

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

*İzahlı
Osmanlı Tazihî
Kronolojisi*

İSMAİL HÂMÎ DANIŞMEND

İZAHLI
**OSMANLI TARİHİ
KRONOLOJİSİ**

Cilt : 1

M. 1258 — 1512

H. 656 — 918

TÜRKİYE YAYINEVİ
İSTANBUL

Bu eserin bİlcümle telif hakları
TÜRKİYE YAYINEVİ'ne aİttir.

1 9 2 5

1 9 7 1

Bu kitabın birinci fasikülü TÜRKİYE
BASIMEVİ'nde dizilmiş ve basılmıştır.

Bu eseri,

Çocukluğumda bana ilk milliyet fikrini veren sevgili ağabeyim

MEHMET SAMİ DANIŞMEND'in

ruhuna ithaf ediyorum.

i. H. D.

Yeni baskısı münasebetiyle

İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi Ve Müellifi hakkında

Şahısların, bilhassa ansiklipedilere geçen ve haklarında eserler yazılan kişilerin hayat hikâyeleri gibi bazen eserlerin de bir hayat hikâyesi meydana geliyor ve bir biyografisi teşekkül ediyor. Bu gibi hikâyeler ve biyografiler - ister şahısların, ister eserlerin olsun - zamanını, çevresini, toplumun hâlini, telâkkilerini, zihniyetini de, dar bir sahada da olsa, fakat iyice aydınlatmağa yarıyor.

Biz burada, dünyamızdan bir çehre olarak artık silinmiş olan fakat eserleriyle yaşamak bahtiyarlığına erenlerden İsmail Hâmi Danişmend'in ikinci baskısını yaptığımız (İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi) nin de bir hikâyesi, 25 yıllık bir biyografisi ve (Çileli kitaplar) arasında bir yeri vardır.

Bu eserin hazırlanıp neşredilmesine müellifi ile 7 Aralık 1944 de bir anlaşma imzalanarak karar verilmişti. Fakat Hâmi Bey eserin son cildini teşkil eden 4. cildin 470 inci sahifesinde: «bu dört cildin telifi 1943 senesi 14 Ağustos Cumartesi gününden 1952 senesi 20 Nisan Pazar gününe kadar 8 sene, 8 ay, 8 gün sürdü.» diyor. Bu kayda göre bizimle vardığı anlaşmadan bir yıldan fazla bir zaman evvel bu eser üzerindeki çalışmalarına başlamıştır, ki bu devre daha evvel Tasvir Yayınları ile yaptığı anlaşma devresine aittir. Fakat o zaman meydana getirilmek istenilen: kısa tarihlerin dizisinden, izahsız ve cep kitabı boyu tek cildten ibaret bir eserd i ve tatbikatta mesafe katedilememiştir.

Biz, İsmail Hâmi Beyle müşterek dostlarımız olan Abdülkadir Karamürsel ve Sadettin Arel'in himmet ve delâletiyle bir araya gelip konuyu hep birlikte ele alınca, ciddî bir müracaat eseri olarak her Türk'ün, her münevverin başvuracağı bir esash Osmanlı Tarihi Kronolojisi, izahlı olarak, ve işin gerektirdiği seviyede ve ölçüde meydana getirilmesine karar verdik. Fakat bu kararın tatbik mevkiine konulması ve başarılması son derece güç bir işti. Bunu, İsmail Hâmi Danişmend'in sırtına olduğu gibi yüklememiz ise gerçekten bir insafsızlık, onun da bu teklifi kabûl etmesi gerçekten bir cesaretti. O sırada elinde bulunan ve bir yıldan fazla emek harcıyarak meydana getirdiği, bir kısmı dizili kolonlar haline getirilmiş olan müsveddeleri, kararlaştırdığımız plân muvacehesinde fazla bir değer ifade etmiyordu. İse yeniden başlamak icabetti.

Eserin birinci cild esas metni sahifeleri basılıp henüz tamamlanmış ve sıra endekslere gelmişti ki, o cildi içine alan zamanın Sadrîâzamalarını, Seyhülislâmlarını, Kaptan-ı Deryalarını ve diğer Devlet erkânını biyografileriyle birlikte esere ilâve edilmesi fikrini ortaya attım. Kronolojide sık sık adları geçen bu erkân okuyucunun tanıyabilmesi için elinde toplu bir müracaat kitabı bulunmadığından bu erkân cetvellerini esere ilâve etmek faydalı olmaktan da ileri yâni bir zaruretti. Müellif de bu zarureti kabul etti.

İsmail Hâmi, kendi çetin karakterine uygun çetinlikte bir dev işle esasen karşı karşıya idi, yeni kararımızdan sonra âdeta bir savaşa girdi. Onun bu savaşı dördüncü cildin ana metinlerinin ikmâline kadar (Nisan 1952); son kısımların ikmâli de 13.IX.1954 tarihine kadar sürdü. Bu hesaba göre İsmail Hâmi bu eser için 8 sene, 8 ay, 8 gün değil, iki yıl şukadâr ayın ilâvesiyle (tamam onbir yıl) çalışmıştır. Kendisi 1892 doğumlu olduğuna göre işe 51 yaşında başlamış, 62 yaşında ikmâl etmiştir ki, bu eseri, hayatının olgun çağının mahsûlü olmuştur. Eserlerinin listesi tetkik edilince görülür ki, bu onbir yıl içinde İsmail Hâmi Danışmend başka esaslı bir eser vermemiş, sadece Türkiye Yayınevi'nin tarih serilerinin hazırlanmasında, transkripsiyonların tashihiinde ve nezaretinde emeği geçmiştir. İkinci Dünya Harbini takip eden ve Türkçülerin mahbeslerinden kurtuluşuyla birlikte kol kol başlayan Türk tarih ve edebiyatı çalışmaları 10 yıldan fazla sürmüştür. Burada hemen teessürle kaydedeyim, ki hazırlanmış olan yüz kadar eser, bir kaçı müstesna, transkripsiyonları yapılmış fakat basılmamış olarak durmaktadır. Bunun sebeplerini burada araştırarak değiliz.

Burada, o eserler arasında sadece (İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi) söz konusu olduğuna göre, bu büyük eserin 4. cildi tamamlanıp satışa çıktığı zaman başından geçen bir (olay) ı, hayat hikâyesini tamamlayabilmek için, kaydedeceğiz.

Yeni Yayınlar dergisinin sahibi bibliyografya uzmanı Mercanlıgil bir Ankara gazetesinde (1955 yılının çileli kitapları) umumî başlığı altında yazdığı makalelerin ilkinin (Yakılan Kitap) diye bu Kronoloji'ye hasretmişti. Muharrir, yazısında 22 Temmuz 1955 tarihli gazetelerde çıkan yazılardan başlayarak bir ay kadar Basında sürüp gelen münakaşaları kronolojik bir sıra üzerinden pasajlar vererek belirttiikten sonra : «İleride, konuyu ele alacak tarihçi, bu kitap vesilesiyle beliren bir çok meselelerde, fikir hayatımızı derinlemesine tetkik için ip uçları bulacaktır. Onu yalıtmamak vazifemizdir.»

«Eser, Osmanlı Tarihini 1924 yılına kadar işlediği halde Atatürk'ün adını hiç anmıyordu. Meziyetleri de vardı. Osmanlı Tarihinin en mühim olaylarını sıra ile veren bir kaynaktı. Bilhassa Eski Türk harflerini bilmeyen ve Osmanlı Tarihinin seyrini bir kül hâlinde takip etmek isteyenler için yegâne müracaat kitabı olacaktı.»

«15 gün kadar kitabı masamın üzerinde beklettikten sonra nihayet radyoda İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi'nin son cildini teşkil eden 4. cildin çıktığını kitap saatinde haber verdim. Bir hafta sonra basında ilk yazı Akis dergisinde çıktı, bu da benim bir yazımdı.

Onbeş gün sonra Türk Sesi gazetesinde Nahit Sırrı Örik'in bir yazısı

çıktı. Bu yazıda eserin bir iki zühulüne işaret edildikten sonra methediliyordu. Dördüncü yazı Behçet Kemal Çağlar tarafından yazılmıştır.»

Mercanlıgil böylece devam ederek hem genişleyen alâkayı ve hem siddetini arttıran tepkiyi anlatıyor. Bütün bu yazılar ve neticede 4. cildin ve sadece kapağının bir kutu içinde bir kısım öğrenciler tarafından yakılması olayı ile sonuçlanıyor. O zaman bu bir kısım öğrenci gerçekten kitabın sadece dış örtü kabını yakmışlar ve her nedense kitabı son dakikada yakmağa elleri, gönülleri varmamıştır. Bununla beraber olay bir (kitabı yakma olayı) olarak söylenip ve böylece bizim toplum ve kültür hayatımıza kaydolunmuştur. O günden sonra konu şekil değiştirmiş ve (kitap yakma - fikre karşı yumruk) gibi başlıklar altında epeyce bir zaman devam etmiş bunlara Amerikadan dahi katılanlar olmuştur. 15 Kasım 1955 tarihli Forum dergisinde Kaliforniya'dan gönderilmiş, Sami Nabi Özerdim imzasını taşıyan bir makale yayınlandı. Makalenin başlığı «kitap yakanlara katılmayınız» idi. Bu söz Eisenhower'in 14 Haziran 1953 de bir Kollejde yaptığı mühim bir konuşmanın başlığından alınmıştı. Konuya şöyle giriliyordu: «İsmail Hâmi Danişmend'in İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi adlı eserinin 4. cildi, dedikodulara sebep oldu. Bunu gazetelerden öğrendik. Danişmend, Kronolojisini 1924'e kadar yâni hilâfetin kaldırılmasına kadar getiriyor. Fakat 1919 - 1923 yılları arasında Ankara Hükûmetinin yaptıklarından söz açmıyor. Kronolojinin yalnız Osmanlı Devletine ait olan olayları içine aldığını, Türkiye Cumhuriyetini (bu arada Kurtuluş Savaşını başaran T.B.M.M. Hükûmeti) çağına ait olayların ise ayrı bir kitapta sıralanmasının gerektiğini açıklıyor. Kitapta Atatürk adı geçmiyor.»

«Kitabın bu eksikliği yazarın Atatürk'e olan sevgisizliğine verildi.»
«Eserde taraf tuttuğunu, lüzumsuz tenkitlere saptığını söyleyenler de var. İşin bu yönü doğrudan doğruya kendisine ait.»

«Gelelim kitabın törenle yakılmasına. Bu garip ceza kimin aklının eseri acaba?. Elbette önce bir kişi teklif etmiş, yüzlerce kişi de kabul etmiştir. Kitabı yakmakla ne elde edildi?. Hiç... Sadece, bir gösteri yapıldı. Ne yazık ki öğrenim çağındaki gençlerin gösteriye düşkünlüğü pek fazla, lüzumundan fazla. Ama bu onların suçu mu? Acaba bizde o yaşta böyle bir törene seve seve koşmıyacak mıydık?. Birdenbire parlıyacağımıza, kitabı incelemek, tarihle uğraşan öğrenci arkadaşlarımızı harekete getirmek, öğreticilerimize koşmak aklımıza gelecek mi idi?. Kimbilir?..»

«Eski çağlarda veya yeni çağların hürriyetsiz rejimlerinde bol bol kitap yakılmış, yeni kuşaklar bu törenlerde bilhassa harekete getirilmiştir. Fakat, bütün bu olaylar sadece ayıplanmış, kötü sansürcülük örnekleri olarak kaydedilmiştir.» . «Kitaba saygı gösteren, onun içindeki fikirlerle de saygı göstermesini öğrenir. Bir kitabın aykırı görülen fikirlerini karşılamamanın en iyi yolu başka bir kitap veya yazı yazmaktır.»

«Halbuki kitap çıktıktan aylarca sonra bir tenkit yazısı üzerine bir fırtına kopuyor. Arkasından bir yangın; sonra mesele kapanıyor. İşin kalan tarafı gelecek nesillerin tarafsız tetkik ve tenkitlerine bırakılmıştır. Bugün için bundan fazlasını yapacak kudrette değildik. Terakki ve tekâmülde ulaştığımız yer. Bundan fazlasını görmemize müsait değildi.»

Muhterem okuyucu; mesele aslında son derece basit ve tabii idi. Osmanlı olarak başlayan bir kronoloji Osmanlı olarak bitirilmek istenilmisti. Bu görüş ve istek kitabın sonunda bir çerçeve içinde açıklanmış bulunuyordu. Dünyamızın dağdağasından çoktan uzaklaşmış ve vatan topraklarına uzanıp ebedî uykusuna dalmış bulunmaktadır. Fakat muhakkak, ki az veya çok vazife yapmış olmanın huzuru ile...

Bugün bize düşen, her zaman olduğu gibi, bildiğimiz gerçekleri olduğu gibi söylemektir. İsmail Hâmi Danişmend sadece (Osmanlı Tarihi Kronolojisi) ni telif edecek değildi. Bir seri halinde Türk ve İslâm Kronolojileri meydana getirilecekti. Bu husus mukavelesinde de tafsilâtlı olarak konulmuştu. Kronolojinin 4. cildinden hayli evvel çıkan (50 Yıllık Türk Musikisi) kitabımızın benim imzam ile çıkan önsözünün bir yerinde aynen şöyle deniliyordu: «Türkiye Yayınevi, 1944 de başlayan (Canlı Tarihler) çalışmalarına ve yayınına devam ederken, buna muvazi olarak, XX. yüzyılın ilk 50 yılına ait diğer bir seri kitabın hazırlığına geçti. Başta 50 yılın geniş ve izahlı bir kronolojisi olmak üzere...»

Açıkça görülüyor ki, «XX. yüzyılın Türkiye Kronolojisi» ayrıca çıkacaktır ve bu, 1901 Ocak 1 den başlayacaktır. Bu defa Osmanlı Tarihi arka plânda kalacak yüzyılın başından memleketi Mütarekeye kadar getiren olaylar ve âmilleri, ve Mütarekeden 1922 Zaferine kadar olan Kurtuluş Savaşı, önderleri Başkumandanları ile birlikte bütün ayrıntılarıyla gösterilecek ve o suretle de, izahlı olarak, devam edecektir. İsmail Hâmi daha evvelki devirlere ait kronolojileri hazırlarken XX. yüzyıl ile de ben meşgul olacaktım. Nitekim hayli zaman meşgul de olmuştum; araya uzun yıllar girdikten sonra hâlen yeni bir gayretle bu işi tekrar ele almış bulunuyorum

İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi'nin, maddî olduğu kadar manevî bakımından da haklarını korumak tamamen bana bırakılmıştır. Merhum müellifi bunu bir mukavele ile de tevsik etmek istemiş, bu da yapılmıştır.

Eserin hayat hikâyesi için şimdilik bu özet ile yetiniyorum. Bu yeni baskı ile eserin hayatı devamlılık kazandığına göre ileride daha geniş izahatı, yenileriyle birlikte vermeyi ümit ederim.

Kaybettiğimiz değerli müellif

İsmail Hâmi Danişmend'in hayat hikâyesi

İsmail Hâmi Danişmend 1892 de (H. 1308), Merzifon'da doğmuştur. Babası Ahmet gazi soyundan ve Cebel-i Garbî mutasarrıflarından Emir Mehmet Kâmil Bey ile Melek Hanımın oğludur. Tahsilini özel olarak yapmış, Şam İdadisinin son sınıfına imtihanla girip bu İdadide lise tahsilini tamamlamıştır. İstanbul'a gelip Mülkiye (Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu) na girmiş ve Temmuz 1912 de bu yüksek okulu (iyi) derece ile bitirmiştir. Paris'te «Collège de France» a girmişse de pek az kalabilmiş İstanbul'a dönüp Eylül 1912 de Hariciye Nezaretinde tahrirat-ı hariciye kaleminde üçüncü kâtip olarak çalışmaya başlamıştır.

İsmail Hâmi, mizacı ve yetiştirme şekli ve özellikleri bakımından iyi bir memur olmaktan ziyade bir ilim adamı ve yazar olmaya elverişli olduğundan öğretmenliği tercih etti. Aralık 1912 de (Maliye Yüksek Okulu) nda Yakın çağ öğretmenliği ile işe başladı. Bir yıl sonra 14 Aralık 1913 de Darülfünûn Edebiyat Şubesi (Fakültesi) Dinler Tarihi Müderris Muavinliğine; 14 Mart 1914 de Mülkiye Mektebine yani iki yıl evvel mezûn olduğu okulun (Siyasî ve Medenî Tarih) muallim muavinliğine getirildi. 30 Kasım 1914 de Bağdat Hukuk Mektebi Müdürlüğüne nakle edildi. Bu görevde Birinci Dünya Savaşında Bağdat'ın kaybına kadar kaldı. İstanbul'a döndükten sonra kendisine I. Damat Ferit Hükûmeti tarafından bir vazife verilmedi.

Memleket Gazetesi

İsmail Hâmi Nisan 1919 da (Memleket Gazetesi) ni çıkardı ve bu gazetenin Başyazarlığını yaparak çok ateşli ve milliyetçi tandanslı yazılarıyla mütarekenin karanlık günlerinde İstanbul'da bir ümit ışığı oldu. Bu ışık da dört ay sonra, Temmuz 1919 da gazetesi kapatılmak suretiyle söndürüldü. (Memleket Gazetesi) nin gizli olarak Ağustosta basılıp, milliyetçi gençler eliyle dağıtılan son sayısı cidden fevkalâde bir nüsha, bir millî beyanname değerinde idi. Bu fevkalâde nüshanın - Kadıköy ve havalisinde dağıtma vazifesi bu satırları yazana verilmiş olduğundan - o karanlık işgal günlerinde nasıl bir tesir yaptığını, her tanesinin kaç el dolaştığını bugün dahi aynı heyecanla hatırlamaktayım.

Sivas Kongresinde

İsmail Hâmi'yi İstanbul'da, Hükümet, geniş ölçüde araştırmaya koyulmuştu, fakat ele geçiremeyecekti; çünkü o Anadolunun bağrında, cedlerinin yurdunda, doğduğu Merzifon'a doğru çoktan yola çıkmıştı. Nitekim az sonra İsmail Hâmi Danişmend'i Sivas Kongresinde, İstanbul temsilcisi olarak görüyoruz. Neşredilmiş olan Sivas Kongresi tutanaklarına ve bir iki hatırat kitabına göre İsmail Hâmi Sivas Kongresinin 38 üyesi arasında 8. olarak ve «İstanbul delegesi, Mülkiyeli, gazeteci» diye gösterilmiştir. Kongrenin açıldığı 4 Eylül 1919 Perşembe günü yapılan Başkanlık Dîvanı seçiminde de Başkanlık Dîvanı Kâtipliğine seçilmiştir.

İsmail Hâmi, kongre süresince Genel Sekreterlik ve «Kongre İstihbarat Şubesi Şefliği» görevlerini de ifa etmiştir. Bu görevlerinin yanı sıra sonradan (Hâkimiyet-i Millîye) ve (Ulus) adlarını alacak olan ve ilk defa kongre sırasında Sivas'ta (İrade-i Millîye) adı ile kurulan gazetenin ilk günlerinde başyazarlığını yapmıştır. Büyük zaferden sonra resmî vazifelerden ve politikadan çekilerek kendini tamamen yazı hayatına verdi.

İsmail Hâmi Danişmend'in Nesli

Sadece İsmail Hâmi Danişmend için değil, her hangi bir şahsiyeti tanıyabilmemiz, tanıtılabilmemiz için filân yılda şu okullarda okudu, mezûn oldu demek fazla bir şey ifade etmez. Kişinin bilhassa Yüksek Öğrenimi nasıl bir muhitte yaptığı ve arkadaşlarının kimler olduğu da bilinirse şahsiyeti bir derece daha aydınlanır. Bu görüşlerden, ki İsmail Hâmi'nin sınıf arkadaşlarıyla bir evvelki ve bir sonraki sınıflardan okul arkadaşları olarak bazı isimler vermediği faydalı görüyorum.

Kendi sınıfından (1912 mezûnları): Feyzullah Sacit Ülkü: idareci ve şair; Münir Mazhar Kamsoy: Öğretmen, bankacı ve bestekâr; Hasan Yaman: Maarifci, gazeteci, Milletvekili, idareci; İhsan Hâmid Tigrel: Türk Parlâmentosunun tanınmış siması, idareci; Burhan Cahit Morkaya: Gazeteci, Romancı, Milletvekili; Abdullah Akşin: Diplomat, Büyükelçi, eser sahibi; Hasan Basri Bostar: Hariciyeci, Elçi, eserleri var; diğer pek çok İdareci ve Maliyeci.

Bir evvelki (1911) mezûnları sınıfından: Habib Edip Törehan: İş adamı, tüccar (Yeni İstanbul) gazete ve matbaası ve Başyazarı, 9 parça eser sahibi; Namık Zeki Aral: Bankacı, Maliyeci, İktisatçı, yazar, değerli eserler sahibi; M. Ekrem Yalçinkaya: İdareci, Tarihî eserler sahibi; Ahmet Hâlit Yaşaroğlu: Maarifci, yazar, nâşir, 1918 de ilk Muallimler Cemiyeti'nin kurucularından; Zeynel Âbidin Özmen: İdareci, Milletvekili, Millî Eğitim Bakanı; İsmail Hikmet Ertaylan: Maarifci, yazar, Edebiyat Fakültesi Ordinaryüs Profesörü, pek çok eser sahibi; Mehmet Nazmi Topcuoğlu: Ziraatçı, İdareci, Milletvekili, Ticaret Bakanı.

Bir sonraki sınıftan :

İbrahim Rükneddin Nasuhioğlu: İdareci, Milletvekili, İçişleri ve Adalet Bakanı, eser sahibi; Hâşim Râfet Hakarar: İktisat Profesörü, değerli eserler sahibi; Hasan Reşit Tankut: İdare Âmirlikleri, Milletvekillikleri, Dilci, Profesör, eserler sahibi; M. Avni Doğan: İdareci, Siyaset adamı, Milletvekili, eserler sahibi; Enis Behiç Koryürek: İdareci, şair; Hıfzı Tevfik Güvensoy: Maarifci, yazar, değerli eserler sahibi; M. Fazlı Güleç: Valilikler, Milletvekilliği; Hasan Hüsnü Çakır : İdareci, Valilikler, Milletvekili, İktisat ve Millî Savunma Bakanı.

Osmanlı Türkiye'sinin son felâketli yılları içinde Mülkiye Mektebinin sadece üç yıllık ve bir avuç mezûnu içinden bu derece çeşit sahalarda başarılar göstermiş gençler çıkmıştır. Yalnız Mülkiye, yalnız o üç sınıf genç mi?. Yüzyılımızın başında yetişen adetleri az, fakat memleket sevgileri yüksek olan gençleri bugünün gençlerine topluca tanıtmak her halde pek faydalı olacaktır. İsmail Hâmi Danişmend'in hayatını, eserinin başına kısaca yazarken neslinden ve sınıf, okul arkadaşlarından bir küçük örnek vermeği fırsat bildim. İsmail Hâmi Danişmend de onlardan biri ve belki biraz da fazla atılganı idi. Bu yüzden felâketlere marûz kaldı, hayatı boyunca sıkıntı çekti.

İsmail Hâmi aile bakımından da çeşitli talihsizliklere uğradı, bir evlâda da sahip olamadı. Kendisine her bakımdan müzahir olan, hassas, şair, kültürlü bir kadın olan refikası Nazan'ı çok genç ve çok vakitsiz kaybetti. Nazan Danişmend tarihimizde (Eğimli) ve İngiltere'de tahsil ettiği için (İngiliz) lâkabiyle anılan Sait Paşa'nın torunudur. İsmail Hâmi'nin son zevcesi de bir tarihçi olan İclâl Hanımdır.

İsmail Hâmi Danişmend Fransızca, Arapça ve Farsçaya çok kuvvetle vakıftı; okuyup faydalanacak kadar da Almanca, Lâtince ve Sümerce bilirdi.

İsmail Hâmi Danişmend 12 Nisan 1967 Çarşamba gecesi saat 23.10 da kalb yetersizliğinden, tedavi edilmekte olduğu hastahane de vefat etti. 15 Nisan Cumartesi günü de Şişli Camiinde kılınan namazdan sonra Zincirlikuyu'da Nazan'ın yanında toprağa verildi. Allah gufranına nâil eylesin.

Tahsin DEMİRAY

İSMAİL HÂMÎ DÂNİŞMEND

Türkiye Basın Ailesi yine kıymetli A'zâsından birini daha kaybetti.

Türk ilim hayatının, bu telâfi edilmez kıymeti, İsmâil Hâmî Dâniş-med'dir. Bir böbrek rahatsızlığı ile hastaneye kaldırılmış ve yine o böbrek rahatsızlığı ile hayata gözlerini kapamıştır.

İsmâil Hâmî Dânişmend, kuvvetli tarihçi ve Türkçü idi. Tarihî bahislerde fikirleri bir «hakem» kararı gibi telâkki edilirdi. Türkçülüğü yalnız ilmî değil, nesebî idi de.

İsmâil Hâmî, Anadolu'da Danişmend'ler adında Devlet kuran Türkmen prenslerinin sülâlesinden «Melik Danişmend»in torunlarından. Bu zat, Horasan Selçuk'larından, Alparslan'ın kumandanlarından. Malazgirt Meydan Muharebesi'nde mühim bir kuvvete kumanda etmiş ve Bizans İmparatorunun esir düştüğü o zaferde büyük yararlık göstermişti. Danişmend ismi, hem büyük bir kahraman, hem de âlim ma'nâsına gelir. Melik Danişmend, Bizanslılara karşı büyük muvaffakiyetler kazandı ve Sivas'ı merkez yaparak «Danişmendîler» namı altında kuvvetli bir devlet kurmuştur.

Melik Danişmend, bir kal'a muhâsarasında şehid oldu. Yerine oğlu Melik Gaazî Mehmed Gümüştekin geçmiş; ondan sonra da oğlu «Yağbasan» lâkabı ile tanınmış Ebû Muzaffer, Sivas'ta hüküm sürmüştür.

Sivas Danişmend'leri, ancak yüz sene saltanat sürebildiler; ondan sonra Devlet inkırâz buldu; yalnız Danişmend'lerin Malatya Şu'besi daha bir müddet, hükümran olmuştur.

İsmâil Hâmî, Ecdâdî Danişmend'îlerden olduğunu ilmi, irfânı medenî cesareti ile ve tam eski Türk'lüğe yakışan misâfirperverliği ile de bir «Prens» olduğunu ispat etmiştir.

Rahmetli, her Cumartesi akşamı, evinde misafir kabul ederdi. Memleketin kalburüstü şahsiyetleri, Osmanlı Hânedânı'ndan ba'zı prensler, şâirler, edîbler, muharrirler toplanırdık. Müsâfir adedi ne kadar çok olursa İsmâil Hâmî o kadar memnun olurdu. Refikası İclâl Hanım, nefis yemekler hazırlar ve herkesi ayrı ayrı nasıl ağırlyacağını bilemezdi. Zâten İsmâil Hâmî'nin kabul salonu târihî bir «müze» halinde idi.

Bu değerli ilim adamının vefâtı ile münâkaşalar yapılan «İsmâil Hâmî Danişmend'in Encümen-i Dâniş'i» de kapanmış oldu. Allah o'na rahmet etsin...

Rahmetli, fikir zenginliği kadar şiir alanında da çok kuvvetli bir yeteneğe sâhibdi. Küçük yaşından beri şiirle uğraşmış, ba'zan «İsmâil Hâmî», ba'zan «Muhtî», ba'zan de «Râbia Hâtun» mahlasları ile şiirler yazmışdır.

ULUNAY

İsmail Hâmi Dânişmend'in basılmış eserleri

- 1 — **Türkler'le Hind Avrupalıların Menşe' Birliği**
1. C.: İstanbul, Devlet Basımevi; 1935; 374 sf.
2. C.: İstanbul, Devlet Basımevi; 1936; 255 sf.
- 2 — **Türkçe - Osmanlıca - Fransızca Sözlük**
İstanbul, 1935; 262 sf.
- 3 — **Fransızca - Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu (Reşat Nuri, Ali Sühâ, Nurullah Ataç ile birlikde.)**
1. C.: İstanbul, Kanaat Kitabevi; 1935; 808 sf.
2. C.: İstanbul, Kanaat Kitabevi; 1935; 809-1600 sf.
3. C.: İstanbul, Kanaat Kitabevi; 1935; 1601 - 2192+10 sf.
- 4 — **Osmanlıca - Türkçe - Fransızca Sözlük**
İstanbul; 1936; 528 sf.
- 5 — **Fransızca Kıyâsî ve Gayr-ı Kıyâsî Filler (A. Sühâ ile)**
İstanbul; 1936; 276 sf.
- 6 — **Târih ve Coğrafyaya âit Değişik İsimler Lügati**
İstanbul; 1937; 286 sf.
- 7 — **Seyyid (Corneille'den tercüme)**
İstanbul; 1938; 85 sf.
- 8 — **Nikomed (Corneille'den tercüme)**
İstanbul; 1938; 88 sf.
- 9 — **Destan ve Divân Edebiyatında İstanbul Sevgisi**
İstanbul, Cumhuriyet Matbaası; 1941; 25 sf.
- 10 — **Ali Suâvî'nin Türkçülüğü**
İstanbul, Vakıf Basımevi; 1942; 32 sf.; 1 planş.
- 11 — **Cimri (Moliere'den tercüme)**
Ankara, Maârif Basımevi; 1943; 15 + 132 sf.
- 12 — **Hastalık Hastası (Moliere'den tercüme)**
Ankara, Maârif Basımevi; 1943; 117 sf.
- 14 — **Türk Tarih Kurumuna Açık Mektup (Türk kahramanlarına ermenilik isnâdı münâsebetiyle)**
İstanbul, Yeni Matbaa; 1945; 67 sf.
- 15 — **İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**
1. C.: İstanbul Türkiye Yayınevi; 1947; 14 + 534 sf.
2. C.: " " " " ; 1948; 565 sf.
3. C.: " " " " ; 1950; 2 + 770 + 2 sf.
4. C.: " " " " ; 1955; 893 sf.
- 16 — **İstanbul Fethinin İnsanı ve Medenî Kıymeti**
İstanbul, Halk Basımevi; 1953; 51 sf.
- 17 — **Baltacının Prut Zaferi**
İstanbul, İstanbul Mat.; 1955; 15 sf.; 1 planş.

- 18 — **Türkiyât ve İslâmiyât Tedkikleri Külliyyâtı**
1. C.: 1-3. Fasikül; İstanbul, Hüsn-i Tabiat Matbaası; 1956; 96 sf.
- 19 — **Türk Irkı Niçin Müsliman Olmuştur?**
İstanbul, Okat Yayınevi; 1959; 219 sf.
- 20 — **Garb Menba'larına göre Garb Medeniyeti'nin Menba'ı olan İslâm Medeniyeti**
İstanbul, Bâb-ı Âlî Yayınevi; 1961; 90 + 2 sf.
- 21 — **Garb Menba'larına Göre Eski Türk Seciyye ve Ahlâkı**
İstanbul, İstanbul Kitabevi; 1961; 200 sf.
- 22 — **Sadrâzam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Husûsî Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası**
İstanbul, İstanbul Kitabevi; 1961; 274 + 1 sf.
- 23 — **Râbia Hatûn Şiirleri (Kendisinin telif şiirleri)**
İstanbul, Bâb-ı âlî Yayınevi; 1961; 43 sf.
- 24 — **İzâhlı İslâm Târîhi Kronolojisi**
1. C.: İstanbul, Bâb-ı âlî Yayınevi; 1962; 312 + 2 sf.
- 25 — **Garb Menba'larına Göre Eski Türk Demokrasisi**
İstanbul, Sucuoğlu Mat.; 1964; 183 + 1 sf.
- 26 — **Türk Mes'eleleri**
İstanbul, Fâtih Mat.; 1966; 240 sf.
- 27 — **Târîhi Mes'eleler ve Menkabeler Lûgatı**
İstanbul, 1966; 376 sf.
- 28 — **Garb Menba'larına Göre Garb Âleminin Kur'ân-ı Kerim Hayranlığı**
İstanbul, Kanaat Kitabevi; 1967; 148 sf.
- 29 — **Sümer - Türk Dil Birliği (iki cild)**
İstanbul; 1967; 1. C.: 423; 2. C.: 428 = 951 sf.
- 30 — **Fâtihin Hayâtı ve Fetih Takvimi (1. Kısım)**
İstanbul, Fâtih Mat.; 1967; 254 sf.
- 31 — **Târih ve Efsâneye Göre Arablar'm İstanbul Seferleri (tercüme)**
İstanbul, Fâtih Mat.; 1967; 112 sf.

Bu eserde tâkip edilen usul

Büyük bir seri hâlinde izahlı kronolojilerini hazırlamakta olduğumuz Türk, İslâm, Osmanlı ve Dünya tarihleri külliyyâtından ilkönce bu Osmanlı tarihi kronolojisini neşre başlamanın sebebi, kendi devletimizin en uzun ve en mühim tarih devrine karşı diğerlerinden fazla duyulması pek tabii ve millî bir alâka hissinden ibarettir.

Istanbul'un fethine kadar Osmanlı tarihi zaptedilmemiş ve eğer zaptedilmişse bile elde mühim bir şey kalmamış olduğu için, Osman Gazi'nin doğumundan itibaren iki asırlık uzun bir devir âdetâ baştanbaşa karanlıklar içindedir. Bu ilk devrin bir çok vukuâtı bizce büsbütün meçhul olduğu gibi, az çok mâlûm olanların da gerek seneleri, gerek rivayet şekilleri itibariyle müellifler arasında büyük farklar vardır. Tabii bu vaziyet, eserlerini İstanbul'un fethinden sonra yazan ilk Osmanlı müverrihlerinin umumiyetle menkulâta istinâd etmelerinden mütevellit pek tabii bir netice demektir. Bizans, Arap vesair ecnebi menbâlarının çok defa birbirine uymayan izahları da bu karanlık devri tamamiyle aydınlatabilecek kuvvette değildir. Bilhassa dâhilî vukuâtımız ecnebi menbâlarına pek az aksetmiştir.

Böyle bir vaziyette Osmanlı tarihinin kronolojisini tertib etmek için vak'aları henüz münâkaşalı bir vaziyette bulunan ilk devri, bilhassa kronoloji bakımından, baştanbaşa şüpheli ve ihtilâflı bir devre olarak ele almak lâzımdır.

Bu ilk karanlığın Osman ve Orhan Gazi'lerden sonra pek hafif bir nisbette aydınlanmaya başladığı muhakkak olmakla beraber, o nisbî aydınlık da kronolojiden ziyâde vukuâtı biraz tenvir edecek mâhiyettedir: İşte bundan dolayı Fatih devrinin sonlarına kadar hemen her vak'a için muhtelif millî ve ecnebi menbâlarda muhtelif sene rivayetlerine tesadüf edilmekte ve bilhassa ay ve gün tarihleri büsbütün karanlık kalmaktadır. Hattâ İkinci Bâyezid devrinin kronolojisinde bile bir çok ihtilâflı noktalar vardır.

Bu eserde Osman Gazi'nin itibarî doğum tarihi olan 1258 = 656 senesinden İkinci Bâyezid'in 1512 = 918 tarihindeki sukutuna kadar geçen 254 senelik devrin «İhtilâflı seneler» devri diye ayrılması işte bundan dolayıdır.

Tabii böyle bir eser hiç bir yeni tez müdâfaasıyla alâkadar olanıya-çağı için burada hiç bir şahsî fikir tâkib edilmemiş, indî nazariyeler serdinden büyük bir dikkatle ictinâb edilmiş ve yalnız vukuâtın tarih sırasıyla tesbitine çalışılmıştır : Hattâ her hangi bir vaziyetin tenviri veyahut her hangi bir şahsiyyetin hakikî mâhiyyeti iyice belirtilmesi lâzımgeldikçe muhtelif müverrihlerin icâbında aynen iktibâs ettiğimiz mütâlâaları kendi mülâhazalarımıza tercih edilmiştir. Azamet devrimizin en muhteşem timsalleri olan Fatih, Yavuz ve Kanunî gibi en büyük imparatorların veyahut şahsî menfaatlerini devletin emniyet ve selâmetinden bile üstün tutmuş bir takım devşirme vezirlerin şahsiyyetlerini ansiklopedik izâhâtımız içinde tavzihe çalışırken verdiğimiz mâlûmatta bile

muhtelif menbâların mukayesesinden ve hâdisâtın neticelerini mümkün olduğu kadar objektif olarak tesbite çalışmaktan başka bir şey yapılmamıştır. Eğer bu eserin küçük bir değeri varsa, o da işte bu hususiye-tindedir.

Bu kronolojide Osmanlı tarihinin ancak mühim vak'aları tâkib olunmuştur. Tarihin umumî cereyaniyle alâkadar olmıyan hâdiseler ve meselâ Osmanlı vakayi'nâmelerini dolduran teferrüâta ait meseleler pek tabii olarak ihmal edilmiştir: O gibi teferrüâtı da ihmal etmiyecek bir eserin böyle dört ciltten ibaret değil, hiç olmazsa sekiz on ciltten mürekkep büyük bir seri teşkil etmesi lâzımgelir.

Bir de bu eserde ancak Osmanlı tarihini doğrudan doğruya alâkadar eden vak'alar bulunabilir: Dolayısıyla alâkadar edebilecek ecnebi vukuâtına temas edilmiş değildir. Meselâ Bizans imparatorluğunun dahili vakayiinden bâzıları netice itibariyle Osmanlı devletini alâkadar etmiştir: Doğrudan doğruya Bizans tarihine ait olan bu gibi vukuât alınmamış, yalnız bunların Osmanlı tarihine giren neticeleri esas ittihâz edilmiştir. Hattâ Anadolu Türk beyliklerini alâkadar eden vakayi'de bile aynı prensip tâkib edilmiş ve o gibi vak'alar Osmanlı devrine ait olan bu ilk dört ciltle beraber bir Kronoloji külliyyâtı teşkil etmek üzere ayrıca hazırlamakta olduğumuz Türk, İslâm ve Dünya tarihi kronolojilerine bırakılmıştır.

Bu eserde tarihleri tesbit edilen vak'alar yalnız zikredilip geçilmekle iktifâ edilmiş değildir: Okuyucuların hâfızalarına yardım olarak her mühim vak'anın en esaslı noktaları ansiklopedik mâlûmat şeklinde hulâsa edilmiş ve yukarda da söylediğimiz gibi bu hulâsalarda şahsî telâkilerden mümkün olduğu kadar ictinâb edilerek vukuâtın her hangi bir yeni tez müdâfaası külfetlerinden âzâde bir çıplaklıkla sıralanıp gitmesine bilhassa ehemmiyet verilmiştir.

Osmanlı tarihinin büyük muharebelerinde ordularla donanmaların karşılıklı vaziyetleri ve harekât sâhaları hakkında icab eden askerî ve coğrafi izâhât ihmal edilmemiş olmakla beraber, her vak'anın bütün teferrüâtı gözden geçirilmiş değildir: Her halde bu eserin umumî ve mufassal bir Osmanlı tarihi olmadığı ve nihayet izahlı bir Osmanlı imparatorluğu kronolojisinden ibaret olduğu unutulmamalıdır.

Takriben dokuz asırlık Türkiye tarihinin altı asrı Osmanlı devriyle geçmiştir: Osmanlı tarihi demek Türkiye tarihinin üçte ikisi ve aynı zamanda garbî Asya, şarkî Avrupa ve şimalî Afrika milletlerinden bir çoğunun bir kaç asırlık tarihi demektir. Bu kadar uzun ve karışık bir devrin izahlı kronolojisini yukarda arzettiğimiz esaslara riâyet etmek şartıyla bir tek cilde sığdırmak imkânsız olacağı için, dört cilde ayırmak suretiyle her cilde o cilt vukuâtının ehemmiyetiyle mütenâsip sene adedi tahsis etmek mecburiyeti hâsıl olmuştur.

Meselâ birinci cilt Osman Gazi'nin en kuvvetli rivayete nazaran doğum tarihi sayılan M. 1258 = H. 656 senesinden İkinci Bâyezid'in sukutuna tesadüf eden M. 1512 = H. 918 tarihine kadar 254 senelik uzun bir devre aittir: Fakat bu ilk devirde Osman Gazi'nin 1258 = 656 tarihine

müsâdif sayılan doğumundan Ertuğrul Gazi'nin en kuvvetli rivayete nazaran 1281 = 680 tarihine tesadûf eden ölümüne kadar geçmiş yirmi üç senelik fâsıla Osmanlı tarihinden evvelki zamanlara ait olmak itibariyle meskût geçildikten başka, Ertuğrul Bey'in ölümünden itibaren tarih sahnesine çıkan Osman Gazi'ye ait vukuât seneleri arasında da uzunca fâsılalar bulunduğu ve hattâ bu gibi fâsılalara daha sonraları da tesadûf edilmekte olduğu için, bu birinci cilt hakikatte ancak iki asırlık vukuât ihtivâ ediyor demektir.

İkinci cilt 1512=918 senesinden 1574=982 tarihine kadar yalnız 62 senelik bir devre aittir: Yavuz'la Kanûnî'nin büyük ve parlak fütûhâtıyla İkinci Selim zamanında Kıbrıs'la Tunus'un fethine tesadûf eden bu kısa devir hem ihtivâ ettiği vukuâtın, hem bu vukuâta ait tafsîlâtın ehemmiyeti bakımından Osmanlı tarihinin en mühim devrini teşkil ettiği için, ikinci cilt yalnız buna hasredilmiştir. Bu suretle ilk iki ciltte Osmanlı tarihinin takriben ilk üç asrı gözden geçirilmiş ve 1924 = 1342 tarihinde Hilâfetin ilgasına kadar geçen son üç buçuk asırlık devir de diğer iki cilde ayrılmıştır. Her cildin sonu bir saltanat devrinin sonuna müsâdiftir.

Her hangi bir vak'anın hangi tarihte vukua geldiğini derhal bulabilmek için her cildin sonundaki coğrafi ve tarihî isim cedvelleriyle tahlîlî fihristlere bakmak kâfidir.

Bunlardan başka, gene her cildin sonuna o cildin ihtivâ ettiği devre ait «Vezir-i a'zamlar», «Şeyh-ül-İslâmlar», «Kapdan-ı Deryâlar», «Defterdarlar» ve «Reîs-ül-Küttâblar» için de birer izahlı cedvel ilâve edilmiştir: Sıra numaralarıyla tertib edilen bu cedvellerde alâkadarların tâyin, azil ve ölüm tarihleriyle memuriyet müddetleri, milliyetleri ve şahsiyetleri de gözden geçirilmektedir.

Her tarih rakamı ve bilhassa aynı bir vak'a rivayet edilmiş muhtelif tarih rakamları hakkında ayrı ayrı me'hazlar göstermek büyük tafsîlâta ve bundan dolayı da hacim müşkilâtına sebep olabileceği gibi Kronolojilerde tâkib edilen umumî teâmüle de mugayir olacağı için, me'hazlarımızı son cildin sonundaki Bibliyografya kısmında göstermekle iktifâ ettik. Yukarda da söylediğimiz gibi, bu eserde hiç bir yeni dâvâ güdülmemekte ve hiç bir yeni tez müdâfaa edilmemekte olduğu için, yânî yegâne maksadımız en mühim vukuâtın sentetik bir takvimini arzetmekten ibaret bulunduğu için, her rakam başına bir kaç me'haz zikrederek her tarih rakamını tevsika esasen lüzum olmadığı kanaatindeyiz. Me'hazlarımızı yalnız Bibliyografyamızda zikretmekle iktifâ edişimiz işte bundan dolaydır. Bununla beraber, rivayetlerin mukayesesi veyahut bâzı mühim fıkraların aynen iktibâsı gibi vaziyetlerde me'haz zikri ihmâl edilmiştir : Bunlar, son cildin sonundaki umumî Bibliyografyadan ayrı olarak her cildin sonundaki «Kitaplar ve müellifler» endeksinde ayrıca gösterilmiştir; tabîî bu endeksler o cildin umumî bibliyografyası demek değildir.

Bir kronolojide esas olan mesele, vukuâtın senelere göre sıralanmasıdır: Ay ve gün tarihleri ikinci derecede kalır. Zaten «İhtilâflı seneler» diye ayırdığımız ilk devir kronolojisinde bir çok vak'aların sene tarihleri bile şüpheli olduğu için, birinci cilde tesadûf eden o devre ait ve pek nâdir ay ve gün tarihlerinin büyük bir ihtiyatla telâkkisi zarurîdir: Yalnız

Istanbul'un fethiyle Cem-Sultan'ın Avrupa mâcerâlarında olduğu gibi Bizans ve Garp menbâlarındaki sarâhatlerle sâbit olan ay ve gün tarihleri umumiyetle doğru olduğu için, bunlar fıkra başlarında siyah yazılarla gösterilmiştir. Bu ilk devir karanlıklarını tâkib eden ve ikinci ciltten itibaren başlayan vuzuh devrinde ise umumiyetle Hicrî ve Milâdî ay ve gün tarihleri de tesbit olunmuş ve ancak bâzı vaziyetlerde bunlar mâlûm olmadıkça yalnız senelerin kaydıyla iktifâ edilmiştir.

Dikkat edilecek noktalardan biri de «İhtilâflı seneler» le «İhtilâfsız seneler» arasındaki hudut meselesidir: Osmanlı tarihçiliği İstanbul'un fethinden itibaren teşekkül etmiş ve ondan evvelki zamanlardan bâzı manzum destanlarla fetihten sonra zaptedilmiş bir takım şifahî menkulâtın başka bir şey kalmamış olduğu gibi, ecnebi menbâlarında da Osmanlı tarihinin bu ilk devri aynı müphemiyeti muhafaza etmiş olduğu için, İkinci Bâyezid'in sukutu tarihini Osmanlı kronolojisinin bu iki devri arasında itibarî bir sınır saymakta büyük bir mahzur olmadığı kanâatindeyiz. Bununla beraber, ihtilâflı devirde vâzih ve kat'î tarihler bulunduğu gibi, vuzuh devrinde de bâzı ihtilâflı sene rakamlarına ve bilhassa ay ve gün tarihlerinde bir çok ihtilâflara tesadüf edilebileceği unutulmamalıdır. Tabii her şey gibi bu da nisbî bir şeydir.

Senelerin tesbitinde tâkib ettiğimiz usul için şu esasların göz önünde tutulması kâfidir :

1 — Osmanlı ve diğer müslüman menbâlarında Hicrî takvim esas olduğu halde, bu kronolojide o Hicrî senelerin karşılığı olan Milâdî rakamlar Hicrîlerden evvel gösterilmiştir; bunun sebebi Hicrî takvimin memleketimizde artık terkedilmiş olmasından ibaret değildir: Müslüman menbâlarına mukabil Hristiyan menbâlarında da Milâdî takvimin esas ittihâz edilmesi çok karışık bir vaziyet ihdâs etmekte ve meselâ Osmanlı menbâlarına istinâd eden bir vak'ada Hicrî sene rakamı Milâdî rakamdan evvel kaydedildiği takdirde, Garp menbâlarına dayanan vak'alarda da bilâkis Milâdî rakamın Hicrî rakamdan evvel kaydedilmesi lâzımgelmektedir! İşte bu gibi karışıklıklara meydan vermemek için Milâdî sene rakamları dâima Hicrîlerden evvel gösterilmiştir: Yalnız siyah yazılı fıkra başlarının altındaki izâhât kısımlarında her hangi bir tarih rivayetinin Hicrî takvime istinâd ettiğini belirtmek icab ettiği takdirde, Hicrî rakam Milâdî karşılığından evvel gösterilmiştir.

2 — Bilhassa birinci ciltteki «İhtilâflı seneler» devrinde hemen dâimâ tesadüf edileceği gibi, aynı bir vak'a için muhtelif sene rakamları rivayet edildiği takdirde en müteber ve nisbeten en mevsuk rakam esas ittihâz edilip serlevha şeklinde başa alınmış ve ikinci derecedeki rivayetlerin en mühimleri de parantez içindeki izâhât kısmında ayrıca gösterilmiştir.

3 — Osmanlı ve diğer müslüman menbâlarında esas ittihâz edilen Hicrî tarihlerin Milâdiye tahvilinde mühim bir nokta vardır: Çok defa bir Hicret senesi iki Milâd senesiyle karşılaşmakta ve meselâ Hicretin 735 senesi Milâdın hem 1334, hem 1335 tarihlerine tesadüf etmektedir. Böyle vaziyetlerde ay ve gün tarihleri belli olmıyan vak'aların bir Hicret senesi içinde sıralanan iki Milâd senesinden hangisine tesadüf ettiğini tâyin etmek tabii kabil değildir. İşte bundan dolayı Hicretin 735 senesinde gösterilen bir vak'a Milâdın hem 1334, hem 1335 tarihlerine tesadüf edebi-

lir. Milâdî tarihin böyle kat'îyyetle tâyinine imkân olmıyan vaziyetlerde umumî teamüle ittibâ edilerek iki Milâd senesinin yalnız birincisi zikredilmekle iktifâ edilmiştir: Meselâ Hicretin 735 tarihine tesadüf eden Milâdın 1334 ve 1335 senelerinin yalnız birincisi olan 1334 tarihi esas tutulmuştur. Bilhassa birinci cilde tesadüf eden bütün bu gibi vaziyetlerde müteâkıp Milâd senesi de dâimâ göz önünde tutulmalıdır.

4 — Bir Hicrî seneye tekabül eden iki Milâd senesinden birincisinin bâzan yalnız son günleri o Hicrî seneye girmektedir: Meselâ Hicretin 724 senesinin ilk günü Milâdın 1323 senesi Kânunuevvelinin otuzuna müsâdiftir; yâni bu Milâd senesinin yalnız son iki günü o Hicret yılının ilk iki gününe tesadüf etmektedir. Bu gibi vaziyetlerde, vak'anın ay ve gün tarihleri mâlûm olmadıkça, tabîî birinci Milâd senesinin bir kaç günü hesab edilmiyerek ikinci Milâd senesi esas ittihâz edilmiştir; yâni bu kronolojide Hicretin 724 senesinin karşılığı Milâdın 1323 senesi değil, 1324 tarihidir. Tabîî bu vaziyet, ancak aylarıyla günleri belli olmıyan vak'alara münhasırdır ve bu gibi vak'alar da bilhassa birinci cildi teşkil eden «İhtilâflı seneler» devrine müsâdiftir.

5 — Hicrî takvimdeki ay ve gün tarihleri mâlûm olan vak'alarda tabîî doğrudan doğruya muâdil Milâd tarihi tesbit edilmiştir; fakat bunda da bâzı güçlükler vardır: Meselâ bâzan «Rü'yet-i hilâl»den dolayı bir Ramazan ayı bir gün kısaltmakta ve bâzan da bunun aksine olarak «Tekmîl-i selâsın» hesabı yürütülmektedir; bu gibi vaziyetlerde bir müverrihin kaydettiği gün tarihiyle umumî takvim hesabı arasında bir günlük bir fark olabilir; meselâ Yavuz'un Mısır seferi menzilmâmelerinden birinde işte böyle bir «Rü'yet-i hilâl» farkı vardır; hattâ Sadâret «Hatt-ı Hümayun» larında bile bu hâle tesadüf edilir: Bu gibi farklar, gün rakamıyla beraber gün ismi de mâlûm olan vaziyetlerde müteâkıp gün tarihleriyle beraber kâmilten tesbit ve tashih edilmiş, öyle olmıyan vaziyetlerde ise umumî takvim hesabı yürütülmüştür.

6 — Aynı bir sene içinde muhtelif vak'alar teselsül ettiği takdirde her vak'a siyah yazı ile ayrı bir pragraf hâlinde gösterilmiş ve her vak'aya ait izâhât kısmı da bu siyah yazıların altına parantez içinde umumî metin yazısıyla dercedilmiştir: Bunların sırası ay ve gün tarihlerine göre; bu tarihlerin mâlûm olmadığı vaziyetlerde hâdisâtın cereyânına ve muhtelif menbâların mukayesesine müstenit takribî bir kronolojik tertip tâkib edilmiştir.

7 — Bir Hicret senesi içinde teselsül eden vak'aların o Hicrî tarihe tekabül eden iki Milâd senesinin her ikisine de tesadüf etmek ihtimali olan vaziyetlerde Hicrî sene hizâsına Milâdî senelerin her ikisi de kaydedilmiştir.

8 — Ay ve gün tarihleri mâlûm olmıyan ve birbirini tâkib eden iki muhtelif Hicret senesi içindeki vak'alar aynı bir Milâd senesine tekabül ettiği takdirde, karışıklığa meydan vermemek için ikinci Hicret yılının hizâsına iki Milâd senesi yazılmıştır: Meselâ 1361 = 762 tarihini tâkib eden 1361 — 1362 = 763 tarihlerinde böyle yapılmıştır.

9 — İki Hicret ve iki Milâd senesine tesadüf etmiş olmak ihtimali bulunan vak'alarda ise hem Hicret, hem Milâd senelerinin her ikisi birden gösterilmiştir: Meselâ 1300 — 1301 = 700 — 701 vukuâtında öyledir.

10 — Aynı bir Hicret senesi içinde teselsül eden vak'alar ay ve gün tarihleri itibarıyla iki muhtelif Milâd senesine tesadüf ettiği takdirde Hicrî tarih tekrar edilip yalnız Milâdî tarih değiştirilerek seneler birbirin-

den ayrılmıştır: Meselâ Hicretin 845 senesi ilkönce 1441 ve ondan sonra da 1442 Milâd tarihlerine mukabil iki defa tekrar edilmiştir.

11 — Cülûs başlarında seneler tekrar edilmiştir.

12 — Her sahife başlığında o sahifenin ihtivâ ettiği en son Milâdî sene rakamı Hicrî karşılığıyla beraber gösterilmiş ve her hangi bir sene vukuâtı muhtelif sahafeler işgal ettiği takdirde o sene rakamı her sahife başlığında tekrar edilmiştir.

13 — Milâdî takvim meselesinde bilhassa dikkat edilecek çok mühim bir nokta vardır: Bu takvim iki devre ayrılır; birine «ère julien», birine «ère grégorien» denir. Bunların birincisine «Julien» denilmesi, eski Romalılar devrinde ve Milâttan evvel 46 tarihinde meşhur «Jules César»'ın emriyle İskenderiyyeli «Sosigenis» isminde bir münecim tarafından tertib edilmiş olmasından ve ikincisine de «Grégorien» isminin verilmesi birincisinin XVI ncı asırda Papa Onüçüncü «Grégoire»'ın emriyle ıslâh edilmesindendir. İşte bundan dolayı biri eski, biri yeni olmak üzere iki Milâd takvimi var demektir. «Calendrier julien» denilen eski takvim bilhassa «Kebîseler» tertibindeki hatâlardan dolayı hakikî güneş senesine nisbetle dokuz asırda yedi gün kadar geri kaldığı için, Milâdın XVI ncı asrında bu fark tam on günü bulmuştur; bu hâl tıpkı bir saatin geri kalması gibidir. Papa Onüçüncü Grégoire, «Kalâbrialı Lilio» isminde bir âlimin işte bu on günlük farkı itibarî olarak izâle etmek ve bir daha tekrerrürüne meydan vermemek üzere yaptığı ıslâhâtı resmen kabul edip «Julien» takviminin 1582 senesi Teşrinievvel ayının 5 inci Cuma gününü birdenbire on gün ilâvesiyle «15 Teşrinievvel» ilân etmiştir. Eski Milâd takviminin 5 ve yeni Milâd takviminin 15 Teşrinievvel itibar ettiği bu tarihî gün, Hicretin 990 senesi Ramazan ayının 17 nci Cuma gününe mü-sâdiftir. Bununla beraber, «Lilio» nun ıslâhâtına rağmen yeni takvim tamamiyle hatâsız değildir: Senede 24 sâniyelik bir yanlışlığı vardır; fakat bu yanlışlık o kadar ehemmiyetsizdir ki, senede 24 sâniye hesabıyla bir günlük bir hatâ derecesini bulabilmesi için tam 3600 yıl geçmesi lâzımdır! İşte bundan dolayı «Calendrier grégorien» denilen bu yeni takvim nisbeten en doğru güneş senesine müstenit sayılır. Onüçüncü Grégoire'ın bu ıslâhâtı Katolik milletler tarafından kolayca kabul edilmişse de, Protestan milletlerin uzun bir mukavemetiyle karşılaşmış, bu memleketlerin bazılarında ancak 1700 de ve hattâ İngiltere'yle İsveç'de 1752 ve 1753 tarihlerinde kabul edilmiş ve ortodoks Yunanlılar tarafından hiç kabul edilmemiştir: Rusya'da kabulü Çarlık devrinden sonradır. Onun için Ortodoks kilisesi hâlâ eski «Julien» takvimini kullanır. İki takvim arasındaki fark asırdan asra çoğalmaktadır: XVI ncı asırda on gündən ibaret olan bu fark 1700, 1800 ve 1900 tarihlerinde birer gün artarak nihayet 13 güne çıkmıştır! Osmanlı hükûmetinin Tanzimât'dan sonra kullandığı «Rûmî» takvim işte bu eski «Julien» takviminden alınmadır. Bu vaziyete göre bugün bir «Grégorien» tarihini «Julien» e tahvil için birincisinden 13 gün tarhetmek ve bilmukabele bir «Julien» tarihini de «Grégorien» e tahvil için 13 gün ilâve etmek lâzım demektir; fakat geriye doğru gidildikçe bu nisbet asırdan asra azalmak suretiyle nihayet Milâd'ın 300 tarihinde tamamiyle zâil olmaktadır: Bugün 13 günü bulan fark XIX uncu asırda 12, XVIII inci asırda 11, XVII — XVI ncı asırlarda 10, XV inci asırda 9, XIV üncü asırda 8 ve nihayet son seneleri Osmanlı tarihinin ilk yıllarına tesadüf eden XIII üncü asırda da 7 güne inmektedir. Fakat buna rağmen, bütün tarihî eserlerde Milâdın 1582 senesine tesadüf eden «grégorien» ıslâhâtından evvelki vukuât için «julien»

takviminin esas ittihâz edilmesi umumî bir teâmül hâlinedir; işte bu âdetten dolayı yeni takvim eski asırlara teşmil edilmemektedir: Tabîî bu kronolojide de aynı usul esas ittihâz edilmiş ve ancak 1582 = 990 senesi 6 Kânunuevvel = 10 Zülka'de Pazaresi günü Üçüncü Murad'ın **Vezîr-i a'zam**larından Koca-Sinan Paşa'nın azli hakkındaki fıkradan itibaren «Grégorien» denilen yeni Milâd takvimi tâkib edilmiye başlamış ve bu nokta o fıkranın altında bir hâşiye ile de belirtilmiştir. İşte bundan dolayı 1582 senesinden evvel vukua gelmiş her hangi bir vak'anın bugün kullanmakta olduğumuz «grégorien» takvimine göre ay ve gün tarihlerini tam ve doğru olarak tesbit etmek için, o vak'anın müsâdif olduğu asırda eski ve yeni takvimlerin kaç gün farkettiğini hesap etmek lâzımdır: Meselâ İstanbul'un fethi «Julien» takvimine göre Milâdin 1453 senesi Mayıs ayının 29 uncu Salı gününe müsâdiftir; fakat o zaman iki takvim arasında 9 günlük bir fark vardır; onun için hakikî fetih tarihi ancak işte bu günün 29 Mayıs tarihine ilâvesiyle elde edilebilir ve bu suretle İstanbul'un şimdiki takvime göre «29 Mayıs» da değil. «7 Haziran» da fethedilmiş olduğu anlaşılır; bilhassa yıl-dönümleri kutlanırken bu «Julien-Grégorien» farkının mutlâka tesbiti lâzımdır: Hattâ bu mühim noktaya dikkat edilmediği için son zamanlarda tes'îd edilen yıl-dönümlerinin hepsi yanlıştır.

14 — Kronolojilerde vukuâtın birbiriyle alâkası umumiyetle ihmal edilir: Bu eser izahlı bir krolonoloji olmak itibariyle her hangi bir vak'anın geçmiş ve gelecek vak'alarla alâka ve irtibâtı ihmal edilmemiş ve o gibi alâkadâr vak'alar sene, ay ve gün tarihleriyle zikredilerek hangi fıkraya mürâcaat edilmesi lâzımgeldiği belirtilmiştir. Birinci ciltte olduğu gibi ay ve gün tarihleri mâlûm olmıyan fıkralar da âid oldukları sene içindeki sıralarına göre zikredilmektedir.

15 — Bâzı vak'alar için âdetâ klâsik bir mâhiyet almış bir takım yanlış sene rakamları rivayet edilir: Yanlışlıkları bilhassa son tetkiklerle sâbit olan bu vak'aların bâzan o klâsik sene rakamları altında gösterilmesi bir zaruret hükmünü almaktadır: İşte bundan dolayı Osman Gazi'nin ölümü umumiyetle kabul edilen 1326 = 726 vukuâtı içinde gösterilmiş ve Karası beyliğinin işgali de 1336 = 737 senesinde tetkik edilmiştir; fakat birinci cildin ihtivâ ettiği «**İhtilâflı seneler**» devrine münhasır olan bu gibi istisnâî vaziyetlerde o klâsik rivayetlerin yanlışlığı ve son tetkikatın neticeleri dâimâ tasrih ve izah edilmiştir.

16 — Hicrî ve Milâdî tarihlerin birbirine tahvilinde «Wüstenfeld-Mahler» cedvelleri esas ittihâz edilmiştir.

Osmanlı tarihinin muhtelif devirlerine âit tetkikler mütemâdiyen ilerlemekte, her gün yeni vesikalar bulunmakta ve bir çok karanlık meseleler gerek bizde, gerek başka memleketlerde mütemâdiyen münâkaşa edilmektedir ve bundan sonra da dâimâ edilecektir. Bu eser yazılırken tabîî bu son tetkiklerle yeni bulunmuş vesikalardan da mümkün olduğu kadar istifade edilmiştir. Bununla beraber, insan hayatı bir ilmin yalnız bibliyografyasını bile tamamıyla tetkike kâfi gelemeyeceği için, bizim görmemiş olabileceğimiz menbâlar ve her nasılsa haberdâr olmamış bulunabileceğimiz bâzı yeni tetkikler ve hattâ eski eserler de olabilir ve her halde vardır ve pek çoktur; fakat unutmamalıdır ki bu vaziyet, hiç bir istisnâsı olmamak şartıyla her müellif ve her te'lif için her zaman vâridtir. Her

halde şurası muhakkaktır ki bu kronoloji hazırlanırken en mühim yerli ve ecnebi, eski ve yeni, basma ve yazma menbâların pek çoğundan istifade edilmiştir. Tabii böyle söylemekle bu eserin her zühulden ve noksandan münezzehe olduğunu iddiâ etmek istemeyiz. İnsan elinden çıkmış her eserde olduğu gibi bunda da bir takım zühuller ve eksiklikler bulunabilir ve bulunması tabiidir. Fakat ilim de ancak işte bunların tashih ve ikmâliyle ilerlemektedir.

1945

İSMAİL HÂMÎ DANIŞMEND

İHTİLÂFLI SENELER

(M. 1258 H. 656 — M. 1512 = 918)

BİRİNCİ OSMAN

(Osman Gazi)

— M. 1258 — H. 656 — M. 1326 = 726 —

1258 = 656

Osman Gazi'nin doğumu.

(Cumâda-l-ü'lâ'nın dördüne tesadüf eden 9 Mayıs Perşembe günü doğmuş olduğu hakkında bir rivayet varsa da, bu ay ve gün tarihleri tamamiyle itibarı ve çok şüpheli olduktan başka, sene olarak 1252 = 650, 1254 = 652, 1256 = 654, 1259 = 657 ve 1260 = 658 tarihleri de rivayet edilir. — Osman Gazi'nin ölüm tarihinde bile ihtilâf vardır : 1326 = 726 vukuâtına bakınız. — Doğduğu yer de ihtilâfıdır : En kuvvetli rivayete göre Söğüt'de doğmuş olduğundan bahsedilirse de Pasin'de doğduğu hakkında da zayıf bir rivayet vardır. — Muhtelif menbâlarda Osman Gazi'den “Osmancuk=Osmancık” ve “Osman Bey” şekillerinde de bahsedilir. — Eski Garp menbâlarında bu ismin “Othman”, “Othoman” vesaire gibi değişik şekillerine de tesadüf edilmektedir. — Bu eserde her hükümdar devrine başlangıç olarak cülûs tarihi esas ittihaz edilmişse de yalnız Osman Gazi için buna imkân olmadığından dolayı doğum tarihi esas tutulmuştur).

1281 = 680

Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Bey'in ölümü.

(1288 = 687 ve 1290 = 689 tarihlerinde öldüğünden de bahsedilir. Ertuğrul Gazi 1281 = 680 tarihinde vefat etmiş olduğu takdirde, Osman Gazi en kuvvetli doğum tarihine göre takriben yirmi üç yaşındayken babasını kaybetmiş demektir. — Ertuğrul Bey'in 92, 93, 96 veyahut o kadar yaşamayıp 52 yaşlarında öldüğü hakkında muhtelif rivayetler vardır. Mezarı Söğüt civarındadır. — Ertuğrul Gazi'nin ölümü üzerine inhilâl eden aşîret beyliğine “Savcı”, “Gündüz” ve “Osman” isimlerindeki üç oğlunun en büyüğü veyahut en küçüğü olan Osman Bey'in geçtiği rivayet edilir : Tabii Osmanlıların ilk zamanlarına ait olan bütün rivayetler gibi bu da ayrıca tetkik edilmelidir. — Osmanlı menbâlarında efsanelerle karışan bir an'aneye göre Ertuğrul Bey'in babası ve Osman Gazi'nin dedesi “Süleymanşah” Oğuz Türklerinden “Kayı-Han Kabilesi”nin beyi ve gûyâ Horasan yahut İran'daki “Mâhân” şehrinin padişahı iken Çingiz devrindeki Mongol istilâsı üzerine kabilesiyle beraber Garb'a doğru hicret edip Ahlat, Erzincan ve Amasya taraflarına gittikten sonra “müzâyaka” yüzünden tekrar vatanına dönmek üzere Elbis.

tan ve Halep üzerinden Ca'ber kalesinin önüne gelmiş ve burada Fırat ırmağını geçerken boğulup bugün "Türk mezarı" diye meşhur olan yere gömülmüştür. Süleymanşâh'ın dört oğlundan "Sungur-Tekin" le "Gün-doğdu" bu vak'a üzerine vatanlarına dönmüşlerse de "Dundar" ve "Ertuğrul" ismindeki diğer iki oğlu Pasin ovasıyla Sümerli-Çukur taraflarına gitmişlerdir. Fakat oralardan memnun olmıyan Ertuğrul, oğullarından "Savcı Bey"i Konya'ya gönderip Selçukî padişahı "Birinci Alâüddin Keykobâd" dan kendisine bir yer gösterilmesini istemiş ve bunun üzerine "Ankara civarında Karacadağ" verilmiştir. Ertuğrul burada iken gerek Mongollara, gerek Bizans rumlarına karşı Selçukîlere mühim hizmetlerde bulunmuş olduğu için nihayet kendisine mükâfat olarak "uc" da, yâni Bizans hududunda "Söğüt kışlağı" ile "Domanıç yaylağı" iktâ' edilmiş ve işte bunun üzerine burası müstakbel Osmanlı imparatorluğunun beşiği olmuştur. Ana hatlarını kısaca naklettığımız bu menşe an'anesinin teferrüatı itibariyle Osmanlı menbâları arasında bir çok ihtilâflar vardır ve hattâ o menbâlar bile bu efsanelerin naklinde ihtiyatkâr bir lisan kullanmışlardır. — Bu klâsik rivayetlerden başka Osmanlı sülâlesi ecdadının XI inci asırdaki Anadolu fethi esnâsında Dânişmendiler veyahut Selçukîlerle beraber gelmiş oldukları hakkında da bazı münferid rivayetler vardır. — "Söğüt mâlikânesi" ne eski Osmanlı menbâlarında "Soğütçük", "Söğütlü Saraycık" ve hattâ bâzan Acemce terkip şeklinde "Hitta-i Bid" isimleri verilir. — Bütün bu efsaneler içinde muhakkak olan nokta, Anadolu Türkleri nazarında hudud boylarının bir "Dâr-ül-cihâd" olması ve bilhassa Selçukîlerin son zamanlarında uğradıkları Mongol istilâsı üzerine bir çok Türkmen aşiretlerinin Garb'a doğru hicret edip Uc gazâlarına atılmasıdır: Son tetkiklere göre evvelce Abbasîler devrinde inkişaf etmiş olan "Uc gazileri" teşkilâtı sonraları Selçukî-Bizans hududunda da inkişaf etmiştir: Hattâ bu arada Selçukî devletinin bazı mühim şahsiyetlerine de tesadüf edilmektedir. Ertuğrul Bey'in de işte bunlardan olması lâzımgelir. — Bu ihtiyar gazinin buralarda geçirdiği müddet hakkında yirmi veyahut elli seneden yetmiş seneye kadar muhtelif rivayetlere tesadüf edilir. Her halde Ertuğrul Bey'in tarihî şahsiyeti tamamiyle müphemdir: Hattâ Osmanlı menbâlarında bir uc gazisi şeklinde tasvir edilmiş olmasına mukabil, bazı ecnebi menbâlarında büyük deniz akınları yapmış bir Türk korsanı şeklinde bile gösterilir ve oğlu Osman'ın da kendisi gibi denizci olduğundan bahsedilir. — Osmanlıların asıl ve menşeleri üzerinde toplanan bu mütenâkız rivayetler karanlığı tabii ancak yeni vesikalar bulundukça aydınlanabilecektir. — Ertuğrul Gazi'nin gazâ yoldaşlarından Gazi Abdurrahman, Akça-Koca, Konur-Alp, Turgud-Alp, Hasan-Alp, Saltuk-Alp, Aygud-Alp, Ak-Timür, Kara-Mürsel, Kara-Tekin, Samsa-Çavuş, Şeyh Mahmud vesaire gibi bir çok beylerin Osman Gazi devrinde de hizmet ettikleri ve hattâ bazılarının Orhan Gazi devrindeki fütuhâta da iştirâk ettikleri rivayet edilir. — Son tetkikler bu gazilerin umumiyetle "Ahi" teşkilâtına mensub olduklarını ve Osmanlı devletinin teşekkülünde Ahilerin büyük bir rol oynadıklarını göstermektedir: Fakat bu tetkiklerden henüz kat'î neticeler elde edilmiş değildir).

Osman oğlu Orhan Gazi'nin doğumu.

(1274=673, 1279=678, 1287=686 ve 1288=687 tarihleri de rivayet edilir).

1284 = 683

Osmanlı tarihinde ilk muharebe : Ermeni — Beli müsademesi.

(Osmanlı tarihinde ilk askeri hareket sayılması lâzımgelen bu müsademenin ilk bahara tesadüf ettiği rivayet edilir. — Bu vak'a hakkındaki izahata göre Osman Bey'in kendi üzerine yürüdüğünü haber alan İnegöl tekfurı "Nikola" bir pusu kurmuş, fakat Osman Gazi Ermeni-Beli'nde pusu kurulduğunu bir casustan öğrendiği için büyük bir felâketten kurtulmuş ve pusdakilerle harbi kabul etmekte tereddüd etmemiştir. Neticesiz kalan bu müsademede Osman Bey'in yeğeni ve Savcı Bey'in oğlu Bay-Hoca'nın şehid düşmesi üzerine Osmanlılar geri çekilmişlerdir. — Bu ilk askeri hareketteki Osmanlı cengâverlerinin hep piyade olduğu rivayet edilir. — Osmanlı tarihi işte bu küçük müsademe ile başlamış demektir. — Bu vak'a için 1285=684 tarihi de rivayet edilir).

Selçukî sultanı (Üçüncü Alâüddin Keykobâd) tarafından Osman Gazi'ye Söğüt Uc Beyliğinin tevcihine dair bir ferman gönderilmiş olmak iddiası.

(Osman Gazi'ye Üçüncü Alâüddin'den bir kaç ferman geldiği ve bu ilk fermanın da 7 Ramazan tarihli olduğu rivayet edilir: Halbuki 1284 = 683 tarihinde Anadolu Selçukî sultanı Üçüncü Alâüddin değil, İkinci Gıyâsüddin Me'sud'dur. Fazla olarak muahhar tetkikler bu fermanların sahte olduğunu ve Münşeât sahibi Feridun Bey tarafından uydurulmuş olduklarını meydana çıkarmıştır; onun için bu klâsik rivayet doğru değildir).

1285 = 684

Osman Gazi'nin ilk muvaffakiyeti: Kulaca-Hisar'ın fethi.

(Ermeni - Beli pusususundan intikam almak istiyen Osman Gazi'nin İnegöl'e bir iki fersah mesafede ve Emirdağı eteğinde bulunan bu hisarı 300 kişilik bir kuvvetle bir gece baskını yaparak fethettiği rivayet edilir. — Osmanlı tarihinde ilk kale fethi sayılması lâzımgelen bu muvaffakiyetin 1284=683, 1286=685 veyahut 1288=687 tarihinde elde edildiğinden de bahsedilir. — Osman Gazi'nin Ertuğrul Gazi'den vâris olduğu Söğüt-Domanıç mülkânesi işte bu Kulaca-Hisar fethi üzerine İznik gölü istikametinde şimale doğru genişlemeye başlamıştır).

1286 = 685

Osmanlılara karşı ilk ittifak ve müttefiklere karşı İkizce zaferi.

(Kulaca-Hisar'ın fethi üzerine telâşa düşen İnegöl ve Karacahisar tekfurlarının Osman Gazi'ye karşı ittifak ettikleri ve işte bunun üzerine iki tarafın İkizce, Ekizce, Eğrice veyahut İkinci denilen yerde karşılaştıkları

rivayet edilir : Tarihî atlaslarda İkizce mevkiî Bilecik'le İnegöl arasında görülmektedir. Bazı menbâlarda bu muharebeye "Domahıç/Domaniç harbi" de denilmektedir. Bu müsademede Osman Gazi'nin kardeşi ve Ermeni-Beli'nde şehid olan Bay-Hoca'nın babası Savcı-Bey şehid düşmüş, Mütteliklerin kumandanı Philatos öldürülmüş ve nihayet harbi Osman Gazi kazanmıştır : Bay-Hoca'nın şahadeti için 1284=683 vukuâtına bakınız. — İkizce muharebesi bazı menbâlarda 1287=686 tarihine de müsadif gösterildiği gibi, bundan evvelki Ermeni-Beli ve Kulaca-Hisar vak'alariyle beraber bu ilk üç muharebenin 1284=683 senesine tesadüf ettiğinden bile bahsedilir).

1288 = 687

Karacahisar'ın fethi.

(Eskişehir civarında ve Porsuk çayı üzerinde bulunan Karacahisar'ın uzun bir muhasaradan sonra fethi Osman Gazi'nin ilk büyük muvaffakiyeti sayılır. Bazı menbâlarda Karacahisar'a Karacaşehir denildiği gibi, bazılarında da bu kasaba İnönü ile karıştırılır. — Burada ilk defa olarak Osmanlılar tarafından bir kilisenin câmiye tahvil edildiği, ilk hutbanın okunduğu ve ilk defa "Kadı" ve "Sübaşı" tayin edildiği rivayet edilir ve ilk Kadı ve Hatib olarak da "Dursun-Fakih" den bahsedilir. — Karacahisar'ın 1286=685, 1287=686, 1290=689, 1291 = 690 ve 1292 = 691 tarihlerinde fethedilmiş olduğuna ait muhtelif rivayetler de vardır).

1289 = 688

Selçukî sultanı (Üçüncü Alâüddin Keykobâd) tarafından Osman Gazi'ye Söğüt mâlikânesine ilâveten Eskişehir ve İnönü taraflarının da verildiği hakkındaki ferman rivayeti.

("Osman-Şâh" elkabiyle gönderildiği iddia edilen bu fermanın itibaren Osman Gazi'nin bütün vergilerden muâf tutulduğu ve fermanla beraber Tablhâne, Tuğ, Alem, altın kılıç, gümüş takımlı at, silâh ve yüz bin dirhem para gibi hediyelerle Beylik alâmetleri de gönderildiği rivayet edilir: Bunları getiren zâtin ismi muhtelif menbâlarda "Karaca Balaban Çavuş", "Ak-Timür" ve "Vezir Abd-ül-Aziz" gibi muhtelif şekiller alır. — Bir rivayete göre de 1287 = 686 tarihine müsadif görünen bu tevcihâtın hakikatte hiç aslı yoktur: Bir kere bu tarihlerdeki Selçukî sultanı Üçüncü Alâüddin değil, İkinci Gıyâsüddin Mes'ud'dur; zaten 1284 = 683 tarihinde gönderildiği iddia edilen ilk ferman gibi bu ikinci fermanın da "Münşeât" sahibi Feridun Bey tarafından uydurulmuş olduğu son tetkiklerle sâbit olmuştur. Onun için Eskişehir-Inönü taraflarının bu tarihten itibaren Osmanlı hâkimiyetine geçtiği hakkındaki rivayet doğru değildir: Bu mıntaka Selçukîlerin inkırazı sıralarında Germiyan oğullarının eline geçmiştir: Osmanlılar tarafından zaptı için 1361=762 vukuâtına bakınız).

1292 = 691

Osman Gazi'nin Sakarya şimaline akın hareketi.

(Göynük ve Taraklı - Yenicesi üzerine tevcih edilen bir çok gani-

metler almakla neticelenen bu akın için 1291 = 690 tarihi de rivayet edilir).

1298 = 698

Bilecik ve Yarhisar kalelerinin fethi ve esir alınan Nilüfer Hatun'un Orhan Gazi'ye verilmesi.

(Efsanelerle karışık rivayetlere nazaran Yarhisar tekfurunun kızını alacak olan Bilecik tekfurunun düğününe Osman Gazi de dâvet edilmiş ve aleyhine bir takım gizli tertibat kurulmuş, fakat bu tertibattan haber alan Osman Gazi kırk cengâveri kadın kıyâfetiyle Bilecik hisarına sokmak ve bir takım pusular kurmak gibi harp hileleriyle Bilecik ve Yarhisar kalelerini fethettikten başka "Çakır-Pınar" da toplanan düğün halkını gelinle beraber esir etmiştir. Bir rivayete göre de Yarhisar tekfurunun kızı olan bu gelini Bilecik tekfuru kendisi için değil, oğlu için istemiştir. Bilecik tekfurunun bu düğün vesilesiyle tertib ettiği suukasdı Osman Gazi'ye ötedenberi dostu olan Harman - Kaya tekfuru Köse - Mihal'in ihbar ettiği rivayet edilir: Sonradan ihtidâ ederek Osman Gazi'nin hizmetine giren bu Köse-Mihal için 1313 = 713 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Esaretinden sonra Osman Gazi tarafından oğlu Orhan Gazi'ye verilmiş olan Nilüfer Hatun'un asıl ismi "Holofira" olduğu halde Türkler tarafından "Ülüfer" ve nihayet "Nilüfer" şekillerine sokulduğu rivayet edilir. Osmanlı hanedanına giren ilk ecnebi kız işte bu hatundur: Şehzade Süleyman Paşa ile Murad Hudâvendigârın anası budur. Bursa ovasındaki "Odryses" çayının üstüne Nilüfer Hatun bir köprü yaptırdığı için bu çay onun ismini taşımaktadır).

İnegöl kalesinin fethi.

(1286 = 685 tarihinde Osmanlılara karşı ilk ittifak hareketini tertib edip Karacahisar tekfuruyla beraber İkizce muharebesinde mağlûb edilmiş olan İnegöl tekfuru, Bilecik ve Yarhisar kalelerinin fethi üzerine ilk temizlenecek düşman vaziyetine geldiği için Osman Gazi bu kaleleri aldıktan sonra o düşmanın yeni bir ittifak tertibine zaman bırakmamak için ümerâsından Turgut-Alp'ı İnegöl muhasarasına göndermiş ve arkasından kendisi de yetişerek kaleyi zaptetmiştir. Osman Bey bu kaleyi Turgud-Alp'a verdiği için buraya "Turgud - ili" denildiği hakkında bir rivayet vardır. — Bilecik, Yarhisar ve İnegöl kalelerinin fethi için 1289 = 688, 1290 = 689, 1292 = 691, 1293 = 692, 1298 = 698 ve 1299 = 699 tarihleri de rivayet edilir).

1299 = 699

Osmanlı an'anesinde Selçukî hâkimiyetinin inhilâli üzerine Osman Gazi'nin istiklâline müsadif gösterilen itibarî tarih başı.

(Klâsik telâkkide Osmanlı idaresi işte bu tarihten itibaren müstakil bir devlet mahiyetini almış sayılır. — Bununla beraber 1289=688, 1296 = 696, 1297 = 697 ve 1300 = 700 tarihlerini esas ittihaz eden rivayetler de vardır: Devlet Salnâmelerinde mehaz gösterilmeksizin 699 Cumâda-ı-ülâsının dördüncü, yâni 1300 senesi Kânunusâni ayının 27 nci Çarşamba günü esas ittihaz edilir; Osman Gazi'nin doğum günü olarak da böyle bir "4 Cumâ-

da-l-ülâ" gününden bahsedilmesi bu meselede ayrıca dikkat edilecek bir nokta teşkil etmektedir: 1258 = 656 vukuâtına bakınız. — Osman Bey'in ilk devlet teşkilâtını işte bu istiklâl tarihinde kurmuş olduğu da rivayet edilir. — Hakikatte ise Osmanlı istiklâli hakkındaki klâsik rivayetlerin hepsi yanlışdır: Bu tarihlerde ve bilhassa 1299 = 699 tarihinde Anadolu Selçukî devleti munkarız olduğu için Osmanlı Beyliği müstakil kalmış gibi gösterilirse de, son Selçukî sultanı "İkinci Gıyâsüddin Mes'ud" 1308 = 708 tarihinde ölünceye kadar Selçukî saltanatı devam etmiştir. Her halde bütün bu istiklâl rivayetlerinin 1299 = 699 — 1301 = 701 tarihleri arasında, yani Selçukîlerin son yıllarında Anadolu Türk Beyliklerinin teşekkül etmesinden ve Mongol tahakkümü altındaki Selçukî hâkimiyetinin artık tamamiyle inhilâle yüz tutmuş olmasından galat olmak ihtimali çok kuvvetlidir. Garbî Anadolu'da teşekkül eden bütün bu Türk Beylikleri ilk zamanlarında İran Mongol hâzinesine haraç vermişler ve Mongollar tarafından kendi "Uc Beylikleri" şeklinde telâkki edilmişlerdir. Osmanlı Beyliği de işte bunların biridir. Onun için Osmanlıların istiklâli Mongol tahakkümü altındaki Selçukî idaresinin inkırazından değil, 1335 = 736 tarihinde İran Mongol hükümdarı "Ebu - Saîd Bahadur Han" ın doğrudan doğruya vâris bırakmıyarak ölmesi üzerine zuhur eden saltanat mücadelelerinden dolayı Anadolu Mongol hâkimiyetinin inhilâlinden ve bütün bu Türk Beyliklerinin işte o vaziyet üzerine müstakil kaldıkları tarihten itibaren başlamış sayılabilir).

1300 — 1301 = 700 — 701

Yondhisar ve Yenişehir kalelerinin fethi ve Yenişehir'in merkez ittihazı.

(Yenişehir'in fethi üzerine Osmanlı arazisi İznik gölünün cenup sahiline dayanmıştır. Bu ilk Osmanlı fütuhâtı hep şimale müteveccih hamleler şeklindedir: Karadeniz ve Marmara umumî hedef vaziyetindedir. — Bu son fütuhât için 1290 = 689, 1298 = 698 ve 1299 = 699 tarihleri de rivayet edilir).

Koyunhisar muzafferiyeti.

(Bizanslıların "Baphaeon" dedikleri "Koyunhisar" kalesi İzmit'in biraz şimalişarkisindedir. — Buralara kadar sokulan Osmanlılarla iki bin kişilik bir Bizans kuvveti arasındaki muharebeyi Osman Gazi kazanmış ve yeğenlerinden "Aydoğdu Bey" bu harpte şehit düşmüştür. — Bizans kuvvetlerine imparator "İkinci Andronikos Paleoloğos" un hassa kumandanı "Musalon" kumanda etmiştir. — Bizans menbâlarına göre bu muharebe 1301 = 700 senesi 27 Temmuz = 20 Zülka'de perşembe günü olmuştur. — 1302 = 702 ve 1307 = 707 tarihleri de rivayet edilir).

1302 = 702

Osman Gazi'nin amcası Dunder Bey'i okla vurup öldürmesi.

(Osman Bey'in Köprühisar üzerine bir sefer açmak için topladığı harp meclisinde doksan yaşındaki ihtiyar amcası Dunder Bey'in bu sefere muhalefet etmesi üzerine yeğenin kendi eliyle bir ok atarak bu doksanlık ihtiyarı idam ettiği rivayet edilir. Bu rivayet doğru olduğu takdirde Os-

manlı hanedanında aile cinayetleri Osman Gazi devrinden başlamış sayılabilir).

Köprühisar'm fethi.

(Köprühisar Yenişehir'in şarkındadır. — Dundar Bey'in katli ve bu kalenin fethi için 1289 = 688, 1290 = 689, 1298 = 698, 1299 = 699 ve 1301 = 701 tarihleri de rivayet edilir).

1303 = 703

İznik Ablukası.

(Osman Gazi'nin İznik şimalinde ve Katırlı dağının eteğinde kale müdafilerini mütemadiyen tazyik ve tâciz için bir havâle yaptırıp ümerâdan "Dargan", "Dardağan" veyahut "Taz-Âli" Beyi dizdar tayin ettiği ve o havale hisarına işte bu kumandanın ismi verildiği rivayet edilir. — İlk İznik muhasarası için 1307 = 707 vukuâtında bakınız).

Marmaracık kalesinin fethi.

(Marmaracık, Yenişehir'in cenûbugarbisindedir: Köprühisar'la bu kalenin fethi, Osman Gazi'nin merkez ittihaz ettiği Yenişehir'in etrafını emniyet altına almak demektir. — Marmaracık fethi için 1300 = 700, 1301 = 701, 1302 = 702 ve 1307 = 707 tarihleri de rivayet edilir).

1306 = 706

Bursa Tekfurunun idaresindeki müttefiklere karşı Osman Gazi'nin Dinboz zaferi : Kestel, Kete ve Ulubad kalelerinin fethi.

(Osmanlı fütuhâtından telâşa düşen Bursa tekfurunun etrafına topladığı Atranos, Madenos, Kete ve Kestel tekfurularının müttefik kuvvetlerine karşı Osman Gazi'nin kazandığı bu Dinboz yahut Dimbaz zaferi bundan sonraki Osmanlı fütuhâtına yol açan mühim bir muvaffakiyet sayılabilir. Bu kalelerden Atranos'un şimdiki ismi "Orhaneli" dir; Madenos, Mednos yahut Bednos şekillerinde anılan kalenin Osmanlı devrinde "Beled-i Yunus" ismini aldığı rivayet edilir. — Dinboz muharebesinde Kestel ve Madenos tekfurularının maktul düşükleri rivayet edilmektedir. — Tekfuru maktul düşen Kestel kalesi kolayca zaptedilmiş ve aynı muharebede esir edilen Kete tekfurunun bir rivayete göre kendi kalesi önünde idam edilmesi üzerine de bu kale teslim olmuştur. — Kete tekfuru hakkındaki diğer rivayetle Ulubad'ın teslimi için aşağıdaki fıkraya bakınız).

Osmanlılarla ecnebiler arasında ilk askeri mukayelenin akdi.

(Dinboz zaferi üzerine Kete tekfuru harp meydanından kaçıp Ulubad'a iltica ettiği için tâkipçilerin oraya kadar dayandıkları ve Ulubad tekfurunun da müdafaaya cesaret edemediği için şehrin önündeki köprüden Osman oğulları geçmemek şartıyla kalesini teslim ettiği ve hattâ bundan dolayı Osmanlı padişahlarının hiç bir zaman Ulubad köprüsünden geçmeyip icab ettikçe hep kayıkla geçtikleri hakkında bir an'ane vardır: işte bu efsanevi teslim mukavelesi, Osmanlılarla ecnebiler arasında akdedilmiş ilk askeri mukavele sayılır: İlk sulh muahedesi için 1330 = 731 vukuâtına bakınız. — Bu rivayete mukabil Ulubad'ın daha sonra Orhan Gazi devrinde fethedil-

miş olduğu hakkında da bir rivayet vardır: Bu rivayete göre Ulubad Orhan Bey tarafından Kirmasti ve Mihaliç kasabalarıyla beraber fethedilmiştir; fakat tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ hem 1334 = 735, hem 1336 = 737, hem de 1339 = 740 tarihlerinden bahsedilir; 1336 = 737 vukuâtına da bakınız. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Dinboz zaferiyle Kestel, Kete ve Ulubad fethi için 1302 = 702 ve 1307 = 707 tarihleri de rivayet edilir).

1307 = 707

İlkn İznik muhasarası ve Yalova akını.

(İznik ablukası için 1303=703 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Yalova'nın ismi eski Osmanlı menbâlarında "Yalak-âbâd" ve "Yalak-ova" şekillerini almaktadır).

1308 = 708

İmralı adasının fethi ve Osmanlıların Marmara denizine dayanmaları.

(Marmara denizindeki "Bes bycos" yahut "Kalolimni" adası ümerâdan Aygud-Alp oğlu Kara-Ali veyahut Ahmed Ağa oğlu Emîr-Ali tarafından fethedildiği için fâtihinin isminden dolayı "Emîr-Ali" tesmiye edildiği rivayet edilir: "İmralı" şekli işte bundan muharrefdir. — Osmanlıların ilk fethetdikleri ada olan "İmralı"nın zaptı Osman Gazi'ye Marmara denizinde mühim bir üs temin etmiş ve bu suretle Bizans'ın Bursa ile deniz muvasalasını tehdit edilmeye başlamış demektir).

İznik civarında Koçhisar'ın fethi.

(1313=713 tarihi de rivayet edilir).

1310 = 710

Bazı Bizans ve Garp menbâlarına göre Osman Gazi'nin Rodos deniz seferi.

(Osman Bey'in Rodos adasını "Saint-Jean" Şövalyelerinden almak için gemilerle asker götürüp kaleyi muhasara ettiği halde fethine muvaffak olmadığı rivayet edilirse de Osmanlı menbâlarında böyle bir Rodos muhasara ve muharebesinden bahis yoktur: Fakat buna mukabil Bizans ve Garp menbâlarında ilk Osmanlıların denizcilik ve korsanlıkları hakkında çok mühim kayıtlara tesadüf edilmektedir. Bâzı müslüman menbâlarında da bunları teyid edecek ifadeler vardır. Osmanlı tarihinin ilk zamanlarındaki karanlıkları hiç olmazsa biraz aydınlatılabilmek için bu gibi meselelerin ehemmiyetle tetkiki lâzımdır).

1313 = 713

Harman-Kaya tekfurı Köse-Mihal'in ihtidası ve Osman Gazi'nin maiyyetine girmesi.

(İhtidasından evvelki ismi "Mihail Kosses / Michel Koezé" şekillerinde kaydedilen ve ihtidasından sonra "Abdullah Mihal" ismini alan Köse-Mi-

hal'in dinini değiştirip Osmanlı hizmetine girmesi hakkında 1304 = 704, 1308 = 708, 1310 = 710, 1314 = 714, 1317 = 717 ve hattâ 1324=724 tarihleri de rivayet edilir. — Osman Gazi'nin fütuhâtında mühim hizmetleri görülen bu zatın hüviyetinde bir takım karanlık noktalar vardır: Meselâ Edirne'deki mezar kitâbesine göre 1435=839 tarihinde vefat etmiştir! Bu takdirde 1313=713 tarihindeki ihtidasından yüz yirmi iki sene sonra vefat etmiş, yâni Osman Gazi devrinde rol oynamış bir şahsiyetin iki asır kadar yaşadktan sonra İkinci Murad devrinde ölmüş olması lâzım gelir : Fakat Edirne'den başka Sakarya üzerinde de bir "Mihal Gazi" mezarı bulunduğundan bahsedilir : İşte bundan dolayı son tetkiklerde iki "Mihal Gazi" veyahut bir "Köse Mihal" ile bir "Mihal Gazi" bulunmak lâzımgeldiğine hükmedilmektedir).

Akhisar, Geyve, Lüblüce, Lefke, Hisarcık, Tekfur-pınarı, Yenikale, Karagöz ve Yanıkçahisar kalelerinin fethi.

(Şimalıgarbide Marmara denizine dayanmış olan Osmanlı hududu, bu kalelerin fethi üzerine Karadeniz istikametinde şimale doğru da mühim bir nisbette genişlemiştir; bunlardan bazı menbâlarda "Leblebci" tahrifine uğrıyan "Lüblüce" kasabası Bursa civarındaki Kestel'in cenubuna, yâni o zamanki Osmanlı arazisinin Garp istikametinde tesadüf etmektedir: Onun için Harman-Kaya'nın iltihakıyla Lüblüce'nin zaptı Osmanlı ölkesini Garp tarafında da genişletmiş demektir. — Bu kalelerin fethi için 1304=704 ve 1308=708 tarihleri de rivayet edilir).

1314 = 714

Bursa muhasarasının başlaması.

(Marmara istikametindeki şimal ciheti müstesnâ olmak şartıyla her taraftan Osmanlı arazisiyle çevrilmiş olan Bursa şehrini askeri vesâitle derhal zaptetmek imkânı olmadığı için Osman Gazi bu kalenin ancak uzun bir abluka ile teslime icbar edilebileceğini düşünmüş ve işte bu maksatla Bursa'ya tecrit ve tazyik için biri Kaplıca ve biri de Uludağ taraflarında olmak üzere iki ve hattâ bir rivayete göre de üç havâle hisarı yaptırmıştır: Kaplıca tarafındaki havâle dizdarlığına yeğenlerinden "Aktimür"ü ve dağdaki havâleye de ümerâdan "Balaban" yahut "Balabancık" Bey'i tayin ettiğinden bahsedilir; bir rivayete göre de bu kalelere kumandanlarının ismi verilmiştir. — Bursa abluhasının başladığı tarih hususunda ihtilâf vardır: Meselâ 1307=707, 1315=715, 1317=717 ve 1307—1313=707—713 tarihleri de rivayet edilir).

1316 = 716

Orhan Gazi'nin büyük oğlu şehzâde Süleyman Paşa'nın doğumu.

(Osmanlı tarihinde ilk Rumeli fatihi sayılan bu meşhur kahramanın doğum tarihinden başka ölüm tarihi bile şüphelidir: Ölümü için 1359 = 760 vukuâtına ve Rumeli'ye geçiş hareketi için de 1354=755 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

1317 = 717

Karatekin, Ebesuyu, Karacebeş, Tuzpazarı, Kapucuk ve Keresteci kalelerinin fethi

(Bu kalelerin Osman Gazi namına oğlu Orhan Gazi ile ümerâdan Konur-Alp tarafından fethedildiği rivayet edilir. Bunlar hep şimale müteveccih olmak itibarıyla Osmanlı hududu artık Sakarya boylarını tâkiben Kocaeli yarımadasıyla Karadenize doğru mühim bir nisbette genişlemiş demektir. — İlk Osmanlı fütuhâtında bir çok kalelere fatihleri olan ümerânın ismi verilmiş ve bu kalelerden bir kısmının sonraları harab olması üzerine hem Türklerden evvelki isimleri unutulmuş, hem bir çoklarının mevkileri kaybolmuştur; hattâ “Karacebeş” gibi bazılarının okunuşunda bile ihtilâf vardır: Meselâ bazı müellifler bu ismi “Karaceş” veya “Karaciş” şeklinde de kaydetmişlerdir; ecnebi menbâlarında da “Karaciyus”, “Karadjebes” vesaire gibi şekillere tesadüf edilmektedir: Tabii bütün bunlar ihtiyatla karşılanmalıdır. — Bu kalelerin fethi için 1305 = 705, 1309 = 709, 1318 = 718 ve 1323=723 tarihleri de rivayet edilir).

Akça - Koca'nın ilk Kocaeli fütuhâtı.

(Bu fütuhâtın o tarihteki nisbet ve şümül derecesi çok müphemdir: Hattâ bu rivayetin bir akın hareketiyle alâkadar olmak ihtimali bile vardır).

1320 = 720

Damla illetinden muztarib olan Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi'yi kendi yerine vekil tayin etmesi.

(Orhan Gazi'nin bütün hükûmet işlerinde Beylik nâibi gibi bir vaziyete mi, yoksa yalnız Baş-kumandan vekili gibi bir vazifeye mi getirildiği pek belli değildir: Yalnız Osman Gazi'nin bu tarihten sonra da oğluna bazı emirler vermekte devam ediyor gibi görünmesi ikinci ihtimalin daha kuvvetli olduğuna delâlet edebilir; tabii bütün bu rivayetler ihtiyatla karşılanacak şeylerdir. Hattâ Osman Gazi'nin ölümünde ve Orhan Gazi'nin cülûs tarihinde bile ihtilâf vardır: 1326 = 726 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız).

1321 = 721

Mudanya fethi.

(Bursa'nın denizle muvâsalasını kesmek için Osman Gazi'nin verdiği emirle Orhan Bey'in işte bu tarihte Mudanya'yı fethetmiş olduğu rivayet edilir).

Gemlik seferi.

(Orhan Bey'in Mudanya fethi sırasında Gemlik fethine memur edilmiş olan ümerâdan Kara-Timurtaş Bey'in şehri fethetemediğinden bahsedilirse de, Birinci Murad'la Yıldırım devirlerinde rol oynamış olan Kara-Timurtaş Bey'in Osman Gazi devrinde kumandanlık etmiş olması pek muhtemel olamayacağı için her halde babası Kara-Ali Bey'le karıştırılmış olması lâzımgelir: 1333 = 734 vukuâtına da bakınız).

Trakya üzerine onsekiz ay süren ilk Osmanlı akını.

(Bir kaç bin kişilik bir Osmanlı kuvvetinin Trakya ve Makedonya sahillerine hücum edip Bizans şehirlerini yağma ve tahrip ettikleri için Bizans'ın iktisadî bir buhrana uğradığı rivayet edilir : İlk Osmanlılara izafe edilen deniz aşırı seferleri için 1310 = 710 vukuâtına da bakınız).

1323 = 723

Akyazı'nın fethi ve Mudurnu akını.

(Bu mevkiiler Sakarya'nın şarkındadır : O sırada Sakarya nehriyle Paflâgonya denilen Kastamonu havalisindeki "Candar oğulları" Beyliği arasında bulunan arazide "Umur-Han Beyliği" vardır : Bilhassa Şark hududu çok müphem ve hele tarihi pek karanlık olan bu Türk Beyliği daha o devirden itibaren Candar oğullarıyla Osmanlıların tecavuzlarına uğrayarak bunlar tarafından taksim edilmeye başlamıştır : Sakarya'nın şarkında bulunan Akyazı'nın işte bu Umur-Han Beyliğine aid olduğu anlaşılmaktadır; bu vaziyete göre Akyazı'nın zaptı, o zamana kadar yalnız Bizanslılarla mücadele eden Osman Gazi'nin ilk defa olarak bir Türk Beyliğine tecavuz etmesi demektir. Osmanlıların Orhan Gazi devrinde ve 1336 = 737 tarihinde Karası Beyliğini ilhak etmek suretiyle ilk defa olarak bir Türk ölkesine tecavuz etmiş oldukları hakkındaki rivayet doğru değildir : 1336=737 vukuâtındaki izahata bakınız. Her halde Osmanlıların ilkönce Umur-Han ölkesine tecavuz ettikleri ve bu Beylik Osman ve Orhan Gaziler devrinde tedricen ortadan kaldırıldıktan sonra Orhan Bey tarafından Karası arazisinin de gene tedricen işgal edilmiş olduğu muhakkaktır. — Osmanlı istilâsına uğramış ilk Türk Beyliği olan Umur-Han hükûmetinin paytahtı "Göynük" kasabasıdır. Bu Beylik arazisinde bulunan bazı kalelerin Bizans tekfurları elinde bulunduğu da rivayet edilir : Meselâ "Taraklı" kasabası için böyle bir rivayet vardır. — Umur-Han Beyliği arazisinin son parçası da işgal edilerek bu Beyliğin mevcudiyetine nihayet verilmesi hakkında 1331 = 732 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — "Akyazı"nın 1317 = 717 tarihinde zaptedildiği hakkında bir rivayet vardır).

Ayanköy'ün fethi.

(Sapanca gölünün garp müntehasında bulunan bu mevkiin Akça-koca tarafından fethedildiği rivayet edilir. — Bazı menbâlarda buraya Ayan-gölü ismi de verilmektedir. — Ayanköy'ün zaptı için 1313 = 713 tarihi de rivayet edilir).

1324 = 724

Karamürsel'in fethi.

(Bu kasabanın ismi, fatihi olan "Kara-Mürsel" Bey'in adından gelir : Eski ismi "Pronectus/Prenetos" şeklindedir. — Karamürsel'in fethiyle Osmanlılar İzmit körfezinden cenup sahiline yerleşmişlerdir : Bu sahil boyunun da Kara-Mürsel Bey tarafından fethedildiği ve bu kahramanın fethettiği yer gibi ismini taşıyan sür'atli bir gemi tipi icad ederek teşkil ettiği hafif

donanma ile sahillere hâkim olduğu rivayet edilir. Yakın zamanlara kadar kullanılan ve hattâ Akdeniz'de de görülen bu gemi tipine "Karmürsel gemisi" denilmiştir. — Karamürsel kasabasının fethi için 1326 = 726 tarihi de rivayet edilir).

1325 = 725

Atranos = Orhaneli'nin fethi.

(Bu kasabanın ismi Osmanlı devrinde "Adranos" ve "Adranas" şekillerinde de yazılmıştır: Bu şekiller Bizans devrindeki "Adrinos" dan muharrefdir; bugün "Orhaneli" denilir. — Askerlikçe Bursa'nın cenup tarafından anahtarı sayılan bu kalenin fethi için 1312=712, 1313=713, 1317=717 ve 1323=723 tarihleri de rivayet edilir).

1326 = 726

Bursa'nın fethi.

(Bursa'nın 6 Nisan = 2 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü fethedildiği hakkında bir rivayet vardır. — Osmanlı menbâlarında Bursa'nın fethi için 1316 = 716, 1322 = 722, 1323 = 723, 1325 = 725 ve 1329 = 730 tarihleri gibi bazı yanlış rivayetlere de tesadüf edilir. — Bursa'nın 12 sene kadar abluka altında kaldıktan sonra fethedildiği anlaşılmaktadır: 1314 = 714 vukuâtına bakınız. — Osmanlı arazisinin ortasında tıpkı bir ada gibi kalan Bursa kan dökülmeden teslim olmuş ve bu teslimde rivayete nazaran Köse-Mihal mühim bir rol oynamıştır: Teslim şeraiti mucibince Bursa tekfurı "Evrenos" veya hut "Burus/Barsuk/Bursuk" otuz bin duka altını fideye mukabilinde askerleriyle beraber Gemlik üzerinden İstanbul'a sevk edilmiştir: Tekfurun ismi için 1361 — 1362 = 763 vukuâtı içinde "Edirne fethi" fıkrasına bakınız. — Bursa'nın tesliminde Osman Gazi namına Orhan Bey'in bulunduğu ve Osman Gazi'nin fetih müjdesini aldıktan sonra veyahut almadan evvel öldüğü hakkında muhtelif rivayetler vardır: Osman Gazi'nin ölümü için aşağıdaki fıkraların sonuncusuna bakınız. — Bursa'nın fethi üzerine veyahut bir müddet sonra Beylik merkezinin Yenişehir'den buraya nakledildiği rivayet edilir: 1326 — 1327 = 727 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. Bu suretle Söğüt'den sonra Yenişehir ve ondan sonra da Bursa merkez olmuş demektir: Bununla beraber Söğüt'den sonra Karacahisar'ın da bir aralık merkez ittihaz edildiği rivayet edilir; her halde bütün bu rivayetler ihtiyatla karşılanacak ve ayrıca tetkik edilecek meselelerdir).

Bolu, Kandıra, Ermenipazarı ve Devchisarı kalelerinin fethi.

(Bolu'nun Konur-Alp ve diğerlerinin de Akça-Koca tarafından fethedildiği rivayet edilir. — Bolu kasabasının Umur-Han Beyliği arazisinden zapt edildiği anlaşılmaktadır: Bu Beylik için 1323=723 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Bununla beraber Bolu'nun o saha dahilinde küçük bir beylik teşkil ettiği veyahut Bizanslılardan fethedildiği hakkında da müphem rivayetler vardır: Her halde Bolu'nun bu devri çok karanlıktır. Şehrin fethi tarihinde de ihtilâf vardır: Meselâ Osman Gazi'nin ölümünden iki sene evvel 1324=724

tarihinde veyahut Orhan Gazi devrinde ve 1327 = 727 tarihinde işgal edilmiş olduğu da rivayet edilir. Her halde Osman Gazi'nin 1326 = 726 tarihinden evvel vefat etmiş olduğu hakkında kuvvetli rivayetler mevcut olduğu için, Orhan devrinde zaptedilmiş olmak ihtimali çok kuvvetlidir. — 1333—734 tarihinde Bolu'dan geçmiş olan meşhur Arap seyyahı "İbni-Batûta" bu şehrin o tarihte kime aid olduğundan bahsetmemekle beraber, ifadesinin tarzından Osmanlı şehirleri sırasında zikrettiği anlaşılmaktadır).

Osman Gazi'nin kaynatası (Şeyh Ede-Bâli) ile karısı (Mal Hatun) un ölmeleri.

(İkisinin bir ay fâsıla ile Bilecik'de ve Osman Gazi'nin sağlığında öldükleri rivayet edilir. — Yüz yirmi yaşında öldüğü rivayet edilen ve efsanevi bir şahsiyete benzeyen bu "Şeyh Ede-Bâli / Ede-Balı"nın Orhan Gazi devrinde ve 1327 — 1328 = 728 tarihinde öldüğü hakkında bile bir rivayet vardır. Diğer bir rivayete göre de Şeyh Ede-Bâli "Mal-Hatun"un babası değildir; Meselâ bir vakıf kaydine nazaran Mal Hatun'un babası "Ömer Bey" isminde biridir! — Mal-Hatun'un ismi de "Malhun Hatun", "Bâlâ Hatun" veyahut "Râbia Hatun" gibi şekiller almaktadır).

Osman Gazi'nin ölümü.

(En kuvvetli rivayete göre Söğüt'de damla illetinden ölmüştür : Bununla beraber Yenişehir'de, Bilecik'de ve hattâ Bursa'da ölmüş olduğuna ait muhtelif rivayetler de vardır. Öldüğü yerde ve en kuvvetli ihtimale göre Söğüt'de muvakkat bir mezara gömüldükten sonra kendi vasiyeti mucibince oğlu Orhan Gazi tarafından Bursa'daki Gümüşlü-Künbed'e naklettirilmiş olduğu rivayet edilir. — Osman Gazi'nin ölümü hakkında 1310 = 710, 1311 = 711, 1318 = 718, 1320 = 720, 1321 = 721, 1325 = 725, ve 1327 = 727 tarihleri de rivayet edilmiş olduğu gibi, ölüm günü olarak da Hicretin 726 senesi Ramazan ayının birinci, onuncu ve yirmi birinci günlerinden bahsedilir : Bu günler Milâdın 1326 senesi Ağustos ayının birinci cuma, onuncu pazar ve yirmi birinci perşembe günlerine tesadüf etmektedir. Tabii bütün bu rivayetlerin tahkiki kabil değildir. Yalnız 1323=723 tarihli bir vakfiyyeden Osman Gazi'nin o tarihte sağ olduğu ve 1324 = 724 tarihli bir vakfiyyeden de Osman ölüp yerine Orhan'ın geçmiş olduğu anlaşıldığına göre, bu vakfiyyelerdeki tarihler doğru olduğu takdirde Osman Gazi'nin işte bu iki sene arasında ölmüş olması lâzımgelir. — Umumiyetle Osman Bey'in 26-27 sene hükümet sürmüş olduğundan bahsedilir; bu müddet, itibari istiklâl tarihine göredir : 1299 = 699 vukuâtına bakınız. — Kaç yaşında ölmüş olduğu hakkında da muhtelif rivayetler vardır; hakikatte ise ölüm ve doğum tarihleri ihtilâflı olduğu için kaç yaşında öldüğü belli değildir: Doğum tarihi için 1258=656 vukuâtına bakınız. Aynı bir vak'anın muhtelif müverrihler tarafından hem Osman, hem Orhan devirlerine izafesinde bu vaziyetin tabii büyük bir tesiri vardır. Her halde en müteber doğum tarihi sayılan 1258 = 656 rivayeti doğru olduğu takdirde, Osman Gazi'nin vakıf kayıtlarındaki ölüm tarihine göre 66 ve Osmanlı tarihlerinde umumiyetle kabul edilen 1326=726 tarihine göre de 68 yaşlarında ölmüş olması lâzımgelir. — Osmanlı menbâlarında devlet müessisi olarak tebcil edilen Osman Gazi'nin

şahsiyeti ve tâkib ettiği büyük fikirle oynadığı rolün zamanına göre azameti maatteessüf henüz tamamiyle tebârüz ettirilememiştir : Hattâ fütuhâtı bile bir takım Rum tekfurlarından gelişi güzel kaleler fethine münhasır gösterilmiş ve netice itibariyle “Gazevât-ı Battal Gazi” den daha vazih bir şey yapılamamıştır. Halbuki Osman Gazi’nin askerî harekâtını tarihi bir harita üzerinde en sathî bir nazarla bile tâkib eder etmez bu büyük adamın her şeyden evvel muayyen ve muntazam bir plân tâkib ettiği ve bütün hareketlerinin işte bu mükemmel plân dairesinde atılmış hesaplı adımlardan başka bir şey olmadığı derhal anlaşılır. İlk Osmanlı fütuhâtının buraya kadar en mühim noktalarını gözden geçirdiğimiz safhalarına dikkat edilecek olursa, Osman Bey’in büyük bir i’tinâ ve intizamla tâkib ettiği plânın ana hatları kolayca sezilebilir: Her şeyden evvel bir kere denizlere dayanmak en büyük hedeftir; Karadeniz ve Marmara istikametleri işte bundan dolayı tâkib edilmiştir. İnkıraza doğru giden Bizans imparatorluğunun vaziyetini çok iyi takdir eden Osman Gazi, bu imparatorluk karşısında diğer Türk Beyliklerine nisbetle en kuvvetli rakib şeklini alabilmek için onu iki denizden tehdid etmek lüzumunu çok iyi takdir etmiş görünmektedir. Osman Gazi’nin plânında göze çarpan hususiyetlerden biri de Bizans arazisinin arasına kama şeklinde girintiler yaparak muhtelif parçalara ayırmak ve bu parçalar arasında muvâsala ve irtibatı kesmektir : İşte bu suretle İzmit ve Gemlik körfezlerine dayanan Osmanlı kamaları Bizans’ın bu muntakada o zamana kadar yekpâre olan arazisini üç muhtelif parçaya ayırmakla neticelenmiştir. Bizans imparatorluğunun Anadolu arazisinde İzmit, İzniç ve Bursa şehirleri askerî ehemmiyeti haiz ve o devre göre çok müstahkem üç büyük merkez halindedir : Osman Gazi’nin elindeki vesâitle bunlar diğer küçük ve ehemmiyetsiz kaleler gibi birer hamlede zaptedilemeyeceği için, büyük asker bu merkezleri “havâle” denilen mukabil istihkâmlarla tecrid edip senelerce süren ablukalarla ıskat etmek tedbirini ittihaz etmiş ve her üç mevkie de tatbik ettiği bu plân sayesinde kendisinden sonra Orhan Gazi nihayet buraları sırayla fethetme muvaffak olmuştur : Bir çok menbâlarda Osman Bey’in 1326=726 tarihinde bu üç kaleden Bursa’nın fethini idrâk ettikten sonra öldüğünden bahsedilirse de, yukarda gene bu sene vukuâtı içindeki Bursa fethi fıkrasında gördüğümüz gibi bu rivayet şüphelidir).

ORHAN GAZİ

— M. 1326 = H. 726 — M. 1360 = H. 761 —

1326 = 726

Orhan Gazi'nin cülûsu.

(Babası Osman Gazi'nin ölümünden bir gün sonra cülûsu hakkında bir rivayet vardır. — Osman Bey bu tarihte ölmüş olduğu takdirde Orhan Gazi kırk beş yaşında cülûs etmiş demektir : Fakat Osman'ın ölüm tarihi gibi Orhan'ın cülûs tarihi de şüphelidir. — Orhan Bey'in doğum tarihi için 1281 = 680 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

Orhan Gazi'nin oğlu Murad'ın doğumu.

(Orhan'ın bu oğlu, sonradan babasının yerine geçen ve "Hudâvendigâr" ünvanıyla şöhret bulan Birinci Murad'dır).

Orhan Gazi'nin büyük kardeşi sayılan Ali yahut Alâüddin Bey yahut Paşa'yı kendisine vezir tayin etmesi.

(Osmanlı tarihindeki an'aneye göre "Vezir" ünvanıyla ilk Baş-vekil sayılan Alâüddin Paşa'nın vezâret tarihini 1328=728 senesine müsadif gösteren bir rivayet de vardır : Vezâret meselesi için 1368 = 770 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Alâüddin Paşa'nın şahsiyeti çok karanlıktır : Bu mesele için 1331=732 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

Aydos ve Samandıra fethi.

(Bu fütuhâtın Akça-Koca ile Konur-Alp tarafından yapıldığı ve bu havaliye işte o tarihten itibaren "Kocaeli" isminin verilmiş olduğu rivayet edilir. — Aydos fethine ait bir aşk efsanesine göre buradaki Rum tekfurunun kızı ümerâdan Abdurrahman Gazi'ye gönül verip bir gece pencereden ip atarak sevgilisini içeri almak suretiyle Aydos'un teslimine sebep olmuş, yani kale içerden fethedilmiştir. — Bu vak'aların gene o sene Osman Gazi'nin ölümünden biraz evvel vukuuna ait bir rivayetle 1327 = 727 tarihinde gösteren diğer bir rivayet daha vardır).

1326 — 1327 = 727

Beylik Merkezinin Yenişehir'den Bursa'ya nakli.

(1326 = 726 ve 1327 — 1328 = 728 tarihleri de rivayet edilir. 1326 = 726 vukuâtının başındaki "Bursa fethi" fıkrasına da bakınız).

Orhan Gazi namına ilk Osmanlı parasının basılması:

(Bu tarihe kadar Osmanlı idaresindeki yerlerde Selçukî ve Bizans meskûkâtı tedâvül etmiştir. — İsmail Galip Bey merhumun "Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye" sinde isimsiz bir sikkenin Osman Gazi'ye aid olmak ihtimali üslûbuna istinaden tahmin edilmişse de bu tahmin sâbit olmamıştır. Muhtelif menbâlarda Orhan Gazi namına ilk basılan paranın 1327=728 ve 1328=729 tarihlerine tesadûf ettiğinden de bahsedilir. — Meskûkât mütehassısı Ali Bey merhumun en eski Osmanlı sikkesi hakkındaki tetkikine göre Orhan Gazi'nin ilk parası Bursa'da basılmış bir gümüş akçadır: üstünde Hicretin 727 tarihi vardır; bununla beraber bu rakamın 729 olmak ihtimalinden de bahsedilmiştir. — Osmanlılarda altın paranın Fatih devrinden itibaren basılmaya başladığı kabul edilirse de bâzı yeni tetkiklerde altının Çelebi Sultan Mehmet devrinden itibaren ortaya çıkmış olduğuna hükmedilmektedir).

1327—1328=728

Akça-Koca ile Konur-Alp'ın ölümleri.

(Bu ihtiyar kahramanların fethettikleri yerler muhtelif menbâlarda birbirine karıştırılmakla beraber, umumiyetle birincisinin Sakarya garbında ve ikincisinin de şarkında rol oynadıkları anlaşılmaktadır: Onun için Sakarya'nın garbından Boğaziçine doğru uzanan yarımadağa Akça-Koca'nın isminden dolayı "Koca-eli" ve Sakarya'nın şimalişarkisindeki sahaya da Konur-Alp'ın isminden dolayı "Konurapa" yahut "Konrapa" denilmiştir; bu "Konurapa" şeklinin Konur-Alp" adından muharref olmak ihtimali bulunduğu gibi, "Konur" ismiyle eski Türkçede "baba" mânâsına gelen "apa" kelimelerinden mürekkep bir tesmiye tarzından ibaret olmak ihtimali de vardır).

1328—1329=729

Vezir Ali yahut Alâüddin Paşa'nın ilk Osmanlı kanunlarının tedvin etmesi.

(Bu kanunların para, arazi, kıyafet ve ordu teşkilâtı gibi muhtelif meselelere aid olduğu rivayet edilir. — Bunların tedvini için 1327 — 1328 = 728 tarihi de rivayet edilmiştir: Tabii bütün bu rivayetler ihtiyatla karşılanmalıdır. — Şahsiyeti mühim bir muammâ teşkil edecek kadar karanlık olan bu Alâüddin Bey yahut Paşa'ya izafe edilen kıyafet nizamı Osmanlı askerinin serpuşunu kırmızıdan beyaza çevirmek ve askeri teşkilât sahasında da daimî bir ordu esasını kurmak gibi şeylerdir: Alâüddin Paşa'nın şahsiyeti için 1331=732 vukuâtının üçüncü fıkrasına ve daimî ordu meselesi için de aşağıki fıkrağa bakınız).

«Yaya» ismiyle daimî ordu teşkili.

(Böyle bir piyade ordusunun teşkili Vezir Alâüddin Paşa ile Çandarlı Kara-Halil'in müsterek eseri gibi gösterilir. — «Yaya» ordusunda her nefere seferde iki akça yevmiye tâyin edilmiş ve bu asker daimî surette bütün vergilerden muâf tutulmuştur. — Bu piyade kuvvetinin yanında «Müsellem» ismiyle ulûfeli bir suvari teşkilâtı vücuda getirildiğinden de bahsedilir. — Yenigeri ocağının teşkili bu devre isnad edilirse de doğru değildir; bu meşhur ocak daha sonra Birinci Murad devrinden itibaren kurulmuştur : 1361 — 1362 = 763 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız).

Maltepe zaferi.

(Bizans menbâlarına göre bu «Pelekanon = Maltepe» muharebesi Milâdın 1329 senesi Mayıs ayına tesâdüf etmiştir : Bu tarih, Hicretin 729 senesi Recep ayına müsâdiftir. — Harbin sebebi, Bizans imparatoru Üçüncü «Andronikos Paleologos» un Orhan Gazi tarafından muhasara edilen İznik şehrini kurtarmak için aleâcele bir ordu toplayıp harekete geçmesidir; Üsküdar'dan Maltepe'ye ancak üç günde gelebilen Bizans ordusu burada Türklerle karşılaşp muharebeye tutuşmuş, bu muharebede imparator yaralanıp bir halı içinde sahile nekledilerek gemi ile kaçırılmış, Bizans ordusu panikle bozulmuş ve bir çok Rum asilzâdeleri maktul düşmüştür. — Maltepe muharebesinde Osmanlı ordusuna Osman Gazi'nin oğullarından ve Orhan Gazi'nin kardeşlerinden Pazarlı Bey'in kumanda ettiği rivayet edilir. — Bizanslılara göre bu muharebedeki Osmanlı kuvvetinin mikdarı sekiz bin kişidir. — Maltepe zaferi için 1330 = 731 tarihi de rivayet edilir. — Bu muharebenin «Philokrini = Tavşancıl» da vukua geldiği hakkında da zayıf bir Bizans rivayeti vardır).

İznik şehrinin ilk fethi.

(Maltepe muzafferiyeti üzerine İznik kalesinin Orhan Gazi'ye teslim olduğu rivayet edilirse de tarihinde ihtilâf vardır : Bir rivayete göre de 1330=731 tarihinde teslim olmuştur. — İznik şehrinin ikinci ve kat'î fethi için 1331=732 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1330 = 731

Osmanlı Beyliği ile Bizans imparatorluğu arasında ilk sulh muahedesi.

(İzmit şehrini muhasara etmekte olan Orhan Gazi'ye karşı donanma ile gelen Bizans imparatoru Üçüncü Andronikos Paleologos'un Osmanlı hükümdarıyla akdettiği bu muahede mucibince Orhan Bey'in muhasarayı kaldırıp İzmit şehrini Bizans'a bıraktığı rivayet edilir : Osmanlı devletinin bir ecnebi hükûmetiyle akdettiği ilk sulh muahedesi olan bu musalâha için 1327=728 ve 1332 — 1333 = 733 tarihleri de rivayet edilir. — Osman Gazi devrinde

bir kale kumandanı ile aktedildiği rivayet olunan ilk askeri mukavele için 1306 = 706 vukuâtının ikinci fıkrasına ve bir Avrupa devletiyle akdolunan ilk “daimi sulh” muahedesi için de 1365 = 767 vukuâtına bakınız).

1331 = 732

İznik şehrinin ikinci defa olarak kat'i surette fethi.

(O zaman büyük ve mâmur bir şehir olan İznik Osman Gazi devrinden itibaren abluka altında kaldıktan sonra ilk defa olarak “Pelekanon = Mal-tepe” muzafferiyeti üzerine fethedilmişse de sonradan tekrar Bizanslıların eline geçmiştir: 1328—1329=729 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — “Meğali Elliniki Engiklopedia” ismindeki büyük Yunan Ansiklopedisinde İznik muhasarası 1330 = 730 — 731 tarihinde başlamış gösterilmekte ve iki sene mukavemet eden bu şehrin 1332 = 732 — 733 de açlıktan teslim olduğu zaman Orhan Gazi'nin şehirden çıkıp gitmekte serbest bıraktığı Rumların kendi arzularıyla Türk idaresini tercih edip kaldıklarından bahsedilmektedir; gene bu ansiklopediye göre İznik fethedilince Orhan Gazi tarafından bir müddet merkez ittihaz edilmiştir “Cilt 18, 1932 Atina tab'ı, s. 276”. — İznik şehrinin 1303 = 703 tarihindenberi abluka altında bulunduğu hakkında bir rivayet vardır: Bu rivayet doğru olduğu takdirde, bu seferki kat'i fethine kadar yirmi sekiz sene abluka altında kalmış demektir. — Vaktiyle bir aralık Anadolu Selçukilerine ve ondan sonra da İstanbul'un Lâtinler tarafından zaptı üzerine Rum imparatorluğuna Payıtaht olan bu tarihî ve müstâhکم şehrin fethi Osmanlı beyliği için Bursa'nın fethi kadar büyük bir muvaffakiyet sayılır. — Osman Gazi devrinde İznik abluhasının tesisi için 1303=703 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Hristiyanlıktaki «Tasvirperestlik» akîdesini tesbit eden meşhur İznik konsilinin toplandığı Ayasofya kilisesinin câmiye tahvili.

(1330 = 731 ve 1333 = 734 tarihleri de rivayet edilir. — İznik şehri hristiyanlık tarihinin en mühim merkezlerindendir: Bu telâkkinin sebebi burada hristiyan akaidini tesbit ve ilân eden iki büyük “Concile=Konsil” toplanmış olmasıdır. Bütün hristiyanlık âleminin umumi akidelerini tesbit için ictimâ eden bu konsillerin birincisi Milâdın 325 senesi Haziran ayının 19 uncu günü meşhur imparator Büyük Konstantin'in riyasetinde toplanmaya başlamıştır. İznik'de toplanan ikinci Konsil de hristiyanlık tarihindeki Konsillerin yedincisidir; bu ilk yedi Konsil hem katoliklerce, hem Ortodokslarca müteber sayılır: İznik'de toplanan Konsillerin her ikisi de işte bu müstâhکم mahiyettedir. Milâdın 325 tarihinde ve Büyük Konstantin'in riyasetinde toplanan birinci İznik Konsili İsa'nın ʿülûhiyetini reddeden “Arius” ismindeki papasın neşrettiği “Arianisme” mezhebine karşı Teslis akîdesine bugünkü kat'i şeklini vermiştir; bu ilk Konsil'in bir kilisede değil, imparatorluk sarayında toplandığı rivayet edilir. Milâdın 787 tarihinde top-

lamp "iconoclasme" yahut "iconoclasie" denilen resim düşmanlığına karşı "Tasvirperestlik" esasını bir akîde haline getiren ikinci Konsil İznik kilisesinden birinde ve en kuvvetli rivayete göre Ayasofya kilisesinde toplanmıştır; sûr içindeki şehrin merkezine tesadûf etmekte olan bu meşhur kilise şimdi enkaz halindedir : Son zamanlarda burada bâzı araştırmalar yapılmış, iki metre derinliğinde mermer bir zemin bulunmuş ve duvarlar temizlettirilerek bâzı resimler meydana çıkarılmıştır. Orhan Gazi devrinde ve en kuvvetli rivayete nazaran 1331=732 tarihinde câmiye tahvilinden bahsedilen tarihi kilise işte bu Ayasofya kilisesidir : Hattâ burada eski Türk tezyinatına ait bâzı oymalı taşlar bile bulunmuştur. Bununla beraber ikinci İznik konsilinin Ayasofya'da değil, başka bir kilisede toplanmış olmak ihtimali de unutulmamalıdır; fakat bu ihtimale mukabil Orhan Gazi'nin câmiye tahvil ettirdiği kiliselerin de bir değil, bir kaç tane olduğuna ait bir takım rivayetler vardır).

Orhan Gazi'nin kardeşi ve Osmanlı devletinin ilk veziri sayılan Alâüddin yahut Ali Paşa'nın ölümü ve yerine ikinci vezir sayılan Şehzâde Süleyman Paşa'nın tâyini.

(Bursa'da veyahut Biga'da öldüğü rivayet edilir ve ölüm tarihi olarak 1332=733 senesinden de bahsedilir. — Yukarda Orhan Gazi devrinin 1326 = 726 ve 1328 — 1329 = 729 vukuâtında da gördüğümüz gibi hüviyyet ve şahsiyeti çok karanlık olan bu Alâüddin veyahut Ali Paşa hakkında Osmanlı menbâlarındaki klâsik telâkki ile Vakıf kayıtlarına istinad eden son tetkiklerden çıkan neticeler arasında çok mühim farklar vardır: Klâsik telâkkide Alâüddin veyahut Ali Paşa Osman Gazi'nin oğlu ve Orhan Gazi'nin büyük yahut küçük kardeşidir. Osmanlı tarihinde Paşa ünvanını taşıyan ilk şahsiyat işte bu Alâüddin sayılır; babası öldüğü zaman saltanat kendisine teveccüh ettiği halde büyük bir feragat göstererek Orhan Bey lehine hukukundan vazgeçip kardeşine vezir olarak ilk devlet teşkilâtını vücûda getirmiştir; teşkilât işini başardıktan sonra vezâretten istifa edip Bursa'da veyahut zayıf bir rivayete göre de Biga'da oturmuş olduğundan bahsedilir. — İşte bu klâsik telâkkiye mukabil bir de son tetkiklerin verdiği bâzı neticeler vardır: Bir takım vakıf kayıtlarına istinad eden ve henüz kat'î bir mahiyet alamıyan bu yeni istintaclara nazaran biri Osman Gazi'nin oğullarından bir Alâüddin Bey ve biri de Orhan Gazi'nin veziri olup hanedana mensup olmıyan diğer bir Alâüddin Paşa vardır; bu iki Alâüddin'in birincisi Beylerbeyi, ikincisi vezirdir; Osman-oğlu Alâüddin'in ünvanı "Bey", vezir Alâüddin'in ünvanı "Paşa"dır; bunlardan Alâüddin Bey 1333 = 734 tarihinde veyahut biraz sonra vefat etmiştir. Osmanlı menbâlarında işte bu iki Alâüddin'in birbirine karıştırılmış olması lâzımgelir. Bursa'da öldüğü veyahut bir harp meydanında şehit olduğu rivayet edilen Alâüddin Bey'in mezarı Bursa'daki Osman Gazi türbesindedir. Osman Gazi'nin işte bu Alâüddin Bey'le Orhan Gazi'den başka "Çoban", "Melik", "Hamid" ve "Pazarlu,, isimlerinde dört oğlu daha olduğu anlaşılmıştır : Bunlardan Pazarlu Bey'in 1328—1329=729 tarihindeki "Pele-

kanon = Maltepe" muharebesini kazandığı rivayet edilir. — Vezaret meselesi için 1368 = 770 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

Taraklı, Mudurnu ve Göynük kasabalarının zaptı.

(Buraların fethi üzerine Umur-Han Beyliği arazisinin son bakıyyesi de ortadan kaldırılmış demektir. — Bu fütuhât için 1330=731 ve 1333=734 tarihleri de rivayet edilir. — Umur-Han Beyliği için 1323=723 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1332 = 733

Âşık Paşa'nın ölümü.

(Anadolu Türklüğünün en eski mutasavvıf şairlerinden olan Âşık Paşa'nın asıl ismi "Şeyh Ali ibni Muhlis Paşa" dır; Orhan Gazi devrinde şöhret bulmuş ve Kırşehir'de vefat etmiştir: 1271=670 tarihinde doğduğuna göre altmış bir yaşında ölmüş demektir. — Yirmi dört bin mısradan mürekkep "Garibname" yahut "Maârifname" ismindeki mesnevisi Türk dili için en kıymetli vesikalardandır. — Eski Osmanlı müverrihlerinin en meşhurlarından "Âşık Paşa - zâde Derviş Ahmed Âşıkı" bunun torununun oğludur).

1333 = 734

Gemlik fethi.

(1330 = 731, 1331 = 732 ve 1335 = 735 tarihleri de rivayet edilir. — Gemlik Kara-Ali Bey tarafından fethedilmiştir: Bunun oğlu olan Kara-Timürtaş'dan da bahsedilirse de ikisinin birbirine karıştırılmış olmak ihtimali çok kuvvetlidir: 1321 = 721 vukuâtı içinde "Gemlik seferi" fıkrasına bakınız. — Gemlik'in Kara-Mürsel Bey tarafından fethedildiği hakkında da zayıf bir rivayet vardır: Belki de bu rivayet "Kara" sıfatının her iki şahsiyete de izafe edilmesinden galattır).

1335 = 736

Bursa'da Osmanlı mimârîsinin ilk inşââtı.

(Bursa'yı imar eden Orhan Gazi'nin ilk Osmanlı câmiyle medrese ve imâretini bu sene yaptırmış olduğundan bahsedilir ve Osmanlı tarihinde ilk defa medrese yaptırıp evkaf tayin eden hükümdar Orhan Gazi sayılır. — Burada esas ittihaz edilen 1335 = 736 senesi bazı Osmanlı menbâlarının gösterdiği tarihtir: Halbuki Bursa'da Orhan Gazi devrine aid olarak mâlûm olan en eski câmi kitâbesi 738=1337—1338 tarihini taşımaktadır. Bununla beraber Orhan devrinin bazı eserleri sonradan harab olmuştur: Bunların içinde 1335=736 tarihine ait bir mescid veyahut câmi ile bir medrese de olabilir. Nitekim İznik'de de 1335=736 tarihinde bir medrese yapılmış ve ilk müderrisliğe Kayserili Davud tayin edilmiştir).

1336 = 737

Kirmasti, Mihalıç ve Ulubad kasabalarının Bizanslılardan fethi ve klâsik rivayete göre Karası Beyliğinin işgali.

(Bunlardan “Kirmasti” şimdiki “Mustafakemalpaşa” ve “Mihalıç” da bugünkü “Karacabey” kasabalarıdır. — Ulubad evvelce Osman Gazi devrinde fethedildiği halde sonradan Bizanslılar veyahut onlar namına hareket eden Katalanlar tarafından istirdad edildiği için Orhan Gazi devrinde tekrar fethedildiği hakkında bir rivayet vardır; bununla beraber bu sefer ilk defa olarak fethedilmiş olduğu da rivayet edilir; fakat tarihinde ihtilâf vardır : 1334=735 ve 1339=740 senelerinden de bahsedilir. Ulubad’ın ilk fethine ait rivayet için 1306 = 706 vukuâtına bakınız. Bizans hizmetindeki Katalanlar için de 1364 = 766 vukuâtının ikinci fıkrasında izahat vardır. — Osmanlı menbâlarındaki klâsik rivayete göre Orhan Gazi Karası Beyliğinin arazisini de işte bu sene fethetmiştir: Bu klâsik rivayete göre Karası-oğlu Aclan Bey’in vefatı üzerine “Demür-Han”, “Yahşi-Han” ve “Dursun Bey” isimlerindeki üç oğlu arasına verâset ihtilâfı girmiş ve Orhan Gazi işte bu vaziyetten istifade etmiştir. Bu üç kardeşten Demür-Han Balıkesir’i, Şücâüddin Yahşi-Han Bergama’yı merkez ittihaz edip babalarının ölkesini paylaştıkları halde, Dursun Bey Osmanlı ve Karası hanedanları arasındaki samimi münasebetten dolayı ötedenberi bulunmakta olduğu Osmanlı sarayındadır; fakat Balıkesir emiri olan Demür-Han’dan memnun olmıyan ahali Orhan Gazi’ye müracaat ederek Dursun Bey’i istemiş, Dursun Bey de babasının tah-tına çıkmak üzere memleketine gitmişse de kardeşi tarafından öldürülmüş ve işte bunun üzerine Orhan Gazi Karası arazisini boydan boya işgal etmiştir. Hattâ Osmanlı menbâlarında Osmanlıların Anadolu Türk Beyliklerinden ilk zaptettikleri ölke olarak bu Karası Beyliğinden bahsedilir ve bu vak’a için 1334 = 735, 1335 = 736 ve 1337 = 738 tarihleri de rivayet edilir. — Son tetkiklere göre bu rivayetlerin mühim bir kısmı yanlıştır: Her şeyden evvel bir kere Osmanlıların ilk aldıkları Türk toprağı Karası ölkesi değil, tedricen zaptetmiş oldukları Umur-Han Beyliğidir: Bunun için 1323 = 723 vukuâtının birinci ve 1331 = 732 vukuâtının dördüncü fıkralarına bakınız. Bu vaziyete göre Karası Beyliği Osmanlı tecavuzuna uğrıyan ikinci Türk Beyliği demektir. Fazla olarak Karası ölkesinin 1336 = 737 tarihinde veyahut yukarda gördüğümüz diğer seneler içinde zaptedilmiş olması da doğru değildir: 1336 = 737 tarihinde ancak Osmanlı ve Karası Beylikleri arasında ve Bizans idaresinde bulunan Mihalıç, Kirmasti ve Ulubad kasabaları fethedilmiştir. — Osmanlı menbâlarının yukarda kısaca gözden geçirdiğimiz klâsik rivayetleriyle Bizans ve Garb menbâlarının mukayesesinden anlaşıldığına göre Karası ölkesi Osmanlılar tarafından bir iki seferde parça parça işgal ve ilhak edilmiştir; fakat ilk ilhakın hangi tarihe tesadüf ettiği pek belli değildir; bunun için 1337 = 738 ve 1339 — 1340 = 740 tarihlerinden bahsedilmektedir; hattâ bâzı muahhar tetkiklerde 1341 — 1342 = 742 tarihi bile tahmin ediliyor. Balıkesir havalisine münhasır olan bu ilk ilhaktan sonra Ka-

rası hükûmetinin mütebâki arazisi de 1347 = 748 tarihinde Osmanlı idaresine geçmiştir. — Karası Beyliği takriben 1300 = 700 tarihlerinde kurulmuştur : Anadolu Selçukîlerinin inkırazı devrine tesadûf eden bu tarihte Türk Beylikleri kurulurken Danişmendî sülâlesine mensub olan Kalem Bey'le oğlu Karası ve Anadolu'nun şimalıgarbısında henüz Bizans'ın hâkim olduğu Marmara havalisine taarruz ederek buraları fethedip bu yeni Türk devletini tesis etmişlerdir. Marmara ve Çanakkale sahillerine hâkim olan Karası Türkleri kuvvetli ordular ve donanmalar tertib edip Bizanslılarla hem karada, hem denizde çarpışarak Selânik havalisine kadar taarruzlarda bulunmuşlardır. Karası Bey'in ölümünden sonra ölkesinin yukarda gördüğümüz gibi oğulları arasında taksimi üzerine Bergama havalisine Yahşi-Han hâkim olduğu için bu sahaya "Yahşi-eli denilmiştir. Bu üç kardeşin Karası Bey oğlu Aclan Bey'in oğulları, yâni Karası'nın torunları olduğu da rivayet edilir; hattâ Demür-Han'ın Yahşi-Bey oğlu olduğu hakkında bile bir Bizans rivayeti vardır. — İlk zamanlarda Kapudağ yarımadasına kadar ilerlemiş olan Karası hududu Katalan istilâsı devrinde bir müddet bu sahilden cenuba doğru çekilmiştir. — Ölkenin taksimi devrinde Balıkesir ve Bergama Beyliklerinden hangisinin umumî metbû vaziyetinde bulunduğu kat'i surette mâlûm değildir. — Balıkesir'in en kuvvetli ihtimale göre 1339 — 1340 = 740 ve 1341 —1342 = 742 tarihleri arasında Orhan Gazi tarafından işgalinden sonra Yahşi-eli'nin bir müddet daha mevcudiyetini muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü 1342 = 743 tarihinde Bergama prensi Yahşi-Han henüz Bizanslılarla mücadele halindedir ve hattâ o tarihten sonra da Karası-oğullarından Süleyman Bey Saruhan-oğullarıyla beraber Bizans'ın dahili siyasetine müdahalede bulunmuştur. Karası hanedanının son hükümdarı işte bu Süleyman Bey sayılır : Bir rivayete göre bunun elinde kalan ülke ancak 1347 — 748 tarihinde Osmanlılar tarafından işgal edilmiştir).

1337 — 1338 = 738

İzmit ve Koyunhisar kalelerinin fethi.

(Osmanlı menbâları İzmit'in fethini 727 = 1326 — 1327, 728 = 1327 — 1328 ve bazan da 731 = 1330 — 1331 tarihlerine müsâdif gösterirler; bazı Bizans rivayetlerine istinad eden Garp menbâlarında ise Hicretin 738 senesine tesadûf eden 1337 — 1338 tarihlerinde hemen hemen ittifak edilir. Bu ihtilâfın sebebi İstanbul'un fethinden sonra yazılmış olan Osmanlı menbâlarının bilhassa Osman ve Orhan devirlerine ait müphemiyetlerinde gösterilebileceği gibi, iznik misâlinde görüldüğü vechile bazı yerlerin Osmanlılarla Bizanslılar arasında bir iki defa alınıp verilmiş olmasıyla da alâkadar olabilir; zaten "Meğali Eliniki Engiklopedia" isimindeki büyük Yunan Ansiklopedisi'nin 18 inci cildinde İzmit fethinin 1326 tarihine müsâdif gösterilmesi de bunu teyit etmektedir. Her halde 1337 — 1338 = 738 tarihi İzmit'in ikinci defa olarak kat'i surette fethi tarihi olmak lâzımgelir; Hammer de bu fikirdedir. — İzmit'le beraber fetholunduğu rivayet edilen Koyunhisar kalesi İzmit civarında ve şehrin biraz şimalişarkisindedir : Osman Gazi'nin vakıtiyle bu kale civarında kazandığı zafer için 1300 — 1310 = 700 — 701 vukuâtının

ikinci fıkrasına bakınız. — İzmit muhasarasına Akça-Koca tarafından baş-landığı ve bu ihtiyar kahramanın 1327 — 1328 = 728 tarihinde ölürken baş-ladığı işin her halde bitirilmesini vasiyet ettiği hakkında bir rivayet vardır. — İzmit muhasarası esnasında kale muhafızı olarak Bizans'ın Paleologos ha-nedanına mensub olan prens “Kalo-Yoannis/Yoannis/Kalo-Yani” den bahsedil-ir; bu prensle beraber İzmit'de bulunan kızkardeşi prenses “Marika”nın “İlhâniler” denilen İran Mongol hükümdarlarından birine veyahut bir ikisine sırayla nişanlanmış olduğu ve bu suretle Osmanlılara karşı bir Bizans-Mon-gol ittifakı akdine teşebbüs edildiği hakkında bir rivayet vardır: Bu riva-yet doğru olduğu takdirde prenses Marika'nın Olçaytu yahut Ebu-Saïd Bahadır-Han'la veyahut bunların her ikisiyle nişanlandığı halde evlene-memiş olması lâzımgelir. — Osmanlı menbâlarındaki rivayete göre “Kalayon” yahut “Kalyon” denilen prens Kalo-Yani İzmit muhasarası esnasında veya hut muhasaradan biraz evvel Koyunhisar kalesine çekilmiş ve İzmit'in ida-resini kızkardeşine bırakmıştır: Osmanlı menbâlarında bu prensesin ismi de “Belkonda” ve “Belâkonya” gibi şekiller alır. — Rivayete nazaran ilkönce Aygud-Alp ile oğlu Kara-Ali tarafından Koyunhisar kalesi fethedilip muha-rebede maktul düşen Kalo-Yani'nin kesik başı İzmit kalesinin önüne getiri-lip dikilmiş ve işte bu manzara karşısında prenses Marika artık nevmîd olarak İstanbul'a gitmesine müsaade edilmek şartıyla İzmit kalesini Orhan Gazî'ye teslim etmiştir. — Bursa ile İznik'den sonra İzmit'le aşağıda görüle-cek kasabaların da fethedilmesi üzerine Osmanlı arazisi içinde Bizans'ın artık Şile ile Boğaziçinin Anadolu sahillerinden başka bir yeri ve alâkası kalmamıştır: Hattâ bu tarihten itibaren Türklerin Boğaz kıyılarına kadar dayandıkları ve bilhassa Anadolu sahilinin şimal taraflarına hulûl ettikleri bile rivayet edilir; İzmit ve Koyunhisar fethi üzerine Bizans'ın Anadolu'da kalan son bir iki kasabasının da zaptı için aşağıki fıkraya bakınız).

Hereke, Yalova ve Armutlu kasabalarının fethi.

(Hereke ile Yalova'nın Kara-Ali Bey tarafından fethedildiği rivayet edilir: Bu iki kalenin fethi için 1326 = 726 ve 1327 = 728 tarihleri de rivayet edil-miştir; hattâ bu iki kalenin iki defa elden ele geçmiş olmak ihtimali de var-dır. — Armutlu'nun fethi için 1330 = 731 tarihi de rivayet edilir. — Bu kale-lerin herüçü hakkında 1339 = 740 rivayetine de tesadûf edilmektedir).

1341 = 742

Bizans imparatorluğu ile sulh akdi.

(Bir taraftan dahili buhranlarla ve bir taraftan da Rumeli cihetinde Sırp ve Bulgar gâileleriyle meşgul olan Bizans imparatorluğunun Anadolu tara-fından rahat kalmak için Orhan Gazi ile evvelce akdedilmiş olan sulh mu-ahedesini tecdide mecbur olduğu rivayet edilir: 1330=731 tarihinde akde-dildiğinden bahsedilen ilk muahede mucibince İzmit şehri Bizans'a bırakıl-mış ve sonradan 1337—1338=738 tarihinde bu şehir Orhan Gazi tarafından

fethedilmiş olduğu için, aynı esaslara istinad ettiğinden bahsedilen bu seferki muahede mucibince her halde Şile ile Üsküdar havalisinin taarruzdan masuniyeti temin edilmiş olmak lâzımgelir).

1346 = 747

Bizans imparatoru (Altıncı Yoannis Kantakuzinos) un kızı (Teodora) yı Orhan Gazi'ye vermesi ve damadıyle ittifakı.

(Orhan Gazi'nin ilk karısı Yarhisar tekfurunun kızı olan "Holofira/Nilüfer" Hatun'dur : 1298=698 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Bu sefer aldığı prenses "Teodora" ile bir vakıfnâmesi mevcut olan "Asporça" Hatun da hristiyanıdır; yâni Orhan Gazi üç hristiyan kızı almış demektir. Bir de İbni-Batutâ'nın bahsettiği "Bayalun" Hatun varsa da bunun hüviyeti belli değildir. Nilüfer Hatun'la Prenses Teodora arasında kırk sekiz senelik bir fâsıla vardır : Orhan Bey ilkinde on yedi, sonuncusunda altmış beş yaşlarındadır. — Prenses Teodora'nın babası Altıncı Yoannis Kantakuzinos Bizans tacını gasbetmiş çok haris bir şahsiyettir : Esasen eski imparator Üçüncü Andronikos Paleoloğos'un Başvekil ve müşâviri olan bu adam 1341 tarihinde imparatorun ölümü üzerine onun vasiyeti mucibince küçük yaşta yetim kalan oğlu Beşinci Yoannis Paleoloğos'un vasilîğini der'uhde etmiş ve işte bu vaziyetinden istifade ederek bir iki ay sonra Dimetoka'da saltanatını ilân etmişse de İstanbul'da ve Edirne'de "gâsıp" telâkki edilmiştir. O tarihten itibaren altı sene Paleoloğos'lara karşı mücadele ile uğraşıp bir çok mâcerâlar geçiren Kantakuzinos bu müddet zarfında Sırlar ve Türkler gibi en şiddetli Bizans düşmanlarından bile yardım istemiş ve 1346 de Aydın-oğlu Umur Bey'in yardımıyla Selânik'e hücum ettiği gibi 1345 Kânunusânîsinde de Orhan Gazi'ye müracaat edip kızı Teodora'yı teklif ederek mukabilinde altı bin Osmanlı askeri istemiştir. Orhan Gazi bu gâsıp imparatorun teklifini İstanbul'daki meşrû imparatorun tekliflerine tercih ettiği için Kantakuzinos'a yardım etmiş ve onun yardımı sayesinde gâsıp imparator Karadeniz sahillerine kadar Trakya'yı zaptettiği gibi İstanbul'u da muhasara etmiye başlamıştır. Prenses Teodora'nın 1346 = 747 tarihinde Orhan Gazi'ye verilmesi işte bu vaziyet üzerinedir. — Bundan sonraki Osmanlı-Bizans münasebetlerinin iyi anlaşılması için şu noktayı da tavih edelim ki, Kantakuzinos ancak ertesi sene şehirdeki taraftarlarının gizlice açtıkları bir kapıdan istifade ederek hile ile İstanbul'a girebilmiştir : Bu vak'anın tarihi 1347 = 748 dir. Bu vaziyet üzerine Kantakuzinos'un diğer kızı Eleni İstanbul'daki meşrû imparator Beşinci Yoannis Paleoloğos'a nişanlanmak suretiyle Kantakuzinos ve Paleoloğos hanedanları birbirine bağlanmış, Beşinci Yoannis Paleoloğos'la Altıncı Yoannis Kantakuzinos müştereken saltanat sürmek üzere aynı zamanda imparator olmuş, Kantakuzinos'un karısı İrini ile Beşinci Yoannis'e verilen kızı Eleni "İmparatoriçe" ünvanını aldıkları gibi Beşinci Yoannis'in anası imparatorice Anna da esasen bu ünvanı hâiz olduğu için birdenbire ortaya iki imparatorla üç imparatoriçe çıkmıştır! Hattâ bunların beşi birden tetvic edildiği rivayet edilir! Tabii bu vaziyette

Orhan Gazi de o iki imparatorlardan birinin damadı ve birinin de bacanağı vaziyetine gelmiştir : Üç imparatoriçenin birisi kaynanası, birisi baldızı ve birisi de bacanağının anası vaziyetindedir. Orhan Gazi'nin aşağıki 1347=748 vukuâtında bahsedilen Üsküdar ziyareti işte bu yeni sıhriyet havası içinde cereyan etmiştir. — Altıncı Yoannis Kantakuzinos kendi devrine ait hâtıratını yazmış olduğu için son Bizans müverrihlerinden sayılır : Bu eser çok kıymetli bir menbâ olmakla beraber bir çok yanlış noktaları vardır).

1347 = 748

Orhan Gazi'nin Üsküdar'da Bizans imparatoru Altıncı Yoannis Kantakuzinos'la mülâkatı.

(Orhan Gazi'nin karısı Teodora ve oğullarıyla beraber Üsküdar'a gelip kaynatası olan Kantakuzinos'la mülâkat ettiği, bu münasebetle ziyafetler ve şenlikler tertib edildiği, bu esnada imparatorun kızı Teodora'yı alıp Orhan Gazi'nin başka kadınlarından olan dört oğluyla beraber İstanbul sarayına götürdüğü ve bunların orada üç gün kaldıkları rivayet edilir. Orhan Gazi askerinden ayrılmamış ve Üsküdar'dan İstanbul'a geçmemiştir; üvey analarıyla beraber İstanbul'a geçen ve Bizans sarayında üç gün misafir kalan dört oğlunun isimleri belli değildir : Orhan Gazi'nin Süleyman, Kasım, Murad, Halil ve İbrahim isimlerinde beş oğlu mâlûm olduğuna ve bunlardan Kasım'ın o sırada vefat etmiş olduğu bazı karinelere anlaşıldığına göre, İstanbul'a gidenlerin diğer dört kardeş olması lâzımgelir. — Osmanlı-Bizans ittifakının işte bu şerâit içinde tahkim edildiği ve hattâ imparatorluğunu ilân ederek Rumeli tarafındaki Bizans şehirlerini zaptetmekte olan meşhur Sırp kralı "Duşan" a karşı Kantakuzinos'un Orhan Gazi'den işte bu Üsküdar mülâkatında bir miktar yardım temin ettiği de rivayet edilir. Bununla beraber Kantakuzinos Orhan Gazi'nin yardımıyla saltanatını tahkim ve temin edip İstanbul'a girdiği tarihten itibaren Osmanlılara karşı bir takım gizli teşebbüslere girişmiş ve hattâ bir Haçlı seferi tertib edilmesi için Papa'ya bile müracaatta bulunmaktan geri kalmamıştır. Bundan bir müddet sonra kaynata ile damadın arasını açan sebepler içinde her halde bu vaziyetin de bir tesiri olmak lâzımgelir. — Üsküdar mülâkatı için 1348 = 749 tarihi de rivayet edilir).

1352 = 753

Üsküdar ve Kadıköy'le Marmara adalarının fethi.

(Orhan Gazi'nin kaynatası ve müttefiki olan Bizans imparatoru Altıncı Yoannis Kantakuzinos Ciniviziere karşı Venediklilerle ittifak etmiştir: Bu ittifakın sebebi, Galata'daki Ciniviz kolonisinin yukarda bahsi geçen saltanat mücadelesi esnasında Kantakuzinos'a karşı Bizans tahtının meşrû sahipleri, sayılan Paleoloğos hanedanını iltizam etmiş olmasıdır. Esasen gasıp vaziyetinde bulunan Kantakuzinos uzun mücadelelerden sonra bilhassa damadı Orhan Gazi'nin yardımıyla tahta çıkabilmiştir : 1346=747 vukuâ-

tına bakınız. Cinivizler işte bu uzun saltanat mücadelelerinde Paleoloğos-lara yaptıkları yardım mukabilinde bâzı imtiyazlar elde etmişlerdi: Bu imtiyazların en mühimmi Boğaz'dan geçecek bütün gemilerden gümrük ve tranzit resmi almak salâhiyetidir; bu vaziyet, Karadeniz iskelelerinde ticarî alâkaları bulunan Venediklilerin menfaatine dokunduğu için, ötedenberi birbirine rakib olan bu iki İtalyan Cumhuriyeti arasında deniz muharebeleri başlamış ve işte bu muharebelerde Kantakuzinos saltanat mücadelesinde kendisine karşı cephe almış olan Cinivizler aleyhine Venediklilerle ittifak etmiş ve hattâ onlara beş on gemi vererek yardımda bile bulunmuştur. Fakat Kantakuzinos'un bu vaziyeti, damadı Orhan Gazi ile olan ittifakına mugayirdir: Çünkü Orhan Gazi Cinivizlerin müttefikidir! Hattâ Venediklilerle Cinivizlerin Boğaziçinde girdikleri bir deniz harbinde Orhan Gazi kaynatasının müttefikleri olan Venediklilere karşı kendi müttefikleri olan Cinivizlere yardım etmiş, Üsküdar ve Kadıköy'e bir suvari kuvveti yolhyarak bilvesile Boğaz'ın bu mühim noktalarına yerleşmiştir. Bununla beraber Kadıköy'ün işgali için 1337 = 738 ve 1338 = 739, Üsküdar'ın fethi için 1331 = 732 tarihleri de rivayet edilir: Her halde ikisinin birlikte fethine ait en kuvvetli rivayet olan 1352 = 753 tarihine göre Üsküdar'la Kadıköy İstanbul'dan 101 sene evvel fethedilmiş demektir. — Orhan Gazi ile Kantakuzinos arasında evvelce akdedilmiş olan ittifak muahedesi mucibince Osmanlı hükûmetinin Anadolu'daki Bizans arazisine tecavuz etmemeyi taahhüd ettiği hakkında bir rivayet vardır: Fakat buna mukabil Bizans imparatoru Osmanlılar aleyhine bir Haçlı seferi tertib ettirmek için Papa'ya müracaat etmek suretiyle iki yüzölçümlü bir siyaset tâkib etmiş olduktan başka, bu sefer Venedik-Ciniviz harbinde bu ittifakı bizzat ihlâl etmiş vaziyetinde de kaldığı için, Orhan Gazi'nin bu hareketi meşrû bir mukabele mahiyetinde olmak lâzımgelir: 1347=748 vukuâtına da bakınız, — Marmara Adasıyla yarındaki küçük adaların da bu sırada işgal edildiği rivayet edilir).

Karasi Beyliğinin son parçası olan «Yahşi-eli» nin zaptı.

(1336 = 737 vukuâtına bakınız).

1354 = 755

Ankara'nın ilk işgali.

(Orhan Gazi nâmına oğlu Süleyman Paşa'nın en kuvvetli ihtimale göre orta Anadolu'daki Ertana oğullarından bu tarihte ilk defa olarak Ankara'yı zaptetmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır. Bu ilk fethi müteâkip Karaman oğullarının teşvikiyle Ankara'nın Ahiler tarafından işgal edildiği de rivayet edilir; her halde Ankara'nın bu devri çok karanlıktır: İlk Osmanlıların "Ahi" teşkilâtıyla alâkası için 1281 = 680 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Ankara'nın bu ilk fethi hakkındaki rivayet doğru olduğu takdirde, daha sonra Birinci Murad devrindeki fethinin bir istirdat mahiyetinde olması lâzımgelir: 1361 = 762 vukuâtına da bakınız).

Gerede Beyliğinin işgali:

(Bolu'nun şarkında küçük bir Türk hükûmeti olan Geredebolu = Gerede

Beyliğinin işte bu tarihte zaptedildiği rivayet edilir. Orhan Gazi devrinde Ankara'nın zaptı hakkında bilhassa bir Bizans menbâına dayanan yukarıki rivayet, belki de bu Gerede fethiyle Osmanlıların şarka doğru genişlemiş olmalarından galattır. — Gerede Beyliği, Osmanlıların Umur-Han ve Karası hükümetlerinden sonra zaptettilikleri üçüncü Türk beyliğidir : Bu küçük beyliğin tarihi çok karanlıktır).

Şehzâde Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçişi.

(Osmanlı menbâlarının "Rumeline mürur" ismiyle andıkları bu hâdise Türk tarihinin çok mühim bir dönüm noktası sayılabilir. Avrupa kıt'asında Osmanlı - Türk hâkimiyeti işte bu vak'a ile başlamıştır. — Orhan oğlu Süleyman Paşa'nın maiyyetinde Rumeli fütuhâtına memur olarak Çanakkale boğazından karşı yakaya geçen ümerânın en mühimleri olmak üzere "Hacı İlbey" yahut "İlbeyi", "Ece Bey", "Gazi Fazıl bey", "Evrenos Bey", "Balaban-cık-oğlu", "Akça-Koca - oğlu" ve "Kara-Hasan - oğlu" gibi şahsiyetlerden bahsedilir : Bunlardan ilk dördünün daha evvel zaptedilmiş olan Karası Beyliği ümerâsından olduğu ve hattâ "Hacı İlbey" in o Beylikte vezirlik ettiği rivayet edilmekle beraber "Evrenos Bey" in Bursa'yı Osmanlılara teslim etmiş olan Bizans tekfuru olup sonradan ihtida ederek Osmanlı hizmetine girdiği hakkında da bir rivayet vardır. — Tarihten ziyade şiir ve edebiyata yakışabilecek bir "Sal" masalına mevzû teşkil eden bu büyük hareketin eski Osmanlı tarihlerindeki efsanevî şekline göre, Şehzâde Süleyman Paşa iki büyük sal yaptırıp bir gece "seksen dilâver" den mürekkep bir müfrezecikle karşı yakaya geçmiş ve bir Bizans kalesini zaptedip bir takım rum gemilerini de eline geçirerek Anadolu'dan bir miktar asker daha celbetmek suretiyle Bizans'ın oralardaki şehirlerini fethetmeye başlamıştır. Hemen bütün Osmanlı menbâlarında teferrüâtı ait ehemmiyetsiz bir takım farklarla tekrar edilen bu masalda Süleyman Paşa'nın Anadolu sahilindeki hareket noktası üzerinde ihtilâf vardır : Meselâ "Aydıncık/Edincik" civarındaki "Balkız/Belkis" yahut "Temaşalık" harabelerinden, Biga kazasındaki "Kemer" iskelesinden, "Viranca-Hisar" mevkiinden, "Çardak", "Güvercinlik,, ve "Lâpseki" den ve nihayet "Naara" burnundan bahsedilir ! Bunlardan "Aydıncık/Edincik" kasabası Kapudağ yarımadasının cenubunda ve eski "Cyzicus/Cyzique" şehri civarındadır : Bu şehrin harabelerine "Balkız/Belkis" ve "Temaşalık" isimleri verilir; hakikatte ise bunların birincisi bir kule ve ikincisi de bir tiyatro harabesidir. "Kemer" iskelesi şimdiki idare teşkilâtımızda Çanakkale vilâyetinin Biga kazasında ve eski "Parium" yahut "Kamaræ" kasabasının yerinde bir köydür. "Viranca-Hisar", Türklerden evvel "Coloniae" denilen "Gorucuk = Gürece" civarında ve Gelibolu'nun karşısındadır : Bu mevkiin eskiden "Paesus" denilen nokta olmak ihtimali vardır. "Çardak" ve "Güvercinlik" "Lâpseki" nin biraz şimalindedir. Daha cenupta bulunan "Naara" nin eski ismi "Abydus/Abydos" şeklindedir. Tabii bu vaziyette Osmanlı Türklerinin Rumeli'ye yerleşmek üzere karşı yakaya geçerken hangi limandan hareket etmiş olduklarını tamamiyle tâyin ve tavzih etmek imkânı yoktur : Ancak coğrafi vaziyete göre Çanakkale boğazının Anadolu sahilindeki noktaların birinden hareket etmiş olmaları lâ-

zımgelir. — Hareket noktasındaki ihtilâfâ mukabil, ihraç noktasında umumiyetle ittifak edilir: Bu nokta, Gelibolu yarımadasının Osmanlı menbâlarında “Çemen”, “Çemenlik”, “Çemelnik”, “Çin”, “Çimni”, “Çimnik”, “Çimbicik”, “Çimpe,, ve „Cimbin/Çimpin“ gibi muharref isimlerle anılan „Tzympe/Tsympe/Zympa” mevkiidir; ilkönce işte bu kalenin fethedildiği rivayet edilir. Fakat bu mevkiin coğrafi vaziyeti hususunda ihtilâf vardır: Bir rivayete göre “Gelibolu’dan yukarı”, yâni daha şimalde ve “Gorucuk — Cürece” karşısındadır; diğer bir rivayete göre Gelibolu’dan aşağıda, yani daha cennapta ve Naara burnu karşısındadır ve hattâ üçüncü bir rivayete göre de Çanakkale boğazının Akdeniz müntehâsından bir kaç mil ötededir! Bu kalenin Gelibolu’ya olan mesafesi hakkında da “on mil”, “iki mil”, “bir buçuk fersah” ve “atla altı saat” gibi muhtelif rivayetlere tesadüf edilir! Tarih atlaslarının bir çoğunda “Çimpe” kalesinin mevki gösterilmemiştir: Bununla beraber bâzı eski haritalarda ve bunlardan naklen “Putzgers” in atlasıyla “A. de la Jonquièrre” in Osmanlı tarihindeki haritaların birinde “Sestus” harabeleri civarında gösterilmektedir; “Gibbons” un izahatı da bunu teyid edecek mahiyettedir. Şehzâde Süleyman Paşa ilkönce işte bu noktada bir “köprü başı” kurmuş gösterilir. — Sal masalındaki rivayete nazaran “Çimpe” zaptedildikten sonra limanda bulunan bâzı rum gemilerinden istifade edilmiş, ondan sonra “Akça-Limon = Akça-Liman” da zaptedilip burada da bir takım gemiler bulunmuş, işte bu gemiler müsadere edilmiş veyahut kiralanmış ve bu sayede üç gün içinde Anadolu’dan Rumeli’ye üç bin asker nakledilmiştir. — Hakikatte ise bu hareket sallarla değil, muntazam gemilerle ve hattâ o zaman için büyük bir donanma ile karşı yakaya asker ihracından ibarettir; hattâ bu “mürur” Osmanlıların Rumeli’ye ilk geçişleri de değildir: Ondan evvel de Osmanlılar bazan dost, bazan düşman şeklinde Rumeli tarafına muhtelif akınlar ve seferler yapmışlardır; bilhassa “Altıncı Yoannis Kantakuzinos” la “Beşinci Yoannis Paleologos” arasındaki saltanat mücadelelerinin Osmanlılara Rumeli kapılarını açan bir fırsat teşkil ettiği ve işte o zamandan itibaren Süleyman Paşa’nın Gelibolu yarımadasında tutunmaya başladığı Garp menbâlarında umumiyetle kabul edilen bir hakikattir. Hattâ imparator Kantakuzinos’un işte o sıralarda Süleyman Paşa tarafından işgal edilmiş Bizans şehirlerini tazminat mukabilinde geri almak için Orhan Gazi’ye müracaat ettiği ve pek çok tazminat vererek bu şehirleri istirdad edebildiği halde Süleyman Paşa’nın Çimpe kalesini iade etmeyip ihtiyaten elinde bulundurduğu rivayet edilir; bu vaziyete göre 1354=755 tarihinde Çimpe esasen Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu için burasının o tarihte fethedilmiş olması doğru olmamak lâzımgelir: Buraya o tarihten evvel yerleşmiş olan Osmanlı Türkleri 1354 = 755 tarihinde Trakya’nın cenup sahillerindeki şehirlerle kaleleri baştanbaşa yıkan büyük zelzeleden istifade ederek derhal Gelibolu’yu zaptedip Çimpe ile Gelibolu arasındaki sahilleri boydan boya işgal etmişler ve Anadolu’dan getirdikleri Türkleri işte bu sahil boyuna yerleştirmişlerdir; hattâ Süleyman Paşa’nın başta Gelibolu olmak üzere bu sahadaki kaleleri derhal tâmir ettirip muhafızlar koydurduğu ve buraların rum ahalisini Anadolu’ya tehcir ettirip bu muntakayı derhal türkleştirdiği bir çok menbâların ittifakıyla rivayet

edilir; bu vaziyet üzerine imparator Kantakuzinos buraların tahliyesi için tekrar Orhan Gazi'ye müracaat etmişse de, büyük bir zelzele ile bütün kaleleri yıkan Allahın ihsan ettiği yerlerden Türklerin artık çıkmalarına imkân kalmadığı şeklinde bir cevap almıştır. Bâzı Bizans menbâlarına göre bu vaziyetten telâşa düşmüş olan Bizanslılarda Avrupa'ya muhaceret cereyanı işte o tarihten itibaren başlamıştır. Bu vaziyete nazaran 1354=755 tarihinde Anadolu'dan Rumeli'ye ilk defa olarak geçilmemiş, belki bir "köprü başı" şeklinde elde bulunan Çimpe kalesine Rumeli fütuhâtı için taze kuvvetler ihrac edilmiş ve aynı zamanda sahil boylarına iskân edilmek üzere Türk kütleleri geçirilmiştir: En kuvvetli rivayetlere göre meşhur "mürur" hadisesi işte bundan ibarettir. Hammer, Osmanlı müverrihlerinin ilk geçiş saydıkları bu hareketi Anadolu Türklerinin on dokuzuncu ve Osmanlı Türklerinin on yedinci ve sonuncu hareketi saymaktadır. Her halde bu hareketle bundan evvelkilerin farkı, onların muvakkat olmasına mukabil bunun kat'i ve daimi mahiyetinde gösterilebilir. Osmanlı menbâlarının bu hareketi "ilk mürur" saymaları belki de bu kat'i mahiyetinden dolayıdır. — İşte bu tarihten itibaren Osmanlı Beyliğini diğer Anadolu Türk Beyliklerinden üstün bir hale getiren muhtelif âmillere yeni bir vaziyet daha inzımam etmiş demektir: Üç denizde sahilleri bulunan Osmanlı Beyliği bundan sonra artık iki kıt'a üzerinde bir devlet şeklini de almıştır. Anadolu'nun muâsır Türk Beyliklerinden hiç biri Bizans imparatorluğunun tam karşısında teşekkül eden Osmanlı ölkesinin üç deniz ve iki kıt'a üzerindeki bu jeopolitik üstünlüğü ile karşılaştırılabilecek vaziyette değildir. — Osmanlı menbâlarında bu büyük vak'a umumiyetle 1357 = 758 tarihine müsâdif gösterilir; hattâ 1359 = 670 tarihinden bile bahsedilmiştir; fakat buna mukabil Garp ve Bizans menbâlarında umumiyetle bizim burada esas ittihaz ettiğimiz 1354=755 tarihi kabil edilir; kale duvarlarını yıkarak Osmanlı istilâsını kolaylaştıran meşhur Trakya zelzelesi de bu tarihte vukua gelmiştir).

1356 = 757

Orhan Gazi'nin oğullarından Halil Bey'in Foça korsanları tarafından esir edilmesi.

(Orhan Gazi'nin beş oğlunun üçüncüsü olan Halil Bey'in İzmit sancak beyliğinde bulunduğu rivayet edilir: Orhan'ın diğer oğulları için 1347 = 748 vukuâtına bakınız. — Halil Bey'in esareti Osmanlı - Bizans münasebetlerine tesir etmiş bir hâdise teşkil ettiği için siyasi ve tarihî bir ehemmiyeti vardır. Bizans menbâlarındaki izahata göre Halil Bey Temmuz iptidâlarında bir gün Boz-burun taraflarında veyahut İzmit körfezinde kayıkla gezerken Foça ciniviz korsanlarının âni bir hücumuna uğrayıp esir edilerek Foça'ya götürülmüştür. O sırada Foça bir Ciniviz kolonisi halinde bulunmakla beraber Bizans imparatorluğu bu kasaba üzerinde hukuk iddiasından vazgeçmiş değildir: İşte bundan dolayı Orhan Gazi oğlunun kurtarılması için Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos'a müracaat edip fidye vermek şartıyla Halil Bey'in kurtarılmasına delâlet etmesini istemiştir. Bu müracaatin "Beşinci Yoannis Paleoloğos" a yapılması, Orhan Gazi'nin kayna-

tası olan Altıncı Yoannis Kantakuzinos'un 1355 tarihinde çıkan bir ihtilâl üzerine tahtından feragat mecburiyetinde kalarak Aynaroz'a çekilmiş olmasındandır : Bu gasp imparator Kantakuzinos için 1346 = 747 vukuâtına bakınız. — Bizans tahtında Beşinci ve Altıncı Yoannis'lerin müşterek saltanatı nihayet pek tabii bir mücadele ile neticelenmiş, bu mücadelede ilkönce galip gelen Altıncı Yoannis Kantakuzinos 1353 tarihinde rakibi Beşinci Yoannis Paleoloğos'u Bozca-ada'ya nefyedip saltanat şeriki olarak Edirne valîğinde bulunan kendi oğlu "Matheos Kantakuzinos" un imparatorluğunu ilân etmiş ve nihayet Süleyman Paşa'nın 1354 = 755 vukuâtında görüldüğü veçhile Gelibolu kalesiyle sahil boyunu işgal etmesi üzerine paytaht ahalisi tarafından hristiyan memleketlerini damadı olan müslüman hükümdarına teslim etmekle itham edilen Altıncı Yoannis Kantakuzinos 1355 tarihinde halkın istediği Beşinci Yoannis Paleoloğos lehine saltanattan feragat mecbur edilmiştir. Bu vaziyet üzerine Bozca-ada'daki Beşinci Yoannis tekrar tahta çıkmışsa da Altıncı Yoannis'den sonra oğlu Matheos Kantakuzinos'la da mücadele mecburiyetinde kalmıştır. Orhan oğlu Halil Bey'in esareti işte bu Matheos Kantakuzinos ve Yoannis Paleoloğos mücadelesine müsadiftir : Bu iki imparatorlardan birincisi Orhan Gazi'nin kayın biraderi ve ikincisi de bacanağıdır! Osmanlı hükümdarı oğlunun kurtarılması için müddai vaziyetinde bulunan kayın biraderine değil, meşrû imparator sayılan bacanağına müracaat etmiştir. Beşinci Yoannis Paleoloğos şahsî vaziyetini tahkim için bu müracaati fırsat ittihaz etmiş ve Orhan Gazi'nin kayın biraderi Matheos Kantakuzinos'a karşı kendisini himaye etmesi şartıyla Halil Bey'in kurtarılması işini der'uhde edip bizzat sefere çıkmış ve hattâ Foça'yı muhasara bile etmişse de şehri zaptedip şehzâdeyi kurtarmıya muvaffak olamamıştır. — Halil Bey'in esarettten kurtuluşu için 1358 = 759 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

1358 = 759

Şehzâde Süleyman Paşa'nın Trakya fütuhâtı.

(Osmanlı menbâlarında bu fütûhat için en kuvvetli rivayet olarak ileri sürülen 759 senesinin yalnız ilk on altı günü Milâdın 1357 senesine tesadüf ettiği için burada o Hicret senesine karşılık olarak 1358 tarihi esas ittihaz edilmiştir. — Süleyman Paşa ile maiyyetindeki ümerânın bu tarihte Bolayır, Ece-ova, Konur-Hisar, Tekirdağ, İpsala, Malkara, Hayrebolu, Keşan ve hattâ bâzı menbâlarda Dimetoka, Çorlu ve Edirne şehirleriyle kasabalarını fethettiği rivayet edilir. Bunlardan Dimetoka, Keşan, Çorlu ve Edirne'nin Süleyman Paşa öldükten sonra Bizanslılar tarafından istirdad edildiği için sonradan Birinci Murad devrinde tekrar fethedildikleri anlaşılmaktadır : 1361 — 1362 = 763 vukuâtının ikinci ve üçüncü fıkralarına bakınız. Hattâ Süleyman Paşa'nın vefatında bütün Trakya fütûhâtının elden çıktığı ve Osmanlıların yalnız sahil boylarında tutunabilmiş oldukları bile rivayet edilir. — Bu fütûhâtın kısmen Süleyman Paşa ve kısmen de kardeşi ve Orhan Gazi'nin halefi Murad Bey tarafından idare edilmiş olduğu da rivayet edilir. — Her halde bu ilk Trakya fütûhâtının genişlik derecesi tamamîyle bel-

li değildir. — Keşan, Dimetoka, Çorlu ve Edirne'nin bu tarihte alınmış olmayıp 1361 — 1362 = 763 tarihinde ilk defa olarak fethedilmiş oldukları da rivayet edilmektedir; diğer Trakya şehirlerinin 1357 = 758 tarihinde fethedilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Her halde ne Osmanlı, ne de Bizans menbâlarına istinaden bu fütuhâtın tam ve kat'i bir kronolojisini tertibe imkân olmadığına göre, bütün bunların 1354 = 755 tarihinde Süleyman Paşa'nın Gelibolu sahillerinde tutunmasından itibaren bu 1358 = 759 tarihine kadar geçen dört sene içinde tedricen fethedilmiş olduklarına hükmetmekte büyük bir mahzur olmamak lâzımgelir).

Orhan oğlu Halil Bey'in esaretten kurtulması.

(Halil Bey'in esareti hakkındaki izahatın sonunda Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos'un Türk prensini kurtarmak için bizzat sefere çıkıp Foça'yı muhasara ettiği halde muvaffak olamadığından bahsetmiştik : 1356 = 757 vukuâtına bakınız. Sonradan Orhan Gazi'nin emriyle tekrar sefere çıktığı halde kendi donanmasına bile söz geçiremediği için bir kere daha geri dönen Bizans imparatorunun beceriksizliğine kızan Orhan Gazi bizzat Kadıköy'e gelip ordu kurarak oğlunun mutlaka kurtarılması için imparatora şiddetli emirler vermiştir : İşte bu vaziyet üzerine Beşinci Yoannis'in Halil Bey'i fidye ile kurtarmayı ve hattâ bu fidyenin yarısını bizzat kendisi tesviye etmeyi taahhüd ettiği gibi Trakya'daki Osmanlı fütuhâtını da bir sulh muahedesiyle tasdik ederek Orhan Gazi'yi teskin edebildiği rivayet edilir. Bizans imparatoru kuvvetle halledemediği işi nihayet para ile halletmiş ve Foça'ya tekrar gidip yüz bin altın fidye vererek Halil Bey'i esaretten kurtardıktan sonra İstanbul'a getirip on yaşındaki kızı İrini'ye nişanladıktan başka tıpkı bir lala gibi bizzat İzmit'e götürüp babasına teslim etmiştir : Bu vaziyette Bizans imparatoru artık Orhan Bey'in bir maiyet memuru haline gelmiş demektir. — Halil Bey'in esareti iki sene üç ay sürmüştür).

1359 = 760

İlk Rumeli fatihi şehzâde Süleyman Paşa'nın ölümü.

(Süleyman Paşa'nın bir avda veyahut bir cirit oyununda atıyla beraber düşerek veyahut bir ağaca çarparak öldüğü rivayet edilmekte olduğu gibi, eceliyle öldüğü hakkında da bir rivayet vardır. — Ölüm tarihi ihtilâfıdır: Meselâ 1350 = 751, 1357 = 758, 1358 = 759 ve 1360 = 761 senelerinden birinde öldüğü hakkında da muhtelif rivayetler vardır. — En kuvvetli rivayete göre Rumeli tarafında ve daha zayıf bir rivayete göre de Biga taraflarında kaza-ya uğramıştır. — 1316 = 716 tarihinde doğduğu ve 1359 = 760 tarihinde öldüğü hakkındaki rivayetler doğru olduğu takdirde kırk üç yaşlarında ölmüş olması lâzımgelir. — Bu parlak kahramanın Bolayır'daki meşhur türbesi Osmanlı tarihinde millî bir âbide heybet ve ehemmiyetini kazanmıştır. — Süleyman Paşa Orhan Gazi'nin en büyük oğludur : Diğer oğulları için 1347 = 748 vukuâtına bakınız).

1359 — 1360 = 761

Orhan Gazi'nin ölümü.

(İhtiyar Orhan Gazi'nin genç ve kahraman oğlu Süleyman Paşa'nın ölümüne dayanmıyarak evlât acısına kurban gittiği rivayet edilir. — Süleyman Paşa ile Orhan Gazi'nin ölümleri arasında geçen fâsılayı bir senden iki aya kadar gösteren muhtelif rivayetler vardır. — Hicretin 761 senesinin ilk günleri Milâdın 1359 senesine tesadüf ettiğinden dolayı, Bâzı Garp müverrihleri Orhan Gazi'nin ölüm tarihi olarak işte bu son rakamı kaydetmişlerdir. — Orhan Gazi 1281 = 680 tarihinde doğmuş olduğu takdirde 78 — 79 yaşlarında ölmüş demektir: O sene vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. Bununla beraber, muhtelif doğum ve ölüm tarihleri gösterilmiş olduğu için, ömrünün yekânı hakkında yetmiş küsurdan seksen küsura kadar muhtelif rakamlara tesadüf edilebilir. — Osman Gazi umumiyetle kabul edildiği vechile 1326 = 726 tarihinde ölmüş ve Orhan Bey de işte o tarihte cülûs etmiş olduğu takdirde hükûmet müddeti Milâdî hesapla takriben otuz dört sene olmak lâzımgelir; fakat bâzı vakıf kayıtlarına nazaran Osman Gazi 1324 = 724 tarihinde vefat etmiş olduğuna göre, bu kayıtlar doğru olduğu takdirde Orhan Gazi otuz altı sene hükûmet sürmüş demektir: 1326=726 vukuâtında “Osman Gazi'nin ölümü” fıkrasına bakınız. — Muhtelif Şark ve Garp menbâlarında Orhan Bey'in ölüm tarihi olarak 1350 = 751, 1357 = 758, 1358 = 759 ve 1359 = 760 senelerine ve hattâ 1362 = 763 senesinin Mart=Cumâda-l-ülâ ayına da tesadüf edilmektedir. Fakat bizim burada esas ittihaz ettiğimiz 1359 — 1360 = 761 tarihi en kuvvetli rivayettir. — Orhan Gazi'nin vefatında Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı ölkesinin mesahası altmış bin kilometre murabbâi kadar tahmin edilmektedir. — Babasından vâris olduğu araziye iki misli kadar büyümüş, Osman Gazi'nin bir kıt'a ve iki deniz üzerinde bırakmış olduğu Osmanlı Beyliğini iki kıt'a ve üç deniz üzerinde en mühim Türk Beyliği haline getirmiş, İstanbul ve Çanakkale boğazlarına hâkim olmuş, tâbi bir devlet şekline soktuğu Bizans imparatorluğunun Anadolu'daki alâkasını Şile ile Biga ve Osmanlı hududu haricindeki Alâşehir'le Karadeniz Ereğlisi gibi bir kaç kasabaya münhasır bırakmış ve Umur-Han, Karası ve Gerede Türk Beyliklerini de sırayla işgal etmek suretiyle Rumeli tarafındaki fütûhâtının artırdığı Rum nüfusuna mukabil Anadolu tarafındaki fütûhâtiyle de Türk nüfusunu artırarak anâsır müvazenesini temin etmiş olan Orhan Gazi Osmanlı tarihinin en mümtaz şahsiyetlerindendir. — “Yeniçeri” ocağının Orhan Gazi devrinde kurulduğu hakkındaki rivayet doğru değildir; bu ocak biraz sonra Birinci Murad devrinde kurulmaya başlamıştır: 1361 — 1362 = 763 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. — Orhan Gazi'nin türbesi Bursa'da, babası Osman Gazi'nin yanındadır).

BİRİNCİ MURAD

(Murad Hudâvendigâr)

— M. 1360 = 761 — M. 1389 = H. 791 —
1360 = 761

Birinci Murad'ın cülûsu.

(Yaş sırası itibariyle Orhan Gazi'nin Süleyman Paşa'dan sonra ikinci oğlu olduğu rivayet edilen Birinci Murad Osmanlı tarihlerinde "Murâd-ı Evvel", "Murad - Hudâvendigâr" ve bazan da "Gazi - Hünkâr" ünvanlarıyla anılır: "Hünkâr" kelimesinin işte bu "Hudâvendigâr" tâbirinden muharref olmak ihtimali vardır. Birinci Murad'ın cülûsundan yirmi iki sene sonra "Hudâvendigâr" ünvanıyla anılmaya başladığı ve ünvanın Bursa şehriyle vilâyetine de işte o tarihten itibaren teşmil edildiği rivayet edilir: 1382 = 784 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. Bununla beraber bâzı vakıf kayıtlarına göre Orhan Gazi'ye de "Hudâvendigâr" denildiği anlaşılmaktadır. — Osmanlı menbâlarında Birinci Murad'ın doğumu Osman Gazi'nin ölümüne ve Orhan Gazi'nin cülûsuna tesadûf eden 1326 = 726 tarihine müsâdif gösterilir: O rivayet doğru olduğu takdirde bu üçüncü Osmanlı hükümdarının otuz dört yaşlarında tahta çıkmış olması lâzımgelir. — Orhan Gazi'nin beş oğlundan Süleyman Paşa ile Kasım Bey babalarından evvel ölmüş oldukları için Birinci Murad'ın cülûsunda sağ olan diğer iki kardeşi Halil ve İbrahim Beylerin saltanat dâvasına kalkıştıkları için ikisinin de öldürülmüş oldukları hakkında bir rivayet vardır: Hattâ bundan dolayı Birinci Murad'ın cülûsu bir kaç ay gecikmiş olabilir. Bu rivayet doğru olduğu takdirde Birinci Murad'ın Osmanlı padişahları içinde ilk kardeş katili sayılması lâzımgelir. Bununla beraber Osman Gazi'nin de amcası Dunder Bey'i kendi eliyle öldürdüğü hakkında bir rivayet vardır: 1302 = 702 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Garp tarihlerinde Birinci Murad'ın ismi "Amurat I" tahrifine uğramıştır).

Birinci Murad oğlu Bâyezid Bey'in doğumu.

(Bu şehzâde sonradan "Yıldırım" lâkabiyle şöhret bulan ve babasının yeri ne geçen Birinci Bâyezid'dir; Murad Hudâvendigâr'ın tahta çıktığı gece doğmuş olduğu hakkında bir rivayet vardır: Bununla beraber 1347 = 748 veya 1357 = 758 tarihinde dünyaya gelmiş olduğu da rivayet edilir. — Anasının ismi Gülçiçek'dir).

Karadeniz Ereğlisi'nin fethi.

(Bizans'ın Anadolu'da artık bir iki kasabadan başka yeri kalmamıştır: Bunlar da Karadeniz sahilinde Ereğli ve Şile, Marmara havzasında Biga ile sa-

hili, Adalar denizinde Foça ve Garbî Anadolu'nun iç tarafında Alaşehir kasabalarıyla limanlarından ibarettir. Bu mevkilerden Biga şehriyle Marmara sahilindeki arazisi Bizans'a artık itâat etmiyen Katalanların ve Foça limanı da Bizans hâkimiyetini tarihî bir hâtıra sayan Cinivizlerin elindedir. Bu itibarla doğrudan doğruya Bizans idaresinde yalnız Karadeniz sahilindeki Ereğli ile Şile ve garbî Anadolu'daki Alaşehir kalmış demektir: Bu sefer Ereğli ile hinterlandını teşkil eden az bir miktar arazinin de Osmanlılar tarafından fethi üzerine Bizans idaresinde artık Şile ile Alaşehir'den başka bir şey kalmamıştır. — Karadeniz Ereğlisi'nin 1360 = 761 tarihinde fethedildiği hakkındaki Bizans rivayeti doğru olduğu takdirde, bu muvaffakiyet Birinci Murad devrinin ilk fethi sayılmak lâzımgelir. — Yukarıda bahsi geçen Katalanlar için 1364 = 766 vukuâtında "Biga'nın fethi" fıkrasına bakınız).

1361 = 762

Ankara ile Sultan-önü havalisinin işgali.

(Osmanlı menbâlarındaki klâsik rivayete göre Ankara kalesi ilk defa olarak işte bu tarihte zaptedilmiştir: Bu harekete sebep olarak o sırada Ahilerin idaresinde gösterilen Ankara'nın Karaman oğullarıyla birleşerek Osmanlılara karşı cephe almak ihtimalinden bahsedilir; bununla beraber bu senenin yaz mevsiminde yirmi beş bin kişilik bir kuvvetle Ankara üzerine yürüyen Murad Bey'e karşı Ahilerin şehri müdafaaya lüzum görmiyerek derhal teslim oldukları da rivayet edilmektedir. Bir rivayete göre de Birinci Murad'ın Rumeli'ye geçmesinden istifade eden bazı Anadolu Beyliklerinin Karaman oğulları idaresinde Osmanlılara karşı ittifak edip Mongol hâkimiyetinden kalan Çavdar tatarlarını Osmanlı arazisinin yağmasına sevkettikleri ve işte bundan dolayı Murad Bey'in şark hududunu Ankara kalesiyle derhal tahkim etmiye lüzum gördüğü ileri sürülmektedir. Bununla beraber Ahilerin Osmanlılar aleyhindeki ittifaka dahil olup olmadıkları pek belli değildir: Ankara'yı Murad Bey'e karşı müdafaaya lüzum görmedikleri hakkındaki rivayet düşmanlık ihtimaliyle biraz güç telif edilebilir; fazla olarak ilk Osmanlı Beylerinin Ahi teşkilâtına mensub oldukları ve Osmanlı devletinin kurulmasında bu teşkilâtın büyük bir rol oynadığı bile tahmin edilmektedir. — Ankara'nın 1354 = 755 tarihinde ilk defa olarak Şehzâde Süleyman Paşa tarafından fethi hakkındaki rivayet doğru olduğu takdirde bu seferki ikinci işgalinin bir istirdad mahiyetinde olması lâzımgelir: Her halde bu şehrin o devre tesadüf eden tarihi çok karanlıktır. Ankara'nın o ilk işgalinden sonra Osmanlı hâkimiyetinden çıkması, Orhan Gazi'nin vefatında Karaman oğullarının teşviki üzerine Ahilerin istiklâllerini ilân etmiş olmalarıyla izah edilmektedir; fakat bu izah şüphelidir: Çünkü şehir idaresinin o sırada Ahiler elinde bulunduğu mâlûm olmakla beraber, bu idarenin Ankara ile mülhakatından mürekkep müstakil bir hükûmet şeklini alıp almadığı kat'î surette belli değildir; her halde şehir idaresi Ahilerin elinde olduğu halde bu havâlinin orta Anadolu'da Mongol hâkimiyetini istihlâf etmiş olan "Er-Tana" Türk devletine aid olmak ihtimali daha kuv-

vetlidir. — Ankara'nın zaptı Osmanlı ölkesini şarka doğru mühim bir nisbette genişletmiş olduktan başka, Rumeli fütuhâtında istifade edilebilecek Türk nüfusunun çoğalmasına da sebep olmuştur: Hattâ Rumeli fütuhâtiyle Anadolu fütuhâtı arasında nüfus bakımından bir nevi müvâzene gözetildiği hakkında bile bir nazariye vardır. — Ankara'nın bu kat'i fetih tarihi Hicretin 762 senesi yaz mevsimine müsâdif gösterilir: Bu Hicret senesinin ilk ayları Milâdın 1360 senesinin son kış aylarına tesadüf etmekte ve Hicri senenin üçüncü ayından itibaren Milâdın 1361 senesi başlamış olduğu için, burada 1360 yerine 1361 senesi esas ittihaz edilmiştir. — Bazı Garp müellifleri Ankara'nın bu kat'i fethini 1362 = 763 tarihine müsâdif gösterilirse de doğru değildir. — Ankara, Birinci Murad'ın Anadolu'da Karadeniz Ereğlisi'nden sonra aldığı ikinci şehirdir. — Ankara'nın Şehzâde Süleyman Paşa tarafından ilk işgali için 1354 = 755 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — İlk Osmanlı padişahlarından bahseden meşhur destânını Yıldırım devrinde nazma çeken Ahmedî ile Osmanlı tarihine âit mensur eserlerini Fatih devrinde yazan ve Osmanlı müverrihlerinin en eskilerinden olan "Şükrullâh-ı Rumî" ve "Tevkî Mehmed Paşa"ya göre "Sultan-önü" sancağı da Birinci Murad'ın işte bu Ankara seferinde zaptedilmiştir. Eski den "Sultan-öyüğü" denilen "Sultan-önü" sancağı Divan kayıtlarına göre Eskişehir, İnönü, Seyyitgazi, Karacahisar ve havâlisinden mürekkep geniş bir muntakadır. İkinci Bâyezid devrinden itibaren yazılmıya başlayan daha muahhar Osmanlı tarihlerinin çoğunda ve bilhassa Feridun Bey'in "Münşeât"ındaki 1289 = 688 tarihli fermanla Eskişehir'le İnönü'nün Selçukî sultanı "Üçüncü Alâüddin Keykobâd" tarafından mâlikânesine ilâveten Osman Gazi'ye verilmiş olduğundan bahsedilir; hattâ "Tarih-i Osmanî Encümeni" nin neşrettiği Osmanlı tarihinde Eskişehir'le İnönü'nün Osman Gazi'ye verilmesi, Selçukî sultanının Germiyanlılara karşı Osmanlıları takviye siyasetiyle izah ve tefsir edilmektedir: Germiyanlılar Selçukîlere karşı ısyân ederek Beylik kurdukları ve bilhassa ilk zamanlarında diğer Türk Beylikleri üzerinde de nüfuz kazandıkları için, Selçukî sultanı o sırada Osman Gazi'yi kuvvetlendirmekle Germiyanlılara mühim bir rakib hazırlamış gibi gösterilmiştir! Halbuki 1289 = 688 tarihinde Eskişehir'le İnönü'yü Osman Gazi'ye verdiğinden bahsedilen "Üçüncü Alâüddin" o tarihte henüz tahta bile çıkmış olmadıktan başka, Feridun Bey "Münşeât"ındaki ilk fermanların sonradan uydurulmuş oldukları da Hammer devrinden itibaren meydana çıkmış bir hakikattir: 1289 = 688 vukuâtına da bakınız. Her halde "Sultan-önü" muntakasının Selçukîlerden sonra Germiyan Beyliğine intikal ettiği, onun için Osman ve Orhan Gaziler devrinde Eskişehir'le İnönü'nün Germiyan arazisinden olduğu muhakkaktır ve son tetkikler de bu neticeye varmaktadır: Hattâ Osman Gazi ile muâsır olan Eskişehir beyi "Alışır", "Alışar" yahut "Alış" Bey'in Germiyan oğullarından veyahut ümerâsından olduğu tahmin edilmektedir. Neşri ile Lûtfi Paşa'nın Osman Gazi ile ihtilâfından bahsettikleri Eskişehir beyi işte bu Germiyan valisidir. Eskişehir'in o sırada Germiyanlılara aid olduğu Aşık Paşa-zâde tarihinde de musarrahtır: Yalnız bu menbaa göre Osman Gazi Eskişehir'i Germiyanlılardan cebren almıştır. Oruc Bey tarihinde ise Eskişehir'in Selçukî sultanı tarafın-

dan Osman Gazi'ye verilmesi veyahut Osman Gazi tarafından Germiyanlıların elinden alınması hakkında hiç bir şey yoktur: Bu menbâda yalnız İnönü'nün Osman Bey'e aid olduğundan bahsedilmekteyse de bu "İnönü" ismiyle "Karahisar" denilen "Karacahisar"ın kasdedilmekte olduğu da ayrıca tasrih edilmektedir: Bu vaziyete göre Oruc Bey İnönü ile Karacahisar'ı birbirine karıştırmış demektir. Her halde Eskişehir ve İnönü ile beraber Karacahisar da "Sultan-önü" mıntakasına dahil sayıldığı ve bunlardan Karacahisar Osman Gazi tarafından zaptedilmiş olduğu için, eski Osmanlı menbâlarının bir kısmında Karacahisar gibi Eskişehir'in de Osman Gazi tarafından zaptedilmiş olduğuna hükmedilmiş olması lâzımgelir. Halbuki son tetkiklere göre Eskişehir'in o sırada Germiyan hâkimiyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Fazla olarak yukarda bahsi geçen en eski Osmanlı müverrihleri Sultan-önü'nün Ankara seferinde Birinci Murad tarafından fethedilmiş olduğunda müttefiktir: Tabii bu "Sultan-önü"nden maksat, evvelce Osman Gazi tarafından fethedilmiş olan Karacahisar değil, o tarihe kadar henüz Osmanlı hâkimiyetine girmemiş olan Eskişehir ve İnönü taraflarıdır. Şükrullâh-ı Rumî bu havalinin Osmanlılara karşı ittifak eden Anadolu Türk Beyliklerinden zaptedildiğini söylemekle Germiyanlılardan alınmış olduğunu kasdetmiş demektir: Osmanlı tarihinin en eski menbâlarından olan bu esere göre Birinci Murad Ankara'yı işgal ettikten sonra Sultan-önü mıntakasını zaptetmiş ve oradan Bursa'ya dönmüştür. Tevkiî Mehmed Paşa'nın ifade tarzından da böyle olduğu anlaşılmaktadır. — Eskişehir'in Lâtin ve Bizans menbâlarındaki "Doryleon/Dorlaüm" ismi Arap menbâlarında "Dürülyyye" tahrifine uğramıştır. — Bizim burada Eskişehir ve İnönü havâlisinin Osmanlılara intikalini 1361 = 762 Ankara seferine müsâdif gösterişimiz Ahmedî ve Şükrullah-ı Rumî ile Tevkiî Mehmed Paşa'nın "Sultan-önü" hakkındaki kaydine istinad etmektedir: fakat "Sultan-önü" ismiyle anılan mıntakanın itibarî hududu devir devir değişmiş olduğu için Eskişehir tarihi bakımından bu meselenin ayrıca tetkiki lâzımdır: Her halde şurası muhakkaktır ki Şükrullâh-ı Rumî ile Tevkiî Mehmed Paşa'nın eserlerini yazdıkları Fatih devrinde Eskişehir ve İnönü tarafları "Sultan-önü" mıntakasına dahildir. — Ankara ile Sultan-önü havâlisinin işgaline kadar Osmanlı Beyliğinin Anadolu hudutları şimalişarkide Candar-oğulları, şarkta Er-Tana, cenubuşarkî ve cenupta da Germiyan ve Saruhan Beyliklerine dayanırdı: Fakat bu son fütuhât üzerine Osmanlı hududunun ilk defa olarak Karaman ve Hamîd Beyliklerine de dayandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı-Karaman hududunun ittisali umumiyetle 1381 = 783 tarihinde Germiyan ve Hamîd Beyliklerinden "cihâz" ve "mübâyaa" suretleriyle bir takım yerlerin Osmanlı ölkesine ilhakı üzerine tahakkuk etmiş gösterilir: Fakat bu telâkkinin doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü Anadolu'da Mongol hâkimiyetinin inhilâli üzerine Konya şehrini zapteden Karaman-oğulları oradan şimale doğru hudutlarını genişleterek Ankara havâlisine kadar dayamışlardır. Hattâ "Şikârî"nin Karaman tarihinde Ankara'nın Er-Tana oğlu Gıyâsüddin Mehmed devrinde Karaman-oğulları tarafından bir iki defa zaptedildiği ve Ankara beylerinin bazan Er-Tana oğullarına ve bazan da Karaman-oğullarına temâyülleri hakkında biraz müphem olmakla beraber pek mühim an'aneler vardır.

“Kadı-leşger” gibi ünvanlarla Abbâsîlerde, Mısır Kölemenlerinde, Hârzem-şahlar devletinde, Selçukîlerde, Eyyubîlerde ve Karaman-oğulları hükûmetinde de mevcut olan bu makamın o devletleri takliden Osmanlılar tarafından da ihdas edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. İlk zamanlarda en mühim ilmiye makamı olarak bir tek Kazaskerlik mevkii bulunduğu halde sonradan Fatih devrinde ve 1480 = 885 tarihinde ikiye ayrılarak Anadolu ve Rumeli için iki Kazasker tayin edilmiştir; hattâ Yavuz devrinde şarki Anadolu ile Suriye'nin fethi üzerine bir de “Arap ve Acem Kadı-askerliği” ihdâs olunup bu üçüncü Kazaskerliğe de Âmid=Diyarbakir şehri merkez ittihaz edilmiştir. Mısır fethinden sonra İstanbul'a nakledilen bu üçüncü Kazaskerliğin Yavuz ve Kanunî devirlerinde Vezir-i-A'zam olan Piri Paşa tarafından ilgası üzerine gene iki Kazaskerlik kalmış ve bunlar saltanatın ilgasına kadar devam etmiştir. Birinci Murad devrinde ihdâs edilen bu makama ilk Kazasker olarak Çandarlı Kara-Halil'in tayin olunduğu rivayet edilir: “Çandarlı” ailesinin menşei Sivrihisar'ın “Cendere” köyüdür. — Kazaskerlikten başka bir de “Mesned-i İftâ” denilen “Müftilik” makamı vardır: Baş-müftilik demek olan bu makama da 1424 = 828 tarihinde ilk defa olarak “Şemsüddin-i Fenâri”nin tayin edildiğinden bahsedilir ve bu zat ilk “Şeyh-ül-İslâm” sayılır; bu vaziyete göre “Meşihat-i İslâmiyye” denilen Şeyh-ül-İslâmlık makamı Kazaskerlikten 63 sene sonra ihdâs edilmiş demektir. Bununla beraber ilk zamanları Kazaskerler Şeyhülislâmlara takaddüm etmiş ve nihayet tedricen Şeyhülislâmlık ehemmiyet kesbederek ilmiye mesleğinin en büyük makamı haline gelmiştir. — İlk zamanlarda Baş-kumandanlık vaziyetinde bulunan “Beylerbeyi” makamında Alâüddin ve Süleyman Paşalardan sonra Birinci Murad da bir müddet bulunmuş olduğuna göre bu vazifenin ilkönce hep hanedan azasına verildiği anlaşılmaktadır: Hattâ Birinci Murad cülûs ettikten sonra yetişkin bir şehzâde bulunmadığı için hanedan haricinden birinin Beylerbeyi tayinine zaruret hasıl olduğundan bahsedilir; işte bu mecburiyetten dolayı Çandarlı Kara-Halil Kazaskerlik makamına tayin edilirken Beylerbeylik makamına da Lala Şahin Bey tayin edilmiştir: Paşalık ünvanını daha sonra aldığı rivayet edilen bu zate “Lala” denilmesi, Birinci Murad'ın lalası olmasıyla izah edilir. Lala Şahin Bey Rumeli Beylerbeyi olmuştur: Daha sonraları Kazaskerlik gibi bu vazife de ikiye ayrılarak Anadolu için de bir Beylerbeyliği ihdâs edilmişse de bunun tarihi pek vâzih değildir. Osmanlı menbâlarında “Beylerbeyi” mânâsına arapça terkip olarak bazan “Emir-ül-ümerâ” tâbiri de kullanılır. Sonraları bu ünvan eyâlet valilerine de verilmiştir: Bu valiler aynı zamanda kumandanlık sıfatını da haizdir. Osmanlı fütuhâtı ilerledikten sonra Filibe Rumeli Beylerbeyliğine, Kütahya şehri de Anadolu Beylerbeyliğine merkez ittihaz edilmiştir).

Çorlu, Keşan, Dimetoka, Pınar-Hisar, Babaeski ve Lüleburgaz kasabalarının fethi.

(Birinci Murad'ın Rumeli fütuhâtı işte bu yerlerin zaptıyla başlamış gösterilir: Bir rivayete göre bunlardan Keşan, Dimetoka ve Çorlu ilk defa ola-

rak Orhan Gazi devrinde Şehzâde Süleyman Paşa tarafından fethedildiği halde Şehzâdenin feci ölümü üzerine Bizanslılar tarafından istirdad edilmiş olduğu için Birinci Murad devrinde ikinci defa kat'i surette fethedilmiştir: 1358 = 759 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. — Keşan'ın Evrenos Bey ve Dimetoka'nın da Hacı İlbey tarafından fetholunduğu rivayet edilir. — Bu fütûhât için 1358 — 1359 = 760, 1359 = 761 ve 1360 = 762 tarihleri de rivayet edilmiştir).

Edirne fethi.

(Edirne'nin ilk defa olarak Şehzâde Süleyman Paşa tarafından fethedildikten sonra Şehzâdenin ölümü üzerine Bizanslılar tarafından istirdad edildiği için Birinci Murad tarafından tekrar fethedildiği hakkında bir rivayet vardır: 1358 = 759 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Yeni Trakya fütûhâtının Rumlar arasında hâsıl ettiği panikten derhal istifade etmek isteyen Birinci Murad Edirne'nin fethine Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Bey'le Hacı İlbey'i memur edip önden sevk etmiştir. Osmanlı menbâlarında "Tekfur Andriya" veya "Adrenos" gibi isimlerle anılan Edirne muhafızı Türk ordusuna dışarda mukabele etmek üzere "Sazlıdere" boyuna kadar ilerleyip orada giriştiği muharebeyi kaybettikten sonra tekrar Edirne'ye dönmüştür. Bu tekfurun Osmanlı menbâlarındaki ismi her halde bir yakıştırmadan ibaret olmak lâzımgelir: Meselâ "Cevri tarihi"ndeki izaha göre: "Edirne tekfuru ki Andriya demekle meşhurdur ve ba'del-feth" Edirne'ye sebep-i tesmiye Andriya'dandır"! Tıpkı bunun gibi aynı menbâda Filibe tekfuruna da: "ismi Filispoli olmağla ol şehir bu münasebetle Filibe tesmiye olundu" izahına tesadüf edilir! 1326 = 726 vukuâtının birinci fıkrasında görüldüğü gibi Bursa tekfuruna da "Burus/Barsuk/Bursuk" gibi şehrin adından çıkarılmış isimler rivayet edilmiştir! Tabii bütün bunlar bir takım istikak oyunlarından başka bir şey değildir. — Edirne'yi muhasara eden Lala Şahin ve Hacı İlbey kuvvetlerine Birinci Murad'ın da iltihakı üzerine kale muhafızının mukavemet imkânı göremiyerek ve bir rivayete göre de ihanete uğrayarak bir gece maiyyetiyle beraber sallar ve sandallarla Meriç üzerinden Adalar denizi sahilinde ve Cinivizlerin elinde bulunan Enez/Aynos limanına iltica ettiğinden bahsedilir: Edirne Rumları işte bu vaziyet üzerine Türk ordusuna şehrin kapılarını açmışlardır. — Trakya kıt'asının merkezi ve Bizans'ın İstanbul'dan sonra ikinci şehri olan Edirne'nin fethi Türklerin bu kıt'aya kat'i surette yerleşmelerini temin etmiş olduğu gibi, askerlik bakımından da en mühim üssülhareke elde edilmiş demektir: Edirne'nin askerî ehemmiyeti Tunca ile Meriç nehirlerinin kavşağında, Balkan yollarının birleştiği noktada ve İstanbul - Viyana yolunun üstünde olmasındandır. — Edirne'nin payitaht ittihazı için 1368=770 vukuâtına bakınız: O tarihe kadar Edirne'de bir saray yapılmış ve bu müddet zarfında Edirne Lala Şahin Bey'in Rumeli Beylerbeylik merkezi olmuştur. — Edirne sarayının inşaatı bitinceye kadar Birinci Murad Dimetoka'da oturmuş ve muvakkaten merkez ittihaz ettiği bu şehirde de bir saray yaptırmıştır: bu vaziyete göre Dimetoka 1361 — 1362=763 den 1368=770 tarihine kadar takriben yedi sene Osmanlı devle-

tinin muvakkat merkezi olmuş demektir. — Edirne fethinin zafernâmelerle müslüman devletlerine tebşir edildiği ve tebriknâmeler geldiği rivayet edilir. — Edirne'nin fethi için Osmanlı menbâlarında 761=1359—1360, 762=1350—1361 ve 763=1361—1362 tarihlerine tesadûf edilir. Bizans ve Garp membâlarında da ihtilâf olmakla beraber umumiyetle Milâdın 1361 tarihi esas ittihaz edilmektedir : Bu Milâd senesi Hicretin hem 762, hem 763 senelerine müsâdiftir).

Gümülcüne, Eski-Zağra ve Yenice fethi.

(Bunlardan şimal tarafındaki Eski-Zağra'nın Lala Şahin Bey ve garp tarafındaki Gümülcüne ile Yenice'nin de Evrenos Bey tarafından fetholunduğu rivayet edilir. — Bu fütuhât içindeki “Yenice” umumiyetle “Vardar-Yenicesi” gibi gösterilmekteyse de, aradaki mesafenin uzaklığından ve Osmanlı fütuhâtının henüz oralara varmamış olmasından dolayı bu rivayetin ihtiyatla karşılanması lâzımdır : Herhalde Selânik'in garbındaki Vardar-Yenicesi ile Gümülcüne'nin garbındaki Karasu-Yenicesi birbirine karıştırılmış olmalıdır. Coğrafi vaziyete göre Gümülcüne ile beraber fethedilen Yenice'nin Karasu-Yenicesi olması pek tabiidir).

Yeniçeri ocağının tesisine esas olan «Pencik» resminin ihdâsı.

(Bazan “İspenc” ismiyle de anılan “pencik” vergisi muharebelerde alınan esirler üzerine tarhedilmiştir : “pencik” kelimesinin “Penc-ü-yek” tâbirinden muharref olduğu rivayet edilir. Bu vergi, esirler üzerine tarhedilmiş beşte bir vergisidir : “Pencik kanunu” mucibince muharebelerde alınan esirlerin beşte biri “Hums-i şer'i” şeklinde “Beyt-ül-mâl”e verilir. Bu vergi aynen veyahut nakden tahsil edilebilir : Nakden tesviyesi takdirinde esir başına yüz yirmi beş akça kıymet üzerinden “pencik”, yâni beşte bir nisbetinde yirmi beş akça verilmesi esas ittihaz edilmiştir. Aynen tesviye edildiği takdirde ise her beş esirden birinin verilmesi lâzımdır. İşte bu suretle devletin elinde toplanan esir çocuklarına “Pencik oğlanları” denilmiştir. Bu oğlanlar toplandıkça Türk evlerine dağıtılır, hem çalıştırılır, hem Türkçe öğrenirlerdi. İşte bu suretle üç dört sene Türk terbiyesi görüp Türk dilini öğrendikten ve bir müslüman kültürü aldıktan sonra “Acemi ocağı” denilen askerî terbiye müesseselerine girerlerdi : Bu ocak efradına “Acemi oğlanları” denir ve bunlar askerlik öğrendikten sonra “Yeniçeri” ocağına geçirilirdi. “Acemi ocağı”nın ne zaman teşkil edildiği pek belli değildir. Yeniçeri ocağının ilk menbaı işte bu Pencik oğlanlarıdır. Bundan başka bir de “Devşirme” usulüyle hristiyan tebaadan alınan oğlanlar zümresi vardır. — Yeniçeri kanun-nâmeleri zamanla bir çok tâdilâta uğramıştır. — Her halde bu meşhur ocağın Pencik oğlanlarıyla teşekküle başladığı muhakkaktır : Bununla beraber, Yeniçeri ocağı bu devirde birden bire kurulup kat'î şeklini almış değildir ; esası Birinci Murad devrinde “Pencik kanunu” ile kurulan bu tarihi ocak, bâzı tetkiklere göre İkinci Murad devrine kadar devam etmiş bir tekâmülün mahsulüdür. — “Pencik kanunu”nun 764=1362—1363 tarihinde vaz'edildiği hakkında da bir rivayet vardır. — Böyle bir kanun vaz'ı fikrinin kime aid olduğu hakkında ihtilâf vardır : En kuvvetli rivayete nazaran ulemâdan Karamanlı Kara-Rüstem'in teklifi üzerine Kadı-asger = Kazasker Çandarlı

Kara-Halil'in verdiği fetvâ esas olmuştur; bununla beraber ilk fikrin Kara-Timūrtaş Paşa'ya, Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'ya, Hacı Bektaş sülâlesinden Timūrtaş-Dede'ye, Mevlâna Celâlüddin-i Rumî sülâlesinden Emir-Şâh'a veyahut vezir Bektaş Paşa'ya aid olduğu hakkında da muhtelif rivayetler vardır : Yeniçeri ocasının Hacı Bektaş tarafından takdis edilmiş olduğu hakkındaki an'anenin o sülâleden Timūrtaş-Dede ile Bektaş Paşa'nın isimlerinden galat olmak ihtimali pek zayıf değildir. Her halde Çandarlı Kara-Halil ile Karamanlı Kara-Rüstem'in en mühim rolleri ilk fikri vermiş olmaktan ziyade ilk icraâta geçmiş olmaktan ibaret gibi görünüyor : Çünkü Çandarlı'nın Kazasker sıfatıyla fetvâ vermiş olması pek tabiidir ve Kara-Rüstem'in de ilk defa olarak "Pencikçi", yâni "Pencik" tahsildarı olduğu muhtelif rivayetlerle sâbittir).

1363 = 765

Filibe'nin fethi.

(Filibe ile beraber Eski ve Yeni Zağraların da fetholunduğu rivayet edilir: Bunlardan Eski-Zağra'nın iki sene evvel fethedildiği hakkında da bir rivayet vardır : 1361 — 1362 = 763 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Bu kalenin iki sene evvel bir akın hareketiyle zaptedildikten sonra tekrar elden çıktığı için bu sefer yeniden fethedilmiş olmak ihtimali de vardır. — Filibe rum muhâfızının kaleyi Lala Şahin Paşa'ya teslim ettikten sonra Sırp kralı Beşinci Uroş nezdine iltica edip Türkler aleyhine bir hareket vücuda getirmeye çalıştığı rivayet edilir. — Bu fütuhâtın ehemmiyeti, Rumeli Türk hududunu Meriç ve Sazlıdere boyunca şimale doğru genişletip o zamana kadar İstanbul'a ittisalı olan Bizans arazisini birbirinden ayrı iki parçaya bölmesinde ve Osmanlıların kat'i surette Bulgaristan hududuna dayanmasında gösterilebilir. — İktisadî ehemmiyeti de çok büyüktür: Meriç vâdisi ziraat bakımından bu havalinin en mühim anbarı vaziyetindedir ve bilhas-sa Filibe etrafındaki piringlikler yalnız Bizanslılar için değil, Bulgarlarla Sırp-lar için de büyük bir ehemmiyeti haizdir; senede dört milyon akça getiren bu vâridat menbainın Türklere intikali Bizans'ın askerî kudreti kadar iktisadî vaziyetini de sarsmış ve o tarihten itibaren imparatorluk hazinesinin başlıca vâridat menbâları İstanbul ve Selânik gibi büyük limanların gümrük ve belediye rüsumuna münhasır kalmıştır. — Dimetoka ile Edirne'den sonra İstanbul-Viyana şosesi üzerinde bulunan Filibe'nin fethi, askerlik bakımından Bulgaristan'a karşı en mühim üssülharekenin ele geçmesi demektir: Tabii Türkler bu vaziyetten istifade etmekte kusur etmemişlerdir).

Bizans imparatorluğunu Osmanlı Beyliğine tâbi bir devlet haline getiren muahedenin imzası.

((Birinci Murad'la Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos arasında akdedilen bu meşhur muahedenin 1362 sonlarında veyahut 1363 baharında imzalanmış olduğu hakkında da bir rivayet varsa da, Filibe'nin fethinden sonra imzalanmış olduğu için her halde 1363=765 tarihine müsâdif olması lâzım gelir. — Bu muahede mucibince Bizans imparatoru Rumeli'deki Os-

manlı fütuhâtını kabul ve tasdik edip bunları doğrudan doğruya veyahut bilvasıta istirdada teşebbüs etmiyeceğini, hiç bir zaman Osmanlı düşmanlarıyla birleşmiyeceğini ve Anadolu Beyliklerinin muhtemel taarruzlarına karşı Birinci Murad ne zaman isterse asker vereceğini taahhüd etmek suretiyle istiklâlinden vazgeçip Türk nüfuz ve hükimiyeti altına girmiştir. Bizans imparatorluğunu Osmanlı Beyliğine tâbi bir devlet haline getiren bu muaheadenin imzasından itibaren Birinci Murad resmî ve hukukî eşkâliyle Bizans imparatorunun metbûu vaziyetine geçmiş demektir).

1364 = 766

Sırp-sındığı.

(Papa Beşinci Urbain'in teşviki ve Sırbistan'a iltica etmiş ilan Filibe muhafızının tahrikiyle Macar kralı Birinci Layoş'un idaresinde Sırp kralı Beşinci Uroş, Bosna kralı Tvrtko, Ulah prenslerinden Bassarab ve Layko'dan mürekkep müttetikler ordusuna karşı Meriç boyunda ve Edirne civarında büyük Türk kahramanı Hacı İlbey'in bir gece baskını yaparak kazandığından bahsedilen muhteşem zafere Osmanlı menbâlarında "Sırb-sındığı/Sırp sındığı" ismi verilir. — Bu meşhur zafer için gerek Osmanlı, gerek Garp menbâlarında 1363=765 tarihi de rivayet edilmiştir. — O sırada Edirne üzerine yürüyen müttetikler ordusunun 60—100 bin ve Hacı İlbey kumandasındaki Türk kuvvetinin de on bin kadar olduğu rivayet edilir : Bununla beraber yirmi bine karşı on iki bin rivayeti de vardır. Her halde bütün bu rivayetlerden Türklerin çok üstün kuvvetlere karşı muzaffer oldukları anlaşılmaktadır. — Müttetiklerin Edirne üzerine yürümelerinden telâşa düşen Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Bey'in bir taraftan o sırada Anadolu'da bulunan Birinci Murad'dan yardım istemekle beraber, bir taraftan da Hacı İlbey'i bir keşif hareketi yaptırmak için gönderdiği rivayet edilir : Hacı İlbey düşman ordusunu Meriç kıyılarında ve Edirne civarında bir gece gaflet içinde bulduğu için alelâde bir keşif hareketiyle iktifa etmiyerek âni bir baskın yapmış, karanlıkta birbirini kıırarak kaçışan düşman askerlerinin çoğu Meriç'de boğulmuş, bâzı prensler telef olmuş ve hattâ Macar kralı "Büyük Louis = Layoş I" her nasılsa canını kurtardığı için memleketine döndüğü zaman İstirya'da "Maria-Zell" kilisesini yaptırmış veyahut bu kilişeye kıymetli eşyalar bağışlamıştır. — Bir senedir Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Bizanslıların bu muharebeye iştirâk etmedikleri rivayet edilir. — Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetinin istikbâlini temin eden bu parlak zafere çok çirkin bir cinayete sebep olduğu hakkında da bir rivayet vardır : Sırp-sındığı'nın ihtiyar ve şanlı kahramanı Hacı İlbey'i bu büyük muvafakiyetini çekemiyen Rumeli beylerbeyi Lala Şahin Bey o büyük askeri zehirleterek öldürmüş gösterilir! Bu rivayet doğru olduğu takdirde Osmanlı tarihinde zehirle öldürülmüş ilk devlet adamı Hacı İlbey olmak lâzımgelir. — Türklerle Macarlar Osmanlı tarihinde ilk defa olarak işte bu muharebede karşılaşmış sayılır. — Sırp-sındığı kahramanı Hacı İlbey esasen Karası-oğullarının veziri olduğu halde, bu hükûmetin Orhan Gazi tarafından

ilhakı üzerine Osmanlı hizmetine girmiş ve Rumeli fütuhâtında büyük yararlıklar göstermiştir. — Osmanlı menbâlarında bu “Sırp-sındığı” zaferiyle bundan yedi sene sonra kazanılan “Tschnomen = Çirmen” muzafferiyeti umumiyetle birbirine karıştırılır: “Çirmen” zaferi için 1371 = 773 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Her halde gerek Çirmen muharebesi, gerek Sırp-sındığı harbi bir takım efsanevî rivayetler altında kalmış çok karanlık vak’alardır: Son zamanlarda bu iki zafer birbirinden ayrı gösterilmiş olmakla beraber, her ikisinin de tıpkı eski Osmanlı menbâlarında görüldüğü gibi aynı yerde cereyan etmiş aynı bir vak’adan ibaret olmak ihtimali bile vardır. Bâzı Garp müdekkikleri bu muharebede Macar kralının bulunmamış olduğuna, Macar zannedilenlerin o sırada Macaristan himâyesinde bulunan Eflaklılardan ibaret olması lâzımgeldiğine ve hattâ böyle bir vak’a- nın hiç vukua gelmemiş ve sonradan uydurulmuş olduğuna bile hükmetmişlerdir! Bâzı tarihçilerin de bu harbi başka muharebelerle izah eden bir takım nazariyeleri vardır: Meselâ bir nazariyyeye göre bu muharebe Macarlara karşı Bulgar kralı “Şişman”ı himâye eden Türklerin ilk defa olarak Tuna nehrini geçmelerinden ve buna benzer diğer bir nazariyyeye göre de Milâdın 1365 tarihinde Macar kralının yaptığı Vidin seferi üzerine eski Katolik menbâlarında Ortodoks Bulgarlarla müslüman Türklerin birbirine karıştırılmasından çıkmış bir efsanedir! Bununla beraber son zamanlarda G. I. Bratianu” bu meseleyi tetkik ederek bâzı Garp vesikalarına istinaden Macar kralı “Louis I d’Anjou — Birinci Layoş”un Milâdî 1377, yâni Hicrî 779 tarihinde Türklerle olan bir harbini tesbite muvaffak olmuştur: Bratianu’nun izahına göre “Transilvanya = Erdel”de vukua gelen bu muharebe, evvelce Macar himâyesindeyken sonradan Osmanlı himâyesine geçmiş olduğu rivayet edilen Bulgar çarı “Stratschimir” yüzünden zuhur etmiş ve Bulgarlar da Türklerle beraber Macarlara karşı harbetmişlerdir. Yalnız Bratianu’nun bu izahiyle Osmanlı menbâlarının “Sırp-sındığı” dedikleri vak’ayı ve Meriç üzerindeki “Tschnomen = Çimen” mevkiini telife imkân yoktur. Bu vaziyette ancak Macar kralının “Sırp-sındığı” muharebesine iştirâk etmemiş olmak ihtimali kabul edilebilir ve tabii bu takdirde Bratianu’nun bahsettiği Türk-Macar muharebesiyle Sırp-sındığı sonradan birbirine karıştırılmış olmak lâzımgelir. Her halde 1377 Macar seferiyle Sırp-sındığı ve Çirmen zaferi birbirinden ayrı vak’alar olabileceği gibi, birbirine karıştırılmış iki vak’adan ibaret olmak ihtimali de vardır. Tabii bu gibi meseleler ancak yeni vesikalar bulundukça aydınlanabilir).

Biga’nın fethi.

(Yukarıki fıkra da görüldüğü vechile Sırp-sındığı vak’asından evvel Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Bey büyük bir düşman ordusunun yaklaşmakta olduğunu Anadolu cihetinde bulunan Birinci Murad’a bildirip imdad istemiştir: Murad Bey mütteliklere karşı Rumeli’ye geçmeden evvel Katalanların elinde bulunan Biga şehriyle havâlisini fethederek Rumeli tarafında düşman hücum ederken bunların da Anadolu tarafında bir gaile çıkarmalarının önüne geçmek istemiş ve rivayete nazaran işte bu mülâhaza ile Biga

kalesini Marmara sahiline kadar uzanan arazisiyle beraber karadan ve denizden sıkıştırarak fethetmiye muvaffak olmuştur: Biga'nın bundan evvel de zaptedildiği halde sonradan gene Katalanların eline geçtiği için bu sefer ikinci defa olarak kat'i surette zaptedildiği hakkında da bir rivayet vardır; hattâ Orhan Gazi'nin kardeşi ve Osmanlı devletinin ilk veziri sayılan Alâüddin yahut Ali Paşa'nın burada vefat ettiğinden bile bahsedilirse de bu rivayet biraz zayıftır: 1331 = 732 vukuâtına da bakınız. — Biga'nın Birinci Murad tarafından fethi için 1363=765 tarihi de rivayet edilir. — Bu vaziyet üzerine Anadolu'daki Osmanlı arazisi içinde Bizans imparatorluğunun artık yalnız Şile'de alâkası kalmıştır: Bu noktadan başka Alaşehir kalesi de henüz Bizans hâkimiyetinde ise de o nokta Osmanlı hududu haricindedir. — Garp menbâlarında "Almughavares" ve "Compagnies catalanes" gibi isimlerle anılan bu Katalonya cengâverleri 1303 = 703 tarihinde ve Bizans imparatoru İkinci Andronikos Paleologos devrinde Türklere karşı harbetmek üzere Bizans hizmetine girmişlerdir. Bu ücretli asker teşkilâtı hakikatte yalnız Katalonyalılardan teşekkül etmiş değildir: İçlerinde Sicilyalı, Aragonlu, Navarlı, Fransız, İtalyan, Alman ve daha bir çok Avrupa memleketlerine mensup sürülerle serseriler vardır! Bunlar para ve yağma için askerlik hesabına ve her kime karşı olursa olsun harbetmekte tereddüt etmemişlerdir! Bu serseriler için harp demek, bir nevi san'at ve daha doğrusu ticaret demektir: Kim bunlara para verirse, istediği düşmana karşı sevkedebilir! Bu kan ve can bezirgânlarına bilhassa Ortazamanların sonlarında pek sık tesadüf edilir. Bizans hizmetine giren Katalan teşkilâtı da işte bunlardan biridir. Bu teşkilâtın başında "Roger de Flor" isminde genç bir Alman serserisi vardır: Bu adamın almanca soy adı "çiçek" mânâsına "Blum" olduğu halde, Katalan teşkilâtının başına geçtikten sonra bu isim İspanyolcaya terceme edilerek "Flor" şeklini almıştır. Başına topladığı on bin kadar serseri ile ilkönce Sicilya kralının hizmetine girip Napoli'ye karşı harbettikten sonra sulh akdedilince işsiz kalan Blum yahut Flor Bizans imparatoruna hizmet teklif etmiş ve imparator da Anadolu Türklerinin hücumlarından çok bunaldığı için, şarâitinin ağırlığına rağmen bu teklifi kabul etmiye mecbur olmuştur. İşte bunun üzerine yirmi altı gemiye doldurduğu askerlerle Sicilya'dan İstanbul'a gelen "Roger de Flor" mukavele mucibince imparatorun "Meğadukas" yâni "Grand-duc" ünvanını almış ve üstelik imparatorun yeğeni olan bir prensesle de evlenmiştir! Maiyyetine bir Bizans müfrezesi de verilen Roger'in Katalan teşkilâtı 1304 = 703 baharında Kapudağ yarımadasındaki Erdek kasabasına çıkarılmış ve işte bu andan itibaren Katalanlar iki sene kadar garbî Anadolu Türk Beyliklerinin arazisine akınlar yapmışlardır. Bu sırada Karası Beyliğinin şimal hududu kısmen cenuba doğu çekilmiş, Marmara sahillerinde bir mukdar arazi kaybedilmiş, hattâ Roger'in yaptığı büyük bir akın hareketinde Bizans'ın Alaşehir kalesi Türk muhasarasından kurtulmuş, fakat bu akınlardan Türk halkı kadar Bizans Rumları da zarar görmüş ve haraca kesilmiştir! Roger'nin garbî Anadolu'da bir Katalan prensliği kurmak istediğinden bile bahsedilir!

Fakat bu vaziyet İstanbul'da Katalanlar aleyhine pek fena akisler yaptığı için imparator nihayet Roger'yi Bulgarlara karşı sevk etmek bahanesiyle Rumeli tarafına geçirmek mecburiyetinde kalmıştır. Anadolu'nun Marmara havzasında Erdek ve Biga gibi bir iki yerde muhafız kūt'alar bırakan Katalanlar 1306 tarihinde Rumeli yakasına geçtikten sonra Gelibolu yarımadasını boydan boya işgal etmişler ve hattâ İstanbul istikametinde Marmara sahillerinin bazı yerlerine de yayılmışlardır: Mütemadiyen Avrupa'dan gelip duran Fransız, İtalyan ve İspanyol serserileriyle mevcutları kabaran Katalan teşkilâtının elinden bu havalideki Rumların çekmediği kalmamıştır. Bir taraftan da Anadolu'daki son Bizans arazisinin Türklere karşı büsbütün müdafaasız kalması üzerine imparator nihayet Bizans'ın baş belâsı olan bu serserileri tekrar Anadolu yakasına geçirmek kararını vermiş, Roger ile yeni bir mukavele daha yapmış ve kendisine Bizans'ın imparator pâyesinden sonra en mühim rütbesi olan "Cesar=Kaysar" ünvanını da tevcihe mecbur olmuştur! Roger, Bizans tarihinde bu parlak rütbeyi alan ilk ecnebi sayılır. Fakat imparatorun o sırada Edirne'de bulunan oğlu ve saltanat şeriki "Mihail = Michel" Katalanların düşmanıdır. Onun için Hicretin 706 senesi Şevvâl ayına tesadüf eden Milâdın 1307 senesi Nisan ayında Roger de Flor Anadolu'ya hareketinden evvel Edirne'ye gidip imparatorun saltanat ortağı olan oğluna tâzimatını arzederken şerefine verilen bir ziyafet esnasında bazı arkadaşlarıyla beraber kılıçtan geçirilmiştir: O sırada yirmi yedi yaşlarında olduğu hakkında bir rivayet vardır. Bu vak'a Rumlarla Katalanlar arasında bir çok müsademelere sebep olduğu için Gelibolu ve Marmara sahillerinin yıkılıp yakıldığı ve hattâ bu tahribatın tıpkı 1354 = 755 zelzelesi gibi Rumeli yakasındaki ilk Osmanlı fütuhâtını çok kolaylaştırmış olduğu rivayet edilir. — O tarihten itibaren Katalanların bir kısmı Anadolu'nun Kapudağ yarımadasıyla Biga havalisinde, kaldığı halde, Rumeli'deki küllü kısımları Trakya ve Makedonya'yı yağma ve tahrib ederek Selânik'e tecavüz etmişler, fakat burada bir muvaffakiyet kazanamadıkları için Yunanistan'a giderek Fransızların Haçlı seferlerinden kalan Atina dukalığını 1311 tarihinde zaptetmişlerdir. Bir müddet sonra bu Atina Katalan Dukalığı Floransa'lı "Acciajuoli" ailesinin eline geçmiştir. Anadolu'daki Katalanlar'da Orhan Gazi'nin darbelerine uğradıktan sonra Biga şehriyle şimalindeki Marmara sahillerinin küçük bir kısmında tutunabilmişler ve nihayet 1364 = 766 tarihinde bunlar da Murad Hudâvendigâr'ın himmetiyle ortadan kaldırılmışlardır).

1365 = 767

«Raguza = Dubrovnik» cumhuriyetinin bir ticaret muahedesiyle Osmanlı himâyesine girmesi.

(Avrupalıların Ortazamanlarda "Rangia" ve ondan sonra da "Ragusa/Ragusi/Raguse" dedikleri küçük İslâv cumhuriyetine Osmanlı menbâlarında "Dubrovnik" ismi verilir: Sırpçadan Osmanlıcaya geçen ve "agaçlık" mânâsına gelen bu isim gittikçe "Dubravenedik" ve "Dubrovenedik" gibi yanlış şekillere de sokulmuştur. İslâv ve bilhassa Sırp unsurlarının teşkil ettikleri bu

ufak cumhuriyet Bosna'nın cenubugarbisinde ve Dalmaçya sahilinin aşağı kısmındadır. Arazisi ziraate elverişli olmadığı ve bilhassa kâfi gelmediği için ahali eskidenberi deniz ticaretine atılmıştır. — En kuvvetli rivayete göre 1365=767 tarihinde akdedilen muahede mucibince Raguza cumhuriyeti senede beş yüz duka altın haraç mukabilinde Şark sularında ticaret serbestisi kazanıyor ve Osmanlı himâyesine giriyordu. — Osmanlı menbâlarından Garp tarihlerine de geçen bir an'aneye göre, okuyup yazma bilmediği rivayet edilen Birinci Murad elini mürekkepliyecek bu muahedeye basmış, imzasını işte böyle atmış ve sonraları Osmanlı "Tuğra/Tura"sı işte bu el şekli taklid edilerek vücuda gelmiştir! Fakat son tetkikler bu an'anenin doğru olmadığını ve "Tuğra"nın Selçukîlerle Anadolu Beyliklerinde de mevcut olduğunu ve hattâ Osmanlılarda bile Orhan Gazi devrinden itibaren kullanılmıya başladığını meydana çıkarmıştır. Bilhassa Osmanlı devrinde Tuğracılık mühim bir san'at haline gelmiş ve asırdan asra tekâmül eden bu san'atın mütehassıslarına "Tuğrâ-keş" ismi verilmiştir. — Birinci Murad'ın el bastığından bahsedilen muahede metninin Raguza Evrak hazinesinde mevcut olduğu bile rivayet edilmiştir. — Bu muahede, Osmanlı Beyliğinin bir Avrupa hükûmetiyle akdettiği ilk "daimî sulh" muahedesi ve Avrupa'nın Osmanlı devletini Bizans vârisi olarak tanımmasına ait ilk vesika sayılır. — Bundan evvel Orhan Gazi'nin de Cinivizlerle bir mukavele akdettiği rivayet edilirse de bunun ahkâmı mâlûm değildir. — Osman Gazi devrinde bir kale tekfurunu ile akdedildiğinden bahsedilen ilk askerî mukavele için 1306=706 vukuâtının ikinci fıkrasına ve Orhan Gazi devrinde Bizans imparatorluğuyla akdedilen ilk sulh muahedesi için 1330 = 731 vukuâtına bakınız. — Raguza cumhuriyetiyle akdolunan muahede için 1370 = 771 tarihi de rivayet edilmişse de bu rivayet zayıftır).

1366 = 767

Gelibolu'nun elden çıkması.

(1363=765 vukuâtının ikinci fıkrasında imzaladığını gördüğümüz sulh muahedesiyle Birinci Murad'ın metbûiyyetini kabul etmiş olan Bizans imparatoru. Beşinci Yoannis Paleologos kara bahtına katlanıp rahat duracağı yerde Macarları Türklere karşı tahrik için gizlice Macaristan'a gidip "Buda = Budin" şehrinde Macar kralı Layoş ile görüştüktan sonra Bulgaristan üzerinden İstanbul'a dönerken Birinci Murad'a hulûs çıkmak isteyen Bulgar kralı Şişman'ın emriyle tevkif edilip Niğbolu kalesine hapsedilmiş ve işte bunun üzerine Savoya kontu "Altıncı Amedeo" akrabası olan imparatorunun intikamını almak ve hem Türkler, hem Bulgarlarla harbetmek üzere yola çıkmıştır; Şimdiki İtalya krallarının ecdadından olan bu "Amedeo", Bizans imparatoru Beşinci Yoannis'in Savoya hanedanına mensup olan anasından dolayı akrabasıdır. Bu kontun Türklerle Bulgarlara karşı teşkil edip gemilerle denizden getirdiği kuvvet İtalyan Haçlılarından mürekkeptir. Çanakkale boğazından geçen "Amedeo" takımının ilk aldığı yer Gelibolu kasabasıdır: Bunlar burayı 24 Ağustos = 16 Zühicce Pazartesi günü bir baskınla aldıktan sonra Bizanslılara teslim etmişler ve sonra doğru

Bulgaristan'a gidip Sizebolu ve Burgaz gibi bâzı şehirleri zaptetmişlerdir. Bu şehirlerin şimalinde bulunan Ahyolu ve Misivri limanlarını da Bizanslılar Bulgarlardan zaptettikleri ve Haçlıların fütuhâtı da kendilerine verildiği için, Türk istilâsı yüzünden daralan Bizans hududu Karadeniz tarafından Bulgaristan aleyhine biraz genişlemiş demektir; bununla beraber az bir müddet sonra buralar da Türk istilâsına uğramıştır: 1367 — 1368 = 769 vukuâtına ve 1368 = 770 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Gelibolu kalesi işte bu Haçlı baskınından itibaren on sene Bizanslılarda kalmış ve nihayet 1377 = 779 tarihinde yeni bir himâye muahedesi imzalayan Bizans imparatorluğu tarafından Osmanlı devletine iade edilmiştir. — Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos'un sulh muahedesi için 1368=770 vukuâtının birinci fıkrasına ve Gelibolu'nun istirdadı için de 1377 = 779 vukuâtına bakınız).

1366 =768

Kızılağaç-Yenicesi, Yanbolu ve İslimye fethi.

(Birinci Murad'ın cülûsundan 1364 = 766 tarihindeki "Sırp-sındığı" zaferine kadar geçen dört senelik devir, bu büyük hükümdar zamanındaki Rumeli fütuhâtının birinci devri sayılabilir: Bu ilk devirde Meriç, Tuna ve Ergene boyları hemen baştanbaşa işgal edilerek Trakya'nın en büyük kısmı fethedilip türkleştirilmiş, Osmanlı hududu cenubugarbîde "Mesta=Karasu" kıyılarına dayanmış ve "Sırp-sındığı" zaferiyle hem bu yeni fethedilen sahanın emniyeti temin edilmiş, hem asıl Balkan fütuhâtına yol açılmıştır. Birinci Murad'ın Rumeli tarafında ikinci fütuhât devri "Sırp-sındığı"ndan biraz sonra işte bu 1366 = 768 tarihinde Bizanslılardan Kızılağaç-Yenicesi veyahut Yenice-Kızılağaç'ı ve Bulgaristan'dan da Yanbolu ile İslimye'yi almakla başlamıştır: Bunların fethi için 1365 = 767 tarihi de rivayet edilir. — Osmanlı ölkesinin şimaline ve Tunca ile Sazlıdere arasına tesadüf eden bu fütuhâta Kara-Timurtaş Bey'in memur olduğundan bahsedilmektedir. — Bizans arazisine yeniden tecavüz edilmesi imparatorun 1363=765 sulhünü ihlâl etmesindendir: Bunun için 1368=770 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Lala Şahin Bey'in Samaku ve İhtiman akını.

(Bütün Balkanları fethetmek gibi büyük bir fikir takip ettiği muhakkak olan Birinci Murad Bey'in bu geniş fütuhâta çok muntazam bir plânla hareket ettiği anlaşılmaktadır; bu büyük plân mucibince dört istikamet takib edilmiş ve daha doğrusu dört cephe açılmıştır: Şark cephesinin kumandasını bizzat deruhde eden Birinci Murad Kırkkilise "şimdiki Kırklar-eli", Vize, Aydos, Burgaz ve Sizebolu vesaire gibi mevkiileri işgal ederek Karadeniz'e dayanacaktır. Garp cephesi kumandanlığına tâyin edilen Evrenos Bey Makedonya fütuhâtına memur edilmiştir. Şimal cephesi kumandanlığını der'uhde eden Kara-Timurtaş Bey Tunca boyunu tâkib ederek Balkan eteklerine kadar olan havâlinin fethine memur olmuş ve yukarıki fıkra da görülen Yenice — Kızılağaç, Yanbolu ve İslimye fütuhâtını işte bu meşhur kumandan başarmıştır. Şimaligarbî cephesine memur edilen Rume- li Beylerbeyi Lala Şahin Bey'e de Bulgaristan'da İhtiman, Şamaku ve Sofya taraflarının fethi vazifesi verilmiştir. Bununla beraber, bu muazzam fütuhât plânının hem tatbikat tarihlerinde, hem fatihlerin isimlerinde birçok ihtilâflar vardır: Meselâ bir rivayete göe Lala Şahin Bey ilkönce Kırkkili-

ae ile Vize'yi ve ondan sonra da Samaku ile İhtiman'ı fethetmiştir; habuki diğer bir rivayete göre Kırkkilise ile Vize'yi fetheden bizzat Birinci Murad'dır! Her halde şahsiyetlerle tarihler üzerindeki ihtilâfa rağmen fütuhât plânının ana hatları oldukça vâzıhtır ve Samaku ve İhtiman akınlarının işte bu plândaki şimaligarbî cephesine müteveccih ilk hareketler demek olduğu anlaşılmaktadır).

1367 — 1368 = 769

Karınova, Aydos ve Burgaz kalelerinin fethi.

(Bizans - Bulgar hudut boylarında bulunan bu mevkillerin zaptı, Osmanlı arazisinin Anadolu'da olduğu gibi Rumeli tarafında da Karadeniz'e dayanmasıyla neticelendiği için büyük bir ehemmiyeti haizdir. Bununla beraber bu üç kaleden Karadeniz sahilinde bulunan Burgaz'ın 1372 = 774 tarihinde fethedildiği de rivayet edilir. 1367 — 1368 = 769 tarihinde fethedildiği hakkındaki rivayet doğru olduğu takdirde Osmanlı hududunun Karadeniz'e dayanması üzerine daha bu tarihten itibaren Bizans imparatorluğunun elindeki İstanbul ve mülhakatı boydan boya Türk topraklarıyla çevrilip tecrid edilmiş demektir. Zaten Birinci Murad'a yalnız Balkan yarımadasının değil, İstanbul'un fethi fikri de izafe edilir: Bu çok büyük askerin Kosova zafesinde şehid olması o muazzam tasavvurlarının hepsini tatbika maatteessüf imkân bırakmamıştır. Murad Bey'in fütuhât plânı için 1366 = 768 vukuâtında "Samaku ve İhtiman akını" fıkrasına bakınız).

1368 = 770

Vize, Kırkkilise ve Sizebolu kalelerinin fethi.

(Bunlardan Sizebolu = Süzebolu "—Sozopolis/Apollonia" Karadeniz sahilinde ve Burgaz körfezine hâkim bir vaziyettedir. Rumların "Saranda-Eklesies" dedikleri Kırk-kilise'nin şimdiki ismi "Kırklar-eli" dir. Vize, eski "Bizua/Bizye" dir. — Bu kasabalardan Sizebolu 1366 = 768 tarihinde İtalya'dan gelen Haçlı kuvveti tarafından Bulgarların elinden alınıp Bizanslılara devredilmiş olduğu için, bu sefer Osmanlılar bunu da Vize ile Kırkkilise gibi Bizans imparatorluğundan fethetmişlerdir. — Sizebolu'nun 1372=774, Kırkkilise'nin 1361 = 763 ve Vize ile beraber Kırkkilise'nin 1366 = 768 tarihinde fethedilmiş olduğu hakkında da bir takım rivayetler vardır. — Bu vaziyet üzerine artık Burgaz körfezinin yukarısından İstanbul yarımadası hizâlarına kadar şimalden cenuba doğru uzayan Karadeniz sahilleri umumiyetle Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve İstanbul yarımadası etrafındaki Türk çemberi daha fazla daralmış demektir: Bununla beraber buralarda bâzı kalelerin henüz Bizans hâkimiyetinde bulunduğu da rivayet edilir. — Gerek nüfus, gerek iktisadî vaziyet ve gerekse iâşe bakımlarından bu hal Bizans imparatorluğunu artık tamamiyle inkırazı mahkûm bir vaziyete getirmiştir. O sırada İstanbul saraylarında eski altın ve gümüş takımlardan eser kalmamış olduğu gibi, imparatorların saltanat taçlarına bile kıymetli taşlar yerine renkli camlarla boncuklar takılmaya başlamıştır! Bu devrin sefil imparatorları ellerindeki mukaddes emanetleri rehin bırakıp ödünç para kaldırmak ve hattâ kışın ısınabilmek için odun yerine sarayın ahşap kısımlarını koparıp yakmak gibi mecburiyetlerde bile kalmışlardır! Tabii artık

Bizans ordusu işte bu malî vaziyetle mütenâsîp bir ordu taslağıdır! Onun için imparatorluk artık askerine değil, diplomasisine dayanarak can çekişebilmektedir! Fatih'in 1453 = 857 tarihindeki fethine kadar Bizans imparatorluğunun 85 sene daha bu elim vaziyette sürünüp kalması Osmanlı devletinin bir taraftan Balkan ve Anadolu muharebeleriyle meşguliyetinden ve bir taraftan da Aksak-Timur'un istilâsı ve Ankara felâketi üzerine hasıl olan "Fetret" devrinin araya girmiş olmasındandır. — 1363 = 765 vukuâtının ikinci fıkrasında görüldüğü gibi Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Palæologos çok fecî bir sulh muahedesi imzalamıya mecbur olarak Birinci Murad'ın hâkimiyet ve tâbiyyeti altına girmiştir: Bu vaziyete rağmen Türklerin Bizans arazisini fethetmekte devam etmeleri imparatorun tâbiyyet vazifelerini ifada kusur etmesinden, malî mükellefiyetlerini edâ etmekte ihmal göstermesinden ve bilhassa Türkler aleyhine Avrupalıların yardımını temin etmek için Papalık makamiyle Macar krallığına müracaat edip durmasından ve hattâ Macar kralıyla Türkler aleyhine ittifak etmek için bizzat Macaristan'a gitmesinden dolayı aradaki muahede ahkâmının artık hiç bir kıymeti kalmamış olmasındandır: Bu muahedeyi ihlâl eden Türkler değil, Türkler aleyhine Avrupa'yı ayaklandırmak için hiç bir resmî ve hususî teşebbüsten hiç bir zaman geri kalmıyan Bizanslılardır. Fazla olarak 1366 = 768 tarihinde şarka gelip Gelibolu'yu zapteden İtalyan Haçlılarından teslim aldıkları bu Türk şehrini derhal Türklerle iade etmeyip on sene muhafaza etmek suretiyle de Bizanslılar sulh muahedelerini büsbütün hükümsüz bırakmışlardır: Türklerin Bizans arazisine taarruzları işte bu vaziyetin pek tabii bir neticesidir. — Bu devrin Balkan vukuâtı çok karanlık ve karışıktır: Meselâ bir taraftan Bizanslılar İtalyan Haçlılarının yardımıyla Bulgar sahillerine hulûl ederken, bir taraftan da Bulgarların Vize ve Kırkkilise taraflarına yayılmış oldukları hakkında da bir takım rivayetler vardır; her halde bu sıralarda Bizans - Bulgar hududu pek mütehavvil bir vaziyettedir: İki taraf arasında mütemadî bir ilerleyip gerileme hareketi vardır).

Payitahtın Edirne'ye nakli.

(Edirne'nin fethi üzerine inşasına başlanmış olan sarayın işte bu tarihte ikmal edilmesi üzerine payitahtın Bursa'dan buraya naklolunduğu rivayet edilir; bununla beraber Edirne'den evvel yedi sene kadar Dimetoka'nın da muvakkaten merkez ittihaz edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır: 1361 — 1362 = 763 vukuâtının üçüncü fıkrasına da bakınız. — Edirne sarayı 1366 = 768 tarihinde tamamlandığı için payitahtın işte o tarihte nakledilmiş olduğu hakkında da bir rivayet varsa da zayıftır: 1367 = 769 tarihinde bile inşaatın devam ettiği ve ancak o senenin sonlarına doğru tamamlanıp 1368 = 770 den itibaren Birinci Murad'ın yeni hükûmet mekeğine yerleştiği hakkındaki rivayet daha kuvvetlidir. — Edirne payitaht oluncaya kadar Rumeli Beylerbeyliğine merkez ittihaz edilmiş ve ondan sonra Beylerbeylik Filibe'ye naklolunmuştur. — Edirne'nin payitaht ittihazı tarihinden itibaren Osmanlı hanedanı Anadolu'dan ayrılıma başlamış ve Bursa'nın ehemmiyeti ikinci dereceye inmiştir).

Çandarlı Kara-Halil'in vezir-i-a'zam olması.

(Osmanlı tarihinde ilk Kadı-asker = Kazasker sayılan Çandarlı Kara-Halil Başvekillik demek olan "Vezâret-i-uzmâ" makamına tayin edilmekle "İlmiyye" mesleğinden siyaset ve idare mesleğine geçmiş demektir : Kazaskerliğe tayini için 1361 — 1362 = 763 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Çandarlı'nın "Hayrüddin Paşa" ünvanıyla Vezir-i-a'zam olduğu rivayet edilir. — Osmanlı tarihlerinde Şehzâde Süleyman Paşa'nın 1359 = 760 tarihinde vefatındanberi Hicrî takvim hesabıyla on senedir münhal gösterilen Vezâret makamı, bu tarihten itibaren "Vezâret-i-uzmâ", "Sadâret-i-uzmâ" ve son zamanlarında bir aralık "Baş-Vekâlet" ünvanlarıyla saltanatın ilgasına kadar devam etmiştir. — Çandarlı'ya "Vezir" yerine "Vezir-i-a'zam" denilmesinin sebebi, Lala Şahin Paşa'ya da Vezâret pâyesi verilmiş olmasından dolayı Baş-vezirin diğerinden tefriğine lüzum hasıl olmasıyla izah edilir. — Klâsik an'aneye göre hanedandan olmıyan ilk vezir Çandarlı'dır : Bu zat, Osman, Orhan ve Hudâvendîgâr Gaziler devrinde mütemadiyen Kadılık, Kadı-askerlik = Kazaskerlik ve nihayet Vezir-i-a'zamlık etmiştir. İdaresinin intizamı ve Yeniçeri ocağı gibi askerî tesisatıyla meşhurdur. Fatih devrine kadar Vezir-i-a'zamlık makamında irsî olarak bunun sülâlesi bulunmuş gibi gösterilir. — Bâzı rivayetlere göre de Çandarlı'nın Vezârete tayini bu tarihten beş yahut yedi sene evveldir : Bununla beraber bu tarihten beş sene sonra, yâni 1373=775 tarihinde ve hattâ daha sonra tayin edildiği hakkında da bâzı rivayetler vardır. — Zaten son tetkiklere göre Vezâret hakkındaki Osmanlı an'anesi çok yanlışdır : Her şeyden evvel bir kere Hayrüddin Halil Paşa hanedandan olmıyan ilk vezir olmadıktan başka, Vezâret makamının Fatih devrine kadar bu âilede irsen teselsülü de doğru değildir; bâzı vakıf kayıtlarına nazaran ilk Osmanlı veziri 1323 = 723 tarihinden evvel tayin edilen ulemâdan Alâüddin Paşa'dır : Osman Gazi'nin oğlu olan Alâüddin Bey'le işte bu Alâüddin Paşa'nın Osmanlı menbâlarında birbirine karıştırılmış olmak ihtimali çok kuvvetlidir : Bu mesele için 1331=732 vukuâtına "Alâüddin yahut Ali Paşa'nın ölmü hakkındaki fıkraya bakınız. Alâüddin Paşa'dan sonra ikincisi 1340=741 de tayin edilen Mahmud oğlu Ahmed Paşa, üçüncüsü 1348=749 da tayin edilen Hacı Paşa, dördüncüsü de 1360=761 de vezir olan Sinânüddin Yusuf Paşa'dır ve bu da İlmiyye mesleğindendir : Hattâ bununla Çandarlı Hayrüddin Paşa arasında daha başkalarının da bulunmak ihtimali vardır. Dördüncü vezir olan Sinânüddin Yusuf Paşa, Orhan Gazi devrinin son veziridir. Çandarlıların Fatih devrine kadar fasılasız olarak bu makamı işgal etmiş olmadıkları da, Hayrüddin Paşa'nın oğulları olan Ali Paşa ile İbrahim Paşa arasında ve Çelebi Sultan Mehmed devrinde Osmancıklı İmam-zâde Halil Paşa ile Bâyezid Paşa'nın ve daha sonra Çandarlı İbrahim ve Halil Paşalar arasında da Amasyalı Hızır-dânişmend oğlu koca-Mehmet Paşa'nın bu makamı işgal etmiş olmalarından anlaşılmaktadır. — Osmanlı devletinde "Vezâret-i-uzmâ" makamının "Vekâlet-i mutlaka" salâhiyetini alması bilhassa Fatih'in Kanun-nâmesinden itibaren tavazzuh etmiş bir vazîyettir : Bu makamın ondan evvelki hukukî tekâmülü hakkında kat'î bir şey söylemek kabil değildir. Muhakkak olan nokta, Vezir-i-a'zamlığın Fath'ten evvel de en büyük makam ola-

rak teşekkül etmiş olduğudur. Diğer vezirlerin sayısı zamanla değişmiştir : Meselâ Birinci Murad devrinde iki vezir görülmekte olduğu halde Birinci Mehmed devrinde beş vezir bulunduğu rivayet edilir; hattâ bir rivayete göre de vezirlerin teaddüdünden dolayı kullanılmasına lüzum hasil olan “Vezir-i-a’zam” ünvanı Birinci Murad devrinden sonra ortaya çıkmıştır. Her halde Osmanlı devletinde Vezâret makamının teşekkül ve tekâmülü ayrıca tetkik edilmesi çok faydalı olacak büyük ve mühim bir mevzâdur).

1369 = 771

Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos’un Türklere karşı bir Haçlı seferi açılmasını temin için Roma’ya gidip Papa’nın huzurunda Katolik mezhebine girmesi.

(Osmanlı Türklerinin Anadolu tarafında Boğaziçi sahillerine yerleştikten başka Rumeli tarafında da nihayet İstanbul yarımadasına dayanmaları karşısında artık hiç bir kurtuluş imkânı göremiyen Bizans imparatorluğunun bütün ümidi Hristiyan devletlerinin yardımlarını temin edebilmektedir. Bizans diplomasisinin bu husustaki mesâisi Avrupa ve Balkan devletlerine müteveccih olmak üzere iki cepheye ayrılır : Avrupa’da en büyük merci Papalık makamıdır; fakat Bizans’ın Ortodoks ve Roma’nın Katolik mezhepleri arasındaki ayrılık Bizans imparatorlarının bu husustaki gayretlerine daimî bir engel teşkil etmiştir; bununla beraber bu mesâi her zaman neticesiz kalmamış, Avrupalılar mezhep hissi haricinde dinî, iktisadî ve siyasi bir takım sebeplerle zaman zaman Haçlı sürüleri göndererek Bizans’a yardım etmişlerdir; Burgaz, Sizebolu vesaireyi Bulgarlardan alıp Bizanslılara veren İtalyan Haçlı kuvveti bu Avrupa yardımlarının en son misallerinden biridir : 1366 = 767 vukuâtına bakınız. 1363 = 765 tarihinde imza ettiği bir muahedeyle Birinci Murad’ın metbûiyetini kabul etmiş olan Beşinci Yoannis Paleoloğos bu muahedeye rağmen Avrupa’dan ümidini kesmiyerek diplomatik mesâisine devam etmiş ve hattâ Macaları Türkler aleyhine tahrik için bizzat Macaristan’a bile gitmekten çekinmemiştir : 1368 = 770 vukuâtının birinci fıkrasındaki izahata bakınız. Gene aynı imparator işte 1369 = 771 tarihinde de Avrupa hristiyanlığını Türklere karşı ayaklandırmak için Bizans idaresini büyük oğlu Andrenikos Paleoloğos’a bırakarak Roma’ya gidip Papa ile görüşmüş, Ortodoks ve Katolik mezheplerinin birleştirilmelerini kabul etmiş, Teşrinievvel ayının 18 inci günü dört kardinalden mürekkep ruhânî bir meclis huzurunda Katolik mezhebini resmen tasdik edip bir tasdiknâme bile vermiş ve bunun ertesi gün de Saint-Pierre kilisesinde büyük mihraba karşı Papa’nın ellerini tutarak Ortodoks mezhebinin dalâletlerinden resmen istiğfar etmiştir! Fakat Bizans halkının umumî hissiyatına hiç uymıyan bu fedakârlıklar mukabilinde Papa Beşinci Urbain kendisini “kilisenin evlâdı” ilân ederek Türklerden kurtarılacağını vâdedip Hristiyan hükümdarlarına hitaben eline bir takım tavsiye mektupları vermekten başka bir şey yapmamıştır! İşte bu kuru tavsiyelerle seyahatini Fransa’ya kadar temdid eden Bizans imparatoru hiç bir netice alamıyarak elleri boş

dönerken Venedik tüccarlarından bazılarına olan borçlarını ödeyememiş olduğu için orada bir müddet tevkif bile edilmiş ve nihayet oğullarından birinin para verip babasının borçlarını temizlemesi üzerine serbest bırakılmıştır: Payitahtına acı bir muvaffakiyetsizlikten başka bir netice getiremeyen Beşinci Yoannis artık Birinci Murad'ın merhametine güvenerek zillet içinde yaşarken bile el altından siyasi faaliyetine devam etmiş, metbûunun aleyhine çalışıp durmaktan tabii vazgeçmemiştir).

1371 = 773

Samaku meydan muharebesi, müttefik Sırp - Bulgar ordularının bozulması ve Samaku ile İhtiman kalelerinin fethi.

(Bütün Bulgaristan'ın son kralı Aleksandr'ın 1365 = 767 tarihinde öldüğü rivayet edilir: Bu kral ölünce ölkesi oğullarıyla akrabası arasında taksim edilmiş ve bu taksimden Orta-Bulgaistan, Garbi-Bulgaristan, Dobruca ve Köstendil prenslikleri ortaya çıkmıştır: Kral Aleksandr'ın en kuvvetli rivayete nazaran yukarda zikrettiğimiz 1365=767 tarihinden başka 1353=754, 1356=757 ve 1371=773 tarihlerinde öldüğü hakkında da muhtelif rivayetler mevcut olduğu için, bu inkısamın 1353 den 1371 tarihine kadar geçen on sekiz sene içinde tahakkuk etmiş olması lâzımgelir. Bunların en mühimmi Orta - Bulgaristan'dır: Buranın hükümdarı meşhur "Şişman" kral ünvanıyla anılır: Bu kralın şahsiyeti mes'elesi için 1376=778 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız, Her halde bu Bulgar hükümetlerinin rekabet ve ihtilâfından Osmanlı Türklerinin çok istifade ettikleri anlaşılmaktadır. Birinci Murad'ın Balkan fütuhâtı plânında şimali garbi cephesine memur edildiğini 1366 = 768 vukuâtında gördüğümüz Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'nın Samaku ve İhtiman akınındanberi mâruz olduğu tehlikenin büyüklüğünü anıyan kral Şişman, komşusu olup aynı tehlikeye mâruz bulunan Makedonya Sırp kralı Uyliyeşa'dan istimdad etmiş, bunun üzerine iki kral Samaku = Samakow ovasında birleşmiş, fakat üzerlerine yürüyen Lala Şahin Paşa'ya mukavemet edemiyerek müdhiş bir bozguna uğramışlardır: Türk ordusunun bu parlak zaferi müttefik Sırp - Bulgar ordularının tamamıyla ezilmesini ve işte bunun üzerine Samaku ve İhtiman kalelerinin fethini temin etmiştir. Bu vaziyet üzerine İhtiman ovasında bulunan ve Türkler tarafından "Kapulu-derbend" ismi verilen meşhur "Porte-Trajane" geçidi de Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir: Bu geçid, asıl Balkan dağlarının kapısı hükmündedir. — Köstendil Bulgar prensinin aşağıki fıkra da görülecek teslim ve inkıyâdı da işte bu Samaku zaferinin en mühim neticelerindendir. — Samaku ve İhtiman fethi için 1368 = 770 tarihi de rivayet edilir).

Köstendil Bulgar prensinin teslim olması.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz Samaku zaferi ve bu kale ile İhtiman'ın fethi üzerine kendisi için artık mukavemet imkânı kalmadığını anıyan Köstendil Bulgar prensi Konstantin'in mevkiinde ibka edilmek ve vergiden

muâf tutulmak şartıyla teslim olup Osmanlı hizmetine girdiği rivayet edilir : Prens bu teklifine büyük bir ehemmiyet veren Birinci Murad'ın oradaki ordu karargâhına gelip Konstantin'i huzuruna kabul ettiği ve şartlarını da kabul ederek bir Türk valisi vaziyetinde olmak üzere mevkiinde ibkasına muvafakat gösterdiği hakkında da kuvvetli rivayetler vardır. — Köstendil'in teslimi için 1373 = 775 tarihi de rivayet edilir).

Çirmen zaferi.

(Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos'un Balkanlarda Türklere karşı bir hareket uyandırmak için mütemadi surette el altından faaliyette bulunduğu rivayet edilir. Bu zelil imparatorun Avrupa'da bir Haçlı hareketi vücuda getirmek için gittiği Roma'dan nasıl döndüğünü 1369 = 771 vukuâtında görmüştük. O siyasi hezimetten bir türlü ibret alamıyan Beşinci Yoannis ondan sonra da Balkanlarda bir gaile çıkarıp istifade etmek ümidi-
dine kapılmıştır : Vaktiyle Balkan yarımadasının büyük bir kısmını zaptet-
tikten sonra Bizans imparatorluğuna göz diken ve hattâ kendini "Sırlar ve Romalılar imparatoru" ilân eden Sırbistan kralı Duşan tarafından 1352 tarihinde siyasi mülâhazalarla Bizans kilisesinden ayrılmış olan Sırp kilisesi bu sefer Beşinci Yoannis'in gayretiyle tekrar İstanbul Ortodoks patrikliğine bağlanmış, Duşan imparatorluğunu aralarında paylaşan Makedonya ve şimali Sırbistan hükümdarları Uylyeşa, Vukaşin ve Voyko ismindeki üç kardeş Bizans imparatoriyle anlaşmış ve işte bunun üzerine Sırp kuvvetleri Edirne üzerine yürümeğe başlamıştır : Bu Sırp ordularıyla Türk ordusu Edirne ile "Mustafa-Paşa = Svilengrad" arasında ve Meriç boyundaki "Çirmen = Tschrnomen" mevkiinde karşılaşmış ve işte burada Sırp kuvvetlerinin 26 Eylül Cuma günü uğradığı müdhiş bozgun netice itibariyle Türklere Makedonya kapılarını açmıştır. — Bu muharebede Uylyeşa ile Voyko suda boğulmuş, Vukaşin de kaçarken öldürülmüştür. — Bu Çirmen zaferiyle bundan yedi sene evvelki "Sırp-sındığı" muzafferiyeti Osmanlı menbâlarında umumiyetle bir-
birine karıştırılır : "Sırp-sındığı" için 1364=766 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Yedi sene fâsıla ile kazanıldığından bahsedilen bu iki zafer, Osmanlı istilâsına karşı Balkan mukavemetini kökünden kırmış demektir).

1372 = 774

Adriyatik deniziyle Yunanistan'ın Atik havalisine kadar ilk Büyük Osmanlı akınları.

(Osmanlı akıncılarının bir taraftan Vardar'ı geçip Sırbistan, Bosna, Arnavutluk ve Dalmaçya'ya kadar uzanarak ilk defa olmak üzere Adriyatik denizine dayandıkları ve bir taraftan da Tesalya'dan geçerek Yunanistan'ın Atik havalisine kadar sarktıkları rivayet edilir. — Osmanlı askerî teşkilâtında "Akıncılık" ayrı bir sınıf ve hattâ babadan oğula geçtiği için bir Ocak halindedir. Akıncıların düşman arazisini tahrib edip zayıflatmak, âni baskınlarla düşmanı tedhiş edip mâneviyatını kırmak, keşif hareketleri

yapmak, düşmanın pusu kurmasına mâni olmak, ganîmet ve esir almak, yollarla köprüleri emniyet altında bulundurmak gibi muhtelif vazifeleri vardır. — İşte bu tarihten itibaren büyük hareketleri görülmeye başlıyan bu sınıf mevcudunun en fazla kabardığı devir on beşinci ve on altıncı asırlardır : Fakat on altıncı asrın sonlarından itibaren bu sınıf artık zayıflamaya başlamıştır. — XV - XVI ncı asırlarda akıncı mevcudu bir rivayete göre 70 - 80 bin kadardır. — Akıncıların hepsi atlıdır. — Rumeli Akıncı teşkilâtı başlıca üç kola ayrılır : Merkezleri Bulgaristan, Sırbistan ve Mora'dır. — Akıncılar umumiyetle Türk ırkındandır. — Osmanlı tarihinin büyük akınları işte bu seneden itibaren Balkan memleketleriyle Macaristan, Avusturya ve İtalya arazisine kadar sık sık tekerrür etmiş, fakat XVI ncı asr sonlarından itibaren artık ehemmiyetini kaybetmiştir. — Memlekete mütemadiyen hariçten servet getiren akıncılığın iktisadi cephesi ayrıca tetkike değecek kadar ehemmiyetlidir).

Şimalî Sırbistan hükümdarı Lâzar Grebliyanoviç'in tâbiyet ve harac altına girmesi.

(1371=773 vukuâtındaki "Çirmen zaferi" fıkrasında bahsi geçen ve bir aralık imparatorluğunu ilân eden Sırbistan kralı Duşan 1355 = 756 tarihinde ölmüş, yerine geçen ve babasına lâıyk olmıyan oğlu Beşinci Uroş 1367 = 769 da öldürülmüş ve işte bu suretle bunların mensub oldukları "Nemania" hanedanı tarihe karışmıştır. Bundan sonra küçük bir Dalmaçya asilzadesinin oğulları olan Uyliyeşa ile kardeşleri Voyko ve Vukaşın Sırbistan'la Makedonya'da hâkimiyet kurmuşlarsa da 1371 = 773 tarihindeki "Çirmen = Tschrnomen" muharebesinde bunlar da telef olmuş ve işte bunun üzerine kral Duşan'ın gayri-meşrû torunu olduğundan bahsedilen "Lâzar Grebliyanoviç" bu 1372 = 774 tarihinde yukarı Sırbistan'da kendisini zorla hükümdar intihab ettirmişse de, artık kral ünvanını bile almayı cesaret edemiyen bu yeni hükümdar "prens" mânâsına "kenez" ünvanıyla iktifa mecburiyetinde kalmıştır. Bizans imparatoru gibi Osmanlı hazinesine haraç vermeyi kabul eden bu Lâzar'ın ismi eski Osmanlı menbâlarında "Las oğlu" ve "Laz oğlu" gibi tahriflere uğramakta ve hattâ bu muharref isim Lâzar'ın milletine de teşmil edilerek "Sırplar" yerine "Lazlar" kelimesi bile kullanılmaktadır! — Bu sırada Makedonya tarafları da bir takım Sırp prenslerinin elindedir : Fakat Çirmen muharebesinden itibaren bunlarda artık mühim bir mukavemet kabiliyeti kalmamıştır).

Çatalca, İnciğiz ve Firecik fethi.

(Bilhassa 1371 = 773 Çirmen zaferindenberi Türk istilâsına karşı durabilecek mühim bir kuvvet kalmamış olduğu halde, Bizans aristokrasisine mensup bazı gençler arasında hâlâ bir mukavemet fikri mevcut olduğundan ve hattâ imparatorun ihtiyat tavsiyelerine rağmen bu genç aristokratların bir takım taşkınlıklar yaptıklarından bahsedilir : Meselâ İstanbul civarındaki son Bizans kalelerine hâkim olan bu taşkın asilzadelerin Türk topraklarına

tecavuz edip çapulculuğa kalkıştıkları hakkında bir rivayet vardır; Kösten-dil prensliğini teslim aldıktan sonra teşkilât ve imar işleriyle meşgul olmak üzere Bursa'ya gitmiş olan Birinci Murad, Vize Türk muhafızının bu teca-vuzlardan şikâyeti üzerine 1372 = 774 tarihinde Anadolu askeriyle Çanakka-le'den Rumeli'ye geçip lüzumundan fazla şımaran Bizanslıların cezasını ver-mek üzere İstanbul yarımadasına yürümüş ve Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'yı da Enez civarında bulunan ve 1362 = 763 fütuhâtındanberi Türk arazisinin ortasında âdetâ bir Bizans adası gibi kalan Firecik ve havalisi-nin fethine yöllamıştır. — İstanbul yarımadasına yürüyen Birinci Murad'ın bu seferinde Çatalca ve İnciğiz kalelerini Bizanslılardan fethederek Kara-bu-run ve Kilyos havalisine kadar akın edip İstanbul ahalisini dehşet içinde bıraktığı rivayet edilir. — Eski Osmanlı menbâlarının bâzılarında İnciğiz'den sonra fethedilen kalenin ismi "Çatalca" yerine "Çatal-Burgaz" şeklinde kayde-dilir: Ahmed Vefik Paşa'nın "Lehce-i Osmanî" sinde "Çatal-Burgaz" Lüleburgaz'ın eski ismi gibi gösterilmekteyse de Lüleburgaz'ın 1361—1362= 763 tarihinde fethedilmiş olmasından ve Âşık-Paşa-zâde, Lütfi Paşa vesaire gibi bâzı menbâlarda "Çatal-Burgaz" yerine "Çatalca" denilmesinden ve bil-hassa İstanbul civarında gösterilen bu şehrin İnciğiz'den sonra fethedilmiş olması gibi sarahatlerden anlaşıldığına göre "Çatal-Burgaz" dan maksat "Çatalca" dır. — Bu kalenin fethi üzerine Osmanlı hududu artık İstanbul yarımadasının içerilerine doğru uzanıp Büyük-Çekmece gölüne dökülen "Karasu = Athyras" ya dayanmış, yalnız cenupta ve Marmara sahilindeki Silivri ve Ereğli gibi bir iki liman Bizanslılarda kalmıştır: Bu suretle Rumeli'de Osmanlı ölkesinin hem cenubuşarkî, hem cenubugarbî hudutları birer "Ka-rasu"ya dayanmış demektir. — Sizebolu limanının da işte bu sefer esnasında zaptedilmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır: Bu rivayet doğru olduğu takdirde, ilk fethini 1368 = 770 vukuâtında gördüğümüz bu limanın bir ara-lık elden çıktıktan sonra bu sefer istirdad edilmiş olmak ihtimali vardır; bu devir vukuâtının karanlığından dolayı kat'i bir şey söylemek kabil de-ğildir. — Her halde artık Bizans'ın Karadeniz sahilinde Anadolu'nun Şile lıma-nıyla Rumeli'nin İstanbul civarından ve Bulgaristan taraflarında da Ahyolu ve Mısıvri limanlarından başka alâkası kalmamıştır).

1373 = 775

Bizans imparatorunun tâbiyyet muahedesini recdid etmesi.

(Roma'ya kadar gidip Papa'nın huzurunda mezhebini bile değiştirdiği halde paytahtına elleri boş dönen Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos bu siyasi hezimetinden sonra da rahat durmayıp Bizans ve Sırp kiliselerini birleştirdikten sonra Sırları Türklere karşı kıskırtmışsa da Çirmen zaferi üzerine bu ümidi de suya düşmüştür: Beşinci Yoannis'in Roma seyahati için 1369 = 771 vukuâtına ve Çirmen zaferi için de 1371 = 773 vukuâtına bakınız. İşte bu muvaffakiyetsizlikler üzerine genç Bizans asilzadelerinin taşkınhlıkları yüzünden Çatalca ve İnciğiz'in de Türkler tarafından işgal edil-

mesi Bizans imparatorunu artık payitahtından çıkamıyacak bir vaziyete sokmuş, hiç bir yerden hiç bir ümidi kalmıyan imparator nihayet Murad Hudâvendigâr'a elçiler gönderip dehalet etmekten başka çare bulamamıştır. Birinci Murad o zelil imparatorun geçmiş günahlarını affettiği için, evvelce akdedilip Bizanslılar tarafından ihlâl edilmiş olan tâbiyet muahedesi bu sefer teminatlı olmak şartıyla tecdid edilmiştir: Bundan evvelki muahede için 1363 = 765 vukuâtına bakınız. — Bu yeni muahedenin tatbikine teminat olarak Bizans imparatoru oğullarından Theodoros'u rehine şeklinde Osmanlı hükümdarının sarayına gönderdikten başka haraç mikdarının tezyidini ve resmen matbûu ilân ettiği Birinci Murad ne zaman emrederse askeriyle beraber gelip hizmet etmek mecburiyetini de kabul etmiştir: Tabii bu vaziyette Bizans imparatoru artık Birinci Murad'ın bir nevi emirber neferi demektir).

İlk Makedonya fütuhâtı ve İskeçe, Drama, Kavala, Zihne, Serez, Avrethisarı, Vardar-Yenicesi ve Kara-Firye kasabalarıyla şehirlerinin fethi.

(Bu sırada Makedonya, Duşan imparatorluğunun enkazını paylaşmış bir takım Sırp prenslerinin elindedir; fakat Çirmen zaferinden itibaren bunlarda artık mühim bir mukavemet kabiliyeti kalmamıştır: 1371 = 773 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. İşte bu vaziyetten istifade eden Vezir-i-a'zam Çandarlı Kara-Halil ve Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşalarla Gazi Evrenos ve Deli Balaban Beyler Türklerin "Despot dağı" dedikleri "Rodop" balkanlarından aşarak olgun bir meyve haline gelen Makedonya'nın fethine başlamışlardır. — Makedonya şehirlerinin fetih tarihleri itibariyle Osmanlı, Bizans ve Sırp menbâları arasında çok büyük farklar vardır: Her halde bu şehirlerin 1371 = 773 deki Çirmen zaferinden itibaren burada esas ittihaz ettiğimiz 1373 = 775 tarihine kadar geçen iki sene içinde tamamıyla fethedilmiş olmaları en kuvvetli ihtimal olarak kabul edilebilir. — Bu yeni fütuhâtın en mühim neticeleri Türk hâkimiyetinin Trakya'dan sonra Makedonya'ya da teşmili, bir sene evvel "Mesta = Karasu" boyunda bulunan Osmanlı garp hududunun "Struma = Karasu" nehrini bile aştıktan sonra Vardar'ın garbına dayanması, bu vaziyet üzerine Selânik limanının bulunduğu Halkidikya yarımadasının çenber içine alınması ve nihayet Adalar denizi şimal sahillerinden büyük bir kısmının Türk hâkimiyetine girmesi gibi daha sonraki kara ve deniz fütuhâtını kolaylaştıracak askerî imkânlar şeklinde sıralanabilir).

1374 = 776

Serez vak'ası ve Çandarlı Hayrüddin Paşa'nın Selânik seferi.

(Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos en sevgili oğlu Manuil Paleoloğos'u Selânik valiliğine tayin etmiş olduktan başka kendisine "imparator" ünvanını da vererek saltanat şeriki ittihaz etmiştir. Bir taraftan ba-

basının Birinci Murad'a karşı katlandığı zilletlere, bir taraftan da Türklerin Makedonya fütuhâtına tahammül edemiyen bu şımarık ve basiretsiz prens, Osmanlıların Sırlardan fethetmiş oldukları Serez şehrinin eski bir Bizans mülkü olmasına istinaden bir takım hayallere kapılıp Serez rumlarını oradaki muhafız Türk askerlerine karşı isyana ve bütün muhafızları kılıçtan geçirip Serez'in kendisine iltihakını temine teşvik etmiştir. Bu vaziyetten vaktinde haberdar olan Birinci Murad derhal Çandarlı Hayrüddin Halil Paşa'yı bir ordu başında Serez'e sevkedip fesatçıları idam ettirerek meseleyi tesviye ettirmiş ve ondan sonra da Hayrüddin Paşa Manuil Paleoloğos'un te'dibi için Selânik üzerine yürümüşdür : Selânik'in Türkler tarafından ilk defa olarak işte bu vaziyette işgal edilmiş olduğu rivayet edilir. — Osmanlı ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alan Manuil Paleoloğos hemen bir gemiye binip İstanbul'a iltica etmişse de, metbûu olan Birinci Murad Bey'in gazabından korkan Bizans imparatorunun sevgili oğlunu kabul edemediği, hattâ bu yüzden baba ile oğulun arası açılmış olduğu ve işte bundan dolayı Manuil'in evvelâ Midilli Ciniviz Dukası "François Gattilusio" ya iltica ettikten sonra bir müddet de Limni'de vakit geçirdiği ve nihayet başka çare bulamadığı için Bursa'ya veyahut Edirne'ye gidip Birinci Murad'ın ayaklarına kapanarak affını istihlal ettiği ve ancak eline verilen bir kabul emriyle nihayet İstanbul'a girebildiği hakkında muhtelif rivayetler vardır; bununla beraber baba ile oğul arasındaki ihtilâfın çok uzun sürdüğü de rivayet edilir. — Bu vak'anın tarihi ihtilâflıdır : O devrin en meşhur Bizans âlimlerinden "Dimitrios Kidônîs" in 1930 da neşredilen mektuplarından anlaşıldığına göre, Çandarlı Hayrüddin Paşa Milâdın 1383 — 1387 tarihleri arasında Selânik'i ilk defa olarak işgal etmiş ve Manuil Paleoloğos işte bunun üzerine İstanbul'a kaçmıştır. Her halde bu şehrin kat'i surette fethine kadar bir iki defa alınıp verildiği anlaşılmaktadır : Bâzı menbâlarda 1382 = 784 tarihinde bir kaç gün sürmüş bir Selânik muhasarasından ve hem 1391 = 793, hem 1394 = 796 tarihlerinde şehrin fethedildiğinden bahs olunmaktadır. Bu vaziyete göre Selânik şehrinin ilk defa olarak 1383 = 785 — 1387 = 789 tarihleri arasında zaptedildikten sonra elden çıkmış, 1391 = 793 veyahut 1394 = 796 tarihinde ikinci defa fethedildiği halde Ankara muharebesini tâkib eden Fetret devrinde bir rivayete göre Süleyman Çelebi tarafından Bizans'a iade edilmiş ve nihayet 1430 = 833 tarihinde ikinci Murad tarafından üçüncü ve belki de dördüncü defa olarak kat'i surette fethedilmiş olması lâzımgelir : Bu muhtelif tarihlerdeki vukuâta da bakınız).

1375 = 777

Niş fethi ve Sırp kralının tâbiyyet muahedesini tecdit etmesi.

(1372 = 774 vukuâtının ikinci fıkrasında hüviyetinden ve Sırp anarşisi içinde fırsattan istifade ederek "Kenez/Kiniaz" ünvanıyla şimali Sırbistan hükümdar-

lığına geçtiğinden bahsettiğimiz “Lâzar Grebliyanoviç”ın Osmanlı hazinesi-ne harağgûzar olmayı kabul ederek tâbiyyet ve itaat altına girdiği halde resmen taahhüd etmiş olduğu haracın tesviyesinden imtina etmesi Osmanlı ordusunun işte bu Sırbistan seferine sebep gösterilir. — Yerlilerin zahireleri yakmış olmalarından dolayı çekilen büyük müşkilâta rağmen Niş şehrinin fethiyle neticelenen bu sefer için 1376 = 778 ve hattâ 1386 = 788 tarihleri de rivayet edilmektedir: Bâzı Garp müellifleri Niş şehrinin İstanbul-Viyana şodesi üzerinde bulunmasından ve bu şosenin de Niş’den evvel Sofya’ya uğramasından dolayı Niş’in Sofya’dan sonra fethedilmiş olmak ihtimalini coğrafi vaziyet bakımından daha muhtemel gördükleri için 1386=788 tarihini tercih etmekte iseler de, askeri harekâtın mutlaka büyük şoselerle alâkadar olamayacağı ve bilhassa Morava mecrâsı üzerinden de Niş kalesine varılabileceği düşünülerek burada en kuvvetli rivayet olan 1375 = 777 tarihi esas ittihaz edilmiştir. — Askerlik bakımından Niş kalesi Sırbistan’ın cenup tarafından anahtarı sayılır ve bu mahiyeti itibariyle şimaldeki Belgrad kalesiyle karşılaştırılabilir. Niş’in İstanbul - Viyana şosesiyle Belgrad - Selânik yolunun üzerinde bulunması da Türk ordusunu bu büyük merkezler arasındaki muvasalaya tamamiyle hâkim bir vaziyetle getirmiştir. Fazla olarak Osmanlı arazisinin Niş fethi üzerine şimaligarbiye doğru teşkil ettiği çıkıntı Bulgaristan’la Sırbistan arasına girerek bu iki memleketin ittisâlini kesmiye başlamıştır: Sırp ve Bulgar ordularının Türklere karşı birleşme teşebbüslerine Osmanlı ordusunun bundan sonra kolayca mâni olabilmesinde bu coğrafi vaziyetin tabii büyük bir tesiri olmuştur. — Sırp kralı ünvanıyla de anılan Lâzar Grebliyanoviç’in işte bu vaziyet üzerine sulh talebinde bulunduğu ve bu talebi kabul edilerek “senede bin libre gümüş” veyahut “elli okka altın” harağ vermek şartıyla vaziyetini kurtarabildiği rivayet edilir. — Osmanlı ölkesinin ilk defa olarak Morava kıyılarına dayanması da işte bu Niş seferindedir).

1376 = 778

Bulgaristan kralığının Osmanlı hâkimiyetine girmesi ve Bulgar prensesi Tamar’ın Birinci Murad’a verilmesi.

(Prences Tamar, Osmanlı menbâlarında “Sasmanos” ve “Susmanos” gibi muharref isimlerle anılan Bulgar kralı “Şişman/Sisman”ın kızkardeşidir: Bulgar krallığı için 1371=773 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Bu Şişman’ın şahsiyetinde biraz şüpheli noktalar vardır: Bir rivayete göre 1371=773 tarihindeki Samaku muharebesinde maktul düşmüş veyahut kaybolmuş, diğer bir rivayete göre 1373=775 tarihinde Napoli’de ölmüş ve nihayet son bir rivayete göre de 3 Haziran 1395 = 13 Şa’bân 797 tarihinde Yıldırım Bâyezid’in emriyle idam edilmiştir! Bu rivayetlerin birbirini tutmaması son zamanlarda üç Şişman mevcut olmak ihtimali hakkında bile bir nazariyyeye yol açmıştır: Bu nazariyye doğru olduğu takdirde prences Tamar bunlardan birinin kızı ve birinin de kızkardeşi olmak lâzımgelir; bâzı menbâların bu prensesi kralın kızı ve bâzıların da kızkardeşi gibi göstermesi belki de bu vaziyetle alâ-

kadardır : Bununla beraber Tamar eski kral Aleksandr'ın bir yahudi karısından olma kızı şeklinde de gösterilir. — Bu siyasi izdivacın tarihinde de ihtilâf vardır : Meselâ bir rivayete göre 1366 = 768 tarihindeki Yanbolu fethini müteâkıp ve bir rivayete göre de 1370 = 772 tarihine müsadiftir. — Bulgar krallığının Osmanlı hâkimiyetine girmesi üzerine Osmanlılara tâbi devletlerin sayısı dördü bulmuştur : Bu devletlerden Bizans imparatorluğu için 1363 = 765 ve 1373 = 775, Raguza = Dubrovnik cumhuriyeti için 1365 = 767, Sırp krallığı için 1372 = 774 vukuâtına bakınız; Bulgaristan bu sâlsile-nin dördüncüsü demektir. Bunlardan başka bir de Köstendil Bulgar prensliği varsa da, orasının tâbi bir devletten ziyade bir Osmanlı eyaleti haline geldiğinden bahsedilir : 1371 = 773 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Bulgar kralı Şişman'ın kızkardeşini Birinci Murad'a vermekle haraç mükellefiyetinden kurtulduğu hakkında bir rivayet vardır).

Kara-Timürtaş Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliğine tayini.

(Rumeli fütuhâtındaki büyük hizmetleriyle meşhur olan Lala Şahin Paşa'nın işte bu tarihte vefatı üzerine Beylerbeylik makamına Kara-Ali oğlu Kara-Timürtaş Paşa'nın tayin edilmiş olduğu rivayet edilir : Bu Kara-Timürtaş Paşa'nın şahsiyet ve hüviyeti için 1403 — 1404 = 806 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Lala Şahin Paşa'nın 1375 = 777 tarihindeki Niş fethi esnasında öldüğü hakkında da bir rivayet vardır : Bu rivayet doğru olduğu takdirde Rumeli Beylerbeyliğinin bir kaç ay açık kalmış olması lâzımgelir. — Osmanlı hanedanına mensub olmıyanlar içinde ilk defa olarak "Paşa" ünvanını alan devlet adamının Lala Şahin Paşa olduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir : 1368=770 vukuâtında "Çandarlı-Kara-Halilin Vezir-i-a'zam olması" hakkındaki fıkraya bakınız. — Lala Şahin Paşa'nın ilk Rumeli fütuhât plânındaki rolü için 1366 = 768 vukuâtının ikinci fıkrasında izahat vardır. Bâzı menbâlarda Lala Şahin Paşa'nın parlak şahsiyeti çirkin bir siyasi cinayetle lekelenir : Bunun için 1364 = 766 vukuâtındaki "Sırp-sındığı" izahâtına bakınız. — Kara-Timürtaş Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliğine tayini için 1375 = 777 tarihi de rivayet edilir : Bu rivayet doğru olduğu takdirde Lala Şahin Paşa'nın Niş fethi esnasında ölmüş olduğu hakkındaki rivayetin de doğru olması ve netice itibariyle birinin ölümü üzerine diğerrinin derhal tayin edilmiş bulunması lâzımgelir).

«Zeâmet» in ihdâsı ve «Voynuk» sınıfının tesisi.

(Tımar, zeâmet ve hâs isimleriyle üç dereceye ayrılan arazi rejimi ilk defa olarak Osmanlılar tarafından ihdâs edilmiş değildir : Abbâsilerden itibaren bir çok Müslüman ve Türk devletlerinde ve bilhassa Anadolu Selçukileriyle bunların inkırazından hasıl olan Türk Beyliklerinde de buna benzer rejimler tatbik edildiği muhakkaktır. Onun için tımar usulü daha Osman Gazi devrinden itibaren âdetâ millî ve umumî bir teâmül şeklinde tatbik edilmeye başlamıştır. Yalnız bu sistemin Rumeli'ye tatbik ve teşmili Osmanlılar devrindedir. — Bâzı menbâlarda Kara-Timürtaş Paşa'ya izafe edilen yeni

tesisât, Tımarla Hâs arasında bir de “Zeâmet” derecesinin ihdâsına ve bu iki derece hukukunun irsileştirilmesine münhasırdır : Fakat Osmanlılardan evvel Zeâmet’in de mevcut olduğu bâzı kayıtlardan anlaşılmakta olduğuna göre, Kara-Timūrtaş Paşa’nın yaptığı şey o zamana kadar Osmanlılarda iki dereceden ibaret olan arazi rejimini eski Müslüman - Türk devletlerini takliden üç dereceye çıkarmak ve verâset usulünü de kabul etmek gibi bir takım teferrûâta münhasır olmak lâzımgelir. Timūrtaş Paşa’nın bu icraâtı hakkında 1375 = 777 rivayeti de vardır. — Tedricî bir tekâmül tâkib ettiği anlaşılan bu arazi rejimi toprağın tasarruf ve mülkiyyet haklarıyla alâkadar değildir : Bunda esas, devlete aid olan “A’sâr” vergisiyle “Tapu” rûsumunun bir takım askerî şartlar mukabilinde bâzı eşhasa tevcihinden ibarettir. Bu rejimde en büyük derece olup padişahlarla vüzerâyâ ve büyük devlet adamlarına tahsis edilen “dirlik” şekline “Hâs” ismi verilir : Vâridâtı 100 bin akçadan fazla olan dirlikler “Hâs” dır; her hâs sahibi vâridatının her beş bin akçası için bütün masarifi kendisine aid olmak şartıyla bir “cebelü” suvari yetiştirmek mecburiyetindedir. Hâslar irsi değildir. İkinci dereceyi teşkil eden ve 20 binden 100 bine kadar vâridâtı olan dirliklere “Zeâmet” ismi verilir : Bu vâridâtın yirmi bin akçası “Kılıç” hakkı sayıldığı için, yirmi binden fazlası için her beş binde bir “cebelü” verilmesi şarttır. En küçük dereceyi teşkil eden ve “Tımar” denilen dirliklerin vâridâtı üç bin akçadan yirmi bin akçaya kadardır : Bunun üç bini “Kılıç”, üst tarafı “hisse” ismini alır; her tımarlı “Mâl-i mukabele” denilen vâridâtının “Kılıç”ı müstesnâ olmak üzere “hisse” si üzerinden her üç bin akça için bir “cebelü” vermekle mükelleftir. Bununla beraber tımar şeraiti Anadolu ve Rumeliye ve hattâ bâzı eyaletlere göre değişir. “Ayn-i Ali” risalesinde tahrir edildiği vechile bu rejim “A’dâ ile ceng itmek mukabelesinde ta’yin olunmuştur” : Onun için seferlerde tımar ve zeâmet sahipleri cebelülerini alıp Sancak Beylerinin maiyyetinde toplanmak mecburiyetindedir ; bu suretle 140 - 150 bin cebelü temin edilir : Bununla beraber sefere eşen “eşkinçi” tımarıyla kale muhafazasına memur olan “müstahfız” tımarından başka bir de imamlık, hatiblik ve İstanbul’da saray hizmetleri gibi muhtelif sivil vazifeler için “Hizmet tımarı” da vardır. Mahlûl kalan tımarların tevcihi için de bir takım kanunî esaslar tesbit edilmiştir. — Tabii bütün bu kanunî mevzuât uzun bir tekâmül mahsulüdür : Onun için Kara-Timūrtaş Paşa’nın bu meseledeki rolü tamamiyle vâzih değildir; her halde bu rolün Anadolu’da ötedenberi tatbik edilmekte olan bir sistemi, Rumeli’nin mahallî şeraitine tatbikten ibaret olmak ihtimali çok kuvvetlidir. — Gene Kara-Timūrtaş Paşa’ya izafe edilen tesisattan biri de “Voynuk” teşkilâtıdır : Voynuk sınıfı, bir nevi askerî seyis teşkilâtı demektir; hristiyan unsurlardan toplanan bu sınıf efradı vergiden muâf tutulmuştur; bunların vazifesi suvarinin atına bakmak ve ahır işleriyle meşgul olmaktadır : Bu suretle suvarilikle at uşaklığı birbirinden ayrılmış demektir; suvarinin vazifesi yalnız ata binmekten ve harbe gitmekten ibarettir; bu askerî vazifelerin istilzam ettiği bütün âdî hizmetler voynuklara bırakılmıştır; bunların çoğu Bulgar cinsindendir).

1377 = 779

Bizans imparatoru Dördüncü Andronikos Paleoloğos'un bir himâye muahedesi mukabilinde Gelibolu kalesini Osmanlılara iade etmesi.

(İtalyan Haçlıları tarafından bir baskınla zaptedilip Bizanslılara verilen Gelibolu'nun on sene müddetle elden çıkması için 1366 = 768 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Gelibolu'nun bu sefer kan dökülmeden istirdadı Bizans'daki saltanat mücadelelerinin siyasi bir neticesidir : Çok yaşamış ve uzun zaman saltanat sürmüş olan Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos'un üç oğlu vardır; bunların en büyüğü Andronikos, ortancası Manuil ve en küçüğü de Teodoros'dur. Vaktiyle Beşinci Yoannis Türkler aleyhine yardım dilenmek için Avrupa seyahatine çıktığı zaman borç yüzünden Venedik'de tevkif edilince İstanbul'da vekil bıraktığı büyük oğlu Andronikos'dan para istemiş ve babasının kurtulmasını istemiyen Andronikos alâkadar olmadığı için bu parayı ortanca kardeşi Manuil tesviye ederek ihtiyar imparatoru kurtarmıştır : 1369 = 771 vukuâtına da bakınız. İşte o tarihten beri Beşinci Yoannis'le büyük oğlu Andronikos'un arası açık olduğu gibi ortanca oğlu Manuil de babasının gözüne girmiştir. Büyük oğlunu verâset hakkından mahrum etmek isteyen ihtiyar imparator nihayet 1373 = 775 tarihinde ortanca oğlu Manuil'i saltanatına teşrik edip kendisine "imparator" ünvanını bile vermekten çekinmemiş ve bu vaziyet üzerine babasına büsbütün düşman kesilen Andronikos da Bizans menbâlarına göre işte o tarihte ve bir rivayete göre de iki sene sonra 1375=777 tarihinde Birinci Murad'ın oğullarından şehzâde Savcı Bey'le el birliği ederek babasına karşı ısyan etmiştir! Savcı Bey'in de bu el birliğinden maksadı babasını devirip yerine geçmektir : Fakat Osmanlı menbâlarında Savcı Bey ısyanı 1385=787 tarihine müsadif gösterilir; işte bundan dolayı Savcı Bey'in iki defa ısyan etmiş olmak ihtimali de vardır. 1385=787 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Bir rivayete göre Beşinci Yoannis bir aralık metbâu olan Birinci Murad'ın maiyyetinde sefere çıkmış ve Andronikos işte bu vaziyetten istifade ederek ısyan etmiştir. Bu ısyan hareketinde Dimetoka kalesine kapanan Andronikos çarçabuk tenkil edilmiş ve Birinci Murad'ın emriyle gözlerine mil çektirilmiştir : Fakat cellâtlar prense acıdıkları için yalnız bir gözüne mil çekildiği rivayet edilir. Bu vak'a üzerine Andronikos babasının emriyle İstanbul sârunun zindan ittihaz edilen "Anemas" kulesine hapsedilmiştir. İstanbul ve Çanakkale boğazları Türk hâkimiyetinde olduğu için bu sırada Venediklilerle Cinivizler nazarında "Tenedos" denilen Bozcaada'nın askerî ehemmiyeti artmış ve birbirine rakib olan bu iki cuhmuriyet o adaya göz dikmiştir : "Anemas" zindanında bulunan Prens Andronikos'un işte bu vaziyetten istifade ederek Cinivizlerle gizlice münasebete girişip 1376 = 778 tarihinde Bozcaada'yı onlara va'dettiği ve işte bunun üzerine Galata Cinivizlerinin İstanbul'da bir ihtilâl çıkarıp Beşinci Yoannis'i devirerek zindandan kurtardıkları büyük oğlunu "Dördüncü Andronikos" ünvanıyla onun yerine imparator ilân ettir-

dikleri rivayet edilir. Yeni imparatorun ilk işi babasıyla kardeşlerini yakalatıp kendisinin çıktığı “Anemas” zindanına attırmak olmuştur! — Bir rivayete göre de bu saltanat tebeddülünde Cinivizlerden başka, Bizans’ta çıkacak karışıklıklardan istifade etmesini çok iyi bilen Birinci Murad’ın da büyük bir rolü olmuştur: Hattâ Andronikos tahta çıkınca kızkardeşini Birinci Murad’a şükran hediyesi şeklinde takdim ettiği hakkında bile bir rivayet vardır! Her halde bu yeni imparatorun 1377=779 tarihinde Osmanlı himâyesini temin için Murad Bey’le bir muahede imzaladığı ve işte bu muahede mucibince tıpkı babası gibi haraç altına girdikten başka Gelibolu kalesini de Türklere iade ettiği muhakkaktır: Bu nokta, o devrin meşhur Bizans âlimlerinden “Dimitrios Kidônîs” in 1377 tarihli bir mektubundaki izahatla sâbittir: Neşri tarihinde Gelibolu fethi için “asahh rivâyete göre Murad Han fethitti” denilmesi her halde bu vaziyetle alâkadardır. — Eski imparator Beşinci Yoannis’le oğullarının zindandan kurtulup tekrar iş başına gelmeleri için aşağıki 1379=781 vukuâtına bakınız).

1379 = 781

Eski Bizans İmparatoru Beşinci Yoannis Paleoliğos’un zindandan kaçıp Birinci Murad’a ilticası ve Osmanlı himâyesinde tahtını istirdadı.

(Bizanstaki saltanat mücâdeleleri ve Beşinci Yoannis’in sukutu için 1377 = 779 vukuâtına bakınız. — Dördüncü Andronikos Paleoloğos babasını devirip tahtını zaptedebilmek için 1376=778 tarihinde Bozcaada’yı Cinivizlere va’dettiği halde Venedikliler daha evvel davranıp “Marco Giustiniani” isminde bir kumandan göndererek adayı Bizanslı muhafızından teslim almışlardır: 1377 = 779 teşrinisanisine tesadüf eden bu hareketin ihtiyar imparator Beşinci Yoannis tarafından evvelce Venediklilere verilmiş bir ferman sayesinde temin olunduğu rivayet edilir! Bu suretle Bizans tahtı uğrunda Bozcaada’yı Venediklilere pişkeş çeken bir baba ile aynı maksat için aynı adayı Cinivizlere vermek istiyen bir oğul arasında şiddetli bir mücadele başlamış demektir! Bu mücadelede Beşinci Yoannis Venediklilere ve Dördüncü Andronikos da Cinivizlere istinad etmiş olmakla beraber, vatanlarından birer parça ikram etmek suretiyle Türklere her ikisi de yardım dilenmiştir! 1377 = 779 vukuâtında görüldüğü vechile Dördüncü Andronikos Osmanlı himâyesine mukabil Gelibolu kalesini vermiş olduğu gibi, babası Beşinci Yoannis de bu sefer “Anemas” zindanından kaçıp kurtulunca Anadolu’daki Alaşehir kalesini va’detmiştir! İşte bundan dolayı Birinci Murad ilkönce Gelibolu için oğlunu himâye ettikten sonra bu sefer Alaşehir için de babasını himâye etmiştir! — Dördüncü Andronikos’un 1376=778 den 1379=781 tarihine kadar üç sene süren saltanat müddetince Beşinci Yoannis’in diğer iki oğluyla beraber “Anemas” zindanında kaldığı rivayet edilir: Bir rivayete göre de en küçük oğlu Teodoros rehine olarak Birinci Murad’ın elinde bulunduğu için, ihtiyar imparatorun zindan arkadaşları yalnız ortanca oğlu ve saltanat şeriki olan Manuil Paleoloğos’dan

ibarettir. Venediklilerin bunları zındandan kaçırmak için yaptıkları ilk teşebbüs muvaffakiyetsizlikle neticelendikten sonra, nihayet işte bu 1379=781 senesinin Haziran = Safer ayında hepsi birden kaçmıya muvaffak olmuş ve doğru Üsküdar'a geçip orada vaziyeti kollayan şehzâde Bâyezid'e iltica etmişlerdir. — Askerlikteki kudreti nisbetinde harici siyasette de mehareti olan Birinci Murad bu vaziyet üzerine birbirinin düşmanı olan iki mahmîsinin her ikisini de memnun etmekle beraber kendi menfaatini çok mükemmel temin eden bir tesviye şekli bulmuştur: İşte bu tesviye tarzı mucibince ihtiyar imparator Beşinci Yoannis yeniden Bizans tahtına oturtulmuş ve imparatorluğun Silivri, Ereğli vesaire gibi Marmara sahilinde kalan son bir iki kasabası da Dördüncü Andronikos'a verilmiştir! Bu suretle hem baba, hem oğul memnun edilmiş olduktan başka Türkler için her zaman her ikisini birbirinin aleyhine sevkedeabilmek imkânı da hazırlanmış demektir! Fakat bu işde Türk menfaati buna da münhasır kalmış değildir: Beşinci Yoannis bu güzel tesviye şekline mukabil Birinci Murad'a senede otuz bin altın haraçla on iki bin asker vermeyi ve fazla olarak garbi Anadolu'da Bizans'ın son kalesi olan Alaşehir'in teslimini de taahhüd etmiştir! Tabii bu suretle ortada memnun edilmeyen kimse kalmamış demektir! — Alaşehir'in işte bu tarihte ve bu vaziyet üzerine Beşinci Yoannis tarafından Birinci Murad'a teslim edilmiş olduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir: Kale muhafızları imparatorun teslim emrini dinlemedikleri ve zaten bu tarihte henüz Osmanlı hududu o havaliye dayanmamış olduğu için Alaşehir'in işgali en kuvvetli rivayete göre Yıldırım devrinin bidayetine müsadiftir: 1390 = 792 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız; onun için her halde bu 1379 = 781 tarihindeki teslim rivayeti ihtiyar imparatorun bu şehre ait bir taahhüdünden galat olmak lâzımgelir).

1381 = 783

Germiyan Beyliğinden gelin cihâzı olarak Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı kasabalarının alınması.

(Sonradan "Yıldırım" ünvanıyla şöhet bulan şehzâde Bâyezid Bey'in en kuvvetli rivayete göre işte bu tarihte ve diğer bir rivayete göre de 1378=780 tarihinde Germiyan hükümdarı "Şah Çelebi" ve daha doğrusu "Süleymanşah" kızı "Sultan Hatun", yahut "Devlet Hatun" veyahut "Devletşah Hatun" la evlenmesinden dolayı bu şehirlerin "gelin cihâzı" olarak verildiği rivayet edilir. Bu suretle Germiyan ölkesinin şimaligarbî kısmı Osmanlı Beyliğine intikal etmiş demektir. Bundan evvel Germiyan Beyliğinin şimalışarkısını teşkil eden Sultan-önü havalisinin işgali için 1361=762 vukuâtına bakınız. — Bu "cihâz" rivayeti doğru olduğu takdirde Osmanlı Beyliği Anadolu Türk birliğinin temini bakımından mühim bir adım daha atmağa muvaffak olmuş demektir. Bilhassa bu şehirlerin başında Kütahya'nın bulunması Germiyan paytahtının bile Osmanlılara geçmesi demek olduğu için büyük bir ehemmiyeti haizdir: Bu vaziyet üzerine Germiyan Beyinin Kula'ya veyahut Kahrisar'a çekilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Tabii bu rivayetler ihtiyatla

karşılmalıdır. — Cihâz olarak alınan yerlerin idaresi şehzâde Bâyezid Bey'e tevdi edilmiştir. — Her halde Germiyan oğlunun Osman oğluna karşı bu kadar fedakârlık göstermesi Karaman oğluna karşı duyduğu korkudan mütevellid olmak lâzımgelir. — Bursa kadısı "Koca Mahmud Ağa"nın riyasetinde gelin getirmeye giden hey'etle beraber iki üç bin asker de gönderilmiş ve rivayete nazaran Osmanlılara terkedilen Germiyan kasabaları işte bunlara teslim edilmiştir. — Çelebi Sultan Mehmed'in anası olan bu Germiyan prensesi Devlet Hatun'un türbesi Bursa'da Yeşil künbed civarındaki Meydancık'dadır ve halk arasında yanlış olarak "Hundi Hatun Türbesi" diye anılır: Halbuki kitabesinde "Devlet Hatun" ismi ve Çelebi Sultan Mehmed'in anası olduğu musarrahtır; bazı menbâlarda "Sultan Hatun" ve "Devletşah Hatun" şekillerinde de bahsedilen bu prensesin kitabesine göre Hicretin 816 senesi Şevvâl ayında, yani Milâdın 1413 Kânunuevvelinde veya hut 1414 Kânunusanisinde ölmüş olduğu anlaşılmaktadır. — Mısır Sultanıyla Anadolu Türk Beylerinin Bursa'da yapılan parlak düğüne dâvet edildikleri ve bunların hepsinden elçilerle muhteşem hediyeler geldiği rivayet edilir. Bilhassa Evrenos Bey'in altın ve gümüş tepsiler içinde murassâ takımlar ve paralar taşıyan yüz cariye ile yüz köleden mürekkep hediyeleri pek meşhurdur: Tabii bunlar zafer, ganimetleridir. Birinci Murad'ın bu hediyeleri o düğüne bir elçi gönderen Mısır Sultanına yolladığı ve Sultanın hediyelerini de Evrenos Bey'e verdiği rivayet edilir. Mısır Kölemenleriyle ilk siyasî münasebetin tesisi için 1386 = 788 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

Hamid oğulları Beyliğinden altı şehir satın alınması.

(Rivayete nazaran bu alışverişin esası yukarıki fıkra da bahsi geçen Bursa düğününde hazırlanmıştır: Şark hududu boydan boya Karaman devletine bitişik olan Hamid Beyliği, Karaman oğullarının tecavuzlarından dolayı bir nevi müvazene siyaseti tâkib edip şimal ve şimaligarbi taraflarında bulunan Osmanlılarla Germiyanlılara istinad ederek mevcudiyetini muhafaza-ya çalıştığı sırada Bursa düğünü olmuş ve bu düğüne Hamid oğlu Kemâlüddin Hüseyin Bey de elçiler ve hediyeler göndererek iştirâk etmiştir. Birinci Murad'ın işte bu vaziyetten istifade ederek Bursa'daki elçilere memleketlerinden bir miktar yer satın almak istediğinden bahsedildiği ve buna sebeb olarak da Karaman oğullarının muhtemel taarruzlarına karşı askerlik bakımından böyle bir tedbire lüzum gösterdiği rivayet edilir: Murad Bey'in istediği yerler Yalvaç, Akşehir, Isparta, Karaağaç, Seydişehir ve Beyşehir kasabalarıdır; coğrafi vaziyet bakımından bu altı şehrin Isparta'dan mâadâsı Hamid ve Karaman Beylikleri arasında şimalden cenuba doğru sıralanır: Tabii bunlar alınınca Osmanlı arazisi tıpkı bir kama gibi o iki Beyliğin arasına girmiş olacaktır. Her halde Murad Bey işte bu suretle Hamid oğlunu Karaman tehlikesinden daimî surette kurtarmak teklifinde bulunmuş olmalıdır! Zavallı Hamid oğlu Kemâlüddin Hüseyin Bey bu tuhaf teklifi ilkönce sudan bir cevapla geçiştirmek istemişse de Birinci Murad'ın ordu başında Kütahya'ya kadar gelmesi üzerine ister istemez kabule mec-

bur olduğu rivayet edilir! İşte bu vaziyet üzerine iki tarafın kadıları birleşerek bir "Hüccet-i şer'iyye" tanzim etmişlerdir: Bu "mübâyaa" hücceti mucibince Hamid oğlu Kemâlüddin Hüseyin Bey yukarda bahsi geçen altı şehri seksen bin altın mukabilinde Osman oğlu Murad Bey'e gûyâ kendi rızâsiyle satmış gibi gösterilmiştir! — Bu suretle aynı bir sene içinde Osmanlı devleti bir düğün vesilesiyle Germiyan Beyliğinin şimaligarbisini ve bir "mübâyaa" hüccetiyle de Hamid Beyliğinin şark tarafını bir damla kan dökmeden ele geçirmiş demektir! — Tabii bu coğrafi vaziyet üzerine Osmanlı ve Karaman Beylikleri artık rekabet tarihlerinin en şiddetli devrine girmişlerdir. — Bu tarihten itibaren Kemâlüddin Hüseyin Bey o zaman "Felek-âbâd" ismi verilen ve ecdadından "Feleküddin Dundar Bey" devrindenberi payitaht olan Eğridir şehri ve mülhakatiyle iktifa mecburiyetinde kalmıştır. — Osmanlıların Hamid Beyliğinden arazi ilhak edebilmeleri yirmi senedenberi bu beyliğin şimal hududuna dayanmış olmalarındandır: Bu mesele için 1361 = 762 vukuâtına bakınız).

Osmanlılarla Karamanlılar arasında sıhriyet tesisi.

(Gelinle güveyinin isimlerinde ve düğünün tarihinde ihtilâf vardır: Birinci Murad'ın kızı olduğunda ittifak edilen gelinin ismi Osmanlı tarihlerinde umumiyetle "Nefise Sultan" şeklinde gösterildiği halde Karaman = Lârende kasabasındaki "Hatuniyye" medresesinin 783 tarihli kitâbesinde "Sultan-Hatun" şeklindedir: Halil Edhem Bey merhum bu ikinci şeklin isim olmayıp ünvan olmak ihtimalinden bahsetmişse de o devirlerde "Sultan" kelimesinin isim şeklinde de kullanıldığı mâlûm olduğuna göre bu tahminin doğru olmaması lâzımgelir; muahhar müverrihlerin ileri sürdükleri "Nefise" isminde en mühim menbâları olan Feridun Bey "Münşeât" ının bu devirlere ait vesikaları da şüphe altında olmak itibariyle gelinin ismini kitâbede olduğu gibi "Sultan-Hatun" olarak kabul etmekte mühim bir mahzur olmasa gerektir. Bu sene vukuâtının başındaki fıkrada gördüğümüz gibi, şehzade Bâyezid'in aldığı Germiyan prensesinin ismi de "Sultan-Hatun" yahut "Devlet-Hatun" dur: Bu vaziyete göre birinci Murad'ın geliniyle kızı adaş olmak ihtimali vardır. — Osmanlı prensesiyle evlenen Karaman oğlunun ismiyle hüviyeti de biraz karanlıktır: Bu siyasî izdivac için en kuvvetli rivayet olarak ileri sürülen 1381=783 tarihindeki Karaman hükümdarının "Sultan Alâüddin Halil" olduğu yukarda bahsi geçen "Hatuniyye" kitâbesiyle sâbittir; Osmanlı menbâlarında Sultan-Hatun'un vardıgı Karaman oğlunun ismi de "Alâüddin" yahut "Ali" gösterilir; fakat Sultan Alâüddin'in aynı isimde bir oğlu da vardır: Sonradan babasının yerine geçmiş olan bu prensin adı her halde "Alâüddin Ali" olmak lâzımgelir; bu nokta, 812 tarihli bir kitâbe ile 859 tarihli bir vakfiyyeye ve Şikâri'nin Karaman tarihleriyle diğer diğer menbâlara istinaden Halil Edhem Bey'in "Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası"ndaki etüdlerinde isbat edilmiştir. Bu vaziyete göre Sultan Hatun'un kocası, 1381 = 783 tarihindeki Karaman hükümdarı Sultan Alâüddin Halil'in oğlu ve sonradan halefi olan Alâüddin Ali Bey

olmak lâzımgelir. — Feridun Bey'in kaydettiği bir vesikaya göre bu izdivac teşebbüsünde önyak olan Birinci Murad değil, Karaman-oğludur. Fakat düğün tarihi şüphelidir: “Münşeât” ın 1264 tarihinde basılan birinci cildindeki “Hutba-i nikâh” ın tarihi 787 Ramazanının son günlerine, yâni 1385 Teşrinievvelinin sonlarına müsâdiftir; fakat bu tarihin doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü Sultan Hatun'un yaptırdığı Hatuniyye medresesinin yukarda bahsi geçen kitabesinde 783, yâni 1381 tarihi vardır; tabii Osmanlı prensesinin izdivacından dört sene evvel Karaman'da bir medrese yaptırmış olması kabil değildir. Zaten Halil Edhem Bey'in tetkik ettiği yazma bir “Münşeât” nüshasında 780 = 1378 tarihine de tesadüf edilmiş olması bu tarihin müstensihler elinde tahrife uğramış olduğunu da meydana çıkarmıştır. Onun için en kuvvetli rivayet, “Tâc-üt-tevârih” in Hatuniyye kitâbesine de uygun olarak kaydettiği 1381 = 783 tarihidir. Muahhar menbâlardan birinde prensesin işte bu tarihte nişanlandığı halde bundan dört sene sonra 1385 = 787 tarihinde evlenmiş olmak ihtimalinden bahsedilmişse de, bu tahmini Hatuniyye medresesinin inşâsiyle telif etmek kabil değildir. — Her halde Birinci Murad'ın Karaman-oğluna kız vermekle Anadolu cihetinden emin olarak Rumeli fütuhâtıyla meşgul olmak siyasetini tâkib ettiği muhakkaktır; fakat “Tâc-üt-tevârih” in de kaydettiği gibi, Osmanlı hükümdarının bu tahmini tahakkuk etmemiştir).

1382 = 784

Birinci Murad'ın «Hudâvendigâr» ünvanıyla anılmaya başlanması.

(Bazı menbâlarda böyle bir rivayet varsa da bunun vakıf kayıtlarıyla telifi kabil değildir: Çünkü vakfiyelerde Orhan Gazi'ye bile “Hudâvendigâr” denildiği görülmektedir. — Osmanlı menbâlarının bâzılarında işte bu tarihten itibaren “Hudâvendigâr” kelimesinin Bursa şehrine de teşmil edildiğinden bahsedilir. Daha sonraları Osmanlı idare teşkilâtında bu tesmiye şekli bütün vilâyete teşmil edilerek “Bursa vilâyeti” yerine “Hudâvendigâr vilâyeti” denilmiştir).

İştîp, Manastır ve Pirlepe şehirlerinin fethi.

(Bu fütuhât Rumeli Beylerbeyi Kara-Timürtaş Paşa'ya izafe edilir. — Buraların fethi üzerine Osmanlılar Vardar nehrinin garbiyle şimaline doğru ilerlemişler ve müstakbel Arnavutluk fütuhâtının en mühim üslerini ele geçirmişler demektir. — Bu devrin vukuâtı çok karanlık olduğu için Osmanlı, Bizans ve Balkân vesikalarının karşılaştırılmasından bile kat'i bir kronoloji çıkarmak imkânı yoktur. Burada nisbeten en kuvvetli rivayet esas ittihâz edilmiştir: Bununla beraber 1380=782 ve 1385=787 tarihleri de rivayet edilir).

Selânik muhasarası.

(Bu sene Selânik üzerine yapılan bir akın neticesinde şehrin bir kaç gün

muhasara edildiği hakkında bir rivayet vardır. — Muhtelif Selânik seferleri ve bu şehrin bir kaç defa işgali meselesi için 1374=776 vukuâtına ve ikinci Murad devrindeki kat'i fethi için de 1430 = 833 vukuâtına bakınız).

1383 = 785

Kara-Timürtaş Paşa'nın Arnavutluk akını.

(Bu akına sebep olarak Arnavutluk'taki dahili karışıklıklardan ve bu anarşi içinde bazı Arnavut sergerdelerinin Osmanlılara temâyülünden bahsedilir : Zaten 1382 = 784 tarihinden, yâni bir senedenberi Osmanlılar Arnavutluk işlerine müdahale ediyorlar ve meselâ Yanya despotu Thomas'a yardım için asker gönderiyorlardı. Bir müddet sonra Thomas'ın öldürülmesi Osmanlı müdahalelerini fazlalaştırmış ve hattâ Arnavutlarla beraber Yanya kalesi muhasara edilmiştir. Tabii bu vaziyet, Balkanlarda hâkim rolün artık Türklere intikal etmiş olmasından mütevellit zarurî bir netice demektir. — “Jean G. Kersopoulos” un “Chronologie Albanaise” ismindeki eserinde Türklerin Arnavutluk'ta ilk görünüşleri Milâdın 1385, yâni Hicretin 787 tarihine müsâdif gösterilir : Her halde bu müellifin aşağıda 1385 = 787 vukuâtında görülecek ikinci Arnavutluk seferini ilk sefer zannetmiş olması lâzımgelir. — Arnavutluğun ismi, bir kabile adından gelen “Albanopolis” şehrinin isminden gelir : Milâdın on birinci asrından itibaren bu isim bütün Arnavutluğa teşmil edilmiştir; meselâ Bizans menbâlarında bu isme ilk defa olarak işte o asırdan itibaren tesadüf edilir. Eski Garp menbâlarında memleketin ismi Albania, Albanum, Albanon, Albanopolis, Arbania, Arbanon ve Raban gibi muhtelif şekiller alır; millet ismi olarak da Lâtince Albanenses/Arbanenses, Yunanca Albanoi/Arbanoi ve İslâvca Arbanasi şekillerine tesadüf edilir. Eski Arnavutlar memleketlerine Arbenia ve kendilerine de Arbenuer yahut Arbereşe isimlerini verirlerdi. Yeni yunanlılar işte bunlardan muharref olarak memleketi Arvania ve ahalisine de Arvanitis dedikleri için Türkler işte bu son Yunan telâffuzunun tahrifiyle “Arnavut” şeklini tesbit etmişlerdir. Şimdiki Arnavutlar memleketlerine “Şkipnia” ve kendilerine de “Şkipetar” derler : Bu son şekil “müsellah adam” yahut “müsellah millet” mânâsına gelir. Bununla beraber hariçteki Arnavutlar arasında eski isimler hâlâ kullanılmaktadır. — Arnavutlar tarihte hiç bir zaman millî ve umumî bir idare kuramamışlar, hep yerli ve ecnebi derebeylerinin idaresinde dağınık yaşamışlardır. Bilhassa Milâdın XIII ncü asrından itibaren Thopia ve Balşa aileleri merkeziyet tesisine çalışmışlarsa da muvaffak olamamışlardır. XIV üncü asır sonlarından itibaren gerek bunların sukutu, gerek Osmanlı istilâsının başlaması üzerine Arnavutluk'daki idarî ve siyasi buhran büsbütün fazlalaşmış ve işte bu buhran içinde Türk hâkimiyetine karşı mücadeleye çalışan Kastriota ve Araniti aileleri de netice itibariyle muvaffakiyetsizlik içinde sönüp gitmiştir. — Arnavutluğun yerli ve yabancı beyler elinde asırlardanberi devam eden perişanlığı halkın bu derebeylerinden bıkip osanmasıyle neticelenmiş ve bu vaziyete karşı beyler de kendi idarelerindeki ahaliye karşı hariçte bir istinat noktası aramıya başlamışlardır. Bi-

İnci Murad'ın 1383 = 785 tarihinde Kara-Timürtaş Paşa'yı Arnavutluk seferine memur etmesi Arnavut beylerinin Osmanlılara temâyül göstermelerinden mütevellid olduğu gibi, 1385 = 787 tarihinde de orta Arnavutluğa hâkim olan "Charles Thopia" Venediklilere karşı Türkleri Arnavutluğa dâvet etmiş ve işte bu gibi dâvetler Türklerin nihayet bütün Arnavutluğu hâkimiyetleri altına alarak halka muntazam bir idare yüzü göstermesiyle neticelenmiştir. Muhtelif Garp ve hattâ Arnavut menbâlarında Türklerin Arnavutluğu muhtelif tarihlerde dâvet edilmeleri hakkında bir hayli mâlûmata tesadûf edilebilir).

1384 = 786

Bosna - Hersek akını.

(Bu akını Rumeli Beylerbeyi Kara-Timürtaş Paşa'nın idare ettiği rivayet edilir. — Bahar mevsimine tesadûf eden bu büyük hareket bir çok esir ve ganimet almakla neticelenmiştir. — Akınlar ve akıncılar için 1372 = 774 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1385 = 787

Ohri fethi.

(Vezir-i-a'zam Çandarlı Hayrüddin Paşa'ya izâfe edilen bu fetihden itibaren Türkler Arnavutluk hududuna artık kat'i surette yerleşmişlerdir).

Arnavutluk'da Savra zaferi.

(Savra ovası Devol nehrinin sol sahilinde ve Elbasan civarındadır. — Draç beyi Thopia'nın dâvet ve istimdadı üzerine Vezir-i-a'zam Çandarlı Hayrüddin Paşa Şimalî Arnavutluk prenslerinden Balşa'ya karşı hareket edip işte bu ovada büyük bir zafer kazanmıştır. Türklerin Arnavutluk'da ilk büyük muzafferiyetleri budur. — Bu muharebede Arnavutlarla müttefik olarak Sırp'lar da bulunmuşlardır : Sırp prensi Vukaşin oğlu İvaniç ile Balşa mak-tul düşmüştür. — Arnavutluk'da Türk hâkimiyetine başlangıç sayılabilecek kadar mühim olan bu zafer için 1386 = 788 tarihi de rivayet edilir. — 1383 = 785 vukuâtına da bakınız).

Savcı Bey isyanı.

(Şehzâde Savcı Bey Birinci Murad'ın bir rivayete göre en küçük ve daha zayıf bir rivayete göre de en büyük oğludur. — İsyanın sebebi saltanat iddiasıdır : Bununla beraber Rumeli'yi babasına bırakıp Anadolu'yu kendisi alarak Osmanlı devletini kıt'alara göre taksim etmek istediği hakkında da bir rivayet vardır. — Bu hususta Osmanlı menbâlarıyla Bizans ve Garp menbâları arasında zaman ve mekân rivayetleri bakımından büyük farklar vardır : 1377=779 vukuâtındaki izâhata da bakınız. — Osmanlı rivayetine nazaran vak'a Rumelide değil, Anadolu'da olmuş, Savcı Bey babasının Balkan seferine çıkarken Bursa'yı kendi idaresine bırakmasından istifade

ederek saltanatını ilân edip namına “hutba” okutmuş ve bunun üzerine derhal geri dönen babasıyla Bursa'nın Kete ovasında harbe tutuşup mağlûb olarak gözlerine mil çekilmiş ve ondan sonra da idam edilmiştir. Fakat Bizans ve Garp menbâlarındaki rivayet büsbütün başkadır: Bunlara göre vak'a Anadolu'da değil, Rumeli tarafında geçmiştir; tarihi de 1385 = 787 değil, 1373 = 775 veyahut 1375 = 777 dir. Bu Bizans rivayetinde Savcı Bey yalnız başına hareket etmemiş, Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos'un saltanattan mahrum ettiği büyük oğlu Andronikos'la beraber isyan etmiştir. Biri Osmanlı, biri Bizans tahtını isteyen bu iki prens, babalarının da kendilerine karşı birleştiklerini anlayınca Dimetoka kalesine kapanmışlar ve mağlûb olduktan sonra gözlerini kaybetmiye mahkûm edilmişlerdir. Fakat Savcı Bey'in ameliyatı tam yapıldığı halde Andronikos'un ki yarım yamalak yapıldığından, Bizans prensi sonradan iyileşmiş veyahut yalnız bir gözünü kaybetmiş ve hattâ Cinivizlerin yardımıyla babasını devirerek bir aralık imparator bile olmuştur: 1377 = 779 ve 1390 = 792 vukuâtına bakınız. — Muahhar Osmanlı müverrihleri işte bu Osmanlı ve Bizans rivayetlerini telife çalışmışlardır; fakat her halde zaman, mekân ve hattâ vak'a teferrûâtı bakımlarından o kadar aykırı farklar gösteren bu iki rivayetin telifi doğru olmasa gerektir. — Her şeyden evvel bir kere Osmanlı menbâlarında Savcı Bey isyanına müsâdif gösterilen 787 = 1385 tarihi Feridun Bey “Münşeât”ındaki vesikalara da uygundur. Bu menbâda Savcı Bey'e ait üç vesika sureti vardır: Üçü de 787 = 1385 tarihinde yazılmıştır. Biri Murad Hudâvendigâr'ın Savcı Bey ahvâline dikkat edilmesi için şehzâde Bâyezid'e yazdığı mektup, diğeri Bayezid'in bu mesele hakkında Bursa kadısından aldığı tezkireyi leffederek gönderdiği cevap ve üçüncüsü de Birinci Murad'ın Savcı Bey'i “Nûr-ı bâsıradan mehcûr” ettiği hakkunda Karaman-oğlu'na gönderdiği nâmedir. Bu üç vesikanın ikincisi her ne kadar tarihsizse de, birincisiyle üçüncüsü arasında ve bir cevap mahiyetinde olmak itibarıyla aynı tarihte yazılmış olduğu muhakkaktır. Bu vaziyete göre 1373 = 775 tarihindeki Andronikos isyanıyla 1385 = 787 tarihindeki Savcı Bey isyanının ayrı ayrı iki vak'a olarak kabulü zarurî demektir. Bununla beraber Savcı Bey'in 1373 = 775 tarihindeki Andronikos isyanına iştirâk ettikten sonra affedilmiş olmak ihtimali de vardır: Birinci Murad'ın şehzâde Bâyezid'e Savcı ahvâlinin tarassud edilmesi hakkında emir vermesi belki de eskiden isyan edip affedilmiş olan bu şehzâdenin şüphe altında bulunmasındandır. Tabii bütün bunlar ancak bir takım ihtimallerden ibarettir. Yalnız Andronikos isyanıyla bu seferki Savcı Bey isyanının birbirinden ayrı vak'alar olduğu muhakkak sayılabilir).

1386 = 788

Sofya'nın fethi.

(İnce-Balaban Bey'in tertib ettiği bir hileyle zaptedildiğinden bahsedilen Sofya'nın fethi için 1385 = 787 tarihi de rivayet edilir. — Sofya fatihi İnce-Balaban Bey, Osman Gazi'nin Bursa'yı tazyik için yaptırdığı “Bala-

bancık" kalesinin Kumandanı Balaban Bey'in oğludur: 1314 = 714 vukuâtına bakınız. — İki sene kadar muhasara edildiğinden bahsolunan Sofya'nın fethi Bulgaristan'da Türk hâkimiyetini tahkim etmekle beraber Sırbistan yolunu da tamamiyle açmış demektir. — Sofya şehri o zaman Bulgaristan'ın en mühim merkezlerinden olmakla beraber paytaht değildir: Devlet merkezi Tırnova'dır. — Sofya fethi hakkında Osmanlı menbâlarında rivayet edilen hileye göre İnce-Balaban Bey'in maiyyetinden "Uzunca-Sündük" kendisini kaçak göstererek Sofya muhafızına iltica edip "Doğancılık" hizmetine girmiş ve günden güne gözüne girdiği Bulgar kumandanını günün birinde bir av peşine düşürüp تنها bir yerde atına bağliyerek İnce-Balaban Bey'e getirmiştir! İşte bunun üzerine elleri ayakları bağli olarak Sofya kalesinin önünde teşhir edilen muhafızlarının bu halinden nevmid olan Sofyalılar kaleyi Türk kumandanına teslim etmişlerdir).

Mısır Kölemen devletiyle Osmanlılar arasında ilk siyasi münasebetin tesisi.

(Bu sırada Mısır sultanlığında "El-melik-üz-Zâhir Seyfüddin Barkuk" bulunmaktadır. Sultan Barkuk'un Birinci Murad'a Osmanlı muzafferiyetlerini tebrik için bir "nâme" ile kıymetli atlar, kılıçlar ve kumaşlar gönderdiği ve Mısır elçisinin getirdiği nâmede Murad Bey'e "Sultân-ül-ğuzât" elkabiyle hitab edilmiş olduğu rivayet edilir. Bundan evvel şehzâde Bâyezid'in düğününe de Mısır'dan elçiler geldiği hakkında bir rivayet vardır: Bu rivayet doğru olduğu takdirde siyasi bir münasebet tesisinden ziyade bir dâvete icabet mahiyetinde olması lâzım geldiği için ilk siyasi münasebetin tesisini bu seferki zafer tebriknâmesiyle başlamış saymak daha doğrudur: Şehzâde Bâyezid'in düğünü için 1381=783 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — İlk Osmanlı hükümdarlarının resmi ünvanı "Sultan" değil, "Bey" dir: Her ne kadar Birinci Murad'ın bazı sikkelerinde "Sultân-ül-âdil" ve bir kitâbede "Sultân-ül-ğuzât" ünvanı varsa da bunlar henüz resmi mahiyette değildir hattâ Orhan Gazi'ye ait bazı vesikalarda bile bu gibi ünvanlara tesadüf edilir. Her hangi bir ünvanın İslâm devletleri arasında muteber sayılması için Halife tarafından resmen tasdikli lüzumuna ait eski an'ane o sırada henüz mer'iyetini muhafaza etmektedir: Hattâ bundan dolayı Yıldırım Bâyezid'in Mısır'daki Abbâsi halifesi tarafından kendisine "Sultan" ünvanının resmen tevcihine delâlet etmesi için Sultan Barkuk nezdine elçi göndermiş olduğu hakkında bile bir rivayet vardır. Bir rivayete göre de bu ünvan ilk defa olarak Niğbolu zaferi üzerine Yıldırım'a tevcih edilmiştir. Bununla beraber Osmanlı hükümdarları içinde "Sultan" ünvanı alan ilk padişahın Birinci Mehmet olduğuna ait de bir nazariyye vardır: Bütün bunlar için 1395 = 797, 1396 = 798 ve 1413 = 816 vukuâtına bakınız. — İşte bundan dolayı Mısır sultanının Birinci Murad'a gönderdiği nâmede "Sultân-ül-ğuzât" elkabiyle hitab etmesinden ziyade Rumeli fütuhâtını tebrik etmek suretiyle Osmanlı - Kölemen siyasi münasebetlerine yol açması ehemmiyeti haizdir. Bu siyasi münasebetlerin daha evvel başlamış olduğu hakkında da bazı emâreler yok değildir: Meselâ "Tâc-üt-tevârih" sahibi Hoca Sa'düddin şehzâde Bâyezid'in 1381 = 783 tarihindeki

düğününe Mısır sultanının bir elçi ile hediyeler göndermesinden bahsederken iki taraf arasındaki dostluk münasebetlerinin eskiliğini imâ eden bir ifade kullanır; fakat bu ifade pek vâzıh değildir. Meşhur Arap müverrihi Makrizî'nin "Kitâb-üs sülûk li-ma'rifeti düvel-il mülûk" ismindeki büyük eserinin üçüncü cildindeki bir fıkra bu bakımdan büyük bir ehemmiyeti haiz olmakla beraber onun da tarihindeki yanlışlık kat'î bir fikir hasıl etmiye imkân bırakmamaktadır : Bu müellife göre 5 Şevvâl 767 = 15 Haziran 1366 tarihinde Orhan Gazi tarafından Mısır sultanına gelen bir elçi Kıbrıs kralına karşı ikiyüz gemiden mürekkep bir donanmanın Mısırlılara yardım edeceğini bildirmiştir! Fakat Makrizî'nin gösterdiği tarih Orhan Gazi'nin ölümünden altı sene sonradır; fazla olarak Menteşe ve Saruhan oğulları arasında da birer Orhan vardır : Bunlardan Menteşe oğlu Şücâüddin Orhan Bey Makrizî'nin gösterdiği tarihten 30 sene evvel ölmüş ve Saruhan oğlu Orhan da 40 sene sonra sikke kestirmiştir! Onun için Arap müverrihinin kaydettiği tarihe en yakın Orhan, Osman oğlu Orhan'dır : Bu vaziyete göre Makrizî ya tarih rakamını yanlış yazmış veya Orhan Gazi ile Birinci Murad'ı birbirine karıştırmıştır. İşte bir taraftan bu gibi noktaların müphemiyetinden, bir taraftan da 1381 = 783 tarihindeki düğüne gelen elçinin hediye getirmekten başka bir vazifesi malûm olmamasından dolayı burada Osmanlı-Mısır münasebetlerinin başlamasına 1386 = 788 tarihinde zafer tebriki için bir elçi gelmiş olduğu hakkındaki rivayet esas ittihâz edilmiştir).

Konya ovasında ilk Osmanlı - Karaman muharebesi.

(Aynı millet ve aynı vatana mensup iki ordu başında bir kaynata ile bir damadın karşılaşması demek olan bu muharebe en kuvvetli rivayete göre bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 1386 = 788 tarihine müsâdif olmakla beraber, diğer bir rivayete göre de 1387 = 789 tarihinde vukua gelmiştir. Hattâ ay ve gün tarihleri bile rivayet edilir : Bu rivayetlere göre Konya muharebesi 1386 = 788 senesi 30 Teşrinievvel = 5 Şevvâl Salı veya 19 Teşrinisâni = Şevvâl Pazartesi gününe müsâdiftir. Her halde büyük bir ihtiyatla karşılanması lâzımgelen bu ay ve gün rivayetlerinin birbirinden galat olmak ihtimâli çok kuvvetlidir : Şevvâl ayının 25 inci ve 5 inci günleri arasında böyle bir yanlışlık bir rakamın fazla veya eksik yazılmasıyla her zaman hasıl olabilir. — Birinci Murad'la harbeden Karaman hükümdarının ismi Alâüddin Ali'dir : Bunun Hudâvendigâr kızı "Sultan-Hatun"la evlenmesi için 1381 = 783 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Şehzâdeliği zamanında evlenmiş olan Alâüddin Ali Bey, babası Sultan Alâüddin Halil'in ölümü üzerine Karaman hükümdarı olmuştur : Bununla beraber babasıyla kendisi arasında kardeşlerinden bir ikisinin de saltanat sürmüş oldukları hakkında bir rivayet vardır; fakat bu nokta çok karanlıktır. — Osmanlı menbâlarında Birinci Murad'ın damadı Alâüddin Ali Bey'le muharebesi bir "isyan tenkili" şeklinde tasvir edilir! Bu klâsik Osmanlı rivayetine göre Birinci Murad'ın Rumeli işleriyle meşguliyetinden istifade eden Karaman oğlu, Osmanlıların 1381 = 783 tarihinde Hamîd oğlu Kemâlüddin Hüseyin Bey'den seksen bin altına satın aldıkları altı kazayı Sırp kralı Lâzar'ın teşvikiyle zaptetmiş

ve işte bunun üzerine Birinci Murad Osmanlı harağgüzarları olan Bizans, Sırp ve Bulgar devletlerinden aldığı askerlerle ordusunu takviye ederek Karaman diyârına hücum edip Konya ovasında Karaman oğlu Alâüddin Ali'yi mağlûp ve perişan etmiştir; hattâ Konya bile muhasara veyahut zaptedilmiştir. Bu vaziyet üzerine Karaman oğlu dehaletten başka çare bulamamış, Konya ulemâsından mürekep bir hey'etle Osmanlı menbâlarının "Nefise Sultan" ismini verdikleri karısı "Sultan-Hatun"u muzaffer kaynatasına şefâatçi olarak göndermiş, Nefise Sultan/Sultan Hatun babasının ayaklarına kapanıp gözyaşları dökmüş, Birinci Murad da sevgili kızının ağlayıp zıslamasına dayanamıyarak âsi damadının ölkesini iade edip kusurunu affederek geri dönmüş! Tabîi bu izaha göre Karaman devleti tıpkı Bizans, Sırp ve Bulgar hükûmetleri gibi bir "vassal = tâbi" devlet vaziyetindedir! Halbuki o tarihe kadar Karaman oğullarının Osmanlılara tâbiyyetini temin eden hiç bir hâdise geçmiş değildir. Fazla olarak, kendisine isyan etmiş bir oğlunu idam ettirecek kadar şiddet gösteren Birinci Murad'ın âsi damadını, şefkat yüzünden affetmiyeceği de muhakkaktır: 1385 = 787 vukuâtında "Savcı Bey iyanı" fıkrasına bakınız. — Osmanlı müverrihlerinin bu klâsik rivayetine mukabil, bir de "Şikârî"nin Karaman tarihinde büsbütün başka bir rivayet vardır: Bu eserin muhtelif müstensihler elinde tahrif edilmiş muhtelif nüshalarındaki mukabil ve muhalif rivayete göre Birinci Murad'la damadı Alâüddin arasında iki sene fâsıla ile iki büyük muharebe olmuştur. Harp sahneleri Akşehir ve Konya önleridir. Birinci muharebe için 1369 = 771 ve ikinci harb için de 1371 = 773 tarihleri gösterilirse de bunlarda müstensih yanlış veyahut zühul olmak lâzımgelir. Bu muharebelerin ikisi de muhtelif müsademeler şeklinde günlerce devam etmiştir. Karaman Türklerini en çok müteessir eden şey, Osmanlı ordusunda Sırp, Rum vesair ecnebi askerlerinin bulunmasıdır. Hattâ Karaman ümerâsından "Turgud oğlu Ali Bey" harp meydanında Osmanlı hükümdarına şöyle haykırır: — Ey Murad Bey! Bu lâıyk mıdır ki bunca kuvvet gelüp İslâm üzerine kâfir askeriyile gelinür mü? Müslüman olan hiç kâfir askeri cem'idir mi?

Birinci Murad'ın ilk muharebeye Aydın ve Saruhan oğullarını da dâvet ettiği halde onların :

— Karaman oğlu bizim şâhımız, velinimetimizdir!

diye reddettikleri de iddia edilir: Bu muharebede Hamid ve Teke Beylerinin de Karamanlılarla el birliği ettikleri hakkında bir takım Osmanlı rivayetleri bile vardır; tabîi bu vaziyet Anadolu hegemonyasının Osmanlılardan ziyade Karamanlıların elinde bulunduğunu gösterir: Her halde bu nokta ayrı bir tetkik mevzâudur. Karaman an'anesine göre Birinci Murad bu ilk muharebede dört yerinden yaralanmış, zafer kazanamamış, nihayet iki tarafın beyleri araya girmiş, bir sulh akdedilmiş ve işte bu sulh şerâiti mucibince Osmanlı hükümdarı Karaman hükümdarına "Arpa akçası" ismiyle senevî bir harağ tesviyesini taahhude mecbur olmuş ve hattâ kardeşlerinden birini rehine olarak Karamanlılara teslim etmek mecburiyetinde bile kalmıştır! İsmi mâlûm olmıyan bu rehine "Beyşehir" kalesine kapatılmış ol-

duğuna göre, Hamid oğullarından satın alınan ve Karamanlılar tarafından işgali Osmanlı menbâlarına göre harp zuhuruna sebep olan şehirler kısmen veyahut kâmilen Karaman oğluna kalmış demektir: Halbuki Osmanlı menbâlarında Konya muharebesinin Birinci Murad tarafından kazanılması üzerine bu altı şehir tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçmiş gibi gösterilir. — “Şikâri” ye göre bundan iki sene sonra olan ikinci muharebe ise Akşehir’de başlayıp Konya önlerinde nihayet bulmuştur: Her ne kadar bu sefer Osmanlı ordusu bir zafer kazanmışsa da netice itibariyle galip mağlûp pek belli olmıyarak Osmanlılar Karaman diyârından çekilmişlerdir! Bu ikinci harbin başlıca hususiyeti Karaman ordusunda yalnız ok ve kılıç kullanıldığı halde Osmanlı ordusunda tüfek kullanılması ve hattâ bir de “demir top” bulunmasıdır! Bu bir tek topun 1364 = 766 tarihinde Bursa’da dökülmüş olduğu rivayet edilir: Yalnız Osmanlı ordusunda tüfek bulunduğu halde barut pek az olduğundan o yegâne top “Her cenkte atılmaz, ara sıra atılır” muş! Bu rivayet çok mühimdir: Çünkü umumiyetle Osmanlı ordusunda ilk defa olarak top kullanılması, birinci Murad’ın şehâdetiyle neticelenen 1389 = 791 Kosova meydan muharebesinde ve tüfeğin ilk istimali de Yıldırım’la Timur arasındaki 1402 = 804 Ankara muharebesinde gösterilir: Halbuki Karaman tarihine göre ateşli silâhların bu tarihlerden daha evvel Osmanlı - Karaman muharebelerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Her halde bu mühim mesele askerlik tarihimiz bakımından ayrıca tetkik edilmelidir. — Birbirini tutmıyan bu Osmanlı ve Karaman rivayetlerine mukabil bir de bâza muahhar Avrupa müelliflerinin tenkid usulleriyle vardıkları neticeler vardır: Bu son telâkkilere göre Osman, Orhan ve Birinci Murad devirlerinde Karaman oğullarının Anadolu Türk devletleri içindeki vaziyeti Osmanlılardan daha mühimdir: Osmanlıların ehemmiyeti, ancak Birinci Murad devrinde büyük bir nisbet alan Rumeli fütuhâtıyla başlamış ve Anadolu’da ise Umur-Han, Karası, Gereade, Germiyan ve Hamid illerinin kâmilten veya kısmen ilhakı ve Ankara’nın zaptı Osman oğullarını Karaman oğullarına rekabet edebilecek bir vaziyete getirmiştir. Bununla beraber Osmanlılar bu devirde henüz Karaman oğullarını ortadan kaldıracabilecek bir kuvvet ve kudret gösterememişlerdir. İşte bundan dolayı Osmanlı hükümdarı Karaman hükümdarını kendisine müsavi görmüş ve öyle muâmele etmiştir: Hattâ Feridun Bey “Münşeât” ında Savcı Bey isyanının tenkili üzerine Birinci Murad’ın Karaman oğlu Alâüddin Ali Bey’e 787 = 1385 tarihiyle gönderildiğinden bahsedilen nâmede Osmanlı hükümdarı Karaman hükümdarına “Karındaşım Ali Beğ” diye hitab etmektedir. Karaman oğlu Alâüddin Ali’nin mağlûp ve perişan edilmesi, ölkenin zaptı ve nihayet “Nefise Sultan” denilen “Sultan-Hatun” un gözyaşları sayesinde kurtulması her halde Osmanlı müelliflerinin sonradan uydurdıkları bir efsane olmak lâzımgelir. Rumeli’de Bizans, Sırp ve Bulgar devletlerini tâbiyyet altına alacak kadar şevket ve kudret gösteren Osmanlıların Anadolu’daki Karaman Türk devletine karşı pek âciz olmasalar bile herhalde tamamiyle kaadir ve kaahir olamadıkları muhakkaktır: Çünkü Birinci Murad gibi bir hükümdarın en kuvvetli rakib

ölkesini bunca kan bahasına istilâ ettikten sonra hissî sebeplerle birdenbire iâde edivermesi akla sığacak şeylerden değildir. Her halde bütün bu muhtelif rivayetlerden çıkan kat'î bir netice varsa o da bu muharebenin Osmanlı menbâlarında iddia edildiği gibi bir "ısyân tenkili" demek olmadığıdır. — Konya muharebesinde Osmanlı ordusuna Rumeli'den iki bin Sıp askeri de getirilmiş olduğundan bahsedilir : Rivayete nazaran bunlar Anadolu Türklerine karşı bir takım çapulculuklar ve sarkıntılıklarda bulunmuş oldukları için mühim bir kısmı Birinci Murad'ın emriyle derhal idam edilmiştir. Bu tedbirin Sırplar üzerinde yaptığı tesir için 1388 = 790 vukuâtının başındaki "Ploşnik bozgunu" fıkrasına bakınız).

Birinci Murad oğlu Bâyezid'in «Yıldırım» ünvanını kazanması.

(Yukarıki fıkırada bahsi geçen Konya muharebesinde Osmanlı ordusunun merkezine Birinci Murad, sağ cenâhına Şehzâde Ya'kub Bey, sol cenâhına Şehzâde Bâyezid Bey kumanda etmiş ve bu iki cenâha icabında yardım etmek vazifesi de Rumeli Beylerbeyi Kara-Timürtaş Paşa'ya verilmiştir. — Rivayete nazaran Konya muharebesinin Osmanlı menbâlarında iddia edildiği şekilde bir zaferle neticelenmesi Şehzâde Bâyezid'le Kara-Timürtaş Paşa'nın gayret ve şecâatleriyle mümkün olabilmıştır : İşte bundan dolayı Bâyezid Bey'in harekâtında gösterdiği sür'atten kinaye olarak "Yıldırım" ünvanını kazandığı ve Kara-Timürtaş Paşa'ya da Rumeli Beylerbeylik vazifesine ilâveten Vezirlik pâyesinin bu hizmetine mükâfat olarak verildiği rivayet edilir. — Şehzâde Bâyezid'in "Yıldırım" ünvanı için 1397 — 1398 = 800 vukuâtına da bakınız).

1387 = 789

Vezer-i-a'zam Çandarlı Hayrüddin Paşa'nın ölümü.

(Yenişehir-Fener'ini fethe giderken Vardar-Yenicesi'nde yahut Serez'de ece-liyle öldüğü rivayet edilir. — On sekiz sene Vezâret-i-uzmâ makamında bulunan bu meşhur adamın o mevkie tayini ve Vezâret meselesi için 1368 = 770 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Hayrüddin Halil Paşa'dan sonra oğlu Ali Paşa, ondan bir müddet sonra diğer oğlu İbrahim Paşa ve nihayet torunu Halil Paşa Vezer-i-a'zam olduğundan, Çandarlı ailesi İstanbul'un fethine kadar âdetâ irsî bir Vezâret hanedanı teşkil etmiş gibi gösterilir. — Her halde bu meşhur aile bilhassa 1368=770 tarihinden 1453 = 857 tarihine kadar seksen beş sene devletin en mühim makamlarında bulunmuş ve nihayet Fatih devrinde menkûb olmuştur. Bununla beraber İkinci Bâyezid devrinde bunlardan Çandarlı İbrahim Paşa bir müddet Vezer-i-a'zamlık etmiştir. — Çandarlıların hepsi ilmiyye mesleğinden yetişip Müderrislik, Kadılık ve Kadı-askerlikten vezârete geçmişlerdir. — 1386 = 788 tarihinde ölen ve sülâlenin müessisi vaziyetinde bulunan Birinci Çandarlı'nın ismi "Kara-Halil" dir; "Hayrüddin" ismi değil, ünvanıdır. — Çandarlı Hayrüddin Paşa'nın mezarı İznik'dedir : Vardar-Yenicesi'nde hastalandığı veyahut öldüğü için orada da makamı vardır. — Hayrüddin Paşa'nın ölüm tarihi olarak 1386 = 788 ve hattâ 10 Şevvâl

800 = 26 Haziran 1398 tarihleri de rivayet edilir: Fakat bunlar yanlışır).

Çandarlı Ali Paşa'nın Vezir-i-a'zam olması.

(Ali Paşa, yukarıki fıkra da bahsi geçen babası Hayrüddin Halil Paşa'nın ölü-mü üzerine Vezir-i-a'zam olmuş gösterilir. — Çandarlıların ikincisi olan Ali Paşa Kadı-askerlik makamından Vezâret makamına geçmiştir. — Osmanlı tarihinde Vezâret debdebe ve ihtişamının işte bununla başladığı rivayet edi-lir. — Vezâret meselesi için 1368 = 770 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

1388 = 790

Ploşnik bozgunu.

(1372 = 774 tarihinde Osmanlı hâkimiyetini kabul edip haraç altına girdiği ve 1375 = 777 tarihindeki Niş fethi üzerine bu tâbiyyet muahedesini daha ağır şartlarla tecdide mecbur olduğu halde Türk düşmanlığından bir an bile vazgeçmemiş olan Sırp kralı Lâzar Grebliyanoviç'in Osmanlılara karşı Ka-raman oğullarıyla ittifak etmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır: Bu ri-vayete göre Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey, yukarıki maddelerde bahsi geçen Konya muharebesi esnasında veyahut ondan sonra kral Lâzar'ı Rumeli tarafından taarruza teşvik etmiştir. Bununla beraber Karamanlılarla Sırp lar arasında bir hareket birliği olmamıştır. Hattâ Konya seferinde çapulculuğa kalkıştıklarından dolayı idam edilen Sırp askerlerinin silâh arkadaşları memleketlerine döndükten sonra başlarına gelen felâketleri milletdaşlarına anlatıp umumî bir heyecana sebep oldukları için kral Lâzar'ın Osmanlılara karşı ayaklanmış olduğundan bile bahsedilir. — Her halde 1375 = 777 tarihinde Niş'in fethinden ve Osmanlı hududunun Morava boylarına dayanmasından itibaren nasıl bir tehlikeye mâruz olduklarını anlamıya başlıyan Sırbistan ve Bosna İslâvları arasında müşterek bir mu-kavemet fikrinin uyanmış olduğu anlaşılmaktadır: Lâzar Grebliyanoviç işte bu vaziyetten istifade ederek Bosna kralı "Tvrtko" ile birleşmiş ve o zamana kadar kendisini tanımayan bâzı Sırp sergerdelerini de etrafında toplamıya muvaffak olmuştur. — Bu iki kralın kumandasında 30 bin kişilik bir Sırp ve Boşnak ordusu toplanmıştır. — O sırada Vardar boylarından ilerliyen bir Türk ordusu Bosna'yı istilâya başlamıştır: Bu ordunun 20 bin kişilik bir kuvvet olduğu rivayet edilir. Sırp ve Boşnak krallarının idare-sindeki 30 bin kişilik müttefik kuvveti işte bu 20 bin mevcutlu Osmanlı kuv-vetini Toplika vâdisindeki Ploşnik mevkiinde âni bir baskınla bozmuş ve rivayete nazaran bu vak'ada on beş bin Osmanlı askeri şehid olmuştur. — Müttefik kuvvetler içinde Bulgar ve Arnavut askerleri de bulunduğu riva-yet edilir: Hattâ Bulgar kralı Şişman'ın da ittifaka dahil olduğu hakkında bir rivayet vardır. — Ploşnik vak'ası yıllardanberi Osmanlı darbeleri altında mâneviyatı bozulup şaşkın bir hale gelmiş olan Balkan İslâvlığına yeni bir hayatiyyet vermiş ve hattâ Sırp, Bulgar ve Boşnak unsurlarının İslâv ittihadına bâzı Arnavut beylerinin de iltihakına sebep olmuştur. —

Bu ittifak için aşağıki fıkraya bakınız. — Ploşnik bozgunu için 1386 = 788 ve 1387 = 789 tarihleri de rivayet edilmiştir).

Osmanlılara karşı Balkan ittifakı.

(Ploşnik bozgununun Balkan İslâvlarında uyandırdığı umumî heyecan Türkleri Balkanlardan büsbütün taretmek için Sırlar, Bulgarlar, Ulahlar, Boşnaklar ve hattâ kısmen Arnavutlar arasında büyük bir ittifak akdiyle neticelenmiştir. — Birinci Murad'ın bu vaziyete karşı siyasi ve askerî iki türlü tedbir ittihâz ettiği rivayet edilir: Siyasi tedbir olarak bâzı Sırp beyleriyle Arnavutluk prenslerinden Balşa'yı gizli muhaberelele Balkan ittifakından ayırıp kendi tarafına çekmiş ve hattâ bir rivayete göre Sırp kralı Lâzar Grebliyanoviç'i kaçırp kendisine teslim edecek bir takım Sırp kumandanlarını gizlice elde etmiş ve askerî tedbir olarak da Bulgar ve Sırp ordularının birleşmelerine vakit bırakmadan Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa'yı Bulgaristan'ın istilâsına memur etmiştir. — Bulgaristan istilâsı için aşağıki fıkraya bakınız).

Bulgaristan'ın işgali.

(Yukarıki fıkroda bahsi geçen Balkan ittifakının Türklere karşı müşterek bir hareket ihtimalini önlemek için büyük bir sür'atle Bulgaristan üzerine yürüyen Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu Aydos'un şimalindeki "Nadir" geçidinden Balkan dağlarını geçerek Pravadi ve Şumnu şehirlerini zaptetmiş ve ondan sonra da Bulgaristan'ın o zamanki payitahtı olan Tırnova'yı almıştır. Kral Şişman'ın bu vaziyet üzerine Tuna boyuna kadar şimale çekilip Niğbolu kalesine kapandığı rivayet edilir. İşte bu sırada Birinci Murad da ordusuyla gelib Niğbolu önüne yetişmiş ve kral Şişman artık mukavemet imkânından ümidini kesmiştir. Bulgar Kralının işte bu vaziyet karşısında bir kere daha itâat ve inkıyâd altına girdiğinden bahsedilir. Fakat geçmiş haraçlarını vermek ve Silistre ile diğer bir kaç kaleyi teslim etmek gibi taahhütler altına girdiği halde Birinci Murad oradan çekilir çekilmez kral Şişman'ın yeniden ısyan bayrağını açması Bulgaristan'ın kat'î felâketiyle neticelenmiş ve Silistre, Hezargrad, Ruscuk şehirleri zaptedildiği gibi kayıtsız şartsız teslim olan kral da karısı ve çocuklarıyla beraber esir edilip Birinci Murad'ın karargâhına sevk edilmiştir: Tabii bu vaziyet üzerine Şişman'ın son melcei olan Niğbolu kalesi de Osmanlı fütuhâtına katılmıştır. — Orta Bulgaristan'ın bu suretle boydan boya işgali, Balkan ittifakına vurulan ilk darbe demektir. — Birinci Murad'ın karargâhına götürülmüş olan Bulgar kralı Şişman her halde Osmanlı hükümdarının kayın biraderi olmasından istifade etmiş olacak ki hiç bir cezaya uğramamış ve hattâ Osmanlı tâbiyyetine girerek âdetâ bir Türk valisi şeklinde mevkiini muhafaza etmesine bile müsaade edilmiştir: Fakat tabii artık yukarda isimlerini gördüğümüz Bulgar kaleleri Türk işgalindedir. — Kral Şişman'ın şahsiyet ve hüviyetiyle kızkardeşi Tamar'ın Birinci Murad'a takdimi meseleleri için 1376 = 778 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu fütuhât için 1376 = 778, 1379 = 781 ve 1389 = 791 tarihleri de rivayet edilmiştir. Bir rivayete göre de 1388 = 790 tarihinde başhyan Bulgaristan işgali 1389 = 791 tarihinde nihayet bulmuştur: 1393 = 795 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

Mora şehirlerinden bâzılarının işgali.

(Dördüncü Ehl-i salib devrindenberi Bizanslıların elinden çıkıp Lâtinlerin eline geçmiş olan Mora yarımadası ilkönce "Villehardouin" ismindeki Fransız ailesinin idaresinde "Achaie = Ahaiya" isminde bir prenslik şeklini almıştır : Fakat bu ailenin bütün Mora'ya hâkimiyeti Türk istilâsına kadar devam etmiş değildir; Bizans imparatoru "Sekizinci Mihail Paleoloğos" bir muharebede esir ettiği Mora Fransız prensi "Guillaume" dan 1262 tarihinde fide olarak Mistra = İsparta, Maina ve Monemvasia şehirlerini almış ve işte o tarihten itibaren bu Bizans mıntakası gittikçe genişletilerek Mora'nın takriben yarısını kaplamıştır. Bu mıntakanın "Despotluk" ismiyle bir Rum prensliği haline gelmesi, Orhan Gazi'nin kaynatası olan Bizans imparatoru Altıncı Yoannis Kantakuzinos devrinde ve 1348 = 749 tarihindedir : Buraya ilk despot olarak Altıncı Yoannis'in küçük oğlu Manuil Kantakuzinos tayin edilmiş ve işte o devirden itibaren bu mıntaka Lâtinliğe karşı Rumluğun en mühim melcei haline gelmiştir. Bizans'ın inhitat devrinde Mora despotluğunun Yunan kültürü için de son ocak rolünü oynadığı muhakkaktır. 1380 = 782 tarihinde ilk Mora despotu Manuil Kantakuzinos ölünce yerine büyük kardeşi olan ve bir aralık babasına saltanat şeriki olduğu için "imparator" ünvanını bile aldıktan sonra meşrû imparator Beşinci Yoannis Paleoloğos'la mücadele mecburiyetinde kalan Mateos Kantakuzinos geçmiştir : Bu Mateos'un imparatorluğu için 1356 = 757 vukuâtındaki izahata bakınız. 1383 = 785 tarihinde de Mateos Kantakuzinos'un ölmesi üzerine Mora despotluğu artık Kantakuzinos'lardan Paleoloğos'lara geçmiş ve bu mühim mevkie imparator Beşinci Yoannis Paleoloğos'un en küçük oğlu Teodoros tayin edilmiştir : Bu Teodoros için de 1377 = 779 ve 1379 = 781 vukuâtındaki izahata bakınız. — Osmanlıların Mora'yı kısmen veya muvakkaten işgal etmeleri işte bu "Birinci Teodoros Paleoloğos"un dâveti üzerinedir : Bu dâvetin sebebi Teodoros'un Lâtinlere karşı kendisini müdafaaya muktedir olamadığı için Osmanlı himâyesine dehaletten başka çare bulamamış olmasıyla izâh edilir. O sırada Vardar-Yenicesi'nde bulunan Evrenos Bey işte bu vaziyet üzerine Mora'ya girip bâzı kalelerle şehirleri işgal etmişse de ertesi sene zuhur eden Kosova meydan muharebesi bu ilk işgalin pek az sürmesine sebep olmuştur).

1389 = 791

Birinci Kosova muharebesi ve Murad Hudâvendigâr'ın şahâdeti.

(1388 = 790 tarihindeki Ploşnik bozgununun Balkan İslâvları arasında uyardığı umumî heyecan üzerine teşekkül eden Balkan ittifakı, Birinci Murad'ın gene o tarihte Bulgar krallığını ortadan kaldırmasıyla bozulup dağılmış değildir : Yalnız Hudâvendigâr'ın bâzı Sırp Beylerini gizli muhaberele elde ettiğinden bahsedilir; bu mesele için 1388 = 790 vukuâtı içindeki "Balkan ittifakı" fıkrasına da bakınız. Müttefikler ordusunda Sırlardan

başka Boşnak, Bulgar, Ulah, Arnavut ve hattâ Leh ve Macar askerleri de bulunduğundan bahsedilir. — Türk ordusuna bizzat Birinci Murad, müttetiklere de Sırp kralı Lâzar kumanda etmiştir: Bu kralın şahsiyeti için 1372 = 774 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Müttetik prensler içinde Bosna kralı Tvrtko, Kosova voyvodası ve kral Lâzar'ın damadı Vuk Brankoviç, Ulap prensi Büyük Mirçe ve şimali Arnavutluk beylerinden Georges Kastrioti bulunduğu rivayet edilir. Bunlardan Bosna kralının ismi bâzı menbâlarda "Tvertko" "Thwartko" şekillerinde de yazılmaktadır. Athanase Gegaj'in "L'Albanie et l'invasion turque au XVe siècle" isimindeki eserine nazaran o sırada İşkodra'nın şimalişarkisinde bir miktar arazisi bulunan Georges Kastrioti, Birinci Murad'ın siyasi tedbirleriyle bu muharebede bitarafılığı temin edilmiş olan Arnavut prenslerinden Üçüncü Balşa kadar ehemmiyetli bir şahsiyet değildir: Bu küçük derebeyi, İkinci Murad ve Fatih devirlerinde ısyan ederek senelerce sürmüş bir Arnavutluk gâilesi çıkarmış olan meşhur İskender Bey'in dedesidir; İskender Bey için 1423 = 826 vukuâtının ikinci ve 1447=851 vukuâtının da birinci fıkrasına bakınız. — Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos Osmanlı tâbiyyeti altında bulunduğundan ve Bizans imparatorluğunun artık kımıldanacak hali kalmadığından ve bilhassa o tarihte Makedonya ve Sırbistan'la coğrafi ittisali de olmadığından Kosova muharebesine iştirâk edememiştir. — Bu tarihten bir sene evvel işgal edilmiş olan Bulgar krallığı da aynı vaziyettedir: Bununla beraber müttetikler içinde bilhassa Makedonya Bulgarlarından bâzı kıt'alar bulunduğu rivayet edilir. — Birinci Murad bu vaziyet karşısında yalnız kalmış değildir: Rumeli tarafında Osmanlı idaresine girmiş olan Köstendil Bulgar prensi Konstantin'le bâzı Sırp beyleri Türk ordusuna iltihak etmiş olduktan başka, Anadolu Türk Beyliklerinden de yardımcı kuvvetler geldiği rivayet edilir: Köstendil Bulgar prensinin Osmanlı idaresine girmesi için 1371 = 773 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Anadolu Türk Beyliklerinden Kosova muharebesine Candar, Germiyan, Saruhan, Aydın, Menteşe, Hamîd, Teke ve hattâ Karaman hükûmetlerinin iştirâk etmiş oldukları hakkında muhtelif yerli ve yabancı menbâların da muhtelif rivayetler vardır: Fakat Karaman oğullarının iştirâki hakkındaki rivayet biraz şüphelidir. Her halde garbi Anadolu Beyliklerinden mühim bir kısmının iştirâki muhakkak olduğu için, Kosova meydan muharebesinde Balkan müttetikleri Anadolu Türk müttetikleriyle karşılaşmışlar demektir. — Osmanlı ordusundaki Hristiyan beyleri içinde efsanevî İslâv kahramanı "Marko Kraliyeviç" yahut "Krali-Marko" nun da bulunduğu rivayet edilir: Bu adam Sırp ve Bulgar destanlarında sihirli işler ve askeri mucizeler yapan millî bir kahraman rolünde görülürse de hakikatte Osmanlı ordusuna hizmet etmiş ve İslâvlara karşı harbetmiştir! — İki taraf kuvvetleri hakkında Şark ve Garp menbâlarında o kadar mütenâkız rivayetler vardır ki bunların telifi imkânsız gibidir. Bununla beraber, nisbeten en kuvvetli rivayetlere göre müttetikler yüz bin, Türkler altmış bin askerle harbe girmişlerdir. — Müttetikler için a'zamî rivayet üç yüz bin, Osmanlılar için asgarî rivayet de kırk bindir. — Harp meydanı olan "Kosova

sahrâsı" Mitroviçe ile Üsküp arasında ve Priştine'nin garbindadır: Buraya "Kossovapol = Karatavuk ovası" denir; Birinci Murad işte burada şehid olduğu için sonradan bu ovaya "Meşhed-i Hudâvendigâr" denilmiştir. — Muharebenin başında Osmanlı ordusu sol cenahının bozulmaya yüz tuttuğu halde bizzat ileri atılan şehzâde Yıldırım Bâyezid'in büyük yararlıkları sayesinde vaziyetin düzeldiği rivayet edilir. — Bir rivayete göre de harbin kat'î neticesi henüz tamamiyle belli olmadığı sıralarda Sırp kralı Lâzar'ın damadı olan Kosova voyvodası "Vuk Brankoviç" 10 - 12 bin atlıdan mürekkep maiyyetiyle beraber birdenbire harp meydanından çekilivermiş ve işte bu vaziyet Sırp ordusunun mâneviyatını bozarak müthiş bir panik zuhuru-na sebep olmuştur! Vuk Brankoviç'in bu hareketi iki suretle izâh edilir: Bir rivayete göre kaynatası mağlûb olduktan sonra tahtını zaptetmek istemiş ve ikinci bir izâha göre de evvelce Birinci Murad'la gizlice muhabere edip ondan aldığı vaatler üzerine böyle bir harekete girişmiştir! Bununla beraber, bir rivayete göre de Kosova muharebesinde ihanet eden "Vuk Brankoviç" değil, "Vlâdko" isminde bir Boşnak beyidir: Fakat bu ikinci rivayet birincisinden daha zayıftır. — İşte bu vaziyet üzerine müttefiklerin daha fazla mukavemet edemiyerek kaçışmaya başladıkları ve bir taraftan bunlar Türklerin kılıcı altında can verirken bir taraftan da müttefik ordular başkumandanı ve Sırbistan kralı Lâzar Grebliyanoviç'in maiyyet beyleri ve bin kişilik küt'asıyla beraber esir alındığı rivayet edilir. — Bir rivayete göre kral Lâzar yaralı olarak Birinci Murad'ın huzuruna getirilip metbûna karşı isyan etmiş bir âsi vaziyetinde bulunduğu için onun emriyle idam edilmiştir: Bununla beraber Lâzar'ın harp esnasında şehzâde Bâyezid tarafından kılıçla kafası kesilerek öldürüldüğü ve doğru olmıyan diğer bir izâha göre Yıldırım Bâyezid'e kızkardeşini takdim ederek canını kurtardığı hakkında da bir takım rivayetler vardır. Fakat her halde kral Lâzar'ın Kosova muharebesinden sağ kurtulmadığı muhakkaktır. — Bu muharebe, mağlûp Sırp kralı gibi galip ve muzaffer Türk hükümdarının da hayatına mal olmuştur: O devre ait bütün meselelerde olduğu gibi büyük Murad'ın nasıl şehid olduğunda da ihtilâf vardır. Zayıf bir rivayete göre Birinci Murad harp esnasında aldığı mühlik bir yara üzerine can vermiştir. Fakat daha kuvvetli rivayetlere göre bir Sırp kahramanı tarafından öldürülmüş olduğu muhakkaktır; bu husustaki Osmanlı, Sırp ve Bizans rivayetleri iki esasa ayrılabilir: Bir rivayete göre Murad Hudâvendigâr Kosova zaferini kazandıktan sonra harp meydanını teftiş ederken ve diğer bir rivayete göre de zaferden evvel, yâni harp henüz devam ederken şehid edilmiştir. Birinci şekle nazaran Osmanlı hükümdarı muharebe meydanında yaya gezerken düşman cesetlerinin içinden kalkan bir Sırp fedâisi müslüman olacağını söyleyerek Hudâvendigâr'ın ayaklarını öpmek bahanesiyle yanına gelmiş ve koynunda yahut kolunda gizlediği zehirli hançerle büyük Türk askerini kalbinden veyahut karnından vurup vatanının intikamını almıştır; ikinci rivayete göre de Sırp fedâisi bir firari şeklinde Türk ordusuna gelip gizli bir şey söyleyeceğinden bahsederek padişahın huzuruna kabul edilmiş ve işte o sırada ayak öpmek bahanesiyle o tarihi cinaye-

tini irtikâb etmiştir: Birinci Murad'ın vurulduktan sonra ancak iki saat kadar yaşadığı rivayet edilir. — Fedai bir Sırp asilzâdesi olan kaatilin ismi "Miloş Kapiloviç" dir: Bunun soy adı "Kabiloviç", "Kobilig", "Obilig", ve "Obraviç" şekillerinde de yazılır; Osmanlı menbâlarında da "Bilüş Kübile", "Miloş Kobile", "Viloş Kobile", "Miloş Nikola", ve "Milos Kobliš", gibi muharref şekiller vardır. Bir rivayete göre bu adam Sırp kralı Lâzar Grebliyanoviç'in damatlarından: Sırp destanlarında Kosova muharebesinin bir kahramanıyla bir haininden bahsedilir; bunların ikisi de kral Lâzar'ın damadıdır: Kahraman işte bu Miloş, hain de yukarda bahsi geçen ve askeriyle beraber birdenbire çekilip gitmesi müttefiklerin felâketine sebep gösterilen Kosova voyvodası "Vuk Brankoviç" dir; tabii o destanlarda bu iki damadın birine lânet okunup ötekine duâ edilir! Bununla beraber Miloş'un ismi etrafında da bir ihanet an'anesi yok değildir: Bu an'aneye göre kral Lâzar muharebeden bir akşam evvel verdiği bir ziyafette kadehini kaldırıp hâin olduğunu ilân ettiği Miloş'la beraber şarap içmiş ve bunun üzerine Miloş da sadakatinin ertesi gün anlaşılabilceğini söylemiştir! — Büyük cesaretini inkâra imkân olmıyan Sırp kahramanının Birinci Murad'ı vurduktan sonra kaçmaya kalkıştığı, fakat derhal tâkib edilip yakalanarak parçalandığı rivayet edilir. Kosova sahrâsında Miloş'un kurtulup kaçtığı nokta ile yakalanıp parçalandığı noktaya birer taş dikilmiştir. — Son zamanlarda Sırpların millî kahraman saydıkları Miloş için Sırbistan'da bir âbide yapılmıştır. — Bâzi menbâlarda rivayet edildiğine göre Osmanlı padişahlarının huzuruna kabul edilecek yabancıların üzerlerinde silâh olup olmadığını anlamak için yoklama yapmak âdeti, Miloş'un işte bu tarihi cinayetinden itibaren takarrür etmiştir. Huzura kabul edilen kimselerin kollarına iki kişi girmek âdetinin de bu vak'adan başladığı rivayet edilir: Bununla beraber bu âdetin Arnavutluk seferlerinden birinde ikinci Bâyezid'e yapılan bir suikast üzerine takarrür ettiği hakkında da bir rivayet vardır; bu rivayet için 1492 = 897 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Birinci Murad'ın cesedi eski Türk âdetince tahnît edilmiş, ahşâsı şehid olduğu noktada kurulan türbeye defnedilmiş ve mumyalanan vücudu da Bursa'daki türbesine naklolanmıştır. — En kuvvetli rivayete göre 1326=726 tarihinde dünyaya gelmiş olan Birinci Murad Milâdi hesaplâ 63 yaşında şehid olmuş ve 1360=761 tarihinde cülûs etmiş olduğuna göre 29 sene saltanat sürmüş demektir. — Murad Hudâvendigâr Türk tarihine şeref veren en büyük askerlerden ve en muktedir devlet adamlarındandır: Babası Orhan Gazi ona Rumeli yakasında küçük bir köprübaşı bırakmış ve o da işte bu ufak mirasa istinaden Balkan yarımadasının en büyük kısmına hâkim olmuştur. Osmanlı padişahlarının en büyüklerinden olan Birinci Murad Bizans imparatorluğunu kat'i surette Türk hâkimiyeti altına aldıktan başka Bulgar ve Sırp krallıklarının da siyasî mevcudiyetlerine nihayet vererek Balkan yarımadasında beş asırdan fazla Türk hâkimiyetini kurmuştur: Onun için bu büyük adam Osmanlı tarihinde hem imparatorluğun ilk müessisi, hem Rumeli'nin hakikî fatihi demektir. Her halde vakitsiz şehid olması Türk tarihi bakımından büyük bir ziyandır. — Kosova meydan muharebesinin en mühim neticesi,

Sırbistan istiklâlinin nihayet bulması ve Balkan islâvlığının Türk hâkimiye-
tine girmesidir : Birinci Murad'ın Tuna boylarına dayamış olduğu Osmanlı
hududunun önünde artık en mühim kuvvet olarak Macaristan kalmıştır;
Balkan yarımadasının Eflak, Bosna, Arnavutluk ve Yunanistan gibi henüz
tamamiyle fethedilmemiş yerleri büyük Murad'ın himmetiyle artık yeni vâ-
rislerini bekliyen birer miras haline gelmiştir! — Kosova zaferiyle Birinci
Murad'ın şahadet tarihinde sene itibariyle umumiyetle ittifak edilirse de ay
gün itibariyle ihtilâflar vardır : Meselâ 19 Cumâda-l-âhire = 15 Haziran
Salı, 24 Cumâda-l-âhire = 20 Haziran Pazar, 14 Şa'bân = 8 Ağustos Pa-
zar, 15 Şa'bân = 9 Ağustos Pazartesi ve 4 Ramazan = 27 Ağustos Cuma
tarihleri de rivayet edildikten başka, harbin bahara tesadüf ettiği hakkın-
da da rivayet vardır; hattâ sene olarak 1388 = 790 tarihi bile rivayet edil-
mişse de doğru değildir : Muhtelif Şark ve Garp menbâlarında görülen ay
ve gün tarihlerinin hepsi 1389 = 791 senesine aittir. — Birinci Murad'ın Hak
yolunda ve er meydanında muzafferen şehid olması o devrin islâm âleminde
büyük bir teessür uyandırmış ve hattâ Mısır sultanı Barkuk Birinci Murad'ın
Bursa'daki türbesine kıymetli bir şamdan, bir tas ve bir kur'an vakfetmiş-
tir. — Osmanlı tarihinde iki Kosova muharebesi vardır : Bunların biri Birinci
Murad'ın bu birinci Kosova muharebesi, öteki de İkinci Murad'ın ikinci Ko-
sova muharebesidir : O ikinci Kosova muharebesi için 1448 = 852 vukuâtına
bakınız).

BİRİNCİ BÂYEZİD

(Yıldırım Bâyezid)

—M. 1389 = H. 791 — M. 1402 = 804—

1389 = 791

Birinci Bâyezid'in cülûsu.

(Birinci Bâyezid Kosova muharebe meydanında babası Birinci Murad'ın şehâdeti üzerine hükümdar ilân edilmiştir. — En kuvvetli rivayete nazaran dedesi Orhan Gazi'nin ölümüne ve babası Murad Hudâvendigâr'ın cülûsuna tesadüf eden 1360 = 761 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre milâdî hesapla yirmi dokuz yaşında cülûs etmiş demektir: Diğer doğum rivayetleri için 1360 = 761 vukuâtına bakınız. — Birinci Bâyezid'in ismi Garp menbâlarında "Bajazet I" şeklinde tahrif edildiği gibi, "Yıldırım" lâkabı da "İlderim" vesaire gibi şekiller alır: Bâzı Fransız müverrihleri bu lâkabı "L'Eclair=Şimşek" kelimesiyle yanlış yahut mecazî şekilde terceme etmişlerdir. — Birinci Bâyezid'e "Yıldırım" ünvanının ne zaman ve ne münasebetle verilmiş olduğu kat'î surette belli değildir: Bu mesele için 1386 = 788 ve 1397 = 800 vukuâtına bakınız. Her halde şurası muhakkaktır ki bu ünvan resmî mahiyette bir şey olmayıp Birinci Bâyezid'in muharebelerde gösterdiği şecâat ve sür'atten dolayı askerle halkın taktığı bir lâkaptan ibarettir: Zaten tarihi kıymeti de işte bu hususiyetindedir. — Eski İslâm an'anesi mucibince Birinci Bâyezid'in "Celâlüddin" ünvanını da almış olduğu bâzı vesikalardan anlaşılmaktadır. — Birinci Bâyezid'in meskûkâtında cülûs tarihi olarak 1390 = 792 senesi görülmektedir: "Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası"nın 1 Eylül 1340 tarihli ve 5/82 numaralı nüshasında Yıldırım'ın meskûkâtını tetkik eden Ali Bey merhum bu tarih farkının Kosova muharebesinden sonra yeni hükümdarın Rumeli işleriyle bir müddet meşgul olduktan sonra Edirne'ye gelebildiği için cülûs merasiminin biraz gecikmiş olmasıyla izah edilebileceği fikrinde-dir. Kosova muharebesinden sonra Yıldırım'ın Sırbistan istilâsıyla uzun zaman meşgul olması mümkün olmakla beraber, cülûs tarihinin Edirne'ye avdet tarihiyle izah edilmesi pek kuvvetli bir tahmin olmasa gerektir: Her halde kardeşini boğdurarak babasının yerine geçmiye teşebbüs etmesi üzerine zuhur eden karışıklıkların bu vaziyette mühim bir tesiri olmak ihtimali vardır; bu mesele için aşağıdaki fıkraya bakınız).

Şahzâde Ya'kub Çelebi'nin idamı.

(Birinci Murad'ın Bâyezid, Savcı, Ya'kub ve İbrahim isimlerinde dört oğlu vardır; bunlardan Savcı Bey evvelce babasına karşı ısyan ettiği için idam edilmiştir: 1385 = 786 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. İbrahim Bey'in vaziyeti belli değildir. Karası valisi Ya'kub Bey'le Sultan-önü valisi Bâyezid Bey Kosova muharebesine iştirâk etmişlerdir. En kuvvetli rivayetlere göre Bâyezid Bey Ya'kub Bey'den daha büyüktür: Bununla beraber Ya'kub Bey'in veliahd olduğu hakkında da bir rivayet vardır; fazla olarak asker ve halk arasında çok sevildiği ve hattâ pek çok taraftarı bulunduğu da anlaşılmaktadır. Onun için Şehzâde Bâyezid kuvvetli bir ihtimale göre kardeşinin hakkını gasbederek tahta çıkmış gibidir! Yıldırım bu muvaffakiyetini babası şehid olduğu zaman yanında bulunmasına ve kardeşi Ya'kub Çelebi'nin de düşman artıklarını tâkib ederek ordugâhtan uzaklaşmış olmasına medyun görünmektedir: İşte bu vaziyetten istifade edip kendisine tarafdâr olan ümerânın müzaheretiiyle derhal hükümdarlığını ilân eden Birinci Bâyezid saltanatını sağlayabilmek için müthiş bir hileye teşebbüs ederek Ya'kub Bey'i ordugâh'a dâvet ettirmiştir; Oruç Bey bu meseleyi şöyle anlatır: “Ya'kub Çelebi'ye haber gönderdiler, gel seni baban ister diyüp getürdüler, çadır içinde kaydını gördüler!” Eski Osmanlı menbâlarının hemen hepsinde tesadüf edilen bu izahdan da anlaşılacağı gibi Ya'kub Çelebi babasının şahâdetinden haberdar olmadığı için bu feci tuzağa düşmüştür. Bâzi menbâlarda “Savcı Bey ısyanı” kabilinden bir gaileye meydan vermemek için Ya'kub Bey'in devlet ve millet selâmetine fedâ edildiğinden bahsedilmekteyse de bu izahın bir tevilden ibaret olmak ihtimali çok kuvvetlidir. — Müverrih Lâtfi Paşa “Osmanluda beyliğinden ötürü birbirine kıymak andan bertü oldu” diye hanedan azası arasında kardeş, evlât ve akraba katillliğini Ya'kub Çelebi'nin idamıyla Yıldırım devrinde başlamış gibi göstermekte ve daha bir takım menbâlarda da bu telâkkiye tesadüf edilmekteyse de doğru değildir; Osmanlı menbâlarındaki rivayetler doğru olduğu takdirde bu feci an'ânenin daha Osman Gazi devrinden itibaren başlamış olması lâzımgelir: Osman Gazi'nin amcası Dünder Bey'i kendi eliyle vurup öldürmesi hakkındaki rivayet için 1302 = 702 vukuâtının birinci fıkrasına, Birinci Murad'ın cülûsunda sağ olan kardeşlerinden Halil ve İbrahim Beyleri idam ettirmesi hakkındaki rivayet için 1360 = 761 vukuâtının birinci fıkrasına ve gene Birinci Murad'ın kendi oğlu Savcı Bey'i idam ettirmesi hakkındaki rivayet için de 1385 = 787 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Tabii bu rivayetler kâmilten veyahut kısmen doğru olduğu takdirde kardeş katillliği an'ânesinin Yıldırım devrinde başlamış olduğu hakkındaki iddianın yanlış olması lâzımgelir. — Osmanlı hanedanında “Nizam-ı âlem için” kardeş katillğine kanunî bir mahiyet verilmesi Fatih zamanındadır: 1451=855 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Birinci Bâyezid'in Ya'kub Çelebi'yi tuzağa düşürmek için tertib ettiği hileyi tıpkı Oruç Bey'in yukarıki ifadesinde olduğu gibi anlatan Aşık-Paşa-zâde, mağdûr şehzâdenin cenazesi hakkında da şu izahatı verir: “Heman kim geldi, anı dahî babası gibi itti-

ler. Oğluyla götürdüler, anları hallü haline yetürdüler"! Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi Birinci Murad'la oğlu Ya'kub Çelebi'nin cenazeleri tahnit edildikten sonra ikisi bir arada Bursa'ya nakledilmiştir. — Bu iki tabutun gizli nakledildiği hakkında bir rivayet vardır : Tabii bu rivayet, askerle halk arasında çok sevilen ve bir çok taraftarları bulunan Ya'kub Çelebi'nin feci âkibetinden dolayı hasıl olabilecek umumî teesürden korkulmuş olduğunu gösterir. Âşık-Paşa-zâde bu hali "ol gice askere ıztırab düştü" ibaresiyle kısaca kaydedip geçmektedir. Fakat Esterâbâdî'nin "Bezm-u-Rezm"indeki izahat daha vâzıhtır : Birinci Bâyezid'in cülûsunda karışıklık çıktığını söyleyen bu müellif, diğer bir fıkrasında da Birinci Murad ümerâsından bir kısmının Bâyezid'den yüz çevirip itâattan çıkarak kendi başlarına hareket etmiye başladıkları için sonradan tekrar iâat altına alınmış olduklarından bahsetmektedir. Her halde Yıldırım'ın meskûkâtında cülûs tarihinin 1390=792 senesine müsadif gösterilmesi işte bu gallelerle alâkadar olabilir : Fakat bu hususta kat'i bir şey söylemek kabil değildir. — Gene bu cinayetin Anadolu efkârıumumiyyesinde uyandırdığı derin teessür, Karaman oğulları idaresinde Osmanlılara karşı aktedilmiş olan ittifakın da en mühim sebebi gibi gösterilir : Bu mesele için aşağıda bu sene vukuâtının son fıkrasıyla 1390 = 792 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Ya'kub Bey fâciası Avrupa edebiyatında bile akisler uyandırmış ve meselâ anonim bir Katalan muharriri bu fâciadan bir kaç sene sonra "La historia de iacob Xalabin" isminde tarihî bir roman yazmıştır : Müverrih İorga'nın bir tetkikine mevzû teşkil eden bu tarihî romanda Ya'kub Çelebi Birinci Murad'ın büyük oğlu ve Veliahdi gösterilmekte ve Yıldırım Bâyezid de kardeşini öldürerek hakkını zaptetmiş bir gaasıp şeklinde tasvir edilmektedir. Her halde bu Ya'kub Çelebi meselesi çok mühim ve meraklı bir tetkik mevzûdudur).

Yıldırım Bâyezid oğlu Mehmet - Çelebi'nin doğumu.

(Yıldırım'ın Ankara muharebesini tâkib eden "Fetret" devrinden sonra "Birinci Mehmet" ünvanıyla Osmanlı padişahı olan ve kendisinden sonraki padişahların büyük dedesi vaziyetinde bulunan bu şehzâdenin doğumu için 1375 = 777, 1379 = 781, 1388 = 790 ve 1390 = 792 tarihleri de rivayet edilir. Osmanlı menbâlarında en fazla 1379 = 781 tarihinden bahsedilmektedir. Fakat Germiyan oğlu Süleymanşah'ın kızı olan anası "Devlet Hatun", yahut "Devletşah Hatun" veyahut "Sultan Hatun" la babası Yıldırım Bâyezid'in düğünü en kuvvetli rivayete nazaran 1381=783 tarihine tesadüf etmekte olduğuna göre, 1375 = 777 ve 1379 = 781 tarihlerinin doğru olmaması lâzımgelir: Zaten bu rakamlar bâzı Osmanlı menbâlarında da tenkid edilmiştir. Fazla olarak bu şehzâdenin Timur vak'asında 14 yahut 15 yaşlarında bulunduğu na ait rivayetler de mevcut olmak itibariyle burada esas ittihaz ettiğimiz 1389 = 791 tarihinin her halde en kuvvetli rivayet olması lâzımgelir: Bununla beraber bu kuvvetli rivayet bile ihtiyatla telâkki edilmelidir. — Fetret devrinden sonraki Osmanlı padişahları hep bu Mehmet Çelebi'nin neslinden geldiği ve Ankara felâketini tâkib eden anarşîye de bu prens nihayet verip

Osmanlı birliğini yeniden kurmaya muvaffak olduğu için, muahhar menbâ-larda Çelebi Sultan Mehmet Osmanlı devletinin ikinci müessisi gibi gösterilir. — Orhan Gazi'den Çelebi Sultan Mehmed'e kadar dört Osmanlı hükümdarının doğum tarihleri hakkındaki en kuvvetli rivayetlere nazaran bunlar hep babalarının cülûs tarihinde dünyaya gelmişlerdir: Ertuğrul Gazi'nin vefatında yerine aşiret beyi olarak Osman Gazi geçtiği zaman Orhan Gazî'nin doğuşu için 1281 = 680 vukuâtının ikinci fıkrasına, Orhan Bey'in cülûsunda Birinci Murad'ın dünyaya gelişi için 1326 = 726 vukuâtının ikinci fıkrasına, Birinci Murad'ın cülûsunda Yıldırım Bâyezid'in doğumu için de 1360 = 761 vukuâtının gene ikinci fıkrasına bakınız).

Sırbistan'ın tâbiyyet altına alınması.

(Ya'kub Çelebi fâciasından dolayı Yıldırım Bâyezid'e yüz çevirmiş olan Rumeli beyleri tekrar itâat altına alındıktan sonra Sırbistan meselesiyle meşgul olan yeni hükümdar büyük bir siyasî meharet göstererek Sırları büsbütün ezmekten ictinab etmiş ve Kosova muharebesinde öldürülen kral Lâzar'ın oğulları Stefan = Etienne ve Vuk ile müzakereye girişmiştir : Bu müzakere neticesinde imzalanan muahede mucibince Stefan her sene haraç vermek, her emredildikçe askeriyle beraber metbûunun maiyyetinde hizmet etmek ve kızkardeşi Olivera'yı nikâhla Birinci Bâyezid'e vermek şartıyla şimalî Sırbistan krallığına tayin edilmiştir. Bu suretle Kosova zaferini büyük bir basiretle istismar etmiş ve zafer sarhoşluğuna kapılmıyacak kadar olgun bir devlet adamı olduğunu göstermiş olan Yıldırım Bâyezid Sırp milletinin memleketinden sonra kalbini de fethetme muvaffak olmuştur : İşte bu sayede Sırlar artık samimî bir sadakatle Osmanlı idaresine bağlanmış ve bilhassa Anadolu Beyliklerinin zaptında, Bosna'nın istilâsında, Niğbolu muharebesinde ve nihayet Timur'a karşı Ankara harbinde Sırp ordusu Osmanlı hükümdarına sadakatle hizmet etmişti. — Bununla beraber kral Lâzar'ın bütün mirası oğluna verilmiş değildir : Priştine şehri merkez olmak üzere bu mirasın yarısı da Lâzar'ın damadı Vuk Brankoviç'e verilmiştir. Kosova muharebesinde kaynatasına ihanet ederek askeriyle beraber harp meydanından savuştuğu rivayet edilen bu eski Kosova voyvodası için Birinci Murad devrinin sonunda ve 1389 = 791 vukuâtının başındaki "Birinci Kosova muharebesi" fıkrasına bakınız. Bu suretle Sırbistan iki idareye ayrılarak Osmanlı hâkimiyetine girmiş demektir. — Prenses Olivera'nın Yıldırım'la izdivacı için aşağıda 1390 = 792 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

Bulgaristan ve Bosna fütuhâtı.

(Sırbistan meselesi tesviye edilirken askeri harekâta devam edilmiş ve şimalî Bulgaristan'ın henüz fethedilmemiş olan taraflarıyla Bosna üzerine kuvvetler sevk edilmiştir: Hoca-Firuz Bey kumandasında şimalî Bulgaristan'a giden kolun Vidin'i aldıktan sonra Tuna'yı geçerek Eflak içlerine doğru akın ettiği ve Paşa-Yiğit Bey kumandasındaki kuvvetin de Bosna üzerine büyük bir akın hareketi yapıp ganimetler aldığı rivayet edilir : Bosna krallığının ilk defa olarak işte bu tarihte haraca bağlandığı hakkında bir

rivayet vardır. — Bir taraftan da Yıldırım Bâyezid Üsküp ve Karatova şehirlerini fethetmiştir. — Bâzı menbâlarda bu fütuhât için 1390 = 792 tarihi de rivayet teilir).

İtalya hükûmetlerinden elçiler gelmesi.

(Venedik, Ciniviz vesair İtalyan hükûmetlerinden hem cülûs tebriki, hem ticaret mukavelelerinin tecdidı için gelen elçileri Edirne sarayında huzuruna kabul eden Yıldırım Bâyezid'in ticaret serbestisini kabul etmekle beraber bunlara hiç yüz vermediği ve hattâ "Roma'ya kadar gidip Saint-Pierre kilisesinin mihrâbında atıma yem yedireceğim!" dediği rivayet edilir. Bu suretle tahta çıkar çıkmaz Hristiyanlığa karşı açıktan açığa cephe almış olan Yıldırım'ın Mısır Kölemen Sultanlığı ile de ittifaka teşebbüs ederek Avrupa'daki Ehl-i salib cereyanlarına karşı bir Müslüman cephesi kurmak istediğinden de bahsedilmektedir).

Anadolu Türk Beyliklerinin Osmanlılara karşı ittifakı.

(Karaman devletinin hegemonyası altında vücuda gelen bu ittifaka sebep olarak Ya'kub Bey fâciasının uyandırdığı umumî teessürden bahsedilir: Her halde mühim bir kısmının Kosova muharebesine iştirâk etmiş olduğundan bahsedilen bu Beylikleri böyle bir ittifaka alabilmek için Karaman oğullarının öyle bir vesileden istifade etmiş olmaları pek tabiidir. — Bu ittifaka Kadı Bürhânüddin hükûmetlerinin dahil oldukları anlaşılmaktadır. Kastamonu havalisine hâkim olan Candar oğullarının ilkönce bîtaraf kaldıktan sonra nihayet Osmanlı tarafını iltizam ettikleri rivayet edilir. Bu suretle Karaman hükûmetiyle beraber sekiz Beylikten mürekkep bir blok vücuda gelmiş demektir. — Yıldırım Bâyezid'in Kosova muharebesini tâkib eden Rumeli gaileleriyle meşguliyetinden istifade eden bu hükûmetlerin Anadolu tarafındaki Osmanlı hudutlarına derhal tecavuza başladıkları muhtelif rivayetlerden anlaşılmaktadır: Meselâ Karamanlılar Beyşehir'i, Germiyanlılar evvelce Osmanlıların kendilerinden almış oldukları yerleri ve Kadı Bürhânüddin de Kırşehir'i zaptetmiş olduğu gibi, Mongol istilâsı devrinden kalan Kara-Tatarların reisi Mürüvvet Bey de Osmanlı arazisine musallat edilmiştir. — Yıldırım Bâyezid'in bu tecavuzlara mukabelesi ancak ertesi sene Rumeli gailelerinin tesviyesinden sonra başlamıştır).

1390 = 792

Yıldırım Bâyezid'in Bizans imparatorlarını azil ve nasbetmesi.

(Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos ile büyük oğlu Dördüncü Andronikos Paleoloğos'un saltanat hırsıyla Birinci Murad'a iltica ederek birbirlerini nasıl devirmiş oldukları ve nihayet Bizans tahtının ne gibi şerâitle Beşinci Yoannis'e bırakılmış olduğu bundan evvel tarih sırasıyla izah edilmiştir: 1377=779 ve 1379=781 vukuâtına bakınız. — Aynı vaziyetin bu sefer de oğulla baba yerine dede ile torun arasında tekerrür ettiğini görüyoruz:

Birinci Murad tarafından Bizans imparatorluğundan azledilip tahtı babası Beşinci Yoannis'e verildikten sonra kendisine de Silivri ve Marmara Ereğlisi gibi bâzı yerler arpalık olarak bırakılmış olan Dördüncü Andronikos 1385=787 tarihinde ölmüştür; bu haris prensin "Yoannis" isminde bir oğlu vardır. O sırada Bizans tahtında ihtiyar imparator Beşinci Yoannis Paleoloğos ile saltanat şeriki olan oğlu Manuil Paleoloğos bulunmaktadır: Genç Yoannis bunlardan birincisinin torunu ve ikincisinin de yeğeni olduğu ve kendisi de evvelce babası imparator olduğu zaman saltanat şeriki ilân edilmiş bulunduğu halde, dedesiyle amcası onu hiçe saymış ve hattâ bir rivayete göre de zındana atmışlardır. Yıldırım Bâyezid cülûs ettiği zaman işte bu menkûb veyahut mahbus prens Yoannis kendisine müracaat veyahut iltica etmiş, işte bunun üzerine Yıldırım altı bin suvari ve dört bin piyade ile İstanbul üzerine yürümüş, tehlike yaklaşınca İstanbul'da bir ihtilâl çıkıp dede ile torun hal'edilerek prens Yoannis "Yedinci Yoannis Paleoloğos" ünvanıyla tahta çıkarılmıştır: Buna "Yedinci Yoannis" denilmesi, dedesi Beşinci Yoannis'in çok uzun süren saltanat devrinde bir aralık imparator olan Kantakuzinos'un "Altıncı Yoannis" sayılmasındandır. — Fakat yeni imparator Yedinci Yoannis Paleoloğos'un saltanatı ancak birkaç ay sürebilmiştir: Vaktiyle babası Dördüncü Andronikos'un yaptığı gibi bu sefer de kendisinin zındana attığı Beşinci Yoannis'le oğlu ikinci Manuil her nasılsa kaçıp kurtularak alelusul Osmanlı padişahına iltica edip eskisinden fazla haraç vermek ve Türk ordusunda hizmet etmek şartıyla bir muahede akdine muvaffak olmuşlardır. İşte bu muahede mucibince Yedinci Yoannis Bizans imparatorluğundan azledilip Silivri ve Marmara Ereğlisi prensliğine tayin edilmiş ve Beşinci Yoannis ile oğlu ve saltanat şeriki ikinci Manuil tekrar Bizans tahtına oturtulmuştur! — Tabii bu vaziyette artık bütün o imparator gölgeleri Yıldırım Bâyezid'in dama taşları demektir: Hattâ bundan dolayı Venedik Senatosunun bu 1390 = 792 tarihinde İstanbul'a gönderdiği elçilere verdiği tâlimatta Bizans'a vardıkları zaman eger orada Paleoloğos'lar yerine Türklere tesadüf edecek olurlarsa evvelce Rumlar tarafından el konmuş olan Venedik gemilerinin kurtarılmasına çalışmalarından bahsedildiği bile rivayet edilir).

Yıldırım Bâyezid'in Sırp prensesi Olivera ile evlenmesi.

(Despina ismiyle de anılan bu prensesin izdivacı için 1389=791 ve 1391=793 tarihleri de rivayet edilir. — İzdivaç kararı için 1389 = 791 vukuâtında "Sırbistan'ın tâbiyyet altına alınması" fıkrasına bakınız. — Nikâhın Niş civarındaki "Kruşevaç = Alacahisar" câmiinde kıyıldığı rivayet edilir. — Bu Sırp kızının Osmanlı sarayına girmesi, içki ve sefâhetin de beraber girmesi gibi bir felâket sayılır! Bu andan itibaren Yıldırım'ın kayınbiraderleri vaziyetine geçen Lâzar oğulları Stefan'la Vuk samimi bir sadakat göstermiye başlamışlar ve hattâ her sefer askerlerini alıp enişterinin maiyyetinde hizmet etmişlerse de, her sene Osmanlı sarayına gelip kızkardeşleriyle muntazam bir temas halinde bulunmaları bunların nihayet Birinci Bâyezid üzerinde ihmâl edilemeyecek bir nüfuz kazanmaları ve Osmanlı sarayına ecnebi nüfuzunun

girmesiyle neticelenmiştir. Bu prensesin bundan evvelki ecnebi prenseslerinden farkı, ailesi ve memleketiyle mütemadi temasında gösterilir. Yıldırım Bâyezid'i devlet mukadderâtına tesir edecek derecelerde içki ve eğlenceye alıştıran da işte bu Sırp prensesidir. — Bundan evvel Osmanlı sarayına girdikleri mâlûm olan ecnebi kadınları için 1298 = 698 vukuâtının birinci fıkrasına, 1346 = 747 vukuâtına, 1376 = 778 vukuâtının birinci fıkrasına, 1358 = 759 vukuâtının ikinci fıkrasına ve 1377 = 779 vukuâtına bakınız).

Yıldırım'ın ilk Anadolu seferi : Saruhan, Aydın, Germiyan ve Menteşe Beyliklerinin zaptı.

(1389 = 791 vukuâtının son fıkrasında görüldüğü gibi Karaman devletinin hegemonyası altında Osmanlılara karşı Aydın, Saruhan, Menteşe, Germiyan, Hamid, Teke ve Kadı-Bürhânüddin hükûmetlerinden mürekkep bir Anadolu Türk ittifakı vücuda gelmiş ve bu ittifaka dahil olan Beylikler tarafından Osmanlı arazisinin bâzı yerleri zaptedilmiştir. Rumeli ve Bizans gailelerini tesviye eden Birinci Bâyezid artık bu Anadolu vaziyetini de kat'î bir şekle bağlamak üzere cülûsunun ertesi sene harekete geçmiştir. Osmanlı menbâlarında bu Anadolu seferine sebep olarak yalnız Karaman-oğlunun teşvikiyle yapılan tecavuzlardan bahsedilir : Halbuki bu ittifakın hakikî sebebini Ya'kub Bey fâciasının uyandırdığı umumî teessürde gösteren rivayetler de vardır ; bu rivayetler için 1389 = 791 vukuâtında "Şehzâde Ya'kub Çelebi'nin idamı" fıkrasına bakınız. — Yıldırım Bâyezid Anadolu seferine çıkarken Rumeli'den büyük bir kuvvet toplamıştır : Bu kuvvetin başında Rumeli Beylerbeyi Kara-Timurtaş Paşa'nın maiyetindeki ordu vardır ; bundan başka Osmanlı devletine tâbi hükümdarlardan Bizans imparatoruyla Sırp kralı da askerleriyle beraber gelmişlerdir : Bir rivayete göre Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos oğlu ve saltanat şeriki olan İkinci Manuil ile beraber gelmiş ve daha doğru bir rivayete göre de ihtiyar imparator İstanbul'da kalıp yalnız oğlu İkinci Manuil gelmiştir. Osmanlılar aleyhindeki Anadolu ittifakına dahil olmıyan Kastomonu hükümdarı Candar-oğlu İkinci Süleyman'ın da bu harekete iştirâk ettiği rivayet edilir. — Yıldırım'ın Karaman devletinden evvel müttefiklerine saldırması her halde o küçük hükûmetleri daha kolayca avlıyarak Karaman-oğlunu tecrid edip zayıf bırakmak mülâhazasıyla izah edilebilir. — En kuvvetli rivayetlere göre ilkönce Saruhan ölkesine taarruz edilmiştir : Bir hamlede zaptediliveren bu ölkenin beyi "Hızır-Şâh" esir edilip Bursa'ya gönderilmiş ve ondan sonra da Aydın Beyliğine girilmiştir. Yıldırım'a dehaletten başka çare bulamıyan Aydın Beyi İsa Bey düşmanına kızını da verip damad edinmek suretiyle elinde yalnız Tire'yi muhafaza edebilmişse de biraz sonra öldüğü için orası da işgal edilmiştir. Bu sırada İzmir limanı Rodos Şövalyelerinin elindedir : Bunun sebebi, vaktiyle Aydın-oğullarıyla diğer sahil Beyliklerinin Adalar denizine hâkim olmaları ve hattâ Rumeli'ye tacavuzları üzerine o zamanki Bizans imparatoru Üçüncü Andronikos Paleologos'un istimdadı, Papalık makamının teşviki ve Rodos Şövalyelerinin iştirâkiyle teşkil edilen bir haçlı donanma-

sının İzmir limanıyla kalesini basıp 1344 = 745 tarihinde zaptetmesi ve burasının Rodos Şövalyelerine verilmiş olmasıdır. İşte bu vaziyet üzerine biraz geride yeni bir İzmir kurularak “Müslüman İzmir” denilmiş ve hristiyanların eline düşen sahil şehri de “Gâvur İzmir” tesmiye edilmiştir! Sahil İzmirinin istirdadı için Aydın-oğulları bir hayli uğraşmışlarsa da çok müstahkem olduğu için muvaffak olamamışlardır. Yıldırım Bâyezid Aydın Beyliğini işgal ettiği zaman vaziyet işte böyledir: Bunun üzerine “Müslüman İzmir” Beyliğine Osmanlı ümerâsından “Kara-Sübaşı Hasan Ağa” tayin edilmiş ve rivayete nazaran “İzmir-oğulları” denilen aile işte bundan türemiştir. — Saruhan ve Aydın Beyliklerinden sonra sıra itibariyle bir rivayete göre Germiyan ve bir rivayete göre de Menteşe Beyliğine hücum edilmiştir. O sırada Germiyan beyliğinde bulunan İkinci Ya’kup Bey, Yıldırım Bâyezid’in kayınbiraderidir: 1381—783 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Fakat Germiyan beyi akrabalığa ehemmiyet vermediği için Yıldırım da o meseleyi hesaba katmıyarak bütün Germiyan ölkesini zaptetmiş ve kayınbiraderini esir edip Rumeli tarafına göndererek İpsala kalesine kapattırmıştır. O sırada Menteşe Beyliği bu sülâleden Ahmed ve Mehmed isminde iki kardeş arasında taksim edilmiş bir vaziyettedir: Yıldırım Bâyezid bu Beyliğin her iki parçasını da ilhak etmiştir; bunlardan Mehmet Bey Mısır’a kaçmıştır. Ahmet Bey’in işte bu sıralarda öldüğü rivayet edilir: Fakat bir rivayete göre de bir sene sonra ölmüş ve ölünceye kadar Milâs ve Muğla havalisinden mürekkep olan ölkesini muhafazaya muvaffak olmuştur. — Bütün bu garbî Anadolu Beylikleri sırayla işgal edilirken Karaman-oğullarının bunlara yardım için ilerledikleri ve hattâ Osmanlılarla bir muharebeye bile girdikleri hakkında bir rivayet varsa da ne dereceye kadar doğru olduğu belli değildir. — Her halde bu Beyliklerin ilhakı hem Anadolu Türk birliğinin temini, hem Karamanlılara karşı Osmanlı hegemonyasının tesisi bakımından çok mühim bir muvaffakiyet demektir: Bununla beraber Osmanlı düşmanlarının sayısı çoğalmış ve Timur istilâsı devrinde bu vaziyet büyük gailelere sebep olmuştur. — Bu Beyliklerin 1389 = 791 ve 1390 = 792 tarihlerine müsâdif iki seferde zaptedildiğine ait rivayetler de vardır: Bu rivayetlere göre ilkönce Saruhan, Aydın ve Menteşe sahil Beylikleri ve ondan sonra da Germiyan Beyliği zaptedilmiştir).

Alaşehir’in fethi.

(Saruhan, Aydın ve Germiyan Türk beyliklerinin ortasında tıpkı bir ada gibi kalmış olan bu Bizans kalesine Bizanslılar saldırılarak fethettirilmiştir! Bu hususta Bizans imparatorlarından istifade edildiği ve hattâ her iki imparatorun bizzat hizmet ettikleri rivayet edilirse de yukarıki fıkrada görüldüğü gibi Yıldırım’ın bu ilk Anadolu seferinde Beşinci Yoannis Paleologos’un ihtiyarlığından dolayı İstanbul’da kaldığı ve yalnız oğlu ikinci Manuil Paleologos’un geldiği hakkındaki rivayet daha kuvvetlidir. Bu ikinci Manuil o sırada Bizans imparatorluğunda bulunan ve bundan evvel muhtelif vesilelerle bahsi geçen Beşinci Yoannis Paleologos’un ortanca oğlu ve saltanat şerikidir. Babası Beşinci Yoannis ilk defa 1341 = 742 den 1376 = 778 tarihine kadar 35 sene ve ikinci defa olarak da 1379—781 tarihinden 1391 =

793 tarihine kadar 12 sene saltanat sürmüş, çok yaşamış, iki defada cem'an 47 sene imparatorluk etmiş, fakat Osmanlı Türklerinin gittikçe artan şevket ve kudretleri altında ezilerek zilletten zillete sürüklenmiş ve bilhassa saltanat hırsıyla her hakaret ve zillete katlanmış sefil ve zelil bir şahsiyettir. Birinci saltanatının bir çok seneleri gaasıp imparator Altıncı Yoannis Kantakuzinos ile oğlu Matheos Kantakuzinos'a karşı mücadeleyle geçtikten sonra, 1376 = 778 tarihinde bizzat kendi oğlu Dördüncü Andronikos Paleoloğos tarafından hal'edilip zindana atılmıştır: 1377=779 ve 1379=781 vukuâtındaki izahata bakınız. Bu Dördüncü Andronikos, Şehzâde Savcı isyanında bahsi geçen âsi prenstir: 1385 = 787 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Beşinci Yoannis ortanca oğlu Manuil ile beraber 1379 = 781 Haziranında büyük oğlu Dördüncü Andronikos'un zindanından kaçarak Birinci Murad'a iltica edip onun hâkimiyeti altına girmek on iki bin askerle otuz bin altın haraç vermek gibi ağır şartlarla büyük oğlu Dördüncü Andronikos'u devirtip Osmanlı hükümdarının sayesinde yeniden tahta çıkmıştır: 1379=781 vukuâtına bakınız. Bu sene vukuâtının başındaki fıkra da gördüğümüz gibi Beşinci Yoannis'le sevgili oğlu ve saltanat şeriki ikinci Manuil nihayet dördüncü Andronikos'un oğlu Yedinci Yoannis Paleoloğos tarafından da zindana atılmış ve bu sefer de Yıldırım'a iltica ederek tahtını kurtarmıştır: Bu suretle Beşinci Yoannis hem oğlu, hem torunu ile mücadele etmiş ve hem Altıncı, hem Yedinci Yoannis'lerin sukutunu görmüş demektir! Fakat bütün bu şahsî muvaffakiyetlerini hep Osmanlı hükümdarlarının himayeleri sayesinde elde etmiştir! Tabii bu himayeler çok zelilâne fedakârlıklara mal olmuştur: Meselâ Bizans'ın garbî Anadolu'da son şehri olan Alaşehir'in Yıldırım'a teslimi işte bu kabil fedakârlıklardandır! — Muahhar Garp menbâlarında Beşinci Yoannis'in büyük oğlu Dördüncü Andronikos'dan tahtını istirdad ederken 1379 = 781 tarihinde temin ettiği Osmanlı himâyesine mukabil işte o zaman Alaşehir'i metbûu olan Birinci Murad'a terkettiğinden ve hattâ Alaşehir Rumları imparatorun bu kararını kabul etmedikleri için Beşinci Yoannis'in ortanca oğlu ve saltanat şeriki ikinci Manuil de beraberinde bulunduğu halde Türk ordusuyla birleşerek kendi tebaasının Osmanlılara zorla teslim olmasına çalışmak zilletini bile irtikâb ettiğinden bahsedilir. Fakat Osmanlı menbâlarından bu vak'a Birinci Murad devrine değil, Yıldırım Bâyezid devrine ve bu devrin 1389 = 791 ve 1390 = 792 senelerine müsâdif gösterilmektedir. Bizans menbâları da kısmen bu Osmanlı rivayetini teyid edecek mahiyettedir. Onun için bâzı müstesrikler ve meselâ Paul Wittek 1390=792 tarihini esas ittihaz etmiştir. Bununla beraber 1381=783 veya 1391=793 tarihini kabul eden müellifler de vardır. Her halde yukarıda gördüğümüz 1379=781 rivayetine nisbetle bu 1390=792 ve 1391=793 rivayetleri Osmanlı Beyliğinin o tarihlerdeki coğrafi vaziyeti bakımından daha kuvvetlidir. — Yıldırım'ın bu ilk Anadolu seferinde sıra itibarıyla ilk önce Saruhan Beyliği işgal edildikten sonra ikinci Manuil Paleoloğos kumandasındaki Bizans kuvvetlerinin Alaşehir üzerine sevk edilmiş olması lâzımgelir: Çünkü Saruhan ili fethedilmeden evvel Osmanlı hududu henüz Alaşehir havalisine dayanmış değildir. — Bir Bizans imparatorunun bir

Bizans şehrini Türkler namına fethetmesi her halde tarihin kaydedebileceği en garip vak'alardan sayılabilir).

Hamîd Beyliğinin zaptı.

(Bu Beyliğin merkezi, eskiden "Felek-âbâd" ismi verilen "Eğirdir/Eğridir" şehridir. Merkezleri Antalya olan Teke Beylerinin de bu aileden oldukları rivayet edilir. — Hamîd Beyliği arazisinin mühim bir kısmı daha Birinci Murad devrinde Hamîd oğlu Kemâlüddin Hüseyin Bey'den zorla satın alınmıştır: 1381 = 783 vukuâtına bakınız. — Karaman-oğullarının kurdukları 1389 = 791 ittifakına Kemâlüddin Hüseyin Bey'in de dahil olduğu rivayet edilir. — Bu ittifakın akdi üzerine evvelce Osmanlıların satın almış oldukları altı şehirden Beyşehir'in Karamanlılar tarafından işgali esnasında Hamîd oğlunun da fırsattan istifade ederek bâzı yerleri istirdat etmiş olmak ihtimali vardır; hattâ Yıldırım'ın bu Beyliği de işgale kalkışması belki de böyle bir sebeptendir. Bununla beraber bâzı Osmanlı menbâlarında Hâmîd ölkesinin işgaline sebep olarak Karaman-oğullarının tecavuzlarına karşı askerî bir emniyet tedbirinden de bahsedilir. Her halde Kemâlüddin Hüseyin Bey'in ölkesi kolayca zaptedilmiş ve hattâ bir rivayete göre de Hüseyin Bey her nedense Yıldırım'ın emriyle idam edilmiş veyahut eceliyle ölmüştür. — Bu Beyliğin işgali için 1391=793, 1392=794 ve 1394=797 tarihleri de rivayet edilmiştir).

Tek e Beyliğinin zaptı.

(Hamîd oğulları sülâlesinin bir şubesi olduğu rivayet edilen Teke Beyliğinin merkezi Antalya şehridir: O sırada buranın hükümdarlığında Osman Çelebi gösterilirse de daha kuvvetli bir rivayete göre Mustafa Bey bulunmaktadır. Osmanlı istilâsı üzerine bu Bey'in Mısır'a kaçıp Kölemenlere iltica ettiği rivayet edilir. — Teke Beyliğinin de Osmanlılara karşı 1389 = 791 ittifakına dahil olduğu hakkında bir rivayet vardır. — Bu Beyliğin işgali üzerine Antalya Osmanlı devletinin Akdeniz'de en mühim limanı olmuştur. — Antalya sancak Beyliğine Firuz Bey'in tayin edildiği rivayet olunursa da bâzı vesikalarda bu Beyliğe Yıldırım'ın oğullarından İsâ Çelebi tayin edilmiş gösterilmektedir: Belki Firuz Bey bu şehzâdenin lalasıdır. — Bununla beraber bu seferde itâat altına alınan Teke Beyinin bir müddet daha mevkiini Osmanlı hâkimiyeti altında muhafaza ettiği ve hattâ Birinci Bâyezid namına sikke kestirdiği hakkında da bir rivayet vardır. Bâzı rivayetlere göre de Teke Beyliği 1391 = 793 veyahut 1392 — 1393 = 795 tarihlerinin birinde işgal edilmiştir: Her halde bu vaziyet biraz karanlıktır).

Karaman seferi ve Konya muhasarası.

(Saruhan, Aydın, Menteşe, Germiyan, Hamîd ve Teke Beyliklerinin çok büyük bir sür'atle üstüste işgali, 1389=791 ittifakını kurmuş olan Karaman devletini garbî Anadolu'daki müttefiklerinin hepsinden mahrum etmekle neticelenmiş demektir. Bu vaziyette Karaman hükûmetinin şimalişarkısın-

deki Kadı-Bürhânüddin Beyliğinden başka müttefiki kalmamıştır : Bununla beraber o zamana kadar Osmanlılarla birlikte hareket eden Kastamonu hükümdarı Candar-oğlu ikinci Süleyman Bey'in bu sırada Yıldırım'dan ayrılıp karşı tarafa geçtiği rivayet edilir. Fakat bu üç müttelik Yıldırım'ın Konya seferinde ordularını birleştirerek tek bir cephe teşkiline muvaffak olamamışlardır : Birinci Murad'ın damadı ve Yıldırım Bâyezid'in eniştesi olan Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey eskiden Lârende denilen Karaman kasabasına çekilmiş ve Kırşehir'e kadar gelen Kadı-Bürhânüddin'le Candar-oğlu ikinci Süleyman onunla birleşmiye imkân bulamamışlardır. İşte bu vaziyette bir taraftan Konya'nın Osmanlı muhasarasına mukavemet etmesi ve bir taraftan da Yıldırım'ın muhtelif Anadolu ve Rumeli işleriyle meşgul olmak mecburiyeti, eniştesi Alâüddin Ali'nin teklif ettiği sulhü kabul etmesine sebep olmuştur; bu teklifin kabulünde, merkezinden uzaklaşmış olan Osmanlı ordusunun mâruz olduğu iâşe müşkilâtının da tesiri olduğundan bahsedilir. — Yıldırım'la eniştesi arasında akdedilen sulhün şerâiti tamamiyle belli değildir : En kuvvetli rivayetlere göre Akşehir'le Beyşehir Osmanlılara verilmiş ve Konya ovasındaki Çarşamba suyu hudut ittihaz edilmiştir. —Bu seferde Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos'un ortanca oğlu ve saltanat şeriki olan ikinci Manuil Paleologos ile Yıldırım'ın kayınbiraderi olan Sırp kralı Stefan da bulunmuştur. — Bu muvaffakiyet üzerine Karamanlılardan alınan arazi Ankara'ya ilhak edilerek sancak beyliğine Gazi Sarı-Timurtaş Paşa ve Anadolu Beylerbeyliğine de Kara-Timurtaş Paşa tayin edilmiştir : Bunların birincisi Vezir-i a'zam Çandarlı Ali Paşa kölelerindendir ve "Muinüddin Timurtaş ibni Abdullah" künyesiyle de anılır bir mühtedidir; ikincisi de Aygud-Alp oğlu Kara-Alioğlu Kara-Timurtaş Paşa'dır ve en meşhuru işte bu Türk ırkından olmalıdır; bunlar umumiyetle birbirine karıştırılır; 1403—1404=806 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. — Yıldırım'ın eniştesi olan Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey'in Birinci Murad kızı "Sultan-Hatun"la evlenmesi hakkında 1381 = 783 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

Adalar denizinde donanma faaliyeti.

(Saruhan, Aydın ve Menteşe ölkelerinin fethi Osmanlı devletini Adalar denizinin şark sahillerine boydan boya hâkim bir vaziyete getirmiş olduğu gibi, Teke Beyliğinin zaptı da Antalya limanını Akdeniz'de Osmanlı bahriyesi için askerî bir üs olarak kullanmak imkânını temin etmiştir. Yıldırım Bâyezid'in bu müsâid vaziyetten derhal istifade için lâzımgelen tedbirlerin ittihazında kusur etmediği anlaşılmaktadır: Her şeyden evvel bir kere Çanakkale boğazının askerî ve ticarî ehemmiyetini tamamiyle takdir eden Yıldırım bu boğazın tahkimine Saruca Paşa'yı memur etmiş ve bilhassa Gelibolu kalesini yeniden yaptırdığı gibi liman, havuz ve tersane tesisâtı da vücud getirmiştir. İşte bu 1390 = 792 tarihinde başlıyan inşaatın senelerce sürdüğü rivayet edilir. Her halde Gelibolu'nun Osmanlı denizcilik tarihindeki ehemmiyeti Yıldırım devrinde ve bilhassa bu tarihte başlamış demek-

tir. — Gelibolu inşaatının devamı Osmanlı donanmasının faaliyetini geciktirmiş değildir: Son bahar mevsiminde Saruca Paşa kumandasında hareket eden 60 gemiden mürekkep bir filo ilkönce Cinvizlerin Sakız adasını yağma ve tahrib ettikten sonra Venediklilerin Eğriboz adasıyla Yunanistan'ın şark sahillerine taarruz etmiş ve bütün buralardan ganimetler alınmıştır. Bu vaziyet üzerine Venediklilerle Cinvizler adaların tahkim ve takviyesine başladıkları sırada Yıldırım Bâyezid de Anadolu'dan adalara hububât ihracını men'etmiştir).

1391 = 793

Istanbul sûrunda tâmir edilen yerlerin Yıldırım'dan gelen şiddetli bir emir üzerine yıktırılması.

(Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos Yıldırım Bâyezid'in Anadolu seferiyle meşguliyetinden istifade ederek İstanbul sârunun bâzı harap yerleriyle "Aurea porta = Yıldızlı kapı" denilen "Yedi-Kule" kapısının iki yanındaki kuleleri tâmir ve hattâ eskisinden fazla tahkim ettirmiş, bu tâmirat ve inşaat için bâzı kiliseleri yıktırmış ve tahkimâtı belli etmemek için bunları bir takım süslerle gizlemeye de kalkışmıştır! Tabii bu vaziyet derhal Yıldırım'a aksetmiş ve ihtiyar imparatorun bu tedbirine çok kızan Osmanlı hükümdarı bütün tâmirat ve inşaatın derhal yıkılmasını, eger yıkılmıyacak olursa Türk ordusunda bulunan oğlu ve saltanat şeriki İkinci Manuil Paleoloğos'un gözlerine mil çekileceğini Beşinci Yoannis'e tebliğ ettirmiştir. Yapılan şeylerin hepsi işte bu şiddetli emir üzerine derhal yıkılmıştır. — Bu acı mecburiyet, ihtiyar imparatorun uğradığı son zillet sayılır ve hattâ bu hacâletin ölümünü bile tesri ettiğinden bahsedilir).

Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleoloğos'un ölümü ve yerine Bursa'dan kaçan oğlu İkinci Manuil Paleoloğos'un cülûsu.

(İhtiyar imparator Beşinci Yoannis'in yukarıki fıkra da bahsi geçen sûr tâmiratının Yıldırım'dan gelen emir üzerine yıktırılmasından müteessir olarak öldüğü rivayet edilir. — Bu imparatorun saltanat müddeti ve hayatı için 1390 = 792 vukuâtında "Alaşehir'in fethi" fıkrasına bakınız. — Beşinci Yoannis'in ortanca oğlu ve saltanat şeriki olan İkinci Manuil Paleoloğos babasının ölümünü işitince Bursa'dan gizlice İstanbul'a kaçıp Bizans tahtına oturmuştur. O zamana kadar kendi maiyyetinde hizmet eden ve bir taraftan da rehine vaziyetinde bulunan yeni imparatorun izin almadan cür'et ettiği bu münasebetsiz harekete çok kızan Yıldırım Bâyezid derhal İstanbul'a bir elçi gönderip :

— Eğer emirlerime itâat edip rahat yaşamak istiyorsan şehrin kapılarını kapatır, içerde istediğin gibi saltanat sürersin: Şehir hâricinde ne varsa hepsi benimdir!

sözlerini tebliğ ettirmiş ve aynı zamanda İstanbul'da bir Türk mahallesi, bir câmi ve bir mahkeme tesisiyle bir de Kadı tayinini, Beşinci Yoannis

devrindeki haracın tezyidini ve tâbiiyet muahedesinin tecdidini istemiştir. Tabii bu talepler bir nevi ültimatom mahiyetindedir. — İstanbul surlarıyla Avrupa'nın yardımına güvenen yeni imparator ikinci Manuil bu talepleri reddetmiş ve işte bunun üzerine Türk ordusu İstanbul üzerine yürümiye başlamıştır).

İstanbul'un Türkler tarafından ilk muhasarası.

(Yukarıki fıkra da bahsi geçen Türk metâlibinin Bizans imparatoru tarafından reddedilmesi üzerine İstanbul üzerine yürüyen Osmanlı ordusu ilkönce şehir civarını Bizanslılardan temizlemiş, surların önüne kadar her taraf işgal edilmiş ve ondan sonra da sıkı bir muhasara kurulup yedi ay sürmüştür. — Türk çenberi içinde mahsur kalan ahali açlıktan kırılır ve fırınlarda odun yerine yakılmak üzere ahşap evler yıkılırken imparator Manuil'in bir taraftan Hristiyanlık namına Avrupa'dan istimdad ettiği ve bir taraftan da ilk Türk ültimatomundaki şartların daha ağırılarını kabul etmek mecburiyetinde kaldığı rivayet edilir : Bu şartlar için aşağıki fıkraya bakınız. — İstanbul'un Yıldırım devrindeki ikinci muhasarası için 1395 = 797, üçüncü muhasarası için 1396 — 1397 = 799 ve dördüncü muhasarası için de 1400 = 802 vukuâtına bakınız).

İlk İstanbul muhasarasının ablukaya tahvili.

(Yedi ay süren ilk İstanbul muhasarası enasında Macar kralı Sigismund'un Bulgaristan üzerine tecavuz hazırlıklarına başlamış olmasından dolayı Rumeli cephesinde fazla askere ihtiyacı olan Yıldırım Bâyezid, bir rivayete göre Bizans imparatoruna eskisinden daha ağır şartlar kabul ettirdikten sonra muhasaranın çözümlmesine ve onun yerine şehrin uzaktan abluka edilmesine râzı olmuştur. Bizans imparatorunun işte bu tarihte kabul etmiş olduğundan bahsedilen şartlar şöyle sıralanabilir: 1) İstanbul'da bir Türk mahallesi tesis edilmek üzere Bizans hükûmeti tarafından 700 ev verilmesi; 2) Sirkeci'de bir Türk mahkemesi tesisi; 3) Bu mahkemeye Osmanlı devleti tarafından bir Kadı tayini; 4) Bir câmi yapılması; 5) Şehrin dışında Galata'dan Kâğıthane'ye kadar olan arazinin Türklere terki ve buraya bir Türk garnizonu konulması; 6) Eski imparator Beşinci Yoannis Paleoloğos devrindeki haracın tezyidi; 7) Şehir haricindeki bağlarla bostanların hâsılâtından Osmanlı hazinesine onda bir nisbetinde vergi verilmesi. — İkinci Manuil bu şartları kabul ettiği ve işte bunun üzerine Cinvizler'in idaresindeki Galata'dan Kâğıthane'ye kadar uzayan Türk askeri mıntakasına yeni muahede mucibince altı bin kişilik bir garnizon konulduğu rivayet edilir : İstanbul surlarının önüne kadar olan yerler zaten Türk nüfuzuna girmiş olduğundan, netice itibariyle İstanbul harpsiz bir abluka çenberi içine düşmüş demektir. Bu vaziyete göre Bizans'ın o kadar fedakârlık mukabilinde elde edebildiği şey, ateşli muhasaranın ateşsiz ablukaya tahvilinden ibarettir. — Her taraftan muhtelif Türk garnizonlarının idame ettikleri bu daimi abluka hali 1391 = 793 tarihinden itibaren bir rivayete göre 1396 = 798 Niğbolu muharebesine kadar beş sene ve diğer bir rivayete göre de 1402 = 804 Ankara felâ-

ketine kadar on bir sene devam etmiştir. — Selçukîler devrindeberi Rumca-dan muharref olarak Türkçede kullanılan “İstanbul” isminin işte bu devir-den itibaren halk arasında da yayıldığı hakkında bir rivayet vardır. — İstanbul’da bir Türk mahallesiyse câmi ve mahkeme tesisinin 1396 = 798 Niğ-bolu zaferi üzerine takarrür etmiş olduğu da rivayet edilir : 1396—1397=799 vukuâtında “Üçüncü İstanbul muhasarası” fıkrasına bakınız).

Selânik fethi

(Selânik şehrinin bu 1391=793 tarihinde ve Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos’un ölümünden üç ay sonra Türkler tarafından fethedildiği hakkında bir rivayet vardır : Bu şehrin bir kaç defa fethi hakkındaki rivayetler için 1374 = 776 vukuâtındaki izahata, bundan üç sene sonraki fethih rivayeti için 1394 = 796 vekayiine ve ikinci Murad devrinde son defa olarak kat’i surette fethi için de 1430 = 833 vukuâtına bakınız).

İkinci Mora seferi.

(Bu sırada Mora despotluğunda eski Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos’un en küçük oğlu ve yeni Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleologos’un küçük kardeşi Theodoros bulunmaktadır: Bizans’ın Mora despotları içinde “Birinci Theodoros” ismiyle anılan bu prensle Mora despotluğu ve Mora’nın Osmanlı Türkleri tarafından ilk işgali için 1388 = 790 vukuâtına bakınız. — Birinci seferde olduğu gibi bu ikinci seferde de Mora tamamen değil, kısmen işgal edilmiştir. Bu muvakkat işgalin sebebi, Birinci Theodoros Paleologos’un Venedikliler tarafından gördüğü tazyik üzerine Türkleri Mora’ya dâvet etmesidir; işte bu dâvet üzerine Evrenos Bey’in ikinci Mora seferinde bazı sahil şehirlerini tahrib ettiğinden bahsedilir. Her halde birinci seferde olduğu gibi bu ikinci seferde de Türkler Mora despotunun dâvetiyle hareket etmişlerdir).

Almanya’ya kadar dayanan büyük bir akın hareketi.

(Rumeli’nin şimal ve şimalıgarbi hudutları boyunca dört kol üzerinden yapılan bu büyük akın hareketlerinde bir kol Bosna’ya saldırmış, diğer üç kol da yıldırım sür’atiyle Macaristan üzerinden Almanya’ya kadar uzamıştır : Akın hareketleri için 1372 = 774 vukuâtının ilk fıkrasına bakınız).

Macaristan’da ilk Osmanlı zaferi.

(Türk akıncılarının Macarlara karşı giriştikleri bu muharebenin o tarihten üç asır sonra akdedilmiş ağır bir muahedeyle meşhur olan “Karlovitze=Karlofça” civarındaki “Nagy-Olosz” mevkiinde Osmanlı zaferiyle neticelendiği rivayet edilir. Osmanlı Türklerinin Macaristan’da kazandıkları ilk zafer işte budur).

Eflak voyvodası Mirçe’nin esir edilmesi ve Osmanlı tâbiyyeti-ni kabul ederek esaretten kurtulması.

(1390 = 792 tarihinde garbi Anadolu Beyliklerini boydan boya işgal etmiş

olan Yıldırım Bâyezid'e karşı Anadolu'da artık Karaman, Kadı-Bürhânüddin ve Candar Beyliklerinden ibaret üç rakıp kalmıştır : Bunlardan Kastamonu hükümdarı Candar oğlu İkinci Süleyman Bey veyahut Süleyman Paşa Yıldırım'ın garbî Anadolu Beyliklerini istilâsı esnasında Osmanlılara tarafdarlık ettikten sonra kendisine de sıra geleceğini anladığı için Osmanlılardan ayrılıp Karaman oğlu Alâüddin ve Kadı-Bürhânüddin'le ittifak ettiği mâlûmdur : 1390 = 792 vukuâtında "Karaman seferi ve Konya muhasarası" fıkrasına bakınız. Anadolu Beyliklerini birer birer avlamak siyasetinde o zamana kadar kolaylıkla muvaffak olan Yıldırım o üç müttetikten ilkönce işte bu Candar oğulları Beyliğine taarruz etmiştir : Bunun sebebi Candar oğlunun ihanet etmiş sayılmasıdır. Yıldırım Bâyezid bu sırada bir taraftan Kadı-Bürhânüddin'in düşmanı olan Amasya Beyi Hacı-Şâdgeldi oğlu Ahmed Beyle ittifak ederken, bir taraftan da Kadı-Bürhânüddin'e elçi gönderip kendisinin Kastamonu seferinde onun bitaraf kalmasını istemiştir ; fakat aynı zamanda Kastamonu hükümdarı İkinci Süleyman da Kadı'dan istimdad etmiş ve pek tabii olarak Kadı-Bürhânüddin müttetikini iltizam ederek Yıldırım'ın bitaraflık teklifini reddetmiştir. Eflak voyvodası Mirçe'nin Rumeli tarafında Osmanlı arazisine tecavuzu işte bu vaziyete tesadüf etmektedir : Rivayete nazaran prens Mirçe Tuna nehrini geçip Bulgaristan arazisini şimalden cenuba doğru kat'ederek Aydos'un cenubundaki Karın-ova şehrini yağma ve tahrib etmiştir. Mirçe'nin bu cür'etine üç muhtelif sebep gösterilir : Bir rivayete göre Macar kralı Sigismund'un teşvikine kapılmış, diğer bir rivayete nazaran Vidin fatihi Firuz Bey'in bundan bir müddet evvel yaptığı Eflak akınının intikamını almak istemiş ve son bir rivayete göre de Yıldırım'ın tecavuzuna uğrıyan Candar oğlu İkinci Süleyman'ın teşvik ve tahrikine uymuştur : Firuz Bey'in Eflak akını için 1389=791 vukuâtı içinde "Bulgaristan ve Bosna fütuhâtı" fıkrasına bakınız. Eflaklılarla Candar oğullarının Karadeniz tarikiyle münasebette bulundukları mâlûm olduğuna göre İkinci Süleyman'ın böyle bir teşvikte bulunmuş ve hattâ Mirçe ile gizli bir ittifak akdetmiş olması çok kuvvetli bir ihtimal dahilindedir. — Yıldırım Bâyezid'in işte bu vaziyet üzerine Kastamonu seferini bırakıp Rumeli'ye geçtiği rivayet edilir : Silistre civarında Tuna'dan geçen Türk ordusu Eflak kuvvetleriyle kanlı bir muharebeye girişip büyük bir zafer kazanmış ve işte bu zafer üzerine prens Mirçe esir edilmiştir. — Eflak voyvodasının Bursa'ya sevkedilip bir müddet mevkuf tutulduğu ve nihayet üç bin duka altını, otuz at ve yirmi şahin fideye vermek, Osmanlı hâkimiyetine girmek ve bilhassa Macarlara karşı Türklere yardım etmek şartlarıyla serbest bırakılıp memleketine iade edildiği rivayet edilir. — Bu vaziyet üzerine o tarihten itibaren Balkan hükûmetlerinden biri daha Osmanlı nüfuz ve hâkimiyetine girmiş demektir ; fakat Mirçe'nin bu itâat ve inkıyâdı çok sürmüş değildir : 1396 = 798 vukuâtının son fıkrasına bakınız).

1392 = 794

Kastamonu Beyliğinin zaptı.

(Ölkeleri ellerinden alınmış olan Aydın, Saruhan ve Menteşe Beylerinin

Kastamonu'ya gelip Candar oğlu İkinci Süleyman'a iltica ettikleri rivayet edilir; bir rivayete göre de Menteşe oğlu Mehmet Bey ilkönce Mısır'a kaçtıktan sonra Kastamonu'ya gelmiştir. Bu rivayetler doğru olduğu takdirde Kastamonu Yıldırım'ın muhalifleriyle dolmuş demektir. Fazla olarak Candar-oğlu Süleyman Osmanlılara karşı Kadı-Bürhânüddin'le de ittifak etmiş ve hattâ Kadı'yı müşterek harekete dâvet ettiği için o da ordusunun başında harekete geçmiştir. İşte bu vaziyet üzerine Kastamonu Beyliğini istilâya başlıyan Yıldırım Bâyezid, evvelce de yaptığı gibi, mütteliklerin birleşmesine meydan vermeden büyük bir sür'atle bu beyliği baştanbaşa işgal ettikten başka Candar-oğlu İkinci Süleyman Bey veyahut Süleyman Paşa'yı da yakalatıp idam ettirmiştir. Esterâbâdî'nin "Bezm-ü-Rezm" ine göre Yıldırım Bâyezid bu muvaffakiyet üzerine Kadı Bürhânüddin'e bir nâme yazıp müttelikini öldürerek bütün memleketini zaptetmiş olduğundan bahsetmiştir: Kadı'nın da bu zafernâmeye cevap vererek Bâyezid'e meydan okuduğu rivayet edilir. — Bu vaziyet üzerine artık Anadolu'da Osmanlı devletiyle hemhudud olarak Karaman ve Kadı-Bürhânüddin hükûmetlerinden ibaret iki mühim düşman ölkesi kalmıştır).

Sinop Beyi Candar-oğlu İsfendiyar'ın Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi.

(Candar-oğlu İsfendiyar Bey, Yıldırım'ın idam ettirdiği Kastamonu Beyi İkinci Süleyman'ın kardeşidir: Bunlar, Candar-oğlu Kötürüm-Bâyezid'in oğullarıdır. İsfendiyar Bey 1385 = 787 tarihinde babası Kötürüm-Bâyezid Bey'in vefatındanberi bu sülâlenin Sinop şubesi beyliğinde bulunmakta ve Kastamonu hükümdarı olan kardeşiyle mücadele etmektedir. Bu sefer Kastamonu Beyliği işgal edilip İkinci Süleyman Bey Yıldırım'ın emriyle idam edilince Sinop Beyi İsfendiyar'ın Osmanlı hükümdarına dehalet ettiği ve ancak Yıldırım'ın hâkimiyeti altında mevkiini muhafazaya muvaffak olabildiği rivayet edilir. — Bâzi ecebî rivayetlerine göre Yıldırım Bâyezid bu sırada Osmanlı donanmasını Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'un kumandası altında Sinop'a sevk ederek İsfendiyar Bey'i tazyik ettirmiştir: Sinop Beyinin tâbiyyet altına girmesi belki de bu tazyik üzerinedir. — Kastamonu Beyliğinin zaptı ve Sinop Beyliğinin itâat altına alınması için 1393=795 tarihi de rivayet edilmiştir).

Çorumlu bozgunu.

(Esterâbâdî'nin "Bezm-ü-Rezm" indeki izaha göre Kastamonu vak'asından sonra Yıldırım Bâyezid'le Kadı-Bürhânüddin arasında bir takım muhabere-ler cereyan etmiş, Yıldırım Kadı'dan Osmancık kalesini istemiş, Kadı vermemiş ve işte bunun üzerine iki taraf Çorumlu ovasında karşılaşmıştır. Fakat Yıldırım Bâyezid etrafına Amasya Beyi Hacı-Şâdgeldi oğlu Ahmed Bey'le Cânîk beylerini, Taşan ve Tâcüddin oğulları gibi bazı derebeylerini topladığı halde harbi kazanmaya muvaffak olamamış, Osmanlı askeri bozulmuş ve Yıldırım Bâyezid ric'ate mecbur olmuştur. Hattâ Kadı-Bürhânüddin'in bu muvaffakiyet üzerine Ankara havalisine kadar Osmanlı arazisine akın ettiği bile rivayet edilir. — Esterâbâdî, Sivas hükümdarı Sultan Kadı-Bür-

hânüddin'in resmî müverrihi olduğu için bu rivayetlerde biraz mübâlağa bulunmak ihtimali unutulmamalıdır).

Macarların Bulgaristan'a tecavuzu ve Niğbolu'nun Macarlarla Türkler arasında alınıp verilmesi.

(Bizans imparatorluğu ile Bulgar ve Sırp krallıklarının Balkanlardaki arazisine hâkim olduktan sonra Tuna boylarına dayanan Türklerin karşısında artık en büyük ve en kuvvetli düşman olarak Macaristan vardır: O sırada Macar krallığı Dalmasya sahilleriyle şimalî Sırbistan'da Belgrad havalisine hâkim olduktan başka Eflak ve Boğdan üzerinde metbuiyyet hukuku iddia ediyor ve Venedik Cumhuriyetinden harac alıyordu. 1387 = 789 tarihindenberi Macar tahtında meşhur kral Sigismond vardı: Esasen "Luxembourg" hanedanına mensup olan bu hükümdar, son Macar kralı "Büyük Layoş" un erkek vâris bırakmadan ölmesi üzerine onun damadı olduğu için Macar krallığına seçilmişti. Fakat Sigismond için Balkan cephesi ikinci plânda kalmıyordu: Almanya imparatorluğu ile Lehistan ve Bohemya krallıklarını da nefsinde toplamak isteyen bu kral Balkan işlerinden fazla Avrupa işlerine ehemmiyet vermiş olmakla tenkid edilir. Bir taraftan kral Sigismond'un işte bu şahsî temayülleri ve bir taraftan da Macaristan'da eski askerî teşkilât bozulurken mezhep ihtilâflarının da araya girmesi Osmanlı siyaseti için çok müsâit bir vaziyet ihdas etmiştir. Bununla beraber Macar kralı Türk tehlikesine karşı büsbütün lâkayd kalmış değildir: Hattâ Bulgaristan üzerinde himâye hakkı olduğunu iddia eden Sigismond'un Yıldırım Bâyezid'e bir mektup yazarak Türklerin Bulgaristan işlerine ne hakla müdahale ettiklerini sorduğundan bile bahsedilir! Rivayete nazaran Yıldırım Macar elçisinin bu tarzdaki sözlerine hiç bir cevap vermeyip otağında asılı duran silâhlarına doğru hafif bir el işareti yapmakla iktifa etmiştir! Kral Sigismond'un Niğbolu seferi işte bundan mütevellit gösterilir. — Macar kralı uzun bir muhasaradan sonra Niğbolu kalesini bir aralık işgale muvaffak olmuşsa da, Anadolu'dan derhal Rumeli'ye geçen Yıldırım Bâyezid'in ilerlemekte olduğunu duyunca Türklerin eline esir düşmemek için Niğbolu'yu tahliye edip çekilmiş ve perişan bir halde ric'at ederken Türk ordusuna esir olmaktan güçlükle kurtulabilmiştir).

İşkodra'nın işgali.

(Ohri'nin fethiyle Savra zaferinin kazanılmasından itibaren Arnavutluk'da vaziyete hâkim olan Türklerin yedi senedir bu memleketin içerilerine doğru yayılmakta oldukları anlaşılmaktadır: Savra zaferi için 1385 = 787 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Bu sırada İşkodra şehrinin işgali işte o tedrici hulûlün çok ilerlemiş olduğunu gösterir. Bununla beraber büyük kuvvetlere dayanmayan bu ilk işgal muvakkat bir mahiyettedir ve İşkodra şehri bir müddet sonra Venediklilerin eline geçmiştir. — Bu şehrin bundan sonraki muhasaraları ve işgalleri için 1396=798, 1474=879 ve 1478=883 senelerine ve Fatih devrinde kat'î surette işgal ve ilhâkı için de 1479=883 vukuâtına bakınız. —

Türkler tarafından tehdid edilmekte olan Drağ şehrinin işte bu sırada Georges Thopia tarafından Venediklilere terkedilmiş olduğu rivayet edilir : Bu Thopia, evvelce Türkleri Arnavutluğa dâvet etmesi Savra muharebesinin kazanılmasına sebep olan Drağ beyidir).

1393 = 795

Amasya'nın işgali.

(Esterâbâdî'nin "Bezm-ü-Rezm"indeki izaha göre evvelce Osmanlılara taraf-dar olan Anadolu beyleri Yıldırım Bâyezid'in "Çorumlu bozgunu"ndan itibaren Kadı Bürhânüddin tarafına meyletmışlerdir : "Çorumlu bozgunu" için 1392 = 794 vukuâtına bakınız. Siyaset değiştiren bu beylerin en mühimmi, evvelce Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş olan Sinop Beyi Candar-oğlu İsfendiyar Çelebi'dir: 1392 = 794 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Çorumlu vak'asından sonra İsfendiyar Bey Kadı-Bürhânüddin'e bir elçi ile kıymetli hediyeler göndermişse de bu elçi Amasya'dan geçerken Kadı-Bürhânüddin'in düşmanı ve Osmanlı tarafdarı olan Amasya emiri Hacı-Şâdgeldi oğlu Ahmed Bey tarafından tevkif edilmiş ve Ahmed Bey elçi ve hediyeleri Yıldırım Bâyezid'e göndermek istemiştir. Bu vaziyetten haber alan Kadı-Bürhânüddin derhal Amasya üzerine yürüyüp şehri zaptetmişse de, Ahmed Bey kaleye çekilip müdafaasında devam ederken Kastamonu'ya gelmiş olan Yıldırım'dan da istindat etmiştir. Bu sırada kalenin fethi kolay olmayacağını anlayan Kadı-Bürhânüddin'in Amasya'dan Tokad'a çekilmesi çok müsait bir vaziyet hasıl etmiş ve işte bu fırsattan istifade eden Ahmed Bey Amasya'yı Yıldırım Bâyezid'e teslim ederek Osmanlı hizmetine girmiştir. — Bundan sonra Kadı-Bürhânüddin Amasya'nın istirdadına teşebbüs etmişse de Merzifon'a kadar gelen Osmanlı ordusuyla çarpışmaya cesaret edemediği için Amasya mülhakatiyle beraber Osmanlılarda kalmıştır. — Amasya valiliğine Yıldırım Bâyezid'in oğullarından Mehmet-Çelebi tayin edilmiştir : Bu şehzâde, Ankara felâketini tâkib eden "Fetret" devrinden sonra Osmanlı padişahı olan Çelebi Sultan Mehmet'dir. — Bu muvaffakiyet üzerine Bafra beyi ile Tâcüd-din ve Taşan oğulları gibi nüfuzlu beyler Osmanlı tâbiyyetine girmişlerdir).

Türk tâbiyyeti altındaki Bulgar hükûmetinin ilgası ve Bulgaristan'ın siyasi mevcudiyetine nihayet verilmesi.

(Bu tedbire sebep olarak Macar Kralı Sigismond'un 1392 = 794 tarihindeki Niğbolu seferindenberi Bulgaristan üzerinde emeller beslemeye başlamasından ve Bulgarların da bu vaziyetten istifade ederek onlarla birleşmek ihtimalinden ve hattâ bu yolda bâzı temayüllerinden bahsedilir: Evvelce Ploşnik bozgunu üzerine Bulgarların nasıl Türklere karşı cephe almış oldukları mâlûmdur ve Yıldırım'ın işte öyle bir vaziyete karşı böyle bir tedbir ittihazına mecbur olduğu anlaşılmaktadır : Ploşnik bozgunu ve siyasi neticeleri için 1388 = 790 vukuâtının birinci ve ikinci fıkralarına bakınız. — O sırada Bulgar krallığında Osmanlı müverrihlerinin "Sasmanos" ve "Susmanos" gibi muharref isimlerle andıkları "Şişman" bulunmak-

tadır : Birinci Murad'ın kayınbiraderi olan bu kralın şahsiyeti için 1376 = 778 vukuâtına bakınız. Bu kral evvelce Ploşnik bozgunu üzerine Türklere ihanet etmiş, fakat derhal tenkil edilerek başta payıtahtı olan Tırnova olmak üzere Niğbolu, Silistre, Rusçuk, Hezargrad, Pravadi ve Şumnu şehirlerinin işgal edilmesine sebep olmuştur : 1388 = 790 vukuâtında "Bulgaristan'ın işgali" fıkrasına bakınız. O zaman sırf eniştesi Birinci Bâyezid'in merhameti sayesinde âdeta bir Osmanlı valisi sıfatıyla ölkesinde bırakılmış olan kral Şışman'ın vaziyetini biraz tahkime muvaffak olduğu, o şehirlerden bir kısmının bu sefer tekrar fethedilmesine lüzum hasıl olmasından anlaşılmaktadır : Yıldırım Bâyezid bu vazifeye büyük oğlu Süleyman Çelebi'yi memur etmiştir. Bu senenin bahar mevsiminde Süleyman Çelebi kumandasında hareket eden Türk ordusu ilkönce Bulgaristan'ın payıtahtı olan Tırnova'yı muhasara ve fethetmiştir : O sırada kral Şışman Niğbolu kalesine kapanmış olduğu için Tırnova müdafaasını Bulgar tarihinin en mühim simalarından sayılan son Bulgar patriki "Eftim = Euthymius" idare etmiştir; Tırnova kalesi üç ay müdafaadan sonra 13 Temmuz = 3 Ramazan Pazar veyahut 17 Temmuz = 7 Ramazan Perşembe günü fethedilmiştir. Umumi bir hücum üzerine elde edilen bu zaferden itibaren Bulgar devletiyle kilisesinin istiklâli tarihe karışmıştır. Tırnova müdafaasının ruhu olan Patrik Eftim'in şehir fethedilince esir edildiği rivayet edilir. — Tırnova'dan sonra Tuna boyundaki Niğbolu, Silistre ve Vidin kaleleri de fethedilmiştir : Bunlardan Vidin'in ilk fethi için 1389 = 791 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. — Niğbolu'nun fethi üzerine evvelce oraya kapanmış olan Bulgar kralı Şışman'la oğlu Aleksandr esir edilmiştir : Kralın işte bu tarihte veyahut 1395 = 798 tarihinde idam edilmiş olduğu rivayet edilir; bir rivayete göre de esarette eceliyle ölmüştür. Kralla beraber esir olan oğlu Aleksandr'ın bir müddet sonra ihtida edip Osmanlı hizmetine girdiği ve hattâ Samsun valiliğine tayin olunduğu rivayet edilir. — İşte bu vak'adan itibaren artık bir Bulgaristan kalmamış ve bu krallığın arazisi doğrudan doğruya Türk toprağı haline gelmiştir).

Mahkeme rûsumunun ihdâsı.

(Yıldırım devrinde üstüste kazanılan parlak zaferlerle Osmanlı devletinin hudutları baş döndürücü bir sür'atle genişlerken, henüz teşekkül devrinde bulunan idare makinesinin yeni ihtiyaçlara tekabül edemeyen sadeliğindeki saffet Bizans ve Balkan ahlâkıyatıyla bozulmaya başlamıştır. Eski Osmanlı menbâlarında bu vaziyet Sırp prensesi Olivera'nın saray ahlâkıyatı üzerindeki fena tesirleriyle devlet kadrolarına bir takım ahlâksız ulemânın hulûlünden mütevellit gösterilir : Meselâ Aşık-Paşa-zâde bu vaziyeti şöyle anlatır; "Tâ Timür vartasına değin Bâyezid Han sohbet esbâbın Las kızı elinden öğrendi. Ali Paşa muâvenetiyle şarap ve kebab meclisi kuruldu"! Bu fıkırada bahsi geçen "Las kızı" Birinci Murad'ın Kosova muharebesinde öldürülen Sırp kralı Lâzar'ın kızı Olivera'dır : 1389 = 791 vukuâtında "Sırbistan'ın tâbiyyet altına alınması" ve 1390 = 792 vukuâtında "Yıldırım Bayezid'in Sırp prensesi Olivera ile evlenmesi" fıkralarına bakınız. Aşık-Paşa-zâ-

de'nin yukarıki fıkrasında bahsi geçen "Ali Paşa" da "Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa'dır; ilmiyye mesleğinden yetişmiş olan bu meşhur vezir sefahat düş-künlüğü ile mâruftur: 1386 = 788 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Gene aynı menbâda bu sefiş Paşa "Ali Paşa zevvâk kişiydi, müsâhibleri dahi zevvâk oldu" şeklinde tasvir edilir! Eski Osmanlı menbâlarının bir çoklarında fetva bezirgânlığı eden ahlâksız ve müfsit ulemânın ilk Çandarlılar devrinden itibaren devlet bünyesine hulûl etmiye başlamış olduklarından şikâyet edilmektedir. Yıldırım gibi bir kahramanın bile ahlâkını işte bu vaziyet bozmuştur : Ali'nin "Küh-ül-ahbâr"ında Yıldırım Bâyezid'in "Memleket mâldârların mü-sadere edüp malların almağa ve bâc-u-harâc ve tekâlif-i urfiyyede reâyâya ecdâd-ı izâmından ziyade teklifler kılmağa" başladığından şikâyet edilir; hattâ "Vüzerâ ve ümerâsının kibr-ü-gururlarından halkın münfail ve mü-teneffir" olduğundan bile bahsedilmektedir. Idarenin bu umumî bozukluğu içinde bilhassa Kadıların soygunculukları nihayet Yıldırım'a kadar aksetmiş ve hattâ tuhaf bir rivayete göre halkın şikâyetlerinden çok müteessir olan padişah bütün Kadıların Yenişehir'de bir eve doldurulup hepsinin birden yakılmasını bile emretmiştir! Bu emrin icrasına Çandarlı Ali Paşa'nın mâni olduğundan bahsedilir. Kadıların o zamana kadar resmî vâridat menbâlarından mahrum oldukları için yolsuzluklar olduğunu Yıldırım'a arzeden Ali Paşa bu hale nihayet vermek için Mahkeme rûsumunu ihdâs etmiştir : Bu yeni usule göre hüccetler için 25, tescil için 7, nikâh için 12 ve miras taksimi için de binde 20 akça vergi tarhedilmiştir. Her halde Osmanlı idareciliğinin bilhassa Kanunî devrinde en yüksek derecesini bulan tekâmül tarihinde bu gibi ıslâhatın büyük bir ehemmiyeti olmak lâzımgelir).

1394 = 796

Selânik ve Yenişehir havalisinin fethi.

(Bu senenin Cumâda-l-lâhire = Nisan ayında Selânik, Yenişehir ve havalisi- nin fethedilmiş olduğu rivayet edilir : Eski Osmanlı menbâlarında kaydedilen bu rivayete yalnız bir Bizans menbâında tesadüf edilmektedir. Selânik'in 1403 = 806 tarihinde Bizanslılar tarafından Venediklilere satılmış olduğu mâlûm olduğuna göre, o tarihten sonra her halde elden çıkmış olması lâ- zımgelir : Zaten gene aynı rivayeti kaydeden menbâlarda Ankara hezimetin- den sonra Edirne'de hükûmet süren Süleyman Çelebi tarafından Bizans im- paratoruna iade edilen Selânik'in elden çıkmış olduğu hakkında da bir kayıt bulunduğu göre, bu eski Osmanlı rivayetinin doğru olmak ihtimali çok kuvvetlidir. Fakat Selânik'in 1383 = 785 — 1387 = 789 tarihleri arasında ve 1391 = 793 tarihinde de fethedilmiş olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır : Bu karışık mesele için 1374 = 776 vukuâtındaki izahata ve Selânik'in ikinci Murad devrindeki son ve kat'i fethi için de 1430 = 833 vukuâtına bakınız).

Arnavutluk istilâsı.

(Bu sırada Arnavutluk'da iki rakib devletin terakkisi görülmektedir: Şark- tan ve karadan Türkler, garptan ve denizden Venedikliler hulûl etmektedir.

Yerli ve yabancı ırklara mensup derebeyleri şahsî menfaatlerine göre bu iki kuvvetten birine istinad etmekte ve hattâ bazan ölkelerini bile vermektedir: Meselâ 1393 = 795 tarihinde bunlardan Georges Thopia Draç şehrini ve gene 1393 = 795 tarihinde Dukagin-oğulları Leş şehrini Venediklilere terketmişlerdir. Bu vaziyeti dikkatle tâkib etmekte olan Türkler de işte bu sene daha geniş nisbette bir mukabil harekete geçerek Boyana ve Drina boylarında ilerlemek suretiyle şimalî Arnavutluk'da İşkodra gölünün cenub ve cenubugarbî taraflarını işgal etmişlerdir. Arnavutluk'da Osmanlı - Venedik rekabeti işte bu devirden itibaren şiddetlenmiye başlamıştır. Ankara felâketinden sonra bu yerlerin elden çıkması Osmanlıların Arnavutluk hâkimiyetini bir müddet geciktirmiştir. — Arnavutluğun umumî vaziyeti için 1383=785 vukuâtındaki izahata bakınız).

1395 = 797

İkinci İstanbul muhasarası.

(İstanbul dört senedenberi abluka altındadır : 1391 = 793 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Bu vaziyetten çok muazzab olan Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos Avrupa Hristiyanlığına müracaat etmişse de payitahtını müdafaa için bir avuç askerden başka bir imdat alamamıştır. Fazla olarak Paleoloğos hanedanı arasında çok şiddetli ihtilâflar da vardır : Meselâ Dördüncü Andronikos Paleoloğos'un oğlu ve İkinci Manuil'in yeğeni olup bir aralık "Yedinci Yoannis Paleoloğos" ismiyle imparatorluk bile etmiş olan prensin amcasına karşı Türklere istinad ettiğinden bahsedilir : Bu prensin bir kaç ay süren imparatorluğu için 1390 = 792 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Hattâ bir rivayete göre Vezir-i a'zam Çandarlı Ali Paşa 1393 = 795 tarihinde Bizans ahalisine İkinci Manuil hal'edilip yerine işte bu "Yedinci Yoannis" iclâs edildiği takdirde İstanbul ablukasının kaldırılabilceğini bile va'detmiştir. Bir taraftan da imparator İkinci Manuil'in Mora despotluğunda bulunan küçük kardeşi "Birinci Theodoros" un Osmanlı himâyesinde bulunan bazı Hristiyan beylerine tecavuzundan şikâyet edilmektedir. Sırp prensleri arasında da aynı şekilde bir takım ihtilâflar bulunduğundan bahsedilir. — Bu karmakarışık vaziyet Suriye ile Anadolu'yu tehdid etmiye başlayan yeni bir tehlike devrine tesadüf etmektedir : 1394 = 796 tarihindenberi Osmanlı devletiyle Suriye kıtasına da sahib olan Mısır Kölemen imparatorluğu Timur-Leng'in tehdidi altında demektir. Bu kadar büyük bir tehlike ânında Rumeli tarafından pek haklı olarak emin olmak istiyen Yıldırım Bâyezid her halde o tehlike yaklaştığı zaman Paleoloğos'larla irili ufaklı Balkan prenslerinin arkadan gaile çıkarmalarına bir an evvel mâni olacak tedbirler ittihazını düşünmüş olmalı ki bütün bu prensleri Serez'de umumî bir ictimâ akdine dâvet etmiş ve hepsini huzurunda toplamıştır : Bunların en mühimleri Bizans imparatoru İkinci Manuil, bunun yeğeni ve Osmanlı tarafdarı olan sabık imparator Yedinci Yoannis Paleoloğos, İkinci Manuil'in kardeşi ve Mora despotu Birinci Theodoros'la Sırp prensleri Stefan Lâzareviç ve Vuk Brankoviç gibi bir takım hükümdar gölgeleridir. Yıldırım'ın riyasetinde çok gü-

rütlülü geçtiği anlaşılan bu ictimâda bilhassa Paleoloğos'ların birbirine girmelerinden gazaba gelen Yıldırım Bayezid'in bu hale karşı en kesdirme çare olarak Osmanlı taraftarı olan Yedinci Yoannis Paleoloğos'dan mâadâ bütün Bizans prenslerini kılıçtan geçirip işi esasından halletmek istediği rivayet edilir. Yıldırım'ı bu fikrinden caydıran, Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa'dır : Çandarlı ailesinin Osmanlı tarihindeki vaziyeti için 1368 = 770 vukuâtında "Çandarlı Kara-Halil'in Vezir-i-a'zam olması" ve 1386 = 788 vukuâtında "Vezir-i-a'zam Çandarlı Hayruddin Paşa'nın ölümü" fıkralarına ve Çandarlılarla Paleoloğos'lar arasındaki samimi münasebetler için de 1453 = 857 vukuâtı içindeki "10 Temmuz = 3 Receb, Salı" fıkrasına bakınız. — Çandarlı Ali Paşa'nın sayesinde Serez toplantısından sağ kurtulan Bizans ve Sırp prenslerinin birbirleriyle bir ittifak akdedip sebât ve sadakat yeminleri de ederek bir daha hiç bir ictimâa iştirâk etmemiye ve hattâ Türklere karşı müttahit bir cephe teşkil etmiye karar verdiklerinden bahsedilir! Bu karara yalnız Yedinci Yoannis Paleoloğos'un iştirâk etmemiş olduğu anlaşılmaktadır. — Payıtahtına işte bu zihniyetle dönen Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos'un derhal bir takım müdafaa tedbirlerine tevessül ettiği ve İstanbul'da bir Türk mahallesiyile bir mahkeme ve câmi tesisi hakkında evvelce der'uhde etmiş olduğu şartların ifâsından da imtinâa kalktığı rivayet edilir : İmparatorun bu taahhüdâtı için 1391 = 793 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Bu seferki ikinci İstanbul muhasarasının sebebi işte bu vaziyettir. Tabii Türk ordusunun bu muhasarası, esasen dört senedir devam etmekte olan ateşsiz abluka halinin sıkı ve ateşli bir çenber haline kalbedilmesi demektir : Bu muhasaraya ikinci Manuil'in yeğeni olan sabık imparator Yedinci Yoannis Paleoloğos'un da bir miktar askeriyle beraber iştirâk etmiş olduğu rivayet edilir. — 1395 = 797 yaz mevsiminin sonuna kadar devam eden bu ikinci İstanbul muhasarasında bir kaç umumî hücum yapıldığı halde surların mukavemetinden dolayı şehir fethedilememiştir. Nihayet kış mevsiminin hulûlü üzerine muhasara harekâtı durmuşsa da abluka hali devam etmiştir. — İstanbul'un Yıldırım devrinde başlamış olan muhasaralarının birincisi için 1391 = 793, üçüncüsü için 1396 — 1397 = 799 ve dördüncüsü için de 1400 = 802 vukuâtına bakınız).

Yıldırım Bâyezid'in Mısır'daki Abbâsî halifesinden «Sultan» ünvanını istemesi.

(Bundan evvel de görüldüğü gibi ilk Osmanlı hükümdarları "Sultan" ünvanını resmen hâiz değillerdir : 1386 = 788 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Her ne kadar Orhan Gazi ile Birinci Murad devirlerine ait bazı kitâbe, sikke ve vakfiyye gibi vesikalarda "Sultân-ül-ğuzât" ünvanına tesadüf edilmekteyse de "Gaziler reisi" gibi bir mânâyâ gelen bu ünvan imparatorluk mefhumunu ifade eden sultanlıkla alâkadar değildir. Zaten İslâm âleminde bu gibi ünvanların halifeler tarafından resmen tevcih edilmek şartıyla mâteber olmasına ait an'ane o sırada henüz mer'iyetini muhafaza etmektedir ve Birinci Bâyezid devrine kadar Mısır'daki Abbâsî halifeleri tarafından hiç bir Osmanlı hükümdarına böyle bir ünvan tevcih

edildiği mâlûm değildir. — Anadolu ve Rumeli'deki fütuhâtıyla muazzam bir devlet haline gelmiş ve bilhassa Hristiyanlara karşı kazandığı büyük zaferlerle bütün İslâm âleminin teveccühünü kazanmış olan Osmanlı devletinin hükümdarına hâlâ "Bey" denilmesi bilhassa milletler arasındaki teşrifat bakımından çok tuhaf bir vaziyet ihdas etmektedir: Çünkü bu "Bey" in maiyyetinde kendisine resmen tâbi ve harağgüzâr olarak imparatorlar ve krallar vardır! Halbuki Birinci Bâyezid'in meskûkâtında "Bâyezid ibni Murad" şeklinde kendi ismiyle babasının adından başka hiç bir ünvan yoktur! — Yıldırım'ın işte bu sene içinde tamamiyle haklı olduğu "Sultan" ünvanını almak için Mısır'a elçiler ve hediyeler göndermesi işte bu gayritabii vaziyete artık bir nihayet vermek içindir: O sırada Abbâsî halifelğinde "Birinci El-Mütevekkil-al-Allâh" bulunmaktadır; fakat Yıldırım Bâyezid doğrudan doğruya bu halifeye müracaat etmeyip Mısır Sultanı Barkuk'a elçi göndermiştir. Zaten o sırada Osmanlı - Mısır siyasî münasebetleri çok sıkı bir dostluk halinden daha ileri giderek günden güne yaklaşan Timur istilâsının ortaya çıkardığı müşterek tehlike karşısında bir ittifak şeklini bile almıştır: Onun için Yıldırım bu suretle müttefikine müracaat etmiş demektir. Hediyelerle giden Osmanlı elçilerinin vazifesi, halifenin Yıldırım Bâyezid'e "Sultan", ünvanını tevcih ettiğine ait bir "Teşrif" vermesi hususunda Mısır hükümdarı Sultan Barkuk'un delâletini temin etmektir. Bağdat Abbâsîlerinin Mongol istilâsı altında yıkılmasından itibaren bu hilâfet hanedanının Mısır'a iltica eden şubesi hiç bir siyasî nüfuzu hâiz olmayarak yalnız din reisliği vaziyetindedir: Onun için Mısır sultanlarının bu halifeler üzerinde kat'î bir nüfuzları vardır; işte bundan dolayı Yıldırım'ın arzusunu Sultan Barkuk'un halifeye kabul ettirdiği rivayet edilir. Bununla beraber Yıldırım'ın bu ünvanı daha sonra ihraz ettiği ve hattâ "Sultan" ünvanını ilk defa olarak Birinci Mehmed'in aldığı hakkında da rivayetler vardır: Bunlar için 1396 = 798 vukuâtının ikinci ve 1413 = 816 vukuâtının Birinci Mehmet devrine müsâdîf ilk fıkrasına bakınız).

1396 = 798

Niğbolu zaferi.

(En sağlam rivayetlere göre bu parlak zafer 25 Eylül = 21 Zülhicce Pazartesi günü kazanılmıştır. — Bulgaristan ve Sırbistan'ın fethiyle Tuna boylarına ve Macaristan hudutlarına dayanmış olan Osmanlı Türklerinin bir taraftan Macar krallığını tehdit ederken bir taraftan da Avrupa'da Şarkî-Roma şöhretini hâlâ muhafaza eden Bizans'ı muhasara etmeleri Garp Hristiyanlığını umumî bir heyecan içinde bırakıyordu. Macar kralı Sigismond ile Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos'un Avrupa'dan istimdlatları ve Papa Dokuzuncu Bonifacius'un Katolik hükümdarlarını bir Haçlı seferine dâvet etmesi işte bu vaziyetten dolayı artık tesirsiz kalmamış ve başta Fransızlar olmak üzere bir çok Avrupa milletleri silâha sarılmıştır. Bu suretle Fransa, İngiltere, İskoçya, Almanya, Polonya, Bohemya, Avusturya, Macaristan, İtalya, İsviçre, Belçika ve sair Avrupa memleketlerinden ve Venediklilerle Rodos Şövalyelerinden büyük bir Ehl-i Salıp ordusu toplanmıştır. — Bu

Hıristiyan ordusunda Macar kralı Sigismod'dan başka Fransa kralı ikinci Jean le Bon'un torunu ve Burgonya dukası Philippe le Hardi'nin oğlu olan Nevers kontu "Jean sans Peur = Korkusuz Jan" ile aynı kralın akraba-sından Henri ve Philippe de Bar, Fransa Başkumandanı Philippe d'Artois, Comte de la Marche, Comte d'Eu, Amiral Jean de Vienne, Sire de Coucy, Maréchal Boucicault ve Guy de la Trémouille gibi en meşhur Fransız asil-zâdeleriyle kumandanları da bulunmuşlardır. Fransızlar Almanya'dan geçerken son imparatorluk hanedanının ecdadından "Graf Friedrich von Hohenzollern" vesaire gibi birçok Alman asilzâdeleriyle Töton şövalyeleri de askerleriyle iltihak etmişlerdir. Macaristan'dan itibaren Macar kralı Sigismond'un ordusuyla takviye edilen bu Haçlı kuvvetlerine Boşnak, Hırvat, Ulah vesaire gibi Balkan unsurlarından da gönüllüler katılmıştır. — Haçlı ordusunun mevcudu hakkındaki muhtelif rakamlar 60 — 200 bin arasında tehalüf etmektedir: Son tetkiklere göre bu ordunun 100 — 120 binden aşağı olmadığı muhakkak sayılabilir. Buna karşı çıkan Osmanlı ordusunun mik-darı hakkında da 50 binden 120 bine adar muhtelif rivayetlere tesadüf edilir: Fakat en kuvvetli tahminlere göre Türk ordusunun mevcudu 60 - 70 bin arasındadır. Her halde Garp menbâlarında Türk ordusunun mikdarı çok şişirilmekte, Haçlıların mevcudu da çok indirilmektedir. — Haçlılar Macaristan'dan itibaren iki kola ayrılıp biri Sırbistan ve biri de Eflak üzerinden ilerliyerek Tuna'nın sağ sahilindeki Niğbolu kalesi önünde birleşmişlerdir. Bunlar oraya gelinceye kadar ve geldikten sonra Garp menbâlarının ittifa-kiyle sâbit iki büyük cinayet irtikâb etmişlerdir: İlkönce yolda gelirken Vidin ve Rahova'da esir ettikleri silâhsız Türkleri vahşiyane bir surette kılıçtan geçirdikleri gibi, Niğbolu önünde de Yıldırım'ın yaklaşmakta olduğunu haber aldıkları zaman kendilerini zaptedemiyerek ellerinde bulunan bin Türk esirini hiç bir sebep olmaksızın boğazlamışlardır: Aşağıda görüleceği gibi zaferden sonra Yıldırım Bâyezid bu vahşiyâne cinayetlerin hak ettiği tarihî cezayı derhal vermekte kusur etmemiştir. — Haçlı ordusu geldiği zaman Niğbolu muhafızlığında meşhur ümerâdan Doğan Bey bulunmaktadır: Düşman ordusunun büyüklüğüne ehemmiyet vermiyen bu kahraman tabii müdafaa vaziyetine geçmiştir. — Haçlıların o sırada İstanbul muhasarasiyle meşgul olan Yıldırım Bâyezid'i Anadolu'da zannettikleri ve kendilerini bir an evvel karşılamaya yetebileceklerini ümid etmedikleri kuvvetle rivayet edilir: Tabii bu vaziyet istihbarat bakımından bunların ne kadar zayıf olduklarını gösterir; hattâ içlerine birçok Türk casuslar girmiş olduğu hakkında bile bir takım rivayetler vardır. — Karmakarışık ve itâat ve intizamdan mahrum bir güruh olan Haçlılar Yıldırım'ı henüz Anadolu'da zannettikleri için on beş gün gaflet ve sefahet içinde ihtiyatsızca vakit geçirip gûyâ kalenin muhasarasını kurmakla meşgul olmuşlar ve o sırada İstanbul muhasarasını bırakıp şimşek gibi üzerlerine gelmekte olan Yıldırım'ın yaklaştığından pek geç haberdar olabilmişlerdir. — Haçlıların gaflet derecesi hakkındaki rivayetlerin birine göre, bir gece Yıldırım Bâyezid bir at üstünde tek başına Niğbolu kalesinin dibine kadar sokularak kale muhafızına seslenmiş ve sığın üstüne gelen Doğan Bey'le askeri vaziyet hakkında

konuştuktan sonra doludizgin dönüp gitmiştir! — Bu Haçlı ordusuna bir takım deniz kuvvetleri de yardım etmiştir : Meselâ Amiral Mocenigo kumandasındaki Venedik donanması Bizans ve Rodos donanmalarıyla takviye edilerek Karadeniz'den Tuna ağzına kadar gelmiş ve Haçlı ordusu karadan İstanbul'a giderken bu deniz kuvvetleri de Boğazları tutmak vazifesini almıştır. — Türk ordusu yaklaştığı zaman Macar kralının itidal ve ihtiyat tavsiyelerine rağmen zafer şerefini Macarlardan evvel kazanmak istiyen taşkın-Fransızların çılgıncasına atılganlık edip Yıldırım'ın pusularına düşerek perişan oldukları ve işte bu vaziyet üzerine biraz gerideki Macar ordusunun sağ cenahına kumanda eden Transilvanya = Erdel voyvodası Lazkovitz ile sol cenaha kumanda eden Eflak prensi Mircea = Mirçe'nin askerleriyle beraber kaçıp giderek Macar ordusunun panikle bozulmasına sebep oldukları rivayet edilir : Evvelce 1391 = 793 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine girmiş olduğu halde sonradan Haçlı ordusuna iltihak ederek Türklere ihanet etmiş olan Mirçe'nin harp esnasındaki vaziyeti görür görmez bu sefer de Haçlılara ihanet edip askerlerini Tuna'dan aşırarak suretiyle sıvıştığı rivayet edilir; Transilvanya voyvodası Lazkovitz de aynı ihanetle itham edilmektedir. — Niğbolu zaferinde Avrupa asilzâdeleriyle kumandanlarının bir çoğu telef olmuş, "Eğer gökyüzü yere düşecek olsa Hristiyan ordularının süngülerine takılıp kalır!" diye böbürlenerek büyük söyliyken Macar kralı Sigismond her nasılsa bir balıkçı kayığına can atarak bir rivayete göre tek başına ve daha kuvvetli bir rivayete göre de bir kaç Alman asilzâdesiyle beraber Tuna ağzında bekliyen Venedik donanmasına iltica etmiş ve oradan İstanbul'a gitmiştir. Kral Sigismond ondan sonra gene deniz yoluyla Adriyatik sahillerine çıkarak çok uzun bir seyahatten sonra memleketine dönebilmıştır : Türklere esir olup bir müddet Gelibolu'da kalmış olan Bavyalı Schiltberger'in kendi gözüyle görerek hâtıratına kaydetmiş olduğu izaha göre Macar kralının bindiği gemi Çanakkale boğazından geçerken Türklere Niğbolu muharebesinde yakaladıkları Hristiyan esirlerini sahillere dizmişler ve Sigismond'a gemiden inip milletdaşlarını kurtararak beraber götürmesini haykıra haykıra söyleyip alay etmişlerdir! — Bir rivayete göre Niğbolu muharebesinde Yıldırım Bâyezid'in atı vurulmuş, kendisi de başından yaralanmış, fakat yiğit padişah yarasına ehemmiyet vermiyerek başka bir ata binip harbe devam etmiştir. — Haçlılar Niğbolu'ya gelirken ellerine geçirdikleri silâhsız ve mâsum esirlerini hiç bir sebep olmaksızın sırf taşkınlıklarından dolayı vahşiyâne bir surette öldürdükleri için, zaferden sonra Türklere esir olan 3 - 10 bin kadar Haçlı askeri Yıldırım'ın emriyle bilmukabele idam edilmiş ve Fransa kralının şımarık torunu Korkusuz Jean'la beraber esir olan yirmi dört veyahut yirmi yedi Fransız asilzâdesi de fidye vermek şartıyla sağ bırakılıp Bursa ve Mihaliç'e sevk edilmişlerdir. — Fransız prensiyle zâdegânının iki yüz bin altın gibi o zaman için muazzam bir para tutan fidyeleri bütün Fransa'ya ağır vergiler tarhedilmek ve bir taraftan da Venedik Cumhuriyetiyle Macaristan ve Kıbrıs krallıklarından da para toplanmak suretiyle tedarik edilmiş ve bu paralar Fransa kralının bir çok hediyeleriyle beraber Türkiye'ye gönderilip bir seneden fazla esa-

rette kalan şumarık prensle taşkın maiyyeti kurtarılmıştır. — Niğbolu muharebesindeki Osmanlı şehitlerinin sayısı hakkında 30, 40 ve 60 bin gibi muhtelif büyük rakamlar rivayet edilir: Tabii bunlar çok mübalâgalıdır; her halde zaferin Türkler tarafından kazanılmış olmasına ve Osmanlı ordusunun umumî mevcuduna göre bütün zayıâtın bir kaç bin şehitten ibaret olması lâzımgelir. — Yıldırım Bâyezid Niğbolu muzafferiyetini İslâm devletlerine zafernâmelerle bildirmiş ve bâzı hükümdarlara hediye olarak esirler göndermiştir. — Bu Niğbolu zaferi Balkan yarımadasında Türk hâkimiyetini kat'ileştiren büyük muvaffakiyetlerin en mühimlerindenidir).

Niğbolu zaferinden dolayı Abbâsî halifesi tarafından Yıldırım Bâyezid'e «Sultân-ı Rûm» ünvanının tevcihi.

(Osmanlı menbâlarına göre Mısır'daki Abbâsî halifesi Birinci Mûtevekkil-al-Allâh'a gönderilen zafernâmeğe gelen cevapta halife Yıldırım Bâyezid'e "Sultân-ı iklîm-i Rûm" ünvanıyla hitâb etmiş ve işte bu tarihten itibaren Osmanlı padişahlarına "Bey" yerine "Sultan" denilmiye başlamıştır. Fakat Yıldırım'ın meskûkâtında "Sultan" ünvanı yoktur: Onun için bu rivayet ihtiyatla karşılanmalıdır. — Bu mesele için 1395 = 797 vukuâtının ikinci fıkrasıyla 1413 = 816 vukuâtının Birinci Mehmet devrine müsâdîf ilk fıkrasına bakınız).

Arnavutluk fütuhâtı.

(Bu sırada Arnavutluk vaziyeti çok karışıktır: Şarktan ve karadan Türklerin, garptan ve denizden de Venediklilerin hulûlû sırasında birbirini geçemiyen bir takım derebeylerinin elinde bulunan bu memleket başlıca üç kısma ayrılabilir: Şimalî Arnavutluğa kısmen "Balşa" ve İşkodra havalisindeki Mirdita arazisine de "Dukagin" ailesi hâkimdir; orta Arnavutluk'da "Kastriota" ve "Thopia" aileleri vardır; cenubî Arnavutluk'da da Avlonya civarına "Araniti" ve Epir mıntakasına da "Spata" ve "Zenebisi" aileleri hâkimdir; bunlardan başka bir sürü ufak derebeyleri daha vardır. Sahilde Venediklilerin tutundukları noktalar "Antivari = Bar", "Dulcigno = Ülgün", "Alesio = Leş" ve "Drag" kasabalarıdır; bunlardan başka İşkodra'nın da o sırada Venedikliler elinde bulunduğu rivayet edilir: Bu şehrin Türkler tarafından ilk işgali için 1392=794 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Türklerin vaziyetine gelince, 1385 = 787 tarihindeki Savra zaferiyle Arnavutluk'da kurulan Türk hâkimiyeti 1394 = 796 istilâsından itibaren Adriyatik denizine dayanmıştır: o tarihlerdeki Arnavutluk vukuâtına bakınız. Bu Türk istilâsı bâzı Arnavut beylerinin dâvetiyle başlamıştır: Meselâ Savra muharebesi, Balşa ailesinin tahakkümüne karşı Türklerle müracaat eden Thopia ailesinin dâveti üzerine vukua gelmiştir. Şimalî Arnavutluk'da İşkodra'yı merkez ittihaz ederek tutunan Balşa ailesinden Birinci Georges Balşa Arnavut birliği uğrunda bir çok muharebelere giriştikten sonra 1379=781 tarihinde ölmüş ve yerine küçük kardeşi İkinci Balşa geçmiştir: 1385 = 787 tarihindeki Savra zaferi işte buna karşı kazanılmış ve bu prens o muharebede telef olunca yerine "Stra-

simir” lâkabiyle anılan yeğeni ikinci Georges Balşa geçmiştir. Birinci Murad’ın Kosova muharebesinde telef olan Sırp kralı Lâzar Grebliyanoviç’in damadı olan bu İşkodra beyi yukarda bahsi geçen ve şimalî Arnavutluğun Mirdita havalisine hâkim olan Dukagin oğullarıyla da müttefiktir. Seleflerinin Türk düşmanlığına tamamiyle vâris olan bu Arnavut beyi Türklere karşı Venediklilere tarafdarlığı ve Haçlılara temayülüyle şöhrat bulduğu için, Niğbolu zaferinden sonra Yıldırım Bâyezid bunun arazisine bir ordu sevk etmiş, bu kuvvete mukavemet edemiyen ikinci Georges canını kurtarmak için kaçmaya mecbur olmuş ve nihayet akrabasından güzel bir kızı Birinci Bâyezid’e takdim etmek suretiyle itâat ve tâbiyyet altına girmiştir. İşte bu sefer esnasında başta İşkodra olmak üzere “Croia = Akçahisar”, “Castoria = Kesriye”, “Dulcigno = Ülgün”, Draç ve Berat şehirleriyle kasabalarının işgal edildiği rivayet edilir : Bunların bâzıları Venediklilerden ve bâzıları da Arnavutlardan alınmıştır; meselâ İşkodra’nın o sırada Venediklilerde bulunduğu ait bir rivayete mukabil Balşa’lardan alındığı hakkında da kuvvetli bir rivayet vardır; fakat Draç 1393 = 795 tarihindenberi Venediklilerdedir. Bir rivayete göre de ikinci Georges Balşa’nın akrabasından bir kız takdim ederek inkıyâdı üzerine “Dulcigno = Ülgün” ve “Scutari = İşkodra” şehirleri kendisine iade edilmiş ve işte bunun üzerine ikinci Georges İşkodra’yı Venediklilere satmıştır).

Eflak ve Macaristan akınları.

(Niğbolu zaferi üzerine Yıldırım Bâyezid bir taraftan Macarları büsbütün tedhiş etmek için Macaristan’a ve bir taraftan da evvelce Türk hâkimiyetini kabul ettiği halde sonradan Niğbolu muharebesinde Haçlılarla elbirliği ettikten sonra harbin neticesini anlayınca askeriyle beraber kaçan Eflak prensi Mirçe’nin memleketine birer akıncı kolu sevk etmiş, bu iki kolun birincisi İstirya’ya kadar ilerliyerek muvaffakiyetle dönmüşse de, Evrenos Bey kumandasında bulunan ikinci kol Mirçe’nin şiddetli mukavemeti üzerine ric’at etmek mecburiyetinde kalmıştır).

1396 — 1397 = 799

Şile’nin fethi.

(İstanbul boğazının şarkında ve Karadeniz sahilinde bulunan Şile’nin Hicrî 799 = Milâdî 1396 — 1397 tarihinde veyahut bundan biraz evvel Hicrî 798 = Milâdî 1395 — 1396 senesinde fethedildiği rivayet edilmektedir : Bizans imparatorluğunun Anadolu’da son kasabası olduğu anlaşılan bu iskelenin o tarihe kadar nasıl olup da Bizanslıların elinde kaldığı belli değildir. Şile’nin Gazi-Timürtaş-oğlu Yahşi Bey tarafından fethedildiği rivayet edilir : Niğbolu zaferinden sonra İstanbul’u fethederek Bizans imparatorluğunu kat’î surette tasfiyeye karar vermiş olan Yıldırım Bâyezid’in Şile fethini bu tasfiyeye başlangıç olarak emretmiş olmak ihtimali çok kuvvetlidir).

Anadoluhisarı’nın inşası.

(Eski Osmanlı menbâlarında “Güzelhisar”, “Güzelcehisar”, “Nikhisar”, “Ye-

nihisar", "Yenicehisar" ve "Akçahisar" gibi isimlerle anılan bu kale İstanbul boğazının en dar yerinde yapılmıştır: Burada boğazın genişliği 700 metre kadar tehmin edilir. — Bu hisarın isimleri içinde görülen "Yenice" sıfatı Rumeli-hisarı'na da tatbik edilmiştir; belki bu sıfat ikisinin de yeni yapıldığı devirlerle alâkadardır: 1452 = 856 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Eskiden sahilde bulunan Anadoluhisarı'nın Gökusu ağzında bulunması, bu derenin gittikçe sahili doldurmasından dolayı bugün hisarın biraz içerde kalmasına sebep olmuştur. — İki üç metre yüksekliğinde bir kayanın üzerine kurulan Anadoluhisarı'nın kutru 20, irtifâı 20 ve duvar kalınlığı bir buçuk metredir; yedi kuleyle tahkim edilmiştir. — Bu hisarın inşâsı için 1395 — 1396 = 798 tarihi de rivayet edilir: İnşaâtın o sene başlayıp ertesi sene bitirilmiş olmak ihtimali de vardır. Garp menbâlarında Anadoluhisarı'nın inşâ tarihi olarak bir çok yanlış rakamlara tesadüf edilir. — Yukarıki fıkra da gördüğümüz Şile fethiyle Anadoluhisarı'nın inşâsı Yıldırım Bâyezid'in İstanbul fethi hakkındaki büyük plânının tatbikine doğru atılmış ilk adımlar demektir. Her halde Yıldırım'ın bu suretle İstanbul boğazına kat'î surette hâkim olmak ve Bizans'ın Karadeniz'le muvasalasını kesmek istediği muhakkaktır: Niğbolu muharebesinde Venedik ve Rodos donanmalarının boğazlardan geçip Karadeniz'de Tuna ağzına kadar gelebilmiş olmaları da bu hisarın inşâsında başlıca sebeplerden biri olabilir).

İstanbul'un üçüncü muhasarası.

(İstanbul'un Birinci Bâyezid devrindeki ilk iki muhasarası için 1391 = 793 ve 1395=797 ve dördüncü muhasarası için de 1400—802 vukuâtına bakınız. — 1396=798 tarihinde İstanbul'un hücumla fethine karar verdiği halde Niğbolu muharebesinin zuhurundan dolayı o büyük fikrini tatbika imkân bulamayan Yıldırım Bâyezid'in Haçlı ordularını mağlûb ettikten ve Anadolu hisarının inşâsıyla Boğaziçi'ne hâkim olduktan sonra Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'a bir ültimatom vererek İstanbul'un derhal teslimini istediği rivayet edilir. Yıldırım'ın bu hareketine Bizans imparatorunun tıpkı Macar kralı Sigismund gibi Avrupa'dan istimdad ederek Niğbolu seferinin açılmasına sebep olması da mühim bir âmil sayılabilir. — Bir rivayete göre İstanbul'un uzaktan abluka hali 1396 = 798 Niğbolu muharebesinin zuhuru üzerine kaldırılmış ve diğer bir rivayete göre de Haçlıların hücumuna rağmen kaldırılmamıştır: Bu mesele için 1391=793 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — İstanbul şehri Türk hücumuyla sukut ettiği takdirde başlarına gelecek felâketlerden korkan Bizans ahalisinin Osmanlı ültimatomunu kabule taraftar olmasına rağmen imparator İkinci Manuil Fransa'dan altı yüz şövalye ile bir miktar para gelmiş olmasına, büyük oğlu Yoannis Paleologos'un bir Rus prensesiyle izdivacı üzerine Rusya'dan gelen cihâzın kâmilten altın oluşuna, Venediklilerden on ve Cinivizlerden beş kadirga gelmesine, Ayasofya hazinesinin zenginliğine ve nihayet Avrupa'nın İstanbul müdafaası için her türlü yardım vaatlerine güvenerek Yıldırım Bâyezid'in teslim teklifini reddetmiştir. İşte bunun üzerine İstanbul'un Türkler tarafından üçüncü muhasarası başlamış ve şehrin kara tarafın-

dan şiddetli taarruzlar olmuştur. — Bu üçüncü muhasara 1397 = 799 senesi bahar mevsiminde başlamıştır. — Bizans imparatoru İkinci Manuil bu muhasara esnasında Rusya'dan, İngiltere'den, Fransa'dan ve daha bir takım Avrupa memleketlerinden istindat etmiş, Fransa'dan bir vait almış ve Rusya'dan da bir miktar para gönderilmiştir. Bu sırada Papalık makamının da İstanbul müdafaası için Hristiyanlık âlemini yeniden harekete geçirmek üzere telkinâta başladığı rivayet edilir. — Her halde bu üçüncü İstanbul muhasarasının muvaffakiyetle neticelenemeyip sürüncemede kalması, İstanbul'un müstahkem surlarını derhal yıkabilecek büyük topların henüz icad edilmemiş olmasıyla alakadar olabilir : Bâzı müelliflere göre de Türk deniz kuvvetlerinin kifayetsizliğinden dolayı şehrin ıskatı kabil olamamıştır. Her halde mahsurların deniz tarafından tamamıyla tazyik edilemedikleri ve hattâ Avrupa ile muvasalada bulundukları anlaşılmaktadır. Zaten Yıldırım'ın bütün kuvvetleriyle İstanbul'un üstüne yüklenmemiş olduğu da muhakkaktır. Hattâ bâzı tefsirlere göre o sırada İstanbul fethinin yeni bir Haçlı seferine yol açabileceği, denizlerin Venedik ve Ciniviz hâkimiyetinde bulunması da Osmanlılar için çok müşkil vaziyetler ihdas edeceği düşünülerek kat'i bir harekettten ictinap edilmiştir. Bilhassa Venedik, Ciniviz, Fransız ve Macar hükûmetlerinin yeni bir müşterek sefer tasavvurunu da hesap etmek lâzımdır. Balkanlarda da henüz fethedilecek bir çok yerler vardır: İşte bu gibi bir takım mülâhazalardan dolayı İstanbul muhasarasının kat'i bir mahiyet almamış olduğu rivayet edilir. — Bu üçüncü muhasaranın ne kadar sürmüş olduğu da ihtilâflı bir meseledir : Bâzı Osmanlı menbâlarında harp hareketleri başlar başlamaz veyahut başlamasından pek az sonra Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos derhal sulha talib olmuş gibi gösterilir ve hattâ bu sulhün İstanbul'da bir Türk mahallesiyle bir câmi, bir mahkeme tesisi ve bir de Kadı tayini gibi şartlarından bile bahsedilir; bu şartlar içinde senede on bin altın haraç tesviyesi, câmide hutbanın Birinci Bâyezid namına okunması, Bizans sikkelerinde Osmanlı padişahının ismi bulunması ve imparatorların fermanla tayini gibi bâzı maddeler de vardır. Osmanlı rivayetlerine göre Bizans imparatoru işte bu şartlarla teklif ettiği sulhü kabul ettirebilmek için Yıldırım Bâyezid'e on bin "filori" ile "nefâ-yis-i esbân" göndermiştir! Bundan başka Vezir-i a'zam Çandarlı Ali Paşa ile diğer Osmanlı ricaline de muhteşem hediyeler takdiminde kusur etmemiştir! Hattâ bir rivayete nazaran imparator Çandarlı Ali Paşa'ya resmî hediyelerinden başka "on adet büyük mâhi" içinde altın ve gümüş "pişkeşler" takdim etmek suretiyle Osmanlı vezirini gizlice elde etmiştir! Nihayet işte bu esaslarla mesele tesviye edilerek İstanbul'un o tarihte fethinden vazgeçildiği rivayet edilir! Yalnız Göynük'le Taraklı'dan getirilen Türklerin İstanbul'daki Türk mahallesine iskâniyle iktifa edildiğinden bahsedilmektedir. O zamanki câmiin şimdiki Sirkeci Gümrük binasının yerinde olduğu ve hattâ kiliseden tahvil edildiği hakkında bir rivayet vardır. İmparatorun büyük balıklar içinde altınlar göndermek suretiyle Osmanlı Vezir-i a'zamını satın almasına ait şüpheli rivayetin mahiyeti için 1453=857 vukuâtı içinde "10 Temmuz = 3 Receb, Salı" fıkrasına bakınız. Bu Osmanlı rivaye-

tinde muhasara ile sulhün aynı sene içinde olmuş gibi gösterilmesi doğru değildir! Bizans ve Garp menbâlarından anlaşıldığına göre İstanbul'un bu üçüncü muhasarası iki seneden fazla sürmüştür : Osmanlı rivâyetindeki şartların mühim bir kısmı tatbik edilerek yapılan uzlaşma için 1400 = 802 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Yıldırım'ın Yunan seferi.

(Bu seferin tarihinde ihtilâf vardır : Bâzı Bizans menbâlarında 1395 = 797 tarihinden bahsedilirse de 1397 = 799 rivayeti Osmanlı menbâlarındaki rivâyetlere de uygun olduğu için burada bu ikinci tarih esas ittihaz edilmiştir. — Yıldırım Büyezid'in bu Yunan seferine sebep olarak Yunanlıların bir dâvetinden bahsedilir : Bu rivâyete göre padişah Karaferye'de bir câmi yaptırmakla meşgul olduğu sırada Yunanistan'daki "Amphissa = Salona" şehrinin piskoposu bizzat gelip Türkleri Yunanistan'ın işgaline dâvet etmiş ve Yunan seferi işte bu dâvet üzerine başlamıştır. — Piskopos'un bu müracaatına sebep, Kantakuzinos ailesinden olan Salona düşesi Heleni'nin âşkıyla beraber sefahate dalıp halka zulmetmesi ve ahalinin artık dayanamıyacak hale gelmesidir : Bu vaziyette kilise halka önayak olmuş ve Birinci Bâyezid Yunanistan'a bir halâşkâr olarak dâvet edilmiş demektir. — Yıldırım'ın bu seferinde ilkönce Tesalya'nın en mühim merkezleri olan "Pharsala = Çatalca" ile "Larissa = Yenişehir" ve "Tricala = Tırhala" şehirlerini fethetmiş olduğu rivâyet edilir. — Bu ilk fütuhât üzerine Termopil geçidinden hiç bir mukavemet görmeksizin geçen Yıldırım ordusunu bizzat karşılayan Salona düşesi Heleni ölkesiyle kızını Osmanlı Padişahına takdim etmiş, bu hareketinden dolayı düşes serbest bırakılmış, güzel kızı hareme alınmış ve Salona dukalığı da derhal işgal edilmiştir. — Bundan sonra işgal edilen "Lokris = Locride", "Fokis = Phocide" ve "Doris = Doride" dukalıkları da Tesalya'ya ilhak edilmiştir. — Osmanlı menbâlarında "Medînet-ül-hükemâ" denilen Atina şehri de Türkler tarafından ilk defa olarak işte bu Yunan seferinde fethedilmiştir : Fakat Bizans ve Garp menbâlarında bunu teyid edecek bir kayıt mevcut olmadığı için bu Osmanlı rivayeti ihtiyatla karşılanmalıdır. O sırada bir dukalık halinde bulunan Atina havalisi Floransalı "Acciajuoli" ailesinin elindedir : Bu dukalığı Katalanlardan zaptetmiş olan Acciajuoli ailesi için 1364 = 766 vukuâtı içinde "Bîga'nın fethi" fıkrasına da bakınız. Osmanlı menbâlarının Atina fethi hakkındaki rivayeti doğru olduğu takdirde bu mntakanın bir müddet sonra elden çıkmış ve aynı aile tarafından tekrar istirdad edilmiş olması lâzımgelir: Çünkü İstanbul'un fethinden beş sene sonra Fatih Sultan Mehmed bu meşhur şehri Acciajuoli ailesinden son dukası olan Franco'dan zaptetmiştir: 1458 = 862 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Bâzı Osmanlı menbâlarında Atina'nın bu ilk fethi için 1397 = 1398 = 800 tarihi de rivâyet edilir. — Yenişehir'in ilk işgali hakkındaki rivâyet için 1394 = 796 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Üçüncü Mora seferi.

(Birinci Murad devrindeki ilk Mora seferi için 1388 = 790 vukuâtının son fıkrasına ve Yıldırım devrindeki ikinci Mora seferi için de 1391 = 793 vukuâtının altıncı fıkrasına bakınız. — Yıldırım Bâyezid'in Yunan seferi esnasında Evrenos ve Ya'kub Beyler kumandasında elli bin kişilik bir Türk ordusunun da Mora seferine memur olduğu rivayet edilir: 1397 = 799 yaz mevsimine tesadüf eden bu büyük hareket esnasında Ya'kub Bey itâatten çıkmış olan Mora despotu ve imparator ikinci Manuil'in kardeşi olan Birinci Theodoros Paleloğos'u tâbiyyet ve itâât altına alıp haraca bağlayarak cenubî Mora'ya kadar ilerlemiş ve Evrenos Bey de Argos kalesini hücumla fethedip on dört bin esir almış ve bunlar Anadolu'ya nakledilerek yerlerine Tatar muhacirleri iskân edilmiştir; Argos'un Haziran ayında fetholunduğu rivayet edilir. — Evrenos ve Ya'kub Beylerin Mora harekâtı 1397 = 800 senesi teşrinievvel ayına kadar devam ettikten sonra mevsimin ilerlemesinden dolayı bu iki kumandan Makedonya'ya çekilmiştir).

1397 — 1398 = 800

Akçay zaferi ve Karaman ölkesinin işgali.

(Yıldırım Bâyezid'in Akçay muzafferiyeti üzerine Karaman ölkesini zaptetmesi Osmanlı menbâlarında 793 = 1391, 794 = 1392, 796 = 1394, 797 = 1395 ve 800 = 1397 — 1398 tarihlerine müsâdîf gösterilir; hattâ Lâtfî Paşa ile Aşık-Paşa-zâde gibi bâzı müellifler de hiç bir tarih rakamı göstermemişlerdir. Bizim burada bu muhtelif rivayetlerin sonuncusu olan 800=1397—1398 senesini esas ittihaz ettiğimiz bu tarihin doğruluğu bir çok deliller ve vesikalarla sâbit olmasındandır. Yıldırım'ın Akçay zaferi üzerine Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey'in idam edildiğinde umumiyetle ittifak edilir: Bu sebeble Akçay muharebesinin tarihi, Alâüddin Ali Bey'in ölüm tarihine tesadüf etmektedir. Halbuki Alâüddin Ali Bey'in 800 = 1397 — 1398 tarihine kadar sağ olduğu muhtelif vesikalarla sâbittir: Bunların en mühimmi, kendisiyle muâsir olan Kadı-Bürhânüddin'in resmî müverrihi Esterâbâdî'nin "Bezm-ü-Rezm" ismindeki meşhur tarihidir; 800 = 1397 — 1398 tarihinde telif edilmiş olan bu menbâa göre Alâüddin Ali Bey o tarihe kadar hayattadır ve muhtelif senelerde cereyan etmiş hâdiseler münasebetiyle ismi geçmektedir. Bundan başka Şikârî'nin muhtelif yazma nüshaları bulunan "Karaman tarihi" ne göre de Alâüddin Ali Bey 798 = 1395 — 1396 tarihinde Kadı-Bürhânüddin'le yaptığı bir muharebede almış olduğu bir tüfek yarasının tesiriyle o tarihten bir buçuk sene sonra, yâni 800 = 1397 tarihinde vefat etmiştir. Hususî kütüphanemizde 961=1554 tarihinde yazılmış bir "Tevârîh-i âl-i Osman" var: Müellifinin ismi silik olduğu için okunamıyan ve 932=1525—1526 senesine kadar Osmanlı vukuâtını ihtiva eden bu menbâa göre Yıldırım'ın Akçay zaferiyle Karaman oğlunun ölümü 800 = 1397—1398 tarihine müsâdiftir; bu mühim menbâda mesele şöyle izah edilir: "Karaman oğlu Ali Bey vefat eyledi, oğlu Mehmet Bey Yıldırım Bâyezid elinde esir oldu,

ba'dehu Yıldırım Bâyezid Mehmet Bey'i âzâd idüp Karaman vilâyetin ana virdi Hicretin 800 senesinde". Daha fazlasının zikrine lüzum görmediğimiz bütün bu sarih delillerden dolayı burada Karaman-oğlu Alâüddin Ali Bey'in hayatıyla ölkesine mal olan Akçay zaferi için 1397—1398=800 tarihi esas ittihaz edilmiştir. — Bu vak'anın Osmanlı menbâlarındaki izahına göre Yıldırım'ın Rumeli işleriyle meşgul olmasından istifade eden Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey bundan evvelki Osmanlı-Karaman muharebesinde Osmanlılara terketmek mecburiyetinde kaldığı yerleri istirdad etmiş ve ondan sonra da Germiyan vilâyetindeki Osmanlı ordusunu ansızın bastırıp Anadolu Beylerbeyi Kara-Timürtaş Paşa'yı esir ederek iki koldan Ankara ve Bursa üzerine yürümüştür. Vaziyetten derhal haberdar edilen Yıldırım Bâyezid'in Rumeli'deki ordusunu fevkalâde bir sür'atla karşıya geçirip Anadolu kuvvetleriyle birleştirerek Karamanlıların üzerine yürüdüğü rivayet edilir: Hattâ Birinci Bâyezid'in işte bu seferde gösterdiği sür'atten dolayı "Yıldırım" lâkabiyle anıldığı hakkında bile bir rivayet vardır: Bu mesele için 1386=788 vukuâtının son fıkrasına ve 1389 = 791 vukuâtında "Birinci Bâyezid'in cülüsu" fıkrasına da bakınız. — Osmanlı ordusunun böyle umulmaz bir sür'atle Bursa'ya gelmesinden çok telâş ettiği rivayet edilen Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey bir müddet evvel esir etmiş olduğu Anadolu Beylerbeyi Kara-Timürtaş Paşa'yı esaretten âzâd edip hil'at giydirmiş ve yanına kendi elçilerini de katarak bir takım hediyelerle Yıldırım Bâyezid'e gönderip sulh istemişse de bu talebinin reddedilmesi üzerine harbi kabule mecbur olmuştur. İki Türk devleti çarpıştığı için her iki taraftan da Türk kanı akmasına sebep olan bu büyük ve feci muharebede harp meydanı, eski Germiyan ölkesindeki Akçay ovasıdır: Bir rivayete göre Yıldırım'ın sulh teklifini reddetmesi, buraya kadar gelerek üssünden uzaklaşmış olan Karaman ordusunu kolayca mağlûp edebileceğini düşünmesindendir; fakat bu izah biraz zayıftır. Muhakkak olan nokta, Anadolu hegemonyası için yapılan bu kanlı meydan muharebesini Yıldırım Bâyezid'in kazanmış olduğudur. Harbi kaybettikten sonra Konya'ya kapanıp müdafaaya geçmek isteyen Karaman hükümdarının ahali itâat etmediği için buna muvaffak olamıyarak Osmanlılara esir düştüğü rivayet edilir. Bir rivayete göre de Alâüddin Ali Bey, Yıldırım Bâyezid'in kardeşinden olan oğulları Mehmet ve Bengî-Ali Beylerle beraber Akçay'da mağlûp olur olmaz esir edilmiştir. Karaman hükümdarıyla prenslerinin Anadolu Beylerbeyi Kara-Timürtaş Paşa'ya esir oldukları da rivayet edilir: Bu rivayete göre Kara-Timürtaş Paşa evvelce kendisini esir etmiş olan Karaman hükümdarına karşı beslediği kine kapılarak Yıldırım'dan izin almaksızın keyfi bir emirle onu derhal astırıp idam ettirmiş ve hattâ bu hareketinden dolayı Yıldırım tarafından şiddetle takdir edilmiştir. Alâüddin Ali Bey'in oğulları Mehmet ve Ali Beylerin de Bursa'ya sevkedilip orada hapsedildikleri rivayet edilir. — Bütün bu tafsilât ve teferrüta bir çok ihtilâflı noktalar vardır: Bunların en mühimmi, Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey'in hakikaten idam edilip edilmediği ve eğer idam edilmişse bu hareketin kimin emriyle yapıldığı meselesidir. Niğbolu muharebesinde esir olduktan sonra uzun zaman Türkler içinde yaşa-

yan Bavyeralı, Schiltberger'in meşhur hâtıratına göre Karaman hükümdarı Yıldırım Bâyezid'in emriyle idam edilmiştir. Halbuki Karaman müverrihi Şikârî'nin elde bulunan nüshalarına göre Alâüddin Bey evvelce Kadı-Bürhânüddin'le yaptığı bir muharebede aldığı yaranın tesiriyle ölmüş, yâni Osmanlılar tarafından idam edilmemiştir. Hususî kütüphanemizde bulunan elyazması "Tevârih-i âli Osman" nüshasından yukarda iktibas ettiğimiz fıkraya göre de eceliyle ölmüş olduğu anlaşılmaktadır: Tabii bu muhtelif ve mütenâkız rivayetlerin en kuvvetlisi, vak'a ile muâsır olan Schiltberger'in ifadesi olmak lâzımgelir. — Alâüddin Ali Bey oğulları Mehmet ve Bengî-Ali Beyler meselesi de ihtilâfıdır: Bir rivayete göre bunlar Akçay muharebesinde babalarıyla beraber esir düşmüşler ve diğer bir rivayete göre de Akçay muharebesinden sonra Yıldırım Bâyezid Karaman oğullarının ilk aile ocağı olan "Lârende=Karaman" kalesini muhasara ve zaptettiği zaman kendi yeğenleri olan bu iki prensi Alâüddin Ali Bey'in haremî olan kızkardeşi "Nefise-Sultan" ve daha doğrusu "Sultan-Hatun" la beraber Bursa'ya göndermiştir: Bir rivayete göre bu iki prens Timur ordusunun Bursa'yı zaptına kadar beş seneye yakın bir zaman Bursa'da kalmışlardır; fakat buna mukabil bir müddet Bursa'da kaldıktan sonra serbest bırakılıp Lârende-Karaman ve İçel taraflarına çekilmiş oldukları da rivayet edilir. Hattâ üçüncü bir rivayete göre Yıldırım Bâyezid yeğeni Mehmet Bey'i babasının yerine Karaman hükümdarlığına tayin etmiş ve Mehmet Bey sonradan dayısına ısyan ettiği için tekrar esir edilmiştir! Akçay muharebesinde yalnız Mehmet Bey'in esir edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Her halde bu ihtilâflı mesele ancak yeni vesikalar bulundukça aydınlanabilir. — Akçay zaferi üzerine başta Selçukiler devrindenberi Anadolu Türklüğünün en mühim sitesi olan ve Karaman oğulları tarafından da payitaht ittihaz edilen Konya olmak üzere Lârende = Karaman, Niğde, Akşehir vesaire gibi orta Anadolu'nun en mühim merkezleri hemen bütün Karaman ölkesiyle beraber Osmanlılara intikal etmiştir: Bunlardan Akşehir, eskiden Hamid Beyliğine aid olduğu halde sonradan Osmanlılarla Karamanlılar arasında bir iki defa alınıp verilmiş olan kasabalardandır. — Bu vaziyetten dolayı bazı muahhar menbâlarda Akçay muharebesi Karaman devletinin mevcudiyetine bir müddet için nihayet vermiş gibi gösterilir ve bu fâsılının 1402 = 804 tarihindeki Ankara felâketi üzerine Timür-Leng tarafından eski Anadolu Beyliklerinin yeniden kurulmasına kadar devam ettiğinden bahsedilir. Bununla beraber Akçay muharebesi üzerine Karaman devletinin mevcudiyetine tamamiyle nihayet verilmiş değildir: Osmanlı istilâsından sonra Karaman hanedanının Akçay muharebesine iştirâk etmemiş veyahut esir düşmemiş olan efradı İçel'in şimaline tesadüf eden Taşel'e çekilmiş ve hattâ eger Karaman tarihindeki rivayet doğru ise bunlarla Kadı-Bürhânüddin arasında bir muharebe bile olmuştur. Karaman hanedanının başlıca âzası Alâüddin Ali Bey'in kardeşleriyle amcazâdeleri ve kendi oğullarıdır: Alâüddin Bey'in beş oğlu olduğu rivayet edilir; isimleri Mehmet, Oğuz-Han yahut Orhan, Pîr-Ahmed, Ali ve Kasım Beylerdir; bunlardan Birinci Murad kızı "Nefise"

yahut “Sultan - Hatun” un oğulları ve Yıldırım Bâyezid’in yeğenleri olanlar üzerinde de ihtilâf vardır : Bir rivayete göre Osmanlı prensesinden olanlar Mehmet ve Ali Beylerdir ve diğer bir rivayete göre de Mehmet ve Orhan yahut Oğuz-Han’dır! Mehmet Bey’in Akçay muharebesinden evvel bir Selçukî prensesiyle evlenip İbrahim isminde bir oğlu olduğu rivayet edilir : Hattâ Şikârî’ye göre Niğbolu muharebesinden biraz sonra Anadolu Beylerbeyi Kara-Timurtaş Paşa’yı işte bu İbrahim Bey esir etmiş ve bu vak’a Kara-Timurtaş Paşa’nın Karaman arazisine yaptığı bir tecavüz esnasında olmuştur! Bu izahta vak’a doğru olabilir; fakat İbrahim Bey’e izafesi doğru değildir : Çünkü o sırada bu prensin babası olan Mehmet Bey bile ancak on beş, on altı yaşlarında olmak lâzımgelir! Bütün bu rivayetler içinde muhakkak olan nokta, Alâüddin Ali Bey’in oğullarından bir kısmıyla diğer hanedan âzasının içel taraflarında tutunmuş olduklarıdır; bunlardan bazılarının sonradan hükümdarlık etmiş olmaları bu hususta hiç bir tereddüde imkân bırakmamaktadır. — Birinci Murad devrindeki ilk Osmanlı-Karaman muharebesi için 1386 = 788 vukuâtının üçüncü fıkrasına, Yıldırım Bâyezid devrindeki ikinci Karaman seferi için 1390 = 792 vukuâtının yedinci fıkrasına ve Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey’in Birinci Murad kızı Sultan-Hatun’la izdivacı için de 1381 = 783 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

1398 = 800

Karadeniz Beyliklerinin zaptı.

(Karadeniz’in cenup havzasında ve şimalî Anadolu sahillerinde Osmanlı müelliflerinin “Müteferrikîn” dedikleri bir takım küçük Beylikler vardır : O zamana kadar bunlar Kadı-Bürhânüddin hükûmetiyle Amasya emareti, Candar-oğulları Beyliği ve Osmanlı devleti gibi büyük hükûmetlere icabında istinad etmek ve icabında tâbi olmak suretleriyle mevcûdiyetlerini muhafaza edebilmişlerdir. Bunlara umumî bir surette “Cânîk Beyleri” de denir: Fakat bu tesmiye doğru değildir; çünkü “Cânîk” yahut “Cânît” ismi Samsun şehriyle mülhakatına münhasırdır. Bu Karadeniz Beylikleri başlıca dört ailenin elindedir: Cânîk ve havalisine Kubad-oğulları, Ordu - Giresun mıntakasına Emir oğulları, Terme - Çarşamba havalisine Tâcüddin-oğulları ve Merzifon - Havza sahasına da Taşan-oğulları hâkimdir. Bunlardan Kubad-oğullarının Selçukîlerden oldukları rivayet edilir. — Bu dört Beylikten ilk ikisi sahilde, diğerleri de dahildedir; fakat üçüncüsünün bir mikdar sahili de vardır : Tabii bunların hudutları hakkında kat’î bir şey söylemek kabil değildir. — O sırada Cânîk Beyliğinde Kadı-oğlu Cüneyd, Ordu ve Giresun Beyliğinde Emir-oğlu Süleyman, Terme ve Çarşamba havalisi Beyliklerinde Tâcüddin-oğulları Mahmud Çelebi ile kardeşleri Alp-Arslan ve Kılıc-Arslan Beyler ve Merzifon’la Havza taraflarında da Taşan-oğulları Hasan ve Ali Beyler vardır. Bunlardan başka Bafra şehri de küçük bir Beylik halindedir. — Garbî Anadolu Beylikleriyle Candar ve Karaman hükûmetlerini boydan boya zaptederek Anadolu’nun yarısını idaresi altında toplayıp birleştiren Yıldırım Bâyezid ana vatanın millî ve siyâsî birliğini temin etmek istediği için, bu sene de şimalî Anadolu’nun bu sahil Beyliklerini

işgale karar vermiş ve ilkönce Cânîk Beyliğine taarruz etmiştir: Yıldırım'ın zaptettiği Samsun, Selçukîler devrinde tesis edilmiş olan şimdiki "Müslüman Samsunu" dur; bundan başka bir de o sırada Ciniviz kolonisi halinde bulunan "Kara-Samsun" yahut "Gâvur-Samsunu" vardır; Türklerden evvel "Amidus/Aminsus" ve "Pirçe" gibi isimlerle anılan ve şimdiki Samsun şehrinin bir kaç kilometre şimalinde bulunan bu kara-Samsun'a bugün "Eski-Samsun" denir. Ciniviz Cumhuriyetiyle sulh halinde bulunan Yıldırım Bâyezid o sırada bu sulhü bozmak istemediği için buraya dokunmamış, yalnız Kubad-oğlunun ölkesini işgal etmekle iktifa etmiştir. Bundan sonra diğer beylikler de kolayca ilhak edildiği için Karadeniz havzasında Osmanlı hududu Trabzon Rum imparatorluğuna dayanmıştır. — Bu sahil boyunca işgali üzerine orta Anadolu'daki Kadı-Bürhânüddin ölkesi şimal, garp ve cenub-garbi cihetlerinden boydanboya bir Osmanlı çenberi içine alınmış demektir; fazla olarak evvelce fethedilmiş olan Amasya'nın Karadeniz'le muvasalası da temin edilmiştir: Amasya'nın işgali için 1393 = 795 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Kadı-Bürhânüddin'in ölümü ve ölkesinin Osmanlı devletine iltihakı.

(Kadı-Bürhânüddin'in orta Anadolu'nun evvelce Er-Tana—Er-Dana oğullarına aid olan Sivas, Kayseri, Tokat, Niksar, Şarkî-Karahisar, Aksaray ve Kırşehir havâlisine hâkim olarak "Sultan" ünvanını almış ve Sivas şehrini payitaht ittihaz etmiş bir Türkmen hükümdarıdır: ismi Ahmed, ünvanı Bürhânüddin'dir. Esasen bir saltanat hanedanına mensub olmıyan Bürhânüddin Ahmed Kayseri Kadısı Şemsüddin Mehmed'in oğludur; kendisi de bu makamda bulunduktan sonra Er-Tana oğullarının inkırazı devrinde ilkönce vezir ve ondan sonra da saltanat naibi olmuş ve nihayet bu hanedanın son hükümdarı olan sekiz yaşındaki Mehmet Çelebi'yi bertaraf ederek 1381 = 783 tarihinde saltanatını ilân etmiştir. İşte bu suretle orta Anadolu'da on yedi sene saltanat süren Kadı-Bürhânüddin en fazla Mısır sultanlığı, Osmanlı ve Karaman devletleri ve Dulgadı Beyliği ile harp ve sulh münasebetlerinde bulunmuş ve bir çok muvaffakiyetler kazanarak devletine kuvvetli bir mevki temin etmiştir. Anadolu Türk edebiyatının en eski şairlerinden olan bu münevver ve mümtaz adamın Türkçe divanı son zamanlarda Türk Dil Kurumu tarafından neşredilmiştir; evvelce neşredilmiş eski bir tab'ı daha varsa da tam değildir. Kadı-Bürhânüddin divanı bilhassa XIV üncü asır Anadolu Türkçesi bakımından çok kıymetli ve büyük bir âbide demektir. — İlk mühim vazifesinin Kadılık olmasından dolayı bu ünvanla anılan Sultan Bürhânüddin Ahmed kendi saltanat devrinin tarihini "Aziz ibni Erdeşir-i Esterâbâdi" isminde bir müellife yazdırmıştır: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü tarafından 1928 de neşredilen ve "Bezm-ü-Rezm" ismiyle meşhur olan bu büyük eser, Acem İnşâsının tekellüflerinden mütevellit haşviyâtına rağmen o devrin Anadolu Türk tarihi için çok mühim bir menbâdır. — Kadı Bürhânüddin'i "Kara-Yölük" lâkabiyle meşhur olan Akkoyunlu Beyi "Bahâüddin Kara-Osman" öldürmüştür: Bir müddet sonra Akkoyunlu devletini kur-

muş olan bu Türkmen Beyinin lâkabı eski yazıda “Kara-Yoluk”, “Kara-Yölük”, “Kara-Yülük”, “Kara-Yilük”, “Kara-İlük” ve “Kara-İlik,, gibi okunabilecek muhtelif imlâlarla yazılmaktadır; hattâ “Kara-Yuluk” ve “Kara-Yölek” telâffuzları da mümkündür. O sırada henüz bir hükümdar vaziyetini almış olmayan Kara-Yölük’ün beylerinden olduğu Akkoyunlu aşireti Erzincan, Harput ve Diyarbekir havalisine yayılmıştır. Kara-Yölük’ün kardeşleri Ahmed ve Pîr-Ali Beylerden ayrılarak bir miktar maiyyetiyle beraber Sivas hükümdarı Kadı-Bürhânüddin’in maiyyetine girip senelerce hizmetinde bulunduğu malûm olmakla beraber bunun sebebi hakkında kardeşlerinin kendisini kıskanması, aşiret tarafından rehine olarak gönderilmesi veyahut kardeşlerinden korkarak kendisinin Kadı-Bürhânüddin’e iltica etmiş olması gibi muhtelif rivayetler vardır. Senelerce maiyyetinde bulunup seferlerine iştirâk ettiği Sivas sultaniyle bozuşup nihayet onu öldürmesiyle neticelenen düşmanlığına sebep olarak da, bir aralık Kadı-Bürhânüddin’e isyan etmiş olan ve Kayseri valiliğinde bulunan yeğeni Şeyh Müeyyed’in idamından bahsedilir : Rivayete nazaran Kadı-Bürhânüddin yeğenini Kayseri kalesinde muhasara etmiş ve kendisine Kara-Yölük vasıtasıyla haber göndererek teslim olduğu takdirde hayatına dokunmayacağı hakkında da söz verdiği halde Şeyh Müeyyed teslim olduğu zaman Kadı-Bürhânüddin sözünde durmayarak kızkardeşinin oğlu olan bu valiyi idam ettirmiştir. Kara-Yölük’ün işte bu vaziyet üzerine Kadı-Bürhânüddin’den ayrıldığı, Bürhânüddin’in de onu tâkib edip mağlûp ve esir olduğu veyahut Kara-Yölük’ün bir baskınla eski metbûunu esir edip öldürdüğü hakkında muhtelif rivayetler vardır. Osmanlı menbâlarında bu vak’a için 794 = 1392, 798 = 1395 ve 799 = 1396 — 1397 tarihlerinden bahsedilirse de Kadı-Bürhânüddin’in hayatında yazılmış olan “Bezm-ü-Rezm”ın 800=1397—1398 tarihinde telif edilmiş olmasına nazaran bu rivayetlerin doğru olmadığı muhakkaktır. “Bezm-ü-Rezm”ın Kadı-Bürhânüddin’e takdir edilmek üzere yazıldığı anlaşılan en muhteşem nüshasının istinsahı Hicretin 800 senesi Recep ayının birinci günü ikmal edilmiştir: Bu Hicrî tarih, Milâdın 1398 senesi Mart ayının yirminci gününe tesadûf etmektedir: Kadı-Bürhânüddin işte bu tarihte hayattadır; fakat meşhur Arap müverrihi “İbni-Hacer”e göre Bürhânüddin işte bu Hicret senesinin sonlarında öldürülmüştür: Bu senenin son ayları da Milâdın 1398 senesi Temmuz ve Ağustos aylarıdır; işte bundan dolayı burada 1398=800 tarihi esas ittihaz edilmiştir. — Kadı-Bürhânüddin’i Sivas haricinde öldürdüğü muhakkak olan Kara-Yölük, neresi olduğunda ihtilâf edilen vak’a mahallinden Sivas’a gelmiş ve bir rivayete göre maktul hükümdarın kesik başını teşhir ederek şehrin teslim olmasını istemiştir. Akkoyunlu Beyinin bu teklifini reddeden Sivas hükûmet erkânı Sultan Bürhânüddin Ahmed’in yerine Osmanlı tarihlerinin “Zeyn-ül-Âbidin” ismiyle bahsettikleri genç oğlu “Alâüddin Ali Bey”i hükümdar ilân ederek şehri müdafaaya başlamışlar ve bir taraftan da Selçukîlerin son devirlerindeki Mongol istilâsından kalan Kara-Tatar’lardan istimdad etmişlerse de imdada gelen bu Tatar kuvvetleri Akkoyunlu Türkmenleri tarafından mağlûp edilmiştir. — İşte bu vaziyet üzerine artık çaresiz kalan Sivas ümerâsının Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bâyezid’e müracaat ederek kendilerini muha-

saradan kurtardığı takdirde teslim ve iltihaka âmâde bulunduklarını bildirdiklerinden bahsedilir. Yıldırım bu teklifi derhal kabul ederek büyük oğlu şehzâde Süleyman Bey'in kumandasında bir ordu sevketmiş, bu ordu Akkoyunlu Beyini mağlûb edip Erzincan'a doğru çekilmek mecburiyetinde bırakmış ve işte bu suretle orta Anadolu'daki Kadı-Bürhânüddin ölkesi de nihayet Osmanlı devletine ilhak edilmiştir. — Garbî Anadolu Beyliklerinden sonra Candar ve Karaman hükûmetlerinin ve ondan sonra da Kadı-Bürhânüddin ölkesinin işgali artık Osmanlı devletini hemen bütün Anadolu'ya hâkim bir vaziyete getirmiş oluyordu: Bu vaziyette artık Karadeniz sahilinde küçük bir şerit gibi uzanan Trabzon Rum imparatorluğu ile Erzincan Beyliğinden, Maraş ve Elbistan havalisindeki Dulğadır emâretinden ve Malatya'dan Kilikya'ya kadar hulûl etmiş olan Mısır Kölemen hâkimiyetiyle Foça, Amasra ve Samsun gibi bâzı sahil noktalarında kalan Cinviz kolonilerinden başka ilk hamlede alınabilecek bir yer kalmamıştır: O zamana kadar Osmanlılarla dostluk münasebetlerinden ayrılmamış olan Mısır ve Suriye Kölemen sultanlığını gittikçe bir rakip devlet ve hattâ bir düşman haline getiren en mühim âmil, işte bu jeopolitik vaziyettir. — Osmanlılarla Mısırlılar arasında ilk dostluk münasebetlerinin tesisi için 1381 = 783 vukuâtının birinci fıkrasıyla 1386 = 788 vukuâtının dördüncü fıkrasına ve Kadı-Bürhânüddin'le olan ihtilâflar için de 1389=791 vukuâtının son fıkrasına, 1390=792 vukuâtının birinci ve üçüncü fıkralarına ve 1393=795 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1399 = 801

Türk ordusunun Galata Cinviz kolonisine taarruzu.

(İstanbul şehri 1397 = 799 senesinin bahar mevsimindenberi takriben iki senedir üçüncü defa olarak Osmanlı ordusu tarafından muhasara edilmektedir: Bu muhasaranın işte bu 1399 = 801 senesi yaz mevsiminde şiddetlendiği ve bu sırada on bin kişilik bir Türk kuvvetinin Cinvizlerle müsademe ederek Galata'ya girmek teşebbüsünde bulunduğ rivayet edilir: Galata üzerine yapılan bu tazyikten maksat, her halde bir kere burasını ele geçirdikten sonra İstanbul'a daha kolay girebilmek imkânını temin etmekten ibarettir. Fakat aşağıki fıkra izah edilen vaziyetten dolayı bu teşebbüsten bir netice alınamamıştır).

Mareşal Boucicaut kumandasındaki imdat kuvvetlerinin Bizans'a muvâsalatı.

(Mareşal "Jean de Boucicaut" Niğbolu muharebesinden sağ kurtulabilen bir kaç Fransız kumandanından biridir: Nevers kontu Korkusuz-Jean'la arkadaşlarının esaretten kurtulmaları için verilen fidye miktarını işte bunun müzakere ettiği ve hattâ bir aralık Türk hizmetine bile girmek istediği halde reddedildiği rivayet edilir. Bu tarihten bir buçuk sene kadar evvel, yâni

o sırada hâlâ devam etmeke olan üçüncü İstanbul muhasarasının ilk aylarında Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos'un imdat dilenmek için gönderdiği elçilere muvafık cevaplar veren Fransa kralı Altıncı Charles İstanbul Rumlarına yardım için işte bu tecribeli kumandanını seçmiş ve ihtiyar Mareşal on yedi kadirge ile bir çok Fransız, Venedik ve Ciniviz cengâverleri getirerek yaz mevsiminin sonlarına doğru İstanbul limanına vasil olmuştur. — Bu imdad kuvvetlerinin muvâsalatı, Türklerin Galata'ya taarruz etmekte oldukları zamana tesadüf etmiştir: Galata Cinivizleriyle Bizans Rumlarının işte bu vaziyet üzerine geniş bir nefes aldıkları rivayet edilir. Bilhassa Yıldırım Bâyezid'in o sıralarda Fırat boylarında Mısırlılara karşı bir sefere girişmiş olması ve Rumeli beylerinin de akınlarla meşguliyeti, Avrupa'dan gelip Galata'nın Ciniviz ve Bizans'ın Rum kuvvetleriyle birleşen yardımcıların işlerini çok kolaylaştırmış ve bunların bir takım kolay muvaffakiyetler kazanmalarına ve hattâ İzmit'e kadar bir akın hareketinde bulunmalarına bile meydan vermiştir. — Mareşal Boucicaut İstanbul'da bir sene-den az kalmıştır. — Bir rivayete göre Mareşalin ilk işlerinden biri, Türklerle karşı müttahid bir cephe teşkil edebilmek için imparator ikinci Manuil ile rakibi olup Yıldırım'ın himâyesinde Silivri prensliğinde bulunan yeğeni Yedinci Yoannis Paleoloğos'u barıştırmak olmuştur: Evelce bir aralık Bizans imparatorluğunda bulunmuş olan bu Yedinci Yoannis için 1390=792 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Fransız Mareşalinin yaptığı şey, saltanat hırsıyla amcasına karşı Türklerle istinad eden bu Silivri prensini gizlice elde edip ikinci Manuil'e saltanat şeriki olarak tekrar Bizans tahtına çıkarmaktır: İşte bu suretle Paleoloğoslar arasındaki ihtilâf ortadan kalkmış ve iki rakip Türklerle karşı birleşmiş demektir. Bununla beraber Yedinci Yoannis'in bu üçüncü İstanbul muhasarasının kaldırılması için Bizanslılara kabul ettirilen şartlar mucibince Yıldırım Bâyezid tarafından Bizans tahtına teşrik edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Her halde Yedinci Yoannis Paleoloğos'un işte bu 1399 = 801 tarihinde saltanat şeriki ilân edildiği muhakkaktır).

Dulgadır Beyliğinin tâbiyyet altına alınması.

(Mısır ve Suriye Kölemen sultanı "El-melik-üz-zâhir Seyfiddin Barkuk" un bu sene ölmesi ve yerine tecribesiz bir genc olan oğlu "El-meli-ün-Nâsir Nâsiruddin Farac" ın cülûsu üzerine hasıl olan müsait vaziyetten istifade etmek istiyen Yıldırım Bâyezid bu sırada şark seferine çıkmıştır. — Osmanlılarla Mısırlılar arasındaki siyasi münasebetler bilhassa Sultan Barkuk zamanında inkişâf etmiş ve hattâ Şark âlemini altüst eden Timür istilâsının her iki devleti de tehdid etmesinden dolayı Birinci Bâyezid'le Sultan Barkuk arasında tedâfül bir ittifak bile akdedilmiştir: 1395=797 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Fakat buna rağmen Barkuk'un Osmanlı muvaffakiyetlerini çekemediği rivayet edilir: 1398 = 800 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Tabii bu vaziyetin sebebi, bilhassa Kadı-Bürhânüddin ölkesinin ilhakından itibaren Mısır Sultanlığının Anadolu'daki arazisine yaklaşmış olan Osmanlı devletinin artık bu araziye doğrudan doğruya tehdiye başlamış olmasıdır.

Sultan Barkuk'un işte bu gergin vaziyette ölmesi ve bir taraftan da Timur'un Hindistan'da meşgul olmasından dolayı müşterek tehlikenin artık uzaklaşmış gibi görünmesi, Yıldırım Bâyezid'in Osmanlı-Mısır ittifakını ihmal ederek Mısırlıların çok yakından alâkadar oldukları Dulgadır Beyliği ile o civardaki Mısır arazisine karşı bir sefer açmasıyle neticelenmiştir. — Anadolu Türk Beylikleri içinde en çok pâydar olanlardan biri olan bu Dulgadır Beyliğinin ismi, Oğuz Türklerinden bir boy beyinin adından gelir: Bu Türk ismini Osmanlı müellifleri umumiyetle "Zü-l-kadr" şeklinde arapçalaştırmışlardır! Halbuki bâzı Arap menbâlarında Türkçe telâffuzıyla "Dulgadır" şeklinde yazılır! Dulgadır Beyliğini "Hasan Dulgadır Bey" in oğlu "Zeynüddin Karaca-Ahmed Bey" kurmuştur : İlk zamanlarında Elbistan ve Maraş havali-sine münhasır olan bu Beyliğin teşekkülü 1339 = 740 tarihinden itibaren başlamış sayılır. Karaca Bey Elbistan'ı orta Anadolu'daki Mongol idaresini istihlâf etmiş olan Er-Tana Türk devletinden zaptetmiş ve ilkönce Mısır Kölemenlerinin himâyesine dayanarak ve Kilikya Ermenileriyle harbederek işe başlamışsa da sonradan onlarla da muharebe etmiştir. Dulgadır Beyliği Karaca'nın halefleri zamanında gittikçe genişliyerek oldukça büyük bir devlet şeklini almışsa da, Mısırlılar bu hanedan prenslerini saltanat mücadelelerinden istifade ederek ve hattâ kendilerine boyun eğmiyenlere karşı siyasi cinayetler yaptırarak burasını benimsemek politikasını tâkib etmişlerdir. Meselâ Yıldırım Bâyezid'le muâsır olan ve kızlarından Emine-Hatun'u Yıldırım'ın oğullarından Mehmed-Çelebi'ye vererek Osmanlı hükümdariyle sıhriyet tesis eden Dulgadır beyi Süli Bey'in işte bu sıralarda Mısırlılar tarafından tertib edilmiş bir şâikada kurban gittiği rivayet edilir: Süli Bey 1398 = 800 tarihinde bıçaklanarak öldürülmüştür. En kuvvetli rivayete göre 1389 = 791 tarihinde doğmuş olan Mehmet-Çelebi bu sırada ancak on yaşında bulunduğundan evlenmiş olması kabil değildir: Onun için eğer bu sıhriyet iki çocuğun babaları zamanında tesis edilmişse her halde yalnız yavuklanmış olmaları lâzımgelir. Mehmet-Çelebi'nin bu Dulgadır kızıyla izdivacı için 1403 = 805 vukuâtının sondan evvelki fıkrasına bakınız. Dulgadır hükümdarı Süli Bey'in katli üzerine bu aile prensleri arasında saltanat mücadeleleri başladığından ve bu mücadelelerde Mısırlılara tarafdâr ve muhalif olanlar bulunduğundan bahsedilir: Meselâ bunlardan Kadı-Bürhânüddin'in damadı olan Nâsirüddin Mehmed'in Mısır nüfuzuna muhalefet ettiği hakkında bir rivayet vardır. Yıldırım'ın Dulgadır ölkesine yürüyüp Elbistan'ı zaptetmesi belki de bu Nâsirüddin'in dâvet ve istimdadı üzerinedir. Her halde Süli Bey'den sonra Dulgadır Beyliğinde Nâsirüddin Mehmet Bey'in takarrürü, Yıldırım'ın bu seferinde onun Osmanlı tâbiyyetini kabul etmiş olmasıyla izah edilebilir. — Osmanlı-Mısır mücadelesi işte bu vak'a ile başlamış ve Yavuz'un Suriye ve Mısır fethiyle nihayet bulmuş demektir).

Osmanlı hududunun Fırat boylarına dayanması.

(Yıldırım Bâyezid Dulgadır Beyliğini itâat altına aldıktan sonra Dârende, Malatya, Kâhta, Behesni ve Divriği kalelerini fethetmiştir: Bunlardan Ma-

latya 1315 = 715 tarihinde ve Mısır sultanı "El-melik-ün-Nâsir Nâsiruddîn Muhammed" devrinde "İlhânîler" denilen İran mongollarının za'ından istifade eden Kölemenler tarafından zaptedilmiştir. Gittikçe hâkimiyetlerini tevsi eden Mısırlılar 1339 — 1340 = 740 tarihinde de Dârende'yi orta Anadolu'da Mongol idaresini istihlâf etmiş olan Er-Tana Türk devletinden zaptetmişlerdir. Bu cıvarda bulunan diğer kaleler de Mısırlıların eline geçmiş ve bu suretle Kölemen hâkimiyeti Anadolu'nun içerilerine kadar nüfuz etmiştir. 1389=791 tarihinde Kölemenlerin Malatya valisi Mintaş Mısır sultanına ısyân ve Dulgadır hükümdarına iltica etmiş olduğu için, Malatya'nın o tarihten itibaren Dulgadır Beyliğine intikal ettiği hakkında bir rivayet vardır; hattâ Osmanlı menbâlarında bütün bu kasabalarla şehirler hep Türkmenlerden alınmış gibi gösterilirse de doğru değildir: Bunlar, Kölemenlere karşı harp haline geçmiş olan Yıldırım Bâyezid tarafından Mısırlıların ellerinden alınmıştır. — Bu havalinin fethi üzerine Osmanlı devletinin Anadolu hududu Fırat boylarına dayanmış ve Anadolu Türk birliğine doğru mühim bir adım daha atılmış demektir. Bâzı Osmanlı menbâlarında Yıldırım'ın bu Şark seferi için 798 = 1395 — 1396 ve 802 = 1399 — 1400 tarihlerinden de bahsedilirse de doğru değildir).

1399 = 802

Bizans imparatoru İkinci Manuîl Paleoloğos'un Türklere karşı yardım temin etmek için Avrupa seyahatine çıkması.

(Yukarda bu sene vukuâtının ikinci fıkrasında bahsi geçen Fransız mareşali Jean de Boucicaut'nun aylarca uğraştıktan sonra Bizans imparatorluğunu kurtarmak için kendi kuvvetlerinin kâfi gelemeyeceğine kani olması, daha büyük kuvvetler toplayabilmek için imparatorla beraber bir Avrupa seyahatine çıkmak kararını vermesine sebep olmuştur. Otuz sene evvel babası Beşinci Yoannis Paleoloğos'un boş yere yapmış olduğu seyahattan ibret alınmış olan İkinci Manuîl Paleoloğos Mareşal Boucicaut'nun bu teklifini derhal kabul ettiği için, İstanbul tahtında kendisine vekil olarak saltanat şeriki ve yeğeni Yedinci Yoannis'i bırakıp bu 1399 = 802 senesi 10 Kânunuevvel = 10 Rebl'ül-âhîr Çarşamba günü Fransız mareşaliyle beraber Venedik gemileriyle İstanbul limanından hareket etmiştir: Beşinci Yoannis Paleoloğos'un bu tarihten otuz sene evvelki Avrupa seyahati için 1369 = 771 vukuâtına bakınız. — İkinci Manuîl, karısı imparatoriçe İrina ile üç küçük oğlunu da beraber alıp Mora sahillerine uğramış ve bunları Mora despotu olan küçük kardeşi Birinci Theodoros Paleoloğos'un "İsparta = Mistra"daki sarayına göndermiştir. İmparatorun Avrupa'dan avdetine kadar bunların orada kaldıkları rivayet edilir. — Mareşal de Boucicaut Avrupa'ya hareket ederken Bizans'ın müdafaasına devam edilmek üzere arkadaşlarından "Seigneur de Châteaumorand"ı bir miktar askerle İstanbul'da bırakmıştır. — İkinci Manuîl'in bu uzun seyahatinde en büyük ümidi Fransa kralı Altıncı Charles'in gösterebileceği alâkadır: Hattâ imparatorun kendisinde kalmıyacağından emin olduğu tahtını Türklere kaptırmaktansa işte bu krala terketmek tasavvurunda bulunduğundan bile bahsedilir! — İkinci Manuîl yalnız Fran-

sa'ya değil, İtalya ve İngiltere'ye de müracaat etmek üzere yola çıkmış ve bir çok hediyeler götürüp Venedik, Cenova, Paris ve Londra'ya kadar gitmiştir. Dört sene kadar süren bu Avrupa seyahatinde umduğunu bulamayan Bizans imparatoru her taraftan bir sürü vaatler toplamakla vakit geçirmiş ve nihayet Yıldırım Bâyezid'in Ankara felâketini haber alıp Osmanlı fetretinden istifade etmk üzere payitahtına dönmüştür).

Timur-Bâyezid ihtilâfının zuhuru.

(Bu ihtilâfın hakiki sebebi, Timur-Leng'in cihangirliğiyle Yıldırım Bâyezid'in zafer sarhoşluğu arasındaki ruhi tezâdda gösterilebilir : Bütün diğer sebebler işte bu mukadder tezâdın tezahür ve tecelli vesileleri demektir. İlk vesile, ölkeleri Osmanlı istilâsına uğruyan Anadolu beylerinin Timur'a ve Timur'un gadrine uğramış hükümdarların da Yıldırım'a ilticasıdır. Timur-Leng bu sene Hindistan'dan Garba dönüp Gürcistan'ı istilâ ettikten sonra Erzurum civarındaki Pasinler'e geldiği zaman Germiyan oğlu İkinci Ya'kub, Mentеше oğlu İlyas, Aydın oğlu İsâ ve Saruhan oğlu Hızırşah Beyler gibi ölkeleri Yıldırım tarafından zaptedilmiş eski Anadolu Türk prensleri kendisine dehalet ve iltica edip memleketlerinin istirdadını istirham etmişlerdir; Yıldırım Bâyezid'in tehdidine uğramış bir takım şarkî Anadolu beylerinin de bu şikâyetlere iştirâk ettikleri rivayet edilir. Buna mukabil Aksak Timur'un istilâsına uğruyarak memleketlerinden kaçmak mecburiyetinde kalan Irak hükümdarı Sultan Ahmed-i Celâyirî ile Azerbaycan hükümdarı Kara-Koyunlu Kara-Yusuf da Bursa'ya gidip Birinci Bâyezid'e iltica ederek himâye ve ikramına mazhar olmuştur. — Bu vaziyet üzerine Timur-Leng Osmanlı hükümdarına bir nâme gönderip nezdindeki mülteci hükümdarların iğvâlarına kapılmamasını tavsiye etmiş ve bunların kendisine teslimini isteyip eğer teslim edilmeyecek olurlarsa ihtilâfın silâhla halledileceğini bildirmiştir : Tabii bu suretle Timur-Leng Yıldırım Bâyezid'e şahsî, askerî ve millî namusuna mugayir bir teklifte bulunmuş demektir ve tabii Yıldırım bu çirkin teklifi reddetmiştir. Nihayet Ankara felâketiyle neticeleyen meşhur ihtilâf işte böyle başlamıştır).

1400 = 802

İstanbul'da bir Türk mahallesiyle bir Şer'iyye mahkemesi ve bir câmi tesisi.

(İstanbul şehri 1397 = 799 senesi bahar mevsimindenberi üçüncü defa olarak muhasara altındadır: Bu muhasaranın bazan şiddetlenmek suretiyle iki seneden fazla sürdüğü anlaşılmaktadır. Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'un istimdadı üzerine Avrupa'dan Mareşal Jean de Boucicaut kumandasında bir miktar yardım kuvveti gelmişse de bununla vaziyetin kurtarılamayacağı anlaşıldığı için imparatorla mareşal nihayet Avrupa seyahatine çıkarak her taraftan imdât toplamaya kalkışmışlardır: 1399 = 801 vukuâtının ikinci ve beşinci fıkralarına da bakınız. — İkinci Manuil seyahate çı-

karken yeğeni ve saltanat şeriki olan Yedinci Yoannis Paleoloğos'u kendi yerine vekil bırakmıştır : Evvelce bir aralık Bizans imparatorluğunda bulunduğundan sonra mevkiini amcasına bırakmak mecburiyetinde kalan ve bunun üzerine Yıldırım Bâyezid'in himâyesi altında Silivri Prensi olan bu haris adamın bu sefer nasıl olup da saltanat şeriki sıfatıyla tekrar Bizans'a girebildiği hususunda ihtilâf vardır : Şerik sıfatıyla ikinci defa olarak 1399 = 801 tarihinde cülûs ettiği muhakkak olan Yedinci Yoannis bir rivayete göre metbûu ve hâmisî olan Birinci Bâyezid'in cebriyle amcasının ortaklığına kabul edilmiş, kendisi İstanbul'a girip saltanat şeriki olunca Silivri taraflarını himâye hakkı olarak Türklere terketmiş ve İstanbul'da bir Türk mahallesiyle bir mahkeme ve bir de câmi işte o zaman tesis edilmiştir; bâzı Bizans menbâlarına dayanan ikinci bir rivayete göre de Bizans'da bu Türk müesseseleri imparator İkinci Manuil'in Avrupa seyahatine çıkması üzerine saltanat ortağı ve vekili olan Yedinci Yoannis tarafından "ilk iş" olmak üzere tesis edilmiştir. İkinci Manuil'in Avrupa'ya hareketi 1399=802 senesi 10 Kânunuevvel = 10 Reb'ül-âhir Çarşamba gününe müsâdiftir: Yâni imparator Milâdî 1400 senesi yılbaşından 21 gün evvel yola çıkmış demektir. İşte bundan dolayı bâzı Garp menbâlarında bu Türk müesseselerinin tesis tarihi olarak 1400 senesinin ilk günlerinden bahsedilir. Çok ihtilâflı olan bu meselede en kuvvetli rivayet işte budur. Diğer rivayetlere göre bu tesisât 1391 = 793 tarihindeki ilk İstanbul muhasarasının uzaktan ablukaya tahvilinde veyahut Niğbolu muharebesinden sonra İstanbul'un 1396—1397=799 tarihindeki üçüncü muhasarası üzerine tatbik edilmiştir. Hattâ 1395 = 797 tarihindeki ikinci İstanbul muhasarasının sebepleri içinde, evvelce bunlara muvafakat etmiş olan imparatorun sonradan sözünde durmamış olmasından bile bahsedilir : O seneler vukuâtına bakınız. Her halde imparatorun bu şartları evvelce kabul ettiği halde sonradan bir takım bahanelerle tatbik etmemiş olduğu için İstanbul'un tazyikine devam edilmiş olduğunu ve nihayet Yedinci Yoannis'in "ilk iş" olarak bunların tatbikine geçmekle Yıldırım'ı teskin ve tatyib etmek istemiş olabileceğini tahmin etmekte büyük bir mahzur olmasa gerektir. — Bir rivayete göre de Yedinci Yoannis Paleoloğos yukarda gördüğümüz gibi Yıldırım'ın himâyesiyle değil, hanedan arasındaki ihtilâfları hallederek Türklere karşı müttahit bir cephe vücud getirmek istiyen Fransız mareşali Boucicaut'nun delâletiyle İstanbul'a girip saltanat şeriki olmuş ve amcası İkinci Manuil'in Avrupa'ya hareketi üzerine Yıldırım'dan gördüğü tazyika boyun eğerek Türk müesseselerini vücud getirmiştir. — İstanbul'da tesis edilen Türk mahallesine Göynük ve Taraklı taraflarından getirilen Türklerin yerleştirildiği rivayet edilir: 1402=804 Ankara felâketi üzerine zuhur eden Fetret'den çok istifade etmiş olan Bizans hükûmeti bu müslüman mahallesindeki Türk ahaliyi şehirden taretmiş ve kiliseden tahvil edildiği rivayet edilen câmi de tahrip edilmiştir. Osmanlı menbâlarına göre bu ilk İstanbul Türkleri şehirden ihraç edilince Tekirdağına gidip Anadolu'daki menşelerinin ismini verdikleri "Göynüklü" köyünü tesis etmişlerdir. — Yedinci Yoannis'in kabul ettiği şartlar içinde bu Türk.

müesseselerinden başka senede on bin yahut otuz bin altın harağ şartı da vardır. — Muhasara hareketlerinin işte bu vaziyet üzerine durduğu rivayet edilir. Fakat bu sükûnet çok sürmemiş ve üç dört ay sonra aşağıda bahsedilen dördüncü İstanbul muhasarası başlamıştır).

Bursa'daki Ulu-câmi inşaatının ikmalı.

(Eski Osmanlı mimarisinin en zarif eserlerinden olan bu câmi Yıldırım devrinin en güzel eseridir. Yirmi kubbesiyle iki minaresi vardır. Binâsının kitâbesi olmamakla beraber minberindeki kitâbeye göre Hicretin 802 tarihinde tamamlanmış olduğu muhakkaktır : Bu Hicret senesi Milâdın 1399—1400 senelerine müsâdiftir; burada 1399 yerine 1400 tarihinin esas ittihaz edilmesi, inşaatın 802 senesi Receb ayında ikmal edilmiş olduğu hakkında bir rivayet mevcut olmasındandır; bu Hicret senesinin Receb ayı da 1400 senesinin Mart ayına müsâdiftir. Çivisiz ve geçme abanozdan yapılmış çok ince ve zarif bir eser olan minberdeki kitâbede Birinci Bâyezid'in ismiyle inşâ tarihinden başka bir şey yoktur).

İstanbul'un dördüncü muhasarası.

(Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos'un Türklere karşı imdat kuvvetleri toplamak üzere Fransız mareşali Jean de Boucicaut ile beraber Avrupa'ya gitmiş olması İstanbul'un bu dördüncü muhasarasına sebep olmuştur : Her halde Yıldırım Bâyezid'in yukarda bu sene vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz Türk müesseselerinin ihdâsiyle avutulmaya râzı olmadığı ve Avrupa'da gene bir Ehl-i salib teşkiline çalışan Bizans imparatorluğunun bu iki yüzlü siyasetini alelâde bir savsaklama politikasından başka bir şey saymadığı muhakkaktır. İşte bundan dolayı bu senenin bahar mevsiminde Osmanlı padişahı kendisinin eski mahmûsî ve hattâ senelerce oyuncacı olan Yedinci Yoannis Paleoloğos'a elçiler göndererek İstanbul şehrini derhal kendisine teslim etmesini, şimdiye kadar kendisini himâye etmekten maksadı Bizans tahtına çıktığını görmekten ibaret olmadığını, eğer şehri teslim emrine itâat edecek olursa kendisine güzel bir sancak beyliği verilerek taltif edileceğini ve söz dinlemeyip itâatsizlik ettiği takdirde muhasaranın bütün şiddetiyle derhal başlayacağını bildirmiştir. Yedinci Yoannis'in bu teklifi reddedip Allaha sığındığından bahsettiği rivayet edilir. Dördüncü İstanbul muhasarası işte bu vaziyet üzerine başlamıştır. — Büyük bir şiddetle tatbik edilen muhasara harekâtı muvaffakiyetle neticelenebilecek bir inkişaf gösterdiği halde, aşağıki fıkra da bahsedilen Sivas vak'ası İstanbul önünden kuvvet çekilmesine sebep olduğu için bu şiddetli muhasara gene abluka haline inkılâb etmiş ve nihayet 1402 = 804 Ankara felâketi üzerine o da kaldırılmıştır. — Bu dördüncü İstanbul muhasarası takriben dört ay kadar devam etmiştir. — Timur istilâsının hasıl ettiği buhrandan istifade etmiş olan Bizans imparatorluğu işte bu 1400 = 802 senesinden Fatih'in fetih tarihi olan 1453 = 857 tarihine kadar elli üç sene daha yaşamıştır. — İstanbul'un ilk muhasarası için 1391 = 793, ikinci muhasarası için 1395

= 797 ve bundan evvelki üçüncü muhasarası için de 1396 — 1397 = 799 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1400 = 803

Sivas fâciası.

(Bundan evvel görüldüğü gibi Yıldırım Bâyezid'le Timur-Leng arasındaki tarihi ihtilâf mülteciler meselesiyle ortaya çıkmış ve Osmanlı padişahının kendisine iltica etmiş olan Irak ve Âzerbaycan hükümdarlarını Timur'a teslim etmekten pek haklı olarak imtinâ etmesi iki taraf arasında bir nevi harp hali hasıl olmasına sebep olmuştur : 1399 = 802 vukuâtına bakınız. O tarihten bu 1400 = 803 tarihine kadar takriben bir seneye yakın bir zaman geçtiği halde Osmanlı ordusu maatteessüf işin ciddiyet ve vehâmetiyle mütenâsip bir surette hazırlanmamıştır : Meselâ İstanbul muhasarası ve Balkan akınları hâlâ devam etmekte, Asya'dan gelen tehlikenin büyüklüğüne rağmen Arnavutluk seferlerine devam edilip durmakta ve tabii bu vaziyet Osmanlı ordusunu hem dağıtmak bulundurmakta, hem yıprandırmaktadır. — Bâzı menbâlarda bu hale sebep olarak Yıldırım'ın bir Sırp prensesi olan karısı Olivera'nın Osmanlı sarayına soktuğu içki ve eğlence düşkünlüğünden bahsedilir : 1390 = 792 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. Hattâ Ulu-câmi tamamlandığı zaman "Emir-Sultan" lâkabiyle meşhur Buhârâlı mutasavvıf Şemsüddin Mehmed'e bir eksigi olup olmadığını soran padişaha bu büyük velinin "Her köşesine kendiniz için bir meyhane yaptırırsanız hiç bir eksigi kalmaz!" şeklinde verdiği cevap muhtelif menbâlara aksetmiş bir tevâtür halindedir. Osmanlı sarayının bu vaziyetiyle Rumeli ordusunun dağıtmak vaziyetini casusları vasıtasıyla muntazaman tâkib etmemiş olmasına imkân olmıyan Timur bir sene evvelki tehdidini nihayet ikaa başhyarak Pasinler'den Erzincan tarihiyle Sivas'a gelmiştir. Hicretin 802 senesi Zülhicce ayının 17 nci ve Milâdın 1400 senesi Ağustos ayının 9 uncu Pazartesi günü Sivas önlerine vasil olduğu rivayet edilen Timur ordusu o zaman küçük bir kalesi ve muntazam surlarıyla müstahkem ve mâmur bir şehir olan bu zavallı vilâyet merkezini 18 gün muhasara etmiştir. Evvelce Kadı-Bürhânüddin'in payitahtı iken 1398 = 800 tarihinde Osmanlı devletine ilhak edilmiş olan Sivas valiliğinde o tarihtenberi Yıldırım'ın büyük şehzâdesi Süleyman Çelebi bulunmaktadır. Asya'nın muhtelif milletlerinden mürekkep bir mahşer şeklinde gelen bu orduya karşı şehrin fazla bir mukavemet göstermesine imkân olmadığını takdir eden Süleyman-Çelebi düşman ordusu yaklaşırken Sivas'tan ayrılmış ve kale muhafızlığına Malkoç-Mustafa Bey'i bırakmıştır. — Yukarda gördüğümüz gibi on sekiz gün müdafaa eden şehir, bu müddet zarfında Hicri sene değişmiş olduğu için 803 senesi Muharrem ayının 6 ncı, yâni Milâdın 1400 senesi Ağustos ayının 27 nci Cuma günü daha fazla mukavemet imkânı kalmadığı ve bilhassa düşman cebren girdiği takdirde halkın hayatı tehlikede kalacağı için, askerle ahalinin hayatına dokunulmamak şartıyla teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır. Timur-Leng, hiç kimsenin kanına girilmiyeceği hakkında bizzat söz vermiş olduğu halde,

şehir teslim olur olmaz dört bin kişi tutan kale müdafilerini diri diri toprağa gömdürmüş ve bu suretle gûya sözünde durarak kan dökmekten ictinab etmiştir : Beşer tarihinin sayılı zalimlerinden olan bu feci adamın zulmü bu kadarla da kalmış değildir : Ahalinin “rahlelerle başlarına mışaflar verip Timur’a karşı zikrullâh ile gönderdikleri” bin kadar çocuk da suvarilere çiğnetilerek ve kılıç çalınarak öldürtülmüştür! Bunu böyle yaptıran adam, meşhur “Tüzükât”ın başında kendisinin en büyük ve birinci umdesi İslâm dininin neşrinden ibaret olduğunu söyleyip kendisini bir müslüman kahramanı gibi göstermek isteyen adamdır! Gene aynı “Tüzükât”ın Sivas fâciasından bahseden kısmında da bütün Sıvaslıların kılıçtan geçirilmiş olduğundan bahsedilmektedir! Bu çok tuhaf müslüman kahramanı, o devrin en büyük ve en şanslı mücâhidi olan Yıldırım Bâyezid’in hristiyan düşmanlarıyla ittifak etmekten de çekinmemiştir! — O zamana kadar kaç Türk devletine paytaht olarak mütemadiyen imar edilen ve Anadolu Türk medeniyetinin en güzel merkezlerinden biri haline gelen Sivas şehri işte bu fâcia esnasında yıkılmış ve artık bir daha eski haline gelememiştir. — Anadolu Türk medeniyetini yıkan iki âfet vardır : Biri Selçukîlerin son devirlerindeki Mongol istilâsı, biri de Osmanlıların ilk zamanlarındaki bu Timur istilâsıdır. — Anadolu’dan Mısır sultanına gönderdiği elçinin tevkif edildiğini duyan Timur, Elbistan ve Malatya havalisini de zaptettikten sonra Mısır Kölemen sultanlığına tâbi olan Suriye’ye geçmiş ve orada da Halep, Şam ve havalisini zaptetmekle meşgul olmuştur. — Yıldırım Bâyezid’in işte bu Sivas fâciası üzerine artık ciddiyetle hazırlanmaya başladığı rivayet edilir : Timur’la ilk ihtilâfın zuhurundanberi geçen bir sene içinde siyasi ve askerî hazırlıklarını ihmal etmiş ve ancak kanlı bir ihtar mahiyetinde olan bu Sivas fâciası üzerine toparlanmaya başlamış olması pek kolay mâzur görülebilecek hatâlardan değildir. — Bâzi Osmanlı menbâlarında Sivas fâciasına “Ebced” hesabıyla “harab” kelimesi tarih gösterilir: Bu kelimenin harf kıymetleri 803 tutmaktadır ve bu da o fâcianın Hicri tarihidir).

1401 = 803

Erzincan Beyliğinin işgali.

(Erzincan Beyliği, Mongol hâkimiyetinden sonra ve Kadı-Bürhânüddin hükûmetinden evvel orta Anadolu’ya hakim olan Er-Tana ailesinin son bakıyesisidir : Erzincan Beyi Mutahharten yahut Taharten Bey, Alâüddin Er-Tana Bey’in yeğenidir. Osmanlı istilâsının şarka doğru gelişmesinden kuşkulanan bu bey, bir müddettenberi Timur’un himâyesinde hükûmet sürmektedir. Yıldırım Bâyezid 1399 = 801 tarihindeki Malatya seferinde Fırat boylarına dayandığı zaman Mutahharten Bey’in Timur’dan ayrılıp kendisine tâbi olmasını istemişse de Erzincan Beyi bu teklifi kabul etmemiş ve hattâ Timur’un 1400 = 803 Sivas seferine de iştirâk etmiştir. Yıldırım Bâyezid’in Sivas fâciasına karşı ilk mukabelesi, işte bu Erzincan beyliği üzerine yürümesidir. Birinci Bâyezid’in bu hususta Kara-Koyunlu hükümdarı Kara-Yusuf’un teşvikine kapıldığı da rivayet edilir. — Erzincan Beyliği kolayca istilâ edilmiş ve Mutahharten Bey de teslim olmak mecbu-

riyetinde kalmıştır. Fakat bu Beylik arazisi doğrudan doğruya Osmanlı ölkesine ilhak edilmiş değildir : Beylerinden memnun olan Erzincanlıları tatıyıp etmek istiyen Yıldırım Bâyezid Osmanlı hâkimiyetini ister istemez kabul eden Mutahharten Bey'i mevkiinde ibka etmiş, yalnız askerî ehemmiyetinden dolayı Kemah kalesini almış ve Mutahharten Bey'in ailesini de rehine olarak elinden alıp Bursa'ya göndermiştir. — Bu Erzincan seferinde evvelce Yıldırım'a iltica etmiş olan Irak ve Azerbaycan hükümdarları Sultan Ahmed'le Kara-Koyunlu Kara-Yusuf'un da Osmanlı ordusunda bulundukları rivayet edilir. — Birinci Bâyezid'in Erzincan seferi Hicretin 803 senesi Zülhicce ayının ortalarına tesadüf etmektedir : Bu tarih, Milâdın 1401 senesi Temmuzuna müsâdiftir. — Bu va'a tıpkı Sultan Ahmed'le Kara-Yusuf'un Yıldırım'a ilticası gibi, 1402 = 804 Ankara muharebesinin en mühim sebeplerinden sayılır: Meselâ Bâyezid'le Timur arasında elçiler ve nâmelerle yapılan muhaberede Timur'un en mühim şartlarından biri de işte bu Mutahharten ailesinin iadesi, biri de Yıldırım'ın oğullarından birinin rehine olarak kendi nezdine gönderilmesi gibi şeyler olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. Tabii bu gibi şartlar, kabul edilmeyeceği mâlûm olduğu için harp vesilesi olarak ortaya atılmış bir takım bahaneler demektir : Her halde Timur'un Ankara muharebesinden evvel Bâyezid'le olan münasebâtında İslâm efkârı-umumiyyesine ve tarihe karşı kendisini mâzur göstermek için ne mümkünse yaptığı muhakkaktır. Garp cephelelerinde Ehl-i salib ordularını deviren ve Hristiyanlığa karşı İslâmın en büyük mücâhidi vaziyetinde bulunan bir kahramanı Şark'dan, yâni arkadan vurmak istiyen bir kan tiryâkisi için en tabii siyaset işte budur).

1402 = 804

Çubuk-ova bozgunu ve büyük Türk kahramanı Yıldırım Bâyezid'in ihanet yüzünden mağlûbiyet ve esareti.

(Umumiyetle "Ankara muharebesi" ismiyle de anılan bu millî felâketin senesinde ittifak edilirse de ay ve gün tarihlerinde büyük ihtilâflar vardır : Meselâ muhtelif menbâlarda 19 Zülka'de = 20 Haziran Salı, 13 Zülhicce = 14 Temmuz Cuma, 19 Zülhicce = 20 Temmuz Perşembe, 26 Zülhicce = 27 Temmuz Perşembe, 27 Zülhicce = 28 Temmuz Cuma ve 28 Zülhicce = 29 Temmuz Cumartesi tarihlerinden bahsedilir; hattâ Hicret senesini 805=1402 gösteren rivayetler bile varsa da Milâdî tarih değişmemektedir; bu 805=1402 rivayetleri de Hicret senesinin ilk ayı olan Muharreme aittir: Meselâ 1 Muharrem 805=1 Ağustos 1402 Salı ve 5 Muharrem 805 = 5 Ağustos 1402 Cumartesi günlerinden de bahsedilmiştir. Bu muhtelif rivayetler içinde Milâdî sene itibariyle ittifak var demektir; Hicretin 804 senesiyle Zülhicce ayında da ekseriyet vardır; bu ay Temmuzla tesadüf etmektedir; şu halde Ankara muharebesinin 1402=804 senesi Temmuz=Zülhicce ayında vukua gelmiş olduğu muhakkak sayılabilir. Gün tarihlerine ait rivayetlerin en kuvvetlisini tayin hususunda da yegâne istinat noktamız bu harbin bir Cuma gününe tesadüf ettiği hakkındaki rivayetlerdir : Meselâ Aşık-Paşa-Zâde, Lâtfi Paşa, Oruc Bey,

Hoca Sa'düddin ve Ali Çelebi gibi müverrihlerin hepsinde Cuma gününden bahsedilir. Yukarda gözden geçirdiğimiz günler içinde yalnız iki Cuma rivayeti vardır: Bunların birincisi 13 Zülhicce = 14 Temmuz ve ikincisi de 27 Zülhicce = 28 Temmuz tarihine müsâdiftir: Timur'a izafe edilen bir mektupta bunların ikincisine tesadüf edilmekte olduğu için, Türkiye tarihinin bu millî felâketi en kuvvetli ihtimale göre Hicretin 804 senesi Zülhicce ayının 27 nci ve Milâdın 1402 senesi Temmuz ayının 28 inci Cuma gününe müsâdiftir. Zaten Ankara muharebesinde bizzat bulunmuş olan Sultaniye Baş-piskoposu "Jean"ın hâtîrâtında ve Bizans müverrihlerinden Francis'in eserinde de bu tarih gösterilir. — 1400=803 vukuâtında gördüğümüz gibi Timur-Leng Sivas fâciasından sonra Elbistan ve Malatya'yı zaptetmek suretiyle Suriye'ye geçmiştir: Bunun sebebi, Mısır sultanı Barkuk oğlu Farac nezdine tâbiyyet ve inkıyâd istemek için göndermiş olduğu elçinin Halep'deki Kölemen valisi tarafından zındana atılmış olmasıdır. Timur'un Suriye seferine işte bu hâdisenin sebep olduğundan bahsedilir: Bununla beraber bu sür'atli harekette Mısır Sultanlığının Osmanlılarla elbirliği etmesine meydan vermeden ezilmesi gibi daha mühim bir maksat ta'kid edilmiş olmak ihtimali de vardır. Timur bu büyük seferinde Halep, Hama, Humus, Baalbek ve Şam şehirlerini zaptetmiş ve bilhas-sa Halep'le Şam'ı tamamiyle yakıp yıkarak harâbe haline getirdikten başka ahaliyi de kâmilan kılıçtan geçirmiştir. Evvelce ölkeleri Timur'un istilâsına uğradığı için Yıldırım'a iltica etmiş olan Irak ve Azerbaycan hükümdarları Sultan Ahmed'le Kara-Koyunlu Kara-Yusuf Osmanlı padişahının Erzincan seferinden sonra memleketlerinin istirdadına gitmişler ve bâzı muvaffakiyetler elde etmişlerdir: Meselâ Bağdad tekrar Sultan Ahmed'in eline geçmiştir. İşte bundan dolayı Suriye'den sonra Irak'a geçen Timur-Leng Bağdad'ı istirdad edip baştanbaşa tahrib ettiği gibi ahalisini de hemen her yerde yaptığı gibi katliâm etmiştir: Hattâ doksan bin insan kafasından bir kule kurdurduğu bile rivayet edilir! Timur'un bu Suriye ve Irak seferleri 803=1400—401 senesine müsâdiftir. Irak'dan sonra Karabağ'a geçen Timur 804=1401—1402 kış mevsimini işte burada şenlikler ve eğlenceler içinde geçirmiştir. Yıldırım'la olan muhaberatına burada da devam ettiği ve iki taraf arasında elçilerle nâmeler teâtî edildiği rivayet edilir: Bütün bu mektuplarda her iki tarafın da noktainazarlarında ısrar ettikleri muhakkaktır. Timur'un başlıca şartları Mutahharten ailesinin iadesi, Osmanlı şehzâdelerinden birinin rehine olarak gönderilmesi, mülteci Irak ve Azerbaycan hükümdarlarının tardı veyahut bir daha kabul edilmemesi, eski Anadolu Türk Beylerine ölkelerinin iadesi ve nihayet Yıldırım Bâyezid'in tâbiyyet altına girmesi gibi kabul edilmesine imkân olmayacak şeylerdir: Bu mesele için 1401=803 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Fakat buna mukabil Bâyezid'in Timur'dan hiç bir şey istediği yoktur: O yalnız Timur'un haksız taleplerini pek haklı olarak reddederken mağrur bir ifade kullanmakla iktifa etmiş ve Timur'un kan dökmiye bahane aradığını söylemiştir. — Timur 1402=804 baharında Gürcistan hududuna gelmiş ve muhtelif ırklarla milletler-

den mürekkep muazzam ordusunu tahşide başlamıştır. Osmanlı arazisine bu senenin Haziran = Zülka'de ayında girdiği rivayet edilir. — Erzurum ve Erzincan üzerinden hareket eden Timur ordusu bir müddet evvel Birinci Bâyezid'in işgal etmiş olduğu Kemah kalesini zaptedip o zaman mecburiyetle Osmanlı hâkimiyetini kabul ettikten sonra şimdi tekrar eski metbûna iltihak etmiş olan Erzincan Beyi Mutahharten'e iade etmiştir: Yıldırım'ın Erzincan seferi için 1401=803 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Oradan Sivas önlerine gelen Timur'un kırmızı, sarı ve beyaz techizatlı ve zırhlı ordularına muhteşem bir geçit resmi yaptırdığından bahsedilir. — Bu sırada ordusunu toplayıp düşmanına karşı ilerlemeye başlamış olan Yıldırım da Tokad'a hareket etmiştir. — Gerek "Tüzükât"a, gerek diğer menbâlara göre Timur'un bu ileri hareketinde iki maksat tâkib ettiği anlaşılmaktadır: Biri orta Anadolu şehirlerini yağma ve tahrib etmek, biri de Osmanlı ordusunu mümkün olduğu kadar döndürüp dolaştırarak yorgun düşürmektir. Onun için Timur Sivas'da durmıyarak ilkönce Kayseri'ye gelmiş ve Osmanlı ordusunu peşine düşürerek Kırşehir üzerinden Ankara'ya doğru ilerlemiştir: Bu suretle Osmanlı ordusu Bursa havalisinden Tokad'a, Tokat'dan Kırşehir taraflarına ve nihayet oradan da Ankara üzerine dönüp dolanarak muazzam bir kavis tâkib etmiş ve tabii çok yorulmuş demektir. — Timur Ankara önlerine gelir gelmez kaleyi muhasara etmişse de Yıldırım'ın yaklaştığını haber alınca muhasarayı kaldırıp Çubuk çayı ile ovasını tutmuş ve etrafta Osmanlıların istifade edebilecekleri ne kadar su menbâları varsa hepsini tahrib ettirmiştir. Bu vaziyetten dolayı Türk ordusunun çok büyük sıkıntılar çektiği ve hattâ bu yüzden bâzı telefât bile olduğu rivayet edilir. — Bâzı menbâlara göre Yıldırım Ankara önüne muharebeden bir gün evvel, yani 1402=804 senesinin 27 Temmuz=28 Zülhicce Perşembe günü gelmiştir: Osmanlı ordusunun muvâsalatında düşman ordusunun dağınık bulunduğu ve Yıldırım Bâyezid işte bu vaziyetten istifade ederek derhal harbe başladığı için hatâ etmiş olduğu hakkında bir rivayet varsa da, Osmanlı ordusunun bütün harekâtını casusları vasıtasıyla tâkib etmekte olan Timur'un gafil bir vaziyette bulunması kabul değildir ve zaten Osmanlıların yaklaştığını haber alır almaz kale muhasarasını kaldırıp Çubuk ovasını tutmuş olduğu hakkındaki rivayetler de öyle bir gaflet halinden hiç bir eser bulunmadığını gösterir. Bilâkis Timur-Leng o kadar uyanık davranmıştır ki, yalnız Osmanlı harekâtını tâkib etmekle de iktifa etmiyerek ilk Mongol istilâsı devrinden kalan ve son zamanlarda Osmanlı hâkimiyetine giren Kara-Tatarlar içine casuslar gönderip muharebe esnasında bunların Osmanlılara ihanet ederek kendi tarafına geçmelerini bile harpten evvel temin etmiştir! Hattâ Yıldırım Bâyezid işte bu Kara-Tatarları ordusuna kabul etmiş ve aynı zamanda Beyleri Timur ordusunda bulunan eski Anadolu Türk Beyliklerinden de asker almış olduğu için basiretsizlik etmiş olmakla tenkid edilir. — İki tarafın ordu mevcudu hakkında çok mubalâğalı rakamlar rivayet edilir: Meselâ Ankara muharebesinde bir milyon insanın boğuştuğu hakkında bir takvîn rivayetler vardır. Bütün bu rivayetlerden düşman ordusunun Osmanlı ordusundan bir kaç misli fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Timur'a izafe edilen "Tüzükât" da Osmanlı ordusunun mıkdarı suvari ve piyade olarak dört yüz bin kadar gösterilmekteyse de bu bir düşman mübalâgasından başka bir şey değildir. Hakikatte ise Timur ordusu 2-3 yüz bin ve Yıldırım ordusu da padişahın kayınbiraderi olan Sırp kralı Stefan Lâzareviç'in getirdiği Sırp kuvvetleriyle beraber ancak 100 bin kadardır. — Ankara muharebesinde Timur'un oğullarıyla torunları ve Yıldırım'ın da beş oğlu bulunmuştur. Her iki tarafta bunların muhtelif kıt'alara kumanda ettikleri hakkında bir takım mütenâkız rivayetler vardır. Sağ ve sol cenahların kumandanları hakkında da aynı ihtilâflara tesadüf edilir. — Düşman ordusunda 31 yahut 32 veyahut 50 harp fili vardır : Osmanlı ordusuna bu kuleli fillerin üstünden oklar ve ateşler atıldığı rivayet edilir; harp için yetiştirilmiş olan bu filler bilhassa piyadeler için ezici bir kuvvet şeklinde de kullanılır. Yıldırım'ın ordusunda da bir kaç fil bulunduğu hakkında bir rivayet vardır. — Osmanlı ümerâsı içinde bu harbe muhalif bir cereyan mevcud olduğu rivayet edilir: Meselâ Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa ile bâzı kumandanların siyasi fedakârlıklarla bu bâdirenin atlatılmasına tarafdâr oldukları ve buna mukabil Yıldırım Bâyezid'le en meşhur ümerâdan Hoca-Firuz Bey harp taraftarı oldukları için işin silâhla tesviyesine karar verildiği hakkında bir takım rivayetler vardır. — Muharebe Cuma sabahı takriben saat altıda ve bir rivayete göre de onda başlamış ve bütün gün devam ettikten sonra gece saat on yahut on iki raddelerinde nihayet bulmuştur. Harp meydanı olan "Çubuk-ova" ya eski Osmanlı menbâlarında "Çubuk-âbad" ismi de verilir. — 14-15 saat kadar süren bu meşhur muharebenin öğle zamanına kadar geçen ilk altı saatinde Osmanlı ordusunun üstün bir vaziyet kazandığı rivayet edilir: Hattâ bu sırada bir aralık Timur'un itidalini kaybederek diz üstü çöküp kendisinin sulh istediğine Allahı işhâd ettiği hakkında bile bir takım rivayetler vardır! Fakat ne yazık ki biraz sonra Türk ordusundaki Kara-Tatarların Yıldırım'a ihanet ederek düşman tarafına geçmeleri bu üstünlüğe nihayet veren fecî bir vaziyet ihdâs etmiş ve ondan sonra da eski Beylerinin sancaklarını karşı tarafta gören Anadolu Beylikleri efradının aynı şekilde hareket etmesi Osmanlı ordusunu daha müşkil şerait içinde bırakmıştır; fakat buna rağmen muharebe birkaç saat daha bütün şiddetini muhafaza etmiştir. Akşamüstü artık hiç bir ümid kalmadığı anlaşılmış, Sırp kralı Stefan Lâzareviç askerleriyle beraber kaçmış ve nihayet Yıldırım'ın oğullarından Mehmet ve Süleyman Çelebilerle Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa da ric'ate mecbur olduğu için Osmanlı ordusu tamamiyle inhilâl etmiştir. Bu sırada Yıldırım Bâyezid'e kaçıp kurtulması tavsiye edilmişse de o büyük ve namuslu asker ölmeyi kaçmıya tercih ettiği için, elinde kalan üç bin kişilik bir kuvvetle Çataltepe'ye çekilmiş ve orada Şahnâme kahramanları gibi döğüşen bu şanlı kumandanın o son kuvveti de erimiştir. — Yıldırım'ın ne suretle esir olduğunda ihtilâf vardır: Bir rivayete göre etrafından kaçan askerleri geri çevirmek için gecenin karanlığında at sürerken, diğer bir rivayete göre ağır bir harp baltasıyla düşman saflarını yarıp geçerken ve başka bir rivayete göre de Timur-Leng'i kendi eliyle öldürmek için tek başına düşman ordusunun merkezine hücum ederken bir gürz darbesiyle

atından düşürülmüş veyahut altındaki at kapaklandığı için Türk tarihinin bu unutulmaz kahramanı yaya kalıp yakalanmıştır. Yıldırım Bâyezid'in bir tâkip müfrezesine kumanda eden Sultan Mahmud-Han tarafından esir edilmiş olduğu rivayet edilir: Sultan Mahmud-Han tuhaf bir hükümdar gölgesidir! Çingiz hanedanının Oktay-Kaan koluna mensub olan bu bedbaht prens hiç bir saltanat hanedanına mensub olmadığı halde iş başına geçip cihangirliğe kalkışan Timur tarafından hükûmete bir "meşrûiyet" rengi sürülmüş olmak için hükümdar ilân edilmiş bir oyuncaktır: Resmen Timur'un metbuu olan ve hattâ sikkelere ismi basılan bu oyuncak imparator hakikatte Timur'un maiyyetinde bir ordu kumandanıdır ve Ankara muharebesinde de işte bu rolünden dolayı bir tâkip müfrezesiyle Yıldırım'ın peşine düşmüştür. — Bir iki saat evveline kadar Avrupa ve Asya'yı titreten, garbi ve şarkî Roma'ları tehdid eden Yıldırım Bâyezid'in mübarek elleri bir cânî gibi arkasından bağlanarak Timur'un çadırına götürüldüğü rivayet edilir: Timur'un büyük ve şanlı mağlûbu hürmetle karşılayıp yanına oturarak tesliyyeye çalıştığı, çok iyi muamele ettiği ve bununla beraber harp mes'uliyetini bu vaziyette bile Bâyezid'e yüklemek istediği hakkında muhtelif rivayetler vardır. — Birinci Bâyezid'in Ertuğrul ismindeki oğlu daha evvel bir muharebede ölmüş olduğu için Süleyman, Mustafa, Musâ, İsâ, Mehmet ve Kasım isimlerinde altı oğlu vardır: Bunlardan Kasım-Çelebi küçük bir çocuk olduğu için harbe gelmeyip Bursa'da kalmıştır. Sivas valisi Süleyman-Çelebi ile Amasya valisi Mehmet-Çelebi mağlûbiyet tahakkuk edince askerleriyle beraber savuşmuşlardır. Diğer üçünde ihtilâf vardır: Bir rivayete göre İsâ ve Musâ Çelebiler bozgun gecesi aranıp bulunmuş ve Mustafa-Çelebi de kaybolmuştur fakat bu klâsik rivayete mukabil o gece bulunup babalarıyla beraber esir olanların İsâ ve Mustafa veyahut Musâ ve Mustafa Çelebiler olduğu hakkında da muhtelif rivayetler vardır. Mustafa-Çelebi'nin Niğde'ye gittiği veyahut Bizans'a iltica ettiği hakkında da bazı zayıf rivayetlere tesadûf edilir. Osmanlı menbâlarındaki klâsik rivayette Mustafa-Çelebi'nin kaybolmuş gösterilmesi, sonradan saltanat iddia ederek Birinci Mehmet ve İkinci Murad devirlerinde büyük gailelere sebep olduğundan dolayı kendisine takılmış olan "Düzmece" lâkabı haklı göstermek içindir; hattâ bazı menbâlarda Mustafa-Çelebi'nin Ankara muharebesinde şehid olduğundan bile bahsedilir! Tabii bütün bu rivayetler sonradan tertib edilmiştir. Her halde Mustafa-Çelebi'nin babasıyla beraber esir olduğu hakkındaki rivayetlerin doğru olduğu muhakkaktır. — Bir çok menbâlarda Yıldırım Bâyezid umumiyetle gurura kapılıp Timur'u istihfaf etmiş, lüzumu kadar hazırlanmamış ve bilhassa en sevgili karısı olduğu anlaşılan Sırp prensesi Olivera'nın tesirine kapılarak sefahetle içkiye dalmış olmakla tenkid edilir ve onun bu hali Ankara felâketinin başlıca âmili gibi gösterilir: Yıldırım'ın vaktinde hazırlanmamış olması ve bilhassa Timur'a karşı akdedilmiş olan Osmanlı-Mısır ittifakına ehemmiyet vermiyerek Mısırlıların Anadolu'daki arazisine taarruz etmesi birer hatâ ve hattâ gaflet eseri olmakla beraber, Ankara muharebesinin ihanet yüzünden kaybedilmiş olduğu da muhakkaktır; Yıldırım'ın en büyük hatâsı, Kara-Tatar denilen Mongol

artıklarının o feci ihaneti her halde irtikâb edeceklerine hiç ihtimal vermemiş olmasıdır. Eski hükümdarları karşı tarafta bulunan ve henüz Osmanlı idaresine ısınamamış olan Anadolu Beyliklerinden topladığı askerlerin sadakatine itimad etmesi de bu millî felâketin en mühim sebeplerinden-
 dir. — Yukarda gördüğümüz gibi Timur-Leng Yıldırım Bâyezid'i çok iyi karşılamış, hayatını bağışlamış ve hattâ bir rivayete göre kendisine ölkesini iade edeceğinden bile bahsetmiştir : Fakat bir müddet sonra keşfedilen bir kaçırma teşebbüsü üzerine muhterem esirin çok sıkı bir muhafaza altında tutulmaya başladığı anlaşılmaktadır. Rivayete nazaran Yıldırım Bâyezid'i kaçırmak için Amasya valisi şehzâde Mehmet-Çelebi bazı adamlar göndermiş ve bu tertibata Yıldırım'la beraber esir olan Hoca-Firuz Bey de iştirâk etmiştir; fakat Mehmet-Çelebi'nin adamları Bâyezid'in bulunduğu yere girebilmek için yer altında lâğım kazarlarken yakalanıp bu teşebbüste alâkadar olduğu meydana çıkan Hoca-Firuz Bey'le beraber idam edilmişlerdir. Yıldırım'a karşı ittihaz edilen sıkı muhafaza tedbirlerinin işte bu vak'a üzerine başladığı rivayet edilir. Hattâ Timur'un artık Bâyezid'e çok fena muamelelerde bulunduğu hakkında bile bir takım mübâlâgalı rivayetler vardır; bu fena muameleler hakkında Şark ve Garp menbalarındaki rivayetler başlıca üç esasa ayrılabilir: 1) Timur ata binerken Yıldırım'ı binek taşı gibi kullanarak sırtına basar ve iştret sofralarında da ayaklık gibi kullanırmış! 2) Kaçmasına veyahut kaçırılmasına meydan vermemek için yollarda bir demir kafese koydururmuş! 3) Yıldırım'ın Sırp prensesi olan güzel karısı Olivera Mongol âdeti mucibince çırpıplak soyularak iştret meclislerinde Timur-Leng'e sâkiyelik etmiye mecbur tutulur ve bu müdhîş manzara o kahraman esire de seyrettirilirmiş! Bazı Garp müelliflerinin son tetkiklerine göre bütün bunlar hep sonradan uydurulmuş veyahut yakıştırılmış şeylerdir : Meselâ "Demir kafes" efsanesinin kafesli bir tahtirevan rivayetinden çıkmış olduğu anlaşılmaktadır; Yıldırım'ın binek taşı gibi kullanılmasına ait efsane de Timur'un topallığından kinaye olabilir. Hakikatte muhafaza tedbirlerinin sıkılaşmasından başka bir şey yoktur ve diğer çirkin rivayetlerin kat'i vesikalarla isbatı kabil değildir. — Türkiye tarihi bakımından bu millî felâketin neticeleri çok elim olmuştur : Her şeyden evvel bir kere Yıldırım'ın kurmuş olduğu millî birlik binâsı yeniden yıkılmış ve başta Karaman hükûmeti olmak üzere bütün garbî Anadolu Beylikleri tekrar kurulmuştur; bilhassa Osmanlıların en mühim rakibi olan Karaman devleti Kayseri, Kırşehir, Sivrihisar, Beypazarı ve Antalya havalisi de ilhak edilerek eskisinden daha büyük bir hale getirilmiştir. Bir taraftan bu irili ufaklı Beyliklerin canlanması millî birliği bozarken bir taraftan da Timur'un Osmanlı şehzâdelerini babalarının tahtı için birbirine katan siyaseti Rumeli tarafının bile anarşi içinde kalmasına ve Osmanlı menbâlarında "Fâsıla-i saltanat" ve "Fetret" gibi isimlerle anılan bir dahillî mücadele devri açılarak hem memleketin harab olmasına, hem Rumeî fütuhâtından bazı yerlerin elden çıkmasına sebep olmuştur. Ankara felâketinin en mühim neticelerinden biri de Bizans imparatorluğunun yarım asır daha yaşamasına sebep olmasıdır: Bütün Garp müellifleri bu noktada

müttefiktir. Bu müdhiş yekûna Anadolu'nun o kara gününden sonra uğradığı tahribâtı da bütün fecâatiyle ilâve etmelidir : Başta Bursa olmak üzere bir çok Türk mâmureleri yağma ve tahribe uğrıyarak viran olmuş, bilhassa bir zaman Anadolu Selçukîleriyle Bizans imparatorlarına payitaht olacak kadar mühim ve mâmur bir merkez olan İznik şehri o felâketten sonra bir daha eski günlerine kavuşamamıştır. Otuz bin kişilik bir akın ordusunun hücumuna uğrıyan Bursa'da Osmanlı hazinesi zaptedilmiş, ahali kılıçtan geçirilmiş ve şehir tamamiyle yakılıp kül haline getirilmiştir. Karaman ölkesinin işgalindenberi esir olarak Bursa'da bulunan Mehmet ve Ali Beylerin işte bu fâcia esnasında Timur'un kuvvetleri tarafından kurtarıldıkları rivayet edilir. Yıldırım'ın sevgili karısı olan Sırp prensesi Olivera da işte bu sırada Bursa'da ve diğer bir rivayete göre de iki kızıyla beraber Yenişehir'de esir edilip götürülmüştür. Ankara muharebesi kaybedilince bir miktar kuvvetle ve büyük bir sür'atle Bursa'ya kaçan büyük şehzâde Süleyman Çelebi burada bulunan kızkardeşi Fatma Sultan'la en küçük biraderi Kasım-Çelebi'yi beraber alıp Rumeli tarafına götürdüğü için onlar düşman eline geçmemişlerdir. — Ankara muharebesindeki Osmanlı telefâtı hakkında muhtelif rakamlara tesadüf edilir : Bu rakamlar 15 binden 45 bine kadar büyük yekûnlar halindedir; tabii bunların hepsi Türk şehidlerinden ibaret değildir : Osmanlı ordusunda Sırlar ve sair bir takım Balkanlılar da mevcut olduğu gibi, Suriye ve Irakdan gelmiş yardım kuvvetleri bile bulunduğundan bahsedilir. — Bursa'nın yıkılması millî tarihimiz bakımından da büyük bir fâciadır: Bilhassa ilk Osmanlılar devrini tenvir edebilecek bir çok mühim vesikalar tabii kül olup gitmiştir. — Birinci Bâyezid 1389 = 791 tarihinde cülûs edip 1402 = 804 tarihinde esir olduğuna göre 13 sene hükümdarlık etmiş ve en kuvvetli rtvayete nazaran 1360 = 761 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre de 42 yaşında sukut etmiş demektir : Cülûs tarihi için 1389 = 791 vukuâtındaki izahata bakınız).

FETRET DEVRİ

(Süleyman, İsâ, Musâ ve Mehmet Çelebiler)

— M. 1402 = H. 804 — M. 1413 = H. 816—

1402 = 804

Osmanlı ölkesinde anarşı başlangıcı.

(Muahhar Osmanlı menbâlarında “Fetret” ve “Fâsıla-i saltanat” gibi isimlerle anılan ve şehzâdelerin saltanat mücadelelerine tesadûf eden anarşı devri, Ankara civarındaki “Çubuk-ova” bozgunu üzerine 1402=804 senesi 28 Temmuz=27 Zülhicce Cuma akşamından itibaren başlamış sayılabilir : Yıldırım Bâyezid’in esareti Osmanlı Devletini birdenbire başsız bırakmış olduğu gibi, Süleyman-Çelebi’nin Edirne’ye ve Mehmet-Çelebi’nin de Amasya’ya kaçması saltanat mücadelelerine ve Osmanlıların elinde kalan arazinin şehzâdeler arasında parçalanmasına mukaddime teşkil etmiştir. Muahhar Osmanlı müelliflerinden bazılarıyla bir takım Garp müelliflerinin Edirne’de cûlûs eden Süleyman-Çelebi’yi “Birinci Sultan Süleyman” ve onun yerine geçen kardeşi Musâ-Çelebi’yi de “Sultan Musâ” ismiyle Osmanlı padişahı sayarak Ankara felâketinden sonra bir Fetret vukua gelmemiş gibi göstermeleri doğru değildir : Çünkü bunlar Rumeli ve Anadolu cihetlerindeki Osmanlı arazisinin hepsi üzerinde hâkimiyet kurarak rakipsiz bir saltanat sürmiye muvafak olamamışlardır. Onun için Çelebi Sultan Mehmed’in saltanat takarrürüne kadar geçen mücadele devrini hakikaten bir Fetret devri saymak yanlış değildir. — Mehmet-Çelebi’nin Rumeli’de Emir Süleyman’ı istihlâf etmiş olan Musâ-Çelebi’yi ortadan kaldırıp bütün memlekete hâkim olarak saltanat makamında tek başına istikrârı 1413 = 816 senesi 5 Temmuz = 5 Rebî’ül-âhir Çarşamba gününe müsâdiftir : “Çubuk-ova” bozgunu üzerine “Fetret” devrinin başlamasına tesadûf eden 28 Temmuz 1402 = 27 Zülhicce 804 Cuma gününden itibaren Mehmet-Çelebi’nin saltanat istikrârına müsâdif olan işte bu 5 Temmuz 1413 = 5 Rebî’ül-âhir 816 Çarşamba gününe kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 10 sene, 11 ay ve 8 gün geçmiştir; bu vaziyete göre Osmanlı tarihindeki Fetret devri takriben on bir sene kadar sürmüş demektir. — Dikkat edilecek noktalardan biri de Ankara felâketinden üç gün sonra Hicrî senenin değişmesidir : Çünkü Zülhicce ayı Hicrî takvimde senenin son ayıdır ve Ankara muharebesi o sene 30 gün tutan bu ayın sonundan üç gün evvel vukua gelmiştir; işte bundan dolayı Fetret devrinin aşağıda gözden geçirilen ilk vukuâtı 805=1402-1403 senesine müsâdiftir. — Kendini islâmiyetin en büyük mücâhidi ve müdâfii gibi göstermek isteyen Timur’un “Çubuk-ova” muharebesini kazanır kazanmaz ilk işi,

bütün garp hristiyanlığını titreten Osmanlı devletini büsbütün zayıf düşürmek için Anadolu'daki arazisinin her tarafına yağma ve tahrip müfrezeleri saldırmak olmuştur : 1382 = 784 tarihindeki Moskova seferiyle o zamanki Rus devletini sarsmış olan Altın-Ordu Hanlığını 1391=793 ve 1395=797 seferleriyle yıkarak Rus hristiyanlığını en büyük tehlikeden kurtarmış olan Timur'un, şimdi de başta Bizans imparatorluğu olmak üzere boydan boya bütün Garp Hristiyanlığını Osmanlı tehlikesinden kurtarıp Avrupa devletlerine bu gün hâlâ şükranla anılan büyük bir hizmette bulunmuştur! Hattâ bu sırada muhtelif Hristiyan devletleriyle siyasi münasebetlere giren Timur-Leng'in Bizans tahtında amcası İkinci Manuil'i temsil eden Yedinci Yoannis Paleologos'a bir mektup gönderip bir kaç senedir Avrupa'da bulunan amcasını derhal Bizans'a dâvet etmesini ve İkinci Manuil gelince Osmanlılar tarafından zaptedilmiş olan eski Bizans arazisinin kendisine iade edileceğini bildirdiğinden bile bahsedilir! — Dikkat edilecek noktalardan biri de Timur'un Anadolu'yu fethedip doğrudan doğruya kendi idaresine almış olmamasıdır : Timur'un yaptığı iş, bir fetih değil, kanlı ve yıkıp yakıcı bir istilâdan ibarettir; bu müdhiş müstevli Anadolu Türklüğünü ezip parçalamaktan başka bir şey yapmamıştır. Anadolu'nun parçalanması, aşağıda görüleceği gibi, hem eski Beyliklerin canlandırılması, hem Osmanlı arazisinin şehzâdeler arasında paylaşılması şeklinde olmuştur. Osmanlı ve diğer Türk Beyliklerinin Timur'a tâbiyyeti itibarî bir mahiyette kalmış ve o da pek az sürmüştür; Osmanlılardan Mehmet-Çelebi ile Karaman hükümdarı İkinci Mehmed'in ilk meskûkâtında tâbiyyet alâmeti olarak Timur'un ismine tesadûf edilirse de diğer beylerden bazıları bunu bile yapmaya lüzum görmemişlerdir. Bu vaziyete göre Timur-Leng'in Anadolu seferi memleketin baştan başa kana bulanıp anarşi içinde kalmasından başka hiç bir netice vermemiş demektir: Timur'un bütün kazancı, her tarafı soyup aldığı yağma malından ve bilhassa Bursa'daki Osmanlı hazinesini ele geçirmiş olmaktan ibaret değildir; hattâ bir rivayete göre Bursa hazinesi, Ankara muharebesinden kaçıp Timur kuvvetlerinden evvel Bursa'ya uğramış olan büyük şehzâde Süleyman-Çelebi tarafından Edirne'ye nakledilmiştir. — Ankara felâketi üzerine bir taraftan eski Anadolu Beyliklerinin canlandırılması ve bir taraftan da Mısırlıların Malatya ve havalisini istirdat etmeleri Osmanlı arazisinin birdenbire küçülüp daralmasına sebep olmuş ve netice itibariyle Yıldırım'ın bu taraftaki fütuhâtından yalnız Amasya, Çorum ve Tokat sancakları Osmanlı idaresinde kalabilmiştir. — Yukarda gördüğümüz gibi Yıldırım Bâyezid'in altı oğlundan Mustafa ve Musâ Çelebiler babalarıyla beraber esir edilmişlerdir; en küçükleri olan Kasım Çelebi de en büyük ağabeysi olan Süleyman-Çelebi tarafından Rumeli yakasına geçirilmiştir. Onun için Fetret devrinin başında Mustafa, Musâ ve Kasım Çelebiler henüz mücadele sahnesine çıkmamışlardır : Bunlardan Musâ-Çelebi biraz sonra babasının ölümü üzerine esareten âzâd olunca meydana çıkacak, Mustafa-Çelebi ancak Çelebi Sultan Mehmet ve İkinci Murad devirlerinde rol oynayıp "Düzmece" lâkabını alacak ve küçük Kasım Çelebi ise büyük ağabeyisi Süleyman-Çelebi tarafından rehine olarak bi-

rakıldığı Bizans'da ölünceye kadar kalacağı için mücadele sahnesinde hiç görünmeyecektir. İşte bundan dolayı o feci sahnenin ilk eşhâsı İsâ, Süleyman ve Mehmet Çelebilerdir; fâciyanın şiddetlenmesi de biraz sonra Musâ-Çelebi'nin ortaya çıkıp bunlara katılmasından itibaren).

1402 = 805

Üç şehzâde idaresinde üç Osmanlı Hükümeti.

(Bunların biri Rumeli'de, ikisi Anadolu'dadır : Rumeli'deki Edirne'de cülûs eden büyük şehzâde Süleyman-Çelebi'nin hükümeti, Anadolu'dakiler de Amasya'da idareyi eline alan Mehmet-Çelebi ile Balıkesir ve Bursa'ya hâkim olan İsâ-Çelebi'nin hükümetleridir. — Ankara felâketinden kaçıp kurtulanlar işte bunlardır : En büyükleri olan Süleyman-Çelebi Vezir-i a'zam Çandarlı Ali Paşa ile Yeniçeri-ağası vaziyetinde bulunan Segban-başı Hasan Ağa ve diğer bazı ümerâ ile beraber Bursa'ya uğrayıp oradaki küçük kardeşleri Kasım-Çelebi ile Fatma-Hatun'u ve bir rivayete göre babasının haremelerini de aldıktan sonra Edirne'ye geçip veliaht sıfatıyla tahta çıkmıştır. — Mehmet-Çelebi sonradan vezir olan lalası Bâyezid Bey'le beraber kendi sancağı olan Amasya'ya çekilmiştir. — İsâ-Çelebi'nin de Gazi Timurtaş Paşa ile beraber ilkönce kendi sancağı olan Balıkesir'e gittiği rivayet edilir; fakat bu İsâ-Çelebi hakkında ihtilâf vardır : Bir rivayete göre Timur Anadolu'dan çekilip gidinceye kadar bu şehzâde Balıkesir taraflarında "ihtifâ" etmiştir; daha kuvvetli bir rivayete göre de Timur-Leng tarafından Balıkesir Beyliğine tayin edilmiş olduğu gibi, Bursa'yı da zaptedip saltanatını ilân etmiştir. — Bu üç şehzâdeden Amasya ve Tokat havalisine hâkim olan Mehmet-Çelebi'nin Edirne'de cülûs etmiş olan büyük kardeşi Süleyman-Çelebi'yi ilk zamanlarda metbû tanıdığı ve hattâ elçiler ve hediyelerle bir nâme göndererek tâbiyyetini arzemiş olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. — Gerek Osmanlı, gerek Bizans, Garp vesaire menbâlarında bu meselelere ait rivayetler çok karışık, karanlık ve mütenâkızdır).

Bursa, İznik ve İzmit şehirlerinin yağma ve tahribi.

(Bâzı Garp müdekkiklerine göre Timur'un yıkıcılık hırsı en fazla işte bu Anadolu seferinde şiddetlenmiştir : Onun bu hırsından en ziyade zarar gören şehirler Bursa ile İznik'dir. Bursa ilkönce yağma edilip ahalişi kılıçtan geçirilmiş, bu sırada câmilerle medreseler ahır şekline sokulup içlerine atlar bağlanmış, Birinci Bâyezid devrinin en zarif eseri olan Ulu-câmi'nin yedi yüz gümüş kandili çapulcuların eline geçmiş ve nihayet bütün şehre ateş verilmiştir! O zamana kadar bu havalinin en güzel mâmurelerinden olan İznik şehri de aynı âkıbete uğradığı gibi, İzmit ve diğer sahil şehirlerinin de yağma ve tahrib edildiği ve ahalinin kılıçtan geçirildiği rivayet edilir. — Yıldırım'ın Akçay zaferinde esir edilip Bursa'ya sev-

kedilen eski Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey'in oğulları Mehmet ve Bengi-Ali Beyler'in işte bu Bursa istilâsında esareten kurtarılıp Timur'un nezdine götürüldükleri rivayet edilir: Akçay muharebesi için 1397—1398=800 vukuâtına bakınız. Karaman devletini eskisinden daha geniş hudutlarla canlandıran Timur-Leng işte bu iki kardeşten Mehmet Bey'i Karaman hükümdarlığına tayin etmiştir. — Yıldırım Bâyezid ailesinin de Bursa fâciasında esir edildiği hakkında bir rivayet vardır: Bununla beraber Bâyezid'in en sevgili karısı olan Sırp prensesi Olivera'nın Yenişehir'de esir edildiği veya hut bunların büyük şehzâde Süleyman-Çelebi Edirne'ye geçerken Osmanlı hazinesiyile beraber götürülmüş oldukları da rivayet edilir; fakat Olivera'nın esir olduğu hakkındaki rivayet daha kuvvetlidir. — Yıldırım Bâyezid'in Erzincan seferinde rehîne olarak alınıp Bursa'ya sevk edilmiş olan Mutahharten Bey ailesinin de gene bu istilâda kurtarılmış olduğu rivayet edilir: bu ailenin esareti için 1401=803 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Osmanlı istilâsına uğramış Anadolu Beyliklerinin eski beyleriyle vârislerine iâdesi.

(Bunların en mühimmi, 1397—1398=800 vukuâtı içinde bahsi geçen Akçay zaferinden itibaren umumî mevcudiyetine nihayet verilip İçel havalisine münhasır bir hale getirilen Karaman devletidir; Karaman prensleri Mehmet ve Ali Beylerin yukarıki fıkra da görüldüğü vechile esareten kurtulmaları üzerine bunlardan Mehmet Bey Timur'un emriyle Karaman hükümdarı ilân edilmiş ve Kayseri, Kırşehir, Isparta, Eğridir, Sivrihisar, Beypazarı ve Antalya şehirleri de buna verilerek Karaman devleti eskisinden daha geniş hudutlarla yeniden kurulmuştur; Timur-Leng'in bu hükûmeti diğer Türk Beyliklerinin başında mühim bir siyasi kuvvet haline getirerek müstakbel Osmanlı inkişâfına mâni olmak istediği muhakkaktır. — Timur'un genişleterek canlandırdığı hükûmetlerden biri de Candar-oğulları Beyliğidir: Son zamanlarında Osmanlı hâkimiyetini kabul etmek şartıyla Sinop havâlisine münhasır bir hale gelen bu küçük hükûmet Kastamonu ve Çankırı havâlisinin de ilhakiyle eski haline getirilmiş ve hükümdarlığında bulunan Candar-oğlu İsfendiyar Bey Timur'a hediyeler takdim ederek tâbiyyetine girmiştir. — Diğer Beyliklerden Menteşe eski hanedanına mensub olan İlyas Bey'e, Aydın Musâ Bey'e, ve Saruhan da Hızır-Şah Bey'e verilmiştir. Aşağıdaki fıkra da görüleceği gibi Haçlılardan zaptedilen "Gâvur-İzmiri" de Aydın Beyliğine ilhak edilmiştir. Bu sahil Beyliklerinden biri de eskisinden biraz daha küçük olmak üzere diriltirmiştir: Antalya müstesnâ olmak üzere yeniden kurulan bu eski Teke Beyliği de Osman Bey'e verilmiştir: En kuvvetli rivayete göre Teke Beyleri Hamid-oğulları sülâlesindendir. — Bu sahil Beyliklerinden başka, eskiden iç Anadolu Beyliklerinin en kuvvetlilerinden olan Germiyan hükûmeti de vaktiyle Yıldırım'ın emriyle hapsedilmiş olduğu İpsala kalesinden kaçıp Timur-Leng'e iltica ederek Ankara muharebesinde Timur'un maiyyetinde

bulunmuş olan ikinci Ya'kub Bey'e verilmiştir. — Eski Osmanlı hududları haricindeki şarkî Anadolu arazisinde Timur'un mahmisi olan Mutahharten Bey'in Erzincan Beyliği ibka edilmiş olduktan başka, Suriye, Irak ve Anadolu seferlerinde Timur ordusuna pişdarlık etmiş olan Akkoyunlu Beyi Kara-Yölük ismiyle meşhur Kara-Osman'a da hizmet mükâfatı olarak Diyar-bekir havalisi iktâ olunmuştur : Akkoyunluların ilk hükümdarı olan Kara-Yölük için 1398=800 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Birinci Bâyezid'in 1390=792 Anadolu seferinde işgal etmiş olduğu Beyliklerden bu sefer yalnız Hamîd-oğulları beyliği dirilmemiştir : Bir kısmı daha Birinci Murad devrinde Osmanlı ölkesine katılmış olan bu küçük Beyliğin Isparta ve Eğridir havalisinden ibaret olan son toprakları yukarda gördüğümüz gibi Karaman devletine verilmiştir. — Timur'un dirilttiği Anadolu Beylikleri hep Yıldırım Bâyezid'in zaptetmiş olduğu ölkelerdir : Karası, Umur-Han ve Gerede Beylikleri gibi daha evvel ilhak edilmiş olanlar diriltilmemiştir. — Ankara felâketi üzerine canlanan bütün bu Anadolu Beyliklerinin o felâketten pek az sonra hemen dirilmiş oldukları anlaşılmaktadır: Muâsır bir Rum vesikasına göre Saruhan-oğlu Hızır-Şah Bey'in payitahtı olan Mağnisa'ya girmesi Milâdın 1402 senesi Ağustos ayının 17 nci gününe tesadüf etmektedir : Bu tarih, Hicretin 805 senesi Muharrem ayının 17 nci Perşembe gününe müsâdifdir; yâni Hızır-Şah Bey Ankara muharebesinden tam yirmi gün sonra payitahtına girmiş demektir. Bu vaziyete göre diğer Beylerin de hep işte o günlerde, yâni kıştan evvel memleketlerine dönmüş oldukları anlaşılmaktadır. — Bu Beylerin isimlerinde bir takım ihtilâflara tesadüf edilmektedir: Burada en kuvvetli rivayetler esas ittihaz edilmiştir. — Yeniden dirilen bütün Anadolu Beylikleri ancak Osmanlı Fetret'inden istifade ederek birer müddet daha yaşayabilmişlerdir).

Timur-Leng'in İzmir fethi.

(İzmir limanı 1344 = 745 tarihinde Rodos Şövalyeleri tarafından Aydın-oğullarından zaptedilmiş ve o zamandanberi elli sekiz sene bunların elinde kaldığı için Türkler arasında "Gâvur-İzmiri" ismini almıştır; Aydın-oğulları buna mukabil biraz daha içerde bir "Müslüman-İzmiri" kurmuşlardır: 1390 = 792 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Hristiyanlığa karşı İslâmın en şanlı gazâ kuvveti olan Osmanlı devletine karşı irtikâb etmiş olduğu çirkin hareketin Müslümanlar arasında uyandırdığı fena tesirleri mümkün olduğu kadar izâleye lüzum gördüğü muhakkak olan Timur Kütahya üzerinden Garbî-Anadolu'ya doğru ilerliyerek Gâvur-İzmiri'ni fethetmiye karar vermiştir. — İzmir muhasarası en kuvvetli rivayete göre 805=1402 senesi Cumâda-l-ulâ ayının 6 ncı ve Kânunuevvel ayının 2 nci Cumartesi günü başlamıştır. Timur'un harp harekâtına başlamadan evvel İzmir Şövalyelerinin reisi ve kale kumandanı olan "Frère Guillaume de Munte" e haber gönderip bütün arkadaşlarıyla beraber derhal ihtidâ edip müslüman olmasını teklif ettiği ve bu teklifin kat'i surette reddi üzerine harekâtın başladığı rivayet edilir. — Timur İzmir kalesini deniz tarafından da tazyik için iske-

leler kurdurup her taraftan muhasara etmiştir. — Bu vaziyet üzerine İzmir Şövalyeleri kendi merkezleri olan Rodos Haçlı hükûmetiyle Kıbrıs kralıhğın-
dan yardım istemişlerse de gemilerle yardım kuvvetleri gelirken kale sukut
etmiştir. — İzmir fethi hakkındaki muhtelif rivayetlerin en kuvvetlisi 2 Cu-
mâda-l-âhire 805 = 28 Kânunuevvel 1402 Perşembe tarihidir; bununla bera-
ber 13 Cumâda-l-ülâ 805 = 9 Kânunuevvel 1402 Cumartesi tarihi de rivayet
edilir; birinci rivayet doğru olduğu takdirde muhasaranın 26 gün, ikinci ri-
vayete göre ise yalnız 7 gün sürmüş olması lâzımgelir; bâzı Garp menbâla-
rında da iki hafta sürdüğünden bahsedilmektedir. — Timur ordusunun umumi
hücumu üzerine kale sukut ederken Şövalyeler gemilerle kaçmış, ahali
yüzüstü bırakılmış ve galip ordu sekiz gün yağma ve katliam yapmıştır. —
Timur-Leng İzmir'i Aydın-oğulları ölkesine ilhak etmiştir. — O müdhîş düş-
manın bunca fenâhklardan sonra Anadolu Türklüğüne yegâne iyiliği işte
bundan ibarettir ve bu da bir kan deryasına dökülmüş bir damla devâdan
başka bir şey değildir. — İzmir fethinden sonra Cînivizlerin elinde bulunan
Foça limanıyla Sakız adası da haraca bağlanmıştır).

1403 = 805

Yıldırım Bâyezid'in ölümü.

(Niğbolu kahramanı ve Osmanlı tarihinde Anadolu Türk birliğinin ilk bânisi
muhterem Yıldırım Bâyezid'in ölüm tarihinde gün ihtilâfı vardır : Bir riva-
yete göre 805 senesi Şa'ban ayının 13 üncü Çarşamba ve diğer bir rivayete
göre de 14 üncü Perşembe günü Allâhın rahmetine kavuşmuştur; bu Hicri
tarihler Milâdın 1403 senesi Mart ayının 8 inci ve 9 uncu günlerine müsâ-
diftir; ancak o sene Martın sekizinci ve dokuzuncu günleri Çarşamba ve
Perşembe değil, Perşembe ve Cuma günleridir : Merhumun geceleyin irtihâl
ettiği de rivayet edilmekte olduğuna göre gün isimlerindeki yanlış-
şın bundan mütevellid olmak ihtimali vardır. İşte bu gece rivayetinden
dolayı o iki günün telif edilmesi lâzımgelir : Yâni Yıldırım Bâyezid Hicre-
tin 805 senesi Şa'ban ayının 13/14 üncü ve Milâdın 1403 senesi Mart ayı-
nın 8/9 uncu Perşembe/Cuma gecesi ölmüş demektir. — Birinci Bâyezid en
kuvvetli rivayete göre 1360 = 761 tarihinde doğmuş olduğuna göre 43 yaşla-
rında ölmüş olması lâzımgelir : Diğer doğum rivayetleri için o sene vuku-
âtının ikinci fıkrasına bakınız. — Saltanat müddeti 13 senedir ve 42 yaşında
esareti üzerine saltanattan sukut etmiştir : 1389 = 791 vukuâtının birinci
fıkrasıyla 1402 = 804 vukuâtının sonundaki "Çubuk-ova bozgunu" fıkrasının
sonlarına bakınız. — 1402 = 804 senesi 28 Temmuz = 27 Zülhicce Cuma günü
akşamı esir olduğuna göre 7 ay, 11 gün esarete kalmış demektir. — Şanlı
adı Türk ordusunun tarihine şeref veren bu büyük askerın o kadar genç
yaşında neden öldüğü kat'i surette belli değildir. Hastalık, zehir ve inti-
har gibi üç muhtelif sebep rivayet edilir. Hastalıktan bahsedenlere göre
Birinci Bâyezid "Angine=Hunâk", "Asthme=Nefes darlığı", "Esquinancie=
iltihâb-ı levze/Bez iltihâbı", "Apoplexie = Sekte" veyahut "Causus = Hum-

mây-ı muhrika" dan ölmüştür: Bunların sonuncusundan evvelkileri hep aynı mahiyette şeylerdir. İkinci rivayete göre Yıldırım, Timur tarafından zehirletilmiştir: Zehirlendikten sonra iki üç gün kadar yaşıyabildiği rivayet edilir; fakat bâzı Osmanlı menbâlarında tesadüf edilen bu rivayet muâsır menbâlarda mevcut değildir. İntihardan bahsedenlere göre de Yıldırım Bâyezid Timur-Leng'in kendisini Semerkand'a götürmek istemesniden müteessir olarak yüzüğünün kaşındaki zehri içmek, yahut başını demir kafese vurmak veyahut meçhul bir vasıtaya başvurmak suretiyle hayatına hâtime çekmiştir: Fakat evvelce görüldüğü gibi "demir kafes" rivayeti bir efsaneden başka bir şey olmadığı için büyük kahramanın başını kafes demirlerine vurarak intiharından bahsedilmesi bir yakıştırmadan ibaret olmak lâzımgelir: "Demir kafes" ve buna benzer diğer efsaneler için 1402 = 804 vukuâtı içinde "Çubuk-ova bozgunu" fıkrasına bakınız. Bu üç rivayetten hangisinin doğru olduğunu hiç bir tereddüde imkân bırakmıyacak bir kat'iyetle isbat etmek kabil değildir; yalnız şu kadar söylenebilir ki muâsır menbâlar umumiyetle hastalık rivayetini esas ittihaz ettiklerine göre merhumun eceliyle ölmüş olmak ihtimali çok kuvvetlidir; buna nisbetle intihar rivayeti ikinci derecede kahr. Timur'un emriyle zehirlenme rivayeti de ilk ikisine nisbetle çok zayıftır. Her halde Yıldırım Bâyezid ister hastalıktan ölmüş, ister intihar etmiş olsun, tabii vaktinden çok evvel gelen ve öyle geldiği için her türlü rivayete meydan veren bu ecelin en büyük sebebi, muhterem kahramanın izzetinefsine çok ağır gelen esarettir. — Bir rivayete göre Yıldırım Bâyezid'in hastalığı bir ay kadar sürmüş ve Timur-Leng büyük hastanın tedavisine husûsî hekimlerinden "Celâlüddin-i Arabî" ile "İzzüddin Mes'ûd-ı Şirâzî" yi memur etmişse de her türlü ihtimallara rağmen zavallı hasta kurtarılamamıştır. — Yıldırım'ın ölüm haberini aldığı zaman Timur'un ağladığı rivayet edilir: Eger bu rivayet doğru ise, her halde merhumu Semerkand'a götürüp teşhir edemediğine ağlamış olmalıdır! — Yıldırım Bâyezid Akşehir'de ölmüştür: Mubârek cesedi tahnit edilmiş ve Bursa'daki türbesine nakledilinceye kadar tabutu Akşehir'deki "Şeyh Mahmud Hayrânî" türbesine konulmuş ve bu sırada Timur'un emriyle hükümdarlara mahsus cenaze merâsimi yapılmıştır; merhumun zaferden zafere koşturduğu Türk ordusu tabii bu merâsime iştirâk edememiştir. — Yıldırım Bâyezid'in bütün meziyyeti o devrin Şark ve Garp âlemlerini titretmiş büyük bir fatih ve hattâ Aksak-Timur'dan çok büyük bir asker olmaktan ibaret değildir: Babasının şehid olduğu Kosova muharebe meydanında cûlâs ettiği zaman zafer sarhoşluğuna ve intikam hırsına kapılıyarak büyük bir siyasî basiret göstermiş ve Sırların memleketlerinden evvel kalblerini fetih etmiş olmak için Kosova muharebesinde maktul düşen kral Lâzar Grebliyanoviç'in oğlunu babasının tahtına çıkararak Sırp devletini bir kere yıktıktan sonra tekrar yapmıştır: Sırbistan'ı Yıldırım Bâyezid'e sarsılmaz bir sadakatle bağlayan ruhi râbitanın sırrı işte bu insanî siyasette gösterilir. Kaç defa Yunanistan'a, Mora'ya ve Arnavutluğa dâvet edilmesi ve muhtelif Balkan unsurları tarafından bir halâskâr olarak beklenmesi hep işte bu siyasetin yer yer tecelli eden akisleridir. Anadolu Türklüğünün millî birliğini

siyasî ve resmî bir ideal şekline sokan ilk Osmanlı padişahı da Yıldırım Bâyezid'dir; Rumeli gazâlarında kazandığı şan ve şöhretin bütün Türk ve islâm âlemlerinde temin ettiği umumî teveccühden bu millî idealin tahakkukunda da istifade ettiği muhakkaktır: Meselâ Kadı-Bürhânüddin ölkesi Osmanlı devletine kendiliğinden iltihak etmiş ve diğer bâzı küçük beylikler de onun bu büyük tesirine kapılmıştır. Timur tehlikesi belirdikten sonra Mısır ve Suriye'ye hâkim olan Kölemen imparatorluğuyla sonuna kadar elbirliği etmesi lâzımgelirken bu büyük imparatorluğun Anadolu'daki arazisine saldırması tabii bir siyaset hatâsıdır: Fakat bu hatâda, Mısırlıların Osmanlılara temayül ettiği ve hattâ Yıldırım'a dînür olduğu rivayet edilen Dulgadır hükümdarı Süli Bey'i bıçaklatarak öldürtmüş olmaları gibi mühim bir tetkik mevzû teşkil edebilecek bir sâik bulunduğu da unutulmamalıdır: 1399 = 801 vukuâtı içinde "Dulgadır Beyliğinin tâbiyyet altına alınması" fıkrasına da bakınız. — Yıldırım Bayezid askeri ve siyasî tarihlerimiz gibi idare tarihimizin de en mümtaz simalarından sayılabilir: Devletin idarî tekâmülüyle alakadar ıslâhâtında hak ve adalet mefhumlarından a'zamî nisbette mülhem olduğu muhakkaktır; Osmanlı Adliyesinin ilk ıslâhâtı onun emriyle yapılmıştır. Yıldırım Bâyezid'in kendi aleyhinde bile adaletle ne kadar hürmet ve riâyet ettiğini gösteren meşhur bir vak'a vardır; muhtelif Osmanlı menbâlarında mevcut olan bu vak'ayı Osman-Zâze Tâib "Hadîkat-üs-salâtin"inde şöyle anlatır:

"Bursa Kadısı Mevlâna Şemsüddin-i Fenârî huzurunda ma'lûm-ı Hümâyunları olan bir madde için edây-ı şehâdet ettiklerinde kabulde tereddüd idüp terk-i cemâat bâis-i cerh idüğün arzyledikde sarây-ı Hümâyunları pişgâhında bir câmi'-i şerif binâ idüp evkaat-ı hamsede cemâate müdâvemet buyurdular".

Tâib Efendi'nin bu fıkrasından da anlaşılacağı gibi, Bursa Kadısı bir meselede şahit gösterilen Yıldırım Bâyezid'in mahkemeye gelip edâ ettiği şahâdeti reddetmiştir: Bunun sebebi, Hakka ibâdetde kusur eden Yıldırım'ın halk hukukunda da lâübâliliğe kapılıp yalan yere şahâdet edebilmek ihtimalidir; Kadı bunu Yıldırım'ın yüzüne karşı söylemiş, mahkemede söylediği için tabii herkes dinlemiş ve adâlet huzurunda hiç kimseden hiç bir farkı olmadığına kani' olan Birinci Bâyezid de hâkimin hükmüne râzı olup hiç ses çıkarmamıştır. Bir orta-çağ hükümdarı olan Yıldırım için böyle bir hâkimi istediği gibi cezalandırmaktan kolay bir şey olamayacağı halde hiç ses çıkarmaması kanun huzurunda kendisiyle tebaası arasında hiç bir fark gözetmediğini gösteren kıymetli bir delil demektir. — Yıldırım Bâyezid Ankara felâketine kadar mağlûbiyet bilmiyen ve ordularını daima zaferden zafere koşturan büyük bir askerdir: Yirmi dokuz yaşında cülûsundan kırk iki yaşında esaretine kadar giriştiği büyük meydan muharebelerinin hepsini kazanmıştır; bu on üç senelik zaferler silsilesi içinde muvaffakiyetsizlik sayılabilecek vak'alar İstanbul muhasaralarının neticesiz kalması ve bir ke-re de Kadı-Bürhânüddin kuvvetleri karşısında ric'at mecburiyeti hasıl olmasıdır. Fakat İstanbul'un fethedilememiş olması bir hezimet sayılamayacağı gibi, Kadı-Bürhânüddin'e mağlûb olduğu rivayet edilen kuvvet de

bütün Osmanlı ordusu değildir ve fazla olarak bu rivayetin râvisi olan “Esterâbâdî” Bürhânüddin’in resmî müverrihi olmak itibâriyle mübâlâgaya kapılmamış olması da kabil değildir : Bu vak’a için 1392=794 vukuâtı içinde “Çorumlu bozgunu” fıkrasına bakınız. Yıldırım’ın “Çubuk-ova” mağlûbiyeti bile askerî sebeplerden ziyade Kara-Tatar’larla Anadolu Beylikleri askerlerinin ihaneti gibi bir takım fecî vak’aların siyasî bir neticesidir : Hakikatte askerî üstünlüğü Türk ordusu kazanmış, susuzluk ve yorgunluk gibi bir takım müşkilâta rağmen sabahtan öğleye kadar galip vaziyete geçilerek Osmanlı kuvvetlerinin bir kaç misli olan düşman ordusu bozulacak bir hale getirilmiş ve nihayet öğle vaktinden sonra başlayan ihanetler silsilesi üzerine ilkönce kazanılmış bir muharebe sonradan maatteessüf kaybedilmiştir; dünya tarihinin en büyük kumandanlarından hiç biri için böyle bir vaziyette harbi kaybetmemek imkânı yoktur : İşte bundan dolayı Çubuk-ova muharebesinin bütün şerefi Birinci Bâyezid’e ve yalnız zafer semeresi Timur-Leng’e nasib olmuş demektir. Hiç şüphesiz ki Yıldırım Bâyezid merhum, Timur-Leng’in cihangirliğine rağmen o devrin en büyük askeridir. — Osmanlı menbâlarında Birinci Bâyezid’in ölüm tarihi olarak 805=1403 senesi 15 Receb = 8 Şubat Perşembe, 13 Şa’bân = 8 Mart Perşembe, 15 Şa’bân = 10 Mart Cumartesi, 16 Şa’bân = 11 Mart Pazar, 15 Ramazan = 8 Nisan Pazar ve 27 Zülhicce = 18 Temmuz Çarşamba günlerinden bahsedilirse de doğru değildir : Hattâ sene olarak 804 = 1401 — 1402 tarihinden bile bahsedilmiştir! Doğrusu bu fıkranın başında esas ittihaz edilen ve muâsır menbâlara istinâd eden tarihtir).

Bizans imparatorluğu ile Mısır Sultanlığının Timur’a tâbiyeti.

(Timur-Leng 805 = 1402 — 1403 kış mevsimini garbi Anadolu’da ve bilhassa Tire, Ayaslug = Selçuk ve Balat’da geçirmiştir : Bu sırada muhtelif Şark ve Garp devletlerinden elçiler geldiği rivayet edilir; bunların en mühimleri Bizans imparatoru Yedinci Yoannis Paleoloğos’la Mısır ve Suriye Kölemen sultanı Farac’ın elçileridir : O sırada asıl Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos henüz Avrupa’dan avdet etmemiş olduğu için İstanbul’da yeğeni ve saltanat şeriki olan Yedinci Yoannis hem asaleten, hem vekâleten saltanat sürmektedir : İkinci Manuil’in Türklere karşı yardım bulmak için senelerce süren bu Avrupa seyahatine çıkışı için 1399 = 802 vukuâtının birinci fıkrasına ve İstanbul’a dönüşü için de aşağıda bu sene vukuâtı içindeki “Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos’un Avrupa seyahatinden avdeti” fıkrasına bakınız. — Çubuk-ova felâketi Osmanlı devleti için ne kadar sarsıcı bir darbe olmuşsa, Bizans imparatorluğu için de o kadar kurtarıcı bir hâdise teşkil etmiştir : Bu tarihi fırsattan derhal istifade etmek isteyen İstanbul’daki imparator Yedinci Yoannis Timur-Leng’e hemen bir sefaret hey’eti gönderip tâbiyyetini arzetmiş ve hattâ evvelce Osmanlı devletine karşı der’uhde ettiği haracı bundan sonra Timur’a vereceğini bildirmiştir. Timur-Leng’in bu tekliflere karşı ordusunu Avrupa’ya geçireceği için donanma hazırlanmasını emrettiğinden ve bu korkunç cevap üzerine

İstanbul'un Yıldırım'dan kurtulduktan sonra nihayet Timur'un eline geçeceğini anlayan Yedinci Yoannis'in telâşa düştüğünden bahsedilir; hattâ Bizans imparatoru bu vaziyet karşısında Papalık makamıyla Venedik Senatosa elçiler göndererek yeni tehlikeye karşı imdat istemiştir! Fakat deniz geçerek Asya ile irtibatını kesmek istemiyen ve her halde bir takım tehlikelerden çekindiği anlaşılan Timur sonradan fikir değiştirerek bu Avrupa seferinden vazgeçmiş ve uzak Şark'da Çin seferine çıkmayı böyle bir Garp mâcerâsına tercih etmiştir. Hattâ Mısır ve Suriye sultanı Farac'la uzlaşması da hep bu Çin projesiyle izah edilir; Ankara muharebesi üzerine Timur Mısır sultanlığına tâbiyyet teklif etmiş ve işte bunun üzerine Sultan Farac bir sefaret hey'eti göndererek bu teklifi kabul edip Timur'un hâkimiyetini tanımak mecburiyetinde kalmıştır; yalnız evvelce Yıldırım Bâyezid'e iltica etmeleri Ankara muharebesinin en mühim sebeplerinden olan ve Ankara muharebesinden evvel Mısır Sultanına sığınan Irak hükümdarı Sultan Ahmed'le Azerbaycan hükümdarı Kara-koyunlu Kara-Yusuf mülteciler oldukları için Timur'un talebine rağmen kendisine gönderilmeyip Mısır'da mahbus tutulmuşlardır. Kölemen sultanlığının Timur'a tâbiyyetiyle neticelenen bu muharebeler esnasında Sultan Farac'ın Timur'a bir Habeşistan zürâfesi ve Timur'un da Farac'a bir Hindistan fili hediye ettiği rivayet edilir! İşte bu tarihten itibaren Mısır ve Suriye'de Timur-Leng'in ismi metbû sıfatıyla hutbalarda zikredilmiye başlamıştır).

Osmanlı şehzâdelerinin Timur'a tâbiyyetleri.

(Edirne'de sultanatını ilân eden büyük şehzâde Süleyman-Çelebi'den Şeyh Ramazan, Balıkesir ve Bursa'ya hâkim olan İsâ-Çelebi'den Kutbüddin ve Amasya'da hükümet süren Mehmet-Çelebi'den de Sofu-Bâyezid isimlerinde birer elçi gelerek Timur-Leng'e bu üç şehzâdenin tâbiyyetlerini arz etmişlerdir : Timur'un bu elçileri ustalıkla cevaplarla iade ederek şehzâdeleri birbirine düşürecek bir siyaset tâkip ettiğinden bahsedilir! Bu rivayete göre Timur her şehzâdeye yegâne vâris olarak saltanat iddia etmesini tavsiye etmiştir! Bunlara birer Beylik fermanı göndermiş olduğu hakkında da muhtelif rivayetler vardır : Bununla beraber bunlardan yalnız Mehmet-Çelebi'nin 806 = 1403 — 1404 tarihli ilk meskûkâtında Timur'un ismi "Demür Han Körge" şeklinde musarrah olduğu halde diğerlerinin sikkelerinde metbû ismi yoktur. — Aşağıdaki fıkra da görüleceği gibi Timur-Leng bu sırada Yıldırım Bâyezid'in cenazesıyla beraber esarete bulunan oğullarından Musâ-Çelebi'yi de sahverip onun da eline bir ferman vermiş ve işte bu dördüncü şehzâdenin de meydana çıkması, Birinci Bâyezid oğulları arasındaki saltanat mücadelelerinin büyük bir şiddetle başlamasına sebep olmuştur).

Yıldırım Bâyezid'in cenazesini Akşehir'den Bursa'ya nakletmek üzere serbest bırakılan şehzâde Musâ-Çelebi'nin Kütahya'ya gelmesi.

(Bu mesele hakkındaki rivayetler ikiye ayrılabilir : Bâzı menbâlara göre Ti-

mur-Leng Anadolu'dan hareket edeceği sırada şehzâde Musâ-Çelebi ile Yıldırım Bâyezid'in cenazesini Germiyan beyi ikinci Ya'kub Bey'e tevdi etmiş ve bir takım menbâlara göre de Musâ-Çelebi'yi esaretten âzâd edip babasının tabutunu Ya'kub Bey'le beraber nakle memur ettikten başka, kendisine kıymetli hediyeler ve atlar vererek taltif ettiği gibi Bursa Beyliğini de tevcih etmiştir. İkinci rivayetin daha kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır: Tabii Timur'un bundan maksadı Osmanlı anarşisine yeni bir âmil daha katmaktan ibarettir. Bunula beraber birinci rivayete göre Timur-Leng cenaze ile şehzâdeyi Germiyan Beyinin muhafazasına tevdi etmekle iktifa etmiş ve ikinci Ya'kub Bey de bir müddet sonra Mehmet-Çelebi Amasya'dan gelip isâ-Çelebi'nin idaresindeki Bursa'yı zaptettiği zaman, onun talebi üzerine babasının cenazesiyle kardeşi Musâ-Çelebi'yi Bursa'ya göndermiştir. — Bu muhtelif rivayetler içinde muhakkak olan yegâne nokta, Yıldırım'ın cenazesiyle beraber Musâ-Çelebi'nin Akşehir'den Kütahya'ya gelmiş ve orada biraz kalmış olduğudur).

Timur-Leng'in Anadolu'dan çekilip gitmesi.

{Anadolu'yu baştanbaşa yağma ve tahrib eden ve asırlardanberi muhtelif Türk devletleri tarafından kurulmuş mâmûreleri viraneye çeviren bu müdhiş müstevli Hicrî takvimin Şevvâl ayı içinde ve Mart ayının sonlarında tıpkı bir kâbus gibi çekilip gitmiştir. Son defa Anadolu'ya gelişi 1402=804 senesi Haziran = Zülka'de ayına tesadûf etmiş olduğuna göre 1403=805 senesi Mart = Şevvâl ayına kadar on ay Anadolu'da kalmış ve bu on ay Anadolu Türk tarih ve medeniyeti için en büyük felâketlerden biri olmuştur. Timur Anadolu Türk servetinin menkul kısmını hemen kâmilan yağma ve müsadere edip götürdükten başka, gayrimenkul servetini de hemen baştanbaşa tahrib etmiştir. Zaten onu Anadolu'ya çeken en kuvvetli câzibe, Balkan fütuhâtının buraya yığmış olduğu büyük servettir: Evvelce de söylediğimiz gibi bu bir fetih değil, yağma için yapılmış bir istilâdır; hattâ müstevli istilâ ettiği memleketlerin istikbal ve bunların kendi idaresinde kalması gibi noktalarla pek alâkadar olmamıştır: Meselâ bu son Anadolu seferinden evvel kan ve ateş içinde bıraktığı Suriye seferinden avdet ettiği zaman Mısır Kölemenleri oraları derhal istirdat ettikleri gibi, Anadolu'dan çekilip gitmesi de anarşi içinde bıraktığı bu memleketi kendi mukadderâtına terketmesi demektir. Her halde Timur'un yıkacağını yıktıktan ve alacağını aldıktan sonra üst tarafını düşünmediği muhakkaktır).

Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos'un Avrupa seyahatinden avdeti.

{(1399 = 802 vukuâtının birinci fıkrasında görüldüğü gibi Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos Fransız mareşali Boucicaut'nun teşvikiyle Türklere karşı yardım toplamak üzere o senenin 10 Kânunuevvel = 10 Rebi'ül-âhir Çarşamba günü Venedik gemileriyle İstanbul'dan hareket etmiştir. İtalya ve

Fransa'dan İngiltere'ye kadar gittiği halde hiç bir muvaffakiyet elde edemeyip yalnız bir takım vaitler toplamakla vakit geçiren Bizans imparatoru 1402 = 805 tarihinde Fransa kralı Altıncı Charles'ın müsafiri olarak Paris'de otururken Yıldırım Bâyezid'in Ankara muharebesinde esir olduğunu haber almıştır : Bu haberin o felâketten üç ay sonra, yâni Teşrinievvele doğru Paris'e vardığı rivayet edilir. Bütün Avrupa'yı kurtuluş hissinin verdiği umumî bir sevinç içinde bırakan bu haber tabii en fazla ikinci Manuil'i sevindirmiştir. Bizans imparatoru artık imdat toplamak için beklemeye lüzum görmiyerek derhal Fransa'dan harekete karar vermiş ve 1402 senesi Teşrinisânîsinin 21 inci Salı günü Paris'den ayrılmıştır. Fransa kralının Bizans imparatoruna yol masrafından başka bir çok hediyeler verdiği ve maiyyetine 200 kişilik bir müfreze de tefrik ettiği rivayet edilir. İkinci Manuil Cenova, Floransa ve Venedik şehirlerine karadan gitmiş, Cinivizlerden üç ve Venediklilerden de dört kadirga almış ve ondan sonra deniz yolunu tâkib ederek Mora'ya uğrayıp oradan despot olan kardeşi Birinci Theodoros'un yanında bıraktığı ailesini aldıktan sonra İstanbul'a hareket etmiştir. İkinci Manuil'in Mora'da ve kardeşinin paytahtı olan Mistra = İsparta şehrinde bulunduğu sırada Edirne'de saltanat süren büyük şehzâde Süleyman-Çelebi'den kendisine bir sefaret hey'eti geldiği ve iki taraf arasında bir ittifak esasları hazırlandığı rivayet edilir. — İkinci Manuil Yıldırım Bâyezid'in vefatiyle Timur'un Anadolu'dan gitmiş olduğunu İstanbul'a avdetinden sonra haber almıştır : İmparatorun payitahtına avdeti 1403 bahar mevsimindedir : Bu vaziyete göre ikinci Manuilin Avrupa seyahati üç buçuk sene kadar sürmüş demektir. — İmparator İstanbul'a gelir gelmez ilk iş olarak Yıldırım devrinde şehre yerleştirilmiş olan Türkleri taretmiş, mahkeme ile câmiyi yıktırmış, bütün Türk imtiyazlarını kaldırmış ve derhal Osmanlı şehzâdelerini birbirine katacak bir siyaset tâkibine başlamıştır. Bununla beraber Türk imtiyazlarının ikinci Manuil gelmeden evvel yeğeni ve saltanat şeriki olan Yedinci Yoannis Paleologos tarafından Ankara felâketi üzerine derhal kaldırılmış olduğu da rivayet edilir : Bu imtiyazlar meselesi için 1400 = 802 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Mehmet-Çelebi'nin muvaffakiyetleri ve Sivas'ın istirdâdı.

(Timur-Leng Anadolu anarşisini büsbütün alevlendirmek için aşiret reisi yahut derebeyi vaziyetinde bulunan bir takım Türkmen Beylerinin ellerine de birer beylik menşuru vermiştir: Bunların başlıcaları Kara-Devletşâh, Kubad-oğlu, Inal-oğlu, Gözler-oğlu, Köpek-oğlu ve Mezid Bey gibi bir takım Türkmen beyleridir. Osmanlı menbâlarına göre bütün bunlar Ankara felâketini tâkib eden sene içinde Amasya hükümdarı Mehmet-Çelebi tarafından tenkil edilmişlerdir : Her birinin maiyyetinde binlerce Türkmen bulunduğundan bahsedilen bu beylerin o kadar az bir zaman içinde tenkil edilebilmeleri tabii ihtiyatla karşılanacak bir rivayettir. Bunlardan Cânîk beylerinden olan Kubad-oğlunun Niksar'a, Inal-oğlunun Tokat taraflarına ve Gözler-oğlunun da Şarki-Karahisar'a taarruz ettikleri rivayet edilir. En mühimleri Mezid Bey'dir : Her halde Timur'dan bir menşur almış olduğu anlaşılan bu Türk-

men beyi Ankara muharebesini müteakıp Sivas'a hâkim olmuş ve hükûmetini genişletmiye çalışmıştır. Mezid Bey, Tokat'daki mezar kitâbesine göre "Hacı-Bey Çelebi" isminde bir zatin oğludur; bu mezar Kadı-Bürhânüddin'in kızı Râbia-Hatun'un türbesinde ve onun yanında olduğu için, Mezid Bey'in eski Sivas hükümdarı Kadı-Bürhânüddin'in damadı olduğu tahmin edilmektedir: Şecâat ve cesaretine Mehmet-Çelebi'yi bile hayran etmiş olan Mezid Bey 836 = 1433 senesi Ramazan = Nisan — Mayıs ayında vefat etmiştir. Her halde kaynatasının devletini devam ettirmek istediği anlaşılmaktadır. Fakat Mehmet-Çelebi bunun üstüne ümerâsından Bâyezid Bey'i sevketmiş, Osmanlılar kaleyi almış ve bu vaziyet karşısında Ulu-Câmî'ye çekilen Mezid Bey orada da kendisini müdafaa ettikten sonra minareye çekilip mukavemette devam etmişse de minare ateşlenince teslim mecbur olmuştur. İşte bu suretle Sivas'ın istirdadı üzerine Amasya'ya sevk edilen Mezid Bey'in şecâatinden dolayı hayatı bağışlanmış ve hattâ Osmanlı hizmetine girerek Sivas valiliğine tayin edildiği için Timur'un harap ettiği bu büyük şehri i'mâr etmiştir. — Her halde Sivas'ın bu tarihte istirdadı hakkındaki rivayet ihtiyatla karşılanmalıdır: Hattâ Amasya tarihi müellifi Hüsâmüddin Efendi'nin rivayetine göre Mezid Bey'in Sivas emâreti 810 = 1407 tarihine kadar devam etmiş olmak lâzımgelir).

İsâ ve Musâ Çelebiler mücadelesi.

(Ankara felâketinden kurtulmuş olan İsâ-Çelebi'nin Balıkesir ve Bursa havâlisinde hükûmet kurduğu rivayet edilir: 1402 = 804 vukuâtı içinde "Osmanlı ölkesinde anarşi başlangıcı" fıkrasına, 1402 = 805 vukuâtı içinde "Üç şehzâde idaresinde üç Osmanlı hükûmeti" fıkrasına ve yukarda bu sene vukuâtı içindeki "Osmanlı şehzâdelerinin Timur'a tâbiyyetleri" fıkrasına bakınız. — Gene bu sene vukuâtı içinde gördüğümüz gibi Timur-Leng Anadolu'dan hareket edeceği sırada Yıldırım Bâyezid'in cenazesıyla esaretten âzâd ettiği Musâ-Çelebi'yi Kütahya'ya göndermiş ve kuvvetli bir rivayete göre bu şehzâdeye Bursa hükûmetini tevcih etmiştir. İşte bu suretle meydana atılan Musâ-Çelebi nihayet Süleyman, İsâ ve Mehmet-Çelebilerden sonra dördüncü bir âmil olarak Fetret sahnesine çıkmıştır. — Şehzâde mücadeleleri hakkındaki rivayetler ve gösterilen tarihler çok karışık ve karanlıktır: Burada nisbeten en kuvvetli rivayetler esas ittihaz edilmiş olmakla beraber, bütün bunlar büyük bir ihtiyatla karşılanmalıdır; Fetret devrinin bilhassa ilk vukuâtında Bizans ve Osmanlı menbâları hep birbirini nakzetmektedir. — Kuvvetli bir rivayete göre esaretten kurtulan Musâ-Çelebi Bursa hükûmetini zaptetmek için Karası taraflarında İsâ-Çelebi'ye karşı muhtelif muharebelere girişmiş ve netice itibariyle muvaffak olarak Bursa'da cûlûs etmiştir. Hattâ İsâ-Çelebi'nin işte bu muharebelerde telef olduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü aşağıda görüleceği gibi İsâ-Çelebi'nin bundan sonra da muhtelif roller oynadığı ve bilhassa Mehmet-Çelebi ile mücadele ettiği hakkında çok kuvvetli rivayetler vardır. İsâ-Çelebi'nin âkıbeti hakkındaki ihtilâf üç türlü rivayet şek-

linde tecelli etmektedir : Bir rivayete göre İsa'yı Musâ, diğer bir rivayete göre Mehmet ve nihayet üçüncü bir rivayete göre de Bizans gemileriyle Rumeli'den Anadolu'ya geçen Süleyman-Çelebi izale etmiştir! Netice itibarıyla İsa-Çelebi'nin Musâ tarafından mı, yoksa daha sonra Mehmet veya hut Süleyman Çelebiler tarafından mı öldürülmüş olduğu kat'i olarak belli değil demektir! Ancak en kuvvetli rivayetlere göre bu şehzâdenin Musâ Çelebi ortaya çıkar çıkmaz giriştiğinden bahsedilen muharebelerde telef olmayıp bir müddet daha yaşadığı anlaşılmaktadır. — Musa'nın bu tarihte İsa'yı devirip Bursa tahtına cülûsu doğru olduğu takdirde, Amasya'daki kardeşi Mehmet-Çelebi ile müttefik olması lâzımgelir : Çünkü Musa'nın Edirne'deki Süleyman'ı devirip onun yerine geçinceye kadar hep Mehmet'le müttefik davrandığı ve hattâ onun namına hareket ettiği görülmektedir. Bu takdirde Musa'nın Bursa beyliği her halde pek az sürmüş olmak lâzımgelir : Çünkü evvelce de görüldüğü gibi, Mehmet-Çelebi'nin Timur namına Bursa'da basılmış 806 = 1403 — 1404 tarihli bir parası vardır; şu halde o tarihte Bursa'ya Mehmed'in hâkim olduğu muhakkak demektir. Mehmet-Çelebi'nin Bursa'yı Musâdan değil, İsa'dan zaptetmiş olduğunda da bir çok menbâlar birleşmektedir : Bu vaziyete göre Musâ-Çelebi Bursa'ya pek az zaman hâkim olduktan sonra İsa-Çelebi tekrar gelip şehri istirdat etmiş ve işte bunun üzerine Musâ ile müttefik görünen Mehmet-Çelebi İsa'ya hücum edip Bursa'yı almış olmak lâzımgelir).

Birinci Bâyezid oğlu Mehmet-Çelebi'nin Dulgadır kızı Emine Hatur'la evlenmesi.

(Amasya hükümdarı Mehmet-Çelebi'nin bu sene Dulgadır-oğlu Süli Bey kızı Emine-Hatun'la evlendiği rivayet edilir : Dulgadır Beyliği, Süli Bey'in şahsiyeti ve bu izdivacın tarihi için 1399 = 801 vukuâtının üçüncü fıkrasına da bakınız. — En kuvvetli rivayete göre 1389 = 791 tarihinde dünyaya gelmiş olan Mehmet-Çelebi'nin bu sırada on dört yaşlarında olması lâzımgelir : Onun için eğer bu izdivac tarihi doğru ise çok erken evlenmiş demektir. — Fatih Sultan Mehmed'in babası İkinci Murad'ın işte bu izdivacdan dünyaya geldiği rivayet edilir).

Süleyman Çelebi'nin Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'la ittifakı ve Rumeli'de Bizanslılara arazi terki.

(Yukarda ve bu sene vukuâtı içinde İkinci Manuil'in Avrupa seyahatinden avdetine ait fıkra da görüldüğü gibi Edirne'de saltanatını ilân etmiş olan büyük şehzâde Süleyman-Çelebi Rumeli'den sonra Anadolu'ya da hâkim olabilmek için Bizanslılarla anlaşmak mecburiyetini hissetmiş ve işte bu maksatla İkinci Manuil daha Mora'da iken bir sefaret hey'eti gönderip müzakereye girişmiştir. Mora'da başlayan bu müzakerenin İstanbul'da neticelendiği anlaşılmaktadır. Çünkü iki taraf arasındaki ittifak muahedesinin İstanbul'da akdedildiği rivayet edilir. — Bu muahedenin esasları Türkler için çok

ağırdır : Ankara felâketi Osmanlı arazisini yalnız Anadolu cihetinde parçalayıp daraltmış olduğu halde, o müdhiş felâketin neticesi olan saltanat mücadelesi Rumeli tarafında da çok mühim yerlerin zıyâna mal olmuştur. Süleyman-Çelebi Bizans imparatorunun ittifakını temin edebilmek için İstanbul civarında son zamanlarda işgal edilmiş olduğu rivayet edilen Silivri ve Marmara Eğirlişi gibi yerleri Bizans'a iade ettikten başka, Selânik'le Tesalya'yı, Yunanistan ve Mora fütuhâtını ve hattâ bir rivayete göre Anadolu cihetinde Pendik ve Kartal gibi yerleri geri vermek mecburiyetinde kalmıştır : Bizanslıların buraları derhal işgal ettikleri rivayet edilir; Selânik prensliğine İkinci Manuil'in yeğeni ve saltanat şeriki olan Yedinci Yoannis Paleoloğos tayin edilmiştir. Süleyman-Çelebi bütün bu fedakârlıklardan başka, muahede ahkâmına daima riayet edeceğine teminat olarak Rumeli'ye geçerken Bursa'dan alıp getirdiği küçük kardeşleri Kasım-Çelebi ile Fatma-Hatun'u Bizans imparatoruna rehîne şeklinde teslim etmeyi de kabul etmiştir! Zavallı Kasım-Çelebi 1417=820 tarihinde vebâdan ölünceye kadar Bizans sarayında kalmış ve rivayete nazaran o zaman kilise olan "Emir-âhur = İmrahor" câmiine defnedilmiştir. — Osmanlı ölkesinin Rumeli tarafındaki ziyanları bunlardan ibaret değildir : Arnavutluk'ta alınan yerler Venediklilerle yerli beylere bırakılmış ve fazla olarak Venedik cumhuriyetine bir takım ticarî imtiyazlar da verilmiştir. — Süleyman-Çelebi'nin Bizans'la ittifakını büsbütün tahkim için imparatorun kardeşi olan Mora despotu Birinci Theodoros Paleoloğos'un kızıyla evlendiği de rivayet edilir : Bu surette Süleyman Bey Paleoloğos'larla akrabalık da tesis etmiş demektir).

1403 — 1404 = 806

Amasya hükümdarı Mehmet-Çelebi'nin Bursa ve Balıkesir hâvâlisini zaptetmesi.

(Orta-Anadolu'nun muhtelif yerlerinde birer emâret kurmaya çalışan Türkmen beylerini tenkil edip Sivas'ı da işgal etmiş olduğundan bahsedilen Mehmet-Çelebi'nin vaziyetini tahkim ettikten sonra Anadolu'ya hâkim olmak istediği anlaşılmaktadır : Çelebi'nin bu muvaffakiyetleri hakkındaki rivayetler için 1403 = 805 vukuâtının yedinci fıkrasına bakınız. Fetret devrinden sonra tek başına Osmanlı Padişahı olan ve bu anarşi devrine nihayet vermiş olmak meziyetini gösteren bu şehzâde, saltanat mücadelesinde ilk hareket olarak Bursa'ya hâkim olan kardeşi İsâ Çelebi'nin üstüne yürümüştür : İsâ ve Musâ Çelebi'lerin vaziyeti için 1403 = 805 vukuâtının sekizinci fıkrasına bakınız. — Bu kardeş muharebelerinde henüz on beş yaşlarında olan Mehmet-Çelebi'nin ordusuna Ankara muharebesindeki kahramanlıklarıyla şöhret bulan Firuz Bey oğlu Ya'kub Bey ve İsâ-Çelebi'nin kuvvetlerine de Gazi - Timurtaş Paşa kumanda etmiştir. — Mehmet-Çelebi'nin ilkönce Ermeni-bel'i'nde ve ondan sonra da Ulubad civarında iki zafer kazanarak İznik, Bursa ve Balıkesir'i zaptettiği rivayet edilir : Bu prensin Bursa'da basılmış 806 = 1403 — 1404 tarihli meskûkâtına nazaran bu rivayetin

doğru olduğu muhakkaktır. — İsâ-Çelebi'nin Ulubad hezimetini üzerine ordu kumandanı olan Gazi-Timurtaş Paşa kendi adamları tarafından öldürülmüş, kesik başı Mehmet-Çelebi tarafından Edirne'de saltanat süren büyük şehzâde Süleyman-Çelebi'ye gönderilmiş ve işte bundan dolayı bu kumandanı aynı zamanda hem Anadolu'ya, hem Rumeli'ye defnedilip vücudu için Bursa'da, başı için Vize'de birer mezar yapılmıştır! İki Timurtaş Paşa vardır: Biri Çandarlı Ali Paşa kölelerinden olup işte bu Ulubat muharebesinde telef olan ve künyesi "Muînüddin Timurtaş İbni Abdullah" şeklinde de yazılan "Gazi Sarı-Timurtaş Paşa", öteki de Yıldırım Bâyezîd zamanında Anadolu Beylerbeyi iken Ankara muharebesinde Yıldırım'la beraber esir düşen "Aygud-Alp oğlu Kara-Ali oğlu Kara-Timurtaş Paşa"dır. Birincisi mühtedi, ikincisi Türktür; ikisinin de Bursa'da mezarları vardır; en meşhuru Kara-Timurtaş Paşa'dır; bunlar çok defa birbirine karıştırılmıştır. — Mehmet-Çelebi'nin bu seferinde kazandığı iki muharebeden birincisine sahne olan "Ermeni-beli", 1284=683 tarihinde Osman Gazi'nin İnegöl tekfuruna karşı olan ilk askerî hareketinin cereyan ettiği yerdir. — Bu muharebeler için 805=1403 ve 807=1404—1405 tarihleri de rivayet edilmişse de, Bursa'da basılan 806=1403—1404 tarihli Mehmet-Çelebi sikkesine nazaran doğru olmadığı muhakkaktır).

Büyük Türk askeri Yıldırım Bâyezîd merhumun Bursa'daki türbesine defni.

(Mehmet-Çelebi Bursa'ya hâkim olduktan sonra ilk iş olarak Germiyan hükümdarı İkinci Ya'kub Bey'den babasının Kütahya'da muhafaza edilmekte olan cenazesini istemiştir: Ya'kub Bey bu talebi derhal kabul ederek muhterem ölüyü Bursa'ya göndermiş ve işte bu suretle Yıldırım'ın cenazesi Akşehir ve Kütahya'dan sonra son konağı olan Bursa'ya getirilip şimdiki türbesinde Allahın rahmetine tevdi edilmiştir. Cenaze şehir haricinden karşılanmış ve büyük merasim yapılmıştır. — Şehzâde Musâ-Çelebi'nin ilk defa olarak işte bu sefer babasının cenazesiyle beraber Bursa'ya geldiği ve Mehmet-Çelebi'nin talebi üzerine Germiyan Beyi tarafından cenazeye terfîk edildiği hakkında da bir rivayet vardır: Musâ-Çelebi'nin vaziyeti hakkındaki rivayetler için 1403=805 vukuâtının sekizinci fıkrasına bakınız. — Yıldırım Bâyezîd'in Bursa'daki türbesine defni için 805=1403 tarihi de rivayet edilmişse de doğru değildir).

Mehmet-Çelebi oğlu şehzâde Murad'ın doğumu.

(Sonradan İkinci Murad ismiyle Osmanlı tahtına çıkan bu şehzâde Fatih'in babasıdır. — Anasının Dulgadı hükümdarı Süli Bey kızı Emine-Hatun olduğu rivayet edilir: Bu hatun için 1399=801 vukuâtının üçüncü ve 1403=805 vukuâtının dokuzuncu fıkralarına da bakınız. — Her halde bu doğum tarihi ihtiyatla telâkki edilmelidir).

1404 = 807

İsâ Çelebi'nin Mehmet-Çelebi'ye taarruzu.

(İsâ-Çelebi'nin Ulubad bozgunu üzerine İstanbul üzerinden Edirne'ye gidip büyük kardeşi Süleyman-Çelebi'ye ilticâ ettiği rivayet edilir : Ulubad bozgunu için 1403—1404=806 vukuâtına bakınız. — Rumeli'den sonra Anadolu'ya da hâkim olarak Osmanlı devletini kendi idaresi altında toplamak isteyen Süleyman-Çelebi'nin bu maksadını temin için İsâ'yı Mehmed'e musallat etmek istediği anlaşılmaktadır : Çünkü Mehmed'in Amasya, Tokat ve Sivas'dan sonra Bursa ve Balıkesir havalisine de hâkim olması, Anadolu'daki Osmanlı arazisinin hepsini eline alarak kendisine rakîb olması demektir. Süleyman-Çelebi işte bundan dolayı İsâ'yı himâye edip maiyyetine kuvvetler vererek Anadolu'ya sevketmiştir. Bu vaziyet, Osmanlı şehzâdelerini birbiriyle boğuşturarak mevcudiyetini muhafaza etmek isteyen Bizans siyasetine de uygundur. — Bununla beraber İsâ-Çelebi Mehmet-Çelebi'ye karşı bu üçüncü muharebesinde de muvaffak olamamış, ordusu bozulmuş ve kendisi de Kastamonu hükümdarı İsfendiyar Bey'e iltica etmek mecburiyetinde kalmıştır. — İsâ-Çelebi'nin bu sefer de İsfendiyar Bey'den yardım gördüğü ve onunla beraber Ankara civarında Mehmet-Çelebi tarafından bir kere daha mağlûb edildiği için nihayet İzmir'e iltica ettiği rivayet edilir).

1405 = 807

Timur-Leng'in ölümü.

(Timur Hicretin 807 senesi Şa'bân ayının 17 nci ve Milâdın 1405 senesi Şubat ayının 18 inci Çarşamba günü vefat etmiştir : Geceleyin yahut sabaha karşı öldüğü hakkında muhtelif rivayetler vardır. Bâzı Garp menbâlarında 19 Kânunusânî, 19 Mart ve 1 Nisan gibi rivayetlere de tesadûf edilirse de doğru değildir : Bu yanlışlıkların Hicrî tarih Milâdiye tahvil edilirken zühul edilmiş olmasından mütevellid olmak ihtimali vardır. — Timur en kuvvetli rivayete göre 27 Şa'bân = 10 Nisan 736 = 1336 Çarşamba günü Buhârâ'nın Keş yahut Şehr-i-Sebz kasabasında doğmuş olduğuna göre Milâdî hesapla 68 sene, 10 ay, 8 gün yaşamış demektir : Yâni Timur-Leng 69 yaşında ölmüştür. Şark Menbâlarında 70-71 yaşlarında ölmüş gösterilmesi Hicrî takvime göredir. — Çingiz ailesinin inkıraz halinde bulunan devletini 771 = 1369—1370 tarihinde eline almış olduğu için saltanat müddeti 36 sene itibar edilir. — Timur'un ismi Şark menbâlarında Timur-Körgen, Timur-Leng ve Aksak-Timur şekillerinde zikredilir : Birinci şekildeki "Körgen" kelimesi Mongolcada "damat" mânâsına gelir ve bu tesmiyenin sebebi Timur'un Mâverâünnehir Hanlarından Emir Hüseyin'in kızı Türkân Hatun'la evlenip bu hükümdara damad olmasıyla izah edilir; ikinci şekildeki "Leng" kelimesi de Timur'un topallığından kinaye olarak Acemcede "Aksak" mânâsına gelen kelimedir. Avrupalılar bu ismi "Tamerlan" şeklinde tabir etmişlerdir. — Timur-Leng'in Semerkand'daki mezar kitâbesine göre nesebi

Çingiz nesebiyle birleşmekteyse de bunun sonradan kendisine bir asalet izafesi için uydurulmuş olduğu muhakkak sayılmaktadır; tabii bu nesebnâmeye göre Mongol olması lâzımgelir; halbuki Türk olduğu hakkında da bir rivayet vardır; bir rivayete göre de babası Türk olduğu halde anası Çingiz ailesindendir. Babasının adı Taragay'dır. — Timur-Leng Mongol idaresinde valilikle siyasi hayata girdikten sonra vezir olmuş ve nihayet yukarda gördüğümüz gibi 771 = 1369 — 1370 tarihinden itibaren devleti eline almışsa da kendi elinde birer oyuncaktan başka bir şey olmıyan Mongol hükümdarları namına hareket etmiştir: Bu hükümdarların sonuncusu olup Ankara muharebesinde Yıldırım Bâyezid'i esir almış olan Sultan Mahmud Han için de 1402 = 804 vukuâtının başındaki "Çubuk-ova bozgunu" fıkrasına bakınız. — Anadolu seferinden bir Çin fethi projesiyle payitahtı olan Semerkand'a dönmüş olduğundan bahsedilen Timur-Leng'in bu muazzam projeyi tatbik için 807 = 1404 senesi Cumâda-l-ülâ ayının 23 üncü ve Teşrinisani ayının 27 nci Perşembe günü iki yüz bin kişilik bir ordu ile Çin hududuna doğru hareket ettiği rivayet edilir: Daha çok asker toplamak için Otrâr şehrinde duran Timur ölüm hastalığına işte burada tutulmuştur. Bu sırada Çin imparatorluğunda Ming hanedanından Yong-lo bulunmaktadır: Timur'un Otrâr'da hastalanıp ölmesi bu imparatoru en büyük felâketten kurtarmıştır. — Timur-Leng'in ölüm hastalığı bir rivayete göre 10 Şa'ban=11 Şubat Çarşamba gününden ölüm tarihi olan 17 Şa'bân = 18 Şubat Çarşamba gününe kadar bir hafta sürmüştür. — Ölüncüye kadar kendini bildiği için ümerâsını etrafına toplayıp vasiyetlerini söylemiş olduğundan bahsedilir. — Timur'un cenazesi tahnit edildikten sonra vasiyeti mucibince abanozdan bir tabuta konulup payitahtı olan Semerkand'a götürülmüş ve oradaki türbesine gömülmüştür. — Timur'un Hindistan'dan Suriye ve Anadolu'nun Akdeniz sahillerine kadar imtidat eden muazzam imparatorluğunda hiç bir zaman bir idare birliği olmamıştır: Bilhassa Suriye ve Andolu hareketleri büyük ganîmetlerle neticelenmiş birer akından başka bir şey değildir. — Timur'un ölümü, evvelce onun tâbiyyetini kabule mecbur olan Mısır ve Suriye Kölemen sultanı Farac'ın fırsattan istifade ederek eski istiklâlini yeniden kazanmasıyla neticelenmiş olduğu gibi, Mısır'da mevkuf tutulan Irak hükümdarı Sultan Ahmed'le Âzerbaycan hükümdarı Kara-Koyunlu Kara-Yusuf'un tahliyesine de sebep olmuştur: 1403 = 805 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. Bu iki hükümdar derhal eski ölkelerine avdet etmişlerdir. — Timur-Leng'in memleketine avdetiyle büyük bir ıztıraptan halâs olan Anadolu, bilhassa onun ölümünden çok istifade etmiş ve şehzâde mücadelelerine rağmen Osmanlı devleti için eski şevket ve kudretini iadeye yol açacak bir fırsat çıkmış demektir: Bilhassa Timur'un ölümü üzerine ölkesinin oğullarıyla torunları arasında parçalanması bu büyük Şark tehlikesini çok hafifletmiştir; fazla olarak Timur-Leng'in canlandığı garbî Anadolu Beylikleri artık en büyük istinat noktalarını kaybetmişlerdir. Aşağıda görüleceği gibi Mehmet-Çelebi bu yeni vaziyetten istifade etmekte kusur etmemiştir).

1405 = 808

Garbî Anadolu Beyleriyle ittifak eden İsâ-Çelebi'nin Mehmet-Çelebi ile son mücadelesi ve Saruhan ölkesinin zaptı.

(Sivas, Amasya ve Tokat havâlisinden Bursa ve Balıkesir taraflarına kadar Anadolu'nun mühim bir kısmına hâkim olan Mehmet-Çelebi'nin gittikçe artan kuvvet ve kudretini kendi mevcudiyetleri için tehlikeli gören Saruhan, İzmir, Menteşe ve Teke Beylerinin İzmir'e iltica etmiş olan İsâ-Çelebi ile ittifak ettikleri rivayet edilir. İzmir Beyliği Timur'un Anadolu'dan çekilip gitmesi üzerine ortaya çıkmıştır: Evvelce de gördüğümüz gibi, biri "Müslüman-İzmiri" ve biri de "Gâvür-İzmiri" isminde iki İzmir vardır; bunlardan evvelce Rodos Şövalyelerinin işgalinde bulunan "Gâvür-İzmiri" ni Ankara muharebesinden biraz sonra Timur-Leng feth edip Aydın-oğullarına vermiştir: 1402=805 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. 1390=792 tarihinde Yıldırım Bâyezid Aydın ilini zaptettiği zaman "Müslüman-İzmiri" muhâfızlığına "Kara-Subaşı Hasan Ağa" isminde birini tayin etmiştir: Timur-Leng eski Anadolu Beyliklerini canlandırdığı zaman her iki İzmir de Aydın-oğlu Musâ Bey'in eline geçmiş ve Kara-Subaşı Hasan Ağa oralardan çekilmiştir; fakat Timur Anadolu'dan çekilir çekilmez Osmanlı menbâlarında Kara-Subaşı'nın oğlu gösterilen ve "İzmir-Oğlu" lâkabıyla meşhur olan "Cüneyd Bey" Aydın-oğlu İkinci Umur Bey'in elinden İzmir havalisini alıp bir Beylik kurmuştur: Son tetkiklere göre Cüneyd Bey'in de Aydın-oğulları ailesinden olmak ihtimali vardır ve Kara-Subaşı Hasan Ağa bunun babası değil, kardeşidir; babalarının ismi de İbrahim Bey'dir; fakat bu mesele henüz tamamiyle aydınlanmış değildir. Cüneyd Bey 1404 = 807 tarihinde Ayaslug = Selçuk şehrini de aldığı gibi Aydın-oğulları ölkesinin büyük bir kısmını da zaptederek gittikçe ehemmiyet kazanmıştır. Cüneyd'in Osman oğullarına karşı olan vaziyeti hakkındaki rivayetler karışıktır: Bir rivayete göre Edirne'deki Süleyman-Çelebi namına hareket etmiş ve bir rivayete göre de Süleyman'a karşı Karaman ve Germiyan hükümdarlarıyla ittifak etmiştir; her halde en kuvvetli ihtimale ve vukuâtın cereyanından anlaşıldığına göre ilkönce kendi namına hareket etmiş ve ancak Süleyman-Çelebi'nin Anadolu seferinde ona iltica etmek mecburiyetinde kalmıştır. — İsâ-Çelebi'nin işte bu Cüneyd Bey'e iltica ettiği ve bunun üzerine diğer Anadolu Beylerinin de iltihakı üzerine Mehmet-Çelebi'ye karşı kuvvetli bir cephe teşekkül ettiği rivayet edilir. — İsâ-Çelebi ile müttefikleri hakkındaki rivayetler 20 — 25 bin arasındadır: Müttefikler işte bu kuvvetle Bursa üzerine yürümüşlerse de Mehmet-Çelebi'nin on bin kişilik muntazam kuvvetine dayanamıyarak bozguna uğramışlardır. Bu muvaffakiyet üzerine Mehmet-Çelebi'nin Saruhan ilini zaptedip Mağnisa'ya hâkim olduğu, Saruhan oğlu Hızır-Şah Bey'i idam ettirdiği, şehzâde İsâ-Çelebi'nin Karaman dağlarına kaçıp telef olarak tarih sahnesinden silindiği, diğer Anadolu Beylerinin Mehmet-Çelebi'ye itâat ettikleri ve bilhassa Germiyan-oğlu İkinci Ya'kub Bey'in kale anahtarlarını Mehmed'e takdim etmek suretiyle tâbiyyet altına

grip başını kurtarmış olduğu rivayet edilir; fakat bu rivayetlerde mübalâğa bulunmakta ihtimali çok kuvvetlidir. Muhakkak olan nokta, Saruhan ilinin işgaliyle son hükümdarı Hızır-Şâh Bey'in idamı ve İzmir-oğlu Cüneyd'in de ismen ve resmen Mehmet-Çelebi'ye tâbiyyetidir. — Bununla beraber, bâzı menbâlarda Saruhan-oğlu Hızır-Şâh Bey'in 813 = 1410 veyahut 815 = 1412 tarihlerinde idam edildiğinden de bahsedilir; fakat bu rivâyetler zayıftır; her halde bu beyin meskûkâtında tarih olmadığı için kat'i bir şey söylemek kabîl değilse de, en kuvvetli rivayete nazaran ölkesinin işgali üzerine idam edilmiş olması lâzımgelir. Osmanlı menbâlarında Hızır-Şâh Bey'in Timur istilâsı ve Yıldırım'ın esareti devrinde Osmanlı ailesinin şerefini ihlâl eden bir cinayet irtikâb ettiğinden ve Mehmet-Çelebi'nin de işte bu mechul cinayetin intikamını almış olduğundan bahsedilir: Şeref ve namusla alâkadar gösterilen bu cinayetin her halde bir kadın meselesiyle alâkası olsa gerektir. — Bu vaziyet üzerine biri Anadolu'da, biri de Rumeli'de olmak üzere iki Osmanlı hükûmeti kalmış demektir : Anadolu Osmanlı hükûmetine Mehmet-Çelebi, Rumeli Osmanlı hükûmetine ise Süleyman-Çelebi hâkimdir! Gerek İsâ-Çelebi gibi bir rakibin ortadan kalkması, gerek garbî Anadolu Beyliklerinin sindirilmesi ve bilhassa Saruhan ölkesinin işgali bir taraftan Mehmet-Çelebi'yi Anadolu'nun en mühim hükümdarı vaziyetine getirmiş, bir taraftan da Rumeli'deki Osmanlı hükümdarının husûmetini büsbütün alevlendirmiştir : Bu devirden itibaren "Fetret" devrinin sonuna kadar süren mücadele, artık Osmanlı Türklüğünün Anadolu-Rumeli mücadelesi şeklindedir. İsâ-Çelebi'nin âkıbeti hakkındaki diğer rivayetler için 1403 = 805 vukuâtı içinde "İsâ ve Musâ Çelebiler mücadelesi" fıkrasına bakınız).

1406 = 809

Süleyman ve Mehmet Çelebiler mücadelesi.

(Evvelce Süleyman-Çelebi Ankara felâketi üzerine Rumeli'ye geçerken Bizans imparatorluğuna karşı dostâne bir siyaset tâkibine mecbur olmuş ve biraz sonra da Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos'la bir ittifak muahedesi akdetmiş, bu muahede mucibince İstanbul civarıyla Selânik ha-valisini ve Tesalya ile Mora fütuhâtını Bizans'a iade etmek mecburiyetinde kalmış, en küçük kardeşi Kasım-Çelebi ile kızkardeşi Fatma-Hatun'u rehîne olarak ikinci Manuil'e bırakmış, imparatorun yeğeni olan Mora despotu Birinci Theodoros'un kızını alarak Paleoloğos hanedanıyla sıhriyet tesis etmiş ve daha sonra Varna'ya kadar Karadeniz sahillerini de Bizans'a terketmek gibi muhtelif fedakârlıklara katlanmak mecburiyetinde kalmıştır : 1403=805 vukuâtının onuncu fıkrasına bakınız. Süleyman-Çelebi Rumeli'deki vaziyetini işte böyle tahkim etmiş ve bu sâyede istediği zaman Anadolu'ya asker geçirebilmek imkânını elde etmiştir : Tabii bu siyaset, Osman-

lı şehzâdelerini birbiriyle boğuşturarak Türk imparatorluğunu parçalamak isteyen Bizans'ın da menfaatine muvafıktır. — Süleyman-Çelebi'nin bu Anadolu seferine sebep, Anadolu'da en mühim hükümdar vaziyetine gelen Mehmet-Çelebi'nin artık Rumeli'yi bile tehdid edebilecek bir şevket ve kudret kazanmış olmasıdır : İkinci bir sebep olarak da Aydın iline hâkim olduktan sonra Osmanlı şehzâdelerinin mücadelelerinden istifade etmek isteyen ve nihayet Mehmet-Çelebi'ye inkıyad eden İzmir-oğlu Cüneyd Bey'i tedib etmek istediğinden bahsedilir. — Süleyman-Çelebi Rumeli kuvvetlerini Çanak-kale üzerinden Anadolu'ya geçirip Bursa üzerine yürümüş ve şehri zaptetmiştir : Büyük kardeşine mukavemet edebilecek kadar kuvvete malik olmuştur. — Mehmet-Çelebi bu vaziyet üzerine Amasya'ya çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. İşte bu suretle Süleyman-Çelebi Rumeli'den sonra Anadolu'ya da ayak atmışsa da, hiç bir zaman bütün Osmanlı arazisine hâkim olamamıştır. — Mehmet-Çelebi'nin ilk zamanlarda Süleyman-Çelebi'yi metbû tanıdığı hakkında bir rivayet vardır : Her halde Mehmet-Çelebi'nin Anadolu'da kuvvetlendikten sonra artık Edirne hükûmetini tanımamış ve bilhassa İsa-Çelebi'nin Süleyman-Çelebi'den yardım görmesi üzerine Edirne hükûmetine karşı cephe almışa başladığı muhakkaktır. — Süleyman-Çelebi'nin Anadolu seferi Osmanlı ölkesinin Anadolu ve Rumeli parçaları arasındaki eski birliği kendi lehine olarak iade maksadiyle yapılmış bir hareket olduğu için yalnız Mehmet-Çelebi'yi değil, aynı zamanda diğer Anadolu Beyliklerini de tehdid eden bir vaziyet demektir).

Süleyman-Çelebi'ye karşı neticesiz bir ittifak teşebbüsü ve İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in Süleyman'a ilticası.

(Rumeli hükümdarı Emir Süleyman'ın Anadolu seferi üzerine telâşa düşen Karaman hükümdarı İkinci Mehmet, Germiyan Beyi İkinci Ya'kub ve Aydın Beyi İzmir-oğlu Cüneyd'in derhal ittifak edip kırk elli bin kişilik bir ordu hazırladıkları rivayet edilir. — Bu müttefikler ordusu Ayaslug = Selçuk'da tahşid edilmiştir: Fakat müttefik hükümdarların birbirlerinden emin olmamaları ittifakın neticesiz kalmasına sebep olmuştur; bu husustaki rivayetlere nazaran müttefiklerinin kendisini Süleyman-Çelebi'ye teslim edeceklerini haber alan İzmir-oğlu Cüneyd Bey bir gece ordugâhından gizlice çıkıp Süleyman'a dehalet ve iltica ederek ayaklarına kapanmış ve onun bu hareketinden kuşkulanan müttefikleri de harbetmeden dağılmışlardır! Halbuki müttefik kuvvetleri Süleyman-Çelebi'nin yirmi beş bin kişilik ordusunun iki misli kadardır : Onun için bu vaziyet Süleyman-Çelebi'yi hem büyük bir tehlikeden kurtarmış, hem hiç kan dökmeden muzaffer bir hale getirmiştir! Çok sefih olan Süleyman'ın bu kolay muvaffakiyet üzerine Ayaslug'da sefahate daldığından ve zaten her yerde böyle yaptığından bahsedilir: Süleyman-Çelebi başına gelecek âkıbeti kendi eliyle hazırlamış bir adamdır).

Ankara'nın Süleyman-Çelebi namına Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa tarafından işgali.

(Süleyman-Çelebi, Ankara üzerinden Amasya'ya çekilmiş olan kardeşi Mehmet-Çelebi'nin tâkibine babasının Vezir-i-a'zamı olup Ankara felâketi üzerine kendisiyle beraber Rumeli'ye geçmiş olan Çandarlı Ali Paşa'yı memur etmiştir : Ali Paşa doğru Ankara üzerine yürümüş ve kaleyi teslim suretiyle işgale muvaffak olmuştur. Bir rivayete göre de Süleyman-Çelebi Ankara seferine bizzat gitmiştir; fakat bu rivayet biraz zayıftır. — Mehmet-Çelebi Amasya'ya giderken Ankara'nın müdafaasını Firuz Bey oğlu Ya'kub Bey'e tevdi etmiştir : Ankara kalesini Süleyman-Çelebi kuvvetlerine teslim eden işte bu Ya'kub Bey'dir; fakat bu bey Mehmet-Çelebi'ye ihanet etmiş değildir : Rivayete nazaran muhasara esnasında Ya'kub Bey Mehmet-Çelebi'den istimdad etmiş ve o da yakında imdada geleceğini bildiren bir mektup göndermiştir; bu mektubu getiren adamlar Süleyman-Çelebi kuvvetleri tarafından yakalanmış, Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa mektubu değiştirip Mehmet-Çelebi ağzından Ya'kub Bey'e kalenin tesliminden başka çare olmadığını bildiren sahte bir mektup yazmış ve Firuz Bey oğlu Ya'kub Bey işte bu sahte mektuba inanıp Ankara'yı teslim etmiştir. — Çandarlı Ali Paşa'nın Ankara'da içki ve eğlence hayatına dalmasından istifade eden Mehmet-Çelebi bu sırada Ankara ve Bursa'yı istirdad için sefere çıkmışsa da kuvvetinin azlığından dolayı muvaffak olamıyarak Amasya'ya dönmüştür).

Vezir-i-a'zam Çandarlı Ali Paşa'nın ölümü.

(Çandarlı Ali Paşa bu senenin 7 Receb = 18 Kânunuevvel Cumartesi gecesini vefat etmiştir. Muhtelif menbâlarda 810 = 1407, 813 = 1410 ve 814 = 1411 tarihlerinden de bahsedilirse de bizim burada esas ittihaz ettiğimiz tarih mezar kitabesine istinad ettiği için en doğrusudur. — İçki, eğlence ve tantana düşkünü olmakla beraber âlim, fâzıl ve tecribeli bir devlet adamı olan bu kıymetli vezirin ölümü Süleyman-Çelebi için büyük bir felâket ve mahrumiyet olmuş, o sefih şehzâde bu suretle en mühim istinat noktasını kaybetmiş sayılır. — Çandarlı Ali Paşa'nın mezarı İznik'de babasının yanındadır. — Ali Paşa, babası Çandarlı Hayrüddin Paşa'nın 1387 = 789 tarihinde vefatı üzerine Vezir-i-a'zam olmuş, Birinci Murad devrinde iki sene, Yıldırım Bâyezid'in bütün saltanat müddetince on üç sene ve Fetret devrinde de Süleyman-Çelebi maiyyetinde dört sene hükûmeti idare etmiş olduğuna göre cem'an on dokuz sene Vezâret-i-uzmâ makamını işgal etmiş demektir. — Osmanlılarda Vezâret meselesi için 1368 = 770 vukuâtına bakınız).

Karaman-oğlu İkinci Mehmet'le Osman-oğlu Mehmet Çelebi'nin Süleyman Çelebi'ye karşı ittifakı.

(Mehmet-Çelebi'nin Bursa ve Ankara'yı istirdâda muvaffak olamıyarak Amasya'ya çekilmesi üzerine meydanı boş bulan Süleyman-Çelebi Karaman-

hıların elinde bulunan Sivrihisar üzerine yürümüştür: Sivrihisar kalesi, Ankara felâketi üzerine Timur tarafından canlandırılmış olan Karaman devletine ilhak edilen yerlerdendir: 1402=805 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Süleyman-Çelebi yukarda bu sene vukuâtı içinde gördüğümüz gibi kendisine karşı Germiyan Beyi ikinci Ya'kub ve İzmir-oğlu Cüneyd Beylerle ittifâkınadanberi Karaman-oğlu ikinci Mehmed'e karşı düşman vaziyetindedir; bu seferki Sivrihisar muhasarası işte bu vaziyetin neticesidir. — Süleyman'ın tecavuzu üzerine Karaman hükümdarı harekete gelmişse de Süleyman'ın sevkettiği Evrenos Bey kuvvetleriyle uğraşmaya mecbur olmuştur. — İşte bu sırada Kırşehir havalisine gelmiş olan Mehmet-Çelebi ile Karaman-oğlu ikinci Mehmed'in Cemele kalesinde mülakat ederek Süleyman-Çelebi'ye karşı bir ittifak muahedesi akdetmiş ve hattâ bu muahede mucibince Karaman-oğlu'nun Mehmet-Çelebi'ye bir miktar arazi vermiş olduğu rivayet edilir. — Emir Süleyman tarafından tâkiye memur edilen Evrenos Bey, Ak-saray'a kadar ilerledikten sonra Cemele ittifakı üzerine müttefik kuvvetlerle başa çıkamayacağını anlayıp Ankara'ya dönmüştür).

Musâ-Çelebi'nin Rumeli'ye geçirilmesi ve mücadele sahnesinin Anadolu'dan Rumeli'ye intikali.

(Rumeli'den sonra Bursa, Ankara ve havalisini ele geçirdikten başka İzmir-oğlu Cüneyd Bey'i tâbiyyet altına alarak Aydın iline de hâkim olan ve hattâ garbi Anadolu Beyliklerinden bâzılarını da itâat altına almış olduğundan bahsedilen büyük şehzâde Süleyman-Çelebi'ye karşı koyabilecek kuvvetten mahrum olan Mehmet-Çelebi'nin Karaman-oğlu ikinci Mehmet'le akdetmiş olduğunu yukarıki fıkra da gördüğümüz Cemele ittifakı kat'i bir emniyet tedbiri sayılamıyacağı için, Mehmet-Çelebi bu sırada çok kurnazca bir tedbir ittihazına mecbur olmuştur: Tâkib edilen maksadı lüzumundan fazla temiş etmiş olan bu tedbir şehzâde Musa-Çelebi'nin Edirne hükümetini zaptetmek vazifesiyle Rumeli'ye geçirilmesidir; tabii bu suretle Süleyman-Çelebi'yi Rumeli'ye geçip Musâ-Çelebi ile mücadeleye mecbur etmek ve harp sahnesini Anadolu'dan Rumeli'ye naklettirmek maksadı tâkip edilmiştir. — Musâ-Çelebi'nin esaretten kurtulduğu tarihtenberi Mehmet-Çelebi nezdinde bulunduğu ve ona itâatten ayrılmadığı rivayet edilir: Bu şehzâdenin vaziyeti hakkındaki diğer rivayetler için 1403 = 805 vukuâtı içinde "İsâ ve Musâ Çelebiler mücadelesi" fıkrasına bakınız. — Musâ-Çelebi'nin Rumeli'ye geçirilmesi için Kastomonu hükümdarı İsfendiyar Bey'in Karadeniz üzerinden Rumeli ile temas halinde bulunmasından istifade edilmiş ve Eflak voyvodası Mircea = Mirçe ile muhabere edilerek bu hrıstıyan prensi elde edilmiştir; bundan başka Yıldırım'ın kayınbiraderi olan Sırp kralı Stefan Lâzareviç'in de elde edilmiş olduğundan bahsedilir. — İsfendiyar Bey'in elindeki Sinop limanından Eflak sahillerine deniz yoluyla geçen Musâ-Çelebi'nin Anadolu'dan Rumeli'ye geçiş tarihiyle Rumeli'deki muharebelerinin tarihleri üzerinde Osmanlı, Bizans, Sırp ve Bulgar menbâları arasında çok

mühim farklar vardır : Bu ihtilâf karşısında bâzı muahhar Garp müdekkikleri Musâ-Çelebi'nin Rumeli'ye geçiş tarihinin 1409 = 812 senesine müsâdif olması lâzımgeleceğine hükmetmektedirler. Osmanlı menbâlarındaki 1406 = 809 tarihi doğru olduğu takdirde Musâ-Çelebi'nin Rumeli'de Emir Süleyman'la mücadele edebilecek derecede kuvvet toplayıncaya kadar bir iki sene uğraşmış olmasını kabul etmek lâzımgelir. Bununla beraber Osmanlı menbâlarında Musa'nın Süleyman'la yaptığı ilk muharebelerin 809=1406 tarihine tesadüf ettiği de rivayet edilir. Bu takdirdeyse Musâ-Çelebi'nin Rumeli'ye geçer geçmez ilk muharebelerini yapmış olması lâzımgelir. Her halde bütün bu mütenâkız rivayetler ihtiyatla karşılanmalıdır. — Osmanlı menbâlarına göre Musâ-Çelebi Rumeli'ye geçerken kendisine yardım etmiş olan kardeşi Mehmet-Çelebi'ye karşı Edirne hükûmtini zaptedince tâbiyyet göstereceğini ve hutba ile sikkede Mehmed'in ismini zikrettireceğini taahhüd etmiştir : Tabii Mehmet-Çelebi için o vaziyette en mühim mesele, Musâ-Çelebi'nin bu gibi taahhütlerinden ziyade Rumeli'de bir gaile çıkarıp Süleyman-Çelebi'yi Anadolu'dan avdet mecburiyetinde bırakmasıdır).

Süleyman-Çelebi'nin Musâ-Çelebi ile mücadele etmek üzere Anadolu'dan Rumeli'ye geçişi.

(Süleyman-Çelebi'nin bu hareketi, bir rivayete göre Musâ-Çelebi'nin hareketiyle aynı seneye tesadüf ettiği için, yukarıki fıkırdaki gözden geçirdiğimiz tarih ihtilâfı tabii buna da şâmilidir : Hattâ 1409 = 812 tarihinden başka 1408 = 811 ve 1410 = 812 tarihleri de rivayet edilmiştir; 1410 = 812 vukuâtına da bakınız. — Süleyman-Çelebi'nin Bizanslılarla ittifakından dolayı Üsküdar üzerinden alelacele Rumeli'ye geçtiği rivayet edilir; hattâ bir rivayete göre de Süleyman'ın Varna'ya kadar Karadeniz sahillerini işte bu münasebetle Bizans imparatorluğuna tâvizat olarak vermek mecburiyetinde kaldığı anlaşılmaktadır : Bu mesele için 1406 = 809 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Süleyman-Çelebi, İzmir-oğlu Cüneyd Bey'i de beraber Rumeli'ye götürmüş ve Ohri beyliğine tayin etmiştir).

1408 = 811

İstirya akını.

(Osmanlıların Akıncı ismiyle Rumeli'de kurdukları Gaziler teşkilâtı o kadar sağlam esaslara dayanmaktadır ki, ne Ankara felâketi üzerine Anadolu arazisinin parçalanması, ne şehzâdeler mücadelesi ve hattâ ne de Rumeli tarafında bâzı yerlerin Bizans imparatorluğuna iade edilmiş olması bu mükemmel teşkilâtın hudut boylarındaki faaliyetini ihlâl edememiştir : Akıncı Beyleri merkezi hükûmetteki inhilâle rağmen vaziyetlerini muhafazaya muvaffak olmuşlar ve hattâ bu senenin 18 Cumâda-ı ılâ = 9 Teşrinievvel salı günü istirya'nın şimalindeki "Krain=Carniole" eyâletine girip Moettiling şehrini işgal ederek bir çok ganimetler ve esirler almışlardır. — Osmanlı menbâları bu büyük akın hareketinden bahsetmemektedir).

1409 = 812

Venedik Cumhuriyetiyle Süleyman-Çelebi arasında bir muahede akdi.

(Bu muahede için 1408 = 811 tarihi de rivayet edilir. — Muahede mucibince Osmanlıların Arnavutluk'daki Venedik arazisine tecavuz etmemek taahhüdüne mukabil, Venedik Cumhuriyetinin senede bin altı yüz duka altını haraç vermesi takarrür etmiştir. — Bu mukavele, Osmanlılarla Venedikliler arasında ilk muahede sayılırsa da bu telâkki ihtiyatla karşılanmalıdır; çünkü daha Birinci Murad devrinde bile bu Cumhuriyetle ticaret mukaveleleri akdedilmiş olduğu anlaşılmaktadır: 1389=791 vukuâtı içinde "İtalya hükûmetlerinden elçiler gelmesi" fıkrasına da bakınız).

«Mevlid» manzumesinin ikmali.

(Büyük şair Süleyman-Çelebi "Mevlid"i Bursa'da yazmıştır: İkmali işte bu tarihtedir. — Dinî edebiyatımızın bugün hâlâ merasimle okunan bu eşsiz şâhserinin asıl ismi "Vesilet-ün-necât" dır. Türk dilinde otuzdan fazla "Mevlid" yazıldığı halde hiç biri Süleyman-Çelebi'nin eseri gibi cemiyetin ruhunda yer tutamamıştır. — Süleyman Dede'nin Mevlid'i Arap, Yunan, Boşnak, Arnavut, Çerkes ve son zamanlarda İngiliz ve sâir bâzı Garp dillerine de terceme edilmiştir. — 1422=825 vukuâtına da bakınız).

1410 = 812

Musâ-Çelebi'nin Edirne tahtını zaptetmesi.

(Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in delâletiyle Sinop limanından Eflak sahillerine geçirilmiş olan Musâ-Çelebi, Eflak voyvodası Mirçe'nin kızını almak suretiyle Rumeli'de vaziyetini tahkim etmiş, babasının kayınbiraderi olan Sırp kralı Stefan Lâzareviç'ten de yardım görmüş ve işte bu sâyede hazırlıklarını ikmal ederek Türk, Ulah, Sırp ve Bulgar askerlerinden mürekkep bir ordu ile Rumeli hükûmetini zaptetmek üzere harekete başlamıştır. — Emir Süleyman'ın bu sıradaki vaziyeti hakkında muhtelif rivayetler vardır: Meselâ bir rivayete göre Bursa'da, bir rivayete göre Ankara'da ve bir rivayete göre de Edirne'dedir; Anadolu'da bulunduğu hakkındaki rivayetlere nazaran hamam âlemlerinde "Sâki-i serv-endâm ve câm-ı gülfâm" ile vakit geçirmektedir! Bununla beraber Musâ-Çelebi'nin Rumeli'ye geçtiğini haber alır almaz kendisinin de derhal İstanbul üzerinden Edirne'ye geçtiği rivayet edilir; her halde bu iki şehzâdenin Rumeli'ye hareket tarihleri çok ihtilâfıdır: 1406 = 809 vukuâtının son iki fıkrasına da bakınız. Bir rivayete göre de Musâ-Çelebi 1406 = 809 tarihinde geçmiş, bir müddet hazırlanmakla meşgul olmuş ve nihayet Rumeli'de vaziyete hâkim olunca Süleyman-Çelebi Anadolu'da uykusundan uyanıp işte bu 1410 = 812 tarihinde Rumeli'ye geçmiştir: Vukuâtın teselsülü bakımından bu son rivayet pek kuvvetsiz

değildir. — Musâ-Çelebi yukarda bahsi geçen müttefiklerinden topladığı ordu ile bu senenin 13 Şubat = 8 Şevvâl Perşembe günü Emir Süleyman'ın kuvvetlerine karşı büyük bir zafer kazanarak Rumeli'ye hâkim olmuştur : Bu muharebede Süleyman-Çelebi'nin bizzat bulunmayıp onun kuvvetlerine Rumeli Beylerbeyi Mihal-oğlu Mehmet Bey'in kumanda ettiği rivayet edilir. Musâ-Çelebi'nin muharebeden evvel Rumeli Beylerine mektuplar yazarak Süleyman-Çelebi'nin sefâhetinden bizar olan bu beyleri elde ettikten sonra kolayca muzaffer olduğu hakkında da bir takım rivayetler vardır. — İşte bu vak'adan itibaren şehzâde mücadelelerinin sahnesi, artık Rumeli'ye intikal ettiğini kanlı hâdiselerle göstermiye başlamış demektir).

1410 = 813

Süleyman-Çelebi'nin «Kosmidion = Eyüp» zaferi.

(Bu sene Musâ ve Süleyman Çelebiler arasında geçen iki muharebenin birincisi olan bu «Kosmidion = Eyüp» harbi 15 Haziran = 11 Safer Pazar günü İstanbul surlarının önünde olmuştur : Bir rivayete göre Süleyman-Çelebi müttefiki olan Bizans imparatorundan da yardım görmüş, bazı beylerle askerler Musâ'dan ayrılıp Süleyman tarafına geçmiş ve netice itibariyle harbi Süleyman-Çelebi kazandığı için Musâ-Çelebi Edirne üzerine çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. — Bu muharebenin İstanbul önlerinde olmasından da anlaşılacağı gibi Süleyman-Çelebi Musâ'dan çok sonra Rumeli'ye geçmiştir : Bu mesele için 1406 = 809 vukuâtının son iki fıkrasıyla 1410 = 812 vukuâtına ve Süleyman'la Musâ arasında bu sene vukua gelen ikinci muharebe için de aşağıki fıkraya bakınız).

Süleyman-Çelebi'nin Edirne zaferi.

(Bu muharebe temmuz ayının 11 inci ve Rebi'ül-evvel ayının 8 inci Cuma günü vukua gelmiş olduğuna göre, yukarıki fıkra da gördüğümüz «Kosmidion = Eyüp» harbinden yirmi altı gün sonra olmuş demektir. Bazı Osmanlı menbâlarında bu iki muharebe 809 = 1406 tarihinde vukua gelmiş gibi gösterilirse de doğru değildir. — İstanbul önlerindeki birinci muharebeyi kazanan Süleyman-Çelebi Edirne üzerine çekilen kardeşi Musâ'yı tekrar kuvvetlenmeden evvel ezmiye karar verdiği için hemen üzerine yürümüş ve bu sefer de iki taraf Edirne önlerinde karşılaşmıştır : Bu ikinci muharebeyi de gene Süleyman-Çelebi kazanmış olduğu için Musâ-Çelebi altı ay kadar ortadan kaybolarak gizli bir faaliyetle yeni bir ordu daha toplamaya çalışmıştır : Tabii Musâ-Çelebi bu yeni hazırlığında da kaynatası olan Eflak voyvodasının müzâheretinden istifade etmiştir. — Edirne muharebesinin neticesi üzerine Sırp askerlerinin Süleyman-Çelebi tarafına geçmiş olmaları büyük bir tesir icra etmiştir. — Musâ-Çelebi yeni bir ordu toplamaya çalışırken Süleyman-Çelebi'nin Edirne'de gene hamam âlemlerine dalıp gece gündüz sarhoşlukla vakit geçirerek ümerâsını kendisinden büsbütün soğutmuş olduğu ve bu tehlikeli devri derin bir gaflet içinde geçirerek âkıbetini kendi eliyle hazırladığı rivayet edilir).

1411 = 813

Edirne'yi bir baskınla zapteden Musâ-Çelebi'nin Rumeli'de Osmanlı tahtına cülûsu.

(Bu mühim vak'a için bu senenin 13 Şubat = 18 Şevvâl Cuma ve 17 Şubat = 22 Şevvâl Salı tarihleri rivayet edilir: İkinci rivayet daha kuvvetlidir. — Yeni bir ordu toplamakta bilhassa kaynatası olan Eflak voyvodası Mirçe'nin müzâheretinden istifade etmiş olan Musâ-Çelebi, büyük kardeşi Süleyman'ın sefâhetinden dolayı efkârıumumiyyede hâsıl olan nefret ve muhalefeti de istismar etmiştir. — Musâ-Çelebi'nin büyük bir ordu ile Edirne üzerine yürüdüğü rivayet edilir. — Musâ-Çelebi'nin ordusu Edirne'yi kuşatırken sarhoş Süleyman'ın gene bir hamam âlemiyle meşgul olduğunda bir çok menbâlar ittifak etmektedir: Kendisine vaziyeti arzetmek için huzuruna giren Mihal-oğlu Mehmet Bey'i azarlıyarak koğmuş, ondan sonra giren ihtiyar Gazi Evrenos Bey'in acı sözlerine karşı:

— Ey Hacı lalam, nedir bu kelâm-ı pür âlâm? Musâ kimdür ki benüm üstüme leşger çeküp da'vây-ı saltanat eyliye?

gibi sözlerle onu da savmış ve nihayet kendisinin en mahrem müşâviri vaziyetinde bulunan ve Yeniçeri-ağalığı vazifesini gören Yaya-başı Hasan Ağa hamama girip nasihate başlayınca onun da sakalını bıyığını tıraş ettirmiş-tir! Bilhassa Hasan Ağa'nın bu vaziyeti üzerine bütün ümerânın Süleyman-Çelebi'den yüz çevirip Musâ-Çelebi'yi istikbale gittiklerinden bahsedilir: Her halde Musâ-Çelebi'nin kolayca Edirne'ye girmiş olduğu muhakkaktır. Başına gelen felâketi çok geç anlamış olan Süleyman-Çelebi tam işte o sırada gece karanlığından istifade ederek İstanbul'a ilticâ etmek üzere üç sadık adamıyla alâlacele Edirne'den çıkıp gitmiştir. — Süleyman-Çelebi'nin hükümet müddeti bâzı Osmanlı menbâlarında 8 sene, 2 ay, 10 gün gösterilir: Tabii bu hesap Hicri takvime göredir; bu şehzâdenin 1402 = 805 tarihinde Edirne'ye gelip tahta çıktığı mâlûm olmakla beraber ay ve gün tarihleri belli olmadığı için bu hesabın ne dereceye kadar doğru olabileceği hakkında bir şey söylemek kabil değildir: Her halde ihtiyatla karşılanmalıdır. — Bir takım Bizans ve Garp müverrihleri gibi son Osmanlı tarihçilerinden bazıları da Süleyman-Çelebi'yi Rumeli'den başka Anadolu'nun bir kısmına da hâkim olduğu için "Birinci Süleyman" ismiyle Osmanlı Padişahlarından sayarlarsa da bu telâkki doğru değildir: Çünkü Süleyman-Çelebi Rumeli ve Anadolu'daki Osmanlı ölkesinin mecmuuna hiç bir zaman hâkim olamamıştır).

Süleyman-Çelebi'nin İstanbul yolunda öldürülmesi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi Musâ-Çelebi Edirne'ye girerken Süleyman-Çelebi hamam âlemini bırakıp alâlacele İstanbul'a doğru kaçmaya başlamıştır: Gece karanlığından istifade ederek Edirne'den kaçabildiği rivayet edilir. Osmanlı menbâlarına göre Süleyman-Çelebi Döğenciler köyüne geldiği zaman kılavuzunun ihânetinden dolayı köylüler tarafından teşhis edilip

derhal öldürülmüş ve kesik başı Edirne'de cülûs eden Musa-Çelebi'ye gönderilmiştir: Musâ-Çelebi'nin bu kesik baş manzarasından çok müteessir olduğu ve hattâ köyü yaktırıp köylülerin hepsini idam ettirdiği rivayet edilir; tabii bu rivayet ihtiyatla karşılanmalıdır. Hattâ Süleyman-Çelebi'nin Musâ-Çelebi tarafından gönderilen tâkipçilerin eline düşerek idam edildiği hakkında bile bir rivayet vardır. Bir rivayete göre de Süleyman-Çelebi'nin maiyyetindeki âdamlar karanlıkta meş'aleler yakmış oldukları için şüpheyi dâvet ederek tâkib edilmişlerdir. — Bu vaziyete göre Emir-Süleyman kardeşi Musâ-Çelebi'nin Edirne'ye girmesine tesadüf eden 13 Şubat = 18 Şevvâl Cuma veyahut 17 Şubat = 22 Şevvâl Salı günü akşamı öldürülmüş demektir: 13 Muharrem 813=18 Mayıs 1410 tarihi de rivayet edilmişse de doğru değildir. — Süleyman-Çelebi'nin ölümü üzerine Fetret fâciasının eşhası üçten ikiye inmiş, Osmanlı ölkesinin Anadolu kısmı Mehmet-Çelebi'nin, Rumeli kısmı da Musâ-Çelebi'nin elinde kalmış ve her iki kıt'a üzerindeki bütün Osmanlı devletinin padişahlığı işte bu tarihi mücadeleden galip çıkacak olan şehzâdeye inhisar edebilecek vaziyete gelmiştir: Çünkü bu sırada Mustafa-Çelebi henüz esâretten dönmemiştir. — Köylüler yahut tâkipçiler elinde can vererek mücadele sahnesinden silinen büyük şehzâde Süleyman-Çelebi sefâhatiyle ayyaşlığına rağmen çok kuvvetli bir şahsiyet sayılabilir: Kârdşelerine karşı kazandığı muvaffakiyetlerle Rumeli'den sonra Anadolu Osmanlı arazisinin de mühim bir kısmına hâkim olduğu gibi diğer Beyliklerin bazılarını da itâat altına alabilmesi ihmal edilemeyecek kadar büyük muvaffakiyetlerdir; her halde Ankara felâketinden doğan anarşiye bir an evvel nihayet vermekte bu şehzâde büyük bir rol oynamıştır; Rumeli tarafında Bizas'a muhtelif arazi parçaları vererek İstanbul imparatorluğunun bitaraflığını temin etmesi vaziyetini tahkim için ihtiyar edilmiş siyasi bir tedbirden başka bir şey değildir: Çünkü Süleyman-Çelebi bu araziyi verirken herhalde Bizansın bunları muhafaza edemeyeceğini ve ilk fırsatta derhal istirdâdı kabil olduğunu takdir edemeyecek kadar zekâsız değildir; onun için bu kuvvetli şahsiyeti mahveden başlıca âmilin içki ve sefâhat yüzünden uyandırdığı umumî nefret olduğu muhakkaktır: Musâ-Çelebi asker ve ahali arasındaki propagandalarıyla bu vaziyeti çok mükemmel istismar etmiştir. — Emir Süleyman Osman-oğulları içinde ilim ve edebiyatın ilk hâmilerinden sayılır; devrinin en mühim şairleriyle âlimlerinden bazılarını sarayında toplamıştır: Bunların içinde Mevlid sahibi Süleyman-Dede, şair Niyazi Ahmedî, Ahmed-Daî, Ahmedî'nin kardeşi Hamzevî ve tıbbî eserleriyle meşhur Aydınli hekim Hacı-Paşa en mühimlerindendir).

Musâ-Çelebi'nin Edirne'de cülûsu üzerine «Simavna Kadısı oğlu Şeyh-Bedrüddin Mahmud»un Kadı-askerlik makamına tâyini.

(Bâzı Osmanlı menbâlarında "Şeyh Bedrüddin-i Simavî" ismiyle anılan bu Osmanlı komünisti Anadolu Selçukîlerinden veyahut Selçukî vezirlerinden birinin nesline mensub olduğu rivayet edilen "Kadı-İsrâîl" isminde bir âli-

min oğludur. Tahminen 1368=770 tarihlerine doğru Edirne civarındaki "Simavna" veya bir rivayete göre de Kütahya vilâyetindeki "Simav" kasabasında dünyaya gelmiştir. Tahsili Konya, Mekke ve Kahire gibi o devrin en mühim ilim merkezlerindedir. Mısır Sultanı Barkuk, Timur-Leng ve muhtelif Osmanlı hükümdarlarıyla münasebet ve temasta bulunmuştur. İlmî seviyyesi ve büyük dehâsiyle yalnız Osmanlı Türklüğünün değil, on beşinci asırda tekmil İslâm âleminin en mühim ve mümtaz şahsiyetlerindendir. Bu ehemmiyeti hem tasavvuf, hem fıkıh, hem siyaset cephelerine şâmilidir. Muhtelif eserleri vardır: En mühimleri Musâ-Çelebi'nin Kadî-askerlik = Kazaskerlik makamına geçince bir nevi "Mecelle" veya "Medenî kanun" mahiyetinde yazdığı ve Hicrî 814 Safer = Milâdî 1411 Haziran ayının 28 = 21 inci Pazar günü bitirdiği "Câmi'ül-fusûleyn" ismindeki fıkha ait eseridir. Tasavvuftaki telâkkillerini gösteren bu meşhur eseri de "Vâridât" ismindekidir. Felsefesinin esası "Panthéisme = Vahdet-i vücûd"a dayanır. Madde âleminin mahlûk olmayıp ezeli ve ebedî olduğunu müdafaa eder. İslâmiyetin "Haşr" ve "Âhiret" esaslarını reddettikten başka "Melek" ve "Şeytan" mefhumlarını da "İyilik" ve "Fenalık" kuvvetleri şeklinde anlatır. Bu vaziyete göre şiddetli bir "Matérialiste = Maddeci" demektir. Cemiyeti alâkadar eden fikirleri de bütün mevzâta mugayirdir: Şeyh Bedrûddin-Mahmud bu cephesi itibariyle çok şiddetli bir kommünisttir; arazi ve emvâlin taksimini, müslümanlık, hristiyanlık ve yahudilik arasındaki farkların kaldırılmasını ve bunlar arasında müsavât olmasını ister ve İslâm dininde "Muharremât" ismi verilen memnuiyetlerin "istihlâl" ini, yâni helâl sayılmasını terveciler eder. Yalnız kadın meselesinde iştirâki tecviz edip etmediği pek belli değildir; hattâ müridlerine izâfe edilen "Mum söndürme" âdedinin kendisiyle alâkadar olup olmadığı da şüpheli kalmış bir meseledir. — Şeyh Bedrûddin-Mahmud'un işte bu esaslara dayanan umumî propaganda hareketi Musa-Çelebi'den sonra başlamış olmakla beraber, bu fikirlerin büyük bir siyasi hareket şeklini almadan evvel de halk arasında intişara başlamış olabileceği ve hattâ Musâ-Çelebi'nin İstanbul ve Edirne civarlarındaki ilk mağlûbiyetlerinden sonra Süleyman-Çelebi'nin vaziyetini sarsmak için yapılan siyasi propaganda Müslümanlarla beraber Hristiyanları da kazanmak için bu câzip fikirlerden istifade edilmiş olmak ihtimali de tahmin edilmektedir. Müslüman ve hristiyan köylü kütlelerine dayanarak iş başına gelmiş olan Musâ-Çelebi'nin eski Osmanlı aristokrasisini temsil eden beylere karşı gösterdiği şiddetle onları kendisinden soğutup bázıların Bizans'la Sırbistan'a ve kimisinin de Mehmet-Çelebi'ye ilticası, Bizans imparatoruyla Sırp kralının ve Rumeli hudutlarındaki Türk Beylerinin bir müddet sonra Mehmet-Çelebi'ye tarafdar olması gibi vaziyetlerde de Garp müelliflerinden bázıları hep bu inkılâp fikirlerinin tesirlerini sezmektedirler: Bâzı Osmanlı menbâlarında Musâ-Çelebi'nin beylere fena muamele ettiği ve hattâ bir çoklarını öldürüp yerlerine kendi adamlarını tayin ettikten başka mallarıyla mülklerini de zaptettiği için yüksek sınıfın kendisinden yüz çevirdiği hakkında bir takım rivayetler vardır; meselâ Çevri tarihinin şu fıkrası bu bakımdan çok mühimdir:

“Taht-i hükmünde olan ümera bed-gümân olmağla ekserini katle meşgul olup kendi havâss-u-hüddâmını yerlerine nasb ve anların emvâl-ü-emlâkını gasbidüp Emir Süleyman’a ittikleri bi-vefâlığı bu hususa bahâne itmeğle her biri kendinden râgerdân olmuşlar idi; Sultan Mehmed’in Rumeli cânibine teşrifini dil-ü-cân ile hâhân olmuşlar... idi”.

Bu fıkra da görüldüğü gibi Musâ-Çelebi’nin beylere düşmanlığı Osmanlı menbâlarında kardeşine ihanet etmiş olan bu beylerin nihayet kendisine de ihanet edeceğinden şüphelenmiş olmasıyla izah edilir: Fakat Cevri bunun bir bahâne-den ibaret olduğuna kaanidir. Aşık-Paşa-zâde ise Musâ-Çelebi’den bahsederken: “Her sancağı kendinin bir kuluna viridi”

demek suretiyle eski beylerin mevkilerinden atılmış olduklarını anlatır. Lâtfi Paşa da :

“Musâ-Çelebi gayet yavuz idi ve hem Rumelini sevmezdi”

dedikten başka sancaklarına hep kendi kullarını tayin eden Musâ’nın ihtiyar Evrenos Bey’i bile öldürmek istediğinden bahsetmektedir. Her halde genç Musâ’nın gerek fikirlerinde, gerek bu gibi icraâtında Şeyh Bedrüddin-Mahmud’un büyük bir tesiri olduğu muhakkaktır).

Musâ-Çelebi’nin istirdad siyaseti.

(Musâ-Çelebi bir taraftan Süleyman-Çelebi’nin şahsî vaziyetini tahkim için evvelce Bizans imparatorluğuna iade etmiş olduğu arazinin istirdadından ve bir taraftan da ona yardım eden Bizanslılarla kendisine Edirne muharebesinde ihanet eden Sırlardan intikam almayı karar vermiştir: Bizans’a arazi iadesi için 1403 = 805 ve Edirne muharebesinde Sırların ihaneti için de 1410 = 813 vukuâtının son fıkralarına bakınız. İşte bu maksatla Musâ-Çelebi Sırbistan üzerine yürüyerek bir çok esirler ve ganîmetler aldıktan sonra Makedonya’ya teveccüh etmiş ve Struma = Karasu üzerindeki şehirlerle kasabaları boydan-boya istirdad ettiği gibi Selânik’i de muhasara etmiştir. — Bu sırada Musâ-Çelebi’nin akıncı kolları Avusturya’nın “Carinthie = Karintiya” eyâletine kadar büyük bir akın yapmışlardır. — Musâ-Çelebi’nin bu suretle Süleyman-Çelebi devrinde atâlete mahkûm edilen hudut gazilerini memnun etmek istediği de tahmin edilmektedir. — Musâ-Çelebi Bizans imparatorluğundan bir çok zamandır tediye edilmeyen eski haracı da istemiştir: Aşağıki fıkraya da bakınız).

Yıldırım Bâyezid devrindeki haracı istemek için Bizans’a elçi gönderilmesi.

(Musâ-Çelebi bu haraç meselesi için İstanbul’a merhum Vezir-i-a’zam Çandarlı Ali Paşa’nın kardeşi Vezir İbrahim Paşa’yı göndermiştir: Bir rivayete göre de İbrahim Paşa Ali Paşa’nın oğludur; fakat bu ikinci rivayet doğru değildir. — Bizans İmparatorluğunun Ankara muharebesinden evvel taahhut etmiş olduğu senevi onbin yahut otuz bin altınlık haraç o felâketten beri tediye edilmemiştir: Bu mesele için 1400=802 vukuâtının birinci fıkrasına bakı-

nız. — Çandarlı ailesiyle Bizans imparatorları arasında ötedenberi sıkı bir dostluk münasebeti vardır : Bu nokta için 1453 = 857 vukuâtı içinde 10 Temmuz = 3 Receb Salı fıkrasına ve Çandarlı ailesinin siyasî ve tarihî vaziyeti için de 1368 = 770 vukuâtının üçüncü ve 1387 = 789 vukuâtının da birinci ve ikinci fıkralarına bakınız. — Bir taraftan Çandarlılarla Bizanslılar arasındaki dostluk an'anesinin ve bir taraftan da Musâ-Çelebi'nin eski Osmanlı aristokrasisine karşı Şeyh-Bedrüddin'den mülhem fikirlerini bir türlü hazmedemeyişinin ve belki de bilmediğimiz diğer bir takım sebeplerin tesiri altında kalan Çandarlı-İbrahim Paşa elçilik vazifesini ve halline memur olduğu haraç meselesini bir tarafa bırakarak Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos'la Rumeli'deki Musâ-Çelebi aleyhine ve Anadolu'daki Mehmet-Çelebi lehine bir itilâf akdetmiştir! Osmanlı aristokratları içinde Musâ-Çelebi'den yüz çevirip Mehmet-Çelebi'ye iltihak eden ilk şahsiyet işte bu Çandarlı-İbrahim Paşa'dır : Bu vak'a, Musâ-Çelebi'nin etrafında başlıyan inhilâlin mukaddimesi sayılabilir. Bizans imparatorunun Mehmet-Çelebi'ye temâyülü hem Musâ-Çelebi'nin Bizans'a karşı cephe almasının, hem de son tetkiklere göre Şeyh-Bedrüddin'in fikirlerinden yılmasının pek tabii bir neticesidir. Edirne hükûmetine karşı cemiyet nizamı bakımından Türk, Bizans, Sırp vesaire aristokrasileri gittikçe elbirliği etmiye başlamışlardır. Çandarlı-İbrahim Paşa işte bu vaziyette Bizans imparatoruyla Mehmet-Çelebi lehine anlaşmış ve imparatorudan bir mektup alarak Bursa'ya gitmiştir : Vaktiyle büyük şehzâde Süleyman-Çelebi Musâ-Çelebi'ye karşı hareket etmek üzere Rumeli'ye geçince Anadolu arazisini tamamiyle istirdad etmiş olan Mehmet-Çelebi'nin o sırada Bursa'da bulunduğu rivayet edilir. — Bizans imparatorunun bu hareketinde Osmanlı şehzâdelerini birbirine düşürme siyasetinin de mühim bir âmil olduğu muhakkaktır).

Istanbul'un beşinci muhasarası.

(Bizans imparatorluğundan intikam almak isteyen Musa-Çelebi İstanbulu sıkı bir muhasara çemberi içine almış, çok şiddetli hücumlar yaptırmış ve şehri uzun müddet top ateşi altında bırakmıştır. Bu beşinci İstanbul muhasarası için 1410 = 813 tarihi de rivayet edilir. — Bâzı menbâlarda bu hareket İstanbul'un üçüncü muhasarası gibi gösterilirse de doğru değildir : Birinci muhasara için 1391 = 793 vukuâtının üçüncü, ikinci muhasara için 1395 = 797 vukuâtının birinci, üçüncü muhasara için 1396 - 1397 = 799 vukuâtının üçüncü ve dördüncü muhasara için de 1400 = 802 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Bizans imparatorunun Anadolu'daki Mehmet-Çelebi ile elbirliği etmesi bu beşinci muhasarayla da neticesiz bırakmıştır).

1412 = 815

Mehmet ve Musâ Çelebiler arasında İnciğiz muharebesi.

(Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos'un İstanbul'u muhasara eden Musâ-Çelebi'ye karşı müşterek bir harekette bulunmak üzere Mehmet-Çele-

bi'yi Bizans'a dâvet ettiği rivayet edilir : Bu dâveti kabul eden Mehmet-Çelebi İstanbul'a gelip üç gün kalarak imparatorla bir ittifak muahedesi akdetmiş ve ondan sonra küçük bir Bizans müfrezesi de alarak Temmuz = Rebî'ül-âhir ayı içinde İstanbul civarındaki İnciğiz mevkiinde Musâ-Çelebi'ye karşı giriştiği muharebede mağlûb olmuştur. — Osmanlı menbâlarına göre Musâ ve Mehmet Çelebiler arasındaki ihtilâfın başlıca sebebi, vaktiyle büyük şehzâde Süleyman-Çelebi devrinde Rumeli'ye geçerken hutba ile sikkede Mehmet'in ismini zikrettirip ona itâat edeceğini ve onu Osmanlı devletinin umumi metbûu tanıyacağını taahhüd eden Musâ-Çelebi'nin Edirne'de cülûsundan sonra bu taahhütlerini ifa etmiyerek müstakil davranmasıdır : Bu mesele için 1406 = 809 vukuâtının altıncı fıkrasına da bakınız. — Bâzı muahhar Garp müelliflerine göre Şeyh-Bedrüddin'in tesiri altında kalan Musâ-Çelebi'nin halk kütlesine dayanarak Rumeli'deki Osmanlı aristokrasisine karşı cephe alması, Rumeli beylerinin Mehmet-Çelebi'ye iltihakıyla neticelenmiş ve Mehmet-Çelebi üzerinde Bizans imparatorunun dâveti kadar bu vaziyetin de tesiri olmuştur : Bu mesele için 1411 = 813 vukuâtının üçüncü fıkrasına da bakınız. — Bu vaziyete göre İnciğiz muharebesi On beşinci asır başlarında demok-rasi ile aristokrasinin mücadelesi şeklinde tefsir edilmektedir. — Zaten Osmanlı menbâları da Musâ-Çelebi'nin Rumeli beylerine yüklediği ağır "tekâlif" in ve bilhassa emlâk müsaderesinin bütün bu beyleri kendisinden soğutup Mehmet-Çelebi'ye meylettirdiğinden bahsetmektedir. Musâ-Çelebi'nin tazyikinden şikâyet eden beyler içinde Gazi Evrenos, Mihal-oğlu Yahşi, Borak ve Sinan Beyler gibi o devrin en mühim ümerâsı vardır. Bâzı beyler de Musâ-Çelebi'nin emriyle idam edilmiştir. Bütün bunları tazyik ve tezlil eden Musâ-Çelebi'nin vezaret makamına aristokrat sınıfına mensub olmayıp halk tabakasından yetiştiği rivayet edilen "Kör-Şahmelik" isminde birini getirmesi On beşinci asır Osmanlı aristokrasisine çok ağır geldiğinden bahsedilir. — İnciğiz muharebesinde bâzı beylerin Musâ-Çelebi'den ayrılıp Mehmet-Çelebi tarafına geçmeleri işte bu vaziyettendir; bununla beraber, asker üzerindeki nüfuzuna istinad eden Musâ-Çelebi iki müsademeden sonra harbi kazanmış ve Mehmet-Çelebi muharebe meydanından yaralı çekilmiştir).

İzmir-oğlu Cüneyd'in Rumeli'den Anadolu'ya geçişi.

(Bundan evvel de gördüğümüz gibi büyük şehzâde Süleyman-Çelebi Musâ-Çelebi ile harbetmek üzere Anadolu'dan Rumeli'ye geçerken, ölkesini zapt etmiş olduğu Aydın Beyi İzmir-oğlu Cüneyd Bey'i de beraber getirip Rume-lî'de Ohri sancak beyliğine tâyin etmiştir : 1406 = 809 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Musâ ve Mehmet Çelebilerin mücadelesi esnasında İzmir-oğlu Rumeli'den Anadolu'ya geçip eski ölkesine yeniden hâkim olmuştur: Bu hâdise iki türlü izah edilir: Bir rivayete göre Cüneyd'i Anadolu'ya gönderen Musâ-Çelebidir ve bundan maksadı da Mehmet-Çelebi'nin başına bir gâile çıkarıp Anadolu'ya dönmek mecburiyetinde bırakmaktır; fakat ikinci bir rivayete göre Cüneyd Bey Osmanlı şehzâdelerinin mücadelesinden istifade ederek kendiliğinden kaçmaya muvaffak olmuştur : Bu iki rivayetin

birincisi daha kuvvetlidir. — Mehmet-Çelebi'nin işte bu vaziyet üzerine İstanbul'dan Anadolu'ya dönüp İzmir-oğlu Cüneyd'i itâat altına aldığı rivayet edilir).

1413 = 816

Mehmet-Çelebi'nin Çamurlu-ova zaferinde Musâ-Çelebi'yi izâle ederek Anadolu ve Rumeli'de bütün Osmanlı ölkesine hâkimiyeti.

(Musâ-Çelebi'nin cemiyet nizamına uymıyan icraâtı muhtelif devletlerin Mehmet-Çelebi'ye yardım etmesiyle neticelenmiştir : Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleologos, Sırp kralı Stefan Lâzareviç ve Dulgadır hükümdarı Nâsıruddin-Mehmet Bey'in oğlu ve veliahdı Süleyman Bey Anadolu'daki Osmanlı hükümdarı Mehmet-Çelebi ile elbirliği ettikleri gibi, canlarıyla malları bakımından endişe içinde bulunan Rumeli beyleri de ekseriyetle Mehmet-Çelebi tarafını iltizam etmişlerdir. — Mehmet-Çelebi işte bu müsâit vaziyette ikinci defa olarak Rumeli'ye geçmiş. çok üstün kuvvetler karşısında ric'ate mecbur olan Musâ-Çelebi Bulgaristan'ın Sofya dağlarına doğru çekilmiş, Mehmet-Çelebi kardeşini tâkib etmiş ve nihayet 5 Temmuz = 5 Rebi'ül-âhir Çarşamba günü iki ordu Samako civarındaki "Çamurlu-ova" da karşılaşmıştır: Mehmet-Çelebi ile müttefiklerinin kuvvetleri çok üstün olduğu için Musâ-Çelebinin pek kolay mağlûb edildiği rivayet edilir. Bununla beraber Musâ-Çelebi sonuna kadar kahramanca döğüştüktan sonra harpten çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Harbi kaybettikten sonra Eflak taraflarına doğru kaçan Musâ-Çelebi'nin tâkibine Mehmet-Çelebi'nin ümerâsından Saruca-Paşa memur edilmiş ve bir rivayete göre bu Paşa Musâ-Çelebi'yi bir bataklıkta ölü olarak bulmuştur : Musâ-Çelebi'nin kendi adamları tarafından vurulduğu veyahut Saruca-Paşa'nın vurdurduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır; Musâ-Çelebi'nin Eflak taraflarına doğru kaçmak istemesinin sebebi, ilk Rumeli'ye geçtiği zamandanberi Eflak prensi Mirçe'nin damadı olması ve bu gibi vaziyetlerde hep ona istinad etmesidir: 1410 = 812 vukuâtına bakınız. — Kardeşinin kesik başı Mehmet-Çelebi'ye getirilmiş ve rivayete nazaran Mehmet-Çelebi bu kesik başı görünce kendini zaptedemiyerek ağlamıştır. — Maktul şehzâdenin cesedi Bursa'ya nakledilip Hudâvendigâr türbesine defnedilmiştir. — Musâ-Çelebi'nin Rumeli'de hükümdarlık müddeti en kuvvetli rivayetlere nazaran 1411 = 813 senesi 17 Şubat = 22 Şevvâl Salı gününden işte bu 1413 = 816 senesi 5 Temmuz = 5 Rebi'ül-âhir Çarşamba gününe kadar iki sene, dört ay, on altı gün sürmüştür : Emir-Süleyman gibi Musâ-Çelebi de bâzı muahhar menbâlarda Osmanlı Padişahlarından sayılırsa da Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arazisinin mecmûna hiç bir zaman hâkim olamadığı için bu telâkki doğru değildir. — Osmanlı menbâlarında Musâ-Çelebi'nin Rumeli Beylerini "dilğir" etmesinden mütevellit tabii bir netice gibi gösterilen bu vak'a bâzı müsteşriklerce Musâ-Çelebi'nin temsil ettiği "ictimai tehlike"ye karşı bütün aristokrat ve muhafazakâr kuvvetlerle devletlerin birleşmesinden hasıl olmuş bir zafer

şeklinde izah edilir: Bu mesele için 1411 = 813 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Bu muharebede Dulgadır-oğulları'nın Mehmet-Çelebi'ye yardım etmeleri, Osmanlı menbâlarında Mehmed'in bu aile ile olan sıhri münasebetinden mütevellit gösterilir: Mehmet-Çelebi'nin Dulgadır-oğlu Süli-Bey kızı Emine-Hatun'la izdivacı için 1403 = 805 vukuâtının dokuzuncu ve Dulgadır Beyliği için de 1399 = 801 vukuâtının üçüncü fıkralarına bakınız. — Bu vak'ada Musâ-Çelebi'ye sadık kalan bir kaç kişinin birincisi olarak meşhur Şeyh-Bedrüddin Mahmud'dan bahsedilir: Çamurlu-ova zaferi üzerine Mehmet-Çelebi bu tehlikeli şahsiyeti ailesiyle beraber İznik şehrinde ikamete memur etmiş ve geçinmesine kâfi tahsisat da vermiştir. — Musâ Çelebi'nin ölümü ve Mehmet-Çelebi'nin Osmanlı tahtında tek başına istikrâriyle Osmanlı tarihlerinin "Fetret" veyahut "Fâsıla-i saltanat" dedikleri mücadele ve umumî anarşi devri nihayet bulmuş sayılır: Osmanlı imparatorluğunun mevcudiyetini sarsan bu devir, Yıldırım-Bâyezid'in Çubuk-ova muharebesindeki esaretine tesadüf eden 28 Temmuz 1402 = 27 Zülhicce 804 Cuma gününden Mehmet-Çelebi'nin Osmanlı tahtında tek başına istikrârına tesadüf eden 5 Temmuz 1413 = 5 Rebî'ül-âhir 816 Çarşamba gününe kadar Milâdi takvim hesabiyle tam 10 sene, 11 ay, 8 gün sürmüştür).

BİRİNCİ MEHMET

(Çelebi Sultan Mehmet)

—M. 1413 = H. 816 — 1421 = H. 824—

1413 = 816

Birinci Mehmed'in Edirne'de cülûsu.

(Garp menbâlarında "Mahomet I" ismiyle anılan Birinci Mehmed'e Osmanlı menbâlarında "Muhammed-i Evvel" ve "Çelebi Sultan Muhammed" denir: Halk ağzında "Çelebi Sultan Mehmet" telâffuzu tekarrür etmiştir. Bâzı eski menbâlarda bu padişaha "Kirişçi" lâkabı da verilir: Arap yazısındaki "Kirişçi" kelimesini "Güreşçi" şeklinde okuyup Birinci Mehmed'in bu lâkabını "pehlivan" mânâsiyle izah etmek istiyen bir tevile rağmen bâzı menbâlarda Mehmet-Çelebi'nin kardeşi Musâ-Çelebi'yi yay kirişi ile boğdurduğundan dolayı "Kirişçi" lâkabını aldığından bahsedilmektedir: Zaten Arap menbâlarında bu Türkçe kelimenin telâffuzu hakkında verilen izahlarda "El-kirişçi" şeklindeki imlâsı da bu ikinci izahı teyid etmektedir. — Musâ-Çelebi'nin katli üzerine Mehmet-Çelebi'nin Edirne'de cülûsu tamamiyle itibarîdir: Çünkü Anadolu tarafında zaten senelerden beri hükûmet sürmekte olan bu şehzâdenin son muvaffakiyeti yeniden cülûsunu değil, Rumeli ci-hetine de hâkimiyetini teşmil ederek tek başına hükümdarlığını temin etmiştir; onun için bu 1413 = 816 tarihi hakikatte Mehmet-Çelebi'nin cülûs tarihi değil, bütün Osmanlı ölkesine münferiden hâkimiyet tarihidir. — Gerek "Fetret" devrine nihayet verip devletin bütünlüğünü kurtarması, gerek bundan sonraki Osmanlı padişahları hep bunun neslinden gelmiş olması bakım-larından Birinci Mehmet Osmanlı devletinin Osman Gazi'den sonra ikinci müessisi sayılır. — Çelebi-Sultan Mehmet en kuvvetli rivayete göre 1389 = 791 tarihinde doğmuş olduğu için, Osmanlı ölkesinin mecmâuna hükümdar olduğu 1413 = 816 tarihinde takriben yirmi dört yaşlarında olması lâzımgelir: Ri-vayetler arasındaki büyük ihtilâflardan dolayı tabii bütün bu rakamlar ihtiyatla karşılanmalıdır. — Birinci Mehmed'in bütün Osmanlı ölkesine hükümdar olarak bu sefer Edirne'de cülûsunu 2 Cumâda-l-âhire = 30 Ağustos tarihine müsâdîf gösteren bir rivayet varsa da, "Çamurlu-ova" muharebesi 5 Temmuz = 5 Rebi'ül-âhir Çarşamba günü vukubulduğuna göre iki ay kadar bir fark gösteren bu rivayet çok şüphelidir. — Osmanlı menbâlarındaki umumi ve klâsik telâkkide Süleyman ve Musâ Çelebiler bütün memlekete

rakipsiz ve müstakil olarak hiç bir zaman hâkim olamadıkları için padişahlar silsilesine idhal edilmediklerinden dolayı Birinci Mehmet, sıra itibariyle dördüncü gelen babası Yıldırım Bâyezid'den sonra beşinci padişah sayılır. — Bizans ve muhtelif Garp müverrihleriyle bâzı muahhar Osmanlı müelliflerinde olduğu gibi Süleyman'la Musâ Çelebiler de hesab edildikleri takdirde Birinci Mehmed'in yedinci Osmanlı padişahı sayılması lâzımgelir : Hattâ bâzı eski Osmanlı menbâlarında bile bu telâkkiye tesadüf edilmektedir ; bununla beraber, daha evvel de söylediğimiz gibi, o iki şehzâde hiç bir zaman Anadolu ve Rumeli arazisinin mecmûna birden hâkim olamadıkları için bu telâkki doğru değildir. — Osmanlı menbâlarında Çelebi Sultan Mehmet'den evvelki hükümdarlar bile umumiyetle "Sultan" ünvanıyla anılır : Meselâ Lâtfi Paşa ile Oruc Bey Osman'la Orhan'dan "Gazi" ve "Bey" ünvanlariyle bahsettikten sonra Birinci Murad'dan itibaren "Sultan" ünvanını kullanmaya başlamış, Tevkiî Mehmet Paşa Osman Gazi'den itibaren hepsine "Sultan" lâkabını tevcih etmiş, Şükrullâh-ı Rumi Birinci Mehmed'e kadar ilk hükümdarlara "Bey", "Hünkâr" ve "Sultan-ül-ğuzât" gibi ünvanlar vermekle iktifa etmiş, "Aşık-Paşa-zâde Osman'la Orhan'a "Gazi" ve Birinci Murad'la Birinci Bâyezid'e umumiyetle "Han" ünvanını verdikten sonra Birinci Mehmet'den itibaren "Sultan" kelimesini kullanmış. Hoca Sa'düddin ise daha Osman Bey'den itibaren "Han" ve "Sultan" ünvanlarını bol bol kullanmakta hiç tereddüd etmemiştir. Son zamanlarda bu mesele ile meşgul olan müsteşriklerin fikirleri ikiye ayrılabilir : Bir izaha göre Osmanlı padişahları içinde "Sultan" kelimesini resmî ünvan olarak ilk defa Birinci Murad kullanmaya başlamıştır : O devre ait bâzı vesikalarda "El-melik-ül-muazzam", "El-hâkan-ül-mükerrem" ve "Es-sultân ibn-üs-sultân" gibi elkaba tesadüf edilmesi bu telâkkiye delil gösterilebilir ; fakat bu ünvanlar o devrin an'ane ve usulüne muvafık olarak Halife tarafından tasdik edilmiş ve İslâm devletleri arasında resmen takarrür etmiş bir mahiyette değildir : Hattâ işte bundan dolayı Yıldırım Bâyezid Mısır'daki Abbâsî halifesinden kendisine bu ünvanın tevcihini istemiş ve bir rivayete göre de Niğbolu zaferi üzerine halife kendisine "Sultân-ı Rûm" ünvanını tevcih etmiştir : 1395 = 797 vukuâtının sonuncu ve 1396 = 798 vukuâtının ikinci fıkralarına bakınız. Her halde bu ünvanın diğer bâzı Anadolu Türk Beyliklerinde de görüldüğü gibi hususî ve âdetâ keyfi surette kullanılmış olmasıyla o devrin usulünce Hilâfet makamı tarafından resmen tasdik edildikten sonra tekarrürü arasında büyük bir fark vardır : Onun için "Sultan" ünvanının Birinci Murad devrinden itibaren takarrürü hakkındaki izahın ihtiyatla karşılanması lâzımdır. İkinci bir izaha göre de bu ünvanı ilk alan hükümdar Birinci Mehmet'dir : Ondaki evvelkilerin ve meselâ Orhan Gazi ile Birinci Murad'ın bâzı kitâbelerle vesikalarda tesadüf edilen "Sultân-ül-ğuzât" ve "Es-Sultân ibn-üs-Sultân" gibi ünvanları hep hususî mahiyette bir takım tâzim ve tekrim kelimelerinden ibarettir ; Karaman, Menteşe vesaire Beylerinde de bu gibi ünvanlara tesadüf edilir. Onun için Osmanlılarda "Sultan" ünvanını resmen almış olan ilk hükümdar Çelebi Sultan Mehmet'dir : Birinci Mehmed'in Amasya, Bursa, Edirne, Serez vesairede basılmış bir çok meskûkâ-

tında “Sultân”, “Es-sultân-ül-a'zam” ve “Es-Sultân-ü-melik-il-a'zam” gibi ünvanlara tesadüf edilmesi bunun en kuvvetli delilidir; çünkü ondan evvelki Osmanlı meskûkâtında “Sultan” ünvanı yoktur. Yalnız Çelebi Sultan Mehmed'in bu ünvanı hangi tarihten itibaren resmen kullanmaya başladığı belli değildir: Her ne kadar bu sikkelerden birinde 813 = 1410 tarihi okunmuşsa da, o tarihte Mehmet-Çelebi'nin henüz Rumeli'ye hâkim olmamış bulunması tereddüde sebep olacak bir nokta demektir; hattâ Halil Edhem Bey merhumun “Meskûkât-ı Os-mâniyye” katalogunda “Sultan” ünvanlı tarihsiz sikkelerden birinin 807 = 1404 — 1405 senesine aid olmak ihtimalinden bile bahsedilmektedir: Bu vaziyete göre Birinci Mehmed'in bu ünvanı daha “Fetret” devrinden itibaren hususî surette kullanmaya başlamış olmak ihtimali de vardır. Muhakkak olan yegâne nokta, Osmanlı Padişahları içinde meskûkâtına “Sultan” ünvanını koyduran ilk hükümdarın Birinci Mehmet olmasından ibarettir. Her halde bu ihtilâflı mesele ayrı bir tetkik mevzûu mahiyetini hâlâ muhâfaza etmektedir. — Birinci Mehmed'in elkabı içinde eski islâm an'anesi mucibince “Gıyâsüddin” lâkabını da kullandığı bâzı meskûkâtından anlaşılmaktadır).

Musâ-Çelebi taraftarlarının muhtelif yerlere sürülmesi.

(Bunların en mühimleri, Musâ-Çelebi hükûmetinin Kommünist Kadı-askeri olan Şeyh-Bedrüddin Mahmud'la Rumeli Beylerbeyi Mihal-oğlu Mehmet Bey'dir: Bu 1413 = 816 vukuâtının birinci fıkrasında görüldüğü gibi Şeyh-Bedrüddin, oğlu, kızı vesair aile efrâdiyle beraber İznik şehrine sürülmüş ve kendisine ayda bin akça ve bir rivayete göre de günde yüz akça dirlik tahsis edilmiştir. Mihal-oğlu Mehmet Bey de Tokad'a sevkedilip “Çâr-tâk” zindanında hapsedilmiştir).

Birinci Mehmed'in sulh siyaseti ve Musâ-Çelebi tarafından istirdad edilen yerlerin Bizans'a iadesi.

(Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'dan Çelebi Sultan Mehmed nezdine muvaffakiyet tebriki için elçiler geldiği ve bunların iki taraf arasındaki ittifak muahedesi mucibince Musâ-Çelebi tarafından bir müddet evvel işgal edilmiş olan yerlerin Bizans'a iadesini istedikleri rivayet edilir: Vaktiyle Süleyman-Çelebi tarafından Bizans'a terkedilen yerler için 1403 = 805 vukuâtının sonuncu ve Musâ-Çelebi tarafından istirdad edilen yerler için de 1411 = 813 vukuâtının dördüncü fıkralarına bakınız. — Bizans imparatoru İkinci Manuil son defa Musâ'ya karşı Mehmet-Çelebi'ye yardım ederken Üsküdar'da bir muahede akdedildiği rivayet edilir: İşte bu Üsküdar muahedesi mucibince Bizans imparatoru Mehmet-Çelebi'nin askerlerini Rumeli yakasına nakletmeyi ve ayrıca kendisine askeri yardımda da bulunmayı teahhüd etmiş ve buna mukabil Mehmet-Çelebi de Musâ-Çelebi tarafından istirdad edilmiş olan İstanbul ve Selânik civarlarının iadesini kabul etmiştir. Bu sefer Bizans elçilerinin istedikleri işte bu şartın tatbikidir. Meh-

met-Çelebi muahedeye sadakat göstermiş ve İstanbul civarındaki Karadeniz ve Marmara sahilleriyle Selânik civarındaki yerleri imparatora iade etmiştir : Birinci Mehmed'in bu sulh siyaseti gerek Ankara felâketinden gerek Fetret devrinin kanlı mücadelelerinden çok sarsılmış olan devlet bünyesinin sükûn ve âsâyiş ihtiyacıyla izah edilebilir. — Çelebi Sultan Mehmet, Sırp, Eflak, Yanya, Mora vesaire prensleriyle despotlarının elçilerine de sulhü teyid ederek harici siyaset itibariyle umumî bir barış politikası tâkib etmiş sayılır: Bunlar için 1414 = 817 tarihi de rivayet edilir).

Karaman-oğlu İkinci Mehmed'in Bursa muhasarası.

(Karaman hükümdarının bu seferi Mehmet-Çelebi'nin Rumeli'de Musâ-Çelebi ile mücadelesinden istifade ederek açtığı rivayet edilir. — Evvelce zaptetmiş olduğu Germiyan ölkesinden sonra Osmanlı arazisini de istilâ edip Bursa'ya kadar ilerliyen İkinci Mehmet şehri muhasara etmiş ve rivayete nazaran bu muhasara otuz dört gün sürmüştür. — O sırada Bursa muhafızlığında bulunan İvaz Paşa'nın çok şiddetli müdafaası ve huruç hareketleri karşısında Karaman-oğlunun muvaffakiyetsizliğe uğradığı, fakat babasının vaktiyle Kara-Timürtaş Paşa tarafından idamından dolayı intikam almış olmak için Yıldırım Bâyezid'in mezarını açtırıp cesedini yaktırdığı ve nihayet Musâ-Çelebi'nin Bursa'da defnedilmek üzere gönderilen cenazesi Rumeli'den gelince Mehmet-Çelebi'nin muzaffer olduğunu anlayıp şehrin bâzı mahallelerini ateşledikten sonra çekilip gittiği rivayet edilir. — 1414 = 817 tarihi de rivayet edilmiştir. — Germiyan'ın kurtarılması için 1415 = 818 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1414 = 817

İzmir-oğlu Cüneyd'in ısyânı.

(Evvelce Süleyman-Çelebi tarafından ölkesi zaptedildikten sonra Rumeli'ye götürülüp Ohri Beyliğine tayin edilmiş olan İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in daha sonra Musâ-Çelebi tarafından Anadolu'da Mehmet-Çelebi'ye karşı gaille çıkarmak üzere salverilip ölkesine döndüğü ve nihayet Mehmet-Çelebi'ye itâat mecburiyetinde kaldığı yukarda izah edilmiştir : 1412 = 815 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bu sefer Karaman-oğlunun teşvikine kapılan Cüneyd Bey tekrar ısyan edip Osmanlı arazisine tecavüz ettiği için üzerine sefer açılmış ve İzmir kalesi muhasara edilmiştir. — Osmanlı ordusuna mukavemet edemeyeceğini anlayan Cüneyd Bey Birinci Mehmed'e dehâlet etmek surtiyle affedilmiştir. — Foça, Sakız ve Midilli'deki Ciniviz kolonileriyle Teke ve Menteşe Beyliklerinin de bu muhasarada Çelebi Sultan Mehmed'in hizmetine girip hâkimiyetini kabul ettikleri rivayet edilir. — Bu vak'a üzerine Cüneyd Bey'in elinde yalnız İzmir şehriyle civarı kalmış ve Aydın ilinin diğer tarafları tamamiyle işgal edilmiştir. — 1416 = 819 vukuâtının üçüncü fıkrasına da bakınız).

Birinci Mehmed'in ilk Karaman seferi ve Akşehir, Beyşehir, Seydişehir ve Said-eli = Kadınhan taraflarının istirdâdiyle Konya muhasarası.

(Çelebi Sultan Mehmed'in bu Karaman seferi bir taraftan Anadolu'da bir istirdat siyasetine başlaması ve bir taraftan da Karaman hükümdarı ikinci Mehmet Bey'den Bursa muhasarasının intikamını almaya kalkışması demektir. — İlk önce yukarda isimleri geçen şehirler zaptedilmiştir: Bunların ilk üçü evvelce Birinci Murad tarafından Hamid-oğlu Kemâlüddin Hüseyin Bey'den satın alınıp Osmanlı ölkesine ilhak edilmiş olduğu halde, sonradan Ankara felâketi üzerine Timur-Leng tarafından Karaman ölkesine ilâve edilmiş olan şehirlerdendir : 1381 = 783 vukuâtının ikinci ve 1402 = 805 vukuâtının üçüncü fıkralarına bakınız. — Bu şehirler istirdad edildikten sonra Osmanlı ordusu Konya üzerine yürümüş, fakat Osman-oğlu Birinci Mehmed'in bu Konya muhasarası, tıpkı Karaman-oğlu ikinci Mehmed'in Bursa muhasarası gibi muvaffakiyetsizlikle neticelenmiştir. — Bu muvaffakiyetsizlik üzerine bir sulh akdolduğu rivayet edilir. — Aşağıda 1415 = 818 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız).

1415 = 818

Birinci Mehmed'in ikinci Karaman seferi.

(Bu ikinci seferin sebebi, Karaman-oğlu ikinci Mehmed'in Osmanlı arazisine tekrar tecavuz etmiş olmasıyla izah edilir : Hakikatte ise Birinci Mehmed'in Osmanlı menbâlarında iki muhtelif sefer şeklinde gösterilen Karaman muharebelerinin muhtelif müsademeler şeklinde devam etmiş tek bir seferden ibaret olmak ihtimali de vardır. — Bu sefer esnasında Çelebi Sultan Mehmed'in Ankara'da hastalandığı ve Germiyan-oğlu ikinci Ya'kup Bey'in hususî hekimi Mevlânâ Sinan, yâni "Husrev-u-Şirin" nazımı meşhur şair Şeyhî tarafından tedâvi edildiği rivayet edilir. — İşte bu sefer esnasında Karaman hükümdarı ikinci Mehmet'le oğlu Mustafa Bey'in Osmanlılara esir düştükleri hakkında bir rivayet vardır: Bu rivayete nazaran bunlar Osmanlı veziri Bâyezid Paşa'nın bir hilesiyle esir edilmişlerdir; fakat bu mesele ayrıca tetkika muhtağdır : Bâzı menbâlara göre ikinci Mehmet'le oğlu Mustafa Bey birlikte esir edilmiş ve bâzılarına göre de yalnız Mustafa Bey esir olmuştur. — Meşhur "Güvercin" hikâyesi işte bu vak'aya müsâdif gösterilir : Bu Osmanlı an'anesine göre Karaman şehzâdesi Mustafa Bey, Çelebi Sultan Mehmed'in huzurunda koynuna sakladığı bir güvercinin üstüne el basarak "Bu can bu tende iken" diye bir daha Osmanlı toprağına tecavuz edilmeyeceği hakkında yemin etmiş, fakat sonra güvercini öldürüp yeniden husumete başlamış ve işte bunun üzerine Çelebi Sultan Mehmet tekrar Konya'yı muhasara ve zaptettikten sonra Karaman-oğullarını tekrar affedip payitahtlarını da iade etmiştir Elimizde bu karanlık vukuâtı tenvir edebilecek kat'î mahiyette vesikalar mevcut olmamakla beraber Kon-

ya fethiyle iadesine ait iddianın doğru olmadığı muhakkak sayılabilir. — 1413 = 816 vukuâtı içindeki “Karaman-oğlu ikinci Mehmed’in Bursa muhasarası” fıkrasında görüldüğü gibi, Germiyan ölkesi bir müddettir Karamanlıların işgalindedir : Bu işgalin müddeti hakkında en mühim vesika, Germiyan-oğlu ikinci Ya’kub Bey’in Kütahya’da yaptırdığı imâretin kitâbesidir. İmâret inşaatının 814 = 1411 tarihinde tamamlandığını söyleyen Ya’kub Bey meseleyi şöyle anlatır :

“Hicretün sekiz yüz on dördünde tamam oldu. Kapusu açıldı, işlendi. Biş ay işlendükten sonra Karaman-oğlu sebebiyle iki buçuk yıl muattal kaldı. Andan sonra, Tanrı Hudâvendigâr’un devletini artırsun, geldi, Karaman-oğlu sürdü, bu yirleri hep girü aldı, bana virdi”.

İkinci Ya’kub Bey’in bu fıkrasında “Hudâvendigâr” dediği, Çelebi Sultan Mehmet’dir. 814 = 1411 tarihinde tamamlanan imâretin beş ay işledikten sonra Karaman istilâsı yüzünden kapandığı hakkındaki izah kronoloji bakımından pek vâzih değildir. Çünkü 814 = 1411 senesinin hangi ayında imâretin tamamlandığı musarrah olmadığı için beş ay sonra vukua gelen istilânın hangi seneye tesadüf ettiği belli değildir; bu izaha göre istilâ hem 814 = 1411, hem 815 = 1412 senelerinde vukua gelmiş olabilir; hattâ Hicretin 814 senesinin son üç ayı Milâdın 1412 tarihine tesadüf etmekte olduğu için ikinci ihtimal daha kuvvetlidir. Bu vaziyete göre iki buçuk sene sürmüş olan bu istilânın işte bu 818 = 1415 tarihinde nihayet bulmuş olması lâzımgelir: Osmanlı menbâlarında Çelebi Sultan Mehmed’in biri 817 = 1414 ve biri de bu 818 = 1415 tarihlerine müsâdif iki Karaman seferinden bahsedilmekte olduğuna göre, Germiyan ölkesinin her halde bu ikinci seferde tamamiyle kurtarılmış olduğu veyahut iki sefer bir olduğu takdirde işte bu 1415 = 818 tarihine müsâdif bulunduğu anlaşılmaktadır. — Germiyan ölkesinin Karamanlılardan kurtarılıp ikinci Ya’kub Bey’e iadesinden itibaren tabii bu beylik artık tamamiyle Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş demektir).

Arnavutluk fütuhâtı.

(Rumeli gazâları tekrar başlamış ve bilhassa Arnavutluk en mühim hedeflerden biri olmuştur : Bu sene çok müstahkem bir mevki olan ve Türkler tarafından “Akçahisar” ismiyle anılan “Kroya” kalesi zaptedildiği gibi, meşhur Kastriyota ailesinin hemen bütün arazisi işgal edilmiştir. Kroya kalesi sonradan İskender Bey ismiyle meşhur olan “Georges Kastriota”nın eline geçmiş ve Osmanlılara karşı mücadele merkezi ittihaz edilmiştir: 1447 = 851 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Mora’yı Osmanlı istilâsından kurtarmak için Korintos berzâhında büyük bir sûr inşâsı.

(Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos’un kardeşi olan Mora despotu Birinci Theodoros Paleoloğos 1407 = 810 tarihinde ölmüş olduğu için yerine gene o tarihte ikinci Manuil’in ortanca oğlu ikinci Theodoros despot ol-

muştur. İmparator ikinci Manuil bir taraftan Türklerle zâhiren dost geçinmekle beraber, bir taraftan da Aragon kralı Birinci Ferdinand'dan istimdâd edip bu kralı Türklere karşı hareket etmek üzere bir ordu ile Mora'ya dâvet ettikten başka oğlunu ziyaret bahânesiyle İsparta'ya kadar gidip tahkimat işleriyle meşgul oluyordu. İmparatorun Korintos sûrunu yaptırması işte bu ziyaretindedir : Türklerin "Germe-hisar" dedikleri "Korintos = Gürdüs" sûru bütün berzah boyunca uzanan muazzam bir duvardır : Bir çok kulelerle tahkim edilen bu sâr, Milâttan evvel Beşinci asırda Morahlıların İranlılara karşı yaptıkları meşhur seddin yerindedir; bu sed Milâdın üçüncü asrında Roma imparatoru Valerien tarafından Gotlara karşı ve altıncı asırda da Justinien tarafından Hunlara karşı müdafaa için tâmir edildikten sonra, nihayet ikinci Manuil Paleoloğos tarafından da Türklere karşı yeniden inşa edilmiş demektir. — Bizans imparatorluğunun Mora'ya bu kadar ehemmiyet vermesi, iktisaden ve siyaseten inkırâza doğru gitmekte olan İstanbul'un ümitsiz vaziyetine mukabil, Mora'nın Yunan kültür ve medeniyeti için son ocak sayılmasındandır : Hattâ bazı Garp müelliflerince Bizans'ın bu son devrinde Romahlığı bırakıp Yunancılığa sarılması imparatorluğun inkırâz alâmetlerinden sayılır. — Germe-hisar'ın Türkler tarafından yıkılması için 1423 = 826 vukuâtının ikinci fıkrasıyla 1446 = 850 vukuâtına bakınız).

Şair Ahmedî'nin ölümü.

(815 = 1412, 816 = 1413 ve 817 = 1414 tarihleri de rivayet edilir. — Kütahya veyahut Amasya'da öldüğü hakkında muhtelif rivayetler vardır : Mezarının nerede olduğu belli değildir. — Ahmedî'nin asıl ismi "Tâcüddin İbrahim ibni Hızır"dır; "Ahmedî" isim değil, lâkaptır. — Sivaslı olduğuna ait bir rivayet de mevcut olmakla beraber, hakikatte Amasyalı olan bu büyük âlim ve şairin 1334 = 735 tarihlerinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir : Bu ihtimale göre seksen sene kadar yaşamış olması lâzımgelir. — En meşhur eserleri divanı ve "İskendernâme" siyle "Dâstân-ı tevârih-i mülûk-i âl-i Osman" ismiyle "İskendernâme" ye ilâve ettiği manzum Osmanlı tarihidir. — Ahmedî, Osmanlı ailesinden Yıldırım Bâyezid, Emir Süleyman ve Çelebi Sultan Mehmet'le temasta bulunmuş ve bilhassa Süleyman ve Mehmet Çelebilerin saraylarında yaşamıştır).

Osmanlı donanmasının Adalar seferi.

(Bu seferin sebebi, Kiklâd adalarına hükmeden Naksos = Nakşa dukası Venedikli Pietro Zeno'nun Türk gemilerine düşman muamelesinde bulunmasıdır. — Kiklâd adaları dördüncü Ehl-i salib devrindeberi Venedik hâkimiyetinde bir dukalık halindedir. Arnavutluk, Yunanistan ve Mora sahillerinde ve bu sahil boylarındaki adalarda bir çok koloniler kuran Venediklilerin asıl maksatları Şark deniz yollarına hâkim olmaktır; bir çok kaya parçalarından mürekkep bir küme teşkil eden bu adaların Venedik Cumhuriyeti nazarında bütün kıymeti işte bu askerî ehemmiyetindedir : Onun

için bunların Cumhuriyet hazinesine bâr olmadan idare edilebilmesini temin için bu adalar grubu hükûmet kurabilmek şartıyla Venedikli bir zengine satılmış, yalnız kurulacak dükaliğin anavatanına bağlı kalması şart ittihaz edilmiştir. — Naksos dükası Pietro Zeno'nun Türk gemilerine yaptığı fena muamelelere karşı Gelibolu'da bir donanma hazırlanmış, ilkönce işte bu adalar basılmış ve ondan sonra da Eğriboz adasına baskın yapılarak esirler ve ganimetler alınmıştır. — Bu deniz seferinde Osmanlı donanmasına kumanda eden amiralin ismi Bizans menbâlarında "Çalis" şeklindedir : Bu ismin "Çavlı" adından veyahut "Çavuş" ünvanından muharref olmak ihtimali varsa da kat'i bir şey söylemek kabil değildir).

1416 = 819

Osmanlılarla Venedikliler arasında ilk deniz muharebesi.

(Bu muharebenin sebebi hakkındaki rivayetlere nazaran Türk sularına iltica etmiş bir Ciniviz gemisinin Venedikliler tarafından taarruza uğraması üzerine Türklerin ateş açması veyahut bir elçi getiren Venedik donanmasının harbetmek için gelmiş zannedilerek topa tutulması şiddetli bir deniz muharebesiyle neticelenmiştir. Her halde muhakkak olan nokta, amiral Pietro Loredano kumandasında bulunan Venedik donanmasının 29 Mayıs = 1 Rebî'ül-âhîr Cuma günü Gelibolu'ya kadar gelmiş olmasıdır. — 16 Mayıs = 18 Rebî'ül-evvel Cumartesi tarihi de rivayet edilmiştir. — Osmanlı donanmasının merkezi vaziyetinde bulunan Gelibolu'daki Türk gemileri âdetâ bir baskına uğramış oldukları için Venediklilerin üstün kuvvetlerine mağlûb olmuşlardır : Bu muharebede Osmanlı donanmasının 27 gemi kaybetmiş olduğu rivayet edilir. Venedikliler Türk esirlerini vahşiyâne bir surette parçalıyarak öldürmüşlerdir. — Bu müsademe, Osmanlılarla Venedikliler arasında ilk deniz muharebesi sayılır).

Eflak voyvodası Mirçe'nin haraca bağlanması.

(Vaktiyle şehzâde Musâ-Çelebi'nin kaynatası ve yardımcısı olan Eflak voyvodası Mirçe'ye karşı akrabasından "Dan" isminde bir müddai çıkmıştır : İşte bu Dan'ın Çelebi Sultan Mehmet tarafından iltizam edilmesine mukabil Mirçe de Macar kralı Sigismund'a istinad etmektedir. — Çelebi Sultan Mehmet, gerek işte bu tehlikeli vaziyeti temizlemek, gerek Mirçe'nin vaktiyle Musâ-Çelebi ile elbirliği etmiş olmasının intikamını almış olmak üzere fırsatı istifade ederek Eflak üzerine sefer açmış, Mirçe mağlûb edilmiş ve haraca bağlanarak mevkiinde bırakılmıştır. Bu haracın senede üç bin veyahut on bin duka altını olduğu rivayet edilir. Bundan başka prens Mirçe oğlunu rehine vermek ve Osmanlı seferlerine asker göndermek şartlarını da taahhüd etmek mecburiyetinde kalmıştır. — Eflak voyvodasını daimî surette itâat altında bulundurmak için Tuna'nın öte yakasındaki "Yerköyü = Giurgiu" kalesi işte bu vaziyet üzerine yapılmıştır).

İzmir-oğlu Cüneyd'in Niğbolu beyliğine tâyini.

(Evvvelce hemen bütün Aydın iline hâkim olduğu halde Fetret devrindeki entrikalarıyla isyanlarından dolayı elinde İzmir şehriyle civarından başka bir şey bırakılmıyan İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in hüviyeti için 1405 = 808 vukuâtına ve son isyânı için de 1414 = 817 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Rahat durmak bilmiyen bu beyin Anadolu'daki vaziyeti tehlikeli görüldüğü için İzmir'den kaldırılıp Rumeli'de Niğbolu muhafızlığına tâyin edilmesi üzerine İzmir doğrudan doğruya Osmanlı idaresine geçmiştir).

Osmanlı Venedik sulhü

(Gelibolu mağlûbiyetinin intikamını almak istiyen Osmanlı donanmasının tekrar denize açılıp Adaları vurmaya başlaması üzerine Venedikliler Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos'un tavassutuna müracaat mecburiyetinde kalmışlardır : Birinci Mehmet'le dost geçinen imparator bu tavassutu ifa etmiş, uzun müzakereler olmuş ve nihayet 9 Temmuz = 13 Cumâda-ı-ülâ Perşembe günü sulh muahedesi imzalanmıştır: 21 Temmuz = 25 Cumâda-ı-ülâ Salı tarihi de rivayet edilir. Hattâ bu sulhün 1417 = 820 tarihinde akdedildiği hakkınâ da bir rivayet vardır. — Bu muahede mucibince esirler mübadele edilmiş ve Türk korsan gemilerine Venedikliler tarafından düşman muamelesi yapılabileceği kabul edilmiştir. — Muahedenin musaddak bir suretini 1417 = 820 tarihinde Venedik'e götüren Türk elçisi çok parlak merasimle karşılanmıştır: Bu sefir, Avrupa'ya giden ilk Osmanlı elçisi sayılır).

Birinci Mehmed'in Macar seferi.

(Yukarda bu sene vukuâtının ikinci fıkrasında gördüğümüz Eflak meselesinde Macar kralı Sigismond'un Osmanlılara karşı itti haz ettiği hareket tarzı bu seferin en mühim sebebi sayılır. — Osmanlı kuvvetlerinin ileri hareketinde Trajan köprüsü civarındaki "Saint-Severin" kalesi fethedilmiş ve Badkersburg şehri muhasara altına alınmıştır: Bu şehrin Avusturya'dan gelen yardım kuvvetleri sayesinde muhasaradan kurtulduğu rivayet edilir. — Bir çok esirler ve ganimetler de temin eden bu seferin neticesinde Macar kralı Sigismond'un sulh istediği ve talebinin kabul edildiği rivayet edilir).

Candar-oğulları Beyliğinden arazi alınması.

(Kastamonu ve Sinop havâlisindeki Candar-oğulları Beyliği Timur-Leng tarafından yeniden kurulduktan sonra Osmanlı Fetretinden istifade ederek genişlemiş ve Samsun'la Bafra taraflarını da ilhak etmiştir. Bu sırada Candar Beyliğinde meşhur İsfendiyar Bey bulunmaktadır: Bu beyin ismi sonradan sülâlesine teşmil edildiği için Candar-oğullarına "İsfendiyar-oğulları" denilmiştir. — İsfendiyar Bey'in oğullarından babasıyla arası açık olduğu için Osmanlılara iltica edip Eflak ve Macar seferlerinde yararlıklar göstermiş olan Kasım Bey'in teşviki üzerine Çelebi Sultan-Mehmet İsfendiyar

Bey'e haber gönderip Kastamonu, Çankırı, Tosya, Kalecik ve Bakır-güresi taraflarının mülkâne olarak Kasım Bey'e verilmesini istemiştir. Bu teklifi çok ağır bulmakla beraber Osmanlılara mukavemet edebilecek kadar kuvveti de olmayan İsfendiyar Bey, veziri Vâiz-Mehmed'i bir takım hediyelerle Çelebi-Sultan Mehmed'e göndermiş, Kastamonu ile Bakır-güresi vâridâtının kendi bütçesi için zarurî olduğundan bahsetmiş ve yalnız Çankırı, Tosya ve Kalecik şehirleriyle iktifa edilmesini rica etmiştir. Bir rivayete göre de İsfendiyar Bey bu üç şehri Kasım Bey'e verilmemek şartıyla Osmanlı devletine terkedeceğini bildirmiştir: Her halde İsfendiyar Bey'in böyle bir rol oynayan oğlu Kasım Bey'den çok kırgın olduğu muhakkaktır. Bununla beraber Çelebi-Sultan Mehmed bu üç sancağı Osmanlı hâkimiyeti altında küçük bir Beylik şeklinde Kasım Bey'e vermekte tereddüt etmemiştir; bir rivayete göre de Tosya ve Kalecik doğrudan doğruya Osmanlı ölkesine ilhak edilmiş ,yalnız Çankırı Kasım Bey'e verilmiştir).

1417 = 820

Avlonya'nın fethi.

(Bundan evvel de gördüğümüz gibi Arnavutluk bir takım yerli ve yabancı beylerle Venedikliler ve Türkler arasında parçalanmış bir vaziyettedir: 1383—785 vukuâtına bakınız. Bu beyliklerden biri de Avlonya despotluğudur: 1372—774 tarihindenberi bu Beylik Balşa ailesinin elindedir; burada o aileden son hükümdar Regina Balşa isminde bir kadındır. 1416 — 819 tarihinde bu kadın Venedik Senatosuna müracaat ederek Türk istilâsına karşı müdafaasından âciz olduğu küçük ölkesini Venediklilere satmak teklifinde bulunmuştur: Fakat bu satış meselesi çabuk halledilememiş ve Senato prensese elçiler göndereceği sırada Türkler daha evvel davranıp Avlonya'yı işgal etmişlerdir. — Arnavutluğun en mühim yerlerinden olan bu şehir 1912 deki Balkan harbinde elden çıkıncaya kadar 495 sene Türk idaresinde kalmıştır).

Şehzâde Murad Bey'in Amasya valiliğine tâyni.

(Birinci Mehmed'in oğlu olan bu şehzâde, sonradan Osmanlı tahtına çıkan ve Fatih'in babası olan İkinci Murad'dır. Anası da Dulgadır hükümdarı Süli Bey kızı Emine-Hatun'dur. 806 = 1403 — 1404 tarihinde dünyaya gelmiş olduğu rivayet edildiğine göre 13 - 14 yaşlarında Amasya valisi olmuş demektir: Bununla beraber 1418 = 821 tarihinde valiliğe tayin edildiği hakkında da bir rivayet vardır. — Şehzâdenin lalâhına ümerâdan Hamze Bey tayin edilmiştir: Şehzâde yetişinceye kadar lala vilâyetin hakikî valisi vaziyetindedir).

1418 = 821

Anadolu beyleri arasındaki ihtilâfta Osmanlılardan istimdâd edilmesi.

(Evvelce Timur-Leng'e karşı Yıldırım Bâyezid'e iltica etmiş olan Kara-Koyunlu

hükümdarı Kara-Yusuf'un Erzincan valiliğinde Pir-Ömer isminde bir bey bulunmaktadır: Bu Pir-Ömer etrafındaki küçük Beylikler zararına fütuhâta kalkışmış ve meselâ Şarkî-Karahisar beyi Melik-Ahmed oğlu Hasan Bey'i tehdiye başladığı için Hasan Bey Amasya valisi şehzâde Murad'dan istimdâd etmiştir; bir rivayete göre de doğrudan doğruya Çelebi-Sultan Mehmed'e müracaat ederek imdad istemiştir; fakat daha imdad kuvvetleri yetişmeden evvel Pir-Ömer Hasan Bey'i esir ettikten başka muhtelif derebeylerinin elinde bulunan Cânîk havalisine doğru istilâya başlamıştır. Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in de Samsun ve Bafra taraflarını işte bu sırada zaptettiği rivayet edilir: İsfendiyar Bey buraya küçük oğlu Hızır Bey'i vali tayin etmiştir. — Bu vukuâtın teferruatı üzerinde çok mühim ihtilâflar vardır. — Bu vaziyetten haberdâr edilen Çelebi-Sultan Mehmet derhal bir Anadolu seferi açmaya karar vermiştir. — Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in Samsun ve Bafra havalisini bundan evvel Osmanlı şehzâdelerinin saltanat mücadeleleri devrinde ele geçirmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır: 1416 = 819 vukuâtının son fıkrasına da bakınız).

Samsun havâlisinin zaptı.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz karışıklıklar üzerine Anadolu seferine çıkan Çelebi-Sultan Mehmet ilkönce Amasya'ya gelmiş ve buradan Samsun üzerine Hamze Bey'i sevkettiği gibi kendisi de ordu başında hareket etmiştir. Evvelce de gördüğümüz gibi, biri "Müslüman-Samsunu" ve biri de "Gâvur-Samsunu" isminde iki Samsun vardır: Bunlar için 1398 = 800 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. "Gavur-Samsunu" ötedenberi bir Cinviz kolonisi halindedir. "Müslüman-Samsunu" da İsfendiyar-oğlu Hızır Bey'in elindedir: Yukarıki fıkraya da bakınız. — Birinci Mehmed'in bu seferinde her iki Samsun zaptedilmiş ve İsfendiyar-oğlu Hızır Bey Osmanlı padişahını istikbal edip kaleyi derhal teslim ettiği kardeşi Kasım Bey gibi kendisinin de Osmanlı hizmetine girmesi teklif edilmişse de kardeşiyle dargınlığını bahane ittihaz ederek özür dilemiştir. — Bu seferde alınan Cânîk havâlisi şehzâde Murad Bey'in Amasya vilâyetine ilhak olunmuştur. — Cânîk havâlisinin zaptı için 1419 = 822 tarihi de rivayet edilir).

Tatar aşiretlerinin Rumeli'ye nakli.

(Cânîk fethinden sonra Bursa'ya dönmekte olan Çelebi-Sultan Mehmed'in İskilip taraflarında göçebe tatarlardan bir kaç bin çadır halkına tesadüf etmiş olduğu rivayet edilir: Bunların reisleri Minnet Bey'dir. Bu bey o sırada bir düğüne gitmiş ve Osmanlı padişahına karşı tâbiyyet vazifesini edâ etmek üzere orduya gelmemiş olduğu için vaziyeti şüpheli görülmüştür. Hattâ Birinci Mehmed'in: "Beyleri rikâb-ı Hümâyûnumuza gelmeyüp ziyâfete getmek da'vây-ı istiklâlde olduklarına delildür!")

dediği bile rivayet edilir. Her halde Timur istilâsından sonra Osmanlıların Anadolu'da tatar görmek istememeleri pek tabiidir. İşte bundan dolayı Çe-

lebi-Sultan Mehmet bu Mongol döküntülerinin derhal Rumeli'ye naklini emretmiş ve bu emir hemen tatbik edilerek bunlar Filibe civarına iskân edilmişlerdir: Oradaki "Tatar-Pazarcığı" işte bunlar tarafından tesis edilmiştir. — 1419 = 822 tarihi de rivayet edilir).

1419 = 822

Bursa'da Yeşil-câmi inşaâtının ikmali.

{Osmanlı mimarisinin en güzel eserlerinden olan bu muhteşem câmi taştan yapıp mermerle kaplanmıştır. Mimarı "Vezir Hacı İvaz Paşa İbni Ahi Bâyezid" dir. Tezyinat vesair teferruâtı ikinci Murad devrinde tamamlanmıştır. Bundan başka Çelebi-Sultan Mehmet bir medrese ile bir imâret de yaptırmıştır. Câmi inşaâtının ikmali kitâbesine göre 1419 = 822 senesi Zülhicce = Kânunuevvel — Kânunusâni ayına müsâdiftir. Bu sene Bizanslılardan istirdâd edilen Kocaeli şehirlerinin vâridatı bu i'mâr işlerine tahsis edilmiştir).

Hereke, Gebze, Darıca, Kartal ve Pendik taraflarının istirdâdı.

(Evvelce fethedilmiş olduğu halde sonradan Osmanlı Fetretinden istifade eden Bizanslılar tarafından istirdâd edilmiş olan bu yerlerin geri alınmasına Gazi Timûrtaş-oglu Umur Bey memur edilmiş ve bu beyin derhal işgal ettiği bu şehirlerin vâridatı yukarıki fıkrada bahsi geçen i'mâr işlerine tahsis edilmiştir).

1420 = 823

Anadolu'da Börklüce-Mustafa ile Torlak-Kemal ve Rumeli'de Şeyh-Bedrüddin ısyanları.

(Birinci Mehmet devrinin başlarında gördüğümüz gibi Musâ-Çelebi'nin meşhur kommünist Kadı-askeri Şeyh Bedrüddin Mahmud yeni padişahın cülûsu üzerine Edirne'den İznik'e sürülmüştür: 1413 = 816 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Şeyh Bedrüddin'in fikirlerini neşreden bir çok müridleri vardır: Şeyhin fikirleri için 1411 = 813 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Müridlerin en meşhuru, Şeyhin Kadı-askerliği zamanında Kethudâsı ve sonradan da halifesi olan Börklüce-Mustafa'dır. Bu kuvvetli propagandacı İzmir civarındaki Karaburun'da etrafına binlerce tarafdâr toplayarak ısyan bayrağını açıp devletin başına büyük bir galle çıkardığı sırada Şeyh Bedrüddin Mahmud da İznik'den kaçıp Kastomonu hükümdarı İsfendiyyar Bey'in delâletiyle Sinop limanından bir gemiye binerek Eflak sahillerine çıkmış ve ondan sonra da prens Mirçe'nin yardımıyla Silistre üzerinden Deliorman'a geçip Rumeli'deki tarafdârlarının başında hükûmeti zaptetmek üzere Edirne üzerine yürümeye başlamıştır. — Bu kommünist ihtilâlinin aynı zamanda heme Anadolu'da, hem Rumeli'de olması çok esaslı surette tertib

edildiğini gösterir. Bilhassa İsfendiyyar Bey'le prens Mirçe'nin bu tertibâta dahil oldukları ve müşterek maksatlarının da Fetret devrinden henüz çıkmış olan Osmanlı devletinin başına eskisinden daha büyük bir buhran açmaktan ibaret olduğu muhakkaktır. — Börklüce-Mustafa'nın topladığı kuvvet hakkında üç binden on bine kadar muhtelif rivayetler vardır. — Mağnisa taraflarında da gene bu teşkilâta mensup Torlak-Kemal isminde bir yahudi binlerce taraftar bulmuş ve bunlar da bâzı menbâlarda "Kemâlîler" ismini almıştır: Bu harekete bir yahudinin de iştirâk etmesi Şeyh-Bedrüddin'in din ve mezhep farklarına bakmamasındandır).

Börklüce-Mustafa ve Torlak Kemal isyanlarının bastırılması.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi Anadolu taraflarındaki kommünist hareketinin merkezleri Karaburun ve Mağnisa'dır: Birincisini Börklüce-Mustafa ve ikincisini de Torlak-Kemal idare etmektedir. — Bu Anadolu isyanlarının tenkiline Amasya valisi şehzâde Murad Bey'le vezir Bâyezid Paşa memur olunmuştur. — Bununla beraber Bâyezid Paşa'nın şehzâde Murad'la beraber olmayıp Rumeli tarafında Şeyh Bedrüddin Mahmud üzerine giden kuvvetlere kumanda ettiği hakkında da bir rivayet vardır. — Anadolu tarafında ilkönce Karaburun hareketi bastırılıp Börklüce-Mustafa idam edilmiş, ondan sonra da Mağnisa taraflarındaki Kemâlîler tenkil edilip Torlak-Kemal öldürülmüştür).

Birinci Mehmed'in Şeyh-Bedrüddin üzerine hareketi ve Şeyhin Serez çarşısında idamı.

(Çelebi-Sultan Mehmed'in Deli-orman üzerine bizzat yürüdüğü veya bir rivayete göre de kuvvet sevkettiği anlaşılmaktadır. Bedrüddin'in hile ile veya hut baskınla tutulduğu rivayet edilir. Bir rivayete göre de Karaburun ve Mağnisa hareketlerinin tenkili Şeyhin etrafındaki taraftarların dağılmasına ve bu suretle Bedrüddin'in kolayca tenkil edilebilmesine sebep olmuştur. — Baskın hareketini Kapucubaşı Elvan Bey'in yaptığı rivayet edilir. — Şeyh Bedrüddin yakalandıktan sonra şahsiyyetinin ehemmiyetinden dolayı Çelebi-Sultan Mehmed'in emriyle ulemâdan mürekkep bir heyet tarafından sorguya çekilip muhakeme edilmiş ve hattâ pek tuhaf bir rivayete göre idam fetvasını kendisi imza etmiştir. — Şeyh Bedrüddin'in çıplak olarak idam edildiği hakkında da bir rivayet vardır. — Takriben 770 = 1368 — 1369 tarihlerinde doğmuş olduğuna göre idamında elli iki yaşlarında olması lâzımgelir).

Şehzâde Mustafa gailisi.

(Yıldırım Bâyezid'in oğullarından şehzâde Mustafa Osmanlı menbâlarında: Ankara muharebesinden sonra kaybolmuş ve hattâ bir rivayete göre telef olmuş gösterilir: 1402 = 804 vukuâtının birinci ve sonuncu fıkralarına bakınız. — Timur tarafından esir edilip götürüldükten sonra esaretten kurtul-

muş olması daha muhtemel görülen Mustafa-Çelebi, Eflak prensi Mirçe ve Niğbolu muhâfızı İzmir-oğlu Cüneyd Bey'le ittifak ederek ve Gazi Timürtaş ve Evrenos oğullarını da etrafına tophiyarak Birinci Mehmed'e karşı saltanat iddiasıyla ortaya çıkmışsa da bu vak'anın tarihi biraz şüphelidir. — Osmanlı menbâlarında "Düzmece-Mustafa", "Düzme-Mustafa", "Sahte-Mustafa", "Nâbedid-Mustafa" ve "Ca'li-Mustafa" gibi isimlerle anılan bu saltanat müddaisinin hakiki şehzâde Mustafa-Çelebi olduğu son tetkiklerle meydana çıkmaktadır. — Osmanlı menbâlarında umumiyetle Mustafa-Çelebi'nin Birinci Mehmet devrindeki bu ilk ısyanı ihmal edilip İkinci Murad devrindeki ısyanından ehemmiyetle bahsedilir. — Yukarda da söylediğimiz gibi bu ilk ısyanın tarihi pek vâzih değildir: Meselâ bir rivayete göre bu gaile ilk defa olarak 1416 = 819 tarihinde ortaya çıkmıştır. İsmail Galip Bey'in "Meskûkât-ı Osmaniyye" katalogunda ve ondan naklen Halil Edhem Bey'in Osmanlı meskûkâtına ait eserinde "Mustafa İbni Bâyezid Han" nâmına 822 = 1419 tarihinde Edirne'de basılmış bir gümüş paranın izahı vardır: Bu vaziyete göre Mustafa-Çelebi'nin daha o tarihte Edirne'yi zaptedip saltanat sürmüş olması lâzımgelir. Hattâ bundan dolayı Meskûkât kataloglarında Mustafa-Çelebi'nin saltanat müddeti 822 — 825 = 1419 — 1422 seneleri arasında gösterilmektedir. Şehzâde Mustafa'nın Edirne'den başka Serez'de basılmış paraları da bulunup neşredilmiştir: Bu vaziyete göre Mustafa-Çelebi'nin Birinci Mehmet devrinde Rumeli'ye hiç olmazsa kısmen olsun bir kaç sene hâkim olduğunu kabul etmek zarurî demektir. Her halde bundan da anlaşılacağı gibi Osmanlı tarihinin bu devirleri çok karanlıktır. — Bizans menbâlarına göre Tesalya'da Birinci Mehmed'in ordularına mağlûb olan Mustafa-Çelebi, İzmir-oğlu Cüneyd Beyle beraber Bizans'ın Selânik valisi Dimitrios Lâskaris'e iltica etmiş, Çelebi-Sultan Mehmet Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleologos'dan kardeşinin kendisine teslimini istemiş, imparator mültecî teslim edilemeyeceğini ileri sürerek itizar etmiş ve nihayet Sultan Mehmed'in ömrü oldukça Bizanslılar tarafından salıverilmeyeceği hakkında bir itilâf akdedilerek Mustafa-Çelebi'nin otuz kişilik maiyyetiyle beraber masrafına karşılık olarak Bizans'a her sene üç yüz bin ve bir rivayete göre de dokuz yüz bin akça tediye edilmek şartıyla mesele halledilmiştir. Bu itilâf üzerine şehzâde Mustafa Limni adasına gönderilip muhafaza altına alınmış, Cüneyd Bey de bir manastıra kapatılmıştır. — Rumanyalı İorga'ya göre biri hakiki, biri sahte iki "Mustafa-Çelebi" vardır; bunların ikisi de ısyan çıkarmıştır; hakikî Şehzâde Mustafa-Çelebi 1426 = 829 tarihinde idam edilmiş, ondan sonra 1429 = 832 tarihinde de "Düzmece-Mustafa" ortaya çıkmıştır; tabii bütün bunlar ayrıca tetkika muhtaç şeylerdir. — Mustafa-Çelebi meselesi tesviye edildikten sonra Çelebi Sultan Mehmed'in İstanbul üzerinden Anadolu'ya geçerken Boğaz'da imparator İkinci Manuil Paleologos'la görüştüğü ve imparatorun adamları bu fırsattan istifade edilerek Osmanlı padişahının tevkif edilmesini istedikleri halde imparatorun kabul etmediği ve nihayet Birinci Mehmed'in Gelibolu üzerinden tekrar Rumeli'ye geçip Edirne'ye döndüğü rivayet edilir).

1421 = 824

Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü.

(Bir rivayete göre Birinci Mehmet 1 Cumâda-l-ülâ = 4 Mayıs Pazar ve diğer bir rivayete göre de 23 Cumâda-l-ülâ = 26 Mayıs Pazartesi günü ölmüştür; gün tarihi zikredilmiyerek yalnız Cumâda-l-ülâ = Mayıs ayının ilk günlerinden de bahsedilir. Bursa'da "Yeşil-türbe" deki kitâbesinde yalnız sene ile Cumâda-l-ülâ = Mayıs ayından bahsedilmektedir. Çelebi-Sultan Mehmet Edirne'de vefat etmiştir. — Ölüm hastalığı hakkındaki rivayetler de muhtelifdir: En kuvvetli rivayete göre bir kalp krizinden ölmüş olduğu anlaşılmakla beraber şiddetli bir baş ağrısından, ishalden ve hattâ teşhis edilememiş bir hastalıktan öldüğü hakkında da muhtelif rivayetler vardır. — Umumiyetle bu hastalığın çok sürmeyip ölümle neticelenmiş olduğundan bahsedilmekle beraber, Birinci Mehmed'in altı ay kadar hasta yattığı hakkında da bir rivayet vardır. Nisbeten daha kuvvetli sayılabilecek bir rivayete nazaran da Edirne civarında atla gezerken nüzûl isabet ederek birdenbire attan düşmüş, sarayına kaldırılıp tedavisine çalışılmış, fakat kurtarılması kabil olamadığı için ertesi gün ölmüştür. Edirne civarında avlanırken bir yaban domuzunun peşinden at sürdüğü sırada kalbine kriz geldiği de rivayet edilir. — En kuvvetli rivayete nazaran 1389 = 791 tarihinde dünyaya gelmiş olan Çelebi-Sultan Mehmet bu hesaba göre otuz iki yaşında ölmüş demektir: Diğer doğum rivayetleri için o sene vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Birinci Mehmed'in anası, Germiyan hükümdarı Süleymanşah kızı Devlet yâhut Sultan-Hatun'dur: 1381 = 783 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Kardeşleri İsâ, Süleyman ve Musâ Çelebilerin birer muharebede telef olmalarından sonra Çelebi-Sultan Mehmed'in bütün Osmanlı devletine tek başına hükümdarlık müddeti 1413 = 816 tarihinden itibaren sekiz sene sürmüştür. — Çelebi-Sultan Mehmed'in vezirleri "Yeşil-câmi" mimarı Hacı-İvaz, Bâyezid ve İbrahim Paşalardır: Bunlardan Çandarlı-İbrahim Paşa'nın vaktiyle Musâ-Çelebi nâmına haraç istemek için elçilikle Bizans'a gittiği halde Musâ-Çelebi aleyhine ve Mehmet-Çelebi lehine imparatorla uyuşarak İstanbul'dan Bursa'ya gidip Mehmed'e iltihak ettiği tarihtenberi Vezir-i-azam olduğu rivayet edilirse de doğru değildir: 1411 = 813 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. Çelebi-Sultan Mehmed'in son Vezir-i-azamı Amasyalı Bâyezid Paşa olduğu hakkında kuvvetli bir rivayet vardır. — Birinci Mehmet ölüm döşegine Bâyezid Paşa'yı çağırıp vasiyetlerini söylemiştir: Murad, Mustafa, Ahmed, Mahmud ve Yusuf isimlerindeki beş oğlundan Murad'ı kendisine halef tâyin ettiği ve Mahmud'la Yusuf için de samimî dostu olan Bizans imparatoru İkinci Paleologos'u vâsî tâyin etmiş olduğu rivayet edilir; o sırada Mahmud sekiz, Yusuf yedi yaşlarındadır. Veli-ahd olan şehzâde Murad da Amasya valisidir. — Ölümünün yaklaştığını anlıyan Çelebi-Mehmed'in vüzerasını etrafına tophıyarak onlara şu sözleri söylediğinden bahsedilir:

Tiz ulu oğlum Murad'ı getirdün. Ben hod bu döşekten kurtulmazun.

Murad gelmedin ben ölürün. Memleket biribirine tokuşur. Tedârük idün. Benüm vefâtum duyulmuya!

Vezir-i a'zam Bâyezid Paşa Çelebi-Sultan Mehmed'in ölümünü büyük bir maharetle gizlemiş, saltanat vârisine ulaklar gönderip Edirne'ye dâvet etmiş, bu sırada bütün yollar tutulmuş, padişahın ölümü Edirne'de bile şâyi olmamış, hattâ rivayete nazaran saray erkânı bile haberdâr edilmemiştir. — Birinci Mehmed'in cesedi eski Türk âdetince tahnit edilmiş ve hattâ şehzâde Murad Amasya'dan gelinceye kadar ölüm haberi kırk bir gün gizli tutulduğu için, bu müddet zarfında asker padişahı görmek isteyince cenazeye elbise giydirilip loş bir yerden kollarıyla başı hareket ettirilerek vaziyet idare edilmiştir! Bu gibi rivayetlerden de anlaşıldığına göre Birinci Mehmed'in ölümü büyük bir dikkat ve itinâ ile gizlenmiştir: Her halde bu tedbirlerin ittihazında Mustafa-Çelebi hâdisesinin büyük bir tesiri olması lâzımgelir: Bu hâdisе için 1420 = 823 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Osmanlı devletini Fetret devri gibi tarihin en büyük vartasından kurtarmak dirâyet ve iktidarını göstermiş olan Çelebi-Sultan Mehmed'in muhtelif muharebelerde kırk yara aldığı rivayet edilir. — Bu büyük Türkün cenazesi ikinci Murad Amasya'dan geldikten sonra Bursa'ya nakledilmiştir: "Yeşil türbe" de medfundur. — Osmanlı padişahları içinde ölümü gizlenen ilk hükümdar Birinci Mehmet'tir).

İKİNCİ MURAD

(İlk saltanatı)

—M. 1421 = H. 824 — M. 1444 = 848—

1421 = 824

İkinci Murad'ın Bursa'da cülûsü.

{Çelebi-Sultan Mehmed'in büyük oğlu ve veliahdi şehzâde Murad Bey babasının ölüm haberini alır almaz valiliğinde bulunduğu Amasya'dan hareketle Bursa'ya gelip Osmanlı tahtına cülûs etmiştir: Osmanlı menbâlarında bu padişahıtan "Murâd-ı Sâni" ismiyle bahsedilir. — İkinci Murad 1403 = 1404 = 806 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre takriben on sekiz yaşlarında cülûs etmiş demektir: O sene vukuâtının son fıkrasına da bakınız. — Süleyman ve Musâ Çelebilerin saltanatlarını hesap etmiyen klâsik telâkkiye göre İkinci Murad altıncı Osmanlı padişahıdır; o iki şehzâde de hükümdarlar silsilesine idhal edildikleri takdirde İkinci Murad'ın sekizinci padişah sayılması lâzımgelir: Fakat Süleyman'la Musâ hiç bir zaman Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı ölkesinin mecmûna birden hâkim olamadıkları için bu ikinci telâkki doğru değildir. — İkinci Murad'ın anası Dulgadır hükümdarlarından Süli Bey kızı Emine-Hatun'dur: 1403 = 805 vukuâtının dokuzuncu fıkrasına bakınız. — Çelebi-Sultan Mehmed'in ölüm haberinin kırk bir gün saklanması ve İkinci Murad'ın Edirne'ye gelmeyip Bursa'da cülûs etmesi her halde bu sıralarda şehzâde Mustafa'nın ikinci defa ortaya çıkıp Rumeli hükûmetini zaptetmesiyle alâkadedir: İkinci Murad'ın saltanatı bu bakımdan âdetâ ikinci bir Fetret'le başlamış demektir).

Şehzâde Mustafa-Çelebi'nin Edirne'de cülûsü.

(Bursa'da İkinci Murad cülûs ettikten bir müddet sonra amcası Mustafa'nın da Edirne'de cülûsü Bizans siyasetinin tuhaf bir oyunudur: Rivayete nazaran Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos ilkönce İkinci Murad'la uyuşmak teşebbüsünde bulunarak cülûsunu tebrik için elçiler göndermiş ve bu vesile ile Birinci Mehmed'in vasiyeti mucibince küçük kardeşleri Mahmud ve Yusuf Beylerin Bizans'a gönderilip kendi vesâyeti altına tevdi-

ini istemiştir: Tabii imparatorun bu küçük şehzâdeleri istemesi babalarının vasiyetini yerine getirmekten ziyade bu zavallıları rehine olarak elinde tutmaktır. Bu talep karşısında Bâyezid Paşa'nın Bizans elçilerine müslüman çocuklarının terbiye için hristiyanlara tevdiine İslâm şeriatinin müsaide olmadığı şeklinde bir cevap verdiği rivayet edilir. İşte bu red cevabı üzerine evvelce Birinci Mehmet nezdinde elçilikle bulunmuş olan Dimitrios Lâskaris on kadirga ile Limni adasına gönderilip Çelebi-Sultan Mehmet devrinden beri orada muhâfaza edilmekte olan Yıldırım Bâyezid oğlu Mustafa-Çelebi maiyyetiyle beraber getirilip Gelibolu sahilinde karaya çıkarılmıştır; evvelce bir manastıra kapatılmış olan İzmir-oğlu Cüneyd Bey de Mustafa-Çelebi ile beraber serbest bırakılmıştır: Mustafa-Çelebi'nin Birinci Mehmet devrinde çıkardığı ilk gaileden sonra Limni'ye sürülmesi için 1420 = 823 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bir rivayete göre de Mustafa-Çelebi İstanbul'a getirilip kendisiyle bir muahede akdedilmiş ve bu muahede mucibince Mustafa-Çelebi tahta çıkınca Gelibolu ile Tesalya ve Karadeniz sahillerinde bazı yerlerin Bizans'a iadesini taahhüd etmiştir. — Mustafa-Çelebi işte bu suretle Bizans yardımına da istinad etmiş, Rumeli Beylerinden bir çoklarını etrafına toplamış ve Edirne'ye girerek saltanatını ilân etmiştir. İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in de Mustafa-Çelebi'ye vezir olduğu rivayet edilir. — Bu vaziyet üzerine Bizans imparatoru İkinci Manuil derhal Mustafa-Çelebi'ye müracaat ederek taahhütlerinin ifâsiyle Gelibolu vesairenin imparatorluğa iadesini istemişse de gerek Mustafa-Çelebi, gerek vezirliğinde bulunan İzmir-oğlu Cüneyd Bey müslüman memleketlerinin hristiyanlara verilmesine İslâm şeriatinin müsaide olmadığını bahsederken kat'i surette reddetmişler ve hattâ diğer hristiyan memleketlerini bile fethetmiye dinen mecbur olduklarını söylemişlerdir. — Bu red cevabı üzerine Bizans elçileri kuru bir selâmla geri dönünce imparator bu sefer de Anadolu'daki İkinci Murad'la müzakereye girişmiş, fakat şehzâdeler meselesinde ısrar ettiği için bu müzakere neticesiz kalmış ve nihayet İkinci Murad amcasına karşı Rumeli'ye asker nakletmek hususunda Foça Cinvizleriyle anlaşmıştır. Tabii bu vaziyette İkinci Murad hem Bizans imparatoruna, hem amcası Mustafa-Çelebi'ye karşı cephe almış demektir).

«Azeb» ismiyle yeni bir piyâde sınıfı teşkili.

(Bundan sonraki Osmanlı muharebelerinde çok mühim roller oynayan bu yeni sınıfı haksız yere "Düzmece" denilen hakikî şehzâde Mustafa-Çelebi Edirne'de cülûsunu müteâkub ihdâs etmiştir. Bu yeni sınıfa elli akça harçlık tayin olduğu rivayet edilir. Mustafa-Çelebi'den sonra da devam eden Azeb teşkilâtı için 1473 = 878 vukuâtı içinde 11 Ağustos = 16 Rebî'ül-evvel fıkrasına bakınız).

1422 = 825

İkinci Murad'la Mustafa-Çelebi arasında Ulubad vak'ası.

(Amca ile yeğen arasındaki ilk husûmet hareketinin İkinci Murad'dan sâdır

olduğu rivayet edilir: Bu rivayete göre daha 1421 = 824 tarihinde Mustafa-Çelebi Rumeli'de görünür görünmez İkinci Murad derhal Vezir-i-a'zam Bâyezid Paşa kumandasında bir mikdar kuvvet sevketmiş, bu kuvvetle Mustafa-Çelebi Sazlıdere'de karşılanmış, askerin karşısına geçip bir kaç söz söyleyince bütün asker Mustafa-Çelebi'ye iltihak etmiş ve işte bunun üzerine Bâyezid Paşa esir olup idam edilmiştir: fakat ikinci bir rivayete göre de Bâyezid Paşa harbederek şehid olmuştur; hattâ üçüncü ve dördüncü rivayetler de vardır: Üçüncü rivayete nazaran Bâyezid Paşa Sazlıdere'de değil, Mustafa-Çelebi'ye karşı Gelibolu müdafaasında maktul düşmüş ve nihayet dördüncü bir rivayete göre de 1421 = 824 tarihinde Rumeli'ye geçtiği zaman Mustafa-Çelebi'ye iltihak etmiş olan bu Paşa yeni efendisinin itimadını kazanmadığı için işte bu 1422 = 825 tarihinde idam edilmiştir. Herhalde bu Bâyezid Paşa teşebbüsünden İkinci Murad'ın hiçbir netice elde edemediği muhakkaktır. Bilâkis bu teşebbüs Mustafa-Çelebi'nin Anadolu seferine vesile teşkil etmiş ve Çelebi Rumeli Beylerinden bir çoklarını da maiyyetine alarak Çanakkale boğazından Anadolu'ya geçmiştir. — Bâyezid Paşa harbte telef olan ilk Vezir-i-a'zam'dır: 1511=917 vukuâtının sekizinci fıkrasına da bakınız. — Amca ile yeğen orduları Ulubad'da karşılaşmışlardır. — Ulubad köprüsünün bir başında bir taraf, öte başında öte taraf mevzi almış, fakat işin içine bir takım siyasi entrikalar karıştığı için iki Türk ordusu birbirine girmeden mesele halledilmiştir; İkinci Murad'ın çok üstün kuvvetlerle gelen amcasına karşı iki tedbire müracaat ettiği rivayet edilir: Bunlardan biri, vaktiyle Musâ-Çelebi'nin Beylerbeyi olduğu için Tokad'a sürülmüş olan Mihal-oğlu Mehmet Bey'in Tokad'dan getirilmesi, diğeri de Mustafa-Çelebinin veziri olan İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in gizlice kandırılmasıdır. Mihal-oğlu Mehmet Bey'in Mustafa-Çelebi ordusundaki Rumeli akıncıları üzerindeki nüfuziyle Rumeli beyleri üzerindeki tesirinden istifade edilmiş ve hattâ bu vak'ada bizzat bulunmuş olan Aşık-Paşa-zâde'nin rivayetine göre bu taraftaki Mihal-oğlu ile öte taraftaki Rumeli beyleri "su kenarında" sözleşmişlerdir! İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in de gizlice kandırılarak elde edildiği rivayet edilirse de bunun tafsilâtında ihtilâf vardır. Bir taraftan da İkinci Murad'ın vezirlerinden Hacı-İvaz Paşa'nın Mustafa-Çelebi'ye bir mektup gönderip kendisine tarafdâr görünerek Rumeli beylerinin ihânetinden bahsettiği rivayet edilir. İşte bütün bunlar nihayet Mustafa-Çelebi'nin tehlikeyi anlayıp ilkönce İzmir'e ve oradan da gemi ile Gelibolu'ya kaçmak mecburiyetinde kalmasıyla neticelenmiştir. Bir rivayete göre de Mustafa-Çelebi İzmir'e gitmeyip Biga üzerinden üç günde Gelibolu'ya can atmış ve hattâ kaçarken kendisine yardım etmiş olan Biga kadısı İkinci Murad'ın emriyle idam edilmiştir).

İkinci Murad'ın Rumeli seferi ve Mustafa-Çelebi'nin idamı.

(İkinci Murad Amcasını tâkib için Anadolu'dan Rumeli'ye Foça Cinivzilerinden tedârik ettiği gemilerle geçmiştir: Foça'nın Ciniviz muhâfızı Adorno ile yapılan uzlaşma için 1421 = 824 vukuâtının ikinci fıkrasına bakı-

mız. — Gelibolu'da bulunan Mustafa-Çelebi yeğeninini gemilerini topa tuttuğu halde o civara asker çıkarılmasına mâni olamamış ve işte bu suretle ikinci Murad derhal Gelibolu'yu tazyike başlamıştır. Burada fazla bir mukavemet imkânı görmeyen Mustafa-Çelebi'nin Edirne'ye kaçıp oradaki hazinesini aldıktan sonra Eflak istikametine doğru yol aldığı rivayet edilir. — Mustafa-Çelebi'nin nihayet kızılbaş-Yenicesi'nde yakalandığı muhakkaksa da tafsilâtında ihtilâf vardır: Bir rivayete göre buraya geldiği zaman kendisine ihânet eden adamları tarafından tâkipcilere teslim edilmiş ve diğer bir rivayete göre de ikinci Murad bir çallığın arkasına saklanmış olan amcasını bizzat kendi eliyle oradan çıkarıp Edirne'ye götürmüş ve kale burçlarından birine astırarak idam ettirmiştir. — Müverrih Iorgo'ya göre Mustafa-Çelebi bu tarihte değil, 1426=829 tarihinde idam edilmiştir: Bu mesele için 1420 = 823 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Süleyman ve Musâ Çelebiler Osmanlı Padişahlarından sayıldığı takdirde bu Mustafa-Çelebinin de hesab edilmesi lâzımgelir: Bu da onlar gibi Rumeli'de hükümdarlık etmiş ve hattâ para bastırmıştır; fakat bunların hiç biri Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı ölkesinin mecmûna birden hâkim olamadığı için her halde öyle bir telâkkinin doğru olmaması lâzımgelir).

«Mevlid» sahibi Süleyman Çelebi'nin ölümü.

(Süleyman-Dede ismiyle de anılan büyük şair Süleyman-Çelebi dinî edebiyatımızın en parlak simâsıdır: Babası Birinci Murad vezirlerinden Ahmed Paşa, dedesi Şeyh Mahmud'dur. Kendisi Yıldırım'ın Bursa câmiinde imamlık etmiştir. Doğduğu tarih belli değildir. Mezarı Bursa'nın Çekirge yolundadır. — Türk cemiyetinin asırlardanberi takdisle dinlemekte olduğu ölmez ve eskimez eseri yalnız edebiyat tarihimiz için değil, aynı zamanda dil tarihimiz için de çok kıymetli bir vesikadır: 1409 = 812 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

Istanbul'un altıncı muhasarası.

(Istanbul'un bundan evvelki beş muhasarasının ilk dördü Yıldırım Bâyezid devrine ve beşincisi de Musâ-Çelebi zamanına mûsâdiftir: Birinci muhasara için 1391 = 793 vukuâtının üçüncü, ikinci muhasara için 1395 = 797 vukuâtının birinci, üçüncü muhasara için 1396 — 1397 = 799 vukuâtının üçüncü, dördüncü muhasara için 1400 = 802 vukuâtının üçüncü ve beşinci muhasara için de 1411 = 813 vukuâtının sonuncu fıkralarına bakınız. — İkinci Murad'ın Mustafa-Çelebi gailisini kasden ihdâs etmiş olan Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos'dan intikam almak için bu altıncı İstanbul muhasarasına teşebbüs etmiş olduğu muhakkaktır: Hattâ o gaille teskin edilir edilmez imparator başına gelecek felâketi anladığı için ikinci Murad'a bir sefaret hey'eti gönderip fırtınayı geçiştirmeye çalışmışsa da Fatih'in yiğit babası öyle şeylere kulak vermemiş ve hattâ muhasara hazırlıkları bitince-

ye kadar elçileri salıvermemiştir. — Bu sırada İstanbul'un ihtiyar imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos devlet işlerini saltanat ortağı olan oğlu Sekizinci Yoannis Paleoloğos'a havale ederek bir takım eserler telifiyle meşgul olmaktadır: Sekizinci Yoannis de Türk düşmanlığıyla meşhurdur; fakat memleket müdafaasına yalnız düşmanlık hissi kâfi gelebileceği için Türk ordusunun hareketinden babası kadar oğlu da telâşa düşmüştür. — Bir çok muhasara âletleri ve büyük topraklarla mücehhez olan Türk ordusu İstanbul civarını tamamiyle temizledikten sonra şehri şiddetli bir muhasara altına alıp tazyika başlamıştır. — Bu altıncı İstanbul muhasarası bu senenin Haziran = Cumâda-l-âhire başlarında Eylül = Şevvâl sonlarına kadar takriben dört ay sürmüştür. — “Emir-Sultan” ünvanıyla meşhur olan büyük velî “Şemsüddin-i Buhârî” de beş yüz dervişle bu muhasaraya iştirâk ederek mânevî nüfuziyle askeri teşci etmiştir. — Bizanslılar memleketlerini çok iyi müdafa etmişler, huruç hareketleri bile yapmışlar ve hattâ kadınlar bile harbe iştirâk etmişlerdir. — En şiddetli hücumun 24 Ağustos = 6 Ramazan Pazartesi gününe tesadüf etmiş olduğu rivayet edilir; fakat bu hücumdan bir netice elde edilememiştir. — Nihayet şehir fethedilmeden muhasaranın kaldırılması ve bilhassa fethin artık tahakkuk edeceği sırada böyle bir mecburiyet hasıl olması ikinci Murad'ın küçük kardeşi şehzâde Mustafa'nın tam işte o sırada saltanat iddiasıyla ısyan çıkarmasındandır: “Küçük-Mustafa” diye şöhret bulan bu şehzâde genç bir çocuk olduğu için düşman iğvâsına kapılmış, işin içine Bizans entrikaları karışmış ve hattâ Karaman ve Germiyan-oğulları da bu ısyanın başlıca âmillerinden olmuştur. — İşte bu vaziyet üzerine muhasara kaldırılmış ve İstanbul şehri Yıldırım'ın Ankara felâketinden tam yirmi sene sonra uğradığı bu vartadan da kurtulup Fatih'in fethine kadar otuz bir sene daha Bizans imparatorlarının elinde kalmıştır. — İstanbul'un bu altıncı muhasarası fetihten evvelki son muhasaradır. — Bizanslılar bu son kurtuluşlarını Hazret-i Meryem'in şehri muhâfaza için harb esnasında bizzat surların üstüne gelmiş olması gibi bir mucize ile izah etmişlerdir! Hattâ Meryem'i kendi gözleriyle gördüklerinden bahsedenler bile olmuştur! Bizans'ın son devirlerinde bu gibi hurâfelere pek çok tesadüf edilir).

1423 = 826

Küçük-Mustafa ısyanının tenkili.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, ikinci Murad'ın kardeşlerinden Küçük Mustafa Bizanslılarla Germiyan ve Karaman oğullarının teşvikine kapılmış küçük bir çocuktur: O sırada on üç yaşlarında olduğu rivayet edilir. Babasının zamanındanberi Hamid-ili valiliğinde bulunduğundan bahsedilen bu çocuğun Şarapdar-İlyas Bey isminde bir lalası da vardır; tabii küçük şehzâdenin bütün işlerini idare eden işte bu laladır; fazla olarak Germiyan hükümdarı ikinci Yak'ub Bey'in Küçük-Mustafa'yı evlâtlık edindiğinden de bahsedilir. Her halde bu vaziyette ısyanın bütün mes'uliyeti böyle bir

çocukta değil, lalasında olmak lâzımgelir. Karaman, Germiyan ve Bizans işğvâsına kapılan işte bu laladır. — Nihayet müşevviklerin askerî yardımlarıyla ciddi bir şekil alan ısyân hareketi İznik'in zaptı ve Bursa'nın da muhasarasıyla neticelenmiştir. — İkinci Murad işte bu vaziyet üzerine İstanbul muhasarasını kaldırıp derhal Anadolu'ya geçmek mecburiyetinde kalmıştır. — İznik şehri derhal muhasara altına alınmışsa da mühim bir muharebe olmamıştır: Bunun sebebi, Şarapdar-İlyas Bey'in elde edilmesidir: Rivayete nazaran bir taraftan ehemmiyetsiz bir müsademe olurken bir taraftan da İlyas Bey bir ata binip Küçük-Mustafa'yı kucasına almış, zavallı çocuk "Hey lala, beni niçün tutarsun?" diye sormuş, hâin İlyas "Kardaşuna iletâyün!" demiş, hattâ Küçük-Mustafa "Beni kardaşuma iletme kim bana kardaşım kıyar!" dediği halde kulak asmayan hâin lala mâsum çocuğu doğru ikinci Murad'a götürüp teslim etmiştir. Zavallı Küçük-Mustafa İznik kapısının önünde bir incir ağacına asılmak suretiyle derhal idam edilmiştir! Netice itibarıyla Bizans'ın altıncı Türk muhasarasından kurtuluşu işte bu küçük çocuğun kanı bahasına temin edilmiş demektir: Bilhassa Ankara muharebesindenberi Osmanlı düşmanlarının siyaseti hep işte böyle şehzâde muharebeleri çıkarmaktır. — Küçük-Mustafa vak'ası için 1424 = 827 tarihi de rivayet edilmiştir).

Eflak, Arnavutluk ve Mora seferleri.

(Şimaldeki Eflak seferine ümerâdan Firuz Bey ve garple cenuptaki Arnavutluk ve Mora seferlerine de Evrenos-oğlu İsâ Bey memur edilmiştir: Bâzı ecnebi menbâlarında Evrenos oğlunun adı Turhan Bey şeklindedir. — Eflak prensliğinde bir değişiklik olmuş, Mirçe'den sonra bir aralık buraya hâkim olan "Dan" akrabasından Wlad-Drakul tarafından devrilip idam edilerek Eflak voyvadalığı nihayet işte bu Wlad'ın eline geçmiştir: Bu prense takılan "Drakul" lâkâbı "şeytan" mânâsına gelir. Rahat durmak bilmiyen bu şeytan voyvoda Osmanlı topraklarına akınlar yaparak fırsattan istifade etmek istediği için tenkiline lüzum görülmüş ve Firuz Bey işte bundan dolayı gönderilmiştir. Türk kuvvetlerine mağlûb olan Drakul haraca bağlanıp tâbiyyet altına alındıktan başka, bir rivayete göre iki oğlunu rehine vermek mecburiyetinde de bırakılmıştır. — Fetret devrinin elden çıkarmış olduğu Arnavutluk fütuhâtının istirdâdı ve hattâ bütün Arnavutluğun zaptı Balkan hâkimiyeti bakımından zarurî olduğu için ikinci Murad bu meseleye hususî bir ehemmiyet vermektedir: Onun için Evrenos-oğlu İsâ Bey büyük bir kuvvetle Arnavutluğa gönderilmiş ve bu bey eskiden olduğu gibi Adriyatik sahillerine kadar ilerlemiştir. İsâ Bey'in bu Arnavutluk seferinde kazandığı bir zafer üzerine sekiz yüz kafadan bir sütun yaptırdığı rivayet edilir. — Şimalî Arnavutluk'daki Mirdita Beyi ve meşhur İskender Bey'in babası "Ghion Kastriyot" işte bu seferde mağlûb edilip itâat altına alınmış ve dört oğlunu rehine vermek mecburiyetinde kalmıştır: Bir rivayete göre de yalnız dördüncü oğlu Yorgi'yi rehine vermiştir. Sonraları Osmanlıları senelerce kendisiyle uğraştırıp devletin başına mühim bir gaile çıkarmış

olan meşhur Arnavut sergerdesi İskender Bey işte bu Yorgi Kastriyot'dur: Edirne sarayında ihtidâ edip İskender ismini almış olan Yorgi sonradan irtidâd etmiştir. 1447 = 851 vukuâtına da bakınız. — Evrenos-oğlu İsâ Bey Arnavutluk seferinden sonra cenuba teveccüh edip Bizanslıların Türk istilâsına mâni olmak için yaptırmış oldukları ve Osmanlıların "Gürdüs" dedikleri Korintos sürunu yıkarak 1 Mayıs = 20 Cumâda-ı-ülâ Cumartesi günü Mora'ya girmiştir: Lâkedemonya havâlisi bu seferde zaptedilmiştir. — Korintos seddi için 1415 = 818 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

1424 = 827

Candar oğlu İsfendiyar Bey'in itâat altına alınması.

(İkinci Murad'ın Küçük-Mustafa galesiyle meşguliyetinden istifade eden Kastamonu ve Sinop hükümdarı Candar-oğlu İsfendiyar Bey, Çelebi-Sultan Mehmet zamanında Osmanlı ölkesine ilhak edilen Çankırı, Tetsya ve Kalecik taraflarını istirdâd ettikten sonra Bolu ve Taraklı havâlisini de istilâ etmiştir. İkinci Murad'ın İsfendiyar Bey'e karşı hareketi işte bundan dolayıdır. — Osmanlı padişahı bu seferinde oraları istirdâd etmiş ve İsfendiyar Bey'i mağlûp edip Sinop'a kaçırmıştır. Evvelce Birinci Mehmet tarafından Çankırı Beyliğine tayin edilmiş olan İsfendiyar Bey oğlu ve Osmanlı tarafından Kasım Bey'in bu seferde kendi babasına karşı İkinci Murad'a yardım ettiği rivayet edilir: Birinci Mehmet devrinde alınan yerlerle Kasım Bey'in vaziyeti için 1416 = 819 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bu vaziyet üzerine İsfendiyar Bey Osmanlı padişahına dehâletten başka çare bulamamış, hem tazminat vermiş, hem Kastamonu dağlarındaki zengin bakır mâdenlerini Osmanlılara terketmek mecburiyetinde kalmış, hem de güzelliğiyle meşhur olan torununu İkinci Murad'a vermiştir. — Osmanlı padişahına nikâhlanan Candar prensesinin ismi bir vakfiyyeye göre Hatice olduğu halde bâzı menbâlardan Halime gösterilir: Her iki rivayet de doğru olduğu takdirde bu Hatun'un adı "Hatice Halime" olmak lâzımgelir. İsfendiyar Bey oğlu İbrahim Bey'in kızı olan bu Türk prensesinin İstanbul fatihi İkinci Sultan Mehmed'in anası olduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir: 1432 = 835 vukuâtına bakınız. — Bu münasebetle Candar oğullarına da Osmanlı kızları verilmiştir: Meselâ İkinci Murad kızkardeşi Selçuk-Sultan'ı İsfendiyar Bey'in oğlu İbrahim Bey'e ve diğer bir hemşiresini de İbrahim Bey'in Osmanlı tarafdarlığıyla meşhur kardeşi Kasım Bey'e vermiştir. Diğer bir rivayete göre de İkinci Murad İsfendiyar-oğlu İbrahim Bey'in kızı Hatice-Hatun'u alıp bir hemşiresini İsfendiyar-oğlu Kasım Bey'e ve birini de Çandarlı-Halil Paşa'nın oğlu yahut kardeşi Mahmud-Çelebi'ye vermiştir. Bu damad Mahmud-Çelebi için 1444 = 848 vukuâtına da bakınız: Tabii bu rivayet doğru olduğu takdirde İsfendiyar-oğlu İbrahim Bey Osmanlılara damad olmamış demektir. — İkinci Murad'ın İsfendiyar kızını 1426 = 830 tarihinde aldığı hakkında da bir rivayet varsa da zayıftır. — Düşün Bursa'da olmuş, İkinci Murad gelini Kastamonu'dan getirmeye Çanşigir-başı Elvan

Bey'le bir çok ümerâyı haremleriyle beraber göndermiş ve bilhassa yengelik vazifesini de Germiyan hükümdarı İkinci Ya'kub Bey'in haremi kabul etmiştir: Sultan Murad'ın bu hatun'a çok hürmet ettiği ve daima "Şah-ana" dediği rivayet edilir).

Osmanlı Bizans sulhü.

(Bu sulhün 22 Şubat = 21 Rebî'ül-evvel Salı günü akdedilmiş olduğu rivayet edilir. — Bizans imparatorluğu için çok ağır şartlar ihtivâ eden bu sulh muahedesi mucibince Terkos ve Silivri'den ötesinin tamamıyla Türklere terki ve Bizans'ın Osmanlı hazinesine her sene otuz bin duka altını harac vermesi takarrür etmiştir. — Tabii bu suretle Bizans imparatorluğunun Ankara felâketinden temin ettiği istifadeler artık nihayet bulmuş demektir).

Sırbistan, Eflak ve Macaristan'la muahedeler akdi.

(Sırp kralı Stefan Lâzareviç'le Eflak voyvodası Wlad-Drakul'un bizzat Edirne'ye gelip tâbiyyet muahedelerini tecdid ettikleri rivayet edilir: Bunların haraç mıkdarlarının da artırılmış olduğu hakkında bir rivayet vardır. — Bundan biraz sonra Temmuz = Şa'bân ayı içinde Macar Kralı Sigismond'la da elçiler ve hediyeler teâtî edilip Almanya imparatorluğuna intihab edilmiş olan bu kral tebrik olunmuş ve kendisiyle iki senelik bir sulh akdedilmiştir).

İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in tenkili.

(Evvelce de görüldüğü gibi İzmir-oğlu Cüneyd Bey "Düzmece-Mustafa" denilen hakikî şehzâde Mustafa-Çelebi ile elbirliği edip ona vezir olmuş ve nihayet Ulubad vak'asında gizlice kandırılarak İkinci Murad tarafına geçtiği için kendisine İzmir Beyliği verilmiştir: 1422 = 825 vukuâtının birinci fıkra-sına da bakınız. — İşte bu suretle İzmir Beyliğine tekrar kavuşan Cüneyd Bey bir türlü rahat durmak bilmediği için Osmanlı arâzisine mütemadî tecavuzlarda bulunmuş ve bilhassa Osmanlı tâbiyyetine girmiş olan Ayaslug beyi Aydın-oğlu Mustafa Bey'i mağlûb ederek memleketini zaptetmiştir. Cüneyd'in tenkiline işte bundan dolayı lüzum hâsıl olduğu rivayet edilir. — Bu hareketin idaresine Halil Yahşi Bey memur olmuştur: Yahşi Bey, Cüneyd'in Mustafa-Çelebi'ye vezir olduğu zaman idam ettirildiğinden bahsedilen Bâyezid Paşa'nın eniştesidir. — Halil Yahşi Bey'in emrine verilen ordunun kırk bin kişilik olduğu rivayet edilirse de her halde mübalâğa edildiği anlaşılmaktadır. — İlk önce Akhisar ovasında bir muharebe olup Cüneyd Bey'in üzerine kuvvet sevkedilmeden evvel kendisinden rehine olarak oğlu veyahut Edirne'ye sevkedilmişlerdir: Bunların bir müddet sonra orada boğularak öldürüldükleri rivayet edilir. — Bir rivayete göre de Cüneyd Bey'in üzerine kuvvet sevkedilmeden evvel kendisinden rehine olarak oğlu Kurt-Hasan Bey'i göndermesi istenilmiş ve bu teklifi kabul etmemesi üzerine harekâta başlanmıştır. — Cüneyd Bey'in idamı için aşağıki fıkraya bakınız).

1425 — 1426 = 829

İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in idamı.

(Yukarıki fıkra da görüldüğü gibi Halil Yahşi Bey kuvvetlerine karşı Akhisar muharebesini kaybeden Cüneyd Bey'in kardeşiyle oğlu esir alınıp idam edilmişlerdir. Bu hezimet üzerine İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in Sisam adası karşısındaki Hypsela = İpsili kalesine kapandığı rivayet edilir; bu rivayete göre Cüneyd Bey hem karadan, hem denizden muvasalasız kesilmek suretiyle muhasara edilerek teslim olmak mecburiyetinde bırakılmıştır: Cüneyd'in hayatına dokunulmamak şartıyla teslim olmasına rağmen Halil Yahşi Bey'in intikam hissine kapılarak hem kendisini hem bütün aile efradını boğdurmuş olduğu rivayet edilir. Bu intikama sebep gösterilen Bâyezit Paşa meselesi için 1422 = 825 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Diğer bir rivayete göre de Cüneyd Bey uzun bir mukavemet göstermiş, Halil Yahşi Bey kuvvetleri Gazi Timürtaş-oğlu Oruç ve Bâyezit Paşa'nın kardeşi Hamze Beylerle takviye edilmiş, muhtelif müsademeler olmuş ve nihayet Cüneyd Bey hayatına dokunulmamak şartıyla teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır: Her halde Cüneyd Bey'in bu 1426 = 829 tarihine kadar mukavemet ettiği anlaşılmaktadır. — Cüneyd Bey'le aile efradının idamı üzerine İzmir-Oğulları sülâlesi artık tarihe karışmıştır).

Menteşe Beyliğinin işgali.

(Ankara muharebesi üzerine Timur-Leng'in yeniden kurmuş olduğu Anadolu Türk Beylikleri içinde Mentеше Beyliği de vardır: Çelebi-Sultan Mehmet saltanatı istikrar ettiği zaman bazı Beylikler gibi Mentеше emâretini de itâat altına almış ve hattâ evvelce Timur'a itâat etmiş olan Mentеше Beyi Muzafferüddin-İlyas Bey sonradan Osmanlı padişahı nâmına para bile bastırmıştır. İlyas Bey'in Leys ve Ahmed isimlerinde iki oğlu vardır: Bunlar da Osmanlı sarayına rehine olarak gönderilmişlerdir. 1421 = 824 tarihinde Çelebi-Sultan Mehmet öldüğü sırada Mentеше Beyi İlyas Bey de vefat etmiş ve işte bu fırsattan istifade etmiş olan Leys ve Ahmed Beyler Osmanlı esaretinden kaçıp memleketlerine gelerek babalarının mirasını paylaşmışlardır: Her ikisinin de meskûkâtı mevcut olduğu için iki kardeşin de beylik ettiği muhakkaktır. — Leys Bey'den "Üveys" şeklinde bahseden Osmanlı menbâlarının izahına göre bu iki Mentеше beyi hiç hükûmet sürmeden babaları İlyas Bey'in işte bu sene vefatı üzerine yakalanıp Tokad'a sürmüşler ve orada "Bedevi-çardağı" denilen zındana atılmışlardır: Fakat bu rivayet doğru değildir ve İlyas Bey'in 1421 = 824 tarihinde öldüğü ve yerine geçmiş olan oğullarının da para bastırmış oldukları muhakkaktır; hattâ Leys Bey'in o tarihte basılmış bir sikkesi vardır. Onun için Osmanlı menbâlarındaki rivayetler doğru olduğu takdirde bu iki kardeşin 827 = 1424 tarihinde yakalanıp Tokad'a sürülmüş olmaları lâzımgelir: Çünkü Tokad'da iki sene kadar

kaldıkları hakkında da bir rivayet vardır. Osmanlı menbâlarındaki izaha göre Leys ve Ahmed Beyler işte bu 1425 — 1426 = 829 tarihinde Tokat'dan firara teşebbüs etmişler, Leys Bey yakalanıp idam edilmiş ve Ahmed Bey de kaçmaya muvaffak olup Akkoyunlulara iltica etmiştir. Bununla beraber Ahmed Bey'in İzmir-oğlu Cüneyd Bey gailinden istifade ederek memleketine gidip tahtını istirdâda muvaffak olduğu ve Cüneyd'in tenkili üzerine bunun Beyliğine de nihayet verildiği bâzı muahhar tetkiklerden anlaşılmaktadır; belki de Ahmed Bey ölkesini ikinci defa olarak kaybettikten sonra Akkoyunlulara iltica etmiştir. — Menteşe'nin bu kat'i işgali üzerine İkinci Murad'ın burayı bir sancak şekline sokup beyliğine de Balaban Paşa'yı tayin etmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır. Her halde bütün bu rivayetler ihtiyatla karşılanmalıdır. — 1451 = 855 vukuâtına da bakınız).

1426 = 830

Teke Beyliğinin işgali.

(Selçukîler devrinde Antalya havalisine yerleşmiş olan Teke aşiretinin isminden dolayı "Teke Beyliği" denilen bu emâretin başındaki sülâle en kuvvetli ihtimale göre Hamîd-oğulları ailesinin bir koludur. Ankara muharebesi üzerine Timur-Leng'in yeniden kurduğu beylikler içinde bu emâret de vardır; fakat eskiden buraya aid olan Antalya şehri o bâdirede Karaman oğullarına verilmiştir: 1402 = 805 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Bununla beraber sonradan Antalya şehri tekrar Osmanlı idaresine geçmiş ve buraya Firuz Bey isminde bir muhâfız tayin edilmiştir. Teke beyi Osman-Çelebi'nin Antalya'yı Firuz Bey'den istirdad için çok çalıştığı rivayet edilir. Nihayet Firuz Bey'in vefatı üzerine Osman-Çelebi Antalya'yı zaptetmek için Karaman oğullarından yardım istemiş, fakat beklediği yardım gelmeden evvel Firuz Bey'in yerine geçmiş olan oğlu Hamze Bey tarafından Korkudeli taraflarında bir baskınla öldürülmüştür: işte bu hâdise üzerine Teke Beyliği tamamiyle münkarız olmuş ve arazisi Osmanlı idaresine geçmiştir. Yalnız tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ 826 = 1423 ve 827 = 1424 tarihlerinden de bahsedilir).

Karaman hükümdarı İkinci Mehmet Bey'in Antalya muhasarasında maktul düşmesi.

(İkinci Mehmet Bey'in Antalya seferi, mahmisi olan Teke beyi Osman-Çelebi'nin Antalya muhâfızı Firuz Bey oğlu Hamze Bey tarafından katli üzerine yapılmış bir intikam hareketi şeklinde gösterilir: Tıpkı yukarıki fıkra da gördüğümüz Teke vak'ası gibi, o vak'anın neticesi olan bu seferin tarihinde de ihtilâf vardır; onun gibi bunun için de 826 = 1423 ve 827 = 1424 tarihleri dahi rivayet edilir. — Karaman-oğlu İkinci Mehmet Bey işte bu muhasarada isabet eden bir top güllesiyle şehid olmuştur. — Mehmet Bey'in şahadeti üzerine yerine kardeşi Alâüddin Ali Bey Karaman hükümdarı ol-

muşsa da, buna karşı ikinci Mehmet Bey'in oğulları İbrahim ve İsâ Beyler Osmanlı padişahı ikinci Murad'a iltica etmişler, Sultan Murad'ın birer hemşiresiyle evlenmişler, İsâ Bey'e Rumeli'de bir sancak beyliği verilmiş, İbrahim Bey eski Hamid-ili arazisinden mürekkep olan Isparta havalisini Osmanlılara bırakmak şartıyla babasının tahtına geçirilmiş ve tahtından indirilen Ali Bey'e de Sofya sancağı verilmiştir. — Tabii bu vaziyette Karaman hükümeti artık Osmanlı nüfuzu altına alınmış demektir).

1427 — 1428 = 831

Germiyan ölkesinin Osmanlı devletine iltihakı.

(İkinci Murad, Germiyan hükümdarı ikinci Ya'kub Bey'in kızkardeşinin torunudur: 1381 = 783 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Evlâdı olmıyan Ya'kub Bey'in küçük yeğenini çok sevdiği rivayet edilir; hattâ ikinci Murad İsfendiyar Bey'in torunuyla evlenirken Kastamonu'dan Bursa'ya gelin getirmek için Osmanlı padişahı namına ikinci Ya'kub Bey'in haremı gitmiştir: Sultan Murad'ın bu büyük yengesine "Şah-ana" diye hitab ettiği rivayet edilir: 1424 = 827 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. Her halde bu ihtiyar ailenin genç yeğenlerini çok sevdikleri anlaşılmaktadır. Bunun bir tezahürü de Germiyan hükümdarı ikinci Ya'kub Bey'in bu sene içinde Bursa ve Gelibolu üzerinden Edirne'ye gelip ikinci Murad'ı ziyaret etmesidir: İhtiyar hükümdarın her geçtiği Osmanlı şehrinde ve bilhassa Edirne'de şerefine büyük ve muhteşem şenlikler yapıldığı ve bütün ikamet müddetince bu şenliklerin devam ettiği rivayet edilir. İkinci Murad ihtiyar büyük dayısına fevkalâde hürmet ve riâyet etmiştir. — İkinci Ya'kub Bey o sırada seksen yaşını geçmiş bir ihtiyardır: Evlâdı olmadığı için doğrudan doğruya vârisi yoktur; İlyas ve Hızır isminde iki kardeşiyle yeğenleri varsa da kız tarafından küçük yeğeni olan ikinci Murad'ı erkek tarafından olan yeğenlerine tercih etmiştir: Tabii bu tercihte Osmanlı devletine artık mukavemet imkânı kalmamış olmasının da büyük bir tesiri olmak lâzımdır; fakat öyle bile olsa, her halde ihtiyar hükümdarın ikinci Murad'ı vâris gösteren bir vasiyetnâme bırakarak Edirne'den avdeti, bu muhterem pîrin hiç unutulmıyacak bir büyüklüğü demektir. — İkinci Ya'kub Bey merhum Edirne'den Kütahya'ya avdetinden bir müddet sonra vefat edince bütün ölkesi vasiyetnâmesi mucibince Osmanlı devletine iltihak etmiştir. Ya'kub Bey'in ertesi sene vefat ettiği hakkında da bir rivayet vardır. — Timur'un yirmi altı sene evvel bozmuş olduğu Anadolu Türk birliği bu suretle gene Osmanlı hâkimiyeti altında tahakkuk etmiye başlamış demektir).

1428 — 1429 = 832

Şair Şeyhî'nin ölümü.

(Divan edebiyatımızın en mümtaz şahsiyetlerinden olan Şeyhî'nin doğum tarihi belli değildir. Asıl ismi "Yusuf Sinan" dır: Edebiyatta "Şeyhî" mahla-

siyle meşhurdur. Mesleği hekimliktir: Hattâ Birinci Mehmed'i Karaman seferinde tedavi etmiş ve bu muvaffakiyet üzerine Osmanlı sarayına intisab etmiştir: 1415 = 818 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Şeyhi'nin dinî ve tıbbî eserleri de vardır. Edebi eserlerinin başlıcaları, 1942 tarihinde Türk Dil Kurumu tarafından neşredilen divaniyle ikinci Murad'ın emri üzerine Nizâmî'den terceme ettiği "Husrev-u-Şîrin" hikâyesi ve "Harnâme" ismindeki meşhur hicviyyesidir. — Şeyhi'nin nazım lisanı Türk dilinin tarihi için çok kıymetli bir menbâ sayılabilir. — Bu büyük şairin Kütahya'da öldüğü ve mezarının da Dumlupınar'da olduğu rivayet edilir. — Şeyhi'nin ölüm tarihi eski menbâlarda 1423 = 826 gösterilirse de son tetkiklere göre bu tarihten beş sene sonra öldüğü anlaşılmaktadır).

1429 = 832

Çandarlı İbrahim Paşa'nın ölümü.

(Vezir-i-a'zam Çandarlı İbrahim Paşa, Ali Paşa'nın oğlu gösterilirse de doğru değildir, kardeşidir. — Ölümü için muhtelif menbâlarda 831 = 1427 — 1428 ve 833 = 1429 — 1430 tarihleri de rivayet edilir: Fakat İznik'deki mezâr kitabesine göre 832 = 1429 senesi Zülka'de ayının 24 üncü ve Ağustos ayının 25 inci Perşembe günü vefat etmiştir. — Vezir İbrahim Paşa'nın Fetret devrinde Çelebi Sultan Mehmet lehine ve Musâ-Çelebi aleyhine oynadığı rol için 1411 = 813 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. — İbrahim Paşa'nın vefatı üzerine oğlu Halil Paşa'nın Vezir-i-a'zam olduğu rivayet edilir: Halbuki son tetkiklere göre ikisinin arasında Amasyalı Hızır-Dânişmend oğlu Hoca Nizâmüddin Mehmet Paşa 842 = 1438 — 1439 tarihine kadar on sene Vezâret-i-uzmâ makamında bulunmuştur).

1429 — 1430 = 833

Anadolu'nun mânevî muhâfızı sayılan büyük velî Hacı-Bayram'ın ölümü.

(Anadolu Türklüğünün mânevî ve ruhanî bekçisi sayılan Hacı-Bayram'ın 753 = 1352 tarihinde doğduğu rivayet edildiğine göre Milâdî takvim hesabıyla takriben 78 yaşlarında vefat etmiş demektir. Bu büyük Türk velisi Koyunluca-Ahmed isminde bir köylünün oğludur; memleketi Ankara'nın "Solfasol" köyüdür. — Asıl ismi "Nu'man" olduğu halde, mürşidi olan "Hâmid-i Aksarâyî" ile tanıştığı gün bir Kurban bayramına tesadüf ettiği için onun tarafından kendisine "Bayram" mâhlasının verilmiş olduğu rivayet edilir. — Bu büyük mutasavvıf kendi adını taşıyan "Bayrâmiyye" tarikatinin pîridir: En meşhur müridi, İstanbul fethinin mânevî kahramanı olan Ak-Şemseddin'dir. — Tarikati kendisinden sonra altı kola ayrılmış ve asıl Bayrâmiyye tarikatini şanlı müridi Ak-Şemsüddin neşretmiştir. — Hacı-Bayram daima ziraatle meşgul olmuş, fukarâya bakmış ve müridlerini de ziraat ve san'ata teşvik etmiştir. — Bir aralık başına binlerce müridler top-

lanması hükümeti kuşkulandırdığı için İkinci Murad tarafından Edirne'ye davet edilmişse de, siyasî emeller gütmediği anlaşıldığı için fevkalâde hürmet görmüştür. — Hacı-Bayram'ın türbesi Ankaradadır. — Son zamanlarda Bursalı Tahir ve Mehmet Ali Aynî Beyler Hacı-Bayram hakkında birer eser neşretmişlerdir).

Emir Sultan'ın ölümü.

(Büyük mutasavvıf Emir-Sultan'ın asıl ismi “Şemsüddin Muhammed” dir. “Emir-Sultan” lâkaptır. Buhârâ'da doğmuş olduğu için “Şemsüddin-i Buhârî” ve “Buhârâlı Emir Efendi” şekillerinde de anılır. Tahsilini memleketinde ikmal ettikten sonra Anadolu'ya hicret edip Bursa'da yerleşmiş ve büyük ilmi, temiz ve yüksek ahlâkiyle halkın, devlet adamlarının ve hattâ padişahların hürmet ve riâyetini kazanmıştır. Babasının adı Ali'dir. Tasavvufda “Halvetiyye” şübelerinden “Nûr-bahşiyye” tarikatının en büyük şahsiyetlerinden sayılır. Etrafına bir çok müridler toplanmış ve tarikati kendisinden sonra da devam etmiştir. Bununla beraber Bursa'da asıl büyük rolü müderrisliğinde gösterilir: Bir çok talebe yetiştirmiş ve bilhassa halk üzerindeki telkinâtıyla o devrin ahlâkını ıslâh etmekte büyük bir rol oynamıştır: Bilhassa Yıldırım Bâyezid devrinde müverrihlerin çok şikâyet ettikleri bir ahlâk buhranı vardır: Kadılar halkı soyacak derecelerde irtikâp ve irtişâya başlamış, devlet erkânı ve hattâ padişah içki ve sefahat âlemlerine dalmış, Balkan unsurlarının ve Bizans'ın bozuk ahlâkiyatı Osmanlı kanalından geçerek Anadolu'ya kadar aksetmiye başlamıştır. Emir-Sultan'ın hayırlı tesirleri işte bu devre müsâdiftir: Herkesin hürmet ve itikadını kazanmış olan büyük velî bir taraftan halkı irşâda çalışmakla beraber, bir taraftan da halka örnek olan hükûmetle sara-yın: ahlâkiyatına karşı cephe almış ve hattâ Yıldırım Bâyezid'e bile çok acı sözler söylemekten çekinmemiştir: Meselâ 1400 = 802 tarihinde Ulu-câmi inşaatı tamamlanınca kendisine fikrini soran ve tabîî takdir sözleri bekleyen Yıldırım'a:

— Bu câmiin her köşesine kendiniz için bir meyhane yaptırırsanız hiç bir eksiği kalmaz!

dediği meşhurdur: 1400 = 802 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. Bu söze hayret eden padişah “Beytullâhın etrafına nasıl olup da meyhaneler kurulabileceğini” sorunca büyük mürşidin:

— Asıl beytullâh Allahın yaptığı insan vücududur: Sen onu meyhane haline getirmekten utanmıyorsun da kendi yaptığın binânın etrafına meyhaneler dizdirmekten mi utanyorsun

tarzında bir cevap verdiği rivayet edilir! Her halde Yıldırım Bâyezid'in kendini toparlamasında ve bilhassa Adliyenin ıslâhına ehemmiyet vermesinde gerek bu büyük adamın, gerek Osmanlı tarihinde ilk Şeyhülislâm sayılan meşhur Bursa kadısı Şemsüddin-i Fenârî'nin büyük ve hayırlı tesirleri olduğu muhakkaktır: 1403 = 805 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. Tabîî bu vaziyette Emir-Sultan'ın en nurânî cephesi ahlâk mücâhitliğinde gösterilebilir. — Emir-Sultan Yıldırım Bâyezid'in damadıdır: Yıldırı-

mın Hondi-Hatun isminde bir kızı olduğu ve onu da bu büyük adama verdiği rivayet edilir. Bu izdivaçtan Emir-Sultan'ın "Emir Ali-Çelebi" isminde bir oğlu ile iki kızı olmuştur. — Emir Sultan Fetret devriyle Birinci Mehmet ve İkinci Murad devirlerinde de tedris ve irşad rollerine devam etmiş ve hattâ İkinci Murad'ın İstanbul muhasarasına beş yüz kadar müridleriyle iştirâk ederek askerın mâneviyyâtını yükseltmekte büyük bir rol oynamıştır: 1422 = 825 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. İstanbul fethi için çalışmış iki büyük velî vardır: Biri budur, biri de Fatih'in fethine iştirâk eden büyük âlim Ak-Şemsüddin'dir: 1453 = 857 vukuâtına bakınız. — Bir Osmanlı an'anesine göre Niğbolu muharebesi üzerine Mısır'daki Abbâsî halifesinden Yıldırım Bâyezid'e "Sultânı iklim-ir-Rum" ünvanını tevcih eden bir menşur gelmiş ve işte bunun üzerine Emir-Sultan kaynatasına saltanat kılıcını kuşatmıştır; tabii bu an'ane ihtiyatla karşılanmalıdır: Saltanat menşuru rivayeti için 1396 = 798 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Emir-Sultan'ın ölümü için 832 = 1428 — 1429, 834 = 1430 — 1431 ve 837 = 1433 — 1434 tarihleri de rivayet edilir; fakat en doğru rivayete göre işte bu 1429 — 1430 = 833 tarihinde takriben altmış üç yaşlarında vefat etmiştir. Türbesi Bursa'da şehrin şarkındaki mezarlıkların ötesindedir: Bu türbe Abdülmecid ve Abdül'Aziz devirlerinde tecdid ve tâmir edilmiş olduğu için mimarî kıymeti yoktur: kitâbesi de 1285 = 1868 tarihlidir).

1430 = 833

Selânik fethi ve Türk donanmasının Venediklilere karşı Gelibolu zaferi.

(Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos 1425 = 828 senesi 21 Temmuz = 5 Ramazan Cumartesi günü yetmiş yedi yaşında ölmüş ve yerine saltanat şeriki olan büyük oğlu Sekizinci Yoannis Paleoloğos tek başına imparator olmuştur. Bu yeni imparatorun dört kardeşi vardır: Bunlardan ikinci Theodoros Mora despotluğunda, Andronikos da Selânik valiliğinde bulunmaktadır diğer ikisinin isimleri de Kostantinos ve Dimitrios'dur. Selânik despotu Andronikos Paleoloğos'un çok gevşek bir adam olduğu rivayet edilir: Şehrin Türklere karşı müdafaası bakımından ne ahalinin buna, ne bunun kendine emniyeti olmadığı için, tuhaf bir ticaret muamelesi yapılmış ve Selânik şehri para ile Venedik Cumhuriyetine satılmıştır! Venediklilerin bu ticaret iskelesini hem Türklere karşı müdafaa edeceklerinden, hem imar ederek ikinci bir Venedik haline getireceklerinden bahsettikleri rivayet edilir. Fakat Selânikliler arası çok geçmeden ne kadar aldanmış olduklarını çok acı şekilde anlamışlardır: Şehir az zamanda Lâtin-Rum ve Ortodoks-Katolik geçimsizliğinin feci bir sahnesi olmuş, Venedikliler Selânik Rumlarına çok fena muamelelere kalkışmış ve hattâ Rumları koğup onların yerine Lâtin muhacirleri getirmeye başlamışlardır: Selânik yerlilerinin Venediklilerden yüz çevirip Türklere tarafdar olmağa başlamaları işte bundandır. — Bir taraftan da ikinci Murad'ın Balkan statukosunda kendi haberi olmadan yapılan bu değişikliği kendi hukukuna tecavuz saydığı rivayet

edilir: Selânik seferinin sebebi işte bu vaziyettir. Meselenin sulhen tesviyesi için Venedikliler Bizans imparatoru Sekizinci Yoannis Paleologos'un tava-sutuna müracaat etmişlerse de ikinci Murad kabul etmemiş ve Selânik üze-rine yürüyerek şehri muhasara etmiştir. Venediklilerden memnun olmıyan yerli Rumların bu muhasarada Türklere tarafdarlık ettikleri rivayet edi-lir. — Selânik muhasarası Şubat = Cumâda-ı-ülâ içinde başlamış ve Mart = Cumâda-ı-âhire içinde şehir fethedilmiş olduğu için, muhasara bir ay kadar sürmüş demektir. — Bu muhasara esnasında Andrea Mocenigo kumandasın-daki Venedik donanması Gelibolu'ya kadar gelerek Türk donanmasına taar-ruz etmişse de büyük bir kahramanlıkla harbeden Türk denizcileri Venedik-lileri müdhîş bir bozguna uğratmışlar ve hattâ amiral gemisini ikiye bölerek batırmışlardır: Bu suretle bundan on dört sene evvel Venediklilerle yapılan ilk deniz muharebesinde Osmanlı donanmasının uğramış olduğu mağlûbiyetin parlak intikamı alınmış demektir: Çelebi-Sultan Mehmet devrine tesadûf eden ilk Osmanlı - Venedik deniz muharebesi için 1416 = 819 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Gelibolu deniz muzafferiyyetinin Selânik muhasarasıyla meş-gul olan ordu üzerinde çok iyi bir tesir husule getirdiği ve hattâ işte bu gay-retle yapılan hücumun muvaffakiyetle neticelenip şehrin fethinde âmil olduğu rivayet edilir. — Selânik umumî hücumla zaptedildikten sonra bâzı kiliseler câmiye tahvil edilmiştir. — Bâzı Rum papasları bu münasebetle mersiyeler yazmışlar ve Avrupalılar Türk istilâsı korkusuyla heyecana kapılmışlardır. — Selânik fethi için 832 = 1429 tarihi de rivayet edilmişse de doğru değildir. — Bundan evvel de bir iki defa Osmanlılar tarafından işgal edilmiş olan Selânik şehri bu suretle kat'i olarak Türk hâkimiyetine girmiştir: Bundan evvelki Selânik fetihleri için 1374 = 776 vukuâtına, 1391 = 793 vukuâtının beşinci fıkrasına ve 1394 = 796 vukuâtının da birinci fıkrasına bakınız. — Selânik şeh-rinin son defa olarak elden çıkması, Fetret devrinde Edirne'de cülûs edip Bizans imparatorluğu ile bir ittifak muahedesi akdetmiş olan Birinci Bâyezid oğlu Süley-man-Çelebi'nin o muahede mucibince Bizans'a iade ettiği yerler içinde bu şehrin de bulunmasından dolayıdır: 1403 = 805 vukuâtının son fıkrasına ba-kınız).

1431 = 835

Yanya fethi.

(Bu sırada Epir havâlisine İtalyanların Tocco ailesi hâkimdi: Bu aileden Birinci Carlo Tocco 1430 = 833 tarihinde ölünce yerine yeğeni ikinci Carlo Tocco Epir despotu olmuş, fakat müteveffâ Birinci Carlo Tocco'nun gay-rimeşrû oğulları verâset kavgalarına başlamışlardır: Halk için bu kavgala-rın artık tahammül edilmez bir şekil aldığı ve bilhassa yerlilerin bu İtal-yan sülâlesiyle alâkadar olmadıkları rivayet edilir. İşte bundan dolayı Yan-yalılar o sırada Selânik civarındaki Klidi mevkiinde bulunan ikinci Murad'a muraahhaslar gönderip ahalinin hürriyetine ait bir ferman almak suretiyle şehrin anahtarlarını teslim etmişlerdir: Osmanlı menbâlarında bu gibi tes-limlere "vire ile fetih" denilir. — Yanya tesliminin 9 Teşrinievvel = 1 Safer

Salı gününe tesadüf ettiği rivayet edilir. — Türk idare ve adaletinin Balkanlarda ne kadar iyi tesirler bırakmış olduğuna bu hâdise de mühim bir delil demektir. — Bununla beraber, bu sırada bir taraftan da bâzı yerli ailelerin hususî menfaatleri ve Venediklilerin tahrik ve tesirleriyle Arnavutluk'ta Türk hâkimiyetine karşı mücadele hareketleri de başlamıştır: Bilhassa orta Arnavutluk beylerinden André Thopia'nın Dukagin ve Araniti aileleriyle elbirliği ederek giriştiği hareket işte bu 1431 — 1432 = 835 senesinden itibaren gelişmiye başlamış, gittikçe umumileşmiş ve Osmanlı idaresini Fatih devrinin sonlarına kadar işgal eden büyük bir galle halini almıştır).

1432 = 835

26/27 Receb = 29/30 Mart, Cumartesi/Pazar gecesi : Dünya tarihinin en büyük adamlarından olan İstanbul fatihi ve İkinci Murad'ın oğlu İkinci Sultan Mehmed'in Edirne'deki Eskişaray'da dünyaya gelmesi.

(Receb 830 = Nisan — Mayıs 1427, Recep 832 = Nisan — Mayıs 1429, Recep 833 = Mart — Nisan 1430 ve Recep 834 = Mart — Nisan 1431 tarihleri de rivayet edilir. — Sene tarihinde ihtilâf olduğu halde Hicret takviminin Receb ayında ittifak edilmektedir: Gün tarihinde Receb'in altısından yirmi yedisine kadar muhtelif rakamlara tesadüf edilir. — Fatih'in doğduğu yer hususunda da ihtilâf vardır: En kuvvetli Rivayet olarak Edirne'den bahsedilmekle beraber Bursa, Magnisa ve Dimetoka rivayetlerine de tesadüf edilmektedir. — Bizim burada esas ittihaz ettiğimiz 835 = 1432 senesi 26/27 Receb = 29/30 Mart Cumartesi/Pazar gecesi bir taraftan muhtelif Osmanlı menbâlarındaki kayıtlara, bir taraftan da son tetkiklere istinad etmektedir. Bu hususta en son tetkiki Profesör Dr. Süheyl Ünver yapmıştır. "Cumhuriyet" gazetesinin 16 Teşrinievvel 1943 tarihli nüshasında "Fatih nerede ve ne zaman doğdu" serlevhasıyla neşrettiği bir makalede Profesör Ünver iki eski zâyîçeye istinad etmektedir: Bunların biri Fatih'le muâsır bir müneccimin Süleymaniye Kütüphanesindeki Esad Efendi koleksiyonunda 1997 numaralı bir yazma eseri, ikincisi de Ankaralı Sa'dullah Efendi isminde bir müneccimin Rasathane Kütüphanesinde "204/H. 49" numaralı bir mecmua içindeki risalesidir. Her iki müellif de Fatih'in tâliini çıkarmak için doğum tarihinden işe başlamışlardır: Fatih'le muâsır olan müneccim "Ceylânî" İkinci Mehmed'in doğum tarihini 835 = 1432 senesi Receb ayının 26 ncı, yâni Mart ayının 29 uncu Cumartesi gecesine müsâdîf göstermiş, öteki müneccim de aynı senenin aynı ayının 27 ncı, yâni Martın 30 uncu Cumartesi gecesine tesadüf ettiğinden bahsetmiştir. Fazla olarak ikinci müneccim Fatih'in doğum saatini de "Seher vaktinde saat sekizi dört dakika geçe" göstermektedir. Bu iki rivayet arasında bir günlük bir fark vardır: Profesör Süheyl Ünver bu noktayı doğumun geceye tesadüf etmesiyle izah ederek 26/27 Receb Cuma/Cumartesi gecesini esas tutmaktadır; fakat Profesör Hicrî tarihi Milâdiye tahvil etmediği için

bu noktada küçük bir zühûle uğramıştır: Çünkü o sene Receb' ayının 26 ncı günü bir Cuma günü değil, Martın 29 uncu Cumartesi günüdür ve 27 Receb günü de 30 Mart Pazar gününe müsâdiftir; işte bundan dolayı Fatih'in Cuma/Cumartesi gecesi değil, Cumartesi/Pazar gecesi doğmuş olması lâzımgelir. Birinci müneccimin "26 Receb Cumartesi gecesi" demiş olması 26 ncı günün Cumartesine tesadüf etmesiyle ve ikinci müneccimin de "27 Receb Cumartesi gecesi" nden bahsetmesi Cumartesi gününü Pazar gününe bağlayan geceyi kasdetmiş olmasıyla izah edilebilir. Bu iki müneccimin kaydettikleri doğum yılı, Nişancı tarihiyle "Mir'ât-ı kâinât" vesair bâzı Osmanlı menbâlarındaki kayıtlara da tevafuk ettiği gibi, ay tarihinde umumiyetle ittifak edilmesi ve fazla olarak Receb ayının 26 ncı ve 27 nci günlerinden ekseriyetle bahsedilmesi de Dr. Süheyl Ünver'in meydana çıkardığı müneccim kayıtlarını her halde takviye edebilecek delillerdir. — Fatih'in anası meselesi de çok mühimdir: Çünkü bu bahtiyar kadının ecnebi olduğuna ait saçmasapan bir takım iddialar vardır! Hiç bir aslı faslı olmıyan ve hattâ gülünç sayılmya bile değmiyen bu safsataların birine göre ikinci Murad'ın karılarından Sırp prensesi Mara gûyâ Fatih'in anası imiş! Sırp despotu Brankoviç'in kızı olan bu prensesi Fatih tahta çıktığı zaman derhal memleketine iade etmiş olduğu için böyle hudut haricine çıkarılmış bir kadının padişah anası olmak ihtimali yoktur; bâzı muahhar Osmanlı müverrihlerinin bu asılsız iddiayı hiç tetkik etmeden kitaplarına geçirivermiş olmaları çok esef edilecek bir hâldir. Henri Mathieu'nün "La Turque et ses différents peuples" ismindeki eserinin birinci cildinde bahsettiği ikinci bir iddiaya göre de Fatih'in anası Sırp değil, "Stella" isminde bir İtalyan kızıdır: Yedi yaşındayken Cezayir korsanları tarafından esir edilen bu İtalyan kızı nihayet ikinci Murad'la evlenmiş, Fatih bu izdivacdan dünyaya gelmiş ve gûyâ ilk fikir terbiyesini de işte bu mevhum anasından almış! Hattâ İtalyanca bilmesi de işte bundanmış! Tabii birinci iddia gibi bu ikinci iddia da hiç bir ciddi vesikaya istinad etmiyor. Tıpkı bunlara benzeyen üçüncü bir iddia da eski Osmanlı tarihlerinde reddedilmektedir: Fatih'in bir Fransız prensesinden dünyaya geldiğine ait olan bu son iddia ilkönce bir Fransız sefirinin hayalhanesinden çıkmıştır! Peçevî tarihinin birinci cildiyle Cevrî tarihinin ikinci cildinde bu ecnebi iftirasının reddine ait birer fasıl vardır. Peçevî İbrahim Efendi'nin anlattığı Fransız masalına göre, günün birinde "Frânçe padişahı" peri kadar güzel kızını bir krala vermiş, güzel prenses gehiziyle beraber "bir azim kalyona" bindirilip yola çıkarılmış, fakat yolda Türk denizcileri Fransız kalyonunu zaptetmiş, "Frânçe padişahı" nın güzel kızı ikinci Murad'a gönderilmiş, Sultan Murad kızı beğenip almış ve Fatih işte bu Fransız masalındaki kral kızından dünyaya gelmiş! Yalnız Fransız prensesi müslüman olmadığı için Galata'daki türbesi kapanmış, kapısına kilit vurulmuş ve ruhuna Kur'ân okunmazmış! Hattâ Peçevî İbrahim Efendi bir gün bu mesele hakkında o zamanki Fransa sefiriyle de görüşmüş bu tuhaf mülâkat şöyle olmuş:

"Bu hakîr-î kesîr-üt-taksîr Hâfız Paşa'nın vezâreti esnâsında Arz odasında câlis idim. Frânçe elçisi geldi. Vezîr-i a'zam taşra çıkınca bir sâat-i nücûmî mîkdârı elçi ile müsâhabet vâkı' oldu: Bununla gaayet tefahhur iderler

ve — Sultan Mehmet'den sonra gelen pâdişâhân-ı zi-şân Frânçe pâdişahlarının akrabâlarıdır— dirler ve —Her zaman mülkümüz âl-i Osman mülküne muttasıl iken bizden kılâna ve hükkâmına dostlukdan gayri zâhir olmamıştır; pâdişahlarımız hakkı karâbeti şöyle riâyet iderler ve ol duhter-i pâkize-ahter islâma gelmedi ve el'ân türbesi mukaffel ve mesdûddur. Ekser Galata'dan geldikçe câmi hareminden geçeriz ve türbesine nazar ideriz— dedi...”.

Peçevî İbrahim Efendi Fransa krallarını Osmanlı hanedanına akrabâ çıkarmak için uydurulan bu tuhaf masal hakkında kendi arkadaşlarıyla da görüş-tükden sonra işi tetkike karar veriyor ve bir gün sefirin bahsettiği Gala-ta'daki türbeye gidiyor, türbedarla görüşüyor, her yerde olduğu gibi ora-da da her sabah Kur'an okunduğunu ve Fransa elçisinin anlattığı hikâyeyi teyid edebilecek hiç bir hususiyetten eser olmadığını anlıyor ve hattâ se-fire de anlatmak istiyor:

“Bunu elçiye takrir ittim, kaabil olmadı, elçi inâdında musırr olup i'tika-dından dönmedi”!

diyor. “Cevri” tarihinin ikinci cildindeki bahis de bunun hulâsasından iba-rettir. Fakat bu ecnebî masallarına mukabil millî menbâlarda Fatih'in anası Türk olduğunu gösteren sarâhatler vardır: Meselâ Hoca Sa'düddin'in “Tâc-üt-tevârih” inin birinci cildinin 512 nci sahifesinde şu fıkraya tesadûf edilir:

“Sultan Murad İsfendiyar oğlunun duhterini nikâhla Hatunluğa kabul eyledi; hattâ Fatih-i İstanbul Sultan Mehmet - Han ol duhterden vücûda gel-miştir”.

Bu fıkroda Fatih'in anası gösterilen Türk prensesi, Kastamonu ve Sinop'da hükûmet süren Candar-oğulları hanedanından meşhur İsfendiyar Bey'in toru-nu Halime ve daha doğrusu Hatice-Hatun'dur: İkinci Murad'ın bu hanımla izdivacı için 1424 = 827 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Osmanlı mü-verrihleri işte bu İsfendiyar Bey'den dolayı Candar-oğullarına “İsfendiyar-oğulları” demişlerdir. Fatih'in anası olduğundan bahsedilen Hatun bir rivayete göre İsfendiyar Bey'in kızı Halime ve diğer bir rivayete göre de torunu, yâni oğlunun kızı Hatice-Hatun'dur: Halil Edhem Bey “Düvel-i islâmîyye” sinde birinci rivayeti, Ahmed Tevhid Bey de Tarih-i Osmanî Encü-menî Mecmuasında çıkan “İsfendiyar-oğulları veyahut Kızıl-Ahmedliler” is-mindeki etüdünde ikinci rivayeti esas ittihaz etmektedir; Tevhid Bey 906 = 1500 — 1501 tarihli bir vakfiyyeye istinaden, Bursa'da yeni Kaplıca karşısın-daki türbesinde medfun olan Hatice-Sultan'ın İsfendiyar Bey oğlu İbrahim Bey'in kızı olduğunu isbat etmiştir; yalnız Fatih'in bu hatundan dünyaya geldiği hakkında hiç bir şey söylememiştir; Halil Edhem Bey ise Halime-Hatun'dan bahsederken “alâ-rivayetin Fatih'in anası” olduğunu kaydet-mekle iktifa etmektedir. Bir rivayete göre de İkinci Murad Dulgadır hane-danından Alime-Hatun isminde bir prensesle evlenmiş ve Fatih işte bu iz-divaçtan dünyaya gelmiştir. Fakat daha sonraları Bursa Mahkeme sicille-rinde yapılan tetkiklere göre Fatih'in muhterem anası “Hümâ-Hatun” dur: Bu bahtiyar kadının türbesi Bursa'da Murâdiyye câmiinin şark tarafında Müze idaresince istimlâk edilen bir bahçe içindedir ve câmiden çarşıya doğru gidilirken yolun sağ tarafına düşmektedir. Bursalıların Hâtuniyye tür-besi” dedikleri bu zarif âbide câmiden yüz metre kadar ilerdedir. Memduh

Turgud Koyunluoğlu'nun Bursa Halkevi neşriyatı içinde çıkan "İznik ve Bursa tarihi" nin 152 — 153 üncü sahifelerinde "Hâtuniyye künbedi" ismiyle bahsedilen bu türbeyi Fatih, babası İkinci Murad hayatta iken ölen anası için 853 = 1449 tarihinde, yâni, İstanbul'un fethinden dört sene evvel yaptırmıştır kitâbesi arapçadır ve üç satırdır:

١ - الحمد لله بنيت هذه تربة النورة في أيام مولانا السلطان الاعظم
والخاقان المعظم السلطان ابن السلطان مراد بن محمد بن بايزيد خان خلد الله
٢ - ملكه بأمر ولده وقرة عينه سمى رسول الله صلى الله عليه وسلم
السعيد النجيب السلطان محمد جلبي اربط الله اظناب دولته بأوتاد
٣ - الخلود وشيد اركان عمره الى يوم الموعود لولادته المرحومة سيّدة
الخواتين طاب ثراهما الفراغ في رجب الفرد من شهر سنة ثلث وخمسين
وثمانمائة ٨٥٣

Bu kitâbenin en büyük kıymeti, Fatih'in anasının yukarda gözden geçir-
diğimiz ecnebi rivayetlerinde iddia edildiği gibi İstanbul'da medfun olmayıp
türbesinin Bursa'da bulunduğunu ve gene aynı ecnebi masallarında iddia
edildiği gibi hıristiyan olarak öldüğü için türbesi kapalı olmayıp
müslüman olduğunun kitâbe ile sâbit olduğunu artık hiç bir tereddüde im-
kân bırakmıyacak bir kat'iyetle ortaya koymasındır. Yalnız kitâbede Ha-
tun'un ismi yoktur fakat bu da yukarda söylediğimiz gibi Bursa Mahkeme
sicillerinin 31,201 ve 370 sayılı defterlerinin 35,64 ve 40 ıncı sahifelerinde bu-
lunmuştur: Fatih'in anasının ismi "Hümâ-Hatun" dur).

1435 — 1436 = 839

**Osmanlılar aleyhine Macaristan, Sırbistan ve Eflak hükûmetle-
riyle ittifak eden Karaman hükümdarı İbrahim Bey'in tenkili.**

(Bu ittifakın Macar kralı Sigosmond'un tahrik ve teşebbüsüyle akdolunduğu
rivayet edilir: Tabîî bu suretle Anadolu ile Rumeli'de aynı zamanda büyük
bir gaile çıkmış demektir. — Bu sırada Sırp krallığında "Georges Brankoviç"
ve Eflak voyvodalığında da "Wlad-Drakul" bulunmaktadır. — Bu dört mü-
tefikten Macar kralı hariç olmak üzere diğer üçü evvelce Osmanlı hâkimi-
yetini kabul etmiş olanlardandır; Karaman hükümdarı İbrahim Bey'in bir
Osmanlı prensesiyle izdivacı ve tâbiyyet kabul etmesi için 1426 = 830 vuku-
âtının sonuncu ve Sırbistan'la Eflâk'ın tâbiyyet altına girmesi için de
1424 = 827 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Yalnız o tarihten sonra
Sırbistan'da bir değişiklik olmuş ve Stefan Lâzareviç'in yerine "Georges
Brankoviç" geçmiştir. — Karaman hükümdarı İbrahim Bey'in böyle bir itti-
faka girmeyi kabul etmesi, istiklâlî kalmıyan ve hattâ Osmanlılara bir mik-
dar arazi terketmek mecburiyetinde kalan devletin eski vaziyetini iade

etmek arzusuyla izah edilir. — Bu gizli ittifak akdolunduktan sonra İbrahim Bey bir at hırsızlığını harp vesilesi ittihaz ederek Osmanlı hududuna tecavuz etmiştir. — Bu vaziyet üzerine Dulgadır oğullarıyla birleşen ikinci Murad kuvvetli bir ordu ile Karaman seferine çıkmıştır: Dulgadır oğullarının bu seferde Karamanlılara karşı Osmanlılarla birleşmeleri, iki hanedan arasındaki sıhrî münasebetten ziyade Karamanlıların Dulgadır oğullarına ait olan Kayseri şehrini bir müddet evvel zaptetmiş olmalarındandır. Tabii bu suretle Osmanlılarla Dulgadırlılar arasında bir menfaat birliği var demektir. — Dulgadır hükümdarı Nâsıruddin Mehmet Bey'in ikinci Murad'a oğlu Süleyman Bey'i göndermek suretiyle ittifak akdettiği rivayet edilir. — Bu seferin vukuâtıyla neticesinde ihtilâf vardır: Umumiyetle Osmanlı menbâlarında Konya'nın zaptedildiğinden, İbrahim Bey'in Taş-ili'ne kaçmak mecburiyetinde kaldığından ve nihayet ikinci Murad'ın kızkardeşi olan karısının şefâatıyla ölkesi kendisine iade edilmekle beraber oğlunu rehine olarak Osmanlı sarayına göndermek mecburiyetinde kaldığından ve hattâ bir miktar da tazminat verdiğinden bahsedilir. Bir rivayete göre Kayseri şehri de zaptedilip ikinci Murad tarafından Dulgadır oğullarına iade edilmiştir: Bununla beraber ikinci Murad'la Karaman-oğlu arasında sulh akdedilip Osmanlı ordusu çekildikten sonra bile Dulgadır-oğlu Süleyman Bey'in Kayseri muhasarasıyla uzun uzadıya meşgul olduğu ve fethine muvaffak olamadığı da rivayet edilir; her halde bu nokta karanlıktır. — Karamanlıların idaresinde bulunan Akşehir havalisinin işte bu seferde Osmanlı ölkesine katıldığından da bahsedilmektedir. — Hristiyan devletlerinin Osmanlıları Karamanlılarla uğraştırıp fırsattan istifade etmek siyaseti bu suretle bir kere daha iflâs etmiş demektir).

Sırp ve Eflak hükümdarlarının te'dibi.

(İkinci Murad Karaman zaferinden sonra Sırbistan'la Eflak üzerine hareket etmiştir: Vaktiyle Yıldırım Bâyezid'in almış olduğu Sırp prensesinden dolayı Sultan Murad'ın Sırbistan üzerinde verâset hakkı bile iddia ettiğine ait bazı rivayetler vardır. — Osmanlı istilâsına mukavemet edemeyeceğini anlayan Sırp kralı Brankoviç, kızı Mara'yı ikinci Murad'a vermek, Osmanlı hâkimiyetini kabul etmek ve bir miktar arazi de bırakmak suretiyle başına gelecek fırtınayı önlemeye muvaffak olmuştur: Bu tesviye şekli için 1437 = 841 tarihi de rivayet edilir. — Eflak voyvodası Wlad-Drakul da yeniden itâat ve hâkimiyet kabul ettiği gibi, Osmanlı seferlerinde ordusuyla beraber hizmet etmek taahhüdüne de girmiştir. — Bu suretle Macaristan Anadolu ve Rumeli müttefiklerinden tecrid edilerek yalnız bırakılmış demektir).

1437 = 841

Kırk beş gün süren büyük Macaristan akını.

(Macar kralı Sigismond'un müttefiklerini tedib edip kendi hizmetine almış olan ikinci Murad, Osmanlılara karşı akdedilmiş olduğunu 1435 — 1436 = 839 vukuâtında gördüğümüz ittifakın başında bulunduktan sonra artık yalnız kalmış olan bu kraldan intikam almaya karar vermiş ve Evrenos-oğlu Ali

Bey'in büyük bir Macaristan akını yapmasını emretmiştir: Bu büyük akında Macaristan'ın Osmanlı hizmetine girmek mecburiyetinde kalan eski müttefikleri de askerleriyle beraber Evrenos-oğlu Ali Bey'in maiyyetinde bulunmak emrini almış oldukları için, hem Sırp kralı Brankoviç, hem Eflak voyvodası Wlad-Drakul derhal Ali Bey'in maiyyetine iltihak etmişlerdir. — Semendire civarında Tuna'yı geçmiş olan Türk akıncıları Demirkapı'dan geçerek Transilvanya = Erdel kıt'asını kan ve ateş içinde bırakmıştır, Osmanlı müverrihlerinin "Zebine" dedikleri "Hermanstadt"ı muhasara etmişler, "Mediasch" ve "Schoessburg" şehirlerine baskınlar yapıp yağma ve tahrib etmişler ve yetmiş bin esir aldıktan sonra kırk beş gün süren bu müthiş akından bir çok ganimetlerle dönmüşlerdir. — Bu akın için 1438 = 842 tarihi de rivayet edilmiştir).

«Tazarruât» sahibi Sinan Paşa'nın doğumu.

(1440 = 844 tarihi de rivayet edilir. — Osmanlı inşasının ilk büyük üstâdı sayılan Yusuf Sinan Paşa, Fatih'in ilk İstanbul Kadısı olan meşhur Hızır Bey'in oğludur: Hızır Bey için 1453 = 857 vukuâtı içinde "1 Haziran = 23 Cumâdal-ülâ, Cuma" fıkralarının beşincisine bakınız. — Sinan Paşa Bursa'da dünyaya gelmiştir. — Bu büyük münşi Osmanlı inşasına zarif bir âhenk vermiş, muahhar münşilerin uzun ve yorucu cümlelerine düşmiyerek kısa cümleler yapmış ve Arap-Acem terkipleriyle kelimelerini muakıpları kadar bol kullanmamıştır. — En mühim eseri "Tazarruât" ismiyle meşhur olan "Tazarru-nâme" sidir: Bu eser merhum Ebuzziyâ - Tevfik tarafından kısmen neşredilmiştir. — Sinan Paşa hem mutasavvıf, hem riyâziyecidir. — Fatih'in hocası, dostu ve veziridir: Hattâ Mahmud Paşa'nın 1473 = 878 tarihindeki ikinci azlı üzerine bir müddet Vezir-i-a'zam olduğu hakkında bile bir rivayet vardır. — Sinan Paşa'nın ölümü için 1486 = 891 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).—

1439 = 843

Eflak voyvodası Drakul'un Gelibolu'da hapsi ve Macar kralına iltica eden Sırp kralı Brankoviç'in payitahtı olan Semendire'nin fethi.

(İkinci Murad'a kızını vermiş ve Osmanlı tâbiyyetine girip seferlerde ordu-suyla beraber hizmet etmeye başlamış olan Sırp kralı Brankoviç payitahtı olan Semendire'yi ihtiyaten tahkim etmiş olduğu gibi, Eflak voyvodası Wlad-Drakul da Macaristan'la münasebete girişmiş ve bu suretle Osmanlı devletine karşı yeni bir Macar-Sırb-Eflak ittifakı hazırlanmaya başlanmıştır. Bu sırada Macaristan'da saltanat tebeddülü olmuş ve Sigismund'un yerine geçen Almanya imparatoru ve Macar kralı İkinci Albert de selefinin Türklere karşı olan siyasetine yeni bir hız vermiştir. İşte bu vaziyetten dolayı ümerâdan Firuz Bey oğlu İshak Bey'in şikâyeti üzerine İkinci Murad'ın Brankoviç'den Semendire'nin anahtarlarını istetmiş olduğu rivayet

edilir: Sırp kralı bu talebi kabul etmediği için ordu harekete geçmiş ve bunun üzerine Brankoviç payitahtının müdafaasını büyük oğlu Greguar'a bırakarak Macar kralı İkinci Albert'e iltica etmiştir. — Semendire muhasarasının üç ay kadar sürdüğü rivayet edilir: Kalenin fethi 27 Ağustos = 16 Rebî'ül-evvel Perşembe gününe müsâdiftir. — Semendire fethedilince, Brankoviç'in burayı metbûna karşı müdafaâ eden büyük oğlu Greguar'ın gözlerine mil çekilmekle iktifa edilip hayatı bağışlanmıştır. Sırp kralının iki oğlu daha vardır: Lâzar ismini taşıyan küçük oğlu hakkında iki rivayete tesadüf edilir: bir rivayete göre Lâzar babasının Osmanlı padişahına inkıyâdındanberi rehine olarak Edirne sarayında bulunduğu için onun da gözlerine mil çekilmiş ve ikinci bir rivayete göre de babasıyla beraber Macaristan'a kaçmış olan Lâzar ceza görmemiş, fakat rehine olarak Edirne'de bulunan ortanca kardeşi Stefan cezalandırılmıştır: Her halde bu isyan cezalarından anlaşıldığına göre İkinci Murad dedesi Yıldırım Bâyezid gibi karısı olan Sırp prensesinin nüfuz ve tesiri altında kalmış değildir. Gözlerine mil çekilen Sırp prenslerinin Tokat veyahut Dimetoka kalelerinden birine gönderilip zindana atıldıkları rivayet edilir. — Eflak voyvodası Wlad-Drakul Türk kuvvetine karşı gelemeyeceğini bildiği için orduya gelip İkinci Murad'ın merhametine sığınmaktan başka çare bulamamış ve işte bu sayede hayatını kurtararak Gelibolu kalesine hapsedilmekle işin içinden sıyrılmıştır: Bu voyvoda bir müddet sonra iki oğlunu rehine vermek suretile tekrar eski mevkiine iade edilmiştir; rehinelere Germiyan vilâyetindeki İğrigöz kalesine gönderilip hapsedildikleri rivayet edilir. — Bu vak'alar için 1437 = 841 ve 1438 = 842 tarihleri de rivayet edilmiştir.

Almanya imparatoru ve Macaristan kralı İkinci Albert'in mağlûbiyeti.

(Semendire'yi kurtarmak için ordusunun başına geçip sefere çıkan İkinci Albert'in yaklaşmakta olduğu kalenin fethinden sonra haber alınmış ve o sırada Macaristan seferine memur olan İshak Bey'le Timurtaş-oğlu Osman Çelebi kumandasındaki ordu derhal düşmanın üzerine yürümüştür. Türk ordusu görünür görünmez Macarların "Kurt geliyor!" diye bağışarak kaçışmaya başladıkları rivayet edilir! Bununla beraber iki taraf birbirine girmiş ve çok şiddetli bir muharebe olmuştur. Macar ordusu müthiş bir bozguna uğradığı için, İkinci Albert dolu dizgin kaçarak canını kurtarabilmiştir. — Bu zaferde o kadar çok esir ve ganimet alınmıştır ki Üsküp'de beş akçaya bir esir satıldığı rivayet edilir: En eski Osmanlı müverrihlerinden meşhur Aşık-Paşa-zâde bu sefere bizzat iştirâk etmiş olduğu için, o devrin zaferlerini çok güzel tasvir eden şu izahatı en kıymetli vesikalarındandır:

"Gaziler ziyade doyum geldi ve bir çizmeye bir câriye virirlerdi. Fakir dahî yüz akçaya bir iyü oğlan aldım. Ve dahî İslâmun bünyâdı olandanberü bu kadar gazâ olmadu dirlerdi ve hem gerçekdür, Ben fakir dahî o seferde bile idüm, Bir gün Hünkâra vardum, Ben fakire esir buyurdu. Ben didüm ki:

— Devletlü sultânüm! Bu esiri götürmeğe at gerekdür ve bu yolda akça gerek! didüm. Beş bin akça ve iki at virdi, Dokuz baş esir, dört atla Edir-

ne'ye geldüm; üçer yüz akçaya virdüm ve ba'zısın ikişer yüz akçaya virdüm". Yalnız Aşık-Paşa-zâde bu zaferi 842 = 1438 tarihinde gösterir: Bu zühûlün müstensihlere aid olmak ihtimali de vardır. — Bâzı menbâlarda ikinci Murad'ın Belgrad muhasarası işte bu zaferi tâkip edip bu sene olmuş gösterilirse de doğru değildir: 1441 = 845 vukuâtına bakınız).

Bosna haracının tezyidi.

(Semendire zaferi üzerine tehlikenin kendisine de yaklaşmakta olduğunu anlıyan Bosna kralı ikinci Tvrtko vaziyetini kurtarmak için haraç tezyidini bizzat teklif etmek mecburiyetinde kalmış ve o zamana kadar vermekte olduğu yirmi bin duka altını senede yirmi beş bin altına çıkarmıştır).

1441 = 845

Belgrad muhasarası.

(Almanya imparatoru ve Macaristan kralı ikinci Albert askerden aldığı sâri bir hastalık yüzünden 27 Teşrinievvel 1439 = 18 Cumâda-ı-ülâ 843 Salı günü ölmüş ve bunun üzerine Macaristan'da bir iki sene süren bir saltanat buhranı hasıl olmuştur. Belgrad muhasarası işte bu buhran devrine müsâdif-tir. — Ölen Macar kralı ve Almanya imparatoru ikinci Albert, eski Macar kralı Sigismond'un damadıdır: Kendisi öldükten sonra karısının doğurduğu çocuğa "Ladislas" ismi takılıp kral ilân edilmişse de buna karşı Lehistan kralı Vladislas müddai çıkmış ve o da bir takım tarafدارlara istinad etmiştir. İkinci Murad'ın teklif ettiği ittifakı bu Polonya kralı Vladislas'ın kabul etmediği rivayet edilir. Macar işgalinde bulunan Belgrad'ın muhasarası işte bu şerait altında olmuştur. — Evrenos oğlu Ali Bey'in idare ettiği bu muhasaranın altı ay kadar devam etmiş olduğu rivayet edilir. Ali Bey'e karşı Belgrad'ı Zowan isminde Raguzalı bir papas müdafaa etmiştir. Türklerin bir aralık şehre girmeye muvaffak oldukları halde müdâfiler tarafından püskürtüldükleri rivayet edilir. Muhakkak olan nokta, bu Belgrad muhasarasının neticesiz kalmış olduğudur. — Belgrad muhasarası için 1439 — 843 tarihi de rivayet edilmiştir: O sene vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

1442 = 845

Yanko Hunyadi'n Osmanlılara karşı ilk zaferi.

(Macaristan'ın küçük bir asilzâde ailesine mensup sayılan "Hunyadi-Janos" Osmanlı menbâlarında "Yanko Hunyadi" ismiyle meşhurdur; Garp menbâlarında da "Jean-Corvin Huniade" şeklinde anılır. Macarların millî kahramanı olan bu büyük askerin aslıyla nesebinde ihtilâf vardır: Meselâ bir rivayete göre aslen Eflaklı bir ulahtır! Soy adı "Hunyadi" olmakla beraber gayr-i meşrû olarak Bizans'ın Paleoloğos hanedanına mensup olduğu veyahut eski Macar kralı Sigismond'un gizli oğlu sayıldığı hakkında da bir takım riva-

yetler vardır: Bu son rivayete göre Hunyadi-Janos kral Sigismond'un "Elisabeth Morsinay" ismindeki metresinden dünyaya geldiği için soy adı olarak babasının adını alamamış, doğduğu yerin ismini almıştır. Her halde bu nokta biraz karışıktır. — Yanko Hunyad takriben 1400 = 803 tarihlerinde doğup 1456 = 860 tarihinde elli altı yaşında ölmüştür. — Muharebelerde gösterdiği büyük yararlıklardan dolayı o zamanki Macar kralı Dördüncü Ladislas tarafından Transylvania = Erdel voyvodalığına ve Macar orduları Başkumandanlığına tayin edilmiş, Dördüncü Ladislas Varna muharebesinde maktul düşünce yerine geçen Beşinci Ladislas'ın küçüklüğünde on iki sene Kral nâipliğinde bulunarak memleketin bütün mukadderâtını eline almış ve Macar tarihinde oynadığı büyük rolden dolayı kendisinden sonra oğlu "Mathias" Macar kralı bile olmuştur. — Yanko Hunyad'ın millî kahraman şöhreti Türklere karşı kazanımıya muvaffak olduğu bâzı zaferlerden dolayıdır: Bununla beraber ilerde görüleceği gibi, Varna ve ikinci Kosova muharebelerinde çok feci mağlûbiyetlerle hezimetlere uğramaktan da kurtulamamıştır: Varna muharebesi için İkinci Mehmed'in ilk saltanat devrinde 1444 = 848 vukuâtının beşinci fıkrasına ve ikinci Kosova muharebesi için de 1448 = 852 vukuâtına bakınız. — Yanko Hunyad Türklere karşı kazandığı bu ilk zaferinde İkinci Murad'ın baş Emir-âhuru Mezid Bey'i mağlûp etmiştir: Hammer bu Mezid Bey'in hüviyetini yanlış tayin ederek bunu kırk sene evvel Fetret devrinin başında Sivas beyi iken Birinci Mehmed'in hizmetine girmiş olan Kadı-Bürhânüddin damadı Mezid Bey'le karıştırmıştır; halbuki o Mezid Bey'in Tokat'daki mezar kitâbesine göre vefatı bu tarihten dokuz sene evvel 1433 = 836 tarihindedir: 1403 = 805 vukuâtının yedinci fıkrasına bakınız. Yanko Hunyad'a mağlûp olan Mezid Bey İkinci Murad'ın Emir-âhurluğunda bulunduktan sonra Alacahisar muhafızlığına tayin edilmiş olduğu rivayet edilen başka bir Mezid Bey'dir. Bu bey yirmi beş bin kişilik bir akıncı kolunun başında 18 Mart = 6 Zülka'de Pazar günü Transylvanya = Erdel hududunu geçerek bir Macar kuvvetini mağlûp ettikten sonra Hermanstadt şehrini muhasara etmiş ve işte bu muhasara esnasında Yanko Hunyad'ın hucumuna uğrıyarak iki ateş arasında kaldığı halde kahramanca bir muharebeden sonra düşmanın üstün kuvvetlerine mağlûp olmuştur: Osmanlı ordusunun bu vak'ada yirmi bin şehid verdiği rivayet edilir; Mezid Bey kumandasındaki kuvvetin mecmûu yirmi beş bin kişiden ibaret olduğu için her halde bu rivayetin mübâlâgalı olmak ihtimali çok kuvvetlidir. Mezid Bey yanında bulunan oğluyla beraber şehid olmuştur. Yanko Hunyad Osmanlı akıncılarının mütebâkisini Tuna'nın öte yakasına kadar koğaladıktan sonra geri dönmüş ve kendisi sofrasında yemek yerken Türk esirlerini takım takım huzurunda idam ettirerek eğlenmiştir! Macar kumandanının Türk başlarından kuleler yaptırdığı bile rivayet edilir! — Bu muvaffakiyet üzerine Yanko Hunyad Eflâk'a kadar akın edip Tuna'nın iki sahilini boydanboya ateş içinde bıraktıktan sonra memleketine dönmüştür: Yanko'nun "Vatan halâşkârı" şöhretini işte bu ilk muvaffakiyetinde kazandığı rivayet edilir. — Bu vak'a için 1440 = 844 tarihi de rivayet edilmişse de doğru değildir).

1442 = 846

Yanko Hunyad'ın ikinci zaferi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Hermanstadt bozgunundan intikam almak isteyen ikinci Murad Rumeli Beylerbeyi Kula-Şahin Paşa veyahut Hadım-Şihâbüddin Paşa kumandasında ikinci bir ordu daha sevk etmiştir: Bu ordunun seksen bin kişilik olduğu rivayet edilir. — Bu ikinci ordu Eylül = Cumâda-1-ülâ ayında “Jalomitcha” yahut “Vasag” civarında Yanko Hunyad'ın taarruzuna uğramış ve tıpkı birincisi gibi bu da mağlûb olmuştur; Osmanlı menbâlarında bu ikinci hezimetin sebebi, ordusunun büyüklüğüne güvenen kumandanın ihtiyatsızca ilerlemesi ve bilhassa içki düşkünlüğü şeklinde gösterilir. — Yanko'nun bu muvaffakiyeti 20-25 bin kişilik bir kuvvetle kazandığı hakkında bir takım rivayetler varsa da ihtiyatla karşılanmalıdır. — Hadım-Şihâbüddin yahut Kula-Şahin Paşa esir olmuş ve Timûrtaş-oğlu Osman-Çelebi gibi bir çok kıymetli ümerâ şehit düşmüştür. — Bu ikinci seferde Osmanlı zâyiâtının birincisinden daha fazla olduğu rivayet edilir. — Yanko Hunyad'ın bu muzafferiyeti Macarlar arasında büyük bir sevinç uyanırmıştır. — Osmanlı ordusunun iki yüz sancakla beş bin beş yüz esir verdiği rivayet edilir: Tabii bütün bu rakamlar ihtiyatla karşılanmalıdır. — Yanko Hunyad'ın şöhreti bu tarihten itibaren bütün Garp âleminde yayılmış ve iktidarı kadar tâlî de olan bu meşhur kumandan müslümanlığa karşı hristiyanlığın en büyük kahramanı sayılmaya başlamıştır).—

1443 = 847

Yanko Hunyad kumandasındaki Haçlı ordusunun Niş ve İz-lâdi—derbendi zaferleri.

(Macar milli kahramanı Hunyadi-Janos = Yanko Huyad'ın 1442 = 845 — 846 tarihlerinde Türklere karşı üstüste kazandığı iki zafer Avrupa hristiyanlığını büyük bir heyecan içinde bırakmış ve bu vaziyeti istismar etmek isteyen Papa Dördüncü Eugéne eski selefleri gibi Ehl-i-salip teşkili için teşebbüslerde bulunmaya başlamıştır: Papa nâmına bu hususta en mühim rolü Kardinal “Caesarini” ismindeki mümessilinin oynadığı rivayet edilir. Bu teşebbüsten maksat, Türkleri Avrupa'dan taretmektir. Haçlı ordusunun en mühim şahsiyetleri içinde Macar kralı Ladislas, Başkumandan Yanko Hunyad, âsi ve firarı Sırp kralı Brankoviç, Eflak voyvodası Wlad-Drakul ve Papalık vekili kardinal Caesarini vardır. Bu sefere iştirâk edenlerin çoğu Macar, Sırp, Alman ve Ulah milletlerindendir: birer mikdar İtalyan ve Arnavut da bulunduğu rivayet edilir. — Bu sırada Anadolu tarafında Karaman-oğlunun yeni bir taarruzu başlamış olduğundan, bir rivayete göre ikinci Murad Haçlılara karşı müdafaa işini beylerine bırakıp Anadolu'ya geçmek mecburiyetinde kalmıştır. — Bu haçlı seferi beş ay sürmüş ve düşmanların biri Niş civarında ve biri de meşhur İz-lâdi-derbendi'nde iki zafer kazanmasıyla neticelenmiştir. — Hristiyan ordusu 22 Temmuz = 24 Rebî'ül-

evvel Pazartesi günü Budin'den hareket etmiş ve Semendire ile Belgrad civarlarında Tuna'yı geçerek Sırbistan arazisinde ilerlemeye başlamıştır. Osmanlı kuvvetleriyle ilk müsademe Niş civarında ve Morava sahilinde olmuştur: Bu muharebenin tarihi 3 Teşrinisânî=10 Receb Pazar günüdür. Türk kumandanlarının en mühimleri Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa, Vezir-i a'zam Çandarlı Halil Paşa'nın kardeşi Damad Mahmud-Çelebi, Timürtaş oğlu Ali Bey, Evrenos oğlu isâ Bey ve Tokat Beyi Balaban Bey vesairedir. Düşman kuvvetlerinin üstünlüğü bu muharebenin kaybolmasına sebep olmuş ve iki bin şehit, dört bin esir ve dokuz sancak kaybedilmiştir. Bir rivayete göre bu muharebede ikinci Murad da bizzat bulunmuştur. Harp kaybedilmekle beraber bozgun olmamış ve Türk ordusu Balkan dağlarının arkasına çekilmiştir. — Düşman ordusunun bu tarafa geçmesine mâni olmak için Türklerin "Kapulu-derbend" dedikleri "Trajan" geçidinin iyice tahkim edilmiş olduğu rivayet edilir: Bu meşhur geçitte iki dar boğaz vardır; birine "Succi=Sulu-derbend", ötekine "Slatitza=İzlâdi-derbendi" denir. O sırada bunların ikisinin de büyük kaya parçalarıyla tıkanmış olduğu ve hattâ Trajan kapısının bulunduğu Sulu-derbend'in yamacından bir gece sular döküldüğü için sabaha kadar buzdan bir duvar hasıl olduğu rivayet edilir. Niş muharebesinden sonra Türk ordusunun peşinden gelip Sofya'yı zaptetmiş olan Haçlı ordusu nihayet işte bu iki geçitle karşılaşmıştır. — Bir rivayete göre Niş muharebesinde bizzat bulunmamış olan ikinci Murad'ın işte burada ordu başına gelmiş olduğundan bahsedilir. — Bir buz duvarı haline gelen Sulu-derbend'den geçmek ihtimali olmadığını gören Yanko Hunyad, biraz daha geniş olduğu için o kadar müstahkem olmıyan İzlâdi-derbendi üzerine yürümüş ve 24 Kânunuevvel=2 Ramazan Salı günü burada çok şiddetli bir muharebeden sonra Haçlıların üstün kuvvetleri geçitten geçmiye muvaffak olmuşlardır. Tabii bu suretle Haçlı ordusu artık Bulgaristan ve Trakya ovalarına hâkim bir vaziyet kazanmış demektir: Fakat dokuz gün sonra olan son muharebede düşman ordusunun ric'ate mecbur edilmesi nihayet vaziyeti kurtarmıştır).

1444 = 847

Yalvaç muharebesi.

{Yukarıdaki fıkırada gördüğümüz İzlâdi-derbendi muharebesinden sonra Haçlı ordusu ileri hareketine devam ederek "Yalowacz/Yalovaz = Yalvaç" civarına kadar gelmiş ve burada "Konovicza/Cunobizza = Konoviça" dağının eteğinde Osmanlı ordusuyla son muharebesine tutuşmuştur. Bu muharebe 2 Kânunusânî = 11 Ramazan Perşembe gününe müsâdiftir. — Burada Osmanlı ordusu çok kuvvetli bir mukavemet göstermiş, Sırp kralı Brankoviç'in kuvvetleri Çandarlı Mahmud-Çelebi tarafından mağlûb edilmiş ve nihayet Mahmud-Çelebi ile Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa Yanko Hunyad'ın eline esir düşmüştür. Yanko'nun yüz yetmiş Türk esirini derhal idam ettirdiği rivayet edilir. Bununla beraber Osmanlı ordusu mağlûb edilemediği için Haçlılar daha büyük bir tehlikede kalmamak üzere ric'ate mecbur olmuşlar ve zafer alayında teşhir edilmek üzere Kasım Paşa ile Mahmud-Çelebi'yi idam etmeden götürmüşlerdir. — Bu muharebe netice itibarıyla Rumeli'yi büyük bir tehlikeden kurtarmış sayılabilir. — Bâzi Garp menbâlarında Yalvaç muharebesi

Haçlıların büyük bir zaferi gibi gösterilirse de doğru değildir: Haçlıların bu muharebe üzerine ric'ate mecbur oldukları muhakkaktır).

Karaman oğlunun tenkili.

(1443 = 847 vukuâtında gördüğümüz gibi Karaman hükümdarı İbrahim Bey Haçlıların istilâsı esnasında metbûna karşı ayaklanmış ve hattâ bir rivayete göre ikinci Murad'ın Balkan mudafaasını ümerâsına bırakıp Anadolu'ya geçmesine sebep olmuştur. Bir rivayete göre de Sultan Murad Anadolu'ya geçmeyip Karaman oğluna karşı kendi oğullarından şehzâde Alâüddin Bey'i göndermiştir. — Karaman oğlunun Balkanlarda elbirliği ettiği ve hattâ elçiler göndererek Macarların idaresindeki ittifaka girmiş olduğu için harekâta başladığı rivayet edilir: Bu suretle İbrahim Bey ikinci defa olarak Balkan ittifakına girmiş demektir; bundan evvelki ittifak ve ısyaniyle tenkili için 1435 — 1436 = 839 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Karaman-oğlu İbrahim Bey Balkan muharebeleri esnasında Kütahya ile Ankara arasını tahrib ettiği gibi, Akhisar, Akşehir ve Beyşehir gibi Osmanlı kasabalarını da zaptetmiştir. İşte bundan dolayı ikinci Murad bu Karaman seferinde bilmukabele Konya'ya kadar olan yerleri yağma ve tahrib ettirmiş, İbrahim Bey gene Taş-iline çekilmek mecburiyetinde kalmış ve nihayet Osmanlı padişahının kızkardeşi olan karısıyla vezirini göndermek suretiyle dehalet ederek ağır şartlarla bir sulh akdine muvaffak olmuştur: Bu sulhün şartları içinde istilâya uğrıyan Osmanlı arazisinin iadesi, tazminat verilmesi ve Osmanlı tâbiyyetinin kabulü gibi esaslar bulunduğu rivayet edilir. — Bu Karaman seferinin tarihinde Osmanlı ve Bizans menbâları arasında ihtilâf vardır: Meselâ tamamiyle yanlış olarak 1442 = 846 tarihinden bahsedildiği gibi 1444 = 848 tarihi de rivayet edilir. Osmanlı menbâlarında umumiyetle bu vak'a Balkan muharebelerini müteâkip gösterilmektedir ve hâdisatın teselsül tarzı bakımından bunun doğru olması lâzımgelir).

1444 = 848

Szegedin sulhü.

(Osmanlı devletiyle Macaristan krallığı arasında akdedilen bu sulhün 12 Temmuz = 25 Rebî'ül-evvel Pazar günü imzalandığı rivayet edilir. — Bir taraftan Osmanlı mukavemeti ve bir taraftan da kış mevsiminin Balkanlardaki büyük şiddeti karşısında beş aylık uzun seferine nihayet verip çekilmek mecburiyetinde kalan Macar kralı Ladislas baharda Avrupa'dan beklediği yeni kuvvetlerin gelmemesi üzerine ikinci Murad'ın teklif ettiği sulhü kabul etmiştir. Bu sulh Osmanlılar için çok ağırdır. On sene müddetle akdedilen muahede mucibince Türk idaresinde bulunan Semendire ve sair şehirler Sırbistan'a iade edilip Brankoviç'in krallığı tasdik edilmiş ve rehine tutulan iki oğlu kendisine gönderilmiş, Wlad-Drakul'a iade edilen Eflak üzerinde Macaristan'ın yüksek hâkimiyeti kabul edilmiş ve Vezir-i-a'zam Çandarlı Halil Paşa'nın kardeşi olan Damad Mahmud-Çelebi'nin fidyesi olarak Macaristan'a yetmiş bin duka altını tesviyesine mecburiyet hasıl olmuştur. Tabii bu suretle ordunun yeniden tensikine imkân temin edilmek maksadı tâkib dılmıştır).

İkinci Murad'ın saltanattan çekilmesi.

(Bir taraftan oğlu Alâüddin'in ölümünden, bir taraftan da üstüste uğradığı hezimetlerden müteessir olan İkinci Murad'ın kendi arzusuyle tahtını müstakbel İstanbul fatihi olan oğlu İkinci Mehmed'e terkederek saltanattan el çekip Mağnisa'da inzivâya çekildiği rivayet edilir. Bu feragatin başka sebepleri de olup olmadığı ayrıca tetkik edilmesi lâzım bir meseledir. — İkinci Murad Mağnisa'ya giderken en mûtemed adamlarından İshak Paşa ile Şarapdar Hamze Bey'i de beraber götürmüştür. — Bu büyük hükümdar en kuvvetli rivayete göre 806 = 1403 — 1404 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 40 - 41 yaşlarında saltanattan çekilmiş demektir. — İkinci Murad'ın bu ilk saltanatı 1421 = 824 tarihinden itibaren yirmi üç sene sürmüştür. — Bu feragat için 1440 = 844, 1442 = 846, 1443 = 847 ve 1445 = 849 gibi bazı tarihler daha rivayet edilmişse de, İkinci Murad'ın 847 — 848 = 1443 — 1444 tarihlerinde saltanatta bulunduğu kitâbeleriyle sâbit olduğu için o rivayetlerin yanlış olduğu muhakkaktır).

İKİNCİ MEHMET

(Fatih)

«İlk saltanatı»

— M. 1444 = 848 — M. 1445 = H. 849 —

1444 = 848

İkinci Murad oğlu İkinci Mehmed'in ilk cülûsu.

(Babası İkinci Murad'ın feragat kararı üzerine Mağnisa valiliğinde bulunan şehzâde Mehmed'in tahta çıkmak üzere Edirne'ye dâvet edildiği rivayet edilir: Bu dâvete icâbet edip gelen İkinci Mehmet Edirne'de babasının tahtına çıkmışsa da bu vak'anın ay ve gün tarihleri belli değildir. — Osmanlı menbâlarında "Muhammed-i Sâni" ismiyle anılan İkinci Mehmed'e şehzâdeliğinde "Mehmet-Çelebi" denildiği, anası Hümâ-Hatun'un Bursa'daki türbe kitâbesinden anlaşılmaktadır: 1432 = 835 vukuâtındaki arapça kitâbe suretine bakınız. İkinci Mehmed'in "Fatih" ünvanıyla anılmaya başlaması İstanbul fethinden sonradır: 1453 = 857 vukuâtı içinde 29 Mayıs = 20 Cumâda-ı-ülâ Salı fıkrasına bakınız. — En kuvvetli rivayete göre 1432 = 835 senesi 29/30 Mart = 26/27 Receb Cumartesi/Pazar gecesi dünyaya gelmiş olan İkinci Sultan Mehmet bu ilk cülûsunda Milâdî takvim hesabıyla takriben on iki yaşlarında bir çocuk olmak lâzımgelir. İkinci Murad'ın Vezir-i-a'zamı Çandarlı-Halil Paşa ile Hadım Şihâbüddin, Zağanos Mehmet ve Saruca Paşalar gibi vezirleriyle Kadı-asker = Kazasker Molla-Husrev yeni padişahın zamanında da vazifelerini muhafaza etmişlerdir. — İkinci Mehmed'in bu ilk cülûsunun tarihi bakımından müverrihler arasında çok mühim farklar vardır: Meselâ 844 = 1440 ve 846 = 1442 gibi tamamıyla yanlış veya 847 = 1443 gibi şüpheli tarihler zikredilir; halbuki İkinci Mehmed'in bu ilk cülûsunda Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif şehirlerinde basılmış gümüş ve bakır paralarının üstünde hep 848 = 1444 tarihi bulunduğu gibi, hâdisâtın teselsül tarzı da bu cülûsun her halde o tarihe tesadüf etmiş olması lâzımgelceğini göstermektedir. Yalnız Halil Edhem Bey merhumun "Mes-kûkât-ı Osmâniyye" sinde bu ilk cülûsa ait 847 = 1443 tarihli bir sikkeden bahsedilmekteyse de Halil Bey bunun bir hakkâk hatâsı olduğuna hükmetmektedir. İşte bütün bunlardan dolayı 848 = 1444 tarihini esas ittihâz etmek zarurî demektir).

İkinci Murad'ın Edirne'den Mağnisa'ya hareketi.

(İkinci Mehmed'in cülûsu üzerine babası İkinci Murad Edirne'den Mağnisa'ya gitmiştir: Sultan Murad'ın ölünceye kadar orada yaşamak istediği rivayet

edilir. Bu suretle baba oğul yer değiştirmişler demektir. İkinci Murad Mağnisa'ya giderken İshak Paşa ile Hamze Bey'i de maiyyetinde götürmüştür. — Bir rivayete göre Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarının ve diğer bir rivayete göre de yalnız Saruhan sancağının vâridâtı "tekaüdiyye" olarak ikinci Murad'a tahsis edilmiştir).

Szegedin sulhünün ihlâli ve Osmanlı devletine harp ilânı.

(Osmanlı devletiyle Macar krallığı arasında biraz evvel akdedilen bu on senelik sulh muahedesi için ikinci Murad devrinin sonunda ve bu 1444 = 848 vukuâtının başındaki fıkraya bakınız. — Büyük ve tecribeli bir asker olan ikinci Murad'ın devlet idaresini on iki yaşında bir çocuğun eline bırakıp Mağnisa'da inzivâyâ çekilmesi Türk düşmanları için hemen istifade edilecek tarihî bir fırsat teşkil etmiştir: Bâzı müelliflerin tâbiriyle Szegedin muahedesinin daha mürekkebi bile kurumadan ihlâl edilmesi işte bundan mütevellit gösterilir. — Bu "nakz-i ahd"ın ilk müteşebbisi, son Osmanlı - Macar muharebelerinde Papalık makamının mümessili olan meşhur kardinal "Caesarini/Cesarini" dir: Bu müteassıp papasın Lehistan ve Macaristan kralı "Wladislas/Vladislay/Ladislas" nezdinde derhal teşebbüslere girişip bu büyük fırsattan istifade ederek Türkleri Avrupa topraklarından taretmek için elbirliği teklif etmiş olduğu ve hattâ dinî yeminlerle teyid edilerek teâtî edilmiş olan muahedenin dolayî biraz tereddüd eden Macar kralına hristiyanların müslümanlara verdikleri sözde durmak mecburiyetinde bulunmadıklarından bahsettiği muhakkaktır! Bu sırada 60, 65 veyahut 70 gemiden mürekkep Papalık donanması Adalar denizindedir: Bu donanmanın kumandanı olan kardinal "Condolmieri" ismindeki papas da Macar kralına bir mektup yazıp fırsattan istifade tavsiyesinde bulunmuş ve kendisinin Gelibolu'yu tutup ikinci Murad'ın Anadolu'dan Rumeli'ye geçmesine mâni olacağından bahsetmiştir. Bizans imparatoru Sekizinci Yoannis Paleologos'un da Macar kralına aynı şekilde bir mektup gönderdiğinden bahsedilir. Hattâ Karaman hükümdarı İbrahim Bey de işe karışmış ve o da Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak için Macar kralına veyahut Sırp despotuna ve belki de her ikisine elçiler ve mektuplar göndererek Rumeli tarafında hareket başlayınca kendisinin de Anadolu tarafında harekâta başlayacağını bildirmiştir. İşte bütün bu müracaatlar, nihayet Macar kralı Ladislas'ın Szegedin muahedesini imzasından elli gün sonra hiç bir meşrû sebep olmadığı halde birdenbire ihlâl edip Osmanlı devletine harp ilân etmesiyle neticelenmiştir: Hattâ o elli günlük sabrın bile muahede mucibince Osmanlıların Sırlara terkettikleri kalelerin tahliyesini beklemek maksadından mütevellid olduğu rivayet edilir! — Türkler aleyhindeki bu yeni ittifaka Lehistan ve Macaristan kralı Ladislas'dan başka Eflak prensi Drakul, Sırp kralı Brankoviç ve kardinal Caesarini'nin temsil ettiği Papalık da iştirâk etmiştir: Bu suretle muhtelif milletlerden ve bilhassa İtalyan, Alman, Macar, Leh, Sırp, Ulah ve saire askerlerinden mürekkep yeni bir Haçlı kuvveti teşekkül etmiş demektir. — Bu muharebenin 1 Eylül = 17 Cumâda-ı ülâ Salı günü ilân edildiği rivayet edilir. — Mütteliklerin başkumandanı Macar kralı Ladislas'dır; Alman ve İtalyan Haçlılarının kumandasını da kardinal Caesarini der'uhde etmiştir; diğer milletlerin kumandanları da kendi hükümdarlarıdır. Bununla beraber haki-

katte harekâtın umumî idaresini meşhur Macar millî kahramanı Hunyadi Janos = Yanko Hunyad'ın der'uhde ettiği rivayet edilir. = Hağlı ordusu harbin ilânı üzerine, yâni Eylül = Cumâda-l-ûlâ ayı içinde harekete geçip Bulgaristan arazisini yağma ve tahrib ederek ilerlemiş ve bu ileri hareket Varna'ya kadar dayanmıştır).

İkinci Murad'ın Mağnisa'dan Edirne'ye dâvet edilmesi.

(Düşmanın taarruzunun hasıl ettiği buhran içinde Osmanlı vüzerâsının derhal bir ictimâ akdedip vaziyeti müzakere ettikleri ve bu fevkalâde ictimâa küçük padişah ikinci Mehmed'in riyaset ettiği ve müzakere neticesinde ikinci Murad'ın iş başına dâvet edilmesinden başka çare olmadığına karar verildiği rivayet edilir. — Osmanlı menbâlarında bu dâvet münasebetiyle tuhaf bir rivayete tesadüf edilir: Bu rivayete nazaran ikinci Murad'ın itizar etmesi üzerine oğlunun ağzından yazılan ikinci bir dâvet tezkiresinde kendisini padişah telâkki ettiği takdirde devletini tehlikeden kurtarmıya gelmesi ve kendini padişah saymadığı takdirde ise tebaa sıfatiyle padişahına itâat ederek derhal yola çıkması bildirilmiş ve ikinci Murad ancak işte bu mantık oyunu üzerine rahatından vazgeçip Mağnisa'dan Edirne'ye hareket etmiştir! Tabî bu rivayet ihtiyatla karşılanmalıdır. — O sırada Papalık ve Bizans donanmaları Çanakkale boğazını tutmuş oldukları için ikinci Murad'ın Gelibolu üzerinden Rumeli'ye geçmek imkânı kalmamış ve işte bundan dolayı eski padişah İstanbul boğazına gelmek mecburiyetinde kalmıştır: Osmanlı menbâlarında "İskender boğazı" ismiyle de anılan Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Yıldırım Bâyezid'in yaptırmış olduğu "Güzelcehisar = Anadolu-hisarı" en müsait geçit başı olduğu için, Vezir-i a'zam Çandarlı-Halil Paşa bunun tam karşısında şimdiki Rumeli hisarının bulunduğu tepelere toplar koydurarak boğazı emniyet altına almış ve ikinci Murad işte bu suretle Anadolu'dan Rumeli'ye geçebilmiştir. Sultan Murad buradan derhal Edirne'ye gitmiş ve bir rivayete göre Çanakkale boğazında onun sahiliden sahile geçmesine mâni olmak için bekliyen Papalık donanma kumandanı kardinal Condolmieri aldatılmış olduğu için şaşakalmış ve çok müteessir olmuştur).

Varna zaferi.

(İkinci Murad Mağnisa'dan Edirne'ye geldiği vakit bir rivayete göre yeniden tahta çıkmış ve diğer bir rivayete göre de ikinci Mehmet tahtında kaldığı halde kendisi yalnız Osmanlı ordusunun başkumandanlığını der'uhde etmiştir: Her halde ordunun başına geçip düşmana karşı hareket ettiği muhakkaktır. — On iki yaşlarında bir çocuk olduğu için bu harbe iştirâk etmemiş olan müstakbel İstanbul fatihi ikinci Mehmet Edirne'de kalmıştır. — Bâzi menbâlarda bu Hağlı seferi Avrupalıların Bizans imparatorluğunu kurtarmak için giriştikleri son teşebbüs sayılır. — Bu muharebede Türk ordusunun mevcudu hakkında 125 bine kadar mübalâgalı rakamlar rivayet edilmiş olmakla beraber, son tetkikler 30 - 40 bin arasında tehalûf etmektedir: Hattâ bâzı menbâlarda 24 bin rivayetine bile tesadüf edilir. Hağlı ordusunun mevcudu hakkındaki rivayetler de 40 - 125 bin arasında tehalûf etmektedir: En müteditil hesaplara göre düşman ordusunun 50 - 60 bin kişilik olduğu anlaşılmaktadır. — Varna muharebesi

10 Teşrinisâni = 28 Receb Salı günü vukua gelmiştir: Osmanlı menbâlarında umumiyetle bu harbin tarihi Hicretin 848 senesi Receb ayının 9 uncu Salı gününe mûsâdif gösterilir; fakat bu tarih, Garp menbâlarının tesbit ettikleri 10 Teşrinisâni 1444 tarihine uygun değildir: Çünkü 848 senesi Receb ayının 9 uncu günü, 1444 senesi Teşrinievvel ayının 22 nci Perşembe gününe tesadûf etmektedir! Fakat buna mukabil bâzı menbâlarda ve meselâ Oruç Bey tarihinde hakikate daha yakın bir Hicrî rivayet vardır: 848 senesi Receb ayının 29 uncu Salı günü diye kaydedilen bu tarih Milâdın 1444 senesi Teşrinisâni ayının 11 inci Çarşamba gününe tekabül etmektedir: “Salı” kaydine istinaden 29 rakamı 28 yapıldığı takdirde Varna muharebesinin Hicrî tarihi de 28 Receb 848 Salı günü şeklinde tashih edilmiş olur. — İkinci Murad’ın Szegedin muahedenâmesini bir mızrağın ucuna taktırıp en önde teşhir ettiği rivayet edilir. — Osmanlı ordusuna ilkönce Yanko Hunyad hücum edip sol cenahı bozmuş, ondan sonra Ulahlar sağ cenaha yüklenip geriye püskürtülmüş ve bunun üzerine Macar kralı Ladislas İkinci Murad’ın kumandasındaki merkeze hücum etmişse de bir kargı darbesiyle, yahut okla vurularak veyahut atının ayağı bir çukura gelip kapaklanarak yere yuvarlanmış ve işte bunun üzerine “Koca-Hızır” isminde ihtiyar bir asker kralın kafasını kesip İkinci Murad’a takdim etmiştir: Bu kesik başın derhal bir mızrak ucuna takılıp teşhir edilmesi Macar askerlerinin dağılıp kaçmasına sebep olmuş ve bu vaziyetten derhal istifade edip mukabil hücumu geçen Sultan Murad bir taraftan Macarları tâkib ettirirken bir taraftan da Ulahların üzerine yüklenerek onları da perişan etmiş, düşman ordusunun kılıç artıkları ordugâhlarına doğru kaçmış ve meşhur Macar kahramanı Yanko Hunyad da etrafına toplayabildiği askerleriyle Macaristan’a doğru kaçıp giderek eski şöret ve itibarını artık kaybetmiştir. — Haçlı ordugâhının zaptı ertesi güne, yâni 11 Teşrinisâni = 29 Receb Çarşamba gününe mûsâdif gösterilir: Kardinal Caesarini müdafaaya kalkışmışsa da kolayca mağlûb edilmiş ve kafası kesilerek henüz imza edilmiş bir muahedeyi nakzettirip bu kadar kan dökülmesine sebep olan feci taassubunun cezasını çekmiştir. — Macar kralı Ladislas’ın kesik başı çürümek için bal içine konularak Bursa Sübaşısı “Cebe-Âli” Bey’e gönderilmiş ve şehir donatılıp kesik başın teşhiri emredilmiştir: Bu “Cebe-Âli Bey” için 1453 = 857 vukuâtı içinde “1 Haziran = 23 Cumâda-İ-ülâ, Cuma” fıkralarının dördüncüsüne bakınız. — Varna muharebesinde şehid olan Osmanlı ümerâsının en mühimmi, Çelebi-Sultan Mehmed’in damadı ve İkinci Murad’ın eniştesi olan Anadolu Beylerbeyi Karaca Paşa’dır. — Osmanlı devletini büyük bir vartadan kurtarmış olan Varna muzafferiyeti İslâm devletlerine zafernâmelerle tebşir edilmiştir. — Bu tarihten itibaren Bizans İmparatorluğunun artık dokuz senelik ömrü kalmıştır: Her halde Varna zaferi, İstanbul fethini hazırlayan en mühim muvaffakiyetlerden sayılabilir).

1445 = 849

«Buçuk-Tepe» ısyanı üzerine İkinci Mehmed’in tahtını babası İkinci Murad’a terkedip Mağnisa’ya çekilmesi..

(Müstakbel İstanbul fatihinin çocukluğuna tesadûf eden bu ilk saltanatının ne kadar sürdüğü günü gününe belli değildir; Cülüs senesinde bile ihtilâfa dü-

şen müverrihler ay ve gün tarihlerinden hiç bahsetmemişlerdir. İkinci Murad'ın on iki yaşlarındaki oğlu ikinci Mehmet lehine tahtından feragati 12 Temmuz = 25 Rebî'ülevvel 1444 = 848 tarihli Szegedin sulhü üzerine oğlunu Mağnisa'dan Edirne'ye dâvet suretiyle olduğuna göre, yol vesaire müddetleri itibariyle bu sulhün akdinden takriben bir buçuk ay kadar sonra tahmin edilecek olursa, ikinci Mehmed'in bu takribî hesaba göre 1444 Ağustosunun sonlarında ve 848 Cumâda-l-âhiresinin ilk yarısında cülûs etmiş olması lâzımgelir. İkinci Murad'ın ikinci cülûsu hakkında da Hicretin 849 senesi "evâhîr" inden bahsedilmekte olduğuna göre, Milâdın 1445 senesi Kânunuevveline müsâdif olduğu anlaşılmaktadır: Bu iki takribî tarih arasında tahminen bir buçuk sene kadar bir zaman geçmiş olması lâzımgelir; fakat bunun bir tahmin ve istidlâlden ibaret olduğu unutulmamalıdır; her halde orta bir hesapla bu müddeti bir sene farzetmek daha ihtiyatlı bir harekettir: Bu mesele için ve bilhassa meskûkât üzerindeki tarihler meselesi için ikinci Murad'ın bundan sonra gelen ikinci cülûsuna ait fıkraya da bakınız. — İkinci Mehmed'in bu ilk saltanatından çekilip tekrar Mağnisa'ya gönderilmesine sebep olan hâdise, Osmanlı menbâlarında "Buçuk-Tepe" vak'ası ismiyle anılır: Osmanlı tarihinde Yeniçerilerin ilk ısyanı işte bu vak'adadır. Bu ısyanın sebebi, ikinci Murad'ın ilk saltanat devrinde 5,3/4 vezninde olan Osmanlı akçasının ikinci Mehmet ilk defa olarak cülûs ettiği zaman basılmış olan meskûkâtta 5,1/4 veznine indirilmesi üzerine askerî mutazarrır ve piyasanın müteessir olmasıdır. Rivayete nazaran o sırada Edirne'de büyük bir yangın olmuş, şehrin mühim bir kısmıyla çarşılar yanmış, akça vaziyetinden memnun olmıyan Yeniçeriler işte bu fırsattan istifade ederek vezir Hadım-Şihâbüddin Paşa'nın konağını yağma ettikten sonra bu hâdise yüzünden "Buçuk-Tepe" ismini alan mevkie çekilmiş ve nihayet Yeniçeriye "buçuk akça" zam yapılarak vak'a teskin edilmişse de asker artık küçük padişaktan yüz çevirip babasına tarafdar olmuş ve başta vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa olmak üzere devlet erkânı da ikinci Murad'ı yeniden tahta çıkarmaktan başka çare olmadığına kani olmuştur. Hattâ Halil Paşa'nın on iki yaşlarında bir çocuk olan ikinci Mehmed'i kolayca kandırarak babasına saltanat teklif ettirmiş olduğu bile rivayet edilir: Bu rivayete göre Halil Paşa küçük padişaha tekrar Mağnisa'ya gitmek istiyen babasının kat'iyen kabul etmiyeceğinden bahsederek sırf gönlü alınmış olmak için böyle bir teklifte bulunmak lâzımgeldiğini söylemiş ve ikinci Mehmet de işte bu söze inanarak saltanatı babasına teklif etmiştir! Fakat netice Paşa'nın dediği gibi çıkmamış ve ikinci Murad oğlunun teklifini kabul etmiştir. Diğer bir rivayete göre de Sultan Murad Varna muharebesinden avdetinde şehre girmeden evvel, yahut girdikten sonra bir avda ve yahut Buçuk-Tepe'de askerle temas etmiş ve onların kendisini istediklerinden emin olduktan sonra saltanatı kabul etmiştir; hattâ ikinci Murad'a şehir haricinde biat edildiği hakkında bile bir rivayet vardır. Diğer bir rivayete göre de Varna'dan Mağnisa'ya döndüğü halde hükûmetçe görülen lüzum üzerine Edirne'ye dâvet edilip tahta çıkarılmıştır. Bütün bu karışık ve karanlık rivayetler içinde muhakkak olan nokta, ikinci Mehmed'in tahtından indirilip Mağnisa'ya gönderilmiş ve yerine ikinci Murad'ın ikinci defa olarak cülûs etmiş olduğudur: Bundan sonraki cülûs fıkrasına da bakınız).

İKİNCİ MURAD

«İkinci saltanatı»

— M. 1445 = H. 849 — M. 1451 = H. 855 —

1445 = 849

Edirne'de İkinci Murad'ın cülûsu.

(847 = 1443 ve 848 = 1444 tarihleri de rivayet edilir: Bu iki tarihten birincisinin yanlış olduğu, İkinci Mehmed'in ilk saltanatına ait meskûkât üzerindeki 848 = 1444 tarihiyle sâbittir; ikinci rivayet de zayıftır: Her ne kadar Miralay Ali Bey merhum "Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası"nda çıkan bir yazısında İkinci Murad'ın 848=1444 tarihinde Tire, Amasya ve Bursa'da basılmış mangırları mevcut olmasına istinaden o tarihte ikinci defa olarak cülûs etmiş olmasına hükmetmekteyse de, bu mangırların aynı tarihe tesadüf eden ilk feragatinden biraz evvel basılmış olmak ihtimali de vardır. — En kuvvetli rivayete nazaran 806 = 1403 — 1404 tarihinde dünyaya gelmiş olan İkinci Murad'ın bu ikinci cülûsuna 41 - 42 yaşlarında olması lâzımgelir. — Sultan Murad'ın ilk saltanatı 1421 = 824 senesinden 1444 = 848 tarihine kadar yirmi üç sene sürmüştür. Birinci ve ikinci saltanatları arasında geçen ve İkinci Mehmed'in ilk saltanatına tesadüf eden müddet de bir sene veyahut biraz fazladır: Bu sene vukuâtının bundan evvelki birinci fıkrasına da bakınız. — İkinci Murad'ın ilkönce saltanattan çekilip sonra tekrar cülûsu Osmanlı menbâlarında iki türlü izah edilir: Bir rivayete göre Varna muharebesinde Sultan Murad padişah sıfatıyla değil, Edirne'de saltanat sürmekte olan oğlu İkinci Mehmet namına başkumandan olarak bulunmuş, harbi kazanmış, Varna'dan Edirne'ye avdetinde yeniden saltanat meyli olduğu hissedilmiş, bunun üzerine Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa'nın telkiniyle İkinci Mehmet saltanatı babasına teklif etmiş, bütün devlet erkânı yalvarmış, asker de İkinci Murad'ı istemiş, bir hayli tereddütten sonra nihayet Sultan Murad tekrar saltanatı kabul edip oğlu İkinci Mehmed'i derhal Mağnisa'ya göndermiş! Fakat Çandarlı-Halil Paşa'nın telkinine kapılıp kendisi teklif ettiği halde babasının saltanatı kabul etmiyeceğini zanneden İkinci Mehmet hiç ummadığı bu neticeden hiç memnun olmamış: Hattâ kendisini teşyi eden veyahut Mağnisa'ya beraber giden meşhur Kadı-asker Molla-Husrev'e Halil Paşa'dan şikâyetle:

— Şu herif bana ne aceb mekreyledi!

demiş ve Molla da teselli sözleri söylemiş. Fakat Çandarlı-Halil Paşa'nın bu oyunu İkinci Mehmed'in gönlünde yer etmiş, sonuna kadar Paşa'ya kin bağlamış ve hattâ Paşa'nın âkıbetinde bu kinin büyük bir tesiri olmuş: Çandarlı-Halil Paşa'nın sadâretten azli için 1453 = 857 vukuâtı içinde "1 Haziran

= 23 Cumâda-l-ülâ, Cuma" fıkralarının üçüncüsüne ve idamı için de gene o sene vukuâtının "10 Temmuz = 3 Receb, Salı" fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarındaki ikinci rivayet bu ilk izah şeklinden çok farklıdır: Bu ikinci rivayete göre Sultan Murad Mağnisa'dan Edirne'ye gelip ikinci defa cülûs etmiş ve Varna muharebesine padişah sıfatıyla gidip geldikten sonra ikinci defa olarak tahtından feragat edip tekrar Mağnisa'ya çekilmiş; bu suretle Varna zaferi üzerine ikinci Mehmet ikinci defa tahta çıkmış; fakat aradan biraz zaman geçince Edirne'de çıkan büyük bir yangın kargaşalığından istifade eden ve ikinci Mehmet devrinde basılmış eksik vezinli akçalardan memnun olmıyan Yeniçeriler "buçuk akça terakki" istiyerek isyan etmiş; bu "terakki" verilip isyan bir derece yatıştırılmış: Yukarda ikinci Mehmed'in ilk saltanat devrinin son fıkrasına da bakınız. Fakat bu buhranın böyle devam edemeyeceğini anlıyan Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa ile diğer vezirler tarafından Mağnisa'ya gizli dâvetnâmeler gönderilmiş: İkinci Murad işte bunun üzerine "ale-l-acele" Gelibolu'ya geçip Edirne'ye gelerek oğlu ikinci Mehmet tahtından indirildikten sonra şehre girip üçüncü defa cülûs etmiş ve ikinci Mehmet de lalâlığına tâyin edilen Saruca Paşa ile beraber tekrar Mağnisa'ya gönderilmiş! Küçük padişahın tarafdarlarından Zağanos Paşa'nın bu münasebetle tekaüde sevkedilip Balıkesir'e gönderildiği de rivayet edilir. Çandarlı-Halil Paşa'nın bu meseledeki rolünü sonradan anlıyan ikinci Mehmed'in kalbinde o andan itibaren Paşa'ya karşı daimi bir ukde kaldığı hakkında da bir takım rivayetler vardır. — Tabii bu son izah doğru olduğu takdirde ikinci Murad'la ikinci Mehmed'in ikiyeşer değil, üçer defa cülûs etmiş olmaları lâzımgelir: Bu iki izah şeklinin her ikisi de baba ile oğul arasında bir saltanat ihtilâfı ve hattâ rekabeti mevcut olduğuna göstermekte birleşiyor demektir. — Her halde bütün bu karışık ve tuhaf rivayetler karanlığı ancak yeni vesikalar bulunduğca aydınlanabilir).

1446 = 850

İkinci Murad'ın Mora seferi ve Mora despotluğunun haraca bağlanması.

(Mora despotu ikinci Theodoros Paleoloğos 1443 = 847 tarihinde ölmüş ve yerine Bizans imparatoru Sekizinci Yoannis Paleoloğos'un kardeşlerinden Konstantinos Drağasis ile Thomas Paleoloğos geçmiştir: Esasen bu prensler ötedenberi Mora'nın birer kısmında tutunmakta oldukları için ikinci Theodoros'un ölümü üzerine Bizans'ın buradaki arazisi yalnız bunların elinde kalmış demektir; işte bundan dolayı o sırada Mora iki despot elindedir: Bunlardan "Drağasis/Drağas" ismiyle de anılan Konstantinos Paleoloğos İstanbul tahtında Sekizinci Yoannis Paleoloğos'un halefi ve Bizans'ın Fatih'e mağlûb olan son imparatorudur; Bizans tahtına bu tarihten iki sene sonra kardeşi Sekizinci Yoannis öldüğü zaman çıkmıştır. — İkinci Murad'ın bu Mora seferinin sebebi, despot Konstantinos'un Balkan muharebelerinden istifade ederek Türk hâkimiyetindeki Mora şehirlerini zaptettikten başka şimali Yunanistan'a doğru da fütuhata kalkışması, Tesalya'da bazı yerler alması ve hattâ bir rivayete göre ikinci Murad'dan Korintos berzahının şimalindeki arazinin kendisine terkini istiyecek kadar ileri gitmesidir. — Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos devrinden-

bei Türklerin Mora istilâsına mâni olmak için Korintos berzahında boydanboya imtidat eden büyük bir sed vardır: Bu seddin inşâsı için 1415 = 818 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Bizanslıların "Eksamilion" ve Türklerin de "Germe-hisar" dedikleri bu büyük sed kulelerle tahkim edilmiş olduğu gibi, etrafına geniş ve derin bir hendek de kazılmıştır; Türklerin "Gürdüs" dedikleri Korintos kasabası işte bu seddin arkasındadır: Gerek berzahın, gerek bu şehrin isminden dolayı Germe-hisar'a "Gürdüs seddi" de denir. Fakat bu büyük tahkimat ilk inşâsından sekiz sene sonra Türkler tarafından yıkılmıştır: 1423 = 826 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Bu sefer Mora despotları Konstantinos ve Thomas kardeşler memleketlerini Türk istilâsına karşı müdafaa için bu muazzam seddi yeniden tâmir ve imâr ettirmişlerdir. İkinci Murad işte bu vaziyet üzerine Mora seferine çıkmıştır. — Bu sırada bütün Mora Bizans prenslerinin elinde değildir: Lâtinlerin idaresindeki son Mora şehirlerini bu iki kardeş istirdad etmiş olmakla beraber, cenuptaki Koron ve Modon gibi yerler hâlâ Venedik müstemlekesi şeklindedir: Hattâ Venediklilerin Mora'yı Türklere karşı Bizanslılardan daha iyi müdafaa edebilmek için Germe-hisar'ı bile onlardan istedikleri rivayet edilir. Bir taraftan da Atina dükası Floransalı "Neri" Mora despotlarının tehdidi altında kaldığı için ikinci Murad'ın himayesine girmiştir. — İkinci Murad şiddetli bir topçu ateşiyle Germe-hisar'da gedikler açtırarak ilkönce Korintos=Gürdüs kasabasını zaptetmiş, ondan sonra Mora boydanboya istilâ edilmiş ve "bir mahbûbe câriye yüz akçaya" satılabilecek kadar çok esir alınmıştır. Türklerin "Balyabadra" dedikleri "Patras" şehri istirdad edilip muhafız kıtalar konulmuştur. — Vaziyet bu şekli alınca Mora despotu Konstantinos Paleologos Sultan Murad'a ilticadan başka çare bulamamış, Germe-hisar seddinin sağlam kalan yerlerini bizzat yıktırmaya, Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiye ve her sene Türk hazinesine haraç vermiye razı olarak mevcudiyetini muhafaza edebilmek imkânını temin etmiştir).

1447 = 851

Arnavutluk'da İskender-Bey ısyanı ve «Kroya = Akçahisar» ın ilk muhasarası.

(Türklerin "Akçahisar" dedikleri "Kroja = Kroya" şehri, İkinci Murad ve Fatih devirlerinde Türklere karşı girişmiş olduğu muharebelerle şöhret bulan ve Garp menbâlarında "Scanderbeg/Skanderbeg" ismiyle anılan meşhur Arnavut sergerdesi İskender-Bey'in merkezidir. Arnavutların "Skanderbega" dedikleri bu İskender-Bey şimalî Arnavutluğun bir kısmına hâkim olan "Kastriot = Kastriyot" ailesindendir: Asıl ismi "Georges Kastriot" dur; şimalî Arnavutluk'daki "Mirdita" beyi "Ghion Kastriot"un oğludur. Bu tarihten 24 sene evvel yapılan bir Arnavutluk seferinde işte bu "Ghion Kastriot" Osmanlı hâkimiyetini kabul edip bir rivayete göre dört oğlunu ve diğer bir rivayete göre de yalnız en küçük oğlu "Georges Kastriot"u rehine vermek mecburiyetinde kalmıştır: 1423 = 826 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. O tarihten itibaren Osmanlı sarayında terbiye edilip ihtidâ bile etmiş olan bu "Georges Kastriot" müslüman ismi olarak "İskender-Bey" adını almış, Türk ordusunda senelerce istihdam edilmiş ve hattâ bâzı kıt'a kumandanlıklarında bile kullanılmıştır. — İskender-Bey'in baba-

sı “Ghion Kastriot” öldüğü zaman, Osmanlı hâkimiyeti altında olmak şartıyla idare etmekte olduğu Mirdita Beyliği İskender'e verilmeyip doğrudan doğruya ilhak ve işgal edilmiştir: İskender-Bey'in işte bundan müteessir olarak isyana kalkıştığı rivayet edilir. — İskender'in Osmanlı ordusundan kaçıp Arnavutluğa gitmesi, 1443 = 847 tarihindeki “İzlâdi-derbendi” muharebesine müsâdif gösterilir: Bir rivayete göre o senenin 3 Teşrinisânî = 10 Receb Pazar günü vukua gelen bu muharebeden bir hafta sonra, yâni 10 Teşrinisânî = 17 Receb Pazar günü düşman zaferinin hasıl ettiği karışıklıktan istifade ederek ordudan kaçmıştır; bununla beraber o muharebeden biraz evvel, yâni aynı sene Teşrinievvelinin 28 inci ve Receb ayının 4 üncü Pazartesi günü kaçmış olduğu hakkında da bir rivayet vardır; hattâ kaçarken ikinci Murad'ın Reis-ül-küttâbını ve yahut Nişancısını hançerle tehdid ederek Akçahisar'ın kendisine teslim edilmesi hakkında sahte bir ferman yazdırıp koynuna koyduktan ve yazan adamı öldürdükten sonra hareket ettiği bile rivayet edilir. Bu tuhaf rivayete göre İskender-Bey yeğeni Hamze ile beraber doğru Arnavutluğa gidip koynundaki sahte fermanı kale muhafızı Hasan Bey'e göstermek suretiyle Akçahisar'a yerleşmiş, ondan sonra bütün Türkleri öldürmüş, Arnavut beylerini etrafına toplamış, resmen irtidad edip yeniden hristiyan olmuş, “İskender-Bey” ismini bırakıp tekrar eski “Georges Kastriot” adını almış ve işte bu suretle Arnavut millî hareketi denilen isyanın başına geçmiştir. — İskender bu teşebbüste muvaffak olabilmek için Venediklilere istinaden ilkönce 1 Mart 1444=11 Zülka'de 847 Pazar günü Venedik idaresindeki Alessio = Leş kasabasının “Saint-Nicolas” kilisesinde muhtelif Arnavut ailelerinin mümessillerini toplayıp kendisini başkumandan intihab ettirmişse de bu sıfatını hiç bir zaman bütün Arnavutluğa kabul ettirememiş ve meselâ meşhur “Dukagin” ailesi İskender'in böyle bir sıfat ve salâhiyetini hiç bir zaman tanımamıştır. Bununla beraber mühim bir yekûn tutan taraftarlarına istinaden harekete başlıyan İskender-Bey kendisini tenkil için Evrenos oğlu Ali Bey kumandasında sevk edilen bir Türk kuvvetiyle 29 Haziran 1444=12 Rebî'ül-evvel 848 Pazartesi günü Debre civarındaki “Torviolli” köyünde ilk mühim muharebesini yapmış ve bu harpte dört bin kadar maktul verdiği halde kendisi sağ kurtulduğu için Arnavutlarca bu bir muvaffakiyet sayılmıştır! — İkinci Murad'ın bir kaç ay süren Arnavutluk seferi işte bu daimî isyan yüzünden açılmış, bâzı yerler istirdad ve işgal edilmiş, Kroya = Akçahisar kalesi muhasara altına alınmışsa da çok sarp ve müstahkem bir mevki olduğu için zaptedilememiş ve bu sırada dağlara çekilen sâbık İskender-Bey yakalanamadığı için ikinci Murad ve Fatih devirlerinde yirmi beş sene kadar süren bir Arnavutluk gailisi çıkmıştır: 1423 = 826 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. Osmanlı menbâlarına göre Akçahisar iki ay muhasaradan sonra susuzluk yüzünden teslim olmuştur. — Bu İskender'in hem baba tarafından, hem ana soyundan İslâv cinsinden olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır; mensub olduğu “Kastriot” ailesinin asıl mâlikânesi “Matia”dır: Bu aile, İskender'in sahte bir ferman göstererek ele ettikten sonra kendisine merkez ittihâz etmiş olduğu “Kroya = Akçahisar” kalesine ondan evvel hiç bir zaman hâkim olamamıştır; onun için İskender'in bir rivayete göre 1443=847 senesi 13 Teşrinisânî = 20 Receb Çarşamba günü Akçahisar'ı hile ile zaptetmiş olmasının bâzı menbâlarda babasının mirasını istirdad etmiş olması gibi

gösterilmesi doğru değildir. Buna benzer bir efsane daha vardır: Bu masala göre Alessio = Leş kasabasında toplanan Arnavutluk mümessilleri Iskender-Bey'i "Arnavut kralı" ilân etmişlerdir: Halbuki Iskender hiç bir zaman kral olmamış, yalnız Türklere karşı Arnavut başkumandanı sıfatını takınmıştır).

İkinci Mehmed'in oğlu şehzâde Bâyezid'in doğumu.

(Bu şehzâde Bâyezid, sonradan Osmanlı tahtına Fatih'in yerine geçen ve Yavuz Sultan Selim'in babası olan İkinci Bâyezid'dir. Doğumu için 856 = 1452 ve 857 = 1453 tarihleri de rivayet edilir. — Bir rivayete göre anasının adı "Gül-bahar-Hatun"dur; bununla beraber İkinci Bâyezid'in Dulgadır prenseslerinden "Mükerreme-Hatun"dan dünyaya geldiği hakkında daha kuvvetli bir rivayet vardır: Fakat babasının bu prensesle evlenmesi 853 = 1449 tarihine tesadüf ettiği için, bu ikinci rivayet doğru olduğu takdirde Sultan Bâyezid'in tabii o tarihten sonra, yâni yukarda bahsi geçen iki senenin birinde dünyaya gelmiş olması lâzımgelir. Bu noktanın ancak sağlam vakıf kayıtlarıyla aydınlanmak ihtimali vardır. — 1449=853 vukuâtının birinci ve 1512=918 vukuâtının ikinci fıkralarına da bakınız).

1448 = 852

İkinci Kosova muharebesi.

(Macar millî kahraman Hunyadi Janos = Yanko Hunyad Arnavutluk gailelerinden istifade ederek Varna'da yediği darbenin intikamını almak istemiştir: 1444 = 848 senesinin İkinci Mehmet devrine tesadüf eden vukuâtı içinde üçüncü, dördüncü ve beşinci fıkralara bakınız. İkinci Kosova meydan muharebesi Macaristan'ın işte bu intikam siyasetinden mütevellittir. Yanko Hunyad bu sefer de Avrupahlardan istimdad ederek Alman, İtalyan, Macar, Leh, Çek ve Uhlarlardan mürekkep bir Haçlı ordusu teşkiline muvaffak olmuştur. Bu ordu da bir mukdar Arnavut bile bulunduğu rivayet edilir; hattâ meşhur Arnavut gergerdesi Iskender-Bey bile bir ordu başında yardıma gelmek taahhüdünde bulunmuşsa da Türk ordusunun sür'atli hareketi buna imkân ve zaman bırakmamıştır. Bu sefer İkinci Murad'a sadık kalan Sırp kralı Brankoviç'le Bizans imparatoru Sekizinci Yoannis Paleologos bu ittifaka iştirâk etmedikleri için İkinci Kosova muharebesinde Rum ve Sırp askerleri bulunmamıştır. — Bundan evvelki birinci Kosova muharebesi Birinci Murad devrindedir: 1389 = 791 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bâzı Garp menbâlarında İkinci Kosova muharebesindeki Türk ordusunun mevcudu 150 bin ve Haçlı ordusunun mevcudunda yalnız 24 - 25 bin kadar gösterilirse de son tetkiklere göre bu rakamların doğru olmadığı muhakkaktır: Her iki tarafın mevcudu ancak ellişer bin kadardır. — Karaman Hükümdarı İbrahim Bey bu muharebede Osmanlı ordusuna yardım kuvvetleri göndermiştir: Hattâ bu kuvvetlerin İkinci Murad istemediği halde gönderilmiş olduğu rivayet edilir. — Bu sırada Macar kralı Beşinci Ladislas henüz çocuk olduğu için Yanko Hunyad krallık nâibi sıfatını da hâizdir. — Belgrad üzerinden Tuna'yı geçip ilerliyen Macar ordusu Osmanlı

himayesinde bulunan Sırbistan'ı istilâya başlamış ve İskender-Bey'in getireceği kuvvetle birleştikten sonra Makedonya istilâsına girişmek maksadını tâkib etmiştir. — İkinci Murad bu Macar teşebbüsünden vaktinde haberdar olduğu için Türk ordusunun başında Kosova sahrâsına kadar ilerleyip düşmanı orada karşılamıştır. İşte bu vaziyet üzerine Yanko Hunyad'ın Arnavut İskender'i beklemiyerek harbi kabule mecbur olduğu rivayet edilir. — İkinci Kosova muharebesi üç gün sürmüştür: Harbin birinci gününe tesadüf eden 17 Teşrinievvel = 18 Şa'bân Perşembe günü muhtelif müsademelerle geçmiş, 18 Teşrinievvel = 19 Şa'bân Cuma günü vukua gelen büyük meydan muharebesinde düşman ordusu çevrildiği için Ulahlarla Macarlar perişan bir halde kaçmış ve hattâ Yanko Hunyad bile o gece kaçıp canını kurtarmaktan başka çare bulamamış ve nihayet 19 Teşrinievvel = 20 Şa'bân Cumartesi günü de son mukavemetlerini yapan ve topçu kuvvetlerine dayanan Alman kıt'aları imhâ edilip bir çok esir alınmıştır. — Müstakbel İstanbul fatihi İkinci Mehmed'in de bu muharebede babasıyla beraber bulunduğu rivayet edilir. Meşhur müverrih Aşık-Paşa-zâde harbe bizzat iştirâk ettiğinden ve hattâ kendi eliyle "bir kâfir depelediğinden" bahsetmektedir. — Yanko Hunyad Varna muharebesinde olduğu gibi Kosova muharebesinden de birkaç kişiyle kaçıp canından başka bir şey kurtaramadığı için eski parlak şöhreti artık tamamıyla sönmüş ve hattâ ihanetle bile itham edilmeye başlamıştır).

1449 = 853

İkinci Mehmed'in Edirne düğünü.

(Müstakbel İstanbul fatihi İkinci Mehmed'e Dulgadır hükümdarı Süleyman Bey'in kızı "Sitti Mükerrerme-Hatun" alınmıştır. Bu münasbeetle Edirne'de yapılan parlak düğünün üç ay sürdüğü rivayet edilir: Bu müddet zarfında her gün şenlikler yapılmış ve bunlara askerle ahali de iştirâk etmiştir. — Bunun da tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ 850=1446 ve 854=1450 senelerinden de bahsedilir. — Bu parlak düğünün 15 Eylül=27 Receb Pazartesi gününden 15 Kânunuevvel=29 Şevvâl Pazartesi gününe kadar tam üç ay sürdükten sonra İkinci Mehmed'in Edirne'den eyâlet merkezi olan Mağnisa'ya döndüğü rivayet edilir: En kuvvetli rivayete göre 1432=835 tarihinde dünyaya gelmiş olan İkinci Mehmet bu sırada on yedi yaşındadır. — Bu suretle Osmanlılar Karaman oğullarıyla Akkoyunlulara karşı Dulgadır oğullarıyla ikinci defa olarak siyasi bir karabet kurmuşlardır: Bu aileden ilk kız alan Osmanlı padişahı Birinci Mehmet'dir; bunun Dulgadır hükümdarı Süli Bey kızı Emine-Hatun'la evlendiği ve hattâ İkinci Murad'ın işte bu izdivaçtan dünyaya geldiği rivayet edilir: 1403 = 805 vukuâtının dokuzuncu fıkrasına bakınız. Bu vaziyete göre İkinci Mehmet ninesinin ailesinden bir kızla evlenmiş demektir. — İkinci Bâyezid'in anası işte bu "Mükerrerme" yahut "Mükprime" Hatun olduğu rivayet edilir: Hattâ bu rivayet bâzı vakıf kayıtlarına de istinad etmekteyse de, buradaki tarihle telifi kabil değildir: Çünkü en kuvvetli rivayete göre İkinci Bâyezid bu tarihten iki sene evvel 1447 = 851 tarihinde doğmuştur; her halde anası Mükerrerme-Hatun olduğu takdirde bu hatunla Fatih'in izdivaç tarihi hakkında gösterilen rakamlardan 1446=850 senesinin doğru olması ve ondan daha kuvvetle rivayet edilen

1449=853 tarihinin de yanlış olması lâzımgelir. — Diğer bir rivayete göre de ikinci Bâyezid'in anası Mükerrreme" yahut "Mükrima" Hatun değil, "Gülbahar Hatun" dur. Bu mesele için 1447=851 vukuâtının son fıkrasına da bakınız).

Arnavutluk fütuhâtı.

(Arnavut sergerdesi "Georges Kastriot = İskender-Bey" bir taraftan Türk kuvvetlerine karşı mücadelesinde devam etmekle beraber bir taraftan da Türklere karşı Venediklilerle birleşiyor ve hattâ ücretli bir Venedik memuru vaziyetine giriyordu: Meselâ 1448=852 senesi 4 Teşrinievvel=5 Şa'bân Cuma günü Venedik cumhuriyetiyle akdettiği bir mukavele mucibince şahsına ve erkek vârislerine senede 1400 duka altını maaş tahsis ettirmiş ve bu kadar az bir para mukabilinde Venediklilere bir şehir terkettikten başka müstemlekelerine taarruz etmiyeceğini de taahhüd etmiştir. İkinci Murad'ın Arnavutluk seferi işte bu vaziyetin pek zarurî bir neticesi demektir. Bu seferde Debre ve Svetigrad şehirleri zaptedilmiş ve bir çok esir alınmışsa da İskender dağlarda çete harbi yaptığı için ele geçirilememiştir),

1450 = 854

İkinci Murad'ın son Arnavutluk seferi ve Krova=Akçahisar'ın ikinci muhasarası.

(Bu sefer için 1449 = 853 tarihi de rivayet edilmekte olduğu için, yukarıki maddede görülen Arnavutluk fütuhâtıyla bu son seferin aynı bir hareket olmak ihtimali de vardır: Şark ve Garp menbâlarında bütün bunlar birbirine karışmaktadır. — İkinci Murad'ın bu son Arnavutluk seferindeki ordusu 100 ve hattâ 200 bin kişilik gösterilirse de bu rakamlarda çok mübalâğa edildiği muhakkaktır. — Krova=Akçahisar muhasarasının beş ay kadar sürdükten sonra Teşrinisânî = Şevvâl ayında kaldırıldığı rivayet edilmekte olduğuna göre Temmuz=Cumâda-l-âhire ayında başlamış olması lâzımgelir. — Mahsurlar içinde Arnavut müdâfilerinden başka Alman, Fransız, İngiliz ve Sırp yardımcıları da bulunduğu rivayet edilir: Kale müdafaasında kullanılan otuz topu Fransızlar idare etmişlerdir. Bu sarp ve müstahkem mevki mukavemet merkezi ittihâz etmiş olan âsi İskender-Bey ve daha doğrusu Gorges Kastriot o sırada dışardan çete baskınlarıyla Türk ordusunu iz'âc etmek vazifesini der'uhde etmiştir: Onun için kale kumandanlığında kont "Urana" isminde biri vardır. — Akçahisar muhasarasında ikinci Murad'la beraber veliahdi ikinci Mehmed'in de bulunduğu rivayet edilir. — Orada dökülen büyük topların iki kantarlık gülleleriyle beş ay döğülen ve çok yüksek bir tepenin üstünde bulunan kalenin fethinden evvel muhasaranın kaldırılması, yeni bir Macar taarruzu hakkında bir takım haberler alınmasındandır; işte bundan dolayı ikinci Murad'ın bu son Arnavutluk seferi yalnız Berat fethiyle neticelenmiştir. — Bâzı Garp menbâlarında Sultan Murad'ın bu muhasarada öldüğü hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir).

1451 = 855

İkinci Murad'ın ölümü.

(Sultan Murad Edirne'de vefat etmiştir: Ölümüne sebep olan hastalık hakkındaki rivayetler muhtelifdir; bir rivayete göre bir gün Meriç nehri üzerindeki Kirişçi adasında gezindikten sonra atla dönerken soğuk aldırıp hastalanmış ve daha kuvvetli bir rivayete göre de nüzul isabet ederek ölmüştür; babası Birinci Mehmed'in de nüzulden öldüğü rivayet edilir: 1421=824 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Ölüm tarihinin senesinde umumiyetle ittifak edilirse de ay ve gün tarihlerinde ihtilâf vardır: Osmanlı menbâlarına göre Muharrem ayının birinci Çarşamba veyahut üç gün hasta yattıktan sonra üçüncü günü ölmüştür: Muharrem'in birinci günü Şubat ayının üçüncü Çarşamba ve 3 Muharrem de Şubatın beşinci Cuma günlerine tesadüf etmektedir; bâzı Garp menbâlarında da 9 Şubat=7 Muharrem Salı gününden bahsedilir; fakat Bursa'daki kitâbesine nazaran en doğru rivayet 1 Muharrem = 3 Şubat Çarşamba tarihidir: İkinci Murad o gün "kuşluk vaktinde", yâni zevalî saat 10 - 11 sularında vefat etmiştir. — Sultan Murad en kuvvetli rivayete nazaran 806=1403-1404 tarihinde doğmuş olduğuna göre 47 - 48 yaşlarında ölmüş demektir; anası Dulgadır hükümdarı Süli Bey'in kızı Emine-Hatun'dur. — İkinci Murad'ın ilk saltanatı 1421=824 tarihinden 1444=848 tarihine kadar yirmi üç yıl ve ikinci saltanatı da 1445=849 tarihinden 1451=855 tarihine kadar altı sene sürmüş olduğuna göre, iki defada cem'an yirmi dokuz sene padişahlık etmiş olması lâzımgelir. — Sultan Murad'ın daha sıhhatteyken bir vasiyetnâme tanzim ettiği, bu vesikada kendisine halef olarak oğlu İkinci Mehmed'i ve ona vasi olarak da Vezir-i a'zam Çandarlı-Halil Paşa'yı tâyin etmiş olduğu, ölüm hastalığında bu vasiyetnâmeyi vüzerasına gösterip onlara da şahitlik ettirdiği ve hattâ bu vesikada İstanbul'un fethi en mühim esas olarak tavsiye edildiği rivayet edilir. — Osmanlı padişahları içinde ilk defa olarak Hicaz'a "Sürre" göndererek Arabistan halkını Osmanlılara ısındıracak islâmî bir siyaset tâkibine başlayan hükümdar da İkinci Murad sayılır: Bununla beraber o an'anenin babası Birinci Mehmet devrinde başlamış olduğuna ait bir rivayet de vardır. — İkinci Murad'ın imar eserleri içinde Edirne'deki üç şerefeli câmi ile meşhur Ergene köprüsü en mühimlerinden sayılır. — Sultan Murad Türkçülük tarihi bakımından da çok mühim bir simâdır: Terceme ve telif suretiyle bir çok Türkçe eserler yazdırmış, Türk âlimleriyle şairlerini himaye etmiş ve bu suretle bâzı müsteşriklerin "İlk Türk romantizmi" dedikleri millî kültür hareketine önyak olmuştur. Bu devirde İkinci Murad'ın emriyle yazılmış en mühim Türkçe eserler içinde Yazıcı-oğlu Ali Efendi'nin Oğuz an'anelerini de ihtiva eden "Tevârih-i âl-i Selçuk"u, Molla Arif Ali'nin on birinci asırdaki Anadolu fethine ait "Dânişmendnâme"si, Şeyhî'nin "Husrev-u-Şirîn"i ve Mercimek-Ahmed'in "Kâbusnâme"si gibi Türk dilinin tarihi bakımından çok kıymetli menbâlar vardır; bunların en mühimlerinden biri de Yazıcı-oğlu Mehmed Efendi'nin dinî edebiyatımızda bir âbide sayılan "Muhammediyye"sidir; o devre ait daha bir çok eserler sayılabilir. İkinci Murad açık Türkçe taraftarıdır: Kendisinin emriyle "Kâbusnâme"yi Acemceden terceme eden Mercimek-Ahmed, daha evvel bir başkasının yaptığı mus-

talâh bir tercemeden padişahın memnun olmadığını ve bir gün Gelibolu'da huzuruna çıktığı zaman:

— Bir kişi Türkiye terceme itmüş, veli rûşen değül!

dediğini ve ondan sonra da:

— Bir kişi olsa ki bu kitabı açık terceme iste!

dediği için kendisinin açık Türkçe ile yeni bir terceme yaptığını anlatır. Bâzı Osmanlı meskûkâtına ilk defa olarak Oğuz Türklerinin Kayı boyuna ait damgayı vurduran da İkinci Murad'dır; zaten Osmanlı nesebinin ilk defa olarak Kayı-Han nesline bağlanması da bu devre müsâdiftir. Hattâ daha sonraları Osmanlı şehzâdelerine "Oğuz" ve "Korkud" gibi Türk mitolojisine ait isimler takılması da İkinci Murad'ın açmış olduğu Türklük ve Türkçülük çığrının bir devamı gibi gösterilir. "P. Wittek"ın fikrine göre İkinci Murad bu milliyet fikrini gençliğinde valilikle bulunduğu Amasya muhitinden almıştır: Danışmendliler devrindenberi eski Türk an'anelerini muhafaza eden bu mıntaka, Yıldırım Bâyezid'in Ankara felâketinden sonra ilkönce Çelebi-Sultan Mehmed'e verdiği milliyet ruhiyle Osmanlı devletinin toparlanmasında en mühim âmil olmuş, ondan sonra da oğlu İkinci Murad'a böyle bir Türkçülük cereyanı açtıracak kadar kuvvetli bir milli şuûr telkin etmiştir. Her halde İkinci Murad Türk milliyetçiliği tarihinde çok mühim ve parlak bir mevki sahibidir ve bu bakımdan ayrıca tetkiki lâzımdır. — İkinci Murad Osmanlı padişahları içinde ilk şair sayılır. — Sultan Murad'ın ölümü, oğlu ve veliahdi İkinci Mehmed'in Mağnisa'dan Edirne'ye muvasalatına kadar 12 - 13 ve bir rivayete göre de 16 gün gizli tultuktan sonra cenazesi Bursa'ya nakledilmiştir: Bursa'da defnedilen son Osmanlı padişahı İkinci Murad'dır; ondan sonrakiler hep İstanbul'dadır. — Çelebi Sultan Mehmet'den sonra ölümü gizlenen ikinci padişah Sultan Murad'dır: 1421=824 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız).

İKİNCİ MEHMET

(Fatih)

«İkinci saltanatı»

— M. 1451 = H. 855 — M. 1481 = H. 886 —

1451 = 855

İkinci Mehmed'in cülûsu.

(Müstakbel İstanbul fatihi İkinci Sultan Mehmet 18 Şubat=16 Muharrem Perşembe günü Edirne'de cülûs etmiştir; bunu İkinci Mehmed'in üçüncü cülûsu sayanlar da vardır: 1445=849 vukuâtı içinde "Edirne'de İkinci Murad'ın ikinci cülûsu" fıkrasına bakınız. — Osmanlı menbâlarında "Muhammed-i Sâni" ismiyle anılan İkinci Mehmet Garp menbâlarında "Mahomet II le Conquérant" diye meşhurdur: "Fatih" tâbirinin fransızca tercemesi olan bu "Conquérant" kelimesi diğer Avrupa dillerinde de mukabil tâbirlerle ifade edilir. — Süleyman ve Musâ Çelebilerin Fetret devrindeki saltanatları hesab edilmemek şartıyla İkinci Mehmet yedinci Osmanlı padişahı sayılır. — En kuvvetli rivayete göre 1432=835 senesi Mart ayının 29 - 30 uncu ve Receb ayının 26 - 27 inci Cumartesi/Pazar gecesi dünyaya gelmiş olduğuna göre, bu ikinci ve kat'i cülûsunda Milâdî takvim hesabıyla yaşının 18 sene, 10 ay ve 20 gün olması, yâni 19 yaşının içinde bulunması lâzımgelir: 1432=835 vukuâtına da bakınız. — Bununla beraber, Fatih'in bu ikinci cülûsunda 20, 21, 22, 23, 24 ve 25 yaşında olduğuna ait daha zayıf bir takım rivayetler de vardır. — İkinci Mehmet Mağnisa'dan Edirne'ye gelinceye kadar babası İkinci Murad'ın gizli tutulan ölümüyle Fatih'in bu kat'i cülûsu arasında geçen on küsur gün hakikatte padişahsız kalmış olan devlet, Vezir-i a'zam Çandarlı-Halil Paşa tarafından sağ gösterilen İkinci Murad namına idare edilmiştir. — Yeni padişahın Edirne'den haber gelir gelmez Mağnisa'dan derhal yola çıkıp iki günde Gelibolu'ya vardığı ve oradan da aynı sür'atle Edirne'ye geldiği hakkında bir rivayet vardır: Fakat Edirne'den Mağnisaya haber gidinceye kadar da bir kaç gün geçmiş olması lâzımgeldiği için, İkinci Murad'ın ölümüyle İkinci Mehmed'in cülûsu arasında geçen fasılanın en aşağı hesapla yedi sekiz gün sürmüş olduğu muhakkaktır; fakat sür'atin bu derecesi hakkındaki rivayetin kat'i surette tevsikine imkân olmadığı için, burada Osmanlı menbâlarının umumiyetle kabul ettikleri 16 Muharrem=18 Şubat Perşembe günü esas ittihâz edilmiştir: İkinci Murad 1 Muharrem = 3 Şubat Çarşamba günü vefat etmiş olduğuna göre, İkinci Mehmet en kuvvetli rivayete nazaran babasının ölümünden 15 gün sonra cülûs etmiş demektir. Bununla bera-

ber Fatih'in bu ikinci cülûsunu babasının ölümünden beş, altı veya on gün sonra, yâni 6 Muharrem=8 Şubat Pazartesi, 7 Muharrem=9 Şubat Salı ve 11 Muharrem = 13 Şubat Cumartesi tarihinde gösteren rivayetler de vardır).

İkinci Murad'ın Bursa'da defni.

(İkinci Mehmed'in valiliğinde bulunduğu Mağnisa'dan Edirne'ye gelişine kadar ölümü gizli tutulmuş olan ikinci Murad'ın tahnit edilmiş cesedi Bursa'ya nakledilip şimdiki türbesinin bulunduğu yere defnedilmiştir. Bu türbenin bulunduğu semte "Murâdiyye" denir: Türbenin üstü kısmen açık ve camlıdır; lâhdi sandukasızdır).

Şehzâde Küçük-Ahmed'in «nizam-ı âlem için» boğularak öldürülmesi.

(Küçük-Ahmed ikinci Murad'ın henüz kundakta bulunduğu rivayet edilen en küçük oğludur: Fatih Mağnisa'dan Edirne'ye gelir gelmez, müstakbel bir saltanat müddaisi saydığı bu büyük kardeşini boğdurup tabutunu babasının cenazesiyle beraber Bursa'ya göndermiştir. — Osmanlı tarihindeki amca, evlât ve kardeş katillliği an'anesine ait vak'alar için 1302=702 vukuâtının birinci, 1360=761 vukuâtının gene birinci, 1385=787 vukuâtının üçüncü ve 1389=791 vukuâtının Birinci Bâyezid devrine müsâdif ikinci fıkralarına bakınız. — Fatih devrinden itibaren bu siyasî idamlar kanunî bir mahiyet almış ve şehzâdelerin saltanat muharebelerine mâni olmak için "Kanunnâme-i âl-i Osman"a şöyle bir madde konulmuştur:

"Ve her kimesneye evlâdumdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-ı âlem için katlitmek münâsibdür; ekser-i ulemâ tecviz itmıştır; anunla âmil olalar".

Her halde bugünkü zihniyetimizle bize çok çirkin görünen bu fecî an'anenin şehzâdeler arasındaki saltanat mücadeleleri yüzünden devlet bünyesinin ikide bir sarsılıp durmasına mâni olmakla büyük bir tesiri olduğu da inkâr edilemez. Zaten bu elîm âdet yalnız Osman oğullarına da münhasır değildir: Şarkla Garbın bir çok müslüman ve hristiyan hanedanlarında mevcut olduğu muhtelif müellifler tarafından tesbit edilmiş acı bir hakikattir. — İkinci Murad'ın Fatih'den başka Ahmed, Alâüddin, Hasan, Orhan ve Küçük-Ahmed isimlerindeki beş oğlundan ilk dördü babalarının hayatında vefat etmiş oldukları için, Küçük-Ahmed'in idamı üzerine Fatih artık rakıbsız kalmış demektir. — İkinci Mehmed'in ilk işlerinden biri de ikinci Murad'ın karısı, Sırp kralı Georges Brankoviç'in kızı ve kendisinin de üveyanası olan Mara Brankoviç'i babasına yollamasıdır: O sırada elli yaşlarında bulunduğu rivayet edilen bu Sırp prensesini son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleologos almak ve bu suretle Osmanlı hanedanıyla bir nevi sıhriyet kurup siyâseten istifade etmek istemişse de prenses reddetmiştir).

Cülûs tebriki için gelen ecnebî elçileriyle sulh muahedelerinin teccidi.

(Son Bizans imparatoru Konstantinos Paleologos, Trabzon Rum imparatoru Dördüncü Yoannis Komninos, Macar krallık nâibi Hunyadi Janos=Yanko Hun-

yad, Sırp kralı Georges Brankoviç ve Eflak, Raguza=Dubrovnik, Cenova hükümetleriyle Midilli Ciniviz Beyliği, Mora despotları, Rodos Şövalyeleri, Sakız ve Galata Ciniviz kolonileri İkinci Mehmed'in cülûsunu tebrik için birbirleriyle yarışarcasına elçiler göndermiştir. — Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos'un Fatih'i tebrik için Mora despotu olan kardeşi Dimitrios'u göndermiş olduğu ve İstanbul'a karşı beslediği fikri belli etmek istemiyen Fatih'in de bu despota teveccüh ve iltifatta bulunduğu rivayet edilirse de bu rivayet zayıftır: Bizans elçileri İstanbuldan gelmişlerdir. — Sondan evvelki Bizans imparatoru Sekizinci Yoannis Paleoloğos 31 Teşrinisâni 1448=3 Ramazan 852 Perşembe günü 58 yaşında ölmüş ve oğlu olmadığı için Mora despotluğunda bulunan ve yaşça kendisinden sonra gelen kardeşi Konstantinos Paleoloğos İstanbul'dan giden bir hey'et tarafından 6 Kânunusâni 1449=11 Zühicce 852 Pazartesi günü Mistra=İsparta şehrinde "Onbirinci Konstantinos Paleoloğos" ismiyle Bizans imparatoru ilân edilmiştir: Büyük kardeşi Sekizinci Yoannis'in ölümünden iki ay altı gün sonra imparator olan bu bedbaht prens Bizans'ın son hükümdarıdır; anası İrina'nın soyadından dolayı "Dragasis" yahut "Dragaş" ismiyle de anılan bu son imparatorun cülûsı İkinci Murad devrine tesadüf etmiş ve Bizans'ın metbûu vaziyetinde bulunan bu Osmanlı padişahı da imparatorluğunu tasdik etmiştir. Bu suretle Onbirinci Konstantin İkinci Mehmed'den 2 sene, 1 ay, 13 gün evvel cülûs etmiş demektir. — İstanbul'u fethederek ölkesiz bir payitahta benziyen bu şehir imparatorluğunun Türk toprakları ortasındaki gayritabiî vaziyetine artık bir nihayet vermek, İkinci Mehmed'in cülûsundan itibaren gece gündüz zihnini işgal eden sâbit bir fikir halindedir. Hattâ İstanbul'un bizzat bir plânını çizerek mütemâdiyen bunun üstünde çalıştığı ve tahkimâtın zayıf noktalarını tâyin edip muhasara harekâtının esaslarını tesbit etmekle meşgul olduğu rivayet edilir. Bununla beraber hazırlıklarını bitirinceye kadar bütün devletlerle olduğu gibi Bizans imparatorluğu ile de iyi geçinmek mecburiyetindedir: İmparatorun elçilerine işte onun için iltifat ettiği rivayet edilir. O sırada Bizans'da mülteci olarak "Orhan-Çelebi" isminde bir Osmanlı şehzâdesi vardır: Fatih bu şehzâdenin masrafına karşılık olarak Bizans hazinesine her sene "üç yüz bin akça" tediyesini bile kabul etmek suretiyle Bizans elçilerine karşı büyük bir sulh temâyülü göstermiştir. Bu şehzâde Orhan-Çelebi'nin hüviyetinde ihtilâf vardır: Bâzı Bizans menbâlarına göre bu prens İkinci Murad'ın dört kardeşinden biri ve Fatih'in amcasıdır; hattâ Bizans'a iltica etmesine sebep olarak da İkinci Murad'ın kendisini öldürmek ihtimalinden korkmuş olduğu söylenir. Fakat diğer bir takım rivayetlere göre de Fetret devrinde Edirne'de saltanat sürmüş olan Birinci Bâyezid oğlu Süleyman-Çelebi'nin oğlu veya bu Süleyman'ın Kasım ismindeki oğlunun oğludur; her halde bu rivayetin doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü Süleyman-Çelebi'nin oğlu olan Orhan-Çelebi 832=1428-1429 tarihinde, yâni Fatih'in cülûsundan 22 sene evvel Bursa'da vebâdan ölmüş ve Murad Hudâvendigâr türbesine defnedilmiştir. İkinci Murad'ın kardeşleri içinde de bir "Orhan-Çelebi" mâlûm değildir. İşte bir taraftan bu vaziyete ve bir taraftan da Fatih'le muâsır olan Orhan-Çelebi'nin babasını "Kasım-Çelebi" gösteren rivayete göre, bu şehzâdenin vaktiyle Fetret devrinin başında büyük şehzâde Süleyman-Çelebi tarafından Bizans imparatoruna rehine olarak teslim edilen ve 1417=820 tarihinde takriben 20-21 yaşlarındayken İstanbul'da

vebâdan ölen Yıldırım Bâyezid oğlu Kasım-Çelebi'nin oğlu olmak ihtimali vardır: 1403=805 vukuâtının son fıkrasına da bakınız. — İstanbul fethinin selâmetini temin için bütün devletlere karşı umumî bir sulh siyaseti tâkibine karar veren ikinci Mehmet, bilhassa en mühim düşman olan Macaristan'la “Smederevo=Semendire”de üç senelik bir mütâreke akdetmiştir: Bu muvakkat Macar sulhünün gene bu sene vukuâtı içinde aşağıda bahsedilen Karaman seferinden sonra akdolunduğu da rivayet edilir. — Raguza=Dubrovnik elçileri de senevi haraç miktarının tezyid edildiğini arzemişlerdir).

«Muhammediyye» nâzını Yazıcı-oğlu Mehmed Efendinin Gelibolu'da vefatı.

(Dini edebiyatımızın en güzel eserlerinden olan “Muhammediyye” 1449=853 tarihinde ikmal edilmiştir: Süleyman-Çelebi'nin “Mevlid”i gibi bestelenerek asırlarca dinî toplantılarda hürmetle okunup dinlenen bu manzum eser Türk edebiyatıyla dil tarihi bakımından da büyük bir kıymeti haizdir. — Yazıcı-zâde Mehmed Efendi büyük velî Hacı-Bayram'ın müridlerindendir. Gelibolu'da yaşamış ve orada ölmüş olduğu için, asırlarca ziyaret edilen kabri de oradadır. — “Muhammediyye” yalnız Türkiye'de değil, bütün Türk âleminde asırlarca okunmuş ve halk nazarında tıpkı “Mevlid” gibi kudsiyet kazanmıştır).

Karaman isyanının tenkili ve Menteşe Beyliğinin istirdadı.

(Osmanlı devletindeki saltanat tebeddülünden istifade etmek isteyen Karaman hükümdarı İbrahim Bey Osmanlılardan eski arazisini istirdad etmek için metbûna karşı isyan etmiş, Germiyan, Aydın ve Menteşe Beyliklerinin vârislerini de memleketlerine saldırap Anadolu'da büyük bir gaile çıkarmıştır: Fatih'in bu iki seferi işte bu vaziyetin tesviyesi içindir. Bu seferde Akşehir'e kadar ilerliyen ikinci Mehmet'le başa çıkamıyacağını anlıyan Karaman oğlu İbrahim Bey Osmanlı padişahına kızını vermek, hâkimiyetini kabul etmek ve evvelce ikinci Murad'n tâyin ettiği hududu bir daha tecavuz etmemek şartlarıyla sulh istemek mecburiyetinde kalmış ve İstanbul fethinin hazırlıklarıyla meşgul olmak isteyen Fatih bu teklifleri kabul etmiştir. Bununla beraber ikinci Mehmed'in en mühim düşüncelerinden biri de Karaman devletini büsbütün ortadan kaldırmaktır:

Bizimle saltanat lâfın idermüş ol Karâmanî
Hudâ fırsat virirse ger karâ yîre karam ânî

beysiyle bu düşüncesini tatbik için daima fırsat beklediğini bizzat ifade etmiş demektir. — Osmanlı menbâlarında Fatih'in bu Karaman seferinden Bursa'ya döndüğü sırada Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa'yı Aydın ve Menteşe üzerine gönderip oralaradaki isyanları tenkil ettirdiğinden ve bilhassa Menteşe'yi yeniden zaptettirerek Osmanlı arazisine ilhak ettiğinden ve bunun üzerine Menteşe oğlu İlyas Bey'in de Rodos'a kaçtığından bahsedilir: Bu ikinci İlyas Bey, 1421=824 tarihinde vefat etmiş olan Birinci İlyas Bey'in torunudur: Birinci İlyas Bey'in “Leys” ve “Ahmed” isimlerinde iki oğlu vardır: İkinci İlyas Bey bir rivayete göre Ahmed'in, bir rivayete göre de Leys'in oğlu gösterildiği için kat'i

bir şey söylemek kabil değildir. Bunlar için 1425 - 1426 = 829 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

Bizans imparatorunun Karaman seferinden istifadeye kalkışması.

(Fatih Karaman seferine çıktığı zaman, Osmanlı devletinin Anadolu gailisin-den istifade etmek istiyen Bizans imparatoru Onbirinci Konstantin Anadolu'daki Osmanlı ordugâhına elçiler göndererek Bizans sarayında mülteci bulunan şehzâde Orhan Bey'in iâşe masarifine karşılık olarak evvelce taahhüd edilmiş olan senevî üç yüz bin akçanın iki mislini istemiş ve bu para verilmediği takdirde şehzâdenin serbest bırakılıp saltanat dâvâsına yardım edileceğini bildirmiştir! İmparatorun bu tuhaf teşebbüsü büyük bir basiretsizlik sayılır. Bir rivayete göre Fatih İstanbul muhasarasından evvel bir gaile çıkarmak istemediği için bu meseleyi Edirne'ye avdetinde halledeceğini söyliyerek Bizans elçilerini savmış ve bir rivayete göre de derhal red cevabını vermiştir: İstanbul muhasarasının tesriinde Bizans imparatorunun bu çocukça gafletinin de müessir olduğu hakkında bir rivayet vardır).

«Cülûs bahşisi» âdetinin başlangıcı.

(Karaman seferinden dönen ikinci Mehmet Bursa'ya girerken Yeniçeriler dar bir yerde yolunu kesip cülûs bahşisi istemişler ve kendilerine "on kese akça" dağıtılmadan padişaha yol vermemişlerdir: Sonraları Osmanlı tarihinde bir çok münasebetsizliklerle mali buhranlara sebep olan "Cülûs bahşisi" âdetinin işte bu suretle başlamış olduğu rivayet edilir. Yaygarayla ve zorla bahşiş ko-parma usulüne yol açan bu münasebetsiz hâdise bazı menbâlarda Yeniçeri ocağının bozulmasına başlangıç sayılırsa da doğru değildir: İlk ısyan teşebbüsü "Buçuk-Tepe" vak'asındadır: 1445=849 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu vak'a üzerine Fatih'in Yeniçeri-ağası Kazancı-Doğan Bey'i kendi eliyle döğüp azlettiği ve bazı Yaya-başlıların da tedib edildiği rivayet edilir. — Bu zamana kadar Ocak'dan yetişen yeniçeri ağalarının bu tarihten itibaren Ocağa ilhak edilen Segbanbaşılardan seçilmiye başladığı hakkında da bir rivayet vardır: 1515=921 vukuâtının "18 Ağustos=8 Receb" fıkrasına da bakınız).

Kütahya'nın Anadolu Beylerbeyliğine merkez ittihâzı.

(Karaman seferinde Aydın ve Menteşe taraflarındaki karışıklıklar teskin edildikten sonra Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa'nın Kütahya'yı merkez ittihâz etmek emrini aldığı rivayet edilir: Bu tarihe kadar Beylerbeylik merkezi Ankara'dır).

1452 = 856

Rumeli-hisarı'nın inşası ve Anadolu-hisarının tâmiri.

(Karadeniz boğazını kapatıp Bizans'ın o taraftan iâşe yolunu kesmek, İstanbul boğazına hâkim olmak ve Anadolu - Rumeli geçidini emniyet altına almak isteyen Fatih elli bin kişilik bir ordu başında Mart ayının 26 ncı ve Rebî'ül-evvel

ayının 5 inci Pazar günü Rumeli-hisarı'nın bulunduğu noktaya gelmiş, hisarın mevkiini bizzat tâyin etmiş, orada bulunan "Saint-Michel" kilisesini yıktırıp enkazını Anadolu'dan getirttiği malzemeye katmış, Karadeniz-Ereğlisi ile İzmit'ten kereste getirtmiş ve Ağustos sonlarına kadar burada kalıp inşaâta bizzat nezaret ederek takriben 3 - 5 bin işçi ve on bin yamak çalıştırmak suretiyle Ağustos sonlarında hisarın ikmaline muvaffak olmuştur. — Fatih Rumeli-hisarı'nı yaptırırken Anadolu-hisarını da bâzı ilâveler ve tâmirlerle tahkim ettirerek top ve asker ikame etmiş ve bu suretle boğazın en dar yerinde her iki sahile karşılıklı olarak hâkim olmuştur: Anadolu-hisarı'nın inşası için 1396.1397 = 799 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Osmanlı menbâlarında eski ismiyle "Boğaz-kesen" denilen Rumeli-hisarı inşaâtının dört ayda ve hattâ bir rivayete göre kırk günde ikmal edildiğinden bahsedilirse de, Bizans menbâlarına göre padişahın hisar yerine gelişi 26 Mart=5 Rebi'ül-evvel tarihine ve hisarın Bebeğe nâzır kule kapısının iç tarafındaki kitâbeye göre de inşaâtın ikmali Receb=Temmuz ayına tesadüf etmekte olduğu için bu muazzam işin takriben üç buçuk ayda bitirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Hisar kurulup mühâfızlar yerleştikten sonra Fatih'in Edirne'ye avdeti de 28 Ağustos=12 Şa'bân Pazartesi gününe müsâdif gösterilir. — Hisar duvarlarının kalınlığı 20 - 25 ve üzerleri kurşunla örtülü kulelerin duvar kalınlığı da 30 - 32 - 35 kadem gösterilir. — İnşaât bitince muhtelif capta toplar konulmuş, Fatih'in en çok itimad ettiği ümerâdan Firuz Ağa kumandasında dört yüz seçme asker ikame edilmiş ve Firuz Ağa'ya Boğaz'dan geçecek bütün gemilerin durdurulması, sancak selâmına mecbur tutulması, teftiş ve muâyene edilip geminin mahiyetine göre bir tranzit resmi alınması ve emre itâat etmiyenlerin derhal batırılması emredilmiştir: Firuz Ağa bu emri aynen tatbik etmiş ve meselâ Ağustos=Şa'bân ayı içinde tâlimâta riâyet etmiyen bir Venedik gemisini derhal batırmıştır. — Bizans imparatorunun inşaât esnasında protesto için gönderdiği elçilere Fatih bu işin haklı bir emniyet tedbiri olduğunu, Hisar yerinin Bizans'a yahut Galata Cinivizlerine aid olmayıp ötedenberi Türklere ait bir geçit noktasından başka bir şey olmadığını, fazla olarak Boğaz'ın bu suretle emniyet altına alınması hem Türk, hem Bizans ticaretine zarar veren Rodos, Venedik ve Katalan korsanları gibi müşterek düşmanların harekâtına nihayet vereceği için imparatorun da bundan memnun olması lâzımgeldiğini ve bilhassa ikinci Murad'ın Varna muharebesine gitmek için Çanakkale boğazından geçmesine Lâtin donanması mâni olduğu zaman İstanbul boğazından ne kadar güçlûkle geçilebileceğini anlattıktan sonra elçilerin hâlâ ısrar edip durduklarını görünce:

— Benim kudretim yettiği yerlere imparatorunuzun ümit ve emeli bile yeti-
şemez! Bu seferlik sizin avdetinize müsaade ediyorum: Fakat bundan sonra da
sizin söylediğiniz sözleri söyleyecek elçiler gelecek olursa, diri diri derilerini
yüzdüreğim!

diye defettiği rivayet edilir: İmparator bundan sonra aklını başına toplamış
ve hattâ bir rivayete nazaran hisarda çalışan ameleye yiyecek bile göndermek
suretiyle Fatih'i teskine çalışmıştır. — İstanbul boğazının 700 metrelik en dar
yerinde kurulan Rumeli-hisarı'nın plânları mimar Muslihüddin'in eseridir. —
Evliyâ-Çelebi seyahatnâmesinden naklen bâzı muahhar menbâlarda bu hisarın
umumî şekli Peygamberimizin Arap yazısındaki ismi şeklinde olduğu ve her

“mim” harfinin yerine bir kule kurulduğu, “hâ” ve “dal” harflerinin yerlerine de birer istihkâm yapıldığı hakkında şüpheli bir rivayet vardır. — Bu hisar hakikatte üç köşeli ve üç kulelidir: Kulelerinden ikisi denize, biri karaya hakimdir; deniz kenarındaki köşeli kuleyi Vezir-i a'zam Çandarlı-Halil Paşa, Hisar köyüne nâzır olan kuleyi Saruca Paşa ve Bebeğe nâzır kuleyi de Zağanos-Mehmet Paşa yaptırmıştır. Hattâ bütün vezirlerle beylerin işçilere örnek olarak bizzat çalıştıkları bile rivayet edilir. — Bâzı menbâlarda Rumeli-hisarı'nın eski isimleri içinde “Yenice-Hisar” ve “Yenice-kale” şekillerine de tesadüf edilir: Anadolu-hisarı'nın eski isimleri içinde de “Yeni-hisar” ve “Yenice-hisar” şekilleri mevcut olduğuna göre bu “yeni” sıfatının ilk inşâ devirlerinde her ikisine de tatbik edilmiş olmak ihtimali vardır. Bununla beraber eski menbâlarda bir zühul olmak ihtimali de akla gelebilir).

Bizans imparatorluğuna harp ilânı ve imparatorun İstanbul kapılarını ördürmesi.

(Haziran = Cumâda-l-ülâ ayında bir Türk seyisinin hayvanlarını otlatmasına mâni olmak istiyen bir Rumu döğmesi üzerine Rumlarla bu bir tek Türk arasında bir kavga çıkmış ve Hisar inşaatına engel çıkarmak için imparatorun emriyle bu gibi hâdiselerin ameleye karşı da sık sık tekrerrür etmiye başlaması aradaki sulhün Bizans imparatorluğu tarafından ihlâli demek olduğu için Fatih nihayet son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleoloğos'a harp ilân etmek mecburiyetinde kalmıştır: İmparatorun Rum tarlalarına tecavuz edildiğinden şikâyet ettiği ve bu şikâyetle ehemmiyet verilmeyince ekinlere zarar veren Türklerin sopa ile koğulmasını emretmiş olduğu için bu hâdisenin çıkmış olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Her halde harp ilânına imparatorun sebebiyet verdiğini son zamanların Türk düşmanlığıyla meşhur Avrupa müellifleri bile itiraf etmektedir: Misâl olarak Gustave Schlumberger'in “Les sigée, la prise et le sac de Constantinople par les Turcs” isimindeki eserinin 1915 Paris tab'ının 26 ıncı sahifesine bakınız. — Rumlardan gördüğü hakaret Bizans'a karşı harp ilân edilmesine ve netice itibariyle de bin yıllık Şarki-Roma imparatorluğunun ortadan kaldırılmasına vesile teşkil eden Türk seyisinin ismi belli değildir: Yalnız Osmanlı hanedanına damad olan bir İsfendiyar prensinin seyislerinden olduğu rivayet edilir; damad olan ve Osmanlı sarayında bulunan İsfendiyar prensi, Kastamonu havalisine hâkim olan Candaroğullarından İsfendiyar Bey oğlu Kasım Bey'dir; bu Kasım Bey o sırada Kastamonu hükümdarı olan İsmail Bey'in amcasıdır. İkinci Murad devrinde Çelebi Sultan Mehmed'in kızlarından biriyle evlenmiştir: 1424=827 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Bu ilk karısı öldükten sonra İkinci Murad'ın kızlarından birini aldığı için Fatih'in eniştesi olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Bâzı Bizans menbâlarında o sırada İsfendiyar hükümdarı olan İsmail Bey'in de İstanbul muhasarasında bulunduğundan bahsedilirse de bu rivayet şüpheli olduktan başka İsmail Bey'in Osmanlı hanedanına damad olmaması, mevzûbâhs olan İsfendiyar prensinin ondan başka biri ve bilhassa Kasım Bey olması lâzımgeldiğine delâlet edebilir: İsmail Bey'in İstanbul muhasarasına iştirâki hakkındaki rivayet için 1453 = 857 vukuâtı içinde 23 Mayıs = 14 Cumâda-l-ülâ fıkrasına ve Kasım Bey'in Osmanlılar tarafından himayesi

için de 1416=819 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Rivayete nazaran İsfendi-yar oğlu bir mukdar askerle Marmara sahilinde ve Silivri'nin şarkındaki "Epibation/Epivatos/Epibados" yâni "Bigados" kasabasına çıkmış, seyisle-rinden biri Bizanslı bir Rumun bahçesinde veyahut çayırında hayvanlarını otlatmaya başlamış, fakat otlagın sahibi olan Rum mâni olmak isteyince Türk Rumu döğmüş, bunun üzerine bir çok rumlar Türkün başına üşüşüp elbirliğiyle dayak atmış, kalkışmış, nihayet Kâhya Bey'e, yâni Osmanlı Dahiliye Nâzırına mesele hakkında bir rapor verilmiş ve Kâhya Bey de bu lâiyhayı Fatih'e tak-dim edince Türk seyisinin uğradığı hakaret Bizans imparatorluğuna derhal harp ilân edilmesiyle neticelenmiştir! Tabii bu vaziyet, Fatih'in nazarında bir Türk seyisinin bir Şarkî-Roma imparatorluğundan daha kıymetli olduğunu gös-terir. Bu vak'a üzerine Fatih'in emriyle Bigados Rumlarından kırk kişinin idam olunduğu da rivayet edilir. — Bizans imparatorluğuyla siyasi münasebetlerin kesilmesine sebep olan bu hâdise 1452=856 senesi Haziran=Cumâda-l-ü'lâ — Cumâda-l-âhire ayına müsâdif olmasına göre Rumeli-hisarı inşaâtının ikmalin-den bir ay kadar evvel demektir. — Bir de İstanbul muhasarasına bizzat işti-râk etmiş olan müverrih Dursun Bey'in "Târih-i Ebu'l-feth" ismindeki eserinde büsbütün başka bir izah vardır: Bu izaha göre "Boğaz-kesen" hisarı yapıldık-tan sonra ordu Edirne'ye dönerken koyun almak isteyen Kapu-kullarından bir kaç kişi ile İstanbul çobanları arasında kavga çıkmış, bu kavgaya bâzi sarhoş Rumlar da karışmış ve netice itibariyle Rumların bu taşkınlığı siyasi muna-sebetlerin kesilmesine sebep olmuştur. Tabii bu iki vak'anın her ikisi de doğru olabilir. Her halde bunlar Fatih'in bir Türk seyisiyle bir kapu-kuluna bile ec-nebiler tarafından hürmetsizlik gösterilmesine tahammül edemiyen ve bu gibi taşkınlıkları harp ilânına bile kâfi bir sebep veyahut vesile sayan zihnîyetini tamamiyle tavzih etmektedir. — Bu sırada Galata Ciniviz kolonisıyla akdedilen bir mukavele mucibince bu koloni Türk-Bizans muharebesinde bitaraf kalmak, taahhüdünde bulunmuştur: Bu mukavelenin 1453=857 tarihinde akdolunduğu hakkında da bir rivayet vardır).

Fatih'in İstanbul önlerinden Edirne'ye hareketi.

(28 Ağustos=12 Şa'bân Pazartesi günü elli bin kişilik ordusuyla Rumeli-hisa-rı'ndan hareket eden Fatih Sultan Mehmet İstanbul surlarının karşısında ordu kurmuş ve üç gün kalıp arazi vaziyetiyle Bizans tahkimâtını tetkik ettikten sonra 1 Eylül=16 Şa'bân Cuma günü Edirne'ye hareket etmiştir. — Bâzi Os-manlı menbâlarında bu münasebetle Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa'nın im-paratordan gizlice aldığı rüşvet üzerine Fatih'i İstanbul fethinden vazgeçirmi-ye teşebbüs ettiği hakkında tuhaf bir rivayet vardır: Bu rivayete göre impa-rator "ebâ-an-ced dostu" olan Paşa'ya içleri altın dolu "mâhiler=balıklar" gön-dermiş ve Paşa da işte bu balıkların "derûnunda olan mebâliği bel'idüp" padi-şahı fikrinden caydırmışa teşebbüs etmiş, fakat Fatih işin içyüzünü bildiği için "Kıyı Edirne'de geçirelim de bahar olunca düşünürüz!" gibi baştan savma bir cevapla Paşa'yı idare etmiş!... Bizans menbâlarına göre de Türkler Halil Pa-şa'ya "Gâvur ortağı" derlermiş! Çandarlı ailesinin bundan evvelki nesilleri hak-kında da böyle bir takım "balık" masalları söylenmiş olduğunu evvelce de gör-müştük: 1396 - 1397=799 vukuâtının üçüncü fıkrasında imparator ikinci Manuil

Paleoloğos'un Çandarlı-Ali Paşa'ya gönderdiğinden bahsedilen "on aded büyük mâhiler içinde altun ve gümüş pişkeşler" bahsine bakınız. Tarihin muhtelif devirlerinde muhtelif şahsiyetlere isnad edilmiş bir takım altınlı balık, karpuz vesaire hikâyeleri vardır! Bununla beraber Halil Paşa'nın İstanbul seferine muhalif olduğunda da umumiyetle ittifak edilmektedir: Hattâ daha ileri gidilerek Paşa'nın imparatora casusluk ettiği bile iddia edilir: Fakat bütün bu rivayetlerin artık iyice sivrilmiye başlıyan devşirmelerle dönmeler tarafından yapılmış ustalık bir propagandadan çıkmış olmak ihtimali de vardır: Çandarlılarla Bizanslıların tarihi münasebetleri için 1453=857 vukuâtı içinde "10 Temmuz=3 Receb, Salı" fıkrasına bakınız).

1453 = 857

2 Nisan = 22 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: İstanbul halicinin ağzına zincir verilmesi.

(Bu meşhur zincir son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleoloğos'un emriyle Venedikli Bartholomeo Soligo tarafından konulmuştur. — Türk donanmasının içeri girmesine mâni olmak için gerilen bu büyük zincirin bir ucu Sarayburnu'na, bir ucu da şimdiki Galata rıhtımının olduğu yere tesbit edilmiştir. Zincirin su yüzünde durması için tahtadan dubalar kullanıldığı ve bu tahta dubaların yuvarlak olduğu rivayet edilir, Sarayburnu'ndaki nokta Yalı-köşkü'nde, Galata'daki nokta da şimdiki Deniz Ticaret dairesinin hizasında gösterilir. İstanbul Askerî Müzesi'nde teşhir edilmekte olan büyük zincirin işte bu tarihi zincirden bir parça olmak ihtimali vardır: Bununla beraber bu zincirin Kanuni devrindeki Rodos fethinde Şövalyeler tarafından oradaki limana gerilmiş olan büyük zincirin bir parçası olduğu da rivayet edilir: 1522 = 928 vukuâtının "29 Temmuz" fıkrasına bakınız).

2 Nisan=22 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: «Şahî» denilen büyük topun İstanbul önlerine getirilmesi.

(Fatih'in İstanbul muhasarası için Edirne'de döktürdüğü muazzam top Kânunusâni=Muharrem sonunda veya Şubat=Safer başında Edirne'den hareketle iki ayda İstanbul önlerine gelip Bizans sârunun beş mil mesafesinde ve İğrikapı karşısında muvakkaten mevzi almıştır. — Orban, Orben yahut Urbani isminde bir Macar ve daha zayıf bir rivayete göre de bir Ulah ustasının döktüğü bu meşhur top o zamana kadar misli görülmemiş bir harp âletidir: Osmanlı ve Bizans menbâlarında bu müthiş top bir "ejder"e benzetilir. Üç ayda yapıldığı rivayet edilir. Sesinin on üç millik bir muhite yayıldığı söylenir. Tunçtan yapılan bu muazzam topun çapı, kutru, güllesi vesair hususiyetleri hakkında muhtelif rivayetler vardır: Bâzı menbâlara göre muhiti 12 karış, granit güllerinin sıkleti 12 kantar, yâni 1200 okkadır. İki saatte doldurulabildiği için günde ancak yedi sekiz defa atılabildiği ve her defasında bir çok zeytinyağı sarfedildiği rivayet edilir. Elli çift öküzle çekilir ve müvazenesini temin için iki tarafında ikişer yüz kişi bulunmak lâzımdır. Bu topun hizmetinde cem'an yedi yüz ve hattâ bin kişi gösterilir, Bu muazzam âlete "Vasiliki=Şahî" ismi ve-

rilmiştir. Edirne'de yapılan ilk tecribesinde bütün şehir duman içinde kalmış ve güllesi bir mil mesafeye gidip altı kadem derinliğinde yere gömülmüştür. İşte bundan dolayı elli arabacı ile iki yüz kazmacı önden gidip yolları düzeltmek şartıyla ancak iki ayda Edirne'den İstanbul'a getirilebilmiştir. — Bu meşhur topun Orban isminde bir ecnebi tarafından dökülmüş olmasını bir takım Türk düşmanları lüzumundan çok fazla istismâr etmişlerdir: Her şeyden evvel bir kere bu Orban Fatih'in istihdam ettiği bir sürü ustalardan ancak biridir. Pa-dışah Rumeli-hisarı'nı yaptırırken kendisine müracaat edip hizmetine giren bu adamdan başka, en başta Saruca Paşa ve mimar Muslihüddin gibi İstanbul muhasarası için çok büyük toplar dökmüş ve döktürmüş bir çok Türk mühen-disleriyle ustaları da vardır: Hoca Sa'düddin: "Saruca Paşa döktüğü top üç yüz kantar bakırdan" hasıl olduğunu söylemektedir; aynı izahata Âli'nin "Künh-ül-ahbâr"ında da tesadüf edilir. Zaten Orban'ın bütün ustalığı dökmeçiliktedir: Halbuki bu top meselesinin bütün ehemmiyeti ve bilhassa Avrupa şatolarının yıkılmasını temin ederek Derebeylik sistemine nihayet vermek suretiyle Or-taç'ağı sona erdirip Yeniçağ'ın başlamasına sebep olan kıymet ve mahiyeti Ba-listik hesaplarının yapılabilmesindedir ve bunu da Orban değil, bizzat Fatih Sultan Mehmet yapmıştır: Türklerin İstanbul fethini bir Barbar istilâsı şek-linde gösteren Schlumberger bile bu hesaplardaki aczini bizzat itiraf eden Or-ban'ın alelâde bir dökmeçilikten ibaret olan basit rolünü ve buna mukabil Ba-listik hesaplarının bizzat Fatih tarafından yapıldığını Bizans müverrihlerinden "Dukas"ın izahâtına istinaden yazdığı şu fıkrasıyla tesbit etmektedir :

"Il [=Orban] avouait cependant ne pas connaître les questions de jet et de portée des projectiles, on dirait aujourd'hui les questions de balistique. Mais Mahomet se fit fort de régler par lui-même ces détails, pourvu qu'Orban lui fournît l'instrument tant désiré".

Bu mesele için müellifin "Le siège et la prise de Constantinople par les Turcs" ismindeki meşhur eserinin 1915 Paris tab'ının 57 nci sahifesine bakınız. Faz-la olarak Orban'ın yaptığı top daha ilk atışlarında çatladığı ve hattâ kendisini de öldürdüğü için İstanbul muhasarasında ancak Türk dökmeçilerinin büyük toplarından istifade edilmiştir. — Büyük Türk topunun İstanbul önlerine gel-mesiyle Haliç zincirinin gerilmesi aynı güne müsâdiftir).

İstanbul civarının işgali.

(Büyük topu getiren müfrezelere nezaret etmiş olan Rumeli Beylerbeyi Dayı-Karaca Paşa İstanbul civarında henüz Bizanslıların elinde bulunan yerlerin iş-galine de memur olmuştur. — İmparatorun kardeşleri tarafından idare edilen ve payitahtla ittisali kalmıyan Mora'daki arazisinden başka Bizans imparator-luğunun İstanbul civarındaki mülhakatı iki kısma ayrılır: Payitaht arazisine muttasıl olmyan bir kısım toprakları şimalde ve Karadeniz sahilindedir; bu kısım "Anchialos=Ahyolu" ve "Mesembria=Misivri" kasabalarıyla etrafındaki bir miktar arazi parçasından ibarettir. İstanbul arazisine ittisali olan diğer kısım da Marmara sahilinde İstanbul'dan Ereğli'ye kadar şerit gibi uzayan saha-dır; bu saha içinde bulunup o sırada fethedilen başlıca yerler garptan şarka doğru "Perinthos=Marmara-Ereğlisi", "Epibation/Epivatos=Bigados", "Kartero

= Kum-Burgaz ve "Hagios-Stephanos/Ayastefanos=Yeşilköy" mevkileridir: Yalnız "Selymbria = Silivri" kasabası tahkimâtına güvenerek teslim teklifini reddetmiş ve ancak İstanbul fethinden sonra artık hiç bir ümit kalmayınca teslim olmuştur: Bu sene vukuâtı içinde sondan iki evvelki fıkraya bakınız. Bu sahil şeridinin iç tarafında da Bizans'ın bir miktar arazisi vardır: İstanbul muhasarasından evvel bütün bunlar işgal edilip şehir tamamıyla tecrid edilmiş, buradaki Bizans Rumlarının bir kısmı kaçıp İstanbul'a iltica etmiş ve bir kısmı da esir edilmiştir. — Bu halin Bizans Rumlarını dehşet içinde bıraktığı rivayet edilir. Rumeli Beylerbeyi Dayı-Karaca Paşa Şubat ayından itibaren şimale ve cenuba doğru hareket ederek bu iki sahayı fethetmiş ve büyük topları İstanbul önüne getirirken de temizleme hareketini ikmal etmiştir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu yerler İstanbul'un fethinden sonra alınmış gibi gösterilirse de, yukarda bahsi geçen Silivri meselesinden galat olan bu rivayet doğru değildir. — Fatih Mora'daki Bizans despotlarının İstanbul müdafaasına yardım etmelerine imkân bırakmamak için Mora'ya da bir akın hareketi yaptırmıştır).

5 Nisan=25 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Türk ordusunun İstanbul önlerine gelişi.

(Muhtelif menbâlarda Fatih'in Edirne'den 23 Mart=12 Rebî'ül-evvel Cuma günü hareket edip 5 yahut 6 Nisan=25 yahut 26 Rebî'ül-evvel Perşembe yahut Cuma küünü İstanbul önünde bulunduğu rivayet edilir: Bununla beraber 2 Nisan=22 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü geldiği hakkında da zayıf bir rivayet vardır. Halbuki Fatih'in Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah Mirza'ya gönderdiği fetihnâmenin Feridun Bey "Münşeât"ındaki suretinde kendisi Edirne'den hareketini 12 Rebî'ül-evvel 857 Cuma gününe müsâdif gösteriyor ki bu Hicrî tarih Milâdın 23 Mart 1453 Cuma gününe tesadüf etmektedir. Gene aynı vesikada muhasaranın da 26 Rebî'ül-evvel 857=6 Nisan 1453 Cuma günü başladığı mu-sarrahtır: Bu vaziyete göre Fatih Edirne'den İstanbul'a on beş günde gelmiş ve 5 Nisan=25 Rebî'ül-evvel Perşembe günü muhtelif kıt'alar vasıl olduktan sonra 6 Nisan'da ordu karargâhiyle kendisinin muvâsalat etmiş olduğu anlaşılmaktadır. — Bununla beraber, Mart'ın son günlerinden ve Rebî'ül-evvel ortalarından itibaren İstanbul önünde muhtelif Türk müfrezeleri görünmeye başlamıştır. — İstanbul'u fetheden Türk ordusunun mevcudu hakkında birbirinden çok farklı rivayetler vardır: Bizans ve Garp menbâlarında 140 binden başlayarak 150, 160, 165, 187, 200, 217, 240, 250, 258, 265, 300 ve nihayet 400 bin rakamlarına tesadüf edilir; Osmanlı menbâları bu hususta vâzih değildir: Yalnız bâzılarında 30 bin ve 70 bin gibi ecnebi rivayetleriyle telif edilemeyecek rakamlara tesadüf edilir; son devir müelliflerinde ise 80 binden 200 bine kadar değişen rakamlar vardır. Yeni Avrupa müelliflerinde de umumiyetle 150-165 bin rakamlarına tesadüf edilir. — Buna mukabil Bizans'ın Rum ve Lâtin müdâfilerinin sayısı gerek son Bizans menbâlarında, gerek muahhar Avrupa tarihlerinde pek az gösterilir: 6973 den başhyan bu rakamlar 8000 ve nihayet 9000 şeklinde teselsül etmektedir! Muahhar Osmanlı müelliflerinden bazıları da müdâfilerin sayısını 50 bin gösterir. İstanbul'da eli silâh tutanlardan pek çok istifade edildiği malûm olmakla beraber, her halde bu vaziyette hakikati tamamiyle tesbite imkân yok-

tur. Bizans ve Garp rivayetlerine nazaran imparator Rumlardan ancak 4973 asker tophiyabilmiş ve üst tarafı da gerek Bizans'da bulunan, gerek o sırada hariçten gelen Ciniviz, Katalan, Venedikli ve Giritli ecnebilere toplanmıştır. Bu ecnebi yardımcıların en mühimmi, Galata kolonisinden dolayı İstanbul mukadderatıyla alakadar olan Ciniviz cumhuriyetinin meşhur "Giovanni Longo di Giustiniani" kumandasında iki gemi ile gönderdiği 500 - 700 kişilik kuvvettir: Müdafaada muvaffak olduğu takdirde imparatorun bu adama Limni adasını vermek va'dinde bulunduğu rivayet edilir! Bu ecnebi müdâfilerinin mecmûu 5-6 bin kadar olduğu hakkında da bir takım rivayetler vardır. İmparator, müdafa başkumandanlığına "Giustiniani"yi tâyin etmiştir. Her halde son devir müelliflerinden "Vasiliev"ın Bizans tarihinde söylediği gibi, surlarda açılan gedikleri kum torbalarıyla doldurmakta papaslar, râhibeler ve hattâ ihtiyarlarla kadınlar ve çocuklar bile başlarına güllerle yağarken gece gündüz çalıştırılmış olduğuna göre, Bizans'ı bütün Bizanslılar müdafa etmiş demektir. — İstanbul önündeki Türk toplarının sayısında da aynı ihtilâfa tesadûf edilir: Bâzı Bizans menbâlarından Avrupa'ya akseden rakamlara göre her biri dört toptan mürekkep on dört batarya, yâni, 56 top kabul edilmek lâzımgelir; bununla beraber 200 toptan bahsedenler de vardır: Her halde İstanbul fethinde Türk topçuluğu en mühim âmil sayılır. — Bizanslıların da top kullandıkları mâlûm olmakla beraber bunların çap itibariyle Türk toplarından çok aşağı oldukları muhakkaktır. — Kara kuvvetlerinde gösterilen nisbetsizlik deniz kuvvetlerinde de gösterilir: Balta-oğlu Süleyman Bey'in kumandasındaki Türk donanması ırılı ufaklı 150 gemiden 480 gemiye kadar yükseltilir ve Halic'deki zincirin arkasına sığınan Bizans ve Lâtin gemileri de ancak 14 - 34 arasında sayılır: Türk donanması sayı bakımından üstün olmakla beraber cesâmet itibariyle düşman gemileri çok üstündür. — Son Bizans müverrihlerinden Kritovulos'un kaydine göre Türk gemileri zırhlı, yâni bakır kaplıdır: Fakat bunların çoğu kürekle hareket eden küçük gemilerdir. — İstanbul'un fethinde Galata hariç olmak üzere Bizans'ın sâr içindeki nüfusu hakkında ileri sürülen rivayetler arasında da büyük farklar vardır: Meselâ 60 bin, 65 bin, 180 bin, 250 bin ve hattâ 300 bin gibi birbirini tutmaz rakamlara tesadûf edilir; her halde son büyük rakamların çok mübalâgalı şeyler olduğu muhakkaktır: Her şeyden evvel bir kere Fatih'in fetihten sonra yaptırdığı emlak tahririne göre o zamanki İstanbul'un ancak 70 - 80 bin nüfus barındırabilecek bir vaziyette bulunduğu anlaşılmaktadır; muhasaraya takaddüm eden günlerde İstanbul civarından şehre bâzı muhacirler iltica etmişlerse de bunlar mühim kütleler değildir ve zaten bu hal son günlere münhasır ârizî bir vaziyettir. Buna mukabil gene muhasaraya takaddüm eden günlerde Avrupa'ya kaçan aileler olduğu gibi, daha Orhan Gazi devrinde Osmanlıların Gelibolu'ya yerleşmesinden itibaren korkuya kapılan Bizanslılarda bir muhaceret cereyanı başlamış olduğuna ait kayıtlar da vardır: 1354 = 755 vukuâtının son fıkrasına bakınız).

6 Nisan = 26 Rebî'ül-evvel, Cuma: İstanbul sûrunun önünde Fatih'in karargâh kurması.

(Fatih'in karargâhı, en kuvvetli rivayete nazaran sârın bir buçuk mil mesafesinde ve şimdiki Maltepe askeri hastanesinin olduğu yerdedir: Bizanslı-

rın “Kaligaria” dedikleri “İğrikapı” karşısında kurulduğuna ait bir rivayet daha varsa da zayıftır. Karargâhın etrafı hendekler ve siperlerle tahkim edilmiş ve çok sıkı muhafaza tertibatı vücuda getirilmiştir. — Karagâh kurulması için 2 ve 5 Nisan = 22 ve 25 Rebî’ül-evvel Pazartesi ve Perşembe tarihleri de rivayet edilir).

6 Nisan = 26 Rebî’ül-evvel, Cuma: Bütün ordusuyla beraber İstanbul sûrunun önünde Cuma namazını kılan Fatih Sultan Mehmed’in muhasara harekâtına başlamasını Türk ordusuna münâdilerle emretmesi.

(Maddî kuvvet kadar mânevî kuvvete de ehemmiyet veren Fatih İstanbul muhasarasına büyük ve meşhur mutasavvıf ve hekim Ak-Şemsüddin’le İstanbul mahallelerinden birine ismi takılan Akbıyık-Dede gibi büyük velileri de getirmiştir. Fatih’in meşhur hocası Molla-Gûrânî ve büyük âlim Molla-Husrev de beraberdir: Bütün bu âlimlerle veliler aynı zamanda mücâhittir. Müverrih Oruc Bey’in dediği gibi, bunlardan başka “Şeyhlerden ve tekyenîşinlerden ve dervişlerden ve ebdâllerden” bir çokları daha vardır. Muhasaranın ilânı üzerine bunlar askerin içine dağılarak fetih propagandası yapmışlardır; yâni bunlar Fatih’in gazâ propagandacılarıdır. Bilhassa Ak-Şemsüddin’in Çandarlı-Halil Paşa’ya isnad edilen menfi role karşı cephe alarak ve mütemâdiyen zafer tebşir ederek ordunun mânevî kuvvetini daima yükseltip artırdığı ittifakla rivayet edilir. — Bu sırada sırf yağma, sadaka, bahşiş ve ihsan ümitleriyle gelmiş bir takım derviş kılıklı mahlûklardan da bahsedilir ki bunlar o devirlerde büyük orduların peşine takılan kuru kalabalıklardır. Ayrıca bir sürü satıcılar da vardır: Türk ordusu mevcudunun mübalâgalı rakamlarla ifadesinde her halde bu vaziyetin mühim bir tesiri olmak lâzımgelir. — İstanbul muhasarasının başladığı gün çok ihtilâflıdır: Burada en doğru rivayet olarak esas ittihâz ettiğimiz 26 Rebî’ül-evvel=6 Nisan Cuma gününden başka 15 Rebî’ül-evvel=26 Mart Pazartesi, 17 Rebî’ül-evvel=28 Mart Çarşamba ve 21 Rebî’ül-evvel=1 Nisan Pazar günlerinden de bahsedilir; fakat bunlar doğru değildir).

6 Nisan = 26 Rebî’ül-evvel, Cuma: Halic’den Marmara’ya kadar muhasara hattının kurulması.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi Fatih Cuma namazını ordusuyla beraber açıkta kıldıktan sonra münâdiler çağırarak muhasara harekâtının derhal başlamasını emretmiş ve işte bu ilân üzerine Halic’den Marmara sahiline kadar bütün sûr boyu derhal işgal edilmiştir: Eski menbâlarda “toprak sürme” denilen siper kazma ameliyatına bir rivayete göre işte bu ilk günden itibaren ve diğer bir rivayete göre de muhasaranın üçüncü gününden itibaren başlanmış; her halde birinci rivayetin daha doğru olması lâzımgelir. — On, on beş bin kadar gösterilen Yenigeri ve Sipahi kıt’alarıyla Maltepe’yi merkez ittihâz eden Fatih’in Marmara sahiline kadar uzayan sağ cenahını Anadolu ve Halic’e kadar inen sol cenahını da Rumeli askeri tutmuştur. — Galata Cinivizlerinin her hangi bir hareketine mâni olmak için Zağanos Paşa da şimdiki Beyoğlu sırtlarını işgal etmiştir: Bu Zağanos-Mehmet Paşa’nın Rum yahut Arnavut dönmesi olduğu hakkında bâzı rivayetler varsa da bunların “Zağanos” isminden

çıkılmış olduğu tahmin edilmektedir; halbuki bu “Zaġanos/Zaġanoz” kelimesi eski Türkçede bir nevi “şâhin” mânâsına geldiği için bunun bir lâkaptan ibaret olmak ihtimali vardır. Zaġanos-Mehmet Paşa İkinci Murad’ın damadıdır: Başka bir hareminden olan kızlarından birini de Fatih’e vermiş olduğu için padişahın hem eniştesi, hem kaynatası vaziyetindedir. İstanbul fethinde Zaġanos Paşa’nın bir çok yararlıkları görülmüştür. İkinci Mehmed’e tarafdâr olduğu için evvelce İkinci Murad tarafından Zaġanos Paşa’nın Balıkesir’e sürülmesi hakkındaki rivayet için 1445—849 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Bununla beraber Fatih ilk saltanatından sonra Maġnisa’ya giderken Zaġanos Paşa’nın kendisine lala tâyin edildiği hakkında da bir rivayet vardır).

6 Nisan = 26 Rebî’ül-evvel, Cuma: Teslim teklifinin Bizans imparatoru tarafından reddi üzerine harp harekâtının başlaması.

(Muhasara hattı tutulduktan sonra Fatih İstanbul’a karşı ateş açmadan evvel son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleoloġos nezdine vezir Mahmud Paşa’yı elçilikle gönderip kan dökülmesine meydan vermemek üzere İstanbul’un derhal teslimini istemiş ve teslim edildiği takdirde bütün ahâlinin canına ve malına hürmet edileceğini bildirmiştir: Son imparator işte bu teklifi reddedip harp mes’uliyetini yüklediği için derhal ateş açılıp harekâta başlanmıştır. — İstanbul’un bu son muhasarasından evvel gerek Araplar, gerek Türkler tarafından muhtelif muhasaraları vardır. İstanbul fethine ait bir çok hadisler rivayet edilir: Müslüman devletlerinin dahilî ve haricî siyasetlerinde ve umumiyetle eski İslâm kütelleri üzerinde din kuvveti en büyük müessir vaziyetinde olduğu için, İstanbul fethine ait hadisler müslümanlarca tâkib edilecek haricî ve askerî siyaset hakkında Hazret-i Peygamber’in birer işareti sayılmıştı. Bu vaziyet, Arap halifeleri nazarında İstanbul’a bir nevi kudsiyet izafe ediyordu: Teokratik bir sistemin başında bulunan bu halifeler için “Kostantiniyye” yolu, dünyevî olduğu nisbette uhrevî bir saâdet yolu; İstanbul üzerine yürümek, bir din ve dünya cennetine gitmek gibiydi. Bu telâkki, Hilâfet tarihinin daha ilk yıllarından itibaren Arapların Bizans topraklarına bir çok seferler açmalarıyla ve bu akınların bâzılarını İstanbul surlarına kadar temdid etmeleriyle neticelendi. Bunun için bir de donanma lâzımdı: Deniz seferlerinde Suriye ve Mısır sahillerinden istifade edildi. Alman “Wellhausen”, İngiliz “Brooks” ve Fransız “Marius Canard” gibi âlimlerin Arap ve Bizans menbâlarına istinaden tetkik ettikleri bu seferlerin en mühimleri beşi bulur: Emevîlerle Abbâsîlerin H. 34=M. 655 ve H. 169=M. 785 tarihleri arasında tam beş İstanbul seferi tesbit edilmiştir; fakat bu beş seferden yalnız ikisinde İstanbul ciddi bir muhasaraya uğramıştır: Bunların biri ve birincisi Muâviyye devrinde, yâni Hicretin 48 - 49 ve Milâdın 668 - 669 tarihinde halifenin oğlu olup İslâm âleminin ebedî lânetine uğrayan ve ismi Türklerce hâlâ bir hakaret kelimesi şeklinde kullanılan “Yezîd’in kumandasındaki ikinci seferdi: Bu meşhur sefere iştirâk eden bâzı ashâb içinde İstanbul önündeki kabrinin Fetih devrinde Ak-Şemsüddin tarafından keşfedildiği rivayet edilen “Ebu-Eyyûb-il-Ensârî” de vardı. İkinci muhasara da gene Emevîlerden “Süleymân ibnü Abdülmelik” devrinde, H. 97 - 99 = M. 715 - 717 tarihlerinde ve bu halifenin kardeşi “Mesleme’nin kumandasındaki dördüncü seferde oldu. Bizanslıların İstanbul’da ilk defa olarak bir câmi

inşasına mecbur olmaları işte bu seferin neticelerinden sayılır. Ondan sonra ve Osmanlılardan evvel İstanbul'da bir kaç defa daha câmi yapılmış ve hattâ bunların birinde büyük Selçukî padişahı Sultan Tuğrul-Beg namına hutba bile okunmuştur. — Osmanlılar devrinde İstanbul yedi defa muhasara edilmiş ve yedincisinde fetholunmuştur. İlk dört muhasara Yıldırım Bâyezid, beşinci muhasara Musâ-Çelebi ve altıncı muhasara da Fatih'in babası İkinci Murad devirlerindedir. Birinci muhasara İstanbul fethinden 62, ikinci muhasara 58, üçüncü muhasara 56, dördüncü muhasara 53, beşinci muhasara 42 ve altıncı muhasara da 31 sene evveldir: Bunlar için 1391=793 vukuâtının üçüncü, 1395=797 vukuâtının birinci, 1396-1397=799 vukuâtının üçüncü, 1400=802 vukuâtının gene üçüncü, 1411=813 vukuâtının sonuncu ve 1422=825 vukuâtının da dördüncü fıkralarına bakınız. — Son Bizans imparatoru ve Fatih'in İstanbul muhasarasındaki hasmı Onbirinci Konstantinos Paleoloğos imparator İkinci Manuil Paleoloğos'un oğludur; evvelce de gördüğümüz gibi, anası "İrina Dragaş"ın soyadından dolayı "Konstantinos Dragasis" yahut "Dragaş" ismiyle de anılır. Bu bedbaht imparator Milâdın 9 Şubat 1404 tarihinde doğmuş ve büyük kardeşi Sekizinci Yoannis Paleoloğos'un imparatorluğu devrinde 1443 den 1449 tarihine kadar takriben altı sene Mora despotluğunda bulunarak İsparta'da oturmuştur. 21 Temmuz 1425 tarihinden 31 Teşrinievvel 1448 tarihine kadar yirmi üç sene Bizans imparatorluğunda bulunduktan sonra İkinci Murad'ın kazandığı ikinci Kosova meydan muharebesinden duyduğu teessüre dayanamıyarak öldüğünden bahsedilen büyük kardeşi Sekizinci Yoannis'in evlâdı olmadığı için Bizans tahtına sağ kalan kardeşlerinin en büyüğü olan bu Mora despotu Konstantinos Dragasis seçilmiş ve İstanbul'dan Mistra=İsparta'ya gönderilen bir hey'et tarafından 6 Kânunusânî 1449 = 11 Zülka'de 852 Pazartesi günü tetvic edilerek 12 Mart 1449=17 Muharrem 853 Çarşamba günü deniz yoluyla İstanbul'a gelmiştir. Bu vaziyete göre kırk beş yaşında imparator olmuş ve İstanbul'un sukutuna kadar dört sene, dört ay, yirmi dört gün çok acı bir saltanat sürmüş demektir. Bunun Bizans tahtına cülûsu, Fatih'in Osmanlı tahtına ikinci cülûsundan iki sene, bir ay, on üç gün evveldir. Onbirinci Konstantin vaktiyle Mora despotluğunda bulunduğu zaman Korintos berzahındaki meşhur "Germe-hisar" seddini İkinci Murad'a karşı bir haftadan fazla müdafaa edememiştir: 1446=850 vukuâtına bakınız. Tâliin ne tuhaf bir cilvesidir ki yedi sene evvel Mora'da babasına mağlûb olduktan sonra, nihayet İstanbul'da da oğluna mağlûb olarak tarih sahnesinden silinip gitmiştir. — Tahta çıkar çıkmaz ilk işinin İstanbul fethi olacağı daha şehzâdelik zamanındanberi şâyi olan Fatih'in cülûsu Bizanslıları derin bir teessür ve hattâ umumî bir dehşet içinde bırakmıştır: İmparator Konstantin bu korkunç vaziyette hristiyanlık namına Papa Beşinci Nicolas = Nikola'dan alelusul imdad dilenmekten başka çare bulamamış ve hattâ asırlardanberi birbirine düşman olan İstanbul ve Roma kiliselerinin birleştirilmesine bile râzı olmuştur. Garp menbâlarında Papa Nikola İstanbul'a yardım kuvvetleri yerine iki mezhebi birleştirecek bir kardinalden başka bir şey göndermemiş olmakla tenkid edilir: Aslen Selânikli veyahut Moralı bir Rum olduğu rivayet edilen bu kardinal İsidore = İzidor büyük bir gemiye iki yüz İtalyan askeri doldurarak İstanbul'a gelmiş ve 12 Kânunuevvel 1452=30 Zülka'de 856 Salı günü Ayasofya kilisesinde imparatorla devlet erkâ-

nı da hazır bulunduğu halde büyük bir âyin yaparak Rum patriki Grigorios Mammas'la beraber Ortodoks ve Katolik mezheplerinin birleştirildiğini ilân etmiştir. Zaten bu patrik Grigorios ötedenberi birleşme taraftarı olduğu için halkın nefretine uğrayıp mevkiinden atılmışsa da son zamanlarda Papa'nın tavsiyesiyle tekrar patrik ilân edilmiş menfur bir tiptir: Mezheplerine vatanlarından çok fazla bağlı olan Bizanslılar imparatorun bu fedakârlıklarını "küfür" saymışlar ve İstanbul sokaklarında Türk sarığı görmeyi kardinal şapkası görmeye tercih ettiklerinden bahse başlamışlardır! Hattâ bu cereyanın başında Başvekil Lukas Notaras'la patrikin en şiddetli düşmanı sayılan meşhur papas Gennadios Skholarios gibi halkın çok sevdiği mühim şahsiyetler vardır: Bu Skholarios'un mütemâdiyen bozgunculuk ettiği rivayet edilir; hattâ Fatih'in adamı olmak ihtimali bile vardır: Fetihten sonra "Gennadios" ismiyle patriklik makamına getirilmiş olması bu ihtimali az çok teyid edebilecek bir delil bile sayılabilir. — Bizans imparatoru Avrupa katolikliğine karşı bu kadar fedakârlıklara katlandığı halde hemen hiç bir yardım görememiş ve netice itibariyle mezhep meselesinden dolayı kendi tebaası arasına bir tefrika ilka etmiş veya hut esasen mevcut olan bir tefrikayı büsbütün alevlendirmiş demektir. — Bu korkunç buhran içinde imparatorun bütün yapabildiği, muhasara başlamadan evvel İstanbul surlarının mümkün olduğu kadar tâmiriyle Adalar'ın tahkiminden ve şehre erzak yığmaktan ibarettir: Onun için Bizanslılar bu son muhasarada iâşe buhranı çekmemişlerdir).

11 Nisan = 1 Rebî'ül-âhir, Çarşamba: Büyük topların mevzilerine yerleştirilmesi.

(Osmanlı ve Bizans menbâlarında "ejder"e benzetilen ve "Vasiliki=Şâhi" denilen en büyük top Fatih'in karargâhı civarında bir noktaya konulduğu ve etrafına da altışar kantarlık güllerle atan büyük toplar yerleştirdiği için, bu müthiş âletlerin tam karşısına tesadüf eden "Ayos-Romanos"=Saint-Romain" kapısına Türkler "Top-kapusu/Topkapu" ismini vermişlerdir. İlk önce İğrikapu hizâlarında bulunan bu büyük topun o noktaya 23 Nisan=13 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü getirilmiş olduğu da rivayet edilir).

12 Nisan = 2 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Şafakla beraber bütün sûr boyunca İstanbul bombardımanının başlaması.

(Bu bombardıman ordunun şehre girdiği güne kadar mütemâdiyen devam etmek şartıyla kırk sekiz gün sürmüş ve çok müstahkem olan İstanbul'un bâzı yerde iki ve bâzı yerde üç sûrdan mürekkep tahkimâtı işte bu sayede yer yer yıkılarak şehir fethedilebilmiştir. — Topçu atşlerine çok defa Fatih bizzat nezaret etmiştir).

12 Nisan = 2 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Türk donanmasının Dolmabahçe önlerinde tahassüdü.

(Bu sırada donanma Balta-oğlu Süleyman Bey'in kumandasındadır. Türk gemilerinin Kabataş'da veya Balta-limanı'nda toplanmış olduğu hakkında da bir takım rivayetler vardır; hattâ Balta-limanı'nın ismi amiral Balta-oğlu'nun bu noktayı üssülhareke ittihâz etmiş olmasıyla izah edilir. Bununla beraber ilk

günü Dolmabahçe önünde demir atıldığı kuvvetle rivayet edilmektedir: O devirde Dolmabahçe bir koy halindedir. O gün donanmanın tahâşşüdü zevali saat birde tamamlanmıştır).

18 Nisan = 8 Rebî'ül-âhir, Çarşamba: Adalar'ın fethi.

(Kızıl-Adalar'ın işgaline donanma kumandanı Balta-oğlu Süleyman Bey memur edilmiştir: Bu adalardan müstahkem olan yalnız "Prinkipos = Büyükada"dır; Büyükada kalesi muhasaradan biraz evvel imparatorun emriyle tâmir ve tahkim edilmiştir; İstanbul'da olduğu gibi buraya da yerli ve ecnebi muhâfızlar konulduğu rivayet edilir; onun için diğer adalar kolayca işgal edildiği halde Büyükada kalesi mukavemet etmiş ve hattâ bombardımana da dayanmıştır: Bu vaziyet üzerine işi uzatmamak istiyen Balta-oğlu sürun etrafına bir çok ağaç, ot, kükürt, katran vesaire koydurup büyük bir yangın çıkarmış ve bu yangının alevleri kale içine sarkınca çaresiz kalan müdâfililer teslim olmuşlardır: Bu müdâfilerden yerli Rumların esir edilmesiyle iktifa edildiği halde ecnebler idam edilmiştir. — Adaların işgali için 19 Nisan=9 Rebî'ül-âhir Perşembe tarihi de rivayet edilir).

20 Nisan = 10 Rebî'ül-âhir, Cuma: Bizans'a yardım için gelen dört Lâtin ve bir Rum gemisinin Osmanlı donanmasından kurtulup Halic'e girmesi.

(Bu büyük gemilerin dördü Papalık makamından gönderilen erzak ve mühimmatı getirmiştir; Rum gemisinin bunlara yolda iltihak ettiği rivayet edilir. Papa'nın gönderdiği gemiler Cinivizlere aittir; bunlarda bir mukdar asker de vardır. — Umumiyetle Lâtin gemilerinin parlak bir zaferi ve Osmanlı donanmasının müthiş bir mağlûbiyeti şeklinde tasvir edilen bu hâdise hakikatte iddia edildiği kadar mühim bir şey değildir: Mahsur Bizanslılarla onlara yardım eden Avrupalılar muhasaranın kendilerini biraz sevindirebilen bu yegâne vak'asından çok büyük hayallere kapılıp bir aralık Avrupa yardımı hakkında bir takım ümitler bile beslemeye başlamışlar, son Bizans müverrihleri de tabiatıyla meseleyi lüzumundan çok fazla izam etmişlerdir. O zamanki Lâtin ve Bizans menbâlarına dayanan Avrupa müverrihlerinin mübalâgalı izahları son Osmanlı müelliflerine bile intikal etmiştir. Halbuki muâsır Bizans ve Lâtin menbâlarının izahatı dikkatle tahlil edildiği takdirde hâdisenin Lâtin gemileri için bir muzafferiyetten ziyade tâlin yardımından mütevellit bir muvaffakiyet ve Türk gemileri için de bir mağlûbiyetten ziyade havanın müsaadesizliğinden çıkmış bir muvaffakiyetsizlik demek olduğu kolayca anlaşılır: Her şeyden evvel bir kere bu düşman gemileri Türk gemilerinden çok büyük ve bilhassa çok yüksektir ve müsademe bu yüksekliklerinden çok istifade etmişlerdir. Fakat Lâtin muvaffakiyetinin en mühim âmilleri o günkü lodos rüzgârıyla Boğaz'daki akıntıdır: Onlar Sarayburnu'ndan Halic'e doğru rüzgârla akıntıdan istifade ederek kolayca gidebildikleri halde Beşiktaş tarafından gelen Türkler muhalif rüzgârdan istifade edemedikten başka akıntıya karşı kürek çekmek mecburiyetinde kalmışlardır. Hattâ bir aralık rüzgâr şiddetini biraz kaybettiği halde Lâtinler bu sefer de akıntıdan istifade ederek Halic'e doğru ilerlemekte devam etmiş-

lerdir. Bütün bunlara rağmen kürek kuvvetiyle düşmanlarına yaklaşan Türkler nihayet onların yanında hep bir araya geldikleri zaman tekne kalabalığından dolayı kürek çekemeyecek hale gelmişlerdir. İşte bu çetin şartlar içinde Sarayburnu ile şimdiki Tophane arasındaki mesafede şiddetli bir harp olmuş, bu harp gemilerden ziyade tayfalar arasında cereyan etmiş ve Lâtinlerle Rumlar gemilerinin yüksekliğinden işte bu vaziyette istifade ederek ve bilhassa çanaklıklarla direklerle çıkarak mukabele etmişlerdir. Bu nisbetsiz müsademe düşman muvaffakiyetinin en mühim âmillerinden biri de meşhur "Grégeois" atesidir. Fakat bütün bu aksiliklerle nisbetsizliklere rağmen Balta-oğlu'nun Amiral gemisi Lâtin gemilerinin arasındaki büyük Bizans gemisine baştan bindirip mahmuzlamış, Türk gemicileri düşman gemilerine atlayıp şiddetli bir boğuşma başlamış ve Bizans menbâlarının da itiraf ettikleri gibi Lâtinlerle Rumlar için artık teslimden başka bir çare kalmadığı sırada birdenbire çıkan şiddetli bir lodos rüzgârı birbirine bağlanmış olan düşman gemilerini büyük bir sür'atle Halic'e doğru götürdüğü için hepsi birden kurtulup Halic'den içeri alınmıştır. — Lâtinlerle Rumların rüzgârla akıntıdan istifade ederek muazzam gemilerle kaçıp kurtulmalarından ibaret olan bu vak'ayı Türk donanmasının büyük bir mağlûbiyeti gibi göstermek tabii doğru değildir. — Bu deniz harbini bir taraftan Bizans'ın mahsur Rumları heyecanla seyredelerken, şimdiki Galata rıhtımının bulunduğu sahilin bir noktasından da Fatih Sultan Mehmet maiyyetiyle beraber vak'ayı başından sonuna kadar tâkib etmiş ve hattâ bir aralık gemiler bir taş atımı kadar sahile yaklaştıkları zaman heyecanından kendini zaptedemeyen Fatih atını denize sürüp kaftanının etekleri ıslanuncaya kadar suların içinde ilerliyerek Balta-oğlu'na bağırıp çağırması, bir takım heyecanlı emirler vermiş ve bu hareketiyle karşı sahilden seyreden Bizanslıları hayretler içinde bırakmıştır. — Bu vak'a için 16 Nisan=6 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü de rivayet edilmişse de bu rivayet çok zayıftır).

21 Nisan = 11 Rebî'ül-âhîr, Cumartesi: Balta-oğlu Süleyman Bey'in azliyle Deryâ Kapdanlığına Hamze Bey'in tâyini.

(Balta-oğlu'nun yukarıki fıkra da bahsi geçen muvaffakiyetsizliğinden dolayı azlolunduğu rivayet edilir: Fakat bunda da ihtilâf vardır; bir rivayete göre Balta-oğlu o günkü müsademede bir gözünü kaybetmiş olmasına rağmen azledilip Fatih'in huzurunda yüz değnek yemiş veyahut Fatih bizzat dayak atmış ve hattâ malını da müsadere ettirmiştir; fakat diğer bir rivayete göre de azledilmemiş ve muvaffakiyetsizliğine rağmen büyük şecâatinden dolayı mevkiinde ibka edilmiştir; bununla beraber azil rivayeti daha kuvvetlidir; her halde Fatih'in fevkalâde sebepler yüzünden çıkmış muvaffakiyetsizliklere bile tahammül edemeyecek bir mizaca malik olduğu muhakkaktır. — Donanmanın bu muvaffakiyetsizliği üzerine Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa ile taraftarlarının ordu içinde yeniden propaganda yaparak muhasaranın kaldırılmasına çalıştıkları ve bilhassa Avrupa'dan Bizans'a gittikçe daha fazla yardım geleceği hususunda Fatih'i iknâ etmek istedikleri, fakat bütün bu menfi telkinlere karşı büyük Fatih'in mânevî bir kale gibi durduğu rivayet edilir. — Süleyman Bey'in yerine Hamza Bey yahut Paşa'nın değil, Hâs-Yunus Bey'in tâyin edildiği hakkında bir rivayet daha varsa da zayıftır).

22 Nisan = 12 Rebî'ül-âhir, Pazar: Gece karadan geçirilen Türk filosunun gündüz Haliç'de görünmesi.

(Bu filonun "Boğaz denizinden Limon denizine" karadan geçirilmesi 21/22 Nisan = 11/12 Rebî'ül-âhir Cumartesi/Pazar gecesine tesadüf etmiştir: Geçirme hareketinin takriben akşam saat altıdan sabah saat altıya kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. — Boğaz sahilinden Haliç sahiline karadan nakledilen gemilerin sayısı hakkında 67, 68, 70, 72 ve hattâ 80 rakamları rivayet edilir: Umumiyetle 70 rakamı esas tutulmaktadır. — Karadan geçirilen gemilerin uzunlukları 50 - 70 kadem gösterilir; bunlar umumiyetle 15 - 22 sıra kürekli ve yelkenli harp gemileridir. — Karada kat'edilen mesafe için de 3 mil, 8 mil ve 8 stadion gibi muhtelif rivayetler vardır: Bu rivayetlerdeki "mil" bin kadem ve "stadion"da altı yüz kadem olmak itibarıyla bunların telifine imkân yoktur. — Bu gemilerin Boğaz sahilindeki hareket noktasıyla karadaki güzergâhı hakkında muhtelif rivayetlerle tahminler vardır: Bâzı Osmanlı menbâlarında donanma üssü olan Balta-limanı'ndan veyahut Rumeli-hisarı'ndan hareket edildiği hakkında pek zayıf bir iki rivayet varsa da mesafenin uzaklığından dolayı bunların doğru olmadığı muhakkaktır; diğer bâzı menbâlarımızda da Beşiktaş rivayeti vardır. Bu meselede Bizans menbâları da sarîh değildir: Yalnız muâsır bir Bizans menbâında "Diplokionion=Çifte-direk" ismiyle anılan bir hareket noktasından bahsedilmektedir; fakat bu nokta neresidir Bunda bile ihtilâf vardır: Bir tahmine göre "Kabataş", bir rivayete göre "Dolmabahçe" ve hattâ bir nazariyeye göre de "Tophane" olması lâzımgelir; ilk iki tahmin en kuvvetlileridir. Zaten Tophane'den hareket edilmiş olduğu takdirde Boğazkesen yokuşundan şimdiki Galatasaray hizâlarına çıkıldıktan sonra Altıncı-daire taraflarından Haliç'e inilmiş olması lâzımdır: Fakat bu mahrek tâkib edildiği takdirde yol tesviyesi hazırlıklarının Galata Cinivizleri tarafından görülmek mahzuru vardır: Muâsır bir menbâ olan "Dursun Bey Tarihi"nde her ne kadar Osmanlı kadırgaları Galata kalesinin "ensesinden" geçirilmiş gösterilmekteyse de, eski Türkçede "arka taraf" mânâsına gelen bu "ense" kelimesinin yakınlık ve uzaklık mefhumlarından ziyâde istikamet ifade eden bir tâbir olduğu unutulmamalıdır. Onun için en kuvvetli tahminlere göre o zaman bir koy şeklinde olan şimdiki Dolmabahçe hizâsından ve Maçka'nın önündeki dereden geçirilerek ve bugünkü Harbiye binâsından itibaren de takriben şimdiki Dolapdere istikameti tâkib edilerek Kasımpaşa deresinden Haliç sahiline inilmiştir. Bugünkü Vali-konağı cad-desinde ve Harbiye Mektebi tarafında son zamanlara kadar mevcut olan ve yakında yıkılan bir karakolun şimdi İstanbul Belediye Müzesi'nde muhafaza edilen kitâbesinde bu güzergâhı teyid eden şöyle bir beyit vardır:

Cenâb-î Fâtih'in İstanbul'u fethettiği demde
Bu yerden berren sefîne sevkine bir rehğüzâr oldu

İkinci Abdülhamid'in irâdesiyle müverrih Cevdet Paşa'nın riyâsetinde teşekkül eden bir komisyonun ilmi tetkikatı üzerine oraya konulan bu kitâbe son zamanlara âit olmakla beraber en kuvvetli rivayete istinad ediyor demektir; bununla beraber son zamanlarda Dolmabahçe-Taşkılla-Taksim istikametine ait yeni bir nazariyeye de serdedilmiştir: Fakat bu da bir tahminden ibarettir. — Fatih bu

gemi geçirme hazırlıklarını büyük bir mehâretle gizlemiş ve 21 Nisan—11 Rebi'ül-âhir Cumartesi sabahından itibaren Beyoğlu tepelerine yerleştirdiği bataryalarla Haliç'deki Bizans gemilerini bombardıman ettirerek ve İstanbul tarafındaki sûrlara karşı da büyük topraklarla şiddetli bir ateş açtırarak düşmanın dikkatini hep o taraflara çekip gemilerin nakli hareketini tamamiyle setre muvaffak olmuştur. — Bu hareket, bütün güzergâhın toprak tesviyesi yapıp taşlar döşendikten sonra üzerine ray gibi kızaklar konularak bunların üstünde makaralar ve tekerleklerle müteharrik beşiklere gemileri koyup çekmek suretiyle tatbik edilmiştir. Gemilerin çekilmesinde ordunun arabacı, lâgımcı ve baltacı bölükleriyle binlerce asker kullanılmış ve gemi beşiklerine öküzlerle mandalar koşulmuştur. — Türk gemilerinin tepeye çıkınca karadan yelken açtıklarına ait bir takım kayıtlara da tesadüf edilmektedir: Tabii bunlar alay için tayfalar tarafından yapılan neş'eli hareketlerden kinâyedir; hattâ eğlence olarak karada kürek çekme hareketleri yapan şakrak askerlerin kahkahalar attıklarından, gemilerini fenerler ve rengârenk bayraklarla donattıklarından ve “tabl-u-nekkare” çaldıklarından bahsedilir. — Garp menbâlarında bile bir hârîka sayılan bu hareket o şekilde tanzim ve tertib edilmiştir ki ilk yola çıkan gemiler Kasımpaşa deresinden Haliç'e indikleri sırada son gemiler de Boğaz sahilinden karaya çekilmiye başlamıştır. — İstanbul tarihinde buna benzer bir hareketten daha bahsedilir: Milâdın 626 tarihinde ve Hicretin beşinci senesinde, yâni imparator Hıraklios devrinde seksen bin kişilik bir ordu ile Tuna boylarından gelip İstanbul'u muhasara eden Avar hakanı binlerce oyma kayıktan mürekkep iptidâi bir donanmayı karadan geçirerek şimdiki Eyüp taraflarında Haliç'e sokmuştur: Fatih'in işte bu hâtıradan mülhem olduğunu farzedenden bile vardır! Fakat her halde Osmanlı padişahının yelkenli ve zırhlı donanması, Avar hakânının oyulmuş kütüklerden ibaret iptidâi kayıklarından çok farklıdır. — Fatih'in bu fevkalâde muvaffakiyeti bütün düşmanlarını hayretler içinde bırakmış, o zamanki Türk mühendislerinin büyük kudret ve iktidarını Bizans müverrihleri bile hayranlıkla takdir etmiş ve bu andan itibaren Bizanslıların mâneviyâtı artık tamamiyle sarsılmıştır. — Sabahlayın gözlerini açınca Haliç'in ağzındaki meşhur zincir yerinde durduğu halde Türk donanmasının içerde olduğunu gören mahsurları dehşet içinde bırakmış olan bu hareket, İstanbul muhasarasında ikinci bir cephenin açılması demektir: Bu suretle Bizanslıların “Khrysokeras=Altın-Boynuz” ve o zamanki Türklerin de “Limon=Liman” dedikleri Haliç'in şimdiki Kasımpaşa'dan Eyüb'e kadar olan kısmı Türk hâkimiyetine girdiği için İstanbul sûrunun bu taraftan da topa tutulması temin edilmiş, müdâfîler kuvvetlerinden bir kısmını ayırıp buraya getirmek mecburiyetinde kaldıkları için arkadaki büyük cepheleri biraz daha zayıflamış ve bilhassa Haliç'in hem içinden, hem dışından iki ateş arasında kalan Bizans ve Lâtin gemilerinin vaziyeti vahim bir şekle girmiştir. Hattâ bundan dolayı bir gece Haliç'teki Türk filosunu gizlice ateşleyip yakmaya karar verdikleri halde bir taraftan Bizanslılara yardım ve bir taraftan da Türklere casusluk eden iki yüzlü Cinivizlerin düşman tertibatını haber vermesi bu şûikasda suya düşürmüştür. — Haliç'deki düşman donanmasına karşı karadan gemi yürüten Fatih, gene o düşman donanmasına karşı büyük dehâsının ihtiyaç karşısında bulunduğu fevkalâde bir keşfi de tatbika muvaffak olmuş, Haliç'deki Bizans ve Lâtin ge-

millerini vurmak için "Havan topu"nu bizzat icad edip ilk örneklerini İstanbul önllerinde döktürerek Beyoğlu sirtlarından ve Galata üzerinden aşırma endah-
la Halic'in içindeki düşman gemilerini batırmağa başlamıştır. Bu yeni keşfin
gerek hesapları, gerek plânı bizzat Fatih'indir: Osmanlı ve Bizans menbâları-
nın bâzılarında buna ait izahat vardır).

**23 Nisan = 13 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Türk gemilerinin kara
yolundan Halic'e girmesiyle ikinci bir cephe açılmasındaki vahâmeti
anlıyan Bizans imparatorunun en ağır şartlarla sulh akdi için Fatih'e
müracaatı.**

(Artık mâneviyyâtı tamamiyle kırılmış olan Bizans imparatoru Onbirinci
Konstan'in bu müracaatından bahseden Osmanlı menbâlarında gün tarihi yok-
tur: Yalnız Bizans müverrihlerinden Dukas bu teşebbüsün Türk gemileri Ha-
lic'de görülmesi üzerine derhal yapıldığını tasrih ettiğine göre 23 Nisan = 13
Rebî'ül-ahir Pazartesi gününe müsâdîf olması lâzımgelir: Bununla beraber 22
Nisan = 12 Rebî'ül-âhir Pazar gününe müsâdîf olmak ihtimali de vardır. —
İmparatorun teklifleri içinde İstanbul sûruna kadar olan yerlerin tamamiyle
Türklerle terki, Fatih'in tâyin edeceği en yüksek haracın derhal kabulü ve hattâ
Bizans'daki emniyet ve inzibat memurlarının Türkler tarafından tâyini gibi çok
ağır şartlar rivayet edilir; fakat Bizans elçilerine:

— Ya ben Bizans'ı alırım, yahut Bizans beni alır!
diyen şanlı hakan şartsız teslimden başka şart kabul edemeyeceğini söyliyerek
bu zelilâne müracaatı kat'î surette reddetmiştir).

**23 Nisan = 13 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Türk ordusunun Halic'de
köprü kurması.**

(En kuvvetli tahmine göre Kumbarahane ile Defterdar iskelesi arasında kuru-
lan bu köprü'nün genişliği beş kişinin yanyana geçmesine müsait olacak kadar-
dır; uzunluğu takriben iki bin kademdir. Bu köprü için binden fazla duba kul-
lanılmıştır; bu dubaların üstüne demir çengellerle bağlanan kalaslar tesbit edil-
miş ve onların üzerlerine de döşeme tahtaları kaplanarak çok muntazam ve
sağlam bir köprü vücuda getirilmiştir. Bu müstahkem köprü'nün iki yanına tes-
bit edilen dumbazlara toplar yerleştirildiği gibi, karadan getirilen gemilerden
bâzıları da buraya çekilmiş ve bu suretle İstanbul sûrunun en alçak ve en za-
yîf noktası döğülmiye başliyerek muhasaranın ikinci cephesi de açılmıştır. Ha-
lic köprüsünün büyük faydalarından biri de askerin iki sahil arasında en kısa
yoldan geçebilmesidir. — Karadan filo geçirilmesi gibi Halic'de birdenbire bir
köprü kuruluvermesi de mahsurların mâneviyyâtı üzerinde çok sarsıcı bir tesir
icra etmiş ve bu yeni tehlikeye karşı da Bizanslıların "Kyneğion" dedikleri
şimdiki Ayvansaray taraflarına arka cepheden ayrılan bir takım Rum ve İtal-
yan kuvvetleri getirilmiştir. — O zamanki Türk tekniğinin yüksekliğine yeni
bir delil olan bu büyük ve müstahkem köprü'nün önünde bulunan ve İstanbul
sûrunun en alçak ve en zayıf tarafı olan nokta, Milâdın 1204 tarihinde Lâtinle-
rin Rumlardan İstanbul'u aldıkları zaman şehre girmiş oldukları cihettedir. —
Halic köprüsünün 19 Mayıs=10 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü kurulmuş olduğu

hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir. — İstanbul muhasarasında bizzat bulunmuş olan Dursun Bey'in "Târih-i Ebu-l-feth"inde "Gemi üzerinde muhkem köprü yaptırıp denizden kal'aya yol oldu" denilmekte ise de köprünün gemiler üzerinde değil, Türk mühendislerinin bilhassa yaptırmış oldukları bin küsur duba üzerinde kurulmuş olduğu Bizans müverrihlerinin verdikleri izahatla sâbittir: Zaten Dursun Bey'in "gemi" tâbiriyle "duba"ları kasetmiş olmak ihtimali de vardır).

16 Mayıs = 7 Cumâda-l-ûlâ, Çarşamba: Yer altı muharebesi.

(Fatih büyük bir lâğım kazdırarak yer altından İstanbul'a girmek teşebbüsünde de bulunmuştur: İşte bu maksatla Bizanslıların "Kaligaria" dedikleri içrikapı tarafındaki sârun yarım mil ilerisinden büyük ve derin bir tünel kazdırmaya başlamış, çok gizli tutulan bu lâğım hendekle sârun altından geçirilerek şehrin içine doğru ilerlemeye başlamış, fakat kayaların kırılmasından hasıl olan kazma sesleri nihayet akisler yapıp duyulduğu için derhal mukabil bir lâğım açılmaya başlamıştır: İki taraf yer altında karşılaşınca Bizanslılar Türklerin kullandıkları direklerle traversleri ateşlemek suretiyle bu yer altı yolunun çökmesine ve Türk lâğımcılarının enkaz altında ezilmesine sebep olmuşlardır. — Bununla beraber bu korkunç teşebbüs mahsurları umumî bir dehşet içinde bırakmış ve mütemâdiyen Türk ordusunun yer altından çıkıvermek ihtimalini düşünerek daimî bir korku içinde yaşamalarına sebep olmuştur. — İstanbul'un fethine kadar daha bir çok lâğımlar kazılmışsa da şehre yeraltından girmek imkânı olmamıştır).

18 Mayıs = 9 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Tekerlekli kulenin ortaya çıkması.

(İstanbul'un fethi, o zamanki Türk tekniğinin Ortazamanlara nihayet verip Yenizamanları başlatan keşifleri ve yenilikleriyle elde edilmiş bir muvaffakiyettir. Bu yenilikler içinde o zamana kadar misli görülmemiş büyük toplar için bu sene vukuâtının 2 Nisan fıkrasına, yelkenli zırhlılar için 5 Nisan fıkrasına, havan topunun icadiyle karadan donanma yürütülmesi için 22 Nisan fıkrasına, Haliç'de kurulan müstahkem köprü için 23 Nisan fıkrasına ve nihayet Türk ordugâhından şehrin altına kadar giden büyük yer altı yolu için de 16 Mayıs fıkrasına bakınız. — Türk tekniğinin bu büyük muvaffakiyetlerinden biri de Fatih'in bir gece içinde yaptırdığı müteharrik kulede gösterilebilir. Bizans ve Garp menbâlarında bu meşhur kuleye ait bir çok izahat ve mâlûmat vardır: 17/18 Mayıs=8/9 Cumada-l-ûlâ Perşembe/Cuma gecesi Topkapı sârunun önündeki hendeğin kenarında yüzlerce mühendislerin, ustaların ve işçilerin dört saat içinde, yâni bir hamlede yaptıkları bu muazzam kule İstanbul sârunun daha yüksektir: Altında tekerlek yerine büyük makaralar bulunduğu için müteharriktir. İstanbul sârunun on adım ötesinde yapıldığı halde bu muazzam inşaatın geceleyin hiç farkında bile olmıyan müdâfiler şafak sökerken karşılarında o heybetli heyûlâyı gördükleri zaman "şeytânî bir eser" sayıp hayret ve dehşet içinde kalmışlardır. İstanbul muhasarasında bizzat bulunup harp harekâtının bir ruznâmesini yazmış olan meşhur Barbaro bütün İstanbul ahalisinin elbirliği

ile bir ayda yapamıyacakları muazzam bir eseri Türk ustalarının bir gecede ve dört saat içinde yaptıklarından hayretle ve hayranlıkla bahsetmektedir. Ahşaptan yapılan bu mükemmel ve muazzam kulenin çatı keresteleri iki kat deve, manda ve öküz derisiyle kaplanmış ve ateşe karşı mukavim olması için boşluklarına toprak doldurulmuştur. Üst katlarına çıkmak için içinden ve dışından muntazam ve mahfuz merdivenleri vardır. Tepesinde mazgalı bir dam olduğu gibi alt katlarında da cndaht için büyük pencereler yapılmıştır. Toplar, mancıklar ve “Grégeois” ateşi atacak diğer bir takım âletlerle tahkim edilmiş ve içine asker doldurulmuştur. Bunlardan başka İstanbul sûrunun üstüne geçilmek için indirilip kaldırılacak müteharrik köprülerle de mücehhezdir. Bu kulenin inşâsından maksat hem askerın o müteharrik köprülerden sûrun üstüne geçebilmesi, hem kulenin içine yığılan ağaçlar ve topraklarla sûrun önündeki büyük hendegin doldurulmasıdır. Ordugâhtan kuleye kadar askerın emniyetle gelip gitmesi için yarım mil uzunluğunda üstü kapalı bir yol da yapılmıştır. — Türk tekniğinin bir hârikası olan bu muazzam kule ile İstanbul sûru arasında o gün akşam karanlıklarına kadar çok şiddetli bir muharebe olmuş ve Topkapı sûrunun bir kulesi bu sayede yıkılmıştır: Tabii bu vaziyete göre müteharrik kule, sâbit küleyi mağlûb etmiş demektir! Gece olunca Bizanslılar “Grégeois” ateşiyle Türk kulesini yakmaya muvaffak olmuşlarsa da, harbin sonuna kadar muhtelif cephelerde mütemâdiyen böyle kuleler yapılmış ve düşman mukavemetinin kırılmasında bunlardan çok istifade edilmiştir).

23 Mayıs = 14 Cumâda-l-ülâ, Çarşamba: Umumî hücumdan evvel Fatih'in Bizans imparatoruna son defa olarak teslim teklif etmesi ve imparatorun red cevabı.

(Artık İstanbul'un âkıbeti iyice belirmiştir: Gece gündüz devam eden şiddetli bombardımanlar büyük sûrun muhtelif yerlerinde gedikler açtıkça Bizans'ın fedakâr ve kahraman imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleoloğos kum ve yün torbalarıyla telâfiye çalışırken bu âkıbeti o da anlamıştır; sûr boyunda Türk ordusunun, Marmara'da donanmanın ve nihayet Haliç'de karadan gelen filo ile müstahkem köprünün üç taraftan kurduğu ateş çemberinden kurtulmak için tabii kum torbaları kâfi değildir. Bununla beraber Fatih son Bizans imparatorunun ne kadar şerefli bir asker olduğunu tamamiyle takdir etmektedir: Hattâ bu takdirini umumî hücumdan evvel ona son bir kurtuluş yolu göstermekle de isbat etmiştir; imparatora elçi gönderip artık boş yere kan dökülmesine meydan vermemek üzere teslim olmasını teklif etmesi işte bundan dolayıdır; zaten Onbirinci Konstantin şahsî ve askerî şerefini kahramanca bir müdafaa ile tamamiyle kurtarmış demektir; onun için Fatih'in bu son teklifini kabul etmesi artık kılıcının şerefine de pek mugayir değildir. — Bâzı Bizans menbâlarına göre Fatih'in bu son teklifini tebliğ ettirmek için gönderdiği elçi İsfendiyar-oğlu İsmail Bey'dir: İsmail Bey o sırada İsfendiyar hükümdardır. Bu rivayet doğru olduğu takdirde İstanbul muhasarasına onun da iştirâk etmiş olması lâzımgelir. Fakat bâzı Osmanlı menbâlarında İsfendiyar-oğlu Kasım Bey'in gönderildiğinden bahsedilmektedir. — Fatih'in elçisi imparator tarafından merâsimle kabul edilmiş ve imparatorun eski dostu olan elçi, İstanbul derhal tes-

lim edildiği takdirde Onbirinci Konstan'in Fatih tarafından Mora despotluğuna tâyin olunacağını, halkın canına malına dokunulmayacağını ve ahaliden istiyenlerin istedikleri yere gitmekte serbest olacaklarını tebliğ etmiştir. Bir rivayete göre de bu şartlar kabul edildiği takdirde elçi Fatih'in öfkesini yatıştırıp imparatorla bir mülâkat teminine de çalışacağından bahsetmiştir. — Türk elçisinin bu tebliğatı üzerine toplanan harp meclisinde Fatih'in teminatına itimat göstermeyenler ekseriyeti teşkil ettikleri için teslim teklifi reddedilip yalnız haraç verileceği ve tâbiyyet kabul edileceği bildirilmiş ve tabii bu mukabil teklifi de Fatih kabul etmemiştir. — Bu karşılıklı tekliflerin 24 Mayıs=15 Cumâda-l-ülâ Perşenme gününe tesadüf ettiği hakkında daha zayıf bir rivayet de vardır).

26 Mayıs = 17 Cumâda-l-ülâ, Cumartesi: Türk ordugâhına gelen Macar elçilerinin bir takım tehditlerle İstanbul muhasarasının kaldırılmasını istemeleri.

(Macar kralı Beşinci Ladislas rüşdünü idrâk edip devlet işlerini saltanat nâibi olan Hunyadi Janos=Yanko Hunyad'ın elinden almış olduğu için işe başladığını bildirmek bahanesiyle bu elçileri göndermiştir. — Zaten bir müddet evvel Yanko Hunyad devlet idaresini genç krala tevdi eder etmez kendi namına da İstanbul muhasarasının ilk günlerinde Fatih nezdine bir elçi gönderip Macaristan'daki değişiklikleri bildirmiş ve kendi nâipliği zamanında Fatih cülûs ettiği zaman imzalanan üç senelik "Smederevo=Semendire" sulh muahedesinin artık hükmü kalmadığını ve Fatih'in yeni kralla ayrıca anlaşması lâzım geldiğini bildirip muahedenin kendisindeki nüshasını iade ederek Fatih'deki nüshasını geri istemişse de Fatih bu tuhaf teklife ehemmiyet vermemiştir: Çünkü "Semenderevo = Semendire" muahedesi iki kişi arasında hususî bir mukavele değil, iki devlet arasında resmî bir muahededir. Tabii Yanko Hunyad'ın bu oyundan maksadı Türk - Macar sulhünün bozulduğunu ve işte bundan dolayı Macar ordusunun İstanbul muhasarası esnasında harekete geçebileceğini anlatarak Fatih'i muhasaradan caydırmaktır. Fakat o ilk teşebbüsten bir netice çıkmamasından dolayı bu sefer kral namına gelen ikinci elçi İstanbul muhasarasının kaldırılmasını açıktan açığa istiyerek bu talep kabul edilmediği takdirde Macaristan'n Bizans'ı kurtarmak için silâha sarılmak mecburiyetinde kalacağını söylemiş ve Avrupa'dan bir yardım donanması gelmekte olduğundan da bahsetmiştir: Bâzı Bizans ve Garp menbâlarında Papa'nın İstanbul müdafaasına yardım için otuz gemiden mürekkep bir filo gönderdiği ve hattâ Sakız adasına kadar gelen bu yardım filosunun yoluna devam etmek üzere müsait rüzgâr beklediği sırada İstanbul'un sukutu haber alındığı için oradan geri döndüğü hakkında bir takım rivayetlere tesadüf edilir. Fakat son tetkiklere göre bu rivayetin aslı olmadığı anlaşılmaktadır; onun için Macar elçisinin bu meseleye ait sözü o yolda bir tasavvurdan kinâye olabileceği gibi, sırf bir blöften ibaret olmak ihtimali de vardır: Fatih'in bu tehdide cevaben Macar elçisine Türk topraklarını göstermekle iktifa ettiği rivayet edilir! — Semendire sulhü için 1451 = 855 vukutunun dördüncü fıkrasına bakınız).

27 Mayıs = 18 Cumâda-l-ülâ, Pazar: Fatih'in riyasetinde toplanan harp meclisinde uzun bir münakaşadan sonra fethe kadar muhasaranın devamına karar verilmesi.

(Bir taraftan yukarıki fıkra da bahsi geçen Macar tehdidi ve bir taraftan da harp aleyhinde bir fikir cereyanının ötedenberi mevcudiyeti nihayet Fatih'in böyle bir meclis toplantısını bir zaruret haline getirmiştir: her halde bu suretle büyük padişahın hükûmet ve ordu erkânı arasında hüküm süren tereddüde artık bir nihayet verdirmek için iki fikri çarpıştırmak istediği anlaşılmaktadır. Fatih'in temsil ettiği fetih fikriyle Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa'nın temsil ettiği ric'at fikrinden Osmanlı menbâları biraz müphem surette bahsetmektedir. Bu harp meclisi hakkında bilhassa Bizans menbâları tafsilât verir. Müsbet ve menfi fikirler hakkında Osmanlı menbâlarının verdikleri malûmatla Bizans menbâlarındaki tafsilât karşılaştırıldığı takdirde, büyük ve kahraman veliyyullâh Ak-Şemsüddin'le Molla-Gûrânî, Molla-Husrev ve Zağanos-Mehmet Paşa gibi bir çok mühim şahsiyetlerin Fatih'le beraber muhasarayı fethe kadar devam ettirmek istedikleri ve gûyâ imparatorun gizlice rüşvet aldığı için ona casusluk etmekle itham edilen Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa ile bâzı taraftarlarının da Avrupa'dan ve Macaristan'dan yardım kuvvetleri geldiği takdirde iki ateş arasında kalınmış olacağından ve hattâ İstanbul fethe dilse bile hristiyan Avrupa'nın böyle bir şehri Türklerin elinde bırakmayacağından bahsederek muhasaranın bir an evvel kaldırılmasına çalıştıkları ve nihayet Fatih'in bükülmez azmi ve muhterem Ak-Şemsüddin'in büyük tesir ve nüfuzuyla sonuna kadar harbe devam kararı verildiği anlaşılr. Hattâ Vezir-i-a'zam Çandarlı Halil Paşa'nın imparatoru meclis mukarrerâtından gizlice haberdar edip mukavemet tavsiyesinde bulunduğu hakkında bile bir takım rivayetler varsa da tevsiki kabil değildir. Her halde Avrupa'dan Bizans'a yardım kuvvetleri gelip Türk ordusunun iki ateş arasında kalacağına ait şâyiaların Macaristan'dan gelen tehdid üzerine mütereddit ruhlu kimseler tarafından büsbütün alevlendirildiği sırada, Ak-Şemsüddin'in mânevî nüfuzuyla oynadığı büyük rol, bu mubarek şahsiyeti İstanbul fethinin en nurânî siması haline getirmektedir. — Tuhaf bir tesadüf eseri olarak mahsurlar arasında da menfi ve müsbet şekilde iki fikir cereyanından bahsedilir: Hattâ Başvekil Lukas Notaras'ın Türk kavuğunu Katolik kardinallerinin şapkalarına tercih ettiğinden bahseden sözü pek meşhurdur. Bu adamın Fatih'e, Çandarlı-Halil Paşa'nın da imparatora casusluk ettiği ve her iki hükümdarın da Başvekillerini işte bundan dolayı azledemedikleri, çünkü biri azlettiği takdirde ötekini de azledeceği hakkında bir rivayet vardır! Tabii bütün bunlar ayrıca tetkiki lâzım çok şüpheli meselelerdir. Muhakkak olan şey, ateş altındaki Bizans'ı Fatih'in güllelerinden daha fazla kavuran Ortodoks taassubunun bozgunculuk derecesine varması ve meselâ Türk hâkimiyetinin Rum - Lâtin birliğine tercih edilmesidir: Evvelce de söylediğimiz gibi, bu cereyanın başında Fatih'in sonradan patrik yaptığı "Skholarios" vardır; bozguncu şâyialar umumiyetle bunun taraftarlarından çıkmıştır; bu şâyiaların en meşhurlarından biri Türkler şehrin içine girinceye kadar mukavemet edilmemesi, çünkü ancak işte o zaman gökyüzünden bir melek gelip Türk ordusunu mağlûb edeceği hakkındaki safsatadır! Bu gibi şâyi-

aların mukavemet ruhunu kırmak için Fatih'in adamları tarafından işâa edilmiş olmak ihtimali bile vardır. Yeni Garp müelliflerinden birinin dediği gibi, bu vaziyette Bizanslıların bekledikleri melek Türk meleğidir! Tam işte bu sırada bir taraftan da papaslar "ziyâın mahlûk olup olmadığım" ve "Meryem ananın göbeğinin kudsiyet derecesini" münakaşa ederek gülünç safsatalar üzerinde bir takım tefrikalar çıkarmışlardır: Fatih'in gülle yağmurları altında cereyan eden bu iğrenç münakaşalar Bizas'ın tefessüh derecesini ölçmek için en sağlam ölçülerdendir).

28 Mayıs = 19 Cumâda-l-ülâ, Pazartesi: Umumî hücumdan evvel ordunun dinlenmesi.

(Bundan bir gün evvel veyahut bu gün umumî hücumun günüyle saati askere tebliğ edildikten sonra, Tâci-zâde Ca'fer-Çelebi'nin "Mahrûse-i İstanbul fetih-nâmesi"nde anlattığına göre:

"Münâdiler ordûy-ı Hümâyunda nidâ kıldılar ki her kim mukaddem gedüğe çıksa eğer dirlik tasarruf itmemiş kimse ise âli himmetler olup ziyâde cihet ola. Ve eğer dirlik yiyenlerden ise, tımar eri ise büyük sübaşı ola. Sübaşı ise sancak beyi ola. Sancak beyi ise, Beylerbeyi ola. Elüne Hük-m-i Şerif dahî sadaka oluna: Tâ neslû munkarız oluncaya değin evlâd-u-ekbâdî Devlet-i âl-i Osmanîde, ki tâ kıyâmet bâkî ve pâyende olsun, her zamanda mer'î ve muhterem ola".

Bu suretle İstanbul'a ilk girecek Türk kahramanının bütün nesline de şâmil olmak üzere nâil olacağı büyük mükâfat ilân edildikten sonra, askerın bütün gün çadırlarına çekilip kapanması üzerine Türk ordugâhında hasıl olan tenhâlıkla derin sükûnet Bizanslıları kısmen ümide, kısmen de ye'se düşürmüş, kimisi bu hali muhasaranın kaldırılacağına, kimisi de kat'î hücumun yapılacağına alâmet saymış ve mahsurlar arasında bu mütenâkız tefsirler yürütülürken birbirleriyle helâllaşan Türk askerleri o günü akşama kadar vasiyetnâmelerini yazmak ve uyuyup dinlenmekle geçirmişlerdir).

28/29 Mayıs = 19/20 Cumâda-l-ülâ, Pazartesi/Salı gecesi: Türk ordusunun «Mum donanması», Bizans'ın son gecesi.

(Osmanlı ordusunda "Mum donanması" demek, ateş ve ışık şenliği demektir: Hava karardığı sırada "Sûr" ismindeki büyük borular çalınarak başlıyan bu tarihi donanmanın ilânı üzerine Marmara'dan Halic'in müntehâsına kadar bütün muhasara hattı boyunca ve bu hattın başka Halic'in Galata ve Kasımpaşa sırtlarıyla Boğz'ın muhtelif sahillerinde ve Türk donanmasının bütün gemilerinde hep birden kandiller, fenerler, mumlar, meş'aleler ve öbek öbek ateşler yakılmış, İstanbul'un etrafında birdenbire ateşten bir kuşak hasıl olmuş, tükenmez bir yangın hattını andıran bu alevden kuşak parlamıya başlar başlamaz Türk ordusunun tekbirleriyle tehlilleri Bizans tarihinin son gesini korkunç bir kıyâmet gününe benzetmiştir. Tâci-zâde bu heybetli şenliği şöyle tasvir eder :

"Ahşam olup felek ordusunda nücûm-i münevviden hezârân şem.-i ziyâ-küster zuhâr idicek Ordûy-ı Hümâyunda dahi şenlikler ve şâdilikler suretin gösterüp

âmme-i leşger çadurları önünde firâvân şem'ler yakup her kûşeden tehlîl-ü tekbîr âvâzı göklere direk direk oldu: Belki bu şem' şüretünde zâhir olan gök-deki yıldızlar idi ki ol gavgâ ve galebeden serâsime olup yeryüzüne dökülmüş idi".

Bizans müverrihlerinin de kendilerine göre haşyetle tasvir ettikleri bu manzara mahsurların mâneviyyâtını büsbütün altüst etmiş ve bütün İstanbul'un içinde hıçkırıklarla gözyaşları korku çığlıklarına karışmıştır. Dışarda Türk ordusunun "Mum donanması" gökyüzünü aydınlatırken içerde çok acı sahneler cereyan ettiği rivayet edilir: Bunların en mühimmi Ayasofya kilisesinde yapılan son âyindir; imparatorla bütün devlet ve saray erkânının gözyaşlarıyla iştirâk ettikleri bu fecî âyin hıçkırıklar içinde geçmiştir. Bundan başka sokaklardan da papasların idare ettiği âyin alayları geçirilmiş, bütün halk bu alaylara katılmış, İstanbul'un içi "Kyrie, eleison = Yâ Rabbi, bize merhamet et!" duâlarıyla çınlanmış, kadınlar saçlarını yolup elbiselerini yırtmış, çocuklar feryâd etmiş ve işte bu vâveylâlar içinde yoluna devam eden alay sûrlara kadar ilerliyerek büyük salıpları, tasvirler ve mukaddes emanetlerle Bizans'ın son tahkimâtını takdis etmiştir! Bilhassa imparatorun Bizanslıları ümitsiz bir mukavemete teşvik eden son nutkunda Şarkî-Roma'nın uzun bir inhitat ahlâksızlığından sonra bu âkıbete lâayk olduğunu belirten şöyle bir cümle vardır:

— Eğer bu tavsiyelerime riâyet edecek olursanız, Allahın bize yolladığı haklı cezâdan belki kurtuluruz!

Tebaasına son sözlerini söyledikten sonra maiyyetiyle beraber oturduğu "Blachernes = Tekfur-sarayı"na son defa olarak giden Onbirinci Konstantin orada uşaklarıyla hizmetçilerine varıncıya kadar her kesle hıçkırıklar içinde helâllaşıp hepsinden kusurlarının affını dilemiş, iyi günlerini geçirdiği odalara son bir nazar atfetmiş ve bütün saray halkının feryâdlarıyla figanları arasında atına binip maiyyetiyle beraber İstanbul sûrundaki şerefli vazifesinin başına gitmiştir. — Türk ordusunun "Mum donanması" esnasında sûrların bombardımanı da büyük bir şiddetle devam etmiştir. Bâzı menbâlarda gündüz açılan gediklerin gece karanlığında müdâfîler tarafından doldurulması mâni olmak için böyle bir ışık şenliği yapıldığından bahsedilirse de doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü "Mum donanması" tam gece yarısına kadar sürmüş ve zevallî saat on iki sularında birdenbire bütün ateşlerle ışıklar söndürülerek İstanbul'un etrafını zifirî bir karanlıkla derin bir sükût kaplamıştır: O sırada şehrin üstüne yığılan kara bulutların döktüğü iri yağmur taneleriyle Türk ordusundan akseden ayak seslerinden başka bir şey duyulmadığı rivayet edilir. Biraz evvelki aydınlık kadar biraz sonraki karanlık da mahsurların gözlerini kamaştırılmıştır: Türk ordusunun büründüğü bu koyu karanlık içinde bir Türkmen atına binen genç Fatih hücum hattını boydanboya teftiş ederken, tepeden tırnağa beyazlar giydiği için "Ak-Şemsüddin" denilen ak sakallı veliyyullah da nûrânî bir hayâlet gibi saf saf dolaşarak Hakk'ın askerlerine şahâdet lezzetini telkin etmiştir).

29 Mayıs = 20 Cumâda-l-ülâ, Salı sabahı, saat 7 - 8: İstanbul'un fethi.

(Türk ordusu Başkumandanı Fatih Sultan Mehmed'in ipek ve sırma işlemeli büyük ve muhteşem kırmızı otağı Topkapı'nın ilerisindeki Maltepe hizâlarında.

dr: bu ordu merkezinde hepsi 10 - 12 - 15 bin kadar Yeniçeri ile Sipahi bulunduğ u rivayet edilir; Başkumandan sıfatıyla bütün kara ve deniz cephele-
rini idare eden Fatih, Edirne-kapı ile Top-kapı arasındaki merkez cephesini
bizzat idare ettiğ i halde diğ er cepheleri muhtelif kumandanlar vasıtasıyla idare
etmiştir; İstanbul sûrunun Edirne-kapı ile Top-kapı arasındaki orta kısmı
Bizanslılarca "Mesoteikhion" ismiyle anılır; doğrudan doğruya padişahın ku-
mandasında bulunan bu merkez cephesinin mevzii olarak sağ ve sol cenah-
larını Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil ve vezir Saruca Paşalar idare etmişlerdir.
Bu merkezin sağ tarafında Marmara sahiline kadar uzayan ve umumî cephenin
sağ cenahını teşkil edip Anadolu askerleri tarafından işgal edilen mıntaka Ana-
dolu Beylerbeyi İshak Paşa'nın ve merkez cephesinden Haliç sahiline kadar uza-
yıp Rumeli askerleri tarafından işgal edilen sol cenah da Rumeli Beylerbeyi Dayı-
Karaca Paşa'nın kumandasındadır: Bu Karaca Paşa'ya "Dayı" denilmesi, Fa-
tihi'nin ikinci Murad devrinde ölen kardeşi şehzâde Alâüddin'in dayısı olmasın-
dandır: 1444=848 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — İstanbul sûrunun kar-
şısındaki bu üç cepheden başka bir de Marmara ve Haliç mıntakalarına ayrı-
lan deniz cepheleri vardır: Bunlardan kara ile alâkadar olmıyan Marmara cep-
hesi donanma kumandanı Hamze Bey yahut Paşa'nın idaresindedir; hem ka-
ra, hem deniz harekâtına sahne olan Haliç cephesi de Zağanos-Mehmet Paşa
kumandasındadır. — Umumî hücumda bütün bu cephelerin hep birden hareke-
te geçmesi emredilmiştir: Marmaradaki donanmanın vazifesi, sahil boyunda-
ki sûra mümkün olduğ u kadar yaklaşıp mütemâdî bir ateş açmaktır. — Türk
ordusu şafaktan çok evvel ve kuvvetli bir rivayete göre gece yarısından sonra
saat birle iki arasında karanlıkları tekbirlerle inleterek bütün cephe boyunca
umumî hücum kalkışmış, ilk hamlede iki bin merdivenle elli bin yiğ it ileri
atılmış, bunlar tekbir getirerek ilerilerken eskiden "Tablhâne" ve ondan sonra
"Mehterhâne" denilen ordu bandosu cenk havaları çalmıya başlamış, harbin en
şiddetli zamanında bir aralık Ak-Şemsüddin'le Molla-Gûrânî ateş hattına atılıp
Hak yolunda askere önyak olmuş ve bu umumî hücum muhtelif dalgalar ha-
linde bir iki saat sürdükten sonra "Vasiliki = Şâhi" denilen büyük toplardan
birinin o sırada açtığı bir gediğ e saldıran Anadolu Türk neferlerinden "Ulubadlı
Hasan" Top-kapı sûruna tekbirlerle çıkıp sancak dikerek İstanbul'a ilk giren
Türk askeri olmak ş an ve ş erefini kazanmış, kendisini tâkib eden otuz kadar
arkadaşıyla beraber harbederek içeri girmiş ve bir rivayete göre de sûrun üs-
tünden devrilerek Türk ırkının asırlardanberi gördüğ ü büyük rû'yâyı tahakkuk
ettirdikten sonra Allahına kavuşmuştur: Bu muhteşem neferin Türk tarihin-
deki ş anlı şahsiyeti, büyük ve kahraman veliyyullah Ak-Şemsüddin'in nûrânî
siması kadar parlaktır. — Bu vaziyet üzerine askerine dönüp:

— Evlâtlarım, ben de sizinle beraber ölmeye hazırım!

diyen yiğ it Fatih yeni bir dalğanın en başında kılıcını çekip at sürerek bizzat
Top-kapı gediğ ine atılmış, o sırada Edirne-kapısı ile Türklerin "Canbazhâne-ka-
pısı" dedikleri "Kerkoporta" arasında açılan gediğ e hücum edenler iki sûr ara-
sında bir müddet savaştıktan sonra şehrin içine girip Edirne-kapısındaki son
müdâfileri arkadan çevirmiş ve netice itibarıyla Türk ordusu aynı zamanda üç
noktadan düşmanlarını mağlûb ederek zorla şehre girmiştir. — Bizans müda-
faasının en mühim kumandanı olan Cenovalı "Giovanni Giustiniani" bu sırada

aldığı bir yaradan dolayı imparatorun ricalarına rağmen adamlarıyla beraber Haliç'deki Lâtin gemilerinden birine can atmış ve artık bu andan itibaren İstanbul müdafaası büsbütün kırılmıştır: Giustiniani'nin bir Osmanlı rivayetine göre sür dibine saklanmış bir Azeb neferi tarafından karından ve bir takım ecnebî rivayetlerine göre de göğsünden, kasığından veyahut elinden vurulduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır; bâzı menbâlarda bu Ciniviz kumandanının yarası hafif olduğu halde son dakikada korkudan kaçıp gitmiş olmasının İstanbul müdafaasında kazanmış olduğu şerefli şöhreti lekelemiş olduğundan bahsedilirse de, gemi ile gittiği Sakız adasında veyahut yolda giderken gemide ölmüş olması yarasının ağır olduğu hakkındaki rivayeti teyid etmektedir; mezarı Sakızda'dır. — Sûrlar zeptedilir edilmez Bizans bayrakları sökölüp atılarak onların yerlerine derhal Türk bayrakları çekilmiş ve bu sırada sûrun üstünden ezan sesleri yükselmiye başlamıştır: Osmanlı fütuhâtında kaleler fethedildiği zaman sûrların üstünden derhal ezan okumak umumî bir an'ane hükümündedir. — Bu muhteşem fetih manzarasını görür görmez büyük Fatih'in derhal atından inip sûrun önünde şükran secdesine kapandıktan sonra otağına çekilip devlet erkânının tebriklerini kabul ettiği rivayet edilir. — Bu sırada donanma kumandanı Hamze Paşa Haliç'in ağzındaki zinciri kırdırıp gemilerini içeri sokmuş, mukavemet etmek istiyen bir iki Bizans gemisini batırmış, Haliç'deki sûr kapılarının bir ikisini kırıp Bahriye askerlerini o cepheden şehre sokmuş ve Haliç kapılarının bâzılarını da müdâfileri açıp teslim olmuşlardır; bu taraftaki kapılardan bâzılarının da şehrin buralarına kadar yayılmış olan ordu efrâdı tarafından açılmış olduğu rivayet edilir. Gene bu sırada Bursa sübaşısı Cebe-Ali Bey Haliç kapılarından birini kırdırıp girdiği için o kapı onun ismini almış ve bu isim halk ağzında "Cibâli" tahrifine uğramıştır. — Türk ordusunun İstanbul şehrine Bizanslıların yanlışlıkla açık bıraktıkları "Kerkoporta=Canbazhâne kapısı"ndan tesadüfen girdiği hakkında tuhaf bir iddia vardır; mağlûbların izzetinefis acısıyla uydurdukları bu masal gülünç bir safsatadan başka bir şey değildir: Dünyanın en büyük toplarıyla açılmış muazzam gedikler dururken Bizanslıların yanlışlıkla açık bıraktıkları bir kapıdan girilmiş olduğunu iddia edebilmek için elli üç gün süren muhasara tarihinden tamamiye bihaber olmak lâzımgelir. — Son Bizans imparatoru Onbirinci ve hattâ bir hesaba göre de Ondördüncü Konstantinos Paleoloğos veyahut anasının soyadıyla "Konstantinos Dragasis"ın âkıbeti hakkında muhtelif rivayetler vardır: İstanbul muhasarasında bulunmuş müverrihlerin hiç biri bu bedbaht ve kahraman imparatorun nasıl telef olduğunu görmemiş olduğu için meseleye bir çok efsaneler karıştırılmıştır. Bu husustaki muhtelif rivayetler şöyle sıralanabilir: 1) Topkapı tarafında bulunan imparator, Edirne-kapısı tarafında Türk bayrakları çekilince vaziyeti anlamak için o tarafa doğru at koşturup Türklerin oradan içeri girdiklerini görünce tekrar Topkapı'ya dönmüş ve Türk askerinin buradan da girmekte olduğunu görüp atından inerek maiyyetindeki bir kaç kişi ile beraber sokak muharebesi yaparak telef olmuştur; 2) Bir Türk askeri sokak muharebesinde imparatoru yere yıkmış, Konstantin kalkınmış, fakat ikinci bir darbe hayatına son vermiştir; 3) Son Bizans imparatoru sûrlardan kaçan Rum askerlerinin ayakları altında ezilerek can vermiştir; 4) İmparator gürz sallıyarak Türk askerinin içine atılmış ve harbederek ölmüştür; 5)

Sokak muharebesinde kendisini teşhis eden iki Türk askeri tarafından öldürülmüş ve kesik başı İstanbul'da teşhir edildikten sonra tahnit edilerek Anadolu'ya gönderilip orada da teşhir ettirilmiştir; 6) Türk askerleri tarafından öldürüldükten sonra kesik başı Bizans esirlerinden seçilen kırk oğlan ve kırk kıza beraber Anadolu'ya gönderilip zafer alâmeti olarak teşhir edilmiştir; 7) İmparatorun başını bir Türk neferi getirmiş, Fatih bu kesik başı Rum esirlerine teşhis ettirdikten sonra kahramanlığını takdir ettiği için öpmüş ve ondan sonra da Patrikhâneye göndermiştir; 8) İmparatorun kesik başı bir gümüş mahfaza içinde Ayasofya mihrabının dibine gömülmüş ve bedeni de ayrıca defnedilmiştir; 9) Bir Türk askeri imparatorun başını Fatih'e götürmüş ve "Saâdetlü Pâdisâhim, işte en müdhiş düşmanın kellesi!" diye ayaklarına doğru atmış ve bu kesik başın hakikaten imparatora aid olduğu esirler tarafından teşhis edilince o Türk askeri Anadolu'da bir sancak beyliğine tâyin edilmiştir; 10) İmparator İğrikapı veya Topkapı tarafında Türklerin şehre girdiğini görünce: "Şehir elden gitti, ben hâlâ sağ mıyım?" diyerek birkaç kişi ile beraber sokak muharebesine girişmiş, adamları telef olmuş ve nihayet tek başına vatanını adım adım müdafaa ederek her namuslu asker gibi şan ve şerefiyle ölmüştür; 11) Bâzı Osmanlı tarihlerinde görülen bir rivayete göre Türk askerinin içeri girdiğini görünce artık kaçıktan başka çare kalmadığını anlıyan imparator atına binip Halice doğru gideceği sırada yaralı bir Azeb neferini öldürmek istemiş, fakat bu yaralı Azeb birdenbire yerinden sıçrayıp imparatoru atından aşağı devirdikten sonra kafasını kesmiş ve ondan sonra da kendisi can verip şehid olmuştur; imparatorun cesedi bir müddet orada kaldıktan sonra "Kaysarlara mahsus olan" kıyafetinden anlaşılacak bulunmuştur. — Bu muhtelif rivayetlerin umumiyetle ittifak ettikleri nokta, son Bizans imparatorunun şehir düşükten sonra sokak muharebesi yaparak ve arslan gibi çarpışarak şanlı kılıcını muazzam ve muhteşem düşmanına teslim etmeden şerefiyle can vermiş olmasıdır: Bizans inhitatının umumî tefessühüyle alâkadar olmıyan ve kahramanca ölümü Fatih'i bile çok müteessir eden bu şanlı şahsiyetin hâtrasını hürmetle anmak Türk tarihinin vazifesidir. Garp müelliflerinin son telâkkilerine göre Fatih imparatorun cesedini aratmış başı kesilip üstübaşı kan çamurlarına bulanmış olduğu için ancak imparatorlara mahsus olan altın kartallı kıvrık pabuçlarından hüviyeti anlaşılacak bulunabilmiştir: Fatih'in bu kahramanı merasimle defnettirdiği rivayet edilir; mezarı İstanbul'dadır. — Son Bizans imparatoru 49 sene, 3 ay, 20 gün yaşamış, yâni elli yaşının içinde ölmüştür. O gün Fatih'in yaşı da en kuvvetli rivayete göre 21 sene, 2 ay, 1 gündür: Doğum tarihi için 1432=835 vukuâtına bakınız. — Bâzı Osmanlı menbâlarında muhasara esnasında İstanbul'da mülteci bulunan ve tıpkı Yıldırım Bâyezdi'nin oğullarından Mustafa-Çelebi gibi siyaseten "Düzmece" gösterilen şehzâde Orhan'ın da işte bu sırada "tu'me-i şemşir" kılındığı ve Bizans menbâlarında da kesik başının Fatih'e götürüldüğü rivayet edilir: İstanbul muhasarasına iştirâk etmiş ve hattâ sârun bir kısmına kumanda etmiş olduğundan bahsedilen bu şehzâdenin hüviyeti kıyâfetinden anlaşılacak tâkib edilmiş ve ele geçmemek için kendisini sârun üstünden aşağı atınca kafası kesilmiştir; her halde Orhan-Çelebi'nin muhasara esnasında vaziyeti ayrıca tetkik edilmesi lâzım bir meseledir: Bu şehzâdenin hüviyeti için 1451=855 vukuâtının ikinci Mehmet devrine

tesadüf eden dördüncü fıkrasına bakınız. Türk ordusu 5 Nisan = 25 Rebî'ül-evvel Perşembe günü İstanbul önlerine gelmiş olduğuna göre, muvâsalat gününüle fetih günü sayılmamak şartıyla muhasara müddeti tam elli üç gündür: Fatih, Karakoyunlu hükümdarı Cihanşâh-Mirzâ'ya gönderdiği zafernâmede fetih günü de dahil olmak üzere İstanbul muharebesinin 54 gün sürdüğünden bahsetmektedir; bu yekûndan fetih günü çıkarılınca 53 gün kalır. Bâzı muahhar Garp menbâlarında İstanbul muhasarasının 54 ve hattâ 55 gün sürmüş gösterilmesi her halde muvâsalat ve fetih günlerinin de hesab edilmesinden mütevellid olmak lâzımgelir. — İstanbul Hicretin 857 senesi Cumâda-l-ûlâ ayının 20 nci ve Milâdın 1453 senesi Mayıs ayının 29 uncu Salı günü zevalden evvel takriben saat yedi ile sekiz arasında fethedilmiştir: O gün işte o saat-ten itibaren Ortaçağ nihayet bulup beşer tarihinin Yeniçağ'ı başlamış sayılır. Osmanlı - Türk devleti bu andan itibaren Şarkî-Roma imparatorluğunun yerine geçmiştir: Milâdın 11 Mayıs 330 tarihinde, yâni Hicretten 292 sene evvel Roma imparatoru Birinci Konstantin tarafından "Nea-Roma = Yeni Roma" ismiyle payitaht ittihâz edildiği günden itibaren Fatih'in 1453=857 senesi 29 Mayıs=20 Cumâda-l-ûlâ Salı gününe tesadüf eden fethine kadar 1123 sene 18 gün sürmüş olan Şarkî-Roma imparatorluğunun bu tarihi merkezi Birinci Konstantin'den sonra onun ismine nisbetle "Konstantinopolis/Constantinople" diye şöhret bulmuştur; Büyük-Konstantin'den evvelki ismi "Vizantion/Byzantium" olduğu için Garp dillerinde "Byzance" ismiyle de anılır; Arapların "Konstantinopolis" şeklinden muharref olan "Konstantiniyye" tesmiyesi Türkler tarafından da kullanılmış ve hattâ İstanbul'da basılan Osmanlı paralarına bu şekil kaydedilmiştir. Bizans rumları İstanbul'a umumiyetle kısaca "Polin=Şehir" dedikleri ve "şehre/şehirde" mefhumlarını da "Stin-polin" şeklinde ifade ettikleri için bu son şekil Türkler tarafından tahrif edilmiş ve daha Selçukîler devrinden itibaren "İstanbul" ismi takarrür etmiştir: Bu şekle Selçuknâmelerde de tesadüf edilir. — Osmanlı menbâları arasında İstanbul'un fethi gününde bile ihtilâf vardır: Meselâ 20 Rebî'ül-evvel = 31 Mart Cumartesi, 21 Rebî'ül-evvel=1 Nisan Pazar, 7 Cumâda-l-âhire=15 Haziran Cuma, 20 Cumâda-l-âhire = 28 Haziran Perşembe ve 27 Cumâda-l-âhire = 5 Temmuz Perşembe vesaire gibi bir çok yanlış tarihler de rivayet edilmiştir; doğru olan 20 Cumâda-l-ûlâ = 29 Mayıs Salı tarihine pek nadir tesadüf edilir. — İkinci Sultan Mehmed'e "Fatih" denilmesi İstanbul fethinden ve bu büyük fethin ehemmiyetinden dolayıdır: Osmanlı menbâlarında "Ebul-l-feth" ünvanına da tesadüf edilir. — Bâzı menbâlarda İstanbul muharebesinin saat 10 - 11 sularına kadar devam ettikten sonra Türklerin ancak işte o saatlerde şehre girmiş olduklarından bahsedilirse de bu rivayetin şehre girildikten sonra ötede beride tesadüf edilen mevzî ve münferit mukavemetlerin tenkilinden kinâye olmak ihtimali vardır. — İstanbul sokaklarını düşman artıklarından temizliyerek ilerliyen Türk müfrezeleri nihayet Ayasofya kilisesine dayanmışlardır: O sırada cepheden kaçan bir çok Rumlar ve Lâtinlerle ahaliden, zâdegândan ve papaslardan bir çokları buraya tahassun edip kilisenin büyük tunç kapılarını kapamışlar ve açmaktan imtinâ etmişlerdir; işte bundan dolayı son bir mukavemet ocağı haline gelen Ayasofya'nın büyük kapıları Baltalarla sökülerek açılmış ve içerdeki öldürülmeyip yalnız esir edilmekle iktifa edilmiştir. Son Bizans patriki Grigorios'un da işte

bu sırada esir edilmiş olması lâzımgelir. Bâzı Türk düşmanlarının bu vak'ayı bir mâbede sığınmış bir takım kadınlarla çocuklara tecavuz ve taarruz şeklinde tasvir etmeleri hakikatin istenildiği gibi tevil ve tahrifinden mütevellit bir iftiradan başka bir şey değildir: İçerde bir takım cephe kaçakları bile bulunduğu ve bilhassa kapılar kapatılarak bir nevi mukavemet vaziyetine geçildiği için cebren içeri girmek mecburiyetinde kalan Türk askerleri hiç kimsenin hayatına dokunmamış ve yalnız esir almakla iktifa etmişlerdir: Bugünkü Avrupa'da bile muzaffer ordular bu kadar mütedil ve medenî değildir. — Mağlûp Rumların kendilerini avutmak için uydurdukları meşhur bir hurâfeye göre Türk askeri Ayasofya kilisesine girerken son Bizans patriki Grigorios içeride âyin yapıyormuş: Birdenbire mihrap tarafındaki duvar açılmış ve patrik duâsını yarım bırakarak açılan duvardan içeri girip kaybolmuş; o kaybolunca duvar tekrar kapanıp eski halini almış! Fakat günün birinde Türkler gûyâ İstanbul'dan tardedilip Ayasofya tekrar kilise olunca aynı patrik aynı duvardan tekrar içeri girip asırlarca evvel yarım bıraktığı duâyı sözde tamamliyacakmış! Sonraları işte böyle bir efsaneye kahraman yapılan bu patrik Grigorios, Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşmesine tarafdar olduğu için o zamanki Bizanslıların nefret ettiği patriktir! Bu Rum safsatası muahhar Avrupa menbâlarına bile aksetmiştir. — Bir çok Garp menbâlarında İstanbul'un fethi üzerine Fatih'in izniyle Türk ordusunun üç gün üç gece şehri yağma ve Rumları katliâm ettiğinden acı acı şikâyet edilir ve hattâ mersiye kılıkli şeyler yazılır! Her şeyden evvel bir kere şu noktayı tesbit edelim ki teslim tekliflerini reddetmiş şehirlere bu gibi muâmelelerin tatbiki eskiden hem Şark'da, hem Garp'da bir çok misalleriyle sâbit umumî bir âdet hükmünü almıştır. Hattâ Fatih'in 23 Mayıs = 14 Cumâda-ı ülâ Çarşamba günü imparatora elçi göndererek teslim olmasını teklif etmesi, şehre cebren girildiği takdirde pek tabii olarak vukua gelebilecek şiddetli hareketlere meydan bırakmamak içindir: Fakat imparator, o zamana kadar süren müdafaasıyla askeri şerefini kurtarmış ve artık hiç bir ümit kalmamış olduğu halde bu insani teklifi reddetmiştir; işte bundan dolayı o zamanın usul ve âdeti mucibince Türk ordusuna üç gün yağma müsaadesi verilmiştir: Tabii bu gibi tedbirler bugünün zihniyetine göre değil, o devrin telâkkileriyle âdetlerine göre muhakeme edilmelidir; o zamanki telâkkiye göre ganîmet, gazânın hakkıdır. Fakat günlerce sürmüş bir katliâm rivayetinin bir efsaneden başka bir şey olmadığı muhakkaktır; son tetkikler de bu neticeye varmaktadır: Meselâ "Fernand Grenard" Türk ordusu İstanbulu girdiği zaman yalnız silâhla mukavemet gösterenlerin ve bir de vaziyetleri şüpheli görülenlerin öldürüldüklerini ve mütebâkisinin esir edildiğini söylemek suretiyle bu hakikati teslim etmiştir; zaten son Bizans müverrihlerinden "Kritovulos" yerlilerle ecnebilerden İstanbul muharebesinde telef olanların mcmuunu dört binden ibaret gösterir: Buna mukabil aynı müverrih mikdarı elli binden fazla tutan Bizans Rumlarının esir edildiklerinden bahsetmektedir; hattâ diğer Bizans müverrihlerine göre esir mikdarı "altmış binden fazla"dır; muhasaraya takaddüm eden günlerde Avrupa'ya kaçmış olan ailelerle fetih sıralarında Galata Ciniviz kolonisine iltica edenler, gene o sırada Lâtin gemileriyle adalara kaçanlar, şehrin içinde saklanmaya muvaffak olabilenler, cephede telef olanlar ve şehirde mukavemet ettikleri için öldürülenler istisnâ edimek suretiyle bu mikdar o zamanki Bi-

zansın bütün nüfusu demektir: Son Bizans nüfusu için yukarda bu sene vukuâtının “5 Nisan=25 Rebî’ül-evvel, Perşembe” fıkrasına bakınız. Fatih’in bilhassa Ortodoks Rumları vatan müdafaası presipine bağışlamış olduğu anlaşılmaktadır: Meselâ muhasaranın ilk günlerinde Büyükağa fethedildiği zaman yerli Rumlar yalnız esir muâmelesine tâbi tutulduğu halde Bizanslı olmayan katolik lâtinler hiç alâkadar olmadıkları bir memleketin müdafaasına iştirâk edip Türk kanı dökmüş oldukları ve bilhassa kendi devletleri Türkiye ile sulh halinde bulunduğu halde böyle bir harekete cür’et ederek hukukî vaziyetlerini ihlâl etmiş sayıldıkları için idam edilmişlerdir: Bu sene vukuâtı içinde “18 Nisan=8 Rebî’ül-âhir, Çarşamba” fıkrasına da bakınız. Zaten Fatih’in Rum patrikliğine bir takım imtiyazlar verip himâye etmesi ve fazla olarak gene “Kritovulos’un dediği gibi esir sayılan Rum halkının kendikendilerini fidye vererek satın almak suretiyle eski hürriyetlerini istirdad edebilmek hakkına malik olmaları, İstanbul rumluğunun muvakkat bir iktisadî mükellefiyyetten başka hiç bir fena muâmeleye mâruz kalmamış olduğunu gösterir. Bir taraftan işte bu esaret fidyesi, bir taraftan da şehrin üç gün sürdüğü rivayet edilen yağması netice itibariyle İstanbulun hemen bütün servetini Rumlardan Türklerle intikal ettirmiştir: Tabii bu vaziyet, İstanbulun iktisaden de Türkleştirilmesi demektir. Bununla beraber Rum halkının mülkiyet hakkına dokunulmamış ve yalnız İstanbul’dan kaçıp geri dönmek istemiyenlerle zâdegân sınıfından bir çoklarının ve bilhassa idam edilenlerin emlakı zaptedilmiştir; hattâ bir rivayete göre halk emlakine dokunulmadığı halde bütün zâdegân emlakı Hazine’ye geçmiş tir; Rum halkına Haliç tarafında meskenler gösterildiği hakkında da bir takım rivayetler vardır: Her halde İstanbul’un fethi üzerine yerli Rumların mülkiyet hakkı bakımından tâbi tutuldukları ahkâm ayrıca tetkik edilmesi lâzım-hukukî bir meseledir. Fatih’in altmış binden fazla gösterilen Rum esirlerine fidye hususunda bir takım kolaylıklar göstermiş olduğu hakkında da bazı rivayetler vardır: Meselâ fidye tesviyesi mecburiyetinin bir müddet için tecil edilmesi ve o müddetin nihayetinden itibaren de muhtelif taksitlerle tedricen tesviye edilebilmesi gibi bir takım müsaadeler gösterildiği anlaşılmaktadır. Her halde Türk düşmanlarının iddia ettikleri gibi Bizans Rumları üç gün üç gece katliâm edilmemiş ve Bizans’ın san’at ve kültür eserleri de Türkler tarafından tahrib olunmamıştır: Altmış binden fazla Rum halkının esir edilmiş olduğu hakkında son Bizans müverrihlerinin verdikleri mâlûmat üç gün üç gece sürmüş bir katliâm efsanesiyle telif edilebilecek rakamlardan olmadığı gibi, san’at ve kültür eserlerini tahrib edenlerin de Türklerden iki buçuk asır evvel bir aralık İstanbul’u Bizanslılardan zaptetmiş olan Avrupa Haçlılarından başka kimse olmadığı bazı Garp müelliflerince bile teslim edilmiş bir hakikattir; hattâ Rus müelliflerinden “Uspenski” san’at ve kültür eserlerine karşı müslüman Türklerin 1204 Haçlılarından bin kat insafı ve insanca davranmış olduklarını söylemiştir. Her halde Fatih çok perişan ve harap bir halde eline geçen İstanbul’un eski eserlerini muhafaza ve hattâ himaye ettikten başka şehrin derhal imârına başlamıştır; başta Ayasofya olmak üzere bazı kiliselerin câmiye tahvili de bunların asırlar boyunca daimî bir itina ile muhafaza edilmesine sebep olmuştur. Her halde şurası muhakkaktır ki Türk fethi Bizans imparatorluğunu yıkmış, fakat İstanbul’u kurtarmıştır).

29 Mayıs = 20 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Fatih'in İstanbul'a girişi.

(Bâzı menbâlarda Fatih Sultan Mehmed'in fetihden bir gün sonra, yâni 30 Mayıs = 21 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba günü şehre girdiğinden bahsedilirse de kendi maiyyetinde İstanbul fethine iştirâk edip şehre girerken de beraber bulunan müverrih Dursun Bey fetih günü girilmiş olduğunu söylediği için burada onun bâzı Bizans menbâlarına da uygun olan rivayeti tercih edilmiştir. Öğe yahut ikinci vakti girilmiş olduğuna ait muhtelif rivayetler de vardır. — Fatih'in İstanbul'a Edirne-kapısından veya Topkapı'dan girmiş olduğu hakkında da muhtelif rivayetlere tesadüf edilirse de ikinci rivayet daha kuvvetlidir. — İlkönce Ayasofya kilisesine veya imparatorun sarayına gittiği hususunda da müverrihler arasında ihtilâfa tesadüf edilir: Fakat o sırada maiyyetinde bulunmuş olan Dursun Bey'in dediği gibi doğru Ayasofya'ya gidilmiştir. — Büyük ve muhteşem bir alayla alkışlar içinde şehre giren Fatih'in geçtiği sokaklarla caddeleri, evleri, konakları çok dikkatle gözden geçirerek ve şehrin harap halinden müteessir olarak Ayasofya'ya doğru ilerlediği rivayet edilir. — Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'da yirmi gün süren bu ilk ikameti esnasında Bizanslıların "Vlakherne" ve Avrupalıların "Blachernes" dedikleri "Tekfur sarayı"nda oturmuştur: Son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleoloğos'un muhasara esnasında oturduğu saray da budur).

29 Mayıs = 20 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Ayasofya kilisesinin câmiye tahvili.

(Aya-Sofya = Sainte-Sophie katedrali Bizans mimarisinin şaheseri sayılır: Bu muhteşem kilise imparator "Justinien" devrinde Milâdın 532 senesinden 537 tarihine kadar beş senede yapılmış ve 25 Kânunuevel 537 Noel günü büyük merâsimle halka açılmış olduğu için, 1453=857 senesinin 29 Mayıs=20 Cumâda-l-ûlâ Salı günü Fatih tarafından câmiye tahvil edilinceye kadar 915 sene, 5 ay, 5 gün kilise halinde kaldıktan sonra câmi olmuş demektir. — "Justinien" devrine kadar Ayasofya'nın yerinde bulunan ve aynı ismi taşıyan küçük kilise Milâdın 532 tarihinde çıkan bir ısyân hareketinde yanmış ve işte bunun üzerine imparator şimdiki büyük Ayasofya'yı yaptırmıştır: İnşaat için bütün vilâyetlerden eski âbidelerin en güzel parçaları getirtilmiş, en güzel renkli mermerler kullanılmış, on bin amele çalıştırılmış ve efsanevî yekûnlar tutan hazineler sarfedilmiştir: Hattâ bu uğurda sarfedilen altınların kilise plâniyle beraber gökyüzünden indiği hakkında bile bir takım halk efsaneleri teşekkül etmiştir! Hakikatte ise "Justinien" Ayasofya'nın inşâsını "Anthémios" ve "Isidore", isimlerinde Anadolulu iki mimâra havale etmiştir: Bunların birincisi Aydınlı, ikincisi "Milet"lidir. Bu mimarlar hem binânın plânını tanzim etmişler, hem inşaatı nezaret altında bulundurmışlardır. — Ayasofya'nın en kıymetli hususiyeti sayılan orta kubbesinin kutru 31 ve yerden yüksekliği 50 metredir: Fakat ilk kubbe daha Justinien devrinde yıkılıp tekrar yapılmıştır. Büyük ve parlak şenlikler içinde resmîküşâdî yapıldığı gün imparator Justinien içeri girip eserinin azametini görünce büyük bir heyecan içinde kalmış ve bir rivayete göre eski zamanlardaki "Ma'bed-i Süleymân"ı hatırlayarak:

— Ey Süleyman, ben seni bile mağlûb ettim!

demıştır. Bununla beraber daha sonraki Türk âbideleri de Ayasofya'yı mağlûb etmiştir. — Fatih Ayasofya'ya girdiği zaman, bütün Şark'da “Büyük kilise” diye meşhur olan bu muhteşem-mâbedi “mürûr-i dühûr ile tevâbi' ve levâhıkı hâne-i hasûd-i devletmendân gibi harâba varmuş” perişan bir halde görmüştür: Onun için Ayasofya'ya yeni bir hayat veren Türk idaresidir. — Bu sırada padişahın yanında bulunan müverrih Dursun Bey Fatih'in alt katı gördükten sonra üst kata çıktığını ve oradaki teessürünü şöyle anlatır:

“Vaktâ ki bu binây-ı hasîsün tevâbi' ve levâhıkın harâb-u-yebâb gördü, âlemün sebâtsızlığın ve karârsızlığın ve âhir harâb olmasın fikridüp müteessifen nutk-ı şeker-pâşundan bu beyt sem'-i fakîre yitişüp levh-i dilde münakkaş oldu:

Perdedâr-ı mikunet der tâk-ı kesrâ ankebût
Yeym-i nevbet-i mi zend-i der kal'a-i efrâsyâb

Fatih'in Ayasofya kilisesine girince “Secde-i şûkrân'a kapandığı ve ondan sonra da iki rek'at namaz kıldığı ve ilk ezanın da işte o sırada okunduğu rivayet edilir: Ayasofya katedrali işte bu tarihi andan itibaren câmi haline gelerek büsbütün harab olmaktan kurtulmuştur. — Osmanlı imparatorluğunun azamet ve istilâ devrinde her kale ve her şehir fethedildikçe riâyet edilmiş eski bir an'ane vardır: Ordu içeri girip burçlara bayrak çekilirken surların üstünden ezan sesleri yükselir ve şehrin en büyük kilisesi derhal câmiye tahvil edildikten sonra ilk cuma namazı bu ilk câmide kılınır: 1523=929 vukuâtının “2 Kânunusâni” fıkrasına da bakınız. İşte bu tarihi ve millî an'ane mucibince câmiye tahvil edilmiş bir kilise demek, Türk fethini asırlar ve nesiller boyunca temsil edecek bir zafer timsâli demektir. Kilise devrindeki ismini fetihten sonra da muhâfaza eden “Ayasofya câmi” işte bundan dolayı İstanbul fethinin en büyük âbidesidir. — Kilise tertibatının kaldırılıp câmi tertibatının kurulması Fatih'in emriyle üç günde ikmal edilmiştir: Aşağıda 1 Haziran=23 Cumâda-l-ûlâ fıkralarının birincisine bakınız).

29 Mayıs = 20 Cumâda-l-ûlâ, Salı: İstanbul'un payitaht ittihâzı.

(Osmanlı menbâlarında umumiyetle Fatih'in İstanbul şehrini payitaht ittihâzına derhal karar verdiğinden bahsedilir: Bununla beraber saraylar yapıncaya kadar Edirne'nin merkez vaziyeti devam etmiş ve padişah yirmi gün Tekfur-sarayın'da kaldıktan sonra oraya dönmüştür: Hattâ İstanbul sarayları yapıldıktan sonra da Edirne ikinci payitaht şeklinde siyasi ehemmiyetini uzun zaman muhâfaza etmiştir; Anadolu tarafında da Bursa şehri Osmanlı hanedanının tarihi merkezi vaziyetindedir. İstanbul'un kat'i surette payitaht ittihâzını 1457 = 861 tarihine müsâdif gösteren bir rivâyet de vardır).

29 Mayıs = 20 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Galata Ciniviz kolonisinin teslim olması.

(Bizans tarihinde bir Lâtin imparatorluğu devri vardır: Milâdın 1204 senesi 12 Nisan ve Hicretin 600 senesi 9 Şa'bân Pazartesi günü Haçlılar İstanbul'u zaptedip Ortodoks Rum imparatorluğunun yerine bir Katolik Lâtin imparatorluğu kurmuşlar ve işte bu tarihten itibaren Milâdın 1261 senesi 25 Temmuz ve Hic-

retin 659 senesi 25 Şa'bân Pazartesi günü Rumların İstanbul'u istirdadına kadar 57 sene, 3 ay, 13 gün İstanbul'a hâkim olmuşlardır. Bu müddet zarfında Rum imparatorluğu İznik şehrine nakledilmiş ve İstanbul'un 25 Temmuz 1261 = 25 Şa'bân 659 tarihinde istirdadına kadar İznik'de beş Rum imparatoru teselsül etmiştir. İstanbul ve civarını Lâtinlerden istirdad eden, işte bu beş imparatorun beşincisi olan "Sekizinci Mihail Paleologos"dur. Bu imparator İstanbul'un istirdadında Venediklilerle Cinivizlerin arasındaki rekabetten istifade ettiği gibi, İstanbul'u aldıktan sonra da hâkimiyetini takviye için Cinivizlere istinad etmekte ve bu suretle Lâtinlerin Rumlar aleyhine birleşip İstanbul'u istirdad siyasetlerine karşı onları tefrikaya düşürmekte devam etmiş ve işte bu politikanın neticesi olarak nihayet Milâdın 1267 tarihinde Galata'yı bir takım imtiyazlarla Cinivizlere vermiştir. Zaten Lâtin imparatorluğu devrindeberi Galata'da Venediklilerle Cinivizler vardır. Bu vaziyete göre Galata Lâtin kolonisi XIII üncü asır İstanbul Lâtin imparatorluğunun XV inci asra kadar devam etmiş bir serpintisi demektir: Galata'daki Ciniviz idaresi Milâdın 1267 tarihinden İstanbul'un 1453 tarihindeki fethine kadar 186 sene sürmüştür. Yalnız bu iki asra yakın zaman zarfında Galata'nın ticarî, askerî ve idarî imtiyazları Bizans inhi-tatiyle mütênâsîp surette tedricen fazlalaşmıştır: Meselâ ilk zamanlarda Galata müstahkem olmadığı halde Venediklilerin Cinivizlere XIV üncü asır başlarında yaptıkları bir taarruz üzerine Bizans imparatoru "İkinci Andronikos" Galata'nın bir sûr ve hendekle tahkim edilmesine müsaade etmiş ve bilhassa "Üçüncü Andronikos" devrinden itibaren bu Ciniviz kolonisinin idarî ve iktisadî imtiyazları büsbütün fazlalaşarak Galata âdetâ ayrı bir devlet halini almıştır. Bu vaziyet gittikçe İstanbul Rumlarıyla Galata Cinivizlerinin münasebetlerinde bir takım gerginlikler husule getirmiş ve hattâ Bizans imparatoru Altıncı Yoannis Kantakuzinos devrinde Galata ile İstanbul arasında bir muharebe bile olarak Galata Cinivizlerinin şimdiki Beyoğlu tepelerini ilhak etmeleriyle neticelenmiştir. Bu Ciniviz sahası gittikçe Boğaz sahillerine doğru da uzanmış ve hattâ Fatih Rumeli-hisarı'nı yaptırırken son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleologos bir rivayete göre o havalinin Bizans'a değil, Galata Lâtinlerine ait olduğunu bildirmiştir! Bu vaziyetten anlaşılacağı gibi İstanbul fethi zamanında Fatih'in karşısında iki hıristiyan hükûmeti vardır: Biri İstanbul Rum imparatorluğu ve biri de Galata Ciniviz hükûmetidir. Yalnız bu Lâtin kolonisi tamamiyle müstakil değildir: Siyaseten İtalya'daki Cenova cumhuriyetine bağlıdır ve Galata "Podestat"sı Cumhuriyet tarafından bir sene müddetle tâyin ve tasdik edilir. Bundan başka bir Belediye meclisiyle bir de Ticaret mahkemesi vardır: Belediye meclisinin 24 âzâsı yarı yarıya zâdegân ve halk sınıflarından seçilir; Ticaret mahkemesi de altı âzâdan mürekkeptir. Galata'nın İstanbul imparatorluğu ile alâkası ehemmiyetsiz bir vergi bağından ibarettir: Bâzı Bizans menbâlarına göre Galata gümrük vâridâtı senede iki yüz bin altın bulduğu halde, Bizans'a verilen para yalnız otuz bin altından ibarettir! — İstanbul muhasarasına bitaraf kalacaklarını bir muahedeyle taahhüd etmiş olan Galatalılar Bizanslılara askerle yardım ettikleri gibi, fetihten sonra bir çok İstanbul Lâtinleriyle Rumlarının Galata'ya ilticasını kabul etmişler ve Galata'daki bir çok Cinivizler de Haliç'deki Lâtin gemilerine iltica edip Türk donanması efradının o sırada karaya çıkmış olmasından istifade ederek Akdeniz adalarına kaçmışlardır: Tabii bütün bunlar bitaraflık muahedesinin ihlâli demektir. Fatih pek haklı olarak bu vaziyeti hoş görmediği ve umumî bir mu-

hacerete meydan vererek Avrupa'yı bûsbütün heyecana da düşürmek istemediği için, İstanbul'un fethedildiği gün itâat ve inkiyâdını arzeden Galata Ciniviz "Podestat"sı "Angelo Zaccharia"dan kaçanların geri çağırılmasını istemiş ve her türlü can ve mal masuniyetinden istifade edeceklerini vâdederek üç ay mühlet vermiştir. — Podestat'nın göndermiş olduğu murahhasların Fatih'e inkiyâd arzetmeleri ve tâbi tutulacakları şerâit hakkında mâlûmat istemeleri 29 Mayıs=20 Cumâda-l-ülâ Salı gününe tesadûf ettiği halde, çok meşgul olan ve yahut bu adamları istihfaf eden Fatih'in o gün ve hattâ ertesi gün bu müracaata hiç bir cevap vermemesi ve yalnız muhaceretin men'ini bilvasına emretmekle iktifâ etmesi üzerine telâşa düşen Podestat Mayısın 31 inci ve Cumâda-l-ülânın 22 nci Perşembe günü bizzat müracaat mecburiyetinde kalmış, fakat İstanbul muhasarası esnasında Galata Cinivizleri bitaraf kalacaklarını taahhüd ettikleri için muhtariyetlerinin fetihten sonra da ibka edileceği vâdedilmiş olduğu halde Cinivizlerin sözlerinde durmayıp Bizans'a fi'len yardım etmiş olmalarından ve hattâ Podestat Angelo Zaccharia'nın kendi torunu "İmperialis"ın bile Bizans askerleri içinde esir edilmiş olmasından dolayı muhârip vaziyetinde bulunduğu sâbit olan Galata Cinivizlerinin muhtariyet hakları tamamiyle ilga edilmiş ve Cenova cumhuriyetinin Galata üzerindeki hukukuna nihayet verilmiş olduğu ve Galata'dan kaçan firariler üç ay içinde dönmedikleri takdirde mallarının zaptedileceği kendisine tebliğ ettirilmiş ve nihayet 1 Haziran=23 Cumâda-l-ülâ Cuma günü Zağanos Paşa tarafından imzalanan bir Şartnâme mucibince Galata kulelerinden bâzılarının yıkılması, hendeklerin doldurulması ve muntazam vergi verilmesi şartlarıyla Galatalılara yalnız din ve ticaret serbestisi temin edilmiştir. — Bu ilk şartnâmeden bir iki gün sonra Galata ahalisine bir de ferman verilmiştir; bu fermanla şu esaslar vardır: Galatalıların arzettikleri tâbiyyet kabul edilip bu kasaba Türk topraklarına ilhak edilmiştir; Galatalıların canlarıyla mallarına dokunulmayacaktır; din ve ticaret serbestisine malik olacaklardır; fakat vergi ve gümrük meselelerinde hiç bir imtiyazları olmayıp bütün memleketin mükellef olduğu esaslara tâbi tutulacaklardır; mevcut kiliselerine dokunulmamakla beraber yeniden hiç bir kilise yapamayacaklardır; Yeniçeri ocağı için Galatalılardan devşirme çocuk alınmayacaktır; Belediye işleri için de bir reis intihab etmek hakkına malik olacaklardır. "Evâhir-i Cumâda-l-ülâ 857" tarihini taşıyan ve 1453 Haziranının ilk günlerine tesadûf etmesi lâzımgelen bu ferman mucibince Galata'nın artık Cenova cumhuriyetiyle hiç bir alâkası kalmamış, hattâ Bizans devrindeki imtiyazları da tamamiyle kaldırılmış ve doğrudan doğruya bir Türk toprağı haline getirilmiştir: Tabii bu suretle Bizans devrine ait bir pürüz ortadan kaldırılmış demektir. — Bu ferman mucibince kilise çanlarının çalınması bile men'edilmiştir: Bu memnuiyet Tanzimat devrine kadar bütün kiliselere teşmil edilerek devam ettikten sonra, Tanzimatta müslüman ekseriyetinin rahatsız olacağı hiç düşünülmiyerek maatteessûf ilga edilmiştir).

1 Haziran = 23 Cumâda-l-ülâ, Cuma: Ayasofya câmiinde ilk Cuma namazının kılınması.

(Büyük ve parlak bir alayla İstanbul'da ilk Selâmlık resmine çıkan Fatih Sultan Mehmet, üç gün evvel fethettiği Bizans'ın câmiye tahvil edilen "Büyük

Kilise'sine gelip ilk Cuma namazını askerleriyle beraber kılmıştır. İmâmete İstanbul'un fethinin mânevî kahramanı olan Ak-Şemsüddin geçmiş ve ilk defa olarak Fatih namına okunan hutbayı da bu nûrânî ve yiğit velî okumuştur. — Fatih'in iradesiyle bu Cuma gününden evvel Ayasofya'daki tasvirlerle heykeller ve putlar kaldırılıp kible tarafına mihrâb yapıldığı ve minber konulduğu ve bilhassa bütün bu hazırlıkların Cuma gününe kadar ikmalî için mimarlarla ustaların gece gündüz çalıştıkları rivayet edilir: Yukarda 29 Mayıs=20 Cumâda-1-ülâ vukuâtı içinde "Ayasofya kilisesinin câmiye tahvili" fıkrasına da bakınız. — Hutbanın bizzat Fatih tarafından okunduğu ve yalnız namazın Ak-Şemsüddin tarafından kıldırıldığı hakkında da bir rivayet vardır. Diğer bir rivayete göre de Fatih yalnız Ayasofya'nın câmiye tahvil edildiği gün askerine bir hitâbe irad etmekle iktifâ etmiştir: Tabii bu rivayetlerin ayrıca tetkikî lâzımdır).

1 Haziran = 23 Cumâda-1-ülâ, Cuma: Bizans'ın son günlerindeki Ortodoks - Katolik birliğini parçalayan Fatih'in Garp hristiyanlığına karşı Şark hristiyanlığını himayesi altına alarak yeni bir Rum-Ortodoks patrik tâyin etmesi.

(Yeni patrikin işte bu tarihte tâyin edilmiş olduğunda umumiyetle ittifak edilmekle beraber, bâzı Bizans menbâlarındaki ifadelerle son tetkikler patrikin bu tarihten yedi ay sonra gene bu senenin Kânunuevvel=Zülhicce sonlarında tâyin edilmiş olduğunu göstermektedir. Onun için bu tarihte yalnız Ortodoks patrikliğinin yeniden tesisine karar verilmiş ve patrikin de bir müddet sonra tâyin edilmiş olmak ihtimali çok kuvvetlidir. Bununla beraber umumiyetle kabul edilen klâsik rivayet de bir Bizans menbâına dayanmakta olduğu için burada ihtiyat kaydıyla o tarih esas ittihâz edilmiştir. — Bizans imparatorluğu devrinde Katolik ve Ortodoks kiliselerini birleştirip aradaki mezhep ihtilâfını kaldırarak Avrupa'dan Türklere karşı yardım temin etmek isteyen kuvvetli bir "Birlik" cereyanıyla buna karşı bilhassa halk tabakasının dinî taassubuna istinad ederek Ortodoks mezhebinin istiklâlini muhafaza etmek isteyen bir muhalefet cereyanı vardı: Bizans'ın son günlerinde imparator Onbirinci Konstantinos Paleoloğos'la son patrik Grigorios Mammas birlik fikrini ve Başvekil Lukas Nortaras'la Ortodoks kilisesinin en mühim şahsiyetlerinden Gannadios Skholarios istiklâl cereyanını temsil ediyordu; hattâ Notaras'ın İstanbul'da kardinal şapkası görmektense Türk sarığı görmeyi tercih ettiğinden bile bahsetmiş olduğu ve Skholarios'un da sırf işte bundan dolayı bozgunculuk ettiği rivayet edilir; buna mukabil imparator Papalık makamıyla anlaşmış ve Papa'nın gönderdiği kardinal "İsidore" tarafından 12 Kânunuevvel 1452=30 Zülka'de 856 Salı günü Ayasofya kilisesinde büyük bir âyin yapılarak iki mezhebin birleştirildiği ilân olunmuştur: Yukarda bu sene vukuâtı içinde "6 Nisan=26 Rebî'ül-evvel, Cuma" fıkralarının sonuncusuna da bakınız. Bu vaziyete göre İstanbul muhasara ve fethi esnasında Katolik ve Ortodoks ihtilâfı ortadan kalkmış ve Şark hristiyanlığı Garp kilisesinin hükmüne girmiş demektir. Halbuki bu vaziyet bir taraftan İstanbul Rumlarının dinî temâyüllerine, bir taraftan da Bizans'ı istihlâf eden Türk imparatorluğunun haricî siyasetine kat'iyen uygun değildir, Fatih'in câmiye tahvil ettiği Ayasofya'da ilk Cuma namazını kıldığı gün yahut biraz sonra Ka-

tolik - Ortodoks birliğine karşı mücadeleleriyle meşhur olan Gennadios Skholarios'u tantana ve debdebe ile patriklik makamına oturtuvermesi işte bundan dolayıdır: Tabii bu andan itibaren Ortodoks kilisesi Katolik kilisesinden tekrar ayrılıp eski istiklâline yeniden kavuşmuş ve netice itibariyle Şark hristiyanlığı Türk himayesi altında Garp hristiyanlığına karşı cephe almış demektir; her halde Fatih'in hristiyanlık âlemini ikiye böldüğü ve bu suretle Ortodoks tebaasını Roma nüfuzundan ayırdığı muhakkaktır; bilhassa Balkanlarda yapılacak fütuhât bakımından o zaman bu tedbirin çok büyük bir ehemmiyeti vardır; patrikhâneye verilen imtiyazların siyasi sebepleri işte budur; bu tedbir aynı zamanda Bizans Rumlarının yeni Türk idaresine ısınmasını da temin etmiş ve hattâ evvelce Avrupa'ya kaçan bazı Rum ailelerinin avdetine bile sebep olmuştur. — Gennadios Skholarios Patrikhâne meclisi tarafından Patrik seçilmiş, intihab usulü dairesinde cereyan etmiş ve Fatih de bu intihabı tasdik etmiştir: Asıl adı "Yeorgiyos Kurtesis" olduğu halde papaslık mesleğindeki "Gennadios" ismiyle patrik olan Skholarios Bizans imparatorları devrindeki merasimle padişahın huzuruna kabul edilmiş ve bir rivayete göre Fatih kendisine murassâ bir asâ hediye edip pek çok teveccüh ve iltifat göstermiştir. Yeni patrikin Osmanlı teşrifatınca vezir pâyesinde sayıldığı ve hattâ maiyyetine muhâfız şeklinde bir Yeniçeri kıt'ası bile verilmiş olduğu rivayet edilir. Fatih'in patrik Gennadios'u makamında ziyaret ettiği hakkında bile bir rivayet vardır. Patrikhâneye verilen imtiyazların en mühimleri aile hukukunda kazâ salâhiyetiyle vergi ve haraçtan muafiyet gibi şeylerdir. — Fatih'in bu münasebetle Rum kilisesine bahsettiği imtiyazlar sonraları tenkid edilmişse de, bir çok Garp müellifleri bu tedbirin o zaman için siyasi bir zaruret olduğunda ve bu suretle Fatih Sultan Mehmed'in büyük bir basiret göstermiş bulunduğu ittifak etmektedir. Sırların Macarlara karşı gittikçe Türklere meyletmesi ve Mora kilisesinin bundan bir müddet sonra Osmanlı müdahalesini istemesi de büyük Fatih'in bu siyasi tedbirinde ne kadar isâbet etmiş olduğunu gösterir: 1455—859, 1456=861 ve 1458=862 vukuâtının birinci fıkralarına bakınız. — Gennadios gibi Katolik düşmanlarının İstanbul muhasarasında Türklere el altından yardım etmiş olmak ihtimali bile vardır; meselâ Ebussuûd Efendi'nin "Mecmûa-i fetâvâ"sındaki şu fetvâ öyle bir ihtimali teyid edebilecek bir vesika sayılabilir:

"Mes'ele — Merhum ve mağfûrûn-leh Sultan Muhammed Han aleyhi-r-rahmeti ve-l-ğufrân Hazretleri mahrûse-i İstanbul'u ve etrâfında vâkı' olan karyeleri anveten feth mi etmişlerdür?

"El-cevâb — Ma'rûf olan anveten fethdür. Emmâ kenâis-i kadîme hâli üzerine ibka olunmak sulh ile fethde delâlet ider. Sene hamse ve erbain ve tis'amie tarihinde bu husûs teftiş olunup yüz on yedi yaşında bir kimesne ile yüz otuz yaşında bir kimesne bulunup Yahûd-u-Nasârâ el altından Sultan Muhammed ile ittifak idüp Tekfu'a nusrat itmeyecek olup Sultan Muhammed dahî anları sebyitmeyüp hâlleri üzerine mukarrer idecek oldu. Bu vechile fetholundu diyü Müfettiş mazharunda şahâdet idüp bu şehâdet ile kenâis-i kadîme hâli üzere kalmışdır".

Bu fetvâdaki izaha göre İstanbul cebren fethedilirken bir takım Rumlar "el altından" Fatih'le münasebette bulunmuşlar ve fetihten sonra işte bu hizmetlerine mükâfat olarak kiliselerinin ibkasını temin etmişlerdir! Tabii bütün bu

casusluk etmeleri ayrıca tetkik edilecek ve bilhassa yeni vesikalar bulunduğ-
ça aydınlanacak mühim noktalardır. — Fatih Sultan Mehmet yeni bir patrik
gibi yeni bir patrikhâne de tâyin etmiştir: Bizanslılar devrinde Ayasofya'nın
yanında bulunan patrikhâne bu büyük kilisenin câmiye tahvili üzerine oradan
kaldırılmış ve şimdiki Fatih câmiinin yerinde bulunan "Ayion-Apostolon =
Saint-Apôtres = Havâriyyûn" kilisesine nakledilmiştir; fakat eski Bizans im-
paratorlarının türbesi bulunan bu ikinci kilisenin yerini de Fatih câmiinin in-
şası takarrür ettiği için iki sene sonra, yâni 1455=859 tarihinde Fatih'in irâ-
desiyle Rum patrikhânesi buradan "Panmakaristos" ismindeki râhibeler ma-
nastırına nakledilmiştir: 1470 = 875 vukuâtı içinde "Fatih câmiinin ikmâli"
fıkrasına da bakınız, Osmanlı devrindeki ikinci patrikhâne işte bu eski manas-
tırdır ve Rum patrikleri 132 sene burada kalmışlardır; bu müddetin sonunda
ve Üçüncü Murad devrine tesadüf eden 1587 = 995 tarihinde "Panmakaristos"
manastırı "Fethiyye" ismiyle câmiye tahvil edildiği için, patrikhâne nihayet
oradan da kaldırılıp Haliç-Feneri'nde üçüncü merkezi olan "Panaiya" kilisesine
nakledilmiş ve 1597=1005 tarihine kadar on sene de burada kalmış, ondan son-
ra Balat'taki "Aya-Dimitri" kilisesi dördüncü merkez olarak üç sene patrik-
hâne ittihâz edilmiş ve nihayet 1601 = 1009 tarihinde beşinci merkez olarak Fe-
ner'deki "Aya-Yorgi" manastırına nakledilmiş: Şimdiki patrikhâne işte bu-
dur ve Ortodoks patrikleri 346 senedir işte bu beşinci ve sonuncu patrikhâne-
dedir. Fakat o tarihtenberi bu son patrikhâne muhtelif yangınlara uğrayıp bir
kaç defa tâmir ve tecdid edilmiştir).

1 Haziran = Cumâda-l-ülâ, Cuma: Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa'nın azil ve hapsi.

(29 Mayıs = 20 Cumâda-l-ülâ Salı gününden 2 Haziran = 24 Cumâda-l-ülâ Cu-
martesi gününe kadar muhtelif tarihler rivayet edilirse de en kuvvetli bizim
burada esas ittihâz ettiğimiz 1 Haziran = 23 Cumâda-l-ülâ Cuma günüdür. Ha-
lil Paşa'nın babası Çandarlı-İbrahim Paşa'nın 1429=832 senesi 25 Ağustos=24
Zülka'de Perşenbe günü vefatı üzerine Vezir-i-a'zam olduğu rivayet edildiğine
göre, o tarihten bu tarihe kadar İkinci Murad ve İkinci Mehmet devirlerinde
23 sene, 9 ay, 6 gün mütemâdiyen iş başında bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır.
Bu ihtiyar Vezir-i-a'zam, Fatih'in o günkü yaşından 2 sene, 7 ay, 2 gün fazla
iş başında bulunmuş, yâni Fatih'in doğumundan o kadar zaman evvel iktidar
mevkiine gelmiş demektir. Bununla beraber son tetkiklerden anlaşıldığına gö-
re ikisinin arasında Amasyalı Koca Mehmet Nizamüddin Paşa da on sene ka-
dar vezâret-i. uzmâ makamında bulunmuştur: Bu vaziyete nazaran Halil Pa-
şa'nın sadâreti 13 - 14 sene kadar sürmüş olması lâzım gelir: "Vezir-i- a'zam-
lar" cedvelinde 10 numaraya bakınız, Her halde çok tecrübeli dirâyeti ve zeki
bir devlet adamı olduğu muhakkaktır. — Candarlı-Halil Paşa'nın Temmuz = Re-
ceb bidâyetlerinde Edirne'de tevkif edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet var-
dır. — Halil Paşa'nın hapsine muhtelif sebepler gösterilir: Bir rivayete göre Bi-
zans imparatorundan rüşvet alarak İstanbul'un fethine muhalefet etmesi muhasa-
ranın kaldırılmasını istemesi ve harekât esnasında bozguncu rolü oynaması ve
bilhassa fetihten sonra Fatih İstanbul'da Bizans'ın son Başvekilî Lukas Notar-
as'dan bu kadar kan dökülmesine niçin sebebiyet verildiğini sorunca Notaras'-
ın imparatora gelen bâzı mektuplarda mukavemet tavsiye edildiğini Fa-

tih'e ifşâ etmesi Çandarlı-Halil Paşa'nın nihayet tevkifiyle neticelenmiştir. Diğer bir rivayete göre de Fatih vaktiyle kendisinin ilk saltanatında tahtından indirilip babası İkinci Murad'ın ikinci defa tahta çıkarılmasından mes'ul tuttuğu Halil Paşa'ya karşı beslediği garazı bir türlü unutamamış ve nihayet aleyhindeki dedikoduları istismâr ederek intikamını almıştır: 1445=849 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. Bu husustaki muhtelif rivayetlerin en mühimleri işte bunlardır. — Her halde bu Halil Paşa meselesi henüz tamamıyla tenevvür etmemiş karanlık meselelerden biridir: Aşağıda bu sene vukuâtının 10 Temmuz=3 Receb fıkrasına da bakınız).

1 Haziran = 23 Cumâda-l-ülâ, Cuma: Çandarlı-Halil Paşa'nın yerine Mahmud Paşa'nın Vezir-i-a'zam olması.

(Mahmud Paşa'nın Vezâret-i-uzmâ makamına getirilmesi için 1454=858 tarihi de rivayet edilir: Bu rivayet doğru olduğu takdirde Fatih'in Vezâret makamını bir sene kadar münhal bırakmış olması lâzımgelir: Bununla beraber, bir Bizans rivayetine göre Halil Paşa'nın yerine ilkönce İshak Paşa Vezir-i-a'zam olmuştur; halbuki Osmanlı menbâlarında İshak Paşa'nın sadâreti 1469=874 tarihine müsâdif gösterilir; bu vaziyete göre Bizans rivayeti doğru olduğu takdirde İshak Paşa'nın Çandarlı-Halil Paşa'dan sonra bir sene kadar ilk olarak Vezir-i-a'zam olduktan sonra azledilmiş ve yerine Mahmud Paşa getirilmiş olduğunu kabul etmek lâzımgelir; fakat bu rivayet şüpheli olduğu için burada Osmanlı menbâlarındaki umumî rivayet tercih edilmiştir. — Çandarlı-Halil Paşa'nın iş başından atılması demek, Osmanlı devletinde Türk unsurunun yerine dönmeler ve devşirmeler zümresinin kat'î olarak iş başına gelmeleri demektir: Bu devre kadar muhtelif kumandanlıklarla büyük memuriyetlerde bir takım dönmelerle devşirmeler bulunduğu muhakkaktır: Fakat devletin en büyük makamı olan ve hemen bütün salâhiyetleri tophyan Vezâret-i-uzmâ mevkii hep Anadolu Türklerinin elindedir. Bu vaziyete mukabil Yenigeri ocağının teşekkülünden itibaren bir dönmeler ve devşirmeler sınıfı da teşekküle başlamış ve hâdisâtın cereyanından anlaşıldığına göre Anadolu Türk aristokrasisiyle bu dönme ve devşirme köleler zümresi arasında gittikçe şiddetlenen siyasî bir mücadeleye cereyan etmiştir: Çandarlı ailesinin menkûbiyetinde en mühim âmil işte bu vaziyette aranmalıdır; çünkü bu tarihten itibaren iş başında teselsül eden Mahmud, Rum-Mehmet, İshak ve Gedik-Ahmed Paşalar gibi Vezir-i-a'zamların hiç biri Türk değildir ve bilâkis hepsi devşirme ve dönmedir. — Çandarlı-Halil Paşa'yı istihlâf etmiş olan ve bâzı menbâlarda "Veli" lakabıyla anılan Mahmud Paşa'nın milliyeti hakkında muhtelif rivayetlere tesadûf edilir: Meselâ bir rivayete göre bir Hırvat dönmesidir, başka bir rivayete göre babası Rum, anası Hırvattır ve nihayet son bir rivayete göre de hem anadan, hem babadan hâlis Rumdur; hattâ son Bizans müverrihlerinden Kritovulos'a göre anadan, babadan Bizans'ın eski ailelerine mensub olan Mahmud Paşa, Anadolu'da Türklere karşı mücadeleleriyle meşhur olan "Filântropinos"un torunlarından! Her halde Türk olmadığına ittifak edilir. İstanbul fethinden itibaren Osmanlı imparatorluğunun iş başında umumiyetle yabancı unsurların teselsülü işte bu Mahmud Paşa ile başlamış ve bu tarihten saltanatın ilgasına kadar Vezâret-i-uzmâ veya Sadâret-i-uzmâ denilen Başvekillik makamında pek az Türke mukabil hep Rum, Hırvat, Arnavut, Boşnak, Pomak, İtalyan, Arap, Ermeni ve muhtelif

Kafkas milliyetlerine mensup yabancı vezirler teselsül etmiştir. Bunların içinde daha Fatih devrinden itibaren iplikleri tarihin pazarına çıkmış bir takım Türk düşmanı hâinler bile vardır; hattâ bu döküntüler İstanbul'u Türkleştirmek için Anadolu'dan gelip yerleşecek Türk halkını "Mukataa" denilen ve arsalar üzerine tarhedilen emlak vergisinden muaf tutulmuş olan Fatih'in bu tedbirine karşı bile cephe almaktan çekinmemişler ve İstanbul'un Türkleşmesine mâni olmak için ellerinden geldiği kadar çalışmışlardır; Osmanlı müverrihlerinin en eskilerinden olan meşhur Âşık-Paşa-zâde bu meseleyi şöyle anlatır:

"Pâdişah İstanbul'u kim fethetti, Sübaşılığını kulu Süleyman Bey'e virdi ve cemî vilâyetine kullar gönderdi. (Hâtırı olanlar gelsün, evler, bağlar, bağçeler, mülkler virelüm) didiler ve her kim geldiyse virdiler, bu şehri ma'mûr ittiler. Pâdişah yine emrittî kim ganiden ve fakirden evler sürdüler ve her vilâyetin Sübaşlarına ve Kadılarına âdemler gönderdiler. Anlar dahî mübâlâğa evler sürdüler ve bu gelen halka dahî evler virdiler. Şehir kim ma'mûr oldu, bu virdikleri evleri mukataaya virdiler. Öyle olucak bu halka dahî güç geldi. Ayuttular kim:

— Bizi memleketümüzden sürdünüz, getürdünüz bu kâfir evlerine, girü virmek için mü getürdünüz?

didiler ve ba'zısı avretini oğlanunu kodu kaçdı. Kula-Şâhin dirlerdi, atasundan kalmış bir Vezir-i âkıl vardı, Pâdişâha aydur:

— Hey devletlü Sultânım! Atan, deden nice memleketler fethitti, hiç birine mukataa vaz'itmedi, Sultânuma dahî lâyük budur kim itmiye"

didî. Pâdişah dahî anun sözünü kabul itti, yine hüküm buyurdu kim:

— Her ev kim virirsüz mülklüğe virün!

didî. Andan sonra mektuplar virdiler kim mülkleri ola; şehir yine ma'mûr olmağa yüz duttu. Mescidler yapmağa başladılar ve bu şehrin hâli eyülüge döndü. Sonra Pâdişâha bir Vezir geldi kim bir kâfirin oğluydu, Pâdişâhâ gayet mukarreb oldu ve bu İstanbul'un eski kâfiri Vezirin eski dostları idi, yanuna girdiler kim:

— Hey neylersün! Bu Türkler bu şehri yine ma'mûr itti, senün gayretün kanı? Atan yurdunu ve bizüm yurdumuzu aldular, gözümüze karşı tasarruf iderler! İmdi sen hod Pâdişâhun mukarrebüsün, cehdeyle kim bu imâretten halk vazgeçe, yine evvelki gibi bu şehir bizüm elümüzde ola!

Vezir dahî aydur:

— Bu şol mukataat kim evvel komuşlardu, anı yine koduralum, bu halk dahî mülkler yapmıyalar, bu şehir yine harâba yüz tuta, âhir yine bizüm tâifemüz elünde kala!

didî. Bir gün Pâdişâhın kalbine münasebetle ilka etti, yine mukataa ilka ittirdi ve bu mahfi kâfirlerin biri ile bir adı müslüman bir kul koşdu ve bu mahfi kâfir her ne kim didiyse öyle itti, anı yazdu.

Suâl: — O Vezir kimdür?

Cevâb: —Rum Mehmet Paşa'dur kim sonra [Sultan Mehmet] anu it gibi boğdurdu"

Bütün bu dönme ve devrişme vezirlerin bilhassa Anadolu seferlerinde Türk halkına karşı irtikâb ettikleri zulümlerle cinayetler hakkında Osmanlı menbâlarında bir çok mâlûmat ve tafsilât vardır).

**1 Haziran = 23 Cumâda-1-ûlâ, Cuma : İstanbul Valiliğine Karış-
dıran-Süleyman Bey'in ve Kadılığına da meşhur âlim Celâl-zâde Hı-
zır-Bey Çelebi'nin tâyini.**

(Sübaşı ünvanını haiz olan bu Süleyman Bey İstanbul'un ilk muhafızı ve valisi vaziyetindedir; Fatih bu Bey'e başlıca iki vazife vermiştir: Biri surların tâmiri, biri de Anadolu'nun muhtelif yerlerinden san'at sahipleriyle muhtelif sınıflara mensup sair Türk nüfusunun celbi ve İstanbul'a iskânıdır. İlkönce beş bin aile getirildiği rivayet edilir. Ondan sonra da muhtelif tarihlerde devam eden bu iskân siyaseti Karadeniz sahilleriyle Karaman, Aksaray, Eğridir, Bursa, Mağnisa, Tire, Çarşamba, Kastamonu, Samsun, Sivas, İzmir vesaire taraflarından gelen Türk aileleriyle İstanbul'un az zamanda Türkleşmesine sebep olmuş ve hattâ şehrin muhtelif mahallelerine işte bu Türk kütlelerinin men'sheleri olan Anadolu kasabalarının isimleri verilmiştir: Meselâ "Aksaray", "Karaman", "Çarşamba" vesaire gibi isimler hep o devirden itibaren takarrür etmiş ve bu suretle İstanbul şehri Anadolu kasabalarının bir çoğunu temsil eden millî bir halîta haline gelmiştir. — Bununla beraber muhtelif tarihlerde İstanbul'a Balkanlardan da bir miktar muhacir getirilip iskân edilmişse de bunların yekûnu o kadar mühim değildir. — İstanbul'a iskân edilen Türklere evler, dükkânlar ve bağlarla bahçeler verilmiş ve bunlar "Mukataa" denilen vergiden vesair mükellefiyetlerden muâf tutularak hem Türk halkının İstanbul'a rağbet etmesi, hem bu halkın iktisadî hâkimiyeti temin edilmek istenilmiştir: Dönmelerle devşirmelerin bu Türkleştirme siyasetine karşı gevirdikleri entrikalar için bundan evvelki fıkraya bakınız. — İstanbul'a iskân edilmiş olan Türk nüfusuna verilmiş emlâkin tahririne Bursa Sübaşısı Cebe-Ali Bey'le yeğeni müverrih Dursun Bey memur edilmiştir: En kuvvetli rivayete göre "Cibâlî" semtinin ismi, İstanbul muhasarasına iştirâk edip o cihetteki kapıdan şehre girmiş olan bu Cebe-Ali Bey'in adından gelir: 29 Mayıs=20 Cumâda-1-ûlâ vukuâtı içinde "İstanbul'un fethi" fıkrasına da bakınız. — Cebe-Ali Bey Bursa'da çok meşgul olduğu için biraz sonra İstanbul emlâkinin tahririni hemen kâmilten yeğeni Dursun yahut "Tür-î-Sinâ" Bey'e bırakmış ve Fatih'in de tasvibiyle bu büyük ve tarihî vazifeyi Dursun Bey ifa etmiştir. İstanbul muhasarasında Fatih'in maiyyetinde bulunan ve sonradan Baş-Defterdar yâni Maliye Nâzırı olan bu Dursun Bey "Târih-i Ebu-l-feth" ismindeki Fatih devri tarihiyle meşhurdur: Çok mustalah bir lisanla yazılan bu tarihin en kıymetli cephesi, İstanbul muhasarasiyle fet-hini kendi gözüyle görmüş bir Türk müverrihinin eseri olmasıdır: Bu kıymetli vesika "Târih-i Osmânî Encümeni" tarafından 1330 tarihinde neşredilmiştir. — İlk İstanbul Kadısı olan "Celâl-zâde Hızır-Bey-Çelebi" Osmanlı tarihinin en meşhur ve mümtâz âlimlerindendir. Sivri-hisarlıdır. Meşhur Nasrüddin Hoca'nın sülâlesinden olduğu rivayet edilir. Sivrihisar Kadısı "Molla Celâlüddin Ali" nin oğlu ve "Tazarruât" sahibi büyük ve meşhur münşi Sinan Paşa'nın babasıdır: Bu sırada 16 yaşlarında bulunan Sinan Paşa'nın doğumu için 1437=841 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Hızır-Bey-Çelebi memleketinde ve daha bazı yerlerde Kadılık ve Bursa'da Müderrislik etmiş ve Osmanlı kültüründe mevki sahibi bir çok talebe yetiştirmiştir. Arap, Acem ve Türk dillerinde zarif şiirleri vardır. Gençliğinde askerlik mesleğinde bulunduğu da rivayet edilir. Hızır Bey kendi zamanında "ilim dağarcığı" diye şöhret bulmuştur; fakat ilminin

yüksekliği kadar ahlâkiyle adaletinin ciddiyetiyle de meşhurdur: Hattâ İstanbul Kadılığı zamanında Fatih'i mahkemeye celbedip bir dâvâda mahkûm ettiği hakkında bile kuvvetli bir an'ane vardır. — Osmanlı edebiyatında "Ebced" hesabıyla manzum tarih yazmak âdetinin bununla başladığı rivayet edilirse de bu nokta ayrıca tetkik edilmelidir. — Hızır-Bey-Çelebi altı sene İstanbul Kadılığına şeref verdikten sonra 863=1458—1459 tarihinde vefat etmiş ve yerine kendisi gibi o devrin en büyük ve en mümtâz âlimlerinden meşhur Molla-Husrev tâyin edilmiştir. — Hızır-Bey-Çelebi'nin mezarı İstanbul'da, Zeyrek'le Vefâ arasındadır).

18 Haziran = 10 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Fatih'in İstanbul'dan Edirne'ye dönüşü.

(Fatih Sultan Mehmet büyük fethi üzerine İstanbul'da yirmi gün kalmış ve bu müddet zarfında Bizans imparatorlarının "Vlakherne = Blashernes" denilen sarayında oturmuştur: Bu saraya Türkler "Tekfur-saray" ismini vermişlerdir. — Muhasaranın bidâyetinden fethiye kadar geçen günler de hesab edilmek şartıyla Fatih İstanbul'un dışında ve içinde cem'an 74 gün kalmış demektir. — İstanbul fethinden dönen Fatih'in Edirne'ye parlak bir zafer alayı ile girdiği ve bir çok seçme esirler götürdüğü rivayet edilir).

10 Temmuz = 3 Receb, Salı: Eski Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa'nın idamı.

{Bu senenin 1 Haziran = 23 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü, yâni İstanbulun fethinden üç gün sonra Vezâret-i-uzmâ makamından azli üzerine İstanbul sârun-daki Yedi-kule zindanında hapsedildiği rivayet edilen Çandarlı-Halil Paşa bu zindanda kırk gün mahpus kaldıktan sonra Edirne'ye nakledilip orada idam edilmiştir: Bu suretle Halil Paşa Osmanlı tarihinde Yedi-kule zindanına atılmış ilk devlet adamı demektir. Bununla beraber o sırada henüz Yedikule Bizanslılardan kalmış üç kuleden ibaret bulunduğuna ve dört kule daha ilâvesiyle hepsinin yedi kuleli bir iç-kale şeklini alması bundan beş sene sonra olduğuna göre bu rivayetin yanlış olmak ihtimali de vardır: 1458=862 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Çandarlı-Halil Paşa'nın 21 Haziran=13 Cumâda-l-âhire Perşembe günü idam edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır; bu ikinci rivayet doğru olduğu takdirde sonradan Yedi-kule ismini alan zindanda kırk gün değil, yirmi gün kalmış olması lâzımgelir. — Bu meselede sene ihtilâfı bile vardır: Meselâ bir rivayete göre Halil Paşa 1454=858 tarihinde idam edilmiştir; bilhassa Paşa'nın İznik'deki mezarının biraz müphem ibârelerle yazılmış olan kitâbesinde Hicretin 834 senesi Rebî'ül-evvel ayının 12 nci günü vefat etmiş gösterilmesi meseleyi büsbütün karıştırmaktadır: Memduh Turgud Koyunluoğlu'nun Bursa Halkevi neşriyatı içinde 1937 de çıkan "İznik ve Bursa tarihi"nin 139 uncu sahifesindeki izaha göre bu kitâbedeki 834 senesi, "Kameri" değil, "Şemsi" Hicret senesidir ve Kameri'ye tahvil edildiği takdirde 859-860 tarihine tekabül etmektedir! Kameri Hicret takviminin 859 - 860 seneleri de Milâdın 1455 - 1456 tarihlerine müsâdiftir: Bu izah doğru olduğu takdirde ise, 1453=857 tarihinde hapsedilmiş olan Paşa'nın 2-3 sene zindanda kaldıktan son-

ra idam edilmiş olması lâzımgelir. İznik kitâbesindeki tarihte Rebî'ül-evvel ayının 12 nci Çarşamba gecesinden bahsedilmektedir. Kamerî Hicret takviminin 860=1456 senesi Rebî'ül-evvel ayının 12 nci gecesı, Şubat ayının 18/19 uncu Çarşamba/Perşembe gecesine mûsâdıftır. Eğer bu bir tesadüften ibaret değilse, her halde yukarıki tahmini teyid edebilecek bir delil demektir. Zaten Oruç-Bey tarihinde de Halil Paşa'nın idamı "Enez fethünden dönücek", yâni 1456=860 senesinde gösterilir. Bununla beraber bütün bu noktalar ayrıca tetkik edilmelidir. — Halil Paşa'nın idam edildiği yerde de ihtilâf vardır: Meselâ bir rivayete göre Edirne'de, diğer bir rivayete göre de İstanbul'da idam edilmiştir. — Çandarlı-Halil Paşa Osmanlı tarihinde ilk idam edilen Vezir-i-a'zam sayılır. — Paşa'nın idamıyla beraber bütün serveti de müsaderе edilmiş ve işte o tarihten itibaren servet müsaderesi âdet hükmünü almıştır. — Halil Paşa'nın para olarak yüz yirmi bin duka altını çıktığından bahsedilir: Bu para, istilâ ve ganimet devrinin devlet adamları için o kadar izâm edilecek bir servet değildir; bilhassa Çandarlı ailesinin bir asra yakın bir zamandanberi iş başında bulunan çok zengin bir sülâle olduğu da unutulmamalıdır. — Osmanlı tarihinde vezir mallarının müsaderesi âdetine karşı vezirler arasında da servetlerini emniyet altına almak için "Evlâdiyye" şeklinde vakıflar tesis etmek âdeti başlamıştır. — Halil Paşa'nın idamıyla Çandarlı ailesinin Osmanlı tarihindeki parlak rolü de nihayet bulmuş sayılır: Bununla beraber Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa İkinci Bâyezid devrinde bir müddet Vezir-i-a'zam olmuştur: 1498=903 vukuâtının son fıkrasını bakınız. — Birinci Murad devrinde ve 1368=770 tarihinde Çandarlı-Hayrüddin Kara-Halil Paşa'nın Vezâret-i uzmâ makamına tâyininden bu 1453=857 tarihinde torunu ve adaşı İkinci Halil Paşa'nın azil ve idamına kadar 85 sene devletin vezirlik ve Vezir-i-a'zamlık makamlarında bulunan Çandarlı sülâlesinden Birinci Halil, oğlu Ali, diğer oğlu İbrahim ve nihayet İbrahim'in oğlu İkinci Halil Paşalar iş başında bulunmuşlardır. Bu suretle bir asra yakın bir zaman mütemâdiyen iktidar mevkiinde bulunan Çandarlı ailesinden dört vezir yetişmiş demektir; işte bundan dolayı Osmanlı menbâlarında Vezâret'in ilk devri irsî gibi gösterilir: Bu mesele için 1368=770 vukuâtının üçüncü ve 1387=789 vukuâtının da birinci fıkralarına bakınız. Fatih'in İkinci Halil Paşa'yı idam ederek bu aileyi iş başından uzaklaştırması, İkinci Bâyezid devrinde bir aralık bu sonuncusu Halil Paşa'nın oğlu İkinci İbrahim Paşa'nın Vezir-i-a'zam olmasına rağmen Osmanlı müverrihlerinin umumiyetle Çandarlılar aleyhinde bir lisan kullanmalarına ve bilhassa Ali Paşa ile İkinci Halil Paşa'yı ihanetle ve Bizans imparatorlarına satılmış ve hattâ casusluk etmiş olmakla itham etmelerine sebep olmuştur! Meselâ meşhur bir balık hikâyesi vardır: Bu masala göre Bizans imparatorları İstanbul'u Türklerden kurtarmak için Çandarlı Paşalara arasına "mâhiler", yâni "balıklar" içinde altınlar göndermişler ve işte bu suretle o Türk vezirlerini parayla satın alıp vaziyetlerini kurtarmışlardır: 1396 - 1397 = 799 vukuâtının üçüncü fıkrasıyla 1452 = 856 vukuâtının "28 Ağustos = 12 Şa'bân, Pazartesi" fıkrasına bakınız. Hattâ bazı Osmanlı menbâlarında Çandarlılar Bizanslıların "Ebâ-an-ced dostu" gösterilir ve bazı Bizans menbâlarında da Türk halkının bu aileye "Gâvur ortağı" dediğinden bahsedilir! Eğer bu gibi rivayetler doğru olsa, Osmanlı devletinin teşekkül devrinde hükûmetin ecnebilere satılmış bir takım hainler tarafından idare edilmiş olması ve ilk Os-

manlı padişahları gibi büyük mücâhitlerin de bu hain “gâvur ortakları” iş başından ayırmamış olmaları lâzımgelir! Tabii bu isnatlar âmiyâne birer yakıştırmadan başka bir şey değildir: İmparatorların Çandarlılara rüşvet vermeleri için balıkların içine altın doldurmalarına ihtiyaç yoktur! Çandarlılar Bizans imparatorlarından rüşvet değil, hediye almışlardır! Fakat bu hediyeler muhtelif vesilelerle hem padişahlara, hem bütün vezirlere açıktan açığa gönderilmiş ve tarihlere de geçmiştir. Çandarlı sülâlesinin sukutundan sonra Osmanlı tarihlerinde bu açık hediyelerin onlara münhasır gizli bir rüşvet şekline sokulmuş olmak ihtimali çok kuvvetlidir. Bâzı Bizans menbâlarına göre o zamanki Türklerin Fatih devrindeki ikinci Halil Paşa’ya “gâvur ortağı” demeleri de her halde Çandarlı ailesinin ötedenberi Bizans piyasasıyla olan alâkasından kinâye olabilir: İstilâ devrinin ilk asrında mütemâdiyen iş başında bulunarak zenginleşen ve bilhassa gazâ ganîmetleriyle muhtelif hristiyan hükümdarlarının takdim ettikleri hediyeler sayesinde büyük bir servet yapan bu sülâlenin Bizans piyasasıyla iktisadî münasebetlerde bulunduğu muhakkaktır; bâzı Garp müelliflerinin son tetkiklerine göre, inhitat devrinde bile Şark ticaretinin en mühim merkezi olan Bizans piyasası Çandarlıların servetlerini işlettikleri bir saha vaziyetindedir; bu ailenin Bizans tarafdarlığıyla itham edilmesi işte bu yüzdendir. İslâv, Rum ve Lâtin elçilerinin siyâsî teşebbüslerinde hep bu sülâleden olan vezirlerle başvurmak mecburiyetinde bulunmaları, nihayet Çandarlıları o devrin haricî âlemle en sıkı münasebetlerde bulunan en mâhir diplomatları haline getirmiş ve padişahların askerî şiddetlerine karşı bunlar siyâsî itidal ve ihtiyat zaruretlerini temsil etmişlerdir. İlk Osmanlı istilâsının yalnız kuvvet prensipine değil, aynı zamanda siyâsî basîret esaslarına dayanması Çandarlıların diplomasideki uzun tecrübeleriyle büyük meziyetlerinden mütevelli bir netice demektir. Çandarlıların “İlmiyye” sınıfından yetişmiş olmaları da kendilerine karşı servetleriyle haricî münasebetleri kadar husunet uyandırmış bir âmil sayılır: İstilâ gazâlarını idare eden Gaziler zümresinin böyle bir “Ulemâ” sülâlesini iş başında görmekten pek memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Bilhassa Fatih devrinde artık tamamiyle kuvvetlenmiş olan Dönmeler ve Devşirmeler partisinin iş başında bir Türk ailesinin mevcudiyetine daha fazla tahammül edemeyeceği de muhakkaktır. Son Bizans müverrihlerinden Kritovulos, Halil Paşa’nın hapis ve idamından bahsederken Fatih’in ilk saltanatmdanberi Paşa’ya karşı beslediği garazla İstanbul muhasarasında Bizanslılarla gizli münasebetlerde bulunmuş olması gibi Osmanlı menbâlarında da tesadüf edilen umumî rivayetleri kaydettikten sonra:

— Maamâfih keyfiyet-i katlinde bu esbâb-ı zâhireden başka esbâb-ı hafiiye bulunmak ihtimali de vardır!

demek suretiyle belki de Devşirmeler partisinin gizli entrikalarına imâda bulunmak istemiştir. İşte bütün bu sebeplerin bir araya gelmesi, ilk saltanatı devrindeki mâcerasındanberi Halil Paşa’dan hoşlanmadığı rivayet edilen Fatih’in bir takım siyâsî mülâhazalarla İstanbul fethine muâriz olduğundan bahsedilen bu devlet adamını ortadan kaldırmaya karar vermesiyle neticelenmiş demektir: Fatih’in Halil Paşa’dan soğumasına sebep olan saltanat meselesi için 1445=849 vukuâtının birinci ve ikinci fıkralarına da bakınız).

Silivri kalesinin teslim olması.

(Bu sene vukuâtının başındaki üçüncü fıkrada görüldüğü gibi, muhasaradan evvel İstanbul civarı Bizanslılardan temizlenirken tahkimâtının sağlamlığına güvenen Silivri kalesi teslim olmaktan imtinâ etmiştir. Bizans idaresi devrinde bazan saltanat müddailerinin ve bazan da imparatorluk hanedanından bir takım prenslerin merkezi olduğu için mühim bir şehir sayılan Silivri'de Kantakuzinos hanedanının sonradan harab olmuş bir sarayı da vardır. — Muhasaradan evvel buraya Bizans'dan kaçmış bir çok mühim adamların toplanmış olduğu da rivayet edilir. — İstanbul'un sukutu üzerine artık hiç bir ümitleri kalmıyan Silivri müdafileri hayatlarına dokunulmamak şartıyla teslim olmuşlardır).

İmroz, Limni ve Taşoz adalarının itâati; Enez ve Midilli Ciniviz beylerinin tâbiyet kabulü.

(Bu sırada Ege denizindeki adalar muhtelif idareler arasında paylaşılmış bir haldedir: Bunların çoğu şimalden cenuba doğru Ciniviz ve Venedik cumhuriyetleriyle Rodos Şövalyelerinin elindedir. İstanbul'un fethine doğru Bizans imparatorluğunun idaresinde yalnız İmroz, Limni ve Taşoz adaları kalmıştır. Bizans'ın sukutiyle son imparator Onbirinci Konstantin'in maktul düşmesi ve bir taraftan da İstanbul limanındaki Türk donanmasının Gelibolu'ya gelişi bu Bizans adaların dehşet içinde bırakmış ve panike kapılan ahali İtalyan gemileriyle Eğriboz, Sakız ve Girit adalarına doğru muhaceret etmiye başlamıştır. Son Bizans müverrihlerinden İmrozlu Kritovulos bu sırada vatanında bulunduğu için İmroz ve Limni halkını teskin edip muhaceretin önüne geçmiş ve Gelibolu'da bulunan donanma kumandanı Hamze Bey'e adam göndererek hem bu adaların âni bir taarruzdan masun kalmasını temin etmiş, hem bunların iltihakını arzetmek üzere Fatih nezdine gönderilecek elçilerin kabulüne delâlet etmesini istemiştir. — Kritovulos'un yolladığı hey'et bu senenin yaz mevsiminde Edirne'ye vardığı zaman Enez ve Midilli Ciniviz Beylerinin itâatlerini arz için gönderdikleri murahhaslar da gelmiş, bütün bunların tâbiyetleri kabul edilmiş ve bu vaziyet üzerine İmroz adası Enez beyi Palamidi'nin ve Limni ile Taşoz adaları da Midilli Ciniviz dukası Rodrigo'nun idaresine verilmiştir: Tabii bu suretle hem o üç Bizans adası, hem bu iki Ciniviz Beyliği Türk hâkimiyetine girmiş demektir. Enez ve Midilli Ciniviz Beylikleri için 1456=860 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Müverrih Kritovulos'un eseri Fatih'in ikinci cûlûsuna tesadüf eden 1451 senesinden 1467 tarihine kadar on altı senelik vukuâta aittir: Müellifin Fatih'e takdim ettiği bu kıymetli eserin Topkapı sarayındaki nüshası ilk defa olarak 1870 tarihinde Paris'de neşredilmiş ve 1328 tarihinde de İzmir Meb'usu Karolidi Efendi'nin Türkçe tercemesi "Tarih-i Osmanî Encümeni" tarafından bastırılmıştır).

Muhtelif hristiyan devletlerinin haraca bağlanması.

(İstanbul'un fethi zafernâmelerle İslâm devletlerine tebşir edilmiş olduğu için bunlardan tebrik hey'etleri gelmiştir. — Etrafta bulunan muhtlif hristiyan devletlerinden de tebriklerini arzetmek için elçiler gelmiş ve bunlardan Trab-

zon Rum imparatorluğu 2000, Sırbistan krallığı 12000, Raguza = Dubrovnik cumhuriyeti 3000, son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleoloğos'un kardeşleri Dimitrios ile Thomas idaresinde bulunan Mora despotluğu 10000, Sakız Ciniviz kolonisi 6000 ve Midilli Ciniviz dukalığı da 3000 duka altını haraca bağlanmak suretiyle Osmanlı hazinesine mühim bir irat temin edilmiştir: Bu haracların yekûnu senede 36 bin duka altını tutmaktadır; o zamanki altın piyasasına göre bu para çok mühim bir gelir sayılabilir. Bu suretle komşu devletlere karşı bir sulh siyaseti tâkib edilmiş demektir: Zaten Fatih'in İstanbul fethinden evvel olduğu gibi fetihten sonra da bir müddet sulh siyaseti tâkib etmek istediğinden bahsedilir: Aşağıki fıkraya da bakınız).

1454 = 858

18 Nisan = 19 Rebi'ül-âhir, Perşembe: Venedik Cumhuriyetiyle buna tâbi Naksos = Nakşa Dukalığının Osmanlı imparatorluğu ile sulh akdi.

(Bu sulh muahedesi mucibince Venediklilere Osmanlı iskelelerinde ticaret serbestisi verilmiş ve İstanbul'da "Baile = Balyos/Balyoz" ünvanıyla bir Venedik konsolosu bulunmasına müsaade edilmiştir. Venedik hükûmetinin de vaktiyle ikinci Murad devrinde olduğu gibi, Arnavutluktaki arazisinin emniyet ve masuniyeti mukabilinde her sene iki yüz bin duka altını haraç vermesi takarrür etmiştir. Bundan başka Cumhuriyet İstanbul fethinde Türklere esir olan Venediklilerin serbest bırakılması için büyük bir fidye vermek mecburiyetinde de kalmıştır; yukarıki fıkra muhtelif Hristiyan hükûmetlerinden alındığını gördüğümüz 36 bin duka altını ile Venediklilerden alınan bu 200 bin altının 236 bin altın tutan yekûnu Osmanlı hazinesi için çok büyük bir vâridât demektir: Haraclar, ganimetler ve esir fidyeleri istilâ devrinde hem devlet hazinesini, hem memleketin iktisadî seviyesini yükseltip zenginleştiren en mühim menbâlardandır. — Bu malî ve ticarî şartlardan başka Venediklilerle akdedilen muahede mucibince her iki taraf tebaalarının can ve mal masuniyeti de mütekabilen taahhüt ve temin edilmiş ve bu esaslar Venedik himâyesinde bulunan Yunan adalarındaki Naksos = Nakşa dukasıyla aile ve tebaasına da teşmil edilmiştir: Naksos Dukalığı için 1415 = 818 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — İstanbul fethini tâkib eden bu Osmanlı - Venedik sulhü dokuz sene sürmüştür: 1463 = 867 vukuâtının üçüncü fıkrasına da bakınız).

Eski-saray inşaâtının ikmali.

(Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da yaptırdığı ilk saray şimdiki Üniversite binâsının yerindedir: "Eski-saray" denilen bu binânın inşâsını İstanbul fethinden yirmi gün sonra Edirne'ye giderken emrettiği ve şehrin merkezine tesadüf eden yerini de bizzat kendisinin intihab ettiği rivayet edilir; bu Eski-saray bir manastır harâbesinin yerine yapılmıştır. — İnşâât bir senede ikmal edilmiş ve Fatih burada bir rivayete göre iki sene ve diğer bir rivayete göre de on beş sene kadar oturmuştur. — Her halde o zaman buna nisbetle "Yeni-saray" denilen şimdiki "Topkapı sarayı"nın ilk yapıları yapılmaya kadar İstanbul'a gel-

dikçe bu Eski-saray'da oturduğu muhakkaktır. — Fatih Yeni-saray'a naklettikten sonra Enderun halkının Kanunî devrine kadar Eski-saray'da kaldığı rivayet edilir. — "Yeni-saray" için 1472 = 877 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız).

Birinci Sırp Seferi.

(İstanbul fethinden sonra Fatih'in ilk büyük hareketi işte bu Sırbistan seferidir. Bu sefer için muhtelif menbâlarda rivayet edilen sebeplerin en mühimleri Sırp kralı "Corci/Georges Brankoviç"ın Macarlara güvenerek Osmanlı arazisine sarkıntılık etmek suretiyle tâbiyyet muahedesi ihlâl kalkışması, Macaristan'a karşı askerlik bakımından Sırbistan fethinin artık bir zaruret halini alması ve bilhassa Fatih'in bütün Balkan yarımadasını tamamiyle Türk hâkimiyeti altına almak siyaseti gibi şeylerdir. — O zamanki Sırbistan'ın anaharları vaziyetinde iki kale vardır: Bunlardan biri kral Brankoviç'in paytahtı olan "Smederevo = Semendere/Semendire" ve diğeri de tahkimâtının metanetinden dolayı Sırp hazinesinin mahfuz bulunduğu "Ostrowitz/Ostroviça=Sivrihisar/Sivricehisar" kalesidir. Bunlardan Sivricehisar büyük topraklarla döğülecek fethedilmiş ve Semendire de muhasara edilip istihkâmlar zaptedildiği halde iç kale mukavemet ettiği için muhasara kaldırılarak Edirne'ye avdet edilmiştir. Bu seferde elli bin esir ve bir çok ganîmet alınmış ve Osmanlı menbâlarına göre Brankoviç'in Ostroviça=Sivricehisar'da sakladığı Sırp krallığı hazinesi bu kalenin fethi üzerine Türklerin eline geçmiştir. — Sırbistan seferinde Türk ordusuna bizzat Fatih Sultan Mehmet kumanda etmiştir. — Evvelce Osmanlı işgalinde bulunan Semendire şehri ikinci Murad devrindeki "Szege din" sulhü üzerine Sırbistan'a iade edilmiştir: 1444=848 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Ordu çekilirken Sırbistan'da işgal edilmiş olan yerlerin muhafazası ve mümkün olan yerlerin de istihâsı için ümerâdan Firuz-Bey oğlu Mehmet Bey kumandasında otuz bin kişilik bir kuvvet bırakılmıştır).

Kruşevaç bozgunu ve Firuz-oğlu Mehmet Bey'in esareti üzerine Sırbistan'ın itâat altına alınması.

(Yukarıki fıkra da görüldüğü gibi Fatih ilk Sırbistan seferinden Edirne'ye dönerken Sırp'lardan alınan yerlerin muhafazasıyla fütuhât sahasının tevsiine Firuz-Bey oğlu Mehmet Bey'i memur etmiş ve maiyyetinde 20-30 bin kişilik bir kuvvet bırakmıştır: Mehmet Bey'in ordugâhı Kruşevaç civarında gösterilir. — Fatih'in Sırbistan'da ehemmiyetsiz bir kuvvet bırakıp çekilmesini fırsat ittihaz eden Macar Başkumandanı Hunyadi Janos = Yanko Hunyadi'la Sırp kralı Brankoviç Macar ve Sırp ordularının başında birdenbire taarruza geçip Mehmet Bey'in kuvvetlerini sayıca üstünlükleri sayesinde bozguna ve hattâ Mehmet Bey'i esir etmeye bile muvaffak olmuşlardır. — Bu vak'a üzerine Fatih tekrar düşman üzerine yürümüşse de Yanko Hunyadi Macaristan'a kaçmış ve Sırp kralı da senede otuz bin duka altını haraç vermek ve Türk hâkimiyetini kabul etmek şartlarıyla yeniden itâat ve inkıyâda mecbur olmuştur. — Aşağıdaki 1455 =859 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız).

1455 = 859

İkinci Sırp seferi

(Bu ikinci Sırbistan seferinin hudut kumandanı Evrenos-oglu İsâ Bey tarafından gösterilen lüzum üzerine açıldığından bahsedilir. — Fatih'in idare ettiği bu seferde gümüş mâdenleriyle meşhur ve son derece müstahkem bir mevki olan "Novobrdó/Novoberda" şehri kırk gün muhasaradan sonra Haziran başlarında ve Cumâda-l-âhire ortalarında hücumla zaptedilmiştir: "Novoberda" şehri Üsküb'ün garbindadır. O civarda bir kaç kale daha alındıktan ve bu suretle Sırbistan'daki Türk fütuhâtı genişletildikten sonra Fatih Kosova sahrâsındaki Hudâvendigâr meşhedini ziyaret ederek Selânik üzerinden İstanbul'a avdet etmiştir. — Bir rivayete göre de "Novoberda" kalesi yalnız yedi gün dayanabildikten sonra sukut etmiştir. — Bu sırada Macar Başkumandanı Hunyadi Janos = Yanko Hunyadi'nın Sırp kralı Brankoviç'e sonuna kadar mücadeleye devam teklifinde bulunduğu bahsedilir: Fakat Sırp'ların Ortodoks ve Macarların da Katolik olmaları bu iki millet arasındaki elbirliğini nihayet bozmuş ve bilhassa Fatih'in İstanbul fethinde Ortodoks kilisesini Katolik tâbiyyetinden kurtarması bu vaziyete çok tesir etmiştir; hattâ bundan dolayı Sırp'larla Macarlar arasındaki mezhep geçimsizliği, Bizans Rumlarıyla Katolik Lâtinler arasındaki ihtilâfa benzetilir. Yanko Hunyadi'nın meşhur bir sözü vardır: Türkler mağlûb edildiği takdirde Sırp Ortodoksluğuna karşı ne müâmelede bulunacağını kendisinden soran kral Brankoviç'e Macar kahramanının:

— Bütün Sırbistan'da Katolik kiliseleri kurduracağım!

dediği rivayet edilir; halbuki aynı suali Fatih'e sormuş olan Sırp elçileri ondan şu cevabı almışlardır:

— Her câmiin yanına bir ortodoks kilisesi kurulabilir!

İşte bir taraftan İstanbul fethi üzerine Ortodoks patrikliğine eski istiklâlinin iade edilmesi, bir taraftan da Fatih'in Sırp'lara Katoliklerin vermek istemedikleri mezhep hürriyetini en geniş şekilleriyle temin etmesi Macar - Sırp ittifakını sarsan en mühim âmil olmuştur. Her halde Türklerin istilâ devrinde Balkan milletlerine karşı en keskin silâhları adaletleridir).

Arnavutluk'da Berat zaferi.

(Fatih'in Arnavutlara karşı böyle bir tedip hareketine lüzum görmesi, kendisinin İstanbul fethi hazırlıkları ve bilhassa İstanbul muhasarasıyla meşgul olduğu sıralarda Arnavutların fırsattan istifade ederek oradaki Türk kuvvetleriyle mütemâdiyen çarpışıp durmalarıdır: Bilhassa 1452=856 tarihinde iki muharebe açmışlar ve İstanbul muhasarası esnasında da 22 Nisan 1453=12 Rebî'ülâhır 857 Pazar günü bir Türk kuvvetini bozguna uğratmışlardır. Fatih bir taraftan işte bu fırsat düşkünlüklerinin cezasını vermek ve bir taraftan da bütün Balkanların Türk idaresinde toplanması fikrine karşı bir çıban şeklinde işleyip duran Arnavutluk meselesini artık tesviye ve tasfiyeye başlamak mecburiyetinde kalmıştır. — İkincisi Sırbistan seferinden sonra Evrenos-oglu İsâ Bey kırk bin kadar suvariden mürekkep bir kuvvetle Arnavutluğa girip 26 Temmuz =10 Şa'bân Cumartesi günü âsi Arnavut sergerdesi İskender-Bey'in Napoli kra-

İlinden aldığı yardım kuvvetleriyle birleştirmiş olduğu ordusunu Berat şehrinin önlerinde perişan etmiş, Arnavut - İtalyan ordusunun yarısından fazlası imhâ edildikten sonra mütebâkisi kısmen esir olmuş ve kısmen kaçmış, bu muharebede bir çok Arnavut Beyleri maktul düşmüş ve bu tarihten itibaren Arnavut âsilerinin mâneviyyâtı gibi İskender'in nüfuz ve itibarı da artık sarsılmıya başlamıştır. — Bu muharebenin Berat önlerinde olması, o sırada İskender'in İtalyan müttefikleriyle beraber şehri muhasara etmiş olmasındandır).

Rodos Şövalyelerine harb ilânı ve Osmanlı donanmasının Adalar seferi.

(Bâzı menbâlarda bu deniz seferinin sebebi, Rodos'daki "Saint-Jean" şövalyeleri hükûmetinin Lâtince "Magnus Magister", Rumca "Meğas Mastoris" Fransızca "Grand-Maitre" ünvanlarıyla anılan ve muahhar Osmanlı menbâlarında "Üstâd-ı a'zam" denilen reisi "Jacques de Milly"nin elçiler ve hediyeler gönderip bir ticaret muahhedeşi akdini istemesi ve bu teklife karşı diğer adalar gibi haraç vermesi lâzımgeldiğinden bahsedilince mağrurâne bir ifade ile reddetmesi şeklinde gösterilir: Hakikatte ise vaziyet büsbütün başkadır; İstanbul'un Türkler tarafından fethi üzerine Papa Üçüncü Calixtus'un riyasetinde Macar, Aragon ve Fransa krallıklarıyla Burgonya ducalığından ve Ciniviz ve Venedik cumhuriyetlerinden teşekkül eden Hıristiyan ittifakına Rodos Şövalyeleri de dahil olmuş ve zaten bir "Korsanlar cumhuriyeti = République de corsaires" vaziyetinde bulunan bu Şövalyeler deniz yollarının emniyetini ihlâl ettikten başka Türk sahillerini vurmuş ve Türk ticaret gemilerini zaptetmeye başlamışlardır! Rodos zindanlarının Türk esirleriyle dolduğu rivayet edilir. Hattâ bu vaziyetten dolayı daha 1454 = 858 tarihinde Fatih'in emriyle Adalar denizine açılan otuz kadirgadan mürekkep bir Osmanlı filosu Rodos Şövalyelerine ait küçük adalardan bâzılarına karşı baskınlar yaparak mukabelede bulunmuştur. — Eski Haçlı döküntülerinden olan ve 1309=709 tarihindenberi Rodos'da tutunup o civarda bulunan diğer bir takım adaları da ellerine geçiren bu Şövalyeler teşkilâtı "Ordre des Chevaliers de Saint-Jean de Rhodes" ismiyle anılır. Muhtelif Avrupa milletlerine mensub olan bu Şövalyelerin idaresinde başta Rodos olmak üzere "Les Îles de la Religion" denilen dokuz ada ile Anadolu sahilindeki "Bodrum=Pétreon" kalesi vardır; bunlar "Rodos=Rhodes", "Herke/Hereke=Char-ki/Chalki", "İlyaki/İleki=Tilos/Piskopi", "İncirli=Nissiros", "İstanköy=Cos/Stanchio" "Leryoz/İleroz = Leros". "Sümbegi=Symia/Simi", "Kalimnos = Calymnos" ve "Limonya = Limniona" adalarıdır. Bu suretle Rodos Haçlı devleti dokuz ada ile Bodrum kalesinden mürekkep on parça araziye hâkim bir deniz cumhuriyeti demektir. Bu sırada 147 nci senesine giren tarihî mevcudiyeti hep korsanlık fâcialarıyla ve deniz yollarının emniyetini ihlâl edip durmakla geçen ve Kanunî tarafından söndürülünceye kadar daha 66 sene sürecek olan bu Haçlı şakavet ocağı hakkında daha fazla tafsilât için 1522=928 vukuâtının "4 Haziran=9 Receb, Çarşamba" ve 1522=929 vukuâtının da "20 Kânunuevvel=1 Safer, Cumartesi" fıkralarına bakınız. — Fatih'in bu ilk Rodos seferine gönderdiği donanmanın seksen gemiden ibaret olduğu ve ihraç hareketleri için bu gemilere 15 - 18 bin kadar asker bindirildiği rivayet edilir; donanma kumandanının kim olduğunda ihtilâf vardır: Zayıf bir rivayete göre Balta-oğlu Süley-

man Bey'den sonra Hamze-Bey değil, Hâs-Yunus Paşa yahut Bey kapdan olmuş ve bu Adalar seferini işte o idare etmiştir: 1453=857 vukuâtının "21 Nisan—11 Rebî'ül-âhir, Cumartesi" fıkrasına da bakınız. Halbuki umumiyetle bu sefere Hamze Bey'in kumanda ettiğinden bahsedilir: Her halde bu ikinci rivayet daha kuvvetlidir. — Osmanlı donanması bu Adalar seferinde Rodos Şövalyelerinin İstanköy, İncirli, Sumbegî, Leryoz ve Kalimnos adalarına baskınlar yapmış, bunlardan İstanköy adasının cenubuşarkisindeki "Andimachia" kalesi muhasara ve tahrib edilmiş, diğer adalardan ganimetler ve esirler alınmış ve bilhassa Rodos adasının şarkındaki "Archangélos" istihkâmı yıkılıp yakılmış, muhafızları kılıçtan geçirilip buradan da esirler alınmış, fakat hiç bir ada zaptedilememiştir. — Gene bu deniz seferinde Cinivizlerin Sakız adasına da taarruz edilmiştir: Bunun sebebi, evvelce haraca bağlanmış olan bu Ciniviz kolonisinin Osmanlı donanmasına yardım etmemesi ve bilhassa Galata tüccarlarından birine olan bir ticaret hesabının tesviye edilmemesidir; halbuki bu tüccar da aslen Cinivizdir ve ismi de Draperis'dir; fakat Galatalı olmak itibariyle Fatih'in tebaasındandır ve işte bundan dolayı Sakız'daki milletdaşlarına karşı bile himâye edilmiştir: Sakızlıların Draperis'e olan borçları kırk bin duka altındır: Hattâ Fatih'in bu parayı o tüccara karşı taahhüt bile ettiği rivayet edilir. İşte bundan dolayı Sakız adasına bir ihraç hareketi yapılmış, mahallî kuvvetler mağlûb edilmiş, şehrin etrafındaki bağlarla bahçeler tahrib edildikten sonra bir çok ganimetler ve esirler alınmıştır: Sakız Cinivizlerine karşı kazanılan zaferin 24 Kânunuevvel 1455=14 Muharrem 860 tarihine tesadûf ettiği rivayet edilir; bazı menbâlarda bu Sakız zaferi Adalar seferinin en mühim hâdisesi sayılmaktadır. — Osmanlı donanmasının bu faaliyeti esnasında Rodos ve Ciniviz donanmaları hiç görülmemişlerdir. — Bununla beraber hiç bir adanın zaptedilmemiş olması ve aynı zamanda bir miktar asker ve gemi zâyîâtına uğratılması Fatih'in canını sıkımsı, Kapdan Hamze Bey tekdire uğrayıp vazifesinden azledilmiştir: Hâs-Yunus Bey'in işte bu vaziyet üzerine donanma kumandanlığına tâyin edilmiş olduğu rivayet edilir. — Bu sefer üzerine Rodos Şövalyeleri evvelce Fatih'in cülûsunda kabul etmiş oldukları şerâitle sulhü tecdid etmek mecburiyetinde kalmışlardır).

1456 = 860

Enez Ciniviz Beyliği ile idaresindeki adaların fethi.

(Osmanlı menbâlarında bu seferin sebebi Firecik Kadısının Enez/Aynos Ciniviz dukası "Doria" tarafından Ipsala ve Frecik Türklerine fena muâmeleler yapılmasından ve Rumların Türklerden başkasına tuz satmalarının ticarî ve iktisadî zararlarından şikâyet etmiş olmasıyla izah edilir: Fakat bu iktisadi sebepten başka bir takım siyasî sebepler de vardır. — Meriç ırmağının ağzındaki "Aenos = Enez/Aynos" iskelesiyle Midilli, Limni, İmroz, Semendirek ve Taşoz adalarına bu sırada "Gattilluso" isminde bir Ciniviz ailesi hâkimdir: Bu İtalyan sülâlesini buralarda hâkimiyetini kuran "Francesco Gattilluso" vaktiyle Orhan Gazi'nin kaynatası olan gasıp imparator Altıncı Yoannis Kantakuzinos'a karşı meşrû imparator Beşinci Yoannis Paleologos'a yardım ettiği için kendisine mükâfat olarak hem Beşinci Yoannis'in kızkardeşi prenses Maria ve-

rilmiş hem 1354—755 tarihinde Enez ve Midilli Beyliği tevcih edilmiş ve işte o tarihten itibaren tam 102 sene bu aile Osmanlı fütuhâtının ortasında ancak Beylik vâridâtının üçte ikisini her sene haraç şeklinde Türk hazinesine vermek suretiyle istilâdan kurtulup hâkimiyetini idâm edebilmiştir. İstanbul fethi esnasında “Gattilusio” ailesinden Palamidi Enez iskelesiyle Semendirek adasına, Rodrigo da Midilli’ye hâkimdir: 1453—857 vukuâtının sondan evvelki fıkrasında görüldüğü gibi, İstanbul fethi üzerine Bizans’ın İmroz, Taşoz ve Limni adaları Fatih’e murahhas gönderip tâbiyyetlerini arzettikleri sırada bu Ciniviz dukaların elçileri de tebrikleriyle itâatlarını arzetmek üzere Edirne’ye gelmiş olduklarından, o Bizans adaları Osmanlı hâkimiyeti altında olmak şartıyla bu Ciniviz Beylerine verilmiştir. Fakat bu tesviye suretinden bir müddet sonra Enez Beyliğinde bir değişiklik olmuş, Plamidi öldüğü için yerine küçük oğlu “Doria” geçmiş ve işte bu Doria İtalyanların teşvikine kapılarak Türklere karşı tahkimât yapmaya başladığı gibi, evvelce ölmüş olan büyük kardeşin karısıyla küçük oğlu babasının vasiyeti mucibince memleketin bir kısmında hisse sahibi oldukları halde bunları da haklarından mahrum bıraktığı için yengesi tarafından Fatih’e şikâyet edilmiştir: Her halde Firecik Kadısının şikâyetiyle bu kadının şikâyeti aynı zamana tesadüf etmiş olmalıdır. — Kânunusâni—Safer ayında kış mevsiminin şiddetine rağmen donanma kumandanı Hâs-Yunus Bey on kadirgayla denizden ve bizzat harekete geçmiş olan Fatih de karadan muhasara edince Enezliler derhal teslim olmuşlardır. — Padişah Enez sarayında bir iki gün kaldıktan sonra Vezir-i-a’zam Mahmud Paşa’yı bu Beyliğe tâbi adaların işgaline memur ederek Edirne’ye dönmüştür. — O sırada Semendirek’de bulunan Doria Gattilusio Edirne’ye gidip Fatih’e dehalet edince kendisine geçimi için bir iki köy tahsis edilmişse de bir müddet sonra Midilli’ye gitmiştir. — Bu vaziyet üzerine Çanakkale boğazının medhaline hâkim olan İmroz, Taşoz ve Semendirek adalarıyla Ciniviz idaresinden memnun olmıyan ahali Türk idaresini istediği için Limni adası kolayca işgal edilmiş ve işte o sırada Mahmud Paşa müverrih Kritovulos’u İmroz adasının idaresine memur etmiştir: Bu Kritovulos için 1453—857 vukuâtının sondan evvelki fıkrasına bakınız. — Bu vaziyet üzerine Gattilusio ailesinin diğer kolunda yalnız Midilli adası kalmış ve o da altı sene sonra zaptedilmiştir: 1462—866 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Limni’nin işgali üzerine bu adanın valiliğine eski deryâ kapdani Hamze Bey’in tâyin edilmiş olduğu rivayet edilir. Sonraları Osmanlı-Venedik harbinde bir aralık Venediklilerin işgal etmiş oldukları bu adanın kat’i surette ilhaki için 1479=883 vukuâtına bakınız).

Üçüncü Sırbistan seferi ve Belgrad muhasarası.

(Sırp toprakları boydanboya istilâ edilmek suretiyle Belgrad kalesine kadar dayanan bu üçüncü Sırp seferini bizzat Fatih idare etmiştir. — Bu seferde Osmanlı ordusunun mevcudu yüz elli bin kadardır; Tuna nehrinden de iki yüz çektirmeden mürekkep bir filo gelmiştir; Fatih’in topçu kuvveti irili ufaklı üç yüz toptan mürekkep gösterilir. Bu sefer tâkib edilen hedef Belgrad’ın fethidir: O sırada Belgrad Macar hâkimiyetindedir ve Osmanlılarca Macaristan’ın kapısı sayılır; fazla olarak bu kapının tutulması, son Sırbistan seferlerinde görülen Macar - Sırp hareket birliğine de mâni olabilir. Belgrad’ın 44 kilometre

cenubuşarkisinde bulunan “Smederewo/Semendria = Semendire/Semendere” şehri de Sırbistan’ın payitahtıdır: Sırbistan’a hâkim olabilmek için bu iki müstahkem mevkiin zaptı zaruridir. — Belgrad muhasarası 13 Haziran=9 Receb Pazar gününden 22 Temmuz=18 Şa’bân Perşenbe gününe kadar 39 gün sürmüştür: Bununla beraber 14 Temmuz=10 Şa’bân Çarşamba gününe kadar 31 gün sürmüş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Meşhur “Borgia” ailesinden Papa “Üçüncü Calixtus” un teşviki ve aslen Ulah olduğu rivayet edilen İtalyan papaslarından “Giovanni di Capistrano” isminde bir râhibin gayretiyle Belgrad müdafaasına İtalya’dan, Almanya’dan ve Bohemya’dan altmış bin kişilik bir yardım kuvveti de gelmiştir; bundan başka Macar millî kahramanı Hunyadi Janos=Yanko Hunyad mühim kuvvetlerle iki yüz gemiden mürekkep bir nehir donanması da getirmiştir: İçerden “Capistrano” kuvvetleri şiddetli bir müdafaaya giriştikleri sırada dışardan da büyük kuvvetler ve gemilerle Yanko Hunyad’ın yetişmesi Belgrad’ın kurtulmasıyla neticelenmiştir. Bu sırada Osmanlı donanması bir takım gemiler kaybederek çekilmiye mecbur olduğu için Tuna’ya Yanko hâkim olmuştur. — Türk ordusu bu muhasarada üç umumî hücum yapmıştır: Bilhassa Temmuzun 22 nci ve Şa’bânın 18 inci Perşenbe gününe tesadüf eden son hücumda Türk ordusu ilkönce varoşlara ve oradan da şehrin içine kadar girmeye muvaffak olmuş ve bu suretle Belgrad bir aralık alınmışsa da, müdâfilerin başında bulunan râhip “Capistrano”nun arkadan aldığı yeni takviyelerle yaptığı mukabil hücumlarla Türklere karşı yaktırdığı kü-kürtlü çallılar nihayet ordunun ric’atine sebep olmuştur; hattâ “Capistrano” kuvvetlerinin Türk ordugâhına kadar ilerledikleri bile rivayet edilir: İşte bu vaziyet üzerine Fatih bizzat askerin başına geçip Ordugâha sokulan düşmanı püskürtmüş ve orduyu tekrar şehre sokacağı sırada bir düşman kargısıyla kalçasından veyahut baldırından yaralanması harekâtın durmasına sebep olmuştur: Fatih’in bu yarasanın çok şiddetli ıztıraplar çektiği rivayet edilir. — Rumeli Beylerbeyi Dayı-Karaca Paşa ile Yeniçeri-ağası Hasan Ağa bu muharebede şehid olmuşlardır. — Belgrad muhasarasında yaralanan yalnız Fatih değildir: Macar millî kahramanı Hunyadi Janos=Yanko Hunyad ölümüne sebep olan yarayı işte bu muharebede aldığı gibi, râhip “Giovanni di Capistrano”nun da yaralandığı rivayet edilir: Bu müdhiş düşmanların her ikisi de biraz sonra ölmüşlerdir; aşağıki fıkraya da bakınız. — Fatih’in Belgrad muhasarası işte bu vaziyet üzerine 22 Temmuz=18 Şa’bân Perşenbe günü kaldırılmıştır. — Her halde Fatih’in yaralanması üzerine muhasaranın neticesiz kalmasına rağmen Yanko Hunyad gibi o devrin en şiddetli ve en kuvvetli Türk düşmanının ortadan kalkmasına sebep olan bu muharebe Macaristan’ın temel direğini yıkmış demektir. — Belgrad’ın ilk muhasarası ikinci Murad devrinde Evrenos-oğlu Ali Bey tarafından idare edilmiş ve takriben altı ay kadar sürmüştür; o zaman da ordu bir aralık şehre girdiği halde tekrar çıkmak mecburiyetinde kaldığı rivayet edilir: 1441=845 vukuâtına ve Belgrad’ın fethi için de 1521=927 vukuâtının “29 Ağustos” fıkrasına bakınız).

Hunyadi Janos = Yanko Hunyad ve Giovanni di Capistrano’nun ölümleri.

{Macar millî kahramanı ve meşhur Türk düşmanı Hunyadi Janos = Yanko

Hunyad yukarıki fıkrada gördüğümüz ikinci Belgrad muhasarasında aldığı mühlik yaranın tesiriyle 11 Ağustos=9 Ramazan Çarşamba günü ölmüştür: Bu vaziyete göre Yanko Hunyad Belgrad muhasarasından sonra ancak yirmi gün yaşayabilmiş demektir. — Bu müdhış düşmanın ölümü ondan sonraki Osmanlı fütuhâtını kolaylaştıran bir hâdise sayılır. Bununla beraber, Yanko'nun İkinci Murad devrindeki Varna ve ikinci Kosova muharebelerindeki hezimetleri Türklerin Balkan hâkimiyetlerini kat'ileştiren en mühim vak'alardır: 1444=848 vukuâtının yedinci fıkrasına ve 1448=852 vukuâtına bakınız. — Macar millî kahramanından iki ay on üç gün ve Belgrad muhasarasından üç ay üç gün sonra 23 Teşrinievvel=23 Zülka'de Cumartesi günü Belgrad müdafaasının Yanko'dan sonra en mühim kahramanı sayılan meşhur İtalyan papası "Giovanni di Capistrano" da Belgrad'da bir rivayete göre eceliyle ve diğer bir rivayete göre de muhasarada aldığı bir yara sebebiyle ölmüş ve sonradan Papalık makamınca "Aizze" zümresine ithal edilmiştir. — Yanko Hunyad'ın hüviyeti için 1442=845 vukuâtına bakınız).

1456 = 861

Sırbistan verâseti meselesi.

(Sırp kralı "Corci/Georges Brankoviç" 24 Kânunuevvel=26 Muharrem Cuma günü ölmüştür: Babası "Vulk" un isminden dolayı Osmanlı menbâlarında bu kraldan umumiyetle "Vuluk-oğlu" veyahut "Vılık-oğlu" şeklinde bahsedilir. Brankoviç ölünce yerine küçük oğlu "Lazar" geçmişse de iki ay sonra o da öldüğü için Sırbistan üzerinde bir takım verâset meselesi çıkmıştır. — En kuvvetli rivayetlere göre kiral Brankoviç'in üç oğlu ile iki kızı vardır: Bunlardan Prenses Mara vaktiyle İkinci Murad'la evlenmiş olduğu için Sırplar arasında "Çarice=imparatorice" ünvanını taşır; bunun İkinci Murad'la izdivacı için 1435 - 1436 = 839 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Mara'nın üç erkek kardeşinden Lazar iki ay krallık edip öldükten sonra, evvelce Türkler tarafından gözlerine mil çekildiği için kör olan diğer iki kardeşine karşı bir takım verâset iddiâları başlamıştır: Bu prenslerin gözlerine mil çekilmesine sebep olan vaziyet için 1439=843 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. O zaman Tokat yahut Dimetoka kalelerinden birine hapsedilmiş olan bu kör prensler sonradan İkinci Murad devrinde akdedilen "Szegedin" sulhü üzerine iade edilmişlerdir: 1444=848 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. İşt bu iki kör prensle kızkardeşleri ve Fatih'in üvey anası "Çarice Mara"ya karşı ortaya iki müddai çıkmıştır: Bunların biri iki ay krallık eden Lazar'ın dul karısı "Eleni" diğeri de Lazar'ın damadı olan Bosna kralıdır; fakat kraliçe Eleni Sırbistan'ı kendi başına Türklerden kurtaramıyacağını bildiği için bütün hukukunu Papa'ya terketmiş ve o da bir kardinal göndererek Sırbistan hükimiyetini kabul ettiği için üçüncü bir müddai daha çıkmış demektir! — Bununla beraber en kuvvetli müddai Fatih'dir: O zamana kadar Osmanlı hanedanı bir iki defa Sırp krallarıyla sıhriyet tesis etmiştir; hattâ Fatih'in babası İkinci Murad'ın vaktiyle Yıldırım Bâyezid'le evlenmiş olan Sırp prensesi Olivera'dan dolayı Sırbistan üzerinde verâset hakkı iddia etmiş olduğundan bahsedilir: 1435 - 1436 = 839 vukuâtının ikinci fık-

rasına bakınız. Bu sefer bizzat Fatih de kendi babası ikinci Murad'ın karısı "Çariçe Mara"dan dolayı aynı hukuku iddiaya başlamıştır: Faiht'ın bu iddiasını "Çariçe Mara" namına ileri sürmüş olduğundan da bahsedilir; çünkü Mara "Greguar" ve "Stefan" ismindeki iki kör kardeşiyle ve bir rivayete göre de yalnız büyük kardeşi "Greguar"la beraber Fatih'e iltica etmiş ve o da üvey anasının hukukunu müdafaa edeceğine söz vermiştir. — Bir taraftan da Ortodoks olan Sıplar kraliçe Eleni'nin Sırbistan'ı Katolik Papasına pişkeş çekmiş olmasına tahammül edememişlerdir: Hattâ Sırp asilzâdelerinin Katolik hâkimiyetine müslüman Türk hâkimiyetini tercih etmiş olduklarından bile bahsedilir; tabii bu vaziyette Fatih'in İstanbul fethinde Ortodoks kilisesinin istiklâlini ilân edip Şark hristiyanlığını himâyesi altına almış olmasının çok büyük bir tesiri vardır: İşte bundan dolayı Sırp Ortodoksları Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın kardeşi "Mihali Abogoviç"i Sırbistan despotluğuna intihab etmişlerdir: Bu intihaba sebep olarak Mahmud Paşa'nın babası Rum olduğu halde anasının Sırp yahut Hırvat olduğundan bahsedilir: Bu mesele için 1453 = 857 vukuâtı içinde "1 Haziran=23 Cumâda-l-ülâ, Cuma" fıkralarının dördüncüsüne bakınız. Bununla beraber kral Lazar'ın dul karısı kraliçe Eleni yeni despot "Abogoviç"i Sırbistan'ın paytahtı olan Smenderewo = Semendire'ye merâsimle kabul edip içeri aldıktan sonra derhal esir ettirip Macaristan'a göndermiş ve kendisi Semendire'de kalmıştır: Bu vaziyet üzerine Sırbistan verâseti meselesi en buhranlı safhasına girmiş demektir. Fatih'in dördüncü bir Sırp seferi açmasına işte bu vaziyet sebep olmuştur: 1458 = 862 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

1457 = 861

Arnavutluk'da Mat bozgunu.

(Arnavutluk'da âsi Iskender-Bey'in Osmanlı kuvvetlerine karşı olan mücadelesi Fatih'in cülûsundan beri mütemadi surette devam etmektedir: Âsiler bilhassa arazinin dağlık vaziyetinden ve çete muharebelerinden istifade etmişlerdir; bununla beraber bâzı büyük muharebeler de olmuş ve meselâ 1456=860 tarihinde Iskender büyük bir mağlûbiyete uğrayıp beş bin maktul vermiş, adamlarından bâzıları Türk tarafına geçmiş ve bilhassa o sırada Iskender'in bir oğlu olduğu için mirasından ümidini kesen yeğeni Hamze Bey bile Fatih'e iltica etmiştir. Bu seferki Arnavutluk hareketi işte bu vaziyet üzerine başlamıştır: Her halde Hamze Bey'den istifade edilmek istenildiği anlaşılmaktadır. Fatih işte bu Hamze Bey'i Evrenos-oğlu Ali Bey'in maiyyetine vererek mühim bir kuvvetle Arnavutluğa sevketmişse de, Türklerin Mat dedikleri "Matı" nehri civarındaki "Albulena" ovasında 7 Eylül=17 Şevvâl Çarşamba günü vukua gelen muharebede Napoli kralı Beşinci Alphonso'dan mühim takviyeler almış olan Iskender-Bey bu Osmanlı kuvvetini mağlûb edip kendisine ihanet etmiş olan yeğeni Hamze Bey'i de esir almıştır: Iskender'in Hamze'yi Napoli'ye gönderdiği veyahut affettiği rivayet edilir; her halde canına kıymadığı muhakkaktır. — Bâzı menbâlarda bu muharebede Alessio=Leş'de vukua gelmiş gösterilir. — Osmanlı kuvvetlerine "İshak-Davud Paşa"nın kumanda ettiği hakkında da bir rivayet vardır).

Papalık donanmasının Limni ve Taşoz adalarını işgal etmesi.

(İstanbul'un fethinden biraz evvel birleştirilmiş olan Şark ve Garp kiliseleri ittihadının fetihten sonra Fatih tarafından bozulup İstanbul Ortodoks patrikliğinin eski istiklâliyle diriltilmesini tanımak istemiyen Papa Üçüncü Calixtus kendi yeğenlerinden kardinal Ludovico'yu Şark patrikliğine tâyin etmiş ve bir donanmayla Adalar denizine göndermiştir. İlkönce Rodos'a uğrıyan Papalık donanması oradan da takviye alarak Limni adasına asker çıkarmış ve burada bulunan yüz kadar Yenigeri'yi esir ettikten sonra yalnız 60 muhafız tarafından müdafaa edilen Taşoz kalesini de işgal altına almıştır! — Bu sırada imroz adasını da teslim almak üzere on gemiden mürekkep bir filo gönderilmişse de, Türk hükûmeti namına bu adayı idare etmekte olan Bizans müverrihlerinden Kritovulos filo kumandanına hediyeler vererek ve Kardinale de ustalıkli mektuplar yazarak tehlikeyi savuşturup imroz adasını Lâtin işgalinden kurtarmıştır: Bu adalar bir müddet sonra Türkler tarafından tekrar zaptedilmiş ve 1463=867 de başlayıp senelerce süren Osmanlı-Venedik harbinde iki taraf arasında elden ele geçmiştir. — Fatih'in Ortodoks kilisesini Katolik birliğinden ayırması için 1453=857 vukuâtı içinde "1 Haziran=23 Cumâda-l-ülâ, Cuma" fıkralarının ikincisine bakınız).

1458 = 862

Mora seferi.

(15 Mayıs = 1 Receb Pazartesi günü Mora seferine çıkan Fatih Sultan Mehmet, Vezir-i a'zam Mahmud Paşayı da Sırbistan üzerine sevk etmiştir: Sırp verâseti meselesi için 1456=861 vukuâtına ve Mahmud Paşa'nın Sırbistan seferi için de aşağıki fıkraya bakınız. — Eski Bizans imparatorluğunun biri Avrupa'da ve biri de Asya'da olmak üzere yalnız iki döküntüsü kalmıştır: Avrupa tarafında Paleoloğos hanedanının elinde bulunan Mora despotlukları ve Asya tarafında da Komninos hanedanının elinde bulunan Trabzon imparatorluğu artık can çekişiyor demektir. Bu gayritabii vaziyetlere çok haklı olarak bir nihayet vermek istiyen Fatih ilkönce Mora despotluklarından işe başlamıştır: Burada son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleoloğos'un kardeşleri Dimitrios ve Thomas birer despotluk sahibidir. Bunlardan Dimitrios'un merkezi Mistra=İsparta, Thomas'ın merkezi Patras şehridir. Bunların her ikisi de Osmanlı imparatorluğunun haracgüzarlarıdır: 1453=857 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Fakat bir taraftan bu iki kardeş birbiriyle uğraşmak gafletinde bulunuyor, bir taraftan hizmetlerine aldıkları Arnavutlar ısyan ediyor ve bir taraftan da bir takım yerli derebeyleri fırsattan istifade ederek despotlara karşı cephe alıyordu. İşte bu umumî anarşi içinde Mora kilisesi Ortodoks mezhebinin himâyesi altına almış olan Fatih'e müracaat edip bu hale bir nihayet vermek için Mora işlerine müdahale etmesini istemişti. Fatih işte bu vaziyet üzerine Türk ordusunun başında Mora'ya girdi. Temmuz=Ramazan ayına kadar bütün şimalî Mora zaptedildi; bu yarımada'nın cenup tarafları da tekrar haraca bağlanan iki kardeşe bırakıldı: Tabii bu mütereddi despotlar Osmanlı hâkimiyeti altında beylik edeceklerdi. Fakat aşağıda görüleceği gibi bu mecburî âhenk

ancak bir kaç ay kadar devam edebildi: 1459 = 863 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Sırbistan fütuhâtı.

(Nasıl başlayıp ne suretle inkişaf ettiğini 1456=860 vukuâtında gördüğümüz Sırbistan verâseti buhranında Türk hukukunu muhâfaza için kuvvetli bir ordu başında gönderilen Vezir-i a'zam Mahmud Paşa az zamanda Tuna boylarına kadar dayanmış ve Ressava, Kuruca, Rudnik, Branikvaç=Branice ve Türklerin "Güvercinlik" dedikleri Golumbaç şehirlerini fethedip Macaristan'ın içerilerine kadar akın ettikten sonra Sırbistan'ın payitahtı olan Smendrewo = Semendire kalesini de muhasara altına almıştır: Bu suretle artık Sırbistan kat'i şekilde fethedilmiye başlamış ve o devrin hukukî telâkkisine göre bu fütuhâtta verâset hakkına istinad edilmiş demektir; zaten ancak işte bu Türk fütuhâtı sayesinde Sırbistan muhtelif saltanat müddailerinin açtıkları anarşi devrinden ve bilhassa Ortodoks ahalinin istemediği Katolik Lâtin boyunduruğundan kurtulabilmiştir. — Bu büyük işgal hareketi esasında Türk hâkimiyetine muhalif olan ve mîkdarı ehemmiyetsiz bir yekân tutan bazı Sırplar Macaristan'a hicret etmişler ve bunlar orada Avusturya ordularının daima istifade ettikleri insan anbarları sayılmışlardır! — Bu seferden Fatih'e bir çok kıymetli esirlerle ganimetler gönderilmiştir. — Mahmud Paşa'nın Sırbistan seferi ertesi seneye kadar devam etmiş ve Semendire kalesinin fethiyle nihayet bulmuştur: Semendire fethi için 1459 = 864 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Yedi-kule'nin inşâsı.

(Yedi-kule İstanbul'un iç-kalesidir: Eskiden sûr içinde bulunan şehirlerde umumiyetle bir iç-kale bulunur ve Anadolu Türkleri buna "Ahmedek" derlerdi; bu kelimenin Çagatay lehçesinde aynı mânâyâ gelen "Açmadek" tâbirinden muharref olduğu tahmin edilmektedir. — İstanbul'un fethinden itibaren sûrları tâmir ettiren Fatih şehir tahkimâtının bu kısmındaki üç Bizans kulesine dört kule daha ilâvesiyle mecmûna bir iç-kale şekli verdirmiş ve işte budan dolayı "Yedi-kule" ismi takarrür etmiştir. — Osmanlı devrinde saray hazinesiyile devlet evrakı burada muhafaza edilmiş ve Yedi-kule aynı zamanda siyâsî mücrimler için zindan ittihâz olunmuştur. — Yedi-kule'nin inşâsına kadar siyâsî mücrimler umumiyetle Rumeli-hisarı'na hapsedilmişlerdir: Hattâ bu vaziyetin ikinci Selim devrine kadar devam ettiği hakkında bile çok sarîh vesikalar vardır. — Osmanlı tarihinde devletlerine harp ilân edilen elçiler de Üçüncü Selim devrine kadar Yedi-kule'de mevkuf tutulmuşlardır).

Atina'nın fethi.

(Eski Yunan medeniyetinin en parlak merkezi olan ve Osmanlı menbâlarında "Medinet-ül-hükemâ" denilen Atina şehri Yunan halkının arzu ve temennisi üzerine son İtalyan dukası olan "Franco Acciajuoli"nin elinden alınarak Os-

manlı ölkesine ilhak edilmiş ve bunun üzerine Fatih Sultan Mehmet bizzat Atina'ya gidip Akropol'a çıkarak eski Yunan âbidelerini ziyaret ve tetkik etmiştir. — Atina şehri 1204 = 600 tarihindenberi tam 254 senedir Ortodoks Yunan halkını esir gibi kullanan bir takım Katolik Fransız, Katalan ve İtalyan ailelerinin hâkimiyetleri altında ezilmiş olduğu için, Yunanlıları Lâtin tahâkümünden kurtaran Türkler buraya kurtarıcı olarak girmişler ve o zamanki Osmanlı idaresinin bütün milletleri imrendiren adalet ve intizamını getirmişlerdir. — 1204=600 tarihinde “Dördüncü Ehl-i-Salib” Lâtinleri İstanbul şehrini Rumlardan zaptedip Bizans imparatorluğunu paylaştıkları zaman Atina şehri ilkönce “La Roche” ve ondan sonra da “Brienne” isimindeki Fransız ailelerinin ellerine geçmiş ve bir dukalık halini almıştır. 1311=711 tarihine kadar 107 sene Fransız hâkimiyetinde kalan bu dukalık bir müddet Bizans hizmetinde bulunan Katalanlar tarafından işte o tarihte zaptedilmiş ve ondan sonra da Acciajuoli/Acciaoli=Açyaoli” isminde Floransalı bir İtalyan ailesinin eline geçmiştir. 1364 = 766 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Atina Lâtin dukalığının Türklerden evvelki son hanedanı işte bu İtalyan sülâlesidir. Fatih devrinde bu ailenin sondan evvelki dukası “Rainier” küçük yaşta bir vâris bırakarak ölünce dul kalan genç karısının geçirdiği bir aşk mâcerâsı Atina halkını Türk idaresinin adalet ve intizamına imrendirip hasret çektirecek bir hale getirmiştir: Bu kadının genç bir Venedik asilzâdesini çılgın bir ibtilâ ile sevdiğinden bahsedilir; o sırada bu genç asilzâde Venedik'in şarkî Mora müstemlekelerinden olup Türklerce “Anadolu” denilen “Napoli di Romania/Naplion” valisidir: Atina'nın dul düşesi işte bu valiye haber gönderip hem kendisini, hem Atina dukalığını teklif etmiş, fakat evlenebilmeleri için genç valinin Venedikli karısını öldürüp serbest kalmasını istemiştir! Nihayet bu fecî şartı kabul edip hem düşesi, hem dukalığı elde eden valiye karşı pek haklı bir nefret duyan Atinalılar Fatih'e müracaat edip şikâyetle bulundukları ve bu rezil idareden kurtarılmaalarını istirham ettikleri için korkuya kapılan Venedikli âşık Atina düşesinin eski kocasından olan küçük oğlunu da yanına alarak Padişaha iltica etmişse de canından başka bir şey kurtaramamış ve bu vaziyet üzerine Atina dukalığı o sırada Fatih'in yanında bulunan ve son duka “Rainier”in yeğeni olan “Franco Acciajuoli”ye verilmiştir. O İtalyan sülâlesinin son dukası işte budur: Fakat bu Franco Fatih'in nüfuzu sayesinde Atina hükümetini eline alır almaz ilk iş olarak eski yengesi olan düşesi idam ettirdiği için, bu sefer de düşesin ikinci kocası olan Venedikli asilzâde Fatih'e şikâyetle bulunmuş ve zaten Atina halkı da bütün bu İtalyan cinayetleriyle rezaletlerinden bıkmış olduğu için, Fatih tarafından bu tarihî şehrin işgaline memur olan Mora beyi Turhan-oğlu Ömer Bey “Franco Acciajuoli”yi bir takım tatlı vaatlerle tatmin ederek hazineleriyle beraber Atina'dan çıkıp gitmesine müsâade etmiş ve işte bu suretle Atina şehri kan dökülmeden fethedilmiştir. — Osmanlı menbâlarına göre Atina bu tarihten 61 sene evvel ilk defa olarak Yıldırım Bâyezid devrinde işgal edilmiştir: 1396 — 1397 = 799 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Atina şehri işte bu 1458 = 862 tarihinden 1829 = 1245 tarihindeki Yunan istiklâline kadar 371 sene Türk hâkimiyetinde kalmıştır).

1458 — 1459 = 863

Eyüp câmi ve türbesinin inşası.

(Fatih'in emriyle İstanbul'da yapılan ilk câmi işte budur. — İsmi "Hâlid ibnü Zeyd" ve künyesi "Ebu-Eyyüb-il Ensâri" şeklinde olan büyük sahâbî, Peygamberimizin alemdârı olmakla meşhurdur: Hazret-i Peygamber Mekke'den Medine'ye hicretinde bu Medineli sahâbinin evinde mûsâfir olmuştur. — Çok yaşamış olan "Ebu-Eyyüb", Emeviler devrinde İstanbul'un Hicrî 48 - 49 ve Milâdî 668 - 669 tarihindeki muhasarasına iştirâk etmiştir; yalnız bu hususta Türk ve Arap rivayetleri arasında çok mühim farklar vardır: İbnü-Sa'd, İbnü-Koteybe, İbnü-l-Esir, Tabarî ve Mes'ûdî gibi Arap müellifleri Ebu-Eyyüb'u bu sefer esnasında İstanbul'a gelirken yolda ölmüş ve vasiyeti üzerine cenazesi İstanbul önlerine getirilip sûrun dibine defnedilmiş gösterdikleri halde, Türk menbâları onu bilâkis muhasarada büyük bir rol sahibi gösterir; fazla olarak Türk rivayetinde Ebu-Eyyüb Bizanslıların bir ok darbesiyle şehîd olmuş gösterildiği halde, Arap rivayetinde eceliyle ölmüş gösterilir! Bununla beraber Türk menbâlarında da teferrûât itibarıyla bir kaç kola ayrılabilir rivayetler tesbit edilmiştir. On altıncı asrın sonlarında ölen Alman âlimlerinden "Leunclavius = Loewenklaui", "Historiae musulmanae Turcorum" ismindeki eserinde bu Türk rivayetlerini gözden geçirmiş ve son zamanlarda ilkönce "Mordtmann", ondan sonra da "Marius Canard" bunları tetkik etmiştir. Bu rivayetlerden birine göre Ebu-Eyyüb muhasara esnasında başına bir ok isabetiyle vurulup Rumlara belli edilmeksizin defnini vasiyet ettiği halde, bir digerine göre mahsurlarla uzlaşıp Ayasofya'ya girmiş ve kilisede namaz kılıp çıkarken mukaveleye hiyân eden Rumların attıkları bir taş ve bir okla şehîd edilmiştir! Arap ve Türk rivayetlerinin birleştikleri nokta, bu büyük ve meşhur sahâbinin İstanbul'da medfun olmasından ibarettir. — Fatih devrinde mezarının keşfi meselesi bir çok efsanelerle karışmaktadır; bütün bu efsaneler bir noktada toplanır: Keşfin bütün sırrı, İstanbul muhasarasıyla fethinin mânevî kahramanı Ak-Şemsüddin'in kerâmetindedir. Bununla beraber "Hadikat-ül-cevâmi" gibi bâzı menbâlarda bu keşfin tarihi müeyyidelere de uygun olduğu ve nihayet büyük velinin gösterdiği yer iki kulaç kadar kazılınca bir mezar taşı çıktığı ve bu taşın üstünde "Hâzâ kabri Ebu-Eyyüb" şeklinde kısa bir kitâbe bulunduğu rivayet edilir. Bu izaha göre Ebu-Eyyüb'un mezarı 49 = 669 tarihinden 857 = 1453 tarihine kadar 784 sene yer altında kaldıktan sonra İstanbul fethinde meydana çıkmış demektir. Bununla beraber Tabarî, İbnü-Sa'd ve İbnü-Koteybe gibi bâzı Arap müelliflerine göre Ebu-Eyyüb'un kabri Bizanslılarca da takdis edilmiş ve hattâ Rumlar yağmur duâsı için buraya gelmeyi âdet edinmişlerdir! Fakat Bizans menbâlarında buna ait bir kayde tesadûf edilmemiştir. — Fatih ilkönce türbeyi, ondan sonra da câmiyi yaptırmış ve inşaat 863 — 1458 — 1459 tarihinde ikmal edilmiştir. Onan sonra muhtelif tarihlerde tâmirler ve ilâveler yapılmış olmakla beraber, şimdiki câmi Fatih'in yaptırdığı câmi değildir: Üçüncü Selim devrinde ve 1798 = 1213 tarihinde harap bir hale gelen eski câmi tamamiyle yıktırılmış, yalnız iki minare bırakılmış ve işte o tarihte aynı plâna uygun olarak şimdiki câmi yeni-

den yapılp 1800 = 1215 tarihinde ikmal edilmiştir. Türbenin en mühim tâmiri de 1819 = 1234 tarihindedir. — Bizans devrinde “Kosmidion” denilen Eyüb’ün Müslümanlar nazarındaki kudsiyeti bu muhteşem şehre ruhanî bir câzibe kuvveti de vermiştir).

1459 = 863

Cenubî Mora fetretî.

(Kânunusâni=Rebî’ül-evvel ayından itibaren cenubî Mora despotları birbiriyle yeniden mücadeleye başlayıp yekdiglerinden bir takım şehirler alıp vermiye kalkışmışlardır: Son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleoloğos’un kardeşleri olan bu iki despotun şimalî Mora fethedildikten sonra tâbi tutuldukları şerâit için 1458=862 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Osmanlı hâkimiyeti altında olmak şartıyla ellerinde bırakılan küçük beyliklerin bu mücadele yüzünden mâruz kalacağı büyük tehlikeyi görememiş olmalarına imkân olmıyan bu iki kardeş kendi âkîbetlerini kendi elleriyle hazırlamışlardır: Fakat asıl kabahat hem Türk hâkimiyetine ısyan ederek, hem kardeşi Dimitrios’a taarruz etmiye kalkışarak işe başlayan Thomas’dadır; Dimitrios Türklere istinad ettiği halde Thomas haline bakmadan istiklâl sevdâsındadır: Bu vaziyette Papalık makamıyla Venediklilerin de parmağı olduğundan bahsedilir. — Bu iğrenç mücadele bir taraftan cenubî Mora’yı altüst edip harâbeye çevirirken bir taraftan da halk artık bu mütereddi prenslerden büsbütün yüz çevirmişe başlamış ve şimalî Mora’ya hâkim olan Türkler de pek tabii olarak vaziyetten istifade ederek bir çok ganimetler almışlardır. — Daha fazla devamına imkân olmıyan bu vaziyetten dolayı Fatih tarafından cenubî Mora despotluklarının ilgası için 1460 = 864 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

İstanbul fethinin mânevî kahramanı büyük velî Ak-Şemsüddin’in ölümü.

(Türk tarihinin daima tebcil ve takdis edeceği bu kahraman ve âlim veliyyul-lâhın irtihâli için 864 = 1459 — 1460 ve 880 — 1475 tarihleri de rivayet edilir: Fakat en kuvvetli rivayete göre bu senenin 10 Rebî’ül-evvel = 15 Kânunusâni Pazartesi günü öldüğü anlaşılmaktadır. — Asıl ismi “Mehmet” olan Ak-Şemsüddin Göynük’de vefat etmiş olduğu için türbesi oradadır. — Bu muhterem ve mübârek pîr hem mutasavvıf, hem hekimdir: “Maddet-ül-hayât” ismindeki eserinde hastalıkların vücûda giren bir takım nâmer’i tohumlardan hasıl olduğunu “Tefrih = Incubation” devirleriyle beraber tesbîf ve izah ederek bir nevî Bakteriyoloji nazariyyesi kurmuştur; bu bakımdan yalnız Türk tabâbet tarihinde değil, bütün dünya tıp tarihinde çok mühim bir mevki sahibidir. — Ak-Şemsüddin tasavvufta Hacı-Bayram müridlerindendir: Hacı-Bayram için 1429 — 1430 = 833 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Divan edebiyatımızın en büyük şahsiyetlerinden “Yusûf ve Züleyhâ” nazımı meşhur Hamdullah Hamdi, Ak-Şemsüddin’in küçük oğludur. — 1390 = 792 tarihinde dünyaya geldiği rivayet edilen Ak-Şemsüddin’in takriben 69 yaşlarında vefat etmiş olması lâzimgelir).

1459 = 864

Semendire'nin fethiyle Sırbistan'ın bir Türk vilâyeti haline gelmesi.

(Sırbistan'ın payitahtı olan Smenderewo = Semendire müstahkem mevkii Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın kumandasındaki Türk ordusuna teslim olmak mecburiyetinde kalmış ve bu suretle Sırbistan fütuhâtı ikmâl edilerek bu memleket artık bir Türk vilâyeti haline gelmiştir: Semendire kalesi 8 Teşrinisânî = 12 Muharrem Perşembe günü teslim olmuştur. Bu vaziyete göre İstanbul'un fethinden 6 sene, 5 ay, 10 gün sonra Semendire'nin teslimiyle Sırbistan krallığı tarihe karıştırılmış demektir: Yalnız Belgrad kalesi bu fütuhât haricinde kalmışsa da orası Macar hâkimiyetindedir. — Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa 1458 = 862 senesi 15 Mayıs = 1 Receb Pazartesi günü İstanbul'dan hareket etmiş olduğuna göre, ancak Haziran başlarında ve Receb ayının ortalarında Sırbistan harekâtına başlamış demektir: Bu harekât 1459 = 864 senesi 8 Teşrinisânî = 12 Muharrem Perşembe günü Semendire'nin zaptıyla nihayet bulmuş olduğuna göre bütün Sırbistan'ın fethi 1 sene, 5 ay sürmüş sayılabilir. — Belgrad'ın 44 kilometre cenubuşarkisinde çok müstahkem bir mevki olan Semendire kalesi ilk defa olarak ikinci Murad devrinde fethedilip beş sene Osmanlı hâkimiyetinde kaldıktan sonra "Szegedin" sulhü mucibince Sırbistan'a iade edilmiştir: 1439 = 843 ve 1444 = 848 vukuâtının birinci fıkralarına bakınız. Bu şehir o zamanki ilk fethiyle bu seferki ikinci fethi arasında on beş sene Sırp idaresinde kalmıştır: Bu müddet zarfında ve Fatih'in ilk Sırp seferinde bir kere muhasara edilip dış istihkâmlar zaptedildiği halde iç kale alınmadığı için muhasara kaldırılmıştır: 1454 = 858 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Sırbistan'ın fethi üzerine Sırplar muhtelif saltanat müddailerinin hasıl ettikleri büyük bir anarşiden kurtulmuşlardır: Bu mesele için 1456 = 861 vukuâtına bakınız. — İki ay saltanat süren son Sırp kralı Lazar'ın bu sırada Semendire'de bulunan ve Sırbistan'ın son kraliçesi olan karısı Eleni, kalenin teslim şerâiti mucibince hazinelerini alarak çıkıp gitmiştir).

Cem-Sultan'ın doğumu.

(Fatih'in hazin mâcerâlarıyla meşhur oğlu ve meşrû veliahdi Cem-Sultan 26/27 Safer = 22/23 Kânunuevvel Cumartesi/Pazar gecesi sabaha bir saat kala Edirne sarayında dünyaya gelmiştir: 20/21 Safer = 16/17 Kânunuevvel Pazar/Pazartesi gecesi doğmuş olduğu hakkındaki diğer rivayet zayıftır; bilhassa 863 = 1458 — 1459 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiş olduğu hakkında bir rivayet daha varsa da o büsbütün yanlıştır. — Cem-Sultan'ın anası "Çiçek-Hatun" dur: Bu Hatunun milliyeti hakkında muhtelif rivayetler vardır; rumluk, sırp-lık, fransızlık, italyanlık, macarlık gibi bir çok milliyetler isnâd edilmiş ve hattâ Macar milli kahramanı Hunyadi Janos = Yanko Hunyad'ın yeğeni olduğundan bile bahsedilmiştir; Osmanlı menbâlarında buna ait bir şey yoktur; yalnız Cem-Sultan'ın Ali Bey isminde bir dayısından bahsedilmekte olduğuna göre, birbirlerini tutmayan ecnebilik rivayetlerinin şüpheli olması lâzımgelir; Osmanlı hanedanından bir çoklarının ve hattâ Fatih'in bile anasına böyle bir takım ecnebi milliyetleri isnad edilmiş ve hemen her millet kendisine

mal etmek istemiştir: 1432 = 835 vukuâtına bakınız. — Cem-Sultan Divan edebiyatımızın en mühim şahsiyetleri içinde sayılabilecek kadar kıymetli bir şahırdır: Türkçe ve Acemce divanları vardır).

1460 = 864

Cenubî Mora despotluklarının ilhaku.

(Eski Bizans imparatorluğunun son döküntüleri olarak Rumeli'de Mora despotlukları ile Anadolu'da Trabzon Rum imparatorluğu kalmıştır. Bunlardan Mora despotlukları son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleoloğos'un kardeşleri olan Dimitrios ile Thomas'ın idaresindedir: Fakat bu iki kardeş hem birbiriyle, hem yerli derebeyleriyle mücadele ederek Mora'yı kan ve ateş içinde bırakmış oldukları için, Mora kilisesi Ortodoks mezhebini himâyesi altına almış olan Fatih'e müracaat edip bu çekilmez anarşiye bir nihayet vermek üzere müdahalede bulunmasını rica etmiş ve işte bu müracaat üzerine ilk Mora seferine çıkan Fatih Sultan Mehmet bu yarımada'nın şimalini Türk topraklarına ilhak edip cenup taraflarını Türk hâkimiyeti altında iyi geçinmek şartıyla Paleoloğos kardeşlerin idaresine tevdi etmiştir: 1458 = 862 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Bununla beraber Fatih oradan çekilir çekilmez bu iki despot tekrar mücadeleye başlamış ve bilhassa Thomas Paleoloğos Türklere karşı cephe almaktan bile çekinmemiştir: 1459 = 863 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Fatih'i bu son Mora seferine çıkıp o iki despotluğun mevcudiyetlerine nihayet vermek mecburiyetinde bırakan sebep işte bu vaziyettir: — Fatih Sultan Mehmed'in 13 Nisan = 21 Cumâda-l-âhire Pazar günü Mora seferine hareket etmiş olduğu rivayet edilir: Türk ordusu şimali Mora'dan cenuba doğru ilerlemeye başlamıştır. — Birbiriyle mücadeleye tutuşan iki kardeşten Dimitrios sadakatini muhâfaza ettiği halde Thomas Venediklilere dayanıp Papalık hükümetinden yardım beklediği için Türk kasabalarına taarruz etmekten bile çekinmemiştir: Fakat Fatih'in ordusu yaklaşıncâ Dimitrios derhal padişaha iltica etmiş ve Thomas da bir Venedik gemisiyle Roma'ya kaçmıştır. — Bu seferde mukavemet gösteren kaleler tamamiyle yıkılmıştır. — Mora despotluklarını kat'i surette ilga etmiş ve bütün arazisini Türk ölkesine ilhak edip bu perişan memlekette senelerdenberi hüküm süren anarşiye artık nihayet vererek Ortodoks kilisesinin temennisini yerine getirmiş olan Fatih, firarı Thomas'a karşı mücadele ederken Türk hâkimiyetine karşı sadakatini muhâfaza etmiş olan Dimitrios Paleoloğos'a dirlik olarak Meriç nehrinin ağzındaki Enez beyliğini ihsan etmiştir: Bununla beraber Dimitrios'un bir müddet sonra dünyadan vazgeçip papas olarak bir manastıra girdiği rivayet edilir. İtalya'ya kaçıp Papa'ya iltica etmiş olan Thomas da artık tarih sahnesinden tamamiyle silinmiştir; bu Thomas'ın oğullarından Andria sonraları Katolik mezhebine girip Bizans imparatorluğu üzerindeki muhayyel hukukunu Fransa kralı Sekizinci Charles'e satmıştır: 1494 = 899 vukuâtına bakınız. — İşte bu suretle Sırbistan'dan sonra cenubî Mora da fethedilip Rum despotlukları ortadan kaldırılmış ve artık bu yarımada'da yalnız Venediklilerin Koron, Modon ve Pylos gibi ikinci Bâyezid devrinde fethedilecek bir kaç iskelesi kalmıştır. — Bizans imparatorluğu devrinde Mora despotluğunun kurulması ve Birin-

ci Murad devrindeki ilk Mora seferi için 1388 = 790 vukuâtının sonuncu, Birinci Bâyezid devrindeki ikinci Mora seferi için 1391 = 793 vukuâtının altıncı, gene Birinci Bâyezid devrindeki üçüncü Mora seferi için 1396 — 1397 = 799 vukuâtının sonuncu, İkinci Murad devrindeki dördüncü Mora seferi için 1423 = 826 vukuâtının sonuncu, gene İkinci Murad devrindeki beşinci Mora seferi için 1446 = 850 vukuâtının birinci ve Fatih devrindeki altıncı Mora seferi için de 1458 = 862 vukuâtının birinci fıkralarına bakınız. Mahallî ve mevzii hareketler hesab edilmemek şartıyla bunlar Mora seferlerinin en mühimleridir. — Mora'nın fethi üzerine Bizans'ın son imparatorluk hanedanı olan "Paleoloğos" sülâlesinin hâkimiyyeti artık tamamiyle nihayet bulmuş ve eski Bizans tarihinin son bakıyyesi olarak yalnız "Komninos" hanedanının elindeki Trabzon Rum imparatorluğu kalmıştır: Bu imparatorluğun fethi için aşağıda 1461 = 865 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Mora despotluğu, devletler deviren şanlı devin yıktığı beşinci devlettir: İkinci cülûsundanberi 1453=857 de Bizans imparatorluğunu, 1456=860 da Enez Ciniviz dukalığını, 1458=862 de Atina İtalyan dukalığını, 1459 = 864 de Sırbistan krallığını ve nihayet işte bu 1460 = 864 tarihinde de Mora despotluğunu devirmiştir: Fatih bu beş hükûmeti yedi senede yıkmıştır!).

Eflak prensliğinin himâye altına alınması.

(Bu mesele için aşağıda 1462 = 866 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1461 = 865

Arnavutluk mütârekesi.

(Umumiyetle bunun bir mütârekeden ibaret olmayıp İskender-Bey'in Arnavutluk ve Epir hâkimiyetini tasdik eden bir sulh akdedilmiş olduğundan bahsedilirse de doğru değildir: Son tetkiklere göre Fatih'in bu sıralarda tasarlamakta olduğu Anadolu seferinde Rumeli cihetinin sükûn ve emniyetini temin etmek için Arnavutluk hareketinin reisi İskender-Bey'le sırf bir mütâreke akdetmiş olduğu anlaşılmaktadır. Fatih'i böyle bir mütâreke akdine sevkeden sebep aşağıki fıkralarda izah edilen şimalî Anadolu seferinden ibaret olduğu gibi, Papalık, Venedik vesair Hristiyan devletlerine âlet olarak Arnavutluk dağlarında çete muharebelerini kendine bir meslek ittihâz etmiş olan İskender'in mütâreke akdine mecbur olması da en büyük yardımcısı ve 1451 = 855 tarihindenberi metbûu olan Napoli ve Aragon kralı Beşinci Alphonse'un ölümü üzerine oğlu ve halefi Ferdinand'a karşı çıkan muhalefetten dolayı yeni krala yardım etmek üzere Napoli'ye gitmek mecburiyetinde bulunmasındandır: İşte bundan dolayı İskender bir mütâreke teklifinde bulunmuş ve Fatih de Anadolu seferi münasebetiyle bu teklifi kabul etmiştir; sulh akdi ve bilhassa tekmiil Arnavutluk ve Epir'in İskender'e terki gibi rivayetlerin aslı yoktur. İskender'in müracaati üzerine kabul edilen Arnavutluk mütârekesi 22 Haziran = 13 Ramazan Pazartesi günü akdedilmiştir: Bu mütârekenin müddeti hakkında altı ay veyahut üç sene olmak üzere iki rivayet varsa da bir müddet sonra tekrar başlıyan Arnavutluk harekâtına nazaran birinci rivayetin daha doğru olması lâzımgelir. — Bu mütârekenin bir sulh zannedilmesi, bu

nunla bundan iki sene sonra akdedilen bir sulhün birbirine karıştırılmasından mütevellid olabilir: İki sene sonraki Arnavutluk sulhü için 1463 = 867 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Şimali Anadolu seferinin birinci safhası: Amasra Ciniviz koloninin fethi.

(İstanbul'un fethi bir taraftan Avrupa'yı bir Türk tehlikesi içinde titretmekte olduğu gibi, bir taraftan da Akdeniz'le Karadeniz arasındaki ticaret yolunun Türk hâkimiyetine girmesi en başta Venediklilerle Cinivizler gibi deniz ticareti ve müstemlekecilikle geçinen devletler olmak üzere bütün garp piyasasını uzun bir heyecan ve hattâ bir buhran içinde bırakmıştır: Bu vaziyet, Şark'la Garb'ın Osmanlı düşmanlığında birleşen Müslüman ve Hristiyan devletleri arasında geniş bir ittifak çenberi teşekkülüne yol açmış, bir taraftan Papalık makamıyla Venedik ve Ciniviz Cumhuriyetleri Trabzon Rum imparatorluğuyla gizli anlaşmalar yaparken, bir taraftan da Trabzon imparatoriyle sıhriyet tesis edip ittifak akdeden Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan Venedik Cumhuriyetiyle siyasi münasebetlere girişip Garp Hristiyanlığı ile de elbirliği etmiye başlamıştır; hattâ Karaman ve İsfendiyyar hükümetlerinin de Uzun-Hasan'la gizli münasebetlerinden bahsedilir: Tabii bu suretle Osmanlılara karşı büyük bir husûmet çenberi hazırlanmakta demektir. Fatih'in şimali Anadolu'yu üç safhada fethetmesi, işte bu düşman tertibatına karşı ilk darbelerini indirmeye başlamasıyla izah edilebilir. — Anadolu'nun Karadeniz sahilinde o zaman boydanboya üç hükümet vardır: Garptan şarka doğru birincisi bir Ciniviz kolonisi ve bu havalide Ciniviz ticaretinin en mühim antrepo-su olan "Amastris = Amasra" Lâtin hükûmeti, ikincisi Candar yahut İsfendiyyar oğullarının Sinop ve Kastamonu Türk Beyliği ve üçüncüsü de eski Bizans hanedanlarından "Komninos" sülâlesinin elinde bulunan Trabzon Rum imparatorluğudur. Fatih'in Anadolu seferi işte bu üç hükûmetin üstüste ve garptan şarka doğru sırayla fethedilerek cenubî Karadeniz sahillerinin boydanboya Osmanlı hâkimiyetine alınmasıyla neticelenmiş ve bu suretle bir taraftan da Anadolu Türklüğünün siyasi birliği tamamlanmaya başlamıştır. — Şimali Anadolu seferi için ordu ve donanma hazırlayan Fatih, o muntakadaki üç hükûmetten hangisinin hedef ittihaz edileceğini ilk zamanlarda kendi maiyyetinden bile gizli tutmuştur: Fatih bütün siyasi ve askeri hareketlerini sonuna kadar gizli tutmakla meşhurdur; hattâ bu Anadolu seferine çıkıldığı zaman hangi istikamete gidileceğini bir münasebet düşürüp kendisinden sormak cür'etini göstermiş bir Kadı-asker = Kazasker'e:

— Bana bak Hoca, eger sakalımın tellerinden biri zihnimden ne geçtiğini bilecek olsa, onu bile hemen koparıp yakarım!

dediği rivayet edilir. İşte bundan dolayı kendisi ordu başında karadan hareket ettiği vakit donanmanın başında denizden sevkettiği Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın eline İstanbul boğazından Karadeniz'e çıkıldıktan sonra açılıp okunmak üzere tâlimâtını kapalı zarfla verdiği hakkında bir rivayet vardır: Bu usul bugünkü ordularda da bâzan tatbik edilmektedir. — Amasra'yı Fatih karadan ve Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa da 100 - 150 gemiden mürekkep bu donanmayla denizden muhasara etmiş ve birdenbire bu vaziyete düşen Ci-

niviz kolonisi Padişahın ilk ihtarı üzerine derhal teslim olmaktan başka çare bulamamıştır. Bâzı Osmanlı menbâları Amasra'nın İsfendiyar-oğullarından fethedildiğini kaydederlerse de doğru değildir. — Amasra halkının üçte ikisi İstanbul'a nakledilip imar işlerinde istihdam edildiği hakkında bir rivayet vardır. — Amasra'nın fethi Osmanlı menbâlarında 864 = 1460, 864 — 865 = 1460 — 1461 ve 865 = 1461 gibi muhtelif tarihlerde gösterilir; Bizans ve Garp menbâlarında umumiyetle 1461 = 865 tarihine tesadüf edilir: Doğrusu da budur).

Şimalî Anadolu seferinin ikinci safhası: Candar yahut İsfendiyar oğulları hükûmetinin istiklâline nihayet verilip tâbiyet altına alınması.

(Amasra gibi Sinop da hem karadan, hem denizden muhasara edilmiştir. — O sırada bu Türk hükûmetinin başında İsfendiyar oğullarından ikinci İbrahim'in oğlu İsmail Bey vardır: Bu hükümdarın kardeşi ve rakibi olan Kızıl-Ahmed Bey daha evvelce Osmanlılara iltica etmiş olduğu için, Fatih'in iste bu seferinde Kastamonu Beyliğine tâyin edilmiş ve bunun üzerine İsmail Bey çok müstahkem olan Sinop kalesine çekilmek mecburiyetinde kalmıştır: İsmail Bey burada kalenin metanetine ve donanmasının kuvvetine istinaden çok kuvvetli bir müdafaada bulunabilmek imkânına malik olduğu halde, kendisiyle müzakereye girişen Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın verdiği teminat üzerine hiç bir mukavemette bulunmaksızın teslim olmak büyüklüğünü göstermiştir. İlmî ve ahlâkî fazilet ve meziyetleriyle meşhur olan İsmail Bey, Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın delâletiyle Fatih'in karargâhına gelirken bütün Osmanlı vüzerâ ve ümerâsı tarafından hürmet ve tâzimle karşılanmış, Fatih bile istikbal için ayağa kalkıp bir kaç adım yürümüş ve İsmail Bey el öpmek isteyince:

— İsmail Beğ, sen benim ulu kardaşumsun, revâ mudur kim elüm öpesün? diye Candar-oğulları ocağına şeref veren bu münevver Türk prensinin elinden tutup tahtında kendi yanına oturtmuştur. Fatih'ten fevkalâde hürmet ve riâyet gören İsmail Bey'e dirlik olarak Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar kazaları verildiği gibi, oğlu Hasan-Çelebi de Bolu sancağına tâyin edilmiştir: Hasan-Çelebi'den evvel Bolu Beyliğinde amcası Kızıl-Ahmed Bey bulunduğu halde, onun bu sefer Kastamonu Beyliğine tâyini üzerine Bolu Beyliğinin yeğenine tevcih edildiği anlaşılmaktadır. İsmail Bey sonradan Rumeli'de Filibe sancağına tâyin edilmiş ve 1479 = 884 tarihinde orada vefat etmiştir: Mezarı Filibe'dedir. — İsmail Bey'in Karaman-oğulları ve Akkoyunlularla ittifak ettiği için bu âkıbete uğradığı rivayet edilirse de bu nokta ayrıca tetkike muhtaçtır. Her halde Sinop gibi son derece müstahkem bir mevkiide dört yüz topu, iki bin topçusu, limanındaki donanması içinde o zamanki dünyanın 900 tonlatoluk en büyük harp gemileri ve on bin muntazam askeri bulunan İsmail Bey gibi kuvvetli bir hükümdarın karadan ve denizden her türlü müdafa imkânına malik olduğu halde Türkü Türke kırdırmıyarak ölkesini feda etmesi her türlü takdire lâayık bir büyüklük demektir ve zaten bu büyüklüğü Fatih de takdir etmiştir. — İsmail Bey 847 = 1443 senesi Muharrem = Mayıs sonlarından bu tarihe kadar on sekiz sene saltanat sürmüştür. İlmiyle meşhur olan ve hattâ telifâtı da bulunan İsmail Bey muhtelif müelliflere eserler yaz-

dırarak Türk kültürüne çok büyük hizmetlerde bulunmuş olduğu gibi, memleketini de baştanbaşa imâr etmiştir. — İsmail Bey'in kardeşi ve rakibi Kızıl-Ahmed Bey Kastamonu'da bir sene kadar Osmanlı hâkimiyyeti altında hükûmet sürdükten sonra azledilmiş ve o tarihten itibaren İsfendiyar ve daha doğrusu Candar-oğulları hükûmeti artık büsbütün tarihe karışmıştır: İsfendiyar ölkesinin Osmanlı imparatorluğuna ilhakı için Osmanlı menbâlarında 864 = 1459 — 1460 tarihi rivayet edilirse de doğru değildir. — Bu meselede dikkat edilecek bir nokta vardır: Fatih'in bu istilâsı üzerine Candar yahut İsfendiyar oğulları hükûmeti büsbütün munkarız olmamış, yalnız istiklâlden mahrum edilip doğrudan doğruya Osmanlı tâbiyyeti altında bir Beylik haline getirilmiştir: İsmail Bey'in yerine tâyin edilen son hükümdar Kızıl-Ahmed Bey'in azliyle bu Beyliğe kat'î surette nihayet verilmesi için 1461 — 1462 = 866 vukuâtına bakınız. — Osmanlı menbâlarında bu sülâleye ilk hükümdarının ünvanından dolayı "Candar-oğulları", yedinci yahut sekizinci hükümdarının adından dolayı "İsfendiyar-oğulları" ve son hükümdarının isminden dolayı da "Kızıl-Ahmedlüler" denir).

Şimalî Anadolu seferinin üçüncü safhası: Trabzon Rum imparatorluğunun fethi.

(Trabzon Rum imparatorluğunun siyasi vaziyeti Şarkî-Anadolu'ya hâkim olan Akkoyunlu Türkmen devletiyle çok yakından alakadardır; Trabzon fethini anlamak için ilkönce bu alakayı göz önüne getirmek lâzımdır: Akkoyunlu devletin müessisi sayılan ve Kara-Yölük" ismiyle şöhret bulan "Bahâüddin Kara-Osman" vaktiyle Sivas hükümdarı Kadı-Bürhânüddin'in hizmetinde sivrilmeye başlamış ve nihayet Kadı'yı öldürerek büsbütün kuvvetlenmiştir: 1398 = 800 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız; rakipleri olan Karakoyunlu Türkmenlerinin Osmanlılara temâyül etmesine mukabil Timur-Leng'e hizmet eden Kara-Yölük, Fetret devrinin başında hizmetine mükâfat olarak Timur'dan Diyarbekir taraflarını almış ve işte o tarihten itibaren Şarkî-Anadolu'da Akkoyunlu hâkimiyyeti artık siyasi bir teşekkül mahiyetini almaya başlamıştır: 1402 = 805 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Bu Türkmen devletini en çok genişletip bütün Şarkî-Anadolu'ya hâkim bir vaziyete getiren, Kara-Yölük'ün Fatih devrinde saltanat süren torunu Uzun-Hasan'dır. Fatih'in şimalî Anadolu seferine çıkmasından evvel Uzun-Hasan bir taraftan son Trabzon imparatoru "David Komninos" un güzelliğiyle meşhur yeğeni ve sondan evvelki imparator "Dördüncü Yoannis" yahut Kalo-Yani = Güzel Yani'nin kızı "Kyra Katherine" ile evlenerek Trabzon imparatorluğu ile ittifak etmiş ve daha doğrusu bu büyük isimli küçük devleti himâyesine almış ve bir taraftan da Venedikliler ve Cinivizlerle münasebete girişerek Avrupa Hristiyanlığının da Osmanlılar aleyhindeki vaziyetinden istifade etmiye başlamıştır; bundan on iki sene sonra Fatih'le Uzun-Hasan arasında vukua gelecek "Otlu-beli" muharebesini hazırlayan sebepler işte bu vaziyette aranmalıdır: Yukarda bu sene vukuâtının ikinci fıkrasıyla 1473 = 878 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Uzun-Hasan'ın Trabzon Komninoslarıyla akrabalığı yalnız şahsî sıhriyetine de münhasır değildir: Ninesinin de Komninoslardan olduğu hakkında bir rivayet vardır; Uzun-Hasan'ın bir baldızı da Venedik asilzâdelerinden birinin ka-

rısıdır: Tabii bu sıhrî münasebetlerin o zamanlar büyük bir siyasî kıymeti vardır; işte bütün bunlardan ve bilhassa coğrafi vaziyetinin husule getirdiği jeopolitik sebeplerden dolayı Osmanlı devletinin Şark'da en mühim rakibi haline gelen Uzun-Hasan'ın bir taraftan da Karaman ve İsfendiyar-oğullarıyla gizli münasebetlere girişmiş olduğundan bahsedilir. — 1459 — 1460 = 864 tarihinde Şebîn-Karahisar Beyliğini zaptetmiş olan Uzun-Hasan Trabzon imparatorluğunun cenubunda Osmanlı hududuna dayanmış ve işte bu vaziyette Fatih nezdine yeğenlerinden Murad Bey'i elçilikle göndererek kendi mahmisi ve harağüzârı olan bu Rum imparatorluğunun Osmanlı hazinesine haraç vermekten affini rica etmiştir; bu hususta müsbet bir cevap alamıyan Uzun-Hasan nihayet Osmanlı hududunu aşarak 1461 = 865 tarihinde Koyunluhisar yahut Koyulhisar kalesini zaptedip açıktan açığa muhâsım vaziyetine geçmiştir. Bu vaziyet üzerine Fatih Anadolu Beylerbeyi Şarabdar-Hamze Bey kumandasında gönderdiği bir kuvveti Koyunluhisar'ın istirdadına memur etmişse de Hamze Bey Akkoyunlulara mağlûb olmuş ve işte bunun üzerine Anadolu Beylerbeyliğinde Hamze Bey'i istihlâf ettiği anlaşılan Gedik-Ahmed Paşa ileri sürülmüştür: Gedik-Ahmed'in bir Akkoyunlu kuvvetini mağlûb ettiği sırada ordusunun başına gelen Fatih ilk iş olarak Koyunluhisar'ı istirdad etmiş ve ondan sonra da Bulgar dağına doğru ilerlemiştir; Gümüşhâne dağlarından olan bu yüksek tepenin önünde Uzun-Hasan'ın Osmanlı menbâlarında "Saru-Hatun" ve "Sitâre-Hatun" gibi isimlerle de anılan anası "Sâre-Hatun" bir takım elçilerle Fatih'in ordugâhına gelip oğlunun sulh istediğini arzetmiş ve bâzı hediyeler de getirmiştir: Fatih'in bu Hatuna çok hürmet ve riâyet ederek "Ana" diye hitâb ettiği rivayet edilir; Uzun-Hasan Trabzon seferinde bitaraf kalmak şartıyla istediği sulhe muvafakat edilmişse de "Sâre-Hatun" rehine olarak seferin sonuna kadar Osmanlı ordusunda ahkonulmuştur. Tabii bu vaziyet Fatih için Trabzon seferinin selâmetini temin etmiş ve Uzun-Hasan için de ordusunun yıpranmamış bir halde kalmasına ve Avrupa'da müttefikler temin edebilmesine sebep olmuştur. Uzun-Hasan'ın bu bitaraflığında yalnız son hezimetî âmil olmuş değildir: Karakoyunlularla olan rakabetinin de bu vaziyette büyük bir tesiri vardır; Timur istilâsındanberi Şarkî-Anadolu'da Osmanlılara karşı cephe almış olan Akkoyunlulara karşı gene o istilâdanberi Osmanlılarla hoş geçinen Karakoyunlular bir nevi müvâzene âmilî vaziyetinde bulunduğundan, Akkoyunlu Uzun-Hasan'ın hem Karakoyunlu hükümdarı Cihanşâh'ı, hem Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed'i aynı zamanda istihfâfına imkân yoktur: Uzun-Hasan'ın ilkönce Trabzon imparatoru David Komninos'u himâye etmek istediği halde sonradan daha ileri gidemiyerek bitaraf kalması işte bu siyasî vaziyettendir. — Gümüşhâne'nin sarp ve karlı dağlarından yollar tesviye ettirerek ve ormanlar yıktırarak ordusunu aşırıp geçiren Fatih'in bu çetin hareketi İstanbul muhasarasında karadan gemi yürütmesi kadar büyük bir muvaffakiyettir: Hattâ Trabzon imparatorunun böyle bir harekete hiç ihtimal vermediği bile rivayet edilir! Bu çok güç hareket esnasında Fatih'in Bulgar dağı yamaçlarından yayan tırmanmak mecburiyetinde kaldığını gören "Sâre-Hatun" fırsattan istifade ederek:

— Hey oğul, bu Trabzon'a bunca zahmet nedendür
demişse de Fatih'den şu kestirme cevabı almıştır:

— Hey ana, bu zahmet din yolundadır: Zirâ bizüm elüzümde islâm kılıcı vardır, eger bu zahmeti ihtiyâr itmesevüz bize Gâzi demek yalan olur!

Trabzon Rum imparatorluğu İstanbul'un dördüncü Ehl-i-Salib Lâtinleri tarafından zaptına tesadüf eden 1204 = 600 tarihinde Bizans prenslerinden ve Komninos hanedanından "Birinci Aleksios" tarafından müstakil bir Rum prensliği şeklinde tesis edilmiştir. İstanbul'daki Lâtin imparatorluğuna mukabil Rumların Anadolu'da kurdukları imparatorluklar iki tanedir: Biri İznik imparatorluğu, biri de Trabzon imparatorluğu ismini almıştır. Yalnız Karadeniz sahilinde şerit gibi bir toprak parçasından ibaret olan Trabzon Rum devleti ilkönce bir dukalık mahiyetinde olduğu halde, üçüncü hükümdar olan "Birinci Yoannis Komninos'un İznik imparatorluğunu kıskanarak takındığı «Vasilevs = İmparator» ünvanından itibaren Trabzon Rum beyliği "Trabzon imparatorluğu" ismiyle şöhret bulmuştur. Yarım asır devam eden İznik imparatorluğu Milâdın 1261 tarihinde Rumlar tarafından İstanbul'un Lâtinlerden istirdadiyle nihayet bulduğu halde, Trabzon imparatorluğu Fatih devrine kadar iki buçuk asır sürmüş ve bu müddet zarfında yirmi hükümdar teselsül etmiştir: Birincisi "Aleksios Komninos" sonuncusu "David Komninos" dur. Bu zayıf imparatorluğun bu kadar uzun zaman devam edebilmesine sebep, etrafındaki kuvvetli hanedanlarla tesis ettiği sıhriyet münasebetlerinin tesiridir: Trabzon imparatorcukları Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen hükümdarlarına, Bizans imparatorlarına, Kafkas prenslerine ve hattâ Timurîlere bile kız vererek onlardan istifade etmişlerdir: Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan bu şevketli damatların sonuncusudur; İstanbul'un fethinden sonra bir çok Bizans Rumlarının Trabzon'da toplanıp o zamanki ve sondan evvelki imparator "Dördüncü Yoannis Komninos'u Şarki-Roma'nın meşrû vârisi saymak istemelerinden hoşlanmıyan Fatih, Hızır-Bey kumandasında bir ordu sevkedince Dördüncü Yoannis üç bin altın harağla tehlikeyi savdıktan sonra güzel kızı Katherina'yı Uzun-Hasan'a nişanlıyarak kendisine yeni bir hâmi temin etmiştir; 1548 = 862 tarihinde Dördüncü Yoannis'in vefatı üzerine dört yaşındaki küçük oğlu Beşinci Aleksios'un tahtını zapteden amcası David bir taraftan da Venedik ve Cinviz Cumhuriyetleriyle ittifaka kalkışmış ve ayrıca Papalık makamından da hristiyanlık namına yardım istemiştir. İşte bunun üzerine Papa "İkinci Pie" Mantoue'da bir konsil tophıyarak Türklere karşı yeni bir Haçlı seferi açılması için propaganda yapmaya başlamıştır: Fakat son Trabzon imparatoru bütün bunlardan hiç bir fayda görmeden payitahtının hem karadan, hem denizden kuşatıldığını görmek felâketine uğramıştır! İmparator David bu vaziyet üzerine hiç bir mukavemet imkânı göremediği için Fatih'e kızlarından birini vermek ve bir takım ağır şartlar kabul etmek suretiyle müzakereye girişmek istemişse de Fatih öyle şeylere yanaşmadığı için, kayıtsız, şartsız teslim olmaktan başka çare bulamamıştır: İmparator David, karısı imparatoriçe Eleni, sekiz oğlu, tekml aile efradı, maiyyet adamları ve hazinesiyle beraber gemilere bindirilerek Serez'e sevkedilmek üzere Trabzon'dan İstanbul'a gönderilmiştir. Milâdın on üçüncü asrından on beşinci asrına kadar iki buçuk asır süren "Trabzon Rum imparatorluğu" ismindeki ocak da büyük Fatih'in bir nefesiyle nihayet işte böyle birdenbire sönüp gidivermiştir. Bu suretle Fatih Sultan Mehmet "Paleoloğos" hanedanından Bizans imparatorluğuyla Mora

despotluğundan sonra “Komninos” hanedanının Trabzon imparatorluğunu da ortadan kaldırarak tarih sahnesini tereddi ve tefessüh etmiş bir takım Rum devletlerinden temizlemiş demektir. — Fatih, Uzun-Hasan’ın anası Sâre-Hatun’u Trabzon’a kadar muhterem bir rehine şeklinde beraber götürdükten sonra, şehir işgal edilince kendisine bir çok ganîmetler vererek izaz ve ikramla oğluna iade etmiştir. — Garp menbâlarına göre Trabzon Rumları şehirden çıkarılmış, bir kısmı İstanbul’a gönderilmiş, bir kısmı esir olarak askere dağıtılmış ve bir kısmı da şehir haricine sürülmüştür. Osmanlı menbâlarında bilâkis halkın yerinde bırakıldığından bahsedilir: Bâzi Garp müdekkiklerinin son tetkikleri de bu Osmanlı rivayetini teyid etmektedir. — Trabzon fethi için Osmanlı menbâlarının bir çoğunda 1460 = 864 tarihinden bahsedilirse de doğru değildir. Amasra ve Sinop’dan sonra Trabzon imparatorluğunun da fethi üzerine Anadolu’nun Karadeniz sahilleri boydanboya Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve bu suretle o denizi bir Türk gölü haline getirmek isteyen Fatih, büyük plânının birinci kısmını şaşılacak bir sür’atle tahakkuk ettirmiş demektir. — Bir Ciniviz kolonisinden ibaret olan Amasra müstemlekesiyle başındaki hanedanın hâkimiyetine henüz tamamiyle nihayet verilmiş olmıyan İsfendiyar Beyliği sayılmamak şartıyla Trabzon imparatorluğu Fatih’in devirdiği Hıristiyan devletlerinin altıncısıdır: Bundan evvelki beş devlet için 1460 = 864 vukuâtının sonuna bakınız. — Bir iki Bizans ve Lâtin menbâından Garp tarihlerine intikal etmiş ve bilhassa Türk düşmanları tarafından pek çok istismar edilmiş bir rivayet vardır: Bu rivayete göre Trabzon imparatoriyle hanedanı bundan bir müddet sonra Fatih’in emriyle idam edilmişlerdir; yalnız imparatoriçe Eleni ile bir oğlu ve bir kızı bu cezadan kurtulmuştur; hattâ işe büsbütün fecâat karıştırmak için idam edilenlerin cesetleri kurtlarla kuşlara yedirilmek üzere açıkta bırakıldığı halde imparatoriçenin bir gece eline bir kazmayla kürek alarak kocasıyla çocuklarını bizzat defnetmek mecburiyetinde kalmış olduğundan bile yana yakıla bahsedilir: Hıristiyanlık taassubıyla fecî bir roman şekline sokulmuş olan bu vak’a doğru olduğu takdirde, cezaya sebep gösterilen cürmün de istihfâf edilmemesi lâzımgelir: Gene aynı rivayete nazaran bu tedbirin sebebi, Uzun-Hasan’ın karısı olan Katherina yahut “Ekatherini Komnini” den Rumeli’de bulunan son Trabzon imparatoruna gelmiş olan mühim bir mektubun ele geçmiş olmasıdır; bu mektupta Komninoslardan birinin Uzun-Hasan nezdine kaçırılıp gönderilmesinden bahsedilmektedir: Tabîî bu dâvetten maksat, Rum prensini Uzun-Hasan’ın kuvvetleriyle Trabzon’a göndermektir. Evvelce de izah etmiş olduğumuz gibi Uzun-Hasan Osmanlılar aleyhine Avrupa’da hazırlanmakta olan geniş bir düşman şebekesiyle daha bu devirden itibaren irtibat tesisine başlamış ve bilhassa Venedik’den nezdine elçiler gelip giderek bir müddet sonra akdedilecek Venedik-Akkoyunlu ittifakının esasları daha o zamandan hazırlanmıştır: Böyle bir vaziyette Osmanlı imparatorluğunun emniyet ve hattâ mevcudiyetini tehdid eden bir muhâberenin meydana çıkması yalnız o zaman değil, bugün bile hiç bir devletin cezasız bırakamayacağı siyasî bir cürümdür; her halde bu muhabere, canlarıyla malları bağışlanarak Türk topraklarında kendilerine üç yüz bin akça dirlik verilme şartıyla yaşatılan Komninos’ların millî selâmeti tehdid edecek gizli faaliyetlerini meydana çıkarmış demektir; imparatorla oğullarından bir kısmının ida-

mı işte bundan dolayıdır. Bilhassa Fatih gibi memleketin selâmeti namına Osmanlı şehzâdelerinin bile idareten idâmını “nizâm-ı âlem için” kanun şekline sokmuş bir padişahın devlet aleyhine gizli muhabereleri yakalanmış düşman prenslerine karşı hissiyâta kapılıp şiddet göstermemesini istemek, Osmanlı imparatorluğunun o sırada mâruz olduğu tehlikeleri kavrayamamak veyahüt kö-rükörüne Türk düşmanlığı etmektir: Fatih’in kanunundaki “Nizâm-ı âlem” esası için ikinci cülûsuna tesadûf eden 1451 = 855 vukûatının üçüncü fıkrasına bakınız).

1461 — 1462 = 866

Candar-oğulları Beyliğinin ilhaki.

(Fatih bundan bir müddet evvelki Anadolu seferinde Candar yahut İsfendiyar oğullarının son müstakil hükümdarı İsmail Bey’in saltanatı ve istiklâline nihayet verdiği zaman onun yerine Osmanlı himâyesine iltica etmiş olan rakibi ve kardeşi Kızıl-Ahmed Bey’i tâyin etmiştir: 1461 = 865 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Tabii bu vaziyette Kızıl-Ahmed Bey artık bir Osmanlı valisi demektir. Bununla beraber Candar-oğulları sülâlesinden olduğu için bu hanedanın son hükümdarı sayılır. — Aradan bu kadar az bir zaman geçtiği halde Kızıl-Ahmed’in neden dolayı beyliğine nihayet verildiği kat’i surette mâlûm değildir: Yalnız Osmanlılara karşı Karaman-oğullarıyla gizli münasebetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. İşte bundan dolayı Fatih kendisini Mora sancağına tâyin etmek suretiyle Anadolu’dan uzaklaştırmak istemiş ve bu vaziyet üzerine Candar-oğulları hükûmeti artık tamamiyle munkarız olup arazisi doğrudan doğruya Osmanlı ülkesine ilhak edilmiştir. — Mora’ya gitmek istemiyen Kızıl-Ahmed Bey Bolu’da bulunan eşyasını almak üzere oraya gitmesine müsaade istemiş ve Bolu’ya vardığı gece derhal yola çıkıp Karaman-oğluna iltica etmiştir; orada da durmıyan Kızıl-Ahmed nihayet Uzun-Hasan nezdine gidip Fatih’in en kuvvetli düşmanıyle birleşmiştir: Fatih Sultan Mehmet ölünceye kadar Akkoyunlular nezdinde kalan Kızıl-Ahmed ancak İkinci Bâyezid devrinde Osmanlı ülkesine gelerek ölünceye kadar burada yaşamıştır. — Kızıl Ahmed Bey’in Fatih Trabzon seferinden dönerken Mora sancağına tâyin edilmiş olduğundan da bahsedilir. — Ahmed Bey’in firarı üzerine kardeşi İsmail Bey’in de kaçmak ihtimalini düşünen Fatih işte bundan dolayı İsmail Bey’i Yenişehir’den kaldırıp Filibe sancağına tâyin etmiştir. — Bu vaziyet üzerine hâkimiyetlerini kat’i surette kaybetmiş olan Candar yahut İsfendiyar-oğulları sülâlesinden sonraları muhtelif Osmanlı vezirleri yetişmiştir).

1462 = 866

Eflak prensliğinin tâbiyet altına alınması.

(Bugünkü Rumanya devletinin başlıca arazisini teşkil eden Eflak = Valachie ve Boğdan = Moldavie kıt’aları o sırada birbirinden ayrı iki prenslik halindedir. Osmanlı menbâlarında Moldavya’ya “Boğdan” denilmesinin sebebi bu memlekete hâkim olan sülâlenin müessisinden dolayıdır. Bu iki Voyvodalık

Osmanlı menbâlarında "iki memleket" mânâsına "Memleketeyn" ismiyle anılır. — Ötedenberi hem birbiriyle mücadelelerinden, hem prenslik müddailerinin dahili kavgalarından dolayı büsbütün zayıf düşen bu küçük hükûmetlerin etrafındaki Lehistan, Macaristan ve Osmanlı imparatorluğu gibi büyük devletler bunları nüfuz ve hâkimiyet altına almak istiyor ve bu küçük prenslikler de hâdisâtın cereyanına göre o büyük devletlerin bâzan birine, bâzan digesine dayanarak ve hattâ haraç vererek müvazene siyasetiyle mevcudiyetlerini idame etmiye çalışıyorlardı: Eflak prensliğinin Çelebi-Sultan Mehmet devrinde haraca bağlanması için 1416 = 819 vukuâtının ikinci fıkrasına ve ikinci Murad devrindeki haraç muâmeleleri için de 1423 = 826 vukuâtının ikinci ve 1424 = 827 vukuâtının üçüncü fıkralarına bakınız. Her halde Fatih devrine gelinceye kadar bu iki prenslik Osmanlı imparatorluğuna kat'î surette ilhak edilmiş değildir. — O sırada Eflak voyvodahında Osmanlı menbâlarının "Kazıklı Voyvoda" ve Ulahların da gene aynı mânâyâ "Çepeş" dedikleri "Dördüncü Vlad" bulunuyordu. Seleflerinden Üçüncü Vlad gibi "Drakul=Şeytan" lâkabiyle de anılan bu zâlim prense "Kazıklı" denilmesinin sebebi keyf için adam kazıklatmak âdetidir: Meselâ yemek yerken kazıklara oturtulmuş insanların cıgıllıklar içinde can çekişmelerini seyredip zevk aldığından, eşeğe binmiş bir papası eşekle beraber kazıklatıp kahkahalar attığından, beş yüz asilzâdeyi birden kazıklara geçirttiğinden, altı yüz ecnebi tüccarını kazığa oturtup neş'yle seyrettiğinden, büyük bir ateş yaktırıp içine dört yüz talebe attırdığından ve hattâ kendisini selâmlamak için huzurunda baş açmaktan imtinâ eden Türk elçilerinin kavuklarını üzer çivi ile kafalarına çaktırdığından, öldürttüğü anaların kızartılmış etlerini çocuklarına zorla yedirdiğinden, bâzı anaların memelerini kestirip yerlerine çocuklarının başlarını diktirdiğinden, memleketinin bütün dilencilerini toplatıp karınlarını doyurduktan sonra hepsini yaktırdığından, Türk esirlerinin taban derilerini yüzdürdükten sonra tuzla oğdurup keçilere yalattığından, velhasıl keyfi uğruna yirmi otuz bin adam öldürttüğünden bahsedilir: Onun için Fatih'le muâsir olan müverrih Dursun Bey bu zâlime "Keferenün Haccâc'ı" demektedir! — Fatih'in Kazıklı-Voyvoda'ya karşı açtığı seferin sebebi Kazıklı'nın Osmanlılara karşı Macarlarla uyuşup Fatih'in emrini dinlememesi ve tâbiyyet vazifesi olarak bâzı harekâtı hakkında hesap vermiye gelmekten imtinâ etmesidir: 1460 = 864 tarihinde Fatih'e itâat ve inkıyâd eden bu Kazıklı-Voyvoda'ya bir takım imtiyazlar verilerek bir muahede akdedilmiştir; bu muahede mucibince Osmanlı imparatorluğu senede on bin duka altını haraç mukabilinde Eflak prensliğinin daimi surette himâye ve müdafaasını der'uhde etmiş ve Eflak prensliği de Osmanlı padişahını daimi metbû tanımıştır; fakat buna mukabil bir çok imtiyazlar verilmiştir: Meselâ dahili idaresine müdahale edilmemesi, mahallî kanunların mer'iyette devamı ve memleketin adli istiklâli, Voyvodanın Piskoposlar ve Boyarlar meclisince intihabı ve harp ilân edip sulh akdedebilmek salâhiyetiyle tebaasının can ve malına istediği gibi tasarruf edebilmesi, dahili icraâtından dolayı Türkiye'ye karşı hiç bir mes'uliyeti olmaması, Türk topraklarına gelecek Ulahların haraçtan muâfiyeti ve Türklerin Eflak topraklarında yerleşmemeleri gibi bir çok imtiyazlar rivayet edilir. Fakat bu vesika imzalanır imzalanmaz Kazıklı-Voyvoda Macar kralı ve meşhur Hunyadi Janos = Yanko

Hunyad'ın oğlu "Mathias Korvin"le de ikinci bir muahede imzalıyarak Türk- lere hücum etmek taahhüdüne girişmiştir! Hattâ Fatih şimalî Anadolu sefe- riyle meşgul olduğu sırada fırsattan istifade ederek Türk hududuna sarkıntı- lıklarda bulunduğundan şikâyet edilmiştir: Anadolu seferinden sonra Fatih'in kendisini dâvet etmesi ve onun da korkuya kapılıp icâbet etmemesi ve parası olmadığından bahsederek haraç vermemesi işte bundan dolayıdır. Rivayete nazaran kendisi mevkiinden ayrılacak olursa memleketinin Macar istilâsına uğrıyacağından bahsederek kendi yerine bir muhâfız gönderdiği takdirde gelebileceğini bildirmiş ve işte bunun üzerine Vidin Muhâfızı Hamze Paşa gönderilmiştir: Bir rivayete göre de Hamze Bey yahut Paşa Kazıklı'yı yola getirmek veyahut hile ile yakalamak için gönderilmişse de Drakul bir gece Pa- şa ile bütün maiyyetini birdenbire bastırıp elleriyle ayaklarını kestirdikten son- ra hepsini kazıklatmış ve bilhassa Hamze Paşa'yı "hürmeten" yüksek bir kazığa oturtmuştur! Bu vahşeti irtikâb ettikten sonra Türk hududunu aşarak Bulga- ristan'a giren Kazıklı-Voyvoda ortalığı kan ve ateş içinde bırakıp 25 bin esir almış ve Fatih'in ikinci defa gönderdiği elçiler bir rivayete göre işte bu sırada gelip huzurunda baş açmadıkları için yukarda söylediğimiz gibi kavuklarını çivilerle kafalarına çaktırmıştır! Eflak seferinin sebebi Kazıklı'nın işte bu müt- hiş vahşetleriyle iğrenç cinayetleridir. — Bu seferde Fatih'in kuvvetleri 150 ya- hut 200 bin kişilik bir ordu ile Karadeniz'den Tuna'ya giren yirmi beş büyük ve yüz elli küçük gemiden mürekkep gösterilir. — Fatih'in bu Eflak seferinde Bükreş civarına vardığı zaman her birine bir insan çakılmış yirmi bin kazık- tan mürekkep bir cenaze ormanına tesadüf ettiği ve bu müdhiş ormanın orta- sındaki en yüksek kazıkta ipekli elbiseleriyle zavallı Hamze Paşa'nın cesedini gördüğü rivayet edilir! — Kazıklı-Voyvoda bir takım müsâdemelerden sonra Macaristan'a kaçmış, Macar kralının emriyle orada zındana atılmış, memleke- ti baştanbaşa yağma ve tahrib edilmiş ve işte bu suretle doğrudn doğruya Osmanlı hâkimiyeti altına alınıp mümtaz bir eyâlet haline gelen ve dünyanın en müthiş zâlimiyle zulmünden kurtulan Eflak beyliğine Kazıklı'nın Fatih'e iltica etmiş olan kardeşi Güzel-Radul bir Osmanlı valisi şeklinde tâyin edilip senede on bin duka altını haraca bağlanmıştır. — On beş sene kadar Macaris- tan'da mahpus kalan Kazıklı-Voyvoda nihayet kardeşi Radul'un vefatı üzerine 1479 = 884 tarihinde zındandan kaçıp gelmişse de iki sene sonra öldürülerek kesik başı Türk memleketlerinde teşhir edilmiştir).

Midilli adasının fethi.

(O sırada Midilli adası "Gattilusio" ismindeki Ciniviz ailesinin elindedir: Bu aile için 1456 = 860 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu Ciniviz sülâle- sinden son Midilli dukası "Nicolas Gattilusio" isminde bir Türk düşmanıdır. — Midilli seferinin sebebi, büyük kardeşi "Dominico"yu zındana attırıp boğdura- rak tahtını zaptetmiş olan son duka Nicolas'nın Osmanlı haraggüzârı olduğu halde Türkiye aleyhine hemcinsi olan İtalyanlarla gizli bir ittifak akdetmesi ve Midilli'yi Lâtin korsanlarının hareket merkezi haline getirip bunlara kıla- vuz gemileri de vererek Anadolu ve Rumeli Türk sahillerine akınlar yaptıra- cak kadar düşmanlık etmiye kalkışmasıdır. — Bir rivayete göre 67, bir riva-

yete göre 125 ve bir rivayete göre de 200 gemi ile Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa denizden gitmiş ve Fatih de bir miktar Yeniçeri ile Anadolu askerinin başında karadan ve Bursa üzerinden gidip adaya asker geçirmiş ve işte bu suretle son baharda yirmi yedi gün süren bir muhasaradan sonra surlar yıkılıp umumî hücum başlayacağı sırada kale teslim olmuştur. — Midilli'nin fethi üzerine burada ele geçen ve evvelce Türk sahillerine taarruzda bulunup bir çok can ve mal zararına sebep olan üç yüz kadar İtalyan ve Aragon korsanı Fatih'in emriyle kâmilten idam edilmiştir: Midilli müdafaasına da iştirâk etmiş olan bu korsanların idamı, Midilli Dukalığı ile tâbiyyet bakımından hiç bir alâkaları ve hukukî vaziyetleri olmamasından ve fazla olarak o zamana kadar her türlü hukuk esaslarına mugayir deniz haydutluklarıyla bir çok cinayetler irtikâb etmiş olmalarındandır. Zaten Fatih "vatan müdafaası" ile alâkadar olmadıkları halde kendisine karşı harbe girişen ecnebileri daima idam cezasına tâbi tutmuştur: Bu hukukî mesele için 1453 = 857 vukuâtının "18 Nisan = 8 Rebî'ül-âhir, Çarşamba" fıkrasına ve "29 Mayıs = 20 Cumâda-l-ülâ, Salı" fıkralarının birincisine bakınız. Fakat buna mukabil yerli ahalinin hayatı bağışlanmış ve bunlar üç sınıfa ayrılarak zenginleri İstanbul'a sevk edilip kendilerine evler ve arsalar verilmiş, fakirler yerlerinde bırakılıp vergiye bağlanmış ve orta tabakaya mensup gençler de esir edilmiştir: Bu muâmelenin sebebi, muhasaranın başında yapılan teslim teklifi reddedilerek kan dökülmesine meydan verilmiş olmasıdır. — İstanbul vesairede olduğu gibi Midilli fethi üzerine orada da derhal emlâk tahriri yapılmıştır).

Çanakkale boğazının tahkimi.

(Anadolu-hisarı'nın karşısında kurdurduğu Rumeli-hisarı ile İstanbul boğazını tahkim etmiş olan Fatih, bu sefer de Çanakkale boğazının iki sahiline yaptırdığı istihkâmlarla bu ikinci boğazı tahkim ederek Boğazlar meselesini kat'î surette halletmiştir: Çanakkale boğazının Yıldırım Bâyezid devrindeki ilk tahkimâtı için 1390 = 792 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Çanakkale istihkâmları boğazın en dar yerinde karşılıklı olarak yapılmıştır: Anadolu sahilindeki tahkimâta "Kal'a-i Sultâniyye=Çanakkale" ve Rumeli sahilindeki tahkimâta da "Kilid-ül-bahr/Kilid-i-bahr" isimleri verilmiştir. Bu istihkâmların o sırada Gelibolu Sancak beyi ve donanma kumandanı olan Ya'kub Bey tarafından yaptırıldığı rivayet edilir. — Tabii bu suretle Venedik, Ciniviz, Papalık ve Rodos donanmaları gibi o devrin en mühim deniz kuvvetlerine karşı İstanbul şehri tamamiyle emniyet altına alındıktan başka Akdeniz'le Karadeniz arasındaki ticaret yolu da kat'î surette Türk hâkimiyetine girmiş demektir. Fatih'in bu sırada donanmayı kuvvetlendirip tersaneler yaptırmaya ehemmiyet vermesi de bu maksatlardır: Gelibolu'dan sonra ilk defa olarak İstanbul halicinde de bir tersane kurulmuş ve gene bu sırada Kadırga limanı yapılmıştır; yeni yapılan gemiler içinde büyüklük itibariyle dünyada birinci dereceyi bulanlar mevcud olduğu gibi, bu devirden itibaren Osmanlı donanmasının en büyük deniz kuvveti haline gelmiş olduğu da rivayet edilir. — Çanakkale istihkâmları bir rivayete göre bu sene başlanıp 1463 = 867 tarihinde ikmal edilmiştir).

1463 = 867

Fatih câmiinin temel-atma merâsimi.

(İnşaâta bu senenin Cumâda-l-âhire = Şubat - Mart ayında başlanmıştır: İkmal tarihiyle diğer tafsilât için 1470 = 875 vukuâtı içinde "Fatih câmiinin ikmâli" fıkrasına bakınız).

Arnavut sulhü.

(Bu sulhün 27 Nisan = 7 Şa'bân Çarşamba günü akdolunduğu rivayet edilir. — Bu zamana kadar Papalık makamıyla Napoli krallığından ve Venedik cumhuriyetinden yardım görüp memleketinin dağlık vaziyetinden istifade ederek mukavemet göstermiş olan ve "İskender-Bey" denilen "Yorgi Kastriyota'yı böyle bir sulh talebine mecbur eden âmillerin en mühimleri neticeden ümitlerini kesmiş olan maiyyetinin ısrarı ve kendi âkıbeti hakkındaki endişeleri gibi bir takım şahsî mülâhazalar şeklinde gösterilir. Zaten İskender'in metbâu ve başlıca yardımcısı olan Napoli kralı Beşinci Alphonse'un 1458 tarihinde ölmesi üzerine oğlu Ferdinand'a karşı çıkan muhalefetten dolayı artık o menbâdan yardım göremiyen bu Arnavut sergerdesi bilâkis Ferdinand'a yardım etmek mecburiyetinde kalmış ve hattâ bir aralık altı aylık bir mütâreke akdedip Papa'nın emriyle Napoli'ye gitmiştir: 1461 = 865 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. İskender o seferinden avdetinden sonra tekrar mücadeleye başlamışsa da mağlûb olacağını anladığı için sulh taleb etmiş ve Papalıkla Venedik cumhuriyetini endişeye düşürdüğünden dolayı ilk fırsatta yeniden silâha sarılacağından bahsederek bunlara teminat vermiştir. — Fatih'in bu sulh teklifini kabul etmesi de Bosna fütuhâtında Arnavutluk cihetinden emin olmak içindir. — Şerâiti pek belli olmıyan bu sulhün İskender tarafından ihlâli için 1464 = 868 vukuâtının son fıkrasına bakınız).

Bosna krallığının fethi.

(Bundan evvel de gördüğümüz gibi İstanbul'un fethi, Akdeniz'le Karadeniz arasındaki ticaret yolunun Türk hâkimiyetine geçmesi ve nihayet Sırbistan'la Mora'nın fethi Avrupa hristiyanlığını büyük bir heyecan ve telâşa uğratmış ve Papalık makamı Türk istilâsını önlemek için yeni bir Haçlı seferi propagandasına giriştiği gibi Venediklilerle Osmanlı düşmanı olan Akkoyunlular arasında bile gizli münasebetler tesis edilmeye başlamıştır: 1461 = 865 vukuâtının ikinci ve dördüncü fıkralarına bakınız. — O sırada Papalık makamında bulunan "İkinci Pie"nin Ehl-i-Salib propagandasına en çok kapılanlar, Bosna krallığı ile «Saint-Sabbas» denilen Hersek dukalığıdır: Bunlar bir müddetten beri Macar kralı Mathias'dan, Venedik cumhuriyetinden ve hattâ Arnavut sergerdesi İskender'den yardım istemiye başlamışlardır; bilhassa 1461 = 866 Kânunuevvel = Rebî'ül-evvel ayında Bosna kralının elçileri Roma'ya giderek Papalık makamından Türklere karşı takviye edilmelerini istemişler ve bundan bir müddet sonra 1462 = 866 tarihinde de aynı kralla aynı duka İskender'le anlaşmışlardır: Bütün bu gizli münasebetlerde Osmanlı haraçgüzârı olan kü-

gük Ragusa = Dubrovnik cumhuriyetinin de miyâneçilik ve hattâ bâzı devletlerin verdikleri harp masraflarına veznedarlık etmiş olduğu rivayet edilir. — İstihbâratı çok mükemmel olan ve her tarafta casusları bulunan Fatih bu düşman hazırlıklarını tabii büyük bir dikkatle tâkib etmiş ve Balkan fütuhâtını tamamlamak için bu küçük devletler meselesinin artık kat'i surette tesviyesine karar vermiştir: Fakat 1462 = 866 vukuâtının başında gördüğümüz son Eflak seferi bu kararın derhal tatbikine mâni olduğu için o seferden evvel Bosna kralı “Stipan/Stefan Tomaşević” nezdine elçiler gönderilip birikmiş olan harağlar istenmişse de kral reddetmiş, Türk elçilerini zındana atmış ve bu suretle artık açıktan açığa düşman vaziyeti almıştır; zaten son Sırp kralının damadı olan Bosna kralı Sırbistan verâseti meselesinde müddailik edip bir takım haklar iddia etmiş ve Sırp meselesinde Osmanlılara karşı cephe almıştır: 1456 = 861 vukuâtına bakınız. — Bâzı menbâlarda Bosna krallığından ilk defa olarak haraç istenmiş gibi bir ifade tarzına tesadüf edilirse de doğru değildir: Bu krallığın ilk defa olarak haraca bağlanması için 1389 = 791 vukuâtının Birinci Bâyezid devrindeki beşinci fıkrasına ve son defa ikinci Murad devrinde bu haracın tezyidi için de 1439 = 843 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — 1462 = 866 vukuâtının birinci ve ikinci fıkralarında gördüğümüz Eflak galesi temizlendikten ve Midilli adası fetholunduktan sonra Bosna seferine hazırlanan Fatih 150 bin kişilik bir ordu ile 1463 = 867 senesi Mayıs = Şa'bân-Ramazan ayında Bosna krallığı üzerine yürümüş, bu küçük krallığın paytahtı olan “Jajcza/Jajce/İaitse = Yayça/Yayçe” kalesinin fethi üzerine diğer mühim şehirler anahtarlarını takdim ederek veyahut pek az müdafaada bulunarak teslim olmuş ve “Kliacza/Glutz/Kliutch” kalesine kapanmış olan son Bosna kralı bu kalenin tesliminden sonra “Musannifek” lâkabiyle mâruf “Şeyh Ali Bastâmi” fetvâsiyle idam edilmiştir: 1474 = 879 vukuâtının dördüncü fıkrasına da bakınız. Bu kralın idamı muhtelif sebeplere müstenittir; her şeyden evvel bir kere kendisinden haraç istemek için gönderilmiş olan Türk elçilerini zındana attırması ve hattâ bir rivayete göre de idam ettirmiştir; bir Bizans rivayetine göre de Türk ordusu geldiği zaman paytahtında bulunan bu kral umumi hücumdan evvel ahalinin kendisine haber vermeden elçiler göndererek teslim olmaları üzerine kaçmış ve tâkipçiler tarafından yakalanarak ordugâha getirilince teslim meselesiyle alâkadar olmadığı için idam edilmiştir; fazla olarak son zamanlarda Macaristan'ı, Papalığı, Venedik cumhuriyetini ve hattâ Arnavut İskender'i Türkler aleyhine kışkırtmış olduğu gibi, Sırp verâseti meselesinde ve Sırbistan fethinde Türklere karşı cephe almıştır; o devrin en şiddetli Türk düşmanlarından olan Bosna kralının idamı işte bu gibi bir takım hukuki ve siyasi sebeplerden mütevellittir. — Fatih'in bu seferinde bütün Bosna fethedilmiş ve bir rivayete göre üç yüzden fazla müstahkem mevki zaptedilmiştir. — Milâdın yedinci asrından beri bir krallık vaziyetinde bulunan ve yalnız arada bâzı istilâlara uğramış olan Bosna işte bu tarihten itibaren artık bir Osmanlı vilâyeti haline gelmiştir. — Tıpkı Midilli fethinde olduğu gibi Bosna şehirlerinin ahali de üç sınıfa ayrılarak fakir sınıf yerinde bırakılmış, zenginler kısmen İstanbul'a nakledilmiş ve orta sınıf gençleri de esir edilmiş veyahut kısmen orduya alınmıştır. İşte bu tarihten itibaren Boşnaklar az zamanda ihtidâ etmek suretiyle “zimmi” muâmelesine tâbi olmaktan kurtulmuşlardır. — Bosna

krallığının fethi üzerine Venedik cumhuriyetinin Adriyatik sahillerindeki müstemlekelerinden başka asıl İtalya bile Türk tehdidi altında kalmış ve aşağıda görülecek Macar - Venedik ittifakiyle Osmanlı - Venedik harbi işte bu vaziyetten doğmuştur. — 1453 = 857 tarihinden işte bu 1463 = 867 tarihine kadar geçen on sene içinde Fatih Sultan Mehmet irili ufaklı on devlet devirmiştir: Bunlar sırayla 1453 = 857 de Bizans imparatorluğu, 1456 = 860 da Enez Cini viz dukalığı, 1458 = 862 de Atina İtalyan dukalığı, 1459 = 864 de Sırbistan krallığı, 1460 = 864 de Mora despotluğu, 1461 = 865 de Trabzon Rum imparatorluğu, 1461—1462=866 da Candar-oğulları Türk Beyliği, 1462=866 da Eflak prensliği, gene aynı tarihte Midilli Cini viz dukalığı ve nihayet işte bu 1463=867 tarihinde de Bosna krallığı şeklinde bir liste teşkil etmektedir! Bunların haricinde Amasra Cini viz kolonisi vesaire gibi bir takım müstemlekelerle şehirler daha vardır).

Hersek dukağının tâbiyet altına alınması.

(Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın memur olduğu bu seferde bâzı kalelerin fethi üzerine Hersek dukası "Stipan/Stefan Kossariç" küçük oğlunu rehine vererek inkiyâdını arzettiği için yerinde bırakılmış ve işte bu oğlu Fatih'in maiyyetinde ihtidâ edip "Ahmed" ismini alarak sonraları "Hersek-zâde Ahmed Paşa" ismiyle damad ve Vezir-i-a'zam olmuştur! — "Saint-Sabbas dukağı" denilen bu küçük hükûmetin "Hersek = Herzégovine" ismi Almancanın "dukalık" mânâsına gelen "Herzogthum" kelimesinden muharreftir. — Bundan dört sene sonra 1467 = 871 tarihinde Stefan Kossariç vefat ettiği zaman, yanında kalan oğullarından Vlâdislas yukarı Herseğı, Vladko aşağı Herseğı almış, fakat arası biraz geçince bütün Hersek Osmanlı idaresine girmiştir: 1480 = 885 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

Karada ve denizde on altı sene süren Osmanlı - Venedik harbinin başlaması.

(Bu uzun harbin zâhiri sebebi, bir Türk kölesinin Atina'daki Osmanlı hazine-sinden on bin veyahut yüz bin akça aşırarak cenubi Mora'nın Venedik hâkimiyetindeki Koron şehrine iltica edip oradaki Venedikli muhafızla parayı paylaşması ve Mora beyi Evrenos-oğlu İsâ Bey köleyle paranın iadesini istediği halde kölenin hristiyan olduğunu bahane eden ve parayı da inkâra kalkışan Venedikliler tarafından bu haklı taleplerin reddedilmesi üzerine Mayıs=Şa'bân - Ramazan ayında Venedik hâkimiyetindeki Argos şehrinin zaptı ve "Lepanto = İnebahtı" civarındaki Venedik arazisinin işgalidir. Venedik cumhuriyeti işte bu vaziyet üzerine Osmanlı devletine harp ilân etmiştir. — Bununla beraber, 1463 = 867 den 1479 = 883 tarihine kadar on altı sene süren bu büyük muharebenin hakikî sebebi, İstanbul ve Trabzon imparatorluklarıyla Balkan devletlerinin üstüste devrilmesi karşısında gerek Papalık makamının, gerek Macar krallığıyla Venedik ve Cini viz cumhuriyetleri gibi hristiyan devletlerinin umumî telâş ve heyecanında gösterilebilir: Fakat Papalık makamı İstanbul'un sukutundan itibaren Macaristan, Lehistan, Bohemya, Aragon, Venedik ve Cini viz devletleri gibi hristiyan hükûmetlerinden başka Os-

manlıların tabii düşmanları olan Akkoyunlular, Karaman-oğulları ve Kırım Tatarları gibi müslüman devletleriyle bile müzakereye giriştiği halde umumî ve müşterek bir hareket vücuda getirmeye muvaffak olamamıştır. En mühim hareket, Venedik cumhuriyetinin Arnavutluk'da Iskender-Bey'i kışkırtması, Macaristan'ın Bosna'ya tecavuzu ve Papalık makamiyle Aragon ve Rodos gemilerinin de Venedik donanmasını takviye ederek Karaman-oğullarına yardım etmeleri gibi bir takım elbirlikleri gösteren işte bu uzun mücadeledir. Fakat bunun kat'i ve umumî bir hareket mahiyetini alamamasından dolayı netice itibariyle Fatih'in fütuhât dairesi büsbütün genişlemiş, Osmanlı hâkimiyeti daha sağlam temellere dayanmıştır. — Venedik cumhuriyetiyle Macar krallığının Türklere karşı tedâfül ve tecavüzî ittifakı 1463 = 867 senesi 12 Eylül = 28 Zülhicce Pazartesi günü "Peterwardein" şehrinde imzalanmıştır: Bu muahede mucibince Venedikliler Arnavutluk ve Mora cepheleriyle denizlerde ve Macarlar-da Bosna'da taarruza başlamak taahhüdünde bulunmuşlardır; bu münasebetle Venedik cumhuriyeti Arnavut Iskender'i de hizmetine almış ve para, asker ve mühimmatça yardım etmiştir. — Venedik donanma kumandanlığına "Luigi Loredano" ve kara orduları başkumandanlığına da "Bertoldo d'Este" tayin edilmiştir. — Venedik amirali Loredano ile ordu kumandanı Bertoldo harp başlar başlamaz Mora'nın bir çok yerlerini işgal etmiş, mahalli ıryanlar çıkartmış ve Korintos berzahında Osmanlıların yıkmış oldukları "Germe-hisar" seddini iki hafta içinde otuz bin işçi kullanarak altı mil uzunluğunda 136 kuleli bir istihkâm şeklinde yeniden yaptırmışlardır: Bu müstahkem sed için 1415 = 818 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — İlk mühim muharebe işte bu civarda, Venediklilerin muhasara altına aldıkları Korintos kalesinin önlerinde 1463 = 868 senesi 20 Teşrinievvel = 6 Safer Perşembe günü vukua gelmiş, bir taraftan da Macar kralı Mathias Bosna'ya girip bu memleketin eski payitahtı olan "Jajce = Yayça"yı zaptetmiş, fakat ertesi sene Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa yaklaşırken Macar kralı alelâcele memleketine kaçmıştır: 1464 = 868 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Ondandır sonra Bosna'dan Yunanistan'a yürüyen Türk ordusu bütün Mora şehirlerini kolayca istirdad etmiştir: Netice itibariyle Venediklilerin elinde harpten evvelki kalelerinden başka bir şey kalmamış, başkumandanları Bertoldo maktul düşmüş ve kara orduları tamamiyle bozulmuştur).

1464 = 868

Karaman verâseti meselesinin zuhuru.

(Karaman hükümdarı Sultan İbrahim Bey bir rivayete göre 30 Zülka'de = 16 Ağustos Salı ve diğer bir rivayete göre de 1 Zülhicce = 17 Ağustos Çarşamba günü vefat etmiştir. — İbrahim Bey'in eceliyle veyahut vezirliğinde bulunan Ahmed Paşa'nın Fatih tarafından elde edilmesi üzerine zehirli üzüm yedirilerek canına kıyılmak suretiyle öldüğü hakkında iki rivayet varsa da ikincisi zayıftır. — Osmanlı menbâlarına göre Sultan İbrahim Bey'in İshak, Pir-Ahmed, Kasım, Alâüddin, Karaman, Süleyman ve Nûre-Sâfi yahut Nura-Sofu isimlerinde yedi oğlu vardır ve bunların en büyükleri olan İshak Bey bir câriyeden olduğu halde ötekilerin hepsi Çelebi-Sultan Mehmed'in kızı, ikinci

Murad'ın kızkardeşi ve Fatih'in halası olan Osmanlı prensesinin çocuklarıdır: 1426 = 830 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Fakat “Şikâri”nin “Karaman tarihi”ne göre İshak Bey de Osmanlı prensesinden olmuştur, yâni hepsinin anası birdir; fazla olarak, gene aynı menbaa göre diğer altı oğlundan son üçünün isimleri Karaman, Süleyman ve Nûre-Sûfi değil, Halil, Yakub ve Küçük-Mustafa'dır. Umumi rivayete göre Sultan İbrahim Bey kendisine veliahd olarak en sevgili oğlu İshak Bey'i tâyin etmiştir: Fakat Şikâri'ye göre en büyük şehzâde Kasım Bey'dir ve babası da onu veliahd göstermiştir. — Osmanlı menbâlarına nazaran İbrahim Bey ölünce Konya tahtına Osmanlı prensesinden olan altı kardeşin en büyükleri Pir-Ahmed Bey cülâs etmiş, câriyeden olan İshak Bey İçel'e gidip orada tutunmuş, Süleyman'la Nûre-Sûfi Fatih'e iltica edip birer tımar almış, fakat İçel'deki İshak Bey hakkının gasbedilmesine tahammül edemiyerek Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan'ı imdadına çağırmış, nihayet Uzun-Hasan Erzincan ve Sivas üzerinden Karaman iline gelince mukavemet edemeyeceğini anlıyan Pir-Ahmed Bey yanındaki kardeşleriyle beraber Fatih'e iltica etmiş ve işte bunun üzerine İshak Bey Uzun-Hasan'ın himâyesinde olarak babasının tahtına çıkmıştır. — İshak Bey bir taraftan da Osmanlılarla anlaşmaya teşebbüs etmişse de Fatih'in teklif ettiği “Çarşamba suyu” hududunu kabul etmediği için, üzerine Antalya beyi Hamze Bey sabık hükümdar Pir-Ahmed Bey'le beraber sevk edilerek Ermenek veyahut Dağ-pazar'ında mağlûp edilip Pir-Ahmed Bey 869 = 1464 — 1465 tarihinde ikinci defa olarak Karaman tahtına çıkarılmış ve İshak Bey de bir rivayete göre Uzun-Hasan'a iltica etmiş ve diğer bir rivayete göre de karısı, oğlu ve hazinesiyle beraber Silifke kalesine kapanmıştır. — Pir-Ahmed Bey Fatih'in himmetiyle tekrar tahta çıkınca Akşehir, Beyşehir, Ilgın ve Saklan-hisarı şehirlerini şükran hediyesi olarak Osmanlı devletine terketmiştir. — Bununla beraber, Pir-Ahmed Bey'in sonradan Osmanlı düşmanlarıyla ve bilhassa Venediklilerle ittifakı Karaman devletinin büsbütün ortadan kaldırılmasıyla neticelenmiştir: 1466 = 871 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Macar kralının Bosna'dan kaçırılması.

(Venediklilerle müşterek hareket eden Macar kralı ve meşhur Macar millî kahramanı Hunyadi Janos = Yanko Hunyad'ın oğlu Mathias Korvin 1463 = 867 vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz ittifak muahedesi mucibince Bosna istilâsına kalkışarak bir rivayete göre 1463 = 868 senesi Eylül ayının sonlarına ve Safer ayının ortalarına doğru ve diğer bir rivayete göre de Kânunuevvelin 16 ncı ve Reb'ül-âhirin 4 üncü Cuma günü Bosna krallığının eski paytahtı olan “Jajce = Yayça” şehrini zaptedip kale muhafızı Hurrem Bey'le iki yüz Türk esirini zafer alayı ile memleketine götürmüş olduğu için 1464 = 868 baharında açılmış olan ikinci Bosna seferinde “Yayça/Yayçe” muhasara edilmiş ve bu sırada kral Mathias'ın tekrar gelip İzvornik kalesini kuşattığı haber alınmıştır: İşte bunun üzerine Macar ordusuna karşı sevk edilen Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın hücumu üzerine Macar kralı muhasarayı bırakıp toplarıyla ağırlıklarını terkederek büyük bir sür'atle kaçmış, Sava nehri-ne kadar tâkib edilmiş ve bir çok ganîmetlerle esirler alınmıştır. — Bu se-

fer için Osmanlı menbâlarında 869 = 1464 — 1465 ve 870 = 1465 — 1466 tarihleri de rivayet edilir).

Arnavutluk sulhünün Arnavutlar tarafından bozulması

(Papalık, Napoli krallığı ve Venedik cumhuriyeti gibi hristiyan devletlerinin elinde bir oyuncak haline gelen Arnavut sergerdesi İskender-Bey ve daha doğrusu Yorgi Kastriot'a'nın gördüğü yardım kesilince başına gelecek âkibetten korkarak sulh istemiş olduğunu ve Fatih'in de Bosna seferinde Arnavutluk cihetinden emin olmak için bu talebi kabul etmiş olduğunu yukarda görmüştük: 1463 = 867 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Gene o sene vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz Osmanlı - Venedik harbinde Venediklilerle Macarların Türklere karşı ittifakı üzerine bu devletler Arnavut İskender'i de kendileriyle beraber harekete teşvik etmişler ve yeniden yardıma başlamışlardır. İskender-Bey'in müslüman Türklere karşı olan sulh yeminini de Hristiyanlık namına Papa'nın bozmuş olduğu rivayet edilir! İşte bu vaziyet üzerine Arnavut sergerdesi İskender 13 Nisan 1464 = 5 Şa'bân 868 tarihine müsâdif Cuma günü Türk askerine taarruz etmek suretiyle kendisinin tâlib olduğu sulhü ihlâl etmiştir: Bu tuhaf Arnavut sulhü 1463 = 868 senesi 13 Nisan = 5 Şa'bân Cuma gününe kadar 11 ay, 16 gün devam edebilmiştir! İşte bu tarihten itibaren başlıyan müsademeler içinde bilhassa 9 Ağustos 1464 = 5 Zülhicce 868 tarihine tesadüf eden Perşembe günkü muharebe Balaban Bey'in Arnavutlar üzerinde büyük bir zaferiyle neticelenmiştir. — İskender'in üzerine sevk edilen beş on bin kişilik kuvvetleri Ohri, Tiran ve Debre taraflarında ara sıra muhtelif müsademelere tutuşmuşlar, bir defasında yeğenlerinden birini esir edip İstanbul'a göndermişler, hattâ bir müsademede bizzat İskender'i yaralayıp atından aşağı devirmişler, fakat bu âsi Arnavutları tamamiyle temizlemeye muvaffak olamamışlardır. Bilhassa son müsademede Osmanlı kumandanı Ya'kub Bey'in şehit düşmesi Fatih'i bizzat harekete sevkeden bir sebep sayılır: Bu hareket için aşağıki fıkraya bakınız).

1466 = 870 — 871

Fatih'in Arnavutluk seferinde Elbasan kalesinin inşası ve bir çok Arnavut kalelerinin fethi.

(Bu seferde bâzı mühim kaleler işgal edildikten sonra İskender'in merkezi olan Kroya = Akçahisar muhasara edilmiş, İskender bir takım çete harpleriyle Türk ordusunu tâciz etmekten başka bir şey yapamamış, idaresindeki yerler boydanboya tahrib edilmiş ve Arnavutluğu askerî nüfuz altında tutmak üzere Elbasan kalesi yapılp çok sarp ve müstahkem bir mevki olan Kroya = Akçahisar'ın muhasarası Balaban Bey idaresinde bir ablukaya tahvil edildikten sonra avdet edilmiştir. — Osmanlı menbâlarında bu Arnavutluk seferi için 870 = 1465 — 1466, 871 = 1466 — 1467 ve 872 = 1467 — 1468 tarihleri de rivayet edilir. — Bâzı Garp müelliflerinin son tetkiklerine göre Kroya = Akçahisar muhasarası Milâdın 1466 senesi Haziran - Ağustos aylarında, yâni Hicre-

tin 870 senesi Zülka'de ve 871 senesi Safer ayları içindedir: Bu kadar mukavemetini mevkiinin sarplığına medyun olan bu çok müstahkem hisarın ikinci Murad devrindeki ilk muhasarası için 1447=851 vukuâtının birinci fıkrasına ve ikinci muhasarası için de 1450 = 854 vukuâtına bakınız. — Fatih'in bu seferinde müstakbel Arnavutluk harekâtında üs ittihâz edilmek üzere inşâ ettirdiği Elbasan kalesi eski bir Bizans hisarı olan "Valmora" harâbelerinin yerine yapılmıştır: Bu mevki orta Arnavutluk'daki "İşkumbi = Shkumbi" nehri civarındadır; inşaat biter bitmez etraftan getirilen ahalinin buraya yerleştirildiği rivayet edilir).

1466 = 871

Fatih'in Karaman seferi ve Konya'nın zaptıyla Karaman-ili'nin bir Osmanlı vilâyeti halîne getirilmesi.

(1464 = 868 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz Karaman verâseti meselesi bu Türk devletinin arazisini Osmanlılarla Akkoyunlular arasında bir rekabet sahnesi haline getirmiştir: Konya'da saltanat süren Pîr-Ahmet Bey'le Silifke'ye çekilen İshak Bey'in bir taraftan Uzun-Hasan ve bir taraftan da Venediklilerle anlaşarak Fatihe karşı cephe aldıkları ve hattâ Pîr-Ahmed Bey'in Osmanlılara harp ilân ettiği rivayet edilir. Fatih işte bu vaziyet üzerine büyük bir ordu ile ve Karaman devletini büsbütün ortadan kaldırmak maksadiyle Anadolu'ya geçmiş, Selçukilere vâris olan bu Türk devletinin payitahtı olan Konya'yı zaptederek ve ondan sonra da Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'yı tâkiye gönderip Karaman-oğullarının aile ocağı olan "Lârende = Karaman" şehrini zaptettirerek Taşeli tarafları haric olmak üzere Karaman ölkesini bir Osmanlı vilâyeti haline getirmiştir. — Fatih'in bu 1466 = 871 tarihinde Konya'da basılmış bir sikkesi vardır. — Pîr-Ahmed Bey ilkönce Niğde taraflarına çekildikten sonra Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan'a iltica etmiştir. — Bununla beraber, Karaman-oğullarının nüfuz ve hâkimiyeti bu tarihte tamamiyle zâil olmuş değildir: Pîr-Ahmed Bey Uzun-Hasan'ın yanından dönüp Taşeli taraflarında kardeşlerinden Kasım Bey'le müştereken saltanatını ilân etmiş ve hattâ Lârende'yi istirdada bile teşebbüs etmiştir. — Osmanlı menbâlarına göre Karaman-ili'nin fethinden sonra Fatih'in oğullarından şehzâde Mustafa buraya vali tâyin edilmiştir; fakat tarihinde ihtilâf vardır: Bu tâyini istilâ tarihine müsâdif gösterenler olduğu gibi daha sonra 873 = 1468 tarihinde gösteren rivayetler de vardır).

Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın azliyle yerine Rum-Mehmet Paşa'nın tâyini.

(Osmanlı menbâlarında bu tebeddül umumiyetle 872 = 1467 — 1468 tarihine müsâdif gösterilir: Fakat Karaman seferinde azledildiği sâbit olduğuna göre 1466 = 871 rivayeti daha kuvvetlidir; hattâ 870 = 1465 rivayeti bile vardır. — Mahmud Paşa'nın azline sebep, yerine göz diken Rum-Mehmet Paşa'nın bir entrikasıdır: Rivayete nazaran Fatih Konya ve Karaman Türklerinin İstanbul'a naklini emretmiş, Mahmud Paşa bir kısım ahaliyi naklettirmiş ve Rum-Mehmet Paşa da Padişaha zenginler rüşvet verip yerlerinde kaldıkları için yalnız fakirlerin nakledildiğini söyleyip Mahmud Paşa'nın çadırı başına yıkılarak az-

ledilmesine sebep olmuş! — Sadr-ı-â'zamların çadırları başlarına yıkılarak azledilmeleri bu vak'a ile başlamış gösterilir. — Azgın bir Türk düşmanı olmakla mâruf olan bu Rum-Mehmed'in mahiyeti için 1472 = 877 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1466 — 1467 = 871

Türk denizciliğinin şanlı pîri Barbaros-Hayrüddin Paşa'nın muhtemel doğum tarihi.

(Muhtelif Şark ve Garp menbâlarında Barbaros'un doğum tarihi olarak 855 = 1451, 870 = 1465 — 1466, 871 = 1466 — 1467, 873 = 1468 — 1469, 878 = 1473 — 1474, 881 = 1476 — 1477 ve 888 = 1483 vesaire gibi birbirini tutmaz bir çok tarihler gösterilir: Bunların birincisiyle sonuncusu arasında tam 32 senelik bir fark vardır! Tabii bu vaziyette hakikî doğum tarihinin tesbit edilebilmesi için ancak sarîh ve ciddi vesikalar bulunmasını beklemek lâzımdır ve belki de böyle vesikalar hiç bir zaman bulunamayacaktır. — Burada «muhtemel» kaydiyle 871 = 1466 — 1467 tarihinin esas ittihâz edilmiş olması, Hayrüddin-Reis'in kardeşi Oruc-Reis'le beraber ilk deniz seferine 887 = 1482 tarihinde çıkmış olduğu rivayet edilmesindendir: Bu ilk seferde Oruc 18, küçük kardeşi Hızır yâni müstakbel Barbaros da 16 yaşlarında gösterilir; 16 yaşından evvel bir deniz seferine çıkılamıyacağına göre, 887 = 1482 tarihinde o yaşta bulunan Barbaros'un muhtemel doğum tarihi her halde 871 = 1466 — 1467 senesine tesadüf etmek lâzımgelir: Zaten yeni Garp müelliflerinden bâzıları da bu tarihi esas ittihâz etmişlerdir; bu doğum tarihi doğru olduğu takdirde büyük denizcinin seksen yaşlarında ölmüş olması lâzımgelir. Bununla beraber, bu hesabın bir ihtimalden başka hiç bir istinat noktası olmadığı unutulmamalıdır: Meselâ ilk deniz seferi hakkında gösterilen 887 = 1482 tarihi doğru olmadığı takdirde bizim burada «muhtemel» kaydiyle esas ittihâz ettiğimiz doğum tarihinin de tabii doğru olmamak ihtimali olabilir; her halde kat'i olarak hiç bir rakam göstermek kabil değildir. — Barbaros'un Midilli adasında doğmuş olduğunda umumiyetle ittifak edilir: Zaten üzerinde ittifak edilen bir kaç noktadan biri de budur.

Büyük Türk kahramanının ailesi, ırkı ve menşei hakkında da bir çok ihtilâflara tesadüf edilir: Garp menbâlarında umumiyetle babasının Sicilyalı bir İtalyan, Provanslı bir Fransız, Rumeli taraflarından gelmiş bir Rum ve hattâ Osmanlı hizmetine girmiş bir Arnavut dönmesi olduğu hakkında hiç biri isbat ve tevsik edilememiş muhtelif rivayetler vardır. Şark menbâlarında da umumiyetle Barbaros'un bir müslüman ailesine mensub olduğu zikredilmekle iktifa edilir; halbuki Barbaros ne Rum, ne Arnavut, ne İtalyan, ne de Fransızdır: Dünyanın en büyük denizcisini yetiştirmiş olmak şerefi Türk ırkına aittir ve bu da bizzat kendisinden kalan bir vesikayla sâbittir. Bu vesika, Barbaros'un Cezâyir'i zaptedip orada hükümdar olduğu zaman 926 = 1519 tarihinde yaptırmış olduğu câmin kitâbesidir. Barbaros bu Arapça kitâbede kendini babasını ve ırkını şöyle anlatır

Essultan El-mücahidu fi sebili Rabb-il âlemin Mevlanâ Hayreddin

İbni emir-il şehri mücahidi ebi Yusuf Ya'kub-ut Türkî

Şimalî Afrika'daki Arapların Hristiyan Avrupalılarla elbirliği ederek Türklere

karşı cephe aldıkları bir devirde babasının Türk ırkına mensub olduğunu bir câmi kitâbesine koydurarak Arap âlemine ilân etmiş bir zatin Türk olmadığı-
nı iddia edebilmek için yalnız ecnebi olmak kâfi değildir: Daha başka bir takım maksatlarla garazlar da lâzımdır. Her halde böyle bir kitâbe karşısında Barbaros'un Türk olmadığını iddia edebilmek demek, her şeyden evvel bir ke-
re Barbaros'un bizzat kendisini tekzibe kalkışmak demektir! — Büyük denizci yukarıda “muhtemel” kaydıyla gösterdiğimiz 871 = 1466 — 1467 tarihinde Midilli adasında doğmuş olduğu takdirde, bu adamın Fatih devrinde ve 1462 = 866 tarihindeki fethinden 4 - 5 sene sonra dünyaya gelmiş demektir: Hattâ babasının Midilli fethine iştirâk ettikten sonra burada bırakılan muhâfızlar içinde kalıp yerleştiği, yâni Midillili olmadığı ittifakla rivayet edilir; bu bahtiyar babanın menşei hakkındaki rivayetler de muhtelifdir: Umumiyetle Vardar-Yenicesi'nden veyahut Gelibolu'daki Ece-ova'dan gösterilir. Osmanlı imparatorluğunun istilâ devrinde askerlik etmiş Türkler için muhtelif vesilelerle muhtelif yerlerde yerleşmiş olma tabii birşy olamayacağı için Barbaros'un bir Sipahî olan babası da bu iki yerin birinden Midilli'ye gelmiş olabilir; fakat o devirlerde Rumeli'ye yerleşmiş bir Türk ailesi için her halde Anadolu'da bir menşe aranmak lâzımdır: Râmiz-Paşa-zâde Mehmet İzzet'in “Harita-i Kapdânân-ı deryâ” ismindeki eserinin 26 ncı sahifesinde Barbaros'un “Anadolu ahalisinden” olduğu kaydedilmekte ve Hayrullah Efendi tarihinin 11 inci cildinin 115 inci sahifesinde de “Hayrüddin-Kapdan, Karası sancağı ahalisinden Ya'kub nâm bir şahsın dört evlâdından biri” denilerek bu şanlı Türk ailesinin ocağı Balıkesir'de gösterilmektedir; bu vaziyete göre aslen Balıkesirli bir Anadolu Türkü olan Ya'kub'un ilkönce Rumeli'de yerleştikten sonra fethinde bulunduğu Midilli adasında tavattun etmiş olması lâzımgelir. Bir rivayete göre de Balıkesirli Yakub Midilli adasının Bonava köyüne yerleşmiş ve burada evlenip askerlikten evvelki san'atı olan çanakçılıkla geçinmiye başlamıştır; hattâ sonraları oğullarının da bu san'atta kendisine yardım ettikleri ve ticaretleri inkişâf ettikçe ihrâcât yapmak için bir gemi tedarik ederek denizciliğe başladıkları rivayet edilir.

Barbaros'un babasının ismi de ayrı bir mesele teşkil etmektedir: Şark ve Garp menbâlarında umumiyetle “Ya'kub” isminde ittifak edilir. Fakat son zamanlarda büsbütün başka bir isim gösteren resmî ve muâsir bir vesika keşfedilmiştir: “Yeni Sabah” gazetesinin 24 Ağustos 1943 tarihli nüshasında “Barbaros'un vakfiyyesi” serlevhasıyla İbrahim Hakkı Konyalı'nın neşrettiği makalede izah edildiğine göre, Vakıflar Umum Müdürlüğü arşivinde 571 numaralı İstanbul “Sâni” defterinin 184 - 190 ncı sahifelerinde Barbaros-Hayrüddin Paşa merhumun Türkçe bir vakfiyyesi vardır; bu vakfiyye Hicretin 941 senesi Rebi'ül-evvel ayının 12 nci, yâni Milâdın 1534 senesi Eylül ayının 21 inci Pazar-tesi günü Kapdan Paşa'nın Tersâne'deki odasında Galata Kadısı tarafından tanzim edilmiş ve içlerinden dördü o devrin mâruf kapdanlarından olmak üzere yirmi iki şahit tarafından imzalanmıştır. Paşa'nın vefatından 17 sene sonra Hicretin 970 ve Milâdın 1562 — 1563 tarihinde tekrar tetkik ve tasdik edilmiş olan bu vakfiyye ile Barbaros Beşiktaş'daki türbesi ve medresesi için bir takım vakıflar tahsis etmektedir. Büyük denizcimizin huzurunda tanzim edilmiş olduğu için tarih metodu bakımından birinci derecede kıymeti haiz olan bu

resmî vesikada Barbaros'la babasının ve dedesinin isimleri şöyle kaydedilmektedir:

“Hayrüddin Paşa ibni Nûrullah ibni Abdullah...”.

İşte bu kayde istinad eden İbrahim Hakkı Konyalı bütün müverrihlerin mütefikan rivayet etmekte oldukları “Ya'kub” isminin doğru olmadığına ve Barbaros'un babası “Nûrullah” isminde bir zat olduğuna hükmetmektedir. Eğer “Ya'kub” ismi hiç bir muâsır vesikaya istinad etmeyip de yalnız müverrihler tarafından ileri sürülmüş bir rivayetten ibaret olsaydı, tabii o zaman böyle bir vakfiyye karşısında öyle bir rivayetin artık hiç bir kıymeti kalmazdı; yalnız “Ya'kub” isminin de muâsır ve hattâ bizzat Barbaros'la büyük kardeşi Oruc-Reis'e ait iki vesikada musarrah bulunması bu ismin yanlış bir rivayetten ibaret olmak ihtimalini tamamiyle izale etmektedir: Çünkü büyük denizcinin Cezâyir'de yaptırmış olduğu câmiin yukarda gördüğümüz kitâbesinde babasının ismi “Ya'kub-üt-Türki” şeklinde zikredilmiş olduktan başka, kardeşi Oruc-Reis'in 924 = 1518 tarihinde Cezâyir'in “Şerşel = Cercel” kalesinde yaptırmış olduğu bir burcun üstüne koydurmuş olduğu şu Arapça kitâbede de aynı isme tesadüf edilmektedir:

Fi Hilâfet-il emir-il kaaîmi bi emrillâh-il mücâhidi fi sebilillâhi
Oruc ibn-i Ya'kub bülend nümâ

Bunlar muâsır vesikalardır ve bu vesikalarda o meşhur iki kardeş babalarının adını İstanbul'daki vakfiyyede olduğu gibi “Nûrullah” değil, bütün tarihlerde olduğu gibi “Ya'kub” diye kaydettirmişlerdir! Aynı bir şahsiyetin ismi muâsır Cezâyir kitâbelerinde «Ya'kub» diye geçtiği halde, Barbaros'un huzurunda tertib edilen İstanbul vakfiyyesinde nasıl olup da “Nûrullah” şeklini almıştır? Bu muammânın ancak bir tek izahı olabilir: Konyalı'nın ortaya çıkardığı vakfiyye suretinde hiç bir yanlışlık olmadığı takdirde her kes gibi bu bahtiyar babanın da iki ismi olmak lâzımgelir; yâni Barbaros'un babasının adı “Nurullah-Ya'kub”dur. Tabii bu vaziyetin başka türlü izahına imkân yoktur. — Cezâyir kitâbelerinde ismi zikredilmediği halde vakfiyyede zikredilen “Abdullah”a gelince: Eskiden mühtedilerin ihtidâlarını belli etmemek için babalarının hristiyan ismi yerine “Allahın kulu” mânâsına “Abdullah” tesmiyesi âdetiyle vakfiyyede Barbaros'un dedesi gösterilen Abdullah'ın hiç bir alâkası olmadığı muhakkaktır; çünkü her Abdullah mutlaka bir mühtedi babası hristiyan demek değildir; zaten Barbaros'un Osmanlı hizmetine girmesinden evvel tertib ettirmiş olduğu Cezâyir kitâbesinde babasının Türk ırkından olduğu musarrahtır; fazla olarak ilim âlemine ilk defa olarak merhum Necib Âsım'ın tanıtmış olduğu muâsır bir vesika daha vardır: “Târih-i Osmâni Encümeni Mecmuası'nın dördüncü nüshasının 233 üncü sahifesinde başlayan “Gazevât-ı Hayrüddin Paşa” serlevhali makalesinde Necib Âsım'ın bahsettiği eserin asıl ismi “Fethnâme”dir. Topkapı sarayındaki Revan-odası kütüphanesinde yazma bir nüshası bulunan bu manzum eser Hicretin onuncu ve Milâdın on altıncı asrında “Murâdî” isminde bir müellif tarafından nazmedilmiştir. Müellif, Barbaros'un Preveze muharebesinde bizzat bulunmuştur. Bu mühim vesikanın başında büyük denizcimizin babasıyla dedesinden şöyle bahsedilmektedir:

Siyyemâ Vardar Yenicésinden ol
Nâmi Ya'kub bir sipâhî pür-ukul
Kendüsi dê bir sipâhî zâde hem
Cümle gamlerden dili âzâde hem

Bu mısralardan anlaşılıyor ki Barbaros'un hem "Ya'kub" ismindeki babası, hem "Abdullah" ismindeki dedesi Sipahidir: Bu vaziyete göre vakfiyyede görülen "Abdullah" isminin hristiyanlıkla hiç bir alâkası yok demektir; yâni Barbaros'un dedesi Abdullah, oğlu Ya'kub'un mühtediliğinden dolayı bu isimle anılmış bir hristiyan değildir: Abdullah isminde Balıkesirli bir Türk sipahisidir. Barbaros'un babası Ya'kub'un gemici, çanakçı veyahut kavaf olduğu hakkında bâzı rivayetler varsa da yukarıki izahattan anlaşılacağı gibi uzun zaman Sipahî ocağında bulunduğu muhakkaktır: Bununla beraber, Midilli'de yerleşip tekaüd edildikten sonra gemicilik ve ticaretle iştigal etmiş olmak ihtimali de kuvvetlidir.

Ya'kub'un dört oğlu olmuştur: Yaş sırasıyla bunların isimleri İshak, Oruç, Hızır ve İlyas'dır; dördünün de 887 = 1482 tarihinden sonra dünyaya geldiği hakkında zayıf bir rivayet vardır. — Bu dört kardeşin üçüncüsü olan Hızır, sonraları "Barbaros-Hayrüddin" ismiyle bütün dünyaya ün salmıştır. Büyük kahramanın denizcilik hayatı, kendisinden iki yaş büyük olduğu rivayet edilen kardeşi Oruç'la elbirliği şeklinde başlamıştır: Hattâ bir rivayete göre Oruç-Reis'e "Baba-Oruç" denir ve "Barbaros" lâkabı da işte bundan muharref. tir; bu izaha göre ilkönce büyük kardeşe aid olan bu lâkap Avrupalılar tarafından sonraları küçüğüne de izafe edilmiştir. Bununla beraber her iki, kardeş de kızıl sakallı olduğu için ikisinin de aynı lâkapla anıldığına ait bir rivayet de vardır; fakat Oruç-Reis'e muâsırları tarafından "Baba" lâkabı verilmiş olduğu sâbit olmadığına göre ikinci izahın birincisinden daha kuvvetli olması lâzımgelir. — Hızır-Reis'in oğlu Hasan Paşa'ya bile "Barbaros" lâkabını teşmil edenler vardır: Bu vaziyete göre Oruç, Hızır ve Hasan isimlerinde üç "Barbaros" sıralanıyor demektir; umumiyetle Avrupa müellifleri ilk ikisini birbirinden ayırd etmek için Oruç-Reis'e "Barbarousse I" ve Hızır Reis'e de "Barbarousse II" isimlerini vermişlerdir. — Lâtın dillerinde "Kızıl sakallı" mânâsına gelen bu ünvanı Fransızlar "Barberousse" yahut "Barberosse", İspanyollar "Barbarojas", İtalyanlar "Barbarossa" ve onlardan naklen Yunanlılar da "Barbaros/Varvaros" şeklinde kullanırlar.

Hızır-Reis'in "Hayrüddin" ünvanı da Avrupa dillerinde pek çok tahrif edilmiş ve meselâ "Haîradin", "Haradin", „Cheredin“, "Airadin", "Hariadan", "Tcheredine", "Hariaden", "Ariodant,,", "Ariadeno,,", ve "Cairodino,,", gibi şekillere sokulmuştur: Lâtince menbâlarda da "Hariadenus" şekline tesadüf edilir. — Bâzı menbâlarda Hızır-Reis'e bu ünvanın Yavuz Sultan Selim veyahut Kanunî Sultan Süleyman tarafından tevcih edilmiş olduğundan bahsedilirse de doğru değildir: Çünkü Barbaros'un Osmanlı hizmetine girmeden evvel yaptırmış olduğu Cezâyir câmiindeki kitâbesinde ismi "Sultan-Hayrüddin" şeklinde geçmektedir. Bundan anlaşıldığına göre bu ünvan Barbaros'un Osmanlı hizmetine girmeden evvel kardeşiyle beraber Cezâyir'i zaptedip orada hükümdar olduğu devirden kalmıştır. Bir rivayete göre de Hızır-Reis bu ünvanı ilk

Tunus'a gittiği zaman oranın hükümdarından almıştır. Zaten Lûtfi Paşa da "Tevârih-i âl-i Osman"ında Barbaros'un Kanunî devrinde İstanbul'a gelip "Deryâ Beylerbeyliği"ni der'uhde etmesinden bahsederken:

Adı Hayrüddin-Reis iken Hayrüddin Paşa oldu"

demek suretiyle bu ünvanın eskiliğini göstermektedir. "Univers" külliyyâtının Afrika cildindeki "Tunis" bahsinde "S. 176" Barbaros namına basılmış bir maddyanın resmi vardır: Bunun bir yüzünde Barbaros'un güzel bir resmiyle İtalyanca "Barbarossa" kelimesi ve bir yüzünde de Arap harfleriyle:

Hayrüddin-i şâh-ı Cezâyir-i sultân-ı Tunus

ibâresi görülmektedir: Her halde bütün bunlar "Hayrüddin" ünvanının eskiliğini gösteren kat'î delillerdir.

Yukarda gördüğümüz gibi, umumiyetle Barbaros'un babası Ya'kub Ağa yahut Ya'kub Bey'in İshak, Oruç, Hızır ve İlyas isimlerinde dört oğlu olduğundan bahsedilir: Halbuki Barbarosun Cezâyir'deki câmi kitâbesinde babasının ismi "Ebu-Yûsuf Ya'kub-it-Türkî" şeklinde geçtiğine göre beş oğlu olduğu ve en büyüklerinin ismi "Yûsuf" olması lâzımgeldiği anlaşılmaktadır. Her halde Barbaros'un aile tarihinde pek çok karanlık noktalar vardır; meselâ annesinin "Catalina" isminde Midillili bir hristiyan kızı olduğu hakkında bâzı Osmanlı ve Garp menbâlarında görülen rivayet de bu cümledendir: Halbuki bu Hanımın Endülüslü bir müslüman kızı olduğu da rivayet edilir. Tabîî bütün bu noktalar ancak yeni vesikalar bulundukça aydınlanabilecektir.

Barbaros'un Arapça, Yunanca, İtalyanca, Fransızca, İspanyolca vesaire gibi bir çok ecnebi dilleri bildiği rivayet edilir. Dilinin biraz peltak olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Gazi-Hayrüddin Paşa'nın Yavuz Sultan Selim'e inkıyâdını arzetmesi için 1519 = 925 vukuâtı içinde "15 Mayıs = 15 Cumâda-l-ülâ" fıkрасına, Kanunî devrinde İstanbul'a gelip ölkesini Türkiye'ye devretmesi için 1533 = 940 vukuâtının "27 ve 28 Kânunuevvel" fıkralarına, Kapdan-ı-Deryâ makamına tâyini için 1534 = 940 vukuâtının "6 Nisan" fıkрасına ve ölümü için de 1546 = 953 vukuâtı içinde "4 Temmuz = 5 Cumâda-l-ülâ fıkрасına baktınız).

1467 = 872

Kroya = Akçahisar'ın dördüncü muhasarası.

(Arnavutluk'da İskender-Bey'in merkezi olan bu çok sarp ve müstahkem mevki Fatih'in emriyle Ağustos = Muharrem ayında tekrar muhasara edilmişse de fetholunamamıştır. Bu kalenin fethi için 1478 = 883 vukuâtının birinci fıkрасına bakınız).

1468 = 872

Arnavut İskender-Bey'in ölümü.

(İkinci Murad ve Fatih devirlerinde 1443 = 847 senesinden bu tarihe kadar yirmi beş sene sürmüş bir ııyan hareketi açıp boş yere bir çok insan kanı akmasına sebep olan İskender-Bey Kânunusâni ayının 17 nci ve Cumâda-l-âhire

ayının 21 inci Pazar günü Türklerin "Leş" dedikleri "Alessio/Lissa" kasabasında 63 - 65 yaşlarında eceliyle ölmüştür: İskender'in sıtmadan öldüğü rivayet edilir; cenazesi Leş'deki «Saint-Nicolas» kilisesine defnedilmiştir. — Evvelce rehine olarak Osmanlı sarayında bulunduğu zaman ihtidâ ederek "İskender" ismini almışsa da sonradan memleketine kaçıp isyan ettiği vakit irtidâd etmiş olduğu için hristiyan olarak ölmüştür; İskender'in asıl ismi "Georges/Yorgi Kastriota"dır: Ailesi, hayatı ve şahsiyeti için 1447 = 851 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — İskender-Bey'in ölüm tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ bir rivayete göre de 1467 = 871 senesi 14 Kânunusânî = 7 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü ölmüştür; hattâ 1466 = 870 — 871 tarihi bile rivayet edilir; bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarih son tetkiklere müstenit en kuvvetli rivayettir. — İskender'in ölümü üzerine vaktiyle kendisini Türklere karşı âlet ittihâz etmiş olan İtalyan hükûmetleri arasında bir Arnavutluk verâseti meselesi zuhur etmiştir: Meselâ Venedik Cumhuriyeti İskender'in oğlu "Jen/Ghion Kastriota'yı babasına vâris ilân edip himâyesi altına almak istemiş ve eğer ihtilâf çıkacak olursa bütün arazisini derhal işgal edeceğini ilân etmekle beraber "Capello" isminde bir kumandanla asker göndermekte de kusur etmemiştir! Hattâ İskender'in bütün arazisini bir vasiyetnâmeyle Venedik cumhuriyetine terkettiği bile kuvvetle iddia edilmiştir. Fakat bu iddiâlara mukabil İskender'in metbûu ve hâmisî vaziyetinde bulunan Napoli krallığı da kendi hukukundan bahse başlamış, Papalık makamı için içine karışmış ve nihayet İskender'in dul karısı "Donika" Napoli krallığını tercih ederek oğlu "Ghion"la beraber bu sene içinde Napoli'ye gitmiştir. Bu sırada Türk istilâsından endişe hisseden Papalık hükûmeti Hristiyan devletlerini elbirliğine dâvet etmiş ve hattâ hristiyan kuvvetlerine "Calleone" isminde bir kumandan bile tâyinine kalkışmışsa da istediği birlik vücuda gelmemiş ve bu vaziyetten bilhassa Fatih istifade etmiştir: Hattâ aşağıda görülecek Eğriboz ve Arnavutluk seferleri işte bu vaziyetle izah edilir. — Arnavut çeteleriyle Osmanlı imparatorluğuna karşı durulamıyacağını takdir edemeyecek kadar şahsî ihtiraslarına kapılmış olan bu İskender-Bey Osmanlılara mukavemet edebilmek için ötedenberi Arnavutluk'da gözü ve hattâ eli olan İtalyan hükûmetlerine istinad etmek suretiyle vatanının bir Türk - İtalyan harp sahnesi haline gelmesine, büyük devletler arasında küçük Arnavutluğun boş yere ezilip büsbütün zayıf düşmesine ve nihayet kendi maiyyetinin bile şikâyetleriyle muhalefetlerine mâruz olmuştur).

1468 = 873

Şehzâde Cem'in Kastamonu valiliğine tâyini.

(Fatih'in bu bedbaht ve mümtaz oğlu o sırada tam dokuz yaşındadır : Doğum tarihi için 1459 = 864 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Yaşı dört sene, dört ay olduğu zaman tahsile başlatıldığı rivayet edilir. — Kastamonu valiliğine tâyini Hicretin 873 senesi Receb ayının ilk günlerine ve bu da Milâdın 1468 senesi Kânunuevvel ayının sonlarına müsâdiftir: Cem-Sultan burada hem tahsiline devam etmiş, hem lalasının nezaretinde ilk idare tecrübelerini görmüştür. — Kastamonu'da altı sene kalan Cem-Sultan on beş yaşına bastığı zaman 1474 = 879 senesi Şa'bân ayının 15 inci ve Kânunuevvel ayının 25 inci gü-

nü kardeşi Mustafa'nın vefatı üzerine inhilâl eden Karaman valiliğine nakle-tilmiştir. — Cem-Sultan'ın Kastamonu valiliğine tâyni hakkında 874 = 1469 — 1470 tarihi de rivayet edilmişse de doğru değildir).

1469 = 874

Vezir-i-a'zam Rum-Mehmet Paşa'nın Karaman-oğullarına karşı Kilikya seferi.

(1466 = 871 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz gibi Karaman ölkesini zaptedip bir Osmanlı vilâyeti haline getiren Fatih bu Türk hanedanının payı-tahtı olan Konya'dan başka aile ocağı olan “Lârende=Karaman” şehrini bile fethetmiş ve o zaman Karaman-oğullarının elinde Kilikya'nın içel ve şimalindeki Taşel mıntakasından başka bir şey kalmamıştır: Bu mıntakada müstereken beylik eden Karaman-oğulları Pir-Ahmed ve Kasım Beyler o tarihten sonra aile ocakları olan “Lârende” yâni şimdiki Karaman kasabasını istirdada muvaffak olmuşlar ve bu suretle Niğde-Karaman-Silifke müselleşiyle sahil boylarına hâkim bir vaziyet temin etmişlerdir. Bir taraftan Akkoyunlular ve bir taraftan da Venediklilerle müttefik olan bu prensler Osmanlı imparatorluğuna karşı cephe almış vaziyettedir: Bu sırada Osmanlı imparatorluğu Venedik cumhuriyetiyle altı senedir harp halinde bulunduğu gibi Akkoyunlu devletinin siyasî ve askerî faaliyetlerini de büyük bir dikkatle tâkib etmektedir. Karaman seferi işte bu nâzik vaziyetin zarurî bir neticesi demektir: Bu sefere memur edilen Vezir-i-a'zam Rum-Mehmet Paşa eski Osmanlı menbâlarında uzun uza-dıya izah edilen ırkî ve millî temâyüllerine kapılarak Anadolu Türklerini fırsattan istifade edip ezmek istemiş ve Lârende = Karaman âbidelerini tahrib edip bir çok zulümler yapmış ve ondan sonra da Silifke üzerine yürümüşse de Varsak aşiretine mağlûb olup bir çok telefât vererek geri kaçmak mecburiyetinde kalmıştır; işte bu hezimet üzerine o hâin Vezir-i-a'zam azledilip yerine gene kendisi gibi devşirme takımından Rum yahut Hırvat İshak Paşa tâyin edilmiştir! — Azgın bir Türk düşmanı olan bu Rum-Mehmed'in mahiyeti için 1472 = 877 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Venediklilerin Adalar denizindeki işgal hareketleri.

(Bir senelik bir mütârekeden sonra İstanbul'a David isminde bir yahudi gönderip sulh istiyen Venedikliler bu müracaatlarının şiddetle reddi üzerine askerî muvaffakiyetler elde ederek ağır basmak ve bir tesir yapmak istemişler ve işte bu maksatla “Nicolo Canale” isminde bir amiralin kumandasındaki donanmalarını Adalar denizinde faaliyete memur etmişlerdir: Bir çok vaziyetlerde ve meselâ aşağıki fıkrada görülecek Eğriboz muharebesinde cebânet göstermiş olan bu Venedik amirali ancak tahkimâtı harap ve muhâfızları az olan yerlere saldırmış ve meselâ Limni ve İmroz adalarıyla Rumeli sahilindeki Enez ve Anadolu sahilindeki Foça iskelelerini işgal ve yağma edip Türk memurlarını esir almıştır! Osmanlı menbâlarında bu hareket 872 = 1467 — 1468 tarihine müsâ-dif gösterilirse de doğru değildir. — Fatih'in aşağıki fıkrada görülecek Eğriboz fethi işte bu Venedik taarruzunun mukabelesi sayılır. — Bu sırada bir ta-

raftan da Osmanlı akıncıları EskiAvonya, Krain = Karniyol ve İstirya üzerine büyük bir akın yaparak 20 binden fazla esir ve bir çok ganimetler getirmişlerdir. — 16 sene süren Osmanlı - Venedik harbinin başlangıcı için 1463 = 867 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız).

1470 = 875

Eğriboz adasının fethi.

(Yunanistan'ın şarkında Ege denizinin en büyük adası olan Ağrıboz/Eğriboz 172 kilometre uzunluğunda ve 8 - 40 kilometre genişliğindedir; Yunanlıların "Evvia" ve İtalyanların da "Negroponte" dedikleri bu adayla Yunan sahilleri arasındaki deniz kanalının ismi olan "Evripos" kelimesi gittikçe adaya da teşmil edilmiş ve Türklerin kullandıkları Ağrıboz/Eğriboz ismi işte bu son şekilden çıkmıştır. Adanın Yunan sahiline en yakın ve "Evripos/Evripos" kanalının en dar yerinde bulunan merkezinin adı "Khalkis"dir: Türkler buraya da Ağrıboz demişlerdir. — Eğriboz adası 1210 = 607 tarihindenberi 260 senedir Venediklilerin işgalindedir ve Adalar denizindeki Venedik müstemlekelerinin en mühim merkezi vaziyetindedir. — Fatih'in bir taraftan yukarıki fıkra da gördüğümüz Venedik taarruzlarına karşı şiddetli bir mukabelede bulunmak ve bir taraftan da 1468 = 872 vukuâtında gördüğümüz Arnavutluk buhranında en mühim rakibi olan bu denizci devleti karadan evvel suda vurmak için Eğriboz seferine karar vermiş olduğu rivayet edilir. — Osmanlı menbâlarında bu sefer için umumiyetle Hicretin 873 evâilinden, yâni Milâdın 1468 senesinden bahsedilirse de doğru değildir: Ağrıboz/Eğriboz kalesi 1470 = 875 senesi 12 Temmuz = 13 Muharrem Perşembe günü fethedilmiştir; muhasaranın 17 gün sürdüğü rivayet edildiğine göre Fatih 1470 = 874 tarihinde, yâni bir Hicret senesinin son ayı olan Zülhicce = Haziran ayında yola çıkmış ve ertesi Hicret senesinin ilk ayı olan Muharrem = Temmuz ayında kaleyi fethetmiş demektir. — Eğriboz seferine hem karadan, hem denizden gidilmiştir: Fatih Sultan Mehmet 70 yahut 100 bin kişilik bir ordunun başında karadan Yunanistan'a geçmiş ve Vezâret-i-uzmâ'dan azlinden sonra Deryâ Kapdanlığıyla Gelibolu sancağına tâyin edilmiş olan eski Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'yı da üç yüz gemi ile denizden sevk etmiştir: Bu donanmanın yüz harp gemisiyle iki yüz nakliyyeden mürekkep olduğu rivayet edilir. — Yukarda gördüğümüz gibi Ağrıboz adasının merkezi olan "Khalkis" kalesi bu adayı Yunan sahilinden ayıran "Evripos" kanalının en dar yerindedir: O devrin en yüksek teknik seviyesine istinad eden Fatih, kanalın işte bu dar yerinde "keştiler üzerine köprü bağlatup" kara ordusunu Yunan sahilinden derhal ada sahiline geçirmiştir: Gerek köprü kurulurken, gerek kale muhasara edilirken kanalın medhalinde bekleyip duran Venedik donanmasının korkak kumandanı "Nicolo Canale" Türk ordusuyla donanmasının harekâtını kalenin sukutuna kadar seyrettikten ve hattâ mahsur-ların mütemadî istimdatlarına bile seyirci kaldıktan sonra çekilip gitmiştir! — "Khalkis" kalesinin beş umumî hücumdan sonra fethedilmiş olduğu rivayet edilir. Bu muhasara esnasındaki Venedik valisinin ismi "Paolo Erizzo"dur. — Kale fethedildiği zaman yerli Rumlara dokunmıyan Fatih Venediklilerin bir kısmını esir alıp bir kısmını da idam ettirmiştir: Fatih Sultan Mehmed'in Or-

todoks Rumlarla Katolik Lâtinlere karşı tatbik ettiği muâmeleler arasındaki farkın hukukî mahiyeti için 1462 = 866 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — “Khalkis”den sonra Ağrıboz adasının cenubunda müstahkem bir mevki olan ve Türklerce “Kızıl-hisar” denilen “Karistos/Carystus” kalesi de fethedilip bütün ada kat’i surette işgal altına alınmıştır. — Eğriboz fethi yalnız Venedik’de değil, bütün İtalya hükûmetleri arasında büyük bir heyecan ve telâşa sebep olmuş, Şarki-Roma’dan Garbî-Roma’nın da elden gideceğine hükmeden Papa “İkinci Paul” İtalya hükûmetlerini müşterek bir harekete dâvet etmişse de bu hükûmetler arasında ihtilâflar olduğu için hiç bir netice istihsal edememiş, yalnız Napoli krallığının bütün limanları müdafaa vaziyetine sokulmuştur).

Vezer-i-a’zam İshak Paşa’nın Karaman seferi.

{Karaman Beyliğinin son vaziyeti için 1469 = 874 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Eski Vezer-i-a’zam Rum-Mehmet Paşa’nın o tarihteki seferinde bu Beyliğin mevcudiyetine nihayet verememiş ve bilâkis bozguna uğramış olması, Karaman-oğullarının Akkoyunlularla Venediklilere istinad etmelerinden mütevellit tehlikeli vaziyetin devam etmesine sebep olduğu için İshak Paşa bir ordu başında Kilikyâ’ya sevk edilmiş, Niğde, Varköy, Uchisar ve Ortahisar kaleleri zaptedilip Karaman Beyliği artık yalnız Silifke civarına münhasır bırakılmıştır: Karaman ölkesinin Konya ve mülhakatıyla beraber Fatih tarafından zaptı için 1466 = 871 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Eskiden mühim bir merkez olan Aksaray kasabasının ahalisi işte bu sırada İstanbul’a sevk edilip Anadolu’daki vatanlarının ismini alan “Aksaray” mahallesine yerleştirilmiştir: Bu mesele için 1453 = 857 vukuâtı içinde “1 Haziran = 23 Cumâda-l-ülâ, Cuma” fıkralarının sonuncusuna bakınız. — Bu vaziyete rağmen Karaman-oğulları Silifke civarında bir müddet daha tutunmuşlardır: 1472 = 877 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Yavuz Sultan Selim’in doğumu.

{Fatih Sultan Mehmed’in torunu ve ikinci Bâyezid’in oğlu olan Yavuz Sultan Selim babasının valilikle bulunduğu Amasya’da dünyaya gelmiştir: Anası Dulgadir hanedanından Ayşe-Hatun’dur. — Yavuz’un doğumu için Osmanlı menbâlarında 872 = 1467 — 1468 ve 874 = 1469 — 1470 tarihlerine de tesadüf edilir: Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 1470 = 875 tarihi en kuvvetli rivayettir).

Fatih câmiinin ikmâli.

{İlk Fatih câmiî Bizanslıların «Ayion-Apostolon=Saints.Apôtres=Havâriyyûn» kilisesiyle Bizans imparatorlarının türbesi olan yerde yapılmıştır: Fatih câmiîyle türbesinin burada yapılması Türk fethini temsil maksadiyle izah edilir. Şimdiki câmiin pek yakınında olan Bizans kilisesi İstanbul’un fethi üzerine bir aralık Patrikhâne olmuşsa da 1455 = 859 tarihinde Patrik buradan bir müddet sonra “Fethiyye” ismiyle câmiye tahvil edilen “Panmakaristos” manastırına nakletmiş ve zaten harap bir halde bulunan kiliseyle imparatorlar türbesi işte bunun üzerine tamamiyle yıktırılmıştır: 1453 = 857 vukuâtı içinde “1 Haziran” fıkralarının ikincisine bakınız. — Fatih câmiinin inşâsına Hicretin 867

senesi Cumâda-l-âhire ayı ve Milâdın 1463 senesi Şubat - Mart ayları içinde başlanmış, inşaat 7 sene, 10 ay kadar sürmüş, Hicretin 875 Receb ve Milâdın 1470 Kânunuevvel veya 1471 Kânunusânî ayında ikmal edilmiştir. — Bu ilk câmiin birer şerefeli iki minaresi, bir şadırvanı ve etrafında meşhur “Sahn-ı semân = Sekiz avlu” medresesiyle buna mahrec olarak sonradan ilâve edilen “Tetimme” yahut “Mûsıla-i-Sahn” medreseleri, imârethâne, tâbhâne ve “Dâr-üş-şifâ” denilen hastahâne vardı, “Sahn-ı-semân” yüksek tahsil için, “Mûsıla-i-Sahn” orta tahsil içindir ve câmiin şimal ve cenup taraflarına tesadüf eden bu müesseseler sekizer medreseden mürekkeptir. Bunlarda yalnız din dersleri değil, riyâzî, tabiî ve edebî ilimler de okutulduğu için “Sahn-ı-semân” İstanbul’un ilk Türk Üniversitesi mahiyetindedir. “Sahn” daki yüksek tedrisât profesörlerine “Müderris” ve doçent vaziyetinde bulunan “Mûsıla” yahut “Tetimme” hocalarına da «Muîd» ünvanı verilir ve Sahn talebesine «Dânişmend», Tetimme talebesine de «Softa» denir: Fatih bu medreselere müderris olarak memleketin her tarafından zamanının en muktedir âlimlerini getirmiştir. — Sekiz Sahn’ın biri Tıbbiye ittihâz edilmiş ve buraya ilhak edilen hastahânede yetmiş hasta koğuşu yapılmıştır: Hekimler günde iki defa hastaları muâyene ile mükelleftir. Bu hastahâneye hekim olabilmek için din ve mezhep farkına bakılmıyarak ilim ve ihtisâsa ehemmiyet verilmiştir. — Bu ilk Fatih câmiıyla müstemilâtının mimarı “Atik-Sinân”dır, Fatih’de Kumrulu-Mescid’deki mezar taşına göre bu mimar 17 Rebî’ül-evvel 876 = 3 Eylül 1471 tarihinde ölmüştür. Bundan başka Saraçhâne mescidindeki mezar taşına göre 18 Rebî’ül-âhir 892 = 13 Nisan 1487 tarihinde ölen “İlyâs” isminde bir mimardan daha bahsedilir. — Fatih’in kurduğu bu ilk câmi 1766 = 1179 Kurban bayramının üçüncü Perşembe günü vukua gelen büyük zelzelede kubbesi çökerek harab olmuş, bunun üzerine temeline kadar tamamıyla yıkılıp Üçüncü Mustafa’nın emriyle şimdiki câmi eskisinden daha geniş olarak yeniden yapılmıştır: Bu ikinci câminin inşasına 4 Rebî’ül-evvel 1181 = 31 Temmuz 1767 tarihinde temel atılarak başlanmış ve 10 Muharrem 1185 = 25 Nisan 1771 tarihinde ikmal edilmiştir: İnşaat üç sene, sekiz ay, 25 gün sürmüştür. Zelzelede yıkılan ilk câmiin kitabesi bu ikinci câmiin cümle kapısının üstüne konmuştur. — Bu vaziyete göre Fatih’in yaptırdığı ilk câmi 296 sene pâydar olduktan sonra yıkılmış olduğu için, onun yerine yapılan şimdiki câmi ikmal tarihinden itibaren 175 senelik bir binâ demektir).

1471 = 875

Karniyol akını.

(Bu senenin bahar mevsiminde Bosna Beylerbeyi İshak Bey’in 15 - 25 bin kişilik bir akıncı kolunun başında yaptığı bu büyük harekette ilkönce Hırvatistan yağma ve tahrib edilip yirmi bin esirle bir çok ganimetler alınmış ve ondan sonra da ikinci bir seferde bütün “Krain = Karniol” eyâleti aynı âkıbete uğratılmıştır: Bu büyük Osmanlı akıncıları Avrupa’yı mütemadî bir haşşet ve dehşet içinde bırakan ve müstakbel fütuhât sahalalarının mukavemetini azaltan çok mühim neticeli hareketlerdir. — Akıncılık meselesi için 1372 = 774 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1471 = 876

Alâiyye Beyliğinin zaptı.

(Halk ağzında «Alanya» denilen ve bugün Antalya vilâyetine tâbi bir kaza merkezi haline gelen «Alâiyye» kasabası eskiden çok parlak devirler geçirmiş mühim bir iskeledir: Eski Yunanlılarla Lâtinlerin «Korakesion / Coracesium» dedikleri bu mühim şehir Ortaçağ'da «Kalonoros» ismini almıştır; bu şekle Selçukî menbâlarında da tesadüf edilir; gene o devirde Avrupalıların kullandıkları «Kandeloros» ve «Skandeloros» şekilleri işte bundan muharreftir; Selçukîler devrinden itibaren takarrür eden «Alâiyye» ismi de bu müstahkem limanı Anadolu Selçukîlerinin en büyük hükümdarı olan «Birinci Alâüddin Keykubâd»'ın fethetmiş ve ondan sonra da imâr ederek büyük bir tersâne bile yaptırmış olmasındandır: O devirden itibaren Alâiyye Selçukî sultanlarının kışlağı haline gelmiştir. — Selçukîlerden sonra bir müddet Karaman-oğullarının idaresine geçen Alâiyye devrinde müstakil görünen bir Türk Beyliği halindedir: Hattâ buraya hâkim olan sülâlenin ana yahut baba tarafından Anadolu Selçukîleri nesline mensub olduğu rivayet edilir. — Bu tarihte Alâiyye Beyliğinde bir Selçukî ismi taşıyan Kılıc-Arslan Bey vardır: Bu bey bir rivayete göre kendisinden evvel beylik etmiş olan Lâtfi yahut Abdüllatif Bey'in oğludur ve diğer bir rivayete göre de babasının ismi «Âlî Bey»'dir; bununla beraber en kuvvetli rivayetlere göre bu aileden Alâiyye Beyliğinde bulunan son hükümdarlar Karaman Bey, kardeşi Lâtfi Bey ve bunun oğlu Kılıc-Arslan Bey'dir. — Alâiyye'yi Karaman valisi şehzâde Mustafa'nın lalâlığında bulunan Rum yahut Arnavut cinsinden devşirme vezir Gedik-Ahmed Paşa muhasara etmiş ve Kılıc-Arslan Bey de memleket eşrafının teklifiyle müdafaasız teslim olmuştur. — Ailesiyle beraber İstanbul'a götürülen Alâiyye Beyine tımar olarak Gümülcüne sancağı verilmişse de Kılıc-Arslan Bey istiklâl almış olduğu için sancak beyliğinde rahat edememiş, bir müddet sonra Gümülcüne'den Mısır'a kaçmış, oradan da Akkoyunlu hükümdarı ve Fatih'in en büyük düşmanı olan Uzun-Hasan'a iltica etmek üzere İran'a gitmiş ve rivayete nazaran işte bu seyahatinde ölmüştür: Bu vaziyete göre Fatih'in Alâiyye Beyliğini işgal ettirmesi, Kılıc-Arslan Bey'in daha memleketindeyken Akkoyunlular ve Karaman-oğulları gibi Osmanlı düşmanlarıyla münasebette bulunmuş olmasından da mütevellid olabilir. — Kılıc-Arslan Bey'in oğluyla karısı Türkiye'de kalmıştır. — Fatih'in son Vezir-i-a'zamı olan meşhur Tevkii-Mehmet Paşa işte bu Kılıc-Arslan Beyin damadıdır).

Dulgadır meselesinden dolayı Osmanlı devletiyle Mısır ve Suriye Kölemen Sultanlığı arasında ilk büyük ihtilâfın zuhuru.

(Maraş ve Elbistan havalisindeki Dulgadır Türkmen Beyliği bu sırada Osmanlı ve Kölemen devletleri arasında bir rekabet ve ihtilâf sahnesi halindedir: Dulgadır hanedanına mensup prenslerin bâzıları ötedenberi Osmanlı hanedanıyla kurmuş oldukları sıhriyet münasebetlerinden dolayı bu tarafa ve bâzıları da bu Beyliğin Kölemen devleti hududunda bulunmasından dolayı o tarafa meyle-

derek tahta çıkmışlardır; bilhassa Fatih'in kaynatası olan Dulgadır hükümdarı Süleyman Bey'in 1454 = 858 tarihinde vefatı üzerine oğulları arasındaki saltanat mücadelelerinde hep işte bu iki siyasi temâyül görülmektedir: Süleyman ölünce yerine geçen Arslan-Bey ismindeki oğlu bir aralık Kahire'ye gitmiş ve orada kardeşlerinden Şah-Budak Bey'in tertibâtıyla öldürülmüş, bu vaziyet üzerine Mısır sultanı Hoşkadem işte bu Şah-Budak Bey'i, Fatih Sultan Mehmet de bunun diğer kardeşi Şehsüvar Bey'i Dulgadır hükümdarı ilân etmiş, Şah-Budak Maraş'da ve Şehsüvar da Elbistan'da beylik etmiye başlamış, fakat ahali kardeş katili olan Şah-Budak Bey'i istemediği için Şehsüvar Bey lehinde Osmanlı devletine müracaat etmiş ve işte bunun üzerine Şehsüvar Bey Osmanlı himâyesi altında bütün Dulgadır ölkesine hâkim olduğu için Şah-Budak Bey Mısır'a kaçmıştır. — İşte bu suretle cülûsundan itibaren Mısırlılara karşı cephe alan ve hattâ Mısır'a tâbi Suriye topraklarına akınlar yapan Şehsüvar Bey nihayet bu 1471 = 876 tarihinde sevkedilen bir Kölemen ordusuna Antep'de mağlûb olduktan sonra tahassun ettiği Zamantı kalesinde muhasara edilip teslim olmak mecburiyetinde bırakılmış ve Mısır'a sevkedilmiştir: Bilhassa Şehsüvar Bey'in cülûsundan itibaren çok gergin bir hale gelen Osmanlı - Kölemen münasebetlerinde bu hâdise büyük bir buhran açmış demektir. — Mısır'a götürülen Osmanlı mahmisi ve Fatih'in kayınbiraderi Şehsüvar Bey 1472 = 877 tarihinde Kahire'deki "Bâb-üz-Züveyle" de asılarak idam edildikten sonra Osmanlı - Mısır gerginliği büsbütün şiddetlenmiştir: 1517 = 923 vukuâtı içinde 13 Nisan = 21 Rebî'ül-evvel fıkrasına da bakınız. — Mısırlılar Şehsüvar'ın yerine Şah-Budak Bey'i ikinci defa olarak tahta çıkarmışlardır. — Bundan sonra Osmanlılar da Mısırlılara karşı Şah-Budak Bey'in kardeşlerinden Alâüddevle Bey'i iltizama başlamışlardır: Meselenin bu safhası için 1479 = 884 vukuâtının son fıkrasına ve Osmanlı - Mısır münasebetlerinin tarihçesi için de 1481 = 886 vukuâtının ikinci Bâyezid devrine müsâdif 26 Eylül = 2 Şa'bân fıkrasına bakınız. — Bütün bu Dulgadır prensleri Fatih'in karısı Mükerrreme yahut Mükrim-Hatun'un kardeşleridir).

1472 = 877

Karaman hanedanının elinde kalan Silifke havâlisinin işgali.

(Vezir-i-a'zam İshak Paşa'nın son seferindenberi Karaman-oğullarının elinde Silifke havâlisinden başka bir şey kalmamıştır: 1470 = 875 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Anadolu'da Akkoyunlularla Venedikliler gibi büyük Osmanlı düşmanlarıyla elbirliği edebilecek bir kuvvet bırakmak istemiyen Fatih Silifke havâlisinin işgaline devşirme vezir Gedik-Ahmed Paşa'yı memur etmiştir. — Bu seferde içel kalelerinin bir kısmı evvelce Uzun-Hasan'a iltica etmiş olan Karaman prenslerinin aileleri tarafından teslim edilmiş ve bir kısmı da hücumla zaptolunmuştur: Bu suretle ele geçen kalelerin en mühimleri Silifke, Gorgos ve Mokan'dır; Gedik-Ahmed, Karaman hanedanından buralarda bulduklarını İstanbul'a göndermiş ve fırsattan istifade ederek o havali Türklerine bir çok zulümler yapmıştır: Bu sefer için 876 = 1471 — 1472 tarihi de rivayet edilir. — 1469 = 874 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz Karaman sefe-

rini yapan Rum-Mehmet Paşa gibi bu Rum yahut Arnavut Gedik-Ahmed Paşa da salâhiyetini sâiistimal ederek Türk halkını ezmek suretiyle ırkî ve cibillî temayüllerini tatmine kalkışmıştır; gerek o Rum-Mehmet, gerek bu Gedik-Ahmed hakkında tarihin çok fecî notları vardır; meselâ Aşık-Paşa-zâde, bundan evvel de bahsi geçen Rum Mehmet Paşa hakkında:

— Bu Rum veziri İstanbul'un intikamın almağa gayet müştak idi kim ehl-i İslâm incideydi!

dedikten sonra bu Türk düşmanının Anadolu'daki cinayetlerini şöyle tasvir etmektedir:

“Rum Mehmet yürüdü, Lârende'ye vardu; mescidlerün ve medreselerün yıktu; şehrin avretini ve oğlanunu soydurdu, uryân ittirdü; ve Lârende'den vardu, Ereğli'ye çıktı, Ereğli'nün vilâyetünü harâb ittü; ol vilâyetün halku ayıttu:

[Bu Allah Resûlünün vakfudur, imdi sen bunu böyle harâb ittün, sen Allahun Resûlüne ne cevab virürsün?] didiler; bunun gibi söz diyenlerü öldürdü”.

“Müneccim-başı” da şair Nedim'in terceme ettiği tarihinde bu dönme veziri şöyle anlatır:

“Birh zâlim âdem olmağla ol memâlik pençe-i gadrine giriftâr oldukça mâldâr olan kimseleri zulmen müsâdere etmekle çok şey tahsil eyledi ve dönüp gelürken Varsak beylerinden Uyuz-Bey nâm kimse Varsak tâifesinden bir mukdar yaya asker ile bir dar derbendde Mehmed Paşa'nın yolunu basup ekser-i etbâını ve tahsil ettiği mâl-i habisi elinden ahzeyledi; kendüsü hezâr meşakkat ile halâs oldu”.

Kemal-Paşa-zâde tarihinde bu hâin Rum dönmesinin şöyle bir sözü vardır:

— Pâdişahun bizüm vatanumuz hakkında ittüğü hasâretün intikamunu ben de Lârende ve Karaman ölkesinde icrâya muvaffak olayum!

Solak-zâde de Rum yahut Arnavut Gedik-Ahmed Paşa'nın bu seferki Silifke seferinde işgal ettiği kalelerdeki Türk zâbitlerini “bâlây-ı burcudan perrân” ettiğini anlatır! Osman-zâde Tâib'in “Hadikat-ülvüzerâ”ındaki izahına göre, bu devşirme vezirin ikinci Bâyezid devrindeki idamı bile Türklere karşı:

“hilâf-ı rızây-ı Şehriyârî gılzet ve huşûnet ile harekât-u-atvârı bâis-i terâküm-i esbâb-ı gazab-ı Şehriyârî”

olmakla tefsir edilmektedir. Her halde bu devirde devşirmelerle Türkler arasında çok şiddetli bir gerginlik olduğu ve iktidar mevkiini elde eden devşirmelerin Anadolu seferlerinde askerî salâhiyyetlerini Türk halkı ve Türk medeniyet âbideleri aleyhine kullanarak millî kin ve garazlarını tatmin ve teskinе çalıştıkları Osmanlı menbâlarının şahâdetleriyle sâbit ve muhakkaktır: 1453 = 857 vukuâtı içinde “1 Haziran = 23 Cumâda-ı-ülâ” fıkralarının dördüncüsüne de bakınız. Bununla beraber, çok tuhaf bir Osmanlılık gayretiyile bu zâlim ve fecî devşirmelerin lehinde bulunan menbâlar da yok değildir).

Akkoyunlu - Venedik ittifakının ilk mühim neticesi : Osmanlı - Akkoyunlu sulhünü ihlâl eden Uzun-Hasan'ın Karaman-ilini eski sahiplerine iade ettirmek için bir ordu sevketmesi ve Gedik-Ahmed'in mağlûbiyeti.

(Fatih'in başta Bizans ve Trabzon imparatorlukları olmak üzere irili ufaklı bir çok Hristiyan devletlerini üstüste devirip durması Şarkın ve Garbın bir çok Müslüman ve Hristiyan devletlerini umumî bir heyecan ve telâş içinde bırakmış, Şarkta ve Garpta bir çok devletler emniyet tedbirleri almaya başlamış, Osmanlılar aleyhine çok geniş ittifak sistemleri teşekkül etmiş ve hattâ din ayrılığına rağmen Şarkın müslüman ve Garbın hristiyan devletleri arasında müşterek tehlikeye karşı elbirliği edilmeye bile başlamıştır. Papalık makamı İstanbul'un fethindenberi Hristiyan devletlerini bir Ehl-i-Salib şeklinde birleştirmek için mütemadî bir gayret sarfından hiç bir an hâli kalmamış ve bu gayretin ilk neticeleri Macar krallığıyla Venedik cumhuriyetinin ittifakı, on altı sene süren Osmanlı - Venedik harbinin başlaması, Macar kralı Mathias'ın Bosna seferi ve Arnavut sergerdesi Iskender'in bu Hristiyan devletlerine hizmet etmek üzere sulh muahedesi ihlâl edip harekâta başlaması gibi hep birbiriyle alâkadar vak'alardır: Bunlar için 1463 = 867 vukuâtının dördüncü ve 1464 = 868 vukuâtının ikinci ve üçüncü fıkralarına bakınız. Fatih'in Şarkî-Roma'dan sonra Garbi-Roma'yı da fethedeceğinden korkan Papalık makamının bu daimî gayreti nihayet 1471 = 875 senesi Kânunusânî = Ramazan ayında Papa "İkinci Paul"ün riyasetinde Napoli ve Aragon krallıklarıyla Venedik, Floransa, Sienne ve Lucques cumhuriyetleri, Milano, Ferrare, Modena ve Savoya dukalıkları ve Mantoue ve Monferrat markilikleri arasında bir ittifak akdiyle neticelenmiştir. Bu Garp Hristiyan ittifakı bir taraftan da Şark Müslüman devletlerinden bazılarıyla zaten irtibat halindedir: Çünkü Venedik cumhuriyeti bu Hristiyan ittifakının akdinden evvel Akkoyunlular ve Karaman-oğullarıyla senelerdenberi münasebet ve müzakere ederek bir Şark-Garp ittifakı hazırlamıştır. — Çok büyük fütuhât sahibi olan ve 1453 = 857 den itibaren on yedi sene içinde Şarkî-Anadolu, İran, Irak ve kısmen Gürcistan ölkelerinden mürekkep çok büyük bir imparatorluk kuran Akkoyunlu hükümdarı "Es-Sultân-ül-a'zam Ebû-n-Nasr Emir Hasan Bahadır Han"ın tam bir cihangir olması için artık karşısında Fatih'den büyük bir rakip kalmamış demektir. Zaten bu 1472 = 877 tarihine kadar bu iki muazzam rakip iki ihtilâf sahnesinde karşılaşmış birbirlerini tartar gibi olmuşlardır; bu iki sahnenin birincisi Trabzon imparatorluğu, ikincisi Karaman verâseti meselelerinde görülmüştür: 1461 = 865 vukuâtının dördüncü ve 1464 = 868 vukuâtının birinci fıkralarına bakınız. Bunların birincisinde muvaffakiyetsizliğe uğradığı için rakibine meydanı boş bırakan Uzun-Hasan ikincisinde Fatih'e karşı Karaman-oğullarını himâye ederek Yıldırım Bâyezid'e karşı Timur-Leng'in rolünü tekrar oynamaya başlamıştır! Fakat bu vaziyette Fatih yalnız olduğu halde Uzun-Hasan'ın Avrupa'da müttelikleri vardır: Bunların en mühimleri olan Venedikliler senelerdenberi Osmanlılara karşı Akkoyunlularla siyasî münasebetlerde bulunmuşlar ve Uzun-Hasan nezdine "Leopardo Bettini", "L. Quirini", "Catherino Zeno", "Paolo Ognibene", "İosafa/Giosafa Barbaro" ve "Antonio Contarini" isimlerinde muhtelif elçiler göndermişlerdir; bunlardan "Catherino Zeno" Uzun-Hasan'ın Trabzon imparatorluğu ha-

nedanından bir Rum prensesi olan karısı «Katherina Komnini»nin yeğeni, yâni bir Venedik asilzâdesiyle evlenmiş olan kızkardeşinin oğludur: Uzun-Hasan'ın payitahtı olan Tebriz'de Akkoyunlu - Venedik ittifakını 1471 = 875 baharında işte bu «Catherino Zeno» imzalamıştır: Bu muahedeye göre Uzun-Hasan bütün Anadolu'yu Osmanlılardan zaptedip İstanbul boğazına dayanıncaya kadar iki tarafın müşterek hareketlerine devam etmek taahhüdünde bulundukları ve Venediklilerin top ve tüfek gibi ateşli silâhlarla mütehassıslar göndereceklerine ait maddeler bulunduğu rivayet edilir. Uzun-Hasan da Venedik'e muhtelif tarihlerde «Hacı-Mehmet», «Murad» «Gaffâr-Şâh» ve «Nicolo» isimlerinde müslüman ve hristiyan elçiler göndermiştir. Akkoyunlu - Venedik ittifakının bir taraftan Karaman-oğullarına ve bir taraftan da Venedik'le müttefik olan diğer hristiyan hükûmetlerine de teşmil edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Her halde denizcilikte o zamanki Avrupa'nın en kuvvetli devleti olan ve hattâ 3600 gemisi ve 36000 gemicisi bulunduğu rivayet edilen Venedik cumhuriyetiyle Asya'nın en mükemmel ordularına istinad eden Akkoyunlu devletinin ittifakı ve bu ittifaka irili ufaklı bir takım yardımcıları da girmiş olması, Osmanlı imparatorluğunun karadan ve denizden çok tehlikeli bir düşman çenberi içine alınması demektir. İşte bu vaziyetin neticesi olarak meşhur Venedik amirali «Pietro Mocenigo»nun kumandasındaki 60 gemilik donanmaya bu 1472 = 877 senesi 15 Haziran = 8 Muharrem Pazartesi gününden itibaren bir kaç gün içinde amiral «Roqueses» kumandasında 16 - 17 Napoli kadırgası, kardinal «Caraffa» kumandasında 16 - 19 Papalık gemisi katılmış ve bunlara Kıbrıs krallığından 5 ve Rodos Şövalyelerinden de 2 gemi daha iltihak etmiştir: Uzun-Hasan'a top, tüfek vesair mühimmat götürmiye memur edilen «Giosafa Barbaro» da dört kadırga ile bir müddet sonra bu donanmaya iltihak etmişse de Osmanlı- Akkoyunlu muharebesinden evvel silâh yetiştirmeye muvaffak olamamıştır. — Yüz harp gemisinden fazla tutan bu donanmaya Akkoyunlular ve Karamanlılarla elbirliği etmek vazifesi verildiğinden bahsedilir. İlk tâlimâtâ göre Uzun-Hasan karadan hücum ederken bu müttefik donanmasının da Çanakkale boğazını zorlayıp İstanbul'a hücum etmesi takarrür etmiştir: Hattâ bundan dolayı Fatih 1473 = 878 tarihinde Uzun-Hasan'a karşı sefere çıkarken bir Macar rivayetine göre İstanbul kapılarının üç tanesinden mâadâsını kâmilten ördürmüş olduğu gibi, biri takriben Sarayburnu ile Üsküdar arasında Boğaz'ın ağzına ve biri de Halic'in medhaline iki büyük zincir gerdimiştir. Müttefikler donanmasından çok üstün olduğu rivayet edilen Osmanlı donanması da ihtiyaten Çanakkale boğazında tahşid edilmiştir. Bununla beraber müttefiklerin bir taraftan bu vaziyet karşısında tereddüd etmeleri ve bir taraftan da Karaman-oğullarının amiral Mocenigo'dan yardım istemeleri ilk plânın sonradan değişmesine sebep olmuş, çok müstahkem olan Çanakkale boğazı yerine pek müstahkem olmıyan bir takım adalarla sahil şehirlerine hücum edilerek silâhsız ahali vahşiyâne bir surette katliâm edilmiştir; amiral Mocenigo'nun Karaman-oğullarına yardımı bu fâcialardan sonradır: Bunlar için 1473 = 878 vukuâtının ikinci ve 1474 = 879 vukuâtının birinci fıkralarına bakınız. — Uzun-Hasan'ın bu sırada en büyük siyasi hatâsı, bir hayli zamandır Osmanlı imparatorluğunu istirkab eden Mısır Sultanlığı ile anlaşıp elbirliği etmek istememesi ve hattâ Avrupa müttefiklerine istinaden aynı zamanda hem

Mısır Sultanlığına, hem Osmanlı devletine taarruz etmek istemesidir! Hattâ o zaman Mısır Kölemenlerine tâbi olan Suriye üzerine muhtelif akınlar yapmak-tan bile çekinmemiştir: Bir rivayete göre Fatih Uzun-Hasan'ın Venediklilere hitâben hem Osmanlı, hem Kölemen devletlerine karşı karadan ve denizden müşterek bir hareket teklif eden bir mektubunu yakalatıp Mısır Sultanı Kayt-bay'a göndermiştir! Fakat buna rağmen Akkoyunlulardan ziyade Osmanlılar-dan çekinen Mısır hükûmetinin bütün bunlara karşı büyük bir teenni ve tem-kinle mukabele ettiği rivayet edilir. Bâzi Arap menbâlarında Kölemenlerin Os-manlılara karşı Akkoyunlularla ittifak ettiklerinden bahsedilmekteyse de bu rivayeti Akkoyunluların Mısır mülhakatına mükerrer tecavuzlariyle telif et-mek kolay değildir: Bu mesele için 1479 = 884 vukuâtının sonuncu ve 1481 = 886 vukuâtının da ikinci Bâyezid devrine müsâdîf "26 Eylül = 2 Şa'bân" fıkra-larına bakınız. — Akkoyunluların Anadolu cephesindeki harekâtı Osmanlı ara-zisine büyük bir akın hareketiyle başlamıştır: Uzun-Hasan'a iltica etmiş olan İsfendiyar-oğlu Kızıl-Ahmed Bey'le Karaman-oğulları Pîr-Ahmed ve Kasım Beylerin teşvikiyle yapıldığından bahsedilen bu istilâda Akkoyunlu ordusuna Uzun-Hasan'ın veziri Bektaş-oğlu Emîr Bey'le yeğeni Yusufça-Mirzâ kumanda etmiş, Karaman-oğulları Kasım ve Pîr-Ahmed Beyler de beraber bulunmuş ve Sivas'la Tokat yağma ve tahrib edildikten sonra Kayseri üzerine hareket edil-miştir. İşte bu vaziyet üzerine Kilikya'dan Akkoyunlulara karşı hareket eden Gedik-Ahmed Paşa Yusufça-Mirzâ ile bir harbe girişmişse de mağlûb olarak Konya'ya kaçmış ve orada vali bulunan şehzâde Mustafa'nın maiyyetine iltihak etmiştir).

Kireli zaferi ve Yusufça-Mirzâ'nın esareti.

(Yukarıki fıkroda gördüğümüz Akkoyunlu ordusunun harekâtına mukabele va-zifesini Fatih Sultan Mehmet Konya valisi olan oğlu şehzâde Mustafa'ya tevdi etmiştir: Şehzâdenin maiyyetinde Akkoyunlu ordusuna mağlûb olduktan sonra Konya'ya iltica eden Gedik-Ahmed Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa da vardır; bunların biri sağ cenaha, biri de sol cenaha kumanda etmiştir. — Ak-koyunlu hükümdarı Uzun-Hasan, Karaman ölkesinin işgaliyle eski sahipleri olan Pîr-Ahmed ve Kasım Beylere iadesi vazifesini kendi kardeşi Cihangir Bey'in oğlu Yusufça-Mirzâ'ya tevdi etmiş ve bu da Gedik-Ahmed'i mağlûb ettik-ten sonra Kilikya'ya doğru ilerlemeye başlamıştır: Şehzâde Mustafa'nın muka-belesi işte bu ileri hareketine mâni olmak içindir. — İki ordu Beyşehir gölünün şimalişarkisinde ve sahil civarında bulunan «Kireli = Kır-ili» mevkiinde karşı-laşmıştır: Muharebenin işte bu 1472 = 877 senesi 18 Ağustos = 13 Rebî'ül-evvel Salı veyahut 19 Ağustos = 14 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü vukua geldiği riva-yet edilir; ikinci rivayet daha kuvvetlidir. Akkoyunluların mağlûbiyetiyle ne-ticelenen bu muharebede esir edilen Türkmen beylerinden bir çokları idam edilmiş ve Yusufça-Mirzâ da boynuna ip takılarak İstanbul'a gönderilmiştir. — Akkoyunlu ordusundaki Karaman-oğullarının ikisi de kurtulmuştur: Bunlar-dan Pîr-Ahmed Bey hâmisî olan Uzun-Hasan nezdine kaçmış, kardeşi Kasım Bey de İçel'e giderek kendisine tarafdâr olan ve bilhassa Rum-Mehmet ve Ge-dik-Ahmed gibi Osmanlı devşirmelerinin mezâliminden dolayı eski Beylerini

hasretle karşılayan ahalinin yardımıyla o muntakaya tekrar hâkim olmuştur; netice itibariyle Akkoyunlular mağlûb olduğu halde Karamanlılar maksatlarında kısmen olsun muvaffak olmuş demektir).

İçel'in istirdadı.

(Kireli muharebesinden kurtulup kaçan Karaman-oğlu Kasım Bey'in içel havalisine yeniden hâkim olması Gedik-Ahmed'in ikinci bir Kilikya seferine sebep olmuştur: Büyük bir ordu başında hareket eden Gedik-Ahmed Paşa Silifke vesair içel kalelerini istirdada muvaffak olmuşsa da Karaman-oğlu Kasım Bey'i ele geçirememiş ve Kasım Bey bundan sonra da faaliyetine devam etmiştir).

Uzun-Hasan gailisinin zuhuru üzerine İshak Paşa'nın azliyle Vezâret-i Uzmâ makamına ikinci defa olarak Mahmud Paşa'nın tâyini.

(Bu Mahmud Paşa'nın ilk sadâreti İstanbul'un fethinden itibaren on üç sene sürmüştür: 1453=857 vukuâtı içinde "1 Haziran = 23 Cumâda-l-ûlâ" fıkralarının dördüncüsüne ve 1466=871 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Bir Rum yahut Hırvat dönmesi olmakla beraber Türklere karşı Gedik-Ahmed ve Rum-Mehmet gibi şiddet göstermiyen ve hattâ itidaliyle mâruf olan Mahmud Paşa birinci sadâretinden sonra Gelibolu valiliği ile Deryâ Kapdanlığında bulunmuş ve Akkoyunlu gailisi çıkınca tecrube ve iktidarından dolayı ikinci defa olarak iş başına getirilmiştir).

Topkapı sarayının inşâsı.

(Topkapı sarayına o zaman "Yeni-Saray" denilmiştir: Bu tesmiyenin sebebi, daha evvel şimdiki Üniversite binâsının yerinde yapılmış olan ilk saraya nisbetle bu ikincisinin yeniliğidir; "Eski-Saray" denilen o ilk saray için 1454 = 858 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Yeni Saray'a "Top-kapu" isminin tatbiki Lâle devrinden itibaren: O devrin meşhur padişahı Üçüncü Ahmed, bu saray sûrunun deniz tarafında toplanla mücehhez olduğu için "Top kapusu" denilen bir kapının yanında ve sahil boyunda büyük bir yalı yaptırmış, ilkönce yalnız bu yahya "Top-kapu sarayı" denilmiş ve ondan sonra da bu isim tekmiil Yeni-Saray'a teşmil edilmiştir. "Vak'a-i-Hayriyye"den itibaren Eski-Saray'ın askerî daire ittihâzı artık "Yeni" ve "Eski" sıfatlariyle saray tefrikine hâcet bırakmamıştır. On dokuzuncu asırda Padişahların Dolmabahçe'ye geçmelerinden itibaren de bilhassa Avrupalılar Yeni-Saray'a "Vieux-Sérail = Eski-Saray" demiye başlamışlardır. — Muhtelif binâlardan mürekkep olan Topkapı sarayı tabii muhtelif tarihlerde tedricen inşâ edilmiştir. Fatih devrindeki inşâatın tarihleri tamamıyla belli değildir: Bizim burada 1472 = 877 senesini esas ittihâz edişimiz, kat'i olarak mâlûm olan yegâne tarihin bundan ibaret olmasındandır: Fatih devrinde yapılmış olan "Çinili-Köşk"ün kitâbesinde bu tarih mevcut olduğu gibi, Fatih'in şair veziri Veliyyüddin-zâde Ahmed Paşa da:

Bünyâd-ı sârâyine budur ahsen-i târîh
Kim îde mubârek tapunâ Hayy-ü-Tüvânâ

beytinin ikinci mısraında “Ebced” hesabıyla işte bu tarihi göstermektedir. Bununla beraber muhtelif menbâlarda Yeni-Saray’ın inşâsına 866 = 1461, 872 = 1467 ve 873 = 1468 gibi tarihler gösterilir: Muhtelif inşâât itibariyle bunların da doğru olmak ihtimali vardır. Hattâ bundan dolayı “Târih-i Osmanî Encümeni” mecmuasında “Topkapu Sarây-ı Hümâyûnu” başlıklı bir etüf neşreden Abdurrahman Şeref Bey merhum, Fatih devrindeki inşâât için 870 = 1465 den 880 = 1475 tarihine kadar on senelik bir devir kabul etmektedir: Bu devirde muhtelif binâlar yapılmıştır; bunlardan yalnız “Çinili-Köşk”ün inşâ tarihi kat’i olarak gerek Ayasofya tarafındaki “Bâb-ı Hümâyûn” kitâbesine, gerek bâzı menbâlardaki kayde göre 883 = 1478 senesidir. — Fatih’in hangi tarihten itibaren Eski-Saray’dan Yeni-Saray’a naklettiği kat’iyyetle belli değildir: Hayatını er meydanlarında geçiren bu büyük asker İstanbul’a vakit bulabildikçe gelmiş ve her halde hem eski, hem yeni saraylar kendisiyle maiyyetine meskenlik etmiştir).

1473 = 878

11 Ağustos = 16 Rebî’ül-evvel, Çarşamba: Otluk-beli zaferi.

(Bu kadar mühim bir muharebenin bile tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ sene itibariyle 1472 = 877 rivayetine tesadüf edilirse de doğru değildir; hattâ bâzı İran menbâlarında 876 = 1471 tarihine bile tesadüf edilir! Ay ve gün tarihlerinde ise Osmanlı menbâları 1 Rebî’ül-evvel = 27 Temmuz Salı, 6 Rebî’ül-evvel = 1 Ağustos Pazar, 16 Rebî’ül-evvel = 11 Ağustos Çarşamba ve 19 Rebî’ül-evvel = 14 Ağustos Cumartesi rivayetlerini gösterir: Bunların içinde en doğrusu 16 Rebî’ül-evvel = 11 Ağustos Çarşamba tarihidir. Feridun Bey “Münşeât”ında Fatih’e ait gösterilen vesikaların birinde bu muharebenin Rebî’ül-evvel ortalarında vukua geldiğinden bahsedilmesi ve Osmanlı menbâlarında Uzun-Hasan’ın uğurlu gün saydığı Çarşamba günü mağlûb edilmiş olmasının tuhaf bir tesadüf gibi gösterilmesi hep bu tarihi teyid eden delillerdir: Fazla olarak Fatih’in Topkapu sarayında bulunup Reşid Rahmetî tarafından neşredilen Uygur yazılı bir yarlığında da bu tarih vardır. Son zamanlarda da “La Perse au XVe siècle entre la Turquie et Venise” ismiyle neşrettiği bir broşürde Uzun-Hasan’ın hayatını tetkik eden “V. Minorsky” 12 Ağustos = 17 Rebî’ül-evvel tarihini esas ittihaz etmişse de o gün bir Çarşamba’ya değil, bir Perşembe’ye tesadüf ettiği ve Osmanlı menbâlarında ise umumiyetle Çarşamba gününden bahsedildiği için 11 Ağustos = 16 Rebî’ül-evvel tarihi daha doğrudur. — Fatih Sultan Mehmet İstanbul’dan 1473 = 877 senesi Mart = Şevvâl ayında hareket etmiştir: 878 = 1473 baharında hareket etmiş olduğu hakkında da bir rivayet varsa da Hicretin 878 senesinin birinci ayı olan Muharrem, Milâdın 1473 senesi Haziran ayına tesadüf etmekte olduğu için birinci rivayetin daha doğru olması lâzımgelir: Mart ayından Ağustos ayına kadar geçen zaman Rumeli ve Anadolu ordularının tahşidi, hazırlıkların ikmali ve şarka doğru yol müddeti gibi şeylerle geçmiş olabilir. — 1472 = 877 vukuâtının ikinci fıkrasında gördüğümüz gibi Uzun-Hasan bu sırada Osmanlılara karşı Venedikliler vesair bâzı Hıristiyan devletleriyle

ittifak ve elbirliği etmiş ve onlar da donanmalarıyla deniz harekâtına çıkmış oldukları için Fatih'in Anadolu seferine giderken İstanbul muhafazasına büyük bir ehemmiyet vererek bir takım tedbirler ittihâz ettiği rivayet edilir: Mese-lâ bir Macar rivayetine göre İstanbul sârunun üç kapısından başka bütün kapıları örülmüş ve deniz tarafında da hem Halic'in ağzına, hem Boğaz medhaline muazzam bir zincir gerilmiştir. — Fatih'in sefere çıkarken saltanat kaymakamlığını küçük oğlu Cem-Sultan'a tevdi ettiği ve şehzâdenin de İstanbul ve yahut Edirne'de oturduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır: 1459 = 864 tarihinde doğmuş olan Cem-Sultan bu sırada 14 yaşlarındadır; en büyük kardeşi olan Amasya valisi şehzâde Bâyezid'le ondan küçük ve Cem'den büyük olan diğer kardeşi Karaman valisi Mustafa vilâyet askerleriyle Anadolu'da babalarının maiyyetine iltihak etmişlerdir. — Osmanlı ordusunun bu seferdeki mevcudu hakkında yüz binden iki yüz bine kadar muhtelif rivayetler vardır. — Akıncı olarak önden gönderilen Mihai-oğlu Ali Bey Tokad'ın intikamını almak üzere Akkoyunlular idaresindeki Kemah'ı yağma ve tahrib etmiştir: Tokat meselesi için 1472 = 877 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Bu sırada Vezir-i a'zam Mahmud Paşa ile Rumeli Beylerbeyi Hâs-Murad Paşa ileri hareketine memur edilmiştir: Hâs-Murad Paşa bu hareket esnasında Fırat nehrini geçip Uzun-Hasan ordusuna doğru pervâsızca ilerleyince gerisindeki pusu kuvvetleriyle ilerisindeki ordu kuvveti arasında kalıp mağlûp ve maktul düşmüş, bu mağlûbiyet üzerine Turhan-oğlu Ömer Bey, Rumeli Defterdarı Ahmed-Çelebi, Aydın-Bey oğlu Hacı Bey ve Fenâri-zâde Ahmed Paşa gibi bir çok Osmanlı ümerâsı esir olarak mühimleri Uzun-Hasan ordugâhına ve mütebâkisi de Bayburd kalesine sevk edilmiştir; on iki bin askerin hayatına mal olduğu rivayet edilen çılginca hareketiyle bu hezimete sebebiyet veren ve bu ihtiyatsızlığını kendi hayatıyla ödeyen Rumeli Beylerbeyi Hâs-Murad Paşa'nın Rum dönmelerinden ve hattâ Bizans'ın Paleoloğos hanedanından olduğu rivayet edilir. — Akkoyunluların bu zaferi Osmanlı menbâlarında Otluk-beli muharebesinden yedi gün evvel gösterildiğine göre 1473 = 878 senesi Rebî'ül-evvel ayının 9 uncu ve Ağustos ayının 4 üncü Çarşamba günü vukua gelmiş olması lâzımgelir: Zaten Fatih'in yukarda bahsettiğimiz yarlığında da bu tarih vardır. — Fatih Sultan Mehmet'le Uzun-Hasan arasındaki asıl büyük muharebe Otluk-beli yahut Baş-kend mevkiinde vukua gelmiştir: Bu mevki, Erzurum vilâyetinin Tercan ovasında ve "Üç-ağızlı" denilen yer civarındadır. — Otluk-beli muharebesinde Fatih Osmanlı ordusunun merkezinde bulunuyor, sağ cenaha sonradan "İkinci Bâyezid" ismiyle Osmanlı tahtına çıkacak olan şehzâde Bâyezid ve sol cenaha da Karaman valisi olan küçük kardeşi şehzâde Mustafa kumanda ediyordu: Şehzâde Bâyezid'in maiyyetinde Gedik-Ahmed Paşa, şehzâde Mustafa'nın maiyyetinde de Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa vardı. Karşı tarafta merkeze bizzat Uzun-Hasan kumanda ederek Fatih'le karşı karşıya bulunuyor, sağ cenahında küçük oğlu Zeynel Bey ve sol cenahına da büyük oğlu Uğurlu-Mehmet Bey kumanda ediyordu: Bu suretle Osmanlı sağ cenahındaki şehzâde Bâyezid Akkoyunlu sol cenahındaki Uğurlu-Mehmet Bey'le ve Osmanlı sol cenahındaki şehzâde Mustafa da Akkoyunluların sağ cenahındaki Zeynel Bey'le karşılaşmış demekti. Uzun-Hasan'ın maiyyetinde en mühim Türkmen beylerinden bazıları da vardı. — Umumiyetle Oğuz Türklüğü ve bilhassa Anadolu Türklüğü için acı bir matem

günü olan bu büyük savaş gününde iki Türk devleti, iki Türk hükümdarı ve iki Türk ordusu devlet mefhumunun tabii ve zaruri bir neticesi olarak karşılaşmış demektir. Uzun-Hasan'ın maksadı Fatih'i mağlûp edip Osmanlı ölkesini zapt ederek İstanbul'a yerleşmek arzusuyla izâh edilir; hattâ Akkoyunluların Osmanlıları "çıtak" diye tahkir edip yalnız kendilerini hakikî Türk saydıkları ve netice itibarıyla bu harbi Türklüğün Çıtıklıkla mücadelesi telâkki ettikleri rivayet edilir. Bununla beraber Türk tarihinin bu acıklı muharebesini Akkoyunlu padişahı Uzun-Hasan değil, Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet kazanmıştır: Harbin kazanılmasında en büyük âmil, Osmanlıların silâh üstünlüğüdür. — Akkoyunlu ordusunun sağ cenahına kumanda eden Uzun-Hasan oğlu Zeynel Bey Osmanlı Azebleri tarafından şehid edilmiş ve Azeb-ağası Mahmud Ağa bu kahraman Türkmen prensinin başını keserek şehzâde Mustafa'ya ve o da Fatih'e takdim etmiştir. Eski Osmanlı ordusunda üç türlü Azeb vardır: Hicretin dokuzuncu ve Milâdın On beşinci asrından itibaren bu ismi taşıyan ve bundan evvel 1421 = 824 vukuâtının ikinci Murad devrine müsâdîf üçüncü fıkrasında görüldüğü gibi Osmanlı müverrihlerinin haksız olarak "Düzmece" dedikleri "Mustafa-Çelebi" tarafından tesis edilmiş olan bu asker ocağı Tersâne Azebleri, Yaya Azebleri ve Kale Azebleri sınıflarına ayrılır. "Tersâne halkı" denilen Bahriye Azebleriyle bâzı kalelerin muhafazasında kullanılan Kale Azebleri daimî olmakla beraber, hafif bir Okçu sınıfı teşkil eden Yaya Azebleri sefer açıldıkça ihtiyaç nisbetinde toplanıp seferden sonra dağılır: Bunlar umumiyetle Türk ırkındandır. Azeb sınıflarının en kalabalığı Yaya Azeblidir. En az mevcudlusu da Tersâne Azebleri denilen sınıftır: "Ayn-i Ali" nin "Risâle-i Vazife-hârân" ismindeki eserinde bunların Birinci Ahmed devrinde ve H. XI=M. XVII nci asır başlarındaki mevcudu 2364 kişiden ibaret gösterilir. Yaya Azebleri muharebelerde saff-ı-harbin en önünde yer alarak düşman üzerine ok yaylımı açmakla mükelleftir: Yâni en tehlikeli vazife bunlara verilir. Otluk-beli muharebesinde Azeb mîkdarı otuz bin kadardır: Uzun-Hasan'ın küçük oğlu Zeynel Bey işte bunların ok yaylımlarında vurulduktan sonra Azeb-ağası Mahmud Ağa tarafından başı kesilmiştir. — Uzun-Hasan Otluk-beli muharebesini kaybettikten sonra paytahtı olan Tebriz'e çekilmiştir: Evvelce de gördüğümüz gibi Uzun-Hasan'ın devleti Şarkî-Anadolu, Azerbaycan, İran ve Irak ölkelerinden mürekkep ve muazzam bir imparatorluk; bu Oğuz Türk imparatorluğuna «Bayındırıyye» yahut «Akkoyunlu» devleti denilir. Akkoyunlular, Karakoyunluların tarihi rakipleridir: Timur istilâsında Karakoyunlular Osmanlı tarafını iltizam etmişler, Akkoyunlular Timur'a iltihak etmişlerdir. Uzun-Hasan bu tarihten bir müddet evvel Karakoyunlu devletini ortadan kaldırmış, fakat nihayet Otluk-beli muharebesi de Osmanlılarla Akkoyunlular arasındaki tarihi husumeti tasfiye ettiği için Akkoyunlu devleti ondan sonra artık belini doğrultamamış ve bilhassa Uzun-Hasan'ın ölümünden sonra inkıza doğru gitmiştir. — Fatih Otluk-beli muharebesinden sonra Akkoyunlu ordusunu tâkib etmemiştir: Bu muharebe bir fütuhât harbi değildir; bütün mesele, Şark'daki en kuvvetli düşmanın zararsız bir hale getirilmesidir ve bu maksat da temin edilmiştir. Onun için Fatih harp meydanında üç gün kaldıktan sonra İstanbul'a avdet etmiştir. — Düşmanın tâkib edilmemesinde Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın âmil olduğu rivayet edilir: Bâzı Osmanlı menbâlarında bunun

sebebi islâmî duyularla izâh edilmekteyse de bu mühim nokta ayrıca tetkik edilmelidir: Aşağıda bu sene vukuâtının son fıkrasına da bakınız. — Akkoyunlu âlimleriyle san'atkârlarından Osmanlılara esir olanlara Fatih hürmet ve riâyet göstermiş ve bunlardan Kadı Mahmud'la münşî Seyyid-Mehmed ve saire gibi bâzı kıymetli adamları İstanbul'a gönderip kendi hizmetine almıştır. — Osmanlı ordusunun avdetinde Akkoyunlulara tâbi olan "Şebin-Karahisar/Şarkî-Karahisar" 24 Ağustos = 29 Rebi'ül-evvel Çarşamba günü teslim suretiyle işgal edilmiş ve bu suretle harbtan evvel Niksar'a kadar uzayan Akkoyunlu hududu harbtan sonra buralara kadar gerilemiştir. — Otluk-beli zaferinin en mühim neticelerinden biri de Osmanlılar aleyhine kurulan Şark - Garp müslüman ve hristiyan ittifakının en şiddetli darbeye sarsılmış ve Garb'ın artık Şark'a istinad edemeyecek bir hale getirilmiş olmasıdır: Onun için bu zafer hakikatte yalnız Akkoyunlulara karşı değil, belki bütün müttefiklere karşı kazanılmış ve Otluk-beli'nde Akkoyunlularla beraber Venedikliler ve diğer hristiyan devletler de mağlûb edilmiş demektir: Evvelce de gördüğümüz gibi Venedikliler Uzun-Hasan'a dört kalyonla toplar ve topçular göndermişlerse de bunların Otluk-beli muharebesine yetiştirilemediği rivayet edilir; muharebeden sonra gerek Venedik, gerek Papalık ve Napoli elçileri ertesi sene için yeniden yardım temin etmek üzere Uzun-Hasan tarafından memleketlerine iade edilmişlerdir; fakat Akkoyunlu devleti en şiddetli darbeyi yemiş olduğu için artık belini doğrultamamıştır: Bu ittifaklarla elçiler için 1472 = 877 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. İşte bütün bunlardan dolayı Fatih'in Otluk-beli zaferinden çok memnun olduğu için kırk bin erkek ve kadın esir âzâd ettiği rivayet edilir. — Osmanlı menbâlarında Uzun-Hasan'ın ismi "Hasan-ı Tavil" ve "Hasan-ı Dirâz" şekillerine de sokulmuştur: Bunların her ikisi de Uzun-Hasan" mânâsına gelir).

Osmanlılara karşı Akkoyunlular ve Karaman-oğullarıyla ittifak etmiş olan Hristiyan müttefikler donanmasının Adalar denizindeki taarruzları.

(Evvelce de gördüğümüz gibi bu donanma Venedik cumhuriyetiyle Papalık makamının, Napoli, Aragon ve Kıbrıs krallıklarıyla Rodos Şövalyelerinin verdikleri gemilerden mürekkeptir ve Venedikli Pietro Mocenigo'nun kumandasındadır: Bir taraftan Anadolu'da Otluk-beli muharebesi olurken bir taraftan da bu müttefikler donanması taarruza başlayarak Antalya, İzmir ve Midilli limanlarını yağma ve tahrib etmiştir; bilhassa İzmir'de câmililerle beraber kilseler bile yıkılıp yakılmış, müslümanlarla beraber hristiyanlar da kılıçtan geçirilmiş, câmilere iltica eden müslüman kadınları en feci taarruz ve tecâvuzlara uğramış, velhasıl irtikâb edilmiyen vahşet ve rezalet kalmamıştır: Bu şeni vahşetlerde din nâmına hareket eden Papalık kuvvetlerinin önayak olması bu müessesenin tarihinden hiç bir zaman silinmiyecek lekelerdendir).

Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın azli.

(Fatih'in Otluk-beli muharebesinden İstanbul'a gelir gelmez Mahmud Paşa'yı derhal azlettiği rivayet edilir ve buna sebep olarak da Paşa'nın Padişahı Uzun-

Hasan'ı takib etmekten vazgeçirmiş olması gösterilir: Her halde bu mesele ayrıca tetkik edilmelidir. — Mahmud Paşa'nın azlinden sonra kendisinin imâr ettirmiş olduğu Hasköy'e nefyedildiği veyahut arzusuyla çekildiği ve bu köyün Filibe civarında "Uzunca-ova Hasköyü" olduğu rivayet edilir. — Paşa'nın bundan biraz sonraki idamı için 1474=879 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Bir rivayete göre de Mahmud Paşa idam edildiği tarihe kadar vazifesine devam etmiştir).

1474 = 879

Venediklilerle elbirliği eden Karaman-oğullarının İçel muntakasını istirdad etmeleri.

(Uzun-Hasan'la beraber Otluk-beli muharebesinde bulunduktan sonra Akkoyunlu hükümdarı payitahtına dönerken ondan ayrılıp İçel taraflarına gelen Karaman-oğulları Pîr-Ahmed ve Kasım Beylerin bundan evvelki son vaziyetleri için 1472=877 vukuâtının üçüncü ve dördüncü fıkralarına bakınız. — Amiral Pietro Mocenigo'nun kumandasında bulunan Hristiyan müttefikler donanması 1473=878 vukuâtının ikinci fıkrasında gördüğümüz İzmir vesaire fâcialarından sonra Kilikya sahillerine bir ihraç hareketi yapmış ve bu ihraç kuvvetleri Silifke kalesini muhasara altına almıştır: Venedikliler işte bu sırada zaptettikleri Silifke ile diğer bir takım kaleleri müttefikleri olan Karaman-oğlu Kasım Bey'e teslim ettikleri gibi, Pîr-Ahmed Bey de Ermenek, Minan vesair şimali İçel kalelerini işte bu fırsattan istifade ederek işgal etmiştir. Gerek Venediklilerin, gerek Akkoyunluların Karaman-oğullarını himâye etmeleri, Akkoyunlu-Venedik irtibat ve muvâsalasında Kilikya sahillerinden istifade edebilmek maksadıyla izâh edilir).

Büyük Türk riyaziyyecisi Ali-Kuşçu'nun ölümü.

(İsmi "Alâüddin.Ali ibni Muhammed"dir; babası Mehmet, Aksak-Timur'un meşhur torunu Uluğ-Beg'in Doğanca-başı'sı olduğu için kendisine "Kuşçu" denilmiştir. — Uluğ-Beg'in Semerkand'daki meşhur Rasadhânesini ikmâl ettiren bu zat olduğu gibi, Bursalı Kadı-zâde-i Râmî'nin ikmaline muvaffak olamıyarak ölmesi üzerine meşhur Zeyc'i ikmâl eden de bu büyük âlimdir. — Uluğ-Beg'in ölümünden sonra Tebriz'e gelip Uzun-Hasan'a intisab eden Ali-Kuşçu sefaretle Fatih nezdine gönderilmiş, Fatih fırsattan istifade ederek kendisini hizmetine almak istemiş, o da sefaret vazifesini ifâdan sonra geleceğini va'detmiş ve gelirken günde bin akça harcirah aldığı gibi bir hey'et tarafından istikbal edilip hürmet ve riâyette İstanbul'a getirilmiş ve Ayasofya Medresesine günde iki yüz akça ile müderris tâyin edilmiştir. — Ali-Kuşçu'nun "Risâlet-ül-Muhammediyye" ve "Risâlet-ül-Fethiyye" isimleriyle Fatih namına yazdığı riyâziyye ve hey'et kitapları Tanzimat devrine kadar Osmanlı maarifinde klâsik bir ehemmiyet almıştır. — Osmanlı riyâziyyecilerinin pîri sayılan bu büyük adamın İstanbul'a gelmesi Osmanlı hey'et ve riyâziyyesine yeni bir inkişaf vermiştir. — Ali-Kuşçu merhumun mezarı Eyüp'dedir).

Gedik-Ahmed Paşa'nın üçüncü Kilikya seferi ve İçel'in istirdadı.

(Yukarda bu sene vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz gibi Otluk-beli muharebesinden sonra Karaman-oğulları Pir-Ahmed ve Kasım Beyler memleketlerine dönüp Venediklilerin yardımıyla İçel mıntakasını istirdâd etmişlerdir: Gedik-Ahmed Paşa'nın üçüncü Kilikya seferi işte bu vaziyet üzerine açılmıştır. — Gedik-Ahmed bir takım hileler ve muharebelerle Silifke, Ermenek, Minan, Develi-Karahisar vesaire gibi mevkileri ele geçirmiş, bu sefere Karaman valisi şehzâde Mustafa da iştirâk etmiş ve nihayet Konya'ya dönen bu hasta şehzâde yolda ve Niğde civarındaki Beypazarcığı mevkiinde vefat etmiştir. Şehzâdenin ölüm haberi üzerine Konya'ya dönen Gedik-Ahmed Paşa, Mustafa-Çelebi'den sonra Kastamonu'dan Karaman valiliğine nakledilen Sultan-Cem'in lalâhına tâyin edilmiştir. — Karaman-oglu Pir-Ahmed Bey'in ailesiyle hazinesinin bulunduğu Minan kalesinin Gedik-Ahmed'e teslim oluşunu yüksek bir tepenin üstünden seyreden bu Türkmen prensinin son mukavemet ümidiyle beraber ailesinin de elden gittiğini görünce kendisini tepeden ve bir rivâyete göre de kale mazgallarından aşağı atarak intihara teşebbüs ettiği halde ölmediği rivayet edilir. — Gedik-Ahmed'in birinci ve ikinci Kilikya seferleri için 1472=877 vukuâtının birinci ve dördüncü fıkralarına bakınız).

Eski Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın idamı.

(Mahmud Paşa bir rivâyete göre 1473 = 879 senesinde Otluk-beli muharebesini müteâkıp azledildikten sonra bu tarihte idam edilmiş ve diğer bir rivâyete göre de bu tarihe kadar vazifesinde devam ettikten sonra idam olunmuştur: İdam gününde de ihtilâf vardır; meselâ bir rivâyete göre 3 Rebî'ül-evvel = 18 Temmuz Pazartesi ve diğer bir rivâyete göre 3 Rebî'ül-âhîr=17 Ağustos Çarşamba günü idam edilmiştir. 1473=879 tarihinde azledilmiş olduğu hakkındaki rivayet doğru olduğu takdirde Vezâret-i-uzmâ makamının bir müddet açık kalmış olması lâzımgelir: Bu makama Gedik-Ahmed Paşa'nın tâyini için aşağıda bu sene vukuâtının son fıkrasına bakınız. — İstanbul'daki Mahmud Paşa çarşısı, mahallesi ve câmii bu vezirin ismini taşır. — "Mahmud Paşay-ı Velî" denilen bu Paşa, İstanbul'un fethinden sonra ilk Osmanlı Vezir-i-a'zâmı olduğu gibi, devşirme ve dönme Sadr-ı-a'zamlar silsilesinin de başında gelir. — Osmanlı menbâlarında Paşa'nın idamı hakkında gösterilen başlıca sebep, kendisiyle arası açık olan Karaman valisi şehzâde Mustafa'nın vefatında matem tutmamış ve hattâ sevinç alâmetleri göstermiş olmasıdır: Rivâyete nazaran şehzâdenin ölüm haberi üzerine her kes gibi o da Fatih'e ta'ziyesini arza gelmiş, fakat rakipleriyle düşmanları bu vesileyle tekrar iş başına getirilmek ihtimalinden korktukları için aleyhinde tezvirat olmuş, evlât acısıyla yüreği yanan Fatih'e Mahmud Paşa'nın bu matemden sevinç duyduğu ve hattâ eğlenceler içinde yaşadığı arz edilmiş, bunun üzerine Fatih bir gün Paşa'nın evine birdenbire bir casus göndermiş ve bu casus da Paşa'yı siyah yerine beyaz elbiseyle satranç oynarken görüp Padişaha arz etmiş: Mahmud Paşa'nın felâketine işte bu tahkikat sebep olmuş; Fatih'in emriyle Paşa tevkif edilip Yedikule zindanına atılmış; on yedi yahut on sekiz gün zındanda kalmış ve ondan sonra da

kafası kesilerek idam edilmiş. — Diğer bir rivayete göre de yakışıklı ve çapkın bir genç olan şehzâde Mustafa Mahmud Paşa'nın karısını baştan çıkarmış ve işte bundan dolayı Paşa şehzâdeyi zehirleterek intikam aldığı için Padişah da Paşa'yı idam ettirmiştir! — Bununla beraber Paşa'nın idamında muhtelif sebepler olduğu, meselâ vaktiyle Bosna fethedildiği zaman eline geçmiş olan kralın hayatını Padişahdan müsaade almıyarak bağışladığı için muhtelif suçlarla itham edilen bu kralın sonradan ancak bir fetvâ ile idam edilebilmesine sebep olmak, Karaman seferinde Ishak Bey'in firarına meydan vermek, son defa Otluk-beli zaferi üzerine Uzun-Hasan'ın tâkib edilmesine mâni olmak vesaire gibi bir çok hareketleriyle Fatih'in gözünden düşmüş ve nihayet şehzâde Mustafa meselesi idamına vesile teşkil etmiş olduğu da rivayet edilir: Bunlar için 1463=867 vukuâtının ikinci, 1466=871 vukuâtının birinci ve 1473=878 vukuâtının gene birinci fıkralarına bakınız. — Edebiyatta «Adnî» mahlasını kullanan Mahmud Paşa'nın şairlik cephesi de vardır; meselâ şu beytinde düşman şer-rinden uğrıyacağı âkıbeti âdetâ keşfetmiş gibidir:

Rûyine hâil olan dide-i hânâbumdur

Bana düşmenlik idenler yine ahbâbumdur

Mahmud Paşa'nın haftada bir kere âlimlerle şairleri sofrasına topladığı ve öyle ziyafetlerde pilâvına altın nohutlarla hakikî nohutları karışık koydurarak her kesin kismetini kaşıdığı rivayet edilir. — Mahmud Paşa iki defa Vezir-i a'zam olmuştur: Birinci defasında 1453=857 den 1466=871 tarihine kadar on üç sene ve ikinci defasında da 1472=877 den 1473=878 tarihine kadar bir sene yahut 1474=879 tarihine kadar bir buçuk sene iş başında bulunmuş ve bu suretle iki sadâretinin mecmuû 14 sene kadar tutmuştur. Halbuki bâzı Osmanlı menbâlarında ve meselâ Osman-zâde Tâib'in "Hadikat-ül-vüzerâ" sında ilk defa on beş ve ikinci defa bir sene hesabıyla mecmuû on altı sene gösterilir: Mahmud Paşa'nın ilk sadâreti için 1453=857 vukuâtı içinde "1 Haziran=23 Cumâda-ı-ülâ" fıkralarının dördüncüsüne, ilk azli için 1466=871 vukuâtının ikinci fıkrasına, ikinci sadâreti için 1472=877 vukuâtının beşinci fıkrasına ve son defa azli için de 1473=878 vukuâtının sonuncu fıkrasına bakınız. — Paşa'nın birinci ve ikinci sadâretleri arasında 1466=871 den 1472=877 tarihine kadar süren altı senelik fâsıla Gelibolu sancak beyliği ve bu vazifeye müşterek olan donanma kumandanlığıyla geçmiş olduğu için Mahmud Paşa Osmanlı menbâlarında üçüncü yahut dördüncü "Kapdan-ı-Deryâ" sayılır: Çünkü bir rivayete göre kendisinden evvel Balta-oğlu Süleyman Bey, Hamze Paşa ve Has-Yunus Paşa bu makamda bulunmuşlardır; daha zayıf bir rivayete göre de Hamze Bey yahut Paşa bu vazifede bulunmamıştır: Halbuki Bizans menbâlarına göre Mahmud Paşa'dan evvel Hadım-İsmail Bey'le Zağanos Paşa da bu makamda bulunduğu için Mahmud Paşa altıncı Kapdandır).

İşkodra muhasarası.

(İşkodra şehri ilk defa olarak Yıldırım Bâyezid devrinde Türkler tarafından işgal edilmişse de sonradan Venediklilerin eline geçmiştir: 1392 = 794 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bir taraftan Venedik Cumhuriyetiyle olan harp

halinin devam etmekte olması ve bir taraftan da Akkoyunlularla ittifak etmiş olan bu cumhuriyetin Otluk-beli muharebesi esnasında garbî Anadolu sahillerine yaptığı taarruzlarla Karaman-oğullarına yaptığı yardımların mukabelesiz kalmaması bakımlarından açılan bu sefere Rumeli Beylerbeyi Hadım-Süleyman Paşa memur edilmiştir; bununla beraber Fatih'in bizzat hareket ettiği hakkında da bir rivayet vardır. — Venedik hâkimiyetinde bulunan İşkodra'yı Antonio Loredano isimindeki Venedikli muhâfız müdafaa etmiştir. — On üç kantarlık güllerle yağdıran muazzam Türk topları kalede gedikler açtıktan sonra umumi bir hücum olmuş, Türk askeri iki yerden kaleye girmiş, fakat şiddetli bir müdafaa ile karşılaşmış bir hayli telefât vermiş olduğu için İşkodra zaptedilememiştir. — İşkodra'nın bu muhasarası Mayıs = Muharrem ayından Ağustos = Rebî'ül-âhır ortalarına kadar üç buçuk ay sürmüş ve bu sırada Mihal-oğlu Ali Bey on beş bin atlıdan mürekkep bir akıncı kuvvetiyle Dalmaçya ve Karniol taraflarına akın ederek oraları yağma ve tahrib ettikten sonra yirmi bin esir getirmiştir).

Cem-Sultan'ın Karaman valiliğine tâyini.

(Kastamonu valiliğinde bulunan Cem-Sultan'ın 15 Şa'bân=25 Kânunuevvel Pazar günü Karaman valiliğine nakledildiği rivayet edilir. — Fatih Sultan Mehmed'in ortanca oğlu olan Karaman valisi şehzâde Mustafa-Çelebi'nin Otluk-beli muharebesinden sonra vefatı üzerine açık kalan Karaman valiliğine küçük şehzâde Cem-Sultan tâyin edilince Gedik-Ahmed Paşa da kendisine lala olmuş-tur. — Karaman eyâletinin merkezi, Selçukîlerle Karaman-oğullarının payitahtı olan Konya şehridir. — En kuvvetli rivayete göre 1459=864 senesinin 26/27 Safer=22/23 Kânunuevvel Cumartesi/Pazar gecesi doğmuş olan Sultan-Cem Karaman valiliğine tâyin edildiği zaman yaşı 15 sene 2 gündür. — Cem-Sultan 9 yaşındayken Kastamonu valiliğine tâyin edilmiş ve orada geçirdiği altı sene içinde bir taraftan da tahsil etmiştir: 1468=873 vukuâtına bakınız. — Fatih'in vefatı üzerine tahta çıkan büyük kardeşi İkinci Bâyezid'e karşı hareket ettiği tarihe kadar Cem-Sultan altı buçuk sene Konya valiliğinde bulunmuş ve bu sırada etrafına bir çok âlimlerle şairler toplamıştır).

Vezâret-i-uzmâ makamına Gedik-Ahmed Paşa'nın tâyini.

(Mahmud Paşa'nın yerine Gedik-Ahmed Paşa'nın gelmesi demek, Türk devletinin başında Türk olmıyan bir devşirmenin yerine Türk olmıyan bir devşirme gelmesi demektir: Mahmud Paşa Hırvat yahut Rum, Gedik-Ahmed Paşa Arnavut yahut Rumdur ve her ikisi de devşirme ve dönmedir; bununla beraber islâmî hislerinden dolayı halka karşı mûtedil davranan Mahmud Paşa'ya mukabil Gedik-Ahmed Anadolu Türklerine karşı bir çok zulümleriyle mâruftur: 1472 = 877 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1475 = 879

Boğdan bozgunu.

(Eflak'la beraber şimdiki Rumanya'yı teşkil eden ve Eflak'ın şimalinde bulu-

nan Boğdan'ın asıl ismi "Moldava"dır: Avrupalıların "Moldavia/Moldavie" gibi isimlerle andıkları bu Prenslığe Osmanlı Türklerinin "Boğdan" demeleri, devlet müessisi olan bir voyvodanın isminden dolayıdır; bununla beraber gene Osmanlı menbâlarında "Kara-Boğdan" tesmiyesine de tesadüf edilir: Bu terkipteki "Kara" sıfatı "tâbi" ve "mahkûm" mânâlarıyla izah edilmektedir. — 1455=859 tarihinde Türk kuvvetine karşı durulamıyacağını takdir eden Boğdan voyvodası "Petru Aaron" senede iki bin altın haraç altına girmek suretiyle tâbiyyet kabul etmiş ve o tarihten itibaren bu haraç verilmekle beraber, o voyvodanın kuvvetli bir şahsiyet olan halefi "Dördüncü Ştefan cel Mare" ordusunu tensik ederek mukavemet ve istiklâl fikirlerine kapılmıştır: Hattâ bundan dolayı son zamanlarda haraç vermemeğe veyahut haracını bizzat getirip metbûuna tâzimâtını arzetmekten imtinâ etmiye başladığı rivayet edilir. — Tıpkı Eflak gibi ötedenberi Macaristan, Lehistan ve Osmanlı imparatorluğu arasında nüfuz ve hâkimiyet mücadelesine sahne olmuş küçük bir hükûmet için müstakil yaşamak imkânı olamıyacağını hesap etmiyecek kadar hissine mağlûp olan Ştefan'a karşı sefer açılması işte bundan mütevellit gösterilir: Bununla beraber Boğdan voyvodasının Türk hâkimiyetinde bulunan Eflaklılara taarruz etmesi gibi bir takım husumet sebepleri daha vardır. Zaten Fatih için Boğdan'ın zaptı, Boğazlarla şimali Anadolu sahillerinin fethinden sonra Karadeniz hâkimiyetini tamamlamak için artık bir zaruret halini almış demektir. İşte bütün bu sebeplerden dolayı Rumeli Beylerbeyi Hadım-Süleyman Paşa Fatih'in emriyle Arnavutluk'dan Kara-Boğdan üzerine yürümüş ve hattâ bir rivayete göre 1474=879 vukuâtının beşinci fıkrasında gördüğümüz İşkodra muhasarasını işte bundan dolayı kaldırmış, fakat Süleyman Paşa'ya karşı bir meydan muharebesine girişmekten çekinen voyvoda ustalıklı bir hareketle Paşa'yı Türklerin "Ağaç-denizi" dedikleri "Roboëni/Rasboieni" ormanlarından geçirip "Berlatu/Berlad" ırmağına kadar çekerek kendi askerinden başka Macar ve Leh yardım kuvvetlerinden mürekkep elli bin kişilik bir orduyla "Vaslui" nahiyesindeki "Racova/Rakovitza" da hücumla geçmiş, ilk hamlede bozguna uğradığı halde sonradan vaziyetini düzelterip İşkodra muhasarasından gelen Osmanlı kuvvetinin yorgunluğundan, mevsimin şiddetli soğuklarından ve mevkiin bataklıklarından istifade etmiş, Süleyman Paşa kuvvetleri bozulmuş ve Paşa güçlkle esarettten kurtulmuş, Türk esirlerinin hemen hepsi kazıklanmış ve Hristiyan âleminde büyük bir sevinçle karşılanan bu zafer Tuna üzerindeki kalelerden bâzılarının da bu âsi voyvodanın eline geçmesiyle neticelenmiştir: Bu muharebe 17 Kânunusâni=9 Ramazan Salı gününe müsâdiftir; bununla beraber 7 Kânunusâni = 28 Şa'bân Cumartesi ve 10 Kânunusâni = 2 Ramazan Salı rivayetleri de vardır. — Bu vak'adan çok memnun olan Papalık makamı "Büyük Ştefan" denilen bu voyvodaya "Athleta Christi = Athlète du Christ = Hristos'un pehlivanı,, ünvanını tevcih etmiştir; bununla beraber aşağıda 1476 = 881 vukuâtının birinci fıkrasında görüleceği gibi Hristos'un Pehlivanı biraz sonra Fatih'den müthiş bir sille yemiştir. — Dördüncü Ştefan bu seferlik muharebeyi kazanmış olmakla beraber Osmanlılardan fazla telefât vermiş ve ordusu çok yıpranmıştır. — Bâzi Osmanlı menbâlarında Süleyman Paşa'nın bu hezimetini ordusunun yağma ile meşgul olduğu sırada gafil avlanmış olmasıyla izâh edilir).

1475 = 880

Şimalî Karadeniz'deki Ciniviz kolonilerinin fethi, Karadeniz'in bir Türk gölü halini alması ve Kırım Hanlığının tâbiyyeti meselesi.

(Fatih'in bir taraftan Boğdan=Moldava Prenslüğünü iki yanından sıkıştırmak ve bir taraftan da gittikçe kuvvetlenmekte olan Moskova Büyük-Prenslüğünün daha fazla genişlemesine sed çekmek için bu seferi açmış olduğundan bahsedilir. — Bu sırada Moskova tahtında çok mühim bir şahsiyet vardır: “Büyük İvan” ismiyle şöhret bulan ve “Veliki-Kniyaz” yâni “Büyük-duka” yahut “Büyük-prens” unvanını taşıyan bu Rus prensinin asıl adı “Üçüncü İvan Vasil-yeviç” dir. Çingiz hanedanının Kıpçak Hanlığına tâbi olan Moskova Prenslüğü, bilhassa o Hanlığın parçalanmasındanberi kuvvetlenmiye başlamış ve bu vaziyetten istifade etmek istiyen Üçüncü İvan artık Mongol hâkimiyetinden kurtulmayı en büyük hedef ittihâz etmiştir. Bu tarihten ancak beş sene sonra o maksadında muvaffak olan Moskova prensi bu sırada ölkesini şimale ve garba doğru genişletmekle meşguldür. Üçüncü İvan'ın siyasi fikirlerinde bilhassa karısının büyük bir tesiri olduğundan bahsedilir: Bizans imparatorluğunun son saltanat hanedanı olan “Paleoloğos” sülâlesine mensub olan bu prenses son imparator Onbirinci Konstantinos Paleoloğos'us kardeşlerinden Thomas'ın kızıdır; 1460=864 vukuâtında gördüğümüz gibi, Fatih Sultan Mehmet cenubi Mora despotluklarını fethettiği zaman oranın despotlarından olan bu Thomas Paleoloğos bir Venedik gemisiyle İtalya'ya kaçıp Papalık makamına iltica etmiştir: Prens Thomas Roma'da ölmüş ve “Sophia” ismindeki kızı Papa'nın himâyesinde kalmıştır; Papa “İkinci Paul” ün bu kızı Türklere karşı rol oynayabilecek birisiyle evlendirmek istediği rivayet edilir: İşte bundan dolayı aslen Rum olan Kardinal “Bessarion” Papa'ya Moskova Prensi Üçüncü İvan'ı tavsiye etmiş, Prese elçiler gönderilmiş, İvan memnuniyetle kabul etmiş ve nihayet Papalık tarafından çekizlenen Bizans prensesi mühim bir maiyyetle Moskova'ya gönderilmiştir; bu münasebetle Yunanistan'dan, İstanbul'dan ve Roma'dan bir çok Rum ve İtalyan âlimleriyle san'atkârları, asilzâdeleriyle siyaset adamları Moskova'ya gitmiş ve işte bu suretle Üçüncü İvan'la prenses Sophia'nın düğün tarihi olan 1472=877 senesinden itibaren Rus paytahtı Bizans ve İtalyan kültürlerinin yeni bir merkezi olmağa başlamıştır. Rusya'nın teşekkül tarihinde bu düğün mühim bir dönüm noktasıdır: Bir taraftan prenses prene Mongol hâkimiyeti aleyhine telkinatta bulunurken, bir taraftan da Avrupa devletleriyle elçiler teâtî edilmiş ve hattâ Üçüncü İvan aynı zamanda Akkoyunlu hükümdarı ve Fatih'in şarkta en büyük düşmanı olan Uzun-Hasan'la da münasebette bulunmuştur; fazla olarak Moskova prensi Bizans prensesiyle izdivacından itibaren artık kendisini Şarkî-Roma'nın meşrû vârisi farzetmiye başlamış, iki başlı bir kartal şeklindeki Bizans armasını benimsemiş, Moskova'yı Ortodoksluğun yeni merkezi haline getirmek istemiş ve hattâ bu fikirler Çarlık devrinin sonuna kadar Rus diplomasisinde bir an'ane halini alıp asırlarca devam etmiştir. Dünya siyasetini ve bilhassa siyaset âleminin Türkiye aleyhindeki ter-tibâtını çok büyük bir dikkatle tâkib eden Fatih gibi bir şahsiyet için böyle bir vaziyete karşı icab eden tedbirlerin ihmali tabii kabil değildir. — İstanbul'un

fethi üzerine Paleoloğos hanedanı yüzünden iki verâset meselesi çıktığından bahsedilir: Bu iki iddiânın her ikisi de yukarda bahsi geçen Bizans prenslerinden Thomas Paleoloğos'un çocuklarına aittir: Bunlardan biri kocasına böyle bir fikir veren prenses Sophia'ya ve biri de Şarki-Roma imparatorluğu üzerindeki mevhum hukukunu sonraları Fransa kralı Sekizinci Charles'e parayla satmış olduğundan bahsedilen Thomas oğlu Andria'ya aittir! Andria'nın bu hukuk alışverişi için 1460=864 vukuâtına ve Sekizinci Charles'in ikinci Bâyezid devrinde girişmek istediği teşebbüsler için de 1494=899 vukuâtına bakınız. Birbirini nakzeden ve aynı bir mevhum hakkın iki kardeş tarafından iki muhtelif devlete devredilmesinden dolayı ortaya çıkan bu iki iddiânın Fransa'ya isnad edilen safsatanın bilhassa coğrafi vaziyeti itibariyle ikinci Bâyezid için hiç bir kıymet ve ehemmiyeti olmayacaksa da, ölkesini mütemâdiyen genişletip ordusunu yeni silâhlarla kuvvetlendirmekte olan Moskova Büyük-Prensinin verâset dâvâsı Fatih için günün birinde ciddi bir gaile şeklini alabilecek mühim bir vaziyet demektir: Şimalî Karadeniz sahillerinin fethi ve Kırım Hanlığının himâye altına alınması her şeyden evvel işte bu vaziyetle alâkadardır; fazla olarak Boğdan Beyliği bu fütuhât üzerine hem şimalden, hem cenuptan tehdid edilebileceği gibi, cenup ve garp sahillerinden sonra şimal sahilleri de işgal edilmek suretiyle Karadeniz bir Türk gölü haline gelecektir. — Vezir-i-a'zam Gedik-Ahmed Paşa'nın memur olduğu bu sefer onun askeri bir muzafferiyyeti olmaktan ziyade Fatih'in siyasi bir muvaffakiyyeti demektir: Çünkü Kefe vesaire gibi Ciniviz kalelerinin teslimi Gedik-Ahmed'in bu sefere çıkmasından evvel temin edilmiştir. — Bu meşhur seferde Gedik-Ahmed Paşa kumandasında üç yüz gemiden mürekkep bir donanma 1 Haziran=26 Muharrem Perşembe günü Cinivizlerin şimalî Karadeniz sahilinde en mühim müstemlekesi olan Kefe önlerine asker çıkarmış, yardımcı Tatar kuvvetleriyle beraber kale muhasara edilmiş, fakat üç gün mukavemetten sonra Fatih'in bu seferden evvel elde etmiş olduğu "Squerciafico" isminde bir Cinivizle şehirdeki Tatarlarla Ermenilerin Cinivizlere ihanetleri üzerine Kefe teslim edilverince Azak vesair Ciniviz kaleleri artık mukavemetsiz teslim olmuş ve nihayet "Mankup/Menkup" kalesi de âñî bir hareket üzerine teslim alınmıştır. — Şimalî Karadeniz sahillerini Osmanlı hâkimiyetine sokan ve Fatih'in siyasi tedbirleriyle evvelden temin edilmiş olan bu sür'atli ve kolay muvaffakiyet, 1461=865 tarihinde cenubî Karadeniz sahillerinin işgaliyle neticelenen şimalî Anadolu seferindeki harekâtın ikinci safhası sayılabilir: İstanbul'un fethinden itibaren Boğazların hâkimiyeti tamamlandıktan sonra cenubî ve şimalî Karadeniz sahillerinin de işgali bu denizin artık bir Türk gölü haline gelmesiyle neticelenmiş demektir. Karadeniz'de henüz Osmanlı hâkimiyetine girmemiş sahillere pek fazla değildir: Hatta Osmanlı menbâlarına göre bu seferde "Çerkesistan'a kadar" şimalişarki sahilleri de işgal edilmiştir: Bundan maksat "Anapa" ya kadar olan sahil boyunun işgalidir; bu vaziyete göre henüz ele geçmemiş olan yerler, cenubî Kafkas ve Boğdan sahillerinden ibaret demektir. — Karadeniz'in şimalindeki Ciniviz müstemlekelerinin fethi Kırım Hanlığının şiddetli bir saltanat buhraniyle karşılaşır: Klâsik rivayete göre Kırım hanı Hacı-Giray'ın vefatı üzerine on iki oğlu arasında başlıyan saltanat kavgaları içinde bir aralık tahta çıktıktan sonra kardeşi Ahmed-Giray'a mağlûb olarak Cinivizlerin Kefe kolonisine iltica etmiş

olan Mengli/Benli-Giray bu seferki Osmanlı istilâsında esir olarak İstanbul'a sevk edilmiştir : Ahmed-Giray'a karşı Kırımlılar işte bu Mengli-Giray'ı Fatih'den istedikleri için bu prens Osmanlı hâkimiyeti altında olmak şartıyla Kırım Hanlığına tâyin edilmiş ve rivayete nazaran kendisine tuğ ve sancak verilerek bir miktar askerle memleketine gönderilmiştir. — Kırım Hanlığı kuvvetli bir rivayete nazaran işte bu tarihten itibaren Osmanlı hâkimiyet ve himâyesi altında istiklâlsiz bir krallık şeklini almış ve saltanat mücadelelerinden dolayı anarşi içinde kalan bu memleket bir taraftan Rusların, bir taraftan da Cinivizlerin tahakkümleri altında yıkılıp gitmekten kurtulmuştur: Her halde bu Hanlık o tarihten itibaren daha üç asır yaşayabilmesini sırf Osmanlı himâyesine medyundur. — Mengli-Giray'ın Fatih tarafından Kırım Hanlığına tâyinini 1478=883 ve 1485=890 tarihlerine müsâdif gösteren rivayetler de vardır, fakat son tetkiklere göre bütün bu klâsik rivayetler çok yanlışdır; bu tetkiklerden çıkan neticeler şöyle sıralanabilir : 1 — Sahil boylarındaki Ciniviz kolonilerini zaptetmek isteyen eski Kırım hanı Hacı-Giray muhasara âletlerinden mahrum olduğu için Fatih'le ittifak etmiş ve hattâ 1454=858 senesi Temmuz=Receb ayında Osmanlı donanmasıyla Kırım ordusu Kefe'yi muhasara edip Cinivizleri haraca bağlamışlardır; 2 — O tarihten itibaren âkibetlerini anlıyan Cinivizler muhâcerete başladıkları için bu koloniler gittikçe zayıflamıştır; 3 — Hacı-Giray'ın ölümünden sonra oğullarının saltanat mücadelesinde Mengli-Giray iki defa Hanlık tahtına çıkmış ve ikinci hanlığında çıkan karışıklıklar üzerine Kefe Cinivizlerine iltica etmişse de zındana atılmıştır; 4 — İşte bu vaziyet üzerine Osmanlılar Kırım'a dâvet edilip Ciniviz kolonileri zaptedilmiş ve Kefe zındanından tahtına avdet eden Mengli-Giray da bu 1475 = 880 tarihinden itibaren Osmanlı himâyesine girmiştir; 5 — Bir sene sonra tahtından indirilen Mengli-Giray İstanbul'a gidip iki sene kadar kalmış ve nihayet Kırım beylerinin ricası üzerine 1478=883 tarihinde Fâtih tarafından tekrar Kırım hanlığına tâyin edilmiştir: Klâsik rivayette işte bu 1478=883 vukuatıyla bundan evvelki 1475 = 880 vukuâtı birbirine karıştırılmıştır. Mengli-Giray'ın Topkapu sarayında bulunup son zamanlarda neşredilen bâzı arızaları da bu notları teyid etmektedir).

1476 = 881

Fatih'in Boğdan zaferi.

(Osmanlı haraçgüzarlığından silkinip kurtulmak için Fatih'in iradesine karşı cephe almış olan Moldava=Boğdan/Kara-Boğdan voyvodası "Dördüncü Ştefan cel Mare"nin tedibine gönderilmiş olan Rumeli Beylerbeyi Hadım-Süleyman Paşa kuvvetlerini bozarak Papalık makamından "Athleta Christi=Hristos'un pehlivanı" şeklinde bir ünvan alması Fatih'in cezasız bırakacağı bir cür'et değildir: 1475 = 879 vukuâtına da bakınız. — Bilhassa yukarıki fıkrada gördüğümüz şimalî Karadeniz fütuhâtı Boğdan'ın şimalden ve cenupen tazyikine imkân verdiği için Fatih Sultan Mehmet ordusunun başında Tuna'yı geçerek Boğdan'a girerken 300 gemiden mürekkep donanması da Besarabya sahillerini işgal ederek Akkerman'ı zaptettikten sonra Tuna ağızlarına hâkim olmuştur.

Fatih'in Ştefan'la muharebesi 26 Temmuz = 3 Rebi'ül-âhir Cuma gününe mü-sâdiftir : O gün Ştefan'ın ordusuyla tahassun ettiği " Roboñni/Rasboieni=A-ğaçdenizi" ormanlarına kadar ilerliyen ve askerın en önünde onlara örnek ola-rak ormanların içine atılan Fatih Sultan Mehmet nihayet "Valea-Alba=Ak-dere" mevkiinde şiddetli bir muharebeden sonra Boğdan ordusunu tamamiyle mağlûb etmiş ve atından devrilen âsi voyvoda bin müşkilâtla kaçıp canını kur-tarabilmiştir. — Bu seferde Eflak Beyi Radul da padişahın maiyyetinde bulun-muştur; hattâ Kırım Hanının da iştirâkı hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir. — Bu muzafferiyet üzerine bütün Boğdan'ın kat'i surette fetih ve iş-gali mümkün olduğu halde öyle bir imkândan istifade edilmiyerek düşmanın mağlûbiyetiyle iktifa edilip geri dönülmesi Türk ordusunda vebâ çıkmış olma-sındandır. Bâzı muahhar Garp menbâlarında hastalık yüzünden olan bu zarurî avdetin bir ric'at şeklinde gösterilmesi kat'iyen doğru değildir : Düşman or-dusu tamamiyle bozulup yere serildikten sonra Türk ordusu avdet etmiştir).

Macar kralının Semendire muhasarası ve Türklere karşı yaptır-dığı üç ahşap kalenin yıkılması.

(Macar kralı ve meşhur F nyadi Janos'un oğlu Mathias Korvin Türklere karşı gerek Macar hududunuz gerek Belgrad'ın emniyetini temin için Morava'nın Tuna'ya karıştığı nokt* karşısında üç ahşap kale kurduğu gibi Türklerin şarktan ve garptan Belgrad'ı tehdid eden iki mühim kalesine karşı da taarru-za geçmiştir : Bu iki Türk kalesinin biri Belgrad'ın garbında ve Sava nehri üzerinde bulunan "Sabacz/Schabatz = Bögür-delen" istihkâmı ve biri de gene Belgrad'ın biraz cenubuşarkisinde bulunan ve Sırbistan krallığının ilhakına kadar payitahtı olan "Semederevo = Semendire" kalesidir; bunların birincisi 1470 = 875 yahut 1471 = 876 tarihinde Fatih'in emriyle birdenbire sevkedilen yirmi bin asker tarafından Macarların taarruzlarına rağmen büyük bir sür'atle inşâ edilmiş bir Türk eseridir: Son zamanlarda Türk ordusunun muhtelif cep-helerindeki meşguliyetinden istifade eden Macar kralı işte bu Bögür-delen ka-lesini işgal ettikten başka Semendire'yi de muhasara etmiştir : Bögür-delen'in istirdadı için 1521 = 927 vukuâtı içinde "7 Temmuz = 1 Şa'bân, Pazar" fıkra-sına bakınız, Macar kralını Semendire muhasarasından vazgeçirmek için Fa-tih Dalmaçya ve Hırvatistan taraflarına akıncılar gönderip kralın Napoli'den getirilmekte olan nişanlısı prenses Beatrix'in geçeceği yolları yağma ve tahrib ettirip kan ve ateş içinde bıraktırmış, prenses yangınlar ve harâbeler içinden bin türlü korkular ve tehlikeler içinde geçebilmiş ve mevsimin şiddetli soğuk-larına rağmen buz tutan Tuna'nın üstünden geçerek karşı yakaya saldıran Türk akıncıları Macar kralının ahşap kalelerini kâmilten yakmışlardır).

Rumeli müslümanlarının beş vakit namaz kılmaları hakkında bir irade neşri.

(Fatih'in böyle bir irade neşretmekle henüz ihtidâ etmiş, fakat islâmiyyete tamamiyle ısınmamış olan Rumeli unsurlarını müslümanlaştırmak istediği ri-vayet edilir; muhtelif tarihlerde Türkçeden başka dil konuşulmasını men'et-mek için neşredilen bâzı fetvâlar da işte bu Türkçeleştirme ve müslümanlaş-tırma tedbirlerindendir).

1477 = 882

Arnavut Vezir-i-a'zam Gedik-Ahmed Paşa'nın Arnavutluk seferine gitmekten imtinâ etmesinden dolayı azil ve hapsi.

(Arnavutluğun en mühim merkezlerinden olan İşkodra şehri bu sırada Venediklilerin elindedir: Bir taraftan Osmanlı - Venedik harbinin sürüncemede kalması ve bir taraftan da Balkan nâkimiyyetinin tamamlanması için Arnavutluk meselesinin artık tasfiyesine lüzum görülmesi Fatih'in yeni bir Arnavutluk seferine karar vermesiyle neticelenmiş ve işte bunun üzerine Padişah İşkodra'nın Venediklilerden fethine Vezir-i-a'zam Gedik-Ahmed Paşa'yı memur etmiştir. Evvelce de gördüğümüz gibi Gedik-Ahmed Arnavut yahut Rumdur ve belki de bir çok emsâli gibi Arnavut-Rum melezidir: Her halde Fatih gibi bir Padişah'ın emrettiği Arnavutluk seferine gitmekten imtinâ edip temerrüd etmesi ancak işte bu millî vaziyetiyle izâh edilebilir. Osmanlı menbâlarında Gedik-Ahmed'in "Teallül idüp bahâneler gösterdiğinden", bir takım "ma'zeretler" serdettiğinden veyahüt İşkodra kalesinin fethine imkân olmadığını ileri sürdüğünden bahsedilir! Âşık-Paşa-zâde kısaca "Ahmed ihmâl itti, Padişah Ahmed'i tuttu" demektedir: Her halde Anadolu Türklerine karşı bu gibi tereddütlerle ihmallere kapıldığı hiç görülmemiş olan Gedik-Ahmed'in Arnavutluğa karşı bir sefer açılınca Fatih'in emrini bile dinlememesi bu devşirme vezirin ruhî vaziyeti bakımından bilhassa dikkat edilecek bir noktadır. — İş başından uzaklaştırılmış olan Türk devlet adamlarına karşı dönmeler ve devşirmeler zümresinin en mühim şahsiyyeti olan bu Gedik-Ahmed için 1472 = 877 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. — Gedik-Ahmed o zaman "Boğaz-kesen" denilen şimdiki Rumeli-hisarında zındana atılmıştır).

Devşirmelerden sonra Türklerin yeniden iktidar mevkiine gelmesi ve Karamânî-Mehmet Paşa'nın Vezâret-i-uzmâ makamına tâyini.

(Arnavutluk seferine muhalefet eden Arnavut Gedik-Ahmed'in yukarıki fıkra-da gördüğümüz azil ve hapsi üzerine inhilâl eden Vezâret-i-uzmâ makamına "Nişânî" yahut "Tevkii" ve "Karamânî" lâkaplarıyla meşhur Konyalı Türk vezir Mehmet Paşa tâyin edilmiştir. — Tevkii-Mehmet Paşa Mevlânâ sülâlesindendir. İlmî ve edebî seviyyesinin yüksekliğiyle o devrin en muhterem ve mümtaz adamlarındandır. Ayasofya kütüphanesinde 3204 numarada mukayyed arapça Osmanlı tarihinde kendi kullandığı künye "Muhammed ibn-ül-Ârif-it-Tevkii" şeklindedir. — Karamânî-Mehmet Paşa'nın Vezir-i-a'zam olmasıyla İstanbul'un fethindenberi devleti idare etmekte olan Devşirmeler zümresinin yerine Anadolu Türkleri tekrar iş başına geçmiştir: Candarlı-Halil Paşa'nın idamiyle Karamânî-Mehmet Paşa'nın sadâreti arasında sırayla iş başına gelen Rum yahut Hırvat Mahmud Paşa, Rum-Mehmet Paşa, Rum yahut İlliryalı İshak Paşa ve Rum yahut Arnavut dönmesi Gedik-Ahmed Paşa gibi Vezir-i-a'zamlar hep devşirmeler ve dönmeler takımındandır; bütün bu adamların müslümanlaşmaları ve Türkleşmeleri hep kendi şahıslarından başlar! Aradan tek bir nesil bile geçmiş olmadığı için bunların asıllarını unutmuş olmaları kabil değildir: Bi-

lâkis yukarkı fıkrada bahsi geçen Gedik-Ahmed misalinde görüldüğü gibi asıllarına bağlılıklarını muhtelif vesilelerle göstermişlerdir! İşte bundan dolayı Devşirmeler Türkler arasında mütemadî bir ihtilâf olduğu için Fatih devrinde dahilî siyaset itibariyle Türklerle yabancılardan mürekkep iki parti vaziyeti vardır: Devşirmelerin en mühim şahsiyyeti ve âdetâ reisi olan Gedik-Ahmed'e mukabil Türk devlet adamlarının en mühimmi de işte bu Karamânî-Mehmet Paşa'dır. — 1453=857 tarihinde Çandarlı-Halil Paşa'nın azlinden bu 1477 = 882 tarihine kadar Devşirmeler zümresi 24 sene mütemâdiyen iş başında kalmıştır: Fakat buna mukabil Karamânî-Mehmet Paşa merhumun temsil ettiği Türkler partisi ancak dört sene iktidar mevkiinde kaldıktan sonra sukut etmiştir! — Aşağıda görüleceği gibi Karamânî-Mehmet Paşa'nın gerek Arnavutluk, gerek Venedik harbi gibi meselelerin hallinde büyük hizmetleri görmüş ve idare tarihimizde de muhtelif kanunlar tedvin ederek çok mühim bir mevki tutmuştur; Osman-zâde Tâib onun bu muvaffakiyyetini: "Hâlâ düstûr-ül-amel olan kavânin-i nâfianın ekseri netice-i tedbir-i isâbet-peziridir"

şeklinde anlatır. — 1481=886 vukuâtının ikinci Bâyezid devrine müsâdif ikinci fıkrasında görüleceği gibi Karamânî-Mehmet Paşa Fatih'in ölümü üzerine çıkan kargaşalıkta Devşirmeler tarafından öldürtülerek iktidar mevkiî tekrar onların eline geçmiştir).

İnebahtı = Lepanto muhasarası.

(Tam on dört senedir devam etmekte olan Osmanlı - Venedik harbi artık müzminleşmiştir: 1463 = 867 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Muhtelif vesilelerle arasına şiddetlendikten sonra tekrar gevşiyen bu uzun sefer Venedik hazinesine pek çok zarar verdikten başka deniz ticartini de çok sarsmış ve bilhassa Şark müttefikleri olan Akkoyunluların mağlûbiyetinden itibaren Venediklilerin artık hiç bir ümitleri kalmamıştır. İşte bundan dolayı kendi müracaatları üzerine kabul edilen bir senelik bir mütâreke esnasında bir takım sulh müzakereleri cereyan etmişse de anlaşılmak imkânı olmadığı için neticesiz kalmıştır. Bu vaziyete karşı harbi tekrar şiddetlendirerek askerî muvaffakiyetler elde etmek isteyen Venedikliler "Antonio Loredano" kumandasındaki donanmalarını Adalar denizinde faaliyete memur etmişler ve garbi - Anadolu sahillerine yeniden tecavuzlarda bulunmuşlardır. Şimalî Yunanistan'ın cenup sahilinde bir Venedik müstemlekesi olan Lepanto = İnebahtı kalesinin muhasarası işte bu harekâtın mukabelesidir. — İnebahtı muhasarasına Rumeli Beylerbeyi Hadım-Süleyman Paşa memur olmuşsa da Antonio Loredano'nun kale müdafilerine donanmayla yardım etmesinden dolayı yalnız kara kuvvetlerine istinad eden Süleyman Paşa fethe muvaffak olamamış ve nihayet avdetinde azledilerek Rumeli Beylerbeyliğine Davud Paşa tâyin edilmiştir).

Arnavutluk'da Kroya = Akçahisar muhasarası.

(Müteveffâ Iskender-Bey'in merkezi olan bu sarp ve müstahkem kalenin seksen bin kişilik bir kuvvetle Mihâl-oğlu Ali Bey tarafından muhasara edildiği

rivayet edilir. İskender'in ölümünden sonra Venediklilerin eline geçen bu kalenin muhasarası 15 Mayıs = 1 Safer Perşembe günü başlamıştır. On üç ay süren bu muhasara nihayet kalenin teslimiyle neticelendiği için son ve kat'i muhasaradır: Aşağıda 1478 = 883 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — 2 Ey-lül = 23 Cumâda-l-ülâ Salı günü Venedikliler yardım kuvvetleri göndermişlerse de mağlûb edilmişlerdir. — Akçahisar'ın Türker tarafından ilk fethi için 1415 = 818 vukuâtının ikinci fıkrasına ve İskender tarafından hile ile zaptından sonraki ilk muhasarası için 1447 = 851 vukuâtının birinci, ikinci muhasarası için 1450 = 854 vukuâtının gene birinci fıkralarına, üçüncü muhasarası için 1466 = 870 — 871 ve dördüncü muhasarası için de 1467 = 872 vukuâtına bakınız).

Turhan-oğlu Ömer Bey'in Venedik civarına kadar uzayan İtalya akını.

(Türk akıncıları Venediklilerin muhtelif tahkimâtına rağmen İsonzo nehrini geçtikten ve "Geronimo Novello" kumandasındaki Venedik ordusunu mağlûb ettikten sonra Piave sahillerine kadar dehşet saçarak ve her tarafı yıkıp yakarak ilerlemişler ve hattâ Venedikliler Türklerin yaktıkları yangınları çan kulelerinden görmüşlerdir! — Türk akıncıları bir çok ganîmetler ve esirler alarak muvaffakiyyetle yerlerine dönmüşlerdir. — Tekmil İtalya'yı haşyet ve dehşet içinde titreten bu korkunç akın hareketi Teşrinievvel başlarından ve Cumâda-l-âhire sonlarından Teşrinisâni başlarına ve Receb sonlarına kadar takriben bir ay sürmüştür. — Gerek bu hareket, gerek yukarıki fıkra da bahsi geçen Akçahisar muhasarası, ondan evvelki fıkra da gördüğümüz Venedik tavaruzlarının mukabelesidir).

1478 = 883

Arnavutluğun eski merkezi olan Kroya = Akçahisar kalesinin teslim olması.

(Yukarda 1477 = 882 vukuâtının dördüncü fıkrasında görüldüğü gibi evvelce İskender-Bey'in merkezi olan bu çok sarp ve müstahkem kalenin muhasarasına o senenin 15 Mayıs = 1 Safer Perşembe günü başlanmış ve muhasara hareketi tam on üç ay sürdükten sonra bu senenin 16 Haziran = 15 Rebî'ül-evvel Salı günü kale teslim olmuştur: Bir rivayete göre de teslim tarihi bundan bir gün evveline, yâni 15 Haziran = 14 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününe müsâdiftir. — Mahsurların erzak buhranından dolayı kedi, köpek bile yediklerinden bahsedilir. — Müteveffâ İskender-Bey'in müdâfiler içinde bulunan bâzı arkadaşlarının burada yakalanıp idam edildikleri hakkında bir takım rivayetler vardır. — Bu çok sarp mevkiin sukutu Arnavutluk meselesinde en mühim pürüzün temizlenmesi ve bu meselenin Venedikliler aleyhine ve Türkler lehine halledilmiye başlanması demektir. — Evvelce Türk hâkimiyetine girmiş olan bu meşhur kale, âsi İskender-Bey Arnavutluğa kaçtığı zaman hile ile onun eline geçmiş ve o zamandanberi Arnavutlarda kaldıktan sonra İskender'in ölümü üzerine Venediklilere intikal etmiştir: 1447 = 851 vukuâtının birinci fıkrasına ba-

kınız. — İskender-Bey, ikinci Murad ve Fatih devirlerinde yirmi beş sene işte bu sarp ve müstahkem kaleyi merkez ittihâz etmiştir. — “Kroya” kelimesi Arnavutçada “çeşme” mânâsına gelir. O sırada Fatih Sultan Mehmet Arnavutluğa gelmiş olduğu için Kroya=Akçahisar’ı bizzat kendisi teslim almıştır. — Bu kalenin bundan evvelki muhtelif muhasaraları için 1477 = 882 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız.

İşkodra muhasarası.

(Venediklileri Arnavutluk’da vurmak suretiyle hem on beş senedir müzminleşen Osmanlı - Venedik harbini bitirmek, hem Arnavutluk meselesini Türkler lehine halletmek isteyen Fatih, yukarıdaki fıkra da gördüğümüz Kroya=Akçahisar muhasarasının sonlarına doğru İşkodra’yı muhasara ettirmiş ve Akçahisar teslim olduktan sonra kendisi de İşkodra önlerine gitmiştir. — Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa ile Rumeli Beylerbeyi Davud Paşa şehrin etrafını zaptettikten sonra 8 Haziran=7 Rebî’ül-evvel Pazartesi gününden itibaren muhasara hattını kurmaya ve 22 Haziran=21 Rebî’ül-evvel Pazartesi gününden itibaren de teslim teklifini reddetmiş olan kaleyi bombardmana başlamışlardır. Fatih Sultan Mehmet Akçahisar’dan İşkodra’ya 1 Temmuz=30 Rebî’ül-evvel Çarşamba gecesi gelmiştir. — Bu muhasarada on bir büyük top kullanılmıştır: Bunların en büyüklerinin gülleleri on üç kantar ağırlığında olduğuna göre İstanbul muhasarasında kullanılan en büyük güllerden bir kantar fazla demektir: Bu vaziyetten de anlaşılacağı gibi, İstanbul muhasarasındanberi Türk topçuluğu mütemadî bir tekâmül halindedir. İstanbul muhasarasındaki “Şâhî” lerden daha büyük olan bu muazzam toplar İşkodra önlerinde döktürülmüştür; Münecimbaşı bunu şöyle anlatır:

“Kal’anın yollarında olan sa’b dağlarından ve derbendlerden top geçürmek bir vechile mümkün olmamağla emr-i Hümâyûn ile vâfir bakır bile götürülmüş idi. Kal’aya vusûl mîyesser oldukda üzerine havâle olunan dağlarda top furunları ihdâs olunup toplar döküldü”.

Bu topların en büyüğüne “Muhammed” ismi verilmiş ve bütün masrafları Fatih’in muhterem refİKası Mükerrreme-Hatun tarafından tesviye edilmiştir. Tabii bu vaziyet o zamanki Osmanlı ordusunun harp sanâyii itibariyle de ne kadar yüksek bir seviyyede bulunduğunu gösterir: İstanbul muhasarasında kullanılan büyük toplar için 1453=857 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Hadım-Süleyman Paşa’nın bundan evvelki İşkodra muhasarasında da on üç kantarlık güllerle atan büyük toplar kullanıldığı rivayet edilir: 1474=879 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. — Bu muhasarada zeytinyağı, kükürt, balmumu ve daha bir takım maddelerden mürekkep bir yangın bombası da kullanılmıştır: Geceleri kuyruklu yıldız gibi bir iz bırakan ve ince bir ses vererek seyreden bu yangın bombasının her şeyi yaktığı ve hattâ düştüğü kuyuların suyunu bile kuruttuğu rivayet edilir! Askerlik tarihinde infilâklî tahrip bombalarının ilk defa olarak kullanılması da gene Fatih devrindeki Rodos muhasarasındadır: Aşağıda 1480=885 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — İşkodra üzerine büyük toplarla günde yüz yetmiş sekiz büyük gülle yağdırıldığı ve 22 Temmuz

—21 Rebi'ül-âhir Çarşamba günüyle 27 Temmuz=26 Rebi'ül-âhir Pazartesi günü umumî hücumlar yapıp bâzı tabyalar zaptedildiği halde mukavemet devam etmiştir. — 27 Temmuz=26 Rebi'ül-âhir Pazartesi günü umumî hücumda on bir “Ejder” topun hepsi birden şehrin büyük kapısına tevcih edilmiş, fakat bu kapıdan şehre giren Yeniçeriler de mahsurlarla beraber bombardmandan müteessir oldukları için, içeri girenler tekrar dışarı çıkmış ve işte bundan dolayı o gün İşkodra zaptedilememiştir. — Bu vaziyet üzerine akdedilen bir harb meclisinde İşkodra'nın tamamıyla tecridi için o civarda bulunan ve bâzı Osmanlı menbâlarında “Deregvas” yahut “Dergos” gibi muharref isimlerle anılan “Drivasto” ve İşkodra gölünün sahilinde bulunduğu için “Gölbaşı,” denilen “Xabiacco/Schabibak” ve bilhassa Türklerin “Leş” dedikleri “Alessio/Lissa” kalelerinin işgaline karar verilmiştir: O sırada Venediklilerin elinde bulunan bu kalelerin birincisi on altı gün müdafaadan sonra fethedilmiş, ikincisi hiç mukavemet etmeden derhal teslim olmuş ve üçüncüsü de muhafızlarının hayatına dokunulmamak şartıyla teslimiyet göstermiştir; bu kasabada âsi İskender-Bey'in gömülmüş olduğu Saint-Nicolas” kilisesi derhal câmiye tahvil edilmiştir: 1468 = 872 vukuâtına da bakınız. İşte bu tedbirlerle beraber İşkodra'ya karşı bir havâle kalesi yapılmış ve bu suretle muhasara hali daimî ve sıkı bir ablukaya tahvil edildikten sonra mevsim ilerlemiş olduğu için 18 Eylül = 20 Cumâda-l-âhire Cuma gününden itibaren muhasara tedricen kaldırılmıştır: Fatih'in bu tarihten dokuz gün evvel 8/9 Eylül = 10/11 Cumâda-l-âhire Salı/Çarşamba gecesi karargâhını kaldırıp İstanbul'a hareket etmiş olduğu rivayet edilir. — İşkodra ablukasında kırk bin kişilik bir kuvvetle Evrenos-oglu Ahmed Bey'in bırakıldığı anlaşılmaktadır. — İşkodra muhasarası 8 Haziran = 7 Rebi'ül-evvel Pazartesi gününden 18 Eylül = 20 Cumâda-l-âhire Cuma gününe kadar üç ay dokuz gün sürmüştür: Fakat umumî bombardman 22 Haziran = 21 Rebi'ül-evvel Pazartesi gününden Ağustos = Cumâda-l-ülâ başlarına kadar takriben bir buçuk ay devam etmiştir. — Bu muhasarada müdafaaharekâtını kalenin Venedikli kumandanı “Antonio de Lezze” idare etmiştir).

Rumeli-hisarı'nda mahpus olan Gedik-Ahmed'in affiyle Selânik sancağına tâyini.

(Fatih İşkodra muhasarasına giderken o sırada Emîr-i-alem ve sonradan Vezir-i-a'zam olan Hersek-zâde Ahmed Bey yolda bir münasip fırsat bularak kendisi gibi dönme ve devşirme olan Gedik-Ahmed hakkında şefâatte bulunmuş ve işte bunun üzerine derhal İstanbul'a çavuşlar gönderilerek Gedik-Ahmed zindandan çıkarılmıştır: Hersek-zâde'nin bu şefâati, devşirmeler arasındaki tesânüdün unutulmaz delillerindendir. — Gedik-Ahmed biraz sonra veyahut aynı zamanda Deryâ Kapdanlığına da tâyin edilerek deniz seferlerine memur edilmiştir: 1479=884 vukuâtının beşinci ve 1480=885 vukuâtının üçüncü fıkralarına bakınız. — Hersek dükası “Stipan Kossariç”ın oğlu olan Hersek-zâde Ahmed için 1463=867 vukuâtının üçüncü ve Gedik-Ahmed'in Arnavutluk seferine gitmekten imtinâ etmesi üzerine azil ve hapsi için de 1477 = 882 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1479 = 883

Karada ve denizde on altı sene süren uzun bir seferden sonra Osmanlı - Venedik sulh muahedesi imzası ve başta İşkodra olmak üzere Arnavutlukla diğer bâzı yerlerin Türklere teslimi.

(Bu büyük muharebenin ilanı için 1463=867 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Osmanlı - Venedik sulh muahedesi Milâdın 1479 senesi Kânunusânî ayının 26 ncı ve Hicretin 883 senesi Zülka'de ayının 3 üncü Salı günü İstanbul'da imza edilmiştir: Bir gün evvel imza edildiği hakkında da bir rivayet vardır; fakat bâzı menbâlarda tesadüf edilen 1478 = 882 tarihi tamamiyle yanlıştır. Bu muahedeyi Venedik Cumhuriyeti nâmına İstanbul'a gelen "Giovanni Dario" isminde bir murahhas imzalamıştır: Türkiye için unutulmaz bir zafer vesikası olan bu muahedenin akdi, büyük ve kıymetli Vezir-i a'zam Karamânî-Mehmet Paşa merhumun daima şükranla anılacak hizmetlerindenidir. — Evvelce Osmanlılara karşı akdedilmiş olan Papalık-Venedik-Napoli-Macaristan-Akkoyunlu-Karaman ittifakının netice itibariyle hiç bir muvaffakiyyet temin etmemiş olması, bilhassa Akkoyunlularla Karaman-oğullarının Fatih tarafından birer birer ezilmesi, Arnavutlukla Mora'da Osmanlı muvaffakiyetlerinin tevâlisi ve bilhassa hristiyan müttefikler arasında sıkı bir elbirliği temin edilememesi yüzünden nihayet Napoli kralı Ferdinand ile damadı olan Macar kralı ve meşhur Hunyadi Janos = Yanko Hunyad'ın oğlu Mathias Korvin'in Fatih'le ayrı ayrı sulh akdine teşebbüs etmeleri ve bilhassa abluka altında bunalan İşkodra'nın da artık kurtulmak yahut kurtarılmak imkânı kalmamış olması gibi siyasi ve askerî sebeplerle mali, iktisadi ve ticarî zarar ve ziyanlarla buhranların da inzimâmı artık daha fazla dayanamıyacak bir hale gelen Venedik cumhuriyetini nihayet mağlûp vaziyette bir sulh akdine mecbur etmiştir. — Osmanlı - Venedik sulh muahedesi mucibince Mora ve Dalmagya'da iki tarafın bu on altı senelik harp esnasında birbirlerinden aldıkları yerlerin müteakiben iadesi, ancak Arnavutluk'da "Kroya = Akçahisar" kalesinin Venediklilere iade edilmeyip Osmanlılarda kalması, abluka altında bulunan İşkodra ile havalisinin Osmanlı ordusuna teslimi, Venedik cumhuriyeti tarafından Osmanlı imparatorluğuna iki senede iki yüz bin duka altını harp tazminâtı verilmesi, ayrıca Venedik hükûmetinin Türk limanlarında ticaret serbestisine mukabil Osmanlı devletine senede on iki bin duka altını haraç vermesi, Venedikliler tarafından zaptedilmiş olan Limni ve Bozcaada'nın da diğer yerler gibi Türkiye'ye iadesi, Eğriboz/Ağrıboz adasının Türklerde kalması, esirlerin müteakiben iadesi ve bütün bunlara mukabil İstanbul'da bulunacak Venedik Balyozuna kendi tebaalar üzerinde eski salâhiyetlerinin tecdidini takarrür etmiştir. — Limni adasının ilk ilhakı için 1456 = 860 vukuâtının birinci fıkrasına, Venedikliler tarafından işgali için 1469 = 874 vukuâtının ikinci fıkrasına ve Eğriboz fethi için de 1470 = 875 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu muahede mucibince İşkodra şehri Türk ordusuna teslim edilmiş ve şehirden çıkıp gitmek isteyenlere serbest bırakıldığı için 450 erkek ve 150 kadından mürekkep altı yüz kişilik bir kafile gemilerle Venedik'e gitmiştir. — Eski menbâlarda "Arnavut İskenderiyyesi" ismiyle de anılan İşkodra'nın Türkler tarafından ilk işgali için 1392=794 vukuâ-

tının son fıkrasına ve son iki muhasarası için de 1474=879 vukuâtının beşinci ve 1478=883 vukuâtının ikinci fıkralarına bakınız. — Osmanlı menbâlarında işkodra'nın işgali için 1477=882 tarihine dahî tesadüf edilirse de doğru değildir. — Bu sulhün en mühim neticesi, Arnavutluk meselesinin Türkler lehine kat'î surette halledilmiş olmasıdır: Artık Türk ordusunu işgal edebilecek bir Venedik-Arnavut mukavemeti kalmamıştır; bu tarihten itibaren Venediklilerin elinde şimalî Arnavutluk sahillerindeki "Antivari=Bar", "Dulcigno/Ulicin = Ölgün" ve "Durazzo=Dıraç" kasabalarından başka birşey kalmamış ve netice itibariyle Venedik cumhuriyeti tekml Arnavutluğu Türklere terketmiş demektir. — İşte bu suretle Arnavutluğa kat'î şekilde hâkim olan Türk kuvveti için İtalyan yarımadası artık ilk adım atılacak bir istilâ sahası haline gelmiştir: Zaten Osmanlıların Yıldırım devrindenberi Roma'ya göz dikmiş oldukları rivayet edilir: 1391 = 796 vukuâtının Birinci Bâyezid devrine müsâdif altıncı fıkrasına bakınız. Şarkî-Roma fatihine nihayet Garbî-Roma yolunu da açan bu vaziyet bir sene sonra cenubî İtalya'da bir köprübaşı kurulmakla neticelenmiştir: 1480=885 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Arnavutluk işte bu 1479=883 tarihinden 1912=1330 Balkan harbine kadar 433 sene Türk hâkimiyetinde kalmıştır).

1479 = 884

Osmanlı - Venedik ittifakı.

(Sulh muahedesinin akdi üzerine Venedik'e gönderilip fevkalâde muhteşem ve parlak merâsimle kabul edilen Osmanlı elçisi Lûtfi Bey'le Venedik cumhuriyeti arasında 25 Nisan=2 Safer Pazar günü imzalanan bu ikinci ve gizli muahede mucibince iki taraftan biri bir hücumu uğradığı takdirde Venedik cumhuriyetinin yüz harp gemisinden mürekkep bir donanmayla ve Osmanlı imparatorluğunun da yüz bin atlıdan mürekkep bir suvari kuvvetiyle yardım etmeyi taahhüd etmiş olduğu hakkında kuvvetli bir rivayet vardır: Bu ittifak muahedesi bâzı Garp müelliflerince müslüman Osmanlıların hristiyan Avrupalılarla ilk ittifak vesikası sayılırsa da doğru değildir; bundan evvel Bizans imparatorluğu ile akdedilen ilk ittifak için 1346=747 vukuâtına ve Orhan Gazi devrindeki Cîniviz ittifakı için de 1352=753 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu Osmanlı - Venedik ittifakı üzerine Fatih bilhassa deniz seferlerinde tam bir serbesti temin ediyor ve Venedik de düşmanlarına karşı Osmanlılara dayanmak imkânını temin etmiş oluyordu. — Osmanlı imparatorluğu bilhassa bu devirden itibaren Avrupa işlerinde artık en mühim âmil vaziyetini almışa başlamıştır).

Transilvanya = Erdel akıncılarının bozulması.

(Mihal-oğulları Ali ve İskender, Evrenos-oğlu isâ ve Malkoç-oğlu Bali Beyler gibi Rumeli Akıncı ocaklarının irsî beyleri kumandasında 30 - 40 bin kişilik bir kuvvet büyük ganimetlerle Macaristan'dan avdet ederken "Karlsburg" civarındaki "Kenger - Mezoe/Kenger - Mesoe/Kenger - Mesir" ovasında ric'at

hattını kesen Transilvanya = Erdel voyvodası "Etienne/Stefan Bathori" ve Timişoara/Temeswar = Tımsıvar kontu "Kinis" tarafından mağlûb edilmiştir: Bu hezimetin sebebi Akıncı beylerinin ittifaksızlığına ve askerın yağma için etrafa dağılmış olmasına atfedilir. — Bununla beraber Macarlar da 8 - 10 bin telefât vermiş ve hattâ "Bathori" maktul düşmüştür. — Bu vak'a 13 Teşrinievvel=26 Receb Çarşamba gününe tesadûf etmektedir. — Kont Kinis'in zaferinden sonra gösterdiği iğrenç vahşet Garp menbâlarında bile nefretle kaydedilir: Şehid cesetlerinin üstüne içki sofraları kurdurmak, yemek yeyip dans etmek, Bathori'nin mezarında Türk esirlerini baltayla parçalatmak ve şehid başlarından kuleler kurdurmak gibi vahşiyâne hareketlerden başka Kontun bir şehidi dişleriyle kavrayıp kaldırarak çok feci bir nevi cengâver raksına kalkışması tabii tarihin daima nefretle anacağı unutulmaz vahşetlerdendir).

Turul beyliğinin zaptı, ilk Gürcistan ve Çerkezistan fütûhâtı.

(Fatih'in emriyle Amasya valisi şehzâde Bâyezid'in lalası Rakkas-Sinan Bey tarafından işgal edilmiştir. — Turul-Durul şimdiki Gümüşhane vilâyetinde bir kazadır: Merkezi "Ardasa" kasabasıdır: Fatih devrinde burası küçük bir Beylik halindedir; fakat buranın beyi Uzun-Hasan'ın hâkimiyetini kabul etmiş ve hattâ Otluk-beli muharebesinde bu Bey ona yardım etmiştir: İşte bundan dolayı memleketinin zaptolunduğu rivayet edilir. — Tevkii-Mehmet Paşa'nın Osmanlı tarihine göre Turul fethedildikten sonra "Gürcistan"dan da bir yer alınmıştır: Fakat bu yerin ismi çok muharref olduğu için neresi olduğu belli değildir; diğer Osmanlı menbâlarında da buna ait bir şey yoktur: Gürcistan'daki küçük hükûmetlerle siyasî ve askerî münasebetler bilhassa Yavuz ve Kanunî devirlerinde inkişaf etmiş ve nihayet Üçüncü Murad devrinde büyük bir Gürcistan seferi açılmıştır: 1578=986 vukuâtının "5 Nisan" fıkrasına bakınız. — Gene Tevkii-Mehmet Paşa'nın kaydine göre bu sırada diğer bir ordu da "Kuban" ve "Anapa" taraflarını fethetmiştir: Her halde bu "Çerkezistan" seferinin Kefe üzerinden yapılmış olması lâzımgelir).

Deryâ Kapdanlığına ilâveten Avlonya sancağına tâyin edilmiş olan Gedik-Ahmed Paşa'nın Limni ve Bozcaada'yı tahkim ve Anadolu'dan getirdiği ahali ile iskân etmesi.

(Kaleleri yıkılmış ve bir müddettir ıssız kalmış olduğu için korsan yatağı haline gelen ve sulh muahedesi mucibince Venedikliler tarafından iade edilen bu adalarda tahkimât yapıldığı ve her türlü vergiden muâfiyet şartıyla Anadolu'dan ahali getirilip buralara yerleştirildiği rivayet edilir: Bâzı Osmanlı menbâlarında bu adaların Gedik-Ahmed tarafından zaptedilmiş olduğu şeklinde bir rivayete tesadûf edilirse de doğru değildir: 1479=883 vukuâtında gördüğümüz gibi bunlar Venedikliler tarafından muahede mucibince Türkiye'ye iade edilmiştir: Gedik-Ahmed'in yaptığı şey, iskân ve tahkim işlerinden ibarettir).

Yunan adalarından Aya-Mavri, Kefalonya ve Zanta dukahğının işgali.

(Yunanistan'ın garp sahiline müvâzi olarak şimalden cenuba doğru sıralanan "Santa-Maura/Aya-Mavri", "Céphalonia/Kefalonya" ve "Zenta" adaları o sırada bir dukalık halindedir ve burada Venedikli "Leonardo" isminde bir duka vardır: Leonardo metbûları veziriyetinde bulunan Osmanlı imparatorluğu ile Venedik cumhuriyetinin müsaadesini almadan Napoli kralı ikinci Ferdinand'ın ailesinden bir prensesle evlendiği ve Venedik cumhuriyetiyle Napoli krallığı o sırada harp halinde bulunduğu için 1479 = 883 vukuâtında gördüğümüz Osmanlı - Venedik sulh muahdesinin ahkâmı bu adalara teşmil edilmemiştir. Fazla olarak Leonardo Osmanlı hazinesine tesviye etmeke olduğu haraçtan başka Yanya sancak beylerine de beş yüz duka altını harcirah vermekle mükellef olduğu halde o sırada tâyin edilen sancak beyine bu paranın yerine yemiş göndermekle iktifa ettiği için tedibine lüzum görüldüğünden bahsedilir: Fakat bu adalar Gedik-Ahmed Paşa kumandasında 29 gemiden mürekkep bir filo tarafından işgal edildiği zaman Leonardo hazinesini alıp Napoli'ye kaçmış olduğu için yakalanamamış ve adalar müdafaasız teslim olmuştur. Bununla beraber, asıl lüzumu olan şey bu adamın yakalanması değil, o adaların alınmasıydı: Fatih'in tasavvur ettiği İtalya seferi için bu adaların her halde işgali lâzımdı; bu ihtiyaç kansız temin edildi).

Hac yolundaki su bentlerinin tâmiri ve Dulgadır meselelerinden dolayı Osmanlı - Mısır ihtilâfının şiddetlenmesi.

(Dulgadır meselesinden dolayı sekiz senedir gergin bulunan Osmanlı - Mısır siyasi münasebetleri bu sırada yeni bir ihtilâf mevzûunun zuhurundan ve bir taraftan da eski ihtilâfı yeniden şiddetlendirecek hâdiseler vukuundan dolayı büsbütün fenalaşmıştır: Yeni ihtilâf mevzûu, muhteşem fütuhâtıyla İslâm âlemi üzerinde büyük bir nüfuz kazanmış olan Fatih'in dinî bir siyaset tâkibine başlıyarak müslümanları Osmanlı imparatorluğuna daha fazla meylettirmek için Hac yolundaki su menbâlarıyla bend vesaire gibi tesisâtı kendi hesabına tâmir ettirmek istemesidir: Fakat Suriye ve Filistin kıt'aları Mısır sultanlığına tâbi olduğu için Anadolu'dan itibaren bütün Hac yolu boydanboya Mısır hâkimiyetinde demektir: İşte bundan dolayı Fatih o sıradaki Mısır Kölemen sultanı "El-Melik-ül-Eşref Seyfüddin Kayıtbay"a müracaat ederek su yollarının bütün masrafı kendisine aid olmak üzere tâmirine müsaade istemişse de bu meselenin siyasi neticelerinden çekindiği anlaşılan Mısır sultanı bunu bir izzetinefis meselesi yaparak reddetmiştir; zaten Osmanlıların Suriye'yi istilâsından çekindiği için ötedenberi hudut boylarında askerî tedbirler ittihaz etmekte kusur etmeyen ve fazla olarak Fatih'in Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan'a karşı 1473 = 878 tarihindeki "Otluk-beli" zaferinden itibaren endişeleri büsbütün artmış olan Kayıtbay'ın su yolları meselesinde böyle bir vaziyet alması pek tabiidir. İki taraf arasında bir rekabet sahnesi haline gelen Dulgadır ölkesindeki son hâdiselerin de bu zamana tesadüf etmesi, aradaki gerginliği büsbütün şiddetlendirmiştir. — Dulgadır prenslerinden Şah-Budak Mısır Kölemen devletinin, Alâüd-

devle de Osmanlı imparatorluğunun mahmisidir: Zaten ötedenberi iki büyük devlet arasında şehzâde kavgalarıyla sarsılan Dulgadır Türkmen hükümetinin coğrafi vaziyeti saltanat vârislerinin kısmen bir tarafa, kısmen diğer tarafa istinad etmeleriyle neticelenmektedir. — Fatih, eski Dulgadır hükümdarı Süleyman Bey'in kızı Mükerrime yahut Mükrimme-Hatun'la evlenmiş olduğu için, bu prensler kendisinin kayın-biraderleridir. — Bundan evvel Mısırlılar Osmanlı mahmisi olan Şehsüvar Bey'i mağlûp ve esîr ederek kendi mahmileri olan Şah-Budak Bey'i tahta çıkarmışlar, fakat Osmanlılar Avrupa işleriyle meşgul oldukları için bu tarihe kadar Dulgadır işlerine müdahale edebilecek vakit bulamamışlardır: Fakat bu sefer Alâüddevlle bir ordu himâyesinde sevk edilip tahta çıkarılmış ve Şah-Budak da Mısır'a kaçmıştır. — Osmanlı - Mısır ihtilâfının en mühim sebeplerinden sayılan bu mesele için 1471=876 vukuâtının ikinci fıkrasına ve iki taraf arasındaki siyasi münasebetlerin tarihçesi için de 1481=886 vukuâtının ikinci Bâyezid devrine müsâdif "26 Eylül=2 Şa'bân" fıkrasına bakınız).

1480 = 885

Kenger - Mezoe baskınının intikamı.

(Transilvanya = Erdel akıncılarının bundan evvel uğramış oldukları Kenger-Mezoe/Kenger-Mesir baskınındaki fecî vahşetler için 1479 = 884 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Bu sefer yapılan şiddetli akın hareketi işte o baskının mukabelesidir: Karniol, Karinthia ve İstirya içlerine kadar uzayan ve güzergâhını boydanboya yağma ve tahrib eden bu büyük akın hareketi bir çok ganîmetler ve içlerinden beş yüzü papas olmak üzere binlerce esirler alınarak muvaffakiyetle neticelenmiş ve büyük zararlara uğriyan Macarlardan müthiş bir intikam alınmıştır).

Hersek dukağının ilhakı.

(Küçük oğlunu rehîne vererek Osmanlı devletine inkıyâd eden Hersek dukası "Stipan/Stefan Kossariç" in ölümü üzerine bu memleketin diğer iki oğlu Vladislas ve Vladko idaresinde ikiye bölünmesinden bir müddet sonra Vladislas tutunamayacağını anlıyarak Macaristan'a kaçmış, memleketi işgal edilmiş, kardeşi Vladko'nun elinde ancak bir iki kale kalmış ve nihayet onlar da alınarak bu dukağın artık lüzumsuz olan siyasi mevcudiyetine nihayet verilmiştir. — 1463=867 vukuâtının üçüncü ve 1483=888 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

İtalya seferi ve Otranto'nun fethi.

(Gedik-Ahmed Paşa kumandasında gönderilen yüz gemiden mürekkep Osmanlı filosu 28 Temmuz = 20 Cumâda-1-ülâ Cuma günü Otranto limanına girmiş, Yenicilerle Azebler sahile çıkarılmış, ancak on dört gün ehemmiyetsiz bir mukavemet gösteren şehir nihayet 11 Ağustos = 4 Cumâda-1-âhire Cuma günü fethe dildikten sonra etrafındaki mulhakat da işgal edilmiştir: Bu vak'a için 26 Tem-

muz=18 Cumâda-l-ü'lâ Çarşamba tarihi de rivayet edilirse de doğru değildir. — Osmanlı menbâlarında bu sefere “Pulya seferi” denir: Bu tesmiyenin sebebi cenubi İtalya’nın bu kısmına “Apulia/Puglia/Pouille” denilmesidir. — Fatih’in bu deniz seferini açmakla tâkib ettiği ilk maksat Napoli krallığının fethidir: Venedik cumhuriyeti o sırada Napoli krallığıyla harp halinde bulunduğu ve Türkiye ile de müttelik olduğu için Venedikliler Fatih’e “Sebastiani Gritti” isminde bir sefir göndererek böyle bir sefere teşvik etmişler ve bu suretle düşmanları olan Napoli kralı Ferdinand’ı Osmanlılarla uğraşmak mecburiyetine düşürmek istemişlerdir: Bu teşebbüse Papalık makamı da iştirâk etmiştir! — Bununla beraber bâzı Bizans ve Garp menbâlarında Fatih’in asıl maksadı Şarkî-Roma’dan sonra Garbî-Roma’yı da fethederek bütün İtalya’ya hâkim olmak şeklinde izah edilir: Zaten bu büyük fikrin ona ecdâdından intikal ettiği hakkında muhtelif rivayetler vardır; meselâ Yıldırım Bâyezid’in “Saint-Pierre” mihrâbında atına ot yedireceğinden bahsetmesi hakkındaki rivayet için 1391 = 796 vukuâtının Birinci Bâyezid devrine müsâdif altıncı fıkrasına bakınız. Fatih’in de bu sözü tekrar ettiği hakkında bir rivayet vardır. Zaten eski Türklerce Roma “Kızıl-Elma” sayılır: Fatih Sultan Mehmed’in bu Kızıl-Elma’ya varmak için basamak ittihaz ettiği “Puglia=Pulya” ve “Calabria=Kalavriyye/Kilevriyye” gibi cenubi İtalya eyâletleri vâitiyle Şarkî-Romalılarla müsluman Arapların elinde bulunmuş olduğu için Bizans’ın Türk fatihi hem Şarkî-Roma’nın vârisi, hem İslâm gazâ cihâdının en büyük mümessili sıfatıyla bu memleketler üzerinde tarihî haklar iddia edebilecek bir vaziyettedir ve hattâ bu haklarından bizzat bahsetmiş olduğu ve fazla olarak Venedik cumhuriyetinin de bu tarihî hukuku tasdik ve teyid ettiği rivayet edilir. Bâzı eski Garp menbâlarında Fatih’in İtalya’dan başka diğer Avrupa memleketlerini de boydanboya fethetmek ve hattâ Paris’deki “Notre-Dame” katedralinin meşhur kulelerine Türk bayraklarını dikmek fikrinden bile bahsedilerek İtalya seferinin o zamanki Hristiyanlık âleminde uyandırmış olduğu büyük korku ve heyecan çok telâşlı ifadelerle tasvir edilmektedir. Zaten İtalyan seferinin Kızıl-Elma fikriyle açıldığı hâdisâtın cereyanından da anlaşılmaktadır. Fakat Fatih’in bu sefer başladıktan ve cenubi İtalya’da sağlam bir köprübaşı kurulduktan biraz sonra maatteessüf ölmesi bu ilk muvaffakiyeti neticesiz bir teşebbüs halinde bırakmıştır. — Türklerin İtalya’ya ayak basmaları en fazla bu kıt’a halkını müthiş bir heyecan ve telâş içinde bırakmış, bir çok İtalyan şehirlerinde muhaceretler başlamış, bilhassa Napoli’de büyük bir panik olmuş ve hattâ Papa “Dördüncü Sixtus” bile canını kurtarmak için Roma’dan Fransa’ya kaçmak istemişse de nihayet müdafaa masraflarına karşılık olarak gümüş takımlarını satıp ve bâzı ümitlere kapılıp yerinde kalmıştır! — Otranto’da alınan binlerce esirlerle kıymetli ganimetler İstanbul’a sevkedilmiştir).

Rodos muhasarası.

(Saint-Jean Şövalyeleri teşkilâtının elinde bulunan Rodos adasıyla irili ufaklı bir takım adalardan mürekkep olan mülhakatı o sırada bu teşkilâtın “Grand-Maitre” denilen “Üstâd-ı-a’zâm”ı “Pierre d’Aubusson de la Feuillade”ın idaresindedir. Bu dinî ve askerî teşkilât muhtelif Avrupa milletlerine mensup Haçlı

Şövalyelerden mkrekeptir: Bu teşkilâtın tarihçesi ve mahiyeti için 1522=928 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Rodos kalesi o devirde dünyanın en müstahkem kalelerinden: Fazla olarak Osmanlı taarruzundan evvel Üstâd-ı a'zam her türlü müdafaa hazırlıklarını da yapmıştır; çünkü taarruzdan evvel ki müzakere devresi çok uzadığı için Şövalyeler harb hazırlıklarına bol bol vakit bulmuşlardır. Din perdesi altında bir korsanlık ve haydutluk ocağından başka birşey olmıyan, deniz ticaret yollarını kesen ve zindanlarını sivil Türk esirleriyle dolduran bu Şövalyeler teşkilâtından Fatih'in istediği şeyler esirlerin mübâdelesinden, Türk ve diğer Hristiyan devletleri gibi Türk hazinesine her sene muayyen bir haraç tesviyesinden ibarettir: İşte bu esaslar dailinde bir sulh akdine Karaman valisi şehzâde Cem-Sultan memur edilmiş ve hattâ bir aralık Anadolu sahilinin Rodos hizâlarına kadar gelen şehzâde oradan Rodos Üstâd-ı a'zamına "Dimitrios Sofianos" isminde bir Rum murahhas gönderek meselenin tesviyesine çalışmışsa da Rodos Şövalyeleri haraçgüzârlığa yanaşmak istemedikleri için çok uzun süren bu müzakereler neticesiz kalmıştır: Şövalyelerin harp hazırlıkları işte bu sayede ikmal edilmiştir; hattâ bunların hazırlıklarını bitirebilmek için sulh müzakerelerini kasden sürüncemede bırakmış oldukları bile rivayet edilir. Bununla beraber, gene bu sırada Fatih'in casusları da Rodos istihkâmlarının muhtelif plânlarını elde edip getirmişler ve ayrıca keşifler de yaparak askerî istihbârâtı tamamlamışlardır. — Sulh müzakerelerinin neticesiz kalması üzerine 1479=884 senesi 4 Kânunuevvel=19 Ramazan Cumartesi gününden itibaren bir Türk filosu Rodos'la mülhakatı olan küçük adalardan bâzılarına akınlar ve ihraçlar yaparak müdafaa tertibatını zayıflatmakla meşgul olmuş ve nihayet işte bu 1480=885 senesinin bahar mevsiminde Osmanlı donanması vezir Mesih Paşa'nın kumandasında 100 - 160 harb gemisiyle bir çok nakliyelerden mürekkep ve bilhassa kuvvetli toparlarla mücehhez bir filo halinde Gelibolu'dan hareketle 23 Mayıs=13 Reb'ül-evvel Salı günü Rodos'a varmıştır: Bu donanmaya 70 - 100 bin kişilik bir kara ordusu da bindirilmiş olduğu rivayet edilir. — Rodos kalesi karadan ve denizden kuşatılmış ve muhasara harekâtı iki aydan fazla sürmüştür. — Umumi hücum 28 Temmuz=20 Cumâda-ı 1.ülâ Cuma günü, yâni yukarıki fıkra da gördüğümüz İtalya seferine memur olan filonun Otranto limanına girdiği gün yapılmış, büyük toparlarla döğülen kalede muhtelif gedikler açılmış, nihayet Yahudi mahallesi tarafından surlara girilip bayrak dikilmiş ve hattâ Osmanlı menbâlarına göre "yedi alem nasbedilmiş", Rodos artık sukut etmiş, fakat tam işte bu sırada devşirme ve dönme Mesih Paşa'nın bu büyük muvaffakiyet karşısında birdenbire cimrilik damarları veyahut eski hristiyanlık duyguları kabarıp şehrin yağma edilemeyeceği ve bütün malların Hazineye aid olduğu ilân edilir edilmez dışardaki asker artık içeri girmekten vazgeçip içerdekiler yardimsız kaldıkları için kâmilan telef olmuş ve işte bu suretle bir ân için Rodos alındıktan sonra devşirme Mesih Paşa'nın hasisliği ve tedbirsizliği yüzünden tekrar elden çıkarak aylarca dökülen Türk kanları boşa gitmiştir! Bundan evvel de başka bir münasebetle söylediğimiz gibi o devrin telâkkisince "Ganimet gazânı hakkıdır": Bilhassa kalelere yapılan umumi hücumlarda bu esas daima ilân ve teyid edilir; ancak "vire ile" kendiliklerinden teslim olan kaleler için mal masuniyeti ilân edile-

bilir; o devrin Avrupa muharebelerinde de aynı esasların tatbik edildiğini gösteren bir çok misaller vardır: İşte bundan dolayı Mesih Paşa'nın kale duvarlarına Türk bayrakları çekilirken ve bilhassa asker içeri girerken bu kadeyi iptâlâ kalkışması affedilir suçlardan değildir; hattâ Paşa'nın hücumdan evvel ganimet ilân ettikten sonra muvaffakiyet üzerine vazgeçmiş olduğundan bile bahsedilir! Rodos seferinin bir fâcia şeklinde nihayet bulması işte bu densizliktendir. — Bu uzun muhasarada Osmanlı ordusunun umumi zâyiâtı dokuz bin şehid ve 15 bin yaralı gösterilir: Tabîî bütün bu kanların vebâli devşirme Mesih Paşa'nın boynundadır. — O sırada Kastamonu valiliğinde bulunan sabık Rumeli Beylerbeyi Hadım-Süleyman Paşa da Rodos muhasarasında şehid düşenlerdendir. — Askerî teknik bakımından Rodos muhasarasının en mühim hususiyeti dünyada ilk defa olarak infilâklî tahrip bombaları kullanılmış olmasında gösterilir: Hattâ mahsurların bunlardan tahaffuz için kale ve kilise mahzenlerini "sığınak" ittihâz ettikleri ve halktan başka askerlerin bile çok defa sığınaklara inmek mecburiyetinde kaldıkları hakkında kuvvetli rivayetler vardır. Bâzı muahhar Garp menbâlarında bu çeşit bombaların ilk defa olarak Kanunî'nin Rodos fethinde kullanılmış olduğundan bahsedilirse de doğru değildir: 1522 = 929 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. — Cimri vezir Mesih Paşanın hücumdan evvel yağmaya müsaade ettiği halde asker içeri girerken sözünü geri alıp birdenbire yağma yasağı ilân ettiği için yeni bir hücum yaptıracak kadar yüzü kalmadığı rivayet edilir! — Osmanlı donanması bu muvaffakiyetsizlikten sonra Rodos'da fazla kalmıyarak 3 Ağustos = 26 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü avdet etmiştir: Bu suretle Osmanlı donanması Rodos'da 23 Mayıs = 13 Rebî'ül-evvel Salı gününden 3 Ağustos = 26 Cumâda-l-ülâ Perşembe gününe kadar 2 ay 12 gün kalmış demektir; bununla beraber 18 Ağustos = 11 Cumâda-l-âhire Cuma gününe kadar Rodos'da kaldıktan sonra avdet edildiği hakkında da kuvvetli bir rivayet vardır: Bu rivayet doğru olduğu takdirde 3 Ağustos=26 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü muhasara kaldırılmış ve bu tarihten on beş gün sonra 18 Ağustos=11 Cumâda-l-âhire Cuma günü de donanma Rodos önlerinden hareket etmiş olmak lâzımgelir. — Bu vak'a üzerine, Bizans'ın Paleoloğos hanedanından bir Rum dönmesi olduğu hakkında bir rivayet bulunan cimri Mesih Paşa vezâretten azledilerek Gelibolu sancağına tâyin edilmiştir! — Osmanlı menbâlarında Rodos muhasarası için 1479 = 884 tarihine de tesadûf edilirse de doğru değildir. — Rodos ve mülhakatından mürekkep Haçlı Şövalyeler hükûmetinin Kanunî Sultan Süleyman devrinde fethi için 1522=929 vukuâtının birinci fıkrasına ve Fatih devrindeki ilk Rodos seferi için de 1455=859 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

Kadı-askerlik makamının Anadolu ve Rumeli'ye mahsus olmak üzere ikiye ayrılması.

(Bu tarihe kadar yalnız bir Kadı-askerlik=Kazaskerlik mevcut olduğu halde, o sırada bu makama tâyin edilen "Kastalâni" lâkabiyle meşhur "Kestelli," al-lâme Muslihüddin'den hoşlanmıyan Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa'nın dört vezire mukabil bir tek Kadı-asker bulunması doğru olamayacağını ileri sürerek bu makamın ehemmiyet ve salâhiyetini tahdid için iki Kadı-askerlik

ihdâs ettiği rivayet edilir: Bu makamın Osmanlı devletinde ilk ihdâsı ve tarihçesi için 1361 — 1362 = 763 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1481 = 886

3 Mayıs = 4 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Ortaçağa nihayet veren muhterem Fatih Sultan Mehmed'in Maltepe civarında «Hünkâr-çayırı» mevkiinde ikinci vakti Allâhın rahmetine ve Türk milletinin ebedî şükran ve minnetine kavuşması.

(Hedefi biraz şüpheli kalmış bir Şark seferine çıkmak üzere 27 Nisan=27 Safer Cuma günü o zamana kadar misli görülmemiş en muazzam toplanmış mücehhez 300 bin kişilik ordusunun başında İstanbul'dan Üsküdar'a geçen Büyük Türk orada hastalanıp bir kaç gün kaldıktan sonra hareket etmiş ve Üsküdar'la Gebze arasında "Tekfur-çayırı" ve "Sultan-çayırı,, isimleriyle de anılan "Hünkâr-Çayırı" mevkiinde tekrar hastalanıp Allâhına kavuşmuştur. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Üsküdar'la Gebze arasındaki Hünkâr-çayırının Maltepe'de olduğundan bahsedilmektedir. — Fatih Sultan Mehmet en kuvvetli rivayete nazaran 29/30 Mart 1432=26/27 Receb 835 Cumartesi/Pazar gecesi sabaha karşı dünyaya gelmiş olduğuna göre 49 sene, 1 ay, 5 gün yaşamış demektir: Doğum tarihi hakkındaki muhtelif rivayetler için 1432=835 vukuâtına bakınız. Her halde çok genç ölmüş olan Fatih eger on sene daha yaşamış olsaydı, dünya tarihi büsbütün başka bir şekle girmiş olurdu: Büyük Türkün ölüm haberi üzerine geniş bir nefes alan Avrupa hristiyan âleminin bütün kiliselerinde Allaha şükür duâları yapılmış olması işte bundandır. — Fatih'in 1444 = 848 senesinden 1445 = 849 tarihine kadar bir seneden biraz fazla süren ilk saltanatıyla 1451 = 855 den 1481 = 886 tarihine kadar 30 sene, 2 ay, 14 gün süren ikinci saltanatının mecmûu 31 buçuk sene kadar tutmakta ve belki de 32 seneye yaklaşmaktadır: Kendisiyle muâsir olan müverrih Dursun Bey'in "Târih-i Ebul-feth"inde Fatih'in saltanat müddeti 32 sene, 1 ay, 19 gün gösterilir; tabii bu hesap Hierî takvime göredir: Fatih'in ilk saltanatı için 1444 = 848 vukuâtının üçüncü, ferâgati için 1445 = 849 vukuâtının birinci ve bu ikinci saltanatı için de 1451 = 855 vukuâtının ikinci fıkralarına bakınız. — Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethi gününden Maltepe civarında öldüğü güne kadar 27 sene, 11 ay, 6 gün yaşamıştır. — Fatih, Dulgadır hükümdarı Süleyman Bey'in damadıdır; karısının adı "Sitti Mükerrreme" yahut "Mükrimme-Hatun"dur: Düğünleri için 1449 = 853 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Büyük kahramanın ölümüne sebep olan hastalık Osmanlı menbâlarında umumiyetle meskûat geçilmekle beraber, bâzı menbâlarda babasından vâris olduğu "Nikris" yâni "Goutte = Damla" hastalığından bahsedilir. Yalnız Aşık-Paşa-zâde biraz şüphe uyandırabilecek bir ifade kullanmakta ve bilhassa hekimleri itham etmektedir; Fatih'le muâsir olan bu müverrihin mensur ve manzum izahı şöyledir:

"Vefatuna sebep ayağunda zahmet vardı. Tabibler ilâcundan âciz oldular. Âhir tabibler cem'oldular, ittifak ittüler, ayağundan kan aldular. Zahmet ziyâde oldu. Şarâb-ı fâriğ virdüler: Allah rahmetine vardı:

Tabibler şerbeti kim virdi Hâne
 O Han içdi şarâbı kaane kaane
 Ciğerün doğradı şerbet o Hânun
 Hemin dem zâri itti yâne yâne
 Didi neyçün bana kıydı tabibler
 Boyâdûlar ciğeri canı kaane
 İsâbet itmedi tâbib şarâbı
 Tımarlârı kamû vardı ziyâne
 Tabibler Hâna çok taksirlik itti
 Budur doğrû kavil düşme gümâne".

Kim bilir Aşık-Paşa-zâde'nin "Şarâb-ı fâriğ" dediği ilâc nedir, bu ilâcı içince Fatih niçin "ciğeri doğranarak" hemen can vermiştir ve müverrih neden do-
 layı Fatih'in ağzından hekimlerin kendisine "kıydıklarını" kaydetmek lüzumu-
 nu hissetmiştir? Bütün bunlar yanlış veyahut faydasız bir tedaviden şikâyet
 mahiyetinde olabileceği gibi, şüpheli bir ilâca ait bir takım imâlarla tefsir edi-
 lebilmek imkânı da yok değildir; diğer bâzı menbâlarda da bu şüpheyi teyid
 edebilecek ifadeler vardır; her halde bu mesele ayrıca ve ehemmiyetle tetkik edil-
 melidir. — Fatih'e kadar bütün Osmanlı hükümdarları Bursa'da medfun ol-
 dukları halde, Fatih'den itibaren bütün padişahlar İstanbul'da medfundur. —
 Fatih Sultan Mehmet irili ufaklı on yedi devlet fethetmiştir: Bunların beşi
 müslüman, on ikisi hristiyan hükûmetidir. Bu on yedi devletin ikisi imparator-
 luk, dördü krallık, altısı prenslik, beşi dukalıktır. Milliyetlere göre tasnif edil-
 diği takdirde, Fatih'in 4 İtalyan, 3 Rum, 4 Türk, 3 İslâv, 1 Tatar-Türk, 1 Ulah
 ve 1 Arnavut ölkesi fethetmiş olduğu anlaşılır. Tarih sırası itibariyle 1453=857
 de Bizans İmparatorluğunu, 1456 = 860 da Enez Ciniviz dukalığını, 1458 = 862
 de Atina İtalyan dukalığını, 1459 = 864 de Sırbistan krallığını, 1460 = 864 de
 Mora despotluğunu, 1461 = 865 de Trabzon Rum imparatorluğunu, 1461—1462=
 866 da Candar-oğulları Beyliğini, 1462 = 866 da Eflak prensliğini, gene aynı
 tarihte Midilli Ciniviz dukalığını, 1463 = 867 de Bosna krallığını, 1466 = 871 de
 bir krallık vaziyetinde bulunan Karaman Türk devletini, 1471=876 da Alâiyye
 Beyliğini, 1475=880 de bir krallık şeklinde olan Kırım Hanlığını, 1478—1479=
 883 de Arnavutluk ölkesini, 1479 = 884 de Turul Beyliğini, gene aynı tarihte
 Yunan adalarından Zanta vesaire dukalığını ve nihayet 1480 = 885 de Hersek
 dukalığını fetih ve ilhak etmiştir. Bunlardan başka Dulgadır Beyliğiyle Boğ-
 dan prensliğini de hâkimiyet altına almıştır. Bütün bu irili ufaklı, müstakil
 ve yarı müstakil deniz ve Kara devletlerinden başka Cinivizlerin Galata, A-
 masra ve şimalî Karadeniz Kolonileriyle başta Ağrıboz/Eğriboz olmak üzere
 Kızıl-Adalar, Limni, Taşoz, Semendirek=Samothraki, İmroz vesaire gibi Mar-
 mara ve Ege adaları da Fatih'in fütuhâtındandır. Ayrıca sıralanabilecek bir
 çok kalelerle şehirler ve Otranto havalisi gibi müstemlekeler bu hesaba dahil
 değildir. Bunlardan başka Fatih'in ölkelere tamamiyle zaptetmemek şartıyla
 mağlûb ettiği devletlerin en mühimleri Akkoyunlu imparatorluğu, Venedik ve
 Ciniviz cumhuriyetleri, Macaristan ve Napoli krallıklarıdır. Bütün Balkan
 yarımadasını Türk hâkimiyetine sokan, Karadenizi bir Türk gölü haline ge-
 tiren ve Boğazlar hâkimiyetini tamamlayıp Çanakkale ve İstanbul boğazlarını
 kapatan da Fatih'dir: Her halde Fatih Sultan Mehmet Osmanlı devletinin de-

ğil, fakat Osmanlı imparatorluğunun müessisidir. — Fatih büyük bir fikrin ana hatlarını tahakkuk ettirdiği halde ikmaline ömrü yetmediği için ölüm gününü Türk tarihinin en acı matem günlerinden biri sayılabilir. — Dünya tarihinin en büyük şahsiyetlerinden olan bu muazzam dâhinin İtalya seferiyle başladığı son Garp ve hakiki hedefi kat'i surette malûm olmıyan son Şark seferinin çok büyük ve geniş bir plânla alâkadar olduğu muhakkak olmakla beraber, tasavvurlarını en yakınlarından bile daima gizli tuttuğu ve hattâ çok defa sefere çıkıldığı zaman bile nereye gidileceği pek belli olmadığı için bu büyük plânın ne olduğunu bütün teferrûatıyla tâyin etmek kabil değildir: Her halde bu meselenin mümkün olduğu kadar tetkik ve tesbiti zarurîdir. Bizzat idare ettiği son seferin Kölemenler elinde bulunan Suriye ve Mısır'a müteveccih olduğu muhakkak gibidir: Kendisiyle muâsir olan ve hattâ İstanbul fet-hinde maiyyetinde bulunmuş olan müverrih Dursun Bey bu seferin Suriye ve Mısır'a müteveccih olduğundan bahsetmekle beraber "Cihet-i sefer taraf-ı Anadolu olduğu ma'lûm olundu, emmâ Arab mı, Acem mi ma'lûm olmadı" demektedir; bu sırada Cem-Sultan'ın bir kuvvet başında Suriye tarafına sevk edilmiş olması o istikamete delâlet edebileceği gibi, Dursun Bey'in imâ ettiği Akkoyunlu semti de hatıra gelebilir; bununla beraber donanma hazırlıklarına istinad eden bâzı muahhar Garp menbâlarında Rodos hedefinden de bahsedilmektedir. — Fatih'in medenî eserleri içinde en mühimleri "Sahn-ı semân" ismindeki İstanbul Üniversitesiyle iki mecelleden mürekkep olan "Kanunnâme" leridir; dünyanın en parlak kültür ocaklarından biri haline gelen bu ilk İstanbul Üniversitesi için 1470—875 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Fatih'in iki Kanunnâmesi vardır: Bunlardan biri devletin teşkilât ve teşrifâtına, biri de şahsî hukuka aittir; Viyana kütüphanesindeki nüshasından ıktibas edilerek 1330 tarihinde "Tarih-i Osmanî Encümeni" tarafından neşredilen birinci Kanunnâme'nin ismi "Kanunnâme-i âl-i Osman" şeklindedir. Fatih devrinin son yıllarında, Karamânî-Mehmet Paşa'nın sadâreti zamanında ve takriben 1477—882 ve 1481 = 886 seneleri arasında tertib ve tanzim edildiği tahmin edilmektedir. Bu kanun, İstanbul'un fethine kadar an'ane halinde riâyet edilen ahkâmın tedvininden hasıl olmuş sayılır. Kanunnâmenin metni, "Tevkii" yâni "Nişancı" Leys-zâde Muhammed-ibni-Mustafa tarafından yazılmıştır. Devletin teşkilât ve teşrifâtına, memurların merâtip silsilesiyle vazifelerine, âidâta, bâzı resmî elkaba ve bir takım ceza hükümlerine aid olan bu meşhur kanun üç bâba ayrılır; bu kanunnâme devletin "Teşkilât-ı esâsiyye" kanunu mahiyetindedir; bundan başka bir de ictimâî ve şahsî hukukla vergilere ait ve dört fasıldan mürekkep ikinci bir kanunnâme daha vardır ki o da Almanya'da neşredilmiştir: Sonradan Kanunî Sultan Süleyman devrinde yeni esaslar ilâvesiyle tevsi edilen bu ilk Osmanlı müdevvenâtının bir çok ahkâmı Tanzimât devrine kadar mer'iyette kalmıştır: 1566—974 vukuâtının "6/7 Eylül" fıkrasına da bakınız. — Fatih'in ana dilinden başka Yunan, Lâtin, İtalyan, Fransız, Arap ve Acem dillerini bildiği rivayet edilir: Her halde Şark ve Garp kültürlerini cem'etmiş olduğu muhakkaktır; bilhassa riyâziyye ile felsefedeki büyük ıktidarı son Bizans müverrihlerinin de i'tirafıyla sâbittir; balistik sahasındaki keşifleri yeni topçuluğun temel taşları sayılabilir; Ortaçağ surlarını yıkan büyük çaplı toplarla havan topu, yangın ve tahrip bombaları hep onun bulduğu

şeylerdir. Fatih ilmi ve âlimleri, şiiri ve şairleri daima himâye etmiş, tahsisat vermiş ve bunları muhtelif memleketlerden getirip İstanbul'da toplamış çalışmıştır. Zaten kendisi de şâirdir: Divanının Fatih'deki "Millet" kütüphanesinde "Ali-Emiri" koleksiyonunda 305 numarada mukayyet bir nüshası vardır; bâzı Tezkirelerle Atâ tarihinde bir kaç şiiri neşredilmiş olduğu gibi, Emiri merhumun "Cevâhir-ül-mülûk" ismindeki eserinde hemen bütün gazelleri tahmis edilmiştir. Fatih'in şiirde mahlası "Avnî" olduğu için 1904 tarihinde Profesör Dr. Georg Jacob yalnız on dört gazelini "Divân-ı Avnî" ismiyle ve 1 sahifelik bir mukaddime ve bir lûgatçe ilâvesiyle Berlin'de neşretmiştir. Her halde Fatih divanı yalnız edebiyat tarihimiz için değil, dil tarihimiz için de çok kıymetli bir vesikadır. — Fatih'in bir kızıyla üç oğlu olmuştur: Kızının ismi "Gevher-Han Sultan"ıdır; bu sultan, bir aralık Fatih'e iltica edip Türkiye'de kaldıktan sonra memleketine gidip öldürülmüş olan Uzun-Hasan oğlu Uğurlu-Mehmet Bey'le evlenmiş ve Ahmed isminde bir oğlu olmuştur: Sonradan ikinci Bâyezid'in kızı "Ayn-i-Şâh Sultan"la evlenen, yâni dayısının kızını almış olan bu prens İran'a gidip "Sultan Ahmed" ismiyle Akkoyunlu imparatoru olmuştur. Fatih'in oğullarından şehzâde Mustafa babasının hayatında ölmüş, sağ kalanlardan büyük oğlu ikinci Bâyezid babasının yerine padişah olmuş ve küçük oğlu ve veliahdı Cem-Sultan da saltanat mücadelelerinden sonra gurbet illerinde zehirlenerek tarihte hazin bir hâtıra bırakmıştır. — Askerî, siyasi, ilmî, edebî ve medenî eserlerinin azameti ve parlaklığıyla millî mefâhîrimizin ön saffında yer alan büyük Fatih'in idarî sahada bıraktığı eser, netice itibarıyla Osmanlı devletinin milliyetini bozup bu Türk devletini kozmopolit bir müessese haline getirmiştir: Fatih devrine kadar hükûmetin başında hep Türkler vardır ve hattâ devletin bünyesine umumiyetle Türk unsuru hâkimdir; fakat Fatih'den itibaren Enderun teşkilâtı Türkten başka her milleti Osmanlı idaresine teşrik eden bir makine haline gelmiştir! "Netâic-ül-vukuât" sahibi Mustafa Paşa bu tuhaf makineyi şöyle anlatır:

"Merâtib-i Devlete vusûlün yolu dahî şu vechile idi ki devşirme çocuklarının ve seferlerde alınan üserâ etfâlinin güzîdeleri ifrâz ve Edirne ve Bursa ve Gelibolu ve Galata saraylarında terbiye ve telkîn-i şerâit-i islâmîyye olunduktan sonra sarây-ı Pâdişâhiye alınır ve bir müddet hizmet-i Hümâyûnda bulunup liyakatine göre kesb-i derecât ederek ba'dehu Bolük ağalıklarından veyahut Üzengi ağalıklarından, ki Mîr-i-alem ve Mîr-âhûr-ı evvel ve sâni ve Kapucubaşılıktan kinâyettir, biriyle cırâğ olup bir zaman dahî o hizmetlerde isbât-ı liyâkat ettikten sonra hallerine göre Mîr-i-ivâlık veyahut Beylerbeylikle taşraya gönderilür ve bir vakit dahî idâre-i mülkiyye ve ordular maiyyetinde ahvâl-i harbiyyeye kesb-i vukuf ederek ba'dehu tâlî müsaid olup da hidemât-ı celîleye muvaffak olur ise mansıb-ı Vezâret ile ikrâm kılınır ve Divân-ı Hümâyûn'da kaaid olur idi. Nişancı ve Defterdar gibi erbâb-ı kalemîyyeden ve tarîk-i ilmiyyeden ve tavâif-i askeriyye işgüzarlarından dahî kat'ı merâtib ederek nâil-i Vezâret olanlar var ise de ekseriyyeti bâlâda beyân olunan tarîk ile olduğu terceme-i-hallerinden ma'lûmdur".

Tabii böyle bir makinenin kurulması demek, Türk unsuru hâric olmak üzere bütün milletlerin iştirâk edebileceği bir yabancı köle idaresi kurmak demek.

tir. Bütün unsurların elbirliğine müstenit bir imparatorluk siyaseti belki faydalı ve hattâ zarurî olabilir: Fakat bu gibi imparatorlukların hepsinde bir hâkim millet esâsı vardır; Osmanlı sisteminin eksik tarafı işte bu hayatî esasın ihmalinde gösterilebilir. Bu vaziyet, bilhassa Fatih devrinden Kanunî devrine kadar Türklerle devşirmeler arasında şiddetli bir gerginlik ve hattâ bir siyasî mücadele zuhuruna sebep olmuştur: 1453 = 857 tarihinde İstanbul'un fethini müteâkip Çandarlı-Halil Paşa'nın azliyle iş başından uzaklaştırılmış olan Türk unsurunun yerine Mahmud Paşa ile Dönmeler ve Devşirmeler zümresi geçmiş, 24 sene süren bu devşirme köleler idaresinde Vezâret-i-uzmâ makamına Rum yahut Hırvat-Mahmud Paşa'dan sonra sırayla Rum-Mehmed Paşa, Hırvat yahut Rum Ishak Paşa ve Arnavut yahut Rum Gedik-Ahmed Paşa getirilmiş ve nihayet bu serkeş kölenin Arnavutluk meselesinde Fatih'e bile itâatsizlik etmesi 1477 = 882 tarihinde onun azil ve hapsine ve Karamânî-Mehmet Paşa ile Türk unsurunun yeniden iş başına gelmesine sebep olmuştur; fakat bu sene vukuâtının aşağıda ikinci Bâyezid devrine müsâdif ikinci fıkrasında göreceğimiz gibi, Devşirmeler saltanat tebeddülündeki karışıklıklardan istifade ederek Karamânî-Mehmet Paşa'yı öldürtmek suretiyle dört sene kadar mahrum kaldıkları iktidar mevkiini tekrar ele geçirmişlerdir! Her türlü vatan ve millet şuurlarından tamamiyle mahrum oldukları için Osmanlı devletine karşı samimiyeti her türlü münakaşaya müsâit bir din hissinden başka bir alâka beslemelerine imkân olmıyan bu yabancılar kerhen ihtidâ ettirildikten sonra Osmanlı cem'iyetine kölelikle intisab etmiş ve bundan dolayı Türk unsuruna da ima kötü gözle bakmış adamlardır: Meselâ bunlardan Mahmud Paşa ile Gedik-Ahmed Paşa Fatih'in şehzâdelik devrindeki kölelerindendir; içlerinde Türk millet ve milliyetine kasdetmekle şöret bulmuş olanlar vardır: Meselâ Âşık-Paşa-zâde, Kemal-Paşa-zâde vesaire gibi eski Osmanlı müverrihlerinin "Türk düşmanı" diye damgaladıkları ve "İstanbul fethinin intikamını" Anadolu Türklerinden almak için işlediği müthiş cinayetlerden acı acı bahsettikleri müseccel hâinler hep bu gürültüdür. Türk aristokrasisini iş başından uzaklaştıran Fatih'in yüze çıkardığı zümre işte bu feci mahsulleri vermiş ve bu çirkin vaziyet nihayet Osmanlı hükûmetiyle Türk milleti arasında kanlı bir mücadele açılmasıyla neticelenmiştir! Osmanlı menbâlarında "Celâlîlik" ismiyle birer şakavet vak'ası şeklinde tasvir edilen Anadolu Türk ihtilâllerinin başlıca hedefleri Hüsâmeddin Efendi'nin "Amasya tarihi" nde şöyle anlatılır:

"Erbâb-ı ihtilâlin makaasıdı, cereyan eden ahvâle bakılırsa iki şeyden ibaret olduğu görülür: Birincisi o zaman Devlet Mektebi demek olan Enderun'a Türklerin de kabulü, ikincisi Gayr-i-Türkler derecesinde Türklerin de menâsıb-ı âliye-i Devleti işgali. Anadolu'da mükemmel teşkilâta malik olan erbâb-ı ihtilâl, kendi gayelerine ermek için kimseyi dinlemiyorlar, Osmanlı hanedanını tanımayanlardı".

Enderun makinesinin o karmakarışık mahsulâtı yalnız devlet merkezinde kalmamış, memleketin her tarafına yayılmıştır; Hüsâmüddin Efendi bu noktayı da şöyle anlatır:

"Şâyân-ı dikkattir ki Anadolu sancaklarına, vilâyetlerine Mir-i-livâ, Beylerbeyi olan Gayr-i-Türkler içinde Türkçeyi bilmiyen, akaaid-i islâmiyyeden bihaber,

koyu cahil adamlar da vardı... Hele zaimler, sipâhiler ekseriyetle Gayr-i-Türk-lerdi. Halbuki Tımar ve Zeâmet, Anadolu'da Türklere hâs bir dirlikti, Gayr-i-Türklerin nazarında Türkler, reâyâdandı. Türklerin en ziyade gücüne giden, Gayr-i-Türklerin tahakküm ve istibdâdı idi”.

Anadolu'da bu ısyan ruhunun bir edebiyatı bile vücuda gelmişse de henüz et-rafiyle tetkik edilmemiştir. — Ecnebi esirleriyle devşirmelerinden devlet adamları yetiştiren “Enderun” Fatih'in kurduğu bir müessese değildir: Hakikatte bu müessese daha Birinci Murad devrinde “Pencik” ismindeki esir vergisinin ihdâsından itibaren Yeniçeri ocağıyla beraber teşekküle başlamış ve bilhassa paytahtın Edirne'ye naklinden itibaren gittikçe inkişaf etmiştir: 1361—1362 = 663 vukuâtının beşinci ve 1368 = 770 vukuâtının ikinci fıkralarına bakınız. Bununla beraber İstanbul'un fethinden itibaren bu müessese mahsullerine hükûmet kapılarını tamamiyle açan Fatih'dir. Yeniçeri ismindeki devşirme kuvvete dayanarak Türklüğe karşı kozmopolit bir cephe teşkil eden bu dönmeler ve devşirmeler gürûhunu Fatih kıymetinde bir devlet reisinin nasıl bir imparatorluk, yahut hanedan zihniyetiyle veyahut Kölemen teşkilâtını taklit suretiyle devlet ve milletin başına musallat ettiği her halde çok büyük bir dikkat ve ehemmiyetle tetkiki zaruri pek mühim ve elim bir meseledir. — Osmanlı tarihinde dönmelerle devşirmelerden mühim roller oynamış kuvvetli şahsiyetler yok değildir: Fakat bilhassa devletin şevket ve azamet devirlerinde yetişmiş olanların ehemmiyeti pek izâm edilmiş ve Osmanlı imparatorluğunun kuvvet ve kudretinden mütevellit muvaffakiyetlerle muzafferiyetlerin bir çoğu bunların şahsı meziyetlerinden mütevellit gibi gösterilmiştir! Meselâ bâzı menbâlarda şahsiyyeti peç çok şişirilerek âdetâ bir agrandisman şeklini almış olan Gedik-Ahmed Paşa'ya izafe ve isnâd edilen askeri kıymet ve ehemmiyet işte bu kabildendir: 1482 = 887 vukuâtının “18 Teşrinisâni = 6 Şevvâl, Pazartesi” fıkrasına bakınız. — Askerlik tarihinin en parlak simâlarından olan Fatih Sultan Mehmet, harici siyaset bakımından da o devrin en büyük adamıdır: Son Bizans imparatorunun birleştirmiş olduğu Şark ve Garp kiliselerini birbirinden ayırıp Şark hristiyanlığını Garba karşı himâye altına alması Ortodoks milletlerin Katolik idaresinde mezheplerini kaybetmektense Türk hâkimiyetinde din ve mezhep hürriyetine sahib olarak yaşamayı tercih etmelerine sebep olmuş ve meselâ Sırbistan ve Mora işte bundan dolayı Osmanlı idaresini Katolik Macar ve İtalyan hâkimiyetlerine tercih etmiştir: 1456 = 861 vukuâtıyla 1458 = 862 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. O zaman henüz bir Moskova prensliğinden ibaret olan Rus Çarlığının ilerde Osmanlı devleti için ne büyük bir tehlike teşkil edebileceğini daha o zamandan anlıyan Fatih'in ona göre tedbirler ittihâz etmiş olması da ancak asırlardan aşmış bir nazar nüfuziyle izah edilebilir: 1475 = 880 vukuâtına bakınız).

İKİNCİ BÂYEZİD

(Bâyezid-i Veli)

— M. 1481 = H. 886 — M. 1512 = H. 918 —

1481 = 886

İki şehzâdenin birden saltanata dâvet edilmesi.

(Fatih'in üç oğlundan şehzâde Mustafa babasının hayatında vefat etmiş olduğu için Bâyezid ve Cem isminde iki oğlu kalmıştır. — Bunlardan Bâyezid en kuvvetli rivayete göre 1447 = 851 tarihinde doğmuş olduğu için, 1459 = 864 tarihinde dünyaya gelen küçük kardeşi Cem-Sultan'dan on iki yaş büyüktür: Bu iki sene vukuâtının son fıkralarına bakınız. Bununla beraber, İkinci Bâyezid'in 1452 = 856 ve 1453 = 857 tarihlerinde doğmuş olduğu hakkında da bir takım rivayetler mevcut olduğuna göre, kardeşinden altı yahut yedi yaş büyük olmak ihtimali de olabilir. — En kuvvetli rivayete göre İkinci Bâyezid Hicretin 851 senesinin iki bayram arasında, yâni Şevvâl ve Zülka'de ayları içinde doğmuş olduğuna ve bu aylar da Milâdın 1447 senesi Kânunuevvel ve 1448 senesi Kânunusânî aylarına tesadüf etmekte olduğuna göre, cülûsunda Milâdî hesapla yaşının 33 sene, 5 ay kadar olması, yâni 34 yaşının içinde bulunması lâzımgelir: Osmanlı menbâlarında umumiyetle 35 yaşında cülûs etmiş gösterilmesi Hicret takvimine göredir. — Fatih'in vefatında büyük oğlu Bâyezid "Eyâlet-i Rûm" veyahut "Rûmiyye-i Suğrâ" denilen Amasya ve küçük oğlu Cem-Sultan da "Karaman Vilâyeti" denilen Konya valiliğindedir: Fatih'in "Kânunnâmesi"sinde Cem-Sultan'dan "Vâris-i mülk-i Süleymânî" şeklinde bahsedilmiş olmasından ve bâzı İtalyan vesikalarındaki sarahatlerden anlaşıldığına göre Fatih Sultan Mehmet bu iki oğlundan Cem-Sultan'ı veliahd tâyin etmiştir: Anadolu'nun en mühim merkezi olan Konya valiliğine büyük şehzâde dururken küçük şehzâdenin tâyin edilmiş olması da bu noktayı te'yid eden bir vaziyet sayılabilir: Aşağıda bu sene vukuâtının "28 Mayıs=29 Rebî'ül-evvel, Pazartesi" fıkrasına da bakınız. Bununla beraber Fatih ölür ölmez devlet erkânı büyük şehzâde Bâyezid'i saltanata dâvet için Kapucularından Leylek yahut Keklik-Mustafa'yı Amasya'ya göndermişlerdir! Halbuki o sırada Sadâret makamında bulunan ve Fatih'in son Vezir-i a'zamı olan Karamânî-Mehmet Paşa küçük şehzâde Cem-Sultan taraftarıdır: İşte bundan dolayı Bâyezid taraftarları Keklik-Mustafayı Amasya'ya gönderdikleri sırada Karamânî-Mehmet Paşa da onlardan gizli olarak Konya'ya bir dâvetçi yollamıştır; her halde bu vaziyet biraz karanlıktır).

3/4 Mayıs=4/5 Rebî'ül-evvel Perşembe/Cuma gecesi İstanbul'da bir Yeniçeri ihtilâli çıkaran Devşirmelerin şiyasî cinayetlerle hükûmeti zaptetmeleri ve Türk Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa'nın şahâdeti.

(Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa merhum, büyük şehzâde Bâyezid'in aleyhine olarak, meşrû veliahd olduğu anlaşılan küçük şehzâde Cem-Sultan'ın cülûs etmesine tarafdardır. Bu Türk vezire karşı Bâyezid'i istiyenlerin çoğu devşirme ve dönme vezirlerle onların dayandığı Yeniçeri ocağıdır: Tabii bunların maksadı, kuvvetli bir şahsiyet olan Sultan-Cem'in yerine zayıf bir şahsiyet olan Bâyezid'i bir oyuncak gibi kullanmak ve o sırada pek şiddetli olan Türk-Devşirme mücadelesini kendi lehlerine neticelendirmektir. — Osmanlı menbâlarına göre Karamânî-Mehmet Paşa büyük şehzâde Bâyezid'i tahta dâvet için Keklik-Mustafa'nın Amasya'ya gönderilmesine zâhiren muvâfakat etmiş olmakla beraber, hususî adamlarından birini de gizli bir mektupla Kon. ya'ya göndererek şehzâde Cem'i hemen yola çıkıp sür'atle yetişmek üzere İstanbul'a dâvet etmiş, bu suretle Bâyezid gelmeden evvel meşrû veliahdi iclâs ederek bir emr-i-vâkı yapmak istemiş, Yeniçerilerin her hangi bir hareketine mâni olmak için de Fatih'in ölümünü gizlemiş ve tabutunu bütün perdeleri kapalı bir arabaya koydurup padişahın hasta olduğunu ilân ederek derhal İstanbul'a götürmüştür. Fakat Paşa'nın tedbirli davranmadığı rivayet edilir: Üsküdar'la İstanbul arasındaki muvâsalayı keserek Maltepe'deki orduyu İstanbul'a geçemeyecek bir vaziyette tutmak istemesi ve hattâ İstanbul'daki A-cemi-oğlanlarını da bir iş bahanesiyle şehirden çıkarması meselenin derhal anlaşılmaya sebep olarak Yeniçeriler payitahta akın etmiş, o sırada İstanbul muhafızlığında bulunan eski Vezir-i-a'zam devşirme İshak Paşa'nın tahrik ve teşvikiyle Türk Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa'nın konağı yağma edilip Fatih'in bu kıymetli veziri şehid edilmiş, diğer bir takım Türk devlet adamlarının konakları da yağma ettirilip diğer bir takım cinayetler daha irtikâb edilmiş ve işte bu suretle devşirme ve dönme İshak Paşa İstanbul'da Yeniçeri kuvvetine istinaden kendikendine vaziyete ve hükûmete hâkim olmuştur! — Fatih'in son vezir-i-a'zamı olan Karamânî-Mehmet Paşa merhum Yeniçerilerin parçalayıp öldürdükleri ilk Sadr-i-a'zam sayılır. — Fırsattan istifade ederek hükûmeti eline geçiren ve Yeniçerilerle ulûfe pazarlığına girişerek kendi Sadâretini temin eden devşirme İshak Paşa, o sırada Otranto'da bulunan sâbık Vezir-i-a'zam devşirme ve dönme Gedik-Ahmed'in kaynatasıdır; bu devşirme damadla devşirme kaynata Türk devlet adamlarına karşı Devşirmeler zümresinin en mühim simâlarıdır: Bu vaziyete göre milliyetinin kurbanı olan Karamânî-Mehmet Paşa merhumun öldürtülmesi demek, iş başına tekrar dönmelerle devşirmelerin gelmesi ve ikinci Bâyezid gibi zayıf bir padişahın gevşek idaresinde bir takım kanlı katillerin hükûmete musallat olması demektir. — Devşirme İshak Paşa bu tarihî cinayetini işledikten sonra Yeniçeri ocağıyla anlaşarak ikinci Bâyezid İstanbul'a gelir gelmez Vezir-i-a'zamlık makamına kendisinin tâyni için padişahın tazyik edilmesini ve bilhassa Türk milliyetinin büyük şehidi Karamânî-Mehmet Paşa partisinden olan Hamze Bey-oğlu vezir Kara-Mustafa Paşa'nın da azil ve nefyettirilmesini temin etmiş-

tir; bundan bir müddet sonra Gedik-Ahmed de bu zavallı Mustafa Paşa'nın hapsine ve idamına sebep olmuştur: Bu sene vukuâtının sondan evvelki iki fıkrasına bakınız).

4 Mayıs = 5 Rebî'ül-evvel, Cuma: İstanbul'da vaziyete hâkim olan İshak Paşa'nın İkinci Bâyezid Amasya'dan İstanbul'a gelinceye kadar İstanbul sarayında bulunan oğlu ve Fatih'in torunu şehzâde Korkud'u «Saltanat nâibi» olarak tahta çıkarması.

(Cem-Sultan'ın oğlu Oğuz-Han'la Bâyezid'in oğlu Ebu-l-Hayr Mehmet Korkud o sırada dedelerinin sarayındadır: Devşirme diktatör İshak Paşa, şehzâde Korkud'u saltanat nâibi diye tahta çıkarmakla tabîi Cem'in ve Cem taraftarlarının her hangi bir hareketine karşı Bâyezid'in saltanatını ordunun kefâleti altına almak istemiştir! Hattâ şehzâde Korkud'a «Nâib» sıfatıyla biat edilmiş olduğu bile rivayet edilir. — Bu şehzâde, babası İkinci Bâyezid'in Amasya'dan İstanbul'a geldiği güne kadar on yedi gün saltanat nâibliğinde bulunmuştur: Tabîi bu müddet, hakikatte devşirme İshak'ın diktatörlüğü ile geçmiştir).

7 Mayıs = 8 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Merhum Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa'nın Cem-Sultan'ı tahta dâvet için gizlice gönderdiği ulağın Konya'ya varması.

(İkinci Bâyezid'in kaynatası Sinan Paşa o sırada Anadolu Beylerbeyidir: Bu Sinan Paşa Bâyezid'in eniştesi ve hatâ aynı anadan olan bir kızkardeşinin kocası olduğu hakkında da bir rivayet vardır; fakat Fatih'in Uzun-Hasan oğlu Uğurlu-Mehmet Bey'le evlenen Gevher-Han'dan başka bir kızı olduğunu bilmediğimiz için birinci rivayet bizce daha kuvvetlidir; zaten bâzı Osmanlı menbâlarında şehzâdeyle paşa arasında yalnız sıhriyet bulunduğundan bahsedilmekle iktifa edilir. — Karamânî-Mehmet Paşa merhumun Cem-Sultan'ı saltanata dâvet için gönderdiği memurun büyük şehzâde ile akrabalığı olan bu Sinan Paşa'nın adamları tarafından yakalanıp hapsedildiği veyahut idam olunduğu rivayet edilirse de, Cem-Sultan'ın maiyyet erkânından biri ve belki de Defterdarı Haydar Bey tarafından yazılmış olan «Vâkıât-ı Sultan Cem» ismindeki muâsır menbâda Rebî'ül-evvel = 7 Mayıs Pazartesi günü, yâni Fatih'in ölümünden dört gün sonra «ulak gelüp haber getürdü» denildiğine göre o rivayette bir yanlışlık olması lâzımgelir).

21 Mayıs = 22 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Büyük şehzâde İkinci Bâyezid'in Amasya'dan İstanbul'a gelip tahta çıkması.

(Osmanlı menbâlarında «Sultan Bâyezid Hân-ı Sâni» ünvanıyla anılan ve sofuluğundan dolayı «Bâyezid-i Velî» ve «Sofu-Bâyezid» şekillerinde de şöhrat bulan İkinci Bâyezid dört bin suvâri ile Bolu üzerinden Üsküdar'a gelmiş ve Üsküdar'dan İstanbul'a geçerken kayığının etrafını alan Yeniçerilerin tazyikiyle devşirme diktatör İshak Paşa'nın Vezir-i-a'zam olmasına ve bu kaatil dev-

şirmenin rakibi olan Hamze-Bey oğlu vezir Kara-Mustafa Paşa'nın da azil ve nefyedilmesine muvafakat etmiştir! — Padişah saraya girerken Yeniçeriler Türk Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa ile tarafdarlarından bâzılarını öldürmek ve bunlarla bir takım zenginlerin konaklarıyla evlerini yağma etmek gibi cinayetlerinin affini ve ulûfelerinin de attırılmasını isteyip bu arzularını da kabul ettirmişlerdir: Bu suretle İkinci Bâyezid saltanatının daha ilk âmindan itibaren Devşirmeler partisiyle bu partinin âleti olan Yeniçeri ocağının elinde bir oyuncak olmuş demektir. — İkinci Bâyezid'in İstanbul'a muvâsalatı için 17 Rebî'ül-evvel = 16 Mayıs Çarşamba, 19 Rebî'ül-evvel = 18 Mayıs Cuma ve 20 Rebî'ül-evvel = 19 Mayıs Cumartesi tarihleri de rivayet edilir: Fakat bâzı muâsır menbâlarda bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 22 Rebî'ül-evvel = 21 Mayıs Pazartesi tarihi vardır. — Şanlı babasının büyük meziyyetlerine pek az vâris olabilen İkinci Bâyezid zayıf ruhlu ve gevşek huylu olduğu için "halim-ü-selim" bir şahsiyet sayılır: Her halde Osman Gazi'den Kanunî Sultan Süleyman'a kadar teselsül eden büyük Osmanlı padişahlarının arasında böyle bir şahsiyyetin bir nisbetsizlik teşkil ettiği muhakkaktır; Sultan Bâyezid, babasıyla oğluna pek az benziyen bir şahsiyettir. — İkinci Bâyezid'in anası bir rivayete göre Gülbahar, diğer bir rivayete göre de Mükerrerme-Hatun'dur: 1447 = 851 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Fetret devrindeki Süleyman ve Musâ-Çelebiler sayılmamak şartıyla İkinci Bâyezid sekizinci Osmanlı padişahıdır).

22 Mayıs = 23 Rebî'ül-evvel, Salı: Fatih Sultan Mehmed'in cenaze merâsimi.

(İkinci Bâyezid İstanbul'a gelinceye kadar on dokuz gün bekletilen mübarek cenaze büyük merâsimle kendi câmiinin avlusuna defnedilmiştir. — Tabutun altına ilkönce oğlu ve halefi Sultan Bâyezid'le vezirler girmişlerdir. — Bu münasebetle resmî ve millî matem ilân edilmiş ve siyah elbiseler giyilmiştir. — Şanlı ölünün cenaze namazını "Şeyh Vefâ" ismiyle meşhur büyük velî ve büyük âlim Konyalı "Şeyh Muslihüddin Mustafa" kıldırmıştır: İstanbul'un bir mahallesinde meydana bu meşhur Türk âliminin ismini taşır).

28 Mayıs = 29 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Bir İstanbul kuvvetini mağlûb eden Cem-Sultan'ın Bursa'da tahta çıkması.

(Cem-Sultan'ın Konya'dan kalkıp Bursa tarafına yürümesi İstanbul'daki kardeşleriyle devşirmeler partisini büyük bir telâşa düşürmüş ve Bursanın müdafaası için Ayas Paşa kumandasında iki bin kişilik bir Yeniçeri kuvveti gönderilmiştir. — 8 Mayıs = 9 Rebî'ül-evvel Salı günü Konya'dan hareket etmiş olan Cem-Sultan Inegöl üzerinden Bursa'ya doğru yürümüş ve şehrin önlerine vardığı zaman ümerâsından Gedik-Nasuh Bey'in kumanda ettiği dört bin kişilik ordusuyla Ayas Paşa kumandasındaki İstanbul kuvvetleri arasında işte bu 28 Mayıs = 29 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü şiddetli bir muharebe olmuştur: Bir rivayete göre de Cem-Sultan bu muharebeyi bizzat idare etmiştir; muâsır bir vesika olan "Vâkıât-ı Sultan Cem" in ifadesi bu rivayeti teyid edecek

şekildedir; bununla beraber Cem-Sultan'ın zaferden üç gün sonra Bursa'ya girdiği hakkında da muhtelif rivayetler vardır: Burada "Vâkıât" müellifinin rivayeti esas ittihâz edilmiştir. — Cem-Sultan'ın kardeşine karşı saltanat iddia ederken kendisi babasının padişahlığı zamanında dünyaya geldiği halde Sultan Bâyezid'in Fatih tahta çıkmadan evvel şehzâde iken doğmuş olmasını ileri sürdüğünden bahsedilir. Bununla beraber, bundan evvel de gördüğümüz gibi Fatih'in "Kanunnâme-i âl-i Osman"ının sonundaki elkaab bahsinde Cem-Sultan için "Vâris-i mülk-i Süleymâni, nûr-ı hadeka-i Sultanî" tâbirlerinin kullanılması, bu küçük şehzâdenin babası tarafından büyük şehzâdeye tercihan veliahd ittihâz edilmiş olduğunu gösteren sarîh bir delil demektir. Cem-Sultan'ın yaşça kardeşinden küçük olduğu halde Fatih'in onu veliahd ittihâz ettiği muâsır Garp menbâlarına da aksetmiştir; meselâ Venedikli müverrih Sanuto şu fıkrasında bu noktaya da temas etmektedir:

Allah istemedi amma eger istemiş olsaydı da Cem Bâyezid'e galip gelip Türk iline padişah olsaydı ve kardeşinden küçük olduğu halde Fatih'in kendisine bıraktığı baba mirâsını alsaydı, tekml Hristiyanlık âleminin ve hattâ bütün yeryüzünün çekmediği kalmazdı. Fakat her derde devâsını ihsan buyuran Allah öyle olmasını istemediği için onu bizim elimize geçirdi".

İşte bu delillerden ve fazla olarak o zamanki Anadolu'nun en mühim merkezi ve Selçukîlerle Karaman-oğullarının payitahtı olan Konya valiliğine Cem-Sultan'ın tâyin edilmiş olmasından anlaşıldığına göre Fatih'in veliahdı büyük şehzâde Bâyezid değil, küçük şehzâde Cem-Sultan'dır. — Sultan Cem Hicretin 864 senesi Safer ayının 26/27 nci ve Milâdın 1459 senesi Kânunuevvel ayının 22/23 üncü Cumartesi/Pazar gecesi sabaha karşı doğmuş olduğuna göre, Bursa'da saltanatını ilân ettiği zaman yaşı 21 sene, 5 ay, 6 gündür; yâni 22 yaşının içindedir. — Sultan Cem'in Bursa'ya girip nâmına hutba okutması bâzı Osmanlı menbâlarında 15 Rebî'ül-âhir = 13 Haziran Çarşamba gününe müsâdif gösterilirse de, şehzâdenin maiyyetinde bulunmuş bir müellifin eseri olan "Vâkıât-ı Sultan Cem" de "Rebî'ül-evvel'in 28 inci günü nısf-ul-leylde İnegöl'den" hareketle "İşraak vaktinde" yâni sabaha karşı Bursa'ya varıldığı musarrah bulunduğu için, burada İstanbul kuvvetlerinin mağlûb edilmesine müsâdif olan bu 28 Mayıs = 29 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü esas ittihâz edilmiştir. — Sultan Cem nâmına Bursa'da hem hutba okunmuş, hem sikke kesilmiştir: Cem'in şimdiye kadar bulunabilen meskûkâtı dört gümüş akçadır; bunlar için İsmail Galib ve Halil Edhem Beylerin "Meskûkât-ı Osmaniyye" kataloglarına bakınız. Bu sikkelerin hepsinde yer ismi olarak "Bursa" kelimesi ve tarih olarak da 886 = 1481 rakamı vardır. Cem'in bu sikkelerdeki ünvanı "Cem ibnü Sultân Muhammed Hân" şeklindedir; fakat Cem-Sultan bütün memlekete hâkim olamadığı için Osmanlı padişahları silsilesine girmemektedir. — Osmanlı menbâlarında Sultan Cem'in Bursa'da ilân ettiği saltanat 18 - 20 gün sürmüş gösterilir: Bununla beraber, kendisine karşı yürüyen ikinci Bâyezid'le Yenîşehir'de tutuştuğu muharebe Rebî'ül-âhir ayının 22 nci ve Haziran ayının 20 nci Çarşamba gününe tesadûf ettiği için, Cem'in o tarihten bir gün evveline kadar 23 gün Bursa'ya hâkim olduğu anlaşılmaktadır).

14 Haziran = 16 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Cem-Sultan'ın büyük halası ve Çelebi-Sultan Mehmed'in kızı Selçuk-Hatun riyasetinde bir sefâret hey'eti göndererek İkinci Bâyezid'e Anadolu ile Rumeli'nin iki Türk devletine ayrılmasını teklif etmesi ve bu teklifin reddi.

(Selçuk-Hatun Birinci Mehmed'in kızı, İkinci Murad'ın kızkardeşi, Fatih'in halası, İkinci Bâyezid'le Sultan Cem'in büyük halaları Varna muharebesinde şehid olan Anadolu Beylerbeyi Karaca Paşa'nın karısıdır: 1444 = 848 vukuâtının son fıkrasına da bakınız. Tabii Selçuk-Hatun küçük yeğenlerinin saltanat kavgaları devrinde artık çok ihtiyardır: Bununla beraber bu tarihten sonra dört sene daha yaşamış ve öldüğü zaman babasının Yeşil-Türbe'sine defnedilmiştir. — Selçuk-Hatun'la beraber ulemâdan Molla İyâs ile Şükrulah oğlu Ahmed-Çelebi isminde iki elçi daha vardır. — Evvelce Bursa üzerine Ayas Paşa kumandasında gönderdiği Yeniçeri kuvvetlerinin mağlûb olması, Ayas Paşa'nın esareti, Cem-Sultan'ın Bursa'yı işgali ve orada saltanatını ilânı üzerine telâşa düşen İkinci Bâyezid İstanbul'dan yirmi bin kişilik bir kuvvetle kardeşinin üzerine hareket edince, kâfi mîkdar kuvvetten mahrum olan Cem Anadolu kendisine bırakılmak ve İkinci Bâyezid yalnız Rumeli'de padişah olmak üzere bir paylaşma teklif etmişse de:

— Lâ erhâme beyn el-mülûk

esasını ihtâr eden İkinci Bâyezid saltanat işinde kardeşlik düşünilemeyeceğini söyleyerek bu teklifi reddetmiştir. — Cem-Sultan'ın teklifinde kurmak istediği Anadolu Sultanlığının tamamiyle müstakil olmayıp İkinci Bâyezid'in yüksek hâkimiyetini tanımak da bulunduğu rivayet edilir: Her halde bu teklifin Anadolu'da kuvvetleninceye kadar vakit kazanmak düşüncesiyle alâkadar olmak ihtimali çok kuvvetlidir).

20 Haziran = 22 Rebî'ül-âhir, Çarşamba: Sultan-Cem'le Sultan Bâyezid arasında Yenişehir muharebesi ve İkinci Bâyezid'in zaferi.

(Osmanlı menbâlarında bu muharebenin tarihi 22 Rebî'ül-âhir Cumartesi gösterilirse de bu Hicret ayının 22 nci günü Cumartesi değil, Çarşamba'dır. — Yenişehir ovasında ve Göksu çayının sağ yakasında vukua gelen muharebe "işraak vaktinden zeval vaktine değin", yâni sabahın beşinden öğleyin saat on ikiye kadar yedi saat sürmüştür: İkinci Bâyezid ordusuna o sırada Otranto'dan gelip Yenişehir önlerinde Padişahın maiyyetine iltihak etmiş olan Gedik-Ahmed Paşa'nın kumanda etmiş olduğu rivayet edilir. — Cem-Sultan'ın mağlûbiyetinde başlıca iki büyük sebep vardır: Biri kuvvetler arasında 3 - 4 bine karşı 20 bin derecesinde gösterilen korkunç nisbetsizlik, biri de Cem-Sultanın lalası Aştın/Aştın-oğlu Ya'kub Bey'in Vezir-i a'zam devşirme İshak Paşa'dan aldığı gizli bir mektupta yüz bin akça rüşvetle Anadolu Beylerbeyliğinin teklif edilmesi üzerine irtikâb ettiği iğrenç ihânettir: Harp esnasında Aştın-oğlu maiyyetindeki kuvvetlerle karşı tarafa geçmiştir. Sultan-Cem'in maiyyetindeki Türkmen aşiretlerinin de işte bunun üzerine dağılmış oldukları rivayet edilir. — Bu hezimet üzerine Sultan-Cem büyük bir sür'atle Eskişehir üzerin-

den ailesinin bulunduğu Konya'ya doğru kaçarken bir yerde bir at tekmesiyle sol ayağından yaralanmış ve nihayet 25 Haziran=27 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü maddî ve mânevî ıztıraplar içinde kuşluk vakti Konya'ya girmiştir).

28 Haziran = 1 Cumâda-l-ûlâ, Perşembe: Sultan Cem'in Mısır Sultanına iltica etmek üzere ailesi ve maiyyetiyle beraber Konya'dan Suriye'ye doğru yola çıkması.

(Konya'da üç gün kaldıktan sonra ikinci Bâyezid'in oraya doğru hareketini işiterek anası Çiçek-Hatun'la karısını, kızlarıyla oğlu küçük şehzâde Murad'ı, câriyelerini, kırk kişilik maiyyetini ve hazinesini alıp kendisini çok seven halkın çılgınlıklarıyla hıçkırıkları içinde hasta ve yaralı olduğu halde yola çıkan talihsiz prens Adana'da Ramazan-oğullarına müsâfir olduktan ve burada kendisine iltihak edenlerle beraber maiyyeti üç yüz kişiyi bulduktan sonra Mısır Kölemen sultanlarının idaresindeki Suriye'ye geçip 19 Temmuz = 22 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü Haleb'e varmış ve gerek burada, gerek bundan sonra geçtiği yerlerde çok parlak tezâhürlerle karşılanarak Hama-Hums-Baalbek-Şam-Kudüs-Gazze üzerinden Kahire'ye gitmiştir. — Sultan Cem Anadoludan ayrılırken halkın gösterdiği teessür çok samimîdir: Çocukluğundanberi Kastamonu ve Konya'da valilik ederek kendisini candan sevdirmiş olan bu prensin şahsiyetinde meşrûiyet dâvasının verdiği tesir ve nüfuz da vardır, fazla olarak Devşirmelerle Yeniçerilerin son İstanbul ihtilâlinde irtikâb ettikleri cinayetler bütün Anadolu Türkleri arasında derin bir nefret hissi uyandırmış olduğu için Cem-Sultan halkın nazarında Devşirmeliğe karşı mücadele eden millî bir kahraman şeklini almıştır).

Konya'ya gelen İkinci Bâyezid'in oğlu Abdullah'ı Karaman valiliğine tâyin etmesi ve Gedik-Ahmed'i Sultan Cem'in tâkibine göndermesi.

(Kaynatası olan Vezir-i-a'zam İshak Paşa'nın tavsiyesiyle Otranto'dan çağırılmış olduğu rivayet edilen Gedik-Ahmed, ikinci Bâyezid'in Cem-Sultan'a karşı açtığı Yenişehir seferinde padişahın maiyyetine bir çok hediyelerle gelip iltihak etmiştir: Bu suretle Türk devlet adamlarına karşı Yeniçeri ocağına istinaden cephe almış olan devşirmeler gürûhunun İshak Paşa, Gedik-Ahmed Paşa ve Hersek-zâde Ahmed Paşa gibi en mühim elebaşları Fatih'in ölümünden hasıl olan buhrandan istifade edip bir araya gelerek vaziyete tamamiyle hâkim olmuşlardır. — Gedik-Ahmed Paşa Konya'dan Cem-Sultan'ın tâkibine gitmişse de yetişememiştir. — Bu devşirmenin Cem-Sultan tarafı olduğu hakkında bir rivayet varsa da bu rivayetin vaktiyle Fatih zamanında şehzâde Bâyezid'le Gedik-Ahmed'in askerî bir münakaşa yüzünden araları açılmış ve bilhassa bu sefer Cem-Sultan'ın tâkibine memur olduğu halde ele geçirilememiş olmasından çıkmış bir şâyadan ibaret olmak ihtimali daha kuvvetlidir: Her halde Gedik-Ahmed'in diğer devşirmelerden başka türlü düşünmesine imkân yoktur: Zaten Cem-Sultan'a iltihak edebilmesine müsâit bir çok vaziyetlerde bulunduğu halde İstanbul hükûmetine sadakatten ayrılmaması da bu noktayı teyid etmektedir).

10 Eylül = 16 Receb, Pazartesi: Cenubi İtalya fütuhâtının elden çıkması.

(Cenubi İtalya'nın Otranto havalisi Fatih'in son zamanlarında Gedik-Ahmed Paşa tarafından işgal edilmiş ve mükemmel istihkâmlar yapılarak kuvvetli bir köprübaşı kurulmuştur: 1480 = 885 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Fatih'in vefatı ve Devşirmelerin yeniden iş başına gelmeleri üzerine Gedik-Ahmed İstanbul'a çağırılmış ve artık Otranto Türk müstemlekesi hem başsız, hem yardımsız bırakılmıştır. Türkiye'deki saltanat buhranından dolayı artık oralara yeni kuvvetler gönderilemeyeceğini anlayan İtalyanların istirdat teşebbüsleri işte bu tarihi fırsattan istifade ettikleri için muvaffakiyetle neticelenmiştir: Otranto kalesine denizden Napoli krallığı ve Papalık donanmaları taarruz edip şehri muhasara etmişlerdir. Ana vatandan hiç bir yardım ümidi kalmıyan Otranto müdâfileri nihayet kaleyi mülhakatiyle beraber Papalık donanmasına kumanda eden kardinal "Fregose" ismindeki papasa teslim etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Buradaki Türk bölüklerinden bir ikisi Napoli kralının hizmetine alınmış ve sonraları Napoli krallığının Papalık hükûmetiyle olan mücadelelerinde bunlardan çok istifade edilmiştir. — Garp menbâlarında İtalyanların kalecilik ve istihkâm fenlerini Türklerin Otranto'da yapmış oldukları tahkimâtın tetkikinden öğrenmiş olduklarına ait muhtelif itiraflar vardır. — Otranto havâlisi bir sene bir ay Türk hâkimiyetinde kalmıştır).

26 Eylül = 2 Şa'bân Çarşamba: Cem-Sultan'ın Kahire'de şâhâne merâsimle karşılanması.

(Bu sırada Mısır sultanlığında "El-Melik-ül-Eşref Seyfüddin Kaytbay" bulunmaktadır: Mısır ve Suriye sultanlığına "Memlûk" yahut "Kölemen" devleti denilmesinin sebebi, Eyyûbilerden sonra onların hizmetinde askerlik eden Türk ve Çerkes kölelerinin nihayet bu devlete hâkim olmasıdır. Bunlar iki kısma ayrılır: Türk Kölemenlerinin kışlası Nil nehrinin üstündeki "Ravza" adasında olduğu için Türklere "Bahriyyân" ve umumiyetle "Çerâkise" denilen diğer zümrenin kışlası da Kahire kalesinde olduğu için bunlara da "Burciyyân" denir; bunlarla beraber Çerkes denilen Kölemenler içinde de bir çok Türkler vardır. "Kaytbay" işte bu ikinci zümredendir. Bunlarda saltanat bâzan babadan oğula intikal etmekle beraber umumiyetle orduya istinat eden kumandanlar tarafından işgal edilmiştir. Mısır'dan başka Filistin'le Suriye de bunların idaresindedir. — Mısır sultanlarıyla Osmanlı padişahları arasındaki siyasi münasebetler Birinci Murad devrinde başlayıp bilhassa Yıldırım devrinden itibaren dostâne bir şekilde inkişâf ve devam ettikten sonra Fatih devrinde bu iki büyük devletin arasında bocalıyan Dulgadır-oğullarının ihdâs ettikleri buhrandan ve Hicaz su yolları meselesinden itibaren fenalaşmış ve Osmanlılara karşı Akkoyunlularla ittifak ettiği bile rivayet edilen Mısır sultanı Kaytbay Anadolu işlerini büyük bir dikkatle tâkiye başlamıştır: Birinci Murad devrinde başlayan ilk Osmanlı - Mısır siyasi münasebetleri için 1386 = 788 vukuâtının dördüncü fıkrasına, Fatih devrinde Dulgadır-oğulları yüzünden çıkan ilk ihtilâf için 1471=876 vukuâtının ikinci fıkrasına, gene Fatih devrindeki Hicaz su yol-

ları ve Dulgadır Beyliği ihtilâfı için 1479 = 884 vukuâtının son fıkrasına ve nihayet ikinci Bâyezid devrinde Osmanlı - Mısır muharebelerinin başlaması için 1485 = 890 vukuâtının ilk fıkrasına bakınız; bu vaziyete göre 1471 = 876 tarihinden 1485 = 890 tarihine kadar Fatih ve ikinci Bâyezid devirlerinde on dört sene süren şiddetli bir ihtilâf devri nihayet harple neticelenmiş demektir; muharebenin bu kadar gecikmiş olması Osmanlıların Avrupa tarafındaki meşguliyetlerindendir: Bununla beraber, Fatih'in ölümü üzerine geri kalan son seferinin Mısır Kölemenlerine karşı açılmış olduğu hakkında çok kuvvetli rivayetler vardır. Bu kadar gergin bir vaziyette Cem-Sultan'ın Kahire'ye ilticası tabii Sultan Kaytbay için iyi bir fırsat demektir. — Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Kahire'de çok parlak merâsimle karşılanmış, ahali şehir haricinden itibaren tezâhürlerde bulunmuş, Kahire caddeleri baştanbaşa donanmış ve Sultan Kaytbay da müsâfirini sarayında karşılayıp kucaklayarak kendisine:

— Sen oğlumsun! Gamkin olma!

diye hitâb etmiştir. — Tabii halkın tezâhürlerinde siyasi mülâhazalardan ziyade Şarkî-Roma fatihinin şanlı hâtırasına karşı İslâm âleminin beslediği hayranlık duygularının tesiri vardır. — Kahire'de Sultan Cem'in ikametine bir saray tahsis edilmiştir. — Cem'in Kahire'ye muvâsalatı için 6 Şa'ban=30 Eylül Cumartesi tarihi de rivayet edilir).

Gedik-Ahmed Paşa'nın İstanbul'a çağırılıp hapsedildikten sonra Devşirmelerin şefâatıyla serbest bırakılması.

(Gedik Paşa'nın gözden düşmesine sebep, Cem-Sultan'ın tâkibine memur edildiği halde vazifesinde muvaffak olamaması, Fatih zamanında Kırım'la Otranto'da istihsal ettiği kolay muvaffakiyetlerden ve bir aralık Vezir-i-a'zamlık etmiş olmasından dolayı çok fazla mağrur davranarak bir takım sertlikler, serkeşlikler ve şımarıklıklar göstermesi, hattâ padişaha bile kafa tutacak kadar ileri gitmesi ve bilhassa Yeniçerilerin taşkınlıklarında parmağı olduğunun sezilmesi gibi şeylerdir. Bir de bu tevkifte Hamze-Bey oğlu vezir Kara-Mustafa Paşa'nın büyük bir tesiri olduğu rivayet edilir: Fatih'in devşirmeler tarafından şehid ettirilen son Vezir-i-a'zamı Karamânî-Mehmet Paşa merhumla beraber dönmeçer ve devşirmeler hâkimiyetine karşı cephe almış olan Hamze-Bey oğlu Mustafa Paşa'nın ikinci Bâyezid Amasya'dan İstanbul'a gelirken devşirme İshak Paşa'nın tertibiyle ayaklanan Yeniçerilerin talebi üzerine nefyedildiği yukarda "21 Mayıs = 22 Rebiül-evvel" fıkrasında anlatılmıştır. Karamânî-Mehmet Paşa'nın şahâdetinden itibaren devşirmelere karşı mücadelenin en mühim şahsiyeti olan vezir Kara-Mustafa Paşa o gâileden sonra Sultan Bâyezid tarafından İstanbul'a getirtilip ikinci Vezirliğe tâyin edilmiş ve bu sefer Gedik-Ahmed'in tevkifinde mühim bir rol oynamıştır. — Gedik Paşa tevkif edilince Kapucular odasına hapsedilmiştir: Umumiyetle bu odaya girenlerin sağ çıkmadıkları rivayet edilir! — Bu tevkif hâdisesi Devşirmeler partisini telâşa düşürmüş, Gedik-Ahmed'in kaynatası olan Vezir-i-a'zam İshak Paşa ile Hersek dükasının oğlu olan mühtedi Hersek-oğlu Ahmed Paşa'nın teşebbüsleriyle Gedik Paşa Kapucular odasından çıkarılıp serbest bırakılmıştır! — Gedik-Ahmed serkeşliğinden ve bilhassa askeri emirlere itâatsizlik ettiğinden, dolayı

vaktiyle bir kere de Fatih tarafından Rumeli-hisarı'na hapsedilmiş olduğu için, bu sefer ikinci defa tevkif edilmiş demektir: İlk tevkifinde şefâat edip kurtaran da gene Hersek-oğlu Ahmed Paşa'dır. Her halde artık Yeniçerilere istinad eden ve aralarında sıkı bir tesânüt bulunan bu devşirmeler gürûhu devletin başına müthiş bir belâ kesilmiştir. — Gedik-Ahmed'in ilk hapsi için 1477 = 882 vukuâtının birinci fıkrasına ve Hersek-zâde'nin şefâatiyle affı için de 1478 = 883 vukuâtının son fıkrasına bakınız .

Karaman-oğlu Kasım Bey'in Konya muhasarası.

(Evvelce Uzun-Hasan'a iltica etmiş olan Kasım Bey, Uzun-Hasan'ın 1478=882 tarihinde Tebriz'de vefatı üzerine yerine geçen oğullarından Sultan Ya'kub'un muvâfakatiyle içel taraflarına gelip Osmanlıların saltanat kavgalarından istifade ederek ecdâdının hükûmetini canlandırmaya kalkışmış ve etrafına Varsak ve Turgutlu aşiretleriyle eski Karaman ümerâsını toplamıştır. — Kasım Bey ilkönce Konya valisi ve ikinci Bâyezid'in oğlu şehzâde Abdullah'ın lalası Hadım-Ali Paşa'yı mağlûb etmiş ve ondan sonra da Karaman devletinin eski pâytahtı olan Konya üzerine yürüyüp şehri muhasara etmiştir).

Gedik-Ahmed Paşa'nın İkinci Vezir Kara-Mustafa Paşa hapsedilmek şartıyla çıktığı Karaman seferinde Konya'nın muhasaradan kurtulması.

(Evvelce Karaman-oğullarının inkıraz devrinde bir kaç defa Kilikya seferine çıkarak ve Karaman prensleriyle uğraşarak o tarafların ahvalini öğrenmiş olduğu için bu sefere memur edilen Gedik-Ahmed, kendisinin son defa hapsedilmesine sebep olan İkinci Vezir Hamze-Bey oğlu Kara-Mustafa Paşa'dan intikam almak için Yeniçeri ocağıyla elbirliği ederek padişahın emrine karşı gelmiş, ancak Mustafa Paşa hapsedilmek şartıyla sefere gidebileceğini ve aksi takdirde Yeniçerilerin itâat etmiyeceğini söyliyerek padişahı tehdit etmiş ve işte bu küstahça tehdit üzerine zavallı Mustafa Paşa azil ve hapsedilip Gedik'in hareketi temin edilebilmiştir! — Bununla beraber, İkinci Bâyezid Gedik Paşa'nın ordu başında ihânetinden çekindiği için "ihtiyâten oğlunu der-i Devlette alkoymuş", yâni rehine itti haz etmiştir! — Gedik-Ahmed'in bu vaziyeti artık devlet için bir emniyet meselesi teşkil etmiş ve padişahla devşirmelerin münasebetleri son derece gerginleşmiş demektir: Fakat Devşirmeler Yeniçeri ocağına istinad ettikleri için İkinci Bâyezid bunlara karşı âciz vaziyettedir. — Gedik-Ahmed'in kumandasında İstanbul'dan ordu geldiğini haber alan Karaman-oğlu Kasım Bey iki ateş arasında kalmamak için Konya muhasarasını kaldırıp Kilikya'ya çekilmiş, birkaç muharebe olmuş, Kasım Bey hep geri çekilerek kurtulmuş ve nihayet kış bastırdığı için Gedik-Ahmed Lârende = Karaman kale-sine gidip orada kışlıyarak baharda harekâta devam edeceğini İstanbul'a bildirmiştir).

Gedik-Ahmed'in ısrâriyle hapsedilen İkinci Vezir Kara-Mustafa Paşa'nın idamı.

(Yahşi Bey-zâde Hamze-Bey oğlu Kara-Mustafa Paşa, devşirmelerin şehid et-

tirdikleri Türk Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa ile beraber Dönmeler ve Devşirmeler zümresine karşı cephe alan ve Fatih devrindeki Vezir-i-a'zam Rum yahut Hırvat Mahmud Paşa devrindenberi onlarla mücadele eden en muktedir devlet adamlarındandır. — Umumi rivayete göre padişahın emriyle ve bir rivayete göre de hileyle idam ettirilmiştir: İkinci Bâyezid Mustafa Paşa'yı çok sevdiği için, bu sebepsiz idam cezasında en mühim rolü Devşirmeler tarafından oynandığı muhakkaktır. — Fatih'in vefatı ve İkinci Bâyezid'in cülûsı sıralarında Karamânî-Mehmet Paşa, Yeniçerileri kuşkırtan devşirme İshak Paşa'nın kurbanı olduğu gibi, bu sefer Hamze-Bey oğlu Kara-Mustafa Paşa da devşirme İshak'ın damadı olan devşirme Gedik-Ahmed'in kurbanı olmuş ve bu suretle bir iki ay fâsılayla Devşirmeler partisi iki büyük siyasi cinayet irtikâb etmiş demektir. — Mustafa Paşa'nın bu tarihte idam edilmeyip zindandan çıkarılarak Bursa sancak Beyliğine tayin edildiği ve ancak 1483 = 888 tarihinde Bursa'da öldürüldüğü hakkında da bir rivayet vardır: Merhumun mezarı Bursa'da, babasının yanındadır. — Mustafa Paşa'nın idamı o devrin Türk halkı ve bilhassa umumiyetle Türk olan Ulemâ sınıfı üzerinde çok fena bir tesir bırakmıştır: Hattâ padişahın da bu umumi teessüre tâbi olduğu, Gedik-Ahmed'in 1482 = 887 vukuâtı içindeki "18 Teşrinisâni = 6 Şevvâl" fıkrasında izâh edilen haklı idamında görülecektir).

1482 = 886

16 Kânunusâni = 26 Zülkâ'de, Çarşamba: Osmanlı - Venedik sulh muahedesi'nin teacidi.

(Saltanat tebeddülü münasebetiyle sulh muahedesi o zamanın teâmülü mucibince teacidi edilirken Anadolu'daki kardeş kavgalarından istifade eden Venedikliler bu yeni muahedeye göre senede on bin duka altını tutan haraç mükellefiyyetinden kurtulup yalnız gümrük borçları olan elli bin altının üç taksitte tediyesini taahhüd etmişlerdir; şartların biri de elde kalan esirlerin iadesidir; Osmanlı devleti Venedik ticaretinin himayesini de temin etmiştir. — Fatih devrinde akdedilen son sulh muahedesi için 1479 = 883 vukuâtına ve Osmanlı - Venedik ittifakı için de 1479 = 884 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1482 = 887

1 Mart = 21 Muharrem, Salı: Mısır'dan Hacc'e gitmiş olan Cem-Sultan'ın Kahire'ye aydeti.

(Cem-Sultan Osmanlı hanedanından Hacc'e giden yegâne şehzâdedir: Cem'in çok dindar olduğu muhakkaktır. — Fatih'in bedbaht oğlu Mekke'de "Hasan ibnü Mahmud-ı Bayatî" ismindeki Türk âlimiyle tanışmış ve bu âlim Osmanlı nesebini Oğuz-Han'a çıkaran "Câm-ı Cem-âyîn" ismindeki meşhur eserini Cem-Sultan'ın emriyle 1481 = 886 senesinin sonlarında ve bir hafta içinde Mekke'de yazmıştır: Matbû nüshası 5 sahife tutan bu küçük eser 1331 tarihinde İstanbul'da merhum Ali Emiri Efendi tarafından neşredilmiştir. Muel-

lifin bu eserini bir hafta içinde yetiştirmesi şehzâdenin alâlacele Mısır'a dönmek mecburiyetinde bulunmasındandır. — Cem-Sultan Kahire'ye döner dönmeyiz Karaman-oğlu Kasım Bey'le Ankara sancak Beyi Mehmed ve bir rivayete göre de Mahmud Bey'den ve hattâ o sene Karaman ve Ereğli'de kışlayan Gedik-Ahmed Paşa'nın maiyyetindeki ümerânın bazılarından dâvet mektupları almış, çok zayıf ve şüpheli bir rivayete göre Gedik Paşa bile bir mektup yazmış, hattâ üstüste adamlar gelmiş ve siyasi vaziyetin müsâid olduğu bildirilerek derhal Anadolu'ya dâvet edilmiştir. — Hâdisâtın bundan sonra görülecek cereyanına göre daha kuvvetli ve bilhassa daha mâkul bir rivayete göre de Osmanlı kumandanlarının imzalarıyla gelen mektuplar sahtedir ve bunları Karaman-oğlu Kasım Bey tertib etmiştir! — Cem-Sultan'ın tâliini bir kere daha tecrübe etmek için Anadolu'ya hareket kararını vermesi işte bu vaziyet üzerinedir).

26 Mart = 5 Safer, Salı: Cem-Sultan'ın Anadolu'dan aldığı dâvet-nâmeler üzerine Kahire'den hareketi.

(Mekke'de Cem-Sultan'la görüşüp onun emriyle "Câm-ı Cem-âyin'i yazmış olan "Bayatî" şehzâdenin "sekiz yüz seksen yedi Muharremün evâhinde,, yâni Milâdın 1482 senesi Mart ayının ortalarında yola çıktığından bahsetmekteyse de, Cem-Sultan'ın maiyyetinden biri tarafından yazılan "Vâkıât-ı Sultan Cem" de 5 Safer = 26 Mart tarihi gösterilmektedir. — "Câm-ı Cem-âyin'e göre Mısır sultanı Kaytbay Cem-Sultan'a hem paraca, hem askerce yardım etmiştir: "Câm-ı Cem-âyin'in sonunda Cem'in Avrupa'dan Kahire'deki annesine yazdığı manzum bir mektup vardır; Bayatî bu "Nâme-i manzûm'u tahmis etmiştir; bâzı yeni tetkiklerde bu mektubun müellif tarafından şehzâdeye izafe edilmiş olmak ihtimalinden ve bu ihtimalin en mühim delili olarak da bu manzumenin üslûbu Cemden ziyade Bayatî'nin üslûbuna benzediğinden bahsedilmekteyse de, bizim kanaatımızca tahmisin Cem-Sultan'a ait beyitleri daha kuvvetli ve biraz daha mütekâmil bir lisanla yazılmış olduğu halde Bayatî'nin ilâveleri âhenk ve lisan itibarıyla daha iptidaidir. Cem'in manzumesinde Bayatî'nin "Sultan Bâyezid" fıkrasındaki izahatıyla tenâkuz teşkil eden noktalar da vardır. Zaten Bayatî'nin böyle bir mektup uydurmasına hiç bir sebep de yoktur: Fazla olarak o zaman Cem'in annesiyle çocukları ve bütün maiyyet erkânı henüz hayatta oldukları için onlar tarafından tezkib edilmek ihtimali de müellife isnad edilen bu ahlâkî lâübâlliliğe mâni olması lâzımgelen bir vaziyettir. İşte bütün bunlardan dolayı bu "nâme-i manzûm'u Cem'in son günlerinde yazdığı son eseri saymakta hiç bir mahzur olmadığı kanaatindeyiz. Cem-Sultan'ın felâket devri hakkında bizzat yazdığı en mühim vesika demek olan bu manzum mektupta şöyle bir mısraa tesadüf edilir:

Sığınup Hakka Şâm'ın leşgeriyle Rûm'a azm ittük

Bu mısraâda Sultan Cem Kölemenlerin askeri yardımından bizzat bahsetmekte olduğu gibi, Bayatî de eserinin "Sultan Bâyezid" fıkrasında Cem-Sultan'dan bahsederken:

“Mısır’a varup ve Kaytbay’dan yardım istemegin Şam ve Haleb leşgerin bile koşup”

demektedir: Bunlardaki “Şâm” kelimesi o zaman Mısır sultanlarının idaresinde bulunan “Suriye” mânâsına kullanılmış olmalıdır: Tabii bu askeri yardım pek mahdut bir şey olmak lâzımgelir. — Mısır sultanının Osmanlı şehzâdesine verdiği paraların mecmûu altmış beş bin duka altınıdır).

6 Mayıs = 17 Rebî’ül-evvel, Pazartesi: Cem-Sultan’ın Haleb’e varması.

(Karaman-oğlu Kasım Bey’le beraber Cem-Sultan’a dâvet mektupları yazan Ankara sancak-beyi Mehmet Bey Haleb’e kadar gelip şehzâdeyi karşılamıştır).

14 Mayıs = 25 Rebî’ül-evvel, Salı: Cem-Sultan’ın Adana’da Karaman-oğlu Kasım Bey’le bir ittifak muahedesi akdedip kuvvetlerini birleştirmesi.

(Bu ittifak muahedesi mucibince Cem-Sultan Karaman-oğlu Kasım Bey’in yardımıyla tahta çıktığı takdirde Karaman-oğluna eski ölkesini iade etmeyi ve Kasım Bey de Cem-Sultan’ın metbûiyetini kabul etmeyi taahhüd etmiştir).

19 Mayıs = 30 Rebî’ül-evvel, Pazar: Adana’dan hareket eden Cem-Sultan’la Kasım Bey’in Osmanlı hududuna girmeleri.

(Bu sırada Adana şehri Mısır Kölemenlerinin nüfuzu altında bulunan Ramazan-oğullarının Beylik merkezidir).

İkinci Bâyezid’in Anadolu’ya geçerek Aydos ovasında ordugâh kurması.

(Anadolu’da bulunan Gedik-Ahmed Paşa’nın maiyyetinden bâzı Beylerin Cem-Sultan’a iltihakı ve Cem’in Kapucu-başısı Sinan Bey’i Adana’dan Gedik-Ahmed Paşa’ya gönderip bir anlaşmaya teşebbüs etmek istemesi padişahın bu devşirme Paşa hakkındaki şüphelerini büsbütün artırmıştır. — İkinci Bâyezid işte bundan dolayı Gedik-Ahmed’e Konya valiliğinde bulunan şehzâde Abdullah’ı Afyon-Karahisar’a götürüp emniyetini temin ettikten sonra derhal gelip kendi maiyyetine iltihak etmesini emretmiştir. — Her halde Gedik Paşanın Cem tarafdarlığı hakkındaki şüphenin esassız olması lâzımgelir: Çünkü Cem-Sultan’a iltihak için en müsâit vaziyette bulunduğu halde iltihak etmemiştir. — Gedik-Ahmed’in Padişah nazarındaki son vaziyeti için 1481 = 886 vukuâtının son fıkralarına bakınız).

27 Mayıs = 8 Rebî’ül-âhir, Pazartesi: Sultan Cem’in Konya muhasarası.

(Bu muhasaradan evvel Cem’in maiyyetinde bulunan Ankara sancak-beyi Trabzonlu Mehmet Bey Ankara’da bıraktığı ailesini almak için bin kadar atl

ile Ankara kalesine gitmişse de ailesinin oradan kaldırılıp İstanbul'a götürülmüş olduğunu anlamış, kaleye girememiş ve Bâyezid'in kuvvetlerine mağlûb olduktan sonra maktul düşmüştür. — Konya'nın mukavemeti, Trabzonlu Mehmet Bey'in âkıbeti ve ikinci Bâyezid'in bizzat ilerlemesi üzerine Cem-Sultan'la Karaman-oğlu Kasım Bey Konya muhasarasını bırakıp Ankara'ya gitmişlerdir. — Konya muhasarasının başlangıcını 18 Rebî'ül-âhir = 6 Haziran tarihine müsâdîf gösteren zayıf bir rivayet de vardır).

8 Haziran = 20 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Cem-Sultan'ın Ankara muhasarası.

(Bu muhasara esnasında ikinci Bâyezid'in ordusuyla yaklaşmakta olduğunu haber alan Cem-Sultan, Karaman-oğlu Kasım Bey'le beraber büyük bir sür'atle Taşeli'ne doğru kaçmış ve arkalarından tâkipçiler gönderilmişse de yetişememişlerdir).

17 Haziran = 29 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Cem-Sultan'la Kasım-Bey'in Kilikya'da Karaman hâkimiyetindeki Taşeli'ne muvâsâlatları.

(Bu vaziyet üzerine ikinci Bâyezid kardeşine elçi göndererek muhâbere ve müzakereye girişmiş, her sene vâridâtını tamamiyle almak şartıyla mücadeleden vazgeçerek Kudüs şehrine çekilip orada oturmasını teklif etmiş, fakat Cem-Sultan her iki teşebbüsünde de muvaffak olamadığı halde bu müsâit teklifi kabul etmemiştir. Sultan Cem'in bu vaziyette bile Anadolu ve Rumeli taksiminde ısrar ettiği ve hiç olmazsa kendisine de bir ölke verilmesini istediği rivayet edilir; bu münasebetle ikinci Bâyezid'in kardeşine şöyle bir cevap verdiği hakkın da da bir rivayet vardır:

“Kışver-i Rûm bir ser-pûşide arûs i pür-nâmûsdur ki iki dâmâd hutbesine tâb getirmez ve müşâreket kahrın götürmez!”

Tabii bu güzel sözün bir yakıştırmadan ibaret olmak ihtimali de vardır. Her halde muhakkak olan nokta, Cem-Sultan'ın böyle bir vaziyette inâd etmekle hayatının en büyük hatâsını işlemiş olmasıdır: Bundan sonraki felâketleri hep işte bu tarihî hatâsının acı neticeleridir. Cem-Sultan'ın bu vaziyetinde Karaman-oğlu Kasım Bey'in büyük bir tesiri olduğu gibi, bir taraftan Mısırlılara bel bağlamasının ve bir taraftan da Rumeli'ye geçebildiği takdirde muvaffak olacağını ümit etmesinin mühim bir rol oynadığı muhakkaktır. İkinci Bâyezid'le olan manzum muhâberesi belki de bu sıralara tesadûf etmiştir; Cem'in Bâyezid'e yazdığı beyit şöyledir:

Sen pister-i güldê yatasun şevk ile handân
Ben kül dōşenem külhan-i mihnetde sebeb ne?

Sultan Bâyezid'in de şöyle cevap verdiği rivayet edilir:

Çün râz-i ezel kısmet olunmuş bize devlet
Takdire rızâ virmiyesün böyle sebeb ne?
Hacc-ül-Haremeynüm diyüben da'vi kılırsun
Bû saltanat-i dünyeviyê bunca taleb ne?

Bir taraftan da Karaman-oğlu Kasım Bey'in iki kardeş arasında bir entrika çevirdiği ve meselâ Bâyezid'in Kudüs'de oturmak şartıyla Cem-Sultan'a bütün vâridâtını muntazaman göndermek şeklindeki teklifini Cem'den gizlemiş olduğu bile rivayet edilirse de doğru olmaması lâzımgelir. Her halde Karaman-oğlunun bütün maksadı Osmanlılar arasındaki mücadeleyi devam ettirerek kendi menfaatini temin etmektir. Hattâ Cem'in nihayet Rodos Şövalyelerine ilticası bile Kasım Bey'in tavsiyesiyle olmuştur: Karaman-oğlunun bundan maksadı, Cem-Sultan'ın Şövalyeler delâletiyle Rumeli hududuna geçip vaktiyle Fetret devrinde Musâ-Çelebi'nin yaptığı gibi o tarafta ısyan çıkarak padişahı oraya çekmesi ve bu suretle Anadolu'da eski Karaman topraklarının istirdada müsâit bir zemin hasıl olması şeklinde gösterilir. Sultan-Cem esasen Mısır'a dönmek fikrinde olduğu halde Karaman-oğlunun bu telkinâtına kapılmış ve Rodos'a elçi göndererek Şövalyelerle muhâbereye girişmiştir. Bununla beraber Avrupa'dan anasına yazdığı manzum mektuptaki:

Çü fırsat bulmayup Mısır özleyüp Râdôs'a vârlıldı

mısraından kendisinin doğru Mısır'a gitmek istediği halde imkân bulamadığı için Rodos'a iltica mecburiyetinde kaldığı anlaşılmaktadır. Hattâ şehzâdenin Rodos'a gitmekten maksadını da oradan Mısır'a geçmek arzusuyla izah eden şöyle bir beyit daha vardır:

Bizi Mısır'a salıvırdırmedi âlîkodû âhir
Sidi ahdi Megal-Mâlistori bi-şekk ü reyby ancak

Buradaki "Megal-Malistori" tâbiri Rumların Rodos Şövalyeleri "Grand-Maitre = Üstâd-ı a'zam"ına verdikleri "Meğalo-Maistor/Meğas-Mastoris" ünvanından muharreftir. — Cem-Sultan'ın Kilikya'ya kadar geldiği halde karadan Suriye'ye geçmeyip denizden ve bilhassa Rodos üzerinden geçmek isteyişinin sebebini eldeki vesikaların vuzuhsuzluğu içinde kat'iyetle tâyine imkân yoktur: Yalnız hâdisâtın cereyanından anlaşıldığına göre şehzâde Cem, Sultan Bâyezid'in Kudüs'de ikamet teklifini Karaman-oğlunun telkinâtına ve her halde bir takım ümitlere kapılıp reddettikten sonra bir taraftan Hersek-zâde Ahmed Paşa kumandasındaki tâkip kuvvetlerinin büyük bir sür'atle Kilikya üzerine ilerlemesi ve bir taraftan da ikinci Bâyezid'den aldığı tahriri bir emir üzerine Dulgağır hükümdarı Alâüddevle Bey'in Cem-Sultan'ı tevkif ettirmek için bir takım tedbirler ittihâz etmiş olması kara yolunu çok tehlikeli bir hale getirmiş olmak lâzımgelir. Sultan Bâyezid'in Alâüddevle'ye yazdığı tevkif emrinin Feridun Bey "Münşeât"ındaki suretinde "evâsit-ı Muharrem-ül-harâm" tarihi mevcud olduğuna göre bu emrin 1482 = 887 senesi Mart ayının ilk haftası içinde Cem-Sultan henüz Mısır'dayken yazılmış olduğu anlaşılmaktadır: Mektubun bir yerinde "Karındaşum Cem inhizam bulup dört beş yüz âdemiyle çukup gidüp olcânibe müteveccih oldu" denilmesi her halde Suriye istikametiyle alâkadardır; çünkü Cem-Sultan doğrudan doğruya Dulgağır ölkesine gitmiş değildir. Fakat buna rağmen Alâüddevle Mısır Kölemenlerinin himâyesinde gelen Cem'in son defa Mısır'dan Anadolu'ya avdet edebilmesine mâni olamamıştır: Yalnız bu sefer Anadolu'dan tekrar Suriyeye kaçarken ona göre bir takım tedbirler ittihâz etmiş olması coğrafi vaziyet bakımından imkânsız değildir; hattâ Alâ-

üddevle Bey Sultan Bâyezid'e verdiği cevapta Cem-Sultan o havâliden geçtiği takdirde "der-kemîn idüp fırsat ile ele götürülüp ahz-ü-kabz" edileceğini va'detmiş ve kuvvetli bir rivayete göre de Cem'in bu ikinci Anadolu seferinde Alâ-üddevle Bey Sultan Bâyezid'in maiyyetine iltihak etmiştir: Tabii bu vaziyet, o bedbaht şehzâdenin bir taraftan Kilikya'ya giren Hersek-zâde kuvvetleri ve bir taraftan da Dulgadir-oğlunun Suriye tarafındaki pusuları arasında kalmış olmasıyla izâh edilebilir. Böyle bir vaziyette en emin yol, ancak deniz yoludur. Bununla beraber, yukarda gördüğümüz gibi, Cem-Sultan Karaman-oğlu Kasım Bey'in teşvikiyle Rumeli'ye geçip orada bir rol oynamak fikrine de kapılmıştır. Her halde bir taraftan Mısır kara yolunun tehlikeli vaziyeti ve bir taraftan da Rumeli'de bir rol oynamak ümidi Fatih'in zavallı veliahdini nihayet Rodos'un ahlâksız ve şerefsiz Şövalyelerine iltica mecburiyetinde bırakmış olmak lâzımgelir).

17 Temmuz = 30 Cumâda-l-ülâ, Çarşamba: Cem-Sultan'ın bir gemiye binip tehlikeden kurtulması.

(Cem-Sultan Silifke sahilinde eskiden "Karahisar" ve şimdi "Korgos" yahut "Çok-ören" denilen eski "Corycus" iskelesinden 30 - 37 kişilik maiyyetiyle beraber küçük bir gemiye binmiştir: Karadan ayağını çekerek tehlikeden kurtulmak ve Rodos'a gönderdiği elçi Süleyman Bey'in getireceği cevabı gemide beklemekle Cem'in ihtiyata riâyet ettiği anlaşılmaktadır; çünkü o sırada Hersek-zâde Ahmed Paşa kumandasındaki tâkip kuvvetleri artık Kilikya'ya girmişlerdir. — Cem-Sultan'ın elçisi ertesi gün Anamur açıklarında Şövalyelerin muvâfakat cevabıyla ve 12 Temmuz = 25 Cumâda-l-ülâ Cuma tarihli bir emniyet ve masuniyet senediyle efendisine iltihak etmiştir: Fakat Şövalyelerin bu taahhüdnameye riâyet etmeyeceklerini daha o zamandan anlamış olan elçi Süleyman Bey Cem-Sultan'a:

— Hele ben bu kâfirlerin evzâundan hayr anlamazam: Anlara varmağı dahî vech görmezsem. Bâkisin siz bilürsüz!

demişe de şehzâdenin diğer maiyyet erkânı bu çok doğru söze inanmayıp:

— Kâfirler ahdinde müstakim olurlar!

dedikleri için zavallı Cem-Sultan ilk kararında maattessüf ısrar etmiştir. — Cem-Sultan'ın Korgos'dan gemiye binmesi için 19 Temmuz = 2 Cumâda-l-âhire Cuma tarihi de rivayet edilir).

20 Temmuz = 3 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Cem-Sultan'ın kendi küçük gemisinden büyük bir Rodos harp gemisine geçerek maiyyetiyle beraber Anadolu sahillerinden hareketi.

(Rodos Şövalyeleri Cem-Sultan'la maiyyetini getirmek için "Don Alvarez de Zuniga" kumandasında biri büyük, ikisi küçük üç harp gemisi göndermişlerdir: Bu gemilerin 19 yahut 20 Temmuz = 2 yahut 3 Cumâda-l-âhire Cuma yahut Cumartesi günlerinden birinde gelmiş olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. — Cem-Sultan'ın maiyyeti yukarda da gördüğümüz gibi 30 - 37 kişi arasındadır: İşte bunlardan biri ve en kuvvetli tahmine göre defterdarı Hay-

dar Bey tarafından yazılmış olan “Vâkıât-ı Sultan Cem” ile bunu mehaz ittihâz etmiş olan Hoca Sa’düddin’in “Tâc-üt-tevârih”inde ve Solak-zâde tarihinde Cem’in Anadolu sahilinden Rodos’a hareketi bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 20 Temmuz = 3 Cumâda-l-âhire tarihine müsâdif gösterildiği halde, Sultan-Cem hakkında Avrupa’da yazılmış eserlerin en mevsuku sayılan “Djem-Sultan” müellifi “L. Thuasne” 1892 de basılan bu kıymetli eserinin 63 üncü sahifesindeki 2 numaralı hâşiyede Sa’düddin’in 20 Temmuz tarihinde yanılmış olduğunu iddia edip Cem’in 26 Temmuz’da hareket etmiş olduğunu ileri sürmektedir. Halbuki hâkikatte yanılmış olan Hoca değil, Thuasne’dır: Çünkü bu hususta yalnız Hammer’e istinad etmiştir. Hoca ise Cem’in maiyyetinde bulunmuş bir müellifin ifadesine istinad etmektedir. Fransız müellifinin diğer bir zuhulü daha vardır: Rodos hükûmetinin Sultan-Cem’e gönderdiği 12 Temmuz 1482 tarihli mektupla emniyet ve masuniyet senedini getiren Rodos filosunu 3 Temmuz tarihinde, yâni mektupla senedin yazılmasından dokuz gün evvel yola çıkmış gösterir! Eğer bu bir tertip hatâsı değilse, fâhiş bir zühuldür. Fazla olarak Rodos filosunun Anamur önlerinde Cem-Sultan’ın gemisiyle 20 Temmuz tarihinde karşılaştığını kabul eden Thuasne, şehzâdenin neden dolayı altı gün bu limanda bekledikten sonra 26 Temmuz tarihinde hareket etmiş olduğunu da izâh etmemiştir; işte bütün bunlardan dolayı burada Türk menbâlarının gösterdiği tarih esas ittihâz edilmiştir).

29 Temmuz = 12 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Cem-Sultan’ın Rodos’a muvâsalatı.

(Bütün dünyaya ün salan şanlı Fatih’in oğlu Rodos’a vasil olduğu zaman çok parlak merâsim yapılmış kaleden ve limandaki harp gemilerinden toplar atılarak Türk prensi selâmlanmış ve büyük müsâfir hususî bir iskeleden karaya çıkıp Üstâd-ı azam “Pierre d’Aubusson” başta olduğu halde bütün Şövalyeler tarafından karşılanmış, şehir baştanbaşa bayraklar, halılar ve çiçeklerle donatılmıştır. — Cem-Sultan’ın diğer maiyyet efrâdı daha sonra gelmiştir. — Rodos’da prensin şerefine muhteşem ziyafetler verilmiş ve av eğlenceleri tertib edilmiştir. — Yukarıki fıkra bahsettiğimiz “Vâkıât-ı Sultan Cem” müellifiyle onu mehaz ittihâz eden Hoca Sa’düddin 13 Cumâda-l-âhire = 30 Temmuz tarihini kaydettikleri halde, “Djem-Sultan” müellifi Thuasne bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 29 Temmuz = 12 Cumâda-l-âhire tarihini kaydetmektedir; arada bir günlük bir fark vardır: Bununla beraber Türk müelliflerinin her ikisi de Rodos’a muvâsalatın bir Pazartesi gününe tesâdüf ettiğinden bahsediler: Pazartesi 30 Temmuz’a değil, 29 Temmuz’a müsâdiftir).

31 Ağustos = 16 Receb, Cumartesi: Cem-Sultan’la Rodos Üstâd-ı a’zamı arasında bir muahede akdi.

(Bu muahede mucibince Sultan Cem günün birinde tahta çıktığı takdirde Şövalyeleri gümrük ve tuz resimlerinden muâf tutacağını, her sene üç yüz hristiyan esirini serbest bırakacağını ve kendisi için yapılan masraflara mukabil yüz elli bin duka altını tesviye edeceğini taahhüd etmiştir. — Bu mua-

hede için 20 Ağustos = 5 Recep tarihi de rivayet edilir. Neşredilen metinlerde 31 Ağustos tarihi bulunduğu halde bâzı müelliflerin 20 Ağustos'dan bahsetmelerini "Djem-Sultan" müellifi Thuasne muahedenin 20 Ağustos'da yazılıp prensin 31 Ağustos'da imza etmiş olmak ihtimaliyle izah etmektedir).

Karaman-oğlu Kasım Bey'in İkinci Bâyezid'e dehaleti ve kendisine İçel hükûmetinin tevcihi.

(Cem-Sultan'ın Rodos'a ilticası esnasında henüz Anadolu'da bulunan ikinci Bâyezid'den affini rica eden Karaman-oğlu Kasım Beyin İçel Beyliği tasdik edilerek Anadolu gailisi tamamiyle yatıştırılmış ve Lârende = Karaman kasa-basının cenubunda bulunan "Hocendi = Hocantı" belinden hudut kesilerek İçel kıtası Osmanlı hâkimiyyeti altında olmak üzere kendisine bırakılmıştır. — Kasım Bey'in ölümü için 1483 = 888 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız).

1 Eylül = 17 Receb, Pazar: Cem-Sultan'ın maiyyetiyle beraber Rodos'dan Fransa'ya hareketi.

(Parlak merâsimle teşyi edilen Cem-Sultan, otuz kişilik maiyyeti ve Şövalyelerden satın alıp esaretten kurtardığı yirmi müslümanla beraber "Nef du Trésor" isminde büyük bir Rodos gemisine binmiş ve muhâfazasına memur Şövalyelerle beraber hareket etmiştir. — Cem'in Fransa'ya gönderilmesine sebep, Rodos Şövalyelerinin Bâyezid'den korkmaları ve bilhassa zavallı şehzâdeyi bu Şövalye teşkilâtının Fransada malik olduğu şatolarda mahfuz tutarak kardeşinden para çekmek istemeleridir: Yâni Cem-Sultan, bundan sonra artık Rodos Şövalyelerinin dolandırıcılık âleti haline gelmiştir. Rodos'a gelmeden evvel kendisine gönderilen emniyet ve masuniyet senedi mucibince istediği zaman Rodos'dan istediği yere gidebilmesi lâzımgeldiği halde, her türlü ahlâk, şeref ve vicdan esaslarını ayaklar altına alan sefil Üstâd-ı a'zam zavallı Türk prensini tuzağa tutulmuş bir av saymakta tereddüt etmemiş ve tabii Cem-Sultan artık muhteşem bir esir vaziyetine düşmüştür. Bu mazlûm esir hem Osmanlı padişahından para çekmiye, hem Hristiyanlık nâmına müslüman Türklere karşı hareket teşebbüslerine âlet ittihâz edilecektir. İşte bundan dolayı Üstâd-ı a'zam bir taraftan Osmanlı devletiyle müzakereye girişirken, bir taraftan da Papalık makamıyla bâzı hristiyan devletlerine mektuplar yazarak Türklerin Avrupa'dan tardı için onları müsterek bir harekete dâvet etmiştir! Cem-Sultan'a söylenen sözler de kendisinin Fransa'da daha emin bir vaziyette bulunacağı, orada da gene Şövalyelerin müsâfiri olacağı ve hattâ istediği zaman oradan Macaristan'a geçip Osmanlı tahtını elde etmek için lâzımgelen teşebbüslere girişebileceği gibi bir takım parlak vaitlerdir. Fakat Cem-Sultan daha Rodos'dayken hakiki vaziyetini artık anlamıya başlamış ve hattâ Sultan Bâyezid'e bir mektup yazıp "esir-i küffâr" olduğunu bildirerek kurtarılmasını rica etmişse de kuru bir cevaptan başka bir netice çıkmamıştır! Avrupa'dan yazdığı manzum mektupta Cem-Sultan Rodos felâketini şöyle anlatır:

Çü fırsat bulmayup Mısır özleyüp Rôdôs'a vârlıdı
 Garazla yazmağın Balyos kitâ-i dîlfirib anêak
 Bizî Mısır'â salıverdirmedî âlikodû âhîr
 Sîdî ahdî Megal-Mâlistorî bî-şekk ü reyb ancak .

Sultan Cem'in muhtelif Şark ve Garp menbâlarındaki izâhlara tercih ettiğimiz bu sarîh ifadelerinden anlaşılıyor ki, kendisi Rodos'da nasıl bir tuzağa düş-tüğünü anlayınca artık Rumeli hulyalarından vazgeçip Mısır'a gitmek iste-mişse de, hürriyet ve emniyet taahhüdlerini her türlü ahlâk, vicdan, hukuk ve hattâ şeref ve namus kaidelerini ayaklar altına alarak ihlâl eden Üstâd-ı a'zam bırakmadığı için Fransa seferini mecburiyetle kabul etmiştir. Hattâ gene aynı manzum mektubunda:

Belâyâ mübtelâ olduk Rôdôs'un hilesin anma
 Bu derdê çâre bulmaz iseviden bin tabîb ancak

beytiyle Şövalyelerin elinden artık kurtulmak imkânı kalmadığına kâni ol-duğunu da anlatmaktadır. — Cem-Sultan'ın Rodos'da ikamet müddeti 29 Tem-muz = 12 Cumâda-l-âhire Pazartesi gününden 1 Eylül = 17 Receb Pazar gü-nüne kadar tam otuz dört gündür. — Rodos'tan Fransa'ya kadar çok fena şart-lar içinde geçen deniz yolculuğundan Fatih'in bu felekzede oğlu o manzum mek-tubunda şöyle şikâyet etmektedir:

Girüp kalyôna gittük fûcîdan kokmuş sular içtük
 Gıdâmuz beksimet zeytân ilê kasb-ul-habîb ancak

Cem-Sultan'ın burada vezne uydurmak için birinci kelimesini "kasb" şekline soktuğu "kasab-ul-habîb" şeker kamışının arapçasıdır: Felek, Fatih'in zarîf veliahdini yemek yerine şeker kamışı çiğnemek mecburiyetine bile sokmuş de-mektir!).

16 Teşrinievvel = 3 Ramazan, Çarşamba : Cem-Sultan'ın Villa-franca = Villefranche» limanına muvâsalatı.

(Bu liman Nice şehrinin 3 kilometre kadar şarkındadır: O sırada burada vebâ salgını olduğu için Türk prensi karaya çıkarılmamıştır. — Şehzâdenin bu Av-rupa seyahatinde maiyyet erkânından olan "Vâkıât-ı Sultan Cem" müellifinin kaydettiği 3 Ramazan tarihi Teşrinievvelin 16 ncı Çarşamba gününe tesadüf ederse de, Garp menbâlarında 15 Teşrinievvel tarihinden bahsedilir).

17 Teşrinievvel = 4 Ramazan, Perşembe: Cem-Sultan'ın Nice şeh-rinde karaya çıkması ve Fransa'daki aşk mâcerâsı.

(Deniz seyahati 1 Eylül = 17 Receb Pazar gününden 17 Teşrinievvel = 4 Ra-mazan Perşembe tarihine kadar 47 gün sürmüştür: "Vâkıât" müellifinin gös-terdiği 4 Ramazan = 17 Teşrinievvel tarihine mukabil Garp menbâlarında 16 Teşrinievvel = 3 Ramazan tarihinden bahsedildiğine göre, işin içinde bir he-sap yanlışlığı olmadığı takdirde denizde geçen müddetin 46 gün olmak ihtimali

de vârid olmakla beraber, Cem-Sultan'ın seyahatine bizzat iştirâk etmiş olan "Vâkıât" müellifi günlerin tarihlerinden başka isimlerini de doğru olarak kaydetmiş olduğu için burada onun rivayeti esas ittihâz edilmiştir. — Cem-Sultan Avrupa'nın serbest ahlâkıyatını ilkönce Nice'de görmüş ve o sırada maiyyetinde bulunan "Vâkıât" müellifi bu hali şöyle tasvir etmiştir:

"Merhûmu dört ay mîkdârı eğlendürdüler: Şehrûn bâkire mahbûbelerin götürüp horus [= hora] deperlerdi. Anların âdetlerinde setr olmaz. Belki öpüşmek, kocuşmak fahrleridir. Oynayup dinlenmeli olucak yad erlerûn dizlerinde otururlardı boyun kulak açuk. Aralarında bir gaayet mahbûbeye merhûmun taalluku olmuşdu".

Cem-Sultan da bu vaziyeti:

Acâyib şehr imiş bû şehr-i Nitse
Ki kaalur yânunâ her kim neyitse

diye ifade etmiştir. "Vâkıât-ı Sultan Cem"de Nice=Nis şehri şöyle tasvir edilir: "Deryâ kenârunda bir mahbûb şehr idi: Mahbûb ve mahbûbesi çoğ idi; bâğ ve bağçelerinin hisâbı yoğ idi".

Sultan Cem Rodos Şövalyeleri tarafından Papalık makamına satılıp İtalya'ya nakledilinceye kadar 6 sene, 3 ay, 26 gün Rodoslu'ların Fransa'daki mâlikânelelerinde kaleden kaleye ve kuleden kuleye nakledilerek ve hattâ adamları bile maiyyetinden alınarak mâcerâ romanlarına benzer bir esaret hayatı yaşamıştır: "Sassenage" baronunun güzel kızı "Philippine—Hélène" isminde bir Fransız dilberıyla geçen aşk mâcerâsı Türk şehzâdesinin en mühim esaret eğlencesi sayılabilir. "Vâkıât" müellifi bu mâcerâyı şöyle kısaca anlatır:

"Sasonaja nam bir hisâra götürdüler. Anda ol hisâr beyinûn bir mahbûbe lânazîre duhteri vardı: Merhumla muâşaka vâkı' olup arada haylı mahabbet ve vedâd ve mürâsele olunurdu...".

"Djem-Sultan" müellifi Thuasne'nin tetkikine göre şehzâdenin bu meşhur aşk mâcerâsı 1484 = 889 tarihinde "Rochechinard" şatosunda bulunduğu zamana aittir: Umumiyetle zannedildiği ve bilhassa Osmanlı menbâlarının yazdığı gibi Cem-Sultan "Sassenage" şatosunda bulunmuş değildir; fakat "Rochechinard" şatosunda bulunduğu zaman civardaki Fransız asilzâdeleri Fatih'in oğluna tâzimlerini arzederlerken içlerinden en mühimleri olan "Baron Jacques de Sassenage" Türk prensinin teveccühüne mazhar olmuştur: Bu asilzâdenin "Sassenage" şatosundan başka "Bastie" ve „Montelier“ isminde iki şatosu daha vardır; kendisi bunlardan "Bastie" şatosunda oturmaktadır. Sultan Cem Madmazel "Philippine—Hélène de Sassenage"ı işte bu şatoya yaptığı ziyaretlerin birinde görmüştür: Bu kız, baronun bir kaç kızının en güzeldir. Şatodaki resmine göre "çehresi armudî, ağzı hokka gibi, gözleri iri, zekâsı nazarlarından belli, güzel olduğu kadar câzibeli" bir kızdı: Divan edebiyatının ideal dilberlerine benzeyen bu tip o şair şehzâdenin hoşuna gittiği kadar şanlı Fatih'in zarif ve mümtâz oğlu da Fransız dilberini teshir etmekte gecikmedi. Bunların aşkı o civarın mahallî an'anelerine bile intikal ederek asırlarca sonra toplanıp romanımsı bir tarihe mevzû oldu: On yedinci asırda "Guy-Allard" isminde bir müellif "Zizimi prince ottoman, amoureux de Philiphine—Hélène de Sassenage" isminde bir tarihî roman neşretmiştir. — Cem-Sultan'ın Fransa'da

geçirdiği altı buçuk seneye yakın çile devrinde muhtelif Hıristiyan devletleri mühim bir vâridât menbaı ve aynı zamanda siyasi entrika âleti haline gelen zavallı şehzâdeyi ellerine geçirmek için pek çok uğraşmışlardır. — Fatih'in bedbaht oğlu bu felâket yıllarının kendince bir felsefesini yaparak avunmaya çalışmış, etrafındaki dilberlerle yaşadığı içki ve eğlence âlemlerini dünya saltanatından daha parlak bulmaya başlamış ve hem kendisine, hem kendisiyle beraber bulunduğu için "Sa'dî-i Cem = Cem Sa'disi" ismiyle meşhur maiyyet şairine izafe edilen bir kasidede Sultanlarla saltanatların fâniliğinden bahsederek yahut ettirerek kendini avutmuş veyahut avutturmuştur :

Husrevâ gönlini hoş dut ayşe meşguul ol müdâm
Çünkü bu dünyâ evinün âhiri virândur
Hükm idenler bu cihan mülkine şark-û-gaarbdan
Ger Süleyman ger Sikender cümlesi mihmândur

Gene aynı manzumede zavallı Cem'in bütün bu felâketlerine sebep olan kardeşine de şöyle bir hitâp vardır:

Yörü var ey Bâyezid sen sûre gör devrânunu
Saltanat bâkî kalur dirlerse ol yâlandıur

Cem-Sultan Fransa'dan Rumeli'ye gitmek için Şövalyelere mütemâdiyen müracaat edip serbest bırakılmasını istemişse de bir takım hileler ve kaçamaklı cevaplarla esaret hayatı senelerce uzatılmıştır: Bu ahlâksız ve dolandırıcı Şövalyelerin zavallı Cem'i mevkuf tutmak için ikinci Bâyezid'le bir muahede akdederek geçtikleri paralar hakkında aşağıda bu sene vukuâtının 7 Kânunu-evvel = 25 Şevvâl fıkrasına bakınız).

18 Teşrinisânî = 6 Şevvâl, Pazartesi; Gedik-Ahmed Paşa'nın idamı.

(Fatih'in ölümü üzerine çıkan Yeniçeri ihtilâlinde istifade edip Türk Vezir-i a'zam Karamânî-Mehmet Paşa merhumu şehid ettirerek hükûmeti zorla zapteden Devşirmeler partisinin en mühim adamları Gedik-Ahmed Paşa, İshak Paşa ve Hersek-zâde Ahmed Paşa'dır. Bu dönme ve devşirme Paşalar İkinci Bâyezid'in cülûsundanberi Yeniçeri ocağına istinaden bir nevi "Triumvirat = Üçler idaresi" kurup devletle hükûmete ve hattâ padişaha bile hâkim olmuşlardır! Bunların en mühimmi Gedik-Ahmed'dir: Bir Arnavut yahut Rum dönmesi olan bu zorba vezir mizacının sertliği, serkeşliği ve küstahlığıyla meşhurdur. Bu hodbin dönmenin büyük bir asker ve fütûhât sahibi bir kumandan şeklinde tasvir edilmesi hakikatle telifine imkân olmayan efsanelerdendir: Osmanlı tarihine Gedik-Ahmed'in biçimsiz şahsiyeti aslına hiç mutâbık olmayan çok rötüşlü bir agrandisman şeklinde aksetmiştir! Hakikatte askeri kıymet itibarıyla pek alelâde bir kimseden başka bir şey olmayan bu adamın tercemeihaline bakılırsa Alâiyye Türk Beyliğinin, şimali Karadeniz Cinviz kolonilerinin, Kırım Hanlığının, Limni ve Bozcaada'nın, Aya-Mavri-Kefalon-ya-Zanta adalarından mürekkep İtalyan dukalığının ve nihayet cenubi İtalya'da Otranto sancağının fatihi gibi görünür ve hattâ Cem-Sultan'la İkinci Bâyezid arasındaki Yenişehir meydan muharebesinde Sultan Bâyezid'in muzafferiyeti-

ni temin etmiş bir kahraman gibi gösterilir! Görünüşe aldananlar için bu kadar fütûhât sahibi bir kahramanın büyük bir asker sayılması pek tabiidir! Fakat bu fütûhâtın askeri mahiyetlerine şöyle bir göz gezdirilecek olursa, bütün bunları Gedik-Ahmed'in şahsi kıymet ve meziyetlerinden mütevellit göstermek isteyenlerin ne kadar zevâhire kapılıp yanıldıkları derhal anlaşılır: Gedik-Ahmed Alâiyye Beyliğinin fatihi değildir, çünkü bu Beylik muhterem Fatih Sultan Mehmed'in şevket ve azametini temsil eden kuvvetlere hiç harbetmeden derhal teslim oluvermiştir: 1471 = 876 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Şimalî Karadeniz Ciniviz kolonilerinin fethi de böyle olmuş, Gedik-Ahmed'in donanma başında sevkinden evvel Fatih Kefe kalesinin teslimini Cini vizlerden bâzılarıyla Tatarları ve Ermenileri elde ederek temin etmiş, yâni kaleyi içinden fethettikten sonra 300 gemilik muazzam donanmasını göndermiş ve bu kale üç günlük bir muhasaradan sonra içerdeki "Beşinci-kol" tarafından teslim ediliverince diğer kaleler de kendiliklerinden teslim olmuşlardır: 1475 = 880 vukuâtına bakınız. O sırada şehzâdelerinin saltanat mücadeleleri yüzünden anarşi içinde kavru lan Kırım lılar da işte bu vaziyet üzerine bir damla kan dökmeksizin hâkimiyet altına alınmıştır: Gene aynı 1475 = 880 vukuâtına bakınız. Fatih devrinde on altı sene süren Osmanlı - Venedik harbinde Venedikliler tarafından işgal edilmiş olan Limni ile Bozcaada'nın bâzı Osmanlı menbâlarında Gedik-Ahmed tarafından gûyâ harben istirdad edilmiş gibi gösterilmesi de tamamiyle yanlıştır; çünkü bu adalar o uzun harbin sonunda akdedilen sulh muahedesi mucibince Türkiye'ye iade edilmiş ve o sırada Donanma Kumandanı olan Gedik-Ahmed bunların yalnız tahkim ve iskân işleriyle meşgul olmuştur: 1479 = 884 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Bundan sonra işgal edilen Aya-Mavri, Kefalonya ve Zanta dukalığı da Gedik-Ahmed'in kumandasındaki Osmanlı filosu gelmeden evvel "Leonardo" ismindeki İtalyan dukası ölkesini bırakıp korkusundan kaçmış olduğu için hiç mukavemet etmeden derhal teslim olmuştur: 1479 = 884 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. Buraya kadar gözden geçirdiğimiz bütün bu Alâiyye Beyliği, şimalî Karadeniz Ciniviz kolonileri, Kırım Hanlığı, Limni ve Bozcaada ve Venedik müstemlekeleri ve Zanta vesairenden mürekkep Yunan adalarının İtalyan dukalığı fütûhâtında Gedik-Ahmed'in yegâne rolü, muazzam donanmalarla ordular başında gidip Şarkî-Roma fatihinin dünyaları titretmiş şanlı adına teslim olan bu memleketleri tesellüm etmiş olmaktan ibarettir! Gedik-Ahmed'in o muhayyel ve mevhum askeri kıymetiyle bu teslimler ve tesellümler silsilesinin tabii hiç bir alâka ve münasebeti yoktur. Bununla beraber Gedik-Ahmed Paşa'nın az çok harbederek işgal etmiş olduğu yerler de yok değildir: Meselâ Fatih Sultan Mehmet 1466 = 871 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz seferinde Karaman devletinin mevcudiyetine nihayet verdikten sonra bu Türk sülâlesinin son prensleri İçel kalelerine iltica etmiş oldukları için üzerlerine Rum-Mehmet, devşirme İshak ve Gedik-Ahmed kumandalarında üstüste ordular sevk edilmiş ve artık hiç bir kuvvetleri kalmıyan Karaman-oğulları birbirini tâkib eden bu Osmanlı dalgalarına karşı büyük bir kahramanlıkla göğüs germişlerdir; İçel'in bir avuçluk müdâfilerine karşı muazzam bir devletin muhteşem ordularıyla yapılan bu istilâ hareketlerinin üçüne Gedik-Ahmed kumanda etmiş, bâzı kaleleri Karaman hanedanına mensup Hanımlardan teslim al-

mak suretiyle, bâzılarını hıleyle ve nihayet bâzılarını da nisbetsiz muharebelerle zaptetmiştir: Bunlar için 1472 = 877 vukuâtının birinci ve dördüncü fıkralarıyla 1474 = 879 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Gedik-Ahmed'in büyük ordular başında yaptığı bu seferlerde oraların Türk halkına yapmadığı zulüm kalmamıştır: Eger bu zulümlerle cinayetler askerî muvaffakiyet sayılmak lâzımgelirse, Arnavut yahut Rum Gedik-Ahmed'in de hemcinsi olan Rum-Mehmet kadar büyük bir asker olduğu muhakkaktır: Her ikisinin hakikî mahiyetleri ve Türklere karşı zulümleri için 1472 = 877 vukuâtının birinci fıkrasındaki izâhâta bakınız. Gedik Paşa'nın askerî hayatında az çok harbederek işgal ettiği yerlerin biri de yüz gemiden mürekkep bir donanmayla gittiği Otranto şehridir: Bu şehir, o zaman muhtelif hükûmetler halinde bulunan İtalya'nın Napoli krallığına tâbidir; fakat o sırada Napoli krallığı Venedik cumhuriyetiyle harp halinde bulunduğu için Otranto şehri ancak on dört gün mukavemet edebilmiştir. Gedik-Ahmed'in bütün askerlik hayatında en büyük muvaffakiyeti işte bundan ibarettir ve bu muvaffakiyetini de o zamanki Osmanlı ordusunun teknik üstünlüğü kadar Venedik - Napoli harbine medyundur. Gedik Paşa'nın meydan muharebelerindeki askerî kabiliyeti de bundan parlak değildir: Meselâ Uzun-Hasan'ın yeğenlerinden Yusufca-Bey kumandasında sevkettiği bir kuvvete karşı çıkmışsa da müthiş bir mağlûbiyete uğrayıp derhal Konyaya kaçmış ve bir çok Osmanlı topraklarının istilâsına sebep olmuştur: 1472 = 877 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Cem-Sultan'la İkinci Bâyezid arasındaki Yenişehir meydan muharebesinde Sultan Bâyezid kuvvetlerine kumanda ederek temin ettiği zafer de o mağlûbiyetten daha şerefli değildir: Çünkü Cem'in maiyyetinde alelacele toplanabilmiş 3 - 4 bin kişilik derme çatma bir kuvvetten başka bir şey olmadığı halde Gedik-Ahmed'in kumanda ettiği Sultan Bâyezid ordusu 20 bin kişilik muntazam bir kuvvettir ve fazla olarak Cem-Sultan'ın en mühim kumandanı satın alınmış olduğu için harp esnasında Sultan Bâyezid tarafına geçmiştir! Eger 20 bin kişilik muntazam bir kuvvetle 3 - 4 bin kişilik derme çatma bir kuvveti mağlûb etmek büyük bir askerî iktidara delâlet edebilirse, Gedik-Ahmed'in o bakımdan belki en büyük asker olduğu muhakkaktır: Yenişehir meydan muharebesi için 1481 = 886 vukuâtının "20 Haziran = 22 Rebî'ül-âhir" fıkrasına bakınız. İşte Gedik-Paşa'nın askerî hayatında müstakil kumandan olarak bulunduğu belâ başlı vak'alar bunlardan ibarettir: Hattâ Fâtih'in vefatı üzerine Gedik-Paşa'nın kaynatası İshak Paşa tarafından dâvet edildiği için İstanbul'a geldiği hakkında bir rivayet mevcut olmakla beraber, Kâtib-Çelebi'nin "Esfâr-ül-bihâr" ında kaydettiğine göre bu rivayet doğru değildir ve Gedik-Paşa'nın Otranto'nun istirdâdı için düşman kuvvetleri hazırlandığını haber alıp telâşa düşmüş ve bu kuvvetlerin: "Vilâyetine teveccüh ettiği Pâşây-ı mezbûrun ma'lûmu oldukda Sultan Muhammed Han dahî intikal etmeğe tehniye-i cûlûs bahânesiyle gemiye girüp der-i Devlete azîmet etmiştir!".

Kâtib-Çelebi'nin bu izahına göre Gedik-Ahmed korkaklığından dolayı Otranto'daki vazifesini terketmiş demektir! Bu vaziyette bulunan tuhaf bir tipe kahramanlık, büyük kumandanlık veyahut fütûhât sahipliği isnâd etmek, tarihi şahsiyetleri tahrif edip istenilen şekle sokmak demektir; her halde Gedik-Ahmed'in askerlik tarihimizdeki rolü kaleler ve ölkeler fethetmek değil,

ölkeler ve kaleler teslim almaktan ibarettir ve bu da sivillerin bile aynı muvaffakiyetle başarabilecekleri bir iştir. — Gedik-Ahmed'in idamına gösterilen sebeplerin en mühimleri Sultan Bâyezid'in onu Cem tarafdarlığıyla itham etmesi ve bir de Anadolu Türklerine karşı işlemiş olduğu zulümlerin bu şımarık ve küstah devşirme hakkında bırakmış olduğu acı hâtıraların henüz unutulmamış olmasıdır. Bu iki sebebin birincisi esassız, ikincisi doğrudur. Gedik-Paşa'nın Cem tarafdarlığı hakkındaki şüphenin menşei, vaktiyle Fatih devrinde Cem-Sultan Karaman valiliğinde bulunurken Gedik-Ahmed'in bu küçük şehzâdeye lalalık etmiş ve bir taraftan da Otluk-beli muharebesinde Bâyezid'le bir münakaşaya girişip o büyük şehzâdeyi de incitmiş olmasında gösterilir. Cem-Sultan'ın son saltanat mücadelelerinde Gedik-Ahmedle mektuplaşmış olduğu hakkındaki şâyialar da ikinci Bâyezid'in kuruntularını büsbütün takviye etmiştir. Halbuki 1481— 886 vukuâtında da gördüğümüz gibi Gedik-Ahmed Anadolu'da Cem-Sultan'a iltihak edebilecek vaziyetlerde bulunmuş olduğu halde İstanbul hükûmetine sadakatten ayrılmamıştır. Gedik-Paşa'nın Sultan Cem'e hiç bir garazı olmadığı halde Otluk-Beli muharebesinden beri Bâyezid'e karşı kalbinde kin beslediği doğrudur; fakat bu haris adam menfaatini kanaatine fedâ edecek insanlardan değildir. Onun için kaynatası olan devşirme Vezir-i-a'zam İshak Paşa'nın dâvetiyle Otranto'dan gelir gelmez eskiden sevdiği Cem'e karşı hiç sevmediği Bâyezid'i tahta çıkmış bulduğu için derhal biat edip sadakat göstermekte hiç tereddüd etmemiş ve İshak Paşa ile Hersek-zâde Ahmed Paşaya iltihak ederek devşirmeler "Triumvirat"sının en mühim rûknü olmuştur. Fakat yukarda gözden geçirdiğimiz askerî hayatından dolayı gittikçe ele avuca sığmayacak kadar şımarıklık ve küstahlık eden bu kahraman taslağı nihayet Yeniçeri ocağına istinaden padişaha bile kafa tutacak kadar azgınlık etmiye başlamış ve hattâ Karaman-oglu Kasım Bey'in muhasara ettiği Konya'yı kurtarmak için Anadolu seferine memur edildiği zaman ikinci vezir Kara-Mustafa Paşa'nın hapsedilmesini şart koşup hapsedilmediği takdirde Yeniçerilerin ısyan edeceklerini söyliyerek padişahı tehdid etmiş ve işte bunun üzerine devşirme düşmanı olan zavallı Mustafa Paşa bigünah olduğu halde bilmeceburiyye hapis ve idam edilmiştir: 1481 = 886 vukuâtına bakınız. Konya seferine işte bu cinayetle tatmin edilerek çıkan Gedik-Ahmed'in ihânetinden de korkulduğu için oğlunun İstanbul'da rehine ittihâz edilmiş olması, bu devşirme Donkişot'unun devlet için artık nasıl bir gaile teşkil ettiğini çok güzel gösterecek bir vaziyettir: O sırada Cem-Sultan mağlûb olup Mısır'a kaçmış olduğu için bu ihânetin ona iltihak ihtimaliyle izahı biraz müşkildir; Gedik-Ahmed'in Anadolu'da kendi başına bir gaile çıkarmak ihtimalinden de korkulmuş olabilir; her halde bu nokta biraz karanlıktır. — Gedik-Ahmed'in askerî emirlere bile itâat etmiyecek kadar ileri giden serkeşlikleriyle küstahlıklarından dolayı ilk defa olarak Fatih devrinde zındana atılması için 1477 = 882 vukuâtının birinci fıkrasına ve ikinci Bâyezid devrindeki hapsi için de 1481 = 886 vukuâtının on dördüncü fıkrasına bakınız: Bunların her ikisinde de Gedik-Ahmed hemcinsleri olan devşirmelerin şefâatleriyle zındandan ve hattâ cellât satırından kurtulmuştur. Onun için nihayet idam edilmesi çok gecikmiş ve umumi selâmet nâmına artık bir zaruret hükmünü almış siyasi bir temizlik ameliyyesinden başka bir şey değildir. — Ge-

dik-Ahmed Paşa Edirne'de idam edilmiştir. Bunun sebebi, Devşirmelerin devlet mukadderâtına hâkim olmalarını temin eden Yeniçeri Ocağının merkezi İstanbul'da olmasıdır; böyle bir idam üzerine İstanbul'da çıkabilecek bir Yeniçeri ihtilâlinin bastırılması, Edirne'ye nisbetle tabii daha güçtür: Bu tedbirde ne kadar isâbet edilmiş olduğu, Gedik-Ahmed'in idamı üzerine Edirne'deki Yeniçerilerin ısyana kalkışıp oranın Sü-başıını öldürmeleriyle tahakkuk etmiştir. — 14 Teşrinievvel = 1 Ramazan Pazartesi günü Edirne'ye gelen İkinci Bâyezid bayramdan sonra Yeni-saray'da vüzerâsına bir akşam ziyafeti vermiş ve ziyafetten sonra gece yarısına doğru alelusul her kese hil'at giydirilirken Gedik-Ahmed'in sırtına idam alâmeti olarak bir kara kaftan geçirilmiş ve bunun üzerine İkinci Bâyezid saray dilsizlerinden birine işaret ederek Paşa'yı hançerle idam ettirmiştir; bununla beraber hançerle vurulmayıp boğdurulmuş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Gedik-Ahmed'in idamı üzerine kaynatası devşirme İshak Paşa da Vezâret-i-Uzmâ makamından azledilerek Selânik'e sürülmüş ve bu suretle devşirmelerin en mühimleri bertaraf edilerek devletin başından büyük bir belâ kaldırılmış demektir: Bu vaziyette Gedik-Ahmed'in eski yârânından olup iki defa kendisini zındandan kurtaran Hersek-zâde Ahmed Paşa Gediğin idamiyle kaynatasının nefyinden itibaren artık kolsuz kanatsız kaldığı için zararsız bir hale getirilmiş sayılabilir; zaten Hersek-zâde gerek mevkii, gerek Yeniçeriler üzerindeki nüfuzu itibariyle ötekiler kadar azılı değildir. Her halde Fatih'in ölümünden Gedik-Ahmed'in idamiyle kaynatasının azil ve nefyine kadar Osmanlı devletinin büyük bir varta geçirmiş olduğu ve bir Devşirme diktatörlüğü şeklinde geçen bu dahili buhranın netice itibariyle Osmanlı imparatorluğunu bir Kölemen saltanatı şekline doğru sürüklemek istidadını bile gösterdiği anlaşılmaktadır: Onun için İkinci Bâyezid'in Devşirmeliği değil, fakat Devşirme Diktatörlüğünü yıkan bu hamlesi onun lehine kaydedilecek en mühim harekettir. Zaten bâzı Osmanlı menbâlarının ifadelelerinden anlaşıldığına göre Sultan Bâyezid'in bu tedbiri Devşirmeleri müteessir ettiği kadar Türk devlet adamlarıyla ekserisi Türk olan Ulemâ sınıfını çok sevindirmiş ve Karamânî-Mehmet Paşa ile Mustafa Paşa gibi en mühim Türk vezirlerinin intikamı alınmış olmasından hepsi memnun olmuştur. Her ne kadar İshak Paşa'nın yerine bir Arnavut dönmesi olan Davud Paşa Vezir-i-a'zam olmuşsa da bu vezir artık bir diktatör değildir: Yukarda da söylediğimiz gibi İkinci Bâyezid'in yıktığı şey Devşirmelik değil, Devşirme diktatörlüğüdür. Onun için Sultan Bâyezid'in bundan sonraki devşirme vezirleri artık nüfuz ve kuvvetlerini Yeniçeri ocağından alıp Padişaha karşı kullanan şahsiyetler değil, bilâkis vaziyetlerini Padişahın itimâdına medyun kimselerdir. — Gedik-Ahmed'in Ramazan = Teşrinievvel - Teşrinisâni içinde idam edildiği hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir. — İstanbul'un "Gedikpaşa" mahallesi bu devşirmenin lüzumsuz adını taşımaktadır. — 1481 = 886 vukuâtının "20 Haziran = 22 Rebî'ül-âhir" fıkrasında gördüğümüz Yenişehir meydan muharebesinden sonra Gedik-Ahmed'in bir aralık ikinci defa olarak Vezir-i-a'zam olduğu hakkında çok zayıf bir rivayet varsa da hâdisâtın cereyan tarzına göre doğru olmaması lâzımgelir: Zaten Osman-zâde Tâib de "Hâdikat-ül-vüzerâ"ında bu ikinci Sadâret meselesinden "alâ-kavlin" diye bahsetmektedir).

7 Kânunuevvel = 25 Şevvâl, Cumartesi: İkinci Bâyezid'le Rodos Şövalyeleri Üstâd-ı-a'zamı Pierre d'Aubusson arasında Cem-Sultan'a âid bir muahede akdi.

(Bu muahede ahkâmını müzakere için İstanbul'dan Rodos'a Garp menbâları-
nın ismini "Cagritaim" şeklinde tahrif ettikleri bir murahhas gönderilmiştir:
Bu ismin "Çakır-Edhem" gibi bir şey olmak ihtimali akla gelebilirse de bu-
nun bir yakıştırmadan başka bir şey olamayacağı unutulmamalıdır. — İki
taraf arasında tesbit edilen şerâite göre ikinci Bâyezid her sene Ağustos
ayının birinci günü Rodos hükûmetine kırk beş bin Venedik duka altını tes-
viye edecek ve geçmiş seneye mahsuben ilk taksit de muahedenin akdinden
itibaren kırk gün içinde verilecektir. — Buna mukabil Üstâd-ı-a'zam da Sul-
tan Cem'i muhâfaza ve iâşe ederek ikinci Bâyezid'e karşı her hangi bir hare-
kette bulunmasına meydan vermiyeceğini taahhüd etmiştir. — Eline bir em-
niyet ve hürriyet senedi verilerek ilticası kabul edilmiş âciz bir mülteci hak-
kında girilen bu süflî pazarlıkla ahlâksız Pierre d'Aubusson şahsı, millî ve
dinî namusuna iltica eden bir müsâfirin hürriyetini ve hattâ hayatını o zaval-
lının düşmanına satmış demektir! Bundan dolayı o sefil Üstâd-ı-a'zam bâzı
Garp menbâlarında bile tenkid edilir: Cem-Sultan'a verilen masuniyyet senedi
için yukarda bu sene vukuâtının "17 Temmuz = 30 Cumâda-l-ülâ" fıkrasına
bakınız. — Bu gizli ve kirli muahede senelerce tatbik edilmiş, yâni Rodos Şö-
valyelerine senelerce kırk beş bin duka altını verilmiştir).

1483 = 888

İkinci Bâyezid'in Morava seferi.

(Bahar mevsiminde Filibe üzerinden Morava kıyılarına giden Sultan Bâyezid'in
bu seferinde bir muharebe olmamış, yalnız Macarlara karşı Morava nehri üze-
rindeki kaleler ihtiyaten tâmir edilmiştir. — İkinci Bâyezid bu seferinde Kös-
tence, Samako, Çamurlu, Sarıyar ve Sofya şehirlerine de uğramıştır. — Aşağıda
görülecek Macar sulhü işte bu Morava seferinde akdedilmiştir).

Hersek sancağının kat'i surette işgal ve ilhakı.

(Eski Hersek dukası "Stipan Kossariç"ın ölümünden sonra memleketin bir kıs-
mını paylaşan iki oğlu 1480 = 885 vukuâtının ikinci fıkrasında gördüğümüz
fütûhât esnasında kaçmış oldukları halde sonradan Anadolu gailelerinden isti-
fade ederek tekrar tutunmaya kalkıştıkları için Bosna'dan sevkedilen kuvvetler
bu sancağı ikinci defa olarak kat'i surette işgal etmişlerdir; Hersek'de tutun-
mak isteyen bu Kossariç-oğulları Osmanlı hizmetinde bulunan Hersek-zâde Ah-
med Paşa'nın kardeşleridir: 1463 = 867 vukuâtının üçüncü fıkrasına ba-
kınız).

Osmanlı - Macar sulhü.

(Beş senelik bir mütâreke mahiyetinde olan bu sulh ikinci Bâyezid'in yukarda
bu sene vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz Morava seferinde akdedil-

miş ve o zaman Bohemya'da muharebeyle meşgul olan Macar kralı Mathias Korvin sulh teklifini memnuniyetle kabul etmiştir).

Karaman-oğlu Kasım Bey'in ölümü.

(Cem-Sultan'la ittifak ettikten sonra onun Rodos'a ilticası üzerine ikinci Bâyezid'e dehâlet ederek İçel Beyliğini Osmanlı hâkimiyeti altında olmak şartıyla muhâfazaya muvaffak olan Karaman-oğlu Kasım Bey'in vefatıyla Karaman hanedanı ve bu sülâlenin hâkimiyeti artık tamamiyle ve kat'i surette nihayet bulmuş sayılır: Bununla beraber Karaman-oğullarıyla bu hanedan mensuplarından birinin gerek bu sırada, gerek bundan sonra bâzı faaliyetleri görülmemiş değildir: Aşağıki fıkrayla 1501 = 906 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Kasım Bey'in türbesi Lârende = Karaman kasabasıdır ve kitâbesinde yalnız sene tarihi vardır, ay ve gün tarihleri yoktur: Osmanlı menbâlarındaki en kuvvetli rivayete göre Kasım Bey Muharrem ayının ortalarında, yâni Şubat sonlarında vefat etmiştir. — Bir rivayete göre de Kasım Bey üç oğlu ve bâzı aile efrâdıyla beraber ikinci Bâyezid'in emriyle zehirlenmiştir ve zehirliyen de Kasım Bey'in "Hocendî/Hocantı-oğlu" ismindeki veziridir: Fakat bu rivayetin ne dereceye kadar mevzûk olduğu belli değildir. — Karaman-oğlu Kasım Bey'in ikinci Bâyezid'e dehâlet edip İçel Beyliğinde ibkası için 1482 = 887 vukuâtının on dördüncü fıkrasına bakınız).

Karaman-oğullarının İçel Beyliğine Turgud-oğlu Mahmud Bey'in intihabı.

(Bu Mahmud Bey Kasım Bey'in kızıdan torunudur, doğrudan doğruya Karaman sülâlesinden değildir; Kasım Bey'in yukarıki fıkra da gördüğümüz ölümü üzerine Karaman beylerinin bu zati intihab ettikleri ve ikinci Bâyezid'in de bu intihabı tasdik etmiş olduğu rivayet edilir. — Bâzı menbâlarda bu Mahmud Bey'e "Mehmet" ismi verilirse de doğru değildir. — Mahmud Bey Osmanlı devletine karşı daima itâat altında kalmamış ve nihayet üzerine asker sevk edilmiştir: 1487 = 892 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Karaman valisi şehzâde Abdullah'ın ölümü.

(İkinci Bâyezid'in büyük oğlu olduğu rivayet edilen şehzâde Abdullah Cem-Sultan'ın Konya'dan kaçıp Mısır Kölemenlerine ilticası üzerine Karaman valiliğine tâyin edilmiştir: 1481 = 886 vukuâtının on birinci fıkrasına bakınız. Bu şehzâdenin babasını çok müteessir eden ölümü üzerine Karaman valiliği kardeşlerinden Şehensâh'a tevcih edilmiştir: Şehensâh'ın doğrudan doğruya amcası Cem-Sultan'ın yerine geçtiği ve büyük kardeşi Abdullah'ın da Karaman valisi olmayıp Mağnisa valiliğinde bulunmuş olduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir).

1484 = 889

1 Mayıs = 4 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: İkinci Bâyezid'in İstanbul'dan Boğdan seferine hareketi.

(Bu sefere çıkmak için Sultan Bâyezid İstanbul'dan Edirne'ye hareket etmiş-

tir. — Türklerin “Boğdan” dedikleri “Moldava” üzerine Fatih devrinde iki sefer açılmıştır: Bunların birincisinde Rumeli Beylerbeyi Hadım-Süleyman Paşa'nın Arnavutluk'dan gelen yorgun kuvvetleri Boğdan voyvodası “Dördüncü Stefan” tarafından bozguna uğratılmıştır: 1475 = 879 vukuâtına bakınız. Ertesi sene bunun intikamını almak için bizzat sefere çıkan Fatih Sultan Mehmet Boğdan ordusunu müthiş bir hezimete uğratarak parlak bir zafer kazanmışsa da Türk ordusunda vebâ çıktığı için Boğdan prensliği kat'î surette işgal ve ilhak edilmeksizin avdet mecburiyeti hasıl olmuştur: 1476 = 881 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Bu memleketin işgali hem Kırım Hanlığı arzisiyle ittisal temini, hem Fatih'in tahakkuk ettirdiği Karadeniz hâkimiyetinin ikmali bakımlarından zarurî olduğu için ikinci Bâyezid devrinde yeniden sefer açılmıştır. — Bu seferde büyük topraklar sair ağırlıklar hem karadan, hem denizden nakledilmiştir).

6 Temmuz = 11 Cumâda-l-âhire, Salı: «Kili = Kilya» kalesinin muhasarası.

(Bu kale Tuna nehrinin şimal ağzındadır ve o zaman Boğdan Prenslğine tâbidir. — İkinci Bâyezid'in bu seferine Eflak voyvodası da tâbiyyet vazifesini ifâ ederek yirmi bin askerle iştirâk etmiştir. — Muhasara hem karadan, hem denizden yapılmıştır).

15 Temmuz = 20 Cumâda-l-âhire, Perşembe: Kilya kalesinin teslim olması.

(Ancak dokuz gün müdafaa edilebilen bu müstahkem mevki nihayet “vire ile”, yâni teslim suretiyle fethedilmiştir. — Buradaki büyük kiliseyi câmie tahvil ettiren Sultan Bâyezid fethin ertesi gün Cuma namazını bu yeni câmide kılmıştır. — İkinci Bâyezid'in ilk fethettiği kale burasıdır).

24 Temmuz = 29 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Akkerman kalesinin muhasarası.

(Besarabya'da bulunan Akkerman kalesi o sırada Kilya gibi Boğdan hâkimiyetindedir. — Kilya fethinden sonra Kırım Hanı Mengli-Giray elli bin askerle padişahın maiyyetine iltihak ederek tâbiyyet vazifesini ifâ etmiştir: Osmanlı padişahlarının maiyyetinde harbe iştirâk eden ilk Kırım Hanı işte bu Mengli-Giray'dır; bu Han'ın Fatih devrindeki Boğdan seferine de iştirâk etmiş olduğu hakkında yanlış bir rivayet vardır: 1476=881 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Kilya gibi Akkerman kalesi de hem karadan orduyla, hem denizden donanmayla muhasara edilmiştir).

9 Ağustos = 16 Receb, Pazartesi: Akkerman fethi.

(Bu kale on altı gün müdafaa ettikten sonra on yedinci gün fethedilmiştir. — Burada pek çok levâzım elde edildiği rivayet edilir. — Kilya ile Akkerman'ın

fethi üzerine hem Osmanlı imparatorluğunun Kırım Hanlığı ile ittisâli temin edilmiş, hem Karadeniz'in garp sahilleri tamamiyle işgal edilerek bu denizin Fatih tarafından kurulan hâkimiyyeti tamamlanmıştır: Artık Osmanlı hâkimiyyeti haricinde Kafkas sahillerinin bir kısmından başka bir şey kalmamıştır. — Kilya ve Akkerman kaleleri sonradan Lehistan akınlarında üssülhareke ittihâz edilmiştir. — Akkerman fethi için 5 Ağustos = 12 Receb Perşembe tarihi de rivayet edilir. — Kafkas sahilleri için 1579 = 987 vukuâtının "26 Temmuz" fıkrasına bakınız).

1485 = 890

Osmanlı - Kölemen muharebelerinin başlaması.

(Osmanlılarla Mısır Kölemenleri arasındaki siyasi münasebetler Birinci Murad devrinde başlayıp bilhassa Yıldırım devrinden itibaren dostâne bir şekilde inkişâf ettikten sonra Fatih devrinde Karaman ölkesinin işgali üzerine tamamiyle hemhudud olan bu iki imparatorluk arasındaki Dulgadırlı Beyliği ve Hicaz su yollarının tâmiri gibi meseleler yüzünden bozulmaya başlamıştır: Bilhassa İkinci Bâyezid devrinde Mısır sultanı Kaytbay'ın Cem-Sultan'la Karaman-oğlu Kasım Bey'e asker ve parayla yardım edip Cem'i tekrar Anadolu'ya göndermesi, Fatih'in vefatından dolayı ta'ziyede bulunmamış olması ve Osmanlı himâyesindeki Dulgadırlı arazisine ikide bir taarruzlar ve akınlar yaptırmaması Osmanlı - Mısır gerginliğini büsbütün fazlalaştırmış ve artık en küçük bir vesileden harp çıkacak hale gelmiştir: Birinci Murad devrinde başlayan ilk Osmanlı - Mısır siyasi münasebetleri için 1386 = 788 vukuâtının dördüncü fıkrasına, Fatih devrinde Dulgadırlı-oğulları yüzünden çıkan ilk ihtilâf için 1471 = 876 vukuâtının ikinci fıkrasına, gene Fatih devrindeki Hicaz su yolları ve Dulgadırlı Beyliği ihtilâfları için 1479 = 884 vukuâtının son fıkrasına ve İkinci Bâyezid devrinde Cem-Sultan'ın Mısır'a ilticası üzerine hasıl olan vaziyet için de 1481 = 886 vukuâtının "26 Eylül = 2 Şa'bân" fıkrasına bakınız; bu vaziyete göre 1471 = 876 tarihinden bu 1485 = 890 tarihine kadar Fatih ve İkinci Bâyezid devirlerinde on dört sene süren şiddetli bir ihtilâf devri nihayet harple neticelenmiş demektir; hattâ Fatih'in ölümüyle neticesiz kalan son seferinin bile Mısır Kölemenlerine karşı açılmış olduğu hakkında kuvvetli rivayetler vardır. — Bu gergin vaziyette bir iki "Casus belli = Harp vesilesi"nin zuhuru pek gecikmemiştir: Hindistan'daki "Dekkan" kıt'asına hâkim olan "Behmeniyye" sülâlesinden "İkinci Muhammed-Şâh,, veyahüt "İkinci Mahmud-Şâh"ın Sultan Bâyezid'e gönderdiği murassâ ve kıymetli hediyelet Memlûk sultanı tarafından zaptedilmiş ve her ne kadar bunlar bir müddet sonra iade edilmişse de artık sulhün idamesi kabil olamamıştır; fazla olarak Mısırlıların Hicaz'a giden Türk hacılarından vergi almaları ve hattâ bâzı hüccâc kabilelerine tecavuzlarda bulunmaları da Osmanlılarca harp vesilesi ittihâz edilmiştir. — İşte bu devirde başlayan Osmanlı - Kölemen husûmeti, Yavuz Sultan Selim devrinde Mısır'ın fethiyle nihayet bulmuş sayılır. — İkinci Bâyezid devrindeki harekâtın sahnesi Kilikya'dır: Bu sahnedeki hareketler Hicretin 890 senesi Cumâda-ı-ülâ ve Milâdın 1485 senesi Mayıs - Haziran aylarından 1491 = 896 senesi Cumâdal-âhire = Nisan - Mayıs aylarına kadar altı sene sürmüş ve

umumiyetle Osmanlı kuvvetlerinin hezimetleriyle neticelenen dokuz vak'a olmuştur. — Osmanlı menbâlarında bu muharebelere "Ceng-i Rûm-u-Arab" ismi verilir).

Osmanlı - Kölemen harbinde birinci vak'a: Karaman Beylerbeyi Karagöz-Mehmet Paşa'nın Külek kalesiyle civarındaki kalelerden üçünü zaptetmesi ve Adana ile Tarsus'a muhâfızlar ikamesi.

(Külek kalesi, aynı ismi taşıyan meşhur boğazın medhaline hâkimdir; diğer üç kalenin isimleriyle mevkileri ihtilâflıdır. — Adana, Tarsus ve havalisi esasen Ramazan-oğullarına aid olmakla beraber, o devre kadar bu aile Mısır Kölemenlerinin nüfuzu altındadır ve hattâ Ramazan-oğulları arasındaki ihtilâflar esnasında Tarsus, Adana, Misis vesaire gibi bâzı mevkiler nihayet Mısırlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu sırada Ramazan-oğulları Beyliğinde Halil Bey bulunmaktadır. — Adana, Tarsus ve diğer bâzı şehirler Karagöz-Mehmet Paşa'ya kendiliklerinden teslim olmuşlardır: Bu iki şehre hudud kumandanlarından Musâ ve Damad-Ferhad Beyler idaresinde muhâfızlar ikame edilmiştir. — Tabii bu vaziyet, o zaman Mısırlılara tâbi olan Suriye yoluna hâkim kalelerle Külek boğazının Osmanlı işgaline girmesi ve askerlik bakımından Kölemen emniyetinin sarsılması demektir).

Osmanlı - Kölemen harbinde ikinci vak'a Malatya bozgunu.

(Mısır Kölemenleri Suriye'den başka şarkî Anadolu'da Divriği kazasına kadar Malatya vilâyetine de hâkim oldukları için Kilikya'daki Ramazan Beyliğinden başka Elbistan ve Maraş havalisindeki Dulgadırlı Beyliği ile de hemhuduttur: Tıpkı Ramazan Beyliği gibi Osmanlı imparatorluğuyla Kölemen sultanlığı arasında bocalıyan Dulgadırlı hükûmetinin o sırada Osmanlı himâyesinde bulunan hükümdarı Alâüddeve Mısırlıların taarruzuna uğrayıp ikinci Bâyezid'den istimdad ettiği için Kayseri beyi Ya'kub Bey yahut Paşa kumandasında Dulgadırlı arazisine bir kuvvet gönderilmiş, Mısırlılar mağlûb edilip bâzı mühim valileriyle kumandanları maktul ve esir düşmüş ve bunun üzerine Malatya civarına kadar Kölemenlerin tâkibine koyulan bu Osmanlı ordusu Mısırlıların meşhur emir Özbek kumandasında takviye kuvvetleri almış olmalarından ve Biş-Beg ismindeki Kölemen kumandanının kurduğu pusuya da düşmesinden dolayı mağlûb olmuş ve hattâ imhâ edilmiştir: Dulgadırlı hükümdarı Alâüddeve'nin Kölemen pususundan haberdar olarak memleketine kaçtığı ve Ya'kub Bey'e haber vermediği için bu felâkete sebep olduğu kuvvetle rivayet edilir. — Bundan evvelki birinci seferle bu ikinci sefer takriben aynı zamana tesadüf etmektedir. — Ya'kub Bey'in bu muharebede şehid düştüğü hakkında bir rivayet varsa da, yaralı kurtulmuş olduğu hakkındaki rivayet daha kuvvetlidir).

Osmanlı - Kölemen harbinde üçüncü vak'a: Kilikya'daki Osmanlı işgal kuvvetlerinin Mısırlılara mağlûbiyeti.

(Kölemenlerin meşhur başkumandanı Atabek Emir-Özbek kumandasında bir-

denbire Kilikya'ya taarruz eden Mısır ordusu Adana ve Tarsus muhâfızları Musâ ve Damad-Ferhad Beyleri mağlûb ve şehîd etmiştir: Bu hezimetin sebebi Osmanlı kuvvetlerinin ihtiyatsızca etrafa dağılmış olmalarıyla izâh edilir).

1486 = 891

Osmanlı - Kölemen harbinde dördüncü vak'a: Anadolu Beylerbeyi Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın Kilikya mağlûbiyeti ve ilk esâreti.

(Bu seferde Hızır Bey-oğlu Mehmet ve Karaman Beylerbeyi Karagöz-Mehmet Paşalarla Kayseri yahut Trabzon sancak beyi Sinan ve Ankara sancak beyi Ahmed Beyler gibi mühim kumandanlar da Hersek-zâde'nin maiyyetinde bulunmuş, umumî rivayete göre bunlar Hersek-zâde'yi çekemedikleri için Adana civarında vukua gelen harbe iştirâk etmemiş ve nihayet Osmanlı başkumandanı Mısırlılar tarafından esir edilip yaralı olarak Kahire'ye sevk edilmiş, öteki Paşalarla Beyler de kaçmışlardır: Bununla beraber kuvvet ve kudretine güvenen Hersek-zâde'nin büyük bir gaflet gösterdiği ve düşmanın âni taarruzu üzerine çadırından çıkıp atına bininceye kadar diğer Paşalarla Beylerin mağlûb oldukları hakkında da bir rivayet vardır. — Tarsus'la Adana işte bu vaziyet üzerine Mısırlıların eline geçip Kölemen muhâfızları konulmuştur: Bu iki şehrin son seferler esnasında alınıp verildiği de rivayet edilir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu hezimetin 1487 = 892 tarihine tesadûf ettiği rivayet edilmekteyse de doğru değildir. — Hersekzâde Ahmed Paşa'nın bu Osmanlı - Kölemen muharebelerinde iki defa esir olduğu rivayet edilir: İlk esâreti işte bu seferkidir; ikinci esâreti için 1489 = 894 vukuâtı içinde "Dokuzuncu vak'a'ya bakınız. Ahmed Paşa'nın esâretinden bahseden bir Kölemen kitâbesi varsa da onun bundan üç sene sonraki ikinci esâretine aid olduğu tahmin edilmektedir. — Hersek-zâde ile diğer bir takım Osmanlı ümerâsı daha esir olmuş, Mısırlılar Osmanlı ordugâhlarını ele geçirip bir çok silâh ve ganimet almış ve hattâ rivayete göre yüz yirmi kadar sancak bile iğtinâm etmişlerdir! — Hersek-zâde'yle diğer mühim esirlerin hepsine zencir ve kelepçe vurularak hepsi Mısır'a götürülmüş, bütün bunlar işte bu şekilde Sultan Kaytbay'ın huzuruna çıkarılmış ve Kahire'de büyük zafer şenlikleri yapılmıştır. — Hersek-zâde Ahmed Paşa 1486 = 891 Kânunusâni = Muharrem ayında esir olup bu ilk esâretinde bir sene kaldıktan sonra 1487 = 892 Kânunusâni = Rebî'ül-evvel ayında Osmanlılarla sulh akdine vesile olmak üzere Sultan Kaytbay tarafından tahliye ve diğer Osmanlı esirleriyle beraber Türkiye'ye iade edimiştir).

«Tazarruât» sahibi Sinan Paşa'nın ölümü.

(En kuvvetli rivayete göre 1437 = 841 tarihinde doğmuş olduğuna nazaran 49 yaşında ölmüş demektir. — Mezarının Gelibolu'da olduğu söylenmekle beraber, daha kuvvetli bir tahmine göre İstanbul'da, Eyüp kabristanındadır. — Sinan Paşa'nın doğumu ve şahsiyeti için 1437 = 841 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

1487 = 892

Osmanlı - Kölemen harbinde beşinci vak'a: Vezir-i-a'zam Davud Paşa'nın İçel Beyliğini işgal etmesi.

(1483 = 888 vukuâtında gördüğümüz gibi, Karaman-oğullarının son yurdu olan bu sancak Kasım Bey'in vefatı üzerine kız tarafından torunu olan Turgut-oğlu Mahmud Bey'e verilmişse de, son hâdiselerden istifadeyle Mısırlılara dayanarak Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Mahmud Bey ölkesinin işgali askerlikçe zarurî görülmüş ve Davud Paşa'yı istikbale çıkan Dulgadir hükümdarı Alâüddeve Bey de bu fikri ileri sürdüğü için İçel kıt'ası üç taraftan çevrilince Turgut-oğlu Mahmud Bey ailesiyle beraber Haleb'e kaçmış, Rumeli Beylerbeyi Hadım-Ali Paşa Mısırlılara karşı Tarsus üzerine gönderilmiş ve Varsak beyleri itâat altına alınıp bunları devlete ısındırmak için hepsine hil'atler giydirildikten sonra İstanbul'a avdet edilmiştir. — Bu seferde Mısır Kölemenleriyle doğrudan doğruya temas edilmediği anlaşılmaktadır. — Turgut-oğlu Mahmud Bey'in İçel Beyliğine tayini için 1483 = 888 vukuâtının beşinci fıkrasına ve Karaman-oğullarının son faaliyetleri için de 1501 = 906 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

Kıbrıs'da muvakkat bir deniz üssü talebinin Venedikliler tarafından reddi.

(Bu sırada Kıbrıs adasındaki "Famagouste = Magosa" limanının Osmanlı donanmasına üssülhareke olarak kullanılmasına müsaade edilmesi için Venedik cumhuriyetine müracaat edilmişse de Venedikliler muvâfakat etmemişlerdir. — Senelerdenberi Kıbrıs krallığına muhtelif siyasi ve askerî tedbirlerle hâkim olan Venedik cumhuriyeti, Osmanlı - Kölemen muharebesinin zuhuru üzerine iki taraftan birinin bu büyük ve güzel adayı birdenbire işgal edivermek ihtimalini bahane ittihâz ederek Kıbrıs sahillerine bir çok askerler ve gemiler tahşid etmiş ve bütün bu kuvvetler "Francesco Priuli" isminde bir kumandanın idaresine vermiştir. — 1192 = 588 tarihinde Ehl-i-salib Lâtinlerinin eline geçmiş olan Kıbrıs adası o tarihten bu 1487 = 892 tarihine kadar 295 senedenberi aslen Fransız olan "Lusignan" sülâlesinin hâkim olduğu bir krallık halindedir; fakat bu krallık üzerinde bir Şark müslüman ve bir de Garp hristiyan devletin alâkası vardır: Bir taraftan Mısır ve Suriye Kölemen sultanlığı Kıbrıs krallığının metbûu ve Kıbrıs krallığı da Mısır sultanlarının haraçgüzârı olduğu gibi, bir taraftan da Venedik cumhuriyeti bilhassa son zamanlarda krallık hanedanının saltanat ihtilâflarından istifade ederek bütün adayı nüfuz ve hâkimiyet altına almıştır: Zaten son kral "Jacques" ölüirken aslen Venedikli olan kraliçe "Catherina" ile Kıbrıs krallığını Venedik cumhuriyetinin himâyesine tevdi etmiş olduğu da rivayet edilir; onun için bu cumhuriyet o sırada Kıbrıs tahtında bulunan Venedikli kraliçeyi "evlâtlık" ilân etmiş ve muhtelif bahanelerle sahillere filolar gönderdikten sonra, nihayet Osmanlı - Mısır muharebesini vesile ittihâz ederek geniş bir işgal hareketine girişmiştir: İkinci Bâyezid'in Magosa limanını Osmanlı donanması için muvakkat bir deniz üssü olarak istemesi işte bu vaziyettendir. Bununla beraber bu talep Osmanlı - Mısır seferlerinin devamı müddetine münhasır olduğu halde Venedik Senatosu Kölemen

devletiyle sulh halinde bulunmasını bahane ederek reddetmiş ve tabii bunun üzerine Osmanlı - Venedik münasebetleri yeniden gerginleşmeye başlamıştır. — İkinci Selim devrinde Kıbrıs'ın fethiyle neticelenen sefer için 1570=977 vukuâtının "15 Mayıs" fıkrasına bakınız).

İspanya müslümanlarının Türklerden istimdâdı.

(Bu sırada İspanya'nın "Grenada = Gırnâta" şehrindeki son müslüman hükümdarı "On birinci Ebu-Abdullah Muhammed" İkinci Bâyezid'e elçi ve nâme göndererek Aragon ve Kastil kralı Ferdinand'ın hücumları karşısında sekiz asırlık İslâm hâkimiyet ve medeniyetinin yıkılmak üzere olduğunu haber verip imdad istemiştir. Bu "Ebu-Abdullah" Avrupa tarihlerinde "Boabdil" ismiyle meşhur olan son Endelüs hükümdarıdır ve nihayet bu tarihten beş sene sonra 1492 = 897 tarihinde payitahtını bırakıp Afrika'ya kaçarak sekiz asırlık İslâm hâkimiyetine hâtime çekmiştir: Gırnâta'dan kaçıp giderken bir tepenin üstünden payitahtına son defa olarak baktığı sırada yanında bulunan anası "Ayşe'nin bu sefih oğluna:

— Erkek gibi müdafaa edemediğin vatan için şimdi kadın gibi ağla! dediği rivayet edilir; bu söz edebiyata bile geçmiştir; İkinci Bâyezid'den istimdad eden işte bu bedbaht hükümdardır. — Ebu-Abdullah'ın istimdadı üzerine Sultan Bâyezid'in Kemal-Reis kumandasında bir donanma gönderdiği ve İspanya sahillerini yakıp yıktırarak hristiyanları dehşet içinde bıraktığı hakkında bir rivayet vardır. — Grenada'nın meşhur "El-Hamrâ" sarayı işte bu Ebu-Abdullah'ın mensub olduğu "Beni-Ahmer" hanedanının eseridir).

1488 = 893

Osmanlı - Kölemen harbinde altıncı vak'a: Hadım-Ali Paşa'nın Kilikya fütuhâtı ve «Ağa-çayırı» mağlûbiyeti.

(Vezirliğe terfi eden eski Rumeli Beylerbeyi Hadım-Ali Paşa bu altıncı sefere Serdar olmuş ve yeni Rumeli Beylerbeyi Halil, Anadolu Beylerbeyi Sinan ve Karaman Beylerbeyi Ya'kub Paşalarla diğer bir çok mühim kumandanlar da maiyyetinde bulunmuşlardır. — Mısır sultanlarının esâretten tahliye edip Türkiye'ye iade ettiği Hersek-zâde Ahmed Paşa Kölemenlerin geçecekleri Payas-İskenderun sahil boylarını topa tutmak vazifesiyle donanma kumandanı olarak gönderilmişse de kara ordusuna müzâheret edeceği sırada fırtına çıktığı için bir şey yapamamıştır: Hersek-zâde'nin esâreti için 1486 = 891 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu altıncı seferde Adana, Tarsus, Anavarza, Sis = Kozan, Ayas ve diğer bazı kaleler işgal edildikten sonra Emir Özbek kumandasındaki Mısır ordusu yetişmiş, 16 Ağustos = 8 Ramazan Cumartesi günü Tarsusla Adana arasındaki "Ağa-çayırı" meydan muharebesinde ilkönce galip görünen Osmanlı ordusu nihayet mağlûb olmuş, Kölemenlerin eline bir çok ganimetler geçmiş ve Hadım-Ali Paşa "Lârende = Karaman" a çekilerek ordusunun artıklarını toplamaya çalışmıştır. — Mısırlılar bu muvaffakiyet üzerine derhal Adana'yı muhasara etmişlerdir: Şehrin sukutu için aşağıda 1489 = 894 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu altıncı sefer, Osmanlı - Kölemen muharebesinin en mühim vak'ası sayılır. — Gerek bu muharebede, gerek bun-

dan evvelki seferlerde mes'uliyetleri görülen kumandanlardan bâzıları cezalandırılmış ve meselâ Karagöz-Mehmet Paşa idam edilmiş olduğu gibi, Kayseri sancak beyi Yularkısdı-Sinan Bey'le Rumeli'de Kızılca mütesellimi Karaca-Bey oğlu İskender-Çelebi vesaire Boğaz-kesen hisarında hapsedilmişlerdir. — Bu hezimet için 1487 = 892 tarihi de rivayet edilirse de doğru değildir).

10 Teşrinisâni = 5 Zülhicce, Pazartesi: Rodos Şövalyeleri tarafından Papalık makamına satılan Cem-Sultan'ın Fransa'dan Roma'ya götürülmek üzere yola çıkarılması.

(Cem-Sultan Fransa'nın "Creuse" departmanındaki "Bourganeuf" kulesinden alınıp yola çıkarılmıştır. — Bu sırada Papalık makamında "Sekizinci Innocent" vardır. — İki taraf arasında yapılan iğrenç pazarlık mucibince Papalık makamı Rodos Şövalyelerinin ikinci Bâyezid'den her sene almakta oldukları kırk beş bin duka altınına mukabil bir takım imtiyazlar vermiş ve Üstâd-ı A'zam'a da "Kardinal" rütbesi tevcih edilmiştir! Ayrıca senede on bin altın tazminat verilmek şartı da rivayet edilir. Bu mülevves mukavele mucibince iki taraf arasındaki alışverişten doğabilecek her türlü zarar ve ziyanın tazmini ve Osmanlılar tarafından yapılabilecek tecavuzlara karşı Rodos'un müdafaası da müşteri vaziyetinde bulunan Papalık makamına aittir! Cem-Sultan'ın muhâfazasına mukabil ikinci Bâyezid'in Rodos Şövalyelerine karşı her sene tesviyesini taahhüd ettiği kırk beş bin altın için 1482 = 887 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Sultan Cem işte böyle bir takım iğrenç şartlarla Hristiyan dininin en büyük mümessili tarafından tıpkı bir mal gibi satın alınmış ve mevkuf bulunduğu kuleden muhâfızlarla çıkartılıp deniz yolundan İtalya'ya götürülmek üzere Fransa'nın "Toulon" limanına doğru kış mevsiminin bin türlü müşkilâtı içinde sevk edilmiştir).

1489 = 894

Osmanlı - Kölemen harbinde yedinci vak'a: Adana kalesinin Mısırlılara teslim olması.

(Hadım-Ali Paşa ordusunun 1488 = 893 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz hezimetinden sonra Mısır başkumandanı emîr Özbek tarafından muhasara edilen kale bir müddet mukavemet etmişse de, barut mahzeninin ifilâkı üzerine daha fazla müdâfaaya imkân kalmadığı için müdâfilere aman verilmek şartıyla 2 Nisan = 1 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü Adana teslim olmuştur: 1488 = 894 senesi Muharrem = Kânunuevvel tarihi de rivayet edilir).

12 Şubat = 11 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Sultan Cem'in Toulon limanından İtalya'ya hareketi.

(Rodos Şövalyeleri tarafından Papalık makamına satılmış olan Cem-Sultan Roma'ya götürülmek üzere gemiye bindirilmiştir: 1488 = 893 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. — Teşrinievvel 1482 = 4 Ramazan 887 tarihinde Fransa toprağına ayak basmış olan Cem-Sultan bu suretle 6 sene, 3 ay, 26 gün bu memlekette uzun bir esâret hayatı geçirip çile doldurmuş demektir. — "Djem-

Sultan" müellifi Thuasne şehzâdenin Toulon'dan hareket tarihini 21 Şubat = 20 Rebî'ül-evvel Cumartesi gününe müsâdif gösterir).

13 Mart = 10 Rebî'ül-âhr, Cuma: Cem-Sultan'ın Roma'ya muvâsalatı.

(Aralarında bâzı ihtilâflar da tesbit edilmiş olan İtalyan vesikalarında umumiyetle bu tarih mevcut olmakla beraber, şehzâdenin maiyyetinde bulunmuş olan "Vâkıât-ı Sultan Cem" müellifi 1 Rebî'ül-âhr = 4 Mart Çarşamba gününden bahsetmektedir. — Sultan-Cem'in Roma'ya muvâsalatında hükümdarlara mahsus fevkalâde parlak istikbal merâsimi yapılmış, Papa'dan başka bütün Roma Türk prensini karşılamış, Papa'nın oğlu "Francesco Cybo" babasını temsil etmiş, bu merâsimde Mısır sultanının sefiriyle maiyyet erkânı da bulunup Türk prensinin huzurunda uzaktan yer öptükten sonra yanına yaklaşınca atının nallarını ve şehzâdenin ayaklarıyla dizlerini öpmüşlerdir. — Sultan Cem maiyyetiyle beraber Vatikan sarayının hükümdarlara mahsus dairesine müsâfir edilmiştir. — Türk prensi o gün istirahat ettikten sonra ertesi gün Papa "Sekizinci İnnocent" ile görüşmüştür: Bu resmi mülâkattan evvel Vatikan teşrifatçıları kendisine hükümdarların bile Papa'nın ayaklarını öptüklerinden ve başlarını açtıklarından bahsetmelerine karşı şanlı Fatih'in mümtâz oğlu ölümü bile böyle bir zillate tercih edeceğinden bahsederek şiddetle reddetmiş ve mülâkat salonuna girdiği zaman başını açmamış, iğilmemiş, Papa ile etrafındaki Kardinaller hey'eti kâmilten ayağa kalkmış ve Papa kendisini kucaklamıştır. — Cem-Sultan'ın Papa'ya söylediği sözlerin en mühimmi, Hristiyan devletleri tarafından Türk vatani aleyhine yapılabilecek her hangi bir teşebbüse kat'iyen âlet olamayacağına ve yalnız Osmanlı saltanatı değil, cihan saltanatı bile verilse râzı olamayacağına ait muhteşem sözdür: Her halde bununla da sâbittir ki Fatih'in oğlu kendi nâmına ve müstakil olarak hakkını istihsal etmek için kardeşiyle mücadele etmek istediği halde, düşman âleti olmayı kat'iyyen kabul etmemiştir).

Osmanlı - Kölemen harbinde sekizinci vak'a: Dulgadır hükümdarı Alâüddevle'nin Osmanlı tâbiyyetinden ayrılıp Mısırlılarla birleşmesi ve üzerine sevk edilen kardeşi Şâh-Budak Bey'in mağlûbiyeti.

(Dulgadır-oğlu Alâüddevle vaktiyle Mısırlılara istinad eden kardeşi Şâh-Budak Bey'e karşı saltanat hırsını tatmin edip tahta çıkmasını Fatih Sultan Mehmed'in himâyesine medyundur: 1479 = 884 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Fakat Osmanlı - Kölemen muharebeleri esnasında vaziyet tersine dönmüştür: Bir taraftan Osmanlı mağlûbiyetleri Alâüddevle'nin Mısırlılara temâyül etmesiyle neticelenirken, bir taraftan da Kölemenlerin Şam kalesinde mahpus tuttukları kardeşi ve rakibi Şâh-Budak Bey 1487 = 892 tarihinde zindandan kaçıp İstanbul'a iltica etmiş ve kendisine Vize sancak beyliği verilmiştir; bu suretle iki kardeş metbû değiştirmiş demektir! Nihayet Alâüddevle'nin oğullarından birini sadakat rehinesi olarak Kahire'ye göndermesi ve kızlarından birini de Kölemen başkumandanı emir Özbek'in oğluna vermesi, yeniden alevlenen Dulgadır buhranının tasfiyesi için bir sefer daha açılmasına sebep

olmuştur. İşte bu vaziyet üzerine Alâüddevle'ye karşı Dulgadır Beyliğine tâyin edilen Şâh-Budak Bey'in refâkatine o sırada Kayseri sancak Beyliğine tâyin edilmiş olan Mihal-oğlu İskender Bey ve diğer bazı kumandanlar verilmiş, Budak Bey ilkönce Kırşehir'e uğrayıp oranın beyliğinde bulunan Alâüddevle oğlu ve kendi yeğeni Şâhrukh Bey'in gözlerine mil çektirmiş, ondan sonra Dulgadır arazisinde ilerlemeye başlamış ve nihayet Elbistan civarında Alâüddevle'nin ordusuyla karşılaşmış mağlûp ve esir olmuştur: Bu vaziyet üzerine Mısır'a sevkedilen Şâh-Budak Bey orada hapis ve sonra idam edilmiştir. — Bu vak'a için 895 = 1490 tarihi de rivayet edilir).

1490 = 895

Lehistan sulhü.

(İkinci Bâyezid'le Polonya = Lehistan kralı Dördüncü Casimir Jagellon arasında akdedilen bu sulh muahedesi Türkiye ile Lehistan arasında ilk muahede sayılır: Üç sene için akdedilmiş olduğu rivayet edilen bu sulhün bir mütâreke sayılması daha doğrudur. — İkinci Bâyezid'in 1484 = 889 vukuâtında gördüğümüz Boğdan seferinde bu küçük devletin Karadeniz sahillerindeki kalelerinin işgal edilmiş olması ve bir taraftan da cenubî Boğdan arazisinin Osmanlı hâkimiyetindeki yerlerle hemhudut bulunması, Osmanlı imparatorluğunu Boğdan ölkesiyle en fazla alâkadar devlet vaziyetine getirmiştir; bununla beraber Boğdan prensliğinin garbında Macaristan ve şimaligarbisinde de Polonya = Lehistan krallıkları vardır ve o sırada bunların da gözleri Boğdan'dadır: Hattâ ötedenberi Boğdan voyvodaları Macar krallarının haracgüzârıdır; tabii bu vaziyete göre Boğdan üzerinde üç rakip var demektir; İkinci Bâyezid'in bunlardan Lehistan'la sulh akdetmesi bilhassa işte bu Boğdan meselesinden dolayı ehemmiyeti haizdir. — Bu sulh üçer sene sonra gene aynı müddetlerle tecdid edilmiştir.)

Osmanlı - Kölemen harbinde dokuzuncu ve sonuncu vak'a: Kölemenlerin Kayseri muhasarası ve Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın ikinci esâreti.

(Mısır Kölemenlerinin Kayseri muhasarasına Dulgadır hükümdarı Alâüddevle'nin teşvikiyle teşebbüs etmiş oldukları rivayet edilir: Alâüddevle'nin son vaziyeti için yukarda 1489 = 894 vukuâtının sonuncu fıkrasına bakınız. — 1485 = 890 senesindenberi devam etmekte olan Osmanlı - Kölemen harbinin bütün vak'alarında olduğu gibi bu sefer de Mısır ordusuna meşhur emir Özbek kumanda etmiştir: Kahire'deki Özbekiyye işte bu büyük Kölemen kumandanının ismini taşır. Kölemen ordusu çok büyük bir kuvvet olmakla beraber, Dulgadır hükümdarı Alâüddevle de kendi kuvvetleriyle bu büyük düşman ordusuna iltihak etmiştir. — Mısırlılar bu son seferde ilkönce Kayseri şehrini muhasara altına almışlar ve Niğde, Ereğli, Lârende = Karaman vesaire taraflarını da yağma ve tahrib etmişlerdir: Bu vaziyet üzerine İkinci Bâyezid Hersek-zâde Ahmed Paşa kumandasında bir ordu sevk etmiş ve bu ordunun yaklaştığını haber alan emir Özbek zayıf bir rivayete göre etrafi yağma ve tahrib ederek

çekilip gitmiştir; fakat daha kuvvetli bir rivayete göre Hersek-zâde bu sefer de Kayseri civarında giriştiği bir muharebeyi kaybedip ikinci defa olarak Mi-hal-oğlu İskender Bey vesair bâzı Osmanlı kumandanlarıyla beraber Mısırlı-lara esir olmuş ve 1486 = 891 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz ilk esâretinde olduğu gibi gene zencirler ve kelepçeler vurularak Kahire'ye sev-kedilmiştir: Her halde ertesi sene sulhün akdi üzerine Mi-hal-oğlu İskender Bey esâretten tahliye edilmiş olduğuna göre Osmanlıların bu sefer son bir bozguna daha uğramış oldukları muhakkaktır; Mısır'da bulunan ve Hersekzâde'nin esâretinden bahseden arapça bir Kölemen kitabesinin işte bu ikinci esârete aid olduğu tahmin edilmektedir. — Osmanlı - Kölemen muharebeleri işte bu do-kuzuncu vak'a ile nihayet bulmuştur: 1485 = 890 tarihinden itibaren sulhün akdine kadar altı sene süren bu dokuz harp devresinde galip gelen Kölemen-ler, bâzı geçici muvaffakiyetler sayılmamak şartıyla mütemadiyen mağlûb olan Osmanlılardan daha çok sarsılmışlar ve bilhassa Anadolu ile ticarî münase-betlerinin kesilmesinden dolayı iktisaden çok müteessir olmuşlardır. Bu altı yıllık husûmet devrinin hususiyetlerinden biri de iki büyük devletin bütün kuv-vetleriyle değil, yalnız birer orduyla çarpışmış olmalarında gösterilebilir: Hat-tâ bir aralık ikinci Bâyezid'in bütün kuvvetleriyle Kölemenler üzerine yüklen-mek tehdidinde bulunduğu ve Mısır sultanının da öyle bir ihtimalden çok çe-kindiği rivayet edilir. Kayseri mağlûbiyeti üzerine Sultan Bâyezid bu tehdidi-ni icrâ için ordusunu toplayıp sefer hazırlıklarına başlamış ve hattâ bir takım ağırlıklar Üsküdar tarafına geçirilmiştir: Fakat bir taraftan padişahın sulhe teşvik edilmesi ve bir taraftan da Tunus hükümdarının araya girip tavassutta bulunması bu büyük Osmanlı seferinin geri kalmasına sebep olmuştur. — Osmanlı - Kölemen sulhü için aşağıdaki fıkraya bakınız.

1491 = 896

Osmanlı = Kölemen sulhü.

(Bu sulhe "Benî-Hafs" hanedanından Tunus hükümdarı "Üçüncü Ebu-Zekeriyyâ Yahyâ" delâlet etmiştir: Bâzı menbâlarda bu hükümdarın selefi olan "El-Mütevekkil-al-Allâh Ebu-Omar Osmân"ın delâlet etmiş olduğundan bahsedilirse de "Ebu-Omar Osmân" bu tarihten üç sene evvel 1488 = 893 tarihinde ve-fat etmiş ve yerine "Üçüncü Yahyâ" geçmiş olduğu için sulh tavassutunu bu-nun yapmış olması lâzımgelir; bununla beraber böyle bir fikrin ve belki de ilk teşebbüsün selefi zamanına aid olmak ihtimali de vardır. — Müslüman devlet-leri arasında kan dökülmesinin önüne geçmek isteyen ve Sultan Kaytbay'ın talebiyle araya girmiş olduğu da tahmin edilen Tunus hükümdarının bir nâme ve bir takım hediyelerle gönderdiği elçi, İstanbul'da ötedenberi böyle bir sulh için çalışan ve hattâ padişahı bile teşvik eden "Molla-Arab" lâkabiyle meşhur ulemâdan "Mevlânâ Zeynüddin Ali" ile müzakereye girişmiş, ikinci Bâyezid de bir taraftan Mısırlıların Anadolu'dan çekilip gitmiş olmalarından ve bir taraf-tan da sulh tavassutunun araya girmiş olmasından dolayı Kilikya seferinden vazgeçmiş ve nihayet Çukur-ova'da Haremeyn evkafından olan üç kale Mısırlı-lara terkedilmek şartıyla Cumâda-l-âhire = Nisan - Mayıs ayında sulh akde-

dilmiştir: isimleri mâlûm olmıyan bu kalelerden ikisinin Adana ile Tarsus olduğu hakkında bir rivayet vardır).

1492 = 897

Macar seferi, Belgrad muhasarası ve büyük akın hareketleri.

(Macar kralı ve Hunyadi Janos = Yanko Hunyadi'nın oğlu Mathias Korvin'in ölümü üzerine Macaristan'da zuhur eden buhrandan istifade ve bir tahmine göre de Osmanlı - Kölemen harbindeki hezimetlerin hasıl ettiği fena tesirleri izâle için açılan bu seferde en mühim hâdise Belgrad muhasarasıdır: O sırada Macar hâkimiyyetinde bulunan Belgrad'daki kale kumandanının Osmanlı padişahına teslim olmayı kabul ettiği için Sultan Bâyezid'in Sofya'ya kadar geldiği rivayet edilir; fakat Macar kumandanı sözünde durmadığı için ikinci Bâyezid bâzı ısyân hareketlerini tenkil etmek için Manastır üzerinden Arnavutluğa gitmiş ve Belgrad muhasarasına da Semendire muhâfızı Hadım-Süleyman Paşa'yı memur etmiştir: Bu muhasaraya Arnavutluk'dan da asker gönderildiği rivayet edilir. Hadım-Süleyman Paşa Belgrad muhasarasını kurduktan sonra Transilvanya = Erdel üzerine büyük bir akın hareketi açmış ve aynı zamanda Hırvatistan, Karniyol ve Karintiya taraflarına da muhtelif akıncı kolları sevk edilmiştir. Almanya'ya kadar dehşet salan bu akın hareketleri iki bozgunla neticelenmiştir: Bunların biri Hadım-Süleyman Paşa'nın Transilvanya=Erdel dağlarında mağlûbiyeti, biri de Karintiya akınında baskına uğrıyan Mihal-oğlu Ali Bey'in şahâdetidir; her ikisinin de askerleri bozulmuş ve bir çok telef verilmiştir. Bu akınlarda Macar müdafaasının en mühim şahsiyeti, bundan evvel de bahsi geçmiş olan meşhur Kont Kinis'dir: Almanya imparatoru Maximillian'dan takviyeler alan Kont Kinis, bundan evvel olduğu gibi bu sefer de Türk esirlerini ağızları dikilmiş çuvarlarla suya attırmak, derilerini yüzdürmek, değirmen taşları altında ezdirmek, ateşte kızartıp aç domuzlara yedirmek şeklinde bir takım vahşetler irtikâb etmiştir: Bu canavarın bundan evvelki vahşetleri için 1479 = 884 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Hadım-Süleyman Paşa mağlûb olduktan sonra alelâcele Tuna'dan beriye geçmiş ve daha fazla devamına imkân kalmıyan Belgrad muhasarasını kaldırmıştır: Belgrad'ın ikinci Murad devrindeki ilk muhasarası için 1441 = 845 vukuâtına, Fatih devrindeki ikinci muhasarası için 1456 = 860 vukuâtının ikinci fıkrasına ve Kanunî devrinde şehirle kalenin sırayla fethi için de 1521 = 927 vukuâtının "8 Ağustos" ve "29 Ağustos" fıkralarına bakınız. Bu sırada ikinci Bâyezid Temmuz = Ramazan ayını Arnavutluk'da geçirmiş ve Pirlepe civarında dar bir geçitten geçerken Kalender dervişleri kıyafetinde "Işık" lâkaplı bir şûkastçının taarruzuna uğramışsa da İran'dan gönderilen bu Şii fedâisi bir şey yapamadan parçalanmıştır; Osmanlı padişahlarının huzuruna giren kimselerin silâhları alındıktan sonra koltuklarına iki kişi girmesinin işte bu vak'adan itibaren âdet olduğu rivayet edilir: 1389 = 791 vukuâtında "Kosova meydan muharebesi" fıkrasına da bakınız. Bu vak'adan itibaren padişahların hususî hizmetlerinde bulunan hademe takımının silâhlandırıldığı ve ötede beride derviş kıyâfetiyle gezen serserilerin toplattırıldığı hakkında bir takım rivayetler vardır. — Osmanlı - Kölemen harbindeki mağlûbiyetlerden sonra bu seferki Ma-

car seferinde de üstüste hezimetler olması ve Belgrad muhasarasının bu yüzden kaldırılması şanlı Fatih'in muhteşem devrinden sonra ikinci Bâyezid devrini pek sönük gösteren acı vaziyetlerdir).

İlk Osmanlı - Rus siyasi münasebeti.

(Bu sırada Moskova prensi yahut Büyük-dukası olan Üçüncü İvan Vasilyeviç Osmanlı imparatorluğuyla siyasi münasebet tesisine teşebbüs etmiştir: Kırım Hanı Mengli-Giray'ın tavassutiyle yapılan bu teşebbüs, Osmanlı- Rus münasebetlerinin başlangıcı sayılır. — Üçüncü İvan, etrafındaki küçük Rus prensliklerinin bir çoğunu ilhak ederek büyük Rusya'nın temelini kurmuş olan adamdır: 1475 = 880 vukuâtına da bakınız. Bu prensin Osmanlılarla münasebet tesisine teşebbüsü, Karadeniz'in Osmanlı hâkimiyetine girmesi üzerine Ruslar için hâsıl olan ticarî ihtiyaçlardan dolayıdır. — Üçüncü İvan ikinci Bâyezid'e 31 Ağustos tarihli bir nâmeyle müracaat ederek ticaret serbestisinin teminini rica etmiştir. — 1495 = 900 ve 1499 = 904 vukuâtının ikinci fıkralarına da bakınız).

1493 = 898

Bosna Beylerbeyi Ya'kub Paşa'nın İstirya = Styrie akını ve Krbava zaferi.

(1492 = 897 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz akın felâketlerinin intikamını almak için sekiz bin kişilik bir kuvvetle İstirya = Styrie içerilerine büyük bir akın yapıp bir çok ganîmetler ve esirler alan Ya'kub Paşa seferden dönerken Hırvatistan'da "Sadbar/Sadhor" geçidinin Hırvat beyleri tarafından çevrilmiş olduğunu görünce müzakereyle yol verilmesini temin etmek istemişse de uyuşamadığı ve sürüncemede kalan bu müzakerede vakit kazandığı için koca bir ormanı yıktırarak başka bir yol açıp ilerlemiş ve bunun üzerine tâkibine çıkan Hristiyan ordusuyla Osmanlı menbâlarına göre "Kırbova" ve "Karatova" şekillerinde bahsedilen "Krbava/Corbava da ve Garb menbâlarına göre de o civardaki "Adbina/Udbina/Udwine" mevkiinde harbe tutuşup parlak bir zafer kazanmış, bir Garp rivayetine göre 25 bin Macar telef etmiş ve bilhassa düşman kumandanı "Derencseny"yi esir almıştır. Osmanlı menbâlarında bu kumandanı "Derencil-Ban" ismiyle bahsedilir. Ya'kub Paşa'nın bu kumandanla diğer bir takım mühim esirleri İstanbul'a gönderirken Kont Kinis'in vahşetlerine mukabele olmak üzere zafer alâmeti olarak beş bin yedi yüz bu-run yolladığı hakkında da bir rivayet vardır! Bu zafer üzerine Ya'kub Paşa murassâ kılıç, hil'at ve bir çok para ihsanlarıyla taltif edildikten başka, terfian Rumeli Beylerbeyliğine de tâyin edilmiştir. — Osmanlı menbâlarında çok üstün kuvvetlere karşı kazanılan bu parlak zaferin tarihi 7 Zühicce = 19 Eylül Perşembe gününe müsâdif gösterildiği halde, bazı Garp menbâlarında 9 Eylül = 27 Zülka'de Pazartesi tarihinden bahsedilir. — Ya'kub Paşa kahraman olduğu kadar şairdir ve kendi zaferi hakkında çok güzel bir şiiri vardır; bu muhteşem zafernâmenin en güzel parçaları şunlardır:

Buluşduk düşmanâ çün "Kırbovâ"da
 Nidâ ırışdı kim "Kır bû ovâda!"
 Hakın emriyle ittüm bir gazâ kim
 Murad Hân itti ancak "Kôsova"dâ
 Ururduk kâfirün boynûna şemşir
 Melekler bağlayup saflar havâdâ
 Aceb mi bû zafer, çün gayb erenler
 Muâvindür bizê arz-û-semâdâ
 "Derencil-Ban" kiral beylerbeyisi
 Bilê çok ban tutuldû ol arâdâ
 Şehenseh devletindê ol melâin
 Yatur mahbûs olup bend-i belâdâ
 Ko çeksün mihnet-u-renc-û-belâyı
 Yarâşur câhilün cânî cezâdâ
 Fenâyâ vîreyüm iklim-i küfrâ
 Mukim oldukça bû dâr-i fenâdâ
 Kılâm ednâ kulâmû Voyodâ ben
 Huda fırsat virürsê "Belgırâd"â

Şahraman şair bu güzel şiirinin sonunda kendini şöyle takdim etmektedir:

Benüm bosnâ beği derviş Ya'kûb
 Hudâ avniyle irdüm bû cihâdâ
 Makâm idê banâ cennât-ı Adnî
 Umârım ol Ganî Dâr-ül-bakaadâ

Ya'kub Paşa'nın bu zarif eserini kendisi gibi şair olan ikinci Bâyezid'e takdim ettiği rivayet edilir: Askerî edebiyatımızın en güzel eserlerinden olan bu şiir in muhtelif menbâlarda bâzı kelime tahavvülleriyle bir takım değişik şekillerine tesadüf edilir).

1494 = 899

Ahlâksızlıkları ve cinayetleriyle meşhur Papa «Altıncı Alexandre Borgia»nın Cem-Sultan hakkında bir takım gizli tekliflerle İkinci Bâyezid'e elçi ve nâme göndermesi. — Türkiye'nin taksimi hakkında Fransız ve Alman projeleri.

(Papa'nın elçisi, Vatikan teşrifatçılarından "Bocciardo/Buzardo" isminde bir Ciniviz papasıdır. — İnsanlık tarihinin en kara yüzlü şahsiyetlerinden olan Borgia, İkinci Bâyezid'e Fransa kralı Sekizinci Charles'in İtalya'yı tehdit etmekte olduğunu ve Roma'yı alıp Cem-Sultanı eline geçirdikten ve Yunanistanı da zaptettikten sonra Cem'i tahta çıkarmak için donanmayla Türkiye'ye göndereceğini bildiriyor ve bu büyük tehlike karşısında müşterek düşmana karşı askerî masraflar için gelecek senenin taksiti olan kırk bin duka altınını peşin olarak koparmıya çalışıyor veya Cem-Sultan'ın vücudunu izâle muhabilinde bir defaya mahsus olarak üç yüz bin duka altını istiyordu! — Bir takım mâcerâ romanlarıyla başı dönmüş hayalperest bir genç olan Fransa kralı

Sekizinci Charles'in Şarkî-Roma imparatorluğu hulyâsına ve hattâ "Makaa-mât-ı mubâreke"yi kurtarmak sevdâsına kapılmış olduğu yalan değildir: Son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleologos'un yeğenlerinden Thomas oğlu Andriya, Bizans tahtı üzerinde iddia ettiği mevhum hakları senede üç bin dört yüz duka altını mukabilinde işte bu akılsız krala satmıştır: 1460 = 864 ve 1475 = 880 vukuâtına da bakınız. Sekizinci Charles'in tasarladığı muazzam projeye göre Rodos Üstâd-ı a'zamı Haçlı ordusuna kumanda edecekti; Macaristan, Lehistan, İspanya ve İskoçya kralları da yardım edeceklerdi; Arnavutluk'la Makedonya ayaklandırılacak, Fransa kralının elde ettiği Draç pis-koposu bu işde önayak olacak ve Cem-Sultan da Türkler arasında dahili bir mücadele çıkarmakta kullanılacaktı. — Buna mukabil bir de Almanya imparatoru Birinci Maximillian'ın projesi vardı: Bu ikinci projeye göre Almanya, Macaristan, Lehistan ve Papalık makamı müşterek bir harekete geçecek, bu Hıristiyan hareketine bir Müslüman devleti olan Mısır ve Suriye Kölemen Sultanlığı da iştirâk edebilecek ve ancak iştirâk ettiği takdirde Cem-Sultan Mısır Sultanına teslim edilip Osmanlı ölkesinde dahili mücadeleler çıkartılacak ve bu büyük seferin sonunda her müttefik Osmanlı ölkesinden zaptedebildiği kadar arazi alacaktı! Hattâ bu maksatla imparatorun Roma'ya bir elçi gelmiş ve Macaristan'la Lehistan'ın Türkiye ile sulh akdetmemeleri için Papa'nın bu hükûmetler üzerinde tesir icra etmesini istemiye başlamıştı! Her halde hem Fransız, hem Alman projelerinde Cem-Sultan'a kendisinin kabul etmediği feci bir rol oynatılmak istenildiği muhakkaktır. — İkinci Bâyezid bu geniş projelerden haberdar edildiği sırada kendisi harp hazırlıkları yaparken Fransa kralı da 18 Eylül = 17 Zühicce Perşembe günü İtalya'ya giriyordu. — Sultan-Bâyezid'in işte bu şerâit içinde fâni kardeşini bir an evvel "Dâr-ı fenâ"dan "Dâr-ı bakaa"ya göndermekten başka çare bulamadığı rivayet edilir! — Pa-dışahın Papa'ya gönderdiği cevap, "Borgia"ların düşmanları tarafından yakalanmış ve Fransa kralına verilmiştir: Bu feci cevapta Bâyezid kardeşi Sultan Cem'in cenazesini kendisine teslim edecek memura üç yüz bin altının tesviyesine hazır olduğunu yeminlerle temin etmiş ve aynı zamanda kırkar bin altından iki senelik ve bir rivayete göre de yalnız bir senelik taksit parası göndermiştir! Fakat bu cevabın hakikî veyahut sahte olduğu ve Borgia'ların düşmanları tarafından uydurulup uydurulmadığı hususlarında ihtilâf vardır).

1495 = 900

Macaristan'la üç senelik bir sulh akdi.

(Bu sulh şerâitine göre üç sene müddetle Türk akınlarına fâsıla verilecek ve teccidi için müddetin hitâmından üç ay evvel teşebbüs edilecektir: Tabii bu sulh bir mütâreke mahiyetindedir. — Bu muahedenin imzâsı üzerine Osmanlı akıncıları artık Venedik arazisini harekât sahnesi ittihâz etmişlerdir).

24/25 Şubat = 28/29 Cumâda-ı-ülâ, Salı/Çarşamba gecesi: Cem-Sultan'ın ölümü.

(Ölüm tarihi 29 Cumâda-ı-ülâ = 25 Şubat Çarşamba günü sabaha karşıdır: Sabah olmadan evvel ölmüş olduğuna göre 24/25 Şubat = 28/29 Cumâda-ı-ülâ Salı/

Çarşamba gecesini esas ittihaz etmek daha doğrudur. Bununla beraber bâzı Osmanlı menbâlarında 29 Cumâda-l-âhire = 27 Mart Cuma gününden de yanlış olarak bahsedilmekte olduğu gibi, sene itibariyle bile büyük yanlışlar yapılarak 897 = 1492 veyahut 904 = 1498 — 1499 tarihlerinden de bahsedilir! Bâzı Garp menbâlarında 24 Şubat = 28 Cumâda-l-ülâ Salı tarihine tesadüf edilmesi ölümün 24/25 Şubat = 28/29 Cumâda-l-ülâ Salı/Çarşamba gecesine tesadüf etmesinden galat olsa gerektir. — Cem-Sultan 26/27 Safer 864=22/23 Kânunuevvel 1459 Cumartesi/Pazar gecesini sabaha karşı dünyaya gelmiş olduğuna göre yeryüzünün üç kıt'asında cem'an 35 sene, 3 ay, 3 gün yaşamış, yâni 36 yaşının içinde ölmüş demektir. — Hristiyan devletlerinin elinde esir olarak geçen ve acı bir roman mevzûna benzeyen felâket ve esaret hayatı üç devre ayrılabilir: Deniz yollarında geçen sıkıntılı seyahat günleri dahil olmamak şartıyla 1482 = 887 senesi 29 Temmuz = 12 Cumâda-l-âhire Pazartesi gününden 1 Eylül = 17 Receb Pazar gününe kadar 34 gün Rodos'da, gene 1482 = 887 senesi 17 Teşrinievvel = 4 Ramazan Perşembe gününden 1489 = 894 senesi 12 Şubat = 11 Rebi'ül-evvel Perşembe gününe kadar 6 sene, 3 ay, 26 gün Fransa'da ve gene 1489 = 894 senesi 6 Mart = 3 Rebi'ül-âhir Cuma günü İtalya toprağına ayak basmasından bu 1495 = 900 senesi 25 Şubat = 29 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü vefatına kadar 5 sene, 11 ay, 20 gün de İtalya'da yaşamıştır. Bu suretle yol müddetleri haric olarak bu üç Hristiyan ölkesinde cem'an 12 sene, 4 ay, 29 gün çok acı bir gurbet ve esâret hayatı geçirmiş demektir: Deniz yollarında geçen günler de ilâve edildiği takdirde bu müddet 13 seneye yaklaşır. Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz'da mülteci sıfatıyla hür olarak geçirdiği günler tabii bu hesaba dahil değildir. — Bu on üç sene içinde Osmanlı hazinesi ilkönce Rodos Şövalyelerine senede kırk beş bin, ondan sonra Papalık makamına senede kırk bin duka altını vermiştir: Rodos Şövalyeleriyle muahede akdedildiği zaman geçmiş seneye mahsuben de bir taksit verilmiş olduğu için, bu paraların mecmûu altı yüz bin duka altını tutmaktadır; tabii fevkalâde paralar bu hesaba dahil değildir. — Türkiye'nin Edirne şehrinde doğmuş olan Cem-Sultan, İtalya'nın Napoli şehrinde ölmüştür. — Ölüm sebebi zehirdir; yanında bulunanlardan "Vâkıât-ı Sultan Cem" müellifi, kendi gözleriyle görmüş olduğu a'râzi şöyle anlatır:

"Merhumun yüzü gözü, boynu şişti; emmâ kendüyü bilirdü, söylerdi. Çok hâzik tabibler getirüp envâ'-ı muâlece ittiler, fâyide itmedi".

Cem-Sultan'ın zehirlenmesi meselesinde henüz karanlık noktalar vardır. — Bu meselede bir çok menbâların umumiyetle ittifak ettikleri nokta, Cem-Sultan'ın zehirlenmesinde İkinci Bâyezid'le Altıncı Alexandre Borgia'nın elbirliği etmiş olmalarıdır! Osmanlı menbâlarına göre zavallı şehzâde zehirli bir usturayla tıraş edilmiş, Garp menbâlarına göre de kullandığı şekere beyaz bir toz karıştırılmıştır. — Usturayla zehirlenme rivayetinin feci kahramanı Kapucu-başı "Mustafa" isminde Frenk yahut Rum dönmesi bir devşirmedir! Bu karanlık ruhlu devşirme bir rivayete göre hamam tellaklığından yetişmedir! Solâkzâde bunu şöyle anlatır:

"Bir dellâk-i nâ-pâki hezâr güne mekr-ü-âl ile yanına gönderdiler: Ol mel'un neylerse eyledi, şehzâdenin tıraşına yol bulup bir zehirli ustura ile tıraş eyledi..." Osmanlı rivayetinde bu süflî ve iğrenç cinayeti işliyen devşirme Mustafa, Fa-

tih'in bedbaht oğluna berberlikle hulûl edip o kapkaranlık rolü oynadıktan sonra Roma'dan İstanbul'a kaçarken derece derece yükselip nihayet "Koca-Mustafa Paşa" ismiyle Vezir-i a'zam olan Frenk yahut Rum Mustafa'dır ve hattâ İstanbul'un bir mahallesi maatteessüf hâlâ bu karanlık devşirmenin kirli adını taşır! Osman-zâde Tâib, "Hâdikat-ül-vüzerâ"sının "Koca-Mustafa Paşa" fıkra-sında bu iğrenç dönmenin çirkin hüviyyetini şöyle anlatır:

"Sultan Bâyezid Hân-ı Veli'nin nazargerde-i hâssı ve ni'met-horde-i bâhir-ül-ih-tisâsı olmağın Kapucubaşı iken Cem-Sultan Hazretin rehrev-i iklim-i adem it-meğiçün hey'et-i ser-tırâşide Roma şehrine şemşir-beste-i azimet olup mersûm-ı rûvât-ı kalem-i ahbâr olduğu üzere hizmetine dühûl ve zehr-âhûd ustura ile zühre-i ayşın karın-i zuhûl itmeğın bad'el-kufûl Astâne-i Saâdet'e vusulünde hizmeti mukaabili maa-l-vezâre Rumeli eyâleti ile nâil-i me'mûl oldu."

"Hadikat-ül-cevâmi"'in birinci cildinde de buna benzer bir izah vardır. Bütün bu izahlara göre devşirme Mustafa o meş'um rolünü berberlik ederek ve zehirli ustura kullanarak oynamıştır: Halbuki muâsır bir menbâ olan Âşık-Paşa-zâde tarihinde bu zehirli ustura Papa'nın adamlarına mal edilerek:

"Başını ağulu ustura ile yölüdüler, başı göğdesi şişdi, ilâca kaabil olmadı, Allah rahmetine vâsıl oldu".

denilmektedir. Fakat yukarda da söylediğimiz gibi Garp menbâlarına göre zehir usturayla aşılınmamış, şekere katılmıştır; bu ikinci rivayet daha kuvvetlidir; çünkü devşirme Mustafa'nın Roma'ya berber sıfatıyla değil, İkinci Bâyezid'den Papa'ya elçi sıfatıyla gittiği ve hattâ Cem-Sultanla da görüştüğü "Vâkıât" müellifinin şehâdetiyle sâbittir; bundan da anlaşılır ki frenk Mustafa o gizli cinayetini berber sıfatıyla değil, elçi sıfatıyla bir rol oynuyarak işlemiştir. O devirde zehircilik çok ileri bir sanat halindedir: Türlü türlü zehirler içinde azar azar verilerek tesirini tedricen gösterenler veyahut geç tesir edenler de vardır ve zaten Cem-Sultan'ın işte böyle bir zehirle öldürüldüğü rivayet edilir. Tabii bu zehirin hangi tarihte verilmiye başladığını ve ne kadar zamanda tesir ettiğini tâyin etmek kabil değildir. Yalnız Osmanlı menbâlarındaki umumî an'aneye göre devşirme Mustafa'nın her halde feci bir rol oynadığı anlaşıl-maktadır: Cem-Sultan'ın o sırada Mısır'da bulunan annesinin de bu kanaatte bulunduğu rivayet edilir. — İkinci Bâyezidin bu işde yegâne mâzereti, Cem'in Avrupa hıristiyan devletlerince Türkiye aleyhine kullanılacak bir âlet haline getirilmiş olmasıdır: Bir taraftan Almanya imparatoru Birinci Maxmillian ve bir taraftan da Fransa kralı Sekizinci Charles Türkiye'nin taksimi için bir takım siyasî ve askerî teşebbüslere girişiyor ve hattâ Fransa kralı İtalya'da Bizans imparatorlarının kıyafetine girip kendisini alkışlatıyor, öte taraftan da bütün Avrupa devletleri Cem-Sultan'ı ele geçirip Türk hazinesini dolandırmıya vasıta ittihâz etmek istiyor ve hattâ Mısır sultanı bile Roma'ya elçi göndere-rek Cem'i Papa'dan satın almak ve Osmanlı ölkesine satmak için bir takım pazarlıklara girişiyordu! Tabii ikinci Bâyezid kardeşinin izâlesiyle siyaseten devletin üstünden bütün bu tehlikeleri defetmiş olacak ve şahsen de saltanatın meşrû vârisinden kurtulacaktı. — O sırada Fransa kralı Sekizinci Charles ordusunun başında Roma'ya girmiş ve Altıncı Alexandre Borgia ile galip vaziyette bir muahede akdetmişti: Bu muahede mucibince Papa yirmi bin duka altını mukabilinde altı ay müddetle Sultan Cem'i Fransa kralına teslim

etmek mecburiyetinde kaldı: Altı ay sonra iade edileceğine de Venedik ve Floransa bankaları kefalet edecekti! Bu suretle zavallı Cem bir iki kere satıldıktan sonra bir kere de kiraya verilmiş oluyordu! İşte bu mukavele mucibince Fransa kralına teslim edilen Cem-Sultan kralla beraber Napoli'ye gitmiş, İtalya'dan Draç ve Avlonya'ya geçerek İstanbul üzerine yürümek isteyen kralın elinde bir siyaset âleti haline gelmiş, fakat meçhul zehir daha yoldayken tesirini göstermiye başladığı için Fatih'in bu talihsiz oğlu sekiz gün hastalık çektikten sonra nihayet Napoli'de can vermiştir. — Şehzâdenin bu kısa hastalık devrinde Fransa kralı daima gelip hatır sormuş, hastaya bir çok teselli sözleri söylemiş ve hattâ

— Beyim, hâtırın hoş dut, gayret eyle, şimdiden sonra sen âzâdsun, kendünü mahbûs ve esir tasavvur itme!

dediği için zavallı Cem:

— Elhamdülillâh âzâd ve halâs savtı kulağumuza girdi!

diye Allaha şükretmiştir. — Cem-Sultan'ın göğüs nezlesinden ölmüş olduğuna ait bir Venedik vesikasına istinaden zehirlenmesine inanmıyarak eceliyle öldüğüne hükmeden müellifler de vardır: Fakat bu nezle rivayeti, şehzâdenin yanında bulunan "Vâkıât" müellifinin bahsettiği arâza uygun olmadığı için her halde doğru olmaması lâzımgelir. — "Vâkıât" müellifine göre son zamanlarında:

— Yâ Rab! Eğer bu kâfirler beni bahâne idüp ehl-i İslâm üstüne hurûc etmek kasdın iderlerse beni ol günlere erişdirmе, cânumu kabzeyle!

duâsını diline dolamış olan zavallı Cem-Sultan'ın ölüirken söylediği vasiyet sözleri de şunlardır:

— Elbette elbette benüm mevtüm haberin intişar idesüz: Mebâdâ ki küffâr benüm aduma Müslemanlar üzerine hurûc eyliye! Benden sonra karındaşum Hudâvendigâr Sultan Bâyezid Hazretlerine varasuz, diyesüz ki beni redditmesün, ne vechile olursa benüm tâbûtumu kâfir memleketünde komasun! Ehl-i İslâm memleketine çıkarsun ve cemî' borçlarum edâ eylesün ve benüm anamı ve kızımı ve sâyir teallükaatümü ve benüm üstümde hidmette sâbıkası olan huddâmumu ortarmayup hallü hâline göre riâyet eyliye!

Merhumun bu meâlde bir vasiyetnâme bırakmış olduğu da anlaşılmaktadır. Son demlerinde Mısır'daki annesinden gelen bir mektubu ne kendisi okuyabilmiş, ne de maiyyet beyleri okuyunca anlıyabilmiş, aradan bir müddet daha geçmiş, nihayet o maddî zehirlerle mânevî zehirler şehidi, şahâdet getirmeye başlamış ve sabaha karşı Allahına kavuşmuştur. — Cem-Sultan'ın cenazesini maiyyet erkânından Celâl ve Sinan Beyler yıkayıp kendi kavuk tûlbendiyle kefenlemişler ve namazını da hepsi altı yedi kişiden ibaret kalan bu maiyyet adamları saf bağlayıp kılmışlardır. — Bundan sonra Fransa kralının emriyle merhumun cenazesi tahnît edilerek bir kurşun tabuta konulmuş ve ahşâsı da Napoli sarayının bahçesine bir kutu içinde defnedilmiştir. — Cem-Sultan'ın ölümü İstanbul'a aksedince ikinci Bâyezid'in sarayında üç gün matem tutulmuş, her kes siyah elbise giymiş, padişah siyah sarık sarmış, İstanbul ve Galata'da bütün dükkânlar üç gün kapanmış ve Sultan Bâyezid'in irâdesiyle bütün Türkiye câmilerinde "gaâib" cenaze namazı kılınmıştır: İkinci Bâyezid'in bu tedbirlerle memlekette çok büyük bir yekûn tuttuğu anlaşılan Cem taraf-

darlarının gönüllerini yaparak onları kendisine celbetmek istediği hakkında bir rivayet vardır. — Cem-Sultan doğduğu zaman Bâyezid ve Mustafa isimlerinde iki oğlu olan Fatih'in üçüncü bir saltanat müddaisinden memnun olmıyarak zavallı çocuğun beşiğine bir tekme vurduğu ve hattâ bu sarsıntıdan dolayı küçük şehzâdenin şaşı kaldığı hakkında bir rivayet vardır: Eğer bu zayıf rivayet doğru değil de Cem-Sultan doğduğu gün babasının tekmesini yememişse, her halde hayatın tekmesini öldüğü güne kadar yemiş demektir. — "Cem" ismi Garp menbâlarında "Zizimi", "Zizim", "Dzim", "Tschem" "Dschem", "Gem", "Gemes" vesaire gibi bir çok tahriflere uğramıştır: Bugün umumiyetle "Djem" şekli kullanılmaktadır. — Cem-Sultan'ın İtalya'da tahnit edilen cenazesinin Bursa'ya nakli için 1499 = 904 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız).

İlk Rus elçisinin İstanbul'a gelişi.

(Bu elçinin ismi "Mihail Plechtchéef/Plestschejeff" şekillerinde kaydedilir. Kırım Hanı Mengli-Giray'ın tavsiye mektuplarıyla bir ticaret muahedesi akdetmek için gelen bu elçi kaba bir adam olduğundan ikinci Bâyezid'in emriyle iade edilmiş ve eline verilen cevapta muâşeret âdâbını bilmediğinden bahsedilmiştir. — 1492 = 897 vukuâtının son fıkrasıyla 1499 = 904 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

27 Nisan = 1 Şa'bân, Pazartesi: «Kanunî Sultan Süleyman» ünvanıyla en parlak Osmanlı padişahı olan şehzâde Süleyman'ın Trabzon'da doğumu.

(Süleyman'ın babası şehzâde Selim "Yavuz Sultan Selim" o sırada Trabzon valisidir. Anası da güzelliğiyle meşhur Hafsa-Hatun'dur: Bu Hatun'un türbesi Sultan-Selim'dedir; Süleyman'ın anası bazı menbâlarda "Ayşe-Hatun" ismiyle de anılır. — İstikbali çok parlak olan bu şehzâdenin 6 Safer 900=6 Teşrinisânî 1494 Perşembe günü sabaha karşı veyahut 901 = 1946 senesi Şa'bân=Nisan - Mayıs ayında doğmuş olduğu hakkında da birer rivayet vardır: Fakat bu son rivayet çok zayıftır).

1496 = 901

Bosna fütûhâtı.

(Fatih devrinde fethedilmiş olan Bosna ile Sırbistan'ın bazı kaleleri sonradan Macarlar tarafından işgal edilmiştir: Türklerle Macarlar arasında muhtelif seferlerde alınıp verilmiş olan bu kalelerden Bosna'nın "Komothya", "Thersaz", "Nerethva" ve "Kozzoruwar", mevkileri bu sırada istirdâd edilmiştir).

1497 = 902

Dalmaçya akını.

(Osmanlı akıncıları Venedik cumhuriyetinin "Friuli" eyâletine kadar ilerleyip

bir çok şehirleri yakıp yıkarak esirler ve ganimetlerle dönmüşlerdir; bu hareketin sebebi o sırada Venedik'le siyasi münasebetlerin gerginleşmiş olmasıdır: 1495 = 900 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız).

Karadağ'ın himâye altına alınması.

(O tarihte Karadağ ölkesi Venedik himâyesinde bir Beyliktir ve "Georges Czernoviz" isminde bir prensin idaresinde bulunan bu Beylik'de Venediklilerin bir miktar işgal kuvvetleri de vardır. Bu küçük memleketin kendi mevcudiyeti kadar Türk topraklarının emniyetini de tehdid eden bu vaziyete karşı İşkodra beyi Firuz Bey Kattaro'ya gidip oradaki Venedik kumandanına Czernoviz'in ölkesini Pağışahın emriyle muhâfaza için geldiğini tebliğ ederek Karadağ prensliğini Venediklilere karşı himâye altına almıştır: Venedik kumandanı "Trevisani" de bu tebliğe verdiği cevapta Venedik cumhuriyetinin Karadağ'a karşı hiç bir tecavuz emeli bulunmadığı hakkında teminat vermiştir. Yukarıki fıkroda gördüğümüz akın hareketiyle bu Karadağ meselesi Osmanlı-Venedik sulhünün bozulmasına başlangıç sayılır: Napoli ve Floransa hükümetleri de Osmanlı devletini Venediklilere karşı gizlice tahrik etmişlerdir).

On beşinci asrın en büyük divan şairlerinden Veliyyüddin-zâde Ahmed Paşa'nın ölümü.

(Fatih'in hocası, nedîmi ve veziri olan Ahmed Paşa Kadı-asker = Kazasker Veliyyüddin ibni İlyas Efendi'nin oğludur. "Bursalı Ahmed Paşa" şöhretiyle mâruf olmakla beraber Edirne'de doğmuş olduğu rivayet edilir; hattâ Dimetoka'da doğduğu hakkında da bir rivayet vardır. Doğum tarihi belli değildir. Müderrislikte, Edirne Kadılığında, Kadı-askerlikte ve nihayet vezirlikte bulunmuştur; İkinci Bâyezid devrinde son resmî vazifesi Bursa sancak beyliğidir ve orada vefat edip Murâdiyye câmiî karşısında yaptırdığı medresenin yanındaki türbesine defnedilmiştir. Şeyhi ile beraber Onbeşinci asır divan şiirinin en mümtâz mümessillerinden olan Ahmed Paşa Şeyhi'den çok fazla nisbette Acem dil ve edebiyatının tesirini gösterir; bununla beraber divan edebiyatımızın Bâkî'ye kadar devam eden devrinde Ahmed Paşa'nın büyük bir tesiri olduğu muhakkaktır. Ahmed Paşa'nın Arapça ve Acemce şiirleri de vardır. İkinci Bâyezid'in emriyle Ahmed Paşa şiirlerini toplayıp divan halinde tertib etmiştir; İstanbul'un muhtelif kütüphanelerinde yazma nüshaları vardır: Bu güzel divanın henüz basılmamış olması Türk edebiyatı için büyük bir mahrumiyettir).

3 Mart = 28 Cumâda-l-âhire, Cuma: Vezir-i-a'zam Davud Paşa'nın azli.

(18 Teşrinisânî 1482 = 6 Şevvâl 887 Pazartesi günü devşirme İshak Paşa'nın yerine Vezir-i-a'zam olan bu devşirme Davud Paşa o tarihten itibaren 14 sene, 3 ay, 15 gün mütemadiyen bu mevkide bulunmuş ve muazzam bir servet sahibi olmuştur: Vefatından sonra yalnız nakdî servetinin taksim harci olarak "beş yük akça" verildiği rivayet edilir! O zaman bir "yük" yüz bin akça itibar edildiğine göre, beş yüz bin akça harç vermek için lâzımgelecek para mukdarının

azameti her halde kolay ölçülecek şeylerden değildir! — İshak Paşa'nın 1482=887 tarihinde damadı olan Gedik-Ahmed Paşa'nın idamı üzerine derhal azledilmeyip ertesi seâne, yani 1483=888 tarihinde azledildiği ve Davud Paşa'nın da işte o zaman iş başına getirildiği hakkında da bir rivayet vardır; bu rivayet doğru olduğu takdirde Davud Paşa'nın Vezâret-i-uzmâ müddeti 14 seneden biraz eksik olmak lâzımgelir: 1482=887 vukuâtının "18 Teşrinisânî = 6 Şevvâl" fıkrasına da bakınız. — Davud Paşa esasen Arnavut ve hristiyandır; Gençliğinde Osmanlılara esir düştükten sonra ihtidâ etmiş ve Fatih devrinde Rumeli Beylerbeyliğine kadar yükselmiştir. — İstanbul'un Davudpaşa mahallesiyile Davudpaşa kışlasının bulunduğu sahrâya bu devşirmenin ismi verilmiş ve burası vaktiyle Rumeli seferlerine giden ordular için hareket noktası ittihâz edilmiştir: Anadolu seferlerinin hareket noktası Üsküdar ve donanmanın hareket noktası da Beşiktaş'daki Barbaros türbesinin önüdür. — İstanbul'un Gedikpaşa, Koca-Mustafapaşa ve Davutpaşa gibi en mühim mahalle ve semt isimleri maatteessüf hep bu devşirme hâkimiyetinin acı hâtıralarıdır. — Davud Paşa azledildiği zaman "üç yüz bin akça" tekaüdiyye ile Dimetoka'ya çekilmiştir. — Azlinden sonra iki sene yaşamıştır: Ölümü 904 = 1498 — 1499 tarihinde (dir).

Vezâret-i-uzmâ makamına Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın tâyni.

(Eski Hersek dukası Stefan Kossariç'in oğlu olan bu dönme Paşa, Fatih devrinde Osmanlı sarayına rehine şeklinde alındıktan sonra ihtidâ edip "Ahmed" ismini almış ve Cem-Sultan'a karşı Bâyezid'in cülûsuna hizmet ettiği için kendisine bir de sultan verilerek damad bile olmuştur: 1463 = 867 vukuâtının üçüncü fıkrasına da bakınız).

1498 = 903

Bali Bey'in birinci Lehistan akını.

(Bu meşhur akının sebebi Lehistan = Polonya kralı Jean-Albert'in 1497=902 tarihinde Boğdan'a taarruz edip Bukovina geçitlerinde mağlûb olarak çekilmesidir; tabii bu suretle iki devlet arasındaki sulhü Lehliler ihlâl etmiş demektir: Bu sulh için 1490=895 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Silistre sancak beyi Malkoç-oğlu Bali Bey'in Lehistan akınları işte bu vaziyet üzerine ikinci Bâyezid'in emriyle yapılmıştır. Bali Bey'in iki akını vardır: Mayıs=Ramazan başlarına tesadüf eden bu birinci seferdeki kuvvetleri Macar menbâlarında almış bin gösterildiği halde, Osmanlı ve Leh menbâlarında kırk bin gösterilir. "Dniestr" nehrinden geçip Polonya'ya giren Bali Bey "Czarnkow", "Gologory" ve "Glemiany" kalelerini zaptetmiş, "Leopol/Lwow" ve "Sandomir" şehirlerini yağma ederek yıkıp yakmış, ondan sonra "Radom" civarına kadar ilerleyip "Brzeziny" ve hattâ "Varşova" şehirlerini tahrib ederek dönerken Lehlilerin "Vistül" sahillerinde kurdukları tahkimâtı yarmış, buradaki Leh kuvvetlerini mağlûb etmiş ve nihayet "San" nehrini geçerek Temmuz = Zülka'de ayında Akkerman'a vâsıl olmuştur; yeni fethedilmiş olan Kilya ve Akkerman kaleleri bu Lehistan akınlarında üssülhareke ittihâz edilmiştir: Bunların fethi için

1484 = 889 ve ikinci Lehistan akını için de 1498 = 904 vukuâtına bakınız. — Bali Bey bu ilk seferinden on bin esir ve bir çok kıymetli ganîmetlerle dönmüştür).

Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın azliyle Vezâret-i-uzmâ makamına Çandarlı-İbrahim Paşa'nın tâyini.

(İbrahim Paşa İstanbul'un fethi üzerine idam edilen Vezir-i-a'zam Çandarlı-Halil Paşa'nın oğludur. Tuhaf bir rivayete göre babasının idamından sonra bir daha devlet hizmetinde kullanılmamak şartıyla Edirne Kadılığından azledilip uzun zaman sefalet çekmiş, kimse yüzüne bakmamış ve hattâ "deli" diye iftira edilerek tımarhâneye bile atılmıştır! Nihayet aklı başında olduğu anlaşılıp serbest bırakılınca Fatih'e dehâlet edip Amasya Kadılığını istemiş ve Fatih de derhal tâyin edip Amasya'ya yollamıştır: Hattâ evvelce müsâdere edilmiş olan baba mirasının bile iade edildiği hakkında bir rivayet vardır. İbrahim Paşa'nın ikinci Bâyezid'e intisâbı işte bu Amasya Kadılığında gösterilir: Orada vali olan şehzâde sonradan padişah olunca İbrahim Paşa'ya Kadı-askerlik ve vezirlik vermiş ve nihayet Hersek-zâde'nin yerine Vezir-i-a'zam tâyin etmiştir. Halbuki son tetkikler Paşa'nın böyle bir menkûbiyet geçirmemiş ve hattâ Fatih devrinde Kadılık, Kadı-askerlik ve nihayet vezirlik ettikten sonra Şehzâde Bâyezid'e lala olarak Amasya'ya gönderilmiş olduğunu göstermektedir. — İbrahim Paşa, âlim, fâzıl, zeki ve son derece nezih ve namuslu bir devlet adamıdır: Devşirme Davud Paşa öldüğü zaman parasının veresesine taksimi bile bir mesele teşkil ettiği halde, bu Türk vezir öldüğü zaman, Osman-zâde Tâib'in tâbiriyle "... Kemâl-i nezâhetinden hîn-i intikaalinde sekiz bin akçadan gayri nakd istihlâf eylemedi". — Çandarlı-İbrahim Paşa Vezâret-i-uzmâ makamında iki sene kadar kaldıktan sonra vefat etmiştir: 1499=905 vukuâtının ikinci fıkra-sına bakınız).

1498 = 904

Bali Bey'in ikinci Lehistan akını.

(Teşrinisâni = Rebî'ül-evvel ayında başlıyan ikinci akın hareketinde tekrar "Dniestr" nehrinden geçen Bali Bey "Halicz", "Zydaczew", "Sambor", ve "Drohobycz" şehirlerini baştanbaşa yağma ve tahrib ettikten sonra kışın şiddetinden ve lâşe müşkilâtından dolayı daha ileri gidemiyerek üssüne dönmek mecburiyetinde kalmıştır. — Leh menbâlarında kışın şiddetinden dolayı bu akında kırk bin Türk telef olduğundan bahsedilirse de, esasen Bali Bey kuvvâlerinin mecmû bundan ibaret olduğu için bu rakamda ölçsüz bir mübalâğa vardır. — Bu ikinci seferden de bir çok esirlerle ganîmetler getirilmiştir: Herhalde bu büyük akınların iktisadî vaziyet üzerindeki tesirleri ehemmiyetle tetkik edilecek mühim bir meseledir. — Bu vaziyet üzerine Lehistan kralı Türklere karşı bir takım siyâsî teşebbüslere girişmiştir: 1499 = 904 vukuâtının birinci fıkra-sına bakınız. — Bu Lehistan seferlerinde geçen şehir isimleri Osmanlı menbâlarında çok tahrife uğramıştır).

1499 = 904

Türklere karşı Lehistan - Macaristan - Litvanya ittifakı.

(Macar kralı Ladislas ve Litvanya büyük-dukası Alexandre o sırada Lehistan krallığında bulunan Jean-Albert'in kardeşleri olduğu için Lehistan akınlarıyla şiddetlenen Türk tehlikesi karşısında bunlar kolayca birleşmişler ve 19 Nisan = 8 Ramazan Cuma günü bir ittifak akdetmişlerdir: Hattâ bu vaziyetten gözü yılan Boğdan voyvodası Ştefan bile Lehistan'la hemen sulh akdedip Türklerle karşı müttefikleri iltizam edeceğini taahhüd etmiştir; fakat bu sırada Türkiye-Lehistan sulhünün akdi harbe meydan bırakmamıştır. — 1498 = 903 vukuâtının birinci fıkrasıyla 1498 = 904 vukuâtına da bakınız).

İkinci bir Rus elçisiyle ticaret hey'etinin İstanbul'a gelişi.

(Osmanlılarla Ruslar arasında ilk siyasî münasebet 1492 = 897 tarihinde başlamıştır. Bunun için o sene vukuâtının son fıkrasına ve bu ilk münasebetten üç sene sonra İstanbul'a gelen ilk Rus sefiri "Mihail Plesttscheff" için de 1495 = 900 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Bu sefer gelen "Alexis Golokvastoff" ismindeki ikinci sefir de birincisi gibi bir takım ticarî müsaadeler istemiş ve bâzı hükümdarların Rus çarı nezdine elçi gönderdiklerinden bahsederek Rusya'nın siyasî ve iktisadî münasebette bulunabilecek bir devlet olduğunu arz edip memleketinin devletler manzumesine girebilmesini temin etmeye çalışmıştır. — Bu münasebetle Ruslara yalnız bâzı ticarî müsaadeler verilmiştir).

31 Mayıs = 20 Şevvâl, Cuma: Osmanlı - Venedik harbi ve İkinci Bâyezid'in İstanbul'dan Yunan seferine hareketi.

(Sultan Bâyezid'in hareketi için 1 Haziran = 21 Şevvâl Cumartesi tarihi de rivayet edilir. — Tamamiyle Türk hâkimiyetine girmiş olan Mora'da Venedikliler ancak Navarin, Modon, Koron vesaire gibi bâzı limanlarda tutunabilmişlerdir: Şimalî Yunanistan'da da Türklerin "İnebahtı" dedikleri "Lepanto" henüz Venedik hâkimiyetindedir. Osmanlı imparatorluğuna karşı iki yüzlü bir siyaset tâkib eden ve bir taraftan da Mora'da bâzı tahrikâta kalkışan Venediklilerin bu sahil şehirlerinde tutunmaları Osmanlı hâkimiyeti için izâlesi artık zaruret haline gelmiş bir tehlike vaziyetindedir. Fazla olarak Venedik'le ihtilâf içinde bulunan Papalık'la Milâno, Floransa ve Napoli hükûmetleri de Osmanlı - Venedik sulhünün bozulmasına çalışmaktan geri durmamışlardır. — İki devlet arasındaki siyasî münasebetler bir müddettenberi zaten gergin bir vaziyettedir: 1497 = 902 vukuâtının birinci ve ikinci fıkralarına da bakınız. Bu vaziyetten dolayı donanma kuvvetlendirilmiş ve ordu hazırlanmıştır. — Osmanlı donanmasının irili ufaklı 260 - 270 gemiden mürekkep olduğu rivayet edilir; bunların ikisi o devrin en büyük gemilerindendir: Büyük Türk denizcisi Burak-Reis'le Kemal-Reis'in bindikleri bu iki geminin her biri 2500 ve bir rivayete göre de 4000 tonluktur; kara ordusunun mevcudu da, 63 bin kadardır. — Cenubî Mora limanlarının fethi için ilkönce Yunanistan'daki Korintos

körfezinde şimal sahilinde bulunan "Lepanto/Naupaktos = İnebahtı"nın fet-hine lüzum görüldüğü için, Osmanlı - Venedik harbinde Türklerin ilk hedefi işte bu şimaldeki liman olmuştur. — Venediklilerin bu sefer esnasında Bosna üzerinden bir taarruzda bulunmalarına mâni olmak için, evvelce de aynı vazife bulunarak oraların ahvâline vâkıf olan İskender Paşa Bosna eyâletine tâyin edilip "İsonzo" nehrinin ötesindeki Venedik arazisine büyük akınlar yaptırılmış ve bu suretle hem Osmanlı - Venedik harbi başlamış, hem muhtemel düşman hareketlerinin önü alınmıştır. — İkinci Bâyezid ordu başında Vardar-Yenicesi'ne vardığı zaman, Cem-Sultan'ın zehirlenmesindeki karanlık ro-lünden dolayı Rumeli Beylerbeyliğine tâyin edilen Rum yahut Frenk dönmesi Mustafa Paşa'yı İnebahtı'nın karadan muhasarasına bir an evvel başlamak vazifesiyle önden göndermiş ve Osmanlı donanması da Küçük Davud Paşa kumandasında hareket etmiştir).

28 Temmuz = 19 Zühicce, Pazar: Burak-Reis'in «Sapienza» zaferi.

(Türk donanması şiddetli fırtınalardan dolayı cenubî Mora açıklarına ancak Temmuz sonlarında ve Zühicce ortalarında varabilmiştir. — Kara ordusu İnebahtı civarına vardığı sırada donanma henüz "Sapienza" adasının önlerindedir: "Sapienza" Mora'daki Modon limanının cenup tarafında küçük bir adadır. — İşte burada Türk donanmasının karşısına İnebahtı yolunu kesmek isteyen amiral Antonio Grimani kumandasında 150 - 200 gemiden mürekkep Venedik donanması çıkmıştır: Bu amiralin maiyyetinde Loredano ve Alban-Armenio isminde iki meşhur kapdan da vardı. Davud Paşa'nın kumandasındaki Türk donanmasında da sağ ve sol filo kumandanı olarak meşhur Burak-Reis'le Kemal-Reis bulunuyordu. — "Sapienza" önlerinde geçen büyük deniz muharebesinde Alban-Armenio ile Loredano Burak-Reis'in bulunduğu büyük gemiye iki taraftan hücum edip kancalar atarak rampa etmişler ve kendi gemilerinden daha küçük iki Venedik gemisinden de yardım görmüşlerdir: Düşman gemilerinin büyüklerinde biner, küçüklerinde beşer yüz asker bulunduğu rivayet edilir; gemiler borda eder etmez bu askerler Türk gemisinin güvertesine saldırıp şiddetli bir harbe tutuşmuşlar, Türkler kancalardan kurtulup sıyrılmak istemişlerse de muvaffak olamamışlar, fakat düşmanın küçük gemilerini derhal top ateşiyle batırmışlardır. — Muhterem Burak-Reis'in Türk denizcilik tarihine şan ve şeref veren muhteşem menkabeti işte bu ümitsiz vaziyettedir: Düşman askerinin nisbetsiz kalabalığı ve kendi gemisinin iki taraftan sınıksız kancalanması üzerine artık hiç bir kurtuluş imkânı kalmadığını gören büyük Türk gemicisi o ümitsiz vaziyette bile zaferden vazgeçmiyerek düşmanları yakmak için onlarla beraber yanmaktan başka çare kalmadığını düşünüp her iki düşman gemisine de "neft ve ateş" ve bir rivayete göre de "Grégeois" ateşi atarak tutuşturmuştur: ilk önce yelkenlerin ateşlendiği rivayet edilir. Biraz sonra denizin ortasında birbirine çengelli üç büyük geminin muazzam bir ateş külçesi haline geldiği ve iki düşman gemisiyle beraber o şanlı Türk kalyonunun da kendi yaktığı yangının içinde istiyerek yandığı görülmüştür: Bütün Akdeniz milletlerinin gözlerini kamaştıran bu zafer yangının-da Türk ırkının eşsiz ve mukaddes fedâisi Burak-Reis'le bindiği geminin

şerefli suvarisi Kara-Hasan, maiyyetlerindeki beş yüz yiğitle beraber Türk milleti için yanmışlardır. — Tabii bu muhteşem yangın Venedik gemileriyle içlerindeki askerleri ve Loredano'larla Armenio'ları da bir ân içinde yakıp yok etmiş ve bu müthiş manzara karşısında korkuya kapılan Venedikli amiral Grimani bütün kuvvetleriyle kaçıp gittiği için Türk donanmasına inebahtı yolu açılmıştır: Alevler içinde Allahına kavuşan Burak-Reis'le şanlı arkadaşlarının bu tüyler ürpertici zaferi Türk tarihinin en parlak mefâhirindendir. — Bu şanlı yangından itibaren Türkler "Sapienza" adasına muhterem Burak-Reis'in mübarek ismini takmışlardır. — Sapienza zaferi için 905 = 1499 senesi 5 Muharrem = 12 Ağustos Pazartesi tarihi de rivayet edilir. — Bu zafer yangınında denize atılabilen bazı gazilerin kayıklarla kurtarıldıkları hakkında bir rivayet vardır).

İtalya'dan Bursa'ya getirilen Cem-Sultan'ın defni.

(Avrupa devletleri Cem-Sultan'ın cenazesini bile bir ticaret metâi ittihâz etmişlerdir: İkinci Bâyezid 1495 = 900 senesi Mayıs = Şa'bân ayında Napoli'ye bir elçi gönderip oraya hâkim olan Fransızlardan kardeşinin tabutunu istemişse de verilmemiş, 1496 = 901 senesi Şubat = Cumâda-l-ülâ ayında ikinci bir Türk elçisi daha gönderilmişse de Fransızlar cenazeyi elli bin duka altınına satacaklarını söyledikleri için bu elçi de boş dönmüş ve nihayet zavallı cenaze Fransızları memleketinden koğan Napoli kralı Frédéric'in eline geçmiş, buna da bir elçi gönderilmişse de bu da beş bin duka altını istemiş, hattâ Papa bile padişahı para koparmak için cenazeyi kraldan istemişse de alamamış ve nihayet ikinci Bâyezid 1499 = 904 senesi Kânunusâni = Cumâda-l-ülâ ayında Napoli kralına bir harp gemisiyle gönderdiği son bir elçi ile sekiz gün mühlet vererek bu mühlet içinde cenaze teslim edilmediği takdirde Türk ordusunun İtalya sahillerini derhal işgal edeceğini tebliğ ettirmesi üzerine o ayın 29 uncu günü zavallı Cem-Sultan'ın talihsiz tabutu Türkiye'ye sevkedilmek üzere merâsimle "San-Cataldo" iskelesine nakledilmiştir: Sultan Bâyezid'in tehdidinden korkan kral Frédéric "Giacomo Pignatelli" isimindeki elçisine tevdi ettiği cenazeyi Avlonya'ya göndermiştir: Cem-Sultan'ın tabutunu Avlonya'da bir Türk filosu beklemiş ve bu filonun refakatiyle ilkönce Gelibolu'ya ve oradan da Mudanya'ya götürülen cenaze büyük merâsimle Bursa'ya nakledilip Fatih devrinde ölen büyük kardeşi şehzâde Mustafa'nın "Murâdiyye"deki türbesine defnedilmiştir. — Cem-Sultan'ın bütün memlekette derin bir teessür uyandıran hazin âkıbetiyle ölümü için 1490 = 900 vukuâtının ikinci fıkrasına ve çocuklarının âkıbeti için de 1522 = 929 vukuâtının "20 Kânunuevvel" fıkrasına bakınız).

1499 = 905

30 Ağustos = 23 Muharrem, Cuma: İnebahtı fethi.

(Karadan muhasara başladığı zaman kale muhafızı Venedikli Zuano Mori teslim teklifini reddetmişse de, Burak-Reis'in muhteşem zaferi üzerine Türk donanmasının inebahtı önlerine gelmesi ve Venedik Amirali Antonio Grimani'nin Fransızlardan yardım kuvvetleri bile aldığı halde korkusundan Korfu'ya kaç-

ması üzerine ümitsiz kalarak teslim olmuştur. — İnebahtı fethi için 26 Ağustos = 19 Muharrem Pazartesi tarihi de rivayet edilir).

Vezir-i-a'zam Çandarlı-İbrahim Paşa'nın ölümü ve yerine Mesih Paşa'nın tâyini.

(İnebahtı seferi esnasında vefat eden Çandarlı-İbrahim Paşa için 1498 = 903 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bu vaziyet üzerine Vezir-i-a'zam olan devşirme Mesih Paşa muhtelif muvaffakiyetsizlikleri ve bilhassa Rodos muhasarasındaki beceriksizlikleriyle meşhurdur: 1480 = 885 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Her halde Bâyezid-i-Veli'nin nazarında bu devşirmenin en büyük meziyeti sofuluğundan ibaret olmak lâzımgelir: Bir aralık Hacc'e bile gitmiş olan Mesih Paşa dindarlığıyla meşhurdur).

Bosna valisi İskender Paşa'nın Venedik akını.

(Teşrinievvel = Rebî'ül-evvel ayında yapılan bu büyük akında İsonzo nehrinden geçen Türkler düşmanın yüz otuz iki şehir ve kasabasını kül haline getirmişler, Venedik civarına kadar ilerlemişler ve bir çok ganîmetlerle altı bin esir almışlardır. Bu akın, Avusturya, Macaristan, Transilvania = Erdel, Lehistan ve Venedik arazisine otuz senedir yapılmakta olan büyük Türk akınlarının yirmi birincisi sayılır. Bu büyük akınlar XVI ncı asrın sonlarına kadar gittikçe hafifliyerek devam etmiştir).

Kefalonya adasının Venedikliler tarafından zaptı.

(Pisani isminde Venedikli bir kapdanın yanında İspanyol gemileri de bulunduğu halde ada merkezini işgal etmesi, o sırada Türk donanmasının o civarda olmamasından ve ada muhafızlarının da azlığındandır: Bu adanın fethi için 1479 = 884 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız).

Venediklilerin Preveze baskını.

(İkinci Bâyezid'in emriyle Preveze beyi Mustafa Bey'in yaptırmakta olduğu yirmi geminin inşaatı ikmal edilmeden evvel Osmanlı tersanesi Venedik amirali Bartholomeo Pesaro'nun bir gece baskınına uğramış ve kızaktan yeni çıkan gemilerden bazıları yanmıştır. Hepsinin yandığı hakkında da bir rivayet vardır. Buna rağmen Mustafa Bey kızaktaki gemilerin ikmalini tesri etmiştir).

1500 = 906

10 Ağustos = 14 Muharrem, Pazartesi: Modon fethi.

(Mora'nın cenubugarbî sahilinde bulunan bu Venedik müstemlekesi hem karadan, hem denizden muhasara edilmiştir; kara ordusuna bizzat padişah kumanda etmiştir. — Ya'kub Paşa kumandasındaki Türk donanmasına muhasara esnasında Venedik donanması hücum etmişse de mağlûb olmuştur. — Modon kalesi topla döğüldükten sonra umumî hücumla fethedilmiştir).

Navarin fethi.

(Osmanlı menbâlarında bu şehrin ismi “Anavarın”, “Anavarina” vesaire gibi değişikliklere uğramaktadır. — Modon zaferinden yılmış olan Navarin muhâfızları aman verilmek suretiyle teslim olmuşlardır. — Osmanlı donanması çekildikten sonra bir aralık Venedikliler Navarin’i istirdad etmişlerse de tekrar donanma sevkedilip geri alınmıştır. — Feridun Bey “Münşeât”ındaki zafernâmeye göre Navarin kalesiyle beraber Milona, Fener ve diğer bir takım kaleler de teslim olmuşlardır).

16 Ağustos = 20 Muharrem, Pazar, Koron fethi.

(Modon kalesinin uğradığı âkıbetten yılan Koron mukavemetsiz teslim olmuştur: Bu teslim için 15 Ağustos = 19 Muharrem Cumartesi tarihi de rivayet edilir. — Bu kalelerin fethi hakkında zafernâmeler yazılmıştır).

1501 = 906

Karaman hanedanının son faaliyeti ve Mesih Paşa’nın İçel seferi üzerine tarih sahnesinden silinmesi.

(Osmanlı padişahının Mora seferiyle meşguliyeti Karaman hanedanının son mümessiline ecdâdının devletini canlandırmak için müsâit bir fırsat gibi gelmiştir: Bu son mümessil, Karaman hükümdarlarından İkinci İbrahim’in kardeşi “İmirze” ve daha doğrusu “Mirzâ” Beyin oğlu Hacı-Hamze Bey’in “Mustafa Bey” ismindeki oğludur. Osmanlı-Karaman mücadelelerinde daha çocukken İran’a götürülmüş olan Mustafa Bey Mora seferi esnasında Anadolu’ya gelip sülâlesinin son ocağı vaziyetinde bulunan İçel’e yerleşip ailesinin taraftarları olan Varsak ve Turgudlu beyleri tarafından Karaman hükümdarı ilân edilmiştir: Karaman hanedanından son hükümdar işte budur. Bâzı Osmanlı menbâlarının haksız olarak “düzmece” dedikleri Mustafa Bey ecdâdının tahtına çıktıktan sonra Osmanlı ordusuyla donanmasının Mora’da bulunmasından istifade ederek ailesinin eski ve tarihi merkezi olan “Lârende=Karaman” kalesini muhasara ve etrafını yağma ve tahrib etmiştir. — Bu vaziyet üzerine İkinci Bâyezid’in emriyle Amasya valisi şehzâde Ahmed ve Konya valisi şehzâde Şehenşâh’ın oğlu olan Beyşehir valisi şehzâde Mehmet-Şâh mukabeleye gönderilmişlerse de Karaman-oğlu Lârende muhasarasını bırakıp İçel’e çekilmiş, şehzâdeler tarafından tâkib edilmişse de mağlûb edilememiş ve nihayet kış mevsimini bahâne eden şehzâdeler yerine dönmüşlerdir. — Vezir-i-a’zam Mesih Paşa’nın İçel seferi işte bu vaziyet üzerinedir: Osmanlı menbâlarında bu sefer Ramazan = Mart-Nisan aylarına müsâdif gösterilir. — Mesih Paşa’nın büyük bir kuvvetle hareketi üzerine İçel beylerinden bir çokları dehâlet mecburiyetinde kalıp affedilmiş, İçel’de bir kale yaptırılıp muhâfızlar konulmuş, etrafa muhtelif kollardan tâkip kuvvetleri çıkarılmış ve bu vaziyette artık tutunamıyacağım anlıyan Mustafa Bey Tarsus üzerinden Mısır Kölemenlerinin idaresindeki Haleb’e iltica etmek mecburiyetinde kalmıştır. — Osmanlı menbâlarına gö-

re Mısırlılar İkinci Bâyezid'e bir cemile olarak Mustafa Bey'i hapsedtikten sonra yok etmişlerdir; bir rivayete göre de bu son Karaman prensi Kozan dağlarında kaybolmuştur: Lârende'deki "Emir Musâ" türbesinde "Eş-şehid Mustafa Beg ibn..." kitâbeli kırık mezar taşının işte bu son Karaman-oğluna aid olmak ihtimali vardır. — Karaman hanedanına kız tarafından mensub olan Turgud-oğlu Mahmud Bey'in elinden İçel'in zaptı hakkında 1487=892 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Karaman-oğlu Mustafa Bey'in İçel hükûmeti bir sene ve belki de biraz fazla sürmüştür).

Osmanlılara karşı Papalık - Venedik - Macaristan ittifakı.

(Yunanistan'la Mora'daki son Osmanlı fütuhâtı üzerine Venediklilerin Hristiyan devletlerinden istimdâdı nihayet Roma kilisesinde böyle bir ittifakın ilânıyla neticelenmiş ve bu ittifaka Fransa ile İspanya da donanmalarıyla yardım ederek iştirâk etmişlerdir. Ahlâksızlıklarıyla meşhur Papa Altıncı Alexandre Borgia'nın böyle bir ittifaka girmesi, Cem-Sultan'ın ölümünden sonra artık İkinci Bâyezid'den senede kırk bin altın dolandırmak ümidi kalmamış olmasındandır).

Bâyezid câmiinin temel-atma merâsimi.

(Bu güzel câmiin inşâsına bu senenin Temmuz ortalarına tesadüf eden Zülhicce sonlarında başlanmıştı: ikmali için 1505 = 911 vukuâtına bakınız).

1501 = 907

Fransızların Midilli muhasarası.

(Türklerle karşı akdedilen Hristiyan ittifakının en mühim hareketi işte bu muhasaradır. — Osmanlı menbâlarında iki yüz gemiden mürekkep gösterilen Fransız donanmasına "Ravenstein" kumanda etmiş ve on bin kişilik bir ihraç kuvveti getirmiştir. — Midilli muhasarası Eylül ortaları ve Rebî'ül-evvel başlarından Teşrinievvel sonlarına tesadüf eden Cumâda-l-ülâ başlarına kadar takriben bir buçuk ay sürmüştür: Bâzı Osmanlı menbâlarında 906 = 1500 — 1501 tarihinden bahsedilirse de doğru değildir. — Mahsurlara yardım için Midilli'ye en yakın vaziyette bulunan Magnisa valisi şehzâde Korkud bir gece Ayazmend iskelesinden kayıklarla sekiz yüz kadar asker sevk etmiş ve bunların bir kısmı kaleye girmeden evvel kumandanlarıyla beraber şehid olmuşsa da ekserisi içeri girmeye muvaffak olmuştur. — İkinci Bâyezid bu sırada Hersek-zâde Ahmed Paşa kumandasında Midilli'ye donanma göndermiş ve Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa da bu sefere iştirâk etmiştir. — Türk donanmasının yaklaştığını haber alan Fransız amirali Ravenstein korkuya kapılıp Rodos Üstâd-ı-a'zamı Pierre d'Aubusson'un yardım kuvvetlerini beklemeksizin savuşup gitmiş, yolda fırtınaya tutularak donanması batmış ve rivayete nazaran adamlarından ancak bir kaç kişi kurtulabilmiştir. — Bu sırada meşhur İspanyol amirali Gonzalvo de Cordova kumandasındaki İspanya filosuyla Pierre d'Aubusson kumandasındaki Papalık donanması da Anadolu sahilleriyle Çanakkale'ye taarruz etmişlerse de hiç bir netice elde edememişlerdir).

Hadım-Ali Paşa'nın Vezâret-i-uzmâ makamına tâyini.

(Vezir-i-a'zam Mesih Paşa Galata Baruthânesine yıldırım isâbetinden çıkan bir yangının söndürülmesine nezaret ederken uğradığı bir kazâda telef olduğu için yerine geçen bu Hadım-Ali Paşa da selefi gibi devşirmedir; bu hadım Paşa'nın Osmanlı - Kölemen muharebeleriyle Mora fütûhâtında temâyüz ettiğinden bahsedilir. — Sadr-ı-a'zamlarla Yeniçeri ağalarının İstanbul yangınlarında bulunmak âdetinin işte bu devirden kaldığı hakkında bir rivayet vardır: 1515 = 921 vukuâtı içinde 25 Ağustos = 15 Receb fıkrasına da bakınız).

13 Ağustos = 28 Muharrem, Cuma: Dıraç fethi.

(Venedik hâkimiyetinde bulunan Dıraç, Evrenos-oğullarından İsâ Bey oğlu Mehmet Bey tarafından fethedilmiştir: Mehmet Bey o sırada Elbasan sancak beyidir. — Osmanlı menbâlarında 908 = 1502 — 1503 tarihinden de bahsedilirse de doğru değildir. — Adriyatik sahilinin bu mühim limanı o tarihten itibaren Osmanlı donanması tarafından üssülhareke ittihaz edilmiştir).

«Avârız» vergisinin ihdâsı.

(Avrupa Hristiyan müttefiklerine karşı açılan seferin fevkalâde masraflarını karşılamak için ihdâs edilen bu vergi "İmdâdiyye-i seferiyye" nev'inden ve "Örfî tekâlif" takımıındandır. İlkönce muvakkat mahiyette konulduğu halde sonradan daimileşmiştir. Hâne başına on akçayla başhyan bu vergi gittikçe üç yüz akçaya kadar çıkarılmıştır. Bunun mahalle sandıkları gibi ictimai tesânüde esas olan çok faydalı bir nev'ine mukabil, muhaceret vesaire gibi sebeplerle boşalmış evlerin vergilerini kalanlara yüklemekten mütevellit haksız ve zararlı bir tarafı da vardır. — Tanzimât devrine kadar devam eden Avârız vergisi gittikçe muhtelif şekillere ayrılmıştır).

1502 = 908

Aya-Mavri adasının müttefikler tarafından işgali.

(Osmanlı hâkimiyetindeki Yunan adalarından "Aya-Mavri = Santa-Maura" adasına Papalık, Venedik ve Fransız donanmalarının getirdiği kuvvetlerle hem karadan, hem denizden hücum edilmiş ve kale Azeblerinin muhalefetlerine rağmen Yeniçeriler teslim olmuştur! — Bu ada Fatih devrinde fethedilmiştir: 1479 = 884 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. — Azeblerin muhalefetine rağmen düşmana teslim olan Yeniçeriler sonradan ikinci Bâyezid'in emriyle idam edilmişlerdir).

Lofça ve Brusça kalelerinin fethi.

(Bu mevkiller Macarların işgalindeki Bosna kalelerindendir. — Brusça kalesine Türkler "Akhisar" ismini vermişlerdir. — Bu iki kale, Bosna Beylerbeyi İskender Paşa'nın oğlu Mustafa Bey tarafından fethedilmiştir. — Bulgaristan'da da

bir "Lofça" kasabası olduğu için bâzı menbâlarda Mustafa Bey'in fethettiği kaleye "Bosna Lofçası" denir).

14 Kânunuevvel = 13 Cumâda-l-âhire, Çarşamba: Osmanlı - Venedik sulh esaslarının imzası.

(1499 = 904 tarihindenberi üç buçuk senedir devam eden uzun bir seferden sonra nihayet mağlûb vaziyette bir sulh akdine mecbur olan Venedikliler işte bu tarihte bir "mukaddimât-ı sulhiyye" muahedesi imzalıyarak Aya-Mavri adasını Türkiye'ye iade etmişler ve yalnız Kefalonya adasını muhafaza edip Mora'nın Koron ve Modon şehirleriyle Yunan sahilindeki İnebahtı üzerinde iddia ettikleri haklardan vazgeçmişlerdir. — Diğer siyasi ve ticarî teferrûâtı da ihtivâ eden kat'î sulh muahedesi 1503 = 908 senesi 20 Mayıs = 23 Zülka'de Cumartesi günü imzalanmıştır).

1503 = 909

20 Ağustos = 26 Safer, Pazar: Osmanlı - Macar sulhü.

(Macar kralı Ladislas'la yedi sene için akdedilen bu sulh muahedesinin ahkâmı İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, Lehistan ve Napoli krallıklarıyla Rodos Şövalyeleri hükûmetine de teşmil edilmiştir. — Bu muahede mucibince Eflak, Boğdan ve Raguza = Dubrovnik hükûmetlerinin Türkiye'den başka Macaristan'a da haraç vermeleri takarrür etmiştir).

Vezir-i-a'zam Hadım-Ali Paşa'nın azliyle yerine Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın tâyini.

(Bu suretle Hersek dukasının dönme oğlu ikinci defa olarak Türk devletinin başına geçiyor demektir! Birinci sadâreti için 1497 = 902 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bu sırada diğer vezâret makamlarında da frenk yahut rum dönmesi Mustafa Paşa ile Dalmaçya'lı dönme Davud Paşa bulunmaktadır!).

1505 = 911

Bâyezid câmiî inşaatının ikmâli.

(İnşaat dört yahut dört buçuk sene kadar sürmüştür: Temel-atma tarihi için 1501 = 906 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — İstanbul'daki Türk âbidelerinin en güzellerinden olan bu zarif câmiin birer şerefeli iki minaresi arasındaki mesafe fevkalâde olarak 87 metredir. — Bugün Belediye Müzesi olan medrese-iyle mektep ve imâret gibi mülhakaatı câmiden sonra yapılmıştır. — Kitâbesi meşhur hattat Şeyh Hamdullah'ın eseridir. — Bâyezid câmiini mimar Hayrüddin yaptırmıştır. — Mihrab tarafındaki bahçede bulunan ikinci Bâyezid türbesi Yavuz Sultan Selim'in emriyle yapılmıştır. — Cenup cihetindeki Şeyh-ül-İslâm Veliyüddin Efendi kütüphânesinin inşâsı 1768=1182 tarihinde. — İkinci Bâyezid bu câmiye ilhak ettiği medresenin müderrisliğini Şeyh-ül-İslâmlara şart ittihâz etmiştir: İlk müderris Zenbilli-Ali Efendi'dir).

1506 = 912

Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın azliyle yerine ikinci defa olarak Hadım-Ali Paşa'nın tâyni.

(Bir devşirme gidip bir devşirme gelmekten ibaret olan ve 7 Eylül = 18 Rebi'ül-âhir Pazartesi gününe tesadüf eden bu değişikliğin sebebi memleketin ve bâdan, kıtlıktan ve korsan tahribâtından perişan bir halde bulunduğu sırada esrarkeş padişahın kendini tamamiyle afyona verip devlet işlerini devşirme ve dönme vezirler elinde yüzüstü bırakmasından ve o devşirme gürûhunun da kese doldurmaktan başka bir şey düşünmemelerinden hasıl olan umumî memnuniyetsizliktir: Bu vaziyet bir taraftan hariçte bâzı ihtirasların uyanmasına, bir taraftan da dahilde şehzâdelerin saltanat sevdâlarına yol açmıştır. — Sadâret tebeddülü için 8 Ağustos = 18 Rebi'ül-evvel Cumartesi tarihi de rivayet edilir).

1507 — 1508 = 913

Şâh-İsmail-i Safavî'nin Anadolu akını.

(İran'da büyük bir değişiklik olmuş, Akkoyunlu Türkmen hanedanı yıkılıp gene Türk ırkından olan Safavî hanedanı saltanat kurmuştur: Şâh İsmail işte bu Türk hanedanının ilk hükümdarı ve bu yeni saltanatın müessisidir. — Safavîlerin soy adı büyük dedeleri olan “Şeyh Safiyyüddin-i Erdebilî”nin adından gelir. — İran ve Anadolu Türkleri üzerindeki dinî nüfuzunu siyasî bir hâkimiyet şekline kalbetmek için Şâh-İsmail'den evvel dedesi Şeyh-Cüneyd ile babası Şeyh-Haydar da bir çok uğraşıp mücadele etmiş ve her ikisi de bu yolda can vermiştir: Hattâ bunlardan sonra Şâh-İsmail'in kardeşi Yâr-ı-Ali de aynı gayeye kurban gitmiş ve nihayet şehzâde kavgalarıyla zayıflamış olan Akkoyunlu hanedanının hâkimiyeti Şâh-İsmail'in 1502=907 tarihinde Nahcivan civarındaki “Sürûr” muharebesinde Uzun-Hasan'ın torunu Elvend-Mirzâ'ya indirdiği müthiş bir darbeye büsbütün yıkılmıştır. — O tarihten itibaren Tebriz'i paytaht ittihâz eden Şâh-İsmail boydanboya tekmiil İran'la etrafından bâzı yerleri bir kaç sene içinde zaptederek Ceyhun'dan Basra körfezine kadar muazzam bir imparatorluk kurmuştur. — Bu büyük imparatorluğun temeli, Erdebil'de yatan Şeyh-Safiyyüddin'in kurduğu ve kendisinden sonra evlâtlarının genişlettiği mezhep ve tarikat nüfuzuna dayanır. Fakat bunlardan Şeyh-Cüneyd'in Uzun-Hasan'a intisâb ederek hemşiresi Hadice-Begüm'le evlenmesi ve ondan sonra da Şâh-İsmail'in babası Şeyh-Haydar'ın Uzun-Hasan kızı Âlemşâh-Bânâyı alması bu şii Türk sülâlesine Akkoyunluların hâkim oldukları Şarkî-Anadolu, Azerbaycan ve İran Türkmenleri arasında siyasî bir nüfuz ve itibar da temin etmiştir; bu itibarla Şâh-İsmail baba tarafından Şeyh-Safiyyüddin'in torunu sıfatıyla vâris olduğu dinî nüfuz nisbetinde ana tarafından Uzun-Hasan'ın hem torunu, hem küçük yeğeni sıfatıyla de siyasî bir nüfuza vâristir. — İran şiiğinin Anadolu içerilerine yayılması bilhassa Mongol istilâsından kaçan Oğuz Türklerinin daha Selçukîler devrinde İran ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya hûlûliyle başlamış ve bir zaman Şarkî-Anadolu'ya hâkim olan şii ve ca'ferî Karakoyunlular devrinde büsbütün fazlalaşmıştır: Nihayet Safavî sülâlesinin

sünnî olan Akkoyunlu hanedanıyla sıhriyeti sayesinde mazhar olduğu müzâheret, şîlikle beraber bu aile nüfuzunun da Anadolu içerilerine yayılmasını temin etmiş ve hattâ Anadolu şîlileri için Erdebil şehri haccedilen bir mukaddes makam ehemmiyetini almıştır. Anadolu'da "Kızılbaşlık" demek, işte bu suretle hulûle başlamış bir Safavî tarafdarlığı demektir: Bir rivayete göre Şâh-İsmail ve daha kuvvetli bir rivayete göre de babası Şeyh-Haydar, tarafdarlarına on iki imâm'a alâmet olarak on ikişer "terk"li kızıl külâhlar giydirdiği için "Surkh-ser — Kızılbaş" tâbiri yayılmış ve bu kıyâfet hususiyeti gittikçe bir tarikat mefhumu ifade etmiye başlamıştır. — Şâh-İsmail'in saltanatını temin eden kuvvetler içinde bir çok Anadolu şîlileri de vardır: Bunların mühim bir kısmı siyasi istiklâliyle devletini kaybetmiş olan Karakoyunlu Türkmenleridir; bunlar zaten şiidir ve eskidenberi mezheb itibariyle Safavîlerin Erdebil merkezine tâbidir. İşte bir taraftan bu dinî sebep Karakoyunluları ve bir taraftan da kendi devletlerinin inhilâlinden mütevellit siyasi sebep de Akkoyunlulardan bir çok kimseleri Şâh-İsmail'e yaklaştırmakta âmil olmuştur. Bunlarda başka Safavîlerin etrafında Yıldırım Bâyezid devrinde götürülmüş Anadolu Türklerinin şîleşmiş nesilleri de vardır: Bunların ecdâdı, vaktiyle Timur'un esir olarak götürüp Şâh-İsmail'in dedelerinden Hâce-Ali'ye verdiği Anadolu Türkleridir. İşte bütün bu tabaka tabaka Türk küteleriyle kabîlelerinden dolayı Safavî imparatorluğu demek, bilhassa ilk iki hükümdar olan Birinci İsmail ile Birinci Tahmâsb devirlerinde tamamiyle bir Türk imparatorluğu demektir: Bu iki hükümdar valiliklerle kumandanlıkları hep Türk beylerine vermişler ve "Divân-ı Âli"lerini hep bu Türk ve Türkmen beylerinden teşkil etmişlerdir; onun için ilk devirlerde Türk unsuru hâkim, İranî unsur mahkûm vaziyetindedir. Şîlik işte bu Türk imparatorluğunun resmî dinidir. — İran'da Şîliği resmî devlet mezhebi haline getiren Şâh-İsmail'in gözlerini Anadolu'ya dikmesi işte bu vaziyetin pek tabii bir neticesidir. Anadolu'daki Safavî tarafdarları "halife" ve "ahbâb" isimlerini taşımışlar ve bunlar İran'a "Nezr" ismiyle bir nevi vergi bile göndermiye başlamışlardır. İkinci Bâyezid bu tehlikeli vaziyete karşı gerek Anadolu Türklerinin ziyaret maksadiyle İran'a gitmelerini, gerek Safavî halifelerinin Anadolu'ya gelmelerini men'etmiş ve hattâ bütün muvâsalanın men'i için Anadolu ve bilhassa hudut vilâyetlerine emirler vermiştir; Feridun Bey "Münşeât"ında Şâh-İsmail'in bu memnuiyet üzerine İkinci Bâyezid'e yazdığı bir nâme vardır: Şâh-İsmail bu nâmesinde Anadolu Türklerinin eskidenberi Safavîlere karşı besledikleri muhabbet ve itikattan bahsederek memnuiyetin kaldırılmasını istemişse de Sultan Bâyezid verdiği red cevabında halkın askeri ve ictimai faaliyetine sekte veren bu ziyaretlerden şikâyet etmek suretiyle işin ne kadar geniş bir nisbet aldığını göstermiştir. — Hattâ Sultan Bâyezid yalnız muvâsalayı kesmekle de iktifa etmiyerek Safavîlerin en müteassıp tarafdarları bulunan Hamid ve Teke havâlisinden bir çok şîlileri Mora'nın yeni fethedilen Modon ve Koron şehirlerine naklettirmiştir. — Bununla beraber iki taraf arasında siyasi münasebetler kesilmiş değildir: Onun için 913 = 1507 — 1508 tarihinde Şâh-İsmail'in Anadolu'ya yaptığı büyük akın resmen Osmanlılara karşı değil, Dulgadır hükûmetine karşıdır; Şâh-İsmail Dulgadır hükümdarı Alâüddevle'nin güzel kızını istemiş, şîliğinden dolayı red cevabı almış ve işte bunun üzerine Osmanlı toprağından ge-

çip Kayseri üzerinden Dulgadır arazisine girerek Alâüddeve'yi mağlûp ve firara mecbur etmiş bir oğluyla iki torununu esir edip idam ettirmiş, memleketini ve ecdâdının mezarlarını yıkıp yakmış ve Alâüddeve'nin Akkoyunlulardan bir aralık zaptettiği Diyarbekir'i istirdad ederek memleketine dönmüştür. — Şâh-İsmail Osmanlı arazisinden geçmek mecburiyetinde kaldığı için İkinci Bâyezid'e bir itizarnâme göndermiş ve Osmanlı padişahı da ihtiyaten Ankara'ya Yahyâ Paşa kumandasında bir ordu gönderip vaziyeti kollamaktan başka bir şey yapamamıştır. — Şâh-İsmail'in bu Anadolu seferini Hicretin 913 senesi Ramazan ayına müsâdif gösteren bir rivayet vardır: O senenin Ramazan ayı Kânunusâniye tesadûf ettiği için, bu rivayet doğru olduğu takdirde Şâhın seferi Milâdın 1508 senesinin ilk günlerine tesadûf etmiş demektir).

1508 = 914

«Yusuf ve Züleyhâ» şairi Hamdullah-Çelebi'nin ölümü.

(909 = 1503 ve 926 = 1520 tarihleri de rivayet edilir. “Lâtîf” tezkiresine göre meşhur şair Necatî ile beraber 914 = 1508 senesinde vefat etmiştir; fakat Kâtib-Çelebi “Keşf-üz-zunûn”unun muhtelif yerlerinde hep 909 = 1503 tarihini gösterir. — Hamdullah-Çelebi, İstanbul fethinin mânevî kahramanı Ak-Şemsüddin'in küçük oğludur. — Hamdullah'ın ismi “Ahmed Hamdullah-Çelebi”dir; “Şeyh Hamdullah” şeklinde de anılır; şiirde mahlası “Hamdî” olduğu için “Hamdullah Hamdî” diyenler de vardır. — Göynük'de doğmuş olan bu büyük şair kendi âleminde yaşamış, resmî vazife kabul etmemiş, hayatını dinî ve edebî eserler yazmakla geçirmiştir. En fazla Mesnevî tarzında muvaffak olduğu için “Yusuf ve Züleyhâ” ismindeki manzum romanı en güzel eseri sayılır: bu mevzâu muhtelif şairler yazdığı halde hiç biri Hamdullah kadar muvaffak olamamıştır. Aynı zamanda hekim ve hattat olan Hamdullah'ın işte bu eserini istinsah edip satmakla geçindiği rivayet edilir; büyük şair bu güzel eserini 897=1491—1492 tarihinde ikmal etmiştir. Diğer eserlerinin en mühimleri “Leylâ ve Mecnun”, “Muhammediyye”, “Mevlid” ve “Tuhfet-ül-uşşâak,, ismindeki-lerdir).

1509 = 915

Şehzâde Korkud'un Mısır'a ilticası.

(İkinci Bâyezid'in sekiz oğlu olmuştur: Bunlardan Saruhan valisi Abdullah ile Mehmet, Mahmud ve Alemşâh ismindeki dört şehzâde evvelce muhtelif tarihlerde vefat etmişlerdir; bu tarihte sağ olanlar Amasya valisi Ahmed, Teke ve Hamîd valisi Korkud, Karaman valisi Şehensâh ve Trabzon valisi Selim ismindeki diğer dört şehzâdedir. — Sağ olan bu dört şehzâdeden hangisinin en büyük olduğu kat'î surette mâlûm değildir: Bir rivayete göre Ahmed, bir rivayete göre Korkud ve bir rivayete göre de Şehensâh en büyükleridir; bununla beraber “ekberiyet” kaidesi o devride henüz kat'î şekilde takarrür etmiş değildir. — Bu vaziyette yegâne muhakkak olan nokta, İkinci Bâyezid'in bu dört

oğlundan en fazla Amasya valisi Ahmed'i sevdiği için onu veliahd ittihâz etmek istediğidir. — 1447 = 851 tarihinde doğmuş olan Sultan Bâyezid o sırada altmış iki yaşlarında bulunduğu için pek ihtiyar olmamakla beraber gençliğindeki sefâhatinden, yaşlılığındaki esrarkeşliğinden ve gittikçe artan ruhi bir inhitât içinde gösterdiği halvet ve i'tikâf meyillerinden dolayı devlet işleriyle meşgul olamayacak bir hale gelmiş ve bütün idareyi vezirlerinin eline bırakmıştı. Bilhassa Vezir-i-a'zam Hadım-Ali Paşa âdetâ sonsuz bir salâhiyet sahibiydi: Padişahın üzerinde bile büyük bir nüfuzu vardı. Amasya valisi şehzâde Ahmed'in veliahdliğini babası kadar bu hadım vezir de istiyordu: Çünkü Ali Paşa'nın şehzâde Korkud'la bir dirlik meselesinden dolayı arası açıktı; Trabzon valisi Selim de çok sert ve mütehakkimdi; halbuki Amasya valisi Ahmed babası gibi yumuşak ve uysal olduğu için onun saltanatı vüzerânın vaziyetini diğerleri kadar sarsmazdı. İşte bu gibi bir takım mülâhazalardan dolayı gerek padişah, gerek Vezir-i-a'zam şehzâde Ahmed'in veliahdlığına tarafdardı. Hattâ bu tarafdarlığın açığa vurulmasından bile çekinilmiyor, şehzâde Ahmed'in her istediği derhal yerine getiriliyordu. Meselâ bir aralık Trabzon valisi Selim'in 14 yaşına basan oğlu şehzâde Süleyman, yâni müstakbel Kakunî Sultan Süleyman Bolu sancağına tâyin edilmişti; fakat Amasya valisi Ahmed bu tâyine râzı olmadı: Bolu şehri Amasya'dan İstanbul'a gelen yolun üzerinde bulunduğu için şehzâde Süleyman günün birinde kendisinin yolunu kesebilirdi! İşte bundan dolayı Ahmed'in:

14 yaşına basan oğlu şehzâde Süleyman, yâni müstakbel Kanunî Sultan Süleyman

— Bu oğlan benim yolum üzerinde neyler?

diye itirazı üzerine Süleyman nihayet Kırım'da Kefe sancağına nakledildi. — Tabii bu vaziyette bütün şehzâdeler Sultan Ahmed'i kıskanıyor ve hepsi de ihtiyaten İstanbul'a yakın olmak istiyordu! — İlk ihtilâfı çıkaran şehzâde, vaktiyle babasının cülûsunda 17 gün saltanat nâibliği ederek tahtın tadım biraz tatmış olan Teke ve Hamid valisi Korkud oldu: 1481=886 vukuâtının ikinci Bâyezid devrine müsâdif üçüncü fıkrasına bakınız. — Eskiden Vezir-i-a'zamların "hâss"ı iken şehzâdeye hürmeten terkedilen bir limanla etrafındaki araziylâ Hadım-Ali Paşa padişahın müsaadesiyle şehzâdeden istirdad edip oraya kendi adamlarını göndermişti; Korkud-Sultan bu hareketi hakaret saydı. Fakat şehzâdeyi en fazla müteessir eden şey, Teke'den Mağnisa'ya nakli hakkındaki talebinin kabul edilmemesiydi: Evvelce Mağnisa valisi olan Korkud'un tekrar orasını istemekten maksadı İstanbul'a daha yakın olmak, paytahta olan mesafesini ihtiyaten yarı yarıya indirip Amasya'daki Ahmed'den, Trabzon'daki Selim'den ve Konyadaki Şehenşâh'dan fazla tahta yaklaşmış olmaktı! Âidâtının tezidi gibi bâzı menfaatler gösterilerek nasihatçiler gönderildiyse de söz dinlemedi; zaten Antalya'ya gelmişti: "Bana saltanat gerekmez" kinâyesinden başka bir şey söylemiyor, hiç bir nasihat dinlemiyordu. Şehzâde Korkud âlim, şair ve bilhassa musikişinâsı; ilmi eserleri ve güzel besteleri vardı: Fakat ilmiyle san'atı saltanat hırsını dindiremedi; hattâ kendisinden sonra tahta çıkacak evlâdı olmadığını halde ihtirâsına mağlûb olmaktan kurtulamadı; 915=1509 senesi Muharrem=Nisan-Mayıs ayında elli kişilik maiyyet erkânı ve seksen yedi kâlesiyle ve Hacc'e gitmek bahânesiyle gemiye bindi; beş yahut sekiz gemiden mürekkep bir kafilâ halinde Antalya'dan İskenderiyye'ye doğru hareket etti: Bu suretle Korkud-Sultan babasına karşı amcası Cem-Sultan'ı taklid etmiş oluyordu).

29 Mayıs = 9 Safer, Salı: Korkud-Sultan'ın parlak merâsimle Kahire'ye girişi.

(Mısır ve Suriye Kölemen sultanı Kansu-Gavri Osmanlı şehzâdesine âdetâ bir hükümdar muâmelesi yapmış olmakla beraber, ikinci Bayezid'le sulh vaziyetini ihlâl etmek istemediği için Korkud'un Hacc'e gitmesine ve diğer bir takım siyasi metâlibine muvafakat etmemiş ve nihayet şehzâde bir mektupla Vezir-i a'zam Ali Paşa'ya müracaat ederek affi için delâlette bulunulmasını isteyip Mısır sultanının tahsis ettiği yirmi gemi ile tekrar Teke sancağına dönmüştür: 1511 = 917 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız).

14 Eylül = 29 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: «Kıyâmet-i suğra = Küçük kıyâmet» zelzelesi.

(25 Rebî'ül-âhîr = 12 Ağustos Pazar tarihinden de bahsedilir; fakat bu ikinci rivayet çok zayıftır. — İstanbul'u harâbeye çeviren bu müthiş felâketin gecelenin olduğunda ittifak edildiğine göre 13/14 Eylül = 28/29 Cumâda-l-ûlâ Perşembe/Cuma gecesine tesadüf etmiş ve muhtelif fâsılalarla 30 yahut 45 gün sürmüştür. — Çok tuhaf bir rivayete göre de ikinci Bâyezid İstanbul'un muhtelif semtlerinde dört yüz kuyu kazdırmış ve gûyâ işte bunun üzerine sarsıntıların arkası alınmıştır! — Bu zelzelede beş bin kadar insan telef olmuş, 109 câmi ve mescitle 1070 veyahut 1300 ev yıkılmış ve İstanbul surlarıyla Topkapu sarayının bir çok yerleri harab olmuştur. — İstanbul ahali 45 gün kadar bahçelerle açık yerlerde yatmış ve padişah için saray bahçesinde "Çatma odalar" kurulmuştur. — Bu felâket esnasında bir çok anaların evlâtlarını, aile efrâdının birbirini kaybettiği rivayet edilir. — Anadolu'da Çorum şehrinin bir çok yerleri yıkılmış, ahalisinin üçte ikisi toprağa göçmüş, Rumeli'de Gelibolu ve Silivri istihkâmlarıyla Edirne ve Dimetoka şehirleri harâbeye dönmüştür. — İstanbul'un medrese, mektep, hastahâne, imâret, çarşı, su-bendi vesaire gibi umumî binâları da harab olduktan başka, deniz suları kabarıp İstanbul ve Galata surlarından aşarak bir çok mahalleleri seller içinde bırakmıştır. — Receb ayının başlarında ve Teşrinievvel sonlarında ikinci Bâyezid İstanbul'un fecî manzarasına dayanamıyarak Edirne ve Dimetoka'ya gitmişse de oralarını da perişan bir halde bulmuştur).

1510 = 915

«Küçük kıyâmet» den yıkılan İstanbul'un yeniden inşâsına başlanması.

(Ev başına yirmişer akça toplanarak Anadolu ve Rumeli'den getirilen 77 bin işçi ve 3 bin ustadan mürekkep 80 bin kişiyle şehrin yeniden inşâsına başlanmıştır: Amele miktarı hakkında muhtelif rakamlar rivayet edilir. — Zelzeleye karşı ahşap inşaatın işte bu tarihten itibaren başladığı hakkında da bir rivayet vardır).

1510 = 916

1 Haziran = 23 Safer, Cumartesi: İstanbul inşaâtının ikmâli.

(Osmanlı menbâlarındaki tarih rivayetlerine göre İstanbul'un yeniden inşâ ve tâmiri 2 ay, 4 gün, yâni 65 gün sürmüş demektir. — Bu tâmir ve inşâdan sonra İstanbul'un «eskisinden daha güzel» olduğu rivayet edilir: Tabîî bu vaziyet şehircilik bakımından Bizans devrindeki İstanbul'un sonu ve Türk İstanbul'un başlangıcı demektir).

1511 = 916

Mart = Zülhicce: Rumeli sancaklarından birine naklini isteyen Trabzon valisi şehzâde Selim'in müracaatı reddedilmesi üzerine oğlu Süleyman'ı ziyaret bahânesiyle Karadeniz'den gemilerle Kefe'ye geçmesi.

(Şehzâdeler arasındaki saltanat mücadelelerinin başlangıcı için 1509—915 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Padişahla vüzerânın şehzâde Ahmed'i açığa iltizam etmeleri ve hattâ onun talebiyle Selim'in oğlu Süleyman'ı Anadolu'dan Kefe'ye atmaları ve bilhassa İkinci Bâyezid'in şehzâde Ahmed lehine saltanattan çekilmiye karar vermesi üzerine Rumeli'de yerleşip icabında Edirne ve İstanbul üzerine yürüyebilecek bir vaziyette bulunmak isteyen Selim'in Kefe seyahati İstanbul'da telâşa sebep olmuş ve derhal Trabzon'a dönmesi emredilmişse de dinlememiştir. — O zamana kadar şehzâdeler hep Anadolu valiliklerinde istihdâm edilmiş oldukları için, Selim'in Rumeli'de sancak istemesi kanun ve an'aneye mugayir gösterilerek reddedilmiştir. — Bu vaziyet üzerine Kefe ile İstanbul arasında elçilerle nasihatçiler gelip gitmiş, kahraman şehzâde bir türlü kandırılammış, babasıyla görüşmek istediğini söylemiş, fakat kabul edilmemiş ve işte bunun üzerine kaynatası olan Kırım Hanı Mengli-Giray'dan da yardım görerek on yahut yirmi bin kadar askerle Edirne üzerine yürümiye başlamıştır. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Selim'in Kırım Hanından yardım kabul etmediği ve hattâ Hanın kızını teklif ettiği hâlde şehzâdenin reddettiği rivayet edilirse de doğru değildir: Sultan Selim Trabzon'dan Kefe'ye asker ve levâzımla doldurduğu bir filo ile gitmiş ve orada hem oğlundan, hem kaynatasından yardım görerek Edirne'ye hareket etmiştir; yalnız bu yardımların derece ve mikdarı kat'î surette belli değildir).

1511 = 917

Şehzâde Korkud'un İstanbul'a yakın olmak için Saruhan valiliğini kendiliğinden işgal etmek üzere Teke'den hareketi.

(Bu âlim ve san'atkar şehzâde evvelce Mağnisa'ya iadesini istediği halde kabul edilmediği için Mısır'a iltica ettikten sonra tekrar yerine dönmüştür: 1509—915 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu sefer Amasya valisi şehzâde Ahmed'in veliahd ittihâz edilmesi ve Trabzon valisi şehzâde Selim'in Kırım'dan Rumeli'ye geçmesi üzerine Korkud-Sultan da artık İstanbul'a yakın olmak için derhal yola çıkıp Mağnisa valiliğini kendiliğinden işgal etmiştir: Bu suretle

İstanbul hükûmetinin resmî namzedine karşı biri Rumeli'de, biri de Anadolu'da iki müddâî harekete geçmiş demektir).

9 Nisan = 10 Muharrem, Çarşamba: Teke Kızılbaşlarının akdettikleri bir ictimâda «Kara-bıyık oğlu Hasan» ismindeki Safavî halifesini «Şâh-kulu» ünvanıyla reis intihab edip ısyan bayrağını açmaları.

(Teke havâlisinin bir Kızılbaş ocağı haline geldiği evvelce izâh edilmiştir: 1507 - 1508=913 vukuâtına bakınız. — Şehzâde Korkud'un yukarıki fıkra da gördüğümüz âni hareketi bu sancağın idaresini başsız bırakmış, şehzâdenin bir gece adamlarıyla beraber birdenbire çıkıp meçhul bir istikamete gitmesi İkinci Bâyezid'in vefatından dolayı tahtı elde etmek için İstanbul 'üzerine bir hareket şeklinde tefsir edilmiş ve işte bu vaziyetten istifade etmek istiyen Kızılbaşlar, Şiilerce mübârek sayılan 10 Muharrem günü toplanmışlardır. — Kızılbaşların ilk hareketi, şehzâdenin hareketinden sonra yola çıkarılan hazineleriyle ağırlıklarının «Elmalı» köyü civarında yağması olmuştur. — Bu suretle İstanbul'daki miskin hükûmetin başına iki şehzâde gâilesinden başka üçüncü bir ısyan hareketi de çıkmış demektir. — Osmanlı menbâlarında «Şâh-kulu'nun ünvanı «Şeytan-kulu» şekline sokulmuştur. — Şâh-kulu'nun maksadı, Osmanlı buhranından istifade ederek tekmil Anadolu'yu zaptetmektir. — Bâzı menbâlarda bu ısyan 1510 = 916 Muharrem = Nisan ayında başlamış gösterilir).

Şâh-kulu'nun Anadolu Beylerbeylik merkezi olan Kütahya üzerine yürüyerek hükûmet kuvvetlerini mağlûb etmesi.

(O sırada Anadolu Beylerbeyliğinde bâzı Osmanlı menbâlarının «Çeşm-i-siyâh Paşa» dedikleri «Karagöz Paşa» bulunmaktadır: Bu Paşa Kızılbaşlara karşı bir kuvvet göndermiş, fakat gidenler mağlûb olup hemen hepsi kılıçtan geçmiş ve işte bu ilk zaferinden kuvvet alan Şâh-kulu doğru Kütahya üzerine yürümüştür. — Kızılbaşlardan mâadâ İstanbul hükûmetinin Tımar vesaire gibi bâzı meselelerden dolayı gücendirdiği bir çok muhaliflerin de âsilere iltihak ettikleri ve bu suretle ısyan ordusunun on bin yahut yirmi bini bulduğu rivayet edilir).

Şâh-kulu'nun Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa'yı kazıklatması.

(Gönderdiği kuvvetlerin âsilere mağlûb olması üzerine Kızılbaşları Kütahya önlerinde bizzat karşılayan Karagöz Paşa da mağlûp ve esir olmuş, ordusu dağılmış ve kendisi de Şâh-kulu'nun emriyle derhal kazıklanmıştır: Asılarak idam edildiği hakkında da bir rivayet vardır. — Bu vak'a, Şâh-kulu'nun Osmanlılara karşı ikinci zaferidir. — Sultan Bâyezid devrinde iki «Karagöz Paşa'ya tedadûf edilir: Biri Mısırlılarla olan Kilikya muharebelerindeki hezimetlerinden dolayı idam edilen birinci Karagöz Paşa, biri de bu sefer kazıklanan ikinci Karagöz Paşa'dır: Birinci Karagöz Paşa'nın idamı için 1488=893 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız; bununla beraber «Müneccim-baş» bu iki Karagöz Paşa'nın aynı bir Karagöz Paşa olmak ihtimalinden de bahsetmektedir. — Bu ikinci zaferden sonra Kütahya'nın etrafı yakılıp yıkılmış, Kızılbaşlar Bursa

üzerine yürümek için Marmara sahillerine kadar yayılmış. fakat padişahın ölmediği anlaşılmış ve işte bunun üzerine Şâh-kulu'nun her şeyden evvel bir kale zaptedip merkez ittihâzına lüzum görerek Antalya veyahut Alaşehir üzerine yürümüş olduğu rivayet edilir).

Vezir-i-a'zam Hadım-Ali Paşa'nın Anadolu seferi.

(İkinci Bâyezid'in emriyle Karagöz Paşa'nın intikamını almak üzere Kızılbaşlara karşı yola çıkan Ali Paşa'nın asıl maksadı Amasya valisi şehzâde Ahmed'le elbirliği edip Şâh-kulu'na karşı kazanılacak bir zafere istinaden şehzâdeyi İstanbul'a getirip tahta çıkarmaktır).

Baba-oğul sulhü.

(Bu sırada Kefe'den Edirne üzerine yürüyen şehzâde Selim "Çukur-çayır"da babasının ordusuyla karşılaşmış ve şehzâdeye Rumeli'de Semendire sancağı verilerek babayla oğul arasında bir sulh akdedilmiştir. Selim'in bu hareketine sebep olarak devletin mâruz olduğu tehlikeler hakkında babasıyla görüşüp mâruzâtta bulunmak istediği halde vüzerânın tezvirîyle ikinci Bâyezid'in mülâkattan ictinâb etmiş olmasından bahsedilir; tabii en mühim sebeplerin biri de Amasya valisi şehzâde Ahmed'in veliahdlığı meselesidir: 1509 = 915 ve 1511 = 916 vukuâtının birinci fıkralarına bakınız. — İkinci Bâyezid hasta olduğu halde küçük oğlunun bu hareketine karşı arabayla sefere çıkarıldığı rivayet edilir: İki tarafın karşılaştığı "Çukur-çayır" Edirne civarındadır; Sultan Bâyezid işte buraya kadar gelmiş ve şehzâde Selim de bu mevkiin karşısına tesadüf eden "Ak-pınar"da mevzi almıştır. — Bu vaziyet üzerine iki taraf arasında elçiler gidip gelerek yapılan uzun bir pazarlık neticesinde ikinci Bâyezid kendi hayatında oğullarından hiç birini veliahd ilân etmiyeceği hakkında bir taahhütnâme imza etmiş, Selim'in Rumeli'de sancak talebi kabul edilerek Sırbistan'ın eski payitahtı olan "Smederevo = Semendire" verilmiş, hattâ bu sancağa gene Sırbistan'ın eski merkezlerinden olan "Kruşevaç = Alacahisar" sancağıyla Bulgaristan'ın Vidin sancağı da ilâve edilerek teşkil edilen büyük bir prensliğin emâret menşûru derhal yazılıp sunulmuş, Sultan Bâyezid oğluna bir çok hediyeler de göndermiş, fakat mülâkata gene muvafakat etmemiştir. — Bu tuhaf sulhün akdi üzerine padişah İstanbul'a, şehzâde Semendire'ye doğru hareket etmiştir).

Haziran = Rebî'ül-evvel: Semendire yolundan geri dönen şehzâde Selim'in Edirne'yi işgal etmesi.

(Eski-Zağra'dan geri dönen Selim'in bu hareketine iki sebep gösterilir: Biri Kızılbaşların Kütahya zaferini işte burada haber alıp müteessir olması, biri de kendisinin "Çukur-çayır" sulhünden telâşa düşen vüzerânın şehzâde Ahmed'le Hadım-Ali Paşa'ya mektuplar yazıp Şâh-kulu gailisini hemen bertaraf ederek muzaffer ordularıyla İstanbul üzerine yürümelerini istemiş olmalarıdır. — Selim'in en şiddetli düşmanı, Ahmed'in en kuvvetli taraftarı olan Hadım-Ali Paşa'nın maksadı Şeytan-kulu=Şâh-kulu gailisinin bastırılmasını şehzâde Ahmed'in iclâsına vesile ittihâz etmektir; fakat aynı gayeyi Selim de Semen-

dire yolundan dönmiye resmen vesile ittihâz etmiş gösterilir! — Saltanatını ilân eden Sultan Selim'in Edirne'de hazineyle idareye el koyduğu, hapishaneleri açtığı ve kendi nâmına memurlar tâyin ettiği rivayet edilir).

Temmuz = Rebî'ül-âhir: Hadım-Ali Paşa'nın «Gökçay» muharebesinde maktul düşmesi ve Hersek-zâde'nin üçüncü sadâreti.

(Vezir-i-a'zam Ali Paşa şehzâde Ahmed'le Germiyan arazisinde buluştuktan sonra Teke'de "Kızıl-kaya" boğazına çekilen Şâh-kulu üzerine yürüyüp Kızılbaşları bu dağlık çevrede muhasaraya çalışmışsa da Şah-kulu muhasarayı yapıp çıkmış, Ali Paşa tâkib etmiş ve nihayet Kayseri ile Sivas arasındaki "Gökçay" civarında harbe girişerek maktul düşmüştür. — Bu muharebede Şah-kulu'nun da maktul düştüğü, yahut "nâbedid" olduğu veyahut yaralandığı ve Kızılbaşların İran'a kaçtıkları rivayet edilir. — Harbin "Sarmısaklı" köyünde cereyan ettiği hakkında da bir rivayet vardır. — Hadım-Ali Paşa harp meydanında şehid olmuş ilk Osmanlı Vezir-i-a'zamı sayılırsa da doğru değildir: 1422=825 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Paşa tâkiye giderken ordunun mühim bir kısmını şehzâde Ahmed'in maiyyetinde bıraktığı halde, Gökçay bozgunu üzerine şehzâdenin düşmanı tâkib etmiyerek Amasya'ya kaçıp gitmesi ve Anadolu'nun yağma ve tahribine korkaklığından dolayı meydan vermesi kendisini askerin gözünden büsbütün düşürmüş ve artık ordu tamamiyle Şehzâde Selim'e tarafdâr olmuştur: Bilhassa şehzâde Korkud'un da kendi vilâyetindeki Kızılbaşlara karşı birşey yapamamış olması kahraman Selim'i asker nazarında rakipsiz bırakmıştır. — Hadım-Ali Paşa'nın bu muharebesini Cumâda-l-ülâ Ağustos ayına müsâdif gösteren bir rivayet bulunduğu gibi, sene itibariyle 916=1510 tarihinde gösteren rivayetler de vardır: Bu ihtilâflardan dolayı bâzı menbâlara göre Ali Paşa aşağıda "3 Ağustos" fıkrasında göreceğimiz "Uğraş-deresi" muharebesinde bulunmuş ve bâzılarına göre de bulunmamıştır; burada en kuvvetli rivayetler esas ittihâz edilmiştir. — Bu sefer esnasında şehzâde Ahmed'in Yeniçerilerle Sipahileri kendisine biat ettirmek istediği halde askerin reddettiği rivayet edilir. — Ali Paşa'nın şahâdeti üzerine Vezâret-i-uzmâ makamına üçüncü defa olarak Hersek-zâde Ahmed Paşa tâyin edilmiştir. — Ali Paşa iki defa Vezir-i-a'zam olmuştur: Birinci defası için 1501 = 907 vukuâtının ikinci fıkrasına, bu ikinci ve sonuncu defası için 1506 = 912 vukuâtına ve Hersek-zâde'nin bundan evvelki sadâreti için de 1497 = 902 ve 1503 = 909 vukuâtının son fıkrasına bakınız).

Temmuz = Rebî'ül-âhir: Karaman valisi Şehzâde Şehensâh'ın ölümü.

(Şehensâh'ın işte bu sırada eceliyle öldüğü rivayet edilir; yerine oğlu Mehmet tâyin edilmiştir: Aşağıda "21 Ağustos = 26 Cumâda-l-ülâ" fıkrasına da bakınız. — Bu vaziyet üzerine İkinci Bâyezid'in artık üç oğlu kalmıştır: Biri Trabzon valiliğini bırakıp Kefe üzerinden Rumeli'ye geçen Selim, biri Teke valiliğini bırakıp Magnisa'yı işgal eden Korkud ve biri de saltanat kendisine vâdedildiği için yerinde kalan Amasya valisi Ahmed'dir. Bu üç şehzâdeden cengâver ve kahraman Selim Yeniçeri ocağının, fıkha ait eserleri ve dindarlığıyla şöhrat bulan Korkud ulemâ sınıfının ve gevşekliğinden dolayı babasına benze-

tilen Ahmed de vüzerâ zümresinin teveccüh ve müzâheretlerine istinad ediyordu: Tabii en kuvvetli müddai, bir taraftan ordunun teveccühüne, bir taraftan da Kırım Hanlığına dayanan cengâver Selim'di).

3 Ağustos = 8 Cumâda-l-ülâ, Pazar, «Uğraş-deresi» nde baba-oğul muharebesi ve şehzâde Selim'in mağlûbiyeti.

(Edirne'yi işgal ettikten sonra İstanbul üzerine yürüyen şehzâde Selim babasının ordusuyla Çorlu civarında karşılaştığı zaman iki taraf arasında gene elçiler gidip gelmişse de bu sefer artık anlaşmak imkânı olmamıştır. — Selim'in bu hareketine üç sebep gösterdiği rivayet edilir: 1. Babasının kendisine verdiği taahhütnâmeye rağmen şehzâde Ahmed'in iclâsına karar vermesi; 2, Bâyezid'in İstanbul'a avdet ettikten sonra ordusunu terhis etmiyerek şehzâde Ahmed'i tahta çıkarıp kendi üzerine sevk etmek için silâh altında tutması 3, Şâh-kulu harekâtının tehlikeli bir şekil alması. — Sultan Selim işte bu sebeplerden dolayı Semendire'ye gidemiyeceğini bildirmiş, silâh altında asker tutmaktan maksat şehzâde Ahmed'i tahta çıkarmaksa bunun taahhütnâmeye mugayir olduğunu ve eger öyle değil de Kızılbaşları te'dib etmekse kendisinin otuz bin askeriyle o vazifeyi ifâyâ âmâde bulunduğunu arzetmiş, babasını görüp bu hususlara ait mâruzâtta bulunmaktan ve elini öpmekten başka maksadı olmadığını söylemiş, fakat devlet erkânı artık çocuk gibi olan hasta padişahın bindiği arabanın perdelerini açarak kendisine oğlunun askerlerini gösterip :

— Böyle gelen bir evlât babasının elini mi öpmiye, yoksa tahtından indirip yerine mi geçmiye gelir?

demiş ve ikinci Bâyezid şehzâde Selim'e muhalif vüzerânın işte bu gibi telkinleri altında nihayet ordusuna hücum emri vermiştir. — Bu muharebede baba tarafının kırk bin kadar, oğul tarafının da otuz bin kadar askeri olduğu rivayet edilir: Fakat bu rakamlar a'zamî rivayetlerdir. — Sultan Bâyezid'in ordusunda top da kullanılmıştır. — Bâzı menbâlar şehzâde Selim'in babasına hürmeten mukabele etmiyerek çekildiğinden bahsederlerse de doğru değildir. — Harbin başında ihtiyar ve hasta Bâyezid askerlerine hitâben:

— Beni sevüp yolumda sâdık olan ceng itsün!

dediği için Selim'in uğradığı bozgun öyle müthiş olmuştur ki o yavuz şehzâde kendi canını bile bin müşkilâtla kaçarak kurtarabilmiştir. Bu noktada Osmanlı menbâları eski Türk vesikalarındaki an'aneyi hatırlatır: Atlarına tarihi bir kıymet veren eski Türk kahramanlarında harp atlarını isimleriyle anmak âdeti vardır; Uğraş-deresi muharebesinde Yavuz'u kurtaran meşhur atın ismi "Kara-bulut"dur; rüzgâr gibi giden ve müstakbel Suriye ve Mısır fatihini muhakkak bir ölümünden kurtaran bu tarihi at Osmanlı menbâlarında "esb-i sabâ reftâr" ve "semend-i rehvar" gibi terkiplerle medhedilir. — Kara-bulut'un peşinden saldıran athlara karşı şehzâdenin sonradan vezir olan ümerâsından Ferhad Bey araya girerek mukavemet göstermiş ve işte bu sayede zaman kazanan Kara-bulut uçup gitmiştir. — Şehzâde Selim çok tedbirli davranarak Karadeniz'deki filosunu Bulgaristan sahilindeki Burgaz körfezinin şimalinde bulunan Ahyolu limanında bekletmiş ve kendisi maiyetiyle beraber işte buradan gemilerle Kefe'ye gittiği gibi, Ferhad Bey'i de askerinin bakiyyesini toplayıp kara yolundan oraya getirmiş ve memur etmiştir. — Sultan Selim'in bu

muharebede iki bin telefât verdiği rivayet edilir. — Uğraş-deresi muharebesi-
nin 2 Cumâda-ı-ülâ = 28 Temmuz Perşembe tarihinde olduğuna ait bir rivayet
daha vardır. — Bu muharebenin cereyan ettiği yer, Osmanlı menbâlarında
umumiyetle “Uğraş-deresi” ve “Uğraş-köyü” gibi isimlerle anılır: “Uğraş” ke-
limesi eski Türkçede “harp” mânâsına geldiği için bu tesmiyenin o muharebe
münasebetiyle takarrür etmiş olduğu anlaşılmaktadır; zaten Lûtfi Paşa tari-
hinde aynı mânâyâ “Savaş-köyü” tâbiri de kullanılmaktadır; bu mühim eserle
diger bâzı menbâlarda bu yerin asıl ismi “Sirt-köy” şeklindedir; şimdiki Te-
kirdağ vilâyetinin Çorlu kazasına tâbi Muradlı nahiyesinde “Aşağı-Sirt” ve
“Yukarı-Sirt” isimlerinde iki köy vardır: “Uğraş-deresi” de her halde bu civar-
da olmak lâzımgelir. Bununla beraber hususî kütüphanemizdeki el yazması
“Tevârih-i âl-i Osman” nüshalarının birinde bu harbin yeri “Çorlu beraberinde
Pozapa yöresinde” gösterilmektedir: Buradaki “Pozapa” belki de “Uğraş-dere-
si”nin eski ismidir. Bu köy Fatih devrinde ilk İstanbul vali ve Sü-başı olan
Karışdıran-Süleyman Bey’in malikânesi olduğu için bâzı menbâlarda “Karışdı-
ran” ismiyle de anılır).

**21 Ağustos = 26 Cumâda-ı-ülâ, Perşembe: İstanbul hükûmeti
tarafından tahta dâvet edilen şehzâde Ahmed’in Maltepe’ye kadar
gelmesi üzerine Yenîçerilerin isyanı ve devşirme Koca-Mustafa’nın
Vezâret-i-uzmâ makamına tâyini.**

(Uğraş-deresi zaferinden sonra İstanbul’a gelen ikinci Bâyezid sevgili oğlu
Ahmed’i İstanbul’a dâvet edip tahtı ona terketmekte artık hiç bir mahzur kal-
madığına hükmetmiştir: Hattâ vüzerânın bu fikre imâle ettikleri Rumeli bey-
leriyle beraber şehzâde Ahmed’e “gıyâben” biat ettikleri bile rivayet edilir! Fa-
kat Ahmed’in İstanbul’a girmek üzere Maltepe’ye geldiği ve İstanbul’daki ta-
rafdarlarının da istikbale hazırlandıkları şâyi olunca derhal bir ictimâ akdeden
Yenîçeriler Şâh-kulu vak’asında korkaklığından dolayı Hadım-Ali Paşa’ya yar-
dım etmiyen ve Amasya’ya kaçarak devletin namusunu lekeliyen bir şehzâde-
nin padişahlığı kabul edilemeyeceğine karar verip isyan bayrağını açmışlar,
kahraman Selim’in saltanatına karar vermişler, Ahmed’in Boğazdan geçmesi-
ne mâni olmak için Üsküdar’la İstanbul arasında her türlü muvâsalayı kese-
rek bütün iskeleleri işgal etmişler ve o gece en mühim Ahmed tarafdarların-
dan Vezir-i-a’zam Hersek-zâde Ahmed, Vezir-i-sânî Koca-Mustafa ve Beylerbeyi
Hasan Paşa’larla Kadı-asker Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi’nin ve Ni-
şancı Tâci-zâde Ca’fer-Çelebi’nin evlerini yağma ederek adamlarını yaralayıp
öldürmüşler ve sabaha kadar Sultan Selim lehinde tezâhürlerde bulunmuşlar-
dır. Ertesi günü bütün Ocak takımı Bâb-ı-Hümâyün önünde toplanıp evleri
yağma edilen beş kişinin azlini istemiş, padişah kabul etmiş ve yalnız vaktiyle
Cem-Sultan’ın zehirlenmesinde oynadığı karanlık rollerle meşhur Koca-Musta-
fa’yı rica ve minnetle azıldan kurtarmış ve hattâ Hersek-zâde’nin yerine Ve-
zir-i-a’zam yapmıştır! — O sırada Gebze yahut Maltepe’de bulunan şehzâde
Ahmed İstanbul’da ihtilâl çıkıp iskelelerin tutulduğunu haber alınca, Anado-
lu’ya hâkim olduktan sonra İstanbul’a girmeye karar vererek Gebze’den çekil-
miş ve Konya üzerine yürüyüp biraz evvel ölen Şehenşâh’ın oğlu ve halefi şeh-
zâde Mehmed’i, hayatına dokunmamak şartıyla, şehrin teslimine mecbur et-

miştir. — Bu vaziyet üzerine Anadolu'da saltanatını ilân eden şehzâde Ahmed kendi nâmına memurlar tâyin etmiş ve hattâ babasının kendisine nasihat için gönderdiği elçiyi bile idam ettirmiştir. — Vaziyet bu şekli alınca Yeniçerileri yatıştırmak için Sultan Selim'e Semendire valiliği iade edilip Kırım'dan Rumeli'ye gelmesine müsaade edilmek mecburiyeti hasıl olmuştur).

Saruhan valisi şehzâde Korkud'un gizlice İstanbul'a gelip Yeniçeri ocağına ilticası.

(Saruhan valiliğini kendiliğinden işgal ettiği bu sene vukuâtının başında izah edilen Korkud-Sultan "tebdil-i kıyâfet"le ve üç sadık adamıyla İstanbul'a gelip Kumkapu'dan şehre girerek Yeniçeri kışlası civarındaki Orta-Câmi'ye inmiş ve ocağa dehâlet etmiştir. — Korkud'un bu hareketine iki sebep gösterilir: Biri Konya'daki yeğeni şehzâde Mehmed'in uğradığı âkıbet karşısında Amasya valisi şehzâde Ahmed'den korkması ve biri de İstanbul'daki taraftarlarının ve bir rivayete göre de kendisini aldatmak isteyen şehzâde Ahmed taraftarlarının gizlice mektuplar gönderip Selim'in saltanatına karar verildiğini haber vermeleri ve acele davranıp Yeniçerilere iltica edecek olursa kendisinin padişah olabileceğini bildirmeleridir. — Korkud-Sultan mültecî ve müsâfir sıfatıyla hürmet ve riâyet görmüşse de Ocağı saltanatına iknâ edememiştir: Yeniçeriler yalnız Sultan Selim cülûs ettiği takdirde hayatına dokunulmayacağını temin etmişler ve kendisini babasına götürüp elini öptürerek Mısır seyahati ve Saruhan'ın işgali gibi kusurlarını affettirmişlerdir).

1512 = 917

6 Mart = 17 Zülhicce, Cumartesi: Yeniçerilerin saray önünde toplanıp şehzâde Selim'in saltanatını istemeleri ve şehzâdeye dâvet-nâme gönderilmesi.

(Bir taraftan Amasya valisi şehzâde Ahmed'in Konya'yı zaptedip saltanatını ilân etmesi ve bir taraftan da "Nûr-ı-Âli", "Mîr Âli" veya "Nûrüddin" gibi lâkaplarla anılan bir Safavî halifesinin başına topladığı 20 - 30 bin kişilik bir Kızılbaş kuvvetiyle şehzâde Ahmed'in veziri Yular-kasdı yahut Yular-kısdı Sınan Paşa'yı mağlûb edip Amasya, Tokat, Niksar ve Karahisar taraflarını yağma ve tahrib etmesi Yeniçerilerin şehzâde Selim lehindeki bu ikinci ihtilâline sebep olmuştur: Tabii işin içinde Selim'in de parmağı vardır. — Yeniçeriler Kızılbaşlara karşı âciz kalan Ahmed'le büyük bir âlim olduğu halde iyi bir "ceng eri olmadığı gibi evlâdı da olmıyan kısır Korkud'un padişah olamayacaklarını söyleyerek kahraman Selim'in saltanatını istemişler, Sultan Bâyezid'i bu arzularının kabulüne mecbur etmişler ve derhal Selim'e dâvet-nâme göndermişlerdir).

1512 = 918

19 Nisan = 2 Safer, Pazartesi: Şehzâde Selim'in parlak merâsimle İstanbul'a girip Yeni-Bahçe'de kurulan otağa inmesi.

(O sırada İstanbul'da bulunan şehzâde Korkud da Selim'i karşılayanlar içinde

gösterilir. — Sultan Selim bir kaç gün burada Ocaklılarla görüşüp onlara kendi zamanında askerin büyük sefer yorgunlukları çekeceğini önceden söyleyerek muvafakatlarını almış ve bir taraftan da babasıyla bilvasıta bazı müzakerelere girişmiştir : Vaziyet o şekle girdikten sonra bile hâlâ «tahtında ölmek» istiyen İkinci Bâyezid oğluna rüşvet vererek Semendire'ye savmak istemişse de kabul ettirememiş, ondan sonra kendisi ölünceye kadar tahtında kalmak şartıyla Selim'i veliahd ilân etmek teklifinde bulunmuş, fakat «günde üç akça terakki» va'dederek Yeniçerileri elde etmiş olan Sultan Selim buna da râzı olmamıştır. — Selim'in cülûsundan bir gün evvel babasıyla at üstünde görüştüğü ve Bâyezid'in kendisini Şâh-İsmail'e karşı göndermek teklifinde bulunduğu halde Selim'in şâha karşı ancak padişah olarak gidebileceğinden bahsettiği hakkında da bir rivayet vardır).

24 Nisan = 7 Safer, Cumartesi: İkinci Bâyezid'in saltanattan ferâgati.

(Yeniçerilerle Sipâhilerin saray önünde yaptıkları nümayişlere halk da iştirâk etmiş, vezirler padişaha gönderilip saltanattan çekilmesi istenmiş ve artık çâresiz kalan yaşlı ve hastalıklı padişah «Oğlum Sultan Selim Han'ı yerime nasbeyledim; Allah mubârek eyliye!» diyerek saltanattan ferâgat etmiştir. — Bu vaziyet üzerine Sultan Selim gelip büyük bir hürmetle babasının elini öpmüş ve tekbir sesleri içinde Osmanlı tahtına cülûs etmiştir. — İkinci Bâyezid derhal Yeni-saray'dan Eski-saray'a gitmiş ve oğlu da kendisini teşyi etmiştir. — Sultan Bâyezid'in ferâgati hakkında umumiyetle 8 Safer Cumartesi tarihi gösterilir: Fakat bu 8 Safer=25 Nisan günü bir Cumartesi değil, bir Pazar günüdür; halbuki cülûs gününün Cumartesiye tesadûf ettiğinde umumiyetle ittifak edilmektedir; fazla olarak bazı menbâlarda «Saferin yedinci Sebt gün»ü denildiğine göre, her halde işte bu son tarihin doğru olması lâzımgelir. — İkinci Bâyezid en kuvvetli rivayete nazaran 1481=886 senesi 21 Mayıs=22 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü Amasya'dan İstanbul'a gelip tahta çıkmış olduğuna göre 30 sene, 11 ay, 4 gün saltanat sürmüş demektir: Kendisi Amasya'dan gelinceye kadar oğlu şehzâde Korkud'un 17 gün süren saltanat nâibliği bu hesaba dahil değildir. — İkinci Bâyezid devrinin ilk seneleri kardeş gâilesiyle, son yılları da evlât gâileleriyle geçmiştir. — En kuvvetli rivayete göre Hicretin 851 senesi Şevvâl ve Zülka'de ayları içinde, yani Milâdın 1447 senesi Kânunuevvel ve 1448 senesi Kânunusâni aylarında Dimetoka'da doğmuş olan İkinci Bâyezid 1481=886 senesi 21 Mayıs=22 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü Amasya'dan İstanbul'a gelip tahta çıkmış olduğuna göre, cülûsunda yaşının takriben 33 sene, 5 ay olması ve 30 sene, 11 ay, 4 gün saltanat sürmüş olduğuna göre de tahtından indiği gün ömrünün 64 sene, 4 ay kadar olması lâzımgelir: Osmanlı menbâlarında umumiyetle saltanat müddetinin 32 ve yaşının da 67 gösterilmesi Hicri ve kamerî takvime göre dir. — Fatih'le Yavuz'un büyük ve kanlı seferlerle geçen parlak ve şanlı devirleri arasında İkinci Bâyezid'in otuz bir yıla yaklaşan sönük devri ehemmiyetsiz seferlerle geçmiş nisbi bir durgunluk devresi sayılabilir).

Birinci cildin sonu.

E N D E K S L E R
ve
T A H L İ L İ F İ H R İ S T

ENDEKSLER

1 — ŞAHİS İSİMLERİ

A	Sayfa	Ahmed Ağâ (Osman-Gazi ümerâsından Emîr-Ali'nin babası)	Sayfa
Abdullah (Barbaros'un babası)	309, 310	Ahmed Bey (Akkoyunlu Kara-Yö-lük'ün kardeşi)	8
Abdullah (İkinci Bâyezid'in oğlu)	362, 365, 368, 382, 414	Ahmed Bey (İkinci Bâyezid devrinde Ankara sancak-beyi)	117
Abdullah Mihal (Mihal oğullarının cediti) Bk. Köse Mihal.		Ahmed Bey (Hacı-Şâdgeldi oğlu, Amasya beyi)	386
Abdurrahman Efendi (Müeyyed-zâde, Kadı-asker)	422	Ahmed Bey (Evrenos oğullarından)	96, 97, 99
Abdurrahman-Gazi (İlk Osmanlı ümerâsından)	15	Ahmed Bey (Menteşe oğullarından)	341
Abd-ül'Aziz (Osmanlı Padişahı)	197	Ahmed Bey (Menteşeoğullarından Muzafferüddin İlyas oğlu)	89
Abd-ül'Aziz (Selçuk veziri?)	4		192, 193, 229
Abd-ül-Hamid/ Abdülhamid (II. —" Osmanlı padişahı)	244	Ahmed Celâyirî (İlkânîlerden Irak hükümdarı Sultan Ahmedi-i Celâyirî).	122, 127, 128, 143, 151
Abd-ül-Mecid/ Abdülmecid (Osmanlı padişahı)	197	Ahmed-Çelebi (Feylesuf-zâde, Baş-Defterdar)	325
Abdülfâtîf Bey / Lûtfî Bey (Alâ-iyye beyi)	317	Ahmed-Çelebi (Cem-Sultan'ın İkinci Bâyezid'e gönderdiği elçi)	361
Aclan Bey (Karası-oğlu)	21, 22	Ahmed-Dâî (XV inci asır Osmanlı şairlerinden)	161
Adnî (Şiir mahlası)	330	Ahmed-Giray (Kırım hanlarından)	334, 335
Bk.: Mahmud Paşa (Vef)		Ahmedî "Dîvan şairlerinden Taced-din-i-ibni-Hızır"	35, 36, 161, 174
Adorno (Foça Cini viz muhâfızı)	186	Ahmed Paşa — Bk.: Gedik-Ahmed Paşa.	
Adrenos / Adriya (Edirne tekfurı?)	39	Ahmed Paşa (Fenârî-zâde) — Bk.: Ahmed-Çelebi.	
Ahmed (Birinci Mehmed'in oğullarından)	182	Ahmed Paşa (Hersek-zâde, Vezir-i a'zam)	302, 341, 362, 364, 365, 370, 371, 376, 379-381, 386, 388, 391-392, 402-403, 409, 411-412, 420, 422
Ahmed (İkinci Murâd'ın oğullarından Küçük-Ahmed)	227	Ahmed Paşa (Karaman hükümdarı Sultan İbrahim Bey'in veziri)	303
Ahmed (İkinci Bâyezid'in oğullarından). 408, 414, 415, 417, 419, 420, 421, 423			
Ahmed (Uzun-Hasan oğlu Uğurlu Mehmed'in oğlu, Akkoyunlu hükümdarı Sultan Ahmed)	353		
Ahmed "Birinci —" (Osmanlı padişahı)	326		
Ahmed "Üçüncü —" (Osmanlı padişahı)	323		

Sayfa	Sayfa
Ahmed Paşa (Birinci Murad devri vüzerâsından, Mevlid sâhibi Süleyman-Dede'nin babası) 187	Alâüddin Aliyy-il-Cemâlî — Bk.: Zenbilli Ali Efendi
Ahmed Paşa (Orhan-Gazi'nin veziri Mahmud-oğlu Nizâmüddin Ahmed Paşa) 50	Alâüddin Bey (Osman-Gazi'nin oğullarından) 19, 50
Ahmed Paşa (Fatih devri vüzerâsından Veliyyüddin-zâde Ahmed Paşa, dîvan şâirlerinden Bursalı Ahmed Paşa) 323, 401	Alâüddin Bey/Paşa (İlk Osmanlı veziri Alâüddin Ali Paşa) 15 - 17, 19, 38, 44, 50
Akbıyık-Dede (İstanbul muhasarasına iştirâk eden büyük Türk velîlerinden) 238	Alâüddin Bey (İkinci Murad'ın oğullarından) 210, 211
Akca-Koca (Ertuğrul-Gazi'nin gazâ yoldaşlarından ve Osman-Gazi ümerâsından, Kocaeli fâtihi). 2, 10, 11, 12, 15, 16, 23	Alâüddin Halil (Karaman hükümdarı) 65, 71
Akça-Koca-oğlu (Şehzâde Süleyman Paşa'nın maiyetindeki ümerâdan) 27	Alâüddin Keykobâd /Birinci Alâüddin (Anadolu Selçukî sultanı) 2, 317
Aksak-Timür — Bk.: Timur-Leng.	Alâüddin Keykobâd / Üçüncü Alâüddin (Anadolu Selçukî sultanı) 3, 4, 35
Ak-Şemsüddin (İstanbul fethinin manevî kahramanı olan büyük velî ve hekim Şemsüddin Mehmed). 195, 197, 238, 239, 250, 252-253, 263, 285-286, 414	Alban Armenio (Venedik kapdanlarından) 405, 406
Ak-Timür (Ertuğrul-Gazi'nin gazâ yoldaşlarından) 2	Alber II (Macar kralı ve Almanya imparatoru) 204, 205, 206
Ak-Timür (Osman-Gazi'nin yeğenlerinden) 9	Aleksandr/Alexandre (Bulgar kralı) 52, 59, 100
Ak-Timür (Osman-Gazi nezdine geldiği rivayet edilen Selçukî elçisi) 4	Aleksios V (Trabzon imparatorlarından) 294
Bk.: Karaca Balaban-Çavuş.	Aleksio V (Trabzon imparatorlarından) 294
Alâüddevele Bey (Dulgadır hükümdarı) 318	Alemsâh (İkinci Bâyezid'in oğullarından) 414
345, 346, 370, 371, 385, 387, 390, 391, 413, 414	Alemsâh-Bânû (Uzun-Hasan'ın kızı ve Şah İsmail'in anası) 412
Alâüddin (İkinci Murad'ın oğullarından) 227, 253	Âlexandre (Litvanya büyük-dukası) 404
Alâüddin (Karaman-oğullarından) 303	ÂlexandreVI / Altıncı Alexandre Borgia (Papa) 395-398, 409
Alâüddin Ali Bey/Zey-ül-Âbidîn (Kadı-Bürhanüddin oğlu) 117	Alexis Golokvastoff (Türkiye'ye gelen ikinci Rus elçisi) 404
Alâüddin Ali Bey (Karaman hükümdarı) 65, 71, 72, 73, 75, 92, 96, 112-1115, 137, 193	Âli Bey (Alaiyye beyi) 317
	Ali (Emîr-Sultan'ın babası) 196
	Ali Bey (Evrenos-oğullarından) 203, 204, 206, 220, 279, 281
	Ali Bey (Cem-Sultan'ın dayısı) 287
	Ali Bey (Karaman beylerinden Turgut-oğlu Ali Bey) 72, 112, 133
	Ali Bey (Karaman hükümdarı Alâüddin Ali Bey'in oğullarından — Bk.: Bengî-Ali Bey.
	Ali Bey (Taşan-oğullarından) 115

Sayfa	Sayfa
Ali Bey (Fatih devri ümerâsından ve Mihaloğullarından) 325, 331, 338, 343, 393	Antonio de Lezzo (Venedik cumhuriyetinin İşkodra kumandanı) 341
Ali Bey (İkinci Murad devri ümerâsından Timūrtaş-oğlu Ali Bey) 209	Antonio Grimani (Burak-Reis'in Sapienza zaferinde Venedik Amirali) 405, 406
Ali-Çelebi — Bk.: Emîr Ali-Çelebi.	Antonio Loredano (Venedik cumhuriyetinin İşkodra kumandanı) 331, 338
Ali-Kuşçu (Büyük Türk riyâziyecisi Alâüddin Ali ibni Mehemmed) 328	Arius (Hristiyanlıkta Hazret-i İsa'nın ülâhiyyetini reddeden "Arianisme" mezhebinin müessisi) 18
Ali Paşa (Çandarlı sülâlesinden Vezir-i a'zam) Bk.: Çandarlı Ali Paşa.	Arslan Bey (Dulgadır-oğullarından) 318
Ali Paşa — Bk.: Hadım-Ali Paşa.	Asporça-Hatun (Orhan-Gazi'nin haremi) 24
Alime-Hatun (Dulgadır hânedanından) 201	Aşık Paşa (Mutasavvif şâir) 20
Alişîr/Alışar/Alış (Eskişehir beyi) 35	Aştın/Âstîn-oğlu — Bk.: Ya'kub Bey "Âstîn/Aştın-oğlu—"
Alp-Arslan (Tâcüddin-oğullarından) 115	Athleta Christi = Hristos'un pehlivanı (Boğdan voyvodası "Dördüncü Stefan cel Mare" ye Papalık makamı tarafından tevcih edilen ünvan) 332, 335
Alphonse V (Aragon kralı) 289	Atik-Sinan (Fatih câmiî mimarı) 316
Alphonse V (Napoli kralı) 281, 300	Avnî (Fatih Sultan Mehmed'in şiir mahlası) 353
Amedeo VI (Savoya kontu) 46	Ayas Paşa (Fatih ve İkinci Bâyezîd devri vüzerâsından) 359, 361
Amûrat I (Birinci Murad'ın muharref ismi) 33	Aydın Bey (İkinci Murad devri ümerâsından) 325
Andrea Mocenigo (Venedik amirali) 198	Aydın-oğlu — Bk.: Umur bey.
André Thopia (Orta-Arnavutluk beylerinden) 199	Aydoğdu Bey (Osman-Gazi'nin yeğenlerinden) 6
Andria (Paleoloğos hânedanından Mora despotu Thomas'ın oğlu) 288, 334, 396	Aygud-Alp (Osman-Gazi devri ümerâsından) 2, 8, 23, 92, 149
Andronikos Paleoloğos II (Bizans imparatoru) 6, 44, 261	Ayn-i-Şâh Sultan (İkinci Bâyezîd'in Akkoyunlu hükümdarı Sultan Ahmed'le evlenen kızı) 353
Andronikos Paleoloğos III (Bizans imparatoru) 17, 24, 88, 261	Ayşe (Son Endülüis hükümdarı Ebu-Abdullah'ın anası) 388
Andronikos Paleoloğos IV (Bizans imparatoru) 51, 61, 62, 63, 69, 86, 87, 90, 102	Ayşe-Hatun (Yavuz Sultan Selim'in anası olan Dulgadır prensesi) 315
Andronikos Paleoloğos (Bizans imparatoru İkinci Manuil Paleoloğos'un oğlu, Selânîk valisi) 197	Ayşe-Hatun — Bk.: Hafsa-Hatun
Angelo Zaccharia (Galata Ciniviz podestat'sı) 262	
Anna (Bizans imparatoriçesi) 24	
Anthémios (Ayasofya mimarlarından) 259	
Antonio Contarini (Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan nezinde Venedik elçisi) 320	

	Sayfa		Sayfa
B		yisi Oruç-Reis) Bk.: Baba-Oruc.	
Baba-Oruc/Oruc-Reis / Barbaros / Barberusse I (Barbaros'un ağabeyisi Oruc-Reis'in lâkabı: "Barbaros" şeklinin işte bundan muharref olduğu hakkında bir rivayet vardır)	307, 309, 310	Barberousse II (Büyük kardeşi Oruc-Reis'e nisbetle Barbaros Hayrüddin Paşa) — Bk.: Barbaros Hayrüddin Hızır Paşa ve Baba-Oruc.	
Bahâüddin Kara-Osman (Akkoynulu devletinin müessisi Kara-Yölük)	116, 117, 138, 292	Barberousse/Barberose/Barbarojas (Barbaros lâkabının muhtelif Garp dillerindeki tahavvülleri)	310
Bajazet I İlderim (Yıldırım Bâyezid'in muharref ismi)	82	Barkuk (Mısır Kölemen sultanı El-Melik-üz-Zâhir Seyfüddin Barkuk). 70, 81, 104, 119, 120, 128, 162	
Bâkî (Dîvan şâiri)	401	Bartholomeo Pesaro (Venedik amirali)	407
Bâlâ-Hatun — Bk.: Mal-Hatun.		Bartholomeo Soligo (İstanbul muhasarasında Halic'in ağzına zincir geren mühendis)	234
Balaban Bey / Balabancık / Balabancuk Bey (Osman-Gazi devri ümerâsından)	9, 70	Bassarab (Sırb-sındığı'nda bulunan Ulah prenslerinden)	42
Balaban Bey (Fatih devri ümerâsından)	305	Bastâmî "Şeyh Ali — " (Ulemâdan "Musannifek" lâkabiyle maruf)	391
Balaban Bey/Deli-Balaban Bey (Birinci Murâd devri ümerâsından)	56	Bathori "Stefan — " (Erdel = Transylvania voyvodası)	344
Balaban Bey / İnce-Balaban Bey (Sofya şâihi)	69, 70	Bayalun-Hatun (Orhan-Gazi'nin haremi).	24
Balabancık-oğlu (Şehzâde Süleyman Paşa'nın maiyyetindeki beylerden)	27	Bâyezid — Bk.: Kötürüm-Bâyezid	
Balaban Paşa/Bey (İkinci Murad devri ümerâsından)	193, 209	Bâyezid "Birinci —" / Yıldırım Bâyezid (Osmanlı padişahı). 10, 33, 35, 37, 58, 63-65, 69, 70, 73, 74, 79, 82-94, 96-147, 149, 151-153, 155, 156, 163, 167, 169, 171, 174, 177, 180, 181, 185, 187, 188, 196-198, 202, 203, 205, 214, 225, 227-229, 240, 255, 280, 284, 289, 299, 301, 320, 330, 343, 347, 363, 384, 413.	
Balı/Balı Bey (Fatih ve İkinci Bâyezid devirlerinde Rumeli ümerâsından Malkoç-oğlu Ali Bey)	343, 402, 403	Bâyezid "İkinci —" (Osmanlı padişahı Bâyezid-i-Velî) 35, 74, 80, 220, 222, 223, 270, 288, 296, 315, 318, 322, 325, 331, 334, 338, 344, 346, 353, 354, 356, 357, 360-362, 364-371, 373, 376, 378-385, 387-389, 391-411, 413-421, 423, 424	
Balşa I (Arnavutluk prenslerinden)	197		
Balşa II Strasmir (Arnavutluk prenslerinden)	107-108		
Balşa III (Arnavutluk prenslerinden)	78		
Balta-oğlu Süleyman Bey (İstanbul muhasarasında Kapdan-ı Dervâ (237, 241, 242, 243, 276, 277, 330			
Barbaros Hayrüddin Hızır Paşa (En büyük Türk amirali)	307-311		
Barberousse I (Barbaros'un ağabe-			

	Sayfa		Sayfa
Bâyezid Hân-ı Sâni/Bâyezid-i-Veli/ Sofu Bâyezid (İkinci Bâyezid'in lâkapları)	358	Georges — : Babası "Vulk" un isminden dolayı Osmanlı menbâlarından "Vuluk/vilhk-oğlu" denir. 200, 202, 203 - 205, 208 - 210, 213, 227, 228, 274, 275, 280	
Bâyezid Paşa (Vezir-i-a'zam Amasyalı Bâyezid Paşa) 50, 136, 146, 172, 180, 182, 183, 186, 191, 192		Burak-Reis (Büyük Türk kapdanlarından, Sapienza kahramanı)	404 - 406
Bâyezid Paşa (Birinci Mehmet ve İkinci Murad devirleri vüzerâsından Arnavut Bâyezid Paşa)	185	Burus / Bursuk / Bar'suk (Bursa tekfurı?)	12, 39
Bay-Hoca (Osman-Gazi'nin yeğeni ve Savei Bey'in oğlu)	3, 4	Bürhânüddin Ahmed — Bk.: Kadı-Bürhânüddin Ahmed	
Beatrix (Macar kralı Mathias Korvin'in karısı)	336	C	
Bedrüddin Mahmud "Simavna kardısı oğlu Şeyh —" (XV inci asırda bir kommünizm tarikatı kur'an meşhur âlim) 161-165, 167, 170, 179, 180		Caesarini/cesarini (Kardinal)	208, 213, 215
Bektaş Paşa (Birinci Murad devri vüzerâsından)	41	Ca'fer-Çelebi ("Mahrûsa-i İstanbul Fethnâmesi" müellifi Nişancı Tâcî-zâde Ca'fer-Çelebi).	251, 422
Belâkonya/Belkonda (Bizans prenseslerinden Marika)	23	Cagritim (İkinci Bâyezid'in Rodos Şövalyeleri hükûmetine gönderdiği murahhasın muharref ismi: Belki Çakır-Edhem?)	381
Bengi-Ali Bey (Karaman-oğullarından) 113 - 115, 137, 193, 194		Calixtus III (Papa)	276, 279, 282
Benli-Giray — Bk.: Mengli-Giray.		Calleone (Papalık hükûmeti kumandanlarından)	312
Bertoldo d'Este (Venedik cumhuriyetinin Mora baş-kumandanı)	303	Capello (Venedik cumhuriyetinin Arnavutluk kumandanı)	312
Bessarion (Kardinal)	333	Caraffa (Papalık donanma kumandanı kardinal)	321
Biş-Beg (Kölemen ümerâsından)	335	Carlo Tocco I (Epir despotu)	198
Blum — Bk.: Roger de Flor.		Carlo Tocco II (Epir despotu)	198
Boabdil — Bk.: Ebu-Abdullah Muhammed		Casimir Jagellon IV (Lehistan kralı)	391
Bocciardo/Buzardo (Papalık elçisi)	395	Catalina (Barbaros'un anası olduğu iddia edilen Midillili kadın)	311
Bonifacius IX (Papa)	104	Catherina (Kıbrıs krallığına vâris olan Venedikli kraliçe)	387
Borak/Burak Bey (Fetret devrinde Osmanlı ümerâsından)	135	Catherino Zeno (Akkoyunlu hükûmdarı Uzun-Hasan nezdine giden Venedik elçilerinden)	320, 321
Boucicault/Boucicaut (Maréchal Jean de —" (Niğbolu muharebesine iştirâk eden Fransız asilzâdelerinden) 105, 118, 119, 121 - 124, 144		Cebe-Ali Bey (İstanbul fethine iştirâk eden ve ismi "Cibâli" semtine alem olan Bursa sübaşısı)	215, 254
Börklüce-Mustafa (Şeyh Bedrüddin'in halifesi)	179, 180	Celâl Bey (Cem-Sultan'ın maiyyet erkânından)	399
Brankoviç/Brankovitch (Sırp kralı)			

	Sayfa
Celâlüddin (Yıldırım Bâyezid'in ünvanı)	82
Celâlüddin Ali "Molla —" (ilk İstanbul kadısı Hızır Bey'in babası ve "Tazarruât sâhibi Sinan Paşa'nın dedesi)	268
Celâlüddin-i Arabî (Timur-Leng'in hususî hekimlerinden)	140
Celâlüddin-i Rûmî — Bk.: Mevlâna Celâlüddin-i Rûmî.	
Gem-Sultan (Fatih'in oğlu ve bedbaht veliahdı) 287, 288, 312, 313, 325, 329, 331, 348, 352, 353, 356, 357, 360-364, 366-376, 378, 379, 381, 382, 384, 389, 390, 395-400, 402, 405, 406, 409, 416, 422	
Ceylânî (XV ci asır müneccimlerinden)	199
Charles VI (Fransa kralı) 119, 121, 145	
Charles VIII (Fransa kralı) 288, 334, 395, 396, 398	
Charles Thopia (Orta-Arnavutluk prensi) Bk.: Thopia "Charles -"	
Châteaumorand "Seigneur de —" Yıldırım Bâyezid devrinde Bizans müdafaasına iştirâk eden Fransız kumandanlarından)	121
Cihangir Bey (Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan'ın kardeşi)	322
Cihanşâh - Mirzâ (Karakoyunlu hükümdarı) 236, 256, 293	
Condolmieri (Papalık amirali, kardinal). 213, 214	
Coucy "Sire de —" (Niğbolu muharebesine iştirâk eden Fransız asilzâdelerinden)	105
Cüneyd — Bk.: Şeyh Cüneyd	
Cüneyd Bey (Cânîk beyi Kubad- oğlu Cüneyd Bey)	115
Cüneyd Bey (İzmir-oğlu) 152- 154, 156, 157, 165, 166, 171, 176, 181, 185, 186, 191 - 193	

Q

Çalis-peğis (Birinci Mehmet devrinde kapdan-ı Dervâ: Bizans

Sayfa

menbâlarında tahrife uğrı-
yan bu ismin “Çavlı Bey”
den muharref olmak ihtimali
vardır) 175

Çandarlı-Ali Paşa (Vezir-i-a'zam) 50,
74, 75, 76, 92, 100-103, 110, 130,
136, 149, 155, 163, 195, 234, 270

Çandarlı-Halil Paşa (Vezir-i-a'zam) 74,
190, 195, 209, 210, 212, 214, 216-
218, 224, 226 232-234, 238, 243,
250, 253, 265, 266, 269-271, 337,
338, 354, 403

Çandarlı-Hayrüddin Kara Halil Pa-
şa (Vezir-i-a'zam) 16, 17, 38, 40,
41, 50, 56, 57, 59, 68, 74, 75, 103,
155, 270

Çandarlı-İbrahim Paşa “Birinci”
(Vezir-i-a'zam). 50, 74, 163, 164,
182, 195, 265, 270

Çandarlı-İbrahim Paşa “İkinci”
(Vezir-i-a'zam) 403, 407

Çelebi Sultan Mehmet (Osmanlı
padişahı — Bk. : Mehmet
“Birinci —”

Çiçek-Hatun (Cem-Sultan'ın anası)
287, 362

Çingiz (Mongol imparatoru) 1, 151

Çoban Bey (Osman-Gazi'nin oğul-
larından) 19

D

Dan (Eflak prensliği müddâfisi 175,	189
Dardağan/Dargan Bey (Osman-Gazi devri ümerâsından: İsminin Taz-Âli olduğu da rivayet edilir; belki de “Dardağan” lâkaptır?)	
David (Venedik elçisi, yahudi)	7
David Komminos (Trabzon imparatoru)	313
Davud Paşa (Vezir-i-a’zam)	292, 293, 294
Davud Paşa (Kapdan-ı Deryâ) — Bk. : Küçük-Davud Paşa.	322, 325, 338, 340, 380, 387, 401 - 403, 411
Dayı-Karaca Paşa — Bk. : Karaca Paşa “Dayı —”	
Demür-Han (Karası-oğullarından)	21-22

	Sayfa
Demür-Han Körge n / Temür-Körge- gen (Aksak-Timür'un ismiyle lâkabı) 143, 150	
Derencseny (Osmanlı müelliflerinin Derencil-Ban" dedikleri Ma- car kumandanı) 394-395	
Despina (Yıldırım Bâyezid'in aldığı Sırp prensesi) — Bk. : Olivera	
Devlet-Hatun / Devletşah-Hatun / Sultan-Hatun (Yıldırım Bâ- yezid'in haremi, Germiyan prensesi) 63-65, 84, 182	
Dimitrios Lâskaris (Bizans'ın Selâ- nik valisi) 181, 185	
Dimitrios Paleologos (Bizans impa- ratoru ikinci Manuel'in oğlu, Mora despotu) 197, 228, 273, 282, 286, 288	
Dimitrios Sofianos (Rodos Şövalye- lerine gönderilen murahhas) 348	
Doğan Bey (Niğbolu muhafızı) 105	
Doğan Bey "Kazancı" — Bk.: Ka- zancı-Doğan Bey.	
Dominico Gattilusio (Midilli Cini- viz dukası) 298	
Don Alvarez de Zuniga (Rodos Şö- valyelerinden) 371	
Donika (Arnavut İskender'in ka- rısı) 312	
Don-Kişot / Don Quichotte "Cer- vantes'in gülüne kahramanı" 379	
Doria Gattilusio (Enez Cini viz Du- kası) 277 - 278	
Drakul (Eflak voyvodası Wlad'ın lâkabı) — Bk.: Wlad III ve IV.	
Draperis (Fatih devrindeki Galata Cini viz tüccarlarından) 277	
Dundar Bey (Süleymanşâh'ın oğlu, Ertuğrul-Bey'in kardeşi) 2, 6, 7, 33, 83	
Dursun Bey (Karası-oğullarından) 21	
Dursun-Fâkîh (İlk Osmanlı kadısı) 4	
Dusan (Sırp kralı) 25, 53, 54, 56	
Düzmece-Mustafa / Düzme - Mus- tafa / Sahte-Mustafa / Nâ- bedid-Mustafa / Ca'î-Mustafa	

(Yıldırım Bâyezid'in oğulla- rından Mustafa-Çelebi'ye ta- kılan haksız lâkaplar) 181	
Bk. : Mustafa-Çelebi.	

E

Ebu-Abdullah Muhammed "On bi- rinci" (Endülüs'ün son müs- luman hükümdarı: Avrupalı- lar "Boabdil" şeklinde tahrif etmişlerdir) 388	
Ebu-Eyyûb-il-Ensâri (Türbesinin bulunduğu mahalleye "Eyüp/ Eyip" denilen büyük sahâbi Hâlid-ibnü-Zeyd). 239, 285	
Ebu-l-Feth (Fatih'in ünvanlarından) 256	
Ebu-n-Nasr Emîr Hasan Bahadır - Han (Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan'ın künyesi). 320	
Ebu-Sâid Bahadır-Han (İran Mon- gol hükümdarı). 6, 23	
Ebu-Yûsuf Ya'kub-it-Türkî / Nû- rullah Ya'kub (Barbaros'un babası) 307, 309-311	
Ebu-Zekeriyyâ Yahyâ "Üçüncü" (Beni-Hafs hânedânından Tu- nus hükümdarı) 392	
Ebüzziyâ-Tevfik (Türk nâşiri) 204	
Ece Bey (Şehzâde Süleyman Paşa'- nın maiyyetlerinden). 27	
Ede-Bâli / Ede-Balı — Bk. : Şeyh Ede-Bâli/Ede Balı.	
Eftim — Bk. : Euthymius.	
Ekatherini Komnini / Kyra Kathe- rina (Trabzon imparatoru Dördüncü Yoannis'in kızı ve ve Uzun-Hasan'ın karısı) 292, 294, 295, 321	
Eleni (Bizans imparatoriçesi) 24	
Eleni (Sırp kraliçesi) 280, 281, 287	
Eleni (Trabzon imparatoru David Komninos'un karısı) 294-295	
Elisabeth Morinay (Hunyadi - Ja- nos = Yanko Hunyad'ın ana- sı gösterilen kadın) 207	

	Sayfa		Sayfa
El-Kaaım-bi-emr-İllah (Barbaros'un ağabeysi Oruc-Reis'in ünvanı)	309	besine iştirâk eden Fransız asilzâdelerinden)	105
El-Melik-ül-Eşref Seyfüddin (Mısır sultanı Kaytbay'ın ünvanı)	345, 363	Eugène IV (Papa)	208
El-Melik-ün-Nâsir — Bk.: Nâsir-üddin Muhammed		Euthymius/Eftim (Bulgar patriki)	109
El-Mütevekkil-al-Allâh "Birinci" Mısır Abbâsî halîfesi)	104, 107	Evrenos (Osmanlı menbâlarında "Barsuk/Bursuk" gibi isimlerle de anılan Bursa tekfurı: Bunu "Gazi-Evrenos Bey" le birleştiren bir rivayet varsa da doğru olmaması lâzımgelir).	12
El-Mütevekkil-al-Allâh Ebu-Omar Osmân (BenîHafs hânedânından Tunus hükümdarı)	392	Bk.: Bursa/Bursuk/Barsuk.	
Elvan Bey (Kapucu-başı)	180, 190	Evrenos Bey "Gazi —" (Evrenos-oğulları'nın ceddî) 27, 39, 40, 47, 56, 64, 77, 95, 108, 112, 156, 160, 163, 165	
Emine-Hatun (Birinci Mehmed'in haremi ve İkinci Murad'ın anası olan Dalgadırlı prensesi). 120, 147, 149, 177, 184, 222, 224			
Emîr-Ali (İmralı adası fâtihi)	8		
Emîr Ali-Çelebi (Emîr-Sultan'ın oğlu)	197		
Emîr Beg (Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan'ın veziri Bektaş-oğlu Emîr Bey)	322		
Emîr Hüseyin (Mâverâünnehir hanlarından, Timur-Leng'in kaynatası)	150		
Emîr-Özbek "Atabek" (Kölemen baş-kumandanı)	385, 388-391		
Emîr-Efendi "Buhârâlı" — Bk.: Emîr-Sultan			
Emîr-Sultan/Buhârâlı Emîr-Efendi (Meşhur mutasavvıf Şemsüddin Mehmet). 125, 188, 196, 197			
Emîr Süleyman — Bk.: Süleyman-Çelebi.			
Emîr-Şâh (Mevlânâ sülâlesinden)	41		
Er-Tana Bey (Orta-Anadolu hükümdarı Alâüddin Er-Dana Bey.	126		
"Devlet, millet ve âile isimleri" cedvelinde "Ertana-oğulları" maddesine bakınız.			
Ertuğrul Bey (Yıldırım Bâyezid'in oğullarından).	131		
Ertuğrul-Gazi (Süleymanşâh'ın oğlu ve Osman Gazi'nin babası) 1, 2, 85			
Es'ad Efendi (Kütüphâne sâhibi)	199		
Eu "Comte d' —" Niğbolu muhare-			
		F	
		Farac (Mısır Kölemen sultanı El-Melik-ün-Nâsir Nâsirüddin Farac). 119, 128, 142, 143, 151	
		Fatih (İstanbul Fatihi Sultan Mehmet — Bk.: Mehmet "İkinci —")	
		Fatma-Hatun (Yıldırım Bâyezid'in bâzan Fatma-Sultan şeklinde bahsedilen kızı) 133, 136, 148, 153	
		Fâzıl Bey — Bk.: Gazi Fâzıl Bey.	
		Feleküddin Dundar Bey (Hamîd-oğullarından)	65
		Fenârî — Bk.: Şemsüddin-i Fenârî.	
		Ferdinand I (Napoli kralı). 289, 300, 342, 345, 347	
		Ferdinand I (Aragon ve Sicilya kralı).	174
		Ferdinand V (Aragon ve Kastil kralı)	388
		Ferhad Bey (İkinci Bâyezid devri ümerâsından)	385-386
		Ferhad Bey/Paşa (Yavuz'un maiyetinden: Sonradan vezir olmuştur)	421
		Filântropinos (Bizans kumandanlarından: Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın ceddî)	266

	Sayfa		Sayfa
Filispoli (Osmanlı menbâlarına göre Filibe tekfuru)	39	341, 344-346, 354, 355, 357, 358, 361 - 368, 376 - 380, 402.	
Firuz Ağa (Fatih devri ümerâsından: Rumeli-Hisari'nın ilk kumandanı)	231	Gem / Gemes / Dschem / Dzim / Tschem / Zizim / Zizimi (Cem-Sultan'ın Garp dillerinde tahriife uğrıyan isminin muhtelif şekilleri)	400
Firuz Bey (Antalya sancak-beyi)	91, 193, 204	Gennadios Skholarios (İstanbul'un fethi üzerine Fatih'in tâyin ettiği ilk Rum - Ortodoks patriki: Asıl ismi Yeorgios Kurtesis'dir)	241, 250, 263, 264
Firuz Bey (Vidin fâtihî Hoca-Firuz Bey)	85, 96, 130, 132, 148, 155, 204	Georges Brankoviç — Bk.: Brankoviç.	
Firuz Bey (Silistre muhâfızı)	189	Georges Czernoviz / Çernoviç (Karadağ prensi)	401
Firuz Bey (İşkodra sancak-beyi)	401	Georges Kastriot (Arnavut sergerdesi İskender Bey'in dedesi)	78
Francesco Cybo (Papa Sekizinci Innocent'in oğlu)	390	Georges Kastriot (Arnavut sergerdesi İskender Bey'in Hristiyan ismi) — Bk.: İskender Bey.	
Francesco Gattilusio (Adalar denizinde bir dukalık kuran Ciniviz asilzâdesi)	277	Georges Thopia (Arnavutluk beylerinden) — Bk.: Thopia Georges —	
Francesco Priuli (Venedik cumhuriyetinin ilk Kıbrıs kumandanı)	387	Gronimo Novello (Venedik ordu kumandanı)	339
Franco Acciajuoli (Atina dukası)	111, 283, 284	Gevher-Han Sultan (Fatih'in kızı, Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan'ın gelini, Uzun-Hasan oğlu Uğurlu-Mehmet Bey'in karısı ve Akkoyunlu hükümdarı Sultan Ahmed'in anası)	353, 358
François / Francesco Gattilusio Midilli Ciniviz dukası)	57	Ghion Kastriot (Arnavut sergerdesi İskender Bey'in babası)	189, 219, 220
Frédéric (Napoli kralı)	406	Ghion/Jen Kastroit (Arnavut sergerdesi İskender Bey'in oğlu)	312
Fragose (Papalık donanma kumandanı, kardinal)	363	Gıyasüddin (Birinci Mehmed'in lâkabı).	170
Friedrich von Hohenzollern "Graf—" Niğbolu muharebesine iştirâk eden Alman asilzâdesi)	105	Gıyâsüddin Mehmet (Er-Tana oğullarından)	36
G		Gıyâsüddin Mes'ud "İkinci —" (Adolu Selçukîlerinden)	3, 4, 6
Gaffar-Şah (Uzun-Hasan'ın Venedik elçisi)	321	Giacomo Pignatelli (Napoli elçisi)	406
Gazi Abdurrahman — Bk.: Abdurrahman-Gazi.		Giovanni Dario (Venedik murahhası)	342
Gazi Fâzıl Bey (Şehzâde Süleyman Paşa'nın maiyyetinden)	27	Giovanni di Capistrano (İtalyan papaslarından)	279, 280
Gazi Hayrüddin Paşa (Barbaros'un ünvanı). Bk.: Barbaros Hayrüddin Hızır Paşa	311		
Gazi Timürtaş Paşa / Sarı-Timürtaş Paşa — Bk.: Timürtaş Paşa "Gazi —"			
Gedik-Ahmed Paşa (Vezir-i a'zam: Eski telâffuzıyla Gedük-Ahmed Paşa)	266, 293, 317-320, 322, 323, 325, 329, 331, 334, 337, 338,		

Sayfa	Sayfa
Giovanni Longo di Giustiniani (Fatihe karşı İstanbul müdâfâasına iştirâk eden Ciniviz kumandanı) 237, 253, 254	Hacı-Bey-Çelebi (Türkmen beylerinden) 146
Giustiniani — Bk.: Giovanni Logo di Giustiniani ve Marco Giustiniani.	Hacı-Giray (Kırım hanı) 334, 335
Gonzalvo de Cordova (İspanyol amirali) 409	Hacı-Hamze (Karaman-oğullarından) 408
Greguar / Grégoire (Sırp kralı Georges Brankoviç'in oğlu) 205, 281	Hacı-İlbey/İlbeyi (Evvelâ Karası ve sonra Osmanlı ümerâsından ve ilk Rumeli fâtihlerinden) 27, 39, 42
Grigorios Mammias (Son Bizans patriki) 241, 256, 257, 263	Hacı-İvaz Paşa (Birinci Mehmet ve ikinci Murad devirleri vüzerâsından, Bursa'daki Yeşil-Câmi mimârı) 171, 179, 182, 186
Guillaume de Villehardouin (Mora Fransız prensi) 77	Hacı-Mehmet (Akkoyunlu hükümdarı Uzun - Hasan'ın Venedik elçisi) 321
Guillaume de Munte "Frère —" (İzmir Şövalyelerinin reisi)	Hacı Paşa (Vezir-i-a'zam) 50
Gûrânî — Bk.: Molla-Gûrânî.	Hacı-Paşa (XV inci asır Osmanlı hekimlerinden) 161
Guy de la Trémouille (Niğbolu muharebesine iştirâk eden Fransız asilzâdelerinden) 105	Hacı-Şadgeldi (Amasya beyi) 96, 97, 99
Gülbahar-Hatun (İkinci Bâyezid'in anası?) 221, 223, 359	Hadım-Ali Paşa (Vezir-i-a'zam) 365, 387-389, 411, 412, 415, 416, 419, 420, 422
Gülçiçek-Hatun (Yıldırım Bâyezid'in anası) 33	Hadım-İsmail Bey (Kapdan-ı Deryâ) 330
Gün-doğdu Bey (Süleymanşâh'ın oğullarından ve Ertuğrul-Gazi'nin kardeşlerinden) 2	Hadım-Süleyman Paşa (Fatih devri ümerâsından) 331, 332, 335, 338, 340, 349, 383, 393
Gündüz Bey/Gündüz-Alp (Ertuğrul Bey'in oğullarından ve Osman-Gazi'nin kardeşlerinden) 1	Hadice-Begüm (Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan'ın kız-kardeşi) 412
	Hâfız Paşa (Vezir-i-a'zam) 200
	Hafsa-Hatun (Kanunî Sultan Süleyman'ın anası: İsminin "Ayşe-Hatun olduğu hakkın-da da bir rivayet vardır) 400
	Hairadin / Haradin / Cheredin / Airadin / Hariadan / Tehereddine / Hariaden/Ariodant/Ariadeno / Cairodino / Hariadenus (Barbaros'un "Hayrüddin" ünvanının Avrupa dillerinde aldığı muhtelif şekiller) 310
Hâce-Ali (Şâh-İsmail'in dedelerinden) 413	Bk.: Barbaros Hayrüddin Hızır Paşa.
Hacı-Bayram (Anadolu Türklüğünün mânevî ve ruhânî muhâfızı sayılan büyük Türk velisi: Asıl ismi "Nu'man" dır) 195, 196, 229, 286	Halid-ibnü-Zeyd — Bk.: Ebu-Feyyûbi-Ensârî.
Hacı-Bektaş (Büyük Türk velisi) 41	Halil Bey (Karamanoğullarından) 304
Hacı-Bey "Aydın Bey oğlu —" (Otluk-beli muharebesinde Uzun-Hasan ordusuna esir olan Osmanlı ümerâsından) 325	

H

	Sayfa		Sayfa
Halil Bey (Orhan-Gazi'nin oğlu)	25, 29, 31, 33, 83	Muradın lalası)	177, 178, 192, 211, 213, 293
Halil Bey (Ramazan-oğullarından)	385	Hamze Bey "Yahşi-Bey-zâde — "	
Halil Paşa "Birinci—" "Çandarlılar- dan) Bk.: Çandarlı-Hayrüd- din Kara-Halil Paşa.		İkinci Bâyezid devrinde Dev- şirmelerin idâm ettirdikleri ikinci vezir Kara-Mustafa Paşa'nın babası)	357, 359, 364, 365, 366
Halil Paşa "Osmançıklı İmam- zâde—" (Vezir-i-a'zam)	50	Hamzevi (Meşhur şâir Ahmedî'nin kardeşi, "Hamze-nâme" mü- ellifi)	161
Halil Paşa "İkinci" (Çandarlılar- dan) — Bk.: Çandarlı Halil Paşa.		Hasan — Bk.: Ulubadlı - Hasan.	
Halil Paşa (İkinci Bâyezid dev- rinde Rumeli beylerbeyi)	388	Hasan Ağa "Kara-Sübaşı — " "İz- mir-oğlu Cüneyd Bey'in kar- deşi ve Yıldırım Bâyezid'in İzmir muhâfızı: Aydın-oğul- larından olmak ihtimali var- dır).	89, 152
Halil Yahşi Bey (İkinci Murad dev- ri ümerâsından)	191, 192	Hasan Ağa "Segban-başı/Yaya-ba- şı—" (Yıldırım Bâyezid ve fetret devirleri ümerâsın- dan)	136, 160
Halime-Hatun — Bk.: Hatice/Ha- dice-Hatun.		Hasan Ağa (Fatih devrinde Yeniğeri- ağası)	279
Hamdî (İstanbul fethinin mânevî kahramanı Ak-Şemseddin'in küçük oğlu olan "Yûsuf ve Züleyhâ" şâiri Hamdullah- Çelebi'nin şiir mahlası)	414	Hasan-Alp (Ertuğrul ve Osman Ga- zilerin gazâ yoldaşlarından)	2
Bk.: Hamdullah Hamdî-Çelebi.		Hasan Bey (İkinci Murad'ın oğlu)	227
Hamdullah — Bk.: Şeyh Hamdullah.		Hasan Bey (İkinci Murad devrinde Arnavutluk'da "Kroya =Ak- çahisar" muhâfızı)	220
Hamdullah Hamdî-Çelebi (Yûsuf ve Züleyhâ şâiri: Asıl ismi "Ahmed Hamdullah-Çelebi" dir; şiirde "Hamdî" mahlası- nı kullandığı için "Hamdul- lah-Hamdî" ismiyle de anı- lır).	286, 414	Hasan Bey (Taşan-oğullarından)	115
Hamîd Bey (Osman-Gazi'nin oğul- larından)	19	Hasan Bey "Melik-Ahmed-oğlu—" Şarkî-Karahisar beyi)	178
Hâmid-i Aksarâyî (Hacı-Bayram'ın mürşidi)	195	Hasan-Çelebi (İsfendiyar-oğulların- dan İsmail Bey'in oğlu, Bolu sancak-beyi)	291
Hamze (Arnavut İskender Bey'in yeğeni)	220, 281	Hasan Dulgadir Bey (Dulgadir-oğul- larının cediti)	120
Hamze Bey (İzmir-oğlu)	191	Hasan-ı Dirâz / Hasan-ı Tavîl (U- zun-Hasan isminin mustalah şekilleri)	327
Hamze Bey "Firuz-Bey-zâde — "		Bk.: Uzun-Hasan.	
Fatih devrinde Antalya san- cak-beyi)	193, 304	Hasan Paşa (Barbaros'un oğlu)	310
Hamze Bey/Paşa (Fatih devrinde Kapdan-ı Deryâ). 243, 253, 254, 272, 277, 278, 330		Hasan Paşa (İkinci Bâyezid devri ümerâsından ve Yavuz'a karşı şehzâde Ahmed taraftarı)	422
Hamze Bey (Fatih devrinde Vidin muhâfızı)	298		
Hamze Bey "Şarabdar —" (İkinci			

	Sayfa	Sayfa
Hâs-Murad Paşa (Fatih devrinde Rumeli beylerbeyi)	325	ca-Mehmet Paşa'nın babası) 50, 195
Hâs-Yunus Bey / Paşa (Kapdan-ı Deryâ).	243, 277, 278, 331	Hızır-Şâh Bey (Saruhan beyi) 88, 122, 137, 138, 152, 153
Hatice / Hadice-Hatun (Çandarlıoğulları hânedanından, İkinci Murad'ın karısı: Fatih'in anası olduğu hakkında bir rivayet bulunan bu prensesin ismi "Halime" şeklinde de gösterilir)	190, 201	Hoca-Firuz Bey (Vidin fâtihî) — Bk. : Firuz Bey.
Hayrüddin (Bâyezid câmiî minârı)	411	Hoca-Nizâmüddin Mehmet Paşa — Bk. : Koca-Nizâmüddin Mehmet Paşa.
Hayrüddin-Reis (Barbaros'un lâkablarından — Bk.: Barbaros Hayrüddin Hızır Paşa ve Hairadin.		Hocendî / Hocantı-oğlu (Karaman-oğlu Kasım Bey'in veziri) 382
Hayrüddin Paşa "Çandarlı—" (Vezir-i a'zam) — Bk.: Çandarlı-Hayrüddin Kara-Halil Paşa.		Holofira — Bk. : Nîlîfer-Hatun.
Hazret-i Meryem (İsâ-Peygamberin anası) 188, 251		Hondi-Hatun (Yıldırım Bâyezid'in kızı) 197
Heleni / Eleni (Kantakuzinos âilesinden, Salona düşesi) 111		Hoskadem (Mısır Kölemen sultanı) 318
Henri de Bar (Niğbolu muharebesine iştirâk eden Fransız asilzâdelelerinden) 105		Hunyadi Janos —Bk.: Yanko Hunyad.
Heraklios (Bizans imparatoru) 245		Hurrem Bey (Fatih devrinde Rumeli beylerinden, "Tajce = Yayça" muhâfızı) 304
Hersek-oğlu / Hersek-zâde — Bk.: Ahmed Paşa.		Husrev "Molla—" (Şeyh-ül-İslâm) 212, 217, 238, 250, 269
Hızır / Hızır-Reis (Barbaros'un ismi) — Bk.: Barbaros Hayrüddin Hızır Paşa.		Husrev (Eski İran hükümdarlarından : Dîvan edebiyatında "muhteşem padişah" mânâsına kullanılır) 376
Hızır Bey (İsfendiyar - oğullarından) 178		Hümâ-Hatun (Fatih'in anası) 201, 202, 212
Hızır Bey "Celâl-zâde —" (İlk İstanbul kadısı ve ve "Tazar-rûât" sâhibi Sinan Paşa'nın ilmi ve adâletiyle meşhur babası Hızır-Bey-Çelebi) 204, 268, 269		
Hızır Bey (Germiyan-oğullarından İkinci Ya'kub Bey'in kardeşi) 194		
Hızır Bey (Fatih devri ümerâsından) 204, 386		
Hızır-Bey-Çelebi — Bk. : Hızır Bey "Celâl-zâde —"		
Hızır-dânîsmend (Vezir-i-a'zam Ko-		

	Sayfa		Sayfa
İbrahim Paşa “Çandarlı —” (Vezir-i-a'zam) bk.: Çandarlı-İbrahim Paşa “İkinci”		İshak Bey (Karaman-oğullarından)	303, 304, 306, 330
İlyas (Barbaros'un küçük kardeşi)	310	İshak Bey “Firuz-Bey-oğlu —” (İkinci Murad ve Fatih devri ümerâsından)	204, 205, 211, 316
	311, 316	İshak-Davud Paşa (Fatih devri ümerâsından: Belki yukarıki İshak Bey'dir).	281
İlyas (Fatih camii mimarlarından)	316	İshak Paşa (Veziri-a'zam)	213, 229, 230, 253, 266, 313, 315, 318, 323, 337, 354, 357, 358, 361, 362, 364, 366, 376-380, 401, 402
İlyas Bey (Germiyan-oğullarından İkinci Ya'kub Bey'in kardeşi)	194	İsidore (Kardinal)	240, 263
İlyas Bey “Birinci—” “Menteşe-oğullarından Muzafferüddin İlyas Bey)	122, 137, 192, 229	İsidore (Ayasofya mimarlarından)	259
İlyas Bey “İkinci—” (Menteşe-oğullarından)	229	İskender Bey / Skanderbeg / Skanderbega / George Kastrioti İsyan hareketleriyle meşhur Arnavut sergerdesi).	78, 173, 189, 190, 219-223, 275, 276, 281, 289, 300, 301, 303, 305, 311, 312, 320, 338-341
İlyas Bey “Şarabdar —” (Birinci (Birinci Mehmed'in oğullarından şehzâde Küçük-Mustafa'nın lalası)	188, 189	İskender Bey “Mihal-oğlu—” (Fatih devri ümerâsından)	343, 391, 392
İmirze — Bk.: Mirzâ.		İskender-Çelebi “Karaca-bey-oğlu—” İkinci Bâyezid devri ümerâsından)	389
İmperialis (Galata “Podestat” sının İstanbul müdâfaasına iştirâk eden torunu)	262	İskender Paşa (Bosna beylerbeyi)	405, 407, 410
İnce-Balaban Bey (Sofya fâtih) — Bk.: Balaban Bey.		İsmail Bey “İsfendiyar-oğlu—” Candar-oğulları ismiyle de anılan sülâlenin son müstakil hükümdarı)	234, 248, 291, 292, 296
İnnocent VIII (Papa)	389, 390	İsmail Bey “Hadım—” Bk.: Hadım-İsmail Bey	
İosafa / Giosafa Barbaro (Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan nezdinde Venedik elçisi)	320, 321	İvan III “Vasilyeviç” (Büyük-İvan ismiyle de anılan Moskova prensi yahut büyük-dukası)	333, 394
İrina Dragaş / Dragasis (Son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos'un anası)	228, 240	İvaniç (Sırp prensi).	63
İrini (Bizans imparatoriçesi)	24	İvaz Paşa — Bk.: Hacı-İvaz Paşa	
İrini (Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos'un Orhan oğlu Halil Bey'e varan kızı)	31	İyâs “Molla—” (Cem-Sultan'ın İkinci Bâyezid'e gönderdiği elçi)	361
İsâ Bey (Aydın-oğullarından)	88, 122	İzzüddin Mes'ûd-ı Şîrâzî (Timur-Leng'in hususî hekimlerinden)	140
İsâ Bey (Evrenos-oğullarından)	189, 190, 209, 275, 302, 343, 410		
İsâ Bey (Karaman-oğullarından)	194		
İsâ-Çelebi (Yıldırım Bâyezid'in oğullarından)	91, 131, 134, 136, 143, 144, 146, 147, 149, 150, 152 - 154, 182		
İsfendiyar Bey (Candar-oğullarından)	97, 99, 137, 150, 156, 158, 176 - 180, 190, 194, 201, 232		
İshak (Barbaros'un ağabeyi)	310, 311		

	Sayfa		Sayfa
J		Karabıyık-oğlu Hasan (Teke'de isyan çıkaran ve "Şah-kulu" lakabı Osmanlı menbâlarında "Şeytan-kulu" şekline sokulan Safavî halîfesi) 418, 422	
Jecques (Kıbrıs kralı) 387		Kara-bulut (Yavuz Sultan Selim'in hayatını kurtaran meşhur at) 421	
Jecques de Milly (Rodos Şövalyeleri Üstâd-ı-az'zamı) 276		Karaca-Ahmed "Zeynüddin—" Dul-gadır beyliği müessisi) 120	
Jacques de Sassenage "Baron —" Cem-Sultan'ın Fransadaki sevgilisi Madmazel "Philip-pine-Hélène de Sassenage"ın babası) 375		Karaca-Balaban-Çavuş (Osman-Gazi'ye gönderilmiş olduğundan bahsedilen Selçukî elçisi) 4	
Jean-Albert (Lehistan kralı) 402, 404		Karaca Paşa (İkinci Murad'ın eniş-tesi olan Anadolu beylerbeyi) 215, 361	
Jean de Vienne "Amiral—" (Niğbolu muharebesine iştirâk eden Fransız asilzâdelerinden) 105		Karaca Paşa — "Dayı—" (Fatih devrinde Rumeli beylerbeyi) 235, 236, 253, 279	
Jean II "le Bon" (Fransa kralı) 105		Kara-Devletsâh Bey (Anadolu Türkmen beylerinden) 145	
Jean-sans-Peur / Korkusuz- Jan Fransa kralı İkinci Jean'ın Niğbolu muharebesindeki Fransız ordusuna kumanda eden torunu, Nevers kontu) 105, 106, 118		Karagöz-Mehmet Paşa (Karaman beylerbeyi) 385, 386, 389	
Justinien (Şarkî-Roma İmparatoru 174, 259)		Karagöz Paşa / Çeşm-i-siyâh Paşa (Anadolu beylerbeyi) 418, 419	
K		Kara-Halil Paşa "Çandarlı—" (Ve-zir-i-a'zam) Bk.: Çandarlı-Hayrüddin Kara-Halil Paşa.	
Kadı-Bürhânüddin Ahmed (Sivas hükümdarı) 86, 92, 96-99, 112, 114, 116, 117, 125, 141, 142, 146, 292		Kara-Hasan (Sapienza zaferi kahramanlarından, Burak-Reis'in bindiği geminin şanlı suvârisi) 406	
Kadı- İsrâîl (Simavna kadısı) 161		Kara-Hasan-oğlu (Şehzâde Süleyman Paşa'nın maiyyetinden) 27	
Kadı-Mahmud (Akkoyunlu ulemâsı) 327		Karaman (Karaman-oğullarından) 303, 304	
Kalem Bey (Danışmend-oğullarından, Karası Bey'in babası) 22		Karamânî-Mehmet-Çelebi (Nişancı)— Bk.: Karamânî/Tevkîî-Mehmet Paşa.	
Kalo-Yuannis / Kalo-Yani (Bizans prenslerinden; Osmanlı menbâlarında "Kalayon" ve Kal-yon" şekillerinde bahsedilir) 23		Karamânî / Tevkîî-Mehmet Paşa (Vezir-i-a'zam). 317, 337, 338, 342, 344, 349, 352, 354, 356-359, 364, 366, 376, 380	
Kalo-Yani (Trabzon İmparatoru Dördüncü Yoannis Komninos) 227, 292, 294		Kara-Mustafa Paşa "Hamze-Bey-oğlu—" (İkinci Bâyezid devrinde Devşirmelerin idâm ettirdikleri ikinci vezir 357-359, 364-366, 379, 380	
Kansu-Gavri/Gori (Mısır Kölemen sultanı) 416			
Kantakuzinos — Bk.: Yoannis VI "Kantakuzinos ve Matheos Kantakuzinos.			
Kanunî (Birinci Süleyman) 38, 101, 234, 274, 276, 310, 311, 344, 349, 352, 354, 359, 393, 400, 415, 417.			
Kara-Ali Bey (Aygut-Alp oğlu) 8, 10, 20, 23, 59, 92, 149			

	Sayfa		Sayfa
Kara-Mürsel Bey (Osman-Gazi devri ümerâsından) 2, 11, 20		Kaytbay (Mısır Kölemen sultanı El-Melik - ül - Eşref Seyfüddin Kaytbay) 322, 345, 363, 364, 367, 368, 384, 386, 392	
Kara-Rüstem "Karamanlı—" (İlk Osmanlı ulemâsından) 40, 41		Kazancı-Doğan Bey (Fatih devrinde Yeniçeri-ağası) 230	
Karası Bey (Danışmend-oğullarından Kalem Bey'in oğlu ve kendi adını taşıyan beyliğin müessesisi) 22		Kazıklı-Voyvoda — Bk.: Wlad IV.	
Kara-Sübaşı Hasan Ağa — Bk.: Hasan Ağa "Kara-Sübaşı—" 2		Keklik-Mustafa / Leylek - Mustafa	
Kara-Tekin / Kara-Tegin (Ertuğrul ve Osman Gazilerin gazâ yoldaşlarından).		Kemal-Reis (Osmanlı kapdanlarından) 388, 404, 405	
Kara-Timurtaş Paşa — Bk.: Timurtaş Paşa "Kara".		Kemâlüddin Hüseyin Bey (Hamîd-oğullarından) 64, 65, 71, 91, 172	
Kara-Yoluk / Kara-Yölük / Kara-Yülük / Kara Yuluk / Kara-Yölek — Bk.: Bahâüddin Kara-Osman.		Kestelli — Bk.: Muslihüddin-i-Kastalânî.	
Kara-Yusuf (Karakoyunlu hükümdarı) 122, 126-128, 143, 151, 178		Kılıc-Arslan (Tâcüddin-oğullarından) 115	
Karışdıran-Süleyman Bey — Bk.: Süleyman Bey "Karışdıran—".		Kılıc-Arslan Bey (Alâiyye beyi) 317	
Kasım Bey (Orhan-Gazi'nin oğullarından) 25, 33		Kızıl-Ahmed Bey (İsfendiyar-oğullarından) 291, 292, 296, 322	
Kasım Bey (İsfendiyar-oğullarından) 176-178, 190, 232, 248		Kinis (Tımsıvar kontu) 344, 393, 394	
Kasım Bey (Karaman-oğullarından) 114		Kirişci "Güresci?" (Çelebi Sultan Mehmed'in lâkabı) 163	
Kasım Bey (Karaman-oğullarından) 303, 304, 306, 313, 322, 323, 328, 329, 365, 367-371, 373, 379, 382, 384, 387		Koca-Hızır (İkinci Murad'ın Varna zaferinde Macar kralı Lâdislas'ın kafasını kesen asker) 215	
Kasım-Çelebi (Yıldırım Bâyezid'in oğullarından) 131, 133, 135, 136, 148, 153		Koca-Mahmud Ağa (Birinci Murad devrinde Bursa Kadısı) 64	
Kasım-Çelebi (Yıldırım-Bâyezid'in torunu ve Süleyman-Çelebi'nin oğlu) 228, 229		Koca-Mustafa Paşa (Vezir-i-a'zam) 397, 398, 405, 411, 422	
Kasım Paşa (İkinci Murad devrinde Rumeli beylerbeyi) 209		Koca-Nizâmüddin Mehmet Paşa "Amasyalı Hızır-dânişmend oğlu—" Vezir-i-a'zam) 50, 195	
Kastalânî — Bk.: Muslihüddin-i-Kastalânî.		Konstantin / Constantin I (Roma İmparatoru Büyük-Konstantin) 18, 256	
Kastrioti (Arnavut sergerdesi Georges Kastrioti) — Bk.: İskender Bey.		Konstantinos Dragasis / Dragaş (Son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantin). 218, 219, 227, 228, 230, 231, 234, 239, 240, 247-249, 252, 254, 259, 261, 263, 272, 273, 282, 286, 288, 331, 396	
Katherina — Bk.: Ekatherini Komnini.		Konur-Alp (Ertuğrul ve Osman Gazilerin gazâ yoldaşlarından) 2, 10, 12, 15, 16	
Kayserili-Dâvûd / Dâvûd-i-Kaysarî (İlk Osmanlı müderrisi) 20		Korkud (Oğuz destanındaki Türk velisi Korkud-Ata) 225	

	Sayfa
Korkud (ikinci Bâyezid'in oğlu Ebu-l-Hayr Mehmet Korkud) 358, 409, 414-418, 420, 423, 424	
Kossariç-oğulları — Bk.: Vlâdislâs ve Vlâdiko "Kossariç-oğlu—"	
Konstantin (Köstendil Bulgar prensi) 52, 53, 78	
Konstantinos Paleoloğos (Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos'un oğullarından) 197	
Koyunluca-Ahmed (Büyük Türk velisi Hacı-Bayram'ın babası) 195	
Körge (Timur-Leng'in lâkabı: Mongolcada "dâmad" mânâsına gelir). — Bk.: Timur-Leng. 150	
Kör-Şahmelik (Musâ-Çelebi'nin veziri) 165	
Köse-Mihal (Mihal-oğulları'nın cediti Abdullah Mihal: İhtidâsından evvelki ismi "Mihail Koses / Michel Koczé" şekillerinde gösterilir; "Köse Mihal" ile "Mihal-Gazi"nin aynı şahsiyet olup olmadığı ihtilâflıdır) 5, 8, 9, 12	
Kötürüm-Bâyezid (Candar-oğullarından) 97	
Krali-Marko — Bk.: Marko Kraliyeviç.	
Kula-Şahin Paşa (ikinci Murad ve Fatih devirleri ümerâsından, Rumeli beylerbeyi ve sonra vezir) 208, 267	
Kurt-Hasan Bey (İzmir-oğlu) 191	
Kutbüddin (Şehzâde İsâ-Çelebi'nin Timur-Leng'e gönderdiği elçi) 143	
Küçük-Ahmed (ikinci Murad'ın oğullarından) 227	
Küçük-Davud Paşa / Dâvud Pâşây-ı Sâni (Kapdan-ı Deryâ) 405	
Küçük-Mustafa (Karaman-oğullarından) 304	
Küçük-Mustafa (Birinci Mehmed'in oğullarından) 182, 188, 189	

L

Ladislas / Vladislav / Wladislav IV

	Sayfa
(ikinci Murad'ın Varina zafesinde maktul düşen Lehistan ve Macaristan kralı). 206, 207, 208, 210, 215	
Ladislas V (Macaristan kralı ve Almanya imparatoru ikinci Albert'in oğlu, Macar kralı) 206, 207, 221, 249	
Ladislas VI (Macar kralı) 404, 411	
Lala-Şahin Bey / Paşa (Rivayete nazaran hânedandan olmıyan ilk Rumeli beylerbeyi) 38-43, 47, 50, 52, 55, 56, 59	
Layko (Ulah prenslerinden) 42	
Layoş I / Büyük Layoş / Büyük Louis / Louis I d'Anjou (Macar kralı). 42, 46, 98	
Lâzar (Sırp kralı, Brankoviç-oğlu—) 205, 280, 281, 287	
Lâzar Grebliyanoviç / Las - oğlu / Laz-oğlu (Sırp kralı: Osmanlı menbâlarında bunun muharref isminden dolayı Sırp milletine "Laz" ismi de verilir!) 54, 58, 71, 75, 76, 78 - 80, 85, 87, 100, 108, 140	
Lazkovitz (Transylvania=Erdel voyvodası) 106	
Leonardo (Aya - Mavri, Zanta ve Kefalonya adalarının Venedikli dukası) 345, 377	
Leonardo Bettini (Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan nezdinde Venedik elçisi) 320	
Leys Bey (Menteşe-oğullarından: Osmanlı menbâlarında bu prence umumiyetle "Üveys" ismi verilir). 192, 193, 229	
Loredano (Venedik kapdanlarından) 405, 406	
Louis I d'Anjou — Bk.: Layoş I.	
L. Quirini (Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan nezdinde Venedik elçisi) 320	
Ludovico (Kardinal) 282	
Luigi Loredano (Venedik amirali) 303	
Lukas Notaras (Son Bizans Başvekili) 241, 250, 263, 265	

	Sayfa		Sayfa
Lûtfi Bey (Alâiyye beyi —) Bk.: Abdüllâtîf Bey.		92-95, 97, 102-104, 109-110, 112, 119, 121-124, 135, 142, 144, 145, 147, 153, 164, 166, 170, 173, 174, 176, 181, 182, 184, 185, 187, 188, 197, 218, 233, 240	
Lûtfi Bey (Fatih'in Venedik'e gön- derdiği elçi)	343		
M			
Mahmud (İkinci Bâyezid'in oğulla- rından)	414	Mara (İkinci Murad'ın karısı olan Sırp Prensesi)	200, 203, 227, 280, 281
Mahmut Ağa (Fatih devrinde Azeb- Ağası)	326	Marche "Comte de la —" (Niğbolu muharebesine iştirâk eden Fransız âsilzâdelerinden)	105
Mahmut Bey (Birinci Mehmed'in oğullarından)	182, 184	Marce Giustiniani (Venedik cumhu- riyetinin Bozcaada kumandanı)	62
Mahmud Bey "Turgut-oğlu—" (Ana tarafından Karaman hânedâ- nına mensup olan İçel beyi)	382, 387, 409	Maria (Bizans prenseslerinden)	277
Mahmut-Çelebi (İkinci Murad'ın e- niştesi ve Vezir-i-a'zam Çan- darlı Halil Paşa'nın kardeşi ve bir rivayete göre de oğlu)	190, 209, 210	Marika (Bizans prenseslerinden) — Bk.: Belâkonya.	
Mahmud-Çelebi (Tâcüddin-oğulların- dan)	115	Marko Kraliyeviç / Krali - Marko Balkan İslâvlarının efsânevî kahramanlarından)	78
Mahmut-Han "Sultan—" (Çingiz hânedânından)	131, 151	Matheos Kantakuzinos (Bizans im- paratoru)	30, 77, 90
Mahmud Paşa / Mahmud Pâşây-ı Velî (Vezir-i-a'zam)	204, 239, 266, 267, 278, 281-283, 287, 290, 291, 299, 302-304, 306, 314, 323, 325-331, 337, 354, 366	Mathias Korvin (Hunyadi - Janos= Yanko Hunyad'ın oğlu olan Macar kralı)	207, 298, 300, 303, 304, 320, 336, 342, 382, 393
Mahomet I (Birinci Mehmed'in Ar- rupalılara muharref ismi)	168	Maximillian I (Almanya imparatoru)	393, 396, 398
Mahomet II le Conquérant (Fatih'in muharref ismi)	226, 235	Megal - Malistori / Megal - Mastori (Rodos Şövalyeleri Üstâd-ıa'- zamına Osmanlı menbâlarında verilen ünvan: Yunancanın "Megâlo - Maistor / Meğas - Mastoris" şekillerinden mu- harref)	370, 374
Mal-Hatun / Malhun - Hatun / Bâ- lâ - Hatun / Râbia - Hatun Osman - Gazi'nin haremî ve Şeyh Edebali'nin yahut Ömer bey isminde birinin kızı)	13	Mehmed (İkinci Bâyezid'in oğulla- rından)	414
Malkoç-Mustafa Bey (Yıldırım Bâ- yezid devrinde Sivas muhâfızı)	125	Mehmet "Birinci—" (Osmanlı padi- şahı Çelebi Sultan Mehmet)	16, 50, 51, 64, 70, 84, 85, 99, 104, 120, 130- 132, 134-136, 143, 145-147, 149-157, 161-185, 190, 192, 195, 197, 198, 202, 215, 222, 224, 225, 297, 303, 361
Malkoç-oğlu — Bk.: Bali/Balı Bey.		Mehmet "İkinci—" (Osmanlı padiş- ahı Fatih Sultan Mehmet)	16, 35, 38, 50, 74, 78, 83, 98, 111, 124, 147, 149, 177, 187, 188, 190, 197, 199, 200-202, 207, 211, 212, 214-222, 224, 226-233, 236-238, 240, 241,
Mammas — Bk.: Grigorios Mammas.			
Manuil Kantakuzinos (Mora despotu)	77		
Manuil II Paleoloğos (Bizans im- paratoru)	56, 57, 61, 62, 87-89,		

	Sayfa
243, 245-253, 255-306, 308, 311-318, 320-338, 340-357, 359-366, 371, 372, 374-380, 383-384, 390, 393, 394, 399-403, 406, 410, 422, 424.	
Mehmet Bey "Firuz Bey oğlu—" (Fatih devri ümerâsından)	274
Mehmet Bey "Hızır Bey oğlu —" (İkinci Bâyezid devri ümerâsından)	386
Mehmet Bey (Karaman-oğullarından)	112-115, 133, 137
Mehmet Bey (Karaman-oğullarından)	135
154, 155, 156, 171-173, 193, 194	
Mehmet Bey (Dulgadır-oğullarından) — Bk.: Nâsirüddin Mehmet Bey.	
Mehmet Bey (Menteşe-oğullarından)	89, 97
Mehmet Bey (Mihal-oğullarından)	159, 160, 170, 186
Mehmet Bey "Trabzonlu —" (Cem-Sultan'a tarafdar olan Ankara sancak-beyi)	368, 369
Mehmet-Çelebi (Er-Tana oğlu)	116
Mehmet Paşa "Karamânî —" (Vezir-i- a'zam) Bk.: Karamânî/ Tevkîf-Mehmet Paşa.	
Mehmet Paşa "Rum—" Bk.: Rum-Mehmet Paşa.	
Mehmet-Şâh (İkinci Bâyezid'in torunu ve şehzâde Şehensâh'ın oğlu).	408, 420, 422
Melik Bey (Osman-Gazi'nin oğullarından)	19
Melik-Ahmed (Şarkî-Karahisar beyi Hasan Bey'in babası)	178
Mengli/Benli-Giray (Kırım hanı)	335, 383, 394, 400, 417
Meryem-Ana — Bk.: Hazret-i-Meryem.	
Mesih Ahmed Paşa (Vezir-i-a'zam)	348, 349, 407, 408, 410, 430
Mesleme (Emevîlerden)	239
Mes'ud — Bk.: Gıyâsüddin Mes'ud "İkinci—".	
Mevlânâ Celâlüddin-i Rûmî (Mevlevîliğin büyük pîri)	41, 337

	Sayfa
Mezid Bey (İkinci Murad'ın Baş-E-mîr-âhuru)	207
Mezid Bey (Sivas beyi)	145, 146, 207
Michel Koeze — Bk.: Köse Mihal.	
Mihail/Michel (Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos'un oğlu ve saltanat şeriki)	45
Mihail Abogoviç (Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın bir aralık Sırbistan despotluğuna seçilen kardeşi)	281
Mihail Kosses — Bk.: Köse-Mihal.	
Mihail Paleologos VIII (Bizans imparatoru)	77, 261
Mihail Plechthéef / Plesttschejeff (Türkiye'ye gelen ilk Rus elçisi)	400, 404
Mihal-Gazi — Bk.: Köse Mihal.	
Milos Kapiloviç/ Kobiloviç/Kobilic/ Obilic / Obraviç (Birinci Murad'ı öldüren Sırp fedâisi: Osmanlı menbâlarında Bilis Kübile, Milos Kobile, Vilos Kobile, Milos Nikola ve Milos Kobliş tahriflerine tesadüf edilir).	80
Minnet Bey (Çelebi Sultan Mehmed'in emriyle Anadolu'dan Rumeli'ye nakledilip Filibe eivarında "Tatar-Pazareği"ni kuran Tatarların reisi)	178
Mintaş (Kölemenlerin Malatya valisi)	121
Mîr-Ali — Bk.: Nûr-i-Ali.	
Mirçe / Mircea (Ulah prensi).	78, 95, 96, 106, 108, 156, 158, 160, 175, 179, 180, 181
Mirzâ / İmirze Bey (Karaman-oğullarından)	408
Mocenigo "Amiral—" (Niğbolu muharebesinde Tuna'nın ağzına kadar gelen Venedik donanmasının kumandanı)	106
Mocenigo "Pietro—" (Venedik amirali)	321, 327, 328
Molla-Arab — Bk.: Zeynüddin Ali.	

Sayfa	Sayfa
Molla Gürânî (Fatih'in hocası Şemsüddin Ahmed-ibni-İsmâîl) 238, 250, 253	Koyunhisar muharebesinde mağlûb olan Hassa-kumandanı) 6
Molla-Husrev — Bk.: Husrev "Molla — "	Musannifek — Bk.: Bastâmî
Muâviye (İlk Emevî halifesi) 239	Muslihüddin (Rumeli-hisarının mîmârı, İstanbul fethinde kullanılan büyük topları döktüren Türk mühendislerinden) 231 - 235
Muhammed-i-Evvel (Osmanlı padişahı Birinci Mehmet) 168	Muslihüddin-i Kastalânî "Kestelli—" Anadolu ve Rumeli müşterek Kadir askerlerinin sonuncusu) 349
Muhammed-i-Sâni (İkinci Mehmet, Fatih) 212, 226	Mustafa — Bk.: Küçük-Mustafa.
Muhammed / Mahmud - Şâh-ı-Sânî (Hindistan'da Behmenîyye sülâlesinden Dekkan hükümdarı) 384	Mustafa "Üçüncü—" (Osmanlı padişahı) 316
Murad (Cem-Sultan'ın oğlu) 362	Mustafa Bey (Teke-oğullarından) 91
Murad (Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Venedik elçisi) 321	Mustafa Bey (Aydın-oğullarından) 191
Murad Bey (Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan'ın elglikle Fatih nezdine gelen yeğeni) 293	Mustafa Bey (Karaman-oğullarından son hükümdar: Osmanlı menbâlarında haksız olarak "Düzmece" denilir). 408, 409
Murad "Birinci —" (Hudâvendigâr ve Gazi-Hünkâr ünvanlarıyla anılan Osmanlı padişahı) 5, 10, 15, 17, 25, 26, 30, 32-53, 55-59, 61-66, 68-74, 76-81, 83-87, 90-92, 100, 103, 104, 108, 112, 114, 115, 138, 155, 158, 169, 172, 187, 228, 270, 289, 355, 363, 384, 395	Mustafa Bey "Karaca-Ahmed Ağa oğlu —" (Preveze sancak-beyi) 407
Murad "ikinci—" (Osmanlı padişahı, Fatih'in babası). 9, 40, 57, 67, 78, 81, 95, 101, 131, 135, 147, 149, 177, 178, 180-185, 187-191, 193-223, 225, 227, 228, 231, 232, 240, 253, 265, 273, 274, 279, 280, 281, 287-289, 297, 301, 306, 311, 326, 340, 361, 393	Mustafa Bey / Paşa "Dâmâd —" ikinci Bâyezid ve Yavuz devirleri ümerâsından, Bosna beylerbeyi İskender Paşa'nın oğlu) 410
Murad "Üçüncü—" (Osmanlı padişahı) 265, 344	Mustafa-Çelebi (Yıldırım Bâyezid'in haksız olarak "Düzmece" denilen oğlu). 131, 135, 180, 181, 184-187, 191, 255, 362
Musâ-Çelebi (Yıldırım Bâyezid'in oğullarından) 131, 134-136, 143, 144, 146, 147, 149, 153, 156-166, 168-171, 177, 178, 180-185, 187-191, 193-223, 240, 359, 370	Bk.: Düzmece-Mustafa.
Musâ Bey (Aydın-oğullarından) 137-152	Mustafa-Çelebi (Fatih'in oğullarından) 306, 313, 317, 322, 325, 326, 329-331, 353, 400, 406
Musâ Bey (ikinci Bâyezid devri ümerâsından) 385, 386	Mustafa Paşa — (Fatih devrinde Anadolu beylerbeyi) 340
Musalon (Bizans imparatoru İkinci Andronikos Paleologos'un	Mustafa Paşa (Vezir-i-a'zam)—Bk.: Koca-Mustafa Paşa.
	Mustafa Paşa "Kara —" — Bk.: Kara-Mustafa Paşa.
	Mutahharten Bey / Taharten Bey (Erzincan beyi) 126-129, 137, 138
	Muzafferüddin İlyas Bey — Bk.: İlyas Bey "Birinci —".
	Müeyyed — Bk.: Şeyh Müeyyed.

Mükerrem-Hatun / Mükrim-Hatun	Sayfa
“Sitti —” (Dulgadır prenses- lerinden, Fatih’in haremî ve ikinci Bâyezid’in anası).	221-223, 318, 340, 346, 350, 359
Mürüvvet Bey (Kara Tatarlar beyi)	86
Mütevekkil-al-Allâh “Birinci —”	
Bk.: El-Mütevekkil-al-Allâh “Birinci—”.	

N

Nasrüddin-Hoca (Nükteleriyle meş- hur Türk ahlâkı) 268	268
Nâsıruddin Mehmet Bey (Dulgadır hükümdarı ve Kadı-Bürhâ- nüddin’in dâmâdı) 120, 166, 203	120, 166, 203
Nâsıruddin Muhammed “El-Melik- ün-Nâsir —” (Mısır Kölemen sultanı) 121	121
Necâtî (XV inci asır şâirlerinden) 414	414
Nefîse-Sultan / Sultan - Hatun (Bi- rinci Murad’ın kızı ve Kara- man hükümdarı Alâüddin Ali Bey’in haremî) 65, 66, 71, 72, 73, 92, 114, 115	65, 66, 71, 72, 73, 92, 114, 115
Neri (Floransalı Atina dukası) 219	219
Nicolas / Nikola V (Papa) 240	240
Nicolas Gattilusio (Midilli’nin son Ciniyiz dukası) 298	298
Nicolo (Uzun-Hasan’ın Venedik el- çisi) 321	321
Nicolo Canale (Venedik amirali) 313, 314	313, 314
Nikola (İnegöl tekfurı) 3	3
Nilüfer-Hatun / Ülüfer-Hatun / Ho- lofira (Yarhisar tekfurunun kızı, Orhan-Gazi’nin karısı) 5, 24	5, 24
Niyâzî (XV inci asır dîvan şâiri) 161	161
Nizâmî (Meşhur şâir Nizâmî-i Gencevî) 195	195
Nizâmüddin Ahmed Paşa “Mahmud- oğlu —” Bk.: Ahmed Paşa.	
Nizâmüddin Mehmet Paşa — Bk.: Koca - Nizâmüddin Mehmet Paşa.	
Nu’mân (Büyük Türk velisi Hacı- Bayram’ın asıl adı) — Bk.:	

Hacı-Bayram.	
Nûre-Süfi / Nura-Sofu (Karaman- oğullarından: Bu isim ihti- lâflıdır) 303, 304	303, 304
Nûr-i-Ali / Mîr-Ali/Nûrüddin (İkinci Bâyezid devrinde mühim bir isyan çıkaran Safavî halîfesi) 423	423
Nûrullah Ya’kub (Barbaros’un baba- sı) — Bk.: Ebu-Yûsuf Ya’- kub-it-Türkî.	
Nûrüddin — Bk.: Nûr-i-Ali.	

O

Oğuz-Han (Türk mitolojisinde en bü- yük hakan) 224, 225, 366	224, 225, 366
Oğuz-Han (Cem-Sultan’ın oğulların- dan) 358	358
Oğuz-Han “Yahut: Orhan?” (Ka- raman-oğullarından) 114, 115	114, 115
Olcaytu (İhânîlerden) 23	23
Olivera (Osmanlı menbâlarında “Las- kızı” diye bahsedilen ve Yıl- dırım Bâyezid’e varan Sırp prensesi) 85, 87, 100, 131 - 133, 137, 280	85, 87, 100, 131 - 133, 137, 280
Orban / Orben / Urbani (Macar dökmeci ustası) 234, 235	234, 235
Orhan — Bk.: Oğuz-Han.	
Orhan (İkinci Murad’ın oğullarından) 227	227
Orhan (Saruhan-oğullarından) 71	71
Orhan “Şucâüddin—” (Menteşe o- ğullarından) 71	71
Orhan-Çelebi (Fatih’in amcası ya- hut Yıldırım Bâyezid oğlu Kasım-Çelebi’nin Bizans’da bulunan oğlu?). 228, 230, 255	228, 230, 255
Orhan-Gazi / Orhan Bey (Osmanlı padişahı) 2, 3, 5, 7 - 35, 39, 42, 44 - 46, 50, 66, 70, 71, 73, 77, 80, 82, 85, 103, 169, 237, 277, 343	2, 3, 5, 7 - 35, 39, 42, 44 - 46, 50, 66, 70, 71, 73, 77, 80, 82, 85, 103, 169, 237, 277, 343
Oruç Bey (Gazi-Timürtaş oğlu) 192	192
Oruç-Reis (Barbaros’un ağabeyisi)— Bk.: Baba-Oruç.	
Osman-Çelebi (Teke beyi) 91, 137, 193	91, 137, 193

	Sayfa
Osman-Çelebi (Timürtaş-oğulların- dan)	205, 208
Osman-Gazi / Osmançuk / Osman Bey (İlk Osmanlı padişası)	1 - 19, 21, 22, 32, 33, 36, 50, 59, 69, 71, 73, 83, 85, 149, 168, 359
Otham / Othoman (Osman-Gazi'nin muharref ismi)	1
Bk.: Osman-Gazi.	

Ö

Ömer Bey (Mal-Hatun'un babası ve Osman-Gazi'nin kaynatası?)	13
Bk.: Mal-Hatun.	
Ömer Bey "Turhan-oğlu —" Fatih devrinde Mora beyi)	284, 339

P

Palamidi Gattilusie (Enez dukası)	272, 278
Paolo Errizzo (Venedik cumhuriye- tinin Eğriboz valisi)	314
Paolo Ognibene (Akkoyunlu hüküm- darı Uzun-Hasan nezdinde Venedik elçisi)	320
Paşa-Yiğit Bey (Birinci Murad ve Birinci Bâyezid devirleri ümerâsından)	85
Paul II (Papa)	315, 320, 333
Pazarlı Bey (Osman-Gazi'nin oğul- larından)	17, 19,
Petru Aaron (Boğdan voyvodası)	332
Peygamberimiz / Hazret-i-Peygam- ber / Resûl-ULLâh (İslâm Pey- gamberi Hazret-i-MUHAM- MED Efendimiz).	202, 231, 239, 285
Philatos (Osman-Gazi'nin ikizce za- ferinde maktul düşen Karaca- hisar tekfurı)	4
Philippe d'Artois (Niğbolu muhare- besine iştirâk eden Fransız asilzâdelerinden)	105
Philippe de Bar (Niğbolu muharebe- sine iştirâk eden Fransız asil- zâdelerinden)	105

Philippe le Hardi (Burgonya dukası)	105
Philippine - Hélène de Sassenage (Cem-Sultan'ın Fransa'da se- viştiği kız)	375
Pie II (Papa)	294, 300
Pierre d'Aubusson de la Fenillade (Rodos Şövalyeleri Üstad-ı-a'- zamı)	347, 372, 381, 409
Pietro Loredano (Venedik amirali)	175
Pietro Zeno (Naksos=Nakşa dukası)	174, 175
Pîr-Ahmed (Karaman - oğulların- dan Alâüddin Ali Bey oğlu)	114
Pîr-Ahmed (Karaman-oğullarından Sultan İbrahim oğlu)	303, 304, 306, 313, 322, 328, 329

Pîr-Ali Bey (Akkoyunlu devleti mü- essisi Kara-Yölük'ün kardeş- lerinden)	117
Pîri-Mehmet - Çelebi / Paşa (Baş- Defterdar ve sonraları Ve- zir-i-a'zam)	38
Pîr-Ömer (Karakoyunluların Erzin- can valisi)	178
Pisani (Venedik kapdanlarından)	407

R

Râbia-Hatun (Sivas hükümdarı Ka- dî-Bürhânüddin'in kızı)	146
Radul "Güzel—" (Eflak beyi ve Kazıklı-Voyvoda'nın kardeşi)	298, 336
Rainier Acciajuoli (Atina İtalyan dukası)	284
Ravenstein (Fransız amirali)	409
Regina Balşa (Avlonya düşesi)	177
Resûl-ULLâh — Bk.: Peygamberimiz.	
Rodrigo (Midilli dukası)	272, 278
Roger de Flor / Blum (Bizans hiz- metindeki Katalan kuvvet- lerinin kumandanı)	44, 45
Roqueseus (Napoli amirali)	321
Rum-Mehmet Paşa (Vezir-i-a'zam)	266, 267, 306, 307, 313, 315, 319, 322, 337, 354, 377, 378

S	Sayfa	Sin	Sayfa
Sa'dî-i-Cem (Cem-Sultan'ın maiyyet şâirlerinden)	376	Sinan Bey "Rakkas —" (İkinci Bâyezid'in lalası)	344
Safiyüddin-i-Erdebilî — Bk.: Seyh Safiyüddin-i-Erdebilî.		Sinan Bey "Yular-kısdı / kasdı —" (Kayserî sancak-beyi ve daha sonra Yavuz'a karşı Anadolu'da saltanatını ilân eden büyük şehzâde Ahmed'in veziri)	389, 423
Saltuk-Alp (Ertuğrul ve Osman Gazilerin gazâ yoldaşlarından)	2	Sinan Paşa (Anadolu beylerbeyi ve ikinci Bâyezid'in kaynatası)	358, 388, 409
Samsa-Çavuş (Ertuğrul ve Osman Gazilerin gazâ yoldaşlarından)	2	Sinan Paşa (Tazarruât sâhibi, ilk İstanbul kadısı Hızır Bey'in oğlu, Fatih'in hocası ve veziri)	204, 268, 386
Sâre-Hatun / Saru-Hatun / Sitâre-Hatun (Akkoyunlu hükümdarı Uzun-Hasan'ın anası)	293, 295	Sinânüddin Yûsuf Paşa (Vezir-i-a'zam)	50
Saruca Paşa (Kapdan-ı Deryâ)	92, 93	Sitâre-Hatun — Bk.: Sâre-Hatun.	
Saruca Paşa (Birinci Mehmet, İkinci Murad ve Fatih devirleri ümerâsından)	166, 212, 218, 232, 235, 253	Sixtus IV (Papa)	347
Saru-Hatun — Bk.: Sâre-Hatun.		Skanderbeg / Skanderbega (İsyanlarıyla mâruf Arnavut sergerdesi) — Bk.: İskender Bey.	
Savcı Bey (Osman-Gazi'nin kardeşlerinden)	1, 2, 3, 4	Skholarios — Bk.: Gemnadios Skholarios.	
Savcı Bey (Birinci Murad'ın oğullarından)	61, 68, 69, 72, 83, 90	Sofu-Bâyezid (Ankara felâketinden sonra Birinci Mehmed'in Timur-Leng'e gönderdiği elçi)	143
Sebastiani Gritti (Fatih devrinde Venedik elçisi)	347	Sophia (Son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleologos'un yeğeni ve cenubî Mora despotlarından Thomas'ın kızı: Bu Bizans prensesinin Moskova büyük-dukası Üçüncü İvan Vasilyevic'le evlenmesi Rus çarlarının İstanbul üzerinde güllünc bir verâset hakkı iddiâ etmesine sebep olmuştur).	333, 334
Selçuk-Sultan (Birinci Mehmed'in kızı)	190, 361	Squerciafico (Kefe'nin Türklere tesliminde âmil olan Cinviz bezirgânı)	334
Selim "Birinci —" (Osmanlı padişahı) — Bk.: Yavuz Sultan Selim		Stefan / Stipan (Sırp kralı Branković'in oğlu)	205, 281
Selim "İkinci—" (Osmanlı padişahı)	388	Stefan / Stipan Kossariç (Hersek dukası ve Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmet Paşa'nın babası)	302, 341, 346, 381, 402
Selim "Üçüncü —" (Osmanlı padişahı)	283, 285		
Seyyid-Mehmet (Akkoyunlu münşîlerinden)	327		
Sigismond de Luxembourg (Niğbolu muharebesinde Yıldırım'a mağlûb olan Macar kralı ve Almanya imparatoru)	94, 96, 98, 99, 104-106, 109, 175, 176, 191, 202-204, 206, 207		
Sikender (Dîvan edebiyatında Cihan-gir timsâli olan Büyük-İskender)	376		
Sinan "Mevlâna —" Bk.: Şeyhî.			
Sinan Bey (Fetret devrinde Rumeli ümerâsından)	165		
Sinan Bey (Cem-Sultan'ın Kapucu-başısı)	368, 399		
Sinan Bey (Trabzon sancak-beyi)	386		

	Sayfa		Sayfa
Stefan /Stipan Lâzereviç (Sırp kralı) 85, 87, 92, 102, 130, 156, 158, 166, 191, 202		Süleyman Bey (Fatih'in kaynanası, olan Dulgadır hükümdarı) 166, 203, 222, 318, 346, 350	
Stefan / Stipan Tomaşeviç (Bosna kralı) 301		Süleyman Bey (Karası-oğullarından) 22	
Stella (Bâzı ecebî menbâlarında tamamiyle asılsız olarak Fatih'in anası gibi gösterilen muhayyel İtalyan kızı). 200		Süleyman Bey "Balta-oğlu —" Bk.: Balta-oğlu Süleyman Bey	
Stratschimir (Bulgar çarı) 43		Süleyman Bey "Emîr-oğlu —" Ordu ve Giresun beylerinden) 115	
Sultan-Hatun — Bk.: Nefise-Sultan		Süleyman Bey "Karışdıran —" (ilk İstanbul valî ve sübaşısı) 267, 268, 422	
Sultan-Hatun — Bk.: Devleti-Hatun.		Süleyman-Çelebi / Dede (Mevlid sâhibi) 158, 161, 187, 229	
Sultan Hayrüddin (Barbaros'un Osmanlı hizmetine girmeden evvel Cezâyir hükümdarı sıfatıyla aldığı ünvan) 310		Süleyman-Çelebi (Yıldırım Bâyezid'in oğullarından Emîr Süleyman) 57, 100, 101, 118, 125, 131, 133-137, 143, 145-147, 149, 150, 152-166, 169-171, 174, 182, 184, 187, 198, 226, 228, 359	
Bk.: Barbaros Hayrüddin Hızır Paşa.		Süleyman-ibnü-Abdilmelik (Emevî halifesi) 239	
Sultân-i Tûnus (Barbaros'un Osmanlı hizmetine girmeden evvelki ünvanlarından) 311		Süleyman Paşa "Şehzâde —" (Orhan-Gazi'nin oğlu ve Birinci Murad'ın kardeşi, ilk Rumeli fâtihî) 5, 9, 25-28, 30-35, 38, 39, 50	
Bk.: Barbaros Hayrüddin Hızır Paşa.		Süleymanşâh (Ertuğrul Bey'in babası ve Osman-Gazi'nin dedesi) 1, 2	
Sungur-Tekin / Tegin (Süleymanşâh'ın oğullarından ve Ertuğrul-Gazi'nin kardeşlerinden) 2		Süleymanşâh / Şah-Çelebi (Germiyan hükümdarı, Yıldırım Bâyezid'in kaynatası) 63, 84, 182	
Süleyman (Dîvan edebiyatında saltanat ve ihtişam timsâli olan Peygamber) 259, 376		Süli / Süli Bey (Dulgadır hükümdarı, Birinci Mehmed'in kaynatası) 120, 141, 147, 149, 167, 177, 184, 222, 224	
Süleyman "Birinci —" Bk.: Kanunî			
Süleyman "Birinci —" (Yıldırım Bâyezid'in oğullarından Süleyman-Çelebi'ye bâzı müelliflerin yersiz olarak verdikleri ünvan: Bu telâkkiye göre Kanunî "İkinci Süleyman"dır). 160			
Bk.: Süleyman-Çelebi.			
Süleyman "İkinci—" (Candar-oğullarından) 88, 92, 96, 97			
Süleyman Bey (Karaman hükümdarı Sultan İbrahim'in oğullarından) 303, 304			
Süleyman Bey (Cem-Sultan'ın Rodos Şövalyelerine gönderdiği elçi) 371			

S

Şâdgeldi — Bk.: Hacı-Şâdgeldi.	
Şah-Budak Bey (Dulgadır-oğullarından) 318, 345, 346, 390, 391	
Şah-Çelebi — Bk.: Süleymanşâh.	
Şâh-ı Cezâyir (Barbaros'un Osmanlı hizmetine girmeden evvel Cezâyir hükümdarlığı devrindeki ünvanlarından) 311	
Bk.: Barbaros Hayrüddin Hızır Paşa.	

	Sayfa		Sayfa
Thomas (Yanya despotu)	67	60, 66 - 68, 74, 88, 92, 113, 115, 149, 171	
Thomas Paleologos (Son Bizans imparatoru Onbirinci Konstantinos Paleologos'un kardeşlerinden ve son Mora despotlarından) 218, 219, 273, 282, 286, 288, 333, 334, 396		Torlak-Kemal (Mağnisa havâlisinde kendi ismine nisbetle "Kemâ-liler" teşkilâtını kurup Çelebi Sultan Mehmet devrinde bir kommünist ısyânı çıkarmış ve tenkil edilmiş olan ihtilâlei yahudi: Meşhur Şeyh-Bedrüd-din Mahmud'un propagandaçılarındandır)	179, 180
Thopia "Charles—" (Arnavutluk prenslerinden)	68	Trevisani (Karadağ'da Venedik işgal kuvvetleri kumandanı)	401
Thopia "Georges —" (Yukarıki madde ismi geçen "Charles Thopia"nın oğlu ve halefi: Metnin 99 uncu sahifesinin 4 üncü satırında bundan bahsedilirken "Draç beyinin oğludur" sözü tertip hâtası olarak Draç beyidir) şeklinde çıkmıştır: Baba ile oğlu bir gibi gösteren bu yanlış düzeltilmelidir)	99, 102	Tuğrul-Beg "Sultan —" (Büyük Selçukî devleti müessisi ve ilk padişahı)	240
Timur - Leng / Aksak - Timür - Körgen (Yıldırım Bâyezid'in uğradığı ihânet yüzünden Ankara muharebesini kazanan ve Timuriler hânedânını kuran büyük ve meşhur istilâci) 73, 84, 89, 100, 102, 104, 114, 119, 120, 122, 124-126, 128 - 147, 150-153, 156, 162, 172, 176 - 178, 180, 192 - 194, 292, 293, 320, 326, 328, 413		Turgud-Alp (Ertuğrul ve Osman Gazilerin gazâ yoldaşlarından)	2, 5
Timurtaş-Dede / Demirtaş-Dede Haer-Bektaş sülâlesinden)	41	Turhan Bey (Evrenos-oğullarından)	189
Timurtaş Paşa / Demirtaş Paşa Gazi / Sarı —" (Birinci Bâyezid Fetret devirleri ümerâsından Muînüddin Timurtaş ibni Abdullah) 92, 108, 136, 148, 149		Türkân-Hatun (Mâverâünnehir hanlarından Emir Hüseyin'in kızı ve Timur-Leng'in karısı: -Timur'a Mongoleada "dâmâd" mânâsına gelen "Körgen" lâkabının verilmesi şite bundan dolayıdır)	150
Timurtaş Paşa / Demirtaş Paşa "Kara—" (Birinci Murad ve Birinci Bâyezid devirlerinde Rumeli ve Anadolu beylerbeyliklerinde bulunan ve Rumeli fâtihtlerinden olan Aygud-Alp oğlu Kara-Ali oğlu Kara-Timurtaş Paşa). 10, 20, 41, 47, 59,		Tvrtko / Thwartko / Tvertko I (Bosna kralı)	42, 75, 78
		Tvrtko / Thwartko/Tvertko II (Bosna kralı)	206
		U	
		Uğurlu-Mehmet Bey (Akkoyunlu padişahı Uzun-Hasan'ın oğlu ve Fatih'in dâmâdı) 325, 353, 358	
		Ulubâdh-Hasan (Fatih'in fethinde İstanbul'a ilk giren ve girdiği sırada şehid olan şanlı Türk neferi)	253
		Uluğ-Beg (Timur-Leng'in Semerkand rasadhânesini yaptıran meşhur torunu)	323
		Umur Bey "Birinci—" (Aydın-oğullarından)	24
		Umur Bey "İkinci —" (Aydın-oğullarından)	152

	Sayfa
Umur Bey (Gazi-Timürtaş oğlu)	179
Urana "Kont —" (Arnavutluk'da Kroya = Akçahisar müdâfii)	223
Urbain V (Papa)	42, 51
Urbani — Bk.: Orban.	
Uroş V (Sırp kralı)	41, 42
Uyliyeşa/Ugliyeşa (Makedonya Sırp hükümdarı)	52, 53, 54
Uyuz-Bey "Belki: Oğuz-Bey?" (İçel Varsak beylerinden)	319
Uzunca-Sündük "Belki:Sevindük?" Sofya fâtihi İnce-Balaban Bey'in maiyyetinden)	70
Uzun-Hasan / Ebu'n-Nasr Emîr Hasan Bahadır,Han (Akkoyunlu padişahı)	290, 292 - 296, 304, 306, 317, 320 - 328, 330, 333, 344, 345, 353, 358, 365, 378, 412

Ü

Ülüfer-Hatun — Bk.: Nilüfer-Hatun.
Üveys (Menteşe - oğullarından) — Bk.: Leys Bey.

V

Vâiz-Mehmet (İsfendiyyar Bey'in veziri)	177
Valérien (Roma imparatoru)	174
Vefâ — Bk.: Şeyh-Vefâ.	
Veliyüddin ibni İlyas (Veliyyüddin-zâde Ahmed Paşa'nın babası, Kadı-asker)	401
Vlad — Bk.: Wlad.	
Vlâdislas — Bk.: Ladislas IV.	
Vlâdislas "Kossariç-oğlu —" (Yukarı-Hersek dükası, Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın kardeşi)	302, 346
Vlâdko "Kossariç-oğlu —" (Aşağı-Hersek dükası, Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın kardeşi)	302, 346
Vlâdko (Boşnak asilzâdelerinden)	79
Voyko (Sırp prenslerinden)	53, 54
Vuk (Sırp kralı Lazâr Grebliyanoviç'in oğullarından)	85, 87

	Sayfa
Vukaşin (Sırp prenslerinden)	53, 54, 68
Vuk Brankoviç (Sırp kralı Lazâr Grebliyanoviç'in dâmâdı, Piriştine beyi)	78, 79, 80, 85, 102
Vulk (Sırp kralı Georges Brankoviç'in babası)	280
Bk.: Brankoviç.	
Vuluk-oğlu / Vılık-oğlu (Sırp kralı Georges Brankoviç'in Osmanlı menbâlarında babasına nisbetle kullanılan muharref lâkabı)	280
Bk.: Brankoviç.	

W

Wlad / Vlad III Drakul " = Şeytan —" (Eflak voyvodası)	189, 191, 202 - 205, 208, 210, 213, 297
Wlad / Vlad IV Drakul / Çepeş (Türklerin "Kazıklı-Voyvoda" dedikleri canavar ruhlu Eflak voyvodası: İsminden sonra gelen iki lâkabının birincisi "şeytan" ve ikincisi de "kazıklı" mânâlarına gelir)	297, 298
Wladislas — Bk.: Ladislas IV.	

Y

Yahşi Bey (Gazi-Timürtaş oğlu, Şile fâtihi)	103
Yahşi Bey (Mihal-oğullarından)	165
Yahşi-Han "Şücaüddin —" (Karasi-oğullarından)	21, 22
Ya'kub-üt-Türki (Barbaros'un babası) — Bk.: Ebu-Yusûf Ya'kub-it-Türki.	
Ya'kub "Sultan—" (Akkoyunlu padişahı Uzun-Hasan'ın oğlu ve ikinci halifi)	365
Ya'kub Bey (Karaman-oğullarından)	304
Ya'kub Bey / Çelebi (Birinci Murad'ın oğullarından)	74, 83-86, 88, 112
Ya'kub Bey "İkinci—" (Germiyan-oğullarından)	89, 122, 138, 144, 149, 152, 154, 156, 172, 173, 188, 191, 194

	Sayfa		Sayfa
A		ismindeki eserin müellifi)	78
Abdurrahman Paşa — Bk.: Tevkiî- Abdurahman Paşa.		Ayasofya kütüphanesi (İstanbul'da)	337
Abdurahman Şeref (Müverrih)	324	Ayn-i-Ali ("Kavânîni Âli Osman ve "risâle-i Vezîfe-hârân" müellifi)	60, 326
A. de la Jonquière — Bak.: Jonquière.		Aziz ibni Erdeşir-i Esterâbâdî — Bk.: Esterâbâdî.	
Ahmedî "Tâciüddin İbrahim ibni Hı- zır" ("İskender-nâme" sâhibi)	35, 36, 161, 174	B	
Bk.: Dâstân-ı Tevârîh-i Mü- lûk-i Âli Osman.		Barbaros (İstanbul muhâsarasına ait "Giornale dell' Assedio di Constantinopoli" müellifi)	247
Ahmed Tevhid Bey (Müverrih ve meskûkât mütehassısı)	201	Bayâtî ("Câm-ı Cem-âyîn" müellifi Hasan-ibni-Mahmud)	366
Ahmed Vefik Paşa (Lehce-i-Osmân- nî müellifi)	55	Bezm-ü-Rezm — Bk.: Esterâbâdî.	
Ak-Şemseddin — Bk.: Maddet-ül- Hayât.		Bratianu "G. İ. —" (Müverrih)	43
Ali-Çelebi "Gelibolulu—" ("Kühn-ül- Ahbâr" "müellifi)	101, 128, 235, Bk.: Kühn-ül-Ahbâr.	Brooks (İngiliz âlimlerinden)	239
Ali Bey "Miralay —" (Meskûkât mütehassısı)	16, 82, 217	Bursa Halkevi neşriyatı	202, 269
Ali Emirî Efendi (Müellif ve nâ- şir)	363, 366	Bursalı-Tâhir Bey ("Osmanlı Mül- lifleri" sâhibi)	196
Bk.: Cevâhir-ül-Mülûk.		C	
Ali Emirî koleksiyonu (Fatih'deki "Millet" kütüphanesinde)	353	Barbaro (İstanbul muhâsarasına ait Mahrûsa-i İstanbul Fethnâmesi.	
Ali Kuşçu (Büyük Türk riyaziyecisi)	328	Câm-ı Cem-âyîn (Osmanlı nesebini Oğus ensâbına bağlayan ilk eserlerden)	366, 367
Bk.: Risâlet-ül-Fethiyye ve Risâlet-ül-Muhammediyye.		Bk.: Bayâtî.	
Amasya tarihi — Bk.: Hüsamüddin Efendi.		Câmi'-ül-Fusûleyn (Şeyh Bedrüddin Mahmud'un fıkha aid eseri)	162
Ankaralı-Sa'dullâh (XV inci asır münecimlerinden)	199	Cevâhir-ül-Mülûk (Ali Emirî Efen- di'nin Osmanlı padişahlarına ait şiirler ve nâzîreler mee- muası)	353
Anonim — Bk.: Tevârîh-i Âli Os- man.		Cevdet Paşa (Vak'anüvis)	244
Ârif Ali " Molla —" — Bk. Dâ- nişmend-nâme.		Cevrî tarihi — Bk.: Târih-i Cevrî- Çelebi.	
Âşık-Paşa - Zâde Derviş - Ahmed Âşıkî (İlk Osmanlı müverrihlerinden, "Tevârîh-i Âli-i-Osman" müellifi	20, 35, 55, 83, 84, 100, 112, 127, 163, 169, 186, 205, 206, 222, 267, 319, 337, 350, 351, 354, 398	Chronologie albanaise — Bk.: Ker- sopoulos.	
Atâ tarihi — Bk.: Târih-i Atâ.		D	
Athanase Gegaj ("L'Albanie et l'In- vasion turque au XV e siècle"		Dânişmend-nâme (Molla Ârif Ali'nin Dânişmendî tarihi)	224

	Sayfa
Dâstan-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman (Şâir Ahmedî'nin "İskender-nâme" sine ilâve ettiği manzum Osmanlı tarihi)	174
Bk.: Ahmedî.	
Dimitrios Kidônîs (Bizans âlimlerinden)	57, 62
Dîvân-ı Avnî — Bk.: Georg Jacob.	
Djem - Sultan (Fransız müverrihlerinden Thuasne'in eseri)	372, 373, 375, 389, 390
Dukas (Son Bizans müverrihlerinden)	235, 246
Dursun Bey / Tûr-i Sînâ Bey ("Târîh-i Ebu'l-Feth" müellifi).	233, 244, 247, 259, 260, 268, 297, 350, 352
Düvel-i İslâmiyye (Halil Edhem Bey'in eseri)	201
Bk.: Halil Edhem Bey.	

E

Ebussuûd Efendi ("Mecmûa-i Fetâvâ" sâhibi, Şeyh-ül-İslâm)	264
E. de Zambaur — Bk.: Zambaur.	
Emirî Efendi — Bk.: Ali Emirî Efendi.	
Esfâr-ül-Bihâr (Kâtib - Çelebi'nin eseri)	378
Esterâbâdî "Aziz ibni Erdeşîr-i Esterâbâdî" ("Bezm-ü-Rezm" müellifi)	84, 97, 99, 112, 116, 117, 142
Evliya-Çelebi (Meşhur Seyâhat-nâme sâhibi)	231

F

Feridun Bey ("Münşeât-üs-Selâtin") sâhibi)	3, 4, 35, 65, 66, 73, 236, 325, 370, 408, 413
Fernand Grenard (Fransız müelliflerinden)	257
Fethnâme / Gazevât-ı Hayrüddin Paşa (Murâdî'nin Barbaros'a aid eseri)	309
Francis (Bizans müverrihlerinden)	128

G

Garîbnâme / Maârifnâme (Âşık Paşa'nın mesnevîsi)	20
Gazevât-ı Battal-Gazi (Destan)	14
Gazevât-ı Hayrüddin Paşa — Bk.: Fethnâme.	
George Jacob (Fatih'in on dört gazelini "Dîvân-ı Avnî" ismiyle neşreden Alman profesörü)	353
Gibbons (Müverrih)	28
G. İ. Bratianu — Bk.: Bratianu.	
Grousset "René — " — Bk.: L' Empire des steppes.	
Guy-Allard ("Zizimi prince ottoman, amoureux de Philippine-Hélène de Sassenags" isminde tarihî bir roman müellifi)	375

H

Hadikât-ül-Cevâmi' (İstanbul câmi-leri hakkındaki meşhur eser)	285, 398
Hadikat-ül-Vüzerâ (Osman-zâde Tâib'in eseri)	319, 330, 380, 398
Bk.: Osman-zâde Tâib.	
Hadikat-üs-Selâtin (Osman-zâde Tâib'in eseri)	141
Halil Edhem Bey (Müverrih ve meskûkât mütehassısı)	65, 66, 170, 201, 212, 360
Hamdullah Hamdî-Çelebi ("Yûsuf ve Züleyha" ve "Leylâ ve Meenun" sâhibi)	286, 414
Hammer (Müverrih)	22, 29, 35, 207, 372
Harita-i Kapdanân-ı Deryâ — Bk.: Mehmet İzzet.	
Harnâme (Şâir Şeyhî'nin eseri)	195
Bk.: Şeyhî.	
Hasan-ibni-Mahmud — Bk.: Bayâtî.	
Haydar Bey (Cem-Sultan'ın defterdarı ve "Vâkıât-ı Sultan-Cem" in muhtemel müellifi)	353, 371 - 372
Bk.: Vâkıât-ı Sultan-Cem.	
Hayrullâh Efendi (Müverrih, Abdülhak Hâmid'in babası) — Bk.: Târîh-i Hayrullâh Efendi.	

	Sayfa		Sayfa
Henri Mathieu (Fransız müelliflerinden) Bk.: La Turquie et ses différents peuples.		Jean G. Kersopoulos — Bk.: Kersopoulos.	
Historiae musulmanae Turcorum Bk.: Loewenklaui.		Jonquirée "A. de la — ("Histoire de l'Empire ottoman" müellifi)	28
Hoca-Sa'düddin ("Tâc-üt-Tevârîh" müellifi) 70, 128, 169, 201, 235, 372 Bk.: Tâc-üt-Tevârîh.			
Husrev-u-Şîrîn (Nizâmî-i-Gencevî'nin Acemce ve Şeyhî'nin Türkçe eseri) 195, 224 Bk.: Şeyhî.			
Hüsamüddin Efendi "Hüseyn — " ("Amasya tarihi" müellifi) 146, 354			
		K	
		Kabusnâme (Mercimek-Ahmed tercemesi) 224	
		Kadı-zâde-i Rûmî (Büyük Türk riyâziyyecisi Bursalı Kadı-zâde Kasım Efendi) 328	
		Kanun-nâme-i Âl-i Osman (Mehmet Ârif Bey'in neşrettiği Fatih ve Kanunî devirlerine ait kanunnâmeler) 227, 352, 360 Bk.: Leys-zâde.	
		Karaman tarihi — Bk.: Şikârî.	
		Karolidi Efendi (Kritovulos tarihi mütercimi) 272 Bk.: Kritovulos.	
		Kâtib-Çelebi (Avrupalıların "Hacı-Kalfa" dedikleri büyük Türk âlimi) 378, 414 Bk.: Esfâr-ül-Bihâr ve Keşf-üz-Zunûn.	
		Kemal-Paşa-zâde (İbni-Kemâl" lâkabiyle de meşhur büyük Türk âlim ve müverrihi Şeyh-ül-İslâm Şemsüddin Ahmed-Çelebi Efendi) 319, 354	
		Kersopoulos "Jean G. —" ("Chronologie albanaise" müellifi) 67	
		Keşf-üz-Zunûn (Kâtib - Çelebinin bibliyografyaya ait Arapça eseri) 414	
		Kitâb-üs-Sülûk li-ma'rifeti düvel-il-Mülûk. — Bk.: Makrizî.	
		Kritovulos (Son Bizans müverrihlerinden (237, 257, 258, 266, 271, 272, 278, 282 Bk.: Karolidi Efendi.	
		Kühn-ül-Ahbâr (Gelibolulu Âlî'nin eseri) 101, 236 Bk.: Âli-Çelebi.	
I			
Istanbul Askerî Müzesi 234			
Istanbul Belediye Müzesi 244, 411			
Istanbul Üniversitesi ("Şhnı-Semân" denilen ilk Üniversite) — Bk.: Sahn-ı-Semân.			
Istanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü 116			
İ			
İbni-Batûta (Meşhur Arap seyyâhı ve Seyâhatnâme sâhibi) 13, 24			
İbni-Hacer (Arap müverrihi) 117			
İbni Koteybe (Arab müelliflerinden) 285			
İbn-ül-Esîr (Arap müverrihi) 285			
İbnü-Sa'd (Arap müelliflerinden) 285			
İbrahim Hakkı Konyalı (Muharrir ve müellif) 308, 309			
İorga (Rumanyalı müverrih) 84, 181, 187			
İsmail Galib Bey (Meskûkât müte-hassısı) 16, 181, 360			
İznik ve Bursa tarihi (Memduh Turgud Koyunluoğlu'nun eseri) 202, 269			
		J	
Jean (Sultâniyye baş-piskoposu ve Hâtırat sâhibi) 128			

	Sayfa		Sayfa
L		Arabes contre Constantinople” müellifi)	239, 285
La historia de Jacob Xalabin (Ano- nim bir Katalan müellifinin Murad I oğlu Ya'kub-Çelebi hakkında tarihî romanı)	84	Meğali Eliniki Engiklopedia (Yunan ansiklopedisi)	18, 22
La Perse au XVe siècle entre la Turquie et Venise (V. Minorsky'nin eseri)	324	Mehmet Ali Aynî (“Hacı Bayrâm-ı Velî” müellifi)	196
Latîfî “Kastamonulu —” (Tezkire- üş-Şuarâ müellifi) — Bk.: Tezkire-i Latîfî.		Mehmet Ârif Bey (Fatih ve Kanunî kanun-nâmelerini'nin nâşiri) Bk.: Kanun-nâme-i Âl-i Os- man ve Osmanlı Tarihi.	
La Turquie et ses différents peuples Henri Mathieu'nün eseri)	200	Mehmet İzzet “Râmiz-Paşa-zâde—” (“Harîta-i Kapdanân-ı Der- yâ” müellifi)	308
L'Empire des steppes (René Gro- usset'nin eseri)	37	Mehmet Paşa — Bk.: Tevkiî-Meh- met Paşa.	
Le siège, la prise et le sac de Cons- tantinople par les Turcs (Gus- tav Schlumberger'nin eseri)	232, 235	Memduh Turgud Koyunluoğlu —Bk.: İznik ve Bursa tarihi.	
Leunclavius — Bk.: Loewenklaui.		Mercimek - Ahmed (“Kabusnâme” mütercimi) — Bk.: Kabus- nâme.	
Leylâ ve Mecnun (Hamdullah Ham- dî-Çelebi'nin eseri)	414	Meskûkât-ı Osmâniyye (Halil Edhem Bey'in eseri)	170, 212, 360
Leys-zâde Muhammed / Mehmet ibni Mustafa-Çelebi (Nişancı: Fa- tîh devrindeki Kanun-nâme-i Âl-i Osman'ın muharriiri)	352	Bk.: Dîvel-i İslâmiyye ve Ha- lil Edhem.	
Bk.: Kanun-nâme-i Âl-i Osman.		Mes'ûdî (Arap müelliflerinden)	285
Loewenklaui / Leunclavius (“Histo- riae musulmanae Turcorum” müellifi)	285	Mevlid / Vesilet-ün-Necât (Süley- man-Çelebi'nin ölmez eseri)	158
Lûtfî Paşa (“Tevârîh-i Âl-i Osman” müellifi, Vezir-i a'zam)	35, 55, 83, 112, 127, 163, 169, 311, 422	Bk.: Süleyman-Çelebi.	
		Mevlid (Hamdullah Hamdî-Çelebi'- nin eseri)	414
M		Bk.: Hamdullah-Hamdî-Çelebi	
Maârifnâme — Bk.: Garibnâme.		Millet Kütüphanesi (İstanbul'da)	353
Maddet-ül-Hayât (Ak-Şemseddin'in tıbba ait eseri)	286	Mir'ât-ül-Kâinât (“Nişancı-zâde” lâkabiyle mâruf Ramazan-zâ- de Kudsî-Mehmet-Çelebi'nin eseri)	200
Mahrûsa-i İstanbul Fethnâmesi (Tâ- cî-zâde Ca'fer-Çelebi'nin ese- ri)	251-422	Mortmann (Alman müsteşrîki)	285
Makrizî (“Kitâb-üs-Sülûk li-ma'rife- ti düvel-il-Mülûk” müellifi)	71	Muhammediyye (Hamdullah Hamdî- Çelebi'nin eseri)	414
Manuel de généalogie et de chrono- logie pour l'histoire de l'Is- lam — Bk.: Zambaur “E” de—”		Bk.: Hamdullah Hamdî-Çelebi.	
Marius Canard (“Les expéditions des		Muhammediyye (Yazıcı-oğlu Meh- med Efendi'nin eseri)	224, 229
		Murâdî — Bk.: Fetihnâme.	
		Mûsıla-i Sahn — Bk.: Tetimme.	
		Mustafa Nuri Paşa “Mansûrî-zâde—” (“Netâie-ül-Vukuât” müellifi)	353

	Sayfa		Sayfa
Müneccim-başı "Derviş Ahmed-Dede Efendi" (Şâir Nedim'in Arapçadan terceme ettiği "Sahâif-ül-Ahbâr"ın meşhur müellifi)	319, 340, 418	René Grousset — Bk.: L'Empire des steppes.	
		Reşid Rahmetî (Fatih devrine ait Uygur yazılı bir vesika neşreden profesör)	324
N		Revan-Odası Kütüphanesi (Topkapu sarayında)	309
Necib Âsım (Müverrih)	309	Risâle-i Vazife-hârân (Ayn-i-Ali risâlesi) — Bk.: Ayn-i-Ali.	
Bk.: Osmanlı Tarihi.		Risâlet-ül-Fethiyye (Ali-Kuşcu'nun eseri)	328
Nedim (Lâle devrinin büyük şâiri ve "Müneccim-başı" mütercimi)	319	Risalet-ül-Muhammediyye (Ali-Kuşcu'nun eseri)	328
Bk.: Müneccimbaşı.		Risaletün bi-l-Arabiyye fî tevârih-is-Selâtin-il-Osmaniyye (Tevkî-Mehmet Paşa'nın Arapça Osmanlı Tarihi) — Bk.: Tevki-Mehmet Paşa.	
Neşrî tarihi (Neşrî-Mehmed Efendi'nin "Cihannümâ" ismindeki eseri)	35, 62		
Netâic-ül-Vukuât (Mansûrî-zâde Mustafa Nuri Paşa'nın eseri)	353,	S	
Nişancı-Mehmet-Çelebi ("Nişancı tarihi" müellifi Küçük-Nişancı Ramazan-zâde - Yeşilce-Mehmet Çelebi)	200	Sa'dullâh — Bk.: Ankaralı-Sa'dullah., Sahn-ı Semân (Fatih'in yaptırdığı ilk İstanbul Üniversitesi)	316, 352
O		Sanuto (Venedikli müverrih)	360
Oruç Bey ("Tevârih-i Âl-i Osman" müellifi)	35, 36, 83, 127, 169, 215, 238, 270	Schiltberger (Bavyeralı hâtûrât sâhibi)	106 114
Osmanlı Tarihi (Necib Âsım ve Mehmet Ârif Beylerin eseri ve "Târih-i Osmânî Encümeni" neşri)	35	Schlumberger "Gustave —" Bk.: — Le siège, la prise et le sac de Constantinople par les Turcs.	
Osman-zâde Tâib ("Hadikat-üs-Salâtîn" ve "Hadikat-ül-Vüzerâ" müellifi)	141, 319, 330, 338, 380, 398, 403	Sefînet-ür-Rüesâ — Bk.: Resmî-Ahmed Efendi.	
P		Sehî Bey "Edirneli—" (Tezkire sâhibi) — Bk.: Tezkire-i Sehî.	
Paul Wittek (Müsteşrik)	90, 225	Selânikî-Mustafa Efendi (Müverrih) — Bk.: Târih-i Selânikî.	
Peçevî İbrahim Efendi (Müverrih - Bk.: Târih-i Peçevî.		Selçuknâmeler (Anadolu Selçukîleri-ne ait muhtelif eserler)	256
Putzgers (Atlas sâhibi)	28	Seyâhatnâme-i İbni-Batûtâ — Bk.: İbni-Batûta.	
R		Sinan "Mevlâna —" — Bk.: Şeyhî.	
Rasadhâne Kütüphanesi (Kandilli'de)	199	Sinan Paşa "Yusuf —" ("Tazarruât" sâhibi)	204, 268, 386
		Solakzâde Mehmet Hemdemî (Müverrih)	319, 372, 397
		Süheyl Ünver (Doktor, profesör)	199, 200

	Sayfa
Süleyman-Çelebi / Dede ("Vesilet-ün-Necât = Mevlid" sâhibi)	158, 161, 187, 229
Süleymâniyye-Kütüphânesi	199

S

Şâhnâme (Firdevsî'nin meşhur eseri)	130
Şeyh-Ali ibni Muhlis Paşa ("Garîb-nâme" sâhibi Âşık Paşa'nın asıl ismi).	20
Şeyhî / Yusuf Sinan / Mevlâna Sinan (Hekim ve şâir, "Husrev-u-Şîrîn" ve "Hârname" sâhibi)	172, 194, 195, 224
Şikârî ("Karaman tarihi" müellifi)	36, 65, 72, 73, 112, 114, 115, 304
Şükrullâh-ı Rûmî (En eski Osmanlı müverrihlerinden, "Behcet-üt-Tevârih" müellifi)	35, 36, 37, 169

T

Taberî (Arab müverrihi)	285
Tâci-zâde Ca'fer-Çelebi — Bk.: Mahrûsa-i İstanbul Fethnâmesi.	
Tâc-üt-Tevârih (Hoca-Sa'düddin eseri)	66, 70, 201, 372
Bk.: Hoca-Sa'düddin.	
Tâhir Bey — Bk.: Bursalı-Tâhir Bey.	
Tâib Efendi "Osman-zâde — " — Bk.: Osman-zâde Tâib Efendi, Hadîkat-üs-salâtîn ve Hadîkat-ül-Vüzerâ.	
Takvim-i Meskûkât-ı Osmâniyye (İsmail Galib Bey'in eseri)	16, 181, 360
Târih-i Atâ (Tayyar-zâde Ahmed Atâ Bey'in Enderun târihi)	353
Târih-i Cevri-Çelebi (Cevri'nin Osmanlı tarihine ait eseri)	39, 162, 163, 200, 201
Târih-i Ebu-l-Feth (Dursun Bey tarihi) — Bk.: Dursun Bey.	
Târih-i Hayrullâh Efendi (Abdülhak Hâmid'in babası Hayrullâh	

Efendi'nin eseri)	308
Târih-i Nişancı-Mehmet Paşa — Bk.: Nişancı-Mehmet-Çelebi.	
Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası	65, 82, 201, 217, 268, 272, 309, 324, 352
Bk.: Osmanlı Tarihi.	
Târih-i Peçevî (Peçevî İbrâhim Efendi'nin eseri)	200, 201
Târih-i Solakzâde — Bk.: Solakzâde Mehmet Hemdemî.	
Tazarruât / Tazarru'nâme (Sinan Paşa'nın eseri) — Bk.: Sinan Paşa.	
Tetimme/Mûsula-i-Sahn (Sahn-ı Semânın lise kısmı)	316
Bk.: Sahn-ı Semân.	
Tevârih-i Âl-i Osman (Hususî kütüphanemizdeki iki muhtelif anonim nüsha)	112, 114, 422
Tevârih-i Âl-i Osman — Bk.: Âşık Paşazâde.	
Tevârih-i Âl-i Osman — Bk. Lûtfi Paşa.	
Tevârih-i Âl-i Osman — Bk.: Oruç Bey	
Tevârih-i Âl-i Selçuk (Yazıcıoğlu Ali Efendi'nin eseri)	224
Tevkii-Mehmet Paşa (Arapça bir Osmanlı tarihi yazan Vezir-i'azam)	35, 36, 169, 337
"Şahsî isimler" endeksinde "Karamânî / Tevkii-Mehmet Paşa" maddesine de bakınız.	
Tezkire-i Lâtîfî (Kastamonulu Latîfî'nin Şuarâ tezkiresi)	414
Thuasne "L. —" — Bk.: Djem-Sultan.	
Timur-Leng / Aksak-Timür ("Tüzükât" müellifi?) — Bk.: Tüzükât.	
Tuhfet-ül-Uggaak (Hamdullah Hamdî-Çelebi'nin eseri)	414
Bk.: Hamdullah Hamdî-Çelebi.	
Tûr-i-Sînâ Bey — Bk.: Dursun Bey.	
Türk Dil Kurumu	116, 195
Türkiyat Enstitüsü	116
Tüzükât (Timur-Leng'e izâfe edilmiş eser)	126, 129, 130

	Sayfa		Sayfa
U		Velîyüddin Efendi Kütüphanesi (İs- tanbul'da)	411
"Univers" külliyyâtı (Fransız tarih koleksiyonu)	311	Vesilet-ün-Necât (Mevlid'in asıl is- mi) — Bk.: Mevlid ve Süley- man-Çelebi.	
Uspenski (Rus müelliflerinden)	258	Viyana kütüphanesi	352
V		V. Minorsky — Bk.: LaPerse au XV e siècle entre la Turquie et Venise.	
Vâkıât-ı Sultan Cem (Cem-Sultan'ın defterdarı Haydar Bey'e izâfe edilen eser). 358 - 360, 367, 372, 374, 375, 390, 397, 399		W	
Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi	308	Wellhausen (Alman müelliflerinden)	239
Vâridât (Simavna-Kadısı-oğlu Şeyh Bedrüddin'in Tasavvufa ait eseri)	162	Witteck — Bk.: Paul Wittek.	
"Şahsî isimler" endeksinde "Bedrüddin Mahmud" madde- desine de bakınız.		Y	
Vasiliev (Bir Bizans tarihi yazar Rus müellifi)	237	Yazıcıoğlu Ali Efendi — Bk.: Te- vârih-i Âl-i Selçuk.	
		Yazıcıoğlu Mehmet Efendi — Bk.: Muhammediyye.	

3 — DEVLET, MİLLET, KABİLE, AİLE VE MUHTELİF TEŞEKKÜL İSİMLERİ

A		Akkoyunlular (Türkmen oymak ve hânedânı) 116 - 118, 138, 193, 222, 290 - 296, 300, 303, 304, 306, 313, 315, 317, 318, 320 - 323, 325 - 328, 331, 333, 338, 342, 345, 351 - 353, 412 - 414	
Abbâsiler (Emevîlerin yerine ge- çen Hilâfet hânedânı) 2, 38, 59, 70, 103, 104, 107, 169, 197, 239		Alâiyye beyliği (Fatih devrinde iş- gal edilen Türk beyliği) 317, 351, 376 - 377	
Acciajuoli / Acciaoli (Atina duka- lığında bulunan Floransalı İtalyan âilesi) 45, 111, 284,		Albanenses / Arbanenses / Alba- noi / Arbanoi / Arbanasi / Arbennuer / Arberege / Ar- vanitis / Skipetar (Muhtelif dillerde Arnavutlara verilen isimler: Bunların sonuncusu Arnavutların kendi kullandıkları şekillerdir: Türkçe- deki "Arnavut" kelimesi ye- ni Yunanea'nın "Arvanitis" şeklinde muharreftir). 67	
Acem (Fars, İranlı ve İran'a ait mânâlarıyla) 204, 224, 268, 352		Bk.: Arnavutlar.	
Achaïe = Ahaiya (Mora'da bir Fransız prensliği) 77			
Ahi / Ahiler (Anadolu'da dinî bir tarikat şeklinde kurulan siyâsî ve iktisadî teşkilât: "Ahi" kelimesinin eski Türkçede "Merd" ve "âlîcenâb" mâ- nâlarına gelen "Akı" keli- mesinden muharref olduğu tahmin edilmektedir) 2, 26, 34, 37			

	Sayfa		Sayfa
Alman (Eski Osmanlı menbâlarının da "Alaman" imlâsına tesadüf edilir) 44, 105, 106, 208, 213, 221 - 223, 239, 285, 395		Aragonlu	44
Almughavares / Compagnies Catalanes (Bizans hizmetine giren ve muhtelif Avrupa milletlerinden toplanan ücretli asker teşkilâtı) 43 - 45		Araniti (Arnavut âilelerinden) 67, 107, 199	
Bk.: Katalanlar.		Arnavut / Arnavutlar 67, 68, 75, 78, 108, 158, 190, 208, 219 - 223, 238, 266, 275, 276, 282, 300, 301, 305, 307, 311, 317, 318, 320, 331, 337, 339, 343, 351, 354, 376, 378, 380, 402	
Altın-Ordu hanlığı (Çingiz sülâlesinin Kıpçak şûbesi) 135 - 333		Bk.: Albanenses.	
Amasra Ciniviz kolonisi 118, 290, 291, 302, 315		Avarlar (Eski Türk milletlerinden) 245	
Amasya emâreti (Yıldırım Bâyezid devrinde Osmanlılara teslim olan Türk beyliği) 99, 115		Avrupalılar 45, 49, 198, 214, 221, 259, 307, 310, 317, 323, 332, 343	
Anadolu Mongol hâkimiyeti (Çingiz hânedânının "hânîler" denilen İran şûbesinden "Ebu-Saîd Bahadır-Han"ın ölümüne kadar devam eden Mongol hâkimiyeti) 6, 36, 121		Aydın-oğulları (Türk beyliği) 72, 78, 86, 88, 89, 91, 92, 96, 122, 137 - 139, 152, 154, 191, 229	
Anadolu Selçukîleri ("Rûm Selçukîleri" yahut "Konya Selçukîleri" de denilir) Bk.: Selçukîler.			
Anadolu Türk beylikleri (Osmanlı menbâlarında "Tavâif-i Mülûk" denilen ve Selçukî devletinin inhilâli üzerine teşekkül eden Türk prenslikleri) 6, 11, 14, 21, 27, 29, 32, 34, 35, 36, 42, 44, 46, 59, 78, 85, 86, 89, 95, 96, 99, 118, 121, 122, 128, 132, 137, 138, 142, 152, 153, 154, 156, 169, 194, 317		B	
Anadolu Türkleri / Anadolu Türk lûğü. 2, 20, 28, 63, 73, 74, 88, 114, 116, 126, 135, 139, 140, 195, 253, 266, 283, 290, 313, 325, 331, 337, 354, 362, 379, 412, 413		Bahriyyûn (Mısır'da saltanat süren Türk Kölemenleri) 363	
Bk.: Türk, Türkler, Türkmen ve Oğuz Türkleri.		Bk.: Burciyyûn ve Kölemenler.	
Arab / Araplar. 13, 36, 71, 117, 120, 158, 168, 204, 231, 239, 266, 268, 285, 307, 308, 311, 322, 352, 385		Balıkesir beyliği — Bk.: Karası-oğulları.	
		Balşa (Arnavut âilesi) 67, 107, 177	
		Bayındırıyye (Akkoyunlu devletinin adı) 326	
		Bk.: Akkoyunlular.	
		Bayrâmiyye (Hacı-Bayram'ın tarikati) 195	
		Behmeniyye sülâlesi (Hindistan'ın Dekkan hânedâmı) 384	
		Benî-Ahmer (Endülüs'de son İslâm hânedâmı) 388	
		Benî-Hafs (Tunus hânedâmı) 392	
		Bergama beyliği (Yahşırili beyliği) 22	
		Bk.: Karası-oğulları.	
		Bizans (Şarkî-Roma imparatorluğu: Bâzı Osmanlı menbâlarında "Kostantiniyye tekfurluğu" ismiyle anılır). 2, 6, 8, 11, 14 - 17, 21 - 29, 31, 34, 39, 40, 42, 45, 46, 48, 49, 53, 54, 56, 59, 61 - 63, 66, 68, 69, 72, 73, 78, 80, 86 - 95, 97, 98, 100 - 104, 106, 108 - 111, 118, 119, 121 - 124, 128, 131 - 133, 135, 136, 142 - 146, 148, 153, 154, 156, 157, 159, 160, 163 - 166, 169, 170, 173, 176, 181, 182, 184, 185, 187 -	

- Sayfa
- 189, 191, 196 - 198, 210, 213 - 215,
218, 219, 221, 227, 228, 230 - 233,
234, 236, 237, 239, 241 - 246, 248 -
252, 254 - 259, 261 - 264, 266, 269 -
273, 282 - 286, 288 - 290, 294, 295
301, 302, 306, 315, 320, 325, 330,
333, 334, 343, 347, 349, 351, 364,
377, 396, 417
- Bizanslılar** (Şarkî-Romalılar, Rum-
lar) 6, 11, 12, 21, 22, 29, 39, 41,
47 - 49, 51, 61, 77, 89, 94, 108, 119,
147, 148, 157, 163, 164, 179, 181,
188, 190, 219, 234, 235, 239 - 243,
245 - 248, 251, 253, 254, 258, 259,
261, 265, 270 - 272, 285, 315, 333
Bk.: Rum ve Rumlar.
- Borgia** (Aslen İspanyol olup bâzı
Papalarla kardinaller vesaire
mühim şahsiyetler yetiştirmiş
bir İtalyan âilesi) 279
- Boşnak / Boşnaklar** (Bosna İslâvları) 75,
76, 78, 79, 105, 158, 226, 301
- Bulgar / Bulgarlar** 23, 41, 43, 45 - 49, 52,
58, 59, 70, 72, 73, 75 - 78, 98 - 100,
156, - 158
- Burciyyûn** (Mısır'da saltanat süren
ve "Çerâkise" ismiyle de anı-
lan Çerkes Kölemenleri: Bun-
ların içinde Türk ve hattâ baş-
ka milletlere mensup Köle-
menler de bulunduğu için
"Çerkes" tâbiri itibarıdır) 363
Bk.: Bahriyyûn ve Kölemenler.
- C**
- Candar-oğulları** (Bir hükümdarının
isminden dolayı sonraları "İs-
fendiyar-oğulları" diye şöhret
bulan ve Sinop-Kastamonu ha-
vâlisine hâkim olan Türk hâ-
nedânı) 11, 36 - 38, 78, 88, 92, 96,
97, 99, 115, 118, 137, 158, 176, 178,
190, 201, 232, 233, 248, 290, 291,
292, 293, 295, 296, 302, 322, 351
Bk.: Sinop beyliği.
- Cânîk beyleri** (Samsun Türk bey-
leri) — Bk.: Kubad-oğulları.
- Cinivizler** (Cenova İtalyan cumhuri-
yetinin tebaası) 25, 26, 29, 34, 39,
46, 57, 61, 62, 68, 86, 93, 94, 109,
110, 116, 118, 119, 139, 145,
171, 175, 178, 185, 186, 228, 231,
233, 237, 238, 242, 244, 245, 254,
257, 260 - 262, 272, 273, 277, 289,
290, 292, 294, 295, 298, 299, 302,
333 - 335, 343, 351, 376, 377, 395
Bk.: Amasra, Foça, Galata,
Sakız, Samsun ve Şimâlî-Kar-
adeniz. Ciniviz kolonileri.
Enez ve Midilli Ciniviz duka-
lıkları.
- Campaignes Catalanes** — Bk.: Al-
mughavares.
- Ç**
- Çagatay** (Türk lehçesi) 283
- Çandarlı** (Vüzerâ sülâlesi) 50, 74, 75, 101 -
103, 130, 136, 164, 190, 195, 233,
234, 265, 266, 270, 271
- Çavdar-Tatarları** (Anadolu'da Mon-
gol hâkimiyetinden kalan
Tatar kabîlelerinden) 34, 37
Bk.: Kara-Tatarlar ve Tatar.
- Çek / Çeh** (Bohemya İslâvları) 221
- Çerâkise** — Bk.: Burciyyûn.
- Çerkes** 158, 363
- Çitak** (Rumeli'nin bozuk bir Türkçe
konuşan karışık müslüman un-
surları) 326
- Çingiz-hânedânı** (Osmanlı menbâla-
rında "Cengiz" şeklinde yazı-
lan bu ismin doğru şekli
"Çinggiz / Çingiz" dir). 131, 133
- D**
- Dânişmendîler / Dâneşmendîler /**
Dânişmend-oğulları (Anado-
lu'nun büyük Türk fâtihi.
Ahmed Dânişmend'in kurdu-
ğu sülâle) 2, 22, 195, 225
Bk.: Karası-oğulları.

	Sayfa
Dukagin-oğulları (Arnavut âilesi)	102,
	107, 108, 199, 220
Dulgadir-oğulları (Osmanlı menbâla- rında bu Türk hânedânının is- mi "Zül-Kadr" şeklinde arap- çalıştırılmıştır)	116, 118 - 121, 141, 147, 149, 166, 167, 177, 184, 201 - 203, 221, 222, 224, 315, 317, 318, 345, 346, 350, 351, 363, 364, 370, 371, 384, 385, 387, 390, 391, 413, 414

E

Eflâklılar — Bk.: Ulahlar.	
Ehl-i-Salib — Bk.: Haçlılar.	
Emevîler (Hulefây-ı Râşidîn'den sonraki ve Abbâsiler'den ev- velki Hilâfet hânedâmı)	239, 285
Emîr-oğulları (Ordu ve Giresun Türk beyleri)	115
Enez Ciniviz dukahğı	39, 272, 277, 278, 289, 302, 351
Ermeniler	120, 266, 334, 377
Ertana-oğulları (Mongol hâkimiyet- tinin inhilâli üzerine Hieretin VIII inci ve Milâdın XIV ün- cü asrının sonlarına doğru Orta-Anadolu'da devlet ku- ran Uygur Türklerinden Ca'- fer Bey oğlu Alâüddin Ertana / Ertene Bey sülâlesi: Bu ismin eski yazıdaki imlâsın- dan dolayı "Eretna" şeklinde okunması doğru değildir). 26, 34, 36, 116, 120, 121, 126 "Şahıs isimleri" cedvelinde "Er-Tana Bey" maddesine de bakınız.	
Erzincan beyliği (Yukarıki maddede bahsi geçen Ertana / Ertene Bey'in yeğeni Mutaharten / Taharten Bey'in hükûmeti)	126, 129, 138
"Şahıs isimleri" cedvelinde "Mutaharten Bey" maddesine de bakınız.	

	Sayfa
Evrenos-oğulları (Rumeli'de ocak kuran ümerâ sülâlelerinden)	181, 189, 190, 203, 204, 206, 209, 220, 341, 343, 411
Eyyûbiler (Mısır ve Suriye'de muhter- lif hükûmetler kuran ve Selâ- hüddin-i-Eyyûbî nesline men- sub olan sülâleler)	38, 363

F

Fenârî-zâdeler (İlk Osmanlı Şeyh-ül- İslâmı Molla Şemsüddin-i-Fenârî sülâlesi)	325
Floransalı — Bk.: Acciajuoli.	
Foça Ciniviz kolonisi	29, 34, 118, 139, 171, 185, 186
Fransız / Fransızlar (Osmanlı men- bâlarında "Francelü" ve "Fi- renk" şekillerine de tesadüf edilir). 44, 45, 77, 82, 104 - 106, 110, 118, 119, 121, 123, 124, 144, 200, 223, 239, 284, 307, 310, 352, 372, 395, 406, 409, 410	
Frenk / Firenk (Umumiyetle Av- rupalılar ve bâzan da Fran- sızlar mânâsına kullanılır)	397, 398, 405

G

Galata Ciniviz kolonisi.	25, 61, 94, 118, 228, 231, 233, 237, 244, 257, 260, 262, 351
Garbî Roma (Şarkî-Roma'ya mukabil eski Türklerin "Kızıl-Elma" dedikleri Roma şehri ve Ro- ma devleti: Bu tâbir bâzan umumiyetle İtalya mânâsına da kullanılır). 315, 320, 343, 547	
Gattilusio (Enez ve Midilli'de du- kalık kuran Ciniviz âilesi)	277, 278, 298
Gazi-Timürtaş-oğulları (Birinci Bâ- yezid ve Fetret devirleri üme- râsından "Sarî" lâkabiyle mâ- ruf Muînüddin Timürtaş Pa- şa sülâlesi)	179, 181, 192

Sayfa	Sayfa
"Şahıs isimleri" cedvelinde "Timûrtaş Paşa" meddesine de bakınız.	I
Gerede beyliği ("Geredebolu" ismiyle de anılan Türk beyliği) 26, 27, 32, 138	Inal-oğlu (Anadolu Türkmen beyle- rinden birinin soyadı) 145
Germiyan-oğulları (Merkezi Kütah- ya'da bulunan Germiyan bey- liği hânedânı). 4, 35 - 37, 63 - 65, 78, 86, 88, 89, 91, 122, 137, 144, 149, 152, 154, 156, 172, 173, 182, 188, 189, 191, 194, 229,	I
Giritli / Giritliler 237	İçel beyliği (Karaman - oğullarının son yurdu) 373, 382, 387
Gotlar 174	İlhânîler (İran Mongolları) 23, 121 Bk.: İran Mongolları.
Gözler-oğlu (Anadolu Türkmen bey- lerinden birinin soyadı) 145	İngiliz / İngilizler 158, 223, 239 İrânîler / İranlılar 174, 413 İran Mongolları (İlhânîler) 6, 23, 121 Bk.: İlhânîler.
H	İran Türkleri 412 İran Türkmenleri 412 İsfendiyar-oğulları — Bk.: Candar- oğulları.
Haçlılar (Ehl-i-Salib) 25, 26, 47 - 49, 51, 53, 61, 77, 86, 104, 106, 108 - 110, 124, 127, 139, 174, 208 - 210, 213 - 215, 221, 258, 260, 276, 284, 294, 300, 320, 347, 349, 387, 396	İslâv / İslâvlar (Muhtelif memle- ketlerde) 45, 67, 75 - 78, 81, 220, 271, 351, 429 - 431, 446
Halvetiyye (Tarikat) 196	İspanyol / İspanyollar 45, 310, 407, 409 İtalyan / İtalyanlar 26, 44 - 46, 49, 51, 61, 198, 200, 208, 213, 221, 240, 246, 266, 272, 276 - 280, 283, 284, 289, 298, 299, 307, 310 - 312, 333, 343, 347, 351, 352, 355, 356, 363, 376, 377, 390
Hamîd-oğulları (Bu Türk beyliğinin merkezi, eskiden "Felek-âbâd" denilen Eğridir şehridir ve Antalya'yı merkez ittihâz eden Teke beylerinin de bu sülâle- den oldukları rivayet edilir). 36, 37, 64, 65, 71 - 73, 78, 86, 91, 114, 137, 138, 172, 193,	İzmir-oğulları (Türk beyliği) 89, 152 - 154, 156, 157, 165, 166, 171, 176, 181, 185, 186, 191 - 193
Hârizmşâhlar devleti 38	İzmir Şövalyeleri 138, 139 İznik imparatorluğu 294
Hersek-zâde / Hersek-oğlu (Hersek- dukası Stipan Kossariç oğul- larının lâkabı) — Bk.: Ahmed Paşa "Hersek-zâde—" Stefan/ Stipan Kossariç, Vlâdislas "Kossariç-oğlu—" ve Vlâdiko "Kossariç-oğlu—"	K
Hırvat / Hırvatlar (İslâv milletlerin- den). 105, 266, 281, 313, 323, 331, 337, 354, 366, 394	Kadı-Bürhânüddin hükûmeti (Orta- Anadolu'da) 86, 88, 92, 96, 97, 115, 116, 118, 126, 141
Hunlar 174	Kantakuzinos (Bizans'ın imparator- luk hânedânlarından) 77, 111, 272 Karadeniz Türk beylikleri ("Mü- teferrikîn" denilen küçük Türk beylikleri) 115

Sayfa	Sayfa
Karakoyunlu / Karakoyunlular (Âzerbaycan ve Şarkî-Anadolu Türkmen devleti) 122, 126 - 128, 151, 177, 236, 256, 292, 294, 326, 412	Katolik / Katolikler / Katolik kilise- si 18, 43, 51, 104, 197, 240, 241, 257, 260, 263, 264, 275, 281 - 284, 288, 315, 355
Karaman-oğulları (Anadolu Türk devlet ve hânedânı) 26, 34, 36 - 38, 64 - 66, 69, 71 - 73, 75, 78, 84, 86, 88, 89, 91, 92, 96, 97, 112 - 116, 118, 132, 135, 137, 138, 152, 154-156, 169, 171 - 173, 188, 189, 193, 194, 202, 203, 208, 210, 213, 221, 222, 229, 290, 291, 293, 296, 303, 304, 306, 313, 315, 317, 318, 320 - 323, 327 - 329, 331, 360, 365, 367 - 371, 373, 377, 379, 382, 387, 408, 409	Kayı-Han kabîlesi/Kayı-boyu (Oğuz boylarından) 1, 225
Karasi beyliği/Karasi-oğulları (Dânişmendî sülâlesinden Karasi Bey'in kurduğu Türk beyliği) 11, 21, 22, 26, 27, 32, 44, 138 "Şahıs isimleri" cedvelinde "Karasi Bey" maddesine de bakınız.	Kemâlîler (Şeyh-Bedrüddin müridlerinden Torlak - Kemal'in Mağnisa havâlisinde kurduğu kommünist teşkilâtı) 180 "Şahıs isimleri" cedvelinde "Torlak-Kemal" maddesine de bakınız.
Karasi Türkleri 22 Yukarıki maddeye de bakınız.	Kıbrıs krallığı 139, 321, 327
Kara-Tatarlar (Anadolu'da Mongol hâkimiyetinden kalan Tatar kabîlelerinden) 86, 117, 129-131, 142 Bk.: Çavdar-Tatarları ve Tatar.	Kıpçak hanlığı — Bk.: Altın-Ordu hanlığı.
Kastamonu beyliği (Candar yahut İsfendiyar-oğulları'nın Türk hükûmeti) — Bk.: Candar-oğulları.	Kırım hanlığı. 333 - 335, 351, 376, 377, 383, 384, 417, 421
Kastriot / Kastriota (İsyanlarıyla meşhur İskender Bey'in mensub olduğu Arnavut âilesi) 67, 107, 173, 219, 220 "Şahıs isimleri" cedvelinde "İskender Bey / Skanderberg" maddesine de bakınız.	Kırım Tatarları 303, 377
Katalanlar (Bizans hizmetindeki ücretli asker teşkilâtı) 21, 22, 34, 43 - 45, 84, 111, 231, 237, 284 Bu cedvelin "Almughavares" maddesiyle "Şahıs isimleri" cedvelinde "Roger de Flor" maddesine de bakınız.	Kızıl-Ahmedililer (Candar yahut İsfendiyar-oğullarının son nesilleri) 201, 292 Bk.: Candar-oğulları.
	Kızılbaş / Kızılbaşlar (İran, Âzerbaycan ve Anadolu'da Safavî teşkilâtına mensup Şiîler) 413, 418 - 421, 423
	Komninos (Trabzon Rum imparatorluğu hânedânının soyadı: Daha evvelce bu sülâleden bâzı Bizans imparatorları da yetişmiştir). 282, 289, 290, 292, 295
	Korsanlar cumhuriyeti / République de Corsaires (Rodos Şövalyeleri hükûmetine verilen isimlerden) 276 Bk.: Rodos Şövalyeleri.
	Kölemenler ("Mısır Memlûkleri / Memâlik-i-Mısıriyye" isimleriyle de anılan ve Mısır'la Suriye'ye hâkim olan askerî teşkilât mensupları) 38, 70, 71, 86, 91, 102, 118 - 121, 126, 128, 141 - 144, 151, 317, 318, 322, 352, 355, 362, 363, 367, 368, 370, 380, 384 - 393, 396, 408, 410, 416

	Sayfa		Sayfa
Bk.: Bahriyyûn, Burciyyûn ve Mısırlılar.		Malkoç-oğulları (Rumeli akıncı ocaklarından)	343
Köpek-oğlu (Anadolu Türkmen beylerinden birinin soyadı: Muh-telif devirlerde "Köpek" ve "Köpek-oğlu" gibi şahıs ve soy adlarına tesadüf edilir)	145	Memlûk / Memâlik (Mısır Köle-menlerinin Arapça ismi : ikinci şekli birincisinin cem'idir) — Bk.: Kölemen-ler.	
Kubad-oğulları (Cânîk = Samsun Türk beyleri)	97, 116, 145	Menteşe-oğulları (Türk beyliği)	71, 78, 86, 88, 89, 91, 92, 96, 97, 122, 152, 169, 171, 192, 229
L		Mısırlılar (Mısır Kölemenleri)	64, 70, 71, 116, 119, 120, 126, 128, 131, 135, 142-144, 317, 322, 345, 346, 362, 364, 369, 382, 384 - 390, 392, 418 Bk.: Kölemenler.
Lâtin / Lâtinler (Bu kelime mâlûm olan mânâsından başka Bi-zanslılara nisbetle Avrupalı-lar, Frenkler ve bâzan da Ortodokslara nisbetle Kato-likler mânâsına kullanılır).	18, 36, 67, 77, 197, 219, 231, 236, 237, 242, 243, 245, 246, 250, 254, 256, 257, 260, 261, 271, 275, 282 - 284, 294, 295, 298, 310, 315, 317, 352, 387	Midilli Ciniyiz dükalığı.	57, 272, 273, 277, 278, 298, 299, 302, 351 Bk.: Gattilusio.
Las / Laz / Lazlar (Osmanlı men-bâlarında "Sırp / Sırp-lar" mânâsına kullanılır)	54	Mihal-oğulları (Osmanlı ümerâ âi-lelerinden).	159, 160, 165, 170, 186, 325, 343 "Şahıs isimleri" cedvelinde "Köse-Mihal" maddesine de bakınız.
"Şahıs isimleri" cedvelinde "Lâzar Grabliyanoviç" ve bu cedvelde "Sırp" maddesine bakınız.		Ming (Çin'in imparatorluk hânedan-larından)	151
Lehler / Lehliler (Polonyalılar, Le-histan ahalisi)	78, 213, 221, 332, 402, 403	Mirdita (Şimalî Arnavutluk'da bir beylik)	189
Lusignan (Kıbrıs'da krallık kuran Fransız âilesi)	387	Mongol / Mongollar	1, 2, 6, 23, 34, 86, 104, 117, 120, 121, 126, 129, 131, 132, 150, 151, 179, 333, 412
Luxembourg (Eski Almanya im-paratorlarından bir çokları-nın mensub olduğu hânedân)	98	Moskova prensliği	333, 335
M		N	
Macar / Macarlar,	42, 43, 46, 49, 51, 78, 94 - 96, 98, 99, 104 - 106, 108 - 110, 175, 176, 191, 202-208, 210, 213 - 215, 221, 223, 229, 234, 249, 250, 264, 274 - 276, 278 - 280, 287, 297, 298, 300, 302 - 305, 320, 321, 325, 332, 336, 342, 344, 346, 354, 381, 382, 391, 393, 394, 402, 404, 411	Navarlı / Navarlılar	44
		Nemania (Sırbistan'ın eski krallık hânedânı)	54
		Nûr-bahşiyye (Halvetiyye tarîkati şübelerinden)	196
		O	
		Oğuz Türkleri	1, 225, 325, 326, 412, Bk.: Türk, Türkmenler.
		Oktay-Kaan sülâlesi (Çingiz hânedâ-nı kollarından)	131

	Sayfa
Ordre des Chevaliers de Saint-Jean de Rhodes (Rodos Şövalyeleri teşkilâtı)	276
Bk.: Rodos Şövalyeleri.	
Ortodoks / Ortodokslar / Ortodoks kilisesi.	18, 43, 51, 53, 197, 240, 241, 257, 258, 260, 263 - 265, 275, 281 - 284, 288, 315, 333, 355
Osmanlı beyliği / Osmanlı imparatorluğu / Devlet-i Aliyye.	2 - 17, 19 - 31, 33 - 37, 40, 42, 43, 48 - 53

P

Paleoloğos (Bizans'ın son imparatorluk hânedânı)	23 - 26, 77, 102, 103, 153, 282, 288, 294, 325, 333, 334, 349
Papalık (Katolik mezhebinin rûhânî riyâseti ve Vatikan hükûmeti)	49, 51, 88, 110, 142, 208, 213, 280, 282, 286, 294, 299 - 303, 305, 312, 320, 327, 332, 333, 335, 342, 363, 373, 389, 396, 397, 404, 409, 410
Pomak / Pomaklar (Müslüman Bulgarlar)	266

R

Ramazan-oğulları (Adana Türk beyliği)	362 - 368, 385
Rodos Şövalyeleri / Ordre des Chevaliers de Saint-Jean de Rhodes (Muhtelif Avrupa milletlerine mensup Haçlı Şövalyelerin bâzı Garp menbâlarında bir "République de Corsaires" = Korsanlar cumhuriyeti" sayılan dinî ve askerî idare ve teşkilâtı)	8, 88, 89, 104, 138, 139, 152, 228, 234, 272, 276, 277, 321, 327, 347, 348, 370-376, 381, 389, 397, 411
Romalılar (Şarkî-Romalılar, Bizanslılar)	53
Bk. Bizanslılar ve Romalılar.	
Romalılar (Garbî-Romalılar, eski Roma imparatorluğu tebaası)	174
Rum (Şarkî-Romalı, Bizans ahalisi,	

Sayfa

Yunanca konuşan Ortodoks)	14, 15, 17, 18, 32, 72, 77, 119, 138, 197, 198, 221, 232, 233, 236, 238, 240-242, 246, 250, 254, 255, 257, 258, 263 - 267, 271, 281, 288, 293 - 295, 307, 313, 317, 319, 320, 323, 325, 331, 333, 337, 348, 349, 351, 354, 366, 376, 378, 397, 405
Bk.: Bizanslılar ve Rumlar.	
Rumlar (Şarkî-Romalılar, Bizanslılar Yunanca konuşan Ortodokslar)	18, 39, 44, 45, 57, 87, 90, 119, 197, 198, 232, 233, 236, 237, 242, 243, 246, 256 - 258, 260, 261, 263 - 265, 275, 277, 284, 285, 294, 295, 314, 315, 370
Bk.: Bizanslılar ve Rum.	
Rum Patrikliği (Merkezi İstanbul'da bulunan Rum-Ortodoks patrikliği ve kilisesi).	53, 240, 241, 256 - 258, 263 - 265, 275, 281, 282, 288, 355
Rus / Ruslar.	109, 135, 258, 333, 335, 394, 400, 404
Rus çarlığı.	333, 355
Yukarıki maddeye de bakınız.	

S

Safavî / Safavîler (İran'da Şiîliği resmî mezheb hâline getiren Türk saltanat hânedânı)	412, 418, 423
"Şahıs isimleri" cedvelinde "Şâh-İsmail" maddesine de bakınız.	
Saint-Jean Şövalyeleri — Bk.: Rodos Şövalyeleri.	
Sakız Cîniviz kolonisi	139, 171, 228, 277
Samsun Cîniviz kolonisi (Bugün "eski-Samsun" denilen ve şimdiki şehrin bir kaç kilometre şimalinde bulunan "Kara-Samsun" yahut "Gâvur - Samsunu" Cîniviz müstemlekesi)	116, 118, 178
Saruhan-oğulları (Türk beyliği)	22, 36, 71, 72, 78, 86, 88 - 92, 96, 122, 138, 152, 153

	Sayfa		Sayfa
Savoya (İtalya krallarının mensub olduğu sülâle)	46	med'in emriyle Anadolu'dan Rumeli'ye nakledilip Filibe civarında "Tatar pazarcığı" nı kuran kabileler).	178
Selçukî / Selçukîler (Büyük Selçukîlerle Anadolu Selçukîleri: Bunlara "Rûm Selçukîleri" ve "Konya Selçukîleri" de denilir). 2 - 6, 15, 16, 18, 22, 35, 38, 46, 59, 95, 114-116, 126, 133, 161, 240, 256, 306, 317, 331, 360, 412		"Şahıs isimleri" cedvelinde "Minnet Bey" maddesine de bakınız.	
Sırp / Sırlar (Osmanlı menbâlarında "Laz" tesmiyesine de tesadüf edilir!). 23 - 25, 41 - 43, 45, 47, 52 - 59, 68, 71 - 80, 85, 87, 88, 92, 98, 100, 102, 103, 108, 130 - 133, 137, 140, 156, 158, 159, 162 - 164, 166, 170, 191, 200, 202 - 205, 208, 209, 213, 221, 223, 227, 264, 274, 275, 278, 280 - 282, 287		Tavâif-i Mülûk — Bk. Anadolu Türk beylikleri.	
Bk.: Las / Laz.		Teke beyliği (Hamîd-oğulları sülâlesinin Teke kolu). 72, 78, 86, 91, 92, 137, 152, 171, 193	
Sicilyalı / Sicilyalılar.	44, 307	Bk.: Hamîd-oğulları.	
Sinop Beyliği (Candar-oğulları Türk hükûmeti)	97, 290, 291	Teke aşireti (Antalya havâlisine yerleşen Türkmen oymağı)	193
Bk.: Candar-oğulları.		Thopia (Orta Arnavutluğa hâkim olan âilelerden)	67, 107
Spata (Epir'de derebeylik âilelerinden).	107	Timûrîler (Timur-oğulları, Timur Leng hânedânı)	130, 294
		Timûrtaş-oğulları (Ümerâ sülâlelerinden iki âile ismi) 205, 208, 209	
		"Şahıs isimleri" cedvelinde "Timûrtaş Paşa" maddelerine bakınız.	
		Töton şövalyeleri (Niğbolu muharebesine iştirâk eden Alman asilzâdelerinden).	105
		Trabzon Rum imparatorluğu (Komninos'lar idaresinde) 116, 118, 227, 272, 273, 282, 288 - 290, 292 - 295, 302, 320, 351	
		Bk.: Komninos.	
		Turgudlu (İçel Türkmen oymaklarından).	365, 408, 409
		Turhan-oğulları (Ümerâ âilelerinden).	325
		Turul / Torul beyliği (Şimdiki Gümüşhane vilâyetinin aynı isimdeki kazasında bir Türk beyliği).	344, 351
		Türk. 2, 6, 11, 18 - 22, 26, 35, 40 - 42, 44, 47, 48, 53, 55, 57, 59, 60, 67, 68, 70, 73, 75 - 81, 87, 90, 93 - 96, 98 - 100, 103, 105 - 113, 116, 118, 122 - 124, 127, 131, 133, 139, 140, 142, 145, 149, 151, 154, 158, 162, 164, 175 - 177, 183, 187 - 190, 195, 197 - 201, 205 - 207, 209, 213, 214,	
Tocco (Epir despotluğunda bulunmuş bir İtalyan âilesi)	198		
Tâcüddin-oğulları (Terme ve Çarşamba havâlisi Türk beyleri) 97, 99, 115			
Tasvirperestlik ("İconoclasme" yahut "İconoclasie" denilen Hristiyan akidesi)	18, 19		
Taşan-oğulları (Merzifon ve Havza beyleri).	97, 99, 115		
Tatar / Tatarlar. 112, 117, 334, 351, 377			
Bk.: Çavdar Tatarları ve Kara-Tatarlar.			
Tatar aşiretleri (Çelebi Sultan Meh-			

Sayfa	Sayfa
Adalar-denizi (Ege - Eski ismi: Mara = Egée". 34, 39, 56, 88, 92, 213, 272, 276, 313, 327, 338, 351	Akkerman (Besarabya sahilinde eski "Cetatea-Alba") 335, 383, 384, 402
Adana (Eski ismi: Adâna). 362, 368, 385, 386, 388, 389, 393	Ak-pınar (Edirne civarında) 419
Adriyatik / Adriatique (Venedik körfezi) 53, 106, 107, 189, 302, 410	Akropol / Akropolis (Atina'da tepe) 284
Aenos — Bk.: Enez.	Aksaray (Niğde vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Colonia/Garsaoura") 116, 156, 268, 315
Afrika 311, 388	Aksaray (İstanbul'da mahalle. Eski ismi: "Forum Bovis") 268, 315
Afyon-Karahisar (Eski ismi "Akroenos", Osmanlı menbâlarında "Karahisâr-ı-Sâhib") 63, 368	Akşehir (Konya vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Philomelion / Philomelium"). 37, 44, 64, 72, 73, 92, 114, 140, 143, 144, 149, 172, 203, 210, 229, 304
Ağa-çayırı (Tarsus'la Adana arasında) 388	Akyazı (Sakarya ilinde nâhiye merkezi) 11
Ağaç-denizi / Roboeni / Rasboieni (Rumanya'da ormanlık) 332, 336	Alacahisar (Sırbistan'da "Krukovatz / Kruşevac" kalesi) 87, 207, 274, 419
Ağrıboz — Bk.: Eğriboz.	Alâiyye / Alanya (Antalya vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Korakesion / Coracesium / Kalonoros / Kandeloros": "Alâiyye" tesmiyesi Anadolu Selçukî sultanı Birinci Alâüddin Keykubâd'ın isminden gelir; "Alanya" şekli işte bundan muharref-tir) 317, 351
Ahlat (Van gölü sahilinde ve Bitlis vilâyetinde kaza merkezi. Eski ismi: "Khilat / Chelat") 1	Alaşehir (Mağnisa vilâyetinde şimdiki kazâ merkezi olan eski "Philadelphia") 32, 34, 44, 62, 63, 89, 90, 93, 419
Ahyolu (Bulgaristan'da "Anchialos" limanı) 47, 55, 235, 421	Albania / Albanum / Albanon / Arbania / Arbanon / Raban / Arbenia / Arvania / Şkipnia Arnavutluğun muhtelif dillerdeki ismi: Bunların sonuncusu Arnavutların, bugün kullanmakta olduğu şekildir. 67
Akçahisar — Bk.: Anadolu-Hisarı.	Albanopolis (isminin bütün Arnavutluğa teşmil edilmiş olduğu rivayet edilen eski bir şehir) 67
Akçahisar / Croia / Kroja (Arnavutluk'da "Kroya" denilen ve âsi İskender'in merkezi olan sarp ve müstahkem mevki) 108, 173, 219, 220, 223, 305, 311, 338 - 340, 342	Albulena (Arnavutluk'da "Mal/Mati" nehri civarında bir ova) 281
Akça-Limon / Akça-Liman (Çanakkale boğazının Rumeli sahilinde) 28	
Akçay (Germiyan-ili'nde ova) 112 - 115, 136, 137	
Akdeniz (Eski isimleri: "Mare inter-rum / Internum mare/Mediterraneum mare"; Osmanlı devrinde "Bahri-Sefid". 12, 28, 91, 151, 261, 290, 299, 300, 405	
Akdere/Valea-Alba (Rumanya'da) 336	
Akhisar (Sakarya'nın garbında ve Kocaeli vilâyetinin Geyve kazâsında nâhiye merkezi) 9	
Akhisar (Mağnisa vilâyetinde şimdiki kazâ merkezi olan eski "Thyatira" kasabası) 191, 192, 210	
Akhisar (Bosna'da) — Bk.: Brusça.	

Sayfa	Sayfa
Alessio — Bk.: Leş.	Bk.: Garbî Anadolu ve Şar- kî-Anadolu.
Almanya (= Deutschland) 95, 98, 104, 191, 204-206, 279, 352, 393, 396, 398	Anadolu-Hisarı (Eski isimleri: Gü- zel - Hisar, Güzelce-Hisar, Nik-Hisar, Yeni-Hisar, Yeni- ce-Hisar, Akca-Hisar) 108, 109, 214, 230 - 232, 299
Altıncı-Dâire (İstanbul'da Beyoğlu Belediye dâiresinin bulun- duğu yer) 244	Bk.: Rumeli-Hisarı.
Amasra (Zonguldak vilâyetinin Bartın kazâsında şimdi nâ- hiye merkezi olan eski "A- mastris / Sesamos" limanı). 118, 290, 291, 295, 302, 351	Anamur (İçel vilâyetinde kazâ mer- kezi olan eski "Anemurium") 371, 372
Amasya (Eski ismi: "Amesâ") 1, 96, 97, 99, 115, 116, 131, 132, 134 - 136, 143 - 148, 150, 152, 154, 155, 169, 174, 177, 178, 180, 182 - 184, 195, 217, 225, 315, 325, 344, 356 - 358, 364, 403, 408, 414, 415, 417, 419, 420, 423, 424	Anapa (Karadeniz'in şimali-şar- kı- sinde liman) 334, 344
Bk.: Rûm/Rûmiyye-i-Suğrâ.	Anavarza (Kozan'ın 25 kilometre cenubunda harâbeleri bulunan eski bir kale: Bu kalenin eski isimlerinden " Zebrus " adı Arapçada "Ayn-Zerbe" şek- lini almış ve bu da Türkçede "Anavarza" tahrifine uğra- mıştır; Garp menbâlarında " Navarza " ve " Anazarbe " şekillerine tesadüf edilir) 388
Âmid (Diyarbakır vilâyet merkezi- nin eski ismi) 38	Anchialos — Bk.: Ahyolu.
Bk.: Diyarbakır.	Andimachia (İstanköy adasının ce- nub-şarkısında bir kale) 277
Amisus / Aminsus — Bk.: Gâvur- Samsunu.	Anemas (İstanbul sûrunda Bizanslı- ların zından ittihaz ettikleri kule) 61, 62
Amphissa (Yunanistan'da Salona şehri) 111	Ankara (Eski ismi: "Ancyra") 2, 26, 27, 34 - 37, 39, 73, 84, 85, 92, 94, 97, 99, 101, 114, 122 - 124, 127 - 138, 141, 143, 145, 146, 148, 149, 151, 153, 155 - 158, 161, 163, 171, 172, 180, 188, 189, 191 - 193, 195, 196, 210, 225, 230, 367 - 369, 386, 414
Anadolu — Bk.: Napoli di Ro- mania.	Antalya (Eski ismi: "Attaleia/Attalia") 91, 92, 132, 137, 193, 304, 317, 327, 415, 419
Anadolu (Eski isimleri: "Anatolia", " Mikro-Asia = Küçük-As- ya "). 2, 6, 14, 23, 26 - 29, 35, 36, 38, 43 - 45, 48, 49, 51, 55, 60, 62, 63, 66, 68, 69, 72, 73, 78, 84, 88 - 90, 92, 93, 96 - 99, 102, 104, 105, 108, 112 - 116, 118 - 123, 126, 129, 131, 133 - 136, 138, 141, 142, 144 - 155, 157, 158, 160, 161, 164 - 166, 168 - 171, 176 - 181, 184 - 187, 189, 192, 196, 202, 203, 208, 210, 212 - 215, 224, 229 - 231, 238, 253, 255, 259, 260, 266 - 268, 276, 288 - 296, 298, 299, 306, 308, 313, 315, 318 - 321, 324, 325, 331, 332, 334, 338, 340, 344, 348, 349, 352, 354 - 357, 360 - 365, 368 - 373, 379, 381, 384 - 386, 388, 392, 402, 408, 409, 412 - 414, 416 - 420, 422, 423	Antep (Aynfâb. Eski ismi "Dolichê"?). 318
	Antivari / Bar (Şimal Arnavutluk sahilinde) 107, 343
	Apulia — Bk.: Pulya
	Arabistan 224, 352
	Aragon (İspanya'da) 174, 276, 289, 299, 302, 303, 320, 327, 388

	Sayfa		Sayfa
Ardasa (Gümüşhâne vilâyetinde Turul / Durul kazasının merkezi) Bk.: Turul.	344	110, 121 - 124, 131, 135, 143 - 145, 147, 150, 176, 208, 210, 213, 226, 232, 235 - 237, 241 - 243, 249, 250, 257, 262 - 264, 276, 282, 290, 292, 293, 295, 300, 310, 316, 320, 321, 333, 343, 346, 347, 349, 350, 364, 367, 370, 372 - 375, 388, 406, 410	
Argos (Mora'da)	112, 302		
Archangelos (Rodos adasının şarkında istihkâm)	277		
Armutlu (Bursa vilâyetinin Gemlik kazâsında ve Marmara sahilinde nâhiye merkezi)	23	Avusturya	54, 104, 163, 176, 283, 407
Arnavut-İskenderiyyesi (Osmanlı menbâlarında İşkodra'ya verilen isim) Bk.: İşkodra.	342	Aya-Dimitri kilisesi (İstanbul'da)	265
Arnavutluk 53, 66 - 68, 75, 76, 78, 80, 81, 98, 99, 101, 102, 107, 108, 125, 140, 148, 158, 174, 177, 189, 190, 199, 219 - 221, 223, 273, 275, 289, 290, 300, 303, 305, 306, 311, 312, 314, 332, 337 - 343, 351, 354, 383, 393, 396		Aya-Mavri / Santa-Maura (Yunanistan'ın garp sahilinde ada)	345, 376, 377, 410, 411
Bk.: Albania.		Ayanköy (Sapanca gölünün garp müntehâsında bazı Osmanlı müelliflerinin "Ayangöl" ismiyle de bahsettikleri eski bir köy yahut kasaba)	11
Âstâne / Âstâne-i Saâdet (Osmanlı menbâlarında İstanbul'a verilen isimlerden) Bk.: İstanbul.	398	Ayas (Şimdiki Seyhan = Adana vilâyetinde Yumurtalık nâhiyesinde merkez olan köy ve bu köyün yerinde eski bir kasaba)	388
Asya.	125, 131, 143, 282, 321	Ayaslug / Ayasolug / Selçuk (İzmir vilâyetinde ve İzmir'in cenubî-şarkî cihetinde bugün "Akıncılar" denilen köyün bulunduğu yerde eski "Efessos/Epèse" şehri	142, 152, 154, 190
Atik (Yunanistan'da Atina'nın bulunduğu "Attiki" sancağı)	53	Ayasofya / Sainte-Sophie (İstanbul'da Türk fethini temsil eden câmi) 109, 240, 252, 255 - 260, 262, 263, 265, 324,	
Atina / Athina (Yunanistan'ın bazı Osmanlı menbâlarında "Medînet-ül-Hükemâ" denilen pâyitahtı) 18, 45, 111, 219, 283, 284, 289, 302, 351		Ayasofya (Orhan-Gazi devrinde câmiye tahvil edilen İznik kilisesi)	18, 19
Atranos / Adranos (Bursa vilâyetinde bugün "Orhaneli" kazâsına merkez olan eski "Adriani ad Olympium" yahut "Adrinos" kasabası)	7, 12	Ayasofya medresesi (İstanbul'da)	328
Avlonya (Cenubî Arnavutluğun Adriyatik sahilinde "Aulona/Vallona" kasabası) 107, 177, 344, 399, 406		Ayastefanos / Hagios-Stephanos (İstanbul vilâyetinin Bakırköy / Makrıköy kazâsında "Yeşilköy" nâhiye merkezi)	236
Avert-Hisarı (Makedonya'da "Kilkis" kasabasına Türklerin verdikleri isim)	56	Aya-Yorgi kilisesi (İstanbul'da)	265
Avrupa. 18, 27, 29, 44, 45, 51, 52, 60, 73, 84, 86, 94, 98, 102, 104, 106, 109,		Ayazmend iskelesi (Balıkesir vilâyetinde Ayvalık kaza merkezinin 2 kilometre cenubunda sahile yakın bir köy)	409
		Aydın (Eski isimleri: "Tralles", "Seleucia in Caria") 137, 154, 156, 165, 171, 176, 213, 229, 230, 259	

	Sayfa		Sayfa
Aydıncık / Edincik (Balıkesir vilâyetinde ve Kapudağ yarım adasının cenubunda Bandırma kazâsının Edincik / İdincik nâhiye merkezi. Eski ismi: "Cyzius / Cyzique")	27	Babaeski (Kırklareli=Kırkkilise vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Bulgarophygos")	38
Aydos (İstanbul vilâyetinde Kartal kazâ merkezinin şimalinde ve Samandıra'nın menubuşarkîsinde eski bir kale)	15, 368	Bâb-ı-Hümâyûn (İstanbul'da Topkapu sarayının Ayasofya tarafındaki dış kapısı)	324, 422
Aydos (Bulgaristan'da Burgaz limanının 30 kilometre şimalıgarbîsinde bir kasaba)	47, 48, 76, 96	Bâb-üz-Züveyle (Kahire'de eski bir kapı ve semt)	318
Ayion-Apostolon / "Havâriyyun" kilisesi)	265, 315	Badkersburg (Macaristan'da kasa-ba)	176
Bk.: Fatih		Bafra (Samsun vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Bafira")	99, 115, 176, 178
Aynaroz / Aynoroz / Ağinos-Oros Selânik'in cenubuşarkîsindeki Halkidikya yarımadasının cenubuşarkîsine tesadüf eden dil ve dağ: Manastırları ve kadınsız köyleriyle meşhur olan bu dilin "Ağion-Oros" ismi "Mukaddes-dağ" mânâsına gelir: Eski ismi "Athos" dur).	30	Bağdad (Irak'ın merkezi)	104, 128
Aynos — Bk.: Enez.		Bakır-güresi / Küre (Kastamonu vilâyetinde kazâ merkezi. Osmanlı menbâlarında "Küleri-Nehâs" tarihine de tesadüf edilir).	177
Ayos-Romanos / Hagios-Romanos / Saint-Romain — Bk.: Topkapu/Topkapusu.		Balabancık / Balabanek (Osman-Gazi'nin Bursa'yı tazyık için Uludağ'da yaptırdığı havâle hisarı)	9, 69 - 70
Ayvansaray (İstanbul'da mahalle. Eski ismi: "Kyneğion")	246	"Şahıs isimleri" cedvelinde "Balabanek / Balanek" maddesine bakınız.	
Azak / Azof (Azak denizinin şimalîşarkî müntehasında ve Don nehrinin ağzından 10 kilometre yukarda o küçük denize ismini veren şehir. Eski ismi: "Tana".)	334	Balat (Aydın vilâyetinde Söke kazâsının Akköy nâhiyesinde eski "Miletos / Milet" şehrinin yerinde bir köy: "Balat" ismi bu köyün eski isimlerinden olan "Palatia" dan gelir)	142
Âzerbaycan (İran Âzerbaycanı. Eski ismi: "Atropatene").	122, 125, 127, 128 143, 151, 412	Balat (İstanbulda mahalle. Eski ismi: "Palati / Palatium")	265
		Balıkesir (Karası Türk beyliğinin şimdi vilâyet merkezi olan pâyitahtı. Eski ismi: "Hadrinanutherae". Yeni Garp dillerinde "Balıkesir" den muharref olarak "Balikestri"/"Balikisri" şekillerine tesadüf edilir)	21, 136, 143, 146, 148, 150, 152, 218, 238, 308, 310
		Bk.: Karası.	
Baalbek (Şam'ın 80 kilometre şimalıgarbîsinde harâbeleriyle meşhur kasaba. Eski ismi: "Heliopolis")	128, 362	Balkan / Balkanlar.	39, 42, 47 - 49, 51 - 53, 56, 66 - 68, 75 - 78, 80, 81,

B

Sayfa	Sayfa
96, 98, 100, 102, 105, 107, 110, 125, 133, 140, 144, 177, 189, 196, 197, 199, 210, 218, 264, 268, 274, 275, 280, 301, 302, 337, 343, 351	Bec / Beğ — Bk.: Viyana.
Balkız / Belkis (Balıkesir vilâyetinde Bandırma kazâsının Edineik nâhiye merkezinin yerindeki eski "Cyzius" harâbelerinden bir kuleye .Türklerin verdikleri isim) 27	Bedeî-Çardağı / Çâr-Tâk / Çardak (Tokat'da zindan: Tokat vilâyetinin Artova kazası "Çardak köyünde veyahut Erbaa kazâsındaki "Bedeî/Bideî" nâhiyesinde de olabilir) 170, 192
Bk.: Aydınık ve Temâşâlık.	Bednos — Bk.: Madenos.
Balta-limanı (Boğaziçi'nde) 241	Behesni / Besni (Malatya vilâyetinde kazâ merkezi. Arap menbâlarında "Behesnâ") 120
Balyabadra — Bk.: Patras.	Belçika / Belgique. 104
Baphaeon / Bapheum (Osmanlı menbâlarında "Koyunhisar" ismiyle bahsedilen ve İzmit'in biraz şimalışarkîsine tesadüf eden bu eski kalenin ismini hatırlatabilecek yegâne köy, Kocaeli vilâyetinin Kandıra kazâsındaki "Şeyhler" nâhiyesinin "Koyun-ağılı" köyüdür: Fakat "Koyunhisar"ın "Koyun-ağılı" ile münasebeti bir isim müşâbetinden ibaret olmak ihtimali de vardır).	Beled-i-Yunus — Bk.: Madenos.
Bk.: Koyunhisar.	Belgrad / Beograd. 58, 98, 206, 209, 221, 278 - 280, 287, 336, 393 - 395
Bar — Bk.: Antivari.	Berat (Orta-Arnavutluk'da şehir: Bâzı Osmanlı menbâlarında "Arnavut Belgradı" ismiyle de anılır). 108, 223, 275, 276
Barbaros türbesi (Beşiktaş sahilinde) 402	Bergama (İzmir vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Pergamos / Pergamum") 21, 22
Basra-körfezi (Eski ismi: "Sinus Persicus" Osmanlı menbâlarında "Bahr-i-Fars" terki-bine de tesadüf edilir). 412	Berlatu / Berlad / Birlad (Rumanya'da Sereth nehrine dökülen ırmak) 332
Bastie (Fransa'da şato) 375	Berlin 353
Baş-kend (Erzincan vilâyetinin Tercan ovasında "Otluk-beli" mevkiinin diğer ismi.) 325	6 Besarabya / Bessarabie (Rumanya'nın şarkında, Dniester ve Pruth nehirleri arasında eyâlet) 335, 383
Bk.: Otluk-beli.	Besbycos / Kalolimni (İmralı adasının eski isimleri) - Bk.: İmralı.
Beyvera / Bayern / Bavière 106	Beşiktaş (İstanbul vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Gunnella = beşik"). 242, 244, 308, 402
Bayburd / Bayburt (Gümüşhane / Gümüşane vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: Babert) 325	Bk.: Diplokionion.
Bâyezid câmii (İstanbul'da) 409, 411	Beyoğlu / Péra / Peraia (İstanbul vilâyetinde kazâ merkezi) 238, 245, 261
Bebek (Boğaziçi'nde mahalle. Eski ismi: "Khele / Chelae" yahut "Skely = iskele") 231, 232	Bk.: Galata.
	Bey-pazarcığı (Niğde civarında) 329
	Beypazarı (Ankara vilâyetinde kazâ merkezi) 132, 137
	Beyşehir / Beyşehri (Konya vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Karalia") 37, 64, 72, 86, 91, 92, 172, 210, 304, 322, 408

- Sayfa**
- Biga** (Çanakkale vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Pigasi/Pega") 19, 27, 33, 34, 43-45, 111, 186
- Bigados** (İstanbul vilâyetinin Çatalca kazâsında Silivri nâhiyesinin köylerinden. Eski ismi: "Epibation / Epivatos/Epibados") 233, 235
- Bilecik** (Eski "Ertuğrul" sancağıyla şimdiki Bilecik vilâyetinin merkezi. Eski ismi: "Belo-koma") 4, 5, 13
- Blachernes** — Bk.: Tekfur-sarayı.
- Bodrum** (Muğla vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Pét-reon") 276
- Boğaz** / Boğaziçi / Boğaz-denizi / İskender-boğazı (İstanbul boğazının muhtelif isimleri: Son şekle eski Osmanlı menbâlarında tesadüf edilir. Eski ve yeni eenebi dillerindeki isimleri: Bosforos / Bosporus / Bosphore / Bosphore de Thrace / Brachium Sancti Georgii / Bras de Saint-Georges). 16, 23, 26, 32, 51, 61, 106, 108, 109, 181, 214, 230, 231, 242, 245, 251, 261, 290, 299, 321, 325, 351, 422
- Bk.: Boğazlar.
- Boğaz-denizi** (Boğaziçi'nin eski ismi) 244
- Bk.: Boğaz ve Limon-denizi.
- Boğaz-ıçi** — Bk.: Boğaz.
- Boğaz-kesen** (Osmanlı menbâlarında Rumeli-hisarı. Eski: Laimokopas = dalga kesen) — Bk.: Rumeli-hisarı.
- Boğazlar** (Çanakkale ve İstanbul boğazları) 61, 299, 332, 334, 351
- Bk.: Boğaz / Boğaziçi ve Çanakkale-boğazı.
- Boğdan** / Kara-Boğdan (Rumanya krallığını teşkil eden iki prenslikten Moldava / Moldavia/Moldavie) 98, 296, 331, 336, 351, 383, 391, 402, 404
- Sayfa**
- Bk.:** Eflak, Memleketeyn, Rumanya ve Kara-Boğdan.
- Bohemya** 98, 104, 279, 302, 382
- Bolayır** (Çanakkale vilâyetinin Gelibolu kazâsı merkez nâhiyesinde köy: Gelibolu'nun 15 kilometre kadar şimalişarkîsinde bulunan bu köy Şehzâde Süleyman Paşa'nın türbesiyle meşhurdur. Eski ismi "Plagiari / Plajar / Plajair") 30, 31
- Bolu** (Eski isimleri: "Claudiopolis", "Bithynium", "Bastan". 12, 26, 190, 291, 296, 358, 415
- Bonava** (Midilli adasında köy) 303
- Bosna** (Evvelce krallık, Osmanlı devrinde vilâyet: "Boşnak" ismi bundan gelir). 42, 46, 53, 68, 75, 78, 81, 85, 95, 96, 206, 280, 300 - 305, 316, 320, 330, 381, 394, 395, 400, 405, 407, 410, 411
- Bosna-Lofçası** (Bosna'da kale: Bulgaristan'daki "Lofça" dan tefrik için "Bosna-Lofçası" denir) 410 - 411
- Bk.: Lofça.
- Bourganeuf** (Fransa'nın "Creuse" departmanında şato) 389
- Boyana / Bojana** (Arnavutluk'ta nehir) 102
- Boz-Burun** (İzmit ve Gemlik körfezleri arasında. Eski ismi: "Posidion / Posidium") 29
- Bozcaada** (Çanakkale vilâyetinde kaza. Eski ismi: "Tenedos". 30, 61, 62, 342, 344, 376, 377
- Böğür-delen** (Sırbistan'da Türklerin yaptıkları "Sabacz/Schabatz = Şabaç" kalesinin Türkçe ismi) 336
- Branikvaç / Branice** (Sırbistan'da kale) 283
- Brusça / Brustza** (Bosna'da Türklerin "Akhisar" ismini verdikleri kale) 410

	Sayfa		Sayfa
Brzeziny (Lehistan=Polonya'da kasa- saba).	402	Büyük-Çekmece (İstanbul vilâyeti- nin Çatalca kazâsında nâhiye merkezi. Eski ismi: "Rhe- gium")	242, 258
Budin / Buda / Ofen (Peşte ile be- raber Macaristan'ın pâyitahtı olan şehir: Osmanlı menbâla- rında "Budin / Budun / Bo- dun" şekillerinde okunabile- cek muhtelif imlâlara tesadüf edilir).	46, 209	Byzantium / Byzance (İstanbul'un eski ismi) Bk.: İstanbul.	55 256
Buçuk-tepe (Edirne'de)	215, 216, 230, 150, 196	C	
Bukovina (Galiçya'nın cenubuşarkî- sinde evvelce Boğdan voyvo- dalığına ve ondan sonra da Avusturya'ya tâbi olan ve Karpât eteklerinde bulunan eyâlet).	402	Ca'ber-kalesi (Şimalî Suriye'de Fır- rat nehrinin sol sahilinde eski bir kale harâbesi: Efsâ- nevî bir Osmanlı an'anesine göre Ertuğrul-Gazi'nin ba- bası Süleymanşâh'ın "Türk- mezarı" denilen türbesi bura- dadır; hakikatte kime ait olduğu kat'iyetle mâlûm olmu- yan bu mezarı Abdülhamid II tâmir ve i'mâr ettirmiştir. - Şimdiki Türkiye hududun- dan yüz kilometre kadar u- zak olan bu nokta, Türk ve Fransız hükûmetleri ara- sında tamir edilen 1921 tarihli Ankara muâhedesi mucibince Türkiye'ye intikal etmiş ve muhâfızlar konulup bayrak çekilmiştir: Burada bir Jan- darma karakolu vardır. Ca'ber-kalesi'nin eski is- mi: "Devser")	2
Bulgar-dağı (Gümüşhâne / Gümüşa- ne dağlarından).	293	Calabria (Cenubî İtalya'da Arapla- rın "Killevriyye" dedikleri eyâlet)	347
Bulgaristan , 41, 47, 52, 54, 58, 59, 70, 75, 76, 85, 94, 96, 98 - 100, 104, 166, 209, 214, 298, 410, 419, 421		Canbazhâne-kapısı (İstanbul sârû- nunun kapılarından. Eski ismi: "Kerkoporta")	253, 254
Burakreis-adası — Bk.: Sapienza.		Cânîk / Cânî / Müslüman-Samsu- nu (Samsun vilâyet merkezi)	100, 115, 116, 118, 145, 176, 178, 268
Burgaz (Bulgaristan'ın Karadeniz sahilinde aynı ismi taşıyan körfez içindeki liman)	47, 48, 51, 421	Bk.: Gâvur-Samsunu.	
Burgonya / Bourgogne (Fransa'da dukalık ve vilâyet)	105, 276	Cemele (Kırşehir vilâyetinin mer- kez nâhiyesinde bir köy ve eski bir kale).	156
Bursa (Eski isimleri: "Prusa" "Theopolis", 7 - 10, 12 - 16, 18, 19, 23, 27, 32, 33, 39, 49, 55, 57, 64, 66, 68, 69, 80, 81, 84, 88, 96, 106, 113, 114, 122, 124, 127, 129, 131, 133, 135 - 137, 140, 141, 143, 144, 146 - 150, 152, 154 - 156, 158, 164, 166, 169, 170, 172, 173, 178, 182 - 184, 187, 189, 190, 194, 196, 197, 199, 201, 202, 204, 212, 215, 217, 224, 225, 227 - 230, 254, 260, 268, 299, 328, 351, 353, 359, 360, 361, 366, 400, 401, 406, 418.			
Bükreş / Bukaresti.	299		
Büyükada (Kızıl-adalar'ın en bü- yüğü ve İstanbul vilâyetinde Adalar kazâsının merkezi. Eski ismi: "Prinkipos/Prin-			

Sayfa	Sayfa
Cendere (Eskişehir vilâyetinin Sivrihisar kazâsında eski bir köy: "Çandarlı" soyadının bundan geldiği rivayet edilir). 38	Bk.: Boğazlar.
Genova / Genova (Ciniviz cumhuriyetinin merkezi) 122, 154, 228, 253, 261, 262	Çankırı (Eski isimleri: Gangra", "Germanicopolis") 137, 177, 190
Cercel — Bk.: Şerşel.	Çardak (Çanakkale vilâyetinde Lâpseki kazâsının merkez nâhiyesinde köy) 27
Ceyhun / Amu-Darya / Oxus (Asya'nın en büyük ırmaklarından) 412	Çarşamba (Samsun vilâyetinde kazâ merkezi) 115, 268
Cezâyir (Şimalî-Afrika'da) 200, 307, 309 - 311	Çarşamba (İstanbul'da mahalle) 268
Cibâli (Haliç'de kapı ve mahalle: "Cebe-Âli" isminden muharreftir. Eski ismi: "Ispigas") 254, 268	Çarşamba-suyu (Konya ovasında) 92, 304
Constantinople — Bk.: İstanbul.	Çâr-tâk / Çardak — Bk.: Bedevî-çardağı.
Coracesium — Bk.: Alâiyye.	Çatalca (İstanbul vilâyetinde kazâ merkezi: Bâzı menbâlarda bu isme Çatalburgaz" şeklinde de tesadüf edilir. Eski ismi: "Metra" 54, 55
Corycus — Bk.: Karahisar / Korgos.	Çatalca (Tesalya'da Yenişehir'in 40 kilometre cenubgarbisindeki "Pharsala" kasabasına Türklerin verdikleri isim) 111
Cos — Bk.: İstanköy.	Çataltepe (Ankara civarında) 130
Creuse (Fransa'da departman) 389	Çekirge (Bursa'nın garbında kaplıcalarıyla meşhûr köy. Eski ismi: Pythia") 187
Croia — Bk.: Akçahisar.	Çemenlik — Bk.: Çimpe.
Cyzicus / Cyzique — Bk.: Aydıncık / Edincik.	Çerkesistan / Çerkezistan (Şimâlî-Kafkasya'da) 334, 344
Czarnkovv (Lehistan = Polonya'da kale) 402	Çimpe (Gelibolu yarımadasının Çanakkale-boğazı sahilinde eski bir kale. Eski ismi: "Zympe / Tzympe / Tsympe"; Osmanlı menbâlarındaki muhtelif şekilleri: Çemen / Çemenlik / Çemelnik / Çin / Çimni / Çimnik / Cimbieik / Cimbini / Çimpin - Osmanlı an'anesine göre Şehzâde-Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçişinde ilk ayak bastığı yer) 28, 29
Ç	Çin (Uzak Şark imparatorluğu) 143, 151
Çakır-Pınar (Bilecik vilâyeti merkezi nâhiyesinde köy) 5	Çinili-Köşk (İstanbul'da) 323, 324
Çamurlu (Bulgaristan'da kale) 381	Çirmen (Edirne'nin şimaligarbisinde ve Meriç boyunca şimdi hudut hâricinde kalan bir nâhiye merkezi. Eski ismi:
Çamurlu-ova (Bulgaristan'da Samako civarında) 166 - 168	
Çanakkale / Kal'a-i-Sultânîyye (Aynı isimdeki vilâyetin merkezi. Şehrîn eski ismi: "Dardanellia"; mıntakanın eski isimleri: "Dardania", "Troade") 27, 55, 154, 214, 299, 409	
Bak.: Kal'a-i-Sultânîyye.	
Çanakkale-boğazı (Eski ismi: "Hellespontos"; şimdiki fransızcada "Détroit des Dardanelles" şekli kullanılır). 22, 27, 28, 32, 46, 61, 92, 106, 186, 231, 278, 299, 321, 351	

	Sayfa		Sayfa
"Tschronomen")	43, 53 - 56	Düzce kazâsı nâhiyesine tâbi	
Çok-ören — Bk.: Karahisar/Korgos.		"Develi-besni" köyü olmak ihtimali vardır?)	12
Çorlu (Tekirdağ vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: Syralum/Tzurallum / Tzurullum/Tirihalum")	30, 31, 38, 421	Develi-Karahisar / Develi (Kayseri vilâyetinde kazâ merkezi)	329
Çorum (Eski isimleri: Tavium, Niskonion)	135, 416	Devol (Arnavutluk'da nehir)	68
Çorumlu (Çorum'ovası)	97, 99, 142	Dıraç / Dıraç / Durazzo (Arnavutluk sahilinde kasaba)	68, 99, 102, 107, 108, 343, 396, 399, 410
Çubuk-çayı (Ankara'da)	129	Dimetoka (Eskiden Edirne vilâyeti kazâlarından olduğu halde şimdi Yunan toprağında kalmıştır. Eski ismi: Dydimotichon / Dimotika")	24, 30, 31, 38, 39, 49, 61, 68, 199, 205, 280, 401, 402, 416, 424
Çubuk-ova / Çubuk-âbâd (Ankara'da)	127	Dinboz/Dimboz (Bursa vilâyeti merkez kazâsının Soğukpınar nâhiyesinde köy)	7, 8
Çukur-Çayır (Edirne civarında)	419	Diplokionion ("Çifte-direk" mânâsına gelen bu isim Bizans devrinde Tophâne ile Beşiktaş arasında bir noktanın ismi ise de neresi olduğu kat'i isbât edilmiş değildir: Bâzı menbâlarda Beşiktaş gibi gösterilirse de şüphelidir)	244
Çukur-ova (Seyhan = Adana vilâyetinde)	392	Divriği (Sivas vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Nikopolis")	120 - 385
D		Diyarbakır / Diyârbekr (Vilâyet merkezinin eski ismi "Âmid" dir)	117, 138, 292, 414
Dağ-pazarı (Konya vilâyetinde belki merkez kazâsının Sille nâhiyesindeki Dağ-dere köyü?)	304	Dniestr = Turla (Galiçya'dan geçip Akkerman'da Karadeniz'e dökülen nehir: Türkler bu nehre "Turla" ismini vermişlerdir)	402, 403
Dalmacya (Adriyatik denizinin şark sahilinde)	46, 53, 54, 98, 331, 336, 342, 400, 411	Dobruca (Rumanya'nın Karadeniz sahil boyunda muntaka)	52
Dârende (Malatya vilâyetinde kazâ merkezi)	120, 121	Dolapdere (İstanbul'un Beyoğlu semtinde mahalle)	244
Darıca (Kocaeli vilâyetinin Gebze kazâsında nâhiye merkezi: Eski ismi: "Ritzion")	179	Dolmabahçe (İstanbul'da Kaba-taş'la Beşiktaş arasında aynı ismi taşıyan büyük sarayın bulunduğu doldurma sahil	
Dâr-üş-şifâ (Fatih'in İstanbul'da yaptırdığı ilk hastahâne)	316		
Davudpaşa-kışlası (İstanbul'da)	402		
Davudpaşa-mahallesi (İstanbul'da)	402		
Debre (Arnavutluk'da kasaba)	220, 233, 305		
Defterdar-iskelesi (İstanbul halicinde)	246		
Dekkan (Hindistan'da ülke)	384		
Deliorman (Bulgaristan'ın şimalişark kısmında)	179, 180		
Demirkapı (Rumanya'da)	204		
Bk.: Trajan-köprüsü			
Dereğvas — Bk.: Drivasto.			
Dergos — Bk.: Drivasto.			
Devehisarı (Bolu vilâyeti merkez kazâsının Kırıseick nâhiyesinde "Devevîrân" yahut "Deveci" köylerinden biri veyahut			

	Sayfa		Sayfa
boyu)	241, 242, 244, 323	leri cedvelinde “Dulgadır- oğulları” maddesine de baki- mız.	
Domanıç / Domanıç (Bursa vilâye- tinin İnegöl kazâsında nâhi- ye. Eski ismi: “Temnos”) 2, 3, 4		Dumlupınar (Kütahya vilâyeti mer- kez nâhiyesinde ve merkez kazâsının Altuntaş nâhiye- sinde bu isimde iki köy var- dır)	195
Doris / Doride (Yunanistan’da eski bir dukalık ve sancak)	111		
Doryleon / Dorylaion / Durûliyye (Eskişehir’in eski ismi: So- nuncusu Arapların tahrifidir)	36		
Bk.: Eskişehir.			
Döğenciler (Edirne vilâyetinin Ka- vaklı kazâsı merkez nâhiyye- siyle Keşan kazâsı merkez nâhiyesindeki Büyük ve Küçük “Doğancılar” dan bi- ri, yahut Kırklareli vilâye- tinin Babaeski kazâsı mer- kez nâhiyesindeki “Düğün- cülü” veya Lüleburgaz merkez nâhiyesindeki “Dü- ğünçü-başı” köylerinden biri olmak ihtimali vardır?).	160	E	
Dıraç — Bk.: Dıraç.		Ebesuyu (Bursa vilâyetinin Yenişe- hir kazâsı merkez nâhiyesin- de bir “Ebe” köyü varsa da “Ebe-suyu”nun orası olmak ihtimali pek kuvvetli değil- dir).	10
Drama (Makedonya’da ve Serez’in şarkında kasaba. Eski ismi: “Drabescus”)	56	Ece-ova / Ece-âbâd (Gelibolu ya- rımadasında Çanakkale vilâ- yetine tâbi kazâ: Merkezi Maydos” dur).	30, 308
Drina / Drin (Arnavutluğun en bü- yük nehri)	102	Edincik — Bk.: Aydınık.	
Drivasto (İşkodra civarında Os- manlı menbâlarının “Dereg- vas / Dergos” ismini verdik- leri kale)	341	Edirne (Eski ismi: Hadrianopolis/ Adrianopolis”; yeni Garp dillerinde kullanılan “Andri- nople” şekli bu eski isim- den gelir). 9, 12, 24, 30, 31, 39 - 41, 45, 49, 57, 82, 86, 100, 134-137, 143, 145, 147, 149, 150, 152, 154, 156 - 165, 168, 169, 181 - 185, 187, 191, 194, 196, 198, 199, 205, 206, 212, 214, 216, 218, 222, 224 - 228, 230, 231, 233 - 235, 260, 265, 269, 270, 272 - 274, 278, 287, 325, 353, 355, 380, 382, 397, 401, 403, 416, 417, 419 - 421	
Drohobyez (Lehistan = Polonya’da şehir)	403	Edirne-kapısı / Edirne-kapı (İstan- bul sûrunda bir kapı ve o ka- pının semti. Eski ismi: “Kha- risios / Charisius”. 253, 254, 259	
Dubrovnik / Dubravenedik / Dub- rovenedik — Bk.: Raguza.		Eflak / Valachie (Rumanya kral- lığını teşkil eden iki prens- likten biri) 81, 85, 95, 96, 98, 105, 106, 108, 156, 158 - 160, 166, 171, 175, 176, 179, 181, 187, 189, 191, 202 - 208, 213, 228, 289, 296 - 298, 301, 302, 331, 332, 336, 351, 383, 411	
Dulcigno (Şimalî Arnavutluk sahi- linde Türklerin “Ölgün / Ül- gün” dedikleri liman: Bir müddet krallık şeklini al- dıktan sonra ilga edilen Ka- radağ devletiğinin limanla- rındandır).	107, 108, 343		
Dulgadır ölkesi (Maraş ve Elbis- tan havâlisinde) 370, 384, 385 “Devlet, millet ve âile isim-			

Sayfa

Sayfa

- Bk. Boğdan, Memleketeyn, Rumanya, ve "Devlet, millet ve âile isimleri" cedvelinde Ulahlar.
- Ege-denizi** — Bk.: Adalar-denizi.
- Eğirdir** / Eğridir (İsparta vilâyetinde kazâ merkezi. Hamîd-ogulları devrindeki ismi: "Feklek-âbâd"). 65, 91, 137, 138, 268
- Eğriboz** / Ağriboz (Yunanistan'ın şarkında Yunanlıların "Ev-via / Evripos", İtalyanların "Negroponte" ve Fransızların da "Eubé" dedikleri ada). 93, 175, 272, 312 - 315, 342, 351
Bk.: Khalkis ve Evripos.
- Eğriboz** (Aynı isimdeki adanın merkezi) — Bk.: Khalkis.
- Eğrigöz** (Kütahya vilâyetinde kazâ Merkezi: "Emet") 37, 63, 205
- Eğrikapı** — Bk.: Eğrikapı.
- Eksamilion** / Examilion — Bk.: Germe-Hisar.
- Elbasan** (Arnavutluk'da kasaba) 68, 305, 306, 410
Bk.: Valmora.
- Elbistan** (Maraş vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Ab-lastha / Ablistha / Ablis-thène / Ablistène"; müslüman menbâlarında "Âbilistân / Âbelistan" şekline de tesadüf edilir). 1, 118, 120, 126, 128, 317, 318, 385, 391
- El-Hamrâ** (İspanya'da Grenada = Gırnâta şehrinde "Benî-Ahmer" hânedânından kalan meşhur saray). 388
- Elmalı** (Antalya vilâyetinde kazâ merkezi) 418
- Emirdağı** (İnegöl civarında) 3
- Emir-Müşâ türbesi** (Lârende = Karaman'da) 409
- Endülüs** / Endelüs (Cenubî İspanya'nın sekiz vilâyetten mürekkep kısmı: Müslümanlar sekiz asra yakın bir zaman buraya hâkim olup İslâm medeniyetinin en parlağ sâhalarından biri hâline getirmişlerdir. - İspanyolca ismi: "Andalucia / Andalusia") 311, 388
- Enez** / Aynos (Edirne vilâyetinin Keşan kazâsında ve Meriç nehrinin Adalar denizine döküldüğü noktada nâhiye merkezi; Bizanslılar devrinde burası bir Ciniviz dükalığına merkez olmuştur. Eski ismi: "Aenos") 39, 55, 270, 272, 277, 278, 288, 289, 302, 313, 351
- Engerûs** / Engürûs — Bk.: Macaristan.
- Epibation** / Epivatos / Epibados - Bk.: Bigados.
- Epir** (Eski Yunanlıların cenubî Arnavutluğa verdikleri "Epiros" isminden gelir: "Epiré" imlâsiyle Garp dillerinde de kullanılmaktadır). 107, 198, 289
- Erdebil** (İran-Azerbaycanı'nda Safavîlerin büyük ceddi Şeyh-Saffiyyüddin'in türbesiyle meşhur şehir: İran telâffuzunda "Ardabil" okunur) 412, 413
- Erdek** (Balıkesir vilâyetinin Bandırma kazâsına ve Kapıdağ yarımadasının cenubugarbî sahilinde nâhiye merkezi. Eski ismi "Artaki") 44, 45
- Erdel** / Transylvania / Transilvan-ya (Eskiden Macaristan'a tâbi olduğu halde 1918 den itibaren Rumanya'ya ilhak edilen ve Macaristan'ın cenubuşarkısında bulunan eyâlet: Burası 173 sene Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır) 43, 106, 204, 207, 343, 346, 395, 407
- Ereğli** / Marmara-Ereğlisi (Tekirdağ vilâyetinin Çorlu kazâsı merkez nâhiyesinde ve Marmara sahilinde köy. Eski

	Sayfa		Sayfa
isimleri: "Perinthos", "Heraclea Chersonesus")	55, 63, 87, 148, 235	saray: Buna nisbetle "Topkapu-sarayı" na "Yeni-saray" denilmiştir	273, 274, 323, 324, 424
Ereğli / Karadeniz-Ereğlisi (Zonguldak vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Heraclea Pontica")	32 - 35, 231	Bk.: Topkapu-sarayı / Yeni-saray.	
Ereğli / Konya-Ereğlisi (Konya vilâyetinde kazâ merkezi. Eski isimleri: "Heraclea", "Kybistra")	319, 367	Eskişehir (Eski ismi: Doryleion / Dorylaion"; Arap menbâlarında tesadüf edilen "Durûliyye" şekli bundan muharreftir)	4, 35, 36, 361
Ergene (İstranca dağlarından çıkıp İpsala'nın şimaligarbîsinde Meriç nehrine dökülen ırmak. Eski ismi: "Ergines / Agrianes")	47, 224	Eski-Zağra (Bulgaristan'da Filibe'nin 80 kilometre şimalişarkîsinde Bulgarların "Şlesnik" dedikleri kasaba. Eski isimleri: "Beroea / Berhoe", "Stara-Zagora")	40, 41, 419
Ermenek (Konya vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Germanikopolis")	304, 328, 329	Esklâvonya / Slavonia / Eslavonie (Evvelce Macaristan'a ve şimdi Hırvatistan'la beraber Yugoslâvya'ya ait eyalet. Merkezi: "Eszek")	314
Ermeni-beli (İnegöl civarında bir dağ geçidi)	3, 4, 148, 149	Evripis / Evripis (Yunanistan sahiliyle Eğriboz arasındaki kanal)	314
Ermeni-pazarı (Sakarya vilâyetinin Akyazı kazasındaki "Pazar-köyü" yahut Bolu vilâyetinde Gerece kazâsının menden nâhiyesindeki "Pazar" veya hut gene Bolu'nun Düzcce kazâsı merkez nâhiyesindeki "Pazareik" olabilir?)	12	Bk.: Eğriboz.	
Erzincan (Eski isimleri: "Erêz / Eriza" "Satala" 1, 117, 118, 126 - 129, 137, 178, 304		Evvia (Yunanlıların Eğriboz adasına verdikleri isim)	314
Erzurum (Muhtelif dillerle devirlerle ait eski isimleri: "Arx Romanorum / Theodosiopolis / Carana / Garin / Garonî Kağak / Kalikala / Arzen"; Arap menbâlarında "Erzen-ür-Rûm" şekline tesadüf edilir: "Erzurum" kelimesi işte bundan muharreftir)	122, 129, 325	Bk.: Eğriboz.	
Eski-Samsun — Bk.: Gâvur-Samsunu.		Eyüp / Eyüp (İstanbul'da büyük sahâbîlerden "Ebu-Eyyûb-il-Ensârî" nin türbesiyle meşhur mahalle ve kazâ merkezi. Eski ismi: "Kosmidion").	159, 245, 286, 328, 386
Eski-saray (Edirne'de ilk Osmanlı sarayı)	49, 199	Aşağıdaki iki maddeye de bakınız.	
Eski-saray (Fatih'in İstanbul'da şimdiki Üniversite binâsının olduğu yerde yaptırdığı ilk		Eyüp/Eyüp câmiî (İstanbul'da, yurkarıkı fıkra da bahsi geçen mahallede Fatih'in emriyle yapılan ilk câmi)	285
		Eyüp / Eyüp türbesi (Büyük sahâbîlerden "Ebu-Eyyûb-il-Ensârî" nin Eyüp câmiindeki meşhur türbesi)	285
		Yukarıki iki maddeye de bakınız.	

F

Fatih (İstanbul'da Fatih câmiiyle türbesinin bulunduğu mahalle ve kazâ merkezi. Eski ismi: "Ayion-Apostolon") 316

Fatih câmii (İstanbul'da) 300, 315, 316

Felek-âbâd — Bk.: Eğirdir.

Fener / Haliç-Feneri (İstanbul'da mahalle. Eski ismi: "Phanari/Fanari") 265

Fener (Mora'da kale. Eski ismi: "Phanari / Fanari") 408

Ferrare / Ferrara (Şimalî İtalya'da vaktiyle Este sülâlesinin hâkim olduğu dukalık : Bu isim esasen dukalık merkezinin adıdır). 320

Fethiyye câmii (İstanbul'da eski "Panmakaristos" kilisesinden tahvil edilmiştir) 265, 315

Fırat (Dicle'yle birleşip Basra körfezine dökülen büyük ırmağ. Eski ismi: "Prath / Ephrat / Euphrates") 2, 119, 121, 126, 325

Filibe (Bulgaristan'da eski "Rumeli-i Şarkî" vilâyetinin merkezi olan şehir. - Bulgarlar şimdi bu şehre "Plovdiv" derler. - Eski isimleri: "Cranides", "Datos", "Philippopolis"; son şekil, Büyük İskender'in babası Makedonya kralı "Philippe = Filip" in Adından gelir). 38, 39, 41, 42, 49, 179, 291, 296, 328, 381

Filistin / Felestin / Palestine. 345, 363, 397

Firecik / Ferecik (Dedeoğac'ın şimalişarkisinde Yunanlıların "Vira" dedikleri kasaba. Eski ismi: "Dyme". 54, 55, 277, 278

Floransa / Firenze (İtalya'da Tos-

Sayfa

kana eyâletinin merkezi). 145, 219, 284, 320, 399, 401, 404

Foça (İzmir vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Phokia / Phocaea". 29 - 31, 34, 118, 139, 171, 185, 186, 313

Fokis / Phocide (Yunanistan'da bir aralık dukalık şeklini alan vilâyetlerden) 111

France (Osmanlı menbâlarında Fransa'nın ismi) — Bk.: Fransa.

Fransa / France (Osmanlı menbâlarında: "France") 51, 105, 106, 109, 110, 119, 145, 200, 201, 276, 288, 334, 347, 373 - 376, 389, 395 - 399, 409, 411

Friuli / Frioul (İtalya'nın eskiden Venedik cumhuriyetine ait eyâletlerinden : Merkezi "Trieste / Triyeste" şehridir) 400

G

Galata (İstanbul halicinin şimal yakasında ve Beyoğlu'nun altında "Karaköy" ismiyle de anılan mahalle. Eski isimleri: "Sykai = incirlik", "Justiniana"; Cinivizler devrinde "Karşıyaka" mânâsına "Pera" denilmişse de Beyoğlu teşekkül edince bu son isim oraya hasredilmiştir. Arap menbâlarında tesadüf edilen "Medînet-ül-Kahr" isminin Galata'ya ait olduğu anlaşılmaktadır: "Karaköy" ismi işte bu "Medînet-ül-Kahr"dan muharref olabilir). 25, 61, 94, 118, 119, 200, 201, 228, 231, 233, 234, 237, 243, 244, 246, 257, 260 - 262, 277, 308, 351, 353, 399, 416

Bk.: Beyoğlu.

Galata Baruthânesi (İstanbul'da) 410

Galatasaray (Beyoğlu'nda mahalle) 244

Sayfa	Sayfa
Garbî-Anadolu 6, 34, 44, 90, 91, 115, 118, 138, 152	samilion (Mora'da Korintos = Gurdüs seddi) 174, 219, 240, 303
Bk.: Anadolu ve Şarkî-Anadolu.	
Gâvur-İzmiri (Rodos Şövalyelerinin hâkimiyyeti devrinde Anadolu Türklerinin İzmir limanına verdikleri isim) 89, 137, 138, 152	Germiyan / Germiyan-ili (Kütahya havâlisinde) 73, 113, 171, 173, 194, 205, 420
Bk.: İzmir ve Müslüman-İzmiri.	"Devlet, millet ve âile isimleri" cedvelinde "Germiyan-oğulları" maddesine de bakınız.
Gâvur-Samsunu / Kara-Samsun / Eski-Samsun (Şimdiki Samsun'un biraz şimalinde bir Ciniviz kolonisi. Eski isimleri: "Amisus / Aminsus", "Pirée") 116, 178	Geyve (Kocaeli vilâyetinde kazâ merkezi. Eski isimleri: "Tot-toeum/Tatafum", "Gaiukoma". 9
Bk.: Cânîk ve Müslüman-Samsunu.	Gırnâta — Bk.: Grenada.
Gazze (Filistin / Felestin'de kasaba) 362	Giresun (Eski isimleri: Cerasus / Cérasonte / Kerasus / Keras-sonda", "Pharnacia" 115
Gebze (Kocaeli vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Lybysa / Dakibysa) 179, 350, 422	Girit (Muhtelif isimleri: Lâtince Creta", Yunanca "Kriti", İtalyanca "Candia", Fransızca "Crète" 272
Gedikpaşa (İstanbul'da mahalle) 380, 402	Glemiany (Lehistan = Polonya'da kasaba) 402
Gelibolu (Çanak-kale vilâyetinin Rumeli sahilinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Kallipolis/Gallipoli"). 27, 28, 30, 45 - 47, 49, 60, 62, 92, 93, 106, 175, 176, 181, 185 - 187, 191, 194, 197, 198, 204, 205, 213, 214, 218, 225, 226, 229, 237, 272, 299, 308, 314, 323, 330, 348, 349, 353, 386, 406, 416	Glutz — Bk.: Kliaeza.
Gelibolu yarımadası (Eski ismi: "Chersonesus Thracica"; şimdiki Fransızcada "Chersonèse de Thrace" ve "Presqu'île de Gallipoli" şekilleri kullanılır) 28, 45	Gologory (Lehistan = Polonya'da kasaba) 402
Gemlik (Bursa vilâyetinde kazâ merkezi. Eski isimleri: "Kios / Cius / Kibitos / Civitot") 10, 12, 14, 20	Golumbaç / Golumbacz — Bk.: Güvercinlik.
Genova — Bk.: Cenova.	Gorgos (İçel'de eski bir kale. Eski ismi: "Cyrrhus"? 318
Gerede (Bolu vilâyetinde kazâ merkezi. Eski isimleri: "Kratia/Cratia", "Flaviopolis") 27, 73	Gorucuk / Gürece / Güreci (Çanak-kale vilâyetinde Lâpseki kazâsının merkez nâhiyesinde köy. Eski ismi: "Colonae" 27, 28
Germe-Hisar / Examilion / Ek-	Gökçay (Kayseri ile Sivas arasında) 420
	Göksu (İstanbul-boğazının Anadolu yakasında denize dökülen çay. Eski ismi: "Aretas") 109
	Göksu / Gökcesu (Yenişehir ovasından geçip Lefke civarında Sakarya'ya dökülen çay. Eski ismi: "Gallus". 361
	Gölbaşı — Bk.: Xabiacco.
	Göynük / Torbalı (Bolu vilâyetinde kazâ merkezi) 4, 11, 20, 110, 123, 286, 414
	Bk.: Umur-Han ölkesi.

	Sayfa		Sayfa
Göynüklü (Tekirdağ civarında eski bir köy)	123	eden körfez. Eski ismi: "Khrisokeras / Chrysoceras/ Chrisokeras"; Fransızca'ya "Corne d'Or" şeklinde terceme edilen bu isim "Altın-boynuz" mânâsına gelir; müverrih Strabon bu tesmiyenin sebebini Halic'in Kâğıthâne ve Alibey dereleriyle beraber bir geyik boynuzuna benzermesiyle izah etmiştir. Araplar hem Boğaziçi'ne, hem de Halic'e şâmil olmak üzere "Halic-Kostantiniyye" terkinini kullanırlar; eski Osmanlı menbâlarında da "Limon-denizi" = Liman-denizi" ismine tesadüf edilir) 235, 237, 238, 241 - 249, 253 - 255, 258, 261, 321, 325 Bk.: Limon-denizi.	
Grenada / Granada (İspanya'da eski İslâm hükümdarlarının pâ-yıtahtı olan "Gırnâta" şehri: meşhur "El-Hamrâ" sarayı buradadır)	388	Haliç-Feneri — Bk.: Fener.	
Gümölcüne (Edirne'nin 145 kilometre cenubugarbısında ve garbî Trakya'da Yunanistan'ın şimdi "Komotini" denilen şehri. Eski ismi: "Poros / Porsulæ"	40, 317	Halkidikya (Salânik'in cenubuşarkısında yarımada. Yunancası: "Khalkidiki").	56
Gümüşane / Gümüşhâne (Vilâyet merkezi)	293, 344	Hama (Suriye'de Haleb'in cenubugarbısında ve Humus'un şimalıgarbısında ve Humus'un şimalinde şehir) 128, 362	
Gümüşlü-Künbed (Bursa'da Osman Gazi türbesi)	13	Hamîd-ili/Hamîd-ölkesi (Felek-âbâd Eğirdir ve Isparta havâlisinde) 37, 64, 65, 73, 188, 194, 413 - 415	
Gürcistan / Géorgie (Rusea: "Gruzia")	122, 128, 320, 344	Devlet, millet ve âile isimleri" cedvelinde "Hamîd-oğulları" maddesine de bakınız.	
Gürdüs — Bk.: Korintos.		Harbiye (İstanbul'un Beyoğlu semtinde Harbiye mektebinin bulunduğu mahalle)	244
Gürdüs-seddi — Bk.: Germe-Hisar.		Haremeyn (İslâmın mukaddes şehirleri olduğu için eskiden "Haremeyn-i-Şerifeyn" ve "Haremeyn-i-Muhtemeyn" gibi terkiplerle anılmaları âdet olan Mekke ve Medîne şehirleri). 369, 392	
Güvercinlik (Çanakkale-boğazı'nın Anadolu yakasında ve Lâpseki'nin biraz şimalinde eski bir iskele)	27	Bk.: Hae-yolu, Hicaz, Medîne ve Mekke.	
Güvercinlik (Sırbistan'da Golumbaç / Golumbaç kasabasına Türklerin taktıkları isim)	283	Halicz (Lehistan = Polonya'da şehir) 403	
Güzelcehisar / Güzelhisar — Bk.: Anadolu-Hisarı.		Haliç (İstanbul'da iç-liman teşkil	
H			
Habeşistan	143		
Hae-yolu (Hacıların Hicaz'a gittikleri yol boyu) 345, 366, 369, 407, 415, 416			
Bk.: Haremeyn, Hicaz, Medîne ve Mekke.			
Haleb / Halep (Şimalî Suriye'de şimdiki hududumuzun hâricinde kalan Türk vilâyet merkezi. Eski isimleri: "Beroea", "Chalybôn") 2, 126, 362, 368, 387, 408			
Halicz (Lehistan = Polonya'da şehir) 403			
Haliç (İstanbul'da iç-liman teşkil			

	Sayfa		Sayfa
Harman-Kaya (Bursa vilâyetinin Orhan-eli = Atranos kazâsında Harmanlık nâhiyesi ve bu nâhiyede eski bir kale. Eski ismi: "Orminius"; bâzı Garp menbâlarında tesadüf edilen "Chirmenkia" şekli "Harman-Kaya" dan muharreftir) 5, 8, 9		"Chalki / Charki / Kharki") 276	
Harput (Elâziz / Elâzığ = Ma'mûret-ül-Azîz vilâyet merkez kazâsında nâhiye. Bu vilâyete "Ma'mûret-ül-Azîz ve kısaca "El-Aziz" denilmesi Sultan Aziz zamanında teşkil ve imar edilmiş olmasından dolayıdır; Harput kasabası bir zaman vilâyet merkezi olduğu için "Harput vilâyeti" de denilmiştir. - Eski ismi: "Ziata"; Arap menbâlarında "Hisn-Ziyâd" ve "Khartebirt" şekillerine tesadüf edilir). 117		Hermanstadt/ Sibiu/Nagy - Szeben (Transylvania = Erdel'de şehir: Aynı isimdeki vilâyetin merkezidir. Osmanlı menbâlarında bu şehre verilen "Zebine" ismi Macarların kullandıkları "Nagy-Szeben" terkinin ikinci kelimesinden muharreftir) 204, 207, 208	
Hasköy / Uzuncaova - Hasköyü (Bulgaristan'da Filibe civarında) 328		Hersek / Herzegovine (Bu isim Almanca'nın "dukalık" mânâsına "Herzogthum" kelimesinden gelir; bir zaman "Saint-Sabbas" ismi de kullanılmıştır; Bosna'nın cenubugarbîsinde bulunan bu eski dukalık Osmanlı devrinde sancak-beyliği olarak Bosna beylerbeyliğine ilhak edilmiş ve yalnız bir aralık vilâyet olmuştur). 68, 300 - 302, 341, 351, 364, 381, 402	
Hâtuniyye (Lârende = Karaman'da medrese) 65, 66		Hezargrad (Bulgaristan'da Ruseük şehrinin 60 kilometre cenubuşarkîsinde kasaba: Osmanlı menbâlarında kullanılan bu isim Bulgarca'da "harâbe" mânâsına gelen "Razgrad" adından muharreftir) 76, 100	
Hâtuniyye-künbedi / türbesi (Bursa'da Fatih Sultan Mehmed'in anası Hümâ - Hatun'un türbesi) 202		Hırvatistan / Croatia (Evvelce Macaristan'a ait olduğu halde şimdi Yugoslâvyâ'da eyâlet: Merkezi "Agram / Zagreb" şehridir). 316, 336, 393, 384	
Hayrebolu / Hayrabolu (Tekirdağ vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Kharipolis / Charipolis") 30		Hitta-i-Bid (Bilecik vilâyetinin Söğüt kazâ merkezine Osmanlı menbâlarında verilen isimlerden: Bu terkip "Söğüt-ili/ Söğütlük" mânâsına gelir) 2 Bk.: Söğüt.	
Havza (Samsun vilâyetinde kaplıcalarıyla meşhur kazâ merkezi. Eski ismi: "Thermae Phaze-monitarum") 115		Hicaz / Hicâz 224, 363, 384, 397 Bk.: Hae-yolu, Haremeyn, Medîne ve Mekke.	
Hereke (Kocaeli vilâyetinde Gebze kazâsı merkez nâhiyesinde kumaş fabrikalarıyla meşhur köy. Eski isimleri: "Ankyron", "Charox/Quaratat") 23, 179		Hindistan 120, 122, 143, 151, 384	
Hesreke / Hereke/Herki (Rodos civarında ada. Eski ismi:		Hisarcık (Bilecik vilâyetinin Osmaneli = Lefke kazâsı merkez nâhiyesinde köy) 9	

	Sayfa
Hisar / Hisarlar (İstanbul boğazında) — Bk: Anadolu-Hisarı ve Rumeli-Hisarı.	
Hocendî / Hocantı-beli (Konya vilâyetinde (Lârende = Karaman kazâsının cenubunda)	373
Hudâvendigâr-meşhedi (Kosova sahrasında) — Bk.: Meşhed-i Hudâvendigâr ve Kosova.	
Humus (Suriye'de Hama'nın cenubunda şehir)	128, 363
Hünkâr-çayırı / Sultan-çayırı / Tekfur-çayırı (İstanbul vilâyetinin Kartal kazâsında ve Maltepe civarında Fatih'in son seferine çıkarken öldüğü yer: Şimdi "Sultan-çiftliği" denilen köyün ismi belki bununla alâkadardır?)	350
Hypsela — Bk.: İpsili.	

I

İlgin (Konya vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: Tyriaîum)	304
Irak / Irâk — 122, 125, 127, 128, 133, 138, 143, 151, 320	
İstanbul (Eski isimleri: "Vizantion/ Byzantium", "Nea-Roma", (Konstantinopolis / Constantinopolis"; şimdiki Garp dillerinde kullanılan "Byzance" şekli birincisinden ve "Constantinople" şekliyle muhtelif tahavvülleri de sonuncusundan gelir; Arapların "Konstantinopolis" şeklinden tahrif ettikleri "Kostantîniyye" ismini İranlılar gibi Türkler de kullanmışlar ve hattâ Osmanlı padişahları İstanbul'da basılan sikkelerine yazdırmışlardır. - Fatih'in fethinden ve hattâ Osmanlılardan evvel Türkler arasında kullanılan ve Selçuknâmelerde bile tesadüf edilen "İs-	

Sayfa

tanbul" isminin Rumca "şehir/şehirde" mânâlarına gelen "Stin-polin" tâbirinden çıktığı rivayet edilir. Gene Osmanlı devrinde bundan başka "Âstâne / Âstâne-i-Aliyye", "Der-i-Saâdet / Der-Saâdet", "Der-i-Aliyye / Der-Aliyye" ve "İstanbul" kelimesine yakıştırlarak yapılan "İslâmbol / İslâmbul" isimlerine de tesadüf edilir). 12, 18, 22-26, 31, 38, 39, 41, 44, 48, 51, 53 - 55, 57, 58, 60, 61, 74, 87 - 89, 93 - 95, 102, 103, 106, 109 - 111, 1118, 119, 121 - 125, 141 - 145, 147 - 149, 158 - 166, 170, 171, 181, 182, 187, 188, 190, 195, 197, 198, 201, 202, 204, 211, 212, 214, 215, 218, 222, 224 - 226, 228 - 230, 232 - 242, 245 - 276, 278, 281 - 287, 290, 291, 293 - 295, 299 - 302, 305, 306, 308, 309, 311, 313, 315, 317 - 321, 323 - 329, 333 - 335, 340, 342, 347, 350 - 355, 357 - 366, 369, 378 - 382, 386, 387, 390, 394, 398, 404, 410, 411, 414 - 419, 421
--

İstanbul-boğazı — Bk.: Boğaz / Boğaziçi.

I

İçel (Kısmen şimdiki Mersin vilâyetine tekabül eden Silifke havâlisine Karaman-oğulları devrinden itibaren verilen isim: Bu sâha şimal tarafından Toroslarla Karaman-ılin-den ayrılır; bu vaziyete göre "İçel" ismi Toroslarla Akdeniz sahilleri arasındaki arâziye verilmiş demektir; en mühim merkezleri: Silifke, Gülnar, Mut, Anamur ve Ermenek kasabalarıdır. - Bu sâha iki kısma ayrılır: Şimal

Sayfa

Sayfa

tarafına "Taşel / Daşel", cenup tarafına "İçel" denir; "Taşel" isminin birinci unsuru olan "taş / daş" bugünkü "dış" kelimesinin eski şeklidir; bâzı menbâlarda "Taşel" ile "İçel" in müterâdif gibi gösterilmesi, ikinci şeklin her iki muntakaya şâmil olmasındandır. İçel'in eski isimleri: " Cilicia-aspero ", "Cilicia-trachea"; Selçukliler devrinde buranın ilk varlı olan "Kamerüddin-Lala"nın adından dolayı "Kamerüddin-ili" ismine de tesadüf edilir: Bu tesmiye Karamanoğulları devrinden itibaren terkedilmiştir). 114, 115, 137, 304, 318, 322, 323, 328, 329, 373, 377, 382, 386, 408, 409
Bk.: Kilikya ve Taşel.

İğrigöz — Bk.: Eğrigöz.

İğrikapı / Eğrikapı (İstanbul sınırında bir kapı ve bu kapının bulunduğu semt. Eski ismi: "Kaligaria") 234, 238, 241, 247, 255

İhtiman / İhtıman (Bulgaristan'da kasaba: Filibe'nin 85 kilometre şimalıgarbîsindedir; Garp menbâlarında "İhtiman" imlâsiyle yazılır) 47, 48, 52

İkizce / Eğrice / İğrice (Osman-Gazi'nin İnegöl ve Karacahisar tekfurlarını mağlûp ettiği muharebeye sahne olan bu mevkiin ismi Osmanlı menbâlarında "İkizce/Ekizce", "Eğrice", "Eğrice / İğrice" ve hattâ "Ekinci" şekillerinde yazılır ve tarihî atlaslarda Bilecik'le İnegöl arasında gösterilir: Şimdi oralarda "İkizce" isminde bir köy mevcut olmadığına göre, bu mevkiin şimdiki Bilecik vilâyetinde Osmaneli = Lefke ka-

zâsı merkez nâhiyesindeki "Eğrice / Eğrice" köyü olmak ihtimali vardır: Bâzı menbâlarda "Eğrice" denilmesi belki bundandır)

3, 5

İleki — Bk.: İlyaki.

İllirya / İlyria (Eski zamanlarda Balkanların garbında ve şimalıgarbîsinde Arnavutluk, Karadağ, Bosna-Hersek ve Dalmacya kıt'alarının mecmûna verilen umumî isim: Daha sonra eski Avusturya devletinin cenubıgarbî kısmında krallık sayılan bir eyâlet teşkil etmiştir; bu eyâlet Karintiya, Karniyol ve İstirya vilâyetlerinden mürekkeptir ve Tuna nehrile Adriyatik havzaları arasındadır; merkezi "Laybach", en mühim iskelesi "Trieste" şehridir)
Bk.: Karintiya ve Karniyol.

337

İlyaki / İliaki (Rodos'un şimalıgarbîsinde Türklerin "İlyaki / İleki" dedikleri ada. Yunanca diğer isimleri: "Tilos", "Piskopi"

276

İmrahor / Emîr - Âhur-câmîi (İstanbul'da Samatya'da ikinci Bâyezid'in Emîr-Âhuru İlyas Bey'in mektep, medrese, minâre ilâve edip vakıflar tahsis ederek kiliseden çevirdiği câmi: Milâdın 463 tarihinde yapılan bu binâ Bizans'ın en eski ma'bedi sayılır. Eski isimleri: "Studion" ve "Ayos Yanis")

148

İmralı (Marmara denizinde ada. Türklerin kullandığı "İmralı" ismi bu adanın fatihi olan "Emîr-Ali"nin adından muharrestir. Eski isimleri: "Besbyeos", "Galios", "Kallimni")

8

İmroz (Çanakkale vilâyetinin kazâ-

	Sayfa		Sayfa
larından olan ada: Boğaz medhalinin biraz şimalindedir. Eski ismi: "İmvros/İmbros")	272, 277, 278, 282, 313	İskenderiyye (Mısır'ın Kahire'den sonra en büyük şehri ve Akdeniz'de en mühim iskelesi. Eski ismi: "Alexandria")	415
İnciğiz / İnceğiz (İstanbul vilâyetinin Çatalca kazâsı merkez nâhiyesinde köy)	54, 55, 164, 165	İskenderun (Hatay = Antakya vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Alexandria İssi"; şimdi ecnebiler "Alexandrette" şeklini kullanırlar)	388
İncirli (Rodos'un şimalıgarbısında ve İstanköy'ün cenubunda ada. Yunanca ismi: "Nissiros")	276, 277	İskilip (Çorum vilâyetinde kazâ merkezi).	178
İnebahtı (Şimalî Yunanistan'ın cenup sâhilinde ve Korintos körfezi üzerinde liman. Yunanca ve Lâtince ismi: "Naupaktos / Naupactus / Epaktos"; İtalyancası "Lepanto" dur).	302, 338, 404 - 407, 411	İskoçya (İngiltere'nin şimalinde eski Scotland krallığı)	104, 396
İnegöl (Bursa vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Angelokoma")	3 - 5, 149, 291, 359, 360	İslimye (Bulgaristan'da Koca-Balkan'ın cenup eteğinde kasaba. Bulgarca ismi: "Sliwen/Slivno / Selimno")	47
Bk.: Turgud-ili.		İspanya / Espana	388, 396, 409, 411
İngiltere	104, 110, 121, 145, 411	Bk.: Endülüs.	
Bk.: Londra.		İsparta (Anadolu'da vilâyet merkezi. Eski ismi: "Baris").	37, 64, 137, 138, 194
İnönü (Bilecik vilâyetinin Söğüt kazâsında nâhiye merkezi. Bâzı menbâlarda burası Karacahisar'la karıştırılır).	4, 35, 36	İsparta/Mistra (Mora'da eski Sparta / Sparti = İsparta harâbeleri yanında kasaba)	77, 121, 145, 174, 228, 240, 282
Bk.: Karacahisar.		İstanbul —Bk.: İstanbul.	
İpsala (Edirne vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Cypsela/Kypsele/Cympsalla")	30, 89, 137, 277	İstanköy (Anadolu'nun cenubugarbî sâhilleri önünde bir dizi teşkil eden "On-iki-ada" dan Bodrum'un karşısına tesâdüf eden ada. Yunanca isimleri: "Kos / Cos", "Stankhio / Stanchio")	276, 277
İpsili (Anadolu sâhilinde ve Sisam adası karşısında eski bir kale. Eski ismi: "Hypselâ")	192	İstirya/Styrie (Almanların "Steyer" dedikleri Avusturya eyâleti: Macaristan'ın garbında ve Hırvatistan'ın şimalindedir: Merkezi "Graz = Graç" şehridir; burası eski Türk akıncılarının dâimî hedeflerindendir).	42, 108, 157, 314, 346, 394
İran 1, 23, 121, 317, 320, 326, 353, 393, 408, 412, 413, 420		İsviçre / Suisse	104
Bk.: Acem.		İşkodra / Arnavut - İskenderiyyesi (Arnavutluk'da Osmanlı vilâyet merkezlerinden "Şkodra /	
İskeçe / Eskice (Gümölcüne'nin 48 kilometre garbında ve Yunan arâzisinde kasaba. Yunanca ismi: "İsketa").	56		
İskender-boğazı (Osmanlı menbâlarında İstanbul-boğazı'na ve rilen isimlerden)	214		
Bk.: Boğaz / Boğaziçi.			

- Sayfa** **Sayfa**
- Şkodra" şehri: Lâtince ismi "Scodra" dır; Fransızlarla İtalyanlar "Scutari" şeklini kullanır; "Arnavut-İskenderiyyesi" şekline eski Osmanlı menbâlarında tesadüf edilmektedir). 78, 98, 102, 107, 108, 330 - 332, 337, 340 - 343, 401
- İşkodra-gölü** (Eski ismi: "Labeatis-Palus") 341
- İşkumbi** (Arnavutluk'da "Shkumbi/Şkumbi" nehri). 306
- İştîp** (Yugoslavya'da Üsküb'ün takriben 70 kilometre kadar cənubşarkısında kasaba. Eski ismi: "Astibus"; şimdiki "Sehtipjë" şekli kullanılmaktadır). 66
- İtalya** / İtalia. 48, 104, 121, 144, 158, 261, 272, 279, 302, 312, 333, 339, 343, 345 - 348, 352, 363, 375, 378, 389, 390, 395 - 400, 406
- İzlâdi-derbendi** (Bulgaristan'da geçit. Bulgarca ismi: "Slatitza") 208, 209, 220
- Bk.: Kapulu-derbend.
- İzmir** (Eski ismi: "Smyrna"). 88, 89, 137-139, 150, 152, 171, 176, 179, 186, 191, 268, 272, 327, 328
- Bk.: Gâvur-İzmiri ve Müslüman-İzmiri.
- İzmit** / İzmid (Eski ismi: "Nicomedia / Nicomedia"; Osmanlı menbâlarında bundan muharref olarak "İznikmid" ve hattâ "İznikümüd" imlâları na tesâdüf edilir). 6, 14, 23, 29, 31, 119, 136, 231, 269
- Bk.: Kocaeli.
- İzmit-körfezi** (Eski isimleri: "Olbianus, Sinus" ve "Astace-nus") 11, 14, 22
- Bk.: İzmit ve Kocaeli.
- İznik** (Bursa vilâyetinde kazâ merkezi. Eski isimleri: "Nikaea", "Antigona"), 7, 8, 14, 17-20, 23, 74, 133, 136, 148, 155, 167, 170 - 179, 189, 195, 202, 261, 270, 294
- İznik-gölü** (Eski ismi: "Ascania / Ascanius") 3, 6
- İznikmid** — Bk.: İzmit.
- İzonzo** / İsonzo (İtalya'da ırmağ). 339, 405, 407
- İzvornik** (Bosna'da ve Bosna-Saray'ın 84 kilometre şimalışarkısında "Swornik" kalesi: Drina nehrinin sol sâhilindedir). 304
- J**
- Jajcza** / Jajce / İaiste — Bk.: Yayça
- Jalomitcha** / Jalomitza / Jalomnitza / Vasag (Rumanya'da Tuna'ya dökülen bir ırmağ. Eski ismi: "Napolis") 208
- K**
- Kabataş** (İstanbul'da Tophâne ile Beşiktaş arasında mahalle) 241, 244
- Kadıköy** / Kadıköyü (İstanbul vilâyetinin Anadolu yakasında ve Üsküdar'ın yanında kazâ merkezi. Eski isimleri: "Khalkidon / Calchedon / Chalcedon", "Prokeratis", - Türkler "Kadıköy" isminden evvel "Khalkidon / Calcedon" adını tahrif ederek "Kalea-dünyâ" şeklini de kullanmışlardır; "Kadıköyü / Kadıköy" tesmiyesinin sebebi, bu köyün arpalık olarak ilk İstanbul kadısı Hızır Bey-Çelebi'ye verilmiş olmasıyla izah edilir). 25, 26, 31
- Kadınhan** / Kadınhanı (Konya vilâyetinde Saideli kazâsının merkezi) 172
- Kadırga-limanı** (İstanbul'da fehtihten sonra Türklerin i'mâr ettikleri Bizans limanı. Eski isimleri: "Sophia", "Portum-Novum") 299

	Sayfa
Kafkas / Kafkasya 266, 294, 334, 384	
Kahire (Mısır pâyitahtı) 162, 318, 363, 364, 366, 367, 390, 392, 416	
Bk.: Mısır.	
Kâhta (Malatya vilâyetinde kazâ merkezi) 120	
Kâğıthâne (İstanbul halicinin münezzehinde derâ ve mesîre. Kâğıthane deresinin eski ismi: "Syndaris". - Lâle devrinde yapılan bir kasrın ismi teşmil edilmek suretiyle o semte "Sa'd-âbâd" ismi de verilmiştir). 94	
Kal'a-i-Efrâsyâb (Dîvan edebiyatında efsânevî Türk hâkanı Efrâsyâb'ın müstahkem ve muhteşem sarayı yahut pâyitahtı) 260	
Kal'a-i-Sultaniyye (Çanakkale boğazı'nın Anadolu tahkimatı: Bu isim şehre de teşmil edilmiştir) 299	
Bk.: Çanakkale ve Kilid-ül-Bahr.	
Kalecik (Ankara vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Azitoriciacum") 177, 190	
Kaligaria — Bk.: İğrikapı / Eğrikapı.	
Kalimnos / Calymnos (Anadolu'nun cenubugarbî sâhiline karşı bir dizi teşkil eden "On-iki-ada" gurupundan) 276, 277	
Kalolimni — Bk.: İmralı.	
Kalonoros / Kandeloros (Alâiyye kasabasının eski isimlerinden) 317	
Bk.: Alâiyye.	
Kandıra (Kocaeli = İzmit vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Kandora") 12	
Kaplıca (Bursa kaplıcaları) 9	
Bk.: Çekirge.	
Kapucuk (Kocaeli = İzmit vilâyetinde Sapanca gölünün cenubuna tesadüf eden eski bir kale) 10	
Kapudağ (Balıkesir vilâyetinin şir	

	Sayfa
malinde ve Marmara denizinde yarımada. Eski ismi: "Aretonnêsus") 22, 27, 44, 45	
Kapulu-derbend / Porte-Tiajan (Bulgaristan'da "İzlâdi-derbendi" ile "Suluderbend" boğazlarının bulunduğu meşhur geçit: İhtiman ovasında bulunan bu geçit asıl Balkan dağlarının kapısı hükmündedir. Eski ismi: "Portus Traianus") 52, 209	
Karaağaç (İsparta vilâyetinde Şarkî-Karaağaç kazâ merkezi) 37, 64	
Karabağ (Kafkas Âzerbaycanında Kür ve Aras ırmakları arasında mıntaka. Eski ismi: Arran / Errân") 128	
Kara-Boğdan (Osmanlı menbâlarında Rumanya'nın Moldava/Moldavia kıt'asına verilen isimlerden) 332, 335	
Bk.: Boğdan.	
Kara-burun (İstanbul vilâyetinin Çatalca kazâsında Hadımköy nâhiyesinin köylerinden) 55	
Kara-burun (İzmir-körfezi'ni cenubtan şimalıgarbîye doğru ihâta eden yarımada ile ucundaki burun ve bu yarımada da İzmir vilâyetinin Karaburun kazâsı; Kara-burun'un eski ismi "Malaena") 179, 180	
Karacabey — Bk.: Mihaliç.	
Karacadağ (Ankara'nın cenubuşar kısmında ve Keskin kazâsının cenubunda 1497 metre irtifânda bir dağlık). 2	
Karacahisar / Karahisar / Karacaşehir (Eskişehir vilâyeti merkez nâhiyesinde ve Porsuk çayı üzerinde köy: Bâzı menbâlarda İnönü ile karıştırılır. Eski ismi: "Melangeia / Melangea/Melangia / Malagina"). 3, 5, 12, 35, 36	

Sayfa	Sayfa
Karacebeş (Sakarya vilâyetinde ve Sakarya boyunca Geyve'nin biraz şimaline tesadüf eden eski bir kale. Muhtelif imlâları: "Karaceys", "Karaciş", "Karaciyus", "Karadjebes") 10	tinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Laranda") 65, 66, 92, 113, 114, 268, 306, 313, 365, 367, 373, 382, 388, 391, 403, 409 Bk.: Karaman-ili.
Karadağ (Arnavutluğun şimalinde İslâvların "Zernagora" ve Lâtinlerin "Montenegro" dedikleri memleket: Bir zaman prenslik ve nihayet krallık ol- duktan sonra Yugoslâvy'a ilhak edilmiştir) 401	Karaman (İstanbul'da mahalle) 268 Karaman-ili / vilâyeti (Karaman- oğullarının Osmanlılar dev- rinde vilâyet olan ölkesi: Merkezî Konya'dır) 37, 72, 112, 114, 115, 133, 172, 195, 203, 210, 229, 230, 304, 306, 313, 315, 318 - 320, 323, 325, 329 - 331, 348, 356, 362, 365, 379, 382, 384, 385, 388, 414, 420 Bk.: Karaman / Lârende.
Karadeniz (Eski isimleri: Lâtince "Pontus-Euxinus", Yunanca "Mavri-Thalassa"; Osmanlı menbâlarında "Bahr-i-Siyâh") 6, 9, 10, 14, 24, 26, 34, 47, 48, 55, 96, 106, 108, 109, 115, 116, 118, 153, 156, 157, 170, 185, 235, 268, 290, 294, 295, 298 - 300, 332 - 335, 351, 383, 384, 391, 394, 417	Karamürsel (Kocaeli = İzmit vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Pronectus/Prenetos") 11, 12 Kara-Samsun — B.: Gâvur-Samsunu.
Karadeniz-boğazı (İstanbul-boğazı) 230 Bk.: Boğaz / Boğaziçi ve Boğazlar.	Karasi-ili / vilâyeti (Karasi beyliği ölkesiyle Osmanlı devrindeki Balıkesir vilâyet ve sancağı) 11, 21, 73, 83, 146, 308 "Devlet ve âile isimleri" cedvelinde "Karasi beyliği" maddesiyle bu cedvelde "Yahşirili" maddesine de bakınız.
Karadeniz-Ereğlisi — Bk.: Ereğli.	Karasu (İstanbul yarımadasında Büyük-Çekmece gölüne dökülen ırmak. Eski ismi: "Athyras") 55
Kara-Ferye / Karaferye (Yunanistan'da Selânik şehrinin 60 kilometre cenubugarbisinde kasaba. Eski ismi: "Beroea / Berrhoea"; şimdiki Yunançada bundan muharref olarak "Verria" denilir) 56, 111	Karasu (Rumeli'de Trakya'nın garbında nehir: Eski ismi: "Nessus / Nessus", şimdiki Yunançada "Mesta" ismi kullanılır) 47, 56
Karagöz (Sakarya vilâyetinde Geyve kazâ merkezinin şarkında eski bir kale) 9	Karasu (Makedonya'da nehir. Eski ismi: "Strymôn"; şimdi "Struma" denilmektedir) 56, 163
Karahisar — Bk.: Afyon-Karahisar.	Karasu-Yenicesi / Tütün-Yenicesi (Yunanistan'da Gümölcüne'nin 26 kilometre garbında tütünleriyle meşhur kazânın merkezi. Eski ismi: "Topirus"; şimdi "Yanti" denilmektedir) 40
Karahisar — Bk.: Şarkî-Karahisar.	
Karahisar — Bk.: Şarkî-Karahisar.	
Karahisar / Korgos / Çok-ören (İçel = Mersin vilâyetinde Silifke kazâ merkezinin biraz şimali-şarkisinde eskiden Karahisar ve şimdi Korgos yahut Çok-ören denilen kale harâbesiyle bunun iskelesi. Eski ismi: "Corycus") 371	
Karaman / Lârende (Konya vilâyet-	

	Sayfa		Sayfa
Karatavuk-ovası — Bk.: Kosova.		"Psychra Hydata") .	244, 245, 251
Karatekin (Bursa vilâyetinde İznik kazâ merkezinin biraz şimali-şarkisinde eski bir kale)	10	Kastamonu / Kastamuni (Eski ismi: "Kastamon / Castamon" 11, 88, 92, 96, 97, 99, 137, 150, 156, 176, 177, 179, 190, 194, 201, 232, 268, 291, 292, 312, 313, 329, 331, 349, 362	
Karatova (Yugoslavya'da Üsküb'ün 70 kilometre şimali-şarkisinde kasaba).	86	"Devlet, millet ve âile isimleri" cedvelinde "Candar-ogulları" maddesine de bakınız.	
Karınova / Karin-âbâd (Bulgaristan'da Burgaz'ın 45 kilometre şimali-şarkisinde kasaba)	48, 96	Kastil / Castilla (İspanya'nın ortasıyla kısmen şimalinden mürekkep eski bir kralık ölkesi. İslâm hâkimiyyeti devrindeki ismi: "Kastâle")	388
Karışdırın — Bk.: Uğraş-deresi / Uğraş-köyü.		Katalonya / Cataluna / Catalonia (İspanya'nın şimali-şarkisinde eyâlet)	44
Karintiya /Carinthia Carinthie (Avusturya'da Karniola eyâletinin şimalinde vilâyet) 163, Bk.: İllirya.	346, 393	"Devlet, millet ve âile isimleri" cedvelinde "Katalanlar" maddesine de bakınız.	
Karistos / Carystus / Kızıl-hisar Eğriboz adasının cenubunda müstehekem mevki)	315	Katırlı-dağı (Bursa vilâyetinde İznik kazâ merkezinin şimalinde)	7
Karlofca / Karlovatz / Carlovitz (Yugoslavya'da Petervaral / Petervaradin şehrinin 15 kilometre cenub-şarkisinde ve Tuna üzerinde 1699 muahedesiyle meşhur eski Macar kasabası)	95	Kattaro / Cattaro (Yugoslavya'da eski Karadağ hükûmetinin pâyitahtı olan Çetine'nin şimali-şarkisinde İslâvların "Kotor" dedikleri kasaba)	401
Karlsburg (Transylvania=Erdel'de Macarların (Karoly-Fehérvár" dedikleri eski "Weissenburg" müstahkem mevki. Eskiden Erdel banlarının merkezi olmakla meşhurdur: Yanko-Hunyad = Hunyadi Janos'un mezarı buradadır).	343	Kavala (Drama'nın 24 kilometre cenub-şarkisinde ve Adalar'denizi'nin şimal sâhilinde Yunan limanı. Eski ismi: "Neapolis Datenon"	56
Karniyol / Carniola / Krain (Yugoslavya'nın şimali-şarkisinde ve İllirya'da evvelce Avusturya'ya ve şimdi Yugoslavya'ya ait eyâlet: Merkezi "Laybach = Ljubliana" şehridir). 157, 314, 316, 331, 346, 393		Kayseri (Eski isimleri: "Mazaca", "Eusebia", "Caeserea ad Argaeum") 116, 117, 129, 132, 137, 203, 322, 385, 386, 389, 391, 392, 414, 420	
Kartal (İstanbul vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Kartalimen/Chartellenne")	148, 179	Kefalonya / Cephalonia (Mora'nın şimali-şarkisinde Yunan adalarının en büyüğü) 345, 376, 407, 411	
Kasımpaşa (İstanbulda Haliç tersânesinin bulunduğu mahalle. Eski isimleri: "Krenides",		Kefe (Kırım yarımadasının cenub-şarkî sâhilinde liman. Eski isimleri: "Theodosia", "Kafa"; şimdiki Rusçada "Feodosia" şekli kullanılmaktadır) 334, 335, 344, 377, 415, 417, 419 - 421	

	Sayfa		Sayfa
Kemah (Erzincan vilâyetinde kazâ merkezi. Kasabanın eski isimleri: "Ani" "Darana", "Gamakh/Kamach"; kazânın eski ismi: "Taranaghi") 127, 129, 325		Kıbrıs (Akdeniz'in en büyük adalarından. Eski isimleri: "Acamantis", "Amathusia", "Aspelia", "Asi", "Kîpros / Cyprus" 71, 106, 327, 387, 388	
Kemer (Çanakkale vilâyetinde Biga kazâsının Kara-Biga nâhiyesinde köy ve Marmara üzerinde iskele. Eski isimleri: "Parium", "Kamaræ"). 27		Killeviyye — Bk.: Calabria.	
Kenger-Mezoe / Kenger Mesoe / Kenger-Mesir (Transylvania = Erdel banlığının merkezi olan Karlsburg = Karoly Fehérvar civarında ova) 343, 346		Kireli / Kır-ili (Konya vilâyetinin Beyşehir kazâsında nâhiye merkezi. Eski ismi: "Pappa") 322, 323	
Keresteci (Sakarya vilâyetinin Sapanca kazâsında ve Sapanca gölünün biraz şimali-şarkisinde eski bir kale) 10		Kırım (Eski isimleri: "Chersonesus Taurica", "Chersonesus Seythica"; şimdiki Ruslar "Krym", Avrupalılar da "Crimée" derler). 334 - 336, 364, 394, 400, 415, 417, 423	
Kerkoporta — Bk.: Canbazzhâne-kapısı.		Kırkkilise — Bk.: Kırklareli.	
Kesriye (Şimalî Yunanistan'da kasaba: Eski Manastır vilâyetinde Görüce sancağının kazâlarından. Yunanca ismi: "Kastoria / Castoria" 108		Kırklareli / Kırkkilise (İkinci şekil Osmanlı devrinde kullanılan isimdir. Yunancası: "Saranda - Eklesies". Bâzı Garp menbâlarında tesâdüf edilen "Kirklesi" şeklinin "Kırkkilise" den muharref olması lâzımgelir) 47 - 49	
Kestel (Bursa vilâyeti merkez kazâsının Soğukpınar nâhiyesinde köy. Eski ismi: "Castellum" Büyük Türk milliyetçisi Vâni-Mehmed Efendi'nin türbesi bu köydedir) 7 - 9		Kırşehir (Eski isimleri: "Aque Saravenea", "Mokisos". 20, 86, 92, 116, 129, 132, 137, 156, 391	
Keş / Şehri-Sebz (Buhârâ'da Timur-Leng'in doğduğu şehir) 150		Kızıl-Adalar — Bk.: Adalar.	
Keşan (Edirne vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Rhusion / Roussia") 30, 31, 38, 39		Kızılâğaç - Yenicesi / Yenice-Kızılâğaç (Bulgaristan'da ve Tunceli boyunda Edirne'nin şimaline tesadüf eden bir kasaba) 47, 187	
Kete / Kite (Bursa vilâyeti merkez nâhiyesinde köy. Eski ismi "Katoikeia") 7, 8, 69		Kızılca (Rumeli'de kasaba: Belki Kızıl-âğaç?) 389	
Khalkis (Eğriboz / Ağrıboz adasının merkezi) 314, 315		Yukarıki maddeye de bakınız.	
Bk.: Eğriboz.		Kızıl-Elma (Eski Türklerin fethini millî bir gaye saydıkları yerlere ve bilhassa Garbî-Roma'ya verdikleri isim) 347	
		Bk.: Roma.	
		Kızıl-hisar — Bk.: Karistos.	
		Kızıl-kaya (Burdur vilâyetinin Bucak kazâsında nâhiye merkezi ve o civarda bir dağ geçidi) 420	
		Kiklâd / Kyklades / Cyclades (Yu-	

	Sayfa		Sayfa
nanistan'ın cenubuşarkisinde ki adalar grubu: Bunların merkezi "Syra = Şıra" adasındaki "Hermopolis" kasa-basıdır)	174	Kliacza / Glutz / Kliutch (Bosna'da kale)	301
Kili / Kilya (Rumanya'da Tuna deltasının şimal kolu üzerinde "Kilia" kalesi)	383, 384, 402	Klidi (Selânik civarında)	198
Kilid-ül-Bahr / Kilid-i-Bahr (Çanakkale boğazı'nın Rumeli tahkimâtı ve Eceova / Ece-âbâd kazâsı merkez nâhiyesinde köy)	299	Kliutch — Bk.: Kliacza.	
Bk.: Kal'â-i-Sultâniyye.		Kocaeli (İzmit vilâyeti ve yarım adası: Bu isim o havâlinin fâtihlerinden olan Akça-Koca'nın adından gelir. — Eski ismi: "Thyni" 10, 15, 16, 179 Bk.: Konurapa.	179
Kilikya / Cilicia / Cilicie (Şimdiki Seyhan = Adana ve İçel = Mersin vilâyetleriyle Konuya vilâyetinin cenubunda ve Antalya vilâyetinin de şarkından mürekep sâha. Bu kıt'a iki kısma ayrılır: 1 — Cilicia-campestris = Ovalık-Kilikya: Merkezi Tarsus şehridir; 2 — Cilicia-aspero yahut Cilicia-trachea = Dağlık - Kilikya; bunun da merkezi Silifke şehridir, daha sonraları bunlara "Birinci-Kilikya" ve "İkinci-Kilikya" isimleri de verilmiştir. — Bu kıt'a'nın Âsura ismi "Kilik-laki" dir) 118, 120, 313, 315, 322, 323, 328, 329, 365, 369 - 371, 384 - 386, 388, 392, 418		Koca-Mustafapaşa (İstanbul'da mahalle)	402
Bk.: İçel ve Taşel.		Koçhisar (İznik şehrinin biraz cenubuşarkisinde eski bir kale. Eski ismi: "Trikokia").	8
Kilkis — Bk.: Avret-Hisarı.		Komothya (Bosna'da kale)	400
Kilyos (İstanbul vilâyetinde Sarıyer kazâsı merkez nâhiyesinde ve Karadeniz sâhilinde köy. Eski ismi: "Phinopolis").	55	Konstantinopolis (İstanbul'un eski isimlerinden) Bk.: İstanbul.	256
Kirişci-adası (Meriç nehri üzerinde ve Edirne civarında)	224	Konurapa / Konrapa (Sakarya nehrinin şimalişarkî tarafları: Bu sâhanın Osman-Gazi devri ümerâsından "Konur-Alp" tarafından fethedilmiş olduğu rivayet edilir; kelimenin sonundaki " -apa" eklentisi eski Türkçede "baba" mânâsına gelir. Sakarya'nın şimaliğarbîsinden itibaren İzmit yarımadasına "Akca-Koca" isminden dolayı "Kocaeli" denilmiş olduğu gibi, aynı nehrin şimalişarkîsine de fâtihinin adından dolayı "Konurapa" ismi verilmiş demektir. Bk.: Kocaeli.	16
Kirmasti (Bursa vilâyetinde şimdiki Mustafa-Kemal-Paşa kazâsı merkezinin eski ismi: Garp menbâlarında "Kirmasli" imlâsına da tesâdüf edilir)	8, 21	Konur-Hisar / Konurhisar (Gelibolu'nun şimalişarkîsinde ve Tekirdağ vilâyetinin Şarköy kazâsı merkezi civarında eski bir kale. Eski ismi: "Tiristasis/Peristasi")	30

- Konya** (Eski isimleri: "Colonia", "Iconium", "Aelia Hadriana"), 2, 36, 70, 72 - 75, 91, 92, 96, 113, 114, 162, 172, 203, 210, 304, 306, 313, 315, 322, 329, 331, 337, 356 - 360, 362, 365, 368, 369, 378, 379, 382, 408, 415, 422, 423 "Devlet, millet ve âile isimleri" cedvelinde "Karaman-oğulları" maddesine de bakınız.
- Korakesion** (Alâiyye'nin eski isimlerinden) 317
Bk.: Alâiyye.
- Korfu** / Corfu (Yunanistan'ın şimaligarbî sâhili karşısında Yunan adalarından. Eski isimleri: Lâtince "Coreyra", Yunanca "Kerkyra". Şimdi ki "Korfu / Corfu, şekli İtalyancadır. Osmanlı menbâlarında da "Korfus / Korfos / Korfuz" ve hattâ "Kürfüz" gibi okunabilecek imlâlara tesadüf edilir). 406
- Korgos** — Bk.: Karahisar / Korgos.
- Korintos** / Korinthos / Corinthus / Gürdüs (Mora yarımadasının şimalinde ve Korintos körfezi sâhilinde kasaba: Korintos kanalı civarındadır) 219, 303
Bk.: Germe-Hisar, Korintos-berzahı ve Korintos-körfezi.
- Korintos-berzahı** (Şimalî Yunanistan'la Mora yarımadasını bir birine bağlayan dil: Şimdi burada bir kanal açılmış olduğu için Mora bir ada hâlini almıştır. - Berzahın eski isimleri: "Corinthiacus Isthmus", "Isthmus / Isthmos"). 173, 174, 190, 218, 219, 240, 303
Bk.: Germe-Hisar ve Korintos.
- Korintos-körfezi** (Mora yarımadasıyla şimalî Yunanistan arasında İnebahtı - Lepanto körfezi. Eski ismi: "Corinthiacus sinus.") 404 - 405
Bk.: Korintos.
- Korkudeli** / Korkud-ili (Antalya vilâyetinde kazâ: Şimdi aynı ismi taşıyan merkezinin Osmanlı devrindeki adı "İstanoz" dur) 193
- Koron** / Coron (Mora'nın cenubunda ve Kalamata körfezinin garp sâhilinde şimdi "Petalidi" denilen eski "Koronis / Corône" limanı). 219, 288, 302, 404, 408, 411, 413
- Kosmidion** — Bk.: Eyüp / Eyip.
- Kosova** / Kosova-sahrâsı / Meşhed-i Hudavendigâr / Karatavuk-ovası / Kossovapol (Yugoslavya'da Üsküp'le Mitroviçe arasında birinci ve ikinci Kosova harb meydanı) 48, 73, 77 - 83, 85, 86, 100, 108, 140, 207, 221, 222, 240, 275, 280, 393, 395
Bk.: Meşhed-i Hudâvendigâr.
- Kossovapol** — Yukardaki maddeye bakınız.
- Kostantîniyye** (Arapların İstanbul'a verdikleri isim: Osmanlılarla diğer müslüman milletlerinin de kullandıkları bu isim "Kostantinopolis" kelimesinin arapçalaştırılmasından olmuştur) 239, 256
Bk.: İstanbul.
- Koszuvar** (Bosna'da kale) 400
- Koyunhisar** (İzmit'in biraz şimali şarkisinde eski bir kale) 6, 22, 23
Bk.: Baphaeon.
- Koyunluhisar** / Koyulhisar (Sivas vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Colonia / Colonia Pontica") 293
- Kozan** (Seyhan = Adana vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: Sision"; Osmanlı devrinde kazâ merkezinin ismi: "Sis") 388, 409

	Sayfa		Sayfa
Köprühisar (Bursa vilâyetinde Yenisehir kazâsı merkez nâhiyesinde köy)	6, 7	seminde)	316
Köstence (Rumanya'nın Karadeniz sâhilinde en mühim limanı. Eski isimleri: "Tomi", "Constantia"; şimdi "Kostanza" ve "Kostanitz" gibi şekiller kullanılmaktadır)	381	Kunoviça / Konovicza / Cunovizza (Bulgaristan'da dağ)	209
Köstendil (Bulgaristan'da Sofya'nın 70 kilometre kadar cenubî garbîsinde kasaba. Eski isimleri: "Ulpianum", "Justiniana Secunda") 52, 53, 55, 58, 78		Külek-boğazı / kalesi Toros dağlarından Aladağ ile Bulgar dağı arasındaki meşhur geçit ve bunun medhalinde eski bir kale. İç Anadolu'dan gelen bütün yollar Adana ovasına buradan iner. - Eski ismi: "Ciliciae portae / Ciliciae pylae"	385
Krain — Bk.: Karniyol Carniola.		Kütahya (Eski ismi: "Kotiaion / Cotyaeum") 37, 38, 63, 64, 138, 143, 144, 146, 149, 173, 174, 194, 195, 210, 230, 418, 419	
Krbava / Corbava (Hırvatistan'da Osmanlı müelliflerinin "Kırbova" ve hattâ "Karátova" şekillerinde bahsettikleri yer)	394, 395	"Devlet, millet ve âile isimleri" cedvelinde "Germiyan-oğulları" maddesine de bakınız.	
Kroja / Croia / Kroya — Bk.: Akçahisar.		Kyneğion — Bk.: Ayvansaray.	
Kruşevaç — Bk.: Alacahisar.			
Kuban (Şimalî-Kafkasya'da eyâlet)	344		
Kudüs (Felestin / Filistin'in merkezi. Eski ismi: "Hierosolyma/ Hierusalem"; bugün Jerusalem" şekli kullanılır. Arapçada "Kuds" den başka "Makdis" ve "Beyt-ül-Makdis/ Beyt-ül-Mukaddes" şekilleri de vardır)	362, 369, 370		
Kula (Mağnisa vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: Clanudda"?)	63		
Kulaca-Hisar (Bursa vilâyetinin İnegöl kazâsı merkez nâhiyesinde Kulaca köyü. Eski ismi: "Krulla")	3, 4		
Kumbarahâne (İstanbul halicinin şimal sâhilinde)	246		
Kum-Burgaz (İstanbul vilâyetinde Çatalca kazâsının Büyük-Çekmece nâhiyesinde köy. Eski ismi: "Kartero")	235-236		
Kumkapu (İstanbul'da mahalle. Eski ismi: "Kontoskalion")	423		
Kumrulu-mescid (İstanbul'un Fatih			
		L	
		Lâkedemonya (Mora'da İsparta havâlisî. Yunanca ismi: "Lake demonos").	190
		Lâpseki (Çanakkale vilâyetinin Anadolu yakasında kazâ merkezi. Eski isimleri: "Pityaessa", "Lampsacus")	27
		Lârende — Bk.: Karaman.	
		Lefke (Bilecik vilâyetinde Osmaneli kazâ merkezi. Eski ismi: "Leukas / Leucal")	9
		Lehistan / Polonya (= Polska). 98, 104, 206, 213, 297, 302, 332, 384, 391, 396, 402 - 404, 407, 411	
		Leopol/ Lwow (Galiçya'nın merkezi olan "Lemberg" şehri)	402
		Lepanto — Bk.: İnebahtı.	
		Leros (Anadolu sâhillerinin cenubgarbî hizasındaki "On-iki-ada" dan Türklerin "Leryoz / İleroz" dedikleri ada)	276, 277
		Les İles de Religion (Rodos "Saint-Jean" Şövalyeleri hükûmetinin Türk fethine kadar hâkim olduğu ve her	

	Sayfa		Sayfa
birini bir şakavet ocağı hâline getirdiği adalar)	276	M	
Bk.: Rodos.		Ma'bed-i Süleyman (Kudüs'de)	259
Leş / Alessio/Lissa (Arnavutluk'da İşkodra şehrinin 36 kilometre cenubuşarkisinde ve Drin / Drina nehri üzerinde kasa- ba. Eski ismi, "Lissus") 102, 107, 220, 221, 281, 312, 341		Macaristan (Osmanlı menbâlarında "Hungarus / Ungarus" dan muharref olarak "Engürüs / Engerûs" şekilleri kullanılır. -Macarcası: Magyar-Orszag")	43, 46, 49, 51, 54, 81, 95, 98, 104 - 106, 108, 191, 202 - 206, 210, 213, 229, 249, 250, 274, 278, 279, 281, 283, 297, 298, 301 - 303, 332, 342, 343, 346, 351, 373, 391, 393, 404, 407, 409, 411
Bk.: Saint-Nicolas.		"Devlet, millet ve âile isim- leri" cedvelinde "Macar" maddesine de bakınız.	
Limni (Çanakale-boğazı medhali- nin karşısında ve İmroz ada- sının cenubugarbisinde şimdi Yunanistan'a aid olan "Lem- nos" adası) 57, 181, 185, 237, 272, 277, 278, 282, 313, 342, 344, 351, 376, 377		Maçka (İstanbul'da Beşiktaş'ın üs- tünde mahalle)	244
Limon-denizi (Eski Osmanlı menbâ- larında İstanbul halicinin i- simlerinden)	244	Madenos/Mednos / Bednos (Bursa vilâyeti merkez nâhiyesinde ve Bursa'nın şimaligarbisinde "Balat" köyü. - "Madenos" dan muharref olan "Bednos" şekli Osmanlı menbâlarında "Belde-i Yunus/ Bilâd-ı Yunus" şeklini de almış olduğu için bu köyün ismi eski yazıdaki resmî imlâda "Bilâd-ı Yunus" yazılıp "Balat-Yunus" okun- muş ve nihayet kısaltılarak "Balat" şeklini almıştır.	7
Bk.: Haliç ve Boğaz-denizi.		Mağnisa (Eski ismi: "Magnesia ad Sipyllum / Magnisia") 138, 152, 180, 199, 211 - 214, 216-218, 222, 225 - 227, 239, 268, 382, 409, 415, 417 - 420	
Limonya / Limniona (Rodos'un gar- bında küçük bir ada. Yunan- ca ismi: "Alimnia").	276	"Devlet, millet ve âile isim- leri" cedvelinde "Saruhan-o- ğulları" maddesiyle bu cedvel- de "Mağnisa" maddesine de bakınız.	
Lissa — Bk.: Leş.		Magosa / Famagouste (Bir zaman Kıbrıs krallarının pâyitahtı olan ve adanın şark sâhilinde bulunan şehir. Eski isimleri: "Ammochôtos", "Amtichadas-	
Lituanya / Lithuania (Eski Lehis- tan = Polonya eyâletlerin- den)	404		
Lofça — Bk.: Bosna-Lofçası.			
Lofça (Bulgaristan'da kasaba)	411		
Bk.: Bosna-Lofçası.			
Lokris / Locride (Şimalî Yunanis- tan'ın cenubunda eyalet)	111		
Londra / London	122		
Bk.: İngiltere.			
Lucques (İtalya'da Cenova/Genova körfezinde "Lucca" şehri)	320		
Lüblüce / Leblebici (Bursa'nın ce- nubuşarkisinde eski bir kale. Eski ismi: "Kubuklea")	9		
Lüleburgaz (Kırklareli = Kırkkilise vilâyetinde kazâ merkezi. Es- ki isimleri: "Arcadiopolis" "Bergulae")	38, 55		
Lwow — Bk.: Leopold.			

	Sayfa		Sayfa
ti", "Famagusta", "Fama - Augusta")	387	Migalgara / Malgara"; bu son "Malgara" imlâsına Osmanlı menbâlarında da te- sadûf edilir)	30
Bk.: Kıbrıs.			
Mâhân (Osmanlı an'anesinde Ertuğ- rul-Gazi'nin babası Süley- manşah'ın Anadolu'ya gel- mede evvel beylik yahut pa- dişahlık ettiği yer şeklinde bahsedilen bu şehrin mevkii, umumiyetle "Acem" tâbiriyle İran'da veya Horasan'da gösterilir; Zâten o sırada Ho- rasan da İran sâhasına dâhil- dir. Asıl "Mâhân" kasabası Kerman eyâletindedir; Ho- ran'ın Mevr şehri civarında bulunan diğer kasabanın is- mi bundan biraz farklı ola- rak "Mâkhân / Makhwân" şeklindedir. Her halde Os- manlı müelliflerinin "Mâhân" ismiyle işte bunu kasdetmiş olmaları lâzımgelir)	1	Maltepe (İstanbul vilâyetinin Kar- tal kazâsı merkez nâhiyesin- dedir: İstanbul'un sayfiye- lerindendir. Eski ismi: "Pe- lekanon"). 17, 18, 20, 350, 357, 422	
Mahmutpaşa (İstanbul'da çarşı ve mahalle)	329	Maltepe (İstanbul sûrunun hâricin- de ve Topkapu ile Edirne-ka- pusı arasında şimdiki hasta- hâne binâsının bulunduğu te- pe. Bu sâhanın eski ismi: "Mesoteikhion" 237, 238, 252 Bk.: Mesoteikhion.	
Maîna / Mîna (Mora'nın cenubun- daki Matapan yarımadası ve burada bir kasaba. Eski is- mi: "Taenarium". Bu kasa- bayla yarımadanın dağlık arâ- zisinde yaşayan ve Garp menbâlarında "Maînotes" de- nilen ahâlî eski İspartalıların neslinden geldiklerini iddiâ ederler; bunlar Türk hâki- miyyetine karşı mütemadî mukavemet ve ısyanlarıyla meşhurdur)	77	Manastır (Yugoslâvya'nın cenubun- da ve Selânik şehrinin 180 kilometre şimalıgarbîsinde es- ki Osmanlı vilâyet merkezle- rinden Yugoslâvların şimdi "Bitoli" dedikleri şehir. Eski ismi: "Bitolia ", " Heraclea Lyncostis"). 66, 393	
Makedonya / Macedonia / Macé- doine. 11, 45, 47, 52 - 54, 56, 57, 78, 112, 163, 222, 396		Mankup / Menkup / Mangup-kale (Kırım'da Bahçe - saray'la Sivastopol arasında ve sarp bir dağın üstünde şimdi ha- rap bir kale. Eski ismi: "Doru") 334	
Malatya (Eski ismi: "Melitêne/Me- ledni"). 118, 120, 121, 126, 128, 135, 385		Mantoue (Şimalî İtalya'da Manto- va/Mantua şehri) 294, 320	
Malkara (Tekirdağ vilâyetinde kazâ merkezi. Eski isimleri : " Syracellae", "Megalgara /		Maraş (Eski isimleri: "Germanicia/ Germanica Caesarea", "Ma- rasim". Arapçası: "Mar'aş"). 118, 120, 317, 318, 385	
		Maria-Zell (İstirya = Styrie / Ste- yer eyâletinde kilise) 42	
		Marmara-adası (Balıkesir vilâyeti- nin Bandırma kazâsında nâ- hiyye: Marmara denizinde ve Kapudağ yarımadasının şima- ligarbîsinde bu denizin en büyük adasıdır. Eski isim- leri: "Elephonesus", Procon- nesus/Proikhonnesos", "Mar- morâ"). 25, 26	
		Marmara-denizi (Eski isimleri :	

- Sayfa
- “Propontis”, “Marmarên - Thalassa”; eski Türkçede “Mermer-denizi” şekline de tesadüf edilir).
- Marmaracık** (Bursa vilâyetinin Yenişehir kazâsı merkez nâhiyesinde köy. Eski ismi: Mar-mora) 7
- Mati/Mat** (Arnavutluk'da nehir) 281
- Matia** (Arnavutluk'da âsi İskender Bey'in mensub olduğu Kas-triot âilesinin mâlikânesi) 220
- Mâverâünnehir / Mâverâünnehr** (Orta-Asya'da Cihun = Oxus ırmağının şarkıyla şimalışar-kisindeki sâha veyahut Cihun ve Sihun = İaxartes ara-sındaki muntaka: Buhârâ, Hokand vesâire Türkistan memleketleri. Bu Arapça is-min Garp dillerindeki karşı-lığı: “Transoxiana / Tran-soxiane”).
- Mediasch** (Transylvania = Erdel'de Macarların “Megyes” de-dikleri vilâyet merkezi: Karlsburg'un 61 kilometre şimali-şarkisindedir)
- Medîne** (Hicaz'da “Ravza-i-Mu-tahhara”nın bulunduğu şehir. Eski ismi “Yethrib” olduğu halde Hieret'den itibaren “Medînet-ün-Nebî = Peygam-ber'in şehri” denilmiş ve bu isim gittikçe yalnız “Medîne = Şehir” şeklinde kullanıl-mıya başlamıştır) 285
Bk.: Hac-yolu, Haremeyn, Hicaz ve Mekke.
- Medînet-ül-Hükemâ** (Osmanlı men-bâlarında Atina'ya verilen isimlerden). 283
Bk.: Atina.
- Mednos** — Bk.: Madenos.
- Mekke** (Hicaz'ın merkezi ve İslâm dininin menşei olmakla meş-hur şehir: Namazda “Kible” olan “Kâbe” buradadır ve hacc için de buraya gidilir. - Lâtîn menbâlarındaki ismi: “Maco-raba). 162, 285, 366, 367
Bk.: Hac-yolu, Haremeyn, Hicaz ve Medîne.
- Memleketeyn** (Rumanya krallığını teşkil eden Eflak ve Boğdan beyliklerinin mecmûuna Os-manlıların verdikleri isim:: Bu tâbir “İki-Memleket” mâ-nâsına gelir). 297
Bk.: Boğdan, Eflak ve Rumanya.
- Menteşe** (Muğla havâlisindeki Türk beyliğinin ölkesi ve daha son-ra Osmanlı sancak - beyliği Eski ismi: “Caria / Karia”). 137, 192, 193, 213, 229, 230
“Devlet, millet ve âile isim-leri” cedvelinde “Menteşe-o-ğulları” maddesine de bakı-rız.
- 150 **Meriç** (Edirne'den geçip Enez'de A-dalar-denizi'ne dökülen ırmak. Eski isimleri: “Hebrus”, “Marizza / Maritza”) 39, 41, 42, 47, 53, 224, 277, 288
- 204 **Merzifon** (Amasya vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: “Phazemon” 99, 115
- Mesoteikhion** (İstanbul sûrunun hâ-ricinde Edirne-kapusu ile Topkapı arası, Maltepe) 253
Bk.: Maltepe.
- Mesta** — Bk.: Karasu.
- Meşhed-i-Hudâvendigâr** (Kosova-sahrâsı'nda ve Priştine'nin yarım saat mesafesinde Bi-rinci Murad'ın şehid olduğu yer, oradaki türbe ve umu-miyetle Kosova-sahrâsı) 79, 80, 275
Bk.: Kosova.
- Meydancık** (Bursa'da Yeşil-Künbed civarında) 64
- Mısır** (İbrânîler “Misraim”, Kıbtî-ler “Khemî”, Araplar “Mısır” ve Lâtînler “Aegyptus” der-
- Sayfa

Sayfa	Sayfa
ler. 38, 64, 70, 71, 86, 89, 91, 97, 102 - 104, 107, 116, 118 - 121, 126, 128, 141, - 143, 151, 162, 169, 197, 239, 317, 318, 321, 322, 345, 346, 352, 362 - 364, 366 - 368, 370, 374, 379, 384 - 392, 396 - 399, 408, 414, 416, 417, 421, 423	Misis (Seyhan = Adana vilâyeti merkez kazâsında nâhiye merkezi. Eski isimleri: "Mop- suestia", "Mamistra"). 385
Bk.: Kahire.	Misivri (Bulgaristan'ın Karadeniz sâhilinde, Ahyolu'nun şima- linde ve Burgaz'ın 28 kilomet- re şimalışarkısında liman. Eski ismi: "Mesembria" - Eskiden bütün Bizans donan- masını alacak kadar büyük ve muntazam bir liman olduğu rivayet edilir). 47, 55, 235
Midilli (Adalar-denizi'nde ve Ayya- h'ın karşısında şimdi Yun- nan idaresinde bulunan ada. Eski ismi: "Lesbos"; Yun- anlılar "Mitilini", İtalyanlar "Metelino", Fransızlar "Mételin / Mytilène" şekille- rini kullanırlar). 57, 171, 228, 272, 273, 277, 278, 298, 299, 301, 302, 307, 308, 310, 311, 327, 351, 409	Mistra — Bk.: İsparta.
Mihaliç / Mihaliç (Bursa vilâyetin- de Karacabey kazâ merkezi- nin Osmanlı devrindeki ismi. Eski adı: "Miletopolis") 8, 21, 106	Mitroviçe / Mitroviça (Yugoslâvya- da Priştine'nin 38 kilometre şimalıgarbısında eski Kosova vilâyetinin kazâ merkezlerin- den "Mitrovitza" kasabası) 79
Milano (Şimalî İtalya'da vilâyet merkezi) 320, 404	Modena (Şimalî İtalya'da vilâyet merkezi) 320
Milâs (Muğla vilâyetinde kazâ mer- kezi. Eski ismi: Lâtince "Myllasa", Yunanca "Melissos") 89	Modon (Mora'nın cenubugarbısında ve Navarin'in 7 kilometre cenubunda Yunanlıların "Medhoni" dedikleri liman. Lâtince ismi: "Methone") . 219, 288, 404, 405, 407, 408, 411, 413
Milet (Şimdiki Aydın vilâyetinde Söke kazâsının Akköy nahi- yesindeki "Balat" köyünün yerinde ve Menderes nehri- nin eskiden Adalar-denizi'ne döküldüğü noktada bugün yalnız ma'bedinin harâbeleri kalan eski "Mileteus" yahut "Pityussa" şehri: Şimdi sâ- hilden içerdedir) 259	Moetling (Eski Avusturya'nın Car- niola / Krain evâletinde şehir) 157
Milona (Mora'da kale). 408	Mokan (İçel'de kale) 318
Minan / Minyan (Konya vilâyetin- de Karaman kazâsının Baş- kale nâhiyesinde Manyan köyü) 328, 329	Moldavya / Moldova / Moldavie — Bk.: Boğdan.
Mirdita (Şimalî Arnavutluk'da min- taka: Osmanlı idaresi devrin- de İşkodra vilâyetine tâbi bir kazâ şeklini almıştır) 107, 108, 189, 219, 220	Monemvasia (Cenubî Mora'da Mis- tra = İsparta'nın 53 kilo- metre cenubşarkısında bir köprüyle sâhile bağlı olan Minoa adasında kasaba; İtal- yanca ismi: "Napoli-di-Mal- vasia") 77
	Monferrat / Monferrato (Şimalî İ- talya'da eski Cinviz cumhu- riyetinin şimalinde bir İtal- yan dukalığı) 320
	Montelier (Fransa'da şato) 375
	Mora (Eski isimleri: Lâtince "Pelo- ponnesus", Yunanca "Mōrea"). 54, 77, 95, 102, 112, 121, 140, 145, 147,

	Sayfa		Sayfa
Nice / Nis (Fransa'nın cenubunda ve Akdeniz sâhilinde liman: İkinci şekil şimdiki Türk imlâsına göredir. Bâzı Osmanlı menbâlarında " Nitse " ve "Nise" imlâlarına tesadüf edilir) 374, 375		Orhaneli — Bk.: Atranos.	
Niğbolu (Bulgaristan'ın şimalinde ve Tuna sâhilinde Nikopol kasabasının Türkçe ismi. Eski isimleri: Nicopolis", "Nebol"), 45, 70, 76, 85, 94, 95, 98 - 100, 104 - 109, 113, 114, 118, 122, 139 169, 176, 181, 197		Orta-Câmi (İstanbul'da) 423	
Niğde (Eski ismi: "Ketch", "Tyan") Bu ikinci ismin 14 kilometre cenubugarbîdeki Kiliş-hisar'a aid olduğu da rivayet edilir). 114, 131, 306, 313, 315, 391		Ortahisar (Kayseri vilâyetinin Ürgüp kazâsı merkez nâhiyesinde köy) 315	
Nikhisar — Bk.: Anadolu-Hisarı.		Osmancık (Çorum vilâyetinde kazâ merkezi) 97	
Niksar (Tokat vilâyetinde kazâ merkezi. Eski isimleri: "Neocaesarea", "Cabira") 116, 145, 327, 423		Osmanlı-ölkesi 37	
Nil (Mısır'ın büyük nehri) 363		"Devlet, millet ve âile isimleri" cedvelinde "Osmanlı beyliği / Osmanlı imparatorluğu" maddesine de bakınız.	
Nilüfer-çayı (Bursa ovasında ırmak. Eski ismi: "Odryses") 5		Ostrowitz/Ostroviça = Bk.: Sivrihisar / Sivricehisar.	
Nissiros — Bk.: İncirli.		Otluk-beli / Başkent (Erzincan vilâyetinin "Tercan = Derxene" ovasında) 292, 324 - 327, 329, 331, 344, 345, 379	
Niş / Nissa (Yugoslavya'da şehir. Eski ismi: "Naissus") 57 - 59, 75, 87, 208, 209		Bk.: Tercan-ovası ve Üç-ağzılı.	
Notre-Dame (Paris'de katedral) 347		Otranto (İtalya'nın cenubu şarkî sâhilinde ve eski Napoli krallığının Puglia eyâletinde eski bir vilâyet merkezi. Eski ismi: "Hydruntum") 346 - 348, 351, 357, 361 - 364, 376, 378, 379	
Novoberda / Novobrdó (Yugoslavya'da Üsküb'ün garbinde eski bir kale) 275		Bk.: Pulya.	
		Otrâr (Türkistan'ın eski Hokand hanlığında ve Sihun=İaxartes ırmağı üzerinde Timur-Leng'in öldüğü şehir) 151	

Ö

Özbekiyye (Kahire'de mahalle) 391

P

Odryses — Bk.: Nilüfer-çayı.		Paesus (Çanaakkale vilâyetinin Marmara sâhilinde ve Lâpseki'shimalışarkisinde eski bir iskele) Bk.: Viranec-Hisar.	
Ohri (Yugoslavya'nın cenubunda ve aynı isimdeki gölün şimalışarkî sâhilinde kasaba: Osmanlı teşkilâtında Manastr vilâyetinin kazâ merkezlerindendir. Eski ismi: Lychnidus") 68, 98, 157, 165, 171, 305		Paflagonya / Paphlagonia (Şimdiki Sinop ve Kastamonu vilâyetlerini teşkil eden sâhanın eski ismi) 11	
Ordu (Eski ismi: "Cotyôra") 115		Panaiya kilisesi (İstanbul'un Haliç-Feneri mahallesinde) 265	

- Sayfa**
- Panmakaristos** (İstanbul'un "Fethiyye" ismiyle câmiye tahvil edilen Bizans kilise ve manastırı) - Bk.: Fethiyye câmii,
- Paris** (Eski isimleri: Keltçe "Luthezi", Lâtince "Lutetia", Parisea civitas") 122, 145, 232, 235, 272, 347
- Pasin / Pasinler** (Erzurum vilâyetinin de kazâ: Merkezî "Hasankale" kasabasıdır; aynı isimdeki Pasin ırmağının geçtiği ova-ya "Pasin-Ovası" denir. "Pasin-i Süflâ = Aşağı-Pasin" isminde bir nâhiyesi de vardır: Cemi sıygasıyla "Pasinler" denilmesi işte bunlardan doğulayıdır. - Kazânın eski ismi: "Phasiane / Phasiana / Bassean") 1, 2, 122, 125
- Patras / Balayabadra** (Mora'nın şimalıgarbîsinde şehir. Eski isimleri: "Aroe", "Patrae / Patrasso", - Türklerin kullandıkları "Balyabadra" ismi, Eski-Patras harâbelerinin "Paleo-Patras" isminden muharrefittir) 219, 282
- Patrikhane** (İstanbul Rum-Ortodoks patrikhânesinin muhtelif devirlerdeki binâları) 265, 315
- Payas** (Hatay = Antakya vilâyetinin Dörttyol kazâsında ve İskenderun-körfezi'nde nâhiye merkezi. Eski ismi: "Baiae") 388
- Pelekanon** — Bk.: Maltepe.
- Pendik** (İstanbul vilâyetinin Kartal kazâsı merkez nâhivesinde İstanbul'un sayfiyelerindenendir. Eski ismi: "Pantichium") 148, 179
- Peterwardein** (Tuna nehri üzerinde ve Belgrad'ın şimalıgarbîsinde evvelce Avusturya'ya ve şimdi Yugoslâvyâ'ya ait şehir: Muhtelif dillerde "Peterwaradein / Petrovaradin / Petervarad" şekillerine tesadüf edilir; son şekil Macarlara aittir. Osmanlı menbâlarında "Varadin" ve "Petrovaradin" isimleriyle bahsedilir) 303
- Petreon** — Bk.: Bodrum.
- Pharsala** — Bk.: Çatalca.
- Philokrini** — Bk.: Tavşaneil.
- Pınar-Hisar** (Kırklareli = Kırkkilise vilâyeti merkez kazâsında nâhiye merkezi) 38
- Piave** (İtalya'nın şimalışarkîsinde Venedik-körfezi'ne dökülen nehir. Eski ismi: "Plavis") 339
- Pirée** — Bk.: Gavur-Samsunu.
- Pirlepe / Prilip** (Yugoslâvyâ'nın cenubunda ve Manastır'ın 40 kilometre şimalışarkîsinde kasaba) 66, 393
- Piskopi** — Bk.: İlyaki / İleki.
- Ploşnik** (Yugoslâvyâ'nın Toplika vâdisinde) 74 - 77, 99, 100
Bk.: Toplika.
- Polonya** — Bk.: Lehistan.
- Porsuk-çayı** (Kütahya ve Eskişehir vilâyetlerinden geçip Sakarya'ya dökülen ırmağın. Eski ismi: "Tymbres/Thymbrius/Tembrogius") 4
- Portekiz / Portugal** (Eski ismi: "Lusitania") 411
- Porte-Trajan** — Bk.: Kapulu-Derbend.
- Pozapa** (Tekirdağ vilâyetinde Muradlı kazâsındaki "Aşağı-Sırt" ve "Yukarı-Sırt" köylerinden birinin veya o civarda "Uğraş-deresi / Uğraş köyü" denilen yerin eski ismi olmak ihtimali vardır?). 422
Bk.: Uğraş-deresi/Uğraş-köyü.
- Pravadi** (Bulgaristan'da Varna'nın 30 kilometre kadar garbında kasaba. Eski ismi: "Provaton") 76, 100
- Prenetos / Pronectus** — Bk.: Karamürsel.
- Sayfa**

	Sayfa		Sayfa
Preveze / Prévéza (Yunanistan'ın garp sâhilinde ve Narda körfezinin ağzında eski Yanya vilâyetine tâbi bir sancak merkezi. Eski ismi: "Nicopolis")	309, 407	Raguza / Ragusa / Ragusi/Dobrovnik / Dubravednik / Dubrovenedik (Bosna'nın cenubugarbîsinde ve Dalmaçya sâhilinde küçük bir İslâv cumhuriyeti. Eski ismi: "Rhausium"; Ortaçağda "Rangia" denilmiştir. Osmanlı menbâlarında tesadüf edilen son üç şeklin birincisi doğru, diğerleri yanlıştır)	45, 46, 59, 206, 228, 229, 273, 301, 411
Priştine / Pristina / Prichtina (Yugoslâvyâ'da Üsküb'ün 80 kilometre şimalıgarbîsinde eski Kosova vilâyetine tâbi sancak merkezi. Eski ismi: "Vicianum", "Meşhed-i Hudâvendigâr" bunun yarım saat mesâfesindedir).	79, 85	Rahova / Rakhovo (Bulgaristan'da Tunanın sağ sahilinde ve Sofya'nın 150 kilometre kadar şimalışarkîsinde eski bir sancak merkezi)	105
Pronectus / Prenetos — Bk.: Karâmürsel.		Roboëni / Rasboieni — Bk.: Ağaçdenizi.	
Provans / Provence (Fransa'nın cenubunda eski "Provincia" eyâleti. En mühim şehirleri: Marsilya ve Toulon)	307	Rangia — Bk. Raguza.	
Pulya /Apulia / Puglia / Pille (Cenubî İtalya'da ve eski Napoli krallığı arâzisinde Romalıların "Apulia", İtalyanların "Puglia", Fransızların "Pouille" ve Osmanlıların de "Pulya" dedikleri eyâlet: Fâtih'in fethettirdiği Otranto vilâyeti bu muntakadadır).	347	Ravza (Mısır'da Nil üzerinde ada)	363
Pylos (Mora yarımadasının cenubugarbîsinde "Palea-Navarino" ve Coryphasium isimleriyle de anılan "Eski-Navarin" limanı; yeni ismi: "Zuechio"; bu mevki Yeni-Navarin'in şimalıgarbîsindedir; Yeni-Navarin'e Yunanlılar "Neo-Kastron" derler). Bk.: Navarin.		Ressava (Sırbistan'da kale)	283
		Rochechinard (Fransa'da şato)	375
		Rodop / Rhodope (Trakya ile Makedonya arasında Koca-Balkan'ın kollarından "Despotdağı")	56
		Rodos (Anadolu sâhilinin cenubugarbî hizâsında ve Marmaris'in karşısında ada. Eski isimleri: "Rhodus / Rhodos")	8, 88, 106, 109, 228, 229, 231, 234, 276, 282, 299, 303, 341, 347 - 349, 352, 370 - 375, 381, 382, 389, 396, 407
		Roma (Eski Türklerin "Kızıl-Elma" dedikleri Garbî-Roma: Osmanlı menbâlarında "Rim" şekline de tesadüf edilir)	51, 52, 55, 86, 174, 240, 256, 264, 288, 300, 333, 343, 347, 389, 390, 395, 396, 398, 409
		Bk.: Kızıl-Elma.	
Racova / Rakovitz/Rakovitza (Rumanya'da Berlatu / Birlad nehri civarında ve Vaslui nâhiyesinde göl)	332	Rudnik (Sırbistan'da kale)	283
Radom (Lehistan = Polonya'da şehir: Varşova'nın 97 kilometre cenubundadır).	402	Rûm (İslâm menbâlarında "Roma" isminden muharref tâbir: Anadolu ve umumiyetle Türkiye mânâlarına kullanılır;	

	Sayfa		Sayfa
tabii "Rûm=Roma" dan mak-		Sadbar / Sadhor-geçidi (Hırvatist-	
sat eski "Şarkî-Roma = Biz-		tan'da).	394
zans" ölkesidir; "Rumeli =		Said-eli / Saideli (Konya vilâyetin-	
Rûm-ili" terkininde de aynı		de kazâ) — Bk.: Kadınhan/	
kelime vardır). 197, 367, 369, 385		Kadınhanı.	
Bk.: Anadolu ve Türkiye.		Saint-Michel (İstanbul-boğazın'da	
Rûm / Rûmiyye-i-Suğrâ (Amasya)	356	Rumeli-Hisarı'nın bulunduğu	
Bk.: Amasya.		yerde eski bir kilise)	231
Rumanya / Romanya.	296, 297, 331	Bk.: Rumeli-Hisarı.	
Bk.: Boğdan, Eflak ve Mem-		Saint-Nicolas (Arnavutluğun "Leş"	
leketeyn.		kasabasında âsi İskender	
Rumeli. 9, 23, 25, 27 - 29, 31, 32, 34, 35,		Bey'in gömüldüğü kilise) 220, 312,	
38, 39, 41 - 43, 45, 47, 48, 51, 52,		341	
54 - 56, 59, 60, 66, 68 - 70, 73 - 75,		Saint-Pierre (Vatikan'da Papalık	
80, 82, 85, 86, 88, 89, 92, 94 - 96,		makamının meşhur katedrali)	51,
98, 102, 104, 113, 125, 132 - 136,		86, 347	
141, 147, 150, 153, 166, 168 -		Saint-Severin (Trajan köprüsü ci-	
171, 173, 176, 178 - 181, 184 -		varında kale)	176
187, 194, 202,, 203, 208, 209, 212 -		Bk.: Trajan-köprüsü ve De-	
214, 230, 235, 238, 253, 279, 288,		mir-kapu.	
289, 291, 295, 298, 299, 307, 308,		Sakarya (Afyon-karahisar'ın şima-	
313, 325, 331, 332, 335, 336,		lindeki Bayat yaylasından	
338, 340, 343, 349, 361, 365, 369 -		çıkıp Eskişehir, Ankara, Bi-	
371, 374, 376, 383, 387 - 389, 394,		leek ve Kocaeli vilâyetlerin-	
398, 402, 405, 416 - 420, 422, 423		den geçerek Karadeniz'e dö-	
Rumeli-Hisarı / Boğaz-kesen/Yeni-		külen büyük ırmağ. Eski is-	
kale / Yenice-Hisar. 109, 231 - 233,		mi: "Sangarios / Sangarius" 4, 8 -	
235, 244, 261, 283, 299, 337, 341,		11, 16, 37	
365, 389		Sakız (Adalar-denizi'nde ve Çeşme'	
Bk.: Anadolu - Hisarı ve		nin karşısında ada. Eski i-	
Saint-Michel.		simleri: "Ophiuse", "Pit-	
Rusçuk (Bulgaristan'da Tuna neh-		yuse", "Khios / Chios/Chius;	
rinin sağ sâhilinde bir zaman		İtalyancası: "Scio". 139, 171, 228,	
Tuna vilâyetine merkez olan		249, 254, 277	
şehir. Eski ismi: "Prista /		Saklan-hisarı (Konya vilâyetinde	
Sexantaprista". 76, 100, 109, 110.		eski bir kale)	304
333, 394, 404		Salona — Bk.: Amphissa.	
Rusya. 109, 110, 333, 394, 404		Samaku / Samakov / Samakowo	
"Devlet, millet ve âile isim-		(Bulgaristan'da Sofya'nın 50	
leri" cedvelinde "Moskova		kilometre kadar cenubuşarkî-	
prensliği", "Rus/Ruslar" ve		sinde ve Filibe'nin 97 kilo-	
"Rus çarlığı" maddeleriyle bu		metre şimalıgarbısında kasa-	
cedvelde "Moskova" maddesi-		ba) 47, 48, 52, 58, 166, 381	
ne de bakınız.		Sambor (Lehistan=Polonya'da Dni-	
S		ester nehrinin sol sâhilinde	
Sabacaz / Schabatz — Bk.: Böğür-		ve Lwow Lemberg şehrinin 73	
delen.		kilometre cenubugarbısında	

	Sayfa		Sayfa
kasaba)	403	Mağnisa vilâyeti. — Eski ismi: "Lydia". 137, 152, 153, 213, 414, 417, 423	
Samandıra / Semendire (İstanbul vilâyetinin Kartal kazâsı merkez nâhiyesinde köy)	15	"Devlet, millet ve âile isimleri" cedvelinde "Saruhan oğulları" maddesiyle bu cedvelde "Mağnisa" maddesine de bakınız.	
Samsun — Bk.: Cânîk, Gâvur-Samsunu ve Müslüman-Samsunu.		Sassenage (Fransa'da şato: Bâzı Osmanlı menbâlarında "Sasonaja" şeklinde bahsedilir).	375
San (Karpatlardan çıkıp Lehistan = Polonya'da Vistül nehrine dökülen ırmak)	402	Sava (Yugoslavya'da Belgrad önünde Tuna'ya dökülen nehir. Eski ismi: "Savus")	304
Sandomir / Sandomierz (Lehistan = Polonya'da San ev Vistül ırmaklarının kavşağında ve Varşova'nın 220 kilometre cenubuşarkisinde eski Leh krallarının oturdukları kasaba).	402	Savaş-köyü	422
San-Cataldo (Cenubî İtalya'da Oranto vilâyetinin merkezi olan ve dâhilde bulunan Lecce şehrinin sâhilde iskelesi: Bunun Sicilya'nın aynı isimdeki kasabasıyla karıştırmamalıdır)	406	Bk.: Pozapa, Uğraş-deresi / Uğraş-köyü.	
Santa-Maura — Bk.: Aya-Mavri.		Savoya / Savoie (Fransa ile İtalya arasında eski bir dukahlık. Eski ismi: "Sabaudia / Sapaudia"; burası şimdi Fransız toprağıdır).	320
Sapanca-gölü (Sakarya vilâyetinin Sapanca kazâsında. Eski ismi: "Sumonensis / Siphon")	11	Savra (Arnavutluk'da Devol nehri boyunda ve Elbasan civarında ova) 68, 98, 99. 107	
Sapienza / Burakreis (Mora'nın cenubugarbîsinde ve Modon limanının cenubunda büyük Türk denizeisi Burak-Reis'in şanlı adıyla şöhret bulan küçük ada. — Eski ismi: "Oenussae").	405, 406	Sazlıdere (Edirne'nin şimaligarbîsinde Meriç'e dökülen ırmak) 39, 41, 47, 186	
Saraçhâne-mescidi (İstanbul'da)	316	Schoessburg / Schossberg (Macaristan'da Macarların "Sasvar/Sassin" dedikleri kasaba)	204
Sarayburnu (İstanbul'da Topkapı sarayı'nın sâhilindeki burun. Eski ismi: "Ayos-Dimitriyos")	234, 243, 321	Segedin — Bk.: Szegedin.	
Sarıyar / Sarıyer (Bulgaristan'da kale)	381	Selânik (Makedonya'da ve Adalar denizi üzerinde evelce Osmanlı ve şimdi Yunan vilâyet merkezi. Eski isimleri: "Therma", "Thessalonice"; Yunanlılar "Saloniki" derler. - Bu şehir Milâdın 1179 tarihinden 1313 tarihine kadar 134 sene bir Haçlı lâtın krallığına merkez olmuş ve Haçlılar şehrin ismini "Ravenyke / Ravenike/Lavenique/Valenike" şekillerinde tahrif etmişlerdir). 22, 24, 40, 41, 45, 56 - 58, 66, 67, 95, 100, 148, 153	
Sarmısaklı (Kayseri vilâyetinde Bünyan = Bünyân-ı Hamîd kazâ merkezi)	420		
Saruhan (Eski Türk beyliği ülkesiyle daha sonraki Osmanlı sancak-beyliği: Takriben şimdiki			

- Sayfa**
- 163, 170, 171, 181, 197, 198, 240, 275, 341, 380
- Selçuk** — Bk.: Ayaslug.
- Semendire** / Semendere / Smederevo / Semendria (Yugoslavya'da Belgrad'ın 45 kilometre cənubşarkısında ve Tuna üzərində bir zaman eski Sırp krallarının pâyitahtı olan kasaba ve kale. Eski isimləri: "Sanet-Andreas", "Semel-dria"; Almanca ismi: "Sanderew") 204, 206, 209, 210, 229, 249, 274, 279, 281, 283, 287, 336, 393, 419, 41, 423, 424
- Semendirek** (Adalar-denizi'nde ve imroz'un 24 kilometre şimali-garbisinde şimdi Yunanistan'a ait küçük bir ada. Eski isimləri: "Saonèse", "Leukosia / Leukonia"; Lâtince ismi: "Samothrace / Samothracia"; Yunancada "Samothraki" şekli kullanılır: Osmanlı devrinde de "Semendirek" den başka "Semadirek/ Samedrek" imlaları vardır). 277, 278, 351
- Semerikand** / Samarkand (Orta-Asya'da Rus - Türkistan'ın Zerefşan eyâlet merkezi: İslâm medeniyetinin en mühim merkezlerinden olan bu şehir Timur - Leng'in pâyitahtı olmakla da meşhurdur; Timur'un türbesi buradadır. Yunanca ismi: "Marakanda") 140, 150, 151, 328
- Serez** (Selânîk şehrinin 73 kilometre şimalşarkısında ve şimdi Yunan idaresinde eski Osmanlı sancak merkezi. Eski ismi: "Sirrhæ / Serroe / Siris / Sintice". 56, 57, 74, 102, 103, 169, 180, 181, 294
- Sestus** (Çanakkale vilâyetinde Ece-ova / Eceâbâd kazâsı merkez
- Sayfa**
- nâhiyesinin Boğalı/Bigalı köyünün yerinde eski bir kasaba) 28
- Seydişehir** (Konya vilâyetinde kazâ merkezi) 37, 64
- Seyyitgazi** / Seyyid-Gazi (Eskişehir vilâyetinde kazâ merkezi: Meşhur "Battal-Gazi" nin türbesinden dolayı bu isim verilmiştir. — Eski ismi: "Nakoleia / Nacolea") 35
- Sırbistan** (Sırpcası: "Serbiya"; eski Osmanlı menbâlarında "Las-ili/Laz-ili" ve muahhar menbâlarda "Sırbıyye" şekillerine de tesadüf edilir) 42, 53, 54, 57, 58, 70, 75, 78, 82, 85, 98, 100, 104, 105, 140, 162, 163, 190, 202, 203, 209, 210, 222, 273 - 275, 278 - 283, 287, 300 - 302, 336, 351, 355, 400, 419
- "Laz-ili" şekli için "Devlet, millet ve âile isimleri" cedvellerinde "Las / Laz / Lazlar" maddesine bakınız).
- Sırt-köy** / Sırt-köyü (Aşağı-Sırt, Yukarı-Sırt) 422
- Bk.: Pozapa ve Uğraş-köyü/ Uğraş-deresi.
- Sivas/Sivas** (Eski ismi: "Sebastêe/ Sebastos") 97, 116, 117, 124- 126, 129, 131, 145, 146, 148, 150, 152, 174, 207, 268, 292, 304, 322, 420
- Sicilya** / Sicilia (Akdeniz'in şimdi İtalya'ya aid olan bu en büyük adası vaktiyle Milâdın 827 - 1071 tarihleri arasında 244 sene İslâm hâkimiyetinde kalmış ve burada parlak bir müslüman medeniyeti kurulmuştur. Eski isimleri: "Sicania", "Trinacria"; Araplar bu adanın ismini "Sakaliyye" şeklinde arapçalaştırmışlardır). 44
- Sienne** / Siena (İtalya'nın Toscana eyâletinde ve Floransa'nın 60 kilometre cənubunda aynı isimdeki vilâyetin merkezi.

	Sayfa		Sayfa
Eski ismi: "Saenna / Sena- Julia")	320	kezi. Eski isimleri: "Serdica", "Sredetz", "Sternitz"; Bulgarlar "Triaditza" derler). 47, 58, 69, 70, 166, 194, 209, 393	
Silifke (İçel = Mersin vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Seleukia / Seleucia Trachea/ Seleucia Ciliciae") 304, 306, 313, 315, 318, 319, 323, 328, 329, 371		Solfasol / Zülfazl (Ankara vilâyeti merkez nâhiyesinde köy)	195.
Silistre / Silistria (Rumanya'da Tuna üzerinde kasaba. Eski ismi: "Durostorum / Dôrystolon"). 76, 96, 100, 179, 402		Söğüt (Bilecik vilâyetinde kazâ merkezi ve kışlağı. — Osmanlı menbâlarında "Söğütçük", "Söğütlü-Sarayık" ve "Hittar- Bîd" isimleriyle de anılır. Eski ismi: "Thebasion / Thebasion / Sevassion"; Arap menbâlarındaki "Safsât" isminin bundan muharref olması lâzımgelir: Türkçesi de bu Arapça ismin tercemesi gibidir) 1-4, 12, 13, 35	
Silivri (İstanbul vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Selymbria" 55, 63, 87, 119, 123, 148, 191, 233, 236, 272, 416		Söğütçük — Bk.: Söğüt.	
Simav (Kütahya vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Synaus") 37, 63, 162		Söğütlü-Sarayık — Bk.: Söğüt.	
Simavna (Edirne civarında köy) 161, 162		Stanechio — Bk.: İstanköy.	
Sinop (Eski isimleri: "Sinôpe", Colonia Julia Caesarea") 97, 99, 137, 156, 158, 176, 179, 190, 201, 290, 291, 295		Stin-polin ("İstanbul" isminin men- şei olan Yunanca tâbir: Şehir / şehirde" mânâlarına gelir) 256. Bk.: İstanbul.	
Sirkeci (İstanbul'da mahalle. Eski ismi: "Neorion". 94, 110		Sultan-çayırı — Bk.: Hünkâr-çayırı.	
Sis — Bk.: Kozan.		Sultâniyye/Sultâniye (İran-Azerbaycanı'nın cenubuşarkisinde Kazvin'in 150 kilometre kadar şimaligarbisinde bir müddet ilhânîlere pâyitaht olan şehir: Timur tarafından tahrib edilmiş ve şimdi ancak harâbeleri kalmıştır) 128.	
Sisam / Susam (Kuşadası körfezinin cenubunda garbî Anadolu sâhilinde dar bir boğazla ayrılan ve şimdi Yunan idaresinde bulunan ada. Lâtince ismi: "Samus"; Yunancası: "Samos" 192		Sultan-önü / Sultan-öyüğü (Dîvan kayıtlarına göre Eskişehir, İbnönü, Seyyit-gazi ve Karacahisar havâlisi: Şimdiki Eskişehir vilâyetinin garp kısmına tesadüf eden bu muntaka eski "Phrygia/ Frikya" kıt'asının şimalişarkî köşesine te-kabul eder) 34, 35, 37, 63, 83	
Sivas — Bk.: Sivas.		Sulu-derbend — Bk.: Kapulu-derbend.	
Sivrihisar (Eskişehir vilâyetinde kazâ merkezi) 38, 132, 156, 268			
Sivrihisar/ Sivricehisar (Yugoslavya'da Sırpların "Ostrowitz / Ostroviça" dedikleri kaleye Türklerin verdikleri isim) 274			
Sizebolu/Süzebolu (Bulgaristan'da Burgaz'ın cenubuşarkisinde liman. Eski isimleri: "Apollonia / Apollonia Thraciae", Sozopolis") 47, 48, 51, 55			
Skandeloros — Bk.: Alâiyye.			
Sofya / Sophia (Bulgaristan'ın mer-			

	Sayfa	Sayfa
Suriye (Eski isimleri: İbrânîlerce "Arâm", Arapça "Şâm", Lâtince "Syria"; Hağlılar bu son şekli "Sulie" tahrifine uğratmışlardır; Türkler de Arapların "Şâm" kelimesini "Dimeşk" şehrine tahsis etmişlerdir. Arapçada "Suriye" kelimesi "Sûriyye" şeklinde telâffüz edilir) 38, 102, 118, 119, 128, 132, 141-144, 151, 239, 317, 318, 322, 345, 352, 362, 363, 368, 370, 385, 387, 396, 397, 416, 421 Bk.: Şam.		merkezi) 116, 145, 178, 293, 327, 423
Sumbegi / Sömbeki / Symia / Simi / Simmi / Symé (Andolu sâhilinin cenubugarbî hizâsında ve Rodos'un şimalinde küçük bir ada. Eski isimleri: "Metapontis", "Oegle", "Syme"; şimdiki Yunanlılar "Simi" derler; ilk iki şekil Türklerindir) 276, 277		Şebîn-Karahisar — Bk.: Şarkî-Karahisar.
Sürmeli-çukur (Kağızman'ın şarkında ova) 2		Şehr-i-Sebz — Bk.: Keş.
Svetigrad (Arnavutluk'da kale) 223		Şerşel / Cercel (Cezâyir'de kale) 309
Svilengrad — Bk.: Mustafapaşa.		Şeyh - Mahmud-Hayrânî türbesi (Akşehir'de) 140
Szegedin / Szeged (Macaristan'da Budapeşte'nin 150 kilometre cenubuşarkisinde ve Theiss = Tisza nehri üzerinde şehir. Osmanlı menbâlarında umumiyetle "Segedin" denir) 210, 213, 215, 216, 274, 280, 287		Şile (İstanbul vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Chelae / Kheloî / Kilia") 23, 24, 32, 33, 55, 108, 109
		Şimalî-Afrika 307
		Şimalî-Karadeniz 333, 334, 376, 377
		Şumnu / Choumla (Bulgaristan'da Varna'nın 90 kilometre garbında kasaba)
		Şürûr / Şarur (Kafkas-Âzerbaycan'ında ve Nahçıvan havâlisinde nâhiye) 412
		T
		Taksim (İstanbul'un Beyoğlu semtinde meydan ve mahalle) 244
		Taraklı / Taraklı-Yenicesi (Sakarya vilâyetinin Geyve kazâsında nâhiye merkezi. Eski ismi: "Dablae") 4, 11, 20, 110, 123, 190
		Tarsus (İçel = Mersin vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: Tarsus / Tarse") 385 - 388, 393, 408
		Taşel (İçel'in şimal tarafı) 114, 203, 210, 306, 313, 369
		Bk.: İçel ve Kilikya.
		Taşkışla (İstanbul'un Beyoğlu semtinde ve Taksim civarında kışla ve bu kışlamanın civarı) 244
		Taşoz / Thasos (Adalar-denizi'nin şimalinde ve Kavala-körfezi'nin cenubuşarkisinde şimdi Yunanistan'a aid ada. Eski isimleri: "Aethria", "Chrysa", "Thasus") 272, 277, 278, 282, 351
		Tatar-Pazarcığı (Bulgaristan'da Filibe'nin 36 kilometre şimali-garbisinde ve Meric'in sol sâhilinde kasaba) 179
Şam (Arapların "Dimeşk" dedikleri şehre Türklerin verdikleri isim: Bu kelime esasen "Suriye" mânâsına gelir) 126, 128, 362, 390		
Bk.: Suriye.		
Şâm (= Suriye) 367, 368		
Bk.: Suriye ve Şam.		
Şarkî-Anadolu 292 293, 326, 412		
Şarkî-Karahisar / Şebîn-Karahisar (Giresun vilâyetinde kazâ		

Sayfa	Sayfa
Tavşancıl (Kocaeli = İzmit vilâyetinin Gebze kazâsı merkez nâhiyesinde köy. İzmit-körfezi sâhilinde ve demiryolu üzerindedir. Eski ismi: "Philok-rini") 17	dikleri isim) Bk.: Aydıncık ve Balkız. 27
Tavşanlı (Kütahya vilâyetinde kazâ merkezi) 37, 63	Tercan-Ovası (Erzincan vilâyetinin Tercan kazâsında ova. Eski ismi: "Derxene" 325 Bk.: Otluk-beli ve üç-ağızlu.
Tebriz / Tabriz / Tauris (İran'da Azerbaycan eyâletinin merkezi) 321, 326, 328, 365, 412	Terkos (İstanbul vilâyetinde Çatalca kazâsının Hadımköy nâhiyesinde ve Terkos-gölü'nün cenup sâhilinde köy. Bu gölle Karadeniz arasında bulunan eski Terkos kasabasının ismi: "Delcus") 191
Teke-ili (Takriben şimdiki Antalya vilâyeti hudutları içinde eski Teke Türk beyliği ve Osmanlı devrinde sancak-beyliği. Bu sâha eski "Pamphylia" kit'asıyla "Lycia" ve "Pisidia" kit'alarının birer kısmından mürekkeptir) 413 - 418, 420	Terme (Samsun vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Thermiseyra Ponti" ; Türklerin kullandıkları "Terme" ismi Terme-çayı'nın eski "Thermodon" isminden gelir) 115
Tekfur-çayırı — Bk.: Hünkâr-çayırı.	Termopil-geçidi (Yunanistan'la Tesalya ve Lamia yahut Eğriboz körfeziyle Oeta dağı arasında eski Yunanistan'ın kapusu sayılan dar ve uzun geçit: Uzunluğu 7 kilometre kadardır. - Milâttan evvel 480 tarihinde Avrupalıların "Xerxès" dedikleri Pers imparatoru "Birinci Khşayarşa" ya karşı İsparta kralı "Birinci Leonidas" 300 İspartalı ve 4-5 bin diğer Yunanlı askerlerle burada meşhur bir müdafa yapmış, rivayete nazaran Perslere 20 bin maktul verdirmiş ve nihayet başka bir yoldan gevrileceğini anlayınca yalnız 300 İsparta askerleriyle düşman ordugâhına bir gece-baskını yaparak maktul düşmüştür. — Bu geçidin eski ismi: "Thermopylae"; şimdi "Lyskotosmos" denir) 111
Tekfur-pınarı (Sakarya vilâyet merkezinin cenubşarkısında ve Sakarya'nın sağ sâhilinde eski bir kale) 9	Tersâne (İstanbul halicinde) 308
Tekfur-sarayı / Vlakherne / Blachernes (Bizans imparatorlarının İstanbul halicine nâzır bir tepe üstündeki sarayı: Bugün Türklerin "Tefur-sarayı" dedikleri asıl binâ Vlakherne'nin bir kısmını teşkil eden ve Balat'ın üstünde bulunan "Konstantinos Porfirogenitos" sarayı olduğu halde, bu ismin vaktiyle bütün Vlakherne'ye şâmil olduğu anlaşılmaktadır). 252, 259, 260, 269	Tesalya (Şimalinde Makedonya, cenubunda asıl Yunanistan,
Tekirdağ / Tekirdağı / Tekfur-dağı (Eski isimleri "Rhaedestus", "Rodosto", "Bisanthe") 30, 123	
Temaşalık / Tamaşalık (Bahkesir vilâyetinde Bandırma kazâsının Edinecik nâhiye merkezinin yerindeki eski "Cyzicus" şehrinden kalma bir tiyatro harâbesine Türklerin ver-	

	Sayfa		Sayfa
garbında Epir ve şarkında		185, 192, 193, 205, 207, 209, 280,	
Adalar'denizi bulunan ve		322, 325, 423	
şimdi Yunan arâzisinden olan		Tophâne (İstanbul'da Galata ve	
mêmleket. Hâlâ kullanılan es-		Fındıklı arasındaki mahalle.	
ki ismi: "Thessalia") 53, 111, 148,		Eski ismi: "Palinormion) 243, 244	
153, 181, 185, 218		Topkapu / Topkapısı (İstanbul sù-	
Thersaz (Bosna'da kale) 400		runda kapı ve şehrin o sem-	
Timişvar / Timişoara / Temeswar		ti, Eski ismi: "Aynos - Romanos	
(Eski Macaristan'da Temes		/Hagios - Romanos" 241, 247, 248,	
sancığıyla Banat eyâletinin		252 - 255, 259	
merkezi. Bu şehir Macarlar-		Topkapu-sarayı / Yeni-saray (İstan-	
dan Türklerle, Türklerden A-		bul'da Sarayburu'nda) 272, 274,	
vusturyahlara ve nihayet on-		309, 323, 324, 335, 416, 424	
lardan da Rumanyalılara		Bk.: Eski-saray ve Vieux-	
geçmiştir. — Eski ismi: "Ti-		Sérail.	
biseus") 344		Top-kapusu (İstanbul'un "Saraybur-	
Tırhala / Trikala (Yunanis-		nu'nda eskiden toprakla tah-	
tan'da Tesalya'nın Yenişe-		kim edildiği için bu ismi alan	
hirden sonra en mühim ka-		bir sur kapısı. Eski ismi: "A-	
sabası ve Osmanlı devrinde		ya-Varvara"; Topkapu-sa-	
sancak merkezi. Eski ismi:		rayı'nın ismi işte bu kapıdan	
Tricea") 111		gelir) 325	
Tirnova / Tirmovo (Bulgaristan'da		Toplika / Toplicea (Yugoslâvyâ'da	
Türk fethinden evvel Bul-		kaplıcalarıyla meşhur kasaba.	
gar pâyitahtı ve fetihden son-		Eski ismi: "Aquae-Jasae" 75	
ra Osmanlı-sancak merkezi		Bk.: Ploşnik.	
olan kasaba: Niğbolu'nun 95		Torbalı — Bk.: Göynük.	
kilometre cenubuşarkısında		Torviolli (Arnavutluk'da Debre ci-	
dir. 70, 76, 100		varında köy) 220	
Tilos — Bk.: İlyaki / İleki.		Tosya (Kastamonu vilâyetinde kazâ	
Tiran / Tyrana (Arnavutluk'da İş-		merkezi. Eski ismi: "Docea" 177, 190	
kodranın 88 kilometre cennu-		Toulon (Fransa'nın cenubunda ve	
buşarkısında ve Drac'ın 30 ki-		Akdeniz sâhilinde liman) 389, 390	
lometre şarkında kasaba). 304		Trabzon (Eski ismi: "Trapezus /	
Tire (İzmir vilâyetinde kazâ mer-		Trapezus / Trébizonda /	
kezi. Eski ismi: "Tyrrha"). 88, 142,		Trapezonda") 292 - 296, 368, 369,	
217, 268		386, 400, 414, 415, 417, 420	
Tokat / Tokad (Eski isimleri:		Trakya (Eski ismi: "Thrace / Thra-	
"Comana Pontica" "Eudoxia".		cia". — Bu kıt'anın eskiden	
Bunların birincisi, şimdiki		Tuna boylarına kadar daya-	
Tokad'ın 6 kilometre şarkın-		nan itibarı hududu muhtelif	
daki Gümenek köyünün ye-		devirlere göre değişmiştir) 11, 24,	
rinde bulunan daha eski bir		28 - 31, 39, 45, 47, 209	
şehre aid olduğu halde sonra-		Transilvanya/Transylvania — Bk.:	
dan Tokad'a teşmil edilmiş		Erdel.	
olduğu rivayet edilir). 99, 116, 129,		Trajan-kapısı 209	
135, 136, 145, 146, 150, 152, 170,		Bk.: Kapulu-derbend	

Sayfa

Sayfa

- Bk.: Elbasan.
- Varadin** — Bk.: Peterwardein.
- Vardar** (Rumei'de Selânik-körfezi'ne dökülen ırmak. Eski ismi: "Axius" / Axios") 53, 56, 66, 75
- Vardar-Yenicesi** / Yenice-i-Vardar (Yunanistan'da Selânik şehrinin 27 kilometre şimalıgarbîsinde ve Vardar'ın sağ sâhilinde kasaba: Gümülcüne civarındaki Karasu-Yenicesi'nden tefrik için "Vardar-Yenicesi / Yenice-i-Vardar" denir. Eski ismi: "Pella") 40, 56, 74, 77, 308, 310, 405
- Varköy** (Niğde-Kayseri havâlisinde eski bir kale?) 315
- Varna** (Karadeniz'de Bulgaristan'ın en mühim limanı. Eski ismi: "Odessus") 153, 157, 207, 214-218, 221, 222, 231, 280, 361
- Varşova** / W arszawa (Lehistan = Polonya'nın devlet merkezi). 402
- Vaslui** (Rumanya'da Birlad/Berlatu nehri boyunda nâhiye) 332
- Vatikan** / Vatican (Roma'nın şimalıgarbîsinde Papalık makamının sarayı ve pâyitahtı. Papalık merkezi) 390, 395
- Vefâ** (İstanbul'da meydan ve mahalle) 269
"Şahıs isimleri" cedvelinde "Şeyh-Vefâ" maddesine de bakınız.
- Venedik** / Venezia (İtalya'nın şimalıgarbîsinde ve Adriyatik sâhilinde şehir ve eyâlet: Eski Venedik cumhuriyetinin merkezidir. Lâtince ismi: "Venetia"). 61, 122, 145, 197, 339 399
- Vidin** / Widin (Bulgaristan'ın şimalıgarbîsinde ve Tuna'nın sağ sâhilinde kasaba. Eski isimleri: "Vendemis", Viminacium") 43, 85, 96, 100, 105, 298, 419

- Vieux-Sérail** = Eski-saray (Avrupalıların Dolma-bahçe sarayına nisbetle XIX uncu asırdanberi Topkapu sarayına verdikleri isim: Bunun tamamıyla aksine olarak Osmanlı menbâlarında şimdiki Üniversite'nin yerinde bulunan Eski-saray'a nisbetle Topkapu'ya "Yeni/saray / Sarâyı-Cedîd" denilir) 323
Bk.: Topkapu-sarayı ve Eski-saray.
- Villafranca** / Villefranche (Cenubî Fransa'nın Akdeniz sâhilinde ve "Nice" şehrinin 2-3 kilometre şarkında kasaba) 374
- Viranca-Hisar** (Çanakkale vilâyetinde Lâpseki kazâ merkezinin şimalıgarbî tarafında ve Marmara sâhilinde bir mevki: Belki eski "Paesus"?) 27
Bk.: Paesus.
- Vistül** / Weichsel (Lehistan = Polonya ve Almanya'dan geçerek Baltık denizine dökülen ırmak) 402
- Viyana** / Wien / Bec / Beç (Lâtince isimleri: "Vindobona", "Julibona", "Flaviana castra". — Osmanlı menbâlarındaki "Bec / Beç" şekli Macarların "Bécs" isminden gelir) 39, 41, 58
- Vizantion** — Bk.: İstanbul.
- Vize** (Kırklareli = Kırkkilise vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Bizua/Bizvê") 47-49, 55, 143
- Vlakherne** Bk.: Tekfur-sarayı.

X

- Xabiacco** / Şehabibak (İşkodra-gölü sâhilinde Türklerin Gölbaşı dedikleri kale). 341

	Sayfa		Sayfa
Y		Yedikule (İstanbul sûrunda kapı ve bu kapı semti. Eski ismi: "Pentapyrgion / Hepta-Pyrgion").	93, 269, 283, 329,
Yahşır-ili (Karası Türk beyliğinin Bergama koluna ait arâzi)	22, 26	Yeni-Bahçe (İstanbul'da semt).	423
Bk.: Karas-ili.		Yenice — Bk.: Karasu-Yenicesi, Kızılağaç - Yenicesi, Taraklı - Yenicesi ve Vardar-Yenicesi.	
Yahudi-mahallesi (Rodos kalesinde)	348	Yenice-Kızılağaç — Bk.: Kızılağaç-Yenicesi.	
Yalak-âbâd — Bk.: Yalova.		Yenicehisar /Yenihişar — Bk.: Anadolu-Hisarı.	
Yalak-ova — Bk.: Yalova.		Yenikale (Kocaeli = İzmit vilâyetinin Adapazarı kazâsında eski bir kale: Belki bu kazânın merkez nâhiyesinde şimdiki "Yeniköy?")	9
Yaldızlı-kapu (İstanbul sûrunda "Yedikule-kapusu". Eski ismi: "Aurea porta")	95	Yeni-Kaplıca (Bursa'da)	201
Kalı-köşkü (İstanbul'da Saray-burnu'nda. Eski ismi: "Angulus")	234	Yeni-Saray (Edirne'de)	380
Yalova / Yalak-âbâd / Yalak-ova (İstanbul vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: "Helenopolis")	8, 23	Yeni-Saray (İstanbul'da) — Bk.: Topkapı-sarayı.	
Yalvaç (İsparta vilâyetinde kazâ merkezi. Eski isimleri: "Antiochia Caesarea", "Colonia")	37, 64	Yenişehir (Bursa vilâyetinde kazâ merkezi: Söğüt'den sonra Osmanlıların ikinci merkezi olduğu rivayet edilir. Eski ismi: "Neapolis")	6, 7, 12, 13, 15, 16, 133, 137, 291, 296, 360-362, 376, 378, 380
Yalvaç / Yalowacz / Yalovaz (Bulgaristan'da kasaba)	209, 210	Yenişehir / Yenişehir-Fener / Yenişehir-Feneri (Yunanistan'da Tesalya'nın en mühim şehri. Osmanlı devrinde Anadolu'daki Yenişehir'den ayırd etmek için civarında bulunan bir köyün ismi de eklenerek "Yenişehir-Fener / Feneri" ismiyle de anılmıştır. Eski ismi: "Larisa"; Yunanca: Larissa")	74, 101, 111
Yanbolu / Jambol (Bulgaristan'da Tunca üzerinde ve İslimye'nin 25 kilometre cənubuşarkısında kasaba).	47, 53	Bk.: Trhala.	
Yanıkçahisar (Sakarya vilâyetinin Sapanca nâhiyesinde şimdiki "Yanık-Sarkıyye" köyünün yerinde eski bir kale).	9	Yeni-Zağra (Bulgaristan'da Eski-Zağra'nın 31 kilometre şimali-sarkısında ve Tunca üzerinde kasaba)	41
Yanya (Yunanistan'ın şimalinde Epir kıt'asının ve Osmanlı devrinde Yanya vilâyetinin merkezi. Yunanca ismi: "İoannina", İtalyanca "Gianina", Fransızca "Janina". Bu şehir Bizanslılar devrinde te'sis edilmiştir).	67, 171, 198, 344	Bk.: Eski-Zağra.	
Yarhisar (Bilecik vilâyeti merkez kazâsının Yarhisar nâhiyesinde köy: Bu nâhiyenin şimdiki merkezi "İlyasbey" köyüdür. — Yarhisar kalesinin eski ismi: "Ancyra")	5, 24, 291	Yerköyü / Giurgin (Rumanya'nın cənubunda, Tuna'nın sol sâhilinde ve Ruscuk kasabasının	
Yayça / Yayçe/Jajeza/Jajce/İaftze/Jaitze (Yugoslavya'da eski Bosna krallığının pâyitahtı olan kasaba. Banjaluka'nın 50 kilometre cənubundadır)	301 - 304		

	Sayfa		Sayfa
da kale. - "Yerköyü" isminden muharref olarak "Giurgewo/Djordjova / Jerkoeki" şekillerine de tesadüf edilir; Türkçe ismin "Yer-kökü" telâffuzu da vardır: Bu takdirde "Yer-elması" mânâsına gelir)	175	Bünyan = Bünyân-ı Hamîd kazâsındaki "Zamantı" nâhiyesinin şimdiki merkezi "İl-başı" köyüdür: Zamantı-kalesinin işte bu civarda bulunmak ihtimalinden bahsedilmiş olduğu gibi, gene Kayseri vilâyetinin Aziziye / Aziziye kazâsı merkez nâhiyesindeki "Melik-Gazi" köyünün üstünde "Türbe-kalesi" denilen kale harâbesinin de "Zamantı-kalesi" olmak ihtimaline hükmedilmiştir. — Zamantı'nın eski ismi: "Symnada / Tzamandos"; Türbe-kalesi'nin eski ismi: "Ariarathia")	318
Yeşil-câmi (Bursa'da)	179	Zanta (Yunan-adalarından, Yunanca ismi: "Zakynthos"; Lâtince si: "Zacynthus"; İtalyanca ve Fransızca imlâsı: "Zante")	345, 351, 376, 377
Yeşilköy — Bk.: Ayastafanos.		Zeyrek (İstanbul'da semt)	269
Yeşil-künbed (Bursa'da Çelebi Sultan Mehmet türbesi)	64, 182, 183, 361	Zihne (Yunanistan'da Serez'in cenubuşarkisinde harap bir kazâ merkezi. Eski ismi: "Siehna/Sighné")	56
Yondhisar (Bilecik vilâyetinde Söğüt kazâ merkezinin cenubuşarkisinde eski bir kale)		Zydaczow (Lehistan = Polonya'da Lwow Lemberg'in cenubunda kasaba)	403
Yunan-adaları (Yunanistan'ın garbında ve Yunan-denizi'de bulunan asıl "Yunan-adaları = İles Ioniennes" ile bu memleketin cenup ve cenubuşarkisinde bulunan diğer adalar)	273, 345, 351, 410, 411		
Yunanistan (Yunancası: "Hellas"; Lâtincesi: "Graecia").	45, 53, 81, 110, 140, 148, 174, 218, 303, 314, 333, 338, 344, 395, 404, 409		
Z			
Zamantı-kalesi (Kayseri vilâyetinin			

TARİH SIRASIYLA

TAHLİLİ FİHRİST

(Parantezi içindeki rakamlar Milâdî ve Hicrî tarihleri, metin rakamları da sahife numalarını gösterir. — İhtilâflı seneler için metne müracâat edilmelidir).

BİRİNCİ OSMAN / OSMAN-GAZİ DEVRİ

- (1258=656) Osman-Gazi'nin doğumu, 1.
(1281=680) Ertuğrul-Gazi'nin ölümü ve an'aneye göre Osmanlıların men'sei, 1 — Orhan-Gazi'nin doğumu, 3.
(1284=683) Osmanlı tarihinde ilk muharebe - Ermeni-Beli müsâdemesi, 3 — Osman-Gazi'ye Uc.beyliği tevcihine ait Osmanlı iddiâsı, 3.
(1285=684) Kulaca-Hisar'ın fethi, 3.
(1286=685) İkizce zaferi, 3.
(1288=687) Karacahisar'ın fethi, 4.
(1289=688) Osman-Gazi'nin Söğüt mâlikânesine Eskişehir ve İnönü taraflarının da ilâvesine ait ferman rivayeti, 4.
(1292=691) Sakarya şimaline akın hareketi, 4.
(1298=698) Bilecik ve Yarhisar fethi, 5 — İnegöl fethi, 5.
(1299=699) Osmanlı istiklâlinin itibarî tarihi, 5.
(1300-1301=700-701) Yondhisar ve Yenişehir fethi, 6 — Koyunhisar zaferi, 6.
(1302=702) Osman-Gazi'nin amcası Dunder Bey'i okla öldürmesi, 6 — Köprühisar'ın fethi, 7.
(1303=703) İznik ablukası, 7 — Marmaracık fethi, 7.
(1306=706) Dinboz zaferi ve Kestel, Kete ve Ulubad kalelerinin fethi, 7 — ilk askerî mukavelenin akdi, 7.
(1307=707) İlk İznik muhasarası ve Yalova akını, 8.
(1308=708) İmrâlı adasının fethi ve Osmanlıların Marmara denizine dayanmaları, 8 — İznik civarında Koçhisarın fethi, 8.
(1310=710) Ecnebi menbâlarına göre Osman-Gazi'nin Rodos deniz seferi, 8.
(1313=713) Harman.Kaya tekfurı Köse.Mihal'in ihtidâsı, 8 — Akhisar, Geyve, Lüb-lüce, Lefke, Hisarcık, Tekfur.pınarı, Yenikale, Karagöz ve Yanıkçahisar kalelerinin fethi, 9.
(1314=714) Bursa muhasarasının başlaması, 9.
(1316=716) Şehzâde-Süleyman Paşa'nın doğumu, 9.
(1317=717) Karatekin, Ebesuyu, Karacabey, Tuzpazarı, Kapucuk ve Keresteci kale-lerinin fethi, 10 — Akça-Koca'nın ilk Kocaeli fütûhâtı, 10.
(1320=720) Osman-Gazi'nin Orhan-Gazi'yi kendi yerine vekil tâyin etmesi, 10.
(1321=721) Mudanya fethi, 10 — Gemlik seferi, 10 — Osmanlıların ilk Trakya akını, 11
(1323=723) Akyazı'nın fethi ve Mudurnu akını, 11 — Ayanköyün fethi, 11.
(1324=724) Karamürsel'in fethi, 11.
(1325=725) Atranos = Orhaneli'nin fethi, 12.
(1326=726) Bursanın fethi, 12 — Bolu, Kandıra, Ermenipazarı ve Devehisarı kalele-rinin fethi, 12 — Şeyh.Ede.Bâli/ Edebalı ile Mal-Hatun'un ölümleri, 13 — Klâsik rivayetlere nazaran Osman-Gazinin ölümü, 13.

ORHAN-GAZİ DEVRİ

- (1326=726) Klâsik rivayetlere nazaran Orhan-Gazi'nin cûlûsu, 15 — Murad-Hudâ.vendiğâr'ın doğumu, 15 — An'aneye göre Orhan-Gazi'nin büyük kardeşi Alâüddin Paşanın Vezâret makamına tâyini, 15 — Aydos ve Samandıra fethi, 15.

- (1326-1327=727) Pâytähtın Yenişehir'den Bursa'ya nakli, 16 — İlk Osmanlı parası-
nın basılması, 16.
- (1327-1328=728) Akça-Koca ile Konur-Alp'ın ölümleri, 16.
- (1328-1329=729) İlk Osmanlı kanunlarının tedvini, 16 — "Yaya" ismindeki ilk dâimî
Piyâde ordusunun teşkili, 17 — Maltepe zaferi, 17 — İznik şehrinin ilk
fethi, 17.
- (1330=731) İlk Osmanlı-Bizans sulh muâhedesinin akdi, 17.
- (1331=732) İznik şehrinin kat'î surette ikinci defa olarak fethi, 18 — İznik'e Hıristi-
yanlık akidelerini tesbit eden konsilin toplamış olduğu "Ayasofya" kili-
sesinin câmiye tahvili, 18 — Klâsik an'ane ile ilk Osmanlı veziri sayılan
Alâüddin Paşa'nın ölümü, gene an'aneye göre Şehzâde-Süleyman Paşa'nın
vezâreti ve Alâüddin Paşanın hüviyeti, 19 — Taraklı, Mudurnu ve Göy-
nük kasabalarının fethi, 20.
- (1332=733) Büyük mutasavvıf ve şâir Aşık Paşa'nın ölümü, 20.
- (1333=734) Gemlik fethi, 20.
- (1335=736) Bursa'da Osmanlı mimârîsinin ilk inşaa'tı, 20.
- (1336=737) Kirmasti, Mihaliç ve Ulubad kasabalarının fethi ve Karası beyliğinin
işgali hakkındaki an'ane meselesi, 21.
- 1337-1338=738) İzmit ve Koyunhisar fethi, 22 — Hereke, Yalova ve Armutlu kasa-
balarının fethi, 23.
- (1341=742) Osmanlılarla Bizanslılar arasında ikinci sulh muahedesinin akdi, 23.
- (1346=747) Bizans imparatoru Kantakuzinos'un kızı Theodora'yı Orhan-Gazi'ye ver-
mesi ve dâmâdiyle ittifakı, 24.
- (1347=748) Orhan-Gazi ile kaynatası imparator Kantakuzinos arasında Üsküdar
mülâkatı, 25.
- (1352=753) Üsküdar ve Kadıköy'le Marmara-adaları'nın fethi, 25 — Karası beyliği-
nin son parçası olan "Yahşılı"nin işgali, 26.
- (1354=755) Ankara'nın ilk işgali, 26 — Gerede beyliğinin ilhaki, 26 — Şehzâde-Sü-
leyman Paşa'nın Rumeli'ye geçişi, 27.
- (1356=757) Orhan-Gazi'nin oğullarından Halil Bey'in Foça korsanları tarafından esir
edilmesi, 29.
- (1358=759) Şehzâde-Süleyman Paşa'nın Trakya fütuhâtı, 30 — Orhan oğlu Halil
Bey'in esaretten kurtarılması, 31.
- (1359=760) Şehzâde-Süleyman Paşa'nın ölümü, 31.
- (1359-1360=761) Orhan-Gazi'nin ölümü, 32.

BİRİNCİ MURAD / MURAD-HUDÂVENDİGAR DEVRİ

- (1360=761) Birinci Murad'ın cülûsu, 33 — Yıldırım Bâyezid'in doğumu, 33 — Kara-
deniz-Ereğlisi'nin fethi, 33.
- (1361=762) Ankara ile Sultan-önü havâlisinin işgali, 34.
- (1361-1362=763) Kadı-askerlik / Kazaskerlik makamının ihdâsı ve Beylerbeylik me-
selesi, 37 — Çorlu, Keşan, Dimetoka, Pınar-Hisar, Babaeski ve Lülebur-
gaz kasabalarının fethi, 38 — Edirne fethi, 39 — Gümölcüne, Eski-Zağra
ve Yenice fethi, 40 — Yenigeri-ocağı'nın te'sisinde esas olan "Pencik"
resminin ihdâsı ve Ocak meselesi, 40.
- (1363=765) Filibe'nin fethi, 41 — Bizans imparatorluğunu Osmanlı beyliğine tâbi bir
devlet hâline getiren muâhedenin imzâsı, 41.
- (1364=766) Sırp sındığı, 42 — Biga'nın fethi ve Katalanlar meselesi, 43.
- (1365=767) Ragusa=Dubrovnik cumhuriyetini Osmanlı himâyesine sokan muâhede-
nin akdi ve Osmanlılarla Avrupalılar arasında ilk muâhede meselesi, 45
- (1366=767) Gelibolu'nun elden çıkması, 46.
- (1366=768) Kızılbaş-Yenicesi, Yanbolu ve İslimye fethi, 47 — Samaku ve İhtiman
akımı, 47.
- (1367-1368=769) Karnova, Aydos ve Burgaz kalelerinin fethi, 48.

- (1368=770) Vize, Kırkkilise = Kırklareli ve Sizebolu fethi, 48 — Pâytähtın Bursa'dan Edirne'ye nakli, 49) Çandarlı Kara.Halil'in Vezir-i.a'zam olması ve Osmanlılarda Vezâret meselesi, 50.
- (1369=771) Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos'un Türklere karşı bir Haçlı seferi açtırmak için Roma'ya gidip Papa'nın huzurunda Katolik mezhebine girmesi, 51.
- (1371=773) Samaku meydan muharebesi ve Samaku ile ihtiman fethi, 52 — Kös. tendil Bulgar prensliğinin teslim olması, 52 — Çirmen zaferi, 53.
- (1372=774) Yunanistan'la Adriyatik sâhillerine kadar ilk büyük Osmanlı akınları, 53 — Sırbistan'ın tâbiyyet ve haraç altına girmesi, 54 — Çatalca, inçigiz ve Firecik fethi, 54.
- (1373=775) Türklere karşı bir Haçlı seferi açtırmak için Roma'ya kadar gidip mezhep değiştirdiği halde muvaffak olamayan Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos'un tâbiyyet muâhedesini tecdide mecbur olması, 55 — İlk Makedonya fütûhatı: İskeçe, Drama, Kavala, Zihne, Serez, Avrethisarı, Vardar-Yenicesi ve Kara.Ferye fethi, 56.
- (1374=776) Serez vak'ası ve Çandarlı-Hayrüddin Paşa'nın Selânik seferi, 56.
- (1375=777) Niş fethi ve Sırb krallığının tâbiyyet muâhedesini tecdid etmesi, 57.
- (1376=778) Bulgar kralığının Osmanlı hâkimiyyetine girmesi ve Bulgar prensesi Tamar'ın Birinci Murad'a verilmesi, 58 — Lala-Şahin Paşa'nın ölümü üzerine Kara.Timürtaş Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliğine tâyini, 59 — Tımar sisteminde "Zeâmet" derecesinin ihdâsı, Osmanlılarda bâzı arâzi rejimi ve efrâdı Hıristiyanlardan toplanan "Voynuk" sınıfının te'sisiyle seyislik ve at-uşaklığının suvârilikten ayrılması, 59.
- (1377=779) Bizans imparatorluğunun bir himâye muâhedesi mukabilinde Gelibolu kalesini Osmanlılara iâdesi, 61.
- (1379=781) Büyük oğlu Dördüncü Andronikos tarafından zındana atılıp tahtını kaybetmiş olan Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos'un zındandan kaçıp Birinci Murad'a ilticâsı ve Osmanlı himâyesinde tahtını istirdâdı, 62.
- (1381=783) Germiyan beyliğinden "Cihâz" olarak Kütahya, Simav, Eğriboz ve Tavşanlı kasabalarının alınması hakkındaki Osmanlı rivayeti, 63 — Hamid-oğulları beyliğinden Yalvaç, Akşehir, Isparta, Karaağaç, Seydişehir ve Beyşehir kasabalarının satın alınması, 64 — Osmanlılarla Karamanlılar arasında sıhriyyet te'sisi, 65.
- (1382=784) Birinci Murad'ın "Hudâvendigâr" ünvâniyle anılma başlanması hakkındaki Osmanlı an'anesi, 66 — İştîp, Manastır ve Pırlepe fethi, 66 — Selânik muhâsarası, 66.
- (1383=785) Rumeli Beylerbeyi Kara.Timürtaş Paşa'nın Arnavutluk akını ve Arnavutluğun tarihi vaziyeti, 67.
- (1384=786) Bosna-Hersek akını, 68.
- (1385=787) Ohri fethi, 68 — Arnavutluk'da Savra zaferi, 68 — Birinci Murad oğlu Savcı Bey'in isyânı, 68.
- (1386=788) Sofya'nın fethi, 69 — Mısır Kölemenleriyle Osmanlılar arasında ilk siyasi münasebetin te'sisi meselesi, 70 — Konya ovasında ilk Osmanlı-Karaman muharebesi, 71 — Şehzâde Bâyezid'in "Yıldırım" ünvâniyle anılma başlanması, 74.
- (1387=789) Vezir-i.a'zam Çandarlı-Hayrüddin Halil Paşa'nın ölümü, 74 — Çandarlı-Ali Paşa'nın Vezir-i.a'zam olması, 75.
- (1388=790) Ploşnik bozgunu, 75 — Osmanlılara karşı Balkan ittifâkı, 76 — Bulgaristan'ın işgali, 76 — Lâtinlere karşı mukavemetten âciz olan Mora despotu Birinci Theodoros Paleologos'un dâveti üzerine Osmanlı ordusunun ilk defa olarak Mora'yı kısmen işgal etmesi, 77.
- (1389=791) Birinci Kosova muharebesi ve Murad-Hudavendigâr'ın şehâdeti, 77.

BİRİNCİ BÂYEZİD / YILDIRIM BÂYEZİD DEVRİ

- (1389=791) Birinci Bâyezid'in Kosova muharebe meydanında cülûsu, 82 — Şehzâde Ya'kub-Çelebi'nin idâmı, 83 — Çelebi Sultan Mehmed'in doğumu, 84 — Sırbistan'ın tâbiyyet altına alınması, 85 — Bulgaristan ve Bosna fütûhâtı, 85 — İtalya hükûmetlerinden elçiler gelmesi ve Yıldırım'ın cülûsundan itibaren Avrupa Hristiyanlığına karşı cephe alması, 86 — Anadolu Türk beyliklerinin Osmanlılara karşı ittifakı, 86.
- (1390=792) Yıldırım-Bâyezid'in Bizans imparatorlarını azil ve nasbetmesi, 86 — Yıldırım'ın Sırp prensesi Olivera ile evlenmesi, 87 — Saruhan, Aydın, Germiyan ve Menteşe beyliklerinin işgali, 88 — Alaşehir'in fethi, 89 — Hamid beyliğinin işgali, 91 — Teke beyliğinin işgali, 91 — Karaman seferi ve Konya muhâsarası, 91 — Çanakkale-boğazı'nın tahkimi ve Adalar-denizi'nde donanma faaliyeti, 92.
- (1391=793) Bizans surlarında tâmir edilen yerlerin Yıldırım'dan gelen şiddetli bir emir üzerine yıktırılması, 93 — Bizans imparatoru Beşinci Yoannis Paleologos'un ölümü üzerine Osmanlı ordusunda rehine olarak bulunan oğlu ikinci Manuil Paleologos'un Bursa'dan İstanbul'a kaçıp tahtına cülûsu, 93 — İstanbul'un ilk muhâsarası, 94 — İlk İstanbul muhâsarasının abluka tahvili, 94 — Selânik'in ilk fethi, 95 — İkinci Mora seferi ve bâzı kalelerin işgali, 95 — Macaristan üzerinden Almanya'ya kadar büyük bir akın hareketi, 95 — Macaristan'da ilk Osmanlı zaferi, 95 — Eflak prensliğinin Osmanlı hâkimiyetine girmesi, 95.
- (1392=794) Ölkeleri Osmanlılar tarafından zaptedilmiş olan Anadolu Türk beylerinin Kastamonu'da toplanmaları üzerine bu havâliye hâkim olan Candar-oğulları beyliğine ait arâzinin işgali, 96 — Sinop beyi Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in Osmanlı hâkimiyetine girmesi, 97 — Çorumlu bozgunu, 97 — Macarların Bulgaristan'a tecâvuzu ve Niğbolu'nun Macarlarla Türkler arasında alınıp verilmesi, 98 — İşkodra'nın ilk işgali, 98.
- (1393=795) Amasya'nın zaptı, 99 — Türk hâkimiyetindeki Bulgar krallığının ilgası ve Bulgaristan'ın siyasi mevcudiyetine nihayet verilmesi, 99 — Yıldırım'la evlenen Sırp prensesi Olivera'nın saray ahlâkıyatındaki fena te-sirleri, idare ve Adliye teşkilâtındaki bozukluklara karşı halkın şikâyetleri ve bu vaziyet üzerine başhyan ıslâhâtta ilk iş olarak Mahkeme rüşûmunun ihdâsı, 100.
- (1394=796) Selânik'in ikinci işgali ve Yenişehir havâlisinin fethi, 101 — Arnavutluk istilâsı, 101.
- (1395=797) İkinci İstanbul muhasarası, 102 — Yıldırım'ın Mısır'daki Abbâsî halifesinden "Sultan" ünvânını istemesi, 103.
- (1396=798) Niğbolu zaferi, 104 — Bu zafer üzerine Abbâsî halifesinin Yıldırım-Bâyezid'e «Sultan-ür-Rûm» ünvânını tevcih etmiş olduğu hakkındaki Osmanlı an'anesi, 107 — Arnavutluk fütûhâtı, 107 — Eflak ve Macaristan akınları, 108.
- (1396-1397=799) Şile'nin fethi, 108 — Anadolu-Hisarı'nın inşası, 108 — İstanbul'un üçüncü muhasarası, 109 — Yıldırım'ın Yunan seferi ve Atina'nın ilk fethine ait Osmanlı rivayeti, 111 — Üçüncü Mora seferi, 112.
- (1397-1398=800) Akçay zaferi ve Karaman ölkesinin işgali, 112.
- (1398=800) Karadeniz beyliklerinin zaptı, 115 — Kadı-Bürhânüddin'in ölümü ve ölkesinin Osmanlı devletine iltihakı, 116.
- (1399=801) Türk ordusunun Galata Cinviz kolonisine taarruzu, 118 — Fransız marşalı "Jean de Boucicaut" kumandasındaki imdat kuvvetlerinin Bizans'a muvâsalatı, 118 — Dulgadır beyliğinin tâbiyyet altına alınması, 119 — Osmanlı hududunun Fırat boylarına dayanması, 120.
- (1399=802) Bizans imparatoru ikinci Manuil-Paleologos'un Türklere karşı yardım et-min etmek için Avrupa seyâhatine çıkması, 121 — Timur-Bâyezid ihtilâfının zuhûru, 122.

- (1400=802) İstanbul'da bir Türk mahallesiyle bir mahkeme ve bir câmi te'sisi ve Bizans hükûmetinin Anadolu'dan getirilen Türklerin bu mahalleye iskânını kabule mecbur olması, 122 — Bur'sadaki Ulu-Câmi inşaatının ikmâli, 124 — İstanbul'un dördüncü muhasarası, 124.
- (1400=803) Timur-Leng'in Sivas fâciası, 125.
- (1401=803) Timur'un himâyesindeki Erzincan beyliğinin işgali, 126.
- (1402=804) Ankara civârında Çubuk-ova bozgunu ve büyük Türk kahramanı Yıldırım-Bâyezid'in ihânet yüzünden mağlûbiyet ve esâreti, 127.

FETRET DEVRİ

(Süleyman, İsâ, Mûsâ ve Mehmet Çelebiler mücâdelesı)

- (1402=804) Osmanlı ölkesinde anarşi başlangıcı, 134.
- (1402=805) Üç şehzâde idaresinde üç Osmanlı hükûmeti, 136 — Bursa, İznik ve İzmit şehirlerinin tahribi, 136 — Osmanlı istilâsına uğramış Anadolu beyliklerinin eski beyleriyle vârislerine iâdesi, 137 — Timur-Leng'in İzmir fethi, 138.
- (1403=805) Yıldırım-Bâyezid'in ölümü, 139 — Bizans imparatorluğu ile Mısır Kölemen sultanlığının Timur'a tâbiyyeti, 142 — Osmanlı şehzâdelerinin Timur'a tâbiyyetleri, 143 — Yıldırım'ın cenâzesini Akşehir'den Bursa'ya nakletmek üzere serbest bırakılan şehzâde Mûsâ-Çelebi'nin Kütahya'ya gelişi, 143 — Timur'un virâneye çevirdikten sonra anarşi içinde bıraktığı Anadolu'dan çekilip gitmesi, 144 — Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos'un Ankara fâciasını haber alır almaz Avrupa seyhâhatinden avdeti, 144 — Mehmet-Çelebi'nin muvaffakiyetleri ve Sivas'ın istirdadı, 145 — İsâ ve Mehmet Çelebiler mücâdelesı, 146 — Mehmet-Çelebi'nin Bizans imparatoru ikinci Manuil Paleoloğos'la ittifakı ve Rumeli'de Bizanslılara arâzi terki, 147.
- (1403-1404=806) Amasya hükümdarı Mehmet-Çelebi'nin Bursa ve Balıkesir taraflarını zaptetmesi, 148 — Yıldırım-Bâyezid'in Bursa'daki türbesine defni, 149 — Mehmet-Çelebi'nin oğlu ikinci Murad'ın doğumu, 149.
- (1404=807) İsâ-Çelebi'nin Mehmet-Çelebi'ye taarruzu, 150.
- (1405=807) Timur-Leng'in ölümü, 150.
- (1405=808) Garbî-Anadolu beyleriyle ittifak eden İsâ-Çelebi'nin Mehmet-Çelebi ile son mücâdelesı ve Mehmet-Çelebi'nin Saruhan ölkesini işgali, 152.
- (1406=809) Süleyman ve Mehmet Çelebiler mücâdelesı, 153 — Süleyman-Çelebi'ye karşı neticesiz bir ittifak teşebüsü ve İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in Süleyman'a ilticası, 154 — Ankara'nın Süleyman-Çelebi nâmına Vezir-i a'zam Çandarlı-Ali Paşa tarafından işgali, 155 — Vezir-i a'zam Çandarlı-Ali Paşa'nın ölümü, 155 — Karaman-oğlu ikinci Mehmet'le Osman-oğlu Mehmed-Çelebi'nin Süleyman-Çelebi'ye karşı ittifakı, 155 — Mûsâ Çelebi'nin Rumeli'ye geçirilmesi ve mücâdele sahnesinin Anadolu'dan Rumeli'ye intikali, 156 — Süleyman-Çelebi'nin Mûsâ-Çelebi ile mücâdele etmek üzere Anadolu'dan Rumeli'ye geçişi, 157.
- (1408=811) İstirya akını, 157.
- (1409=812) Venedik cumhuriyetiyle Süleyman-Çelebi arasında bir muâhede akdi, — 158 — "Mevlid" manzûmesinin ikmâli, 158.
- (1410=812) Mûsâ-Çelebi'nin Edirne tahtını zaptetmesi, 158.
- (1410=813) Süleyman-Çelebi'nin "Kosmidion = Eyyûp" zaferi, 159 — Süleyman-Çelebi'nin Edirne zaferi, 159.
- (1411=813) Edirne'yi bir baskınla zapteden Mûsâ-Çelebi'nin Rumeli'de Osmanlı tahtına cûlûsu, 160 — Süleyman-Çelebi'nin İstanbul yolunda öldürülmesi, 160 — Mûsâ-Çelebi'nin Edirne'de cûlûsu üzerine meşhur kommünist "Simavna-kadınsı oğlu Şeyh-Bedrüddin Mahmud'un Kadı-askerlik makamına tâyini, 161 — Mûsâ-Çelebi'nin istirdad siyaseti, 163 — Mûsâ-Çelebi'nin Yıldırım-Bâyezid devrindeki haracı istemek üzere Bizans'a elçi göndermesi, 163 — İstanbul'un beşinci muhasarası, 164.

- (1412 = 815) Mehmet ve Mûsâ Çelebiler arasında İnciğiz muharebesi, 164 — İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in Rumeli'den Anadolu'ya geçişi, 165.
 (1413=816) Mehmet-Çelebi'nin Çamurlu-ova zaferinde Mûsâ-Çelebi'yi izâle ederek Anadolu ve Rumeli'de bütün Osmanlı ölkesine hâkimiyeti, 166.

BİRİNCİ MEHMET / ÇELEBİ SULTAN MEHMET DEVRİ

- (1413=816) Birinci Mehmed'in itibarı cülûs tarihi, 168 — Başta kommünist Şeyh-Bedrüddin olmak üzere Mûsâ-Çelebi taraftarlarının muhtelif yerlere sürülmesi, 170 — Birinci Mehmed'in Sulh siyaseti ve Mûsâ-Çelebi tarafından istirdâd edilen yerlerin Bizans'a iâdesi, 170 — Karaman-oğlu ikinci Mehmed'in Bursa muhâsarası, 171.
 (1414=817) İzmir-oğlu Cüneydin isyânı, 171 — Birinci Mehmed'in Karaman seferi ve Akşehir, Beyşehir, Seydişehir ve Said-ili = Kadınhan taraflarının istirdâdiyle Konya muhasarası, 172.
 (1415=818) Birinci Mehmed'in ikinci Karaman seferi, 172 — Arnavutluk fütûhâtı ve bilhassa "Kroya = Akçahisar" kalesinin fethi, 173 — Mora'yı Osmanlı istilâsından kurtarmak için Korintos berzahında büyük bir sûr inşâsı, 173 — Şâir Ahmedî'nin ölümü, 174 — Osmanlı donanmasının Adalar seferi, 174.
 (1416=819) Osmanlılarla Venedikliler arasında ilk deniz muharebesi, 175 — Eflak voyvodası Mirçe'nin haraca bağlanması, 175 — İzmir-oğlu Cüneyd'in Niğbolu beyliğine tâyini, 176 — Osmanlı - Venedik sulhü, 176 — Birinci Mehmed'in Macar seferi, 176 — Candar-oğulları beyliğinden Çankırı, Tosya ve Kalecik havâlisinin teslim alınması, 176.
 (1417=820) Avlonya'nın fethi, 177 — Şehzâde Murad Bey'in Amasya valiliğine tâyini, 177.
 (1418=821) Anadolu beyleri arasındaki ihtilâfta Osmanlılardan istimdâd edilmesi, 177 — Samsun havâlisinin zaptı, 178 — Anadolu'daki Tatar aşiretlerinin Rumeli'ye naklı, 178.
 (1419=822) Bursa'da Yeşil-câmi inşaatının ikmâli, 179 — Hereke, Gebze, Darıca, Kartal ve Pendik taraflarının istirdâdı, 179.
 (1420=823) Anadolu'da Börklüce-Mustafa ile Torlak-Kemal ve Rumeli'de Şeyh Bedrüddin idaresinde kommünist isyanları, 179 — Börklüce-Mustafa ve Torlak-Kemal isyanlarının bastırılması, 180 — Birinci Mehmed'in Şeyh-Bedrüddin üzerine hareketi ve kommünist Şeyh'in Serez çarşısında idâmı, 180 — Şehzâde Mustafa gâilesi, 180.
 (1421=824) Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü, 182.

İKİNCİ MURAD DEVRİ

(İlk saltanatı)

- (1421=824) İkinci Murad'ın Bursa'da cülûsu, 184 — Şehzâde Mustafa-Çelebi'nin Edirne'de cülûsu, 184 — "Azeb" ismiyle yeni bir piyâde sınıfı teşkili, 185.
 (1422=825) İkinci Murad'la Mustafa-Çelebi arasında Ulubad vak'ası, 185 — İkinci Murad'ın Rumeli seferi ve Mustafa-Çelebi'nin idâmı, 186 — "Mevlid" şâhibi Süleyman Çelebi'nin ölümü, 187 — İstanbul'un altıncı muhasarası, 187.
 (1423=826) Küçük-Mustafa isyânının tenkili, 188 — Eflak, Arnavutluk ve Mora seferleri, 189.
 (1424=827) Candar-oğlu İsfendiyar Bey'in itâat altına alınması, 190 — Osmanlı-Bizans sulhü, 191 — Sırbistan, Eflak ve Macaristan'la muâhedeler akdi, 191 — İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in tenkili, 191.
 (1425-1426=829) İzmir-oğlu Cüneyd Bey'in idâmı, 192 — Menteşe beyliğinin işgali 192
 (1426=830) Teke beyliğinin işgali, 193 — Karaman hükümdarı İkinci Mehmed'in Antalya muhasarasında maktul düşmesi, 193.
 (1427-1428=831) Germiyan ölkesinin Osmanlı devletine iltihâkı, 194.
 (1428-1429=832) Şâir Şeyhî'nin ölümü, 194.

- (1429=832) Vezir-i a'zam Çandarlı İbrahim Paşa'nın ölümü, 195.
 (1429-1430=833) Anadolu'nun mânevî muhafızı sayılan büyük Türk velisi Hacı Bayram'ın ölümü, 195 — Emîr-Sultan'ın ölümü, 196.
 (1430=833) Selânik şehrinin üçüncü defa olarak kat'i surette fethi ve Türk donanmasının Venediklilere karşı Gelibolu zaferi, 197.
 (1431=835) Yanya fethi, 198.
 (1432=835) Fatih Sultan Mehmed'in doğumu, 199.
 (1435-1436=839) Osmanlılar aleyhine Macaristan ve Eflak hükûmetleriyle ittifak eden Karaman hükümdarı İbrahim Bey'in tenkili, 202 — Sırp ve Eflak hükümdarlarının te'dibi, 203.
 (1437=841) Kırk beş gün süren büyük Macaristan akını, 203 — "Tazarruât" sâhibi Sinan Paşa'nın doğumu, 204.
 (1439=843) Eflak voyvodası Drakul'un Gelibolu'da hapsi ve Macar krahna ilticâ eden Sırp kralı Brankoviç'in pâytahtı olan Semendire'nin fethi, 204 — Alman. ya imparatoru ve Macaristan kralı ikinci Albert'in mağlûbiyeti, 205 — Bosna haracının artırılması, 206.
 (1441=845) Belgrad muhasarası, 206.
 (1442=845) Hunyadi Janos = Yanko Hunyad'ın Osmanlılara karşı ilk zaferi, 206.
 (1442=846) Yanko Hunyad'ın ikinci zaferi, 208.
 (1443=847) Hunyadi Janos = Yanko Hunyad kumandasındaki Haçlı ordusunun Niş ve izlâdi-derbendi zaferleri, 208.
 (1444=847) Yalvaç/Yalowacz muharebesi, 209 — Karamanoğlu'nun tenkili, 210.
 (1444=848) Szegedin sulhü, 210 — İkinci Murad'ın saltanattan çekilmesi, 211.

İKİNCİ MEHMET / FATİH SULTAN MEHMET DEVRİ (İlk Saltanatı)

- (1444=848) İkinci Mehmed'in Edirne'de ilk cülûsu, 212 — İkinci Murad'ın Edirne'den Mağnisaya hareketi, 212 — Szegedin sulhünün ihlâli ve Macaristan, Lehistan, = Polonya, Eflak, Sırp ve Papalık hükûmetlerinden mürekkep düşman ittifakının Osmanlı devletine harb ilâm, 213 — İkinci Murad'ın bu büyük tehlikeden dolayı Mağnisa'dan Edirne'ye dâvet edilmesi, 214 — Varna zaferi, 214.
 (1445=849) "Buçuk-Tepe vak'ası" denilen ilk Yeniçeri ısyânı üzerine İkinci Mehmed'in tahtını babası İkinci Murad'a terkedip Mağnisa'ya çekilmesi, 215.

İKİNCİ MURAD DEVRİ (İkinci Saltanatı)

- (1445=849) Edirne'de İkinci Murad'ın ikinci cülûsu, 217.
 (1446=850) İkinci Murad'ın Mora seferi ve Mora despotluğunun haraca bağlanması, 218.
 (1447=851) Arnavutluk'da İskender-Bey ısyânı ve sahte fermanla ele geçirdiği "Kroya = Akçahisar" kalesinin ilk muhasarası, 219 — İkinci Bâyezid'in doğumu, 221.
 (1448=852) İkinci Kosova muharebesi, 221.
 (1449=853) İkinci Mehmed'in üç ay süren Edirne düğünü, 222 — Arnavutluk fütuhâtı: Debre ve Svetigrad kalelerinin fethi, 223.
 (1450=854) İkinci Murad'ın son Arnavutluk seferi ve Kroya = Akçahisar kalesinin ikinci muhasarası, 223.
 (1451=855) İkinci Murad'ın ölümü, 224.

İKİNCİ MEHMET / FATİH SULTAN MEHMET DEVRİ (İkinci Saltanatı)

- (1451=855) İkinci Mehmed'in ikinci cülûsu, 226 — İkinci Murad'ın Bursa'da defni, 227 — Şehzâde Küçük-Ahmed'in "Nizâm-ı âlem içün" boğularak öldü-

- rülmesi, 227 — Cülûs tebriki için gelen ecnebi elçileriyle sulh muâhede-
lerinin tecdidi, 227 — “Muhammediyye” sâhibi Yazıcı-oğlu Mehmed
Efendî'nin Gelibolu'da vefatı, 229 — Karaman ısyânının tenkili ve
Menteşe beyliğinin istirdâdı, 229 — Bizans imparatorluğunun Karaman
seferinden istifâdeye kalkışması, 230 — “Cülûs bahşışı” âdetinin baş-
langıcı, 230 — Kütahya'nın Anadolu beylerbeyliğine merkez ittihâzı, 230.
- (1452=856) Rumeli-Hisarı'nın inşâsı ve Anadolu-Hisarı'nın tâmiri, 230 — Bizans im-
paratorluğuna harb ilânı ve imparatorun İstanbul kapılarını ördürmesi,
232 — Fatih'in İstanbul önlerinden Edirne'ye hareketi, 233.
- (1453=857) İstanbul halicinin ağzına zincir gerilmesi, 234 — “Şâhi” denilen büyük
topun İstanbul önlerine getirilmesi, 234 — İstanbul civârının işgali, 235 —
Türk ordusunun İstanbul önlerine gelişi, 236 — İstanbul sârunun önünde
Fatih'in karargâh kurması, 237 — Bütün ordusuyla beraber İstanbul sâ-
runun önünde Cuma namazını kılan Fatih Sultan Mehmed'in muhasara
harekâtına başlanması hakkındaki emrini münâdîlerle ilân ettirmesi,
238 — Halic'den Marmara'ya kadar muhasara hattının kurulması, 238 —
Teslim teklifinin Bizans imparatoru tarafından reddi üzerine harb hare-
kâtının başlaması, 239 — Büyük topların mevzilerine yerleştirilmesi,
Şafakla beraber bütün sâr boyunca İstanbul bombardımanının başlaması,
241 — Türk donanmasının Dolmabahçe önlerinde tahaşşüdü, 241 — Ada-
lar'ın fethi, 242 — Bizans'a yardım için gelen dört Lâtin ve bir Rum ge-
misinin Osmanlı donanmasından kurtulup Halic'e girmesi, 242 — Balta-
oğlu Süleyman Bey'in azliyle Deryâ-Kapdanlığı'na Hamze Bey'in tâyini,
243, — Gece karadan geçirilen Türk filosunun gündüz Halic'de görün-
mesi, 244 — Türk gemilerinin kara yolundan Halic'e girmesiyle ikinci bir
cephe açılmasındaki vehâmeti anlıyan Bizans imparatorunun en ağır
şartlarla sulh akdi için Fatih'e mürâcaati, 246 — Türk ordusunun Halic'de
köprü kurması, 246 — Yer altı muharebesi, 247 — Tekerlekli kulenin or-
taya çıkması, 247 — Umumi hücumdan evvel Fatih'in Bizans imparato-
runa son defa olarak teslim teklif etmesi ve imparatorun red cevabı,
248 — Türk ordugâhına gelen Macar elçilerinin bir takım tehditlerle İs-
tambul muhasarasının kaldırılmasını istemeleri, 249 — Fatih'in riyâse-
tinde toplanan harb meclisinde uzun bir münakaşadan sonra fethe kadar
muhasaranın devamına karar verilmesi, 250 — Umumi hücumdan evvel
ordunun dinlenmesi, 251 — Türk ordusunun “Mum-donanması”, Bizans'ın
son gecesi, 251 — İstanbul'un fethi, 252 — Fatih'in İstanbul'a girişi,
259 — Ayasofya kilisesinin câmiye tahvili, 259 — İstanbul'un pâyıtaht
ittihâzı meselesi, 260 — Galata Ciniviz kolonisinin teslim olması, 260 —
Ayasofya câmiinde ilk Cuma-namazı'nın kılınması, 262 — Bizans'ın son
günlerindeki Ortodoks-Katolik birliğini parçalıyan Fatih'in Garp Hris-
tiyanlığına karşı Şark Hristiyanlığını himâyesi altına alarak yeni bir
Rum-Ortodoks patriki tâyin etmesi ve bu husustaki tarih ihtilâfı, 263 —
Vezir-i a'zam Çandarlı-Halil Paşa'nın azlı ve hapsi, 265 — Çandarlı-Halil
Paşa'nın yerine Mahmud Paşa'nın Vezir-i a'zam olması ve Vezâret-i Uz-
mâ makamında Türk devrinden sonra Devşirme devrinin başlaması,
266 — İstanbul valiliğine Karışdıran-Süleyman Bey'in ve Kadılığna da
da meşhur âlim Celâl-zâde Hızır-Bey Çelebi'nin tâyini, 268 — Fatih'in
İstanbul'dan Edirne'ye dönüşü, 269 — Eski Vezir-i a'zam Çandarlı-Halil
Paşa'nın idâmı meselesi, 269 — Silivri kalesinin teslim olması, 272 — İm-
roz, Limni ve Taşoz adalarının itâati; Enez ve Midilli Ciniviz beylerinin
tâbiyyet kabulü, 272 — Muhtelif Hristiyan devletlerinin haraca bağ-
lanması, 272.
- (1454=858) Venedik cumhuriyetiyle buna tâbi Naksos = Nakşa dukalığının Osmanlı
imparatorluğu ile sulh akdi, 273 — Eski saray inşaatının ikmâli, 273 —
Birinci Sırp seferi, 274 — Krusevac bozgunu ve Firuz-oğlu Mehmet Bey'in
esâreti üzerine Sırbistan'ın itâat altına alınması, 274.

- (1455=859) İkinci Sırp seferi, 275 — Arnavutluk'da Berat zaferi, 275 — Rodos Şövalyelerine harb ilânı ve Osmanlı donanmasının Adalar seferi, 276.
- (1456=860) Enez Ciniviz beyliği ile idaresindeki adaların fethi, 277 — Üçüncü Sırbistan seferi ve Belgrad muhasarası, 278 — Hunyadi Janos = Yanko Hunyad ve Giovanni di Capistrano'nun ölümleri, 279.
- (1456=861) Sırbistan verâseti meselesi, 280.
- (1457=861) Arnavutluk'da Mat / Matî bozgunu, 281 — Papalık donanmasının Limni ve Taşoz adalarını işgal etmesi, 282.
- (1458=862) Mora seferi, 282 — Sırbistan fütûhâtı, 283 — Yedi-kule'nin inşâsı, 283 — Atina'nın fethi, 283.
- (1458.1459=863) Eyüp/Eyip câmi ve türbesinin inşâsı, 285.
- (1459=863) Cenubî Mora fetreti, 286 — İstanbul fethinin mânevî kahramanı büyük velî ve hekim Ak-Şemseddin'in ölümü, 286.
- (1459=864) Semendire'nin fethiyle Sırbistan'ın bir Türk vilâyeti hâline gelmesi, 287 — Cem-Sultan'ın doğumu, 287.
- (1460=864) Cenubî Mora despotluklarının ilhâkı, 288 — Eflak prensliğinin himâye altına alınması 289.
- (1461=865) Arnavutluk mütârekesi, 289 — Şimâlî Anadolu seferinin birinci safhası: Amasra Ciniviz kolonisinin fethi, 290 — Şimalî Anadolu seferinin ikinci safhası: Candar yahut İsfendiyar-oğulları hükûmetinin istiklâline nihayet verilip tâbiyyet altına alınması, 291 — Şimalî Anadolu seferinin üçüncü safhası: Trabzon Rum imparatorluğunun fethi, 292.
- (1461-1462=866) Candar-oğulları beyliğinin ilhâkı, 296.
- (1462=866) Eflak prensliğinin tâbiyyet altına alınması, 296 — Midilli adasının fethi; 298 — Çanakkale-boğazının tahkimi, 299.
- (1463=867) Fatih câmiinin temel atma merâsimi, 300 — Arnavut sulhü, 300 — Bosna krallığının fethi, 300 — Hersek dukağının tâbiyyet altına alınması, 302 — Karada ve denizde on altı sene süren Osmanlı-Venedik harbinin başlaması, 302.
- (1464=868) Karaman verâseti meselesinin zuhûru, 303 — Macar kralının Bosna'dan kaçırılması, 304 — Arnavutluk sulhünün Arnavutlar tarafından bozulması, 305.
- (1466=870.871) Fatih'in Arnavutluk seferinde Elbasan kalesinin inşâsı ve bir çok Arnavut kalelerinin fethi, 305.
- (1466=871) Fatih'in Karaman seferi ve Konya'nın zaptıyla Karaman-ili'nin Osmanlı vilâyeti hâline getirilmesi, 306 — Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın azliyle yerine Rum-Mehmet Paşa'nın tâyini, 306.
- (1466-1467=871) Barbaros-Hayrüddin'in muhtemel doğum tarihi, 307.
- (1467=872) Arnavutluk'da Krova = Akçahisar'ın dördüncü muhasarası, 311.
- (1468=872) Arnavut Iskender-Bey'in ölümü, 311.
- (1468=873) Cem-Sultan'ın Kastamonu valiliğine tâyini, 312.
- (1469=874) Vezir-i-a'zam Rum-Mehmet Paşa'nın Karaman-oğullarına karşı Kilikya seferi, 313 — Venediklilerin Adalar-denizi'ndeki işgal hareketleri, 313.
- (1470=875) Ağrıboz/Eğriboz adasının fethi, 314 — Vezir-i-a'zam İshak Paşa'nın Karaman seferi, 315 — Yavuz Sultan Selim'in doğumu, 315 — Fatih câmiinin ikmâli, 315.
- (1471=875) Karniol/Krain akını, 316.
- (1471=876) Alâiyye beyliğinin zaptı, 317 — Dulğadır meselesinden dolayı Osmanlı devletiyle Mısır ve Suriye Kölemen sultanlığı arasında ilk büyük ihtilâfın zuhûru, 317.
- (1472=877) Karaman hânedânının elinde kalan Silifke havâlisinin işgali ve Devşirmelerin Türklere zulmü, 318 — Akkoyunlu-Venedik ittifakının ilk mühim neticesi: Osmanlı-Akkoyunlu sulhünü ihlâl eden Uzun-Hasan'ın Karaman-ili'ni eski sâhiplerine iade ettirmek için bir ordu sevketmesi ve Gedik-Ahmed'in mağlûbiyeti, 320 — Kireli zaferi ve Yusufca-Mirzâ'nın esâreti, 322 — İçel'in istirdâdı, 323 — Uzun-Hasan gâilesinin zuhûru üzerine

- Işhak Paşa'nın azliyle Vezâret-i-Uzmâ makamına ikinci defa olarak Mahmud Paşa'nın tâyini, 323 — Topkapu-sarayı'nın inşası, 323.
- (1473=878) Otluk-beli zaferi, 324 — Osmanlılara karşı Akkoyunlular ve Karaman-oğullarıyla ittifak etmiş olan Hristiyan müttefikler donanmasının Adalar-denizi'ndeki taarruzları, 327 — Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın azli, 327.
- (1474=879) Venediklilerle elbirliği eden Karaman-oğulları'nın İçel mıntakasını istirdâd etmeleri, 328 — Büyük Türk riyaziyyecisi Ali Kuşçu'nun ölümü, 328 — Gedik-Ahmed Paşa'nın üçüncü Kilikya seferi ve İçel'in istirdadı, 329 — Eski Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'nın idâmı, 329 — İşkodra muhasarası, 330 — Cem-Sultan'ın Karaman valiliğine tâyini, 331 — Gedik-Ahmed Paşa'nın Vezir-i-a'zam olması, 331.
- (1475=879) Boğdan bozgunu, 331.
- (1475=880) Şimali Karadeniz'deki Ciniviz kolonilerinin fethi, Karadeniz'in bir Türk gölü hâlini alması ve Kırım hanlığının tâbliyyeti meselesi, 333.
- (1476=881) Fatih'in Boğdan zaferi, 335 — Macar kralının Semendire muhasarası ve Türklere karşı yaptırdığı üç ahşap kalenin yakılması, 336 — Rumeli müslümanlarının beş vakit namaz kılmaları hakkında bir irâde teşri, 336.
- (1477=882) Arnavut Vezir-i-a'zam Gedik-Ahmed Paşa'nın Arnavutluk seferine gitmekten imtinâ etmesinden dolayı azil ve hapsi, 337 — Devşirmelerden sonra Türklerin yeniden iktidar mevkiine gelmesi ve Karamânî-Mehmet Paşa'nın Vezâret-i-Uzmâ makamına tâyini, 337 — İnebahti = Lepanto muhasarası, 338 — Arnavutluk'da Kroya = Akçahisar muhasarası, 338 — Turhan-oğlu Ömer Bey'in Venedik civârına kadar uzayan İtalyan akını, 339.
- (1478=883) Arnavut mukavemetinin eski merkezi olan Kroya = Akçahisar kalesinin teslim olması, 339 — İşkodra muhasarası, 340 — Rumeli-Hisarı'nda mahbus olan Gedik-Ahmed'in affiyle Selânik sancağına tâyini, 341.
- (1479)=883) Karada ve denizde on altı sene süren uzun bir seferden sonra Osmanlı Venedik sulh muâhedesinin imzâsı ve başta İşkodra olmak üzere Arnavutluk'la diğer bâzı yerlerin Türklere teslimi, 342.
- (1479=884) Osmanlı-Venedik ittifakı, 343 — Transylvania = Erdel akıncılarının bozulması, 343 — Turul / Dorul beyliğinin zaptı, ilk Gürcistan ve Çerkezistan fütûhâtı, 344 — Deryâ-Kapdanlığına ilâveten Avlonya sancak-beyliğine tâyin edilmiş olan Gedik-Ahmed Paşa'nın Limni ve Bozcaada'yı tahkim ve Anadolu'dan getirdiği ahali ile iskân etmesi, 344 — Yunan adaları'ndan Aya-Mavri, Kefalonya ve Zanta dukağının işgali, 345 — Haç yolundaki su bendlerinin tāmiri ve Dulgadır meselelerinden dolayı Osmanlı-Mısır ihtilâfının şiddetlenmesi, 345.
- (1480=885) Kenger-Mezoe baskınının intikamı, 346 — Hersek dukağının ilhâkı, 346 — İtalya seferi ve Otranto'nun fethi, 346 — Rodos muhasarası, 347 — Kadı-askerlik makamının Anadolu ve Rumeli'ye mahsus olmak üzere ikiye ayrılması, 349.
- (1481=886) Fatih Sultan Mehmed'in ölümü ve şahsiyyeti, 350.

(İKİNCİ BÂYEZİD / BÂYEZİD-i-VELİ DEVRİ

- (1481=886) İki şehzâdenin birden saltanata dâvet edilmesi, 356 — İstanbul'da bir Yenigeri ihtilâli çıkaran Devşirmelerin siyasi cinâyetlerle hükûmeti zaptetmeleri ve Türk Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa'nın şehâdeti, 357 — İstanbul'da vaziyete hâkim olan Işhak Paşa'nın İkinci Bâyezid Amasya'dan İstanbul'a gelinceye kadar İstanbul sarayında bulunan oğlu ve Fatih'in torunu Korkud'u "Saltanat nâibi" olarak tahta çıkarması, 358 — Merhum Vezir-i-a'zam Karamânî-Mehmet Paşa'nın Cem-Sultan'ı tahta dâvet için gizlice gönderdiği ulağın Konya'ya varması, 358 — Büyük şehzâde İkinci Bâyezid'in Amasya'dan İstanbul'a gelip tahta çıkması, 358 — Fatih Sultan Mehmed'in cenâze merâsimi, 359 — Bir Is-

tanbul kuvvetini mağlûb eden Cem-Sultan'ın Bursa'da tahta çıkması, 359. Cem-Sultan'ın büyük halası ve Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk-Hâtun riyasetinde bir sefâret hey'eti göndererek ikinci Bâyezid'e Anadolu ile Rumeli'nin iki Türk devletine ayrılmasını teklif etmesi ve bu teklifin reddi, 361 — Sultan.Cem'le Sultan Bâyezid arasında Yenişehir muharebesi ve ikinci Bâyezid'in zaferi, 361 — Sultan.Cem'in Mısır sultanına ilticâ etmek üzere âilesi ve maiyyetiyle beraber Konya'dan Suriye'ye doğru yola çıkması, 362 — Konya'ya gelen ikinci Bâyezid'in oğlu Abdullah'ı Karaman valiliğine tâyin etmesi ve Gedik-Ahmed'i Sultan.Cem'in tâkibine gönderilmesi, 362 — Cenubi İtalya fütûhâtının elden çıkması, 363 — Cem-Sultan'ın Kahire'de şâhâne merâsimle karşılanması, 363 — Gedik-Ahmed Paşa'nın İstanbul'a çağırılıp hapsedildikten sonra Devşirmelerin şefaâtiyle serbest bırakılması, 364 — Karaman oğlu Kasım Bey'in Konya muhasarası, 365 — Gedik-Ahmed Paşa'nın ikinci-Vezir Kara-Mustafa Paşa hapsedilmek şartıyla çıktığı Karaman seferinde Konya'nın muhasaradan kurtulması, 365 — Gedik-Ahmed'in ısrâriyle hapsedilen Vezir-i-Sânî Kara-Mustafa Paşa'nın idâmı, 365.

(1482=886) Osmanlı-Venedik sulh muâhdesinin yenilenmesi, 366.

(1482=887) Mısır'dan Hacc'e gitmiş olan Cem-Sultan'ın Kahire'ye avdeti, 366 — Cem-Sultan'ın Anadoludan aldığı dâvetnâmeler üzerine Kahire'den hareketi, 367 — Cem-Sultan'ın Haleb'e gelmesi, 368 — Cem-Sultan'ın Adana'da Karaman-oğlu Kasım Bey'le bir ittifak muâhdesi akdedip kuvvetlerini birleştirmesi, 368 — Adana'dan hareket eden Cem-Sultan'la Kasım Bey'in Osmanlı hududuna girmeleri, 368 — Sultan.Cem'in Konya muhasarası, 368 — Cem-Sultan'ın Ankara muhasarası, 369 — Cem-Sultan'la Kasım Bey'in Kilikya'da Karaman hâkimiyetindeki Taşeli/Taşel'e muvâsalatları ve Cem'in Rodos Şövalyeleriyle muhaberesi, 369 — Cem-Sultan'ın Silifke sâhilinde bir gemiye binip tâkipçilerin elinden kurtulması, 371 — Sultan.Cem'in kendi küçük gemisinden büyük bir Rodos harb gemisine geçerek maiyyetiyle beraber Anadolu sâhillerinden ayrılması, 371 — Cem-Sultan'ın Rodos'a muvâsalatı, 372 — Cem-Sultan'la Rodos Üstâd-ı a'zamı arasında bir muâhede akdi, 372 — Karaman-oğlu Kasım Bey'in ikinci Bâyezid'de dehâleti ve kendisine içel hükûmetinin tevcihi, 373 — Cem-Sultan'ın maiyyetiyle beraber Rodos'dan Fransa'ya sevk edilmesi, 373 — Sultan.Cem'in "Villafranca / Villafranche" limanına muvâsalatı, 374 — Cem-Sultan'ın Nice-şehirinde karaya çıkması ve Fransa'daki aşk mâcerası, 374 — Gedik-Ahmed Paşa'nın idâmı, 376 — ikinci Bâyezid'le Rodos Şövalyeleri Üstâd-ı a'zamı Pierre d'Aubusson arasında Cem-Sultan'a ait bir muâhede akdi, 381.

(1483=888) ikinci Bâyezid'in Morava seferi, 381 — Hersek sancağının kat'i surette işgal ve ilhâkı, 381 — Osmanlı-Macar sulhü, 381 — Karaman-oğlu Kasım Bey'in ölümü, 382 — Karaman-oğullarının içel beyliğine Tuğut-oğlu Mahmud Bey'in intihâbı, 382 — Karaman valisi şehzâde Abdullah'ın ölümü, 382.

(1484=889) ikinci Bâyezid'in İstanbul'dan Boğdan seferine hareketi, 382 — Kilya Kalesinin muhasarası, 383 — Kilya kalesinin teslim olması, 383 — Akkerman kalesinin muhasarası, 383 — Akkerman fethi, 383.

(1485=890) Osmanlı-Kölemen muharebelerinin başlaması, 384 — Osmanlı-Kölemen harbinde birinci vak'a: Karaman beylerbeyi Karagöz-Mehmet Paşa'nın Külek kalesiyle civârındaki kalelerden üçünü zaptetmesi ve Adana ile Tarsus'a muhafızlar koyması, 385 — Osmanlı-Kölemen harbinde ikinci vak'a: Malatya bozgunu, 385 — Osmanlı-Kölemen harbinde 3. cü vak'a: Kilikya'daki Osmanlı işgal kuvvetlerinin Mısırlılara mağlûbiyeti, 385.

(1486=891) Osmanlı-Kölemen harbinde dördüncü vak'a: Anadolu beylerbeyi Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın Kilikya mağlûbiyeti ve ilk esâreti, 386 — "Tazarruât" sâhibi Sinan Paşa'nın ölümü, 386.

(1487=892) Osmanlı-Kölemen harbinde beşinci vak'a: Vezir-i a'zam Davud Paşa'nın

- İçel beyliğini işgal etmesi, 387 — Kıbrıs'da muvakkat bir deniz üssü talebinin Venedikliler tarafından reddi, 387 — İspanya müslümanlarının Türklerden istimdâdı meselesi, 388.
- (1488=893) Osmanlı-Kölemen harbinde altıncı vak'a: Hadım-Ali Paşa'nın Kilikya fütûhâtı ve "Ağa-çayırı" mağlûbiyeti, 388 — Rodos Şövalyeleri tarafından Papalık makamına satılan Cem-Sultan'ın Fransa'dan Roma'ya götürülmek üzere yola çıkarılması, 389.
- (1489=894) Osmanlı-Kölemen harbinde yedinci vak'a: Adana kalesinin Mısırlılara teslim olması, 389 — Sultan Cem'in Toulon limanından İtalya'ya hareketi, 389 — Cem-Sultan'ın Roma'ya muvâsalatı, 390 — 'Osmanlı-Kölemen harbinde sekizinci vak'a: Dulgadır hükümdarı Alâüddevle'nin Osmanlı tâbiyyetinden ayrılıp Mısırlılarla birleşmesi ve üzerine sevkedilen kardeşi Şâh-Budâk Bey'in mağlûbiyeti, 390.
- (1490=895) Lehistan = Polonya sulhü, 391 — Osmanlı-Kölemen harbinde dokuzuncu ve sonuncu vak'a: Kölemenlerin Kayseri muhasarası ve Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın ikinci esâreti, 391.
- (1491=896) Osmanlı-Kölemen sulhü, 392.
- (1492=897) Macar seferi, Belgrad muhasarası ve büyük akın hareketleri, 393 — İlk Osmanlı-Rus siyasi münasebeti, 394.
- (1493=898) Bosna beylerbeyi Ya'kub Paşa'nın İstirya = Styrie akını ve Krbava zaferi, 394.
- (1494=899) Ahlâksızlıkları ve cinayetleriyle meşhur Papa Altıncı Alexandre Borgia'nın Cem-Sultan hakkında bir takım gizli tekliflerle İkinci Bâyezid'e elçi ve nâme göndermesi. — Türkiye'nin taksimi hakkında Fransız ve Alman projeleri, 395.
- (1495=900) Macaristan'la üç senelik bir sulh akdi, 396 — Cem-Sultan'ın ölümü, 396 — İlk Rus elçisinin İstanbul'a gelişi, 400 — Kanunî Sultan Süleyman'ın doğumu, 400.
- (1496=901) Bosna fütûhâtı ve Macarların işgal etmiş olduğu muhtelif kalelerin istirdâdı, 400.
- (1497=902) Dalmasya akını, 400 — Karadağ'ın himâye altına alınması, 401 — On beşinci asrın en büyük Divan şâirlerinden Velîyyüddin-zâde Ahmed Paşa'nın ölümü, 401 — Vezir-i-a'zam Davud Paşa'nın azli, 401 — Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın Vezir-i-a'zamlığı, 402.
- (1498=903) Bâli/Balı Bey'in birinci Lehistan akını, 402 — Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın azliyle Vezâret-i-Uzmâ makamına Çandarlı-İbrahim Paşa'nın tayini, 403.
- (1498=904) Balı/Balı Bey'in ikinci Lehistan akını, 403.
- (1499=904) Türklere karşı Lehistan-Macaristan-Litvanya ittifakı, 404 — İkinci bir Rus elçisiyle heyetinin İstanbul'a gelişi, 404 — Osmanlı-Venedik harbi ve İkinci Bâyezid'in İstanbul'dan Yunan seferine hareketi, 404 — Burak-Reis'in "Sapienza" zaferi, 405 — İtalya'dan Bursa'ya getirilen Cem-Sultan'ın defni, 406.
- (1499=905) İnebahtı = Lepanto fethi, 406 — Vezir-i-a'zam Çandarlı-İbrahim Paşa'nın ölümü ve yerine Mesih Paşa'nın tayini, 407 — Bosna valisi İskender Paşa'nın Venedik akını, 407 — Kefalonya adasının Venedikliler tarafından zaptı, 407 — Venediklilerin Preveze baskını, 407.
- (1500=906) Modon fethi, 407 — Navarin fethi, 408 — Koron fethi, 408.
- (1501=906) Karaman hânedânının son faaliyeti ve Mesih Paşa'nın İçel seferi üzerine tarih sahnesinden silinmesi, 408 — Osmanlılara karşı Papalık-Venedik-Macaristan ittifakı, 409 — İstanbul'da Bâyezid câmiinin temel atma merâsimi, 409.
- (1501=907) Fransızların Midilli muhasarası, 409 — Hadım-Ali Paşa'nın Vezir-i-a'zamlığı, 410 — Dıraç fethi, 410 — "Avârız" vergisinin ihdâsı, 410.
- (1502=908) Aya-Mavri adasının müttelikler tarafından işgali, 410 — Bosna'da Macar işgalindeki Lofça ve Brusça kalelerinin fethi, 410 — Osmanlı-Venedik sulh esaslarının imzâsı, 411.

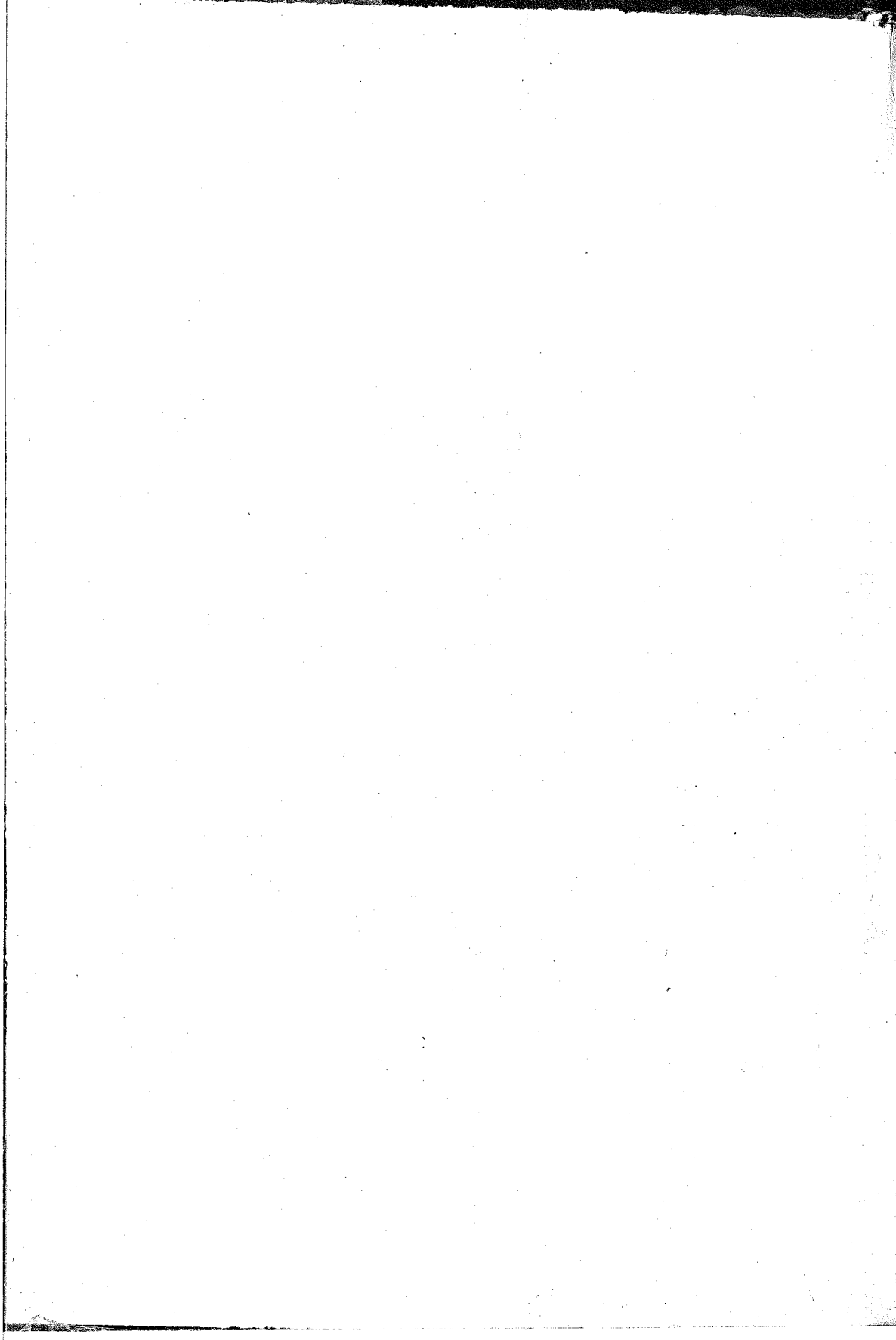
- (1503=909) Osmanlı-Macar sulhü, 411 — Vezir-i-a'zam Hadım-Ali Paşa'nın azliyle yerine Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın tâyini, 411.
- (1505=911) Bâyezid câmiinin ikmâli, 411.
- (1506=912) Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın azliyle yerine ikinci defa olarak Hadım-Ali Paşa'nın tâyini, 412.
- (1507-1508=913) Şâh İsmâîl-i-Safavî'nin Anadolu akını ve Anadolu'da Şii propaganda, 413.
- (1508=914) "Yûsuf ve Züleyhâ" sâhibi Hamdullah Çelebi'nin ölümü, 414.
- (1509=915) Verâset meselesinde tatmin edilmeyeceğini anlayan Teke valisi Şehzâde Korkud'un Mısır'a ilticâsı ve şehzâdeler arasındaki rekabet meselesi, 414 — Korkud-Sultan'ın parlak merâsimle Kahire'ye girişi, 416 — İstanbul'u yıkan "Kıyâmet-i-Suğrâ = Küçük-Kıyamet" zelzelesi, 416.
- (1510=915) "Küçük-Kıyamet"ten yıkılan İstanbul'un yeniden inşasına başlanması, 416.
- (1510=916) İstanbul inşaatının ikmâli, 417.
- (1511=916) Rumeli sancaklarından birine naklini isteyen Trabzon valisi şehzâde Selim'in mürâcaati reddedilmesi üzerine, oğlu Süleyman'ı ziyâret bahânesiyle Karadeniz'den gemilerle Kefe'ye geçmesi, 417.
- (1511=917) Mısır'dan Antalya'ya dönmüş olan Şehzâde Korkud'un İstanbul'a yakın olmak için Saruhan valiliğini kendiliğinden işgal etmek üzere Teke'den hareketi, 417 — Teke Kızılbaşlarının akdettikleri bir ictimâda "Karabı-yık.oğlu Hasan" ismindeki Safavî hâlifesi "Şah-kulu" ünvânıyla reis intihâb edip ısyan bayrağını açmaları, 418 — Şâh-kulu'nun Anadolu beylerbeylik merkezi olan Kütahya üzerine yürüyerek hükûmet kuvvetlerini mağlûb etmesi, 418 — Şâh-kulu'nun Anadolu beylerbeyi Karagöz Paşa'yı kazıklatması, 418 — Vezir-i-a'zam Hadım-Ali Paşa'nın Anadolu seferi, 419 — İkinci Bâyezid'le âsi şehzâde Selim arasında Edirne civârındaki "Çukur-çayır" da akdedilen Baba.oğul sulhü, 419 — Rumeli'de Semendire valiliğine tâyin edilen şehzâde Selim'in yolundan dönüp Edirne'yi işgal etmesi, 419 — Vezir-i-a'zam Hadım-Ali Paşa'nın âsi Kızılbaşlara karşı giriştiği "Gökçay" muharebesinde maktul düşmesi ve Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın üçüncü sadâreti, 420 — Karaman valisi şehzâde Şehensâh'ın ölümü, 420 — İkinci Bâyezid'le şehzâde Selim arasında ve Çorlu civarındaki "Uğraş-deresi"nde Baba.oğul muharebesi ve Selim'in mağlûbiyeti, 421 — İstanbul hükûmeti tarafından tahta dâvât edilen Amasya valisi şehzâde Ahmed'in Maltepe'ye kadar gelmesi üzerine Yenigirilen ısyânı ve devşirme vezir Koca-Mustafa'nın sadâreti, 422 — Saruhan valisi şehzâde Korkud'un gizlice İstanbul'a gelip Yenigiri ocağına ilticâsı, 423.
- (1512=917) Yenigirilerin saray önünde toplanıp şehzâde Selim'in saltanatını istemeleri ve şehzâdeye dâventnâme gönderilmesi, 423.
- (1512=918) Şehzâde Selim'in parlak merâsimle İstanbul'a girip Yeni-Bahçe'de kurulan otağa inmesi, 423 — İkinci Bâyezid'in saltanattan ferâgati, 424.

İSMAİL HAMİ DANIŞMEND

İZAHLI
OSMANLI TARİHİ
KRONOLOJİSİ

CİLT - 2

TÜRKİYE YAYINEVİ
İstanbul

İSMAİL HÂMÎ DANIŞMEND

İZAHLI
**OSMANLI TARİHİ
KRONOLOJİSİ**

Cilt : 2

M. 1513 — 1573

H. 919 — 981

TÜRKİYE YAYINEVİ
İSTANBUL

Bu eserin bircümle telif hakları
TÜRKİYE YAYINEVİ'ne aittir.

1 9 2 5

1 9 7 1

Bu kitabın dizgisine 1971 yılında TÜRKİYE BASIMEVİ'nde
başlanmış ve YAYLACIK MATBAASI'nda basılmıştır.

*Birinci cildin başında bu eseri,
Çocukluğumda bana ilk milliyet fikrini veren sevgili ağabeyim*

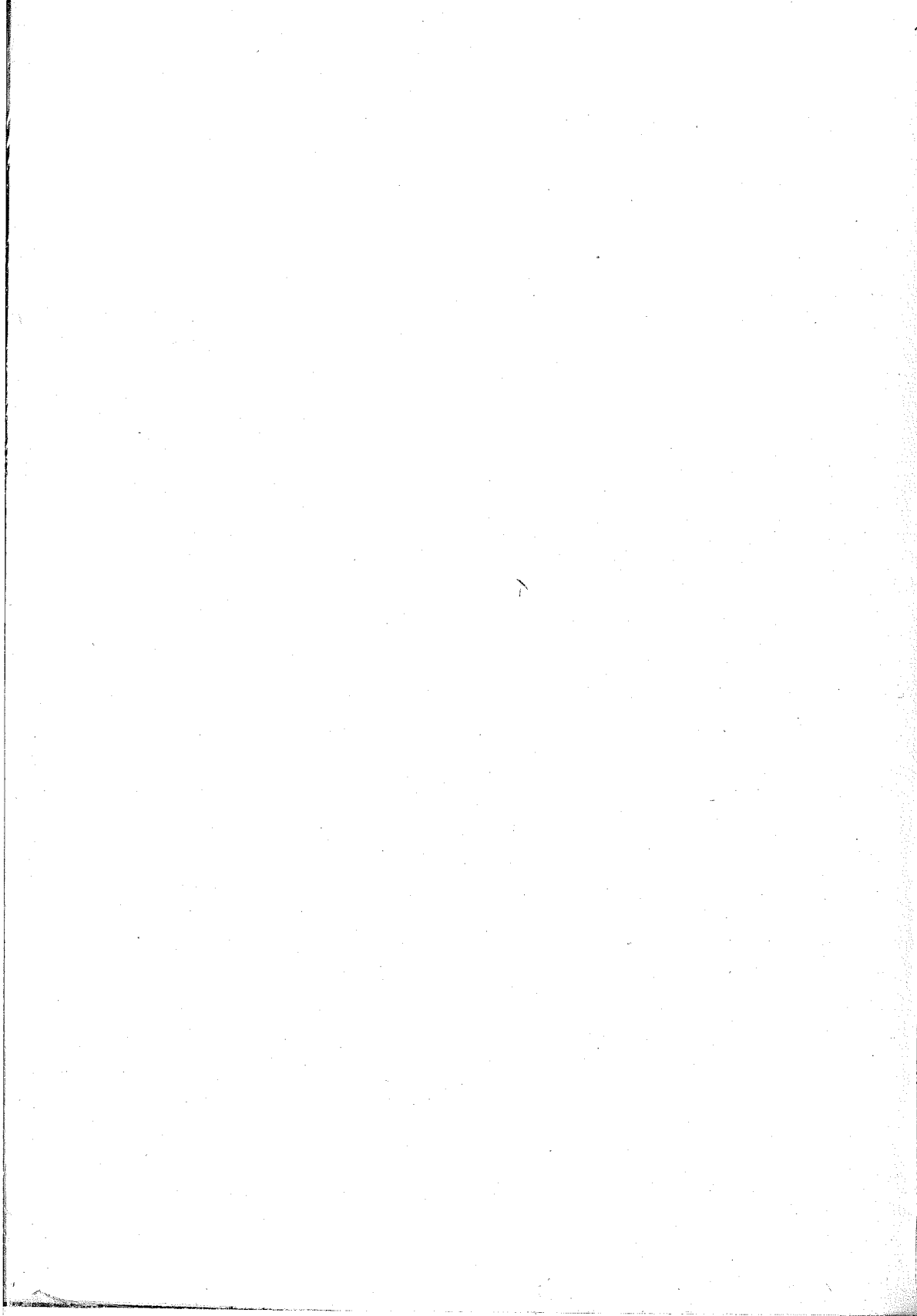
MEHMET SAMİ DANIŞMEND'in

*ruhuna ithâf etmiştim : O cildin intişârından pek az sonra, bu
eserin hazırlanmasındaki büyük yardımlarını ömrümde unutmaya-
yacağım*

NAZAN DANIŞMEND'i

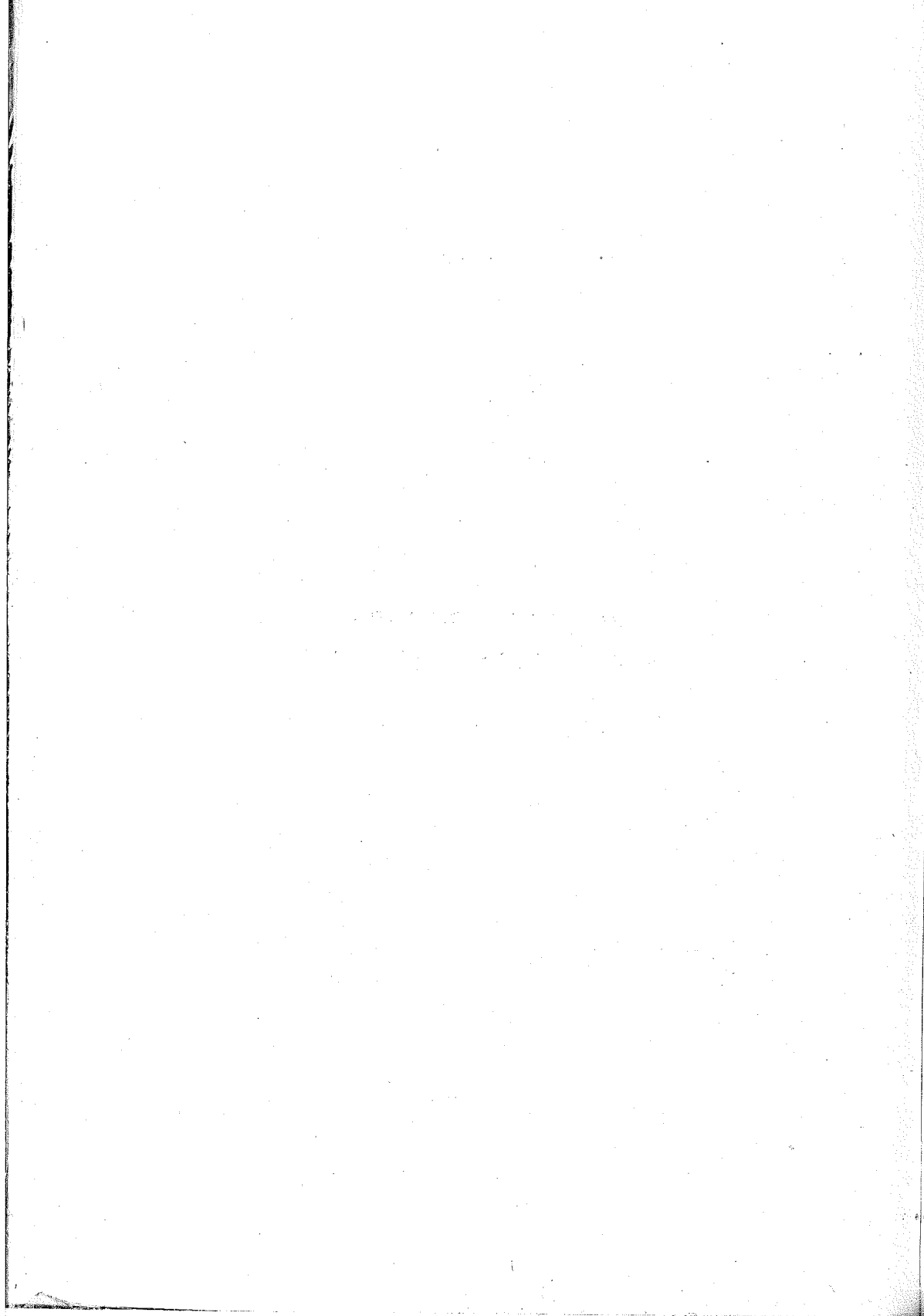
*kaybetmek felâketine uğradığım için, onun hâtırasını da burada
hürmet ve minnetle anarak en hazin vazifemi ifa etmiş olu-
yorum.*

İ. H. D.

İHTİLÂFSIZ SENELER

(M. 1513 = H. 919 — 1573 = 981)

BİRİNCİ SELİM

(Yavuz Sultan Selim)

— M. 1512 = H. 918 — M. 1520 = H. 926 —

1512 = 918

24 Nisan = 7 Safer, Cumartesi: İkinci Bâyezid oğlu şehzâde Selim'in Osmanlı tahtına cülûsu.

(8 Safer = 25 Nisan tarihi de rivayet edilir : İkinci Bâyezid devrinin son fıkрасına bakınız. — Fetret devrinde saltanat süren Süleyman ve Musâ Çelebiler sayılmamak şartıyla Birinci Selim Osmanlı padişahlarının dokuzuncusu sayılır. — Eski Osmanlı menbâlarında «Selim-i Kadim» şeklinde de zikredilen Yavuz'un tahtından indirdiği babası tarafından kendi eliyle tahta çıkarıldığı hakkında bir rivayet vardır. — Yeni padişah, biat merâsimi tamamlandıktan sonra cülûs bahşîşi olarak her yeniçeriye elli altın verdirmiş ve bu miktar o tarihten itibaren usul hükmünü almıştır: O tarihte bir altın, altmış akça tuttuğuna göre nefer başına üç bin akça isâbet ediyor demektir; tabii bu büyük para hem bir hal'in, hem bir iclâsın ücretidir. — Sultan Selim'in sarayda babasından saltanatı aldıktan sonra Yeni-Bahçe'deki otağına gittiği ve biat merâsiminin orada yapıldığı rivayet edilir. — Bir rivayete göre de İkinci Bâyezid saltanatı oğluna devrederken kardeşlerini öldürmemesini nasihat etmiş ve Sultan Selim de kendisine biat eden kardeşi Korkud-Sultan'ı tekrar Mağnisa valiliğine tayin edip Midilli adasını da onun sancığına ilhak etmiştir. — Yeni padişahın Kefe valisi olan oğlu ve veliahdi şehzâde Süleyman derhal İstanbul'a dâvet edilmiştir. — Osmanlı menbâlarında «Selim Hân-ı Evvel» ünvanıyla anılan Yavuz Sultan Selim en kuvvetli rivayete nazarın 1470 = 875 tarihinde Amasya'da doğmuş olduğuna göre, kırk iki yaşının içinde cülûs etmiş demektir).

23 Mayıs = 7 Rebî'ül-evvel, Pazar: İkinci Bâyezid'in İstanbul'dan Dimetoka'ya hareketi.

(Yeni-saray'dan Eski-saray'a nakleden Sultan Bâyezid'in artık İstanbul'da rahat edemiyerek Dimetoka sarayına nakletmek için oğlundan izin aldığı rivayet edilir. — Eski padişahın maiyyetine kendi adamlarından olan Rumeli Beylerbeyi Yunus Paşa ile Defterdar yâni Maliye Nâzırı Kasım Paşa tâyin edilmiş ve İkinci Bâyezid tahtından indikten bir ay kadar sonra İstanbul'u terketmiştir. — Yavuz Sultan Selim devlet erkânıyla beraber babasını şehir haricine kadar teşyi etmiş, babasının bindiği arabanın sağ tarafında yayan yürüyerek büyük bir hürmetle nasihatlerini dinlemiş ve bir rivayete göre de şehirde atla babasını tâkib ettikten sonra Edirne kapısından çıkınca atından inip yayan yürümeğe başlamış ve nihayet Sultan Bâyezid arabasını durdurup oğluna artık dönmesini söyliyerek vedâ etmiştir).

26 Mayıs = 10 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: İkinci Bâyezid'in ölümü:

(27 Mayıs = 11 Rebî'ül-evvel Perşembe ve 2 Haziran = 17 Rebî'ül-evvel Çarşamba tarihleri de rivayet edilir. — İstanbul'dan Dimetoka'ya giderken yolda ölen İkinci Bâyezid'in öldüğü yer meselesinde de ihtilâf vardır: Muhtelif rivayetlere göre Çekmece'de, yahut Sazlı-dere'de, yahut Söğütli'de, yahut Hafsa civarındaki Abalar köyünde veyahut oğluyla muharebe ettiği Uğraş-deresinde vefat etmiştir. —

Sultan Bâyezid'in ölüm sebebi de ihtilâflıdır: Bazı menbâlarda hastalık ve ihtiyarlık yüzünden eceliyle ölmüş gibi gösterilmekle beraber, muhtelif menbâlarda Yavuz'un emriyle zehirlendiği hakkında da bir takım rivayetler vardır: Bir rivayete göre hususi hekimliğinde bulunan bir yahudi tarafından Sultan Selim'in emriyle zehirlenmiş ve bir rivayete göre de «Sultan Selim'den ecel şerbeti gelüp bile bile pederi nûş ve [Oğul, kılıcın keskin olsun emmâ ömrün kasır olsun!] duâsın idüp vefat itmiş» ve diğer bir rivayete göre de Çekmece'ye geldiği zaman yüzünü yıkarken başının bütün saçları elinde kalmış ve neye uğradığını anlayıp odasına çekilmiştir. Her halde bu zehir rivayetinin ecel rivayetinden daha kuvvetli olduğu ve bâzı Osmanlı menbâlarının bu meselede siyaseten sükût ettikleri anlaşılmaktadır. — İkinci Bâyezid en kuvvetli doğum tarihine göre 64 sene, 5 ay kadar yaşamış ve tahtından indirildikten sonra 32 gün sağ kalmıştır. — Sultan Bâyezid'in cenazesi oğlunun emriyle İstanbul'a getirilmiş ve kendisi Eyüp'de kubbesiz bir mezara defnini vasiyet ettiği halde bu arzusu icra edilmeyerek İstanbul'daki câmisinin yanında Yavuz'un yaptırdığı türbeye defnedilmiştir. — Eğer muhtelif zehir rivayetleri doğru ise, ikinci Bâyezid kardeşi Cem Sultan'a yaptığı muâmeleyi oğlu Sultan Selim'den aynen görmüş demektir).

29 Temmuz = 15 Cumâda-l-ûlâ, Perşembe: Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'da saltanatını ilân etmiş olan kardeşi Sultan Ahmed'e karşı hareketi.

(Sultan Ahmed'in Anadolu'da saltanatını ilân etmesi hakkında 1511=917 vukuâtının «21 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Sultan Ahmed'in oğlu Alâüddin kumandasında gönderdiği bir kuvvetle Bursa'yı işgal ettirip kendi nâmına hutba okutması Sultan Selim'in bu ilk Anadolu seferine sebep olmuştur. — Yavuz yaklaşırken şehzâde Alâüddin Bursa'yı bırakıp babasının yanına çekilmiş olduğu için Sultan Selim 70 bin kişilik bir orduyla Ankara'ya gidip Malkoç-oğlu Ali Bey'i Sultan Ahmed'in tâkibine göndermiştir: Ahmed Amasya'ya çekilmek istemişse de muvaffak olamadığı için Malatya ve Dârende taraflarına kaçmış ve bir taraftan da oğullarından ikisini Şâh İsmail'e göndererek yardım istemiştir. — Bu sırada Sultan Ahmed'le İsmail-i Safavî, Dulgadir hükümdarı Alâüddeve ve Mısır sultanı Kansu Gavri arasında Yavuz'a karşı bir menfaat birliği vardır: Fakat bu siyasî menfaat birliği askerlik sahasında bir elbirliği şeklini alamadığı için Sultan Selim bunları birer birer avlamıştır. — Bu vaziyet üzerine Anadolu'daki Osmanlı arazisinin hâkimiyeti Sultan Ahmed'den Sultan Selim'e geçmiş ve Amasya sancağı Davud Paşa zâde Mustafa Bey'e tevcih edilmiştir).

Tehrînisânî = Ramazan: Yavuz'un kış geçirmek için Bursa'ya gelişi.

(Devşirme Vezir-i a'zam Koca-Mustafa Paşa'nın kış mevsimini sebep göstererek avdet tavsiyesi üzerine padişahın Bursa'ya geldiği rivayet edilir: Her halde Yavuz'un İstanbul'a dönmekle ihtiyata riâyet etmek istediği anlaşılmaktadır; Sultan Ahmed taraftarı olan Koca-Mustafa'nın en mühim rolü askere izin verilip kışlaklarına gönderilmesinde gösterilir: Aşağıki fıkralara da bakınız).

Sultan Ahmed'in Amasya baskını.

(Anadolu'da bir çok taraftarı bulunan Sultan Ahmed bu sırada Kemah'dan kalkıp Niksar üzerinden Amasya'ya gelmiş ve bir baskınla şehri zaptetmesi üzerine Yavuz'un tayin ettiği sancak beyi Mustafa Bey de kendisine iltihak ederek Sultan Ahmed'e vezir olmuştur! Yavuz'un şiddet ve dehşetinden dolayı bir çok kimselerin ve hattâ hükümet erkânından bazılarının büyük şehzâdeye temâyül gösterdikleri rivayet edilir: Bunların başında Vezir-i a'zam Koca-Mustafa Paşa vardır! Cem-Sultan'ın zehirlenmesinde oynadığı karanlık rollerle şöhrat bulan bu devşirme ve dönme

vezir esasen ikinci Bâyezid devrinde de Yavuz'un veliahdlığına muhalefet edip şehzâde Ahmed'e tarafdarlık etmiştir. Sultan Selim'in cülûsunda mevkiinde ibkâ edilmişse de yeni padişah'tan emin olmadığı için şehzâde Ahmed'le gizlice muhâbere ettiği, hattâ bir mektubunun yakalandığı ve Amasya baskınında bile parmağı olduğu rivayet edilir: Onun için Amasya baskını bir danışıklı döğüş demektir).

Vezir-i-a'zam Koca-Mustafa Paşa'nın idamı.

(Bu cezanın sebebi Koca-Mustafa'nın kış mevsimini bahâne ederek ordunun terhisinde âmil olması ve şehzâde Ahmed'le muhâbere ederek Amasya'nın işgalini temin etmesi şeklinde izah edilir. Yavuz'un bu vesileyle amcası Cem-Sultan'ın intikamını almak istediğinden de bahsedenler vardır. — Her halde memlekette ikiliğe sebep olan Sultan Ahmed gâilesini esasından temizlemek isteyen Yavuz'un bu şiddeti zarurî bir tedbir demektir. — Sultan Selim'in ilk idam ettirdiği Vezir-i a'zam işte bu Koca-Mustafa'dır. — Bu vaziyet üzerine Vezâret-i uzma makamına dördüncü defa olarak Hersek.zâde Ahmed Paşa tayin edilmiştir).

16 Kânunuevvel = 7 Şevvâl, Perşembe: Yavuz'un emriyle beş şehzâdenin birden idamı.

(Bu şehzâdeler Yavuz'un yeğenleri ve ikinci Bâyezid'in torunlarıdır. Bunlardan şehzâde Alemşâh'ın oğlu Osmanşâh Çankırı beyi, Şehenşâh'ın oğlu Mehmet Niğdebeyi ve şehzâde Mahmud'un oğulları Musa, Orhan ve Emir de muhtelif sancakların beyleridir. Babaları evvelce ölmüş olan ve yedi ile yirmi yaşları arasında bulunan bu genç şehzâdelerin Anadolu'yu istilâ eden büyük amcaları Sultan Ahmed'den korkarak küçük amcaları Yavuz Sultan Selim'e iltica etmiş oldukları rivayet edilir. — Bunların idam edildikleri yer ve tarih hususunda ve hattâ babalarının isimlerinde bile ihtilâf vardır. Bir ecnebi rivayetine göre Bursa'dan İstanbul'a götürülerek pa-yitahtta idam edilmişlerdir; halbuki umumiyetle Osmanlı menbâları Bursa'da idam edildiklerinde müttefiktir; gene ecnebi menbâlarında idam tarihi Teşrinisânî = Ramazan ayına müsâdîf gösterildiği gibi, Osmanlı menbâlarında da 15 Cumâda l-ülâ = 29 Temmuz Perşembe ve 27 Şevvâl = 5 Kânunusânî Çarşamba gibi bazı tarihlere tesadüf edilirse de bunların bilhassa birincisi tamamıyla yanlıştır. Çünkü bu 15 Cumâda-l-ülâ = 29 Temmuz tarihi, Yavuz'un İstanbul'dan Anadolu seferine hareket ettiği günün tarihidir. — Bu beş şehzâdeden Osmanşâh'la Mehmet şehzâde Şehenşâh'ın, Musâ, Orhan ve Emir de şehzâde Mahmud'un oğulları olduğuna ait bir rivayet de vardır: Son üçü hakkındaki rivayet doğruysa da Osman'la Mehmed'in kardeş gösterilmesi doğru değildir. — Bunlardan şehzâde Emir'in ismi muhtelif menbâlarda «Mîr» ve «İmir» olarak da gösterilir. — Bu zavallıların idamına sebep olarak «Hâtır-ı Hümayûn ümerâdan hayfe düşüp umûr-ı saltanata nizâm virmek» lüzumundan bahsedilir: Her halde Yavuz'un şahsı aleyhindeki dedikodulardan, ahali ve ümerâ nazarında «gaasıb» sayılmasından ve bu genç prenslerin de muhalifler tarafından kendisine karşı «müddâi» şeklinde ortaya çıkarılmak ihtimalinden dolayı Fatih'in Kânunnâmesini tatbik ederek saltanatta rakipsiz kalmak istediği muhakkaktır. — Padişahın gezinti bahânesiyle kıra çıkıp bir takım bölük ağalarını cinayetin icrâsına memur ettiği hakkında bir rivayet olduğu gibi, Sultan Selim'in o fecî sahneyi bitişik bir daire penceresinden seyretmiş olduğu da rivayet edilir. — Şehzâdeler sarayın Kapucular odasına konulup geceleyin cellâtlar içeri girdikleri zaman yedi yaşındaki en küçük şehzâde Mehmed'in yere diz çöküp hayatının bağışlanmasını istirham ederek günde bir akçayla padişaha hizmet edeceğini söylemesine ait rivayet, en hissiz cânileri bile müteessir edecek bir sahnedir. — Yirmi yaşında olan en büyük şehzâde Osmanşâh'ın hayatını çok pahalıya satarak cellâtlarla boğuştuğu ve birinin kolunu kırıp birini de tehlikeli surette bıçakladığı ve nihayet Sultan Selim'in gönderdiği yardımcıları sayesinde işin bitirildiği rivayet edilir. — Bu mazlûm ve mâsum

çocukların cenazeleri Bursa'da ikinci Murad türbesinin bulunduğu «Murâdiyye» ye defnedilmiştir. — Bir rivayete göre de o gün idam edilen şehzâdeler beş değil, yedidir. — Bu zavallılar kemend atılıp boğulmak suretiyle «Dâr-ı cinâna irsâl» olunmuşlardır).

1513 = 918

Saruhan valisi şehzâde Korkud'un idamı.

(Bursa'da toplanan şehzâdelerin idamı üzerine âlim, şair ve bestekâr şehzâde Korkud-Sultan artık kendisine de sıra geldiğini anlamakta gecikmemiştir; Feridun Bey «Münşeât»ında Korkud'un Yavuz'a gönderdiği bir mektup vardır: Bu mektupta izah edildiğine göre bir takım münâfıkların tezviri üzerine Korkud-Sultan karadan, denizden sımsıkı bir abluka çemberi içine alınmıştır! İşte bu vaziyet üzerine «gerekli esbâbiyle kitaplarını» ihtiyaten kaleye koymak mecburiyetinde kalan şehzâde padişaha yanıp yakılmakta ve kendisine cülûs zamanındaki taahhütlerini hatırlatmaktadır: Sultan Selim'in verdiği cevapta da kendisinin Şark seferine hazırlanmakta olduğundan bahsedilmekte ve «Mâdâmki siz ahd-i sâbık üzere olasuz, bu cânibden endişe itmeyüp duâya iştigal buyurasız vesselâm» denilmektedir! Bununla beraber Osmanlı menbâlarına göre Sultan Selim kardeşinin saltanat sevdâsına kapıldığını haber almış, bu haberin ne dereceye kadar doğru olduğunu anlamak için bazı devlet erkânı nâmına sahte mektuplar yazdırıp Korkud-Sultan'ı tecrübe için dâvet ettirmiş ve zavallı Korkud işte bu sahte mektupları ciddi zannedip kabul cevapları verdiği için Sultan Selim artık harekete geçmek mecburiyetinde kalmıştır! Her halde bu izah padişahı mâzur göstermek içindir. — Kış mevsiminde Sultan Selim av bahânesiyle ve on bin kişilik bir kuvvetle birdenbire Bursa'dan çıkıp beş günde Mağnisa'ya varmış ve kardeşinin sarayını muhasara etmişse de Korkud-Sultan «Piyâle Bey» ismindeki nedimiyle gizli bir kapıdan çıkıp dört nala at sürerek dağlara kaçmış ve Sultan Selim de bu vaziyet üzerine bütün yollarla geçitlere muhafızlar koyarak Bursa'ya dönmüştür. — Korkud-Sultan yirmi gün kadar o civarda bir mağaraya iltica ettikten sonra, evvelce valiliğinde bulunduğu Teke havalisine geçmiş ve burada da bir mağaraya sığınarak Sultan Cem'in hareketini taklid edip Frenklere iltica etmek üzere bir gemi tedârikine teşebbüs etmiştir: Piyâle Bey gizlice erzak taşıyan bir Türkmenle anlaşmış, fakat büyük bir gaflet gösterip fakir Türkmeni şehzâdenin muhteşem takımlı atına bindirerek yola çıkarmış, tabii atın suvariden daha süslü olması göze batmış, zavallı Türkmenle işkence edilerek şehzâdenin yeri anlaşılmış ve nihayet Korkud-Sultan Piyâle Bey'le beraber yakayı ele vermiştir. — Yavuz'un emriyle Bursa'ya sevk edilen Korkud, şehrin bir kaç konak ilerisinde padişah nâmına Kapucu-başı Sinan Ağa tarafından hürmetle karşılanmış, fakat konak yerinde Piyâle Bey ustalıkla efendisinden uzaklaştırıldıktan sonra zavallı şehzâde uykudayken kemend atılarak boğulmuştur. — Korkud-Sultan'ın cenazesi Bursa'ya nakledilerek Orhan Gazi civarına gömülmüştür. — Bu altıncı cınayetten sonra artık Yavuz'un karşısında büyük kardeşi Sultan Ahmed'le oğullarından başka rakip kalmamıştır. — Babasının zehirlenmesine ait rivayet de hesab edilecek olursa, Sultan Selim'in bu tarihe kadar olan kurbanları baba, kardeş ve yeğen olmak üzere yediyi bulmuş demektir. — Korkud-Sultan'ın defninden sonra sadık nedimi Piyâle Bey'in ölünceye kadar efendisine türbedarlık ederek mezarından ayrılmadığı rivayet edilir. — Barbaros'un büyük kardeşi Oruç-Reis'i mesleğinin bidâyetlerinde himâye ve hizmetine almış olan Korkud-Sultan en büyük İslâm âlimlerinden olduğu gibi, divan sahibi bir şair ve büyük bir bestekârdır: Eserlerindeki künyesi «Ebu-l Hayr Muhammed Korkud» şeklindedir).

1513 = 919

24 Nisan=17 Safer, Pazar: Sultan Selim'le Sultan Ahmed arasında Yenışehir meydan muharebesi ve Ahmed'in esâret ve idamı.

(9 Safer = 16 Nisan Cumartesi tarihi de rivayet edilir. — Osmanlı menbâları.

na göre Yavuz tıpkı Korkud'a yaptığı gibi Ahmed'e de kendi ümerâsı ağzından sahte mektuplar yazdırıp saltanata dâvet ettirmiş, eğer ordu çekip gelecek olursa Selim'den müteneffir olan kumandanlarla askerlerin derhal kendisine iltihak ve inkıyâd edeceklerini bildirmiş, o kış mevsimini Amasya'da geçirmiş olan Sultan Ahmed de işte bu sahte mektuplarla tıpkı Korkud gibi inanıp saltanat hulyâsiyle harekete geçmiştir! Halbuki Yavuz'un kardeşlerini böyle sahte mektuplarla imtihan etmesine hacet yoktur : Onların her ikisi de saltanat dâvâlarını o zamana kadar muhtelif siyasi ve askerî teşebbüsleriyle ortaya koymuş müddailerdir ve bilhassa Sultan Ahmed Anadolu'da saltanatını ilân etmiştir. Sultan Selim'in maksadı da babasının elinden zorla aldığı saltanat üzerinde hiç bir müddai bırakmaktır. — Sultan Ahmed bahara doğru 20 - 30 bin kişilik bir orduyla Bursa'daki kardeşinin üzerine hareket etmiş, ilkönce Selim'in pişdar kît'alarına karşı mühim bir zafer kazanıp binlerce telefât verdirdikten sonra bu zaferden istifade etmesini bilmemiş, sekiz on bin kişilik bir kuvveti kalan küçük kardeşinin muhtelif imdat kuvvetleri almasına vakit ve imkân bırakmış ve işte bu büyük gaflet üzerine girdiği Yenişehir meydan muharebesini kaybedip kaçarken atının ayakları kapaklandığı için yere yuvarlanıp takipçilerin eline geçmiştir. — Bir müddet evvel Korkud Sultan'ı idam eden Kapucu-başı Sinan Ağa tarafından nihayet Sultan Ahmed'in de «Nizâm-ı âlem için kavâid-i âlî Osmân üzere kaydi görülmüş», yâni mağlûp şehzâde yay kirışıyle boğulmuştur! Rivayete nazaran Sinan Ağa işini bitirince Yavuz Sultan Selim ağlamış ve :

— Neslümüzde bu bid'ati çıkaran rahmet-i Hak'dan baîd olsun!

demiş. — Sultan Ahmed'in oğullarından Osman'ın Yenişehir meydan muharebesinde telef olduğu, Murad'ın İran'a ve Süleyman'la Alâüddinin de Mısır'a iltica ettikleri rivayet edilir : Gene Sultan Ahmed oğullarından iki şehzâdenin de Yenişehir muharebesinden evvel Şah İsmail'e iltica etmiş olduğu, bu suretle İran'da Ahmed'in üç oğlu toplandığı ve bunlardan Murad'ın İran'dan Mısır'a geçtiği hakkında da bir rivayet vardır; fakat bu şehzâdelerin isimleri ihtilâfıdır; bunlar gittikleri memleketlerde hürmetle karşılanmışlardır. İran'a iltica eden şehzâde Murad'ın bir kaç sene sonra Şah İsmail'in emriyle zehirlendiği, yahut Türkiye'den giden bir fedai tarafından öldürüldüğü veyahut eceliyle öldüğü hakkında muhtelif rivayetler vardır : Fakat bu rivayetlerin hepsi şüphelidir; çünkü Yavuz'un vefatından bir müddet evvel bu şehzâdenin İran'dan Amasya'ya gelip saltanat iddiâsına teşebbüs etmiş olduğu da rivayet edilir : 1519 = 925 vu. kuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Mısır sultanına iltica edenlerin âkibetleri hakkındaki rivayetler de muhtelifdir. — Sultan Ahmed'in cenazesi Bursa'ya nakledilerek «Murâdiyye» ye defnedilmiştir. — Yenişehir zaferi Yavuz'u bütün rakiplerinden kurtarmış, ona her türlü gâileden ve müddâiden âzâde bir saltanat temin etmiştir: Artık tahtında rakipsiz kalan bu müdhiş hükümdarın yegâne oğlu Süleyman'dan başka vârisi yoktur. Ahmed Tevhid Bey merhumun T. O. E. mecmuasında bahsettiği bir rivayete göre Yavuz'un Süleyman'dan başka «Murad», «Mahmud» ve «Abdullah» isimlerinde üç oğlu daha olmuşsa da bunlar 920 = 1514 senesi 2 Şevvâl = 20 Teşrinisânî Pazartesi günü idam edilmişlerdir : Bu rivayet doğru olduğu takdirde, Yavuz Sultan Selim son kardeşinin idamından 18 ay, 24 gün sonra kendi oğullarını da idam ettirerek şehzâde Süleyman'ı yegâne vâris bırakmış demektir! Bununla beraber, bu şehzâdelerin Kanunî devrinde idam edildikleri de rivayet edilir. Herhalde Yavuz'un bu isimlerde oğulları olup olmadığı ayrıca tetkik edilecek mühim bir meseledir. — Sultan Selim'in sekiz seneden biraz fazla süren saltanatının ilk senesi, tamamiyle dahili mücadeleler ve muharebelerle geçtikten sonra, nihayet harici fütuhât plânlarının tatbikine müsâit bir vaziyet temin edilebilmiştir : Bu ilk senenin son günü Yavuz bir baba, kardeş ve yeğen katili vaziyetindedir : Onun için bu bir senelik tarihî siması her halde sevimli bir çehre değildir! Fakat bundan sonra gelecek yedi yıllık fütuhât devri bizi bütün millî tarihimizin en şanlı ve sevimli simâlarından biriyle karşılaştırır. Sultan Selim'in bu iki çehresi arasındaki zıddiyet, ancak onun tekmiî o müthiş cinâyetleri belki de samimî gözyaşları dökerek büyük bir gaye uğrunda işlemiş olmasıyla izah edilebilir : Tabii o zarurî cinâyet.

ler işlenmedikçe ve memleket saltanat kavgalarıyla sarsıldıkça Şarkî-Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz ölkelerinin bir kaç sene içinde fetih ve ilhâkı ka-bil değildir).

Eflak, Boğdan, Macar, Venedik ve Mısır elçileriyle sulh halinin teyidi.

(Bunlardan eski imtiyazları ibka edilen Eflak ve Boğdan elçileri haraçlarını getirmiş, diğerleri kıymetli hediyelerle gelmişlerdir; Venedik sulhü 17 Teşrinievvel = 16 Şa'bân Pazartesi günü tecdid edilmiştir : İkinci Bâyezid devrindeki sulh esasları için 1502 = 908 vukuâtının son fıkrasına bakınız. 1503 = 909 vukuâtının birinci fıkrasında bahsi geçen Macar sulhü de üç sene müddetle tecdid edilmiştir. — İkinci Bâyezid devrinde akdedilen Osmanlı - Mısır sulhü için 1491 = 896 vukuâtına bakınız. — Yavuz'un fütuhât plânları hep Şark'a aid olduğu için Garp devletleriyle bu sırada hoş geçinmek siyaseti tâkib edilmiştir).

1514 = 920

20 Mart = 23 Muharrem, Pazartesi: Yavuz'un Edirne'den İran seferine hareketi.

(22 Muharrem = 19 Mart Pazar tarihi de rivayet edilir. — Veliahd şehzâde Süleyman evvelce valilikle gönderilmiş olduğu Saruhan'dan celbedilip saltanat nâibi olarak Edirne'de bırakılmıştır. — Bu meşhur sefere muhtelif sebebler gösterilir : Bunların başlıcaları her taraftan Sultan Selim'e cülûs tebriki ve sulhün teyidi için elçiler gönderildiği halde İran şâhı İsmail-i Safavî'nin elçi göndermemesi Yavuz'un kardeşleriyle mücadelelerinde şâhın büyük şehzâde Ahmed tarafını iltizam edip onun idamından sonra oğullarını himâyeye kalkışarak İran'a iltica etmiş olan şehzâde Murad'ı iltizam için Osmanlı arazisine taarruz etmesi, Yavuz'a karşı Mısır sultanıyla ittifaka kalkışarak müşterek bir hareket temin etmek üzere Kahire'ye elçiler ve hediyeler göndermesi, geniş ölçüde harb hazırlıklarına girişmesi ve Osmanlı arazisine şilik propagandacılarıyla casuslar göndermekte devam etmesi gibi şeylerdir. — Hakikatte bu iki Türk hükümdarını birbirleriyle çarpıştıran en mühim sebep, çok büyümüş olan bu iki devletin fütuhât siyasetlerinde en şiddetli devirlerine girmiş ve artık birbirinin toprağına göz dikmiş olmalarında gösterilebilir. Başta Sünnilik ve Şilik ihtilâfı olmak üzere evvelce gözden geçirdiğimiz bütün sebebler işte bu tarihi ve coğrafi mukadderâtın en tabii neticeleridir : 1507 — 1508 = 913 ve 1511 = 917 vukuâtına bakınız. Zaten Yavuz şehzâdelik devrindeki Trabzon valiliğindenberi Safavî düşmanlığıyla şöhet bulmuş ve meselâ 1508 = 914 tarihinde babasının izni olmadan fütuhâta kalkışarak Bayburd'a kadar geniş bir istilâ hareketinde bulunduğu için o devrin kendisine muhalif vüzerâsı tarafından babasına şikâyet edilmiş ve hattâ sonradan bu hareket onu babasının gözünden düşürmek isteyenler tarafından büyük bir kabahat şeklinde aleyhine istismâr edilmiştir. — Efganistan'dan Şarkî-Anadolu'ya kadar yayılan Safavî imparatorluğunun elinde mezhep bir siyasi kuvvet şeklindedir : Şâh İsmail'in bütün hedefi, bu mezhebi garbî Anadolu Türkleri arasına da yayarak Anadolu'nun Osmanlı idaresinde bulunan ikinci yarısını da kolaylıkla ele geçirmektir. — Şarkî Anadolu Safavî tarihinde âdetâ bir beşik rolü oynadığı gibi, garbî Anadolu da Osmanlı imparatorluğunun beşiğidir : Halbuki Anadolu'nun coğrafi ve ırkî bir bütünlüğü vardır; Yavuz devrine gelinceye kadar Osmanlı padişahları işte bu birliği temin için uğraşmışlardır; meselâ Fâtihten Uzun-Hasan'la işte bu gaye uğrunda çarpışmıştır. Onun için Yavuz'un elinde Sünnilik dâvâsı demek Şarkî-Anadolu dâvâsı demek olduğu gibi, Şâh İsmail'in elinde de Şilik dâvâsı demek Garbî-Anadolu dâvâsı demektir : işte bundan dolayı Yavuz Çaldıran seferine Osmanlı ulemâsının fetvâlarını alarak çıkmıştır. — 1487 = 892 tarihinde doğmuş olan Şâh İsmail o sırada henüz 27 yaşında olduğu gibi, en kuvvetli rivayete göre 1470 = 875 tarihinde dünyaya gelmiş

olan Birinci Selim de 44 yaşındadır. — Yavuz'un İran seferine hazırlanırken ilk ittihaz ettiği tedbir, Osmanlı arazisindeki Şiilerin gizli defterlerini tanzim et, tirmek ve isimleri bu defterlere geçen kırk bin şi'yi kılıçtan geçirmek ve zindanlara attırmak olmuştur: Bu müthiş tedbirin en mühim sebebi, İran seferi esnasında Türkiye şiilerinin her hangi bir hareketine meydan bırakmamak mülâhazasıdır. Osmanlı menbâlarının izahına göre Yavuz'un gizli defterlerine yalnız yedi yaşından yukarı olan şiiler yazılmış, küçük çocuklar istisna edilmiş ve bu kırk bin kişinin hepsi idam edilmeyerek bir kısmı yalnız hapsedilmekle iktifâ edilmiştir: Bununla beraber idam emrinin tatbikinde memurların ifrâtı yüzünden bir takım süiüstimmaller olduğu ve meselâ isimleri defterlere geçmemiş kimseler de kılıçtan geçirilerek idam yekûnunun kırk binden çok fazla tuttuğu da rivayet edilir. — Bu şiddet hem Anadolu'da, hem Rumeli'de tatbik edilmiştir).

20 Nisan = 24 Safer, Perşembe: Yavuz'un İran seferi için Beşiktaş'-dan Üsküdar'a geçişi.

(Padişah Edirne'den İstanbul'a geldikten sonra 22 gün kalmış ve ordu kayıklar ve gemilerle tedricen karşıya geçirilmiştir. — Anadolu'da iltihak edecek askerlerin Yenişehir ovasında toplanması emredilmiştir. — Bu sırada Şah İsmail'in de gerek idam edilen mezhebdâşlarının intikamını almak, gerek şehzâde Murad'ın saltanat dâvâsına müzâheret etmek üzere büyük bir orduyla tecavuzlara başlamış olduğuna ait haberler alınmıştır).

23 Nisan = 27 Safer, Pazar: Yavuz'un Üsküdar'dan Maltepe'ye hareketi.

(Ordu Maltepe'de toplanmış olduğu için, Sultan Selim buradan itibaren askerinin başına geçmiştir).

28 Nisan = 3 Reb'ül-evvel, Cuma: Harp ilânına ait beyannâmenin İzmit'den Şâh İsmail'e gönderilmesi.

(Muhtelif tarih menbâlarıyla Feridun Bey «Münşeât»'nda sureti bulunan bu vesika acemce yazılmış ve ordunun bir gün evvel vâsıl olduğu İzmit'den yola çıkarılmıştır. — «Kılıç» isminde bir Safavî casusu yakalanmış ve harb beyannâmesi işte bu adama teslim edilerek yollanmıştır: Maltepe'den gönderildiği hakkınca da bir rivayet vardır. — Yavuz bundan sonra iki nâme daha göndermiş ve Şâh İsmail'den bu üç mektubuna iki cevap almıştır: Bunlar için aşağıda bu sene vukuâtının «18 Temmuz = 25 Cumâda-l-ülâ» ve «5 Ağustos = 13 Cumâdâ'l-âhire» fıkralarına bakınız. — Yavuz Sultan Selim Safavilerle mücadele edip duran Akkoyunlu bakıyyelerinden Pulur beyi Korkmaz Bey oğlu Ferahşâd Bey'e de bir teşvik mektubu yazmıştır: Çaldıran seferinden itibaren Osmanlı tâbiyyetine giren bu beyin ismi son tetkiklerde «Ferruhşâd» şeklinde yazılmaktaysa da kendi câmi kitâbesine göre «Ferahşâd» okunması lâzımgelir).

6 Mayıs = 11 Reb'ül-evvel, Cumartesi: Yenişehir ovasında ordu toplanması.

(Gelibolu'dan Anadolu'ya geçmiş olan Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa ile maiyyetindeki kuvvetler padişahın ordusuna burada iltihak etmiş olduğu gibi Anadolu'nun Kütahya, Karası, Hamid, Menteşe, Aydın, Çankırı, Bursa, Bolu, Kastamonu, Ankara vesair sancak askerleri de burada orduya katılmıştır).

27 Mayıs = 2 Reb'ül-âhir, Cumartesi: Pışdar kuvvetlerinin Akşehir'den Sivas'a gönderilmesi.

(Dukagin-oğlu Ahmed Paşa kumandasında sevk edilen bu talia 20 bin kişiliktir).

1 Haziran = 7 Rebî'ül-âhir, Perşembe : Ordunun Konya'ya muvâ-salatı.

(Parlak merâsimle karşılanan Yavuz burada üç gün kalıp türbeleri ziyaret etmiştir).

2 Temmuz = 9 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Sivas'da ordu yoklaması.

(Burada bir yoklama yapılarak ordu mevcudunun yüz kırk bin olduğu anlaşılmış ve bunlardan «amelmânde» olan kırk bin kişi Sivas'la Kayseri arasında bırakılarak hem ilerde iâse müşkilâtını hafifletmek, hem Anadolu'nun ortasında ordunun gerisini temin edecek bir ihtiyat kuvveti bulundurmak maksadı tâkib edilmiştir. — Sivas yoklamasında dört yüz bin kişi bulunduğu hakkında da mübâlâğalı bir rivayet vardır. — Sivas'dan itibaren vaziyet müşkilleşmiştir; bunun iki sebebi vardır : Biri Şâh İsmail'in Şarki-Anadolu valisi Ustaclu Mehmet Han'ın o havalıyı baştan-başa tahliye ve tahrib edip hem insan, hem hayvan için her türlü iâse esbâbından mahrum bir hale getirmiş olmasıdır : Bu ihtimal evvelce düşünülerek Trabzon'a gemilerle erzak nakledilmişse de bunların katır sırtında sevki tabii çok müşkil olmuştur; hattâ Yeniçeri takımının mırıldanmaya başlayıp bazı isyan hareketlerine kadar taşkınlık göstermelerinin en mühim sebebi işte bu iâse müşkilâtıdır. İkinci sebep de Dulgadır oğlu Alâüddevle'ye Çubuk-ova'dan elçi gönderilerek orduya iltihak etmesi tebliğ edildiği halde Mısırlılar ve İranlılarla beraber Osmanlılara karşı cephe almış olan bu ihtiyar Türk hükümdarının itizar etmekle kalmıyarak ordunun güzergâhına tecavuzlarda bulunmaya başlamasıdır. Bununla beraber Yavuz Sultan Selim Alâüddevle'nin cezasını sonraya bırakmıştır).

13 Temmuz = 20 Cumâda-l-ûlâ, Perşembe : Osmanlı ordusunun Sı-favî hududuna dayanması.

(Sivas'la Erzincan arasındaki «Çaysu» ırmağının hudut teşkil ettiği rivayet edilir : Bu ırmağın Kelkit kollarından Enderes çayı olmak ihtimali vardır : Çünkü ordunun burada «Suşehri-çayırı»nda konaklamış olduğundan bahsedilir; Suşehri'nin merkezi de Enderes kasabasıdır).

14 Temmuz = 21 Cumâda-l-ûlâ, Cuma : Erzincan muhâfızının itâat ve inkıyâdı.

(Osmanlı ordusuna gelerek ahaliye aman verilmek şartıyla itâat ve inkıyâdını arzeden bu muhâfızın orduya bir miktar erzak verdiği ve mevkiinde ibka edildiği rivayet edilir).

18 Temmuz = 25 Cumâda-l-ûlâ, Salı : Yassı-Çemen'de Şâh İsmail'den elçi ve cevap gelmesi.

(Yavuz'un bu tarihe kadar yolladığı üç mektubun bu ilk cevabıyla beraber afyonlu «ma'cûn-i mükeyyif» dolu bir altın hokka da gelmişti : Şâh İsmail, «Şâh-kulu Aka» isminde bir elçiyle gönderdiği bu cevapnâmesinde Yavuz'un nâmelerindeki sert tâbirleri esrârkeş kâtiplerin neş'esiz vakitlerinde yazmış olmaları lâzımgelceğinden bahsederek neş'elerini tazelemek için bir hokka ma'cûn gönderdiğini söylüyor ve Sultan Selim'in neden dolayı harbetmek istediğini bilmediğinden, kendisinin sulh taraftarı olduğundan, Yavuz'un kullandığı ifade tarzının bir padişaha yakışmayacağından ve bununla beraber kendisinin harbe hazır olduğundan bahsediyordu. — Sultan Selim bu cevaba kızarak ve evvelce kendisinin İran'a iltica etmiş olan yeğeni Murad'ın iâdesini istemek için göndermiş olduğu elçiye yapılmış olan muâmelenin intikamını alarak Şâh'ın sefirini idam ettirmiştir. — Yavuz'un bu vaziyette en çok çekindiği şey,

şâhın İran içlerine doğru çekilerek harbi kabul etmemesi ve bu suretle kendisini iâşe buhranı yüzünden muvaffakiyetsizliğe uğratmasıdır: Zaten bu sırada Yeniçeriler artık iyice homurdanmış, düşmanın bomboş bıraktığı yerlerde sefalet çekmekten sızlanmış başlanmışlardır! Sultan Selim bu vaziyette düşmanı kendi üstüne çekmek için tahrikten başka çare bulamamıştır; Şâh İsmail'in cevapnâmesine gönderdiği son cevapta görülen şu fıkra işte bu maksadı temin içindir :

«... Pâdişahların taht-i tasarrufunda olan memleket menkûhası mesâbesindedür : Recûliyyetden hissesi ve fütûvvetden behresi, belki derûnunda filcümle zühresi olan kimesneler kendüden gayri ferd ana taaruz ittüğüne tahammül itmek ihtimâli yoktur».

Yavuz Sultan Selim bu kadarla da iktifâ etmiyor :

«Eger min-ba'din dahi ber-karâr-ı vaz'ı sâbık künc-i zâviye-i ru'b-u-hirasda münzevî olasun, erlûk adı sana harâmdur...»

diyordu; Yavuz bu nâmesiyle beraber bir de çarşafı kadın elbisesi göndermişti : Tabii bu hareketler tesirsiz kalmadı. — Şâhın son cevabı için aşağıda bu sene vukuâtının «5 Ağustos = 13 Cumâda-lâhire» fıkrasına bakınız).

19 Temmuz — 26 Cumâda-l-ûlâ, Çarşamba : Akkoyunlu Korkmaz Bey oğlu Ferahsâd Bey'in orduya iltihakı.

(Safavilerden evvelki Akkoyunlu hanedanından Ferahsâd Bey ötedenberi Safavî hâkimiyetine karşı mücadele eden sünnî Türkmen beylerinin en mühimlerindenidir : Yavuz'un bu beyle muhârebesi ve «Ferahsâd» ismi için yukarda bu sene vukuâtı içindeki «28 Nisan = 3 Reb'ül-levl» fıkrasına bakınız. — Safavilerin Tercan muhafızı Emir Ahmed'i esir edip getiren Ferahsâd Bey padişahın pek çok iltifat görmüş ve mükâfat olarak kendisine o civarda bir çok arazi iktâ edilmiştir. — Bu beyin orduya Erzincan konağında iltihak ettiği hakkında da bir rivayet vardır).

21 Temmuz = 28 Cumâda-l-ûlâ, Cuma : Fırat boyunda Mısır sultanından elçi ve nâme gelmesi.

(Osmanlılara karşı İranlılarla ittifak etmiş olan Mısır Kölemenlerinin bu tavassut teşebbüsünden hiç bir netice çıkmamış ve gelen elçi izzet ve ikramla iki gün müsâfir edildikten sonra bir cevapnâmeyle iade edilmiştir).

24 Temmuz = 1 Cumâda-l-âhire, Pazartesi : Erzincan'da Karaman Beylerbeyi Hemdem Paşa'nın idamı.

(Çocukluğundanberi sarayda Yavuz'un beraber büyümüş olan Hemdem Paşa padişahın en yakın adamlarındandır : Bomboş bir memlekette iâşe sıkıntıları çekerek ilerlemekten sızlanmış başlıyan Yeniçerilerle bâzı kumandanlar artık geri dönüşünü istedikleri için, bu zavallı Hemdem Paşa'yı bir takım vaatlerle elde ederek o ıssız çöllerde daha ileri gitmekten vazgeçmesi için padişaha bir takım sözler söylemişlerse de Sultan Selim çocukluk arkadaşını derhal idam ettirerek bu çok tehlikeli muhalefet cefeyanını tedhiş siyasetiyle sindirmek mecburiyetinde kalmıştır. Her halde Yavuz'un bu çok nâzik vaziyette gösterdiği zarurî şiddeti haksız bulmak doğru değildir. — Hemdem Paşa'nın yerine Zeynel Paşa tayin edilmiş ve diğer bir takım değişiklikler daha yapılmıştır).

5 Ağustos = 13 Cumâda-l-âhire, Cumartesi : Yavuz'un Erzurum'a muvâsalatı.

(Erzurum konağında Yavuz'un bir kaç gün kaldığı rivayet edilir. Padişahın o civarda «Kara-Çingene» veyahut «Kara-Kank» mevkiinde konaklamış olduğu

hakkında da bir rivayet vardır. Erzurum havâlisi bu sırada «Avşarlu Sevündük-Han Korçu-başı» isminde bir Türkmen beyinin elindedir; evvelce Safavî nüfâzuna tâbi olan bu Türkmen Beyliği bir rivayete göre Yavuz'un valiliği devrine tesadüf eden 1509 — 1510 = 915 tarihinde Osmanlı nüfuzuna girmiş ve bilhassa işte bu Çaldıran seferinden itibaren doğrudan doğruya Osmanlı tâbiyyetinde bir beylik haline gelmiştir. — Şâh İsmail'in son cevabı işte burada gelmiştir; şâhın bu nâme-sinde Yavuz için :

Bizi âteş bilsün ol kendini mâm!

diye meydan okuduğundan bahsedilir! — Şâh İsmail'in bundan evvelki cevabı için yukarda bu sene vukuâtının «18 Temmuz = 25 Cumâda-l-ûlâ» fıkrasına bakınız).

10 Ağustos = 18 Cumâda-l-âhire, Perşembe : Ahıska Atabeğinin ordu iâşesine yardımı.

(Çoruh boyuna hâkim olan bu atabeğın ismi muhtelif menbâlarda «Mirzâ Çabuk», «Çabük», ve hattâ «Çanık/Cânık» şekillerini alır. Brosset'nin terceme ettiği Gürcistan vakayî-nâmesinde bu ismin doğru şekli «Taze güneş» mânâsına «Mzédchabouc» şeklindedir : İstiklâlî olmayan hükûmetler sayılmamak şartıyla, o sırada Gürcistan üç müstakil hükûmet halindedir; ikisi krallık, biri Atabeğliktir: Şarktaki «Kharthli» krallığının paytahtı Tiflis, garptaki «İméréthi» krallığının paytahtı Kutais ve Çoruh boyundaki «Samtskhé» Atabeğliğinin merkezi de Akhaltzikhé/Ahıska şehridir; bu hristiyan Atabeğlerin «Qwarqwaré» şeklindeki soy adı Osmanlı menbâlarında «Korkora / Gorgora» şeklini alır. «Mirzâ Çabuk» işte bunlardandır : Bu prensin elçisi «Söğmen / Sökmen» konağında gelmiş, bir miktar zahireyle yağ, bal ve iki bin koyun getirmiştir. Dulgadırlı oğlu Alâüddevle'nin Şâh İsmail nezdinde bulunan iki oğlu ve bir rivayete göre de iki yeğeni oradan kaçıp Ahıska atabeğliğine iltica ettikleri için atabeğ bunları da Yavuz'a göndermiş ve bu hizmetlerinden dolayı iltifata mazhar olmuştur).

14 Ağustos = 22 Cumâda-l-âhire, Pazartesi : Geri dönmek isteyen Yeniçerilerin isyanı.

(Bu isyan şimdi Ağrı vilâyetine tâbi olan Eleşgirt = Toprakkale kazâsının «Sakallu» köyünde olmuştur. — Yeniçeriler burada ümerâdan bâzılarının da teşvikiyle:

— Düşman yok! Harâb memlekette nice bir seyâhat ideriz?

diye ayaklanmışlar, aylardanberi bin türlü mahrumiyyet ve meşakkat içinde boş yere ilerleyip durmaktan artık osanmış olduklarını söyliyerek gürültü çıkarmışlar ve hattâ bir rivayete göre Yavuz'un otağına kurşun atacak kadar ileri gitmişlerdir: Bununla beraber bu kurşun atma hâdisesinin daha sonra İran seferinden avdet edilirken Aras sahillerinde vukua geldiğine ait rivayet daha kuvvetlidir : Bu sene vukuâtı içinde «21 Eylül = 1 Şa'bân» fıkrasına bakınız. Bu çok vahim anda büyük bir soğukkanlılık gösteren yiğit padişah âsilerin ortasına atılarak Osmanlı menbâlarının birbirine yakın şekillerle kaydettikleri şu güzel sözleri söylemiştir :

— Ehl-ü-iyâl kaydünde olanlara destârdür, gerü karularunun yanuna getsünler! Biz buraya gerü dönmek için gelmedük! Râhat isteyen bu yola yaraşmaz. Bizi isteyüp yolumuzda can ve baş fidâ edecek yiğitler ölümden havfitmez: Ölümden korkanlar gerü dönsün! Düşmanla çarpuşacak merdler benümle gelsün: Eger içünüzde er yoğ ise ben yalunuz giderüm!

Yavuz işte böyle sözler veyahut bunlara benzer şeyler söyliyerek o küstah kütlenin ruhuna birdenbire hâkim olmak dirayet ve metânetini göstermiş, çok büyük bir felâketin önüne geçmiş ve o sırada şâhın Çaldıran'a doğru ilerlemekte olduğuna ait haberler gelmesi, çekilen zahmetlerin boşa gitmiyeceğini anlayan askeri büsbütün yatıştırılmıştır. — Bu Yeniçeri gürültüsünün Tercan'da veyahut Hasankale kazâsındaki «Söğmen / Sökmen» köyünde olduğuna ait ri.

vayetler de vardır. — Bu hâdisede Safavilerin ne dereceye kadar tesiri olduğu ayrıca tetkik edilecek bir meseledir : Çünkü asker içinde ve bilhassa Akıncılar arasında gizli şifler bulunduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır).

20 Ağustos = 28 Cumâda-lâhire, Pazar : Bâyezid kalesinin teslim olması.

(Yavuz Sultan Selim Ağrıdaki civarındaki Karapınar'ın yanında bulunan Karaköy konağına geldiği zaman Bâyezid ahalisinin murahhasları gelip itâat ve inkiyâdla-rını arzemişlerdir).

22 Ağustos = 1 Receb, Salı : Tebriz üzerine yürüyen Osmanlı ordu-sunun akşama doğru Çaldıran ovasında mevzi alması.

(Çaldıran sahrâsı İran-Azerbaycanı'nda, Maku'nun cenubunda ve Hoy'un şimaligar-bisinde uzun bir vâdîdir : Şarki-Anadolu'da da bu isimle anılan yerler bulunduğu için bunlar birbirine karıştırılmamalıdır. — Yavuz Sultan Selim Şâh İsmail'in pa-yitahtı olan Tebriz üzerine yürümekte olduğu için Bâyezid civarından buraya gel-miş ve Şâhın da kendisini burada karşılayacağını casuslarından anlamıştır. — Os-manlı ordusu Çaldıran sahrâsının şimaligarbisine hâkim tepelere arka vermiş, ova-nın şark tarafında da Şâh İsmail mevzi almıştır. — O gece Yavuz'un riyâsetinde Divan toplanmış ve bu ictimâda askerin yorgunluğu ve yemsizlikten bitâb bir hale gelen hayvanların bitkinliği bakımından orduya yirmi dört saat istirahat verilmesi lüzumundan bahsedenlere karşı Rumeli Defterdarı Piri Mehmet Çelebi'nin asker içinde bir çok gizli şifler bulunduğu için vakit geçirmenin tehlikeli olacağından ve derhal harbe başlanması lüzumundan bahsetmesi Yavuz'un takdiriyle karşılanmış, padişah kendisine işte böyle bir vezir lâzım olduğunu söylemiş ve bunun üzerine sabaha karşı harekâta başlanması kararlaştırılmıştır. — O gece Çarhacıların, yâni İerî karakolların sabaha kadar birbiriyle çarpıştıkları rivayet edilir. — Harb hareketi ortalık ağırırken başlamıştır).

23 Ağustos = 2 Receb, Çarşamba : Çaldıran zaferi.

(Muharebe gün doğarken başlamıştır. — Her iki tarafın ordu mevcutlarını 80 -100 bin arasında gösteren muhtelif rivayetler vardır : Hattâ 150 binden bahseden mübâlâgalı rivayetlere de tesadûf edilir. — Gece işgal ettiği tepelerden şa-fak sökerken harb nizâmında ovaya doğru inen Osmanlı ordusunda padişah Yeniçerilerle beraber alelûsul merkezde ve Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed Paşa ile vüzerâdan Dukagın-oğlu Ahmed ve Mustafa Paşalar ve Kadı-askepler de yanındadır; Yeniçelerin önüne siper olarak arabalar ve develer dizilmiştir. Anadolu Beylerbeyi Hadım-Sinan Paşa ile Karaman Beylerbeyi Zeynel Paşa Anadolu kuvvetleriyle sağ cenahın başındadır. Sol cenahı teşkil eden Rumeli kuv-vetlerine de Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa kumanda etmektedir. Anadolu ve Rumeli Azebleri iki cenaha taksim edilerek en tehlikeli yerde, yâni mik-darı beş yüz tutan toprakların önünde vaziyet almışlardır. İki cenahın muntelhâla-rında ve Azeblerin arkasında bulunan topraklar zincirlerle birbirine bağlandıkları için geçilmez bir sed halindedir : Azebler sağa ve sola hareket edip önlerin-den çekildikçe «Darben = Darbe-zen» denilen toprakların ateş etmesi emredil-miştir : Tabii bu hareket büyük bir manevra kabiliyeti gösterir. — Safavî ordu-sundaki harb nizâmı biraz farklıdır : Burada İran sağ cenahının kumandası-nı bizzat Şâh İsmail der'uhde etmiştir. Sol cenah Diyarbekir valisi Ustaclu oğlu Mehmet Han'ın kumandasındadır; merkezde de Vekil-üs-Saltana, yâni Baş-vezir Seyyid Ni'met-Ullâh oğlu Mir Abdûlbâkî vardır. Bununla beraber Şâ-hın sol ve Ustaclu'nun sağ cenaha kumanda ettiği de rivayet edilir; hattâ şâ-hın merkezde bulunduğuna ait bir rivayet de vardır. Bağdad, Meşhed, Hora-san, Hemedan vesaire valileri de bu harbe iştirâk etmişlerdir. O zamana kadar

zaferden zafere koşarak muazzam bir imparatorluk kuran kahraman Şah İsmail'in ordusu er meydanlarında pışkinleşmiş ve dini bir heyecan içinde yetişmiş mükemmel bir ordudur ve pek cüz'î piyadeye mukabil umumiyetle suvari olan askerlerinin çoğu Türk ırkındandır. — Safavî ordusu bolluk içinde ve kendi memleketindedir: Aç ve yorgun değildir; levâzım ve techizatı da mükemmeldir; bilhassa kuvây-ı külliyesini teşkil eden suvari kıt'aları çok medhedilir. Osmanlı ordusu ise Yavuz'un İstanbul'dan hareket tarihi olan 20 Nisan = 24 safer tarihinden Çaldıran muharebesine tesadüf eden 23 Ağustos = 2 Receb tarihine kadar dört ay üç gün Anadolu'yu garptan şarka doğru boydanboya kat' ederek ve her türlü mahrumiyetler içinde bozuk unlar ve ham yemişlerle geçinerek yorgun ve bitkin bir halde yabancı bir memlekete gelmiş ve dinlenecek vakit bulamamıştır: Ordunun ekseriyetini teşkil eden suvarilerin hayvanları yemsizlik ve yorgunluktan perişan bir haldedir. Fazla olarak asker içinde gizli din taşıyan bir çok şiirler bulunması mânevi birliği sarsan tehlikeli bir vaziyettir. Fakat bütün bunlara mukabil Osmanlı ordusunun çok mühim bazı üstünlükleri de vardır: Bunların en başında topçu kuvveti gösterilebilir: Safavî ordusunda hiç bir top olmadığı halde Osmanlı ordusu İstanbul fetihini temin etmiş muhteşem bir topçuluğa vâristir. Hattâ şahın askerleri tüfek vesaire gibi küçük ateşli silâhlardan bile mahrum ve yalnız okla mücehhez gösterilir. Fakat buna mukabil Osmanlı ordusunda Yeniçerilerin «Mousquet à mèche = Fitilli muske» denilen ağır tüfekleri ilk defa olarak işte bu Çaldıran muharebesinde kullandıklarına ait bir rivayet vardır: Bununla beraber Osmanlıların Birinci Bâyezid devrinden itibaren tüfek kullandıkları mâlûm olduğuna nazaran, bu rivayet doğru olduğu takdirde fitilli tüfegün ilk defa olarak kullanılmasına değil, Kapu kulları tarafından umumiyetle kullanılmasına aid olmak lâzımgelir. Her hâde bu nokta ayrıca tetkik edilmelidir. Çaldıran muharebesinde Osmanlı askeri tüfekle beraber ok da kullanmıştır. Osmanlıların ikinci bir üstünlüğü de piyade kuvvetidir: Yaya askeri pek cüz'î olan ve hattâ hiç olmadığı bile rivayet edilen Safavîlerin piyadesizliği mühim bir mahrumiyet sayılır. Fazla olarak Osmanlı ordusunun başında çelik gibi iradesiyle bütün mukavemetleri yıkıp deviren bir dev vardır: Çaldıran muharebesi işte bu şartlar içinde başlamıştır. — Devletler devirmiş büyük bir Türk kahramanı olan Şah İsmail ilk hamlede Rumeli ordusunu bozup Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'nın şehâdetine sebep olmuş, Osmanlı ordusu büyük bir tehlike geçirmiş, Osmanlıların «Allah» ve Safavîlerin «Şah» naaraları yükselecek iki taraf birbirine girmiş, fakat Osmanlı sağ cenahında Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa çok sür'atli ve ustalıkla bir hareket yaparak askerini birdenbire topoların arkasına çekip Ustaculu'nun kuvvetlerini bütün toparları birden işlemesinden mütevellit müthiş bir topçu ateşi karşısında bırakmış, bu cenahta birdenbire Safavî safları devrilmeye başlamış ve hattâ Ustaculu'nun maktul düşmesi Safavîleri büsbütün bozguna uğratmıştır: Osmanlı menbâlarında bu Türkmen beyinin ismi Ustaculu, Ustaculu, Ustaca'lu ve Ustaca-oğlu Mehmet Han gibi şekiller alır; doğrusu Ustaculu şeklidir. Rumeli ordusunun mağlûbiyetini telâfi eden Anadolu ordusu Çaldıran zaferini temin ettiği sırada Yavuz Sultan Selim Şah'ın kumandasındaki kuvvetler üzerine Yeniçerileri saldırap tüfek yaylımları açtırmış ve bu aralık Şah İsmail'in hem kolunda, hem ayağından yaralamp atından düşmesi Yavuz'un zaferini tamamlamıştır: Bu meşhur muharebe o gün sabahdan akşama kadar takriben on iki saat sürmüştür. — Şah İsmail esir edileceği sırada «Hızır» isminde bir seysin kendi hayatını tehlikeye koyarak atını efendisine vermesi üzerine muhakkak bir esâretten kurtulup dolu dizgin kaçmıştır: İsmail-i Safavî sonradan Hızır'a bir türbe yaptırmış ve rivayete nazaran bu fedakâr seyyis «Atçıken Hızır» ismiyle şöhret bulmuştur. — Şahın kaçması bütün ordusunun da ona imtisâliyle neticelendiği için Safavî ordugâhı bütün levâzımıyla Osmanlıların eline geçmiştir. — Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'i tâkib etmek istediği halde Yeniçerilerin muhalefetinden dolayı bu maksadında muvaffak olamadığı hakkında bir rivayet vardır; hattâ Solakzâde'ye göre bütün şiirlerini acemce yazmış olan

Yavuz'un yalnız iki Türkçe beyti vardır ve bunların biri işte bu vaziyetten şikâyet içindir :

Cihânun gerçi nûş ittüm yedi tasdan geçen zehrin
Velâkin zehr-i kaatilden beter buldum meger kahrın

Yavuz'un şairliği için 1520 = 926 vukuâtı içinde «21/22 Eylül = 8/9 Şevvâl» fıkrasına bakınız. — Çaldıran muharebesinde iki taraftan da büyük telefât olmuş ve bilhassa Safavîlerden on dört han, Osmanlılardan da bir Beylerbeyi ile on sancak beyi maktul düşmüştür : Bununla beraber Safavî zâyiâtı tabii çok fazladır; hattâ bundan dolayı Osmanlıların Çaldıran sahrasına «Şûfi-Kıran» ismini verdiklerinden bile bahsedilir! — Şâhın ordugâhı zaptedilirken harem kadınları da yakalanmış ve bilhassa bu muharebede maktul düşen ümerâsından Bağdad valisi Hulefâ Bey'in kızı olan en sevgili haremi «Taclu Hanım»la diğer haremi «Bihrûze Hatun» bu arada esir edilmiştir : Gerek esâretinden, gerek şüilerdeki «müt'a»nın gayri-meşrû' sayılmasından dolayı nikâhı «münfesih» sayılan bu iki hatunun biri, Yavuz'un emriyle, Nişancılık ve Kadı-askerlik gibi büyük makamlarda bulunmuş olan ve bir müddet sonra idam edilen «Mahrûse-i İstanbul Fethnâmesi» müellifi Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'ye nikâh edilmiş gösterilir. Bu hatunlarla diğer ümerâ haremlerinin harb meydanına getirilmesi ve ordugâhın arkasında bir Harem karargâhı teşkil edilmesi ötedenberi muhtelif memleketlerde görülen eski bir âdet icabıdır. Solakzâde, şâhın bundan maksadını şöyle anlatır :

«Hemîşe tedbiri bu vechile idi ki her kaçan bir cânibe asker ile revân olsa yarıncı ol haşerâtın ehl-u-ıyâllerin maen hemrâh ider idi, tâ ki her biri anların hâzır bulunması ile gayyûrâne ceng itsünler deyü mülâhazada idi; bu sebepten ol gürûh-i dâil içinde nâzenin peri-çehreler mâlâmâl idi...» Esir edilen hanımların hapsedildikleri rivayet edilir. Yalnız «Taclu Hanım» meselesi biraz ihtilâflıdır. Bu mesele hakkında Hoca Sa'düddin kendi babasının Çaldıran muharebesinde Şâh İsmail'in malyyetinde bulunmuş olan dedesinden duyduğu mühim bir rivayeti nakletmektedir : «Tâc-üt-tevârih» müellifi Şeyh-ül-İslâm Sa'düddin Efendi, Yavuz'un meşhur nedimi Hasan-Can'ın oğludur; Yavuz Sultan Selim, Hasan-Can'ı babası İsfahanlı müezzin Hâfız-Mehmet'le beraber Tebriz'den İstanbul'a getirmişti; onun için Hoca Sa'düddin'in Yavuzla Şâh İsmail hakkında babasından ve dedesinden naklettiği rivayetler çok kıymetlidir. Bu büyük Osmanlı müverrihi «Taclu Hanım» mäs'alesini kendi dedesinin ağzından şöyle anlatır :

«Biz dahi Tebriz'e doğru ılgar ile firâr ittük. Şeb-i târda firâr iderken ba'zı Kızılbâşlara râst gelür idük; biz anlardan şâhı sorar idük; Şâh ilerüdedür emmâ Taclu Hanum'dan haberünüz var mıdır? dirler idi. Ahir Helvacıoğlu Hüseyin Bey'e mülâkî olduk ki sonra risâlet tariki ile Rûm'a gelüp Yedi-kule'de nice zaman mahbûs olmuştur; sâbika-i vedâd ve alâka-i ittihâd olmağın tefâsîli ahvâli andan istifsâr ittük : Şâhın mecrûh olup eşhâs-ı ma'dûde ile kaçduğun ve Taclu Hanum bulunmaduğundan gaayetde âzürde ve hâtırı pejmürde olduğun ve kendüsün anı tefahhusla me'mûr ittüğün hikâyet eyledi. Âkıbet biz varup Tebriz'de muhtefi olduk; sonra işittük ki Taclu Hanım kaçup Hoy melikine varmuş : Hoy meliki dahi acele ve şitâb ile şâha göndermiş». Hoca Sa'düddin'in o vak'ada hazır bulunan dedesinden naklettiği bu rivayete göre Taclu Hanım esir olmadan veyahut esir olduktan sonra kaçmaya muvaffak olmuş ve sevgili kocasını kavuşmuş. Fakat gene Hoca Efendi dedesinden sonra bir de babası Hasan-Can'ın rivayetini anlatır; bu ikinci rivayet Taclu Hanım'ın nasıl kaçabildiğine aittir :

«... Emmâ merhum vâlid ba'zı sikaattan rivayet eyler idi ki Taclu Hanum hengâm-ı şiddet-i hengâmede Mesih Paşa oğlunun elüne girmüş ve bir gece çadırunda hıfz itmüş : Yanunda olan bi-mânend cevâhiri, hattâ lâl-i Bûkrek pârelerinin güzidesini ana virüp tazarru'lar itmüş ki âzâd ide; Paşa-zâde dahi uzûbet-i lisânuna ve dide-i giryânuna aldanup ıtlâk eylemiş : Andan sonra kaçup Hoy'a varmış...». Hoca Sa'düddin bundan sonra «La'li Bûkrek» dediği yakutun mâcerâsını anla-

tır : Orta bir el büyüklüğünde olan bu kıymetli tek-taşı Şâh İsmail bir gün sarhoşlukla mermere çalıp kırmış; vezirine söylemiş; vezir kuyumculuktan anılamış : Padişah'tan padişaha intikal edip duran bu faydasız taşın işte şimdi faydalı olacağını söyleyip parçalarını Taclu Hanım'a küpe yaptırmış; Çaldıran vak'asından sonra Taclu Hanım'ın Mesih Paşa-zâde'ye verdiği mücevherler işte bu giranbahâ küpelermiş! Şahın güzelliğiyle meşhur karısı bir yahut iki gece kaldığı düşman çadırından işte bu sâyede kurtulmuş : Halbuki Şâh İsmail'in Yavuz Sultan Selim'e elçiler ve hediyeler göndererek sevgili karısının iâdesini istediğinden de bahsedilir! Hoca Sa'düddin bu tenâkuzu şöyle izah etmektedir : «Bu hikâyet kabîlinde zikrolunan zevcesi egerçi Taclu Hanım degüldür, emmâ ol dahî gaayetde makbûlesi imüş : Hattâ sonra taleb-i sulh için gönderdiği elçi ile anı dahî istemüştür; emmâ Hudâvendigâr Hazretleri anun husûsunu Ulemâ ile meşveret ittükde Kadı-asker olan Tâci-zâde Cafer Çelebi istemiş, Padişâh Hazretleri dahî ana virmüşler, nikâh idüp muâşeret eylemiş...» Hoca Sa'düddin'in dedesiyle babasından sonra kendi izahına ve diğer bâzı men. bâlardaki izahlara göre Yavuz'a esir olup Tâci-zâde'ye nikâh edilen hatun Taclu Hanım değil, bu Hanımın ortağı olan «Bihârze Hatun»dur. — Şâh İsmail'in karısından başka hazineleri de zaptedilmiştir; bu hazineler kısmen ordugâhından ve kısmen de Tebriz'deki sarayından alınmıştır : Topkapu sarayı Müzesindeki muhteşem ve murassâ taht bu ganimetlerin en kıymetlisi sayılırsa da Şâh İsmail'e aid olduğu sâbit değildir. — Çaldıran zaferi ne İran'ın fethiyle neticelenmiş, ne de Safavî hâkimiyetiye şiî mezhebi ortadan kaldırılabilmiştir; fakat bu büyük zaferin netice itibariyle temin ettiği şey bunların hepsinden daha mühim ve daha kıymetlidir : Yavuz Sultan Selim Çaldıran zaferiyle Şarkî-Anadolu'yu da Garbî-Anadolu'ya ekliyerek anayurdumuzun Selcukîlerden sonra bozulan birliğini ebedî surette temin etmiş, siyasi haritamızın bugünkü şekli işte o gün dökülen Türk kanlarıyla çizilmiştir. — Çaldıran zaferinden itibaren, Sultan Selim «Şâh» ünvanını da kullanmaya başlamış, hattâ bu ünvan «Sultan Selim Şâh» şeklinde meskûkâtına bile geçmiş ve halefleri de kullandıkları için XVI ncı asrın sonlarına kadar bu ünvanla basılan altın paralara «Şâhî» denilmiştir. — Yavuz'un Feridun Bey «Münşeât»ındaki Çaldıran fetihnâmelerinde muharebe tarihi Receb ayının birinci Çarşamba günü gösterilmişse de Osmanlı menbâlarında umumiyetle Receb'in ikinci Çarşamba günü esas ittihaz edilir).

25 Ağustos = 4 Receb, Cuma : Yavuz'un Çaldıran'dan Tebriz'e hareketi.

(Tebriz Şâh İsmail'in payitahtıdır ve o zaman Şarkın en büyük ve en mâmur şehirlerindendir. — Safavî ordusundan artık eser kalmadığı için bu hareket bir se. yahat gibi geçmiştir).

6 Eylül = 16 Receb, Çarşamba : Yavuz'un Tebriz'e girmesi.

(Dukagin-oğlu Ahmed ve Defterdar Piri Çelebi ile meşhur müverrih İdris-i Bitlisi bir miktar kuvvetle önden gönderilmiş, şehir teslim alınmış ve istikbal hazırlıkları yapılmıştır: Şehrin dışındaki «Surkhâb» a kadar ahali yol boyunu şallar ve kıymetli kumaşlarla döşemiş, güzergâha dizilen asker ve halk büyük padişahı hürmetle selâmlayıp alkışlamıştır. — Bundan 20 sene sonra Tebriz'in Kanunî devrindeki ikinci işgali için 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız).

8 Eylül = 18 Receb, Cuma : Tebriz'de Cuma selâmlığı ve Yavuz nâmina hutba okunması.

(Sünniliğin şiîliğe karşı zaferini temsil eden bu tarihi merâsimin Sultan-Ya'kub yahut Hasan-Han câmiinde yapıldığı rivayet edilir. — Padişah ihmal yüzünden

harab olan câmilerin tâmirini emretmiştir. — Bu Cuma selâmlığında Sünnîlerin büyük tezâhürat yaptıkları rivayet edilir).

12 Eylül = 22 Receb, Salı : Bin kadar ilim ve san'at ehlinin Tebriz'den İstanbul'a sevkı.

(Bunların çoğu Şâh İsmail'in Horasan'dan Tebriz'e naklettiği san'atkârlardır ve bir çoğu Türk ırkındandır. — Fatih devrindenberi her memleketten ilim ve san'at sahiplerini İstanbul'a celbetmek âdetâ bir an'ane halini almıştır; Sultan Selim bu an'aneye Mısır fethinde de riâyet etmiştir : 1517 = 923 vukuâtı içinde «15 Şubat = 23 Muharrem» fıkрасına bakınız. — Yavuz, sesinin güzelliğiyle meşhur İsfahanlı müezzîn Hâfız Mehmed'i de oğlu Hasan.Can'la beraber İstanbul'a götürmüştür : Padişahın nedimi olan Hasan.Can, meşhur Osmanlı müverrihi ve «Tâc-üt-tevârih» müellifi Şeyh-ül-İslâm Hoca Sa'düddin Efendi'nin babasıdır; Hoca Efendi, «Selim-nâme»sini babası Hasan.Can'ın rivayetlerine istinaden yazmıştır. — Yavuz'un Tebriz'den İstanbul'a götürdüğü tarihi şahsiyetlerin en mühimmi, Timurîlerden Horasan hükümdarı meşhur Hüseyin Baykara'nın oğlu ve halefi «Bedî'üzzaman-Mirzâ»dır : Âlim ve şair bir hükümdar olduğu kadar «Ali Şir Nevâyî»yi devletin vezâret makamında istihdâm etmiş olmaklada mâruf olan Hüseyin Baykara 1506 = 912 tarihinde vefat ettiği zaman kardeşi Muzaffer'le müştereken tahta çıkan Bedî'üzzaman, biraderinin vefatından sonra Özbeklerin hücumu üzerine Şâh İsmail'e iltica edip Tebriz sarayında yaşamaya başlamıştır. Yavuz Tebriz'e girerken Bedî'üzzaman istikbale çıkmış, Timur'un torunu Yıldırım Bâyezid'in torunundan fevkalâde hürmet görmüş, padişahın tahtının yanında ona da bir taht kurulmuş ve günde bin akça tahsisat tayin edilerek Yavuz'la beraber İstanbul'a gelip 1515 = 921 yahut 1517 = 923 tarihinde vebâdan ölmüş ve Eyüb'e defnedilmiştir).

15 Eylül = 25 Receb, Cuma : Yavuz'un Tebriz'den Karabağ'a hareketi.

(Yavuz Tebriz'de dokuz gün kaldıktan sonra onuncu gün hareket etmiştir : Kış mevsimini Tebriz'de geçirmek istediği halde Yenîçerilerin dırıltılarından dolayı yola çıkmak mecburiyetinde kaldığına ait bir rivayet olmakla beraber, Şiîlerin payitahtında kendisini emniyette hissetmediği veyahut orada ordu beslemek imkânı olmadığı için kendi arzusuyla Karabağ'da kışlamak üzere hareket ettiği de kuvvetle rivayet edilir. — Yavuz'un tekmil İran'ı fethetmek ve hattâ daha ileri gitmek fikrinde olduğu halde askerinin vaziyetinden dolayı buna muvaffak olamadığı hakkında da bir takım rivayetler vardır).

21 Eylül = 1 Şa'ban, Perşembe : Osmanlı ordusunun Aras nehrinden geçmesi.

(Sular taşkın olduğu için nehirden çok müşkilâtla geçildiği ve hattâ bir hayli insan ve hayvan telef olduğu rivayet edilir. — Yenîçeriler burada tekrar ısyan ederek Karabağ'da kışlamak istemediklerini, artık dönmek istediklerini söylemişler ve parçalanmış pabuçlarıyla elbiselerini mızraklarının uçlarına takarak padişahın etrafında bağışmışlardır! Hattâ Yavuz'un cadırına kurşun atıldığı hakkında bile kuvvetli bir rivayet vardır : Bu sene vukuâtı içinde «14 Ağustos = 22 Cumâda-1. âhire» fıkрасına da bakınız. — Bu ısyanda Yenîçerilerin ümerâdan bazıları tarafından teşvik edildikleri rivayet edilir : Padişahın Karabağ'da kışlamaktan vazgeçmesine sebep olarak işte bu hâdise gösterilmektedir; her halde bu devşirme askerinin daha o zaman bile zararı faydasından çok fazladır).

15 Teşrinievvel = 25 Şa'bân, Pazar : Defterdar Piri Mehmet Çelebi'nin üçüncü vezirlik makamına tayini.

(Yavuz devrinin sonlarıyla Kanunî devrinin başlarında Vezir-i-a'zam olan Piri

Mehmet Paşa merhum Anadolu'nun eski Türk ailelerinden birine mensub olmak itibarıyla Osmanlı tarihinde pek nâdir tesadüf edilen Türk Vezir-i-A'zamlardan ve en büyük devlet adamlarındandır. Çaldıran muharebesine karar veren harb meclisinde oynadığı hayırlı rol için yukarıda bu sene vukuâtı içindeki «22 Ağustos = 1 Receb» fıkrasına bakınız. Yavuz'un bu büyük adamı daha o zamandan itibaren Vezir-i-a'zam yapmak istediği halde kідemsizliğinden ve mevkiinin henüz müsâid olmamasından dolayı yapamadığı rivayet edilir : Bu büyük makamı ihrâz edebilecek vaziyette bulunanlar, Yeniçerileri Yavuz'un aleyhine kıskırtan dönme ve devşirme vezirlerdir; onun için Yavuz Sultan Selim bu feci gürûha karşı bir Türk vezir yetiştirmekle dahili siyaset bakımından en mühim tedbirini ittihaz etmiş demektir; işte bundan dolayı Yavuz'un «Vüzerâya kemâl-i gayzlarından nâşi rağmen-alâ-enfihim Aksarayı evlâdından Defterdar Piri Çelebi'ye rütbe-i vezâret-ihsân» etmiş olduğundan bahsedilir! — Piri Mehmet Paşa merhumun Vezâret-i-uzmâ makamına tayini için 1518 = 924 vukuâtı içinde «25 Kânunusânî = 13 Muharrem» fıkrasına ve azliyle tekaüde sevkı için de 1523 = 929 vukuâtı içinde «27 Haziran = 13 Şa'bân» fıkrasına bakınız).

17 Teşrinievvel = 27 Şa'bân, Salı : Baş-Emir-Âhûr Bıyıklı-Mehmet Ağa'nın Bayburt fethi.

(Bayburt kalesi hücumla zaptedilmiştir. — O civarda diğer bir takım kaleler daha fethetmiş olan Bıyıklı Ahmed Ağa paşalıkla Erzincan beyliğine tayin edilmiş ve Trabzon, Karahisar, Cânîk sancakları da ilâve edilerek mükâfatını derhal görmüştür).

28 Teşrinievvel = 9 Ramazan, Cumartesi: Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın çadırı başına yıkılarak azledilmesi.

(Amasya'ya gidilirken Yeniçerilerin yağmacılığı üzerine halkın şikâyetinden gaza gelen Yavuz'un bu hali vüzerâsının beceriksizliğine atfederek Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed Paşa ile vezir Dukagin-oğlu Ahmed Paşa'nın azillerine alâmet olarak çadırlarını başlarına yıktırdığı rivayet edilir : Fatih devrinde başhyan bu âdet için 1466 = 871 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Umumiyetle Hersek-zâde'nin yerine Rumeli Beylerbeyi Hadım-Sinan Paşa tayin edilmiş gösterilir : Halbuki Hoca Sa'düddin Sinan Paşa'nın 1515 = 921 tarihinde Dülğadır ölkesinin fethi üzerine 6 Cumâda-ı-ölâ = 18 Haziran Pazartesi günü ve Haydar Çelebi de daha doğru olarak 1516 = 922 senesi 26 Nisan = 23 Reb'ül-evvel Cumartesi günü Vezir-i-a'zam olduğundan bahsetmektedir; Haydar Çelebi «Rûznâme»sinde Hersek-zâde'nin azlinden bir müddet sonra, yâni gene bu senenin Zülka'de = Kânunuevvel başında Vezâret-i-uzmâ makamına Dukagin-oğlu Ahmed Paşa'nın tayin edilmiş olduğundan bahsedilmektedir. Hususî kütüphânemizde bulunan eski bir Osmanlı nesebnâmesinde de Dukagin-oğlu 920 = 1514 tarihinde Hersek-zâde'yi istihlâf etmiş gösterilir; Hayrullah Efendi tarihiyle Haber-i-Sahih gibi bazı muahhar menbâlar da bu noktayı kabul etmişlerdir. Halbuki umumiyetle Vezir-i-a'zamlar silsilesinde bu Paşa'nın ismi yoktur: Meselâ Osman-zâde Tâib'in «Hadikat-ül-vüzerâ»sında Dukagin-oğlu'nun ismi mevcut değildir. Bu Dukagin-oğlu aslen Normand, Fransız veyahut Almandır : «Jean» ismindeki büyük dedesi Arnautluğun İşkodra taraflarında bir dükalık kurmuş, «Duka-Gin» ismi işte bu «Duc Jean»dan kalmış, gittikçe bu aile Arnautlaşmış, Osmanlı istilâsından sonra bir kısmı İtalya'ya kaçmış ve Ahmed Paşa da müslümanlaşmıştır; bu vaziyete göre Hersek dükasının oğlu gibi İşkodra dükasının torunu da Türk Vezir-i-a'zama olmuş demektir!).

24 Teşrinisânî = 6 Şevvâl, Cuma : Yavuz'un kış mevsimini geçirmek üzere Amasya'ya muvâsalatı.

(Yollarda kılıkla soğuktan çok sıkıntı çekilerek yüz binden fazla hayvanla

binden fazla insan telef olduğu için Sipahiler kısmen terhis edilmiş ve askerin bir kısmı da Rumeli Beylerbeyi Hadım-Sinan Paşa ile kış mevsimini geçirmek üzere Ankara'ya sevk edilmiş olduğu halde, Yavuz'un maiyyetinde kalan askerler Amasya'ya gelinceye kadar pek çok iâşe müşkilâtı çekilmiştir. — Sultan Selim Amasya'ya girdiği gün, maiyyetinde bulunan Dulgadır hanedanından Şehsüvar oğlu Ali Bey'i Kayseri beyliğine tayin etmiştir : Bu Ali Bey vaktiyle Fatih tarafından Dulgadır hükümdarlığına tayin edilip Mısırlılara mağlûp ve esir olduktan sonra Kahire'ye götürülerek Kölemen Sultanı Kaytbay'ın emriyle orada idam edilen Şehsüvar Bey'in oğludur. Şehsüvar Bey idam edildikten bir müddet sonra Fatih onun yerine kardeşi Alâüddevle Bozkurt'u tayin etmiş, bu hükümdar ilkönce Osmanlılara itâat ederek hüküm sürmüştü, hattâ kızı Ayşe Hatun'u ikinci Bâyezid'e vermiş ve Yavuz Sultan Selim işte bu prensesten dünyaya gelmiştir : Onun için Alâüddevle Yavuz'un ana tarafından büyük babasıdır ; Şehsüvar oğlu Ali Bey de Alâüddevle'nin yeğeni ve Yavuz işte bu Ali Bey'in amcasının torunudur. Fakat Alâüddevle sonradan Osmanlı nüfuzundan çıkıp Kölemen himâyesine girmiş ve Yavuz'a karşı Mısırlılar ve İranlılarla beraber cephe alıp Çaldıran seferinde Sultan Selim'e asker vermedikten başka Osmanlı arazisine tecavuzlarda bulunmuş olduğu için, Yavuz artık büyük babasının düşmanı vaziyetindedir ! Şehsüvar oğlu Ali Bey'e gelince, babasını idam etmiş olan Mısır Kölemenlerinin tabii düşmanı olan bu prensin Kölemen himâyesinde bulunan amcasına karşı Yavuz'a hizmet etmesi ve onun sayesinde babasının tahtını istirdâda çalışması pek tabiidir. Ali Bey, amcası Alâüddevle'nin Bozok valisi olan oğlu Süleyman Bey'in de şahsi düşmanı ve rakibidir : Yavuz Sultan Selim Ali Bey'i Kayseri sancağına tayin ederken işte bu Süleyman Bey'e karşı hareket vazifesini de vermiştir. Ali Bey bu vazifeyi derhal ifâ edip amcazâdesi Süleyman Bey'in başını padişaha gönderdiği için Bozok sancığı da kendi idaresine eklenmiştir : Tabii bu hâdise, Yavuz'un Mısır himâyesinde bulunan Dulgadır hükûmetine ve dolayısıyla Mısırlıların Anadolu'daki nüfuz mıntakasına indirdiği ilk darbe demektir).

29 Teşrinisânî = 11 Şevvâl, Çarşamba: Şâh İsmail'in sulh talebi.

(Şâhin sulh talebiyle bir çok hediyelerini getiren hey'et Safavî saltanatının en yüksek mevkilerini işgal eden Seyyid Abdülvehhâb «Kadı-Paşa» lâkabiyle meşhur Kadı İshak, Molla Şükrullâh-ı Mogani ve Şâh İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halifelerinden Hamze isimlerinde dört elçiden mürekkeptir : Bunlar hem sulh akdini, hem Şâhin haremî «Bihârâ Hatun» un iâdesini istemişlerdir : Bu Hatun için yukarda bu sene vukuâtının «23 Ağustos = 2 Receb» fıkrasına bakınız. — Yavuz bu taleplerin hiçbirini kabul etmiyerek dört elçiden Kadı Paşa'yla Seyyid Abdülvehhâb'ı Amasya'dan İstanbul'a gönderip Rumeli-Hisari'nda hapsedirmiş ve Hamze-Halife'yle Molla Şükrullâh'ı da Dimetoka zindanına attırmıştır).

1515 = 921

22 Şubat = 8 Muharrem, Perşembe: Amasya'da Yenîçerilerin ısyanı üzerine Yavuz'un Dukagin-oğlu Ahmed Paşa'yı kendi eliyle hançerledikten sonra kafasını kestirmesi.

(Ocağın İstanbul'a dönmek için ısyan ettiği ve bu ısyanda Yenîçerilerin geceleyn vezir Piri Paşa ile padişahın hocası Halimi Çelebi'nin evlerini bastıkları rivayet edilir; bir rivayete göre de basılan evler içinde Dukagin-oğlu'nun evi de vardır : Halbuki o sırada Vezir-i a'zam olan bu dönme Paşa ısyanda muharrik ve hattâ en mühim âmil olmak itibariyle Yavuz kendisini bizzat hançerledikten sonra Kapu-oğlanları'na kafasını kestirmiştir; padişahın bu hareketine sebep olarak Dukagin-oğlu'nun Dulgadır hükümdarı Alâüddevle'yle gizli muhâberede bulunduğundan ve hattâ mektupları yakalandığından bahse.

dilir : Her halde bu Amasya isyanının içyüzü henüz tamamiyle aydınlanmış değildir. — Isyan hareketi o gece derhal bastırılıp bir çok âsiler idam edilmiş, müsebbipler hakkında tahkikat açılmış ve işte bunun üzerine Dukagin-oğlunun alâkası meydana çıkarak hâdiseden on gün sonra, yâni 4 Mart = 18 Muharrem Pazar günü bu hâin dönme cezâsını çekmiştir. — Rumeli Beylerbeyi Hadım-Sinan Paşa'nın işte bu vaziyet üzerine Vezir-i-a'zam olduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir : 1514 = 920 vukuâtının «28 Teşrinievvel = 9 Ramazan» ve aşağıda bu sene vukuâtının «12 Haziran = 29 Rebî'ül-âhir» fıkralarına da bakınız).

19 Nisan = 5 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Yavuz'un Amasya'dan Kemah seferine hareketi.

(Kemah kalesi vaktiyle Yıldırım Bâyezid tarafından zaptedilmiş olduğu halde Timur istilâsından itibaren elden çıkmıştır : Bu sırada Safavîlerin elindedir. — Çaldıran zaferinin en mühim neticesi olarak Anadolu'nun şarkını garbına ekliyerek anavatan birliğini kurmak isteyen Yavuz, Şarki-Anadolu'da kış mevsiminden dolayı henüz zaptedilmemiş olan kalelerin fethiyle buralarda artık ecnebi hâkimiyetine nihayet vermek gibi çok zarurî ve haklı bir fikir peşindedir : O sırada Anadolu'nun şarkıyla cenubuşarkisinde Osmanlılara karşı ittifak etmiş olan Safavîler, Dulğadırlılar ve Kölemenler vardır. Tabii bu vaziyet karşısında Yavuz bir taraftan Şarki-Anadolu'daki ecnebi kuvvetlerini temizlemekle beraber, bir taraftan da İran seferini Dulğadır ve Mısır seferleriyle ikmal etmek mecburiyetindedir. — Müttefiklerin müsterek hareket nâmına yapabildikleri yegâne şey, siyasi teşebbüslerle arasına birbirine müzâheretten ibarettir! Meselâ Çaldıran seferi esnasında Mısır sultanı Firat boylarına kadar elçiler gönderip böyle plâtonik bir teşebbüste bulunmuşsa da tabii hiç bir netice çıkmamıştır : 1514 = 920 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız. Tıpkı bunun gibi, bu sefer de Yavuz'un Kayseri ve Bozok beyliğine Şehsüvar oğlu Ali Bey'i tayin edip Dulğadır hükümdarı Alâüddevle'nin Bozok valiliğinde bulunan oğlu Süleyman Bey'i idam ettirerek Dulğadır hükûmetine ilk darbeyi indirmesi Mısır sultanının yeni bir siyasi teşebbüsüne daha sebep olmuştur : Süleyman Bey'in idamı için 1514 = 920 vukuâtının «24 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Mısır elçileri Yavuz'un Kemah seferinde «Karacabey-çayırı» na vardığı zaman gelmişlerdir : Sultan Kansu Gavri'den bir nâme getiren bu elçiler Osmanlı himâyesinde bulunan Şehsüvar oğlu Ali Bey'in Kayseri ve Bozok valiliğine tayin edilip Mısır himâyesinde bulunan Alâüddevle'nin oğlu Süleyman Bey'in idam edilmesini protesto etmişler, Ali Bey'in azlını istemişler, hutbalarında Mısır sultanının ismi zikredilmek itibarıyla Kölemen devletine aid olması lâzımgelen Kayseri ve Bozok sancaklarının Dulğadır hükûmetine iâdesini talep etmişlerdir. Bu taleplerden gazaba gelen Yavuz'un Mısır elçilerine :

— Eger sultanınız merdse, hutba ve sikkede isminin zikri gibi saltanat haklarını artık Anadolu'da değil, Mısır'da muhafaza etsin! dediği rivayet edilir : Tabii bu müthiş söz, pek yaklaşan Mısır seferinin ilanı değil, se de ihbârı demektir. — Sarp bir kaya üstünde çok müstahkem bir mevki olan Kemah kalesinin fethine büyük bir ehemmiyet veren Yavuz daha kış ayları için de Amasya'dayken Erzincan valisi Bıyıklı Mehmet Paşa'ya emir vererek muhasara kurdurmuş ve bahar gelince bizzat hareket etmiştir : Bıyıklı Mehmet Paşa için 1514 = 920 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

19 Mayıs = 5 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Kemah kalesinin fethi.

(Kıştanberi muhasara altında bulunan bu müstahkem kale padişahın muvâsalat günü umumî hücumla ikinci vakti fethedilmiş ve muhâfızlığına ümerâdan Karaçin-oğlu Ahmed Bey tayin edilmiştir. — Kemah kalesi şiddetli bir bombardımandan sonra altı saat süren umumî bir hücumla zaptedilmiş olduğu için şii müdâfilere kılıçtan geçirilmiş ve kadınlarla çocuklar esir alınmıştır. —

Kemah'ın fethi askerlikçe Şarkî-Anadolu'ya hâkimiyet bakımından çok mühim bir muvâffakiyet sayılır).

12 Haziran = 29 Rebî'ül-âhir, Salı: Turna-dağ zaferi ve Dulgadırlökesinin ilhakı.

(Kemah'dan Sivas'a gelen Yavuz, İran'dan sonra ve Mısır'dan evvel aradan kaldırılmasını zarurî gördüğü Dulgadırl hükûmeti üzerine sefer açmış ve Hadım-Sinan Paşa kumandasında sevkettiği on üç bin kişilik bir kuvvetle Şehsüvar oğlu Ali Bey'i de terfih etmiştir. — Bu kuvvetin arkasından bizzat padişah da yürüyerek İncesu kenarında ordugâh kurmuştur. — Bu vaziyet üzerine Dulgadırl hükümdarı ihtiyar Alâüddevle harem kadınlarıyla hazinelerini Göğsun ovasına hâkim olan Turna-dağ tepelerine yolladıktan sonra Osmanlı menbâlarında otuz bin kadar gösterilen askeriyle bu dağın eteklerinde mevzi almış, rivayete nazaran harbin başında Şehsüvar oğlu Ali Bey ortaya atılarak:

— Merhum babamın ekmeğini yiyenler sancağımın altına gelsin!

diye seslendiği için Dulgadırl ordusundaki Şehsüvar tarafdarlarından bir çok askerler Ali Bey'e iltihak etmiş, işte bu vaziyette başlayan muharebenin daha ilk anlarında doksan yaşlarında bulunan ihtiyar Alâüddevle maktul düşünce ordusu dağılmış, kardeşi Abdürrezzak'la dört oğlu esir düşmüş, bir rivayete göre bu dört prens idam edilip başları babalarının ak sakallı başıyla beraber padişaha gönderilmiş ve o da ihtiyar Alâüddevle'nin kesik başını bir fetihnâmeyle beraber merhumun hâmisî olan Mısır sultanına zafer alâmeti olarak göndermiştir. Tabii bundan maksat Kölemen sultanına yakında uğrıyacağı müdhîş âkubeti ihtâr etmektir. — Bir rivayete göre de bu muharebede Alâüddevle'nin yalnız iki oğlu bulunup bunlar idam edilmişlerdir: Bununla beraber bu prenslerin idamından hiç bahsetmiyen menbâlar da vardır. — Dulgadırl hükümdarı Alâüddevle, Yavuz'un ana tarafından büyük babasıdır: 1514 = 920 vukuâtının «24 Teşrinisânî=6 Şevvâl» fıkrasına bakınız. Yavuz'un Dulgadırl sulâlesiyle akrabalığı bundan da ibaret değildir: Kendi anası Ayşe Hatun bu muharebede öldürülen Alâüddevle'nin kızı olduğu gibi, babasının anası ve Fatih'in karısı olan Mükerrreme Hatun da Alâüddevle'nin kızkardeşidir! Onun için Alâüddevle Yavuz Sultan Selim'in hem anadan dedesi, hem ninesinin kardeşidir! Bununla beraber büyük bir ideal uğrunda kendi babasıyla kardeşlerini bile idam ettirmekten çekinmemiş olan Yavuz için millî ideal yolunda düşmanlarıyla birleşmiş olan büyük babasıyla dayılarını ortadan kaldırmak büyük hedefe doğru yol açmak demektir. — Alâüddevle'nin esir edilen kardeşi Abdürrezzak İstanbul'a sevk edildikten sonra Köstendil sancak beyliğine tayin edilmiştir. — Turnadağ muharebesi Dulgadırl devletinin sancak mevcudiyetine nihayet vermiştir: Bu tarihten itibaren Şehsüvar oğlu Ali Bey Dulgadırl beyliğine tayin edilmişse de artık bir Osmanlı valisi vaziyetindedir; hutba ve sikke Osmanlı padişahları nâmınadır; hattâ Ali Bey'e üç tuğlu vezir rütbesi bile tevcih edildiği hakkında bir rivayet vardır. — Tabii bu mühim hâdise, Anadolu siyasî ve millî birliğinin teşekkülünde Çaldıran muharebesi kadar mühim bir vak'a demektir: Çaldıran zaferi Şarkî-Anadolu hâkimiyetini, Turna-dağ zaferi de Anadolu'nun cenubuşarkî hâkimiyetiyle beraber Suriye ve Mısır kapılarının da açılmasını temin etmiş demektir. — Rumeli Beylerbeyi Hadım-Sinan Paşa'nın işte bu parlak muzafferiyet üzerine Vezir-i a'zam olduğu rivayet edilirse de doğru değildir: 1514 = 920 vukuâtının «28 Teşrinievvel» fıkrasıyla bu sene vukuâtının birinci fıkrasına, «8 Eylül» fıkrasına ve 1516 = 922 vukuâtının «26 Nisan» fıkrasına da bakınız. — Bazı menbâlarda «Turna-dağ muharebesi» ne «Göğsun muharebesi» denilmektedir).

11 Temmuz = 29 Cumâda-I-ülâ, Çarşamba: Yavuz'un İstanbul'a avdeti.

(Turna-dağ muharebesinden sonra Kayseri'ye geldiği zaman Anadolu askerlerini terhis eden padişah İstanbul yolunu tutarak dil iskelesine gelmiş ve oradan

maiyyetiyle beraber ikinci vakti İstanbul'a geçip Bahçe-kapı'dan saraya gitmiştir).

12 Ağustos = 2 Receb, Pazar: Eski Horasan hükümdarı Bedî'üz-zaman-Mirzâ'nın ölümü.

(Timur sulâlesinden olan bu bedbaht hükümdar için 1514 = 920 vukuâtının «12 Eylül fıkрасına bakınız. — İstanbul'da ölen Bedî'üz-zaman hükümdarlara mahsus fevkalâde merâsimle Eyüp civarına defnedilmiştir. — 1517 = 923 tarihinde vebâdan öldüğü de rivayet edilir).

18 Ağustos = 8 Receb, Cumartesi: İran seferindeki Yeniçeri ısyanlarından mes'ul olanların idamı ve Yeniçeri ağalarının saraydan tayini hakkında kanun tedvini.

(İran seferinde yalnız düşman ordularıyla değil, bir taraftan da Yeniçeri ocağıyla uğraşan Yavuz'un o sene Karabağ'da kışhyarak baharda Safavî imparatorluğunu büsbütün ortadan kaldırmak üzere İran seferine devam etmek kararı tatbik edilememiş, sık sık tekerrür eden Yeniçeri ısyanları büyük padişahın istikbale ait projelerini tehlikeye sokacak bir hal almıştı. Bir seferde dört ısyanla iki yağmacılık vak'ası çıkaran bir asker ocağına büyük fütuhât yollarında emniyetle istinad edilemezdi. Müzmin bir hastalık şeklini alan bu vaziyetin ıslâhı için Yavuz, İstanbul'a gelir gelmez ilk iş olarak öneyak olanların tahkikine başlayıp yeniçeri ihtiyarlarını günlerce istinak etti: Bunlar elebaşılarını ele vermek istemiyorlardı; nihayet Yavuz saltanattan çekilmek tehdidini ortaya atmak mecburiyetinde kaldı. Buna karşı Ocak ağaları aralarında müzakere ettikten sonra :

— Cümlemüz mücrimüz devletlü Hudavendigârdan afvümüzü recâ eylerüz!

şeklinde ustalıklı bir cevapla fırtınayı atlatmak siyasetine sarılıyorlardı. Fakat tabii Yavuz kolay atlatılacak adamlardan değildi! Bir taraftan da devlet adamları sorguya çekiliyordu. Nihayet ortaya bir takım isimler atıldı: Vezir İskender Paşa, Segban-başı Bal-yemez Osman Ağa ve Kadı-asker Tâcizâde Ca'fer Çelebi işte bu vaziyet üzerine idam edildi. — Bunlardan Ca'fer Çelebi'nin bigünâh olduğu ve hattâ Yavuz'un sonradan nedâmet gösterdiği bile rivayet edilir: Bu vaziyetten de anlaşılır ki Yeniçeriler herhalde Ocak gayreti göstererek padişaha isim vermek istememişler ve belki de idam edilenler birer şüphe üzerine padişahın zarurî gördüğü tedhiş siyasetine kurban gitmişlerdir. Meselâ Ca'fer Çelebi hakkındaki bir rivayete göre bu zavallı, Hadım-Sinan Paşa'nın tezvîrâtına kurban gitmiştir. Bunlardan başka ikinci derecede bir takım şahsiyetlerin de idam edildiği ve hattâ Yavuz'un bazı suçluları kendi eliyle öldürüp Yeniçeri ocağını sindirdiği hakkında da bir takım rivayetler vardır. Her halde Osmanlı menbâlarının bu hususlardaki izahları pek vâzih değildir. — Yavuz'un tedbiri yalnız tedhişten ibaret kalmış değildir: Bir rivayete göre Yeniçeri ocağı kanununda da bir takım değişiklikler yapılmıştır; meselâ Fatih devrindenberi Yeniçeri ağalarının Ocağa mülhak olan Segban-başılardan seçilmesi âdet olduğu halde, bu tarihten itibaren saraydan bir Yeniçeri-ağası tayin edilmesi usul ittihaz edilmiş ve bu suretle Ocak padişahça mâtemed bir kumandanın emri altına girmiştir; netice itibariyle Yeniçeri ocağı artık eski istiklâlini kaybetmiş ve Ağalık bakımından saraya bağlanmış demektir: 1451 = 855 vukuâtının sondan evvelki fıkrasına da bakınız. Bununla beraber Yeniçeri ağalarının saraydan tayinine ikinci Bâyezid devrinden itibaren başlandığı ve Yavuz'un bu sefer yalnız bir takım aziller ve idamlarla Ocağı tedhiş etmiş olduğu hakkında da kuvvetli bir rivayet vardır. Ocağın ağasından başka en mühim erkânı da saraydan tayin edilir; Yeniçeri ağasının Erkân-ı harbiyye heyeti vaziyetinde dört büyük zâbit vardır: Ünvanları av tâbirlerinden alınan bu büyük zâbitler hey'eti Segban-başı, Sağarcı-başı, Samsuncu-başı ve Turnacı-başı'n-

dan mürekkeptir; Yeniçeri ağası gibi bunların da padişah tarafından tayin edilmesi, bu yüksek kumanda hey'etinin saltanat makamına bağlılığını ve bilhassa Ocağın itâat ve sadakatini temin içindir).

25 Ağustos = 15 Receb, Cumartesi: Büyük İstanbul yangını.

(Bu yangın sabaha karşı Bedesten civarından çıkıp bir çok dükkânlarla mahalleleri kül ettikten sonra öğle vaktine doğru Gedikpaşa hamamına dayandığı sırada söndürülmüştür. — Yangında «cümle a'yânı Devlet, vüzerâyı Saltanat ve erkân ve Yeniçeriler» bulunduğu rivayet edilir. — İstanbul yangınlarında umumiyetle Sadr-ı a'zam'la Yeniçeri-ağası'nın bulunması ikinci Bâyezid devrinde başlayıp Osmanlı saltanatının sonlarına kadar devam etmiş bir an'anedir: 1501 = 907 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Bazı büyük yangınlarda padişahlar da bulunmuşlardır: Meselâ bu seferki yangına Yavuz'un da geldiği rivayet edilir. — Bu tarihten İstanbul'un büyük yangınları artık Osmanlı vakayinâmelerinde sık sık yer alan bir felâket silsilesi şeklindedir: Bu yangınlar şehircilik bakımından İstanbul'un çehresini pek sık değiştirdiği gibi, hem bir çok san'at eserlerinin, hem millî kültürümüzle tarihimizi tenvir edecek pek çok kitaplarla vesikaların kül olup gitmesine sebep olmuştur. İstanbul'da bu müdhiş âfetin bu kadar sık olması ve hemen daima geniş nisbetler alması ikinci Bâyezid devrinden itibaren kâğır yerine ahşap inşaatın esas olmasındandır: Bunun sebebi o devrin «Küçük-Kiyâmet» ismiyle meşhur büyük zelzelesidir; payitahtı baştanbaşa harâb eden bu müthiş felâketin tekerrür etmek ihtimali inşaat usulünde bir değişikliğe sebep olmuştur: 1509 = 915 vukuâtının «14 Eylül» fıkrasına bakınız. İşte o tarihten itibaren ahşap inşaat mahalli bir an'ane halini almıştır: 1510 = 915 vukuâtının «29 Mart» fıkrasına bakınız. — Yavuz'un bu 25 Ağustos = 15 Receb yangınından teşe'üm ederek:

— Bu yangun Tâci.zâde bâcaresinün âteş-i âhıdur!
dediği rivayet edilir).

8 Eylül = 29 Receb, Cumartesi: Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın son sadâreti.

(Dukagin oğlu Ahmed Paşa'nın 4 Mart = 18 Muharrem Pazar günü Amasya'da idamındanberi 6 ay 4 gündür açık bulunan Vezâret-i uzmâ makamına beşinci ve sonuncu defa olarak Hersekzâde tayin edilmiştir: Azli için 1516=922 vukuâtının «26 Nisan» fıkrasına bakınız).

Haliç tersânesinin tevsii ve Osmanlı bahriyesine merkez ittihâzı.

(Türk donanmasının Venedik ve İspanya donanmalarından üstün olmasını istiyen Yavuz eskiden Bizans tersânesinin bulunduğu Haliç sahilindeki mezarlıkları kaldırarak vaktiyle Fatih'in kurmuş olduğu İstanbul tersânesini yüz altmış gözden mürekkep büyük bir tersâne haline getirmiş ve o tarihten itibaren Gelibolu'nun yerine burası Osmanlı bahriyesinin merkezi olmuştur: Fatih'in kurduğu ilk tersâne için 1462 = 866 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bu yeni tersânede büyük bir donanma inşasına başlanması, Avrupa devletleri nazarında Osmanlı sulhüne daha büyük bir kıymet verilmesiyle neticelendiğinden ve hattâ bâzı devletlerin donanma inşaatı bitmeden sulh muahedelerini teçdit ettiklerinden bahsedilir: Yavuz'a bu fikri veren, o devrin en kıymetli veziri Piri Mehmet Paşa'dır. — Tersânenin inşası 1516 = 922 tarihinde tamamlanmıştır. — Bununla beraber Gelibolu tersânesi eski ehemmiyetini bu tarihte birdenbire kaybetmiş değildir: Donanmanın en mühim üssülharekesi gene Gelibolu limanıdır; hattâ bu mıntaka Kanunî devrinde Osmanlı donanmasının başına Barbaros gelinceye kadar Kapdan Paşalara ait bir sancak beyliği vaziyetinde kalmış ve

ancak Barbaros'dan itibaren Deryâ Kapdanlarına Cezâyir Beylerbeyliği verilmiş olduğu için Gelibolu sancağı artık «Kapdan-ı-Deryâ» Kethudâlarına tevcih edilmiye başlamıştır: Yavuz devrinden itibaren Haliç tersânesine nisbetle ikinci derecede olmakla beraber eski ehemmiyetini gene muhafaza etmekte devam eden Gelibolu üssünün bu vaziyeti bir buçuk asır daha sürdükten sonra, XVII nci asır sonlarından itibaren artık nihayet bulmiya başlamıştır. — Haliç tersânesine «Kasım Paşa tersânesi» isminin verilmesi, Kanunî devrinde Mısır valisi olan «Güzelce Kasım Paşa»nın bu mahallede câmi, medrese, mektep, hamam vesaire gibi hayrât inşâ ettirmesinden itibaren: Kasım Paşa'nın bu hayrâtı kendisinin ölüm tarihine tesadüf eden 1533 = 940 tarihinde ikmal edilmiş olduğu rivayet edilir. — 1519 = 925 vukuâtının üçüncü fıkrasına da bakınız).

19 Eylül = 10 Şa'bân, Çarşamba :Diyarbakir eyâletinin merkezi olan Amid kalesinin fethi.

(Şarkî-Anadolu'nun Diyarbakir kıt'ası Akkoyunlulardan Safavilere intikal etmiş ve Osmanlı menbâlarında yanlış bir tesmiye şekli olarak «Kürdistan» denilen mıntakayla beraber Şâh İsmail'in hükmüne girmiştir. İtibari olarak «Kürdistan» denilen saha «Rumya / Urmiye» gölünden Fırat boylarına kadar uzayıp İran Azerbaycanı'nın bir kısmıyla Şarkî-Anadolu'nun büyük bir kısmını içine alır; «Amid» şehri bu sahanın en mühim merkezidir. Boydanboya Türklerle meskûn olduğu için «Kürdistan» denilmesi fâhiş bir hatâ teşkil eden bu sahada dağınık olarak bir takım Kürtler de vardır: Mezheb itibariyle bunlar umumiyetle sünnidir. Yavuz İran seferinden dönerken işte bu vaziyetten istifade için «Heşt-Bihîşt» müellifi meşhur müverrih İdris-i Bitlisî'yi Osmanlı menbâlarında «ümerây-ı Ekrâd» denilen itibari Kürdistan beylerine gönderip bunları Safavi hâkimiyetinden ayrılmiya dâvet ettirmiş, İdris işte bunun üzerine Bitlis, Diyarbakir, Sasun, Hizân, imâdiyye vesaire gibi bu havâli memleketlerini dolaşarak yerli beylerin itaatlarını temin etmiştir: Hattâ «Hısn-Keyf/Hasankeyf» ve Siird Eyyûbi meliki ikinci Halil, Bitlis emiri Dördüncü Şeref-Han, Hizân emiri Dâvud Bey, Sasun emiri Ali Bey, imâdiyye hâkimi emir Seyfüddin vesaire gibi mühim şahsiyetlerden yirmi beş emirini bir ictimâ akdederek Osmanlı tâbiiyetini kabule karar verdiklerinden bile bahsedilir. Bunlardan ikinci Halil için 1517 = 923 vukuâtının «7 Nisan» fıkrasına bakınız. Bu beyler İranlılara karşı mücadelelerinde padişahın kendilerine yardım etmesini ve başlarına umumî bir reis koymasını istemişlerdir. İdris'in bu muvaffakiyeti bir taraftan Çaldıran zaferinin umumî tesirinden ve bir taraftan da kendisinin esasen Bitlisli olup vakiyle Akkoyunluların hizmetinde bulunarak o havâlinin siyasi şerâitine tamamiyle vâkıf olmasındandır: İdris ikinci Bâyezid devrindenberi Osmanlı hizmetindedir; «Heşt-Bihîşt» ismindeki acemce eseri Osmanlı tarihinin en eski ve en mühim menbâlarındandır. — Şâh İsmail'in Diyarbakir valisi Ustaclu Mehmet Han'ın Çaldıran muharebesinde maktul düşmesi üzerine bu vilâyet ahalisi mağlûp İran'dan yüz çevirip Osmanlı devletine itâat etmişlerse de, Yavuz'un İran'dan çekilmesi üzerine payitahtı olan Tebriz'e girmiş olan Şâh İsmail Şarkî-Anadolu'nun bu taraflarını tekrar itâat altına almak için maktul Ustaclu Mehmet Han'ın kardeşi Kara-Han'ı beş bin atlı ile Diyarbakir'e gönderip Amid kalesini muhasara ettirmiştir. — Bu vaziyet üzerine Amidliler o zaman Amasya'da bulunan Yavuz'dan istimdâd ettikleri için kendilerine o taraf ahalisinden Müteferrika Yiğit-Ahmed kumandasında bir yardım kuvveti gönderilmiş ve bu müfreze bir gece karanlığında muhasara hattını yararak kaleye girmiştir. Bununla beraber bir taraftan Kemah ve Dulgadır muharebelerinden ve bir taraftan da kuvvet gönderilmediği için Safavilerin Amid muhasarası bir sene kadar devam etmiş, bu müddet zarfında bir taraftan Şâh İsmail Kara-Han'a takviye kuvvetleri gönderdiği gibi, bir taraftan da Kara-Han İran'a tarafdâr kalan bazı yerli beylerin yardımlarından istifade etmiştir. Bu vazii-

yette en mühim rolü müverrih İdris oynamıştır: Âmid'i kurtarmak için derhal muntazam kuvvetler gönderilmesinden başka çare kalmadığını padişaha bildiren bu büyük adamın gösterdiği lüzum üzerine Erzincan valisi Bıyıklı-Mehmet Paşa ile Amasya Beylerbeyi Şâdi Paşa kumandasında büyük kuvvetler gönderilmiş, bir taraftan da müverrih İdris on bin kadar yerli cengâver toplayıp Paşalara iltihak etmiş ve işte bunun üzerine Osmanlı ordusunun o civardaki Kara-köprüye geldiğini duyan Kara-Han iki ateş arasında kalacağını anladığı için derhal muhasarayı kaldırıp Mardin üzerine çekilmiş ve Bıyıklı-Mehmet Paşa ordusu harbetmeden Âmid kalesine girmiştir. — Bu muvaffakiyet üzerine Bıyıklı-Mehmet Paşa Diyarbekir Beylerbeyliğine tayin edilmiştir).

1516 = 922

26 Nisan = 23 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın azliyle Hadım-Sinan Paşa'nın tâyini.

(İkinci Bâyezid devrinde iki defa Vezir-i-a'zam olan Hadım-Ali Paşa'dan sonra ikinci hadım vezir olan bu Sinan Paşa'nın sadâretini bu tarihten evvel gösteren bir takım rivayetler daha varsa da doğru değildir).

Mayıs=Rebî'ül-âhîr ibtidâları: Eski-Koçhisar zaferi üzerine Şarki-Anadolu'nun yanlış olarak «Kürdistan» denilen mntakasının işgali.

(Eski-Koçhisar kasabası şimdiki Mardin vilâyeti merkez kazasına bağlı bir nahîye merkezidir: Bu kasaba Mardin'in 16 kilometre cenubugarbısındadır. Burada Safavîlerle Osmanlılar arasında vukua gelen ve Osmanlı menbâlarında «Koçhisar harbi» ismiyle anılan büyük muharebe Eski-Koçhisar kasabasının şarkına tesadûf eden Kargan Dede yahut Dede-Kargın mevkiinde cereyan etmiş bir meydan muharebesidir. — İtibari «Kürdistan»ın İran hâkimiyetinden Osmanlı idaresine geçmesiyle neticelenen bu meşhur muharebede Osmanlı ordusuna Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı-Mehmet Paşa ve Safavî ordusuna da Şâh İsmail'in eniştesi ve Çaldıran muharebesinde maktul düşen Ustaclu Mehmet Han'ın kardeşi Kara-Han kumanda etmiştir. — Âmid kalesinin zaptı üzerine Bıyıklı-Mehmet Paşa Amasya Beylerbeyi Şâdi Paşa ile beraber Kara-Han'ı Mardin'e kadar tâkib etmiş ve hattâ müverrih İdris'in delâletiyle kapılarını açan Mardin şehrinin bir aralık işgale bile muvaffak olmuşa da, iç-kaleye çekilen İranlı müdâfilileri muhasara etmek zarureti karşısında Paşalar arasında ihtilâf düşmüş ve Şâdi Paşa «Benim vazifem Diyarbekir'e kadardır!» diyerek askerini alıp gitmiş olduğu için Bıyıklı-Mehmet Paşa da Âmid'e çekilip müverrih İdris'le beraber vaziyeti padişaha bildirmek mecburiyetinde kalmıştır: İşte bunun üzerine Şâdi Paşa cezalandırılmakla beraber Bıyıklı Mehmet Paşa'ya yardım için Karaman Beylerbeyi Husrev Paşa gönderilmiş ve İstanbul'dan da ayrıca yardım kuvvetleri sevk edilmiştir. Diyarbekir'e giden bu kuvvetler yolda Harput kalesini üç gün muhasaradan sonra Safavîlerin elinden zaptedip Bıyıklı-Mehmet Paşa'ya iltihak etmişler ve bütün bu kuvvetler Diyarbekir civarından Mardin üzerine yürüyerek «Eski-Koçhisar» civarında düşmanla karşılaşmışlardır. İşte bu noktada başlayan büyük muharebe çok şiddetli olmuş, fakat harb esnasında Kara-Han'ın kurşunla vurulup düşmesi üzerine Osmanlı askeri tarafından kafasının kesilmesi Safavîleri büyük bir bozguna uğratmış, Şâh İsmail'in kızkardeşi ve Kara-Han'ın karısı olan hatun bin müşkilâtla Tebriz'e kaçmış ve Çaldıran zaferini tamamlayan bu muvaffakiyetten itibaren Mardin şehriyle Ergani, Sincar, Çermik, Birecik vesaire Osmanlı idaresine geçmiş, yalnız Kara-Han'ın kardeşi Süleyman-Han Mardin'in çok müstahkem olan kalesine kapanarak bu sarp mevki daha bir sene kadar müdafa etmiş ve netice itibariyle Anadolu'nun yanlış olarak Kürdistan denilen kısmında İran'ın askeri hâkimiyeti artık temelinden sarsılmıştır: Mardin kalesinin

fethi için 1517 = 923 vukuâtı içinde «7 Nisan» fıkrasına bakınız. — Safavî Başkumandanı Kara-Han'ın kesik başı o devrin usulünce zafer alâmeti olarak on bin kadar Kızılbaş maktullerinin burunları ve kulaklarıyla beraber Yavuz Sultan Selim'e gönderilmiştir! — Bu büyük muvaffakiyet, Anadolu Türk birliğinin tahakkukunda en mühim dönüm noktalarından biridir: Bu birliğin temeli Çaldıran zaferiyle atılmış, çatısı da Eski-Koçhisar muzaferriyetiyle kurulmuş demektir: Artık geri kalan iş, Musul, Kerkük, Hısn-Keyf = Hasankeyf ve Rakka gibi bazı kalelerin fethiyle bir takım aşiretlerin itâat altına alınmasından ibaret mevzii hareketlerle temin edilebilecek mahiyettedir. — Anadolu Sünniliğinin İran Şiiliğine karşı Çaldıran zaferiyle başlayıp Eski-Koçhisar zaferiyle şiddetlenen isyan ve kıyamının itibarı «Kürdistan» kıt'asını kurtarmakla neticelenmesinde en mühim rolleri oynamış olmakla şerefli Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı-Mehmet Paşa ile müverrih İdris-i Bitlisi'ye aittir).

5 Haziran = 4 Cumâda-l-ülâ, Perşembe: Mısır seferine çıkan Yavuz'un İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Veliahd şehzâde Süleyman Edirne, üçüncü vezir Piri Mehmet Paşa İstanbul ve Hersek-zâde Ahmed Paşa Bursa muhafazasına memur edilmiştir: Piri Paşa'nın 31 Mayıs = 28 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü İstanbul muhafızlığına tayin edildiği hakkında bir rivayet vardır. — Vezir-i a'zam Sinan Paşa daha evvelce 28 Nisan = 25 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü İstanbul'dan çıkarak Kayseri'de toplanan kırk bin kişilik bir ordunun başında ileri hareketine geçmiştir. Osmanlı menbâlarında bu sefer ilkönce İranlılara karşı açılmış olduğu halde Malatya'ya hâkim olan Kölemenlerin Sinan Paşa'yı kendi topraklarından geçirmediikleri için Suriye ve Mısır üzerine hareket etmek mecburiyeti hasıl olduğundan bahsedilir. — Mısır sultanının Suriye hududuna bir ihtiyat kuvveti sevk etmiş olduğu hakkında Hadım Sinan Paşa'nın gönderdiği haber üzerine Sultan Selim sefere çıkmadan evvel Divan toplayıp ittihâz edilecek hareketi müzakereye koymuş ve bu mecliste Mısır sultanının müttefikî olan Şâh İsmail'e yardım ederek iki düşmanın Osmanlılara karşı elbirliği etmek ihtimalinin önüne geçilmek üzere Vezir Piri Mehmet Paşa'nın teklifiyle Mısır Kölemenlerine karşı hareket edilmesi takarrür etmiş, fakat bu hareketin hakikî hedefi gizli tutularak zâhiren ikinci İran seferine çıkıldığı işâa edilmiş ve hattâ Mısır sultanına iki elçi ile bir nâme ve bir takım hediyeler gönderilerek seferin hedefi şiliğin izâlesi şeklinde gösterilmiştir: Bu elçiler İstanbul'dan 4 Haziran = 3 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü, yâni Yavuz'un hareketinden bir gün evvel yola çıkmışlardır; bununla beraber elçilerin 5 Haziran = 4 Cumâda-l-ülâ Perşembe ve Yavuz'un da 6 Haziran = 5 Cumâda-l-ülâ Cuma günü hareket ettiğine ait bir rivayet de vardır. — Yavuz'un elçileri Rumeli Kadı-askeri Zeyrek-zâde Mevlânâ Rüknuddin ile ümerâdan «Karaca Paşa» lâkabiyle meşhur Ahmed Bey'dir. — Fatih devrinden itibaren gittikçe artarak devam eden Osmanlı-Kölemen ihtilâfı bilhassa Yavuz zamanında en buhranlı devrine girmiştir: Bu tarihî ihtilâfın Fatih devrindeki ilk tezâhürleri için 1471 = 876 ve 1479 = 884 vukuâtının son fıkralarına ve Osmanlı - Mısır münasebetlerinin tarihçesi için de 1481 = 886 vukuâtının ikinci Bâyezid devrine müsâdîf «26 Eylül» fıkrasına bakınız. — 1513 = 919 senesinin Mayıs - Haziran aylarında Mısır sultanı Osmanlı padişahına bir nâme gönderip İran şiliğine karşı iki sünnî devletin ittifakını teklif etmiş ve Yavuz da bu teklife karşı çok nâzigâne ve müsâit bir cevap vermişse de, iki taraf arasındaki tarihi ihtilâfın derin sebepleri bu dostâne muhâbireyi neticesiz bırakmıştır: Hattâ bu dostluk tezahürlerinin birbirini aldatma siyasetinden müvevvelid olmak ihtimali bile yok değildir; nitekim bu sefer Yavuz'un gönderdiği elçiler Mısır Sultanına Osmanlı padişahının dostâne bir cevabını götürmüşlerdir: Çünkü Kansu Gavri Yavuz'a 1516 = 922 «evâhiri Saferinde», yâni Mart sonlarında yazılmış bir nâme göndermiştir. Halil Edhem Bey merhumun Topkapı sarayı kütüphanesinde bulup T. O. E. mecmuasında neşrettiği bu nâmede Mısır sultanı Osmanlı padişahına Dulğadır arazisinin zaptındanberi Osmanlı - Mısır

ticarî münasebetlerinin kesilmesinden ve Yavuz'un Mısır'a karşı harp hazırlıklarından şikâyet etmiş ve Sultan Selim de bu sefer elçilerine tevdi edip gönderdiği mektupta bir sürü sulh teminâtı vermiş, hazırlıkların ikinci İran seferine aid olduğundan bahsetmiş ve ticarî münasebetlerin kesilmesini de sırf İran'a karşı bir tedbir gibi gösterip ellerinde İran malı bulunmayan tüccarların muâmele'lerini de serbest bırakılmış olduğunu temine çalışmıştır! Bu muhâberede ihtiyar Kansu-Gavri genç düşmanına «Oğlum Hazretleri» ve Yavuz da ona «Babam Sultan Hazretleri» diye hitâb etmiştir! Bununla beraber her iki taraf da birbirine karşı hazırlanmakta kusur etmemiş ve hattâ bu dostâne mektuplara rağmen hükümdarlar da, ordular da hazırlıklarını bitirip hemen yola çıkmışlardır. Mısır sultanı Osmanlı padişahından 18 gün evvel davranıp 18 Mayıs = 15 Rebî'ülâhîr Pazar günü Kahire'den hareket etmiş ve Mısır Abbâsî Halîfelerinin sonuncusu olan «Üçüncü El-Mütevekkil-al-Allâh Muhammed» ile dört mezheb Kadılarını da maiyyetine almıştır. — Osmanlı elçilerinin avdeti için aşağıda bu sene vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız).

26 Haziran = 25 Cumâda-l-ülâ, Perşembe: Yavuz'un ordu başında Akşehir'e muvâsalatı.

(Diyarbakir Beylebeyi Bıyıklı-Mehmet Paşa'ya mağlûb olan Safavî kumandanı Ustaclu Kara-Han'ın kesik başıyla Kızılbaş maktullerinin kulakları ve burunları işte burada Yavuz'a takdim edilmiştir: Eski-Koçhisar zaferinin bu fecî alâmetlerini Bıyıklı-Mehmet Paşa'nın Kethudâsı İznîk'li Ali Ağa getirmiştir. Bu münasebetle ordugâhta toplar atılıp şenlikler yapıldığı rivayet edilir. — Bir rivayete göre de bu zafer alâmetleri Konya konağında gelmiştir. — Eski-Koçhisar zaferi için bu sene vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

1 Temmuz = 30 Cumâda-l-ülâ, Salı: Konya ovasında Mısır sultanına Kara-Han'ın başıyla bir zafernâme gönderilmesi.

(Feridun Bey «Münşeât»ında bu arapça zafernâmenin yanlış tarihli bir suretiyle tarihsiz bir cevabı vardır: Mısır sultanı bu cevabında Yavuz'un tebşir ettiği zafer üzerine Mısırlıların çok sevindiklerinden ve sokakların kıymetli kumaşlarla donatıldığından bahsetmektedir! Tabii bu vesikanın doğruluk derecesi ayrıca tetkik edilecek bir meseledir).

15 Temmuz = 14 Cumâda-lâhire, Salı: Ordunun Kayseri önünde konaklaması.

(Yavuz burada bir gece kalıp ertesi gün hareket etmiştir).

23 Temmuz = 22 Cumâda-lâhire, Çarşamba: Elbistan ovasında Hadım-Sinan Paşa kuvvetlerinin orduya iltihakı.

(Kırk bin kişilik bir kuvvetle önden sevk edilmiş olan Hadım-Sinan Paşa ordusu burada beklemiş ve padişah istikbal edilerek asker tarafından alkışlanmıştır. — Burada iki gece konaklandıktan sonra hareket edilmiştir).

25 Temmuz = 24 Cumâda-lâhire, Cuma: Mısır sultanına Kara-Han'ın başını götüren Silâhdar Hasan Bey'in Söğütlü-burnu konağında orduya avdeti ve harbe karar veren Mısır sultanının elli bin kişilik bir orduyla Haleb'e geldiğini haber vermesi.

(Daha evvel Kölemen sultanına sulh teminâtıyla bir nâme götürmüş olan elçiler hapsedilmiş oldukları için bu tarihte henüz avdet etmemişlerdir: Bu iki elçinin hareketi için bu sene vukuâtının 5 Haziran = 4 Cumâda-l-ülâ ve avdetleri için aşağıda 10 Ağustos = 11 Receb fıkralarına bakınız).

27 Temmuz = 26 Cumâda-l-âhire, Pazar: Türk ordusunun Kölemen hududundaki Sultan-suyu'nda konaklaması.

(Suriye ile Anadolu'nun cenubuşarkisinden bir kısım arazi henüz Mısır hâkimiyetinde bulunduğu için Kölemen devletinin hududu buralara kadar dayanmaktadır. — Evvelce Mısır himayesinde bulunan Dulgadırlı Beyliği Çaldıran zaferanından sonra işgal ve ilhak edilmiş ve aynı vaziyette bulunan Adana'daki Ramazan oğulları da Mısırlılardan ayrılıp Osmanlı himayesine girmiş ve hattâ İstanbul'a giden Ramazan oğlu Mahmud Bey Yavuz'un Mısır seferine bizzat iştirâk etmiş olduğu için, bu sırada Kölemenlerin Anadolu arazisi ancak Malatya havâlisine kadar doğrudan doğruya hâkim oldukları sahaya münhasırdır).

28 Temmuz = 27 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Ordunun Malatya ovasında konaklaması.

(Mısırlıların elinde bulunan Malatya henüz işgal edilmemiştir: Buraların zaptı için aşağıda «28 Ağustos» fıkрасına bakınız).

30 Temmuz = 29 Cumâda-l-âhire, Çarşamba: Tokhma-çayırı harp meclisinin tarihi kararı.

(Bütün Anadolu ve Rumeli beylerinin iştirâkiyle akdedilen bu mecliste Mısır ordusunun harekâtı hakkındaki istihbârata istinaden derhal cenuba teveccühle Kölemenlere karşı hareket edilmesine karar verilmiştir).

1 Ağustos = 2 Receb, Cuma: Mısır ordusunun Haleb'den şimala doğru hareket etmiş olduğu hakkında haber gelmesi.

(Kölemen sultanının bu hareketi Malatya civarında gösterilen Tokhma-çayırında haber alınmıştır).

3 Ağustos = 4 Receb, Pazar: Mısır sultanının Şâh İsmail'i müsterek harekete dâvet etmiş olduğu hakkında bir haber gelmesi ve Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı-Mehmet Paşa'nın askeriyle gelip orduya iltihakı.

(Yavuz'un gösterdiği sür'at düşmanlarının elbirliğine meydan bırakmamıştır: Zaten Safaviler, Dulgadırlılar ve nihayet Kölemenler bu zamana kadar böyle bir elbirliği temin edemedikleri için teker teker avlanmışlardır).

5 Ağustos = 6 Receb, Salı: Türk ordusunun Malatya arazisinden Haleb üzerine hareketi.

(Mısır ordusundan kaçan bazı askerlerin bu gün Osmanlı ordusuna iltihak ettikleri rivayet edilir).

10 Ağustos = 11 Receb, Pazar: Bucak-dere konağında Osmanlı elçilerinin orduya iltihakı ve Behesni/Besni kalesinin teslim olması.

(Mısır sultanına elçilikle gönderilmiş olan Karaca Paşa ile Kadıasker Zeyrek oğlu Rûknüddin Haleb'de sultana mülâki olmuş ve devletler hukukuna muğayir olarak tahkir ve hapsedilmişlerdir: Hattâ bazı Osmanlı menbâlarında Mısır ümerâsının bunları idam ettirmek istedikleri halde sultanın hapsettirmekle iktifâ ettiği rivayet edilir! Yavuz'un yaklaşımakta olduğunu haber alan

Mısır sultanının bu elçileri zindandan çıkartıp iade etmekten maksadı, Yavuz'la Şâh İsmail arasında sulh müzakeresinin açılmasına çalışmaları şeklinde gösterilir! — Osmanlılara teslim olan Behesni / Besni kalesinin anahtarları da işte bu konakta Yavuz'a takdim edilmiştir: Bu kale, artık bir Osmanlı eyaleti haline gelmiş olan Dulğadır beyliğine ilhak edilmiştir. — Elçilerin avdeti için 9 Ağustos = 10 Receb Cumartesi tarihi de rivayet edilir).

18 Ağustos = 19 Receb, Pazartesi: Kölemenlerin Ayntâb/Antep muhâfızı Yûnus Bey'in kale anahtarlarını getirip Yavuz'a takdim ederek inkıyâdını arzetmesi.

(Yûnus Bey Merzûmân / Merzbân.suyu konağında ordugâha gelmiştir. — Bu tarihten itibaren Yûnus Bey Osmanlı hizmetine girmiş ve orduyu Anteb'e ve hattâ oradan da Haleb'e götürmeyi taahhüd etmiştir. — Behesni / Besni gibi Anteb de Dulğadır Beyliğine ilhak edilmiştir).

20 Ağustos = 21 Receb, Çarşamba : Ordunun Ayntâb/Anteb'e muvâsalatı.

(Şehrin önünde kurulan ordugâhtan Divan toplanıp «sûret-i ceng tasvîr olunduğu», yâni harp plânları kurulduğu rivayet edilir. — Yavuz burada iki gün konaklayıp 22 Ağustos = 23 Receb Cuma günü hareket etmiştir. — Buradan itibaren Bursa beyi Koçu Bey'le Teke beyi Ferhad Bey pişdarlık vazifesine tayin edilmişlerdir).

23 Ağustos=24 Receb, Cumartesi: Ordunun Tel-Habes'e muvâsalatı.

(Burada düşman ordusuna tamamiyle yaklaşılmış olduğu için her türlü ihtiyat tertibatı ittihaz edilmiş, gece asker silâhlı ve atlar eğerli geçirilmiş, baskın ihtilâline karşı ordu tetikte durmuş, etrafta suvari devriyeleri dolaşmış ve münâdılar :

— İnşallah yarın râz-ı muhârebedür! —

diye nidâ edip askerler birbirleriyle helâllaşmışlardır).

24 Ağustos = 25 Receb, Pazar : «Merc-i-Dâbık» zaferi.

(«Merc» kelimesi arapçadır ve «çayırılık» demektir; «Dâbık» yer ismidir: «Merc-Dâbık/Merc-i-Dâbık» terkibi «Dâbık çayırı» mânâsına gelir; burası Haleb şehrinin dört fersah mesafesinde bir ovaadır: «Dâbık» isminde bir çayla bir köy de olduğu için çayıra bu ismin verildiği rivayet edilir. Bir rivayete göre de Dâvud-peygamber'in mezarı işte buradadır ve ona izâfe edilen bir türbe de vardır. — Mısır ve Suriye Kölemen sultanı Kansu-Gavri ve bir telâffuza göre de Kansuh.ul-Görî Yavuz Sultan Selim'i işte burada karşılamıştır. — Hicretin 906 ve Milâdın 1501 tarihinde Mısır ve Suriye Kölemen devleti tahtına cülâs etmiş olan Kansu-Gavri bu sırada 80, 84 yahut 86 yaşlarında bir ihtiyardır: Saltanat müddeti 15 senedir. — Bu ihtiyar sultan harbe girişmeden evvel son bir sulh teşebbüsünde bulunmak üzere ümerâsından «Mogolbay»ı on kişilik bir maiyyetle Yavuz'un ordugâhına göndermiş, padişahın huzuruna pür-silâh giren bu Kölemen elçisi Yavuz'un sinirine dokunmuş, kendi elçilerine yapıldığını bu senenin 10 Ağustos = 11 Receb fıkrasında gördüğümüz muâmelenin mukabele-i-bil-misli olmak üzere Sultan Selim bu azametli Mısır sefirinin sakalını, bıyığını tıraş ettirip uyuz ve topal bir eşeğe bindirerek geri göndermiştir! Harb hall işte bunun üzerine artık kat'iyyet kesbetmiştir. — Merc-i-Dâbık muharebesinde Yeniçerilerle beraber merkezde duran Yavuz Sultan Selim, sağ cenâhı Anadolu Beylerbeyi Zeynel ve Karaman Beylerbeyi Husrev Paşaların kumandasına verip Dulğadır beyi Şehsüvar oğlu Ali Bey'le Ramazan oğlu Mahmud

Bey'i de askerleriyle beraber bu cenaha memur etmiş ve sol cenah kumandanlığını da Rumeli Beylerbeyi Küçük-Sinan Paşa'ya tevdi edip Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı-Mehmet Paşa'yı da bu cenaha koymuştur: Ordunun önüne toplar yerleştirilmiş ve en önle arkaya arabalar konularak siper ittiâz edilmiştir. — Kölemen ordusunun harb nizamı da şöyledir: Merkezde Sultan Kansu-Gavri durmuş, sağ cenahını Haleb Emir-ül-ümerâsı Hayr-Bay'a, sol cenahını da Şam Emir-ül-ümerâsı Sibay'a tevdi etmiştir. — Yalnız Mısır sultanının bâzı ümerâyâ ve meselâ Haleb valisi Hayr-Bay ile Trablus valisi Canbirdi-Gazâlî'ye itimadı olmadığı ve bilhassa Hayr-Bay'ın Yavuz'la gizlice munasebete girdiği hakkında bir takım rivayetler mevcut olduğu gibi, ihtiyar sultanın bir aralık Şam valisi Sibay'dan da şüphelendiği rivayet edilmektedir; Kölemen ordusunun muhtelif sınıfları arasındaki karşılıklı emniyetsizlik ve istirkab hisleri de ihtiyar bir sultan idaresindeki Mısır ordusunun zaaf sebepleri olarak zikredilir. — Düşman kuvvetinin maddî mahrumiyetlerinden en mühimmi topçudan mahrumiyettir: Osmanlı ordusunda irili ufaklı olmak üzere beş yüz kadar top bulunduğu hakkında muhtelif rivayetler olduğu halde, Kölemen ordusu bu hayatî silâhtan tamamiyle mahrumdur; onun için Türk ordusu Çaldıran muharebesindeki topçu üstünlüğünden Merc-i-Dâbık muharebesinde de kat'i surette istifade etmiştir: Bu iki Türk zaferinin her ikisinde de topçuluk en büyük rolü oynamış sayılabilir. — Her iki tarafın ordu mevcudu hakkında rivayet edilen muhtelif rakamlar içinde en kuvvetlileri Osmanlı ordusunu 50 - 60 bin, Mısır ordusunu 70 - 80 bin gösteren rivayetlerdir. — İşte bu şerâit altında Merc-i-Dâbık meydan muharebesi sabahlayın güneşle beraber başlayıp ikindi vaktine kadar takriben 8 - 9 saat devam etmiş ve ikindi vakti Türk ordusunun tam ve kat'i zaferiyle neticelenmiştir. — Bu meşhur muharebede Sultan Kansu-Gavri telef olmuş ve Kölemen devletinin bir çok büyük ümerâsı maktul düşmüştür; Şam valisi Sibay da maktul-ler içindedir: Yavuz'un bunlara rütbe ve dereceleriyle mütenâsip cenaze merâsimi yaptırdığı rivayet edilir; bir rivayete göre de Mısır sultanının cenazesi dört gün sonra bulunarak «Haleb'de Akyol cânibinde Baba-Bayram makberesine» defnedilmiştir. — Sultan Kansu-Gavri'nin ölümü hakkında muhtelif rivayetler vardır: Bâzı Osmanlı menbâlarındaki rivayete nazaran harb esnasında ihtiyar sultanın kulağının dibinden bir top güllesi geçmiş, sultan sersemleyip harbe devam edemeyecek bir hale geldiği için abdest alacağını bahâne ederek sâdık bir kölesiyle beraber harb meydanından çekilip bir su kenarına gitmiş, köle bir secâde sermiş, sultan yatmış, fakat bir daha kalkamamış! Diğer bir takım rivayetlere göre de ihtiyar hükümdar harbde maktul düşmüş, ye'sinden zehir içerek intihar etmiş, kaçarken maiyyetinden biri tarafından öldürülmüş yahut atından düşüp suvari hayvanlarının ayakları altında ezilmiş veyahut teessüründen nüzul isâbet ederek ölmüş: En kuvvetli ihtimal olarak işte bu son iki rivayetten bahsedilir. — Mısır ordusunun büyük bir kısmı darmadağın kaçmış, kumandanları muhtelif istikametlere can atmıştır: Meselâ Hayr-Bay'ın Haleb, Canbirdi'nin Şam ve diğer bir çoklarının da Mısır taraflarına kaçtıkları hakkında muhtelif rivayetler vardır; en mühim mesele Haleb valisi Hayr-Bay'ın vaziyetidir: Bu zatin Hama ve Humus taraflarına kaçtığı hakkında bir rivayet mevcud olmakla beraber, daha kuvvetli kayıtlara göre kendisini tâkibe memur edilen Yûnus Paşa'ya adam gönderip inkıyâdını arzetmiş ve bu Paşa'nın delâletiyle Yavuz'un huzuruna kabul edilerek Osmanlı hizmetine girip Köstendil sancak beyliğine tayin edilmiştir: Her halde muhakkak olan nokta, bu kumandanın Mısır seferine iştirâk edip Osmanlı ordusuna hizmet ettiği ve hattâ sonradan Mısır valiliğine bile tayin edilmiş olduğudur. — Sultan Kansu-Gavri'nin zaptedilen karargâhında yüz kantar altın ve iki yüz kantar gümüş bulunduğu rivayet edilir: Bâzı Osmanlı menbâlarının kaydine göre Mısır sultanının bu hazineyi getirmekten maksadı, Yavuz'u mağlûb ettikten sonra İstanbul'un zaptı için lâzımgelen askerî masrafları karşılamaktır! — Bu muharebede Kansu-Gavri'nin maiyyetinde Mısır'ın en mâruf ulemâsiyle Kadılarından başka, son Abbâsî Halifesi «Üçüncü Mütevekkil» de bulunmuş ve bu zat Mısır ordusunun mağlûbiyeti üzerine Yavuz Sultan Selim'e teslim olmuştur: Yavuz'dan hürmet ve riâyet görerek Kahire'ye gönderilmiş olan bu Halife için aşağıda 1517 = 923 senesi

vukuâtının «15 Şubat = 23 Muharrem» fıkrasına bakınız. — Merc-i-Dâbık zaferi üç büyük netice temin etmiştir : 1. Şarkta Osmanlı imparatorluğuna karşı ittifağ eden iki büyük İslâm devletinden biri daha devrilmiş, bu suretle son müslüman rakid de bir daha belini doğrultamayacak surette ezilmiştir : Bu iki büyük müslüman devletinin biri şii İran, biri sünni Kölemen imparatorluğudur; bu sünni devletin şii'lerle ittifakı, sünnilüğün alemdarı olarak ortaya atılan Yavuz Sultan Selim nazarında siyasi davasına meşrûiyet veren bir sebep teşkil etmiştir; 2. Merc-i-Dâbık zaferi Osmanlı imparatorluğuna dört asırlık bir zaman için Suriye, Lübnan ve Filistin hâkimiyetini temin etmiş ve aynı zamanda Mısır ve Arabistan yolunu açmıştır; 3. Bu muhteşem zafer Anadolu'nun cenubuşarkisinde Safavilerden başka Kölemenlerin de hâkim oldukları yerlerin ilhakiyle neticelenerek Anadolu Türk birliğinin tamamlanmasına âmil olmuştur. Bu son nokta için aşağıda «28 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Kansu.Gavri'nin ölüm haberi Mısır'a gidince yerine ordunun intihabıyla kardeşinin oğlu Tumanbay Mısır sultanı olmuştur : Kölemenlerin son hükümdarı işte budur. — Türk ordusu Merc-i-Dâbık'da iki gün kaldıktan sonra Haleb üzerine hareket etmiştir. — Merc-i-Dâbık muharebesi için 25 Ağustos = 26 Receb tarihi de rivayet edilir, fakat doğru değildir).

28 Ağustos = 29 Receb, Perşembe: Yavuz'un Haleb'e girmesi.

(Halebliler muzaffer padişahı şehir haricinden karşılayıp itâat ve tâbiyyetlerini arzemişlerdir. — Haleb hazinesinde bir milyon Mısır «Eşrefi» altınıyla iki yüz okkadan fazla külçe altın ve bunların mecmûu kıymetinde mücevherlerle kıymetli kumaşlar ve kürklerden mürekkep bir çok eşya ele geçtiği rivayet edilir. — Yavuz Haleb'de 19 gün kalmış, idare teşkilâtıyla meşgul olmuş ve Haleb valiliğine Karaca Paşa, Kadılığına da Çömlekçi-zâde Kemal Çelebi tayin edilmiştir. — 30 Receb = 29 Ağustos Cuma günü Sultan Selim'in Haleb Câmi-i-Kebrinde Cuma namazını kıldığı ve hatibin hutbada kendisini «Khâdim-ül-Haremeyn-iş-şerîfeyn» ünvanıyla yâd etmesi üzerine bin altın değerindeki kaftanını sırtından çıkarıp hatibe ihsan ettiği rivayet edilir : Bir rivayete göre de bu hutba ve ünvan sahnesi Haleb'de değil, Mısır'ın fethinden sonra Kahire'de olmuştur : 1517 = 923 vukuâtının «15 Şubat» fıkrasına bakınız. — Merc-i-Dâbık zaferi ve Haleb'in işgali üzerine Anadolu'nun cenubuşarkisinde o zamana kadar Mısır Kölemenlerinin hâkim olduğu Malatya, Divrik/Divriği, Dârende, Antakya, Kal'at-ür-Rûm/Rum-Kale vesaire gibi bir çok yerler tedricen teslim alınarak Anadolu'dan yabancı ayağı çekilmiye başlamış ve ana.yurdumuzun millî birliği artık tamamlanmış gibidir : Bu sırada İran'ın elinde en mühimmi Mardin olmak üzere bir iki yerden başka bir şey kalmamıştır; fakat bu büyük muvaffakiyet üzerine Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmet Paşa Mardin fethine memur edilip Haleb'den yola çıkarılmıştır).

15 Eylül = 17 Şa'bân, Pazartesi: Yavuz'un Haleb'den Şam'a hareketi.

(16 Eylül = 18 Şa'bân Salı tarihi de rivayet edilir. — «Şâm» kelimesi esasen Suriye kıt'asının ismidir : Bunun «Damascus / Damas = Dimişk / Dimeşk» şehrine âlem ittihazı Türk devrindedir).

19 Eylül = 21 Şa'bân, Cuma: Yavuz'un Hama'ya muvâsalatı ve şehrin teslim suretiyle işgali.

(Hama sancak beyliğine Güzelce-Kasım Paşa tayin edilmiştir : Sonradan Kanunî devrinde Mısır valisi olan bu Paşa, Halic'deki tersânenin bulunduğu mahalleyi imâr ettiği için o mahalleye onun isminden dolayı «Kasımpaşa» denil-

miştir. — Merc-i-Dâbık zaferinden sonra Suriye'de artık bir Kölemen ordusu kalmadığı için bu ülkenin mühim merkezleri olgun meyveler gibi toplanmış ve meselâ Hama muhâfızları Yavuz'un geldiğini görür görmez şehrin anahtarlarını getirip teslim olmuşlardır).

21 Eylül = 23 Şa'bân, Pazar: Yavuz'un Humus'a muvâsalatı ve şehrin teslim suretiyle işgali.

(Humus muhâfızları da Hama'dakiler gibi Türk ordusunu görür görmez teslim olmuşlardır. — Humus sancak beyliği ümerâdan İhtıman-oğlu'na verilmiştir).

27 Eylül = 29 Şa'bân, Cumartesi: Yavuz'un Şam'a muvâsalatı.

(Padişah şehrin dış mahallelerinden olan «Mastaba» ya inmiştir. — Şamlıların Sultan Selim'e parlak bir istikbal alayı yaptıkları rivayet edilir: Bununla beraber Kölemenlerin Şam muhâfızı inkıyâdını arzietmekte birkaç gün gecikmiş ve nihayet Mısırlıların Osmanlı hizmetine girmiş olan eski Haleb valisi Hayr-Bay araya girerek muhâfızı yola getirmiş ve inkıyâd ettirmiştir; bu muhâfızın itâate geciktığı için idam edildiği rivayet edilir. — Yavuz on bir gün Mastaba'da kaldıktan sonra on ikinci gün şehre girip Suriye Atabeglerinden kalan «El-Kasr-ül-Ablak» isimindeki saraya inmiştir. — Sultan Selim 6 Ramazan = 3 Teşrinievvel Cuma günü büyük merâsimle «Câmi'i Emevi»ye gidip Cuma namazını kılmış ve Haleb'de olduğu gibi burada da nâmına hutba okunmuştur. — Muzaffer padişah bu sene kış mevsiminin bir kısmını Şam'da geçirmiş ve bu müddet zarfında Arap şeyhleriyle Lübnan Dürzü beylerinin itâat ve inkıyâdlarını kabul ettiği gibi, Suriye'nin yeni idare teşkilâtıyla de meşgul olarak Trablus, Kudüs, Safed ve Gazze'ye sancak beyleri tayin etmiştir: Bu son mevki Suriye hududunda ve henüz Mısırlıların elinde bulunduğu için, buraya sancak beyi tayin edilen Uzgurlu İsâ Paşa oğlu Mehmet Bey'e iki bin suvari verilerek sancağının zaptına memur edilmiş ve, Mısırlıların harekâtı hakkında istihbârat vazifesi de bu beye tevdi edilmiştir. — Yavuz Sultan Selim Şam'da en büyük İslâm mutasavvıflarından «Şeyh-ül-Ekber» ünvanıyla meşhur «Muhyiddin ibn-il-Arabî» nin harab olan mezariyle alâkadar olmuş ve şehrin Sâlihiyye mahallesinde bulunan bu mühmel mezarın üstüne sonradan güzel bir türbe yaptırmıştır: 1518 = 924 vukuâtının «5 Şubat» fıkrasına bakınız).

15 Kânunuevvel = 20 Zülka'de, Pazartesi: Yavuz'un Şam'dan Mısır seferine hareketi [1].

(Padişah büyük merâsimle teşyi edilerek ordusunun başında yola çıkmıştır. — Yavuz'un Şam'da ikamet müddeti 27 Eylül = 29 Şa'bân Cumartesi gününden 15 Kânunuevvel = 20 Zülka'de Pazartesi gününe kadar 2 ay, 19 gün sürmüştür. —

[1] Bu sene Şam'da Ramazan ayı «Tekmil-i selâsin» ile 30 gün sürmeyip «Rûyet-i hilâl» sebebiyle 29 gün itibar edilmiş olduğu için, Şevvâl ayından itibaren baren hakikî takvime nazaran bir günlük bir fark hasıl olmuştur: İşte bundan dolayı bu 922 senesinin son gününe kadar Hicrî gün tarihleri bakımından hakikî takvimle «Rûyet-i hilâl» den hasıl olan itibarî takvim arasında bir günlük bir fark vardır: Meselâ hakikî takvimin «20 Zülka'de Pazartesi» günü, itibarî takvimde «21 Zülka'de» ye mûsâdiftir; Râzânâmelerde, Selimnâmelerde, resmi vesikalarda ve diğer menbâlarda umumiyetle işte bu itibarî takvim günleri esas ittihaz edilmiş olduğu için, bunlardaki Hicrî gün tarihleri hakikî takvime nisbetle bir gün ileridir: Meselâ Mısır'ın fethini temin eden «Ridâniyye» meydan muharebesinin Hicrî tarihi bütün vesikalarla tarih menbâlarında «29 Zülhicce Perşembe» gününe mûsâdîf gösterilir; halbuki hakikî takvimde o ayın bu son Perşembe günü 29 değil, 28 dir; onun için burada hakikî takvim hesabı esas ittihaz edilmiştir.

Bu müddet zarfında yeni Mısır sultanı Tumanbay vatanının müdafaası için hazır. lıklar yaptığı gibi, Yavuz da ordusunu Tih ve Sina çöllerinden geçirebilmek için bir kaç bin deve ile su kırbaları gibi zarurî levâzımını temin ettirmiştir. — Sultan Selim Şam'dan Mısır seferine hareket etmeden evvel yeni Kölemen sultanı «El-Melik-ül-Eşref Tumanbay» nezdine Çerkes Murad Bey riyasetinde bir kaç mu- rahhas göndermiştir : 10 Teşrinisâni = 14 Şevvâl Pazartesi günü Şam'dan hare- ket eden elçilerle gönderilen «Nâme-i Hümayûn» da hutba ve sikke Yavuz nâmına olmak ve Mısır sultanı tâbiyyet kabul etmek şartıyla tahtında ibka edileceği bildirilmiş, boş yere müslüman kanı dökülmesine meydan verilmemesi tavsiye edilmiş ve ibret misali olarak da Kansu-Gavri'nin uğradığı âkıbetten bahs olunmuş. tur : Mısır sultanının huzurundan çıktıktan sonra bu elçilerin Kölemen beyleri tarafından idam edilmesi harbi artık ictinâb edilemeyecek bir zaruret haline getir- miştir : Bu elçilerin ordu hareket ettikten sonra 19 Kânunuevvel = 24 Zülka'de Cuma günü yoldan gönderilmiş oldukları da rivayet edilir. — Padişahın hareke- tinden 14 gün evvel, yâni 1 Kânunuevvel = 6 Zülka'de Pazartesi günü Vezir-i-a'zam Hadım-Sinan Paşa'ya beş bin atlıdan ve bir kaç toptan mürekkep bir kuvvet ve- rilerek evvelce Gazze beyliğine gönderilmiş olan Uzgurlu İsâ Paşa oğlu Mehmet Bey'in imdadına yollanmıştır : Mehmet Bey için yukarda bu sene vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız).

21 Kânunuevvel = 26 Zülka'de, Pazar: Sinan Paşa'nın Hân-Yûnus zaferi.

(«Hân-Yûnus = Yûnus hanı» Gazze civarındadır. — Mısır sultanı Tumanbay on bin kişilik bir kuvvetle Canbirdi-Gazâlî'yi Gazze üzerine sevketmiş, Kölemenlerin bir çok ünlü beyleri de bu sefere iştirâk ettiği gibi Gazze taraflarındaki Araplardan da yardımcı kuvvetler toplanmıştır : Hadım-Sinan Paşa kumandasında sevk edilen beş bin kişilik Türk kuvvetiyle onun iki mislinden fazla tutan bu düşman kuvveti arasındaki muharebe sabahtan ikinci vaktine kadar 7 - 8 saat sürmüş, Çaldıran ve Merc-i-Dâbık meydan muharebelerinde olduğu gibi burada da top ve tüfek kabî- linden ateşli silâhlar kat'î neticenin istihsalinde en büyük rolü oynamıştır; Kölemen beylerinin en mühimlerinden bir çokları telef olmuş, bir kısmı esir edilmiş ve kılıç artıkları kaçırmıştır : Kaçanların başında başkumandan Canbirdi vardır. — Bu muharebede Mısır ordusunun ancak onda bir kadarının kurtulabildiği rivayet edilir).

26 Kânunuevvel = 1 Zülhicce, Cuma : Yavuz'un ordugâhında zafer şenliği.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Hân-Yûnus zaferi Türk ordusunun Mısır kapıla- rını açmış olduğu için Yavuz'un emriyle ordugâhta zafer topları atılıp şenlikler yapılmıştır).

30 Kânunuevvel = 5 Zülhicce, Salı: Yavuz'un Kudüs'e muvâsa- latı.

(Padişah o geceyi ordugâhında geçirip ertesi gün, yâni 31 Kânunuevvel = 6 Zül- hicce Çarşamba günü şehre girmiş, bu tarihi merkezin âbidelerini ziyaret etmiş, «Mescid-i-Aksâ» da namaz kılmış, o gece câmilerle minareler kandillerle donatıl- mış ve nihayet Sultan Selim şehrin her tarafını gördükten sonra karargâhtaki otağına dönmüştür).

1517 = 922

2 Kânunusâni = 8 Zülhicce, Cuma: Yavuz'un Gazze'ye muvâsa- latı.

(Vezir-i-a'zam Sinan Paşa'yla ileri sevk edilen diğer ümerâ Padişahı Gazze ci- varındaki «Ayn-us-safâ» mevkiinde karşılayıp Hân-Yûnus zaferinden dolayı

iltifata mazhar olmuşlardır. — Yavuz Gazze'de üç gün kalıp dördüncü günü, yani 6 Kânunusâni = 12 Zülhicce Salı günü akşamı «Hazret-i İbrâhim» in kabrini ziyaret için Halil-ür-Rahmân'a hareket etmiştir).

9 Kânunusâni = 15 Zülhicce, Cuma: Mısır seferine itiraz edip Sînâ çöllerinden ordu geçirmek imkânı olmadığını iddia eden vezir Hüseyin Paşa'nın idamı.

(Gazze ile Hân-Yûnus arasındaki «Deyr-ül-belah» konağında vezir Hüseyin Paşa susuz çöllerden ordu geçirmek imkânı olamayacağı için artık geri dönmekten başka çare kalmadığından bahsetmiş, bu gibi itirazları bozgunculuk sayan Yavuz bu cür'etkâr vezirin çadırını başına yıktırdıktan sonra Kapucu-başı Hasan Bey'i cellâtlarla gönderip Paşa'yı derhal boğdurarak idam ettirmiş ve boğulduğu yere gömdürmüştür. — Eski fatihlerin geçemedikleri ve hattâ Mısır kölemenlerinin de Osmanlı ordusu için geçilmez sandıkları kurak ve çorak bir çölün başında yükselen itiraz seslerini boğmak, Sultan Selim için en tabii zaruretler).

22 Kânunusâni = 28 Zülhicce, Perşembe: Ridâniyye zaferi.

(Bu büyük zafer umumiyetle Hicretin «922 senesi Zülhiccesinin 29 uncu Perşembe» gününe müsâdif gösterilir: Hattâ Zafernâmelerle Râznâmelerde bile böyledir; halbuki o Hicret ayının bu son Perşembe günü 29 uncu değil, 28 inci gündür. Bu bir günlük farkın sebebi, Yavuz'un Şam'da geçirdiği Ramazan ayının «Rûyet-i hilâl» den dolayı 30 yerine 29 günde nihayet bulmuş olmasıdır: Bu mesele için yukarda 1516 = 922 vukuâtının «15 Kânunuevvel» fıkrasındaki hâşşeye bakınız. Bâzı Arap menbâlarında «29 Zülhicce Cuma» gününden bahsedilirse de bunun hakikî takvimde 29 uncu günün Cumaya tesadûf etmesinden mütevellit bir zühul olması lâzımgelir: Çünkü Yavuz'un zafernâmelerinde bile harbin Perşembe gününe tesadûf ettiği musarrahtır. «Rûyet-i hilâl» den mütevellit itibarî hesaplama hakikî takvim arasında hâsıl olan bu bir günlük fark, «Zülhicce» nin 29 yerine 30 sayılması üzerine bu 922 Hicret senesinin son Cuma günü, yani «Ridâniyye» muharebesinin ertesi günü zâil olmuştur. — Türk ordusu Hân-Yûnus ve El-Arîş üzerinden Mısır'ın Suriye tarafında en mühim anahtarı sayılan «Sâlihiyye» mevkiine gelmek suretiyle susuz çölden kurtulmuştur: 11 Kânunusâni = 17 Zülhicce Pazar günü El-Arîş'e varan ordu, 16 Kânunusâni = 22 Zülhicce Cuma günü «Salâhüddin-i Eyyûbî» nin ismini taşıyan «Sâlihiyye» ye varmak suretiyle beş günde çölün en çetin yerlerini geçmiş demektir; Yavuz'un bütün ağırlıkları ve yüzlerce toplarıyla başardığı bu hareket, Türk ordusunun tarihine şeref veren büyük bir muvaffakiyettir. — Bu çetin hareketin kış mevsimine tesadûf ettirilmesi ve şiddetli yağmurlardan dolayı kumların katılaşması ağırlıkların nisbeten kolay geçirilmesine sebep olmuştur: Ağır arabalara dörder ve hattâ altışar hayvan koşulmuştur. — Sâlihiyye konağından itibaren Kahire önlerine kadar Araplar orduya musallat olup bilhassa su tedarikine mâni olmak ve baskınlar yapmak gibi tâciz hareketlerinde bulunmuşlarsa da pusular kurularak ve topla döğülerek bertaraf edilmişlerdir. — Sâlihiyye'den itibaren Kahire üzerine yürüyen Türk ordusu 21 Kânunusâni = 27 Zülhicce Çarşamba günü şehre bir kaç saat mesafede bulunan «Birket-ül-Hacc» konağına varmıştır. — Altı bin kadar atlı ile keşif hareketine memur edilen Sinan Paşa'nın orduya işte burada iltihak ettiği rivayet edilir: Mısır seferinde iki Sinan Paşa görülmektedir; biri Vezir-i a'zam Hadım-Sinan Paşa, biri de Rumeli Beylerbeyi Küçük-Sinan Paşa'dır; bâzı menbâlarda bunlar birbirine karıştırılır. — Mısır sultanı Tumanbay otuz bin kişilik bir orduyla Birket-ül-Hacc'den Kahire'ye giden yol üzerindeki Ridâniyye köyünün önünde mevzi almıştır. — Kölemenlerin merdliğe mugayir buldukları için topla topçulu istihfaf etmelerine rağmen, Tumanbay «Frengistan'dan getirilmiş» topçular idaresinde bulunan iki yüz İtalyan topunu Canbirdi-Gazâli'nin

tavsiyesiyle bu civarda bulunan Adiliyye mevkiinde hendeklerle siperlere yerleştirmiştir : Bu tâbiyeden maksat, Türk ordusu buradan geçerken birdenbire top ateşi altına almaktır; fakat bir rivayete göre, Osmanlı hizmetine girmiş olan eski Haleb valisi Hayr-Bay'ın yeni Mısır sultanı Tumanbay'la arası açık olan eski dostu Canbirdi ile gizlice muhâbere edip bu meşhur Kölemen kuman, danının ihânetini temin etmesi sâyesinde ve diğer bir rivayete göre de Sinan Paşa'nın kuvvetli istihbârâtı üzerine Mısır ordusunun mevzii keşfedilmiş ve işte bunun üzerine Yavuz ilkönce Adiliyye'ye doğru yürür gibi bir gösteriş hareketi yaptıktan sonra birdenbire Kahire'nin cenubundaki Mukattam dağı'nın etrafından büyük bir süratla dolanarak Ridâniyye'deki Kölemen ordusuna yüklenmiştir. — Yavuz'un bu ustahlık hareketi üzerine Tumanbay'ın ihânete uğradığını anladığı halde öyle vahim bir anda ordu içinde tefrika çıkarmamak için ses çıkarmadığından ve bir rivayete göre de ümerâsından bâzılarıyla münakaşa ettiğinden bahsedilir. — Osmanlı ordusunun merkezinde alelşul Ye. niçeri askeriyle padişah, sağ cenahta Anadolu askeriyle Vezir-i a'zam Sinan Paşa, Dulgadir beyi Şehsüvar oğlu Ali Bey, Kölemenlerin Osmanlı hizmetine giren Haleb valisi Hayr-Bay ve Akkoyunlulardan Ferahşâd Bey ve sol cenahta vezir Yûnus Paşa, Ramazan oğlu Mahmud Bey, Osmanlı hizmetine giren Ayn-tâb/Antep Kölemen muhâfızı Yûnus Bey vardır : Divan kâtibi Haydar Çelebi rûznâmesine göre de sağ cenahta Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa ve sol c. naha da Rumeli Beylerbeyi Küçük-Sinan Paşa kumanda etmiştir. — Muharebe kuşluk vakti başlayıp takriben 7 - 8 saat sürdükten sonra akşama doğru nihayet bulmuştur. — Harbin başlarında zırhlı bir Kölemen suvari fırkasının Yavuz Sultan Selim'i öldürmek için ordunun merkezine ve bir rivayete göre de sağ cenahta saldırdığından ve bunun başında Sultan Tumanbay'la en cesur beylerinden Alanbay ve Kurtbay bulunduğundan bahsedilir; diğer bir rivayete göre de bu suvari kütâsının başında Canbirdi-Gazali vardır ve maksadı da kendisini Gazze'de müthiş bir bozguna uğratmış olan Hadım-Sinan Paşa'dan intikam almaktır. Birinci rivayete göre Sinan Paşa padişah zannedilerek öldürülmüştür; Paşa ile beraber o sırada yanında bulunan Adana beyi Ramazan oğlu Mahmud Bey, Baş-Hazinedar Ali Ağa ve evvelce Kölemenlerin Antep muhâfızı iken Osmanlı hizmetine girmiş olan Yûnus Bey de şehid olmuştur : Fakat ikinci rivayete nazaran bunlar Sinan Paşa'dan ayrı olarak şehit düşmüşlerdir. — Kölemenlerin harbi kaybetmelerinde Adiliyye'deki topların muattal kalmasına mukabil Osmanlı topçusunun Çaldıran ve Merc-i Dâbık muharebelerinde olduğu gibi rakıbsız bir faaliyetle işlemesi en mühim âmil sayılır : Bununla beraber Ridâniyye muharebesinde Kölemen ordusu topçudan büsbütün mahrum değildir; bir miktar top kullanmışlarsa da mühim bir tesir icrasına muvaffak olamamışlardır. — Vezir-i a'zam Sinan Paşa'nın şahâdeti sırasında Osmanlı sağ cenahının bozulma tehlikesi göstermesi üzerine Yavuz'un Sipâhi-ağası Bali Ağa kumandasında sürdüğü yardım kuvvetlerinin bu cenahta vaziyeti kurtarmış olduğu rivayet edilir. — Ridâniyye harb meydanında Kölemen ordusunun maktul ve mecruh olarak 25 bin kadar zâyiât verdiğiine ait bâzı rivayetler vardır. — Her halde bu muhteşem zaferin Türk milletine Mısır fethiyle beraber, netice itibariyle bir taraftan şimali Afrika ve bir taraftan da Hicaz'ın iltihakı üzerine Arabistan yarımadası hâkimiyetini de temin ettiği muhakkaktır. — Bu muharebeden Sultan Tumanbay kaçarak kurtulmuşsa da en mühim kumandanlarıyla devlet adamlarının bir çoğu maktul düşmüştür. Tumanbay'ın kaçtığı yer hakkında muhtelif rivayetler vardır : En kuvvetli rivayete göre o civarda bulunan Adeviyye'de saklanmıştır. Cenup tarafındaki «Sa'id» semtine kaçan Kölemen döküntüleri tâkib edilip bir çok beyleri yakalanmış ve idam edilmiştir. — Kölemen sultanının ordugâhı zaptedilip pek çok ganimetler alınmıştır. — Kahire henüz işgal edilmiş olmadığı için Yavuz Sultan Selim dört gecesini Adiliyye'de kurulan karargâhında geçirmiştir : Ridâniyye'de konakladığı da rivayet edilir).

23 Kânunusâni = 29 Zülhicce, Cuma: Hadım-Sinan Paşa ile arkadaşlarının cenaze merâsimi.

(Sinan Paşa ile beraber veyahut ondan ayrı olarak şehid olan Ramazan oğlu Mahmud Bey, Osmanlı hizmetine girmiş olan Antep Kölemen muhafızı Yûnus Bey ve Baş.Hazinedar Ali Ağa «Şeyh-Timurtaş» tekkesine defnedilmiştir. — Sinan Paşa'nın şahâdetinden dolayı Yavuz'un çok müteessir olduğu ve hattâ Paşa'nın ismi «Sinânüddin Yûsuf» olduğu için «Kısas-ı Enbiyâ» daki «Kıssa-i Yûsuf» a telmihte bulunarak :

— Mısır'ı aldık emmâ Yûsuf'u gaaib ittük!
dediği rivayet edilir — Hadım-Sinan Paşa'nın şahâdeti üzerine Vezâret-i-uzmâ makamına devşirme vezirlerden Yûnus Paşa tayin edilmiştir: 1517 = 923 vukuâtının «30 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

1517 = 923

24 Kânunusâni = 1 Muharrem, Cumartesi: Kahire'nin işgali ve bir muhafız kıt'a konulması.

(26 Kânunusâni = 3 Muharrem Pazartesi rivayeti de vardır. — Bu sırada Kölemen kılıç artıkları Kahire evlerine gizlenip hemen her evi bir istihkâm haline getirmişlerdir. — Sultan Selim kendiliklerinden gelip teslim olacaklara aman verileceğini ilân ettirmiş ve bâzıları teslim olmuşlardır).

25 Kânunusâni = 2 Muharrem, Pazar: Eski Mısır sultanı Kansu-Gavri'nin oğlu Mehmed'in ordugâha gelip itâat ve inkâdını arzemesi.

(Sabık Sultan Kansu-Gavri'nin bu tarihten beş ay evvel Merc-i.Dâbık muharebesinde vefatı üzerine Mısır tahtına iki namzed gösterilmiştir : Biri merhum sultanın yeğeni Tumanbay, biri de işte bu oğlu Mehmed'dir. Her ikisinin de ordu da taraftarları bulunduğu halde, nihayet Tumanbay'ın iclâsına ekseriyyet hasıl olmuştur. — Siyasî rakibi olan yeni sultan harbi kaybedip kaçtıktan sonra bu prensin itâat ve inkiyâd mahallî siyaset bakımından tabii mühim bir hâdise demektir : Bu emir bir müddet sonra Mısır'ın diğer bir takım mühim şahsiyetleriyle beraber İstanbul'a sevk edilmiştir).

26 Kânunusâni = 3 Muharrem, Pazartesi: Ordugâhın Vastâniyye'ye nakli.

(Vastâniyye mevkii, Kahire'nin iki kilometre şimaligarbisinde ve Nil üzerinde iskelesi olan Bulak kasabası civarındadır : Padişahın karargâhı burada kurulduğu halde ordunun Bulak kasabasında ve Nil sahillerinde konaklamasından dolayı bâzı menbâlarda Yavuz'un Adiliyye veyahut Ridâniyye'den Bulak kasabasına nakletmiş olduğundan bahsedilir. — Bu naklin 1 Muharrem = 24 Kânunusâni Cumartesi gününe tesadüf ettiğine ait bir rivayet varsa da zayıftır. — Padişah Vastâniyye'ye naklederken Kahire'den geçip şehrin görülecek yerlerini seyretmiş ve ahali tarafından alkışlanmıştır. — Yavuz'un Kahire'de oturmasına sebep, henüz yakalanmamış olan Mısır sultanı Tumanbay'ın bir baskın hareketi hazırlamakta olduğu hakkında haberler alınmasıdır).

27/28 Kânunusâni = 4/5 Muharrem, Salı/Carşamba gecesi : Sultan Tumanbay'ın bir gece baskınıyla Kahire'yi istirdad etmesi.

(Tumanbay'ın bu kahramanca hareketi 7-10 bin kişilik bir kuvvetle yaptığı rivayet edilir. — Mısır sultanı Kahire'de bulunduğu Osmanlı muhafızlarının hep-

sini kılıçtan geçirmiş, şehre tamamiyle hâkim olmuş ve derhal müdafaa hazır-
lıkları yapmıştır. — Bu hareket için 6/7 Muharrem = 29/30 Kânunusâni Perşembe/
Cuma tarihi de rivayet edilir).

28 Kânunusâni = 5 Muharrem, Çarşamba: Yavuz'un Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa'yı Kahire'nin istirdadına memur etmesi.

(Yûnus Paşa ile beraber Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa, Yenigeri Ağası Ayas
Ağa ve Emir-i-alem Ferhad Ağa da gönderilmiştir. — Bir koldan Yûnus Paşa
ve bir koldan da Ayas Ağa yürümek suretiyle şehir üzerine iki koldan taarruz edil-
miş ve o gün sabahdan ikindi vaktine kadar şiddetli bir muharebe olmuştur: Tu-
manbay'ın askerlerine ahali de iltihak ettiği için mukavemet şiddetlenmiş, so-
kaklarda meterislerle siperler kurulmuş, toprak tâbiye edilmiş, evlerin pencerele-
riyle damlarından ve duvarların arkasından tüfekte ve okla Osmanlı askerine ta-
arruz edilmiş, neft ve kaynar su gibi yakıcı maddeler atılmış, şehir sokak sokak,
ev ev, adım adım müdafaa edilmiştir. — Kahire bu gün istirdad edilememiştir :
O gün yalnız yol ağızları tutularak toprak konulmuş, tüfekçilerle okçulardan kara-
kollar ikame edilmiş ve gündüz işgal edilen mahallelerle sokaklar gece ancak bu
kuvvetlerle muhafaza edilebilmiştir. — Kömen kadınlarıyla çocuklarının bile mü-
dafaaya iştirâk edip Osmanlı askerinin üzerine damlarla pencerelerden taşlar ve
kızgın maddeler attıkları rivayet edilir. — Bu sırada dellâllar çağırılarak şehir
ahalisine teslim olanların affedilecekleri ve inad edenlerin veyahut evlerinde Kö-
lemen barındıranların idam olunacakları ilân edilmiştir).

29 Kânunusâni = 6 Muharrem, Perşembe : Kahire'de sokak muha- rebesi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz ilk gün gibi bu ikinci gün de sokak muharebesi
devam etmiş, Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa yaralanmış ve sabahdan yatsıya kadar
mücadele devam edip durmuştur. — Yavuz ikindi vakti şehre girmiş ve kalenin
önüne kadar gelip rivayete nazaran yatsıya kadar harekâtı bizzat idare etmiş-
tir. — Bugün düşman meterislerinden bir çokları yıkılmış, bâzı siperler işgal edil-
miş ve yeni sokaklar zaptolunmuştur. — Bu muharebelerde Kahire sokaklarının
suvari harekâtını güçleştirecek kadar cesedlerle dolduğundan bahsedilir).

30 Kânunusâni = 7 Muharrem, Cuma: Kahire'nin teslimi ve Tu- manbay'ın firarı.

(Şehir muharebesinin bu üçüncü günü Yavuz Sultan Selim suvari ve piyade
askerleriyle tekrar şehre girip sabahdan itibaren kumandayı eline almış, ilk
iki günkü sokak muharebeleri gene aynı şiddetle devam etmiş, müdafaa eden
evler yakılıp yıkılmış, bâzı evlere merdivenler dayanarak asker çıkarılmış,
Kölemenlerle Araplardan dört bin kişi maktul düşmüş, Osmanlı ordusundan da
bir çok Türk şehid olup Kahire topraklarının hemen her karışı Türk kanıyla
ıslanmış ve nihayet daha fazla mukavemet imkânı kalmadığını gören Tuman-
bay'ın küçük bir maiyyetle firarı üzerine Kahire halkı aman dileyip teslim ol-
mak mecburiyetinde kalmıştır. — Teslimin ikinci vaktine tesadüf ettiği rivayet
edilir : Bununla beraber muharebenin bu üçüncü gün de devam ettikten sonra
şehrin ertesi gün, yani 8 Muharrem = 31 Kânunusâni Cumartesi günü tes-
lim olduğuna ait bir rivayet de vardır. — Vezir Yûnus Paşa'nın işte bu Kahire
muharebesinde yaralanması üzerine Vezir-i-a'zam olduğu da rivayet edilir :
1517 = 922 vukuâtının «23 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız. — Kahire'nin is-
tirdadı üzerine Hayr-Bay'ın tavsiyesiyle kendiliklerinden teslim olanlar hak-
kında bir afv-i-umumî ilân edildiği ve teslim olmıyanların cezalandırıldığı riva-

yet edilir. — Şehir teslim olduktan sonra yakalanan Kölemen beyleriyle zâbitlerinden 400, yahut 800 veyahut 1500 kişi Yavuz'un huzurunda ve şehir meydanlarından birinde idam edilmiştir; Ahaliden harbe iştirâk edenlerle beraber idam cezasına uğrıyanların elli bin kişiyi bulduğu ve sokakları dolduran cesedlerin havayı ifsâd etmemesi için Yavuz'un emriyle bütün bunların Nil nehrine atıldığı hakkında da bir takım mübâlagalı rivayetler de vardır. — Kahire istirdad edildikten sonra Yavuz tekrar Bulak civarındaki karargâhına çekilmiştir).

4 Şubat = 12 Muharrem, Çarşamba : Tumanbay'ın tākibi.

(Divanda verilen karar üzerine Sultan Tumanbay'la Arap şeyhlerine iltica eden Kölemen beylerinin yakalanması için her tarafa tākip müfrezeleri çıkarılmıştır).

8 Şubat = 16 Muharrem, Pazar: Canbirdi-Gazâlî'nin dehâleti ve Osmanlı hizmetine girmesi.

(Bu meşhur Kölemen kumandanının bir müddet ötede beride dolaştıktan sonra Yavuz'a dehâletnâme gönderdiği ve dehâleti kabul edildiği için bu gün gelip huzura çıkarak iltifata mazhar olduğu ve hattâ Sofya sancak beyliğine tayin olunduğu rivayet edilir. — Bununla beraber Canbirdi'nin son Mısır sultanı Tumanbay'a muhalefetinden dolayı Kölemen devletine ihânet etmiş olduğu, daha evvelce Osmanlı hizmetine girmiş olan eski Kölemen beylerinden Hayr-Bay'la gizlice muhâberede bulunarak Rîdâniyye muharebesinde Osmanlılara casusluk ettiği hakkında da çok kuvvetli rivayetler ve hattâ vesikalar vardır : 1517 = 922 vukuâtı içinde «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Canbirdi'nin dehâleti için 18 Muharrem = 10 Şubat tarihi de rivayet edilir).

9 Şubat = 17 Muharrem, Pazartesi: Sultan Tumanbay'ın aman dilemek için elçi göndermesi.

(Elçinin ismi Kadı Abdüsselâm'dır. — Tumanbay'ın bu elçi ile bir nâme gönderip kendisine aman verildiği takdirde teslim olacağından bahsettiği rivayet edilir. — Osmanlı menbâlarına göre Tumanbay'ın bundan maksadı, Osmanlı askerinin tākibinden kurtularak Filistin ve Suriye taraflarına geçip oralarda tutunmak ve ikinci bir mücadele safhası hazırlamaktır : Bununla beraber Tumanbay'ın bu sırada tākib ettiği maksatlarla giriştiği teşebbüsler hakkında Türk, Arap ve Garp menbâlarındaki izahlar arasında muhim farklar vardır).

10 Şubat = 18 Muharrem, Salı: Tumanbay'a emannâme gönderilmesi.

(Bu vesikanın Osmanlı Paşalarıyla Kölemenlerin eski Haleb valisi Hayr-Bay tarafından yazılan teminât mektuplarıyla beraber Sultan Tumanbay'ın elçisi Kadı Abdüsselâm'a tevdi edilerek gönderildiği rivayet edilir).

15 Şubat = 23 Muharrem, Pazar: Yavuz'un parlak bir alayla Kahire'ye girişi ve Hilâfet meselesi.

(Şehrin 30 Kânunusâni = 7 Muharrem Cuma günü kat'i surette fethinden sonra sokakları dolduran cesedler Nil nehrine atılarak Kahire'nin temizlenmesi emredilmiş ve o gündenberi geçen on beş gün içinde bu iş bitirilmiş olduğu için Sultan Selim artık karargâhtan şehre nakletmek istemiş ve çok parlak merâsim yapılmıştır. — Padişah Mukattam dağındaki «Kasr-ı Yûsuf»a inmiştir. — Bu tarihten itibaren Yavuz aynı zamanda Mısır sultanı vaziyetindedir ve Kahire'de nâmına altın sikkeler basılmış ve hutbada ismi «Khâdim-ül-Haremeyn-iş-Şerifeyn» ünvanıyla zikredilmiye başlamıştır : Bu rivayete göre bu elkabın

ilk defa olarak Yavuz'a izâfesi 20 Şubat = 28 Muharrem Cuma günü «Melik Mü. eyyed» câmiinde olmuş ve hâtib hutbada bu ünvanı Yavuz'un ismine izâfe edin. ce Padişah başından destârını ve altından seccâdesini atıp toprağın üstünde şükür secdesine kapanarak heyecanından ağlamış ve hutbadan sonra hatibe iki yüz dinâr ile üç hil'at ihsan etmiş; fakat diğer bir rivayete göre de bu sa- hne Kahire'de değil, daha evvelce Haleb'de olmuş : 1516 = 922 vukuâtının «28 Ağustos» fıkrasına bakınız. Üçüncü bir rivayete göre de o zamana kadar «Hâ- kim-ül-Haremeyn-iş-Şerifeyn» şekli kullanıldığı ve hattâ o tarihi hutbada hatib Yavuz'un ismine de işte bu şekli izâfe ettiği halde, Padişah bu noktada di- ni bir tevâzu göstererek bizzat seslenip hatibe «hâkim» yerine «khâdim» deme- sini emretmiş ve o tarihten itibaren artık bu son şekil takarrür etmiş: Her halde bütün bunlar ayrıca tetkik edilecek meselelerdir. Muhakkak olan nokta, Osmanlı padişahlarının Haremeyn'e, yâni İslâm dininin mukaddes şehirleri olan Mekke ile Medine'ye hâkim olmalarının Kahire'de okunduğu rivayet edi- len tarihi hutbada bu ünvanın kullanılmasından tam dört buçuk ay sonra Mekke şerifinin tâbiyyet ve inkiyâdından itibaren tahakkuk etmiş olduğudur : Aşağıda bu sene vukuâtının «6 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Mısır'ın fethi mü- nasebetiyle Osmanlı menbâlarının ehemmiyetle kaydettikleri meselelerden biri de Hilâfet meselesidir : Yavuz Sultan Selim o tarihten itibaren Halifelîği der'uhde edrek Osmanlı saltanatıyla İslâm hilâfetini birleştirmiş ve ondan sonra Osmanlı padişahları aynı zamanda «Emîr-ül-Mü'minin» ünvanıyla İslâm âleminin umumî reisi sayılmıştır. Bizi burada alâkadar eden mesele, «Hilâfet» denilen müessesenin dinî ve siyâsî mahiyeti değil, tarihi cephesidir : Malûm olduğu vechile Hicretin 656 ve Milâdın 1258 tarihinde Mongol hükümdarı Hu- lagu Bağdad'ı zaptettiği zaman Abbâsî hilâfetini yıkmış ve son halife «El-Mus- ta'sım-billâh Ebu Ahmed Abdullâh» ı oğullarıyla beraber idam ettirince Hilâ- fet tarihinde üç sene kadar bir fâsıla olmuştur. Bağdad fâciasından saklanarak kurtulan Abbâsî prenslerinden «Ahmed» isminde biri Mısır'a kaçıp oranın o za- manki Türk hükümdarı meşhur Sultan Baybars'a iltica ederek neseb ve hü- viyyetini isbat etmiş olduğu için, 1261 = 659 senesinin 9 Haziran = 9 Receb Per- şenbe günü «El-Mustansır-billâh» ünvanıyla halife ilân edilmiştir. Mısır'daki Abbâsî halifelerinin birincisi işte budur. İçlerinden dördü ikişer defa hilâfette bulunmak suretiyle teselsül eden Mısır Abbâsî halifeleri on yedi kişidir. Fakat bunlar eski halifeler gibi hükümdar vaziyetinde değildir; devlet işleriyle alâ- kaları yoktur : Sıfatları din reisliğinden ibarettir. Mısır ve Suriye Memlûk devletinin idaresi doğrudan doğruya Kölemen sultanlarının elindedir. Tabii bu va- ziyette halifelik demek, bir nevi rûhânî reislikten ve hattâ bir ünvandan iba- ret demektir. Yavuz Sultan Selim'le muâsır olan son Mısır Abbâsî halifesi «Üçüncü El-Mütevekkil-al-Allâh Muhammed» dir. Kölemen sultanı Kansu-Gavri ile beraber Merc-i-Dâbık muharebesinde bulunmuş olan bu son halife Osmanlı zaferi üzerine Yavuz'a teslim olup ondan hürmet ve riâyet görmüş ve tekrar Kahire'ye îade edilmiştir : 1516 = 922 vukuâtının «24 Ağustos» fıkrasına bakınız. Yavuz Mısır'ı fethettikten bir müddet sonra bu son Abbâsî halifesi Mısır'ın bir çok âlimleri, san'atkârları ve daha bir takım mühim şahsiyetleriyle beraber Is- tanbul'a gönderilmiştir; Sultan Selim Çaldıran muharebesinden sonra Tebriz san'atkârlarını da İstanbul'a sevk etmiş olduğu için, Osmanlı paytahtını İsl- lâm ilimleriyle san'atlarının en mühim merkezi haline getirmek istediği anla- şılmaktadır: 1514 = 920 vukuâtının «12 Eylül» fıkrasına bakınız. Yavuz'dan evvel Fatih de böyle yapmıştır: 1473 = 878 vukuâtının «11 Ağustos» fıkrasına bakınız. Hilâfet makamının işte bu son halife tarafından İstanbul'da Yavuz Sultan Selim'e resmen devredildiği hakkında bir rivayet vardır: Bu rivayete na- zaran Yavuz'un Kahire'den İstanbul'a sevk ettiği «Câmi'ül-Ezher» Arap ule- mâsiyle Istanbuldaki Türk ulemâsı bir meclis akdetmiş, bu mecliste İslâm hilâfetinin Sultan Selim'e devredilmesi lehindeki dinî esaslar tesbit edildikten

sonra halife «El-Mütevekkil» Ayasofya câmiinde minbere çıkıp hilâfeti Sultan Selim'e devrettiğini ilân ederek arkasındaki hil'ati çıkarıp kendi eliyle Osmanlı padişahına giydirmiş ve bir rivayete göre de Eyüp câmiinde halife padişaha hilâfet kılıcını kuşatmış: Tabii bütün bu rivayetler tevsik ve tetkike muhtaç meselelerdir. Muhakkak olan nokta, Yavuz'un Mısır fethi üzerine Hilâfet makamını der'uhde etmiş olmasından ve o zamana kadar Arab halifeler teselsül ettikten sonra onların yerine artık Osmanlı Türk halifelerinin geçmiş bulunmasından ibaret.

4 Mart = 10 Safer, Çarşamba: Tumanbay'dan ikinci defa olarak elçi gelip sulh müzakeresi için murahhaslar gönderilmesini istemesi.

(Bu elçi, yukarda bu sene vukuâtının 9 ve 10 Şubat fıkralarında bahsi geçen Kadı Abdüsselâm'dır. — Tumanbay'ın elçisi evvelce bir emannâme ile bir takım teminât mektupları götürmüşse de eski Mısır sultanı bunlara rağmen Kölemen döküntülerini başına toplamış, Araplardan yardımcı kuvvetler almış ve bir baskın yapmaya kalkışmış, fakat vaktinde haber alındığı için üzerine sevk edilen kuvvetlerle Nil sahilllerinde müsademeye mecbur edilerek büsbütün zayıf düşürülmüştür. — Kadı Abdüsselâm işte bu vaziyet üzerine tekrar gelip efendisinin şifâhen müzakerede bulunmak üzere murahhaslar istediğini arz etmiştir. — Bu mürâcaat üzerine Vezir-i a'zam Yûnus Paşa padişaha itidal telkin edip müzakere esasını kabul ettirdiği rivayet edilir).

5 Mart = 11 Safer, Perşembe: Tumanbay nezdine murahhas gönderilmesi hakkında Divan kararı.

(Mısır'daki son Abbâsi halifesi Üçüncü Mütevekkil'in Kahire'deki dört mezheb Kadılarıyla beraber Yavuz'a mürâcaat edip sulh için çalıştıkları da rivayet edilir. — Şiddet taraftarı olan Hayr-Bay'a rağmen Vezir-i a'zam Yûnus Paşa'nın itidal siyasetinden dolayı Divan'ın bu celsede müzakere teklifini kabul ettiğine ait bir takım rivayetler vardır. — Murahhaslığa sâbık Anadolu Defterdârı Mustafa Çelebi tayin edilmiş ve bir rivayete göre Kahire'deki dört mezheb Kadıları da refâkatine verilmiştir).

6 Mart = 12 Safer, Cuma: Osmanlı murahhaslarının beş yüz muhâfızla hareketi.

(Bunlara padişahın bir nâmesiyle halifenin ve ümerânın bâzı mektupları da tevdi edilmiş olduğu rivayet edilir. — Bu elçilerin tıpkı evvelce Şam'dan gönderilen murahhas Çerkes Murad Bey vasıtasıyla yapılan teklifte olduğu gibi hutba ve sikke Yavuz nâmına olmak ve Osmanlı padişahının metbûiyeti kabul edilmek şartıyla Tumanbay'ın Mısır sultanlığında ibkası gibi çok mütedil tekliflerle gönderildikleri hakkında bir rivayet vardır; fakat tıpkı Murad Bey'le arkadaşları gibi, bu sefer de Mustafa Çelebi ile Türk arkadaşları tecavuze uğrayıp öldürülmüşlerdir: Murad Bey hey'eti için 1516 = 922 vukuâtının «15 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Osmanlı elçilerinin beş yüz muhâfızla beraber çok çirkin bir surette kılıçtan geçirilmeleri üzerine bilmukabele Kölemen esirlerinden almış kumandanla bir kaç bin askerin idam ettirildiği rivayet edilir. — Türk elçileriyle muhâfızlarının uğradığı bu çirkin tecavuz kahraman Tumanbay'a feci bir âkîbet hazırlamıştır: Aşağıki fıkralara bakınız).

15 Mart = 21 Safer, Pazar: Yavuz'un Tumanbay üzerine bizzat hareketi.

(13 Mart = 19 Safer Cuma tarihi de rivayet edilir. — Yavuz «Birket-ül-Habş» menzilinde ordu kurmuştur. — Vezir-i a'zam Yûnus Paşa'nın kırk bin askerle Kahire muhafazasında kaldığı rivayet edilir. — Evvelce «Cize» ye kadar sokulmuş olan Tumanbay'ın bu vaziyet üzerine Nil deltasına doğru çekildiği haber alınmış ve Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa tâkibine memur edilmiştir).

25 Mart = 2 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Nil'in karşı yakasına geçen Rumeli askerleri üzerine Tumanbay'ın baskını.

(Şiddetli bir muharebeden sonra Tumanbay'ın şimal tarafında Garbiyye muntakasına çekildiği rivayet edilir).

26 Mart = 3 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Yavuz'un Nil nehrinden Cize'ye geçişi.

(Vezir-i a'zam Yünus Paşa da padişahın maiyyetine iltihak etmiştir. — Bu andan itibaren Tumanbay bir kaç koldan şiddetle tâkib edilmeye başlanmıştır: Eizat padişahın da bu gecedan itibaren tâkip hareketine iştirâk ettiği rivayet edilir. — Şehsüvar oğlu Ali Bey'le Anadolu ve Rumeli Beylerbeylerinin kumandasında ileri gönderilen kuvvetler Kölemen beyleriyle askerlerinden bir çoklarını imhâya muvaffak olmuşlarsa da Tumanbay gene ele geçmeden kaçmıştır. — Cize, Bulak'ın karşısındadır).

29 Mart = 6 Rebî'ül-evvel, Pazar: Yavuz'un Tumanbay'ı tâkib ederek «Ümm-üd-Dinâr» menziline varması.

(Bu mevki Mısır'ın şimaligarbisinde ve Nil'in garp tarafındadır. — Buradan Kapucu-başı Mahmud Ağa ile Garib-Yiğitler-ağası Sinan Ağa da tâkiye çıkarılmışlardır. — Nil üzerinden de gemiler sevkedilmiştir).

30 Mart = 7 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Sultan Tumanbay'ın yakalanması.

(Kahraman Tumanbay'ın esâreti hakkında iki rivayet vardır: Bir rivayete göre kendisine sâdık kalan bir kaç Kölemen beyi ile beraber Hasan-ibnü-Merî isminde bir Arab şeyhine iltica etmiş ve vaktiyle Kansu-Gavri tarafından zındana atıldığı halde Tumanbay'ın cûlûsunda onun emriyle tahliye edildiği için kendisine karşı minnetdâr olması lâzım gelen bu Arab şeyhi tarafından büyük bir mağaraya götürülüp saklanmış: Fakat nankör şeyh ondan sonra Osmanlı tâkipçilerine gidip Yeniçeri-ağası Ayas Ağa'ya haber vermiş! Ağa askerleriyle beraber mağaraya gelmiş: Sultanın huzuruna hürmet ve tâzimle girmiş; ellerini bağlamış; sonra muhteşem esirini bir ata bindirmiş ve muhâfızlar arasında Yavuz'un huzuruna götürmüş. — İkinci rivayete göre Tumanbay mukavemetten ümidi kestikten sonra Buhayra taraflarına doğru kaçmak için Nil nehrinden yüzerek geçerken arkasından yetişen Şehsüvar oğlu Ali Bey, Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa, Hayr-Bay ve Canbirdi-Gazâli kuvvetleri tarafından görülmüş, hemen bir kemend atılıp sudan çıkarılmış, elleri bir mendille bağlanmış, bir ata bindirilip üç yüz kadar Kölemen esiriyle beraber Yavuz'un huzuruna sevkedilmiş: Bu iki rivayetin birleştiği nokta, Kölemen sultanının elleri mendille bağlanıp ata bindirilmesinden ibâret kalıyor. — Tumanbay'ın nihayet yakalandığını haber alınca Yavuz'un çok sevindiği ve hattâ:

— Elhamdülillâh! İşte şimdi Mısır fethedildi!

dediği rivayet edilir: Her halde Yavuz bu telâkkisinde haksız değildir).

31 Mart = 8 Rebî'ül-evvel, Salı: Türk ordusuna esir olan son Kölemen imparatoru «El-Melik-ül-Eşref Tumanbay» ın büyük merâsimle Yavuz Sultan Selim'in huzuruna çıkarılması.

(Büyük kahraman Sultan Tumanbay, Yavuz'un huzuruna «Ümm-üd-Dinâr» kargâhında çıkarılmıştır. — Bu münâsebetle «âyin-i Osmani üzre» parlak me-

râsim yapılmış, devlet erkânı padişahın huzurunda yerli yerine dizilmiş, bir taraftan nevbet çalarken bir taraftan da toplar atılmıya başlamıştır : «Tabl-ı be-şâret» gümbürtüleriyle top gürültüleri birbirine karışırken, vatanını sokak ve ev muharebeleri yaparak karış karış müdafaâ ettikten sonra iyilik ettiği Arapların kemliğinden dolayı esir düşen zavallı Tumanbay kafese sokulan bir arslan gibi «Otağ-ı Hümayûn» a sokulmuştur! — Tarihin bu çok acı ânında milletlerin mukadderâtıyla oynamış iki kahraman karşılıklı bir saygı içinde karşılaşmış, Tumanbay Yavuz'u hürmetle selâmlamış, büyük dedesi Yıldırım Bâyezid'in âkıbetini bu anda hatırlamamış olmasına her halde imkân olmıyan Yavuz da şanlı mağlûbunun selâmına aynı hürmetle mukabele etmiş. — Sultan Selim Tumanbay'a yer gösterip oturmuş; bir müddet ikisi de susmuş, otağın içinde acı bir sükût olmuş; Tumanbay derin bir düşünceye, Yavuz da onun o hazin halini seyre dalmış. — Bu acı sükûta ev sahibi vaziyetinde bulunan Yavuz nihayet vermiş : Galiple mağlûp arasındaki tarihi muhavereye muhtelif menbâlarda ehemmiyetsiz tahavvüllerle tesadüf edilir; iki taraf da birer hukukî tez müdafaâ etmektedir. Bu tezlerin müdafaasına her iki tarafın da sünî müslûman olması ve müslûman kanı dökülmüş olması sebep olmuştur. Tabîî bu sözler aynen zaptedilmiş değildir : Bunların bütün kıymet ve ehemmiyeti her iki tarafın zihniyetleriyle dâvâlarını temsil etmesinden ibârettir. Yavuz'un Tumanba'ya verdiğinden bahsedilen cevapta iki mühim nokta vardır : Biri sünî olan Kölemenlerin İran'daki şîhlerle ittifâk ederek aradaki din ve mezheb birliğini ihlâl etmiş olmaları, biri de Osmanlı ölkesine göz dikerek hareketle hazırlanmalarıdır. İkinci derecede bir harb sebebi olarak da Dulga, dir meselesinden bahsedilmektedir. Bu izâha göre Osmanlı tezi hem dinî, hem siyasî esaslara istinad ediyor demektir. Buna mukabil Kölemen tezinde vatan müdafaası bir siper gibi kullanılmakta ve tabîî Kölemenlerin Fatih devrin-denberi Osmanlı imparatorluğu aleyhindeki gayretleri meskût geçilmektedir. Her halde Yavuz'a izâfe edilen tezin Tumanbay'a isnâd edilen tezden çok kuvvetli olduğu şüphesizdir. Bilhassa Türk elçilerinin iki defa idamını mâzur gösterebilecek hiç bir sebep tasavvuru mümkün değildir : Bu siyasî cinayetlerde Tumanbay'ın şahsen mes'ûl olmayıp kendisinin haberi olmadan Osmanlı elçilerini idam eden ümerâsının mes'ûl olduğu hakkında ileri sürdüğü iddia tabîî Kölemen devletini o hukukî mes'ûliyetten kurtaramaz. — Son Mısır sultanının Yavuz'la geçen bu acı mülâkattan sonra Yenigeri-ağası Ayas Ağa'nın çadırına müsâfir edildiği ve hattâ son derece hürmet ve riâyet gördüğü rivayet edilir : Her halde Tumanbay'ın her türlü istirahat esbâbının temin edildiği muhakkaktır. — Sultan Tumanbay'a yapılan hürmetkâr muâmele Yavuz'un emriyledir. Rivayete nazaran kahramanlığını er meydanlarında takdir ettiği Kölemen sultanının merdâne sözlerinden çok mütehassis olmuştur; bilhassa bu ilk mülâkatta hazır bulunan Hayr-Bay'la Canbirdi Gazâlî'yi parmakla gösteren Tumanbay'ın :

— Ey Sultân-ı Rûm, bizim devletimizi yıkan sen değilsin : İşte şu hâinlerdir!

demesinden Sultan Selim'in çok müteessir olduğu rivayet edilir : Bunlardan Canbirdi Kanunî devrinde Osmanlılara da ihânet ve ısyân etmiştir : 1521 = 927 vukuâtının «6 Şubat» fıkrasına bakınız. — Yavuz'un emriyle Osmanlı vezirleri esir sultanın şerefine günlerce ziyafetler çekmişler ve ona muhterem bir müsâfir muâmelesi yapmışlardır. Hattâ Yavuz'un eski Mısır sultanını Osmanlı hizmetine alıp kendisine büyük bir valilik vermek istediği hakkında bile bir takım rivayetler vardır : Fakat netice böyle çıkmamıştır).

7 Nisan = 15 Rebî'ül-evvel, Salı: Mardin kalesinin fetih müjdesi, Şarkî-Anadolu ve şimalî Irak fütuhâtı.

(Ümm-üd-Dinâr karargâhında yedi gün kaldıktan sonra Çize üzerinden avdet eden Yavuz bu müjdeyi Bulak konağında almıştır. — Mardin şehri fethedildiği halde kaleye kapanarak bir senedir müdafaaya devam eden Safavî kumandanı Süleyman Han için 1516 = 927 vukuâtının «Mayıs = Rebî'ül-âhır» fıkrasına ba-

kınız. — O havâlinin en müstahkem mevkiî olan Mardin kalesinin fethi, Şarkî-Anadolu'nun eskiden yanlış olarak «Kürdistan» denilen sahasında Safavîlerin elinde kalan Hısn-Keyf/Hasankeyf, Musul, Kerkük, Urfa ve Rakka gibi son kâlelerin de kolayca fethiyle neticelenmiştir. Bunlardan Hasankeyf kalesi Eyyûbîlerin son Beylik merkezidir : Bu Beyliğin ikinci şehri de Siirt'dir. O sırada emâret makamında bulunan ikinci Halil, Şâh İsmail'in eniştesi olduğu halde Safavîler bu beyliği zaptedip Melik Halil'i Tebriz'de zindana atmış oldukları için, Çaldıran zaferi üzerine memleketine dönen ikinci Halil Siirt'i istirdada muvaffak olmuşsa da, müstahkem göre bir mevki olan Hasankeyf'i ancak Mardin kalesi fethe-dildikten sonra Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı-Mehmet Paşa'nın himâyesiyle ele geçirebilmiş ve Yavuz'un emriyle eski tahtına tekrar oturtulmuştur. Melik Halil'in Çaldıran zaferinden itibaren Safavîlere karşı mücadelede Osmanlılara büyük hizmetleri olmuştur: 1515 = 921 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına da bakınız).

10 Nisan = 18 Rebî'ül-evvel, Cuma: Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa'nın Mısır valiliğine tayini.

(Bu tayinin 8 Nisan = 16 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü takarrür ettiği ve iki gün sonra kat'iyet kesbedip Yûnus Paşa'nın huzua çıkarak el öptüğü rivayet edilir. — Bir rivayete göre Mısır Beylerbeyliği Yûnus Paşa'ya Vezâret-i-uzmâ uhdesinde kalmak şartıyla ilâveten tevcih edilmiş ve bir rivayete göre de Paşa'nın Mısır'da yalnız Beylerbeyi, yâni vali sıfatıyla kalması takarrür etmiştir. — Bu valilik meselesinde Yûnus Paşa ile Kölemenlerin eski Haleb valisi Hayr-Bay arasında rekabet olduğu rivayet edilir: İlkönce Yûnus Paşa rakibini mağlûb etmişse de sonradan Hayr-Bay bu büyük valiliği Paşa'nın elinden almıya muvaffak olmuştur: Aşağıda bu sene vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. Her halde Yûnus Paşa Mısır valilerinin birincisidir).

13 Nisan = 21 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Son Mısır sultanı «El-Melik-ül-Eşref Tumanbay» ın idamı.

(Tumanbay'ın esâreti için bu sene vukuâtının «30 Mart» ve Yavuz'la mülâkâtı için de «31 Mart» fıkralarına bakınız. — Yavuz'un kahramanlığını takdir ettiği Tumanbay'ı Osmanlı hizmetine alarak kendisine mühim bir Beylerbeylik vermek arzusunu izhâr ettiği ve hattâ idare ve maliye işlerinde kendisiyle istişâre-de bulunduğunda beş on günlük bir esâretten sonra birdenbire idam ettirivermesine sebep olarak eski sultanlarının Osmanlılar tarafından yakalandığına inanmayan Mısırlıların Tumanbay lehindeki tezâhürlerinden bahsedilir: Rivayete nazaran Kahire sokaklarında ve bâzı köylerde kasabalarda sâbık sultanı hâlâ Mısır'ın meçhul bir tarafında millî müdafaa ile meşgul zanneden ahali nihayet onun lehinde nümâyişler yaparak:

— Sultan Tumanbay'a Allah yardım etsin!

diye bağırışmaya başlamış ve hattâ Yavuz'un geçtiği caddelerde bile bu gibi sesler yükselmiştir! Bir rivayete göre de bu nümâyişler müretteptir ve tertib edenler de memleketlerine ihânet ederek Osmanlı hizmetine girmiş olan eski Kölemen beylerinden Hayr-Bay'la Canbirdi-Gazâlî'dir: Tumanbay'ın şahsî düşmanları olan bu beyler, Yavuz'un esirini affedip hizmetine almak temâyüllerine karşı bir iki arabı parayla kandırarak padişahın geçtiği yerlerde bağurtmuşlar, halkı heyecanlandırmışlar ve Yavuz'u kuşkulandırmışlardır; bu vaziyet üzerine padişah Hayr-Bay'ı çağırıp sebebini sormuş: O da Tumanbay'ın pek çok tarafdarları olduğundan, halkın hâlâ gizli ümitler beslediğinden ve sâbık sultan hayatta oldukça Mısır'da ihtilâlin eksik olmayacağından bahsetmiş! Sultan Selim işte bunun üzerine o müthiş kararı vermiş gösterilir: Bir katıra bindirilen Sultan Tumanbay Kahire sokaklarında dokuz kere dolaştırılıp hal-kın esâretine inanması için teşhir edildikten ve münâdilerle etrafa ilân olun-

duktan sonra Kahire'nin «Bâb-üz-Zuveyle» denilen kapısına götürülmüştür. Rivayete nazaran sâbık sultan Kahire sokaklarında dolaştırılıp teşhir edilip ken :

«Halk-ı âlem Tumanbay'un bu hâlde olduğun görücek gıriv-u.feryâd-u.vâveyla koparup yüzü-koyu kapandular: Ol rûz-i ibret-endâzu görenler kıyâmet kopdu sandular».

Tumanbay eski tebaasının bu heyecanlı tezâhürleri içinde götürülmüş olduğu Bâb-üz-Zuveyle'de kurulmuş bir dar ağacına veyahut kapı kemerinde son zamanlara kadar mevcut olduğu rivayet edilen bir demir çengele iple asılarak idam edilmiştir. — İdam hükmünün infâzına Şehsüvar oğlu Ali Bey'in memur edildiği rivayet edilir; bunun sebebi vaktiyle Ali Bey'in babası olan Dulgadir hükümdarı Şehsüvar Bey'in 1472 = 877 tarihinde aynı kapiya asılarak Kölemenler tarafından idam edilmiş olmasıdır : 1471 = 876 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Sultan Tumanbay'ın esâret müddeti bu senenin 30 Mart = 7 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden 13 Nisan = 21 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününe kadar on dört gün sürmüş ve on beşinci gün idam edilmiştir. — Mısır sultanına idam hükmünün Bulak'daki karargâhta Yavuz'un otağının önüne celbedilerek içerden çıkan Kapucu-başı tarafından tebliğ edildiği rivayet edilir. — Bir rivayete göre de Yavuz mecburiyetle verdiği bu emirden dolayı çok müteessir olmuştur. — Ahalinin tamamıyla görüp emin olması için Tumanbay'ın cesedi üç yahut sekiz gün dar ağacında yahut çengelde asılı bırakılmıştır. — Bununla beraber yalnız bir saat asılı kaldıktan sonra defnedildiği hakkında da bir rivayet vardır. — Tumanbay'ın idamı için bâzı Türk ve Arap menbâlarında 11 Rebî'ül-evvel = 3 Nisan Cuma, 19 Rebî'ül-evvel = 11 Nisan Cumartesi, 20 Rebî'ül-evvel = 12 Nisan Pazar ve 23 Rebî'ül-evvel = 15 Nisan Çarşamba tarihlerinden de bahsedilir).

16 Nisan = 24 Rebî'ül-evvel, Persenbe: Tumanbay'ın cenaze merâsimi.

(Sultan Selim Tumanbay'ın hükümdarlara mahsus merâsimle defnedilmesini irâde ettiği için maslûb kahramanın cesedi dar ağacından yahut çengelden indirilip yıkandıktan sonra Yavuz'un gönderdiği «fâhir kefenler» e sarılarak techîz edilmiş, cenaze namazını Mısır Kadısı kıldırılmış, namazda Sultan Selim de bulunmuş ve hattâ tabutun altına girdikten başka merhumun ruhu için üç gün fukaraya sadaka olarak altın paralar ve yemekler dağıttırılmıştır. — Sultan Tumanbay'ın bütün cenaze masrafını Yavuz Sultan Selim tesviye etmiştir. — 15 Nisan = 23 Rebî'ül-evvel Çarşamba tarihi de rivayet edilir).

19 Mayıs = 27 Rebî'ül-âhir, Salı: Osmanlı donanmasının İskenderiyye'ye muvâsalatı haberi.

(Kapdan Ca'fer Ağa kumandasında gelen donanma ordu için erzak getirmiştir).

28 Mayıs = 7 Cumâda-l-ülâ, Persenbe: Yavuz'un donanmayı tef-tiş için Kahire'den İskenderiyye'ye hareketi.

(Yavuz maiyyetine Nişancı Mehmet Paşa, Yeniçeri-ağası Ayas Ağa, Divan kâ-tibi Haydar Çelebi vesair bir kaç kişiyle 500 Yeniçeriden ibaret bir muhafız kıta olarak Nil üzerinden gemilerle hareket etmiş ve 2 Haziran = 12 Cumâda-l-ülâ Salı günü kuşluk vaktinde atla İskenderiyye'ye girip toplar atılarak selâmlanmıştır. — Sultan Selim ertesi gün donanmayı tef-tiş etmiş, bir çok gemileri gezmiş ve hem donanmadan, hem kaleden atılan toplarla selâmlanmıştır. — Yavuz İskenderiyye'de dört gün kaldıktan sonra beşinci gün Kahire'ye hareket etmiştir).

12 Haziran = 22 Cumâda-l-ûlâ, Cuma : Yavuz'un İskenderiyye'den Kahire'ye avdeti.

(Padişah ikinci vakti vâsıl olmuş ve merâsimle karşılanmıştır: Yavuz'un bu seyahati gidiş geliş müddetleriyle beraber 15 gün sürmüştür. — Sultan Selim avdetinde Kahire'de oturmayıp meşhur Nil kıyısının bulunduğu ve vaktiyle en eski İslâm tersânesinin kurulduğu Ravza adasına inmiştir).

6 Temmuz = 16 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Hicaz'ın Osmanlı imparatorluğuna iltihâkı ve «Emânât-ı mubâreke» meselesi.

(O sırada Hicaz emâretinde Kutâde sülâlesi vardır: Ötedenberi Mısır sultanlarına tâbi olan Hicaz emirlerine Osmanlı menbâlarında «Mekke şerifi» denir. Kölemen ölkesinin iltihâkı üzerine Mekke şerifinin kendiliğinden iltihâka teşebbüsü çaresizlikten mütevellit pek tabii bir harekettir: Hattâ Mısır'ı fethettikten sonra Hicaz'ın da zaptına karar veren Yavuz'un asker sevkedeceği sırada Şerif Berekât'ı itâata davet için bir mektup yazdığı ve işte bunun üzerine Şerif'in oğlunu göndermek mecburiyetinde kaldığı da rivayet edilir. — Mekke şerifi Berekât'ın oğlu ve hükûmet şeriki «Ebu-Numeyy» babası nâmına Haremeyn'in, yâni Mekke ile Medîne'nin anahtarlarıyla babasının tebrik ve itâat arzısını «Emânât-ı mubâreke» ile beraber getirerek 3 Temmuz = 13 Cumâda-l-âhire Cuma günü gelip merâsimle karşılanmış ve üç gün sonra da Yavuz'un huzuruna kabul edilerek el öpmüş ve pek çok teveccühe mazhar olmuştur. — Hicaz emâretinin iltihâkı Osmanlı imparatorluğunu genişletmiş olduğu gibi, Yavuz'un Halep veyahut Kahire fethindenberi takınımış olduğu «Khâdim-ül-Haremeyn» ünvanı da artık bir hakikat şeklini almıştır. — Sultan Selim Mekke şerifini makamında ibka etmiş ve kendisine «Hil'at» ve «Teşrif» göndermiştir. — İstanbul'a getirilip Topkapı sarayında muhâfaza edilen ve bir çoğunun Peygamber Efendimiz Hazretlerine aid olduğu söylenen «Emânât-ı mubâreke» den hangilerinin Mekke şerifi tarafından gönderildiği tamamiyle mâlûm değildir: Mühim bir yekûn tutan bu mukaddes emânetlerin en meşhurları, halkın «Hirka-i Şerif» dediği «Bürde-i Saâdet» le halkın «Sancâğ-ı Şerif» dediği «Livây-ı Saâdet» dir; bunlardan birincisinin Mekke'den değil, Kahire'den alındığı ve ikincisinin de Kanuni devrinde Mısır'dan getirilmiş olduğu rivayet edilir: 1522 = 929 vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Topkapı sarayında bulunan ve bâzılarının şerif Ebu-Numeyy tarafından getirilmiş olması lâzımgelen diğer emânetlerden en mühimlerinin resmî ve tarihi isimleri şöyledir: «Dendân-ı Saâdet», «Kadem-i Şerif», «Na'leyn-i Saâdet», «Seyf-i Saâdet», «Asây-ı Saâdet», «Kavs-i Saâdet», «Seccâde-i Saâdet», «Gasl-i Nebevî suyu», «Miftâh-ı Beyt-i-Muazzam», «Kamis-i Fahrûn-Nisâ», «Kamis-i Seyyid-üş-Şühedâ», «Süyûf-i Çehâr Yâr», «Kelâm-ı Kadîm bâ-hatt-ı Osmân» ve «Kelâm-ı Kadîm bâ-hatt-ı Ali» Topkapı sarayının «Hirka-i-Şerif dairesinde bunlardan başka gerek İslâm ulularına, gerek İslâmiyyetten evvelki Peygamberlerden bâzılarına izâfe edilen bir çok emânetler daha vardır. Tabii bunların hepsi Yavuz'un Mısır seferinde elde edilmiş değildir: Bununla beraber muhtelif tarihlerde muhtelif İslâm memleketlerinden toplanan bu emânetlerden ekserisinin Mısır fethinde Kölemen devletinin, Abbâsî Hilâfetinin ve Hicaz emâretinin hazinelerinden toplanarak getirildiği muhakkak sayılır).

15 Temmuz = 25 Cumâda-l-âhire, Çarşamba: Donanmanın İstanbul'a avdeti.

(Mısır'daki son Abbâsî halifesiyle ailesi ve Mısır'ın mühim ailelerinden 1800 kişi donanmayla ihtiyâten İstanbul'a tehcir edilmiş ve Osmanlı ordusunun yaralıları da gönderilmiştir: Yukarda «19 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

21 Temmuz = 2 Receb, Salı: Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın ölümü.

(Beş defa Vezâret-i-uzmâ makamında bulunmuş olan bu dönme vezir eski Hersek dukalarından «Stipan Kossariç»in oğludur: 1463 = 837 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Yavuz Mısır seferine çıkarken bu ihtiyar devşirmeyi Bursa muhafızlığına tayin etmiştir: 1516 = 922 vukuâtının «5 Haziran» fıkrasına bakınız. — Bu ölüm haberi Kahire'ye 14 Ağustos = 26 Receb Cuma günü gelmiş ve müteveffânın yerine Karaman Beylerbeyi Husrev Paşa tayin edilmiştir).

29 Ağustos = 11 Şa'bân, Cumartesi: Hayr-Bay'ın Mısır valiliğine tayini.

(Bundan bir gün evvelki tarih de rivayet edilir. — Yeni valinin emrinde muhtelif sınıflara mensup 4.5 bin asker bırakılması takarrür etmiştir. — Hayr-Bay'ın 31 Ağustos = 13 Şa'bân Pazartesi günü işe başladığı rivayet edilir. — Eskiden Kölemenlerin Haleb valisi olan Hayr-Bay, rakibi olan Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa'nın azli üzerine Mısır valisi olmuştur: Yukarda bu sene vukuâtının «10 Nisan» ve aşağıda «13 Eylül» fıkralarına da bakınız. — Bir rivayete göre Hayr-Bay'ın karılarıyla çocukları rehine olarak alınıp Filibe'ye gönderilmiştir).

10 Eylül = 23 Şa'bân, Perşembe: Yavuz'un Mısır'dan Suriye'ye hareketi.

(9 Eylül = 22 Şa'bân Çarşamba tarihi de rivayet edilir. — Padişahın Mısır seferinde ganimet olarak aldığı bin deve yükü altın ve gümüşü de beraber götürdüğü hakkında kuvvetli bir rivayet vardır. — Yavuz 1517 = 922 senesi 22 Kânunusâni = 29 Zülhicce Perşembe gününe tesadüf eden Ridâniyye mevden muharebesinden Suriye'ye hareket tarihi olan bu 1517 = 923 senesi 10 Eylül = 23 Şa'bân Perşembe gününe kadar 7 ay 20 gün Mısır'da kalmış, bu müddeti Kahire ve civarında geçirmiş ve bir aralık da İskenderiyye'ye gidip gelmiştir. — Yavuz'un bir takım fütuhât fikirlerinden dolayı Mısır'da bir müddet daha kalmak istediği halde Yeniçerilerle Rumeli askerlerinin sızltı ve dırıltılarından dolayı avdet etmek mecburiyyetinde kaldığı hakkında muhtelif rivayetler vardır).

13 Eylül = 26 Şa'bân, Pazar: Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa'nın idamı.

(Bidâyetten beri Mısır seferine muhalif olduğu rivayet edilen Yûnus Paşa'nın bilhassa valilik meselesinden dolayı Hayr-Bay'la arası açılmış ve evvelce kendisine verilmiş olan bu büyük valilik sonradan rakibi Hayr-Bay'a tevcih edildiği için Mısır'dan teessür içinde ayrılmış olan Paşa'nın yolda ve bir rivayete göre Sâlihîyye konağında dilini tutamayıp :

— Ordunun yarısı kum çöllerine gömüldükten sonra fethedilen Mısır'ın bir hâin Kölemene verileceğini kullarınız bilselerdi, peşinize takılıp gelmezlerdi!...

gibi bir şey söylediği rivayet edilir. Bu küstahça sözleri haksız bulan padişah hemen atının dizginini çekip Vezir-i-a'zamanın idamını emretmiş ve derhal Paşa'nın boynu vurulmuştur: Yavuz'un Yûnus Paşaya çok kızdığından dolayı başını gövdesinden ayırıp üç gün mızrak ucunda taşıttıktan sonra defnettirdiği rivayet edilir. Birinci Selim'in bu gibi şiddetleri:

Rakibin ölmesine çâre yoktur
Vezir olsun meğer Sultan Selime

beytiyle divan şiirine ve hattâ darbimesel şeklinde halk ağzına geçmiştir: Paşa'nın başı Suriye-Mısır hududunda bir hana defnedilmiş olduğu için o tarihten itibaren bu menzile «Hân-Yûnus» denildiği rivayet edilir. — Bundan evvelki vüzerâ idamlarının mühimleri için 1514 = 920 vukuâtının «24 Temmuz», 1515 = 921 vukuâtının «22 Şubat» ve 1517 = 922 vukuâtının «9 Kânunusâni» fıkralarına

bakınız. — Yûnus Paşa, rakibi Hayr-Bay'ı «hâin bir Kölemen olmakla ithâm etmişse de, kendisi de devşirmedir ve hattâ idamının sebepleri içinde ihânetinden de bahsedilir: Rivayete nazaran Yûnus Paşa Mısır valiliği esnasında maktul Kölemen beylerinin «haremlerini müsâdere» etmek ve bâzı Arap şeyhlerini de Kölemen taraftarı diye tâkibata uğratmak gibi münasebetsiz hareketlerinden dolayı küçük bir hükümdarlığa benziyen bu büyük valilikten azledildiği için Şâh İsmail ile gizlice muhabere edip ihânete kalkışmış ve Yavuz da meseleyi casuslarından öğrenip Paşa'yı idam ettirmiştir: Tabii bunlar ayrıca tetkik edilecek meselelerdir.— Çok meşhur bir rivayete göre Yûnus Paşa idam edildikten sonra padişah yolda giderken sohbet etmek üzere o sırada Anadolu Kadı-askerliğinde bulunan büyük âlim Kemal-Paşa-zâde'yi yanına çağırır: Öteden beriden konuşarak giderlerken Kemal-Paşa-zâde'nin atı birdenbire bir su çukuruna bastığı için Yavuz'un üstübaşı tepeden tırnağa çamur içinde kalmış! Zavallı Hoca telâşa düşmüş; fakat büyük padişah :

— Bir âlim atının ayağından sığıryan çamur benim için şereftir: Öldüğüm zaman bu kaftanı böylece sandukamın üstüne koysunlar!

demiş ve sırtından çıkarıp saklatmış: Yavuz öldükten sonra çamurlu kaftanı vasiyeti mucibince sandukasının üstüne örtülmüştür).

17 Eylül = 1 Ramazan, Perşembe: Kıbrıs haracı.

(Kıbrıs adası bu sırada Venedik hâkimiyetindedir: Mısır'ın fethi üzerine Kahire'ye «Aloisio Mocenigo» ve «Bartolomeo Contarini» isimlerinde iki Venedik elçisi gelmiş, bunların birincisi Mısır'dan İstanbul'a gitmiş ve ikincisi de Padişahın maiyyetinde Kahire'den Şam'a gelmiştir. Tebrik vesilesiyle gelen bu murahhasların asıl vazifeleri Kıbrıs meselesinin halidir: Venedikliler 1489 = 894 tarihinde bu adayı işgallerinden itibaren vaktiyle Kıbrıs krallarının Kölemen sultanlarına vermekte oldukları haracı Mısır hazinesine tesviye etmekte devam ettikleri için, bu sefer akdedilen muahede mucibince senede sekiz bin duka altın tutan bu haracın artık Osmanlı hazinesine tesviyesi takarrür etmiştir).

25 Eylül = 9 Ramazan, Cuma: Canbirdi-Gazâlî'nin Kudüs valiliğine tayini.

(Gazze konağında takarrür eden bu tayin için bir gün evvelki tarih de rivayet edilir. — Yavuz, Osmanlı hizmetine girmiş Kölemen beylerini memnun etmek siyasetini tâkib ettiği için Hayr-Bay'ı Mısır valiliğine, Canbirdi'yi Gazze, Safed ve Nâblus sancakları da ilhak edilerek büyük bir eyâlet şekli verilen Kudüs valiliği ne ve diğer bir takım Kölemen beylerini de muhtelif sancak beyliklerine tayin etmiştir).

7 Teşrinievvel = 21 Ramazan, Çarşamba: Yavuz'un Şam'a muvâsalatı.

(Padişah Şamlılar tarafından büyük tezâhürlerle karşılanmış, bir müddet şehir haricindeki ordugâhında kalmış ve bu kış mevsimini Şam'da geçirmeye karar vermiştir).

22 Teşrinievvel = 6 Şevvâl, Perşembe: Yavuz'un ordugâhtan şehre taşınması.

(Sultan Selim 15 gün ordugâhında kaldıktan sonra eski Atabeglerinden kâlan «El-Kasr-ul-Ablak» isimindeki saraya yerleşmiştir. — Yavuz'un Şam'da geçirdiği bu kış mevsiminde yaptırdığı işlerin en mühimlerinden biri Suriye'nin tahriri, yâni mufassal istatistiklerinin tertibidir: Bu tahrir defterlerinde bütün köylerin evleri, nüfusları, ziraat hayvanları ve her türlü hâsılatı yazılıdır; işte bunlara istinaden vergiler tarhedilmiş, tımar, evkaf, emlak ve idare işleri tan-

zim olunmuştur; Hammer mütercimi Atâ Bey bu eski defterlerden birini Haleb'de görmüş olduğundan ve intizamından hayret ve takdirle bahsetmektedir).

6 Kânunuevvel = 22 Zülka'de, Pazar: Bir Macar tecavuzu.

(Şark seferlerinden dolayı Garba karşı sulh siyaseti tâkib eden Yavuz'un Macaristan'la akdettiği üç senelik mütâreke için 1513 = 919 vukuâtının son fıkrasına bakınız: bu müddetin hitâmına tesadûf eden 1516 = 922 ve ondan sonra bu 1517 = 923 tarihlerinde de birer sene müddetle teccid edilen sulhe rağmen Macarlar âni bir baskınla Bosna'nın «Swornik = Izvornik» sancak beyi Hacı-Mus. tafa Bey'i şehid etmişlerdir: Şehzâde Süleyman'dan gelen bu haberin bir gün sonra gelmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Mustafa Bey'in yerine Çir. men beyi Mihal oğlu Mahmud Bey tayin edilmiş ve hudut boylarında askeri tedbirler ittihaz olunmuştur).

1518 = 924

25 Kânunusânî = 13 Muharrem, Pazartesi: Üçüncü vezir Pîri Mehmet Paşa'nın Vezâret-i-uzmâ makamına tayini.

(Sâbık Vezir-i-a'zam Yânus Paşa'nın 1517 = 923 senesi 13 Eylül = 26 Şa'bân Pazar günü Mısır - Suriye yolunda idamındanberi devletin en büyük makamı 4 ay 11 gün açık kalmıştır: Bunun sebebi padişahın üçüncü veziri Pîri Mehmet Paşa'yı tayin etmek istemesi ve onun da İstanbul muhâfızlığında bulunmasıdır. Pîri Paşa 1517 = 923 senesi 14 Teşrinievvel = 28 Ramazan Çarşamba günü gönderilen bir emir üzerine İstanbul'dan Şam'a gelmiştir. — Çok büyük bir devlet adamı olan Pîri Mehmet Paşa merhum Çaldıran muharebesine karar veren harp meclisindeki isâbetli fikirleriyle Yavuz'un teveccüh ve takdirini kazanmış, hattâ padişah ve mecliste kendisine onun gibi bir Vezir-i-a'zam lâzım olduğunu açıkça söylemiş ve Çaldıran muharebesinin derhal başlanmasında onun rey'i âmil olmuştur: 1514 = 920 vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına bakınız. Devşirmeler partisine rağmen Vezâret-i-uzmâ makamına bir Türk devlet adamı yetiştirmek isteyen Yavuz Sultan Selim, o tarihten bir ay 24 gün sonra Pîri Paşa'yı üçüncü vezirlik makamına tayin etmiştir: 1514 = 920 vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Haliç tersânesinin inşâsı ve donanmanın takviyesiyle Avrupa devletlerini sindirerek Mısır seferinin emniyetini temin eden de Pîri Paşa'dır: 1515 = 921 vukuâtının dokuzuncu fıkrasına bakınız. — Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden olan Pîri Paşa merhumun Karamanlı veyahut Amasyalı olduğu rivayet edilir; hattâ Hicretin sekizinci ve Milâdın on dördüncü asrında yaşayan meşhur âlim Cemâlüddin-i Aksarayî'nin nesline mensup olduğu hakkında kuvvetli bir rivayet vardır. Pîri Paşa merhum ilmi, fazl, ahlâkının temizliği, mazlûmlarla muhtaçlara karşı merhamet ve şefkatiyle tanınmış, hem hükümdarın, hem halkın daimî ve umumî emniyet ve itimadını kazanmış çok mümtâz bir şahsiyettir. Hem âlim, hem şair olan Pîri Paşa şiirde «Remzî» mahlasını kullanır. Yavuz'un son ve Kanunî'nin ilk Sadr-i-a'zamı işte bu büyük Türk veziridir: Peçevî'nin izahına göre Pîri Paşa'nın öyle bir vekarı vardı ki «arza girdikçe Saâdetlü Padişah kendünden hicâb çeker ve ziyâde tevkîr-ü ihtirâm iderdi». — Pîri Paşa merhumun 3 Şubat = 22 Muharrem Çarşamba günü Sadâret makamına tayini hakkında da zayıf bir rivayet vardır).

5 Şubat = 24 Muharrem, Cuma: Büyük mutasavvıf Seyh Muhiyiddin ibn-il-Arabî türbesiyle câmiinin merâsimle açılması.

(Yavuz bu büyük mutasavvıfın çok mühmel ve harâp bir halde bulunan kabriyle Şam'a ilk girdiği zaman alâkadar olmuş ve bir türbe ile yanında bir câ-

mi yapılmasını emretmiştir : 1516 = 922 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız. Bir rivayete göre de inşaat padişahın işte bu ikinci ziyaretinde başlayıp bitirilmiştir. — Yavuz o gün Cuma selâmlığını bu yeni câmide yapmış ve bu suretle türbe ile câmi o tarihten itibaren halka açılmıştır).

15 Şubat = 4 Safer, Pazartesi: Şâh İsmail'in sulh talebi ve Canbirdi-Gazâlî'nin Şam valiliğine tayini.

(Sulh akdi ricasiyle gelen «Saru-Şeyh» ismindeki İran elçisi Yavuz'a kıymetli hediyeler getirmiştir. — Bu elçinin Mısır fethinden dolayı bir tebriknâme ile hâlâ hayatta zannedilen Hadım-Sinan Paşa ile Yûnus Paşa'ya mektuplar getirerek payitaht olan Tebriz İran'da kalmak ve Türkiye lehine bir hudut tashihi yapmak şartıyla sulh istediği rivayet edilir. — Yavuz tekmil İran'ı zaptederek Safavî hâkimiyetine ve şi mezhebine nihayet vermek istediği için bu sulh teşebbüsü neticesiz kalmış ve şahın elçisi İstanbul'da Yedi-kule'ye gönderilip hapsedilmiştir. — Gene bu gün Kudûs valisi Canbirdi-Gazâlî'nin «kayd-i-hayat» ile Şam valiliğine tayini üzerine eski Kölemen imparatorluğunun en mühim arazisi iki Kölemen beyinin idaresine tevdi edilmiş demektir : Mısır Hayr-Bay'ın, Suriye Canbirdi'nin idaresindedir. Bununla beraber gerek Mısır'ın gerek Suriye'nin diğer sancaklarına da hem Osmanlı, hem eski Kölemen ricâlerinden muhtelif beyler tayin edilmiştir).

22 Şubat = 11 Safer, Pazartesi: Yavuz'un Şam'dan Haleb'e hareketi.

(Yavuz 1517 = 923 senesi 7 Teşrinievvel = 21 Ramazan Çarşamba gününden itibaren 4 ay 16 gün Şam'da kalmıştır. — Padişahın hareketini 8 Şubat = 27 Muharrem tarihine müsâdîf gösteren bir rivayet de vardır. — Sultan Selim'in maksadı İstanbul'a dönmeden İran üzerine yürüyüp bâzı askerî hazırlıkları hakkında haberler gelen Safavî imparatorluğunu ortadan kaldırmaktır : Fakat Yeniçerilerin yollarda yorgunluk bahâne ederek muhalefetleri yüzünden padişah bu fikrini tatbika muvaffak olamamış ve nihayet hiddet içinde İstanbul yolunu tutmuştur : Aşağıda bu sene vukuâtının «6 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

5 Mart = 22 Safer, Cuma: Yavuz'un Şam'dan Haleb'e gelişi.

(Sultan Selim bahar mevsimini Haleb'de geçirmiştir).

24 Nisan = 13 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Lübnan isyanının tenkil haberi.

(Bu isyanı çıkaran şeyhin ismi muhtelif menbâlarda İbnü-Habeş, İbnü-Haneş, İbnü-Habeş ve İbnü-Hânş şekillerini alır. — Büyük bir isyan hareketi hazırlayan ve ötedenberi Beyrut, Sayda ve havalisine hâkim olduğu için başına bir çok kuvvetler toplayan bu şeyhin üzerine Şam valisi Canbirdi-Gazâlî ile Trablus beyi Güzelce Kasım Paşa, Hama beyi İskender-Paşa, zâde Mustafa Bey ve diğer bir takım ümerâ kumandasında toplanan kuvvetler hücum ederek Humus ovasında bir saatlik bir muharebeden sonra âsiler perişan edilmiş ve maktul düşen Lübnan emirinin kafası kesilerek Haleb'de bulunan padişaha gönderilmiştir : Bir rivayete göre de bu kesik baş Yavuz Edirne'ye döndükten sonra gelmiştir. Bu muharebenin 7 Nisan = 26 Rebî'ül-evvel Çarşamba gününe tesadüf ettiği hakkında da bir rivayet vardır. — Bu isyanın sebebi, Merc-i-Dâbık muharebesinden sonra Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiş olan Lübnan şeyhinin Mısır seferi esnasında itâattan çıkmış olmasıdır : Bu vaziyet üzerine daha tenkil hareketinden evvel Lübnan sancak beyliği Akkoyunlu sülâlesinden Korkmaz-oğlu Mehmet Bey'e tevcih edilmiştir).

6 Mayıs = 25 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Yavuz'un Haleb'den İstanbul'a hareketi.

(Sultan Selim bu senenin 5 Mart = 22 Safer tarihindenberi 2 ay, 2 gün Haleb'de kalmış, bu müddet zarfında Şâh İsmail'in hudud üzerindeki askeri hazırlıkları hakkında muhtelif haberler almış, hudud beylerine icab eden emirler verilmiş ve hattâ bazı rivayetlere nazaran Yavuz Haleb'den ikinci İran seferine çıkmak üzere hareket etmişse de Yeniçerilerin itirazlarından dolayı hedef değiştirmek mecburiyetinde kalıp istemiyerek İstanbul yolunu tutmuştur).

17 Mayıs = 7 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: İbrişim yasağı.

(Osmanlı menbâlarında bu tarihî ismiyle anılan tedbir, ipek ticaretinde İran'a ilân edilen boykotajdır. Yavuz bu tedbiriyle Safavîlere karşı siyasi münasebetlerden sonra iktisadî münasebetleri de kesmiş ve Antep konağından valilere bir tâmin göndererek yasağı dinlemeyen tüccarın malları müsâdere edilmesini emretmiş ve bu yüzden bir çok büyük tüccarlar zarar gördüğü gibi, müsâderelerde bazı haksızlıklar da olduğu için padişah Edirne'ye avdet etikten sonra şikâyetler başlamış ve bir çok memurlar cezalandırılmıştır. — Bütün bu zararlar Kanunî devrinde tazmin edilmiştir: 1520 = 926 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — İran'a silâh ihracı da bu tarihte men' edilmiştir).

19 Mayıs = 9 Cumâda-l-ûlâ, Çarşamba : Vezir-i-a'zam Pîri Mehmet Paşa'nın şimalî Irak üzerine hareketi.

(Maiyyetine iki bin Yeniçeri ile Anadolu ve Rumeli askerlerinden birer miktar kuvvet verilen Pîri Paşa Fırat boylarında ordudan ayrılmıştır: Yavuz Yeniçerilerin münasebetsizliklerinden dolayı İstanbul'a avdet mecburiyetinde kaldığı ve ikinci İran seferine çıkamadığı için, Şâh İsmail'in hudud boylarındaki faaliyetine karşı ancak bu kadar bir tedbir ittihaz edilebilmiştir).

25 Temmuz = 17 Receb, Pazar: Yavuz'un İstanbul'a avdeti.

(Yavuz Sultan Selim İstanbul'a yaklaşırken yatsı vaktini bekliyerek karanlık bastıktan sonra Boğaz'dan karşı yakaya geçip Topkapı sarayına sessiz ve merrâsimsiz girmiştir. — Lübnan, Suriye, Filistin, şimalî Irak, Mısır ve Hicaz ölkelerini fethedip gelen büyük Türk'ün bu şanlı seferi 1516 = 922 senesi 5 Haziran = 4 Cumâda-l-ûlâ Perşembe gününden bu 1518 = 924 senesi 25 Temmuz = 17 Receb Pazar gününe kadar tam 2 sene, 1 ay, 20 gün sürmüştür: Sultan Selim yalnız bu seferiyle babasından vâris olduğu ölkeye bir mislinden fazlasını katmış, bu devlet artık o tarihten bin yıl evvelki Şarkî-Roma imparatorluğu kadar genişleyip Akdeniz'in şark havzasına boydanboya hâkim olmuş, o zamana kadar dünyanın yalnız iki kıt'ası üzerinde bulunan Osmanlı imparatorluğu üçüncü bir kıt'aya daha yerleşerek üç kıt'a üzerinde dört denize hâkim muazzam bir teşekkül haline gelmiştir; hattâ Mısır'ın fethi üzerine Barbaros kardeşlerin hâkimiyetinde bulunan Cezâyir'e evvelce Kölemen nüfuz saha-larından olan Yemen'in de kısmen Osmanlı nüfuzuna girdiği anlaşılmaktadır; Yavuz'un oğlu Süleyman'a yazdığı Mısır fetihnâmesinde Osmanlı ölkesine ilhak edilen yerler içinde Yemen'le Mağrib'dan da bahsedilmesi herhalde bu vaziyetle alakadardır: Cezâyir meselesi için 1519 = 925 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına ve Yemen meselesi için de 1521 = 927 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Yavuz'un bu seferinde fethettiği yerler 1518 den 1918 tarihine kadar tam 400 sene Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır: Mühim bir kısmı Çaldıran seferi üzerine fethedilmiş olan Şarkî-Anadolu tabii bu hesaba dahil değildir).

4 Ağustos = 27 Receb, Çarşamba: Yavuz'un İstanbul'dan Edirne'ye hareketi.

(Büyük kahraman İstanbul'da dokuz gün dinlendikten sonra onuncu gün Edirne'ye hareket etmiştir).

13 Ağustos = 6 Şa'bân, Cuma : Yavuz'un Edirne'ye muvâsalatı.

(Mısır seferi esnasında Edirne'de saltanat kaymakamlığında bulunan Saruhan valisi veliahd Süleyman babasını istikbal etmiş ve dokuz gün sonra eyâlet merkezi olan Mağnisa'ya gönderilmiştir. — Yavuz Edirne'de bulunduğu sırada Macaristan ve Venedik devletleriyle sulh ahkâmını tecdid etmiş ve İspanya devletiyle de dostâne münasebetlere girişmiştir: Yeni bir İran seferi Yavuz'da sâbit bir fikir halinde olduğu için Avrupa'ya karşı sulh siyasetinden ayrılmamıştır).

20 Kânunuevvel = 17 Zülhicce, Pazartesi : Vezir-i-a'zam Piri Mehmet Paşa'nın Edirne'ye avdeti.

(Piri Paşa Irak üzerine yürüyerek Bağdad'ın şimaligarbisinde ve Fırat nehrinin sağ sahilinde o zaman şimdikinden çok mâmur olan Âne ve Hit kasabalarını zaptedip Safavî idaresindeki Bağdad'ı tehdid eden bir vaziyet temin ettikten sonra padişahın emriyle avdet etmiştir. — Paşa'nın İstanbul'a veyahut Edirne'ye muvâsalatı için 1519 = 925 senesi 28 Kânunusânî = 26 Muharrem Cuma tarihi de rivayet edilir : İki rivayet arasında 39 gün fark vardır).

1519 = 925

Nisan = Rebî'ül-âhir: Anadolu'da ilk Celâlî isyanı, Bozoklu Celâl'in tenkili ve kesik başının İstanbul'a gönderilmesi.

(Kânunusânî = Muharrem tarihi de rivayet edilir, fakat doğru değildir. — Bu isyan hareketinin başında bulunan Bozoklu Şeyh Celâl rivayete nazaran kalender kıyâfetiyle Turhal taraflarına gidip bir mağarada yaşamıya, itikâf ve ibâdetle halkın kendisine itikadını celbetmiye ve yakında bir Mehdi yahut Mesih zuhur edeceğini haber vermiye başlamış, müridleriyle tarafdarları gittikçe çoğalmış ve nihayet kendisini Mehdi ilân ederek 20 bin suvari ve piyadeden mürekkep bir kuvvetle etrafı istilâya ve hattâ «Şâh-Veli» ünvanıyla dünya saltanatını eline alıp istediği gibi hüküm sürmiye başlamış ve bilhassa Osmanlı idaresinin bir çok beyleriyle memurları da ister istemez maiyyetine iltihak ettikleri için nihayet iş çok tehlikeli bir renk almıştır. — Tenkil hareketine vezâret pâyesi verilen Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa memur edilmiş ve Dulgadır beyi Şehsüvar-oğlu Ali Bey de maiyyetine verilmiştir. — Ferhad Paşa İstanbul'dan hareket ederken Şehsüvar-oğlu da Elbistan'dan çıkıp âsilerin üzerine doğru büyük bir sür'atle harekete başlamıştır. — Tenkil kuvvetlerine mukavemet edemiyecğini anlayan Şeyh Celâl'in iltica etmek üzere Sivas taraflarına doğru çekildiği rivayet edilir : Celâlîler Karahisar'a vardıkları zaman Ferhad Paşa kuvvetleri henüz Ankara civarındadır. — Şehsüvar-oğlu Ali Bey'in bu sırada Sivas'a yakın bir yerde olduğu veyahut âsilerin yolunu kesmek için o taraflara sarktığı rivayet edilir; başkumandan Ferhad Paşa'nın yetişemiyecğini hesap eden Şehsüvar-oğlu, Celâlîleri kaçırmamak için Paşa'yı beklemiyerek Şarki-Karahisar üzerine yürüyüp o civarda harbe tutuşmuş, Celâlîler mağlûb olmuş, Şeyh Celâl kaçmaya kalkışmışsa da arkasından yetişilip öldürüldükten sonra kesik başı ihtiyaten Edirne'den İstanbul'a gelmiş olan Yavuz'a gönderilmiştir. — Şehsüvar-oğlunun bu muvaffakiyetinden çok memnun

olan padişah kendisine bir hil'atle bir murassâ kılıç göndermiştir. — Ali Bey'in böyle parlak bir muvaffakiyet kazanması Ferhad Paşa'yı son derece kıskandırdığı için o tarihten itibaren bu Paşa'nın kalbinde zavallı Ali Bey'e karşı müthiş bir kın başlamış ve nihayet bu kınını Kanuni devrinde o ailenin ocağını söndürmekle teskin etmiştir : 1522 = 928 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bir rivayete göre de Celâlîlerin mağlûbiyetleriyle neticelenen muharebe Akşehir civarında olmuştur. — Asilerin erkekleri kılıçtan geçirilmiş ve kadınlarıyla çocukları da esir edilerek Yavuz'a büyük bir endişe veren bu hareket tamamiyle basırlanmıştır. Bu isyanın bir Şii hareketi olduğu ve hattâ bundan dolayı Celâl'in İran üzerine çekilmek istediği rivayet edilir : Diğer bir izah için de aşağıki fıkraya bakınız. — Osmanlı idaresinin Anadolu ihtilallerini hep «Celâlî» hareketi sayması ve ihtilâlcilere «celâlîler» denilmesi işte bu vak'adan itibaren takarrür etmiştir).

«Düzmece Murad» denilen şehzâde Murad meselesi.

(Şehzâde Murad, Yavuz'un Yenişehir meydan muharebesinde esir edip idam ettirdiği Amasya valisi şehzâde Ahmed'in oğullarındandır : 1513 = 919 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasına bakınız. — Anadolu'daki Celâlî isyanının tenkiline memur edilen vezir Ferhad Paşa rivayete nazaran şehzâde Murad'ın İran'da ölmüş veyahut öldürülmüş olduğu hakkındaki şâyianın doğru olmadığını ve şehzâdenin dört sene İran'da kaldıktan sonra vaktiyle babası Sultan Ahmed'in eyâlet merkezi olmak itibariyle iddiâsına taraftarlar bulabileceği Amasya'ya gelmiş olduğunu ve orada etrafında bir çok adamlar topladığı için yakında mühim hâdiseler çıkarabileceğini işitmiş ve meseleyi derhal padişaha arz etmiştir. — Osmanlı menbâlarının pek müphem ifadelerle izah ettikleri bu vaziyet üzerine Yavuz Amasya'ya müfettişler göndermiş : Bu yüzden bir çok kimseler idam edilmiş. Nihayet Amasya'daki müfettişler bu işin içyüzünü bilen bir nalbant bulup İstanbul'a göndermişler. Zayıf bir rivayete göre de bu nalbant Amasya'da değil, İstanbul'da Bahçekapısı'ndaymış; Yavuz'un huzuruna çıkarılan bu nalbantın itiraflarına göre kendisi Amasya'daki dükkânında otururken yanına gelen bir derviş şehzâde Murad'ın «babası ahibbâsından muâvenet» görmek ümidiyle Amasya'ya gelmiş olduğunu ve bir evde hasta yattığını söylemiş; nalbant şehzâde Ahmed taraftarlarından olduğu için Sultan Murad'ı ziyaret etmiş; iyi oluncaya kadar yemek göndermiş ve nihayet iyileştikten sonra da Amasya zenginlerinden Sabuncu İbrahim Çelebi şehzâdenin bütün levâzımını temin ederek mechul bir semte göndermiş : Yavuz bu izahat üzerine Sabuncu İbrahim Çelebi'yi celb ettirmiş; o da prensin bir kaç adamla İstanbul'a gittiğini söylemiş; şahısları hakkında verilen izahat üzerine nihayet bu adamlar da bulunup sorguya çekilmiş ve şehzâdenin «on beş gün evvel» ölüp Üsküdar'da defnedildiği anlaşılmış : Sultan Selim saraydan adamlar gönderip mezarı açtırmış, içindeki ölünün başını kestirmiş, kesik baş saraya getirilmiş, Amasya'dan beraber gelen arkadaşlarına gösterilmiş ve onlar da tanımış; fakat bu baş şehzâde Murad'ın başı olmadığı için padişah yeğeninin her halde İran'da ölmüş olması lâzımgeldiğine ve o kesik baş sahibinin de «düzme» bir şehzâde Murad olduğuna hükmedip müsterih olmuş ve hattâ bu meseleden dolayı tevkif edilmiş olanların hepsini tahliye ettirip memnun etmiş! — Osmanlı menbâlarındaki resmî şekil işte bundan ibaret olan bu hikâyenin ciddi bir tahliye mukavemet edemeyecek bir çok zayıf noktaları vardır. — Son zamanlarda bu meseleyle Amasya müverrihi merhum Hüseyin Hüsâmüddin Efendi meşgul olmuş ve tarihinin üçüncü cildinde Fatih kütüphanesinde gördüğü müphem bir vesikaya müstenit yeni bir nazariye serdetmiştir : Efen. di'nin izahına göre şehzâde Murad 1518 = 924 senesi Safer = Şubat - Mart ayları içinde Şâh İsmail'in yardımıyla Şarkı-Karahisar havalisinde saltanatını ilân etmiş, ahali kendisine biat ettiği için Sultan Selim telâşa düşmüş ve Amasya Beylerbeyi Şâdi Paşa'yı Şarkı-Karahisar üzerine sevk etmiş; hattâ Celâlî hareketi bile işte bu şehzâde Murad'ın çıkardığı bir hareketmiş : Şehzâde

İran'dan Anadolu'ya 1516 = 922 tarihinde derviş kıyâfetiyle gelip gizlice Amasya'ya girmiş, orada babasının tarafdarlarından Sabuncu oğlu İbrahim Çelebi'nin evine inerek gizli müzakereler yapmış ve ondan sonra gidip Celâlîlerin başına geçmiş; Yavuz'a gösterilen kesik baş onun başı değilmiş: Şâdi Paşa padişahı tatmin için ona benziyen birinin başını kesip göndermiş; hattâ şehzâde Murad 1523 = 930 tarihinde, yâni Yavuz'un ölümünden üç sene sonra hâlâ hayattaymış! Fakat Amasya müverrihinin bütün bu iddiaları müphem bir vesikadan çıkarılmış bir takım neticelerden başka bir şey değildir. Bununla beraber, şehzâde Murad'a Osmanlı menbâlarında alelûsul izâfe edilen «düzmece» liğın şüpheli bir isnad olmak ihtimali de çok kuvvetlidir).

15 Mayıs = 15 Cumâda-l-ülâ, Pazar: Cezâyir hükümdarı Sultan Hayrüddin Barbaros'un Yavuz'a elçi gönderip inkıyâdını arzetmesi üzerine Cezâyir hükûmetinin tasdiki.

(Barbaros'un doğum tarihi, ailesi, milliyeti ve menşei için 1466 — 1467 = 871 vukuâtına bakınız. — Her ikisine de Avrupa'lının «Barbaros» dedikleri Oruc ve Hızır kardeşlerin korsanlıkla tarih sahnesinde görünmeye başladıkları devir, garbî Akdeniz sahillerinde büyük değişikliklere tesadûf eden karışık bir buhran devridir: Endülü's'de İslâm hâkimiyetinin inkırâz tarihi olan 1492 = 897 senesinden itibaren İspanyollar gerek İspanya'da kalan, gerek şimalî Afrika'ya geçip orada tutunmak ve hattâ İspanya sahillerine intikam akınları yapmak isteyen Müslümanları Afrika'ya kadar tâkibe kalkışıyorlar ve meselâ Cezâyir kıtası civarında «Penyon» ismiyle bir kale kurduktan başka Trablus, Becâye vesaire gibi bâzı mühim noktaları zaptedip istihkâmlar kuruyorlardı. Bu suretle Mağrib müslümanlığı büyük bir tehlike altında kalmış demektir. Yıllardanberi Akdeniz'i yıldırıp duran iki Türk gocuğunun Mağrib Türk Ocaklarını kurmaya başlamaları işte bu devre tesadûf eder. Hızır Reis'in denizcilğe çıkması Oruc-Reis'den sonradır. Ondandır evvel büyük kardeşleri Oruc ve İlyas reisler ortaya atılıp deniz ticaretiyle meşgul olurlarken bir kaç defa Rodos Şövalyelerinin Korsan gemileriyle müsademeye mecbur olmuşlardır: Hattâ bir sefer Trablus yolunda gene Rodos korsanlarıyla çarpışırken İlyas-Reis şehid ve Oruc-Reis de esir olmuştur. Oruc işte bu esâretten kurtulduktan sonra garbî Akdeniz'e gitmiş ve Midilli'deki küçük kardeşi Hızır da şehid olan büyük kardeşi İlyas'ın intikamını almak için bir müddet sonra denizcilğe başlayıp Mağrib'a giderek Oruc-Reis'e iltihak etmiştir. — Barbaros kardeşlerin Mağrib sahillerinde ilk hareket üssü Tunus'un cenubuşarkisindeki Cerbe adasıdır. O zaman Tunus'a hâkim olan «Benî.Hafs» hanedanından «Beşinci Ebu-Abdullâh Muhammed» Barbaroslarla uyumak mecburiyetinde kalmış ve onlar da düşmandan alacakları ganîmetlerin, beşte birini bu hükümdara vermek şartıyla Tunus'un «Halk-ul-Vâd» kalesini ellerine geçirmişlerdir. Barbarosların emrinde Türk gemicileri vardı: işte bu sâyede 1510 = 916 tarihinden itibaren Cerbe adasında tutunduktan sonra Cezâyir tarafına el atarak Şerşel, Cezâyir, Tenes ve Tlemsân şehirlerini fethedip Mağrib Ocaklarının temelini kurmuşlar ve Cezâyir'de bir Türk devleti tesis etmişlerdir. — Oruc-Reis bir muharebede şehid olduktan sonra Cezâyir hükûmeti yalnız Hızır-Reis'in elinde kalmıştır: Oruc'un şehâdeti hakkında en kuvvetli rivayet 1518 = 924 senesidir; bununla beraber kendisinin daha hayatında Cezâyir hükûmetini küçük kardeşi Hızır-Reis'e bıraktığı da rivayet edilir. — Cezâyir câmiindeki kitâbesinden anlaşıldığına göre Hızır-Reis bu memlekete hükümdar olduğu zaman «Sultan» ünvanını almıştır: Sultan Hayrüddin bir taraftan İspanyollarla, bir taraftan da Türk hâkimiyetine karşı hristiyan İspanyollara yardım etmek nankörlüğünü gösteren müslüman Araplarla uğraşır ve zaferler kazanırken en büyük Türk devletine dayanarak vaziyetini daha fazla tahkim etmek için Yavuz Sultan Selim'e Hacı Hüseyin isminde bir Türk elçi gönderip ölkesiyle beraber tâbiyyet ve inkıyâdını arzetmiştir. — Barbaros'un bu hareketinden çok mütehasis olan Yavuz, bir rivayete göre kendine bir hükümdarlık menşûru ile bir murassâ kılıç ve bir

hil'at göndermiş ve elçiye de sancak beyliği pâyesini tevcih etmiştir: Diğer bir rivayete göre de Yavuz Barbaros'a yalnız Cezâyir Beylerbeyliğini tevcih etmiş ve işte bu tarihten itibaren Cezâyir ölkesi doğrudan doğruya bir Osmanlı eyâleti haline gelmiştir; fakat birinci rivayet daha kuvvetlidir. İşte bunun üzerine Barbaros'a yardım olarak iki bin Yeniçeri ile birkaç top ve gemi gönderildiği ve muhterem gazinin Anadolu'dan istediği kadar asker toplayabilmesine salâhiyet verildiği hakkında da bir rivayet vardır. — Yavuz'un mensûru yukarda esas ittihaz ettiği, miz 15 Mayıs = 15 Cumâda-Lûlâ Pazar günü Cezâyir'e avdet eden Hacı-Hüseyn Bey tarafından merâsimle Barbaros'a tevdi edilmiştir. — Mısır fethi üzerine Cezâyir'in de inkiyâdı, şimalî Afrika'da Osmanlı hâkimiyetini büsbütün tahkim etmiştir. — Hızır-Reis'le merhum kardeşi Oruc-Reis'in bundan evvel de Yavuz'la münasebette bulundukları hakkında muhtelif rivayetler vardır: Meselâ 1517 = 923 senesi 28 Ağustos = 10 Şa'bân Cuma günü Yavuz Mısır'da iken zafer tebriki için Kurd-oğlu Muslihüddin-Reis isminde bir elçi ile bir takım hediyeler gönderdiklerinin ve bu alâkadan çok mütehassis olan Yavuz'un da kendilerine bir miktar yardım kuvveti yolladığından bahsedilir; hattâ o tarihten daha evvel 1516 = 922 senesi 20 Mart = 15 Safer Perşembe günü Edirne'ye Muhyiddin-Reis isminde bir elçi gönderilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır: Yalnız bu elçilerin isimleriyle muvâsalat tarihleri ihtilâflıdır. — 1518 = 924 vukuâtının «25 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

Yüz elli gemi inşâsiyle donanmanın takviyesi, Rodos ve İran meseleleri.

(Yavuz bu gemilerden üç tanesinin yedişer yüz tonluk olmasını emretmiş ve bir taraftan da büyük toplar döktürmüştür. — Bu yeni gemilerle evvelce Halic tersânesinin inşâsı üzerine yapılan filoyu takviye ederek büyük bir Türk donanması vücuda getirmek maksadı tâkib edilmiştir: 160 gözlü Halic tersânesi için 1515 = 921 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Bu büyük donanma ve denizler hâkimiyeti fikri, Suriye ve Mısır'ın fethinden sonra İstanbul - Iskenderiye deniz yolunun ortasında bir şakavet ocağı gibi kalan ve ötedenberi Türk sahillerinin emniyetiyle deniz ticareti için daimî bir tehlike teşkil eden Rodos Şövalyeler hükûmetini ortadan kaldırmak isteyen büyük Vezir-i a'zam Piri Mehmet Paşa merhumun fikridir: Bilhassa Suriye ile Mısır'ın fethinden itibaren aradaki deniz yolunun temizlenmesi artık bir zaruret hükmünü almıştır; bununla beraber Yavuz'un yapılan hazırlıkları kâfi görmediği, meselâ Rodos kalesinin dört ay muhasarasına yetebilecek miktarda hazırlanan barutun sekiz ay yetecek miktara çıkarılmasını emrettiği ve aynı zamanda ötedenberi zihnini kurcalıyan ikinci İran seferini Rodos seferine tercih ettiği de rivayet edilir. Hattâ Divan toplayıp Rodos'dan evvel İran üzerine hareket edilmesi hususunda karar aldığı hakkında da bir rivayet vardır: Çaldıran zaferi Şarki Anadolu'nun fethini temin etmiş ve Safavi tehlikesini önlemiş olmakla beraber İran'daki Şii saltanatını ortadan kaldıramamıştır; Şâh İsmail'in o zamana kadar baş vurduğu sulh teşebbüslerinin hep reddedilmesi işte bundan dolayıdır. Bunlar için 1514 = 920 vukuâtının «29 Teşrinisânî» ve 1518 = 924 vukuâtının «15 Şubat» fıkralarına bakınız. — Tabii Şâh İsmail'in hudud üzerinde almakta olduğu askeri tedbirlerle gösterdiği faaliyetler de Yavuz'un ikinci bir İran seferine kat'î surette lüzum göstermesiyle neticelenen mühim sebeplerdendir. — İşte bundan dolayı Anadolu'da 60 - 70 bin kişilik bir ordu toplandığı ve bir çok toprakla takviye edilen bu ordunun ilk işaretle hareket edebilecek bir hale getirildiği de rivayet edilir).

1520 = 926

18 Temmuz = 2 Şa'bân, Çarşamba: Yavuz'un son hareketi.

(Yavuz İstanbul'dan Edirne'ye gitmek üzere hareket etmiştir. — Hareket gününde ihtilâf vardır: 15 Şa'bân = 31 Temmuz Salı, 21 Şa'bân = 6 Ağustos Pazartesi,

22 Şa'bân = 7 Ağustos Salı ve 24 Şa'bân = 9 Ağustos Perşembe tarihleri de rivayet edilir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında padişahın hükûmetçe hazırlanan muhasara levâzımını kâfi görmediği için yukarıki fıkra da bahsi geçen Rodos seferini geri bıraktığından bahsedilirken:

— Bizüm şimdensonra sefer-i Ahiret'den gayri seferümüz yoktur! demiş olması bir kerâmet gibi gösterildiği halde, bir taraftan da İran seferini Rodos muhasarasına tercih etmek istediğinden bahsedilir ve hattâ üçüncü bir rivayet olarak İstanbul'dan Edirne'ye hareketinin sebebi «Engerûs kralından ahz-i intikaam» diye bir Macaristan seferi şeklinde gösterilir ve tabii bu takdirde hedefin Belgrad olması lâzımgelir: Padişahın ordu başında hareket etmesi, ağırlıkları önden göndermesi ve Vezir-i a'zam Pîrî Mehmet Paşa ile diğer vüzerâyı kendisinden evvel Edirne'ye sevk etmiş olması bâzı menbâlarda işte bu Macar seferiyle izah edilmektedir; «ahz-i intikaam» dan maksat, Yavuz'un Mısır seferi esnasında Macarların sulh haline rağmen Osmanlı arazisine tecavuz etmiş olmasının intikamıdır: 1517 = 923 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Her halde Jütün bunlar ayrıca tetkiki lâzım meselelerdir. — Sultan Selim İstanbul'dan sırtında bir çiban başı olduğu halde hareket etmiştir: Bir rivayete göre Edirne'ye hareketinden bir gün evvel, yâni 17 Temmuz = 1 Şa'bân Salı günü ve Hasan-Can'ın rivayetine göre de hareketinden bir kaç gün evvel bu çibanın farkında olmuş; Yavuz daha İstanbul'dayken bir gün saray bahçesinde bir yokuş çıktığı sırada Hasan-Can'a:

— Arkamda güyâ bir khâr batup âzâr virir!

demiş; Hasan-Can hemen muâyene edip etrafı kızarmış küçük bir çiban başı bulmuş ve bir merhem sürülmesini teklif etmişse de kabul ettirememiş. O geceyi ızırâb içinde geçiren padişah ertesi gün hamama girip henüz tamamiyle olgunlaşmış olmayan çibanı Hasan-Can'ın orada olmamasından istifade ederek lüzumundan fazla sıkıştırıp «zedeletmiş»! Hamamdan sonra Hasan-Can huzuruna girmiş. Canı çok yanan padişah onu görünce:

— Hasan-Can, sözünle amel itmedük emmâ kendümüzü ihlâk ittük! demiş; fakat o günden itibaren bu tarihi çiban sür'atle büyüyüp azdığı halde Yavuz gene ehemmiyet vermeyip işte bu 18 Temmuz = 2 Şa'bân Çarşamba günü sefere çıkmış. — Yavuz'un çibanına eski menbâlarda «Yan-kara» ismi verilir: Kamuslarda «Yanık-kara» tahavvülü da görülen bu tâbirin mânâları «Cemre» veya «Yumrucuk», «Yumrucak» ve «Yumurcak» gibi aynı bir kelimenin muhtelif tahavvülleriyle izah edilir ve bütün bunlar «Tâûn = Vebâ çibanı» mânâsına gösterilir. Halbuki halk ağzında «davun» şeklini de alan «tâûn» çibanı umumiyetle koltuk altı ile kasıklarda çıktığı halde, Yavuz'un çibanı Hasan-Can'ın izahına göre sırtındadır ve Haydar Çelebi'nin rivayetine göre de «Ol Hazretün iki omuzu arasında sağ cânibüne mâil mervârid dânesi misâl bir nesnedür»; fazla olarak iki ay kadar sürmüş olmasına nazaran da tâûn olmaması lâzımgelir; zaten eski menbâlarda tesadüf edilen «Yan-kara» tâbirinin muhtelif devirlerle yerlere göre muhtelif mânâları ve bunların içinde «sârî hastalık», «Şirpençe» vesaire gibi mukabilleri de vardır; Yavuz'un çibanı bâzı Garp menbâlarında «Kanser» şeklinde gösterilir; bâzı Osmanlı menbâlarında da «Şirpençe = Anthrax» olduğundan bahsedilir; her halde en kuvvetli ihtimal işte budur. — Sultan Selim İstanbul'dan Edirne'ye giderken hiç kimseyi dinlemeyip ata bindiği için rahatsızlığı gittikçe fazlaşmış, çiban açılmış ve nihayet Çorlu civarında Sirt köyüne vardığı zaman daha ileri gidemeyecek bir hale geldiği için orada ordugâh kurulmuştur: Bu Sirt köyü şimdiki Tekirdağ vilâyetine tâbi Muradlı kazasındadır ve vaktiyle Yavuz Sultan Selim şehzâdeliği zamanında babası ikinci Bâyezid'le işte burada muharebe ettiği için eski Osmanlı menbâlarında bu tarihi köye «Uğraş-deresi» veya «Savaş-köyü» gibi isimler verilmiştir: 1511 = 917 vukuâtının «3 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Bir rivayete göre de ikinci Bâyezid tahtını oğluna terketmek mecburiyetinde kaldıktan sonra İstanbul'dan Dimetoka'ya giderken Yavuz'un emriyle işte burada zehirlenip ölmüştür: 1512 = 918 vukuâtının «26 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Bâzı menbâlar da Yavuz'un babasıyla muharebe ettiği ve bir rivayete göre de babasını zehir-

letip öldürttüğü yerde ölmesi ikinci Bâyezid'in oğluna ettiği inkisârın tesiri şeklinde tefsir edilir)!

21/22 Eylül = 8/9 Şevvâl, Cuma/Cumartesi gecesi: Şarkî-Anadolu, şimalî Irak, Lübnan, Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz fatihi muhterem Yavuz Sultan Selim'in ölümü.

(Büyük kahraman İstanbul'dan Edirne'ye giderken iki aya yakın bir zaman ko. naklamak mecburiyetinde kaldığı Sirt köyündeki otağında Reis-ül-etibbâ «Akhi Çelebi», saray hekimlerinden «Hamze.oğlu İsâ», «Osman Çelebi» ve Kazvinli «Şâh-Muhammed» tarafından tedavi edilmiştir: Müverrih Lûtfi Paşa «Etibbâ ilâcunda hatâ» etmiş olduğundan bahsetmektedir; fakat Paşa'nın bu sözü muhterem hastanın kurtarılamamış olduğu için söylenmiş olmak ihtimali de vardır. — Yavuz'un hastalığıyla ölümünde gece gündüz yanında ve hizmetinde bulunmuş olan Hasan-Can'ın ifadesini nakleden meşhur oğlu Hoca Sa'düddin, o sırada Edirne'de bulunan Vezir-i-azam Piri Mehmet, Vezir-i-sânî Mustafa ve «Hâin» lâkabiyle meşhur Rumeli Beylerbeyi Arnavut Ahmed Paşaların hastalık ilerlediği sıralarda padişahın emriyle Sirt köyüne dâvet edilmiş olduklarını ve nihayet Hâin-Ahmed Paşa'nın «hıfz-ı esrâra iktidârı olmadığı» için tekrar Edirne'ye gönderildiğini anlatır. — Yavuz'un hastalığı ağırlaştığı sırada Hasan-Can'la aralarında şöyle bir muhâvere geçmiştir :

— Hasan-Cân, ne hâldür?

— Sultânım, Cenâb-ı Hakk'a teveccüh idüp Allahla olacak zamandır!

— Bizi bunca zamandanberü kimün ile bilür idün? Cenâb-ı Hakk'a teveccühümüzde kusur mu fehî ittün?

— Hâşâ ki bir zaman zikr-i Rahmân'dan gufûl müşâhede itmüş olam : Lâkin bu zaman gayri ezmâna benzemedüğü cihetden ihtiyâten cesâret eyledüm! Hasan-Can bu hürmetkârâne sözleriyle Yavuz'a artık eceli geldiğini anlatınca: Çaldıran, Merc-i-Dâbık ve Rıdaniyye er meydanlarında devletler deviren muhteşem kahraman :

— Sûre-i Yâsin tilâvet eyle!

demiş, kendisi de Hasan-Can'la beraber bütün sûreyi bir kere okumuş, Hasan-Can tekrar okumaya başlamış ve bu sefer «Selâm» âyetine geldikleri zaman, şanlı hastanın büyük rûhu Kibriyâ'ya kavuşmuş. — Yavuz'un ölüm tarihi Osmanlı menbâlarında 21 Eylül = 8 Şevvâl veya 22 Eylül = 9 Şevvâl günlerine müsadîf gösterilir ve gün ismi olarak da «Şenbih = Cumartesi» gecesi sabaha karşı veya 9 Şevvâl ihtilâfının sebebi, Yavuz'un bu iki günü birbirine bağlayan gece içinde sabaha karşı can vermiş olmasıdır; Kanunî'nin Osmanlı tahtına cûlûsunu Kırım Hanına tebliğ için gönderdiği nâmenin Feridun Bey «Münşeat»ındaki suretinde 926 senesi Şevvâl ayının sekizi vâkı' olan Cum'a gününün akşamı hengâmunda» denilmesi de ölüm tarihinin 8/9 Şevvâl = 21/22 Eylül Cuma / Cumartesi gecesine tesadüf ettiğini göstermektedir. — En kuvvetli rivayete göre 1470 = 875 tarihinde Amasya'da dünyaya gelmiş olan Yavuz Sultan Selim'in Milâdî takvim hesabıyla tam elli yaşında ölmüş olması lâzımgelir : Bâzı menbâlarda 51, 53 veya 54 yaşlarında ölmüş gösterilmesi hem Hicrî takvime, hem muhtelif doğum tarihlerine göredir. — Sultan Selim 1512 = 918 senesinin 24 Nisan = 7 Safer Cumartesi günü tahta çıkmış ve 1520 = 926 senesinin 21/22 Eylül = 8/9 Şevvâl Cuma/Cumartesi gecesi sabaha karşı ölmüş olduğuna göre Milâdî hesaplâ 8 sene, 4 ay, 28 gün saltanat sürmüş demektir; Bâzı menbâlarda saltanat müddetinin 8 sene, 9 ay yahut 9 sene veya 9 sene, 9 ay gösterilmesi Hicrî takvime nazaran bile yanlıştır. — Yavuz'un ölümünden biraz evvel Vezir-i-azam Piri Mehmet Paşa ile yanındaki vüzerâyâ bâzı vasiyetlerini söylediği rivayet edilir : Meselâ oğlunun İran seferinden vazgeçip Şark'dan Garb'a dönmesini vasiyet etmiş olduğuna ait bir rivayet vardır. — Osmanlı padişahları öldükleri zaman cenazelerinin saklanıp ölümlerinin gizlenmesi ve Anadolu vilâyetlerinden birinde valilik ederek tecrübe gören satanat vârisi pa.

yıtahta gelip tahta çıkıncaya kadar vüzerânın ölmüş padişahı sağ göstererek her türlü karışıklığa mâni olmak siyaseti âdetâ bir an'ane haline gelmiştir; Birinci Selim, ölümü gizlenen dördüncü padişaktır : Ondan evvel ölümü 41 gün gizlenen Birinci Mehmet için 1421 = 824, 12 - 13 veyahut 16 gün saklanan İkinci Murad için 1451 = 855 ve ancak bir gün gizlenebilen Fatih için de 1481 = 886 v. kuâtının birinci fıkralarına bakınız. — Yavuz Sirt köyündeki ordugâhında can verdiği zaman, Osmanlı saltanatının yegâne vârisi olan veliahdi Süleyman Saruhan vilâyet merkezi olan Mağnisa şehrindeydi : Şehzâde Mağnisa'dan İstanbul'a gelinceye kadar geçecek günler içinde Padişahın ölümünü ilân etmekte en büyük mahzur, Yavuz'un ordugâhında kıymetli hazineler bulunmasında gösterilir; yeni padişah tahta çıkıncaya kadar bu hazinelerin fırsattan istifade etmek istiyen Yeniçeriler tarafından yağma edilmek ihtimali vardır! En kuvvetli rivayetlere göre Sultan Selim oğluna karşı saltanat iddiâ edebilecek hiç bir şehzâde bırakmadığı için ölümünün gizlenmesinde en mühim sebep işte bu endişedir. Bu korkuya ilk kapılanlar, cenazenin başında bulunanlardır : Padişah ölür ölmez «havâss-ı huddâm»ın vâveylâyı koparması her kesten evvel «Hâs-oda.başılık» vazifesi de uhdesinde bulunan Hazinedâr-başı Süleyman Ağa'yı ürkütmüştür : Sonradan Kanunî devrinde Vezâret-i-uzmâ makamına kadar yükselen bu ak-ağa, muhafazasından kendisinin mes'ul olduğu hazinelerin Yeniçeriler tarafından yağma edilmek ihtimali karşısında dehşet içine düştüğü için derhal Kapucular-Kethudâsı Fil-Ya'kub'u Vezir-i-a'zam Piri Paşa'ya göndermiş; Süleyman Ağa'nın otak kapısında durduğunu ve gece karanlığında bir takım fenerli adamların koştuğunu gören meşhûr Hasan-Can, bir taraftan ağlaşıp bağırışanları bir dereceye kadar susturmakla beraber, bir taraftan da Süleyman Ağanın vezirlere adam göndermesinin sebebini anlayıp hemen Fil-Ya'kub'un peşinden koşmuş, «Senin bu saatta vezirlere gidişin askeri kuşkulandırır!» diye onu geri çevirmiş, sonra otağa dönüp Hazinedâr Süleyman Ağa'yı teskin etmiş, feryad edenleri tamamiyle susturmuş ve zaten sabah yaklaştığı için o gece vükelâyı bile büyük matemden bihaber tutmak mecburiyetinde kalmıştır. — Vezir-i-a'zam Piri Mehmet Paşa ile diğer Paşalar ancak ertesi gün, yâni 22 Eylül = 9 Şevvâl Cumartesi sabahı otağa geldikleri zaman Yavuz'un öldüğünü öğrenmişlerdir. — Gözyaşlarını zaptedemiyen Piri Paşa, Hasan-Can'ın geceki tedbirlerini çok takdir edip elini sıkmış, şehzâde Süleyman Mağnisa'dan İstanbul'a gelip . . . babasının tahtına cülûs edinceye kadar ölümün tamamiyle gizli tutulmasını emretmiş, askeri aldatmak için hiç bir şey olmamış gibi Divanı toplamış, bazı vazifelere yeni tayinler yapmış ve padişahı tedavi eden dört hekime gûyâ muvaffakiyet göstermişler gibi hil'atler giydirmişti! Vezir-i-a'zam bir taraftan bu göz boyama tedbirlerini ittihâz ederken, bir taraftan da veliahd Süleyman'a vaziyeti arz edip son sür'atle İstanbul'a yetiştirmesi için mektup yazarak Silâhdar-Kethudâsı Süleyman Ağa'ya tevdi edip «kemâli isti'câl ile» yola çıkarmıştır. — Piri Paşa bu siyasi tedbirlerle meşgul olduğu sırada Yavuz'un otağında ve sâdık nedîmi Hasan-Can'ın nezâreti altında büyük ölünün techiz ve tekfin işleri yapılmıştır : Yavuz'un cenazesini tedavisinde bulunan saray hekimlerinden Kazvinli Şâh-Muhammed, izmitli Hamze-oğlu İsâ ve Osman Çelebiler yıkamışlardır. Tekfin işi bittikten sonra cenaze bir tabuta konulup bu bir kaç kişi tarafından gizlice namazı kılınmış ve ondan sonra da otağın içinde merhumun yatağının olduğu yer kazılıp muvakkaten işte oraya gömülmüştür : Birinci Selim'in ilk mezarı Sirt köyündeki karargâhta bugün yeri mechul olan otağının içindedir. — Bu büyük padişahın muâsırlarınca «Yavuz» lâkabıyla ifade edilen ve Avrupa dillerine de «Féroce», «inflexible» vesaire gibi sıfatlarla intikal eden şiddet ve dehşeti, bazı muahhar Osmanlı müverrihlerinin yapmak istedikleri gibi saltanat müddetince dökmüş olduğu kanları az çok ört-bas etmiye çalışmakla tahfif edebilecek bir şey değildir : Yavuz kendi babasına isyan ederek tarih sahnesine çıkmış, onunla harbetmiş, nihayet babasını tahtından devirerek zorla tahta çıkmış ve ondan sonra da fütuhât projelerini tatbika başlamadan evvel müstakbel seferlerinde dahill karışıklıklarla şehzâde isyanlarına imkân bırakmamak için kendi öz babasını

dan başhıyarak kardeşleriyle yeğenlerini ve bir rivayete nazaran kendi oğullarından üçünü sırayla ortadan kaldırmıştır! Hattâ nihayet bu yekûna ana tarafından dedesi olan ihtiyar Dulgadır hükümdarı Alâüddevle'nin kesik başını da ilâve etmekten çekinmemiştir: Bu açık hesaba göre Yavuz dede katili, baba katili, kardeş katili, yeğen katili, belki de evlât katili, velhasıl bütün ailesinin katilidir; fakat unutmamalıdır ki keyf için insan öldüren bir Caligula yahut bir Neron değildir: Ailesinin her ferdi öldürdükçe müteessir olduğu ve hattâ samimî gözyaşları döktüğü rivayet edilir; bu rivayetlere inanmamak pek haklı değildir: Çünkü Yavuz, daha şehzâdeliği zamanında babasına karşı harekete başladığı zaman, devlet ve milleti kurtarmak iddiâsiyle ortaya atılmış, maksadının kuru bir saltanattan ibaret olmadığını muhtelif vesilelerle ilân etmiş ve hattâ devleti içerden, dışardan tehdid eden büyük tehlikeleri daha o zamandan itibaren gösterip durmuş, fakat esrârkeş babasıyla devletin sarsılan mukadderâtını beceriksiz ellerine bıraktığı vicdansız vezirlerine söz dinletemiştir. Yavuz babasına karşı isyan ettiği zaman, devlet şarktan ve cenuptan gelen iki müdhiş tehdidin ilk darbeleriyle âdetâ temelinden sarsılmaya başlamış bir vaziyettedir: İran'da kurulan Safavi imparatorluğunun garbî Anadolu sahillerine kadar sokmaya muvaffak olduğu şilik bir taraftan Şâh İsmail'in Osmanlı arazisine kadar yaptığı büyük bir Anadolu akımına zemin hazırlayan haricî bir tehlike şeklini aldıktan başka, bir taraftan da Teke Kızılbaşlarının çıkardıkları «Şâh-kulu» isyânıyla dahilî bir tehlike mahiyetini de almıştır: Bunlar için 1507 — 1508 = 913 vukuâtına ve 1511 = 917 vukuâtının «9 Nisan» fık. rasına bakınız. İkinci Bâyezid devrinde cenuptan gelen ikinci büyük tehdit de Kilikya muharebelerinde Osmanlı ordularını üstüste mağlûb edip Dulgadır devletini himâyeleri altına alan Mısır Kölemenlerinin şarktaki Safavi tehlikesiyle beraber Anadolu'yu sarsan vaziyetleridir: 1485 = 890 vukuâtına ve 1486 = 891, 1487 = 892, 1488 = 893, 1489 = 894 vukuâtının birinci, 1490 = 895 vukuâtının ikinci ve 1491 = 896 vukuâtının birinci fıkralarına bakınız. Bu iki büyük tehlike devletin bilhassa istikbalini tehdit edip dururken, imparatorluğun bütün mukadderâtını Hadım-Ali Paşa ile harîs arkadaşlarının eline bırakıp bir nev'î itikâfa çekilen İkinci Bâyezid'in kuklalığından cür'et alan şehzâdelerin saltanat iddiâlarına başlamaları ve bilhassa şehzâde Korkud'un Kölemen sultanına iltica edecek kadar ihtirâsa kapılması, vüzerânın da kendi menfaatleri bakımından en gevşek şehzâde olan Amasya valisi Sultan Ahmed tarafını iltizam etmeleri, mezheb işlerinden çıkan dahilî tehlikeye bir de siyasi inhilâl tehlikesi ilâve etmiştir: 1509 = 915 vukuâtının birinci ve ikinci fıkralarına bakınız. — Yavuz babasına karşı ayaklandığı zaman bütün bu tehlikeleri ileri sürdüğü ve babasıyla bunlar için görüşmek istediği halde vüzerânın tezviri yüzünden reddedildiği rivayet edilir: 1511 = 917 vukuâtının altıncı ve onuncu fıkralarına bakınız. Yavuz'u saltanat iddiâ eden kardeşlerinden derhal ayırd ettirebilecek en büyük fark, işte bütün bu dahilî ve haricî tehlikeler içinde temelleri çatırdamaya başlayan devleti kurtarmak gibi millî bir dâvâ ile ortaya atılmasıdır. Böyle bir dâvâda tabii ilkönce dahilî tehlikeleri bertaraf ettikten sonra haricî tehlikelere karşı cephe alınabilir ve bunun için de Yavuz'un demir pençesi lâzımdır. Her milletin hayatında şiddetin en hayâtî zaruret halini aldığı demler vardır: Yavuz işte böyle bir devrin adamıdır; her halde öyle bir idealistin en sevdiği insanları bile büyük gayesi uğrunda feda ederken samimî teessürler duyduğuna ait rivayetlere inanmamak doğru değildir. Tabii her kesten evvel kendi aile efrâdını feda etmiş bir insan için ideal yolunda kendisine muhalefet göstermiye kalkışan ve onu seferlerinden geri çevirmek veyahut hiç sefere çıkarmamak istiyen vezirleriyle Yenîçerilere karşı mülâyemet beklemek abestir: İşte bundan dolayı Sultan Selim ecnebilere evvel kendi adamlarını tedhiş etmiş ve düşman ordularından evvel kendi ordusunu mağlûb etmiştir! Yavuz'la Yenîçeri ocağı arasında mütemadî bir gerginlik vardır: Çaldıran seferinden itibaren Yenîçeriler Yavuz'un ileri hareketlerine hemen daima engel olmak istemişler ve bâzan da olmuşlardır; meselâ İran seferinin devam etmemesinde ve hattâ Mısır'dan bir an evvel avdet edilmesinde en mühim âmil bunların mukavemet ve muhalefe-

tidir. Tabii böyle hem kendi ordusu, hem düşman ordularıyla mücadele etmek ve hem kendi vüzerâsı, hem düşman devlet adamlarıyla uğraşmak mecburiyetinde kalan bir ideal adamı için şiddet en büyük meziyyet, mülâyemet en büyük kusurdur. Bir ecnebi devletine âlet olarak Anadolu'da bir düşman istilâsına zemin kazırhyacak isyanlar çıkaran Şiilere karşı yapılan büyük tenkil hareketi de bilhassa işte bu bakımdan tetkik edilmelidir: 1514 = 920 vukuâtının «20 Mart» fıkrasına bakınız. Her halde şurası muhakkaktır ki Yavuz'un yavuzluğu bir çok kana mal olmuş, fakat içerde dökülen kanların boşa gitmediği dışarda istihsal edilen büyük neticelerle sâbit olmuştur: Bu neticelerin en başında Şarkî-Anadolu'nun zaptıyla Anadolu Türk birliğinin temini gelir. Yavuz'un büyük eseri, anayurdumuzun ebedî birliğini kat'î surette temin etmiştir. Birinci Selim'in en büyük eseri ve Türk milletine en hayırlı hizmeti işte budur. Tam dört asır Türk hâkimiyetinde kalan diğer fütuhâtının ehemmiyeti de yalnız o zamanki Osmanlı imparatorluğunu bir mislinden fazla genişletmiş olmasından ibaret değildir: Mısır, Hicaz, Filistin ve Suriye'ye hâkim olan ve hattâ Kilikya'yı bile nüfuz altına alan Kölemen imparatorluğunun ortadan kaldırılması asırlarca Anadolu'nun cenup ve cenubuşarkiden emniyetini temin etmiş ve bir taraftan da Irak'ın fethine yol açmıştır. Çaldıran zaferinin neticesi de Şarkî-Anadolu ile şimalî Irak'ın zaptından ibaret kalmış değildir: Yeniçerilerin küstahlıklarından dolayı Safavî imparatorluğu büsbütün ortadan kaldırılamamışsa da, o zaman siyasî bir kuvvet mahiyetini almış olan Şiilik bir darbede İran hududuna sokulmuş ve artık genişleme kabiliyeti kırılmıştır. Türkiye'nin varlığı bakımından tarihi birer zaruret hükmünü alan bu muazzam işlerin şiddetsiz teminine ve meselâ daha babalarının zamanında saltanat dâvâsına kalkışmış şehzâdelerin tathîlkle itâat altına alınmasına, İran yahut Arabistan seferlerine mâni olmak için Yeniçerileri ısyana sevkeden veya hut düşmanlarla gizli muhârebelere girişen bir takım hâin vezirlerin sadâkâtini mülâyemetle temin veyahut ecnebilerle elbirliği eden Şiileri nasihatle yola getirmeye imkân mı olabilir? Milletlerin hayatında büyük işler çok defa kanla temin edilmiş, ideal peşinde koşan büyük adamlar umumiyetle kan dökmüşlerdir: Muhterem Yavuz Sultan Selim işte bunların en mühimlerinden biridir. Her halde İkinci Bâyezid'in aczinden doğan anarşi devrine nihayet vermek için Yavuz şiddetinde bir tip, tarihi bir zaruret demektir. — Bâzı muahhar Osmanlı müellifleri Yavuz'un yaptığı işlerden, söylediği rivayet edilen bâzı sözlerden ve hattâ bâzı şiirlerindeki imâlardan hükümler çıkararak onun idealini tayin ve tesbite çalışmışlar ve meselâ bütün İslâm âlemini bir idare altında tophyan siyasî bir «İttihâd-ı İslâm» gayesi tâkib ettiğinden, Hindistan'ı almak istediğinden, bütün Asya'yı fethetmek gayesinden, bütün dünyayı kendisine az gördüğünden ve bunlara benzer daha bir takım maksatlarından bahsetmişlerdir: Yavuz'un islâmî bir siyaset tâkib ettiği ve bilhassa Sünnîliğin başına geçerek Şâh İsmail'in resmî bir devlet dini haline getirdiği Şiiliğe karşı cephe aldığı muhakkak olmakla beraber, kendisine izâfe edilen idealin târifinde biraz ihtiyatlı davranmak zarureti vardır. Her halde Sultan Selim'in garb'ı ihmal edip şarkla uğraşması tarihi bir zaruret ve mecburiyet neticesidir: Çünkü o zaman Osmanlı imparatorluğunu tehdid eden en yakın ve en korkunç tehlikeler, şarktaki Safavî ve Kölemen tehlikeleridir. Bilhassa Safavî imparatorluğunun Şiiliğine karşı Sünnîliği mânevî bir silâh şeklinde kullanmak en tabii bir zaruret hükmündedir: Onun için Sultan Selim'i hiçbir siyasî hudut tanımayan bir din mücâhidi şeklinde tasvir etmiye kalkışmakla mübâlagaya düşülmüş olabilir; her halde Yavuz dinci olduğu kadar devletçi ve milletçidir. — Ölünceye kadar hizmetinde bulunan meşhur nedîmi Hasan Can'ın rivayetine nazaran gecelerini tettebbüe hasreden Yavuz Sultan Selim'in kütüphânesindeki kitapların hemen hepsini gözden geçirmiş sayılacak kadar kuvvetli bir kültürü vardır; Arap ve Acem dillerini bütün incelikleriyle çok mükemmel bilir. Edebî şahsiyyetinin yüksekliği Almanya'da basılan Fârsî divânındaki şiirlerin kuvvet ve zarâfe-tiyle sâbit olmakla beraber, Türkçe şiir yazmadığı ve kendisine izâfe edilen

Türkçe şiirlerin isnâttan ibaret olduğu rivayet edilir; hattâ Sehi teskiresine göre «Eğerçi avâm-ün-nâs anlara Türki eş'âr isnâd iderler emmâ anlar aslâ Türki şîr dimemüşlerdür» ve Lâtîfî tezkiresine göre de : «Nâmına okunan Türki eş'ârun ekseri avâm-ün-nâs iftirâsı ve isnâdudur». Solakzâde'ye göre Türkçe olarak yalnız iki beyti vardır : Bunların biri Çaldıran muharebelerinden sonra Yenîçerilerden gördüğü serkeşlik karşısında söylenmiştir : 1514 = 920 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız; biri de ölüm hastalığında Hekim-başısı Akhi Çelebi ile alay etmek için «bi-l-bedâhe» söylediği :

Bana dermân ider sanurdum Akhi
Onulursam hakîm imiş o dahî

beytidir. Bununla beraber Ali Emiri Efendi'nin «Cevâhir-ül-Mülûk» ündeki tetkiklerine göre Yavuz'un bâzı Türkçe şiirleri bulunduğu muâsır vesikalarla sâbittir : Her halde bu noktanın esaslı surette tetkiki edebiyat tarihimiz bakımından zaruridir. — Yavuz'un İstanbul'daki türbesine defni için bu sene vukuâtının Kanunî devrine tesadûf eden «1 Teşrinievvel = 18 Şevvâl» fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ SÜLEYMAN

(Kanunî Sultan Süleyman)

— M. 1520 = H. 926 — M. 1566 = H. 974 —

1520 = 926

30 Eylül = 17 Şevvâl, Pazar : Birinci Selim'in oğlu şehzâde Süleyman'ın İstanbul'da Osmanlı tahtına cülûsu.

(24 Eylül = 11 Şevvâl Pazartesi ve 4 Teşrinievvel = 21 Şevvâl Perşembe tarihleri de rivayet edilir, fakat bunlar doğru değildir. — Sultan Süleyman valilik ettiği Mağnisa'dan payitahta gelerek İstanbul'da cülûs etmiştir; Çorlu civarında Yavuz'un vefat etmiş olduğu Sirt köyünden Mağnisa'ya haber gidip saltanat vârisinin oradan İstanbul'a gelmesi için yalnız üç gün kifayet edemeyeceğinden dolayı 24 Eylül = 11 Şevvâl tarihi tabii yanlıştır : Çünkü Yavuz 21/22 Eylül = 8/9 Şevvâl gecesi vefat etmiştir. 4 Teşrinievvel = 21 Şevvâl tarihi de Sultan Selim'in ölümünden 13 gün sonra olmak itibariyle, işin sür'atıyla mütenâsip değildir : Zaten Kanunî'nin cülûs nâmelerinde kendisinin gösterdiği tarih 30 Eylül = 17 Şevvâl Pazar günüdür. — Tantana ve ihtişamından dolayı Avrupa dillerinde Sultan Süleyman'a «Le Magnifique / The Magnificent» yâni «Muhteşem» ünvanı verilir : Bununla beraber «Kanunî» kelimesini «Le Législateur» şeklinde terceme eden müellifler de vardır. — Osmanlı menbâlarında Fetret devrindeki Süleyman ve Musâ Çelebilerin Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arazisinin hepsine şâmil olmuyan saltanatları umumiyetle hesaba katılmadığı için Kanunî Sultan Süleyman onuncu padişah sayılır ve Süleyman Çelebi bu telâkiye göre hükümdar sayılmadığı için Kanunî'ye «Süleymân-ı Evvel = Birinci Süleyman» denir : Bununla beraber bir iki Osmanlı menbâ ile Garp menbâlarının bir çoğunda Süleyman ve Musâ Çelebilerin saltanatları da hesap edildiği için «Kanunî» Osmanlı padişahlarının on ikincisi olan «Süleymân-ı Sâni = İkinci Süleyman» şeklinde gösterilir : Fakat tabii bu hesap resmî telâkkiye uygun değildir. Resmen onuncu padişah olan Birinci Süleyman, saltanatla Hilâfet-i cem'eden Osmanlı padişahlarının ikincisidir. — Yavuz Sultan Selim 21/22 Eylül = 8/9 Şevvâl Cuma/Cumartesi gecesi ölmüş olduğuna göre, oğlu ve veliahdı Sultan Süleyman babasının ölümünden dokuz gün sonra tahta çıkmış demektir : Bu dokuz günlük fâsıla, Sirt köyünden Mağnisa'ya ulak gitmesi ve şehzâdenin Mağnisa'dan İstanbul'a gelmesiyle geçmiştir. Bu müddet zarfında devlet, ölümü gizlenen Yavuz Sultan Selim nâmına Vezir-i a'zam Pîrî-Mehmet Paşa tarafından idare edilmiştir. — Kanunî Sultan Süleyman en kuvvetli rivayete göre 1495 = 900 senesinin 27 Nisan = 1 Şa'bân Pazartesi günü Trabzon'da doğmuş olmak itibariyle tahta çıktığı gün yaşının Milâdî takvim hesabıyla 25 sene, 5 ay, 4 gün olması, yâni 26 yaşının içinde bulunması lâzımgelir. — Eski Şark telâkkisince 10 adedi uğurlu sayıldığı için, Hicretin onuncu asrının başında doğmuş olan Sultan Süleyman'ın onuncu Osmanlı padişahı olması bâzı menbâlarda saltanatının parlaklığına delâlet eden hayırlı bir alâmet gibi gösterilir ve hattâ isminin «Süleyman» olması da tahtı havalarda gezen Süleyman-Peygamber'e teşbihiyle neticelenmiştir : Bu teşbihe bilhassa edebiyatta tesadûf edilir. — Sultan Süleyman'ın cülûsunda göze çarpan mühim noktalardan

biri de kendisinden başka saltanat müddaisi kalmadığı için taht kavgaları ve şehzâde muharebeleriyle memleketin sarsılmamış olmasıdır: Bu mesele için 1513 = 919 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. — Yavuz devrinin sonunda ve gene bu sene vukuâtının Vezir-i-a'zam Pîri-Mehmet Paşa 22 Eylül = 9 Şevvâl Cumartesi günü Çorlu civarındaki Sirt köyü ordugâhından Silâhdarlar Kethudâsı Süleyman Ağa'yı müstâcel bir mektupla Mağnisa valisi şehzâde Süleyman'a göndermiş ve işte bu mektuptan babasının öldüğünü anlayan şehzâde derhal yola çıkıp son sür'atle karadan İstanbul'a hareket etmiştir: Bâzı Garp menbâlarında şehzâdeye ilkönce vezir Ferhad Paşa'nın bir ulakla mektup göndererek tahta davet ettiğinden, fakat şehzâdenin bunu bir düşman tuzağı zannederek babasının ölümüne inanmadığı için hareket etmemiş olduğundan ve nihayet Vezir-i-a'zam Pîri Paşa'dan ikinci bir ulakla ikinci bir davetnâme gitmesi üzerine veliahdın tereddüdü zâil olup artık yola çıktığından bahsedilirse de Sirt köyünde babası öldükten dokuz gün sonra Sultan Süleyman Mağnisa'dan İstanbul'a gelip tahta çıkmış olduğu için, bu kadar az bir zamanda o kadar uzun muhâbelerden sonra öyle bir seyahat yapılabilmiş olmasına o zamanki vesâitle imkân olamayacağı tabiidir; zaten Osmanlı menbâları yalnız Pîri Paşa'nın mektubu üzerine veliahdın derhal yola çıkmış olduğunda umumiyetle müttefiktir. — Sultan Süleyman, cülûsuna tesadûf eden Pazar günü Üsküdar'a vâsıl olup bir Yeniçeri kıt'ası tarafından selâmlandıktan sonra maiyetiyle beraber gemilerle Topkapu sarayına geçmiştir. — Yeni padişah saraya girerken güzergâhına dizilmiş olan Yeniçeriler Fatih devrindenberi âdet olan cülûs bahşişini istemişlerdir: 1451 = 855 vukuâtının Fatih devrine müsâdîf dokuzuncu fıkrasına bakınız. Yavuz'un cülûsunda Yeniçerilere üçer bin akça, yâni ellîşer altın verilmiştir: 1512 = 918 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasına bakınız. Bu sefer Yeniçeriler beşer bin akça istemişlerse de, Padişahın cülûsundan üç gün sonra yapılan tevziâtta gene ellîşer altın dağıtılmış, diğer sınıflara bunun ancak üçte biri nisbetinde bahşîş verilmiş, fakat hepsinin gündeliklerine zamlar yapılmıştır. — Vezir-i-a'zam Pîri-Mehmet Paşa yeni padişahın Mağnisa'dan yola çıkması üzerine Sirt köyünde Yavuz'un ölümünü ilân etmiş, bunun üzerine askerler külâhlarını yerlere atıp feryâd ederek matem alâmeti olmak üzere çadırlarını yıkmışlardır. — Pîri Paşa, Yavuz'un cenazesiyle hazinelerinin ordu ile beraber İstanbul'a nakli vazifesine ikinci vezir Mustafa Paşa ile üçüncü vezir Ferhad Paşa'yı memur edip hazine arabalarını mühürledikten sonra büyük bir sür'atle İstanbul'a hareket etmiş ve Sultan Süleyman'ın muvâsalatına tesadûf eden Pazar günü öğleden sonra payıtahta vâsıl olarak doğru saraya gidip yeni padişaha biat etmiştir).

1 Teşrinievvel = 18 Şevvâl, Pazartesi: Çaldıran, Merc-i-Dâbık ve Ridâniyye kahramanı Yavuz Sultan Selim'in cenaze merâsimi.

(Öğleden evvel sarayda yeni padişaha Biat merâsimi yapılmış ve bu merâsimde Sultan Süleyman siyah matem elbisesiyle tahtına oturmuştur: Eski Türklerde matem rengi beyaz olduğu ve bu an'aneye Anadolu Türklerinde de tesadûf edildiği halde, bilhassa İstanbul'un fethinden itibaren beyaz yerine siyah kullanılmaya başlamıştır; bununla beraber bu istihâlenin kat'i tarihi henüz tamamiyle tayin edilmiş değildir. — Yavuz'un cenazesi öğleden sonra İstanbul'a gelmiş, Sultan Süleyman vüzerâ ve ulemâ ile beraber babasının mubarek tabutunu şehir haricinden karşılamış, cenazeyi yayan tâkib etmiş, vezirlerle diğer paşalar tabutun altına girmiş, cenaze namazı Fatih câmiinde kılınmış ve oradan da İstanbul'un yedi tepesinin altıncısı üzerinde bugün «Sultanse-lim» denilen «Mirzâ-sarayı» semtine götürülerek şimdiki türbesinin bulunduğu yerde Allâh'ın rahmetine tevdi edilmiştir. — Sultan Süleyman kahraman babasının mezarı üzerine türbe, türbenin yanına câmi, imâret ve mektep yaptırmasını emretmiş ve Sultan Selim câmi işte bu emir üzerine yapılmıştır. — Yavuz Sultan Selim ilkönce Sirt köyündeki otağının içinde yatağının bulun-

duğu yere muvakkaten defnedildikten sonra oradan çıkarılıp İstanbul'a getirilerek bu ikinci ve daimî medfenine konulmuştur : Yukarda bu sene vukuâtının «21/22 Eylül» fıkrasına bakınız).

3 Teşrinievvel = 20 Şevvâl, Çarşamba: «Adl-i-ihsan» siyasetiyle işe başlayan Kanunî'nin hak ve adalet yolunda ilk icrâatı, Mısır menfilerinin vatanlarına iâdesi ve devlet tarafından müsâdere edilmiş malların tazmini: İdare tarihimizde Kanunî devri.

(Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettikten sonra oranın Osmanlı hâkimiyyeti için tehlike teşkil edebileceğine hükmettiği nüfuzlu şahsiyetleriyle ailelerinden bir çoklarını İskenderiyye'ye gelmiş olan Osmanlı donanmasıyla İstanbul'a tehcir etmiştir; bunların içinde âlimlerle san'atkârlar da vardır; hepsinin altı yüz aile veyahut bin sekiz yüz kişi kadar olduğu rivayet edilir : 1517 = 923 vukuâtının «15 Şubat»ve «15 Temmuz» fıkralarına bakınız. Yavuz'un siyasi bir emniyet tedbiri olarak ittihâzına lüzum gördüğü bu örfi karardan başka Osmanlı menbâlarına «İbrişim yasağı» denilen fevkalâde bir tedbiri daha vardır : 1518 = 924 vukuâtının «17 Mayıs» fıkrasına bakınız. İpek ticaretinde İran'a karşı bir boykotaj mahiyetinde olan bu tedbirin tatbikinde gösterilen şiddet bir çok ticarethanelerin zarar etmesine sebep olmuş, haksız yere bir çok kıymetli mallar müsâdere edilmiş ve bazı memurların bir takım sülûstimmâlleri bir hayli şikâyetlere sebep olmuştur. Bundan başka bir de İran'la silâh ticaretinin men'i meselesi vardır : Safavîlerin evvelce Amasya havalisinden aldıkları silâhlardan ordu techizinde istifade ettikleri rivayet edilir : Yavuz Sultan Selim bu ticareti de menetmiş ve bu memnûniyyetin tatbikinde de bir takım ifratlar olduğu için silâh ticareti memleket dahilinde de tahdidata uğruyarak bir çok tüccarlar zarar görmüş ve bir çok müsâdereler olmuştur; Kanunî'nin cûlûsuna kadar bu vaziyetten de pek çok şikâyet edilmiş olduğu halde kimseye derd anlatılamadığı rivayet edilir. Yavuz devrinde müsâdere edilmiş olan malların bir kısmı devlet anbarlarında muhâfaza edilmişse de bir kısmı o zaman satılarak paraya tahvil edilmiştir. — Kanunî tahta çıktığı zaman gerek tehcir edilmiş Mısırlıların, gerek malları müsâdere edilmiş tüccarların bu yeni vaziyet karşısında bir kere daha yükselen şikâyet sadâlarıyle karşılaşmıştır; henüz tahta çıkmış tecribesiz bir genç olan yeni padişahın hak mefhumuna karşı daima duyduğu hürmetin ilk tezâhürü işte bu vaziyette gösterilir : Kanunî, babasının tehcir ettirdiği Mısırlıların memleketlerine dönmekte serbest olduklarını derhal ilân etmiş ve «İbrişim yasağı»ndan mağdur olanların da zararları aynen veyahut nakden tazmin edilmesini emretmiştir; bu iki emir tabii derhal tatbik edilmiş, Mısırlılardan istiyenler memleketlerine dönmüş, müsâdereye uğrayan ticarethânelere de devlet anbarlarında mevcut malları aynen iade edilmekle beraber sarfedilmiş mallar için de para tazminâtı verilmiştir : Bu tazminâtın bir milyon akçadan fazla tuttuğu rivayet edilir. — Sultan Süleyman'ın hak ve adalet nâmına girdiği ilk icrâat bu kadarla da kalmış değildir : Yavuz devrinde bir çok şiddetler gösterip haksız yere bir çok kanlar döktüğü için halkın lânet ve nefretini celbeden ve hattâ «Kanlı-Ca'fer» diye şöhrat bulan donanma kumandanı Ca'fer Ağa hakkında yükselen şikâyetler üzerine Sultan Süleyman babasının Deryâ Kapdânına derhal işten el çektirip sorguya çekilmesini emretmiş ve isnâd edilen cinâyetler sâbit olduktan sonra da idam ettirmiştir. Hür insanları esir diye satmaya kalkışmış bazı sancak beyleriyle saltanat tebeddülünden istifade için bazı mühim adamları tehdide kalkışan bir takım silâhdarların idamı da Sultan Süleyman'ın bu ilk icrâatı içinde zikredilir. Bütün bunlar o muazzam imparatorluğun üç kıta üzerindeki hudutlarına kadar cûlûs haberleriyle beraber aksetmiş ve her tarafta halk kütlelerine emniyet ve adalet duyguları vermiştir. — Kanunî'nin kanuniliği, yâni Osmanlı tarihinde cihangirliğinden ziyade adaletini gösteren bir isim bırakmış olması yalnız kâğıt üstünde bir takım kanunlar tedvin ettirmiş olmasından değil, bilhassa nîzâma ve hakka riâyat etmiş ve ettirmiş olmasındandır : Sultan Süleyman'ın en

büyük cephesi, tahta çıkar çıkmaz ilk icraâtıyla tezâhüre başlıyan işte bu adalet cephesidir; zaten Yavuz devriyle Kanunî devrinin en büyük farkı işte bu cephededir : Osmanlı tarihinde Yavuz'un şiddet devrini Kanunî'nin adalet devri tâkiib etmiştir. Bu iki devrin her ikisi de imparatorluğun teşekkül ve tekâmülünde zarurî birer merhaledir: İkinci Bâyezid'in devleti inhilâle ve memleketi anarşîye doğru götüren gevşekliğinden sonra Yavuz'un lüzumundan fazla sürmüş olmanın şiddet devri büyük bir ihtiyaca tekabül etmiş ve bu ihtiyaç temin edilip devlet kurtarıldıktan sonra Kanunî'nin adalet devri artık nizam ve intizam ihtiyacını karşılamıştır. Osmanlı imparatorluğunun ondan sonra dört asır yaşayabilmesi işte bu iki zarurî devrin temin ettiği hayatiyyet sâyesindedir. Birbirini tâkiib eden bu devirler arasındaki fark, Selim'le Süleyman arasındaki zihniyet farkının tabii bir neticesidir; Hoca-Sa'düddin'in «Tâc-üt-tevârih» inde bu zihniyet farkını çok güzel gösteren tarihî bir münakaşa vardır; bu münakaşa o büyük müverrihin babası ve Yavuz'un meşhur nedimi Hasan.Can'ın ağzından nakledilir. Bir gün Kanunî'nin huzurunda Vezir-i a'zam İbrahim Paşa, padişahın kendi babasını tenkid etmekte olduğundan bahsederek Sultan Selim'i çok yakından tanıyan Hasan.Can'dan şu üç noktanın izahını istemiştir :

1 — Elçiye zevâl olmadığı halde Yavuz Sultan Selim İran şahının elçilerini ne hakla hapsedirmiştir?

2 — Şâh İsmail'in Çaldıran'da esir edilen nikâhlı karısı ne hakla bir başkasına nikâhlanmıştır?

3 — İpek tüccarlarının malları hangi hak ve kanuna istinaden müsâdere edilmiştir?

Efendisini müdafaa etmek isteyen Hasan.Can'ın bu üç suâle verdiği cevaplar Hoca-Sa'düddin'e göre Sultan Süleyman'ı tatmin etmiştir! Tabii bu bir tatminden ziyade bir sadâkatin takdirinden ibaret olmak lâzımgelir. Her halde şurası muhakkaktır ki gerek devletler hukuku, gerek şahsî hukuk bakımından bu üç hareket Kanunî'nin havsalasına sığacak şeylerden değildir : Hattâ sefirlerin hapis ve idamı gibi bâzı hareketler birer mukabele-i bi-l-misilden ibaret olduğu halde bunları bile hoş görmediği anlaşılmaktadır; zaten kendisi babasının bu şiddetli icraâtından telâfisi mümkün olanları derhal tashih etmiştir. Muhtelif Osmanlı menbâlarında Kanunî'nin «Adalet ve nasfet», «Reâyâyâ müdârâ ve istimâlet» leri hakkında fasullarla menâkıbı vardır. Gerek bunların, gerek Sultan Süleyman devrindeki muhtelif icraâtın tetkikinden çıkarılabilecek belli başlı neticeler şöyle sıralanabilir :

1 — Yavuz'un şiddetli ve örfî hareketlerine mukabil Kanunî devrinde halkın can, mal ve namus masûniyyeti vardır ve bu insanî haklar itibariyle din ve milliyet farkı yoktur; meselâ padişahın bir seferinde Tuna nehrinin öte yakasında görülen bir levha şöyle tasvir edilir :

«Asker-i mür-şümâr ile Saâdetlü Pâdişâh-ı Âli-mikdâr giderken yemîn-u-yesârında çift sürüp ekin eken, tavuk ve puğaçasın askere fûrukht için yola getiren reâyâyâ ve bu ticâreti iden avretlerine dahî avuç avuç altın ihşâniyle gınâyâ irişdirirlerdi». Harbe giden bir istilâ ordusuna peşin parayla öteberi satmak üzere hristiyan tebaanın kadınlarıyla beraber yol boylarına kendiliklerinden üşüşmeleri için can, mal, ırz ve namus masûniyyetlerinin tamamıyla müemmen olması ve netice itibariyle Kanunî devrindeki içtimâî nizamın bugünkü Avrupa devletlerine bile örnek olabilecek bir dereceye varmış bulunması lâzımgelir. Sultan Süleyman zamanında bu hukukî vaziyet kanunî hükümlerle de teyid edilmiştir. Meselâ «Kanun-nâme-i Âl-i Osman» da tarlaya girip ekinleri çiğnemek ve hattâ hayvanlara çiğnetmek dayak ve para cezalarıyla karşılanır:

«Ve eger bir kişinin atı ya katırı ve öküzü ya hımârı ekine girerse davar başına beş çomak urup beşer akça cerîme alına»

şeklinde muhtelif maddeler vardır; fakat bu hafif cezaların yalnız sulh zamanlarına münhasır olduğu anlaşılmaktadır: Çünkü Kanunî'nin muhtelif seferlerine ait ruznâmelerde halkın malına ve tarlasına zarar veren ordu mensup-

ların derhal idam edildikleri görülmektedir! — Meselâ 1526 = 932 Macar seferinde ordu Meriç boylarından geçerken 10 Mayıs = 28 Receb Perşembe günü «Atı ekine girdiği için bir herifin boynu urulmuş» olduğu gibi, 1529 = 935 Viyana seferinde de Türk ordusu Belgrad'ın ötesinde «Eski-Hisarlık» mevkiine geldiği zaman 20 Temmuz = 14 Zülka'de Salı günü «Atı tarlaya girdiği için bir Sipâhi'nin boynu urulmuştur!» 1538 = 945 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına da bakınız. Bu misallerde cürme nisbetle cezanın şiddetli olması, harb halinin hasıl ettiği fevkalâde vaziyetten dolayıdır: Hattâ bu kadar adalet karşısında bazı düşman kalelerinin müdafaasız teslim oldukları ve bazı Avrupa memleketlerinden bir takım hristiyan âlelerinin muntazam bir idare altında yaşamak için Türkiye'ye muhaceret ettikleri hakkında bile muhtelif rivayetler vardır! Her halde şimdiki Garp medeniyeti henüz o seviyyeden çok uzaktır. İşte bir taraftan hak ve kanun zihniyetinin harb meydanlarında bile hüküm sürmekten hâlî kalmaması, bir taraftan da Türk adliyesinin bütün dünyaya örnek olacak mükemmel bir müessese haline gelmesi, yeni İngiliz müelliflerinden «Fairfax Downey»nin dediği gibi nihayet İngiltere kralı «Sekizinci Henri» nin İngiliz adliyesini islâh için Türkiye'ye bir tetkik hey'eti göndermesiyle neticelenmiş ve bu suretle Türk adliyesi İngiliz adliyesine ilk örnek olmak şerefini kazanmıştır.

2 — Kanunî devrinde devlet idaresi çok sıkı bir nizam altındadır: Memurların terakkisi, tâyini, azli ve becâyişi padişahın bile bizzât riâyet edip ihlâlinden büyük bir dikkatle içtinâb ettiği bir takım mevzââtâ tâbidir. «Pegevi» bu noktayı şöyle anlatır:

«Cümle hükkâm adl-u-insâf ile hareket idüp azildeñ khavf iderdi ve töhmet ile ma'zûl olursam bir dahî mansıb yüzün görmezem dir idi»
İşte bundan dolayı hiç bir memur sebebsiz olarak azledilemez ve kanunî bir sebepten dolayı azledilenler de umumiyetle bir daha istihdâm olunmazdı. Tabii bu vaziyet memurların her türlü haksız muâmeleleriyle irtikâp ve irtişâları-na maddeten imkân bırakmıyordu:

«Zamân-ı Şeriflerinde irtişânun nâmı yoğ idi».

Memuriyetlerin tevcihinde ehliyet ve iktidardan başka hiç bir şeye kıymet verilmediği ecnebilerin ve hattâ düşmanların bile itirafıyla sabittir; meselâ Kanunî'nin son devirlerinde senelerce Türkiye'de bulunmuş olan meşhur Avusturya sefiri «Busbek» bu noktayı şöyle anlatır:

«Hiç kimse sırf filanın neslinden gelmiş olmak dolayısıyla diğerlerinden mümtaz bir mevkîe çıkamaz... Sultan her kesin vazife ve memuriyetini tevcih ederken ne servete ehemmiyet verir ve ne de boş ricalarla iddialara kulak asar: Yalnız liyakate bakar, seciye arar, fitrî kabiliyet ve istidâdî düşünür; işte bu suretle her kes kendi liyakat ve istihkakına göre mükâfât görür. Her memuriyetin başında o vazifeyi ifaya muktedir bir kimse vardır: Türkiye'de her kes kendi mevki ve ikbalinin bânisidir... Türkler insanlarda meziyyetin irsen intikal ettiğine ve bir mirâs gibi elde edildiğine inanmazlar... Namussuz, tenbel ve âtil olanlar hiç bir zaman yükselemezler, itibarsız ve hakir bir halde kahrılar. Türklerin her teşebbüslerinde muvaffak olarak hakim bir ırk haline gelmelerinin ve her gün hududlarını genişletip durmalarının sırrı işte bu noktadadır.»
Kanunî devrinde uzun zaman Vezir-i-a'zam olduktan sonra «Vezâret-i-uzmâ âdâbın» daha evvelki devirlerle kendi devrinde «gördüğü ve işittiği üzere» kaleme alıp «Âsafnâme» isminde küçük bir risâle tertib eden meşhur müverrih Lûtfî Paşa o parlak devrin bu husustaki zihniyetini şu cümleyle ifade etmektedir:

«Ashâb-ı devlete rüşvet marazı kebâir ve mel'un bir illet-i bî-ilâcdur ve devletün ihtilâline bâisdür».

Lûtfî Paşa halkın dedikodusuna sebep olabilecek erzak istifçiliğinden bile haşyetle bahsedip Allaha sığınır:

«Erbâb-ı menâsıbbun kimi piring bezirgânı ve kiminün hânesi attâr dükkânı olmamak gerektür: Bakkalluk ve nağzu-billâhi-teâlâ sarrafluk eylemek gibi». İşte bundan dolayı devlet erkânının kapıları beş vakit cemâatle namaz kılmak vesilesiyle halka açıktır ve bu vaziyet vüzerânın hususî hayatını bile halkın da-

imî kontrolü altında bulundurmak demektir; Lütî Paşa bu güzel âdeti bir kaide şeklinde ifade etmektedir :

«Vezir-i a'zam ve sair vüzerây-i izâm behemehal salavât-ı hamseyi cemâat ile hânesünde edâ idüp ve kâpusu açuk olup ibâdullâh ile buluşması âsân olmak gerekdür».

İşte bundan dolayı :

«Vezir-i a'zam olanların evkaatı mühimmât-ı saltanata masrûf gerekdür : Takayyüd-i binâ ve saz ve söz ve maâzallâh ays-u-işret münâsib değıldür. Müdebbir bunları ittügü vakitte sair nâsun zaptu güç olur. Ol makama geldükten sonra münâsib olan sükût ve tekvâdur : Erbâb-ı hükûmete sükût kadar bir büyük vekar olmaz; mümkün mertebe nefsinî salâha ve âlemi ıslâha sa'yitmek gerekdür».

İşte bu gibi kaidelere riâyet etmediklerinden dolayı azledilen memurlar sefâlette bırakılmamak için bu gibilere bir nevi mâzuliyet maaşı şeklinde «arpalık» verilirdi. Azıl gibi becâyış için de kanunî ve meşrû sebep lâzımdı : işte bundan dolayı aynı bir yerde ve aynı vazifede 20, 30 ve hattâ 35 sene kalan valilerle hâkimler görülmüştür.

3 — Sarayın hükûmet işlerine keyfi müdâhalesini hükümsüz bırakarak bir vazife ve salâhiyet ayrılığı temin edilmişti. «Selânikî» tarihinde bu vaziyet bütün vuzuhiyle tenvir eden bir fıkra vardır : Sonraki devirler için âdetâ bir ibret dersine benzeyen bu fıkraya göre bâzan Kâğıthâne taraflarından ava çıkan Sultan Süleyman oralarda Bizans devrinden kalma su yollarına ait bâzı enkaza tesadüf edip bunları imâr ederek İstanbul'a akıtmak istemiş, payitahtın gittikçe artan nüfusiyle mütenâsip bir su siyaseti tasarlamış ve bu işlerde ihtisâsiyle tanınmış «Nikola» isminde bir mühendisi bir kaç kere Kâğıthâne'ye celbedip kendisinden izahat almış : Fakat padişahın hükûmet işlerine müdâhalesi demek olan bu hareket Vezir-i a'zam Rüstem Paşa'ya aksedince işin rengi değışmiş; paşanın emriyle su mühendisi derhal tevkif edilip bir kaç gün nezaret altına alınarak padişahla temasına meydan verilmemiş; mesele halkın diline düşmüş; Kanunî bir gün Kâğıthâne'ye gidip işi anlayınca «Ayak-divânı idüp» Rüstem Paşa'ya serzenişte bulunmuş; «Selânikî» tarihinde Padişahla Paşanın bu unutulmaz muhâveresi şöyle kaydedilir :

— Su yolcu zimminin habsine bâis nedir?

— Ben kulunun haberi yoğ iken izz-i Huzâr-i Hümâyunda külli Hazine masâri-fiycün yol açup mukaddimât bast ittüğünün sıdk-u-istikaametina vâkıf olmak için bir kaç gün saklanmışdır. Görülsün, söyledüp bikelim ne minvâl üzre olacaktır!

Rüstem Paşa'nın bu sözleri, Sarayın Hükûmet işlerine müdâhalesi karşısında bir «salâhiyyet» meselesi çıkarmak demektir; Sadr-ı a'zam, Osmanlı tarihinin en muhteşem ve en şanlı padişahına karşı :

— Benim haberim olmadan sen böyle şeylere karışamazsın ve devletin başına keyfî kararlarınla bir masraf kâpusu açamazsın! Bu işi hükûmet tetkik edecek ve eğer icab ederse hükûmet yapacaktır : Seninle temasına mâni olmak için mühendisi nezaret altına aldurdım; çünkü benim salâhiyetim dahilinde olan işlere sen müdâhale edemezsin!

demek istiyor; yalnız bu fikrini bir hükümdar huzurunda kullanılabilecek en hürmetkâr ifadelerle arz ediyor. Kanunî devrinin en büyük kuvveti, vezirine işte bu sözleri söyleten ve padişahına da bunları dinleten kanun zihniyetinin hâkimiyetindedir. Rüstem Paşa'nın padişahı mühendisle ihtilâttan men'ettikten sonra ona böyle bir hitabda bulunabilmesi demek, Saltanatla Hükûmet arasındaki vazife ve salâhiyet hududunu bütün vuzuhiyle tayin etmesi demektir : Tabîî kanunun bu derece hâkimiyeti, mutlakıyyet içinde âdetâ meşrutî bir zihniyet gibidir. Sarayla Hükûmet arasında görülen bu vazife ve salâhiyet ayrılığı hakkında Koçu Bey de bir çok izahât verir; onun izahına göre : «Dokuz yüz seksen iki [= 1574 — 1575] tarihine gelince vüzerây-i izâmda istiklâl-i tâm olup Vezâret-i uz mâ sadrında olanların umûruna bir ferd müdâhaleye kaadir değıl idi; kabz-u-bast ve azl-ü-nasb ellerinde olup padişah ile kendiler bey-

ninde olan muâmelâta kimesne vâkıf değil idi ve bir maslahata müdâhaleye kimesnenin zöhresi yoğ idi».

Hattâ Koçu Bey'in kanâatince eski Osmanlı şevket ve kudreti işte bu vaziyetin neticesidir :

«Selâtin-i âl-i Osman bunca azîm-üş-şân ve kişver-sitân olduklarının hikmeti budur ki vüzerâsından birisi mesned-nişin-i Vezâret-i-uzmâ ve sadr-nişin-i Vekâlet-i-Kübrâ oldukda zimâm-ı istiklâl eline virülüp umûr-i saltanata andan gayri bir ferd müdâhale itmez».

Zaten Osmanlı müesseselerinin bilhassa XVII inci asırdan itibaren inhitâta başlamasından evvel vüzerâ ile ulemânın en şiddetli padişahlara karşı bile vazife ve salâhiyet bakımından cephe aldıklarına ve hattâ kanun hâkimiyetini saltanat nüfuzundan üstün tuttuklarına ait bir çok misaller vardır : Meselâ Bursa Kadısı Molla Fenârî Yıldırım Bâyezid'in mahkeme huzurunda şahidliğini reddetmiş, meşhur Şeyh-ül-islâm Zenbîlî Ali Efendi Yavuz'un siyaseten verdiği bâzı idam cezalarının şeriat ahkâmına mugayir görerek uzun ve şeddetli bir vazife ve salâhiyet münakaşasından sonra geri aldırılmış ve nihayet Kanunî Sultan Süleyman bâzı kimseleri terfi ettirmek istediği halde kanun müsâid olmadığı için hükûmetin itirazına uğramıştır! Bu kanun hâkimiyeti ve hükûmetin saraya itiraz salâhiyeti bilhassa Kanunî devrinde kat'î ve umumî bir kaide mahiyetini almış ve Vezir-i-a'zam Lâtfî Paşa «Âsâfnâme» sinde Osmanlı medeniyetinin bu güzel teâmülünü şöyle ifade etmiştir :

«Vezir-i-a'zam Pâdişâh-ı âlempenâh Hazretlerine umûr-i din-ü-devlete lâzım olanı tevkiif itmeyüp hakkı söylemek gerektür... Vezir-i-â'zam Pâdişâh-ı âlempenâh Hazretlerine ekseri sözünde [Saâdetlü Pâdişâhum, ben boynumdaki yükü ayırdum, doğrusun söyledüm, Rûz-i-cezâ'da şimden sonra cevâbı siz virün!] dimektür».

Paşa kendisinin Sultan Süleyman'a karşı işte böyle davrandığını anlatır.

4 — Sultan Süleyman malî adalet, yâni vergilerin tarh ve tahsilinde halkı her türlü zulüm ve tazyikten sıyâset hususunda da bütün devirlerle devletlere örnek olacak bir titizlik göstermiştir. «Hammer» onun bu zihniyetini çok güzel gösteren bir misal anlatır : Mısır valisi Hadım-Süleyman Paşa bu vilâyetin vergisini «Mısır hazinesi» ismiyle İstanbul'a göndermiye başhyan ilk validir; gönderdiği vergi mikdarı senede sekiz yüz bin duka altını tutmaktadır. Fakat Süleyman Paşa oradan başka bir vazifeye nakledildikten sonra yerine tayin edilen Husrev Paşa bir sene vazife gördükten sonra sekiz yüz bin yerine bir milyon iki yüz bin duka altını göndermiştir! Bu mikdar, eskisinden dört yüz bin altın fazladır : işte bu fazlalık Kanunî'nin derhal işe müdâhale etmesine sebep olmuş ve Husrev Paşa'nın halka zulmederek fazla para toplayıp toplamadığının hemen tahkikini emretmiştir. Husrev Paşa kendisini müdafaa etmek için bu fazlalığın Mısır'daki irvâ ve iska tedbirlerinden dolayı mahsulün fazlalaşmasından ve selefi zamanında bir donanma inşâ edilerek büyük masraflara girildiği halde kendi zamanında öyle bir masraf olmadığından bahsetmişse de bunlar Kanunî'yi tamamiyle tatmin etmediği için Husrev Paşa azledilmiş, yerine tekrar Süleyman Paşa gönderilmiş ve dört yüz bin altın tutan fazla para devlet hazinesine mal edilmeyerek su işlerine sarfedilmiştir.

İdare tarihimizde Kanunî devrini Yavuz devrinden ayıran en mühim fark, işte bu gibi tedbirlerle tezâhür eden bir zihniyet farkıdır.

1521 = 927

6 Şubat = 27 Safer, Çarşamba: Saltanat tebeddülünü fırsat itti-haz eden Şam valisi Canbirdi-Gazâlî'nin ısyanı ve istiklâlini ilânı üzerine sevk edilen kuvvetlere karşı Mastaba muharebesinde mağlûbiyeti ve kesik başının İstanbul'a gönderilmesi.

(Bu muharebe için 7 Safer = 17 Kânunusâni Perşembe, 17 Safer = 27 Kânunusâni Pazar ve 20 Safer = 30 Kânunusâni Çarşamba tarihleri de rivayet edilir; bir ri.

vayete göre de muharebe 17 Safer = 27 Kânunusâni Pazar günü vukua gelmiş ve bu tarihten on gün sonra 27 Safer = 6 Şubat Çarşamba günü de Canbirdi yakalanıp kafası kesilmiştir. — Vaktiyle Kölemen sultanına ihânet ederek Osmanlılara hizmet ettiği için Yavuz Sultan Selim tarafından Şam valiliğine tayin edilmiş olan Canbirdi bu sefer de Yavuz'un vefatıyla Kanunî'nin cülûsunu ve bilhassa yeni metbûnunun tecribesiz bir genç oluşunu fırsat ittihâz ederek Osmanlı padişahına isyan ve istiklâlini ilân etmiştir. Bu adamın Hırvat cinsinden bir İslâv olduğu rivayet edilir: Bu rivayete göre ikinci Bâyezîd devrinde Osmanlı akıncıları tarafından esip edilip İstanbul'a sevkedildikten sonra Mısır sultanına hediye edilen yirmi esir içinde Kahire'ye gönderilerek Kölemen hizmetine girmiştir. Canbirdi bu sefer isyan hareketlerine başlamadan evvel, bir taraftan İran Şâhı İsmail-i Safavî ile münasebâta girişmiş, bir taraftan Rodos Şövalyeleri Üstâd-ı-a'zamı «Fabrizio de Carretto» ya adam gönderip ittifak ederek silâh ve cephaneye yardımlar gördükten başka topçuluk mütehasısları bile getirilmiş ve bir taraftan da kendisi gibi Kölemenlerden ayrılarak Osmanlılara hizmet ettiği için Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır valiliğine tayin edilmiş olan Hayr-Bay'a mektup yazıp onu da kendisiyle beraber harekete dâvet etmiş, Hayr-Bay Canbirdi'ye verdiği cevapta bu teşebbüsün muvafakıyyeti için her şeyden evvel bir kere bütün Suriye'nin ve bilhassa Haleb'in işgali lüzumundan bahsederek onu idare etmekle beraber, Canbirdi'nin mektubunu derhal Sultan Süleyman'a göndermiştir. — Canbirdi'nin isyan hareketinde topladığı ordu miktarı âzerinde ihtilâf vardır: Şark ve Garp menbâlarında zikredilen rakamlar on beş bin sekiz yüzden kırk bine kadar çıkmaktadır. Bu meşhur âsinin ilk hareketi Hama ve Humus taraflarını yağma etmekle başlamış ve ondan sonra da Haleb'i muhasara etmiştir. Halep Beylerbeyi Karaca Paşa Trablus, Hama, Humus vesaire sancak beylerini de etrafına tophyarak şiddetli bir mukavemet gösterdiği sırada Kanunî'nin tenkil kuvvetleri de mevsimin kış olmasına rağmen büyük bir sür'atle harekete geçmiştir. — Tenkil kuvvetlerinin başkumandanlığına üçüncü vezir Ferhad Paşa tayin edilmiş ve Dulgadır beyi Şehsüvar-oğlu Ali Bey de yardıma memur edilmiştir. Ferhad Paşa'nın maiyyetindeki kuvvetler, dört bini Yeniçeri olmak üzere sekiz bin kadar gösterilir; Ali Bey'in kuvvetleri de nihayet işte bunlarla birleşmiştir: Fakat Şehsüvar-oğlu Ali Bey Ferhad Paşa'dan evvel Haleb'e varmış, Ferhat Paşa sonradan yetişmiş ve hattâ bir rivayete göre Ali Bey Hama ve Humus yolunda Canbirdi'yi tâkib ederken Ferhad Paşa arkadan yetişebilmiştir. — Ferhad Paşa'nın Haleb'e muvâsalatı 23 Kânunusâni = 13 Safer Çarşamba gününe, Haleb'den Şam'a hareketi 27 Kânunusâni = 17 Safer Pazar gününe ve Mastaba'ya muvâsalatı da 5 Şubat = 26 Safer Salı gününe müsâdif gösterilir; bununla beraber Haleb'e muvâsalat ve oradan hareket günlerini bu tarihlerden ikişer gün evvel gösteren bir rivayet daha vardır. — Canbirdi bu tenkil kuvvetlerinin büyük bir sür'atle yaklaşmaka olduğunu haber alınca Haleb muhasarasını bırakarak Şam'a çekilmiş, Yavuz'un Şam muhâfazasına memur ettiği Yeniçerileri bir ziyâfete dâvet ederek yemek yerlerini birdenbire hepsini kılıçtan geçirmiş ve nihayet Haleb üzerinden Şam'a gelen tenkil kuvvetlerini karşılamak üzere şehirden çıkıp «Mastaba» meydanında giriştiği muharebede sabıhtan öğleye kadar altı saatte mağlûb olduktan sonra canını kurtarmak için bir iki adamıyla beraber kaçmaya mecbur olmuştur. — Canbirdi-Gazâlî'nin bir kaç gün derviş kıyâfiyetiyle ötede beride dolaştıktan sonra «Ali» ismindeki hazinedârının ihânetine uğradığı ve Ferhad Paşa'nın ilân ettiği mükâfata imrenen Ali'nin Osmanlı kuvvetlerine mürâcaat ederek efendisinin gizlendiği yeri haber verdiği rivayet edilir. Diğer bir rivayete göre de Canbirdi Arapların meşhur Aneze aşiretine iltica etmek üzere kaçarken tâkipçiler tarafından okla vurularak öldürülmüştür; fakat en kuvvetli rivayete nazaran Mastaba muharebesinden bir kaç gün sonra yakalanıp kafası kesilmiş ve kesik başı o zamanın usulünce İstanbul'a gönderilip teşhir edilmiştir. — Canbirdi-Gazâlî'nin istiklâlini ilânından Mastaba muharebesine kadar takriben iki ay Şam'da saltanat sürdüğü rivayet edilir. — Yavuz'un Kudüs, Gazze, Safed ve Nablus sancakla-

temsil eden bir elçiye karşı böyle bir muâmelenin ne müdhiş bir çılgınlık olduğunu izaha tabii lüzum yoktur. — Bâzı Garp menbâlarında Kanunî'nin dahili gaileleri tesviye ettikten sonra Macar seferine çıkması, Yavuz'un ölüm döşeginde kendisine Şark'ı bırakıp Garb'a teveccüh etmesini vasiyet etmiş olmasıyla izah edilmek istenirse de, Türk seferine yapılan muamele ortada dururken bu gibi tevillerin tabii hiç bir kıymet ve ehemmiyeti olamaz : Yavuz'a izafe edilen vasiyetler için 1520 = 926 vukuâtının «21/22 Eylül» fıkrasına bakınız. — Kanunî'nin hayatını Garp menbâlarına istinaden tetkik etmiş olan «Fairfax Downey» Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan bu ilk seferine, hareketinden bahsederken, dünyanın hiç bir devrinde hiç bir ordunun o zamanki Türk ordusu kadar intizam içinde kuvvet ve kudret gösterememiş olduğundan bahseder. — Padişahın hareketinden evvel Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa İstanbul'dan İpsala'ya hareket etmiş ve Anadolu'da bulunan üçüncü vezir Ferhad Paşa'ya da Rumeli'ye hareket emri verilmiştir. — «Dânişmend-Reis» kumandasında kırk elli gemiden mürekkep bir hafif filo da Karadeniz'den Tuna'ya sevk edildiği gibi, Tuna ve Sava civarındaki sancak beylerine de dört yüz «At kayığı» hazırlanması emredilmiştir. — Bu seferin hedefi, vaktiyle Fatih devrinde zaptedilemediği için Macarların elinde kalan Belgrad'ın fethiyle Macaristan'ın Türkiye tarafındaki en mühim kapusunu açmaktır : Bu plân büyük Vezir-i-a'zam Pîri-Mehmet Paşa merhumundur).

27 Mayıs = 19 Cumâda-lâhire, Pazartesi : Kanunî'nin İstanbul'dan Edirne'ye gelişi.

(Padişahın Edirne'ye muvâsalatı Belgrad seferi ruznâmesinde bu Hicret ayının 20 nci Pazartesi gününe müsâdîf gösterilir : Halbuki Pazartesi günü o ayın 19 uncu gününe tesadüf etmektedir. Kanunî'nin bu ilk seferine ait olarak aşağıda gelecek tarihlerde de ruznâme ile hakiki takvim arasında bu bir günlük fark teselsül edecektir : Fakat bu fark günlerin isimlerinde değil, yalnız rakamlarındadır; bu mesele için yukarıki fıkranın baş tarafındaki izahata bakınız. — Sultan Süleyman Edirne'de asker, ahali ve Rumeli beyleri tarafından karşılanmış, Edirne sarayına inmiş, beylerin kendisine takdim ettikleri «pişkeş»leri kabul etmeyip kendilerine bırakmış ve sefer hazırlıklarıyla meşgul olarak beş gün Edirne'de kalmıştır).

1 Haziran = 24 Cumâda-lâhire, Cumartesi : Kanunî'nin Edirne'den hareketi.

(Edirne softaları da sancak çekip padişahın ordusuna gönüllü olarak iltihak etmişlerdir).

9 Haziran = 3 Receb, Pazar : Kanunî'nin Filibe'ye muvâsalatı.

(Pişdar olarak hareket etmiş olan Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa, padişahı işte burada karşılamış ve ahali de istikbale çıkmıştır. Kanunî Filibe'de iki gün kaldıktan sonra üçüncü günü yoluna devam etmiştir).

10 Haziran = 4 Receb, Pazartesi : Filibe'de Divan kurulup hareket plânının müzakeresi.

(Muhtelif menbâlardaki izahatın mukayesesinden anlaşıldığına göre bu hususta iki cereyan vardır : Vezir-i-a'zam Pîri-Mehmet Paşa'nın temsil ettiği fikre göre bu seferin hedefi, Macaristan'ın askerlikçe kapusu demek olan Belgrad'ın fethinden ibaret olmalı ve Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın fikrine göre de Belgrad arkada ve ablukada bırakılıp Budin üzerine gidilmelidir. Netice itibariyle bu iki fikrin birincisi kabul ve tatbik edilmiştir. — Aşağıda bu sene vukuâtının «17 Temmuz» fıkrasında görüleceği gibi, bir aralık Kanunî ikinci fikre temayül etmişse de hükûmet erkânıyla ümerâdan bâzılarının birinci fikri müdafaada ısrar etmeleri üzerine bu temâyülünden vazgeçmiştir).

11 Haziran = 5 Receb, Salı: Kanunî'nin Filibe'den hareketi.

(Edirne'de olduğu gibi Filibe'de de softalar sancak çekip gönüllü olarak orduya iltihak etmişlerdir).

16 Haziran = 10 Receb, Pazar: Sultan Süleyman'ın Sofya'ya muvâsalatı.

(Padişah Sofya'da altı gün kalmış ve bu müddet zarfında Anadolu'dan gelen üçüncü vezir Ferhad Paşa üç bin deve yükü barut, kurşun vesair mühimmât getirerek askerleriyle beraber işte burada orduya iltihak etmiştir. Paşa'nın arkasından otuz bin deve daha gelmiştir. Sofya, Semendire, Alacahisar ve Vidin reâyası on bin araba un ve arpa vermekle mükellef tutulmuşsa da hepsinin parası ve nakliye ücretleri peşin olarak hazineden tesviye edilmiştir: Kanunî'nin harb halinde bile müsâdere usulüne tenezzül etmemesi idâresinin adâleti bakımından bilhassa tetkik edilecek mühim bir noktadır; hattâ onun bu hususiyeti :

Reâyâyı raiyyet idüben terkitti tâlâm

gibi mısralarla edebiyata bile aksetmiştir).

22 Haziran = 16 Receb, Cumartesi: Sultan Süleyman'ın Sofya'dan hareketi.

(Son tedbir Sofya'da ikmal edildikten sonra Padişah hareket ederken Edirne ve Filibe'de olduğu gibi Sofya softaları da sancak çekip gönüllü olarak orduya iltihak etmişlerdir. Tabii böyle hareketler, bu sınıfın o zaman henüz tereddidi ve inhiyata uğramamış olmasıyla izah edilebilir).

23 Haziran = 17 Receb, Pazar: Tekfur-pınarı konağından Semendire'ye bin yeniçeri gönderilerek Semendire beyi Husrev Bey'in Belgrad ablukasına memur edilmesi.

(Tâkib edilen plânın ana hatları şöyle hulâsa edilebilir: Belgrad. abluka altına alınıp muvâsala yolları kesilmekle beraber doğrudan doğruya bu hedef üzerine hareket edilmeyip şehrin şarkında ve garbında iki koldan Tuna ve Sava nehirleri geçilerek Belgrad kalesi Macaristan'dan tecrid edildikten sonra muhasara ve hücum edilecektir. Semendire beyinin ablukaya memur edilmesi işte bundandır. Belgrad'ın cenubuşarkisinde Semendire üzerinden Tuna'nın geçilmesi ve garbında da Türklerin «Bögür-delen» dedikleri «Sabacz» kalesi alındıktan sonra Sava nehrinden geçilip Belgrad önlerine sarkılması takarrür etmiştir. Bu plân, aşağıda sırasıyla görülecek tatbikatından anlaşılmaktadır).

27 Haziran = 21 Receb, Perşembe: Niş civarında Divan müzakeresi.

(Bu harb meclisinde verilen kararlar mucibince Dânişmend-Reis'in kumandasındaki Tuna filosunu takviye için beş yüz Yeniçeri gönderilmiş ve Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa da yukarıki fıkrada izah edilen plân mucibince «Bögür-delen = Sabacz» üzerine sevk edilmiştir. Bundan başka Bosna valisi Yahyâ Paşa oğlu Bâli Bey kumandasında Hırvatistan'a ve Miha-loğlu Mehmet Bey kumandasında Osmanlıların «Erdel» dedikleri Transilvanya'ya Akıncı kolları da sevk edilmiştir: Bu Akıncıların Sofya'dan sevk edildikleri de rivayet edilir).

2 Temmuz = 26 Receb, Salı: Kanunî'nin «Sabacz / Schabatx = Bögür-delen» üzerine teveccühü.

(Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa muhasarayı kurmak üzere önden sevk edildikten sonra padişahın da bu nokta üzerine teveccühü kalenin askerlikçe ehem-

miyetindendir. Mora beyi Ömer Bey oğlu Hasan Bey de pişdarlık vazifesini almıştır).

3 Temmuz = 27 Receb, Çarşamba: Vezir-i-a'zam Piri-Mehmet Paşa'nın Belgrad şehriyle civarındaki «Zemlin» kalesi üzerine hareketi.

(Eski Osmanlı menbâlarında «Zemin» ismiyle de anılan «Zemun/Zemuni/Zemlin/Semlin» kalesi Tuna üzerinde ve Belgrad'ın karşısındadır. Belgrad'ın fethi için tabii ilkönce bu kalenin zaptı lâzımdır; onun için Piri-Mehmet Paşa hem bu kalenin fethi, hem Belgrad'ın tazyıkı vazifesiyle gönderilmiştir).

7 Temmuz = 1 Şa'bân, Pazar : «Sabacz / Czabacz / Schabatz = Bögür-delen» kalesinin fethi.

(Belgrad'ın garbında ve Sava üzerinde bulunan bu kalenin ismi Osmanlı menbâlarında «Bögür-delen» şeklindedir: Eski yazıda bu isim «Bögürtlen» şeklinde bile okunabilirse de bazı menbâlardan birinci şeklin daha doğru olduğu anlaşıldığı gibi, Ahmed Vefik Paşa'nın «Lehce-i Osmânî» sinden de kelimenin askeri bir istilâh olarak «yandan vuran tabya ve istihkâmât» mânâsına geldiği anlaşılmaktadır; bu izaha Şemsüddin Sami'nin «Kamus-ı Türki» sinde de tesadüf edilir. Bununla beraber gene Osmanlı menbâlarında «Şabac/Şabaç» ismi de vardır: 1476 = 881 vukuâtının ikinci fıkrasında görüldüğü gibi, vaktiyle Fatih devrinde ve 1470 = 875 yahut 1471 = 876 tarihinde Belgrad'ı tazyık için Türkler tarafından kurulan bu kale bir müddet sonra Macarların eline geçmiş olduğu için Peçevi «Şabaç» isminden bahsederken «Kefere tevârihlerinde mukayyed buldum: Şa'bân nâm kimesne binâ itmekle nâmından ıstikak ile bu nâm vaz'olundu diyü yazmışlar» demektedir! — Bu kalenin fethi tarihi Belgrad seferi ruznâmesinde 2 Şa'bân Pazar gününe müsâdif gösterilirse de Pazar günü Şa'bân ayının ikinci gününe değil, birinci gününe tesadüf ettikten başka, Peçevi tarihinde fetih gününün «Gurre-i Şa'bân» a, yâni ayın birinci gününe tesadüf ettiğinden bahsedilmektedir: Bu seferin gün tarihleri için yukarda bu seneye vukuâtının «18 Mayıs = 10 Cumâda-l-âhire» fıkrasına bakınız. — Bögür-delen'de Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın kurmuş olduğu muhasara harekâtı Kanunî o civara geldikten sonra büsbütün şiddetlenmiş, padişah o zamanın usulü mucibince şehir malının askere aid olduğunu ilân ettirmiş, «Simon Logodi» isimindeki kale muhafızının kumandasında bulunan müdâfilerin şiddetli mukavemetlerine rağmen Osmanlı askerleri hendekleri doldurduktan sonra ağaçtan ve ipten merdivenlerle surların üstüne tırmanarak şiddetli bir muharebe ile kaleyi fethetmişlerdir).

8 Temmuz = 2 Şa'bân, Pazartesi: Kanunî'nin ilk fethettiği şehir olan «Sabacz = Bögür-delen» kalesine girişi.

(Padişah şehir civarındaki ordugâhından gelip Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa ile sancak beylerinin tebriklerini kabul ettikten sonra muhteşem bir alayla şehre girmiş ve:

— Evvel fethettüğüm kal'adur, ma'mûr olmak gerekdür!

dediği için şehrin derhal tahkim ve imârına başlanmıştır).

9 Temmuz = 3 Şa'bân, Salı: Sava nehri üzerinde büyük bir köprü kurulmaya başlaması.

(Nehrin karşı yakasına Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa kumandasında gemilerle asker geçirilip o sahil işgal edildikten sonra köprü'nün bir an evvel yapılması için Sava'nın her iki sahilinden inşaâta başlanmış ve kâfi mikdar duba yahut

mavna mevcut olmadığı için kazıklar üzerinde ayaklı bir köprü yapmak mecburiyeti hâsıl olmuştur. — İnşaatın tesrii için padişah için sahilde kurulan bir çardakta oturarak her gün sabahtan akşama kadar vezirleriyle beraber işlere nezaret etmiştir).

12 Temmuz = 6 Şa'bân, Cuma: «Zemun/Zemlin» kalesinin fethi.

(Tuna üzerinde ve Belgrad'ın karşısında olan bu kalenin isimleri için yukarda bu sene vukuâtının «3 Temmuz = 27 Receb» fıkrasına bakınız. — O sırada büyük topraklarla Belgrad kalesini tazyik etmekte olan Vezir-i-a'zam Piri-Mehmet Paşa Sırpların «Zemun» dedikleri Zemlin yahut Semlin kalesine Semendire beyi Husrev Bey'i topçu kuvvetleriyle göndermiş ve kale şiddetli bir bombardmanla fethedilmiştir).

17 Temmuz = 11 Şa'bân, Çarşamba: Belgrad muhasarasının kaldırılmasını emrederek doğrudan doğruya Macaristan üzerine hareket kararını veren Kanunî'nin bu kararından vazgeçerek muhasaranın devamını emretmesi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «10 Haziran» fıkrasında izah edildiği gibi, Kanunî'nin bu ilk Macar seferine Vezir-i-a'zam Piri-Mehmet Paşa tâkib edilecek hedefin Belgrad fethi olmasını ve Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa da Belgrad'ın geride bırakılıp doğru Budin üzerine gidilmesini tavsiye etmişlerdir: ilkönce Piri Paşa'nın fikri kabul edilerek ona göre tedbirler ittihaz edilmişse de, Piri-Mehmet Paşa'nın Belgrad muhasarasıyla meşgul olmasına mukabil «Sabacız = Bögür-delen» kalesinin fethindenberi ekseriyetle padişahın yanında bulunan Ahmed Paşa'nın mütemadi telkinleri üzerine Kanunî Belgrad muhasarasının kaldırılmasını ve Macaristan üzerine hareket edilmesini emretmiştir.

Fakat bu meselede çok doğru düşünen Piri-Mehmet Paşa'nın kuvvetli tarafdarları da vardır: Bunların en mühimleri ikinci vezir Mustafa Paşa ile o sırada muvafakiyetli bir akın hareketinden dönmüş olan Yahyâ Paşa-zâde Bâli Bey'dir. Bögür-delen'de bunlar padişahın huzuruna çıkarak meseleyi münâkaşa etmişler ve nihayet Kanunî'yi her şeyden evvel bir kere Belgrad'ın fethiyle Macaristan kapusunun açılmasına iknâ ederek muhasaranın kaldırılması hakkındaki emri geri aldırışlılardır).

18 Temmuz = 12 Şa'bân, Perşembe: Sava üzerinde kurulan köprü inşaatının ikmâli.

(Bu köprü'nün uzunluğu bin sekiz yüz kulaç gösterilir: 9 Temmuz = 3 Şa'bân Salı günü inşasına başlanan bu büyük köprü tam on günde ikmâl edilmiştir. Tabii maksat asker ve ağırlıkların karşı yakaya geçirilmesidir).

26 Temmuz = 20 Şa'bân Cuma: Kanunî'nin Sava nehrinden karşı yakaya geçip «Syrmium = Sirem» arazisine girmesi.

(Padişah toprak atılarak ve Mehter çalarak şenlikler ve alkışlar içinde karşı sahile geçmiştir. Karşı sahil, Tuna ve Sava nehirleri arasındaki arazidir: Takriben yedi bin kilometre murabbai tutan bu kıta'ya Osmanlı menbâlarında «Ce-zîre-i Sirem», «Memleket-i Sirem» veyahut «Siremiyye» gibi isimler verilir; bu isimler Romalılar devrinden kalan «Syrmium» tesmiyesinden muharrefdir; Fransızcada «Syrmie» ve İtalyancada «Sirmia» şekilleri vardır. Bu arazinin vakıfıyla aynı ismi taşıyan idare merkezi civarında sonradan «Mitroviça» şehri kurulmuştur. Kanunî'nin Sava nehrinden buraya geçmesi Belgrad üzerine yürümek içindir).

1 Ağustos = 26 Şa'bân, Perşembe: Kanunî Sultan Süleyman'ın Belgrad önündeki ordugâha muvâsalatı.

(O sırada Belgrad muhasara altındadır : Vezir-i a'zam Pîri-Mehmet Paşa'nın kumandasındaki Türk ordusu büyük topraklarla kaleyi bombardman ettiği sırada padişah gelmiş, harekâtın şiddetlendirilmesi ve kalenin tamamiyle kuşatılmasını emretmiştir).

8 Ağustos = 4 Ramazan, Perşembe: Üç koldan yapılan umumî hücumla Belgrad şehrinin fethi.

(Bu gün fethedilen yer yalnız dış hisardır; iç-kale mukavemette devam etmiştir : Yâni şehir fethedilmiş, fakat iç-kale sebât etmiş demektir. — Umumî hücum üç koldan yapılmıştır : Sava nehri sahilinden Pîri-Mehmet Paşa, Tuna tarafından ikinci vezir Mustafa Paşa hücum ettiği gibi, cepheden de Belgrad'ın şimal tarafındaki «Vojno Ostrovo» adasını işgal eden Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa taaruz etmiştir. — Türk ordusu büyük topraklarla açılan gediklerden içeri girdiği zaman «de Croissy», «Blasius.Olah», «Janus.Bothius» ve «Jean Morgay» isimlerindeki kumandanların idaresinde bulunan Macar, Sırp ve Bulgar müdâfîler derhal iç-kaleye çekilmişlerdir. Bundan sonraki taaruzlar iç-kale üzerine teksif edilmiştir).

17 Ağustos = 13 Ramazan, Cumartesi: Belgrad önünde Sava nehri üzerine kurulan köprü inşaâtının ikmâli.

(Kanunî'nin emriyle Karaca Paşa'nın nezaretinde yapılan bu büyük köprü du-balar üzerine kurulmuş ve inşaâtı on iki günde ikmâl edilmiştir : Gerek burada, gerek bundan evvel «Sabac = Bögür-delen»de yapılan köprüler, tabî o zamanki Türk ordusunun teknik itibariyle ne kadar yüksek bir seviyyede bulunduğunu gösterir).

29 Ağustos = 25 Ramazan, Perşembe: Belgrad kalesinin fethi.

(8 Ağustos = 4 Ramazan Perşembe günü dış hisar içindeki şehir fethedildikten sonra bu gün de iç-kale «vire ile», yâni teslim olmak suretiyle işgal edilmiştir. — Belgrad'ın tamamiyle muhasarası Kanunî'nin 1 Ağustos = 26 Şa'bân Perşembe günü ordugâha muvâsalatından itibaren başlamış olduğuna göre, dış hisar sekiz günde ve iç-kale de 8 Ağustos = 4 Ramazan Perşembe gününden itibaren yirmi bir günde fethedilmiş, yâni dış ve iç kalelerin tamamiyle zaptı yirmi dokuz gün sürmüş demektir. — İç-kalenin tazyığı esnasında kulelerden biri lâğım ile yıkılmış ve müdâfîler pek çok telefât vermişlerdir. Gene bu sırada mahsur kumandanlardan bâzılarının ihânet ettikleri anlaşılmaktadır. «Belgrad seferi ruznâmesi»nde bunlara «kaftan» giydirildiğinden bahsedilir : Hammer de «François de Hederwar» ve «Valentin Toeroek» isminde iki kumandanın ihâneti üzerine diğerlerinin teslimine mecbur olduklarından bahsetmektedir. Bundan başka bir de Ortodoks mezhebine mensup olan Sırp papaslarıyla ahaliden bâzılarının Katoliklerle Macarlara karşı dinî husumetlerine kapılarını müdâfîlerin tedbirlerini Türklere haber vermek suretiyle neticeyi tesri etmiş olduklarından da bahsedilir. Her halde Türk ordusunun çok kuvvetli bir casus teşkilâtı bulunduğu muhakkaktır. — Teslim şartlarına göre istiyenler aileleriyle beraber çıkıp gitmekte ve gitmek istemiyenler de Türk tâbiyyetini ihtiyâr etmekte serbest bırakılmış olduğu için, gidenler öğleden sonra kadınları ve çocuklarıyla beraber kaleden çıkmışlardır. Kaleye ilkönce Yeniçeriler girip bayrak çekmişler, padişahın müezzinleri surların üstünden ezan okumuşlar, ondan sonra Mehter takımları zafer alâmeti olarak nevbet çalmışlar ve bu sırada Yeniçeriler kendi ocaklarının «sarılı kızılı» sancaklarını da çekmişlerdir. Bu suretle

vaktiyle Fatih'in otuz dokuz gün muhasara ettiği halde Yanko Hunyad = Hunyadı Janos'un elinden almayı muvaffak olamadığı Belgrad şehrinin fethi nihayet 65 sene sonra torununun oğluna nasib olmuş demektir: 1456 = 860 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Fatih'den evvel ikinci Murad zamanında Belgrad kalesi Evrenos oğlu Ali Bey tarafından altı ay kadar ve Fatih'den sonra ikinci Bâyezid devrinde de Hadım-Süleyman Paşa tarafından bir müddet muhasara edilmiştir: 1441 = 845 vukuâtına ve 1492 = 897 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Bu seferki parlak fethin asıl kahramanı, büyük ve muhterem Vezir-i a'zam Pîrî-Mehmet Paşa merhumdur: Belgrad fethi onun ısrâriyle olduğu gibi bu fikri padişaha kabul ettiren ve zafere kadar tatbikatına nezaret eden de hep o mübârek ve şanlı vezirdir. Genç padişahın bu meselede gösterdiği büyük meziyyet de, tıpkı bir baba gibi hürmet edip hatırını saydığı bu büyük devlet adamının sözünü dinlemesinde ve muhâlif tesirlere kulak vermemek metânетini göstermiş olmasındadır. Eger Sultan Süleyman Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın fikrine kapılıp da Belgrad'ı arkada bırakıp doğrudan doğruya Macaristan'a yüklenmiş olsaydı, hem ordunun gerisi tehlikede kalmış, hem yapılan sefer ancak bir akın mahiyetini almış olurdu. Fakat büyük Vezir-i a'zamın himmetiyle Belgrad'ın fethi Balkanlarda Türk hâkimiyetini tamamladıktan başka bize Macaristan ve orta Avrupa yollarını da açmış oldu. — Türk tâbiyyetini ihtiyâr eden Belgrad ahalisinin bir kısmı padişahın emriyle İstanbul'a sevk edilmiştir: Bunların bir miktarı Büyükdere'nin arkasındaki «Belgrad-köyü» nü kurmuş ve Belgrad ormanı da o ismi işte bu münasebetle almıştır; bir kısmı da Yedi-kule ile Silivri-kapusu arasındaki «Belgrad-kapusu» civarına iskân edilmiştir. — Belgrad fethi her tarafa parlak zafernâmelerle tebşir edilmiştir. — Belgrad muhafızlığına Yahyâ Paşa-zâde Bâli Bey tayin edilmiş, maiyyetine üç bin Yeniçeri ile istihkâmın tâmirinde istihdâm edilmek üzere yirmi bir bin Ulah amelesi verilmiştir. — Belgrad seferinde «Zemun-Zemlin» ve «Sabacz = Bögür-de-len» kalelerinden başka «Syrmium = Sirem» kıtasındaki «Kulpenik», «Baric», «Perkas», «Uylok», «Mitroviça», «Karlofça» ve «Slankamen = Salankaman» kaleleri de fethedilmiştir).

30 Ağustos = 26 Ramazan, Cuma: Kanunî Sultan Süleyman'ın muhteşem bir alayla Belgrad şehrine girip câmiye tahvil edilen aşağı kale kilisesinde Cuma namazını kılması.

(Padişah Sava üzerinde kurdurduğu köprüden geçerek şehre girmiştir. Câmiye tahvil edilen aşağı kilise o zamanki Belgrad'ın en büyük kilisesidir. — Kanunî ümerâsiyle askerlerine zafer mükâfatları ihsan ettikten sonra, iki yüz topla tahkim edilmesini emrettiği şehrin imârı için de hazineden yirmi bin altın verdirmiştir: Bu suretle o zamanki sefil Belgrad, Türk medeniyetinden daha ilk anda istifadeye başlamış demektir: Bu şehir bilhassa XVI ncı ve XVII inci asırlarda büyük ve parlak bir ticaret merkezi halini almıştır).

18 Eylül = 15 Sevvâl, Çarşamba: Kanunî'nin Belgrad'dan İstanbul'a hareketi.

(Belgrad önündeki ordugâha 1 Ağustos = 26 Şa'bân Perşembe günü gelmiş olan Sultan Süleyman İstanbul'a hareket edinceye kadar şehrin dışımda ve içinde cem'an 49 gün kaldıktan ve bayramı da Belgrad'da geçirdikten sonra ellinci gün yola çıkmıştır).

19 Teşrinievvel = 17 Zülka'de, Cumartesi: Kanunî Sultan Süleyman'ın Belgrad fethinden İstanbul'a avdeti.

(18 Mayıs = 10 Cumâda-lâhire Perşembe günü İstanbul'dan hareket etmiş olan Kanunî'nin bu ilk seferi beş ay üç gün sürmüştür. — Padişah Belgrad'dan İs-

tanbul'a otuz iki günde gelmiştir : Bunun sebebi bâzı konaklarda bir kaç gün kalıp yorgunluk almasıdır. — Teşrinievvel'in 19 uncu ve Zülka'de'nin 17 nci Cumartesi günü Silivri'ye vâsıl olup oradan kayıkla Topkapu sarayına geçmiştir).

Raguza = Dubrovnik ve Venedik cumhuriyetleriyle Moskof Çarlığından Belgrad'ın fethini tebrik için elçiler gelmesi.

(Parlak bir zaferle başhyan Kanunî devrinin azameti' daha ilk ânından itibaren Hristiyan devletlerini Türkiye'ye tâzimât arz etmek mecburiyetinde bırakıyordu. Tebriknâmeler getiren elçiler aynı zamanda ticarî ve siyasi muâheler akdine de memur edilmişlerdi : Bu sırada Venediklilerle akdedilen muâhede için aşağıda 1521 = 928 senesi 1 Kânunuevvel = 1 Muharrem fıkrasına bakınız. — İki asırdanberi Osmanlı himâyesinde ve harağüzâr bir devlet vaziyetinde bulunan Raguza = Dubrovnik cumhuriyetine Osmanlı limanlarıyla pazarlarında rûsûmdan muâfiyyet hakkı ve Türkiye'den buğday satın almak salâhiyeti verilmiştir. — Fakat Ruslar maksatlarında muvaffak olamamışlardır : O zamanki Moskof Çarı «İkinci Wassili / Wasili» maiyyet zabıtlarından ve zâdegândan «İvan Morozov» ismindeki elçisiyle Kanunî'ye tebriklerini arzeden nâmeler gönderip hulûskârlık ederek Osmanlı imparatorluğu ile tedâfüf ve tecâvûzî bir ittifak muâhedesine akdine bu sâyede devletler manzûmesine girebilmek ve bilhassa Lehistan'a karşı Türkiye'den istifade etmek imkânını temine çalışmışsa da Sultan Süleyman «öyle bir barbarla ittifak edilemeyeceğini» söyliyerek reddetmiştir : Rus Çarlığının siyasi vaziyeti için 1475 = 880 vukuâtına da bakınız. Kanunî'nin bu Rus teklifini reddetmesine siyasi bir sebep olarak da Kırım Hanlığının vaziyetinden bahsedilir : Osmanlı himâyesinde bulunan Kırım Hanlığı Moskof çarlığı ile rekabet ve hattâ mücadele devresine girmiştir ; bu vaziyette Çarlıkla tedâfüf ve tecavûzî bir ittifak akdedildiği takdirde tabii Moskofların Kırım Hanlığına karşı icabında silâhla müdafaası bile lâzımgelir ! Kanunî'nin kararında en mühim mülâhazalardan biri de işte budur).

Yemen'de Kanunî Sultan Süleyman nâmına hutba okunması.

(Mısır'daki Kölemen devletinin son zamanlarındanberi Yemen anarşi içindedir : Kölemenlerin evvelce buraya göndermiş oldukları kumandanlarla yerli emirler, imamlar ve şeyhler daimî bir mücadele halinde ve birbirine girmiş gibi bir vaziyettedir. 1517 = 923 senesi 15 Şubat = 23 Muharrem Pazar günü Yavuz Sultan Selim'in kat'i surette Kahire'ye yerleşip Kölemen saltanatına nihayet vermesi tabii Yemen'deki vaziyet üzerine de tesir göstermekten hâlî kalamazdı : O sıralarda «San'â» yı işgal etmiş olan ve İmâm Şerefüddin ile mücadele halinde bulunan Kölemen kumandanı «Emir İskender» Kahire'nin zaptı üzerine başsız kalmıştı ; fakat Yavuz'un Mısır valiliğine tayin ettiği Hayr-Bay Osmanlı hâkimiyetini tanımak şartıyla İskender Bey'i Yemen'de ibka etti ; hattâ rivayete nazaran İskender Bey Yavuz nâmına hutba bile okutmuştu ; bu vaziyet üzerine Yemen'de Türklerin nüfuz ve itibarı artıyor ve hattâ Kölemen askerleriyle zabıtları Osmanlı kıyâfetine giriyordu ! Fakat İskender Bey Osmanlı hâkimiyetini siyasi bir zaruret şeklinde kabul etmişti ; onun için Yavuz'un vefatını haber alınca bu itibarı hâkimiyeti tamamiyle unuttu. İşte bunun üzerine Hayr-Bay'ın Cidde muhâfızlığına yollanmış olduğu «Râmî-Hüseyn Bey» Kanunî'nin cûlûsuna tesadûf eden 1520 = 926 tarihinde İskender'i tenkil için Yemen'e gitti ; fakat harb edecek kadar kuvvetli olmadığı için orada «Râmî-Kemal Bey» isminde bir zabıt bırakıp Cidde'ye avdet etti. İskender'i Yeniçeri ocağından yetiştirmiş olan işte bu Kemal Bey'in öldürdüğü rivayet edilir : Bu rivayete göre Kemal Bey askeri gizlice elde ettikten sonra bir iş bahânesiyle İskender'in divânına girip birdenbire kılıcını çekerek kafasını kesmiş ve kesik başı Hayr-Bay vasıtasıyla İstanbul'a göndermiştir ; bu hâdiseden itibaren İskender'in yerine geçen Kemal Bey hutbayı Kanunî namına okutmaya başlamıştır. Fakat

tabii bu hâdise henüz Yemen'in fethi mahiyetinde değildir. Kanuni'nin bu haberi Belgrad fethinden İstanbul'a avdet ettiği zaman aldığı rivayet edilir. — 1538 = 945 vukuâtının «27 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

1521 = 928

1 Kânunuevvel = 1 Muharrem, Pazar: Venedik Cumhuriyetiyle yeni bir muahede imzalanması.

(Kanuni'nin cülâsundanberi Osmanlı imparatorluğuyla ve ticarî münasebetleri. nin yeniden tanzimine büyük bir ehemmiyet veren Venedik Cumhuriyeti «Marco-Memmo» ismindeki sefiri vasıtasıyla otuz maddelik bir muahede akdine muvaffak olmuştur: Askerî, siyasi, ticarî ve adlî meseleleri yeniden tanzim eden bu muahede mucibince iki devlet arasında eski hudutlar ibka edildikten başka mücrimlerin iâdesi, deniz ticaretinin serbestisi, her iki taraf tebaasına ait muhâkemelerde müteakilen tercemanlar bulundurulması hakkında mühim maddeler vardır. Bu maddelerin bazıları sonradan başka devletlere ve meselâ Fransa ve İngiltere ile akdedilen muahedelere ve bilhassa Kapitülasyonlara esas olmuştur; bununla beraber o devirde bu hükümler henüz Osmanlı imparatorluğunun umumî hukukunu ihlâl edebilecek bir mahiyet almış değildir ve hattâ almasına maddeten imkân yoktur; fazla olarak Venedik cumhuriyeti o zaman henüz hâkimiyeti altında bulundurduğu Kıbrıs adası için senede on bin ve Zanta adası için de beş yüz duka altını masûniyyet haracı tesviyesini taahhüd ederek haracgûzâr bir devlet vaziyetinde kalmıştır: Yavuz devrinde sekiz bin altın olan Kıbrıs haracı için 1517 = 923 vukuâtının «17 Eylül» fıkrasına da bakınız. — Ticarî ve siyasi masûniyyet esaslarını tanzim eden bu yeni muahede o zamanki Avrupa'da Türkiye lehine çok iyi bir tesir uyandırmıştır: Bununla beraber o zamana göre bu muahedenin Türkiye için en büyük faydası, Kanuni'nin Rodos seferinde Venediklilerin bitaraflığını temin etmiş olmasında gösterilir; Rodos seferi için aşağıdaki 1522 = 928 vukuâtına bakınız).

1522 = 928

4 Haziran = 9 Receb, Çarşamba: Osmanlı donanmasının Rodos seferine çıkışı.

(5 Haziran = 10 Receb Perşembe, 8 Haziran = 13 Receb Pazar, 16 Haziran = 21 Receb Pazartesi ve 18 Haziran = 23 Receb Çarşamba tarihleri de rivayet edilir: Kanuni'nin Bursa Kadısına gönderdiği Rodos fetihnâmesinin Feridun Bey «Münşeât»ındaki suretinde donanmanın padişahın evvel hareket ettiğinden bahsedilmesine ve padişahın da 16 Haziran = 21 Receb Pazartesi günü yola çıktığı sâbit olmasına göre, yukarıki tarih rivayetlerinin son ikisi yanlıştır; ilk iki tarih de zayıftır. Çünkü gene «Münşeât» da bir sureti bulunan Rodos seferi ruznâmesinde donanmanın hareketi, bizim burada esas ittihaz ettiğimiz 9 Receb = 4 Haziran Çarşamba gününe müsâdif gösterilir. — O sırada Rodos adası «Ordre des Chevaliers de Saint-Jean de Rhodes» denilen ve Ortaçağ Haçlı Jö. küntülerinden bakıyye kalan Şövalye teşkilâtının elindeydi; Milâdın 1309 tarihinden itibaren, 213 senedenberi bu Haçlı teşkilâtı adaya hâkimdi; hattâ Rodos'un etrafında bulunan bazı küçük adalarla Anadolu sahilindeki Bodrum kalesini bile ellerine geçirmişler ve «Petreon» yahut «Château Saint-Pierre» ismini takmışlardır; bunların idarelerindeki adaların mecmûna da «Les îles de la Religion» derlerdi: Bu adalar için 1522 = 929 vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Fakat Adalar deniziyle Akdeniz arasındaki muvâsala yollarına hâkim olan bu dinî teşkilât hakikatte Hristiyanlık kisvesi altında bir şakavet ocağından başka birşey değildi: Civar sahillere sarkıntılık etmekten ve bilhassa korsanlıkla esircilik ederek servet toplamaktan başka bir şey yaptıkları yoktu. Yeni Garp müelliflerinin itiraf ettikleri gibi, bu bir «République de Corsai-

res = Korsanlar cumhuriyeti» nden başka birşey değildi. Hattâ Anadolu Türk sahillerine bile sarkıntılık ederlerdi. Vaktiyle bunların verdikleri tahriri temi. nâtila şeref ve nâmus sözlerine inanmış olan zavallı Sultan Cem'in başına getirdikleri belâlar ve o sâyede temin ettikleri süflî menfaatler bu teşkilâtın mahiyetini tenvir edebilecek rezâletlerin en meşhurdur : 1482 = 887 vukuâtının «1 Eylül» fıkrasına bakınız. Rodos Şövalyelerinin reisine «Magnus Magister/Meğas Mastoris/Grand-Maitre = Üstâd-ı a'zam» denirdi; Kanunî'nin Rodos seferi esnasında on dokuzuncu ve sonuncu Üstâd-ı a'zam olan «Philippe Villiers de l'Isle-Adam» 22 Kânunusânî 1521 tarihinde intihab edilmiş olduğu için, Türk donanmasının İstanbul'dan Rodos seferine harekete geçtiği gün bu Fransız şövalyesi bir sene, dört ay, on üç gündenberi teşkilâtın başında bulunuyordu. — Rodos Şövalye teşkilâtı muhtelif Avrupa milliyetlerine mensup sekiz dil grupundan mürekkepti : Bunların her birine bir «Langue = Dil» denirdi. En mühimleri Fransız, İngiliz, Alman ve İtalyan dilleri, yâni dil gruplarıydı. — Sultan Süleyman dahili siyasetinde Kanunîlikle meşhur olduğu kadar, haricî siyasetinde de devletler hukukuna hürmet ve riâyetiyle şöhret bulmuştur : Harbci olmaktan ziyade sulhcüdür. Tabii bu zihniyette bir hükümdarın hiç bir sebebi olmadan taarruza kalkışması kabil değildir; Belgrad'ın fethiyle neticelenen ilk seferinde böyle olduğu gibi, bu seferki Rodos muharebesinde de öyledir; bu ikinci seferin hukukî sebepleri şöyle sıralanabilir : 1 — Rodos Şövalyeleri Kanunî'nin cülûsu üzerine isyan etmiş olan Şam valisi Canbirdi Gazâlî ile ittifak edip ona silâh, mühimmat ve topçu göndermek suretiyle aradaki sulhü ihlâl ederek Osmanlı devletine karşı cephe almışlardır : 1521 = 927 vukuâtının başındaki «6 Şubat» fıkrasına bakınız; 2 — Mütemâdî korsanlıklarıyla İstanbul - Suriye - Mısır deniz ticaret yolunu kesmişlerdir; 3 — Anadolu ve Rumeli'den Suriye ve Mısır tarikiyle Hicaz'a gidecek hacıların yolunu kapatmışlardır; 4 — Hac ve ticaret gemilerinden esir edilmiş bir çok Türkler Rodos zindanlarında ve ağır hizmetlerinde çürütülmektedir; 5 — Son Rodos Üstâd-ı a'zamı «Villiers de l'Isle-Adam» bu makama intihab edildiği zaman Kanunî'nin kendisine lâfzen ve nezâketen yazmak tenezzülünde bulunduğu tebrik mektubunda hüsnüniyetinden bahsetmesine karşı Üstâd-ı a'zamın verdiği cevapta küstahça bir ifade kullanmak cür'etinde bulunduğu ve hattâ Vezir-i a'zam Pîrî-Mehmet Paşa merhumun bundan dolayı «Villiers»ye bir nasihat mektubu gönderdiği de rivayet edilir. İşte bütün bunlardan dolayı Rodos korsan yatağı izâlesi artık zaruret halini almış bir çiban vaziyetindeydi. Zaten bu gaile Osmanlı devletini ötedenberi işgal ediyordu : Meselâ Fatih devrinde Rodos kalesi iki aydan fazla muhasara edildikten sonra açılan gediklerden asker içeri girerken devşirme vezir Mesih Paşa'nın cimriliği tutup şehrin yağması memnû olduğunu birden bire ilân ettirmiş olması muvaffakiyetsizliğe sebep olmuş ve dokuz bin şehidle on beş bin yaralıya mâl olan o meşhur muhasara kaldırılmıştı : 1480 = 885 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Bilhassa Suriye ile Mısır'ın fethinden sonra Rodos'un deniz yollarını tehdit eden askeri vaziyetine artık bir nihayet vermek zaruret halini aldığı için Yavuz'un son günlerinde hükûmet donanmayı hazırlamaya başlamıştı : 1519 = 925 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Rodos seferinin o zaman da en mühim tarafdarı Vezir-i a'zam Pîrî-Mehmet Paşa idi : Paşa'nın Rodos seferine tarafdar olmadığı hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir. — Hem artık Avrupa hristiyanlığının siyasî vaziyeti de bu sefer eskisinden daha müsâitti : Papa Onuncu Léon katolikliği sarsan «Réforme» cereyanına karşı mücadeleyle meşguldü; Almanya imparatoru «Charles-Quint»le Fransa kralı «Birinci François» rekabet yüzünden boğuşuyorlardı; İngiltere kralı «Sekizinci Henri» müslüman Türklerden evvel katolik Fransızlara bir darbe indirmek istiyor, Katolikliğe karşı cephe alarak «Anglikan» mezhebine esas olacak temâyiller gösteriyor ve bilhassa 16 Haziran 1522 tarihinde, yâni Kanunî'nin Rodos seferine hareket ettiği gün akdettiği bir muahede mucibince Fransa kralına karşı «Charles-Quint»i iltizâm ediyordu. Belgrad seferinde Türklerle mağlûb olan Macaristan da «İkinci Lajos = Louis II» isimindeki genç kralın tecribesiz ve kuvvetsiz idaresinden dolayı derebeylerinin elinde dahili bir buhran

devri geçiyordu. Tabii böyle bir vaziyette Rodos Şövalyelerinin Avrupa hristiyan devletlerinden yardım görmek ihtimali yoktu : Rodos seferi işte bu muhtelif sebeplerle şartlar altında takarrür etti. — Kış mevsimi Vezir-i-azam Fîri-Mehmet Paşa'nın gayretiyle donanmanın takviyesi için yeni gemiler inşâ ve techiziyle geçti; bir taraftan da ordu ve levâzım hazırlandı. — Rodos seferine çıkan donanmanın gemi ve asker mevcudu hakkında muhtelif rakamlar gösterilir : İrili ufaklı gemi sayısı hakkındaki rakamlar Şark ve Garp menbâlarında 300, 400, 600, 664 ve 700 gösterildiği gibi, donanmadaki efrâd mevcudu hakkında da 40,000 kürekçi ile 10,000, 12,000, 20,000 veyahut 25, 000 Azeb rakamlarına tesadüf edilir : Bu suretle efrâd mevcudu cem'an 50, 60 veyahut 65 bin tutuyor demektir; bununla beraber, bazı Garp menbâlarında kürekçilerle Azeblerin mecmûunu 100 - 150 bin gösteren mübalâgalı rakamlara da tesadüf edilir; fakat en kuvvetli rivayetlere göre donanma 300 harb gemisiyle 400 kadar da mavna ve kayık kabîlinden küçük nakliyye gemilerinden mürekkeptir ve kürekçilerle Azeblerin mecmûu da 50 - 60 bin arasındadır. — Rodos seferi Serdarlığına ikinci vezir Damad-Mustafa Paşa tayin edilip donanmayla hareket etmiştir : Gelibolu'da donanmanın mevcudu tamamlanmış ve Kapdan-ı-Deryâ «Parlak-Mustafa Paşa» da işte burada il tihak etmiştir : Bu paşanın lâkabı muhtelif menbâlarda «Yaplak», «Yaylak», «Yapalak», «Çıplak», «Bılak» yahut «Baylak» ve hattâ «Bılan» yahut «Baylan», şekillerinde okunabilecek muhtelif imlâlarla kaydedilmektedir. Bununla beraber donanmaya bu zatin değil, Akdeniz seferlerinde tecrübeleriyle meşhur «Kurd-oglu Muslihiddin-Reis»in kumanda ettiği rivayet edilir : Barbaros'un ümerâsından olan bu kıymetli kapdan için 1519 = 925 vukuânın «15 Mayıs» fıkrasına da bakınız. — Kara ordusu da padişahın kumandasında Anadolu üzerinden hareket etmiştir : Aşağıki fıkraya bakınız).

16 Haziran = 21 Receb, Pazartesi: İkinci «Sefer-i-Hümâyûn»: Kanunî Sultan Süleyman'ın Rodos seferine çıkmak üzere İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bazı menbâlarda Kanunî'nin Rodos seferine bizzat gitmesi, vaktiyle Fatih bizzat gitmediği için kalenin fethedilememiş olduğuna kanaat getirmiş olmasıyla izah edilir. — Padişahın hareketi hakkında 18 Receb = 13 Haziran Cuma ve 29 Receb = 15 Haziran Pazar tarihlerine de tesadüf edilirse de Rodos seferi ruznâmelerinde bizim burda esas ittihâz ettiğimiz 21 Receb = 16 Haziran Pazartesi tarihi tesbit edilir).

18 Haziran = 23 Receb, Çarşamba: Kanunî'nin Marmaris'e gitmek üzere Üsküdar'dan ordusu başında hareketi.

(Sultan Süleyman Üsküdar'da iki gün kalıp askerle ordu levâzımı tamamıyla geçirildikten sonra hareket etmiştir).

24 Haziran = 29 Receb, Salı: Osmanlı donanmasının Rodos adasına muvâsalatı ve ihraç hareketi.

(Donanmanın bu gün geldiği yer Rodos limanı değil, adanın garp sahilinde bir noktadır : Hammer bu noktayı «Fawez» hisarı civarında gösterir; «Edouard Biliotti» ile râhip «Cottret»nin «L'île de Rhodes», ismindeki Rodos tarihinde «Hâfiz Ahmed» isminde bir müellifin On altıncı asırda yazdığı Türkçe bir muhasara ruznâmesine istinâden bu noktanın «Villanova» karşısına tesadüf ettiğinden bahsedilmektedir. Umumiyyetle Osmanlı menbâlarında da donanmanın ilkönce «Cem-bahçesi», denilen noktaya yaklaştığından bahsedilir. Hammer'in bahsettiği «Fawez» isminin doğru şekli «Phanaes = Fanes» dir : Gerek bu nokta, gerek «Villanova» Rodos adasının şimalgarbisindedir : Yalnız «Villanova» biraz daha şimaldedir; «Cem-bahçesi», denilen yer işte buradadır. — Donanmanın Rodos'a muvâsalat tarihinde de ihtilâf vardır : Bir çok Osmanlı menbâlarında 4 Şa'bân = 29

Haziran Pazar gününden bahsedilirse de bu tarihte bir kaç günlük hatâ vardır; Garp menbâlarında ise umumiyetle 26 Haziran = 1 Şa'bân Perşembe gününden bahsedilir : Fakat bu da donanmanın adaya değil, şehrin civarına geldiği tarihtir; adaya muvâsalat tarihi «Saint Jean.Baptiste» yortusuna tesadüf eden 24 Haziran = 29 Receb Salı gününe müsâdiftir. — Osmanlı menbâlarına göre donanma Rodos sahilindeki «Cem.bahçesi» karşısında demirlediği zaman, serdâr Mustafa Paşa'nın riyâsetindeki tecribeli kapdanlardan mürekkep bir harb meclisi toplanıp tâkib edilecek hareket tarzı müzakere edilmiştir; muhtelif menbâlardaki izahâtın mukayesesinden anlaşıldığına göre, bu mecliste şu üç esas takarrür etmiştir : 1 — Kanunî'nin kumandasında Marmaris limanına gelmekte olan kara ordusunun muvâsalatına kadar muhâsara hazırlıklarıyla meşgul olup harb harekâtına girişmemek; 2 — Donanmanın büyük gemilerini «Cem.bahçesi» önünde ihtiyat kuvveti olarak bırakıp Garp'dan Rodoslulara yardım için gelebilecek düşman gemilerine karşı emniyet tertibatı almak; 3 — Hafif gemilerden mürekkep bir filo ile Rodos kalesinin önünden geçip şehrin öte tarafındaki «Öküz burnu» nda demirliyerek karaya asker ve top çıkarmak suretiyle muhâsara tertibatını hazırlamak. — İşte bu kararlar verildikten sonra bir taraftan «Cem.bahçesi» ne asker çıkarılmış ve bir taraftan da «Öküz-burnu» na gidecek filo hazırlanmıştır).

26 Haziran = 1 Şa'bân, Perşembe: Serdâr Mustafa Paşa idaresinde ve Kurd-oğlu Muslihüddin-Reis kumandasındaki filonun Rodos kalesi önünden geçip «Öküz-burnu»nda demirliyerek karaya asker çıkarması.

(Öküz - burnu «Cavo.Bovo» Rodos şehrinin biraz cenubuşarkisindedir : Türk donanmasından «Villanova» da ayrılan filo, adanın sahillerini tâkib ederek şimalişarkîye doğru çıkıp Rodos kalesinin önünden geçmek suretiyle şarka doğru kıvrılıp «Öküz-burnu» na gelmiştir. Bâzı Garp menbâlarında Türk filosunun «Parabolins» yahut «Parambolin» ismindeki koyda demirlediği rivayet edilir ve bu mevki Rodos'un altı mil şimalinde gösterilir : Tabii bu rivayet doğru olduğu takdirde donanma üssünün cenubuşarkideki «Öküz-burnu»nda değil, şimaldeki «Kum. burnu» taraflarında olması lâzımgelir. Daha zayıf bir rivayete göre de Osmanlı donanması ilkönce adanın şark sahilinde bir üs temin ettikten sonra garba doğru geçmiştir! Bu vaziyete göre donanmanın Rodos kalesi önünden geçişini hem garptan şarka, hem şarktan garba doğru gösteren rivayetler var demektir; Hatâ «Cem.bahçesi» denilen yerin cihet ve mevkii hakkında bile çok tuhaf ihtilâflara tesadüf edilir : Fakat Rodos Maarif Müdürü Ziver Bey'in «Rodos tarihi»nde kaydedilen mahallî an'aneye göre halkın «Cem.bahçesi» dediği yer «Villanova» kalesinin karşısındaki bahçedir. «Biliotti» ye göre vaktiyle bu civardaki «Erinocastro» şatosunda Cem.Sultan'ın oğlu şehzâde Murad'la ailesi oturmuştur : Kanunî Rodos'u fethettiği zaman bu şehzâdenin iki oğluyla beraber idam edildiği rivayet edilir. Buraya «Cem.bahçesi» denilmesi işte bundan dolayı olsa gerektir. Her halde en kuvvetli rivayetlere nazaran Türk donanması ilkönce adanın şimaligarbisinde bulunan «Villanova» sahiline gelmiş ve sonra buradan büyük bir filo ayrılarak şehrin önünden geçip «Öküz-burnu = Cavo.Bovo» civarında demirlemiş olmak lâzımgelir. Bu filonun 300 - 400 gemiden mürekkep olduğu rivayet edilir : Tabii bunun bir kısmı nakliye gemilerindendir. Türk filosunun bu hareketinde Kurd-oğlu Muslihüddin-Reis'in gösterdiği büyük mehâret ve muvaffakiyet, kalenin önünden hemen hiç bir zarara uğramaksızın geçebilmesindedir : «Saint.Niclas = Mendirek» ve «Saint-Jean = Kızıl-Kapu» istihkâmlarından açılan şiddetli ateşe rağmen bu büyük Türk amiralinin zararsızca geçebilmesi, birbiri arkasına bir dizi halinde sıraladığı gemilerini kalenin dibinden ve «top altından» yani «zâviye-i meyite» den geçirerek düşman atesinden masun tutmuş olmasıyla izah edilir. Tabii bu tehlikeli hareketin bu kadar muvaffakiyetle tatbiki Türk denizcilerinin manevra kabiliyeti sayesinde. «Saint.Nicolas = Mendirek» istihkâmından atılan mermilerden bazıları bir iki Türk gemisinin direklerini kırmışsa da, başka bir zarar olmadığı için bunlar derhal diğer gemilere bağlanarak yedekte gö-

türülmüştür; Kurd-oğlu'nun amiral gemisine isâbet eden bir güllemin de yalnız bir kûrek kırmaktan başka bir zararı olmamıştır. — Türk filosu «Öküz-burnu»nda demirledikten sonra, Rodos kalesinin o zaman «SaintJean» yahut «Coskinou» denilen «Kızıl-Kapu» tarafındaki en büyük düşman topunun gülleleri «Öküz-burnu»na kadar gelmekte olduğu için, bu tehlikeli noktadan Anadolu sahilini deki Marmaris limanına geçilip ordunun orada beklenmesi müzakere edildiği sırada Rodos'dan kaçıp gelmiye muvaffak olan fedakâr bir Türk esiri o büyük topun patlayıp parçalandığını haber verdiği için filonun artık o noktadan ayrılmaması takarrür etmiştir. — «Öküz-burnu»nda yapılan ikinci ihraç hareketi işte bunun üzerine olmuştur: Buradaki ihraç «Cem-bahçesi»ndekinden daha mühimdir; donanmadaki askerin çoğu burada karaya çıktığı gibi, muhâsara topları da işte burada çıkarılmıştır; bu topların büyükleri yetmiş kaddardı: Bunların gülleleri taştan ve demirdendi; bu büyük topların 12 tanesi «Şâhî = Vasiliki» denilen en muazzam harb âletleriydi: Bunlar 11-12 «palme», yani takriben 120 santimetre muhitinde gülle atardı. Bu hesaba göre Kanunî'nin Rodos muhasarasında kullandığı topların en büyükleri, Fatih'in İstanbul muhasarasında kullandığı büyük toplar nev'inden demektir: 1453 = 857 vukuâtı içinde «2 Nisan» fıkralarının ikincisine bakınız. — «Öküz-burnu»nda karaya asker, top, erzak ve mühimmât çıkarıldıktan sonra Rodos kalesinin etrafında meterisler kazılıp bataryalar yerleştirilerek ve ordunun karargâh yerleri tanzim edilerek muhâsara hazırlıkları yapılmıştır. Bu hazırlıkların en mühimlerinden biri de muntazam şoseler ve kaldırımli yollar yapılmasıdır: Bunun için Serdâr Mustafa Paşa'nın nezareti altında mühendisler, taşçılar ve işçiler derhal harekete gelmiş ve bir ay içinde her türlü harekât ve nakliyyâta müsâid mükemmel bir yol şebekesi vücuda getirilmiştir. Bu vaziyette Türk ordusu yıkıcı değil, yapıcı bir ordudur. Bir taraftan fethedilecek ada imâr edilirken, bir taraftan da insanî, sıhhi ve ictimâî muâvenet vazifeleri ifâ edilmiş, askerlin işgal ettiği köylerin fakir ve sefil halkına her türlü ihtiyaçlarıyla beraber paralar bile tevzi edilmiştir: Bugünkü Garp orduları henüz bu seviyyeyi bulamamışlardır. Rodos adasının medenî bir ordudan iyilik gören yerli ahâlisi Türklere karşı tabîî hiç bir husûmet hareketi göstermeyip işleri ve güçleriyle meşgul olmuşlardır. — Zaten adanın yerlileri olan ortodoks Rumlar, Avrupa milletlerinin katolik şövalyelerinden mezheb ihtilâfı sebebiyle de memnun değillerdir: Ortodokslar, katolıklere nisbetle mahkûm millet vaziyetinde bulundukları için ve bilhassa Kanunî'nin adil idaresi her tarafta câzib akisler yaparak dünyaya ün saldığı için Türk ordusu onlara kurtarıcı gibi gelmiştir. — Padişahın kumandasındaki kara ordusu gelinceye kadar harb hareketinden ictinâb edilerek kaleye ateş açılmamıştır; ordunun muvâsalatına kadar geçen 32 gün yalnız muhâsara hazırlıklarıyla geçirilmiştir; tabîî bu müddet zarfında Şövalyeler de müdafaa hazırlıklarıyla meşgul olmuşlardır. — Kanunî'nin kumandasındaki kara ordusunun Marmaris'den geçerek Rodos'a muvâsalatı için aşağıda bu sene vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1 Temmuz = 6 Şa'bân, Salı: Kanunî'nin Kütahya'ya muvâsalatı.

(Kütahya ovasında ordugâh kurulup üç gün kalındıktan sonra dördüncü gün hareket edilmiştir. Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa ile Gelibolu üzerinden gelen Rumeli Beylerbeyi Ayas Paşa, Yeniçeri-ağası Bâli Ağa ve Azeb-ağası Ali Bey Padişahın maiyyetine burada iltihak etmişler ve paşalar bâzı Anadolu ve Rumeli beyleriyle askerlerini de getirmişlerdir).

4 Temmuz = 9 Şa'bân, Cuma: Kanunî'nin Kütahya'dan hareketi.

(Ordu mevcudu burada ikmâl edilmiştir: Sultan Süleyman'ın kumandasında Rodos seferine giden ordu bâzı Garp menbâlarında iki yüz bin mevcudlu gösterilirse de, en kuvvetli rivayetlere nazaran ancak yüz bin kadardır).

7 Temmuz = 12 Şa'bân, Pazartesi: Sandıklı ovası konağında Rodos seferi serdârı vezir Mustafa Paşa'dan bir çavuş gelip Şövalyelerin teslim teklifini reddettikleri hakkında haber getirmesi.

(Bu haberin 14 Şa'bân = 9 Temmuz Çarşamba günü Kavak köyü konağında geldiği hakkında da bir rivayet vardır. — Kanunî, donanmayla ordunun hareketinden evvel 1 Haziran = 6 Receb Pazar günü Rodos Şövalyeleri Üstâd-ı a'zamı «Villiers de l'Isel-Adam» a bir mektup göndererek kaleyi sulhen teslim ettiği takdire Şövalyelerin canlarıyla mallarına dokunulmıyacağı hakkında teminât vermiştir. Fakat hem bu teminâta, hem donanmanın Rodos'a varmış olmasına rağmen kalenin metânetine güvenen Şövalyeler teslim teklifini reddetmişlerdir; tabii o menfaatperest adamların böyle bir karar vermelerinde cengâverlik veya hut vatanperverlik hislerinden ziyade Rodos gibi o zamanki dünyanın en müstahkem korsanlık üssünü elden kaçırmamak gayreti âmil olmuş ve bilhassa Fatih devrindeki muhâsaranın neticesiz kalmış olması kendilerine cesaret vermiştir).

15 Temmuz = 12 Şa'bân, Salı: Rodos'un garbındaki «Kharki = Herke» adasının fethi.

(12 Temmuz = 17 Şa'bân Cumartesi ve 18 Temmuz = 23 Şa'bân Cuma günü fethedilmiş olduğu hakkında da bâzı rivayetler vardır: Fakat ruznâmelere nazaran Kanunî bu küçük adanın fethedildiğini 18 Temmuz = 23 Şa'bân Cuma günü Bozdoğan konağında almış olduğuna göre, bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihin mesâfe bakımından daha doğru olması lâzımgelir. — Bu adanın Garp menbâlarında «Kharki», «Charki», «Halki», «Chalcia» ve «Chalki», tahavvüllerine uğrıyan ismi Türkçede «Herke» ve «Herkit» şekillerini almıştır. — Bu ufak ada Rodos'un garbındadır ve o zaman Şövalyelerin elinde müstahkem bir mevki halindedir. Rodos'a yakınlığından dolayı evvelâ buranın alınması lâzımgeldiği için deniz gazilerinden «Kara-Mahmud-Reis» bir kaç gemi ile gidip lâğım açarak bir günde kaleyi fethettikten sonra bütün adayı işgal etmiştir).

21 Temmuz = 26 Şa'bân, Pazartesi: Şehsüvar-oğlu Ali Bey'in oğullarıyla beraber üçüncü vezir Ferhad Paşa tarafından idam edildiği hakkındaki haberin Çine ovası konağında Kanunî'ye arzedilmsi.

(25 Şa'bân = 20 Temmuz Pazar tarihi de rivayet edilir. — Elbistan, Maraş ve havalisindeki Dulgadı devleti Osmanlı idaresine girdikten sonra Yavuz Sultan Selim tarafından beylik makamına tayin edilmiş olan Şehsüvar-oğlu Ali Bey Dulgadı hükümdarlarının sonuncusudur: Ali Bey müstakil olmayıp adetâ bir Osmanlı valisi vaziyetinde bulunmakla beraber Osmanlı teşrifâtında ehemmiyet itibarıyla Kırım Hanlarına müsâvî sayılmıştır. Hükûmet müddeti 1515 = 921 den 1522 = 928 tarihine kadar yedi senedir. — Şehsüvar-oğlu Ali Bey'in Osmanlı devletine çok büyük hizmetleri vardır: Yavuz'un İran, Suriye ve Mısır seferlerine iştirâk edip bir çok yararlıklarıyla padişahın hürmet ve teveccühünü kazandığı gibi, Yavuz devrinin sonlarına, yâni 1519 = 925 tarihinde çıkan Bozoklu Celâl isyânıyla Kanunî devrinin başlarında, yâni 1521 = 927 tarihinde çıkan Canbirdi-Gazâlî isyânını büyük bir sür'atle bastırarak Osmanlı imparatorluğunu birbiri üstüne iki büyük tehlikeden kurtarmıştır. Başına gelen felâketin sebebi de işte bu isyanların tenkilinde gösterdiği sür'attir: Çünkü her iki isyanda da kendisiyle beraber tenkil hareketine memur olan üçüncü vezir Ferhad Paşa'dan evvel yetişmiş, Yavuz devrindeki Celâlî Ferhad Paşa gelmeden evvel kendi kuvvetleriyle tenkil edip isyan reisinin kesik başını padişaha gönderdiği için pek çok teveccüh kazanmış ve Kanunî devrindeki Canbirdi isyânında da gene aynı Ferhad Paşa'dan evvel davranıp âsî kölemenin tâkibine koyulmuştur. Ali Bey'in bu iki sür'atli hareketle temin ettiği muvaffakiyet, şöhrat ve

teveccüh Ferhad Paşa'yı kıskandırıp kin ve garazını kabartmış ve bu ahlâksız adam daha Yavuz devrindeki ısyânın tenkilindenberi Ali Bey'e karşı dış bilemiye başlamıştır: 1519 = 925 vukuâtının «Nisan = Rebi'ül-evvel» fıkrasına bakınız. Hırvat cinsinden ve devşirme takımından olan bu dönme Ferhad Paşa muhtelif menbâlarda «tama'kâr», «haris», «hasûd», «zâlim», «gaddâr», «cellât», ve «şirîr» gibi pek feci sıfatlarla tavsif edilir. Gerek Yavuz gerek Kanunî devirlerinde isyan tenkili veyahut İran'a karşı emniyet tedbirleri vazifeleriyle uzun zamanlar Anadolu'da bulunmuş olan bu devşirme ve dönme vezirin elinden Anadolu Türklerinin çekmediği kalmamıştır; meselâ Dulgadır hanedanının uğradığı âkıbet, bir çok menbâlarda bu zâlim Hırvatın kin ve garazından hâsıl olmuş siyasi bir cinayet şeklinde tasvir edilir. Devşirme Ferhad bu müdhiş cinayeti ustalıklı hazırlamış ve her şeyden evvel Kanunî'nin adalet hissini istisnâ ederek işe başlamıştır. Muhtelif menbâlardaki izahâtın mukayesesinden anlaşıldığına göre, Rodos seferinin hazırlandığı sıralarda «Anadolu muhafazasında bulunan» Ferhad İstanbul'a gelip Sultan Süleyman'a Şehsüvar-oğlu Ali Bey'in halka zulmettiğinden, bir mecliste padişahın aleyhinde bulunduğundan ve hattâ yakında isyan edeceğinden bahsetmiş ve ahaliden bâzılarını da Ali Bey'den şikâyet ettirmiş; yalnız bir tarafın şikâyetiyle iktifa etmeyen Kanunî de meseleyi tahkik için «bir Kadı ile iki çavuş» dan mürekkep bir tahkik hey'eti göndermiş. Fakat bu heyet âzâsının Anadolu'da derhal itlâf edilmesi nihayet Kanunî'yi Ferhad'ın tezvirâtına tamamiyle inandırmış: Çünkü Ferhad tahkikat memurlarının Şehsüvar-oğlu Ali Bey tarafından öldürüldüğünü arzetmiş ve işte bütün bu feci entrikalar sayesinde nihayet Kanunî'niden Ali Bey'in tenkil ve idamına irâde istihsâl edebilmiş! Halbuki bâzı muahhar menbâlarda tahkik hey'etinin imhâsından Ali Bey'in haberi bile olmadığı halde bu cinayetin Ferhad Paşa tarafından Ali Bey'e isnâd edilmek üzere tertib ettirilmiş olmak ihtimalinden bahsedilmektedir. Aşağıda görüleceği gibi Ali Bey'in kendisinden hiç bir şüphesi olmadığını söylemesi ve Ferhad Paşa'nın ordusuna dâvet edildiği zaman tamamiyle mâsumâne bir icâbet göstermesi de bu tahmini teyid edecek mühim bir vaziyeettir. Tahkikat için gönderdiği hey'et âzâsının imhâ ve izâlesi üzerine Ferhad'ın tezvirâtına tamamiyle inanmış ve bu şeytânî tertibâta aldanmış olduğu anlaşılan Kanunî Sultan Süleyman bahar mevsiminin hulûlünde yâni kendisi Rodos seferine çıkmadan biraz evvel Ferhad Paşa'yı bir miktar Yeniçeri askeriyeye takviye ederek İran'a karşı hudut muhafazası bahânesiyle tekrar Anadolu'ya göndermiş ve Şehsüvar-oğlu Ali Bey'e de bir «Emr-i Şerif» ısdâr ederek itihaz edilecek tedbirler hususunda Ferhad Paşa ile «müşâvere» edip müştereken hareket etmelerini bildirmiştir. Ferhad Paşa İstanbul'dan Anadolu'ya geçince işte bu «Emr-i Şerif» ısdâr ederek itihaz edilecek tedbirler hususunda Ferhad Paşa ile «müşâvere» edip müştereken hareket etmelerini bildirmiştir. Ferhad Paşa İstanbul'dan Anadolu'ya geçince işte bu «Emr-i Şerif» mucibince Ali Bey'i Tokad'ın «Artık âbâd = Artık ova» nahiyesindeki karargâhına dâvet etmiş ve hiç bir şeyden haberi olmayan zavallı Ali Bey de «cümle evlâd-u ahfâdı ve kabâil-ü aşâiri ile» bu dâvete icâbet edip devlete hizmet vehmiyle ve büyük bir ma'sûmiyetle Hırvat vezirin tuzağına düşmüştür! Hattâ Ali Çelebi'nin «Küh-ül-akhbâr»ındaki rivayetine göre Ali Bey'in oğulları kendisine:

— Mecmûumuz getmek alâmet-i hayr degüldür, siz gidersenüz biz galalum! dedikleri halde Ali Bey hiç bir tehlikeden şüphelenmediğini gösteren bir ma'sûmiyetle:

— Ben Ali-i Osmân'un doğrusuyum, kimden ne bâkim vardır? cevabını vermiş ve bütün oğulları, torunları, akrabaları ve adamlarıyla beraber metbâunun emrini yerine getirmek için Hırvat dönmesinin karargâhına gitmekte tereddüt etmemişler! Türklüğe çok büyük ve parlak hizmetleri olan bu kahraman ihtiyarın kendisiyle beraber bütün neslini de götürmesi ve bilhassa oğullarının ihtârına kulak asmaması tabii ancak sadâkat ve ma'sûmiyetinden tamamiyle emin olduğunu bütün vuzuhiyle gösteren merdâne bir harekettir: Fakat bu hareket ne kadar temizse, ordugâha varır varmaz bu muhterem ve kahraman ihtiyarı bütün oğulları ve adamlarıyla beraber şehid ettiren Hırvat dön-

mesinin kahbece cinayeti de o kadar mülevvestir. Tabii bu iğrenç devşirme cinayeti Kanunî'nin o muhteşem adalet devrine yakışmayan bir zulüm lekесidir : Bu leke ancak Sultan Süleyman'ın büyük bir ustalikle aldatılarak Anadolu'da mühim bir ısyan çıkacağına inanmış, sırf işte bu muhayyel ısyânın önüne geçmek için Ferhad Paşa'ya istediği salâhiyyeti vermiş ve nihayet Ferhad'ın mahiyeti anlaşıldıktan sonra da kendi eniştesi olduğu halde cezasını vermekte tereddüd etmemiş olduğu hesap edilmek şartıyla silinebilir : Bu mülevves Ferhad Paşa'nın idamı için 1524 = 931 vukuâtının «1 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Şehsüvar-oğlu Ali Bey'le beraber idam edilen oğullarının sayısı muhtelif menbâlarda üç, dört ve beş gösterilir : Bunlardan isimleri mâlûm olanlar «Saru-Arslan» yahut «Saru-Arslanşâh», «Dîvâne-Veled» ve «Üveys» Beylerdir. Bir rivayete göre «Zülkadîrlü'den bey nâmuna bir kimse kurtulamamışdır»; fakat bu rivayet doğru olduğu takdirde bütün Dulgadır hanedanına değil, yalnız Şehsüvar-oğlu Ali Bey koluna münhasır olması lâzımgelir : Çünkü diğer Dulgadır oğullarından bazıları daha sonraki devirlerde muhtelif Osmanlı hizmetlerinde bulunmuşlardır. Ferhad Paşa'nın Ali Bey'le oğullarından başka akrabâsıyla adamlarından altı yüz kişinin daha kanına girdiği ve o Hirvat vezirin bu suretle hem kendi içindeki hunharlık hissini teskine çalıştığı, hem bütün bu mâsum Türk şehidlerinin mallarını zaptederek kanlı bir servet temin ettiği hakkında bir çok rivayetler vardır. — Ferhad Paşa'nın bu cinayeti irtikâb ettikten sonra Ali Bey'le oğullarının kesik başlarını Kanunî'ye gönderdiği de rivayet edilir. — Bu tarihten itibaren Dulgadır ölkesi beş sancaktan mürekkep alelâde bir Osmanlı vilâyeti haline gelip «Beylerbeylik» şeklinde idare edilmiştir. — Bir aralık Maraş, Elbistan, Antep, Malatya ve Harput taraflarını ihtiva edecek kadar genişlemiş olan Dulgadır hükûmeti 1339 = 740 tarihinden 1522 = 928 tarihine kadar 183 sene devam etmiş, fakat coğrafi vaziyetinden dolayı devir devir Mısır Kölemenleriyle Osmanlıların nüfuz ve hâkimiyetleri altında mevcudiyetini muhâfaza edebilmiştir. — Bir Türk ismi olan «Dulgadır» kelimesi Osmanlı tarihlerinde telâffuz müşâbehetinden dolayı «Zül-Kadr» şekline sokulmuştur. — Yavuz devrinde Dulgadır Beyliğinin Osmanlı tâbiyyeti altına alınması ve Şehsüvar-oğlu Ali Bey'in beylik makamına tayini için 1515 = 921 vukuâtının «12 Haziran» fıkrasına bakınız).

26 Temmuz = 2 Ramazan, Cumartesi: Kanunî'nin ordusunu Rodos adasına geçirmek üzere Marmaris limanına gelişi.

(Marmaris kasabası «Menteşe = Muğla» vilâyetinin Adalardanizi sahilinde, Rodos'un karşısında ve her tarafı kapalı bir liman teşkil eden Marmaris körfezinin içindedir. Eski ismi «Physcus/Physco» şeklinde olduğu halde sonradan «Marmaras/Marmaris» ve Garp menbâlarında «Marmorice» tesmiye edilen bu iskelenin ismi eski Osmanlı menbâlarında «Marmaros» şeklinde de kaydedilir. — Kanunî buraya geldiği zaman otağı «Kara-Pınar» denilen yere kurulmuştur. — Sultan Süleyman burada iki gece kalmıştır).

28 Temmuz = 4 Ramazan, Pazartesi : Kanunî'nin Marmaris'den Rodos'a geçişi.

(Kâtib-Çelebi «Esfâr-ül-Bihâr» ında 3 Ramazan = 27 Temmuz) Pazar tarihini rivayet ederse de doğru değildir. — Sultan Süleyman «Kharki = Herke» adası fâtihî Kara-Mahmud-Reis'in gemisine binerek geçmiştir : Bu geminin büyüklüğü ve sür'ati eski Osmanlı menbâlarında çok medhedilir; meselâ Kara-Çelebi-zâde Abdül-Aziz Efendi mustalah inşâsiyle :

«Sür'atde peyk-i endîşe-vu-khiyâlden esra' ve vüs'atde sahrâyı recâ gibi evsa' olduğundan bahsettiği, Lâtîfî Paşa da sâde ve zarîf nesriyle :

«Şehün bir perrende kadırgası vardı ki Nûh'un tahtasından idi esâsı» diye medhetmektedir. Evliyâ-Çelebi bu geminin ismi «Yeşil-Melek» olduğundan ve kendi zamanında Rodos tersânesinin karadaki gözlerinde muhâfaza edildiğinden bahsetmektedir. — Rodos'la Anadolu sahili arasındaki mesâfe on iki kilometre kadardır. — Padişahın gemisi harb nizâmında sıralanan Osmanlı do-

nanmasının muhafazası altında hareket etmiş ve Kanunî Süleyman hem karadaki muhâsara topları, hem donanmanın top şenlikleriyle selâmlanmıştır. — Bu sırada kalede şiddetli bir top ateşi açılmışsa da Türk donanması aynı şiddetle mukabele etmiş ve hiç bir zarar olmadan padişah karaya çıkmıştır. — Kanunî'nin hangi noktada karaya ayak bastığı pek belli değildir : «Biliotti» ile «Cottret»'nin mahalli tetkikata da istinad eden Rodos tarihine göre bu nokta «Trianda» koyundaki iki çeşme arasında olmak lâzımgelir; burada Sultan Süleyman'ın yaptırdığı bir câmi harâbesine tesadûf edilmesi ve fazla olarak Kanunî'nin işte bu sahil boyunca-daki köylere bâzi imtiyazlar vermiş olması böyle bir tahmine delil sayılmaktadır. — Padişahın kumandasında gelen ve mevcudu yüz bin kadar olan kara ordusunun ağırlıklarıyla beraber Marmaris'den Rodos'a nakli 26 Temmuz = 2 Ramazan Cumartesi gününden 28 Temmuz = 4 Ramazan Pazartesi gününe kadar üç gün sürmüştür. — Kanunî Rodos'a geldiği zaman her türlü muhâsara tertibatını hazır bulmuştu.

29 Temmuz = 5 Ramazan, Salı : Rodos muharebesinin başlaması.

(Kara ordusunun Marmaris'den Rodos'a geçirilmesi üzerine muhâsara çenberi derhal kurulmuş ve askerler tayin edilen yerleri işgal etmişlerdir. — Sultan Süleyman kaleye karşı ateş açmadan evvel Şövalyelere derhal teslim olup kan dökülmesine meydan vermedikleri takdirde canlarıyla mallarının bağışlanacağı. nı son defa olarak teklif etmek büyüklüğünü gösterdiği halde Şövalyeler bu insanî teklife cevap bile vermedikleri için işin artık sulhan haline imkân kalmamıştır. — Harb tarihinin en mühim vak'alarından 'sayılan bu meşhur muhâsarada Türk ordusu Rodos şehrinin şimalinden cenubuşarkısına doğru beş kola taksim edilerek mevzi almıştır : 1 — Şimalde ve «Porte de la Victoire» denilen «Zafer-Kapusu» karşısında Fransız ve Alman burçlarına karşı Rumeli Beylerbeyi Ayas Paşa ile Yeniçeri-ağası Bâli Ağa; 2 — Türklerin «İğri-kapu» dedikleri «Porte d'Amboise» önünde ve İspanyollarla Overniyalılar karşısında üçüncü vezir İnad-Ahmed Paşa; 3 — Merkezde ve Türklerin «Beğne» dedikleri İngiliz burcu karşısında Rodos seferi serdârı olan ikinci vezir Mustafa Paşa; 4 — Cenupta ve Provans burcu karşısında Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa; 5 — Cenubuşarkide, «Acandia = Akandiya» sahiliyle Türklerin «Kızıl-kapu» dedikleri «Porte Saint-Jean» yahut «Porte de Coskinou/Koskinu» önünde ve İtalyanların karşısında Vezir-i-a'zam Pîri-Mehmet Paşa mevzi almıştır. Kanunî'nin otağı da merkeze kumanda eden serdâr Mustafa Paşa cephesinin arkasında Türklerin «Kızıl-Tepe» dedikleri «Saint-Cosme et Saint-Damien» tepesine kurulmuştur. — Bu beş kolun her birine kâfi mîkdar top tevzi edilmiştir. — Muhâsara çenberi kurulur kurulmaz Kanunî derhal teftişe çıkıp her tarafı gözden geçirerek harekâtın derhal başlamasını emretmiştir. — 28/29 Temmuz = 4/5 Ramazan Pazartesi/Salı gecesi çavuşların bu emri ilân etmeleri üzerine asker in büyük bir sevinç içinde tekbir getirdiği rivayet edilir. — On üç yahut on beş büyük kulesi olan ve «Şark'ın incisi» denilen Rodos kalesi Ortaçağın sonlarıyla Yeniçağın başlarında dünyanın en müstahkem kalelerinden sayılırdı; o zamanki nüfusu altmış bin kadardı. Şark ve Garp menbâlarında bu müstahkem mevkiin «Mümteni'üt-teskhîr = İmprenable» gibi tâbirlerle ifade edilen bir şöhreti vardı. Hattâ:

— Rodos kapularını ancak Rodoslular açabilir!

derlerdi! Kanunî'nin bir sene evvel, 1521 = 927 senesi 29 Ağustos = 25 Ramazan Perşembe günü fethettiği Belgrad kalesi bile askerlik bakımından buna nisbetle ikinci derecede sayılırdı. «Saint Jean» Şövalyeleri bu kaleyi mütemâdiyen tahkim etmişler ve bilhassa İstanbul'un fethindenberi sür'atle inkişâf eden topçuluğun en büyük ve en yeni silâhlarıyla tehzil etmekte hiç kusur etmemişlerdi. Fazla olarak daha muhâsara başlamadan evvel Rodos limanının ağzına çifte zincir gererek ve bir çok gemiler batırıp liman medhalini tıkayarak Türk donanmasının tecâvüzuna karşı deniz tarafını da emniyet altına almışlardı; bu vaziyet İstanbul muhâsarasında imparatorun emriyle Halic'in ağzına zincir ge-

rilmesini andırır; hattâ şimdi İstanbul Askerî Müzesinde teşhir edilen büyük zincirin ya Rodos yahut İstanbul muhâsarasından kalmış olmak ihtimali vardır : 1453 = 857 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Eski Garp menbâlarında tesadüf edilen bâzı mübâlagalı rakamları bir tarafa bırakan muahhar Avrupa müelliflerinde bile Rodos'u muhâsara eden Türk ordusunun mevcudu 110 - 115 bin kadar gösterilmesine mukabil müdâfîlerin kuvveti 6000, 7100 ve nihayet 12100 kadar gösterilir : Tabii bu rakamlarda Hristiyan kahramanlığını yükseltmek için mevcudlarını daima az gösteren eski vesikalardaki zihniyetin büyük bir tesiri vardır. Hakikatte ise Şövalyeler Rodos'un ve bir çok köylerin eli silâh tutan bütün Rum ve Lâtin erkeklerini milis teşkilâtına alarak mühim bir müdafa kuvveti toplamışlar, kadınlarla çocukları bile harb işlerinde kullanmışlar ve muhâsara başlamadan evvel Napoli, Sicilya, Kıbrıs, Girit ve civardaki adalardan çok zaman kifayet edecek erzak ve mühimmât getirmişlerdir. Buna mukabil Osmanlı ordusu kâmilten muhâsara hattında toplanmayıp gerek Rodos adasının muhtelif yerlerini, gerek civardaki küçük adaları tedricen işgal etmek mecburiyetinden dolayı kısmen dağılmak zarûretinde kalmıştır : Kanunî'nin kumandasında karadan gelen ordunun mevcudu yüz bin ve donanmayla nakledilen kuvvetin mîkdarı da 50 - 60 bin kadar olduğu halde muhâsara hattında ancak 10 bin kişi toplanabilmesi işte bundan dolayıdır. Şu noktayı da unutmamalıdır ki açıkta harbeden muhâsara ordularının kuvvetli tahkimât arkasında müdafa eden mahsurlara nisbetle ve mevkiin ehemmiyetine göre bir kaç misli fazla olması her yerde görülen askerî bir zarurettir. — Yukarda 1521 = 927 senesinin «6 Şubat» fıkrasında gördüğümüz gibi, Şam valisi Canbirdi-Gazâlî'nin isyanında ona yardım etmiş olan Şövalyeler bu isyanın tenkili üzerine Kanunî'nin gazabından korkarak telâşa düşmüşler, Türk ordusuyla donanmasının kendilerine karşı hazırlandığını casuslarından haber almışlar ve her halde uğryacakları haklı mukabeleye karşı daha o zamandan itibaren hummalı bir müdafa hazırlığına girişmişlerdir; gerek işte bu hazırlıklar, gerek sonradan muhâsara esnasında oynadığı mühim roller bakımından Rodos müdafaası tarihinde «Villiers de l'Isle-Adam» dan sonra ikinci derecede ehemmiyeti hâiz sayılan şahsiyet, meşhur Venedikli mühendis «Gabriele Martinengo» yahut «Martinenghi» dir : Evvelce Venedik Cumhuriyeti nâmina Girit'de mühim bir mevki işgal eden Martinengo Rodos muhâsarası başlamadan evvel Venedik hükûmetinin resmî muhâlefetine rağmen Şövalyelerin davetini kabul ederek Rodos'a gelmiş, «Saint Jean» teşkilâtına girip bu teşkilâtın «Grand.Croix» pâyisini almış ve kendisine pek çok tahsisât tayin edilmiştir. Avrupa'nın en büyük istihkâm ve topçuluk mütehasssı sayılan bu mühendis derhal işe başlayarak kalenin icab eden yerlerini daha fazla tahkim ettirip ikinci bir iç-sâr yaptırdığı gibi, ileri mevziler arasında yer-altı yolları açtırarak muvâsalayı da temin etmiştir. Fakat Martinengo'nun en mühim rolü muhâsara esnasındadır : Türk toplarının açtığı gedikleri muvakkat tahkimâtla derhal tıkamakta büyük mehâret gösterdikten başka, kale toplarının endahatını idare etmiş ve bilhassa Türk askerlerinin kazdıkları lâğımları da davulların üstüne serpilten ince kumların ihtizazlarını tâkib etmek suretiyle keşfedip mukabil lâğımlar kazdırarak Rodos müdafaasına çok mühim hizmetlerde bulunmuştur. — Şövalyelerin müdafa tertibâtında en mühim vazifeler beş büyük «Bastion = Burç» kumandanına verilmiştir; bunlar şöyle sıralanır : 1 — İtalyan burcuna «Andelot Gentili»; 2 — Provans burcuna «Bérenger de Lincel»; 3 — İngiliz burcuna «Nicholas Huzy»; 4 — İspanyol burcuna «Francisco de Carreras»; 5 — Overniya burcuna «Chevalier du Mesnil» kumanda etmiştir. Bunlardan başka Rodos surları da Şövalyelerin «Sekiz-Dil» e ayrılan milliyetlerine göre şu sekiz muntakaya tahsis edilmiştir : 1 — Şimaldeki Fransız muntakasına «Commandeur Joachim de Saint-Simon»; 2 — Şimaligarbideki Alman muntakasına «von Waldner»; 3 — Garptaki Overniya muntakasına «Vicomte Raymond Roger»; 4 — Cenubugarbideki Aragon muntakasına «Hernandez Soller»; 5 — Cenuptaki İngiliz muntakasına «Sir William Whatson»; 6 — Cenubuşarkideki Provans muntakasına «Raymen de Picard»; 7 — Cenubuşarkî ve şark tarafındaki İtalyan muntakasına

«Giorgio Emara»; 8 — Şimalişarkideki Kastil «Castille» mıntakasına da «don Juan de Barberan» kumanda etmiştir. Başkumandan vaziyetinde bulunan Üstâd-ı a'zam «Villiers de l'Isle-Adam» da sürun en zayıf tarafı sayılan «Zafer-kapusu»nda yer almıştır. Bunlardan başka bir de Erkân-ı-harb reisi vaziyetinde olarak «Gabriel de Pomerols» isminde mühim bir kumandan daha vardır. İhtiyat kuvveti olarak da bir iki müdafaa mıntakasını takviye etmek üzere dört fırka ayrılmıştır. Ayrıca şehrin âsâyiş ve inzibâtını temin etmek üzere askerî bir polis teşkilâtı da vücuda getirilmiştir: Bunlar da yüz ellişer kişilik dört takıma ayrılıp şehrin muhtelif mahallelerine taksim edilmiştir; bu teşkilâtın başlıca vazifesi, Ortodoks hristiyanlar ve yahudilerle mühim bir yekûn tutan Türk vesair müslüman esirlerin ayaklanıp karışıklık çıkarmalarına mâni olmaktadır. — Yukarda bu fıkranın başında görüldüğü gibi Rodos muharebesi 29 Temmuz = 5 Ramazan Salı günü başlamıştır: Bâzı menbâlarda 11 Ağustos = 8 Ramazan Cuma gününden bahsedilirse de bu tarih kale üzerine ilk hücum tarihidir ve bunu da «von Waldner» in kumandasındaki Alman mıntakasına karşı Rumeli Beylerbeyi Ayas Paşa yapmıştır: Bu vaziyete göre 26 Haziran = 1 Şaban Perşembe günü «Öküz-burnu»nda karaya asker çıkmasıyla ilk muhâsara hazırlıkları başlamış, 29 Temmuz = 25 Ramazan Salı günü ilk müsâdeme olmuş ve 1 Ağustos = 8 Ramazan Cuma günü de ilk hücum yapılmış demektir: Bâzı menbâlarda görüldüğü gibi bu tarihler birbirine karıştırılmamalıdır).

4 Eylül = 12 Şevvâl, Perşembe: «İliaki = İleki» adasının fethi.

(Yunanlılarla Avrupalıların «Tilos», «Episkopi», «Piskopi» ve «İliaki» gibi isimlerle andıkları bu ada Rodos Şövalyeler devletinin mülhakatındandır ve Rodos adasının şimaligarbisindedir. — Bunun fethi için 3 Eylül = 11 Şevvâl tarihi de rivayet edilir: Rodos seferi ruznâmesinde bu tarihin bir «Salı» gününe müsâdif olduğundan bahsedilmekteyse de hakikatte «Çarşamba»ya müsâdif olduğu için aradaki bir günlük farkın «Rüyet'i hilâl» den mütevellid olması ve «Salı» rivayeti doğru olduğu takdirde fethin hakiki takvim hesabıyla 2 Eylül = 10 Şevvâl Salı gününe müsâdif bulunması lâzımgelir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında «İllek» ismiyle de anılan İleki adasını o devrin deniz kahramanlarından «Kara-Mahmud-Reis» fethetmiş, fakat kendisi harb esnasında bir tüfek kurşunuyla şehid olmuştur. Kara-Mahmud'un Rodos seferinde büyük hizmetleri görülmüş ve meselâ Herke adasını da bu muhterem kahraman fethetmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «15 Temmuz» fıkrasına bakınız. Kanunî Marmaris'den Rodos'a geçerken bu kahraman şehidimizin gemisine binmiştir: Gene bu sene vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız).

6 Eylül = 14 Şevvâl, Cumartesi: İncirli adasının teslim olması.

(Türklerin «İncirli» dedikleri «Nisyros/Nissiros» adası Rodos mülhakatındandır ve yukarıki fıkra da bahsi geçen «İleki/İlyaki» adasının şimaligarbisindedir. Rodos muhâsarasının şiddetinden ve İlyaki adasının fethinden gözleri yılan bu ada muhâfızlarının kendiliklerinden teslim oldukları rivayet edilir. — Bu vak'a için 5 Eylül = 13 Şevvâl Cuma tarihi de rivayet edilir: Hicrî tarih meselesi için yukarıki fıkraya da bakınız).

1522 = 929

Teşrinisâni-Kânunuevvel = Muharrem: Sultan-Selim câmiinin ikmali.

(İstanbul şehrine millî bir simâ veren Selâtin câmileri içinde sâde bir güzellikle yükselen bu zarif âbideyi Kanunî Sultan Süleyman muhterem babasının nâmına ve onun türbesiyle beraber yaptırmıştır: En kuvvetli rivayete göre temel atma merâsini 1521 = 927 senesinin «17 Mayıs = 9 Cumâda-lâhire Cuma» gününe müsâdif olduğu için, bir buçuk senede ikmal edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kapı kitâbesine göre inşaâtın ikmal tarihi bu senenin Muharrem

ayına müsadifse de gün tarihi belli değildir : Onun için burada o Hicret ayına tesadüf eden Milâd aylarının her ikisi de kaydedilmiştir. — Sultan-Selim câmiinin mimârı belli değildir : Mimar Sinan'a isnâd eden bâzı muahhar rivayetler varsa da zayıf sayılır. — Asıl câmi murabbâ bir plân üstünde zarif bir kubbeden ibarettir. İki yanında dokuzar kubbeli birer ilâve ile birer şerefeli iki minâresi vardır. Murabbâ plânın her dıl'ı 24 buçuk ve merkezî kubbe irtifâı da 32 buçuk metredir. Burada Yavuz'un güzel çinileriyle meşhur türbesinden başka imâret, tâbhâne, mektep ve medrese gibi eserler de yapılarak İstanbul'un bu tepesi bir mâmure hâline getirilmiştir).

20 Kânunuevvel = 1 Safer, Cumartesi : Rodos kalesinin teslim olması ve Saint-Jean Haçlı devleti arazisinin Osmanlı imparatorluğuna ilhaki.

(Garp menbâlarında 20 Kânunuevvel = 1 Safer Cumartesi ve 21 Kânunuevvel = 2 Safer Pazar tarihlerine ve Osmanlı menbâlarında da 5 Safer = 24 Kânunuevvel Çarşamba ve 6 Safer = 25 Kânunuevvel Perşembe tarihlerine tesadüf edilir; bâzı muahhar Garp menbâlarında 21 Kânunuevvel = 2 Safer Pazar tarihi esas ittihaz edilmektedir. Halbuki «Jacques de Bourbon» ve «Jacob Fontanus» gibi Rodos müdafaasına bizzat iştirâk etmiş veyahut bunların eserleriyle de eski vesikaları tetkik ederek eser yazmış bâzı eski müelliflere göre teslim muahdesi 20 Kânunuevvel = 1 Safer Cumartesi günü imza edilmiştir; 21 Kânunuevvel = 2 Safer Pazar tarihi bu muahde mucibince Rodos'un tahliyesi için Şövalyelere verilmiş 12 günlük mühletin o gün başlamış, yâni muahedenin o gün mer'iyyete girmiş olmasıyla alâkadar olabilir. Osmanlı menbâlarında tesadüf edilen 5 Safer = 24 Kânunuevvel Çarşamba ve 6 Safer = 25 Kânunuevvel Perşembe tarihlerine gelince, her halde bunlar da en büyük kilise olan «Saint Jean» katedralinin 25 Kânunuevvele tesadüf eden Noel günü câmiye tahvil edilip ilk defa olarak ezan okunmasından ve bilhassa Kanunî Sultan Süleyman'ın Rodos'a o gün yahut ertesi gün sırf şehri görmek için girmiş olduğu hakkındaki zayıf rivayetlerden galat olabilir; halbuki Kanunî'nin ancak 10 Safer = 29 Kânunuevvel Pazartesi günü şehre girdiği daha kuvvetle ve daha doğru olarak rivayet edilir. — 21 Muharrem = 10 Kânunuevvel Çarşamba günündenberi birkaç defa in. kitâa uğriyan on günlük bir müzakere devresinden sonra akdedilen teslim muahdesinin başlıca şartları şunlardır : 1 — Rodos'da bulunan bütün müslüman esirlerin iade ve teslimi; 2 — Bütün Şövalyelerin eşyalarını ve silâhlarını alarak on iki ve bir rivayete göre on gün içinde limandaki gemilerine binerek Rodos adasıyla Rodos'a tâbi adaları kâmilten tahliye edip gitmeleri; 3 — Bu on iki günlük mühlet zarfında Yeniçeri-ağası'nın dört bin kişilik bir kuvvetle Rodos'un istihkâmlarıyla limanlarını işgal etmesi; 4 — Türk ordusunun bu müddet zarfında şehirden bir mil mesâfeye çekilmesi; 5 — Muahdenin tamamiyle tatbikine teminât olarak içlerinden ikisi «Grand-Croix» pâyesini hâiz olmak şartıyla 25 Şövalye ile şehir ahalisinin ileri gelenlerinden 25 kişinin rehine olarak Türk ordusuna gönderilmesi; 6 — Şehirde Türk idaresi kurulduktan sonra din ve mezheb hürriyetine riâyet edilmesi; 7 — Rodos ahalisinin beş sene müddetle vergiden muâf tutulması; 8 — Ahaliden arzu edenlerin Şövalyelerle beraber çekilip gitmekte serbest olması. — Bu muahdenin neticesi, Haçlı seferlerinden kalan Adalar devletinin nihayet bulması, tekmil arazisinin Türk hâkimiyetine girmesi ve bir din perdesi altındaki şakavet ocağının ortadan kalkmasıyla ticarî nakliyyât için emniyet ve inzibâtın kurulması demektir. Şövalyelerin Hristiyanlık lehine istihsal etmiş olmakla iftihar ettikleri şartlardan din ve mezheb hürriyeti hakikatte Osmanlı idaresinin o zamana kadar bütün fütuhâtında kendiliğinden riâyet ettiği bir esastır. Yerli Hristiyanlardan arzu edenlerin Şövalyelerle beraber çekilip gidebilme serbestisi de hakikatte Türk hâkimiyetinin lehinedir : Çünkü dört beş bin kadar olduğu rivayet edilen bu yerli muacirlerin yerine Anadolu'dan getirilen Türk nüfusu iskân edilerek Rodos'un türkleşmesi daha o zamandan itibaren başlamıştır. Rodos yerlilerinden beş se-

ne müddetle vergi alınmamasına ait madde de aylarca sürmüş şiddetli bir bombardman altında harâb olmuş bir şehir için pek tabii bir müsadedir; zaten Kanunî'nin mali siyaseti halkın sulh içindeki yerlerde bile bu yüzden sıkıntı çekmesine müsaîd değildir: Bunun için 1520 = 926 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — 1522 = 928 senesi 26 Haziran = 1 Şa'bân Perşembe günü «Öküz-burnu»nda karaya asker çıkarılmasından itibaren başlıyan Rodos muhâsarası 1522 = 929 senesi 20 Kânunuevvel = 1 Safer Cumartesi günü kalenin teslimine kadar 5 ay 25 gün sürmüştür. İlk müsademe 1522 = 928 senesi 29 Temmuz = 5 Ramazan Salı günü vukua gelmiş olduğuna göre, kalenin teslim olduğu gün harb harekâtı başlıyalı 4 ay 23 gün olmuş demektir: bu vaziyete göre Rodos muhâsarası altı ay kadar, Rodos muharebesi de beş ay kadar sürmüş sayılabilir; muhtelif menbâlarda muhâsara müddeti olarak beş ve altı aydan bahsedilmesi işte bundan dolayıdır. — İlk müsademenin teslim tarihine kadar geçen 4 ay 23 günlük zaman zarfında vukua gelen hâdiselerin en mühimleri şöyle sıralanabilir: 1 — Rodos Saint-Jean devleti başta Rodos adası olmak üzere dokuz adayla Anadolu sahilinde küçük bir müstemlekeden, yâni on parça araziden mürekkeptir; bunlardan Herke ve İlyaki adaları Kanunî'nin bu Rodos seferi esnasında Türk deniz kâhramanlarından «Kara-Mahmud-Reis» tarafından fethedilmiştir: Yukarda 1522 = 928 vukuâtının «15 Temmuz» ve «4 Eylül» fıkralarına bakınız. Bunlardan sonra Türklerin «İncirli» dedikleri «Nisyros/Nissiros» adası da kendiliğinden teslim olmuştur: 1522 = 928 vukuâtının «6 Eylül» fıkrasına bakınız. Rodos hükûmetinin diğer müstemlekeleri «Cos/Kos/Stanco/Stanehio = İstanköy», «Leros = Leryoz/İleros», «Symi/Symia/Syme = Sömbeki/Sümbegi», «Calymnos = Kalimnoz» ve «Limniona = Limonya/Alimniya» adalarıyla Anadolu sahilinde ve eski «Halicarnassus/Halycarnasse» şehrinin yerindeki «Petreon = Bodrum» kalesidir: Bunlar da yukarda bahsi geçen teslim muahedesi mucibince işgal edilmiştir. Bilhassa Bodrum'un işgali Anadolu Türk tarihi bakımından çok mühimdir: Çünkü bu suretle anayurdumuzdan ecnebi hâkimiyetinin en son bakıyyesi de sökülüp atılmış demektir. 2 — Rodos muharebesi esnasındaki dahili vukuâtın en mühimmi Mısır valisi Hayr-Bay'ın ölümüdür: Esasen Kölemenlerden olan bu zat Yavuz'un Mısır seferinde Osmanlı hizmetine girip Kahire'nin fethinden sonra Sultan Selim tarafından Yunus Paşa'nın yerine Mısır valiliğine tayin edilmiş, Kanunî'nin cülûsunda sadâkatten ayrılmamış ve bilhassa Canbirdi Gazâlî'nin kendisini isyâna teşvik etmesini padişaha haber vermiştir: Mısır vilâyetine ilk Osmanlı valisi olarak Yunus Paşa'nın tayini için 1517 = 923 vukuâtının «10 Nisan» fıkrasına, Yunus Paşa'nın azliyle yerine Hayr-Bay'ın tayini için aynı senenin «29 Ağustos» fıkrasına ve Hayr-Bay'ın Canbirdi isyânındaki vaziyeti için de 1521 = 927 vukuâtının «6 Şubat» fıkrasına bakınız. Hayr-Bay'ın ölüm haberi Rodos'a gönderilen bir gemiyle 1522 = 928 senesi 22 Teşrinievvel = 1 Zülhicce Çarşamba günü gelmiştir: 23 Teşrinievvel = 2 Zülhicce Perşembe rivayeti de mevcut olmakla beraber aradaki bir günlük fark «Rü'yet-i hilâl» den mütevellittir. Mısır'ın Osmanlı idaresine henüz tamamiyle ısınmamış olduğu ve istiklâl hâtilerinin henüz canlı bulunduğu bir sırada Osmanlı hâkimiyetini temsil eden bu eski Kölemenin Rodos muhâsarası gibi büyük bir gaileye tesadûf eden ölümü tabii çok mühim bir hâdisedir. Kanunî bu meselenin ehemmiyetiyle mütenasip bir sür'at göstererek Mısır valiliğine derhal ikinci vezir Mustafa Paşa'yı tayin etmiştir; Mustafa Paşa bidâyette Rodos seferine serdâr olan vezirdir: 1522 = 928 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Bu tayinin 3 yahut 4 Zülhicce = 24 Teşrinievvel Cuma gününe tesadûf ettiği ve paşanın da 6 yahut 7 Zülhicce = 27 Teşrinievvel Pazartesi günü maiyyetine beş yüz yeniçeri alarak on beş gemiyle Mısır'a hareket ettiği rivayet edilir: Bu Hicri tarih rivayetleri arasında görülen birer günlük fark «Rü'yet-i hilâl» den mütevellittir. Mısır valiliğine tayin edilen vezir Mustafa Paşa Boğnaktır ve Yavuz'un damadı, Kanunî'nin de eniştesidir. Bu tarihten biraz evvel veyahut bu tarihte Kaunî, Mustafa Paşa'nın yerine Serdârlık vazifesini ikinci vezir olan Ahmed Paşa'ya tevdi etmiştir: 3 — Rodos muhâsarası esnasında harb harekâtıyla doğrudan doğruya yahut dolayısıyla alakadar vukuâtın en mühimlerinden

biri Mısır valisi Hayr-Bay'dan 1522 = 928 senesi 9 Ağustos = 16 Ramazan Cumartesi günü yirmi dört kadirga ile yardım kuvvetleri gelmesidir : Bu kuvvetler Hayr-Bay'ın damadı Kaytbay kumandasında gelmiş ve Peygamberimizin Mısır'da bulunan «Ukaab» ismindeki sancağını da getirmişlerdir; bu sancak eski Osmanlı menbâlarında «Livây-ı Saâdet» ve halk arasında da «Sancağ-ı Şeîf» isimleriyle meşhurdur : Bu gibi mukaddes emânetler için 1517 = 923 vukuâtının 6 Temmuz = 16 Cumâda-lâhire fıkrasına bakınız. Kale üzerine yapılan hücumlarda bu Mısır kuvvetlerinden çok istifade edildiği Kanunî'nin bir zafernâmesinden anlaşılmaktadır. — Celâl-zâde-Mustafa Hayr-Bay'ın bizzât geldiğinden bahsederse de bu rivayet zayıftır. — En mühim harb hareketi de 1522=928 senesi 24 Eylül = 3 Zülka'de Çarşamba günü yapılan umumî hücumdur : Kaleye karşı en şiddetli hücum işte budur; o gün Yeniçeri-ağası Bâli Ağa İspanyol burcuna girip bayrak dikmiye muvaffak olmuşsa da diğer cepheler mukavemet ettiği için nihayet ric'ate mecbur olmuştur. Bu müdhiş hücumun en mühim neticesi, surların bir hayli tahribine ve müdâfilerin mânen ve maddeten sarsılıp zayıflamalarına sebep olmasıdır. Bundan başka bir çok mevzî hücumlar da yapılmıştır; umumî hücumların sayısı onu bulur; hattâ bâzı menbâlarda umumî ve mevzî hücumların yekûnu yüzden fazla gösterilir. Rodos muhâsarasında Osmanlı dayanması mütemâdi bir faaliyet göstermişse de nihayet kış mevsiminin şiddetlenmesi üzerine 1522 = 928 senesi 31 Teşrinievvel = 10 Zülhicce Cuma günü Marmaris limanına gidip orada kışlamak mecburiyetinde kalmıştır. Müddet itibariyle Fatih'in İstanbul muhâsarasına nisbetle üç mislinden fazla devam etmiş olan Rodos muhâsarasının askerlik tarihi bakımından en mühim hususiyeti, Türk ordusunun tarihte ilk defa olarak infilâklı tahrip bombaları kullanmış olmasında gösterilir : Bakırdan yapılan bu bombalar hususî âletlerle surların üstüne atıldıkça bir çok tahribât yapmıştır; halbuki tahrip bombaları ilk defa olarak bu tarihten kırk iki sene evvel Fatih devrindeki Rodos muhâsarasında kullanılmıştır : 1480 = 885 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. Zaten tahrip bombalarından başka yangın bombalarının da ilk defa olarak kullanılması gene Fatih devrindeki İşkodra muhâsarasındadır : 1478 = 883 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Rodos muhâsarasında Fatih'in icâd ettiği havan toplarıyla «Şâhî-Vasiliki» denilen büyük toplardan da çok istifade edilmiştir; fakat bunlar o zamandanberi taammüm etmiş olduğu için mahsurlarda da mevcud olduğu halde bomba yalnız Türk ordusunda vardır. — Bu meşhur muhâsara esnasında Türk ordusu şehirdeki casus teşkilâtından da çok istifade etmiştir : Rodos'daki Osmanlı casuslarının reisi yahudi ismi taşıyan bir hekimdir; Yavuz devrinde Rodos'a gönderildiğinden bahsedilen bu becerikli casusun hakikatte bir Türk olduğu anlaşılmaktadır. Bu adam bir taraftan diğer casuslarla teması temin ediyor, bir taraftan da müdafaa vaziyeti hakkındaki raporlarını oklara bağlayarak Türk ordusuna atıyordu; hattâ Şövalyelerin itimâdını kazanmak için din değiştirip hristiyan bile olmuştu! Fakat 1522 = 928 senesi 14 Eylül = 22 Şevvâl Pazar günü raporunu gene okla atarken yakalanıp derhal parçalanarak idam edildi. Bu hekimden başka Rodos'da şimdiki tâbiriyle bir nevi «Beşinci-kol» da vardı : Bu teşkilâtta bilhassa esir Türk kadınları çok mühim ve unutulmaz bir rol oynamışlardır. Hristiyan evlerinde câriye gibi kullanılan bu kahraman kadınlar bir aralık yahudi kılıklı hekim vasıtasıyla Vezir-i a'zam Pîri Mehmet Paşa'dan aldıkları bir emir üzerine aynı günün aynı saatinde şehrin muhtelif semtlerinde hep birden yangınlar çıkarmaya teşebbüs etmişlerdir; fakat bunların reisleri vaziyetinde bulunan muhterem Türk hanımı bir rivayete göre bir zahire yahut ot anbarlarını kundakladığı sırada yakalanmış ve bir iki arkadaşıyla beraber işkenceler içinde parçalanarak öldürüldükleri halde hiç bir sırlandı ifşâ etmiyerek Şâhnâme kahramanlarını gölgede bırakacak muhteşem bir metânet içinde Allahın rahmetine ve Türk tarihinin hürmet ve minnetine kavuşmuşlardır. Diğer bir Türk kıza da ordu ile muhâbere ettiği için en şiddetli işkenceler içinde âzâsı parçalandığı halde hiç bir sırrını ifşâ etmemiş, hiç bir arkadaşını ele vermemiş ve işkencecilerle cellâtları bile hayretler içinde bi-

rakarak şehid olmak suretiyle Türk cinsine şeref vermiştir. — Rodos'daki müslüman esirlerinin bin beş yüz kadar olduğu rivayet edilir; bunların erkekleri Türk toplarının açtığı gediklerin tıkanma işlerinde istihdâm edilmişler ve tabii zorla çalıştırılmışlardır. — Kanunî'nin Şövalyeler içinde de casusları bulunduğu rivayet edilir: Bunların en meşhuru, «Saint-Jean» teşkilâtının en büyük reislerinden «Grand-Croix» pâyesini hâiz «don Andrea d'Amaral» ismindeki şövalyedir: «Villiers de l'Isle-Adam»'ın Üstâd-ı a'zam seçilmesini çekemiyen bu şövalyenin daha Rodos seferinden evvel Kanunî'ye gizli arızalar takdim ettiğinden ve muhâsara esnasında da muhâberesi yakalandığı için şövalyelikten tardedildikten sonra idam edildiğinden bahsedilir. — Rodos muhâsarasının en altında muharebeler olmasıdır: Venedikli mühendis Martinengo, Türklerin kazdıkları lâğımları toprağın üstüne koydurduğu hassâs davulların derilerine serilen ince kumların ihtizâzını tâkib etmek suretiyle keşfedip mukabil lâğımlar kazdırmış ve bu suretle yer-altı muharebeleriyle şehrin müdafaasını temine çalışmıştır. Fakat bütün bunlara rağmen beş ay kadar süren bir mücadeleden sonra surlarda büyük gedikler açılmış, bâzı müdafa tertibatının Türk ordusu tarafından cebren işgal edilmesi, yirmi bin kadar telefât veren müdâfilerin daha fazla dayanamayacaklarını anlamaları ve bilhassa Kanunî'nin oklarla şehre yağdırdığı beyannâmelerde ancak şehrin derhal teslimi şartıyla halkın can ve mal masûniyyetine mazhar olabileceğini bildirmesi üzerine Rodosluların Üstâd-ı a'zam «Villiers»'e Türk ordusu cebren içeri girmeden teslim olması için mürâcaatta bulunmaları nihayet Şövalyelerin Rodos'la beraber bütün ölkelerini teslimine muvâfakat etmeleriyle neticelenmiştir. — Son derece müstahkem bir mevki olduğu için o devrin askerlik mütehassıslarınca fethi imkânsız sayılan Rodos kalesinin çok uzun süren muhâsarasında o kadar büyük müşkilâta uğranılmıştır ki bir aralık Kanunî'nin muhâsarayı kaldırmak fikrine bile temâyül ettiğiinden bahsedilir: Fakat Vezir-i a'zam Pîrî-Mehmet Paşa genç padişahı daima sebâta teşvik etmiş, bütün güçlüklerle göğüs germiş ve bu suretle Rodos muhâsarasının âdetâ ruhu olan bu muhterem ve büyük vezir nihayet Belgrad seferi gibi Rodos seferinin de zaferle neticelenmesine sebep olmuştur. — Rodos seferine kanlı bir fâcia da karışmıştı: Bu fâcia, Fatih'in felâketleriyle meşhur veliahdı Cem-Sultan'ın Rodos'da mülteci bulunan oğlu şehzâde Murad'ın bir veyahut iki oğluyla beraber gene Fatih'in koyduğu kanuna fedâ edilmesi şeklinde târif edilebilir: Fatih'in Kanun-nâmî'si için 1481 = 886 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasına bakınız. «Kanun-nâmî-i Âl-i-Osman»'ın bundan evvel de bahsi geçen o feci maddesi işte şöyledir:

«Ve her kimesneye evlâdumdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katiltmek münâsibdür; ekser-i Ulemâ dahî tecvîz itmüşdür; anunla âmil olalar».

Bu madde için 1451 = 855 vukuâtı içinde Şehzâde Küçük-Ahmed'in idamı hakkındaki fıkraya da bakınız. — Cem-Sultan'ın Avrupa'da ölünceye kadar geçirdiği felâket ve esâret günlerinde anasıyla çocukları Kölemen sultanlarının himâyesi altında Kahire'de yaşıyorlardı: Bunların içinde «Murad» isminde bir oğlu da vardı. Fatih 1481 = 886 tarihinde öldüğü zaman bu şehzâde Murad mevcud olduğuna göre, Kanunî'nin Rodos fethinde takriben 45 - 50 yaşlarında olması lâzımgelir. Bu prensin hangi tarihte Mısır'dan Rodos'a gelip Şövalyelere iltica ettiği belli değildir; fakat her halde babasının Rodos Şövalyelerine iltica yüzünden uğradığı felâket kendisi için müdhîş bir ibret dersi teşkil ettiği halde Rodos'a iltica etmesi için pek mühim ve mücbir bir sebep olmak lâzımgelir: Belki de Yavuz'un Mısır seferi esnasında Kahireden kaçıp Rodos'a can atmıştır. Şehzâde Murad Rodos'da pek iyi karşılanmış ve kendisine «Erimocastro» yahut «Fondo» veyahut «Faracle/Féracle» isminde bir şato tahsis edilmiştir: 1522 = 928 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına da bakınız. Bu şatoların birincisi şehir haricinde ve «Aphandos» tarafındadır; diğer isimlerin aynı şatoya mı, yoksa mevkii malûm olmıyan başka bir şatoya mı aid olduğu belli değildir. Karısıyla çocukları da yanında bulunan şehzâde Murad Rodos muhâsarasında şehrin içine çekilmiş ve şehir teslim olduğu zaman mağlûplarla beraber Avru-

pa'ya kaçmak üzere Şövalye kıyâfetine girip bir yahut iki oğluyla beraber yolculuğa hazırlanmıştır. Fakat bir rivayete göre şehzâdenin Rodos'da bulunduğunu ötedenberi bilen ve diğer bir rivayete göre de casusları vasıtasıyla haber alan Sultan Süleyman, Fatih'in Kanun-nâme'sini «nizâm-ı âlem için» Cem-Sultan'ın vârislerine tatbik etmek kararını vermiştir. Hattâ bâzı garp menbâlarının da tesadûf edilen başka bir rivayete göre de Rodos'un teslimine ait muahedenin gizli maddelerinden biri bu meseleye aittir ve «Villiers de l'Isle-Adam» işte bu madde mucibince zavallı şehzâde Murad'la ailesini, Kanunî'ye teslim etmiştir: Sultan-Cem'in dünyaya gelmiş olmaktan başka bir kabahati olmıyan o bedbaht vârisi bir yahut iki oğluyla beraber 27 Kânunuevvel = 8 Safer Cumartesi günü boğularak idam edilmiş ve karısıyla iki kızı da İstanbul sarayına gönderilmiştir. Bu kanunî cinayetin gününde ihtilâf vardır: En kuvvetli rivayet bizim burada esas itti. hâz ettiğimiz tarihtir. Her halde Cem-Sultan gibi oğluyla torunlarının da Şövalyelerin vicdansızlıklarına kurban gittikleri muhakkak sayılabilir. Kanunî Sultan Süleyman gibi her cephesi büyük bir kahramanı bu cinayetten dolayı pek haklı olarak tenkid etmek tabii çok kolaydır: Fakat o devrin umumî şerâitine göre devletin dahilî emniyeti bakımından bu feci tedbirin çok çirkin bir zaruret olduğu da unutulmamalıdır; herhalde Fatih'in Kanun-nâme'sindeki «nizâm-ı âlem» kaydı o zamanlar için pek yanlış değildir: Bilhassa «Fetret» devrindeki kardeş kavgalarının devlet bünyesinde hâsıl ettiği korkunç sarsıntılar bu fecî hakikatin en müdhiş delilleridir. — Kanunî devrinde Türk ordusu her gittiği yere üstün bir medeniyet götüren yapıcı ve imârcı bir ordudur; bu imârcılık yalnız harb zaruretiyle yıkılan askeri inşaatın yeniden yapılmasına münhasır bir tâmircilikten ibaret değildir: Bilhassa şehircilik bakımından çok mühim ve ayrıca etkili lââzım büyük bir imâr siyasetidir; meselâ Kanunî'nin ilk Belgrad seferinde «Sabac = Bögür-delen» fethedildiği zaman padişah ilk iş olarak bu sefil şehrin derhal imârını emretmiş ve hattâ ilk imâr işinin ilk fethiyle başlamasını istemiştir: 1521 = 927 vukuâtının «8 Temmuz» fıkrasına bakınız. Tıpkı bunun gibi, Belgrad fethedildiği zaman da harap ve berbaht bir halde bulunan bu şehrin derhal imârı için hazineden yirmi bin altın vermiştir: 1521 = 927 vukuâtının «30 Ağustos» fıkrasına bakınız. Daha sonra Rodos seferinde Türk donanması «Öküz burnu»nda karaya asker çıkarır çıkarmaz derhal muntazam soseler ve kaldırımlı yollar yapılmaya başlamış, bu işlerde binlerce asker çalıştırılmış, bir taraftan da adanın yerli halkına insanî ve ictimai yardımlar yapılmıştır: 1522 = 928 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına bakınız. Tabii Rodos'daki imâr hareketi yalnız adanın yollarına münhasır kalmış değildir: Kanunî bir taraftan o devrin en müstahkem kalesine karşı en müdhiş bir muharebeyle uğraşırken, bir taraftan da imâr ve temdîn işleriyle meşgul oluyor ve toplarıyla yeni Rodos'u yıkarken Koça-Sinan ve daha bir çok mimarlarıyla Eski-Rodos'u yapıyordu! Eski-Rodos adanın şimalişarkisinde, şimdiki Rodos Şehrinin cenebugarbisinde ve «Philerimo» yahut «Philermos» denilen yerdedir: Buraya Rumlar «Rhodini», Türkler «Sünbüllü» demişlerdir. Burası bâzı haritalarda «Eski-Rodos» ismiyle gösterilir. Kanunî Rodos muharebeleri devam ederken 1522 = 928 senesi 11 Eylül = 19 Şevvâl Perşembe ve 3 Teşrinievvel = 12 Zülka'de Cuma günleri atla bu mevkie gidip uzun uzadıya tetkik ettikten sonra 13 Teşrinievvel = 22 Zülka'de Pazartesi günü Eski-Rodos'un yeniden yapılmasını emretmiş ve bunun üzerine 14 Teşrinievvel = 23 Zülka'de Salı günü DeFTERdar Abdüsselâm Çelebi ile Karası ve Menteşe sancak beylerinin nezaretleri altında inşaa'ta başlanmıştır: Sultan Süleyman 1 Teşrinisânî = 11 Zühicce Cumartesi gününü tekrar gidip inşaa'tı teftiş ederek bâzı emirler vermiştir. Harb hareketleriyle imâr hareketlerinin birbirine müvâzi giden bu manzarası tarihte ender tesadûf edilen levhalardandır. Kanunî'nin imâr ettirdiği bu Eski-Rodos sonradan tekrar harap olmuş ve iki devrin harâbeleri birbirine karışmıştır. — Rodos topları 40 - 50 bin Türkün kanyla yuğurulmuştur: Garp menbâlarında bu mikdar yüz bine kadar çıkarılır: Fatih devrindeki Rodos seferlerinde dökülen kanlar tabii bu son hesaba dahil değildir; bunların birincisi için 1455 = 859 vukuâ.

tının üçüncü ve diğeri için de 1480 = 885 vukuâtının dördüncü fıkralarına bakınız).

26 Kânunuevvel = 7 Safer, Cuma: Mevcudiyetine nihayet verilen Rodos Haçlı hükûmeti Üstâd-ı a'zamı «Villiers de l'Isle-Adam» ın huzura kabulü.

(Yanında «Grand Croix» pâyesini hâiz bir kaç büyük Şövalye bulunduğu halde Türk ordugâhına gelen mağlûp devlet reisi, Kanunî Sultan Süleyman'ın riyâsetinde Divan toplanmış olduğu için otağın kapusunda ve yağmur altında saatlerce beklemeye mecbur olmuş ve nihayet Divan ictimâ bittikten sonra sırtına bir hil'at giydirilerek maiyyetiyle beraber huzura kabul edilmiş ve tahtın önünde yere diz çökerek Türk padişahının muzaffer elini öpebilmek şerefini ihrâza muvaffak olabilmıştır. Bu sırada Sultan Süleyman'ın murassâ tahtı som altından iki arslan heykelinin arasında parlıyarak Şövalyelerin görgüsüz gözlerini kamaştırmıştır! — Kanunî «Villiers» ın ihtiyarlığına merhamet edip bâzı tesliye sözleri söylemek tenezzülünde bulunacak kadar insâniyet göstermiş ve hattâ ihtidâ ettiği takdirde kendisine münâsib bir vazife bile ihsan edileceğini bildirmişse de «Villiers de l'Isle-Adam» ihtiyarlığını bahâne ederek özür dilemiştir).

29 Kânunuevvel = 10 Safer, Pazartesi: Kanunî Sultan Süleyman'ın şehri görmek için Rodos'a girmesi.

(Padişahın şehre hangi kapıdan girdiği hakkında ihtilâf vardır. — Şehrin muhtelif yerlerini gezen Kanunî bir aralık Üstâd-ı a'zamanın sarayına da uğramış ve hattâ Şövalyelerin yemek salonuna girerek huzurunda diz çöküp elini öpen «Villiers» ye tenezzülen iltifatta bulunduktan sonra ordugâhına avdet etmiştir. — Kanunî'nin şehre girmesi hakkında 25 Kânunuevvel = 6 Safer Perşembe ve 26 Kânunuevvel = 7 Safer Cuma tarihleri de rivayet edilmişse de bunlar doğru değildir).

1523 = 929

1 Kânunosâni = 13 Safer, Perşembe: Mevcudiyetine nihayet verilen Rodos Haçlı hükûmeti Üstâd-ı a'zamı «Villiers de l'Isle-Adam» ın arz-ı vedâ için ordugâha gelip huzura kabul edilmesi.

(1522 = 929 senesi 31 Kânunuevvel = 12 Safer Çarşamba gününe tesadüf eden bir gün evvelki tarih de rivayet edilir. — «Villiers» vedâi münasebetiyle Kanunî'ye hediye olarak dört altın vazo ile diğer bir takım altın kaplar ve kupalar takdim edip teslim muahedesi şerâitine Türk ordusunun tamamiyle riâyet etmiş olmasından dolayı minnet ve şükranlarını arzetmiş, yeniden iltifata mazhar olup sırtına bir hil'at daha giydirilmiş ve tahtın önünde yere diz çökerek muzaffer padişahın elini son defa olarak bir kere daha öpebilmek şerefini ihrâza muvaffak olmuştur. Üstâd-ı a'zam huzurdan çıkarken mağlûbiyetten mütevellit perişan hali Kanunî'nin Türklük merhametine dokunduğu için etrafında bulunanlara:

— Şu kâfiri bu yaşında yerinden yurdundan ettiğim için müteessir olmuyor değilim!

gibi bir şey söylediği rivayet edilir. — 1522 = 929 senesi 20 Kânunuevvel = 1 Safer Cumartesi günü akdedilen teslim muahedesi mucibince Rodos Şövalyelerine verilen tahliye müddeti bugün nihayet bulmakta olduğu için, mağlûplar bütün eşyalarını limandaki gemilerine doldurup akşam karanlığında harekete hazırlanmışlardır).

1/2 Kânunusâni = 13/14 Safer, Perşembe/Cuma gecesi: Rodos Şövalyelerinin Türk ordusuna teslim ettikleri Rodos'dan çıkıp gitmeleri.

(Bu hareketin hem gününde, hem saatinde ihtilâf vardır : Meselâ bir gece evveline tesadüf eden 12/13 Safer = 31 Kânunuevvel/1 Kânunusâni Çarşamba/Perşembe tarihinden de bahsedilmiş olduğu gibi, hareket saatinin gece 9, 12 ve hattâ sabaha karşı olduğu da rivayet edilmiştir. En kuvvetli rivayetlere göre 9 - 12 arasında hareket etmişlerdir. Şövalyelerle beraber giden Rodos hristiyanlarının dört beş bin kadar olduğundan bahsedilir. — İşte bu andan itibaren «Saint-Jean» teşkilâtının kırmızı zemin üzerine beyaz bir salipten ibaret asırdide bayrağı artık değişmiş ve Rodos'dan cenubugarbî'ye doğru hareket eden donanmaları, nın Amiral gemisine uğradıkları büyük felâketi temsil etmek üzere «Çarmıhtan inen oğlunun cesedini kucığında tutan bir Meryem» tasvirini muhteşim büyük bir musibet bayrağı çekilmiştir. — Din perdesine bürünmüş bir şakavet ocağının söndürülmesinden başka bir şey olmıyan bu vak'a, hakikatte zulme karşı adalet ve medeniyetin zaferi demektir : 1522 = 928 vukuâtının birinci fıkrasına da bakınız. — Rodos ve mülhakatını elden çıkaran «Saint-Jean» Şövalyelerine imparator «Charles-Quint» Papalık makamının tavassut ve delâletiyle Malta adasını vermiş ve 1530 tarihinden itibaren bu teşkilâta «Ordre des Chevaliers de Malte = Malta Şövalyeleri teşkilâtı» denilmiye başlamıştır).

2 Kânunusâni = 14 Safer, Cuma: Rodos'un câmiye tahvil edilen büyük kilisesinde Kanunî'nin ilk Cuma namazını kıldıktan sonra Rodos'tan İstanbul'dan hareketi.

(Kanunî'nin ısdâr ettiği bir «Hatt-ı Şerif» üzerine câmiye tahvil edilen ve eski Osmanlı menbâlarında «San.Civan» denilen «Saint-Jean» kilisesi Şövalyelerin Rodos'da yaptırdıkları kiliselerin en büyüğüdür; 1856 tarihinde bir barut deposunun infilâkı üzerine bu tarihi âbide tam 333 sene müslüman mâbedi olduktan sonra Şövalyelerin sarayı ile beraber harab olmuştur. Kiliselerin câmiye tahvili zafer timsâli mahiyetinde bir an'anedir : Osmanlı fütuhâtında bu eski an'aneye daima riâyet edilmiştir; fethedilen kalenin burçlarına bayrak dikilirken surların üstünden ezan sesleri yükselir ve şehrin en büyük kilisesi derhal câmiye tahvil edilerek hem dinî, hem millî bir zafer âbidesi hâlini alır; padişahların ilk Cuma namazını işte bu câmilerde kılmaları da âdettir; Bâkî'nin Kanunî mersiyesinde :

Aldun hezâr bütkeveyi mescid eyledün
Nâkuus yerlerinde okuttun ezanları

beytinde işte bu eski zafer an'anesine imâ vardır. — Kanunî'nin Rodos Cuma selâmlığında Türklerin «Arab-kulesi» dedikleri «Tour de Naillac» da ezan okunmuş ve Sultan Süleyman Cuma namazını câmiye tahvil edilen eski «Saint-Jean» katedralinde kılmuştur; Namazda Osmanlı tarihinin en büyük ve en mümtâz âlimlerinden meşhur Müftî-l-Enâm yâni Şeyh-ül-İslâm Zenbilli-Ali Efendi imâmet etmiştir : Ali Efendi için «Şeyh-ül-İslâmlar» cedvelinde «9» numaraya bakınız. — Rodos'da derhal idarî ve askerî teşkilât yapılmış, tâmiri emredilen kaleye lüzumu kadar muhafızlar bırakılmış, memurlar tayin edilmiş ve medreseler, mektepler ve mescidler yapılması ve bir imâret açılması emredilerek bunlar için vakıflar tayin edilmiştir : Yerli fakirlere yemek dağıtan imâretin yabancı fukarâya da günde elli çift somun ve katık tevzine müsâid olacak bir bûdceye mâlik olması takarrür etmiştir. — Kanunî Cuma namazını kıldıktan sonra, Herke ve İlyaki adalarını fethederek şehid olan «Kara-Mahmud-Reis» in kadırgasına binerek orduyla donanmanın top şenlikleri içinde Marmaris'e hareket etmiştir; Sultan Süleyman evvelce Marmaris'den Rodos'a geçerken de bu gemiye binmiştir : 1522 = 928 vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Kanunî'nin Rodos'dan 6 yahut 7 Kânunusâni = 17 yahut 18 Safer Salı yahut Çarşamba günü hareket etmiş olduğu hakkında da zayıf

rivayetler vardır. — Sultan Süleyman 1522 = 928 senesi 28 Temmuz = 4 Ramazan tarihinden 1523 = 929 senesi 2 Kânunusâni = 14 Safer tarihine kadar beş ay beş gün Rodos adasında kalmıştır).

3 Kânunusâni = 15 Safer, Cumartesi : Marmaris'e vâsıl olan Kanunî'nin Rodos imârına ait tedbirleri.

(Sultan Süleyman Karası, Aydın, Menteşe ve Saruhan sancak beyleriyle Emir-Âhur İskender Bey'i muhâsara esnasında harab olan Rodos istihkâmlarının sür'atle tâmirine ve Eski-Rodos inşaatının da bir an evvel ikmâline memur ederek buradan tekrar Rodos'a göndermiştir : Bütün bu beyler kendi sancaklarının askerleriyle Rodos'a geçmişlerdir. İdare bakımından Rodos adası Midilli beyi Dıddar-zâde Mehmet Çelebi'nin sancağına ilhak edilmiş olduğu için tâmir ve imâr işlerine onun da yardım etmesi emredilmiştir. Yukarda bahsi geçen Emir-Âhur İskender Bey'in aynı zamanda Menteşe sancak beyi olmak itibariyle bu işe memur edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Bu tedbirlerin bir gün sonraya tesadüf eden 16 Safer = 4 Kânunusâni Pazar günü ittihâz edilmiş olduğu da rivayet edilir. — 18 Safer = 6 Kânunusâni Salı günü verilen bir emirle Anadoluaskerleriyle beylerinden bir kısmı daha Rodos'un tâmirine memur edilmiştir. — Eski-Rodos'un yeniden inşası bir rivayete göre de 1522 = 929 senesi 19 Kânunuevvel = 30 Muharrem Cuma günü ikmâl edilmiştir : Bu mesele için yukarda o sene vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

28 Kânunusâni = 11 Rebî'ül-evvel, Çarşamba : Rodos fethinden dönen Kanunî'nin Dil iskelesine muvâsalatı.

(Sultan Süleyman kış mevsiminin şiddetine rağmen mümkün olduğu kadar sür'atle hareket ederek 25 günde Dil iskelesine gelmiş ve burada bir gece kaldıktan sonra ertesi gün İstanbul'a hareket etmiştir).

29 Kânunusâni = 12 Rebî'ül-evvel, Perşembe : «Saint-Jean» Haçlı devletini yıkan Kanunî Sultan Süleyman'ın Rodos'dan İstanbul'a avdeti.

(Padîşah ve maiyeti İzmit körfezindeki Dil iskelesinden Topkapu sarayına gemilerle geçmişlerdir : Osmanlı padişahlarının Anadolu tarafındaki seferlerinden dönerken Dil iskelesinden gemilerle Sarayburnu'na geçmeleri bir müddettenberi âdet hükmünü almıştır; misal olarak 1515 = 921 vukuâtının «11 Temmuz» fıkrasına da bakınız. — 1522 = 928 senesi 16 Haziran = 21 Receb Pazartesi günü İstanbul'dan hareket etmiş olan Sultan Süleyman'ın Rodos seferi 7 ay 13 gün sürmüştür).

27 Haziran = 13 Şa'bân, Cumartesi : Büyük ve muhterem Vezir-i a'zam Piri-Mehmet Paşa merhumun tekaüde sevkıyla Vezâret-i-uzmâ makamına Hâs-Oda-Başı ve İç-Şâhinciler-ağası Pargalı devşirme İbrahim'in tayini.

(Piri-Mehmet Paşa mermum 1518=924 senesi 25 Kânunusâni = 13 Muharrem Pazartesi gününden 1523 = 929 senesi 27 Haziran = 13 Şa'bân Cumartesi gününe kadar fâsılasız olarak 5 sene, 5 ay, 4 gün Vezâret-i-uzmâ makamında bulunmuştur : Bu müddet, Yavuz devrinin sonlarıyla Kanunî devrinin ilk senelerine müsâdiftir. — Tarihin daima hürmetle anacağı bu büyük devlet adamının Yavuz Sultan Selim devrinde Çaldıran muharebesine karar veren harb meclisindeki hayırlı rolü için 1514 = 920 vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına, Üçüncü vezirlik makamına tayini için gene o sene vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasına, Halic tersânesinin inşası ve donanmanın takviyesiyle Avrupa devletlerini sindire-

rek Mısır seferinin emniyetini temin etmesi için 1515 = 921 vukuâtının doku-
zuncu fıkrasına, Yavuz'un Mısır seferinde İstanbul Muhâfızlığına tâyini için
1516 = 922 vukuâtının «5 Haziran» fıkrasına, Vezâret-i-uzmâ makamına tâyini
için 1518 = 924 vukuâtının «25 Kânunusânî» fıkrasına, Irak'ın «Âne» ve «Hit»
kasabalarını fethetmesi için gene o sene vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkrası-
na, Yavuz'un vefatıyla Kanunî'nin cülûsu esnasında ittihâz ettiği tedbirler
için 1520 = 926 vukuâtının «21/22 Eylül» fıkrasına, Belgrad seferindeki büyük
hizmetleri için 1521 = 927 vukuâtının «10 Haziran», «3 Temmuz», «12 Temmuz»,
«17 Temmuz», «8 Ağustos», «29 Ağustos» fıkralarına ve Rodos seferindeki rolü
için de 1522 = 928 vukuâtının «4 Haziran» fıkrasına bakınız. — Takriben 870 =
1465 — 1466 tarihine doğru Amasya'da dünyaya gelmiş olan Pîrî-Mehmet Paşa
merhum o sırada elli sekiz yaşlarında, yâni devlete daha pek çok seneler hizmet
edebilecek bir çağdadır. — Pîrî-Mehmet Paşa ahlâkının temizliği, haysiyet ve
vekarı, ilmi ve fazl, millet ve memlekete büyük hizmetleri, siyasi, idari, mali
ve askerî işlerdeki tecribesi, yalnız fukarâyı değil, hattâ kendi rakiplerini bile
himâye edecek dereceye varan insanıyeti ve bilhassa doğruluğu ve adaletiyle
her kese hürmet telkin etmiş, Yavuz ve Kanunî gibi en büyük hükümdarlarla
bütün halk tabakalarının emniyet ve itimâdını kazanmış eşsiz bir devlet ada-
mıdır. Yavuz Mısır seferinden dönerken kendisini Şam'a davet edip hükûmetin
başına geçirdiği andan itibaren o şiddetli Pâdişahı derhal itidâle sevk etmek
kudretini gösterdiği için halkın minnet ve şükrânını kazanarak işe başladığı ri-
vayet edilir. Paşa'nın bilhassa Kanunî üzerindeki tesir ve nüfuzu hakkında muhtelif
menbâlarda birbirini te'yid eden izahlar vardır; meselâ «Peçevî» de şu fık-
raya tesadüf edilir :

«Gaayet âkil-u-dânâ,sâhib-fazl-u-zekâ ve müdebbir-u-kâr-âzmâ pîr-i vakur idi.
Hattâ arza girdikçe Sâadetlu Pâdişâh kendüden hicâb çeker ve ziyâde tevkîr-u-
ihtirâm iderdi».

Kanunî'nin Pîrî-Mehmet Paşa'ya gösterdiği hürmet ve tâzimden dolayı ne kadar
müskil bir vaziyette kaldığını da «Müneccim-başı» şöyle anlatır:

«Müşârünileyh bir âlim ve fâzıl ve vakuur pîr olup aslında pederleri vaktinde
Vezir-i-a'zam bulunmağla Şehriyâr Hazretleri andan hicâb idüp istedikleri gibi
kullanamazlardı, Kendüleri genç Pâdişâh olup umâr-i saltanatda istiklâl-u-istib-
dâd hevesinde idiler».

Bu fıkranın sonundaki «istibdâd» kelimesi «istiklâl» mânâsındır. Bundan anlaşıl-
ırsa, genç ve tecribesiz padişah çok hürmet ve riâyet ettiği tecribeli ve
vakur Vezir-i-a'zam iş başında bulundukça saltanat nüfuzunu istediği gibi kul-
lanamamıştır. «Hayrullah Efendi» aşağıki fıkrasında Paşa'nın azlini bile işte
bundan mütevellit tabii bir netice gösterir:

«Sadır-ı-a'zam Pîrî-Mehmet Paşa'nın zâhirde azl-ü-teb'idine bir sebep olmayup
fakat Pâşây-ı müşârünileyhin zâtinde olan asâlet iktizâsınca sâhib-haysiyyet ol-
mağla huzûr-i Hümâyuna girüp mesâlih-i mülkiyye müzâkeresine giriştikçe pâ-
dişâh noksân-ı tecribesi ve belki kabl-el-cülûs ya'nî şehzâdelikleri vaktinde Pîrî
Paşa'ya olan müdârası cihetiyle dâimâ hicâb altında kalup ma'rûzâtına müsâade
itmeğe kendüsünü mecbûr gibi zanneder idi. Hattâ :

— Pîrî Paşa'yı Sadâretten azlîtmeyince Pâdişâhlıkta olan istiklâl lezzetini bula-
madım; zirâ her ne zaman Pîrî Paşa huzûra girse ben kendümü her şeyde cesâ-
retsiz ve umûr-i icrâiyyede mütereddid görür idim!

diyi buyurmuşlardır. Filhakika burası umûr-i tabiiyyedendir: zirâ her bir şahıs
kendüsünün zamân-ı evâli evâsıtına veyâ evâhirine nazaran ne kadar dün ise
o kadar az halkın bildiğini ister».

Osman.zâde Taib, Hayrullah Efendi vesaire gibi bâzı müellifler Pîrî-Mehmet
Paşa merhumun azliyle tekalide sevkini «bî-icâb» veyahut «zâhirde sebebsiz»
göstermiş olmakla beraber, diğer bir çok menbâlarda muhtelif sebeplerden
bahsedilir. Bu sebeplerin başlıcaları şöyle sıralanabilir: 1 — Yukarda gördüğü-
müz gibi Pîrî-Paşa'nın mânevî büyüklüğü karşısında Kanunî'nin kendini küçük
görmekten muazzeb olması; 2 — Pâdişahın şehzâdeliğindenberi teveccüh ve
itimâdını kazanıp o sırada sarayın en zînüfuz şahsiyyeti haline gelen Hâs.Oda-

başı, yâni Baş-Mâbeynci İbrahim Ağa'yı hükümetin başına geçirmek istemesi; 3 — «İnad» ve «Hâin» lâkaplarıyla meşhur ikinci vezir Arnavut Ahmed Paşa'nın temsil ettiği Devşirmeler zümresinin Anadolu Türk aristokrasisini temsil eden Piri-Mehmet Paşa merhumu iskaat edip devlet idaresini kendi ellerine geçirmek için bir takım gizli entrikalar çevirmeleri; 4 — İşte bu entrikalar cümlesinden olarak bütün memleket nazarında tertemiz ahlâkı ve gün gibi namusiyle lekesiz bir şeref ve haysiyet timsâli sayılan bu muhterem ve büyük veziri irtikâb ve irtişâ gibi suçlarla lekeliyecek şeni isnâtlar ve fâhiş iftirâlar tertibi! — Piri-Mehmet Paşa'nın Yavuz devrindeki hizmetlerinden sonra Kanunî devrinde Türk ordusuna orta Avrupa yolunu açan Belgrad fethine ve Türk donanmasına Şarkî-Akdeniz hâkimiyetini temin eden Rodos seferindeki büyük ve unutulmaz hizmetlerine rağmen azledilip tekaüde sevkedilmesinde işte bütün bu sebeblerin hepsinden istifade edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Hâin-Ahmet Paşa ile etrafındaki devşirmelerin tezvirleri daha Belgrad seferinden başlamış ve Piri-Paşa'nın mevkii işte bu Devşirme ahlâksızlığından dolayı gittikçe sarsılmıştır. Hâin-Ahmed'i:

«Hadd-i zâtinde şiddet-i şakaavet muzmar, meşreb-i şiddet-nişânı envâ'-ı fesâd. u-mazarrâta mazhar»
şeklinde tasvir eden Celâl-zâde Mustafa Çelebi, bu müfsid ve ahlâksız dönme ile etrafındaki devşirmelerin bu husustaki faaliyetlerini şöyle anlatır:

«Zamân-ı devlet-i Selim-Hânide mahrûsa-i Mısır a'yânından İstanbul'a sürgün olan eşhâsın rüşvetleri alınup anlara destûr virildi diyû Düstûr-i bi-günâha cerâyım isnâd idüp ba'zı eşhâs-ı şakaavet-istînâs "dakhî Ahmed Paşa'ya muîn-u-zahir olup Kadı-asker Fenârî-zâde Muhyiddin Çelebi bu hususa müfettiş ta'yîn olup şân-ı Şer'e teşvîş virdi, tarik-ı hakdan çıkup taassub ve teseyyüb yollarına sülûk itti; erbâb-ı zulm-u-hayf olan bi-dinlere mutî'-u-tâbi' olup nakd-î adli zâyî' eyledi; müfsid'in her cihetten Paşa'ya hücum idüp envâ'-ı tezvir-ü-tel-bisler peydâ ittiler».

Bu fıkrada bahsi geçen «Erbâb-ı zulm-u-hayf olan bi-dinler»le «müfsidîn» den maksat tabîî Devşirmelerdir. Bu ahlâksız gürûhın başında bulunan Hâin-Ahmed bu meselede bir saray entrikası da çevirmek üzere padişahın en gözde adamı olan Hâs-Oda-başı Rum yahut Frenk İbrahim Ağa ile de elbirliği etmiştir. Hayrullâh Efendi bu noktayı şöyle anlatır:

«Ahmed Paşa devr-i ebvâb itmekten üşenmez ve söz söylemekten osanmaz, kız bi meydana çıkdıkda te'vile sapup aslâ utanmaz, istiskaalî kaydetmez, tahkiri anlamaz, maskaralığı vesile-i takarrüb addidüp kendü işini bırağup ekâbir kapularında dolaşmağı iş idinmiş mekkâr-u-hilekâr yalancı olmağla Sadr-ı-a'zam Piri-Mehmet Paşa buna emniyet câiz olmadığını bildiğinden uzûbet-i lisânına firifte olanları islâh ile meşgul iken Sadr-ı-a'zamın hasmı olan Baş-Mâbeynci İbrahim Ağa ki Pâdişâhın nedim-ü-yârı ve mahrem-i esrârı idi, ana çatup Sadr-ı-a'zamın aleyhinde tertib eylediği mukaddimâtı bastiderek İbrahim Ağa'yı Sadârete heveslendirüp kendüsüne mükâfat olarak Mısır eyâletini va'dittirdi». Bununla beraber Hâin-Ahmed'in ikinci vezir olmak itibariyle derece bakımından Sadâret mevkiini kendisi için istemiş olduğu ve bu maksadında muvaffak olamayıp o mevkîe İbrahim Ağa tayin edilince Mısır valiliğine sonradan tâlib olduğu daha kuvvetle rivayet edilir. Her halde sarayın içinde ve dışındaki dönmelemlerle devşirmelerin o büyük Türk vezirine karşı elbirliği ettikleri muhakkaktır. Muhtelif milletlerle milliyetlerin söküntü ve döküntülerinden mürekkep olan bu karmakarışık gürûhın o genç ve henüz tecribesiz padişahıta gör-dükleri kanun ve adalet duygularını istismâr etmek, yâni adaleti zulmün âleti haline getirmek için Piri Paşa aleyhine tertib ettikleri iftirâların başhcaları, Anadolu'nun bâzı yerlerindeki iskân işlerinde sâistimâl edilmiş olması ve Yavuz devrinde İstanbul'a tehcir edilmiş olan Mısır sürgünleri Kanunî devrinde serbest bırakılırken Paşa'nın güya bunlardan rüşvet alması gibi hiç birinin aslı faslı olmıyan bir takım çirkin ve şeni isnâtlardır. Kanunî'nin zihnine içerden, dışardan hep işte böyle birtakım tezvirlerle iftirâlar doldurulmuştur. Bununla beraber, kararlarında yalnız isnâdı kâfi görmıyen Sultan Süleyman bu iddîâla-

rın tahkiki için Kadıasker «Fenâri-zâde Muhyiddin Çelebi» yi müfettiş tayin etmiş, fakat bu vaziyet üzerine Devşirmeler derhal o seciyyesiz müfettişi elde etmeye muvaffak olmuşlardır: Fenâri-zâde'nin tahkikatında adaletsizlik etmiş olduğunda bütün müverrihler müttefiktir. Fakat buna rağmen isnâtların hiç biri kat'i delillerle sâbit olamadığı ve hiç bir iftirâ isbât edilemediği için o ma'sûm ve «bi-günâh» Türke hiç bir cezâ verilmemiş, fakat azli ve tekaüde sevkı suretiyle siyasi hayattan uzaklaştırılması Devşirmeler gürûhunun en mühim maksatlarını tamamiyle temin etmiştir: Yavuz Sultan Selim'in Devşirmeler partisine rağmen ve onların burunlarını kırmak için derece derece yetiştirip Sadâret mevkiine kadar çıkardığı bu mümtâz Türk vezirinin iş başından uzaklaştırılması Vezâret-i-uzmâ makamını artık bütün tarih boyunca bir devşirme arpalığı haline getirmiş ve bundan sonra tek tük görülen Türk Vezir-i-a'zamlar şuûrsuz bir tesadüf eseri olarak iş başına gelebilmişlerdir! Yavuz'un Piri Paşa'yı nasıl bir şuûrun tesiriyle yetiştirmiş olduğu hakkında 1514 = 920 vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Her halde Piri-Mehmet Paşa iş başında bulundukça padişahlıktan lezzet duymıyan Sultan Süleyman'ın Oda-başısını hü-kûmet başına geçirip devlet idaresinde istiklâlini temin ederek âdetâ vesâyet altından kurtulmak için bu tezvir ve iftirâ meselesinden de istifade ettiği anlaşılmaktadır: Zaten bir çok müellifler ötedenberi Piri Paşa'yı azle vesile arayan Kanunî için bu meselenin bir «bahâne» teşkil ettiğinde müttefiktir. Hattâ o sırada bir gün Kanunî'nin Piri-Mehmet Paşa'ya:

— Kullarımdan birini mühim bir mevkie tayin etmek istiyorum: Sen hangi mevkii münâsîp görürsün?

gibi bir şey söylemesi üzerine, padişahın Oda-başı İbrahim Ağa için Vezâret-i-uzmâ makamını kasdetmekte olduğunu anlayan ve Sultan Süleyman'ın bu temâyülüne bir müddettenberi vâkıf olan Piri Paşa'nın:

— En münâsîp mevki kulunuzun mevkiimdir!

şeklinde mukabele ettiğinden bile bahsedilir. — İki yüz bin akça ile tekaüde sevk edilen Piri-Mehmet Paşa merhum artık İstanbul'da durmayıp Silivri'deki çiftliğine çekilmiş ve yalnız bâzı münasebetlerle ara sıra İstanbul'a gelip gitmiştir: Paşa'nın böyle bir inzivâyâ çekilmesi, iş başına geçen devşirmelerin hayatına kasdetmek endişesinden de mütevellid olabilir; nitekim bu tarihten on sene sonra Piri-Mehmet Paşa devşirmeler tarafından zehirlenerek şehid edilmiştir: 1532 = 939 vukuâtının «13 Teşrinisânî = 14 Rebi'ül-âhir» fıkrasına bakınız. Bununla beraber, Piri Paşa'nın göz önünden uzaklaştırılmasında yeni Vezir-i-a'zam devşirme İbrahim Paşa'nın da tesiri olmak ihtimali vardır. — Piri-Mehmet Paşa'nın Kanunî devrindeki Sadâreti 1520 = 926 senesi 30 Eylül = 17 Şevvâl Pazar gününden 1523 = 929 senesi 27 Haziran = 13 Şa'bân Cumartesi gününe kadar 2 sene, 8 ay, 27 gün sürmüştür. Ondan evvel Yavuz devrinde ve nihayet Yavuz Sultan Selim'in vefatıyla Kanunî'nin cûlûsu arasındaki geçen günler zarfında 2 sene, 8 ay, 7 gün süren sadâreti de Kanunî devrindeki yekûna zammedildiği takdirde, Piri-Mehmet Paşa'nın bu iki padişah zamanında 1518 = 921 senesi 25 Kânunusânî = 13 Muharrem Pazartesi gününden bu 1523 = 929 senesi 27 Haziran = 13 Şa'bân Cumartesi gününe kadar cem'an 5 sene, 5 ay, 4 gün Vezâret-i-uzmâ makamında bulunmuş olduğu anlaşılır. Sultan Süleyman'ın 1523 = 929 senesi 29 Teşrinisânî = 12 Rebi'ül-evvel Perşembe günü Rodos'dan İstanbul'a gelmesinden itibaren Piri Paşa ancak 4 ay 29 gün iş başında kalabilmiştir. — Osmanlı tarihinde âdetâ bir dönüm noktasına benzeyen bu tebeddülün büyük bir ehemmiyeti vardır: İmparatorluk idaresinde Fatih devrindenberi Türk devlet adamlarıyla Devşirmeler gürûhu arasında cereyan eden uzun ve tarihî mücadele Piri-Mehmet Paşa'nın sukutiyle nihayet bulmuş, Devşirme takımı dalkavukluk, entrika ve iftirâ silâhlarını kullanarak artık kat'i surette iş başına gelmiş, idare makinası tamamiyle kozmopolit ellere geçmiş ve Türk padişahlarıyla Türk milleti arasına beynelmîlel bir idare zümresi girmiştir: Bu tarihten itibaren Kanunî devrinde artık hiç bir Türk Vezir-i-a'zam görülmeyecektir! Hattâ ikinci Selim, üçüncü Murad ve üçüncü Mehmet devirleri de böyledir; onun için Türkler tarafından kurulmuş muazzam bir im-

paratorluğun şevket ve kudretinden mütevellit büyük zaferlerle muvaffakiyetler hep Devşirmelere mal edilecek ve hep onların dirâyet ve iktidarlarından mütevellit gibi gösterilecektir! Bundan sonra Osmanlı tarihinde bir Türk Vezir-i a'zam yüzü görebilmek, tesadüfün biraz nâdir bir lûtfuna bağlıdır! Bu halin neticesi olarak daha sonraları tek bir kelime Türkçe bilmiyen Sadr-ı a'zamlar bile görülecektir! Fatih'denberi teselsül eden büyük Osmanlı padişahlarının küçük ve zayıf tarafları, devlet idaresine işte böyle kozmopolit bir mahiyet vererek Osmanlı tereddi ve inhitâtının en mühim sebebinin daha o zamandan itibaren kendi elleriyle hazırlamış olmalarında gösterilebilir. Kanunî devrinin bir tarihini yazan «Fairfax Downey» nin dediği gibi artık Osmanlı imparatorluğunu idare edenler, bizzat ihtidâ etmiş hristiyanlar ve müslüman kıyâfetine girmiş yabancılardır! Saray ve hükûmet hep bu türedilerle dolduğu için Osmanlı câmiasında artık hâkim millet kalmamıştır! İnhitâtın en büyük sebebi işte budur: Çünkü artık Türk ölkesinde her türlü siyasi hukuku ihrâz edebilmek için bir «Kelime-i şahâdet» den başka birşey lâzım değildir! Bu feci gürûhın en meşhur örneklerinden biri de Piri-Mehmet Paşa merhumun yerine yekten Vezir-i a'zam olan Hâs.Oda-başı devşirme İbrahim Ağa'dır. Osmanlı menbâlarında «Frenk İbrahim Paşa», «Makbûl İbrahim Paşa» ve uzun bir ikbal devresinden sonra müstahak olduğu âkıbetten dolayı da «Maktûl İbrahim Paşa» gibi isimlerle anılan bu muhteşem serseri menşei itibariyle Arnavutluk sahilinin cenubunda ve Korfu adasının karşısında bulunan Parga kasabasındandır; babasının gemici yahut balıkçı olduğu rivayet edilir. Irkı hakkında ihtilâf vardır: Eski Osmanlı menbâlarında umumiyetle «Efrençiyî-ül-asl» ve «Firengiyî-ül-asl» gösterilir; bazı muahhar menbâlarda da babasının Parga'da tavattun etmiş bir Ciniviz, yani Cenovalı bir İtalyan olduğundan bahsedilmektedir; fakat bu Frenklik rivayetine mukabil Rumluk ve Hırvatlık rivayetleri de vardır; Meselâ Hammer'e nazaran İbrahim Paşa Rumdur, Osman-zâde Tâib «Hadikat-ül-vüzerâ» sında «Efrençiyî-ül-asl» olduğunu söyledikten sonra:

«Silsile-i nesebi İstanbul'un sîr-i kadîmine bânî olan Yanko ibni Mâdyân'a vâbeste olmak üzere meşhûrdur».

şeklinde efsanevî bir ifade kullanarak Rumluk rivayetini de ihmal etmemiş gibidir. Tâib'in işte bu ifadesini me'haz ittihâz eden Atâ tarihinde İbrahim Paşa'nın «Fransâviyy-ül-asl» terkihiyle Fransız gösterilmesi «Efrençî» kelimesinin «Frenk = Avrupalı» yerine «Fransız» mânâsına alınmasındandır. Bâzi menbâlarda da Hırvat devşirmelerinden gösterilir. Her halde İbrahim Paşa'nın milliyeti pek karışık bir meseledir. Bu zeki ve kurnaz kölenin ikinci Bâyezid devrindeki aynılardan birinde daha çocukken esir edildiği rivayet edilir. Kanunî Sultan Süleyman'la yaşıt olduğu hakkında da bir rivayet vardır; fakat Kanunî'ye nerede ve nasıl intisâb ettiği ihtilâfıdır. Bir rivayete göre kendisini esir eden «ümerây-ı guzât-ı islâmiyyeden biri» güzelliğinden dolayı «Rikâh-ı Hümayûna ithâf» ettiği için Enderun'da terbiye görmüş, diğer bir rivayete göre Kanunî Sultan Süleyman dedesi ikinci Bâyezid'in saltanat devrinde Kefe valisi iken Pargalı İbrahim orada kendisine «ihdâ» edilmiş ve nihayet fazla Garp menbâlarında rağbet bulan başka bir rivayete göre de Türk korsanları tarafından Mağnisa'da zengin bir dul kadına satılıp evlâtlık gibi terbiye edildikten sonra Yavuz devrinde Mağnisa valisi olan Sultan Süleyman'a sırf bir tesadüf eseri olarak intisâb etmiş! Bu son rivayete nazaran şehzâde Süleyman bir gün bir gezinti esnasında ağaçların arasından güzel bir keman sesi işitmiş: Bu kemancı çalan Pargalı İbrahim'miş! Sultan Süleyman hemen huzuruna getirtmiş: Kıyâfetini, zarâfetini, zekâsını ve güzelliğini çok beğendiği için derhal maiyyetine almış; kurnaz köle genç prensin o kadar gözüne girmiş ki gittikçe efendisine daimî bir arkadaş olmuş: ikisi beraber tahsil etmiş, beraber yetişmiş. Her halde bütün bu rivayetlerin birleştiği nokta, pargalı İbrahim'in Sultan Süleyman'a şehzâdelik devrinde intisâb edip son derece teveccühünü kazanmış olmasıdır. İşte bundan dolayı Kanunî tahta çıkar çıkmaz bu parlak serseriye usul harici olarak birdenbire Hâs.Oda-başı ünvanıyla Baş-Mâbeyinciliğe tâyin etmiş ve bu mühim memuriyete İç-Şâhinciler Ağalığını da ilâve etmek sure-

tiyle bu dönme ve devşirme köleyi birdenbire parlatmıştır. Pargalı İbrahim'in Osmanlı sarayındaki bu parlak mevkii Piri-Mehmet Paşa merhumun Kanunî devrindeki Sadâret müddetince 2 sene, 8 ay, 28 gün sürmüştür. İbrahim'in üç seneye yaklaşan bu saray âmirliği, padişahın teveccühünü her gün biraz daha fazla kazanmasından dolayı nüfuz ve itibarının büsbütün artmasına sebep olmuştur. Bununla beraber bir çok kıdemli ve tecribeli devlet adamları dururken tecribesiz saray adamlarının Vezir-i-a'zam olması usul ve teâmüle mugayirdir : Onun için Kanunî o devşirme kölesini birdenbire devletin en yüksek makamına çıkarmakla bu asırdıde teâmülü çignemiş ve Osmanlı tarihinde o zamana kadar misli görülmemiş bir siyasî «bid'at» ihdâs etmiş demektir! Dördüncü Murad'a takdim ettiği lâyhaların birinde meşhur Koçu-Bey Kanunî'nin daha sonraki devirlerde de zararları görülen bu bid'atini şöyle tenkid etmektedir :

«Harem-i hâss huddâmından silâhdârı olan İbrahim Paşa'yı def'aten Vezir-i-a'zam idüp evvelki kaideyi gözetmedi. Giderek her pâdişâh mahsus bendelerini ilerî çeküp az zamanda Vezir-i-a'zam itmekle ol makuulelerin ahvâl-i âleme vukufı olmayup tâzelîge ve iltifât.ı Pâdişâhiye mağrûr olmağla vukuufu olanlara dakhî suâl itmeğe tenezzül eylemeyüp gafletleri kemâlde olmağın âlemin intizâmı bozuldu».

Yirmi sekiz yaşındaki serseri kölesini birdenbire Vezir-i-a'zam yapmakla iktifâ etmiyen Kanunî, biraz sonra veyahut derhal bu türedi Sadr-i-a'zamına Rumeli Beylerbeyliğini de ilâveten tevcih etmek suretiyle teveccühünün ne kadar büyük olduğunu göstermiş, fakat aşağıda görüleceği gibi bu gösteriş devletin başına mühim gâileler çıkarmış ve hattâ Mısır'da kan dökülmesine bile sebep olmuştur! Kanunî Sultan Süleyman gibi bir çok büyük cephelere mâlik bir hükümdarın bu za'fını hiç bir mülâhaza ile affetmek imkânı yoktur : Bilhassa en süfli devşirme dalkavuklarına aldanarak böyle bir za'fa kapılması, tarihte kendisine büyük ve parlak bir mevki temin etmiş olan adalet ve hakkaniyet şîâriyle de mütenâsip değildir; çünkü Pargalı İbrahim şahsî meziyetlerinden ziyâde köpeğe dalkavukluklarıyla Kanunî'nin gözüne girmiştir;

«Müneccim.başı» onun bu halini şöyle anlatır :

«Şehriyâr Hazretlerinin tırnaklarını kesüp pây.ı Şeriflerini gaslettikleri suyunuş ider idi!»

Bu vaziyete göre Pargalı'nın saraydan çıkarılıp Vezâret-i-uzmâ makamına oturulması demek, Osmanlı tarihinde belki ilk defa olarak dalkavukluğun iş başına geçmesi demektir! Kanunî Sultan Süleyman her sefer ayağa kalkarak hürmetle karşıladığı büyük Türk veziri Piri-Mehmet Paşa merhuma karşı ayak suyu için dalkavuk devşirmeyi tercih etmekle artık imparatorluğun mukadderâtına dönmelik ve devşirmelikle beraber dalkavukluğun da kat'î surette hâkim olmaya başladığını gösteren inhitat kapısını kendi eliyle açmış gibidir. Osmanlı tarihine dalkavukluğu devşirmeler sokmuştur. Aşağıda sırayla görüleceği gibi saray entrikalarıyla yabancı kadınlar saltanatı da işte bu dönme ve devşirme dalkavuklar saltanatıyla beraber Osmanlı tarihinin o en parlak azamet ve kudret devrinde devlet bünyesini bozmıya sebep olarak müstakbel te reddi ve inhitât asırlarını hazırlamıya başlamıştır. Hükûmetin başında bundan sonra hemen fâsılasız bir şekilde teselsül edecek olan dönmeler ve devşirmelerle dalkavuklar büsbütün meziyetsiz adamlar değildir : Fakat devletin azamet devrindeki kuvvet ve kudretinden mütevellit olan büyük muvaffakiyetlerle muzafferiyetleri hep bunların zekâ ve dirâyetlerinden ve Yeniçeri ocağının şecaât ve cesaretinden mütevellit gibi görmek ve göstermek tarihin kanunlarını anlamamaktan mütevellit en büyük gaflettir. Meselâ Pargalı İbrahim cidden zeki, zarif, güzel sesli ve güzel yüzü, az çok san'attan anlar, güzel keman çalar ve bilhassa göz boyamak için mükemmel çalım satar cerbezeli, becerikli bir şahsiyettir : Orta boylu, esmer tenli, beyzi çehreli ve ön dişlerinin hayvânî bir ihtirâs ifade edecek kadar sivrilği her kesin dikkatini çeken bu yakışıklı delikanlı, ikisinden biri ana dili olması lâzımgelen Rumca ile İtalyancadan başka Türkçe, Arapça ve Acemce de bilir! Fakat Türk ordusunun me-

selâ Mohaç muzafferiyetini bu muhteşem serserinin o yaldızlı meziyetleri temin etmiş değildir. Bu gibi zaferlerin o gibi şahsiyetlere izâfesi, devletlerin azamet ve inhitat kanunlarından bihaber olmak demektir. — Pargalı'nın iş başına gelmesiyle hâsıl olan vaziyette dikkat edilecek mühim bir nokta vardır: Böyle bir saray memurunun hükûmet başına geçirilmesi demek, Osmanlı mutlakıyyetinin inhitat devirlerinde görüldüğü gibi, sarayla hükûmetin birleştirilmesi ve bu suretle devletin saraydan idaresi demek değildir: Pargalı İbrahim çok büyük salâhiyetlerle iş başına gelmiştir. Onun için saltanatla hükûmet henüz birbirinden ayrılığını muhafaza eden iki müessese gibidir. Sultan Süleyman Makbûl İbrahim Paşa'ya o kadar fazla salâhiyet vermiştir ki 1533 = 939 senesi 27 Mayıs = 3 Zülka'de Salı günü At-meydanı'ndaki meşhur sarayında Avusturya elçilerini kabul eden İbrahim Paşa'nın bunlara söylediği şu sözler o muhteşem padişahın yalnız saltanat sürdüğünü ve devletin de hükûmet reisi olan Vezir-i-a'zam tarafından idare edildiğini gösterdiği için, idare tarihimiz bakımından çok mühimdir:

— Bu muazzam devleti idare eden benim. Ben her ne yaparsam yapıp bitmiş olur, zirâ bütün kuvvet ve kudret benim elimdedir. Memuriyetleri ben veririm; eyâletleri, mâlîkâneleri ben tevzi ederim. Verdiğim verilmiş, vermediğim verilmemiştir! Hattâ padişah bile bir şey ihsan etmek ister veyahut eder de ben tasvib etmiyecek olursam onun ihsan hükümsüz kalır! Çünkü harb, sulh, servet, kuvvet ve kudret hep benim elimdedir!

Bir taraftan da kanun hâkimiyyeti çok kuvvetlidir: Bu vaziyet için 1520 = 926 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız. Kanunî'nin nizam ve kanuna riâyet zihniyeti ölünceye kadar devam etmiştir; onun bu sefer yaptığı şey yalnız devlet reisi sıfatıyla istediği adamı iş başına geçirmiş olmaktan ibaret kalmış, fakat kanunla teâmülün tayin ettiği diğer haklarla salâhiyetlere riâyet etmekle devam etmiştir. Bâzı vaziyetlerde hükûmetle fikir ihtilâfına bile düşmüş ve hattâ hükûmet reisi olan Vezir-i-a'zam kendisine karşı kanunî salâhiyetlerini müdafaa bile etmiştir: 1520 = 926 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasındaki 3 numaralı paragrafa bakınız. Osmanlı ölkesinin o zamanki üstünlüğünü temin eden en mühim âmillerin biri de ilk inhitat mikroplarına rağmen devam etmekte olan bu vazife ve salâhiyet ayrılığı ve kanun hâkimiyetidir: Bu hâkimiyet, Pargalı İbrahim'in bazı keyfi icraâtı yüzünden mevkiinin sarsılmasına bile sebep olacak kadar kuvvetli sayılabilir. — O zamana kadar devam eden siyasi teâmüle göre Vezâret-i-uzmâ makamına vüzerâdan birinin ve bilhassa «Vezir-i-sânî» denilen ikinci vezirin tayini lâzımgelir: Kanunî'nin bu teâmülü bozarak kendi kölesi olan Hâs-Oda-başısını birdenbire Vezir-i-a'zam yapması, Türk devlet adamlarına karşı elbirliği etmiş olan Devşirmeler partisinde derhal bir tefrika hâsıl etmekle neticelenmiştir; devletin emniyetini saracak ve Osmanlı imparatorluğunu bir parçalanma tehlikesine bile mâruz bırakacak dereceleri bulan bu vahim tefrika için aşağıda 15 Temmuz = 2 Ramazan ve 20 Ağustos = 8 Şevvâl fıkralarına bakınız. — Bu devre gelinceye kadar Vezâret-i-uzmâ makamı için Türklerle Devşirmeler arasında muhtelif mücadeleler olmuş ve bu makam iki taraf arasında bir kaç kere alınıp verilmiştir: İstanbul'un fethine kadar Türklerin elinde bulunan Vezâret-i-uzmâ'nın o tarihten itibaren Devşirmelere intikali için 1453 = 857 vukuâtı içinde «1 Haziran» fıkralarının üçüncü ve dördüncüsüyle «10 Temmuz» fıkrasına ve ondan sonraki hâdiseler için de 1477 = 882 vukuâtının ikinci fıkrasına, 1481 = 886 vukuâtının ikinci Bâyezîd devrine müsâdif ikinci fıkrasına ve 1518 = 924 vukuâtının da «25 Kânunusânî» fıkrasına bakınız).

15 Temmuz = 2 Ramazan, Çarşamba: İkinci vezir Hâin-Ahmed Paşa'nın Mısır valiliğine tayini.

(Evvcelce Yavuz Sultan Selim'in Mısır valiliğine tayin etmiş olduğu Hayr-Bay'ın Rodos muhâsarası esnasında vefatı üzerine bu büyük valiliğe ikinci vezir Mustafa Paşa'nın tayin edilmiş ve maiyyetine 15 gemiyle 500 Yeniçeri alarak

Rodos'dan Mısır'a hareket etmiş olduğunu görmüştük : 1522 = 929 vukuâtı için de «20 Kânunuevvel» fıkrasının 2 numaralı paragrafına bakınız. — Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa ile Hayr-Bay'dan sonra Mısır'ın üçüncü Osmanlı valisi olan Boşnak Mustafa Paşa Yavuz Sultan Selim'in damadı ve Kanunî'nin eniştesidir. — 1517 = 923 tarihinde fethedilmiş olan Mısır, henüz altı senelik bir mâziye mâlik olan Osmanlı hâkimiyyetine tamamiyle ısınamamış ve bilhassa Kölemen beylerinin gönüllerindeki istiklâl hâtıraları henüz silinmemişti; Hayr-Bay'ın valiliği zamanında isyan çıkmaması kendisinin de esasen Kölemen beylerinden ve hattâ bunların en mühimlerinden olmasındandı; fakat Boşnak Mustafa Paşa gibi kendilerinden olmıyan bir Osmanlı vezirinin Mısır valiliğine tayini Kölemen döküntülerini ısyâna sevkeden bir sebep teşkil etti. Hayr-Bay'ın maiyyet beylerinden «Kansu» yu Mısır tahtına çıkarmak üzere «Cânun», «İnal», «Budak» vesaire gibi bâzı beyler arasında bir ittifak vücuda geldi. Fakat bu isyan hareketi çabuk bastırıldı. Mustafa Paşa'nın tenkil hareketlerindeki muvaffakiyeti, maiyyetindeki kumandanlardan Kara Musâ ile Hızır Ağa'nın dirâyet ve cesaretlerinden mütevellit gösterilir. Fakat buna rağmen Mustafa Paşa Mısır'da bırakılmıyarak 27 Mayıs = 12 Receb Çarşamba günü geri çağırılmıştır : Bu suretle Damad Mustafa Paşa'nın Mısır Beylerbeyliği 1522 = 929 senesi 24 Teşrinievvel = 3 Zülhicce Cuma gününden 1523 = 929 senesi 27 Mayıs = 12 Receb Çarşamba gününe kadar beş ay yedi gün sürmüş demektir. Mustafa Paşa'nın Rodos seferi esnasında vefat eden Hayr-Bay yerine Mısır valiliğine tayini için 1522 = 929 vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Mısır'dan kaldırılmasına sebep olarak Kanunî'nin kızkardeşi olan haremünün Paşa'yı İstanbul'a aldirmek için yaptığı tesirden bahsedilir; yâni Damad Mustafa Paşa muvaffakiyetsizliğinden dolayı azledilmiş değildir. İşte bunun üzerine Mısır valiliğine «Güzelce-Kasım Paşa» tayin edilmiştir : Haliç'deki «Kasımpaşa» mahallesi bu paşanın ismini taşır : 1515 = 921 vukuâtının dokuzuncu fıkrasına bakınız. Güzelce-Kasım Paşa, Yûnus Paşa ile Hayr-Bay ve Mustafa Paşa'dan sonra Mısır'ın dördüncü Osmanlı valisidir : Fakat valilik müddeti pek az sürdüğü için bâzı menbâlarda isminin zikri bile ihmal edilir; Kasım Paşa'nın bu ilk Mısır valiliği 27 Mayıs = 12 Receb Çarşamba gününden 30 Haziran = 16 Şa'bân Salı gününe kadar 34 gün sürmüştür; Güzelce-Kasım Paşa'nın ikinci defa Mısır valiliği için 1524 = 930 vukuâtının Ağustos = Şevvâl fıkrasına bakınız. — Osmanlı menbâlarında «İnad» ve «Hâin» lâkaplarıyla damgalanan devşirme vezir Ahmed Paşa'nın entrikaları işte bu zamana tesadüf etmektedir : Pîri-Mehmet Paşa merhum aleyhine Hâs-Oda-başı Pargalı İbrahim'le elbirliği ederek tertib ettiği tezvirler ve desiselerle o kıymetli vezirin sukutuna zemin hazırlıyan bu Hâin-Ahmed Türk devlet adamlarına karşı mücadele eden mâhud devşirmeler gürhunun en mühim şahsiyetidir; Hâin-Ahmed Arnavut dönmesidir. Türk devletinin ikinci vezirliğine kadar yükseltilen bu yabancı ve yalancı türedinin meşrep ve tiyati için yukarıki 27 Haziran = 13 Şa'bân fıkrasına bakınız. Pîri-Mehmet Paşa merhumun azliyle tekaüde sevki üzerine, ikinci vezir olmak itibarıyla usûlen kendisinin Vezir-i-a'zam olacağını ümid ederken hükûmetin başına Pargalı İbrahim'in geçirildiğini gören Hâin-Ahmed son derece müteessir olarak «Solak-zâde»nin dediği gibi :

«İbrahim Ağa'nın kendüye takaddümüne tahammül idemeyüp Mısır hükûmetine tâlib ve râğıb»

olmuştur : Bununla beraber Hâin-Ahmed'in Mısır valiliğine kendiliğinden tâlib olmayıp her türlü fitne ve fesâdına mâni olmak için kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak istiyen yeni Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın tensibiyle bu memuriyete tayin edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır : Her halde artık Pargalı İbrahim'le Hâin-Ahmed'in arası açılıp Devşirmeler içinde tefrika hâsıl olduğu muhakkaktır; hattâ «Peçevi»nin tâbiriyle bu hâinin elinden ve dilinden «cümle ehl-i Divân» âciz kalmış ve «Mısır'a uzalmasına her kes râğıb» olmuştur. Bir rivayete göre de Pargalı Vezir-i-a'zam olunca, onun başa geçmesine tahammül edemiyen Hâin-Ahmed Paşa Anadolu'daki mezalimiyi meşhur üçüncü vezir Ferhad Paşa ile beraber Makbûl-İbrahim Paşa'ya karşı cephe

alarak Divan'da kavga çıkarmış ve işte bunun üzerine gazaba uğrıyarak İstanbul'dan uzaklaştırılmak üzere Mısır valiliğine tayin edilmiştir! Bu rivayetler pek karışıktır: Fakat her halde aşağıki fıkralarda görüleceği gibi, Devşirmeler arasındaki rekabet ve ihtilâf nihayet devletin başına Hâin-Ahmed'in Mısır'da isyânı ve bu isyânın tenkili gibi kanlı gaileler açılmasına sebep olmuştur: Tabii bütün bunlar genç ve tecribesiz padişahın vakur ve tecribeli bir Türk Vezir-i a'zamına tahammül edemiyerek ayaklarını yıkadıkça suyunu içen dalkavuk devşirmeyi iş başına geçirmesinden hâsıl olmuş fecî neticelerdir).

2 Ağustos = 20 Ramazan, Pazar : Hâin-Ahmed Paşa'nın İstanbul'dan Mısır'a hareketi.

(15 Temmuz = 2 Ramazan Çarşamba günü Mısır valiliğine tayin edilmiş olan ikinci vezir Hâin-Ahmed Paşa on sekiz gün sonra yeni memuriyet yerine hareket etmiştir: Bununla beraber 10 Ramazan = 23 Temmuz Perşembe ve 27 Ramazan = 9 Ağustos Pazar tarihleri de rivayet edilir. — Hâin-Ahmed Paşa bir kaç kadirge ve bir miktar askerle gönderilmiştir).

20 Ağustos = 8 Şevvâl, Perşembe : Mısır valisi Hâin-Ahmed Paşa'nın Kahire'ye muvâsalatı.

(Muhtelif ve umumiyetle mütenâkız rivayetlerin mukayesesinden anlaşıldığına göre Hâin-Ahmed Paşa'nın Mısır'daki isyânı hakkında iki türlü izah vardır: Bunların birine göre Ahmed Paşa İstanbul'da Vezir-i a'zamıktan mahrumiyye, tını Kahire'de Mısır sultanlığı ile telâfi etmiye karar vermiş olduğu için, yeni vazifesinin başına işte böylebir niyetle gelir gelmez veyahut geldikten bir ay sonra isyan hazırlıklarına başlamıştır. Henüz Osmanlı idaresine ısınamamış, altı sene evvelki istiklâl günlerini unutmamış ve bilhassa Boşnak Mustafa Paşa'nın valiliği zamanındaki isyanlardanberi büsbütün karışmış olan Mısır ölkesi bu yeni valinin istiklâl emellerine en müsâid bir zemin vaziyetindedir; onun için Hâin-Ahmed Paşa Kahire'ye varır varmaz oradaki Yeniçerileri İstanbul'a göndermek istemiş, Osmanlı memurlarını azledip onların yerine Kölemen dö-küntülerini tayin etmiş, Mısır'ın büyük tımarlarını bunların beylerine vermiş ve kendisine tarafdâr toplamak için bir takım esâfile Mısır hazinesinden bir çok paralar tevzi etmiştir! Yalnız bütün bu tedbirlerden kuşkulanan Yeniçerileri İstanbul'a göndermek maksadında muvaffak olamamıştır. Hâin-Ahmed'in bu isyan hazırlıkları rivayete nazaran altı ay kadar devam etmiştir: Tabii bütün bu hazırlıklar daha ilk ânından itibaren İstanbul hükûmetinin hiçe sayılması demektir. — Fakat bu birinci izaha mukabil ikinci bir izah şekli daha vardır: Bu ikinci rivayete göre de Hâin-Ahmed Paşa Mısır'a isyan fikriyle gelmiş değildir; bilâkis ilkönce mutî bir vali sıfatıyla vilâyet işleriyle meşgul olmuş, yalnız aradan bir müddet geçince İstanbul'dan kendisinin idamı hakkında gizli bir ferman gelmiş, bu fermanla bunun icrâsı hakkında Kahire ümerâsına hitâben yazılmış bir takım mektuplar Hâin-Ahmed Paşa'nın eline geçmiş ve işte bunun üzerine rakibi olan Vezir-i a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın kendisini sağ bırakmıyacağını anlıyarak başını kurtarmak için isyandan başka çâre bulamamıştır! Fakat umumiyetle birinci rivayete daha fazla kıymet verilir; bununla beraber bâzı Arap menbâlarında ikinci rivayet esas ittihâz edilmiştir. — Bu meselede dikkat edilecek en mühim nokta, her iki rivayete göre de bir çok kanlara mal olan Mısır isyanının Vezâret-i uzma makamı yüzünden iki devşirme arasında çıkmış iğrenç bir rekabetten doğmuş olmasıdır: Bu ahlâksız devşirmelerin bütün mukaddesâtı menfaatlerinden ibarettir).

1524 = 930

Kânunusâni = Rebî'ül-evvel: Mısır valisi Hâin-Ahmed'in saltanat ve istiklâlini ilân ederek nâmına hutba okutup sikke kestirmesi.

(1523 = 929 senesi 20 Ağustos = 8 Şevvâl Perşembe günü Kahire'ye gelmiş olan Hâin-Ahmed, muvâsalatından itibaren altı buçuk ay kadar geçtikten sonra açıktan açığa ısyân edip İstanbul hükûmetiyle alâkasını keserek saltanat ve istiklâlini ilân etmiştir. Bununla beraber ısyân tarihi olarak gene bu senenin Rebî'ül-âhîr = Şubat ayından da bahsedilir: Fakat bu ikinci tarihin tenkil tarihi olduğu hakkında bir rivayet vardır. Her halde bu iki rivayete göre 6 - 7 aylık bir hazırlık devresi geçmiş demektir: Yukarıki fıkraya da bakınız. Hâin-Ahmed bu müddet zarfında Osmanlı memurlarını azledip onların yerine Kölemenlerden memurlar tayin etmiş, Osmanlı idaresine henüz ısınamamış olan bir çok gayr-i memnurlara Mısır hazinesinden ihsanlar dağıtıp tarafdarlar toplamış, Kölemen beylerine tımarlar vermiş, Mısır sahillerinin bütün iskelelerini tutmuş ve bir rivayete göre Yenigerileri İstanbul'a göndermek istemişse de bunlara söz geçirememiştir. İşte bu sırada İstanbul'dan bir gemiyle gizli bir ferman gelmiştir: Boşnak Mustafa Paşa'nın valiliği zamanındaki ısyanların sür'atle tenkilinde büyük bir muvaffakiyet gösteren ümerâdan «Kara.Musâ» Bey'e Hâin-Ahmed Paşa'nın idamı şartıyla Mısır valiliğini tevcih için gönderilen bu fermanı getiren çavuş yakalanmış ve hem Kara.Musâ Bey, hem zavallı çavuş Hâin-Ahmed'in emriyle derhal idam edilmiştir. Bir rivayete göre de İstanbul'dan biri gizli ve biri de alenî olmak üzere iki ferman gönderilmiştir: Alenî ferman Ahmed Paşa'nın Mısır'dan Diyarbekir Beylerbeyliğine nakli hakkındadır; fakat Kara.Musâ Bey'e gönderilen gizli ferman bunu hükümsüz bırakmaktadır! Bunlardan başka diğer bir takım ümerâya da gizli mektuplar geldiği rivayet edilir. İşte bu vaziyet üzerine ısyân bayrağını resmen kaldıran Hâin-Ahmed'in İstanbul hükûmetiyle alâkasını büsbütün kesmiş olduğu rivayet edilmektedir. Diğer bir rivayete göre de Hâin-Ahmed saltanatını ilân etmiş, yalnız kendi başını kurtarmak için ısyâna mecbur olmuş, fakat İstanbul'daki rakibi Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa onu saltanat ve istiklâlini ilân etmiş gibi göstererek tenkil ettirmiştir! Hâin-Ahmed Kara.Musâ Bey'i idam ettirip açıktan açığa ısyân ettiği sırada Kahire kalesi Osmanlı devletine sâdık kalan Yenigerilerin elindedir; onun için Mısır tahtına çıkmak isteyen hâin devşirme, ordugâhını Enbâbe mevkiinde kurduktan sonra, kaleyi muhâsara etmiştir. İşte bu suretle iki devşirmenin mevkiı hırsı devletin başına kanlı bir gaile açmış ve altı sene evvel büyük fedakârlıklarla fethedilen bir ölkenin tekrar elden çıkmasına sebep olabilecek vahim bir vaziyet hâsıl olmuştur. — Kahire kalesine kapanan Yenigerilerin mevcudu beş bin kadar gösterilir. Buna mukabil Hâin-Ahmed ekserisi Arap ve bir mîkdarı da Kölemen döküntüleriyle zencilerden mürekkep olmak üzere takriben yüz bin kişilik bir kuvvet toplamıştır. — Kahire kalesinin âsiler tarafından muhâsarası esnasında Yenigeriler şiddetli bir huruç hareketi yaparak muhâsırlara dört bin telefât verdirdikten sonra tekrar kaleye kapanmışlardır. Fakat bu sırada Hâin-Ahmed eski Kölemen beylerinin birinden iki yüz senedir muattal duran, büyük bir lâğımdan kale içine girilebileceğini öğrenip bu yer-altı yolundan bir baskın yaparak kaleyi zaptetmiş ve bu suretle Yenigerilerin ekserisini kılıçtan geçirmiştir. Hâin-Ahmed'in işte bu muvaffakiyet üzerine «El-Melik-ül-Mansûr Sultan Ahmed Han» ünvânıyla Mısır tahtına çıkıp saltanatını ilân ederek kendi nâmına hutba okutup sikke kestirdiği ve başta dört mezheb Kadıları olmak üzere bir çok mühim şahsiyetleri zorla kendisine biat ettirdiği rivayet edilir! Fakat kabına sığmayacak kadar şımaran hâin devşirmenin bazı zenginleri hapsedtirip servetlerini mü. sâdere etmesi ve buna benzer bir takım taşkınlıkları efkârıumumiyyenin bir galeyânına sebep olmuş ve daha ilk ânından itibaren hâin gaasbın mevkii sarılmıştır. — Osmanlı imparatorluğu devlet teşkilâtını taklide yeltenen Hâin kendisine üç vezir tayin etmiştir: Bunların başında gûyâ «Vezir-i-a'zam» ola-

rak Kadı-zâde Mehmet Bey vardır; bu Mehmet Bey'in Yavuz Sultan Selim dev. rindenberi Kahire'de bulunduğundan bahsedilmekle beraber, bu sefer Hâin-Ahmed'le beraber İstanbul'dan gönderildiği hakkında da bir rivayete tesadüf edilir. Fakat Hâin'in sözde Vezir-i-a'zamlığına tayin edilmiş olmakla beraber, Kadı-zâde Mehmet Bey Osmanlı padişahına sadâkatini muhafâza etmiştir: Mehmet Bey'in Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'dan tâlimat aldığı bile rivayet edilir; hattâ Mısır'ın bu seferki kurtuluş kahramanı işte bu Kadı-zâde Mehmet Bey'dir. — Kahire kalesinin yer altı yolundan zaptı sırasında kaçıp kurtulmuş olan bir mîkdar askerin Mehmet Bey tarafından bâzı evlere saklanmak suretiyle muhafâza edildiği ve Mehmet Bey'in Hâin-Ahmed tarafından tayin edildiği vezâret vazifesine artık gitmediği ve Divan ictimâlarına da devam etmediği rivayet edilir. Kadı-zâde Mehmet Bey işte bu vaziyette el altından tertibât alarak harekete geçmek için müsâid bir fırsat kollamaya başlamıştır. — Bu sırada Hâin'in Suriye tarafına da el atmak için Gazze'yi zaptetmek üzere beş yüz kişilik bir kuvvet sevkettiği hakkında da bir rivayet vardır).

22 Mayıs = 18 Receb, Pazar; Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın muhteşem düğünü.

(Pargalı bir Rum yahut Cinviz balıkçısının bu dönme dölüne Yavuz Sultan Selim'in kızı ve Kanunî Sultan Süleyman'ın kızkardeşi olan Hatice Sultan'ın verildiği rivayet edilir! Bu münasebetle yapılan ve 22 Mayıs = 18 Receb Pazar gününden 5 Haziran = 2 Şa'bân Pazar gününe kadar tam on beş gün on beş gece süren bu tarihî düğün «Bin bir gece» masallarını andıran bir ihtişam içinde geçmiştir: Bu merâsimin tafsilatı, eski Osmanlı düğünleri ve düğün âdetleri hakkında küçük bir fikir verebileceği için ehemmiyetten hâlf değildir. — Düğün şenlikleri, eskiden «At-meydanı» denilen şimdiki «Sultan-Ahmed» meydanında yapılmıştır. O sırada 29 - 30 yaşlarında bulunan genç Vezir-i-a'zam son zamanlarda yıktırılan ve asırlarca «İbrahim Paşa sarayı» ismiyle anılan meşhur konağını yeni yaptırmış, bütün inşaat masrafını Kanunî vermiş ve Yavuz'un kızı Pargalı balıkçı oğlunun işte bu muhteşem sarayına götürülmüştür! — At-meydanı'nın Mehterhâne tarafında Sultan Süleyman için kurulan muhteşem otanın içine padişahın tahtı konulmuş, meydanın etrafına da vüzerâ, ümerâ vesair dâvetliler için «otaklar», «çardaklar», «şâyebanlar» ve «sofalar» kurulmuştur. Bütün bunların döşenip süslenmesinde Çaldıran, Otluk-beli, Merc-i Dâbık ve Ridâniyye zaferlerinin en muhteşem ganîmetleri, Uzun-Hasan'ın, Şâh-İsmail'in, Kara-Han'ın, Kansu-Gavri'nin ve Tumanbay'ın «müzehebb kaalîçeler», «giranbahâ şallar», «dîbâlar», «atlaslar», «kadifeler», i kulanılmıştır! — Sağdıçlık vazifesini gören ikinci vezir Ayas Paşa Yenigeri-âgası ile beraber sıraya girip padişahı resmen düğüne «okumuş», yâni dâvet etmiş ve Kanunî de enîştelîğe seçtiği soysuz Vezir-i-a'zamını uzun uzadıya medh ederek dâveti kabul etmiştir. — Bu eski Osmanlı düğünlerinin teâmül bakımından göze çarpan en mühim hususiyetleri bir çok günler gece gündüz devam etmeleri, sınıf sınıf bütün devlet adamlarıyla memurlarının ve hattâ askerlerle payitaht ahalisinin dâvet edilmeleri, padişahın huzurunda en mühim ulemâya dinî mübâhaseler yaptırılması, geceleri «mum donanmaları» ve hava fişekleriyle şenlikler yapılması, harb oyunlarıyla «mudhikeler» temsili, her türlü müsâbakalarla köçek rakısları ve nihayet düğün evine «Nakhl» denilen altın ve gümüş ağaçlar gönderilmesi gibi şeylerdir. Bunların içinde en mühimleri harb temsilleriyle mudhikeler ve «Nakhl» denilen altın ve gümüş ağaçlardır. — Harb oyunlarıyla mudhikelerde sahnelerde dekorlar bile kurulduğu için, bu gibi temsiller doğrudan doğruya tiyatro mahiyetindedir ve hattâ o zamanki Osmanlı tiyatrosu, sahne dekorundan umumiyetle mahrum olan Avrupa tiyatrosuna bile fâktir; muhtelif asırlarda İstanbul'a gelmiş ecnebi seyyahlarının seyahatnâmelerinde buna ait bir çok mâlûmât vardır; bu meseleye temas eden muhtelif menbâların mukayesesinden anlaşıldığına göre, o zamanki Türk tiyatrosu san'atında en çok rağbet gören oyunlar Osmanlı zaferlerine ait askerî temsillerle halkı güldüren mudhikeler ve kısmen de Opera tarzında çalgılı ve

şarkılı oyunlardır. Anadolu Selçukluları devrindenberi devam ettiği en kuvvetli ve en ciddi vesikalarla sâbit olan bu eski Türk tiyatrosu On sekizinci asrın sonlarına kadar devam ettikten sonra munkarız olmuş ve On dokuzuncu asrın Tanzimât cereyanından itibaren Avrupa tiyatrosu taklid edilmiye başlamıştır. Bu me-selede dikkat edilecek noktalardan biri de eski Türk ve Osmanlı tiyatro san'atiyle muahhar devirlerdeki «Orta-oyunu» arasındaki farktır: Eski Osmanlı tiyatrosun-da dekor ve sahne mevcut olduğu ve oyun mevzuları bâzan hayattan bile alındığı halde Orta-oyunu'nda sahne yoktur ve mevzular da muayyen ve mahduttur. — «Nakhl» denilen ve altınla gümüşten yapılan ağaçlar düğünün ihtişamıyla müte-nâsip bir cesâmette yapılır: Her düğünde böyle bir kaç ağaç vardır; bâzan bun-ların o kadar büyüklerine tesadûf edilmiştir ki dar sokaklardan geçirilebilmek için çatılarla yapıların yıktırıldığından bile bahsedilir! Hammer bu ağaçların kuvvet timsâli olduğuna hükmetmişse de doğru değildir: Nesep şeceresinin timsâli ol-duğu hakkında daha doğru bir rivayet vardır; bu ağaçların kıymetli mâdenlerden yapılması da «cihâz» içinde mühim bir servet bulunması demektir. Bu ağaçlar bü-yüklüklerine göre hayvan yahut arabayla ve parlak alaylarla nakledilir. Halk ağ-zında «nakıl» tahrifine uğriyan «Nakhl»in balmumundan yapıldıktan sonra altın ve gümüş yapraklarla tezyin edilenleri de vardır; fakat eski saltanat düğünlerin-dekiler umumiyetle som gümüş ve altındandır. Bunlar çiçek, meyve, kuş vesaire şekilleriyle de süslenir ve düğün evinde gelin odasına konulur. Makbûl-İbrahim Paşa'nın düğünündeki «nakhl» lerden birinin altmış bin ve birinin de kırk bin parçadan yapılmış olduğu rivayet edilir: Bunlar «Sîmurg», ve «Ankaa» gibi esâ-tiri kuşlarla da süslenmiş çok muhteşem san'at eserleridir. — Kanunî'nin kız-kardeşi İbrahim Paşa sarayına düğünün onuncu günü parlak bir alayla götürül-müştür. — Eski Osmanlı düğünlerinin en meşhur hususiyetlerinden biri de muhte-şem şekerlemeler yapılmak âdetidir: Bunların içinde câmi, saray, çeşme, bahçe, ev vesaire maketleri şeklinde olanlar da vardır; bu şekerlemeler umumiyetle dâ-vetlilere hediye edilir. — Osmanlı devrinde böyle düğünleri bütün tafsilâtiyle günü-gününe tasvir eden bir çok manzum ve mensur eserler yazılmıştır: Bu düğün tarih-lerine «Sûrnâme» denir. — Makbûl-İbrahim Paşa'nın bu muhteşem düğünü, Mı-sır'da kendi yüzünden kan döküldüğü devre tesadûf etmektedir).

28 Mayıs = 24 Receb, Cumartesi : Kanunî'nin ölümünden sonra «Selim-i Sâni» ismiyle Osmanlı tahtına çıkan şehzâde Selim'in doğumu.

(6 Receb = 10 Mayıs Salı, 20 Receb = 24 Mayıs Salı ve 26 Receb = 30 Mayıs Pa-zartesi tarihleri de rivayet edilir; gene bu senenin Şevvâl = Ağustos ayında ve yahut 1523 = 929 senesi 21 Mayıs = 6 Receb Perşembe günü doğduğu hakkındaki rivayetler tamamiyle yanlıştır: Çünkü Vezir-i a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın yukarıki fıkrada bahsi geçen düğünü esnasında doğmuş olduğu muâsır vesika-larla sâbittir; onun için düğünden bir sene evvel veyahut iki ay sonra dünyaya gelmiş olması kabil değildir. İkinci Selim İstanbul'da doğmuştur. Ana-sının Osmanlı sarayında Kadınlar saltanatını kurmuş olan ve Garp men-bâlarında «Roxelane» ismiyle anılan meşhur Rus dönmesi «Hürrem-Sultan» olduğu rivayet edilir; bununla beraber başka bir kadından doğduğu hakkında da bir rivayet vardır. Her halde Kanunî devrinden itibaren Osmanlı sülâlesine ecnebi anaların artık tamamiyle hülûl ettiği muhakkaktır; hem artık bu yabancı kadınlar ilk Osmanlılar devrinde bir iki misâline tesadûf edildiği gibi pren-ses değil, câriyedir: Hattâ müslüman olanlar da bu vaziyettedir; onun için Osmanlı hanedanı bilhassa Kanunî devrinden itibaren baba tarafından padî-şah sülâlesi ve ana tarafından da halayık ve câriye nesli şeklini alarak çok tuhaf bir ihtilât manzarası göstermiye başlamıştır! Bu ihtilâtın bir hususiyeti de yalnız erkek tarafından gelen Türk kanına kadın tarafından asırlarca hep ecnebi kanı karışmış olmasında gösterilebilir. — Hürrem-Sultan için 1536 = 942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına da bakınız).

Ağustos = Sevvâl : Mısır'da ısyân edip saltanat ve istiklâlini ilân eden Hâin-Ahmed'in idamı ve kesik başının İstanbul'a gönderilmesi.

(Bu tenkil hareketi için Rebî'ül-âhîr = Şubat tarihi de rivayet edilir : Tabii bu ikinci tarih doğru olduğu takdirde Makbûl-İbrahim Paşa'nın yukarıda bu sene nin 22 Mayıs = 18 Receb fıkrasında bahsi geçen şâhâne düğünününden üç ay kadar evvel Mısır gâilesi bertaraf edilmiş olmak lâzım gelir. — Hâin-Ahmed'in ısyanı ve kendisini Mısır sultanı ilân ederek nâmına hutbe okutup sikke kes-dirmesi hakkındaki rivayetler için yukarıda bu sene vukuâtının başındaki Kânunusâni = Rebî'ül-evvel fıkrasına, Mısır Beylerbeyliğine tâynini ve İstanbul'dan hareketle Mısır'a muvasalatı hakkında da 1523 = 929 vukuâtının «15 Temmuz», «2 Ağustos» ve «20 Ağustos» fıkralarına bakınız. — İsyân hareketinin başla-masından bahseden Kânunusâni = Rebî'ül-evvel fıkrasında görüldüğü gibi, Hâ-in-Ahmed'in tenkilinde en büyük rolü oynayan zat, Kadı-zâde Mehmet Bey'dir : Bâzi menbâlarda ismi Mahmud gösterilen bu Mehmet Bey'in Yavuz devrinden beri Mısır'da bulunduğuna aid bir rivayet olmakla beraber, Hâin-Ahmed'in maiyyetine me'mur edilerek İstanbul'dan onunla beraber geldiği, hattâ Makbûl-İbrahim Paşa'dan gizli tâlimât almış olduğu ve isyan hareketleri esnasında İbrahim Paşa ile muhâberede bulunduğu da rivayet edilir. Hâin isyan ettiği zaman işte bu Mehmet Bey'i «Vezir-i-azam» tâyin etmişse de, bir müddet bu vazifeyi ifa eder gibi görünen Mehmet Bey nihayet Hâin'e karşı cephe almış, Yeniçerilerin sağ kalanlarını muhtelif evlere gizlemiş ve yerli Araplardan da kuvvet toplamak için el altından tertibât ittihâz etmiştir. Mehmet Beyin ilk tenkil teşebbüsü bir hamam baskını şeklinde gösterilir. Bir gün Kahire kale-sinden çıkıp şehirde hamama gitmiş olan sahte Sultan birdenbire baskına uğradığını anlayınca tıraşını yarım bırakıp damdan athyarak kurtulmuş, maiyyet askerleri kılıçtan geçirilmişse de kendisi derhal kaleye can atmıştır. O sırada Mısır hazinesi kalededir : Mehmet Bey Arapların yağma hırsını tahrik için «Hâinlerin başları benim, malları sizin!» diye bağırınca muhâcirler duvar-lara tırmanıp kapıları zorlamışlarsa da Hâin-Ahmed o kargaşalıkta yirmi kişilik bir maiyyetle kaleden kaçıp Şarkıyye tarafına giderek «Beni-Bakar» kabîlesinin reisi «Hâris» isminde bir Arap Şeyhine iltica etmiştir. Mısır'daki hazinenin işte bu vak'ada yağma edildiği rivayet edilir. Mehmet Bey Hâin'in peşinden üç bin atlı sevkettiği de bu müfreze hiç bir netice elde edemeden geri dönmüştür. Nihayet tâkip kuvvetlerinin başına bizzat Mehmet Bey geç-miş ve Hâin'in iltica ettiği arap şeyhinden Osmanlı İmparatorluğunun başına büyük bir gaile açmış olan o türedi mülteciyi zincirler içinde teslim almıştır. Bir rivayete göre de Mehmet Bey Hâin'in üstüne bizzat atılarak kılıçla kafasını uçurmuştur : Her halde Hâin-Ahmed'in nihayet kafası kesildiği muhakkak-tır. Bu kesik baş Kahire'deki «Bâb-üz-Züveyle» de teşhir edildikten sonra zafer delili olarak İstanbul'a gönderilmiştir. Hattâ bu gaileyi basdırmak için üç bin Yeniçeri ile İstanbul'dan gönderilen ikinci Vezir Ayas Paşa karadan Mısır'a giderken Hâin'in başına yolda tesadüf ettiği için geri dönmüştür. — Kadı-zâde Mehmet Bey bu muvaffakiyetine mükâfat olarak Mısır Defterdarlığına tâyin edilmiş ve uhdesindeki tımarlar da fazlalaştırılmıştır. — İsyanın teskini üzerine Mısır Valiliği ikinci defa olarak Güzelce-Kasım Paşa'ya tevcih edilmiştir : Bu mühim vazifede Hâin Ahmed'in selefi olan Kasım Paşa'nın 34 gün süren ilk Mısır Valiliği için 1523 = 929 vukuâtının «15 Temmuz» fıkrasına bakı-nız).

30 Eylül = 1 Zülhicce, Cuma : Mısır ıslâhâtına memur olan Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın İstanbul'dan hareketi.

(Maiyyetine devlet erkâmından bazılarıyla beş yüz Yeniçeri alan Makbûl-İbra-him Paşa on kadırgadan mürekkep bir filo ile hareket etmiştir; beş yüz Ye-niçeriden başka diğer sınıflara mensup iki bin asker daha aldığı hakkında da bir rivayet vardır. — Bâzi menbâlarda Makbûl-İbrahim Paşa'nın Sadâret ma-

kamına ilâveten Mısır valiliğine de tâyin edilmiş olduğundan bahsedilirse de, Vali sıfatını hâiz olmayıp fevkalâde salâhiyetlerle yalnız ıslâhata memur olduğu anlaşılmaktadır. — Kanunî, Osmanlı tarihinde misli görülmemiş bir tevccüh göstererek çok sevdiği Vezir-i a'zamın adalara kadar teş'yi etmiştir! — İbrahim Paşa'nın sonsuz salâhiyetlerle Mısır seyahatine çıkması, bilhassa Hâ-in-Ahmed'in yukarıki fıkralarda gördüğümüz isyaniyle bu isyanın tenkilinden itibaren Mısır'da hasıl olan karışıklıklardan, bâzı arap şeyhlerinin itaatsizliklerinden ve nihayet Mısır valisi Güzelce Kasım Paşa ile defterdar Kadı-zâde Mehmet Bey arasında zuhur eden ihtilâflardan dolayı memleketin anarşi içinde kalmış olmasıyla izah edilir. — İbrahim Paşa'nın 1 Teşrinievvel = 2 Zülhicce tarihinde hareket etmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır: Belki de bu rivayet, İbrahim Paşa'nın Silivri'ye kadar gittikten sonra fırtına yüzünden Büyükkada'ya dönmek mecburiyetinde kalmış olmasıyla alâkadardır).

1524 = 931

1 Teşrinisâni = 4 Muharrem, Salı: Damad Ferhad Paşa'nın idamı.

(Devşirme takımından bir Hırvat dönmesi olan bu ahlâksız ve zâlim Vezirin meş'um ve menfâr şahsiyeti için 1522 = 928 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bundan iki sene evvel bir takım şenî iftiralar tertib ederek Dulga-dır Beyi Şehsüvar-oğlu Ali Beyin idamına irade istihsal ettikten sonra zavallı Ali Beyi oğulları, akrabaları ve maiyyet adamlarıyla beraber kılıçtan geçirip mallarını müsâdere eden ve ondan sonra da Anadolu Türklerinden altı yüzden fazla adam öldürüp servetlerini zaptetmekten çekinmeyen bu câni devşirmenin o müdhiş cinayetleri nihayet Sultan Süleyman'a aksedip hakkındaki şikâyetlerin sâbit olması üzerine idamı emredilmişse de, Padişah'ın kızkardeşi olan karısıyla Vâlîde-Sultan'ın şefaatleri üzerine affedilip Rumeli'ye nakledilerek derecesi tenzil edilmek suretiyle Semendire sancak Beyliğine tâyin edilmiştir. Fakat buna rağmen Ferhad o son vazifesinde de cinayetleriyle yağmacılıklarına devam etmekte tereddüt etmediği için halkın şikâyetleri tekrar Kanunî'ye aksetmiş ve bu sefer artık affedilmiyerek Edirne'ye celbedilip o mülevves mevcudiyetine çok haklı olarak nihayet verilmiştir. — Sultan Süleyman'ın kendi eniştesini bile hak ve adalete feda etmekte tereddüt etmemesi garp menbâlarında takdirle karşılanır. — Bâzı menbâlarda Ferhad'ın 1525 = 932 tarihinde idam edilmiş olduğundan bahsedilirse de doğru değildir. — Bir rivayete göre de Ferhad Paşa izinsiz gelmiş olduğu İstanbul'da idâm edilmiştir).

28 Teşrinisâni = 1 Safer, Pazartesi: Vezir-i a'zam İbrahim Paşa'nın Mısır seyahatine kara yolundan devam etmek üzere Marmaris'e çıkması.

(Sakız ve Rodos adalarına uğradıktan sonra İskenderiyye'ye doğru hareket eden İbrahim Paşa filosu havanın muhalefetinden dolayı yoluna devam etmediği için kara yolundan ve Suriye üzerinden hareket mecburiyeti hasıl olmuştur: Bu suretle 30 Eylül = 1 Zülhicce Cuma günü İstanbul'dan hareket eden İbrahim Paşa takımı tam altmış gün denizde bocaladıktan sonra Marmaris limanında karaya çıkmış demektir).

1525 = 931

25 Mart=30 Cumâda-l-ülâ, Cumartesi: İstanbul'da Yeniçeri isyanı.

(Vezir-i a'zam İbrahim Paşa'nın Mısır'a hareketinden sonra Sultan Süleyman'ın kış mevsimini geçirmek üzere Edirne'ye gidip orada avla vakit geçirmesi, devlet ve hükûmet reislerinin uzaklaşmasından istifade eden Yeniçerilerin hareketsizlikten sızlanmalarına yol açtığı rivayet edilir. Kanunî'nin 1523 = 929 senesi 29 Kânunsâni = 12 Reb'ül-evvel Perşembe günü Rodos seferinden İstanbul'a dönüşündenberi tam iki sene, bir ay, yirmi sekiz gün sulh içinde kalan

ocak, üçüncü senesine giren bu uzun müddeti harb ganimetlerinden mahrumiyet içinde geçirmiştir: Ocağın nazarında sulh demek, ganimetsizlik demektir! — Bâzi menbâlarda Yeniçerilerin bu sefer işte bundan dolayı ayaklandıklarından bahsedilir. Bununla beraber Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'ya muhalif devlet adamlarından mürekkep bir zümrenin fırsattan istifade ederek Ocağı ısyâna teşvik edip Paşa'yı azlettirmek istedikleri muhakkaktır: Zaten Kanunî'nin bu ısyanda ittihâz ettiği tedbirler de bu noktayı te'yid edecek mahiyettedir. — Sultan Süleyman 22 Mart = 27 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü Edirne'den İstanbul'a gelmişse de sarayına inmeyip Kâğıthâne ve terkos taraflarında avlanmakla vakit geçirdiği için, bu vaziyetten istifade eden Yeniçeriler üç gün sonra ayaklanıp ikinci Vezir Ayas Paşa ile Defterdar Abdüsselâm Çelebinin ve hattâ kuvvetli bir rivayete göre de Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın konaklarıyla gümrükleri ve bâzı evleri yağma etmişlerdir. Bu vak'ada Kanunî büyük bir sür'atle hareket edip âsilerden üç kişiyi kendi eliyle öldürmüş, vak'ada müşevvik oldukları anlaşılan Yeniçeri-ağası Mustafa ağa ile Reis-ül-küttâb Haydar Efendiyi ve diğer bir kaç kişiyi idam ettirip ocağı sindirmiş ve ondan sonra da askere yüz bin ve yahut iki yüz bin duka altunu tevzi' ettirerek galeyânı teskin etmiştir. İdam edilen devlet adamlarından Reis-ül-küttâb yâni Hariciyye Mektupçusu Haydar Çelebi, Yavuz devrinde Divan kâtibi olup Mısır seferinin mufasssal bir ruznâmesini yazmış olan kıymetli müelliftir).

2 Nisan = 8 Cumâda-l-âhire, Pazar : Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın muhteşem bir alayla Kahire'ye girişi.

(24 Mart = 29 Cumâdâl-l-ülâ Cuma ve 16 Nisan = 22 Cumâda-l-âhire Pazar tarihleri de rivayet edilir. — Halep ve Şam tarikiyle gelen İbrahim Paşa'nın eski Kölemen sultanlarını gölgede bırakan bir tantana ile Kahire'ye girdiği ve bu Osmanlı ihtişamının yerliler üzerinde büyük bir tesir bıraktığı rivayet edilir).

14 Haziran = 22 Şa'bân Çarşamba : Mısır ıslâhatından sonra Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Kahire'den İstanbul'a hareketi.

(İbrahim Paşa en kuvvetli bir rivayete göre 2 Nisan = 8 Cumâda-l-âhire Pazar günü Kahire'ye varmış olduğuna göre, Mısır'da 2 ay 13 gün, yâni 73 gün kalıp 74 üncü gün yola çıkmış demektir. — Bu müddet zarfında âsi arap şeyhlerinden ikisi emsaline ibret olarak idam edilmiş, Habeşistan hududuna kadar bütün şeyhlere sadâkat yemini ettirilip hepsinin itaat ve inkıyâdı temin olunmuş, mahallî hükûmetten şikâyeti olanlar münâdilerle dâvet edilip hakları yerine getirilmiş, borç yüzünden mahbus olan fakirlerin borçları hazineden verilip hepsi tahliye edilmiş, Kahire'nin harap olan âbideleriyle binâları derhal tâmir edilip şehrin imârına başlanmış, son valiler devrinde yükseltilen vergileri son Kölemen sultanları devrindeki defterlere göre eski nisbetlerine indirilmiş, Maarif ve eytâm işleri tanzim edilmiş ve Mısır vilâyetinin hususî şerâitine uygun mahallî kanunlar tanzim edilmiştir. İbrahim Paşa'nın en mühim tedbirlerinden biri de, Umman ve Hint denizlerindeki faaliyetleri Kızıldeniz'i tehlikede bırakan Portekizlilere karşı Süveyş limanı merkez olmak üzere bir «Mısır Kapdanlığı» ihdâs edip Kölemenler devrinde bu vazifede bulunmuş olan Türk denizcilerinden Selman-Reis'i bu mühim mevkie tâyin etmiş olmasında gösterilebilir : 1538 = 945 vukuâtının «13 Haziran», ve 1552 = 959 vukuâtının «Nisan = Reb'ül-âhir» fıkralarına bakınız. Bu ıslâhâtın halkı çok memnun edip Osmanlı idaresine ısındırdığı hakkında bir çok rivayetler vardır. — Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa bu ıslâhat işleriyle meşgul olduğu sırada Kanunî'den aldığı bir emir üzerine derhal İstanbul'a avdet etmek mecburiyetinde kalmıştır : Bu emrin bir taraftan yukarıki fıkrada gördüğümüz Yeniçeri vaziyetinden ve bir taraftan da İran ve Macaristan meselelerinden dolayı verilmiş olduğu anlaşıl-

maktadır. — İbrahim Paşa, Sultan Süleyman'dan aldığı salâhiyet mucibince Mısır Valiliğine Şam Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa'yı tâyin edip kara yolundan ve Suriye üzerinden İstanbul'a hareket etmiştir).

6 Eylül = 18 Zülka'de, Çarşamba : Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Mısır seyahatinden İstanbul'a avdeti.

(1 Eylül = 13 Zülka'de Cuma ve 6 Eylül = 19 Zülka'de Çarşamba tarihleri de rivayet edilir : Fakat bunlar zayıftır. — İstanbul'daki Vezirlerle bazı askeri kıt'aların Makbûl-İbrahim Paşa'yı dört günlük yoldan karşıladıkları ve Padişahın sevgili Vezir-i-a'zamına murassâ takımları iki yüz bin duka altunu değerinde güzel bir arap atı gönderdiği rivayet edilir. — İbrahim Paşa'nın İstanbul'a girişi, Kahire'ye girişi kadar tantanalı olmuştur. — 1524 = 930 senesi 30 Eylül = 1 Zülhicce Cuma günü İstanbul'dan hareket eden Makbûl-İbrahim Paşa'nın bu Mısır seyahati o tarihten bu tarihe kadar 11 ay, 6 gün, yâni takriben bir sene sürmüştür).

1525 = 932

6 Kânunuevvel = 30 Safer, Çarşamba: İlk Fransız elçisinin huzura kabulü ve Türk istilâsı karşısında Avrupa vaziyeti.

(Fransa kralı «François I = Birinci Fransua» nâmına gelen bu ilk Fransız elçisi Kont «Jean Frangipani» isminde Fransız hizmetine girmiş bir Macar asilzâdesidir. Hakikatte bu elçi Fransa'nın Türkiye'ye gönderdiği ikinci elçi gibi gösterilir : Çünkü rivayete nazaran gene bu senenin başlarında ismi mechul bir Fransız elçisi bir takım kıymetli hediyelerle ve on iki kişilik bir maiyyetle yola çıkarılmışsa da Bosna Beylerbeyinin emriyle bu ilk elçi maiyyetiyle beraber idam edilmiştir : Her halde Kanunî'nin valileri ecnebi elçilerini kendiliklerinden idam etmek salâhiyetini hâiz olmadıkları için, Fransızların bile ismini bilmedikleri bu mechul elçinin Türk'lere isnad edilen idamı çok şüpheli ve karanlık bir meseledir; onun için Fransız menbâlarında bile bu seferki Jean Frangipani İstanbul'a kadar gelip vazifesini ifa etmiş ilk Fransız elçisi sayılır. Bu Elçi Kanunî'nin huzuruna merasimle kabul edilebilmek şerefini ihraz etmiş, bir rivayete göre hiç bir sefirin nâil olamadığı derecelerde teveccüh ve iltifata mazhar olmuş ve hattâ kendisine bir mükdar para bile ihsan edilmiştir. Gerek bu muâmelenin sebebini, gerek o zamanki muhteşem Türkiye'nin Avrupa siyasetini ve bu siyasetten çıkacak hâdiselerin hakikî mahiyetlerini anlıyabilmek için, Kanunî devrinin başlarındaki Avrupa vaziyetini kısaca gözden geçirmek mecburiyetindeyiz. — O sırada Garp hristiyanlığı biri dinî, biri de siyasi olmak üzere iki büyük buhran içinde sarsılıp kıvranmaktadır: Siyasî buhran, Almanya İmparatoru «Charles-Quint = Beşinci Karlos» ile Fransa Kralı «François Ier = Birinci Fransua», arasındaki uzun mücadeleden, dinî buhran da «Luther»in ortaya attığı «Réforme» cereyanının Katolik birliğini inhilâle uğratıp Garp hristiyanlığını mezhep ihtilâflarına düşürmüş olmasından mütevellittir. — Bu sırada Fransa krallığı her taraftan Habsburg hanedanının ötekleriyle çevrilmiş ve gerek Avrupa'nın diğer yerlerinden, gerek Akdeniz'den boydan boya tecrit edilmiş bir vaziyetteydi: Avusturya, Almanya, İspanya, Holânda ve hattâ İtalya Charles-Quint'in ölkeleri haline gelmişti. Cinviz Cumhuriyetiyle Floransa hükûmeti İmparator'un yüksek hâkimiyetini kabul ediyor, Venedik Cumhuriyeti de İmparatorluğun nüfuzu altında bir müttefik vaziyetini kabul etmek meschuriyetinde kalıyordu; hattâ Papalık bile bu büyük nüfuza tâbîdi! Tabîî bu vaziyet Almanya İmparatorluğunu âdetâ bir Avrupa İmparatorluğu haline getirmişti. Fransa işte bundan dolayı her taraftan tecrit edilmiş siyasî bir ada vaziyetindeydi. — Almanya İmparatorluğunun bu vaziyeti, Charles-Quint devrinde muhtelif memleketlerin tedricen bu hükûmdar

elinde toplanmasından hâsıl olmuş gayr-i-tabii bir teşekkül sayılır : Charles'in Holânda Kralı olan babası «Philippe le Beau = Güzel Filip» Milâdın 1506 tarihinde öldüğü zaman oğluna mirâs olarak ancak Holânda ve Franche.Comté eyâletleri kalmıştı; fakat 1516 da anasının babası olan «Ferdinand d'Aragon» ölünce İspanya'nın Castille = Kastil ve Aragon krallığı da kendisine intikal etti; işte bu suretle Charles-Quint hem Holânda, hem İspanya kralı olmuş ve hattâ o zaman Aragon krallığına ait olan Napoli krallığı ile Sardinya, Minorka ve Sicilya adaları ve öteden İspanya'nın Amerika müstemlekeleri de hep birden kendisine intikal etmişti! Charles-Quint'in baba tarafından dedesi olan Maximilien de Almania imparatoruydu : Bu imparator 1519 = 925 tarihinde öldüğü zaman, mensup olduğu Habsburg ailesinin Avusturya arşidukalığı, Styrie=İstirya, Carniole=Karniyol ve Tyrol = Tirol eyâletleriyle cenubi Almanya'nın bir çok dağınık yerleri de Charles-Quint'e kaldı. Yalnız imparatorluk intihaba tâbi'di. Fransa kralı Birinci François'nın büyük hatâsı, işte bu vaziyette bulunan bir hükümdâra karşı imparatorluk tahtına nâmzedliğini koymak âtişüncesizliğiyle izah edilir; tabii Alman prensleri için Fransa kralını intihap etmek milliyet bakımından imkânsız olduktan başka, Charles-Quint'in intihabında bazı Alman bankalarının da mühim roller oynadıkları hakkında bir takım rivâyetler vardır. İşte bu suretle 1519 = 925 tarihinde Fransa kralı Birinci François'ya karşı İspanya kralı Beşinci Karlos'un Almanya imparatorluğuna seçilmesi, bu iki rakib arasındaki ihtilâfı en şiddetli devrine getirmiş ve araya diğer bir takım sebeblerle vesileler de karışmış olduğu için nihayet 1521 = 927 tarihinden itibaren Almanya, İtalya ve İspanya cephelerinde yıllarca süren şiddetli muharebeler olmuştur. Bu garbi Avrupa muharebeleri Charles-Quint'i o kadar işgal etmiştir ki imparator'un 1522 = 928 tarihinde şarki Avrupa'daki Avusturya arazisini küçük kardeşi arşidük Ferdinand'a terk etmesi bile ken. dini temamiyle Garp işlerine hasretmek maksadıyla izah edilir. Bu meşhur muharebeler bilhassa Fransa için pek feci olmuş, fransızlar mağlûbiyetten mağlûbiyyete uğrayıp durmuş ve nihayet Birinci François'nun bizzat kumanda ettiği büyük Fransız ordusu 1525 = 931 senesi 24 Şubat = 1 Cumâda-ı-ülâ Cuma günü Şimalî İtalya'nın o zaman Fransa'ya ait olan «Milanais», eyâletindeki «Pavia/Pavie» şehrinin önünde müdhiş bir bozguna uğrarak Kral esir olmuş ve Madrid'e sevk edilip zindana atılmıştır! Fransa kralının bu esâret devri işte o tarihten 1526 = 932 senesi 14 Kânunusâni = 30 Rebi'ül-evvel Pazar günü imzalanan Madrid muahedesine kadar 10 ay 18 gün sürmüş ve o müdhiş muahede mucibince Fransa kralı İtalya ve İspanya'daki topraklarıyla iddialarının hepsinden vazgeçmiş olduktan başka, Almanya imparatorunun yüksek hâkimiyetini tanımak, imparator istediği zaman ordusu ve donanmasıyla hizmetine koşmak ve hattâ Osmanlı devletine karşı açılacak mücadelede imparatora yardım etmek gibi istiklâl mefhumıyla hiç bir alâkası olmayan çok ağır taahhütler altına girmek mecburiyetinde bile kalmıştı! Fakat ilk Fransa elçisi Jean Frangipani'nin İstanbul'a gelip huzura kabul edilmesi, Birinci François'nun esaretinden tam 9 ay 11 gün sonra, yâni Madrid muahedesinin akdinden 1 ay 7 gün evveldi. O zaman Fransa kralı henüz Almanya imparatorunun zindanında bulunuyordu; onun için rakibine karşı dünyanın en büyük kuvvetini harekete getirmek ümidiyle Kanunî'ye sığınıyor ve «Solakzâde» nin izahına göre «ubûdiyetnâme» sinde:

«Engerûs kralı Pâdişâh-ı bâ.ikbâl tarafından bir gûsmâl görmek olursa biz İspanya kralına karşı mukaaabil olup intikamımızı alurduk. Recâ ve temennâmız oldur ki ol mağrûrun def'ine Sultan-ı Cihan'ıdan inâyet ola, ba'd-el-eyvîm biz dakhî Sultân-ı sâmi-mekân ve Sâhib-ı kîrân-ı zamân olan Pâdişâh Hazretlerinin bende-i ihsanı olalım»

diyordu! Tabii Fransa kralının Osmanlılarla beraber Almanya imparatorluğuna karşı hareket edebilmesi için her şeyden evvel bir kerre zindandan kurtarılması lâzımdı : Hattâ bundan dolayı gene aynı tarihte kralın saltanat nâibliğinde bulunan anası «Louise de Savoie» da Kanunî'ye bir arıza takdim edip oğlunun düşman zindanından kurtarılmasını istirham etmişti! İlk fransız elçi-

sinin Kanunî'ye takdim ettiği ve fransız müverrihlerinin «très numble = pek hakirâne» buldukları arıza muhteviyâtı o zamanın Avrupa diplomasisinden gizli tutulmuştu: Çünkü Ehl-i salib asırlardanberi İslâm âlemine karşı Avrupa Katolikliğinin sözde bir mânevi birliği vardı; Fransa kralları Haçlı seferlerindenberi bu mânevî birliğin ön saffında yürümüşler ve hattâ bunu temsil bile etmek istemişlerdi: Halbuki şimdi bir hristiyan hükümdârı diğer bir hristiyan hükümdârına karşı İslâm âleminin Halifesi olan Osmanlı Padişahına sığınıp onunla «hakirâne», bir ittifak akdetmek istiyordu! Siyaset sahasında Katolik birliğini bozan böyle bir teşebbüs şâyi olduğu takdirde Avrupa hristiyanlığınca «Salibin Hilâl ile ittifakı» sayılacaktı ve nitekim bir müddet sonra şâyi olunca öyle sayıldı ve hattâ Fransa hükûmeti tarafından resmen tekliz edildi! Zaten bu ilk fransız elçisi memleketine bir ittifak muahedesiyle dönmüş değildi: Tabii zındanda inliyen bir esirle ittifak edilemezdi! Fazla olarak böyle bir ittifakın İslâm âlemine riyâset eden Kanunî için de dinî siyaset bakımından mahzurdan sâlim olmadığı rivayet edilir ve hattâ bâzı fransız menbâlarında Osmanlı Padişâhı Fransa kralıyla ittifakı şevket ve kudretine muğayir bir tenezzül saymış gösterilir; Kanunî'nin Frangipani'ye verip gönderdiği cevapnâmede kullandığı azametli lisan da bu fransız tahminini te'yid edecek mahiyettedir. Her halde Fransa sefirinin elde ettiği netice, Avrupa müvâzenesini ihlâl etmiş olan Almanya imparatoruna karşı Fransa kralıyla krallığının Türkiye tarafından himâyesini te'min etmiş olmaktan ibarettir: Hattâ Kanunî'nin aşağıki fıkralarda görülecek Macar seferi bile bâzı menbâlarda işte bununla izah edilir; her halde Almanya, İtalya, Fransa ve İspanya'yı çok sarsan bu Fransız-Alman mücadelelerinin Türk istilâsını çok kolaylaştıran bir vaziyet teşkil ettiği muhakkaktır. — Avrupa'nın geçirmekte olduğu dinî buhran da Türk siyasetini Garb'a teveccüh ettiren âmillerin en mühimlerinden: Tuna boylarından gelen Türk tehlikesi Katolik âlemini birleştirebilecek büyük bir sebep demektir; fakat bu sırada meşhur «Martin Luther» reform esaslarını ortaya atmış, Alman prensleri içinde tarafdarlar bulmuş ve 1520 tarihinde Papa «Onuncu Léon» da bu yeni mezhep nâşirini aforoz etmekten başka bir şey yapamamıştı! Artık Katolikliğin eski kuvvet ve kudreti yıkılmış demektir. «Luther» Türk milletini Allah tarafından Avrupa'nın cezasını vermek için gönderilmiş ilâhî bir kuvvet saymış ve hattâ Türklere mukavemetin küfür olduğunu bile ilân etmiştir! Bu vaziyeti büyük bir alâka ile takib eden Kanunî'nin ikide bir Luther'in sihat ve muvaffakiyyet derecesi hakkında malûmat aldığını bile rivayet edilir! Her halde Avrupa'nın siyasî vaziyeti gibi dinî vaziyetinin de on altıncı asır Türk diplomasisi tarafından en küçük teferruâtına kadar tetkik ve takib edildiği muhakkaktır. — Almanya'yı sarsan dinî buhran gittikçe diğer memleketlere de sirayet ediyor ve bu hal İstanbul'un fethindenberi Türklere karşı bir Ehl-i salib teşkili hakkındaki fikir cereyanını artık zamanı geçmiş bir hulyâ şekline sokuluyor. O sırada bu hulyânın en büyük mümes-sili Almanya imparatoru Charles-Quint'di: Hattâ bir aralık imparatorun Luther'le Papa'nın arasını bulmaya çalışması bile işte bu Haçlı rüyâsiyle izah edilir! Fakat Fransa meselesi kadar Réforme cereyanı da artık her hangi bir siyasî ve dinî birlik fikrinin tatbikine hiç bir suretle imkân bırakmıyacak en mühim âmıl demektir. İşte bundan dolayı Fransa kralı Türk şevket ve kudretine el açarken, rakibi olan Almanya imparatorunun da nihayet bu hakikati anlıyarak Kanunî'ye bir ittifak teklifinde bulunduğu halde reddedildiği hakkında bile bir rivayet vardır! Kanunî'nin kuvvetli tarafa karşı zayıf tarafı ile tizam etmesi çok esaslî mülâhazalara müstenittir: Macar krallarının mensup olduğu Jagellon hanedanıyla Habsburg hanedanı arasında 1515 = 921 tarihindenberi iki taraflı bir sühriyyet münasebeti vardır: Macar kralı ikinci Louis, Almanya imparatoru Charles-Quint'le Arşidük Ferdinand'ın kızkardeşi olan Arşidüşes «Marie», ile ve bilmukabele imparatorun kardeşi Arşidük Ferdinand da Macar kralı ikinci Louis'nin kızkardeşi prenses «Anne» ile evlenmişti: Bu suretle Arşidük Ferdinand'la kral Louis birbirinin hem eniştesi, hem kayınbaderi oluyordu! O zaman bu siyasî izdivacların verâset meselelerinden çok

büyük bir ehemmiyeti vardı; bilhassa Türk'lere karşı düşman vaziyetinde bulunan Macar krallığının Almanya imparatorluğuna istmad etmesi Kanunî'nin Charles-Quint'le ittifakına imkân bırakmıyordu: Çünkü Türk kuvvetinin başlıca mecrâsı olan Tuna boyları Almanya imparatorluğunun alâkadar olduğu bir saha demekti. Fazla olarak imparator aynı zamanda İspanya kralı olmak itibarıyla bu krallığın gerek müslümanlığa karşı olan tarihi siyasetine, gerek Akdeniz hâkimiyetine ait iddialarına da yegâne vâris vaziyetindeydi. Hattâ Charles-Quint'in bir Ehl-i salib teşkil etmek istemesi bile bir taraftan Tuna boylarıyla olan alâkasından ve bir taraftan da işte bu İspanyol siyasetinden mütevellid gösterilir. İlkönce Türkiye'ye aleyhine bir hristiyanlık siyaseti tâkib etmiş olan Fransa kralının sonradan Türkiye'ye yaltaklanması da öyle bir Haçlı teşebbüsüne iltihak etmekle rakibinin Avrupa hâkimiyetine âlet olmak endişesindendir. — 1517 = 923 tarihinde, yâni Charles-Quint'in imparatorluk tahtına intihabından iki sene evvel Almanya imparatoruna Türkiye'nin taksimini teklif etmiş ve hattâ Lehistan ve Macaristan krallarına Osmanlı imparatorluğu aleyhine ittifak teklif etmek için elçiler göndermiş olan Birinci François'ın Madrid zindanından kurtulduktan sonra bile eski Katolik siyasetinden vazgeçmiş olması işte bütün bu sebeplerle izah edilir. — Vaktiyle Fatih'in Ortodoks mezhebinin himâye altına alması, İstanbul'un fethinden bir az evvel birleştirilmiş olan Şark ve Garp kiliselerini birbirinden ayırarak hristiyanlık âlemini ebedî surette ikiye bölmüştü: 1453 = 857 vukuâtı içinde «1 Haziran» fıkralarının ikincisine bakınız. Bu sefer de bir taraftan orta Avrupa'da Protestanlığın zuhuru ve bir taraftan da garbi Avrupa'daki Katolik Fransa'nın Müslüman-Türk himâyesine ilticası Garp hristiyanlığının Türk istilâsını kolaylaştıracak bir tefrikaya düşmesi demekti: Kanunî Sultan Süleyman işte bundan dolayı kuvvetli tarafa karşı zayıf tarafı himâye ediyordu. — Bununla beraber, Almanya imparatorluğu ile müttefiklerine karşı yapayalnız kalıp karadan, denizden tecrit edilmiş bir hale gelen zayıf Fransa, Birinci François'ın «Pavia» bozgunundaki esâretinden itibaren muhtelif müzâheretler temin ederek diplomasi bakımından bir az kuvvetlenmiş ve buna mukabil Almanya imparatorluğu da müttefiklerinden bazılarını kaybederek biraz zayıflamıştır: Bu bakımdan kralın esâreti krallık için siyaseten az çok faydalı olmuş sayılabilir! Pavia zaferinin Avrupa muvâzenesini bozarak bütün kıt'ayı imparatorluk nüfuzu altına sokmasından korkan ilk hükümdar, İngiltere kralı Sekizinci Henri'dir: Birinci François'ın esâreti üzerine Alman ittifakından ayrılarak Fransa ile bir bîtaraflık muahedesi akdeden Sekizinci Henri'nin bu hareketi İtalya hükûmetlerine de örnek olmuş ve Papalık, Venedik, Floransa ve hattâ İsviçre hükûmetleri de imparatorluğa yem olmaktan korkarak Fransa kralını esâretten kurtarmak için İngiltere kralıyla birleşmişlerdir. Esir Kralla anasının Kanunî'ye ilticaları da işte bu siyasî vaziyete tesadüf etmektedir: Onun için Sultan Süleyman Fransa'yı himâye etmekle İngiltere ve İtalya hükûmetleriyle de müşterek bir siyaset tâkib etmiş demektir).

1525 — 1526 = 932

Şeyh-ül-İslâm Zenbilli-Ali Efendinin ölümü.

(Halk arasında «Zenbilli» lâkabiyle şöhret bulan Şeyh-ül-İslâm «Alâüddin Aliyy-il-Cemâlî Çelebi» Karamanlıdır ve Birinci Murad devrinin meşhur ulemâsından «Cemâlüddin-i Aksarâyî» sülâlesinden Ahmed ibni-Mehmet Çelebi'nin oğludur; ilmi kıymeti ve ahlakî metânetiyle bütün memleketin hürmet ve emniyetini kazanmış ve şanlı adı bir âdalet timsâli hâline gelmiş olan bu büyük ve mümtâz âlim, Fatih devrinin meşhur ulemâsından Şeyh-ül-İslâm Molla Husrev'in talebesidir. Büyük meziyyetleri ve faziletleriyle daha o zamandan itibaren şöhret bulmuş ve hattâ ikinci Bâyezid tahta çıktığı zaman kendisiyle görüşüp tanışmak istemişse de Zenbilli-Ali Efendi:

— Selâtin ile mülâkat ebğaz-ı mübâhâtdur!

diye padişahın bu talebini reddettiği için ilkönce müderrislikle Bursa'ya ve ondan sonra da müftülikle Amasya'ya sürülmüştür: Zenbilli'nin Sultan Bâyezid'le görüşmek istememesi belki de Cem-Sultan tarafdarı olmasındandır. Amasya'dan sonra iznik ve tekrar Bursa Medreselerinde müderrislik eden Ali Efendi her halde padişahla barışmış olmalı ki nihayet Şeyh-ül-İslâm Efdal-zâde Hamid-üd-din Molla'nın vefatı üzerine 908 = 1503 senesi Şa'bân = Şubat ayında Meşihat makamına tâyin edilmiş ve ölünceye kadar mevkiini muhâfaza etmiştir. — Alâüddin Ali-Çelebi'ye «Zenbilli Müftü» denilmesinin sebebi, fetvâ istiyenlere kolaylık olmak üzere evinin penceresinden daimî surette bir zenbil sarkıtmak itiyâdındır: Mürâcaat sahibi «istiftâ» varakasını işte bu zenbile koyup ipi salları ve Ali-Çelebi de hemen yukarı çekip fetvâsını yazdıktan sonra o tarihî zenbillini tekrar aşağı sarkıtmış! — İkinci Bâyezid devrinin son yıllarıyla Yavuz Sultan Selim devrinde ve Kanunî Sultan Süleyman devrinin ilk senelerinde fâsılasız olarak 22 - 23 sene Şeyh-ül-İslâmîlik eden Zenbilli-Ali Efendi Hicretin 932 tarihinde vefat etmişse de ay ve gün tarihleri kat'î surette mâlûm değildir: Meselâ muhtelif menbâlarda Rebî'ül-evvel = Kânunuevvel 1525, Cumâda-l-ülâ = Şubat 1526, Şa'bân = Mayıs 1526 ve Zühicce = Eylül 1526 rivayetlerine tesadûf edilir! İşte bundan dolayı burada o Hicret senesine tesadûf eden Milâdî senelerin her ikisi de gösterilmiştir. — Zenbilli-Ali Efendi muâsir olduğu padişah üzerinde ilmi ve ahlâkî faziletleriyle büyük bir nüfuz kazanmış ve bilhassa Yavuz devrinde pervâsız müdâhaleleriyle yüzlerce insanı idamdan kurtarmış olmakla meşhurdur. — Kadı-askerlerin tâyininde Şeyh-ül-İslâmın re'iyine mürâcaat usulünün Zenbilli-Ali Efendi devrinden başlamış olduğu rivayet edilir. — Ali Efendi'nin dinî, ahlâkî ve hukukî eserleri vardır. — Mezarı Zeyrek'dedir).

1526 = 932

23 Nisan = 11 Receb, Pazartesi : Üçüncü «Sefer-i-Hümâyûn»: Mo-
haç seferine çıkan Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan hareketi.

(Kanunî'nin Belgrad fethiyle neticelenen ilk Macar seferi için 1521 = 927 vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasına bakınız: Bu iki sefer arasındaki beş senelik fâsıla esnasında Rodos ve mülhakatından mürekkep olan «Saint-Jean», Haçlı hükûmeti fethedilmiştir: 1521 = 928, 1522 = 928, 1522 = 929 ve 1523 = 929 vukuâtına bakınız. İşte bundan dolayı Osmanlı menbâlarında bu ikinci Macar seferi Kanunî'nin cülûsundan itibaren üçüncü sefer sayılır. — Bu sırada Osmanlı devletiyle sulh halinde bulunmayan iki devlet vardır: Biri Şark'ta ve biri de Garb'da olan bu iki komşudan İran Safavî İmparatorluğuyla Yavuz devrindeki Çaldıran muharebesinden ve Macar krallığı ile de Belgrad seferindenberi sulh akdedilmiştir. 1524 = 930 tarihinde Safavîlerin ilk hükümdarı olup Çaldıran muharebesinde Yavuz Sultan Selim'e mağlûb olan Şâh-İsmail vefat etmiş ve yerine geçen oğlu Birinci Tahmâsb babasının ölümüyle kendi cülûsunu bir sefâret hey'eti göndermek suretiyle Kanunî'ye bildirmiş olduğu için, Sultan Süleyman'dan bir tebriknâme yerine şiddetli bir tehditnâme almıştır. Sünnîlik ve Şîilîk ihtilâfının şiddetinden ve bilhassa Çaldıran gerginliğinin henüz gevşememiş olmasından dolayı bir çok tahkiğler ve tekdirlerle doldurulan bu tehditnâmeğe karşı İran Sahı Tahmâsb Macar kralı ikinci Louis ve Almanya İmparatoru Charles-Quin'e elçiler göndererek Osmanlılara karşı ittifak teklif etmiştir. Şark ve Garb düşmanları arasındaki tertibatı büyük bir dikkatle tâkib eden Kanunî'nin Şah'a yazdığı tehditnâmede «an-karîb diyâr-ı Şark'a», teveccüh edeceğinden bahsetmiş olmasına rağmen şimdilik Şark'ı bırakıp Garb'a yürüyerek ilkönce Macar krallığına yüklenmesi hem yukarıki fıkrada gözden geçirdiğimiz Avrupa işlerine bir an evvel müdahale etmek, hem Macarların Eflak işlerine müdahale ederek Ulah zâdegânını Türk hâkimiyetine karşı ayaklandırmak suretiyle çıkardıkları kargaşalıkların bir an evvel cezasını vermektir; hattâ Macar kralı ikinci Louis Avrupa yardımından ümid kesdiği

için Osmanlılara karşı Lehistan krallığından başka Eflak ve Boğdan Prenslikleriyle de ittifak edip mütteliklerinden kuvvet toplamaya başlamıştı. Onun için Kanunî'nin bu ikinci Macar seferi de birincisi gibi meşrû sebeblere istinad ediyordu: Belgrad fethiyle neticelenen birinci Macar seferi Kanunî'nin Krala gönderdiği Türk elçisinin idam edilmesinden çıkmıştı; bu ikinci sefer de Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Eflak ve Boğdan Beyliklerinin Macar ittifakına alınmasından ve bir taraftan da Safavilerle el birliği teşebbüslerinden çıktı: Zaten Belgrad'ın fethindenberi hudud müsâdemeleri ve akın hareketleri devam etmiş olduğu için iki taraf arasında harb hali zâil olmuş değildi. Kanunî işte bu vaziyette İstanbul'dan hareket etti).

19 Mayıs = 7 Şa'bân, Cumartesi: Ordunun Filibe'ye muvâsalatı.

(Rumeli Beyleri Kanunî'yi Filibe sâhrasında karşılamışlar ve önden gidip Sofya'da toplanma emrini almışlardır).

29 Mayıs = 17 Şa'bân, Salı: Ordunun Sofya'ya muvâsalatı.

(Buraya gelinceye kadar şiddetli yağmurlardan dolayı bilhassa ağırlıkların naklinde çok sıkıntı çekilmiş ve bu yağmurlar Mohaç muharebesine kadar kısa fâsılalarla devam etmiştir).

3 Haziran = 22 Şa'ban, Pazar: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Rumeli askeriyle ileri sevkî.

(İbrahim Paşa Vezâret-i-uzmâ makamına ilâveten Rumeli Beylerbeyliği vazifesini de hâiz olduğu için Eflaklar köyünden itibaren Padişahın maiyyetinden ayrılıp Rumeli askeriyle ileri sevkedilmiştir).

19 Haziran = 9 Ramazan, Salı [1]: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Petervaradin fethine memur edilmesi.

(İleri hareketine gönderilmiş olan İbrahim Paşa Morava boyunda tekrar orduya iltihak edip vaziyet hakkında mâruzâtta bulunduktan sonra Tuna üzerinde mühim bir mevki' olan Peterwaradein / Petrovarad = Petrovaradin kalesinin fethine memur edilmiştir: Bu kalenin fethi için aşağıda bu sene vukuâtının «27 Temmuz» fıkrasına bakınız).

22 Haziran = 12 Ramazan, Cuma: Sava köprülerinin ikmâli.

(Sava nehri üzerinde ordu için inşası emredilen köprülerin ikmâl edilmiş olduğu Semendire Beyi Yahya Paşa-zâde Bâli/Balı Bey tarafından arzedilmiştir).

9 Temmuz = 29 Ramazan, Pazartesi: Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı.

(Padişah bayramı ordu ile beraber burada geçirmeye karar vermiştir).

10 Temmuz = 30 Ramazan, Salı: Tuna donanmasının Belgrad önlerine gelişi.

(Bu nehir donanması irili ufaklı sekiz yüz hafif gemiden mürekkeptir: Toplar ve Yeniçerilerle takviye edilmiştir).

[1] «Rüyet-i hilâl» meselesinden dolayı sefer ruznâmelerinde Şa'bân ayı 30 gün itibar edildiği için, Ramazan'ın sekizinci günü Salı'ya müsâdif gösterilmişse de buradan itibaren aşağıki dört fıkrada hakikî takvim hesabı tâkib edilmiştir.

14 Temmuz = 4 Şevvâl, Cumartesi: Petervaradin muhasarasının başlaması.

(Osmanlı menbâlarında «Varadin», ve «Petervaradin» isimleriyle anılan «Peterwaradein/Petervaradin/Petervarad» kalesinin askerlikce olan ehemmiyetinden dolayı derhal fethine karar verilmiş ve icab eden tedbirlerin ittihâzına Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa memur edilmiştir: Yukarıda bu sene vukuâtının «19 Haziran» fıkrasına bakınız. Kalenin etrafına o günden itibaren müfrezeler sevk edilmiş ve başlamışsa da muhasara harekâtı ancak bugünden itibaren ordunun gelmesiyle başlamıştır. — Bu kale Tuna üzerinde ve Belgrad'ın şimaligarbisindedir).

15 Temmuz = 5 Şevvâl, Pazar: Petervaradin şehrinin fethi ve kalesinin mukavemetinde devamı.

(Tuna'nın sağ sahilinde ve kale dışında bulunan şehir bu gün öğle vakti yapılan umumî hücumla zaptedilmişse de iç-kale mukavemet ettiği için muhasara devam etmiştir).

27 Temmuz = 17 Şevvâl, Cuma: Petervaradin kalesinin fethi.

(14 Temmuz = 4 Şevvâl Cumartesi gününden beri muhasara altında bulunan bu meşhur kale on üç gün mukavemetten sonra on dördüncü gün lâğımlar patlatılarak açılan gedikten hücum edilmek suretiyle fethedilmiştir).

8 Ağustos = 29 Şevvâl, Çarşamba: İlok kalesinin fethi ve Eszek kalesinin teslim olması.

(Tuna üzerinde bulunan ve Osmanlı menbâlarında «İlok» ve «Uylok» isimleriyle anılan bu «İlok/Uylak» kalesi 1 Ağustos = 22 Şevvâl Çarşamba gününden itibaren yedi gün muhasara edildikten sonra sekizinci gün fethedilmiştir: Bu muvaffakiyyet üzerine Drava nehri üzerindeki Eszek/Osiyek kalesi de kendiliğinden anahtarlarını göndermek suretiyle teslim olmuştur. — 28 Şevvâl = 7 Ağustos Salı tarihi de rivayet edilir).

19 Ağustos = 11 Zülka'de, Pazar: Drava üzerinde kurulan köprü inşaatının ikmâli.

(Bu köprünün inşasına 15 Ağustos = 7 Zülka'de Çarşamba günü başlanıp beş günde bitirilmiştir: Uzunluğu 284 arşın, genişliği yalnız iki arşındır. İnşaat esnasında sahile çardak kurularak Padişahla Vezir-i-a'zam için tesriine bizzat nezâret etmişlerdir).

21 Ağustos = 13 Zülka'de, Salı: Ordunun yeni köprüden karşı yaya geçisi.

(Bütün askerle ağırlıkların nakli ancak 23 Ağustos = 15 Zülka'de Perşembe günü tamamlanmıştır).

23 Ağustos = 15 Zülka'de, Perşembe: Drava köprüsünün yıkılması.

(Ordu tamamıyla geçtikten sonra köprü yıkılmıştır: Bundan maksat askerin her türlü ric'at ümidini kesmektir).

29 Ağustos = 21 Zülka'de Çarşamba: Mohaç zaferi.

(28 Ağustos = 20 Zülka'de Salı ve 30 Ağustos = 22 Zülka'de Perşembe tarihleri de rivayet edilmişse de doğru değildir. — Macar krallığının istikbâline nihayet ve ren bu meşhur muharebeye sahne olan «Mohacz/Mohacs = Mohaç» ovası Tuna nehrinin garp sahilinde bağlık bir yerdir: Burada bu ismi taşıyan bir kasaba ile Tuna'da bir adaya da tesadüf edilir. Mohaç ovasının cenubuşarkisinde Türk'lerin «Kara-su» dedikleri «Krasso / Krassehidscha» bataklığı vardır. Macar krallığının payitahtı olan «Budin» üzerine yürümekte olan Türk ordusu, Macar kralı ikinci Louis'nın işte bu ovaya doğru ilerlemekte olduğuna ait haberler geldiği için 28 Ağustos = 20 Zülka'de Salı günü, muharebeden bir gün evvel buraya gelmiştir. — İki tarafın ordu mevcudları hakkında Şark ve Garp menbâlarında tesadüf edilen rakamlar arasında çok büyük farklar vardır: Meselâ Osmanlı ordusunun mevcudu hakkındaki rivayetler 300 binden 57 bine kadar ve Macar ordusu hakkındaki rivayetler de gene 300 binden 28 bine kadar birbirleriyle telif edilemeyecek tehalüfler gösterir: bazı askeri tetkiklerde Türk ordusu 43 bin süvari ile 24 bin piyadeden mürekkep 67 bin kişilik bir kuvvet ve Macar askeri de 84 bin piyade ile 14 bin süvariden mürekkep 98 bin kişilik bir ordu şeklinde gösterilmekte ve top adedi de Türklere 300, Macarlarda 80 parça görünmektedir. Muahhar Garp menbâlarında umumiyetle Türk ordusunun mevcudu yüz bin ve top adedi 300 gösterilir: Fakat buna mukabil Macar ordusu 20 - 30 bin kişiden ibaret gibi gösterilmektedir! Tabii Macarlara ait olan rakam tamamıyla yanlışır: Çünkü muharebeden sonra yalnız Türk askeri tarafından sayılabilen düşman cesetleri 24 bindir ve yaralıları kaçaklar ve kayıplar bu yekûna dahil değildir. Her halde bütün bu rivayetlerden her iki ordunun da orta hesabla yüz bin mevcudu olduğu ve hattâ bazı vesikalara göre Macar ordusu mevcudunun 150 binden aşağı olmadığı anlaşılmaktadır. Macar ordusunda Lehistan'dan, Bohemya'dan, Eflak'dan, Boğdan'dan ve hattâ Papalık makamından gönderilmiş yardımcı kuvvetler de vardır. Macaristan'a tâbi olan Transylvania = Erdel Voyvodası «Szapolya»nın 30 bin kişilik kuvvetleriyle yola çıktığı halde kralı kışkandığı için yardıma gelmeyip harbe işti-râk etmediği ve bu suretle Macaristan'ın felâketine sebep olduğu hakkın-da muhtelif rivayetlere tesadüf edilir. — Osmanlı ordusunun harb nizamı hakkında verilen izahata göre önde Rumeli Beylerbeyi olan Vezir-i a'zam İbrahim Paşa kumandasında Rumeli askeri, ondan sonra Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa kumandasında Anadolu askeri ve daha sonra Yeniçeri, Sipahi vesair muhafız kıt'aları ortasında Padişah mevzi' almıştır. Toplar birbirine zincirlerle bağlanmış 150 şer parçadan mürekkep iki dizi halinde Rumeli ve Anadolu askerlerinin gerilerine yerleştirilmiştir. «Çarhacılık» yâni pişdarlık vazifesi Semendire Beyi Yahya Paşa'zade Bâli/Balı Beye ve dündârlık vazifesi de Bosna Beylerbeyi ve ikinci Bâyezid'in kızından torunu, yâni Kanunî'nin halâsının oğlu Husrev Bey'e verilmiştir. — Merkezle sağ ve sol cenahlara taksim edilmiş olan Macar ordusu Osmanlı menbâlarında «Layoş» denilen Kral «ikinci Louis»nin kumandasındadır: Macaristan'ın son mustakil kralı olan ikinci Louis Jagellon sülâlesinin son hükümdârıdır. — Macarların bilhassa zırhlı süvarileri çok meşhurdur. — Pişdar kumandanı Balı Bey'e dündâr kumandanı Husrev Bey'in teklif etmiş olduklarından bahsedilen hareket plânına göre düşman hücum edinceye kadar beklenmesi ve bu hücumu uğrıyan ileri kıt'alar ikiye ayrılarak Macarlar gerideki toplara kadar ilerledikten sonra şiddetli bir top ateşine tutulması, bu sırada düşman ordusunun sağdan ve soldan sarılması ve Balı Beyle Husrev Beyin de süvari kuvvetleriyle çevirme hareketi yapması takarrur etmiş ve bu plân aynen tatbik edilmiştir. — Türk ordusu düşman hücumunu saatlerce beklemiştir: Bu sırada Kanunî Sultan Süleyman zırhını giyip başındaki tulganın üstüne üç sorguç takarak askeri teftiş edip sancakları selâmladıktan sonra «Hünkâr.tepesi» yâhut «Türk tepesi» ismini alan yüksek bir tepeye çıkarak Mohaç ovasını göz altında bulunduracak bir vaziyet almıştır: Sonradan Budin Beylerbeyi Hasan Paşa'nın bu tepeye âbide şeklinde bir köşk kurdurduğu rivayet edilir. Büyük Padişah işte bu tepede iken askerinin

«umurdide ihtiyarlarıyla» müşâvere etmek istemiş ve bunun üzerine çağrılan ihtiyar gazilerden «Altuca» yahut «Adl.Tuca» gelmiştir; «Peçevi» bu koca yiğidi şöyle tasvir etmektedir :

«Cebesi arkasında, tulgası başunda, kepenegi terkisinde bir kırıl koca ve tıraş emmâ bıyıkları tulgasundan taşra zâhir, güyâ adûya birer tir-i khunpâşdur».

«O sırada Padişahın huzurunda bulunan Bosna Beylerbeyi Husrev Bey bu muhteşem ihtiyara:

— Gel Adl-Tuca, Saâdetlü Pâdişâh müşâvere emrittî!
« demiş, fakat:

— Bunda müşâvere döğüşmekden özge var mudur? Beni Koca Alaybeyi size gönderdi: Düşman alayları görünmüş; çarhacumuz elleşmeğe başlamış; gelün sancağunuz dibinde bulunun!

sözünden başka birşey söylemeyen bu koca gazi atını tepip er meydanına koşmuştur. — Bu sırada vakit ikindiye bulmuş, zevâli saat takriben dörde yaklaşmıştı: Ova yağmur altındaydı. Macar istiklâline nihayet veren Mohaç meydan muharebesi işte bu saatte pişdarların «elleşmesiyle» başladı. — Macar'ların süvari hücumu çok müdhiş olmuştu: Öndeki Rumeli askeri yarılmış ve belki de yukarıda gördüğümüz plâna uyarak ikiye ayrılmış, bir kısmı daha gerideki Anadolulu askerinin üstüne doğru püskürtülmüş ve hattâ Macar asilzâdelerinden otuz beş kahraman tâ Sultan Süleyman'ın olduğu yere kadar sokulmuştu! Türk toplarının şiddetli ateşi işte bu sırada başladı: Zaten gene bu sırada Balı Beyin kumandasındaki süvari kolları yıldırım gibi bir hareketle Macar ordusunu arkasından çevirmişti; Macarlar bir taraftan da cenahlardan çember içine alınıyordu. Bilhassa topçu ateşinin şiddetli düşman ordusunu darmadağın etti: Kaçanlar ancak «Kara-su» bataklığına can atabiliyorlardı! Günlerdenberi süren fâsılasız yağmurların büsbütün kabarttığı bu müdhiş bataklık Macar ordusunun kılıç artıklarıyla Macaristan krallığına mezar oldu! Hattâ Macar kralı ikinci Louis bile maiyyetinde bir kaç kişiyle kaçıp giderken işte burada boğuldu: ikindi vakti başlayıp akşamdan evvel biten Mohaç meydan muharebesi ancak iki saat kadar sürmüştü: Bu kadar az bir zamanda koskoca bir devlet devrilmiş demektir! — Bâzı menbâlarda Mohaç muharebesinin «yatsıya kadar» ve hattâ «gece yarısına kadar» sürdüğünden bahsedilirse de doğru değildir: Bu rivayetler tâkib hareketlerinden ve Sultan Süleyman'ın gece yarısına kadar at üstünde kaldıktan sonra otağına çekilmiş olmasından galat olabilir. — Ertesi günden itibaren defterdarların nezâretinde sayılabilen düşman cesedlerinin 24 - 25 bin kadar tuttuğu hakkında muhtelif rivayetler vardır).

31 Ağustos = 23 Zülka'de, Cuma: Zafer tebriki.

(Osmanlı teşrifatında her zaferden sonra devlet ve ordu erkânının Padişâhı harb meydanında tebrik etmeleri âdettir: Hattâ bunun için hususî otak, taht ve saire getirilir. — Mohaç zaferinde Kanunî için muhteşem bir erguvânî «Otağ-ı Hümâyûn» kurulmuş ve murassâ tahtına oturan Padişah vüzerâ ve umerânın tebriklerini kabul ederken derecelerine göre hepsine kıymetli ihsanlar ve zafer ganimetlerinden de hisseler vermiştir: Osmanlı zaferlerinde ümerâyâ büyük para mükâfatları vermek âdeti de vardır; bu gibi mükâfatlar neferlere kadar teşmil edilir; gerek ganimet, gerek bahşîş yüzünden eski zaferler asker için mühim bir servet menbâdır).

1 Eylül = 24 Zülka'de, Cumartesi: Macaristan'ın muhtelif taraflarına akın hareketleri.

(Zaferden sonra verilen bir Divan kararı üzerine ordunun Budin üstüne yürümesi ve Macar krallığı payitahtının işgali takarrür ettiği gibi, düşmanın her

türlü mukavemet imkânlarını kırmak için memleketin her tarafına Akıncı kol-
ları da sevk edilmiştir: Yalnız Akıncıların ahaliyi esir almaktan 'men' edildikleri
hakkında muhtelif rivayetler vardır).

3 Eylül = 26 Zülka'de, Pazartesi: Türk ordusunun Mohaç'dan Bu- din'e hareketi.

(Görülen lüzum üzerine Mohaç kasabası yakıldıktan sonra muzaffer ordu Ma-
caristan krallığının payitahtı olan Budin üzerine hareket etmiştir: Kanunî Sul-
tan Süleyman 28 Ağustos = 20 Zülka'de Salı günü Mohaç'a gelmiş olduğuna gö-
re, burada 1 gün kaldıktan sonra yedinci gün ileri hareket edilmiş demektir).

11 Eylül = 4 Zülhicce, Salı: Kanunî Sultan Süleyman'ın Budin'e girişi.

(10 Eylül = 3 Zülhicce Pazartesi tarihi de rivayet edilir: Fakat bunun şehir
hâricine muvâsalat tarihinden galat olduğu anlaşılmaktadır. Mohaç seferi ruznâ-
mesinde 10 Eylül'e müsâdif olan 3 Zülhicce tarihi esas ittihâz edilmişse de gün
ismi «Salı» gösterilmektedir: Halbuki 10 Eylül = 3 Zülhicce hakiki takvimde
«Pazartesi», gününe tesadüf etmekte olduğu için 11 Eylül = 4 Zülhicce Salı
tarihinin daha doğru olması lâzım gelir. Daha zayıf bir rivayete göre de o gün
şehrin önüne gelmiş olan Sultan Süleyman ertesi gün, yani 12 Eylül = 5 Zül-
hicce Çarşamba günü şehre girmiştir. — Mohaç muharebesinde Macarların
«Lajos» ve Osmanlıların da «Layoş/Lağos» dedikleri kral «İkinci Louis» nin
hiç bir vâris bırakmıyarak maktul düşmesi ve Macar ordusunun bir daha kal-
kınamıyacak surette perişan olması, Osmanlı ordusu için artık bir olgun meyve
haline gelen Macar payitahtının müdafaasını Macarlar için imkânsız bir hale
getirmiş olduğu için, maktul kraldan dul kalan ve Almanya imparatoru
«Charles-Quint = Beşinci Karlos» un kızkardeşi olan kraliçe «Marie» maiyye-
tiyle beraber alelacele kaçıp gitmiş, bir çok Macar asilzâdeleriyle devlet adam-
ları payitahttan savuşmuş ve işte bundan dolayı sahipsiz kalan şehrin anahta-
ları Türk ordusu Mohaç'dan kalkıp Budin üzerine yürürken ahali nâmına gelen
bir hey'et tarafından «Foelward» kasabasında Kanunî'ye takdim edilmiştir.
Budin'in karşısındaki Pesh — Peşte anahtarlarının da o gün ve yahut ertesi
gün takdim edildiği hakkında muhtelif rivayetler vardır: Solakzâde'ye göre Peşte
ancak on gün sonra ordu karşı yakaya geçtiği zaman teslim olmuştur: Her
halde bu rivayetin karşı yakaya geçiş hareketinden kinaye olması lâzım gelir. —
Halkın canına ve malına dokunulmamak şartıyla şehir teslim olduğu için asker
her türlü yağma ve tahrip hareketlerinden men'edilmişse de, içeri girildikten
sonra şehrin büyük kilisesiyle iki mahallesinde taşkınlık eseri olarak yangın çı-
karılmasının önüne geçilememiş ve bundan çok müteessir olan Sultan Süleyman
yangının söndürülmesine Vezir-i a'zam İbrahim Paşa'yı memur ederek şehrin
diğer taraflarını kurtardığı gibi bâzi kimselere de cezalar vermiştir. — Kanunî
Sultan Süleyman Budin'de Macar krallarının sarayına yerleşmiş ve avcılık me-
rakı olduğu için kralın av köşküne de gitmiştir. — Ramazan bayramını Belgrad'da
geçirmiş olan Padişah Kurban bayramını da Budin'de geçirmiştir. — Budin şeh-
rinin Almancadaki «Ofen» ismine mukabil lâtincesi «Buda», islâvçası «Budın», dir
ve Osmanlı menbâlarındaki muhtelif şekilleri de «Budin/Budun/Budim» gibi tahav-
vüller gösterir).

19 Eylül = 12 Zülhicce, Çarşamba: Tuna üzerinde kurulan köprü inşaâtının ikmâli.

(13 Eylül = 6 Zülhicce Perşembe günü kurulmaya başlıyan bu köprünün 17 Ey-
lül = 10 Zülhicce Pazartesi günü ikmal edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet
vardır: Bizim esas ittihâz ettiğimiz en kuvvetli rivayete göre tam yedi günde
yapılmış olduğu anlaşılan bu büyük köprünün uzunluğu 980 arşın kadar gösteri-
lir: Türk ordusu Tuna'nın karşı yakasına işte bu köprüden geçmiştir).

21 Eylül = 14 Zülhicce, Cuma: Kanunî'nin Budin'den Peşte'ye geçişi.

(11 Eylül = 4 Zülhicce Salı günü Budin'e girmiş olan Sultan Süleyman burada tam on gün kaldıktan sonra, yukarıki fıkra da gördüğümüz köprüden karşı yaka ya geçerek Peşte önünde kurulan otağına inmiştir. Mustakil Macar krallığının mevcudiyetine nihayet verilip payitahtı işgal edilmiş olduğu için, Kanunî artık İstanbul'a avdet etmek üzere ordusuyla beraber karşı yakaya geçmiştir. Ordunun karşıya nakli bir gün evvel, yani 20 Eylül = 13 Zülhicce Perşembe günü başlamıştır. — Kanunî'nin Budin'de kaldığı on gün içinde Macar krallığı hazinesiyle iki büyük tunç şamdan, üç heykel, meşhur Macar milli kahramanı Hunyadi Janos = Yanko Hunyadi'nin oğlu olan kral Mathias Korvin'in kıymetli kütüphanesi ve saraya kalenin topları Tuna üzerinden gemilerle İstanbul'a nakledilmiştir: Bunlar 15 Eylül = 8 Zülhicce Cumartesi günü yola çıkarılmıştır. Bu tarihi ganimetlerden tunç şamdanlar Ayasofya mihrabının iki tarafına konulmuş ve gene tunçtan «Hercule = Herkül», «Apollon» ve «Diane = Diyana» heykelleri de sonradan «Sultan-Ahmed meydanı» denilen «At-meydanı»ndaki İbrahim Paşa sarayının önünde mermer kaideler üzerine dikilmiştir; hattâ bundan dolayı bâzı müteassıpların dedikodu ettikleri ve «Trabzon'lu Figanî Ramazan Çelebi» isminde bir şairin Frenk-İbrahim Paşa'yı:

Dü İbrâhîm âmed be-deyr-i cihân;
Yekî büt-şiken şüd, yekî büt-nişân

beytiyle tehzil ettiği rivayet edilir: Bu beytin Figanî'yi gözden düşürmek için rakipleri tarafından kendisine isnâd edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır; bu acemce beytin türkçesi de tertib edilmiştir:

Bir Hakîl evvel gelüp asnâmı kılmışdı şikest
Sen halilim şimdi geldin halkı kıldın butperest

tabii burada görülen iki «Halil» den birincisi İbrahim Peygamber, ikincisi de Vezir-la'zam Frenk-İbrahim Paşa'dır: Her halde bunlar Pargalı devşirmenin vezâretini hoş görmiyen Türk halkının millî duygularını dinî şekillerle ifade etmesi demektir. Budin kalesiyle sarayından alınıp İstanbul'a sevk edilen toplar içinde vaktiyle Fatih'in Belgrad muhasarasını kaldırdığı zaman orada bırakmış olduğu iki büyük top da bulunduğu rivayet edilir: O zamanki neticesiz muhasara için 1456 = 860 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız; o vakit Macarların Belgrad'dan kaldırıp götürmüş oldukları bu büyük topların İstanbul'a kadar götürül-meyip tekrar Belgrad'a nakledilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Kanunî Budin'de yangından kurtulmuş olan yerlerin ve bilhassa kral sarayının muhafazası için bir miktar asker bırakmıştır. — Ordunun avdetinde Buğa-Peşte ile diğer taraflardan toplanan yüz bin kadar sivil esirin gemilerle önden sevke-dilerek İstanbul ve Selânik taraflarına iskân edildikleri ve bunlardan bilhassa Yahudilerin umumiyetle Selânik'e yerleştirildikleri rivayet edilir).

24 Eylül = 17 Zülhicce, Pazartesi: Ordunun Peşte'den hareketi.

(25 Eylül = 18 Zülhicce Salı tarihi de rivayet edilir. — Budin'de on gün kalmış olan Kanunî, Peşte konağında da 21 Eylül = 14 Zülhicce tarihinden itibaren üç gün kalıp dördüncü gün hareket etmiştir; Sultan Süleyman bu üç günü şehir önündeki otağında geçirmiş olmakla beraber şehire de girmiş ve hattâ burada Macar zâdeğânından bir çoklarını huzuruna kabul ederek kendilerine Macaristanın alelâde bir vilâyet haline sokulmayıp Türkiye'ye tâbi bir krallık şeklinde idare edileceğini ve kral olarak da Transylvania = Erdel voyvodası «Szapolyai»yi tâyin edeceğini söylemiştir: Macar milliyetperverlerinin nâmzedi olan bu Szapolyai için aşağıda 1526 = 932 vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Netice itibarıyla Mohaç zaferi Macar krallığının istiklâline nihayet verip

bu ölkeyi Türk hâkimiyetinde bir tâbi devlet şekline sokmuş ve bu suretle artık Osmanlı imparatorluğu Orta Avrupa'da Habsburg hanedanının hâkim olduğu o zamanki Almanya imparatorluğuyla doğrudan doğruya temas edecek coğrafi bir vaziyete gelmiş demektir. Bununla beraber, Macaristan'da henüz fethedilmemiş bazı kaleler de vardır : En mühimlerinden bazıları aşağıki fıkralarda görüleceği gibi, bunların bir kaç ordunun Peşte'den avdetinde fethedilmiştir. — Budin'de bırakıldığını yukarıki fıkra da gördüğümüz muhafızların da bu gün orduyla beraber hareket ettikleri ve Budin muhafazasının Zapolya tarafدارlarına bırakıldığı rivayet edilir).

28 Eylül = 21 Zülhicce, Cuma: Szegedin fethi.

(Theisz = Tisa nehri üzerinde bulunan bu kasabanın ahalisi kaçmış ve kalesi derhal işgal edilmiştir : 29 Eylül = 22 Zülhicce tarihi de rivayet edilir. — Vaktiyle ikinci Murad'ın ilk saltanat devrinin sonlarında uğranılan mağlûbiyetler üzerine burada «Szegedin sulhü» denilen ağır bir muahede imzalanmıştır : 1444 = 848 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu kalenin ismi «Szeged» şeklinde de yazılır ve Osmanlı menbâlarında umumiyetle «Segedin» şekline tesadüf edilir).

29 Eylül = 22 Zülhicce, Cumartesi: Baç kalesinin fethi.

(Osmanlı menbâlarında «Bac/Baç/Baçka», isimleriyle bahsedilen «Bacs» kasabasının müdâfileri, kadınları ve çocuklarıyla beraber bir kiliseye tahassun ederek mukavemet etmek istemişlerse de bir günde mağlûp ve esir edilmişlerdir).

5 Teşrinievvel = 28 Zülhicce, Cuma : Beçne zaferi.

(Osmanlı menbâlarının «Becne/Beçne/Baçna» dedikleri «Becsne/Bacsania» mevkiî, «Bacs = Baç» ve «Peterwaradein/Petervaradin» kaleleri arasında bataklıklarla muhât bir ovadır : Binlerce Macar asilzâdeleriyle askerleri en kıymetli eşyaları ve âileleriyle buraya çekilip mevkiin müsâadesinden istifade ederek müstahkem bir ordugâh vücuda getirmişlerdir. — Macarlar burada çok şiddetli bir mukavemet göstererek mevcudîyetlerini kahramanca müdafaa etmişler ve Osmanlı ordusuna bir çok zâyîât verdirmişlerdir : Hattâ Yeniçeri-ağası Şucâ Ağa ile Sam-suncu-başı, Yeniçeri-çavuşu ve bir kaç Yaya-başı bu şiddetli muharebede şehid olmuştur. Garp menbâlarında Osmanlı ordusunun bu günkü zâyîatı Mohaç muharebesindeki muâdil gösterilir! Tabii Macar telefâtı da o nisbette olmuş ve netice itibariyle Macarlar mağlûb edilerek pek çok esir ve ganimet alınmıştır).

1526 = 933

9 Teşrinievvel = 2 Muharrem, Salı: Anadolu'da ısyan çıktığı hakkında haber gelmesi.

(Bu haber Kanunî'nin Petervaradin önünde konakladığı zaman gelmiş ve Padişah derhal Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa'yı tenkil hareketine memur ederek bir miktar kuvvetle alelâcele sevk etmiştir : Bu mesele için aşağıda 1527 = 933 vukuâtının «30 Nisan» fıkrasına bakınız).

12 Teşrinievvel = 5 Muharrem, Cuma: Türk ordusunun Macaristan'dan Belgrad'a gelişi.

(Kanunî burada bir gece kalıp ertesi gün İstanbul'a doğru yoluna devam etmiştir).

16 Teşrinievvel = 9 Muharrem, Salı: Erdel voyvodası Szapolya'nın Macar krallığına intihabı.

(Yukarda 1526 = 932 vukuâtının «11 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi, Mohaç muharebesinde telef olan son Macar kralı «Louis II = ikinci Lajos» hiç bir vâris bırakmıyarak ölmüş ve Almanya imparatoru Charles-Quint'in kızkardeşi olan kraliçe «Marie» de Türk ordusu gelmeden evvel Budin'den kaçıp gitmiştir; işte bu vaziyetten dolayı sahipsiz kalan Macar tahtına göz dikmiş iki müddai vardır: Biri Transylvania = Erdel voyvodası «Szapolyai Janos» biri de son kral ikinci Lajos'un hem kayınbiraderi, hem eniştesi ve Almanya imparatoru Charles-Quint'in de küçük kardeşi olan arşidük Ferdinand'dır. Bunlardan Osmanlı menbâlarında «Sapolyai Yanoş», «Yanoş-kral» ve «Zapola» gibi isimlerle bahsedilen ve garp menbâlarında da «Jean Szapolya/Szapolyai/Zapoly» denilen Transylvania = Erdel voyvodası, Macar asilzâdelerinin en zengin ve en nüfuzlusudur: Başka milletlerden kral seçilmesini istemiyen Macar milliyetperverlerinin namzedi işte budur; bir taraftan Macar tahtını yıkmamak ve bir taraftan da Macar milliyetçilerinin namzedini iltizam etmek suretiyle Macaristan'ın toprağından sonra gönlünü de fethetmek isteyen Kanunî Sultan Süleyman bu sefer Peşte'de Macar asilzâdelerini huzuruna kabul ettiği zaman onlara işte bu Szapolya'nın kral tâyin edileceğini va'detmiş ve bu suretle yabancı kral taraftarlarına karşı milliyetçiler partisini açıktan açığa iltizam etmiştir: Yukarda 1526 = 932 vukuâtının «24 Eylül» fıkrasına bakınız. Szapolya'ya karşı Macar tahtında bir takım verâset hakları iddia eden Ferdinand'ın istinad noktaları da son Macar kralı ikinci Lajos'un hem kayınbiraderi, hem eniştesi sıfatıyla kendisini yegâne vâris sayması, Macaristan'da bir takım taraftarları bulunması ve nihayet büyük kardeşi olan Almanya imparatoru Charles-Quint'e dayanmasıdır: Macaristan'daki taraftarlarının Macar ırkından olmıyan bu Avusturya Arşidükünü iltizam etmekten maksatları, Türklere karşı Almanlardan yardım görmektir. Her halde netice itibariyle «Szapolyai Janos» Kanunî'nin, Arşidük Ferdinand da Charles-Quint'in namzedi demektir. İşte bu vaziyetten dolayı Macaristan'ın Tokay şehrinde toplanan bir Diyet meclisi 16 Teşrinievvel = 9 Muharrem Salı günü Transylvania = Erdel voyvodası Szapolya'yı Macar krallığına intihab etmiş ve tabii bu intihabda bilhassa Kanunî Sultan Süleyman'ın müzâheretine istinad edilmiştir; bununla beraber krallık buhranı bu suretle nihayet bulmuş değildir: Aşağıda bu sene vukuâtının «16 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız. — Bu intihab için 11 Teşrinisâni = 5 Safer Pazar tarihi de rivayet edilir).

24 Teşrinievvel = 17 Muharrem, Çarşamba: Macar seferinden dönen Kanunî'nin Sofya'ya muvâsalatı.

(Sultan Süleyman Sofya konağında beş gün istirahat edip altıncı gün İstanbul'a doğru yoluna devam etmiştir).

2 Teşrinisâni = 26 Muharrem, Cuma: Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(Padîşah Edirne sarayında sekiz gün istirahat ettikten sonra dokuzuncu gün İstanbul'a hareket etmiştir).

13 Teşrinisâni = 7 Safer, Salı: Macaristan fatihi Kanunî Sultan Süleyman'ın Mohaç seferinden İstanbul'a avdeti.

(9 Teşrinisâni = 3 Safer Cuma günü Edirne'den hareket eden muzaffer Padîşah beşinci gün İstanbul'a vâsıl olmuştur: 14 Teşrinisâni = 8 Safer Çarşamba tarihi de rivayet edilmişse de doğru değildir. — Kanunî'nin Macaristan istik-

İlâline nihayet vermekle neticelenen bu ikinci Macar seferi 1526 = 932 senesi 23 Nisan = 11 Receb Pazartesi günü İstanbul'dan hareket edip bu 1526 = 933 senesi 13 Teşrinisâni = 7 Safer Salı günü İstanbul'a evdetine kadar tam 6 ay 21 gün sürmüştür. — Belgrad'ın fethiyle neticelenen ilk Macar seferi için 1521 = 927 senesi «18 Mayıs» fıkrasına bakınız).

16 Kânunuevvel = 11 Rebî'ül-evvel, Pazar : Almanya imparatoru Charles-Quint'in küçük kardeşi Ferdinand'ın «Pressburg = Pozsony» Diyet meclisi tarafından Macar krallığına intihabı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz gibi, Macar milliyetçilerinin krallık namzedi olan ve Kanunî tarafından da iltî. zam edilen Transylvania = Erdel voyvodası «Szapolyai Janos» Macaristan'ın Tokay şehrinde toplanan bir Diyet meclisi tarafından Macar kralı ilân edilmiştir: Hattâ bir ay kadar sonra Budapeşte'nin cenubişarkisine tesadüf eden «Szekesfehervar» şehrinde bu yeni kralın tetvic merasımı bile yapılmıştır! Fakat Tokay Diyetinin o tarihî kararından tam bir ay yirmi yedi gün sonra Budin'in şimalıgarbisinde ve Viyana'nın 75 kilometre şarkında Macaristan'ın eski merkezlerinden olan «Pressburg / Pozsony / Bratislava» şehrinde toplanan ikinci bir Diyet meclisi de Almanya imparatoru Beşinci Karlos = Charles-Quint'in küçük kardeşi olan Arşidük Ferdinand'ı Macar kralı ilân etmiştir! Bu suretle Türklerin Mohaç muharebesinde Macar krallığını yıkmalarından üç buçuk ay sonra ortaya iki Macar kralı çıkmış demektir! Bunların biri Türklerle Macar milliyetperverlerine, biri de Türklere karşı Almanlardan yardım bekleyen bazı Macarlarla Habsburg imparatorluğuna güvenmektedir! Artık Macaristan iki büyük devletin, yâni Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarının rekabetleriyle bu iki Macar kralının saltanat mücadelelerine sahne olmuş demektir: Bu vaziyet üzerine Macaristan iki parçaya bölünmüş, bunlardan şimalıgarbî ve garp hudut boyları Ferdinand'ın ve orta Macaristan'la Transylvania = Erdel Osmanlı nüfuzu altında Szapolya'nın hâkimiyet sahası haline gelmiştir: Bu ikinci sahanın mühim bir kısmı da doğrudan doğruya Osmanlı işgalindedir! Bundan sonraki hâdiselerle değişiklikler için 1528 = 934 vukuâtının «28 Şubat» fıkra. sıyle 1529 = 935 vukuâtının «10 Mayıs» fıkrasına ve 1529 = 936 vukuâtının «14 Eylül» fıkrasına bakınız. — Arşidük Ferdinand'ı Macar krallığına intihab etmiş olan Diyet meclisinin toplanmış olduğu «Pressburg/Bratislava» şehri ötedenberi Diyet meclislerinin toplandığı ve kralların tetvic edildiği yerdir: O zaman bu rada bir sayıla tetvic merasımının yapıldığı bir kilise de vardır. — Bu intihab için 26 Teşrinisâni = 20 Safer Pazartesi tarihi de rivayet edilir).

1527 = 933

30 Nisan = 28 Receb, Salı: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Anadolu ısyanlarını bastırmak için İstanbul'dan hareketi.

(Kanunî'nin Macar krallığını devirmekle neticelenen Budin seferi esnasında Anadolu Osmanlı idaresine karşı bir ısyan sahası haline gelmiştir; Osmanlı menbâlarında bu geniş ısyan hareketlerinin sebeplerine pek az temas etmekle iktifa edilmekte ve yalnız hükûmet kuvvetleriyle Yavuz devrindeki ısyâna kıyasen «Celâliîler» denilen âsiler arasındaki müsâdemeler ve muharebeler hakkında bir sürü tafsilât verilmektedir: Yavuz devrindeki Celâliî hareketi için 1519 = 925 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Budin seferine tesadüf eden bu son ısyanlar için Osmanlı menbâlarının gösterdikleri en mühim sebep, Padişahın aylarca payitahtında bulunmaması gibi ehemmiyetsiz bir vesileden ibarettir! Bununla beraber, gerek aynı menbâlarda hakikatin sızıntıları kabûlinden tesadüf edilen bazı dağınmık ifadeler, gerek bazı muahhar tetkiklerde görülen mütâlâalar tetkik edilecek olursa, 1526 = 932 Mohaç seferi esnasında başlayıp bu 1527 = 933 senesine kadar devam eden ve hep birbiriyle alakadar gözükten

ısyanların umumî ve müşterek sebeplerden çıktığı anlaşılır. Bu sebeplerin en mühimleri şunlardır: 1 — Safavilerin Anadolu'da kuvvetli bir Şiilik propagandası ve bu propagandanın çok muntazam teşkilâtı vardır: Bu teşkilât içinde Safavî «halife» lerine bile tesadüf edilir; Şii propagandasının bilhassa son zamanlarda büyük bir faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. 1526 = 932 vukuâtının birinci fıkrasında gördüğümüz gibi, İran'la 1514 = 920 tarihindeki Çaldıran muharebesindenberi on üç senedir sulh akdolumamış ve siyasi münasebetler iade edilmemiştir: Bu on üç sene içinde Türkiye'de Yavuz Sultan Selim ve İran'da Şâh-İsmail vefat etmiş ve burada Kanunî Sultan Süleyman, orada Birinci Tahmâsb cülûs etmiş olduğu halde babalarının karşılıklı düşmanlıkları oğullarına büsbütün şiddetlenerek intikal etmiştir! Hattâ 1524 = 930 tarihinde Birinci Tahmâsb tahta çıktığı zaman Kanunî kendisine bir tehditnâme göndererek yakında haddini bildireceğinden bile bahsetmekte tereddüt etmemiş ve buna karşı İran şâhı da Almanya imparatoru Charles Quint'le sonradan Mohaç muharebesinde telef olan Macar kralı ikinci Lajos nezdine elçiler gönderip Osmanlılara karşı ittifak teklif ederek daha o zamandan itibaren Avrupa ile elbirliği etmiye kalkışmıştır: Garp menbâlarında da Almanya imparatorunun İran şâhını Osmanlılara karşı kışkırtmasına ait muhtelif rivayetlere tesadüf edilir: Anadolu'daki Şii propagandasının son zamanlardaki faaliyetinde ve bilhassa Kanunî'nin Budin seferi esnasında Anadolu ısyanlarının çıkmasında bu siyasi âmillerin te'sirsiz kalmış olması hiç muhtemel değildir. 2 — O sırada Anadolu Türklüğü Şiilik propagandaları ve tarikat faaliyetleri gibi dinî sebeplerden başka idarî ve siyasi bir takım sebepler yüzünden de İstanbul hükûmetine karşı cephe almiye son derece müsâit bir vaziyettedir: Fatih devrindeberi Devşirmelerin elinde bulunan kozmopolit İstanbul hükûmeti, vaktiyle Karaman-oğullarının, sonra Şîilerin ve ondan sonra da Dulgadır Beylerinin tenkil ve te'dibi gibi bir takım vesilelerle Türklerin başına muhtelif milletlerden devşirilmiş ve birer müslüman ismi takınmış bir takım vatansız serserileri serdâr olarak musallat edip binlerce aileleri matem içinde bıraktırmış, servetler müsâdere edilmiş, ocaklar yıkılmış, şehirler ve köyler yıkılıp yakılmış, tımarlar zaptedilmiş ve hattâ tehcirler bile yapılarak anavatan feci bir müstemleke muamelesi görmüştür: Azamet devrinin en parlak zamanlarında bile Osmanlı idaresinin müstakbel inhitât asırlarını hazırlayan en zayıf tarafı işte budur. Dinî şekillerle ortaya çıkan Anadolu ısyanları her şeyden evvel işte bu millî felâketlerin pek tabii bir takım aksül'amelleri demektir. 3 — Anadolu'daki devşirme ve dönme âmirlerle memurların yer yer işledikleri iktisadî ve mâlî zulümler de bu ısyanların en mühim sebeplerinden gösterilir: Meselâ 1522 = 928 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kanunî'nin sonradan idam ettirmiş olduğu Hırvat Vezir Ferhad Paşa, sırf şahsî garazından dolayı Dulgadır hanedanından Şehsüvar oğlu Ali Beyle oğullarını, akrabalarını ve adamlarını toptan öldürtüp servetlerini müsâdere ettiği zaman, Dulgadır Beyliğindeki tımarları iptâl edip bu yüzden geçinen bir çok kimseleri haksız yere sersefil bırakmış ve tabii bunlar Budin seferi esnasındaki ısyanlara bütün mailyetleriyle beraber iştirâk etmişlerdir: Bunların içinde çok nüfuzlu bir takım Türkmen Beyleri de vardır. Tıpkı bunun gibi, Osmanlı menbâlarında bu ısyan hareketlerinin birincisine sebep olarak da bir devşirme oğlunun vergi işlerindeki zulmünden bahsedilir: «Baba-Zünnân» isminde bir reis in idare ettiği ilk ısyan Bozok'da çıkmış ve bu ihtilâlin zuhuru da orada sancak beyi olan Hersek-zâde Ahmed Paşa oğlu Mustafa Bey ismindeki zalimin «Süglün-Koca» yahut «Süglün-oğlu» isminde bir ihtiyarın tarlasına nisbetsiz bir vergi tarhet-tirmesi ve ihtiyar Türk bunun biraz indirilmesini isteyince de hakaret olarak sakalını tıraş ettirmesi sebep olmuştur! Her halde Şiilik ve Safavilik propagandacılarının bu vaziyetlerden istifade etmemiş olmaları kabil değildir: Zaten Osmanlı menbâlarında birbirinden ayrı ve mahallî bir takım hareketler şeklinde gösterilen bu ısyanların hemen hep aynı zamana tesadüf etmesi ve hâdisâtın cereyanından anlaşıldığına göre ihtilâlcilerin birbirlerine yardım etmeleri bu hareketlerin muntazam bir plân dairesinde ve belki de bir elden idare edil-

miş olduğuna delâlet edebilir. — En kuvvetli rivayetlere göre ilk isyan hareketi 1526 = 932 senesi 20 Ağustos = 12 Zülka'de Pazartesi günü Bozok'da çıkan «Baba-Zünnün» ihtilâlidir : Bâzı menbâlarda bu isyan 1527 = 933 senesine mü-sâdif gösterilirse de doğru değildir; bunun içel taraflarına da yayılan büyük bir hareket olduğu da rivayet edilir. Zaten bu vak'a münferid kalmış değildir : Çünkü aynı zamana tesadüf etmek üzere Adana havalisinde «Domuz-oğlan = Tonguz-oğlan» ve Kızılbaş halifelerinden «Veli-halife», Tarsus taraflarında da «Yenice-Bey» isimlerindeki ihtilâl reisleri de harekete geçmiştir. Bu birinci saf-hadan sonra da 1527 = 933 tarihine tesadüf eden meşhur Kalender isyanı baş-lamıştır. Bütün bu hareketlerin en mühim reisi işte bu Kalender'dir: yukarda bahsi geçen «Baba-Zünnün» buna nisbetle ikinci derecededir: içel'den Tokad'a kadar büyük bir sahada hareket eden Zünnün'un tenkili çok müşkil olmuş ve Osmanlı kuvvetleri muhtelif mağlûbiyetlere uğradıktan ve bir çok mühim şah-siyetler maktul düştükten sonra isyanın bu ilk safhası bastırılabilmiştir. Bu ilk safha altı vak'aya ayrılabilir :

1 — 1526 = 932 senesi 20 Ağustos = 12 Zülka'de Pazartesi günü «Baba-Zünnün» Bozok sancak Beyi Hersek-zâde Mustafa Beyle bunun zulüm âletleri olan Kadı Muslihüddin ve kâtip Mehmet'i idam ettirerek isyan bayrağını açmıştır;

2 — Bu vaziyet üzerine Karaman Beylerbeyi İskender Paşa-zâde Hurrem Paşa maiyyetine Kayseri Beyi Behram Beyle içel Beyi Bostancı-Ali Bey'i alarak âsi-ler üzerine yürümüşse de Kayseri civarında «Kurşunlu» boğazında ordusu mağ-lûb olmuş ve hem kendisi, hem maiyyetindeki sancak Beyleri maktul düştükleri için Baba-Zünnün Tokad tarafına yürüyüp Artıkova ve Kazova cihetlerini istilâ etmiştir;

3 — Bu tehlikeli vaziyetten telâşe düşen Sivas Beylerbeyi Hüseyin Paşa âsilere karşı Malatya Beyi Yular-kısdı-oğlu İskender Bey'i göndermişse de müdhîş bir bozguna uğrayan bu sancak beyi canını kurtarıp kaçmaktan başka bir şey yap-a-mamıştır; bu suretle Baba-Zünnün Osmanlılara karşı üstüste üç muvaffakiyet kazanmış demektir;

4 — Nihayet Sivas Beylerbeyi Hüseyin Paşa Adana Beyi Ramazan-oğlu Pîrî-Bey'le beraber harekete geçip 1526 = 932 senesi 26 Eylül = 19 Zülhicce Çarşan-ba günü «Höyük-lü» mevkiinde âsileri mağlûb etmiş ve Baba-Zünnün işte bu vak'-ada maktul düşmüşse de maiyyetindeki kuvvetler dağılmamış ve hattâ o gece Hüseyin Paşa ordusuna baskın yaparak ve galipleri mağlûb ederek reislerinin in-tikamını almışlardır : Hüseyin Paşa bu hâdiselerden yaralı olarak Sivas'a kaçmış ve orada ölmüştür;

5 — Bu vaziyet üzerine Diyarbekir valisi Husrev Paşa büyük bir sür'atle hare-ket edip başsız kalan âsileri kolayca tenkile muvaffak olmuştur;

6 — Kilikya'da «Veli-halife», «Yenice-Bey» ve «Tonguz-Oğlan» idaresindeki ma-halli hareketler de nihayet Adana Beyi Ramazan-oğlu Pîrî-Bey tarafından bas-tırılmıştır.

Anadolu isyanlarının bu birinci safhası sona erdiği sıralarda «Kalender» yahut «Kalender-Şâh» isyanı denilen ikinci safha başlamaktadır. Bu ikinci safhanın hangi tarihte başlamış olduğunu tamamiyle tâyin etmek kabil değildir. Yalnız hâdisâtın cereyan tarzına nazaran iki safha arasında mühim bir fâsıla geçme-diği anlaşılmaktadır. Budin seferinden avdet eden Kanunî'ye Petervaradın ön-lerinde arz edilen isyan haberi umumiyetle birinci safhaya ait gösterilir: 1526 = 933 vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Sultan Süleyman İstanbul'a geldiği zaman Kalender isyanı büyük bir şiddet göstermiye başlamış olduğu ve Petervaradın konağından tenkil hareketine memur edilerek ileri sevk edilmiş olan Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa'nın da bir şey yapamayacağı anlaşıldığı için, nihayet Vezir-i a'zam İbrahim Paşa'nın 3 bin Yeniçeri ve 2 bin Sipâhiden mürek-kep beş bin kişilik bir takviye kuvvetiyle hareketin başına gönderilmesi zaruret şeklini almıştır. — Aşağıki fıkralara da bakınız).

8 Haziran = 8 Ramazan, Cumartesi: Kalender'in Karaçayır zaferi.

(Âsilerin bu muvaffakiyetine sahne olan Karaçayır Sivas'ın şimalindedir. — O

zamana kadar hükümet kuvvetleriyle muhtelif müsâdemelerde bulunan, umumiyetle muvaffak olan ve her halde tenkil edilemeyen «Kalender» yahut «Kalender-Şâh» çok mühim bir şahsiyettir: Hacı-Bektâş-ı-Velî sülâlesindne olmak itibariyle Anadolu'da Bektaşiliğin yayılmasına yıllarca çalışmış, etrafına binlerce müridler, abdallar, dervişler ve halk arasından tarafdarlar toplamış ve rivayete nazaran otuz bin kişilik bir kuvvetle ortaya atılmıştır; Kalender'in en mühim cephesi, maddî kuvvetle mânevî kuvveti cem'etmesidir; onun için halk kütlelerinden daimâ yeni kuvvetler toplayabilecek bir vaziyettedir. Bu müdhiş şahsiyetin Osmanlılara karşı saltanat dâvâsiyle ortaya atıldığı ve hattâ «Kalender-Şâh» ünvanını bile takındığı rivayet edilir; Safavîlerle münasebette bulunduğunu gösteren deliller de vardır. Devşirmelerin Osmanlı idaresinden soğutulmuş oldukları Sünnî Türklerle «Çiçeklü», «Masadlu», «Akçakoyunlu» ve «Bozoklu» Türkmen aşiretleri ve bunlardan başka Baba-Zennân ısyanının kılıç artıkları da Kalender'in maiyyetine iltihak etmiş, netice olarak Anadolu'nun ortasından şarkına kadar büyük bir saha ısyan sahnesi haline gelmiştir. Bütün bu ısyan ve tenkil hareketlerinden dolayı anavatanı muazzam bir harabeye çeviren ve mütemadiyen Türk kanı dökülmesine sebep olan bu fecî vaziyetin bütün tarihi mes'ûliyeti Anadolu Türklerini en müdhiş zulümlerle Osmanlı idaresinden soğutulmuş olan Devşirme zümresinin boynundadır. Daha Fatih devrinden itibaren İstanbul fethinin veyahut mensub oldukları yabancı milliyetlerin intikamını Anadolu Türklüğünden almak istediklerini kendi dilleriyle açıkça söylemiş bir takım vatansız ve hâin serseriler Paşahık; Vezirlik ve Serdarlık sıfatlarıyla Anadolu Türkünün başına musallat edilmiş, Karaman oğullarının, Şiilerin, Dulğadır Beylerinin vesairenin tenkili bahânesiyle bu serserilerin işlemedikleri cinayet kalmamıştır: 1453=857 vukuâtı içinde «1 Haziran» fıkralarının dördüncüsüne bakınız. İşte bundan dolayı bu seferki vaziyet Anadolu'da rüzgâr ekmiş olan Osmanlı idaresinin fırtına biçmesi demektir! — Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa İstanbul'dan beş bin kişilik bir kuvvetle Aksaray'a geldiği zaman âsîlere karşı Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa kumandasında büyük bir ordu sevk etmiştir: Karaçayır muharebesinde Kalender'e mağlûb olan ordu işte budur. Bu müdhiş bozgununda en mühim Osmanlı ümerâsından bir çokları maktul düşmüş, Karaman Beylerbeyi Mahmud Paşa ile Alâiyye Beyi Sinan, Amasya Beyi Kocu, Birecik Beyi Mustafa, Anadolu Tımar-defterdarı Nuh ve Karaman Defterdar-kethudâsı Mehmet Beyler telef olmuş ve başkumandan vaziyetinde bulunan Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa da bin müşkilâtla kaçıp canını kurtarmıştır).

22 Haziran = 22 Ramazan, Cumartesi: Kalender'in mağlûbiyeti ve kesik başının teşhiri.

(Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz Karaçayır bozgununu Adana vilâyetindeki Kars kalesine geldiği zaman haber almış ve oradan maiyyetindeki beş bin askerle derhal Elbistan'a gitmişse de muzaffer ihtilâlcilerin üzerine yürüyecek kadar cûret gösterememiştir: Bundan evvelki Karaçayır muharebesine bizzat iştirâk etmemiş olan Frenk-İbrahim Paşa'nın bu sefer de kendisini tehlikeye atmaması bilhassa dikkat edilecek bir noktadır! İbrahim Paşa Elbistan'da ancak bâzı siyasi tedbirler ittihaz etmekle meşgul olmuştur: Bu tedbirlerin en mühimlerinden biri Karaçayır bozgunundan kurtulup kaçabilen mağlûp ve perişan Osmanlı askerlerinin henüz harbe girmemiş olan askerle temasına müsaade edilmemesi ve bu suretle taze kuvvetlerin mâneviyyâtını bozabilecek te'sirlerden uzak tutulması, biri de vaktiyle Hırvat devşirmesi Ferhad Paşa'nın Şehsüvar-oğlu Ali Beyle oğullarını ve tarafdarlarını imha ettiği zaman ibtâl ettirmiş olduğu tımarların eski sahiplerine iâdesi ve Beylerine mükâfatlar va'dedilen Türkmen aşiretlerinin de gizli muhârebelerle Kalender'in maiyyetinden uzaklaştırılması gibi şeylerdir: İşte bu siyasi tedbirlerin neticesi olarak Kalender ordusunun birdenbire tenhalaştığı ve ısyan reisinin yeni kuvvetler toplamasına veyahut İran'a kaçmasına vakit

birakılmadan Vezir-i-a'zam'ın en çok itimad ettiği zâbitlerden «Bilâli-Mehmet» veyahut «Belâli-Mehmet» ve «Deli-Pervâne» kumandasında bir kuvvet sevkedildiği rivayet edilir : Bu Osmanlı kuvvetlerinin kazandığı son muharebe «Baş-saz» dağlarında âsilerin tenkili ve Kalender'in maktul düşmesiyle neticelenmiştir. Kalender'le beraber Dulgadur hanedanından «Veli-Dundar» isminde bir prensin de maktul düştüğü rivayet edilir : Tabii bu Türkmen Beyinin o ısyana iştirâki, Dulgadur oğullarının Devşirmelerden gördüğü zulümlerden dolayıdır : 1522 = 928 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Netice itibariyle bir çok kanlar dökülüp bir çok ocaklar sönerek nihayet ısyanlar tenkil edilmiş fakat sebepler izâle edilemediği için, hemen bütün Osmanlı tarihi boyunca Anadolu da imâ ayaklanmıştır).

11 Ağustos = 13 Zülka'de, Pazar : Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Anadolu'dan İstanbula avdeti.

(İbrahim Paşa'nın Anadolu seferi bu 1527 = 933 senesi 30 Nisan = 28 Receb Salı gününden itibaren tam 3 ay 11 gün sürmüştür. — Âsilerin Sancakları zafer alâmeti olarak İstanbul'a getirilmiştir. — Kanunî bu neticeden çok memnun olmuş ve Makbûl-İbrahim Paşa'nın o zamana kadar «on iki yük» yâni bir milyon iki yüz bin akça tutan tahsisatını «sekiz yük» ilâvesiyle iki milyon akçaya çıkardık. — başka murassâ kılıç, hançer vesair bir takım kıymetli hediyeler de ihsan etmiştir).

1527 = 934

3 Teşrinisâni = 8 Safer, Pazar: Kaabız meselesi.

(İlmiyye mesleğine mensub olan Molla Kaabız İranlıdır ve İran'dan İstanbul'a gelip Osmanlı ulemâsı arasına katılmış şüpheli bir adamdır : Bu adamın bir müddettenberi umumî yerlere ve hattâ bir rivayete göre bâzı meyhânelerde ortaya attığı tuhaf fikirler nihayet İstanbul halkını büyük bir teessür ve heyecan içinde bırakmıştır; Kaabız-Molla'nın fikirlerinde hiç bir kıymet yok, yalnız halkın itikadına dokunacak bir mahiyet vardır : Bu adamın ortaya attığı nazariyyeye göre Hazret-i isâ bütün Peygamberlerden üstündür ve hattâ Peygamberimizden bile «efdal» dir! İşin en tuhaf tarafı, acem mollasının bu vâhî ve havâî davasını şahsî bir fikir şeklinde serdetmeyip islâmî bir şekle sokması ve bir takım âyetlerle hâdisleri istediği gibi te'vil ve tefsir ederek meseleyi islâmiyet esaslarıyla isbat ediyor gibi görünmesidir! Bu vaziyete göre Kaabız-Molla islâm dinini reddedip hristiyanlık propagandası yapmış olmuyor, müslümanlığı kabul etmekle beraber hristiyanlığı ondan üstün tutmuş oluyor demektir! O zaman islâm hilâfetinin merkezi olan İstanbul'da, yâni islâmiyet nâmına hristiyanlıkla mücadele edip duran bir Sünnî müslüman devletinin payitahtında böyle bir mugalatanın ortaya atılması, tabii memleketin mâneviyyâtını sarsacak tehlikeli bir oyundur : Bu mühlik oyunda Şark'ın ve yahut Garb'ın ne dereceye kadar te'siri bulunduğu belli değilse de çok muhtemeldir. — O zamana kadar bir takım câhillerin fikirlerini celerek memleketin mânevî birliğini bozmaya başlayan Kaabız'ın oynadığı rol bâzı ulemânın şikâyetleri üzerine hem saraya, hem hükûmete aksetmiş, fakat meselenin fikrî mahiyetinden dolayı Molla birdenbire cezalandırılmıyarak Divân'da nazariyyesini izaha dâvet edilmiştir : Avrupa Katolik âleminde imanlarından en hafif şekilde bile şüphe edilen insanların diri diri ya. kıldıkları bir devirde islâm dininin en mühim esaslarını aylarca açıktan açığa baltalayan bir şahsın nihayet ilmi bir münakaşaya ve nazariyyesinin isbâtına dâvet edilmesi, on altıncı asırda fikir hürriyetinin Avrupa'ya nisbetle Türkiye'de ne kadar esaslı olduğunu göstermesi bakımından bilhassa dikkat edilecek bir noktadır. — Kaabız-Molla iki gün üstüste Divâna getirilmiş ve 2 Teşrinisâni = 7 Safer Cumartesi gününe tesadüf eden ilk celsede «Sadreyn» de-

nilen Rumeli ve Anadolu Kadı-askerleriyle karşılaştırılmıştır: O sırada «Sadr-ı Rûm», yâni Rumeli Kadı-askeri «Fenâri-zâde Muhyiddin Çelebi», «Sadr-ı Anadolu» yâni Anadolu Kadı-askeri de «Kaadirî Çelebi», dir. Kaabız-Molla bütün vüzerâ-nın huzurunda işte bu iki din âlimine nazariyyesini uzun uzadıya izahetmiş, Kanunî bu izahâtı kafes arkasından dinlemiş, fakat bu mevzâ üzerinde hazırlıksız olan Kadı-askerler nazariyye sâhibiyle ilmi bir münâkaşaya girişmekten ictinâb ederek yalnız:

— Hikemtü bi-katlihi

yâni «İdamına hükmettim» demekle iktifa etmişlerdir: İslâm esaslarına taarruz eden bir müslüman şer'an idam edilir; bilhassa Kaabız'ın yaptığı yalnız din esaslarıyla oynamaktan ibaret değil, aynı zamanda Osmanlı imparatorluğunun İran şiliğiyle Avrupa katolikliği arasında tutunabilmek için istinad ettiği sistemi de temelinden baltalamak demektir! Fakat buna rağmen nazariyyesinin yanlışlığı ilmi delillerle isbât edilip çürütülmüş olmadığı için Kadı-askerlerin müştereken verdikleri idam hükmünü Divân âzâsı kabul etmemiş, Kaabız serbest bırakılmış ve «Peçevi»nin fâbiriyle «mülhid mülzem olmayup Divân-ı Hümâyan'dan çekilip gitmiş» dir! Kafes arkasından bu sahneyi seyreden Sultan Süleyman hayret etmiş ve İbrahim Paşa'yı çağırtıp:

— Bir mülhid Divânumuza gelür, hezeyâna cür'et kılar ve mülzem olmaz, çıkar gider, buna bâis nedür?
dediği zaman ondan şu cevabı almıştır:

— Nice idelüm? Kadı-askerlerümüz mesâili şer'iyeye âlim değüller ki mel'ânı ilzâm-u-iskât ideler!

Bu telâkkiye göre, mukaddesâta bile dil uzatmış bir adamın fikri ancak fikirle mağlûb edilebilir, fikre karşı kılıçla mukabele etmek doğru değil demektir! Osmanlı medeniyetinin azamet devrindeki büyük cephelerinden biri de işte bu fikir hürriyetidir. Bu telâkkiye Sultan Süleyman da iştirâk ettiği için ertesi gün ikinci bir celse akdedilmesini emretmiş, o zamana kadar yaptığı propagandalarla bir takım taraftarlar peyda etmiş olan Kaabız-Molla o gece ihtiyaten nezâret altına alınmış ve Kanunî'nin emriyle ertesi gün, yâni 3 Teşrinisâni = 8 Safer Pazar günü akdedilen ikinci Divân ictimâına 1525 - 1526 = 932 tarihindenberi Zenbîlli Ali Efendi'ye halef olan ve dine, edebiyata, lisaniyata ve tarihe ait iki yüz kadar eseriyle ilim tarihimizin en büyük şahsiyetlerinden sayılan «İbni-Kemal» lâkabiyle meşhur Şeyh-ül-İslâm Kemal-Paşa-zâde Şemsüddin Ahmed Efendi ile o devrin en büyük âlimlerinden İstanbul Kadısı «Sa'düddin Çelebi» dâvet edilmiştir. İbni-Kemal, Kaabız-Molla'nın nazariyyesini «kemâl-i hilm üzere» dinledikten sonra kendisiyle uzun bir münâkaşaya girişip İslâm esaslarına istinad ettirmek istediği dâvânın çürüklüğünü ilmi delillerle isbât ettiği için nihayet söyleyecek söz bulamıyan Kaabız «Hatâsını iz'ân idinüp başın zemine salmışdır» Aylarca propaganda yapıp bir takım câhillerin zihinlerini celerek kendi vatani olmıyan bir memleketin mânevî birliğini bozan bir entrikacı molla'nın safsataları birer birer meydana çıkarılıp boynunu bükmekten başka çaresi kalmadığı zaman bile kendisine hatâsından rücu ettiği takdirde serbest bırakılacağı hem Şeyh-ül-İslâm, hem İstanbul Kadısı tarafından teklif edilmişse de, kabul etmediği için nihayet idamına hükmedilmiştir: Kaabız'ın idamı yalnız bir din meselesi değil, aynı zamanda bir millî emniyet ve selâmet meselesidir; o zamana kadar bir takım câhillerden taraftarlar te'min eden bu şüpheli adamın fikrinde ısrâr ettiği halde cezasız bırakılması ictimâi bir tehlikenin beslenmesi demektir).

1527 — 1528 = 934

Bosna, Hırvatistan, Eski Slavonya ve Dalmasya fütuhâtı.

(Bosna vilâyetinde henüz Macarların elinde bir takım kaleler vardır ve bunların en mühimmi de eski Bosna kralığının payitahtı olan «Jajcza/Jajcsa ==

Yayça» şehridir; bu müstahkem mevki vaktiyle Fatih devrinde fethedilmişse de bir müddet sonra Macarlar tekrar işgal etmişlerdir : 1463 = 867 ve 1464 = 868 vukuâtının ikinci fıkralarına bakınız. Kanunî'nin Mohaç zaferinde Macar kralığının yıkılması ve ortaya bir takım krallık müddâflerinin çıkması üzerine başsız kalan bu müstahkem şehirle diğer Bosna, Dalmaçya ve saire kaleleri Osmanlı kumandanlarının taarruzlarına uğrıyarak birer birer fethedilmiye başlamış ve İstanbul şehri bu kış mevsimini hep fetih müjdeleriyle geçirmiştir. Bu fütuhâtın en mühim kahramanları, ikinci Bâyezid'in kızından torunu olan Bosna Beylerbeyi Husrev Bey'le Mohaç muharebesindeki çevirme hareketiyle şöhret bulan Semendire Beyi Yahyâ Paşa-zâde Balı/Balı Bey'dir. Bosna'da fethedilen kalelerin en mühimleri, yukarda bahsi geçen Yayça'dan başka Banyaluka/Banaluka, Sokol, Belojesero, Orbovatz, Levatz, Serepwar, Aparuç, Perga, Bassatz ve Greben mevkileri de, bunlardan başka Hırvatistan'da Türklerin «Kırbova», dedikleri Urana kaleleri fethedilmiştir. — Bu fütuhâtın ay ve gün tarihlerinde ihtilâflara tesadüf edildiği gibi, bâzılarının ki tamamiyle karanlıktır: her halde bunların fethi umumiyetle Hicretin 934 ve Milâdın 1527 - 1528 kış mevsimine müsâdifdir ve bir çoğu mukavemet etmeden teslim olmuştur).

1528 = 934

28 Şubat = 7 Cumâda-l-âhire, Cuma: Osmanlı himâyesine giren Macar kralı Szapolya ile muahede akdi.

(Mohaç muharebesinde Macar istiklâlinin yıkılması, Macaristan'ın Osmanlı istilâsına uğraması ve son Macar kralı ikinci Lajos'un vâris bırakmadan mak-tul düşmesi anarşi içinde kalan bu krallık üzerinde iki saltanat müddâsinin zuhuru sebeb olmuş, Macar milliyetperverleri Transylvania = Erdel voyvodası Szapolya'yı ve Almanya imparatoru Charles-Quint'den Türk istilâsına karşı yardım ümid eden bâzı Macar asilzâdeleri de imparatorun küçük kardeşi ve mak-tul kral Lajos'un hem eniştesi, hem kayınbiraderi olan arşidük Ferdinand'ı iltizam etmişlerdir : 1526 = 933 vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Bir taraftan da Kanunî Sultan Süleyman Peşte'den İstanbul'a dönerken huzuruna kabul ettiği Macar zâdegânına Szapolya'yı kral tâyin edeceğini va'detmiştir : 1526 = 932 vukuâtının «24 Eylül» fıkrasına bakınız. Fakat buna rağmen o zamandanberi Macar krallığının yeni vaziyeti resmî ve hukukî vesikalarla tesbit edilmiş değildir; zaten bütün Macaristan işgal edilmemiştir. Yalnız sevkülceys bakımından lüzum görülen kalelerin işgaliyle iktifa edilmiş ve bu suretle Macaristan'ın mühim bir kısmı iki rakip kral arasında bir mücâdele sahnesi haline gelmiştir. Szapolya ile Ferdinand arasında vukua gelen Tokay meydan muharebesinde Szapolya mağlûb olmuşsa da mücâdeleden vazgeçmemiş ve bir taraftan kaynatası olan Lehistan kralı Birinci Sigismund'a başvurmakla beraber, en mühim tedbir olarak da İstanbul'a bir elçi gönderip Kanunî'ye dehâlet etmiştir. Szapolya'nın gönderdiği elçi «Lasczky» isminde bir Leh asilzâdesidir. Bu elçi Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın delâletiyle 27 Kânunusânî = 5 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü Kanunî'nin huzuruna kabul edilebilmek şerefine nâil olmuş ve Sultan Süleyman Macaristan'ın kendi kılıç hakkı olduğunu, fakat Szapolya kendisine sâdık bir bende olmayı kabul ettiği için bu ökeyi Osmanlı himâyesi altında olmak şartıyla ona terkettiğini ve Ferdinand'a karşı onu daima müdafaa ve himâye edeceğini ve binaenaleyh Szapolya'nın artık müsterih olmasını söylemek tenezzülünde bulunmuş ve işte bunun üzerine tam bir ay süren bir müzakereden sonra 28 Şubat = 7 Cumâda-l-âhire Cuma günü Macar krallığının Türk himâye ve hâkimiyeti altına sokan meşhur muahede imza edilmiştir. Fakat bu sırada bir taraftan Avusturya'ya karşı sefer hazırlıkları yapılırken, bir taraftan da kral Ferdinand'dan üç kişilik bir sefaret hey'eti gelmiştir : Bu hey'etin vazifesi yardım veyahut himâye istemek değil, Macaristan'da işgal edilmiş olan kaleler iade edilmek şartıyla sülh istemektir :

Hattâ elçilerin iâdesini istedikleri kalelerin bir listesini bile getirip Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'ya takdim ettikleri ve onun da bu çılgınca cür'etkârlığa karşı alay etmiş olduğu rivayet edilir! Avusturya elçilerinin küstahça ifâdeleri hiç hoş gitmemiş ve kendilerinden Fransa, Lehistan, Venedik, Transilvania vesair hırıs-tiyan hükûmetleri gibi Türk himâyesine iltica etmek dururken neden dolayı böyle yüksekten atıp tuttukları sorulmuş ve ondan sonra da ikametgâhlarında mevkuf tutulmaları emredilmiştir: Bu mevkufiyet dokuz ay kadar sürmüştür. — Zapolya ile akdedilen muahede için 29 Şubat = 8 Cumâda-l-âhire Cumartesi tarihi de rivayet edilir).

1529 = 935

28 Mart = 18 Receb, Pazar : Makbûl-İbrahim Paşaya Vezaret-i-uzmâ makamına ilâveten «Ser-askerlik» tevcihi.

(Feridun Bey «Münşeât»ındaki berât suretinde «evâil-i şehri Şa'bân = Nisan ortaları» tarihinde yazıldığından bahsedilirse de gün rakamı yoktur. Muhtelif Osmanlı menbâlarında 8 Receb = 18 Mart Perşembe, 10 Şa'bân = 19 Nisan Pazartesi vesaire tarihlerine de tesadûf edilir: Burada esas ittihâz edilen «28 Mart = 18 Receb Pazar» tarihi Ser-askerlik berâtını Kanunî'nin emriyle yazmış olan Celâl-zâde-Mustafa'nın «Tabakaat-ül-memâlik»indeki rivayetine müstenittir. — «Ser-asker» ünvanı o zaman «Baş-Kumandan» mânâsına kullanılmıştır. Daha sonraları ordu ve cephe kumandanlarına da verilmiş olan bu ünvanın Harbiye Nâzırlarına alem olması Tanzimât'dan sonradır; onun için Sadr-ı-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa Vezâret-i-uzmâ makamına ilâveten işte bu ünvanla Baş-Kumandan olmuş demektir. — Böyle bir makam ihdâs edilip bunun İbrahim Paşa'ya tevcihine sebep olarak Kanunî'nin:

«Eknâf-ı memleketümüz uzayıp masâlih-i Müslimin ile mühimmâtumuza nihâyet yok: Her hususta bizzât kendümüz mübâşeret itmek münâsib olmayup» diye Baş-Kumandanlık vazifesini Padişahlıktan ayırmış olduğu rivayet edilir: Tabii bu tedbirin ittihâzında İbrahim Paşa'ya olan teveccüh ve itimadın da büyük bir tesiri vardır. — Ser-askerlik berâtına nazaran bu sıfatla beraber bir takım fevkalâde salâhiyetler de verilmiştir; bunlar şöyle sıralanabilir:

- 1 — Padişahın bizzat iştirâk ettiği ve etmediği seferlerin hepsinde İbrahim Paşa «umûmen Ser-asker»dir;
- 2 — Ser-asker «Her ne ki dirse ve her ne vech görürse» Padişahın emir ve irâdesi gibi itâat edilecektir;
- 3 — Ser-asker gerek payitahtta, gerek taşrada Beylerbeylerinden itibaren bütün memurları azil ve nasbetmek salâhiyetini hâizdir: Yâni İbrahim Paşa vüzerâdan başka her kesi irâde istihsâline hâcet görmeden azil ve nasbedebilir ve tımar tevcihinde de aynı salâhiyeti hâizdir;
- 4 — İdam cezasına varıncaya kadar her türlü idarî, siyâsî ve askerî cezalar vermek salâhiyeti de vardır. Bu suretle Padişah kendi salâhiyetlerinden bir çoklarını Ser-askerlik makamıyla beraber Vezir-i-a'zamına devretmiş demektir: «Peçevi»nin rivayetine göre İbrahim Paşa'ya yalnız «terakkî-i âm ve bahşîş ve ihsan» gibi mâlî salâhiyetler verilmemiştir. Bu fevkalâde tevcihe ait «Berât-ı-Hümâyûn»la beraber Makbûl-İbrahim Paşa'ya «Tabl-u-alem», yâni Mehter takımıyla altı tuğ ve dört yerine yedi sancak, beş yüz bin akça ih-sân-ı Şâhâne, birinin bütün takımları murassâ olmak üzere dokuz at, bir murassâ kılıç, dört «hil'at-i-fâhire», bir «murassa' çeleng» yâni elmaslı tac, dokuz bohça kıymetli kumaş göndermiş ve bütün bunlardan başka o zamana kadar «yirmi yük» yâni iki milyon akça tutan tahsisâtı da «otuz yük»e, yâni üç milyon akça-ya çıkarılmıştır! Fakat fakir bir Parga balıkçısının o devşirme ve dönme dölü üç milyonu az görüp dört milyon istemek soysuzluğunu da göstermişse de uzun uzadıya ısrarlarına rağmen Kanunî kat'iyyen muvâfakat etmemiştir! Makbûl-İbrahim'in bu tarihten 1 sene, 8 ay, 10 gün evvel bir milyon iki yüz bin akça olan tahsisâtının iki milyona çıkarılması için 1527 = 933 vukuâtının «11

«Ağustos» fıkrasına bakınız. — Bâzı Osmanlı ve ecnebi menbâlarında İbrahim Paşa'nın Ser-askerliği bu sırada hazırlanmakta olan birinci Viyana seferine münhasır gibi gösterilmekte ve hattâ yalnız «Alman seferine serdâr» tayin edildiğinden bahsedilmekteyse de doğru değildir: Yukarda gördüğümüz gibi, Ser-askerlik berâtına nazaran Padişahın iştirâk edeceği ve etmiyeceği seferlerin hepsine şâmil olarak Baş-Kumandan olmuştur. Zaten yalnız bir sefere serdâr tâynini bundan evvel de bir çok defalar görülmüş eski bir âdet demektir: Kanunî'nin bu sefer yaptığı yenilik, İbrahim Paşa'yı bütün seferler için daimî ve umumî surette Baş-Kumandan tayin etmiş olmasında gösterilebilir. — Ser-askerlik berâtıyla tuğlar, sancaklar ve diğer hediyeler Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa'ya ve bir rivayete göre de Yenigeri-ağası Ferhad Ağaya tevdi edilerek Davudpaşa çayırında ordugâh kurmuş olan İbrahim Paşa'ya gönderilmiş, «Berât-ı Hümayûn» bütün vüzerâ ve devlet erkânıyla ordu müvâcehesinde muhteşem merâsimle okunmuş ve ikbâl devrinin en parlak gününü idrâk eden Sadr-ı-a'zam ve Ser-asker Dâmâd-İbrahim Paşa «El-öpme» merâsimi yapılarak tebrik edilmiştir. — Yirmi sekiz yaşında Vezir-i-a'zam olan bu Makbûl-İbrahim Paşa o sırada otuz dört yaşındadır ve 5 sene, 9 ay, 1 gündenberi Sadâret makamındadır: Piri-Mehmet Paşa'nın yerine Vezâret-i-uzmâ makamına tâyni ve hüviyeti için 1523 = 929 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasına bakınız).

27 Nisan = 18 Şa'bân, Salı: Vezir-i-a'zam ve Ser-asker İbrahim Paşa'ya Rumeli Beylerbeyliği makamının da ilâveten tevcihi.

(İbrahim Paşa 1523 = 929 senesi 27 Haziran = 13 Şa'bân Cumartesi günü Piri-Mehmet Paşa'nın yerine Vezir-i-a'zam tâyin edildiği zaman Rumeli Beylerbeyliği de Sadârete ilâveten kendisine tevcih edilmiş ve hattâ 1526 = 932 Mohaç seferine hem Sadr-ı-a'zam, hem Rumeli Beylerbeyi sıfatlarıyla iştirâk etmiştir: O sene vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına da bakınız. Fakat o seferden sonra Rumeli Beylerbeyliği Sadâretten ayrılarak Kasım Paşa'ya tevcih edilmiştir. Bu sefer ikinci Vezir Mustafa Paşa vefat edince onun yerine Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa tayin edilmiş ve bu Beylerbeyliği de tekrar Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'ya verilmiştir: Bu suretle İbrahim Paşa hem Sadr-ı-a'zam, hem Ser-asker, hem Rumeli Beylerbeyi olmuş, yâni o muazzam devletin siyasi, idarî ve askerî bütün salâhiyetlerini nefsinde toplamış demektir).

10 Mayıs = 2 Ramazan, Pazartesi: Dördüncü «Sefer-i Hümayûn»: Kanunî'nin İstanbul'dan «Gazây-ı-Bec» denilen birinci Viyana seferine hareketi.

(Birinci Viyana muhâsarasıyla neticelenen bu meşhur seferin ne gibi şerâit altında açıldığını anlamak için 1525 = 932 vukuâtının «6 Kânunuevvel», 1526 = 932 vukuâtının «24 Eylûl», «16 Teşrinievvel» ve «16 Kânunuevvel» fıkralarıyla 1528 = 934 vukuâtının «28 Şubat» fıkrasına bakınız. Bu fıkralardan anlaşılacağı gibi, Mohaç meydan muharebesinde Macaristan'ın son müstakil kralı «Louis II = İkinci Lajos» un vâris bırakmadan maktul düşmesi Macar tahtı üzerinde iki müddâi zuhuruna sebep olmuştur: Biri Macar asilzâdelerinin en mühimmi olan Transylvania = Erdel voyvodası «Szapolyai Janos», biri de Almanya imparatoru Charles-Quint'in küçük kardeşi ve maktul Macar kralının hem eniştesi, hem kayınbiraderi olan Arşidük Ferdinand'dır; bunların birincisi ecnebi kral istemiyen Macar milliyetperverlerine, ikincisi de Türklere karşı Almanlardan yardım ümid eden bâzı Macarlara istinad etmektedir; Macaristan haricinde de Almanya imparatorunun kendi kardeşini iltizâm etmesine mukabil Kanunî Sultan Süleyman milliyetçilerin istedikleri Szapolya'yı iltizam ederek Alman müdahale ve nüfuzuna karşı gelmektedir. Bu iki müddâiden Szapolya 1526 = 932 senesi 16 Teşrinievvel = 9 Muharrem Salı günü Tokay şehrinde toplanan bir Diyet meclisi tarafından ve rakibi Ferdinand da gene o senenin 16

Kânunuevvel = 11 Rebî'ül-evvel Pazar günü Pressburg'da toplanan diğer bir Diyet meclisi tarafından Macar kralı ilân edilmiş ve bu suretle ikisinin arasındaki rekabet en şiddetli devresine girmiştir: Bunlardan Szapolya esasen voyvodalığında bulunduğu Transylvania = Erdel eyaletiyle orta Macaristan'ın bir kısmına, Ferdinand da garbî ve şimaligarbî Macaristan'da şerit gibi uzayan bir muntakaya hâkimdir; fakat Arşidük Ferdinand Macar krallığına seçildikten iki ay sonra, yani 1527 = 933 Şubat = Cumâda'l-ülâ ayında son Macar kralı ikinci Lajos'un hâkim olduğu Bohemya krallığına da sığıriyet bakımından vâris sıfatıyla intihab edilmiş ve bu suretle Avusturya, Bohemya ve garbî Macaristan'ı hükmü altında toplayarak Szapolya'dan çok kuvvetli bir vaziyete gelmiştir. Osmanlı menbâlarında bunlardan Szapolyai Janos'a «Yanoş-kral» ve Ferdinand'a da «Ferendâş» ismi verilir! — İki rakib arasındaki Tokay meydan muharebesi işte bu vaziyet üzerine vukua gelip Szapolya mağlûb olmuş ve Ferdinand da o 1528 = 933 senesi 20 Ağustos = 22 Zülka'de Salı günü muzafferin Buda-Peşte'ye girip yerleşmiştir: Tabii bu vaziyet üzerine Szapolya orta Macaristan'ı kaybetmiş ve elinde kendi Beyliği olan Erdel = Transylvania'dan başka bir şey kalmamış gibidir. Szapolya'nın İstanbul'a elçi gönderip Kanunî'ye dehâlet ve iltica ederek bir tâbiyyet ve himâye muahedesi akdetmek mecburiyetinde kalması işte bu vaziyet üzerinedir: 1528 = 934 vukuâtının «28 Şubat» fıkrasına bakınız. Evvelce de gördüğümüz gibi Mohaç zaferi üzerine Türk ordusu Buda-Peşte'ye girmişse de Macar krallığının Osmanlı himâyesi altında ibkâsı takarrür ettiği için bütün Macaristan işgal edilmemiş, yalnız sevkülceyş bakımından lüzum görülen bazı kalelerin işgaliyle iktifa edilmiş ve hattâ Budin'deki kral sarayını muhafaza için ilkönce bir mikdar asker konulmuşsa da sonradan bu bile çekilerek şehrin idaresi Macarlara bırakılmıştır: Bu hareket tarzının o sırada Anadolu'da zuhur eden «Baba.Zünnûn» ve «Kalender» isyanlarından dolayı ihtiyâr edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır; bununla beraber Kanunî'nin Macaristan'ı iki rakib arasında bir mücadele sahnesi hâline getirerek olgun bir meyve şekline sokmak ve ondan sonra da istediği zaman müdahale etmek siyasetini tâkib etmek olmak ihtimali de çok kuvvetlidir. Nihayet Szapolya'yı himâye için Birinci Ferdinand'a karşı açılan bu ilk Viyana seferi işte o siyasetin tabii bir neticesidir: Bu vaziyette Kanunî için bütün mesele, Viyana'nın fethinden ziyade Macaristan'ı işgal ederek Balkan'lara doğru yaklaşmakta ve hattâ Türk işgalindeki Macar kalelerinin ve meselâ Belgrad'ın iâdesini bile istiyecek kadar tehdidkâr bir vaziyet almakta olan Alman nüfuz ve hâkimiyetini tekrar Garb'a sürmektir. İşte bundan dolayı kral Ferdinand'ın 1528 = 934 de «Hobordansky» isminde bir elçi riyasetinde gönderdiği üç kişilik hey'et ikametgâhlarında dokuz ay kadar mevkuf tutulduktan sonra Kanunî'nin sefere başlamak üzere olduğunu Efendilerine bildirmek vazifesiyle memleketlerine iâde edilmişlerdir).

20 Mayıs = 12 Ramazan, Perşembe : Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa askeriyle beraber orduya burada iltihak etmiştir).

30 Mayıs = 22 Ramazan, Pazar: Ordunun Edirne'den hareketi.

(Kanunî Edirne'de on gün kalıp son hazırlıklar ikmal edildikten sonra Filibe'ye hareket etmiştir).

5 Haziran = 28 Ramazan, Cumartesi: Ordunun Filibe'ye muvâsalatı.

(Ramazan bayramı burada geçirilmiş ve çok şiddetli yağmurlardan dolayı derhal hareket edilmeyerek Filibe'de on gün konaklandıktan sonra on birinci güne tesadüf eden 15 Haziran = 8 Şevvâl Salı günü yola çıkılmıştır).

20 Haziran = 13 Şevvâl, Pazar: Kanunî'nin Sofya'ya muvâsalatı.

(Burada altı gün kalınp yedinci güne tesadûf eden 26 Haziran = 19 Şevvâl Cumartesi günü hareket edilmiş ve o gün Sofya'dan sonra ilk konak olan Eflaklar köyünden itibaren Vezir-i a'zam ve Ser-asker İbrahim Paşa aynı zamanda Rumeli Beylerbeyliği sıfatını da hâiz olduğu için Rumeli askeriyle ordudan ayrılıp ileri harekete geçmiş ve Viyana önlerine kadar arasına orduya iltihak etmek suretiyle önden gitmiştir. — Sofya'da altı gün konaklanması şiddetli yağmurlardan dolayıdır. — Muvâsalat için 14 Şevvâl = 21 Haziran Pazartesi tarihi de rivayet edilir).

17 Temmuz = 11 Zülka'de, Cumartesi: Ordunun Belgrad'a muvâsalatı.

(Ordu ertesi gün Sava nehri üzerinde kurulan köprüden Osmanlı menbâlarında «Sirem» ve «Siremiye», ve Garp menbâlarında da «Syrmiu/Syrmia» denilen ve Tuna ile Sava arasındaki araziden mürekkep olan karşı yakaya geçmiştir: Bu muntaka için 1521 = 927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız).

15 Ağustos = 10 Zülhicce, Pazar: Macar asilzâdelerinin ordugâha gelip itâat ve iltihak etmeleri.

(Bugün ve bunun ertesi gün bir çok Macar zâdegânı «Mohaç» sahrâsına doğru ilerlemekte olan Türk ordusuna gelip Kanunî Sultan Süleyman'a itâat ve sadakat arzemişlerdir: Bunlar, Macar ırkından olan kral Szapolya'ya tarafdâr ve Avusturyalı Ferdinand'a muhalif milliyetperverlerdir: Yukarda bu sene vukuâtının «10 Mayıs» fıkrasına da bakınız. — Ordunun ileri hareketi esnasında bundan sonra da bâzı mühim şahsiyetler daha iltihak etmiştir).

18 Ağustos = 13 Zülhicce, Çarşamba: Mohaç ovasında orduya iltihak eden Macar kralı Szapolya'nın istikbal merâsimi.

(Ordunun bugün vâsıl olduğu Mohaç sahrâsı, o tarihten tam iki sene, on bir ay, yirmi bir gün evvel Kanunî'nin Macar istiklâline nihayet veren parlak zaferine sahne olmakla meşhurdur: 1526 = 932 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. 28 Şubat 1528 = 7 Cumâda-l-âhire 934 İstanbul muahedesiyle Türk himâye ve hâkimiyetine girmiş olan Macar kralı «Szapolyai Janos» işte bu tarihî sahrâda altı bin Macar atlısından mürekkep bir kuvvetle Türk ordusuna iltihak etmiştir. — Kralın ordugâha yaklaşmakta olduğu mâlûm olduğu için, ikinci vaktine doğru Vezir-i a'zam ve Ser-asker İbrahim Paşa Yeniçeri ve diğer sınıflardan beş yüz askerle istikbale memur edilip yolda gelirken karşılamış ve ordugâhda hazırlanan otağa getirilmiştir).

19 Ağustos = 14 Zülhicce, Perşembe: Macar kralı Szapolya'nın huzura kabulü.

(İkinci vakti yapılan merâsimde muhtelif sınıflara mensup Türk askerlerinin selâm vaziyetinde teşkil ettikleri muhteşem saflar arasından geçen Macar kralı «Otâğ-ı Hümayûn» a yaklaşırken büyük metbûna hürmeten atından unip yayan yürümeye başlamış ve Otağ'ın önünde Rumeli Beyleri tarafından karşılanarak huzura çıkarılmıştır: Kral içeri girince Kanunî Sultan Süleyman büyük bir nezaket eseri göstererek tahtından kalkıp lûtfen ve tenezzülen üç adım atarak Haşmetlû mahmisini karşılamış ve Macar kralı da büyük bir tâzimle eğilerek dünyayı titreten muhteşem Türk'ün şanlı elini öpebilmek şerefini ihrâza muvaffak olmuştur. Sultan Süleyman tahtına oturunca kralla Vezir-i

a'zam İbrahim Paşa da karşısına konulan altın sandalyalara oturtulmuş ve diğer vüzerâ ayakta divan durmuştur. — Bir müddet teveccühe ve iltifata mazhar olduktan sonra tekrar el öpüp huzurdan çıkan Macar kralı dışarı çıkınca dört muhteşem hil'at ihsanına nâil olmuş ve bunun üzerine tekrar içeri girip minnet ve şükranını arz için bir daha el öpmüştür. Kral ikinci defa dışarı çıktığı zaman da altın takımlı üç yahut dört Arab atı ihsan edilmiştir. — Mohaç'dan «Buda-Peşte» üzerine bu merâsimin ertesine tesadüf eden 20 Ağustos = 15 Zülhicce Cuma günü hareket edilmiş ve Macar kralı Szapolya da askeriyle beraber metbuânın maiyyetinde bulunmuştur).

20 Ağustos = 15 Zülhicce, Cuma: İzvornik Beyi Küçük-Bâli Beyin Macar krallığı tacının getirilmesine memur edilmesi.

(Ordu Mohaç'la Osmanlı menbâlarında «Soksar» denilen «Sexard» arasındaki «Szekso» konasına geldiği zaman Macar krallık tacının muhafızıyla beraber bir kale Beyi tarafından ele geçirilmiş olduğu haber alındığı için, «Swornik = İzvornik», sancak beyi Küçük-Bâli/Balı Bey kendi maiyyet askerine ilâve edilen beş yüz Sipahiden mürekkep bir kuvvetle büyük bir tarihî kıymeti haiz olan bu meşhur tacın getirilmesine memur edilmiştir. — Macar krallık tacı, Macaristan'ı Hristiyan dinine soktuğu için Papalık makamından Milâdın 1000 ve Hieretin 390 tarihinde «Kral» ünvanıyla bu tarihî tacı alan ve daha sonra Katolik kilisesi tarafından «Saint-Etienne» ismiyle «Aizze»den olduğu ilân edilen ilk Macar kralı «Birinci Etienne»,e aittir: Fakat sonraları bu tac iki parçadan ve daha doğrusu iki tacın birleştirilmesinden dolayı çifteleşmiştir; mineli bir altın tas şeklindeki üst kısmı Papalık makamının göndermiş olduğundan bahsettiğimiz eski tactır: Onun altına da 1073 = 465 tarihinde Bizans imparatoru Yedinci Mihail Dukas'ın hediye ettiği murassa' çelenk eklenmiştir. Bu çifte tacı tılsımlı sayan Macarlar nazarında bir kralın millî hükümdar sayılabilmesi için mutlaka buna malik olması şarttır. — Arpad hanedanının müessesisi sayılan ilk kraldan bu seferki Türk istilâsına kadar bütün Macar kralları «Tetevvüc» merâsimlerinde hep işte bu tacı giymişlerdir ve hattâ ondan sonra da bu an'aneye riâyet edildiği için bu meşhur tac zamanımıza kadar o tarihî kıymet ve ehemmiyetini muhafaza etmiştir. Kanunî'nin birinci Viyana seferinde resmî muhafızı olan «Claude Pereny» tarafından kral Ferdinand'a kaçırlırken Drava boylarında ele geçirilen meşhur tac işte budur ve Küçük-Bâli Bey kuvvetli bir muhafız küt'ayla işte bu tarihî emâneti getirmeye memur edilmiştir).

3 Eylül = 29 Zülhicce, Cuma: Budin muhâsarası.

(Türklerin «Budin» dedikleri «Buda/Ofen», şehrinin Osmanlı ordusu tarafından ilk işgali için 1526 = 932 vukuâtının «11 Eylül» fıkrasına ve ondan sonra Bohemya kralı ve Charles-Quint'in küçük kardeşi Birinci Ferdinand tarafından işgali için de yukarda bu sene vukuâtının «10 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Budin şehri 1527 = 933 senesi 20 Ağustos = 22 Zülka'de Salı günündenberi tam iki sene on beş gündür kral Ferdinand'ın işgalindedir ve şehrin müdafaası Alman ve Macar askerlerine bırakılmıştır: Türk ordusu gelip şehrin etrafındaki bağlık sırtları işgal ettiği zaman bu müdâfilere teslim teklif edilmişse de kabul etmedikleri için muhâsara tertibatıyla harb harekâtına derhal başlanmış ve daha zayıf bir rivayete göre de iki gün muhâsara tertibatıyla geçtikten sonra Hicrî sene başına tesadüf eden 1 Muharrem 936 = 5 Eylül 1529 Pazar günü muharebe başlamıştır. — Budin'in teslimi için aşağıda «8 Eylül», fıkrasına bakınız. — Bir gün evvel esir edilmiş olan bir Alman askeri bugün serbest bırakılmış ve Türk ordusunun eşsiz intizâmıyla kuvvet ve kudretini mahsurlara anlatıp mâneviyyatlarını bozması için Vezir-i a'zam İbrahim Paşa bu esire: — Var, gördüğün anlat! demiştir).

4 Eylül = 30 Zülhicce, Cuma: Macar tacının Türk ordusuna getirilmesi.

(Küçük-Bâli Beyin getirmeye memur olduğu bu tarihî tac için yukarda bu sene vukuâtının «20 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Bu kıymetli tac Viyana seferinden sonra, Kanunî tarafından Macar tahtına çıkarılmış olan kral Szapolya'ya verilmiştir).

1529 = 936

7 Eylül = 3 Muharrem, Salı: Budin kale kapılarından birinin zaptı.

(Bu kapiya muhtelif menbâlarda «Aşağı-kapu» denilmektedir : Her halde böyle bir kapı işgali mahsurların mâneviyyâtını büsbütün bozmuştur).

8 Eylül = 4 Muharrem, Çarşamba: Budin kalesinin Türk ordusuna teslimi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, bir gün evvel kale kapılarından birinin işgali bugün topçu ateşine lüzum görülmeksizin «yürüyüş» yâni umumî hücum yapılmasına sebep olmuş ve sabahdan öğle vaktine kadar harbe devam edildikten sonra, kapılardan birinin zaptedilmiş olmasına rağmen henüz kale bedninde hiç bir gedik açılmış olmadığı için mukavemet ve müdafaa imkânları mevcud olduğu halde korkuya kapılan Alman kumandanları «Besserer» ve «Taubinger» birdenbire «Aman dilemiş», yâni tatlı canlarına dokunulmamak şartıyla teslim olmuşlardır! Bu teslimden Macar kumandanı «Nadsky» nin haberi olmadığı rivayet edilir. Teslim şerâiti mucibince şehrin yağma edilmemesi ve ertesi günden itibaren istiyenlerin çıkıp gitmeleri takarrür etmiştir. Yalnız bu şerâit kale muharebelerini birer yağma ve ganimet menbâı sayan Yeniçerilerin hoşuna gitmemiş, bunlar şehir yağmasından mahrumiyetlerine mukabil bahşış istiyerek gürültü çıkarmış ve hattâ Segban-başının kafasını yarıp bâzı zabıtları taşlamışlarsa da Kanunî'den zorla bahşış koparmıya muvaffak olamamışlardır! Bununla beraber ertesi gün, yâni 9 Eylül = 5 Muharrem Perşembe günü mağlûb Almanların çıkarmış oldukları münasebetsiz bir vak'a Yeniçerilerin tamahkârlıklarını bir dereceye kadar tatmin etmiştir : O gün teslim şerâiti mucibince kaleden çıkıp memleketlerine doğru yola düzülen Alman askerlerinden biri hâline bakmadan bir Yeniçeri neferine birdenbire kılıç sapıyarak aradaki mukaveleyi ahmakça bir cinayetle ihlâl etmiş olduğu için bağların içinde Yeniçeriler Almanlardan bir çoklarını öldürmüşler, mağlûplardan ancak kaçabilenler kaçmışlar ve Yeniçeriler de Almanlarla Macarlardan esir aldıkları bir çok oğlanlarla kızları satarak ve mallarını yağma ederek bir hayli kazanç temin etmişlerdir! — Bu seferki Budin muhâsarası 1529 = 935 senesi 3 Eylül = 29 Zülhicce Cuma gününden bu 1529 = 936 senesi 8 Eylül = 4 Muharrem Çarşamba gününe kadar beş gün sürmüş ve altıncı gün şehir teslim olmuştur; bununla beraber iki gün muhâsara hazırlıklarıyla geçip üçüncü gün, yâni 5 Eylül = 1 Muharrem Pazar günü ateş açıldığı hakkındaki rivayet doğru olduğu takdirde altı gün muhâsara ve dört gün muharebe olmuş demektir. — Bâzı garp menbâlarında Budin'in 29 Ağustos 1529 = 24 Zülhicce 935 Pazar günü teslim olduğundan bahsedilirse de doğru değildir).

10 Eylül = 6 Muharrem, Cuma: Boğdan Prenslığının tâbiyyet muahedesi.

(Bâzı menbâlarda bu muahedenin metinlerine tesadüf edilirse de aralarında farklar vardır. Buradaki imza tarihi en kuvvetli rivayete göredir. — Devlet

müessisi olan bir voyvodanın isminden dolayı Türklerin «Boğdan» dedikleri «Moldavia/Moldava» prensliği Eflak'ın şimalinde ve Lehistan, Macaristan ve Osmanlı imparatorluğu gibi büyük devletler arasında ötedenberi bunların nüfuz mücadelesine sahne olmuş ve bu muhtelif nüfuzların bâzan birine, bâzan diğerine ve hattâ bâzan da bir ikisine boyun eğerek mevcudiyetini muhâfaza edebilmiş küçük bir hükûmettir. Çelebi Sultan Mehmet devrindenberi Osmanlı akınlarına maruz kalan Boğdan voyvodalığı nihayet Fatih devrinde ve 1455 = 859 tarihinde senede iki bin altın haraca bağlanmışsa da Osmanlı düşmanlarıyla elbirliği etmekten geri kalmamıştır: 1475 = 879 vukuâtına bakınız. Hattâ bundan dolayı nihayet Fatih bizzat sefere çıkarak bu prensliğe çok şiddetli bir darbe indirilmiştir: 1476 = 881 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Ondan sonra ikinci Bâyezid devrinde açılan Boğdan seferinde Kilya ve Akkerman kaleleri fethedilmiştir: 1484 = 889 vukuâtına bakınız. Fakat buna rağmen Boğdan voyvodası Osmanlı düşmanlarıyla elbirliği siyasetinden ayrılmamışlar ve hattâ Kanuni'nin Mohaç muharebesinde Macarlarla beraber bir kerre daha mağlûb edilmişlerdir: 1526 = 932 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. Mohaç meydanında Macar kralı gibi Boğdan voyvodası da telef olmuş ve yerine kardeşi «Beşinci Petru Rareş» geçmiştir: Bu yeni voyvodanın nikâhsız bir kadından doğduğu ve «Dördüncü Ştefan cel Mare» nin gayri-meşrû oğullarından olduğu rivayet edilir. Macaristan'ın yıkılması ve Lehistan'ın da artık Osmanlı imparatorluğuna karşı gelebilecek bir vaziyette kalması Boğdan prensliği için Türk siyasetine boyun eğmekten başka bir çare bırakmamış ve işte bundan dolayı «Beşinci Petru Rareş» Viyana seferine Osmanlı ordusuna galip bir tâbiyyet muâhedesi akdetmek mucburiyetinde kalmıştır. «Beşinci Petru» nun ilkönce bir elçi gönderdikten sonra bizzat gelip tâbiyyet ve inkiyâdını arzemiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır: Muahedenin en mühim esaslarına göre Boğdan prensliği o tarihten itibaren Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiş ve senede dört bin altın haraçla o devrin usulünce her sene metbûna tâbiyyet hediyeşi olarak kırk gebe kısırak ve yirmi dört şahin taksimini taahhüt etmiş ve hattâ bunların ilk taksitini beraber getirmiştir. İşte bunun üzerine lütfen huzura kabul edilen «Beşinci Petru Rareş» Kanuni Sultan Süleyman'ın kudretli elini öpebilme şerefini ihrazı muvaffak olmuş ve hil'at ihsaniyle taltif edilmiştir).

12 Eylül = 8 Muharrem, Pazar: Karargâhın Budin'den «Alt-Ofen = Eski-Budin» e nakli.

(Budin civarında olan bu mevkide Sultan Süleyman bir iki gün avla vakit geçirmiş ve Vezir-i a'zam İbrahim Paşa bu sırada bir konak ileri gitmiştir. Budin fethinden dolayı Kanunî ümerâsının tebriklerini işte burada kabul etmiş ve «El-öpme» merâsimi yapılmıştır: O devirlerde saçak yerine el öpmek âdeti vardır. — Padişah Budin'den ayrılırken şehir muhâfazasına elli Yeniçeri ile Elbasan Beyi Hasan Beyi memur etmiştir).

14 Eylül = 10 Muharrem, Salı: Budin sarayında Szapolya'nın Macar tahtına iclâsı.

(Osmanlı himâye ve hâkimiyeti altında Macar krallığına tâyin edilen «Szapolyai Janos»un siyasi vaziyeti için 1528 = 934 vukuâtının «28 Şubat» ve 1529 = 935 vukuâtının da «10 Mayıs» fıkralarına bakınız. — Macar kralını saraya götürüp tahta iclâs merâsiminin icrâsına Segban-başı memur edilmiş ve o da bir Yeniçeri müfrezesi alarak Osmanlıların Yanoş kralı, dedikleri Szapolya'yı ordugâhındaki çadırından saraya götürüp eski Arpad hanedanının tarihi tahtına oturtuvermiştir. Bu merâsimde Yeniçeri ağası bile bulunmayıp ona nisbetle ikinci derecede bir kumandan bulunması Macar kralının bir Osmanlı memurundan başka birşey sayılmadığını gösterir; hattâ bu sırada Sultan Süleyman

Budin civarında avla meşguldür! Bununla beraber Transylvania = Erdel voyvodası o tarihe kadar müddâisi bulunduğu Macar krallığını artık fiilen ele geçirmiş demektir: Fakat bu krallık hakikatte bir valilikten başka birşey değildir. — Szapolya kendisini tahta çıkaran Segban-başı'ya iki bin altın «in'am» etmiş ve maiyyetindeki Yeniçerilere de bin altın dağıtmıştır).

22 Eylül = 18 Muharrem, Çarşamba: Türk ordusunun Avusturya toprağına girişi.

(Bu gün Macaristan'ın Avusturya hududunda bulunan «Ovar» kasabasına varılmıştır: Almanların «Hungarisch-Altenburg» dedikleri bu kasaba «Pressburg»un 30 kilometre cenubuşarkisinde ve Tuna ile Leitha sularının kavşağında bulunan bir ada üzerindedir; burada eski Macar krallarının bir şatosu da vardır. Sultan Süleyman bu kasabayı işgal edip konakladığı sırada asker Avusturya topraklarına da ayak basıp bir çok ganîmetler almış, fakat umumî harekettten evvel daha ileri gidilmemesi emrolunmuş ve ertesi gün harekete devam edilmiştir).

23 Eylül = 19 Muharrem, Perşembe: Pişdar kuvvetlerinin Viyana müdâfileriyle ilk müsâdemesi.

(Semendire sancak beyi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Bey kumandasındaki akıncılardan mürekkep pişdar kuvvetiyle «Christophe von Zedlitz» kumandasındaki bir düşman kuvveti arasında vukua gelen bu muharebeyi Mehmet Bey kazanmış, «Zedlitz» altı arkadaşıyla beraber esir edilmiş ve «Leitha» üzerindeki «Bruck» kasabasına gelmiş olan Sultan Süleyman'a gönderilmiştir: Bu esirlerin ellerindeki kargılara kendi maktullerinin başları takılarak ordugâha sevkedildikleri rivayet edilir).

24 Eylül = 20 Muharrem, Cuma: Kanunî'nin Viyana müdâfilerine teslim teklifi.

(Yukarıki fıkrada bozguna uğratılıp esir edilerek ordugâha sevkedildiğini gördüğümüz «Christophe von Zedlitz» ile altı arkadaşı «Bruck» ordugâhında bizzat Kanunî Sultan Süleyman tarafından sorguya çekilip lâzımgelen mâlûmat alındıktan sonra bu zâbit bir çok hediyelerle Viyana müdâfaa kumandanı Kont «Salm»e gönderilip boş yere kan akmasına meydan verilmemek üzere halkın ve askerinin canına ve malına dokunulmamak şartıyla teslim teklif edilmiş ve bu insanî teklif kabul edilmediği takdirde şehrin tahrib edileceği bildirilmiştir. Viyana muhasarası işte bu teklifin reddi üzerine başlamıştır).

26 Eylül = 22 Muharrem, Pazar: İbrahim Paşa kumandasındaki Rumeli askerinin Viyana önlerine muvâsalatı.

(Vezir-i a'zam İbrahim Paşa, Ser-asfer ve Rumeli Beylerbeyi sıfatıyla bir konak önden giderek muhasara tertibatını hazırlamak için mevzi almıştır).

27 Eylül = 23 Muharrem, Pazartesi: Kanunî'nin Viyana'ya muvâsalatı ve şehrin muhâsarası.

(Padişahın muvâsalatı üzerine muhâsara tertibatı derhal başlamış ve bilhassa gece çok şiddetli yağmurlar yağdığı halde büyük bir sür'at ve intizamla şehir kuşatılmaya başlamıştır. — Viyana şehrinin ismi almancada «Wien», fransızcada «Vienne» ve lâtince ile italyanca ve ispanyolca gibi Lâtın dillerinde «Vienna» şeklini alır: bugün bizim kullandığımız «Viyana» şekli işte bu Lâtın te-

lâffuzundan muharreftir; eski Osmanlı menbâlarında tesadüf edilen «Beç» şekli de bu şehrin macarcadaki «Becs» isminden alınmıştır. — O devirlerin he- men bütün muharebelerinde olduğu gibi bu ilk Viyana muhâsarasında da iki tarafın kuvvetleri hakkında birbirini tutmaz bir çok rakamlara tesadüf edilir: Meselâ Osmanlı ordusunun mevcudu hakkındaki rivayetler muhtelif menbâ- larda 100 bin, 120 bin, 150 bin, 200 bin ve hattâ 250 bin gibi telifine imkân ol- myan rakamlarla ifade edilir; en kuvvetli rivayet 120 bindir; umumiyetle top mevcudu da muhtelif çaplarda 300 - 400 parça gösterilir; Tuna üzerinden gelen ve büyük toplardan bâzılarını taşıyan nehir donanmasının da 500 - 800 gemi- den mürekkebe olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. Fakat buna muka- bil mahsurlar alelûsul pek az gösterilir: En aşağı rivayet 16 bin, en çoğu da 30 bindir ve müdafilerin top mevcudu da bâzı Garp menbâlarına göre 72 - 74 parçadan ibarettir! Halbuki Kanunî'nin «Rhin» nehrine kadar ilerliyeceğinden bahsettiği hakkındaki şâyialardan dolayı büyük bir heyecana kapılan Avrupa'nın muhtelif memleketlerinden akın akın yardımcı kuvvetler yetiştirilmiş ve hattâ Türk ordusu şehre yaklaşırken bile Almanya'dan bir imdat kuvveti gelip ka- leye girmiştir. Türk tehlikesinin uyandırdığı umumi dehşet içinde Katolik-Protes- tan ihtilâfının bile yatıştığı ve Viyana muhâsarasında bu vaziyetten çok isti- fade edildiği de rivayet edilir. Fazla olarak kral Ferdinand Avusturyalıların yüzde onunu ve Bohemyalıların — Çeklerin de eli silâh tutan bütün erkeklerini müdâfaaya çağırması ve bunların hepsi Viyana'ya gelmiş olmamakla beraber bu umumi seferberlikten çok istifade edilmiştir. Zaten müdafiler hakkındaki ra- kamlar bâzı Garp menbâlarında da tenkid edilir. — Viyana müdafilerinin Türk ordusu gelmeden evvel ittihâz ettikleri tedbirlerin en mühimleri şehrin tahki- miyle sivil ahaliden tahliyesidir: Tahkimat işlerinin en mühimleri «Stuben», kapısıyla «Karnther» kapısı arasında altı metre irtifaında yeni bir iç-sûr inşâsı, eski Tuna seddiyle istihkâmlar arasında büyük bir hendek açılması ve icab eden yerlere topçu ateşine dayanabilecek yeni sûrlar yapılması gibi şeylerdir; bunlardan başka Osmanlı ordusunun yangın bombalarına karşı şehir damları- nın çatı vesaire gibi aksâmı kâmilan sökülmesi ve top güllerinin top- rağa gömülmesi için de sokakların kaldırım taşları kaldırılmıştır! Şehrin sivil ahaliden tahliyesi de iâşe müşkilâtını önlemek ve Viyana sukut ettiği takdirde ahalinin esir olmasına meydan vermemek içindir: Zaten Viyanalılar daha Türk ordusu yolda iken müdhiş bir panik içinde kalmış ve hükûmetin tahliye ted- biriyle halkın muhaceret arzusu bir araya geldiği için ahalî beşer bin kişilik kafileler halinde kadınları, çocukları ve en kıymetli eşyalarıyla yollara dökül- müşlerdir; bununla beraber Türk Akıncılarının bu kafilelerden bir çoklarını daha yollarda giderken esir aldıkları da rivayet edilir! Bu sırada bir taraftan da şehrin civar mahalleleri hem tahliye, hem tahrib edilmiştir: Fakat tahrib işine memur edilen askerler fırsattan istifade ederek kendi milletdaşlarını yağma etmekte de kusur etmemişler, kavgalar çıkarmışlar ve hattâ şehrin içinde de yağmacılık ettikten başka sekiz yüz evle iki asırlık Belediye hastahane- sini yakmışlardır: Bâzı menbâlarda bu tahribât alelûsul Türklere izafe edi- lir! — Sultan Süleyman Viyana muhâsarasında karargâhını şehrin karşısın- daki «Semmering / Simmering» sırtlarına kurdurmuş, burada on iki bin Yeniçeri mevzi almış ve Rumeli Beylerbeyi olan Vezir-i-a'zam ve Ser-asiker İbrahim Paşa'nın kumandasındaki Rumeli askeriyle Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa kumandasındaki Anadolu askerleri de şehri tamamiyle kuşatmışlardır. Topçu-başının kumandasındaki üç yüz topun da «Saint-Marx» ve «Wieneberg» arasına yerleştirildiği rivayet edilir. Viyana etrafında Türk ordusunun otuz bin çadırından mürekkebe büyük ve heybetli bir kuşak vücuda geldiği hakkında muhtelif rivayetler vardır! Türk ordusu daha gelmeden evvel kral Ferdinand Sultan Süleyman'ın eline geçmemek için şehirden çıkıp gitmiş ve Viyana mü- dafaasını kale kumandanı Kont «Nicolas von Salm»e tevdi etmiştir: O sıra- da yetmiş yaşında olduğu rivayet edilen bu ihtiyar asker ömrünü harb mey- danlarında geçirmiş ve bilhassa Fransa kralı «Birinci François»ya karşı ka- zandırdığı zaferlerle şöhret bulmuş tecribeli ve kıymetli bir kumandandır. Bu

Başkumandanın emrindeki genarallerin en mühimleri Alman askerlerine kumanda eden «Wilhem von Wartemberg» le «Johann von Hardegg», «Landknechts» = Lansquenets» denilen Alman millî kuvvetlerine kumanda eden «Eck von Reischach», Styrie = Istirya askerlerine kumanda eden «Abel von Holneck», Bohemyalılara = Çeklere kumanda eden «Ernst von Brandenstein», İspanyollara kumanda eden «Louis d'Avalos» ve süvari kumandanı «Roggendorff» gibi o zamanın en mühim askerleridir. Muhâsaradan biraz evvel Almanya imparatoru ve kral Ferdinand'ın büyük kardeşi Charles-Quint'in gönderdiği yardım kuvvetleri de Kont Philippe de Bavière kumandasındadır. Bu Kontun amcası Dük «Frédéric» de Türk ordusunun üzerine dışardan hücum etmek üzere «Linz»de toplanan imparatorluk ordusu kumandanlığına tâyin edilmiştir. — Türk ordusu Viyana önlerine gelinceye kadar işgal edilen şehirlerin en mühimleri «Comorn», «Gran», «Raab», «Martinsberg» ve «Altenburg / Ovar» kasabalarıdır. Gerek bu mevkiiler, gerek Budapeşte ile Viyana arasında askerlikçe icab eden noktalar tutulmuş ve bu suretle ordu mevcudundan bir miktar kuvvet ayırmak mecburiyeti hasıl olduktan başka, çok şiddetli ve mütemadî yağmurlarla sellerden dolayı büyük toplardan bir kısmı da Viyana'ya kadar götürülememiştir : hattâ bâzı Osmanlı menbâlarında işte bundan dolayı lâğûmlar patlatılarak gedikler açmak mecburiyeti hasıl olduğundan bahsedilir : Her halde iklim, hava ve arazi şeraitinden çok zarar görüldüğü muhakkaktır. — Viyana muhâsarasının en mühim hâdiseleri «Richard Kralık»ın «Viyana tarihi» nde şiddetli lâğım muharebelerinden, mahsurların sık sık tekrar ettikleri huruç hareketlerinden ve Türklerin beş büyük hücumundan ibaret gösterilir. Türk hücumları lâğımlar patlatılarak açılan gediklere tevcih edilmişse de, müdâfilerin büyük kütleler halinde aynı gediklerden mukabil taarruzlara kalkışmaları çok defa iki tarafın birbirine karışmasıyla neticelenmiş ve bu yüzden müdâfilerin top ateşine tutulması kabil olmamıştır; tabii bütün bunlarda Alman menbâlarının az gösterdikleri müdâfaa kuvvetlerinin hakikatte mühim yekânlar tutan adedleri de büyük bir rol oynamıştır. En şiddetli Türk hücumunun 14 Teşrinievvel = 10 Safer Perşembe günü açılan kırk kulaç, yâni takriben seksen arşın genişliğinde bir gediğe karşı teksif edilmiş olduğu rivayet edilir : Sabahtan ikindiye kadar üç dalga halinde yapılan ve gene neticesiz kalan bu hücum Viyana muharebelerinin sonuncusudur).

14 Teşrinievvel = 10 Safer, Perşembe: Birinci Viyana muhâsarasının sonu.

(Bu senenin 27 Eylül = 23 Muharrem Pazartesi günü başlayan birinci Viyana muhâsarası, yukarıki fıkranın sonunda gördüğümüz son büyük hücumun yapıldığı 14 Teşrinievvel = 10 Safer Perşembe gününe kadar yalnız 17 gün sürmüş ve son hücumun da neticesiz kalması üzerine o gün toplanan Divan'da verilen karar üzerine ateş kesilip muhâsara kaldırılmıya başlamıştır. Garp menbâlarıyla bâzı Osmanlı tarihlerinde bu muvaffakiyetsizlik umumiyetle Viyana'nın kahramanca müdâfaası karşısında Türk ordusunun âciz kalmış olmasıyla izah edilmek istenirse de bu iddiâ kat'iyyen doğru değildir : Çünkü gene aynı menbâlarda Kanunî'nin Viyana gibi mühim bir mevkiî ancak on yedi gün muhâsara ettikten sonra çekilip gitmesine beş büyük sebep gösterilir : Bunların en mühimmi, zararları faydalarından çok fazla olan Yenigöllerin harbetmek istememeleri, tehditler ve hattâ sopalarla ateş hattına sevkedilmeleri ve nihayet dırlanmıya başlayarak artık dönmek istediklerini açıkça söylemekten bile çekinmemeleridir : Bu devşirme ocağı devletin o en parlak azamet devrinde bile bir baş belâsından başka bir şey değildir ve hattâ Yavuz'un İran ve Arabistan seferlerinde elini kolunu bağlayan ve Padişahı daimâ İstanbul'a avdet mecburiyetinde bırakan hep o menhâs ocaktır : 1514 = 920 vukuâtının «15 Eylül», ve 1517 = 923 vukuâtının «10 Eylül» fıkralarına bakınız. Bu sefer de Budin kalesi teslim alındığı zaman şehrin yağmasına müsâade edilmemesi ocağın Viyana muhâsarasına gönülsüz gitmesiyle neticelenmiş ve Ye-

niçeriler için bu muhâsara Budin'deki mahrumiyyetin intikamını almıya vesile teşkil etmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız. Her halde Viyana'nın kurtulmasında içeriki müdâfilerin mukavemeti kadar dışardaki Yenigerilerin münasebetsizlikleri de hesaba katılmalıdır. Diğer mühim sebebler içinde o havalide daha Eylül'den itibaren başlayan şiddetli soğuklardan ve bilhassa kardan da bahsedilir: Hattâ mevsimin biraz daha ilerlemesi yalnız ordunun hareketini değil, mühimmât naklinde kullanılan yirmi bin devenin sevkini de imkânsız bir hale getirebilir. Bu tehlikeli vaziyete iâşe müşkilâtı da inzıman etmiş ve havaların fenalaşması üzerine erzak sıkıntısı da başlamıştır. Bir taraftan da Dük «Frédéric» kumandasındaki imparatorluk ordusunun yola çıkmış olması ve Charles-Quint'in de Avrupayı Türk istilasından kurtarmak için bütün ölkelerinden asker toplamıya başlaması mevcut müşkilâtı büsbütün artıran askerî tehlikeler demektir: Birinci Viyana muhâsarasının o kadar mühim bir teşebbüse kâfi gelmiyecek kadar az bir zaman sürdükten sonra birdenbire kaldırılması işte bütün bu mücbir ve mühim sebeblerin zarurî ve tabii bir neticesidir. Bu elim neticenin en acıklı tarafı, müdâfiler için belki on gün daha mukavemet imkânı kalmamış olduğu sırada muhâsaranın kaldırılmasına mecburiyet hâsıl olmasıdır: Şehrin civar mahalleleri baştanbaşa ve merkezi de yarıyarıya yıkılmış, surlar delik deşik olmuş, müdâfiler bir çok telefata uğramış, Almanya'ya kadar ilerliyen Türk Akıncıları her tarafı yıkıp yakarak Avrupa'yı haşyet ve dehşet içinde bırakmış oldukları bir sırada birdenbire verilen bu avdet kararı çok mühim bir ihânet rivayetine bile yol açmıştır: Bu fecî rivayete göre Viyana muhâsarasının kaldırılması Vezir-i a'zam ve Ser-asger Frenk-İbrahim Paşa'nın ihâneti yüzündendir ve bu devşirme Paşa Habsburglara, yâni kral Ferdinandla Charles-Quint'e satılmıştır! Bâzi muâsır Garp menbâlarından on sekizinci asrın meşhur İngiliz müverrihi «William Robertson»un «History of the reign of Charles the V» isimindeki Charles-Quint monografisine akseden bu ihânet rivayeti o monografinin 1837 de basılan fransızca nüshasının 270 inci sahifesinde Viyana muvaffakiyetsizliğinin:

«la valeur des Allemands, la conduite prudente de Ferdinand et la trahison du visir»,

şeklinde sayılan üç mühim sebebinden biri gösterilir! Hammer bu rivayeti katî surette reddetmekte ve Avusturya evrak hazinesinde böyle bir isnâdı te'yid edebilecek hiç bir emâre bulunmadığından ve o tarihten altı buçuk sene sonra, yâni 1536 = 942 tarihinde İbrahim Paşa'nın idamı sebeplerinden bahseden Osmanlı menbâlarının böyle bir ihânet meselesine hiç temas etmediklerinden bahsetmektedir. Fakat bir ihânetin mutlaka resmî vesikaları olması lâzım gelmiyeceği gibi, Osmanlı müverrihleri de Paşa'nın idam sebepleri hakkında katî bir şey söylememişlerdir, muhtelif sebeblerin ancak idam tarihine en yakın olanlarından kısaca bahsetmişler, «sebebinde ihtilâf olunmuştur» demişler, «mezburun nice evzândan» Padişahın rencide olduğundan bahsetmişler ve hattâ bâzen hiç bir sebepten bahsetmemişlerdir. Muhakkak olan nokta, muhâsaranın kaldırılmasında İbrahim Paşa'nın ilk müteşebbis ve başlıca âmîl vaziyetinde bulunmasıdır: Viyana seferi ruznâmelerinde muhâsaranın kaldırılmasından iki gün evvel, yâni 12 Teşrinievvel = 8 Safer Salı günü İbrahim Paşa'nın Rumeli Beylerbeyi sıfatıyla yalnız Rumeli Beylerinden mürekkep bir harb meclisi toplayıp ric'at fikrini nasıl ortaya attığı şöyle anlatılır:

«İki lâğıma od virilüp gaayetde eyü gedükler idüp emmâ yörüyüş olmayup te'hir olundu ve Pâşâ Hazretleri Rumeli Beğlerin cem'idüp danuşuk idüp bi-vakt oldu diyu ve hem kahtdur seferden dönülmek münâsibdür didikleri eelden Pencşenbih günü yörüyüş olsun alunur alunmaz seferden dönülsün diyu emr mukarrer kıldular».

Bu fıkranın sonundaki «alunur alunmaz» tâbiri «alınsa da, alınmasa da» mânâsına kullanılmıştır. Bundan anlaşılacağı gibi İbrahim Paşa mevsimin ilerlemiş olmasından ve kıthktan bahsederek avdet fikrini ilk defa olarak Rumeli Beylerinden mürekkep bir mecliste ileri sürmüş ve hattâ bu vesikaya göre o gün açılan «gaayetde eyü» gedükler üzerine her nedense hücum yaptırmıştır.

Muharebenin son günü Padişahın huzurunda akdedilen Divanda muhâsaranın derhal kaldırılıp avdet edilmesine karar verilmesi de işte o ilk harb meclisindeki iptidai kararın tabii neticesidir. Böyle menfi bir rolün ve bu role çok müsâid olan devşirmelikle dönmeliğin bâzı Garp menbâlarındaki ihânet rivayetine pek uygun görüldüğü aşikâr olmakla beraber, elde sarîh bir vesika bulunmadığı için bu hususta kat'i bir hüküm vermek kabil değildir; her halde muhakkak olan nokta, Frenk İbrahim Paşa'nın iyi bir Baş Kumandan olmadığıdır : Türklerin Viyana kapılarına dayanması İbrahim Paşa'nın iktidarından değil, tarihin tekâmül kanunundandır; İbrahim Paşa işte bu kanundan istifade etmesini bilmemiş ve Kanunî Sultan Süleyman da Belgrad ve Rodos seferlerini muvaffakiyetle başaran büyük Vezir-i a'zam Pîri-Mehmet Paşa'nın yerine bu şımarık ve haris devşirmeyi getirmiş olmasının cezasını işte bu ilk muvaffakiyetsizliğiyle çekmiş demektir. — Bununla beraber birinci Viyana seferinin tamamıyla neticesiz kalmış gibi gösterilmesi doğru değildir : Her ne kadar Viyana şehri fethedilmemişse de Budapeşte istirdad edilmiş, Macaristan kat'i surette Türk hâkimiyeti altına alınıp Macar tahtına bir Türk valisinden farkı olmıyan bir Macar asilzâdesi oturtularak Alman kral istemiyeen milliyetperverler memnun edilmiş ve bilhassa yukarı ve aşağı Avusturya ve İstirya = Styrie arazisi büyük ve şiddetli akınlarla baştanbaşa tahrib edildiği gibi, o zamanki Almanların «Sakman» dedikleri Türk Akıncıları «Lichtenstein» Prensinin şatosunu yakıp oğlunu esir aldıktan başka Almanya'ya kadar ilerliyerek Bavyera'nın «Regensburg = Ratisbonne» şehrini yıkıp bir çok esirler ve ganimetler almış ve bilhassa Viyana şehri muhasara esnasında yakılıp yıkıldığı için artık Avusturyalılarda Macaristan'ı istirdad ederek Balkanlar'a doğru sarkıp ilerliyebilecek bir kuvvet ve kudret bırakılmamıştır. Avusturya'nın bundan sonra Macaristan'a karşı olan teşebbüsleri artık mevziî veyahut neticesiz hareketler mahiyetinde kalacaktır : işte bundan dolayı birinci Viyana seferi Macaristan'da Türk hâkimiyetinin istikbalini te'min eden sefer demektir : Hattâ Sultan Süleyman'la İbrahim Paşa'nın bu fikirde oldukları hakkında bir rivayet vardır; meselâ İbrahim Paşa'nın muhâsarayı kaldırdıktan sonra şöyle bir söz söylediği rivayet edilir :

— Saâdetlü Pâdişâhumuz Bec'i almak için gelmemişidi; Ancak garaz-ı Hûmâyûnları Ferdinand-kralın mîkdârın bildürmek idi; bundan sonra dahî mîkdârunu bilmezse bi-fadl-illâhi-Teâlâ gelüp haddini bildürmekden aczi yokdur!

İbrahim Paşa'nın böyle bir şey söylediği doğru olmasa bile, her halde bu telâkki yanlış değildir. — Bâzı Garp menbâlarında birinci Viyana seferinde Osmanlı zâyiâtı kırk bin gösterildiği halde düşman zâyiâtı yirmi binden ibaret gösterilirse de doğru değildir : Gene Garp müelliflerinden bâzılarının son tetkiklerine göre Osmanlı zâyiâtının mecmûu on dört bin kadardır : Avusturya, Macar ve Alman zâyiâtı asker ve sivil olarak bunun bir kaç mislini bulmuş olduğunda hiç şüphe yoktur).

15 Teşrinievvel = 11 Safer, Cuma: Büyük topların Tuna donanmasıyla nehir yolundan nakli.

(Mahsurlar gündüz iz'ac hareketlerinde bulundukları için toplar ortalık karardıktan sonra Anadolu askeri tarafından gemilere yükletilmiştir : Bu toplardan bâzıların «içlerine adam sığacak kadar büyük» olduğu rivayet edilir : Viyana muhâsarasında top mîkdârı ve nakli meseleleri için yukarda bu sene vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız).

16 Teşrinievvel = 12 Safer, Cumartesi: Türk ordusunun Viyana'dan Buda-Peşte'ye hareketi.

(Viyana fethedilmemiş olmakla beraber, bu büyük seferin Macaristan işgali ve Avusturya'nın da artık Macaristan'ı geri alamıyacak ve bilhassa Osmanlı im-

paratorluğu için mühim bir tehlike teşkil edemeyecek derecelerde sarsılmasıyla neticelenmesi çok büyük bir askeri muvaffakiyet sayıldığı için, Viyana civarındaki ilk konakta bugün tebrik merâsimi yapılmış, Vezir-i a'zamdan itibaren bütün devlet ve ordu erkânına hil'atler ve ihsanlar verilmiş ve askere de bahşiş dağıtılmıştır. — Yenigeri ocağının 250 bin duka altınını bulan bahşişi bundan bir gün evvel Viyana önünde tevzi edilmiştir).

25 Teşrinievvel = 21 Safer, Pazartesi: Ordunun Viyana'dan Budin'e gelişi.

(Türk hâkimiyet ve himâyesindeki Macar kralı «Szapolyai Janos» maiyyet askerleriyle payitahtlarından çıkıp şanlı metbûunu karşılamaya koşmuş ve orduya yaklaşırken Osmanlı vüzerâsı tarafından istikbal edilip Kanunî Sultan Süleyman'ı selâmlamak şerefini ihrâz etmiştir).

27 Teşrinievvel = 23 Safer, Çarşamba: Kanunî'nin Budin'den Peşte'ye geçisi.

(Ordu, iki gün evvel Viyana'dan Budin'e gelir gelmez Tuna üzerinde ve bu iki şehir arasında evvelce kurulmuş olan köprüden karşı yakaya geçirilmiye başlamış ve askerın geçişi tamamlandıktan sonra bugün de vüzerâsıyla beraber Padişah geçmiştir: Kanunî bu Viyana dönüşünde Budin'de iki gece kaldıktan sonra Peşte yakasına geçmiş demektir).

28 Teşrinievvel = 24 Safer, Perşembe: Macar kralının gazâ tebriki.

(Peşte ordugâhında bugün Divan kurulmuş ve Türk himâyesi altındaki Macar kralı «Szapolyai Janos» merâsimle huzura kabul edilip Macaristan'ı Avusturya istilâsından kurtaran gazâsını tebrik için Kanunî'nin kudretli ellerini bir kere daha öpebilmek şerefini ihrâza muvaffak olmuştur: Bu büyük gazâdan şahsen en çok istifade eden her halde Szapolya'dır, çünkü Avusturya'yı harâb eden Viyana seferi her şeyden evvel onun tahtını kurtarmıştır. — Bugünkü el öpme merâsiminden sonra Sultan Süleyman sâdik bendesi olan Macar kralına on «hil'at-i fâhire» ile altın takımlı üç at «in'âm» etmek lûtfunda bulunmuştur. — Bu merâsim için 29 Teşrinievvel = 25 Safer Cuma tarihinden de bahsedilirse de doğru değildir: Çünkü o gün Peşte'den İstanbul'a hareket edilmiştir).

29 Teşrinievvel = 25 Safer, Cuma: Kanunî'nin Peşte'den İstanbul'a hareketi.

(25 Teşrinievvel = 21 Safer Pazartesi günü Viyana'dan Budin'e gelen Sultan Süleyman iki gece Budin'de ve iki gece de Peşte'de kaldıktan, yâni Buda-Peşte'de cem'an dört gün konaklayıp Macaristan işlerini tanzim ettikten sonra beşinci gün ordusuyla beraber yola çıkmıştır).

30 Teşrinievvel = 26 Safer, Cumartesi: Macar tacının kral Szapolya'ya gönderilmesi.

(Eski Macar krallarının bu tarihi tac için yukarda 1529 = 935 vukuâtının «20 Ağustos» ve «4 Eylül» fıkralarına bakınız. — Vezir-i a'zam İbrahim Paşa'nın bugün yolda gelirken bu muhteşem tacı «At üstünde Begleri Cem'idüp» teşhir ettirerek :

— Nûşirevân zamânundan berü kalmuş!

dediği rivayet edilir: Tabii bu meşhur tacın ne İslâmiyetten evvel Milâdın altıncı asrında saltanat sürmüş olan o Sâsânî hükümdariyle, ne onun İran devletiyle ve ne de o Şark imparatorunun yaşadığı asırda hiç bir münâsebeti yoktur! Ha-

kikatte bu tac, Milâdın 1000 ve Hicretin 390 tarihinde Papalık makamı tarafından Macarları hristiyan dinine sokan ve «Arpad hanedanının müessisi sayılan ilk Macar kralı «Saint.Etienne»e krallık ünvanıyla beraber gönderilmiş olan tacdır : Kanunî'nin bu ilk Viyana seferinde Osmanlıların eline geçen o kıymetli hâtırâyı Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa «At üstünde» teşhir ettirdikten sonra bu akşam konaklanan «bir susuz yerde» üç kişilik bir hey'ete tevdi ederek Osmanlı himâyesindeki Macar kralı Szapolya'ya verilmek üzere Budin'e göndermiştir! Bu tacın ordu Budin'de iken krala verilmeyip iki konak sonra gönderilmesinin sebebi pek belli değildir : Bununla beraber Buda-Peşte'de verildiği hakkında da zayıf bir rivayet vardır).

10 Teşrinisâni = 8 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı.

(Burada bir gece kalınıp ertesi gün hareket edilmiştir).

26 Teşrinisâni = 24 Rebî'ül-evvel, Cuma: Sultan Süleyman'ın Sofya'ya muvâsalatı.

(Burada da bir gece kalınıp ertesi gün hareket edilmiştir).

2 Kânunuevvel = 30 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Kanunî'nin Filibe'ye muvâsalatı.

(Burada da bir gece kalınıp ertesi gün hareket edilmiştir).

6 Kânunuevvel = 4 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Sultan Süleyman'ın Edirne'ye muvâsalatı.

(Padişah Edirne sarayında altı gece kaldıktan sonra yedinci güne tesadüf eden 12 Kânunuevvel = 10 Rebî'ül-âhir Pazar günü İstanbul'a hareket etmiştir).

16 Kânunuevvel = 14 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Kanunî Sultan Süleyman'ın birinci Viyana seferinden İstanbul'a avdeti.

(Padişah Edirne'den hareketinin beşinci günü İstanbul'a vâsıl olmuştur. — 1529 = 935 senesi 10 Mayıs = 2 Ramazan Pazartesi günü İstanbul'dan hareket etmiş olan Kanunî Sultan Süleyman'ın bu ilk Viyana seferi o tarihten bugüne kadar tam yedi ay, yedi gün sürmüştür. — Hem Macaristan'ın işgaliyle, hem Avusturya'ya kahir bir darbe indirilerek Macaristan'da Osmanlı hâkimiyetinin istikbalini te'min etmekle neticelenmiş olan bu birinci Viyana seferi Kanunî'nin bizzat iştirâk etmiş olduğu seferlerin dördüncüsüdür : Belgrad fethiyle neticelenen ilk seferi için 1521 = 927 vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasına, Rodos ve mülhakatından mürekkep Haçlı Şövalyeler ölkesinin ilhakiyle neticelenen ikinci seferi için 1522 = 928 vukuâtının «16 Haziran» fıkrasına ve Mohaç zaferi üzerine müstakil Macar krallığının yıkılması için de 1526 = 932 vukuâtının «23 Nisan» fıkrasına bakınız).

1530 = 937

17 Teşrinievvel = 24 Safer, Pazartesi: Bir sulh akdi teşebbüsünde bulunmak üzere Avusturya'dan İstanbul'a elçiler gelmesi.

(Kanunî'nin bundan evvelki sene vukuâtında gördüğümüz Viyana seferinden beri Avusturya ve Almanya ile sulh akdedilmiş olmadığı için, imparator Charles-Quint'in kardeşi kral Ferdinand İstanbul'a Guns kumandanı «Nicolas Ju-

rischitz» ile Lamberg Kontu «Joseph von Schneeberg» isminde iki elçi göndermiştir: Yirmi dört kişilik bir maiyyetle gelen bu murahhaslar İstanbul tarafındaki «Elçi-hanı»na misafir edilmişler ve Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın huzuruna kabul edilebilmek için sekiz gün nezâret altında beklemişlerdir).

25 Teşrinievvel = 3 Rebî'ül-evvel, Salı: Avusturya elçilerinin Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa tarafından kabulü.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen Avusturya elçileri sekiz gün bekledikten sonra nihayet bugün Vezir-i-a'zamın huzuruna kabul edilmişlerse de, Ferdinand'ın kendilerini «Macar kralı» sıfatıyla göndermiş olduğundan dem vurdukları için çok ağır sözlerle tekdir edilmişler ve Ferdinand'ın «Macar kralı» ve yahut «Bohemya kralı» olmayıp İspanya kralı Charles-Quint'in Viyana valisinden başka bir şey olamayacağı ve hattâ büyük kardeşi Charles-Quint'in bile Türkiye nazarında «Almanya imparatoru» olmayıp ancak «İspanya kralı» olduğu şeklinde sert bir cevap almışlardır! — Bu ilk mülâkatta Avusturya elçileri ne maksatla gelmiş olduklarını İbrahim Paşa'ya söylemeyip ancak Padişaha arzedeceklerinden bahsederek huzura kabul edilmeleri için Paşa'nın delâletini rica etmişlerdir: Aşağıki fıkralara da bakınız).

9 Teşrinisâni = 18 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Avusturya elçilerinin Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa tarafından ikinci defa olarak kabul edilmeleri.

(Birincisinden on beş gün sonra ikinci mülâkatı istihsâle muvaffak olan Avusturya elçileri bu sefer de bir çok sert sözlerle ağır hakaretler işitmişlerdir: Hattâ İbrahim Paşa'nın Avusturya ve Almanya ile sulh akdedilebilmek için her şeyden evvel bir kere Ferdinand'ın Macar krallığı üzerindeki iddialarından vazgeçmesi ve büyük kardeşi Charles-Quint'in de Almanya imparatorluğunu bırakıp krallığında bulunduğu İspanya'ya çekilmesi şart olduğundan bahsettiği rivayet edilir! Böyle bir vaziyette anlaşmak imkânı olmadığını gören Avusturya elçileri bir rivayete göre İbrahim Paşa'ya rüşvet teklif etmişlerse de kabul ettirememişlerdir. Bununla beraber elçilerin bu ikinci mülâkatta da Vezir-i-a'zama Avusturya'nın sulh şartlarını söylemedikleri ve ancak Padişaha arzedeceklerinden bahsettikleri de rivayet edilir: Onun için uzun bir münakaşadan sonra elde edebildikleri yegâne netice, lütfen huzura kabul edilebilmeleri hususunda Paşa'nın delâletini temin edebilmekten ibaret kalmıştır. — Bu ikinci mülâkatın birincisinden beş gün sonra 30 Teşrinievvel = 8 Rebî'ül-evvel Pazar gününe tesadüf ettiği hakkında da bir rivayet vardır).

17 Teşrinisâni = 26 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Avusturya elçilerinin huzura kabulü ve Macaristan'ın Avusturya'ya terki şartıyla sulh istemeleri.

(7 Teşrinisâni = 16 Rebî'ül-evvel Pazartesi tarihi de rivayet edilir. — Kanunî'nin huzurunda Kont «Von Lamberg» Almanca bir nutuk irad etmiş ve istedikleri sulh şartlarını ihtiva eden Lâtince bir arıza takdim ederek cevabının bir an evvel tebliğini istirham etmiştir: Avusturya'nın sulh şartları içinde en mühim nokta, senevi bir harac mukabilinde Macaristan'ın kral Ferdinand'a terk edilmesi gibi o zamana kadar dökülen Türk kanlarını hiçe sayan münasebetsiz bir taleptir: Sultan Süleyman teklifnâmenin tetkik edileceği hakkında tenezzülen bir iki kelime söylemekle iktifa etmiş ve bunun üzerine elçiler huzurdan çıkarılmıştır).

19 Teşrinisâni = 28 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Vezir-i-a'zamın huzuruna celbedilen Avusturya elçilerine Türk şartlarının tebliği.

(Türkiye ile sulh akdine kendiliklerinden teşebbüs ettikleri halde Macaristan'ın kendilerine terkini şart ittihâz etmek garâbetini gösteren Avusturyalı.

ların bu gülünç cür'etkârlıkları Kanunî'yi büsbütün gazaba getirmiş olduğu için, Vezir-i a'zam İbrahim Paşa kral Ferdinand'ın elçilerini huzuruna celbedip kendilerine Mohaç ve Viyana seferlerinde iki defa fethedilmiş olan bir ölkenin hiç kimseye terk edilemeyeceğini ve Avusturya'nın Türkiye ile sulh akdine muvaffak olabilmek için Macaristan üzerindeki iddialarının hepsinden vazgeçmesi ve dünyada Osmanlı Padişahından başka bir kimsenin «imparator» ünvanını taşımasına müsaade edilemeyeceği için, Türk himâyesine iltica etmiş olan Fransa kralına karşı kendisini «Almanya imparatoru» ilân ettirmiş olan Charles-Quint'in de derhal Almanya'dan çekilip İspanya'ya gitmesi lâzımgeldiğini kat'i bir lisanla tebliğ etmiş ve krallık iddia eden Ferdinand'la imparatorluk iddia eden Charles-Quint'den istihfaf ve istihkarla bahsetmiştir. Tabii bu vaziyette artık hiçbir sulh imkânı kalmadığı için, ellerine aynı meâlde tahriri bir cevap da verilen Avusturya elçileri bir hafta sonra memleketlerine gitmekten başka çare bulamamışlardır).

1530 — 1531 = 937

Budin'in Alman muhâsarasından kurtarılması.

(Bu muhâsaranın hangi tarihte başlayıp hangi tarihe kadar kaç gün sürmüş olduğunda ihtilâf vardır: Meselâ altı hafta, yâni 42 gün sürmüş olduğu hakkındaki rivayete mukabil 50 gün; 57 gün ve 60 gün rivayetlerine de tesadûf edilir. Hammer'e göre bu muhâsara Avusturya elçilerinin yukarıki fıkralarda görüldüğümüz İstanbul müzakereleri esnasında, yâni Hicretin 937 senesine tesadûf eden 1530 tarihinde ve diğer bâzı Garp menbâlarına göre de gene aynı Hicret senesine tesadûf eden 1531 tarihinde vukua gelmiştir! Başlangıç tarihi olarak da 1530 = 937 senesi 21 Kânunuevvel = 1 Cumâda.l-ülâ Çarşamba, 23 Kânunuevvel = 3 Cumâda.l-ülâ Cuma, 25 Kânunuevvel = 5 Cumâda.l-ülâ Pazar ve 1531 = 937 senesi 21 Şubat = 4 Receb Sah vesaire tarihlerine tesadûf edilir: Bu son rivayeti esas ittihaz eden bâzı menbâlarda muhâsaranın nihayeti Nisan'a müsâdif gösterilmektedir; bununla beraber o tarihlerin bâzılarını muhâsaranın sonuna müsâdif gösteren rivayetler de vardır. Her halde bütün bunlardan anlaşıldığına göre bu muhâsara Hicretin 937 tarihine tesadûf eden 1530 — 1531 seneleri arasında olmuştur. — Osmanlı imparatorluğuna istinad eden Macar kralı Szapolya ile Almanya imparatorluğuna istinad eden Bohemya kralı Birinci Ferdinand arasındaki Macar tacı rekabetinin yeni bir tecellisi olan bu muhâsarayı kral Ferdinand 1529 = 936 Viyana muhâsarasında suvâri kumandanı olan «von Roggendorff»un kumandasına tevdi etmiştir. Bohemya kralının böyle bir teşebbüste bulunmasına sebep olarak Türk himâyesindeki Macar kralı Szapolya'nın Budin'deki Osmanlı kumandanı Kasım Paşa'yı üç bin Yeniçeri ile on bin Macar askerinden mürekkep bir kuvvetle henüz kendisine itâat etmemiş olan «Szigetvar» kalesinin fethine göndererek payitahtını askersiz bırakmış olmasından ve Ferdinand'ın da işte bu fırsattan istifade etmek istediğinden bahsedilir. Fakat bu muhâsara iki mukabil hareketten dolayı neticesiz kalmış ve Roggendorff alelacele çekilip gitmekten başka bir şey yapamamıştır: Bu mukabil hareketlerin biri Budin meselesi üzerine «Szigetvar» seferini bırakıp geri dönen Kasım Paşa'nın Alman muhâsarasını yaparak şehre girmeye muvaffak olması, biri de Semendire sancak beyi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Beyin diğer bir takım Akıncı Beyleriyle beraber Budin'i kurtarmak için Mohaç ovasına kadar ilerliyerek Vezir-i a'zam İbrahim Paşa'nın bütün Osmanlı ordusuyla beraber ilerlemekte olduğu hakkında korkunç bir şâyia neşretmesidir! Roggendorff bir taraftan işte bu şâyiaya inandığı ve bir taraftan da iki ateş arasında kalmaktan korktuğu için muhâsaradan vazgeçip bâzı ağırlıklarıyla büyük toplarını bırakarak büyük bir telâş içinde kaçıp gitmiştir. — Bu vaziyet üzerine Mehmet Beyin Alman işgalinde bulunan Macar topraklarıyla Avusturya arazisine şiddetli bir akın hareketine girişip geçtiği yerleri yıkıp yakarak ve etrafını dehşet içinde bırakarak bir çok ganîmetler getirdiği ve «müstasnâ kız-

lar ve mahbûb oğlanlar» dan on beş bin kadar esir aldığı rivayet edilir! Her halde Budin mâcerâsının Avusturyalılar için çok pahalıya mal olduğu muhakkaktır. Hattâ yeni bir «Alaman sefer-i-Hümâyûnu» açılmasında da en mühim sebeb Avusturya'nın işte bu Budin sergüzeştidir).

1532 = 938

25 Nisan = 19 Ramazan, Perşembe: Beşinci «Sefer-i-Hümâyûn»: Kanunî'nin «Alaman = Alman» seferine hareketi.

(Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan hareket günü olarak 18 Nisan = 12 Ramazan Perşembe ve 26 Nisan = 20 Ramazan Cuma tarihleri de rivayet edilmişse de doğru değildir. — Bu seferin açılmasına sebeb, Almanya imparatoru Charles-Quint'in küçük kardeşi olan Avusturya ve Bohemya kralı Birinci Ferdinand'ın İstanbul'a elçiler gönderip Macaristan'ın kendisine terkini istemesi ve bir taraftan da Budin üzerine bir ordu sevkedip Osmanlı himâyesinde krallık eden «Sza. polyai Janos = Yanuş kral»ın payitahtını muhâsaraya kalkması ve bilhassa 1529 = 936'daki birinci Viyana seferinde işgal edilmiş olan Macar kalelerinden bâzılarını zaptedip Osmanlı devletine karşı daimî bir mücadele vaziyetinde bulunmasıdır: Yukarıda 1530 = 937 ve 1530 = 1531 = 937 vukuâtına bakınız. — Bundan evvel de gördüğümüz gibi, Charles-Quint'i «Almanya imparatoru» değil yalnız «İspanya kralı» ve küçük kardeşi Ferdinand'ı da Viyana valisi sayan Kanunî'nin bir «Vali» ye hitâb etmek tenezzülünde bulunamayacağı için bu beşinci seferinde doğrudan doğruya Charles-Quint'e harb ilân ettiği rivayet edilir: Tabii bu suretle Osmanlı imparatorluğu başta Almanya, Avusturya ve İspanya olmak üzere Charles-Quint'in idaresindeki Avrupa memleketlerinin hepsine birden harb açmış demektir. — Bâzı Alman menbâlarında Kanunî'nin bu beşinci seferi Avusturya payitahtına müteveccih görülerek «İkinci Viyana seferi» sayıldığı için Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın 1668 = 1094 tarihinde ki Viyana muhâsarası «Üçüncü Viyana seferi», gibi gösterilmekteyse de bu telâkki doğru değildir: Çünkü 1529 = 936 seferinde olduğu gibi Viyana şehri bu sefer muhâsara edilmiş değildir; Sultan Süleyman'ın bu seferki maksadı Charles-Quint'i mağlûb edip Almanya imparatorluğunu yıkmaktır: Aşağıda 1532 = 939 vukuâtının «30 Ağustos» fıkrasına da bakınız. — Osmanlı ordusunun mevcudu hakkında çok ihtilâflı ve mübalâğalı rivayetler vardır: Bu rivayetler 100 bin, 200 bin, 300 bin ve hattâ 500 bin rakamlarıyla sıralanabilir; bununla beraber bâzı Garp menbâlarında yalnız 100 - 120 bini muhârip olmak üzere iki yüz bin kişiden bahsedilmektedir: Bunun 60 bini Akıncılardan ve mütebâkisi de Anadolu ve Rumeli askerleriyle Yenîçerilerden mürekkeptir. Top mevcudu hakkındaki rivayetler de birinci Viyana seferinde olduğu gibi 300 - 400 arasında tehlûf etmektedir: Fakat tâkib edilen maksad Alman ordusunu ezmekten ibaret olduğu için büyük muhâsara topları götürülmemiştir. — Türk tehlikesinin azameti, Almanya'da millî bir birlik ve hattâ tekmiil Avrupa'da müşterek bir müdafaa ruhu teşekkül etmesinde en mühim âmil rolünü oynamıştır: Bu vaziyetin ilk neticesi Ratisbonne Diyeti'nde Katolik - Protestan ihtilâfının bir tesviye şekli bulmuş olmasında, Protestanlığın dinî ve siyasi bir teşekkül sayılmasında ve buna mukabil Protestanların da Katoliklerle beraber Türklere karşı imparatora yardım taahhüt etmiş olmalarında gösterilebilir: Kanunî'nin hareketi hakkındaki haberler Ratisbonne meclisinin Katolik ve Protestan prensler tarafından verilecek asker ve para miktarlarını tesbit edip müzakerelerine nihayet vermesiyle neticelenmiş ve hattâ her iki mezhep mensupları taahhütlerinden çok fazla askeri ve malî yardımlarda bulunmuşlardır. İşte bundan dolayı imparatorla kardeşinin kumandalarında toplanan İspanya'nın, İtalya'nın, Hollanda'nın, Bohemya'nın, Avusturya vesair Habsburg ölkelerinin bütün muntazam askerleri en aşağı yüz bin kişilik piyâde ve otuz bin kişilik suvârî kuvvetinden mürekkep 130 bin kişilik büyük ve muntazam bir ordu ile bundan daha kala-

balık bir milis kuvveti teşkil etmiştir. Boydan boya bütün Avrupa halkı Charles-Quint'in işte bu 250 - 300 bin kişilik Hristiyan ordusuyla Kanunî Sultan Süleyman'ın dünyayı titreten 120 bin kişilik muhteşem Türk ordusu arasında vukua gelecek ve Avrupa'nın mukadderatını tâyin edecek büyük müsâdemeyi gittikçe artan bir heyecan içinde aylarca bekleyip durmuş, fakat imparator Hristiyan ordusunun sayı üstünlüğüne rağmen Avusturya'ya girip Almanya'ya kadar sarkan Türk ordusuna karşı çıkmak cesaretini gösterememiştir! Onun için Kanunî'nin bu seferi düşman ordusunu değil, düşman ölkesini ezmekle ve Avusturyalılardan bir çok kaleler fethiyle neticelenmiştir).

3 Mayıs = 27 Ramazan, Cuma: Kanunî'nin Edirneye muvâsalatı.

(Ramazan bayramını burada geçirdiği için on üç gece kalındıktan sonra on dördüncü güne tesadüf eden 16 Mayıs = 10 Şevvâl Perşembe günü yola çıkmıştır).

22 Mayıs = 16 Şevvâl, Çarşamba: Ordunun Filibe'ye muvâsalatı.

(Burada beş gece kalnıp altıncı güne tesadüf eden 27 Mayıs = 21 Şevvâl Pazartesi günü yola çıkmıştır).

1 Haziran = 26 Şevvâl, Cumartesi : Ordunun Sofya'ya muvâsalatı.

(Burada da beş gece kalnıp altıncı güne tesadüf eden 6 Haziran = 2 Zülka'de Perşembe günü hareket edilmiştir. — Sofya'da geçirilen bu beş gün içinde bâzı tedbirler ittihâz edilmiş ve meselâ 3 Haziran = 28 Şevvâl Pazartesi günü ileri gönderilen Yeniçeri-ağasına Rumeli askerlerinin Niş'de toplanması ve bütün ordunun orada tahaşşüdü emredildiği gibi, 4 Haziran = 29 Şevvâl Salı günü de Di-van toplanarak harekât plânı müzakere edilmiştir).

12 Haziran = 8 Zülka'de, Çarşamba: Kanunî'nin Niş'e muvâsalatı.

(Burada üç gece kalnıp dördüncü güne tesadüf eden 15 Haziran = 11 Zülka'de Cumartesi günü hareket edilmiştir: Niş'de huzura kabul edilen Avusturya elçileri için aşağıdaki fıkraya bakınız).

13 Haziran = 9 Zülka'de, Perşembe: Niş ordugâhına gelen Avusturya murahhaslarının mütâreke talebi ve bu talebin reddi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «25 Nisan» fıkrasında gördüğümüz büyük müda-faa hazırlıklarına rağmen «Çasâr nâmına olan bed-tebâr», yâni «imparator taslağı» sayılan Charles-Quint'le eski menbâlarımızda «Nemçe kralı» denilen küçük kardeşi Ferdinand Osmanlı fırtınasının bütün dehşetiyle üzerlerine yaklaşmasından telâşa düşerek bu müdhiş tehlikeyi siyasi tedbirlerle önlemek için son bir çare olarak Türk ordusuna elçiler gönderip mütâreke istemek mec-buriyetinde kalmışlardır! Niş ordugâhına gelen iki Avusturya elçisinin biri bundan evvel 1530 = 937 tarihinde İstanbul'a gelmiş olan Kont «von Lamberg», biri de «von Nogarola» isminde bir Konttur. Çok soğuk bir muâmele gören ve hiç kimseden yüz bulamayan bu elçilerin yalnız Ferdinand'ı değil, aynı zamanda imparator Charles-Quint'i de temsil ettikleri hakkında bir rivayet vardır. Avusturya'nın Macaristan üzerindeki iddialarından ferâgatine aîf hiç bir yeni haber getirmiyerek yalnız mütâreke istemekle hareket halindeki Türk ordusunu durdurabileceklerini zanneden bu murahhaslar her ne kadar Kanunî'nin huzuruna alelâsul kabul edilmişlerse de taleplerinin hiç olmazsa tetkikini temin edebilecek hiç bir fedâkârlıktan bahsetmedikleri için çok soğuk bir red cevabıyla karşılaşmışlardır! Hattâ kral Ferdinand'ın Macaristan üzerinde sırf

bir sıhriyyet hakkı iddia etmesine mukabil Türk devletinin iki defa fetih hakkına istinad etmekte olduğu kendilerine bir kere daha anlatılmış ve bu gibi hakların sözle değil, kılıçla ihkak edilebileceğinden bahsedilmiştir! — Mütâreke nîmetini avuç açmakla elde edilebilecek bir sadaka zanneden Avusturya murahhasları bu red cevabı üzerine ilkönce avdet ruhsatı almışlarsa da, o sırada Fransa'nın Türk azametine sığınan kralından da bir elçi gelmekte olduğu haber alındığı için Fransız murahhasına yapılacak fevkalâde muâmeleyi gözleriyle görüp, Efendilerine anlatmaları için bir kaç gün daha alakonulmuşlardır).

25 Haziran = 21 Zülka'de, Salı : Ordunun Belgrad'a muvâsalatı.

(Kanunî Belgrad önündeki ordugâhında iki gece kaldıktan sonra üçüncü güne tesadüf eden 27 Haziran = 23 Zülka'de Perşembe günü Sava nehri üzerindeki köprüden Osmanlı menbâlarında «Sirem», denilen «Syrmium» yakasına geçmiş ve orada kurulan karargâhına yerleşmiştir : «Sirem» için 1521 = 927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız).

5 Temmuz = 1 Zülhicce, Cuma : Fransa sefirinin Belgrad ordugâhında fevkalâde merâsimle huzura kabulü ve Kanunî'nin Avrupa'ya karşı hegemonya siyaseti.

(Almanya imparatoru Charles-Quint'in mağlûb ve bedbaht rakibi «François I = Birinci Fransua» yedi senedir Türk himâyesine sığınmış ve Türklerin gerek Macaristan'da, gerek Avusturya'da Alman şevket ve kudretine indirdikleri müdhîş darbeler o zamanki mağlûb ve perişan Fransa'nın mevcudiyetini muhâfaza edebilmesinde en mühim âmillerden olmuştur: Fransa kralının Türk himâyesine ilk ilticası için 1525 = 932 vukuâtının «6 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. O zamandanberi bir taraftan Fransa'yı himâye ederken bir taraftan da hemen bütün kıt'aya hâkim olan Habsburg imparatorluğunu üstüste indirdiği darbelerle temelinden sarsıp duran Süleyman'ın maksadı Avrupa'yı fetih edip bütün kıt'ayı doğrudan doğruya Türk idaresi altına almak değil, Türk üstünlüğüne karşı gelebilecek hiç bir kuvvet bırakmayarak tekmiil Avrupa üzerinde umumî bir hegemonya kurmaktır : Charles-Quint'in «İmparator» sıfatı kabul edilmeyerek yalnız «Kral» sıfatının kabul edilmesi, 1530 = 937 tarihinde İstanbul'a gelen Avusturya elçilerine Türk Padişahından başka hiç bir hükümdarın «İmparator» sayılamıyacağının kat'i bir lisanla ifade ve tebliğ olunması, 1529 = 936 tarihinde birinci Viyana muhâsarası kaldırıldığı zaman Vezir-i a'zam İbrahim Paşa'nın Sultan Süleyman tarafından tâkib edilen büyük gayeyi «Beğ kal'asının fethi değil», kral Ferdinand'ın te'dibi şeklinde göstermesi ve nihayet vukuâtın gerek buraya kadar, gerek bundan sonra Avusturya'nın Türk üstünlüğünü kabul ederek sulh akdetmesine kadar tâkib ettiği cereyan tarzı ancak bu esaslarla izah edilebilir. Zaten Fransa'nın Osmanlı himâyesine ilticası da Habsburgların tahakkümüne karşı Türk hegemonyasını kabul eden bir ifade ile yapılmıştır ve Kanunî Sultan Süleyman da Fransa kralına yazdığı mektuplarda bir metbûun tâbiine karşı kullanacağı ifadeyi kullanmıştır : Onun için Belgrad ordugâhına gelen Fransa sefirine yapılan parlak kabulün Avusturya elçilerine gösterilmesi demek, Avrupa'da Türk hegemonyasını kabul edenlerin etmiyenlere karşı nasıl himâye ve hürmet göreceklerini en parlak şekilde belirtip göstermek demektir. İşte bundan dolayı «Birinci François»nın Katalonyalı elçisi «Ringon» o zamana kadar hiç bir sefirin görmediği bir tantana ve debdebeyle karşılanmış, evvelce «Mohaç ovasında kral Yanuş el öptüğü nice tertib olunmuş ise ol üslûb üzere», istikbal merâsimi yapılmış, yâni Fransa elçisi Türkiye'ye tâbi bir kral muâmelesi görmüş, toplar atılıp «tablkhâne» ler çalınmış ve işte bu muhteşem merâsimle huzura kabul edilen Ringon Avrupa'nın mukadderâtını tâyin etmiye gelen ve hattâ Charles-Quint'in zulmünden Avrupa hristiyanlığının muztarib olduğunu söyleyen bü-

yük Türk Padişahının şanlı ellerini öpebilmek şerefine bile lâyık görülmüştür. Niş konağında mütäreke talepleri reddedildiği halde 13 Haziran = 9 Zülkâ'de Perşembe günündenberi ordugâhta alıkonulan Avusturya elçilerine işte bu muhteşem sahne seyrettirildikten sonra avdetlerine ruhsat verilmiştir! — Fransa kralının elçisine tevdi ettiği vazife, Almanya ile Fransa arasında harb başladığı takdirde Türk donanmasının Fransızlara yardım etmesini, yâni Fransa'nın Türkiye tarafından himâye edilmesini istirham etmektir; Kanunî'nin bu müracaata müsâit cevap verdiği ve hattâ bâzı himâye şartlarının da işte bu müracaat üzerine tesbit olunduğu rivayet edilir).

8 Temmuz = 4 Zülhicce, Pazartesi: Ordunun Belgrad önlerinden ileri hareketi.

(Kanunî burada Sava nehrinin iki yakasındaki ordugâhlarında 25 Haziran = 21 Zülkâ'de Salı gününden bugüne kadar cem'an on üç gece kaldıktan sonra on dördüncü gün hareket etmiştir).

21 Temmuz = 17 Zülhicce, Pazar: Üç kale fethi.

(Bunlar «Siklos = Şikloş», «Egerszeg = Erşak» ve «Szerecsen - Janos = Sereçya-noş» kaleleridir: İlk ikisi hücumla, üçüncüsü «vire ile» yâni teslim suretiyle işgal edilmiştir).

22 Temmuz = 18 Zülhicce, Pazartesi: Bir kale fethi.

(Bu kalenin ismi «Kapolna»dır: Halkın esir edilmesi men'edilmiş, yalnız malları «ganimet» ilân edilerek umumi bir hücumla fetholunmuştur).

25 Temmuz = 21 Zülhicce, Perşembe: Bir kale fethi.

(Bu kalenin ismi «Babocsa = Baboçka/Bobofca»dır).

26 Temmuz = 22 Zülhicce, Cuma: Bir kale fethi.

(Bu kalenin ismi «Belevar/Belovar = Bilvar/Belvar»dır: Hücumla zaptedilmiştir).

27 Temmuz = 23 Zülhicce, Cumartesi: Bir kale fethi.

(İsmi «Wutusch = Vutuş»dur: Hücumla fethedilmiştir).

28 Temmuz = 24 Zülhicce, Pazar: Bir kale fethi.

(İsmi «Safade = Zafade»dir: Harb etmeden teslim olmuştur).

30 Temmuz = 26 Zülhicce, Salı: Kaniye kalesinin fethi.

(Macarların «Nagy-Kanisza» ve Almanların da «Gross-Kanisa» dedikleri «Kaniye/Kanije» kalesi sonraları Tiryâki-Hasan Paşa'nın 1601 = 1010 tarihindeki muhteşem müdafaasıyle şöhret bulmuştur; bu meşhur kalenin tahkimi Türkler devrindedir: Kanunî fethettiği zaman tahkimâtının ehemmiyetsiz olduğu rivayet edilir).

1 Ağustos = 28 Zülhicce, Perşembe: Üç kale fethi.

(Bugün «Kapornak = Kapornok / Kabarmak», «Poeloeske/Peleşke/Beleşker» ve «Tüskevar = Tüşarvar/Nüşarvar/Şarvar» kaleleri fethedilmiştir. Bunların canlarına dokunulmamak şartıyla teslim oldukları rivayet edilir).

1532 = 939

3 Ağustos = 1 Muharrem, Cumartesi: Bir kale fethi.

(Bugün fethedilen «Koermendvar = Kamendvar/Kermendvar» kalesinin muhâfızları hücumla dayanamıyarak kaçışmışlardır).

4 Ağustos = 2 Muharrem, Pazar: Bir kale fethi.

(Muhâfızlarıyla ahalisi harbetmeden kaçan «Rum» kalesi yakılıp yıkılmış ve malları yağma edilmiştir).

5 Ağustos = 3 Muharrem, Pazartesi: Raab nehri üzerinde köprü kurulması.

(Tuna'ya dökülen «Raab/Raba» nehri üzerinde bugün bir köprü kurulmaya başlanmış ve iki günde bitirilmiştir : Aşağıda «7 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Bu nehre bâzı Osmanlı menbâlarında «Rama» ismi de verilir).

6 Ağustos = 4 Muharrem, Salı: İki kale fethi.

(Bugün fethedilenler «İkerwar = Ekervar» ve «Mesteri = Meşter» kaleleridir).

7 Ağustos = 5 Muharrem, Çarşamba: Bir kale fethi ve ordunun «Raab» köprüsünden karşı yakaya geçirilmesi.

(Bugün bir taraftan «Hidveg = Hidvik/Hedvik» kalesi fethedilirken, bir taraftan da «Raab/Raba» suyu üzerinde kurulan köprüden ordu karşı yakaya geçirilmiştir : Bu köprü için yukarda «5 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

10 Ağustos—8 Muharrem, Cumartesi: Guns kalesinin muhâsarası.

(Macarların «Koeszeg/Köszeg/Koszeg» ve diğer Avrupa milletlerinin de «Guns/Güns» dedikleri bu müstahkem mevkie Osmanlı menbâlarında Macarcadan muharefe olarak «Kösek/Köseki», ismi verilir: «Raab» suyunun sol kollarından olup aynı ismi taşıyan «Guns» çayının üzerinde bulunan bu kalenin mevki Viyana'nın 100 kilometre cenubuşarkısına tesadüf etmektedir. — Birinci Viyana muhâsarasından sonra 1530 = 937 tarihinde sulh istemek için bir aralık Avusturya muhâfızları olarak İstanbul'a gelmiş ve hiç bir netice alamadan memleketine dönmüş olan «Nikolas Jurischitz» bu kalenin kumandanıdır: O sene vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız, Türk ordusu yaklaşımadan evvel burası takviye ve tahkim edilmiştir: Elinde fazla kuvvet bulunan «Jurischitz» in Osmanlı ordusuna pişdarlık eden Semendire sancak Beyi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Beyin askerlerine pusu kurup şiddetli bir harbe tutuştuktan sonra geri çekilip kaleye kapandığı için Kanunî'nin muhâsara emri verdiği ve bu tarihten bir gün evvel, yâni 9 Ağustos = 7 Muharrem Cuma günü vâsıl olduğu «Gencs» köyünden Vezir-i a'zam ve Ser-asker İbrahim Paşa'yı «Guns» kalesi üzerine sevkettikten sonra kendisinin de geldiği rivayet edilir. — Bundan evvel en mühimlerinden on yedisinin birer günde kolayca fethedildiğini gördüğümüz kalelere nisbetle çok müstahkem olan bu mevkiin büyük muhâsara topları getirilmemiş olmasından ve bilhassa hiç arası kesilmiyen çok şiddetli yağmurların bataklık haline getirdiği çamurlar yüzünden bir çok günlerin hareketsiz geçirilmesinden dolayı on yedi gün mukavemet edebilmiş olması Garp menbâlarında efsanevi mübâlağalarla süslenerek çok parlak bir muvaffakiyet şekline sokulmakta ve hattâ Kanunî'nin yanlış olarak Viyana'ya müteveccih gösterilen bu

seferinde Avusturya payitahtının muhâsara bile edilmeden kurtulmuş ve Türk ordusunun da avdet etmiş olması hep işte bu on yedi günlük «Guns» müdafaasının neticeleri gibi gösterilmektedir! En ciddi Garp menbâlarında bile bu safsatalar o kadar ileri götürülür ki, günün birinde mahsurların semâvî bir imdâda bile mazhar olduklarından ve hattâ o gün kaleye girmek üzere bulunan Türklerin cengâver kılıklı bir melekke karşılaştıkları için darma dağın ric'at ettiklerinden bile bahsedilir! Tabii bütün bunlar birer günde fethedilmiş kalelere nisbetle on yedi gün mukavemet edebilmiş bir kale karşısında duyulan nisbi hayranlığın göklerle çıkarılmasından hâsıl olmuş bir takım safsatalardan başka birşey değildir: Hakikatte Kanunî'nin hedefi Viyana fethi olmadıktan başka, Osmanlı ordusu bu muhâsaradan sonra derhal avdet etmeyip Avusturya topraklarında çok büyük hareketlere girişmiştir! Ancak on yedi gün süren «Guns» müdafaası da on sekizinci gün kalenin Türk ordusuna teslimiyle neticelenmiştir! Aşağıki fıkraya da bakınız).

28 Ağustos = 26 Muharrem, Çarşamba: Guns kalesinin teslim olması.

(Bu sabah «kuşluk vaktinde» kale kumandanı «Jurischitz» in Türklere ve yahut Türk ordusundan gönderilen memurların Avusturyalıları teklifi üzerine «Guns» kalesi ancak on yedi gün mukavemet edebildikten sonra teslim olmuştur. Şiddetli yağmurlarla çamurların harekâta mâni olmasından dolayı on yedi gün sürebilen bu müdafaanın Avusturyalıları için tabii hiç bir şerefli tarafı yoktur: Bilhassa «Jurischitz» in Osmanlı hâkimiyetindeki Macar kralı «Szapolya» ya tâbi olmak ve kalede bir Türk muhâfız kıtası da bulunmak şartıyla mevkiinde ibka edilmiş olması, kral Ferdinand'ın tâbiyyetinden çıkıp Türk hâkimiyetindeki kral Szapolya'nın hizmetine girmesi demektir: Fakat bu adam bir müddet sonra tekrar Avusturya hizmetine girmiştir. — Yukarıki fıkralarda sırayla fethedildiklerini gördüğümüz kaleler de Szapolya'nın idaresindeki Macar krallığına ilhak edilmiştir).

30 Ağustos = 28 Muharrem, Cuma: Kanunî'nin kral Ferdinand'ı meydan muharebesine dâvet eden bir Nâme-i-Hümâyûn göndermesi.

(Bir mütâreke akdini istirham için Niş konağında Türk ordusuna gelip Belgrad konağından red cevabıyla geri çevrilen «Lamberg» ve «Nogarola», isimindeki Avusturya elçileri «Guns» muhâsarası esnasında aynı vazifeyle tekrar gelmişlerdir: İlk teşebbüsleri için 1532 = 938 vukuâtının «13 Haziran» ve «5 Temmuz» fıkralarına bakınız. Bunların bu sefer hangi gün geldikleri ihtilâfıdır: Muhakkak olan nokta, bundan evvelki gibi bu ikinci ricalarının da reddedilmiş olmasıdır. Bu muhâsaslar memleketlerine iade edilirken ellerine bir «Nâme-i-Hümâyûn» tevdi edilmiş ve kral Ferdinand'a hitâb eden bu nâmeye «Peçevi» nin naklettiği şu ağır sözler doldurulmuştur: «Bu kadar zaman erlik da'vâsın ider, merd-i meydânım dîrsin: Şimdiye değin haç kerredir ki üzerine geliyorum ve mülküne dilediğim gibi tasarruf ediyorum, ne senden, ne de karındaşımdan nâm-u-nişân yok! Size saltanat ve erlik da'vâsı harâmıdır! Askerinden, belki avretinden dakhî utanmaz mısın? Belki avretde gayret var, sende yokdur! Er isen meydana gelesin! Hak-Teâlâ Hazretinin takdiri ne ise yerine gelse gerek, Seninle saltanatı Beç sahrâsında üleşelim, reâya fukarâsı dakhî âşûde olsun! Yokhsa meydan arslandan khâlî buldukça tiki gibi fırsatla şikârı almağı erlik sayma! Bu kerre dakhî meydana gelmezsen avretler gibi iğ ve çıkırık alıp dakhî pâdişahlık tâcın urunmıyasın ve erlik adını diline getürmiyesin!»

Bu müdhiş dâvetnâmeden Garp menbâlarında da bahsedilir: Zaten «Peçevi» de bu bahsî «Kefere tarihlerinden» iktibas etmiştir. İşte bununla da sâbittir ki Kanunî'nin bu «Alaman seferi»nde tâkib ettiği hedef Viyana değildir, Avusturya arazisine girip düşman ölkesini yıkıp yakarak imparator Charles Quint'le kral Ferdinand'ı bir meydan muharebesi kabulüne mecbur etmektir: Yukarda 1532 = 938

vukuâtının «25 Nisan» fıkrasına da bakınız. Fakat bugüne kadar yirmi kale fet-hedildiği, Viyana havalisine kadar ilerliyen Türk ordusu Avusturya arazisinin mühim bir kısmını işgal ettiği, her tarafa Akıncı kolları sevk edilip bütün memleket dehşet içinde bırakıldığı ve Avusturya'nın askeri, siyasi ve iktisadi varlığı temelinden sarsıldığı halde, vatanlarıyla devletlerini sözle müdafaa için bir kaç yüz bin mevcudlu muazzam bir Katolik-Protestan ordusu hazırlıyan imparatorla kral bir türlü meydana çıkmak cür'etini göstermiyor, Türk ordusu harb edecek bir kuvvet aradığı halde bulamıyor ve nihayet Sultan Süleyman vaktiyle şanlı ba-basının Çaldıran seferinde Şâh-İsmail'i bir meydan muharebesi kabulüne mecbur etmek için başvurduğu tedbire müracaat ederek Habsburg'ları korkaklıkla leke-liyen bir hakaretnâme yollayıp millî ve askeri şereflerine en ağır darbeleri indir-mek suretiyle artık meydana çıkmak mecburiyetinde bırakmak istiyordu! Fakat Şâh-İsmail Çaldıran sahrasında Yavuz Sultan Selim'e karşı meydana çıkmak mecburiyetinde bırakan hakaretler imparator Charles-Quint'le kardeşi Ferdinand üzerinde hiç bir te'sir hasıl edemedi: Bunlar İran şâhındaki Türk ruhundan mah-rumdu! Onun için Kanuni'nin Yavuzca yazdığı nâmeye rağmen imparatorla kral bir türlü meydana çıkamadı: Kanuni'nin yukarda bir hülâsasını gördüğümüz ha-karetnâmesini Yavuz'un Şâh-İsmail'le olan muhâberesiyle mukayese için 1514 == 920 vukuâtının «28 Nisan», «18 Temmuz» ve «5 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Kanuni'nin çarpışacak bir düşman ordusu bulamadığı için Avusturya'yı baştan başa bir kere daha tahrip ederek mevsim sonunda nihayet verdiği bu «Alaman» se-ferinin neticesini Habsburg ordusuyla karşılaşmaktan çekindiği için mecbur ol-duğu bir ric'at şeklinde göstermek isteyen Garp menbâları, Türk Padişahının an-cak on yedi gün mukavemet edebilmiş olan Guns kalesinin uzun müdafaasından yılmış ve Habsburg ordusuyla çarpışmayı göze almamış olduğu hakkında hiç bir havsalaya sığmıyacak bir takım gülünç iddialarla doludur! Tabii bu çocukça sözlerin hiç bir aslı fahi yoktur: Çünkü her şeyden evvel bir kere Guns kalesi uzun bir müdafaa yapamamış ve çok şiddetli yağmurlar altında arazinin ba-taklık haline gelmesinden dolayı Türk ordusunun günlerce hareketsiz bekle-mek mecburiyetinde kalmış olmasından istifade ederek ancak on yedi gün mukavemet edebildikten sonra teslim olmuştur: Bu kadarcık bir mukavemet, o zamana kadar İstanbul, Rodos, Belgrad vesaire gibi dünyanın en müstahkem kalelerini fethetmiş bir orduyu yıldıracak ve hattâ düşündürecek bir şey de-ğildir! Kanuni'nin Habsburg ordusundan çekindiği hakkındaki tuhaf iddiâyı da gene Garp menbâlarının bahsettikleri hakaretnâmesiyle te'life hiç imkân yoktur: Avusturya'nın ortasına kadar gelip bir sürü kalelerini zaptettikten, her tarafa Akıncı kolları saldırdıktan ve Habsburg hükümdarlarının üstüste yaptıkları mü-târeke tekliflerini reddettikten sonra onları meydan muharebesine davet eden ve o zamanki dünyanın en muntazam ve en cengâver ordusuna sahip olan muhteşem bir kahraman mütemadiyen meydan okuyup durduğu adamlarla karşılaşmaktan çekinmiş olduğunu iddiâ edebilmek için her şeyden evvel bir kere akıl ve mantıktan vazgeçmek lâzımdır. Zaten gene Garp menbâlarında imparator Charles-Quint'in de o kadar büyük hazırlıklarına rağmen Sultan Süleyman'la karşılaşmaktan çekindiği ve hareketini hep ona göre idare ettiği umumiyetle itiraf edilen bir hakikattir. Bu sırada düşman kuvvetlerinin umu-mî vaziyeti şöyledir: Büyük bir orduyla tahkim edilen Viyana'nın müdafaası «Katzenstein» Baronu «Johann Katzianer»e tevdi edilmiştir: Hattâ Charles-Quint de kardeşi Ferdinand'la beraber icab ederse şehre kapanmak üzere yu-karı Avusturya'da ve Viyana'nın 154 kilometre garbında bulunan «Linz» şeh-rinden buraya gelmiştir. Türk ordusunun o sırada bulunduğu «Guns» önlerin-den Viyana'ya gitmesi için de arada bulunan ve çok müstahkem bir mevki olan «Neustadt» kalesini fethettikten sonra Viyana üzerine yürümesi ve orada da ikinci bir Viyana muhâsarasına teşebbüs etmesi lâzımdır! Halbuki bu se-fer büyük muhâsara toparıyla âletleri getirilmemiştir: Kale muharebeleri yap-mak için değil, Habsburg ordusuyla bir meydan muharebesine girişmek için gel-miş olan Kanuni işte bu vaziyet üzerine düşmanlarının kale müdafaasını vatan müdafaasına tercih ettiklerini anlamış ve artık Avusturya'yı boydanboya

tahrip ettirip nihayet Türk hâkimiyetini kabul etmekten başka çare bulamı-
yacak bir hâle getirdikten sonra mevsim sonunda avdet etmiye karar vermiştir :
Türk ordusunun bundan sonra avdet tarihine kadar olan hareketi hep işte bu
plâna alâkalıdır. Bu hareket iki kısma ayrılır : Bir kısmı Akıncı kollarının
muhtelif istikametlerde yaptıkları büyük akın hareketleri, biri de «İstirya =
Strie» üzerine ordu kuvây-ı külliyesiyle yapılan tahrip hareketidir. Bu hare-
ketler büyük bir maharet ve muvaffakiyyetle idare edilmiş, Avusturya için ar-
tik Türk hâkimiyetini kabul etmekten başka çare bırakılmamış, bu memleketin
umumi servetinden büyük bir kısmı ganîmet şeklinde Türkiye'ye nakledilmiş ve
30 bin esir alınmıştır : İmparatorla kral, ellerinde sayıca üstün kuvvetler bulun-
duğu halde er meydanına çıkmayıslarının cezasını işte böyle çekmişlerdir! — Bu
seferde Kanunî'nin etrafa saldırdığı Akıncı Beylerinden bir ikisinin bâzı mevzî
mukavemetlerde şehid olmuş ve bilhassa bunlardan Kasım Beyin altın üstüne mu-
rassâ tulgasının cenazesinden alınabilmiş olmasını dillerine dolayan bâzı Garp
menbâları hiç bir askeri kıymet ve ehemmiyeti olmayan bu pek tabii hâdiseleri
Avusturyalıları hesabına birer muvaffakiyet gibi gösterirlerse de bu gibi safsatalar
Hristiyanlık ve Türk düşmanlığı zihniyetlerinin her zaman görülen çocukça tezâ-
hürlerinden başka birşey değildir : En büyük zaferlere en muvaffakiyetli seferlerde
galiplerin de bir mikdar telefat vermesi pek tabiidir; bütün Osmanlı akınlarında
şehid düşenler olmuştur ve olmaması kabil değildir : Yalnız bunları muvaffakiyet
gibi göstermenin ve bilhassa Hammer'in yaptığı gibi bir kasabanın beş yüz kişilik
bir Akıncı koluna karşı tek bir kişi tarafından müdafaa edilip Türk Akıncılarının
gıl yavrusu gibi dağıtmış ve perişan edilmiş olduğu hakkında bir takım safsatalar
kaydetmenin yalnız ilim zihniyetiyle değil, akıl ve mantıkla da hiç bir alâkası
yoktur; bu gibi iddîalar ancak kendikendini avutmak hissiyle izah edilebilir).

11 Eylül = 10 Safer, Çarşamba: Kanunî'nin «Gratz»da konakla- ması.

«Osmanlı menbâlarında ordunun Gratz önlerine gelişi umumiyetle «11 Safer»
tarihine müsâdîf gösterilir ve sefer ruznâmesinde de bugünün bir «Çarşamba»ya
tesadûf ettiğinden bahsedilir : Halbuki 11 Safer Çarşamba'ya değil, Perşen-
be'ye müsâdiftir; bu yanlışlık ruznâmede «Muharrem», ayının 30 gün yerine
29 gün hesab edilmiş, yani Safer ayının bir gün evvel başlamış gibi gösteril-
miş olmasından mütevellit olduğu için, burada o hatâ düzeltilerek 11 Eylül'e
tesadûf eden 10 Safer Çarşamba tarihi esas ittihâz edilmiştir. — Yukarıki fıkra-
da gördüğümüz gibi Habsburg hükümdarlarının bir meydan muharebesi ka-
bulüne cür'et edememelerinden dolayı Avusturya ölkesini baştanbaşa tahrib
edip uzun zaman belini doğrultamayacak bir hale getirmekten başka çare
bulamayan Sultan Süleyman her tarafa Akıncı kolları sevk etmiş olduktan baş-
ka kendisi de ordusuyla beraber «İstirya = Styrie» eyâletine girmiş ve «Fried-
berg», «Kirchberg», «Hartberg» ve daha bir takım kalelerle şehirleri yıkıp yak-
dıktan sonra bâzı Osmanlı menbâlarında «Mura», denilen «Muhr/Mur» nehri
üzerinde eyâlet merkezi olan «Gratz = Graç» önüne gelmiştir : Müstahkem
mekkil, eski İstirya dukalarının şatosu, gotik katedrali, ticarî ehemmiyeti ve
mühim bir yekûn tutan nüfusuyla Avusturya'nın en mühim merkezlerinden
olan bu şehir Viyana'nın 140 kilometre cenubugarbîsindedir. Kanunî'nin bura-
sını fethettiği yahut yalnız dış şehri işgal edip kalenin mukavemet gösterdiği
ve yahut şehirle kalenin teslim olduğu hakkında muhtelif rivayetlerle bâzı ma-
halli an'aneler varsa da, başta Hammer olmak üzere muahhar Garp müelliflerin-
den bâzıları bu rivayetlerin doğru olmadığına kanidir : Fakat «Jonquièr»in Türk
ordusunu burada bir muvaffakiyetsizliğe uğramış gibi göstermiye kalkışması
kat'iyyen doğru değildir; çünkü ordu bu menzilde bir gece konakladıktan sonra
ertesi gün yoluna devam etmiştir. — Her halde bu Gratz meselesi ayrıca tetkik
edilmelidir).

12 Eylül = 11 Safer, Perşembe: Türk ordusunun «Mur = Muhr» nehrinden köprüsüz geçmesi.

(Köprüsüz ve kayıksız yapılan bu çetin hareketin ancak «bir kaç âdem telef olarak» başarılabilmesi ve bilhassa ordu ağırlıklarının geçirilmesi çok büyük bir askeri muvaffakiyettir).

20 Eylül = 19 Safer, Cuma: Ordunun Drava nehrinden geçişi.

(16 Eylül = 15 Safer Pazartesi günü «Drau = Drava» sahiline varan ordu o günden itibaren dört günde bir köprü kurmuş, bugün asker geçmiye başlamış ve ertesi gün öğle vakti geçiş tamamlandığı için köprü yakılmıştır. — Bu muntazam hareket esnasında yol boylarına tesadüf eden Avusturya kaleleriyle kasabaları yıkılıp yakılmıştır).

21 Eylül = 20 Safer, Cumartesi: Andrea Doria'nın Osmanlı sahillerine ilk tecavuzu ve Koron kalesinin sukutu.

(Tarihin en büyük denizcisi ve Türk denizciliğinin şanlı piri Barbaros Hayrüd-din merhumun en mühim rakibi sayılacak kadar şöhret bulan «Andrea Doria», milliyet itibariyle İtalyandır ve Milâdın on ikinci asrındanberi bir çok mühim şahsiyetler yetiştirmiş eski bir sülâle olan «Doria» ismindeki Cinviz âilesine mensuptur. Milâdın 1468 tarihinde dünyaya gelen Andrea Doria 1560 tarihine kadar 92 sene yaşamıştır. Barbaros merhumun en kuvvetli doğum tarihi 871 = 1466 - 1467 senesine müsadif bulunduğu ve hattâ 873 = 1468 - 1469 tarihi de rivayet edilmiş olduğuna göre, on altıncı asrın bu iki büyük denizcisi aşağı yukarı yaşit sayılabilir: Her halde bu 1532 = 939 tarihinde Barbaros 65, Doria 64 yaşlarındadır. — Hayatı bin türlü mâcerâlarla geçen Andrea Doria renkten renge girmiş çok mütelevvin bir şahsiyettir: Tarih sahnesinde daha on dokuz yaşında iken Papalık hizmetine girerek çıkmış olan bu büyük mâcerâcı daha sonra Napoli ve bir aralık da Fransa krallarının hizmetlerinde bulunduktan sonra bir aralık kendi hesabına korsanlık etmiş ve ondan sonra da Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint'le Fransa kralı «Birinci François» arasındaki mücadele devrinde tekrar Fransız hizmetine girerek 1524 tarihinde bir imparatorluk donanmasını ve 1528 tarihinde de bir İspanyol filosunu mağlûb etmiş ve hattâ kendi vatanı olan Genova/Cenova'nın bile Fransız hâkimiyetine düşmesinde mühim bir rol oynamıştır! Fakat gene o 1528 tarihinde Fransa kralıyla arası açılmış, hattâ kral o sırada Fransa nâmına Napoli şehrini denizden tazyik etmekte olan Doria'nın ustalıklı tevkiifini emretmiş, fakat Amiral bu tertibattan vaktinde haberdar olduğu için mukabil tedbirler ittihaz edip kurtulmuş ve bir taraftan da Almanya imparatoru Charles-Quint'le münasebeti girişerek bu sefer de Fransızlara karşı Almanların hizmetine girmiştir! İşte bu suretle Fransa hesabına Napoli'yi tazyik eden Andrea Doria nihayet Almanya hesabına Napoli'yi Fransızlardan kurtarmıya çalışmış ve hattâ evvelce Fransız hâkimiyetine düşmesinde mühim bir rol oynadığı vatanının nihayet o hâkimiyetten kurtulmasında da âmil olduğu için Cinvizliler arasında «Vatan babası» diye anılmıya başlamıştır! Her halde bu kıratda bir «Baba»nın pek şefkatli, bir baba sayılması kolay değildir! Bu vaziyete göre, Kanuni Sultan Süleyman 1532 = 939 tarihinde Avusturya'nın «İstirya = Styrie», eyâletini yıkıp yakdığı sırada Andrea Doria dört senedir imparatorluk hizmetinde demektir ve Yunanistan'la Mora'nın garp ve cenup sahillerine saldırması işte bu sırada imparatorun emriyle yapılmış bir harekettir. — 123 gemiden mürekkep büyük bir donanma başında gelen Andrea Doria'nın ilk önce Mora'daki Modon kalesine taarruz ettiği halde burasının şiddetli müdafaasından dolayı çekilmek mecburiyetinde kaldığı ve işte bunun üzerine gene o civardaki Koron'a hücum ettiği rivayet edilir: Hem karadan, hem denizden iki yüz kadar topla döğülen kale duvarlarının yıkılması düşmanın karadan da umumî bir hücumunu te'min etmiş, bir

kaç yüz Türk muhafızının mukavemeti bin beş yüz kadar İtalyan askerinin hayatına mal olmuş, fakat daha fazla mukavemet imkânı kalmadığı için Türkler âileleri ve eşyalarıyla çekilmek şartıyla nihayet Koron kalesi denizden ve karadan saldıran çok üstün kuvvetlere teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır: Bâzı Osmanlı menbâlarında bu tesliminden dolayı Koron müdâfileri tenkid edilirse de, Garp menbâlarından anlaşıldığına göre muhafızlar ancak mukavemet imkânları tükendikten sonra teslim olmuşlardır. — Koron'un sukutu için 22 Eylül = 21 Safer Pazar tarihi de rivayet edilir. — Andrea Doria bundan sonra Mora'nın şimalıgarbî sahilinde Türklerin «Balyabardra / Balıbadra» dedikleri «Patras» ve Yunanistan'ın cenubugarbî sahilinde Türklerin «İnebahtı» dedikleri «Lepanto» limanlarını da zaptedip muhafız kıt'alar koyduktan sonra Kapdan-ı Deryâ Kemankes-Ahmed Paşa kumandasında seksen gemiden mürekkep bir Osmanlı donanmasının denize açılmış olduğunu haber alarak çekilip gitmiştir! Türk ordusunun Avusturya seferiyle meşgul olmasından ve muhafızlarının azlığından istifade edilerek birer baskınla zaptedilen bu kalelerden İnebahtı ile Koron ikinci Bâyezid devrinde fethedilmiştir: 1499 = 905 vukuâtının «30 Ağustos», ve 1500 = 906 vukuâtının «16 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Kanunî ile Habsburg hanedanı arasındaki büyük mücadele devrinde üç Türk kalesinin su kutuyla neticelenen bu deniz baskınlarının tarihi ehemmiyeti, kara muharebelerinden sonra deniz muharebelerinin de başlamasına vesile teşkil etmiş olmasında gösterilebilir. Bundan sonra bu Akdeniz mücadelesinde Kanunî'yi Barbaros, Charles Quint imparatorluğunu Andrea Doria temsil edecektir: Esasen bu iki denizci arasındaki mücadele bu tarihten evvel başlamış ve imparatorun teşvikiyle Barbaros'un Afrika'daki Şerşel limanına muvaffakiyetsiz bir baskın yapan Andrea Doria Barbaros'la temasa gelmemek için o müdhiş rakibinden da-ima kaçmıştır! Zaten Doria'nın baskını Barbaros'un orada bulunmadığı bir zamana tesadüf ettirilmiş, Barbaros Doria'nın peşine düşmüş, Doria Barbaros'dan mütemadiyen kaçmış ve kaçınmıştır! İmparatorluk amiralinin bu seferki Koron baskını da Şerşel baskınından farksızdır: Şerşel'de Barbaros'un bulunmamasından istifade etmek istediği halde müdhiş bir hezimete uğrayan Andrea Doria, Koron baskınında da Türk ordusunun Avusturya seferiyle meşgul olmasından istifade etmiştir! Bu vaziyette Doria göze görünmek istemiyen bir fırsat avcısı demektir! Kanunî'nin baştanbaşa tahrib ettirdiği Avusturya'dan İstanbul'a dönmesinde mevsimin ilerlemiş olması kadar işte bu vaziyetin de te'siri olduğu ve Koron cür'etkârlığını yapan Andrea Doria'yı Barbaros'la te'dib ederek karadan sonra denizde de rakipsiz kalmak istediği muhakkaktır).

12 Teşrinievvel = 12 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı.

(Burada ordu yoklaması yapılmış ve beş gece kalındıktan sonra altıncı güne tesadüf eden 18 Teşrinievvel = 18 Rebî'ül-evvel Cuma günü İstanbul'a doğru yola devam edilmiştir).

3 Teşrinisânî = 4 Rebî'ül-âhir, Pazar: Ordunun Sofya'ya muvâsalatı.

(Şiddetli bir kar fırtınasından dolayı burada iki gece kalnıp üçüncü güne tesadüf eden 5 Teşrinisânî = 6 Rebî'ül-âhir Salı günü yola devam edilmiştir).

8 Teşrinisânî = 9 Rebî'ül-âhir, Cuma: Ordunun Filibe'ye muvâsalatı.

(Burada bir gece kalnıp Divan kurularak askerî ve siyasi meseleler gözden geçirildikten sonra ertesi gün hareket edilmiştir).

12 Teşrinisânî = 13 Rebî'ül-âhir, Salı: Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(Avusturya tehlikesini izale eden muzaffer Padişahı bütün Edirne ahalisi is-

tikbal etmiş ve şehir baştan başa donanmıştır. — Sultan Süleyman Edirne sarayında beş gece kaldıktan sonra altıncı güne tesadüf eden 17 Teşrinisâni = 18 Rebî'ül-âhir Pazar günü İstanbul'a hareket etmiştir. — Eski Vezir-i-a'zam Piri-Mehmet Paşa merhumun vefatı Kanunî'nin işte bu sefer Edirne'de bulunduğu zamana tesadüf etmektedir! Aşağıki fıkraya bakınız).

13 Teşrinisâni = 14 Rebî'ül-âhir, Çarşamba: Türk ordusuna Orta-Avrupa kapılarını açan ve Türk donanmasına Akdeniz hâkimiyetini hazırlayan eski Vezir-i-a'zam Piri-Mehmet Paşa merhumun hazin ölümü.

(Bu büyük Vezirin muhterem şahsiyeti ve Türk tarihinin daimâ şükranla yâd edeceği parlak hizmetleri için 1523 = 929 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasına bakınız. — Yavuz Sultan Selim'in son ve Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk Vezir-i-a'zamı Piri-Mehmet Paşa merhum bu iki büyük Padişah devrinde 1518 = 924 senesi 25 Kânunusâni = 13 Muharrem Pazartesi gününden 1523 = 929 senesi 27 Haziran = 13 Şa'bân Cumartesi gününe kadar fâsılasız olarak 5 sene, 5 ay, 4 gün Vezâret-i-uzmâ makamında kalmış ve Çaldıran, Belgrad ve Rodos seferlerinde başlıca âmil olarak ve bir taraftan da donanmayı takviye ve denizciliği inkişaf ettirerek Türklüğe unutulmaz hizmetlerde bulunmuştur. İlmî, fazlî, temîz ve yüksek ahlâkı ve bilhassa Kanunî Sultan Süleyman gibi bir Padişaha bile hürmet ve tâzim telkin edecek derecelerdeki vekariyle bütün milletin emniyet ve itimâdını kazanmış olan bu şanlı Vezir Anadolu'nun eski bir Türk âilesine mensuptur ve takriben 870 = 1465 — 1466 tarihinde Amasya'da dünyaya gelmiş olduğu için bu 939 = 1532 tarihinde vefat ettiği zaman takriben 66 - 67 yaşlarındadır; bu vaziyete göre 1523 = 929 senesi 27 Haziran = 13 Şa'bân Cumartesi gününe tesadüf eden azlinden bu 1532 = 939 senesi 13 Teşrinisâni = 14 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü vefatına kadar 9 sene, 4 ay, 16 gün mâzul yaşamış demektir. Pargalı bir devşirme olan Makbûl-İbrahim Paşa'nın Vezir-i-a'zam olabilmesi için azledilmiş olan Piri Paşa'nın on seneye yakın süren bu mâzuliyet devri kendisinden ziyade devlet için bir mahrumiyet sayılabilir. — İki yüz bin akça ile tekaüd edilmiş olan Piri-Mehmet Paşa Silivri'deki çiftliğine çekilip ömrünün sonuna kadar orada yaşamış ve İstanbul'a ancak resmî düğünlerle büyük alaylara davet edildikçe gelmiş ve bazı seferlerde de İstanbul muhafızlığına tâyin edilmiştir. — Piri Paşa'nın ölümü bazı rivayetlere göre müdhiş bir facia şeklindedir; Osman-zâde Tâib bu faciayı şöyle anlatır:

«Ferzend-i nâ-pesendi Edirne Kadısı Mehmet Efendi Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın mevâid-i arkubiyye ile firbine firifte olup ma'cânuna zehr ta'biye itmeğın...»

Bu izahata göre Piri-Mehmet Paşa'yı Sadâret makamında halefi olan Pargalı Frenk-İbrahim zehirletmiş ve bu mülevves devşirmeye ondan da mülevves olması lâzım gelen Edirne Kadısı Mehmet Efendi âlet olmuştur: Frenk-İbrahim'in bir takım parlak vaatlerle kandırıp o müdhiş cinayete âlet ittihâz ettiği bu Edirne Kadısı Mehmet Efendi Piri-Mehmet Paşa'nın oğludur Bu suretle Frenk-İbrahim her halde bu sıralarda sarsılmış olduğunu hissettiği mevkiini takviye için mübârek bir babanın mel'un bir oğlundan istifade etmiş demektir! Tabii Kanunî'nin bu gizli cinayetten haberdar olmadığı muhakkaktır: Belki de sonradan haber almış ve Frenk-İbrahim'in idâmında bu iğrenç cinayetin de tesiri olmuştur. Baba katili olan Edirne Kadısı Molla Mehmed Efendi'nin bu katmerli cinayetten istifade etmesine imkân bırakmayan âkibeti de pek fecî olmuştur; Nişancı-zâde o hâin evlâda çok lâıyk olan bu elim âkibeti şöyle anlatır :

«Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa hâtıriyçün pederini ma'zûl iken zehirleyüp ba'dehu gayret-i Hak irişüp kadımden şûrb-i araka mübtelâ olmağın kış gicesi ocak kenarında libâsı tutuşup mestâne uyanup hayretle arak destisin su sanup üstüne dökmeğın yağ dökülmüş gibi alevlenüp içinde helâk oldu!»

Her halde Mehmet Efendinin bu âkibeti ilâhî bir adaletin hiç unutulmayacak

bir tecellisi demektir. — Şiirde «Remzî», mahlasını kullanan Piri-Mehmet Paşa'nın müretteb bir divançesi olduğu rivayet edilir: Bizim görebildiğimiz bir kaç şiirin den kuvvetli bir divan şairi olduğu anlaşılmaktadır; meselâ şu iki beyit edebî şahsiyeti hakkında fikir vermek için zikredilenlerdendir:

Zahidi hasret-i mey şöyle zaif eyledi kim
Elde tesbîh-ü-asâsı salevât ile yürür
Remziyâ kaddine benzer nice serv ola ki ol
Salınur şîveler ile harekât ile yürür

Piri Paşa merhumun Frenk İbrahim tarafından tertib edilmiş bir cinayete kurban gitmesi, İstanbul'un fethindenberi devşirmelerin Türk devlet adamlarına karşı irtikâb ettikleri cinayetler silsilesine en fecînin inzâmı demektir: Bundan evvelki mühim cinayetler için 1481 = 886 vukuâtının ikinci Bâyezîd devrine müsâdif ikinci ve sonuncu fıkralarına bakınız. — Piri Paşa'nın mezarı Silivri'dedir).

21 Teşrinisâni = 22 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Kanunî'nin Alman = Alman seferinden İstanbul'a avdeti.

(17 Teşrinisâni = 18 Rebî'ül-âhir Pazar günü Edirne'den yola çıkan Sultan Süleyman hareketinin beşinci günü İstanbul'a gelmiştir. — Osmanlı menbâlarında «Alman seferi» denilen bu büyük sefer 1532 = 938 senesi 25 Nisan = 19 Ramazan Perşembe gününden bugüne kadar tam 6 ay 26 gün sürmüştür. — Kanunî'nin bu seferi, bâzı muahhar Garp menbâlarında iddiâ edildiği gibi netice itibariyle bir tahrip hareketinden ibaret kalmış değildir: Macaristan'ın garbında ve Avusturya'nın cenubuşarkisinde bir çok kaleler fethedilmiş olduktan başka, Avusturya'nın ezilmesi bu düşman devleti askeri ve iktisadî bakımlardan o kadar zayıf düşürmüştür ki nihayet Osmanlı hâkimiyetini kabul etmekten başka çare bulamamıştır: Aşağıda 1533 = 939 vukuâtının «22 Haziran» fıkrasına bakınız. Hattâ Kanunî'nin artık Garb'ı kırakıp Şark'a teveccüh edebilmesi de ancak bu büyük seferin te'min edebildiği bir imkân demektir: Yukarda bu sene vukuâtının «30 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

22 Teşrinisâni = 23 Rebî'ül-âhir, Cuma: İstanbul'da zafer şenliği.

(Alman seferinin Avusturya tehlikesini bertaraf etmiş olmasından dolayı payitahtın bugünden itibaren beş gün beş gece donatılıp şenlikler yapılması emredilmiş, çarşılarla bedesten geceleri açık bulundurulmuş, ahali sabahlara kadar eğlenmiş, ziyafetler ve eğlenceler tertib edilmiş ve Sutan Süleyman Vezir-i a'zamıyla beraber tebdil gezerek şehir ve bedesten donanmasını seyretmiştir. — Bu beş günlük donanma 26 Teşrinisâni = 27 Rebî'ül-âhir Salı günü akşam üstü nihayet bulmuştur).

Osmanlı - Lehistan ittifakı.

(Bir rivayete göre Kanunî'nin Alman seferinden avdeti esnasında ve diğer bir rivayete göre de İstanbul'a döndükten sonra Lehistan kralı «Birinci Sigismond», dan «Pierre Opalinski» isminde bir elçi gelip bu tarihten 33 sene evvel ikinci Bâyezîd devrinde akdedilmiş olan sulh esaslarının tecdit ve tevsiini istemiştir: 1499 = 904 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Türklerle Polonyalılar arasında ilk ittifak işte bunun üzerine akdedilmiştir: Birinci Süleyman ve Birinci Sigismond'la oğullarının saltanat devirlerine şamil olmak üzere akdedilen bu muahede esaslarına göre Türkiye Kırım Hanlığı ile Boğdan voyvodalığı tarafından Lehistan hudutlarına tecavüz edilmemesini ve bir harb halinde Lehistan krallığına yardım edilmesini taahhüd etmiş ve buna mukabil Lehistan krallığı

da Türkiye'nin düşmanlarıyla hiç bir zaman ittifak etmemek ve onlara doğru-
dan doğruya veyahut bilvâsita hiç bir yardımda bulunmamak taahhütlerini ka-
bul etmiştir. — Bu muâhede Osmanlı himâyesinde bulunan Macaristan krallığı-
nın da Lehistan tarafından emniyet ve masuniyyetini te'min etmiş demektir : Çün-
kü 1526 = 932 Mohaç seferinde telef olan son müstakil Macar kralı «Louis/İkinci
Lajos» işte bu Lehistan kralı «Birinci Sigismond»un yeğenidir ve hattâ Türklere
karşı amcasından istimdad edip o muharebede bir miktar yardım bile almış, fa-
kat Türk zaferinden sonra Macar tacı yüzünden Szapolya ile Ferdinand arasın-
da çıkan büyük mücadelede Lehistan kralı tamamiyle bitaraf kalarak Türklerle
dostluk te'sisine çalışmıştır : Bu seferki ittifak işte o mâkul siyasetin neticesidir».

1533 = 939

**10 Kânunusâni = 13 Cumâda-l-âhire, Cuma: Avusturya'dan sulh
istemek için İstanbul'a bir elçi gelmesi.**

(9 Kânunusâni = 12 Cumâda-l-âhire Perşembe tarihi de rivayet edilir. — Bu elçi
Kanunî'nin son seferinde «Guns» kalesini ancak 17 gün müdafaa edebildikten son-
ra Türklere teslim etmiş olan «Jurischitz» in büyük kardeşidir : 1532 = 939 vu-
kuâtının «10 ve 28 Ağustos» fıkralarına bakınız; ismi «Jerôme de Zara»dır. On
iki atlıdan ibaret bir maiyyetle gelen bu mağlûp devlet mümessili çok sönük ve
soğuk kabul edilmiştir).

**12 Kânunusâni = 15 Cumâda-l-âhire, Pazar: Avusturya elçisinin
Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa tarafından kabulü.**

(Bugün Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa tarafından kabul edilen Avusturya murahhası
kat'i bir sulh akdetmek için geldiğini arz edip Kanunî'nin huzuruna kabul edilmesi
için Paşa'nın delâletini rica etmiş ve bu ricası kabul edilmiştir : Zaten bu elçi
daha memleketinden hareket etmeden evvel Avusturya hükûmeti Türkiye'nin mü-
sâdesini almış ve Kanunî de İran seferi tasavvurundan dolayı Avusturya mesele-
sinin artık halline karar vermiştir).

**14 Kânunusâni = 17 Cumâda-l-âhire, Salı: Huzura kabul edilen
Avusturya elçisinin sulh istemesine mukabil yalnız mütârekeye muva-
fakat edilmesi.**

(Kral Ferdinand'ı temsil eden «Jerôme de Zara» bugün huzura kabul edilip
sulh istemek için geldiğini arz etmiş, fakat Kanunî şimdilik yalnız bir mütâ-
rekeye muvafakat edebileceğini ve sulhun ancak Avusturya tarafından Türk
hâkimiyeti resmen kabul edilmek, «Gran» kalesinin anahtarları tâbiliyyet
delili olarak kendisine gönderilmek ve Macaristan üzerindeki verâset
iddialarından da vazgeçilmek şartıyla imzalanacak bir muâhede ile akdedi-
lebileceğini tebliğ etmiştir. — Avusturya'nın itâat ve inkiyâdına delil ola-
rak anahtarları istenen «Gran» kalesi birinci Viyana seferi esnâsında Türk
ordusu tarafından işgal edilmiş olan kalelerdendir : 1529 = 936 vukuâtının
«27 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu mütâreke Padişah namına kral Ferdinand'a
bir çavuş gönderilerek bildirilmiş olduğu gibi Avusturya elçisi tarafından da
memleketinin valileriyle kumandanlarına ve bilhassa Amiral Andrea Doria'ya
derhal tebliğ edilmiştir : Tabii bu vaziyet, Kanunî'nin son seferinde büsbütün
sarsılan Avusturya'nın nihayet Türk kuvvet ve kudretine boyun eğmesi demek-
tir : Yukarda 1532 = 939 vukuâtının «21 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız).

22 Haziran = 29 Zülka'de, Pazar: Türk hâkimiyetini kabul eden Avusturya ile sulh akdi.

(Yukarıki fıkra da bir sulh müzakeresine mukaddime olarak Avusturyalıları bahsedildiğini gördüğümüz mütâreke haberi Viyana'ya varır varmaz kral Ferdinand İstanbul'da bulunan Jérôme de Zara ile beraber sulhün akdine çalışmak üzere «Cornelius-Dupplicius Schepper» isminde bir murahhasla Kanunî'nin itâat alâmeti olarak gönderilmesini emrettiği «Gran» kalesi anahtarlarını derhal yola çıkarmıştır. Kral Ferdinand'dan başka onun kızkardeşi ve Mohaç muharebesinde telef olan son müstakil Macar kralı ikinci Lajos'un karısı olan kraliçe Maria'yı da temsil ettiği rivayet edilen bu murahhas, imparatorla kralın birer nâmesini de getirmiştir: Bu nâmelerde pazarlık zihniyetiyle hareket edildiği için, imparator Macaristan'ın kardeşine iâdesini iltimas ediyor ve kral da bu iltimas kabul edildiği takdirde Amiral Adrea Doria'nın son zamanlarda zabtettiği «Koron» kalesinin Türkiye'ye iâdesi hususunda imparator nezdinde delâlette bulunacağından bahsediyordu: Koron meselesi için yukarıda 1532 = 939 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. — İstanbul'da Vezir-i a'zam İbrahim Paşa ile Avusturya murahhasları arasında uzun bir müzakere cereyan etmiş, yedi celse akdedilmiş, bu celselerde mağlûb Avusturya murahhaslarının hâlâ yüksekte atıp tutmalarına karşı hakiki vaziyetleri çok acı ve sert sözlerle ifade edilmiş, Türkiye'nin sulhe tâlip ve muhtac olmadığı ve eğer kendileri sulh istiyorlarsa her şeyden evvel Macaristan üzerindeki esassız iddîâlarından vazgeçmeleri lâzımgeldiği anlatılmış, Koron şehrinin iâdesi için kralın delâletine ihtiyac olmadığı ve Türk ordusunun istediği zaman cebren istirdâd edeceği tebliğ edilmiş ve netice itibarıyla imparatorla kralın mektuplarındaki taleplerin hepsi reddedilerek kral Ferdinand için sancak Beyleri bile kendisinden daha zikudret olan Sultan Süleyman'ın metbûiyetini kabul etmekten başka çıkar yol olmadığı en kat'î ve en sarîh ifâdelerle anlatılmıştır. Bu müzakerelerin cereyan ettiği celselere gelen Avusturya murahhasları, muhteşem sedirinde kendilerini oturduğu yerden hiç kıvılcımlanarak huzuruna kabul eden Vezir-i a'zam'ın her sefer eteklerini öpüp ayakta durmuşlar ve ancak oturmalarına müsaade buyrulduğu zaman oturabilmişlerdir! — İmparatorluk sıfatı kabul edilmeyen Charles Quint'in vaziyeti ayrı tutulmak ve o da sulh akdetmek istediği takdirde doğrudan doğruya kendi nâmına ayrıca murahhaslar gönderip başının çaresine bakmak şartıyla Avusturya meselesi Almanya meselesinden tamamiyle ayrıldıktan sonra, kral Ferdinand'ı temsil eden Avusturya murahhaslarına kabul ettirilen sulh esasları şöyle sıralanabilir:

- 1 — Kral Ferdinand Osmanlı imparatorunu baba ve metbû bilecek ve ancak «kardeş» diye hitâb ettiği Vezir-i a'zam'la müsâvi sayılacaktır;
- 2 — İşte bu vaziyetin neticesi olarak kral Ferdinand Osmanlı ölkesine kendi arazisi gibi riâyet edecek ve Padişah da Avusturya'yı kendi ölkesi ve tebaasını da kendi tebaası bilecektir;
- 3 — Kral Ferdinand Macaristan üzerindeki verâset iddîâlarından vazgeçmiş ve yalnız Macaristan'ın şimalıgarbı ile garbında fi'len hâkim olduğu şerit gibi arazi kendisine bırakılmıştır;
- 4 — İşte bundan dolayı Osmanlı himâyesindeki Macar kralı Szapolya ile kral Ferdinand arasında Osmanlı mümessillerinin nezâreti altında bir hudut hattı çekilecek ve bu hudut Türkiye tarafından ayrıca tasvib edildikten sonra mâteber olabilecektir;
- 5 — Eski Macar kraliçesi ve kral Ferdinand'ın kızkardeşi Maria'nın kocasından vâris olduğu mâlikâne mâişetine medâr olarak merhameten kendisine ihsan edilecektir.
- 6 — Bu sulh ahkâmı muvakkat değil, daimidir.

Son Alman seferinin en mühim semeresi olan bu muahedenin akdi, Türkiye'nin Avrupa siyasetindeki nüfuzu bakımından çok büyük bir muvaffakiyettir: Bu suretle Macaristan meselesi halledildikten başka Avusturya üzerinden gelen

Alman tehlikesi de önlenmiş ve bilhassa Avrupa'nın garbında Türk himâyesine iltica etmiş olan Fransa'dan sonra Avusturya'nın da Türk hâkimiyetini kabul etmesi Charles-Quint'in Avrupa imparatorluğu hülyasını altüst etmiştir. Kanunî'nin bu vaziyeti bile ancak İran seferi projesinden dolayı kabul ettiği rivayet edilir).

23 Haziran = 30 Zülka'de, Pazartesi: Sulh akdi üzerine Avusturya murahhaslarının huzura kabulü.

(Avusturya murahhasları «Jerôme de Zara» ile «Cornelius-Duplicius Schepper»in sulh akdi münasebetiyle bugün huzura kabul merâsiminde Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa da bulunmuş, elçiler Padişahın eteklerini öpüp ayakta durmuş, ilkönce «Cornelius» söze başlayıp kral Ferdinand'ın Türkiye'de «biraderi İbrahim Paşa» tarafından temsil edilmesine müsâade buyurulmasını istihâm etmiş ve ondan sonra da «Jerôme» söze başlayarak Türk padişahının «oğlu» olmakla iftihar eden kral Ferdinand'ın şanlı babasıyla daima münasebet ve muhâberede kusur etmiyeceğinden ve eger müsâade buyurulursa İstanbul'a bir Konsolos da gönderceğinden bahsetmiştir. Kanunî bu sözlere cevaben Ferdinand'ın artık Osmanlı ölkesini kendi babasının mülkü sayabileceğinden ve bilmukabele kendisinin de Avusturya'yı artık kendi toprağı bildiğinden bahsetmiş ve Avusturya devletine daimî bir sulh ihsan ettiğini ve bu sulhun Avusturya tarafından ihlâl edilmedikçe mâteber olacağını söylemek tenezzülünde bulunmuştur. Ondan sonra da Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa «Biraderi Ferdinand»ın bütün düşmanlarına karşı daimâ himâye edileceğinden bahsetmiş ve merâsimi nihayet verilmiştir. — Ertesi gün İbrahim Paşa sarayına davet edilen Avusturya murahhasları sulh muâhedesinin bir suretini istemişlerse de:

— Bizim âdetimiz böyledir!

diye bu ricalarının reddedildiği rivayet edilir! Tabii Avusturya devleti böyle bir sulhu şerefiyle istiklâlî pahasına elde edebilmiş ve Hammer'in dediği gibi bu tarihten itibaren kral Ferdinand artık bir Osmanlı Veziri derecesine inmiştir).

1533 = 940

21 Teşrinievvel = 2 Reb'ül-âhir, Salı: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın İstanbul'dan Şark seferine hareketi.

(Buraya kadar gözden geçirdiğimiz Macaristan ve Avusturya seferlerinin yukarıki fıkralarda gördüğümüz sulh muahedeleriyle sona erip Garp vaziyetinin emniyet altına alınması, Kanunî'nin cülusundanberi tasavvur ettiği halde imkân bulamadığı Şark seferini artık kolayca mümkün kılacak bir vaziyet hasıl etmiştir. Bu Şark seferinin hedefi İran Safavî devletidir ve bu sırada İran tahtında Safavîlerin ikinci hükümdarı ve meşhur Şâh-İsmail'in oğlu «Birinci Tahmâsb» bulunmaktadır: Çaldıran vak'asındanberi Osmanlılarla Safavîler arasında sulh akdedilmiş olduğu için Birinci Tahmâsb 1524 = 930 tarihinde tahta çıktığı zaman cülûsunu Kanunî'ye bildirmemiş ve hattâ bundan dolayı Sultan Süleyman yeni Şâha bir tehditnâme gönderip «an-karîb diyâr-ı Şarka» teveccüh edeceğinden bahsetmiştir: 1526 = 932 vukuâtının «23 Nisan» fıkrasına da bakınız. Bu tehditnâme tarihinden itibaren dokuz sene geçtiği halde Kanunî Garp seferleri yüzünden bir türlü Şark'a teveccüh edememiştir: Fakat şimdi Avusturya sulhu artık bu eski tehdidin ikana en müsait fırsat demektir; bununla beraber böyle bir fırsat bir taraftan da Garb'ın bir müddet için Türk istilâsından kurtulup toparlanmasına meydan vermek gibi büyük bir mahzura da yol açmıştır: Zaten Kanunî'nin dokuz sene evvelki tehditnâmesini alan Birinci Tahmâsb o zamanki Macar krallığı ve Almanya imparatorluğuyla münasebete girişip Osmanlılara karşı elbirliği teklif etmiş, her ne kadar bu teklif resmî bir ittifak şeklini

alamamışsa da Safaviler Habsburgların ve bilmukabele Habsburglar da Safavilerin Osmanlılarla uğraşmasından pek çok istifade etmişlerdir; hattâ bundan dolayı Papanın Türkler aleyhinde bâzı tekliflerde bulunmak üzere Charles-Quint nezdine elçilikle gönderdiği «Polo» isminde bir Kardinalin Avrupa hris-tiyanlığını Türk istilasından ancak Birinci Tahmâşb'ın kurtarmış olduğundan bahsettiği ve Charles-Quint'in de Tahmâşb'ı Osmanlılara karşı teşvik etmiş ol-duğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. Herhalde Kanunî devrinde Osmanlı istilasını Orta-Avrupa'da durduran en mühim sebeplerden biri de geopolitik za-ruretlerin doğurduğu bu Şark ve Garp cephelerinin arayerdeki istilâ kuvve-tini sırayla hırpalamış olmasında gösterilebilir. — Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Şark seferine çıkmasında bu tarihî ve siyâsî vaziyetten başka bir takım âcıl sebepler de vardır: Safavî valilerinden iki kişinin Osmanlılara ve Osmanlı tâbiyyetinde bulunan bir Emir'in de Safavilere iltihakı çok karışık bir vaziyet hâsıl etmiştir. Safavî valilerinden Osmanlı imparatorluğuna iltihak veyahut iltica edenler «Halifet-ül-Hulefâ» ünvanını taşıyan Bağdad Valisi «Zülfikar-Han»la Azerbaycan Valisi «Ulama-Han»dır: Bunlardan Muslu/Musullu aşiretine mensub olan Zülfikar-Han Bağdad'da hutba ile sikkeli Kanunî nâmina gevirmiş ve hattâ şehrin anahtarlarını da İstanbul'a gönderip itâat ve iltihakını arz ederek asker istemişe de kendisine yardım gönderilmeden evvel Bağdad üzerine yü-rüyen Birinci Tahmâşb 1529 = 935 yaz mevsiminde şehri muhâsara ederken Zülfikar-Han'ın maiyyetinden bâzılarını ve hattâ bir rivayete göre de kardeş-lerini elde ederek bir gece yatağında kafasını keştirip Bağdad'ı bu âsi validen kurtarmış, yerine Tekeli Muhammed-Han isminde başka bir vali tâyin etmiş ve bu vaziyet o senenin 29 Temmuz = 23 Zülka'de Perşembe günü Sultan Süley-man'a birinci Viyana muhâsarasına giderken yolda arzedilmiştir: O zamandan-beri dört sene geçtiği halde mukabil bir hareket olamaması Garp seferlerinin tekerrür edip durmasındandır. Bundan başka bir de Osmanlı menbâlarının «Ulama Paşa» dedikleri Azerbaycan valisinin ilticası meselesi vardır: Esasen Anadolu'nun Teke Sipahilerinden olan «Ulama-Han» İkinci Bâyezid devrindeki «Şâh-kulu» isyanına iştirâk ettikten sonra İran'a iltica edip Azerbaycan vali-liğine kadar yükselmiş ve nihayet Birinci Tahmâşb ile arası açılarak 1531 = 937 tarihinde İstanbul'a gelip Kanunî'ye dehâlet etmiştir: «Şâh-kulu» isyanı için 1511 = 917 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız. Buna mukabil, Yavuz devrin-denberi Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Bitlis Kürd Emîri «Dördüncü Şeref-Han» da Osmanlı tâbiyyetinden ayrılp İran himâyesine iltica etmiştir: Şeref-Han'ın Yavuz devrinde itaât ve inkiyâdı için 1515 = 921 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız. İşte bu vaziyet üzerine Bitlis Beylerbeyliği Osmanlı menbâ-larının «Ulama Paşa» dedikleri sâbık Azerbaycan valisine tevcih edilip Diyarbekir, Karaman, Dulgadır ve Amasya Beylerbeyleri de Bitlis'in fethinde askerleriyle kendisine yardım etmiye memur edilmişlerse de, Ulama Paşa şehri muhâsara ederken Şeref-Han İran'dan aldığı yardım kuvvetleriyle yetişip 1532 = 938 tari-hinde Ulama'yı ric'ata mecbur etmiştir. Bu suretle yukarda gördüğümüz Bağ-dad muvaffakiyetsizliğinden sonra Bitlis teşebbüsü de muvaffakiyetsizlikle ne-ticelenmiş ve Osmanlı ordularının Garp cephesindeki meşguliyetlerinden istifa-de eden Birinci Tahmâşb iki mühim muvaffakiyet kazanmış demektir: 1533 = 939 vukuâtının «22 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı-Avusturya sul-hünün akdi nihayet işte bu Şark meselesinin halline imkân vermiş ve Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa ilk tedbirlerin derhal ittihazını ve bilhassa Bitlis'in işga-line memur edilerek Kanunî'nin hareketinden evvel yola çıkarılmıştır: Paşanın hareketi, Osmanlı-Avusturya sulhunun akdinden 3 ay, 28 gün sonradır. — İb-rahim Paşa daha Konya'ya varmadan evvel «Çınarlı» konağında iken Bitlis'den müjdeciler gelip Ulama Paşa'nın bir zafernâmesiyle Bitlis civarında nihayet mağlûb edilen «Dördüncü Şeref-Han»ın kesik başını getirmişlerdir. Bu suretle Bitlis şehri tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiş, fakat bu vaziyet üzerine Kürdleri memnun etmek siyasetine ehemmiyet veren İbrahim Paşa Ulama'nın Bitlis Beylerbeyliğine nihayet verip mağlûp ve maktul Şeref-Han'ın oğlu «Üçün-cü Şemsüddin»i babasının yerine tâyin etmiştir: Bu zarurî tedbir üzerine

Beylerbeyliğinden mahrum kalan Ulama Paşa'ya daha mühim bir eyâlet va'dedilmiş ve o sırada mevsim ilerlemiş olduğu için Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa ordusuyla beraber Suriye'ye doğru gidip 27 Kânunuevvel = 10 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Haleb'e vâsıl olarak kış mevsimini geçirmek üzere şehre yerleşmiştir. İb. rahim Paşa'nın esasen İstanbul'dan doğru Haleb'e gidip vaziyeti oradan idare etmek üzere yola çıkmış olduğu hakkında da bir rivayet vardır).

27 Kânunuevvel = 10 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Barbaros'un İstanbul'a gelişi.

(Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Haleb'e vardığı gün Türk denizciliğinin şanlı piri ve Cezâyir hükümdarı Barbaros Hayrüddin de Akdeniz milletlerini dehşet içinde bırakan donanmasıyla İstanbul'a gelmiştir. — «Sultan Hayrüddin Hızır», in doğum tarihi, ailesi, milliyet ve memleketi için 1466 — 1467 = 871 vukuâtına, Yavuz'la ilk münasebeti için 1518 = 924 vukuâtının «25 Temmuz» fıkrasına, Yavuz devrinde Osmanlı devletine inkıyâdı için 1519 = 925 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına, Amiral Andrea Doria'nın Türk sahillerine ilk taarruzunda Kanunî'nin ona karşı Barbaros'tan istifade etmiye karar vermesi için 1532 = 939 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına ve o büyük kahramanımızın bu tarihten 13 sene sonra irtihâli için de 1546 = 953 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Barbaros Hayrüddin'in İstanbul'a gelişi Kanunî'nin dâvetinden dolayıdır: Bu dâvetin sebebi, 1532 = 939 tarihinde ve Kanunî'nin Alman seferi esnasında imparator Charles-Quint'in emriyle imparatorluk amirali meşhur Andrea Doria'nın Yunanistan'la Mora'daki Türk limanlarından İnebahtı = Lepanto, Patras ve Koron kalelerini âni bir baskınla zaptetmiş olmasıdır; bu baskın, Almanya imparatorluğuna karşı karadaki mücadelelerden sonra deniz mücadelesinin de başlamasına sebep olmuş ve Sultan Süleyman işte bundan dolayı Sinan-Çavuş'la Barbaros'a bir «Hatt-ı Şerif» gönderip:

— İspanya'ya sefer murâdumdur; bir yarar âdemi yerine koyup gelesün; eger muhafazaya kaadîr kimse yoğ ise ilâm idesün!

şeklinde bir emir vermiştir. — Cezâyir'i tahkim edip sonradan «Paşa» rütbesini alan Hasan Ağa ismindeki evlâtlığını ve bir rivayete göre de Ramazan-Çelebi isminde bir kumandanını muhafız bırakan Barbaros muhtelif rivayetlere nazaran 44, 40 ve hattâ 20, 19 veyahut 18 gemiden mürekkep bir filo ile Cezâyir limanından şimalişarkîye hareket edip Sardinya ve Elba adalarıyla Genova sahillerini yıkıp yaktıktan ve bir hayli ganimet ve esir aldıktan sonra cenubşarkîye doğru inerek İtalya ile Sicilya adasının arasındaki Messina boğazının açıklarında ve Messinalıların gözleri önünde 18 gemiden mürekkep bir düşman filosunu mağlûp edip hepsini yakmış ve ondan sonra da Andrea Doria'nın Mora sahillerinden kaçıp Preveze limanına iltica ettiğini haber alarak üzerine yürümüşse de bu harekettten telâşa düşen Doria büyük bir sür'atle Adriyatik denizine doğru kaçarak Brindisi limanına iltica etmek mecburiyetinde kalmıştır! Bu vaziyet üzerine Barbaros Andrea'nın tâkibine 25 gemi göndermiş, bu Türk filosu düşman donanmasından geri kalan yedi gemiye hücum edip beşini kaçırmış ve ikisini de zaptetmiştir. — Barbaros bu muvaffakiyetli akın hareketinden sonra Zanta adasının önünden geçip cenuba doğru yoluna devam ederek Navarin limanında Kapdan-ı-Deryâ Kemankeş-Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasıyla birleşmiş, bu münasebetle Osmanlı donanması Cezâyir'in şanlı Türk Sultanını selâmlamış ve ondan sonra da iki donanma bir arada Çanakkale boğazından geçerek İstanbul limanına gelmiştir. — Akdeniz milletleriyle devletlerini yıllardanberi dehşet içinde titreten büyük Türk kahramanının şerefine donanmış payitahta gelişi İstanbul tarihinin unutulmaz günlerinden sayılır: Sahillere yığılan İstanbulluların yüreklerinden kopan alkış tufanları, karadan ve denizden atılan toplan gümbürtüleri ve Mehter takımlarının selâm havaları birbirine karışırken en meşhur Türk kapdanlarından 18 - 19 kahramanla karaya çıkan muhterem Barbaros halkın tükenmez dualarıyla minnet ve şükran tezâhürleri içinde At-meydanı'nda ikametine tahsis

edilen Kemankes-Ahmed Paşa sarayına ve bir rivayete göre Tersâne'de hazırlanan daireye inmiştir: Bu iki rivayeti, Barbaros'un At-meydanı'ndaki saraya ve maiyetindeki kahramanların da Tersâne'ye müsâfir edilmiş olmak ihtimaliyle te'lif etmek de kabildir. — Barbaros Hayrüddin bu sefer İstanbul'a çok mühim bir şahsiyet getirmiştir: Bu adam Tunus'da saltanat süren «Beni-Hafs», hanedanından «Er-Reşid» isminde bir prenster ve o sırada Tunus hükümdarı olan ve «Mülây-Hasan» diye şöhet bulan «Ebu-Abdullah Hasan»ın kardeşidir. Zâlim ve sefihi bir hükümdar olan Mülây Hasan 1525 = 932 tarihinde babası «Beşinci Muhammed»in yerine tahta çıktığı zaman 22 yahut 34 veyahut 45 kardeşinin hepsini öldürmüş ve ancak işte bu «Reşid» aşiretlere iltica edip canını kurtarmıştır: Zâlim ve ah-lâksız kardeşinin müslüman Türklere karşı Almanya imparatorluğuna istinâd etmesine mukabil Türk himâyesini te'min etmek isteyen bu prens de nihayet Cezâyir'e gelip Barbaros'a iltica etmiş olduğu için, Tunus meselesinde kendisinden istifade edilmek üzere bu sefer İstanbul'a getirilmiş ve Kanunî'ye âdetâ bir ölke serveti değerinde hediyeler getirmiştir; şanlı Gazi'nin zafer ganimetlerinden olan bu canlı ve cansız hediyeler şöyle sıralanır: En önde altın kupalarla gümüş sürâhiler taşıyan 200 seçme esir, bunların arkasından altın torbaları taşıyan ve muhtelif Avrupa milletlerinden esir alınan 30 asilzâde, daha sonra altın ve gümüş para torbaları taşıyan 200 genç köle, ondan sonra boyunlarında kıymetli gerdanlıklar parlayan ve omuzlarında sırmalı kumaşlar taşıyan 200 esir çocuk, bunların arkasından altın ve gümüş tepsiler taşıyan ve Avrupa milletlerinin en güzel kızlarıyla kadınlarından seçilen 200 esire, daha arkada ipekli kumaş denkləri taşıyan 100 deve ve en arkada zincirlerle bağlı her türlü Afrika hayvanları geçirilmiştir).

28 Kânunuevvel = 11 Cumâda-l-âhire, Pazar: Barbaros'un huzura kabulü ve Haleb seyahati meselesi.

(Bu münasebetle fevkalâde merâsim yapılmış, Haleb'de bulunan Vezir-i-a'zam'dan mâadâ bütün Vüzerâ, Ulemâ ve Ümerâ bu merâsime dâvet edilmiş ve Türk denizciliğinin en şanlı kahramanı en muhteşem Osmanlı Padişahının huzuruna maiyyet erkânını teşkil eden on sekiz kaptanla beraber girmiştir: Akdenizin bu şanlı kahramanları Kanunî'nin elini öpmüşler ve muhteşem hil'atlerle taltif edilmişlerdir. — Barbaros, Yavuz devrindenberi Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Cezâyir Sultanlığının anavatana doğrudan doğruya ilhakını rica etmek büyüklüğünü göstermiş, Sultan Süleyman memnuniyetle kabul etmiş ve bu suretle bir Osmanlı eyâleti hâline gelen Cezâyir beylerbeyliğine gene Barbaros'u tâyin ettiğinden bahsederek pek çok teveccüh ve iltifatta bulunmuş ve Almanya imparatorluğuna karşı açılacak deniz seferinden bahsederek Barbaros'tan Andrea Doria hakkındaki fikrini sormuştur; Padişahın bu sualîne şanlı Gazi'nin

— Her tarafta arıyorum; ben yaklaştıkça o kaçıyor!

gibi bir cevap verdiği rivayet edilir. — Vezir-i-a'zam'ın Haleb'de bulunması çok tuhaf bir vaziyet hâsıl etmiştir: Bir taraftan saltanatla hükümet işlerinin ayrılığından bir taraftan da İbrahim Paşa'nın hükümet reisliğinden başka «Ser-asker» sıfatıyla Başkumandan vaziyetinde bulunmasından dolayı gerek Cezâyir Beylerbeyliğinin Barbaros'a resmen tevcihi, gerek Akdeniz seferine ait askerî tâlimâtın tesbiti onun salâhiyeti dahilindedir: İşte bundan dolayı İbrahim Paşa'nın Padişaha mürâcaatla Barbaros'un kendisiyle temas edip bu meseleleri halletmek üzere Haleb'e gönderilmesini istediğinden ve bir rivayete göre de Kanunî'nin kendiliğinden buna lüzum göstermiş olduğundan bahsedilir: Barbaros'un Haleb'e hareketi bir rivayete göre Kânunuevvel içinde olduğuna ve Sultan Süleyman'la bugünkü müllakatı da 28 Kânunuevvel Pazar gününe mü-sâdif bulunduğuna nazaran, ay sonuna kadar geçen üç gün içinde hareket etmiş olması lâzımgelir. Yirmi iki gün sürdüğünden bahsedilen bu Haleb seyahati umumiyetle bir kara yolculuğu şeklinde gösterilirse de, Barbaros'un İstan-

bul'dan Şam-Trablus'una kadar denizden gitmiş ve sonra karadan atla dönmüş olduğu hakkında da bir rivayet vardır; Haleb'de Vezir-i a'zam tarafından çok muhteşem merâsimle karşılanan Akdeniz kahramanı şerefine iki gün şenlikler ve ziyafetler tertib edilmiş, Cezâyir Beylerbeyliği resmen tevcih olunmuş ve açılacak sefer hakkında da müzakereler cereyan etmiştir: ilk iş olarak Osmanlı donanmasının yeni gemiler inşasıyla takviye edilmesine karar verilmiş olduğu Barbaros'un İstanbul'a avdetinden itibaren bu işle meşgul olmasından anlaşılmaktadır. — Barbaros'un Cezâyir Beylerbeyliğine ilâveten Deryâ Kapdanlığına tâynini için aşağıda 1534 = 940 vukuâtının «6 Nisan» fıkrasına bakınız).

1534 = 940

19 Mart = 4 Ramazan, Perşembe: Vâlide-Sultan'ın ölümü.

(Yavuz Sultan Selim'in güzelliğiyle meşhur karısı ve Kanunî Sultan Süleyman'ın anası olan Hafsa-Hatun kocasının türbesi civarına defnedilmiş ve üzerine ayrı bir türbe yapılmıştır. — Osmanlı sarayında kadın entrikaları ve kadınlar saltanatı bu Hatunun ölümünden sonra başlamıştır. — Hafsa-Hatun için 1495 = 900 vukuâtının «27 Nisan» fıkrasına da bakınız).

2 Nisan = 18 Ramazan, Perşembe: Koron kalesinin istirdâdı.

(Mora sahilindeki Koron kalesi Kanunî'nin Alman seferi esnasında imparatorluk amirali Andrea Doria tarafından zaptedilmiştir: 1532 = 939 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu vaziyet üzerine Mora Beyliğine tâyin edilen eski Semendire Beyi Yahyâ Paşa-zâde Gazi Mehmet Bey kaleyi bir ay kadar muhâsara ettikten sonra daha fazla mukavemet edemeyeceklerini anlayan mahsurlarla müzakereye girişip canlarına dokunulmamak ve çıkıp gitmelerine müsaade edilmek şartıyla kaleyi teslim almıştır. — Koron kalesi 1 sene, 6 ay, 11 gün düşman işgalinde kalmıştır).

6 Nisan = 22 Ramazan, Pazartesi: Cezâyir Beylerbeyi Barbaros Hayrüddin Paşa'ya Kapdan-ı Deryâlık tevcihi.

(Deryâ Kapdanlarına aynı zamanda Cezâyir Beylerbeyliğinin tevcihi işte bu tarihten itibaren âdet olmuştur: Bu tarihten evvelki Kapdan Paşalar yalnız Gelibolu sancak beyi vaziyetindedir. Fakat bu meselenin tarihinde ihtilâf vardır: Barbaros'un Kapdan-ı Deryâ olması bir rivayete göre bundan iki buçuk sene sonra 1536 - 1537 = 943 tarihine müsâdiftir; fakat bir taraftan umumiyetle bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihten bahsedilmesi ve bir taraftan da Paşa'nın Haleb seyahatinden İstanbul'a döner dönmez Tersâne'ye yerleşip yeni bir filo inşasıyla meşgul olması Deryâ Kapdanlığını işte bu tarihten itibaren der'uhde ettiğine delâlet etmektedir: Barbaros'un Cezâyir ölkesini Osmanlı imparatorluğuna bağışlayıp millî birlik nâmına hükümdarlıktan vazgeçerek Osmanlı Beylerbeyliğini kabul etmesi ve Vezir-i a'zam İbrahim Paşa'dan tâlimat alması bile tenezzül etmek büyüklüğünü göstererek yaptığı Haleb seyahatini için yu. karda 1533 = 940 vukuâtının «28 Kânunuevvel», fıkrasına bakınız. — Bu tarihten itibaren İstanbul Tersânesinin ehemmiyeti büsbütün artmış, Gelibolu tersânesi eski ehemmiyetini biraz daha kaybetmiş ve eskiden Deryâ Kapdanlarına mahsus olan Gelibolu sancak Beyliği artık Kapdan-ı Deryâ Kethudalarına verilmiye başlamıştır. — İstanbul Tersânesinin Osmanlı bahriyesine merkez ittihâzı için 1515 = 921 vukuâtının dokuzuncu fıkrasına bakınız).

16 Nisan = 2 Şevvâl, Perşembe: Şeyh-ül-İslâm İbni-Kemal'in ölümü.

(Osmanlı devrinin ve hattâ bütün İslâm tarihinin en büyük âlimlerinden olan Kemal-Paşa-zâde Şemsüddin Ahmed Efendi ümerâdan Süleyman Bey'in

oğludur: İlkönce babası Süleyman Bey'le dedesi Kemal Paşa gibi askerliğe intisab edip ikinci Bâyezid'in muhtelif seferlerinde yararlıklar göstermiş ve rivayete nazaran nihayet bir gün teşrifatta ulemânın ümerâya takaddüm ettiğini görenek askerlikten istifâ edip ilmiye mesleğine girmiştir. O devrin en büyük âlimlerinden çok kuvvetli bir tahsil gördükten sonra büyük zekâsı ve temiz ahlâkiyle yeni mesleğinde mühim bir şahsiyyet hâline gelen ve «Kemal-Paşa-zâde» lâkabiyle şöhret bulan Şemsüddin Ahmed Çelebi muhtelif müderrisliklerde, Edirne Kadılığında ve nihayet Kadi-askerlikte bulunmuş ve 932 = 1525 — 1526 tarihinde meşhur Şeyh-ül-İslâm Zenbilli-Âli Efendi'nin vefatı üzerine Meşihat makamına getirilmişti: O zaman bu makam en büyük âlimlere «kayd-i hayât» ile tevcih edilmekte olduğu için, büyük selefi gibi bu şanlı âlim de ölünceye kadar sekiz sene Şeyh-ül-İslâmlık etmiştir. — İlmiyle iktidarının büyüklüğünden dolayı «Müfti-s.sakaleyn» ünvanıyla anılan İbni-Kemâl'in üç yüze yakın eseri vardır: Bu külliyyatın bir kısmı muhtelif mevzûlara ait risâlelerden ibaret olmakla beraber kitap şeklindeki eserleri de büyük bir yekân tutacak kadar çoktur; tefsîre, hadîse, fıkha, tarihe, edebiyata, lisanîyata ve lûgate aid olan bu eserlerinden 36 sı ikdam neşriyatı içinde ve bir kısmı da Beyrut'da neşredilmiştir; çok mühim bir menbâ olan Osmanlı tarihinin de bir an evvel nesri lâzımdır. İlim tarihimizde olduğu kadar edebiyat tarihimizde de mühim bir mevki işgal eden İbni-Kemâl'in divanından başka on bin beyitlik «Yusuf ve Züleyhâ»sı da mevzûa ait manzum romanların en güzellerindendir. Şiirlerinin en meşhuru Yavuz Sultan Selim için yazdığı mersiyedir; bu zarif mersiyenin:

Şems-i asr idi asrda şemsin
Zillî memdûd olur zamânı kasır

beyti âdetâ bir darbimesel gibi yayılmıştır. — Yavuz Sultan Selim Mısır seferinden dönerken İbni-Kemâl'in atının ayağından sıçıran çamurlara bulanmış kaftanını sırtından çıkarıp öldüğü zaman sandukasının üstüne örtülmesini vasiyet etmiş ve bu şerefli vasiyet yerine getirilip çamurlu kaftan sandukaya örtülmüştür: 1517 = 923 vukuâtının «13 Eylül» fıkrasına bakınız. — İbni-Kemâl Tokatlıdır: Tahsili Edirne'de olduğu için bâzı menbâlarda Edirneli gösterilir. — Mezarı Edirne-kapı hâricindeki Emir-Buhârî tekyesi civarındadır).

14 Mayıs = 1 Zülka'de, Perşembe: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Haleb'den Diyarbekir'e gelişi.

(Diyarbekir vilâyet merkezinin eski ismi «Âmid» dir: Vilâyet isminin şehir ismi şeklinde kullanılmasından dolayı «Âmid» ismi gittikçe unutulmuştur. — 1533 = 940 senesi 27 Kânunuevvel = 10 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Haleb'e vâsıl olan Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa Osmanlı menbâlarında umumiyetle ilk baharda, yâni Nisan içinde Haleb'den Diyarbekir'e hareket etmiş gösterilir: Bununla beraber 20 Zülkâ'de = 2 Haziran Salı günü yola çıktığı hakkında da bir rivayet varsa da doğru olmadığı anlaşılmaktadır. 940 = 1533 — 1534 kış mevsiminin mühim bir kısmını Haleb'de geçirmiş olan İbrahim Paşa, üç buçuk ay kadar süren bu müddeti askerî hazırlıklar ve siyasi teşebbüslerle geçirmiştir: Bu siyasi faaliyetin ilk neticeleri Paşa'nın henüz Haleb'de bulunduğu sıralarda elde edilmeye başlamış, Yavuz devrinden sonra Osmanlı nüfuzundan sıyrılıp İran hâkimiyetine giren Türk ve Kürt Beylerini gizli vaitler, zımnî tehditler ve çok bol ihسانlarla elde etmiye muvaffak olan İbrahim Paşa en kuvvetli riva-yete göre henüz Haleb'de iken Adilcevaz, Erciş ve Ahlat kalelerinin anahtarlarını almıştır. — İbrahim Paşa'nın Diyarbekir'de ne kadar kalmış olduğunda ihtilâf vardır: Muhtelif menbâlarda bu müddet 40, 42 ve 50 gün gösterilirse de vukuâtın cereyanına nazaran bir aydan fazla kalmamış olduğu anlaşılmaktadır. Diyarbekir'de Anadolu askerleriyle ordusunu takviye ve son hazırlıklarını ikmal etmiş olan İbrahim Paşa'nın ilk fikri Mâsul üzerinden Bağdad'a inib orayı fethetmek maksadıyla izah edilir: Fakat bu sırada araya bir takım entri-

kalar karışması üzerine bu ilk fikirden vazgeçilip doğrudan doğruya İran üzerine hareket edilerek Safavîlerin ilk payitahtı olan Tebriz'in fethi Bağdad fethine takdim edilmiştir. Bu meselenin sebebi Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'yla Baş-Defterdar, yani Mâliye Nâzırı İskender Çelebi arasındaki rekabet ve husumetle izah edilir: Rivayete nazaran İskender Çelebi o zamanki devlet adamlarının en zengindir ve Makbûl-İbrahim Paşa'nın tantana ve ihtişâmını bile gölgede bırakan bir debdebe ve dârâtı vardır: Meselâ İbrahim Paşa'nın sırmalı üskûflerle süslü köleleri ancak dört yüz kadar olduğu halde, İskender Çelebi'nin tepeden turnağa kadar sırmalar içinde gözleri kamaştıran altı yüz ve ayrıca altı bin iki yüz kölesi olduğundan bahsedilir! Hattâ Baş-Defterdar'ın bin iki yüz atlıdan mürekkep bir maiyyet alayı bulunduğu hakkında bile kuvvetli bir rivayet vardır! Vezir-i-a'zamla Baş-Defterdar arasındaki ilk ihtilâf, işte bu sefer hazırlıkları yapılırken İbrahim Paşa İskender Çelebi'ye haber göndererek bu muhteşema maiyyet alayından yüz on kişinin kendisine bağışlanmasını istediği halde Çelebi'nin ancak otuz kişi göndermesiyle başlamıştır! Fazla olarak İskender Çelebi Padişahın teveccüh ve itimadına da mazhar olduğu için bu seferde Ser-asker Kethudalığına tâyin edilmiş ve hattâ bir rivayete göre Sultan Süleyman İbrahim Paşa'ya Çelebi'nin sözünden çıkmamasını emretmiştir! Tabii böyle bir vaziyet, İbrahim Paşa'nın üzerinde bir nevi vesâyet demektir. Haleb'den itibaren araya bir takım entrikacılar da karışmıştır: Bunlardan biri «Arap ve Acem Defterdarı» denilen ve İskender Çelebi'nin mevkiine göz diken Suriye Defterdarı Nakkaş-Ali Bey, biri de evvelce Safavîlerin Azerbaycan valisi iken Osmanlılara iltica edip Bitlis Beylerbeyliğine tâyin edilip İran'a tâbi olan bu şehrin fethine muvaffak olduktan sonra bir takım siyasi sebeplerle başka bir vazifeye tâyin edilmek üzere İbrahim Paşa tarafından azledilmiş olan Ulama Paşa'dır: Yukarda 1533 = 940 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız. Bunların birincisi İskender Çelebi'ye rekabet ettiği için İbrahim Paşa'ya, ikincisi de Paşa'nın gadrine uğradığı için İskender Çelebi'ye hulûl etmiştir. İşte bu suretle teşekkül eden iki partiden birincisi, yani İbrahim Paşa-Ali Bey tarafı müdhiş bir iftira tertib ederek bir gece ordu içinde bir gürültü çıkarp Defterdarın Hazine develerini yağma ettirmeye kalkıştığını iddiâ ederek Çelebi'nin adamlarından otuz kişiyi haksız yere idâm ettirmiş ve buna mukabil İskender Çelebi'nin rivayete nazaran Vezir-i-a'zam'ı askerî bir muvaffakiyetsizliğe sürükleyerek mahvetmiye karar vermiştir: Bağdad yerine Tebriz üzerine gidilmesi işte bu gizli karar üzerine İskender Çelebi ile Ulama Paşa'nın Vezir-i-a'zamı kandırmış olmalarından mütevellit gösterilir. Hammer'in de iltizâm ettiği bu rivayete göre Baş-Defterdar İran şahının o sırada payitahtından ayrılıp Horasan taraflarına gitmiş olmasından istifade edilerek payitahtının kolayca zaptolunabileceğinden bahsetmiş ve işte bu suretle Vezir-i-a'zam'ı Tebriz fatihliğine imrendirerek tehlikeli bir mâceraya sevk etmiştir: İran'ın en mühim kuvvetleri bu taraflarda bulunduktan başka, kış mevsiminin Diyarbekir'de geçirilmesini istiyen Padişahın henüz İstanbul'dan hareket etmemiş olması ve fazla olarak Tebriz işgal edildikten sonra Azerbaycan'ın muhtelif taraflarını tutmak için eldeki kuvvetleri etrafa dağıtarak zayıflatmak mecburiyeti tabii bir takım tehlikeli vaziyetler ihdâs edebilir; bununla beraber İskender Çelebi'nin böyle bir teklifi ihânet maksadiyle yapmış olmak ihtimalini kat'i surette tevsik ve isbât etmek kabîl değildir: Çünkü şahın o sırada hakikaten payitahtından ayrılmış olduğu, bunun bir fırsat teşkil ettiği ve Tebriz'in de işte o fırsattan istifade edilerek kolayca işgal edildiği muhakkak olduğu gibi, ondan sonra uğranılan zâyîâtın da her şeyden evvel Vezir-i-a'zam'ın tedbirsizliğinden mütevellit olduğu ve Sultan Süleyman İran'a geldiği zaman İbrahim Paşa'nın mes'uliyeti rakibine yükliyecek sözler söylediği de muhtelif menbâların ittifakiyle sâbittir. Her halde böyle bir vaziyette İskender Çelebi'yi kat'i surette itham etmek doğru olamayacağı gibi, Çelebi'nin telkinine kapılarak aldanmış olmak da İbrahim Paşa'nın Başkumandanlık mes'uliyetini izâle edecek bir sebep değildir. — İbrahim Paşa'nın Azerbaycan seferindeki hatâları için aşağıda 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız).

11 Haziran = 29 Zülka'de, Perşembe: Altıncı «Sefer-i Hümayûn» : İrakayn seferine çıkan Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Osmanlı menbâlarında umumiyetle 28 Zülkâ'de tarihinden bahsedilirse de doğru olmadığı anlaşılmaktadır; çünkü sefer ruznâmesinde 28 Zülkâ'de Haziran'ın 11 inci Perşembe gününe müsâdif gösterilir: Halbuki o sene Haziran'ın 11 inci Perşembe günü Zülkâ'de ayının 28 inci değil, 29 uncu gününe müsâdiftir. — Kanunî'nin bu meşhur seferi Osmanlı menbâlarında «İrakayn seferi» ismiyle anılır: Arapçada «İki Irak» mânâsına gelen «İrakayn», dan maksat «Irak-ı Arab» denilen Bağdad havalisiyle İran'ın «İrak-ı Acem» denilen şimaligarbisidir. — Kanunî'nin bu seferi 1533 = 939 vukuâtının «22 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Avusturya sulhünden itibaren takarrur etmiş ve hattâ Vezir-i a'zam İbrahim Paşa ilk tedbirlerin itti-hâzı ve icab eden kalelerin bir an evvel işgali maksadıyla önden gönderilmiştir. Bâzı Osmanlı menbâlarında Padişahın İran'da bir takım müşkil vaziyetlerle karşılaşan Vezir-i a'zam İbrahim Paşa tarafından gösterilen lüzum üzerine ve bil-hassa askerini:

— Şâha karşı Şâh gerek!

şeklindeki dedikodusundan dolayı yola çıktığından bahsedilirse de doğru değildir: Çünkü Sultan Süleyman o İran hâdiselerinden evvel yola çıkmıştır. İbrahim Paşa'nın Azerbaycan'a girdikten sonra Padişaha mürâcaatı, Horasan'dan avdet eden İran şâhi Birinci Tahmâsb'ın büyük bir ordu başında yaklaşmakta olduğu hak-kindaki haberlerden telâşa düşerek Efendisinin hareketini tesri ettirmek içindir).

14 Haziran = 2 Zülhicce, Pazar: Kanunî'nin Üsküdar'dan hareketi.

(Sultan Süleyman bugün ordusuyla Üsküdar'dan Maltepe konağına gitmiştir).

23 Haziran = 11 Zülhicce, Salı : Van fethi.

(Vezir-i a'zam İbrahim Paşa'nın Haleb'de ve ondan sonra da Diyarbekir'de bir takım siyasi teşebbüslere girişerek ve İran'a tâbi kale kumandanlarını elde ederek bâzı müstahkem mevkiilerin Osmanlılara teslimini te'mine çalışmış olduğundan ve ezcümle Âdilcevaz, Erciş ve Ahlat kalelerinin işte bu suretle teslim alındığından yukarda bu sene vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasında bahsetmiştik. Gene aynı siyasetin neticesi olarak Van ve Avnik kaleleri de bugün teslim olmuştur. — Âmid'den Azerbaycan seferine çıkmış olan Vezir-i a'zam İbrahim Paşa Van ve Avnik kalelerinin anahtarlarını bugün veyahut ertesi gün «Han-Suvar-Beg/Suvarig» konağında almış, Van muhafızlığına tâyin ettiği Suriye Beylerbeyi Husrev Paşa'yı derhal yola çıkarmış ve Sultan Süleyman'a da müjdeciler göndermiştir).

24 Haziran = 12 Zülhicce, Çarşamba: Şarkî-Anadolu'da muhtelif kaleler teslim alınması.

(Anahtarları Vezir-i a'zam İbrahim Paşa'ya getirilen bu kalelerin en mühimleri Bâyezdi, Pasin, Oltu, Vastan, Siyavan/Sivan ve Aktamar mevkiileridir).

1 Temmuz = 19 Zülhicce, Çarşamba: Kanunî'nin Kütahya'ya muvâsalatı.

(Sultan Süleyman burada dört gece kalıp 5 Temmuz = 23 Zülhicce Pazar gününe tesâdüf eden beşinci gün hareket etmiştir).

11 Temmuz = 29 Zülhicce, Cumartesi : Sa'd-âbâd ovasında Tebriz- İlilerin İbrahim Paşa'ya itâat ve inkiyâdı.

(Sa'd-âbâd Tebriz civarındadır : İbrahim Paşa ordusu bugün burada konak'adığı sırada Tebriz ahalisinin mümessilleri gelip Safavî payitahtının itâat ve inkiyâdını arz etmek suretiyle teslim olmuşlar ve şehri yağma ve tahripten kurtarmışlardır).

1534 = 941

13 Temmuz = 1 Muharrem, Pazartesi: Vezir-i-a'zam İbrahim Pa- şa'nın Tebriz'e girişi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Tebriz mümessilleri iki gün evvel Sa'd-âbâd ordugâhına gelip itâatlarını arzetmiş oldukları için İbrahim Paşa bugün muhteşem bir alayla Safavîlerin payitahtına girmiştir. Bu suretle Tebriz şehri Osmanlılar tarafından ikinci defa işgal edilmiş demektir; bu büyük şehrin ilk işgali Yavuz devrindedir : 1514 = 920 vukuâtının «6 Eylül» fıkrasına bakınız. İki işgal arasındaki fâsıla da 20 senedir. — İbrahim Paşa Tebriz'in idaresi için bir kadı ile muhtelif memurlar tâyin etmiş ve Safavî payitahtı o zamanki Osmanlı adaletiyle idare intizamı sayesinde hiç bir sarsıntıya uğramamıştır : Hattâ ordu Sa'd-âbâd konağında kalmıştır. — Bu sırada Kanunî de Akşehir konağındadır ve Van kale-siyle diğer müstahkem mevkillerin işgali müjdesini işte orada almıştır. — Yukar-da 1534 = 940 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, İbrahim Pa-şa'nın bu Azerbaycan seferinde bir takım tedbirsizlikleri olmuş ve bunlar hem bir çok telefâta, hem ordudan kuvvet ayrılarak kuvây-ı külliye'nin zayıflamasına se-beb olmuştur. Paşa'nın başlıca hatâları şu iki tedbirsizlikte gösterilir :

1 — Tebriz şehrini daimî surette itâat altında tutmak isteyen İbrahim Paşa, bu şehrin cenubunda Çingiz-Han neslinden ve İran'ın ilhânî hükümdarlarından meşhur Gazan-Han'ın «Şen-i Gazâ» denilen türbesi civarında bir kale yap-tır-mış, bu kalenin inşâsı için bir çok ağır masraflara girdikten sonra da hare-ket halinde bulunmak için gelmiş olan ordusundan bin kişi ayırıp bir takım ümerâ ile kale muhâfazasına memur ederek ordu mevcudunu zayıflatmıştır.

2 — Bir «Kızılbaş ocağı» sayılan «Kızılca-dağ» yaylasına on bin kişilik bir kuv-vet sevkeden İbrahim Paşa bu kuvvetin hemen kâmilan telef olmasına sebep olmuştur : Rivâyete nazaran gerek Tebriz muhâfazası için yukarıki maddede bahsi geçen lüzumsuz kalenin inşâsı, gerek bu Kızılca-dağ teşebbüsü İbrahim Paşa'nın düşmanı olan Baş-Defterdar İskender-Çelebi ile Vezir-i-a'zam'a karşı müttefikî olan Ulama Paşa'nın telkinleriyle olmuştur : İbrahim Paşa ile İsken-der-Çelebi arasındaki rekabet ve husumet için yukarıda 1534 = 940 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına bakınız. Çelebi ile Ulama'nın bu zararlı telkinlerinden maksadları İbrahim Paşa'yı muvaffakiyetsizliğe uğratarak gözden düşü-rüp mevkiini sarsmak arzusuyla izah edilir. Hattâ rivâyete nazaran Kızılca-dağ seferine Ulama Paşa kumanda etmiş ve evvelce Safavîlerin Azerbaycan valiliğinde bulunmuş olduğu için arazi hakkındaki mâlûmatından istifade ede-rek maiyyetindeki askeri dar bir boğaza sokup kendisi dışarıda kalarak hep-sini kırdırmıştır! Fakat bütün bu ihânet rivayetlerinin Sultan Süleyman Azer-baycan'a geldiği zaman İbrahim Paşa'nın kabahati düşmanlarına yüklemek için söylediği sözlerden galat olmak ihtimali de vardır : Çünkü Osmanlılara bu ka-dar ihânet etmiş olan Ulama Paşa'nın öyle bir hareketten sonra artık bir daha geri dönmemesi lâzımgeldiği halde, bilâkis derhal avdet etmiş ve hattâ Azer-baycan valiliğine bile tâyin edilmiştir! Her halde İbrahim Paşa'nın Azerbay-can'da çok tedbirsizlik ettiği ve işin başında Kanunî Sultan Süleyman mevcut olmadıkça vaziyeti idare edebilecek kuvvette bir şahsiyet olmadığı muhakkak-tır. Hattâ İran şahı Birinci Tahmâsb'ın bu sırada bir ordu başında Azerbay-

can'a doğru ilerlemesi bile İbrahim Paşa'nın işte bu tedbirsizlikleriyle izah edilir. Bu vaziyetten telâşa düşen Paşa'nın Sultan Süleyman'a müstâcel bir arıza göndererek hareketini tâcil etmesi istirahatında bulunduğu ve bir taraftan da asker arasında Ser-asfer Paşa aleyhine dedikodular başladığı bile rivayet edilir; hattâ bu halden çok bunalmış olan İbrahim Paşa'nın:

— Aceb Şâh üzerüme basup düşmeden Saâdetlü Pâdişâha irişmek ve asker-i İslâma kavuşmak müyesser ola mı?

diye «Hâfız» divânından tefe'ül ettiği hakkında bile bir rivayet vardır! Bununla beraber İbrahim Paşa Kızılca-dağ mâcerasında kaybettiği on bin kişilik kuvveti siyasi tedbirlerle bir dereceye kadar telâfi etmiye muvaffak olmamış değildir: «Muzaffer-Sultan», «Muzaffer-Han», «Muzaffer-Şâh» ve «Melik-i Muzaffer» gibi ünvanlarla meşhur olan Gılân Hanı «Dübâc» işte bu sırada itâatını arzemiş, hattâ on bin kişilik ordusunun emre âmâde olduğunu bildirmiş ve «Muzaffer-Sultan» Reşt şehrini merkez ittihaz ederek Gılân'ın bir kısmında hükümet süren «İshâkıyye», hanedanındandır: 1517 = 923 tarihinde Şâh-İsmail'e itâat ettiği için ondan işte bu «Muzaffer-Sultan» ünvanını almış ve nihayet Kanunî'nin «İrâkayn» seferinde kuvvetli tarafa temâyül ederek Osmanlı ordusuna iltihak etmiştir. İşte bu vaziyet üzerine Tebriz'den hareket eden İbrahim Paşa İran şâhının taarruz ihtimaline karşı Ücân yaylasına gidip orada mevzi almıştır. — Aslını unutacak kadar şıarmış olan Pargalı İbrahim Paşa'nın bu seferindeki şımarıklıklarından biri de emirlerini dellâllarla orduya ilân ettirdiğçe:

— Ser'asker-Sultan emridür!

dedirterek kendikendine bir «Sultanlık» ünvanı takınmış olmasıdır! Hattâ bu ünvanı «Evâmîr ve ahkâma» da yazdırmıştır! Devşirme Paşa'nın bu cür'etine sebep olarak İran şâhının ümerâsına «Han» ve «Sultan» gibi ünvanlar tevcih etmesine karşı kendisinin «Paşalık» ünvanı pek sönük kaldığından bahseden dalkavuklarının telkinlerine kapılmış olduğundan ve hattâ kuvvetli bir rivayete göre de saltanat hulyâlarına kapıldığından bahsedilir! Dellâlların kullandıkları «Ser'asker-Sultan» ünvanına, açıkça itirâz eden yegâne şahsiyet, İbrahim Paşa'nın düşmanı olan Baş-Defterdar İskender-Çelebi'dir: Hattâ Çelebi'nin dellâllara:

— «Ser'asker-Sultan» demeyin, «Serasker Hazretleri» deyin! şeklinde bir emir verdiği için İbrahim Paşa'nın Çelebi'ye düşman olduğu bile rivayet edilir! Bununla beraber İbrahim Paşa kendikendine tevcih ettiği bu «Sultan» ünvanını Kanunî geldikten sonra da kullanacak kadar küstahlığı ileri götürmekten çekinmemiş ve hattâ bu cüretkârlık müstahak olduğu âkibetin en mühim sebeplerinden olmuştur: 1536 = 942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkрасına bakınız. — Tebriz'in bu ikinci işgali için 6 Ağustos = 25 Muharrem Perşembe tarihi de rivayet edilir).

20 Temmuz = 8 Muharrem, Pazartesi : Kanunî'nin Konya'ya muvâsalatı.

(Padişah burada iki gece kalıp üçüncü güne tesadüf eden 22 Temmuz = 10 Muharrem Çarşamba günü hareket etmiştir: Ordunun Konya'ya geldiği gün Şarki-Anadolu'da teslim alınan kalelerden bir kısmının anahtarları gelmiş ve ertesi gün Sultan Süleyman Mevlâna'nın türbesini ziyaret edip şerefine yapılan bir Mevlevî âyâninde bulunmuştur).

31 Temmuz = 19 Muharrem, Cuma : Sultan Süleyman'ın Kayseri'ye muvâsalatı.

(Kanunî Kayseri'de iki gece kalıp 2 Ağustos = 21 Muharrem Pazar günü yola devam etmiştir).

1 Ağustos = 20 Muharrem, Cumartesi: Barbaros'un Tunus seferi- ne hareketi.

(Akdeniz'de Türk hâkimiyetini te'min için açılacak büyük sefer plânını İstanbul'da Sultan Süleyman ve Halep'de Vezir-i a'zam İbrahim Paşa ile tesbit ettikten sonra Tersâneye yerleşen şanlı Barbaros kendi istediği evsâfî hâiz sür'atlı bir donanma inşâsına nezâret etmekle meşgul olmuştur: Yukarda 1533 = 940 vukuâtının «28 Kânunuevvel» ve 1534 = 940 vukuâtının «6 Nisan» fıkralarına bakınız. Barbaros'un yaptırdığı donanma 61 gemiden mürekkeptir: Bu yekûna kendisinin Cezâyir'den getirdiği 18 gemi ile 4 korsan gemisi de ilâve eden bü yük denizci seksen dört parçayı bulan donanmasına 20 nakliye gemisi de ilâve edip sekiz yüzü Yeniçeri olmak üzere sekiz bin asker ve sefer masrafı olarak da sekiz yüz bin duka altını alarak İtalya sahillerini vurduktan sonra Tunus'u işgal etmek üzere bugün yola çıkmıştır. Barbaros'un Tunus'dan evvel İtalya sahillerini vurmaya gitmesi, Türk himâyesinde bulunan Fransa kralı Birinci François'un o sırada Genova ile harb halinde bulunduğu için istimdâd etmiş olmasındandır. — Büyük bir sür'atle hareket eden Barbaros İtalya'nın cenub sahillerine gidip Andrea Doria'nın donanmasına güvendileri için gâfllet içinde bulunan İtalyanları birdenbire bastırmış, ilkönce Reggio kalesini zaptedip yakmış ve bir çok esir ve ganimet almış, ondan sonra Messina boğazından geçip Siglio, San-Lucido, Catraro ve Sperlonga kaleleriyle şehirlerini tamamiyle yı-kıp yaktıktan ve bütün servetlerini zaptedip kadınlarıyla kızlarını esir aldıktan sonra Napoli arazisinde ve sahiliden içeride bulunan Fondi kasabasını da bir ihrac hareketiyle zaptedip tamamiyle tahrib etmiştir! Hattâ o sırada Avrupa'nın en güzel kadını sayılan ve başta «Le Titien» olmak üzere bir çok İtalyan san'at-kârlarına ilham menbâi olan Trajetto düşesi ve Fondi kontesi «Giulia Gonzaga», şehir civarındaki şatosundan bir at terkisinde gecelikle kaçırılarak Türklerin eline geçmekten bin müşkilâtla kurtarılmış, fakat bir rivayete göre gece karanlığında kaçırıldıktan sonra bir aralık İtalyan haydutlarının eline düş-müştür! — Barbaros'un bu hareketinden büyük bir haşyet ve dehşete ka-pılan papalık makamı şanlı Türkün Roma'yı fethetmek ihtimalinden korkarak bir takım müdafaa hazırlıklarına bile başlamıştır; fakat hakikatte Barba-ros'un hedefi Roma değil, Tunus'dur ve Türk donanması 15 Ağustos = 4 Safer Cumartesi günü Arapların «Benzart» dedikleri «Bizerte/Bizerta» limanında de-mirlemiştir: O sırada Kanunî Irâkayn seferine gitmek üzere Sivas'dan Er-zincan'a doğru ilerlemektedir ve Vezir-i a'zam İbrahim Paşa da Tebriz'dedir).

8 Ağustos = 27 Muharrem, Cumartesi: Kanunî'nin Sivas'a muvâsa-latı.

(Ordu burada dört gece kalıp beşinci güne tesadûf eden 12 Ağustos = 1 Safer Çarşamba günü hareket etmiştir, — 9 Ağustos = 28 Muharrem Pazar gününden itibaren Yeniçeri-ağası pişdarlık vazifesiyle önden gitmiştir).

20 Ağustos = 9 Safer, Perşembe: Kanunî'nin Erzincan'a muvâsalatı.

(Burada üç gece kalınıp dördüncü güne tesadûf eden 23 Ağustos = 12 Safer Pa-zar günü yola devam edilmiştir. Kanunî'nin Erzincan'a geldiği gün Şirvan-şâhlardan «ikinci Halil» in elçisi gelip itâat ve inkiyâdını arzetmiştir: Bu suretle Gilân'dan sonra Şirvan da Osmanlı nüfuzuna girmiş demektir. Gilân için yukarda bu sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız).

22 Ağustos = 11 Safer, Cumartesi: Tunus'un fethi.

(Tunus'un sefih ve zalim hükümdarı «Mülây Hasan»,ın şerrinden kaçıp Cezâyir'e iltica eden kardeşi «Mülây Er-Reşid» in Barbaros tarafından İstanbul'a

götürülmüş olduğunu evvelce görmüştük: 1533 = 940 vukuâtının «27 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Barbaros'un Tunus tahtından Hasan'ı indirip Reşid'i çıkarmak için geldiğini zanneden Tunuslular Türklere ilkönce payitahtın limanı olan ve Avrupahlarca «Goletta/La Goulette» gibi isimlerle anılan «Halk-ül-Vâd» kapularını açmışlar ve ondan sonra da bugün Tunus şehrini teslim etmişlerdir. Halbuki Reşid İstanbul'da alıkonulmuş ve Barbaros öyle bir şey için gelmemiştir! Türk kahramanı beş bin askerle Tunus'a girerken çöllere kaçmış olan Mülây Hasan işte bu vaziyetten istifade ederek Arapları etrafına toplayıp şehre taarruz etmek istemişse de Barbaros bir huruç hareketiyle bunları perişan etmiş ve ikinci bir ısyan hareketinde de top arabalarını yelkenle işleten büyük kahraman «Kayruân» civarında bir zafer daha kazanarak her tarafa hâkim olduktan sonra Tunus'u cezâyir'e ilhak etmiştir. Bu vaziyet üzerine İtalya artık doğrudan doğruya Türk tehdidi altına girmiş demektir. Avrupa'da umumî bir heyecana sebep olan bu hale karşı bir taraftan Mülây Hasan İspanya'ya murahhaslar gönderip Charles-Quint'e tâbi olmak şartıyla müslüman Türklere karşı hristiyanlardan istimdâd ettiği gibi, bir taraftan da Trablusgarb'a hâkim olan Malta Şövalyeleri imparatora başvurmaktan başka çare bulamamışlardır; Charles-Quint'in Barbaros'a karşı açtığı Afrika seferi işte bu vaziyet üzerine hazırlanmaya başlamıştır: Aşağıda 1535 = 941 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız).

5 Eylül = 25 Safer, Cumartesi: Kanunî'nin Erzurum'a muvâsalatı.

(Ordu şehir hâricinde konaklamış ve şehre girip gezen Sultan Süleyman burasını çok harap bir halde bulduğu için tâmir ve imârını emretmiştir. — Erzurum'da bir gece kalıp ertesi gün Hasankale'ye gidilmiştir: Erzurum'un vaziyeti için 1514 = 920 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına bakınız).

16 Eylül = 7 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Ordunun Erciş kalesine muvâsalatı.

(Burası son zamanlarda teslim olan kalelerdendir: Yukarda 1534 = 940 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Burada altı gece kaldıktan sonra yedinci güne tesadüf eden 22 Eylül = 13 Rebî'ül-evvel Salı günü hareket edilmiştir: O gün hareket edilmesi, bir gün evvel Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'dan bir çavuş gelip İran ordusunun taarruza geçmek üzere bulunduğunu haber vermiş olmasındandır; İbrahim Paşa'nın en mühim hatâsı, Kanunî gelmeden evvel Tebriz fatihliğine kalkışıp İrana girmesi ve bu suretle Osmanlı orduları birleşmeden evvel İranlıların taarruzuna imkân vermiş olmasıdır: Bununla beraber Sultan Süleyman derhal Divan toplayıp vaziyeti müzakere ederek sür'atle hareket edip İranlıların taarruzundan evvel İbrahim Paşa kuvvetleriyle birleşmiye karar vermiştir).

28 Eylül = 19 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Kanunî'nin Tebriz'e muvâsalatı.

(Şehri şallar ve kumaşlarla donatan Tebrizliler büyük Padişahı Sa'd-âbâd ovasından karşılamışlardır. — Ordu buraya gelinceye kadar İbrahim Paşa bir an evvel yetişilmesi için bir çavuş daha göndermiş ve bir çok müşkilâtla hareket tesri edilmiştir. — Bu sırada İbrahim Paşa ordusu Ücân yaylasındadır: Her halde Kanunî'nin sür'atli hareketi büyük bir felâketin önünü almıştır).

29 Eylül = 20 Rebî'ül-evvel, Salı: İki Osmanlı ordusunun Ücân yaylasında birleşmesi.

(İran ordusunun yaklaşmakta olduğu hakkındaki istihbârât üzerine Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Tebriz civarındaki Sa'd-âbâd ovasından kaldırdığı ordu-

sunu Ürcân yaylasına götürüp ihtiyaten orada mevzi almış olduğunu yukarda görmüştük: Bu sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu Ürcân yaylağı İran Şâhının yazlık ordugâhıdır. İki ordunun burada birleşmesi İran Şâhında artık taarruza ve hattâ muharebe kabulüne cesaret bırakmamıştır. Bu muvaffakiyet, Kanunî'nin büyük bir sür'atle yetişmekteki gayret ve himmetiyle elde edilmiştir. — Padişahın bu münasebetle İbrahim Paşa'yı muâheze etmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır: Bu rivayete göre Sultan Süleyman İbrahim Paşa ordusunun bu kış mevsimini Diyarbakir'de geçirmesine ve kendisiyle orada birleştikten sonra bahara doğru İran üzerine toplu bir halde hareket edilmesine taraftardır. Bununla beraber iki ordunun zamanında birleşmesi, bâzı İran Beylerinin Osmanlılara iltihakı ve nihayet Çaldıran hâturolarının henüz canlılığını muhafaza etmesi Birinci Tahmâşb'ın cesaretini kırmış olduğu için kan dökülmesi ne meydan kalmamış ve bu İran seferi âdetâ bir gezinti mâhiyetinde kalmıştır).

2 Teşrinievvel = 23 Rebî'ül-evvel, Cuma: Gilân hanı Muzaffer-Sultan'ın huzura kabulü.

(Sultan Süleyman Azerbaycan'a gelmeden evvel on bin kişilik ordusuyla Safavi nüfuzundan çıkıp Osmanlılara iltihak ederek Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'ya itâat ve inkiyâdını arz etmiş olan bu hükümdar için yukarda bu sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Muzaffer-Han bu sefer Ücân ordugâhında Kanunî'nin huzuruna kabul edilip el öpmüş ve hil'at giydirilerek iltifata mazhar olmuştur).

5 Teşrinievvel = 26 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Kanunî'nin Ücân yaylasından Sultâniyye'ye ve oradan Bağdad üzerine hareketi.

(Evvelce de gördüğümüz gibi Azerbaycan valiliğine Ulama Paşa tayin edilmiş, Tebriz muhafızlığı yukarda bu sene vukuâtının «20 Ağustos» fıkrasında Osmanlılara itâat ve inkiyâd etmiş olduğunu gördüğümüz Şirvan-şâh'ın Mehmet-Mirzâ ismindeki oğluna verilmiş, Tebriz'e bir Kadı tayin edilmiş, İbrahim Paşa'nın Tebriz civarında büyük masraflarla yaptırmış olduğu yeni kaleye muhafızlar konulmuş ve Şâhın maiyyetindeki ümerâdan bâzıları da elde edildikten sonra, İran ordusunun bulunduğu Sultâniyye istikametinde cenubuşarkıye doğru gitmişse de düşmanın oralardan çekildiği anlaşıncı Bağdad istikameti takib edilmiştir. Bu hareket esnasında Vezir-i-a'zam ve Ser-asker İbrahim Paşa Rumeli askeriyle pişdar olarak önden ve Karaman askeri de dümdar olarak arkadan hareket etmiştir).

13 Teşrinievvel = 4 Rebî'ül-âhır, Salı: Ordunun Sultâniyye'ye muvâsalatı.

(Azerbaycan'ın cenubuşarkisinde ve Kazvin'in 150 kilometre kadar şimaligarbisinde bulunan Sultâniyye şehri «İlhânîler» denilen İran Mongol hükümdarlarından Olçaytu tarafından tesis edilip bir müddet payitaht ittihâz olunmuşsa da sonradan Timur istilâsında harab olmuş bir kasabadır ve Olçaytu'nun meşhur türbesi de buradadır. — Ordu burada iki gece kalıp 15 Teşrinievvel = 6 Rebî'ül-âhır Perşembe günü hareket etmiştir. — Bu iki gün içinde İran Şâhı Birinci Tahmâşb'ın artık ric'ate başlamış olduğu haber alınmış, bu suretle Osmanlı ordusu aradığı düşmanı bulamamışsa da harekâtında tamamiyle serbest kalmış ve Şâhın maiyyetinde bulunan Dulğadır-oğullarından «Şâhruh Bey oğlu Mehmet Bey» diğer iki Beyle beraber Sultâniyye'ye gelip Osmanlılara iltihak etmiştir: 1536 = 943 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız. Gilân hükümdarı Muzaffer-Han işte bu Sultâniyye konağında huzura kabul edilip metbâuna tâzimâtını arz ettikten sonra memleketine avdet etmiştir).

14 Teşrinievvel = 5 Rebî'ül-âhir, Çarşamba: Erzurum ve Kars havâlisindeki Türkmen beyliğine nihayet verilerek teşkil edilen yeni Erzurum eyâleti valiliğine Dulgadır-oğullarından Mehmet-Han'ın tâyini ve kardeşi Ali Bey'e de Çemişgezek sancak beyliğinin tevcihi.

(Yukarıki fıkra da bahsi geçen Dulgadır-oğullarından «Mehmet Bey» yahut «Mehmet-Han» Yavuz devrindeki Turna-dağ muharebesinde öldürülmüş olan Dulgadır hükümdarı «Alâüddevle Bozkurt» un oğullarından «Şâhrukh Bey» in oğludur; Alâüddevle Bozkurt, Yavuz Sultan Selim'in anası «Ayşe-Hatun» un babası olduğu için, Mehmet-Han Yavuz'un dayısının oğlu ve Kanunî Sultan Süleyman da Mehmet-Han'ın halasının torunudur: Turna-dağ muharebesi ve Osmanlılarla Dulgadırlılar arasındaki sıhriyet râbitaları için 1515 = 921 vukuâtının «12 Haziran» fıkrasına bakınız. — Mehmet-Han'la kardeşi Ali Bey Turna-dağ vak'ası üzerine İran'a kaçıp Şâh-İsmail'e ilticâ eden Dulgadır prenslerindendir: Bunlar orada valiliklerde istihdâm edildikten sonra Kanunî'nin işte bu İran seferinde gizli bir muhâbereden sonra «Sultaniyye» ye gelip Osmanlı padişahına ilticâ ederek pek çok iltifâta mazhar olmuşlardır; Sultan Süleyman'ın bu beylere o kadar ehemmiyet vermesi, Dulgadır oymaklarından bazılarının İran'da bulunmasındandır. — İsmi mâlûm olmıyan diğer bir beyle beraber Kanunî'nin huzuruna kabul edilen bu iki kardeşten Mehmet-Han'a yüz bin ve Ali Bey'e yirmi bin akçayla bir takım hediyeler ve hil'atler verilmiş ve Mehmet-Han yeni teşkil edilen Erzurum Beylerbeyliğine, Ali Bey de Çemişgezek sancak beyliğine tâyin edilerek Osmanlı hizmetine alınmıştır. — 1514 = 920 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz gibi, ikinci Bâyezid ve Birinci Selim devirlerinde Safavî nüfûzu altında bir Türkmen beyliği şeklinde iken Yavuz'un Çaldıran seferinden ve hattâ bir rivayete göre de ikinci Bâyezid devrine tesadûf eden 915 = 1509 — 1510 tarihinden, yâni Yavuz'un Trabzon valiliği devrinden itibaren Osmanlı tâbiyyetine girmiş olan bu beyliğin arâzisi Erzurum, Kars ve Şüregel havâlisinden mürekkeptir: Çaldıran seferinde Yavuz Sultan Selim'e itâat ve inkıyâd etmiş olan Erzurum Türkmen beyinin ismi «Avşarlı Sevündük-Han Korçu-baş»dır. Bu bey Yavuz devrinden sonra tekrar Safavîlere temâyül etmiş ve nihayet işte bu «İrâkayn» seferinin başında Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa Tebriz'e doğru giderken Erzurum Türkmen beyliğinin mevcûdiyyeti artık nihayet bulmuştur: Coğrafi vaziyetinden anlaşıldığına göre Kars'ın iltihâkı Bâyezid, Pasin, Oltu vesair bir takım kalelerin teslimi sırasında olmak lâzımgelir: Yukarda 1534 = 940 vukuâtının «24 Haziran» fıkrasına bakınız. Bununla beraber, Erzurum'la birlikte Kars'ın ilhâkı ve buralardaki Avşar beyliğinin ilgaası Kanunî'nin bu sefer esnasında Erzurum'a girmesine müsadîf olmak ihtimali de vardır: Yukarda bu sene vukuâtının «5 Eylül» fıkrasına bakınız. — Erzurum ve Kars şehirleriyle kaleleri bu sırada pek harap bir hâlde bulunduğu için Sultan Süleyman ilkönce Erzurum'un imârını emretmiştir. — Bu sırada Kağızman, Ardahan, Şüregel Safevîlerde, Kars ovasıyla Pasin Osmanlılardadır: Onun için Osmanlılarla Safevîler arasındaki hududun Kars Aladağı-Yahniler-Kısırdağı hizâlarından geçtiği anlaşılmaktadır. — Sultaniyye konağında Dulgadır-oğlu Mehmet-Han'ın Erzurum Beylerbeyliğine tâyini üzerine Erzurum-Kars havâlisi artık bir Osmanlı vilâyeti şeklini almış ve hattâ Mehmet-Han'ın kardeşi Dulgadır-oğlu Ali Bey bir müddet sonra Çemişgezek'den Pasin ve Kars sancak beyliğine nakledilmiştir. — İlk zamanları Kars havâlisi Erzurum vilâyetine tâbi tutulmuşsa da, gene Kanunî devrinde daha sonraları Kars ayrı bir vilâyet olmuş ve bu yeni vilâyete bâzıları sonradan fethedilmiş olan Pasin, Kağızman, Zaroşat = Arpaçay, Göle Pelek ve Oltu sancakları da ilhak edilmiştir. — Bu sırada Erzurum şehri harap bir hâlde bulunduğu için, Dulgadır-oğlu Mehmet-Han Bayburdu muvakkaten vilâyet merkezi ittihâz etmiştir. — Mehmet-Han'ın Erzurum valiliğine ve kardeşi Ali Bey'in de Çemişgezek sancak beyliğine tâyini bu tarihten bir müddet sonra gösteren bir rivayet de vardır: Bir çok menbâlarda tesadûf edilen bu

ikinci rivayete nazaran Dulgadırlı-Mehmet-Han'la kardeşi Ali Bey Sultâniyye konağında Kanunî'nin huzuruna kabul edildikten bir kaç gün sonra Ulama Paşa ile beraber Tebriz, Van, Adilcevaz vesaire kalelerinin Safavî taarruzlarına karşı müdafaa ve muhâfazasına memur edilmişler ve oralarda çalıştıktan sonra Erzurum ve Çemişgezek memuriyetlerine gönderilmişlerdir. — Erzurum Beylerbeyi Mehmet-Han'ın bundan iki sene sonraki «Gürcistan» fütuhâtı için aşağıda 1536 = 943 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bir müddet sonra İran şâhının Mehmet-Han'ı tekrar elde edip Osmanlılardan ayırma çalıştığı haber alındığı için bu Türkmen kahramanı ihtiyâten Erzurum valiliğinden kaldırılıp Rumeli tarafına nakledilmiş ve kendisine arpalık olarak Niğbolu ve Kös-tendil sancakları verilmiştir. Rumeli muharebelerine de iştirâk etmiş olan Dulgadır-oğlu Mehmet-Han'ın evlât bırakmıyarak orada öldüğü ve prens olduğu için kendisine fermanlarda «Cenâb-ı Eyâlet-nisâb», elkabiyle hitâb edildiği rivayet edilir : Aşağıda 1566 = 974 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

24 Teşrinievvel = 16 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Baş-Defterdar İskender-Çelebi'nin azli.

(Yollarda kardan ve şiddetli soğukla sisten dolayı ordu ağırhlklarının çok müşkilâtla nakledilebilmiş ve hattâ bazı top arabalarının çamurlara saplanıp kalmış olmasını fırsat ittihâz ederek Serasker-Kethudâsı sıfatıyla bu işlerden mes'ul olan Baş-Defterdar İskender-Çelebi aleyhine Padişaha bir çok sözler söyliyken Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa nihayet Kanun'iyi igfâle muvaffak olarak bu hususta bir tak-siri olmiyan zavallı Çelebi'yi azlettirdikten başka uhdesindeki zeâmetleri de zaptettirmiştir. İleride görüleceği gibi İbrahim Paşa'nın bu tezvîrâtı sonradan anlaşılacak idâmının başlıca sebeplerinden olmuştur : Bunun için aşağıda 1536 = 942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına ve İbrahim Paşa ile İskender-Çelebi arasındaki husûmet ve ihtilâf için de yukarda 1534 = 940 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına bakınız).

29 Teşrinievvel = 20 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Hemedan önlerinde ordu kurulması.

(Ordu Hemedan civarındaki «Destgîr» köyünde konaklamıştır. — Zahire tedârîki için burada iki gece kalındıktan sonra 31 Teşrinievvel = 22 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü hareket edilmiştir).

15 Teşrinisânî = 8 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Ordunun Kasr-ı Şîrin'de konaklaması.

(Burada bulunan Sâsânî devrine ait bir saray hârâbesinin meşhur aşk efsânesindeki Şîrin için yapılan saray enkazından olduğu rivayet edilir : Kasabanın ismi de bu rivayetle alâkadardır. — Burada bir gece kalınıp ertesi gün hareket edilmiştir).

16 Teşrinisânî = 9 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Hânukin konağında Bağdad valisinden mümessiller gelib itâat ve inkıyâd arzetmeleri.

(Bugün buraya Bağdad Kadısı ile beraber Safavî valisi Tekelî Muhammed-Han'ın bir mümessilli gelip valinin itâat ve inkıyâdını arzetmişlerdir : Bu vali için 1533 = 940 vukuâtının «21 Teşrinievvel», fıkrasına bakınız. Bununla beraber, Muhammed-Han iki gün sonra bütün askeriyle eşyasını alıp Bağdad'ı boş ve müdafaasız bırakarak İran'a kaçmıştır).

23 Teşrinisânî = 16 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Bağdad'ı işgal için ileri hareketi.

(İbrahim Paşa bugün bir ova-da konaklamış olan ordudan bir mikdar kuvvetle ayrılarak valinin boş bıraktığı Bağdad'ı bir an evvel işgal etmek için önden gönderilmiştir).

28 Teşrinisâni = 21 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Bağdad'ın ilk fethi.

(Bağdad şehri askersiz ve kumandansız olduğu için, Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa kumandasındaki Türk kuvveti tarafından hiç kan dökülmeden işgal edilmiştir: Şehrin yağma ve tahribine meydan vermemek için İbrahim Paşa yalnız bir müfreze askerle Bağdad'a girip kaleyi işgal ederek kapıları kapatmış ve orduyu şehir hâricinde kurulan ordugâhta bırakmıştır).

29 Teşrinisâni = 22 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Bağdad anahtarlarının Kanunî'ye takdimi.

(Bağdad'ın Osmanlı Türkleri için ehemmiyeti yalnız «İrâk-ı-Arab»ın merkezi ve Abbâsî Halifelerinin eski payitahtı olmasından ibaret değildir: En büyük Sünnî mezhebi olan Hanefîliğin muhterem müessisi İmâm-ı A'zam'ın türbesi de burada ve şehir civarındaki «A'zamiyye» de bulunduğu için, Bağdad'ın fethi demek Hanefî Türkler için en mukaddes makamın Şii hâkimiyetinden kurtulması demektir. Kanunî işte bundan dolayı bugün İbrahim Paşa'nın Emîr-i-alemi olan Ca'fer Beyin Bağdad anahtarlarını getirmesinden çok memnun olmuş, Ca'fer Beye bir hil'atle beş yüz altın vermiş ve ayrıca İzvornik sancak Beyliğini de tevcih etmiştir: Zafer müjdecilerine ihsan vermek eski bir Osmanlı âdetidir).

30 Teşrinisâni = 23 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Kanunî Sultan Süleyman'ın Bağdad'a girişi.

(Şehirde bulunan İbrahim Paşa ile şehir hâricinde bulunan askerleri Padişahı merâsimle karşılamışlar ve Beylerle Paşalar el öperek tebriklerini arzetmişlerdir. Kanunî şehre girmeden evvel «A'zamiyye» ye gidib İmâm-ı A'zam'ı ziyaret etmiş ve derhal muhteşem bir türbe yapılmasını emretmiştir. Bu dinî merâsimden sonra şehre giren Kanunî Sultan Süleyman Bağdad'ı gördükten sonra ordugâhtaki otağına yerleşmiş ve ümerâya hil'atler giydirib ihsanlar vermiştir: Bilhassa Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'ya yirmi bin altınla bir murassâ kılıç verdikten başka tahsisatına da senede yirmi bin altın zammetmiştir).

7 Kânunuevvel = 30 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Kanunî'nin Bağdad'da kışlamak üzere ordugâhtan şehre taşınması.

(30 Teşrinisâni = 23 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günündenberi bir hafta şehin haricindeki karargâhında kalmış olan Sultan Süleyman kış mevsimini burada geçirdikten sonra bahara doğru tekrar İran üzerine yürüyüp şahın henüz el değmemiş bir kuvvet mahiyetini muhafaza etmekte olan ordusuna kat'î bir darbe indirmeye karar vermiştir: Aşağıda 1535 = 941 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasına bakınız. — Kanunî'nin Bağdad'da dört ay süren bu ikametî esnâsında İrâk'ın Basra havâlisinden mâadâ her tarafı istilâ edilmiş ve hattâ Basra Emîri Râşid de bizzat gelip itâat ve inkiyâdını arzettiği için Basra emâretine dokunulmamıştır. — Bu müddet zarfında Irak arazisinin tahriri yapıp Tımar ve Zeâmet usulleri buraya da teşmil edilmiş ve çok muntazam bir idare teşkilâtı kurulmuştur).

9 Kânunuevvel = 2 Cumâda-l-âhire, Çarşamba: Tebriz'in sukutu ve Van kalesinin Safavîler tarafından muhâsarası üzerine Ulama Paşa'nın istimdâdı.

(İran şahı Birinci Tahmâsb Osmanlı ordusunun Azerbaycan'dan İrâk'a gitmiş olmasından istifade ederek Tebriz üzerine yürüyüp Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın bir çok masraflarla yaptırmış olduğunu yukarda bu sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz «Şenb-i-Gazân» kalesini zaptettikten sonra

payitahtını istirdâd etmiş, Osmanlıların Tebriz valiliğine tâyin ettikleri Ulama Paşa Van kalesine kaçmış ve bunun üzerine Birinci Tahmâş Anadolu topraklarına girerek Van kalesini muhâsara altına almıştır: Kanunî'nin Bağdad'a yerleşmesinden iki gün sonra gelen bu haberlerle beraber Ulama Paşa'nın imdad istediği de Padişaha arz edilmişse de mevsim müsâit olmadığı için ordunun hareketi bahara bırakılmıştır).

1535 = 941

13 Mart = 8 Ramazan, Cumartesi: Sâbık Baş-defterdar İskender-Çelebi'nin Bağdad'da idâmı.

(O devrin en zengin ve en zînüfuz adamlarından olan İskender-Çelebi'nin bu felâketine Vezir-i a'zam Makbûl İbrahim Paşa sebep olmuştur: Çelebi'nin Paşa ile husumet ve ihtilâfı için yukarda 1534 = 940 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına, bu ihtilâfın İran seferindeki tezâhürleri için 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına ve İbrahim Paşa'nın tezvirâtı yüzünden İskender-Çelebi'nin defterdarlıktan azli için de gene o sene vukuâtının «24 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Çelebi'nin idâmı için Kanunî gibi âdil bir Padişahın irâde istihsal edebilmek gayretiyle İbrahim Paşa'nın hiç bir tezvir ve iftirada kusur etmediği ve hattâ Sultan Süleyman'ın bir ân evvel yetişmek suretiyle büyük bir felâket şekline inkilâb etmekten kurtarmış olduğu Azerbaycan seferinin bütün hatalarını zavallı Çelebi'ye yüklediği ve bu hususta Padişahın kendisine her işte İskender-Çelebi'nin rey'ine mürâaat etmesi hakkındaki tavsiyelerine istinâd ederek Kanunî gelmeden evvel Azerbaycan'a girilmiş olmasını Çelebi'nin öyle istemiş olmasıyla izah ettiği rivayet edilir! Her halde İskender-Çelebi'nin haksız olarak idam edildiği muhakkaktır. Çelebi Bağdadın At-pazarı'nda asılarak idam edilmiş ve bütün serveti müsâdere olunmuştur. — İskender-Çelebi'nin kölelerinden yedi kişi sonradan Vezir-i a'zam olmuştur: Bir rivayete göre meşhur Sokullu Mehmed Paşa da bunlardandır. — Osmanlı menbâlarının ittifakla rivayet ettikleri feci bir rüyâ vardır: Bu rivayete göre İskender-Çelebi'nin idam edildiği gece Sultan Süleyman rüyâsında Çelebi'nin bir nûr içinde kendisine hücum ederek: — Bre zâlim, ben bigünâhı bir müfsidin sözüne uyup salbeyledün ve haylı zandanberü hizmet-i sâbıkamı neden selbeyledün? diye elindeki destarla Kanunî'yi boğmaya kalkışmış ve bu müdhiş rüyâdan feryâd ederek uyanan Sultan Süleyman ellerini açıp:

— İlâhî İbrahim, sen bana nice ki ol bigünâhı berdar ettirdin ise Allahdan dilerim ki sen dahî yılına varmayup katle sezâvâr olasun! demiş... Fakat bu rüyânın doğru olmadığı, İskender-Çelebi'nin idamından on beş gün sonra kayınbiraderi Hüseyin-Çelebi'nin de idam edilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Her halde Vezir-i a'zam tezvirâtını Kanunî bu tarihlerden çok sonra anlamlı olmak lâzımgelir; hattâ bu mesele nihayet Makbûl İbrahim Paşa'nın idamında en mühim sebeplerden biri sayılmıştır: 1536 = 942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına bakınız).

1 Nisan = 27 Ramazan, Perşembe: Kanunî'nin Bağdad'dan ikinci Azerbaycan seferine hareketi.

(Bu hareketin sebepleri için yukarda 1534 = 941 vukuâtının «7 ve 9 Kânunuevvel», fıkralarına bakınız. — Bu sırada Safavî ordusu Van ve Vastan taraflarında bulunduğu ve hattâ Van kalesine kapanmış olan Ulama Paşa'dan üstüste istimdâd haberleri geldiği için doğrudan doğruya Azerbaycan üzerine gidilmeyip Şarkî-Anadolu üzerine hareket edilmiştir. — Kanunî Sultan Süleyman 1534 = 941 senesi 30 Teşrinisânî = 23 Cumâda-l-ülâ Pazartesi gününden bugüne kadar dört ay bir gün Bağdad'da kalmış, bu müddetin yalnız ilk haftasını şehir hâricindeki karargâhında geçirdikten sonra şehre yerleşmiş, bir aralık ziyaret için Kerbelâ ve Necef'e gidip gelmiş ve bu sırada bir taraftan da şehir imâr ve tah-

kim edildiği gibi, Irâk'da Sünniliğin mânevi kalesi olarak İmâm-ı A'zam türbesi de yapılmıştır. — Ordunun hareketinden evvel Bağdad valiliğine Diyarbekir valisi Süleyman Paşa tâyin edilip maiyyetine bin tüfekçi ile bin okçudan mürekkep iki bin kişilik bir muhâfız kit'a bırakılmıştır: Bağdad'ın ilk Osmanlı valisi işte bu Macar mühtedisi Süleyman Paşa'dır).

14 Mayıs = 11 Zülka'de, Cuma: Safavî ordusunun Van havâlisinden çekildiği hakkında haber gelmesi.

(Bu haber, ordunun 21 Nisan = 17 Şevvâl Çarşamba günündenberi 24 gündür konaklamakta olduğu «Gök-Yurt» yahut «Gök-Tepe» menzilinde gelmiştir: Bu konakta bu kadar uzun zaman kalınması muhtelif kışlaklara dağılmış olan bazı kit'aların burada toplanmaları emredilmiş olduğundan dolayıdır. İranlıların ric'ati Osmanlı ordusuyla harbe girişmemek içindir: Şâhin maksadı, Kanunî'nin kuvvetlerini Şarkî-Anadolu ve Azerbaycan içlerinde boşuna dolaştırıp iyice yormak ve işe müşkilâtına uğratmak suretiyle avdet mecburiyetinde bırakmak ve ondan sonra da o zamana kadar kaybettiği yerleri hiç yıpratmadan muhâfaza ettiği kuvvetlerle kolayca istirdâd etmektir. — Bu vaziyet üzerine artık Tebriz'e doğru hareket edilmiştir).

29 Mayıs = 26 Zülka'de, Cumartesi: Charles-Quint'in Barbaros'a karşı Tunus seferine hareketi.

(Yıllardanberi Avrupa hıristiyanlığını dehşet içinde bırakan Cezâyir sultanı Barbaros Hayrüddin'in nihayet Osmanlı donanmasını da idaresi altına alarak bütün Akdeniz'i Türk hâkimiyetine sokacak yeni bir faaliyet devresine başlangıç olmak üzere İtalya sahillerini kasıp kavurduktan sonra Tunus'u fethedip İtalya ile Malta Şövalyelerinin idaresinde bulunan Trablusgarb'ı daimî bir tehdid altına alması bütün Avrupa milletlerini büyük bir heyecan içinde bırakmıştır: Yukarıda 1534 = 941 vukuâtının «1 ve 22 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Bu vaziyet üzerine bir taraftan Barbaros'un ölkesiz bıraktığı eski Tunus hükümdarı «Mülây Hasan» İspanya'ya elçiler göndererek Türklere karşı Charles-Quint'den istimdâd etmiş olduğu gibi, bir taraftan da mevcudiyetlerini kat'î bir tehlike altında gören Malta Şövalyeleri imparatora baş vurmaktan başka çare bulamamışlardır. Bu sırada Fransa kralı Birinci François'nın teşvikiyle Barbaros'un Sicilya ile Napoli'yi fethetmek istediği ve hattâ Malta üzerine de bir hareket tasavvurunda bulunduğu hakkında bir takım rivayetler vardır. Charles-Quint'in bizzat kumanda ettiği Tunus seferi işte bu vaziyet üzerine açılmış ve bilhassa Osmanlı ordusunun İran seferiyle meşgul olmasından istifade edilmiştir. Barbaros'a karşı hemen bütün Avrupa milletlerinin harekete geldikleri ve imparatorun bayrağı altında Alman, İtalyan, İspanyol, Portekiz, Belçika, Papalık ve Malta askerlerinden mürekkep büyük bir ordu toplandığı Garp menbâlarının ittifakıyla sâbittir: Yeni bir Haçlı ordusuna benzetilen bu kuvvetin yalnız miktarında ihtilâf vardır; bu ordu, muhtelif devletlerle milletlerin verdikleri 500 gemiden mürekkep büyük bir donanmayla nakledilmiştir; bununla beraber, bütün sefer müddetince Avrupa'dan Afrika'ya mütemâdiyen asker, erzak ve mühimmat taşındığı hakkında da bir çok rivayetler vardır: Netice itibariyle Charles-Quint'in kumandasında bütün Avrupa Barbaros'un üstüne yüklenmiş ve İspanya kralı Beşinci Karlos = Charles-Quint'in İspanya'daki «Barcelone» = Barselona, limanından Tunus'a hareket etmesi işte bu 29 Mayıs = 26 Zülka'de Cumartesi gününe müsâdif gösterilir; bununla beraber 31 Mayıs = 28 Zülka'de Pazartesi günü hareket edildiği hakkında biraz daha zayıf bir rivayet de vardır. — Bu sırada Kanunî'nin ordusu Bağdad'dan ikinci defa olarak Azerbaycan üzerine yürümektedir. — Aşağıda 1535 = 942 vukuâtının «15 ve 21 Temmuz» fıkralarına da bakınız).

21 Haziran = 19 Zülhicce, Pazartesi: Şâh Tahmâsb'in sulh istemek için elçi göndermesi.

(Birinci Tahmâsb'in elçilikle gönderdiği «Eşik-ağası» yani Teşrifât Nâzırı «Ustaclu-Han» bugün «Saruca-kamış/Sarı-kamış» konağında orduya gelip şâhın istenilen şerâitle sulh akdine hazır olduğundan bahsetmişse de Safavî ordusu henüz hiç dokunulmamış bir halde bulunduğu ve Kanunî'nin en mühim maksadı da bu orduyu ezerek uzun müddet kalkınamıyacak bir hale getirmekten ibaret olduğu için bu talep reddedilmiştir: Aşağıda 1535 = 942 vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

24 Haziran = 22 Zülhicce, Perşembe: Osmanlı ordusunun Merâğa'ya muvâsalatı.

(Vaktiyle Hulâgu-Han'ın yaptırmış olduğu Rasadhâne ile meşhur olan bu kasaba Tebriz'in 80 kilometre cənubundadır. Burada Divân toplanıp bir taraftan Tebriz işgal edilmekle beraber, bir taraftan da Ücân yaylasının tutulmasına karar verilmiştir).

30 Haziran = 28 Zülhicce, Çarşamba : Tebriz'in üçüncü işgali.

(Tebriz'in Yavuz devrindeki ilk işgaliyle Kanunî devrindeki ikinci işgaline nisbetle bu seferki üçüncü defa işgali sayılabilir: Birincisi için 1514 = 920 vukuâtının «6 Eylül» ve ikincisi için de 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1535 = 942

3 Temmuz = 2 Muharrem, Cumartesi: Kanunî'nin ikinci defa Tebriz'e girişi.

(Sultan Süleyman muhteşem bir alayla şehre girip şâhın sarayına yerleşmiştir: Vezir-i a'zam İbrahim Paşa Padişahla beraber sarayda kaldığı halde ikinci Vezir Ayas ve üçüncü Vezir Kasım Paşa'lar ihtiyaten S'ad-âbâd ordugâhında ve ordu başında kalmışlardır. Bu sırada Ulama Paşa kumandasında bulunan bir kuvvet de şâhın yazlık ordugâhı olan Ücân yaylasını tutmuştur. — Kanunî bu sefer İran payitahtında 18 gün kalmış ve bu müddet zarfında Şâh Tahmâsb'dan sulh istemek için Ustaclu-Han isminde bir elçi gelip Vezir-i a'zam'ın huzuruna kabul edilmişse de talepleri, bundan evvel Sarı-kamış'da olduğu gibi, gene reddedilmiştir: Yukarıda 1535 = 941 vukuâtının «21 Haziran» fıkrasına da bakınız).

15 Temmuz = 14 Muharrem, Perşembe: Charles-Quint ordusuna bir ay mukavemet eden Halk-ul-Vâd kalesinin sukutu.

(Avrupalıların «Goletta» ve «La Goulette» gibi isimlerle andıkları «Halk-ul-Vâd» limanı Tunus'un iskelesidir; Tunus'u fethedip Italyayı tehdiye başlıyan Barbaros'a karşı deniz aşırı bir Afrika seferine çıkan Almanya imparatoru ve ispanya kralı Beşinci Karlos = Charles-Quint beş yüz gemiden mürekkep bir donanmayla naklettiği ordusunu işte bu kasaba civarına çıkarmıştır: 1535 = 941 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına da bakınız. Düşman donanmasının «Halk-ul-Vâd» önlerine gelişi 1535 = 941 senesinin 15 Haziran = 13 Zülhicce Salı gününe müsâdif gösterilir: 16 Haziran = 14 Zülhicce Çarşamba günü de ihraç hareketi yapılmıştır; bu seferde Hristiyan donanmasına meşhur Adrea Doria kumanda etmiştir. İmparatorun karargâhını Kartaca harâbeleri üzerine kurduğu rivayet edilir. — Garp menbâlarında Halk-ul-Vâd muhasarası ihraç hareketinden bir hafta sonra 23 Haziran = 21 Zülhicce Çarşamba günü başlamış gösterilir:

Bununla beraber ihraç gününden itibaren harb hareketleri başlamış ve meselâ Barbaros on iki bin kişilik bir kuvvet başında o muazzam Avrupa ordusuna hücum ederek şiddetli bir muharebeden sonra Charles-Quint'i ric'at mecburiyetinde bırakmıştır! Bu nokta Garp menbâlarının bile itirafıyla sabittir! Fakat tabii bu zafer düşmanın denize dökülmesi demek değildir ve zaten iki taraf arasındaki kuvvet nisbetsizliğinden dolayı öyle bir netice teminine imkân yoktur. — Barbaros Hayrüddin Paşa Halk-ül-Vâd müdafaasını ümerasından Sinan-Reis'e tevdi etmiştir: Bu kahraman o nisbetsiz muhasara esnâsında üç huruç hareketi yaparak düşmana bir çok telefât verdirmiş ve her seferinde de muvaffak bir surette kalesine çekilmek muvaffakiyetini göstermiştir. — Bu vaziyette Barbaros'la maiyyetindeki bir avuç Türk askerinin mâruz olduğu müşkîlât yalnız düşman ordusuyla donanmasının nisbetsiz üstünlüğünden ibaret değildir: Eski hükümdarları «Mûlây-Hasan»'ın Charles-Quint'le ittifakından dolayı yerli Araplar da dindaşları olan müslüman Türklere karşı cephe almışlar, hattâ Barbaros'un maiyyetindeki Arap askerler harbe iştirâk etmek istememişler ve bir taraftan da Tunus'da bulunan on bin kadar Hristiyan esirle elbirliği etmişlerdir! Tabii bu suretle Barbaros bir taraftan hâricî düşman ve bir taraftan da dahilî ihânelerle karşılaşmış demektir. Hattâ 29 Haziran = 27 Zülhicce Salı günü eski Tunus hükümdarı «Mûlây-Hasan» gölden gelip düşman karargâhında Charles-Quint'in huzuruna kabul edilerek Türklere karşı onun hâkimiyetini kabul etmek alçaklığını bile göstermiştir! Bununla beraber Sinan-Reis beşer kudreti fevkinde bir mukavemet göstererek Halk-ül-Vâd kalesini bir ay müdafaaya muvaffak olmuş ve nihayet işte bu 15 Temmuz = 14 Muharrem Perşembe günü kalenin sukutu Tunus şehrinin anahtarı sayılan bir mevkîi düşman eline geçirmekle neticelenmiştir. Sinan-Reis bu felâket esnasında maiyyetindeki kahramanlarla beraber oradan çekilip Barbaros'a iltihak etmiştir. Aşağıda «21 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

20 Temmuz = 19 Muharrem, Salı: Kanunî'nin Tebriz'den İran ordusu üzerine hareketi.

(Bu hareketin sebebi, Osmanlı ordusu Bağdad'dan Azerbaycan üzerine gelirken Şarkî-Anadolu'dan çekilmiş olan Birinci Tahmâşb'ın ilkönce İsfahan taraflarına kadar gittikten sonra ordusuyla beraber Sultâniyye'ye doğru ilerlemekte olduğu hakkında bir takım haberler alınmış olmasıdır. Bundan evvel de gördüğümüz gibi, Kanunî'nin bütün maksadı Safavî ordusuna kat'î bir darbe indirmek ve bu maksad te'min edilmedikçe gerek Azerbaycan'ın işgali, gerek Irak fethi pek muvakkat birer muvaffakiyet halinde kalacağı gibi, Şarkî-Anadolu bile dâimi bir tehdid altında bulunabilir: Zaten şâhın o zamana kadar Osmanlı ordusuyla temasa gelmekten büyük bir dikkatle ictinab etmiş olması da işte bundan dolayıdır. Hattâ Birinci Tahmâşb'ın yukarıki fıkralarda gördüğümüz sulh teşebbüsleri bile hep elindeki taze kuvvetleri olduğu gibi muhâfaza edebilmek maksadıyla izah edilebilecek bir takım siyasî tedbirlerden başka bir şey değildir. Bir taraftan işte bu sulh tekliflerinin reddedilmiş olması ve bir taraftan da şâhın Sultâniyye'ye doğru ilerlemekte olduğu hakkında bir takım haberler alınması Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'da nihayet Safavî ordusuyla karşılaşabilmek ümidini uyandırmış, «Serasker-Sultan» bunun:

«Asker-i İslâmî beyâbâna çeküp bi-zâd-u-tâşe kılmağla mahall-i mehâlike ilkaa itmek»

üzere kurulmuş bir tuzak olduğunu takdir edemediği için orduyu Tebriz önlerinden kaldırıp yeni bir mâcerâ peşine sevk etmiştir: Bu harekette Kanunî işin bütün mes'ûliyyetini ordu Başkumandanlığına bırakmış ve hâdisâtın cereyanından anlaşıldığına göre kendisi Başkumandanın kararlarına itiraz etmemekle iktifa etmiştir; hattâ işte bundan dolayı Padişahın İbrahim Paşa'yı ancak sonradan tenkit ve muaheze etmiş olduğu ve Paşa'nın gözden düşmesinde bu meselenin de büyük bir te'siri bulunduğu rivayet edilir).

21 Temmuz = 20 Muharrem, Çarşamba: Birinci Tahmâsb'ın kardeşi Sâm-Mirzâ'nın Osmanlılara iltihâkı. — Tunus'un sukutu.

(Bu sırada İran şahı ile bazı prensler ve nüfuzlu Beyler arasında bir takım ihtilâflar bulunması bunlardan bazılarının Osmanlı himâye ve hâkimiyetine girmeleriyle neticelenmiştir; meselâ bundan evvel Gilân ve Şirvan Hanlarının itâat ve inkiyâd arz etmeleri işte bu vaziyetle alâkadardır : Yukarda 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz», «2 Teşrinievvel», ve «20 Ağustos» fıkralarına bakınız. Bu sefer Osmanlı ordusunun Safavî ordusuna karşı ileri hareketi esnâsında şahın kardeşi Sâm-Mirza'nın «Başsuz-Künbed» konağına gelip Kanunî'ye itâat ve inkiyâd etmesi de Safavîler arasındaki dahillî mücadelelerle siyasi rekabetlerin en mühim neticelerindendir : Sultan Süleyman'ın pek çok taltif ve iltifat ettiği Sâm-Mirzâ'yı «oğul idindiği» ve Kızıl-özen nehrinin ötesini, yâni Irak tarafını Osmanlı hâkimiyeti altında olmak şartıyla ona verdiği rivayet edilir. Kardeşine karşı cephe almış olan Sâm-Mirzâ uzun bir muhâbere ile bir anlaşma yapıldıktan sonra orduya gelmiştir: Tabii bu suretle Sultan Süleyman bir taraftan Safavî devletinin en mühim şahsiyetlerini Osmanlı nüfuzuna alırken, bir taraftan da İran'ın siyaset ve idare bakımlarından parçalanması maksadını tâkib etmiş demektir.

Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos = Charles-Quint'in Barbaros'a karşı açtığı Afrika seferi için 1535 = 941 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına ve Tunus'un iskelesi olan «Halk-ul-Vâd», kalesinin sukutu için de 1535 = 942 vukuâtının «15 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Barbaros'un maiyyetindeki kuvvet bazı Garp menbâlarında bile 9700 kişiden ibaret gösterilir : Bu mikdarın 7 - 8 yüz kadarı Yeniçeridir ve mütebâkisinin de dörtte üçü Anadolu Türklerinden ve biri de yerli Araplardandır; bu hesaba göre Tunus müdafaasında 6500 kadar Türk askeriyile 7 - 8 yüz Yeniçeriden ibaret bir kuvvetle sayısı elli binden çok fazla bir düşman ordusu karşılaşmış demektir! Vezir-i-a'zam Makbûlîbrahim Paşa'nın Osmanlı ordusunu bir takım fütuhât hulyâlarıyla İran'da oyalayıp durması Afrika cephesinin bidâyettenberi yardımsız kalmasına sebep olmuş ve zaten Charles-Quint bu sefere işte o fırsattan istifade ederek çıkmıştır; fazla olarak Tunus seferinin başındanberi düşman ordusu Avrupa'dan mütemâdiyen takviye aldığı halde, Araplar Türklerle beraber harbetmek istemedikleri için Barbaros'un maiyyetindeki 9700 kişilik kuvvet Tunus civarında girişilen büyük meydan muharebesinde 7200 derecesine inmiştir! Bütün hayatı zaferler içinde geçen büyük denizcinin en şanlı kahramanlıklarından biri de işte bu vaziyette düşman ordusuna taarruz etmiş olmasında gösterilebilir : Hattâ bu nisbetsiz muharebe esnâsında Charles-Quint'in o muazzam ordusunu bir aralık denize doğru püskürtmiye bile muvaffak olan Barbaros, düşman ordusunun sayı dalgaları ve tükenmez mühimmâtı karşısında kendi kuvvetinin mütemâdiyen erimiş olmasından dolayı nihayet muntazam ve ustalıkla bir ric'at hareketine geçmiş, Tunus'a kadar çekilip şehre kapanmak istemiş, fakat bu sırada şehirdeki Araplarla birleşen Hristiyan ve bilhassa Avrupalı esirler bütün kapıları kapadıkları için büyük Türk kahramanı ihânet yüzünden Tunus'u terk etmek mecburiyetinde kalmıştır! Barbaros bu vaziyet üzerine Cezâyir'e doğru çekilip Tunus'la Cezâyir arasında Arapların «Beled-ül-Unnâb» dedikleri «Bône» şehrine gelmiş ve evvelce ihtiyaten buraya göndermiş olduğu 14 büyük gemiden mürekkep bir filonun başına geçmiştir. Garp menbâlarından bir çoğunda Charles-Quint'in böyle bir vaziyetten istifade ederek rakibini tâkib etmemesi ve bilhassa Tunus'dan sonra Cezâyir üzerine de bir hareket yapmamış olması Barbaros'a karşı duyduğu korkunun derinliğinden mütevellit gösterilir! — Şehre giren imparatorluk ordusu Tunus müslümanlarından otuz bin kişiyi kılıçtan geçirmiş, tecavuz edilmemiş namus ve servet bırakmamış, Tunus kütüphâneleri yakılmış ve netice itibariyle Araplar Türk dindaşlarına ihânetlerinin cezasını en acı ve en ağır şekilde çekmişlerdir. — Bununla beraber Tunus arazisinin mühim bir kısmı Barbaros'un elinde kalmış, 17 Ağustos = 17 Safer Salı günü imparator Afrika'dan Avrupa'ya dönmüş ve yalnız Halk-ul-Vâd

iskelesini işgal altında bulundurmıştır. — Tunus tahtı eski hükümdar Mülây Hasan'a iade edilmiş ve Hasan da bir muâhede ile imparatora haraçgüzâr olmuştur).

3 Ağustos = 3 Safer, Salı : İran şahından sulh akdi ricasiyle elçiler gelmesi.

(Taht-ı Süleyman ve Sultâniyye üzerinden geçilerek bugün varılan Der-güzîn konağında gelen Safavî elçilerinin Irâkayn'î iki devlet arasında taksim etmek, yâni Irâk-ı-Acem İran'da kalmak ve Irak-ı-Arab da Türkiye'ye bırakılmak şartıyla sulh teklif ettikleri rivayet edilir : Hattâ diger bir rivayete göre de her iki Irak'la Şarki-Anadolu'daki Van havâlisinin tamamıyla Türkiye'ye terkî bile teklif edilmiştir! Fakat Safavî ordusu henüz hiç bir yerde bulunub ezilmemiş olduğu için Kanunî bu son teklifi de derhal reddedib elçileri iade etmekte tereddüd etmemiştir. Bununla beraber Osmanlı ordusunun dört gece konakladıktan sonra beşinci gün ayrıldığı bu son menzilde Şâh-Tahmâsb'ın tekrar Isfahan taraflarına çekildiği haber alınmış ve Safavî ordusuyla hiç bir zaman karşılaşmak imkânı olamayacağı artık iyice anlaşılmış olduğu için boşuna dolaşıp iâşe müşkîlâtına uğramamak üzere Tebriz'e avdet kararı verilmiştir. Buraya gelinceye kadar on beş gün süren bu sefer, yukarda bu sené vukuâtının «20 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Başkumandan vaziyetinde bulunan İbrahim Paşa'nın Safavî ordusuyla karşılaşabileceğini zannedip kuruntuya kapılmasından ve şahın ileri, geri hareketleriyle oynadığı oyuna aldanmasından çıkmış lüzumsuz bir yoruluktan başka bir netice vermemiştir).

7 Ağustos = 7 Safer, Cumartesi : Ordunun Tebriz'e doğru geri hareketi.

(Osmanlı ordusunun harb edecek düşman bulamadığı için avdet mecburiyetinde kalması, elindeki kuvvetleri hırpalatmak istemiyen Birinci Tahmâsb için tabii mühim bir muvaffakiyyet demektir : Çünkü Osmanlıların Azerbaycan istilâsı netice itibariyle geçici bir fırtına mahiyetinde kalmış ve Osmanlı ordusu çekilir çekilmez İran şahı Azerbaycan'ı derhal geri almıştır).

20 Ağustos = 20 Safer, Cuma : Kanunî'nin Tebriz'e avdeti.

(Sultan Süleyman bu sefer Tebriz'de yedi gece kaldıktan sonra sekizinci gün ordusuyla beraber İstanbul'a avdet etmek üzere yola çıkmıştır : Padişahın bu bir haftayı bir bahçe içinde kurulan otağında geçirdiği rivayet edilir).

25 Ağustos = 25 Safer, Çarşamba : Safavîlerin Tebriz üzerine bir keşif hareketi.

(Şehir civarına kadar sokulan bir Safavî kuvvetine karşı Vezir-i-Azam İbrahim Paşa mukabeleye çıkmışsa da Kızılbaş atlıları derhal kayboldukları için geri dönmüştür : Düşmanın bu keşif hareketi, Osmanlı ordusunun gerilerine karşı alınan tertibâtın ilk emâresi demektir).

27 Ağustos = 27 Safer, Cuma : Kanunî'nin Tebriz'den İstanbul'a hareketi.

(Irâkayn seferinde Sultan Süleyman üç defa Tebriz'e gelmiş, birinci defasında yalnız bir gece, ikinci defasında on sekiz gün ve bu üçüncü defasında da yedi gün kaldıktan sonra sekizinci gün yola çıkmıştır : Yukarda 1534 = 941 vukuâtının «28 Eylül», fıkrasıyla bu sené vukuâtının «3 Temmuz» ve «20 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Bu Irâkayn seferinin te'min ettiği bütün netice yalnız Irâk-ı-Arab'ın fethinden ibaret kalmış, Azerbaycan'ın işgaliyle İran'ın içlerine doğru yapılan seferler pek az süren askerî hareketler şeklinde geçmiş ve babasının

Çaldıran felâketini bir ibret dersi ittihaz eden Birinci Tahmasb Osmanlı ordusuyla harbe tutuşmaktan büyük bir basiretle ictinab ettiği için Osmanlılar çekilir çekilmez elindeki tâze kuvvetlerle Azerbaycan'ı derhal istirdâda muvaffak olduğu gibi Şarkî-Anadolu'da kaybettiği yerlerden bâzılarını da geri almıştır. Osmanlı ordusunun bütün kazancı da bu uzun seferi kan dökmeden bitirmiş ve bilhassa Irâk'ı kansız fethetmiş olmasında gösterilebilir. Fakat buna mukabil Safavî ordusuyla karşılaşabilmek için Azerbaycan ve İran'da neticesiz hareketler vakit geçirilmesi Afrika cephesinde Barbarosla Charles-Quint arasında vukua gelen büyük mücâdelede Barbaros'un yarımsız bırakılmasıyla neticelenmiş ve bu suretle Irâkayn seferi Almanya imparatorluğunun da işine yararmış demektir : Yukarda bu sene vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız. Tabîî bu vaziyetin bütün tarihi mes'ûliyeti, kabına sığmıyacak kadar şımarıp büyük bir cihangir rolü oynamak istiyen Makbûl-İbrahim Paşa'ya aittir).

23 Eylül = 25 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Ordunun Ahlat'a muvâsalatı, Bitlis ve Van meseleleri.

(Evvelce Osmanlı tâbiyyetini kabul etmiş olduğu halde sonradan İran hâkimiyetine girmiş olan Bitlis Kürt Emiri Dördüncü Şeref-Han'ın Osmanlı kuvvetleriyle giriştiği muharebede mağlûp ve maktul düşmesi üzerine Kürtleri memnun etmek istiyen Vezir-i a'zam İbrahim Paşa tarafından Bitlis Beyliğinin maktul Şeref-Han oğlu Üçüncü Şemsüddin'e tevcihi için 1533 = 940 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız : Osmanlı ordusunun İran'dan Bağdad fethine gitmesinden istifade eden Birinci Tahmâsb'ın Şarkî-Anadolu'ya girmesi bâzı Beylerin tekrar Safavî hâkimiyetine geçmeleriyle neticelenmiş ve ezcümle Bitlis Han'ı Üçüncü Şemsüddin gene o tarafa temâyül göstermiştir : Şâhin bu Şarkî-Anadolu hareketi için yukarda 1534 = 941 vukuâtının «9 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Bu sefer Osmanlı ordusu Tebriz'den Ahlat'a doğru gelirken 18 Eylül = 20 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü Üçüncü Şemsüddin'in anası ordugâha gelip Bitlis'in anahtarlarını Kanunî'ye takdim ederek dehâlet etmiş olduğu için oğlunun kusuru affedilmek ve kendisine Bitlis yerine Malatya beyliği verilerek suretiyle Bitlis meselesi tesviye edilmişse de, Osmanlı ordusunun avdeti üzerine Azerbaycan'ı derhal istirdâd etmiş olan İran şahının tekrar Anadolu'ya girmesi Van kalesinin sukutuyla neticelenmiştir. Bir rivayete göre Van'ın sukutu, muhafız bırakılan Yenigerilerin orduya iltihak için kaleyi terketmiş olmalarındandır. Van'ın istirdâdı için Diyarbekir Beylerbeyi Mehmet Paşa ile Ulama Paşa kumandalarında bir kuvvet gönderilmişse de bunlar şahın ordusuna mağlûb olmuş ve Kanunî de oralarda artık mevsim müsâit olmadığı için Van'ın istirdâdıyla Safavî ordusunun tâkibine imkân bulamamıştır).

20 Teşrinievvel = 22 Rebî'ül-âhır, Çarşamba : Kanunî'nin Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Sultan Süleyman Diyarbekir vilâyetinin merkezi olan Âmid şehrinde 22 gün kalıp 11 Teşrinisâni = 15 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü Urfa üzerinden Haleb'e hareket etmiştir : Padişah bu müddetin 11 gününü şehir haricindeki karargâhında ve mütebâki 11 gününü de şehirde geçirmiş, 5 Teşrinisâni = 9 Cumâda-l-ülâ gününe tesâdüf eden Cuma selâmlığında Eski-Câmî'e gitmiş, «ba'zı mehâm iktizâsiyle» Diyarbekir'de geçirdiği 22 gün içinde Safavilere karşı bir takım tedbirler ittihazıyla meşgul olmuş ve Anadolu ve Rumeli askerleri burada terhis edilmiştir).

16 Teşrinisâni = 20 Cumâda-l-ülâ, Salı : Sultan Süleyman'ın Urfa'ya muvâsalatı.

(Padişah Ruha = Urfa'da iki gece kalıp 18 Teşrinisâni = 22 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü Haleb'e hareket etmiştir).

24 Teşrinisâni = 28 Cumâda-l-ûlâ, Çarşamba : Kanunî'nin Haleb'e muvâsalatı.

(Sultan Süleyman Haleb'de sekiz gün kalıp kaleyi ve şehrin görülecek yerlerini gezdikten sonra dokuzuncu güne tesadûf eden 2 Kânunuevvel = 6 Cumâda-l-âhire Perşembe günü Antakya ve İskenderun üzerinden Adana'ya hareket etmiştir).

5 Kânunuevvel = 9 Cumâda-l-âhire, Pazar : Sultan Süleyman'ın Antakya'ya muvâsalatı.

(Kanunî burada bir gece kalıp ertesi sabah hareket etmiştir).

7 Kânunuevvel = 11 Cumâda-l-âhire, Salı : Kanunî'nin İskenderun'a muvâsalatı.

(Sultan Süleyman, «İrâkayn seferi» ruznâmesinde «İskender-pınarı» denilen İskenderun'da bir gece kalıp ertesi gün Adana'ya hareket etmiştir).

14 Kânunuevvel = 18 Cumâda-l-âhire, Salı : Kanunî Sultan Süleyman'ın Adana'ya muvâsalatı.

(Padişah burada iki gece kalıp avla vakit geçirmiş ve üçüncü güne tesadûf eden 16 Kânunuevvel = 20 Cumâda-l-âhire Perşembe günü Eskişehir üzerinden İstanbul'a doğru yoluna devam etmiştir).

29 Kânunuevvel = 4 Receb, Çarşamba : Kanunî'nin Eskişehir'e muvâsalatı.

(Padişah burada bir gece kalıp ertesi sabah hareket etmiştir).

4 Kânunusâni = 10 Receb, Salı : Sultan Süleyman'ın İzmit'e muvâsalatı.

(Eski Osmanlı menbâlarında «İznikmid» denilen İzmit konağında iki gece kalan Padişah üçüncü güne tesadûf eden 6 Kânunusâni = 12 Recep Perşembe günü İstanbul'a doğru yoluna devam etmiştir).

1536 = 942

8 Kânunusâni = 14 Receb, Cumartesi : Kanunî Sultan Süleyman'ın İrâkayn seferinden İstanbul'a avdeti.

(Türk imparatorluğuna Irak ölkesini katmış olan muzaffer Padişahın payitahtına avdeti şerefine bütün İstanbul baştan başa donatılmış ve büyük Sultan Süleyman alkışlar içinde sarayına girdikten sonra beş gün, beş gece şenlikler ve ziyafetler tertib edilmiştir. — Bâzı menbâlarda Kanunî'nin İstanbul'a avdeti 7 Kânunusâni = 13 Receb Cuma gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir. — Vezir-i-a'zam ve Ser-asker Makbûl İbrahim Paşa da Padişahla beraber gelmiştir. — 1534 = 940 senesi 11 Haziran = 29 Zülka'de Perşembe günü İstanbul'dan hareket etmiş olan Kanunî Sultan Süleyman'ın bu İrâkayn seferi Milâdî takvim hesabıyla tam 1 sene, 6 ay, 27 gün sürmüştür. Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa ise Padişah'tan 7 ay, 21 gün evvel hareket etmiş olmak itibariyle onun gaybûbeti İstanbul'dan hareketine tesadûf eden 1533 = 940 senesi 21 Teşrinievvel = 2 Re-

bi'ül-âhir Salı gününden bugüne kadar tam 2 sene, 2 ay, 18 gün sürmüştür. — İrâkayn seferinin başlıca neticeleri için yukarda 1535 = 942 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına bakınız).

18 Şubat = 25 Şa'bân, Cuma: Fransa'ya verilen ilk Kapitülâsiyon meselesi.

(Bu meselenin bir çok noktalarında olduğu gibi tarihinde de ihtilâf vardır: Meselâ bâzı menbâlarda ve hattâ bu ilk Kapitülâsiyon'un bâzı metinlerinde 1535 = 941 senesi Şubat = Şa'bân ayı içinde İstanbul'da imza edilmiş olduğundan bahsedilir ve hattâ imza günü «25 Şa'bân» a müsâdif gösterilir: Halbuki «25 Şa'bân tarihi o senenin «Şubat» ayına değil, «1 Mart Pazartesi» gününe müsâdif olduktan başka, o tarihte Padişahla Vezir-i a'zam İstanbul'da değil, Bağdad'dadır: İbrahim Paşa 1534 = 941 senesi 28 Teşrinisâni = 21 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü Bağdad'a girmiş ve Kanunî Sultan Süleyman da o senenin 30 Teşrinisâni = 23 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi gününden 1535 = 941 senesi 1 Nisan = 27 Ramazan Perşembe gününe kadar tam dört ay bir gün Vezir-i a'zam'la beraber Bağdad'da kalmıştır! Halbuki ilk Kapitülâsiyon'un İstanbul'da imza edilmiş olduğu müttefikan rivayet edilir! Aynı Kapitülâsiyon'un bâzı metnlerinde de gene 1535 = 941 senesinin Şubat = Receb tarihine tesadûf edilirse de, o sene Receb'in yalnız son dört gününe müsâdif olan Şubat'ın ilk dört gününde de Padişahla Vezir-i a'zam İstanbul'da değil, Bağdad'dadır! Fazla olarak bu ilk Kapitülâsiyon'u elde etmiye muvaffak olan Fransız elçisinin 1535 = 941 tarihinde Kanunî Bağdad'dan kalkıp ikinci defa olarak Tebriz üzerine yürüten yolda veyahut 1535 = 942 tarihinde Tebriz konağında gelmiş ve uzun bir müzakereden sonra bu tarihi vesikayı Padişahın İstanbul'a avdetinden sonra imza ettirebilmiş olduğu da rivayet edilir: Kanunî'nin İrakâyın seferinden İstanbul'a avdeti 1536 = 942 senesi 8 Kânunusâni = 14 Receb Cumartesi gününe müsâdif olmak itibariyle ilk Kapitülâsiyon'un o tarihten evvel verilmiş olması tabii kabil değildir: Zaten son tetkikler de bu vesikanın 1536 = 942 senesi Şubat = Şa'bân ayında imza edilmiş olduğunu göstermektedir. Bu meselenin en çok hayret edilecek tarafı, şimdiye kadar hakikî metin diye muhtelif menbâlarda neşredilmiş olan ilk Kapitülâsiyon nüshalarındaki ay ve gün tarihlerinin birbirini tutmaması, sene rakamlarının hepsinde yanlışlar olması ve bil. hassa 1535 = 941 tarihinde Bağdad'da bulunan Kanunî'nin İstanbul'da gösterilmesidir! Zaten bu ilk Kapitülâsiyon'un muhtelif menbâlarla muahede mecmualarındaki metinleri arasında da bir çok farklar vardır: İşte bütün bunlardan dolayı bu vesikanın muhteviyâtı hakkındaki rivayetler büyük bir ihtiyatla karşılanmalıdır. — Fransa'yı bu sefer Türkiye'ye daha sıkı bir surette bağlamış olan muhtelif sebeblerin en mühimmi, Charles Quint'le Birinci François arasında yeniden alevlenen mücadeleden dolayı Fransızlar Türkiye'ye yaltaklanırken, Osmanlı ordusunun İran seferinden istifade eden imparatorun Tunis'daki son muvaffakiyeti üzerine gözlerini tekrar Garb'a çeviren Sultan Süleyman'ın da Fransa'yı Almanya'ya karşı kullanmak istemesidir. «Jehan de la Forest = Jean de la Forêt» ismindeki Fransa sefiri işte böyle bir vaziyette Almanya'ya karşı müşterek bir Türk-Fransız hareketi temin edebilmek ve bir de ticaret muahedesini akdetmek vazifeleriyle İrakâyın seferi esnâsında Kanunî'nin ordugâhına gelmiştir. Zâhiren yalnız bir ticaret muahedesi akdine memur olduğundan bahsedilen bu elçinin aldığı gizli tâlimât içinde Fransa kralının Almanya'ya hücum edebilmek için harb masraflarını karşılayabilecek parası olmadığından, fakat Sultan Süleyman gibi bir Padişah için Fransa kralına bir milyon altın ihsan ederek onu bu sıkıttan kurtarmanın işten bile olmayacağından, kralın sadakatle hizmet edeceğinden, kara orduları harekâta başladığı sırada Barbaros da Türk donanmasını harekete getirdiği takdirde muvaffakiyetin muhakkak olduğundan ve büyük Padişahın bu iltuflarına mukabil Fransa kralının Türkiye'ye her sene muayyen bir haraç vererek minnet ve şükranını ödeyeceğinden bahsedildiği de kuvvetle rivayet edilir. Fransız müverrihlerinin bu muna-

sebetle yüksekten atıp tutarak Kanunî Sultan Süleyman'la Birinci François arasında müsâvî şerâitle bir ittifak akdedilmiş olduğundan dem vurmaları ta. mamiyle asılsız ve imkânsız bir iddiâdır: Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint'i bile «Beç kralı» sayan ve hattâ Osmanlı Vezir-i-a'zam'ıyla bir derecede gören öyle muazzam bir Türk Padişahının ötedenberi himâyesine sığınan ve harb masrafı için kendisine el açan fakir ve zayıf bir hristiyan hükümdarıyla müsâvât kabul etmesi yalnız eldeki vesikalara değil, akıl ve iz'âna da mugayir bir tafrafüruşluktan başka bir şey değildir. Zaten Fransa kralı Osmanlı müzâheretine mukabil ancak haracgûzar olmak teklifinde bulunmuş ve sefirinin gizli tâlimâtı içinde bu nokta şöyle ifade edilmiştir:

«Et davantage reconnaître ce bienfait et payera, par chaque an, convenable tribut et pension au Grand-Seigneur...»

Tabîî bu vaziyette Kanunî ile Birinci François'ın münâsebâtı âdetâ tâbî'le metbu münâsebeti gibidir. Padişahın Irâkayn seferinden İstanbul'a avdet ettiği zaman Fransa'ya ihsan ettiği ilk imtiyaz fermanı da işte bu müsâvâtsızlık telâkkisinin resmî bir tezâhüründen başka bir şey değildir: Çünkü Fransa gibi ehemmiyetsiz ve zayıf bir hristiyan devletiyle iki taraflı bir ticaret muahedesi akdine tenezzül edilmediği için yalnız bir taraflı bir «Hatt-ı Hümayun» verilmiştir. Fransızların gerek bu ilk vesikaya, gerek bundan sonraki emsâline tatbik ettikleri «Capitulation» kelimesinin etimolojik mahiyeti bile işte bu vaziyetle izah edilir: Bu tâbir Lâtincenin «fasıl» ve «madde» mânâlarına gelen «Capitulum», kelimesinden çıkmıştır; bâzı müelliflere göre işte bu Lâtin kelimesinden teşekkül eden ve eski kralların emirnâmelerine tatbik edilen «Capitulaires» tâbiri on beşinci asırdan itibaren «Capitulation» kelimesinin teşekkülüne yol açmış ve bu kelime ilk zamanları galibin mağlûba, büyük devletin küçük devlete verdiği bir taraflı müsâadelerle imtiyazlara tatbik edilmiştir. Kapitülâsiyonlara ait bir fransız menbanda bu nokta şöyle izah edilir: (Le regime des Capitulations, 1898, Paris, s. 17):

«Pendant longtemps, il n'y avait de la part des sultanes que des concessions émanant de leur bon plaisir ou de leur générosité et sans autre durée que celle de la vie du souverain qui les avait faites.»

Muazzam bir devletin fakir, zayıf ve muhtaç bir millete bir takım siyasi ve askerî mülâhazalarla sadaka şeklinde vermiş olduğu bu müsâadelerin istiklâl mefhumunu ihlâl eden birer siyasi imtiyaz mahiyetini alması, Osmanlı imparatorluğunun inhitât devrinde kuvvetlenmiş olan Avrupa devletlerinin bu eski müsâadeleri gittikçe sîlistimâl etmelerinden mütevellit ve bilhassa son devirlere münhasır bir vaziyettir. Hattâ on yedinci asırda ve «Le roi-soleil = Güneş-kral» denilen «On dördüncü Louis» devrinde bile Kapitülâsiyonlar Fransa sefirlerinin «Huzâr-ı Sadâretpenâhi»,de meydan dayığı yemelerine ve Fransa'ya harb ilân edilmediği halde münasebetsizliklerinden dolayı ikide bir zındana atılmalarına mâni olamamıştır. — Muahhar Osmanlı müelliflerinin «Uhûd-i atika» dedikleri Kapitülâsiyonların ilk örneği işte bu 1536 = 942 tarihinde Fransa'ya bahşedilen «Hatt-ı Hümayun»da gösterilir: Bununla beraber, o tarihten çok evvel Venediklilerle Cinvizlere de bir takım ticarî müsâadeler verilmiş değildi: Fakat bu sefer Fransızlara ihsan edilen müsâadeler sonraları başka devletlerin elde ettikleri Kapitülâsiyonlara örnek olduğu için bu çığırın ilk vesikası sayılır. Yalnız bu vesikanın şimdiye kadar neşredilen muhtelif metinleri arasında tarih yanlışından başka bir çok farklar ve hattâ mübâyenetler de vardır; meselâ bir metne göre her iki taraf tebaası karşılıklı olarak birbirinin memleketinde gümrük vergisinden başka hiç bir kayda tâbi olmıyarak ticaret serbestisine malik olacak, Türkiye'deki Fransızlar arasında zuhur eden hukuk dâvâlarını konsoloslar fasledecek, Fransızlarla Türkler arasındaki hukuk dâvâları da bir tercüman getirilmek şartıyla Türk mahkemelerinde rü'yet edilecek, gene iki taraf tebaası arasındaki cinayet dâvâlarına Vezir-i-a'zam veyahut onun bir mümessili bakacak, Türklere borçlu olan Fransızlar memleketlerine gittikleri takdirde Fransız konsolosları mes'ul tutulmayıp Fransa kralı borçluyu borcunun tesviyesine mecbur etmekle mükellef o-

lacak, Türkiye'de ölen Fransızların mirasları kanunî vârislerine intikal edeceği gibi vasiyetnâmeleri de infâz edilecek, Fransız gemileri angarya işlerinde kullanılmıyacak, esirler karşılıklı olarak serbest bırakılacak ve yeniden esir alınmayacak, Fransa'da oturacak Türklerle Türkiye'de oturan Fransızlar on sene hiç bir vergi ve angaryaya tâbi tutulmıyacak, Fransızlar cebren ihtidâ ettirilmeyecek, her iki taraf tebaası bütün bu esaslara riâyet mecburiyetinde bulunacak ve Papalık makamıyla İngiltere ve İskoçya krallıkları da sekiz ay içinde iltihaklarını bildirmek şartıyla bu müsâadelerden istifade hakkına malik olabileceklerdir. Fakat bu «Hatt-ı Hümayûn» ahkâmı daimî değildir : Kanunî ile Birinci François'ın hayatıyla kaim olduğu mukaddimede «durant la vie de chascun d'eulx» kaydıyla tasrih edilmiştir. Yalnız bu metne mukabil diğer bir metin daha vardır; birincisinden daha zayıf olan o ikinci metne göre Fransız ithâlâtı ancak yüzde beş gümrük resmine tâbi olacak, Türk limanlarında ticaret hakkı Fransızlara münhasır olduğu için diğer Avrupa milletlerinin gemileri ancak Fransız bandırasıyla işliyebilecek ve tekmil Osmanlı imparatorluğunda Avrupa ticareti Fransız himâyesi altında bulunacak, Kudüs'deki hristiyan «Makamât-ı mübareke», si Fransız pazarları tarafından muhâfaza edilecek, Fransız tebaasıyla kiliselerinin Türkiye'de emlakı bulunmıyacak ve bir Fransız baba ile yerli bir hristiyan anadan doğan çocuklar Osmanlı tebaası sayılacaktır! Her halde bir taraftan iki metnin birbirini tutmaması ve bir taraftan da aynı bir metin muhtelif nüshaları arasında bile bazı farklara tesadüf edilmesi bütün bunların büyük bir ihtiyatla telâkki edilmesini zarurî kılacak mühim bir vaziyet demektir. — Fransa'ya verilen bu ilk Kapitülâsiyon, Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın son siyasî eseri sayılır : Paşa'nın idamı için aşağıdaki fıkraya bakınız).

14/15 Mart = 21/22 Ramazan, Salı/Çarşamba gecesi : Vezir-i-a'zam ve Ser'asker Makbûl-İbrahim Paşa'nın idamı.

(Osmanlı menbâlarında «Makbûl» ve «Maktûl» lâkaplarıyla şöhret bulan Pargalı İbrahim Paşa'nın idamı Ramazan'ın «22 nci gecesi» ne müsâdif gösterilir : Şa'bân ayının 29 uncu günü akşamı Ramazan'ın birinci gecesi sayıldığı için «22 nci gece» den maksad bu Hicret ayının 21/22 nci gecesi olmak lâzımgelir ve bu da Mart ayının 14/15 inci Salı/Çarşamba gecesine müsâdiftir; bu vaziyete göre İbrahim Paşa 1523 = 929 senesi 27 Haziran = 13 Şa'bân Cumartesi gününden bugüne kadar tam 12 sene, 8' ay, 18 gün Vezaret-i-uzmâ makamında bulunmuş demektir; bu müddetin ilk 5 sene, 9 ayını yalnız Vezir-i-a'zam olarak geçiren Makbûl-İbrahim Paşa 1529 = 935 senesi 28 Mart = 18 Receb Pazar gününden itibaren «Ser-asker» ünvanıyla ve büyük selâhiyetlerle tekmil Osmanlı ordularıyla donanmalarının Başkumandanlığını da ihrâz etmiş ve idam tarihine kadar 6 sene, 11 ay, 18 gün Vezir-i-a'zam'lıkla Ser-askerliği cem'etmiştir. Gene bu 12 sene, 8 ay, 18 günlük ikbâl devrinde Makbûl-İbrahim Paşa daha bidâyetten itibaren iki defa Rumeli Beylerbeyliği vazifesini de ilâveten ifa etmiştir! Makbûl'ün ikbâli bu kadarla da kalmamış ve Pargalı bir balıkçının bu dönme ve devşirme dölüne Yavuz Sultan Selim'in kızı ve Kanunî Sultan Süleyman'ın kızkardeşi Hatice-Sultan da verilerek «Dâmâd-ı Şehriyârî» bile yapılmıştır! Vezir-i-a'zam'lık, Rumeli Beylerbeyliği, Ser-askerlik ve Dâmadlık az geldiği için nihayet son İran seferinde kendikendine bir de «Sultanlık» tevcih edip «Serasker-Sultan» ünvanını alan ve daha doğrusu çalan bu doymak bilmez ser-serinin Hatice-Sultan'dan başka «Muhsine Hatun» isminde bir karısı daha olduğu ve hattâ Kumkapı'daki «İbrahim Paşa câmiî» ni hakikatte işte bu Hatunun yaptırdığı rivayet edilir. Makbûl-İbrahim'in «Mehmet Bey» isminde bir oğlu olmuş, fakat bu çocuk genç yaşında ölüp Eyüb'e defnedilmiştir. — Makbûl-İbrahim Paşa'nın «26 Ramazan», yâni 18/19 Mart = 25/26 Ramazan Cumartesi/Pazar gecesi idam edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet varsa da çok zayıftır. — Sultan Süleyman'ın ayaklarını yıkadığı suları içecek derecelerinde dalkavuklukla işe başladıktan sonra en kuvvetli rivayetlere göre 28 yaş-

larında o muazzam devletin en büyük makamına çıkan ve nihayet 40 - 41 yaşlarında idam edilen bu muhteşem serserinin şüpheli milliyeti, menşei, Kanunî'ye intisabı ve ikbâli için 1523 = 929 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasına bakınız. — «Frenk-İbrahim Paşa» ismiyle de anılan bu makbul ve maktul İbrahim Paşa Kanunî Sultan Süleyman'ın büyük ve muhterem Vezir-i-a'zamı Pîri-Mehmet Paşa merhumdan sonra gelen ikinci Sadr-ı-a'zamıdır ve sarayda Hâs-Odabaşı ve iç-Şâhinler-ağası iken usul hâricinde birdenbire Vezir-i-a'zam olması her kesî hayrette bırakan bir «bid'at» sayılmıştır. — Kanunî'nin gerek İstanbul'da, gerek seferde çok defa sevgili Vezir-i-a'zamiyle beraber yemek yediği ve hattâ gece sohbetlerinden dolayı İbrahim Paşa'nın sık sık sarayda kaldığı rivayet edilir: İşte bundan dolayı Paşa'nın «Haremde bir höcre», yâni Topkapu sarayının harem dairesinde bir yatak odası olduğu gibi, bâzan Padişahın odasında yatdığı hakkında bile bir takım rivayetler vardır; tabii bu vaziyette Sultan Süleyman'la İbrahim Paşa gece gündüz birbirinden ayrılmıyan iki samimî dost gibidir. Onun için Ramazan'ın 21/22 nci ve Mart'ın 14/15 inci Salı/Çarşamba gecesi Vezir-i-a'zam ve Ser-asker-Sultan «Üslûb-i sâbık üzere» sarayda alıkonmuş, «ber-kaide» gece yarılarında kadar Efendisîyle tatlı sohbet etmiş ve ondan sonra da Padişahın odasına bitişik olduğundan bahsedilen «hâbgâhına», çekilip «cânehâbına» girerek izzet ve ikbâl içinde derin ve emin bir uykuya dalmıştır! Kanunî'nin o gece sevgili Vezirine hiç bir şey belli etmediği ittifakla rivayet edilir: Onun için İbrahim Paşa'yı «gece sarayına çağırıp» alıkoymuş hakkındaki münferid rivayetin doğru olmaması lâzımdır. Her halde Paşa'nın büyük bir emniyet ve huzur içinde derin bir uykuya daldığı sırada cellâd Kara-Alî'nin sessizce içeri girdiği muhakkaktır: Kuvvetli bir rivayete göre cellâdın ilk hamlesinden ağır bir yarayla sıçrayan İbrahim Paşa can havliyle boğuşmaya başlamış, hattâ bu ecel gürültüsü bitişik odada yatan Kanunî'ye kadar aksetmiş, nihayet ses kesilmiş ve Parga'nın sefil bir balıkçı kulübesinde dünyaya gelen o tantanalı devşirme İstanbul'un muhteşem sarayında «Dâr-ı-baka'ya irsal buyurulmuştur!» Osmanlı tarihinde tantanayla debdebelenin, izzetle ikbâlin en yüksek ve en parlak derecelerine kadar yükselen adam işte budur. — İbrahim Paşa'nın mezarı hakkında iki rivayet vardır: Bir rivayete göre «Ok-meydanı ardında Nasuh Paşa ile bir soffadadır» ve diğer bir rivayete göre de «Galatada vâkı' Cânfedâ tekyesi sâhilindedir» ve hattâ Solakzâde «Başı ucunda erguvan ağacı dikilmiş bir makbere vardır: Vezir-i zîşânın kabri idüğüne şübhe olunmaya», demektedir: «Hadikat-ül-cevâmî» de her iki rivayet de doğru gibi gösterilir. Belki de Maktûl-İbrahim'in başı bir yere, bedeni başka bir yere defnedilmiştir: Umumiyetle İbrahim Paşa'nın uyurken boğulmuş olduğundan bahsedilirse de, bir taraftan cellâtla boğuşmuş olduğu ve hattâ bundan dolayı odasının duvarlarındaki kan lekelerinin on yedinci asırda bile parmakla gösterildiği hakkındaki rivayetlere ve bir taraftan da «uyurken boğazlatılmış» olduğu hakkındaki diğer bir rivayete göre başının bedeninden ayrılmış ve her halde Kanunî'ye alelûsul gösterilmiş olması lâzımgelir; nihayet «Maktûl» olan «Maktûl» e iki muhteif mezar isnâd edilmesi her halde işte bu vaziyetle alâkadar olmalıdır. — Maktûl-İbrahim Paşa niçin idam edilmiştir? Osmanlı menbâlarının bazılarında bu meseleye hiç temas edilmez ve meselâ müverrih Lütî Paşa Kanunî'nin Vezir-i-a'zamlığında bulunduğu ve her halde işin iç yüzünü çok iyi bildiği halde «İslâmbul'a gelincek veziri İbrahim Paşa'yı katletledi», deyip geçer, kimisi «tafsile muhtaç mevâdd-ı sâbika iktizâsiyle» diye söylemek istemediğine delâlet eden bir ifade kullanır ve nihayet söyliyener de ancak söylenebilecek sebeplerden bazılarına temas etmekle iktifa ederler. Umumiyetle Osmanlı menbâlarında «Kemâlî istiklâl buldukda rızây-ı Hümâyuna muhâlif bir nice hareket» irtikâb etmiş olmakla ittihâm edilen Maktûl-İbrahim Paşa'nın hep Irâkayn seferine müsâdif gösterilen en mühim suçları şöyle sıralanabilir:

1 — Bitlis'in ve Şarki-Anadolu'da Safavî işgaline düşen diğer yerlerin işgal ve istirdâdı gibi ilk askerî ve siyasî tedbirlerin ittihâzı için âdetâ pişdar gibi bir vaziyette Padişahın evvel yola çıkarılmış olan İbrahim Paşa kendikendine cihangirliğe kalkışarak Sultan Süleyman gelmeden evvel İran'a girip kuman-

dasındaki kuvvetleri tehlikeye atmış, o kış mevsiminin Diyarbekir'de geçirilmesini tavsiye eden padişahı dinlememiş ve nihayet Kanunî'nin bir an evvel yetişmesi vaziyeti kurtarmışsa da orduyu İran'da «kışa tutmak» imkânsızlığından dolayı Irak üzerine gidilirken mevsimin şiddetinden dolayı bir çok zâyîata uğranılmış ve Vezir-i a'zam bütün bunların mes'ûliyyetini bigünâh olduğu sonradan anlaşılan Baş-Defterdar İskender Çelebi'ye yüklemiştir: 1534 = 941 vukuâtının «3 Temmuz», «16 Eylül», «29 Eylül» ve «24 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız.

2 — Irâkayn seferi yalnız bir Irak'ın zaptıyla neticelenmiş, ondan evvel ve ondan sonra Azerbaycan ve İran üzerine yapılan hareketlerin neticesiz kalması ve hattâ şahın ordusuyla temas imkânı bile temin edilemeden avdet mecburiyetinde kalınması İbrahim Paşa'nın tedbirsizliklerinden mütevellit görülmüş ve bu nokta «delâile sâbit» olmuştur: 1535 = 942 vukuâtının «20 Temmuz» ve «3 Ağustos» fıkralarına bakınız.

3 — İbrahim Paşa Baş-Defterdar İskender Çelebi'ye iftira ederek idamına sebep olmuş ve Çelebi'nin bigünâh olduğu sonradan yapılan tahkikatla meydana çıkmıştır: Bu suretle kendi şahsî garazına padişahı bile âlet etmekte tereddüt etmemiş olan Pargalı İbrahim'in İskender Çelebi'ye düşmanlığı ve bu husûmetin sebepleri için 1534 = 940 vukuâtının «14 Mayıs» ve 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkralarına, Çelebi'nin bu yüzden azli için gene 1534 = 941 vukuâtının «24 Teşrinievvel» fıkrasına ve nihayet Bağdad'da idamı için de 1535 = 941 vukuâtının «13 Mart» fıkrasına bakınız.

4 — Vezâret-i-uzmâ, Ser-askerlik ve Rumeli Beylerbeyliği gibi devletin en yüksek makamlarıyla en büyük salâhiyetlerini nefsinde cem'etmiş olan İbrahim Paşa azamet ve ikbâlin bu derecesini bile az görerek nihayet saltanat tahtına da göz dikmiş ve bu maksadına doğru ilk adım olarak İran seferinde «Ser-asker» ünvanına «Sultan» ünvanını da ilâve edip resmî evrakta bile bu ünvanı kullanmaktan çekinmemiştir: 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bâzı menbâlara göre İbrahim Paşa'nın maksadı «şirket-i saltanat», yani vaktiyle Bizanslılarla bir aralık Anadolu Selçukilerinde olduğu gibi saltanat ortaklığıdır ve bu rivayet doğru olduğu takdirde Parga balıkçısının oğlu vaktiyle ayaklarının suyunu içerek gözüne girmek istediği Efendisiyle beraber Osmanlı tahtına oturmak sevdâsına kapılmış demektir! Bununla beraber İbrahim'in Kanunî ile hanedanını atarak kendi başına padişak olmak istediği, yani «Ali Osman»'ın yerine bir «Ali-İbrahim» kurmak istediği de rivayet edilir! Hattâ ona bu müdhiş fikri her halde mahvına sebep olmak istiyen Ulama Paşa'nın telkin etmiş olduğu hakkında bile bir rivayet yok değildir. Bununla beraber İbrahim Paşa'ya bu saltanat sevdâsının haksız olarak isnâd edilmiş olduğuna kani olan müellifler de vardır: Bunların izahına göre İran seferinde Ser-askerin «Sultan» ünvanını takınması, İran'da bu ünvanın bâzı büyük ümerâyâ verilme âdetinden dolayı onlara karşı küçük düşmemek içindir; fakat bu vaziyeti halk anlamadığı için İbrahim Paşa'ya öyle bir maksat isnâd edilmiştir. Zaten Paşa'nın bâzı hâlleri ötedenberi halk arasında bir çok dedikodulara sebep olmaktadır: Meselâ Macaristan'dan getirilen heykelleri At-meydanı'ndaki konağının önüne diktirmiş olması ve aşağıda görüleceği gibi bilhassa son zamanlarında dinî mübâlâtsizlikler göstermesi, hele:

«Vezir-i mezbûrun atvâr-ı acîbesinden olarak Divân-ı Âlî'ye çıktıkda rikâbında hânende ve sâzendeler icrây-ı makaamât iderek ve kendi dahî keyf-i bâde ile mest olarak Divân sürmesi»

efkâr-ı umumiyyeyi tamamiyle aleyhine çevirmiştir: «Serasker-Sultan» ünvanının saltanat fikriyle izah edilmesi bâzı menbâlarda halkın işte bu hissiyâtından mütevellit gösterilir. Bununla beraber İbrahim Paşa'nın doğrudan doğruya «Sultan İbrahim nâmiyle fermanlar ısdârı vâsıl-ı sem'î Hümayûn» olduğu hakkında da muahhar bir rivayet vardır; fakat bunun eski rivayetlerden galat olmak ihtimali de yok değildir. Bununla beraber, aşağıda görüleceği gibi

Kanunî'nin yaptığı tahkikatın da saltanat fikrini teyid etmiş olduğu rivayet edilir.

5 — İbrahim Paşa bir çok kimseleri hiç bir kanunî sebep mevcut olmadığı halde sırf bir takım şahsî maksatlarla azil ve idam ettirmiş ve fazla olarak kendine tarafdar toylayıp saltanatını temin etmek için son seferinde şuna buna ihsanlar dağıtarak devlet hazinesinden «seksen bin altun» israf etmiştir; hattâ Solakzâde tarihinde Kanunî'nin bu mesele hakkında şöyle bir sözü vardır :

— İbrahim'in bunca bin altunu erâzil-i eşhâsa in'âmı kasd-ı saltanata cür'et-ü-ikdâmına delil-i kat'î idüğüne bizce yakın hâsıl olmuştur ve ind-et-tahkik sübût bulmuştur!

Her halde İbrahim Paşa gibi en «Makbûl» vezirini idam ettirmek için Kanunî Sultan Süleyman gibi bir padişahın çok sağlam bir kanaat hâsıl etmiş olması lâzımgelir.

6 — Yukarda da gördüğümüz gibi İbrahim Paşa'nın son zamanlarında ve bilhassa Irakayn seferinde bir takım dinî mübâlâsızlıklar göstermiş olduğu rivayet edilir: Meselâ eskiden Kur'âna karşı çok büyük bir hürmet gösterdiği ve hattâ kendisine bir Kelâm-ı Kadim hediye edildiği zaman göğsünde ve başında tuttuğu rivayet edilen bu devşirmenin sonraları Kur'âna ehemmiyet vermediği ve hattâ hediye edildiği takdirde kabul etmediği hakkında bir takım rivayetler vardır; tabîr bu hâller ihtidâsının samimî olmadığına delâlet ettiği için herkesi müteessir etmiştir; hattâ Kanunî'nin bile bundan çok müteessir olduğu ve İbrahim Paşa'nın gazaba uğramasında dinsizliğinin de büyük bir tesiri olduğu rivayet edilir. İbrahim Paşa'nın idamına Osmanlı menbâlarının gösterdikleri sebeplerin en mühimleri işte bunlardır. Fakat bunlara mukabil bir de Garp menbâlarında tesadüf edilen büsbütün başka mahiyette bir takım sebepler daha vardır; bunlar da iki kısma ayrılabilir :

1 — Kanunî'nin anası ve Yavuz'un karısı Hafsa-Hatun'un bu tarihten iki sene evveline tesadüf eden ölümü Osmanlı sarayında kadınlar saltanatının başlamasına vesile teşkil eden bir hâdise sayılır : 1534 = 940 vukuâtının «19 Mart» fıkrasına bakınız. Avrupa tarih ve edebiyatında «Roxelane» ismiyle bahsedilen meşhur «Haseki Hürrem-Sultan» işte o tarihten itibaren Kanunî üzerindeki büyük nüfuzunu saray entrikalarında şahsî ihtirâsâtına âlet etmiye başlamıştır : Bu suretle Osmanlı inhitâtının en mühim âmillerinden biri, azamet devrinin en parlak günlerinde ortaya çıkmış demektir. Bir çok Garp menbâlarında Makbûl-İbrahim Paşa'nın fecî âkibeti işte bu meşhur Haseki'nin gizli tesirlerinden mütevellit gösterilir. — Hürrem-Sultan'ın hüviyyet ve milliyeti biraz karanlıktır: Muhtelif menbâlarda aslen Rus, Leh, Fransız ve hattâ Çerkes olduğuna ait bir takım rivayetlere tesadüf edilir; fakat her halde Fransız ve Çerkes olmadığı muhakkaktır; umumiyyetle Rus gösterilmesi de Kırım Tatarlarının kendisini Dniestr üzerine yaptıkları bir akın hareketinde esir almış olmalarından mütevellit olmak lâzımgelir; nisbeten daha kuvvetli bir rivayete göre Polonyalı = Leh cinsindendir; memleketinin Galicya'da «Rohatyn / Rogatino» şehri olduğundan bahsedilir; bir rivayete göre babası bir piskopostur; isminin Marsigli olduğu hakkında çok şüpheli bir rivayet de vardır. Bütün bu rivayetler içinde muhakkak olan nokta, Garp menbâlarında «Rosanne» ismiyle de anılan «Roxelane»in Osmanlı sarayında «Hürrem» ismini alarak terbiye edilmiş ve günün birinde güzelliğinden ziyâde câzibesıyla Kanunî'nin gözüne girmiş olmasından ibarettir. Kanunî'nin bundan evvelki gözdesi «Gülbahar» dan «Mustafa» ismindeki büyük oğlu dünyaya gelmiş olmasına mukabil, «Mehmet» «Cihangir», «Selim» ve «Bâyezid» ismindeki diğer üç oğluyla «Mihrimâh» ismindeki kızının hep Hürrem-Sultan'dan doğmuş oldukları rivayet edilir : Bu vaziyete göre Sultan Süleyman'ın sarayında 1534 = 940 tarihine kadar Harem dairesinin üç mühim siması var demektir; bunların en mühimmi olan ve oğlunun üzerinde büyük bir nüfuzu bulduğundan bahsedilen Vâlide-Sultan bir rivayete göre iki gelini arasında ölünceye kadar bir nevi müvâzene âmilî olmuştur; bununla beraber Gülbahar-Hatun'un Mağnisa valisi olan oğlu büyük

şehzâde Mustafa'nın yanına gönderilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır; her halde Vâlide-Sultan ölünceye kadar Hurrem-Sultan'ın mühim bir rol oynamadığı ve bilhassa siyasi işlere karışmadığı anlaşılmaktadır. Hafsa-Hatun'un ölümü Harem-i Hümayun'da çok şiddetli bir takım ihtiraslar uyanmasıyla neticelenmiştir: Bu kapalı sahnenin en meşhur kahramanı da Hurrem-Sultan'dır. Hurrem'in entrikaları büyük şehzâde Mustafa'ya karşı cephe almasıyla başlamıştır: Kanunî'nin Gülbahar-Hatun'dan olan bu oğlu saltanat vârisi olacağından başka parlak meziyetleriyle halkın ve bilhassa ordunun teveccühünü kazanmaya başlamış ve bu suretle Hurrem-Sultan'ın şehzâdelerini gölgede bırakmıştır! Hattâ Makbûl-İbrahim Paşa'nın da şehzâde Mustafa'ya tarafdar olduğundan bahsedilir: Hurrem-Sultan'ın Vezir-i a'zama düşmanlığı işte bundan dolaydır ve bu hisle Kanunî'ye daima İbrahim Paşa'nın aleyhinde telkinâtta bulunmuş ve bilhassa Irâkayn seferinden sonra «Serasker-Sultan» ünvanı meselesinden istifade ederek Pargalı'nın Osmanlı tahtına göz diktiği hakkında nihayet Sultan Süleyman'ı iknâa muvaffak olmuştur! Hattâ Hurrem-Sultan'ın son İran seferine muhâlif olduğundan da bahsedilir ve bunun sebebi de Fransa sefiri «Jehan de la Forest = Jean de la Forêt» nin çevirdiği entrikaları atfedilir: Osmanlı ordusunun Garp cephesini bırakıp Şark cephesiyle meşgul olması Birinci François ile Charles-Quint arasındaki mücadelede Sultan'a tesir edecek bir vasıta bulduğu ve onun da İbrahim Paşa'ya karşı bu fikirden istifade etmekte kusur etmediği hakkında bir takım rivayetler vardır. Tabii bütün bu karanlık meseleler ancak yeni vesikalar bulunduğça aydınlanabilir.

2 — Garp menbâlarında İbrahim Paşa'nın ihânetine ait bir takım vesikalardan da bahsedilir: Meselâ Fransa sefiri «Jean de la Forêt» nin eline geçen bir takım vesikaları Hurrem-Sultan'a göndererek onun vasıtasıyla Kanunî'ye gösterilmek suretile Vezir-i a'zamin izâle ettirilmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır; buna benzer diğer bir rivayete göre de Makbûl-İbrahim'in ihânet vesikaları Barbaros'un eline geçmiştir: Akdeniz'de bir Venedik gemisini zapteden büyük kahraman bu gemide Vezir-i a'zamin Venedik dojunu yazdığı gizli bir mektup bulmuş, bu mektupta Hristiyanlık lehine ve Türklük aleyhine bir takım gizli tertibâtan bahsedildiği için Barbaros merhum İstanbul'a gelir gelmez mektubu Kanunî'ye göstermiş ve o da işte bunun üzerine İbrahim'in idamını emretmiştir! Zaten İbrahim Paşa aslen Venedik tebaasından olduğu için Venediklilere karşı daima müsâit bir siyaset tâkib etmiş ve onlarla hoş geçinmeye büyük bir kıymet ve ehemmiyet vermiştir. Bu ihânet rivayetlerini teyid eden diğer bir iddiâyâ göre de Baş-Defterdar İskender-Çelebi'nin Bağdat çarşısında haksız olarak idam edilmesi, Vezir-i a'zamin Almanya imparatorluğundan para alarak Türk ordusunu Garp'dan Şark'a sürüklemiş olduğundan bahsetmiş olmasındandır: Sonradan ele geçen ihânet vesikaları işte bu rivayeti teyid eder mahiyette şeylerdir. İbrahim Paşa'nın ihânetine ait rivayetler yalnız bu son Irâkayn seferine de münhasır değildir: Bu tarihten yedi sene evvel birinci Viyana muhasarasının ancak on yedi gün sürdükten ve şehrin fethine elverişli bir vaziyet hâsıl olduktan sonra birdenbire kaldırılvermesi de bazı menbâlarda devşirme Paşa'nın ihânetiyle izah edilmiştir: 1529 == 936 vukuâtının «14 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında bütün bunların meskût geçilmesi belki de müverrihlerin siyasi mülâhazalarla ihtiyatlı bir lisan kullanmış olmalarındandır.

Her hade Makbûl-İbrahim'in siyasi cinayetlerle lekeli, son derece harif, her türlü mukaddesâtan mahrum, ihtirâsı zekâsına galib olduğu için idaresiz ve bilhassa askerlik bakımından değersiz bir şahsiyet olduğu muhakkaktır: Meselâ istirkâb ettiği Baş-Defterdar İskender-Çelebi'yi gözden düşürmek için hazineyi yağma edeceklerini iddiâ ederek adamlarından otuz kişiyi haksız yere idam ettirmesi için 1534 == 940 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına, İskender-Çelebi ile kayınbiraderi Hüseyin-Çelebi'yi bigünâh olarak astırıp kestirmesi için 1535 == 941 vukuâtının «13 Mart» fıkrasına ve bilhassa selefi olan sâbık Vezir-i a'zam

Piri-Mehmet Paşa merhumu zehirletmesi için 1532 = 939 vukuâtının «13 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. Bu katil devşirmenin çok uzun süren ikbâl devrinde bir takım parlak seferler sıralanır : İbrahim Paşa bunların çoğunda Seraske- sıfatıyla ordunun başında bulunmuş olduğu için bütün o zaferleri onun as- kerî iktidarından mütevellit göstermek kat'iyyen doğru değildir : Tekmil o mu- vaffakiyetler, azamet ve kudret devrinin en parlak noktasına varmış muazzam bir imparatorluk teşkilâtının ve bilhassa Kanunî gibi kıymetli bir askerî müşterek eserleri demektir; halbuki İbrahim Paşa tek başına kumanda ettiği İran se- ferini yüzüne gözüne bulaştırmış ve ancak Kanunî geldikten sonra vaziyet kurtar- ılmıştır : Hattâ yukarda gördüğümüz gibi Osmanlı menbâlarında bu vaziyet İb- rahim'in idamında en mühim sebeplerden gösterilir. — Osmanlı imparatorluğu bilhassa İstanbul'un fethinden itibaren başına musallat ettiği devşirmelerle dön- melerden çok büyük zararlar görmüştür : Pargalı İbrahim de işte bu örneklerin en yaldızlılarından biridir; bundan evvelkilerin belli başlılarından Rum-Mehmed'in Türk düşmanlığı için 1453 = 857 vukuâtı içinde «1 Haziran» fıkralarının dör- düncüsüne, gene Rum-Mehmet'le Gedik-Ahmed'in Anadolu cinayetleri için 1472 = 877 vukuâtının birinci fıkrasına, Gedik-Ahmed'in Arnavutluk seferine gitmemek için Fatih'e bile kafa tutması hakkında 1477 = 882 vukuâtının birinci fıkrasına İstanbul'da bir devşirme hâkimiyeti kurmak için Türk Vezir-i-a'zam Karamanî- Mehmet Paşa'yı bir Yenigeri ihtilâli tertib ederek öldürten Devşirme İshak için 1481 = 886 vukuâtının ikinci Bâyezid devrine müsâdif ikinci fıkrasına, Gedik- Ahmed'in idamı ve mahiyeti için 1482 = 887 vukuâtının «18 Teşrinisânî» fıkrasına, Yünus Paşa'nın ihâneti hakkındaki rivayetler için 1517 = 923 vukuâtının «13 Ey- lül» fıkrasına ve nihayet Mısır valisi Hâin Ahmed'in Kanunî devrinde ısyâniyle saltanatını ilânı için 1524 = 930 vukuâtının «Kânunusânî» ve «Ağustos» fıkra- larına bakınız. Makbûl-İbrahim de işte bu meş'um zincirin unutulmaz halkaların- dandır. — İbrahim Paşa Irakayn seferinden İstanbul'a avdet ettikten 67 gün son- ra idam edilmiştir : Yukarda bu sene vukuâtının «8 Kânunusânî» fıkrasına da ba- kınız).

15 Mart = 22 Ramazan, Çarşamba: Makbûl-İbrahim Paşa'dan inhilâl eden Vezâret-i-uzmâ makamına ikinci vezir Ayas-Mehmet Paşa'nın tâ- yini.

(Avlonyalı bir devşirme olan Ayas Paşa «Arnavudîyy-ül-asl» dir. Arnavutluk Rumlarından olduğu hakkında da bir rivayet vardır; kardeşlerinden üçünün Av- lonya kilisesinde papas oldukları da rivayet edilir. — Ayas Paşa selefi Maktûl- İbrahim gibi saray hizmetinden birdenbire Vezir-i-a'zam olmuş değildir : Yenigeri ağalığında ve sırayla Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliklerinde bulunduktan sonra üçüncü ve ikinci vezirliklere geçmiş ve nihayet Vezâret-i-uzmâ makamına getiril- mesi usul ve an'ane muvâfık sayılmıştır. — Yeni Vezir-i-a'zam pek silik ve sönük bir şahsiyettir ve hattâ hiç bir şahsiyet sâhibi değildir; tarihte siyasi rolünden zi- yâde çapkınlığıyla iz bırakmıştır! Osman-zâde Tâib onun dillere destan olan bu hu- susiyetini şöyle anlatır :

«Vâd-i zenperestide benî-nev'ine galib olmağın hemîşe muâşeret-i nisvâna râğib idi. Esnây-ı râhda tâife-i zenânâ düçâr oldukça tecdid-i vuzû' havfinden igmâz-ı ayn iderdi. Dîvânında bir acûz-i köhensâle nigâh-endâz olsa derhâl maslahatı biterdi: Ya'nî hammâm iktizâ iderdi! Kesret-i serârîden haremsarayında kırktan ziyâde perestâr-ı kehvâre-cûnbân berzede-dâmen idüğü an'ane-i sikaat-ı rûvât ile resîde-i derece-i ikandır. Eyyâm-ı intikaalinde zükûr-u inâs yirmiden ziyâde evlâd istihlâf itmişidi».

Ayas Paşa'nın bu hususiyetini Peçevî de daha sâde bir lisanla şöyle anlatmaktadır : «Zen-dostlukda nev'i şahsına münhasır idi : Sarayında kırk beşik sallanmak vâkı' olmuş idi. Vefat ittikde yirmiden ziyâde evlâdı kaldı».

Gene aynı menbâda bu velûd Vezir-i-a'zam için «emmâ çandân re'y-ü-tedbire malik değıl idi» sözü de sarfedilmektedir : Onun için Ayas Paşa demek, Ka- nunî'nin silsile-i-merâtiple yetişmiş siyasi ve askerî bir gölgesi demektir. —

Ayas Paşa'nın baba tarafından İşkodralı ve ana tarafından Avlonyalı olduğu hakkında bir rivayet vardır : Arnavutluğunu Osmanlılığından üstün tutması her halde işte bundan olmalıdır; Hayrullah Efendi onun bu vaziyetini şöyle anlatır : «Bunun eyyâm-ı Sadâretinde takdir-ü tahsine şâyan bir iş görülmedi. Kendüsü İşkodralı olduğundan, oralar ahalisinin me'lûf olduğu huşûnet-i tabiiyyelerinden tekevün eden hasârâtı te'vîl eylediğinden Arnavutluk'da günden güne ihtilâl çoğalmakta idi. Eğer Zât-i Pâdisâhı Fransa'nun istid'âsına mebnî İtalya'ya geçmek için Avlonya taraflarına inmemiş olaydı, Sadr-ı a'zamın gayret-i vataniyyeden dolayı işi küçük tutmasından Arnavutluk'da büyük rahatsızlık zuhûra gelecek idi». Bu fıkrada bahsedilen «gayret-i vataniyye»den maksat, tabii Arnavutluk gayretidir).

1536 = 943

4 Temmuz = 15 Muharrem, Salı : Erzurum valisinin «Gürcistan» muharebesi.

(O sırada Erzurum şehri harap bir halde ve tâmir halinde bulunduğu için vilâyet merkezi Bayburt'dur ve valiliğinde de Dulgadırlı Mehmet-Han vardır: 1534 = 941 vukuâtının «13 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Bu Türkmen kahramanının taarruz ettiği «Gürcistan», bu memleketteki üç müstakil hükûmetten Çoruh boyundaki «Samtskhé» Hristiyan Atabeğliğidir ve bu küçük hükûmetin merkezi de Ahıska'dır : 1514 = 920 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına da bakınız. — Mehmet-Han'ın bâzı Osmanlı menbâlarında bir akın hareketinden ibaret gösterilen taarruzuna orduyuyla mukabele eden Ahıska Atabeği «Dördüncü Qwarqwaré» mağlûb olup kaçmış, Türklerin eline bir çok esir ve ganîmet geçmiş ve bu Atabeğlik arazisinden bir miktar yer alınmıştır : Peçevî'nin «üç dört sancaklık yer» dediği bu fütuhât sâhası Oltu, Narman, Kiskim ve Artvin havâlisidir).

18 Teşrinisâni = 2 Rebî'ül-âhîr, Pazartesi : Barbaros'un İtalya seferi.

(1535 = 942 vukuâtının «21 Temmuz», fıkrasında gördüğümüz gibi Tunus'un sukutundan sonra Cezâyir'le Tunus arasındaki «Bâb-ül-Unnâb = Bône» limanına çekilmiş olan Barbaros Hayrüddin Paşa merhum oradaki 14 - 15 gemisini alıp Cezâyir'e geçmiş, Cezâyir'de bulunan diğer dokuz gemisine yeniden yaptırdığı sekiz gemiyi de katarak 32 gemiden mürekkep bir filo teşkil etmiştir. Barbaros'un büyük bir sür'atle vücuda getirdiği bu filonun ilk hareketi Akdeniz'de İspanya'nın şarkına tesadüf eden Minorka adasına yapılan bir baskındır : Bu hareket esnasında bir takım İspanyol ve Portekiz gemilerinin Tunus'dan nakletmekte oldukları Türk ve Arap esirlerini düşman elinden kurtaran büyük kahraman nihayet Minorka adasının merkezi olan «Mahon» limanını zaptedip orada bulduğu bir kaç yüz Türk esirini kurtardıktan başka şehrin bütün servetini zaptetmiş, ahalisinden 5700 kişi esir etmiş ve bunları Cezâyir'e götürmüştür. Tunus muharebesinde Barbaros'un şehit veyahut esir düştüğü hakkındaki rivayetlerden dolayı sevinç içinde çalkanan Avrupa Hristiyanlığı işte bu Minorka baskını üzerine uykusundan uyanmıştır! Hayrüddin Paşa Cezâyir'in idaresini Hasan-Ağa isimindeki evlâtlığına bıraktıktan sonra muhterem ailesinin bütün efrâdını alarak İstanbul'a nakletmiş ve Kanunî'nin Irâkayn seferinden henüz avdet etmiş olduğu günlerde paytahta vâsıl olmuştur. — Osmanlı ordusunun İran seferinden istifade eden Charles-Quint'in Tunus seferine mukabele etmek isteyen Sultan Süleyman Barbaros'a büyük bir donanma inşâsını emretmiş ve bir taraftan bu donanma yapılırken, bir taraftan da

Hayrüddin Paşa otuz gemiden mürekkep sür'atli bir filo ile cenubi İtalya'ya alınıp Brindisi civarında «Castello» kalesini yıkıp yakmış ve bir çok esir ve ganimet alarak İstanbul'a dönmüştür).

1537 = 943

12 Mart = 30 Ramazan, Pazartesi : Klis kalesinin fethi.

(Çok sarp bir mevkide bulunan bu kale Bosna hududunda ve Avusturyalıların elindedir : O sırada bir eşkiyâ yatağı halinde bulunduğu ve bu yüzden Türk arazisinin çok zarar gördüğü rivayet edilir. Bu hâle artık nihayet vermek isteyen Bosna Beylerbeyi Husrev Bey'le Kethudâsı Murad Gazi o civarda iki havâle hisarı yaptırmak suretiyle bu müstahkem mevkii tazyika başlamışlar ve bir müddet tazyik ettikten sonra da taarruza geçmişlerdir : Bu haber üzerine kaleyi kurtarmak için «Crussich» isminde bir kumandan idaresinde beş bin asker gelmiş, bu kuvvet bir hamlede bozulup kumandanın kafası bir kargıya takılı olarak mahsurlara teşhir edilmiş ve işte bu vaziyet üzerine Osmanlı menbâlarında «Kilis» denilen «Klis» kalesi teslim olmuştur. Husrev Bey bu muvaffakiyet üzerine Hırvatistan ve Dalmacya'da diğer bir takım fütühâta girişerek Bozko, Beriszlo, Obrovaz vesaire gibi bir kaç kale daha işgal etmiştir).

11 Mayıs = 1 Zülhicce, Cumartesi : Osmanlı donanmasının İtalya seferine hareketi.

(Kanunî Sultan Süleyman Irakayn seferinden İstanbul'a döndükten sonra ve Maktûl İbrahim Paşa sadâretinin son günlerinde Fransa'ya ilk Kapitülâsiyon fermânı ihсан edilirken gizli bir ittifak akdedilmiş olduğu hakkında bir takım rivayetler vardır : 1536 = 942 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. Hakikatte bu bir ittifak olmaktan ziyâde askerlikçe zayıf ve maliyece çok muhtac bir vaziyette bulunan Fransa'nın Türk himâyesine ilticası demektir : Fransa kralı Birinci François, Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos = Charles-Quint'e karşı mücadele edebilmek için her şeyden evvel Kanunî'nin bir milyon altın ihсан etmesini istemiş, karada ve denizde himâye edilmesini rica etmiş ve bunlara mukabil Türkiye'ye haraçgüzâr olmak tekliflerinde bulunmuştur. Fransa kralının işte bu şerâitle başlayacak müsterek harekâta İtalya'nın hedef tutulmasını teklif etmiş olduğundan da bahsedilir. Bir milyon altının verilip verilmediği kat'i surette belli değilse de, hâdisâtın cereyanına ve İtalya'ya karşı hem denizden, hem karadan sefer açılmış olmasına göre paranın da verilmiş olması lâzımgelir. Bu seferde Türklerin cenubi İtalya'da Napoli kralığına, Fransızların da şimali İtalya'da Piemonte eyâletine taarruz etmesi takarrür etmiştir. Böyle bir ittifak muâhedesinin 1536 = 942 Kapitülâsiyonlarından bir müddet sonra işte bu 1537 = 943 tarihinde akdedilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır : Fransızların sefer açıldıktan sonraki vaziyetleri için aşağıki fıkraya bakınız. — O sırada Osmanlı imparatorluğu 35 sene-denberi Venedik Cumhuriyetiyle sulh halindedir : Bu son sulhün akdi için 1502 = 908 vukuâtının «14 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Venedik tâbiyyetinde dünyaya gelmiş olan eski Vezir-i a'zam Makbûl İbrahim Paşa Venediklilerin son yıllardaki tecâvuzlarıyla münasebetsizliklerini daima ört-bas edip sulhü muhâfaza etmiş ve halefi olan Ayas Paşa da onun bu siyasetinden ayrılmamıştır. İşte bu vaziyetten dolayı Osmanlı-Fransız ittifakı akdedilirken Venedik'e de elçi gönderilerek onun da iştirâki teklif edilmişse de Venedikliler bîtaraf kalmayı tercih etmişlerdir. — Osmanlı donanması irili ufaklı 280 parça gemiden mürekkep olarak kara ordusunun hareketinden bir hafta evvel yola çıkmıştır; bu donanma için memleketin her tarafından otuz bin kürekçi toplanıldığı rivayet edilir; bunlardan başka 4000 Yeniçeri, 600 Topçu ve Sipâhile-riyle beraber 10 sancak beyi de donanmayla hareket etmiş ve bu kuvvetlerin ku-

mandanlığına sonradan Vezir-i-a'zam olan üçüncü vezir müverrih Lûtfi Paşa tâyin edilmiştir : Dikkat edilecek noktalardan biri de Lûtfi Paşa'nın yalnız donanmayla nakledilmekte olan askere serdâr olmasıdır : Donanma başkumandanlığını tabii Kapdan-ı-Deryâ Barbaros Hayrüddin Paşa der'uhde etmiştir. Orduyla donanmanın Avlonya'da buluşmasına karar verilmiş olduğu için, İstanbul'dan hareket eden donanma Koron, Modon ve Preveze'den geçerek Avlonya'ya gitmiştir).

17 Mayıs = 7 Zülhicce, Persenbe : Yedinci «Sefer-i Hümâyûn» : Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan «Sefer-i Pulya» ve «Gazây-ı Korfos» denilen İtalya ve Adriyatik seferine hareketi.

(Bu seferde Kanunî'nin asıl hedefi Napoli krallığını fethettikten sonra Roma'ya girerek «Kızıl-Elma» yı elde etmekle izah edilir : Bu «Kızıl-Elma» fikri Osmanlıların ilk devirlerindenberi nesilden nesle intikal etmiştir ve hattâ Fatih devrinin sonlarındaki İtalya seferi de aynı hedefe doğru atılmış ve büyük Fatih'in vakitsiz ölümü üzerine neticesiz kalmış bir adım demektir: 1480 = 885 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında Kanunî'nin bu İtalya seferine tıpkı Fatih'in seferi gibi «Pulya seferi», denir : Bu tesmiyenin sebebi cenubî İtalya'nın bu kısmına «Apulia / Puglia / Pouille» denilmesidir; Pulya'nın en mühim şehri Fatih devrinde bir aralık zaptedilmiş olan Otranto kasabasıdır. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Osmanlı - Fransız ittifakı mucibince Türk ordusuyla donanması cenubî İtalya'ya taarruz ettikleri sırada Fransızlar da Şimalî İtalya üzerine yürüyeceklerdir: Zaten Fransa kralı Birinci François ile İtalya'ya hâkim olan Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint arasındaki tarihi mücadele Osmanlı ordusuyla donanmasının hareketinden evvel yeniden alevlenmiş ve Fransızlar 11 Şubat 1536 tarihinden itibaren «Savoja = Savoie» dukalığına girmişlerdir; bundan sonra gene o sene içinde Almanlar da Fransa'yı istilâ teşebbüsünde bulunmuşlar ve ordularında hastalık çıktığı için bir müddet sonra çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır. Böyle bir vaziyette Türklerin bir İtalya seferi açmaları tabii Fransa için hayati bir hareket demektir; bununla beraber Fransa kralı iki yüzlü bir siyaset takib etmekten hiç bir an hâlî kalmamış ve Almanya imparatoruyla daima gizli münasebetlerde bulunarak bir uzlaşma zemini hazırlamaya çalışmıştır! Bütün bu müzakerelerde Birinci François'nın yegâne hedefi, Türk ittifakından ayrılmasına mukabil İtalya'dan bir miktar arazi koparabilmekten ibarettir! Türk - Fransız ittifaklarından daima Fransızlar fayda görmüş ve Türkler he-men hep ihânetle karşılaşmışlardır: Nitekim bu sefer de Türkler cenubî İtalya'ya hücum ederlerken Katolik efkârına karşı Müslümanlarla birleşmiş görünmemek lüzumunu bahâne ittihâz eden Fransızlar Piemonte'ye girmek taahhüdünün ifâsını geciktirmişler ve ancak Türk ordusu İtalya'nın cenubundan çekilip Venedik'le harbe tutuştuktan sonra harekâta başlamışlardır! Hattâ bu iki yüzlü Fransız siyaseti nihayet Papa Üçüncü Paul'ün tavassutiyle bu tarihten bir sene sonra 1538 Haziranının 18 inci günü Nis şehrinde Birinci François ile Charles-Quint arasında on senelik bir mütâreke akdiyle neticelenmiş ve Fransız menbâlarında «Trêve de Nice» ismiyle meşhur olan bu mütâreke mucibince Almanya imparatorunun Savoie dukalığını Fransa'ya terketmesine mukabil Fransa kralı da Türk ittifakından ayrılmak taahhüdünde bulunmuştur! Halbuki bir taraftan da Birinci François Türkiye'deki sefiri vasıtasıyla Kanunî'ye ihtiyaten yaltaklanmakta devam etmekten hâlî kalmamıştır! Sultan Süleyman bu sefer İstanbul'dan «Pulya seferi» ne hareket ederken, o kadar himâye ettiği mahmisi işte bu kıratta bir müttefiktir! — Kanunî bu sefere çıkarken oğullarından Mehmet'le Selim'i de beraber almıştır : Yollarda iltihak eden Rumeli kıt'alarıyla beraber bu seferki ordunun mevcudunu 100 - 200 bin kişi gösteren muhtelif rivayetler vardır).

26 Mayıs = 16 Zülhicce, Cumartesi : Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(Edirnelilerin şehir hâricinden istikbâl ettikleri padişah burada altı gece kalıp yedinci güne tesadûf eden 1 Haziran = 22 Zülhicce Cuma günü hareket etmiştir).

7 Haziran = 28 Zülhicce, Perşembe: Sultan Süleyman'ın Filibe'ye muvâsalatı.

(Kanunî burada üç gün kalıp dördüncü güne tesadûf eden 10 Haziran 1537 = 1 Muharrem 944 Pazar günü yoluna devam etmiştir. — 8 Haziran = 28 Zülhicce Cuma günü Macar kralı Zapolya'nın Filibe'ye gelen elçisi huzura kabul edilip efendisi nâmına büyük metbâuna tâzimât ve sadâkatini arz etmiştir).

1537 = 944

22 Haziran = 13 Muharrem, Cuma : Kanunî'nin Üsküb'e muvâsalatı.

(Padişah burada dört gece kalıp beşinci güne tesadûf eden 26 Haziran = 17 Muharrem Salı günü hareket etmiştir. — Kanunî Üsküb'çeyken 23 Haziran = 14 Muharrem Cumartesi günü Rumeli beyleri huzura kabul edilip el öpmüşlerdir).

7 Temmuz = 28 Muharrem, Cumartesi : Sultan Süleyman'ın Arnavutluk'da Elbasan kasabasına muvâsalatı.

(Kanunî burada iki gece kalıp üçüncü güne tesadûf eden 9 Temmuz = 30 Muharrem Pazartesi günü hareket etmiş ve bu iki günü Elbasan civarında avla geçirmiştir; Sultan Süleyman av meraklısı olduğu için fırsat buldukça ava gitmek en büyük eğlencesidir).

11 Temmuz = 2 Safer, Çarşamba : Osmanlı donanmasının Avlonya'ya muvâsalatı.

(1537 = 943 senesi 11 Mayıs = 1 Zülhicce Cumartesi günü İstanbul'dan hareket etmiş olan donanma 61 günde buraya gelmiştir: Bu kadar gecikmesinin sebebi, muhtelif iskelelere uğramak suretiyle kara ordusunun harekâtına uygun davranmaktır; her halde orduyla donanma arasındaki hareket birliğinin çok iyi hesab edildiği anlaşılmaktadır).

13 Temmuz = 4 Safer, Cuma : Kanunî'nin Avlonya'ya muvâsalatı.

(Ordu, donanmadan iki gün sonra gelmiş demektir: Bunun sebebi Sultan Süleyman'ın Elbasan konağında iki gün avla vakit geçirmiş olmasıdır. — Kanunî 26 Ağustos = 19 Rebî'ül-evvel Pazar gününe kadar 44 gün Avlonya ile civarında kalmış ve bu müddet esnasında bir aralık o civarda bir yaylaya çıkıp sonra tekrar şehre inmiştir. — Padişahın Avlonya'ya muvâsalatının ertesi günü Divan toplanıp askeri vaziyet tetkik edilmiş ve bu Divan toplantıları bir kaç defa tekerrür etmiştir. — Burada yapılan ilk işlerden biri, itâattan çıkıp düşmana yataklık eden dağlıların tenkiliyle tekrar itâat altına alınmasıdır; Peçevi bu vaziyeti şöyle anlatır :

«Avlonya serhaddinin bir cânibi deryâya müntehî ve cânib-i âhari Arnabudî ane'd dağlarıyla mahdûd olup tâife-i mezbûre istikaamet ve sadâkatte âlem-i vâlâyı şecaâtlerine istinâd ile kimesneye raiyyet olmağı kabul itmeyüp fesâd-u şenâatte sâbit-kadem, etrâf-u cevâniblerine ırak ve yakın dimeyüp muttasıl ehlî

İslâmı gaaret ve hasâret itmeğe bir mertebeye varmış idi ki eger bir müddet dahî iğmâz olunsa tuğyanları bir mertebeye varup memâlik-i İslâma zarar-ı fâ-hişleri mukarrer olmak zâhir olumuş idi...»

Hayrullah Efendi'nin de dediği gibi, Arnavut vesair devşirme vezirlerin milli hisle-rine kapılarak bu vaziyeti ihmâl etmeleri böyle mühim bir Şark-Garp mücadele-sinde devletin başına lüzumsuz bir gâile açmış ve bu gâilenin yatıştırılmasına ikinci vezir Mustafa Paşa memur edilmiştir. Lâtfi Paşa tarihinde Barbaros için de «Arnavut mütemerridlerinin bâzılarının gereği gibi haklarından geldi» denilmektedir. Peçevi'ye göre işte bu suretle itâat altına alınan isyan sâhası «bir sancaklık yerki Delvina sancağıdır, meftâh olup Mir-i-livâ ve Kadı ve Dizdar tayin olunup memâlik-i mahrusâdan olmuştur». — Kanunî'nin Avlonya'da topladığı Divanların askeri harekât hakkında verdikleri kararlar, hâdisâtın cereyanından anlaşıldığına göre, donanmanın büyük bir kısmıyla İtalya'nın Otranto sahillerine üçüncü vezir Lâtfi Paşa kumandasında asker çıkarıp bir köprübaşı kurmak ve bu sırada im-paratorluk donanması o havâlide bulunduğu için Mısır'dan erzak getirmekte olan yirmi nakliye gemisinin himâyesine de Barbaros kumandasında bir filo gönder-mek suretiyle iki esasa ayrılmaktadır. Aşağıda görüleceği gibi bu kararların ikisi de muvaffakiyetle tatbik edilmiştir).

22 Temmuz = 13 Safer, Pazar: Andrea Doria kumandasındaki im-paratorluk donanmasının küçük bir Türk filosuna galebesi.

(Bu Türk filosu yalnız on iki gemiden mürekkeptir ve Gelibolu Kethudâsı Ali-Çelebi'nin kumandasında donanmaya iltihak etmek üzere gelirken Messina boğa-zından çıkan düşman donanmasına tesadûf edip nisbetsiz bir harbe girişmek mec-buriyetinde kalmıştır: Bu muharebenin gece sabaha karşı vukua geldiği rivayet edilir. Bir buçuk saat süren şiddetli bir müsâdemeden sonra Türk gemilerinin hepsi batmış veyahut zaptedilmiş ve efrâdının bir kısmı şehit ve bir kısmı da esir düş-müştür. — Bununla beraber düşman da bir çok telefâta uğramış ve hattâ An-drea Doria dizkapağından yaralanmıştır. — Bu sırada Barbaros'un kendi üzerine gelmekte olduğunu haber alan Doria artık oralarda tutunamıyarak Messina'ya kaçmıştır).

23 Temmuz = 14 Safer, Pazartesi: İtalya'ya asker geçirilmesi.

(Kanunî Sultan Süleyman Avlonya'ya 13 Temmuz = 4 Safer Cuma günü gelmiş olduğuna göre tam on gün sonra İtalya'ya asker geçirilmeğe başlamış demektir: Her halde bu on günlük müddetin hazırlıklarla geçmiş olması lâzımgelir. Bununla beraber, bu sefere bizzat kumanda etmiş olan üçüncü vezir Lâtfi Paşa'nın Os-manlı tarihindeki müphem bir ifadeyi bu tarihten bir kaç gün evvel Rumeli Bey-lerbeyi Mehmet Paşa kumandasında ilk sevkıyyât yapıldıktan sonra Başkuman-dan vaziyetinde bulunan Lâtfi Paşa'nın işte bu 23 Temmuz Pazartesi günü hare-ket etmiş olmasıyla izah etmek imkânı da vardır: Halbuki Pulya seferi ruznâme-sinde Rumeli askerinin bu gün geçirilmiş olduğundan bahsedilmektedir. — İtal-ya'ya nakledilen asker «Castro», «Otranto», ve daha bir kaç kale fethettikten başka, otuz kadar müstahkem mevki tahrir etmiş, binlerce esir ve ganimet al-mıştır: Bu suretle İtalya'da istenilen köprübaşı tutulmuş demektir. Hattâ daha evvelce elde edilmiş olan Brindisi valisinin de şehrini teslim âmâde bulunduğu rivayet edilir: Fakat bu sırada Osmanlı - Venedik harbinin zuhuru bu İtalya te-şebbüsünden vazgeçilmekle neticelenmiş ve bu ilk muvaffakiyet Otranto havâlisi-nin bir ay kadar işgaline münhasır kalmıştır).

13 Ağustos = 6 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Lâtfi Paşa ordusunun İtal-ya'dan Avlonya'ya nakli.

(Yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi bunun sebebi o sırada Venedik Cumhu-riyetiyle Osmanlı devleti arasında harb çıkmış olmasıdır. Osmanlılarla uzun bir

sulh devri geçirmiş olan Venedikliler bilhassa son senelerde bir takım Türk gemilerine taarruz etmiş olduktan başka, nihayet Kanunî'nin elçilikle gönderdiği Yunus Bey'i götüren geminin bile tecâvuza uğraması ve hattâ elçiye fenâ muâmele edilmesi artık harbi ictinâb edilemeyecek bir hâle getirilmiştir. Osmanlılara karşı Venediklilerden istifade etmek istiyen Andrea Doria'nın da iki taraf arasındaki münasebetleri bozmak için bir takım hilelere mürâcaat ettiği ve meselâ Venedik cumhuriyetini Almanya imparatorluğu ile müttefik göstererek bir vesika tertib edip bunu Türklerin eline düşürdüğü rivayet edilir. Kanunî işte bu vaziyet üzerine İtalya seferinden vazgeçmiş ve hattâ Venediklilerin verdikleri tarziyeyi de reddederek cenubî İtalya'dan çektiği askerin Venedik hâkimiyetinde bulunan Korfu adasına sevkedilip ilk darbenin işte bu deniz üssüne indirilmesi kararını vermiştir).

22 Ağustos = 15 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Barbaros'un Avlonya'ya muvâsalatı.

(Barbaros Hayrüddin Paşa 60 gemiden mürekkep bir filo ile Mısır'dan gelmekte olan zahire gemilerini himâye etmiş ve ondan sonra da Preveze'ye giderek Arnavutların tenkili hareketlerine iştirâk etmiştir. — Sultan Süleyman bundan bir gün evvel yayladan Avlonya'ya inmiş olduğu için Barbaros'la burada görüşüp Korfu seferinin teferriâtını kararlaştırmıştır).

25 Ağustos = 18 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Osmanlı donanmasının Avlonya'dan Korfu üzerine hareketi.

(Avlonya'nın cenubunda ve pek yakınında bulunan bu adaya derhal asker çıkarılmıştır. — Donanmaya Barbaros, orduya da üçüncü vezir Lâtfi Paşa kumanda etmektedir: Çıkarılan asker 25 bin kişidir; bu kol ordunun otuz topu vardır. İlk iş olarak adanın her tarafı işgal edilmiş ve ondan sonra da bir tepe üstünde başlıca müstahkem mevki olan «San-Angelo» kalesi muhasara altına alınmıştır: Bu muhasarada kullanılan top sayısının otuzdan fazla ve hattâ elli kadar olduğu da rivayet edilir. Muhasaraya denizden de donanma iştirâk etmiştir: Kalenin üç cepheden denize mâruz olması çok müşkil bir vaziyet sayılır. — Arnavutluk sahilinden Korfu adasına asker naklinin gemilerle yapılmayıp muvakkat bir köprü kurulmuş olduğu hakkında da bir rivayet vardır; bu rivayeti Kâtib-Çelebi şöyle anlatır:

«Bir rivayette sefâin üzerine bir buçuk mil boğazda cisir bağlanup asker-i İslâm cezireye geçtiler»!

O zaman Korfu adasında aynı ismi taşıyan merkezinden başka 140 köy bulunduğu ve bunların kâmilan işgal ve tahrib edilmiş olduğu rivayet edilir: Bu tahribât muhasara müddetince devam etmiştir. — Kale müdâfilerine teslim teklif edilmişse de reddetmişlerdir).

26 Ağustos = 19 Rebî'ül-evvel, Pazar: Kanunî'nin Korfu adası karşısındaki sahilde mevzi almak üzere Avlonya'dan hareketi.

(Sultan Süleyman Tepedelen ve Ergeri üzerlerinden cenuba doğru hareketle 2 Eylül = 26 Rebî'ül-evvel Pazar günü Korfu adası merkezinin tam karşısındaki sahilde ordugâh kurmuştur: Bu nokta, biraz içerde bulunan Konispolis kasabasının altındaki Bastia iskelesidir. Kanunî Avlonya'dan buraya yedi günde gelmiştir).

29 Ağustos = 22 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Korfu adasına ikinci ihrac hareketi.

(Vezir-i a'zam Ayas, ikinci vezir Mustafa ve Rumeli Beylerbeyi Mehmet Paşalar kumandasında ihrac edilen bu ikinci kuvvetin de birincisi gibi yirmi beş

bin kişilik olduğu rivayet edilir : Bu suretle Korfu'daki ordu mevcudu elli bini bulmuş demektir).

6 Eylül = 30 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Korfu muhasarasının kaldırılması.

(Kanunî'nin birdenbire böyle bir karar vermesi muhtelif sebeplerle izah edilir : Bir rivayete göre mevsimin birdenbire değişmesi ve çok şiddetli bir fırtına çıkıp «mecrûh olmadık çadır, belki at ve âdem kalmaması», misli görülmemiş bir yağmurdan hâsıl olan sellerin askeri harekâta imkân bırakmayacak bir hâl alması ve diğer bir rivayete göre de düşmanın bir top güllesiyle dört gazinin birden şehid oluvermesi padişahı böyle bir karara sevk etmiştir! Hattâ Sultan Süleyman'ın:

— Bir mücâhid kulumu böyle hezâr kal'aya bedel kılmam!

dediği bile rivayet edilir ve bâzı Garp menbâlarında sonradan Bismarck'ın bu sözü Pomeranyalı bir Alman askerine tatbik ederek tekrar etmiş olduğundan bahsedilir. Bununla beraber Kanunî gibi er meydanlarında pişmiş bir kahramanın bir güllede dört asker telef olmasından dolayı bu kadar mühim bir kale fethinden vazgeçmiş olması akla sığacak rivayetlerden değildir; hattâ bu rivayeti tenkid etmiş müellifler de vardır : Meselâ eskiler içinde Peçevî ve yeniler içinde Hayrullah Efendi bunlardandır; Peçevî'nin sebep göstermiyerek reddetmesine mukabil, Hayrullah Efendi şu izâhâtı verir :

«Bu madde üzerine tettebbü' olunan evrak meâlleri ile Frenk tarihlerinin hulâsalarında muhasaranın feshine Venediklî'nün istirhamları ve Fransa devletinin tavassutu sebep olup ve bu tavassut ve istirhamın kabulü dahî mevsim-i harbin gûzarân etmesindendir».

Muhârip düşman vaziyetinde bulunan Venedik cumhuriyetinin istirhamı böyle bir muhasaranın kaldırılmasına sebep teşkil edemezse de Birinci François'un iki yüzlü siyasetinden dolayı şefâata kalkışmış olmak ihtimali bâzı Fransız menbâlarının ifadeleriyle de telif edilebilir; bu gibi siyasi sebepler içinde Safavîlerin Şarkî-Anadolu'daki faaliyetlerinden de bahsedilir: Belki de hava şartlarıyla bütün bu siyasi ve askeri sebepler bir araya gelmiştir; her halde Kanunî'nin bu âni kararı ayrıca tetkiki lâzım çok mühim bir meseledir. — O sırada «San Angelo» kalesinde bâzı gedikler bile açılmış olduğu için Barbaros'un bu karara itiraz ettiği ve hattâ :

— Bu kadar emekler hebâ olmak revâ değildir : Gedükler kolaylandı!

demiş olduğu da rivayet edilir : Fakat buna rağmen, çok mühim bir takım sebeplere istinâd etmiş olması lâzımgelen Sultan Süleyman kararından dönmek istememiştir. İşte bundan dolayı 6 Eylül = 30 Rebî'ül-evvel Perşembe günü başlayan Korfu tahliyesi 14 Eylül = 8 Rebî'ül-âhir Cuma gününe kadar dokuz günde ikmal edilmiştir. — Muhtelif Şark ve Garp menbâlarında Korfu seferinin 8, 20 ve hattâ 43 gün sürmüş olduğu hakkında bir takım rivayetler vardır : Halbuki bu hususta en esaslî vesika olan «Pulya seferi ruznâmesi» ne göre Korfu muharebeleri 18 Rebî'ül-evvel = 25 Ağustos Cumartesi gününden bu güne kadar tam 12 gün sürmüştür; yalnız Ruznâme'deki Hicrî günlerle umumî takvim arasındaki bir günlük fark burada tashih edilmiştir. — Korfu adasına ilk ihraç hareketinin 18 Ağustos = 11 Rebî'ül-evvel Cumartesi gününe tesadüf ettiği hakkında da bir rivayet vardır : Bu rivayet doğru olduğu takdirde Korfu muharebelerinin 12 gün değil, 19 gün sürmüş olması lâzımgelir. — Osmanlı menbâlarında Korfu adasının ismine «Korfa» şeklinde de tesadüf edilir : «Korfu» yerine «Korfo» telâffuzu da vardır).

15 Eylül = 9 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Kanunî'nin İstanbul'a hareketi.

(Osmanlı - Venedik harbi Korfu muhasarasının kaldırılmasıyla nihayet bulmuş değildir : Harb harekâtı karada ve denizde bütün şiddetiyle devam etmek.

tedir; kara harekâtı Venediklilerin Mora'da son müstemlekeleri olan «Na-poli di Romania/Nauplie de Romanie = Anabolu» ve «Monemvasia/Malvasia» li-manlarına tevcih edilmiş ve bu harekâtın idaresine Mora beyi Kasım Paşa me-mur olmuştur: Kasım Paşa'nın 14 Eylül = 8 Rebi'ül-âhir Cuma tarihinden itibaren çok sarp ve müstahkem bir mevki olan Anabolu'yu tazyika başladığı rivayet edilir; aşağıki fıkra da görüleceği veçhile Barbaros da Venedik hâkimiy-etinde bulunan Kiklâd ve Sporad adalarının fethine memur edilmiş ve tabii bu vazifesini büyük bir sür'at ve muvaffakiyetle ifa etmiştir).

Eylül - Teşrinisâni = Rebi'ül-âhir - Cumâda-l-âhire : Barbaros'un Adalar fütûhâtı.

(Kanunî'nin kara ordusuyla Arnavutluk sahilinden hareketine tesadûf ettiğini yukarıki fıkra da gördüğümüz 15 Eylül = 9 Rebi'ül-âhir Cumartesi günü Barba-ros'un kumandasındaki Donanma da cenuba doğru hareketle Mora sahilindeki Modon limanına gelmiş ve burada Barbaros kendi emrine 60 - 70 kadirga se-çip üst tarafını vezir Lâtfi Paşa kumandasında İstanbul'a göndermiştir. — Osmanlı donanması Korfu önlerinden Modon'a gelirken Kefalonya adasına «er döküp» yağma ve tahrib ederek bir çok esir ve ganimet almıştır: Bu ada-nın Fatih devrinde Osmanlılar tarafından fethi için 1479 = 884 vukuâtının be-şinci fıkrasına ve ikinci Bâyezid devrinde Venedikliler tarafından istirdâdı için de 1499 = 905 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Modon limanın-dan donanmanın büyük bir kısmını İstanbul'a gönderdikten sonra kendi em-rinde kalan 60 - 70 kadirgayla Adalar fethine çıkan Barbaros Hayrüddin şanlı isminin Akdeniz milletlerini titreten büyük ve müdhiş tesirinden istifade ede-rek bir çok adaları yemiş toprak gibi istilâ ve işgale muvaffak olmuştur. Bu adalar iki kısma ayrılır: Venedik hâkimiyetinde bir dukalık şeklinde idare edilen Kiklâd grubu için 1415 = 818 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Sporad adaları da iki grup halindedir: Şimalî Sporad grubu Mora'nın şark sahillerinde, Cenubî Sporad zümresi de Sisam'la Rodos arasındadır. Barbaros ilkönce Modon'dan aşağı doğru inerek Mora'nın cenubunda Türklerin «Çuka» dedik-leri «Cerigo» adasını basıp esir ve ganimet aldıktan sonra şimale doğru çık-a-rak Yunanistan'la Mora arasındaki «Egine» körfezinde aynı ismi taşıyan «Egine/Oenone» adasını zaptetmiş ve ondan sonra da Kiklâd grupundan «Syzoz / Syra = Şıra», «Nio / Ios = İne», «Paros = Para», «Anti-Paros = Antipara», «Tenos / Tine = İstendil», «Scyros / Skyra = İşkiros» ve «Zea = Mürted» ada-larını harben veya hut teslim suretiyle fethetmiştir: Bunların sonuncusu olan «Zea» adasına Türklerin «Mürted» ismini vermeleri evvelce Osmanlı idaresine girmiş olan bu adanın sonradan Venediklilere iltihak etmiş olmasındandır; Vene-dik hâkimiyetinde ve Venedikli bir ailenin elinde dukalık şeklinde idare edilen bu Kiklâd grubunun merkezi, Türklerin «Nakşa» dedikleri «Naxos / Naxia» adasıdır: O sırada dukalık makamında bulunan «Giovanni Crispo» Barbaros'un kuvvet ve kudretine boyun eğmekten başka çare bulamamış ve senede beş bin duka altını haraç kabul edip Osmanlı hâkimiyetine girerek ilk taksiti der-hal tesviye mecburiyetinde kalmıştır: İşte bu tarihten itibaren «Naxos = Nak-şa Dukalığı», artık Türk tâbiyyetinde bir beylik demektir. — Bundan sonra Barbaros şimalî ve cenubî Sporad gruplarına taarruz ederek şimal grupundan «Jura / Gyarus = Şeytanlık» ve cenup gurupundan da «Pathmos = Patmos» ve «Stampalia / Astypaloea = İstanpulla» adalarını fethetmiştir: Şanlı denizci-nin bu suretle Kiklâd ve Sporad gruplarından bir hamlede fethetmiş olduğu adaların mecmûu tam on ikidir; bunlardan başka Kefalonya ve Çuka adala-rını tahrip ve yağma etmiş ve Naxos = Nakşa dukalığının itâatından dolayı bütün Kiklâd grubunu Türk hâkimiyetine sokmuştur. Eylül ortalarından Teş-rinisâni ortalarına kadar takriben iki ay süren bu parlak fütûhattan sonra mevsim ilerlemiş olduğu için Türk denizciliğinin muhterem piri artık İstan-bul'a avdet etmiştir. — Barbaros'un bu muvaffakiyeti Adalar denizini tama-

miyle Türk hâkimiyyetine sokmuştur. — Bu muhteşem seferde vurulan ve fet-hedilen adalardan cem'an yirmi bin kadar erkek ve kadın esirle hazineler dol-duracak kadar ganimet alınmış ve bunların hepsi İstanbul'a getirilmiştir. Bar-baros'un İstanbul'a gelince Kanunî'ye takdim ettiği zafer hediyeelerini Kâtib-Çelebi «Esfâr-ül-bihâr»ında şöyle anlatır :

«İki yüz oğlana kırmızılar giydirüp ellerinde altun gümüş surâhiler ve kadehler, ardlarınca otuz dahî birer kese altun omuzunda, dahî ardında iki yüz âdem omuz-larında birer kese akça ve dahî sonra boynu bağlı iki bin kâfir, her biri sırtında bir pasta çuka pişkeş çeküp el öptü ve fâhir hil'atler giyüp küllî iltifâta mazhar oldu; Zirâ bir kapdan bir asırda bu hizmeti itmemiş idi».

Bütün bunlardan başka, alayın önünde «Bin nefer müzeyyen kızlar» da vardır! Barbaros'un Sultan Süleyman'a hediye ettiği zafer hâsılâtı «beş yüz bin duka altın» gösterilir. Padişaha takdim edilen bu «pişkeş»lerden başka «Guzât-ı zafer-makrûn hadden efzân mâl-i ganâimden memnûn olmuşlardır»! Bu suretle o zamanki zengin Türkiye'ye yeni bir servet daha girmiş demektir; Peçevî bu vaziyetin esir piyasasına olan tesirini şöyle anlatır :

«Farzâ üç yüz altun değer zîbâ ve ra'nâ dâşizeler ve hûbrâ gulâmlar üçer yüz akçaya fûrûht olundu»!

O tarihte bir altın takriben 60 akçaya muâdil olduğu için, Barbaros'un bu Adalar seferi üzerine üç yüz altın kıymetinde bir câriye beş altına satılmıya başlamış demektir!».

28 Eylül = 22 Rebî'ül-âhir, Cuma : Kanunî'nin Manastır'a muvâ-salatı.

(Sultan Süleyman burada dört gece kalıp beşinci güne tesadüf eden 2 Teşrinî. sâni = 26 Rebî'ül-âhir Salı günü yoluna devam etmiştir).

7 Teşrinievvel = 2 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Kanunî'nin Selânik'e mu-vâsalatı.

(Padişah burada iki gece kalıp üçüncü güne tesadüf eden 9 Teşrinievvel = 4 Cu-mâda-l-ûlâ Salı günü hareket etmiştir).

12 Teşrinievvel = 7 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Sultan Süleyman'ın Se-rez'e muvâsalatı.

(Kanunî Serez'de bir gece kalıp ertesi gün yoluna devam etmiştir).

15 Teşrinievvel = 10 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi : Kanunî'nin Kavala'-ya muvâsalatı.

(Padişah burada bir gece konakladıktan sonra ertesi gün yola çıkmıştır).

23 Teşrinievvel = 18 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Sultan Süleyman'ın Dirve-toka'ya muvâsalatı.

(Kanunî burada bir gece kalıp ertesi gün Edirne'ye hareket etmiştir).

25 Teşrinievvel = 20 Cumâda-l-ûlâ, Perşembe: Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(En kuvvetli rivayetlere göre Sultan Süleyman bu sefer Edirne'deki sarayda 24 gün kalıp 25 inci güne tesadüf eden 18 Teşrinîsâni = 14 Cumâda-l-âhire Pa-zar günü İstanbul'a hareket etmiştir; bununla beraber daha fazla kalmış ol-

duğu hakkında da bir takım rivayetler vardır: Her halde Hammer'in padişahr 1 Teşrinisâni = 27 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü İstanbul'a varmış göstermesi doğru değildir ve Osmanlı menbâlarındaki umumî rivayetlere muhâlifdir. — Bu mesele için aşağıda 2 Kânunuevvel = 28 Cumâda-l-âhire fıkрасına da bakınız).

22 Teşrinisâni = 18 Cumâda-l-âhire, Perşembe: Kanunî Sultan Süleyman'ın Pulya seferinden İstanbul'a avdeti.

(Padişah Edirne'den hareketinin beşinci günü İstanbul'a vâsıl olmuştur. — «Pulya seferi», Kanunî'nin bizzat iştirâk etmiş olduğu seferlerden yedincisidir: — 1537 = 943 senesi 17 Mayıs = 7 Zühicce Perşembe günü İstanbul'dan hareket etmiş olan Sultan Süleyman'ın bu seferi o tarihten bu güne kadar tam 6 ay 6 gün sürmüştür. — İtalya'nın cenubunu fethetmek maksadıyla başlayıp bir Osmanlı - Venedik harbi şekline inkılâb eden bu Pulya seferinin başlıca neticeleri Arnavutluk'da düşmanla elbirliği eden ısyân hareketlerinin tenkiliyle Delvine sancığı'nın zaptı, cenubi İtalya'da Pulya havâlisinin tahribi, Kiklâd ve Sporad adalarından bir çoklarının fethi ve Naxos = Nakşa dukahğının tâbiyyet altına alınması üzerine Adalar denizinde Venedik hâkimiyetine tamamiyle nihayet verilerek bu denizin Türk hâkimiyetine sokulması ve gene Venedik hâkimiyetinde bulunan Korfu, Kefalonya ve Çuka adalarının tahribiyle müdafaa bakımından zayıflatılması gibi muhtelif kara ve deniz muvaffakiyetleri şeklinde sıralanabilir. Bunlardan başka Kanunî'nin İstanbul'dan hareketinden biraz evvel yapılan Dalmacya fütuhâtıyla kendisinin İstanbul'a avdetinden biraz sonra Avusturyalılara karşı kazanılan parlak zafer de hep bu seferle alâkadar muvaffakiyetlerdendir: Bunlar için yukarda 1537 = 943 vukuâtının «12 Mart» fıkrasıyla aşağıda «2 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Bu vaziyette Osmanlı devleti Almanya imparatorluğundan başka Avusturya ve Venedik hükûmetleriyle de harb hâline girmiş demektir).

2 Kânunuevvel = 28 Cumâda-l-âhire, Pazar: Vertizo zaferi.

(Almanya imparatoru Charles-Quint'in küçük kardeşi kral Ferdinand'ın Kanunî'yi metbâ tanımak şartıyla 1533 = 939 senesi 22 Haziran = 29 Zülka'de Pazar günü akdine muvaffak olduğu Osmanlı - Avusturya sulhü ancak imparator Charles-Quint'in 1535 = 941 senesi 29 Mayıs = 26 Zülka'de Cumartesi günü Barbaros'a karşı Tunus seferine bir çok Avrupa milletleri gibi Avusturyalılar da iştirâk etmiş oldukları için o seferden itibaren Osmanlı - Avusturya sulhü artık bozulmuş demektir; çünkü Barbaros'un Afrika'daki fütuhâtı Osmanlı imparatorluğuna aittir ve bilhassa Tunus ölkesi Kanunî'nin emriyle onun nâmına işgal edilmiştir: 1534 = 941 vukuâtının «1 ve 22 Ağustos» fıkralarına bakınız. Osmanlı imparatorluğu bu vaziyete, yâni sulhün Avusturyalılar tarafından ihlâl edilmiş olmasına karşı denizde Charles-Quint'e ve karada kardeşi Ferdinand'a taarruz etmeye başlamış, bir taraftan Barbaros cenubi İtalya sahillerine saldırmış ve bir taraftan da Bosna Beylerbeyi Husrev Bey Avusturya hâkimiyetindeki Hırvatistan ve Dalmacya kalelerinden bâzılarını fethetmiştir: 1536 = 943 vukuâtının «18 Teşrinisâni», ve 1537 = 943 vukuâtının «12 Mart» fıkralarına bakınız. Tabii bu vaziyet üzerine Osmanlı hudut beylerine gazâ kapıları yeniden açılmış ve Husrev Bey'den sonra Semendire sancak beyi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Bey de Osmanlı müelliflerinin «Pojega» dedikleri «Posega» kalesini fethettikten başka etrafındaki Avusturya arazisini de akınlarla vurmaya başlamıştır. — «Vertizo zaferi» işte bu vaziyet üzerine kral Ferdinand'ın gönderdiği Avusturya ordusuna karşı kazanılmıştır: Bu ordunun mevcudu hakkındaki düşman rivayetleri 16 bin piyâde + 8 bin suvârî = 24 binden ibaret olduğu halde, Osmanlı menbâlarında mecmûu 45 bin kadar gösterilir; Avusturya ile

Bohemya'nın en seçme askerleriyle kumandanlarından teşkil edilen bu «Nemçe» ordusunun Başkumandanlığına en meşhur Avusturya generallerinden «Katziனர்» tayin edilmiştir; Osmanlı menbâlarında bu kumandanın ismi «Kocyan» ve «Koçyan» tahriflerine uğramaktadır; harb meydanı olan «Vertizo» ovası «Essek» civarındadır. — Semendire beyi Mehmet Bey Avusturyalıların bu teşebbüsünden haberdâr olur olmaz Bosna Beylerbeyi Husrev, «Swornik = izvornik» beyi Ca'fer, «Klis = Kils» beyi Murad beylerle kendi kardeşi olan Alacahisar beyi Ahmet Beye derhal ulaklar göndererek hemen yetişmelerini istemiş ve bütün bunlar büyük bir sür'atle gelip «Vukovar» da birleşmişlerdir. Bu sırada düşman ordusu sekizi büyük olmak üzere 49 topla Osmanlıların «Osek» dedikleri «EssekEszeg» kalesini muhasara etmek üzere yaklaşmışsa da Mehmet Bey bunları her taraftan çevirmeye başladığı için ric'atten başka çare bulamamışlardır. Bu ric'at esnasında ağır toplarının mühim bir kısmı Drava nehrine yuvarlanan düşman ordusu bir taraftan kar fırtınaları ve bir taraftan da Osmanlı atlılarının taarruzları altında Vertizo dağının eteğindeki ovaya kadar çekilmişlerdir. — Türklerle Avusturyalıların arasındaki meşhur muharebe işte burada olmuş, 1 Kânunuevvel = 27 Cumâda-1.âhire Cumartesi günü başlayan bu şiddetli savaşta o gün düşman ordu sunun mühim bir kısmıyla bir çok kumandanları yere serilmiş, Başkumandan «Katziனர்» le diğer kumandanlardan bir kısmı da askerleriyle beraber o gece kaçmış ve nihayet ertesi gün Kont «Lodron» isminde bir kumandanın idaresinde Harbeden mütebâki Avusturya kıt'aları esir edilmiş, ordugâhlarıyla bütün mühimmatları zaptolunmuş ve esirlerle beraber maktullerin burunlarıyla kulakları o devrin âdetince İstanbul'a gönderilmiştir! Semendire beyi Yahyâ Paşa zâde Mehmet Bey'in bütün bunları o tarihten itibaren büyük bir şöret kazandı mühim mevkiiler işgal eden oğlu Arslan Bey'e tevdi ederek Sultan Süleyman'a göndermesini Peçevi şöyle anlatır :

«Mehmet Bey Hıristiyan kavminin eşedd-i adûsu idi. Hıristiyan kanına ol kadar kandı ki kendi dahi bir bölük âciz ve zebânı kırmaktan osandı. Pes nice bir kâfirin burnun kulağın kestirdi ve yüzer yüzer birer sicime dizdirdi ve bin aded eli bağlı, ciğeri dağlı, ekseri cebe ve cevşenlü kâfiri oğlu Arslan Paşa ile Rikâb-ı Hümayûn'a gönderdi».

Bu fıkırada Arslan Bey'e «Paşa» denilmesi sonradan paşa olmasındandır : Kanunî bu büyük zaferle ilk kahramanlığını göstermiş olan Arslan Bey'i o sırada yeni teşkil edilmiş olan «Pesega = Pojega», sancak beyliğine tayin etmiştir. — Osmanlı menbâlarında Arslan Bey'in Kanunî daha Edirne'deyken müjdesini oraya götürmüş olduğundan bahsedilirse de doğru olmaması lâzımgelir : Çünkü yukarda da gördüğümüz gibi Sultan Süleyman «Vertizo» muharebesinden tam on gün evvel Pulya seferinden İstanbul'a dönmüştür; zaten Hammer de esirleri İstanbul'a getirilmiş gösterir. Yukarda bu sene vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

1538 = 945

7 Haziran = 9 Muharrem, Cuma: Barbaros'un ikinci Adalar seferine hareketi.

(Bu hareketin ay ve gün tarihlerinde ihtilâf vardır : Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 9 Muharrem = 7 Haziran Cuma gününden başka 4 Safer = 2 Temmuz Salı, 9 Safer = 7 Temmuz Pazar ve hattâ 15 Safer = 13 Temmuz Cumartesi tarihleri de rivayet edilir! Barbaros, Kanunî'nin 10 Safer = 8 Temmuz Pazartesi günü Boğdan seferine hareketinden evvel yola çıkmış olduğu için, «15 Safer = 13 Temmuz» rivayetinin yanlış olduğu muhakkaktır; bâzı menbâlarda da ay ve gün tarihlerinden bahsedilmiyerek yalnız «evvel bahâr» kaydıyla iktifâ edilir! Eski menbâlarda tesadüf edilen bu muhtelif rivayetleri yeni müellifler geliş güzel kaydedip geçmişler ve ihtilâfı tetkik etmemişlerdir : Meselâ Kâtib-Çelebi'nin

«Esfâr-ül-bihâr»,ında esas ittihâz ettiği «9 Muharrem» tarihi Mehmet Şükrü'nün «Esfâr-ı Bahriyye-i Osmâniyye»sinde, Alı Rıza Seyfi'nin «Barbaros Hayrûddin»inde ve Süleyman Nutki'nin «Muhârebât-ı Bahriyye-i Osmâniyye»sinde aynen tekrar edilir ve buna mukabil Hayrullah Efendi de «evvel-bahâr» rivayetini kaydetmektedir! Hattâ bâzı yeni Garp menbâlarında bile bu «prins = ilkbahar» rivayetine tesadûf edilir: Tabii bu rivayet doğru olduğu takdirde Barbaros'un Nisan yahut Mayıs aylarında İstanbul'dan çıkmış olması lâzımgelir! Halbuki Kâtib-Çelebi'nin «9 Muharrem», rivayetine mukabil Peçevi'de «9 Safer» tarihi vardır! Diğer bir takım yerli ve yabancı menbâlarda da hep bu gibi bir takım ihtilâflara tesadûf edilmektedir. Bizim burada «9 Muharrem = 7 Haziran» tarihini esas ittihâz edişimiz, Barbaros'un ilkönce bir takım adalar zaptettikten sonra «15 Safer = 13 Temmuz» tarihinde Girit adasına taarruz etmiş olduğu mâlûm olmasındandır: Tabii «9 Safer»de İstanbul'dan çıkıp Venediklilerden muhtelif adalar zaptettikten sonra «15 Safer», de, yâni altı günde Girit'e varmak kabil değildir. — Bu sırada Almanya imparatorluğu ve İspanya krallığı ve Papalık ve Venedik hükûmetleri harb hâlinde bulundukları Osmanlı devletine karşı ittifak etmiş oldukları için, Kanunî'nin emriyle Barbaros bu kış mevsimini yeni bir donanma inşâ ettirmekle geçirmiştir; fakat bu donanma henüz hazır olmadığı için büyük denizci elde bulunan kırk gemiyle alelacele hareket etmek mecburiyetinde kalmıştır: Bunun sebebi, Salih-Reis kumandasında Mısır'dan getirilmekte olan bir Hint hazinesini Andrea Doria'ya karşı muhâfaza mecburiyetiyle izah edilir; çünkü Doria'nın o sırada kırk gemiyle Girit sularında bulunduğu haber alınmıştır: Mısır'dan nakledilen Hind hazinesi için aşağıki fıkraya bakınız. — Barbaros'un Boğazlardan çıktığını haber alan Andrea Doria alelsul sırâ kadem bastığı için büyük Türk denizcisi ilk iş olarak Adalar denizini Venediklilerden temizleme hareketinin son safhasıyla meşgul olmaya başlamıştır; yukarda 1537 = 944 vukuâtının «Eylül - Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, Pulya seferinin sonunda Barbaros Venediklilerin Adalar denizi hâkimiyetine nihayet vermiş olmakla beraber, ötede beride henüz itâat altına alınmamış bir takım adalarla adacıklar kalmıştır; şanlı Türk amiralinin bu seferinde ilk faaliyeti işte bunlara karşıdır. — Barbaros kırk gemilik filosuna üç bin Yeniçeri ile Kocaali sancak beyi Ali, Teke beyi Hurrem, Sayda beyi Ali ve Alâiyye beyi Mustafa Beyleri askerleriyle beraber alarak evvelâ İnroz adasına gitmiş ve orada :

«Sâbıkâa bir gemi batmış idi: içinde on yedi pâre topu var idi, çıkarup» filosunu denizin dibindeki topraklarla takviye ettikten sonra şimalî Sporad adalarına tevaccüh etmiştir. Barbaros'un bunlardan ilk aldığı ada, Avrupa korsanlarına yataklık eden «Skiathos = İşketoz» adasıdır: Buradaki kaleyi yedi gün muhasara ettikten sonra kılıcını çekip askerinin en başında hücumla kalkan büyük kahraman o sarp müstahkem mevkiî bir hamlede zaptettikten sonra tamamıyla tahrib etmiştir. İstanbul'da inşâsı tamamlanan mütebâkî doksan geminin işte burada Paşa'nın maiyyetine iltihak ettiği rivayet edilir; Mısır'dan İstanbul'a getirilen Hind hazinesini Salih-Reis kumandasında muhâfazaya memur olan 20 gemi de o vazifenin ifasından sonra buraya gelmiştir: Bu suretle Barbaros'un emrinde 150 gemiden mürekkep büyük bir donanma toplanmış demektir; fakat bunların 12 si işe yaramadığı için Gelibolu'ya gönderilmiş ve bir kısmı da Eğriboz adasına sevk edildiği için Paşa'nın emrinde 62 gemi kalmıştır. Bu vaziyet üzerine tekrar harekete geçen Barbaros cennet Sporad grupundan «Skyros = İşkiroz», Kiklâd grupundan «Tenos = İsten-dil», «Andros = Andıra» ve «Seriphos = Koyunluca» adalarına uğrayıp bundan evvelki seferde zaptedilmiş olan ilk iki adadan birincisini bin ve ikincisini beş bin duka altını haraca bağlamış ve diğer ikisini de itâat altına aldıktan sonra biner altın haraç kesmiştir. Bu adalar seferinden İstanbul'a yedi gemi dolusu esir ve ganimet gönderilmiş olmak şartıyla ilk büyük Girit seferi işte bu vaziyet üzerine Barbaros'un yaptığı şiddetli bir akın hareketi şeklindedir: Bunun için aşağıda bu sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız).

13 Haziran = 15 Muharrem, Perşembe : Mısır valisi Hadım-Süleyman Paşa'nın Süveyş limanından Hint seferine hareketi.

(Hicretin X uncu ve Milâdın XVI ncı asrı Şark'la Garb'ın ve Müslümanlıkla Hristiyanlığın en şiddetli mücadeleleriyle sarsılmış büyük bir buhran devridir: Bu devrin Haçlı seferleriyle geçen asırlardan farkı, bir taraftan Amerika'nın ve bir taraftan da Hint yolunun keşfi üzerine o tarihi mücadelenin daha geniş sahalarla yayılmasında gösterilebilir. Vaktiyle Haçlı seferlerinde en büyük rolü oynayan Papalık makamı şimdi de Şark - Garp mücadelesinin bu yeni şeklinde Hristiyanlığa önayak rolündedir: «Christophe Colomb»un 1492 deki ilk Amerika seyahatinden iki sene sonra cinayetleri ve ahlaksızlıklarıyla meşhur Papa «Altıncı Alexandre Borgia» dünyanın Avrupa'ya nisbetle Garp tarafını İspanya'ya ve Şark tarafını da Portekiz'e tahsis etmiş, 1948 de «Christophe Colomb» İspanya nâmına Amerika'da dolaşırken Portekizli «Vasco de Gama» da Ümid burnundan dolaşarak Hint yolunu keşfetmiş ve bu suretle Avrupa Hristiyanlığı bir taraftan Yeni Dünya'ya ayak basarken bir taraftan da Hindistan'a el atmış demektir. Avrupa Hristiyanlığı Amerika'da rakipsizdir: «Colomb»un ilk seyahatinden yirmi beş sene sonra Papa «İkinci Jules» Yeni Dünya yerlilerinin de diğer insanlar gibi Adem ve Havvâ nesline mensub olduklarını resmen ilân etmek suretiyle Hristiyanlığın onlar arasında da neşrine ehemmiyet verdiğini göstermiştir; fakat Asya meselesi bu kadar basit değildir: Orada Müslümanlıkla mücadele zarureti vardır ve hattâ Hint yoluna verilen ehemmiyetin asıl sebebi, Hristiyanlığa karşı İslâmiyeti temsil eden Osmanlı imparatorluğunu arkadan gevirmektir; işte bundan dolayı Papalık makamının Portekizlilere Mekke'nin tahribi, Müslümanlığın imhâsı ve Hristiyanlığın neşri gibi büyük bir mücadele vazifesi vermiş olduğundan bile bahsedilir. Bir taraftan Portekizliler Hindistan'ın Gucerat sahillerine yerleşirlerken, bir taraftan da İmparator Charles-Quint'in sünni Osmanlılara karşı İran Şiiligi ile elbirliği etmek istemesi hep işte bu siyasetle alakadardır. Fakat Kanunî bu vaziyette gafil değildir: 1525 = 931 vukuâtının «14 Haziran», 1552 = 959 vukuâtının «Nisan = Rebî'ül-âhir», ve 1554 = 961 vukuâtının «2 Temmuz» fıkralarına da bakınız. O zamanki Türk casus teşkilâtının geniş ve mükemmel faaliyeti bir çok müelliflerin dikkatini celbetmiştir; işte bu sâyede Sultan Süleyman Papalıkla Almanya imparatorluğunun Türkiye'yi arkadan vurmak için İran'la Hindistan'a kol atan siyasetlerini muntazam surette tâkib etmekten hâli kalmamış ve bilhassa Portekizlilerin Hindistan teşebbüsleri hakkında Venedik'deki casuslarından muntazam haberler almıştır: Tabii bu vaziyette Kanunî Sultan Süleyman İslâm halifesi sıfatıyla Papalık makamına ve Osmanlı Padişahı sıfatıyla da Almanya imparatorluğu ile Portekiz krallığına karşı cephe almış demektir. Kanunî'nin Mısır valisine bir Hint seferi için kuvvetli bir donanma inşasını emretmesi işte bu vaziyet üzerinedir: Bâzı menbâlara göre bu emir 937=1530—1531 tarihinde, yâni Hadım-Süleyman Paşa'nın Hint seferine hareketinden 7 - 8 sene evvel verilmiş, daha o zaman Anadolu'dan Mısır'a 60 gemi kereste gönderilmiş ve hattâ ondan sonra da kara yolundan ve Sînâ üzerinden geçirilerek bir çok levâzım ve bilhassa kereste sevkıyatı yapılmıştır. — 1536 — 943 tarihinde Sultan Süleyman bir aralık Edirne'de bulunduğu sırada Hindistan'daki Gucerat İslâm devletinin bedbaht hükümdarı Bahadur-Şâh'dan bir elçi gelip Portekizlilerin tasallut ve taarruzlarına karşı Hilâfet makamından yardım istemesi Kanunî'nin Hindistan işlerine müdâhalesini zarurî kılan bir dâvet sayılır: Gucerat ölkesi Hindistan'ın şimaligarbî sahilindedir; Hicretin VIII inci ve Milâdın XIV üncü asırlarının sonlarından bu tarihe kadar takriben bir buçuk asırdanberi buraya hâkim olan İslâm hanedanına «Gucerat mülkü» denir. O sırada saltanat süren Bahadur-Şâh sahilden Portekizlilerin, dahilden de «Hindistan Mongol imparatorları» denilen Timurîlerden Hümâyün-Pâdişâh'ın taarruzları arasında yegâne kurtuluş çaresini Hilâfet makamına deâlet ve ilticâda bulmuştur; hattâ Portekizlilerin Bahadur-Şâh'a karşı Hümâyün-Pâdişâh'la elbirliği ettiklerinden bile bahsedilir. O sırada Goa, Bassein vesaire gi-

bi muhtelif sahil noktalarında tutunmuş olan Portekizliler Gucerat'ın Diu kalesini de ele geçirmek için bir takım teşebbüslere girişmişler ve hattâ Bahâdur-Şâh'ın oğlu Mahmud'u bile elde etmiye muvaffak olmuşlardır! Bu mücadele senelerdenberi devam etmekte olduğu için Bahadur-Şâh emniyet altında bulundurmak istediği hazinesini bir müddet evvel Mekke'ye göndermiştir: Bu hazinenin 110 ve hattâ 300 sandık altın ve cevâhirden mürekkebe olduğu rivayet edilir. Kanunî'den istimdâd için elçi gönderdikten biraz sonra, yâni 1537 = 943 tarihinde Porte. kizililer Bahadur-Şâh'ı bir hîle ile öldürerek yerine hâin oğlu Muhammed-Şâh'ı iclâs ettikleri için Sultan Süleyman Mekke'de muhafaza edilen hazineyi İstanbul'a getirtmiş ve bunun Akdeniz'den sâlimen geçirilmesini Barbaros temin etmiştir: Yukarıki fıkraya bakınız. — Timur-Leng ahfâdından Babur-Şâh'ın 1526 = 932 tarihindeki istilâsındanberi Hindistan'ın büyük bir kısmı Timurîlerin elindedir: 1530 = 937 tarihinde Babur öldüğü zaman yerine geçen oğlu Hümâyûn-Pâdişâh Hindistan'ın diğer müstakil hükûmetlerini itâat altına almak için mücadeleye girişmiş ve Gucerat devletine de işte bu maksatla taarruza başlamıştır; Timurîlerin hücumlarına uğrıyan hükûmetlerden biri de «Dehli/Delhi» sultanlığıdır: Hattâ Kanunî'ye oradan da bir elçi gelip Hümâyûn-Pâdişâh'a karşı imdâd istemişse de Müslüman devletleri arasındaki ihtilâflara müdâhale etmek istemiyen Sultan Süleyman yalnız Portekizlilere karşı hareket etmiştir. — Mısır'da kurduğu idare esasları XIX uncu asra kadar devam etmiş olan Ha. dım-Süleyman Paşa Kanunî devrinin en kıymetli devlet adamlarındandır: Süveys donanmasını işte bu muktedir vali hazırlamış ve sefer kumandanlığını da kendisi der'uhde etmiştir: Kanunî'nin Süleyman Paşa'ya verdiği emrin islâm ticaretine ve Hicaz yollarına zarar veren Portekizlilerin Hint ve Arap denizlerinden koğulması şeklinde olduğu rivayet edilir; tabî Gucerat'ın Portekiz tasallutuna karşı himâyesi de bu büyük seferin başlıca hedeflerindendir. — Süleyman Paşa'nın donanması hakkında muhtelif rivayetler vardır: Umumiyetle 80 gemiden mürekkebe olduğu rivayet edilmekle beraber 72, 90 ve hattâ 100 rakamlarına da tesadûf edilir; top adedi hakkındaki rivayetler de 90 - 100 arasındadır. Bu donanmanın naklettiği asker mîkdarı da ihtilâflıdır: Meselâ bir rivayete göre Süleyman Paşa iki bini Yenigeri olmak üzere dokuz bin ve diğer bir rivayete göre de yedi bini Yenigeri olmak üzere yirmi bin asker götürmüştür. — Bâzi menbâlarda bu sefer Barbaros'un Akdeniz'e hareketiyle Hadım-Süleyman Paşa'nın Kızıldeniz'den Hint denizine hareketi aynı güne müsâdif gösterilirse de, Barbaros 7 Haziran = 9 Muharrem Cuma günü yola çıktığı halde Süleyman Paşa ondan altı gün sonra işte bu 13 Haziran = 15 Muharrem Perşembe günü hareket etmiştir: Bu suretle Türk donanmaları bir taraftan Adalar deniziyle Akdeniz hâkimiyetini elde ederken, bir taraftan da Kızıldeniz, Umman denizi ve Hint okyânusu Türk satvet ve hâkimiyetine açılıyor ve aşağıki fıkra da görüleceği gibi bir yandan Kanunî Sultan Süleyman Boğdan seferine çıkarken, bir yandan da Osmanlı ordusu Hindistan sahillerine «er dökmek» üzere denizler geçiyor demektir. — Süleyman Paşa'nın Hindistan seferi için aşağıda «27 Temmuz» ve «27 Ağustos» fıkralarına da bakınız).

8 Temmuz = 10 Safer, Pazartesi: Sekizinci «Sefer-i Hümâyûn»: Kanunî'nin İstanbul'dan «Gazây-ı Kara-Boğdan» denilen Boğdan seferine hareketi.

(Osmanlı Türklerinin «Boğdan» dedikleri «Moldavia / Moldava» Voyvodalığı ilk defa olarak Fatih devrinde haraca bağlanmıştır 1455 = 859 vukuâtına bakınız. Fakat o tarihten sonra bu hükûmet Türk düşmanlarıyla elbirliği etmiş olduğu için Fatih bizzat sefere çıkıp Boğdanlıları şiddetli bir mağlûbiyete uğratmıştır: 1476 = 881 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Daha sonra ikinci Bâyezid de Boğdan seferine çıkarak Kilya ve Akkerman kalelerini fethetmiştir: 1484 = 889 vukuâtına bakınız. Boğdan voyvodaları ondan sonra da fırsat buldukça Os-

manlı düşmanlarıyla birleşmişler ve meselâ Kanunî'nin Mohaç seferinde Macarlarla elbirliği etmişlerdir: 1526 = 932 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. Mohaç muharebesinde Macar kralı gibi Boğdan voyvodası da maktul düşmüş olduğu için yerine geçen yeni voyvoda «Beşinci Petru Rareş» Osmanlı hâkimiyetini kabul etmekten başka çare bulamamış ve nihayet Kanunî'nin Viyana seferinde akdettiği bir muahedeye hem tâbiyyet, hem haraç kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır: 1529 = 936 vukuâtının «10 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bununla beraber, «Beşinci Petru Rareş» bir müddettir metbâuna karşı serkeşlik etmiye başlamış ve başına gelecek âkıbeti hiç hesaba katmadan bir takım münasebetsiz hareketlerde bulunmak cür'etini göstermiştir! Bu münasebetsizlikler şöyle sıralanabilir:

- 1 — Rareş son zamanlarda Türklere haraç vermekten imtinâ ettiği halde Türk düşmanlarına paraca yardımda bulunmuştur;
- 2 — Bu tarihten altı sene evvel akdedilmiş olan Osmanlı - Lehistan ittifakı mucibince Kanunî Sultan Süleyman kendisine tâbi olan Kırım Hanlığı ile Boğdan voyvodalığının Lehistan arazisine tecâvuz etmiyeceklerini taahhüd etmiştir: 1532 = 939 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Fakat buna rağmen Rareş Polonyalılarla harbetmiştir; hattâ bu yüzden azli bile talep edilmiştir;
- 3 — Boğdan voyvodası son zamanlarda metbâunun kendisinden istediği 1000 suvârîyi vermekten imtinâ etmiştir;
- 4 — Beşinci Petru Rareş'in en mühim cür'etlerinden biri de Kanunî'nin himâyesi altında bir Venedik asilzâdesini idâm ettirmiş olmasıdır: Maktûl yahut Makbûl İbrahim Paşa'nın sadâreti devrinde göze girip İstanbul'da büyük bir nüfuz kazanmış muvaffak olan bu Venedikli türedinin adı «Aloisio Gritti»dir; bu parlak serseri 1524 den 1538 tarihine kadar Venedik doçluğunda bulunmuş olan «Andrea Gritti» nin gayrimeşrû oğludur; ilkönce Makbûl-İbrahim Paşa'ya çatan Aloisio gittikçe Sultan Süleyman'ın da gözüne girmiş, yalnız Venedik işlerinde değil, bütün Avrupa devletleriyle olan siyasi münasebetlerde mühim roller oynayıp Osmanlı imparatorluğunun âdetâ siyasi müşâviri kesilmiş, Macaristan meselesinde ve bilhassa Zapolya'nın Macar krallığına tayininde çok tesiri olmuş, hattâ bir aralık Macar tacına göz dikmiş ve bilhassa Makbûl-İbrahim Paşa'nın delâletiyle Kanunî Sultan Süleyman gibi bir padişah bu yaldızlı serserinin İstanbul'daki sarayına gidip bir iki gün misafir olmak tenezzülünde bile bulunmuştur: Bu hâdisе halkın İbrahim Paşa aleyhine dönmesinde en mühim sebeplerden sayılır. Kanunî'nin Irakayn seferi esnasında Macaristan'a gidip Karpatlar'da Osmanlı hâkimiyeti altında bir prenslik kurmak için «Transilvania = Erdel» taraflarında faaliyete geçen Aloisio Gritti nihayet Boğdan voyvodası Rareş'in hücumuna uğramış, «Medias», kalesinde muhasara edilmiş ve teslim olmaktan başka çare bulamadığı için Rareş'in emriyle idâm edilmiştir. Boğdan voyvodasının bu meselede Avusturya hükümdarı ve Charles Quint'in kardeşi kral Ferdinand'la anlaşmış olduğu rivayet edilir: Hattâ Kanunî bu meseleden dolayı Bağdad'dan kral Ferdinand'a bir nâme göndererek teessürlerini bildirmişti;
- 5 — Petru Rareş bütün bunlardan başka Kral Ferdinand'la son zamanlarda tekrar gizli münasebetlere girişerek Osmanlılara karşı Habsburglarla elbirliği etmek teşebbüsünde bulunmuş ve tabii bu vaziyet de Kanunî'ye aksetmiştir. Sultan Süleyman'ın Boğdan seferi işte bu muhtelif ve mühim sebeplerle izah edilir. — Her halde Beşinci Petru Rareş'in bütün bu münasebetsizliklerle kendi felâketini kendi elleriyle hazırlamış olduğu muhakkaktır).

13 Temmuz = 15 Safer, Cumartesi : Barbaros'un Girit akını, Kerpe ve Kaşot adalarının fethi.

(7 Haziran = 9 Muharrem Cuma günü İstanbul'dan ikinci Adalar seferine çıkmış olan Barbaros Kiklâd ve Sporad gruplarındaki işlerini bitirdikten sonra Girit'e taarruz etmek üzere bu gün bu adanın sahillerine dayanmıştır: O sırada Girit 334 senedenberi Venedik hâkimiyetindedir. — Vaktiyle Aydın-oğul-

larının ve ondan sonra da Osmanlı Türklerinin muhtelif akınlarına uğrıyan Girid'e karşı ilk büyük Osmanlı taarruzu, Barbaros'un bütün sahil çevresine teşmil etmiş olduğu işte bu şiddetli akın hareketidir. — Barbaros Girid'e gelirken bir yahut iki büyük Venedik gemisi zaptedip yedeğe aldığı rivayet edilir. — Bir hafta süren bu Girit akını esnasında Barbaros bütün adayı dolaşmış, muhtelif noktalarda karaya asker çıkarmış ve 15 bin esirle bir çok ganimetler ve bâzı kalelerden toplar almıştır: Seferin sonunda bütün bunlar İstanbul'a gönderilmiştir. — Kalelerinin müstahkem olmasından dolayı mukavemet edebilen mühim mevkiiler «Candie = Kandiya», «Canée = Hanya» ve «Retimo = Resmo» hisarlarıdır. Bununla beraber bunların kale haricinde bulunan varoşlarıyla 300 kadar köyleri yıkılıp yakılmış ve ahalisi dağlara kaçmış olan «Milopotamo» ve «Scittia = Istiye», kalelerinin topları zaptedildiği gibi erzak ve servetleri de iğtinâm edilmiştir: Bu son iki mevki civarındaki köylerden de yüz kadarının yakıldığı rivayet edilir. — Girid'in başında bu fırtına hüküm sürerken Venedik donanmasından veyahüt Andrea Doria'dan eser bile görünmemiştir. — Bir haftada bütün Girit devredilerek, teknil sahilleri kasılıp kavrulduktan sonra şimalişarkide ve Rodos istikametinde bulunan «Skarpantho/Karpathos = Kerpe» adasına gidilmiş, bu ada da bulunan üç kale işgal edilip ahali haraca bağlanmış ve bu suretle Kerpe adasıyla yanındaki «Kasos = Kaşot» adacığı Türkiye'ye ilhak edilmiştir. — Bundan sonra donanma Rodos civarında bir iki Türk adasına uğradıktan sonra, o sırada şiddetle esen sam yellerinden dolayı «Cos = İstanköy» adasına gidilerek bir müddet istirahat edilmiş, bu müddet zarfında Hristiyanlardan kürekçi ve Anadolu Türklerinden kadro tamamlamak için asker toplanmıştır; ağır gemilerin de burada yağlandığı rivayet edilir. Bu işler bittikten sonra Barbaros Eğriboz'a gitmiş ve Salih-Reis kumandasında adaların muhafazasına memur olan filo orada donanmaya iltihak etmiştir).

17 Temmuz = 19 Safer, Çarşamba: Kanunî'nin Edirne'ye müvâsalatı.

(Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan Boğdan seferine hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «8 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Padişah Edirne'de dokuz gece kalıp onuncu güne tesadüf eden 26 Temmuz = 28 Safer Cuma günü hareket etmiştir. — Basra'nın Osmanlı devletine iltihakı Kanunî'nin işte bu sefer Edirne'de ikameti esnasındadır: Aşağıda «22 ve 24 Temmuz», fıkralarına bakınız).

22 Temmuz = 24 Safer, Pazartesi: Basra'nın Türkiye'ye iltihakını arzetmek üzere Emir Mânî'nin Edirne'ye gelmesi.

(Kanunî'nin Irâkayn seferinde Bağdad işgal edildikten sonra Sultan Süleyman kış mevsimini orada geçirirken Basra emiri «Râşid ibnû Makaamis» in itâat ve inkiyâd arzettiğini görmüştük: 1535 = 941 vukuâtının «7 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Irak'ın Türk işgaline girmesinden itibaren artık istiklâlini muhafaza imkânı kalmamış olduğunu takdir eden Emir Râşid Bağdad valisiyle muhâbere ve müzakerede bulunduktan sonra yegâne kurtuluş çaresini Osmanlı ölkesine iltihak etmekte görerek «Emir Mânî» ismindeki oğlunun riyâsetinde veziri «Muhammed» le Kadı-askerinden mürekkep bir hey'et teşkil etmiş ve bu hey'eti bir çok hediyeler ve Arab atlarıyla Kanunî'ye gönderip Basra'nın iltihakını arza ve anahtarlarının takdimine memur etmiştir. — Basra hey'eti bu gün Edirne'ye gelmişse de Sultan Süleyman'ın huzuruna iki gün sonra kabul edilmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız).

24 Temmuz = 26 Safer, Çarşamba: Basra anahtarlarının Kanunî'ye takdimi.

(Yukarıki fıkra da bahsi geçen Basra hey'eti bu gün Edirne sarayında Kanunî Sultan Süleyman'ın huzuruna kabul edilip Emir Râşid'in tâzimâtiyle Basra'nın

anahtarlarını takdim etmiş ve hey'et âzâsı iltifâta mazhar olmuştur : Basra vilâyeti işte bu günden itibaren Osmanlı ölkesine resmen iltihak etmiş demektir. Bu suretle Irâk-ı Arab tamamıyla Türk hâkimiyetine girmiş olduktan başka, Osmanlı hududu Basra körfezine de dayanmıştır. — Bu vaziyet üzerine Basra hâvâlisi bir Osmanlı eyâleti sayılarak valiliği Emîr Râşid'e tevcih edilmiş ve kendisine «Berât-ı Hümâyûn» ve «Sancak» gönderilmiştir. — Hey'etin Edirne'den avdet etmiş olduğu rivayet edilir).

27 Temmuz = 29 Safer, Cumartesi: Hindistan seferine çıkan Hadım Süleyman Paşa'nın Aden'e muvâsalatı ve Aden emâretinin zaptı.

(Aden limanı, Arabistan yarımadasının cenubugarbisinde ve Kızıldeniz'den «Bâb-ül-Mendebe» boğazıyla ayrılan Aden körfezinin şimal sahilinde eskiden beri işlek bir ticaret iskelesidir : O sırada Aden bir Arap emâreti şeklindedir ve bu emâret 1451 = 855 tarihinden 1517 = 923 tarihine kadar 66 sene Yemen'de saltanat süren ve Emevîler neslinden olduğunu iddia eden «Benî-Tâhir» sülelesinden «Âmir-ibnü-Dâvûd» isminde bir emîrin idaresindedir. — Yemen ölkesi Kölemenler devrindenberi anarşi içindedir ve burada yer yer bir takım imamlar, emîrlar, Kölemen bakıyyeleri ve hattâ Yavuz devrindenberi Türk askerleri hüküm sürmektedir : 1521 = 927 vukuâtının son fıkrasına da bakınız. Bütün bu muhtelif kuvvetler arasında hemen daimî bir mücadele vardır : Ezcümle Aden emiri Âmir-ibnü-Dâvûd ile Zeydî imâmı Şerefüddin arasında da husumet bulunduğu için, Osmanlı donanması Süveyş'den «Kamaran» adasına geldiği zaman Emîr Âmir bir elçi gönderip imâm Şerefüddin aleyhine Süleyman Paşa'dan yardım istemiş, fakat Paşa zaten Aden'e uğriyacağı için bu talebe cevap vermeden Arab emîrinin o meşhur iskelesine dayanmıştır. — Süleyman Paşa'nın Aden emâretini ilhak için ittihâz ettiği fecî tedbir Osmanlı menbâlarında umumiyetle tenkid edilir: Hattâ Paşa'nın bu hareketinden dolayı Kanunî'nin tekdirine uğradığı hakkında bile bir rivayet vardır. — Süleyman Paşa Aden'e geldiği zaman şehrin valisi vaziyetinde bulunan «Emîr Ferhan», la metbû olan «Emîr Âmir-ibnü-Dâvûd» arasında geçimsizlik olduğunu ve valinin hükümdarı çekemediğini anlayıp işte bu vaziyetten istifade ederek Ferhan'la anlaşmış ve alış-veriş bahânesiyle karaya çıkardığı askeri Ferhan'ın kumandasına vererek Emîr Âmir'i Amiral gemisine celbetmiştir : Bir rivayete göre de Süleyman Paşa Aden emirini görüşmek bahânesiyle aldatarak gemisine dâvet etmiş ve emir de bu hileli dâveti kabul etmiştir. Beş altı kişilik bir maiyyetle Osmanlı Amiralinin gemisine gelen Aden emiri Paşa'nın emriyle derhal serendireğine asılmış ve rivayete nazaran üç gün kadar direkte teşhir edilmiştir! Fakat buna rağmen Aden «Emîr Ferhan» a bırakılmamış ve buraya sancak beyi olarak ümerâdan Behram Bey tayin edilmiş ve maiyyetine bir miktar kuvvet de bırakılmıştır. — Hadım-Süleyman Paşa'nın bu çok çirkin hareketi Kanunî gibi düşünan tarlasına girmiş askerlerini idam edecek kadar âdil bir padişahın mümessiline yakışacak zulûmlerden değildir : Hattâ bu haksızlığın ondan sonra gittiği yerlerde Süleyman Paşa'ya karşı hiç kimsede emniyet ve itimat kalmamasına sebep olduğundan ve bu yüzden bâzı zararlar bile görüldüğünden bahsedilir. — Osmanlı donanmasının Aden'e muvâsalatı için 3 Ağustos = 7 Rebr'ül-evvel Cumartesi ve 11 Ağustos = 15 Rebr'ül-evvel Pazar tarihleri de rivayet edilir : Bizim burada en kuvvetli rivayet olarak esas ittihâz ettiğimiz 27 Temmuz = 29 Safer Cumartesi tarihi doğru olduğu takdirde, 13 Haziran = 15 Muharrem Perşembe günü Süveyş'den hareket etmiş olan Hadım-Süleyman Paşa donanmasının Kızıldeniz'i 44 günde kat'edip 45 inci gün Aden'e vâsıl olduğu anlaşılır; bu uzun müddet ağır gidilmesinden değil, bâzı iskelelerde erzak vesaire tedariki için 10 gün ve bir hafta gibi uzun duraklar yapılmış olmasındandır).

16 Ağustos = 20 Rebî'ül-evvel, Cuma: Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan seferinde Babadağ'a muvâsalatı.

(Babadağ kasabası Dobruca'da ve Silistre'nin 130 kilometre şimalişarkisindedir : Bu kasabanın ismi, Selçukîler devrinde buraya hicret etmiş olan ve mezarı da burada bulunan «Saru-Saltuk-Baba»nın adından gelir. — Kanunî burada dört gece kalıp beşinci güne tesadüf eden 20 Ağustos = 24 Rebî'ül-evvel Salı günü ileri hareketine devam etmiştir. — Padişah'ın Babadağ'a muvâsalatının ertesi günü Boğdan voyvodası Beşinci Petru Rareş'in ordugâha gelmesi hakkındaki dâvetin kabulünden imtinâ ettiği hakkında haber gelmiştir : Bu haberi gene bu sefer esnasında yoldan gönderilmiş olan Osmanlı elçisi Sinan-Çelebi getirmiştir : İtâat tan çıkarak metbâuna kafa tutmak gafletini gösteren Rareş için yukarda bu sene vukuâtının «8 Temmuz» fıkrasına bakınız).

21 Ağustos = 25 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Kanunî'nin Tuna üzerinde İsakçı konağına muvâsalatı ve köprü kurulması.

(Sultan Süleyman burada beş gece kalıp altıncı güne tesadüf eden 26 Ağustos = 30 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü Tuna üzerine kurulmuş olan köprüden geçip ileri hareketine devam etmiştir. — Semendire'nin kahramanlıklarıyla meşhur sancak beyi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Bey askeriyle beraber işte burada orduya iltihak etmiştir. — Tuna üzerinde kurulan köprü'nün muhâfazasına sâbık Defterdar Haydar-Çelebi memur olmuştur).

27 Ağustos = 1 Rebî'ül-âhir, Salı: Hadım-Süleyman Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasının Hindistan'da Gucerat sahillerine muvâsalatı.

(Peçevî tarihinde bir zühul vardır : Osmanlı donanması Hint sahillerine «Rebî'ül-evvelin guresinde» yani «28 Temmuz Pazar» tarihinde vâsıl olmuş gösterilir! Halbuki gene Peçevî aynı donanmanın Arabistan'daki Aden iskelesine muvâsalatını doğru olarak Safer ayının sonuna, yani «27 Temmuz Cumartesi» tarihine müsâdif gösterir : Bu zühule göre Osmanlı donanmasının Arabistan'dan Hindistan'a bir günde gitmiş olması lâzımgelir! Tabii buna imkân olamayacağı için, her halde Peçevî'deki «Rebî'ül-evvel guresi», tâbirinin «Rebî'ül-âhir guresi»nden galat olduğu muhakkaktır : Zaten «Kanunî Sultan Süleyman devrinde Amirâl Hadım-Süleyman Paşa'nın Hint seferi», ismiyle Türkçe olarak neşrettiği kıymetli eserde meseleyi Portekiz vesikalarına göre tetkik eden Prof. Dr. Herbert Melzig «Ağustos sonunda» demek suretiyle bizim burada esas ittihaz ettiğimiz 27 Ağustos = 1 Rebî'ül-âhir tarihini teyid etmektedir. Kâtib-Çelebi'den muahhar Osmanlı müelliflerine gelinceye kadar bir çok müverrihler Peçevî'deki zühulü hiç tetkik etmeden olduğu gibi kabul etmek suretiyle tenâkuza bile düşmüşlerdir : Meselâ Kâtib-Çelebi «Efsâr-ül-bihâr»ında Süleyman Paşa'yı «7 Rebî'ül-evvel = 3 Ağustos Cumartesi» günü Aden'e vâsıl olmuş gösterdiği halde, Hindistan sahillerine «1 Rebî'ül-evvel = 28 Temmuz Pazar» günü varmış göstererek tenâkuza düşmüştür! — Hadım-Süleyman Paşa'nın en mühim vazifesi, Kanunî'ye elçi gönderdikten sonra öldürülen eski Gucerat hükümdarı Bahadur-Şâh'ın Portekizlilerden kurtarılmasını rica etmiş olduğu Diu kalesinin fethidir : O sırada Portekizlilerin elinde bulunan bu kale Gucerat'ın «Khattiawar», yarımadasının cenubunda aynı ismi taşıyan küçük bir adanın şimalişarkisindedir; sahilden dar bir boğazla ayrılan bu adanın mesâhası takriben 30 kilometre murabbai kadardır. Hadım-Süleyman Paşa Diu istihkâmlarına taarruz etmeden evvel burayı himâye eden Kuka ve Kat kalelerine hücum etmiştir : Portekizliler bunların birincisine «Gogala» dedikleri için Peçevî'de bu isme tesadüf edilir; Kâtib-Çelebi'de bunların yerine Goa ve Kâre kalelerinden bahsedilmesi doğru değildir. Hadım-Süleyman Paşa karaya asker

dökerek ilkönce işte bu iki kaleyi hücumla fethetmiş ve Portekizlilere bin kadar telefata verdirmişti. — Kuka ve Kat kalelerinin fethi Ağustos sonuna kadar bir iki gün içinde temin edilmiş olduğu için, Eylül başından itibaren asıl hedef olan Diu iskelesi hem karadan, hem denizden muhasara altına alınmıştır: En kuvvetli rivayete göre 20 gün sürmüş olan bu şiddetli muhasara muhtelif menbâlarda bir ay, iki buçuk ay ve hattâ üç ay kadar devam etmiş gösterilir. — Türk topçusunun şiddetli bombardımanına ve şehirle istihkâmların harâb olmasına rağmen, «Antonio de Sylveira» isminde bir kumandanın idaresinde bulunan Portekizliler çok kahramanca bir müdafaada bulunmuşlar ve hattâ kadınlar bile harbe iştirâk etmişlerdir; fakat buna rağmen, aradan yirmi gün geçtikten sonra müdâfîler daha fazla mukavemet edemeyecek bir hâle gelmişlerdir. Hadım-Süleyman Paşa'nın birdenbire ordusuyla donanmasını toplayıp ric'at kararı vermesi işte böyle bir vaziyete tesadüf etmektedir! Muhtelif Osmanlı ve ecnebi menbâlarına göre bu âni ric'at kararının en mühim sebepleri şöyle sıralanabilir:

1 — Bu sırada Gucerat tahtında Portekizlilerle birleşerek kendi babasına bile ihânet etmiş olan Mahmud-Şâh bulunmaktadır: Osmanlı menbâlarına göre bu hükümdarın Kanunî'den istimdâd etmiş olan babası Bahadur-Şâh gibi Türklere itimâd etmemesinin sebebi Hadım-Süleyman Paşa'nın Aden emri «Âmir-ibnü-Dâvûd»u aldatarak öldürdükten sonra ölkesini zaptetmiş olmasıdır: Yukarıda bu sene vukuâtının «27 Temmuz» fıkrasına bakınız. Hattâ Portekizlilerin Mahmud-Şâh'a:

— Süleyman Paşa mukaddemâ Aden hâkimin salbeyledi: Size ne hayr itse gerek? Gaddardır!

dediklerinden bile bahsedilir: Her halde Aden meselesinin çok fena bir tesir hâsıl ettiği Osmanlı menbâlarının ittifakıyla sabittir; bu menbâlar Mahmud-Şâh'ın Süleyman Paşa'ya emniyet etmediği için onunla görüşmiye gelmediğinden ve erzak da vermediği için iâşe buhranı olduğundan bahsederler; hattâ Şâh'ın Paşa'ya «sâir umûrda da muhâlefet» ettiği rivayet edilir; bununla beraber Mahmud'un esasen Portekizlilerle müttefik olduğu ve merhum babasının siyasetini tâkib etmediği de muhakkaktır.

2 — Osmanlı menbâlarının ifadelerine rağmen, Mahmud-Şâh Süleyman Paşa'ya hiç yardım etmemiş değil, bilâkis yardım eder gibi görünmüştür: Meselâ Portekizlilerle gizlice anlaştıktan sonra beş bin Hintli asker vermiş, fakat bunların zâbitlerini Türk ordusunun mâneviyyâtını bozmıya memur etmiştir!

3 — İâşe meselesinde ilkönce bir miktar yardımda bulunan Mahmud-Şâh muhasaranın en şiddetli ânında birdenbire yardımını keserek Osmanlı ordusunda açlık zuhuruna sebeb olmuştur.

4 — Aç kalan Yenicerilerden bâzılarını on misli gündelikle gizlice elde etmiye muvaffak olan Mahmud-Şâh Osmanlı ordusunun inhilâlüne sebeb olacak tehlikeli bir vaziyet husûle getirmiştir.

5 — Muhasara esnasında Hintli askerlerden hiç istifade edilmemiş, bunlar bilâkis Türk ordusunun başına birer gâile olmuş ve hattâ Türk ve Hint zâbitleri arasında ikide bir kavgalar çıkarak muhasara ordusu ihtilâflar içinde çalkanıp durmuştur.

6 — Mahmud-Şâh'ın en alçakça hilesi Portekizlilere izâfe ettiği sahte bir mektub casuslar tarafından yakalanmış gibi Süleyman Paşa'nın eline geçirtmiş olmasıdır: Portekiz'in Goa valisinin ağzından uydurulan bu mektup Diu kumandanı «Antonio de Sylveira»ya hitâben Portekiz donanmasının yetişmekte olduğunu haber vermektedir! Halbuki bunun aslı yoktur! Hadım-Süleyman Paşa büyük bir safderunluk göstererek işte bu düzme vesikaya aldanıp Portekiz donanması gelince iki ateş arasında kalacağını düşünmüş ve yukarıki sebeblere inzimâm eden bu mevhum tehlike üzerine bir gece karanlığında ordusunu donanmasına yükleyip denize açılmıştır!

Süleyman Paşa'nın bu âni ric'at esnasında bir kaç topla bâzı ağır yaralarını bırakıp gittiği bile rivayet edilir! Çok muktedir bir idare ve siyaset adamı

olduğundan bahsedilen Paşa'nın nasıl olup da böyle bir tuzaga düşmüş ve hiç farkında bile olmamış bulunmasına hayret etmemek kabil değildir! Hattâ Süleyman Paşa'nın avdetinden sonra bile Mahmud-Şâh'ın ihânetini anlıyamadığı Profesör Melzig'in Portekiz vesikalarından naklettiği bir mektubundan anlaşılmaktadır: Süleyman Paşa bu ihâneti Mahmud'un adamlarına yüklemiştir! Halbuki Portekiz vesikalarına göre baş hâin bizzat hükümdardır: Bu nokta, Osmanlı menbâlarının ifadelerine de uygundur. — Her halde Hadım-Süleyman Paşa'nın bu Hint seferinde iki büyük hatâsı olduğu muhakkaktır: Biri Aden emrini idam ettirerek muhtelif memleketlerin İslâm ahalisi arasında Osmanlı hâkimiyyetine karşı umumî bir itimatsızlık uyandırması, biri de Mahmud-Şâh'ın Diu muhasarasında kurduğu tuzaktan hiç birini anıyamıyarak hepsine birden kapılmış olmasıdır! Halbuki Hadım-Süleyman Paşa bir kaç gün sebât etmiş olduğu takdirde Diu kalesinin her halde fethedilmiş olacağı muhakkak sayılır. — Süleyman Paşa'nın bu sırada 80 yaşlarında bulunduğu ve çok şişman olduğu için ancak dört kölesinin yardımıyla yerinden kımıldanabildiği hakkında bir rivayet vardır).

29 Ağustos = 3 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Kanunî'nin Boğdan seferinde bir adalet eseri.

(Bu gün varılan «Kızıl-göl» konağında iki asker bir ev yaktıkları için idam edilmişlerdir: Sefer hâlinde bir ordunun düşman vaziyetine geçmiş bir memlekette bile ahalinin canına, malına, mülküne ve hattâ tarlasındaki ekinine bile tecâvüz edemeyecek kadar sıkı bir inzibât altında bulundurulması yalnız o zamanki değil, şimdiki Avrupa medeniyetinin bile yüzünü kızartacak bir vaziyettir. — Bu gibi suçluların idamla tecziyesi sefer hâline münhasırdır: Aynı cürümlerin hâzardaki cezaları daha hafiftir. — Bu mesele için 1520 = 926 vukuâtının «3 Teşrievvel» fıkrasına da bakınız).

31 Ağustos = 5 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Prut nehri üzerinde Mimar-Sinan'ın kurduğu köprüden Kanunî'nin ordu geçirmesi.

(Burası bataklık olduğu için ilk yapılan köprü tutturulamamış ve bunun üzerine ikinci vezir Lûtfî Paşa'nın Kanunî'ye tavsiye ettiği Mimar-Sinan sağlam bir köprü kurmuştur; Koca-Sinan bu meseleyi şöyle anlatır:

«Âb-ı Prut kenârına geldüklerinde asker geçmeğe köprü lâzım oldu; Nice kimseler mukayyed alup bir nice gün köprü binâsına müteakkyid oldular. Yapdıkları köprü âb-u-gilde batup bi-nişân oldu. Batak yeri olmağın köprü binâsında âciz mütehayyır kaldular. Merhum Lûtfî Paşa Hazretleri:

— Saâdetlü Pâdişâhum, köprü binâ olması Sinan-Sübaşı dinilen kulunuzun kadr-ü-ittibârı ile olur: Haseki bendenüzdür. Emr eylen, yoldaşlarıyla mukayyed olsun; gaayet üstâd-ı cihan ve mi'mâr-ı kârdândür!

diyü ilâm ittikte bu hakîre emr-i âlişanları vârid olup on üç gün içinde bir âlî köprü binâ eyledüm: Asker-i İslâm ile Şâh-ı enâm saâdetle geçtüler».

Mimar-Sinan'ın bu ifadesine göre ordu daha Prut sahillerine gelmeden evvel ileri kollar tarafından köprü kurulmuş olması lâzımgelir: Çünkü ilk köprü yıkıldıktan sonra Sinan'ın yaptığı köprünün inşâsı bile 13 gün sürmüştür).

9 Eylül = 14 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Kırım hanı Sâhib-Giray'ın orduya iltihakı.

(Tâbiyyet vazifesini ifa ederek Boğdan seferine iştirâk etmiş olan Kırım hanı Sâhib-Giray Yaş şehrini yıkıp yakmış ve bir çok ganimet almıştır. Bu gün orduya iltihak ettiği yer «Yaş-pazarı» konağıdır. — Boğdan boyarları voyvodanın çılgınlığına iştirâk etmedikleri için Beşinci Petru Rareş bu sırada «Transylvania = Erdel» taraflarına doğru firar hâlinde).

15 Eylül = 20 Rebî'ül-âhir, Pazar : Boğdan payitahtının işgali.

(O zaman Boğdan voyvodalığının payitahtı «Suceava = Suçava» şehridir: Yu. kariki fıkra da gördüğümüz gibi, boyarlar mukavemet taraftarı olmadıkları için âsi voyvoda Beşinci Petru Rareş memleketinden kaçmak mecburiyetinde kalmış ve Translyvania = Erdel'de «Ciceu»ya gitmiştir. Tabii bu suretle Boğdan meselesi âdetâ askeri bir gezintiyle halledilmiş demektir. — Bu seferin neticeleri için aşağıki fıkraya bakınız).

21 Eylül = 26 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Bucak sancağının ilhakı ve Boğdan Beyliğinin yeni vaziyeti.

(Kanunî «Suceava = Suçava» da bulunduğu sırada bir taraftan Semendire suvâ-rileriyle Tatar atlılarından mürekkep bir kuvvet üç yüz Ulah suvârisinin delâle-tiyle âsi ve firarî voyvoda Beşinci Petru Rareş'in tākibine giderken, bir taraftan da bu gün Padişahın riyâsetinde Divan toplanıp Boğdan Prenslığının yeni vazi-yetini tesbît etmiştir; verilen kararlar şöyle sıralanabilir :

- 1 — Rareş ısyânına iştirâk etmemiş olan boyarların Suçava'da akdettikleri bir icti-mâda arzemiş oldukları rica kabul edilerek Boğdan voyvodalığına firârî Beşinci Petru Rareş'in kardeşi «Ştefan Lacusta», tayin edilmiştir.
 - 2 — Yeni voyvodanın maiyyetinde muhâfız ismi altında 500 Yeniçeri bulunacaktır.
 - 3 — Yeni Boğdan voyvodası iki senede bir bizzat İstanbul'a gelerek Boğdan harâcını metbûna takdim edip tâzimatını arzedecektir.
 - 4 — Beşinci Petru'nun yakmış olduğu Kilya kalesi yeniden yaptırılacak ve Akker-man kalesi de tahkim edilecektir.
 - 5 — Türklerin «Turla» dedikleri «Dniestr» nehri üzerindeki «Tighina» kalesi «Bender» ismini alarak etrafındaki arazi ile beraber Türkiye'ye ilhak edilmiştir : Bu suretle Karadeniz sahiliyle Prut ve Dniestr nehirleri arasında bulunan ve garp tarafındaki kara hududu Bender'in biraz şimalinden başlayıp cenuba doğru inerek Prut'un Tuna'ya döküldüğü noktaya varan sâha, yâni Türklerin «Bucak/ Buçak», dedikleri Cenubi-Besarabya Boğdan'dan ayrılarak bir Türk sancağı hâline gelmiştir.
 - 6 — Türkiye'ye ilhak edilen Bucak hudutlarında Boğdanlıların tahkimât yapmaları men'edilmiştir.
- Netice itibariyle Rareş ısyânı Boğdan için çok pahalıya mal olmuş demektir : Bütün bunlardan başka «Suceava = Suçava» kalesinin mahzenlerini dolduran Boğdan hazinesi de zaptedilmiştir. Bu hazinenin fiçılar dolusu altın ve gümüş paralardan başka kıymetli vazolar, murassâ kılıçlar vesair mücevherlerden mü-rekkep olduğu rivayet edilir. Her halde Rareş'in Kanunî'ye ısyan gibi bir çil-gınlığa kapılarak vatanına yaptığı fenalık kolay ölçülecek şeylerden değildir).

22 Eylül = 27 Rebî'ül-âhir, Pazar: Kanunî'nin Boğdan meselesini hallettikten sonra İstanbul'a hareketi.

(15 Eylül = 20 Rebî'ül-âhir Pazar günü «Suceava = Suçava»ya girmiş olan Sul-tan Süleyman burada yedi gece kaldıktan sonra sekizinci güne tesadüf eden bu 22 Eylül = 27 Rebî'ül-âhir Pazar günü İstanbul'a hareket etmiştir).

25 Eylül = 1 Cumâda-l-ülâ, Çarşamba: Barbaros'la Andrea Doria'nın Preveze önlerinde karşılaşması.

(Hristiyanlıkla Müslümanlığın bu en geniş mücadele devrinde bir taraftan Hint denizinde, bir taraftan Akdenizde ve bir taraftan da Avrupa'nın Avusturya ve

Boğdan cephelerinde Türk ordularıyla donanmaları zaferden zafere koşmaktadır; bu tarihi mücadelenin son safhası Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos = Charles-Quint'in Tunus seferiyle başlamış ve ondan sonra birbirini takib eden İtalya, Venedik, Avusturya, Hindistan ve nihayet Boğdan seferleri hep aynı bir zincirin birbirine bağlı halkaları şeklinde teselsül etmiştir: Bunlar için 1535 = 942 vukuâtının «29 Mayıs», 1536 = 943 vukuâtının «18 Teşrinisânî», 1537 = 943 vukuâtının «11 ve 17 Mayıs», 1537 = 944 vukuâtının «13 Ağustos» ve «2 Kânun-ı evvel», nihayet bu sene vukuâtının «13 Haziran» ve «8 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Bu büyük ve şiddetli mücadelenin en mühim safhalarından biri de Barbaros'un Adalar denizinde Venediklilerin alâkasını kestikten sonra Girit üzerine yaptığı hareketle başlayıp dünya tarihinin en mühim vak'alarından biri olan Preveze zaferiyle neticelenmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «7 Haziran» ve «15 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Bütün bu vukuât esnasında Avrupa'da Türklere karşı ittifak temâyülleri baş göstermiş, ilkönce Almanya imparatorluğu ve İspanya krallığıyla Papalık ve Avusturya arasında vücud bulan bu Hristiyan ittifakı gittikçe Venedik, Portekiz, Malta ve Ciniziz hükümetleriyle de takviye edilmiştir. Akdeniz mücadelesinde Türklere karşı birleşen bu irili ufaklı müttefiklerin verdikleri filolar nihayet imparatorluk amirali Andrea Doria'nın kumandasında muazzam bir Hristiyan donanması hâlini almıştır. İşte bu suretle toplanan deniz kuvvetinin büyüklüğü karşısında müttefikler zaferden o kadar emin olmuşlardır ki, «Léon Galibert»'in Venedik tarihinde dediği gibi «müstakbel fîtuhâtı peşin olarak paylaşmakta» bile tereddüd etmemişlerdir! — Yalnız müttefiklerin hepsi aynı zamanda hazırlanmış değildir: Meselâ muhtelif filolar daha 1538 = 944 senesi Mart = Şevvâl ayının sonlarında Korfu adasında toplanmaya başlamış olduğu halde, imparatorluk filosu ancak bu senenin 7 Eylül = 12 Reb'ül-âhîr Cumartesi günü tamamlanabilmiştir! Aradan geçen beş ay içinde Barbaros Adalar denizindeki Venedik müstemleceklerini kasıp kavurarak 25 ada zaptetmiş ve Venediklilerin bu denizle alâkalarını kestigi halde imparatorluk donanmasını bekliyen Venedik filosu yerinden bile kımıldanamamıştır! Hattâ bu yüzden Venediklilerle Doria'nın arası açılmış olduğundan bile bahsedilir! — Barbaros Girit seferinden sonra İstanköy adasında donanmasına istirahat verirken müttefiklerin hazırlıklarını ikmâl etmiş oldukları hakkında muhtelif haberler almış ve ondan sonra Eğriboz/Ağ-riboz adasına geçtiği zaman Andrea Doria kumandasındaki düşman kuvvetlerinin Preveze'ye taarruz ederek kaleyi muhasara etmiş olduklarını öğrenmiştir: Bu zamana kadar Akdeniz'de Barbaros'un takibinden bucağın bucağın kaçan Andrea Doria'nın nihayet büyük Türk kahramanı ile karşılaşmasına ve daha doğrusu hiç istemediği halde onun karşısında kalmasına sebep olan hâdise işte bu Preveze muhasarasıdır. — Barbaros bu muhasara haberini alır almaz Eğriboz'dan hareket etmiş ve bir keşif hareketi yaptırmak üzere meşhur Tur-gud-Reis kumandasındaki yirmi gemilik hafif gönüllü filosunu önden göndermiştir: Tur-gud-Reis'in Zanta sularında kırk gemiden mürekkep bir düşman karakol filosuna tesadüf edip bu vaziyeti Modon limanında Barbaros'a arz etmiş olduğu rivayet edilir. Diğer cihetten Zanta'daki düşman filosu da derhal Preveze önlerine yetişerek Türk donanmasının yaklaşmakta olduğunu Andrea Doria'ya haber verdiği için Hristiyan donanması Preveze'den derhal elçikip Venedik hakimiyetinde bulunan Korfu adasına ric'at etmiştir. — İşte bu vaziyette Preveze'ye doğru ilerliyen Barbaros bu şehrin tahribine mukabele olmak üzere Kefalonya adasını yakıp yıktıktan sonra hedefine varıp Preveze kalesini derhal tâmir ve tahkim ettirmeye başlamıştır. — Preveze kalesi, Adriyatik denizinin Arnavutluk sahilinde teşkil ettiği Arta körfezinin ağzında ve medhalin şimal kıyısındadır: Medhalin darlığına nisbetle körfezin genişliği burasını âdetâ bir havuz hâline getirmektedir; bilhassa medhalin müstahkem olması Arta körfezini bir donanma için en emin sığınak şekline sokan bir vaziyet demektir. Osmanlı donanması bir rivayete göre 24 Eylül = 29 Reb'ül-âhîr Salı günü buraya gelmiş ve körfeze girip harekete hazır bir vaziyet almıştır. — Andrea Doria kumandasındaki düşman donanmasının bu hizâya gelip Preveze'

nin iki mil kadar açıklarında demirlemesi de 25 Eylül = 1 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba gününe müsâdiftir: İşte bu suretle Barbaros nihayet murâdına ermiş ve yıllarca aradığı halde bulamadığı Andrea Doria ile karşılaşmış demektir! — O zamana kadar Barbaros'dan daima haşyet ve dehşetle kaçmış ve kaçınmış olan Doria'nın bu seferki cür'eti, kumanda ettiği donanmanın gerek kemmiyet, gerek keyfiyet itibariyle Türk donanmasından çok üstün olmasıyla izah edilir; Hristiyan donanmasının her bakımdan üstünlüğünde Türk ve ecnebi menbâları müttefiktir; yalnız rivayet edilen adetler arasında mühim farklar vardır: Garp menbâlarında Doria'nın donanması hakkında tesadüf edilen rakamların en mühimleri 166, 167, 200 ve nihayet 300 şeklinde sıralanabilir. Bu donanmadaki müttelik askerlerinin mecmûu da muhtelif Garp menbâlarında 54,500 ve 60,000 kadar gösterilmektedir; düşman toplarının mecmûu hakkında da 2500 ve 2594 gibi rivayetler vardır. Türk menbâlarında ise Hristiyan donanmasının 300, 400 ve nihayet 600 küsur gemiden mürekkebe olduğu hakkında muhtelif rivayetlere tesadüf edilir. Deniz muharebelerine ait bir çok Şark ve Garp menbâlarının ifadelerinden anlaşıldığına göre bu son rivayet yanlış değildir: Yalnız bu 600 küsur geminin yarısı büyük ve yarısı da küçük gemilerle nakliyelerden mürekkeptir. Bâzı rivayetlere göre İspanya ile Portekiz krallıkları 80 kalyon, Venedik cumhuriyeti 10 kalyon ve 70 kadirga, Papalık hükûmeti 36 kadirga, Malta Şövalyeleri 10 kadirga, Genova hükûmeti 1 kalyonla 52 kadirga ve diğer bâzı Hristiyan hükûmetleri de 49 kalyon vermiştir: bu hesaba göre yalnız büyük gemilerin sayısı 308 tutuyor demektir; bunların 15 - 20 kadarı «Karaka» denilen en büyük gemilerdendir ve her birinde 2000 asker bulunduğu rivayet edilir; üst tarafı da «Çekdiri», denilen küçük gemilerden mürekkeptir. Fakat buna mukabil Barbaros'un kumandasındaki donanmanın hepsi çekdiri olmak üzere ancak 122 gemiden ibaret olduğunda umumiyetle ittifak edilir: Hattâ Garp menbâlarında bile bu rakam en fazla 150 ye kadar çıkabilmiştir; gene Garp menbâlarında Türk donanmasının 100 hafif gemiden ibaret olduğu hakkında bile bâzı rivayetler vardır: Her halde donanma küçük, fakat Barbaros büyüktür. Bu küçük donanmanın 20,000 asker taşıdığı rivayet edilirse de her halde biraz mübâlagaya edilmiş olmalıdır. Tabî böyle bir vaziyette en çok göze çarpan şey, iki taraf arasındaki kuvvet nisbetsizliğidir. — İşte bu nisbetsizlikten dolayı vaziyetin müzakeresi için Barbaros'un riyâsetinde bir harb meclisi toplanmış, hiç kimse körfezden dışarı çıkılmasına taraftar olmadığı halde yalnız Barbaros bunun kaçırılmıyacak bir fırsat olduğunu ileri sürmüş ve kat'i karar ona aid olduğu için nihayet onun emrinde birleşilmiştir. Bu vaziyet âdetâ bir kale muhasarasındaki huruç hareketlerine benzetilebilir: Çünkü bu sırada 122 gemiden mürekkepe Türk donanması 600 düşman gemisinin tıkadığı Arta körfezinde kapamp kalmış gibi bir vaziyettedir; fakat körfezin medhali sığlık olduğu için büyük düşman gemilerinin içeri girebilmek ihtimali de yoktur; bilhassa medhalin her iki sahili de tahkim edilmiş olmak itibariyle donanma tam bir emniyet içindedir: Bununla beraber Barbaros kurduğu plâna olan itimadını bu körfezdeki emniyete tercih etmiştir. — Bu gün düşman donanması bir ihraç hareketine teşebbüs etmek istemişse de, Turgud-Reis, Murad-Ağa, Güzelce-Mehmet ve Sâdık-Reis gibi bir takım kahramanlar idaresinde körfezden çıkarılan Türk filosu düşman gemilerini derhal püskürtmüştür).

27 Eylül = 3 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Preveze önlerinde Barbaros'un ilk taarruzu ve düşman donanmasının ric'atı.

(Osmanlı menbâlarında Barbaros'un Preveze muharebesi umumiyetle bu gün vukua gelmiş gösterilmekle beraber bundan bir gün sonra vukuuna delâlet eden ifadelere de tesadüf edilir: Meselâ bu hususta en esaslı menbâlardan biri olan Kâtib-Çelebi'nin «Efsâr-ül-bihâr»ında düşmanın Preveze önlerine gelmesi «1 Cumâda-l-ûlâ = 25 Eylül Çarşamba» gününe, Barbaros'un körfezden çıkıp düşmana ilk taarruz hareketine geçmesi bundan «iki gün sonra», yani «3 Cumâda-l-ûlâ = 27 Eylül Cuma» gününe ve zaferle neticelenen kat'i muharebe de

onun ertesi gününe müsâdif gösterildiği halde, bu son günün tarihi «4 Cumâda-l-ülâ = 28 Eylül Cumartesi yerine tekrar «3 Cumâda-l-ülâ = 27 Eylül Cuma» diye kaydedilir; tabii bunda bir zühâl olduğu ve Hicret ayının «dördüncü günü» denilecek yerde «üçüncü günü» denilmiş olduğu muhakkaktır. Diğer bâzı menbâlarda da böyle şüpheli ifadeler vardır: Meselâ Kâtib-Çelebi'den daha eski olan Edirneli Mehmed'in «Nuhbet-üt-tevârih»inde de aynı zühâle aynı ifadelerle tesadüf edilir. Bazı menbâlarda ve meselâ Kara-Çelebi-zâde'nin «Süleyman-nâme»sinde daha muahhar tarihlere de tesadüf edilmekte ve hiç doğru olmıyan «6 Cumâda-l-ülâ = 30 Eylül Pazartesi» tarihi ileri sürülmektedir! Osmanlı menbâlarının bu kadar mühim bir vak'ada bile düşmüş oldukları hatâlar tabii ancak Garp menbâlarıyla tashih edilebilir: Onlarda da bir takım müphem ve hattâ yanlış rivayetler mevcut olmakla beraber, umumiyetle Barbaros'un birinci taarruzu «27 Eylül = 3 Cumâda-l-âhire Cuma» gününe ve zaferle neticelenen kat'i muharebe de «28 Eylül = 4 Cumâda-l-ülâ Cumartesi» tarihine müsâdif gösterilir. «3 Cumâda-l-ülâ = 27 Eylül Cuma» tarihini esas ittihaz eden Osmanlı menbâlarında belki de iki muharebe günü birbirine karıştırılmıştır. — Barbaros'un bu birinci muharebe günü donanmasını Arta körfezinden dışarı çıkarmasına sebep olan hâdise, bir kaç düşman gemisinin körfez medhaline gelip orsa alabanda ederek bir iki top atmak suretiyle yaptıkları nümâyıştır: İşte bunun üzerine donanma engine açılıp altı mil kadar gittikten sonra harb nizamı alarak hilâl şeklinde bir saf teşkil etmiş ve bütün gemilerin başlarında bulunan üçer top birden ateşlenerek düşmana taarruz edilmiştir; bu sırada Andrea Doria'nın yanlış bir manevra yaparak kendi donanmasını tehlikeli bir vaziyete düşürmüş olduğundan bahsedilir; Barbaros düşmanın bu şaşkınlığından derhal istifade ederek kırk gemilik bir filoyu Hristiyan donanmasına saldırtıp ikiye ayırmak üzere ileri sürmüş ve işte bu vaziyet üzerine Andrea Doria derhal ric'at işareti vermiştir: Bu işaretten müttefik filo kumandanlarının memnun olmadıkları ve hattâ Doria'yı ihânetle ithâma başladıkları rivayet edilir; her halde müttefikler arasında millî ihtilâflarla şahsî rekabetler bulunduğu muhakkak olmakla beraber, Barbaros'un manevralarına mukabele edebilecek kabiliyette olmadıkları da muhakkaktır. — Bu vaziyet üzerine düşman donanması Korfu istikametine doğru çekilmiş ve ortalığa karanlık bastığı için Osmanlı donanması da Arta körfezinin dışarısında ve Preveze önlerinde mevzi almıştır. — Bir rivayete göre de düşman bir mikdar tâkib edildikten sonra karanlıklara karışarak kurtulmuştur).

28 Eylül = 4 Cumâda-l-ülâ, Cumartesi: Barbaros'un Preveze zaferi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Türk donanması bir gün evvelki ilk taarruzunda düşmanı ric'at mecburiyetinde bıraktıktan sonra Preveze önlerinde demirlemiştir: Fakat Barbaros'un burada çok kalmadığı ve daha ortalık karar-madan evvel düşmanı Korfu'da bulmak ümidiyle şimal istikametine «Paksos» adasına doğru açıldığı rivayet edilir; hattâ bu rivayete göre direklerde bulunan «didebanlar», düşman donanmasının cenup istikametine ve «Aya-Mavri = Santa-Maura» adasının cenubundaki «Porto-figo» önlerinde bulunduğunu Paksos civarında ortalık ağarırken farketmişlerdir: Bunun sebebi Andrea Doria'nın akşam karanlığında Korfu'ya doğru giderken orada bırakmış olduğu bir filoya yolda tesadüf ederek Mora'nın şimalıgarbısındaki Patras körfezine gir-mek üzere gece karanlığında cenuba doğru inmiye başlamış olmasıdır. Bu vaziyet üzerine şanlı Barbaros 122 gemilik kuvvetiyle 600 gemilik düşman donanmasına karşı son sür'atle ilerlemeye başlamıştır: Onun bu ilerleyişi, denizler tarihinin en heybetli levhalarından biridir. — Düşman armadasının bulunduğu nokta, Aya-Mavri adasının cenubunda İtalyanların «Porto-figo», Rumların «Vasiliko» ve Türklerin de «İncirli-limanı», dedikleri yoldur. — Garp menbâlarında Andrea Doria'nın riyâsetinde toplanan bir harb meclisinden bahsedilir: Doria'nın Barbaros'a taarruz tarafdarı olmadığına ve hattâ ric'at teklif

etmiş olduğunda umumiyetle ittifak edilmektedir; fakat aynı rivayetlere göre bütün filo kumandanları onun bu fikrine muhalefet ettikleri için zavallı adam ekseriyete uymak mecburiyetinde kalmıştır! Hattâ onun bu vaziyeti, kendisinin Ciniviz olmak itibariyle Venediklilere karşı beslediği millî kin ve garazla veyahut imparatorundan aldığı bir takım gizli emirlerle alâkadar gösterilir: Tabii bütün bu rivayetler hep Garp müelliflerinin dinî ve millî hislerle yaptıkları bir takım tevillerle tefsirlerden başka bir şey değildir; çünkü o tarihe kadar Andrea Doria daima Barbaros'dan kaçmış ve kaçınmıştır: «Barbarossa» isminin en fazla titrettiği yürek hiç şüphesiz ki Andrea Doria'nın yüreğidir. Barbaros daha kendi hayatında Akdeniz milletlerinin efsânelerine karışmıştır: Hristiyanlık mukadderâtının bütün mes'ûliyeti Doria'nın üstünde olduğu için, en büyük tereddüdün de onda olması pek tabiidir; hattâ bu tereddüt devresinin sabahtan itibaren üç saat kadar sürdüğü ve nihayet filo kumandanlarının söz dinlememelerinden dolayı harbi kabule mecbur olduğu rivayet edilir. — İşte bu vaziyet üzerine düşman donanması Preveze üzerine yol almaya başlamıştır: Bu sırada Türk donanmasının sahil tarafında bir dizi şeklini alarak ilerlediği rivayet edilir; Barbaros'un hareketi gittikçe düşman istikametine doğru inkişaf etmiş ve nihayet Türk donanması tıpkı bir gün evvel olduğu gibi hilâfî bir harb nizamı almıştır. Bu vaziyette merkeze Barbaros, sağ cenaha Sâlih-Reis, sol cenaha Seydi-Ali-Reis ve bu harb hattının arkasında mevzi alan gönüllü ihtiyat filosuna da Turgud-Reis kumanda etmektedir: Hammer'in Turgud-Reis'i sağ cenaha kumanda etmiş göstermesi doğru değildir; bu rivayet belki de harb esnasında Turgud'un icabına göre her iki cenahta da rol oynamış olmasından galattır. Buna mukabil düşman tarafında Başkumandanlığı Andrea Doria der'uhde etmiş ve Venedik donanma kumandanı «Vicent Capello» ile Papalık donanma kumandanı «Marco Grimani» de onun emrinde çalışmıştır. — Barbaros'un Türk donanmasına verdiği hilâfî harb nizamına mukabil düşman donanması borda nizamında ve birbirinin arkasında üç saf hâlini almıştır: Gemilerin büyüklüğüne göre sıralanan bu üç saffın birincisi kalyonlarla karakalardan, ikincisi kadırgalardan ve üçüncüsü de çekdiri vesaire nev'inden, yani en küçük gemilerden mürekkeptir. Tabii bu vaziyette en öndeki kalyonlarla karakalardan mürekkep ağır filo bir nevi siper rolündedir ve Başkumandan Andrea Doria işte bundan dolayı ikinci saffı teşkil eden kadırgalar filosunun başındadır. — Preveze açıklarında iki taraf işte bu harb tertibâtıyla birbirine doğru yaklaşırken rüzgârın cenuptan estiği için düşmana çok müsâid olduğu halde Türk donanmasına gittikçe muhâlif bir cereyan almış olduğu rivayet edilir: Hattâ bir rivayete göre Andrea Doria işte o rüzgârdan dolayı bu sefer Barbaros'un önünden kaçamamıştır! Fakat bu hâl aynı zamanda Türk donanmasında kürek kuvvetinden başka hareket kabiliyeti bırakmamıştır: Hattâ donanma efrâdının büyük bir ye'se kapıldıkları bile rivayet edilir. Askerinin mâneviyyâtına fevkalâde ehemmiyet veren Barbaros bu sırada kendi amiral gemisinin iki yanına iri yazılı iki âyet astırmış ve bir rivayete göre de bir Kur'an yapraklarını denize serpiştirmiştir. Kâtib-Çelebi büyük kahramanın bu tedbirini şöyle anlatır:

«Derhâl pâşây-ı Gaazi iki âyet yazup gemisinin iki tarafına bıraktıkda rüzgâr sâkin olup barçalar hareketten kaldı. Kıssadan hisse budur ki serdâr olan nâm-dârlar yalnız esbâb-ı cismâniyyeye i'timâd itmeyüp kaadir oldukları kadar esbâb-ı ruhâniyyeye dahî riâyet ve i'tibâr eylemek lâzımdır.»

Bu sırada cenup rüzgârının birdenbire kesilmesi düşmanın ağır gemilerini hareket-siz bırakmış ve bunun üzerinde Andrea Doria ön saftaki büyük gemilerinden şiddetli bir top ateşi açtırmıştır: Fakat kalyonlardaki büyük topların namlıları kısa olduğu için mesafeleri azdır ve işte bundan dolayı düşmanın bütün mermileri denize dökülmüş ve Türk askerini güldürmekten başka bir tesiri olmamıştır. Barbaros'un hücumu işte bu vaziyet üzerinedir: Donanma bandolarının cenk havaları içinde bütün asker in birden tekbrar getirerek altı misli bir kuvvete karşı yalnız Allâha ve başlarındaki büyük adamın yıllardanberi Akdeniz'i sarısan dehâsına güvenerek yaptıkları bu muhteşem taarruz her halde tarihin

hiç unutmıyacağı manzaralardandır. Hafif Türk gemilerindeki toplanın menzilleri daha uzun olduğu için ilkönce işte bu menzil hizasına yaklaşılıp ateş açılacağı sırada ileri çıkan bir düşman kalyonu püskürtülmüş ve ondan sonra da Türk toplarının menzil üstünlüğünden istifade edilerek düşmanın ön saffındaki ağır gemileri tahrir edilmeye başlamıştır. Bu vaziyet üzerine Andrea Doria ile Venedik amirali Capello ikinci saftaki kadirgalarını harekete geçirmek ve Türk donanmasını iki ateş arasına almak istemişlerse de şiddetli bir top ateşiyle karşılaşmışlar ve tam işte bu sırada Turgud-Reis'in bir çevirme hareketiyle de karşılaşmaları için derhal ric'ate mecbur olmuşlardır. Harbin bu en şiddetli anında ortalığın duman ve ateş içinde kaldığı rivayet edilir : Bu vaziyetten istifade etmek isteyen Andrea Doria bir iki kere Türk donanmasını iki ateş arasına almak için manevralar yapmaya kalkışmışsa da daima Barbaros'un mukabil manevralarıyla karşılaşmış ve bir kaç saat süren bu şiddetli mücadele esnasında düşmanın birbirine çatılmış büyük bir hedef teşkil eden ön saf kalyonlarıyla karakaları artık işe yaramıyacak surette tahrir edilmiştir; Barbaros'un meşhur yarma hareketi işte bu vaziyet üzerinedir : Askerin tekbir sesleri içinde yapılan şiddetli bir hücum düşmanın ön saffını ikiye ayırmış ve bu suretle Türk donanması ön saffın arkasına sığınmış olan Andrea Doria'nın idaresindeki kadirgalar filosunun üzerine yüklenmiştir : Bu sırada Turgud-Reis'in kumandasındaki hafif filo da düşmanın arkalarına saldırmış olduğu için Hristiyan donanması bir taraftan yarılırken, bir taraftan da korkunç bir Türk çenberi içine düşecek bir hâle gelmiştir! Doria'nın donanmasına ric'at emri vermesi işte bu vaziyet üzerinedir. Bir rivayete göre Venedik amirali Capello bu neticeye rağmen harbe devam etmek fikrinde olduğu için Doria'nın ric'at işareti üzerine Amiral gemisine borda ederek :

— Bedbaht! Bir zaferle bir donama kaybediyorsun!»

diye bağırmıştır! Tabii bu sözün o ateş içinde söylenmiş olmaktan ziyade hristiyanlık gayretleriyle sonradan yazılmış olmak ihtimali daha kuvvetlidir : Çünkü bu müdhiş felâket üzerine Andrea Doria'nın iki eline iki gülle alarak döğündüğü de rivayet edilir! Her halde Andrea gibi bir adamın son ümidini kaybetmeden ric'at emri verip bütün dünyaya ve tarihe karşı kendini rezil etmek istemiyeceği muhakkaktır. Zaten Doria Preveze muharebesinde yalnız kalyon ve karaka gibi büyük gemilerinin 128 tanesini kaybetmiştir: Bu mıkdar, Türk donanmasının da bütün mevcudundan fazladır! Orta ve küçük gemilerle insan telefâtı hakkında da muhtelif rivayetler vardır : Böyle bir vaziyette tabii artık kaçıktan başka bir çare bulamamıştır. Bilhassa Venediklilerin Andrea Doria'yı «hâin»likle ithâm ettikleri rivayet edilir : Fakat Cinivizlilerle Venedikliler arasındaki tarihî rekabetten dolayı hiç bir kıymeti olmayan bu ithâmı tabii görmek lâzımgelir. Barbaros'un ne demek olduğunu her kesten iyi bilen Andrea Doria bu feci âkıbeti harbten evvel sezmiş olduğu için yukarda bahsi geçen Amiraller meclisinde taarruz fikrine muhâlefet etmiş ve hattâ derhal ric'at edilmesini istemiştir : Tabii o vaziyette ric'at demek, Hristiyan donanmasının şerefini fedâ edip mevcudiyetini kurtarmak demektir; fakat harbin kabulü, hem şeref, hem mevcudiyetin suya düşmesiyle neticelenmiştir : Çünkü Avrupa'nın en muazzam donanması küçük bir Türk filosuna mağlûb olmuş demektir! Hattâ bundan dolayı Preveze muharebesinden hiç bahsetmeyen bir takım Garp menbâlarına bile tesadüf edilir : Bu gibi menbâlarda dünya tarihinin bu fevkalâde vak'ası sanki hiç vukuâ gelmemiş gibi tamamiyle meskût geçilir! Bunlardan başka pek ehemmiyetsiz bir vak'adan bahseder gibi ancak bir iki satırda şöyle bir temas edip geçen menbâlar da vardır! Böyle eserlerde Barbaros'un iki kalyon batırıp bir kadirga zaptettiğinden dem vurulmakla iktifa edilir! Tabii bunların hiç bir ilmi kıymeti yoktur. Buna mukabil Preveze muharebesi hakkında bilhassa askerlik bakımından yapılmış ciddi tetkikler de vardır : Denizcilik mütehassıslarının fikirlerine göre Barbaros bu dehâ eseriyle deniz muharebeleri tarihinde bir inkılâp yapmış ve bilhassa ilk defa olarak yarma hareketleriyle düşman kuvvetlerini bölüp arkalarına sarkarak çevirmesi kendisinden sonra bütün dünya denizciliği için tarihi bir ders olmuştur. Bu manevranın esası, düşman donanmasını bir kaç parçaya bölerek

aralarındaki irtibatı kesmek ve bunları birer birer imhâ ederken ihtiyat filolarıyla arkalarını çevirip ric'at hatlarından da ateş altına almaktır. Barbaros işte bu suretle büyük bir kuvveti küçük kuvvetler hâline getirdikten sonra kolayca imhâ etmiş demektir. Barbaros'dan sonra İngiliz Bahriyesinin Amiral «Rodney», «Saint-Vincent» ve «Nelson», gibi büyük şahsiyetleri hep Türk kahramanının işte bu parlak dersinden istifade ederek zaferler kazanmış adamlardır. Orduların kara muharebelerinde tâkib ettikleri kaideler büyük fatihlerin seferlerinden çıkarılmış olduğu gibi, deniz muharebelerinin bir çok esasları da Barbaros'un zaferlerinden çıkmıştır. — Preveze zaferinin en mühim neticesi Akdeniz'i Türk hâkimiyetine sokmuş olmasında gösterilir : Bu büyük zaferden itibaren Türk ordusunun karalardaki hâkimiyeti, Türk donanmasının denizlerdeki hâkimiyetiyle tamamlanmış demektir; bu suretle daha Fatih devrinden itibaren bir Türk gölü hâline gelen Karadeniz'den sonra Kanunî devrinde de Hadım-Süleyman Paşa'nın Hindistan seferinden itibaren Kızıldeniz ve Barbaros'un Preveze muharebesinden itibaren de Akdeniz birer Türk gölü şeklini almıştır. Bu büyük zaferin en mühim neticelerinden biri de Adalar denizi fütuhatının âtisini temin etmiş olmasında gösterilebilir : Bu bakımdan en büyük darbeyi Venedik cumhuriyeti yemiş demektir. — Preveze muharebesi en kuvvetli rivayetlere göre kuşluk vaktinden ikinci vaktine, yâni takriben zevalî saat ondan üçe kadar beş saat sürmüş ve ondan sonra da akşama kadar tâkip harekâtı devam etmiştir : Bu tâkip harekâtının gece karanlığına kadar devam ettiği ve hattâ Doria'nın bütün fenerlerini söndürerek zifiri karanlıklara bürünüp izini kaybettirmeye muvaffak olabildiği bile rivayet edilir! Bir İtalyan menbâna göre bu münasebetle Barbaros :

— Aman şu Andrea Doria ne taraftan kaçtığını göstermemek için fenerlerini ne kahramanca vurup öldürüyor!

demıştır! Fakat buna rağmen Barbaros o tâkip hareketinde karanlıkla fırtınaya rağmen birkaç düşman kalyonuyla kadirgâsı daha zaptetmiye muvaffak olmuş ve ancak ondan sonra Preveze önlerindeki üssüne dönmüştür. — Bu meşhur zaferde Barbaros düşmandan irili ufaklı gemilerden başka bir çok esirler almış, Hristiyan donanmasının bazı mühim şahsiyetlerini esir etmiş ve bir takım Garp menbâlarının bile itiraf ettiği gibi çok «şâhâne ganîmetler» elde etmiştir. — Preveze zaferinin Kanunî'ye teşhiri için aşağıki fıkraya bakınız).

15 Teşrinievvel = 21 Cumâda-ı-ülâ, Salı : Yanbolu konağında Preveze zaferinin Kanunî Sultan Süleyman'a teşhiri.

(Padîşahın Boğdan seferinden dönerken Yanbolu'ya 11 Cumâda-ı-ülâ = 5 Teşrinievvel Cumartesi günü vâsıl olduğu hakkında da bir rivayet varsa da çok zayıftır — Barbaros'un oğluna tevdi ederek gönderdiği Preveze zafernâmesiyle düşman kapdanlarından iki mühim esirin işte burada ordugâha vardığı rivayet edilir. — Akdeniz'i bir Türk gölü hâline getiren bu büyük zaferden son derece memnun olan Sultan Süleyman derhal Divânı toplamış ve büyük Barbaros'un muhteşem zafernâmesi merâsimle okunup hürmetle dinlenmiştir; Kâtib-Çelebi bu merâsimi şöyle anlatır :

«Divan kurulup fethnâme ayağ üzere okundu: Hakk'a hamd-ü-şükr-i firâvân ittîler».

Kanunî Barbaros'un zafernâmesini vüzerâsiyle beraber kaimen dinledikten sonra bu deniz «Cihâd-ı ekber»ini bütün vilâyetlere teşhir ettirip her tarafta şenliklerle donanmalar yapılmasını emretmiş ve bütün memleket zafer tezâhürâtıyla çalkalanmıştır. — Bu münasebetle «Kapdan Paşa hâslarına yüz bin akça» ilâve edilmiştir : Fakat her halde Barbaros'un kazandığı en büyük mükâfat, Türk tarihinin ebedî minnet ve şükrânıdır).

23 Teşrinievvel = 29 Cumâda-ı-ülâ, Çarşamba : Boğdan seferinden dönen Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(Sultan Süleyman'ın Edirne sarayında bir ay kadar kaldığı rivayet edilir. —

Barbaros Preveze zaferinden sonra Venediklilerin Arnavutluk sahilindeki Parga kalesini yıktıktan sonra fırtınadan dolayı on gün kadar Avlonya'da kalmış ve ondan sonra da kışı geçirmek için şenlikler içinde İstanbul'a ve Sultan Süleyman'la görüşmek için de Edirne'ye gelmiştir: Bu mülâkatta Paşa Padişaha Preveze zaferi hakkında şifahi bilgi vermiş ve pek çok iltifata mazhar olmuştur. — Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı için 13 Teşrinievvel = 19 Cumâda'l-âla Pazar tarihi de rivayet edilir).

27 Teşrinievvel = 3 Cumâda-l-âhire, Pazar: «Castelnuovo» kalesinin sukutu.

(Preveze zaferine rağmen müttefik düşmanlarla kara ve deniz muharebeleri bütün şiddetiyle devam etmektedir: En mühim hâdiseler Dalmasya sahilleriyle Avusturya işgalindeki Macaristan topraklarında cereyan etmiştir. — Dalmasya'da taarruza geçmiş olan Venedikliler Türklerden Ostrovitz, Obrovaz ve Scardona kasabalarını zaptetmiş oldukları gibi, Türkler de gene bu havâlide Venediklilerden Nadin, Doubicza vesaire kalelerini ve Macaristan cephesinde de Avusturyahlardan Tokay vesaire gibi bâzı mühim yerleri fethetmişlerdir. — Bu mücadelenin en mühim vak'ası, denizden yapılan bir taarruzla «Castelnuovo/Castel-Novo» kalesinin düşman eline geçmiş olmasıdır: Bu mühim mevki Dalmasya'nın cenup müntehasında ve Karadağ sahilindeki «Cattaro/Kotor» körfezinin garp yakasındadır. — Preveze muharebesinden sonra düşmanı tâkiye kalkıp büyük bir fırtınaya tutularak ve hattâ bu fırtınada bâzı gemilerini de kaybederek Avlonya limanına iltica etmiş olan Barbaros'un orada bulunmasından istifade eden Andrea Doria elinde kalan gemilerle «Castelnuovo»ya taarruz etmiş ve buradaki Osmanlı muhafızının tedbirsizliğinden istifade ederek âni bir hücumla kaleyi işgale muvaffak olmuştur: Doria'nın buraya 3, yahut 4 veyahut 6 bin ıspanyol askeri bıraktığı rivayet edilir: Barbaros'un bu kaleyi istirdâdı için aşağıda 1539 = 946 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız).

27 Teşrinisâni = 5 Receb, Çarşamba: Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan seferinden İstanbul'a avdeti.

(Sultan Süleyman bu senenin 8 Temmuz = 10 Safer Pazartesi günü İstanbul'dan hareket etmiş olduğuna göre, Türklerin «Boğdan» dedikleri «Moldava/Moldavia» seferi tam 4 ay, 20 gün sürmüş demektir. — Muzaffer padişah bu seferinde itâaten çıkmış olan Boğdan voyvodahgını mümtâz bir eyâlet hâline getirip askeri işgal altına almış olduğu gibi Bucak sancağını da işgal ve ilhak ederek bu voyvodahk arazisini eskisine nisbetle bir hayli küçültmüştür. Bir taraftan karada bu muvaffakiyet temin edilirken bir taraftan da Akdeniz'le Kızıldeniz Türk hâkimiyetine girmiş, Arabistan'da Aden emâreti zaptedilmiş ve Osmanlı bayrağı Hindistan sahillerinde dalgalanmış olduğu için, bu 1538 = 945 senesi Türk tarihinin en pakiak zafer yıllarından biri demektir).

1539 = 945

13 Mart = 22 Şevvâl, Perşembe: Hindistan seferinden dönen Hadım-Süleyman Paşa'nın Yemen'de bir Türk vilâyeti kurduktan sonra Cidde limanına avdeti.

(Mısır valisi Hadım-Süleyman Paşa'nın Süveyş limanından Hindistan seferine hareketi için yukarıda 1538 = 945 vukuâtının «13 Haziran» fıkrasına, bu sefer esnasında Aden emâretini işgal ve illhakı için aynı senenin «27 Temmuz» fıkrasına ve Hindistan'daki harekâtı için de gene o senenin «27 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Süleyman Paşa'nın bu meşhur seferi umumiyetle on ay sürmüş gösterilirse de burada esas ittihâz ettiğimiz en kuvvetli hareket ve avdet tarihlerine nazaran tam dokuz ay sürmüş olduğu anlaşılmaktadır. — Hindistan'da

Gucerat hükümdarı Mahmud-Şâh'ın ihânetine uğrayıp tertib ettiği hilelere aldanmış olduğu için muvaffak olamıyan Hadım-Süleyman Paşa'nın bu büyük deniz seferi neticesiz bir mâceradan ibaret kalmış değildir : En mühim neticeler Kızıldeniz'in Osmanlı hâkimiyetine alınmasıyla Yemen sahillerinin işgalinde gösterilebilir : Daha Hindistan'a giderken Kızıldeniz'in hâricinde ve Arabistan yarımadasının cenubundaki Aden emâretini zaptetmiş ve bir Türk sancakı hâline getirip bir de sancak beyi tâyin etmiş olan Süleyman Paşa, Hint seferinden avdetinde de Kızıldeniz'de Hüdeyde'nin cenubuna tesadûf eden Zebîd sahillerinde durarak Yemen'in bu kısmını mülhakatıyla beraber işgal edip ilk Osmanlı vilâyetini tesise muvaffak olmuştur. — O sırada umumî bir anarşi içinde bulunan Yemen'in bu havâlisinde Mısır Kölemen döktüntülerinden «Nâhudâ-Ahmed» isminde bir emîr hüküm sürmektedir : Süleyman Paşa Hindistan'dan avdetinde işte bu Beylik sahillerine geldiği zaman Emîr-Ahmed'i Amiral gemisine dâvet etmişse de, evvelce Aden emirinin başına gelmiş olan âkıbetten pek haklı olarak korkuya düşen Ahmed bu şüpheli dâvete icâbet etmek istememiş ve bunun üzerine Hadım-Süleyman Paşa Emîr-Ahmed'in maiyyetindeki beylerle askerlerken bâzılarını elde ederek emîri öldürtmüş, efendilerine sâdık kalan askerlerinden 300 kişiyi kılıçtan geçirtmiş ve işte bu suretle hem Zebîd emaretini, hem çok zengin olduğu rivayet edilen Emîr-Ahmed'in hazinelerini zaptetmiştir; hattâ pek tamahkâr bir adam olan Süleyman Paşa'nın Zebîd emâretinden ziyâde işte bu hazineleri ele geçirmek için böyle bir harekette bulunduğu bile rivayet edilirse de bunda biraz mübâлага olduğu muhakkaktır. — Adenden sonra Zebîd'in de işgali üzerine bu iki beylik arazisinin mecmûunu bir Türk vilâyeti hâline getiren Hadım-Süleyman Paşa bu yeni Yemen valiliğine eski Gazze sancak beyi Mustafa Bey'i tâyin etmiştir : Bu Mustafa Bey, Şarkî-Anadolü'daki fütûhâtıyla meşhur olan Bıyıklı-Mehmet Paşa'nın oğludur : Mehmet Paşa için 1514 = 920 vukuâtının «17 Teşrinievvel», 1515 = 921 vukuâtının «19 Eylûl» ve 1516 = 922 vukuâtının da «Mayıs-Rebî'ül-evvel» fıkralarına bakınız. — Hadım-Süleyman Paşa Osmanlı imparatorluğunun bu ilk Yemen valisi Mustafa Bey'e Taaz havâlisinin de fethi vazifesini verdikten ve Zeydî imâmı Şerefüddin'e Aden ve Zebîd fütûhâtıyla bu iki memleket emîrlerinin itâatsizliklerinden dolayı idam edilmiş olduklarını ve bu vesile ile Padişaha itâat ve inkıyâd lüzumunu bir mektupla bildirdikten sonra, Mustafa Bey'in maiyyetine bir miktar kuvvet bırakarak Cidde'ye gelmiş ve oradan donanmasını Süveyş limanına gönderip haccettikten sonra İstanbul'a gitmek üzere Mekte'ye hareket etmiştir. — Yemen meselesinin bundan evvelki safahâtı için 1521 = 927 vukuâtının son fıkrasıyla 1538 = 945 vukuâtının «27 Temmuz» fıkrasına ve bundan sonrası için de 1546 = 952 vukuâtının «12 Şubat» ve 1547 = 954 vukuâtının da «23 Ağustos» fıkralarına bakınız).

1539 = 946

13 Temmuz = 26 Safer, Pazar : Vezir-i-a'zam Ayas Paşa'nın vefatı üzerine Vezâreti--uzmâ makamına ikinci vezir Lûtfî Paşa'nın tâyini.

(Muhtelif Osmanlı menbâlarında Ayas Paşa'nın vefatıyla Lûtfî Paşa'nın Vezir-i-a'zamlığı umumiyetle 944 = 1537 senesi Receb = Kânunuevvel ayının ilk günlerine ve bâzi menbâlarda da o tarihten 5 - 6 ay sonra 944 = 1538 senesi Zülhicce = Mayıs ayına müsâdîf gösterilirse de bu rivâyâtler tamamıyla yanlıştır : Çünkü Lûtfî Paşa 1341 de basılmış olan «Tevârih-i âli Osman»ın iki yerinde gerek Ayas Paşa'nın vefatını, gerek kendisinin tâyinini 1539 = 946 tarihine müsâdîf gösterir. Bu eserin 370 inci sahifesine tesadûf eden fıkra da Safer ayından bahsedilirken şöyle denilmektedir :

«Mâh-ı mezkûrun yirmi altısında Ayas Paşa mat'ûn olup vefat itti ve anun yerine bu fakîr Vezir-i-a'zam oldu».

374 üncü sahifede de şu fıkraya tesadûf edilir :

«İslâmbol'da tâîn-i ekber olup Ayas Paşa Vezir-i-a'zam tâîndan fevt olup Pâ-

1555
dişâh-ı âlempenâh Sultan Süleyman Vezir-i-a'zamı bu tarihin müellifine vı-
ricek...».

Diger Osmanlı müelliflerinin bir iki senelik bir hatâya düşmüş oldukları Lâtîfî Paşa'nın işte bu fıkralarıyla sâbittir. — O sırada İstanbul'da büyük bir şiddet gösteren tâun = vebâ hastalığından ölen Ayas-Mehmet Paşa, «Makbûl» yahut «Maktûl» İbrahim Paşa'nın yerine 1536 = 942 senesi 15 Mart = 22 Ramazan Çarşamba günü Vezir-i-a'zam olduğu için, Sadâret müddeti o tarihten bu güne kadar tam 3 sene, 3 ay, 29 gün tutmaktadır. — Ayas Paşa gibi Lâtîfî Paşa da Arnavuttur: İskodrah veyahut Yanyalı olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. Lâtîfî Paşa umumiyetle hiddetli, şiddetli, mütehevvir, ilmine mağrur olduğu için kendini beğenmiş, geçimsiz ve serkeş olduğu için her kesi istihfaf etmiş tuhaf bir tip şeklinde tasvir edilir ve «Arnabûd ve ol sebeple bed-hulk-u-anâd» gibi tâbirlerle hırpalanır; müverrih Peçevî ilmine lüzumundan çok fazla mağrur olan Lâtîfî Paşa'nın şöyle bir za'fından bahsetmektedir:

«Bir mıkdar sarf-u-nahv görmeğe kendüyü allâme-i asr sanup kibâr-ı ulemâ-dan meclisine gelenlere kelime sorar dururdu...» Bununla beraber diger devşir-melere nisbetle bâzı meziyyetleri de vardır: Oldukça muktedir bir devlet ada-mı olduğu muhakkak olan Lâtîfî Paşa aynı zamanda kuvvetlice bir ilim ada-mı, orta derecede bir müverrih ve hattâ şöyle böyle bir şairdir; fıkha, kelâma, tarihe ve Osmanlı kanunlarına ait bir çok eserleri vardır; «Tevârih-i âl-i Osman»-nın en kıymetli tarafı kendi zamanına ait izâhâtından ibaret olmakla beraber, kuvvetli bir tarih görüşünden mahrum olduğu ve bilhassa hissiyatına çok kapıldığı için pek sağlam bir vesika kıymetini haiz değildir: Meselâ hiç çekemediği Bar-baros'un aleyhinde bile çok şiddetli, haksız ve hattâ münasebetsiz tenkitlere kal-kışır! Bundan başka Paşa'nın devlet idaresine ait prensiplerini hulâsa eden «Asaf-nâme» ismindeki risâlesi de idare tarihimiz için çok kıymetli bir vesika sayılabi-lir. — Makbûl-İbrahim Paşa gibi Lâtîfî Paşa'ya da Yavuz Sultan Selim'in kızla-rından ve Kanunî Sultan Süleyman'ın kızkardeşlerinden bir sultan verilmiş ve bu suretle Paşa Osmanlı hanedanına damad olmuştur: Lâtîfî Paşa'ya verilen Os-manlı prensesinin ismi «Şâh-sultan» olduğu halde Hayrullah Efendi tarihinde «Hatice-Sultan» gösterilmesi her halde bir zühûl eseri olmak lâzımgelir; çünkü Hatice-sultan Makbûl-İbrahim Paşa'nın haremidir: 1524 = 930 vukuâtının «22 Mayıs», fıkrasına bakınız. — Evvelce üçüncü vezir olan Lâtîfî Paşa 1538 = 945 senesi 30 Mayıs = 1 Muharrem Perşembe günü Mustafa Paşa'nın vefâtı üzerine açılan ikinci vezirliğe tâyin edilmiş ve 1 sene, 1 ay, 14 gün bu vazifede bulunduk-tan sonra Ayas Paşa'nın vefâtı üzerine alelâsul Vezir-i-a'zam olmuştur. — Lâtîfî Paşa'nın çok çirkin bir taassup fâciası üzerine azli ve nefyi için aşağıda 1541=948 vukuâtının «Nisan = Muharrem» fıkrasına bakınız).

10 Ağustos = 25 Rebî'ül-evvel, Pazar : «Castelnuovo» kalesinin istirdâdı.

(Dalmaçya'nın cenubunda bulunan bu sahil kalesinin bundan 9 ay, 14 gün evvel düşman eline geçmesi için 1538 = 945 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Venedikliler sulh istemek için İstanbul'a murahhas gön-dermiş ve müzakereye başlamış olmak itibarıyla bu müzakerelerin intâcından evvel «Castelnuovo»nun istirdâdına büyük bir ehemmiyet verilmiştir. — Çok müs-tahkem bir mevki olan bu kale üzerine karadan Rumeli Beylerbeyi Husrev Paşa ve denizden de 100 - 150 gemilik bir donanmayla Barbaros taarruz etmiş, muhasara harekâtı üç hafta kadar sürmüş, bir kaç hücum yapılmış ve nihayet bugün umu-mî bir hücumla kale istirdâd edilip müdâfilerin kılıc artıklarıyla kumandanları esir alınarak İstanbul'a sevk edilmiştir. — Bu muvaffakiyet üzerine «Castelnuovo/Castel-Novo» muhafızlığı evvelce Azerbaycan ve Diyarbekir valiliklerinde bulun-muş olan yeni Bosna valisi Ulama Paşa'ya verilmiştir. — «Castelnuovo» kalesinin istirdâdı için 28 Rebî'ül-evvel = 13 Ağustos Çarşamba tarihi de rivayet edilir; hattâ 9 Rebî'ül-âhir = 24 Ağustos Pazar tarihi bile rivayet edilmişse de doğru değildir).

1540 = 947

20 Teşrinievvel = 18 Cumâda-l-âhire, Çarşamba: Osmanlı - Venedik sulhü.

(Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos = Charles-Quint'in Türklere karşı tertib ettiği ittifaka girip Türkiye'ye karşı cephe almış olan Venedik cumhuriyeti Barbaros'un üstüste indirdiği şiddetli darbeler altında en fazla zarar gören devlet vaziyetindedir; bilhassa Preveze muharebesinden itibaren Akdeniz hâkimiyetinin Türklere intikali Venedikliler için karadan sonra denizde de artık bütün ümitlerle hayallerin sukutu demektir; fazla olarak Adalar denizindeki müstemlekâtını kaybetmiş olan Venedik için nihayet bir Girit ve hattâ bir Kıbrıs tehlikesi de belirmiştir; bir taraftan da aslen Ciniviz olan Andrea Doria'nın Venedik menfaatlerini muhafazada tamamıyla lâkayd olduğu da son hâdiselerin isbât etmiş olduğu bir hakikat demektir. — İşte bütün bu mülâhazalardan dolayı zararın neresinden dönülse kâr olacağını takdir eden Venedik cumhuriyeti hiç olmazsa Girit ve Kıbrıs gibi büyük adalarının selâmetini temin etmek ve şark ticaretini kurtarmak için her ne bahâsına olursa olsun bir sulh akdinden başka çare kalmadığına karar vererek 1539 = 945 senesi Nisan = Zülka'de ayından itibaren İstanbul'a Gritti, Pietro Zeno ve bunun yolda ölmesi üzerine Tomaso Contarini isimlerinde bir takım elçiler gönderip her türlü zilletlere ve hattâ Kanunî'nin istihfâfına bile katlanarak uzun müzakerelere girişmiştir; fakat pazarlık zihniyetiyle yapılan bu müzakereler bir türlü neticelenmediği için nihayet işte bu sene baharında «Luigi Badoero» isminde son bir murahhas daha gelip büyük salâhiyetlerle gönderildiği için meseleyi halletmeye muvaffak olmuştur. Bu sulhün başlıca ahkâmı şöyle sıralanabilir:

- 1 — Venedik cumhuriyetinin Osmanlı imparatorluğuna 300,000 duka altın harb tazminatı vermesi;
- 2 — Venediklilerin Mora'da son müstemlekelerinden olan «Napoli di Romania/Nauplie de Romanie = Anabolu» ve bazı Osmanlı menbâlarında «Manvasya» denilen «Monemvasia/Malvasia/Malvoisie» kalelerinin Türklere terki: Mora beyi tarafından tazyik edilen bu çok müstahkem ve sarp kaleler için 1537 = 944 vukuâtının «15 Eylül» fıkrasına bakınız;
- 3 — Dalmaçya'da Nadin ve Urana kalelerinin Türkiye'ye teslim edilmesi;
- 4 — Barbaros'un son seferlerinde fethetmiş olduğu adaların Türklere terki. Tabii bu suretle Venedik artık Adalar deniziyle Mora'yı Türk hâkimiyetine devretmiş, Dalmaçya'da ağır fedâkârlıklara katlanmış, kendi harb zararlarına ve bilhassa harici ticaretinin uğramış olduğu darbelerle rağmen o zamana göre çok büyük bir para tazminatına mahkûm olmuş ve bütün bunlara mukabil Girit ve Kıbrıs gibi büyük adalarının masnîyetiyle Şark ticaretini kurtarabilmiştir. Osmanlı imparatorluğu ise sulh muahedesinin temin ettiği büyük kazançlardan başka Venedik cumhuriyetini müttefik düşmanlardan ayırmak gibi büyük bir siyasî muvaffakiyet de kazanmış demektir).

1541 = 948

Nisan nihayetleri = Muharrem iptidâları: Vezir-i-a'zam Lûtfi Paşa'nın Dâmâtılıktan tarch ve Sadâretten azliyle Vezâret-i-uzmâ makamına Hadım-Süleyman Paşa'nın tâyini.

(Osmanlı menbâlarında bu vak'a umumiyetle 947 = 1540 tarihine müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Çünkü Lûtfi Paşa «Tevârîh-i âli Osman»ının 3 ücü sahifesinde:

— Tarih dokuz yüz kırk sekize gelicek Muharrem-ül-harâm ayının evâyilinde

Pâdişâh-ı âlem penâh bu hakir uhdesinde olan Vezâret hidmetin âhar kimesnelere virüp...

dedikten başka 386 ncı sahifesinde de bu ifadesini:

— Tarihın dokuz yüz kırk sekizi olucak bu yılda işbu tarihin müellifi uhdesinde olan Vezâret hidmetini Pâdişâh-ı âlem-penâh âhar kimesnelere virüp...

şeklinde teyid etmektedir: Paşa'nın bu ifadelerine göre 1 Muharrem = 27 Nisan Çarşamba günü azledilmiş olmak ihtimali çok kuvvetlidir; çünkü «evâyıl» tâbi-riyle bazan ayın birinci günü kasdedilir: Bununla beraber bu ihtimâli tevsik etmek kabil değildir. — Bu vaziyete göre Lûtfi Paşa 1539 = 946 senesi 13 Temmuz = 26 Safer Pazar gününden bu tarihe kadar takriben bir sene dokuz buçuk ay Sadârette bulunmuş demektir. — Paşa'nın azli, hanedan dâmathğından atılmasıyla beraber olmuştur; bu hâdise Kanunî devrinin insanî ve ahlâkî telâkkilerini göstermesi bakımından çok mühimdir; Lûtfi Paşa'nın çok mağrur olduğu ilmine rağmen vahşiyâne taassubuna kurban olduğunu gösteren fâcia şöyle izah edilir:

«Menkuldür ki zaman-ı Vezâretinde bir fâhişe er ile tutulmuş: Paşây-ı mesfûrın ta'yini ile esnây-ı siyâsetde ferici oyulmuş. Bu vaz'-ı bi-edebâne ba'zı tavâşi lisâ-nundan halile-i celîlesi sem'ine vâsıl olmuş. Ol gice esnâ-i musâhabetde vech-i ma'kul ile kendüye nasihat kılmuş:

— Kangı vezir zamanında bu yüzden keş-i avret kılınmışdır ki senin asrunda vâkı' ola!

diyü fı-mâ-ba'd men'ine bezl-i himmet kılmuş. Hâlâ ki muânid-i mezbûr izâbet-i da'vâsundan ferâgat itmemiş:

— Min ba'dın kangı zâniye elüme girerse ol yüzden siyâsetüm mukarrredür! diyü söylemiş. Giderek ırk-ı gazab-ı sultânî müteharrik olmuş:

— Sen bir muânid ve zâlim-i bi-edebün!

diyü âzârları tahakkuk bulmuş. Feemmâ Paşây-ı mesfûr bu mîkdâr itâba tahammül eylememiş. Hiddet ve tehevür idüp hadid cinsinden olan bozdoğanuna el urmuş. Zu'm-i fâsidince hâher-i Şehriyârınun darb-u-te'dibini câiz görmüş! Felâcerem ağayân-ı Harem ve cevârlî haşem fil-hâl üşüşmüşler: Vezir-i galizî sille ile taşra sürmüşler. Bu ma'nâ ki Pâdişâh-ı asra ma'rûz kılınmış, hâherinun taleb-ü-rağbetine binâen tefrîkı vâcib bilinmiş».

Şaraptan dönme şirkeye benziyen Devşirmelerin bütün Osmanlı tarihi boyunca irtikâb ettikleri taassup fâcialarından unutulmaz bir örnek olan bu aile sahnesinin en tuhaf noktası, Lûtfi Paşa gibi dönme ve devşirme kölenin şımarıklıkla taşkınlığı Yavuz Sultan Selim'in kızına el kaldırarak derecelere kadar götürmüş olmasıdır! Paşa'nın fâhişeye verdirdiği ceza, hem o zaman tatbik edilen Şeriat ahkâmına, hem Osmanlı kanunlarına mugayirdir: Fakat bunlardan daha feci tarafı da insanlık hissiyle hayâ denilen duyguya mugayir olmasında gösterilebilir; Yavuz'un kızı dönme ve devşirme kocasına karşı Türklüğünün işte bu faziletlerini müdafaa etmiş, fakat karşısındaki adam öyle şeylerden anlıyacak kıratta olmadığı için mükemmel bir sopa çekirdikten sonra sarayından attırmıştır! — D'Ohsson'un rivayetine göre Paşa'nın fâhişeye yaptırdığı canavarca ameliyât usturayla yapılmıştır! Lûtfi Paşa'nın Sadâret makamından derhal atılması, Kanunî devrinde işte bu cezayı kanun hâline getirmek istemesindendir! Sultan Süleyman'ın bu fâcia karşısındaki nefret ve ikrâhını D'Ohsson şöyle anlatır:

«Suleyman blâma hautement la conduite de Lutfi, ordonna sa séparation de la sultane, le dépouilla de sa dignité et l'envoya en exil à Demotica».

Halbuki Lûtfi Paşa işlediği menfur ve müstekreh cinayetten, yediği dayaktan ve Dimetoka'ya nefyedildiğinden bahsetmeyip pek tabii olarak te'vile sapmakta ve Osmanlı tarihinde bu meselelere hiç temas etmediği hâlde «Âsafnâme»sinde şöyle bir ifade kullanmaktadır:

«Mağlûb-i nisâ olmayup anların mekrinden emîn olmak için hüsn-i rizâm ile Sadâret-i uzmâ'dan ferâgat evlâ görülmeğin temennî ile fâriğ olup Edirne'de çiftliğime gidüp gûşe-i inzivâda ferâğ-ı bâl ile Cenâb-ı Bâr'ye duâda olmuş idüm».

Taassubuna olduğu kadar Barbaros'a küfredecek dereceleri bulan ihtirâsâtına da mağlûb olan bu serkeş ve küstah devşirmenin «ferâgat»ten bahsetmesi her halde pek acemice bir te'vilden başka bir şey değildir. — Bu çirkin fâciaların çok güzel bir cephesi de vardır: O da Kanunî Sultan Süleyman'la muhterem hemşiresi Şâh-Sultan'ın insâniyet nâmına fâhişelerin bile hukukunu müdafaada almış oldukları müşterek cephedir; Lâtfî Paşa işte bu hukuku bilmediği ve insanlık mefhununun bütün insanlara şâmil olduğunu kabul etmediği için devrilmiş ve bir daha doğrulamamıştır. — Bu vak'a üzerine ikinci vezirlikten Vezir-i a'zam olan Hadım-Süleyman Paşa bundan üç sene evvelki Hindistan seferiyle meşhurdur: 1538 = 945 vukuâtının «13 Haziran», «27 Temmuz», «27 Ağustos», ve 1539 = 945 vukuâtının da «13 Mart» fıkralarına bakınız: Hadım-Süleyman Paşa bu sırada seksen yaşını geçmiş çok ihtiyar bir vezirdir. Bu tebeddül esnasında ikinci vezirliğe Kanunî'nin meşhur damadı ve «Mihrimâh» Sultanın kocası Rüstem Paşa, üçüncü vezirliğe «Hacı», yahut «Sofu» Mehmet Paşa ve dördüncü vezirliğe de Rumeli Beylerbeyi Divâne-Husrev Paşa tâyin edilmiştir: Diğer bir rivayete göre de Rüstem Paşa üçüncü, Husrev Paşa ikinci vezirdir. — Yeni Vezir-i a'zam Hadım-Süleyman Paşa devşirmelerden ve saraydan yetişmiş ak-ağalarındandır: Çok sert, mağrur bununla beraber zeki ve müdabbir bir devlet adamıdır; fakat bu meziyyetleri Hint seferinde Gucerat hükümdarının tuzağına düşmekten kendisini kurtaramamıştır: 1538 = 945 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına bakınız. Hadım-Süleyman Paşa büyük servetinin dillerde destan olmasıyla da meşhurdur; Osman-zâde Tâib bu noktayı şöyle anlatır:

«Bırân-i küncâyîş-i şümâr servet-ü-yesârı, bin nefer-i zer-kemer direm-hırîde hidmetkârı ve bisyârî-i avene-i ensâr ile iftihâr-ı-istihârı var idî».

Şarkın ve Garbın bütün serveti Türkiye'de toplandığı sırada büyük seferler yapıp şâhâne ganîmetler almış muzaffer devlet adamlarının bu efsanevî servetleri o zaman için pek tabiidir).

20 Haziran = 25 Safer, Pazartesi : Dokuzuncu «Sefer-i Hümâyûn»:
Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan «İstabur seferi» denilen Budin seferine hareketi.

(Sultan Süleyman'ın Türk hâkimiyyeti altında olmak şartıyla Macar krallığına tâyin etmiş olduğu «Szapolyai Janos», 1538 = 945 tarihinde velînimeti olan metbûna ihânât ederek Avusturya hükümdarı, Macar krallığı muddaîsi ve Charles-Quint'in küçük kardeşi Ferdinand'la gizli bir muahede akdetmiş ve bu muahede mucibince Kral Ferdinand'ın kendisini «kayd-i hayat» ile Macar kralı tanımamasına mukabil kendisi de o tarihte bekâr ve bu sebeple varissiz olduğu için ölümünden sonra ölkesinin kral Ferdinand'a intikalini gizli bir muahedeyle kabul etmiştir! Macar tahtını ancak Kanunî'nin irâdesine medyun olan ve Ferdinand'ın taarruzlarından hep Türk ordusunun himâyesine sığınarak kurtulan Szapolya'nın bu hareketi bir taraftan onu Efendisinin gözünden düşürmek isteyen yeni müttefiki Ferdinand'ın tevizâtıyla Sultan Süleyman'a ifşâ edilirken, bir taraftan da kendi tebaası arasında şâyî olmuş ve Macaristan'ın Alman hâkimiyetine girmesini istemiyen Macar milliyetperverleri arasında muhâlefet cereyanları başlamıştır: Hattâ Szapolya'nın işte bundan dolayı derhal evlenip tahtına bir vâris bırakmıya dâvet edilmiş olduğu rivayet edilir! Szapolya'nın Lehistan kralı Birinci Sigismund'un kızı «Isabelle», le evlenmesi işte bu vaziyet üzerinedir ve 1539 tarihinde Budin sarayında yapılan düğün Macar milliyetçilerini teskin eden bir hâdise sayılmıştır: Fakat aradan bir sené geçince Szapolya'nın bir oğlu olması ve «Szigmond-Janos» ismini alan bu çocuk doğduktan on beş gün sonra babasının ölmesi ortaya mühim bir verâset meselesi çıkarmıştır; bu mesele münasebetiyle ortaya atılan iddîalar şu üç esasa ayrılabilir: 1 — 1487 = 892 tarihinde doğup 1540 = 947 senesi 22 Ağustos = 18 Rebr'ül-âhîr Pazar günü 53 yaşında ölmüş olan Szapolya'nın hiç çocuğu olmadığı ve Isabelle'den dünyaya gelen «Szigmond-Janos»un gayri-meşrû olduğu ileri sürülerek

bu çocuğun verâset hakkı iptâl edilmek istenmiştir : Çünkü Ferdinand'la Zapolya arasındaki gizli muahedede Zapolya'nın evlenmesi ve öyle muhtemel bir izdivaçtan böyle bir vâris dünyaya gelmek ihtimali hesaba katılmamış olduğu için küçük prensin doğumu Ferdinand'ın hesaplarını altüst etmiştir;

2 — Zapolya'nın ölümü üzerine kral Ferdinand Macaristan'ın kendisine intikalini temin için bir kaç teşebbüse birden girişmiştir : Bir taraftan kraliçe Isabelle nezdine bir elçi gönderip kocasının imzalamış olduğu muahede ahkâmı mucibince Macaristan kendisine bırakıldığı takdirde küçük prens Erdel = Transylvania prensliğinin terkedileceğini bildirmiş, bir taraftan Macaristan'a bir ordu sevk ederek «Waizen», «Wissegrad» ve «Stuhlweiszenburg» kalelerini zaptettirmek suretiyle işgal hareketine başlamış ve bir taraftan da İstanbul'a «Lasczky» isminde bir elçi göndererek Macaristan kendisine bırakıldığı takdirde Zapolya'nın zamanında ki haraç ve tâbiyyet şartlarının hepsini kabul etmiye âmâde bulunduğunu arz ederek her türlü zillate katlanmıştır;

3 — Bu vaziyet karşısında bir de Kanunî'nin temsil ettiği Türk hukuku meselesi vardır : Bu hukukun esası, Macaristan'ın Türk ordusu tarafından iki defa fethedilmiş ve ikinci fethinden itibaren Türkiye'ye tâbi bir krallık hâline getirilmiş olmasına istinâd etmektedir; Zapolya ancak bir Türk valisi vaziyetindedir ve kendisinin Macaristan'ın başka bir devlete miras bırakmak salâhiyyeti yoktur ve bundan dolayı Ferdinand'la akdettiği muahede hukukî bir kıymeti hâiz değildir : Türklerin Macaristan'a karşı ihrâz ettikleri bu iki fetih hakkıyla Almanlara karşı Macar millî cereyanının iltizâmı, Zapolya'nın Türk ve Macar namzedi olarak kral intihabı, Almanlardan kurtarılan Budin tahtına Zapolya'nın iclâsı ve Kanunî'nin iki defa Budin'e girişi gibi meseleler için 1526 = 932 vukuâtının «29 Ağustos», «11 Eylül», ve «16 Teşrinievvel» fıkralarına, 1529 = 935 vukuâtının «10 Mayıs» fıkrasına ve 1529 = 936 vukuâtının da «8 ve 14 Eylül» fıkralarına bakınız. — Kanunî'nin bu hukukî vaziyetini takviye eden noktalardan biri de Türkiye ile harb hâlinde bulunan Ferdinand'ın bir taraftan Macaristan kendisine bırakılmak şartıyla haraçgüzâr olmak için İstanbul'a elçiler gönderirken bir taraftan da Türk himâyesi altında bulunan Macar topraklarını istilâya kalkışmış olmasıdır. Böyle bir vaziyette bir kadınla bir çocuğun elinde ve düşman istilâsı altında kalmış olan Macaristan'ın hâmisi ve metbûu sıfatıyla Kanunî'nin himâye ve müdafaa vazifesini ifaya kalkışması pek tabiidir : Zaten Zapolya'nın Ferdinand'la akdetmiş olduğu muahede Türkiye'nin müsaadesi alınmaksızın imza edilmiş olmak itibariyle «keen-lem-yekün» olduktan başka, o muahede tarihinden sonra Zapolya'nın bir oğlu dünyaya gelmiş olmak itibariyle de hükümsüzdür ve hattâ işte bundan dolayı Zapolya ölümlerinde bir vasiyetnâme bırakıp oğlunu krallık vârisi ilân etmiş ve rüşdünü idrâk edinceye kadar çocuğa vâsi olarak kraliçe Isabelle ile Varadin piskoposu Utyeşenoviç Martinuzzi'yi seçmiştir. Hattâ Zapolya öldüğü zaman oğlunun krallığını senede 50 bin filorin haraç mukabilinde tasdik eden Sultan Süleyman'ın Budin'e bir sal. tanat menşûru göndermiş olduğu bile rivayet edilir. Tabii böyle bir vaziyet karşısında Habsburg tarafdarlarının küçük prens aleyhine ortaya atmış oldukları «gayr-i meşrûiyyet», iftirâsının hiçbir hukukî ehemmiyet ve kıymeti yoktur.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan seferi işte bu buhranlı vaziyetin hâsıl ettiği bir zarureten mütevellittir; hattâ büyük bir sür'at göstermek lüzumu bile hâsıl olmuştur : Çünkü gene bu sırada kral Ferdinand «von Roggendorf» isminde bir kumandanın idaresi altında sevkettiği büyük bir Avusturya-Alman ordusuyla Budin'i muhasara ettirmiş ve bu vaziyet üzerine bir taraftan piskopos Martinuzzi küçük kralın vâsisi sıfatıyla payitahtını müdafaa ederken, bir taraftan da kraliçe Isabelle gene aynı sıfatla Macaristan'ın metbûu ve hâmisi olan Sultan Süleyman'a Verboeczy isminde bir elçi göndererek istimdâd etmiş ve Türk ordusunun himâyesini istemiştir. Vaziyetin bu şekli alması üzerine Kanunî Sultan Süleyman kendi hareketinden evvel vezir Sofu-Mehmet ve Rumeli Beylerbeyi Husrev Paşalar kumandasında bir ordu sevk etmiş, bu orduyla beraber Tuna üzerinden Kasım Paşa kumandasında hafif bir donanma da sev-

kedilmiş ve bu tedbirler ittihâz edildikten bir müddet sonra Kanunî harekete başlamıştır; hattâ önden sevk edilen Paşaların kumandasındaki ordu, yukarıki fıkrada gördüğümüz Vezâret-i-uzmâ tebeddülünden biraz evvel yola çıkmıştır. — Sultan Süleyman'ın bu seferine oğullarından Selim'le Bâyezid ve bir rivayete göre de Selim'le Mehmet de iştirâk etmişlerdir : Hareket tarihi olarak 28 Safer = 23 Haziran Perşembe ve 15 Safer = 10 Haziran Cuma günleri de rivayet edilir, fakat bunlar zayıftır. — Yeni Vezir-i'zam Hadım-Süleyman Paşa bu sefere iştirâk etmiyerek Safavîlerin tecavuz ihtimaline karşı bir ihtiyat kuvveti başında Anadolu muhafazasına memur olmuştur : Bunun sebebi, o sırada İran şâhının Almanya ve Portekiz'e elçiler göndererek Avrupa ile Asya'yı paylaşma teklifiyle bir ittifak akdine teşebbüs etmiş olmasında gösterilir; Lâtîf Paşa tarihinde Tahmâsb'ın Charles-Quint'e yaptığı teklif şöyle izah edilir :

«Ve bu yılda Beç kralı Acem şâhı Tahmasb ile elçileşüp Tahmâs didi kim :

— Şöyle kim Rûm şâhı senün üzerine vara, ben bu taraftan yürüyem; şöyle kim benüm üzerüme gele, sen öteden yürüyesün!»,

Bununla beraber Hadım-Süleyman Paşa'nın İran meselesi vesile ittihâz edilerek hakikatte Mağnisa valiliğinde bulunan büyük şehzâde Mustafa'nın şüpheli vaziyetini kontrol etmek vazifesiyle gönderilmiş olduğu ve Kanunî'nin bu oğlundan kuşkulandırmaya başladığı hakkında da bir rivayet vardır. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Sultan Süleyman'ın bu seferine «İstabur seferi» denilmesinin sebebi için aşağıki fıkraya bakınız).

21/22 Ağustos = 28/29 Rebî'ül-âhir, Pazar/Pazartesi gecesi: İstabur zaferi.

(Osmanlı menbâlarında «İstabur» yahut «Tabur», tâbiri, askerin dört cepheden mürekkep bir murabbâ teşkil etmesinden hâsıl olan müstahkem ordugâh mânâsına kullanılır : Bu müstahkem ordugâhların etrafına hendekler kazıldıktan başka top ve nakliye arabalarından sıralar teşkil edilmek suretiyle de tahkim edilir. — Vezir Mehmet ve Husrev Paşalar kumandasında önden sevk edilmiş olan Türk ordusunun Budin önlerine muvâsalatı üzerine kale müdâfileriyle Osmanlı askerinin iki tarafı ateşleri arasında kalmış olan «von Roggendorf» kumandasındaki Avusturya - Alman muhasara ordusunun işte böyle bir «İstabur» vaziyeti almış olmasından dolayı, Kanunî'nin yukarıki fıkrada gördüğümüz Budin seferiyle padişah gelmeden evvel Paşaların kazandıkları zafere «İstabur seferi» veya «İstabur zaferi» gibi isimler verilir. — Osmanlı menbâlarında düşman ordusunun «Gürz-İlyas deposi dibinde» istabur kurmuş olduğundan bahsedilir : Bu tepenin şimalde «Kalvaria» veya cenupta «Gellert» tepelerinden biri olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. Peçevi'nin izahına göre düşmanın :

«Cenge çıkan suvâr ve piyâdesi top altından ayrılmayup asker-i İslâm ile ceng iderek galebe gördükçe tabura kaçıp top mahalline geçirdi : Bu tarik ile bir aydan ziyâde ceng oldu».

Fakat Kanunî'nin büyük bir ordu başında yaklaşmata olduğunu haber alan düşman nihayet gece karanlığından istifade ederek Tuna'dan geçip kaçmaya karar vermiş, fakat Türk ordusu da bu hareketi gözden kaçırmamış olduğu için şiddetli bir hücumla Alman ordusunun üstüne yüklenerken büyük bir kısmını kılıçtan geçirmiş, bir çok düşman askeri Tuna'da boğulmuş, Ferdinand'ın Zapolya ölümlerini yaptırdığı istilâ hareketinde zaptettirmiş olduğu Peşte kalesi tahliye edilmiş ve bu kaleyi Tuna üzerindeki Türk filosu kumandanı Kâsım Paşa derhal işgal etmiştir. — Başta «von Roggendorf», olmak üzere bu gece muharebesinde yaralanan düşman kumandanlarından bir çokları perişan bir hâlde kaçıp giderken yollarda telef olmuşlardır : Bu büyük zafer, Türk hâkimiyetindeki Macar kralı Zapolya'nın 1540 = 947 senesi 22 Ağustos = 18 Rebî'ül-âhir Pazar gününe tesadüf eden ölümünün yıl dönümüne müsâdiftir! — İstabur zaferi Macaristan'ın Avusturya - Alman istilasından kurtulmasını temin etmiş olmak itibariyle çok mühim bir vak'a demektir : Bundan evvel iki defa

Macaristan'ı fethetmiş olan Türk ordusu bu krallığı nihayet üçüncü defa olarak da düşman istilâsından kurtarmıştır. Fakat buna rağmen Budin'deki mahsurlar Türk ordusuna kapılarını açmamışlar ve bu vaziyet karşısında Paşalar artık çok yaklaşmış olan padişahın muvâsalatını beklemeye karar vererek hiç bir harekette bulunmamışlardır).

26 Ağustos = 4 Cumâda-l-ûlâ, Cuma : Kanunî Sultan Süleyman'ın Budin önlerine muvâsalatı.

(İstabur zaferini kazanan Paşalarla askerler tarafından karşılanan Sultan Süleyman Türklerin «Eski-Budin» dedikleri «Alt-Ofen»de karargâh kurmuştur).

28 Ağustos = 6 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Bir yaşındaki küçük Macar kralının ordugâha dâveti.

(İkinci Yanoş denilen küçük kral «Szigmond-Janos» bu sırada tam bir sene 21 günlük bir çocuktur! Türk ordusu İstabur zaferiyle gerek Budin'i, gerek Macaristan'ı Alman istilâsından kurtarmış olduğu ve zaten Macaristan Türk hâkimiyetinde bulunduğu hâlde kapılarının açılmamış olması ve hattâ kralı temsil eden vasîlerinin Kanunî gelirken istikbâle çıkmamış olmaları tuhaf bir vaziyet hâsıl etmiş olduğu için, meselenin cebren halline lüzum görmeyen Kanunî küçük kralın metbûna tâzimâtını arzetmek üzere karargâhına getirilmesini emretmiş, Çavuş-başı Ali Ağa vasıtasıyla ve kraliçeye kıymetli yüzükler vesair hediyeler gönderilmek suretiyle tebliğ edilen bu emir kraliçe Isabelle'i çok telâşa düşürmüştür : Hattâ o gece bir meclis toplayan kraliçe meseleyi müzakereye koymuşsa da, kendisiyle beraber küçük krala vasî olan ve Almanlara karşı Budin müdafaa-sında büyük hizmetleri görülen piskopos Martinuzzi bu emre itâatten başka çare olmadığını anlattığı için ertesi gün çocuğun ordugâha götürülmesine karar verilmiştir).

29 Ağustos = 7 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Küçük Macar kralı İkinci Yanoş'un Türk ordugâhına getirilmesi, Budin'in işgali ve Macaristan'ın Türkiye'ye ilhaki.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz emre itâat eden kraliçe Isabelle bir yaşındaki oğlunu bir sütnine, iki dadı ve başta küçük kralın vasîsi olan Varadin piskoposu Martinuzzi olmak üzere altı müşâvir refâkatinde Kanunî'nin ordugâhına göndermiştir : Bu sırada Sultan Süleyman'ın karargâhı Budin civarındaki «Alt-Ofen = Eski-Budin» dedir. Küçük kral Budin'den Eski-Budin'e altın yaldızlı bir saltanat arabasıyla götürülmüş ve sütninesiyle dadıları da yanına oturtulmuştur! Piskoposla diğer beş müşâvirin araba etrafında yayan yürüdükleri rivayet edilir. — Küçük kral Türk ordugâhına gelirken Defterdar, Nişancı vesaire gibi büyük memurlarla bir çok sancak beyleri ve Yeniçeri kıt'aları tarafından karşılanıp selâmlanmıştır! — Ordugâhta hususî bir otak kurulmuş olduğu rivayet edilir : İlk önce işte bu otağa alınan İkinci Yanoş biraz sonra müşâvirleriyle beraber metbûnun huzuruna götürülmek üzere dışarı çıkarılmışsa da çocuk sütninesinden ayrılmamak için ağlamaya başlamış ve nihayet sütnine de beraber gelmiştir! — Küçük kralı okşamak lütfunda bulunan Sultan Süleyman Krallık müşâvirlerine Macaristan'ın bir kadınla bir küçük çocuk elinde bırakılmasından hâsıl olacak tehlikeleri anlatarak bu sahipsiz memleketi Osmanlı imparatorluğuna ilhak ettiğini vüzerâsı vasıtasıyla tebliğ etmiş ve zaten o sırada kralın kaleden çıkarılması münasebetiyle hâsıl olan kalabalıklara karışmış Türk askerleri Budin'e girip kale kapılarını tutmuşlardır : işte bu suretle bir kadın elinde bulunan Budin kalesi hiç kan dökülmeden işgal edilivermiş, delâllar ahaliye silâhlarını teslim etmek şartıyla can, mal, mülk ve mezhep masûniyet ve hürriyeti ilân etmiş ve akşamdan evvel şehir Türk idaresine geç-

miştir. Bu tarihi gün, 1526 = 932 senesi 29 Ağustos = 21 Zulka'de Çarşanba günü, ne tesadüf eden Mohaç meydan muharebesinin tam on beşinci yıl dönümüne müsâdiftir: Macar istiklâli işte o tarihte nihayet bulmuş olduğu gibi. Macaristan'ın Türk himâye ve hâkimiyeti altındaki siyasî mevcudiyeti de işte bu gün nihayet bulmuştur. — Budin şehriyle orta Macaristan bu tarihten itibaren tam 145 sene 4 gün bir Türk vilâyeti hâlini almıştır: Budin'in sukutu için 1686 = 1097 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına bakınız. Mohaç zaferinden bu güne kadar Macaristan'ın Türk himâye ve hâkimiyeti altında geçirmiş olduğu 15 sene de bu müddete zammedildiği takdirde, bu memleketin tâbi devlet ve vilâyet şeklinde Türk hâkimiyetinde geçirmiş olduğu müddetin tam 160 sene 4 gün olduğu anlaşılır. — Bâzı ecnebi menbâlarında Kanunî'nin bu ilhak kararı tamamiyle haksız olarak tenkid edilir: Fakat Almanya ile Avusturya'nın Macaristan'a karşı olan iddîalarıyla ikide bir tekrar ettikleri istilâ teşebbüsleri karşısında böyle bir memleketi âciz bir kadınla küçük bir çocuk elinde bırakmak, Balkan yollarını düşman tehdidine açık bırakmaktan başka bir şey değildir; fazla olarak, yukarıda bu sene vukuâtının «20 Haziran» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kanunî'nin Macar milli cereyanlarına hürmet ederek krallık tahtına çıkarılmış olduğu Zapolyai-Janos ölümünden iki sene evvel Türk himâye ve hâkimiyetine ihânet ederek Macaristan'ın en müdhiş düşmanı olan kral Ferdinand'la gizli bir muahede akdedip ölkesinin ona intikalini kabul etmiş olduktan başka, Budin kalesini Alman muhasarasından kurtarmış olan Istabur zaferi üzerine kraliçenin Türk ordusuna karşı şehir kapularını kapalı bulundurması da Kanunî'nin itimâdını artık tamamiyle izâle etmiştir. Bununla beraber büyük padişah kendisine ihânet etmiş olan kral Zapolya'nın dul karısıyla yetim çocuğuna acıdığı için bunları büsbütün mahrum bırakmamış ve bir yaşındaki küçük kralı Türk hâkimiyet ve himâyesi altında olmak şartıyla Transylvania = Erdel banlığına tâyin etmiştir: Bu vaziyet üzerine Mohaç muharebesinden evvelki Macar toprakları üç mintakaya ayrılmış ve netice itibariyle ortaya üç Macaristan çıkmış demektir; bunlar şöyle sıralanır:

1 — Budin şehri merkez olmak üzere orta Macaristan bir Türk vilâyeti hâline gelmiştir: Burası eski büyük Macaristan'ın en mühim kısmıdır;

2 — Şarkta Erdel = Transylvania banlığı Türk himâye ve hâkimiyeti altında haraçgüzar bir prenslik vaziyetindedir: Erdel banları Diyet meclislerinin intihâbiyle ve Osmanlı padişahları tarafından tasdik edilmek suretiyle tâyin edilir. Macar milliyet ve kültürü en fazla işte burada mahfuz kalmış ve bu milliyet Alman hülûliyle istilâsından ancak Türk himâyesi sayesinde kurtulmuştur: Bu bakımdan Türk idaresi Macar milliyetine en zayıf devrinde bekçilik etmiş sayılabilir.

3 — Şimalde ve şimaligarbîde şerit gibi uzayan bir kısım arazi de Macaristan'ın Habsburg hâkimiyetindeki kısmını teşkil etmiştir: Hattâ bu vaziyetten dolayı Habsburg hükümdarları kendilerini Macar kralı saymışlarsa da, hakikatte burası bir Alman vilâyetinden başka birşey değildir ve bu noktada bir çok Macar müellifleri de müttefiktir.

Orta Macaristan'da kurulan Türk idaresi için aşağıki fıkraya bakınız).

30 Ağustos = 8 Cumâda-l-ülâ, Salı: Orta-Macaristan'da ilk idare teşkilâtı.

(Macaristan umumî valiliğine «Budin Beylerbeyi» ünvanıyla bu gün eski Bağdad valisi ve Anadolu Beylerbeyi Süleyman Paşa üç tuğlu vezir rütbesiyle ve büyük salâhiyetlerle tâyin edilmiştir: Hem Bağdad'ın, hem Budin'in ilk Osmanlı valisi olan Süleyman Paşa aslen Macar mühtedîsidir ve hattâ işte bundan dolayı Budin valiliğine tâyin edilmiş olduğu hakkında bile bir rivayet vardır. Kanunî'nin Süleyman Paşa'ya vermiş olduğu salâhiyetlerin hududu tamamiyle belli olmamakla beraber, daha sonraki vesikalardan anlaşıldığına göre mahlûl tımar tevcihi, kale muhafızlarının tâyini, seferlerde komşu beylere başkumandanlık etmek salâhiyeti, Osmanlı hâkimiyetindeki Transylvania = Erdel

prenslığı ve hattâ Avusturya ve Almanya devletleriyle olan münasebâtın idare ve tanzimi gibi şeylerdir. — Bunun yanında bir de Budin Kadılığı ihdâs edilmiş ve bu büyük makama da ulemâdan Hayrüddin Çelebi tâyin olunmuştur: Bu büyük kadı, bütün Macaristan'ın başhâkimi vaziyetindedir ve diğer şehirlerle kasabalarda hep buna tâbi bir takım «Nâib» ler vardır; bununla beraber, hristiyan Macarlar için ayrıca bir Baş-hâkimlik ihdâs edilmiş ve bu makama da kraliçe Isabelle'in son defa istimdâd için İstanbul'a göndermiş olduğu elçi «Verboeczy» tâyin edilip günde 500 akça tahsisât bağlanmıştır. — Bunlardan başka Süleyman Paşa'nın maiyyetine Hazine ve Timar defterdarlarıyla muhtelif maliye memurları da verilmiştir. — Muhâfız olarak bırakılan asker mîkdârı hakkında ihtilâf vardır: Umumiyetle Segbanbaşı Yusuf Ağa kumandasında muhtelif sınıflara mensup 6000 askerden bahsedilmekle beraber, 2 - 3 bin Yeniçeri, 1000 Sipâhi, 1000 Martoloz, 500 solak ve 500 gemiciden mürekkep 5 - 6 bin kişilik bir kuvvet bırakılmış olduğu ve hattâ bu kuvvetin 20 bini bulduğu hakkında bile bir takım rivayetlere tesadüf edilir. Tuna'daki gemilerle gemiciler «Budin Kapdanı» isminde bir komodorun idaresindedir. — Her halde Macaristan bu tarihten itibaren Kanunî devrinin idare intizamından istifade etmiye başlamış ve hattâ Kanunî'den sonra da Türk idaresinin Avrupa'yı çok geride bırakan hürriyet ve adaleti bir çok Avusturyalıların bile insan gibi yaşamak için Türk topraklarına hicretleriyle neticelenmiştir: Türkiyat mecmuasında «Tayyib Gökbilgin» imzasıyla neşredilen bir etüdde XVII nci asırdaki Budin Beylerbeylerinden Hasan Paşa'nın 1631 = 1041 tarihinde Palatin Eszterhazy'ye gönderdiği mektubun bu vaziyetle alâkadar şöyle bir cümlesi vardır: «... Tarafınızdan olan zulümleri andan kıyâs eyliyesiz ki reâyâ sizin dindasınız iken sizden rûgerdân olalar ve Türk'e sığınmağı canlarına minnet bileler ve imdâd recâ eyliyeler...». Fakat bu vaziyete rağmen bir çok Macar müellifleri Osmanlı idaresinin aleyhinde bulunmayı millî bir zevk ittihaz etmişlerdir).

2 Eylül = 11 Cumâda-l-ülâ, Cuma: Kanunî'nin Budin'e girişi ve ilk Cuma namazı.

(Osmanlı tarihinde daima riâyet edilen bir an'ane vardır: Yeni fethedilen şehirlerle kalelerin en büyük kiliseleri derhal câmiye tahvil edilip ilk Cuma namazı büyük merâsimle işte o yeni câmide kılınır ve bu câmi bir fetih âbidesi mahiyetini alır: Bu sefer Budin'de câmiye tahvil edilen kilise «Fethiyye» ismini almış ve Sultan Süleyman bu gün Cuma namazını iç tertibâtı bir iki günde ikmâl edilen bu câmide kılmıştır. Budin'de kılınan bu ilk Cuma namazına o sırada Rumeli Kadı-askerliğinde bulunan büyük ve meşhur âlim Ebu-s-Suûd Efendi imâmet etmiştir. — Bu tarihten 145 sene sonra Budin'in sukutu gene böyle bir 2 Eylül gününe tesadüf etmektedir: O acı gün için 1686 = 1097 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına bakınız).

4 Eylül = 13 Cumâda-l-ülâ Pazar: Küçük «Zsigmond-Janos» a tevdi edilen Transylvania = Erdel banlığı fermanının kraliçe Isabelle'e gönderilmesi.

(Lehistan kralı Birinci Sigismond'un kızı, bu tarihten bir sene evvel ölen Macar kralı Zapolyai-Janos'un karısı ve Macaristan'ın Türkiye'ye ilhakı üzerine saltanatı nihayet bulan ve bâzı menbâlarda «İkinci Janos» ismiyle anılan bir yaşındaki son kral «Zsigmond-Janos» un anası ve sâbık Macar kraliçesi «Isabelle» o sırada henüz Budin sarayındadır: Çocuk krala tevcih edilen Erdel banlığına ait ferman altın ve lâcivert yazılar ve tezhiplerle süslenerek Koca-Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi eliyle kraliçeye gönderilmiştir; bu fermanla çocuk rüşdünü idrâk ettiği zaman babasının tahtına iâdesi va'dedilmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır. Küçük Erdel banının vasiliklerine Piskopos Martinuzzi ile müşâvir Petrovich tâyin edilmiş ve kraliçenin krallık sarayını bir an evvel tahliyesi lüzumu da tebliğ olunmuştur).

5 Eylül = 14 Cumâda-l-ülâ, Pazartesi: Kraliçe Isabelle'in krallık sarayını tahliyesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz tebliğ üzerine kraliçe Isabelle bu gün Budin sarayından ayrılmışsa da yol hazırlıkları henüz tamamlanmadığından, eski payı-tahtında on sekiz gün daha kalıp on dokuzuncu gün yola çıkmıştır : Aşağıda «24 Eylül» fıkrasına bakınız).

7 Eylül = 16 Cumâda-l-ülâ, Çarşamba : Kral Ferdinand'ın elçiler göndererek Osmanlı hâkimiyeti altında Macar krallığına tâlip olması ve bu talebin reddi.

(Kral Ferdinand yukarda «21/22 Ağustos», fıkrasında gördüğümüz Istabur felâketine rağmen Macar krallığı sevdâsından hâlâ vazgeçememiş olduğu için Kont «Nicolas von Salm» ve «Sigismond von Herberstein» isminde iki elçiyle Sultan Süleyman'a çok kıymetli hediyeler takdimine cür'et ederek kuvvet tecribesinden sonra zillet tecribesine de kalkmış ve bütün Macaristan kendisine bırakıldığı takdirde senede yüz bin florin, yalnız Avusturya işgalindeki yukarı Macaristan bırakıldığı takdirde ise kırk bin duka altını haraç taahhüd etmek şartıyla sulh teklif etmiştir. Fakat Türk silâhlarının temin etmiş olduğu bir netice üzerinde hiç bir pazarlığa lüzum olmadığı için bu teklifi getiren murahhaslara bir sulh akdedebilmek için her şeyden evvel Zapolya öldüğü zaman fiisattan istifade edilerek zaptedilmiş olan Macar kalelerinin iâdesi lüzumundan bahsedilmiş ve bu suretle 10 gün müzakere edildikten sonra hiç bir neticeye varılamadığı için Ferdinand'ın murahhasları on birinci güne tesadüf eden 18 Eylül = 27 Cumâda-l-ülâ Pazar günü red cevabıyla iade edilmişlerdir).

24 Eylül = 3 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Eski Macar kraliçesi Isabelle'in Erdel = Transylvania banlığına tâyin edilen oğluyla beraber Budin'den hareketi.

(Oğlunun vasiliklerine tâyin edilen Piskopos Martinuzzi ve Müşâvir Petrovich'le beraber gözyaşları içinde yola çıkmış olduğundan bahsedilen sâbık kraliçe Tı-mişvar'ın şimalişarkisindeki Lippa kalesine çekilmiştir).

28 Eylül = 7 Cumâda-l-âhire, Çarşamba: Kanunî Sultan Süleyman'ın Budin'den İstanbul'a hareketi.

(Padişahın hareketi için 24 Cumâda-l-ülâ = 15 Eylül Perşembe ve 26 Cumâda-l-ülâ = 17 Eylül Cumartesi tarihleri de rivayet edilirse de doğru değildir. — Sultan Süleyman bu sefer 26 Ağustos = 4 Cumâda-l-ülâ Cuma günü Budin önlerine gelmiş olduğuna göre bu güne kadar bir ay iki gün kalmış demektir : Fakat şehre girmesi 2 Eylül = 11 Cumâda-l-ülâ Cuma gününe tesadüf ettiği için, Budin sarayında geçirdiği müddet 27 günden ibarettir. — Kanunî'nin bundan evvelki Budin seferleri için 1526 = 932 vukuâtının «11 Eylül» ve 1529 = 935 vukuâtının «8 Eylül» fıkralarına bakınız : Bu seferlerin birincisiyle ikincisi arasında üç sene ve ikincisiyle üçüncüsü arasında da on iki sene geçmiş ve padişahın Budin'de konaklaması her üç seferde de Eylül ayına tesadüf etmiştir).

20 Teşrinievvel = 29 Cumâda-l-âhire, Perşembe : Barbaros'a karşı ikinci Afrika seferine çıkan Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint'in Cezâyir sahillerine ihraç hareketi.

(Bu ihraç hareketi bir rivayete göre de 23 Teşrinievvel = 3 Receb Pazar gününe müsâdiftir : İmparatorun asker çıkardığı yer, Harrâş ırmağının Akdeniz'e dö-

küldüğü noktadır. — Bu seferin sebebi, Cezâyir'de Barbaros'a vekâlet eden Hasan-Ağa'nın İspanya sahillerine mütemâdî akınlar yapması, İspanyolların imparatora şikâyetleri ve nihayet Charles-Quint'in Osmanlı imparatorluğuna karşı karada mücadeleye cür'et edememesi gibi muhtelif âmillerle izah edilir. — Cezâyir'in Barbaros tarafından fevkalâde tahkim edilmiş olması ve aynı zamanda mevsimin de müsâid olmaması gibi bir takım mahzurlardan dolayı Papa ile amiral Andrea Doria'nın imparatoru bu sırada böyle bir seferden vazgeçirmek için çok uğraştıkları halde söz geçiremedikleri hakkında bâzı rivayetler vardır. — Charles-Quint'in Andrea Doria kumandasındaki büyük donanmasında 12,330 gemiciden başka 20 bin piyâde, iki bin suvâri, İtalyan ve İspanyol zâdegânından iki bin gönüllü. 500 şövalye idaresinde bin Malta askeri bulunduğu ve bu suretle imparatorun 37,830 kişilik bir kuvvet getirmiş olduğu rivayet edilir : Bunlardan başka Charles-Quint'in donanmasında zafer seyrine gelmiş bir çok zâdegân kadınlarıyla kızları da vardır! Bu kadınların getirilmesi, imparatorun Tunus üzerine yaptığı birinci Afrika seferinde elde etmiş olduğu kolay muvaffakiyetin gene aynı kolaylıkla kazanılabileceği vehmine kapılmış olmasındandır! Charles-Quint'in ilk Afrika seferi için 1535 = 941 vukuâtının «29 Mayıs», fıkrasına ve 1535 = 942 vukuâtının da «15 ve 21 Temmuz» fıkralarına bakınız. — İmparatorun bu büyük kuvvetlerine mukabil Hasan Ağa'nın emrindeki kuvvet bâzı Osmanlı menbâlarında 600 Türk ve iki bin Arab atlısından ibaret gösterilir : Garp menbâlarında da 800 Türk ve 5000 Arap rivayetleri vardır. — Yetmiş gemilik bir donanmayla Akdeniz'e açılmış olan Barbaros'un bu sırada çıkan şiddetli bir fırtınadan dolayı Cezâyir'in imdâdına yetişemiyerek bir limanda beklemek mecburiyetinde kaldığı rivayet edilir).

23/24 Teşrinievvel = 3/4 Receb, Pazar/Pazartesi gecesi : Cezâyir müdâfii Hasan-Ağa'nın Charles-Quint ordusuna karşı zaferi.

(Bu gece çok şiddetli bir fırtına çıkmış, sahildeki düşman donanmasından muhtelif rivayetlere göre 106, 140, 144 veyahut 175 gemi parçalanmış, büyük bir şiddetle yağan yağmurlar ortalığı seller içinde bıraktığı için karadaki muhasara ordusunun mühimmâtı sular içinde kalmış, donanmadan 800 kişi telef olmuş, karadaki askerler kımıldanamıyacak bir hâle gelmiş ve Cezâyir önlerinde tutunamıyan Andrea Doria yirmi mil kadar ilerde bulunan «Matifu/Metafuz/Monte-fuse» burnuna çekilmiştir! — Yukarıki fıkra da gördüğümüz ihraç noktasından Cezâyir önlerine kadar olan 12 - 15 millik mesâfeyi ancak üç günde kat'edebilmiş olan düşman ordusu üçüncü güne tesadüf eden bu 23 Teşrinievvel = 3 Receb Pazar günü şehre hâkim olan «Kudyat.us.Sabûn» tepesinde mevzi almış ve o geceki fırtınaya işte burada mâruz olmuştur. — İmparatorun bu tepeyi tutar tutmaz Hasan-Ağa'ya teslim teklifinde bulunduğu ve bu büyük kahrın da reddettiği kuvvetle rivayet edilir. — Hasan-Ağa'nın meşhur gece baskını işte bu fırtınadan istifade için yapılmış çok mâhirâne bir harekettir. Barutları ıslanmış, erzakları kalmamış ve efrâdı da su içinde kalmış olan imparatorluk ordusu gece sabaha karşı uğradığı bu şiddetli hücumda binlerce telefâtân başka bir çok esir ve ganimet vermiş, asker dağılmış ve bir daha toparlanamıyacak kadar perişan olmuştur. — Bu vak'anın ertesi günü Andrea Doria imparatora adam gönderip «Metafuz/Matifu», burnunun altındaki mahfuz koya çekildiğini bildirmiş ve ordunun da bir an evvel oraya çekilmesi lâzımgeldiğinden bahsetmiş olduğu için askerinin kılıç ve fırtına artıklarını bin müşkilâtla toparlayabilen Charles-Quint derhal yola çıkıp ancak dört günde donanmasına kavuşabilmiştir! On iki millik bir yolun bu kadar uzun bir zamanda kat'edilebilmesi bir taraftan Hasan-Ağa'nın çok şiddetli ve mütemadî tâkip hareketinden ve bir taraftan da arazinin seller altında ve bataklık hâlinde bulunmasındandır : Bilhassa Harrâş suyu taşmış olduğu için oradan geçmekte çok müşkilât çekilmiş, tâkipçilerin taarruzlarından dolayı düşman askeri bir çok telefâta uğramış ve bir rivayete göre de ancak Malta şövalyelerinin bu su boyunda gösterdikleri mukavemet sayesinde Alman, İtalyan ve İspanyol askerleri

karşıya geçirilebilmiştir! — Kâtib-Çelebi «Esfâr-ül-bihâr»'nda düşman ordusunun Cezâyir önlerinde bir çok günler kaldığından ve hattâ ilk gece baskınından beş gün sonra ikinci bir baskın daha yapıldığından bahsederse de bunun tâkip hareketindeki müsâdemelerden galat olması lâzımgelir. — İmparator Charles-Quint işte böyle perişan bir hâlde donanmasının barındığı sâhile vardığı zaman, bâzı Garp menbâlarının kaydettikleri bir rivayete göre tacını denize atmış ve :

— Haydi git başımdan ey zavallı oyuncak! Bâri benden daha tâlî'li bir hükümdarın eline geç de onun başına kon!

demıştır. — Charles-Quint'in bu müdhiş mağlûbiyeti, Afrika Türk ocaklarının istikbâlini temin eden en mühim hâdise sayılır).

31 Teşrinievvel = 11 Receb, Pazartesi : Charles-Quint'in Afrika sahilindeki ordu döküntüsünü donanmasına yüklemesi.

(Cezâyir müdafii Hasan Ağa'nın yukarıki fıkra da gördüğümüz ilk gece baskınından itibaren dört büyük fırtınaya uğrıyan düşman donanmasının yarı nisbetinde zâyîata uğradığı rivayet edilir : 516 gemiden mürekkep olan bu büyük donanma nihayet 260.280 gemiden ibaret kalmıştır! Kara ordusunun zâyîatı da aynı nisbettedir : 37.830 kişiyi bulan bu ordudan sağ kalabilenler bâzı Garp menbâlarına göre ancak 18 bin kişiden ibarettir! Suvârî hayvanlarının büyük bir kısmı telef olmuş, kesilip yenilmiş ve mütebâkisi de Hasan Ağa'nın eline geçmiştir! Bundan başka düşman ordusunun toplarıyla ağırlıkları ve daha bir çok levâzımı da Cezâyir müdâfillerine ganimet olmuştur! Hattâ imparatorun denize attırmış olduğu topların bile sonradan çıkarılıp kullanıldığı rivayet edilir! Düşmanın verdiği kâdın ve erkek esirler o kadar mühim bir yekûn tutmuştur ki, bu vak'adan itibaren :

— Bir hristiyan esiri bir soğan değmez!

sözünün Cezâyirliiler arasında bir darbemesel gibi kullanılmıya başladığı hakkından bile bir takım rivayetler vardır! — Bu fecî teşebbüste düşmanın muhtelif milletlere mensup bir çok kumandanları, şövalyeleri ve zâbitleri telef olmuş ve hattâ meşhur Meksika fatihi «Hernando-Cortez» bin müşkilâtla canını kurtarmıştır. — Ordu döküntüsünün donanma artığına yüklenmesi bu gün başlayıp üç gün sürmüş ve bir rivayete göre imparator Charles-Quint bütün askerini yükledikten sonra gemisine binmiştir : Aşağıki fıkraya da bakınız).

2 Teşrinisâni = 13 Receb, Çarşamba : İmparator Charles-Quint'in mağlûb ordusunu perişan donanmasına yükliyerek Afrika sahillerinden savuşması.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi düşman ordusunun kılıç artıkları 31 Teşrinievvel = 11 Receb Pazartesi günü «Mafitu/Metafuz» sahilinde gemilere yüklenmeye başlamış, düşman donanmasıyla topçusunun himâyesi altında yapılan bu çetin hareket Cezâyir kahramanlarının taarruzlarından dolayı bir çok telefâta mal olmuş, ve nihayet üçüncü güne tesadüf eden bu Çarşamba günü ikinci mâl edilerek perişan bir kafiye hâlinde yola çıkmıştır! Yeni-dünyada da arazisi bulunduğu için ölkesinde güneş batmadığını söyliyien imparatorun bu hâzin ve fecî mâcerâsı ordusuyla donanmasını büsbütün zayıf düşürmekten başka bir netice vermemiştir : Hattâ Fransa kralı Birinci François'ın Charles-Quint'e karşı yeni bir mücadele safhasına atılmasında bu vak'anın en mühim âmil olduğu rivayet edilir. — Düşman donanması denize açıldıktan sonra yeni bir fırtınaya daha mâruz olduğu için tekrar Afrika sahillerine atılmış ve son bir gayretle yola çıktıktan sonra da darmadağın olup her gemi gidebildiği limana can atmıştır : Bu suretle o muhteşem donanmayla ordunun döküntüleri İspanya ile İtalya'nın muhtelif sahillerine döküldüğü için, bütün Avrupa'da büyük bir heyecana sebeb olmuştur. — İmparator Charles-Quint bu ikinci Afrika seferinde 20 Teşrinievvel = 29 Cumâda-l-âhire Perşembe gününden bu güne

kadar 13 gün Cezâyir sahillerinde kalmış ve on dördüncü gün hareket etmiş demektir: Bununla beraber, düşman donanmasının 20 Teşrinievvel = 29 Cumâda-lâhire Perşembe günü Cezâyir sahilinde demirlediği ve ancak 23 Teşrinievvel = 3 Receb Pazar günü ihraç hareketi yapılmış olduğu hakkında da bir rivayet vardır: Bu ikinci rivayet doğru olduğu takdirde imparatorun ancak on gün karada kalıp on birinci günü hareket etmiş olması lâzımgelir. — Kâtib-Çelebi düşman donanmasının Cezâyir sahillerinden ayrılması tarihini 26 Receb = 15 Teşrinisâni Salı gününe müsâdif gösterirse de doğru değildir).

27 Teşrinisâni = 8 Şa'bân, Pazar : Kanunî Sultan Süleyman'ın İstabur seferinden İstanbul'a avdeti.

(Bu senenin 20 Haziran = 25 Safer Pazartesi günü İstanbul'dan hareket etmiş olan büyük padişahın Macaristan'ı Türk topraklarına ilhak etmekle neticelenen bu dokuzuncu seferi o tarihten bu güne kadar tam 5 ay 7 gün sürmüştür).

1542 = 949

9 Teşrinisâni = 30 Receb, Perşembe : Kral Ferdinand nâmına haraç mukabilinde Macar tacını istemiye gelen Avusturya elçisinin red cevabıyla îadesi.

«Mohaç muharebesinde Macar istiklâline nihayet verildiği gündenberi Türklere karşı açtığı mücadelede mütemâdiyen mağlûb olan ve bunâ rağmen Macar krallığını ele geçirmek için ikide bir Kanunî Sultan Süleyman'a elçiler gönderip hep aynı ricayı âdetâ bir nakarat gibi tekrar edip durmaktan bıkip osanmayan kral Ferdinand'ın bu münasebetsiz mürâcaatleri artık bir siyasi dilencilik şeklini almıştır: Bundan evvelki mürâcaatler için 1530 = 937 vukuâtının «17 Teşrinievvel», 1532 = 938 vukuâtının «25 Nisan» ve «13 Haziran», 1533 = 939 vukuâtının «22 Haziran», 1541 = 948 vukuâtının da «20 Haziran» ve «7 Eylül» fıkralarına bakınız. — Aynı mürâcaati bu sefer gene tekrar etmekten çekinmeyen Ferdinand İstanbul'a «Tranquillus-Andronicus» isminde bir elçi daha göndermiş ve hükûmetle bir pazarlığa girişmek istiyen bu son elçi, Macar krallığı efendisine tevcih buyurulduğu takdirde senede elli bin ve nihayet yüz bin duka altını haraç teklif edip Ferdinand'ın da Zapolya gibi Türk hâkimiyetine inkıyâd edeceğini arz etmiştir! — Osmanlı vüzerâsı bu lüzumsuz nakarâtı o kadar istihfaf etmişlerdir ki, Kanunî'nin huzuruna kabul edilmesini istiyen Avusturya elçisinin bu ricasını bile reddetmişler ve ancak Ferdinand eger Macaristan'ın Avusturya işgalinde bulunacak olursa, işte o zaman bir sulh müzakeresine başhyabilmek imkânı olabileceğinden bahsetmişlerdir! Hattâ Vezir-i a'zam Hadım-Süleyman Paşa bir gün huzuruna kabul ettiği Avusturya elçisine Ferdinand'ın artık Macaristan üzerindeki iddialarından vazgeçmek zamanı gelmiş olduğundan bahsedip:

— Eger vazgeçmiyecek olursa bütün hanedaniyle beraber imhâ edilecektir: Vakıtiyle oğullarıyla beraber kafası kesilen Alâüddevle'nin âkibetinden ibret almalıdır! demiş ve hattâ bu müdhiş tehdit karşısında Ferdinand'ın elçisi kendi başının te-lâşına düşmüştür! Yavuz Sultan Selim devrinde oğullarıyla beraber idam edilerek ölkesi zaptedilmiş olan Dulğadır hükümdarı Alâüddevle için 1515 = 921 vukuâtının «12 Haziran» fıkrasına bakınız. — Hadım-Süleyman Paşa'nın Habsburg hanedanını tehdid etmesine mukabil, o sırada ikinci veyahut üçüncü vezirlikte bulunan Dâmâd-Rüstem Paşa da şu sözleriyle Viyana şehrini tehdid etmiştir:

— Bundan evvel Vezir-i a'zam İbrahim Paşa Viyana şehrine ancak parmak ucuyla şöyle bir temas edivermişti: Ben yapınca öyle yapmam, iki elimle tutarım!

Bu mülâkatlarda Osmanlı vezirleri Avusturya elçisine kral Ferdinand'ın iki yüz-lülüğünden de bahsetmişler ve bir taraftan İstanbul'a elçi gönderip itâat ve inki-yâddan bahsederken, bir taraftan da Avrupa milletlerinden topladığı büyük bir orduyu Macaristan üzerine sevk etmekte olduğunu söylemişlerdir : Ferdinand'ın müdhiş bir hezimetle neticelenen bu çılgınca teşebbüsü için aşağıda bu sene vukuâtının «24 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Tabii bu vaziyet üzerine Avusturya elçisi «Tranquillus-Andronicus» elçilere dokunmayan Kanun'ın adaleti sâyesinde canını kurtardığına şükrederek geri dönmekten başka çare bulamamıştır).

17 Teşrinisâni = 8 Şa'bân, Cuma : Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan üzerine yürüyen müttefik Avrupa ordularına karşı İstanbul'dan Edirne'ye hareketi.

(Almanya, Avusturya vesair Avrupa askerlerinden mürekkep büyük bir ordunun Peşte üzerine yürümekte olduğu haber alınmış olduğu için, Kanunî bu gün ordusunun başında İstanbul'dan Edirne'ye hareket etmiştir : Sultan Süleyman'ın Edirne'den daha ileri gitmeyip bu kış mevsimini orada avla geçirmiş olması bâzı müelliflere bunun askeri bir sefer olmadığı zannını vermişse de, Peçevi, Edirneli Mehmet, Solâkzâde vesaire gibi muhtelif menbâlarda bu hareketin Peşte muhasarası üzerine açılmış bir sefer olduğundan bahsetmektedir; Pa. dışahın Edirne'den ileri gitmemiş olması da düşman ordusunun Peşte müdâfileri tarafından mağlûb edilmiş olduğu hakkındaki müjdenin Edirne'de alınmış ve daha ileri gitmiye artık hâcet kalmamış olmasındandır : Peşte zaferi için aşağıki fıkraya ve Kanun'ın Edirne'ye muvasâlatı için de onun altındaki «26 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Sultan Süleyman'ın oğullarından şehzâde Bâyezid de babasının bu seferine iştirâk etmiştir).

24 Teşrinisâni = 15 Şa'bân, Cuma: Peşte'yi muhasara eden müttefik Avrupa ordularının on ikide bir nisbetindeki Türk müdâfilerine mağlûb olduktan sonra perişan bir hâlde kaçarken imhâ edilmesi.

(Harb tarihimizin en mühim vak'alarından olan bu Peşte zaferinin umumiyetle yalnız sene tarihi gösterilip ay ve gün tarihleri meskût geçilir : Düşman muhasarasının ancak yedi gün sürmüş olduğundan bahseden Hammer bu vak'a'nın yukarda bu sene vukuâtının «9 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz İstanbul müzakerelerine tesadûf ettiğinden bahsederse de bunun bir zühul olması lâzımgelir ve her halde bu zühul düşman ordusunun Eylül = Cumâda-l-âhire ayından itibaren yola çıkmış olmasından galat olmalıdır; çünkü Kanunî'nin bu düşman hareketine karşı sefere çıkmak üzere İstanbul'dan Edirne'ye hareketi İstanbul müzakerelerinin red cevabıyla neticelenmesinden tam sekiz gün sonradır : Yukarda bu sene vukuâtının «9 ve 17 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Tabii o yedi günlük muhasara İstanbul müzakerelerine tesadûf etmiş olsaydı, her halde Padişahın kış başlarında ordusunun başına geçip alelâcele hareket etmemesi lâzımgelirdi. Bundan başka bir de bâzı muahhar Garp menbâlarında Peşte muhasarasının 1541 = 948 senesi 15 Eylül = 24 Cumâda-l-ülâ Perşembe gününden 9 Teşrinievvel = 18 Cumâda-l-âhire Pazar gününe kadar 25 gün sürmüş olduğundan bahsedilirse de bu rivayet büsbütün yanlışır : Çünkü o sırada Kanunî henüz Istabur seferinde ve bilhassa 26 Ağustos = 4 Cumâda-l-ülâ Cuma gününden 28 Eylül = 7 Cumâda-l-âhire Çarşamba gününe kadar bir ay iki gün Budin civarındaki karargâhında veyahut şehrin içindedir! Sultan Süleyman orada iken böyle bir muhasara olamayacağı ve bilhassa olmadığı için bu rivayetin tamamiyle yanlış olduğu muhakkaktır : Kanunî'nin İstanbul'dan Istabur seferine hareketi için 1541 = 948 vukuâtının «20 Haziran» fıkrasına ve İstanbul'a avdeti için de gene o sene vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Bu vaziyeti bir dereceye kadar tenvir eden yegâne menbâ Lâtîfi Paşa tarihi-

dir: Bu vak'adan evvel Vezâret-i-uzmâ makamında bulunmuş olmak itibariyle kendi devrinden sonraki vukuâtı her halde başkalarından daha kuvvetli istihbârâta istinâd ederek kaydetmiş olması lâzımgelen bu sâbık Vezir-i-a'zam, «Te-vârih-i-âli Osman»ının 413 üncü sahifesinde Peşte zaferini «Şa'bân ayının evâsıtında» kazanılmış göstermektedir: Her ne kadar «evâsıt» tâbiri ayın ortasına tesadûf eden 10 - 20 nci günlerine şâmil olmak lâzımgelirse de, eski Osmanlı müverrihlerinin çok defa «evâil» tâbiriyle ayın birinci gününü «evâsıt» tâbiriyle on beşini ve «evâhir» tâbiriyle de son gününü kasdetmek suretiyle fena bir itiyâda kapıldıkları da bir çok misallerle sâbittir. Lâtfî Paşa'nın «Şa'bân evâsıtı» demekle bu Hicret ayının on beşini kasdetmiş olduğu da Peşte muhasarasının ancak yedi gün sürmüş ve Kanunî'nin de Peşte üzerine düşman gelmekte olduğunu Fransızlardan haber alarak 8 Şa'bân — 17 Teşrinisânî Cuma günü İstanbul'dan Edirne'ye hareket etmiş olmasından anlaşılmaktadır. Bununla beraber bizim işte bu gibi delillere istinâd ederek burada esas ittihâz ettiğimiz bu «24 Teşrinisânî = 15 Şa'bân Cuma» tarihi ihtiyatla karşılanmalıdır. — Avrupa mütteliklerinin bu Peşte muhasarası, Kanunî'nin 1541 = 948 tarihindeki «İstabur seferi»nde Macaristan'ı Türkiye'ye ilhak etmiş olmasına mukabele sayılır: O sene vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. Avrupa hristiyanlığının bu teşebbüsünde önyak olanlar, Türk düşmanlığıyla meşhur olan Papa Üçüncü Paul, Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos = Charles Quint ve bilhassa doğrudan doğruya alâkadar olan küçük kardeşi kral Ferdinand'dır: Bunlar Fransa ile Venedik müstesnâ olmak üzere Avrupa'nın hemen her milletinden asker toplamışlar ve 100,000 mevcutlu büyük bir ordu teşkil ederek Brandenburg elektörü «ikinci Joachim»in kumandasında Macaristan üzerine sevk etmişlerdir; bu orduyla beraber Tuna üzerinden bir donanma da hareket etmiştir; muhtelif milletlerden bir çok büyük kumandanların da iştirak etmiş oldukları bu taarruz hareketi, Avrupa hristiyanlığının Müslüman-Türklüğe karşı yeni bir Ehl-i-Salib seferi sayılabilecek adar mühim bir harekettir. — Osmanlı menbâlarında müttelik Başkumandanı «Joachim von Brandenburg»a «Kara-Hersek» yahut «Kara-Hersek oğlu», denilmektedir: Her halde bu tesmiyenin Almandaca «Duc = Duka» mânâsına gelen «Herzog» ünvanından muharefe olması lâzımgelir. — Bu büyük seferin hazırladığını hükûmete Fransa sefiri haber vermiştir: Bunun üzerine Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya Sofya'da tahaşşüd emri verildiği gibi, o sırada taun hastalığından öldüğü veyahut tekaüde sevk edildiği rivayet edilen Budin Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın yerine Yahyâ-Paşa-zâde Bâli/Bahı Bey tâyin edildiği ve Bosna Beylerbeyi Ulama Paşa ile Semendire sancak beyi Dukagin-zâde Mehmet Bey, Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Bey oğlu Arslan Bey, Köstendil sancak beyi Hızır Bey, Alaca-hisar sancak beyi Kejdehan Mehmet Bey ve Posega = Pojega sancak beyi Murad Bey de Peşte müdâfaasına iştirak emrini almışlardır; bunlardan başka Budin muhâfazasına memur olan Segbanbaşı Yusuf Ağa da üç bin Yeniçeri ile Peşte'ye geçmiştir. Ulama Paşa'nın üç bin suvârî ve Murad Bey'in de bin atlı getirdiği rivayet edilir: Bununla beraber diğer beyler ancak maiyyet askerleriyle yetişebildikleri için Peşte'de toplanan asker miktarının sekiz binden fazla olmadığına Garp menbâları bile mütteliktir: İşte bu sekiz bin kahraman Peşte kalesini yüz bin kişilik bir düşman ordusuyla sayısında ihtilâf olan bir Tuna donanmasına karşı yedi gün müdâfaa ettikten sonra büyük bir zafer kazanmışlardır! — Düşmanın kırk büyük topla döğdüğü Peşte sârlarında nihayet yüz arşın genişliğinde büyük bir gedik açılmış olduğu rivayet edilir: Fakat kahraman müdâfiler bu gedik boyunca geniş ve derin bir hendek kazıp bir çok meterisler de kurmuş oldukları için, düşmanın buradan yaptığı hücum çok kanlı bir mağlûbiyet şekline almıştır; yedi gün sürmüş olan muhasaradan evvel düşmanı Peşte hâricinde karşılaşmış olan Türk askeri Hristiyan ordusunun çokluğuna ehemmiyet vermiyerek şiddetli bir harbe tutuşup Avrupalılara bir çok telefât verdirmiş, müdâfilerin kaleye çekildikten sonra yaptıkları şiddetli mukavemet bu ilk telefât yekûnunun büsbütün kabarmasına sebep olmuş ve bilhassa büyük gedikten yapılan şiddetli hücum da çok kanlı zâiyatla püskürtülmüş olduğu için, müttelik kumandanları nihayet kılıç artıklarını toplayıp kaçmaktan başka ya-

pılacak bir şey kalmadığına karar vermişlerdir. Gizli tutulan bu kararın tatbi-
kine bir gece karanlığında geçilmiş, fakat düşmanın bütün hareketini büyük bir
dikkatle tâkib eden Türkler bu hareketi gözden kaçırmadıkları için derhal ta-
arruza girişmişlerdir : Bilhassa işte bu gece taarruzu düşman ordusunun büsbü-
tün perişan olmasına sebep olmuş, muhâsırların ric'at hareketi bozgun şekli-
ni aldığı için darmadağın bir kaçışma başlamış ve bu müdhiş bâdire içinde tâkibe
koyulan Türkler önlerine gelenleri kılıçtan geçirmişlerdir. — Bu gece düşman ku-
mandanlarından bir çokları telef olmuş ve yaralanmış ve hattâ yaralananların
bir kısmı yollarda can vermiştir; Osmanlı menbâlarına göre **Başkumandan**
«Kara Hersek» muhasara esnasında Budin kalesinden atılan bir top güllesiyle ça-
dırında maktul düşmüş ve bazı rivayetlere göre de işte bu bozgun gecesi telef
olmuştur. — Macaristan'dan sonra Belgrad'ı bile zaptedip Balkanlara dayanmak
iddiâsiyle yola çıkan müttefiklerin uğradıkları bu feci âkıbet Kanunî Sultan Sü-
leyman'la Charles-Quint'in temsil etmekte oldukları Şark - Garp mücadelesinde
Şark'ın mânevi cephe bakımından da üstünlüğünü gösteren ve bu itibarla 1541 —
948 vukuâtının «23/24 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Cezâyir müdâfaasına
benzeyen çok mühim bir hâdise sayılabilir. — Cezâyir zaferi takriben ona karşı
bir ve Peşte zaferi de hiç olmazsa on ikiye karşı bir nisbetinde kazanılmıştır. —
Cezâyirde olduğu gibi Peşte'de de düşman'dan pek çok esir ve ganimet alınmış-
tır. — Bu büyük zafer müjdesi Kanunî'ye Edirne'de gelmiş ve işte bunun üzerine
daha ileri gitmiyerek kış mevsimini orada geçirmiştir: Yukarıki fıkra da ba-
kınız).

26 Teşrinisâni = 17 Şa'bân, Pazar : Kanunî'nin Edirne'ye muvâsa- latı.

(17 Teşrinisâni = 8 Şa'bân Cuma günü İstanbul'dan hareket eden Sultan Sü-
leyman mevsim müşkilâtından dolayı İstanbul - Edirne yolunu ancak dokuz
günde kat'edip onuncu günü Edirne sarayına inmiştir : Yukarıki fıkra da gör-
düğümüz gibi Peşte zaferinin müjdesi burada geldiği için Padişah Edirne'de kış-
lamış ve baharda Avusturya seferi açılmak üzere her tarafa hazırlık emri veril-
miştir. — Ava çok düşkün olan Sultan Süleyman'ın bu kış Edirne civarında av-
lanmakla geçirdiği rivayet edilir).

1543 = 950

23 Nisan = 18 Muharrem, Pazartesi: Onuncu «Sefer-i Hümayûn» : Kanunî Sultan Süleyman'ın Edirne'den «Usturgon seferi» denilen Avus- turya seferine hareketi.

(2 Muharrem = 7 Nisan Cumartesi tarihi de rivayet edilir : Fakat bu rivayet
zayıftır. — Bu sefere Osmanlı menbâlarında umumiyetle «Usturgon seferi» de-
nilmesi «Gran = Esztergom» kalesinin fethedilmiş olmasından dolayıdır : Aşağıda
bu sene vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Yukarıki fıkra da gördüğü-
müz gibi, Kanunî'nin bu hareketine Avrupa müttefiklerinin son Peşte muha-
sarası sebep olmuş ve kış mevsimi askeri hazırlıklarla geçirilmiştir. — Bu sefer,
Sultan Süleyman'ın bizzat idare ettiği büyük seferlerin onuncusudur. — Kanunî
1542 = 949 senesi 26 Teşrinisâni = 17 Şa'bân Pazar gününden bu güne kadar
Edirne'de tam dört ay kalmıştır. — Gerek ordunun intizam ve inzibâtı, gerek levâ-
zımın mükemmeliyeti bakımından Kanunî'nin bu seferi, bundan evvelkilerden da-
ha parlak ve daha muntazam sayılır; Anadolu ve Rumeli ordularıyla padişahın
doğrudan doğruya maiyyetini teşkil eden muhtelif sınıfların aldığı sefer tertibi
ve muazzam ordunun muhteşem sessizliği hakkında ecnebî menbâlarında bir çok
tafsilât vardır. — Bu sırada 371 gemiden mürekkep bir donanmayla Karadeniz'den
Tuna içlerine erzak taşınmıştır).

28 Mayıs = 23 Safer, Pazartesi: Barbaros'un İstanbul'dan «Nice = Nis» seferine hareketi.

«Donanmanın bu hareketi Osmanlı menbâlarında umumiyetle bahar mevsiminin başlarında ve bilhassa Kanunî'nin yukarıki fıkrada gördüğümüz hareketinden biraz evvel olmuş gibi gösterilirse de, muhtelif Garp menbâlarında bizim burada esas ittihaz ettiğimiz tarihe tesadüf eder. — Barbaros'un bu seferi, Fransa kralı Birinci François'nın bir müddettenberi üstüste yaptığı mürâcaatları üzerine açılmıştır: Muhtelif rivayetlere nazaran 1541 = 948 tarihinde Sultan Süleyman «İstabur seferi»nden dolayı Belgrad'da bulunduğu sırada Birinci François'dan «Polin» yahut «Paulin» isminde bir elçi gelmiştir; «Baron de la Garde» ünvanını taşıyan bu elçi Padişahın maiyyetine katılarak Budin'den Belgrad'a veyahut İstanbul'a kadar gelmiş ve Charles-Quint'in Cezâyir hezime-tinden istifade etmek istiyen efendisinin Almanya aleyhine harbe hazır olduğundan ve Türk donanması Fransa'ya yardım ettiği takdirde derhal harekete geçeceğinden bahsederek yalvarıp yakarmıya başlamıştı; fakat François'nun mütemadi ihânetlerinden dolayı Türkiye nazarında Fransa'nın artık hiç bir haysiyet ve itibarı kalmamıştır: Bu tarihe kadar zayıf ve fakir Fransa'ya askeri ve mali yardımlar yapılmış, karada ve denizde en mühlik düşmanı olan Almanya'ya karşı daima himâye edilmiş, hattâ bir himâye muahedesi akdedilerek «müttefik», sayılmak tenezzülünde bile bulunulmuş ve bilhassa Fransız ticaretinin inkişâf edebilmesi ve bu aç milletin biraz doyabilmesi için «Capitulation/Kapitulasyon», ismi altında ve sadaka şeklinde bir takım ticari - imti-yazlar bile verilmiş olduğu halde, Fransıyı himâye için yapılmış muharebelerde bile Fransa'dan ihânet görülmüştür! Hattâ Fransa kralı 18 Haziran 1538 tarihinde Almanya imparatoru Charles-Quint'le Türkiye aleyhine gizli bir muahede akdetmiş ve «Trêve de Nice» denilen bu muahede mucibince Sovoie dukahğı arazisinin Fransa'ya terki mukabilinde Birinci François Türk ittifakından ayrılmak taahhüdünde bile bulunmuştur: Bütün bunlar için 1536 = 942 vukuâtının «18 Şubat», 1537 = 943 vukuâtının «11 Mayıs» ve «17 Mayıs» fıkralarına bakınız. Onun için bu sefer Fransa sefiri çok ağır muâmeleler görmüş ve çok acı sözler işitmiştir: Cevdet tarihinde Vezir-i-sâni Hadım İbrahim Paşa'ya izafe edilen bir nutuk vardır: «Divân-ı Âli»de Fransa elçisine irâd edildiğinden bahsedilen bu resmi nutukta temas edilen hâdiselerden anlaşıldığına göre bunun İbrahim Paşa tarafından değil, ancak işte bu sırada Vezâret-i-uzmâ makamında bulunan Hadım Süleyman Paşa tarafından irâd edilmiş olması lâzımgelir; zaten Hayrullah Efendi tarihinde de Cevdet Paşa'nın bu zühulü Vezir-i-a'zam Maktûl İbrahim Paşa'ya ait zannedilerek tenkid edilmiş ve nutkun Rüstem Paşa'ya aid olması lâzımgeldiğinden bahsedilmiştir: Fakat Rüstem Paşa'nın Sadâreti daha sonradır; halbuki nutukta Fransa'nın donanma istediğinden bahsedilmektedir ve bu mürâcaat vezir Rüstem Paşa'nın Vezir-i-a'zam Süleyman Paşa'ya karşı Fransız mürâcaatını desteklemiş olduğu hakkında da bir takım rivayetler vardır; işte bunlardan dolayı öyle bir nutuk irâd edilmiş olduğu takdirde her halde Hadım Süleyman Paşa'ya aid olması lâzımgelir. Polin İstabur seferinden itibaren iki defa Türkiye'ye gelmiş, birinci defasında en kuvvetli rivayetlere göre Belgrad'dan Fransa'ya dönmüş ve Süleyman Paşa da İstabur seferine iştirâk etmemiş olduğu için bu nutkun her halde Polin İstanbul'a geldiği ve Vezir-i-a'zam tarafından kabul edildiği zaman irâd edilmiş olması lâzımdır. Zaten Fransız menbâlarına göre Polin'in bir çok tereddütler ve acı sözlerle karşılaştığı ve hattâ Vezir-i-a'zam «Trêve de Nice» hakkında izâhât istediği muhakkaktır; onun için Cevdet tarihinde yanlışlıkla Hadım İbrahim Paşa'ya izafe edilen nutkun işte bu haklı telâkki tarzıyla alâkadar olması lâzımgelir; meselâ Vezir-i-a'zâmın Fransa elçisine şöyle sual irâd ettiği rivayet edilir:

— Almanya imparatoru ve İspanya kralı olan Karlos Devlet-i-Aliyye aleyhine memâlik-i garbiyyenin bilcümle asâkirini Avusturya ve Macaristan'a celb-ü cem' ve cezire-i Mora bilâdı üzerine ve Tunus muhâsarasına sevk-u-tasliht etmi-

şiken müşterek olan düşmanımızın işgaline müteallik kangı eser-i mahabbet ve iânetiniz zuhûr etti?

1537 = 943/944 İtalya seferinde Fransa'nın gösterdiği iki yüzlülükle döneklik hakkında da Vezir-i-a'zam elçiye şu acı sözleri söylemiştir :

— İtalya'ya geçmek ve size iânet ve hidmet etmek me'mûriyetiyle Ser-askerimiz Avionya'ya dek kat'ı mesâfe ve sevk-ı asâkir-i islâmiyye etmişken İtalya sevâhilinde asâkirimize muin olacak taraftarlardan ve mütefâhîrâne va'd-ü haber verdiğiniz dostlardan hiç birisi görünmedi ve tarafınızdan dahî yek-demde bil-ittifak İtalya'ya li-ecl-il-işgal ta'yin-i asker etmek muktezâ-ı şûrût-i dostiden iken sizlerden bir hareket rânümâ olmayup şöyle ki bizler her ne kadar mukaddemen ve muahharen re'y-ü-tedbirinizden ve iânet-ü-himmetinizden müstağni olduk ise de sizler ne bize ve ne kendinize yarayacak tavırda bulunup daima iyilik ve dostluk etmek fırsatını fevtedegeldiniz!

Gerek Preveze muharebesinin temin ettiği Akdeniz hâkimiyetinde, gerek diğer Osmanlı fütûhâtıyla muvaffakiyetlerinde Fransa'nın hiç bir hizmeti görülmemiş olduğu da Fransız elçisine şöyle anlatılmıştır :

— Tarafınızdan bir imdâd zuhûr etmeksizin bizler a'dâmızın savletini def'e muvaffak ve Hayrüddin Paşa'nın himmetiyle düşmanın kuvvet-i bahriyyesini târmâr ve İspanya korsanlarını mahv-ü-izâle ve memâlikimizi ba'd-el-istihlâs müceddeden memâlik-i müteaddide dahî feth-ü-teshîre destres olduk; Ma'lûmunuz olsun ki bu fütûhâtta sizin medhal ve himmetiniz olmamak hasebiyle size arz-ı minnet ve teşekkür etmeyiz!

On altıncı asırda Fransa'nın Alman istilâsından kurtuluşu ancak Türk himâyesinin ve yıllarca Almanya üzerine saldıran Türk dalgalarının temin ettiği bir mucize'dir; Charles-Quint'in zindanlarında inliyen Birinci François'yı kurtarmak için açılmış olan Mohaç zaferi Fransa'yı kurtaran hâdisât zincirinin baş halkası demektir : 1525 = 932 vukuâtının «6 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Eğer o zaman Avrupa'ya hâkim olan Almanya imparatorluğu Türk'ün Şark'dan indirdiği darbeler altında sarsılmış olmasaydı, belki bugün dünyada bir Fransa mevcut olamazdı! Fakat buna rağmen Fransızlar Türk himâyesini daima nankörlüklerle karşılaşmışlar ve hattâ kendilerini kurtarmıya giden Barbaros'u bile asırlar boyunca «barbar» gösteren müellifler yetiştirmişlerdir! Daha Kanunî devrinde anlaşılmış olan bu vaziyete ve bilhassa Vezir-i-a'zam Süleyman Paşa'nın muhâlefetine rağmen, Fransız elçisi Polin, padişahın dâmâdi olduğu için büyük bir nüfuza sahip olan vezir Rüstem Paşa'nın müzâheretini temin etmiş ve bir rivayete göre Barbaros da bu Fransız mürâcaatinin kabulünü Andrea Doria'ya karşı yeni bir hamleye vesile saymış olduğu için, Fransa kralına bir kere daha yardım edileceği bildirilmiştir! — Bu yardım donanmasının Osmanlı menbâlarında 100 gemiden ibaret gösterilmesine mukabil Garp menbâlarının izâhâtına nazaran kalyon, kadırğa ve çekdiri envâından irili ufaklı 150, 153 veya 154 gemiden mürekkep olduğu anlaşılmaktadır. Barbaros'un kumanda ettiği bu kuvvetli donanmadaki efrad mecmûu da 30 bin kadar gösterilir. — Fransa sefiri Polin de Türk donanmasıyla hareket etmiştir).

4 Haziran = 1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : Edirne'den Avusturya seferine çıkan Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı.

(5 Haziran = 2 Rebî'ül-evvel Salı tarihi de rivayet edilir. — 23 Nisan = 18 Muharrem Pazartesi günü Edirne'den hareket etmiş olan Sultan Süleyman 1 ay 12 günde Belgrad'a gelmiş ve Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa ile Anadolu Beylerbeyi İbrahim Paşa askerleriyle beraber orduya işte burada iltihak etmişlerdir).

6 Haziran = 3 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Kanunî'nin Belgrad'dan ileri hareketi.

(Sultan Süleyman Belgrad'da iki gece kaldıktan sonra bu üçüncü gün hareket

etmiş ve Sava üzerindeki köprüden geçip «Sirem = Syrmium» yakasına girmiştir: Sirem için 1521 = 927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız).

20 Haziran = 17 Reb'ül-evvel, Çarşamba : Messina ve Reggio kalelerini teslim aldıktan sonra tahrib eden Barbaros'un İtalya sahillerindeki faaliyeti.

(Messina boğazının iki yakasında iki mühim kale vardır : Bunların biri Sicilya adasının şimalışarkı müntehâsındaki Messina kalesi ve öteki de İtalya'nın cenup müntehâsındaki Reggio kasabasıdır; Messina boğazına hâkim olan bu iki kale Barbaros'un bir işareti üzerine derhal teslim olmuş ve istihkâmları yıkılmıştır: Barbaros'un Nice = Nis seferindeki ilk muvaffakiyeti, İstanbul'dan hareketinin 24 üncü gününe tesadüf eden işte bu Messina vak'asıdır : Yukarda bu sene vukuâtının «28 Mayıs», fıkrasına bakınız. — Büyük Türk amirali bundan sonra şimale doğru teveccüh ederek İtalya'nın Garp sahillerini tâkib etmiş ve ilkönce Napoli'nin 70 kilometre şimalıgarbısındaki «Gaeta/Gaëte» limanına dayanmıştır : Bu müstahkem mevkiin valisi olan «Don Diego Gaetano» isimdeki İspanyol asilzâdesi Barbaros'un teslim teklifini reddedip bir iki gülle atarak üç Türk neferinin şehâdetine sebep olmak cür'etinde bulunduğu için sahile derhal on iki bin er döken şanlı Amiral şiddetli bir bombardımanla kaleyi yıkmış, şehri zaptetmiş ve bir çok esirle ganimet almıştır : Esirlerin içinde «Don Diego Gaetano» ile karısı ve fevkalâde güzelliğiyle meşhur olan on sekiz yaşındaki kızı «Dona Maria» da vardır; derhal ihtidâ eden bu güzel kızı Barbaros nikâhla almış ve gelini Amiral gemisine nakledip kendisine kaynata ve kaynana olmak şerefini ih-râza muvaffak olan «Don Diego», ile karısını affedip serbest bırakmıştır : «Dona Maria»nın eski nişanlısı olan «Don Alvez de Guzman»ın affedilmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır! — Bundan sonra gene sahil boylarını tâkib ederek daha şimale doğru çıkan Barbaros nihayet Roma'nın iskelesi olan ve Türklerin «Tiber», Fransızların «Tibre» ve İtalyanların da «Tevere», dedikleri nehrin ağzında bulunan Ostia limanına dayanmıştır! Bu liman Roma şehrinin 16 kilometre cenubıgarbısındadır : Papalıkla Hristiyanlığın paytahtı ve can evi demek olan Roma'nın kapısı vaziyetinde bulunan bu limanda, şanlı adı yıllardanberi Avrupa'yı titreten Barbaros'un kumandasındaki Türk donanmasının görünürmesi ve hattâ Tiber nehrinin ağzına kadar sokularak su alması başlanması Roma'da müdhiş bir panik uyandırmış, ilkönce râhipler, râhibeler, kadınlar, kızlar ve çocuklar dağlara doğru kaçmış ve bilhassa gece olup ortalığa karanlık basınca :

— Barbaros geliyor!

vâveylâları içinde her tarafa kaçışan halk kütleleri artık zaptedilmez bir hâle gelmiştir : Büyük Türk amirali o gece «Kızıl-Elma»ya o kadar yaklaşmıştır ki, şanlı elini şöyle bir uzatmakla ırkının asırlardanberi sayıkladığı o muhteşem meyveyi koparıvermek onun için artık işten bile değildir! Fakat donanmasında bütün kuvvetini zilletinden alan uğursuz bir tip vardır : Müslüman Türklerden imdâd istediği için ötedenberi Hristiyanlık âleminin nefret ve lânetine marûz olan Fransa kralının iki yüzlü sefiri Türk donanmasındadır! Efendisinin dâvet ettiği ve kendisinin de binip getirdiği bir donanmanın Fransa'ya giderken Ostia sahillerine asker döküp Vatikan'ın kulelerine Müslüman-Türk bayraklarını dikmesi demek, François'ı da, Fransa krallığını da Katolik âleminden ebediyyen ayıracak bir hâdise demektir : İşte bundan dolayı sefir Polin meselenin siyasî mahzurlarından bahsederek Barbaros'a yalvarıp yakarmış, böyle bir hareketin Fransa'yı kurtaracağına büsbütün mahvedeceğinden bahsetmiş ve Barbaros da bütün ihânetlerine rağmen Fransa'yı kurtarmak vazifesiyle sefere çıkmış olduğu için sefirin Roma'ya bir teminat mektubu göndermesine müsaade etmiştir! Bu suretle «Kızıl-Elma», Barbaros'un elinden bir kere daha kurtulmuş demektir! Fakat Romalıların bu Fransız teminatına itimâd etmedikleri için Türk donanması Ostia'dan çekilinceye kadar dehşet ve heyecan içinde kaldıkları ve hattâ Barbaros'un hareketinden sonra bile bu heyecanın

bir müddet daha devam etmiş olduğu rivayet edilir. — Bir taraftan Roma şehri panik içinde çalkalanırken, bir taraftan da Ostia ve Nettuno ahalisi Türk donanmasına erzak ve yemiş taşıyarak hizmet ve gayretleriyle Barbaros'un merhametini celbetmeye çalışmışlardır. — «Don Diego Gaetano»nun kızı «Dona Maria»nın Mesina veyahut Reggio'da esir olduğu hakkında da bir takım rivayetler vardır).

22 Haziran = 19 Rebî'ül-evvel, Cuma : Valpo kalesinin fethi.

(Kanunî Sultan Süleyman Avusturya seferine çıkmak üzere 23 Nisan = 18 Muharrem Pazartesi günü Edirne'den hareket ettiği sırada Budin Beylerbeyi Bali ve Bosna Beylerbeyi Ulama Paşalarla o taraflardaki sancak beylerinden bazıları da ilk harekâta girişmek üzere Macaristan ve Eskiavyonya'nın Avusturya işgalinde bulunan kalelerine karşı harekete başlamışlardır: Daha padişah gelmeden evvel bu hudut beylerinin Athina, Sophronica, Belostina, Rahoczsa ve Nana kalelerini fethettikten sonra bunlardan daha müstahkem bir mevki olan Valpo kalesini de muhasara etmiş oldukları Sultan Süleyman'a yolda müjdelanmış, ordunun pişdar kuvvetlerine kumanda eden Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa da askeriyle beraber muhasara kuvvetlerine iltihak etmiş ve işte bunun üzerine yapılan umumî bir hücumla bu mühim mevki cebren fethedilmiştir. Bununla beraber Valpo'nun bir kaç gün mukavemet ettikten sonra teslim olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Peçevi'ye göre kalenin teslimi Kanunî'nin buraya muvâsalatı üzerinedir: Fakat ondan evvel teslim olduğu ve Sultan Süleyman gelirken müjdesini aldığı hakkında daha kuvvetli bir rivayet de vardır).

4 Temmuz = 1 Rebî'ül-âhir, Çarşamba : Pécs kalesinin teslimi.

(Budin'in 166 kilometre cenubugarbisinde bulunan bu kalenin ismi Osmanlı menbâlarında «Peçuy» şeklinde yazılır ve bu imlâ hem «Peçuy», hem «Peçevi» şeklinde okunabilir: Büyük Osmanlı müverrihi «Peçevi» buralıdır; Almanlar bu şehre «Fünfkirchen» ismini vermişlerdir; en eski Macar kilisesinin işte burada olduğu rivayet edilir; bu kale evvelce Zapolya'ya aid olduğu halde onun ölümü üzerine sonradan Avusturyalılar tarafından işgal edilmiştir: Peçevi'nin rivayetine göre bu kasaba Mohaç beyi Kasım Bey'e teslim olmuştur ve teslim tarihi de Rebî'ül-evvel = Haziran ayının son günlerine müsâdiftir; fakat aşağıki fıkra da görülecek Siklos fethinden bir gün evvel teslim olduğu hakkında daha kuvvetli bir rivayet mevcut olduğu için burada 4 Temmuz = 1 Rebî'ül-âhir Çarşamba tarihi esas ittihaz edilmiştir).

5 Temmuz = 2 Rebî'ül-âhir, Perşembe : Siklos = Şiklos şehrinin teslimi.

(Sekiz gündür muhasara altında bulunan bu şehir nihayet bu gün teslim olmuşsa da iç kalesi mukavemette devam etmiştir: Aşağıki fıkraya da bakınız. — Şiklos şehrinin teslimi için 1 Rebî'ül-âhir = 4 Temmuz Çarşamba tarihi de rivayet edilir).

8 Temmuz = 5 Rebî'ül-âhir, Pazar : Siklos = Şiklos kalesinin teslimi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz şehir tesliminden sonra iç kale ancak üç gün mukavemet edebildikten sonra nihayet bu gün teslim olmak mecburiyyetinde kalmıştır: Bundan evvel şehirle beraber müdafaa ettiği günler de hesap edilmek şartıyla kalenin Türk taarruzuna ancak 10 gün mukavemet edip 11 inci gün teslim olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber Şiklos kalesinin 14 Rebî'ül-âhir = 17 Temmuz Salı gününe kadar mukavemet ettiği hakkında da bir rivayet

vardır : Daha zayıf olan bu ikinci rivayet doğru olduğu takdirde kalenin 20 gün mukavemet etmiş olması lâzımgelir).

20 Temmuz = 17 Rebî'ül-âhir, Cuma : Fransa'ya yardım etmek için giden Türk donanmasının Marsilya'ya muvâsalatı.

(Barbaros'un kumandasında hareket eden Osmanlı donanmasının İstanbul'dan hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «28 Mayıs» fıkrasına ve İtalya sahillerindeki faaliyeti için de «20 Haziran» fıkrasına bakınız. — İtalya üzerinden Fransanın cenup sahillerine teveccüh eden Barbaros Toulon önlerinden geçerken ve bir rivayete göre de ilkönce bu limana uğradığı zaman orada bulunan üç Fransız kadırgası tarafından bütün yelkenleri üç defa indirilip kaldırılmak suretiyle selâmlanmış ve bu kadırgaların direklerindeki Fransız kralhğı bayrakları derhal indirilerek onların yerlerine Türk bayrakları çekilmiştir. — Toulon üzerinden Marsilya'ya giden Barbaros burada çok parlak tezâhüratla istikbal edilmiş, Türk donanmasını «Comte d'Enghien» ve «François de Bourbon» kumandasında 30 gemiden mürekkep bir Fransız filosu karşılamış, Marsilya'nın 3 kilometre cenubugârbisinde bulunan «If» adasındaki istihkâmın önüne gelindiği zaman Türk gemileri ikişer selâm topu atmış ve buna gerek kalenin, gerek Fransız donanmasının bütün topları birden mukabelede bulunmuştur. — Barbaros'un donanmasını dışarda bırakarak otuz kalyonla limana girdiği rivayet edilir. — Yıllardanberi bütün Avrupa Hristiyanlık âlemini titreten şanlı Türkün Fransa'yı kurtarmak için Marsilya'ya gelişi Fransızlar için fevkalâde bir hâdise olmuş, saray zâdegânının bir çokları büyük kahramanı görebilmek için Marsilya'ya gelmiş ve hattâ Fransa'nın bir çok yerlerinden çok kalabalık halk kütleleri de Marsilya'ya akın etmiş olduğu için iâşe müşkilâtından dolayı Birinci François bir irâde neşrederek bu halk akınlarının önüne geçmek mecburiyetinde kalmıştır. — Barbaros'un kumandasındaki 30 gemilik Türk filosu Marsilya limanına girerken sahillere birikmiş olan ahali Akdeniz fatihini en hararetli tezâhürlerle alkışlamıştır. — Krallık hanedanına mensub olan «Comte d'Enghien» Barbaros'un Amiral gemisine giderek büyük Türkü Fransa kralı, Fransız milleti ve Marsilya şehri nâmine selâmlayıp kralın buradaki köşküne davet etmiştir : Fransa donanmasının Başkumandanı olan bu prensin o sırada ancak yirmi yaşlarında olduğu rivayet edilir. — Barbaros'un karaya çıkması muvâsalatının ertesi günüdür).

21 Temmuz = 18 Rebî'ül-âhir, Cumartesi : Büyük Türk amirali Barbaros-Hayrüddin Paşa'nın Marsilya'da karaya çıkması.

(Filo kumandanlarıyla büyük Türk kapdanlarından mürekkep bir maiyyetle ve Fransızların gözlerini kamaştıran sırmalı elbiseler ve murassâ silâhlarla hem şehri ziyaret, hem kral nâmına yapılan resmî ziyâfete icâbet için bu gün karaya çıkan şanlı Barbaros Cezâyir hükümdarı sayıldığı için krallara mahsus merâsimle karşılanmış, halkın şiddetli alkışları içinde karaya ayak bastığı zaman Kral nâmına «Comte d'Enghien» ve şehir nâmına da «Provence» valisi «Baron de Grignan» tarafından istikbâl edilmiştir. — Bu gün verilen resmî ziyâfetin çok parlak olduğundan bahsedilir : Fakat Barbaros Fransa'nın harb hazırlıklarını hiç de parlak bulmamış, henüz hiç bir şey yapılmamış olduğunu anladığı için Fransızları tekdır ederek bağırıp çağırması ve nihayet «Comte d'Enghien» büyük kahramanı bin müşkilâtla teşkin etmiye muvaffak olmuştur. — Ziyâfetten sonra Barbaros'un amiral gemisine büyük bir hiddet içinde dönmüş olduğu rivayet edilir).

29 Temmuz = 26 Rebî'ül-âhir, Pazar : Gran=Esztergom muhasarası.

(Türklerin «Usturgon» dedikleri bu mühim ve müstahkem mevki, Gran ve Tuna nehirlerinin kavşağında, Tuna'nın sağ sahilinde ve Budin'in 45 kilometre

şimaligarbisinde bir vilâyet merkezidir : Aynı zamanda bir Başpiskoposluk merkezi olan bu şehir Zapolya'nın ölümünden evvel Avusturyalıların eline geçmiş ve Alman, İspanyol ve İtalyan askerlerinden muhafızlar konulmuştur; bunlar teslim teklifine muvafakat etmedikleri için bu günden itibaren şiddetli bir muhasara başlamış ve kale 315 topla döğülmüştür : Aşağıki fıkraya bakınız).

10 Ağustos = 9 Cumâda-l-ûlâ, Cuma : Gran = Esztergom fethi.

«Osmanlı menbâlarında «Usturgon» isfiyle bahsedilen bu mühim mevki Türk muhasarasına ancak 12 gün mukavemet edebildikten sonra nihayet bu gün müdâfilerin çekilip gitmelerine müsâade edilmek şartıyla bir mukavele imza edilerek teslim olmuştur : Diğer bir rivayete göre de bu muvaffakiyet 2 Cumâda-l-ûlâ = 3 Ağustos Cuma gününe müsâdiftir; bu rivayet doğru olduğu takdirde Usturgon'un ancak beş gün müdafaa edebildikten sonra altıncı gün teslim edilmiş olması lâzımgelir. — Şehrin büyük katedrali derhal câmiye tahvil edilerek daima riâyet edilen eski Osmanlı an'anesi mucibince Kanunî Sultan Süleyman bu gün şehre girip Cuma namazını işte bu yeni câmide kılmış ve nâmına hutba okumuştur. — Muhasara esnasında bu gotik katedralin tepesindeki altın haçın bir gülle isâbetiyle yıkılıp devrildiğini gören Sultan Süleyman'ın bu tesadüfî bir «fâl-i hayr» addederek :

— Artık şehri fethettik demektir!

diye haykırdığı rivayet edilir. — Usturgon Budin Beylerbeyliğine ilhak edilmiş ve bu mevkide bulunan Bali Paşa o sırada vefat etmiş olduğu için yerine Yahya-Paşa-zâde Mehmet Bey tâyin edilmiştir).

5 Ağustos = 4 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Barbaros'un kumandasındaki Türk donanmasının Marsilya'dan Toulon'a hareketi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «20 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Türk donanması Fransızlarla elbirliği ederek büyük bir harb hareketine geçmek üzere Marsilya'ya gelmiş olduğu halde Fransızlarda hiç bir hazırlık olmadığı için burada beklemek mecburiyeti hâsıl olmuş, Barbaros pek haklı olarak hiddetlenip kralın müessillerini azarlamış, mevsim ilerlemeden evvel harekete geçilemeyeceği için çok kızmış ve bir taraftan da Türk donanmasının Marsilya önlerinde boşuna bekleyip durması bu şehirde iâşe bakımından bir çok müşkilâta sebep olmuştur! Fransızların bu vaziyetine sebep olarak Hristiyanlara karşı Müslüman donanmasını imdâdına çağırıldığından dolayı kralın Katolik âleminde korkmuş başlanmış olduğundan bahsedilir! Bu vaziyeti bilhassa Charles Quint pek çok istismâr etmiş ve bütün Hristiyanlık âleminde Birinci François'yı bir din hâini telâkki ettirecek bir propaganda yapmıştır. Hattâ bundan dolayı Fransa kralının Türklerden istimdâd ettiğine pişman olduğundan bile bahsedilir! Bununla beraber Barbaros'un hiç bir şey yapmadan geri dönmeyeceğini çok iyi bildiği için ehemmiyetsiz bir hareketle işi idare etmeye karar vererek hem Barbaros'u, hem Katolik âlemini tatmin etmek siyasetine sarılmak istemiştir : İmparatorluğa karşı büyük bir harekete girişmiyerek Nice = Nis şehri üzerine bir sefer açmakla iktifâ etmesi işte bundan dolayıdır. Barbaros bundan hiç memnun olmadığı ve hattâ kendisinin büyük bir sefer için geldiğini söylediği halde, Fransa krallığı nâmına kendiliğinden öyle bir sefer açamayacağı için Nice = Nis hareketini ister istemez kabule mecbur olmuştur! Marsilya'dan Toulon'a gelmesi işte bundan dolayıdır : Zaten Birinci François Toulon limanını ve şehrin idaresini sefer nihayetine kadar Barbaros'a terketmiş ve bu hususta ahaliye hitâben bir irâde bile neşretmiştir; tabii bu vaziyette Toulon muvakkaten bir Türk şehri olmuş ve hattâ Türk bayrağı çekilmiştir. — Aşağıki fıkraya da bakınız).

20 Ağustos = 19 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi : Nice = Nis» fethi.

(Bu seferde Toulon'dan kalkan Barbaros'un maiyyetine ehemmiyetsiz bir

Fransız filosu da iltihak etmiştir : Kendilerine ait şeyleri çok büyük göstermek za'afına müptelâ olan Fransız menbâları kuru bir gösterişten başka hiç bir ma- niyet ve kıymeti olmayan bu filoyu «François de Bourbon» kumandasında 22 kadirga ile İstanbul sefirliğinde bulunmuş olan «Paulin/Polin» kumandasında 18 Küçük gemiden ve ayrıca Kont «de La Anguilara»ya ait dört kalyondan mürekkep gösterirler: Bunların mecmûu 44 gemi tutmaktadır; halbuki gene Fransız menbâlarından bazılarında bu filonun yalnız 40 gemiden ibaret olduğu hakkında da bir rivayet vardır; fakat buna mukabil bazı Osmanlı menbâlarında Fransız filosu dördü kalyon ve sekizi kadirga nev'inden olmak üzere 12 gemiye münhasır gösterilir! Bu gemilerle nakledilen Fransız askerlerinin mikdarı da onların menbâlarında yedi binden başlayıp 18 bine kadar çıkarılır! Bütün bu derme çatma kuvvetler krallık hanedanından «Comte d'Engbien»in kumandasına verilmiştir : Fakat tabii bu prens doğrudan doğruya Barbaros'un emri altındadır. Söküntü ve döküntü makulesinden olan bu Fransız askerleriyle gemilerinin iki mühim eksikleri vardır : Bunların birincisi baruttan, ikincisi de tâlim ve terbiyeden mahrumiyyetleridir! Onun için daha Toulon'dan hareket eder etmez Barbaros'dan barutla gülle istemiye başlamışlar ve seferin sonuna kadar cephâneleri tükendikçe Türklerden isteyip durmuşlardır! Bu rezâlet Fransız menbâlarının itirâfiyle de sâbittir! Hatta bundan dolayı Barbaros'un şöyle bir sözüne de tesadûf edilir :

— Şu Fransızların askerliğine diyecek yok doğrusu! Gemilerine şarap fıçıları doldurmayı unutmuyorlar da barut fıçılarını unutuyorlar!

Tabii böyle bir vaziyette Barbaros gibi o devrin en yüksek medeniyetiyle tekniğini temsil eden bir Başkumandan nazarında o kadar iptidai bir seviyede bulunan Fransız gemileriyle askerleri ancak nezâketen ve siyâseten tahammül edilen bir kuru kalabalıktan başka bir şey değildir! — «Nice» şehri o sırada Almanya imparatoru Charles-Quint'in hâkimiyeti altında bulunan Savoie/Savoja dukasının elinde kalmış yegâne şehirdir : Barbaros donanmasını bu şehrin pek yakınında bulunan Villafranca/Villefranche limanına sokmuş ve burasını bombardman edip işgal ettikten sonra bataryalarını o civardaki dağlardan aşımak suretiyle Nice/Nizza şehrine hâkim bir vaziyet almıştır : Şehir muhâfızları büyük Türkün insâniyet nâmına yaptığı teslim teklifini reddetmiş oldukları için derhal şiddetli bir ateş açılmış ve bu müdhiş bombardman altında mukavemet imkânı kalmadığını anlayan Nisililer nihayet teslim olmaktan başka çare bulamamışlardır! Şehri saran Türk kuvvetlerinin büyük bir sür'atle yerden fıkkırır gibi vücuda getirdikleri meterislerle bataryalar karşısında Fransızların duydukları hayretler kendi menbâlarının itirâflarıyla sâbittir! — «Nice» şehrinin tesliminde Fransız kumandanları bir entrika çevirip müdâfîlerle gizli bir muhâbereye girişmişler ve şehir servetinin ganimet olarak Türk ordusuna intikal etmemesi için Fransızlara teslim olmalarını temin etmişlerdir! Türklerin haberi olmadan Fransızların Nisililere canlarıyla mallarını bağışlamaları Barbaros'un pek haklı olarak son derece hiddetlenmesine sebep olmuş ve hattâ sefir Polin'le François de Bourbon idam veyahut dayak cezasından güç hâlde kurtulabilmişlerdir! Şehir işte bu suretle teslim olduğu halde mukavemette devam eden kalenin artık fethine lüzum görmeyen Barbaros'un birdenbire Toulon'a avdet emrini vermesi her halde bu Fransız ihânetinin hak ettiği bir mukabele demektir : Halbuki bazı Fransız menbâlarında bu meselenin bütün başka bir izâhına tesadûf edilir; bu tuhaf rivayete göre o sırada bir mektup ele geçmiş ve kale muhâfızına yazılan bu mektuptan mahsurlara yarım kuvvetleri gelmekte olduğu anlaşıldığı için, muhasara kaldırılmıştır! Böyle bir sefer ağıdıkları için Fransızlara söylemediğini bırakmamış ve Nis seferini hiçe saymış olan Barbaros'un öyle bir haber üzerine muhasara kaldırmış olması akla sığacak iddialardan değildir! İşin hakikati Fransızların ihânetidir. — Nis muharebesindeki Türk telefâtının mecmûu yüz kişiden ibaret gösterilir. — Bu vaziyet üzerine Barbaros top bataryalarını tekrar dağlardan aşırıp Villafranca'ya getirmiş ve oradan da kış mevsimini geçirmek üzere Toulon'a gelmiştir. — Barbaros'un Toulon'da geçirdiği zaman boş geçmemiş, filo kumandanları olan Salih ve Hasan Reisler İspanya'nın Katalonya sahille-

rini vurup bir çok esirler ve ganimetler alarak Cezâyir'e götürmüşlerdir : Hattâ bundan dolayı o sırada Cezâyir Beylerbeyliğinde İspanyol kızlarının piyasası hiç bahasına kadar düşmüş olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır! — Gerek Nis seferinden evvel, gerek o sefer esnasında ve gerekse ondan sonra Toulon'da geçirilen bütün bir kış mevsiminde Andrea Doria'nın kumandasındaki İmparatorluk donanması hiç görünmemiş ve hattâ Doria bilvâsıta Barbaros'la anlaşarak kendisine Cinivizlerin büyük kürekler satmasına bile delâlet etmiştir! Gene bu anlaşma mucibince İmparatorluk donanmasında esir olan meşhur Turgut-Reis de hafif bir fidiye mukabilinde Barbaros'a iade edilmiştir! Nis seferini yapan Türk donanması Toulon limanında dururken ve bir taraftan da Salih ve Hasan Reisler İspanya ve Sardanya sahillerini yıkıp yakarak binlerce esir alırken İmparatorluk donanmasının böyle bir vaziyet alması tabii Preveze muharebesindenberi Akdeniz'in artık tamamiyle Türk hâkimiyeti altına girmiş olmasındandır. — Bu sırada bir taraftan da İspanya'nın Valencia eyâletindeki müslüman Araplar İspanyol idaresine isyan ederek Türklerle elbirliği etmek için mücadeleye girişmişler ve hattâ Barbaros'la irtibat temin etmişlerdir. — 8 Eylül = 8 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Nis'de çıkan ve şehrin büyük bir kısmını yakan bir yangın bir çok Fransız menbâlarında Türklere isnâd edilirse de bunun alelâsul tertib edilmiş bir iftirâdan başka bir şey olmadığı muâsır bir Fransız menbânın şu itirâfiyle sâbittir:

«De quoi il ne faut blâmer Barbarousse ni les Sarrasins, car ils étoient déjà éloignés; toutefois on rejeta cette faute sur eux pour l'honneur de la France et de la Chrétienté».

Fransa ile Hristiyanlığın şerefini kurtarmak için bu cinayetin Türklere isnâd edildiğini itiraf etmekten çekinmeyen bu menbân verdiği ibret dersi, Türkler aleyhindeki iftirâların mahiyetlerine çok güzel bir miyar olabilir! Bundan başka Türk donanmasının Fransız limanlarında gösterdiği sıkı disiplin ve sessizlik içindeki intizam hakkında da bir çok itiraflar vardır. — Türk donanması Fransa'da bulunduğu müddetçe ayda elli bin duka altını tesviyesini taahhüd etmiş olan Fransa hükûmetinin tediyatta gösterdiği intizamsızlık Barbaros'un hidetine sebep olduğu için Fransa kralı hemen yola gelmek mecburiyetinde kalmış, bu vaziyet fakir Fransız hazinesini büsbütün sarsmış ve nihayet bahar mevsiminde Türk donanması artık avdet için Akdenize açılırken Birinci François Barbaros'a harb masrafları olarak sekiz yüz bin duka altını tesviye ettikten başka, hazinesinin en kıymetli kumaşlarıyla altın ve gümüş takımlarından bir çok hediyeler takdim etmek suretiyle kusurlarını affettirmiş ve çalışmıştır; büyük Amiral muhtelif tarihlerde Fransızların ellerine geçmiş olan Türk ve müslüman esirlerin hepsini kurtarıp donanmasına almış ve hattâ bunlardan başka Fransızlardan da kürek çekirmek için bir miktar adam almıştır. — Toulon'da bulunduğu müddetçe Barbaros'un çan çalınmasını men'ettiği ve muvakkaten Türk şehri olan Toulon'da her gün beş vakit ezan okunduğu rivayet edilir: Diğer bir rivayete göre de Toulon ve havâlisinden vergi bile alınmıştır. — Barbaros'un Toulon'dan ertesi sene Ağustos'da ayrılmış olduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir: En kuvvetli rivayetlere göre yalnız kış mevsimini burada çıkarıp 1544 = 951 senesi Nisan = Muharrem ayında Fransa'dan ayrılarak İtalya sahilleriyle adalarından bir çoklarını yıkıp yakmış ve bütün donanmasını dolduracak kadar esir ve ganimet alarak Ağustos = Cumâda-l-ûlâ — Cumâda-l-âhire ayında İstanbul'a avdet etmiştir; biraz daha evvel döndüğü hakkında da bir takım rivayetler vardır. — Barbaros'un bu seferinde Toulon şehri 1543 = 950 senesi 5 Ağustos = 4 Cumâda-l-ûlâ Pazar gününden 1544 = 951 senesi Nisan = Muharrem ayına kadar takriben sekiz ay Türk idaresinde kalmıştır. — Büyük denizcinin İstanbul'a götürdüğü giranbahâ ganimetlerden başka 14 bin esir de getirmiş olduğu rivayet edilir).

20 Ağustos = 19 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi : «İstoni-i-Belgrad» muhasarası.

(Türklerin «İstoni-i-Belgrad», veyahut «İstolni-Belgrad» dedikleri bu kalenin

Macarca ismi «Szekesfehervar» ve Almanca ismi de «Stuhlweissenburg» şeklindedir : Türklerin kullandıkları şekil için aşağıki fıkraya bakınız. — Bu meşhur kale Zapolya'nın ölümünde kral Ferdinand'ın fırsattan istifade ederek işgal ettirdiği yerlerdendir : 1541 = 948 vukuâtının «20 Haziran» fıkrasına bakınız. — Burada muhâfız olarak Alman, İtalyan ve Macar askerlerinden mürekkep imparatorluk kütâları vardır).

4 Eylül = 4 Cumâda-l-âhire, Salı : «İstoni-i-Belgrad» fethi.

(3 Eylül 3 Cumâda-l-âhire Pazartesi rivayeti de vardır. — Macarların «Szekesfehervar» ve Almanların da «Stuhlweissenburg» dedikleri bu büyük şehir eski Macar krallarının tetevvüc merâsimlerine tam beş asır sahne olan ve kralların mezarlarını da ihtivâ eden «Assomption» kilisesiyle meşhur bir eyâlet merkezidir. Budin'in 58 kilometre cenubugarbisine tesadûf eden bu mühim merkeze Türklerin verdikleri «İstoni-i-Belgrad» yahut «İstolni-Belgrad» ismini Peçevi şöyle izah etmektedir :

«Vasat-ı kal'ada bir kenîsây-ı âli-tâk felek-i nüh-tibâk gibi bî-mânend-i âfâk idi. Cânibi cenubda krallara medfen olmak için bir azım kubbe binâ olunup kenîse-i mezbûreye muttasıl idi. Belki on kralın lâşe-i murdârı anda medfun idi. Bâ'd-l-feth bu kenise yine kefare elinde ibka olunmuş idi ve krallar cülûsu dahî bunda olmak mukarrer olmuş idi ve krallık ile bunda biat olunurlar idi : Hattâ «İstoni» demek Hırvat lisanında İskemle, ya'nî Taht ma'nâsındır; ol ecden ki kralların medfeni ve cülûs idecek yeri olmağla içlerinde gaayet mu'teber yer idi».

Bu izaha göre «İstoni-i-Belgrad» terkininin «Belgrad'ın payitahtı» mânâsına gelmesi ve bunun da Belgrad şehrinin Macarlardan fethedilmiş olmasıyla alâkadar bulunması lâzımgelir. — Bu şehrin 15 gün süren muhasarası esnasında iki büyük hücum yapıldıktan sonra üçüncüsünde kale fethedilmiştir. — Kahramanca bir müdafaa yapmış olan Macar kumandanı «Varcocs» un fetihten sonra huzura kabul edilerek Sultan Süleyman'ın elini öpmek şerefini ihrâza muvaffak olduğu rivayet edilir. — Kanunî şehre girdiği zaman «Assomption» kilisesiyle krallar medfenini gezmiştir; Solakzâde medfenin manzarasını şöyle anlatır :

«Ol medfen-i pür-fiten-i ma'bed-i mevfur-ül-hazen murassa' tacî, parmakları mücevhher yüzüklü kadidler ve göğüslerinde zer-ü-simden zîkîymet salıbler ile müzeyyen ve her birinin mertebesince makam-ı muayyeneleri olup birer kûşeye vaz'itmişler : Ehl-i-nazar ve ibretbîn olanlar dünyâ ne makule dâr-ı fenâ idüğün bildiler ve düşmen-i nâkıs-ül-ıyârın akılları olmadığın idrâk kıldılar».

Ahalinin ricası üzerine bu kilise kendilerine bırakılıp başka bir kilise câmiye tahvil edilmiş ve bu tarihten üç gün sonra 7 Eylül = 7 Cumâda-l-âhire Cuma günü orada namaz kılınıp Kanunî'nin huzurunda hutba okunmuştur. — İstoni-i-Belgrad bir sancak merkezi ittihâz edilmiş ve Budin Beylerbeyliğine ilhak edilen bu yeni sancak beyliğine «Lepanto = İnebahtı» beyi, Ahmed Bey senede «altı kere yüz bin akça» yâni ayda takriben bin altın tahsisâtla tâyin edilmiştir : Bu Ahmed Bey, Budin Beylerbeyi Yahya-Paşa-zâde Mehmet Paşa'nın kardeşidir; maiyyetine muhâfız olarak bini Yenigeri olmak üzere dört bin asker bırakıldıktan sonra mevsim ilerlemiş olduğu için artık avdet kararı verilmiştir).

9 Teşrinievvel = 10 Receb, Salı : Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı.

(5 Receb = 4 Teşrinievvel Perşembe tarihini gösteren zayıf bir rivayet de vardır : Hammer Kanunî'nin Peşte üzerinden Belgrad'a muvâsalatını 21 Eylül = 21 Cumâda-l-âhire Cuma gününe müsâdif gösterirse de doğru olmaması lâzımgelir : Zaten Osmanlı menbâlarında umumiyetle bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe tesadûf edilir).

5/6 Teşrinisânî = 7/8 Şa'bân, Pazartesi/Salı gecesi : Kanunî'nin veliahdi ve Mağnisa valisi Şehzâde Mehmed'in ölümü.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın sekiz oğlu olmuştur : Bunlardan Şehzâde Murad 927 = 1520 — 1521, Mahmud 928 = 1521 — 1522 ve Abdullah da 932 = 1525 — 1526 tarihlerinde çocukken ölmüşlerdir. Sağ kalan diğer beş oğlundan Şehzâde Mustafa 921 = 1515 de, Mehmet 927 = 1520 — 1521 de, Selim 930 = 1524 de, Bâyezid 932 = 1525 — 1526 da ve en küçükleri olan Cihangir de 937 = 1530 — 1531 de doğmuştur : O sırada bunların birincisi 28, ikincisi 22, üçüncüsü 19, dördüncüsü 17 ve beşincisi de 12 - 13 yaşlarındadır. Bu şehzâdelerin ilmi, edebî ve askerî tahsil ve terbiyelerine son derece itinâ edilmiş ve eski Osmanlı âdetince Anadolu valiliklerinde istihdâm edilerek idare tecrübesi görmelerine de imkân verilmiştir. Edebî kültürleri çok kuvvetli olan bu beş şehzâdenin beşi de şairdir ve çok güzel şiirleri vardır. — Osmanlı saltanatında o zaman henüz «Ekberîyyet», kaidesi takarrür etmemiş olduğu için, Sultan Süleyman bu beş oğlundan en çok sevdiği Şehzâde Mehmed'i veliahd ittihâz etmiş ve işte bundan dolayı onu İstanbul'a en yakın vilâyet olan Saruhan valiliğine tâyin etmiştir : Veliahdin payitahta en yakın vilâyet valiliğine tâyini, padişah öldüğü zaman derhal ve bilhassa diğer kardeşlerinden evvel İstanbul'a gelip cülûs edebilmesini temin fikriyle izah edilir. Kanunî'nin ikinci oğlu Mehmed'i veliahd ittihâz etmiş olduğu gerek işte bu en yakın vilâyete tâyin etmiş olmasından, gerek en sevgili oğlu olduğu hakkındaki rivayetlerden ve gerekse türbesindeki mezarının üstüne ağaçtan bir taht şekli koydurmuş olmasından anlaşılmaktadır. — Ahlâkî fazâiletleriyle de kendini sevdirmiş olan bu mümtâz prensin Mağnisa'da vefatı Osmanlı menbâlarında umumiyetle «8 Şa'bân Pazartesi gecesi»ne müsâdif gösterilir : Fakat Şa'bân'ın sekizinci günü Salı'ya müsâdif olduğu için «Pazartesi gecesi» tâbiriyle her halde «7/8 Şa'bân Pazartesi/Salı gecesi»nin kastedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. — Kanunî Sultan Süleyman en kuvvetli rivayete göre 1495 = 900 senesi 27 Nisan = 1 Şa'bân Pazartesi günü dünyaya gelmiş olduğuna nazaran, bu sırada 49 yaşına basmış ve 23 senedir zaferler ve azametler içinde geçen muhteşem bir saltanattan sonra hayatının ilk büyük acısını işte bu yaşında görmüştür : Mukadderâtın o büyük adama ilk büyük darbesi işte budur. — Osmanlı menbâlarında bu kara-haberin Sultan Süleyman'a Macaristan'dan dönerken arz edildiğinden bahsedilirse de nerede geldiği pek belli değildir : Meselâ Edirne'ye gelirken, Edirne'de, Çorlu civarında ve hattâ daha zayıf bir rivayete göre İstanbul'a avdetinden sonra haber geldiği hakkında muhtelif rivayetler vardır ; Edirne rivayeti en kuvvetlisidir ve hattâ bunun üzerine padişahın büyük bir sür'atle İstanbul'a geldiği ve aynı zamanda cenâzenin payitahta naklini de emrettiği rivayet edilir. — Şiirlerinden ancak bazı parçalar görebildiğim Şehzâde Mehmed'in şu beyti üslûbunun kuvvetini göstermiye kâfi gelecek kadar güzeldir :

Dilber oldur ey Muhammed hışm idince aşuka
Boynuna bend eylerüm zûlf-i hümâyûnum diye

Kanunî'nin bu sevgili oğlu için yaptırdığı «Şehzâde câmiî» ile türbesi için aşağıki fıkralara bakınız).

16 Teşrinisânî = 18 Şa'bân, Cuma : Kanunî'nin İstanbul'a avdeti ve veliahdinin cenâze merâsîmi.

(Edirne üzerinden İstanbul'a gelen Sultan Süleyman'ın avdet tarihini 23 Şa'bân = 21 Teşrinisânî Çarşamba gününe müsâdif gösteren bir rivayet daha varsa da doğru olmadığı anlaşılmaktadır : Çünkü Şehzâde Mehmed'in bizim bu rada esas ittihâz ettiğimiz 18 Şa'bân = 16 Teşrinisânî Cuma günü defnedildiğinde ve babasının da cenâze merâsîmine iştirâk etmiş olduğunda Osmanlı menbâları ittifak etmektedir : Yukarıki fıkra da gördüğümüz gi-

bi, sevgili oğlunun ölümünü Edirne civarında haber almış olan Sultan Süleyman'ın büyük bir sür'atle İstanbul'a gelmiş olduğu rivayet edilmekte olduğuna göre, cenâze merâsimi Padişahın geldiği gün yapılmış demektir; bu nokta bir çok menbâların ifade tarzından da anlaşılmaktadır. — Kanunî'nin bu onuncu seferi Edirne'den bu senenin 23 Nisan = 18 Muharrem Pazartesi günü hareketinden itibaren tam 6 ay 23 gün sürmüştür. — Veliahdin cenâzesi Mağnisa'dan arabayla nakledilmiş ve Üsküdar'da İbrahim-Ağa çiftliğinde tabuta konulduktan sonra İstanbul'a getirilmiştir : Kanunî gelinceye kadar tabutun Bâyezid câmiinde durduğu ve padişah gelince cenâze namazı da orada kılındıktan sonra bütün devlet adamlarının ve Sultan Süleyman'ın iştirâkiyle çok muhteşem bir cenâze merâsimi yapılmış olduğu rivayet edilir. — Şehzâde Mehmet Yenigerilere aid olan «Eski-Odalar başı»nda hazırlanan bir mezara defnedilmiş ve işte o tarihten itibaren bu semte «Şehzâde-başı» denilmiştir : Kanunî'nin yaptırdığı türbeyle sevgili oğluna izâfe ettiği «Şehzâde câmiî» için aşağıki fıkraya bakınız. — Çok kuvvetli bir şair olan ve kalemi de kılıç gibi kullanan Kanunî Sultan Süleyman'ın bu büyük matem tarihini eski yazıdaki «Ehced» hesâbiyle tesbit eden iki mısraı vardır; biri Türkçe, biri acemce yazılan bu mısraların birincisi şöyledir :

Şehzâdeler güzidesi Sultan Mehmedim

Acemce tarih mısraı da şöyledir :

Merkad-i Sultan Muhammed bâd Firdevs-i ebed

Bu mısraların her ikisi de «Ehced» hesâbiyle veliahdin ölüm tarihi olan «950» senesini gösterir : Bu Hicret yılının Milâdî karşılığı 1543 dır).

1544 = 951

Muharrem iptidâları : Şehzâde câmiinin inşâsına başlanması.

(Yukarıki fıkralarda vefatiyle defnini gördüğümüz Mağnisa valisi ve Kanunî'nin veliahdi Şehzâde Mehmed'in türbesiyle nâmına izafe edilen câmiin inşâsına başlanması hakkında üç türlü rivayet vardır :

1 — Câmiin inşâsına şehzâdenin ölümünden evvel başlanmıştır : Peçevî bu rivayeti şöyle anlatır : «Bâzı sâlhürde pîrlerden mesmûmuz olmuş idi : Ol câmi'i şerifin binâsına mübâşeret ve esâsı yer yüzüne çıkmış idi, merhûmun meyyiti gelüp kurbünde defnolunmağa anlara izâfeyle itmâmâ eriştirildi». Fakat bu bir ağız rivayetinden ibaret olduğu için ihtiyatla telâkki edilmelidir; bununla beraber «Tezkiret.ül-bünân» ismindeki eserinde bizzat Mimar-Sinan da bu ağız rivayetini teyid edebilecek bir ifade kullanır : Bu müphem ifadeye göre inşâatın başlaması 950 = 1543 senesi Rebî'ül-evvel = Haziran iptidâlarına müsâdif olmak lâzımgelirse de, gene Mimar-Sinan bu câmiin şehzâde öldükten sonra onun ruhuna inşâsı emredilmiş olduğundan bahsetmekte olmasına ve şehzâdenin ölümü de o tarihten beş ay sonra olduğuna göre bu ifadede her halde bir istinsah veyahut tertip hatâsı olmak ihtimali vardır :

2 — Osmanlı menbâlarında umumiyetle bu inşâata 950 = 1543 tarihinde şehzâdenin defni üzerine başlandığından bahsedilir : Fakat ay ve gün tarihleri gösterilmediği gibi müphem bir ifade kullanılmakta olduğu ve hattâ şehzâdenin ölümünden «sonra» tâbiri ertesi seneye de şâmil olabileceği için bu rivâyet de kat'î bir mahiyeti hâiz değildir;

3 — Bâzı yeni tetkiklere göre inşâatın başlangıcı işte bu 1544 = 951 senesinin iptidâlarına müsâdiftir : Meselâ Halil Edhem Bey merhum bu fikirdedir; zaten şehzâdenin defni 950 = 1543 senesinin son aylarına müsâdif olduğu için burada ertesi senenin başları esas ittihaz edilmiştir. Herhalde temel atma merâsiminin tarihi mâlûm değildir : Bununla beraber Mimar-Sinan'ın yukarda gördüğümüz «Rebî'ül-evvel ibtidâsı» rivayetinin bu 951 senesine aid olmak ihtimali de yok değildir : Bu taktirde inşâata Milâdın 1544 senesi Mayıs ayının 23 üncü Cuma günü başlanmış olması lâzımgelir; Celâl-zâde Mustafa'nın câmi inşâatını türbe ikmâl edildikten sonra başlamış göstermesi de bu ihtimali teyid edecek bir vaziyettir.

Koca-Sinan'ın ilk büyük eseri sayılan bu muhteşem âbide'nin inşasına «yüz elli yük akça» sarfedilmiş olduğu rivayet edilir: bir «yük» yüz bin akçadır ve Kanunî devrinde bir altın takriben 50 - 60 akça tuttuğuna göre 150 yük akça 300,000 altın kadardır; yalnız o zamanki altının bugünküne nisbetle çok daha kıymetli olduğu da unutulmamalıdır. — Şehzâde câmii inşaatının ikmâli için 1548 = 955 vukuâtının «Ağustos = Receb» fıkрасına bakınız).

23 Nisan = 30 Muharrem, Çarşamba : Budin Beylerbeyi Yahyâ-Paşâ-zâde Mehmet Paşa'nın Macaristan'daki Avusturya kalelerine karşı hareketi.

(Kanunî'nin geçen 1543 = 950 seferindeki fütûhâtına mevsim sonundan dolayı fâsıla verilmiş ve şimdi sefer mevsimi olan baharın hulûlü geri kalan yerlerin de fethine fırsat vermiştir: İşte bundan dolayı Budin Beylerbeyi Mehmet Paşa kendi vilâyetine tâbi olan sancak beylerini askerleriyle beraber vilâyet merkezine toplamış ve bâzı kalelerden de birer miktar Yenîçeri alarak bu gün Budin'den harekete başlamıştır: Bu harekete bir çok muhasara toplarıyla çıkan Mehmet Paşa'nın ilk hedefi, eski Macar krallığının en mühim ve mâmur merkezlerinden olan ve Zapolya öldüğü zaman Avusturyalıların eline geçen «Vişgrad» şehridir; ondan sonra da gerek bizzat Mehmet Paşa, gerek maiyyetindeki sancak beyleri tarafından muhtelif kaleler fethedilmiştir; Macaristan'ı Avusturyalılardan temizlemek için yapılan bu fütûhât şöyle sıralanabilir:

1 — İlk muhasara edilen ve Osmanlı menbâlarında «Vişgrad» denilen büyük şehir Macarların «Wissegrad» ve Almanların da «Blindenburg» dedikleri kaledir: Bu müstahkem mevki ancak on gün mukavemet edebildikten sonra teslim olmuştur:

2 — Eski Macaristan'ın eyâlet merkezlerinden olan ve Osmanlı menbâlarında «Noygrad», denilen «Neograd» kalesinin muhafızları Türkler gelirken korkup kaçmış oldukları için bu mühim merkez hiç kan dökülmesine hâcet kalmaksızın işgal edilmiştir;

3 — Ondan sonra gidilen «Hatwan = Hatvan» kalesinin muhafızları da şehri ateşliyerek kaçmış oldukları için burası da harbsiz işgal edilmiştir;

4 — Nihayet muhtelif kollardan hareket edilerek alınan yerler «Dombovar», «Daerbraekaez», «Simontornya» ve «Ozara» kaleleridir: Bunlardan Osmanlı menbâlarının «Şimotorna» dedikleri «Simontornva» kalesi muhasara edilirken Budin Beylerbeyi Mehmet Paşa Bosna ve Hırvatistan fütûhâtına yardım kuvvetleri göndermek emrini almış ve bunun üzerine bâzı sancak beylerinin kumandasında o cepheye de bir miktar asker yetiştirilmiştir: Bu yardımın sebebi, Bosna Beylerbeyi Ulama Paşa'nın o taraftan sefere çıkmış olmasıdır.

Bu sırada Bosna cephesindeki fütûhâtın başında oranın Beylerbeyi olan Ulama Paşa ile beraber Hersek sancak beyi Malkoç Bey de vardır: Macaristan cephesinden aldıkları yardım kuvvetleriyle harekete geçen bu kumandanlar da Bosna'da Velika ve Hırvatistan'da Monoslo kalelerini fethetmişlerdir. — Gerek Macaristan, gerek Bosna ve Hırvatistan cephelerinde yapılan bu sür'atli fütûhâtta zaptedilen yerler hep Avusturyalıların işgalindeki kalelerdir. Tabii bütün bu hareketler, Kanunî'nin geçen mevsimdeki fütûhâtının devamı demektir. — Her iki cephede fethedilen yerler hem Budin, hem Bosna vilâyetlerinde yeni sancaklar teşkiline sebep olmuş ve bu suretle Osmanlı teşkilâtında «Budin Beylerbeyliği», denilen Orta-Macaristan on iki sancak beyliğine ayrılmıştır: Bu taksimât daha sonraları Osmanlı hududunun genişleyip daralmasına veyahut bâzı sancakların başka vilâyetlere ilhak edilişlerine göre bir takım değişikliklere uğramıştır; Budin vilâyetinin en çok genişlediği devirde sancakların sayısı on sekizi bulmuştur. Gene bu sırada Bosna vilâyeti de beş sancaktan mürekkeptir. — Budin Beylerbeyliğinin malî teşkilâtına ve vergilerine esas olan tahrir defterleri Kanunî'nin işte bu sırada Budin Defterdarlığına tâyin etmiş olduğu Defteri-Halil Bey'in eseridir: Bu defterlerin Osmanlılar Macaristan'dan çekilinceye kadar esas tutulduğu rivayet edilir).

28 Teşrinisâni = 13 Ramazan, Cuma : Vezir-i-a'zam Hadım-Süleyman Paşa'nın azli ve «Kehle-i ikbâl» lâkabıyla meşhur Dâmâd-Rüstem Paşa'nın sadâreti.

(Osmanlı menbâlarında bu değişiklik umumiyetle 951 = 1544 tarihine müsâdif gösterilir : Ancak bâzı menbâlarda 952 = 1545 tarihi vardır; meselâ Hadım-Süleyman Paşa'dan evvel Vezâret'i-uzmâ makamında bulunmuş ve azlinden sonraki vukuâtı da takib ederek bir «Tevârih-i âl-i Osman» yazmış olan Lâtî Paşa bu meseleyi şöyle anlatır :

«Tarihin dokuz yüz elli ikisinde Süleyman Paşa ve Husrev Paşa pâdişâh-ı âlem penâh huzârunda ba'zı husûsdan ötürü nâ-ma'kul ve nâ-sezâ kelimâtlar idüp gaayyetle edebisizlik ittiklerinden ötürü Pâdişâh-ı zaman dahî haylî bi-huzûr olup ikisin dahî vezâretten azleyledi».

Solakzâde tarihinin matbû nüshasında bu vak'a «Dokuz yüz elli bir senesinin evâil»ne müsâdif gösterilmekteyse de, bunun bir zühûl olduğu muhakkaktır : Çünkü o tarihten evvelki sene «951 = 1544» ve ondan bir sene sonrası da «953 = 1546» vukuâtına hasredilmektedir. Hammer'in Atâ Bey tercemesinde de bu tebeddül «1544 Mart» ayına müsâdif gibi gösterilmişse de bunda da zühûl olduğu Fransızca nüshadaki «1545 Mart» tarihiyle sâbittir : Bir taraftan Solakzâdedeki «evâil» kaydinden ve bir taraftan da Avusturya vesikalarına istinâd eden Hammer'in bu ifadesinden anlaşıldığına göre Hadım-Süleyman Paşa'nın azline sebep olan kavga 1544 = 951 senesinin son günlerinde olmuş ve Rüstem Paşa'nın tâyini de 1545 = 952 senesinin ilk günlerine tesadûf etmiştir; halbuki Üniversite kütüphanesinde yazma bir nüshası bulunan Rüstem Paşa tarihinde bu tebeddül 951 = 1544 senesi 13 Ramazan = 28 Teşrinisâni Cuma gününe müsâdif gösterilir : Bu rivayetin sene rakamı umumiyetle kabul edilen tarihe uygun olduğu ve fazla olarak ay ve gün tarihlerini de gösterdiği için diğerlerinden daha doğru olduğu muhakkaktır. — Bu hesaba göre Hadım-Süleyman Paşa 1541 = 948 senesi Nisan nihayetlerinden bu güne kadar 3 sene 7 ay Sadârette bulunmuş demektir. — Hadım-Süleyman Paşa'nın azli hemen bütün menbâlarda hep aynı şekilde anlatılır; meselâ Münecim-baş'ı'ya göre :

«Bir gün Divân-ı Hümâyûn'da Husrev Paşa ile müşâcere idüp üzerine hançer çekdi : Güc ile araladılar; bu sô-i edebî için Vezir-i-a'zamlıktan azl olunmuşdur»! Osman-zâde Tâib de «Hadîkat-ül-Vüzerâ»sında bu kavgayı şöyle anlatır : «Dokuz yüz elli birde Divân-ı Hümâyûnda Divâne-Husrev Paşa ile muhill-i nâmûs-ı Vezâret evzâa mübâderet itmeğin tâziyâne-i azl-ü-ib'âd ile te'dib ve ta'yin-i râtibe-i tekaaüd ile Mılgara'ya tağrîb olundu».

Hadım-Süleyman Paşa'yla Divân-ı Hümâyûn'da «münâzaa» ve «müşâcere» ettiğinden bahsedilen «Deli» yahut «Divâne» Husrev Paşa Rumeli Beylerbeyliğinde ve Mısır valiliğinde bulunduktan sonra ikinci vezirliğe kadar yükselmiş bir Boşnak devşirmesidir ve Sokullu âilesindendir; bununla beraber Husrev Paşa'nın o sırada üçüncü vezir olduğu ve ikinci vezirlikte Dâmâd Rüstem Paşa bulunduğu hakkında da bir rivayet vardır. Bu ihtiyar vezirlerin birbirlerine hançer çekmeleriyle neticelenen ve Lâtî Paşa'nın yukarıda gördüğümüz ifadesine göre Kanunî'nin huzurunda vukua gelen bu kavganın sebebi hakkında bir takım müphem izahlara tesadûf edilir : Bütün bunlardan anlaşıldığına göre işin içinde hem kadın parmağı, hem üçüncü yahut ikinci vezir Dâmâd-Rüstem Paşa'nın etrikası vardır! Rüstem Paşa Kanunî'nin sevgili kızı «Mihrimâh/Mihr-u-Mâh» sultanın kocasıdır. Gerek bu sultan, gerek bunun anası ve Sultan Süleyman'ın sevgili karısı Hürrem-Sultan Rüstem Paşa'nın Vezâret-i-uzmâ makamına getirilmesini temin için elbirliği etmişlerdir : Osmanlı sarayında kadınlar saltanatının ilk müessisi olan Hürrem-Sultan için 1536 = 942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına bakınız. Fakat Sultanların arzusunun is'âfa usul ve an'ane müsâit değildir; çünkü Vezir-i-a'zâmın sebepsiz azli usule mugayir olduktan başka, azledildiği takdirde yerine ikinci vezir olan Husrev Paşa'nın tâyini lâzımdır; tabî bu vaziyette Rüstem Paşa'nın önünde iki büyük engel var de-

mektir: İşte bu engelleri ortadan kaldırıp Vezir-i-a'zam oluvermek için Rüstem Paşa'nın Süleyman Paşa ile Husrev Paşa arasına fitne soktuğu ve ikisini bir birine düşürüp nihayet Divân-ı Hümayun'da kavga etmelerine sebep olduğu rivayet edilir! Bununla beraber diğer bir rivayete göre bu kavga hakikatte alelâde bir münakaşadan ibarettir: Fakat Rüstem Paşa meseleyi kavga şekline sokup işin içine hançer hikâyesini de katarak bir sürü mübâlagalarla Kanunî'ye anlatmış ve işte bunun üzerine her iki Paşa birden azledilerek Vezâret-i-uzmâ makamı usule muvafık olarak Rüstem Paşa'ya intikal etmiştir! Bir rivayete göre de ikinci vezir olan Rüstem Paşa, üçüncü vezir Divâne-Husrev Paşa'yı Hadım-Süleyman Paşa'ya musallat etmek suretiyle Vezâret-i-uzmânın inhilâlini temin etmiştir. Süleyman ve Husrev Paşalar bir daha devlet hizmetinde kullanılmamışlar ve birer müddet sonra kederlerinden ölmüşlerdir: Hattâ Husrev Paşa'nın «Açlık grevi» yaparak intihar etmiş olduğu hakkında bile bir rivayet vardır! — Yeni Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa, Peçevi'nin tâbirleriyle «Kul cinsinden Hırvâtiyy-ül-asl» bir devşirmedir! Çirkinliği ve cehâletiyle meşhur olan ve yalnız iyi bir asker olduğu söylenen bu yeni Sadr-i-a'zama «Kehle-i-ikbâl», lâkabı verilir: Bu lâkabın takılmasına sebep, Rüstem Paşa'nın bir bit yüzünden Dâmâd ve Dâmâd olduğu için de nihayet Vezir-i-a'zam olmasıdır! Umumiyetle rivayet edildiğine göre Rüstem Paşa'nın askerliğini takdir eden Sultan Süleyman kendisine kızını vermiye karar vermiş, fakat Padişahın bu kararı şâyî olunca Paşa'nın düşmanları onda cüzzâm olduğunu iddiâ etmişlerdir! Osman-zâde Tâib Kanunî'nin bu iddiâ üzerine ittihâz ettiği tedbiri şöyle anlatır:

«Bed-hâhları hâşâ maraz-ı cüzâma mübtelâ ve âsârı çehresinde hüveydâdır diyü tenfir-i kulûba dâir erâcif irâd iderler idi, illet-i mezbûre emârâtı Ser-Etibbâdan istifsâr olundukda akvây-ı alâmâtından biri vücûd-ı meczûmdan kehle ma'dûm olur diyü cevap vermeğin istikşâf-ı hâl için etibbây-ı hâssadan Mehmet Ağa Diyarbekir'e irsâl olunmuş idi, Lede-l-vusûl pişgâh-ı Rüstemî'ye ruhsat yâfte-i müsûl oldukda her-mâcib-i fermân-ı lâzım-ül-izân visâk-ı mahsûsda nihâî uryân ve pîrâhen-ü-endâmına tevcih-i-nazar-ı im'ân ittikle destyâr-i tâlî-i kâr-sâz ile bir kehlecik nümâyân olmağın gaale-i ârıza-ı maraz-ı hâil zâil ve Ana-dolu eyâletine nâil oldu. Dokuz yüz kırk altıda Mihr-ü-Mâh Sultan'ın revâc-ı dibâc-ı izdivâcî tirâz-ı teşrif-i balây-ı ibtihâcî kılındı».

Hattâ bundan dolayı muhtelif menbâlara geçmiş meşhur bir beyit vardır:

Olucak bir kişinin bahtı kavi tâlî yâr
Kehlesi dâhi mahallinde anun işe yarar

Dâmâd-Rüstem Paşa işte bundan dolayı «Kehle-i ikbâl» lâkabiyle şöhret bulmuştur! Paşa'nın gömleğinde bulunan uğurlu bit kendisini bulup çıkaran bah-tiyar hekimi servete garketmiş olduğu için, hakikî olmaktan ziyâde mecazî bir bit olmak ihtimali de vardır! — Eski Osmanlı menbâlarında Rüstem Paşa «ibtidâ evvâb-ı rüşveti fetheden» vezir olmakla da meşhurdur: Fakat devlet o kadar zengin, devlet adamları o kadar müreffeh ve kanunla nizâm o kadar sıkı ve ciddidir ki, bu ilk Osmanlı mürteşisinin aldığı rüşvetler ancak hediye kabîlinden şeylerdir: Hattâ bu alenî rüşvetlerin bir nevi bareme bile tâbî olduğu anlaşılmaktadır! Meselâ Peçevi «Vâz-ı irtişâ» dediği Rüstem Paşa'yı işte bu yüzden müdafaa bile eder:

«Mürteşilerin gaayet ehl-i insâfından idi: Menkuuldür ki bir def'a Erzurum Beylerbeyisi (At bahâsı) diyü beş bin altın ihdâ ider; üç binin alup iki binini reddider: Ol mansıbın bundan ziyâde tahammülü yoktur dir»!

Her halde Rüstem Paşa'nın, zararı kendi zamanından ziyâde kendisinden sonrakı zamanlara şâmil bir ahlâksızlık kapısı açmış olduğu muhakkaktır: Devşirmelerin devlet bünyesine soktukları fesat tohumlarından biri de işte budur. —

Bu «Vâz-ı irtişâ» öldüğü zaman kaydedilen terekisi bilhassa Vezâret-i-uzmâ makamında temin etmiş olduğu efsânevî servet hakkında küçük bir fikir verebilecek mahiyettedir: Fakat bütün bu servetin irtikâb ve irtişa mahsûlü olduğuna hükmetmemek de doğru değildir; krallarla imparatorlardan bile res-

men ve hattâ muahede mucibince şahsî haraç alan ve Kanunî devrinde yıllarca Vezâret-i-uzmâ makamında bulunan bir devlet adamı için bu servetin mühim bir kısmını tabii görmek zaruridir; Rüstem Paşa'nın «muhallefât»ından en mühimleri şunlardır :

8000 yazma Kur'an. — 130 murassâ Kur'an. — 5000 yazma kitap. — 170 köle. — 2900 at. — 1160 deve. — 80,000 tülbent. — 780,000 altın. — 5,000 hil'at. — 1,100 altın üsküf. — 2009 yük keçe. — 2000 zırh. — 600 gümüş eğer. — 500 murassâ altın eğer. — 130 çift altın üzengi. — 860 murassâ kılıç. — 1500 gümüş tulga. — 1000 gümüş şesper. — 33 kıymetli taş. — 1000 yük gümüş külçesi. — Anadolu ve Rumeli'de 1000 çiftlik, 476 değirmen vesaire...

Bu liste, Rüstem Paşa terekisinin ancak bir kısmını göstermektedir! — Hadım-Süleyman Paşa'nın yerine Kehle-i-ikbâl'in tâyini demek, Kanunî'nin temsil ettiği azamet devrinde kadın nüfûziyle rüşvet mikrobu'nun devlet bünyesine girmesi demektir : Dâmâd-Rüstem Paşa işte bu iki fenalığın ilk mümessilidir).

1545 = 952

10 Teşrinisânî = 5 Ramazan, Salı : Almanya ve Avusturya devletleriyle bir buçuk senelik bir mütâreke akdi.

(Karada ve denizde üstüste uğradıkları mağlûbiyetlerin altından artık harble kalkınamıyacaklarını iyice anlamış ve daha fazla zarara uğramamak için bir an evvel sulh akdinden başka çare kalmadığını tamamiyle takdir etmiş olan Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos = Charles-Quint'le küçük kardeşi kral Ferdinand geçen 1544 = 951 senesi Haziran = Reb'ülâhir ayındanberi Türklerle ilkönce bir mütâreke akdettikten sonra sulh teşebbüslerinde bulunmak üzere Budin Beylerbeyi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Paşa'ya müracaat etmişler ve evvelâ bir aylık bir mütâreke akdine muvaffak olmuşlardır. Ondan sonra İstanbul'a iki murahhas gelmiştir : Bunlardan «Nicolas Sizzo» kral Ferdinand'ı ve Holândalı «Veltwick» de imparator Charles-Quint'i temsil etmiştir. — Bir müddet müzakereden sonra Edirne'de akdedilmiş olan bir buçuk senelik mütâreke ahkâmına göre son Türk fütûhâtının tâyin ettiği hudud esas ittihâz edilerek harb harekâtına nihayet verilecek, bu müddet zarfında sulh şartları tesbit edilip bir muahede akdölünacak ve gene bu müddet zarfında Sultan Süleyman'a senede on bin altın, Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'ya üç bin ve diğer vüzerâya da biner altın haraç verilecektir : Tabii bu vaziyette Almanya ile Avusturya mütâreke nîmetini parayla satın almak mecburiyetinde kalmışlar demektir).

1546 = 952

12 Şubat = 10 Zülhicce, Cuma : Taaz'in fethi.

(1539 = 945 vukuâtının «13 Mart», fıkrasında gördüğümüz gibi, Hadım-Süleyman Paşa'nın Hindistan seferinde Yemen'in Aden ve Zebid havâlisi bir Osmanlı vilâyeti hâline getirilmiş ve o zaman bu yeni vilâyete Gazze sancak-beyi Mustafa Bey vali tâyin edilmiştir : Mustafa Bey'den sonra Yemen Beylerbeyliğine tâyin edilen ve Yavuz devrindeki Şarkî-Anadolu fütûhâtıyla meşhur Bıyıklı-Mehmet Paşa'nın kardeşi olan Üveys Paşa, Yemen imâmı Şerefüddin'le oğlu Mutahhar arasındaki ihtilâftan istifade ederek vilâyet arâzisini genişletmiş ve nihayet işte bu gün Taaz'e girmiştir : Aşağıda 1547 = 954 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

1546 = 953

4 Temmuz = 5 Cumâda-i-ülâ, Pazar : Barbaros'un ölümü.

(Bu millî matemin 6 Cumâda-i-ülâ = 5 Temmuz Pazartesi gününe tesadüf ettiği hakkında da bir rivayet vardır. — Takriben 80 yaşlarında bulunan şanlı

kahramanımızın soğuk algınlığından hastalanarak irtihâl ettiği hakkında bir rivayet vardır: Türk tarihinin en büyük mefâhîrinden biri ve dünya denizcilik tarihinin en büyük ve en mümtâz şahsiyeti olan bu mübârek ve şanlı ihtiyarın doğum tarihi, ailesi ve menşei gibi meseleler için 1466 — 1467 = 871 vukuâtına, Yavuz devrinde Osmanlı devletiyle ilk münâsebeti için 1518 = 924 vukuâtının «25 Temmuz» fıkrasına, gene Yavuz devrinde Osmanlı hâkimiyetini kabulü için 1519 = 925 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına, Kanunî Sultan Süleyman'ın Andrea Doria'ya karşı Barbaros'dan istifadeye karar vermesi için 1532 = 939 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına, Barbaros'un İstanbul'a gelişi için 1533 = 940 vukuâtının «27 Kânunuevvel» fıkrasına, ilk defa olarak Kanunî'nin huzuruna kabulü için gene o sene vukuâtının «28 Kânunuevvel» fıkrasına, Kapdan-ı Deryâ makamına tayini için 1534 = 940 vukuâtının «6 Nisan» fıkrasına, Tunus seferine hareketi için 1534 = 941 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına, Tunus fethi için gene o sene vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına, Charles-Quint'in Barbaros'a karşı ilk Afrika seferine hareketi için 1535 = 941 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına, Tunus'un sukutu için 1535 = 942 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına, Barbaros'un birinci İtalya seferi için 1536 = 943 vukuâtının «18 Teşrinisânî» fıkrasına, ikinci İtalya seferi için 1537 = 943 vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına, Korfu seferi için 1537 = 944 vukuâtının «25 Ağustos» fıkrasına, ilk Adalar fütûhâtı için gene aynı senenin «Eylül - Teşrinisânî» fıkrasına, ikinci Adalar fütûhâtı için 1538 = 945 vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına, Girit akını için gene o sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına, Preveze önlerinde Andrea Doria ile karşılaşması için gene aynı senenin «25 Eylül» fıkrasına, Preveze'de ilk muvaffakiyeti için gene aynı sene vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına, Preveze zaferi için gene o senenin «28 Eylül» fıkrasına, Castelnovo kalesinin istirdâdı için 1539 = 946 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına, Charles-Quint'in Barbaros'a karşı ikinci Afrika seferinde Cezâyir sahillerine yaptığı ihraç hareketi için 1541 = 948 vukuâtının «20 Teşrinievvvel» fıkrasına, Cezâyir zaferi için gene o sene vukuâtının «23/24 Teşrinievvvel» fıkrasına, Barbaros'un Nis seferine hareketi için 1543 = 950 vukuâtının «28 Mayıs» fıkrasına, bu seferde İtalya sahillerindeki faaliyeti için aynı sene vukuâtının «20 Haziran» fıkrasına, Marsilya'ya muvâsalatı için gene o senenin «20 Temmuz» fıkrasına, Marsilya'da karaya çıkması için aynı sene vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına Marsilya'dan Toulon'a hareketi için gene o senenin «5 Ağustos» fıkrasına ve nihayet Nis fethi için de aynı sene vukuâtının «20 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Şanlı adı Türk ırkına şeref veren Barbaros milletinin vicdaniyle tarihinde daima bir bayrak kudsiyetiyle yaşayacaktır. — Barbaros'un yerine Kapdan-ı Deryâ olan Sokullu Mehmet Paşa'nın hüviyyet ve şahsiyeti için 1565 = 972 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına bakınız. — Barbaros'un Beşiktaş sâhilindeki türbesi asırlarca Türk donanmasının hareket merkezi olmuştur).

4 Temmuz = 5 Cumâda-ı-ülâ, Pazar : Şehzâde Murad'ın doğumu.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra Selim-i Sâni = İkinci Selim, ismiyle tahta çıkan Saruhan = Mağnisa valisi şehzâde Selim'in oğlu olan bu şehzâde Murad, 1574 = 982 tarihinde babasının vefatı üzerine padişah olan «Murâd-ı Sâlis = Üçüncü Murad»dır: Yahudi dönmesi olan anasının ismi «Nâr-Bânâ»dur. — Bu şehzâdenin doğumu Barbaros'un öldüğü güne tesadüf etmiştir. — Aşağıda 1561 = 968 vukuâtının «18 Mart» fıkrasına da bakınız).

14 Kânunuevvel = 20 Şevvâl, Salı: Almanya ve Avusturya murahhası Veltwick'in Edirne'de huzura kabulü.

(Yukarda 1545 = 952 vukuâtının «10 Teşrinisânî» fıkrasında gördüğümüz bir buçuk senelik mütâreke ahkâmı mucibince sulh akdine memur olan ve hem Charles-Quint'i, hem kral Ferdinand'ı temsil eden Holandalı Veltwick ilkönce İstanbul'a gelmişse de Sultan Süleyman'ın Edirne'ye hareketi üzerine o da oraya gitmek mecburiyetinde kalmış ve huzura kabulü için bir buçuk ay kadar bekledikten sonra ancak bu gün kabul edilmiştir. — Bu merâsim esnâsında düşmöl.

elçisi Kanunî'ye imparatorla kralın altın ve gümüş vazolardan mürekkep kıymetli hediyelerini takdim ettikten sonra bir nutuk irâd edip sulh akdine müâade buyurulmasını istihâm etmiş, bu hususta bir de arıza takdim edip Sultan Süleyman'dan bir muvâfakat cevabı ümid etmişse de Padişah kendisinden arazi meselelerine ait Türk metâlibinin kabul edilip edilmediğini sormuş, elçi bu cihetin vezirlerle müzakeresine müâade buyurulmasını rica etmiş ve Sultan Süleyman da yalnız:

— Pekî!

demekle iktifa etmiştir. İşte bu cevap üzerine huzurdan çıkan elçi artık hükûmetle müzakere imkânını temine muvaffak olmuştur).

1547 = 954

13 Haziran = 24 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Almanya ve Avusturya ile akdedilen sulh muahedesi mucibince bu iki devletin haraca bağlanması.

(1546 = 953 senesi 14 Kânunuevvel = 20 Şevvâl Salı gününden bu güne kadar tam yedi ay süren uzun ve çetin bir müzakereden sonra Almanya ve Avusturya ile nihayet sulh esaslarının tesbiti kabil olabilmıştır: Feridun Bey Münşeât'ında Kanunî'nin bu sulh ahkâmını kral Ferdinand'a bildiren bir Nâme-i Hümayunu vardır; Hicretin 954 senesi Şa'bân ayının 23 üncü Cumartesi günü yazılmış olan bu vesikada Milâdî tarih «Bin beş yüz kırk beş» gösterilmişse de bunun muahhar bir zühûl olması lâzımgelir: Çünkü Hicretin 954 senesi Milâdın 1545 tarihine değil, 1547 senesine müâdiftir ve zaten bu sulh işte o tarihte akdedilmiştir; Garp menbâlarında muahhadenin akdi bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe müâdif gösterilir; yalnız imzâ ve tasdik günleri daha sonradır: Imzâ tarihi için aşağıda «19 Haziran» fıkrasına, Charles-Quint tarafından tasdiki için «1 Ağustos» fıkrasına ve sulh şartlarıyla Kanunî tarafından tasdiki için de «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Bu muahhadenin müzakeresi esnâsında Fransızlar çok çirkin ve gülünç bir rol oynamışlardır: O sırada İstanbul'da Fransa kralı Birinci François'nun «Gabriel d'Aramon» isminde bir elçisi vardır; Barbaros'un 1543 = 950 Nis seferinden sonra Birinci François can ve kan düşmanı olan Charles. Quint'le Türklere aleyhine 18 Eylül 1544 tarihinde meşhur «Crespy» sulhünü akdetmiş olduğu halde iki yüzlü bir siyaset tâkib ederek İstanbul'a böyle bir elçi göndermiş ve hattâ Türkiye'den bir kaç yüz bin altınlık bir istikraz akdetmek teşebbüsüne bile girişmiştir! Fakat Fransa kralının ne mal olduğu lüzumundan fazla anlaşılması olduğu için bu mürâcaati reddedilmiştir, Almanya ve Avusturya murahhası Veltwick'in sulh müzakereleri işte bu sıralara tesadûf etmektedir; Fransa elçisi «Gabriel d'Aramon» malî sahadaki muvaffakiyetsizliğini siyasî bir muvaffakiyetle telâfi etmek istediği için, Fransa'yı çok müşkil vaziyetlere sokabilecek bir Türk - Alman sulhüne mâni olmak maksadiyle çok hararetle bir faaliyet sarfına başlamıştır! Fakat bu meselenin bir de gülünç tarafı vardır: Alman murahhası Veltwick Türkiye'ye gelirken sulh talebini tervic ettirmek için Birinci François'nun yolladığı «Jean de Montluc» isminde ikinci bir Fransız elçisiyle beraber gelmiştir! Birinci Fransız elçisi Türk - Alman sulhüne muhâlif olduğu halde ikinci Fransız elçisi bilâkis taraftardır: Onun için bu ikinci elçinin yapmaya çalıştığını birinci elçi bozmaya çalışmış, iki Fransız sefiri birbiriyle darılmış ve bu gülünç adamların o tuhaf vaziyetleri Osmanlı vüzerâsını hem eğlendirmiş, hem tiksindirmiştir! İş bu şekli alınca «d'Aramon» derhal Fransa'ya dönmüş ve o sırada Birinci François ile Charles Quint'in araları yeniden bozulmaya başladığı için tekrar Türkiye'ye gelip Türk-Alman müzakerelerini bozmak üzere elinden geldiği kadar çalışıp çabalamışsa da tabii artık ehemmiyet veren olmamıştır).

19 Haziran = 1 Cumâda-i-ülâ, Pazar: Türk - Alman sulh muahhadesinin imzâsı.

(Almanya imparatoru ve ıspanya kralı Beşinci Karlos/Charles-Quint'le Avus-

turya hükümdarı kral Ferdinand'dan başka Papalık makamıyla Fransa krallığına ve Venedik cumhuriyetine de teşmil edilen bu muahedenin esasları yukarıki fıkra da gördüğümüz 13 Haziran = 24 Rebi'ül-âhir Pazartesi günü iki taraf murahhasları arasında tamamiyle takarrür ettikten sonra bu gün de imzâ merâsimi olmuştur : Tasdik muâmeleleriyle sulh şartları için aşağıda «1 Ağustos» ve «8 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız).

1 Ağustos = 14 Cumâdal-lâhire, Pazartesi: Sulh muahedesinin Charles-Quint tarafından tasdiki.

(Bundan evvelki iki fıkra da akdiyle imzâsını gördüğümüz Türk-Alman muahedesinin imzâ tarihinden itibaren üç ay içinde Almanya ve Avusturya hükümdarları tarafından tasdik şart ittihaz edilmiş olduğu için, derhal Almanya'ya gönderilen muahede sureti işte bu tarihte imparator tarafından Augsburg şehrinde tasdik edilmiştir : Bu suretle tasdik muâmelesi imzâ tarihinden 1 ay 11 gün sonra olmuş demektir. — Üç ay mühletle mukayyed olmıyan Kanunî'nin tasdiknâmesiyle sulh şartları için aşağıda «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

23 Ağustos = 7 Receb, Salı: San'a'nın fethi.

(Yemen'in merkezi olan San'a kalesini Özdemir Paşa fethetmiştir : Meşhur Özdemir oğlu Osman Paşa'nın babası olan bu kumandanın Mısır Çerkeslerinden olduğu rivayet edilir; Dağıstanlı olduğu hakkında da bir rivayet vardır. 1539 = 945 tarihindeki Hindistan seferiyle meşhur olan Hadım-Süleyman Paşa'nın maiyyetinde seçâatiyle kendini gösteren Özdemir Paşa ilkönce Mısır'da ve ondan sonra da Yemen'de muhtelif vazifelerde bulunduktan sonra Yemen Beylerbeyliğine kadar yükselmiştir. Özdemir Paşa Yemen ve Habeş fütûhâtıyla meşhurdur ve bu fütûhâtın en mühimmi de Osmanlı menbâlarında «Mutahhar-Leng» denilen Yemen imâmı «Mutahhar ibnü Şerefiddin»in elinde bulunan San'a kalesini bu senenin 17 Ağustos = 1 Receb Çarşamba gününden bu güne kadar altı gün muhâsara ettikten sonra yedinci gün fethine muvaffak olmasıdır : Bu suretle Yemen kit'asının mühim bir kısmı bir Osmanlı eyâleti hâline gelmiş demektir. — Yukarda 1546 = 952 vukuâtının «12 Şubat» ve aşağıda 1567 = 975 vukuâtının «16 Ağustos» fıkralarına da bakınız. — Özdemir Paşa 1554 = 962 Kânunuevvel = Muharrem'ine kadar Yemen'de kaldıktan sonra istifâ edip İstanbul'a gitmiş ve oradan sonra Habeşistan'da da bir eyâlet teşkil edecek kadar arâzi fethettiği için, yeni teşkil edilen Habeş Beylerbeyliğine tâyin edilmiştir : Vefatı 969 = 1561 — 1562 tarihinde dir).

8 Teşrinievvel = 23 Şa'bân, Cumartesi : Kanunî Sultan Süleyman'ın Almanya ve Avusturya ile akdedilen Sulh muahedesini tasdik etmesi.

(Feridun Bey «Münşeât»ında bir sureti bulunan bu tasdiknâmenin tarihi için yukarda bu sene vukuâtının «13 Haziran» fıkrasına bakınız. — Gerek Kanunî'nin bu tasdiknâmesine, gerek Garp menbâlarının şerâit hakkındaki izâhâtına göre Osmanlı Habsburg sulhünün esasları şöyle sıralanabilir :

- 1 — Macaristan'da Türkler tarafından son zamanlara kadar fethedilen yerler Türk idaresinde kalacaktır;
- 2 — Almanya, Avusturya ve onlarla müttefik ve dost devletler Türkiye'ye karşı «yaşdan ve kurudan», yâni karadan ve denizden hiçbir bahâneyle hiç bir taarruzda bulunmıyacaklardır;
- 3 — Şimalî Afrika'daki Türk arazisi de bu mas'niyyetten istifade edecektir;
- 4 — Muahedeye mugayir olarak bu Türk topraklarına tecavuz ve taarruz edenler alâkadar devletler tarafından derhal cezalandırılacak ve aynı zamanda Türkiye'ye zarar ve ziyan verilecektir : Tabii bu madde karada çete ve denizde korsan hareketlerine aittir;
- 5 — Macaristan'da Türkler tarafından henüz fethedilmiş olmayıp, Avusturya işgalinde kalmış olan yerler Türkiye'nin vâris olduğu eski Macar krallığı arazi.

sinden olmak itibariyle bunların Avusturya işgalinde kalmasına mukabil Türk hazinesine her sene «otuz bin sikke» altın, haraç verilecektir;

6 — Bu haraç her sene «Mart ayının evvelinde», yani birinci günü «Hızâne-i Amire»ye yatırılmış olacaktır;

7 — Her iki taraf tebaası mütekabilen ticaret serbestisini hâiz olacak ve memleket kanunlarıyla gümrük nizamlarından başka hiç bir kayde tâbi tutulmayacaktır;

8 — Türkiye'den karşı tarafa kaçan firariler hangi din ve cinsiyetten olurlarsa olsunlar derhal bulunup hiç bir bahâne ve mâzeret serdedilmemek şartıyla derhal iade edileceklerdir;

9 — Almanya, Avusturya vesairenden Türkiye'ye kaçanlar hakkında Türk hükümeti tahkikat yapıp icab eden «cezası ve sezası ne ise» tatbik edecek, fakat iade ile mükellef olmayacaktır;

10 — Macaristan ve Bosna sınırlarındaki haydut çeteleri Avusturyalılar tarafından tenkil edilip hudut boylarında âsâyiş iade edilecektir;

11 — Her sene Martının başında tesviye edilecek olan otuz bin Macar altınından başka, 1545 = 952 senesi 10 Teşrinisani = 5 Ramazan Salı günü akdedilmiş olan bir buçuk senelik mütâreke mucibince her sene Vezir-i a'zama verilmesi ta-karrür etmiş olan üç bin altınla diğer vüzerâya verilmesi kabul edilen biner altının da ayrıca tesviyesine devam edilecektir;

12 — Bu muahede ahkâmı Fransa kralığıyla Papalık makamına, Venedik cumhuriyetine ve mütekabilen her iki tarafla dost olan memleketlere de teşmil edilmiştir;

13 — Bu muahede beş yıl müddetle akdedilmiştir: Bu itibarla bir sulh muahedesinden ziyâde uzun müddetli bir mütâreke sayılabilir;

14 — Bu müddet zarfında Türkiye tecavüza uğramaadıkça muahede esaslarına riâyet edilecektir: Tabii bu vaziyette her hangi bir tecavüz muahede ahkâmını tamamiyle hükümsüz bırakacak demektir;

15 — Bu muahedenin Almanya ve Avusturya tarafından arzedilen istiham üzerine lûtfen verilmiş bir ihsan mahiyetinde olduğunu ve işte bundan dolayı iki taraf arasında bir «müsâvât», esasına istinâd etmediğini kral Ferdinand'dan bahsederken bilhassa tebâruz ettirmek isteyen Kanunî Sultan Süleyman bu mühim noktayı şöyle tasrih etmiştir:

«Bilfiil Engerûs vilâyetinden hristiyan tâifesinin ellerinde olan yerler mukabele-sinde her yıl Saâdetlü Dergâhıma otuz bin sikke Macar altunu kesim vermek üzere emân-ı Şerifim taleb idüp istid'ây-ı âtifet ve temennây-ı şefkat eyledüğü eclden kemâl-i inâyet-i Padîşâhânemden kendüye ve müşârtinileyh İspanya kralına beş yıla değin emân-ı Şeffim ihsân eyleyüp...»

Bu fıkra da bahsi geçen İspanya kralından maksat Charles-Quint'dir.

16 — Charles-Quint'in Almanya imparatorluğu tasdik edilmemiş olduğu için yalnız İspanya krallığından bahsedilmekte ve hattâ:

«Romanların ve ana tâbi' olan yerlerin kralı olan Ferendüş kral... ve anın karındaşı vilâyet-i İspanya kralı Karlo...»

gibi pek kuru ve soğuk ifadelerle istihfaf edilmektedir! Bunlardan birincisi «Romalıların kralı» ünvanını hâiz olan kral Ferdinand ve ikincisi de «anın karındaşı» diye istihfaf edilen ve bütün sıfatı «viâyet-i İspanya kralı», olmaktan ibâret gösterilen Charles-Quint'dir: Almanya, İspanya, Holânda, Napoli ve diğer bir takım Avrupa memleketleriyle Amerika'daki İspanyol müstemlekelelerine hükmeden Charles-Quint'in siyasi vaziyeti için 1525 = 932 vukuâtının «6 Kânunuevvel» fıkrasına ve Osmanlı devletinin Almanya imparatorluğunu tasdik etmekten imtinâ için de 1530 = 937 vukuâtının «25 Teşrinievvel», «9 Teşrinisani» ve «19 Teşrinisani» fıkralarıyla 1532 = 938 vukuâtının «13 Haziran» ve «5 Temmuz» fıkralarına bakınız. Bu sefer akdedilen sulh muahedesinde Charles-Quint'e yalnız «İspanya kralı» denilmesi işte bundan dolayıdır. — Türkiye'yi bütün Avrupa devletleriyle sulh hâline sokup Garp cephelerindeki kara ve deniz mücadelelerine bir müddet için fâsıla vermiş olan bu muahedenin Osmanlı imparatorluğunun başlıca istifâdesi Şark'a dönmek ve bilhassa Şarkı-

Anadolu'yu tehdid eden Safavilerin idaresindeki İran'a karşı hareket edebilmek imkânını temin etmiş olmasında gösterilebilir; bu vesikanın ikinci bir hususiyeti de Almanya ve İspanya ile Avusturya gibi en mühim Avrupa devletlerini tıpkı Fransa gibi Türk hegemonyası altına sokmuş olmasıdır: Türkiye artık hem Avrupa, hem dünya siyasetine hâkim olan en muazzam devlet demektir).

İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın kardeşi Elkas-Mirzâ'nın Türkiye'ye ilticası.

(Elkas-Mirzâ Şirvan valiliğindeyken saltanat sevdâsına kapıldığı için kardeşinin tazyikinden kaçarak veziri Seyyid Azîzullâh ve diğer bir takım adamlarıyla beraber Kıpçak ve Kırım'a geçip Kefe'den gemiyle İstanbul'a gelmiş ve o sırada Edirne'de bulunan Kanunî Sultan Süleyman bu Safavî prensinin bir sarayda misâfir edilip her türlü levâzımının teminini ve kendisi İstanbul'a gelinceye kadar hürmet ve riâyette kusur edilmemesini emretmiştir. Elkas-Mirzâ'nın bu sene sonlarında geldiği mâlûm olmakla beraber muvâsalat günü belli değildir — Bu Safavî prensinin Şirvan valiliğine tâyini, Tahmâsb-Şâh'ın Şirvan istilâsı üzerinedir: 1534 = 941 vukuâtının «20 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kanunî'nin «İrâkayn seferi», esnâsında Şirvanşâhlardan «İkinci Halil» Osmanlı imparatoruna itâat inkıyadını arz ederek İran nüfuzundan çıkmıştır: «Halil-Pâdişâh» denilen bu hükümdarın karısı Şâh-İsmail'in kızıdır; İkinci Halil öldükten sonra yerine geçen oğlu «Bürhân-ı Ali» küçük bir çocuk olduğu için hükûmetini amcasının oğlu «Şâhrukh-Mirzâ» zaptetmiş ve Birinci Tahmâsb da işte bu vaziyetten istifade ederek Şirvan'ı işgal edip kardeşi Elkas-Mirzâ'yı buraya vali tâyin etmiştir. Bürhân-ı Ali'nin hükûmetini istirdâd için Elkas-Mirzâ'ya karşı giriştiği muharebelerde muvaffak olamadığı rivayet edilir: İşte bundan dolayı bu Şirvan prensi babasının mebnâ ittihâz ettiği Kanunî Sultan Süleyman'a iltica etmek üzere İstanbul'a gelmiştir; nihayet Elkas da İstanbul'a gelince iki düşman aynı yerde mülteci sıfatıyla karşılaşmış demektir! Bunların her ikisi de İran şâhı Tahmâsb'ın düşmanı olmak itibarıyla nihayet menfaat birliğinden dolayı artık eski rekabetlerini unutmuşlar ve Türk şevket ve kudretinden müstereken istifade yolunda birleşmişlerdir: Aşağıda görüleceği gibi, Kanunî bir müddet sonra açtığı İran seferinde bunların ikisini de önden sevk etmiştir. — Elkas-Mirzâ'nın İstanbul'a ilticasından bir müddet sonra Sultan Süleyman Edirne'den İstanbul'a gelmiştir: Büyük Türk padişahının paytahtına giriş alayını seyretmek isteyen Elkas-Mirzâ'nın güzergâhta hazırlanan münâsip bir yere oturtulduğu rivayet edilir; Kanunî devrindeki Osmanlı ihtişamından gözleri kamaşan İran prensinin altınlar ve elmaslar içinde geçen her Türk kumandanını Padişah zannederek yaptığı hareketleri Peçevî şöyle anlatır:

«Her geçüp giden üzengi ağasının, meselâ Arabacı ve Topçu ağalarını âyin-i Os-mânî üzere neferâtiyle zib-ü-ziynet ile gördükde:

— Padişah bu mudur?

diyü ayağa kalkıp ta'zîm ve tekrîm iderek inhinâ ile selâmlayup sonra ki Yeni-çeri-ağası ve Mir-âhûrlar ve der-akab Vüzerâ-i-zâm manzârı oldu: Dehşet ve hayreti bir mertebeye irişdi ki Saâdetlü Pâdişâh-ı âlempenâh Hazretleri devletle güzer ittiklerinde mebhût-u-ya'kıl olmuşdu».

Yukarıki fıkra da gördüğümüz sulhün akdinden itibaren Garp cephesinden emin olduğu için artık Şark cephesiyle meşgul olmak isteyen Kanunî'nin Elkas-Mirzâ'ya çok ehemmiyet verip iltifat gösterdiği, İstanbul'a muvâsalatından bir iki gün sonra sarayda bir ziyâfet verdiği ve vezirlerine de ayrıca muhteşem ziyâfetler verdirdiği rivayet edilir; bilhassa Padişahla karısı Hurrem-Sultan'ın Safavî prensine verdikleri şâhâne hediyeler Osmanlı menbâlarında uzun uzadıya izah edilmektedir: Kanunî'nin saraydaki ziyâfetinden bir gün sonra gönderdiği hediyeler içinde keselerle altın ve gümüş paralar, altın ve gümüş takımlar, «göz-ler görmedik yadigârlar», «boğça boğça zer-endâd hil'atler», kıymetli kumaşlar,

nâdide kürklerle, altın ve murassâ eğerler, üzengiler, kılıçlar ve sair silâhlar, köleler, câriyeler, atlar ve esterler sayılır! Hürrem-Sultan'ın hediyeleri de kendi eliyle dikilmiş ipekli gömlekler, sırmalı elbiseler, yataklar, döşemeler, yastıklar, altın işlemeli yorganlar ve çarşafklar şeklinde sıralandıktan sonra bunların o zamanki parayla «on bin altunlukdan ziyâde» tuttuğundan bahsedilmektedir; hattâ Padişahın emriyle vüzerâ ve diğer devlet erkânı da hediye vermekte birbiriyle yarışır gibi davranmışlardır! Fakat İran prensinin şilliğinden dolayı bu ifrâtı fazla gören halkın sünnilik hissiyle dedikoduya başladıklarından da bahsedilir :

— Bu kadar masârif-i bîhûde neden icâb ider? Bu hod ehl-i Sünnete râğbete gelmedi, belki başın tahlise geldi; maa-hâzâ hamîr-i mâye-i raf'd-ı ilhâddur : Ehl-i İslâm içre vücdü zarar-ı mahzdur!

şeklindeki dedikodular Sultan Süleyman'a aksedince :

— Nâmûs-i saltanata düşeni biz ittük : Bir hiyânet iderse cezâsın dahî Cenâb-ı Bârî-Teâlâ'ya havâle ittük!

demiş olduğu hakkında bir rivayet vardır: Fakat buna mukabil Elkas-Mirzâ'nın mezhep değiştirip Sünnî olduğu ve hattâ aşağıda görülecek İran seferinde Kerbelâ'ya gittiği zaman tekrar eski mezhebine döndüğü için Kanunî'nin gözünden düşmüş olduğu da rivayet edilir. — Osmanlı menbâlarında Elkas-Mirzâ'nın Sultan Süleyman'la daha ilk mülâkatından itibaren Padişahı İran seferine teşvik etmiş olduğu, böyle bir sefer açıldığı takdirde Tahmâsb'a karşı isyâna âmâde bulunan Safavî Beylerinin derhal iltihak edeceklerinden bahsettiği ve Kanunî'nin işte bundan dolayı Şark seferine karar verdiği söylenirse de, Garp sulhünü akdeden Sultan Süleyman'ın esasen Şark'a teveccüh etmek niyetinde bulunduğu da bahseden menbâlar vardır: Hattâ Elkas-Mirzâ'nın ilticasından evvel elde edilmiş ve kendisine İran tahtı va'dedilmiş olduğu hakkında bile bir rivayete tesadûf edilmektedir; tabii bundan maksat İran şilliğini yıkmak ve bu komşu memlekette sünniliği canlandırarak Şark tehlikesini ortadan kaldırmaktır).

1548 = 955

29 Mart = 18 Safer, Perşembe: On birinci «Sefer-i Hümayûn» . İkinci İran seferine çıkan Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Kanunî'nin «İrâkayn seferi», ismiyle meşhur olan ilk İran seferine hareketi için 1534 = 940 vukuâtının «11 Haziran» fıkrasına bakınız. O ilk seferden 1536 = 942 senesinin 8 Kânunusâni = 14 Receb Cumartesi günü dönmüş olan büyük padişah o zamandanberi geçen 12 seneyi hep Garp cephelerinde geçirmiş ve nihayet ancak bu gün ikinci İran seferine çıkabilmek imkânını bulmuştur : Bu ikinci seferin en mühim sebebi, Türkiye'nin Avrupa'da meşgul olmasından istifade eden Safavîlerin Şarkî-Anadolu'ya yeniden hulûl edip başta Van kalesi olmak üzere bâzı yerleri işgal ettikten başka Şilliğin Anadolu içlerinde in-tişârını temin edecek bir propaganda faaliyetinden geri durmamış olmalarıdır; Birinci Tahmâsb'ın kardeşi Elkas-Mirzâ'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz ilticası, esasen mukarrer olan bu büyük seferin belki ancak tâcilinde âmil olabilmıştır : Her halde Elkas'dan istifade edilmek istenildiği ve hattâ edilmiş olduğu muhakkaktır; fakat böyle bir seferin sırf o fırsattan istifade için açılmış olduğunu zannetmek doğru değildir : hattâ bilhassa Garp menbâlarında ehemmiyetle kaydedilen bir rivayete göre bu İran seferinin en mühim âmillerinden biri de Kanunî'nin sevgili karısı Hürrem-Sultan'dır! Sultan Süleyman'ın yaşı ilerledikçe bu kadının da nüfuzu artmış olduğundan bahsedilir : Bilhassa bu sıralarda Kanunî'ye tamamiyle hâkim olan Hürrem-Sultan'ın böyle bir sefer açtırmaktan maksadı saltanat verâsetini kendi istediği gibi halletmek fikriyle alâkadarıdır. Verâset meselesi bilhassa veliahd şehzâde Mehmed'in bundan beş sene kadar evvel vefatı üzerine alevlenmiye başlamıştır : 1543 = 950 vukuâtının

«5/6 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Sultan Süleyman'ın şimdi artık Mustafa, Selim, Bâyezid ve Cihangir isimlerinde dört oğlu kalmıştır: Kanunî'nin bunlardan en büyük oğlu olan Amasya valisi Mustafa'ya mütemâyil olduğu rivayet edilir; fakat şehzâde Mustafa Hurrem-Sultan'dan olmuş değildir; onun için Hurrem kendi oğullarından Bâyezid'in veliahd olmasını temine çalışmakta ve bu hususta kızı Mihrimâh-Sultan da kendisine yardım etmektedir: Mihrimâh-Sultan «Kehle-i-ikbâl» lâkabiyle meşhur Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'nın haremî olduğu için Paşa da karısı ve kaynanasıyla beraber Karaman valisi Bâyezid'e tarafdar kesilmiştir! Bununla beraber bir rivayete göre de Hurrem-Sultan gene kendi oğullarından olan şehzâde Selim'e tarafdardır ve hattâ İran seferinin açılmasını Selim'in saltanat kaymakamlığında bulunabilmesi için istemiş olduğundan bile bahsedilir; ikinci bir sebep olarak da Kehle-i-ikbâl'in zaferler kazanarak mevkiini tahkim etmesine yol açmak istediği hakkında da bir rivayet vardır; Elkas-Mirzâ'ya gösterilen ikram ve iltifatta her halde bütün bunların tesiri olmak lâzımgelir. — Kanunî ordu başında hareketinden evvel İstanbul'da mülteci bulunan Şirvan ve İran prenslerini birer miktar kuvvetle önden yola çıkarmıştır: Fakat bunların ikisi beraber gitmiş değildir; Şirvan prensi Bîrhân-i-Âli'nin kendi tahtını zaptetmek vazifesiyle ve Karadeniz tarikiyle gönderildiği rivayet edilir; karadan giden İran prensinin Padişah'tan kaç gün evvel hareket ettiği kat'i surette mâlûm olmamakla beraber iki üç gün evvel yola çıktığı anlaşılmaktadır; hattâ bir rivayete göre bu 18 Safer = 29 Mart Perşembe günü Elkas-Mirzâ hareket etmiş ve ondan iki gün sonra 20 Safer = 31 Mart Cumartesi günü de Sultan Süleyman yola çıkmıştır: Fakat bu ikinci rivayet daha zayıftır. — Bâzı Garp menbâlarında, Elkas-Mirzâ'nın 25 Nisan = 16 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü ve Kanunî'nin de ondan üç gün sonra 28 Nisan = 19 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü hareket etmiş olduğu hakkında bir takım rivayetler varsa da bunlar Osmanlı tarihlerinde umumiyetle kabul edilen günlere uymamaktadır ve hattâ iki rivayet arasında bir ay kadar bir fark vardır: Bu fark, Kanunî'nin bu seferi tâcil etmiş olduğu hakkındaki rivayete de münâfidir; meselâ Lâtfî Paşa bu istîcâlı şöyle anlatır:

«Rûm şâhı Sultan Süleyman henüz sefer vakti olmadın Rumillü ve Anadolı beylerine ve sipâhilerine hükm ile âdemler gönderüp ale-t-ta'cîl bana yetişesiz bentüm mühim seferüm vardır diyüp ve kendüsü dahî henüz bahar olmadın İslâmbol'dan deryâdan ubûr idüp...»

Paşa'nın burada «deryâdan ubûr», dediği Padişahın İstanbul'dan Üsküdar yaka-sına geçişidir. İşte bu gibi sarâhatlerden anlaşıldığına göre ecnebi menbâlarının bazılarında tesadüf edilen Nisan rivayeti doğru değildir).

10 Nisan = 1 Rebî'ül-evvel, Salı: Kanunî'nin Seyyid-Gazi konağına muvâsalatı.

(2 Rebî'ül-evvel = 11 Nisan Çarşamba tarihi de rivayet edilir. — Mağnisa valisi şehzâde Selim işte bu konakta babasının ordugâhına gelmiş ve sefer esnasında «Rumeli muhâfazasına» memur olarak İstanbul'a gönderilmiştir. Bu vazife saltanat kaymakamlığı demektir: Yukarıki fıkraya da bakınız. Şehzâde Selim'in Edirne'yi merkez ittihâz etmek emrini almış olduğu da rivayet edilir).

19 Nisan = 10 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Sultan Süleyman'ın akşehir konağına muvâsalatı.

(Konya'dan gelen Karaman valisi şehzâde Bâyezid babasını burada karşılamış ve bir kaç gün teşyi ettikten sonra vilâyet merkezine dönmüştür. — Sultan Süleyman Sivas'a geldiği zaman da Amasya valisi olan büyük şehzâde Sultan Mustafa gelmiş ve o da bir kaç gün babasına refakat ettikten sonra geri dönmüşse de tarihi belli değildir).

10 Temmuz = 3 Cumâda-l-âhire, Salı: Kanunî'nin Âdilceviz'a muvâsalatı.

(Sultan Süleyman'ın buradan Erzurum Beylerbeyi Ulama Paşa ile Karaman Beylerbeyi Piri Paşa'yı Safavilerin işgalinde bulunan Van kalesi üzerine sevkettiği rivayet edilir: Ulama Paşa son zamanlara kadar Bosna Beylerbeyi olduğu halde, İran seferinin takarrürü üzerine Erzurum Beylerbeyliğine nakledilmiş ve hattâ bir rivayete göre de bu vazifeye ilâveten Elkas-Mirzâ'nın Lalahına tâyin edilerek onunla beraber Padişah'tan bir iki gün evvel yola çıkarılmıştır; bu vaziyete göre Kanunî'nin ordusuna sonradan iltihak etmiş demektir. Ulama Paşa'nın Erzurum Beylerbeyliğine tâyini, kendisinin evvelce Azerbaycan valiliğinde bulunmuş ve burada mühim roller oynamış olmasıyla izah edilir. — Bu iki Paşa'nın Van'a karşı hareketi bâzı menbâlara göre çok müstahkem olan bu kalenin muhasara ve fet-hinden ziyâde yollarının tutulması ve ablukası içindir).

21 Temmuz = 14 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Kanunî'nin Hoy şehrine muvâsalatı.

(İlkönce Van kalesine yürüyüp orayı istirdâd ettikten sonra şarkî-Anadolu'yu Safavilerden temizlemek isteyen Sultan Süleyman'ın bu kararından şimdilik vazgeçip İran üzerine hareket etmesi Elkas-Mirzâ'nın tesiriyle izah edilir: İran tahtını zaptetmek isteyen Elkas'ın Tebriz'de iclâs edilmesine bile karar verilmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır; tabii bu vaziyette Elkas Osmanlı hâkimiyeti altında Zapolya'nın vaktiyle Macaristan'da oynadığı rolü oynayacak demektir: Kanunî'nin Hoy üzerinden Tebriz'e yürümesi işte bundan dolayıdır; fazla olarak bu sırada Birinci Tahmâsb'ın da Tebriz'de bulunduğu hakkında bir takım haberler alınmıştır: Vaktiyle «İrâkayn» seferinde Safavî ordusuyla karşılaşmaya muvaffak olamayan Kanunî'nin şimdi bu vaziyetten istifade etmek istemesi de pek tabiidir).

27 Temmuz = 20 Cumâda-l-âhire, Cuma: Sultan Süleyman'ın Şenb-i-Gazân'a muvâsalatı ve Tebriz'in işgali.

(Tebriz civarında bulunan «Şenb-i-Gazân», mevkii için 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. Şehir derhal işgal edilmiştir: Bu suretle Kanunî Sultan Süleyman dördüncü defa olarak Tebriz'e geliyor demektir; bundan evvelki üç defası «İrâkayn» seferindedir: 1534 = 941 vukuâtının «28 Eylül» fıkrasıyla 1535=942 vukuâtının «3 Temmuz», «20 ve 28 Ağustos» fıkralarına bakınız. Bu sefer Padişah'ın şehre asker gönderip işgal ettirmekle beraber kendisinin ordugâhta kaldığı ve ancak bir iki defa gündüzleri Tebriz'e girdiği hakkında bir rivayet vardır. — Şehirde öyle bir inzibat tesis edilmiştir ki, Osmanlı menbâlarının tasvirlerine göre hiç kimsenin bir yumurtası bile kırılmamış ve hiç bir kocakarı tavuklarının gasbından dolayı feryâd etmemiştir! — Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, Kanunî'nin ilk fikri Tebriz'i işgal edince Elkas-Mirzâ'yı İran tahtına çıkarmaktır; fakat sonradan vazgeçtiği için bu karar tatbik edilmemiştir; bunun sebebini Peçevi şöyle anlatır:

«Elkas'ın hilkatinde ol lûtfâ liyâkat olmadığından gayri mukaddemâ Şirvan'da vali iken envâ-ı teaddisinden fukarâ ve ağniyâsı câna yetmişler: Hâliyâ dahî Tebriz ahâlisine teklif-i mâl ile nice fakire azâb ve işkenceler itmişler ve dâimâ erâzil-nişîn ve erâzil-perest ve kendi zir-i destinde olan merede ve evbâş zaptında süst-ü-bâzû-şikest olduğu ma'lûm.î Hümâyûn.î Pâdişâhî olmağla ol dâiyeden ferâgat buyurdular».

Celâlzâde'nin rivayeti de böyledir; fakat Münecim-başî'nın izahı başka türlüdür: «Murâd-ı Hümâyunları Elkas-Mirzâ'yı Acem tahtına iclâs etmek idi; lâkin mu-mâileyh mukaddemâ :

— Bircümle Acem ümerâsı Tahmâsb'dan münhariflerdir: Ol tarafa hareket buyurilsa cümle gelüp itâat iderlerdi! diyü kelimât etmiş idi; bu vakitte kizbi zuhûr edip anlar itâat etmek değil, Azerbaycan'a vusûl esnasında Elkas'ın yanında olan Acemler dahî Tahmâsb tarafına firâr ettiler: Bu husûs ve mezhebinin bedliği sebeb-i fesh-i azîmet olup...». Bununla beraber bu sırada Elkas Mirzâ'nın henüz gözden düşmüş olmadığı ve hattâ sadâkatle hizmet etmekte olduğu hakkında da bir takım rivayetler vardır. Lâtîfî Paşa'ya göre Kanuni'nin Tebriz'de «üç dört gün» kaldıktan sonra çekilmesi ordu hayvanlarında hastalık çıkmasından ve iâşe müşkilâtındandır: «Rûm leşgerine âfet-i semâvî yetişüp at kırgunu olup kimsede işe yarar at kalmayup ve hem kızlık olup zâd-u-zevâde bulunmayup Tebriz'den göçüp...». Birinci Tahmâsb bu sefer de bundan evvelki «İrâkayn» seferinde olduğu gibi Osmanlılarla bir meydan muharebesi kabul etmekten ictinâb etmiş ve yalnız bir takım akıncı kollarıyla hafif müsâdemeler yaptırmışsa da püskürtülmüştür).

1 Ağustos = 25 Cumâda-l-âhire, Çarşamba: Kanuni'nin Tebriz'den Van üzerine hareketi.

(Sultan Süleyman bu sefer yol değiştirmiş ve Selmas üzerinden Van'a gitmiştir. — Van kalesi bu sırada abluka altındadır: Yukarda bu sene vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız).

Ağustos = Receb : İstanbul'da Şehzâde câmii inşaatının ikmâli.

(Kanuni Sultan Süleyman'ın 1543 = 950 senesi 5/6 Teşrinisânî = 7/8 Şa'bân Pazartesi/Salı gecesi Mağnisa'da ölüp cenâzesi İstanbul'a nakledilmiş olan en sevgili oğlu ve veliahdi şehzâde Mehmet nâmına izâfe edilen bu muhteşem câmiin inşası en kuvvetli rivayete göre 1544 = 951 senesi Nisan = Muharrem iptidâlarında başlamış olduğuna nazaran 4 sene 4 ayda ikmâl edilmiş demektir. Murabbâ bir plân üzerine kurulmuş olan bu güzel câmi Koca-Sinan'ın ilk büyük eseri sayılır: İkişer şerefeli minareleri çok süslüdür. Şehzâde Mehmed'in türbesi mihrab tarafındaki mezarlıktadır: Bu sekiz köşeli türbenin içindeki lâhdin üstünde ağaçtan yapılmış bir taht şekli vardır; bilhassa kubbeye kadar çıkan sarı zeminli çinileri eski Türk sanatının en zarif eserlerindendir. — İstanbul'un bu semtine «Şehzâde-başı» denilmesi işte bu türbeyle câmiden dolayıdır. — Câmi gibi türbe de Mimar Sinan'ın eseridir).

15 Ağustos = 10 Receb, Çarşamba: Kanuni'nin Van'a muvâsalatı.

(4 Receb = 9 Ağustos Perşembe tarihi de rivayet edilirse de doğru değildir. — Bu gün ordu gelir gelmez meterisler hazırlanıp muhasaraya başlandığı hakkında bir rivayet vardır: Muhtelif menbâlara göre kalenin tazyîkî bir hafta, dokuz gün ve yahut on gün sürmüştür. — Aşağıki fıkraya bakınız).

25 Ağustos = 20 Receb, Cumartesi: Van kalesinin teslim olması.

(13 Receb = 18 Ağustos Cumartesi tarihi de rivayet edilirse de doğru değildir. — Dokuz gün mukavemet eden kalenin tesliminde Elkas-Mirzâ'nın âmil olduğu rivayet edilir. — Van kalesinin bundan evvelki fethi için 1534 = 941 vukuâtının «23 Haziran» fıkrasına ve sukutu için de 1535 = 942 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bir daha Safavîlerin eline geçmesine mâni olmak üzere Van kalesi fevkalâde tahkim edilip kuvvetli bir muhafız kıt'a konulmuş ve yeni bir Beylerbeylik merkezi ittihâz edilerek bu mühim mevkie Anadolu Defterdarı Çerkes-İskender Paşa tâyin edilmiştir. — Bu tedbirlerin ikmâlinden sonra mevsim artık ilerlemiş olduğu için Sultan Süleyman kışı geçirmek üzere Diyarbakır tarafına hareket etmiştir).

29 Eylül = 25 Şa'bân, Cumartesi : Kanunî'nin Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Sultan Süleyman'ın Diyarbekir'e hareketinden istifade eden Şâh Tahmâsb Van fethinin intikamını almak üzere Adilcevaz, Muş, Erciş ve Ahlat taraflarına taarruz ederek buraları yıkıp yakmış, ahaliyi kılıçtan geçirmiş ve bütün mallarını yağma etmiştir : Bu haber üzerine tekrar harekete geçen Kanunî üçüncü Vezir Ahmed Paşa'yı bir miktar kuvvetle gönderdikten sonra kendisi de ordusunun başında ilerlemeye başlamıştır. — Bu hareket esnasında Vezir Ahmed Paşa'nın pişdar kuvvetlerine kumanda eden Çerkes-Osman Paşa Kemah civarında bir düşman fırkasını baskınla perişan etmişse de maiyyetinde pek az asker bulunduğu için biraz daha ileri gidip Safavî ordusuna taarruz imkânını bulamamıştır : Bununla beraber düşman ordusunda panik çıktığı için :

— Osmanlı geliyor!

diye dağılıp kaçtıkları rivayet edilir; bir rivayete göre Çerkes-Osman Paşa bu muvaffakiyetinden dolayı Haleb valiliğine tâyin edilmiştir. — Vezir Ahmed Paşa Harput civarında Kanunî'nin ordusuna iltihak edip düşman ordusunun firarını arz etmiş olduğu için Sultan Süleyman tekrar Diyarbekir'e gelmiş ve şâhın akın hareketine mukabele olmak üzere Elkas-Mirzâ'yı bir takım aşiret kuvvetleriyle İran içerilerine büyük bir akın yaparak Isfahan, Kum ve Kâşân taraflarının vurulmasına memur etmiştir : Bu harekette Elkas-Mirzâ'ya muntazam asker verilmeyip Türkmen ve Kürt aşiretleri verilmiş olması Kanunî'nin kendisinden şüphelenmeye başlamış olmasıyla izah edilir. Elkas İran'a Bağdad üzerinden hareket etmiş, yollarda maiyyetine iltihak eden çapulcularla kuvveti kabarmış ve bir rivayete göre Şiilerce mukaddes makamları ziyaret için ilkönce Kerbelâ'ya uğramıştır; burada bulunan Şiilerin :

— Sen Şia'dan râgerdân olup tesennün ittiğin için ziyâretlerine rizây-ı şerifler yoktur!

diye türbelere girmekten men'etmeleri üzerine Elkas-Mirzâ'nın yeniden eski mezhebine döndüğü de rivayet edilir; hattâ Kanunî'nin teveccühünü işte bu yüzden kaybetmiş olduğunu bile söyleyenler varsa da bütün bunlar ihtiyatla karşılanmalıdır).

25 Teşrinisânî = 23 Şevvâl, Pazar : Kış mevsimini geçirmek için Kanunî'nin Haleb'e gelişi.

(25 Şevvâl = 27 Teşrinisânî Salı tarihi de rivayet edilirse de daha zayıftır: Belki de bu ikinci rivayet Padişahın ordugâhtan şehre girmesine aittir. — Sultan Süleyman'ın Haleb'de geçirdiği kış mevsimi içinde cereyan eden vak'alar şöyle sıralanabilir:

1 — Yukarıki fıkrada akın için İran'a sevk edildiğini gördüğümüz Elkas-Mirzâ Kermensâh üzerinden Hemedan, Kum, Kâşân ve Isfahan'a kadar büyük bir hareket dairesi tâkip edip İran'ın en mâmur yerlerini yıkıp yakarak bir çok ganîmet ve esir almış ve hattâ Birinci Tahmâsb ile diğer kardeşi Behrâm-Mirzâ'nın aile efrâdından bazılarını bile eline geçirmiştir: Osmanlı menbâlarında bu hareket şâhın Padişah Diyarbekir'e geldiği zaman yaptığı Şarkî-Anadolu akınına mukabele sayılır: Yukarıki fıkraya bakınız. İran'dan tekrar Bağdad'a dönen Elkas-Mirzâ'nın veziri «Azizullâh-ı Şirvânî» ile Haleb'de bulunan Sultan Süleyman'a gönderdiği giranbahâ hediyeler işte bu akında alınan ganîmetlerdendir: bu hediyelerin en mühimleri tezhibli ve minyatürlü Şahnâme, Divan, Tarih, Hadis vesaire kitaplarıyla murassâ silâhlar, kıymetli taşlar, tabla tabla misklerle anberler ve muhteşem kumaşlardır; bunların bir kaç katar deve ve ester yükü tuttuğundan bahsedir: Bunlara mukabil Sultan Süleyman da Elkas'a hil'atler ve hediyeler göndermiştir. — Elkas'ın yukarıki fıkrada gördüğümüz Kerbelâ ziyaretini işte bu sefer İran'dan avdetine müsâdif gösteren bir rivayet de vardır.

2 — Padişah Haleb'deyken Karaman valisi şehzâde Bâyezid'i dâvet etmiş ve

çok meraklı olduğu av partilerine onu da iştirâk ettirmiştir : Kanunî'nin büyük şehzâde Mustafa'yı tercih etmesine mukabil Hürrem-Sultan'ın idare ettiği saray partisinin saltanat verâsetinde işte bu şehzâdeyi iltizâm etmekte olduğu hakkında kuvvetli bir rivayet mevcut olduğu için bu dâvetin siyasî bir mâhiyeti de olmak ihtimali vardır : Fakat bu gibi noktaların tenviri maattessüf kabil değildir. — Şehzâde Bâyezid'in vaziyeti ve rakipleri için yukarda bu sene vukuâtının «29 Mart» fıkrasına bakınız.

3 — Sultan Süleyman bu sene Haleb'de kışlarken av için Hama'ya da gitmiş, bu seyahate şehzâde Bâyezid de iştirâk etmiş ve ondan sonra tekrar Haleb'e dönmüştür : Hama'ya hareketi 6 Kânunuevvel = 5 Zülka'de Perşembe gününe müsâdiftir.

4 — Gene bu sırada Van Beylerbeyi Çerkes-İskender Paşa İran'ın Hoy şehri üzerine bir baskın yapıp evvelce Osmanlı hizmetinde bulunduğu halde sonradan Safavilere iltihak edip Hoy hanlığına tâyin edilmiş olan aşiret beylerinden «Dümbüllü Hacı-Han»ı mağlûb ve perişan ederek kafasını kestirip bir mızrağa taktırarak Haleb'e göndermiştir : İran şâhı bu Dümbüllü-Hacı'yı Van kalesinin istirdâdına memur etmiş olduğu için İskender Paşa'nın zaferi bu yeni vilâyet merkezini tehlikeden kurtarmış demektir; onun için Sultan Süleyman bu müjdeyi alınca çok memnun olmuş ve İskender Paşa'yı hil'atle taltif etmiştir. — Çerkes-İskender Paşa'nın Van Beylerbeyliğine tâyini için yukarda bu sene vukuâtının «25 Ağustos» fıkrasına bakınız.

5 — Çoruh boylarına açılan sefer de bu sırada bir çok kaleler fethiyle neticelenmiştir : Bu hareketin sebebi, daha mevsim başlarından itibaren Gürcistan Atabeğleriyle elbirliği eden Safavilerin onlarla beraber yaptıkları taarruzlarda gösterilebilir; İranlılar Erzurum ve Kars havalisine, Atabeğler de Artvin ve Oltu taraflarına saldırmışlardır. — Bu Atabeğ/Atabek devleti Gürcistan'ın üç müstakil hükûmetinden biridir : Merkezi Ahıska olan ve «Samtskhé Atabeğliği» denilen bu Hristiyan.Gürcü hükûmeti için 1514 = 920 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu sırada Atabeğlik makamında «Qwarqwaré» sülâlesinden «Kaikhosro = Keyhusrev» isminde bir prens bulunmaktadır. — Osmanlı menbâlarında bu seferin sebebi evvelce Erzurum valisi İsfendiyar-oğullarından Sarhoş-Musâ Paşa'nın yaptığı bir akın hareketinden mağlûb edilip kafası kesilmiş ve bunun üzerine Diyarbekir Beylerbeyi Hadım-Ali Paşa'nın derhal yetişip Gürcüleri püskürterek Musâ Paşa'nın kesik başını geri almış olmasıyla izah edilir : Rivayete nazaran bu seneki Gürcistan seferi işte o vak'anın intikamını almak için açılmış ve Receb = Ağustos ayının başlarında Erzurum Beylerbeyi Mehmet Paşa bâzı sancak beyleriyle beraber Çoruh boylarına sevk edilmiştir : Bu seferde fetih ve teslim suretiyle Gürcülerden alınan kaleler Brakan, Komuka/Komik, Banak/Penek, Pertek, Samagar ve Akha kasabalarıdır; bu muvaffakiyet Sultan Süleyman'a Haleb'de arz edilmiştir).

1549 = 956

6 Haziran = 10 Cumâda-l-ülâ, Perşembe: Kanunî'nin Haleb'den hareketi.

(1548 = 955 senesi 25 Teşrinisânî = 23 Şevvâl Pazar günü kış mevsimini geçirmek için Haleb'e gelmiş olan Sultan Süleyman burada tam altı ay on bir gün kalmış ve bu müddet zarfında bir aralık Hama'ya da gidip gelmiştir : Şimdi sefer mevsimi olduğu için İranlılara karşı harekâtına devam etmek üzere yola çıkmıştır. — Şehzâde Bâyezid 11 Haziran = 15 Cumâda-l-ülâ Salı günü ordu Fırat'a doğru ilerlediği sırada babasından ayrılıp valiliğinde bulunduğu Karaman'a gitmiştir).

16 Haziran = 20 Cumâda-l-ülâ, Pazar: Ordunun Fırat'dan geçişi.

(Birecik civarında gemilerle geçildiği rivayet edilir : Hareket Âmid = Diyarbekir istikametindedir).

3 Temmuz = 7 Cumâda-l-lâhire, Çarşamba: Elkas Mirzâ'nın Elmalı konağındaki ordugâha dâvet edilmesi.

(Elkas'ın evvelce Sünniliği kabul ettikten sonra İran akınında Kerbelâ'ya git. tiği zaman tekrar Şiiliğe döndüğü hakkındaki rivayetler için yukarda 1548 = 955 vukuâtının «29 Eylül» ve «25 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Sultan Süleyman'ın teveccühünü işte bu yüzden kaybetmiş olduğu hakkında bâzı rivayetler bulunmakla beraber, İran akınında kazanmış olduğu muvaffakiyetlerle toplamış olduğu kuvvetlere mağrur olarak Kanunî'nin emirlerini dinlemediği, kendi başına hareket etmek istediği ve bilhassa İstanbul'da va'dedilmiş olduğu halde Tebriz'de tahta çıkarılmamış olduğu için gücendiği hakkında da muhtelif rivayetlere tesadüf edilir: Bütün bunlardan başka Kanunî'nin Haleb'e gelirken üçüncü vezir Sofu-Mehmet Paşa'yı Bağdad muhâfazasına göndermiş olmasını da kendisine karşı bir tedbir gibi gören Safavi prensinin büsbütün kuşkulananmış olduğu da rivayet edilir; işte bu gibi bir takım sebeplerden dolayı hayatını tehlike- de gören Elkas-Mirzâ Kanunî'nin dâvetine icâbet etmekten çekinmiştir; Lûtfî Paşa bu meseleyi şöyle anlatır :

«Ba'zı husûdlar Elkas'ın kethudâsına hased ve ba'zı nâ-ma'kul nesneler isnâd idüp ve Sultan Süleyman'a gamzidüp çengâle urdular. Elkas dahî bu hâli işidicek can başına sığırayup Râm pâdişahı Süleyman âstânesine gelmek sadedinde iken dembeste olup durduğu yerde ne yana gideceğin bilmedi».

Bu vaziyet üzerine bir Kürt beyine ilticadan başka çare bulamıyan Elkas-Mirzâ «Kesik-Çınar» mevkiinde ordu kurmuşsa da sıtmaya tutulup yattığı sırada Kürt beyinin «Sohrâb» ismindeki kardeşi âni bir baskınla muhâfızlarını dağıtıp kendisini esir etmiş ve Tahmâşb-Şâh'a gönderip mükâfat olarak va'dettiği «ağırlığınca altın ve gümüşü almıştır! Birinci Tahmâşb âsi kardeşini «Kahkahâ» kalesine yollamış ve işte orada hayâtına hâtime çekirmiştir).

25 Ağustos = 1 Şa'bân, Pazar: Üçüncü vezir Ahmed Paşa'nın Ahıska Atabegliği üzerine sevkî.

(Elmalı'da hastalanan Sultan Süleyman o civarda ve Diyarbekir'in cenubugarbî- sinde bulunan «Karacadağ» yaylasına gelmiş ve burada tebdilihavâ ettiği sırada Gürcülerin geçen sene fethedilen kalelerini istirdâd için taarruza başladıklarını ha- ber almıştır : Yukarda 1548 = 955 vukuâtının «25 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Kanunî'nin Ahıska Atabegliğine karşı bir sefer daha açması işte bundan dolayı- dır: Bu sefere memur edilen ve o sırada ikinci veyahut üçüncü vezir olduğunda ihtilâf olan Ahmed Paşa'nın maiyyetine Erzurum, Karaman, Dulgadı ve Sivas Beylerbeyleriyle sancak beyleri ve bir kaç bin Yeniçeri ile Yeniçeri-kethudâsının da verildiği rivayet edilir. — Bir rivayete göre de Kanunî bu gün Karacadağ yay- lasına gelmiş ve Ahmed Paşa da 29 Ağustos = 5 Şa'bân Perşembe günü yola çıkmıştır: Ahmed Paşa'nın emrine verilen kumandanların Erzurum'da toplanma- ları emredilmiş olduğu için Paşa Karacadağ'dan oraya gitmiştir).

10 Eylül = 17 Şa'bân Salı: Vezir Ahmed Paşa'nın Erzurum'dan Ahıska Atabegliği üzerine hareketi.

(Yukarıki fıkrada maiyyetine verildiklerini gördüğümüz kumandanlar askerleriyle beraber Erzurum'da toplanmış oldukları için, burada bütün levâzım ikmâl edil- dikten sonra bu gün Çoruh boylarına doğru hareket edilmiştir).

13 Eylül = 20 Şa'bân, Cuma: Ahmed Paşa ordusunun Tortum önle- rine muvâsalatı.

(Çok müstahkem bir mevki olan Tortum kalesi derhal muhasara edilmiş ve

harb harekâtı başlamıştır: Bu muhasara esnasında o civardaki Nihac/Nihak ve İmrahor/Emirâhur kaleleri üzerine de asker sevk edilmiş ve şiddetli bir bombardıman karşısında bunlar hemen teslim olmuşlarsa da Tortum kalesi bir kaç gün mukavemet etmiştir).

17 Eylül = 24 Şa'bân, Salı: Tortum kalesinin fethi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz muhasara tarihindenberi dört gündür mukavemet eden Tortum müdâfileri nihayet bu gün teslim olmak mecburiyetinde kalmışlardır. — Bundan sonra Ahmed Paşa ordusu gene bu havâlide en mühimleri Akçakale, Eşkesor, Kâmhıs, Penesgert, Anzav ve Pertekrek olmak üzere 40 küsur kale daha fethetmiş ve bunların 15 kadarı tahkım edilerek mütebâkisi tahrib olunmuştur. — Bu fütûhât üzerine Tortum, Akçakale, Kâmhıs ve Livana-deresi isimlerinde dört sancak teşkil edilmiş ve bunlar yeni bir vilâyet sayılmıştır).

24 Teşrinievvel = 2 Şevvâl, Perşembe: Vezir Ahmed Paşa'nın Cülek'deki ordugâha iltihakı.

(Ahmed Paşa hil'atle taltif edilip pek çok iltifata mazhar olmuştur. — Bu sırada Sultan Süleyman'ın bulunduğu Cülek mevki Diyarbekir civarındadır).

5 Teşrinisânî = 14 Şevvâl, Salı: Kanunî'nin Diyarbekir'den İstanbul'a hareketi.

(Padişahın bu kış mevsimini de Haleb'de geçirip ertesi bahar mevsiminde İran seferine devam etmek istediği halde Yeniçerilerin mırıldanmaya başlamalarından dolayı artık İstanbul'a avdet kararını verdiği hakkında bir rivayet vardır. — Ordu Antep'de terhis edilmiş ve ondan sonra padişah payitahtına doğru yoluna devam etmiştir).

21 Kânunuevvel = 1 Zülhicce, Cumartesi: Kanunî Sultan Süleyman'ın ikinci İran seferinden İstanbul'a avdeti.

(Sultan Süleyman'ın bu ikinci İran seferi 1548 = 955 senesi 29 Mart = 18 Safer Perşembe günü İstanbul'dan hareketinden bu güne kadar tam bir sene, sekiz ay, yirmi üç gün sürmüştür. — Bu sefer hakkında kral Ferdinand'a gönderilen zafernâme de 31 şehir fethedildiğinden, 14 şehir tahrib olunduğundan ve evvelce müstahkem olmyan mevkilerden 28 kasabanın tahkım edildiğinden bahsedilmekteyse de, her halde bunların en mühim yerler olması lâzımgelir: Çünkü yukarıda bu sene vukuâtının «17 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi, yalnız Ahmed Paşa'nın son Çoruh seferinde fethedilen veyahut zaptedildikten sonra lüzumsuz görüldüğü için tahrib olunan kalelerin sayısı bile kırktan fazla gösterilir. — Kanunî'nin bu seferinde elde edilen en mühim neticelerden biri de Van kalesinin Safavilerden istirdâdı ve burasının yeni bir Beylerbeylik merkezi ittihaz edilip tahkimi sayesinde İranlıların Şarkî-Anadolu'daki faaliyetlerine karşı mühim bir sed kurulmuş olmasıdır).

1550 = 957

13 Haziran = 27 Cumâda-I-ülâ, Cuma: Süleymâniyye câmiinin temel-atma merâsimi.

(Ay ve gün tarihleri ihtilâfıdır: Dünyanın en güzel eserlerinden biri olan bu muhteşem âbideyi hangi tarihte kurmaya başladığını şanlı mimarı Koca-Sinan bile maatteessüf kaydetmemiştir; «Tezkiret-ül-bünyân» ismindeki eserinde diğer âbidelerinin bazılarına başlama ve bitirme tarihleri göstermiş olduğu halde Süleymâniyye için yalnız:

— Bir vakt-i şerif ve bir saat-i saîd-ül-lâtîfde ol câmi-i münife temel uruldu!

demekle iktifâ etmektedir. — Bizim burada en kuvvetli rivayet olarak esas itti. hâz ettiğimiz tarihten başka muhtelif membâlarda 19 Cumâda-ı-ûlâ = 5 Haziran Perşembe, 21 Cumâda-ı-ûlâ = 7 Haziran Cumartesi ve 27 Cumâda-ı-âhire = 13 Temmuz Pazar günleri de rivayet edilir: Hattâ Celâl-zâde Mustafa ve Alî gibi muâsır müelliflerin muhtelif nüshaları arasında bile rakam ihtilâflarına tesadüf edilmektedir; bu nüshalarda sene rakamı olarak 956 = 1549 tarihi bile vardır! — Temel-atma merâsiminde Sultan Süleyman'la vüzerâsı hazır bulunmuş ve ilk temel taşı meşhur Şeyh-ül-İslâm Ebu-s-Suûd Efendi koymuştur. — İnşaatın ikmâli için 1557 = 964 vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına bakınız).

1551 = 958

10 Temmuz = 6 Receb, Cuma: Avusturyalılara karşı Macaristan serdarlığına tâyin edilen Rumeli Beylerbeyi Sokullu-Mehmet Paşa'nın ordu başında Belgrad'a muvâsalatı.

(Avusturya ve Almanya ile akdedilmiş olan son sulh için 1547 = 954 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına bakınız. Beş sene müddetle akdedilmiş olan bu muahede dört seneyi doldurmadan bozulmuştur; bunun sebebi Avusturya'nın daha 1549 = 956 tarihinde ve Kanuni'nin ikinci İran seferi esnasında sulhün ihlâline başlanmasıdır. — 1541 = 948 «İstabur seferi Macaristan'ın Osmanlı imparatorluğuna ilhakiyle neticelendiği zaman henüz bir -yaşındaki Macar kralı Szigmond-Janos'un Sultan Süleyman tarafından Transylvania = Erdel prensliğine tâyin edilmiş ve küçük prense vâsi olarak da babasının müşâvirlerinden Waradin piskoposu «Utyeşenoviç Martinuzzi» ile «Petroviç'in verilmiş olduğunu görmüştük: O sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına bakınız. Papashığına rağmen siyasi ihtiraslarıyla meşhur olan Martinuzzi Erdel'de bir türlü rahat duramamış ve ilkönce küçük prensin anası olan eski Macar kraliçesi Isabella ile nüfuz yarışına başlamış ve ahali ile zâdegân arasında iki parti teşekkülüne sebep olmuştur; Martinuzzi'nin kraliçeye karşı cephe alması Erdel prensliğine göz dikmiş olmasıyla izah edilir! İşte böyle bir sevdâyâ kapılan o haris papas nihayet bir takım siyasi entrikalar çevirmeye kalkışarak Avusturya hükümdarı Ferdinand'la gizlice muhabere ederek Transylvania'yı ona pişkeş çekmiş ve hattâ bir gizli bir muahede bile akdetmiştir: Bu muahede mucibince Erdel'den başka Tımsıvar havâlisinden mürekkebe olan Banat arazisi de Avusturya'ya terkedecek ve buna mukabil küçük Szigmond-Janos'a kral Ferdinand tarafından Silezya'da Oppelen ve Ratibor prenslikleri tâvizatı olarak verilecektir. Martinuzzi'nin bu tertibatını artık hiç bir nüfuzu kalmamış olan kraliçeye de kabul ettirmiş olduğu rivayet edilir. İşte bu suretle bir taraftan Avusturya'da Transylvania'yı işgal edecek büyük bir ordu hazırlanırken, bir taraftan da Martinuzzi İstanbul hükûmetine sadâkat teminâtı vermiş ve hattâ büyük bir Avusturya ordusu Transylvania'ya doğru ilerlemeye başladıktan sonra bile öyle bir şey olmadığı hakkında teminât verip durmakta devam etmiştir! Alman, İspanyol ve Avusturya askerlerinden mürekkep olan bu düşman ordusu Marki «Castaldo de Piadena» isminde bir generalin kumandasında gelirken, kral Ferdinand'ın tavsiyesiyle Papalık makamı tarafından kardinallik pâyesi almış ve «Strigonie» başpiskoposluğuna da tâyin edilmiş olan Martinuzzi nihayet isyan bayrağını açmış ve hattâ kraliçeyi Transylvania kalelerinin Hristiyan ordusuna müdafaasız teslimi mecburiyetinde bırakmıştır! Kraliçe Isabella'nın hakiki vaziyeti ancak işte bu sırada anladığı için derhal İstanbul'a bir elçi göndererek istimdâd ettiği rivayet edilir; bir rivayete göre de gene bu sırada kraliçe ile on bir yaşlarında bulunan oğlu Szigmond-Janos Silezya'ya nakledilmişlerdir! Bu suretle Martinuzzi ilkönce Avusturya'ya ihânet etmekle işe başladıktan sonra Sultan Süleyman'la kraliçe Isabella'ya da ihânet etmiş demektir! Hattâ bundan dolayı kral Ferdinand o haris papası Transylvania valiliğine bile tâyin etmiştir! Fakat Martinuzzi'nin ihtirâsı Kardinallik, Başpiskoposluk ve Valilik gibi şeylerle söndürülebilecek ateşlerden değildir: Onun için

aşağıda bu sene vukuâtının «18 Kânunuevvel» fıkrasında görüleceği gibi Avusturyalılara bir kere daha ihânet edip nihayet o yüzden bıçak altında can verecektir! — Kapdan-ı-Deryâ makamından Rumeli Beylerbeyliğine tâyin edilmiş olan Sokullu-Mehmet Paşa'nın seksen bin kişilik bir ordu başında Avusturyalılara karşı sevk edilmesi işte bu vaziyet üzerinedir. — Erzurum Beylerbeyliğinden eski vazifesi olan Bosna Beylerbeyliğine iâde edilen Ulama Paşa da Sokullu'nun emrinde bu sefere iştirâk etmiş ve Erzurum Beylerbeyliğine de Van Beylerbeyi İskender Paşa tâyin edilmiştir: İskender Paşa için yukarda 1548 = 955 vukuâtının «25 Ağustos» ve «25 Teşrinisânî» fıkralarına bakınız. — Bu sefer açıldığı zaman, Almanya ve Avusturya ile akdedilen 1547 = 954 sulhündenberi hem mümessil, hem rehine sıfatıyla İstanbul'da bulunan Malvezzi hapsedilmiştir. — Budin Beylerbeyliğinde bulunan «Yahyâlu» yahut «Yahyâ-Paşa-zâde», Mehmet Paşa vefat ettiği için yerine Kasım Paşa tâyin edilmiş ve bunun da yukarda bahsettiğimiz hâdiselerde Avusturyalılara karşı bir muvaffakiyet gösterememiş olmasından dolayı azli üzerine bu mühim mevki kahramanlıklarıyla meşhur Hadım-Ali Paşa'ya verilmiştir. — Türk ordusu Belgrad'da toplanırken Transylvania'nın Avusturyalılar tarafından işgali de tamamlanmaktadır).

14 Temmuz = 12 Receb, Perşembe: Turgud-Reis'in ilk Malta akını.

(Bu sırada Malta adasıyla şimalıgarbisindeki küçük Gozzo adası ve Trablusgarb eyâleti, Sultan Süleyman'ın Rodos ve mülhakatından çıkardığı «Saint-Jean» Şövalyelerindedir; Milâdın 1530 tarihinden itibaren «Ordre des Chevaliers de Malte = Malta Şövalyeleri teşkilâtı» ismini alan bu Haçlı ocağına o iki adayla Trablusgarb'ı Charles-Quint vermiştir: Rodos'un fethi için 1522 = 929 vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkrasına ve bu Şövalye teşkilâtına Malta adasının tahsisi için de 1523 = 929 vukuâtının «1/2 Kânunusânî» fıkrasına bakınız. — Barbaros'dan sonra Kapdan-ı-Deryâ olan Sokullu Mehmet Paşa'nın 1550 = 957 tarihinde Rumeli Beylerbeyliğine tâyini üzerine Kapdanlık makamına getirilmiş olan Koca-Sinan Paşa bu Malta akınında resmen donanma kumandanı vaziyetinde bulunmakla beraber, hakikatte donanmayı Turgud-Reis idare etmiştir: O sırada Vezâret-i-uzmâ makamında bulunan Kehle-ikbâl Rüstem Paşa'nın kardeşi olduğu için Kapdan-ı-deryâ olan Sinan Paşa âdetâ bir gölgeden başka bir şey değildir! Barbaros'un en müktedir talebesi ve en şanlı halefi olan Turgut/Turgutça-Reis Menteşe'nin şimdi aynı ismi taşıyan bir köyünden «Veli» isminde bir Türk çiftçisinin oğludur. 1485 = 890 tarihinde doğmuş olduğu hakkında bir rivayet bulunduğuna göre bu sırada takriben 66 yaşlarındadır. Denizcilik hayatına korsanlıkla başladıktan sonra Barbaros'un maiyyetine girmiş ve bir çok muharebelerde büyük kabiliyetleri ve yararlılıklarıyla hocasının takdîr ve teveccühünü kazanmıştır; Avrupalıların «Dragut» dedikleri Turgud Akdeniz milletlerini yıllarca titrettikten sonra, emrinde çalışan kahraman yoldaşlarından Avrupalıların «Ochiale» dedikleri Uluc-Ali = Kılıc-Ali, Gazi Mustafa, Hasan-Reis, Mehmet-Reis, Sancakdar-Reis, Deli-Ca'fer, Kara-Dayı ve Kara-Kadı gibi kapdanlarla ve sekiz gemiyle İstanbul'a gelip Sultan Süleyman'a itâat ve inkiyâdını arzetmiş ve el öpme merâsiminde arkadaşlarıyla beraber pek çok iltifâta mazhar olarak Yunanistan'ın Garp sahilindeki Karlıeli sancakbeyliğine tâyin edilmiştir. — Bir gün Akdeniz'de bir Venedik harb gemisi usulen yelkenlerini indirip kendisini selâmlamadığı ve pişkeş takdim etmediği için Turgud-Reis bu gemiyi derhal topa tutup yakmıştır: O sırada Venedik cumhuriyeti Türkiye ile sulh hâlinde bulunduğu için İstanbul'daki Venedik balyozu Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'ya şikâyet etmiş ve o da Deryâ kapdanlığında bulunan kardeşi Sinan Paşa'ya rakip saydığı Turgud-Reis'i İstanbul'a dâvet etmiş de, bu haris devşirmeye haklı olarak itimâd etmiyen Turgud âsî vaziyetine geçerek iki yıl kadar Mağrib denizlerinde dolaşmıştır: Nihayet Trablusgarb'ın fethini istiyen Kanunî Turgud'a bir Kur'anla bir altın kılıç gönderip Trablus'u fethettiği takdirde valiliğini va'detmek suretiyle büyük kahramanı

tekrar hizmetine almıştır; bu ilk Malta akını, işte o Trablus seferinin birinci merhalesidir. — 120 - 174 gemiden mürekkebe olan Türk donanması Malta'yı bombardman ettikten sonra Gozzo adasını yağma ve tahrib ederek Trablusgarb'e hareket etmiştir. — Bundan 14 sene sonra yapılan ve Turgud-Reis'in şehadeti üzerine neticesiz kalan büyük Malta seferi için 1565 = 972 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasına bakınız).

Agustos = Şa'bân: İran şâhi Tahmâsb'ın Şarkî-Anadolu akını.

(Kanunî İran seferlerinden döndükçe Şarkî-Anadolu'ya saldırmayı artık âdet ittihaz etmiş olan Birinci Tahmasb bu sefer de Erciş, Adilcevaz ve Ahlat kalelerinin istirdâdına kalkışmıştır. Acem ve Gürcü menbâlarındaki müphem ve dağınık izahlardan anlaşıldığına göre şâhin bu hareketine sebep, Van Beylerbeyliğinden Erzurum'a nakledilmiş olan İskender Paşa'nın Ahıska Atabegliğine tecavuzu üzerine bu Hristiyan Gürcü atabeginin İran şâhından istimdâd etmiş olmasıdır: «Samtskhé Atabegliği», denilen itibarî Gürcü hükûmeti için 1515 = 920 vukuâtının «10 Ağustos», 1536 = 934 vukuâtının «4 Temmuz» ve 1548 = 955 vukuâtının da «25 Teşrinisani», fıkralarına bakınız. İskender Paşa'nın yaptığı hareket, işte bu Atabegliğin Artanuç/Ardanuç kalesini fethetmekle neticelenmiştir: O sırada Atabeglik makamında bulunan «Kaikhosro = Keyhusrev» daha bu kale muhasara edilirken Şâh Tahmâsb'a elçilerle hediyeler göndererek şikâyetle bulunmuş ve Osmanlılara karşı Safavilerden yardım istemiştir; Birinci Tahmâsb'ın bu sırada zaten garba doğru ilerlemekte olduğundan bahsedilir; Brosset'nin neşrettiği Gürcistan vakayinâmesinde Türklerin Ardanuç fethi Gürcü takviminin 241 ve Milâdın 1553 tarihine müsâdif gösterilirse de her halde yanlış olması lâzımgelir: gene aynı menbâda Türklerin Ardanuç kalesinden başka «Pharnac» isminde bir kale daha almış olduklarından da bahsedilmektedir; bu ikinci kale de birincisinin yakınlarındadır. Tahmâsb-Şâh ilkönce Gürcistan taraflarına doğru ilerleyip bir takım yerli beylerin ellerinden aldığı Ahılkelek ve Tümük kalelerini ordusuna gelip kendisine itâat ve inkiyâd etmiş olan Atabeg Kaikhosro'ya vermek suretiyle bu Atabegliği Osmanlılara karşı takviye ve himâye etmiştir. Şâhin Erciş taraflarına gelişi Ağustos ayındadır: Erciş beyliğinde bulunan İbrahim Bey çok kuvvetli bir müdafa ile Safavileri çekilmek mecburiyetinde bırakmış, Adilcevaz beyi Sinan-Paşa-zâde Mustafa Bey de aynı muvaffakiyeti kazanmış ve ancak tahkimâtı uzun bir müdafaaya müsâid olmadığından bahsedilen Ahlat halkı çekilip gitmek şartıyla kaleyi teslim muvâfakat etmişlerse de dışarı çıkar çıkmaz kılıçtan geçirilmişlerdir! Bu sırada Safaviler bir taraftan da Ercişlilerden bâzi kimseleri elde ederek orayı kendilerine karşı muvaffakiyetle müdafa etmiş olan İbrahim beyi öldürtmüşlerdir: İran şâhi bu akınında Van gölünün şimal ve şimalıgarbî sahillerini boydanboya tahrip ve yağma etmiş ve binlerce halkın kanına girmiştir; tabii bu hareket, Kanunî'nin büyük İran seferlerine mukabele demektir. — Safavilerin bundan sonra Erzurum üzerine yaptıkları hareket için aşağıda «Eylül=Ramazan» fıkrasına bakınız).

15 Ağustos = 12 Şa'bân, Cumartesi: Trablusgarb'in fethi.

(Yukarda bu senenin «16 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Malta ve Gozzo akınından sonra Malta Şövalyelerinin hâkimiyetinde bulunan Trablusgarb kalesine teveccüh eden Turgud-Reis ateş açmadan evvel usulen teslim teklifinde bulunmuşsa da Şövalyeler reddetmişlerdir: Bu sırada teşkilâtın Malta'da bulunan umumî reisi «don Juan de Omédès», ve Trablusgarb kumandanı da «Gaspard de Vallier»dir; bundan başka «Desroches» isminde bir Fransız şövalyesi de kale kumandanıdır; Türk donanması daha Malta'ya gelmeden evvel ihtiyaten Trablusgarb'e bir miktar yardım kuvveti de gönderilmiştir: Müdâfiler arasında Fransız, İtalyan, İspanyol vesair Avrupa Hristiyan askerlerinden başka bir takım Faslı müslümanlar da bulunduğu rivayet edilir! — Da-

ima olduğu gibi ilk korkaklık eseri gene İtalyanlardan çıkmış ve bunlar Türk muhasarasıyla kara ve deniz bombardmanı başlar başlamaz gece karanlığından istifade ederek gemiyle kaçmak istemişlerse de Fransızlarla İspanyollar işi anladıkları için bunları kaledeki vazifelerinden alıp diğer mevkilere dağıtmak mecburiyetinde kalmışlardır! Fakat bu tedbir netice itibariyle daha fena olmuş ve İtalyan paniği diğerlerine sirayet ettiği için kumanlarını teslim icbâr etmek istiyen askerler isyan etmiştir! Zaten kalede büyük bir gedik de açılmış ve askerlerinden pek farklı olmyan kumandanlar da bir meclis akdederek bir kaç günlük bir mukavemetten sonra teslim olmya karar vermişlerdir: Teslim şartları içinde kendilerinin çıkıp gidebilmelerine mukabil, Malta'da bulunan otuz Türk esirinin derhal serbest bırakılıp Türk ordusuna teslim edilmesi şartı da vardır. — Evvelce Tunus'daki «Beni-Hafs» hanedanının elinde bulunan Trablusugarb eyâleti 1510 = 916 tarihinde İspanyollar tarafından zaptedilmiş olmak itibariyle o tarihten bu tarihe kadar 41 sene Hristiyan hâkimiyetinde kaldıktan sonra müslüman Türklere tarafından fethedilmiştir: Bu kırk bir sene içinde Trablus'un müslüman vatanperverleri vilâyet merkezinin şarkında bulunan «Tâcûra» kalesini merkez ittihâz edip milli ve dinî bir mücadeleye girişmişlerse de silâh nisbetsizliğinden dolayı başa çıkamıyacaklarını anladıkları için İstanbul'a bir hey'et gönderip Kanun'den istimdâd etmişlerdir: İşte bunun üzerine Tâcûra'ya Enderun ağalarından Hadım Murad Ağa idaresinde bir miktar kuvvet gönderilmişse de Murad Ağa mütemâdiyen istimdâd edip durmaktan başka bir şey yapamamıştır: Trablus seferinin açılmasında işte bu vaziyetin de tesiri vardır. — Yukarda bu sene vukuâtının «16 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kanunî Trablusugarb valiliğini vilâyetin fethi şartıyla Turgud Reis'e va'detmiştir: Fakat Turgud'u istirkab eden Kapdan-ı deryâ Sinan Paşa Padişahın bu va'dine rağmen valilik makamına Tâcûra sancak beyi Hadım Hurad Ağa'yı oturtmuş ve bunun üzerine Trablusugarb fatihi Turgud Reis Mağrib'a doğru yelken açınca bütün donanma peşine takılmışsa da Sinan Paşa araya vasıtalar koyarak rica ve minnetle gönlünü alıp geri çevirmiştir! — Trablusugarb vilâyeti işte bu tarihten 1911 = 1329 İtalyan istilâsına kadar 360 sene Türk idaresinde kalmıştır).

Eylül = Ramazan : Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa'nın bir zafer kadar parlak mağlûbiyeti.

(Birinci Tahmâşb'nın sonradan «İkinci İsmail» ismiyle İran tahtında kendisine halef olan meşhur oğlu İsmail-Mirzâ Ahlat'dan Erzurum'a yürümüş, maiyyetindeki büyük kuvvetleri muhtelif pusulara yatırarak yalnız bir iki alay askerle Erzurum önlerinde görünüp etrafını tahribe başhıyarak İskender Paşa'yı dışarı çekmek maksadını tâkib etmiştir: Çok ateşli bir kahraman olan Paşa'nın atılganlığı pek meşhur olduğu için Safavî prensinin böyle bir nümâyişle onu tuzağa düşürmek istediği rivayet edilir! Bu sırada oraların kış mevsimi başlamış olduğu için, İskender Paşa'nın yukarıki «Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Çoruh seferinde toplamış olduğu askerleri yerlerine gönderip yalnız kale muhâfızlarıyla kalmış olduğu ve henüz yerlerine dönmemiş olan sancak beylerinin de şahsî muhâfızlarından başka bir kuvvetleri olmadığı hakkında muhtelif rivayetler vardır. İşte buna rağmen kale içinde seyirci kalmıya tahammül edemiyen İskender Paşa mevcut kuvvetlerini alıp dışarı çıkmış ve bu suretle İsmail-Mirzâ'nın ekmeğine yağ sürerek kurduğu pusuların arasına düşmüştür: Bununla beraber efsanevî bir kahramanlıkla son haddine kadar savaşmaktan çekinmiyen İskender Paşa düşmanın nisbetsiz derecelerdeki üstün kuvvetlerine pek çok telefât vermiş ve Erzurum'un Safavî istilâsından kurtulmasını temin eden şanlı bir mağlûbiyete uğradıktan sonra elinde kalan kılıç artıklarıyla ustalıkla bir ric'at hareketi yaparak kaleye çekilmek muvaffakiyetini göstermiştir! Bu nisbetsiz muharebede Trabzon beyi Mustafa, Malatya beyi Hayrüddin, Bozok beyi İsâ ve Karahisar beyi Mahmud Beyler gibi bir takım kıymetli sancak beyleri şehid olmuş ve Biga beyi Mahmud Bey de esir düşmüştür. — Erzurum'u

kurtarmakla neticelenen bu şanlı mağlûbiyyet üzerine Sultan Süleyman İskender Paşa'ya bir altın kılıç ve bir murassâ topuzla bir tesliyetnâme göndermiştir; kadirşinas padişahın bu nâmesinde İskender Paşa'ya şöyle sözler söylediği rivayet edilir :

«İskender, berhudâr olasun, iki cihanda yüzün ağ olsun! Sen Şâh oğlunun asker ile küfvü değülsün: Anun askeri vefret ve kesret üze iken bu mertebe mukabeleye ikdâm-u kûşîş-u ihtimâm ancak olur. Lâ-cerem sana lâzım gelen bezli makdûr idi; hakkaa-ki sa'yinde kusûr itmedün ve bahâdîrlikde taksîr itme. dîn; nusret ve hezîmet meşîyyet-i Hudâ'ya müteallıkdır: Hâtırın hoş dutasun!». Kanunî'nin vüzerâsına da bu meâlde mektuplar yazdırmış olduğu rivayet edilir).

7 Eylül = 6 Ramazan, Pazartesi: Belgrad'dan hareket eden Sokullu ordusunun «Peterwardein/Petervaradin» civarında Tuna'dan karşıya geçmesi.

(Sokullu-Mehmet Paşa kumandasında yapılan bu hareket için yukarda bu sene vukuâtının «10 Temmuz», fıkrasına bakınız. — Ordu mevcudunun 80 bin ve top mevcudunun da 150 kadar olduğu rivayet edilir: Bir rivayete göre de bu topların 50 kadarı büyük çapta muhasara toplarıdır. — Tuna'dan sonra «Theisz = Tisa» nehri de «Titel» civarında geçmiştir).

18 Eylül = 17 Ramazan, Cuma : «Becsé» kalesinin fethi.

(Osmanlı menbâlarında «Beçi» ve «Beçe» denilen bu kasaba «Theisz = Tisa» nehrinin sol sahilindedir: Buraya Osmanlı devrinden itibaren Macarlar «Török - Becse» ve Almanlar da «Türkisch - Becse» demişlerdir; gene aynı nehrin sağ sahilinde de aynı ismi taşıyan «Alt - Becse = Eski - Beçe» vardır: bunlar birbirine karıştırılmamalıdır; Macarlar birincisine «Uj.Becse» ve ikincisine de «O-Becse» derler. Bu sefer Türk ordusunun hücumla fethetmiş olduğu müstahkem mevki «Uj.Becse»dir. Bu kale zaptedildikten sonra bir miktar muhâfız konulmuştur).

21 Eylül = 20 Ramazan, Pazartesi: «Beckerek» kalesinin işgali ve bunu tâkib eden Türk fütûhâtı.

(Tımsıvar'ın 70 kilometre cenubugarbisinde ve Béga nehri üzerinde bulunan bu müstahkem mevkiin ismi Osmanlı menbâlarında «Beckerek» şeklindedir: Bu kale Türk ordusu ateş açmadan evvel teslim olduğu için derhal işgal edilip muhâfızlar konulmuştur. — Yukarıki fıkra da gördüğümüz «Becsé = Beçe», kalesiyle bu «Beckerek = Beckerek» mevkiinin fethi, bunların askeri ehemmiyetleri bakımından bir çok fütûhâta yol açmış ve bilhassa «Csanad = Çanad», «Illadia», «Arad», «Galah», «Aracia», «Besonico», «Nagy-Fellak», «Egres» «Chiallia», «Palelesse», «Bodorlak», «Zadorlaka», «Eperieske», «Horogaszeg», «Charkissomlio» ve nihayet Osmanlı menbâlarında «Lipva» denilen «Lippa» kalesi hücum veyahut teslim suretiyle kolayca fethedilmiştir. — Bunların en mühimmi «Lipva = Lipva» kalesidir: Macaristan ilhak edilip son Macar kralı Erdel banlığına tâyin edildiği zaman anasıyla beraber Budin'den çıkıp ilkönce işte bu kaleye gelmiştir: 1541 = 948 vukuâtının «24 Eylül» fıkrasına bakınız. — Tımsıvar'ın 54 kilometre şimalişarkisinde bulunan bu müstahkem mevkiin müdafaası hâin ve âsi kardinal Martinuzzi tarafından «Pethae-Janos» isminde bir muhâfıza tevdi edilmişse de şehir halkı bu kumandanı müdafaasız teslim etme icbâr ettiği için, «Pethae» toplarını tahrib edip barut mahzenlerini berhavâ ettikten sonra kaçıp gitmiştir. — «Lippa»nın ehemmiyetinden dolayı Sokullu-Mehmet Paşa buraya muhâfız olarak Bosna Beylerbeyi Ulama Paşa'yı bırakmış ve maîyyetine iki yüzü Yeniçeri olmak üzere beş bin kadar asker vermiştir: Bu mev-

kiin âkibeti için aşağıda bu sene vukuâtının «4, 7, 16 Teşrinisâni» fıkralarıyla «5 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1 Teşrinisâni = 2 Zülka'de, Pazar: Tımsıvar muhasarası.

(Banat eyâletinin merkezi olan «Temesvar = Tımsıvar» için aşağıda 1552 = 959 vukuâtının «27 Haziran fıkrasına bakınız. — Sokullu-Mehmet Paşa yukarıki fıkra fethini gördüğümüz Lippa'dan buraya gelmiş ve kale müdâfilerine teslim teklif etmişse de reddedilmiştir: Tımsıvar kumandanlığında bulunan «Etienne Losonczy» nin emrinde ıspanyol, Macar ve Alman zâbitleriyle askerlerinden mürekkep çok büyük bir müdafa kuvveti vardır. — Sokullu'nun Tımsıvar muhasarası 15 gün sürmüş, fakat mevsim ilerlemiş, soğuklar başlamış ve bilhassa çok şiddetli yağmurlar yüzünden «Meteris hendekleri», ile «Sığan yolları»nın içine sular dolmuş olması muhasaranın netice alınmadan kaldırılmasına sebep olmuştur: Ordunun Tımsıvar'dan Belgrad'a çekilmek üzere muhasarayı kaldırması 16 Teşrinisâni = 17 Zülka'de Pazartesi gününe müsâdiftir.

4 Teşrinisâni = 5 Zülka'de, Çarşamba: Avusturyalıların Lippa muhasarası.

(Lippa kalesinin fethiyle buraya Ulama Paşa kumandasında bir muhafız kıta konulması için yukarda bu sene vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. — Yukarıki fıkra Sokullu-Mehmet Paşa tarafından on beş gün muhasara edildiğini gördüğümüz Tımsıvar kalesini kurtarmak için meşhur «Castaldo» kumandasında yola çıkan yüz bin kişilik bir imparatorluk ordusu Tuna nehrinden geçip ilkönce işte bu Lippa kalesine yürümüştür. Bu sırada Sokullu Tımsıvar muhasarasıyla meşguldür: işte bu vaziyetten istifade eden Castaldo bu gün maiyyetindeki Alman, İtalyan, İspanyol ve Macar askerleriyle Lippa kalesini her taraftan kuşatmıştır; fakat içerde en mübâlagalı rakamlara göre en fazla beş bin Türk askeri bulunduğu halde, dışarda bir çok Garp menbâlarının ittifa kiyle yüz bin kişilik bir düşman ordusu vardır).

7 Teşrinisâni = 8 Zülka'de, Cumartesi: Lippa şehrinin sukutu ve kalenin müdafaada devamı.

(Yukarıki fıkra gördüğümüz gibi yüz bin kişilik bir orduya karşı en fazla beş bin kişiden ibaret bir kuvvetin açık bir şehirde mukavemet imkânı olamayacağı için, bu gün yapılan şehir muharebesi iki taraftan bir çok telefât olduktan sonra Ulama Paşa'nın ustahlık bir hareket yaparak kaleye kapanmasıyla neticelenmiştir: Paşa'nın maiyyetinde kalan kuvvetin 1300 - 1500 den ibaret olduğu rivayet edilir; bu rivayetle harbden evvelki mevcudu beş bin gösteren rivayet doğru olduğu takdirde Türklerin üçte iki nisbetinde telefât vermiş olmaları lâzımgelirse de gerek birinci, gerek ikinci rivayet ihtiyatla karşılanmalıdır: Bununla beraber yirmiye karşı bir nisbetinde girilmiş bir muharebe de fazla zâyiât olması pek tabiidir; bu vaziyette Ulama Paşa'nın çok büyük bir muvaffakiyeti vardır ki o da geri kalan kuvvetleriyle kaleye çekilebilmiş olmasıdır. — Türkler içeri çekildikten sonra düşman askeri şehri yağma etmişse de, henüz fethedilen bu şehirde Türk ahali mevcut olmadığı için hristiyan askeri hristiyan ahaliyi yağma etmiş demektir!).

16 Teşrinisâni = 17 Zülka'de, Pazartesi: Lippa kalesinin teslimi için Ulama Paşa'nın yirmi günlük bir mütâreke akdetmesi.

(Elinde kalan 1300 - 1500 kişilik bir kuvvetle müdafaada devam etmek imkânı olmayacağını ve bilhassa erzak kalmadığı için askerin at, kedi ve köpek eti ye-

mek mecburiyetinde kaldığını gören Ulama Paşa dokuz gün süren bir müdafaadan sonra şerefli bir şekilde kaleyi teslim etmekten başka çare bulamamıştır: Meselenin böyle bir şekilde halledilmesine düşman ordusunda bulunan hâin ve âsi Kardinal Martinuzzi'nin delâlet ettiği rivayet edilir; Kardinal'in iki tarafa kabul ettirdiği şartlara göre yirmi gün sürecek bir mütâreke devrinde Türkler kalede kalacak ve kendilerine erzak da verilecektir: Bu müddetin sonunda Ulama Paşa askeriyle beraber serbestçe çekilip gidecektir; hattâ Paşa'ya bu hususta bir de emannâme verilmiştir. Bu yirmi günlük mütâreke Kardinal'in Avusturyalıları tekrar ihânet etmiş olmasıyla izah edilir: Rivayete nazaran Martinuzzi'nin bundan maksadı, böyle bir hizmet mukabilinde Ulama Paşa'nın Kanuni nezdinde şefâatte bulunup kendisini affettirmesi ve hattâ Transylvania = Erdel prensliğine tâyini hakkında bir irâde istihsâl etmesidir; yirmi gün işte böyle bir muhâbere müddeti şeklinde tefsir edilir! Transylvania'yı Avusturya'ya pişkeş çekmiş olduğu halde kral Ferdinand'dan alelade bir valilikten başka bir şey koparmıya muvaffak olamıyan Kardinal'in tekrar Türklere yanaşması ve böyle bir fırsatı vesile ittihâz etmesi pek tabiidir; hattâ bir müddettenberi Avusturyalıların Martinuzzi'den şüphelenmekte oldukları ve bilhassa ordu kumandanı Castaldo'nun kral Ferdinand tarafından kardinalin bütün hareketlerini tecessüs ve tarassuda bile memur olduğu rivayet edilir. Hammer'in fikrine göre kaledeki Türklerin hemen çıkıp gitmiyerek yirmi gün beklemeleri ancak işte bu suretle izah edilebilecek bir vaziyettir: Martinuzzi'nin Castaldo'ya böyle bir mütâreke kabul ettirmesi de kral tarafından evvelce kendisine verilmiş olan fevkalâde salâhiyetlerle izah edilir: Martinuzzi'nin tâkib ettiği karışık siyaset için yukarda bu sene vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu yirmi günlük mütârekenin akdine tesadüf eden «16 Teşrinisânî» günü, Sokullu Mehmet-Paşa'nın 1 Teşrinisânide başlamış olan 15 günlük Tımsıvar muhasarasının kaldırıldığı güne müsâdiftir: Sokullu'nun neden dolayı böyle bir vaziyeten istifade edip Ulama Paşa'nın imdâdına yetişmediği belli değildir; her halde bu alâkasızlığın büyük bir hatâ teşkil etmiş olduğu muhakkaktır: Çünkü aşağıda 1552 = 959 vukuâtının «22 Nisan» fıkrasında da görüleceği gibi Sultan Süleyman işte bu hatâsından dolayı Sokullu'yu Serdarlıktan azletmiştir).

5 Kânunuevvel = 6 Zühicce, Cumartesi: Ulama Paşa'nın askeriyle beraber Lippa kalesinden çıkışı ve Avusturyalıların ihâneti.

(Yukardaki fıkra da gördüğümüz yirmi günlük mütârekenin akdine delâletinden, Türk askerine erzak verdirmesinden ve bilhassa Avusturyalıları tekrar ihânet edip yeniden Türklere temâyülünden dolayı Ulama Paşa'nın Kardinal Martinuzzi'ye bir altın kandil, bir kıymetli Acem halısı, bir murassâ hançer ve dört Arab atı hediye etmiş olduğu rivayet edilir: Ulama Paşa kaleden gece yarısı çıkmıştır. — Avusturyalılar Türk kumandanına verdikleri masûniyet-nâmeyle riâyet etmemişlerdir: Hattâ Martinuzzi'nin bu ihânet tertibatını Ulama Paşa'ya haber vermiş olduğu hakkında bile bir rivayet vardır! İşte bundan dolayı her türlü ihtiyat tedbirlerine riâyet eden Paşa kaleden ayrıldıktan bir müddet sonra Balassa, Horvath ve Ambros de Nagylak gibi bazı kumandanlar idaresinde yol kesip taarruza kalkıyan düşman kuvvetleriyle şiddetli bir müsademeye girişip bunları mağlûb etmiş ve hattâ bu müsademede düşman kumandanlarından Ambros de Nagylak telef olduğu gibi Balassa da tehlikeli yaralarla kaçabilmiştir! Bazı Osmanlı menbâlarında Ulama Paşa'nın işte bu vak'a da şehid olduğu hakkında bir rivayete tesadüf edilirse de doğru değildir: Büyük bir kahramanlıkla işin içinden sıyrılan Paşa ancak yaralanmış ve bir mikdar telefât verdikten sonra Belgrad'a gelmiştir. — Avusturyalıların bu ihânetine bir müddet sonra aynen mukabele edilmiş ve bu mukabele yapıldığı zaman kendilerine de söylenmiştir: Aşağıda 1552 = 959 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız).

18 Kânunuevvel = 19 Zülhicce, Cuma: Kardinal Martinuzzi'nin katli.

(Hem Macaristan'a, hem Avusturya'ya, hem Türkiye'ye yaptığı ihânetlerle tarihte çok kirli bir isim bırakmış olan bu haris papasın oynadığı rollerle tâkib ettiği maksatlar için 1541 = 948 vukuâtının «20 Haziran» ve «4 Eylül» fıkralarıyla yukarda bu sene vukuâtının «10 Temmuz» ve «16 Teşrinisânî» fıkralarına bakınız. — Türklerin Translyvania = Erdel ve Bañat fütühâtına karşı koymak üzere büyük bir ordu başında gönderilmiş ve Martinuzzi ile elbirliği etmiş olduğunu gördüğümüz General Castaldo Kardinal'in tekrar Türkiye'ye temâyül göstermiye başladığını sezerek şüphelerini kral Ferdinand'a bildirmiş, tarassud ve teccüssüse memur edilmiş ve nihayet yukarıki fıkralarda gördüğümüz Lippa vak'asından biraz sonra bir takım mektuplar bile yakalamıya muvaffak olmuştur! Hattâ Castaldo'nun bu vaziyete bir an evvel nihayet verilmediği takdirde Translyvania'nın tamamıyla elden çıkacağı hakkında kral Ferdinand'a daha bidayetden itibaren raporlar gönderdiği bile rivayet edilir: Ferdinand'ın Castaldo'ya kardinalin ustalıkla izâlesi hakkında işte bundan dolayı emir vermiş olduğu rivayet edilir. — Bu siyasî cinayet, evvelce müstahkem bir manastır olduğu halde şimdi Martinuzzi'nin sâhip ve sâkin olduğu «Alvincz» şatosunda yapılmıştır: En kuvvetli rivayetlere nazaran bu sabah Castaldo'nun bâzı adamları 24 askerle beraber dost sıfatıyla şatoya girdikten sonra askerler derhal kulleri işgal etmişlerdir. Kardinal'in yazı odasına giren ilk katil Castaldo'nun kâtibi Antonio Ferrario'dur: Elinde Kardinal'e imza ettirmek üzere bir takım kâğıtlarla içeri giren bu müsellâh kâtip masasının başında çalışmakta olan Martinuzzi'ye doğru eğilerek birdenbire boğazıyla göğsüne hançer saplamış, can hevliyle yerinden fırlıyan kardinal kâtiple mücadeleye kalkışmışsa da dışarda bekleyen diğer kaatiller de içeri saldırmış ve işte bu suretle kardinal «Utyeşenoviç Martunizzi» yetmiş beş yaşında 63 hançer darbesiyle hayat sahneden tarih sahnesine nakledilmiştir! — Bu hâdise, netice itibariyle Avusturyalılardan ziyâde Türklerin işine yaramıştır: Çünkü o zamana kadar Hıristiyanlık nâmına Avusturyalılarla Almanlara tarafdarlık eden Translyvanialılar bu siyasî cinayetten itibaren artık onlardan yüz çevirmiş ve hattâ Türklere karşı onlarla beraber harbetmemek için ellerinden geleni yapmaya başlamışlardır).

1552 = 959

23/24 Şubat = 27/28 Safer, Salı/Çarşamba gecesi: Büyük bir Türk zaferiyle neticelenen «Szegedin» baskını.

(Düşman ordusunun meşhur kumandanı Castaldo harb harekâtına müsâid olmayan böyle bir mevsimde bir gece baskınıyla mühim bir muvaffakiyet kazanabileceğini düşünerek Türklerin «Segedin» dedikleri «Szeged/Szegedin», kalesine karşı «Michel Toth» isminde bir kumandanla 10 bin İspanyol ve İtalyan askerinden mürekkep bir kuvvet sevk etmiştir: Osmanlı menbâlarında bu kumandanın ismi «Tot Mihal» şeklindedir. — Castaldo'nun Szegedin «reâyâ»sından bâzılarını elde ederek kalenin içerden fethini temin edecek esbâba da tevessül etmekte kusur etmemiş olduğu rivayet edilir. — Szegedin sancak beyi Mihaioğlu Hızır Bey bir rivayete göre bu teşebbüsü casuslarından haber almış olduğu için düşman gelmeden evvel kaleye çekilmiş ve diğer bir rivayete göre de şehirde gafil avlanmışsa da derhal kaleye çekilip müdafaa vaziyetine geçmiştir: Her halde şehrin sukut edip yağma edildiği ve bu vaziyetten de Türklere ihânet eden Hıristiyan ahalinin mutazarrır olduğu muhakkaktır! — Hızır Bey bir taraftan şiddetli huruç hareketleriyle düşmanı hırpalayıp dururken, bir taraftan da Budin Beylerbeyi Hadım-Ali Paşa'ya bir «kebâternâme» göndererek imdâd istemiş ve Ali Paşa da Semendire sancak beyi Rüstem Bey'le bâzı kalelerden bir miktar asker alıp derhal harekete başlamıştır. — Ha-

dım-Ali Paşa kuvvetleri Szegedin'e yaklaşırken şehirde bulunan düşman askeri dışarı çıkıp alay bağlandığından bahsedilir: Türk kuvvetleri bir saf hâlinde dizilmiş, sağa ve sola suvârilerle topçular konulmuş ve Ali Paşa da merkezde piyâde kit'alarının başında durmuştur; iki cenahtaki topların «altışar darbezen», den ibaret olduğu rivayet edilir: İlkönce işte bunlarla şiddetli bir topçu ateşi açıldıktan sonra asker tekbir getirerek hücumu kalkmış ve iki cenahtaki suvâriiler de düşman alaylarının gerilerine sarkarak ustalıkla bir çevirme hareketi yapmışlardır. O gün elde edilen parlak zafer bütün düşman kuvvetlerinin imhâsiyle neticelenmiş ve hattâ «Michel Toth» yalnız yirmi kişiyle kaçmaya muvaffak olarak «Theisz = Tisa» nehrinden yüzerek geçip bin müşkilâtla canını kurtarabilmiştir! — Hadım-Ali Paşa bu muhteşem zaferini o zamanın usulünce «beş bin burun» ve kırk düşman sancağı göndererek İstanbul'a bildirmiş, Sultan Süleyman da kendisini bir murassâ kılıç ve bir «hil'at-i-fâhire», ile taltif etmiştir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu zafer 958 = 1551 tarihine müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

Nisan = Rebî'ül-âhir: Hind-Kapdanı Piri-Reis'in Portekizlilere karşı Maskat ve Hürmüz seferi.

(Bu tarihten 27 sene evvel Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa Mısır ıslâhâtına memur olarak Kahire'ye gittiği zaman Portekizlilerin Umman ve Hint denizlerindeki faaliyetlerine ve Kızıldeniz'le Basra körfezine hulûl için sarfetmekte oldukları gayretlere karşı «Mısır-Kapdanlığı» veyahut «Hint-Kapdanlığı» ismiyle gittikçe ehemmiyeti artan bir Amirallik ihdâs etmiş ve merkezi Süveyş olmak üzere bu mühim mevkie evvelce Kölemenlerin hizmetinde bulunan Türk gemicilerinden «Selman-Reis» i tâyin etmiştir: 1525 = 931 vukuâtının «14 Haziran», fıkrasına bakınız. Yalnız Yemen üzerine bir sefer açan Selman-Reis 933 = 1527 tarihinde öldürülmüş, yerine yeğeni Bayram-oğlu Mustafa geçmiş ve bu vak'adan 11 sene sonra Mısır valisi Hadım-Süleyman Paşa da donanma kumandanlığını bizzat der'uhde ederek Hint seferine çıkmıştır: 1538 = 945 vukuâtının «13 Haziran», fıkrasına bakınız. Bilhassa işte bu seferden sonra ehemmiyeti artan Hint yahut Mısır Kapdanlığına ilkönce Solak-Ferhad Bey tâyin edilmiş ve onun Yemen valiliğine naklinden sonra da yerine 1547 = 954 tarihinde meşhur Piri-Reis, getirilmiştir. Denizcilige ve deniz coğrafyasına ait kıymetli eserleriyle ve bilhassa «Kitâb-ı Bahriyye»siyle Türk kültür tarihinde çok mühim bir mevki tutan Piri-Reis'in Gelibolu'da doğmuş olduğu hakkında bir rivayet mevcut olmakla beraber künyesinin «Ahmed-ibn-ül-Hac Muhammed-i Karamânî-i Lârendevî» şeklinde olmasına nazaran babasının Karamanlı bir Türk olduğu anlaşılmaktadır. İkinci Bâyezid devrindeki «Sapienza» deniz muharebesi kahramanlarından meşhur Kemal-Reis işte bu Karamanlı Hacı-Mehmed'in kardeşi ve Piri-Reis'in de amcasıdır: Kemal-Reis için 1499 = 904 vukuâtının «31 Mayıs» ve «28 Temmuz», fıkralarına bakınız. — Piri-Reis'in Hint-Kapdanlığında başlıca muvaffakiyyeti, Hadım-Süleyman Paşa tarafından fethedildikten sonra yerli Arapların Portekizlilerle ittifak ederek ele geçirmiş oldukları Aden limanını 1548 = 955 senesi 26 Şubat = 16 Muharrem Pazar günü istirdâd etmiş olmasıdır. Bu sırada Portekizliler Basra körfezinin medhalini teşkil eden Hürmüz boğazına dışardan hâkim olan Maskat kalesiyle içerden hâkim olan Hürmüz adasını ellerinde bulundurdıkları için, ticaret ve askerlik bakımlarından bu kapalı medhalin açılıp kurtarılmasını zarurî gören Sultan Süleyman Piri-Reis'i işte bu mühim harekete memur etmiş ve o Hint-Kapdanı da 24 kadirga, 1 kalite = Kalyota ve 5 barça/parça'dan mürekkep 30 gemilik bir donanmaya sancak beylerinden Ali Bey kumandasında bir mükdar asker de bindirerek bu ay Süveyş limanından hareket etmiştir. — Umman sahilindeki Maskat kalesini fethe muvaffak olan Piri-Reis oradan Hürmüz adasına gidip kalesini muhasara ve tahrip etmişse de, ne dereceye kadar doğru olduğu mâlûm olmıyan tuhaf bir rivayete göre buradaki Portekiz kumandanı kendisine «ağzı mürebba, içi dolu altun mertebânî kavanozlar» takdim ettiği için muhasarayı kaldırmış

gösterilir! Bu şüpheli rivayet doğru olduğu takdirde Piri-Reis'in fethetmek üzere olduğu mühim bir kaleyi rüşvet alarak düşman elinde bırakmış olması lâzımgelir! Fakat tabii böyle bir isnâdın tevsik ve isbâtı kabil değildir. — Piri-Reis Hürmüz adasından şimale doğru hareketle Basra'ya gitmişse de, fırtınadan çok zarar gören gemilerinin tâmirinde Basra valisi Kubad Paşa'dan yardım görmemiş ve bilhassa kürekçilerinden mühim bir kısmı kaçmıştır! Bu sırada yetmiş gemiden mürekkep bir Portekiz donanmasının Hürmüz boğazına doğru yaklaşmakta olduğu da haber alındığı için, kürekçileri kalmamış kırık teknelerle mukabele etmesine imkân olmayan Piri-Reis düşman gelmeden evvel üç gemiyle Süveyş'e kaçmış, bu gemilerin biri de yolda batmış ve nihayet iki gemiyle 1553 = 960 tarihinde Süveyş'e varmıştır. — Bir taraftan Basra valisi Kubad Paşa ve bir taraftan da Mısır valisi Dukagin-oğlu Mehmet Paşa bu neticeyi İstanbul'a bildirirken Mehmet Paşa Piri-Reis'i ihtiyâten zindana attırılmış ve nihayet o zavallı Piri-Reis ihânetle ithâm edilerek 1554 = 961 tarihinde boynu vurularak idâm edilmiştir: Bu kıymetli ve bedbaht adamın o fecî âkıbetinde ganîmetlerinden hisse istediği halde alamıyan Basra valisi Kubad Paşa'nın haksız ithamlarıyla bu muhteşem ganîmetleri hazineye mâl etmek isteyen Mısır valisi Dukagin-oğlu Mehmet Paşa'nın tezvirâtı âmil olduğu hakkında da bir rivayet vardır! — Piri-Reis'in bu ganîmetleri Maskat fethinde elde etmiş olduğu muhakkaktır: Hürmüz kumandanından rüşvet alacak olduktan sonra bunun masallarda olduğu gibi fağfur kâseler içinde konulup üzerlerinin «mürebba» ile örtülmesine tabii hâcet yoktur! Muhasaranın kaldırılması her halde çok üstün bir düşman donanmasının yaklaşmakta olmasıyla ve Türk gemilerinden bazılarının da fırtınadan çok zedelenmiş bulunmasıyla âlâkadar olabilir: Çünkü pek az sonra hakikaten buralara büyük bir düşman donanması gelmiştir! Hattâ Piri-Reis'den sonra onun yerine tâyin edilen ve Basra sahillerindeki 15 - 17 gemilik filo bakıyesinin Süveyş'e nakline memur olan Murad-Reis Hürmüz boğazına gelince bu büyük düşman donanmasıyla harbe tutuşmuşsa da başa çıkamadığı için bir miktar zâyiatla geri dönmek mecburiyetinde kalmış ve bu yüzden azledilmiştir: Ondan sonra Hint-Kapdanı olup aynı vazifeye memur edilen Seydi-Ali-Reis için aşağıda 1554 = 961 vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1 Nisan = 6 Rebî'ül-âhir, Cuma: «Veszprém» muhasarası.

(Budin'in 97 kilometre cenubugarbisinde müstahkem bir sancak ve piskoposluk merkezi olan bu kaleye Macarlar «Veszprém», Almanlar «Weszprim» ve Türkler de «Bespirem» derler: Peçevi tarihinin matbû nüshasında görülen «Sirem» şeklinin her halde bir istinsah veya tertip hatâsından mütevellid olması lâzımgelir. — Budin Beylerbeyi ve Szegedin kahramanı Hadım-Ali Paşa'nın bu kaleyi muhasara etmesi, Türklerin «İstoni-i-Belgrad» yahut «İstolni-Belgrad» dedikleri «Stuhlweiszenburg» sancak beyliğine tâyin edilmiş olan hudut kahramanlarından Hamze Bey'in maiyyetiyle beraber memuriyet mahalline giderken işte bu kaledeki Avusturyalı muhafızların âni bir hücumuna uğrayarak esir veya şehid edilmiş olmasındandır: Hamze Bey'in maiyyetindeki Yeniçeri kumandanı İlyas Ağa'nın da bu vak'ada şehid olduğu rivayet edilir; Hadım-Ali Paşa işte bunun intikamını almışa gelmiştir).

11 Nisan = 16 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: «Veszprém» fethi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz muhasaradan itibaren Hadım-Ali Paşa on gün, gece gündüz mütemâdiyen kaleyi şiddetli bir top ateşine tutmuş ve kale muhafızı «Michel Vas» daha fazla mukavemet edemeyeceğini anlıyarak teslim teklifinde bulunduğu sırada yapılan bir hücumla bu mühim mevki cebren fethedilmiştir: Bu muvaffakiyet üzerine Veszprém = Bespirem muhafızlığına Ca'fer Ağa isminde bir Türk cengâveri tâyin edilmiştir).

22 Nisan = 27 Rebi'ül-âhir, Cuma, Sokullu'nun azli üzerine Avusturyalılara karşı Macaristan serdarlığına tâyin edilen ikinci vezir Ahmed Paşa'nın ordu başında Edirne'den hareketi.

(Yukarda 1551 = 958 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Tımsıvar muhasarasının neticesiz bırakılmasından ve bilhassa gene o senenin «16 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen Lippa vak'asında Ulama Paşa'ya yardım etmemiş olmasından dolayı Sokullu-Mehmet Paşa'ya karşı gazaba gelen Kanuni Sultan Süleyman onu azlederek yerine ikinci vezir Ahmed Paşa'yı tâyin etmiş ve hattâ Rumeli Beylerbeyliğindeki mevkiini muhafâza eden Sokullu'yu da Ahmed Paşa'nın maiyyetine vermiştir: Her halde Sokullu-Mehmet Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliğini muhafâza etmesinden anlaşıldığına göre uğramış olduğundan bahsedilen «gazab-ı Şâhâne» pek şiddetli değildir. — Kıymetli bir asker olan ikinci vezir Ahmed Paşa'nın maiyyetine Segbanbaşı kumandasında bir kaç bin Yenicheri ile dört bölük ağası ve Topçu, Cebeci vesaire askerleri de verilmiştir. — Ahmed Paşa'nın Edirne'den hareketi için Hammer 23 Nisan = 28 Rebi'ül-âhir Cumartesi gününden bahsederse de bu bir günlük farkın bir zühul eseri olmak ihtimali vardır).

15 Mayıs = 21 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Ahmed Paşa ordusunun Belgrad'da Sokullu kuvvetleriyle birleşmesi.

(Rumeli askerini tophıyarak sefer hazırlığını tamamlamış olan Rumeli Beylerbeyi Sokullu-Mehmet Paşa'nın Tuna üzerinde büyük bir köprü kurdurmuş olduğu da rivayet edilir).

27 Haziran = 5 Receb, Pazartesi: Türk ordusunun Tımsıvar'a muvâsalatı.

(Türklerin «Tımsıvar» dedikleri «Temesvar/Timişoara» şehri Banat eyâletinin merkezidir: Bu eyâlet Macaristan'ın cenubuşarkisinde, Tuna'nın şimalinde ve Transylvania = Erdel'in garbindadır. Budin'in 355 kilometre kadar cenubuşarkisine tesâdüf eden Tımsıvar müstahkem mevkiî Béga nehri üzerindedir ve Katolik ve Ortodoks katedralleri, piskopos sarayları ve bilahssa XV inci asırdaki Macar millî kahramanı Hunyadi-Janos = Yanko-Hunyad'ın şatosuyla meşhurdur. — İkinci vezir Ahmed Paşa kumandasındaki Türk ordusu buraya geldiği zaman kale kumandanlığında bundan evvel Sokullu-Mehmet Paşa'ya karşı da müdafaada bulunmuş olan «Etienne Losonczy» vardır: 1551 = 958 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Bu kumandanın emrindeki muhafız kıta Garp menbâlarında 2500 - 3000 kişiden ibaret gösterilirse de bu rivayet tabii ihtiyatla karşılanmalıdır: Bu muhafızların Macar, Alman, İspanyol, İtalyan ve Hırvat askerlerinden mürekkep olduğu rivayet edilir).

28 Haziran = 6 Receb, Salı: Tımsıvar muhasarası.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, bundan bir gün evvel buraya vâsıl olan Ahmed Paşa ordusu teslim teklifinin reddi üzerine bu gün kaleye ateş açmıştır: Hammer bu vak'ayı «Saint-Pierre ve Saint-Paul» yortusundan bir gün evvel gösterir; bu yortu 29 Haziran = 25 Ağustos Perşembe rivayeti tamamiyle yanlıştır: Çünkü muhasaranın başlaması şöyle dursun, Tımsıvar'ın fethi bile Temmuz içindedir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Türk ordusundaki top adedi «16 Balyemez» den ibaret gösterilirse de 36 büyük ve bir çok küçük toplar kulhanıldığı hakkındaki rivayetler daha doğrudur. — Şehir civarındaki evler derhal yıkılarak enkazından tabyalar yapılmıştır. — Bu muhasara esnasında Anadolu Beylerbeyi Hasan Paşa barut getirerek bir miktar askerle orduya ilti-

hak etmiştir. Paşa gelirken bir düşman taarruzuna uğramışsa da derhal mağlûb ederek hedefine varmıştır).

25 Temmuz = 3 Şa'bân, Pazartesi: Türk ordusunun Tımışvar üzerine umumî hücumu.

(Kaleye karşı yapılan muhtelif hücumların en şiddetlisi bugün başlayan umumî hücumdur: Tımışvar kulelerinin en müstahkemi olan «Su kulesi» bombardmanla yıkılmış olduğu için umumî hücum işte bu noktaya tevcih edilmiş ve çok şiddetli bir mukavemet karşısında her iki taraftan bir hayli telefata sebep olarak tam beş saat devam etmiştir. Peçevî bunu şöyle anlatır:

«Elhak mel'un haylı bahâdırılık itmüş ve say-u-küşşiden taksir itmemüş emmâ ehl-i İslâm ümerâsı ve sâir guzât-ı zafer-istinâs bir mertebe dilirlikler ve bir derece bahâdırılıklar eylemişler ki mâ-fevkı mutasavver degüldür. Yörüüyşlerde ölmekden birbirine takaddüm itmeğe iverler, kat'â yüz çevürmezler, koyun tuza gider gibi giderlerdi».

Bu gün neticelenmiyen bu büyük taarruz ertesi gün de devam etmiştir).

26 Temmuz = 4 Şa'bân, Salı: Tımışvar fethi.

(Bir gün evvel başladığını yukarıki fıkrada gördüğümüz umumî hücumu bu gün de aynı şiddetle ve aynı nokta üzerinde devam edilmiş ve nihayet kuşluk vakitine doğru kalenin en müstahkem yeri olan ve bombardmanla tahrib edilen su kulesi zaptedilmiştir: Tımışvar'ın fethine işte bu hâdise sebep olmuştur. Vaziyet bu şekli alınca Alman ve İspanyol kıt'alarının kale kumandanı «Losonczy»yi tazyik ederek teslim mecbur ettikleri rivayet edilir: Daha fazla kan dökülmesine sebep kalmadığı için mağlûb düşmanın bu ricası kabul edilmiş, ateş kesilmiş ve «Losonczy» ile maiyyeti kaleden dışarı çıkmıştır; bu kumandanın maiyyetinde bir takım genç pajlar vardır: Yeniçeriler bunları esir almak istedikleri için Losonczy maiyyetiyle beraber derhal silâha sarılmışsa da mukabelesini görmüş ve ağır yaralar içinde Paşa'nın huzuruna getirilmiştir! Düşman kumandanı Ahmed Paşa'ya teslim şartlarının Türk askeri tarafından ihlâl edilmiş olmasından dolayı çok sert ve serkeş bir lisanla şikâyet ve itiraz ettikten başka Türk milletine de küfretmek küstahlığında bulunduğu için Paşa'dan şu haklı cevabı almıştır:

— Geçen sene siz Lippa kalesinde muhasara ettiğiniz Ulama Paşa ile akdetmiş olduğunuz yirmi günlük bir mütâreke muahedesi mucibince bu müddetin sonunda eline verdiğiniz bir emannâme ile kaleden çıkan Paşa ile askerlerine yolda taarruz edip bir çok Türk kanı döktünüz: Bu gün başınıza gelen, işte oğünkü hareketinizin en meşrû mukabelesinden ibarettir!

Ahmed Paşa'nın bahsettiği «Ulama Paşa vak'ası» için yukarda 1551 = 958 vukuâtının «5 Kânunuevvel», fıkrasına bakınız. Paşa'nın bu haklı ve acı sözlerinden bile aklı başına gelmiyen küstah düşman Türk milletine küfretmekte devam etmekten çekinmemiş ve işte bundan dolayı Ahmed Paşa çok haklı ve doğru olarak bu mütecâviz mağlûbun derhal kafasını kestirerek tahnıt ettirdikten sonra zafer alâmeti olarak Sultan Süleyman'a göndermiştir. — Yukarda gördüğümüz gibi Tımışvar kalesi kendiliğinden teslim olmamış, Türkler en müstahkem nokta olan su kulesini zaptedip içeri girdikten sonra korkuya kapılan Alman ve İspanyol askerlerinin ısyanı üzerine harbe nihayet vermiştir. — Tımışvar muhasarası 28 Haziran = 6 Receb Salı gününden bu güne kadar 28 gün sürüp 29 uncu gün kale fethedilmiştir: Peçevî düşmanın 35 gün dayanmış olduğundan bahsederse de doğru değildir; zaten bu müellif muhasaranın başlama tarihinde de yanılmıştır. — Bazı Osmanlı menbâlarında Tımışvar fethinin «1 Şa'bân = 23 Temmuz Cumartesi» gününe müsâdif olduğundan bahsedilirse de doğru değildir. — Bu büyük muvaffakiyet üzerine başta «Lippa = Lipva» ve «Solmos = Solmuş» kaleleri olmak üzere irili ufaklı 15 kadar kale daha fethedilmiş, bu kalelerden bir çoklarının muhafızları Türkler gelirken korkuya ka-

pılıp kaçıklıkları ve bâzıları da tahkimâtı yıkıp yaktıkları için Tımsıvar'ın mül-hakatını teşkil eden Banat eyâleti kolayca işgal edilmiştir: «Lippa = Lipva» kalesi için yukarda 1551 = 958 vukuâtının «16 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Bu fütuhât üzerine eski Macaristan'ın Banat eyâleti «Tımsıvar Beylerbeyliği», ismiyle bir Türk vilâyeti şeklini almış ve Beylerbeyliğine de eski Budin Beyler-beyi Kasım Paşa tâyin edilmiştir: ilk Tımsıvar valisi işte bu Kasım Paşa'dır).

11 Ağustos = 20 Şa'bân, Perşembe : Fülele zaferi.

(Tımsıvar muhasarası esnasında boş durmayan Budin Beylerbeyi ve Szegedin kahramanı Hadım-Ali Paşa Almanların «Stuhlweissenburg», Macarların «Szekes-fehervâr» ve Türklerin de «İstoni-i-Belgrad/Istolni-Belgrad» dedikleri sancak beyliğinde bulunan «Yahyâlu/Yahyâ-Paşa-zâde» Mehmet Paşa oğlu Arslan Bey'i de yanına alarak Avusturya işgalinde bulunan yerlerden «Dregeli», «Salgo», «Szécsény = Seğen», «Hollokoe», «Bujak», «Sagh = Saç» ve «Gyarmath» kalele-rini fethettikten sonra «Fülele/Filek» kalesi civarında 7 - 8 bin kişilik bir Avus-turya kuvvetiyle karşılaşmıştır: Baron «Teufel von Gundersdorf» isminde bir kumandanın idaresinde bulunan bu düşman kuvvetini Hadım-Ali Paşa çok usta-lıklı bir hareketle derhal imhâ edip düşman generalini dört bin askeriyile beraber esir etmiş, kırk bayrak almış, Fülele kalesini işgal etmiş ve kumandanla düşman bayraklarını zafer alâmeti olarak İstanbul'a gönderirken zafer havaları çaldıra-rak Budin'e dönmüştür. — Bu vaziyet üzerine Budin'de bir Alman esirinin bir ölçek zâhireye, yahut bir çanak tere-yâğına veyahut bir petek bala satıldığı riva-yet edilir!).

4 Eylül = 15 Ramazan, Pazar: «Szolnok» fethi.

(Osmanlı menbâlarında «Sonlok/Solnok» isimleriyle bahsedilen «Szolnok» kalesi Budin'in cenubuşarkî istikametinde ve «Theisz = Tisa» nehri üzerinde Transyl-vania'nın çok mühim ve müstahkem bir sancak merkezidir. — O sırada bu kalenin muhafızları, topları, barutu, erzak ve mühimmâtı bol ve mükemmel olduğu halde kumandanlığında bulunan «Laurent Nyary»nin korkaklığı ve bir taraftan da Alman, Çek ve Macar unsurlarına mensub olan askerlerinin geçim-sizliği Türkler yaklaşırken bunların kaçıp gitmelerine sebep olmuştur! Kale muhâ-fızı «Nyary» kaçarken yakalanıp Osmanlı serdârı Ahmed Paşa'nın huzuruna getirilmiş ve fidye olarak kızını vermek suretiyle hürriyetini istirdâda muvaf-fak olmuştur: Bu kızın Paşa'ya değil, genç kahramanlardan birine bağışlan-dığı rivayet edilir! Szolnok kalesi işte böyle işgal edilmiş ve canlarını kurtarmak için askerî vazifelerini yapmadan kaçan firariler tâkib ettirilerek ekserisi imhâ edilip bir kısmı da esir alınmıştır).

9 Eylül = 20 Ramazan, Cuma: «Eger» muhasarası.

(Macarların «Eger», Lâtinlerin «Agria», Almanların «Erlau» ve Türklerin de «Eğri/Egre» dedikleri bu meşhur şehir Budin'in 137 kilometre şimalişarkisinde ve «Theisz = Tisa» kollarından aynı ismi taşıyan Eger suyunun üzerindedir. — Türk ordusu buraya gelirken Budin Beylerbeyi Hadım-Ali Paşa ile Bosna Bey-lerbeyi Ulama Paşa kuvvetleri de orduya iltihak etmiştir: Bunlardan Ulama Paşa'nın bidâyettenberi Ahmed Paşa ile beraber bulunduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Müdâfilerin başında «Dobo de Ruszka» ve «Etienne Metskei» isimlerinde iki meşhur kumandan bulunmaktadır: Türk ordusu geldiği za-man bunlara teslim teklif edilmişse de kabul etmedikleri için derhal muhasara-ya başlanmıştır. — Bu muhasaranın en büyük mahzârı mevsimin çok iler-lemiş olmasında gösterilir: Oralarda Eylül'den itibaren başhyan kar ve yağ-mur fırtınaları harb hareketlerinin en mühim mânidir. — Bir rivayete göre bu gün ilkönce yirmi beş bin kişilik bir kuvvetle Budin Beylerbeyi Hadım-Ali

Paşa gelmiş ve Serdâr Ahmed Paşa ile onun maiyyetinde bulunan Rumeli Beylerbeyi Sokullu-Mehmet Paşa askerleriyle beraber bir iki gün sonra vâsıl olmuşlardır. — Çok şiddetli muharebelerle geçen bu muhasarada Türk ordusu bir taraftan düşmanla, bir taraftan da mevsim ilerlemiş olduğu için tabiatla mücadele mecburiyetinde kalmıştır).

19 Eylül = 30 Ramazan, Pazartesi: Eger kalesinde gedikler açılması.

(Kale duvarlarıyla katedralinin top ateşiyle yıkılmasına rağmen, mahsurlar gedikleri kum fiçileriyle doldurdukları için bu gün yapılan hücum neticesiz kalmıştır).

29 Eylül = 10 Şevvâl, Perşembe: Eger kalesinden bir burcun işgali.

(Bu gün sabahtan itibaren üç büyük taarruz yapılmışsa da kale burçlarından ancak biri işgal edilebilmiş ve diğer taraflar zaptedilemediği için burasının da terkine mecburiyet hâsıl olmuştur. — Bu burcun işgali üzerine müdâfilere ikinci defa olarak teslim teklif edilmişse de reddedilmiştir).

4/5 Teşrinievvel = 15/16 Şevvâl, Salı/Çarşamba gecesi: Kaledeki barut deposunun patlatılması.

(Hammer bu infilâkı bir kaza eseri gibi göstermişse de doğru değildir: Bombardman neticesinde infilâk eden barut deposu şehrin iâşesini temin eden iki değirmeni harâb etmiş, fakat barutsuz ve ekmeksiz kalmak tehlikelerine rağmen kale teslim olmamıştır; iki değirmen enkazından derhal yeni bir değirmen kurulmuş ve bir taraftan da büyük bir gayretle barut yapılmaya başlanmıştır. — Bu sırada kalenin dışındaki hendekleri kum torbalarıyla dolduran Türk ordusu surlara yaklaşmak için büyük ahşap kuleler kurmuşsa da, müdâfiler bunları da yakıcı maddeler atarak yakmışlardır).

10 Teşrinievvel = 21 Şevvâl, Pazartesi: Umumî hücumun tekrarı.

(Bu gün sabahtan akşama kadar süren bu umumî hücum da neticesiz kalmıştır).

12 Teşrinievvel = 23 Şevvâl, Çarşamba: Son hücumun neticesizliği.

(Bu son hücumla karar verildiği zaman, kale fethedilemediği takdirde artık mevsim çok ilerlemiş ve ordu sular içinde kalmış olduğu için bir daha tekrar edilmeden muhasaranın kaldırılması da takarrür etmiştir. Müdâfiler çok büyük gayretler göstermiş olmakla beraber Türk askeri soğukla yağmurdan çok muztarib olduğu için bu günkü son hücum da neticesiz kalmıştır).

18 Teşrinievvel = 29 Şevvâl, Salı: Türk ordusunun ateş kesmesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz son hücumdan itibaren altı gün daha devam eden topçu ateşi nihayet bu gün kesilmiş ve orduya hareket hazırlığı emredilmiştir: Bu altı gün içinde hücum yapılmamıştır).

19 Teşrinievvel = 1 Zülka'de, Çarşamba: «Eger» muhasarasının kaldırılması ve ordunun hareketi.

(Neticesiz kalan bu meşhur muhasara bu senenin 9 Eylül = 20 Ramazan Cuma gününden bu güne kadar 39 gün sürmüş ve kırkinci gün muhasara kaldırılmış.

tır : Harb harekâtının başlamasından ateş kesilmesine kadar geçen müddet en kuvvetli rivayetlerden anlaşıldığına göre 36 gün kadardır. — Bu muhasarada müdâfilerin kahramanca bir mukavemet göstermiş oldukları muhakkak olmakla beraber, Türk ordusunun netice almadan evvel avdet etmesinin en mühim sebebi mevsimin harekâta mâni olacak kadar ilerlemiş, askerin kar tipileri, yağmur selleri ve şiddetli rüzgâr fırtınaları yüzünden kumıldanamıyacak bir hâle gelmiş olmasıdır : Kanunî devrinde Eğri kalesini kurtaran en mühim âmil işte budur. — Böyle bir mevsimde öyle bir muhasaraya teşebbüs edilmesi tabii büyük bir hatâdır : Rivayete nazaran Budin Beylerbeyi Hadım-Ali Paşa Serdâr Ahmed Paşa'ya bu kalenin de digerleri gibi kolayca alınabileceğinden bahsederek muhasaraya teşvik etmiş ve bu neticeye ve daha doğrusu neticesizliğe işte onun bu teşviki sebeb olmuştur; hattâ bundan dolayı Ahmed Paşa muhasaranın kaldırılmasına karar verildiği zaman Hadım-Ali Paşa'yı şiddetle tenkid etmiş ve nihayet Budin Beylerbeyliğinden azline bile sebeb olmuştur. — Bâzı Osmanlı menbâlarının da Eğri muhasarasının 17 Şevvâl = 6 Teşrinievvel Perşembe günü kaldırılmış olduğundan bahsedilirse de doğru değildir. — Kanunî devrinde işte bu yüzden fethedilememiş olan Eğri kalesi nihayet Üçüncü Mehmet devrinde fethedilmiştir. — Umumi netice itibarıyla bu seneki sefer devri Transylvania = Erdel ve Banat kıt'alarının fethiyle kapanmış demektir).

1553 = 960

1 Şubat = 16 Safer, Çarşamba: İstanbul'da akdedilen bir himâye muahedesi mucibince Fransa'nın Türkiye'ye vereceği tazminâta mukabil Fransız donanmasının Türklere terhini.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın mahmisi olan Fransa kralı Birinci François 1547 = 954 senesi 31 Mart = 9 Safer Perşembe günü ölmüş ve o tarihte yerine geçen oğlu «Henri II = ikinci Henri» hem Habsburglarla mücadele, hem Türklere istiane siyasetlerine babasından vâris olmuştur : işte bundan dolayı İstanbul'daki Fransa sefiri «d'Aramont» yeni bir muahede akdine çalışmış ve nihayet bu gün İstanbul'da imzâ edilen ve Fransızların yüksekte atarak iddiâ ettikleri ittifaktan ziyâde ağır bir himâyeye benzeyen bu muahede mucibince Fransa devleti şimdiye kadar gördüğü müzâheretler mukabilinde Türk hazinesine üç yüz bin altın tazminât tediyesini kabul edip bu borcun itfâsına kadar harb gemilerini: «engagés en nantissement de la somme précitée, jusqu'à ce que cette dernière soit payée à l'amiral du Grand-Seigneur» kaydıyla Türk donanmasına terhin etmek taahhüdünde bulunmuştur! Diger şartlar da çok ağırdır : Meselâ bu muahedenin akdinden sonra Fransa'ya yardım edecek Türk donanmasından «Toscana», denizi haricinde de yardım istenildiği takdirde ayrıca yüz elli bin altın tazminât verilecek, düşmandan müsadere edilecek gemilerin hepsi Türkiye'ye aid olacak, o havâlide Fransa için zaptedilecek şehirler Fransızlara bahşedilmekle beraber bütün servetleriyle ahalisi ganimet ve esir olarak Türklere verilecek ve cenubî İtalya'daki «Pouille = Pulya» şehirleri eğer Fransa'nın yardımıyla Türklere tarafından fethedilecek olursa Fransa donanmasının terhinine sebeb olan üç yüz bin altınlık tazminât affedilecektir! — Bir çok Fransız menbâlarının millî hislerle meskûl geçtikleri bu himâye muahedesinin tatbikatı için aşağıda bu sene vukuâtının «15 Haziran» fıkrasına bakınız).

15 Haziran = 3 Receb, Perşembe: Turgud-Reis'in Fransa'yı himâyeye için Akdeniz seferine hareketi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz muahede mucibince Fransa'yı himâyeye için 45 kadırgadan mürekkep bir filoyla Akdeniz'e açılan Turgud-Reis, evvelce elçi-

likle İstanbul'da bulunmuş olan «Baron Paulin de la Garde» kumandasındaki Fransız donanmasını da emrine alarak Napoli ve Sicilya sahillerini vurup bir çok esir ve ganimet aldıktan sonra Charles-Quint'le müttefik olan Cinivizlerin Korsika adasına saldırarak Bastia limanına asker çıkarmıştır: Bu liman o zaman Korsika'nın merkezidir ve çok müstahkem bir kalesi de vardır. Muhasara esnasında mahsurlara imdâd için gelen yedi bin kişilik bir suvâri ve piyâde kuvvetini Turgud-Reis kısa bir meydan muharebesinde mağlûb etmiş ve bunun üzerine daha fazla mukavemet edemiyeceğini anlayan kale muhafızı 17 Ağustos = 7 Ramazan Perşembe günü teslim olmuştur: Bu muvaffakiyet üzerine Turgud-Reis şehir ahalisinden yedi bin kişi esir ettiği gibi Bastia'nın bütün servetini de ganimet olarak almıştır: Bundan sonra Korsika'nın bütün diğer sahil şehirleri de aynı âkibete uğrayıp zaptedilmişse de, Fransızlar yukarıki fıkra da bahsi geçen himâye muahedesine mugayir olarak Türklerin esir ve ganimet almasına itiraz etmek cür'etinde bulundukları için Turgud-Reis bu şumarık mahmûllerini pek haklı olarak yüzüstü bırakıp binlerce esirleri ve muhteşem ganimetleriyle İstanbul'a dönmüştür: Tabii Fransızlar bu vaziyet üzerine artık bütün Korsika fütûhâtını bırakıp hemen savuşmak mecburiyetinde kalmışlardır! — Kaunî Sultan Süleyman, büyük Barbaros'un en parlak talebesi ve en şanlı halefi olan Turgud-Reis'i bu muvaffakiyet üzerine Deryâ-kapdanlığıyla Cezâyir Beylerbeyliğine tâyin etmişse de, Vezir-i a'zam Rüstem Paşa:

— Taşrada hâsıl oldum dir, Dergâh-ı Muallâ hidmetinde olmağî istemez! diye bir tezvirde bulunarak kardeşi Sinan Paşa'nın mevkiini kurtarıp Turgud-Reis'i gene Karh-eli sancak beyliğinde ibka ettirmiştir! Kehle-i ikbâl'in en büyük fenalıklarından biri de işte böyle bir dolap çevirerek Türk bahriyesini kendi değersiz kardeşinin elinde bırakıp Turgud-Reis gibi bir Başkumandanı mahrum etmesidir: Hattâ bu hâdiseyi o sahadaki inhitâtımızın başlangıcı sayanlar bile vardır. Turgud-Reis'in bizzat fethetmiş olduğu Trablusugarb valiliğine mâni olan da Rüstem Paşa'nın kardeşi Sinan Paşa'dır: 1551 = 958 vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına bakınız. Rivayete nazaran Sultan Süleyman bir gün sefere çıkmak üzere atına bindiği zaman Turgud Bey üzensisini tutup Trablus hakkındaki eski va'dini hürmetle hatırlatmış ve Kanunî de bu haklı mürâcaati derhal kabul edip büyük kahramanı kılıcının hakkı olan Trablusugarb Beylerbeyliğine «kayd-i hayât» ile tâyin etmiştir: Tarihi belli değilse de, bâzi resmî vesikalara göre bundan bir sene sonra ilk Trablusugarb valisi Hadım-Murad Paşa'nın vefatı üzerine Turgud Paşa'nın tâyin edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Turgud Paşa ölünceye kadar on bir sene bu büyük valilikte kalmış, bütün vilâyet mülhakatını az zamanda işgal etmiş, imârına çok çalıştığı Trablusugarb'da bir çok eserler bırakmıştır: Malta'da şehid olduğu zaman muhterem na'şî oraya nakledilmiş olduğu için, Türk tarihinin en şanlı âbidelerinden olan türbesi de oradadır).

28 Ağustos = 18 Ramazan, Pazartesi: On ikinci «Sefer-i Hümâyûn»:
Nahcivan seferine çıkan Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Kanunî'nin bu üçüncü İran seferine sebep olarak 1551 = 958 vukuâtının «Ey-lül = Ramazan» fıkrasında gördüğümüz İskender Paşa'nın Erzurum vak'asından bahsedilir: Halbuki aradan tam iki sene geçmiştir! Hakikatte sebep bûsbütün başkadır. — Kanunî Sultan Süleyman 1549 = 956 senesi 21 Kânunuevvel = 1 Zühicce Cumartesi günü ikinci İran seferinden İstanbul'a avdetindenberi 3 sene, 8 ay, 8 gün sefere çıkmamış, İstanbul ve Edirne ile bunların civarlarında mevsimler geçirerek istirahat etmiştir! Bunun sebebi ihtiyarlıktan ziyâde yorgunluk ve bezginlikle izah edilebilir: Her halde artık biraz da dinlenmek ihtiyacındadır, çünkü o da her kes gibi insandır. En kuvvetli rivayete göre 1495 = 900 senesi 27 Nisan = 1 Şa'bân Pazartesi günü Trabzon'da dünyaya gelmiş olan bu büyük padişahın yaşı o sırada tam 58 sene, 4 ay, 2 gündür: Yâni 59 yaşının içinde demektir. Tabii her hangi bir insan için bu yaş derecesi fazla bir ihti-

yarlık değildir : Fakat Sultan Süleyman'ın bu 59 yaşı hiç kimsenin uğramadığı yorgunluklarla geçmiştir; şehzâdeliğindeki seferleriyle seyâhatleri sayılmamak şartıyla yalnız saltanat devrinde bu «Nahcivan» seferinden evvelki on bir seferinin bir insan hayatında işgal ettiği müddet en sağlam bünyeleri bile yıprandıracak ve çokertecek bir yekûn tutmaktadır : 1521 — 927 tarihindeki Belgrad seferi 5 ay 3 gün, 1522 — 1523 = 928 — 929 daki Rodos seferi 7 ay 13 gün, 1526 = 932 — 933 daki Mohaç seferi 6 ay 21 gün, 1529 = 935 — 936 daki Viyana seferi 7 ay 7 gün, 1532=938—939 daki Alman seferi 6 ay 26 gün, 1534—1536=940—942 daki Irakayn seferi 1 sene 6 ay 27 gün, 1537 = 943—944 daki Pulya seferi 6 ay 6 gün, 1538=945 daki Boğdan seferi 4 ay 20 gün, 1541=948 daki İstabur seferi 5 ay 7 gün, 1543 = 950 daki Üsturgon seferi 6 ay 23 gün ve nihayet 1548—1549=955—956 daki İran seferi de 1 sene 8 ay 23 gün sürmüş olduğuna göre, 1520 = 926 tarihindeki cülûsundan son İran seferinin nihayetine kadar geçen 29 senenin 8 sene 26 gününü harb meydanlarında ve mütemâdi sefer yorgunlukları içinde geçirmiş ve bilhassa mütemâdiyen dünyanın en ağır harici mes'ûliyetleri ve çok çetin ve tehlikeli dahili gaileleri içinde yaşamıştır! Bu ezici şartlar altında varılan elli dokuz yaş tabii her hangi bir kimsenin 59 yaşı demek değildir. Saray entrikalarıyla en sevgili oğlunun ölümü gibi âile gaileleri de Kanunî'yi çok sarsmıştır. Bu 59 yılın son 3 sene, 8 ay, 8 gününü sefersiz geçirmesi işte bundandır : Bilhassa İstanbul ve Edirne'de geçirdiği bu son istirahat senelerine tesadüf eden Macaristan, Transylvania = Erdel ve Banat seferlerini hep Sokullu-Mehmet Paşa, Vezir Ahmed Paşa, Hadım-Ali Paşa ve Ulama Paşa gibi serdarları vasıtasıyla idare etmesi işte bundandır. Fakat o zaman asker ve hattâ ahâlî nazarında padişah demek yorulmak, yıpranmak, ihtiyarlamak ve bilhassa dinlenmek hakkı olmayan istisnâî bir mahlûk demektir! Onun için asker ve halk arasında çok tehlikeli dedikodular başlamıştır : 1552 = 959 vukuâtının «19 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «Eger = Eğri» muhasarası kaldırıldıktan sonra padişah İran'a karşı sefer ilân ederek Anadolu'ya gönderdiği ordunun idaresini gene vüzerasına havâle etmek istemiş, Sokullu-Mehmet Paşa ile Rumeli askerini mevsim ilerlediği halde Gelibolu'dan geçirtip Tokad'a yollamış, tekmiil Anadolu'ya seferberlik emri vermiş, ikinci vezir Ahmed Paşa'yı Budin'de Garp cephesinin muhâfazasına memur etmiş ve bunun üzerine halk arasında :

— Öte yakada olan askere hall-ü-akd sâhibi bir serdâr-ı nâmdâr lâzımdır!

dedikodusu çıkınca Vezir-i a'zam Rüstem Paşa'yı başkumandan olarak göndermiştir : Kar ve kış içinde bocahtan Kehle-i-ikbâl'in Ankara-Kayseri-Aksaray-Ereğli taraflarında dolaştıktan sonra Konya'ya gelip oturduğu ve daha kuvvetli bir riva-yete göre de Aksaray'da kaldığı ve işte oradan padişahla muhâbereye başladığı rivayet edilir. Solakzâde ordunun bu sıradaki hâlini şöyle anlatır :

«Acep temâşâdur : Ordû-yı Hümâyunda asker lisânunda nice nâ-sezâ haberler şâyî' olup ba'zı nâ-ma'kuul sözler ile çadırlar dolup gizli ve âşkâr söylenür ki :

— Padişâh-ı âlempenâh gaayet kocaldı, pîrlik vücûduna zarf virüp âfiyetin aldı; ba'd-el-yerm seferden ve hareketten kaldı; anıñın Rüstem Sultan Mustafa'yı yerlerine istihlâf itmek serdâr nasbeyledi; hakk-el-insâf şehzâde Sultan Mustafa'yı yerlerine istihlâf itmek murâd-ı Şerifleri olduğuna hilâf yoğ imiş : Mânî' olan Rüstem Paşa imiş! diyü bu güne güft-ü-şinid karib-u-baîd giderek hadd-ı tevâtüre irişüp her kesden sâdır olmağa başladı».

O zamanlar padişahlığın ne kadar güç ve tehlikeli bir san'at olduğunu gösteren bu vaziyeti Peçevî de şöyle anlatır :

«Şehzâde Sultan Mustafa merhum ki sinn-i şerifleri erbaine dâhil olmuş bir zişân-ı sâhib-ünvân ve ulûm-u maârifde ve sehâ ve dâd-u dihişde mahsûd-ı şehzâdegân ve ekser-i asker halkı dahi mahabbetlerinde yekdil-ü-yekzebân olmağa ba'zı süfehâ ve erâzil şehzâde-i âzâdeye hoş dil döküp :

— Vâlid-i mâcadiniz kocaldı, seferden ve hareketten kaldı; bi-z-zarûrî Vezir-i a'zamı serdâr idüp sefere saldı; ihtiyârı ile sizi yerine istihlâf itmek maksâdları idiginde hilâf yokdur; mâni' olan Rüstem Paşa'dır; Varup başın kessenüz ve asker önüne düşsenüz cümle asker hod sizi ister ve diler! Koca padişâh dahi Dimetoka saraylarında bakıyye-i ömrün tâat-u-ibâdete sarfeylesün! Sizden emn hâsıl idicek safâ

ider! diyü bu makuule türrehât ve bihude kelimat ile şehzâde-i sâde.derûn hoş-âmed gülerek sözlerine firifte ve meftân olup derneğe çıktı ve tûğ-u-alemlerin dikdi...»

Peçevî'nin bu izahına göre ordu ile halka istinâd eden büyük şehzâde Mustafa Vezir-i-a'zama karşı yürümek üzere asker toplamış ve «tûğ-u-alemlerin» dikmiştir! O sırada Peçevî'nin dediği gibi kırk değil, Milâdî takvim hesabıyla 38 yaşında bulunan bu kıymetli ve muktedir şehzâdeye karşı sarayda Hurrem-Sultan'la kızı Mihrimâh/Mihr-ü-mâh'ın ve damadı Rüstem Paşa'nın elbirliğinden hâsıl olmuş bir parti vardır: Kanunî'nin kızıyla diğer şehzâdeleri hep Hurrem-Sultan'dan dünyaya gelmiş oldukları halde yalnız en büyük ve en mümtâz oğlu olan bu şehzâde Mustafa Gülbahar-Hatun'dan olmuştur; saray partisinin Mustafa'ya karşı cephe alması işte bundandır: Hattâ vaktiyle Vezir-i-a'zam ve Ser-asker Makbûl-İbrahim Paşa'nın idâmını bile şehzâde Mustafa tarafdarlığından dolayı Hurrem-Sultan'ın hismına uğramış olmasıyla izah eden bir rivayet bile vardır: Bütün bunlar için 1536 = 942 vukuâtının «14/15 Mart» 1543 = 950 vukuâtının «5/6 Teşrinisânî» ve 1544 = 951 vukuâtının da «28 Teşrinisânî» fıkralarına bakınız. Müneccim-başı bu vaziyeti şöyle anlatır:

«Hâtir-ı Hümâyûn şehzâde Mustafa tarafına mâil olup kendüyü veli-ahd itmeğe azîmet itmişler idi: Lâkin şehzâde Sultan Bâyezid'in li-ebeveyn hemşiresi olan Mihrimâh-Sultan Rüstem Paşa'nın zevcesi idi; felâ-cerem mezbûre ve vâlidesi, Sultan Bâyezid'e vilâyet-i-ahd tahsili dâyesine düştüler; mülâhazalarında bu husûsa Selim-Han'ın aslâ rekabeti olmayup hemen ancak Sultan Mustafa'nın def'ine mevkuuf olmağla bu maddede Rüstem Paşa'yı havâdâr idüp anın sa'y-ü-nifâkı ile maslahat tamâm oldu.»

Fakat saray partisinin şehzâde Bâyezid'e değil, sonradan «İkinci Selim» ismiyle babasına halef olan şehzâde Selim'e tarafdar olduğu hakkında da bir rivayet vardır: Tabii her iki takdirde de büyük şehzâde Mustafa'ya karşı cephe alınmış olduğu muhakkaktır! Fazla olarak, Mustafa'ya karşı ittihâz edilen tedbirler Rüstem Paşa'nın sadâretinden evvel başlamış ve meselâ bu tarihten 12 sene evvel şehzâde Mustafa Magnisa valisi iken Rumeli tarafında «İstabur seferi»ne çıkan pâdişah o zamanki Vezir-i-a'zam Hadım-Süleyman Paşa'yı da İran'a karşı ihtiyat tedbiri bahânesiyle bu şehzâdenin muhtemel bir hareketine karşı Anadolu'ya göndermiştir: 1541 = 948 vukuâtının «20 Haziran» fıkralarına bakınız. Tabii bunun sebebi Hurrem-Sultan'ın kocasına üvey oğlu aleyhine mütemâdiyen telkinâtta bulunup durmasıdır: Şehzâde Mustafa da üvey annesinin bu gibi telkinleriyle tertiplerinden her halde bihaber değildir. Hattâ bir rivayete göre 1552 = 959 kış mevsiminde Rüstem Paşa'nın gene İran seferi bahânesiyle büyük bir ordu başında Anadolu'ya gönderilmesi de hakikatte büyük şehzâdeye karşı bir hareket olduğu için şehzâde de ona göre tedbirli davranmıştır; diğer bir rivayete göre de bu hareket hakikaten İran'a karşı olduğu halde kışın şiddetinden dolayı şarka gidemiyen Rüstem Paşa orta Anadolu'da kalıp kayna-nası Hurrem-Sultan'ın tâlimatı mucibince şehzâdenin aleyhine bir takım tezvîrât tertibiyle meşgul olmuş ve kaynatası Sultan Süleyman'ın büyük oğlunun ısyân hazırlıklarında bulunduğunu bildirmişti! Takriben dört senedir sefere çıkmadığı için askerle halk arasında bir takım dedikodulara yol açtığından bahsettığımız Kanunî'nin bu haklı istirahatı hoş görülmediği için «hall-ülakd sâhibi» bir serdâr ihtiyacından bahsedilip durması ve bilhassa büyük meziyyetleri ve faziletleriyle hem halkın, hem ordunun kalbinde yer tutmuş olan şehzâde Mustafa'nın bütün memlekette babasına en lâyık halef sayılması ve isminin âdetâ havada dalgalanarak her tarafa aksetmesi Kehle-i-ikbâl'in tezvîrâtını her halde çok kolaylaştıracak bir vaziyettir ve tabii Kehle bundan istifade etmekte kusur etmemiştir! Şehzâde Mustafa'nın en büyük cürmü işte bu umumi tevceccühte gösterilebilir! Rüstem Paşa Konya ve Aksaray taraflarında bulunduğu zaman şehzâde Mustafa'nın Peçevî'de gördüğümüz gibi bir harekete kalkışarak «tûğ-u-alemlerin» dikip dikmediği kat'i surette belli değildir: Yalnız şurası muhakkaktır ki saray partisini temsil eden Vezir-i-a'zam kayna-nasından aldığı tâlimâta tamamiyle riâyet ederek askerle ahalinin dedikodusunu çok kurnazca istismâr etmiş ve bu dedikoduları bin türlü mübâlagalarla

süslüyerek çok tehlikeli bir vaziyet şekline sokup derhal Sultan Süleyman'a adamlar göndermiştir; gene Peçevî bu noktayı da şöyle anlatır :

«Çün bu ahvâl Vezir-i a'zama mün'akis oldu: Bu ahvali bilâ-te'hîr-ü-ihmal Şemsi Paşa ki ol hinde Sipâh-oğlanları ağası idi ve Çavuş-başı Ali Ağa'yı irsâl idüp rikâb-ı Pâdişâhiye telhis eyledi».

Paşalık ünvanını daha sonra alan bu «Şemsi Ağa» İsfendiyâr-oğullarından Üsküdar sahillerinde medfun olan meşhur «Şemsi Paşa»dır. Kehle-i-ikbâl işte bu vasıta ile Kanunî'ye Amasya'daki büyük oğlunun isyan hazırlığına başladığını bildirmiş, bâzı Garp menbâlarında ve bilhassa Robertson'da tesadüf edilen bir rivayete göre şehzâde Mustafa'nın İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın kızlarından biriyle evlenerek onunla elbirliği edeceğine dâir bir takım sahte mektuplar tertip edip ihânet vesikası olarak Sultan Süleyman'a göndermiş ve artık bu mühlik vaziyette Padişahın «bizzât sefer-i Hümâyûna teveccüh» etmesinden başka çâre kalmadığını arz etmiştir! Kanunî bu fena haberleri dinledikten ve Rüstem Paşa'nın telhisini okuduktan sonra Şemsi Ağa'ya :

— Hâşâ ki Mustafa-Hânım bu küstahlığa cür'et ide ve benüm hayâtımda böyle bir vaz'-ı nâ-ma'kuul irtikâb ide! Ba'zı müfsidler kendüler mâil olduğu şehzâdeye mülk münhasır olsun diyü bühtân iderler! Zinhâr bu sözü bir dahî lisâna getürme. yün ve bu makuule mesâviye vücud virmeyün!

demiş ve bununla beraber «evvel-bahârda» sefere çıkacağını söyleyip şimdilik ordunun dağılmasını ve Rüstem Paşa'nın İstanbul'a gelmesini emretmiştir: Kanunî'nin bu seferi işte o vaziyetin neticesidir; onun için hakikatte İran'dan evvel şehzâde Mustafa'ya karşı açılmış demektir. Padişahın Şemsi Ağa'ya söylediği sözlerde bilhassa dikkat edilecek bir nokta vardır: Oğlunun böyle bir hareketine ihtimal vermediğini söyleyen Kanunî Sultan Süleyman onun saltanatına «mâil» olanlar bulunduğunu kabul etmekte ve işte bu tehlikenin büyüklüğünden dolayı «evvel-bahârda» sefere çıkacağından bahsetmektedir! Tabii bu sefer, bundan on iki sene evvel Hadım-Süleyman Paşa'nın ve şimdi de Rüstem Paşa'nın seferlerinde olduğu gibi zâhiren sırf İran'a müteveccih gösterilecektir! Padişahın Şemsi Ağa'ya işin gizli tutulmasını emretmesi işte bundan dolayıdır. — Her halde Sultan Süleyman'ın bu kararında Robertson'un «Histoire de l'empereur Charles-Quint» isimindeki eserinde bahsettiği sahte mektupların da büyük bir tesiri olmak lâzımgelir: Osmanlı menbâlarında bu meseleye temas edilmemekle beraber, şehzâde Mustafa'nın bütün milleti müteessir eden idâmından sonra şair Yahyâ Bey'in her tarafta okunup ezberlenen meşhur mersiye. sinde bu rivayeti teyid eden şöyle bir beyte tesadüf edilir :

Bir iki eğri fesâd ehli nîtekim şemşir
Bir iki nâme-i tezvîri kıldı katline tir

Robertson'un «Charles-Quint» tarihindeki sahte mektuplar rivayetinin doğruluğu işte bu muâsır vesikayla da sâbittir: Tabii bu suretle zavallı Kanunî en güzide ve en mümtâz oğlunun saltanat dâvâsiyle kendisine karşı bir isyan hazırladıktan başka tıpkı Birinci Tahmâsb'ın kardeşi Elkas-Mirzâ gibi düşmanla elbirliği ederek vatan hâinliği etmekte olduğuna da iknâ edilmiş ve bu müdhîş ihânetlerin Sultan Süleyman'ı bile aldatacak kadar ustalıkla tertib edilen vesikaları kendisine bu iş için Anadolu'da bulunan ve en çok itimâd edebileceği adamı olması lâzımgelen hükûmet reisi tarafından gönderilmiştir! Fazla olarak Osmanlı tarihinde babalarına karşı isyan etmiş evlâtlar da yok değildir: Meselâ vaktiyle şehzâde Savcı Bey babası Birinci Murad'a karşı isyan bayrağını açmış olduğu gibi, daha sonraları Kanunî'nin bizzât kendi babası Birinci Selim de dedesi İkinci Bâyezid'le harbedip mağlûb olduktan sonra sırf askerin teveccühüne istinâden tahta çıkmıştır: 1385 = 787 vukuâtının üçüncü fıkrasıyla 1511 = 917 vukuâtının «3 Ağustos» ve 1512 = 917 vukuâtının da «6 Mart» fıkralarına bakınız. Yavuz'un cülûsunda İkinci Bâyezid'in gönderildiği ve yolda zehirlenip öldüğü için varamadığı Dimetoka sarayına şimdi de şehzâde Mustafa taraftarları Kanunî Sultan Süleyman'ı göndermek lüzumundan bahsetmiye başlamışlardır! Sultan Süleyman da her kes gibi insandır: Bütün insanlar gibi onun da nef.

sini muhâfaza endişeleri, onun da can kaygıları ve nihayet her kes gibi onun da kendine göre bir takım kuruntuları vardır ve bilhassa bu sırada 33 seneyi bulan saltanat müddetinde Şarkla Garb arasında cepheden cepheye koşarak bu kadar yıpranıp yorulduktan sonra bu beşerî duygulara her kesten fazla kapılması bile pek tabiidir : Onun için Vezir-i a'zamının gönderdiği «telhis»le sahte olduklarını bilmediği ihânet vesikalarını okurken zihninden «Savcı Bey», «Sultan Selim» «İkinci Bâyezid», «Uğraş-deresi» ve bilhassa «Dimetoka sarayı» gibi isimlerin sırayla geçmemiş olması kabil değildir. Bu şahsî ve beşerî endişelerden başka, bir de vatan ve devlet endişesi vardır ve Kanunî kıymetinde bir kahraman için bu mülâhaza her şeyin üstündedir : Şehzâde Mustafa'nın Safavilerle elbirliği etmesi demek, dahilî tehlikeyle haricî tehlikenin birleşmesi demektir; bilhassa askerle ahali şehzâdeye tarafdâr olduğu için böyle bir mücadelenin encâmı yalnız Kanunî'nin 33 senede kurduğu fütûhât sistemini değil, devletin bütün temellerini birden sarsabilir : Bu sırada devlet Şark cephesinde İran'la, Garp cephesinde Avusturya ve Almanya ile harb hâlinindedir ve bu iki düşman cephesinin birbiriyle alâka ve irtibatı da vardır; içerden çıkacak bir şehzâde Mustafa ısyanı dışarıdaki düşmanların şimdiye kadar yapamadıkları büyük ve ciddi bir elbirliğine yol açacak en müsâit fırsat demektir. Kanunî'nin «evvel-bahar» a ait kararında tabii bütün bunların tesiri vardır : Çünkü o zamanki vaziyet böyledir. Fazla olarak yıllardanberi Hurrem-Sultan'la Mihrimah-Sultan ona hep şehzâde Mustafa tehlikesini telkin edip durdukları için Kanunî'nin zihni artık bu bedbaht oğlu aleyhine en müsâit zemin hâline gelmiştir. Bilhassa bütün saltanat müddetince kanun mefhumuna her kesten evvel bizzât kendisi itaât ve hürmet etmiş bir hükümdar için her hangi bir şehzâdenin düşmanla elbirliği ederek saltanat tahtına ihânet ve ısyan yolundan gitmiye kalkışması da mesrûriyyet esasiyle ictimai nizamın ihlâli demektir : Kanunî için meselenin şahsî ve siyasi cephelerinden başka bir de işte bu hukukî cephesi vardır. Zaten Fatih'in «Kanun-nâme»si de «nizâm-ı âlem için» şehzâde katlini hususî bir madde ile tecviz etmiştir : 1451 = 855 vukuâtının ikinci Mehmet devrine müsâdif üçüncü fıkrasına bakınız. İhtiyar bir babayı «Nahcivan seferi» bahânesiyle en mümtâz oğlunun üstüne sevkedene âmiller işte bunlardır : Tabii bu tarihî ve müdhiş cinayetin bütün mes'ûliyyeti Leh veyahut Rus cinsinden Hurrem-Sultan'la onun hem dâmâdı, hem siyasi âleti olan Hırvat Rüstem'in boynundadır; bu vicdansız mahlûkların o vesikalı iftirâlarına aldanarak yola çıkan Kanunî'nin rolü de, düşmanla elbirliği edip saltanat uğrunda vatanını tehlikeye atacak zannettiği ma'sum bir hâine saldıran ve bu suçsuz hâinin kendi oğlu olmasına bile ehemmiyet vermeyen zavallı bir kahraman rolüdür! Osmanlı sarayı ile hükûmetine musallat olan kadını, erkekli devşirmelerle dönmeler nihayet mâsum bir babayı mâsum bir evlâda saldırıp o fecî levhayı derin bir menfaat zevkiyle seyretmişlerdir! — Her halde Kanunî'yi alelâde bir evlât kaatili şeklinde tasvir eden bâzı muahhar menbâlarla bir takım ecnebi müelliflerinin bu telâkkileri hiç doğru değildir : Hattâ eski Osmanlı menbâlarından bâzılarında bile Sultan Süleyman'ın bu fâciaya kadar «Ricâlıullah zümresinden», yâni büyük zaferleriyle gazâlarından ve bilhassa bütün dünyada bir kanun ve adâlet tim-sâli olmasından dolayı evliyadan sayıldığı halde bu cinayetinden sonra artık o mertebeyi kaybetmiş olduğundan bahsedilerek dinî bir ifâdeyle onun o büyük ve parlak şahsiyyeti işte bu yüzden sönüp kararmış gibi gösterilir : Fakat bütün bu müellifler o zavallı babanın koynuna masum oğlunun ihâneti hakkında Rüstem Paşa'nın tertib ettiği sahte vesikalar doldurulmuş olduğuna her nedense dikkat etmemişlerdir! İhmâl edilmesi haksızlık olacak ikinci bir nokta daha vardır : Şehzâde Mustafa'nın İran'la elbirliği etmek istediği hakkındaki vesikaların Rüstem Paşa tarafından uydurulmuş olduğu gerek ecnebi menbâlarının, gerek yukarda bahsi geçen Yahyâ Bey mersiyesinin ittifakıyla sâbit olmakla beraber, askerle ahâlinin bu parlak prenze tarafdâr oldukları ve hattâ bu tarafdârlığın gittikçe onu sürükleyip ister istemez ayaklandırabilecek bir takım tezâhürler bile göstermiye başlamış olduğu da muhakkaktır; bu bakımdan Kanunî için şehzâde Mustafa'nın izâlesi demek, evlâdını fedâ ederek dahilî bir harbin önünü almak demektir : Halkın ve askerın

istediği bir prensin sağ kalması demek, o prense öyle bir şey istemese bile daimi tehlikenin yaşaması demektir; böyle bir tehlikenin ehemmiyetini kavramak için, bundan dört asır evvelki ictimai ve siyasi şeraiti göz önüne getirmek kâfidir; tabii bu hâl acıdır, fakat o zamanki hakikat böyledir. — Kanunî'nin İstanbul'dan hareketi için 17 Ramazan = 27 Ağustos Pazar ve 20 Ramazan = 30 Ağustos Çarşamba tarihleri de rivayet edilir: Fakat bunlar zayıftır. — Sultan Süleyman'ın o sırada 22 - 23 yaşlarında bulunan en küçük oğlu şehzâde Cihangir de babasıyla beraber bu sefere iştirâk etmiştir. — Büyük şehzâde Mustafa'nın idâmı için aşağıda bu sene vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

8 Eylül = 29 Ramazan, Cuma: Kanunî'nin Yenişehir'e muvâsalatı.

(Karaman valisi şehzâde Bâyezid babasını burada karşılamış ve Rumeli muhâfazasına, yâni Edirne'de saltanat kaymakamlığına memur olarak derhal yola çıkarılmıştır; Kanunî'nin bundan evvelki ikinci İran seferinde bu mühim vazifeye Mağnisa valisi şehzâde Selim memur edilmiş olduğu halde, bu sefer Bâyezid'in tâyin edilmesinde her halde Hürrem-Sultan partisinin bir tesiri olmak lâzımdır: İkinci İran seferinde şehzâde Selim'in saltanat kaymakamlığı için 1548 = 955 vukuâtının «10 Nisan» fıkrasına ve Hürrem-Sultan'ın şehzâdelere karşı vaziyeti için de yukarıki fıkraya bakınız).

21 Eylül = 12 Şevvâl, Perşembe: Sultan Süleyman'ın Bolvadin'e muvâsalatı.

(Saruhan valisi şehzâde Selim eyâlet askeriyle babasını işte burada karşılamış ve sefere iştirâk emrini almıştır: Bu şehzâde, sonradan «İkinci Sultan Selim» ismiyle Kanunî'ye halef olan «Sarı-Selim», yahut «Sarhoş-Selim» dir; bu suretle, sağ kalan dört şehzâdeden Cihangir'le Selim bu seferde babalarının maiyyetinde bulunuyor demektir).

5 Teşrinievvel = 26 Şevvâl, Perşembe: Kanunî'nin Konya-Ereğlisi civarında «Ak-tepe/Ak-öyük» menzilinde konaklaması.

(Bu feci seferin asıl hedefini teşkil eden Amasya valisi büyük şehzâde Sultan Mustafa babasını karşılamak için işte buraya gelmiştir: Bu bedbaht prensin «Ak-öyük» yahut «Ak-tepe»ye bundan bir gün evvel veya bu gün geldiği hakkında muhtelif rivayetler vardır; hattâ bâzi rivayetlerden bir kaç gün evvel gelmiş olduğu bile istidlâl edilebilir; eyâlet askeriyle gelmiş olan Sultan Mustafa o civarda ve babasınınkinden biraz ilerde bir ordugâh kurmuştur. Zavallı şehzâdeye bir takım gizli maksatlar isnâd etmek için çok büyük kuvvetlerle gelmiş olduğundan ve hattâ «şevket-u-izzet-i tamâm ile hayme ve bârgâh ve serâperde ve hargâh kurmuş» olduğundan bahsedilir! Halbuki bu kelimeler aşağı yukarı hep aynı mânâya gelir: Hepsi de «Otak» demektir! İran seferi münasebetiyle bütün şehzâdelere seferberlik emri verilmiş olduğu için Sultan Mustafa da tıpkı diğer kardeşleri gibi babasının emrine itaat ederek eyâlet askerlerini toplayıp büyük orduya iltihak etmek üzere gelmiştir: Hattâ bir rivayete göre kendisini çok seven ikinci-vezir Ahmed Paşa gizlice haber gönderip mârûz olacağı tehlikeyi bildirmiş olduğu halde, mâsûmiyetine güvenen ve her halde âdil babasına derd anlatmak imkânı olabileceğini zanneden zavallı şehzâde Amasya'dan kalkıp gelmekte tereddüt bile etmemiştir!).

6 Teşrinievvel = 27 Şevvâl, Cuma: Şehzâde Mustafa'nın idâmı ve Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'nın azliyle yerine Kara-Ahmed Paşa'nın tâyini.

(Konya-Ereğlisi civarındaki «Ak-öyük», yahut «Ak-tepe» mevkiinde birbirine

yakın noktalara kurulmuş iki ordugâhın ikisinde de sabahtan itibaren neş'eli bir faaliyet başlamıştır: Kanunî Sultan Süleyman'ın büyük oğlu ve orduyla halkın müsterek sevgilisi şehzâde Sultan Mustafa parlak merâsimle babasının elini öpmiye getirilecektir! Karşılıklı kurulmuş iki ordugâhtaki askerlerin bildiği işte bundan ibarettir! Peçevî vüzerânın büyük şehzâdeyi getirmeye gidişini şöyle anlatır:

«Âdet-i kadîme-i Pâdişâhi üzere âmme-i erkân-ı devlet bârgâhına varup el öp-düler ve cümleten tahliât-ı fâhire ile ilbâs olundular. Andan şehzâde-i âzâde suvâr olup bârgâh-ı Padişâh-ı saâdet-destgâha geldiler. Dîvanhâne-i Hümâyûna karîb yerde piyâde olup vüzerâ önüne düşüp hayme-i Hümâyûn önünde selâmlayup şehzâde içeriye dühâl ittiği gibi takdir-i Hak'da zamân-ı hayâtı ol demde âhir imiş, ol saatde eyyâm-ı ömrü itmâma irişdi...».

Zavallı Sultan Mustafa'yı merâsim ve teşrifâtla aldatarak babasının huzuru diye ecelin huzuruna götürmek için tertib edilen bu feci alayı Solakzâde daha sâde ve daha vâzıh bir ifâdeyle şöyle anlatır:

«Fermân-ı Hudâvendigâr-ı vâlâ-mekân ve sâhib-kırân-ı zamân ile âmme-i erkân-ı devlet ve a'yân-ı saltanat şehzâdeyi istikbâle varup dest-bûsdan sonra mertebelü mertebesince hil'atler giyüp kanun üzre ordû-yi Hümâyûn tarafına azim alay ile önüne düşüp alup geldiler. Otâğ-ı Pâdişâhi'ye yaklaştıkları gibi cümle vüzerâ piyâde olup ta'zîm-ü-tekrîm ile atdan indirdiler ve serâperde kapusuna gelince koltuğuna girdiler. Ol dem ale-Lacele içeriye da'vet olundu. Hemen derûn-ı serâperdeye azîmet idüp vüzerâyı selâmlıyarak mihr-i âlemtâb gibi dolandı... Ömr-i cüvânınin gaayeti ve hengâm-ı zindegâninin nihâyeti olmağın fi-l-hâl şehzâdenin tedârükü görüldü...».

Koltuklarına giren ve etrafında halka teşkil eden vüzerâ ile devlet erkânının ortasında babasının otağına doğru ağır ağır ilerledikçe hiç bir şeyden haberdâr olmayan askerinin samimî dualarıyla alkışlanan Sultan Mustafa, bilhassa Garp menbâlarında verilen tafsilâta göre vüzerâyı kapuda bırakıp yalnız başına içeri girdiği zaman otakta babasından eser olmadığını hayretle görmüş ve bu sırada birdenbire üzerine yedi dilsiz saldırmıştır! Bu dilsizlerin vaktiyle Topkapu sarayında Vezir-i a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'yı boğan dilsizler olduğu rivayet edilir! Çok güçlü kuvvetli bir bünyesi olan zavallı şehzâde Mustafa bir taraftan babasını imdâdına çağırırken bir taraftan da dilsizlerle şiddetli bir mücadeleye girişmiş ve nihayet «Zal-Mahmud» isminde bir canavar kollarından tutup boğulmasına yardım etmiştir! Bu sırada otağın kapısında şehzâdenin Emîr-âhârû ile ağalarından birinin bekleşmekte oldukları rivayet edilir: Her halde Sultan Mustafa'nın feryadı üzerine bunlar içeri atılmak istemiş olacaklar ki her ikisi de hemen yakalanıp «meydân-ı siyâsete götürülerek boyunları urulmuştur!» — Bu sırada Sultan Süleyman'la diğer iki şehzâdesi Selim ve Cihangir'in nerede bulundukları kat'î surette mâlûm değildir: Garp menbâlarına göre padişah çadırın içindeki ipekli perdenin arkasındadır ve hattâ Sultan Mustafa'nın mücadelesi esnasında bir aralık cellâtları teşvik için perde aralığından başını uzatıp:

— Çabuk olun!

diye feci bir emir bile vermiştir! Fakat tabii bütün bunlar millî bir faciyanın ecnebi menbâlarında romanlaşmış şekilleridir: Kanunî Sultan Süleyman gibi ince hisli, şair ruhlu ve bilhassa çok şefkatli bir babanın millî ve siyâsî selâmet nâmına iğfâl edilerek ve istemiyerek vermiş olduğu feci bir emrin tatbikine bu kadar hissizce seyircilik etmesi akla sığacak efsânelerden değildir; bilhassa yanında en küçük oğlu şehzâde Cihangir'in bu faciadan çok müteessir olarak sırf ağabeyinin matemine dayanmadığı için hastalanıp öldüğü hakkında gene Garp menbâlarında tesadüf edilen rivayetleri o hissizlik iddîalarıyla telif etmek kolay değildir; onun için her halde Kanunî'nin o sırada diğer iki şehzâdesiyle beraber oralarından uzaklaşmış ve hiç olmazsa uzak bir çadıra çekilmiş olması lâzımgelir. Bununla beraber, bazı Osmanlı menbâlarında büsbütün başka bir rivayet daha vardır; meselâ Peçevî «Zal-Mahmud»un rolünü şöyle anlatır:

«Şehzâde-i derdmend pençe-i cellâdandan rehâ bulup cânib-i Pâdişâhiye girizân

iken merkum irişüp küştgiride bi-nazir pehlevân olmağla yıkup altuna alup ol sebeb ile ol lâkaba sezâvâr görölür».

Bu fıkra da şehzâdenin babasına ilticâ etmek istediğinden bahsedildiği halde babasının nerede bulunduğu müphem bırakılmaktadır. Fakat Münecim-Baş'ya göre Kanunî otağındadır ve hattâ şehzâde Mustafa babasına hücum ettiği için Boşnak Mahmud müdâhâle etmiştir :

«Sultan Süleyman Hazretleri şehzâde Sultan Mustafa'yı katl için huzûr-i Hü. mâyunlarına izhâr ittiklerinde şehzâde Sultan Mustafa kazıyyeden haberdâr olup Şehriyâr Hazretlerinin üzerine hücum eyledikde mevcut bulunan huddâm müteferrik ve perişân oldular : Mahmud Ağa ol vakt güreşçilik fenninde mâhir olmağla Sultan Mustafa'nın üzerine pertâb idüp yıkdı ve bağladı; pes Şehriyâr Hazretleri müşârunileyhi Zâl diyü telkib buyurdular».

Bu rivayet doğru olduğu takdirde, vaziyetin baba ile oğul arasında bir mücâdele şekli bile almış olması lâzımgelir : Her halde bu mesele ayrıca tetkik edilmelidir. Sonradan vezârete kadar yükselerek Osmanlı hânedânına dâmad bile olan Zal-Mahmud için 1568 = 975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Sultan Mustafa'nın hiç beklemediği âkıbeti orduda hemen şâyi olmuş, vâveylâlar ve ısyân sesleri birbirine karışmıştır! Bu sırada vüzerânın «Dıvanhâne»de bulunduğu rivayet edilir : Birdenbire sesleri yükselmiye başlıyan Yeniçeriler de Vezir-i a'zam Rüstem Paşa'nın tecziyesini istemiye başlamışlardır! Sultan Süleyman bu vaziyeti büyük bir mehâretle idare etmiş ve derhal Kapucular-kethudâsını Dıvanhâne'ye gönderek vüzerâ ictimâ hâlinde iken Vezir-i a'zam Rüstem Paşa'dan «Mühr-i Hümayûn»u aldırıldığı gibi üçüncü vezir Haydar Paşa'ya da :

— Çadırımıza gidiniz!

emriyle azlini tebliğ ettirmiştir! Diğer vüzerâ yerlerinde kalıp hükûmet buhrânının neticesini beklerken Kapucular-kethudâsı tekrar içeri girmiş ve elindeki «Mühr-i Hümayûn»u askerin çok sevdiği Tımsıvar fatihi ikinci vezir Ahmed Paşa'ya tevdi edip sadâretini tebrik etmiştir : Bu suretle Kehle-i ikbâl'in bu birinci sadâreti 1544 = 951 senesi 28 Teşrinisânî = 13 Ramazan Cuma gününden bu güne kadar tam 8 sene, 10 ay, 8 gün sürmüş demektir. Kanunî'nin dâmâdı olan bu Hırvat vezirini azletmekle kendisine iyilik edip Yeniçerilerin elinden kellesini kurtarmış olduğundan bahsedilir : Bu tarihten 1 sene 11 ay, 23 gün sonra Kara Ahmed Paşa'nın idâmiyle Rüstem Paşa'nın ikinci sadâreti için aşağıda 1555 = 962 vukuâtının «29 Eylül» fıkrasına bakınız. — Büyük meziyyetleriyle kazanmış olduğu umumî teveccühe ve bu yüzden uğradığı iftirâlara kurban olan zavallı şehzâde Mustafa'nın cenaze namazı orduda bulunan Kadıaskerlerin de iştirâkiyle Ereğli'de kılınmış ve babasının emriyle tabutu Bursa'ya nakledilip ikinci Murad türbesi civarına defnedilmiştir. — Bu büyük fâciayı ikinci bir fâcia daha tâkib etmiştir : Osmanlı menbâlarında meskût geçildiği halde Garp menbâlarına akseden bir rivayete göre Sultan Mustafa'nın Bursa veyahut Amasya'da bulunan küçük yaştaki oğlu da dedesinin emriyle bu günlerde anasının kucağından alınıp boğularak idâm edilmiştir! Tabii bu suretle de müstakbel bir kan dâvâsının önü alınmış demektir! — 921 = 1515 tarihinde dünyaya gelmiş olmak itibarıyla 38 yaşında şehid edilmiş olan şehzâde Mustafa, Kanunî Sultan Süleyman'ın en değerli ve en muktedir oğludur : Çok esaslî bir kültür sâhibi olan bu kıymetli gencin kuvvetli bir şair olduğu da muhtelif menbâlardaki şiirlerinden anlaşılmaktadır; meselâ merhum Ali Emîrî'nin mecmuasında babasının bir şiirine yazdığı nazîrenin şöyle bir beytine tesadûf edilir :

Nâz sahrâsında tîr-i gamze-i hunrîz ile
Şîr-i dil saydeyliyen ol çeşm-i âhûlar mudur?

Bilhassa Bursa'lı Belîğ'in kaydettiği şu gazelde zavallı Mustafa âdetâ âkıbetini sezmiş gibi bir lisan kullanır :

Rif'at istersen eger mihr-i cihân-ârâ gibi
Sür yüzün her dem yerê eyle tenezzül mâ gibi

Hoş kabâ yeldür degül bâkî bu nakş-î rûzgâr
 Fil-mesel dünyâ misâl-i âlem-i rû'yâ gibi
 Sûzen-i müjgânlarından geçmedi dil riştesi
 Yolda kaldum ey Mesihâ Hazret-i İsâ gibi
 Pehlevân-i âlem olmuş kalb-i istiğnâ ile
 Tâb-i çarh-î dehr elinde oynadur almâ gibi
 Katradan kemdür vücûdun Mustafâ emmâ aceb
 Nazmidüp dürler döker tab'un senün deryâ gibi

Sultan Mustafa'nın feci âkıbeti bütün memlekette umumî bir teessür uyandırmış ve âdetâ millî bir matem hâlini alan bu teessür Divan edebiyatında unutulmaz akisler bırakmıştır : Bir çok şairlerin mersiyele ve tarihleri vardır; bunların en meşhuru yukarda bahsi geçen Yahyâ Bey'in «Ebced» hesabıyla Hicretin «960» tarihini gösteren «Mekr-i Rüstem» terkihiyle kırk iki beyitlik uzun ve hazin mersiyesidir; Yahyâ Bey bu cinayetin bütün mes'ûliyyetini Vezir-i a'zam Rüstem Paşa'da gösterir : Şehzâdeye ihânet isnâd eden mektupların sahteliğinden bahseden şair, Kehle-i-ikbâl'in rolünü şöyle anlatır :

Yalancının kuru bühtânı buğz-î pinhânı
 Akıtdı yaşumuzu yakdı nâr-ı hicrânı

Şehzâdenin kollarını tutan veyahut kolları tutulduğu zaman boynuna kemendi geçirip boğan «Zal-Mahmud» Yahyâ Bey'in şu beytine göre Rüstem Paşa'nın adamlarından olmalıdır :

Getürdü arkasını yire Zâl-i devr-i zamân
 Vücûdunâ sitem-i Rüstem ile irdi ziyân

Cesur şair, askerle halkın teessürünü de şu mısralarla ifade etmekten çekinmemiştir :

Döküldü gözyaşı yıldızları çoğaldı figân
 Dem-i memâtı kıyâmet gününden oldu nişân
 Gıriv-u-nâle vu zâr ile doldu kevn-ü mekân
 Akar su gibi müdâm ağlamakda pîr-ü-civân

Hattâ bundan dolayı Yahyâ Bey şu beytinde Rüstem Paşa'nın idâmını isteyen bir ifade kullanır :

O cân-ı âdemiyan oldu hâk ilâ yeksân
 Dirî kala ne revâdur fesâd iden şeytân?

Teessürlerinde çok samimî olan Yahyâ Bey Sultan Süleyman'ı bile tenkid edecek kadar cesaret göstermektedir :

Bunun gibi işi kim gördü kim işitti aceb
 Ki oğlunâ kıya bir server-i Ömer-meşreb?

Yahyâ Bey'in bu ateşli mersiyesi o zaman elden ele ve ağızdan ağıza dolaşmıştır; kendisi bunu şöyle anlatır :

«Ertesi ordüy-i Hümâyûn seyrine vardum: Gûşe gûşe okunur, kimi ağlar, kimi Yahyâ Beğ'ün sebeb-i mağfiredür diyüp âh eyler gördüm!»,
 Esasen şair düşmanı olmakla meşhur olan Kehle-i-ikbâl sonradan ikinci defa olarak Vezir-i a'zam olduğu zaman Yahyâ Bey'in «nizâm-ı âlem için» idâmını arzemişse de Kanunî :

— Bu makuulelere kulak dutma ve intikam kasdın itme!

diyerek kendisini bile tenkid etmekten çekinmemiş olan cesur şairi himâye etmek büyüklüğünü göstermiştir; bununla beraber Rüstem Paşa Yahyâ Bey'i huzuruna getirip uzun uzadıya tekdir ettikten sonra Sultan Bâyezid evkafı

mütevelliligidinden azletmiştir. — Bu tarihten bir sene dokuz ay sonra şehzâde Mustafa olduğunu iddia eden bir düzmecenin çıkardığı ısyân üzerine idâmı için 1555 = 962 vukuâtının «31 Temmuz» fıkrasına bakınız).

8 Teşrinisâni = 1 Zülhicce, Çarşamba: Kanunî'nin Haleb'e muvâsalatı.

(Bu seferin asıl hedefini teşkil eden Şehzâde Mustafa meselesi halledilmiş ve mevsim de ilerlemiş olduğu için Sultan Süleyman kışı geçirmek için Haleb'e gelmiş ve İran seferini bahara bırakmıştır: Bu vaziyet üzerine orduda bulunan Saruhan valisi şehzâde Selim eyâlet askeriyle beraber Maraş'da ve Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmet Paşa da Rumeli askeriyle Tokad'da kışlamaya memur olmuşlardır. — Kanunî İstanbul'dan hareket edeceği sırada İran şâhı Birinci Tahmâsb'dan sulh istemek için bir elçi gelmiş ve padişah bu teşebbüsü sefer tehir ettirmek için yapılmış bir kurnazlıktan ibaret saymıştır: Orduyla beraber yola çıkarılan Safavi elçisi şehzâde Mustafa imhâ edilmeden iade edilmemiş ve ondan sonra da baharda sefere başlanacağına ait bir cevapla iade edilmiştir. — En küçük şehzâde Cihangir babasının yanında kalmıştır. — Kanunî'nin Haleb'e muvâsalatı için 20 Zülka'de = 28 Teşrinievvel Cumartesi tarihi de rivayet edilirse de doğru değildir).

27 Teşrinisâni = 20 Zülhicce, Pazartesi: Şehzâde Cihangir'in ölümü.

(Şehzâde Cihangir Kanunî'nin en küçük oğludur: 937 = 1530 — 1531 tarihinde dünyaya gelmiş olduğu rivayet edildiğine göre bu sırada 22 - 23 yaşlarındadır. Sultan Süleyman'ın bütün oğulları gibi çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye görmüş ve bilhassa zarafeti, nüktedanlığı ve zekâsiyle şöhret bulmuş olan bu genç şehzâde de babası ve diğer kardeşleri gibi şairdir; şu beyti, babasıyla bu sefer şehid edilen kardeşi Sultan Mustafa'ya yazdığı bir naziredendir:

Dir gören ebrûların altındaki çeşmânunu
Hancer altındâ yatur saydolmuş âhûlar mudur?

En büyük ağabeysi şehzâde Mustafa'yı bütün kardeşlerinden fazla seven bu hassas gencin yukarda gördüğümüz «Ak-tepe» fâciasından sonra bütün neşesini kaybedip derin bir hüzne kapıldığı ve nihayet bu büyük mateme dayanamıyarak ve bilhassa kendisinin de nihayet aynı akıbete uğrıyacağını düşünerek buhranlar içinde hastalanıp bu gün Haleb'de öldüğü rivayet edilir: Bu suretle Rüstem Paşa'nın yaptırdığı cinayet netice itibariyle bir şehzâdenin daha ölümüne sebep olmuş demektir! Kanunî'nin oğullarından artık Bâyezid'le Selim'den başka kimse kalmamıştır: Bu sırada Bâyezid Edirne'de saltanat kaymakamlığında, Selim de askeriyle beraber Maraş kışlağındadır. — En sevgili oğlu şehzâde Mehmed'in 1543 = 950 vukuâtının «5/6 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz ölümünden itibaren baba şefkatini işte bu en küçük oğluna bağliyan Sultan Süleyman'ın şehzâde Mustafa fâciasından sonra Cihangir'i de kaybetmesinden çok sarsılmış olduğu rivayet edilir. — Şehzâde Cihangir'in cenaze namazı Haleb'de kılındıktan sonra tabutu babasının emriyle İstanbul'a nakledilip on sene evvel ölen büyük kardeşi Mehmed'in Şehzâde.câmiindeki türbesine defnedilmiştir. — Tophâne'nin üstündeki «Cihangir» mahallesi işte bu şehzâdenin ismini taşır: Kanunî bu sevgili oğlunun ruhuna burada bir câmi, bir mektep ve bir de tekye yaptırmış ve bu binâlara Cihangir'in ismi verilmiş olduğu için o semte «Cihangir» denilmiştir: Câmiin inşası 967 = 1559 — 1560 da ikmâl edilmiştir. — Bu yeni mateminden çok muztarib olan Kanunî Maraş kışlağında bulunan oğlu Selim'i Haleb'e davet edip onunla oyalanmaya çalışmış ve Hama civarında bir müddet avla vakit geçirdikten sonra tekrar Maraş'a göndermiştir).

1554 = 961

9 Nisan = 6 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Kanunî'nin Haleb'den İran seferine hareketi.

(5 Cumâda-l-ûlâ = 8 Nisan Pazar ve 16 Cumâda-l-ûlâ = 19 Nisan Perşembe tarihleri de rivayet edilirse de bilhassa ikinci rivayet tamamıyla yanlıştır. — 1553 = 960 senesi 8 Teşrinisânî = 1 Zülhicce Çarşamba günü Haleb'e gelmiş olan Sultan Süleyman burada ve bir aralık av için gittiği Hama civarında cem'an 5 ay 1 gün kalmıştır: Tabii bu hesap en kuvvetli rivayetlere göredir. — Kanunî Haleb'de bulunduğu zaman bir takım idarî ıslâhât işleriyle de meşgul olmuştur).

12 Mayıs = 9 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Kanunî'nin Diyarbekir civarında «Cülek/Çülek» mevkiine muvâsalatı.

(Burada ordu kurulmuş ve Sultan Süleyman şehre girmiyerek otağında kalmıştır. — Şam Beylerbeyi Teke-oğlu Mehmet Paşa da askeriyle beraber orduya burada iltihak etmiştir).

15 Mayıs = 12 Cumâda-l-âhire, Salı: «Cülek» ordugâhında büyük harb divânı.

(1553 = 960 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «Ak-tepe/Ak-öyük» fâciası bütün orduyu müteessir ettiği ve bilhassa bu teessürün bir hükümet tedbîliyle de teskini kabil olamadığı için, İran üzerine yürümek üzere Haleb'den kalkıp Diyarbekir'e gelmiş olan Kanunî Sultan Süleyman asker nazarında sarılmış olan nüfuzunu her hangi bir harb hareketine girişmeden evvel tahkime lüzum gördüğü için böyle bir divan toplamıştır: Hakikatte bu bir Harb divânı olmaktan ziyâde muhtelif asker sınıflarını sırayla huzura kabul edip teskin ve tatıyb etmek ve bilhassa şimdiye kadar olduğu gibi sadâkatle hizmet edecekleri hakkında söz almak için ittihaz edilmiş bir ihtiyat tedbirinden ibarettir! Bu merâsimin Diyarbekir'de olduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir: Kanunî Cülek ordugâhındaki otağında tahtına oturup ilkönce Yenigerileri kabul etmiştir; başta Yenigeri-ağası olmak üzere Yenigeri-kethudâsı, kâtipleri, Ocak ağaları, Yaya-başları, Bölük-başları, Oda-başları, Vekilharçları, Solakları ve hattâ bütün bölüklerin ihtiyar neferleri sırayla huzura girip padişahın karşısına dizilmişlerdir: Sultan Süleyman ilkönce hatırlarını sormuş, ondan sonra da İran şahının tecavuzlarından bahsederek şimdiye kadar olduğu gibi şimdi de kendilerinden büyük hizmetler beklediğini söyleyip «cezb-i kulûb» etmek istemiştir! Padişahın bu fevkalâde iltifâtından gözleri yaşaran Yenigerilerin:

— Hind'e ve Sind'e gidersen, belki kôh-i Kaaf'a sefer idersen yüz döndermezzüz ve uğûr-i Hümâyûna baş terkin devlet-i dâreyn bilürüz: Her ne emridersen fer-manberüz!

dedikleri rivayet edilir. Bundan sonra diğer sınıflar da Kethudâları, Bölük-ağaları, zabıtları ve ihtiyar neferleriyle huzura kabul edilmişler ve onlar da aynı sözlerle karşılanıp aynı mahiyette cevaplar vermişlerdir: Orduyu çok memnun eden bu merâsimde vezirlerle Kadı-askerler de bulunmuşlardır; tabii bu suretle artık ordunun gönlü alınmış demektir).

20 Mayıs = 17 Cumâda-l-âhire, Pazar: Kanunî'nin Diyarbekir'den hareketi.

(Sultan Süleyman Diyarbekir civarındaki «Cülek» ordugâhında yedi gece kalıp sekizinci gün hareket etmiştir: Bu hareket Nahcivan ve Erivan üzerinedir. — Padişah Diyarbekir önlerinde geçirdiği bir hafta içinde şehre yalnız gündüz girmiştir).

5 Haziran = 4 Receb, Salı: Süsehrî'nde ordu alayı.

(Burada «Ordu alayı» denilen bir geçit resmi yapılmış, sağ kolda Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa ve sol kolda Vezir-i-sânî Ali Paşa kıt'aları teçhizat ve intizamlarının mükemmelliğiyle takdirler kazanmış fakat bilhassa Rumeli Beylerbeyi Sokullu-Mehmet Paşa'nın «kaplan postlu, kurt tacı, çekirdek mahmuzlu, tekne kalkanlı», demir eldivenli, ak ve kızıl bayraklı askerleri gözler kamaştırmıştır; süvârî kıt'alarının atları hep bir tondadır; bazı kıt'aların tulgalarında tilki ve bázıların kurt kuyrukları takılıdır : Tabii böyle bir ordu dünyanın en zengin, en muntazam ve en muhteşem ordusudur).

2 Temmuz = 1 Şa'bân, Pazartesi: Hint-kapdanı Seydi-Ali-Reis'in Basra'dan hareketi.

(1552 = 959 vukuâtının «Nisan = Rebî'ül-âhîr» fıkrasında Piri-Reis'in Basra sahillerinde bırakmış ve onun yerine tâyin edilen Murad-Reis'in de büyük bir Portekiz donanmasıyla çarpışmak mecburiyetinde kaldığı için getirememiş olduğunu gördüğümüz donanma bakiyyesinin oradan kaldırılıp Süveyş limanına getirilmesi, 1553 = 960 senesi Teşrinisânî = Zülhicce sonlarında Hint-Kapdanlığına tâyin edilmiş olan Seydi-Reis'e emredilmiştir : Bu «Şeydi-Reis» lâkabiyle meşhur «Seyyidi-Ali ibni Hüseyin-Reis» Galatalıdır ve babası Hüseyin-Reis'den başka dedesi de «Dâr-üs-sınâa-i Âmire» yâni «Tersâne» kethudâlığında bulunmuştur : Soyca denizci olan Seydi-Reis «Muhit» ve «Mir'ât-ı kâinât fi ilm-il-mikaat» gibi mesleğine aid eserleri ve bilhassa bu seferinde sürüklendiği seyahate ait «Mir'ât-ül-memâlik» isminde bir seyahatnâmesiyle mâruf olduğu gibi kuvvetli şii'rleri de vardır : Bunlarda «Kâtibî» mahlasını kullanır ve bâzan «Kâtibî-i Rûmî» lâkabiyle de anılır. Nahcivan seferinde Kanunî'nin maiyyetinde bulunan Seydi-Reis yeni vazifesine tâyin edildince iki senedir Basra'da kalıp bir türlü Süveyş'e sevkedilemeyen donanma bakiyyesinin derhal nakline memur olarak 1553 = 961 senesi 7 Kânunuevvvel = 1 Muharrem Perşembe günü Haleb'den hareket edip bu senenin 3 Şubat = 29 Safer Cumartesi günü Basra'ya gelmiş, gemilerin tâmir ve teçhiziyle meşgul olarak nihayet bu gün yola çıkabilmiştir; fakat Seydi-Reis de Hint-Kapdanlığında son selefleri olan Murad ve Piri-Reislerden fazla bir muvaffakiyet gösterebilmiş değildir : Hürmüz boğazından çıktıktan sonra 9 Ağustos = 10 Ramazan Perşembe günü 25 gemilik bir Portekiz filosunu mağlûb eden Seydi-Reis 25 Ağustos = 26 Ramazan Cumartesi günü de Maskat civarında 34 gemiden mürekkep bir Portekiz donanmasıyla çetin bir harbe tutuştu. Fırtınaya tutulup ve bir çok ağırlıklarını atıp hiç yelken açmaksızın şark istikametine doğru sürüklenmiş ve nihayet Basra'dan hareketinden tam üç ay sonra Gucerât sahillerine düşüp toplarıyla mütebâkî ağırlıklarını Gucerât müslüman hükümdarının memurlarına emânet ettikten sonra bir miktar maiyyetiyle beraber Hindistan, Efganistan, İran ve Anadolu üzerinden 1557 = 964 Mayıs = Receb iptidâlarında İstanbul'a gelip âilesine kavuşmuştur : Bu mecburî seyahatine aid olan «Mir'ât-ül-memâlik» inde o kadar meşakkatten sonra bile Gucerât'ın Türkiye'ye ilhâkı sevdâsından hâlâ kurtulamadığını söyledikten sonra derdini şöyle anlatır :

Sentün gitmez başundan bu havâlar
Dimâğun cümle toprak dolmayunca
Bu sergerdanluğun pâyânı yokdur
Vücûdun serteser hâk olmayunca

Kanunî Sultan Süleyman Seydi-Reis'e «Müteferrika» lık, maiyyetindeki adamlara da münâsip bir dirlik vermiştir).

5 Temmuz = 4 Şa'bân, Perşembe: Kars önlerinde İran şâhına harb ilânı.

(Yavuz Sultan Selim devrindenberi iki devlet arasında harb hâli hiç nihayet bulmamış olduğu için, hakikatte bu bir harb ilânından ziyâde şâhı meydana çık-mak mecburiyetinde bırakmak için gönderilmiş bir hâkâretnâmeden, yâni bir nevi meydan okumadan ibarettir! — Sünnî Osmanlılar, «Mülhid» dedikleri Şiilere «Ehl-i Kitâb» addettikleri Hristiyanlardan fazla düşmandırlar: İşte bundan dolayı Kanunî'nin beyannâmesinde Râfızilerin canlarıyla malları helâl olduğuna ait fetvâlardan bahsedilerek:

«Mezheb-i bâtil ve itikaad-ı âtilımızda musır olduğunuz takdirce vücûd-ı bîsû-dun izâlesine hüsn-i niyyetle bi-inâyet-illâh-i Teâlâ teveccüh kılınmıştır» tarzında çok sert bir ifâde kullanılmıştır; İran şâhı Birinci Tahmâsb Kanunî'nin bundan evvelki seferlerinde hep içeri çekilip hiç meydana çıkmamış olduğu için, Sultan Süleyman bundan evvel olduğu gibi bu sefer de merhum babası Yavuz Sultan Selim'in Şâh-İsmail'e yazdığı hakaret cümlelerini hatırlatacak bir ifâde kullanmış ve meselâ:

«İmdi merdlük da'vâsın idenlere nâ-merdlükle zen gibi meydandan kaçıp muhtefi olmak düşmez» demıştır! Safavilerin nazarında merdin silâhı kılıçtır: Onun için ötedenberi Os-manlıları top ve tüfek gibi ateşli silâhlar sâyesinde kolay muvaffakiyetler kazan-makla ithâm edip durmaktadırlar! Kanunî'nin beyannâmesinde işte bu telâkkiden dolayı şöyle bir cümleye de tesadûf edilir:

«... ve eger havf-ü-hirâs ile firâruna bâis olan tûb-u-tüfeng ise, ol makuule âlât-ı ceng revâfız-u-mülhidin için âmade ve âheng olmayup ahvâlleri ma'lûm olan gürûh-i mekrûhun def'ine şîrân-ı ceng-ü-vegaa elünde olan tiğ-i âbdâr kâfidür!», Fakat bütün bunların hiç bir tesiri olmamış, İran ordusu gene meydana çıkmadığı için düşman arazisinin yakılıp yıkılmasından ve bu suretle şâhın Şarkı-Anadolu akınlarının intikamı alınmasından başka çâre bulunamamıştır).

18 Temmuz = 17 Şa'bân, Çarşamba: Osmanlı ordusunun Erivan'a muvâsalatı.

(Tahmâsb-Şâh'ı mukabeleye mecbur etmek için yukarıki fıkrada gördüğümüz beyannâme gönderildikten sonra o zaman İran'a tâbi olan Şüregil, Şaraphâne ve Nilfirâk mâmûreleri yağma ve tahrip edilip Erivan önlerine gelinmiştir: Birinci Tahmâsb ile oğlunun ve bazı ümerâsının buradaki saraylarıyla bahçeleri ve bi-hassa «Bâğ-ı Sultâniyye» denilen büyük bahçe kâmilten yıkılıp yakılmıştır. — Ka-nunî'nin Erivan'a muvâsalatı için 15 Şa'bân = 16 Temmuz Pazartesi tarihi de rivayet edilir).

24 Temmuz = 23 Şa'bân, Salı: Arpaçay'ın tahribi.

(Şarkı-Arpaçayı ismiyle de anılan Nahcivan-Arpaçayırı'nın aşağısındaki «Arpaçayırı» kışlağının yağma ve tahribi için 21 Şa'bân = 22 Temmuz Pazar tarihi de rivayet edilir).

25 Temmuz = 24 Şa'bân, Çarşamba: Safavilerle bir pusu müsâdemesi.

(Ordu Aras boyundaki «Karahisar» mevkiindeyken civar köylere baskın yapan Karaman askerinden bir müfreze pusuya düşüp üstün kuvvetler karşısında bir miktar zâyîâta uğramıştır).

26 Temmuz = 25 Şa'bân, Perşembe: Karabağ'ın tahribi.

(Bu mâmur mıntakanın ahalişi kaçışmış olduğu için malları yağma edilmiş, mağaralarla definelere sakladıkları hazineler çıkarılmış ve köylere kasabalar yı-kılıp yakılmıştır).

28 Temmuz = 27 Şa'bân, Cumartesi: Nahcivan'ın tahribi.

(Burada da Osmanlılar gelmeden evvel ahali kaçmış olduğundan malları ve gizli hazineleri yağma edilmiş, şâhla oğlunun ve ümerâsının sarayları yıkılıp yakılmış ve dört beş günlük ve hattâ bâzı rivayetlere göre yirmi günlük bir çevre dahilinde «taş üzere taş» bırakılmamıştır: Bir çok güzel kızlarla oğlanlar ve büyük servetler iğtinâm edilmiş, Safavî ordusu gene ortaya çıkmamış ve hattâ Şâhın Lor = Loristan dağlarına çekildiği haber alınmıştır. — Ordunun Nahcivan'a muvâsalatı için 21 Şa'bân = 22 Temmuz Pazar ve 24 Şa'bân = 25 Temmuz Çarşamba tarihlerine de tesadüf edilirse de doğru değildir).

30 Temmuz = 29 Şa'bân, Pazartesi: Kanunî'nin Nahcivan'dan avdeti.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi Tahmâsb-Şâh'ın Loristan dağlarına çekilmiş olması Safavî ordusuyla karşılaşmak imkânı kalmadığını bir kere daha meydana çıkarmış ve yaz sonlarına da yaklaşılmış olduğu için harekâtın bahara bırakılması ve henüz mevsim müsâitken Padişahın Amasya'ya, ordunun da kışaklara çekilmesi takarrür etmiştir. — Osmanlı menbâlarında «Nahcivan seferi», ismiyle bahsedilen bu büyük tahrip hareketi düşmanın müstahkem mevkillerini harâb etmek suretiyle müdafaa tertibatını zayıflatmak, hudut boylarında mühim noktalar tutmak ve bilhassa o zamanki İran'ın en zengin sahalarından olan bu mntakayı iktisaden ezmekle neticelenmiştir: Müsadere edilen mallarla hazineler Türkiye'ye büyük bir servetin girmesi demektir; Osmanlı azametinin en mühim sebeplerinden biri de Şark ve Garp cephelerinin daimi birer servet menbaı hâline getirilmiş olmasında gösterilebilir; bu devir, Şark'la Garp servetlerinin Türkiye'de biriktiği devirdir. — Nahcivan seferi münasebetiyle Osmanlı menbâlarında bilhassa sivil esirler meselesi hakkında bir takım tafsillâta tesadüf edilir: «Şim-ten, gonce-fem mahbûblar»la «gülrukh ve mevzûn-şemâil nâzenin duhterler ve hüsn-ü-behcetde bî-nazîr nev-arûslar»dan her asker çadırında ikişer, beşer ve hattâ onar tânesine tesadüf edildiği hakkında muhtelif rivayetler vardır! Tabii bu canlı ganimetler, düşman ölkelerini nüfus bakımından da sarsan Osmanlı hareketlerinin demografik neticeleri demektir).

2 Ağustos = 3 Ramazan, Perşembe: «Taht-ı Süleyman» muharebesi.

(Kanunî'nin emriyle imâdiyye beyi Sultan-Hüseyn Bey'in Tebriz üzerinden Merâğa'ya kadar İran'da yaptığı büyük akın hareketine karşı Bağdad havâlisini tahribe gelen Safavî ümerâsından Hamze-Sultan'la diğer bir takım Kızılbaş beyleri «Taht-ı Süleyman» mevkiinde Hüseyn Bey'le karşılaşmışlardır: Çok şiddetli bir muharebe olduğundan bahsedilir; Hüseyn Bey İranlıları mağlûb etmiş, Safavî kumandanı Hamze-Sultan maktul düşmüş, sancakları, murassâ tacları ve ordu çalgıları zaptedilmiştir. Bu muvaffakiyetten çok memnun olan Sultan Süleyman Hüseyn Bey'i hil'atle taltif etmiştir).

6 Ağustos = 7 Ramazan, Pazartesi: Bâyezid konağında İran'ın sulh teklifi.

(Sultan Süleyman Bâyezid konağına geldiği zaman Safavîlerin salıverdikleri bir Türk esiri Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa'ya hitâben bir nâme getirmiştir: Bu nâmede Osmanlı tahribâtına şâhın da mukabele edeceğinden bahsedilmek suretiyle bir tehdid savrulduktan sonra bu karşılıklı tahribâtın iki tarafa da zararlı olmaktan başka bir netice vermek ihtimali olmadığından dolayı artık bir sulh akdedilerek bu hâle nihayet verilmesi teklif edilmiştir. Safavîler bu nâmede Osmanlıların ateşli silâhlar kullanmalarından da şikâyet ettikleri için iki taraf arasında münâkaşalı bir muhâbere başlamış, karşılıklı tehditler savrulmuş ve hattâ Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa İranlılara verdiği cevapların birinde

gelecek bahara Safavilerin dini merkezleri olan Erdebil'in de tahrib edileceğinden bahsetmiştir! Bilhassa bu tehdidin İranlılar üzerinde çok derin bir tesir yaptığından bahsedilir).

17 Ağustos = 18 Ramazan, Cuma: Hasan-kale = Pasinler konağında Şarkî-Anadolu beyleriyle askerlerinin terhisi.

(Burada Diyarbekir ve Van Beylerbeyleriyle ordu hizmetinde bulunan Kürt beylerine hil'atler giydirilip el öptürüldükten sonra kışlaklarına çekilme ruhsatı verilmiştir. — Ramazan bayramı burada geçirilmiştir. — Sultan Süleyman'ın buraya muvâsalatı için 9 Ramazan = 8 Ağustos tarihi de rivayet edilmişse de doğru değildir).

22 Ağustos = 23 Ramazan, Çarşamba: «Kal'a-i-Zâlim» fethi ve Kerkük sancağının işgali.

(Kanuni bu Nahcivan seferine çıkarken İran'a tâbi Kürt beylerinin ellerinde bulunan Şehr-i-Zâl/Şehr-i-Zâr = Kerkük muntakasının işgaline Bağdad valisi Osman Paşa'yı memur etmiştir: Paşa bu muntakanın en sarp ve müstahkem mevki ve askerlikçe anahtarı sayılan «Kal'a-i-Zâlim/Zâlim-Ali kalesi»ni muhasara etmiş ve uzun süren bu muhasara esnasında Osman Paşa vefat etmişse de yerine Bağdad Beylerbeyi olan Baltacı-Mehmet Paşa gelmiştir; bir rivayete göre de esasen Bağdad valisi olan Baltacı-Mehmet Paşa, merhum Osman Paşa ile beraber muhasarada bulunmakta olduğu için onun vefatı veyahut şehâdeti üzerine harekâtı yalnız başına idare etmiştir. — Daha fazla mukavemet edemeyeceğini anlıyan Safavî kumandanı Sohrâb Bey'in bir gece kaçıp gittiği rivayet edilir: İşte bunun üzerine Baltacı-Mehmet Paşa bu gün kaleye girmiş, ondan sonra sancağın diğer kaleleri işgal ve teslim suretleriyle kolayca zaptedilmiş ve bu yeni sancak beyliğine ümerâdan Murad Bey tâyin edilmiştir).

3 Eylül = 5 Şevvâl, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa'nın Çoruh boyuna sevkî.

(Bu gün Erzurum civarına gelindiği zaman şahın Çoruh boyundaki Osmanlı kalelerine taarruz etmek üzere ilerlemeye başladığı haber alındığı için, Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa kumandasında dört bin Yenigeri ile Anadolu ve Rumeli ordularından seçilmiş mühim bir kuvvet sevk edilmiştir).

9 Eylül = 11 Şevvâl, Pazar: Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa ordusunun Oltu'ya muvâsalatı.

(Bu gün Oltu'ya varan Ahmed Paşa İran şahının bu hareketten haberdâr olunca büyük bir sür'atle ric'ate başlamış olduğunu öğrendiği için geri dönmiye karar vermiştir).

21 Eylül = 23 Şevvâl, Cuma: Ahmed Paşa'nın orduya iltihakı.

(Şahın ric'ati üzerine Oltu'dan avdet eden Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa bu gün Erzurum'da Kanuni'nin ordusuna iltihak etmiştir).

26 Eylül = 28 Şevvâl, Çarşamba: Erzurum konağına gelen İran elçisinin müfâreke talebi ve bu talebin kabulü.

(İran şahının «Korçu-Kaçar» ünvanıyla Hassa kumandanı olan bu Safavî el-

çisinin ismi «Şâh-kuli Aka»dır : Bu murahhasın efendisinden getirdiği nâme, yukarda bu sene vukuâtının «6 Ağustos» fıkrasındaki mürâcaatle başladığını gördüğümüz siyasi muhâberenin son tezâhürü demektir; şâhın bu nâmesinde bir mütâreke akdi talebinde bulunmuş olduğu rivayet edilir : Divan'da Sultan Süleyman'ın huzuruna kabul edilip el öpmek şerefine mazhar olan Safavî elçisine hudut vesaire hakkındaki şartları tesbit edecek bir sulh muahedesi akdedilinceye kadar mütârekeye muvafakat edildiği ve Safavîler tarafından ihlâl edilmedikçe bu mütârekeye riâyet edileceği tebliğ edilmiştir : Aşağıda 1555 = 962 vukuâtının «10 Mayıs» fıkrasına da bakınız.

28 Eylül = 1 Zülka'de, Cuma: Kanunî'nin Erzurum'dan hareketi.

(Sultan Süleyman burada kaldığı 24 günü ordugâhtaki otağında geçirmiştir. — Hareket tarihi olarak 3 Zülka'de = 30 Eylül Pazar gününden de bahsedilir).

18 Teşrinievvel = 21 Zülka'de, Perşembe: Sultan Süleyman'ın Sivas'a muvâsalatı.

(Padişah burada bir gece konaklayıp ertesi gün hareket etmiştir).

22 Teşrinievvel = 25 Zülka'de, Pazartesi: Kanunî'nin Tokad'a muvâsalatı.

(Burada da bir gece kalındıktan sonra Amasya'ya hareket edilmiştir : Rumeli ordusunun Tokad'da kışlaması emredilmiştir).

30 Teşrinievvel = 3 Zülhicce, Salı: Kanunî Sultan Süleyman'ın Nahcivan seferinden Amasya'ya avdeti.

(Yukarda bu sene vukuâtının «26 Eylül» fıkrasında gördüğümüz mütârekenin akdine rağmen henüz sulh imzalanmadığı için her türlü ihtimale karşı Padişahla ordunun bu kış mevsimini Anadolu'da geçirmesi takarrür etmiş ve Sultan Süleyman Amasya'da kalmıya karar vermiştir. — Askerin muhtelif kışlaklara takimi burada emredilmiştir. — Kanunî'nin kararı, kat'î bir sulh akdedilemediği takdirde ilkbahar başlarında tekrar İran üzerine yürümektir : Tabii bu vaziyet, İran'a istenilen sulh şartlarının kabul ettirilmesinde de âmil olmuştur. — Padişah'ın Amasya'da geçirdiği bu kış esnasındaki mühim meselelerden biri de Fransa kralı ikinci Henri'den «Codignac» isminde bir elçi gelip Türk donanmasından himâye ve yardım istemesidir : Fransa krallığıyla son defa akdedilen himâye muahedesi için 1553 = 960 vukuâtının «1 Şubat» fıkrasına ve bu muahede mucibince Turgud-Reis'in yaptığı Korsika seferi için de gene o senenin «15 Haziran» fıkrasına bakınız. Bu sefer Amasya'ya gelen Codignac'ın ricası Fransızların bu tarihe kadar işlemiş oldukları ihânetlere ve bilhassa son Korsika seferinde Turgut-Reis'e karşı gösterdikleri münasebetsizliklere rağmen gene kabul edilmiş ve hattâ Akdeniz seferine hazırlanması için Kapdan-ı Deryâ Piyâle Paşa'ya emir verilmiştir : Piyâle Paşa'nın hareketi için aşağıda 1555 = 962 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına bakınız. Gene Kanunî'nin Amasya'da geçirdiği mevsime tesadüf eden hâdiselerin en mühimmi de İran sulhudur : Bu mesele için gene 1555 = 962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız.

1555 = 962

10 Mayıs = 18 Cumâda-lâhire, Cuma: İran şâhının sulh akdine memur ettiği elçinin Amasya'ya muvâsalatı.

(Bundan evvel akdedilmiş olan mütâreke için yukarda 1554 = 961 vukuâtının «26

Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu gün gelen elçi İran şahı Birinci Tahmâsb'ın «Eşik-ağası», yâni Baş-mabeyncisi «Kemâlüddin Ferruhzâde Bey» dir: Bu zâtin Erzurum'a geldiği Amasya'ya bildirilmiş ve verilen müsâade üzerine derhal Amasya'ya gönderilmiştir: Ferruhzâde Bey'in gerek Kanunî Sultan Süleyman'a, gerek Vezir-i-a'zamla diğer vüzerâya çok kıymetli hediyeler getirdiği rivayet edilir. Gerek mütârekenin akdedilmiş olmasından, gerek sulhün takarrüründen dolayı İran elçisi Amasya'da çok iyi karşılanmış ve Kanunî'nin emriyle kendisine ilkönce Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa ve ondan sonra da sırayla ikinci vezir Ali Paşa ve üçüncü vezir Mehmet Paşa tarafından ziyâfetler verilmiştir: Bu ziyâfetlerle ikramlardan sonra huzura kabul edilen Ferruhzâde Bey'e hil'at giydirilmiş ve Sultan Süleyman kendisine şahın sulh ricasını kabul ettiğinden bahsetmiştir: Sulhün akdi için aşağıki fıkraya bakınız).

29 Mayıs = 8 Receb, Çarşamba: Osmanlı - Safavî sulhü.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz İran elçisi Ferruhzâde Bey Birinci Tahmâsb'ın acemce bir nâmesiyle gelmiş ve Kanunî Sultan Süleyman da buna Türkçe bir cevap vermiştir; bununla beraber İran murahhası Amasya'ya muvâsalat tarihi olan 10 Mayıs = 18 Cumâda-Lâhire Cuma gününden itibaren Osmanlı vezirleriyle müzakerede bulunmuş ve hududun son Türk fütûhâtı esas olmak şartıyla tesbitine karar verilmiştir: Bu vaziyet üzerine Ardahan, Göle, Zarşat = Arpaçay vesaire havâlisi İran'dan Türkiye'ye intikal etmiştir. Bundan başka Sünnîlikle Şîilik arasında en büyük dinî husûmet sebebinin de izâlesine ehemmiyet verildiği anlaşılmaktadır; bu husûmet sebebi Şîilerin Hazret-i Ali'den başka büyük ashâba hürmet etmemeleri ve bilhassa Ebu-Bekir ve Ömer gibi en büyük sahâbîlere küfretmeleridir: Osmanlı menbâlarında «Şeyheyn'e sebb-ü-şetm» şeklinde bahsedilen bu mesele Sünnîliği en çok müteessir eden vaziyettir; hattâ Kanunî Sultan Süleyman şu tarihi gazelinde bu meseleyi İran seferlerinin en mühim sebebi gibi gösterir:

Allah Allah diyelüm sancağ-ı şâhî çekelüm
Yörüyüp her yanadan şarka sipâhî çekelüm
İki yerden kuşanâlum yine gayret kuşağın
Bulaşup toz ile toprağa bu râhî çekelüm
Pây-mâl eyliyelüm kişverini Sûrh-serûn
Gözünê sürme diyü dâd-i siyâhî çekelüm
Bize farz olmuş iken olmamuz İslâma zahîr
Nice bir âturalum bunca günâhî çekelüm
Umarum rehber olâ bize Ebu-Bekr u Ömer
Ey (Muhibbî) yörüyüp şarka sipâhî çekelüm

Padişahın bu gazelinde anlaşılabacağı gibi, İran seferlerinde Sünnî Türkler Şîilerin küfretmekte oldukları «Şeyheyn» in rûhâniyyetlerinden istimdâd ederek ileri atılmışlardır.

Safavî elçisi Ferruhzâde Bey işte bu münasebetsiz vaziyete artık nihayet verileceği hususunda Osmanlı hükûmetine teminat vermiş ve hattâ bu teminattan memnun olduğunu Sultan Süleyman da Birinci Tahmâsb'a yazdığı mektupta ehemmiyetle tasrih etmiştir; bundan başka İran hacılarının mukaddes makamları ziyaretlerine de Osmanlı idaresince müsâade edilecek ve teshilât gösterilecektir; şahın padişaha gönderdiği nâmede:

«Ziyâret-i Beyti'llâh-i harâm ve Medîne-i müşerreffe ve mükerrerme ve sâir meşâhid-i mukaddese»

denildiğine göre Mekke ve Medîne'den başka Şîilerce en fazla takdis edilen makamların bulunduğu Bağdad, Kerbelâ ve Necef gibi yerlerin de bu müsâadeler sâhasına dâhil olması lâzımgelir. — İranlılar Osmanlı hududuna hiç bir tecâvuzda bulunmamak ve dostluk münasebetleri tesis etmek taahhüdünde de bulunmuşlardır: Bu sulh iki hükümdarın teâtî ettikleri mektuplarla akdedilmiştir. — Bundan evvel akdedilen Erzurum mütârekesinden bu Amasya sulhünün

takarrürüne kadar tam 8 ay 3 gün geçmiştir : Yukarda 1554 = 961 vukuâtının «26 Eylül» fıkrasına bakınız. — Amasya sulhü Osmanlılarla Safaviler arasında yarım asırlık bir husûmet devrine nihayet vermiştir : Şâh-İsmail'in ikinci Bâyezid devrine tesadûf eden 1502 = 907 tarihinde kurduğu Safavî imparatorluğu şimdiye kadar Osmanlı devletiyle dostluk tesis edememiş olduğuna göre, o tarihten itibaren husûmet hâli 53 sene devam etmiş demektir; askeri hareketler Şâh-İsmail'in 1508 = 913 senesi Kânunusâni = Ramazan ayında yaptığı büyük Anadolu akınıyla başlamış olduğuna göre de fi'li husûmet devri 47 sene sürmüş sayılabilir : 1507 — 1508 = 913 vukuâtına bakınız. İran tecâvuzlarına Osmanlıların mukabelesi esas ittihaz edildiği takdirde ise Yavuz'un Çaldıran seferine giderken İzmit'den 1514 = 920 senesi 28 Nisan = 3 Rebi'ül-evvel Cuma günü gönderdiği ilân-ı harb beyannâmesine nazaran resmî harb hâli tam 41 sene 1 ay sürmüş ve Çaldıran muharebesinden itibaren de 40 sene, 9 ay, 6 gün geçmiştir : 1514 = 920 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu uzun müddet zarfında yegâne büyük meydan muharebesi Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran harbidir : Kanunî'nin seferlerinde Safavî ordusu hiç bir meydan muharebesi kabul etmediği için bu seferler büyük ve müvakkat istilâ hareketleri mahiyetinde kalmıştır. İranlıların Kanunî devrindeki mukabeleleri Osmanlı ordusu geçildikten sonra Şarkı-Anadolu'ya tasallut hareketlerinden ibarettir : Bununla beraber bu yarım asırlık husûmet devresi nihayet Şarkı-Anadolu ile Irâk'ın kat'i surette Türkiye'de kalmasını temin etmiştir. — Bâzı muahhar menbâlarla bir takım ecnebi müelliflerinin Osmanlı-Safavî mücadelelerini Şîlikle Sünniliğin lüzumsuz bir çarpışmasından ibaret göstermeleri doğru değildir : Mezheb gayreti iki taraf için de muharrik bir kuvvet rolünü oynamış ve çok mühim siyasi ve askeri neticeler vermiş demektir; hakikatte bu tarihi mücadele jeopolitik zaruretlerin tabii bir neticesinden başka birşey değildir. — Amasya'ya gelen İran elçisi Ferruhzâde bir rivayete göre 2 Haziran = 12 Receb Pazar günü avdet etmiştir).

2 Haziran = 12 Receb, Pazar: Sulh akdine geldikleri halde ancak altı aylık bir mütâreke istihsal edebilen Avusturya elçilerinin Amasya'dan hareketi.

(Macaristan ve Transylvania = Erdel hudutlarındaki Türk kumandanlarının muvaffakiyetli taarruzlarıyla bir takım fütûhatına karşı âciz kalan kral Ferdinand nihayet sulh istemek mecburiyetinde kalmıştır : Avusturyalılardan bir çok yerler alındıktan sonra 1552 = 959 senesi 19 Teşrinievvel = 1 Zülka'de Çarşamba günü «Eger-Eğri», muhasarasının kaldırılmasıyla nihayet bulan büyük seferdenberi tam 2 sene, 7 ay, 14 gündür henüz sulh akdedilmemiş olması Macaristan'daki Avusturya arazisini Türklerin mütemâdi taarruzlarına açık bulundurmaktadır; kral Ferdinand'ın Amasya'ya elçiler gönderip sulh istemesi işte bu vaziyete nihayet vermek içindir. — İstanbul üzerinden 7 Nisan = 15 Cumâda-ı 1. 1. Pazar günü Amasya'ya gelen Avusturya murahhasları «Auger Busbek/Busbecq», «Anton Wranczy/Verantius» ve «François Zay» isimlerinde üç kişidir : Bunlardan Busbek Türkiye'de gördüklerine ve Osmanlı kuvvet ve za'fının tahliline ait Lâtince mektuplarıyla meşhurdur : Bu kıymetli eserin muhtelif tarihlerde muhtelif mütercimler tarafından neşredilmiş İngilizce ve Fransızca tercümeleri de vardır; Ankara'daki «Auguste» kitabesini keşfeden de işte bu Busbek'dir. — Avusturya hey'etinin Amasya'da bulunduğu günler, yukarıki fıkra da gördüğümüz İran sefirinin bulunduğu zamana mûsâdiftir : Hattâ Busbek'le Ferruhzâde Bey, bir gün aynı zamanda huzura kabul edilmişlerdir. — Hem bir sulh akdi, hem büyük haraçlar mukabilinde Transylvania = Erdel hâkimiyetinin istihsalî için gelmiş olan Avusturya hey'eti haraç olarak on bin duka altınla hediye olarak altın yaldızlı ve musannâ bir gümüş sofrayı takımı getirmiştir; fakat bütün bu pişkeşlere rağmen ne Transylvania hakkındaki ricaları kabul edilmiş, ne de sulh akdolunmuştur : bir çok uğraştıktan sonra Avusturya elçilerinin koparabildikleri yegâne şey altı aylık bir mütâre-

keden ibarettir! Busbek'le arkadaşları işte ancak bu kadar bir muvaffakiyet temin edebildikten sonra bu gün Amasya'dan hareket etmişlerdir : Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, İran sefiri Kemâlüddin Ferruhzâde Bey de bu gün yola çıkmıştır).

21 Haziran = 1 Şa'bân, Cuma : Kanunî Sultan Süleyman'ın Amasya'dan İstanbul'a hareketi.

(Nahcivan seferinden avdetinde bu kış mevsimini Amasya'da geçirmiş olan hünkâr burada 1554 = 961 senesi 30 Teşrinievvel = 3 Zülhicce Salı gününden bu güne kadar tam 7 ay 22 gün kalmıştır).

26 Haziran = 6 Şa'bân, Çarşamba: Kapdan-ı-Deryâ Piyâle ve Trablusgarb valisi Turgud Paşaların Fransa'yı himâye için Akdeniz seferine hareketi.

(Bu hareketin bahara tesadüf ettiği hakkında da bir rivayet vardır. — Barbaros'un ölümünden sonra yerine ilkönce Sokullu-Mehmet Paşa ve onun Rumeli Beylerbeyliğine nakli üzerine de Vezir-i-a'zam Kehle-i-İkbâl Rüstem Paşa'nın kardeşi olan Koca-Sinan Paşa Kapdan-ı-Deryâ olmuş, 1554 = 961 tarihinde ölmüceye kadar kendine rakib addettiği Turgud-Reis'e karşı kardeşiyle beraber bir takım entrikalar çevirmekten ve hattâ Turgud-Reis'in fütûhâtını benimsemekten başka bir şey yapamayan bu şımarık devşirmenin yerine de Piyâle Bey tayin edilmiştir : Koca-Sinan Paşa'nın Turgud-Reis'i istirkab edip bir takım entrikalar çevirmesi için 1551 = 958 vukuâtının «15 Ağustos» fıkrasına bakınız, Beşiktaş'daki «Sinan Paşa câmii» işte bu Koca-Sinan Paşa'nındır. — Piyâle Paşa bir rivayete göre Hirvat ve daha kuvvetli bir rivayete göre de Macar devşirmesidir : Hattâ çocukluğunda Mohaç muharebesinde esir edilip Enderun'da terbiye edildiği rivayet edilir; sonradan kendisine bir sultan da verilmiş ve Osmanlı hanedanına dâmad da olmuştur. — Bu tarihten iki sene evvel Fransa ile bir himâye muahedesi akdedilmiş ve muahede mucibince ilkönce Turgud-Reis Korsika seferine çıkmıştır : 1553 = 960 vukuâtının «1 Şubat» ve «15 Haziran», fıkralarına bakınız. Bu sefer Sultan Süleyman Amasya'da iken Fransa'dan «Cognac» isiminde bir elçi daha gelip aynı muahede mucibince tekrar yardım illediğinden Piyâle Paşa'ya donanmanın hazırlanması emredilmiştir : 1554 = 961 vukuâtının «30 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Bundan evvel Sinan Paşa'nın Kapdanhâgında olduğu gibi bu sefer de donanmaya Trablusgarb Beylerbeyi Turgud Paşa kumanda etmiş, ilkönce cenubi İtalya'nın Messina boğazı üzerinde Türklerin «Rice» dedikleri «Reggio» kalesi zaptedilmiş, bir ihraç hareketiyle içeriler yağma ve tahrib olunmuş, bu sırada amiral Andrea Doria'nın büyük bir donanmayla Napoli sahillerinde bulunduğu haber alınarak hemen üstüne gidilmişse de Doria alelâsul kaçmış ve ondan sonra da İtalya'dan İspanya'ya kadar büyük bir deniz hareketi yapıp mevsim sonu sayılan Kasım iptidâlarında avdet edilmiştir).

31 Temmuz = 12 Ramazan, Çarşamba: Nahcivan seferinden dönen Sultan Süleyman'ın Üsküdar sarayına muvâsalatı ve Rumeli'de büyük bir isyan hareketi yapan düzmece Mustafa'nın idâmı.

(Kanunî'nin Üsküdar sarayına muvâsalatı için 1 Ağustos = 13 Ramazan Perşembe tarihi de rivayet edilir. — Sultan Süleyman'ın bizzat idare ettiği seferlerin on ikincisi olan bu Nahcivan seferi, padişahın 1553 = 960 senesi 28 Ağustos = 18 Ramazan Pazartesi günü İstanbul'dan hareketinden bu güne kadar tam 1 sene, 11 ay, 3 gün sürmüştür. — Rumeli'de çıkan yeni «Düzmece-Mustafa» vak'ası işte bu sefer esnasında zuhur etmiştir; Birinci Mehmet ve İkinci Murad devirlerinde «Düzme» ve «Düzmece» gibi lâkaplar takılarak sahte gösterilmiş bir

hakikî şehzâde Mustafa ile hakikaten sahte bir Mustafa ve bir de Küçük-Mustafa gaileleri vardır : 1420 = 823 vukuâtının son fıkrasıyla 1422 = 825 vukuâtının birinci ve ikinci fıkralarına ve 1423 = 826 vukuâtının da birinci fıkrasına bakınız. Bunlara benzer bir vak'a da bu sefer padişahın Nahcivan seferinde zuhur etmiştir : Bu da bir nevi «Düzmece-Mustafa» isyânıdır! Osmanlı menbâlarının çok ihtiyatlı bir lisan kullanmaları bu vak'ayı karanlık bırakmaktadır : Bu seferki Mustafa, 1553 = 960 senesi 6 Teşrinisânî = 27 Şevvâl Cuma günü Ereğli cıva- rındaki «Ak-öyük» ordugâhında idâm edilmiş olan büyük şehzâde Mustafa olduğuna iddiâ ederek Rumeli'de ortaya çıkmıştır; Osmanlı menbâlarının rivayetine nazaran bu sahte müddâf Kanunî'nin büyük oğluna pek çok benzemesinden istifade etmiş ve her kes ona bu benzeyişten bahsettikçe :

— Aman beni ele vermeyin; ben zaten başımı güç kurtardım : Her şeyin zamanı var!

gibi ustalıklı sözlerle etrafına on bin kişilik bir kuvvet toplamıştır! Bu kuvvet içinde Akıncılar, Levendler vesaire gibi bir takım askerler bile vardır! İsyanın nerede çıktığı ve bilhassa sahte Mustafa'nın hüviyetiyle menşei kat'î surette mâlûm olmamakla beraber zayıf bir rivayete nazaran Selânik ve Yenişehir havâlisinde başlıyan bu hareket oradan Dobruca'ya doğru yayılmıştır; bununla beraber Dobruca'dan başlayıp Tuna boylarında Silistre ve Niğbolu üzerinden Selânik ve Yenişehir taraflarına kadar genişlediği hakkında daha kuvvetli bir rivayet vardır! Tabii bu suretle Rumeli'nin büyük bir kısmı bu isyan hareketine sahne olmuş demektir. — Osmanlı menbâlarında «bir şahs-ı mehcûl-ün-neseb» ve «bir bed-asl-u-bed-haseb» denilen sahte Mustafa «Ak-öyük» fâciasında cellâdların kendisine benziyen başka bir şahsı idâm ettiklerinden bahsederek Kanunî Sultan Süleyman'ın büyük oğlu olduğunu iddiâ etmiştir! Her halde içlerinde şehzâde Mustafa'yı pek çok ve pek yakından görmüş binlerce insanlar bulunması lâzım-gelen böyle muazzam bir kütlenin nasıl olup da öyle bir sahtekâra bu ka- dar kolayca kanıvermiş olduğuna hayret etmemek kabil değildir. — Bu mesele de dikkat edilecek noktalardan biri de Fetret ve Birinci Mehmet devirlerindeki kommünist fikirleri ve hareketleriyle meşhur Şeyh Bedrüddin'in Dobruca'da hâlâ mevcut olduğu anlaşılan muakiplarıyla meslekdaşlarının da bu isyâna iştirâk etmiş olmalarıdır : «Simavna-Kadısı oğlu Şeyh Bedrüddin Mahmud», un şahsiyyeti için 1411 = 813 vukuâtının üçüncü fıkrasına ve Anadolu ile Rumeli cihetlerinde açtığı ve açtırdığı isyân hareketleri için de 1420 = 823 vukuâtının birinci, ikinci ve üçüncü fıkralarına bakınız. Peçevî sahte Mustafa'nın bu meslek tarafdarlarıyla elbirliğini şöyle anlatır :

«Otak ve tımturâkı ile Dobruca'da Simavni sâfîleri arasına düşer ve bazı ağn- yâya, husûsa mültezimin-ü-ümenâyâ ve cizyedârlara vesâir mübâşirin-i emvâle akçalar salup ve dâd-u-dihişe ve tablhâne ve alem vesâir levâzım ve hayl-ü-haşem tertibine mübâşeret kılar!»

Bu fıkradan anlaşıldığına göre bir taraftan zenginlerle Mâliye sandıklarından paralar alınmış ve bir taraftan da bu paralar icab edenlere dağıtılmıştır! Düzme Mustafa'nın saltanatını ilân ederek «Uyul-doğca / Uyul-doğdu / Toğca / Toyca» isminde birini kendine vezir tâyin ettiği ve bundan başka iki softaya Kadı-as-kerlik verdiği de rivayet edilir : Her halde bu Kadı-as-kerler Peçevî'nin bahsettiği «Simavni sâfîler» den olmalıdır! — Zenginlerin mallarını züğürtlere dağıta- rak Rumeli'nin hemen bütün halk tabakalarını ayaklandırmış olduğu anlaşılan bu korkunç harekete karşı ilk tedbirleri Edirne'de Rumeli muhafâzasına memur olan şehzâde Bâyezid ittihâz etmiş, bir taraftan kendi «üzengi ağalarından» birinin kumandasında mühim bir kuvvet gönderdiği ve aynı zamanda Niğbolu sancak beyi Dulgadırlı-Mehmet-Han'ı âsilere karşı sevkettiği gibi, bir taraftan da Amasya'da bulunan padişaha üstüste haberler ve telhisler göndermiştir; Ka- nunî'nin bu haberleri Amasya'dan İstanbul'a gelirken yolda aldığı ve Nahcivan seferinde Rumeli Beylerbeyliğinden üçüncü vezirliğe terfi etmiş olan Sokullu-Mehmet Paşa kumandasında alelacele bir kuvvet sevkettiği rivayet edilir : Bir rivayete göre Sokullu Edirne'ye yaklaşırken ve diğer bir rivayete göre de «Üğ- raş-köyü»ne geldiği zaman Düzmece-Mustafa'nın yakalandığını haber almıştır; kan dökülmeden elde edilen bu netice Dulgadırlı-Mehmet-Han'ın siyasi bir mu-

vaffakiyeti şeklinde gösterilir : Bu Niğbolu beyinin yaptığı isyan reisinin ve zirliğinde bulunan «Uyul-doğca»yı bir takım vaitlerle elde etmiş olmaktan ibaret : Rivayete nazaran hükümet kuvvetlerinin yaklaşması üzerine âsilerin kaçışını başlamasından istifade eden bu «Doğca» yahut «Toyc»a tenhâ bir zamanda fırsat düşürüp Düzmece'yi bağhyarak Niğbolu beyine göndermiş, o da Edirne'deki şehzâde Bâyezid'e yollamıştır : Edirne'den de İstanbul'a gönderilen Düzmece-Mustafa, Kanunî'nin Üsküdar'a muvâsalat ettiği gün «ba'd-et-teşhîr» ve «eşedd-i ukubetden sonra», asılarak idâm edilmiştir. Padişahın İstanbul'a geçmeden evvel Üsküdar sarayında kalması her halde bu vak'a ile alâkadar olmak lâzımgelir. — Meşhur Avusturya sefiri «Auger Busbek»in bir mektubunda bu isyanın kargaşalıktan istifade ederek babasının tahtını zaptetmek isteyen şehzâde Bâyezid tarafından tertip ettirilmiş olduğundan bahsedilirse de bu rivayet çok zayıftır).

29 Eylül = 13 Zülka'de, Pazar : Vezir-i-a'zam Kara-Ahmed Paşa'nın idâmı ve selefi «Kehle-i-ikbâl» Rüstem Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Bu tebeddül için 12 Zülka'de = 28 Eylül Cumartesi tarihinden de bahsedilir. — Büyük şehzâde Mustafa'nın Nahcivan seferinde idâmındanberi Üsküdar'daki konağında mâzul yaşıyan eski Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa Sultan Süleyman'ın dâmâdı, Mihrimâh-Sultan'ın kocası ve sarayda kadınlar saltanatını kurmuş olmakla meşhur Hurrem-Sultan'ın da fitne, fesad ve cinayet âletidir! Kanunî Sultan Süleyman'ın bu Hırvat bozuntusunu «Ak-öyük» vak'asında Sadâretten azletmekle şehzâde Mustafa'nın idâmından müteessir olan ordunun taarruz ve tecâvuzundan kurtarmış olduğu rivayet edilir; tabii aradan iki seneye yakın bir zaman geçmesi askerin gazabını yatıştırmış ve Kehle-i İkbâl'in lekeli şahsiyeti âdetâ bir mâzuliyyet suyu ile yıkanmıştır! Bu kanlı Hırvatın daha fazla mâzul kalmasına tabii ne kaynanası Hurrem-Sultan, ne de karısı Mihrimâh-Sultan râzıdır! Bu sırada altmış yaşında olan ve uzun sefer yorgunluklarıyla büyük mâtemler ve muazzam gâileler içinde geçmiş 35 senelik bir saltanattan çok yorulup sarsıldığı anlaşılan Kanunî Sultan Süleyman artık karısıyla kızının elinde bir oyuncak hâline gelmiştir! Rüstem Paşa'nın yeniden iş başına gelmesini temin eden hakiki vaziyet işte budur. — Bir şehzâdenin kanı döküldüğü zaman azledilen Rüstem'in bu sefer de bir Vezir-i-a'zam kanı dökülerek iş başına gelmesi Hurrem-Sultan'ın gizli siyasetiyle alâkadardır : Rivayete nazaran bu haris kadın her emrine münkad olan vicdansız dâmâdını Kara-Ahmed Paşa gibi hem halkın, hem ordunun teveccühünü kazanmış tehlikeli bir rakipten kurtarmak istemiştir; Ahmed Paşa'nın evvelce şehzâde Mustafa'ya tarafdâr olduğu rivayet edilir : Hattâ Paşa'nın şehzâdeye haber göndererek Nahcivan seferinde babasının ordugâhına gelmemesini bildirmiş olduğu hakkında bile bir rivayet vardır; diğer bir rivayete göre de Sultan Mustafa idâm edilip Rüstem Paşa askeri teskin için azledildiği zaman Kara-Ahmed Paşa Kanunî'nin kendisine teklif ettiği sadâreti kabul etmek istememiş, Hurrem-Sultan'ın şerrine uğrıyacağını daha o zaman anlamış ve nihayet Sultan Süleyman kendisini hiç bir zaman azletmeyeceğine yemin ettiği için «Mühr-i-Hümâyûn»u kabule mecbur olmuştur! Bu vaziyetten bütün teferrüâtıyla haberdâr olan Hurrem-Sultan'ın Ahmed Paşa'yı mahvetmek için yukarıki fıkrada gördüğümüz Düzmece-Mustafa isyanında parmağı olduğundan bile bahsettiği hakkında bir rivayet vardır! Diğer bir rivayete göre de Kanunî Ahmed Paşa'yı azletmeyeceğine yemin etmiş olduğu için idâm ettirerek vazifesine nihayet vermiştir! Kâtib-Çelebi bu noktayı :

«Min-ba'bin azlitem diyü yemin itmıştır : Fi-l-vâkı' katlittiler!»

şeklinde anlatır. Bununla beraber hak ve adalet mefhumlarına Kanunî kadar hürmet etmiş bir hükümdarın otuz beş sene saltanattan sonra bu derece zâlim olabileceği pek kolay kabul edilebilecek ihtimallerden değildir : Zaten Ahmed Paşa'nın idamına sebep olarak Mısır halkını ağır vergiler altında bulundurmuş ve bu hususta padişahı bile dinlememiş olduğu hakkında da bir

rivayet vardır. Bununla beraber en mühim sebep Hurrem-Sultan'ın kin ve gay-zında gösterilir ve umumiyetle :

«Bi-icab-ı mûcib mekr-i zenân ile tecerrü'î zehrâb-ı siyâset»

etmiş olduğundan bahsedilir! Fakat her halde hiç bir «icâb-ı mûcib» olmaması Sultan Süleyman'ın haremsarâyında mevhum sebeblerle kandırılmış olmasına mâni değildir. Netice itibariyle Hurrem-Haseki «Makbûl-İbrahim Paşa» dan sonra «Kara-Ahmed Paşa»yı da ihtirâsâtına kurban ederek iki Vezir-i-a'zam idâm ettirmiş ve «Ak-öyük»de boğdurduğu şehzâde Mustafa ile onun ölümüne dayanmadığı için öldüğünden bahsedilen şehzâde Cihangir de hesab edilmek şartıyla iki prensin de ölümüne sebep olmuş demektir! — Kara-Ahmed Paşa Topkapı sarayındaki «Arz-odası»nın önünde boynu vurularak veyahut boğularak idâm edilmiştir : Hiç bir şeyden haberi olmayan Paşa'nın Divân ictimâına iştirâk için gelmiş olduğu rivayet edilir! — Bir Arnavut devşirmesi olan Ahmed Paşa'nın iyi bir müslûman olduğu, idaresinin intizâmı ve adaletiyle halkın ve ordunun te-veccühünü kazandığı için Rüstem Paşa'yı gölgede bırakarak Hurrem-Sultan'ın hışmına uğradığı rivayet edilir : Her halde devşirmelerin en iyilerinden olduğu ve bilhassa Erdel = Transylvania ve Banat fütûhâtında çok büyük hizmetleri görüldüğü muhakkaktır : 1552 = 959 vukuâtına bakınız. — Kara-Ahmed Paşa'nın idâmı başka memleketlerde bile çok fena tesirler bırakmış ve meselâ bir rivayete göre İran şahı Birinci Tahmâsb Osmanlı elçisi Hasan Paşa'ya :

— Pâdişahınızın medhâl-ü-nâ-makbûl olan ef'âlinin biri Sultan Mustafa gibi erşed-i evlâdına kıyması, ikincisi Ahmed Paşa gibi şir-i cihâdı karılar sözüyle katlitmesidir!

gibi acı sözler söylemiştir. — Kara-Ahmed Paşa'nın sadâreti 1553 = 960 senesi 6 Teşrinievvel = 27 Şevvâl Cuma gününden bu güne kadar tam 1 sene, 11 ay, 23 gündür. — Bâzı menbâlarda Ahmed Paşa Rüstem'in kardeşi gibi gösterilirse de doğru değildir).

Istanbul'da kahve içilmiye başlaması.

(Bu tarihe kadar Türkiye'de ismi bile mâlûm olmayan kahvenin ilk defa olarak işte bu sene İstanbul'a getirilmiş olduğu rivayet edilir : Bununla beraber bundan bir sene evvel 1554 = 961 tarihinde getirtilip bu seneden itibaren kahvehâneler açılarak umumî bir rağbetle karşılanmaya başladığı hakkında da bir rivayet vardır. — Kahveyi İstanbul'a Halebli «Hakem» ve Şamlı «Şems» isminde iki Arap kahvecinin getirmiş olduğu rivayet edilir : Bir rivayete göre de bundan bir sene evvel Şamlı «Şems» gelmiş ve bu sene de Halebli «Hakem» gelince her ikisi de «Taht-el-kal'a» yâni «Tahtakale» de birer kahvehâne açmışlardır; bununla beraber kahvenin Türkiye'ye ilk defa olarak bu tarihten 6-7 sene sonra 969 = 1561 — 1562 tarihinde girmiş olduğu hakkında da biraz daha zayıf bir rivayet yok değildir. — Gittikçe İstanbul'un her semtine yayılan ilk kahvehâne-lerin birer «Mecmua'i zurefâ» olduğu ve buralarda «okur yazar makuulesinden nice zurefâ» toplandığı rivayet edilir; tavla ve satranç oynayanlar olduğu gibi, kitap okuyanlar ve «nev-güfte gazeller getirüp maârifden bahsidenler» de vardır; dev-let erkânı müstesnâ olmak üzere bütün kibar, zarif ve münevver adamların birer klôb hâline getirdikleri bu ilk İstanbul kahvelerini Peçevi şöyle anlatır :
«... böyle bir eğlenecek ve gönül dinlenecek yer olmaz diyü dolup oturacak ve duracak bir yer bulunmaz oldu ve bi-l-cümle ol kadar şöhet buldu ki ashâb-ı manâsıbdan gayri kibâr bi-ihityâr gelür oldular»!

«Kahve» kelimesi Arap dilinde esasen «şarap» demektir : Kelimenin işte bu mâ-nâsından dolayı gittikçe Ulemâ sınıfı arasında dedikodular başlamıştır! Gene aynı müellif bu meseleyi de şöyle anlatır :

«İmamlar ve müezzinler ve zerrâk sofular :

— Halk kahvehâneye müptelâ oldu, mescidlere kimesne gelmez oldu!

didiler; ulemâ ise :

— Mesâvîhânedür : Ana varmakdan meyhâneye varmak evlâdur!

diyüp husûsâ vâızlar men'i bâbında gaayet küşîş ider oldular ve müftiler :

— Her nesne ki fahm mertebesine vara, ya'nî kömür ola, harâm-ı sırfdur! diyü fetvâlar virdiler».

Bilhassa «kahve» kelimesinin «şarap» mânâsına gelmesinden kuşkulanan Ulemâ sınıfının bu tuhaf mücâdelesini uzun zaman devam etmiş, şarap gibi zavallı kahve de bir aralık yasak edilmiş ve hattâ üçüncü Murad devrinde «Koltuk meyhâneleri», ne mukabil «Koltuk kahveleri» açılmış, tiryâkiler çıkmaz sokaklarla sapa yerlerde kurulan bu koltuk-kahvelerine bâzı dükkânların arka kapılarından işle-miye başlamış, fakat nihayet ulemânın da kahve iptilâsına uğraması gittikçe bu nesnenin harâm olmayıp helâl olduğu hakkında manzum ve mensur fetvâlar ve-rilmesine bile sebep olmuştur! Pegevi bu vaziyeti de şöyle anlatır:

«Vâızlar ve müftiler :

— Kömür haddine gelmezmiş, içmesi câiz imiş!

dir oldu. Ulemâdan ve meşâyîhden, vüzerâdan ve kibârdan içmez âdem kalmadı : Hattâ bir mertebeye vardı ki vüzerâ-i izâm akaar için kahveler ihdâs ittiler ve yevmiye birer, ikişer altun kirâ alur oldular»!

Hattâ kahvenin bu revâcına mukabil Kanunî'nin son devirlerinde meyhânelerin kapatılması ve «dermân için bir katra şarâb» bulunamaması :

Humlar şikeste câm tehi yok vücûd-i mey

Kıldun esir-i kahve bize hey zamâne hey!

gibi beyitlerle dîvan edebiyatında bile akisler bırakmıştır).

1555 — 1556 = 963

Fuzulî'nin ölümü.

(Hicretin 963 senesi, Milâdın 1555 senesi Teşrinisânîsinin 16 ncı Cumartesi gününden başlayıp 1556 senesi Teşrinisânîsinin 3 üncü Salı gününe kadar devam ettiği ve bu büyük matem ay ve gün tarihleri de malûm olmadığı için, burada o Hicret senesine mukabil Milâdın hem 1555, hem 1556 seneleri esas ittihâz edilmiştir : Fuzulî hakkındaki son tetkiklerde Hicretin 963 tarihine mukabil Milâdın yalnız 1555 senesi esas ittihâz edilirse de doğru değildir; çünkü Hicretin bu 963 senesinin ancak ilk 46 günü Milâdın 1555 tarihine tesadüf etmekte ve 17 Sefer = 1 Kânunusânî Çarşamba gününden itibaren 1556 senesi başlamaktadır; bu vaziyete göre 963 senesinin ancak bir buçuk ayı 1555 tarihine tesadüf ettiği halde mütebâkî on buçuk ayı 1556 senesine müsâdif demektir : Onun için Fuzulî'nin vefatı bu Milâd senelerinin ikisinden birine ve hattâ birincisinden ziyâde ikincisine tesadüf etmiş olmak ihtimali vardır. — Vücudu Türk ırkına şeref veren bu büyük dâhinin tercemeihali hakkındaki vesikalar pek az olduğu için, hayatı hakkındaki mâlûmâtımız da pek cüz'îdir. Gerek bu vesikalardan, gerek şimdiye kadar yapılan tetkiklerden çıkan neticeler şöyle sıralanabilir :

1 — Lehçe bakımından Âzerî dâiresine mensub olan Fuzulî, 24 boya ayrılan Oğuz Türklerinin «Bozok» soyuna mensub olan «Bayat» boyundandır. Oğuzların garba doğru muhaceretleri esnasında bu boyun muhtelif oymakları Irak, Azerbaycan ve Anadolu'nun muhtelif taraflarına yerleşmiştir. Türk musıkısının «Bayâtî» makamı işte bu boyun ismini taşır. Bâzı müstesrikler Irak'da «Bayat» isminde bir Kürt aşireti bulunmasına istinaden Fuzulî'yi kürtleştirmek gibi gülünç bir hatâyâ düşmüşlerse de, bunun hiç bir aslı faslı olmadığı en büyük dâhimizin kendi manzum ve mensur ifadeleriyle sâbit ve her türlü şüphe imkânından tamamiyle münezzeh ve kat'î bir hakikattir; Fuzulî Fârsî dîvânının mukaddimesinde Türk milliyeti için :

Selîka-i aslî-i men

demektedir: Buradaki «Selîka» kelimesi «Hilkat, tabiat, hamur, maya» mânâ-

larına gelir. Türk dilini «Selika-i asliyye» lisanı gösteren ulu Türk aynı mukaddimesinde Arapçayı ilim dili ve Acemceyi de kullanılması moda hâline gelmiş bir edebî dil şeklinde tasvir etmektedir! Bu noktayı ilk defa olarak Süleyman Nazif merhum «Fuzulî» hakkındaki eserinde tesbit etmiştir. Fakat büyük şair bundan başka «Hadikat-üs-Suadâ» mukaddimesindeki rübâisinde de milliyetini kat'i bir ifadeyle tasrih etmektedir :

Ey fëyz-resân-i Arab-u-Türk-ü-Acem
Kıldun Arabı efsah-i ehl-i âlem
İttün fusahây-i Acemi İsi-dem
Ben Türk-zebandan iltifât eyleme kem

Fuzulî bu rübaisinde üç büyük İslâm milletini sıralayıp kendisine yabancı olan Arab'la Acem'i ayırdıktan sonra kendisini :

— Ben Türk-zebân!

diye takdim etmektedir. Onun hem ırk, hem dil bakımından Türk olduğunu gösteren bu manzum ve mensûr ifadeleri karşısında Kürt olduğunu iddia edebilmek için yalnız ilmin değil, akıl ve iz'ânın da haricine çıkmak lâzımdır! Fazla olarak Fuzulî ırkının büyüklüğüne ve hattâ en büyük ırk olduğuna iman etmiş ve bunu da açıkça söylemiş bir Türk milliyetperveridir; gene «Hadikat-üs-Suadâ» mukaddimesinde bu noktayı da şöyle anlatır (1253 Bulak tab'ı, s. 7):

«Aizze-i Etrâk ki cüz'i a'zam-ı terkib-i âlem ve sınıf-ı nevî benî-Adem...» işte bütün bu sarâhatlerle sâbit olduğu gibi, Fuzulî Türk ırkından ve Oğuz Türklerinin Bayat boyundan, milliyetini Araplıkla Acemliğe karşı müdâfaa eden ve ırkını dünyanın en büyük ırkı bilen bir Türkmendir.

2 — Türkçe divânının mukaddimesinde «Menşe' ve mevlidim Irâk-ı Arab» diyen Fuzulî'nin Irak Türklerinden olduğu muhakkak olmakla beraber, hangi şehirde dünyaya geldiği kat'i surette mâlûm değildir; Künyesinde «Fuzulî-i Bağdâdî» diye Bağdad'a nisbet edilmesi bu şehrin ötedenberi Irak'ın merkezi olmasındandır. Muhtelif menbâlarda doğum yeri olarak Kerbelâ ile Hille'den bahsedilir; fakat en kuvvetli ihtimale göre Kerbelâ'da doğmuş olması lâzımdır: Çünkü gene aynı mukaddimedede diğer Türk lehçelerine nisbetle kendi memleketinin lehçesine sadık kaldığından bahsederken :

— Her memleketün ehline âriyetden âr gelür
dedikten sonra :

— Lillâh-il-hamdi ve-l-minne ki hâk-i Kerbelâ sâir memâlik iksirinden eşref olduğu mâ'lûmdur ve rütbe-i şî'rimi her yerde bülend iden hakikatde bu mefhûmdur! şeklinde kendi memleketinin lehçesiyle iftihar etmektedir. «Hadikat-üs-Suadâ» mukaddimesindeki :

«Perverde-i hân-ı ni'met-i Şâh-ı Kerbelâ Fuzulî-i mübtelâ»

ibâresi de Kerbelâ'da yetişmiş olduğunu çok sarîh olarak göstermektedir. Onun için Fuzulî'nin bir zaman Hille'de yaşamış olduğunu gösteren Acemce bir kıt'aya ve babasının Hille müftisi olduğu hakkındaki an'aneye istinâd ederek onu orada doğmuş gösteren Süleyman Nazif'in tahmini bu sarâhatlere mugayirdir.

3. — Fuzulî'nin doğduğu yer gibi ölüm ve doğum tarihleri de ihtilâflıdır: Muahhar menbâlarda doğum tarihi olarak tesadüf edilen 895 = 1490, 900=1494—1495 ve 910 = 1504 — 1505 tarihleri hep tahmine müstenittir. — Ölüm tarihi olarak da 963 = 1555 — 1556, 969 = 1561 — 1562, 970 = 1562 — 1563, 971 = 1563 — 1564 ve nihayet 975 = 1567 — 1568 senelerinden bahsedilir: Bunların en kuvvetlisi birincisi'dir. Fuzulî ile muâsır olan «Ahd-i Bağdâdî»nin büyük şair öldükten sekiz sene sonra yazdığı «Gülşen-i şuarâ» sında işte bu 963 = 1555 — 1556 senesi esas tutulmuş olduktan başka, Kâtib-Celebi'nin matbu «Keşf-üz-zunûn» nüshalarında yanlış olarak görülen 971 = 1563 — 1564 tarihine mukabil Süleyman Nazif tarafından Millet kütüphanesinde tetkik edilen ve müellifin elyazısıyla yazılmış olan nüsha ile bâzı tezkirelerde de gene bu 963 = 1555 — 1556 tarihine tesadüf edilmesi bunu büsbütün tevsik etmektedir. «Ebced» hesabıyla vefat tarihi olarak rivayet

edilen «Göçtü Fuzulî» ibâresi de Hicrî 963 senesini gösterir. Ancak eski yazıda bu ibâre «V» ilâvesiyle de yazılabilir ve bu takdirde 969 = 1561 — 1562 senesini gösterebilirse de, bu ihtimalin vârid olmadığı Ahdî, Kâtib-Çelebi, Fâizî ve Riyâzî gibi müelliflerin sarâhatleriyle sâbittir. — Umumiyetle Fuzulî Hicrî takvim hesabıyla altmış seneden fazla ve hattâ altmış beş sene yaşamış gösterildiğine göre, en kuvvetli ihtimale nazaran 898 = 1492 — 1493 tarihlerine doğru dünyaya gelmiş olması lâzımgelir : Fakat tabîî bunun bir tahminden ibaret olduğu unutulmamalıdır.

4 — Fuzulî işte bu 963 = 1555 — 1556 tarihinde Bağdad'da zuhur eden «maraz-ı taîn ile mat'ân» olarak ölmüş, yâni vebâdan vefat etmiştir. Bâzı menbâlarda Bağdad'da ölmüş gibi gösteren ifadelere tesadüf edilirse de burada «Bağdad»dan maksat «Irak» olmak lâzımgelir : Çünkü an'aneye nazaran mezarı Bağdad şehrinde değildir.

5 — Fuzulî'nin âilesi hakkındaki mâlûmatımız babasının, kaynatasının ve oğlunun isimlerine münhasır gibidir : Hille müftliğinde bulunmuş olduğu rivayet edilen babasının adı «Süleyman»dır; büyük şairin mahlasını andıran oğlunun adı da «Fazlî» dir; şanlı babasının yanında gölgede kalan Fazlî'nin de Türkçe, Arapça ve Acemce şiirleri vardır. — An'aneye göre Fuzulî «Rahmetullâh» ismindeki hocasının kızını severek almıştır : Hattâ ilk şiirlerini işte bu aşkın tesiriyle yazmaya başlamış olduğundan bile bahsedilir! Fakat tabîî bütün bu rivayetler tevsikine imkân olmıyan birer an'aneden ibarettir.

6 — Fuzulî'nin asıl ismi Mehmet'dir : Muhtelif menbâlarda «Mevlânâ Fusûlî-i Bağdâdî», «Molla Mehmed ibni Süleyman» ve Sicill-i Osmânî'de de yanlış olarak «Süleyman oğlu Mahmud Çelebi», gibi künyelerle anılan büyük dâhi «Her işe burnunu sokup lüzumsuz şeylerle uğraşan boşboğaz» mânâsına gelen «Fuzûlî» kelimesini hiç kimsenin kullanmayacağı bir mahlas olduğu için seçtiğinden bahsetmekle beraber, Fârsî divanının mukaddimesinde bu kelimenin etimoloji bakımından iyi bir mânâsı olduğunu da söyleyip, «Fuzûlî» kelimesinin «fazilet» mânâsına gelen «fazl» kökünden cemi şekli olan «fuzûlî» den teşekkül etmiş olduğundan bahsetmektedir. Onun için «Fuzulî» mahlasının fena mânâsı iyi mânâsına siper edilmiş demektir!

7 — Fuzulî'nin bütün hayatı Irak'da ve bilhassa Kerbelâ, Hille ve Bağdad şehirlerinde geçmiş ve hattâ büyük şair ömründe Irak hâricine çıkmamıştır; bizzat kendisi Türkçe divanının mukaddimesinde bu noktayı : «Menşe'ü-mevlidim Irâk-ı Arap olup tamâmî-i ömrümde gayr memleketlere seyhâhat kılmadığıma...»

şeklinde ifade etmektedir. Bununla beraber dehâsının inkişâfına müsâit bir muhit hasretini daima hissetmiş olduğunu gösteren bâzı sözlerine de tesadüf edilir; meselâ şu beytinde hep «Ayşhâne-i Râm» terkiibiyle kasdettiği İstanbul'da olduğundan bahsetmektedir :

Fuzûlî eyledi âheng-i ayşhane-i Râm
Esir-i mihnet-i Bağdâd gördüğün gönlüm

Gene aynı iştiyâkını ifade eden şöyle bir beyti daha vardır :

Fuzûlî ister isen izdiyâd-ı rütbe-i fazl
Diyâr-ı Râmu gözet terk-i hâk-i Bağdâd et

Fakat zavallı Fuzûlî görmeden özlediği İstanbul'u görmeden ölmüştür :

8 — Fuzulî'nin edebî cephesinden başka çok kuvvetli ve büyük bir ilim cephesi de vardır : Tıb, hey'et, hendese, tarih, tasavvuf ve Fıkıh'la Hadis gibi tabîî, ri-yazî ve dinî ilimlerin hepsinden zamanının en yüksek kültür derecelerine çıkmış ve hattâ ilmi şiirin temeli saymıştır :

— İlimsiz şî'r esâsı yok divâr gibi olur!

diyen en büyük şairimiz, anadilinden başka o devrin en mühim ilim ve edebiyat lisanları olan Arapça ile Acemcenin de en büyük üstâdlarındandır ve Türkçe divanından başka Arapça ve Acemce divanları da vardır. — An'aneye nazaran Fuzulî'nin klâsik tahsil hayatındaki hocalarından yalnız ikisinin ismi bellidir: Bunlardan biri kendi kaynatası olduğundan bahsedilen «Hâce Rahmetullâh» biri de bir aralık Şâh-İsmail'in maiyyetinde bulunduktan sonra İstanbul'a gelen Melik-üş-şuarâ «Habîbî»dir; fakat bu an'anenin hakikate ne dereceye kadar uygun olduğu belli değildir: Her halde Fuzulî'nin kendi ifadesine göre en büyük hocası gene kendisidir; Türkçe divanının mukaddimesinde bu hususiyetini de şöyle anlatır:

«Pâye-i şî'rîmi hilye-i ilmden muarrâ olmağî mâcib-i ihânet bilüp ilmsiz şî'rden kaalib-i bî-râh gibi teneffür kılup bir müddet nakd-i hayâtum sarf-ı iktisâb-ı fûnûn-i ilm-i aklî ve naklî ve hâsıl-ı ömrüm bezl-i iktibâs-ı fevâid-i hikemî ve hendesî kılmağın mürûr ile leâlî-i asnâf-ı hünerden şâhid-i nazmıma pîrâyeler müretteb kıldım».

Bu izaha göre Fuzulî'nin her halde bir «autodidacte» olması lâzımgelir.

9 — Fuzulî'nin hayatı Irak'ın siyasi vaziyetine tâbi olarak üç Türk devletinin tâbiyyetinde geçmiştir: Yukarda 3 numaralı paragrafta gördüğümüz gibi, tahminen 898 = 1492 - 1493 tarihinde doğmuş olması lâzımgelen büyük şair en kuvvetli ihtimale göre Kerbelâ'da dünyaya geldiği sıralarda Irak ölkesi Akkoyunlu hâkimiyetindedir: Bu hâkimiyyet, İran'da saltanat kuran Şâh-İsmail'in 1508 = 914 tarihindeki istilâsıyla Akkoyunlulardan Safavilere ve nihayet Kanunî'nin Irak'ın seferinde ve 1534 = 941 tarihinde de Osmanlı Türklerine intikal etmiştir. Bu vaziyete göre Fuzulî doğumundan 15 - 16 yaşlarına kadar Akkoyunlu tâbiyyetinde kaldıktan sonra Şâh-İsmail'in Irak istilâsından Osmanlı fethine kadar 26 sene Safavî hâkimiyetinde ve nihayet Kanunî'nin Bağdad fethinden itibaren 21 - 22 sene kadar da Osmanlı tâbiyyetinde yaşamış demektir. Safavî istilâsına 15 - 16 yaşlarında şâhid olan Fuzulî Osmanlı fethinde meşhur «Bağdad kasidesi»ni yazdığı zaman takriben 41 - 42 yaşlarındadır. Büyük şairimizin idrâk ettiği bu üç Türk idaresinin birincisiyle üçüncüsü sünî ve yalnız ikincisi şî'dir. Fuzulî'nin eserlerinde bunlardan yalnız son ikisine ait akisler bulunması, birincisini çocukluk devrinde geçirmiş olmasındandır.

10 — Fuzulî'nin mezheb itibariyle Sünnilikle Şîilikten hangisine mensub olduğu ihtilâflı bir mesele şeklini almıştır. Fakat her halde şîiliğini kat'î vesikalarla isbât etmek kabîl değildir; zaten bu fikirde olanlar bir takım müphem rivayetlerle Fuzulî'nin bâzı şiirlerindeki «Âl-i-abâ» sevgisine istinâd etmek istemişlerse de, bu sevgi sünîlerde de mevcut olan müşterek bir histir; fazla olarak büyük şairin meşhur «Bağdad kasidesi»nde şîilik «Küfr» ve «Cehl» şeklinde gösterilmektedir; meselâ Irak'ın Safavî idaresindeki dinî vaziyeti Fuzulî'nin nazarında islâmiyyetin bir kâfir istilâsı altında kalması demektir:

Küfr müstevlî olup kılmuşdı İslâmı zebân
Cehl istilâ bulup itmışdı ilm ehlini hâr

Bundan başka Fuzulî muhtelif şiirlerinde «Cehâr.Yâr»ı da medh etmektedir. Halbuki şiirler bu ilk dört halifeden yalnız «Ali»ye tarafdar oldukları halde diğerlerine muhaliftirler ve bilhassa «Şeyheyn» denilen Ebû-Bekir'le Ömer'e «sebb-ü-şetm», ederler! Hattâ Şîilerin en fazla düşman oldukları Ömer, Fuzulî'nin «Hadîkat-üs-Suadâ»sında «Hazret-i Ömer-ül-Fâruk radiyallâhu-anh» şeklinde tebci ve takdîs edilir. Herhalde bütün bu sarâhatleri bir tarafa bırakıp bir takım tevillerle müphem delâletlere istinâd ederek Fuzulî'yi şî göstermek doğru değildir. Bilhassa şîi gösterilen hocasının kızını alabilmek için Fuzulî'nin mezheb değiştirmiş olduğu hakkındaki muahhar rivayetin hiç bir aslı faslı yoktur.

11 — Fuzulî'nin Türkçe, Arapça ve Acemce manzum ve mensûr, büyük ve küçük eserlerinden şimdiye kadar mâlûm olabilenler 16 yı bulmaktadır: Bunların en mühimleri Türkçe, Arapça ve Acemce divanlarıyla «Leylâ ve Mec-

nün» u, «Hadikat-üs-Suadâ» sı, «Beng-ü-bâde» si, «Sâkinâme» ismiyle meşhur «Heft-câm» ı ve «Şikâyetnâme» ismindeki eşsiz mektubudur.

12 — Kanunî Sultan Süleyman'ın 1534 — 941 tarihindeki Bağdad fethinde Fuzulî'nin Osmanlı idaresinden gördüğü alâka ve himâye «zevâid-i evkafdan», dokuz akça yevmiye tâyininden ibarettir! «Aşık-Çelebi» bunu şöyle anlatır :

«Fuzulî rikâb-ı Pâdişahiye ve meclis-i İbrâhim Pâşâyı vezâretpenâhiye kasideler virüp Kaadiri Efendi'ye dahî kaside virüp ol dahî Padişâha ve Pâşaya terbiyeler idüp idrârât-ı Pâdişâhiden irtifâ-ı vilâyet-i Bağdâd'dan sedd-i remak belki siat-i maişet olacak râtibe-i mürettebe tâyin olunmuşdur».

Bu izâhâtta anlaşıldığına göre Fuzulî ilkönce Kadı-esker Kaadiri-Çelebi'ye bir kaside takdim etmiş ve onun delâletiyle de Vezir-i a'zam Makkûl-İbrahim Paşa'ya ve nihayet Sultan Süleyman'a kasideler sunmuştur : Padişaha takdim ettiği kaside yetmiş beyitlik «Bağdad kasidesi» dir. Bunlardan başka Nişancı Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'ye de bir kaside yazmış ve ondan da himâye görmüştür : Fakat bütün bu muhteşem kasidelerle yüksek himâyelerden çıkan yegâne netice «zevâid-i evkaf» dan, yâni Evkaf vâridâtının fazlasından verilme şartıyla günde «dokuz akça» ya münhasır bir dirlik tâyininden ibaret kalmış ve hattâ Evkaf memurları bunu bile :

— Zevâiddür, husulü mümkün olmaz!

diye tesviye etmedikleri için zavallı Fuzulî nihayet «Hazret-i Nişancı Pâşâ» ya meşhur şikâyetnâmesini yazmıştır! Türk nesrinin en güzel eserlerinden olan bu mektubun muhâtabı uzun zaman «Nişancı Mehmet Paşa» zannedilmişse de, son tetkiklere göre «Nişancı Celâl-zâde Mustafa-Çelebi» dir.

13 — Fuzulî Türkçe divanındaki şiirlerinin çocukluk eserleri olduğundan bahseder :

«Zemân-ı tufâliyyetümde sâdır olup müteferrik olan gazellerden bir muhtasar divân cem'itmek salâhın gördüm ve ol vaktde benden iltimâs ile ahz idenlerden iltimâs ile aldum ve şûret-i cem'in ihtisâr ile bitürdüm».

Bu izaha göre, belki 15 - 20 yaşları arasında yazıp birer şûretini şuna buna vermiş olduğu şiirlerinin bir çoklarını kaybetmiş, aradan seneler geçip bunları bir divân hâlinde toplamak isteyince eşten dosttan istinsâh etmek mecburiyetinde kalmış ve hepsini topladıktan sonra da en çok beğendiklerini seçip divânına yalınz bunları koymuş demektir! Büyük şair bu münasebetle şöhretinin pek çabuk yayılmış olduğunu da anlatır :

— Günden güne bir gaayetde mütezâyid oldu ki az müddetde eşi'a-i envâr-ı nazım ile çok şehirler ve vilâyetler doldu!

Bu büyük şöhretin çocukluk devrine tesadûf ettiği de şu beytinden anlaşılmaktadır :

Sıyt-i fasâhat ile sözüm duttu âlemi

Ben mehd-i itibârda tıf-ı zebun henûz

Abbâsiler devrinden itibaren Türk unsurlarının hulûle başladığı Irak, daha sonraları teselsül eden Türk devletlerinin dalga dalga getirdikleri Türkmen unsurlarından dolayı Fuzulî devrinde Türk diliyle kültürünün en mühim intişâr sâhalarından biri hâlinde; hattâ İran da bu vaziyettedir; büyük şairimizin şu fıkrasında şöhretini her tarafa yayılmış göstermesi tabii bu vaziyetle alâkadardır : «Gürûh gürûh Leyl-veşler Mecnun gibi istimâ'-ı şîr için başuma üşüp şâirliğüm mukarrer oldu ve âvâze-i nazmumla âlemler dolu ve şöhret-i tâm buldu».

14 — Fuzulî'nin hem Kerbelâ'da, hem Hille'de medfun olduğu hakkında iki türlü rivayet varsa da birincisi ikincisinden daha kuvvetlidir. Kerbelâ'da Fuzulî'ye isnâd edilen mezar bir Bektaşî tekyesinde ve büyük şairle muâsır gösterilen «Abd-ül-Mü'min-Dede» isminde bir Bektaşî şeyhinin türbesindedir. Fuzulî'nin işte bu şeyhe intisâb ederek tekyenin «Çirâğsûz» u olduğu hakkında mahallî bir an'ane de vardır : Tabii bu an'anenin ne dereceye kadar doğru olduğu belli değildir; bilhassa Bektaşilik meselesi hiç bir vesikayla sabit olmadığı gibi, Fuzulî'nin orada medfun olduğu hakkında da hiç bir muâsır kitâbe mevcut değildir : 1914 tarihinde Bağdad valiliğinde bulunmuş olan Süleyman Nazif

merhum Fuzuli'ye ait bir iz bulmak için bazı araştırmalar yaptırmışsa da hiç bir netice elde edememiştir; hattâ bundan dolayı «Fuzuli» ismindeki eserinde Kerbelâ'daki mezarın ancak bir makam olabilmek ihtimaline hükmetmektedir; Hille'de de böyle bir makam olabilir; hattâ Fuzulî'nin Bağdad'da ölüp orada defnedilmiş olmak ihtimali bile yok değildir. Her halde Türk edebiyatının en büyük ve en mümtaz şahsiyyetine izâfe edilen mezarlar birer «makam»dan ibaret bile olsa, bugün ihmal içinde harâb olan bu makamlarla alâkadar olmak Türkiye için en tabii vazife ve en kudsi borçtur : Unutmamalıdır ki Kanunî Sultan Süleyman'ın en parlak azamet devrine çıkardığı maddî imparatorluk nihayet yıkıldığı halde, bizim ölmez Fuzuli'mizin kurduğu mânevî imparatorluğumuz hiç bir zaman yıkılmıyacak ve daima genişliyecektir).

1556 = 963

21 Mayıs = 11 Receb, Perşembe : Budin valisi Hadım-Ali Paşa'nın kaleyi muhasara için Szigeth önlerine gelmesi.

(Geçen sene Avusturyalılarla akdedilmiş olduğunu gördüğümüz altı aylık Amasya müârekesi nihayet bulmadan evvel gene Avusturyalıların hudut boylarındaki tecâvuzlarıyla ihlâl edilmiş olduktan başka, o müddetin inkızâsından itibaren hiç bir sulh ve müâreke muahedesi akdedilmemiştir. — Avusturyalıların müârekeyi ihlâl eden tecâvuzları o zamanki Budin Beylerbeyi Tuygun Paşa'nın şiddetli bir hareketiyle karşılanmış ve bu harekette bir takım kaleler zaptedilmek suretiyle Türk hududu genişletilmiştir. — Geçen sene nihayet bulan Nahcivan seferiyle Osmanlı - İran sulhünden sonra Tuygun Paşa'nın yerine eski Budin Beylerbeyi Hadım-Ali Paşa ikinci defa tâyin edilmiş ve bu senenin sefer mevsimi başlar başlamaz sancak beylerini maiyyetine alarak Macaristan'ın en müstahkem mevkillerinden olan «Szigeth / Szigetvar», kalesine hareket etmiştir : Bu sefer fethedilemeyen bu kale bundan on sene sonraki muhasarasında Kanunî'nin ölüm sahnesi olarak şöhret bulmuştur : 1566 = 974 vukuâtının «7 Eylül» fıkrasına bakınız. — Osmanlı menbâlarında bu şehre «Sigetvar / Siketvar» ismi verilir. — Bu sefer Budin valisi Hadım-Ali Paşa'nın muhasara ettiği «Saint-Laurent» kalesi şehrin bir mil mesafesindedir. — Türkler kaleyi kuşattıktan sonra etrafındaki hendekleri binlerce araba dolusu çalı ve odunla doldurmuşlar ve bir kaç gün sonra da şehri işgal etmişlerdir : Kale üzerine yapılan tazyik şehrin işgalinden sonradır).

24 Mayıs = 14 Receb, Pazar : Saint-Laurent muhasarası.

(Szigeth şehrinin istihkâmı olan bu kalenin muhasarasına bu gün başlanmıştır : Fakat yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi, muhasara hattı kurulup hendekler doldurulmakla beraber, şehrin işgalinden evvel umumî hücum yapılmamıştır).

21 Haziran = 12 Şa'bân, Pazar : Umumî hücumun neticesiz kalması.

(Bu günkü umumî hücumun neticesiz kalması, hendeklere doldurulan odunların tutuşturulmasından hâsıl olan şiddetli ateşin şehre de sirâyet edip büyük bir yangın çıkarmasındandır : Bu yangını söndürmek için askerin mühim bir kısmını şehre sevk etmek mecburiyeti hâsıl olmuş ve işte bu yüzden o büyük taarruz neticesiz kalmıştır).

31 Temmuz = 23 Ramazan, Cuma : Szigeth muhasarasının kaldırılması.

(Bu muhasara esnasında Avusturyalılar Türk işgalindeki «Babocsa = Baboça»

kalesini muhasara ettikleri için Hadım-Ali Paşa mühim bir kuvvet ayırıp o tarafta da yetişmek mecburiyetinde kalmış ve 25 Temmuz = 17 Ramazan Cumartesi günü çok şiddetli bir muharebeye tutuşarak bir hayli telefât vermiş olduğu için, o muharebeden sonra tekrar Szigeth muhasarasına gelmişse de artık ordusu zayıflamış olduğu için muhasarayı kaldırmak mecburiyetinde kalmıştır. — Bu ilk Szigeth muhasarası 2 ay 8 gün sürmüştür.

Donanmanın Akdeniz seferi ve Cezâyir'de Oran limanının fethi.

(Arapların «Vehrân» dedikleri Oran limanı «Tlemsân = Telemsen» şehrinin iskelesidir ve Cezâyir'in en mühim limanlarından; evvelce bütün Cezâyir'i fethetmiş olan Barbaros tabii burasını da almıştır; fakat sonradan Araplarla elbirliği eden İspanyollar bu mühim limanı ellerine geçirmiş oldukları için, bu senenin bahar mevsiminde İstanbul'dan hareket eden Kapdan-ı Deryâ Piyâle Paşa İtalya'nın Piombino limaniyle Elbe adasını vurduktan sonra Afrika'ya geçmiş ve Cezâyir Beylerbeyi Salih Paşa ile birleşerek Oran kale ve limanını istirdâd etmiştir).

1557 = 964

7 Haziran = 9 Şa'bân, Pazartesi: İnşaâtı ikmâl edilen Süleymâniyye câmiinin halka açılması.

(Bütün dünyanın en muhteşem binâlarından biri olduğunda ittifak edilen bu san'at ve iman hârikasının ikmâli ve açılma merâsimi hakkında rivayet edilen bir iki tarihi birbiriyle telif imkân yoktur: Muhtelif menbâlarda sene rakamı olarak 963 = 1556, 964 = 1557 ve 965 = 1558 rakamlarına tesadûf edilir! Bunların doğrusu işte bu 964 = 1557 tarihidir ve zaten umumiyetle bu tarih rivayet edilmekte olduğu gibi, son tetkiklerde de hep bu sene esas ittihâz edilir; Arapça ve Türkçe manzum ve mensur tarih mısralarıyla ibârelerinin hepsi bu seneyi göstermektedir; meselâ şair Yahyâ Bey'in şu beyti öyledir:

Sâhibü'l-cum'a, şeh-i sünnî, Süleymân-ı zamân
Câmi-i bâlâ ta'âlâ'llâh aceb âlî binâ.

Sene rakamında olan ihtilâfa tabii ay ve gün tarihlerinde de tesadûf edilir; umumiyetle bunlardan hiç bahsedilmemekle beraber bâzı menbâlarda bizim bu rada esas ittihâz ettiğimiz 9 Şa'bân = 7 Haziran Pazartesi gününe, bâzılarında 8 Şevvâl = 4 Ağustos Çarşamba tarihine ve nihayet bâzılarında da yalnız mevsim ismine tesadûf edilmektedir! Burada 9 Şa'bân = 7 Haziran Pazartesi rivayetinin tercih edilmesi, yaz başlarına tesadûf ettiği hakkında da bir rivayet mevcut olmasındandır. Koca-Sinan «Tezkiret-ül-bünyân»da inşaâtın başlama ve bitme tarihlerini maatteessûf zikretmemiştir: onun için bütün bu rivayetler ihtiyatla karşılanmalıdır. — Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz en kuvvetli rivayetler doğru olduğu takdirde, 1550 = 957 senesi 13 Haziran = 27 Cumâda'l-ülâ Cuma günü başlamış olan inşaâtın o günden bu güne kadar 6 sene, 11 ay, 24 gün sürmüş olması lâzımgelir: Bu hesaba göre Süleymaniyye câmiî takriben yedi senede yapılmış demektir. — İstanbul'un yedi tepesinden biri üzerinde ilâhî âhengiyle şehrin simâsına en güzel hususiyetini veren bu muhteşem şâheserin mimârî kıymeti hakkında şimdiye kadar bizde ve hâricde pek çok tetkikler yapılmış olduğu için, burada yalnız şanlı mimârının «Tezkiret-ül-bünyân»ında bahsettiği bir iki noktaya temas etmekle iktifâ edeceğiz. — Koca-Sinan her şeyden evvel dört mermer sütun hakkında izahat verir:

«Evvelâ ol çâr mermer sütun ki makaam-ı Cihâr-Yâr-ı Güzin'dür, her biri bir serv-i ser-efrâz-ı riyâz-ı dindür, her biri bir diyârdan gelmişdür» diyen ulu san'atkâr bu dört sütunun biri İstanbul'daki «Kıztaşı mahallesi didükleri mahal»den, biri «mavna ile, İskenderiyye'den, biri «Baalbek'den deryâ limanlarına indirülüp» mavna ile Suriye sahilinden getirilmiş ve nihayet biri de «Bahriye-i

âmirede hâzır» bulunmuş olduğundan bahsetmektedir. Diğer mermerler de cinslerine göre muhtelif yerlerden gelmiştir :
«Mülevven mermerlerinin her biri şöhre-i âfaak olup bir diyârdan yâdgâr gelmiş» ve meselâ :

«Ak mermerleri Marmara nâm cezire ma'deninden kesüp ve yeşil mermerleri Arabistan'dan» getirilmiştir. Mimar-Sinan Süleymâniyye'nin kubbelerini «Deryây-ı letâfetin habâbları» na ve renkli camlarından süzülen güneş ziyâsını da «şehper-i Cibrîl» e benzetir! Büyük dâhi «câmi'i şerifin kubbe-i lâti» ni kurduktan sonra bâzı düşmanları o hârikanın durmasında şüphe olduğundan bahsederek ortalığı velveleye vermişlerdir :

— Herif ana hayrandur! Heman günün geçirür; tedârükden kalmış, sevdâ galebesiyle cünun vâdisine varmuştur!
diyenleri Koca-Sinan «Bir takım ahmaklar» diye istihfâf etmektedir. Fakat bu tükenmez dedikodular nihayet Sultan Süleyman'ı bile telâşa düşürmüş ve hattâ :

İsteyüp at gazabla Şâh-ı cihân
Hiddet ille olur binâya revân

beytinden anlaşılacağı gibi padişah bir gün atına binip iş başına gelmiştir. Sultan Süleyman'ı en fazla hiddetlendiren şâyia, Mimar-Sinan'ın başka inşaatla meşgul olup Süleymâniyye'yi ihmal etmiş olduğu hakkındaki dedikodudur. Sinan bu noktayı şöyle anlatır :

«Bu hakir dâhi bu ahvâlden gaafil, mermerciler kârhanesi olan mahalde mihrâb-ı şerifin ve minber-i münifin tarh-u-taksiminde iken Saâdetlü Padişâh geldiler. Edeb birle selâmlayup makaam-ı hizmetde durdum. Merhûm ve mağfûr-ül-leh rûy-i celâl ile bu hakir-i zaif-ül-hâlden ol binâlarun ahvâlinde suâl idüp:

— Niçün benüm câmiim ile mukayyed olmayup mühim olmıyan nesneler ile ta'tîli evkaat eylesün? Ceddüm Sultan Mehmet-Hân mi'mârı sana nümüne yetmez mi? didi ve :

— Bana bu binâ ne zamanda tamâm olur, tiz haber vir! Yoksa sen bilürsün! didiler. Çünkü bu şiddet-ü-hiddetle Padişâh-ı cihan-penâhda kemâl-i gazabı müşâhede eyledüm, bu mâr-i zaif-ül-hâl mebhât-ül-lâl oldum. Ahir kudret-Üllâh ile lisânuma bilâ tereddüd bu câri oldu ki :

— Saâdetlü Padişâhümün devletinde iki ayda in-şâ'Allâhu-Teâlâ tamâm olur! Tekrar suâl buyurduklarında ağalar dâhi :

— Mi'mr Ağa, Saâdetlü Padişâh ne buyururlar, işidirmisin? Bu binâ kaçan kapusu kapayı tamâm olur?

— İki ay tamâm olunca bu binâ da tamâm olur!

didüm. Hazir olan ağaları Merhum şahid tutup :

— Mi'mâr! Hele iki ay olunca tamâm olmazsa sentinle söyleşirüz!

diyüp sarây-ı Hümayunlarına revân oldular. Saraya varduklarında Hazinedâr-başrıya ve sair ağalara buyururlar ki :

— Mi'mârun cününü zâhir oldu. Hiç iki ayda bir nice yılhk kâr mümkün mü-müdü? Herif başı korkusundan aklını aldurdu. Çağurup siz de suâl idiniz, görün ne cevâb virir. Eger halt-ı kelâm iderse binâ ahvâli müşkil olur! diye buyururlar. Ol mahalde hakire âdemler gelüp saray ağaları davet iderler diyü. Alel-acele saraya vardum Yine ağalar binânun ne zamanda tamâm olması mümkündür diyü suâl buyurduklarında :

— Padişâh Hazretlerine iki ayda tamâm olur diyü cevâb virdüm, şahid tuttu-lar: in-şâ'Allâhu-Teâlâ iki ayda tamam idüp sahife-i rûzgârda bir nâm koyam! didüm. Bu ne'ev cevâb virince ağalar Padişâh-ı âlempenâha arzidüp dirler ki :

— Padişâhum, herife gayret düşmüş! in-şâ'Allâh akl-ı evveldür. Bu ihtimâm ki bunda vardır, an-karib câmi'i şerifinizde namaz kılınmak nasib ola!»
İşte bu şakasız taahhüd üzerine artık «leyl-ü-nehâr bir an ve bir saat karâr

eylemeyüp» çalışan Koca-Sinan bir hafta sonra iş başında gene Kanunî Sultan Süleyman'la karşılaşır :

«Bir gün Saâdetlü Pâdişâh seyr-i binâya gelüp :

— Mi'mâr! Nice kavl-ü-karârunda ber-karâr musun?
diyü istifsâr buyurduklarında :

— Bi-avn-îlâh-il-Melik-il-Gaffar ol günden iki ay olunca Saâdetlü Pâdişâh-
mun himmeti ile câmi'-i şerifün bi-t-tamâm kapusun kapayup mefâtih-i ebvâbın
dest-i şerif-i kâmyâblaruna vâsıl idem!
didüm. Yine ağaları cem'idüp şâhidlerin tecdîd eyleyüp sarây-ı Hümâyunlarına
revân oldular».

Gece gündüz çalıştığını söyliyen Koca-Sinan iki ay sonraki üçüncü sahneyi de
şöyle anlatır :

«... İki ay tamâm olunca aslâ bir gûşe kalmayup kapusu kapuyu binâ tamâm
oldu. Mihr-i cihantâb-misâl matla'-i saâdetden Pâdişâh-ı cihan-penâh zâhir olup
miftâh-ı münif-i bâb-ı şerifi duâ eyleyüp mubârek dest-i şeriflerine virdüm...
Saâdetle miftâhı dest-i mubâreklerine virdüm. Duâ eyleyüp el kavuşdurup dur-
dum. Saâdetlü Pâdişâh Oda-bâşı tarafına müteveccih olup :

— Feth-i bâb-ı câmi'e elyak-u-ahrâ kim ola?
dediklerinde :

— Pâdişâhum! Mimar Ağa bendenüz bir pîr-i-azizdür : Bu bâbda cümleden el-
yak ol emekdâr kulundur!
diyince Pâdişâh-ı ins-ü-cânın merhûm ve mağfârün-leh Sultan Süleyman Hân
aleyhi-l-rahmeti ve-l-ğufrân :

— Bu binâ eylediğün Beyt-Ullâhı sıdk-u-safâ ve duâ ile yine sen açmak evlâdur!
diyü duâ ve senâ ile miftâhı cân-u-dilden virince nice gez :

— Yâ Fettâh!
diyüp açdum».

Bu vaziyete göre Süleymâniyye'nin ilk temel taşı Osmanlı tarihinin en büyük
ve en mümtâz âlimlerinden Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi koymuş ve kapısını da
şanlı mimârı Koca-Sinan açmış demektir. — «Tezkiret-ül-bünyân» da inşaat mas-
rafı şöyle anlatılır :

«Mezkûr câmi'-i şerifin cümle tevâbi' ve levâhıkı ile ihrâcâtına dokuz yüz bin
ve doksan altı bin üç yüz sikke ki her sikke altmış akça hesabı üzre beş yüz dok-
san yedi yük ve altmış bin yüz seksen akça sarfolunmuştur».

Donanmanın Akdeniz seferi ve Bizerte'nin fethi.

(Kapdan-ı Deryâ Piyâle Paşa kumandasındaki donanma baharda denize açılıp
Tunus'a gitmiş ve İspanyol işgalinde bulunan «Benzert/Bizerte» kalesini fethet-
miştir : Bu liman askerlik bakımından Sicilya adasını tehdid eden mühim bir
deniz üssü sayılır. — Piyâle Paşa bundan sonra 60 gemilik donanmasıyla Afrika
sahillerinde Türk bayrağını dalgalandırarak Kasım iptidâlarında İstanbul'a av-
det etmiştir).

1558—965

Mavorka seferi.

(Bu sefere yüz elli gemiden mürekkep büyük bir donanmayla çıkan Kapdan-ı
Deryâ Piyâle Paşa İspanya'nın şarkındaki Balear adalarının en büyüğü olan
«Mallorca/Majorca/Majorque» adasına çok şiddetli bir baskın yapmıştır : Kara-
ya er döken Piyâle Paşa adanın bir çok kasabalarıyla köylerini yağma ve tah-
rib ettirmiş ve pek çok esir ve ganimet almıştır. — Bu deniz seferleri Bar-
baros'un Preveze zaferinden itibaren Akdeniz hâkimiyetinin Türü donanma-

sına intikal etmiş olmasının tabii neticeleridir : Avrupa donanmaları artık sinmiş vaziyettedir. — Kanunî bu seferden çok memnun olduğu için, Piyâle Paşa'nın Kapdan-ı-Deryâ makamıyla beraber uhdesinde bulunan Gelibolu sancak beyliğini Cezayir Beylerbeyliğine tahvil ettirmiştir : Bu tarihe kadar «Piyâle Bey» denilen amiralin Paşalık ünvanı da işte bu muvaffakiyet üzerine almış olduğu rivayet edilir : 1560 = 968 vukuâtına da bakınız).

1559 = 966

29 Mayıs = 21 Şa'bân, Pazartesi: Şehzâde Bâyezid'le Selim'in Konya ovasında karşılaşmaları.

(Bundan evvel de gördüğümüz gibi Kanunî Sultan Süleyman'ın sekiz oğlundan Murad, Mahmud ve Abdullah küçük yaşta ölmüş ve sağ kalan diğer bes oğlundan şehzâde Mehmet 1543 = 950 tarihinde eceliyle vefat etmiş, şehzâde Mustafa 1553 = 960 tarihinde idâm edilmiş ve en küçükleri olan şehzâde Cihangir de ağabeyisinin acısına dayanamıyarak ondan biraz sonra ölmüştür : Bunlar için 1543 = 950 vukuâtının «5/6 Teşrinisânî», 1553 = 960 vukuâtının «6 Teşrinievvel», ve «27 Teşrinisânî» fıkralarına bakınız. Bu beş şehzâdeden yalnız Mustafa başka bir anadan olduğu halde diğer dördünün Hürrem-Sultan'dan doğmuş olduğu hakkında bir rivayet vardır; Kanunî'nin yegâne kızı olan «Mihrmâh / Mihrimâh» sultan da Hürrem'den olmuştur. — Beş şehzâdenin biri idâm edilip ikisi öldükten sonra Sultan Süleyman'ın artık iki oğluyla bir kızı kalmış demektir : Sağ kalan iki şehzâdeden Selim Mağnisa, Bâyezid Kütahya valisidir; bunlardan Selim 1524 = 930 tarihinde dünyaya gelmiş olduğu için, 1525 — 1526 = 932 de doğmuş olan Bâyezid'den iki yaş kadar büyüktür : Selim'in doğumu için 1524 = 930 vukuâtının «28 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Osmanlı saltanatında verâset meselesi henüz kat'î bir şekle bağlanmış değildir : Saltanat babadan oğula geçip sonradan olduğu gibi kardeşlere intikal etmemekle beraber, bir padişahın muhtelif oğulları olduğu takdirde hangisinin vâris olacağı hakkındaki esasta bir kat'iyet yoktur; Kanunî devrine gelinceye kadar Osmanlı tarihinde teselsül eden ve en şiddetli şeklini Fetret devrinde gösteren şehzâde kavgaları hep işte bu hukuki vuzuhsuzluğun neticeleridir. Oğullarının içinde en fazla sevdiği Bâyezid'e tarafdâr olan Hürrem-Sultan'ın çevirdiği entrikalarda da bu vaziyetin büyük bir tesiri olduğu muhakkaktır; Kanunî üzerinde en müessir şahsiyet olan Hürrem-Sultan'la beraber kızı Mihrimâh-Sultan ve dâmâdî Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa da şehzâde Bâyezid lehine elbirliği etmişlerdir; şehzâde Mustafa'nın idâmı işte bu saray partisinin Bâyezid lehine kurmuş olduğu bir cinayettir; bununla beraber Hürrem-Sultan'ın Bâyezid'e değil, Selim'e tarafdâr olduğu hakkında da bir rivayet varsa da çok zayıftır. Onun için şehzâde Selim'in «Ekberiyet» an'anesine istinâd etmesine mukabil, şehzâde Bâyezid de işte bu saray partisinin müzâheretine istinâd ediyor demektir. Fakat Hürrem-Sultan bundan bir sene kadar evvel 1558 = 965 tarihinde vefat ettiği için saray partisi artık reisini kaybetmiş ve tabii eski kuvvet ve tesiri kalmamıştır; fazla olarak Kanunî'nin Bâyezid'den ziyade Selim'e mütemâyil olduğu hakkında da bir rivayet vardır : Bu rivayetin ne derece doğru olduğu mâlûm olmamakla beraber, Sultan Süleyman'ın bundan bir müddet evvel 1558 = 965 senesi 8 Eylül = 25 Zülka'de Perşembe günü bu iki şehzâdenin eyâletlerini değiştirmesi bu rivayeti biraz teyid edebilecek bir tedbir sayılabilir : Kanunî işte o tarihte Mağnisa valisi Selim'i Konya ve oğlu Murad'ı Akşehir beyliğine, Kütahya valisi Bâyezid'i Amasya ve oğlu Orhan'ı da Çorum beyliklerine tâyin etmiş ve bu kararı Selim'e Kapucu-başlarından Mahmud Ağa, Bâyezid'e de gene Kapucu-başılardan Semender Ağa vasıtasıyla tebliğ etmiştir. — Bu iki şehzâdenin ne ma'nen, ne maddeten birbirine hiç benzemedikleri rivayet edilir : Büyük şehzâde Selim içki ve eğlence düşkünü, sefih, sarhoş, âtıl, bâtıl bir tiptir; çok zeki ve kuvvetli bir kültür sâhibi olduğu muhakkak olmakla beraber orduyu tatmin edebilecek bir cengâver de-

gildir; yüzünün de tıpkı anasına benzediği rivayet edilir; fakat Bâyezid öyle değildir : Şeklen tıpkı babasına benzeyen bu münevver ve ateş gibi prens âdetâ Yavuz Sultan Selim'in büyük ve kahraman ruhuna vâristir : Tıpkı Yavuz gibi bu da kalemle kılıcı aynı mahâretle kullanır; çok zarif ve ince şiirleri vardır; bilhassa büyük şehzâde Mustafa'nın idâmından itibaren askerle ordunun işte buna ümit bağladıkları rivayet edilir; büyük kardeşi Selim'in saltanatıta pek ümidi olmadığı halde Bâyezid'in tıpkı dedesi Yavuz gibi bir an evvel ordunun başına geçmek için sabırsızlandığı hakkında bile rivayet vardır! Hattâ saray partisinin onu Kütahya valiliğine tâyin ettirmesi de bu vilâyetin İstanbul'a ya. kınışından ve babasına bir hâl olduğu takdirde Selim'den evvel payitahta yetişebilmesini temin etmek endişesindendir; onun için Hurrem-Sultan öldükten sonra Kanunî'nin Bâyezid'i Amasya'ya atması onu hem payitahttan, hem tahttan uzaklaştırmak demektir! Mağnisa valisi şehzâde Selim Kapucubaşı Mahmud Ağa'nın tebliğ ettiği Konya emrine hiç itiraz etmeden itâat ettiği halde, Kütahya valisi şehzâde Bâyezid'in Amasya emrine itiraz etmesi işte bundan dolayıdır. Fakat Bâyezid'in itirazı babasına karşı cephe almaktan ziyâde Kütahya'da ibkâsını istirham şeklinde başlamıştır : Kütahya'ya alışmış ve âdetâ ikinci bir vatan saymaya başlamış olduğundan bahsederek babasına bir arıza gönderdiği rivayet edilir. Bu sırada Şehzâde Selim aldığı emre imtisâlen Mağnisa'dan kalkıp Konya'ya gitmek üzere Bursa'ya gelmiş ve daha ileri gitmiyerek o da babasına bir mektup yazmış ve yoluna devam ettiği takdirde Kütahya'daki kardeşinin belki de kendisine taarruz edip bir vak'a çıkarmak ihtimalinden bahsetmiştir! Bu tuhaf vaziyet üzerine Sultan Süleyman her iki şehzâdeye de birer «Hatt-ı şerif» ile birer nasihatçi göndermiştir : Bâyezid'e dördüncü vezir Pertev Paşa, Selim'e de üçüncü vezir Sokullu-Mehmet Paşa gitmiştir; büyük şehzâdeye nasihatçi gönderilmesi, küçük şehzâdenin istisnâ bir muâmeleye tâbi tutulmadığını göstermek endişesiyle izah edilir. Onun için Selim Sokullu'yu memnuniyetle kabul edip izâz ve ikrâm ettiği halde Bâyezid Pertev Paşa'ya hiç yüz vermemiş, tekdir etmiş ve hattâ bir rivayete nazaran:

— Mahrûsâ-i Kostantiniyye mevâlî-i izâm ve meşâyih-i kirâm ile mâlâmâl iken acep hâldir ki bir mürebbî ve nâsîh anlardan irsâl olunmaya : Bârî sözlerine itî. mâd ve delâil-i akliyyelerine itîkaad mümkün idi!

gibi çok sert sözler söylemiştir. Bununla beraber henüz emrinde lüzumu kadar asker bulunmadığı için ister istemez Amasya'ya hareket etmekten de geri kalmış değildir : Tabii bu suretle Amasya valisi Bâyezid'le Konya valisi Selim birbirine karşı iki düşman hükümdar vaziyetine geçmiş demektir! — Bu saltanat mücadelesinin bir teşvik eseri olduğundan bahsedilirse de müşevvikin şahsiyetinde ihtilâf vardır : Umumiyetle en mühim müşevvik olarak Lala-Mustafa Paşa'dan bahsedilmekle beraber, Vezir-i-a'zam Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa'dan, Emir-âhur Hasan Ağa'dan ve nihayet Amasya'da şehzâde Bâyezid'in etrafına toplandıkları rivayet edilen Kuduz-Ferhad, Aksak Seyfiddin ve Mestâne-Alaybeyi gibi bir takım kimselerden de bahsedilir. Bunların içinde en mühim rol Lala-Mustafa Paşa'ya izâfe edilmektedir : Âli-Çelebi'den naklen bütün Osmanlı menbâlarının bir çok tafsîlâtla bahsettikleri bu rolün kahramanı olan Lala-Mustafa Paşa yahut Kara-Mustafa Paşa, bundan evvel bir Divan icimânda Vezir-i-a'zam Hadım-Süleyman Paşa'ya hançer çekerek kavga ettiği için azledilmiş ve bir daha istihdâm edilmemiş olan Boşnak vezir Deli-Husrev Paşa'nın kardeşidir ve Sokullu âilesindendir : 1544 = 951 vukuâtının «28 Teşri nisânî», fıkrasına bakınız. Kurnazlığı ve hilekârlığıyla şöhet bulan Lala-Mustafa Paşa Enderun'dan yetişip şehzâde Bâyezid'le Vezir-i-a'zam Kara-Ahmed Paşa'ya çatarak ikinci Emir-âhurluğa kadar yükselmişse de, Kara-Ahmed Paşa'nın 1555 = 962 senesi 29 Eylül = 13 Zülka'de Pazar günü idâmı üzerine Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa ikinci defa olarak Sadâret makamına çıkınca artık itibarını kaybetmiye başlamıştır. Ahmed Paşa'nın adamı olduğu için Rüstem Paşa'nın hismına uğrıyan Lala-Mustafa'nın derecesi derhal tenzil edilip Çaşnigir-başlığa indirilmiş ve ondan sonra da İstanbul'dan uzaklaştırılmak için Safed sancak beyliğine atılmıştır; Lala-Mustafa'nın şerrinden Rüstem Paşa'nın çok

çekindiği rivayet edilir: İşte bundan dolayı Vezir-i a'zam onu Sade' de de bırakmamış ve aklınca başına bir belâ getirmek için biraz sonra Mağnisa valisi büyük şehzâde Selim'in lalâhına tâyin etmiştir! Rüstem Paşa'nın bundan mak-sadı, evvelce şehzâde Bâyezid'in maiyyetinde bulunup onun teveccühünü kazanmış olan Lala-Mustafa'yı iyi gözle görmeyecek bir muhite atmak ve bu suretle şehzâdenin gazabına mâruz bırakmaktır! Hattâ Rüstem Paşa'nın Lala'yı Mağnisa'ya göndermekle muhakkak bir ölüme göndermiş olduğu zannında bulunduğundan bile bahsedilir! Mustafa Paşa'nın bu nazik vazifeye tâyini 963 = 1556 tarihindedir. Kuvvetli bir rivayete göre Lala-Mustafa Safed'den kal-kıp Mağnisa'ya gelirken, eski efendisi olan Kütahya valisi şehzâde Bâyezid hem babasına mürâcaat edip onun kendi lalâhına tâyinini istemiş, hem Mustafa Pa-şa'ya haber gönderip yanına gelmesini emretmiştir: Kurnaz Lala'nın ilk entrika-sını işte bu vaziyette çevirdiği rivayet edilir; bu rivayete göre Mustafa Paşa da-ha yoldayken şehzâde Bâyezid'e gizli bir mektup gönderip Selim'in sarayında kendisine daha faydalı olabileceğini bildirmiş ve Mağnisa'ya vardığı zaman sefâ-hat ve gaflet içinde bulduğu şehzâde Selim'in saltanat hırsını uyandırarak derhal işe başlamıştır; Lala-Mustafa'nın Selim'e söylediği ilk sözleri Peçevî şöyle anlatır:

— Vezir-i a'zam Rüstem Paşa'nın ve ekser-i mukarribî'nin ve ağavâtun, belki kibâr-ı vükelây-ı devletün meyilleri Sultan Bâyezid-Hân'adur; sizin meşreb-i şerifünüz ays-ü-işrete ve nüdemây-ı şirin-kârân ile ülfete mâil olmağla fırsat buldukça Saâdetlü Pâdişâhı sizden tahvil itmek ve Sultan Bâyezid'i veliahd itmek ihtimâli vardır; buna vaktiyle tedbir olunmazsa irâdet-Üllâh ile Saâdetlü Pâdi-şâh vefât idicek hâl mükedder olur; kimesneden muâvenet ihtimâli olmayıcak sal-tanat bu gaflet ile nice müyesser olur?

Şehzâde Bâyezid'i yoldan yazdığı mektupla kandırdıktan sonra Selim'i de Mağ-nisa'da işte bu sözlerle elde eden Lala-Mustafa bu iki yüzlü siyasetiyle her şey-den evvel bir kere Vezir-i a'zam Rüstem Paşa'nın hesaplarını boşa çıkarmış ve ağzına atıldığı arslanın yularını derhal eline almıştır! Şehzâde Selim'in en zayıf damarlarını oynatan bu sözlere karşı:

— İmdi göreyin seni, her nice bilürsen ve nice ma'kuul görürsen tedbir senündür! İnşâallâhu-Teâlâ taht müyesser olursa Vezir-i a'zamluk senün baş hakkundur! dediği ve işte bu andan itibaren Lala'sına sonsuz bir entrika salâhiyyeti bahşet-tiği rivayet edilir! Bu salâhiyyet üzerine Lala-Mustafa'nın ilk işi şehzâde Bâ-yezid'e bir mektup yazıp sarhoş ve sefih Selim'in gaflet içinde bastırılıp imhâ-sından kolay bir şey olamayacağını bildirmek olmuş ve bu mektubu Selim'e gösterdikten sonra Bâyezid'e yollamıştır! Tabii bu vaziyette iki kardeş çarpış-tığı zaman hangisi galip gelirse gelsin, her halde Lala-Mustafa muzaffer taraf-tan mutlaka mükâfâtını alacak demektir: Göz diktiği mükâfâtın da Vezâret-i-uzmâ olduğunda ittifak edilir! Her iki şehzâde de onu kendisine tarafdar bil-mektedir; bununla beraber Vezir-i a'zam Rüstem Paşa'nın iltizâm ettiği Bâye-zid'e karşı Lala'nın samimi olarak Selim tarafdarlığı ettiğinden de bahsedilir. Her halde bu vaziyette Bâyezid'in yüzde yüz aldatılmış olduğu muhakkaktır: Kahramanlığı nisbetinde safdillliği de meşhur olan şehzâde Bâyezid Lala-Mus-tafa'nın kurduğu tuzağa derhal kapılmış ve hemen bir muvâfakat cevabı gön-dermiştir! Lala'nın bu cevabı açmadan Selim'e sunduğu rivayet edilir! Gene Selim'e göstermek şartıyla Mustafa Paşa'nın yeniden yazdığı ikinci yahut üçüncü bir mektupla da şehzâde Bâyezid ağabeyisine bir hakaretnâme gönde-rip meydan okumaya dâvet edilmiştir! Bu teklifi de kabul eden zavallı Bâye-zid'in Selim'e tumentaklı bir hakaretnâme ile bir kadın elbisesi, bir hotoz vesaire gönderdiği rivayet edilir! Tabii bunlar o devirlerin erkeklik hissine doku-nup düşmanı ayaklandıracak şeylerdir! Şehzâde Selim Lala'nın tavsiyesiyle bütün bunları babasına gönderip kardeşinin hâline şikâyet etmiş ve rivayete nazaran işte bunun üzerine Sultan Süleyman şehzâdelerin vilâyetlerini de-ğiştirmiş, yukarda gördüğümüz gibi Bâyezid'i Kütahya'dan Amasya'ya ve Selim'i de Mağnisa'dan Konya'ya nakletmiştir; her iki şehzâdeye nasihatçilikle birer vezir gönderilmesi de, gene yukarda gördüğümüz gibi, Bâyezid'in Amasya'ya gitmekten imtinâ etmesi üzerinedir. Bir rivayete göre de Sultan Süleyman Bâ-yezid'in Selim'e gönderdiği hakaretnâmeyi alır almaz küçük oğluna bir nisihat

mektubu yollamış, fakat Lala-Mustafa yollara koyduğu adamlarla pâdişahın nasihatnâmesini ele geçirmiş ve getiren adamı da idâm ettirdikten sonra bu kabahatı da Bâyezid'e yüklemiştir; her halde Lala-Mustafa Paşa'nın İstanbul -Amasya muhâberesini kestiği muhakkaktır: Tabii bu vaziyet karşısında Sultan Süleyman küçük oğlu Bâyezid'in kendisine karşı da cephe alıp emirlerine itâat etmek istemediğine hükmetmiştir; o sırada Rumeli Kadı-askerliğinde bulunan Hâmid Efendi'ye bir gün padişahın şu sözlerle küçük oğlundan şikâyet ettiği bile rivayet edilir:

— Bu kadar mektuplar gönderdüm ve hakk-ı übüvvet-ü-bünüvveti vâsıta ittüm: Büyük karındaşun ile hüsn-i zindegânî eyle diyü nasihatler ittüm; gâh tahvif idüp gâh minnetler ittüm; müfid olmadı; varan kapucularumuzu katlittmüs; mektup-larumuzu ateşe yakmış; bi-z.zarûrî asker ile üzerine varmamuz lâzım geldi!

İki tarafın hazırlıkları işte bu şerâit altında başlamış, Kanunî aldatıldığı için büyük oğlu Selim'e yardım etmiş, şehzâde Bâyezid aldatıldığı için kardeşini kolayca ezebilecek kuvvetler toplamış ve netice itibariyle Lala-Mustafa isminin de bir devşirmenin çevirdiği dolaplar Anadolu'nun göbeğinde Türkü Türke kırdıracak fecî bir sahne kurulmasına sebep olmuştur! — Şehzâde Bâyezid'in topladığı kuvvet 15 - 20 bin arasında gösterilir: Bunların bir çoğu Türkmen aşiretlerindendir; Bâyezid'in Amasya'dan hareketi bu senenin Receb = Nisan sonlarına müsâdif gösterilir. Buna mukabil büyük oğlunu iltizam eden Kanunî Anadolu Beylerbeyi Cenâbi-zâde Ahmed Paşa, Karaman Beylerbeyi Solak-Ferhad Paşa, Maraş Beylerbeyi Lala-Ali Paşa ve Adana beyi Ramazan-oğlu Piri Paşa gibi bir çok ümerâya eyâlet askerleriyle şehzâde Selim'e yardım etmelerini emretmiş ve Bâyezid taraftarı olan Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'ya itimâd etmediği için, üçüncü vezir Sokullu-Mehmet Paşa'yı da bunlara serdar tayin edip Yeniceri, topçu ve cebeci bölükleriyle 8 Mayıs = 30 Receb Pazartesi günü yola çıkarmıştır: Tabii bu suretle Selim'in maiyyetinde toplanan muntazam kuvvetler hem kemmiyet, hem keyfiyet bakımlarından Bâyezid'in topladığı halk ve aşiret kuvvetlerinden çok üstün demektir. — Amasya'dan hareket eden kardeşi Bâyezid'in Konya'ya doğru ilerlemekte olduğunu haber alan Selim 25 Mayıs = 17 Şa'bân Perşembe günü Konyadan çıkıp «Cem-bağı» denilen mevkide ordugâh kurmuştur: Bu mevkiin ismi, Fatih'in bedbaht oğlu şehzâde Cem'in Konya valiliği devrinden kalmadır. — Şehzâde Bâyezid ordusunun Konya önlerine vâsıl olup Selim'in ordusuyla karşılaşması işte bu 29 Mayıs = 21 Şa'bân Pazartesi gününe müsâdiftir; bir rivayete göre Bâyezid akşama doğru gelmiş olduğu için o gün harb olmamış ve her iki taraf da emniyet tertibatı ittihâz ederek geceyi hâdisesiz geçirmiştir. — Muharebenin bu gün başlamış olduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir).

30 Mayıs = 22 Şa'bân, Salı: Konya ovasında iki kardeş muharebesi.

(Bu gün şafakla beraber başlayan harb harekâtı gün batıncaya kadar devam ettiği halde hiç bir netice elde edilememiş, yalnız Bâyezid'in şiddetli hamleleri karşısında Selim'in ordusundaki Karaman ve Adana askerleri pek çok telefâta uğrayıp bozulmuş oldukları için üstünlük Bâyezid tarafında kalmıştır. — Şehzâde Selim'i sevmiyen askerlerinin gönülsüz harbettikleri de rivayet edilir).

31 Mayıs = 23 Şa'bân, Çarşamba: Şehzâde Bâyezid ordusunun ric'ati.

(Bu gün erkenden Lala-Mustafa Paşa büyük şehzâde Selim tarafından bütün Beylerbeyleriyle sancak beylerine selâmlar götürüp harb esnasında askerlerinin yağmacılığa kalkışmalarına meydan vermemelerini ve netice alınıncaya kadar harbedilmesini tebliğ edip hepsine ayrı ayrı mükâfatlar va'dedilmiştir: Tabii böyle bir tebliğe lüzum görülmesi bir gün evvelki muharebede görülen gevşeklikle gayretsizliktendir. — Bu günkü muharebenin akşama kadar sürmeyip kuşluk vakti veyahut öğle üzeri nihayet bulduğu rivayet edilir: Bâye-

zid ordusunun ric'atine sebep, karşı tarafın hem sayı, hem topçu üstünlüğüdür; bununla beraber şehzâde Bâyezid büyük bir bozguna uğramış değildir: Çok üstün ve muntazam kuvvetler karşısında kat'i bir netice almak imkânı olmadı. İçin için ric'ate mecbur olduğu anlaşılmaktadır; bu neticenin karşı taraf için de bir çok telefâta mal olduğu muhakkaktır: Hattâ Ramazan-ı Pirî Paşa ile Karaman Beylerbeyi Solak-Ferhad Paşa gibi mühim kumandanlar yaralanmış ve Ankara beyi Yahyâ Bey'le Tarsus beyi Ferruh Bey maktul düşmüştür. — Şehzâde Bâyezid ric'at ederken Selim'in emriyle tâkip müfrezeleri sevk edilmiş, se de Bâyezidîliler «Şehzâdelerine ve kimesneye el irişdirmemişlerdir». Sultan Bâyezid ordusunun tamamiyle mağlûb edilememiş olduğu işte bu mukavemetle de sâbittir. — Lala-Mustafa Paşa'nın iki yüzlülüğünü şehzâde Bâyezid'in işte bu Konya muharebesinde anlamış olduğu rivayet edilir: Hattâ Amasya'ya avdetinde babasından affini istirhâm etmek için yazdığı mektupta Lala'nın kendisini nasıl aldatmış olduğundan uzun uzadıya bahsetmişse de bu mektup da bundan evvelkiler gibi Lala-Mustafa Paşa'nın yollara koyduğu «rehzenler» tarafından yakalanmış ve tabii zavallı Bâyezid boşuna cevap bekledikten sonra babasının kendisini affetmek istemediğine hükmetmiştir!).

5 Haziran = 28 Şa'bân, Pazartesi : Yarım kalan on üçüncü «Sefer-i Humâyûn»: Anadolu vaziyetine karşı Sultan Süleyman'ın ordu başında İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(6 Haziran = 29 Şa'bân Salı tarihi de rivayet edilir. — Konya muharebesinde muvaffak olamayan şehzâde Bâyezid Amasya'ya çekilmiş olmakla beraber, bütün bağlûb edilememiş olduğu için Anadolu vaziyeti henüz bütün vahâmetini muhafaza etmektedir; hattâ şehzâde Bâyezid Amasya'ya varır varmaz yeniden asker toplamağa başlamıştır; her halde Konya muharebesinin tehlikeye nihayet vermediği muhakkaktır: Kanunî'nin hareketi işte bununla izah edilir. — Padişah Yeniçeri vesair Kapu-kullarıyla Rumeli ordusunu alarak Üsküdar'da ordugâh kurmuştur: Bütün vezirler Kanunî'nin maiyyetinde bulundukları gibi, Konya muharebesine kumanda eden üçüncü vezir Sokullu-Mehmet Paşa da harbdan sonra Üsküdar'a gelmiştir. — Osmanlı menbâlarının bâzılarında Kanunî'nin şehzâde Bâyezid'e karşı ordu başında İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi «13 üncü Sefer-i Humâyûn» gibi gösterilirse de, âsi şehzâdenin aşağıki fıkra da görüleceği vechile Anadolu'dan İran'a kaçması bu Sefer-i Humâyûn'un neticesiz kalmasına sebep olmuş ve Sultan Süleyman bir müddet sonra Üsküdar'dan tekrar İstanbul'a dönerek ordusunu terhis etmiştir: Yukarda «13 üncü Sefer-i Humâyûn»un yarım kalmış gösterilmesi işte bundan dolayıdır: 1566 = 973 vukuâtının «1 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

7 Temmuz = 1 Şevvâl, Cuma: Şehzâde Bâyezid'in on iki bin kişilik bir kuvvetle ve dört oğluyla beraber Amasya'dan İran'a hareketi.

(Yukarda «31 Mayıs» fıkrasında bahsi geçen af talebine cevap alamayan şehzâde Bâyezid bir taraftan babasının bizzat sefere çıkmasından ve bir taraftan da şehzâde Selim'in Konya'dan Amasya üzerine hareketinden kuşulanmış ve bütün bunlara mukavemet imkânı kalmadığını anhyarak ümerâsiyle istişâre ettikten sonra İran'a ilticâ etmek üzere Ramazan bayramının birinci günü Amasya'dan hareket etmiştir. Sultan Bâyezid'in Orhan, Abdullah, Mehmet, Mahmud ve Osman isimlerinde beş oğlu vardır: Ailesini ve en küçük oğlu Osman'ı Amasya'da bıraktığı halde diğer dört oğlunu beraber götürmüş ve bütün hazineleriyle kıymetli eşyalarını da almıştır; Amasya'da kalan harem kadınları içinde Mihrimah, Hadice, Ayşe ve Hanzâde isimlerindeki dört kızı da vardır. Muhâfız olarak yanına aldığı asker mîkdarı 12 bin kadar gösterilir: Bütün ümerâsı da kendisiyle beraber gitmiştir; şehzâdenin Amasya'dan gözyaşlarıyla ayrıldığı rivayet edilir. — Bâyezid'in Amasya'dan hareketini haber alan Sultan Süleyman

üçüncü vezir Sokullu-Mehmet Paşa'yı bir miktar kuvvetle şehzâde Selim'i takviye ederek müsterek bir tâkip hareketi yapmaya memur etmiştir : Selim Sivas'a giderek Sokullu'yu orada beklemiş, fakat kardeşinin peşini bırakmak istemediği için Sivas Beylerbeyi Ali Paşa ile Malatya beyi Mustafa ve Antep beyi Husrev Beyleri tâkibe göndermiştir; bu tâkipçilerle şehzâde Bâyezid takımının İran hududu civarında «Sa'd-çukuru/Saat-çukuru», denilen yerde karşılaştıkları rivayet edilir : Burada çok şiddetli bir muharebe olmuş, Bâyezidliler tâkipçilerin ekserisini kılıçtan geçirmiş ve canlarını kurtarabilenler de :

— Kuskuna kuvvet, kamçıya bereket!

diye kaçmıştı! Şehzâde Bâyezid işte bu muvaffakiyet sâyesinde kardeşine esir olmaktan kurtulup İran'a can atabilmiştir : Askerin, ümerânın ve halkın çok sevdiği talihsiz prens Erzurum önlerinden geçerken buranın Beylerbeyliğinde bulunan Ayas Paşa şehirden istikbâle çıkıp tâzimatını arz etmiş ve hattâ şehzâdenin suvari kuvvetlerine lâzım olan bir kaç yük nal, mih vesaireyi de derhal vermiştir : Paşa'nın bu hareketi tabii o zamana kadar almış olduğu emirlere mugayirdir; onun için şehzâde Bâyezid Kağızman üzerinden İran hududuna girdiği sırada Pasin ovasına kadar gelmiş olan şehzâde Selim Diyarbekir'e çekildikten sonra Ayas Paşa'yı celbettirip emir dinlememiş ve kardeşine yardım etmiş olduğundan dolayı Lala-Mustafa Paşa'nın iğvasıyla idâm ettirmiştir : 1568 = 975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Şehzâde Bâyezid Erzurum ve Kağızman üzerinden İran'ın «Erivan/Revân» eyâletine girmiş ve bu vilâyetin valiliğinde bulunan «Şâh-kuli-Sultan»a adam gönderip ilticâsının İran şâhı Birinci Tahmâsb'a arzedilmesini istemiştir : Şâh-Kuli Osmanlı şehzâdesini hürmetler ve tâzimlerle karşılamış ve bir taraftan da vaziyeti derhal şâha bildirmiştir; bu sırada Tahmâsb-Şâh'ın payitahtı olan Kazvin'de olmayıp Esterâbâd taraflarında bulunduğu hakkında bir rivayet olduğu gibi, şehzâdenin ilticâsını Kazvin'de haber almış olduğu hakkında da bir rivayet vardır : Her halde Tahmâsb'ın bu haberdan çok memnun olduğu ve bu sâye Osmanlılardan bir takım şeyler koparmak ümidine düştüğü muhakkaktır; onun için derhal şehzâdeye ümerâsından Hasan-Beg-Ustaclu riyâsetinde bir hey'et gönderip Kazvin'de dâvet etmiştir. — Gerek Konya muharebesinde, gerek «Saat-çukuru» harbinde hükûmet kuvvetlerinin kat'i bir muvaffakiyet kazanamıyarak Bâyezid'in İran'a ilticâsına meydan vermesi ve bu suretle devletin başına ikinci Bâyezid devrindeki Cem vak'asını hatırlatacak bir gaile açılması askerin gönülsüz harbetmiş olmasıyla izah edilir :

«Emmâ bu dahî mukarrer idi ki askerin ekseri cengde nev'â tekâsül üzere hareket ittiler : Biri bu ki iki asker bile İslâm askeri ve şehzâdeler dahî pâdişah-zâdeleri olan kim nev'i âhara münkalib ola dirlerdî. Egerçi ser-asger olanlardan taksîr olmadı emmâ asker ittiği cengi zarûrî iderler idî. Sebeb ol idi ki bu muharebeler kemâ-hüve-l-maksûd netice virmedî».

Hattâ şehzâde Bâyezid İran'a girdikten sonra bile gerek kendisinin, gerek Anadolu'daki taraftarlarının muhtemel hareketlerine karşı askeri ve siyasi tedbirler ittihaz edilmiş, Kırım hanıyla Arabistan beylerine şiddetli emirler verilmiş, tenkil ve tâkip muharebelerinde yararlık gösteren kumandanlardan Malatya sancak beyi Mustafa Bey Erzurum Beylerbeyliğine ve Antep sancak beyi Husrev Bey de Pasin beyliğine tâyin edilmiştir; bundan başka şehzâde Selim'le Sokullu-Mehmet Paşa'nın ve Adana beyi Ramazan-oglu Piri Paşa'nın Haleb'de kışlayarak vaziyeti kollamaları emredilmiştir. — Bu sırada Lala-Mustafa Paşa'nın vaziyeti de ayrı bir mesele şeklini almıştır : Şehzâde Bâyezid'in ısyânında bu kurnaz ve harîs adamın oynadığı gizli rollerden nihayet haberdâr olduğu rivayet edilen Vezir-i a'zam Rüstem Paşa Kanunî'ye meseleyi anlatıp Mustafa Paşa'yı Selim'in lalâliğinden azlettirerek Rumeli'de bir sancak beyliğine yollamışsa da şehzâdenin şefâati üzerine Tımsıvar Beylerbeyliğine tâyin edilmiş ve biraz sonra gene şehzâde Selim'in gösterdiği lüzum üzerine Bâyezid'in muhtemel hareketlerine karşı Tımsıvar'dan Van Beylerbeyliğine naklolunmuştur. Ondan açılan Lalalık makamına da «Tütünsüz-Hüseyn Paşa» tâyin edilmiştir. Bu adamın mevki hırsı uğruna döktürdüğü Türk kanlarından dolayı ne fecî bir mes'ûliyyet altında bulunduğu nu Peçevi şöyle anlatır :

«Lala'nın böyle bir fit-ne-i âzime ikaazından mülâhazası Sultan Selim taht-ı saâdet-bahta geçtiği gibi Vezir-i a'zam olmak idi : Cenâb-ı Rabb-ül-Müci ol devleti ana rûzî ve nasib itmedi. Pâdişâh-ı mağfûrun asr-ı şeriflerinde bundan ziyâde kesr-i ırz-ı saltanat vâkı olmamışdır ve bu sebeb ile ehl-i İslâm'dan bu kadar âdem telef oldu!»

Şehzâde Selim hudut vilâyetlerinin beylerine sulhün ihlâline sebeb olmamak için İran topraklarına tecâvuzdan ictinâb etmelerini emrettikten sonra babasının ırâdesi mucibince kış mevsimini geçirmek üzere Sokullu-Mehmet Paşa ile beraber Haleb'e gitmiş ve bahara kadar orada kaldıktan sonra eyâlet merkezi olan Kon-ya'ya dönmüştür).

Kapdan-ı Deryâ Piyâle Paşa'nın Avlonya seferi.

(Yaz başlarında 88 gemilik bir donanmayla İstanbul'dan hareket eden Piyâle Paşa'nın bu Akdeniz seferi bir kontrol hareketi mahiyetindedir : Modon önlerine geldiği zaman bir Malta gemisini zapteden Kapdan Paşa bu geminin efrâdından Avrupa devletlerinin büyük bir donanma hazırlamakta olduklarını, şimalî Afrika'daki Arap şeyhlerinin de Türklere karşı Frenklerle ittifak ettiklerini ve Trablusugarb'a karşı bir sefer açılacağını haber alıp derhal İstanbul'a bildirmiş ve bunun üzerine emrindeki donanma on gemiyle takviye edilerek mevcudu 98 gemiye çıkarılmıştır. — Modon'dan Avlonya'ya giden Piyale Paşa Akdeniz'i taras-sud altında bulundurmuşsa da hiç bir düşman hareketine tesadüf edemediği için kasım iptidâsında İstanbul'a avdet etmiştir. — Bu sırada Trablusugarb Beylerbeyi Turgud Paşa da düşmanın bahara doğru Trablus'a taarruz edeceğini bildirmiş olduğu için donanma mevcudunun bahara kadar 120 gemiye çıkarılması emredilmiştir).

1559 = 967

24 Teşrinisâni = 23 Safer, Cuma: Şehzâde Bâyezid'in Kazvin'e muvâsalatı.

(11 Muharrem 967 = 13 Teşrinievvel 1559 Cuma ve 13 Reb'ülâhîr 967 = 12 Kânunusâni 1560 Cuma günleri de rivayet edilirse de gün ismi birincisinde Perşembe ve ikincisinde de Pazartesi gösterilir : Bunların ikisi de yanlıştır. — Yu-karıda 1559 = 966 vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, tâkipçile-rin elinden kurtulan şehzâde Bâyezid o sırada İran'a tâbi olan Erivan eyâletine girmiş, bu vilâyetin valiliğinde bulunan Şâh-kuli-Sultan tarafından hürmetle kar-şılانىp bir saraya misafir edilmiş ve vaziyet derhal İran şâhı Birinci Tahmâsb'a arzedilmiştir : Sultan Bâyezid şâhın cevabını işte burada beklemiştir. Birinci Tah-mâsb'ın bu ilticâdan çok memnun olduğu ve hattâ ümerâsına :

— Bu bize Elkas'a ni'm-el-bedel Cenâb-ı Bâriden bir atıyye-i azîmedür! dediği rivayet edilir : Bu tarihten 12 sene evvel Tahmâsb-Şâh'ın âsi kardeşi Elkas-Mirzâ'nın Kanunî Sultan Süleyman'a ilticası için 1547 = 954 vukuâtının son fıkrasına bakınız. İran şâhı Osmanlı şehzâdesinin istikbâline ümerâsın-dan Nizâmüddin Hasan-Ustaclu ile Azerbaycan valisi Gıyâsüddin-Atâullâh'ı göndermiş ve şehzâdenin kendisinden bir evlât muâmelesi göreceğini ve aynı zamanda affine de delâlet edeceğini bildirip Kazvin'e dâvet etmiştir : İkinci bir riayete göre de şâh şehzâdeyi Tebriz'e dâvet edip orada beklemiştir; fakat bi-rinci rivayet daha doğrudur. — Çok parlak merâsimle Kazvin'e giden Os-manlı şehzâdesi Tahmâsb-şâh'la kucaklaşıp öpülmüş, saraya girerken başına altın, inci, firûze, yâkut vesaire dolu otuz tabak «saçu» saçılmış, İran şâhı Os-manlı prensinin kavuğuna kendi eliyle çok muhteşem bir murassâ sorğu tak-mış ve bu ilk mülâkattan kendisine tahsis edilen saraya dönerken de altın eğerli dokuz at hediye edilmiştir. — Şehzâdenin şâha verdiği muhteşem ziyâfet bundan beş gün sonradır : Osmanlı medeniyetiyle servetinin İran'dan üstün

olduğunu göstermek istiyen Sultan Bâyezid Birinci Tahmâsb'ın güzergâhına kadife ve ipek kumaşlarla giranbahâ şallar döşemiş, ondan daha muhteşem saçular saçırmış, bir murassâ kılıç, bir murassâ hançer, keseler dolusu altın ve gümüş, «hokka hokka inci ve elmas», bin elbiselik ipekli ve sırmalı kumaş, haşaları altın işlemeli elli at ve gümüş eğerli 10 Arap atı hediye etmiştir! — Bu ziyâfette Osmanlı atlılarının İran şah şerefine harb oyunları yaparak gös- terdikleri hünerlerle İranlıları hayretler içinde bıraktıkları rivayet edilir: Hattâ bir rivayete göre de şehzâde Bâyezid'in ümerâsından Kuduz-Ferhad Bey bu oyun- ların ciddileştirilmesini ve fırsattan istifade edilerek İran tahtının zaptediliverme- sini efendisine teklif etmişse de şehzâde Bâyezid bir daha böyle bir şey söyleyecek olursa derhal kendisini idâm ettireceğinden bahsederek Ferhad Bey'i tehdid ve tekdir etmiştir! Bâyezid'in maiyyetinde 12 bin kişilik bir kuvvet mevcut olmakla beraber, bilhassa Birinci İsmail ve Birinci Tahmâsb devirlerinde Safavî hâkimiy- yeti Türk ve Türkmen kuvvetlerine istinâd ettiği için bu kadar çılginca bir te- şebbüsün mevzuubahs olup olmadığı pek belli değildir ve hattâ bâzı menbâlara göre bu rivayetin aslı yoktur; her halde muhakkak olan nokta, böyle bir hare- keti misafirlik an'anesine ihânet sayan şehzâdenin kat'iyen kabul etmemiş ol- duğudur. Bir rivayete göre de Kuduz-Ferhad'ın bu teklifi İranlılar arasında şâyî olmuş ve hattâ bundan dolayı Birinci Tahmâsb bir kaç gün sonra şehzâdeyi iâşe ve masraf külfetlerinden vikâye bahânesiyle maiyyetindeki kuvvetlerin dokuz bin kadarını İran'ın muhtelif taraflarındaki hanlarla aşiret beylerine misâfir olarak dağıtmak mecburiyetinde kalmıştır! Bu kuvvetlerin mühim bir kısmı Türkmen aşiretlerindendir: Aynı aşiretler İran'da da mevcut olduğu için Türkmenler kendi oymaklarına misâfir edilmişlerdir; bu muâmelenin de şehzâde Bâyezid'in maiy- yetindeki beyleri kuşkulandırdığı rivayet edilir! Her halde şehzâdenin elinde an- cak üç bin kişi kadar bir kuvvet kalması İran şahına geniş bir nefes aldırmış demektir. — Bu vaziyetten itibaren şahın artık yegâne endişesi Türkiye cihetin- dendir: Fakat Sultan Bâyezid'in İran'da bulunması Kanunî ile oğlu Selim'in de uykularını kaçırarak tehlikeli bir vaziyettir; işte bundan dolayı şahla padişah arasında derhal bir muhâbere kapusu açılmış, Kazvin'le İstanbul arasında elçi- lerle nâmeler mektik dokumıya başlamıştır: Aşağıki fıkraya da bakınız).

1560 = 967

12 Şubat = 15 Cumâda-l-ülâ, Pazartesi : Şehzâde Bâyezid'in Kaz- vin'de hapsi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, İran'a ilticâ eden şehzâde Bâyezid'in maiyyetindeki on iki bin kişinin dokuz bin kadarı muhtelif hanlarla aşiret bey- lerine misafirlik bahânesiyle dağıtılıp şehzâdenin maiyyetinde ancak üç bin kişilik bir kuvvet bırakıldıktan sonra meselenin siyasî cephesine ait hummâli bir faaliyet başlamıştır: İki taraf arasındaki muhâbere kapusu Kanunî Sultan Süleyman'la şehzâde Selim'in Tahmâsb'a gönderdikleri el- çiler ve nâmelerle açılmış ve ondan sonra uzun bir müzakere ve muhâbere dev- resi başlamıştır. Kanunî'nin ilk talepleri şehzâde Bâyezid'in maiyyetinde bu- lanan müşevviklerinden üç kişinin idâmı, diğerlerinin hapsi ve o zavallı şehzâ- denin de Türkiye'ye teslimidir: Fakat elçilere verilen şifahi ve gizli tâlimatta Bâyezid'in dört oğluyla beraber idâmı talep edilmiş olduğu hakkında da bir ri- vayet vardır. Diğer bir rivayete göre de Bâyezid'in yalnız iâdesini istemiş olan Kanunî'nin bu idâm talebinden haberi yoktur ve bu gizli entrika şehzâde Selim'in adamları tarafından çevrilmiştir; her halde bu nokta biraz karanlıktır: Aşağıda 1561 = 969 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız. Şah-Tahmâsb'ın «Tâbât-Ağa» isminde bir elçiyle hem Kanunî'ye, hem şehzâde Selim'e verdiği cevaplar, aldığı tekliflerden daha ağır ve daha fecidir: Bu cevaplarda o müd- hiş teklifler ustahlıkla ifadelerle kabul ediliyor ve Tâbât-Ağa da şifahi müzake- relerinde bu kanlı hizmete mukabil Bağdad vilâyetinin İran'a iâdesini istiyor.

du! Fecevi bu noktayı da şöyle anlatır :

«Mezkûr elçi koca fertât, ya'nî Tâbât-Ağa bu mukabelede Bağdad'ı bizzât Saâdetlü pâdişâh'dan istemiş. Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa :

— Anun cevâbı bendedür, taşra çıkun ve cevâbunuz alun! dimiş, ve elçiyi dil ile ziyâde ta'zir itmiş :

— Şâhunuz âdâb-ı saltanatı riâyet idüp nâmesinde bir nâ-ma'kuul kelâm yazmamış : Ya sen ne küstâhsun, bi-l-müşâfehe bu kelâm lisânuna getirürsün! Bu bâbı bilmez müsün? Öyle evzâ' ziyâde havfden ve zarûretden sadır olur. Bizim şehzâde Bâyezid'den ve pâdişahunuzdan ne korkumuz ve ne bâkimüz var. dur ki anun içün mülk virmek irtikâb oluna? Bir iki yıl isyân âlemin kaldurdu ve ictimâ'ı usât-u-buğât içün tabl-u-nefirler çaldurdu : Yumlu nâmında Anadolu'nun bir kaç eşkiyâsın ve Zülkadriyye ve Bozok Türkmanundan bir iki bin bi-ser-ü-pâsın ancak uydurabildi; pâdişâh kullarından ve ulûfe ve dirliğe mutasarrıf olanlarından bir âdem uydurmağa kaadir olmadı. Belki evvelden Saâdetlü pâdişâh hidmetine tâyin ittüğü kulları dahi isyân ittüğü gibi râgerdân olup âstân-ı pâdişâh-ı adû-sitâna geldiler. Şâh inâd ittüğü takdirde mâbeynde akdolunan ittihâd-u-dostî adâvet-ü-düşmenîye mübeddel olup pâdişâh-ı dindâr eski bildüğünüz hasm-ı adû-şikârdür, bi-fadl-illâh-i-Teâlâ varup elünüzden hâh-nâ-hâh almağa kaadirdür; emmâ muhâlefet olunmadığı takdirde te'kid-i muhabbet-ü vedâd-ı bâis-i izdiyâd-ı hulûs-u-sedâd içün nice in'âm-u-ihsân, belki bir genc-i-şâygân atıyye ve ihsân itseler câizdür!

diyi cevâb verdükten sonra... hedâyây-ı mülûkâne-i lâika ve akmişe ve emtia-i fâika ile cânib-i şâha irsâl olundular».

Bu fıkradan anlaşıldığına göre Bağdad talebi reddedilmiş, bir sürü tehditler savrulmuş ve pâdişahın arzusu yerine getirildiği takdirde bir vilâyet yerine bir hazine bağışlanacağı bildirilmiştir! Tabii bu suretle zavallı şehzâde Bâyezid'le dört oğlu iğrenç bir pazarlık mevzûu olmuş demektir! Bu çirkin pazarlıkta iki taraf-ıtan hiç birinin şerefli bir rol oynamadığı muhakkak olmakla beraber, devlet ve memleketinin emniyet ve selâmeti nâmına son iki oğlundan birini daha fedâ etmek mecburiyetinde kalan Kanunî'nin Fatih devrinde tertib edilen Kanun-nâme'ye uygun olan talebi, Birinci Tahmâsb'in şeref ve haysiyetine ilticâ edip canlarını kendisine emânet etmiş bir takım mütecilerin kellelerini pazara çıkarmasından çok hafiftir! — Bu gidiş gelişlerle gizli müzakerelerden gittikçe kuşkulanan şehzâde Bâyezid ümerâsının bir gün bir ictimâ akdettikleri rivayet edilir : Eger bu rivayete inanmak câizse, o gizli toplantıda Birinci Tahmâsb'in üzerine hücum edilip öldürülmesine ve bu suretle hâsıl olacak kargaşalıktan istifade edilerek, Şirvan ve Gürcistan taraflarına doğru kaçılmasına karar verilmiştir! Fakat bu karar gizli kalmamış, ictimâa iştirâk edenlerden Trabzonlu Arap-Mehmet, Nişancı-Mustafa-Çelebi ve Kara-Uğurlu isimlerinde bir takım hâinler şâhın ümerâsından Hasan-Beg-Ustaclu'yu meseleden haberdâr etmişlerdir! Bir rivayete göre de günün birinde Tahmâsb-Şâh Sultan Bâyezid'le beraber bir bahçede gezerken Arap-Mehmet bir aralık şâhın kulağına fısıldıyarak :

— Zinhâr şâhum gaafil olman; Pederine ve birâder-i mihterine âk olan bu nûyin-i bed-âyın bir iki tûfeng-endâza tenbih itmiş ve size bir zahm-i cangâh irişdirmeğe hezâr istimâlet ve va'deler vermiş!

dediği için bir rahatsızlık bahâne eden şâh oradan çekilip gitmiş ve şehzâdenin maiyyetinden biri bu sözü işitip efendisine yetiştirdiği için Arap-Mehmet'le arkadaşları Sultan Bâyezid'in emriyle derhal idâm edilmiştir. Tabii artık şehzâdeyle şâhın arası iyice açılmış, arada emniyet kalmamış ve hattâ Birinci Tahmâsb ertesi gün Sultan Bâyezid'in ikametgâhını ahaliye taşlatmıştır! Halkın hücumuna karşı içerde tertibat alındığı sırada şâhın adamlarından iki kişi geldiği rivayet edilir : Bunlar özür dileyip taşkınlık edenlerin tecziye edileceklerini arzemişler ve hattâ ertesi gün için şehzâdeyi bir ziyâfete dâvet etmişlerdir! O gün Sultan Bâyezid ziyâfete giderken Şâhın adamları birdenbire üstüne saldırmış, mukavemet eden maiyyet efrâdı öldürülmüş ve zavallı şehzâde yakalanıp hapsedilmiştir! Bu vak'a üzerine Bâyezid'in dört oğlundan her biri Sa-favî ümerâsından birine teslim edilerek babalarından ayrılmış oldukları gibi,

Kazvin'de bulunan bin kûsur Türk askeri de kâmilten kılıçtan geçirilmiştir : Taşralara dağıtılmış olan askerlerden de beş bin kişi öldürüldüğü rivayet edilir! Şehzâde Bâyezid hapsedildikten sonra bütün eşyâsiyle hazineleri zaptedilmiştir! — İran şahı bu iğrenç vak'adan sonra bile şehzâdeye tatlı diller dökmekte mahzur görmemiş ve hattâ kendisini halkın hücumundan kurtarmak için hapsettiğinden bahsetmiştir! — Aşağıda 1561 = 969 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına da bakınız).

2 Mart = 4 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Avrupa hristiyan donanmasının Cerbe adasında demirlemesi.

(Cerbe = Gerbo/Dscherbe/Djerba adası Tunus'la Trablusugarb arasındaki Gabes körfezinde, sahilden dar ve sığ bir boğazla ayrılan münbit bir adadır. Büyük bir askeri ehemmiyeti olan ve hattâ Akdeniz hâkimiyetinin en mühim üslerinden sayılan bu küçük adamın mesahası 540 kilometre murabbaından ibarettir; bu ada, Osmanlı tarihlerinde «Cerbe vak'ası» denilen ve Garp menbâlarında da akisler bırakan bir Türk menkabetiyle meşhurdur : Vaktiyle Turgud-Reis korsanlık ederken sekiz gemilik filosıyla buranın limanında büyük bir Hristiyan donanmasının ablukasına uğramış ve bu uzun ablukanın sonlarında teslim olması beklenirken Cerbe'de akan bir ırmakla limanın arasında kanal açarak gemilerini geçirip düşmanın haberi bile olmadan çekilip gitmiye muvaffak olmuştur! Turgud çekildikten sonra düşman donanmasının bir müddet daha teslim beklediği ve ancak şanlı Turgud'un başka taraflara yaptığı baskınlar üzerine gafletinden uyandığı rivayet edilir! Turgud-Reis Trablusugarb Beylerbeyi olduktan sonra Cerbe'yi hükmü altına alıp buraya hâkim olan Arap şeyhini haraca bağlamış ve adayı iyice tahkim etmiştir. Turgud-Reis'in Trablusugarb ile Cerbe'ye hâkim olması Avrupa sahillerini mütemâdi bir tehdid altında bulundurduktan başka, Malta Şövalye teşkilâtıyla İspanya krallığını daimi bir tehlike karşısında bırakmaktadır : Bu seferki Akdeniz Hristiyan ittifakının en mühim sebebi işte bu vaziyette gösterilir. — Bu ittifaka Papalık, İspanya krallığı, Toskana büyük dukalığı, Cinviz cumhuriyeti ve diğer bir takım İtalya hükûmetleriyle Malta Şövalyeleri iştirâk etmiş, bunların hepsi gemiler ve askerler vermiştir : Hattâ Almanya'dan, Fransa'dan ve Monako'dan bile asker alınmıştır; bu suretle toplanan 200 gemilik muazzam donanmaya otuz bin kişilik bir ihrâc ordusu da yüklenmiştir. Donanma kumandanlığına artık çok ihtiyar olan meşhur Andrea Doria'nın yeğeni Giovanni Andrea Doria ve ordu kumandanlığına da İspanyol asilzâdelerinden «Don Alvaro de Sandi» tâyin edilmiştir : Bu büyük seferin başkumandanlığında da Sicilya umumî valisi ve Medina-Coeli dukası «Jean de la Cerda» isminde bir kahramanlık meraklısı vardır! Seferin hedefi, Trablusugarb'ın Turgud-Reis'den alınmasıdır! Fakat Turgud Paşa bütün bu hazırlıkları daha ilk günlerinden itibaren tâkib etmiş ve hattâ vaziyeti İstanbul'a da bildirmiştir : Yukarda 1559 = 966 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Avrupa hristiyan devletlerinin böyle bir sefer açmalarını bir taraftan İspanya kralı ikinci Philippe'in teşebbüslerine ve bir taraftan da doğrudan doğruya tehlike altında kalan Malta Şövalyelerinin istimdad edip durmalarına atfedilir : Almanya imparatoru ve İspanya kralı Beşinci Karlos = Charles-Quint artık ihtiyarlayıp yıpranmış, Katolikliğe karşı Protestanlığın ve Avrupa hristiyanlığına karşı Türklüğün zaferleri karşısında nihayet aczini anlamış ve 1555 senesi 25 Teşrinievvelinde İspanya ile Holanda ve Belçika'yı oğlu ikinci Philippe'e ve 1556 senesi 27 Ağustos tarihinde de Almanya imparatorluğunu kardeşi Birinci Ferdinand'a terkedip bir manastıra kapanmıştır! Tabii bu vaziyet üzerine artık Avrupa'nın o yarım-yamalak birliğinden de eser kalmamış demektir; bununla beraber hâlâ ikinci Philippe Akdeniz'de ve Birinci Ferdinand da Avrupa'da hegemonya peşindedir : Bu seferki Trablusugarp teşebbüsü, ikinci Philippe'in işte bu sevdasından doğmuş bir harekettir. — Hristiyan donanması bir çok fırtınalara uğramış, Malta önlerine gelinceye kadar bocalayıp durmuş ve bir taraftan da sâri hastalıklar çıkması bir

iki bin asker cesedinin denize atılmasıyla neticelenmiştir: Sağ kalanların da pe-rişan bir halde bulundukları rivayet edilir! Bu vaziyette Turgud Paşa gibi yıl-lardanberi Avrupa hristiyanlığını titretmiş bir kahramanın elinden Trablusu-garb'ı almaya kalkışmanın nasıl bir gılgnlık olacağı düşünüldüğü için o sevdâdan vazgeçilerek çok mühim bir deniz üssü olan Cerbe adasına dümen çevirdiği hak-kında bir rivayet vardır; diğer bir rivayete göre de Hristiyan donanmasının bu-raya gelmesi su almak içindir ve bu maksatla sahile çıkanlar mukavemetle kar-şılaştıkları için Trablus'dan vazgeçilerek Cerbe adası hedef ittihaz edilmiştir: Bu rivayetlerin her ikisi de doğru olabilir).

7 Mart = 9 Cumâda-l-âhire, Perşembe: Düşman donanmasının Cerbe adasına asker ihrâcı.

(Çok şiddetli bir rüzgâr ve fırtınadan dolayı donanmanın muvasâlatından ancak beş gün sonra karaya asker dökülebildiği rivayet edilir).

12 Mart = 14 Cumâda-l-âhire, Salı: Cerbe kalesinin teslimi.

(Kalede bulunan pek cüz'î bir kuvvet ancak bir kaç gün müdafaa edebilmiş, bu müddet zarfında bir kaç müsademe olmuş ve nihayet Turgud Paşa'ya tâbi olan Arab şeyhi bundan bir gün evveline tesadüf eden 11 Mart = 13 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü müdâfilerin eşyaları ve silâhlarıyla çekilebilmeleri şartıyla teslim teklif etmiştir. Düşman bu teklifi memnuniyetle kabul ettiği için mü-dâfiler çekildikten sonra bugün kale teslim edilmiştir. Buradaki Arab şeyhi na-zarında müslüman Türklerle hristiyan Avrupalılara vergi vermek arasında hiç bir fark olmadığı rivayet edilir: Hattâ şimalî Afrika'nın bir çok Arab şeyhleri de bu sırada Türklere karşı hristiyanlarla ittifak etmişlerse de Turgud Paşa'nın kaahir pençesi altında ihânetlerini mühim bir hareket şekline sokamamışlardır! — Cerbe kalesinin teslimi için 14 Mart = 16 Cumâda-l-âhire Perşembe tarihi de rivayet edilir. — Bu mühim üssü eline geçiren Hristiyan ordusu adayı derhal tahkime başlamıştır).

4 Nisan = 8 Receb, Perşembe: Türk donanmasının Akdeniz seferine hareketi.

(Barbaros'un ölümünden itibaren Türk donanması sefere çıkarken Beşiktaş'daki türbenin önünde toplanıp dinî ve askerî merâsim yapıldıktan sonra oradan ha-reket etmek an'ane hâline geldiği için, Piyâle Paşa kumandasındaki 120 gemilik donanma bu gün o mânevî merkezinden hareketle Akdeniz'e doğru açılmaya başlamıştır. — Yukarıki fıkralarda gördüğümüz düşman hareketlerine karşı donanma hazırlanması hakkındaki karar için 1559 = 966 vukuâtının son fık-rasına bakınız. — Osmanlı donanması İstanbul'dan cenubi Mora'daki Modon üs-süne gitmiş ve orada Rodos beyi Kurdoğlu Ahmed Bey'le Midilli beyi Mustafa Bey de gemileriyle gelip iltihak etmişlerdir).

1 Mayıs = 5 Şa'bân, Çarşamba: Türk donanmasının Modon'dan hareketi.

(Modon üssünde bâzı levâzım tamamlandıktan ve son hazırlıklar da ikmâl edil-dikten sonra Malta üzerine hareket edilmiştir).

7 Mayıs = 11 Şa'bân, Salı: Türk donanmasının Malta önlerine mu-vâsalatı.

(Malta'ya taarruz edilmiş, yanındaki küçük Gazzo adası yağma ve tahrib edil-miş, esirler ve ganîmetler alınmış ve bu sırada Turgud Paşa'nın Trablusugarb'dan

gönderdiği bir gemi düşman donanmasının hâlâ Cerbe adasında bulunduğunu bildirmiştir. — Piyâle Paşa donanmasına lüzumu kadar su aldıktan sonra Cerbe'ye doğru hareket etmiştir).

14 Mayıs = 18 Şa'bân, Salı : Türk denizciliğinin en şanlı menkabelelerinden Cerbe zaferi.

(Donanmanın Cerbe önlerine bundan bir gün evvel 13 Mayıs = 17 Şa'bân Pazarı günü akşama doğru yaklaştığı ve bunun üzerine düşman donanmasında müdhiş bir heyecan başlayıp:

— Türkler geliyor!

diye umumî bir kargaşalık ve şaşkınlık olduğu rivayet edilir! — Bununla beraber başkumandan vaziyetinde bulunan Medina-Coeli dukası intizâmı îade etmiş ve Türk donanmasına karşı harb nizâmı alarak Piyâle Paşa'nın büyük bir şiddetle başlıyan topçu ateşine mukabele etmiştir. Bu ilk top düellosundan sonra Türk donanmasının ikiye ayrılarak yaptığı ustalıkla manevra düşman donanmasını darmadağın etmiş, bir kısmı adanın arkasındaki kanala kaçmış, bir kısmı yakılmış ve nihayet bir kısmı da zaptedilmiştir! Akdeniz tarihinin en mühim vak'alarından olan bu parlak zafer bazı düşman amiralleriyle kapdanlarının yakalanmasını da temin etmişse de, başkumandan Medina-Coeli harbin sonlarına doğru birkaç gemiyle İtalya'ya kaçıp canını kurtarmaya muvaffak olmuştur: Bu adamın kahramanlık meraklısı olduğu rivayet edilir; bilhassa Cerbe adasını iki yüz gemilik bir donanma ve otuz bin kişilik bir orduyla bir avuç muhafızının elinden bir kaç gün içinde alivermesi bu merakını büsbütün arttırmışsa da, kendi kuvvetlerinin yarı nisbetinde olan Türk donanmasının önünde artık o sevdâdan vazgeçip ortadan kayboluvermiştir! Düşman zâyîâtının irili ufaklı 70 gemi kadar olduğu rivayet edilir; 19 gemi de zaptedilmiştir. — Bu muharebeye meşhur «Uluc/Kılıc-Ali-Reis» de iştirâk etmiştir. — Barbaros merhumun Preveze zaferiyle başlıyan Akdeniz Türk hâkimiyeti Piyâle Paşa'nın bu Cerbe zaferiyle büsbütün sağlamlaşmıştır. — İhtiyar amiral Andrea Doria'nın Cerbe vak'asını işittiği zaman çok sarsıldığını, kiliseye gidip gözyaşları döktüğü ve hattâ bu senenin 25 Teşrinisânî tarihine tesadüf eden ölümünün işte bu yüzden olduğu rivayet edilir! — Hristiyan donanmasının mahvolması, Cerbe adasında ve Don Alvaro de Sandi kumandasında bulunan kara ordusunun kaleye kapayıp müdafaa vaziyetine geçmesiyle neticelenmiştir. — Piyâle Paşa büyük zafelerini derhal Trablusgarb Beylerbeyi Turgud Paşa'ya bildirmiş ve çok müstahkem olan Cerbe kalesinin muhasarasına iştirâk için o da kara yolundan ilerlemeye başlamıştır).

28 Mayıs = 3 Ramazan, Salı: Cerbe kalesinin muhasarası.

(Muhasaranın bu gün başlaması Turgud Paşa'nın beklenmesindendir: Büyük kahraman bu gün kara yolundan Cerbe hizâsına gelmiş olduğu için muhasara harekâtı derhal başlamıştır).

30 Temmuz = 7 Zülka'de, Salı: Cerbe kalesinin fethi.

(Don Alvaro de Sandi kumandasında İspanyol, İtalyan, Alman ve Malta askerlerinden çok mühim kuvvetlerin müdafaa ettiği Cerbe kalesi tahkimâtının kuvvetinden dolayı yukarıki fıkra da gördüğümüz muhasara tarihinden itibaren tam 63 gün mukavemet edip nihayet bu gün sukut etmiştir. Kaleyi muhasara eden Türk kuvveti 14 bin gösterilir. — Rivayete nazaran Don Alvaro bu gün sabaha karşı bir sandalla İtalya'ya kaçarken yakalanıp esir edilmiş ve işte bunun üzerine yapılan umumî hücum kalenin fethiyle neticelenmiştir. — Gerek şimali Afrikada, gerek Akdeniz'de askerî vaziyetini çok sarsan bu neticeden dolayı İspanya kralı ikinci Philippe'in son derece müteessir olduğu rivayet edilir).

1560 = 968

27 Eylül = 6 Muharrem, Cuma: Muzaffer donanmanın Cerbe'den İstanbul'a avdeti.

(Cerbe zaferi İstanbul'a bir harb gemisiyle bildirilmiş ve bu gemi büyük bir düşman bayrağını suların üstüne sarkıtarak payitahta gelmiştir: Donanma gelinceye kadar neş'e içinde çalkanan İstanbul'da Piyâle Paşa şerefine çok parlak merasim yapıldığı rivayet edilir. Kanunî Sultan Süleyman muzaffer donanmasının gelişini Topkapı sarayının sahilindeki köşke inerek seyretmiş, sahilleri doluran ahali kahraman denizcileri alkışlamış, payitahtın içi bir bayram hâlini almıştır. Düşmandan zaptedilen 19 Kadirga direksiz ve dümensiz çekilerek getirildiği gibi, salipli ve resimli hristiyan bayrakları da sulara sarkıtılarak teşhir edilmiştir. Don Alvaro de Sandi ile deniz ve kara muharebelerinde esir edilen diğer düşman amiralleriyle generalleri Piyâle Paşa'nın gemisinde getirilmişler ve bunlar İstanbul sokaklarından geçirildikten sonra hapsedilmişlerdir. — Piyâle Paşa huzura kabul edilip pek çok iltifata mazhar olmuşsa da, iki sene evvel terfi ettiği beylerbeyliğinde kıdemi olmadığı için kendisine vezâret pâyesi verilememiş, yalnız şehzâde Selim'in kızı Gevher-Han verilerek Osmanlı hanedanına Dâmâd olması takarrür etmiştir; bu münasebetle padişahın paşaya bir çok ihsanlar da verdiği rivayet edilir. — Bu kadar parlak bir zafer karşısında bile Kanunî'nin usul ve kanuna riâyetini Kâtib-Çelebi şöyle anlatır :

«Beylerbeylik pâyesi olah iki yıldır; bu def'a vezâret pâyesi virilir ise tez olmuş olup rütbe-i vezâret tedennî bulur diyü Sultan Süleyman Han tecvîz buyur. mayup revâ görmediler. Lâkin riâyeti murâd-ı Hümâyûn olmağla vâfir ihsan ve terakkiler ile tevkirden sonra şehzâdeleri Sultan Selim Han'ın Gevher-Han nâm duhterini kendüye tezvîc buyurdular. Beş sene sonra rütbe-i vezâret inâyet olundu. Bu pâyelerün izzeti ve itibârı ol asırda bu minvâl üze idi. Bu asırda pâyeler mebzûl olup itibâr kalmamağla bir vezirin sancak beyi kadar veka-u-vekaarı kalmadı : Her kesretün muktezâsı zilletdür». Piyâle Paşa'nın Cerbe'den getirdiği esir mîkdarı dört bin gösterilir).

1561 = 968

18 Mart = 1 Receb, Salı: Şehzâde Murad'ın Mağnisa valiliğine tâyini.

(Büyük şehzâde Selim'in oğlu olan Murad, sonradan «Murâd-ı Sâlis = Üçüncü Murad» ismiyle babasına halef olan şehzâdedir. — 1546 = 953 senesi 4 Temmuz = 5 Cumâda-l-ülâ Pazar günü dünyaya gelmiş olan şehzâde Murad'ın yaşı tam 14 sene, 8 ay, 16 gündür. — Cûlûsu için 1574 = 982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

10 Temmuz = 26 Şevvâl, Perşembe: Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'nın ölümü ve yerine Vezir-i-Sânî «Semiz» yahut «Kalm» Ali Paşa'nın tâyini.

(Osmanlı menbâlarında «Kehle-i-ikbâl» lâkabiyle meşhur Hırvat Rüstem Paşa iki defa Sadr-i-a'zam olmuştur : Birinci sadâreti 1544 = 951 senesi 28 Teşrinisânî = 13 Ramazan Cuma gününden 1553 = 960 senesi 6 Teşrinievvvel = 27 Şevvâl Cuma gününe kadar 8 sene, 10 ay, 8 gün ve bu ikinci sadâreti de 1555 = 962 senesi 29 Eylül = 13 Zülka'de Pazar gününden bu güne kadar 5 sene, 9 ay, 11 gün sürmüş olduğuna göre iki sadâretinin mecmûu 14 sene, 7 ay, 19 gündür : Rüstem Paşa'nın iki sadâreti arasında geçirdiği ma'zûliyyet müddeti de 1 sene, 11 ay, 23 gün sürmüştür. — Kanunî Sultan Süleyman'ın dâmâdı ve Mihrmâh/Mihri-mâh-Sultan'ın kocası olan bu devşirme Vezir-i-a'zamin hüviyyeti ve «Kehle-i-ikbâl» lâkabı için 1544 = 951 vukuâtının «28 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Ömründe

yüzü gülmemiş olmakla meşhur olan bu asık çehreli ve sert huylu Sadr-ı a'zamın «İshâl = Diarrhée» yahut «İstiskaa = Hydropisie» hastalığından yetmiş yaşlarında öldüğü rivayet edilir : Hattâ İran'a iltica etmiş olan şehzâde Bâyezid'i kurtarmadığı için teessüründen öldüğü hakkında bile bir rivayet vardır! Mezarı Şehzâde câmiindedir. — Osmanlı tarihinde irtişâ illetini büyük memuriyetler tevcihine mukabil târifeli bir «resmî rüşvet» şeklinde ihdâs eden Rüstem Paşa sâuistimal kapusunu ilk açan ve Osmanlı inhitâtının en mühim âmillerinden birini hazırlamış olan şahsiyyet olmakla meşhurdur; en mühim hizmeti de saray ve devlet hazinelerini doldurmuş olmasından ibaret sayılır :

«Tevfir-i hazîne ve vikaayet-i Beyt-ül-mâl'de bezl-i nakdine-i makkûr idüp hazâyin-i Enderûn ecnâs-ı nükuud ile mâlî olduğundan mâadâ Yedi-kule dahî hâlî kalmadı».

Bununla beraber saray ve devlet hazineleri gibi kendi hazinesini doldurmakta da kusur etmemiş ve Münecim-başının tâbiriyle :

«Pâdişâhlar hazînesinde bulunmayacak mertebe mâlî firâvân kalmışdır»! Şehzâde Bâyezid'in veliahdlığını temin için saray kadınlarının tesiriyle padişahı aldatarak zavallı şehzâde Mustafa'nın idâmına sebep olan Rüstem Paşa'nın Bâyezid İran'a ilticâ ettikten sonra büyük şehzâde Selim'in hilelerine karşı onu müdâfaa edip idâmdan kurtarmaya çalıştığı hakkında bir rivayet varsa da biraz şüphelidir : Çünkü Bâyezid'in izâlesini İran elçileriyle müzakere edip bu iş-renc cinayet mukabilinde bir «Genc-i-şâygân» teklif eden bizzat Rüstem Paşa'dır : Yukarda 1560 = 967 vukuâtının «12 Şubat» fıkrasına bakınız. Hattâ şehzâde Mustafa vak'asından itibaren bütün milletin nefret ve la'netine uğramış olduğu için bu sefer Selim'le Bâyezid arasındaki mücadelede şehzâde Bâyezid lehine ağız açmamayı tercih etmiş olduğu ve bu suretle bitaraf davrandığı hakkında bile bir rivayet vardır : Şehzâde Mustafa meselesi için 1553 = 960 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Her halde Hürrem-Sultan'dan sonra Rüstem Paşa'nın ölmesi Mihrimâh-Sultanı siyaseten yalnız bırakmış ve bunların üçünden mürekkeb olan saray partisi büsbütün inhilâlâ uğramış demektir : İhtiyar ve yorgun Kanunî üzerinde artık en zî-nüfuz şahsiyyet şehzâde Selim'den ibarettir. — Rüstem Paşa cehâlet ve bilhassa şiir ve şair düşmanlığıyla da meşhurdur : Hattâ bundan dolayı zamanının şairleri umumiyyetle onun aleyhindedir. — Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa'nın yerine ikinci vezir Semiz-Ali Paşa Sadr-ı a'zam olmuştur : Ali Paşa Dalmaçya devşirmelerindendir ve hattâ Adriyatik denizinin Dalmaçya sahillerindeki Brazza/Brac = Braca adasından devşirilmiş olduğu rivayet edilir; cinsi İslâvdir. Enderun'da terbiye edilip muhtelif saray memuriyetlerinde bulunduktan sonra Kapucu-başılık, Yeniçeri-ağalığı, Rumeli Beylerbeyliği ve Mısır valiliği gibi büyük makamlarda tecrübe görmüş ve nihayet vezâret pâyesini alarak ikinci vezirliğe kadar yükselmiştir. — Osman-zâde Tâib-onun dağlara benziyen cüssesini taşıyacak at bulmak mühim bir mesele olduğunun anlatır :

«Dâhâmet-ü-cesâmeti müvâzi-i cibâl-i râsiyât olmağın zir-i rânına münâsib at nâdirâtdan idi»!

İşte bundan dolayı «Semiz» ve «Kalın» lâkaplarını alan Ali Paşa'nın halk arasında ince ve zarif nükteleriyle ve Rüstem Paşa'nın aksine olarak gülec yüzüyle şöhret bulmuş olduğu da rivayet edilir; hattâ Peçevi onun bu hususiyetini : «Gaayet lâtifeci âdem idi, letâifini bazı letâifnâmelerde yazmışlardır» diye anlatır. — Sadâret tebeddülü üzerine üçüncü vezir Sokullu-Mehmet Paşa ikinci vezirliğe, dördüncü vezir Pertev Paşa üçüncülüğe ve Ferhad Paşa da dördüncülüğe terfi edilmişlerdir).

1561 = 969

25 Eylül = 15 Muharrem, Perşembe: Şehzâde Bâyezid'in Kazvin'de dört oğluyla beraber idâmı.

(1560 = 967 vukuâtının «12 Şubat» fıkrasında gördüğümüz gibi şehzâde Bâyezid-

zid'le Orhan, Mehmet, Mahmud ve Abdullah isimlerindeki dört oğlu İran şâhi Birinci Tahmâsb'ın emriyle Kazvin'de hapsolünmüş ve kendisine sâdik kalan binlerce askerleri de ihtiyâten idâm edilmişlerdir! O vak'a esnasında ve ondan sonra Kazvin'le İstanbul arasında elçiler ve nâmeler mekik dokuyup durmuş ve işte bu suretle İran'daki şehzâdelerin Osmanlılara teslimi hem tahriri, hem şifâhi bir pazarlıktan sonra kat'i bir şekle bağlanmıştır: Yalnız bu «teslim»in mâhiyeti biraz karanlıktır! Çünkü şâhin tuhaf bir şartı vardır: Birinci Tahmâsb şehzâde Bâyezid'le dört oğlunu Kanunî'nin adamlarına değil, büyük şehzâde Selim'in adamlarına teslim edebileceğini bildirmiş ve bu şart kabul edilmiştir! Peçevi bu vaziyeti şöyle anlatır:

«Bir hile dahî ihtirâ' idüp ve Eşik ağası Beşâret nâm bir kızılbaş-ı bed-fercâm ile bir nâme dahî ısdâr itti ki:

— Ol zaman ki Sultan Bâyezid bu muhlisiniz mülküne ki kadem basdı, kendi-siyle ahd-ü-misâk emrine bünyâd ve ey mân-ı gulâz-u-şidâd olunmuş idi ki cânı-bî Pâdişâhiden matlûb olucak virilmeye: Bu def'a çün rızây-ı şeriflerine muhâlefet olunmayup virilmek muhakkak olmuştur, bâri yeminimizi te'vil içün size virmi-yelüm ve şehzâde cenâbuna gönderelüm!

Ve bundan asıl maksûdu Saâdetlü Pâdişâh bir pîr-i sâlhârde ve şehzâde cenâbı veliahd olmağla uhûd-u-mevâsıkı anunla tecdid itmiş ola ve bu sebeb ile tara-feynden sulh-u-salâh emri teceddüd ve tahakkuk bula...».

Bununla beraber, İran şâhinin büyük şehzâde Selim'le babasından gizli bir mu-hâbereye de girişmiş ve kardeşiyle yeğenlerinin derhal idâmı için kendi adamlarına teslimini temin etmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır: Bu rivayete göre Kanunî şehzâde Bâyezid'le oğullarını idâm ettirmek fikrinde olmadığı halde Selim taraftarları ihtiyar padişahı aldatarak ve İran şâhiyle gizlice anlaşarak cinayetlerini irtikâb etmişlerdir! Hayrullâh Efendi bu noktayı şöyle anlatır:

«Lala Mustafa Paşa vesairleri maslahatı bu pereseğe getirüp iki devleti birbiri-ne düşürdükten sonra işi hâliyle bırakmak elvermiyeceğinden dâimâ i'mâl-i fikr-i şeytanet ile başa çıkarmağa say'olunmak iktizâsından olmağla hem şâhdan şeh-zâdeyi taleb etmekte ısrâr ve hem pâdişâh-ı muazzamı igfâl-ü-işgaal ederek şeh-zâde hakkında olan igbirârını izhâr ettirmekte idi. Velhâsıl dokuz yüz bin altın ve Kars kal'asının şâha teslim olunması şartıyla şehzâdenin huddâm-ı pâdişâhiye verilmesi her ne kadar karar verilmiş ise de ara yerde olan fesâdât mülâbesesiyle şehzâde-i müşârünileyh meyyiten teslim olundu. Şehzâdenin bu suretle teslim olu-nuşu Hazret-i pâdişâhin nâmûsuna dokunmuş ise de hasb-el-vakt kaydolunmadı».

Sultan Süleyman'la şehzâde Bâyezid'in manzum muhâbereleri de bu rivayeti te'yid edebilecek mâhiyettedir: Şiirde «Şâhi» mahlasını kullanan Bâyezid'in çok kuvvetli bir edebî şahsiyeti ve Millet kütüphânesindeki «Emiri» koleksiyonunda Türkçe ve Acemce divanları vardır; babasıyla olan manzum muhâberesine ait bir vesikayla cevabını Emîrî Efendi «Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası»nda neş-retmiştir; bunlardan başka şehzâde Bâyezid'in Kanunî'ye gönderdiği bir iki manzum itizarnâmeğe daha tesadûf edilir; meselâ şu güzel parça bunlardandır:

Tevbeyle Hak yanında olur her günâh afv
Afveyle sen de bendeni en Pâdişâh afv
Kimdür bu deyr içinde o kim eylemez günâh
Şîrk olmasun heman tek olur her günâh afv
Ferzend eger günâh ide sehv-ü-hatâ ile
Gâhî peder cefâlar ider gâh gâh afv
İttüm şu denlü tevbe ve şerm-ü-nedâmeti
Mercûdurur ki itmiş ola ol ilâh afv
Afvitti Şâh (Şâhi)yi ey şâh-ı mülk-i Râm
Afveyle sen de bendeni en Pâdişâh afv

Bilhassa şu ikinci mektup Kanunî'nin aynı vezinde yazdığı bir cevapla karşılığı için çok mühim bir tarihi vesika sayılabilir :

Ey serâser âleme sultan Süleymânım baba
Tende cânım cânımın içinde cânânım baba
Bâyezîdine kıyar musun benüm cânım baba
Bi-günâhum Hak bilür devletlü sultânım baba

Enbiyâ serdefteri ya'nî ki Adem hakkıçün
Hem dahî Mûsî ile İsî-i Meryem hakkıçün
Kâinâtun serveri ol Rûhî a'zem hakkıçün
Bi-günâhum Hak bilür devletlü sultânım baba

Sanki Mecnûnum bana dağlar başı oldu durak
Ayrılıp bilcümle mâl-û-mülkden düşdüm irak
Dökerüm gözyâşgunu vâ-hasretâ dâd el-firâk
Bi-günâhum Hak bilür devletlü sultânım baba

Kim sana arzeyliye hâlüm eyâ şâhî kerim
Anadan kardaşlarumdan ayrulup kaldım yetim
Yok benüm bir zerre isyânım sana Hakdûr alim
Bi-günâhum Hak bilür devletlü sultânım baba

Bir nice ma'sûmum olduğun şehâ bilmez müstün
Anlarun kanına girmekden hazer kılmaz musun
Yoksa ben kulunla Hak dergâhuna varamaz mısın
Bi-günâhum Hak bilür devletlü sultânım baba

Hak-Teâlâ kim cihânun şâhı itmüsdür seni
Öldürüp ben kulunu güldürme şâhum düşmeni
Gözlerim nâru oğullarumdan ayırma beni
Bi-günâhum Hak bilür devletlü sultânım baba

Tutalum iki elüm başdan başa kanda ola
Bu meseldür söylenür kim kul günâh itse nola
Bâyezîdün suçunu bağışla kıyma bu kula
Bi-günâhum Hak bilür devletlü sultânım baba

Kanunî Sultan Süleyman oğlunun bu acıklı mektubuna aynı vezinle ve nazire tarzında noktası noktasına cevap vermiştir; bu cevapta ihtiyar baba genç oğlunu affettiğinden bahsetmektedir :

Ey demâdem mazhar-i tuğyân-u-isyânım oğul
Takmyan boynuna herkiz tavk-ı fermânım oğul
Ben kıyar mıydum sana ey Bâyezîd-Hânım oğul
Bi-günâhum dîme bârî tevbe kıl cânım oğul

Enbiyâ vâ evliyâ ervâh-ı a'zem hakkıçün
Nûh-u-İbrâhîm-u-Mûsâ İbnü-Meryem hakkıçün
Hatm-i âsâr-î nübüvvet Fahr-i-âlem hakkıçün
Bi-günâhum dîme bârî tevbe kıl cânım oğul

Adem adın itmiyen Mecnûna sahrâlar durak
Kurb-i tâatden kaçanlar dâimâ düşer irak
Tan değüldür dir isen vâ-hasretâ dâd el-firâk
Bi-günâhum dîme bârî tevbe kıl cânım oğul

Neş'et-i Hakdûr übüvvet râm olan olur kerim
«Lâ-tekul-üf!» kavlini inkâr iden kalur yetim

Tâate ısyâna âlimdür Hudâvend-i Kerim
Bi-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul

Ruhm-u-şefkat zib-i imân olduğun bilmez müsün
Yâ dem-i ma'sûmu dökmekden hazer kılmaz musun
Abd-i âzâd ile Hak dergâhuna varmaz musun
Bi-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul

Hak reâyây-i mutîe râi itmişdür beni
İsterüm mağlûb idem ağnâma zi'b-i düşmeni
Hâşe-hillâh öldürürsem bi-güneh nâgeh seni
Bi-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul

Tutalum iki elün başdan başa kanda ola
Çünkü istigfâr idersün biz de avitsek nola
Bâyezidüm suçunu bağışlarum gelsen yola
Bi-günâhum dime bârî tevbe kıl cânum oğul

Son kıt'anın ikinci mısırânın sonundaki «Nola = Ne ola/Ne olur» tâbiri o devrin şivesinde bir ricanın kabulünü ifade etmek için kullanılan çok zebanzed bir muvâfakat tâbiridir; onun için Sultan Süleyman'ın bu mısraî :

— Sen affini istediğin için ben de seni affediyorum!
mânâsına gelir; ondan sonraki üçüncü mısraâda :

— Eğer sen yola gelirsen ben de senin suçunu bağışlarım!
denilmesi bu muhâberenin daha evvellere ve hattâ şehzâdenin ısyân devrine aid olmak ihtimâlini hatıra getirebilirse de, Bâyezid'in idâm edileceğini bilerek ve bilhassa memleketiyle âilesinden ayrılmış olduğunu gösteren bir ifade kullanarak babasının merhametine sığınması her halde son günlerine aid olduğunu göstermektedir. Bu vaziyete göre Sultan Süleyman oğlunu affetmiş olduğu halde Selim taraftarlarının Bâyezid'i teslim alır almaz el çabukluğuyla derhal idâm edivermiş ve bu suretle padişahı bir emrivâkı karşısında bırakmış oldukları hakkındaki rivayetin doğru olmak ihtimali pek zayıf değildir. Kanunî'nin Feridun Bey «Münşeât»ında bulunan bir mektubu da böyle bir ihtimali az çok teyid edebilecek mahiyettedir: Birinci Tahmâşb'a yazılan bu mektupta Sultan Süleyman şehzâde Bâyezid'in teslimi mukabilinde katlanacağı fedâkârlıkları şöyle anlatır :

«İnâyet-i husrevnâmeden dokuz kerre yüz bin altın ve es'ad'i ercemend oğlum Selim-Han dahi üç kerre yüz bin altın Erzurum'a göndermek üzereyiz. Gerçekdür ki sen dahî mu'temed âdemler ile Bâyezid-i oğlanlarıyla gönderesün : Tâ anda in'âmı teslim ideler ve Kars iltimâs olunmuşudu, vireler!»

Bu vesikadan anlaşıldığına göre Bâyezid'in iâdesine mukabil İran şâhına Sultan Süleyman'la büyük oğlu Selim'in bir milyon iki yüz bin altın vermeleri ve Kars kalesini de İran'a terketmeleri takarrür etmiştir : Bu büyük ücrete mukabil Birinci Tahmâşb da mültecilerini Erzurum'a gönderecek ve şehzâdelerle paraların mübâdelesi işte orada olacaktır! Halbuki İran şâhı mülteci şehzâdeleri «mu'temed âdemler ile» Erzurum'a göndermeden Kazvin'de şehzâde Selim'in mümes-sillerine teslim etmiş ve onlar da o şenî işlerini İran toprağında görmüşlerdir! Hayrullâh Efendî'nin dediği gibi her halde Kanunî bu neticeden müteessir olmuş ve bilhassa mukaveleye mugayir bulmuş olmalı ki, sağ teslim edilmeleri takarrür eden şehzâdelerin cenazeleri Kazvin'den Sivas'a nakledildiği zaman İran şâhına bir milyon iki yüz bin altın yerine yalnız dört yüz bin altın verdirmiş ve Kars kalesini de teslim ettirmemiştir! Kanunî gibi bütün mukaveleleriyle muâhedelerine büyük bir dikkatle riâyet eden bir hükümdarın böyle bir hareketi ancak karşı tarafın taahhütlerini tamamiyle ifâ etmemiş olmasıyla izah edilebilir. Bu vaziyete göre Kazvin fâciasında Sultan Süleyman'ın alâkadar olmamak ihtimali pek zayıf değil demektir : Bununla beraber bunun bir ihtimalden ileri gidemeyeceği de unutulmamalıdır. Bâyezid Amasya'dan kaçarken Kanunî'nin oğlunu ele geçirmek için ittihâz edilecek tedbirler hakkında Kırım hanına yazdığı mektupta :

«... ve eger ölüsüdür ve eger dirisidür makbûldür»

şeklinde feci bir cümle vardır : Sultan Süleyman'ın oğlunu ondan sonra affetmiş olmak ihtimali varsa da, şehzâde Bâyezid'in hayatından ümit kesmiş olduğunu gösteren son şiirini babasının kendisini affetmiş olmak ihtimaliyle telif etmek kolay değildir; zavallı gencin Kazvin'de mevkufken yazdığı bu son gazel fânîlik hissini en hazin âhenkle ifâde eden bir şaheser sayılabilecek kadar güzeldir :

Nideyin zâyî' idüp tûl-i emelle nefesi
Kalmadı zerre kadar dilde bu dünyâ hevesi
İztirâbı kogul ey mûrg-i revan-sabreyile
Eskiyüp işte harâba varıyor ten kafesi
Kârbân-î reh-i iklim-i adem menzilinün
Dokunur oldu dilâ sem'ime bank-î ceresi
Gaafil olma göztün aç dide-i hak.bın ola gör
Hâr görme has-ü-hâşâk ile mûr-û-mekesi
Şâhi-i bîdil-ü-bimâr-u-günehkâra ne gam
Sen olursan eger ey lûtf-i Hudâ dâst.resi

Gerek bu son şiirinden, gerek bundan evvelki manzum istîğfarnâmelerinden anlaşıldığına göre zavallı şehzâde Bâyezid şâhın ihânetiyle âkıbetinin fecâatini bile bile ve hattâ beklîye beklîye haftalarca ve belki de aylarca azap çektikten sonra idâm edilmiştir! Bu fâcianın şekli hakkında verilen tafsilâta göre Sultan Süleyman nâmına Van valisi Husrev Paşa ile «Lala-zâde dâmâdî» denilen Kapucu-başı Sinan Ağa ve büyük şehzâde Sarhoş-Selim nâmına da Çavuş-başısı Ali Ağa elçilikle Kazvin'e yollanmış ve şehzâde Bâyezid kardeşinin mümessili olan Ali Ağa'ya teslim edilmiştir. Rivayete nazaran :

«Bir bâğ-ı dîlküşâda ziyâfet nâmiyle cem'iyet idilüp :

— Pederin cânibinden lalaların gelüp nâme getürmüşlerdür, sizi isterler, varup mülâkaat idün!

dimeğle Han-Bâyezid bir gûşeden bed'îd oldukda «Çâşniğir-başı Sinan Ağa ve Mir-i-mirân Husrev Paşa görüp bildükden sonra Ali Ağa'ya teslim ve fermân-ı pâdişâhî ne ise müeddâ kılınması tefhim olunmuşdur».

Bu fıkrada dikkat edilecek nokta Sultan Süleyman mümessillerinin şehzâdeyi teşhis ettikten sonra Sarhoş-Selim'in mümessiline bırakmalarıdır : Yukarda da gördüğümüz gibi bu şartı İran şâhı ileri sürmüştür; fakat «fermân-ı pâdişâhî ne ise müeddâ kılınması»nın Ali Ağa'ya bırakılması biraz tuhaftır : Çünkü Ali Ağa padişahın yanından, yâni İstanbul'dan değil, büyük şehzâde Selim'in vali bulunduğu Konya'dan gelmektedir; tabî bu vaziyete göre Kanunî'nin mümessilleri İran'la yapılan mukavele mucibince işe karışmamışlar ve yalnız Bâyezid'in hüviyyetini tesbit etmekle iktifâ etmişler demektir! Ali Ağa'nın tatbik ettiği emir de tabîi kendi efendisi olan Sarhoş-Selim'in emridir! Diğer bir rivayete nazaran da şehzâdenin hüviyyetini tesbit eden bile Ali Ağa'dır; bu izaha göre Birinci-Tahmâsb Ali Ağa'ya :

— Bâyezid-Hân'ı görünce bilür misen?

diye sormuş ve Sarhoş-Selim'in o feci elçisi de :

— Gerçi sâde-rûy iken ol hazreti defeât ile görmüş idüm ve nice zamanlar hidmetinde bulunup hâk-i pâyine yüzler sürmüş idüm: Zâhir budur ki şimdi de görsem bilürüm ve çeşm-u-ebrolarıyla zât-î şerifin idrâk kılurum!

demiştir. Elindeki mülteciyi para için cellâtlara satan İran şâhı bu cevap üzerine bir zillet daha irtikâb edip Ali Ağa'nın o zavallı şehzâdeyi iyice teşhis edebilmesini temin için Bâyezid'in sakalını bıyığını tıraş ettirdikten sonra huzuruna celbetmiş ve Ali Ağa denilen soysuz da Kanunî Sultan Süleyman'ın «başında bir haşın imâme ve arkasında bir köhne câme» ile kollarından sımsıkı tutularak getirilen kahraman oğlunun derhal «işini bitürmüşdür»! Bâyezid'in dört oğlu da kapatılmış oldukları ümerâ konaklarında birer birer şehid edilmişlerdir : Yukarda da gördüğümüz gibi şehzâde Bâyezid'in Orhan, Abdullah, Mehmet, Mahmud ve Osman isimlerinde beş oğlu vardır; bunların ilk dördü baba-

larıyla beraber İran'da şehid edilmiş ve üç yaşlarında bulunduğu rivayet edilen en küçük oğlu Osman da babasının İran'a firarı üzerine Amasya'dan nakledilmiş olduğu Bursa'da anasının kucağından alınarak boğulmuştur! Bunlardan başka şehzâde Bâyezid'in Mihrimâh, Hadice, Ayşe ve Hanzâde isimlerinde dört kızı da vardır: Bâyezid neslinden sağ bırakılan işte bu kızlardan ibarettir! — Şâh-Tah-mâs'bın para için irtikâb ettiği bu iğrenç cinayetin Kazvin ahalisini son derece müteessir edip ayaklandığı hakkında şöyle bir rivayet vardır:

«Ol ân ve ol sâat bir derecede fetret ve bir mertebede musibet peydâ oldu ki ehli Kazvin feryâd-u-âh-u-enin ve hezâr nefrin-u-gazab-u-kin ile şahlarına yer yerden düşnâma başladılar ve elçiler menzîlgâhlarına teveccüh ittiklerinde ardla-rına düşüp muhkem taşladılar!»

Kazvinlilerin hiddet ve nefret çılgınlıkları içinde taşlanarak yola çıkan Osmanlı elçileri şehzâde Bâyezid'le dört mâsum oğlunun cenazelerini «tahtirevanlar» a yükliyerek umumî bir la'net altında yola çıkmışlar ve Sivas'a geldikleri zaman zavallı şehidlerin oraya defnedilmeleri hakkında bir emir almışlardır: Her halde bu emrin Anadolu halkından ve bilhassa Bâyezid taraftarlarından korkulduğu için verilmiş olması lâzımgelir; işte bundan dolayı şehzâdeler «hâric-i Sivas'da» defnedilmişlerdir; fakat bugün mezarları belli değildir; bâzı menbâlarda şehir hâricindeki «makaabir-i müslimin arasında» olduklarından bahsedilirse de cihet tâyin edilmemektedir; Pegevi:

«Hâliyâ tizerlerinde bir kubbe-i âlî binâ olunmuşdur; her gün eczâ-i şerife tilâvet olunur»

demişse de türbenin mevkiinden bahsetmemiştir. «Haber-i sahih» müellifi Mehmet Mazhar Fevzi şehzâde Bâyezid'le oğullarını Sivas kalesinin cenup tarafındaki «Melik-Acem» türbesinde medfun gösterirse de bu türbenin evkâfını tetkik eden «Sivas şehri» müellifi İsmail Hakkı Uzunçarşılı o türbenin o tarihten yarım asır evveline aid olduğunu tesbit etmiş ve yalnız şehzâdelerin de buraya gömülmüş olmak ihtimaline hükmetmiştir; fakat Hammer aksi istikameti kabul ederek şehzâdelerin bilâkis şimal kapusu civarında ve yol üstünde medfun olduklarından bahsetmektedir: Her halde bu hususta kat'i bir şey söylemek kabil değildir. — İşte bu feci cinayet sayesinde Kanunî'nin sarhoşluğu, sefâhati ve bilhassa devlet işlerine karşı alâkasızlığıyla meşhur olan büyük oğlu «Sarı» yahut «Sarhoş» Selim Osmanlı tahtının yegâne vârisi ve rakipsiz veliahdı olarak kalmıştır: Bu vaziyetin gerek Kanunî için, gerek Osmanlı tarihi için hayırlı bir netice sayılması kabil değildir; Kanunî Sultan Süleyman gibi bir hükümdara en lâyük halefler, eceliyle ölen şehzâde Mehmet'le boğularak öldürülen Mustafa ve Bâyezid gibi kuvvetli şahsiyetlerdir: Sultan Süleyman'ın yarım asra yakın bir zaman saltanat sürmesi en kıymetli oğullarının birer entirakaya kurban olarak hayat sahnesinden silinmeleri ve nihayet en sefih oğlunun da yegâne vâris olarak kalmasıyla neticelenmiştir! Hattâ sarayında kadınlar saltanatını kurup en sevgili oğlu olan şehzâde Bâyezid'in veliahdliğini temin için zavallı şehzâde Mustafa'nın idâmına sebep olan Hurrem-Haseki'nin 1558 = 965 tarihinde ölüp Selim taraftarlarına meydanı boş bırakmış olması bile netice itibariyle bir felâket olmuş ve bu haris kadının hayatı kadar ölümü de devlete zarar vermiştir: Çünkü Kazvin fâciası onun ölümünden doğmuş demektir! Bu facia yalnız altı şehzâdenin idâmına inhisar etmiş siyasî bir cinayet. ten de ibaret değildir: Lala-Mustafa ismindeki devşirmenin şehzâde Selim'i tahta çıkarıp Vezir-i-a'zam olmak için çevirdiği entrika Anadolu muharebeleriyle İran katliamlarında 40 - 50 bin Türkün şehid düşmesine sebep olmuş ve bu suretle devşirmelerle dönmelerin Osmanlı tarihini dolduran fenâlıklarına kanlı bir sahne daha inzimâm etmiştir: Lala-Mustafa'nın entrikaları için 1559 = 966 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Kazvin fâciasında parmağı olanların hepsi şâhâne mükâfâtlarla taltif edilmiş ve bilhassa şehzâde Selim kuvvetlerine kumanda etmiş olan ikinci vezir Sokullu Mehmet Paşa'ya Selim'in kızlarından biri verilmiştir: Cerbe zaferi üzerine dâmadlıkla taltifi ta-karrür eden Kapdan-ı-deryâ Piyâle Paşa'nın düğünü de işte bu sırada Sokullu'nun düğünü ile beraber yapılmıştır: 1560 = 968 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına

da bakınız. — 932 = 1525 — 1526 tarihinde dünyaya gelmiş olan şehzâde Bâyezid Milâdî takvim hesabıyla takriben 35-36 yaşlarında idâm edilmiştir: Kanunî'nin oğulları için 1543 = 950 vukuâtının «5/6 Teşrinisânî,» fıkrasına bakınız).

1562 = 969

1 Haziran = 28 Ramazan, Pazartesi: Osmanlı - Avusturya sulhü.

(Bundan evvel 1547 = 954 senesi 13 Haziran = 24 Rebî'ül-âhîr Pazartesi günü akdedilip gene o senenin 19 Haziran = 1 Cumâda-l-ülâ Pazar günü imzalanmış olan Osmanlı - Avusturya - Almanya sulh muahedesi mucibince Almanya ve Avusturya devletleri senede otuz bin altın tesviyesini kabul ederek Türkiye'ye haraçgüzâr olmuşlarsa da, beş sene için akdedilmiş olan bu sulh dört seneyi dolurmadan Avusturyahlar tarafından ihlâl edilmiştir: O sulhün şartları için aynı senenin «8 Teşrinievvel,» fıkrasına ve ihlâli için de 1551 = 958 vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız. Kanunî'nin Nahcivan seferinde Amasya'ya gelen ve Türkiye hakkındaki eseriyle meşhur olan «Auger Busbek/Busbecq» yeni bir sulh akdine çalışmışsa da muvaffak olamamış ve ancak altı aylık bir mü-târeke koparabilmiştir: 1555 = 962 vukuâtının «2 Haziran» fıkrasına bakınız. Bu suretle harb hâli tam 11 senedir devam ediyor demektir! Son yedi sene içinde Busbecq İstanbul'da mütemâdi bir müzakereyle meşgul olmuş ve nihayet Rüstem Paşa'nın yerine Vezir-i a'zam olan Semiz-Ali Paşa'nın sulhperverliği sâyesinde murâdına ermiştir! Bu sulhün işte bu 1 Haziran = 28 Ramazan Pazartesi günü «Prague,»da imparator Ferdinand tarafından imzâ ve tasdik edilmiş olduğu rivayet edilir: Bundan evvel de gördüğümüz gibi Charles-Quint'in tahtından ferâgati üzerine kardeşi «Ferdinand = Ferenduş-kral» Almanya imparatoru olmuştur: 1560 = 967 vukuâtının «2 Mart» fıkrasına bakınız. Yeni sulhün en büyük hususiyeti, imparatorun istirahatı üzerine lütfen ve merhameten ihsan buyrulmuş olmasıdır. Bu sulhun esaslarının başlıcaları şöyle sıralanabilir:

1 — Bundan evvelki 1547 = 954 sulhünde olduğu gibi imparatorluk senede otuz bin Macar altın harac altına girmiştir.

2 — İmparator Ferdinand Erdel = Transylvania üzerindeki iddîalarının hepsinden kat'i surette ferâgat etmiştir.

Bu sırada Erdel banlığında vaktiyle Kanunî tarafından Macar krallığına tâyin edilmiş olan «Zapolyai Janos = Yanuş-Kral» ın oğlu olan «Zsigmond Janos» bulunmaktadır: Transylvania = Erdel prensliğinin vaziyeti için 1541 = 948 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına ve «Zsigmond» için de gene o senenin «20 Haziran» fıkrasına bakınız. Kanunî'nin «Kral» ve «Kral-oğlu» şeklinde bahsettiği işte bu Erdel banı «Zsigmond-Jonos»dur.

3 — İmparatorlukla Erdel banlığı arasında zuhur edebilecek bütün ihtilâflarla hudud meselelerinin hallinde kat'i merci Türk Padişahıdır.

4 — Türkiye'ye tâbi olan Erdel, Eflak ve Boğdan prenslikleri arasında vukua gelebilecek bütün ihtilâfların yegâne mercii Türkiye'dir.

5 — Hudud hattında son fütühât esas ittihâz edilmiş ve ihtilâfların iki taraftan komiserler tâyiniyle halli takarrür etmiştir.

6 — İmparatorun İstanbul'da elçi, maslahatgüzâr ve istediği kadar tercüman bulundurmak ricası da kabul edilmiştir.

7 — Hudud kumandanları sulh esaslarını ihlâl ettikleri takdirde cezâ göreceklerrdir.

8 — Haydutlar yakalanıp tecziye edileceklerdir.

9 — Hudud boylarında iki tarafın tebaası arasında duello yasaktır; mübârezeye dâvet edilen taraf şikâyet ettiği takdirde meydan okuyan cezâ görecektir.

igeri sokulmamalarını emretmiştir! Bir taraftan bu emir tatbik edilirken, bir taraftan da cülûs tebriki için gönderilen Osmanlı elçisi harağların tesviyesini ve harble sulhden hangisi tercih ediliyorsa bildirilmesini istemiş ve işte bu tazyik üzerine «Michel Czernowicz», «Georges Albani» ve «Achaz-Csabi» isimlerinde üç elçiyle birikmiş harağların hepsi gönderilmiştir: Biriken miktar otuzar binden iki senelik 60 bin altındır; bundan başka vüzerâyâ verilmesi taahhüd edilmiş olan 30 bin altın daha vardır; mecmûu doksan bin altın eden bu parayı getirmeye me-mur olan murahhaslar bu gün İstanbul'a vâsıl olmuşlarsa da bunlardan «Albani» Kanunusâni başlarında ölmüştür).

1565 = 972

4 Şubat = 3 Receb, Pazar : İmparatorluk elçileri tarafından Avus-turya harâcının takdimi ve sulh işinin yeniden bozulmaya başlaması.

(Bu gün akdedilen Divan'da Avusturya elçileri iki senelik devlet harâciyle otuz bin altın tutan vüzerâ harâcını merâsimle takdim etmişlerdir. — Yeni imparator babasının akdetmiş olduğu sulhün idâmesini istediği için Vezir-i-a'zam Semiz-Ali Paşa bu sulhün sekiz sene daha temdidine muvâfakat etmiş, fakat diğer bir meseleden dolayı yeni bir muahede akdedilmemiştir: Bu mesele, Erdel = Transyl-vania banı «Zsigmond»,un «Szathmar» kalesini zaptetmiş olmasıdır; imparator bu kalenin iâdesini istemiş, Kanunî muvâfakat etmemiş, bu hususta bir salâhiyeti hâiz olmıyan Czernowicz meseleyi hükûmetiyle müzakere etmek üzere yola çık-mışsa da Çorlu'da tevkif edilip geri çevrilmiştir: Bunun sebebi, bu sırada impa-rator Maxmillien'in Tokay şehrini zaptetmiş olduğu hakkında haber gelmiş olma-sıdır; bu habere çok kızan Kanunî bir taraftan elçiyi tevkif ettirdiği gibi, bir taraftan da Erdel = Transylvania prensine yardım edilmesini emretmiştir! Bu suretle yeniden başlıyan Osmanlı - Avusturya ihtilâfı nihayet Kanunî'nin son seferiyle neticelenmiştir: 1566 = 973 vukuâtının «1 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1 Nisan = 29 Şa'bân, Pazar: Osmanlı donanmasının Malta seferine hareketi.

(Osmanlı menbâlarının bir çoğunda Malta seferi bu tarihten evvel 969 = 1561 — 1562 ve 970 = 1563 senelerine müsâdif gibi gösterilirse de doğru değildir. — 1560 = 967 vukuâtının «14 Mayıs» ve «3 Temmuz» fıkralarında gördüğümüz Cerbe zaferleri İspanya kralhğında Charles Quint'in halefi olan ikinci Philippe'i çok müteessir etmiş ve o Türk zaferlerinden intikam almak isteyen bu kral niha-yet 10 Ağustos 1564 tarihinde Afrika'ya bir donanma sevk etmiştir: Katalonya vali-i-umumisinin kumandasında gönderilen bu büyük donanma, şimalî Afrika'nın «Gomora de Velez» şehriyle «Penon de Velez», kalesini hedef ittihâz etmiş-tir. Katalonya valisi «Garcia de Toledo» şehri kolayca zaptettikten sonra ka-leyi de teslim almış ve bir taraftan bu baskın yapılırken, bir taraftan da yedi harb gemisinden mürekkep bir Malta filosu İstanbul'a eşya götüren büyük bir Türk ticaret gemisini zaptetmiştir: Bu gemideki eşyanın saray kadınlarına aid olduğu rivayet edilir! Bu haberler İstanbul'a aksettiği zaman «Penon de Velez» kalesinden dolayı Vezir-i-a'zam Semiz-Ali Paşa ve eşya gemisinden do-layı da saray kadınları şikâyet etmiş ve bir rivayete göre de Kanunî'nin Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'dan dul kalan yegâne kızı Mihrimâh-Sultan babasını Malta fethine teşvik etmiştir. Napoli sahillerine karşı hazırlanmış olan donan-manın Malta seferine sevk edilmesi işte bu sebeplerle izah edilir. 130 - 150 ve hattâ 200 - 300 gemiden mürekkep olduğu rivayet edilen donanmanın kuman-danlığını Kapdan-ı-Deryâ Dâmâd-Piyâle Paşa der'uhde etmiş ve bu donanmayla hareket eden ihraç kuvvetlerinin kumandanlığına da meşhur Şemsi Paşa'nın kardeşi beşinci vezir Kızıl-Ahmedlü Mustafa Paşa tâyin edilmiştir: Yetmişlik ve hattâ yetmiş beşlik bir ihtiyar olan Mustafa Paşa'nın üçüncü veyahut dör-düncü vezir olduğu hakkında da bazı rivayetler vardır. ihraç kuvvetlerinin

mikdarı 30 bin kadardır : Bunların dört bin beş yüzü Yeniçeridir. — Vezir-i a'zam Semiz Ali Paşa donanmaya giderek kumandanları teşyi etmiştir. — Bu tarihten 14 sene evvel Malta Şövalyelerinden Trablusugarb'ın fethi için 1551 = 958 vukuâtının «15 Ağustos» fıkrasına bakınız).

19 Mayıs = 18 Şevvâl, Cumartesi: Osmanlı donanmasının Malta'da «Marsa-Scirocco» limanına muvâsalatı.

(18 Mayıs = 17 Şevvâl Cuma tarihi de rivayet edilir. — 15 Mayıs = 14 Şevvâl Salı günü Mora'nın cenubugarbisindeki Navarin limanından hareket eden donanma bu sabah saat dokuzda Malta'dan görünmeye başlamış, her türlü müdafaa hazırlıklarını ikmâl etmiş olan Şövalyeler kalelerle istihkâmlara çekilmiş, dışarlarda kimse kalmamış, her kes vazifesinin başına gelmiş ve nihayet saat on bire doğru Türk donanması Malta adasının cenubuşarkısındaki «Marsa-Scirocco» limanına dayanmıştır : Osmanlı menbâlarında bu limanın ismi «Marsaşuluk» tahrifine uğramaktadır. — Donanma vâsıl olduğu sırada bu limanı gündoğusu tuttuğu için yavaşlamak imkânı olmamış, bunun üzerine adanın garbındaki «Mugiario» koyuna gidilmiş ve bir rivayete göre o gece sessizce karaya üç bin kadar asker çıkarılmıştır. — Bu sırada Malta Şövalye teşkilâtı «Üstâd-ı a'zam = Grand-Maitre»liğinde şecâat ve dirâyetiyle şöhrat bulan «Jean de la Valette-Parisot» bulunmaktadır : Evvelce Rodos'da bulunan ve Kanunî devrinin bidâyetinde Rodos'un Türkler tarafından fethi üzerine din perdesi altındaki şekavet ocağını Malta'ya nakleden bu Şövalye teşkilâtı için 1522 = 928 vukuâtının «4 Haziran», ve 1523 = 929 vukuâtının da «1/2 Kânunusânî» fıkralarına bakınız).

20 Mayıs = 19 Şevvâl, Pazar: Malta adasına asker ihrâcı.

(19 Mayıs = 18 Şevvâl Cumartesi ve 22 Mayıs = 21 Şevvâl Salı tarihleri de rivayet edilir : Fakat Kâtib-Çelebi'ye aid olan ikinci rivayet çok şüphelidir. — Donanmanın Malta'ya gelmesine ve Malta'ya geldikten sonra iki büyük hatâ irtikâb edilmiştir : Bunların birincisi, Trablusugarb'dan gelecek olan Turgud Paşa filosunun henüz hazırlıkları tamamlanmadan ve Malta önlere onunla aynı günde varılacak surette harekât tanzim edilmeden alelâcele gelinmiş olması ve ikincisi de Malta'ya geldikten sonra Turgud Paşa beklenmeksizin karaya asker dökülerek ikinci derecede bir istihkâmın muhasara edilmesidir! Bu hareketler her şeyden evvel bir kere Sultan Süleyman'ın sarîh emirlerine münâfidir; işin ehemmiyetini ve tıpkı Rodos gibi Malta'nın da dünyanın en müstahkem mevkillerinden biri ve belki de birincisi olduğunu çok iyi takdir eden Kanunî, donanma hareket edeceği sırada Kapdan-ı deryâ Piyâle Paşa ile ihraç kuvvetleri serdârı Kızıl Ahmedlî Mustafa Paşa'ya :

— Turgudca Paşa Malta ceziresinin her ahvâline ve kal'asının döğülecek semtine ve meterisler nasbolunacak yerine cümleden vukuuf-u-şuûru ziyâdedür : Zinhâr re'yine muhâlefet itmen!

tâlimâtını vermiş ve bu suretle Piyâle Paşa ile Mustafa Paşa'yı Trablusugarb fatihinin emrine vererek Turgud Paşa'yı kara ve deniz kuvvetlerinin müşterek başkumandanı tâyin etmiş demektir; onun için Piyâle ve Mustafa Paşaların Turgud Paşa ile hareket birliği temin etmeden Mora sahilllerinden alelâcele Malta'ya gitmeleri ve orada da Kanunî'nin kat'î emrine rağmen büyük Turgud'u beklemiyerek yanlış ve hattâ zararlı bir muhasaraya başlamaları askerlik bakımından kolay affedilecek şeylerden değildir. Bununla beraber Cerbe zaferini kazanarak Türk denizcilik tarihine parlak bir menkabe katmış olan Kapdan-ı deryâ Piyâle Paşa'nın vaziyeti takdir ettiği için asker ihrâcına muhâlefet etmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır : Cerbe zaferi için 1560 = 967 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına bakınız, Piyâle Paşa'nın bu muhâlefetine rağmen vezir Mustafa Paşa'ya söz dinlemediği ve bu ihtiyar serdârın :

— Turgud Paşa gelünce bir maslahat görelüm!
diye inâd ederek karaya er döktüğü rivayet edilir : Kızıl-Ahmedlü Mustafa Paşa gibi yetmişini geçmiş ve bilhassa kendini beğenmiş bir pirin bu kadar mühim bir işe memur edilmesi de her halde hükûmetle padişahın hatâsıdır : Hattâ Vezir-i-a'zam Semiz-Ali Paşa'nın donanmayı teşyi ettikten sonra Mustafa Paşa gibi bir esrarkeşin o kadar mühim bir fethi kat'iyen başaramıyacağına ait bir nükte sarfettiğinden bile bahsedilir! Fakat her halde esrarkeş bir ihtiyarı Malta fethine göndermek mes'ûliyeti o ihtiyara değil, o nükteyi sarfeden hükûmet reisine aittir! — Malta'ya işte bu şerâit altında asker çıkarılmıştır : Bu gün rüzgâr müsâid olduğu için donanma tekrar «Marsa-Scirocco»ya gelmiş ve ihraç hareketi işte bu noktada olmuştur; ilk çıkarılan asker miktarının yirmi bin kadar olduğu rivayet edilir : Bu kuvvetle beraber bir mıkdar top da çıkarılmıştır).

24 Mayıs = 23 Sevvâl, Perşembe : Malta adasında «Saint-Elme» istihkâmının muhasarası.

(Osmanlı menbâlarında «Santerme», «Senterme» ve hattâ «Santa-Marya» gibi muharref isimlerle anılan «Saint-Elme» istihkâmı, Malta'nın «La Marsa/Grand-Port = Büyük-liman» ve «Marsa-Muscietto», ismindeki iki tabii limanın birbirinden ayıran «Sceberras» yarımadasının ucunda ve her iki limana hâkim bir dağın etegindedir : Asıl Malta kaleleri, işte bu yarımada'nın doğusundaki «La Marsa» limanının şark sahilindedir. «Saint-Elme» kalesinin coğrafi vaziyeti her iki limana birden hâkim olduğu için, serdar Mustafa Paşa burayı fethetmekle Malta'yı kolayca ele geçirmek imkânı hâsıl olabileceğine hükmetmiştir! — Yukarıki fıkrada gördüğümüz ihraç hareketinden itibaren siperler ve meterisler hazırlıyan ihtiyar ve esrarkeş vezir muhasara tertibatını üç günde ikmâl ederek nihayet bu dördüncü gün ateş açmaya başlamıştır : Türk bataryalarının «Saint-Elme» istihkâmını iki tarafından dögecek surette yerleştirilmiş olduğu rivayet edilir. — Bu kalenin fethi için aşağıda bu sene vukuâtının «23 Haziran» fıkrasına bakınız).

27 Mayıs = 26 Sevvâl, Pazar: Uluc-Ali-Reis'in muvâsalatı.

(Sonradan «Kılıc-Ali Paşa» diye şöhret bulan ve Barbaros'la Turgud'un maiyetinde yetişen Uluc-Ali-Reis bu gün altı gemiyle İskenderiyye'den 900 kişilik bir yardım kuvveti getirerek Malta muharebelerine iştirâk etmiştir).

2 Haziran = 3 Zülka'de, Cumartesi: Turgud Paşa'nın Maltaya muvâsalatı.

(Trablusgarb fatihi ve Beylerbeyi ve Türk denizciliğinin şanlı kahramanı Turgud Paşa bu gün 13 kadirge ve 10 kalyota-kalite ile gelmiş ve bu 23 gemiyle en seçme askerlerinden 2110 er getirmiştir. — Turgud Paşa ordu ve donanma tarafından askerî merâsimle karşılandıktan sonra Paşalarla ordu ve donanma erkânından mürekkep bir harb meclisi toplamış ve kendisi beklenmiyerek «Saint-Elme» kalesinin hiç lüzumu olmadığı halde muhasara edilmesinden dolayı Piyâle ve Mustafa Paşaları çok acı ve sert sözlerle tenkid etmiştir; bâzı Hristiyan menbâlarında bile o devrin en büyük askeri sayılan şanlı kahramanın bu münasebetle söylediği sözler Osmanlı menbâlarında şöyle nakledilir :

— Senterme alunduğunun fâidesi nedir? Asıl Malta kal'asına sarılmak gerek idi; on Senterme dahi binâ itsenüz Malta'nın kendi alınmayınca zabtı nice mümkündür? Bâri ben gelünce katlanamadunuz mu? Ya çünkü isti'câl ile geldünüz, himmeti Malta'ya sarfidemedünüz mü?

Bu suretle Barbaros'un o şanlı talebesi hem donanmanın acele edip kendisinden evvel Malta'ya gelmesini, hem kendisine intizâr edilmeden karaya asker

çıkartılmasını ve hem de asıl Malta istihkamları dururken «Saint-Elme» önle-
rinde kan dökülmesini tenkid etmiş demektir: Yukarda bu sene vukuâtının
«20 Mayıs» fıkrasına da bakınız. Bununla beraber artık iş işten geçmiş, mu-
hasara harekâtı ilerlemiş ve bilhassa bir çok asker ve mühimmât sarfedilmiş
olduğu için «Saint-Elme» muhasarasını kaldırıp Malta'nın asıl tahkimâtını teş-
kil eden «Saint-Michel» ve «Le Bourg» istihkamlarını muhasaraya kalkışmak,
neticesi çok şüpheli bir ihtiyatsızlık hâline gelmiştir! Tabii böyle bir hareket
on gündür sarfedilen emekleri, harcanan mühimmâtını da kuvvetlendirebilir: İşte bu
çıkarmış olacağı gibi düşmanın mâneviyyâtını da kuvvetlendirebilir: İşte bu
gibi mülâhazalardan dolayı Turgud Paşa emrivâkı kabul ederek «Saint-Elme»
muhasarasına devam etmekten başka çare bulamamıştır: Fakat artık harekâtı
bizzat kendisi idare etmiye ve kalenin bir an evvel ıskatı için lâzım gelen ted-
birleri derhal ittihâza başlamıştır. — Turgud Paşa'nın bundan 14 sene evvelki
ilk Malta seferi için 1551 = 958 vukuâtının «16 Temmuz» fıkrasına bakınız).

3 Haziran = 4 Zülka'de, Pazar: Turgud Paşa'nın «Saint-Elme» kale- sine ateş açması.

(Büyük kahraman «Marsa-Muscietto» limanına hâkim tepeleri bataryalarla tut-
muş ve liman medhalinin garbindaki buruna yerleştirilen üç bataryayı bizzat ken-
di kumandasına alarak «Saint-Elme» istihkâmını dayanılmaz bir cehennem ateşi
altına almıştır: Malta adasının bu burnu bugün hâlâ onun şanlı adı taşıyarak
«Pointe-Dragut = Turgud-burnu» ismiyle anılmaktadır. — Mahsur kalenin as-
keri vaziyetine göre Turgud Paşa'nın tuttuğu bu nokta kendisi için en tehlikeli
yerdir).

17 Haziran = 18 Zülka'de, Pazar: Turgud Paşa'nın şahâdeti.

(Türk tarihinin en büyük kahramanlarından ve dünya denizciliğinin en şanlı
şahsiyetlerinden olan büyük Turgud'un şahâdetinde bazı ihtilâflı noktalar vardır:

1 — Burada en kuvvetli rivayet olarak esas ittihâz edilen 17 Haziran = 18 Zül-
ka'de Pazar tarihinden başka 16 Haziran = 17 Zülka'de Cumartesi tarihi de riva-
yet edilir.

2 — Turgud Paşa bir rivayete göre kale bedeninde açılan gediklere karşı bu
gün yaptırdığı umumi hücumda ve diğer bir rivayete göre de «Saint-Elme» ka-
lesinin bulunduğu «Sceberras» yarımadasında bu kalenin arka tarafına bütün
yarımada'yı boydanboya kat'edecek ve iki taraftaki limanlara dayanacak surette
yaptırdığı kapalı siperleri «La Marsa» denilen büyük limana isâl eden ameliyyâtı
düşman ateşi altında idare ettiği sırada şehid olmuştur: Hattâ o gün yapılan ve
askerlikte «Traverse = Yan siperi» denilen bu mevzie Garp menbâlarında
«Traverse de Dragut = Turgud siperi» denilir. Bu ihtilâfın sebebi, büyük Tur-
gud'un yaptırdığı yan-siperi o gün akşamüstü ikmâl edildikten sonra umumi
bir hücum yapılmış olmasıdır. En kuvvetli rivayetlere göre Paşa'nın şehâdeti hü-
cumdan evvelki siper ameliyyâtı esnasındadır.

3 — Turgud Paşa'nın bir top güllesiyle şehid olduğunda ittifak edilmekle bera-
ber, bu gülle parçalarından birinin veyahut bunun fırlattığı bir kaya parçasının
başına isâbet etmiş olduğu şeklinde iki rivayet vardır: Umumiyetle ikinci ri-
vayet tercih edilir; fakat bu da ayrı bir ihtilâfa yol açmıştır:

«Turgudca'yı serpindi taşıladı; egerçi kimi bizüm topların serpintisi idi, kimi
küffâr toplarından geldi dirler ve bilcümle Turgudca ol darbeden şehd-i şahâdet
nûş ve bu dâr-ı gurûru ferâmûş eyledi».

Bizim toplardan şehid olduğu hakkındaki rivayeti Peçevi şöyle anlatır:

«Meterisde top onarurken top çatlayup serpintisi darbundan şehid oldu»!
Bu izaha göre Turgud Paşa bir gülle yahut kaya parçasıyla değil, top namıhsı-
nın parçalanmasıyla şehid olmuştur. Buna mukabil düşman güllesiyle yara-
landığı hakkındaki rivayete nazaran bu gülle yahut gülle parçası, «Turgud-si-
peri»nin dayanmış olduğu «La Marsa» limanının karşı sahilinde bulunan ve

Malta'nın en mühim istihkâmı olan «San-Angelo = Saint-Ange» kalesinden siper ameliyyâtını bozmak için açılan topçu ateşi esnasında isâbet etmiştir.

4 — Garp menbâlarında umumiyetle Turgud Paşa'nın derhal düşüp şehid olduğundan bahsedilirse de, Kâtib-Çelebi, Münecim-başı vesaire gibi Osmanlı müelliflerine göre :

«Başuna top serpindisi dokanup ağzundan, burnundan, kulaklarından kan revân olduktan sonra dört gün dört gece lâ-ya'kıl yatup beşinci günde ki ka'a-i mezbûrenün fethi günüdür, subh-i-sâdık vaktinde intikaal eyleyüp kendünün beş pâre kadırgasıyla na'şî Trablus'a gönderülüp anda defnolunmuştur». Her halde ecnebi menbâlarına tercih edilmesi lâzımgelen bu millî rivayete göre 17 Haziran = 18 Zülka'de Pazar günü beyaz saçlarıyla ak sakalını kana boyayan o müdhiş yarayı aldıktan sonra bir daha kendine gelemiyen şanlı ihtiyar «dört gün dört gece» değil, beş gün beş gece baygın yattıktan sonra «Saint-Elme» kalesinin kendi himmetiyle sukutuna tesadüf eden 23 Haziran = 24 Zülka'de Cumartesi günü ortalık ağırırken Allahın rahmetine ve Türk tarihinin ebedî minnet ve tazîmine kavuşmuş demektir. — Turgud Paşa'nın can verdiği sırada «Saint-Elme» istihkâmının fethi müjdesini alıp gülümsemiş olduğu hakkında bir ecnebi rivayeti varsa da doğru olmaması lâzımgelir. — Büyük şehidin umumiyetle başından yaralandığında ittifak edilmekle beraber karından yaralanmış olduğu hakkında da pek zayıf bir rivayet daha vardır. — Türk denizciliği tarihine şeref veren ve hattâ şanlı hocası Barbaros'un :

— Turgud benden ilerüdür!

iltifatına bile mazhar olan bu muhteşem ihtiyar en kuvvetli rivayete nazaran 890 = 1485 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre seksen yaşında şehid olmuş demektir : Bununla beraber şehâdetinde seksenini geçkin olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Turgud Paşa'nın cenâze namazı «Saint-Elme» kalesinin fethinden sonra Malta ordugâhında kılınmış ve yukarda da gördüğümüz gibi mübarek na'şî hem fâtihi, hem beylerbeyi olduğu Trablusugarb'a nakledilmiştir : Kendi câmiinin yanındaki türbesi yerlilerce «Murâbit = Evliyâ» diye hâlâ ziyâret edilir. — Bir rivayete göre büyük Türk kahramanının şahâdeti üzerine mahsurlar bayrak donanması yapmışlardır : Her halde Malta adası bu seferki kurtuluşunu büyük Turgud'un o fecî âkıbetine medyundur. — Turgud Paşa'nın âilesi, menşei ve ilk Malta akını için 1551 = 958 vukuâtının «16 Temmuz» fıkrasına, Trablusugarb fethi için gene o sene vukuâtının «15 Ağustos» fıkrasına, Korsika fütuhâtı ve Trablusugarb valiliğine tâyini için 1553 = 960 vukuâtının «15 Haziran» fıkrasına, İtalya seferi için 1555 = 962 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına, bütün Avrupa'yı hayret içinde bırakan Cerbe menkabesi ile Turgud Paşa'ya karşı kurulan Avrupa ittifakı için 1560 = 967 vukuâtının «2 Mart» fıkrasına, Cerbe kalesinin muhasara ve fethi için gene o sene vukuâtının «28 Mayıs» ve «30 Temmuz» fıkralarına ve nihayet bu sefer Malta'ya muvâsalatı için yukarda bu sene vukuâtının «2 Haziran» fıkrasına bakınız. — Malta'da Turgud Paşa'nın şehid düştüğü noktaya sonradan bir âbide yapılmıştır).

23 Haziran = 24 Zülka'de, Cumartesi: «Saint-Elme» kalesinin fethi.

(Osmanlı menbâlarında «Santerme/Sentarme» denilen bu istihkâmın vaziyet ve mevkii için yukarda bu sene vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına bakınız. — 24 Mayıs = 23 Şevvâl Perşembe günündenberi tam 30 gün şiddetli bir muhasara altında kalan bu çok müstahkem kale nihayet bu 31 inci gün cebren fethedilmiştir. Turgud Paşa merhumun yukarıki fıkra da gördüğümüz mecrâhiyet ve şahâdeti üzerine muhasara harekâtının son günlerini Serdar Mustafa Paşa idare etmiştir : Tabii fetih şerefi tamamıyla Turgud Paşa'ya aittir; Mustafa Paşa'nın yaptığı Turgud Paşa'nın tertibâtına aynen riâyet etmiş olmaktan ibarettir. — Bâzı Garp menbâlarında hristiyanlık hissiyle bu kalenin 1300 küsur neferle 300 şövalyeden ibaret gösterilen müdâfileri kâmilan telef olduktan sonra Türk askerinin içeri girebildiğinden bahsedilir ve hattâ müdâfilerin mîkdârı büsbütün azaltılarak 300 neferle 130 şövalyeden ibaret bile gösterilir! Buna mukabil

gene aynı menbâlarda Türk şehidlerinin sayısı 400 zâbitle 9000 nefere kadar çıkarılmaktadır! Tabii bu rivayetlerin ne kadar mübâlâgalı olduğu meydandadır: Hattâ Osmanlı menbâlarına göre düşmanın yalnız bu kaledeki telefâtı 10 binden fazladır ve fetih günü Türk ordusunun eline geçen esir adedi de 1400 dür: Her halde iki tarafın rakamlarını telif etmek kolay değildir! — «Saint-Elme» istihkâmı bâzı Osmanlı menbâlarına göre bu akşama doğru ve bunu bir dereceye kadar teyid eden bir Garp rivayetine göre de öğleden sonra saat ikide fethedilmiştir: Kanunî devrindeki Malta seferinde yegâne muvaffakiyet işte bundan ibarettir. — «Saint-Elme» kalesinin fethi için bâzı Garp menbâlarında 22 Haziran = 23 Zülka'de Cuma rivayetine de tesadûf edilir: Fakat bu rivayet zayıftır. — Bu fetih, hakikatte Turgud Paşa'nın son zaferi demektir).

28 Haziran = 29 Zülka'de, Perşembe: Vezir-i-a'zam Semiz-Ali Paşa'nın vefatıyla Sokullu-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Şişmanlığından dolayı «Semiz» ve «Kalın» lakaplarıyla şöhret bulan Vezir-i-a'zam Ali Paşa 1561 = 968 senesi 10 Temmuz = 26 Şevvâl Perşembe gününden bu güne kadar 3 sene, 11 ay, 19 gün Sadâret makamında bulunmuştur: Selânikî tarihine göre «Hunak = Angine», hastalığından ölmüştür; şahsiyeti için 1561 = 968 vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Semiz-Ali Paşa'nın yerine Vezir-i-a'zam olan ve eski Osmanlı menbâlarında umumiyetle boyunun uzunluğundan dolayı «Mehmed Pâşây-ı Tavil/Tavil Mehmet Paşa» ismiyle anılan ikinci vezir Sokullu-Mehmet Paşa Osmanlı imparatorluğunun başına üşüşen Devşirmeler zümresi içinde ehemmiyeti en fazla izâm edilen ve çehresi tarihe bir agridis-man şeklinde akseden şahsiyettir. Sonraları «Sokullu» tahrifine uğrıyan soy-adının doğru şekli «Sokolowitch/Sokkolovitch = Sokoloviç» olduğu için Türkçesinin eski telâffuzu «Sokullu» olmak ihtimali vardır. Bu isim Bosna vilâyetinde Mehmet Paşa'nın memleketi olan «Sokol» kasabasına mensubiyetindendir: Babasına da «Sokolowitch» denildiği rivayet edilir. Eski Osmanlı menbâlarında «Sokolovik» şeklinde yazılan bu soy-adı Peçevi'ye göre «Şâhin-oğlu» mânâsına gelir. Bu menşee göre Sokullu-Mehmet Paşa'nın bizim «Boşnak» dediğimiz Bosna İslâvlarından olduğu muhakkaktır. — Sokullu-Mehmet Paşa'nın 911 = 1505 — 1506 tarihinde Sokol kasabasında dünyaya geldiği rivayet edildiğine göre 59-60 yaşlarında Vezir-i-a'zam olduğu anlaşılmaktadır. — Aile ocağından devşirme olarak alınması Kanunî devrine müsâdife de hangi tarihte alındığı belli değildir: Yalnız «Yeşilce-Mehmet Bey» denilen ve sonraları Nişancılık makamına kadar yükselerek meşhur «Nişancı tarihi»ni yazan «Ramazan-zâde Mehmet Çelebi»nin Devşirme memurluğu zamanında alınmış olduğu mâlûmdur. Sokol kasabasından devşirilen diğer kırk çocukla beraber Edirne'ye getirilmiş olan müstakbel Vezir-i-a'zam ilkönce Edirne sarayında terbiye edilip «Mehmet» ismiyle ihtidâ ettirildikten sonra İstanbul'daki Yeni-saray'a nakledilmiş ve burada «Küçük-Odalar»la «İç-Hazine»de zekâsı ve kabiliyetiyle Kanunî'nin teveccühünü kazanarak Osmanlı sarayının Rikâbdarlık, Çukadarlık, Silâhdarlık, Ser-Çâşnigirlik ve nihayet Kapucular-Kethudâlığı gibi mühim vazifelerinde derece derece yükseldikten sonra Deryâ kapdanlığı ile «Taşra çıkmış», yâni saray hizmetinden hükûmet hizmetine geçmiştir: 1546 = 953 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına da bakınız. — Bununla beraber Sokullu'nun Irakayn seferinde idâm edilen Baş-Defterdar İskender Çelebi kâlelerinden olduğu hakkında da bir rivayet vardır: 1535 = 941 vukuâtının «13 Mart» fıkrasına bakınız. — Sokullu-Mehmet Paşa daha sarayda «Mehmed Ağa» ismiyle Silâhdar olduğu zamandan itibaren memleketinden anasını, babasını, kardeşlerini ve akrabalarını İstanbul'a getirtip muhtelif hizmetlere tâyin ettirmiş ve başlamış, bunların hepsi ihtidâ edip müslüman isimleri almış ve hattâ babasına «Cemâlüddin Sinan Bey» ismi takılmıştır! Kardeşleri genç yaşlarında ölmüşlerse de amcasının oğlu Mustafa Paşa Budin valiliğine kadar yükselmiştir: Gene bu âileden evvelce ikinci vezirlik makamına kadar yükselmiş olan «Deli» yahut «Divâne» Husrev Paşa için 1544 = 951 vukuâtının «28 Teşrinisâni» fıkrası

sına bakınız. — Sokullu-Mehmet Paşa Deryâ kapdanlığından Rumeli Beylerbeyliğine geçip Avusturyahlara karşı bazı hareketleriyle şöhret kazanmış ve Nahcivan seferinde gösterdiği askerî ihtişam üzerine de vezir olmuştur: 1551 = 958 vukuâtına ve 1554 = 961 vukuâtının «5 Haziran» fıkrasına bakınız. Fakat Mehmet Paşa Kanunî'nin teveccühünü bilhassa şehzâde Selim ve Bâyezid mücâdelelerinde kazanmıştır: 1559 = 966 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız. Hattâ kendisine şehzâde Selim'in kızı «Esmâ-Han Sultan»ın verilmesi bile Selim'e ettiği hizmetlerin mükâfâtıdır: 1561 — 969 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız. — Sokullu-Mehmet Paşa, Kanuni Sultan Süleyman devrinin son Sadr-ı a'zamıdır).

30 Haziran/1 Temmuz = 1/2 Zülhicce, Cumartesi/Pazar gecesi: Malta seferinin ikinci safhası: Adanın en mühim tahkimâtını teşkil eden «Le Bourg», «Saint-Ange» ve «Saint-Michel» kalelerinin muhasarasına başlanması.

(Yukarda bu sene vukuâtının «23 Haziran» fıkrasında gördüğümüz «Saint-Elme» zaferi üzerine Serdar Mustafa Paşa Malta Şövalyeleri Üstâd-ı a'zamı «Jean de la Valette-Parisot»ya adam gönderip daha fazla kan dökülmesine meydan verilmemek üzere diğer istihkâmlarıyla beraber Malta'nın Türk ordusuna teslimini ve tıpkı vaktiyle Rodos'da olduğu gibi kendilerinin bütün malları ve eşyalarıyla çekilip gitmelerini teklif etmişse de Üstâd-ı a'zam bu teklifi reddetmiş ve hattâ Malta müdafaasında kazandığı şerefi çok çirkin bir vahşetle lekeliyerek elindeki Müslüman ve Türk esirlerini parçalayıp kesik başlarını toplara koydurarak gülle gibi Türk ordusunun üstüne yağdırmıştır! Bu vahşet bazı Hristiyan menbâlarında bile nefretle kaydedilir! «Saint-Elme»den evvel muhasara edilmemiş olmaları Malta seferinin neticesiz kalmasına ve Turgud Paşa merhumun şiddetli tenkitlerine sebep olan «Le Bourg-Saint Ange-Saint Michel» müdafaası sisteminin muhasarasına işte bu vaziyet üzerine başlanmıştır: Yukarda bu sene vukuâtının «2 Haziran» fıkrasına da bakınız. Bu üç kale, «La Ma'rsa» denilen büyük tabii limanın şark sahilinde birbirine müvâzi iki yarımada üzerindedir: Yukarda bu sene vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına da bakınız. Bu iki müstahkem yarımada işte bu gecedan itibaren kara taraflarından kuşatılmaya başlamış ve bilhassa Saint-Michel yarımadasının iki tarafındaki körfezler arasında boydanboya bir siper kazılmıştır: Mahsurların şiddetli ateşleri altında yapılan bu ameliyyât o gece sabaha kadar muvaffakiyetle ikmâl edilmiştir).

1 Temmuz = 2 Zülhicce, Pazar: Malta adasında ikinci muhasara safhası harekâtının başlaması.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz tertibâtın geceleyin ikmâli üzerine bu sabahdan itibaren «Le Bourg-Saint Ange-Saint Michel» müdafaası sisteminin etrafındaki tepelere yerleştirilen dört batarya ile ateş açılmıştır: Topların mecmuü 92 yi bulduğundan bahsedilen dört batarya da «Şâhî = Vasiliki» denilen ve 1453 = 857 İstanbul muhasarasındanberi kullanılmakta olan büyük toplar da vardır. Türk hâkimiyetine geçen «Saint-Elme» istihkâmı ile bu istihkâmın bulunduğu «Seberras» yarımadasındaki toplar da aynı zamanda işlemeğe başlamış olduğu için Malta istihkâmları hem şarktan, hem garptan, hem şimaligarbiden çok şiddetli bir ateş altında kalmış demektir. Bu ateş, bilhassa şark tarafındaki dört bataryaya beş batarya daha ilâvesinden itibaren büsbütün şiddetlenmiştir).

1565 = 973

7 Ağustos = 10 Muharrem, Salı: Malta adasının en mühim istihkâmlarından olan «Saint-Michel» kalesindeki «Castille» burcunun umumî bir hücumla zaptı.

{Yukarıki fıkrada gördüğümüz ikinci muhasara safhasının başlıca vukuâtı Cezâyir Beylerbeyi Hasan Paşa'nın yardım kuvvetleriyle gelmesi ve onun muvâsala-tından itibaren Malta istihkâmlarına karşı umumî hücumlara geçilmesidir: Bar-baros'un oğlu ve Turgud'un damadı olan bu şanlı askerin 1565 = 972 senesi 11 Temmuz = 12 Zülhicce Çarşamba günü 2500-3000 asker getiren 27 gemiyle Malta önlerine vâsıl olduğu rivayet edilir. Hasan Paşa geldiği zaman takriben iki aydır devam eden muhasara hareketlerinden çok yıpranmış bulduğu Türk kuvvetlerine yeni bir gayret vererek bilhassa Saint-Michel istihkâmına karşı karadan ve denizden umumî hücumlar yaptırmaya başlamıştır: Bu hücumla-rın birincisi 1565 = 972 senesi 15 Temmuz = 16 Zülhicce Pazar gününe müsâdiftir; o tarihten itibaren muhtelif fasılalarla on büyük hücum yapıldığı rivayet edilir: Bu 1565 = 973 Ağustosunun 7 nci ve Muharreminin 10 uncu Salı günü yapılan umumî hücumun ehemmiyeti «Saint-Michel» istihkâmındaki «Cas-tille = Kastil» burcunun zaptedilmiş ve hattâ bu burca Türk bayraklarının dikil-miş olmasında gösterilir; fakat kalenin diğer noktalarında mukavemet devam ettiği ve bilhassa düşmanın şiddetli bir mukabil taarruzuyla karşılaşıldığı için «Castille» burcunda tutunmak mümkün olamamıştır; bununla beraber bu burc Malta harekâtının sonuna kadar iki taraf arasında bir kaç defa daha alınıp verilmiştir).

6/7 Eylül = 10/11 Safer, Perşembe/Cuma gecesi: Malta müdâfilerine yardım için bir Hristiyan ordusuyla silâh, cephâne ve erzak gelmesi.

(Üç buçuk aydır devam eden ve Haçlı Şövalyelerin son ocağını da yıkacak hâle gelen Türk muhasarası, Malta adasının Akdeniz hâkimiyeti bakımından hâiz olduğu askeri ehemmiyetten dolayı Avrupa hristiyanlığında büyük bir heyecan uyandırmış, Şövalyelerin aylardanberi devam eden istimdatları bilhassa Papalık makamıyla İspanya krallığını telâsa düşürmüş, muhtelif milletlerden gönüllülerle muntazam askerler ve paralar toplanmış, gemiler, toplar ve cephâneler hazırlan-mış, fakat Malta önlerindeki Türk donanmasının Akdeniz sahillerine saldırdığı haş-yet ve dehşet bu yardım kuvvetlerinin İspanya ve İtalya limanlarından Malta'ya naklini çok korkunç bir teşebbüs hâline getirmiştir: Hattâ 1565 = 972 senesi 16 Haziran = 17 Zülka'de Cumartesi günündenberi iki teşebbüs akim kalmış, Malta önlerine kadar gelen iki Hristiyan filosu geri dönmüş, Saint-Elme fethini takip eden günlerde yapılan üçüncü bir teşebbüste bin müşkilâtla bir miktar asker çıkarılabilmiş ve nihayet işte dördüncü teşebbüs muvaffakiyetle neticelen-miştir. — Malta'ya gönderilen bu yardım ordusu o zaman İspanya'ya tâbi olan Sicilya üzerinden gelmiş ve bu teşebbüsün idaresi Sicilya valî-i umumisi «Don Garcia»ya tevdi edilmiştir. Donanma kumandanlığında da «Juan de Cardona», isminde bir İspanyol asilzâdesi vardır. Karanlıktan istifade eden bu donanma gece yarısı Malta'nın şimaligarbisindeki «Frioul» noktasına yaklaşarak sabaha kadar asker ve mühimmat ihrâciyle meş-gul olmuştur. Sicilya valisi Don Garcia'nın korkusundan karaya çıkmayıp ihraç hareketinden sonra aynı donanmayla Sicilya'ya döndüğü rivayet edilir! Umumiyetle zannedildiği gibi yalnız İspanyollardan değil, muhtelif mil-letlerden mürekkep olan bu imdad ordusunda 14 bin askerle İspanyollar ek-seriyet teşkil etmişlerdir: Bunlardan başka 8500 Avusturya askeriyle bir miktar İtalyan da vardır. Muhtelif çaplarda toplarla bir çok erzak ve mühim-mat da getirilmiştir. — Büyük bir donanmayla nakledilen bu kadar asker ve mühimmâtın Türk donanmasından hiç bir muhâlefet görmeksizin nasıl olup da teşebbüsünde muvaffak olduğu kolay izah edilebilecek noktalardan değildir: Bâzi Garp menbâlarına göre bu mesele Serdar Mustafa Paşa ile Kapdan-ı-Der-yâ Piyâle Paşa arasında bir münakaşaya bile sebep olmuş ve Piyâle Paşa Türk gemilerinden büyük bir kısmının muhasarayla meşgul olduğundan ve müte-bâkisinin de Sicilya vesair düşman sahillerinin tarassudunda bulunduğundan bahsederek imparatorluk donanmasını karşılayabilecek kuvvetten mahrum ol-duğunu anlatmak istemiştir. Sicilya'dan hareket eden düşman donanmasının

ilkönce garbe doğru yol aldıktan sonra cenuba teveccüh ederek bir şaşırma hareketi yapmış olduğundan da bahsedilir. Fakat bütün bunlar Piyâle Paşa'nın bu hususdaki gafletini mâzur göstermiye kâfi değildir: Aşağıki fıkrada görüleceği gibi, Serdar Mustafa Paşa ile aralarında çıktığından bahsedilen ihtilâfın da bu vaziyette mühim bir âmil olduğu rivayet edilir; her halde bu mesele ayrıca tetkik edilmelidir. — Rivayete nazaran düşman donanması ihrac işini bitirdikten sonra çekilip giderken Piyâle Paşa çok geç kalmış bir tâkip hareketine kalkışmışsa ca rüzgârın muhâlefetinden dolayı yetişememiştir).

8 Eylül = 12 Safer, Cumartesi : Malta muhasarasının kaldırılması.

(Bu kararın verilmesi muhtelif sebeplerle izah edilir :

1 — Orduyla donanmanın en fazla 25 günlük erzak ve mühimmâtı kalmıştır : Bilhassa yukarıki fıkrada gördüğümüz Avrupa imdâdı geldikten sonra daha çok zaman süreceği muhakkak olan Malta müdafaasının bu kadar az bir zamanda kaldırılması kabil değildir.

2 — Mevsim ilerlemiş, kış yaklaşmış, bundan sonra artık kara ve bilhassa deniz harekâtı çok güçleşmiş olduğu gibi, yardım ve mühimmât celbi de çok tehlikeli bir şekle girmiştir : Elde bulunan 25 günlük mühimmâtla tabii daha fazla beklemek imkânı kalmamıştır.

3 — Takriben dört aydır devam eden Malta muharebeleri bir çok telefat ve zâyîata sebep olduğu için askerinin taarruz kabiliyeti mühim bir nisbette ypranmış, yaralıların sayısı gemiler dolduracak kadar fazlalaşmıştır.

4 — Orduda muhtelif hastalıklar çıkmış ve harp başlamış ve harp zâyîâtının yanında bu da vaziyeti sarsacak bir hâl almıştır.

5 — Sicilya'dan gelip Malta'nın şimalıgarbisine çıkan Hristiyan ordusunun vaziyeti Türk muhasarasını iki ateş arasında bırakacak en mühim tehlike demektir. Fazla olarak son günlerde barutsuzluk yüzünden teslim olmaları beklenen müdâfilerin bu asker ve mühimmât yardımı üzerine daha aylarca mukavemet edebilecek bir vaziyet kazandıkları da muhakkaktır.

Malta muhasarasının kaldırılmasına işte bu sebeplerden dolayı karar verilmiştir. Bu acı neticenin bütün mes'ûliyeti, Turgud Paşa'nın gelmesini beklemiyerek Malta'nın asıl istihkâmları dururken askerî ehemmiyet itibariyle ikinci derecede bir mevki olan «Saint.Elme» istihkâmını muhasara edip kara kuvvetlerini yıpırandıran ve işte bu yüzden asıl istihkâmın uzun zaman mukavemetine ve nihayet Avrupa'dan mahsurlara yardım kuvvetleri gelmesine meydan veren Serdar Mustafa Paşa'ya aittir : Yukarda 1565 = 972 vukuâtının «2 Haziran» fıkrasına bakınız. Bu yardım kuvvetlerinin karaya çıkmasını önleyemeyecek kadar gaflet gösterdiği anlaşılan Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa'nın mes'ûliyeti de tatîi ondan aşağı değildir. Zaten Paşalar arasında şiddetli bir geçimsizlik olduğu ve hattâ bu hâlin o muvaffakiyetsizlikte en mühim âmil sayıldığı bile rivayet edilir! Peçevi bu acı vaziyeti şöyle anlatmaktadır :

«... ve Serdâr bola kim bir iş zâhir ve bedîdâr ola diyü askere dil-dârluklar idüp te-rakkiler ve in'âm-u-ihsanlar eyledi, emmâ Kapdan-Paşa Turgudca muâdili bir-ceng-âzmâ iken anun tarafına mültefit olmadı ve anun kolunda olan guzâta ve donanmada olan levendâta in'âm-u-ihsân itmedi. Kapdan-Paşa dahî çendân te-kayyüd itmeyüp Serdâr'a çokluk mürâcaat ve mütâbaat kılmadı ve bilcumle mâ-beynleri bürûdete mübeddel olup âkıbet kal'adan fâriğ oldular ve hâib-ü-hâsir Istanbul'a geldi ve birbirin suçladılar ve top atuldukaça :

— Serdâr kayılcılık itmektedir, top atulmasun!

diyü topçulara tenbîh ittirdi; topçulara tenbîh olduğuyçün neylesün ve asker-i İslâm nice dikkat-u-ihimâm eylesün diyü Donanma halkı günâhı Serdâr'a tahmil ittiler; yok yere bu kadar harc-u-masraf ve bu kadar guzât dahî telef oldu. Çün bu hicâb-u-şermsârî ile der-i Devlete geldiler, bu töhmet ile Serdâr'ı vezâretten ma'zûl ittiler».

Bu izaha göre Paşaların ihtilâfı netice itibariyle orduyla donanmanın arasını açacak dereceleri bile bulmuş ve belki de bu hâl müşterek vazifeleri el birlik-

lerini ihlâl etmiştir. Donanma İstanbul'a geldikten sonra beşinci vezir Serdar Mustafa Paşa'nın vezâretten azledildiği rivayet edilirse de Paşa'nın bundan sonraki «Szigetvar» seferinde de mevkiini muhafâza etmiş olduğuna göre bu rivayetin doğru olmaması lâzımgelir. Piyâle Paşa da Kapdanlıktan azledilmiştir : Bu iki Paşa'nın nasıl olup da mevkilerini muhafâza edebilmiş oldukları ayrıca tetkik edilecek bir meseledir. — Malta muhasarasının kaldırılması üzerine «Saint-Elme» istihkâmının bu günden itibaren Şövalyeler tarafından tekrar işgal edildiği rivayet edilir : Bu kale 1565 = 972 senesi 23 Haziran = 24 Zülka'de Cumartesi gününden bu 1565 = 973 senesi 8 Eylül = 12 Safer Cumartesi gününe kadar tam 2 ay 16 gün Türk işgalinde kalmıştır; bununla beraber Şövalyelerin bundan bir gün sonra istirdâd etmiş oldukları hakkında da bir rivayet vardır. — Muhasaranın kaldırılması üzerine Türk askeri bu gün Malta adasını tamamiyle tahliye etmiş değildir : Yalnız muhasara hattı kaldırılmış ve karadaki asker gemilere bindirilirken adanın içerilerine doğru bir akın hareketi yapılarak Malta'nın o zamanki merkezi olan «Citta-Vecchia» üzerinde toplanmaya başhyan Avrupa yardım kuvvetleriyle müsademeler olmuştur; bu yardım kuvvetlerini gören Türk akıncıları arasında bir panik olduğu bile rivayet edilir : Belki de bu hareket asker ve ağırlıkların gemilere naklini himâye için yapılmıştır; Malta'nın eski merkezi olan «Citta-Vecchia» için aşağıki fıkraya da bakınız. — Muhtelif Malta kalelerinin muhasara harekâtı 1565 = 972 senesi 24 Mayıs = 23 Şevvâl Perşembe gününden bu güne kadar tam 3 ay 16 gün, yâni 108 gün sürmüştür : İlk ihraç tarihinden hareket tarihine kadar geçen müddet için aşağıki fıkraya bakınız).

1 Eylül = 15 Safer, Salı: Neticesiz bir seferden sonra Türk ordusuyla donanmasının Malta'dan İstanbul'a hareketi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, 8 Eylül = 12 Safer Cumartesi günü muhasara kaldırılmış ve askerle mümkün olan ağırlıkların gemilere alınması ancak bu gün tamamlandığı için, bir çok Türk kamına ve bilhassa denizcilik tarihimizin en şanlı kahramanlarından Turgud Paşa merhumun şehâdetine mâl olan bu uğursuz ve neticesiz teşebbüse artık nihayet verilerek bu gün Malta'dan İstanbul'a doğru «kemâl-i hacâlet-üşermsâri ile» hareket edilmiştir! — Ağır toplardan bâzılarının Malta'da kaldığı ve Şövalyelerin bunlarla «vâfir gururlandıkları» rivayet edilir.

Malta seferi 1565 = 972 senesi 1 Nisan = 29 Şa'bân Pazar günü donanmanın İstanbul'dan Malta'ya hareketinden itibaren bu gün Malta'dan İstanbul'a hareketine kadar 5 ay 10 gün, yâni 163 gün sürmüş ve 164 üncü gün avdet için yola çıkmıştır. — Türk ordusunun Malta'ya ayak basmasından el çekmesine kadar geçen müddet de 1565 = 972 senesi 20 Mayıs = 19 Şevvâl Pazar günü adaya asker ihrâcından bu güne kadar 3 ay 23 gün, yâni 115 gün sürmüştür : Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, bu müddetin 108 günü muhasara harekâtıyla geçmiştir. Muhasara esnasında iki tarafın uğradığı zâyîât hakkında Garp menbâlarında gösterilen rakamlar üzerine ihtilâf olmakla beraber, umumiyetle mahsurların beş bin telefâtına mukabil Türk ordusunun yirmi bin şehid verdiğinden bahsedilir! Malta seferine gönderilen Türk ihraç kuvvetlerinin mecmûu ancak 30 bin kadar olduğuna ve Osmanlı menbâlarında düşmanın yalnız «Saint-Elme» kalesindeki zâyîâtı 10 binden fazla gösterilmekte bulunduğuna göre bu ecnebi rivayetlerinin çok mübâlagalı olduğu muhakkaktır. — Üstâd-ı a'zam «Jean de la Valette-Parisot» bu netice üzerine Avrupa'da umumî bir teveccühle büyük bir şöhrat kazanmış ve o tarihten itibaren imâr işlerine başhyanarak Malta'nın iki tabii limanı arasındaki «Sceberras» yarımadasında yeni bir şehir kurmaya başlamıştır : Gittikçe bu yarımada'nın iki tarafındaki «La Marsa» ve «Marsa-Muscietto» limanlarına doğru yayılan bu yeni şehir daha o tarihten itibaren bu meşhur Üstâd-ı a'zâmın adını alarak «Citta-Valetta/La Valette» ismiyle Malta adasına merkez olmuştur; ondan evvel Malta'nın merkezi şimdiki «Valetta'nın

on kilometre kadar cenubugarbisinde ve dâhilde bulunan «Citta-Vecchia / Citta-Nobile» şehridir: Türk ordusu gemilere bindirilirken Malta yerlilerinin «Medine», dedikleri bu eski merkeze karşı yapılan akın hareketi için yukarıki fıkraya bakınız. — Bir rivayete nazaran Kanunî Sultan Süleyman Malta seferinden muvaffakiyetsizlikle dönen donanmanın İstanbul limanına gece girmesini emretmiş ve bu irâde üzerine donanma pâyitahta karanlıkta girmiştir).

1566 = 973

14 Nisan = 24 Ramazan, Pazar: Sakız adasının fethi.

(Çanakkale boğazının medhaliyle Garbî-Anadolu sahillerine hâkim olan adalar-dan Midilli, Limni, İmroz, Semendirek, Taşoz ve Sakız adaları Bizans devrinde Ciniviz hâkimiyetindedir: Bunlardan yalnız Sakız müstemleke şeklinde idare edilmekte olduğu halde, Fatih devrine kadar «Gattilusio» isminde bir Ciniviz âilesinin mülkânesi olan diğer adalar bir dükalık teşkil etmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet bu Ciniviz dükaliğinden ilkönce Limni, İmroz, Semendirek ve Taşoz adalarını almıştır: 1456 = 860 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız; Midilli'nin işgali o tarihten altı sene sonradır: 1462 = 866 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız; bunlardan Limni adası bir aralık elden çıkmışsa da çok geçmeden istirdâd edilmiştir: 1479 = 883 vukuâtına bakınız. Bu suretle Adalar denizinde Ciniviz müstemlekesi olarak yalnız Sakız adası kalmış demektir; fakat bu ada Fatih devrinden ve bilhassa İstanbul fethinden itibaren senede altı bin duka altını haraca bağlanmış ve o tarihten iki sene sonra Sakız Cinivizleri Türk düşmanlarıyla elbirliği ettikleri için burası Fatih'in emriyle yağma ve tahrib edilerek tekrar itâat altına alınmıştır: 1453 = 857 ve 1455 = 859 vukuâtının son fıkralarına bakınız. İşte bu son tarihtenberi 111 senedir Türk hazinesine haraç vermekle beraber Hristiyan korsanlarına yataklık eden ve hattâ Türk sahillerine ikide bir tasallut ettikleri bile rivayet edilen Sakız Cinivizlerinin Türk topraklarıyla adalarının ortasındaki gayritabii vaziyetlerine artık bir nihayet vermekten başka çare kalmamıştır: Kanunî Sultan Süleyman bu sene baharında donanmaya ilk iş olarak işte bu vazifeyi vermiş ve Osmanlı menbâlarına göre Kapdan-ı Deryâ Piyâle Paşa kumandasında Akdeniz'e açılan Türk donanması ilkönce Sakız'ın karşısındaki Çeşme önünde demirlemiştir: Bu vaziyet üzerine Cinivizler fırtınayı başlarından savmak ümidiyle bir miktar hediye ile bir elçi göndermişlerse de Kapdan Paşa bütün hükûmet erkânı arz-ı tâzimâta gelmediği takdirde Padişaha şikâyet edeceğini bildirmiş ve bu tehdidini daha müessir bir şekle sokmak için bu gün Sakız adasının önüne gelip demirlemiştir; buradaki Ciniviz kolonisinin 12 kişilik idare hey'etinin işte bu vaziyet üzerine hep birden Amiral gemisine geldikleri rivayet edilir: Boş yere kan dökülmesine meydan vermek istemiyen Piyâle Paşa, «Primat» denilen bu 12 idare âmirini derhal esir edip Kefe'ye sevk etmiş ve Türk topraklarına ilhak ettiği Sakız adasına memurlar tâyin edip bir miktar muhâfız asker koymuştur; Lâtin hâkimiyetinden bunalmış olan yerli Rumların Türk idaresini sevinçle karşıladıkları rivayet edilir. — Türk donanması Sakız'dan cenubî İtalya sahillerine giderek Osmanlı menbâlarında «Pulya» denilen «Puglia / Pouille», havâlisini yağma ve tahrib etmekle meşgul olmuştur).

1 Mayıs = 11 Şevvâl, Çarşamba: On üçüncü ve sonuncu «Sefer-i Hü-mâyûn»: Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan «Szigetvar» seferine hareketi.

(Peçevî, Alî, Münecim-başı, Kara-Çelebi-zâde, Solak-zâde vesaire gibi Osmanlı menbâlarında bu hareket hep 9 Şevvâl = 29 Nisan Pazartesi gününe müsadîf gösterilirse de doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü bu sefere bizzat iştirak etmiş olan meşhur müverrih Selâniki-Mustafa Efendi eserinin iki yerinde 11 Şevvâl =

1 Mayıs Çarşamba gününden bahsetmektedir; yalnız Mustafa Efendi bu günün Pazartesi olduğundan bahsetmekteyse de her halde bu zühûlün eski bir istinsah hatâsından mütevellid olması lâzımgelir; 9 Şevvâl = 29 Nisan tarihinden bahseden müellifler de umumiyetle o günü «Perşembe» göstermek hatâsına düşmüşlerdir: Halbuki o gün bir «Perşembe»ye değil, bir «Pazartesi»ye müsâdifdir! Zaten Hammer de çok haklı olarak Selânikî'nin rivayetini esas ittihâz etmektedir: Bizim burada 1 Mayıs = 11 Şevvâl Çarşamba tarihini 9 Şevvâl = 29 Nisan Pazartesi rivayetine tercih ettiğimiz işte bundan dolayıdır; «9 Şevvâl» rivayeti belki de «Otâğ-ı Hümâyûn»un şehir hâricine o gün nakledilmiş olmasından mütevellittir. — Bu tarihten yedi sene evvel Anadolu'daki şehzâdeler muharebesine müdâhale etmek üzere Kanunî'nin ordu başında Üsküdar'a geçtikten sonra müdâhaleye hâcet kalmadığı için geri dönmüş olmasını bâzı müverrihler «On üçüncü Sefer-i Hümâyûn» ve bu Szigetvar seferini de «On dördüncü Sefer-i Hümâyûn» gibi gösterirlerse de bu telâkki doğru değildir: 1559 = 966 vukuâtının «5 Haziran» fıkrasına da bakınız. — Bu seferin sebebi için 1565 = 972 vukuâtının «4 Şubat» fıkrasına bakınız: O fkrada izah edildiği vechile Türk tâbiyyetinde bulunan Transylvania = Erdel prensi «Zsigmond»un «Szathmar» kalesini Avusturyalılardan ve imparator Maximillien'in de Tokay ve Serencs kalelerini Türklerden zaptetmesi büyük bir ihtilâfa yol açmış ve o zamandanberi bu ihtilâf bir türlü halledilememiştir: Türkiye'nin bu husustaki şartlarının en mühimleri şunlardır:

1 — Tokay ve Serencs şehirlerinin derhal iadesi;

2 — İmparatorluğun evvelce taahhüd etmiş olduğu haracların muntazaman tesviyesi;

3 — Transylvania = Erdel banlığına tecâvuzdan vazgeçilmesi.

Bu talepler iki taraf arasında uzun ve neticesiz müzakerelerle elçiler teâtisine yol açarken Budin Beylerbeyi Arslan Paşa yardım kuvvetleriyle Erdel'in himâyesine memur edilmiş ve imparator da Tokay'ın iadesine yanaşmak istemiştir: Bilhassa imparator Maximilien'in Türk elçisi Hidâyet-Çavuşu rehine olarak Viyana'da alıkoyması için sulhen tesviyesi ümitlerini büsbütün suya düştürmüştür. Kanunî'nin Avusturya'ya karşı bu son seferini açması işte bu vaziyet üzerinedir: Sultan Süleyman'ın bu seferde tâkib ettiği hedeflerin, evvelce muhasara edildikleri halde fethedilememiş olan «Eger/Erlau = Eğri/Egre» ve «Sziget/Szigetvar = Sigetvar» gibi kaleleri fethederek Avusturya'yı tekrar itâat altına almak, Tokay ve Serencs şehirlerini istirdâd etmek ve Transylvania'nın emniyetini temin etmek gibi çok mühim maksatlarla alakadar olduğu rivayet edilir: Büyük padişahın Malta muhasarasında uğranıldığını gördüğümüz muvaffakiyetsizliği de dünyaya karşı işte bu suretle tâmir etmek istediği hakkındadır da bir rivayet vardır: «Eger» ve «Szigetvar» kalelerinin bundan evvelki neticesiz muhasaraları için 1522 = 959 vukuâtının «19 Teşrinievvel» ve 1556 = 963 vukuâtının «31 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Kanunî Sultan Süleyman en kuvvetli rivayete göre 1495 = 900 senesi 27 Nisan = 1 Şa'bân Pazartesi günü Trabzon'da dünyaya gelmiş olmak itibarıyla bu Szigetvar seferine çıktığı gün yaşının 71 sene 5 gün olması, yâni beş gündenberi 72 yaşına girmiş bulunması lâzımgelir: Yarım asra yaklaşan saltanatının ilk günündenberi bütün dünyanın en büyük gailelerini çeken ve bir taraftan da bir çok âile fâcialariyle mâtemler geçiren bu muazzam ihtiyar uzun zamandanberi Osmanlı padişahlarında irsî olan «Nikris = Damla / Goutte» hastalığından da muztarıptır: ihtiyarlığına, istirahat ihtiyacına, hastalığına ve bilhassa bu vaziyette çıkılacak bir seferin muhakkak bir ölüm tehlikesi demek olmasına ehemmiyet vermiyerek hükûmetin gösterdiği lüzum üzerine ordusunun başına geçmekte tereddüd etmeyen Kanunî'nin bu hareketi Türk tarihinin unutmıyacağı büyüklüklerdendir. İhtiyar padişahın bu seferine Sokullu-Mehmet Paşa'nın lüzum göstermiş olduğu rivayet edilir: Bu rivayete nazaran Kanunî'nin 12 nci seferi olan ve 1553 = 960 senesi 28 Ağustos = 18 Ramazan Pazartesi günü İstanbul'dan hareketiyle başlayıp 1555 = 962 senesi 31 Temmuz = 12 Ramazan Çarşamba günü payitahtına avdetiyle nihayet bularak 1 sene, 11 ay, 3 gün sürmüş olan Nahcivan seferinin sonundan bu güne

kadar tam 10 sene 9 aydır padişah sefere çıkmamış ve bilhassa Sokullu'dan evvelki Vezir-i a'zam Semiz-Ali Paşa da şişmanlık belâsiyle sefere çıkamadığı için dört sene kadar süren Sadâretini o da ihtiyar padişah gibi İstanbul'da geçirdiğinden dolayı Malta seferi muvaffakiyetsizlikle neticelenmiştir. Hattâ Kanunî'nin öyle mühim seferleri bizzat padişah idare etmedikçe muvaffakiyet temin edilemeyeceğine kaani olduğu ve işte bu kanâatle ikinci bir Malta seferi bile tasarladığı hakkında bir rivayet vardır. Avusturya'nın şımarıp kafa tutmaya başlaması bile padişahın ihtiyarlığıyla hastahğuna atfedilir : Sokullu-Mehmet Paşa işte bu mülâhazalarla efendisini böyle bir fedâkârlığa teşvik etmiş, bir rivayete göre Sultan Süleyman'ın çok sevdiği kızı Mihrimâh-Sultan da babasını gazâ ve cihâda teşvik edip durmuş ve Kanunî de bu haklı sözleri hayatı bahâsına dinlemek büyüklüğünü göstermiştir.

Sultan Süleyman İstanbul'dan hareketinden evvel bir iki tedbir ittihâz etmiştir : Bunların en mühimmi Vezir-i sâni Pertev Paşa'yı muhtelif sınıflardan 25 bin askerle 2 bin Yeniçeri başında Erdel = Transylvania hududuna göndermesidir : Pertev Paşa'nın vazifesi Tımışvar ve Belgrad valilerinin askerleriyle birleşerek «Giula» kalesini fethetmektir : Bu Paşa Selânikî'ye göre Şa'ban sonlarında, yâni Mart ortalarında ve Peçevî'ye göre de 7 Şevvâl = 27 Nisan'da hareket etmiştir; her halde birinci rivayetin daha kuvvetli olması lâzımgelir. Bir taraftan Pertev Paşa'yı «Giula» üzerine sevkeden Sultan Süleyman, bir taraftan da Kırım hanı Devlet-Giray'la Erdel = Transylvania prensi Zsigmond'u Tokay ve Şerencs şehirlerinin Avusturyalılardan istirdâdına memur etmiştir. Padişahın gaybûbeti esnasında İstanbul muhâfızlığı vazifesine de eski Anadolu Beylerbeyi Iskender Paşa tâyin edilmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman bu son seferinde Ser-asgerlik vazifesini Vezir-i a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'ya tevdi etmiş ve ondan başka üçüncü vezir Ferhad, dördüncü vezir Ahmed ve beşinci vezir Kızıl-Ahmedlü Mustafa Paşaları da mâliyyetine almıştır : Malta muhasarasından muvaffakiyetsizlikle dönen bu beşinci vezir Mustafa Paşa'nın vaziyeti için yukarda 1565 = 973 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız. Bunlardan başka «Sadr-ı Rûm» denilen Rumeli Kadı-askeri Hâmid ve «Sadr-ı Anadolu» denilen Anadolu Kadı-askeri Abdullah Perviz Efendilerle Yeniçeri ağası Ali Ağa, Baş-Defterdar yâni Mâliye nazırı Murad-Çelebi ve Nişancı Abdi-zâde Mehmet-Çelebi de ordudadır.

Kanunî'nin bu son sefer alayı fevkalâde parlak olmuş, halkın gözlerini kamasırtan bir ihtişam içinde geçen ak sakallı padişah beyaz elbiseleriyle nârdan bir minâreye teşbih edilmiştir : Teşyi merâsiminin sâr hâricindeki Rüstempaşa-çayır'ında nihayet bulunduğu rivayet edilir; başta Bâkî olmak üzere bir çok şairler burada kasideler ve gazeller takdim etmişlerdir; büyük Bâkî zafer temennileriyle yazdığı güzel şiirin şu son beytine Kanunî'nin bu seferden sağ dönmiyeceğini sezmış ve âdetâ yüreği sızlamış gibidir :

Duâmız oldur ey Bâkî hatâdan saklasun Bâri
Hudâvend-i cihan Sultân-ı âdil Şeh.Süleymânı

Fakat zavallı Sultan Süleyman artık eskisi gibi at üstünde sefere gidebilecek halde değildir : Yalnız şehirlerden atla geçmiş ve şehirler arasını arabayla kat'etmiştir; Selânikî Mustafa Efendi, Sokullu-Mehmet Paşa'nın ihtiyar padişahı elinden geldiği kadar rahat ettirmek için nasıl uğraştığını şöyle anlatır : «Halife-i rûy-i zemin Hazretleri ekseri arabadan çıkmayup huzûr-u-râhat üzere konağa geldikde dahî erkân-ı devleti arabadan selâmlayup otâğ-ı-Hümâyundan sâyebân altına nüzul buyururlardı ve Sadr-ı a'zam Mehmet Paşa Hazretleri her menzile geldikçe karar itmeyüp ilerü menzilin memerrin yollayup araba yolların düzedirdi. Mizâc-ı şerif ve unsur-i lâtif-i Şehriyâriye âlem-i piride maraz-ı nıkrisden gâhî fûtûr ârız olur idi : Meşâk-ı râh-ı sefer keder-ü-kelele bâis olmasun diyü Vezir-i kâr-âgâh Hazretleri aleddevâm hüsn-i tedbir-ü-tedârük ile terk-i râhat idüp yolların yoklar idi».

Fakat bu kadar takayyüt ve ihtimâma rağmen, yol sarsıntılılarıyla Balkan-

larda hâlâ hüküm süren soğuklar ve şiddetli yağmurlar o hasta ihtiyarı gittikçe âkıbetine yaklaştırmış demektir).

15 Mayıs = 25 Şevvâl, Çarşamba: Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı.

(Bu seferde bizzat bulunmuş olan müverrih Selânikî-Mustafa Efendi'nin iza-hına göre 11 Şevvâl = 1 Mayıs günü İstanbul'dan hareket edilmiş, ilk konak ola-rak Kanunî'nin yaptırdığı su kemerleri civarında bir gece kalındıktan sonra 12 Şevvâl = 2 Mayıs Perşembe günü Çatalca'ya ve ertesi gün de Silivri'ye gelin-dikten sonra 11 günde Edirne'ye varılmış olduğuna göre işte bu 25 Şevvâl = 15 Mayıs Çarşamba günü Edirne konağına gelinmiş demektir. Gene aynı menbâda bunu teyid eden ikinci bir nokta da, Edirne'de üç gün kalındıktan sonra dör-düncü gün yola çıkılıp o akşam «Gurre-i şehri Zilka'de hilâlî»nin görülmüş ol-masıdır: Hicrî takvimde Şevvâl ayı 29 gün olduğuna göre Edirne'den 19 Ma-yıs = 29 Şevvâl Pazar günü hareket edilmiş demektir. — Solakzâde İstanbul'dan Edirne'ye 17 günde gelinmiş olduğundan bahsetmekteyse de, bu hesap 9 Şev-vâl = 29 Nisan Pazartesi günü hareket edilmiş olduğuna göredir ve bu da Selâ-nikî'yi teyid etmektedir: Çünkü Şevvâlin dokuzundan itibaren 17 nci gün bi-zim burada esas ittihaz ettiğimiz 25 Şevvâl = 15 Mayıs Çarşamba gününe tesadüf eder).

26 Mayıs = 7 Zülka'de, Pazar: Kanunî Sultan Süleyman'ın torunu-nun oğlu şehzâde Mehmed'in doğumu.

(İlerde «Mehemmed-i Sâlis = Üçüncü Mehmet» ismiyle Osmanlı tahtına çıkacak olan bu şehzâde, Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu ve veliahdi şehzâde Selim'in torunu ve bu sırada Saruhan = Mağnisa valisi olan şehzâde Murad'ın oğludur. — Bâzı menbâlarda 974 = 1567 tarihinde, yani Sultan Süleyman öldükten sonra doğmuş gibi gösterilirse de doğru değildir; çünkü bu şehzâdenin ismini bile Sul-tan Süleyman takmıştır: Aşağıki fıkraya da bakınız. — Şehzâde Mehmed'in Mağnisa civarındaki Sart ovasında dünyaya geldiği rivayet edilir).

1 Haziran = 13 Zülka'de, Cumartesi: Kanunî'nin Tatar-Pazarcığı'na muvâsalatı.

(Kanunî Sultan Süleyman yukarıki fıkra da gördüğümüz torununun oğlunun doğum müjdesini işte burada almış ve bu müjdeyi yetiştiren ulak bir de mektup getirmiştir: Bu mektupta Sultan Süleyman'dan küçük şehzâdeye isim takması istirham edildiğinden ve ihtiyar padişahın da şöyle dediğinden bahsedilir: — Ecdâd-ı kirâmumuzda Murad oğlu Mehmet olagelmüşdür: Nâm-ı şerifi Meh-met olsun!

Kanunî bu suretle ikinci Murad'la oğlu Fatih Sultan Mehmed'i kasdetmiş de-mektir).

3 Haziran = 15 Zülka'de, Pazartesi: Kanunî'nin Filibe'ye muvâsalatı

(Burada bir gün konaklandıktan sonra hareket edilmiştir).

19 Haziran = 1 Zülhicce, Çarşamba: Sultan Süleyman'ın Belgrad'a muvâsalatı.

(Burada üç ve daha zayıf bir rivayete göre de iki gün kalındıktan sonra hare-ket edilmiştir. — İhtiyar padişah bu son seferinde şehre girerken bütün ihtişa-mını göstermiş :

«Zerin libâslar geyüp ve altun kotaş takunup reâyâ ve berâyâya mubârek eliyle vâfir altun bezlitmişdür».

Istanbul'dan buraya kadar yol 49 gün sürmüş ve ellinci gün Belgrad'a varılmıştır : Bunun sebebi padişahın ihtiyarlığıyla hastalığından dolayı ağır gidilmesi ve bâzi konaklarda fazlaca kalınmış olmasıdır. — Kanuni'nin Belgrad'a 11 Zülhicce = 29 Haziran Cumartesi günü vâsıl olduğu hakkında bir rivayet daha varsa da doğru değildir).

29 Haziran = 11 Zülhicce, Cumartesi: «Zemlin/Semlin» konağında Transylvania = Erdel banı «Zsigmond-Janos» un huzura kabulü.

(Osmanlı menbâlarında «Kral Yanoş oğlu İstefan» ve «İstefan kral» gibi isimlerle anılan bu prens 1540 = 947 tarihinde ölen ve Osmanlı tâbiyyetinde Macar kralı olan «Zapolyai-Janos»,un oğlu ve vârisidir : Anası Lehistan kralı Birinci Sigismond'un kızı İsabella/Isabelle'dir. Kendisi daha on beş günlük bir bebekken babasının ölmesi üzerine Macar kralı ilân edilmesi ile o zamanki Avusturya hükümdarı ve meşhur Charles Quint = Beşinci Karlos'un küçük kardeşi Ferdinand sihrîyet hukukuna istinâden Macar tahtını elde etmek sevdâsına düşmüş ve hattâ Budin'i zaptetmek için bir ordu sevk etmiştir : Kanuni Sultan Süleyman'ın dokuzuncu seferi olan 1541 = 948 «İstabur sefer-i Hümâyûnu» işte o vaziyet üzerine açılmış ve Budin şehri Avusturya-Alman muhasarasından kurtarılmıştır : Macaristan işte bu vaziyet üzerine bir Osmanlı vilâyeti hâline gelmiş ve küçük kral Transylvania = Erdel banlığına tâyin edilmiştir : O zamanki Macar verâseti meselesi için 1541 = 948 vukuâtının «20 Haziran» fıkrasına, küçük kralın Türk ordusuna getirilip Erdel banlığına tâyini için aynı senenin «29 Ağustos» ve «4 Eylül» fıkralarına ve Zsigmond-Janos'la anasının Budin'den Erdel'e hareketleri için de gene o sene vukuâtının «24 Eylül» fıkrasına bakınız. — Osmanlı menbâlarında bu prence «İstefan-kral» denilmesi, göbekadlarından birinin «Etienne = İstefan» olmasındandır. 1540 = 947 tarihinde doğmuş olan bu prens o sırada 26 yaşındadır.

Sultan Süleyman, Erdel banını Tuna üzerinde ve Belgrad'ın karşısında Osmanlı müelliflerinin bâzan «Semlin» dedikleri «Zemun/Zemlin/Semin» şehrine hâkim bir tepe üzerine kurulan otağında kabul etmiştir : Bu şehrin isimleri için 1521 = 927 vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına bakınız. Kanuni Belgrad'dan hareketinden sonra Kurban bayramını işte burada geçirmeye karar vermiş ve arefe günü metbâuna arz-ı ta'zîmât için gelen banı bayramın ikinci günü huzuruna kabul etmiştir. Selânikî Mustafa Efendi, Kanuni devrinin azametini gösteren bu levhayı şöyle anlatır :

«Mezbûra küllî iltifât-u-i'tibâr olunup kırmızı otak kurulup envâ'-ı niam-i firâvân çekildi ve irtesi gün Divân-ı âlî olup mezbûr İstefan pâye-i serir-i saltanata yüz sürmeğe üç yüz nefer bâlâ-kadd mülebbes müzeyyen at'ı ve yaya kâfir ile gelüp azîm kesret-ü-izdihâm üzre divân oldu. Kapu-halkı şu mertebe zib-ü-ziynet ve haşmet-ü-şevket ve debdebe-i devlet üzre idi ki kaabil-i ta'bir-ü- beyan degül ve Rumeli ve Anadolu ve Karaman askeri ve beylerbeyileri ve ümerâ ve zuamâ ve sipâh hadd-ü-hasrdan birün ve ta'dâd olunmağa mecâl-ü-imkân muhâl idi ve mezbûr İstefan-kral vüzerây-i izâm hazerâtiyle izz-i huzûr-i Şehensâhiye girdüklerinde âyinleri üzre mücevher ve murassa' takyasın çıkarup Pâdişâhı âlem-penâh nazar-ı Hümâyûnunda makaam-ı ubûdiyyete diz çöküp oturduktâ Saâdetlü Pâdişâh Hazretleri :

— Kalksun!

diyü buyurmuşlar; emre imtisâl ile kalkup iki hatve yörüyüp yine oturmuş; üçüncü mertebede varup Hâk-i-pây-ı kîmyâ-misâllerine yüz sürüp kalkduğunda Sadr-ı-azam Mehmet Paşa Hazretleri incü ile dükhte murassa' iskemleyi kendisi koyup iclâs eylemişlerdür ve dragman İbrahim Bey'e krâl-ı mezbûr taşrağa özridüp :

— Mehâbet beni bihüş idüp nutka tâkatum kalmadı!
dimiş ve huzûr-i Hümâyûnda :

— Hemen kadımı kul oğlu kulum, ferman Pâdişâhum Hazretlerinin didüğünde :

— Eyülük üstüne eyülük görsün!
buyurmuşlar».

Pegevi'nin rivayetine göre Erdel banı Avusturyalıların kendi banhğından zaptetmiş oldukları bir kaç kalenin istirdâdına memur edilmesini istihâm etmiş ve bu ricayı kabul eden Kanunî, Hammer'in rivayetine göre :

— Askerle barut, kurşun ve para tedârüküne çalış : Eger bir ihtiyâcun olursa bize bildir ki çâresin görelüm!

gibi bir cevap vermiş. Gene aynı müellife göre Sultan Süleyman bu mülâkatta Erdel banına üç defa elini öptürüp :

— Sevgili oğlum!

diye hitâb etmek tenezzülünde bulunmuş ve hattâ kendisine vaktiyle babasının başına konulmuş olan Macar tacını bile va'detmiştir. Bu münasebetle tâbîn metbûna takdim ettiği hediyeler içinde elli bin duka altını kıymetinde bir yâkut bulundugu ve metbûn da murassâ silâhlar ihsan buyurduğu rivayet edilir. — Bir rivayete göre Kanunî'nin ilk fikri «Zemlin»den «Erlau = Eğri/Egre» üzerine yürümektir : Fakat bu sırada alınan mühim bir haber bu fikrin değiştirilmesine sebep olmuştur; bu haber de «Szigeth/Szigetvar» kumandanı Kont «Nicolas Zriny»nin bir Türk müfrezesine yaptığı kanlı bir baskın hareketine aittir : Osmanlı menbâlarında ismi tahrif edilerek «Zarancuk», «Zuruncuk» ve «Zirinski Mikloş» gibi şekiller alan Zriny, Tırhala sancak-beyi Mehmet Bey'in «Siklos / Şiklos» civarında kurduğu karargâhı âni bir baskın hareketiyle bastırmış, Mehmet Bey'le oğlunu şehid etmiş ve 17 bin duka altınıyla bir çok ganimetler ve esirler almıştır! Bir rivayete göre Kanunî işte bu haber üzerine «Erlau = Egre» istikametinden vazgeçip «Szigetvar» üzerine yürüme kararı vermiştir. Fakat ikinci bir rivayete göre Kanunî'nin ilkönce «Egre» üzerine yürür gibi görünmesi düşmanı şaşırtmak içindir ve hattâ Selânikî'ye göre Erdel banı huzurundan çıktıktan sonra bizzat kendisi :

— Maksûd düşmen-i din askerini tağlîtdür, murâd gayri yire varmakdur!
demiş ve «Eğri/Egre» istikametinde hareket eden ordusunun yolunu birdenbire değiştirmiştir).

18 Temmuz = 30 Zühlicce, Perşembe: Kanunî'nin Drava üzerinde kurulan büyük köprüyü teftişi.

(İlkönce Tuna üzerinde ve Vukovar civarında bir köprü kurulmuşsa da bunu feyzan aldığından Drava üzerine daha sağlam ve büyük bir köprü yapılmıştır : Bu köprü'nün inşaatına, bu sefer Tuna filosu kumandanlığına tâyin edilmiş olan ve bundan evvel Rodos beyliğinde bulunan Karlı'lı sancak beyi Ali-Portuk Bey nezâret etmiş ve inşaat muhtelif rivayetlere göre 7-8, 10 veyahut 17 günde imâl edilmiştir. Köprü'nün uzunluğu hakkındaki rakamlar da ihtilâfıdır : 118 ge-mi üzerine kurulan bu muazzam köprü'nün uzunluğu 4800, 5100 ve hattâ 6000 arşın gösterilir ve genişliğinin de 14 arşın olduğundan bahsedilir! Her halde çok büyük bir şey olduğu muhakkak olan bu eser o zamanki Türk ordusunun teknik seviyyesini göstermek itibarıyla hususî bir ehemmiyeti hâizdir. — Sultan Süleyman bu gün bu köprüyü yeşil zemin üzerine altın işlemeli saltanat kayığı ile teftiş etmiş ve dümeni Ali-Portuk Bey kullanmıştır; padişahın kayığını tâkib eden üç muhteşem kadirga ile bu saltanat kayığını Portuk Bey İstanbul'dan Karadeniz-Tuna yoluyla getirmiştir; bunlar bayraklar ve flâmalarla donatılmış, Sultan Süleyman şanlı ordusunun top şenlikleri ve alkış sesleri içinde Essek civarındaki muazzam köprüye doğru ilerleyip teftiş etmiş ve inşaatın memnun olarak sahile çıkıp Yeniçeri-ağası Ali Ağa'nın çadırına inmiş, Ali-Portuk Bey'le Ali Ağa'yı taltif ettikten sonra ordunun köprüden geçmesini emretmiştir).

1566 = 974

19 Temmuz = 1 Muharrem, Cuma: Kanunî Sultan Süleyman'ın Essek köprüsünden geçişi.

(Padişah, ordunun bir kısmı karşı yakaya geçtikten sonra, köprünün üzerine iki sıra hâlinde dizilen ihtiram kıt'alarının arasından geçerek son hedefi olan «Szigeth/Szigetvar» kalesine doğru ilerlemeye başlanmıştır: Bu hedef için yukarıda 1566 = 973 vukuâtının «29 Haziran» fıkrasına bakınız).

3 Ağustos = 16 Muharrem, Cumartesi: Budin Beylerbeyi Arslan Paşa'nın idâmı.

(Budin Beylerbeyi Arslan Paşa «Yahyâlılar», denilen Yahyâ Paşa sülâlesinden. dir: Bu âilenin cediti olan Yahyâ Paşa Fatih'in yetiştirmelerindendir ve Anadolu ve Rumeli Beylerbeylikleriyle vezirliklerde bulunmuş ve ikinci Bâyezid'e dâim olmuştur. Yahyâ Paşa'nın Bali/Balı, Mehmet ve Ahmed isimlerinde üç oğlu vardır: En büyükleri olan Bali Bey Mohaç meydan muharebesindeki çevirme hareketiyle meşhurdur: 1526 = 932 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu üç kardeşin en küçükleri olan Ahmed Bey de İnebahtı Sancak-beyliğinde bulunmuştur: Budin Beylerbeyi Arslan Paşa'nın babası olan Mehmet Paşa da ortancalarıdır. Hammer bunlardan başka bir dördüncü kardeşlerinden de bahsetmekteyse de ismini zikretmemiştir. Arslan Paşa'nın babası Mehmet Paşa fütûhâtı ve kahramanlıklarıyla şöhret bulmuş çok mühim bir askerdir: Bu kahramanın en mühim zaferi de Avusturyalıları karşı kazandığı «Vertizo» muharebesidir ve oğlu Arslan Paşa da işte bu muharebede şöhret kazanmaya başlamıştır: 1537 = 944 vukuâtının «2 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Mehmet Paşa o devrin usulünce zafer alâmeti olarak Kanunî'ye gönderdiği düşman kulaklarıyla burunlarını işte bu Arslan Paşa vâsıtasıyla takdim etmiş ve Sultan Süleyman da o zaman henüz Paşa olmıyan Arslan Bey'i babasının fethetmiş olduğu «Posega = Pojega» sancak-beyliğine tâyin ederek taltif etmiştir. Arslan Paşa o tarihten itibaren bir çok yararlıklar göstererek ilerlemiş ve nihayet vaktiyle babası Mehmet Paşa'nın da bulunmuş olduğu Budin Beylerbeyliğine kadar yükselmiştir. «Mecnûnâne hareketi» ve «lâübâlî meşrebi»yle «ezvâ'-ı mudhikânesi» ötedenberi «Mecnun» ve «Dîvâne» gibi sıfatlarla anılmasına sebep olan bu deli dolu kahramanın tarihe bile aksetmiş bir takım çılgınlıkları vardır: Meselâ bir gün sokakta gördüğü bir hristiyan ırgadı «kardeşlik» ittihaz edip dalâlette kalmasına tahammül edemiyerek hemen oracıkta ihtidâ ettirip sünnet ettirmiş, derhal düğün dernek yaptırmış ve Tablhâne çaldırarak herifi o hâliyle halkın içinde oynatmış olduğu rivayet edilir! Bunun bu hâlleri Kanunî'ye aksettikçe:

— Hükâmumuzun cümlesi ukalâ, içlerinde böyle bir budalâ dahi olsun!

dediği hakkında da bir rivayet vardır! Tabii bir hükümdar için böyle bir söz söyleyebilmek en büyük bahtiyarlıktır. Bununla beraber bu deli bile hakikatte budala değildir: Muharebelerde çok büyük yararlıklar göstermiş olduktan başka, Budin'de «Güherçile ihrâcı ve baruthâne te'sisi», vergiler, yevmiyeler ve mukataalar hakkında kendisinden sonra da riâyet edilmiş nizamlar tedvini gibi bir çok hizmetleri vardır. Yaptığı çılgınlıkların da esrarkeşlik ve sarhoşluk tecellilerinden ibaret olduğu rivayet edilir. — Bu gün ordunun vardıgı ve Peçevî'nin «Arşan» dediği «Harsany» konağında Arslan Paşa'nın idâmına umumiyetle üç sebep gösterilmektedir:

1 — Ordunun İstanbul'dan hareketini haber alınca Padişah gelmeden evvel hiç bir emir almadan ve hattâ istizan bile etmeden kendi başına kaleler fethedip müstakbel hareketi kolaylaştırmak sevdâsına kapılan Arslan Paşa 8 bin asker ve 4 topla Budin'den hareket edip Avusturyalıların elinde bulunan «Palota» kalesini muhasaraya kalkışmış, 1566 = 973 senesi 9 Haziran = 21 Zül-

ka'de Pazar gününden 18 Haziran = 30 Zülka'de Salı gününe kadar on gün süren bu muhasarada gedikler açarak kaleye gireceği sırada Palota müdâfii «Thury»nin istimdâdı üzerine Kont «Eck von Salm» kumandasında gelen imparatorluk kuvvetlerinin yaklaşmakta olduğunu haber aldığı için, Selânikî'ye göre :

«Fihâl kalkup ka'a-i mezbûru birağup topları suya atup bir kaç köhne çadırlar ile sâir âlât dökülüp kalup ol gice ârı ve gayreti terkedüp kaçmışdır!»

Selânikî Mustafa Efendi Arslan Paşa'nın idâmını haklı göstermek gayretiyle üzerine gelen imparatorluk kuvvetlerini dört binden ibaret gösterirse de sekiz bin kişilik bir kuvvet başında bulunan öyle bir kahramanın dört bin kişiden kaçması akla sığacak şeylerden değildir : Her halde düşmanın çok üstün kuvvetlerle gelmesinden dolayı Arslan Paşa'nın iki ateş arasında kalmamak için çekilmiş olmak ihtimali daha kuvvetlidir.

2 — Bu ric'at üzerine «Eck von Salm», Türk hâkimiyetinde bulunan kalelerden «Weszprém/ Weszprim» ve «Tata» kasabaları üzerine gece baskınları yapıp «köstebek gibi yerleri delerek» bunları zaptetmiş ve bütün Türk halkını şehid edip kadınlarla çocukları esir almıştır! Garp menbâlarına göre bu bâdirede hristiyan Macarlar bile Alman dindaşları tarafından taarruza uğramış, Türk ve Macar kanları beraber akmış, Türklerden o zamana kadar hiç bir zarar görmeyen büyük ve tarihi «Weszprém» kilisesi Almanlar tarafından yakılıp kül edilmiştir! Bu felâkete Arslan Paşa'nın yukarda gördüğümüz anı ric'ati sebeb olmuş gösterilir.

3 — Bu sırada Kanunî'nin hareketine karşı hudud üzerinde bir imparatorluk ordusu tahşid edilmiş olduğu halde, Arslan Paşa hiç bir izne ve istizâna lüzum görmeksizin kumandasındaki «serhad askerini», başsız bırakıp Padişaha bâzı mârûzatta bulunmak bahânesiyle kendiliğinden kalkıp «Harsany»deki ordugâha gelmiş ve bu suretle düşman karşısındaki orduyu kumandansız bırakmıştır. Arslan Paşa'nın idâmı işte bu üç sebeble izah edilir : Bununla beraber işin içine bir takım siyasi sebebler de karışmış olduğu muhakkaktır; çünkü Sokullu Mehmet Paşa ile Arslan Paşa arasında şiddetli bir husûmet vardır : meselâ Kanunî «Weszprém» ve «Tata» fâcialarını işittiği zaman Vezir-i a'zama :

— Budin Beylerbeyisiyle ittüğünüz hünerler nice tedbir-ü tedârükdür? diye çıkışmış ve Sokullu da bu fırsattan istifade ederek Arslan Paşa'dan şikâyet edip yazdığı tezkirelere hiç bir cevap alamadığını söylemiş ve hattâ :

— Mâ.tekaddemden yararlık ile nâmdâr ve ocak eri ve uğur-i Hümâyunda nice hîdmet ve yoldaşlukda bulunmuş kişidir; umulan bu değil idi : Ferman Efendüm Hazretlerinündür!

diye eski hizmetlerine rağmen cezâ görmesi lüzumunu işrâb edecek bir ifâde kullanmıştır. Fazla olarak Arslan Paşa'nın :

«Mukaddemâ Vezir-i a'zam hakkında nâ-şâyeste kelimât ile çok kadh-ü-zemm ile ırk-ı gazab-ı Şehriyâriyi tahrîk idüp»

Padişahı «îğfâl» etmiş olduğundan ve hattâ bu vaziyet üzerine Sultan Süleyman'ın evvelce Arslan Paşa'dan Sokullu aleyhine aldığı bir arızayı çıkarıp Vezir-i a'zamına verdiğinden bile bahsedilir! Arslan Paşa'nın bu mektubunda Sokullu Mehmet Paşa hakkında ne gibi şeyler yazdığı tabîi mechuldür; çünkü Kanunî :

— Okuyup îhrâk idesün! Benüm saltanatım hil'ati senün egnündedir : Ana leke kondurmak istiyenün vücud-ı nâ-pâkî sahife-i âlemden gidüp cezâsı virilmek gerekdür! Emrümü yirine gettiresün!

diye o gizli mektubu yaktırmış ve zavallı Arslan Paşa'yı da Selânikî Mustafa Efendi'nin isnâd ettiği askeri suçlarından dolayı değil, işte bu mechul mektuptan dolayı Vezir-i a'zamına fedâ ederek idâm emri vermiştir : Her halde Selânikî'nin askeri hatâlar yüzünden idâm rivayetiyle bu ikinci rivayeti arasında çoh sarîh bir tenâkuz vardır.

Nihayet Arslan Paşa on beş kişilik bir maiyyetle öğle vakti çıkagelince, Sokullu Mehmet Paşa ihtiyar ve hasta padişahın kopardığı idâm irâdesine istinâden «Dîvanhâne çadırında» düşmanını tekdire başlamış :

— Ne haber? Neye geldün? Leşgeri kime ısmarladun? Sözüñ nedir? Pâdişah-ı âlem-penâh Hazretleri sana Beylerbeyilük ihsân eyledi: Hayf senün nâmuna! Bre sen delü imişsin! Sana Padişah Hazretleri siyâset buyurdu: Tedbirsizlik ile ehli İslâm kal'alarına kâfir üşürdün bre mel'un! dedikten sonra Çavuş-başı'ya dönüp:

— Kaldur şu dînsizi!
emrini verirken Arslan Paşa nihayet itirâz etmiş:

— Pâdişâhuma arzlarum vardır!
diye yeniden iki arıza çıkarmışsa da bunları Sokullu almış, Padişaha göstermiş ve idâm emri derhal tatbik edilmiştir! «Fakir-i pür-taksir hâzır idüm» diye bu feci sahnede şahid olduğunu söyliyken Selâniki, zavallı Arslan Paşa'nın cellâda dönüp son söz olarak şöyle dediğini anlatır:

— Üste getürdüğün kabza aşkuna tizce halâs eyle: Sırça parmağın muhkem dut!

Cellât kabzayı «muhkem dutmuş» ve «el-hak eyü çalmuşdur»! — Arslan Paşa'nın Padişaha takdim edilmek üzere Sokullu'ya verdiği ve Sokullu'nun da en tabii âdelet kaidelerini bile ihmal ederek takdim etmediği arizalarda belki de tarihin hiç bir zaman keşfedemeyeceği şeyler vardır: Her halde bu meselenin içyüzü çok karanlıktır. Hak ve adâlet prensipleriyle dünyaya ün salan Kanunî'nin ihtiyarlık za'fından ve son günlerinin mânevî düşkünlüğünden istifade edilerek bir haksızlık ve adâletsizlik yaptırdığı muhakkaktır. Arslan Paşa'nın idâmı Palota muhasarasını kaldırıp gitmesi ve ondan sonra da askerinin başından izinsiz ayrılıp ordugâha gelmesi gibi hatâlarının cezası bile olsa doğru değildir: Çünkü binlerce Türkün kanına mâl olan Malta muhasarasından hacâletle dönen Kızıl Ahmedlü Mustafa Paşa hiç bir cezâyâ uğramadıktan başka her nedense Vezâret makamında bile ibka edilmiştir: 1565 = 973 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız. — Arslan Paşa'nın malları zaptedilmiş ve cenâzesi de âile mezarlığına gönderilip babasının yanına defnettirilmiştir. — Arslan Paşa'nın idâmı üzerine ihlâl eden Budin Beylerbeyliğine Vezir-i a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın amcasının oğlu olan Sokullu-Mustafa Paşa tâyin edilmiştir: 1565 = 972 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına da bakınız. Sokullu-Mehmet Paşa'nın akrabalarını himâye ettiği malûm olmakla beraber, Arslan Paşa'nın idâmında bu tâyinin ne dereceye kadar tesiri olduğu belli değildir).

4 Ağustos = 17 Muharrem, Pazar: Kanunî'nin «Pécs = Peçuy» kasabasına muvâsalatı.

(Büyük Osmanlı müverrihi Peçevî'nin vatani olan ve Budin'in 166 kilometre cenubugarbisinde bulunan bu kasaba o tarihten 23 sene evvel Sultan Süleyman'ın onuncu seferi olan «Usturgon sefer-i Hümâyûnu»nda fethedilen yerlerdendir: 1543 = 950 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında «Peçuy / Peçevi» denilen «Pécs/Fünfkirchen» kalesi «Szigetvar»ın iki mil mesafesinde bulunduğu için, Kanunî buraya şevket ve kudretini gösterecek parlak bir alayla girmiş, bu alayın önünde Vezir-i a'zam Sokullu-Mehmet Paşa takımı yürümüş, asker iki sıra dizilip padişahı selâmlamış, alay sancığının altında güzel sesli hâfızlar «Süre-i Feth» okurlarken ilerliyen padişahın arabasını atla giden vezirler sağdan, soldan ve arkadan muhteşem maiyyetlerle tâkib etmişlerdir. — Burada bir gece konaklanmış ve Padişahın otağını Yeniçeri ortaları ihâta etmiştir).

5 Ağustos = 18 Muharrem, Pazartesi: Sultan Süleyman ordusunun Szigetvar'a muvâsalatı ve kalenin muhasarası.

(Osmanlı menbâlarında umumiyetle «20 Muharrem» tarihi esas ittihâz edilir ve o da Milâdın «5 Ağustos» tarihine müsâdif gösterilir: Halbuki Muharrem ayının yirminci günü Ağustos'un beşine değil, yedinci Çarşamba gününe mü-

sâdiftir! Bâzı Osmanlı menbâlarında da «22 Muharrem, den bahsedilirse de Ağustos'un 9 uncu Cuma gününe müsâdif olan bu tarih büsbütün yanlıştır: Burada «5 Ağustos = 18 Muharrem Pazartesi» gününün esas ittihâz edilmesi, «5 Ağustos» üzerinde bâzı eski Garp menbâlarının da Osmanlı müellifleriyle ittifak etmesindendir: Bu suretle Osmanlı menbâlarında Milâdî tarih doğru gösterilmiş olduğu halde Hicrî tarihte iki günlük bir zühul var demektir. Buna mukabil muahhar Garp menbâlarından bâzılarında «Szigeth/Szigetvar» muhasarasının 5 Nisan 1566 = 15 Ramazan 973 Cuma günü başladığından bahsedilmektedir: «5 Ağustos = 18 Muharrem Pazartesi» tarihine nisbetle bu son rivayet tam dört ay hatâlıdır! — Szigetvar'ın bu tarihten on sene evvel Budin Beylerbeyi Hadım Ali Paşa tarafından 2 ay 8 gün süren neticesiz muhasarası için 1556 = 963 vukuâtının «21 Mayıs», «26 Mayıs», «21 Haziran» ve «31 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Bu sırada Rumeli Beylerbeyliğinde bulunan ve Üsküdar sahilindeki türbesinden dolayı ismi o semte alem olan «Kızıl-Ahmedlü» yâni «İsfendiyar-oğlu», Şemsi-Ahmed Paşa'nın bu tarihten üç gün evvel, yâni 2 Ağustos = 15 Muharrem Cuma günü 90 bin asker ve 300 topla Szigetvar'ın şimalindeki «Similehov» tepesini tutmuş ve muhasara hattını kurmuş olduğu rivayet edilir. — Bu seferde bizzat bulunmuş olan Selânikî'ye göre Kanunî bugün Szigetvar önlerine arabayla değil, bir kır atla gelmiş ve muhasara hattındaki tertibâtı bizzat tanzim ederek ümerâsına emirler vermiştir.

Her taraftan «Almas» nehriyle ve bir takım göller ve bataklıklarla çevrilmiş bir vaziyette bulunan «Szigetvar = Adalar-şehri» bir kaleyle yeni ve eski şehirlerden mürekkep üç parça hâlinindedir: Kale iki şehrin arasındadır ve bunların üçü bir birine bir takım köprülerle bağlıdır; işte bundan dolayı «Szigetvar», suların ortasında üç ada şeklindedir. — Kalenin beş burcu üçer hendekle çevrilmiş ve bu hendeklere su doldurulmuştur. Bir tepe üzerinde bulunan ve çok müstahkem bir mevki olan kalenin etrafı kâmilten sazlık ve bataklıktır. — Kale muhafızlığında, bundan evvel de gördüğümüz gibi, «Siklos/Şikloş» civarında bir Türk müfrezesine gece baskını yaparak Kanunî'nin gazabını tahrik edip fırtınayı başına çeken ve ismi Osmanlı menbâlarında «Zırnk/Zuruncuk/Zarancuk/Zirinski Mikloş» tahriflerine uğryan «Nicolas Zriny» bulunmaktadır: Hâline bakmıyarak ve bilhassa başına gelecek âkıbeti hesaba katmıyarak Kanunî Sultan Süleyman gibi Eski-dün-yâ'ya hâkim olmuş bir cihangirle alay etmek cür'etinde bulunan bu küstah ve cesur kumandan:

«Ba'zı kulelerin kırmızı çuka ile püşide ve zeyn itmiş ve ba'zı kulesinin sivri depelerin kalay, teneke, tahta kaplayup tezyin kasdiyle sim-endâm itmiş idi!»! Kalede uzun bir muhasaraya yetecek erzak ve mühimmatla Garp menbâlarında mikdarları üç bin beş yüze kadar indirilen Alman, Macar ve Hırvat askerleri toplanmıştır: Gene aynı menbâlarda müdâfilerin ellerindeki top mikdarı da irili ufaklı 54-60 parçadan ibaret gösterilir. — Sultan Süleyman atından inip otağına girdiği sırada:

«Kal'adan küffâr-ı dühahkarâr bir kebir gülleyi asâkir-i mansûre üzerine atup: — Safâ geldünüz!

makaamında ki yankusu âlemi dutmuşdur».

Kanunî'nin «Otâğ-ı Hümayân»u muhasara sahnesine hâkim olan ve şehrin şimalinde bulunan «Similehov» tepesine kurulmuştur: Padişah buraya gelirken «Zriny» evvelce esir etmiş olduğu bir Türk ağasını güyâ intikam almış olmak için boğazlatmak vahşetini de irtikâb etmiştir! — Kanunî'nin emriyle muhasara hattı bir rivayete göre üç ve diğer bir rivayete göre de dört kol hâlinde teşkil edilmiştir: Birinci rivayete nazaran sağ kola üçüncü vezir Ferhad ve Anadolu Beylerbeyi Zal-Mahmud Paşalar, sol kola beşinci vezir İsfendiyar-oğlu Mustafa Paşa ile kardeşi ve Rumeli Beylerbeyi Şemsi-Ahmed Paşa ve bunların arasında bulunan merkeze de Yenigeri-ağası Ali Ağa ile Karlı-ili sancak-beyi ve Tuna filosu kumandanı Ali-Portuk Bey ve «Posega = Pojega» sancak-beyi Nasuh Bey memur olup hudut beyleri de bunların koluna verilmiştir: Fakat ikinci rivayete göre Ali-Portuk ve Nasuh Beyler merkezden ayrı olarak Garp tarafında dördüncü bir cephe teşkil etmişlerdir. Köstendil sancağına «Arpalık» sure-

tiyle mutasarrıf olan sâbık Erzurum Beylerbeyi Dulgadır-oğlu Mehmet-Han da karakola memur edilmiştir : Bu Dulgadır prensi için 1534 = 941 vukuâtının «14 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Bütün bu kumandanlar derhal ateş açmışlar ve o gece bir taraftan «Mum-donanması» yapılırken bir taraftan da top ve tüfek yayımlarıyla harbe devam etmişlerdir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında 26 Muharrem = 13 Ağustos Salı günü ateş açılmış olduğundan bahsedilirse de doğru değildir : Yukarda gördüğümüz gibi muhasara hattı Padişahın gelmesinden üç gün evvel kurulmuş olduğu için, Kanunî gelir gelmez ateş açılmıştır. — Szigetvar kalesinin fethi için aşağıda bu sene vukuâtının «7 Eylül» fıkrasına bakınız).

13 Ağustos = 26 Muharrem, Salı: «Eski-Szigetvar»ın işgali.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi «Szigetvar» bir kaleyle eski ve yeni şehirlerden mürekkep üç parça hâlinindedir ve bunlar birbirine köprülerle bağlıdır : Bunlardan eski şehrin bombardmanına Posega/Pojega sancak-beyi Nasuh Bey memur edilmiş ve bu kahraman büyük topraklar çok şiddetli bir ateş açtığı için daha fazla mukavemet edemeyeceklerini anlayan mahsurlar buradan kaleye çekilmek mecburiyetinde kalmışlar ve çekilirken şehri ateşlemişlerdir. Bu vaziyet üzerine derhal taarruza geçen Türk ordusu düşmana 600 telefât verdirerek eski şehri işgal edip yangını söndürmüş, buraya da bataryalar kurmuş ve bu muvaffakiyet üzerine eski şehirle kale arasındaki bataklık suları akıtılmış, içine toprak ve yapağı sepetleriyle çuvaları doldurularak kale üzerine sağlam bir yol temin edilmiştir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu ilk muvaffakiyet 22 Muharrem = 9 Ağustos ve 30 Muharrem = 17 Ağustos Cumartesi günlerine müsadîf gösterilirse de bu rivayetler zayıftır).

19 Ağustos = 2 Safer, Pazartesi: «Yeni-Szigetvar»ın işgali.

(Osmanlı menbâlarında 4 Safer = 21 Ağustos Çarşamba ve hattâ 8 Safer = 25 Ağustos Pazar tarihlerine de tesadüf edilirse de bunların bilhassa ikincisi tamamiyle yanlıştır. Her halde «4 Safer» rivayetinin de bundan evvel gördüğümüz gibi Hicrî tarihte iki günlük bir zühûl olmasından mütevellid bulunması lâzım. gelir : Yukarda bu sene vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına da bakınız. — Yeni şehir, eski şehirden altı gün sonra fethedilmiş demektir : Bu suretle artık ikisinin arasındaki kaleden başka bir mukavemet merkezi kalmamıştır. — Eski şehirde olduğu gibi yeni şehre de bataryalar yerleştirilerek kale üzerine buradan da ateş açılmıştır).

26 Ağustos = 9 Safer, Pazartesi: Szigetvar kalesine ilk umumî hücum.

(Osmanlı menbâlarında umumî hücumlara «Yörüyüş» denir : Neticesiz kalan bu ilk yörüyüşte bu tarihten üç ay altı gün evvel Mısır valiliğinden azledilmiş olan Sofu-Ali Paşa'nın şehid olduğu rivayet edilirse de doğru değildir. — İki taraftan da pek çok telefât olduğu rivayet edilir).

29 Ağustos = 12 Safer, Perşembe : İkinci umumî hücum.

(İhtiyar Kanunî'nin halsizliğine rağmen bu gün atına binip ordusuna genç bir kahraman gibi hücum emri vermesi bâzı Garp menbâlarında tarihin unutmıyacağı levhâlardan sayılır. — Bu ikinci hücumun birincisinden daha şiddetli olduğu rivayet edilmekle beraber, bu da neticesiz kalmış ve her iki taraftan pek çok kan dökülmüştür : Hammer bu günün Belgrad fethiyle Mohaç zaferi ne ve Budin'in işgal ve ilhâkına müsâdîf olduğundan bahsetmekteyse de, o zaman Türkler Hicrî takvim kullanmakta oldukları için, Milâdî takvime göre-

tesbit edilen bu tesadüfle alâkadar olmadıkları muhakkaktır : Belgrad, Mohaç ve Budin zaferleriyle fetihlerinin Milâdî ve Hicrî yıl-dönümleri için 1521 = 927 vukuâtının «29 Ağustos = 25 Ramazan Perşenbe», 1526 = 932 vukuâtının «29 Ağustos = 21 Zülka'de Çarşamba» ve 1541 = 948 vukuâtının «29 Ağustos = 7 Cumâda-1-ülâ Pazartesi», fıkralarına bakınız).

1 Eylül = 15 Safer, Pazar: «Gyula/Giula» kalesinin Pertev Paşa ordusuna teslimi. — Kanunî Sultan Süleyman'ın son hastalığı.

(Yukarda 1566 = 973 vukuâtının «1 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kanunî Sultan Süleyman İstanbul'dan bu son seferine hareketinden evvel ikinci vezir Pertev Paşa'yı muhtelif sınıflardan 27 bin askerle «Gulya/Giula» kalesinin fethine göndermiştir: Macaristan'ın Avusturya işgalinde bulunan en mühim ve müstahkem şehirlerinden olan bu kale 1566 = 973 senesi 5 Temmuz = 17 Zülhicce Cuma gününden bu güne kadar 1 ay 27 gün, yâni 58 gün mukavemet ettikten sonra nihayet bu 59 uncu gün Varat sancak-beyi Yahyâlu-Mehmet Bey'in içeri girerek daha fazla sebât edemeyeceklerini anlayan müdâfilerle kararlaştırdığı teslim şerâiti mucibince «vire ile» işgal edilmiştir: Bu kalenin muhâfızlığında bulunan «Keretsenyi»nin ismi Osmanlı menbâlarında «Karaçin-oğlu», tahrifine uğradığı gibi, kalenin ismi de «Güle/Göle» gibi şekiller almaktadır. — Pertev Paşa bu civarda Osmanlı müelliflerinin «Yanova» ve «Vilagoş/Ulâgoş» dedikleri «Jenoe», ve «Vilagosvar» kalelerini de fethetmiştir. — Gyula kalesinin fethi müjdesi Kanunî'nin ordugâhına bir rivayete göre Szigetvar fethinden iki üç gün evvel, ikinci bir rivayete nazaran Padişahın öldüğü gün ve nihayet üçüncü bir rivayete göre de Kanunî'nin ölümünden sonra gelmiştir: Her halde fetih tarihine göre birinci rivayetin daha kuvvetli olması lâzımgelir.

Zaten ötedenberi hastalıklı, ihtiyar ve bilhassa bu son seferden çok yorgun ve bitkin bir halde bulunan Kanunî Sultan Süleyman'ın işte bu gün büsbütün hastalanarak yatağa düştüğü hakkında bir rivayet vardır; fakat ihtiyar kahramanın bu son hastalığı da o devirlere ait bir çok şeyler gibi ihtilâflıdır: Meselâ hem «Zahir = Dysenterie»den, hem «Nikris = Damla = Goutte»den, hem «Nüzûl = İne-me/Apoplexie»den, hem «Yürek-âğrısı = Angine»den ve hem de umumî inhitattan bahsedilir! Belki de yaşla yorgunluk bunların bir ikisini bir araya getirmiştir).

2 Eylül = 16 Safer, Pazartesi: Szigetvar kalesine üçüncü umumî hücum.

(Düşman mukavemetinin uzun sürmesinden Sultan Süleyman'ın çok sıkıldığı ve hattâ :

— Bu kal'a benim yüreğim yakmışdır: Dilerüm Hak'dan âteşlere yana! dediği bile rivayet edilir. Bununla beraber «Esbâb-ı harb-u-darb tamâm olmandan, o zamanki tâbiriyle «yörüyüş itmeğe», yâni umumî hücum yapılmasına da müsaade etmemiş ve hattâ ateş hattında bulunan Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'ya bu hususta bir tezkireyle emir vermiştir. İşte bu emir üzerine «esbâb-ı harb-u-darb»ı tamamlamak için ormanlardan odunlar kesilip kalenin etrafına dağlar gibi yığınlar kurulmuş ve bunların üstünden hücumla kalkışılmışsa da mahsurların top ateşi bir çok telefâta sebep olmuştur: Bu sırada Yeniçerilerin «toprak ve fışkı» çuvalarından yaptıkları büyük bir kulenin üstüne çıkıp şiddetli bir ateş açmaları mahsurlardan bir hayli telefât verdirmişse de şiddetli bir yağmur Türk meterislerine su doldurduğu için harekâta nihayet vermek mecburiyeti hâsıl olmuş ve tabii bu günkü hücum da neticesiz kalmıştır).

5 Eylül = 19 Safer, Perşenbe: Kumbara patlatılarak kale bedeninde gedik açılması ve dış-kalenin fethi.

(İki «gönderli khumbara» hazırlanarak bir Yeniçeri bölük-başısına verilmiş ve

bu kahraman zâbit ölümü göze aldığı için abdest alıp vasiyet ettikten sonra bu sabah kale bedenine bir merdiven dayayıp çıkarak kumbaraları bir mazgal deliğine yerleştirmiş, fitil takmış ve tam işte o sırada vurulup şehid olmuştur. Bununla beraber o anda müdhiş bir infilâk olarak etrâfa şiddetli bir ziyâ aksetmiş ve kumbaraların konulduğu burcun içi mahsurların barut mahzeni olduğu için hem içerden, hem dışardan bir çok adam ölerек büyük bir gedik açılmıştır. Türk askeri tekbir getirerek işte bu gedikten içeri saldırırken kaledeki düşman artıklarının canlarını kurtarabilen kısmı Osmanlı müverrihlerinin iç-kale dedikleri büyük burca çekilerek Szigetvar müdafaasının kahraman kumandanı Zriny'ye iltihak etmiştir : Bu iç-kalede de ikinci bir barut mahzeni vardır. — Ölünceye kadar müdafa ve mukavemete karar veren Nicolas Zriny bu vaziyette bile teslim olmak istememiştir : Hattâ Kanunî'nin infilâktan sonra Zriny'nin ümitsizliğinden istifade için kendisine Hırvatistan ve Dalmaçya beyliğini teklif ettirmiş olduğundan ve bir taraftan da muhtelif milletlere mensup olan askerlerini tefrika-ya düşürmek için Terceman-İbrahim ve Sır-kâtibi Feridun Bey'le Lala-Mustafa Paşa kethudâsı Mustafa Kethudâ'ya Almanca, Macarca, Hırvatça ve Lâtince mektuplar yazdırıp oklara bağlatarak içeri attırdığı halde hiç bir netice hâsıl olmadığından bahsedilir).

6 Eylül = 20 Safer, Cuma: İç-kalenin odun yığınıyla çevrilmesi.

(Szigetvar müdâfii Nicolas Zriny'nin son çare olarak iç-kaleye çekilip yukarıki fıkra da gördüğümüz teslim tekliflerini reddetmesi üzerine artık bu hâle bir an evvel nihayet verilmek için bu gün sabahtan akşama kadar iç-kalenin etrâfına çalı-çırpı, tahta, odun ve ağaç kütükleri yığılıp akşamüstü ateşlenmiş ve bil-hassa geceleyin cehennem gibi bir yangın hasıl olarak geceyi gündüze çevirmiş tir; kahraman Zriny'yi ye'sinden ümitsiz bir huruç hareketine sevk etmek suretiyle iç-kalenin sukutunu işte bu müdhiş yangın temin etmiştir : Aşağıda bu sene vukuâtının «7 Eylül» fıkrasına bakınız).

6/7 Eylül = 20/21 Safer, Cuma/Cumartesi gecesi, zevâlî saat 1,30 : Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümü.

(Szigetvar seferinde bizzat bulunmuş olan Selânikî-Mustafa Efendi'den itibaren eski Osmanlı müellifleri Kanunî'nin ölümünü umumiyetle 21 veyahut 22 Safer gecelerine müsâdif gösterirler : Bu Hicri tarihler Milâdın 7 ve 8 Eylül Cumartesi ve Pazar günlerine müsâdifdir. Bunlardan 22 Safer = 8 Eylül Pazar tarihini yanlış olduğu muhakkaktır : Çünkü başta vak'anın şâhidi olan Selânikî olmak üzere gün ismi tasrih eden müelliflerin hemen hepsi «Sebt gicesi» ve «Şenbih gicesi» tâbirleriyle «Cumartesi gecesi»nde ittifak etmektedirler. Eski Türk şîvesinin bugün hâlâ devam eden bir hususiyetine göre «Cumartesi gecesi» demek, Cuma ve Cumartesi günleri arasındaki gece demektir : Onun için «Pazar» gününe müsâdif olan 22 Safer = 8 Eylül tarihinin yanlış olduğu muhakkaktır; bunu teyid eden ve «Cumartesi gecesi» tâbirinin «Cumartesi/Pazar gecesi» mânâsına kullanılmadığını gösteren diğer bir nokta da «Szigetvar / iç-kale»nin gene aynı menbâlarda bu mâtem gecesinin ertesi günü fethedilmiş olduğu hakkındaki serâhatte gösterilebilir : Szigetvar kalesi 21 Safer = 7 Eylül Cumartesi günü fethedilmiş olmak itibarıyla Kanunî'nin de 20/21 Safer = 6/7 Eylül Cuma/Cumartesi gecesi vefat etmiş olması lâzımgelir. Bütün bu eski Osmanlı müellifleri içinde yalnız Peçevi hem gün isminde, hem gün tarihinde yanılarak «mâh-ı mezburun yirmi ikinci gününün gicesi ve pençşenbih gicesi» demekteyse de, Safer ayının 22 nci gecesi bir Perşembe gecesi değil, bir Pazar/Pazartesi gecesidir; halbuki Kanunî'nin öldüğü gece Szigetvar ordugâhında bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydine göre padişah «Cumartesi gecesi» can vermiştir : Yalnız Selânikî gün tarihi olarak «22 Safer» rakamını esas ittihaz etmekteyse de, çok defa olduğu gibi bunda yanlışlığı veyahut bir «Rü'yet-i hilâl» den dolayı böyle bir günlük bir fark hâsıl olduğu anlaşılmaktadır : Çünkü «22

Safer» Cumartesi değil, Pazar'dır; halbuki gene Selânikî bu mâtem gecesinin ertesi günü zaptedilen içkâlenin fethini «Cumartesi» gösterir. İşte bütün bunlardan dolayı Kanunî Sultan Süleyman'ın 6/7 Eylül = 20/21 Safer Cum/Cumartesi gecesi Allâhın rahmetine ve Türk tarihinin ebedî hürmetine kavuşmuş olduğu muhakkaktır.

Bâzı Osmanlı menbâlarında bir gün ileri görülen tarih hatâsı Garp menbâlarında da umumiyetle bir yahut iki gün geri olarak görülmektedir: Meselâ Hammer 5/6 Eylül = 19/20 Safer Perşembe/Cuma gecesini esas ittihaz etmiş ve Atâ Bey de Türkçe tercemesine ilâve ettiği notlarda müellifin bu hatâsını çok doğru olarak tashih etmiştir. Bundan başka diğer bâzı Garp menbâlarında da 5 Eylül = 19 Safer Perşembe tarihine tesadûf edilmekteyse de bu rivayet bilhassa gündüze tesadûf ettiği için büsbütün yanlıştır.

Gün meselesinde olduğu kadar saat meselesinde de ihtilâf vardır: Meselâ «Nısf-ul-leyde», «Dokuzuncu saatde», «Dokuz buçuk saat mürûrunda», «Sekiz buçukda» ve «Sekizinci saatde» gibi birbirini tutmaz bir takım rivayetlere tesadûf edilir! Bütün bu ezânî saatleri zevâlîye tahvil külfetine hâcet kalmaksızın, vak'ada bizzat hazır bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin «Sabaha dört saat kaldukda» kaydını esas ittihaz etmek tabii daha doğrudur: Eylül ayının 6/7 nci gecesi zevâlî saat 5,32 de gün doğduğuna göre, sabahtan dört saat evvel vefat etmiş olan Sultan Süleyman'ın gece yarısından sonra takriben saat bir buçukta can vermiş olması lâzımgelir.

Kanunî'nin ölüm hastalığı 15 Safer = 1 Eylül Pazar günü başlamış olduğu hakkındaki rivayet doğru olduğu takdirde, er meydanında top sesleri dinliyerek bir hafta hasta yatmış demektir. Sultan Süleyman en kuvvetli rivayete göre 1495 = 900 senesi 27 Nisan = 1 Şa'bân Pazartesi günü babası Yavuz Sultan Selim'in şehzâdeliğindeki valiliği zamanında Trabzon'da dünyaya gelmiş olmak itibarıyla, bu 1566 = 974 senesi 6/7 Eylül = 20/21 Safer Cuma/Cumartesi gecesi Szigetvar şehrinin şimalindeki «Similehov» tepesinde Allâhına kavuştuğu sırada Milâdî takvim hesabıyla yaşının tam 71 sene, 4 ay, 10 gün olması, yâni 72 yaşının içinde bulunması lâzımgelir: Osmanlı menbâlarında 74 yaşında ölmüş gösterilmesi Hicrî takvime göredir ve tabii ay ve gün tarihleri hesaba katılmamıştır.

Kanunî Sultan Süleyman gene en kuvvetli rivayete göre 1520 = 926 senesi 30 Eylül = 17 Şevvâl Pazar günü İstanbul'da tahta çıkmış olmak itibarıyla saltanatının tam 45 sene, 11 ay, 7 gün sürmüş olması lâzımgelir: Bu Milâdî hesaba göre Kanunî cülûsundan itibaren 46 ncı sene içinde ölmüş demektir. Osmanlı menbâlarında umumiyetle 48 sene saltanat sürmüş gibi gösterilmesi hem Hicrî takvim esas ittihaz edilmesinden, hem ay ve gün tarihlerinin tıpkı yaş meselesinde olduğu gibi hesaba katılmamış olmasındandır. Osmanlı padişahları içinde en çok saltanat süren Kanunî'dir.

Trabzon'da doğmuş, İstanbul'da cülûs etmiş ve Szigetvar'da ölmüş olan Kanunî Sultan Süleyman Milâdî hesapla yaşının 25 sene, 5 ay, 4 gün olduğu, yâni 26 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmıştır.

Sultan Süleyman bu on üçüncü «Sefer-i-Hümâyûn»una 1566 = 973 senesi 1 Mayıs = 11 Şevvâl Çarşamba günü hareket etmiş olmak itibarıyla, İstanbul'dan hareketinden itibaren tam 4 ay 6 gün, yâni 129 gün yaşamış demektir: Bu 1566 = 974 senesi 4 Ağustos = 18 Muharrem Pazartesi günü Szigetvar'a muvâsalatından itibaren de 33 gün yaşamıştır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın bizzat idare ettiği seferler 13 «Sefer-i-Hümâyûn»dur: Bunlar şöyle bir tertib alabilir:

- 1 — 1521 = 927 senesi 18 Mayıs = 10 Cumâda-l-âhire Cumartesi gününden 19 Teşrinievvel = 17 Zülka'de Cumartesi gününe kadar 5 ay 3 gün süren Belgrad seferi;
- 2 — 1522 = 928 senesi 16 Haziran = 21 Receb Pazartesi gününden 1523 = 929 senesi 29 Kânûnusânî = 12 Rebî'ül-evvel Perşembe gününe kadar 7 ay 13 gün süren Rodos seferi;
- 3 — 1526 = 932 senesi 23 Nisan = 11 Receb Pazartesi gününden 1526 = 933 senesi 13 Teşrinisânî = 7 Safer Salı gününe kadar 6 ay 21 gün süren Mohaç seferi;

4 — 1529 = 935 senesi 10 Mayıs = 2 Ramazan Pazartesi gününden 1529 = 936 senesi 16 Kânunuevvel = 14 Rebî'ül-âhir Perşembe gününe kadar 7 ay 7 gün süren Viyana seferi;

5 — 1532 = 938 senesi 25 Nisan = 19 Ramazan Perşembe gününden 1532 = 939 senesi 21 Teşrinisâni = 22 Rebî'ül-âhir Perşembe gününe kadar 6 ay 26 gün süren «Alaman/Alman» seferi;

6 — 1534 = 940 senesi 11 Haziran = 29 Zülka'de Perşembe gününden 1536 = 942 senesi 8 Kânunusâni = 14 Receb Cumartesi gününe kadar 1 sene, 6 ay, 27 gün süren «İrâkayn» seferi;

7 — 1537 = 943 senesi 17 Mayıs = 7 Zülhicce Perşembe gününden 1537 = 944 senesi 22 Teşrinisâni = 18 Cumâda-l-âhire Perşembe gününe kadar 6 ay 6 gün süren «Pulya» seferi;

8 — 1538 = 945 senesi 8 Temmuz = 10 Safer Pazartesi gününden 27 Teşrinisâni = 5 Receb Çarşamba gününe kadar 4 ay 20 gün süren «Kara-Boğdan» seferi;

9 — 1541 = 948 senesi 20 Haziran = 25 Safer Pazartesi gününden 27 Teşrinisâni = 8 Şa'bân Pazar gününe kadar 5 ay 7 gün süren «İstabur» seferi;

10 — 1543 = 950 senesi 23 Nisan = 18 Muharrem Pazartesi gününden 16 Teşrinisâni = 18 Şa'bân Cuma gününe kadar 6 ay 23 gün süren «Usturgon» seferi;

11 — 1548 = 955 senesi 29 Mart = 18 Safer Perşembe gününden 1549 = 956 senesi 21 Kânunuevvel = 1 Zülhicce Cumartesi gününe kadar 1 sene, 8 ay, 23 gün süren ikinci İran seferi;

12 — 1553 = 960 senesi 28 Ağustos = 18 Ramazan Pazartesi gününden 1555 = 962 senesi 31 Temmuz = 12 Ramazan Çarşamba gününe kadar 1 sene, 11 ay, 3 gün süren «Nahcivan» seferi;

13 — 1566 = 973 senesi 1 Mayıs = 11 Şevvâl Çarşamba gününden bu 1566 = 974 senesi 6/7 Eylül = 20/21 Safr Cuma/Cumartesi gecesi, vefatına kadar 4 ay 6 gün süren son Szigetvar seferi.

Sultan Süleyman'ın bu 13 seferde geçirdiği müddetlerin mecmûu 10 sene, 3 ay, 5 gün tutmaktadır: Yâni Kanunî 45 sene, 11 ay, 7 gün süren saltanat müddeti. nin 35 sene, 8 ay, 2 gününü hazarda ve 10 sene, 3 ay, 5 gününü seferde geçirmiş demektir.

Sultan Süleyman bu son Szigetvar seferinde yeni ve eski şehirlerle dış-kalenin fethinden takriben beş saat kadar evvel öldüğü için sabırsızlıkla beklediği bu büyük neticeyi görememiştir.

Kanunî Sultan Süleyman seferde ölen Osmanlı padişahlarının dördüncüsüdür: Birinci Kosova meydan muharebesinde şehid olan Birinci Murad için 1389 = 971 vukuâtının ilk fıkrasına, Anadolu tarafında çıktığı son seferde vefat eden Fatih Sultan Mehmet için 1481 = 886 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasına ve Rumeli tarafında bir sefere giderken vefat eden Yavuz Sultan Selim için de 1520 = 926 vukuâtının «21/22 Eylül» fıkrasına bakınız. Fetret devrinde hükümdarlıklarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arazisinin mecmuuna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için padişahlar cedveline giremeyen Süleyman ve Mu. sa Çelebiler tabii bu hesaba dâhil değildir.

Ömrü zaferler, şanlar ve şerefler içinde geçen Kanunî'nin ihtiyarlığında şahâdet temenni ettiği ve Szigetvar'da ölmesi bu duâsının kabulü sayıldığı bile rivayet edilir:

«Nice müddettür ki rûy-i zemini zir-i zafer-karınüm itdüm: Vâsıl olmadık recâm, hâsıl olmaduk münâm kalmadı; hâlen Habîbün hürmetine saâdet-i şahâdet, ba'dehu didâr-ı şerifünü müşâhedet nasib eyle!».

Bu sözleri Kanunî söylememiş olsa bile, her halde kendisine çok yakışan bir izâfe demektir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın çok kuvvetli bir edebî şahsiyeti vardır: Sultan Süleyman, ikinci Murad'la başlayan şâir padişahların beşincisidir ve şiirlerini şanlı babası Yavuz Sultan Selim gibi Acemce değil, dedesi ikinci Bâyezid, dedesinin babası Fatih ve dedesinin dedesi ikinci Murad gibi Türkçe yazmıştır: Bununla beraber bâzı Acemce şiirleri de vardır. Eserlerinde «Muhibbi» mahla-

sını kullanır. «Millet» kütüphanesindeki «Emiri» koleksiyonunda dört yazma divânı vardır: Bununla beraber Ali Emiri Efendi «Cevâhir-ül-Mülk»ünde beş muhtelif divânını görmüş olduğundan bahsetmektedir. Bu divanlardan biri 1308 tarihinde İkinci Mahmud'un şâir kızı Âdile Sultan tarafından «Divân-ı Muhibbî» ismiyle 236 sahifelik bir kitap hâlinde «Matbaa-i Osmâniyye»de bastırılmıştır. Kanunî'nin kahramanlık şiirleri lirik eserlerinden daha kuvvetli ve daha güzeldir. Sultan Süleyman'ın son dakikaları hakkında Osmanlı menbâlarında hemen hiç bir şey yoktur: Fakat buna mukabil bazı Garp menbâlarında vusuk derecesi biraz şüpheli bir takım izâhâta tesadüf edilir. Bu rivayetlere göre Kanunî'nin son dakikalarında baş ucunda bulunanlar Vezir-i a'zam Sokullu Mehmet Paşa ile Hekim-başı Kaysûni-zâde Bedrüddin Mehmet Çelebi'den ibarettir: Hastanın son nefesleri ak sakalını titretirken gözleri Szigetvar kalesine doğru dikilmiş,

— Bu ocağı yanacak dahi alınmıdı mı?

diye iç-kalenin niçin hâlâ alınmadığını sormuş ve tam işte bu sırada nefesi keşilerek Allâhın rahmetine kavuşmuştur. Fakat tabii bu rivayetin ne derece mevzuk olduğunu tâyine imkân yoktur.

Kanunî Sultan Süleyman tıpkı birer ordu kumandanı gibi cepheden cepheye ve zaferden zafere koşarak Osmanlı devletini kuran ve bilhassa imparatorluğu günden güne genişleten ilk on padişahın sonuncusudur: Diğerlerinin yanında çok sönük kalan İkinci Bayezid bir tarafa bırakılmak şartıyla, bunların hepsi büyük asker ve büyük adamdır; Sultan Süleyman'ın ölümüne kadar geçen vukuâtın hepsinde bu büyük adamların şahsiyetleriyle dehâlarının damgaları sezilebilir. Bundan sonra teselsül edecek Osmanlı padişahları içinde böyle şahsiyetlere nâdiren tesadüf edilecektir.

Kanunî devrinin parlaklığı yalnız fütuhâtının azametine münhasır değildir; Osmanlı medeniyeti de en yüksek seviyesine bu devirde çıkmıştır: Edebiyatta Fuzulî ve Bâkî, ilimde Zenbillî-Ali Efendi, İbnî Kemâl ve Ebussuûd, mimârîde Koca-Sinan, tarihte Selânikî-Mustafa, Ali, Celâl-zâde Mustafa, Nişancı-Mehmet, coğrafyada Piri-Reis, denizcilikte Barbaros ve Turgud hep bu muhteşem devrin adamlarıdır. Sultan Süleyman seleflerinden vâris olduğu ölkeye Macaristan, Transylvania = Erdel, Trablusgarb, Cezâyir, Irak ve Rodos Haçlı devleti ölkeleriyle Anadolu'nun Van'dan Ardahan'a kadar şarkıyla şimalişarkîsinin, Gürcistan Atabeylerinden Çoruh boyunu, Belgrad havâlisini, Adalar denizinde en mühimmi Sakız olmak üzere muhtelif Venedik ve Ciniviz müstemlekelerini ve Akdeniz'de büyük bir askerî ehemmiyeti olan Cerbe adasını ilâve etmiş, Yemen sahillerinde Osmanlı hâkimiyetinin temellerini kurmuş ve bu ölkenin merkezini bile fethetmiş, Akdeniz'le Kızıldeniz'i ve Basra körfezini birer Türk gölü hâline getirmiş, Hindistan işlerine müdâhale edip Türk bayrağını Umman ve Hint denizlerinde dalgalandırmış, İran'ı büsbütün sindirmiş ve Avrupa'dan başka Amerika'da bile arazisi bulunan İspanya kralığıyla Almanya imparatorluğuna ve Avusturya devletine yüksek hâkimiyetini kabul ettiren muâhedeler imzâ ettirip haraca bağlamıştır: Türk imparatorluğunu Avrupa siyasetine hâkim bir hâle getiren bu muâhedeler için 1547 = 954 vukuâtının «8 Teşrinievvel» ve 1562 = 969 vukuâtının «1 Haziran» fıkralarına bakınız. Bazı muahhar müelliflerde Kanunî devrini bütün parlaklığına rağmen Osmanlı inhitâtının başlangıcı saymak temâyülüne tesadüf edilir: İlk inhitat sebeplerinin bu devirde görülmiye başladığı ve bilhassa büyük fütuhât yapmış büyük padişahlar çağının da Kanunî ile nihayet bulduğu muhakkaktır; meselâ kadınlar saltanatının başlamasıyla rüşvet kapısının açılması bu devre müsâdiftir: Bunlar için 1536 = 942 vukuâtının «14/15 Mart» ve 1544 = 951 vukuâtının «28 Teşrinisânî» fıkralarına bakınız. Fakat mikrobun vücud girmesi demek, hastalık demek değildir: Onun için Osmanlı azameti Kanunî'den sonra da devam etmiş ve hattâ askerî sâhada da bir takım Kafkasya ve Azerbaycan fütuhâtı gibi çok mühim muvaffakiyetler temin edilmiştir. — Devletin a'zamî genişleme nisbeti Kanunî'den sonradır.

Kanunî devrinin müstakbel inhitâtımızı hazırlayan en zayıf tarafı, Devşirmeliğin artık kat'î bir hâkimiyet kurmuş olmasında gösterilebilir : Sultan Süleyman'ın en büyük hatâsı, babasının Devşirme gürûhuna karşı Türk unsurunun hâkimiyetini iâde için iş başına getirmiş olduğu Vezir-i-a'zam Piri-Mehmet Paşa'yı azlederek Devşirmeliği dâimî bir idare sınıfı hâline getirmiş olmasıdır. Bu vaziyeti en iyi tetkik eden müellif Rumanyalı forga'dır; muhtelif eserlerinde muhtelif münasebetlerle bu mevzûa temas eden forga meseleyi şöyle anlatır :

«Birbirine benzemiyen iki Türk cemiyeti ve daha doğrusu Osmanlı cemiyetinin yanında bir Türk cemiyeti vardır : Çobanlık ve çiftçilikle geçinen eski Türkmenlerin nesline mensub olan bu Türk cemiyeti çalışkan, kanâatkâr yaşayan ve atalarının faziletlerini hâlâ idâme eden cemiyettir. Devlet bünyesine hâkim olan Osmanlı cemiyeti o sırada henüz bu Türk cemiyetini tamamiyle istihlâf etmiş değildir : Osmanlı cemiyetinin memlekette ne varsa hepsini zaptedip eline geçirmesi ancak XVII nci asırda mümkün olabilecek ve bu da yeni bir devşirme tabakasının kendisine tâze bir kan getirip aşılmasına bile hâcet kalmadan olacaktır. Her türlü ahlâksızlıklardan ve bilhassa mağlûbiyet ve mahkûmiyet ahlâksızlıklarından başka bir şey getirmiyen dönmelerle devşirmelerin devlet bünyesinde tamamiyle hâkimiyetleri işte o zamandır. Bu ahlâksızlıklar menşei itibariyle hristiyanlıktan çıkmış olmadığı gibi Rum yahut İslâv ırklarından da çıkmış değildir : Çünkü gene aynı İslâv ve Rum ırkları vaktiyle hürriyetlerine sahip oldukları zamanlar öyle yaşamıyorlar ve ahlâkçıların gözlerine öyle görünmüyorlardı. Ancak bu ırklar mağlûbiyet zilletine düşüp alçaldıktan ve esâret içinde ahlâksızlaştıktan sonra içlerinden Osmanlı imparatorluğuna vezir ve paşa olmak isteyen kimseler ihtidâ etmiye başlamışlardı : Tabii bu ihtidâlar, o mühtedilerin mensub oldukları milletlerin Türk hâkimiyeti altındaki esâretlerinden mütevellit ahlâkî düşkünlüklerini tamamiyle izâleye kâfi bir devâ değildi».

Gene forga, bu Devşirme hâkimiyetinin kültür sahasındaki fena tesirlerinden birini de şöyle anlatır :

«Osmanlı cemiyetiyle Türk cemiyeti arasında ve daha doğrusu Osmanlı kavminin mâzisine bağlı kalan halk tabakasıyla o tarafların hemen bütün hristiyan ırklarından devşirilmiş dönme vezirlerden, paşalardan, beylerbeylerinden ve kadı-askerlerden mürekkep olan hâkim sınıf arasında çok esaslı bir fark vardır : bu devşirmelerin bir çoğu Rum ve bir çoğu da İslâvdır : Fakat İslâvlar Bulgarlar cinsinden değil, Sırp cinsindedir. Bu hâl o dereceyi bulmuştur ki Sultan Süleyman devrinde İstanbul diplomasisi üç dil kullanmaya başlamıştır : Bu diller Türkçe, Rumca ve Hırvatçadır! Venedik arşivleri İstanbul vesairenden gönderilmiş ve o devrin Rumcasıyla yazılmış siyasi vesikalarla doludur!»

Dönmelerle devşirmelerin «burunlarını kırmak» için Yavuz Sultan Selim'in iş başına getirdiği büyük Türk Vezir-i-a'zamı Piri-Mehmet Paşa merhumun heybet ve vekarına tahammül edemiyen Kanunî'nin ayaklarını yıkadıkça suyunu içecek kadar zillet gösteren devşirme İbrahim Paşa'yı iş başına getirmesi nihayet işte böyle bir netice hâsıl etmiş ve Fatih devrindenberi Türk devlet adamlarıyla Devşirmeler arasındaki tarihî mücadele Sultan Süleyman'ın himayesine mazhar olan Dönmelerle Devşirmelerin lehine neticelenmiştir. Bundan sonra artık iş başında Türk vezirler görünmesi tesadüfe bağlıdır. Müstakbel Osmanlı inhitâtının en büyük âmili işte budur :

Devşirmelerin Türk düşmanlığı, Anadolu Türklerinin Devşirmeler tarafından ezilmesi, Türk-Devşirme mücadelesi, bunlara karşı Anadolu ısyancıları, Devşirmelerin devleti parçalamak için ısyan çıkarmaları, saltanat makamına kadar göz dikmeleri, ihânetleri, cinâyetleri ve Osmanlı tarihinde ilk defa olarak ahlâksızlıkla rüşvet kapılarını açmaları gibi inhitâtın en mühim sebepleri olan fenalıkları için 1453 = 857 vukuâtı içindeki «1 Haziran» fıkralarının üçüncüsüne ve «10 Temmuz» fıkrasına, 1472 = 877 vukuâtının birinci fıkrasına, 1477 = 882 vukuâtının ikinci fıkrasına, 1481 = 886 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasıyla, ikinci Bâyezid devrine müsâdif ikinci fıkrasına, 1482 = 887, vukuâtının «18 Tesrinisâni» fıkrasına, 1515 = 921 vukuâtının «22 Şubat» fıkrasına, 1517 =

923 vukuâtının «13 Eylül» fıkrasına, 1518 = 924 vukuâtının «25 Kânunusâni» fıkrasına, 1522 = 928 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına, 1523 = 929 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasına, 1524 = 930 vukuâtının «Kânunusâni = Rebi'ül-evvel» fıkrasına, 1524 = 931 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına, 1527 = 933 vukuâtının «30 Nisan» ve «8 ve 22 Haziran» fıkralarına, 1529 = 936 vukuâtının «14 Teşrinî-evvel» fıkrasına, 1532 = 939 vukuâtının «13 Teşrinisâni» fıkrasına, 1535 = 941 vukuâtının «13 Mart» fıkrasına, 1536 = 942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına, 1544 = 951 vukuâtının «28 Teşrinisâni» fıkrasına, 1553 = 960 vukuâtının «28 A.ğustos» ve «6 Teşrinievvel» fıkralarına, 1555 = 962 vukuâtının «29 Eylül» fıkrasına ve 1559 = 966 vukuâtının da «29 ve 31 Mayıs» fıkralarına bakınız.

Bununla beraber, devlet mekanizması henüz eskiyip yıpranmamış, Osmanlı teşkilâtı henüz bozulmamıştır : Devlet bünyesinin umumî intizamına bütün dünya hayrandır; iorga bu vaziyeti de şöyle anlatır :

«Fransız seyyahlarını en çok hayran eden şey, bu milletin o mükemmel nizam ve intizâmıyla çok sıkı ve ciddi olan inzibâtıdır. O devirde Türkiye'ye gelen seyyahlar, hiç bir gürültü çıkarmadan sessizce gidip gelen Osmanlı ordularının hareketlerini farketmek imkânı olmadığını tekrar tekrar anlatırlar. Hattâ XV inci asır seyyahlarından biri bile bir Türk ordusunun hareketinde atların kaldırılma üzerindeki nal seslerinden başka bir şey duyulmadığından bahseder! Asker yola çıkarken hiç bir söz duyulmaz : Binlerce cengâverlerden mürekkebe olan o muazzam kütleler bir ma'bed sükûtu içinde yerlerinden kalkıp yollarına giderler. Ök. sürük sesleri bile hafiftir. Bu hâli kendi gözleriyle gören şahitlerin sayısı on seyyahattan aşağı değildir».

Garp menbâlarına istinâden Kanunî devrinin bir tarihini yazmış olan «Fairfax Downey» de Türk ordusunun temizliğiyle sıhhi vaziyetini şöyle anlatır :

«Türk ordugâhlarının sıhhi vaziyetiyle intizamı yirminci asrın bu sâhalarında örnek olan teşkilâtlarını aratmıyacak kadar mükemmeldi; en sıkı disipline tâbi olan Türk orduları sükûn içinde mütemâdi bir teyakkuz gösterirdi». Kanunî devrinin dünyayı imrendiren ve hattâ İngiliz Adliyesine bile örnek olan muhteşem cephelerden biri de adaleti ve Adliye teşkilâtıdır : Bu mesele için 1520 = 926 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. O fıkra da gördüğümüz gibi Kanunî'nin kanunîliği, yani Osmanlı tarihinde cihangirliğinden ziyâde adaletini gösteren bir isim bırakmış olması yalnız kâğıt üstünde bir takım kanunlar tedvin ettirmiş olmasından değil, bilhassa nizam ve hakka riâyet etmiş ve ettirmiş olmasındandır. Bununla beraber Sultan Süleyman'ın «Kanun-nâme»si de o devrin Türk medeniyetine şeref verecek bazı hukuk telâkkilerine istinâdi bakımından fevkalâde mühim bir vesikadır.

1481 = 886 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, Sultan Süleyman'ın «Kanunnâme-i Âl-i Osmân»ına Fatih'in kanunnâmeleri esas olmuştur : Hattâ ceza ahkâmıyla vergilere ait kısımları aynen ictibâs edilmiş gibidir; bununla beraber Fatih'in kanunları umumiyetle kendisinden evvelki devirlere ait ahkâmın tedvininden ibaret olduğu gibi, Sultan Süleyman'ın kanunlarında da ikinci Bâyezid ve Birinci Selim devirlerindeki tanzimât ve tâ'dilât ihmâl edilmiyerek Fatih'den sonraki ve kendisinden evvelki hukukî ihtiyaçlar da nazar-ı itibâra alınmıştır. Kanunî devrinin ilk zamanlarında kendisinin emriyle tedvin edilen bu kanunların tanziminde İbn-i-Kemal ve Ebussuûd Efendiler gibi büyük hukukşinasların mühim rolleri olduğundan bahsedilir; bilhassa «kavânin-i Osmâniyyeyi Şer'i-şerife tatbik» etmiş olmakla meşhur olan Ebussuûd Efendi'nin yeni ihtiyaçlara ait kanunların şeriate mugayir sayılmamasını temin hususunda mühim bir rol oynamış olduğuna hükmedilmektedir : 1574 = 982 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız.

Bu kanun metinlerini kimin yazdığı kat'i surette mâlûm değildir : «Tabakaat-ül-memâlik» ismindeki eseriyle meşhur Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin yazdığı hakkında bir rivayet varsa da zayıftır; en kuvvetli tahmine göre Celâl-zâde'nin üstâdı olan ve Kanunnâme tedvin edilirken Nişancılık mevkiinde bulunan «Seyyidi/Seydi Bey»in yazmış olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Süleyman'ın adli, mâlî ve idârî esaslara aid olan bu meşhur kanunnâ-

mesi üç «Bâb»a ayrılır : Birinci bâbı dört, ikinci ve üçüncü bâbları da yedişer fasıldan mürekkeptir. O zamanki Avrupa hukuku ictimâî sınıfların müsâvât-sızlığı prensibine istinâd ettiği halde, bu Türk kanunnâmesinin cezâ hukukuna aid olan birinci bâbının en başında müsâvât esası şöyle tesbit edilmektedir : «Bâb-ı evvel dört fasıl üzerine tertib olunup cinâyât mukaabelesünde olan cürüm-ü siyâset bâbunda vaz'olundu ki sipâhî ve raiyyet ve şerif-ü-vazî' ve denî'ü-refî' arasında müşterekdür : Şöyle ki her kim bu cerâyimden birisi ile mücrim ola, mukabelesünde ta'yin olunan ukuubetle muâkab olur».

Her halde bu vaziyet XVIII inci asrın sonlarındaki Fransız inkilâbından çıkan Müsâvât esasının Türkiye'ye ancak XIX uncu asırdaki «Tanzimât-ı Hayriyye», den itibaren girebilmiş olduğunu iddiâ edenlerin yüzlerini kızartması lâzımgelecek bir vaziyettir. Şahsî hukuk itibariyle sınıf ve mevki farkı gözetmiyen bu müsâvât prensipi, siyasî hukuk bakımından da Osmanlı imparatorluğunun teşekkülünden beri tatbik edilmiş en eski esas mahiyetindedir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünü Sokullu-Mehmet Paşa büyük bir tekayyütle gizlemiştir : Hattâ bâzı Osmanlı menbâlarında vezirlerin bile haberdâr olmadıklarından bahsedilirse de bu rivayetin doğru olmadığı muhakkaktır : Çünkü vak'ada bizzat bulunmuş olan Selânîki-Mustafa Efendi'nin izahına göre Vezir-i-a'zam bir gece Sır-kâtibi Feridun Bey'i vüzerânın çadırlarına göndererek onların da rey'ini aldıktan sonra askeri aldatmak için ertesi gün alelâsul Dîvan kurulmasına ve yâ-nî padişah gelinciye kadar işin gizli tutulmasına karar vermiştir : Hattâ gene Selânîki'ye göre Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi de vaziyetten haberdardır. Bu gece Kanunî'nin cesedi otağında gizlice techiz ve tekfin edilerek bir tabuta konulduktan sonra tahtının altına muvakkaten defnedilmiştir ; Selânîki bu noktayı şöyle anlatır :

«Tabîb-i-Hâssa Kaysânî-zâde ve imâm-ı Sultânî Derviş Efendi ve Rikâbdâr Mustafa Ağa ve Musâ Ağa ve Hasan Ağa cümle on iki nefer kimesne mubârek cesedin gasledüp ve tekfin idüp namazın kılup, yapup gönderilen tâbût ile taht altında emânet konuldu».

Diger bâzı menbâlarda da cesedin «tahnî» edilmiş olduğundan bahsedilir : Hattâ sonradan buraya bir türbe bile yapılmış olduğu Alî'nin «ba'de-zamânin üstüne türbe yapılması» takarrür ettiği hakkındaki ifâdesi ve Peçevî'nin de «hâliyâ türbe-i şerifeleri olan mahal» tâbirinden anlaşılmaktadır : Bu türbenin yeri, Szigetvar kalesiyle Macarların «Süleyman-koy», dedikleri köyün cenubuna tesadüf etmektedir : Macarların buraya hâlâ «Türbek» dedikleri tesbit edilmiştir. Osmanlı devrinde ziyaretgâh olan bu zavalî türbe sonraları bakımsızlık yüzünden harâb olmuş ve nihayet XVII inci asırda Katolik papasları tarafından maatteessüf bir kilise hâline getirilmiştir! Bu kiliseye şimdi «Türbek» yahut «Türk» kilisesi denir! Fakat mezar taşı bile kaldırılmış olduğu için, seyyahlar gidip büyük Türkün kabrini sordukça oradaki papaslardan birinin :

— İşte Süleyman'ın kalbi buradadır!

diye bir nokta gösterdiği rivayet edilir : Bugünkü hudutlarımızın hâricinde kalan bu gibi makamlarla biraz alâkadar olmak her halde vazifemiz olsa gerektir. — Veliahd şehzâde Selim bu sırada Kütahya valiliğindedir : Kendisine gönderilen ulak için aşağıki fıkraya bakınız).

7 Eylül = 21 Safer, Cumartesi: Szigetvar iç-kalesinin fethi. — İkinci Selim'in saltanata dâveti.

(Yukarda bu sene vukuâtının «6 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi, Szigetvar'da son mukavemet noktası olan iç-kale Kanunî'nin öldüğü gece bir odun yangınıyla kuşatılmış ve nihayet kale muhafızı Nicolas Zriny daha fazla sebat etmek imkânı kalmadığını anlamış, içeride yanmakla teslim olmak veya hut bir huruç hareketine kalkışmak şekillerinden birini tercihe mecbur olarak son şekle karar vermiştir : Boynuna bir altın zincir, başına bir sorguç ve sırtına sırmalı bir kaftan geçirdikten sonra kendisiyle beraber ölmeyi kabul

eden 600 fedâînin başına geçen kahraman Zriny şiddetli bir huruç hareketi yapmışsa da bir ok ve bir de kurşun yarası aldığı için hemen yakalanmış ve Türk ordusu geldiği zaman elinde bulunan mâsum bir Türk esirinin kafasını kestirmiş olduğu için derhal bir top namlısının üstünde başı kesilerek idâm edilmiştir. — Ordu iç-kaleye girdiği sırada oradaki barut deposu infilâk ederek bir çok telefâta sebep olmuştur. — Szigetvar fethi bu muvaffakiyetle nihayet bulmuş olduğu için, Sokullu-Mehmet Paşa şehirle kalenin derhal tâmirini emrederek Padişahın ölümünden haberdâr olmuyan askeri oyalamaya başlamıştır. — Szigetvar muhasarası bu senenin 5 Ağustos = 18 Muharrem Pazartesi günü başlamış olduğuna göre, 33 gün sürdükten sonra bu 34 üncü gün fetihle nihayet bulmuş demektir. — Szigetvar sancak-beyliğine «Pécs = Peçuy» Alaybeyi İskender Bey tâyin edilmiştir. — İç-kale'nin fethi için 22 safer = 8 Eylül Pazar tarihi de rivayet edilirse de doğru değildir.

Orada hazır bulunan müverrih Selâniki'nin ifadesine göre Kütahya valisi şehzâde Selim'i saltanata dâvet için gönderilen Hasan-Çavuş bu gün yola çıkmıştır : Hasan-Çavuş'un eline gizli bir mektup verilmiş olduğu için kendisinin bile götürdüğü haberdan bihaber olduğu rivayet edilir; bu çavuşa yalnız son sür'atle hareket etmesi emredilmiştir).

19 Eylül = 4 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Hasan-Çavuş'un saltanata dâvet mektubunu şehzâde Selim'e tevdi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi son sür'atle hareket etmiş olan Hasan-Çavuş sekiz günde Szigetvar'dan İstanbul'a ve dört günde de İstanbul'dan şehzâde'nin bu sırada bulunmakta olduğu «Sıcanlu-sahrâsı»na gelmiştir : Umumiyetle Osmanlı menbâlarında Hasan-Çavuş'un Szigetvar'dan Kütahya'ya sekiz günde gelmiş olduğundan bahsedilirse de, Szigetvar'da bizzat bulunmuş olan Selâniki Mustafa Efendi'nin kaydine göre sekiz gün yalnız Szigetvar - İstanbul arasında geçmiştir; şehzâdenin Kütahya'da bulunduğu da yanlıştır : Gene Selâniki'ye göre «Sıcanlu-sahrâsı»ndadır; bir ecnebi rivayetine nazaran da şehzâde Selim bu sırada Afyon-Karahisar'ındadır : Bu iki rivayet telif edildiği takdirde, şehzâdenin bulunduğu mevki Karahisar'ın garbindaki «Sincanlı» olmak ihtimaline hükmedilebilir. — Sultan Selim derhal yola çıkmış değildir : Fakat babasının ölümünü haber aldıktan kaç gün sonra hareket etmiş olduğunda ihtilâf vardır; meselâ Peçevi hemen ertesi gün hareket etmiş olduğundan bahsederse de bu hesap Hasan-Çavuş'un Szigetvar'dan Kütahya'ya sekiz günde gelmiş olmak rivayetine istinâd ettiği için tamamiyle yanlıştır; buna mukabil Selâniki de 7 Rebî'ül-evvel = 22 Eylül Pazar tarihinden bahsetmekteyse de bunun da yanlış olduğu anlaşılmaktadır : Çünkü gene Selâniki bundan iki gün sonra şehzâdenin Kütahya'ya muvâsalatını bir Cuma gününe müsâdif gösterir! Halbuki hakikatte «Salı» olması lâzımgelir! Hammer de bu meselede yanlış olmuş olduğu için, mütercim Atâ Bey Türkçe tercemesine eklediği notlarında ihtilâfı tetkik etmiş ve gün isimlerine istinâden mümkün olduğu kadar doğru bir neticeye varmıştır : Bu mesele için aşağıki fıkraya da bakınız. — Sultan Selim hocası Atâullah Efendi ile lalası Hüseyin Paşa'yı ve Mir-âhûru Husrev Ağa ile diğer bâzı maiyyet erkânını yanına alarak yola çıkmıştır).

27 Eylül = 12 Rebî'ül-evvel, Cuma: Karahisar civarından İstanbul'a hareket eden şehzâde Selim'in Kütahya'ya muvâsalatı.

(Yukarıdaki fıkra da gördüğümüz gibi, Sultan Selim'in «Sıcanlu-sahrâsı»ndan ne gün hareket ettiği kat'i surette belli değildir : Yalnız valiliğinde bulunduğu Kütahya'ya işte bu Cuma günü gelmiş olduğu Selâniki'nin ifadesinden anlaşılmaktadır : Hattâ gene aynı menbâa göre şehre namaz vaktinde gelmiş olan şehzâde Yeni-câmi hatibine hutbanın kendi nâmına okunmasını emretmiş ve Kütahya'da kalmıyarak İstanbul'a hareket etmiştir).

29/30 Eylül = 14/15 Rebi'ül-evvel, Pazar/Pazartesi: «Babocsa» kalesinin fethi.

(Osmanlı menbâlarında bu kaleden umumiyetle «Bobofca» şeklinde bahsedilir: Bu şeklin eski yazıda bir nokta hatâsiyle «Bobokça» tahrifinden galat olmak ihtimali vardır. — Babocsa kalesi Drava nehrinin sol sahili civarındadır ve Ali'nin rivayetine göre «Szigetvar'la mâbeyni bir buçuk günlük yoldur». — Başta Peçevî olmak üzere bir takım müellifler bu kalenin fethine memur olan beşinci vezir Kızıl-Ahmedlü Mustafa Paşa ile kardeşi Rumeli Beylerbeyi Şemsi-Ahmed Paşa'nın Szigetvar ordugâhından 29 Safer = 15 Eylül Pazar günü hareket etmiş ve o günün yahut ertesi günün akşamı düşmanın tahliye ettiği kaleye girmiş olduklarını kaydederlerse de bu rivayetin doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü o sırada Szigetvar ordugâhında bulunan müverrih Selâniki Mustafa Efendi bu paşaların 13 Safer = 28 Eylül Cumartesi günü toplanmış olan Divan ictimâını müteâkip hareket etmiş olduklarından bahsetmektedir; yalnız Selâniki gün ismini doğru yazdığı halde tarih rakamında bir günlük bir hatâyâ düşmüştür: Çünkü onun gösterdiği 14 Rebi'ül-evvel tarihi Cumartesi'ye değil, Pazar'a mûsâdiftir; halbuki Divânın Cumartesi günü toplandığını ve Paşaların da «ol gıı göçüp gittiklerini» söyleyen gene kendisidir. — Hareket tarihini zikreden Selâniki fethin tarihini meskût geçmiştir; fakat Ali'ye göre Paşaların «ertesi gün maksadı aksâ olan ser-menzile yettikleri», anlaşılmaktadır; kalenin işgali de umumiyetle o günün akşamına mûsâdif gösterilmekte olduğu için burada hareket gününün ertesine tesadüf eden 29/30 Eylül = 14/15 Rebi'ül-evvel Pazar/Pazartesi gecesi esas ittihaz edilmiştir. — Umumiyetle kale muhafızlarının korkularından kaçmış olma'larından dolayı Babocsa'nın boş bulunup işgal edilmiş olduğundan bahsedilirse de, ordugâhta bulunan Selâniki-Mustafa Efendi meseleyi şöyle anlatır: «Rumeli askeri varduğu gibi küffar kendü eliyle âteşe urup kal'ayı birağup firâr iderler. Ardlarından asker-i İslâm yetişdiklerin tîğ-i âteşbâr ile Dâr-ül-bevâr'a gönderürler ve kal'anun harâb olan yerlerin ta'mire meşgul oldukların arzeylediler».

Bu muvaffakiyet üzerine «Berzentz», «Zapanyı», «Belevar», «Szekesd» vesaire gibi muhafızları kaçmış bir takım kalelerin derhal işgal edilmiş olduğu da rivayet edilir: Babocsa ile Belevar'ın ilk fetihleri için 1532 = 938 vukuâtının 25 ve 26 Temmuz fıkralarına bakınız. — Sokullu-Mehmet Paşa'nın bir taraftan Szigetvar kalesini tamir ettirmek ve bir taraftan da askerin bir kısmını bu gibi hareketlere sevk etmek suretiyle yeni padişah gelinceye kadar Kanunî'nin ölümünü gizliyerek orduyu avutmak istediği hakkında da bir rivayet vardır).

30 Eylül = 15 Rebi'ül-evvel, Pazartesi: Şehzâde Selim'in Kadı-köy'e muvâsalatı.

(Sultan Selim'in İstanbul'a muvâsalatı Osmanlı menbâlarında umumiyetle 9 Rebi'ül-evvel = 24 Eylül Salı gününe mûsâdif gösterilir ve bu rivayette saltanata dâvet mektubunun Szigetvar'dan kendisine sekiz günde gönderilmiş olmasına istinâd edilir: Halbuki yukarda bu senenin «19 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi bu mektup on iki günde gelmiştir. Fazla olarak Szigetvar seferine bizzat iştirâk etmiş ve bütün bu vukuâtı büyük bir dikkatle tâkib etmiş olan Selâniki-Mustafa Efendi şehzâdenin «Üsküdar yakasında Kadı-köy'üne», 14 Rebi'ül-evvel Pazartesi günü vâsıl olduğundan bahsetmekte ve bu tarihi Selim'in cülûsu münâsebetiyle de tekrar etmektedir: Fakat Pazartesi günü Rebi'ül-evvel ayının 14 üne değil, 15 ine mûsâdiftir: Fakat Pazartesi günü Rebi'ül-evvel ayının 14 üne değil, 15 ine mûsâdiftir; onun için burada Selâniki'nin iki defa tekrar ettiği gün ismi esas ittihaz edilerek bir günlük rakam farkı tashih edilmiştir: Selâniki'de «Pazartesi» gününün kat'i olduğunu gösteren diger bir delil de yeni padişahın üç gün sonra İstanbul'dan Belgrad'a hareketinin Perşembe gününe mûsâdif gösterilmesidir. — Bundan başka 17 Rebi'ül-evvel = 2 Teşrinievvel Çarşamba tarihi de rivayet edilir: Fakat İstanbul'da üç gün kalan Sultan Selimin Perşembe günü hareket etmiş olmasına göre bu rivayetin yanlış olması lâzımgelir).

İKİNCİ SELİM

(Sarı Selim)

— M. 1566 = H. 974 — M. 1574 = H. 982 —

1566 = 974

30 Eylül = 15 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: İkinci Selim'in İstanbul'da cülûsu.

(Kanunî'nin ölümünde olduğu gibi, oğlu İkinci Selim'in cülûs gününde de hayret edilecek bir ihtilâfa tesadüf edilir: Bu mesele için Kanunî devrinin son fıkрасına bakınız. Tabii burada en kuvvetli tarih rivayeti esas itihâz edilmiştir. — Osmanlı menbâlarında «Selim-i Sâni» ve halk ağzında «Sarı-Selim» ve «Sarhoş-Selim» gibi isimlerle anılan İkinci Selim en kuvvetli rivayete göre 1524 = 930 senesi 28 Mayıs = 24 Receb Cumartesi günü İstanbul'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, bu gün tahta çıktığı zaman yaşının 42 sene, 4 ay, 4 gün olması, yâni 43 yaşının içinde cülûs etmiş bulunması lâzımgelir: Osmanlı menbâlarında 44 yaşında cülûs etmiş gösterilmesi Hicrî ve kamerî takvim hesabına göredir. — İkinci Sultan Selim'in anası en kuvvetli rivayete göre meşhur Hürrem-Sultan'dır: Bir Rus yahut Leh dönmesi olan ve Osmanlı sarayında kadınlar saltanatını kuran Hürrem-Sultan için 1536 = 942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına bakınız. — Selim-i Kadim, denilen Yavuz Sultan Selim'e mukabil bâzı Osmanlı menbâlarında İkinci Selim'e «Selim-i Halîm» ismi de verilir: Garp menbâlarında da «Selim II» şekli kullanılır. — İkinci Selim Osmanlı padişahlarının on birincisidir: «Fetret» devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûna, hiç bir zaman hâkim olamadıkları için resmî cedvellere girmiyen Süleyman ve Musâ Çelebiler de bâzı müelliflerin yaptıkları gibi hükümdar sayıldıkları takdirde İkinci Selim'in on üçüncü Osmanlı padişahı olması lâzımgelir: Fakat bu telâkki doğru değildir. — İkinci Selim iki kardeşinin kanı bahasına tahta çıkmıştır: Kanunî'nin sekiz oğlundan Murad, Mahmud ve Abdullah isimlerindeki çocukken ölmüş oldukları için, yetişkin oğulları Mustafa, Mehmet, Selim, Bâyezid ve Cihangir isimlerindeki beş şehzâdedir; bunlardan veliahd olan Mehmet'le en küçükleri olan Cihangir ecelleriyle ölmüşlerdir: 1543 = 950 vukuâtının «5/6 Teşrinisâni» fıkrasıyla 1553 = 960 vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Diğer üçünden en değerlisi ve askerle halkın sevgilisi olan şehzâde Mustafa saraydaki kadınlar partisiyle «Kehle-i İkbâl» denilen Vezir-i a'zam devşirme Rüstem Paşa'nın tevizirâtı yüzünden idâm edilmiş ve nihayet Selim'den çok kıymetli bir genç olan şehzâde Bâyezid de Sarhoş-Selim'e fedâ edilerek İran'da dört oğluyla beraber idâm ettirilmiştir: 1553 = 960 vukuâtının «6 Teşrinisâni» fıkrasıyla 1561 = 969 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız. Tabii netice itibariyle Sarı-Selim'in saltanatı iki kardeşiyle beş yeğeninin kanlarına mâl olmuş demektir: Çünkü şehzâde Bâyezid dört yetişkin oğluyla beraber İran'da idâm edildikten sonra, Bursa'da bulunan en küçük oğlu Osman da ihtiyaten orada izâle edilmiştir! — Bununla beraber, Kanunî'nin bütün çocukları çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye görmüş oldukları için, sarhoş ve sefih Selim bile değersiz bir adam değildir: O zamana göre çok kuvvetli bir kültür sahibi olduktan başka hassas ve kıymetli bir şairdir ve hattâ bir divânı da vardır; babasının adâlet

zihniyetine vâris olduğu da rivayet edilir; fakat her halde kendisine kadar teselsül eden on büyük padişahla mukayese edilebilecek bir şahsiyyet değildir. İkinci Selim bu gün ilkönce Kadıköy'ne gelmiş ve oradan İstanbul muhâfızı İskender Paşa'ya adam göndermiştir; bu adamın Paşa'ya :

— Ne aceb! bu zamâna dek bu mahalle geldük, dahî anlardan bir haber ve eser zâhir olmadı! Ayâ bâis nedür?

diye sormak vazifesiyle gönderildiği rivayet edilir; fakat İskender Paşa'nın verdiği cevap İstanbul'un henüz hiç bir şeyden haberdâr olmadığını göstermektedir :

— Niçün böyle buyururlar? Bizüm bir kıssadan haberümüz yokdur : Yokhsa ne an ki böyle hareket oluna?

İkinci Selim İstanbul hükûmetiyle işte böyle başhyan bir muhâbere üzerine istikbal edilmiş, saltanat vârisi Kadı-köy'den Üsküdar'a geçmiş ve orada hazırlanan saltanat kayıklarıyla ve maiyyetiyle Topkapı sarayına geçerken ilkönce Kız-kulesi'nden ve ondan sonra da Tophâneden atılan cülûs toplarıyla selâmlanarak saraya girmiştir : İstanbul halkının saltanat tebeddülünü işte bu cülûs toplarından öğrendiği ve o gün bütün şehirde «Sultan Selim-Han velvelesinin» çalkanmış olduğu rivayet edilir.

Sultan Selim Topkapı sarayına girdiği zaman kendisine ilk biat eden, kızkardeşi Mihrimâh-Sultan olmuştur : Vaktiyle kocası Rüstem Paşa ile beraber şehzâde Bâyezid'in veliahdlığına çalışmış olan Mihrmâh Sultan'ın :

«Âteş-i hasret-ü-fırkat ile yanup yakulup giryân-u-sûzân», gözyaşları dökerek Sultan-Selim'in gönlünü aldığı ve hattâ Hazine'nin açılmasına hâcet bırakmıyarak bahşış ve sadaka gibi şeylere sarfedilmek üzere kardeşine hemen ellî bin altın ödünç para verdiği bile rivayet edilir! — İkinci Selim'in cülûsunda bütün Kubbe-vezirleri seferde bulundukları için yalnız İstanbul'daki hükûmet erkânı biat edebilmiştir : Bunların en mühimleri Şeyh-ül-İslâm Ebussûd Efendi, İstanbul muhâfızı İskender Paşa, İstanbul Kadısı Kadı-zâde Ahmed Efendi, Defterdâr yâni Mâliye Nâzırı Küçük-Hasan-Çelebi, Balık-zâde Ali-Çelebi vesair devlet adamlarıyla muvazzaf ve mütekaait müderrislerdir. — İkinci Selim İstanbul'da kaldığı üç gün içinde Osmanlı an'anesi mucibince «Ebu-Eyyûb-il-Ensâri»den başhyarak Fatih, ikinci Bâyezid ve Yavuz Sultan Selim türbelerini ziyâret etmiş ve her türbede fukâraya otuz bin akça sadaka dağıttırmıştır. — Yukarda gördüğümüz gibi İkinci Selim kendisinden evvelki büyük padişahlarla mukayese edilebilecek bir şahsiyyet değildir : Bihassa ilk asker padişahlardan sonra çok zayıf bir tip sayılabilir; hiç bir muharebeye gitmemiş, saltanat devrini hep saray safâları ile geçirmiştir; Münecim-başı onun hakkında :

«Şâm-u-seher zurafâ ve nüdemâ ile zevk-u-şevka mâil olup umûr-i saltanatı Vezîr-i-a'zama tefvîz buyurmuşlardır».

hükümünü verir ve Peçevî de nasıl vakit geçirdiğini şöyle anlatır :

«Dâimâ erbâb-ı dilden olan nüdemâya mâyl ve rûz-u-şeb anlar ile müvâneset-u-sohbete kaayil idi; ya'nî ashâb-ı dilden bir sâhib-dil ve şuarâdan sâhib-nâm-u-mahlas yirmiden ziyâde sâir-i ahass ile âstânesi şâir şehzâdelerden müm-tâz idi ve kendiler dahî gâhî âzmâyîş-i tab'ı Şerifleri için şî'r demek vâkı' olur idi ve hoş-elhân-u-hoş-âvâz bir nice üstâd-ı suhan-sâz ve avvâd kişi ve tanbûr-nevâz dâimâ meclis-i Şahaneleri mülâzemetin iderler idi ve bezle-güy-u-şîrin-kârlıhla istihâr bulan Nakkaş-Haydar emsâli bir nice bedâyî-berle ki letâyif ve şîrinkârlıkları mevtâyı güldürür ve istimâ' iden giran-can sükalâyı güle güle öldürür, dahî bunlara muâdil mudhik ve masharalar meclis-i Şeriflerin dâimâ neşât-u-sürûr ile mesrûr-u-pür-hubûr iderler idi ve bilcümle bunlara el viren esbâb-ı ayş-u-işret ve levâzım-i zevk-u-sohbet ma'lâm değüldür ki Cem-ü-Cemşid'e dahî müyesser olmuş ola».

Bununla beraber İkinci Selim devlet işlerine karşı lâkayd bir hükümdar değildir : Hattâ ilerde görüleceği gibi, hükûmeti Kıbrıs fethine sevkeden kendisidir. Aşağıda 1574 = 982 vukuâtının «15 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

3 Teşrinievvel = 18 Rebî'ül-evvel, Perşembe : İkinci Selim'in İstanbul'dan Belgrad'a hareketi.

(Yeni padişahın İstanbul'a muvâsalat ve cülûs tarihini yanlış olarak 9 Rebî'ül-evvel = 24 Eylül Salı gününe mûsâdîf gösteren bir çok Osmanlı müelliflerine göre ikinci Selim'in üç gün İstanbul'da kaldıktan sonra 12 Rebî'ül-evvel = 27 Eylül Cuma günü ve diğer bir rivayete göre de 11 Rebî'ül-evvel = 26 Eylül Perşembe günü Belgrad'a hareket etmiş olması lâzımgelirse de bu rivayetler doğru değildir : Bunların ikincisini mehzat ittihâz eden Hammer'in Sultan Selim'i İstanbul'da yalnız iki gün kalmış göstermesi de yanlıştır; burada muâsir ve hâdisâtı tâkib etmiş bir müellif olan Selâniki ile bu hususta onu mehzat ittihâz eden Solak-zâde'nin rivayeti esas ittihâz edilmiştir: Bu mesele için Kanunî devrinin sonundaki «30 Eylül», fıkrasına da bakınız. — Sultan Selim'in Belgrad'a hareketi hükûmetin gösterdiği lüzum üzerinedir: Kanunî'nin ölümünü ordudan gizlemiş olan Sokullu-Mehmet Paşa yeni padişahı birdenbire askerinin karşısına çıkarmak suretiyle eskisinin vefatını ilân etmek fikrindedir. — İkinci Selim İstanbul'dan çıkarken Fransa ve Venedik elçileri sür hâricine gidip tâzimatlarını orada arzettikleri için iltifâta mazhar olmuşlardır).

17 Teşrinievvel = 2 Rebî'ül-âhîr, Perşembe: İkinci Selim'in Belgrad'a muvâsalatı.

(Szigetvar ordugâhında bulunan vüzerâ tarafından hareketini tâcil etmesi için yeni padişaha bir arıza yazılmıştır: Bu vesikanın «Feridun Bey Münşeâtı»ndaki suretinde tarih yoktur; ancak içinde Kanunî'nin ölümünden itibaren otuz beş gün geçmiş olduğundan bahsedildiğine göre 11 Teşrinievvel = 26 Rebî'ül-evvel Cuma günü yazılmış ve Sultan Selim'e İstanbul-Belgrad yolunda yetiştirilmiş olması lâzımgelir. Bu arızada :

«Otuz beş gündür asker-i islâm'a fetret-ühıffet gelmemek için ve ol bahâne ile a'dây-ı dine takviyet olmasun için mehmâ-emken intikaal-ü-irihâlin sırrını hıfz-u-sıyânetde bezl-i makdûr itmede dakika fevtolunmadı. Lâkin saâdet-ü-iclâl ile serîr-i saâdete cülûs-i Hümâyûn buyurulduğu ahbârı öteden gelenlerden teraşşuh itmekden hâli olmamağın sür'at-ü-isti'câl ile ordû-yi Hümâyûna dühûl-ü vusûlleri müfid-i dîn-ü-devlet idüğü makarrerdür».

denilmekle, yeni padişah gelmeyince orduyu yerinden kaldırmak münâsîp olmayacağından bahsedilmekte ve onun için «mehmâ-emken teveccüh-i müveccehde isti'câl olunması» istihâm edilmektedir. Tabii iki taraf arasında bundan evvel de bu gibi muhâbereler olmuştur. Selâniki'nin:

«Belgrad İstanbul'dan bezirgân menziliyle otuz gündür, on beş günde yetişüp» ve Peçevi'nin de :

«Bir menzilde ârâm itmeyüp ber-vech-i isti'câl Belgrad'a vusûl buldular», demesi işte bundan dolaydır. Selâniki'nin Sultan Selim'i İstanbul'dan Belgrad'a on beş günde gelmiş göstermesine göre yeni padişah buraya işte bu gün varmış olmalıdır: Hammer'in on gün göstermesi doğru değildir. — İkinci Selim Belgrad'da durmayıp orduya gitmek üzere «Vukovar»a kadar ilerlemiş ve gelmekte olduğunu Sokullu'ya bildirmişse de Selâniki Mustafa Efendi'nin rivayetine nazaran Vezir-i a'zamdan şöyle bir cevap almıştır :

«Pâdişahum, saâdet-ü-ikbâl ile asâkir-i mansûreye teşrif buyururlar ise kul tâifesi ecdâd-ı izâmunuz kanunu üze cülûs in'âmını isterler, bunda ise kifâyet idecek kadar hazîne getirilmemişdür ve hem a'dây-ı dîn içine gelüp yine dönüp getmenüz münâsib değil ve dahî sefer âhîr olup mevsim kalmayüp kıslamak dahî müteazzırdır. Merhum ve Mağfûrûn-lehin evâil-i cülûsunda fetholunan şehri Belgrad sevâd-ı a'zam olmuşdur: izzet-ü-saâdetle anda âsâyiş buyurulsa» Sokullu bu arızasında kendisinin orduyu alıp Belgrad'a getireceğinden de bahsetmiştir: Sultan Selim bu mülâhazayı kabul ederek Vukovar'dan derhal Belgrad'a dönmüştür. — Bu sırada :

«Asâkir-i mansûre içinde dahî söylenmedük söz kalmadı ve Sultan Süleyman

merhumun intikaalin bilmedük kimse kalmadı. El-hükümülillâh diyüp asâkir-i İslâm birbirine pend-ü-nush ile keşf-i sırrı lâıyk görmeyüp tekml-i kal'a-i mez-bûra müterakkıblar idi».

Bu ibârede «tekml-i kal'a-i mezbûr» denilen şey, Sokullu'nun yeni padişah gelinceye kadar askeri oyalamak için tâmirine giriştiği Szigetvar kalesinin ikmâlidir : Bundan anlaşıldığına göre Kanunî'nin ölümü her şeye rağmen şâyi olmuş, kulaktan kulağa fısıldanmış, fakat resmen ilân edilmediği için harb cephesinde asker hiç ses çıkarmamıştır).

21 Teşrinievvel = 6 Rebî'ül-âhir, Pazartesi : Ordunun Szigetvar'dan Belgrad'a hareketi.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın tabutu otağının içinde muvakkaten defnedilmiş o, duğu yerden çıkarılarak sağlığında bindiği muhteşem arabaya konulmuştur : Araba yerine «taht-ı revan»dan bahseden bir rivayet daha varsa da doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Tabutun arabaya konulması ölümün resmen gizli tutulmasından ve Sultan Süleyman gûyâ sağ ve hasta gibi gösterilmek istenilmesindendir : Arabanın perdeleri tabii kapalıdır! Bütün vezirler, kumandanlar, peyker ve solaklar tıpkı padişahın hayatında olduğu gibi arabanın etrafını almışlar, çavuşlara alkış tutturmuşlar ve «tabl-u-nekkare ve nefireler» çaldırmışlardır! — Kanunî'nin otağında tabutunun muvakkaten gömülmüş olduğu noktaya sonradan bir türbe yapılmıştır : Tabii bu türbe bir mezar gibi değil, bir «makam» demektir. — Bu seferde biz-zat bulunmuş olan Selânikî'nin izahına göre askeri aldatmak için Kanunî'nin arabasına tıpkı kendisine benziyen bir adam oturtulmuş ve bu adam bir Sultan Süleyman rolü oynamıştır :

«Hâs-oda oğlanlarından Bosnaviyy-ül-asl, mümtâz-ül-kadd, ak yüzlü, doğan bu-runlu ve kâsec sakallu, hasta mizaclu, boynu sargulu Hasan Ağa nâm kimesne asâkir-i mansûrenün yemin-ü-yesâruna selâm virdi»!

Fakat Peçevi arabadaki şahsın Sokullu-Mehmet Paşa damadı Silâhdar Ca'fer Ağa olduğundan ve bunun yazısı Kanunî'nin elyazısını andırdığı için bâzı mâ-rûzâtın üstüne irâdeler yazarak her kesi aldattığından bahsetmektedir! Halbuki Solak-zâde'nin izahı büsbütün başkadır :

«Vezir-i sâhib-tedbir yollarda merhum Hudâvendigârın meyyitini gâh libâs-ı hayât ile nümâyân ider idi ve kendüsü ba'zı umûr arzitmek üslûbunda arabanın yanunca söyleyerek gider idi»!

Bu izahına göre Kanunî'nin mumyalı cesedine hareketler yaptırılarak askerin aldatılmasına çalışılmış olması lâzımgelir! Hattâ Solak-zâde, Selânikî'nin yukarıki rivayetini :

— Emmâ ki bu nakl akıldan dâir görünür!

diye tenkit bile etmektedir : Her halde bu gibi şeylerle askerin ne dereceye kadar aldatılabilmiş olduğu ayrı bir mesele demektir.

Ordunun Szigetvar'dan hareketini 3 Rebî'ül-âhir = 18 Teşrinievvel Cuma günü-ne müsâdif gösteren bir rivayet varsa da doğru değildir. — Kanunî'nin bu son seferinde Türk ordusu bu senenin 5 Ağustos = 18 Muharrem Pazartesi gününden bu 21 Teşrinievvel = 6 Rebî'ül-âhir Pazartesi gününe kadar tam 77 gün Szigetvar önlerrinde kaldıktan sonra işte bu 78 inci gün yola çıkmış demektir : Bu 77 günün 33 gününü Kanunî Sultan Süleyman'ın sağlığında ve 44 günü de ölümünden sonra geçmiştir. Bâzı Osmanlı menbâlarında tesadüf edilen ve Kanunî'nin ölümünden sonra orduyu Szigetvar'da 43 gün kalmış gösteren hesap bir gün hatâlıdır).

24/25 Teşrinievvel = 9/10 Rebî'ül-âhir, Perşembe/Cuma gecesi : Kanunî Sultan Süleyman'ın kırk sekiz gün gizlenmiş olan ölümünün ifşâsı ve ordunun teessürü.

(Kanunî'nin cenâzesi, Macar istiklâline nihayet vermiş olduğu Mohaç ovasından ve Sava nehrinden geçirilerek Belgrad'a yaklaşılmış olduğu için, bu gün

Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa cenâze arabasını ordudan ayırıp 300 muhâfızla altı hâfıza tevdi etmiş ve içlerinde müverrih Selâniki-Mustafa Efendi'nin de bulunduğu bu hâfızlara arabanın yanında sabaha kadar Kur'an ve ilâhî okuyup zikir çekmelerini emretmiştir: Tabii bu emir, büyük padişahın ölümünü askerin duymasında Sokullu'nun artık hiç bir mahzur görmemesindendir. Bununla beraber, o zamana kadar ancak kulaktan kulağa fısıldanan ve yeni padişahın İstanbul'daki cülûs haberleriyle karışan millî mâtemin böyle resmen ifşası orduyu altüst etmiş, bütün dünyanın hayran olduğu askerî intizam bir ân içinde bozulmuştur; bu hâli kendi gözüyle gören Selâniki nasıl bir kıyâmet koptuğunu şöyle anlatır :

«Merhûmun meyyiti bu vakte değin kırk sekiz gün setrolunmuş idi, enmâ keşf-i sırr olup âşikâre olmağın kırk sekiz yıldanberi serir-i izzetde Pâdişâh-ı âlempenâh mevdi hasreti te'sir idüp sû ziş-i mâtem ile herkes ah-u-nâle-vu-efgaana âgâz eyledi ve hây hây ile ağlaşıp inleşdiler ve şol mertebeye vardı ki yörümeyüp: — Hây Sultan Süleyman-Hân!

diyü feryâda başladılar: Vüzerây-ı izâm bir yere gelüp meyyiti ızhâr itdüklerine nâdim oldular ve evvelki hâl üzere gitmek evlâ imiş didiler». Ordunun yola devâmına mâni olan bu kıyâmet karşısında Sokullu-Mehmet Paşa o gece askerin içine gelmiş ve orduyu yürütmek için nasihat etmek mecburiyetinde kalmıştır :

— Kardaşlar, yoldaşlar! Niçün yörümeksiz? Yörüyelüm : Bunca yıllık islâm pâdişâhıdır; Kur'an-ı-azim ile ta'zim eyliyelim. Bu denli gazavât idüp Engerûs vilâyetin dâr-ı islâm eyledi ve cümlemizi ni'met-i ihsânîyle besledi : İvazı bu mudur ki mubârek cesedini başumuzda götürmiyelüm? İşte oğlu Sultan Selim-Han pâdişâhumuz on yedi gündür ki Belgrad'da size muntazırdur!

Sokullu bu sözleri söyledikten sonra askere cülûs bahşişiyle «terakki», yâni tahsisat zammı da va'detmiştir. Vezir-i-a'zâmın yeni padişahı «On yedi gündür» Belgrad'da gösteren sözünde her halde bir zühûl olmak lâzımgelir : Bunun doğrusu «Yedi gün» olacaktır; çünkü gene Selâniki'nin bizzat verdiği kronolojik mâlûmâta göre ikinci Selim Belgrad'a geleli tam bir hafta olmuştur. Sokullu'nun sözleri askerin aklını başına getirmiş olacak ki ordu geceleyin hareketine devam etmiş, sabaha karşı «sahrây-ı Sirem henârına» gelinmiş ve sabah namazı bu sahrâda kılınmıştır : Tuna ve Sava nehirleri arasındaki «Cezire-i Sirem» yahut «Siremiyye» için 1521 = 927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız).

25 Tesrinievvel = 10 Rebi'ül-âhir, Cuma: Ordunun Sirem sahrâsında «Mitroviça»ya muvâsalatı ve Sokullu'nun buradan teklif ettiği tedbirlerin İkinci Selim tarafından reddi.

(Belgrad'ın şimalıgarbisinde ve Tuna ile Sava nehirleri arasından bulunan «Sirem = Syrmium» sahrâsının aynı isimdeki eski merkezinin yerinde bulunan bu «Mitroviez/Mitrovitz = Mitroviça» kasabası Sava üzerindedir. Ordu buraya «İlgar = Cebri-yürüyüş»le gelmiş ve hattâ çok yorulan Selâniki-Mustafa Efendi: — İlgar câna geçüp bi-takat olup kalduk! demiştir.

Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa, yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, yolda gelirken Kanunî'nin ölümünü ifşâ ettiği zaman askere bahşiş va'detmiştir : Sokullu bu suretle saltanat tebeddülünde askerin gönlünü alarak orduya istinâd etmek siyasetini de tâkib etmiş olabilir; hâdisâtın aşağıda görülecek inkişâfı öyle göstermektedir; işte bundan dolayı yeni padişaha Mitroviça'dan bu mak-satla bir tezkire göndermiştir; orduda bulunan Selâniki bu tezkirenin hulâsasını şöyle anlatır :

«Merhum-ı-mağfûrun cenâzesiyle varduğumuzda Otâğ-ı-Hümâyûn önünde çâr-tâk-ı sâye-ban kurulsun ve İstanbul'dan gelen yeni taht-ı devlet tuğlar mâbey-ninde kurulsun ki merhûm-u-mağfûr-ı-leh :

— Belki Sultan Selim-Hân'uma müyesser olup teşrif eyliye!

dimiş idi. Devlet-ü-İkbâl ile cülûs-i Hümâyûn buyurup erkân-ı devlet ben-dele-rinüz yollu yolunca pâye-i serir-i saltanata yüz sürüp beher-hâl kul tâifesi mâ-tekaddemden ecdâd-ı izâmunuz kanunu üzre bahşîş ve terakkilerini mubârek kelâm-ı Şerîfünüzünden işitmek beynlerinde âdet-i mukarrerleridir; ya'nî:

— Cümlesi virilsün, makbûl-i Hümâyûnumdur!

dimenüzü isterler; alelhusûs Yeniçeri tâifesi içinde Ricâl-Ullâh mukarrerdür ve kadimî kanunları, çavuşları ellerin kaldurup ocakdan geçen yoldaşlarına ve Âl-i-Osman pâdişahlarına duâlar idüp cümlesi «Âmin!» demek kaaide-i kadimle-ridür ve hayr-ü-bereket dahi bundadır. Ba'dehu cenâze namazı kılınup ta'ziyet işi tamâm olup irtesi Divan içerüde olup erkân-ı devlet tehniyet için pâye-i serir-i izzete tekrâr yüz sürüp hil'atler virile!».

Bu tezkirenin mühim noktaları şunlardır:

1 — Orduya istinâd eden Vezir-i-a'zam, kendi kaynatası olan yeni padişaha bir nevi emir vermektedir;

2 — İkinci Selim'in İstanbul'daki cülûsuna kıymet vermiyen Vezir-i-a'zam, otağın önünde taht kurularak Yeniçeri ocağı huzurunda bir kere daha cülûs merâsîmî yapılmasını istemektedir;

3 — Yeniçeriler içinde «Ricâl-Ullâh» bulunduğundan bahseden Sokullu, Ocağın âdetâ kudsî bir salâhiyetle vaziyete hâkimiyyeti esasını müdafaa etmektedir;

4 — İkinci Selim Ocağa bahşîş verileceğini bizzat söyleyecektir.

Tabîî bu suretle Sokullu-Mehmet Paşa pek kuvvetli bir şahsiyyet olmadığını çok iyi bildiği kaynatasını kendi elinde bir oyuncak hâline getirmek istiyor demektir. Fakat İkinci Selim'in maiyyetinde Anadolu'dan beraber gelmiş bir takım mühim şahsiyetlerle Anadolu Türklerinden toplanmış eyâlet askerleri vardır! Hattâ bu askerlerin bir kısmı yeni padişahın vaktiyle kardeşi Bâyezîd'e karşı girişmiş olduğu saltanat ve verâset muharebelerindenberi yanındadır: İkinci Selim'in böyle bir vaziyette Yeniçeri ocağına istinâden söz söyleyen da-madı Sokullu-Mehmet Paşa'ya boyun eğmek istemiyeceği pek tabiidir. Onun için Vezir-i-a'zamin tezkiresini ilkönce Anadolu'dan kendisiyle beraber gelen hocası Atâullâh Efendi'ye gösterip fikrini sormuş ve ondan şu cevabı almıştır:

— Bu mertebeye ihtiyac yok: Emr-i cülûs bertaraf oldu; hemen muradları hâ-kimi mahkâm itmekdûr!

Sultan Selim'in lalası olan ve tıpkı hocası gibi Anadolu'dan beraber gelen Hü-seyn Paşa'nın cevabı da şudur:

— İstanbul'da oturup buraya gelmek ne dirler idi? Bir tedârük dahi mi iderler idi?

İkinci Selim'in çok kıymet verdiği müsâhib ve nedîmi Celâl Bey'in de şöyle bir mülâhazada bulunduğu rivayet edilir:

— Evvel-zamandan bir söz işidilürdü, vâkı' imiş! Meselâ: «Âl-i Osman saltanat tahtına geçmez, mâdâm ki Kul kılıcı altından geçmiye!» gerçek imiş!... Vâris-i mülk hâzır olacak bu makuulât dağdağadur!

İşte bu suretle Anadolu'dan getirdiği hususî maiyyet erkânının fikirleriyle bir miktar muhâfız kuvvetine istinâd eden İkinci Selim, Yeniçeri ocağına istinâd eden Sokullu'ya karşı cephe almış demektir: Tabîî bu vaziyet, netice itibariye Türkîlikle Devşirmeliğin bir kere daha karşılaşması demektir: Fakat kuvvetler arasında bir nisbet yoktur; onun için gene Devşirmeler muvaffak olacaklardır: Aşağıda bu sene vukuâtının «5 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Bunun'a beraber bidâyette bu nisbetsizliğe ehemmiyet vermiyen Sultan Selim Anadolu'dan getirdiği müşâvirlerinin fikirlerinden ayrılmıyarak sâye-ban altın-da ikinci bir cülûs merâsîmî yapılmasını reddettikten başka bahşîş meselesini de kabul etmemiştir! — Kanunî Sultan Süleyman'ın Szigetvar'dan getirilen otağı Belgrad civarındaki «Hünkâr-tepesi»nde kurulmuş, İkinci Selim derhal gidip otağa yerleşmiş ve Sokullu'ya tebliğ edilen red cevapları da bir rivayete göre oradan gönderilmiştir. — Vezir-i-a'zamin bu cevaplardan çok müteessir olduğu rivayet edilir: Hattâ o sırada yanında bulunan Sır-kâtibi ve «Münşeat» sâhibi meşhur Feridun Bey ilk taleplerde ısrâr edilmesi ve ikinci bir arıza da-ha yazılması teklifinde bulunduğu halde Sokullu kabul etmemiş, Sultan Se-

lim'in kendisini azletmek ihtimalini düşünmüş, her şeyden fazla bu noktaya ehemmiyet verdiği ve yeni padişahın başına bir galle çıkmasına her halde meydan vermek istediği için, Selânîki'nin tâbiriyle «tınmamış», ve tınmadığı için de Feridun Bey'e :

— Biz vezir idüğümüz neden ma'lûm? Câiz ki istediğün istihdâm eyliye! Hatâ eyledünüz demek olur!

sözleriyle endişesini ifşâ etmekten çekinmemiştir. Her halde Sokullu'nun işi oluruna bırakmak suretiyle bir Yenigeri patırdısına yol açmak istediği muhakkaktır : Hattâ padişahı kendisine muhtac ederek mevkiini sağlamlaştırmak için öyle bir patırdıyı böyle bir vaziyet üzerine bizzat teşvik etmiş ve Belgrad'a hareket etmeden evvel Ocak erkânının kulaklarını bükmüş olmak ihtimali bile yok değildir! Sokullu-Mehmet Paşa Mitroviça'dan Belgrad'a işte bu vaziyette hareket etmiştir).

26 Teşrinievvel = 11 Rebi'ül-âhir, Cumartesi: Kanunî Sultan Süleyman'ın tabutunu getiren ordunun Belgrad'a muvâsalatı, cenâzenin İstanbul'a gönderilmesi ve Belgrad'da ilk Yenigeri patırdısı.

(Yukarıki fıkrada görüldüğü gibi Sultan Selim bu sırada Belgrad civarındaki «Hünkâr-tepesi»nde kurulan «Otâğ-ı-Hümâyûn»dadır; ordunun buraya gelişini, cenâzenin etrafındaki hâfızlar içinde bulunan Selânîki şöyle anlatır :

«Cümle erkân-ı devlet mâtem libâsıyla şemle sarınp ve solakaan-u-peykân sorguçların çıkarup borkleri üstüne peştamallar sarup ve çavuşân-u-çaşnigirân ve sâir agayân karalar sarınp ve bi-zebanlar çullar geyüp âh-u-nâle-vu-fer-yâd-u-enin ile ve şehri Belgrad halkı köprüyü geçüp karşı gelüp mâtem libâsı çullar geyüp efgaan ile zikr-ü-tesbîh-ü-tehlîl idüp ve her biri esrik develer gibi hây-hây ve tevhid ile araba içinde tâbût ile sorguçlu mücevvezeyi gördüklerinde cenâzenin önüne düşüp ve beri yakada otâk-ı gerdun-nitâk önünde âlî sâye-banlar kurulmuş, arabanın örtüsün kaldurup Sultan Süleyman-Hân-ı Gaazi'nün tâbâtı nümâyân oldukça asâkir-i nusret-meâsir bi-bakaa dünyânun ahvâline dem-beste ve hayran ve bi-ihityâr sûziş ile giryân-u-nâlân oldular».

Bu sırada Sultan Selim «Otâğ-ı-Hümâyûn»dan mâtem elbisesiyle çıkıp etrafına selâm vererek, şanlı babasının cenâze arabasına doğru ilerleyip ellerini kaldırmış, ağlıyarak duâ etmiş, Sokullu-Mehmet Paşa koltuğuna girmiş, cenâze namazında imamlık eden Hâce-i-Sultânî Atâullâh Efendi'nin sağında padişah, solunda vüzerâ durmuş ve nihayet:

— Er kişi niyetine!

diye birses yükselerek er-meydanında can veren ihtiyar Türk kahramanının cenâze namazı «Birinci Sefer-i-Hümâyûn»unda fethettiği Belgrad kalesinin önlerinde kılınmıştır.

Namazdan sonra yeni padişah askere cûlûs bahşişi ve terakki va'detmeksizin otağına girerken Yenigeriler «ref'i savt ile gulgule itmeğe» başlamış, orada duran vüzerâyâ hitâben :

— Bizüm kanûn-ı kadimimize riâyet olunup bahşişlerimiz söyleşülmüş idi, nice olacaktı? Niçün böyle eyledünüz? Emmâ sonra zahmet çekersiz, yine suçlu biz oluruz! İmdi Edirne-kapusun'da veyâ Saray kapusunda yine siz bizimsiz, haber ola!

diye tehditler savurmuşlardır. Hattâ bu kadarla da iktifa etmiyen Ocaklılar Otâğ-ı-Hümâyûn'a giren padişahın arkasından da :

— Biz seni avlıyacak yeri bilirüz!

diye bağırışmışlardır : Hâdisâtın cereyan tarzına nazaran bu tehditlerde Sokullu'nun tesiri olmaması kabil değildir; bu mesele için yukarıki fıkraya da bakınız. Yenigerilerin münasebetsizlikleri bu kadarla da kalmış değildir : Belgrad'da «beş gün oturak» ilân edilmiş olduğu için, daha ilk gününden itibaren çarşıda, pazarda Devşirme asker padişahın maiyyetinde gelen Anadolu Türk askerlerine tecâvuz etmiye başlamış, Yenigeriler ötede beride «hasedlerinden» :

— Sultan Selim-Hân ile maen gelen bi-edeb tâife içümüzde durmasunlar, yokhsa it gibi kılıç koyup kıraruz!

gibi sözlerle hayâsızlığı en son haddine kadar götürmekten çekinmemişlerdir : Tabii bu vaziyet Devşirmelerin Türkleri koğması demektir! Hattâ bâzı makamlara bunun için «kâğıdlar sundukları» bile rıvayet edilir!

Belgrad sokaklarında :

— Bre ur Urumlu'yu!

diye bağırın Ocaklılar nihayet «Urumlu = Anadolu» dedikleri Türklere hücum etmekten bile çekinmemişlerdir! Bu vaziyet karşısında işin daha fena şekiller almasına meydan vermek istemiyen ikinci Selim, Lala Hüseyin Paşa'yı Anadolu Türklerinin derhal İstanbul'a götürülmesine memur etmiş olduğu için Selânik'in tâbiriyle Hüseyin Paşa «borusun çaldırıp İstanbul'a göçmüşlerdir». İkinci Selim'le maiyyetine karşı Yenigeri dâvasını temsil eden Sokullu-Mehmet Paşa bu hâdiseler karşısında seyirci kalmaktan başka bir şey yapmamıştır : Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, Vezir-i a'zâmin maksadı yeni padişahı Yenigeri ocağına karşı âciz bırakarak râm etmek, oyuncak hâline getirmektir; Sokullu bu Devşirme siyasetinde tamamiyle muvaffak olmuş ve Belgrad patırdısı Anadolu'dan gelen Türk askerinin derhal İstanbul'a sevkinden başka padişahın nihayet cülûs bahşisine bile muvafakatiyle neticelenmiştir! İkinci Selim'in bu meseledeki nokta-i nazarı çok haklıdır : Onun maksadı çirkin bir an'ane hâline gelmiş olan cülûs bahşisi âdetini ortadan kaldırmak değildir; ancak kendisinin bu tarihten 27 gün evvel İstanbul'daki cülûsunda ordu ve bilhassa Yenigeri ocağı hazır bulunmamış, iş olup bitmiş ve aradan bir çok günler geçmiş olduğu için, öyle bir âdetin böyle bir cülûsla hiç bir alâkası yoktur ve bilhassa aradan yirmi yedi gün geçtikten sonra sırf askere bahşis verebilmek için ikinci bir cülûs merâsimi yapmak büsbütün mânâsızdır! Bununla beraber Sokullu'nun seyirci kaldığı Belgrad patırdıları Sultan Selim'le «Selimlüler»in bu gibi mülâhazalarını bir anda suya düşürmüş olduğu için, «kifâyet edecek kadar hazîne götürülmemiş» olduğu halde elde bulunan para «cülûs bahşisi», olarak derhal askere tevzi edilmiştir : Tabii bu vaziyet, ikinci Selim'in daha ilk ânından itibaren Devşirmeliğe mağlûb olması demektir! — Mecmûu 12300 tutan Yenigeri neferlerinin her birine ikişer bin, 5885 kişilik «Bölük halkı»na da biner akça dağıtılmış ve bütün bunlara derece derece «terakkiler» yâni zamlar da verilmiştir : Bunlardan «Bölük halkı» denilenler, padişahların tıpkı Yenigeri gibi Devşirmelerden seçilen ve «Kapu-kulu suvârisi» veyahut «Si-pâh» isimleriyle de anılan atlı muhafız kıt'alarıdır. Bunlardan başka diğer sınıflara da terakkiler verilmiştir; fakat buna rağmen «Kul tâifesi» gene memnun olmamış, hattâ Yenigeriiler :

— Kanunumuz üçer bindür : Bin akça dahî sefer in'âmı mukarrerdür!

diye bağırışmışlardır! Bu suretle Ocaklılar ikişer bin akça daha istiyorlar demektir! Bunlardan başka, para yetmediği için bahşişlerini hiç alamıyanlar da vardır; onun için :

— Alabilenler aldı, alamıyanlar İstanbul'a kaldı!

demekten başka çare bulunmamıştır : O tarihlerde bir altın takriben altmış akça tuttuğuna göre, bin akça on altı buçuk altın demektir; bu hesaba göre her Yenigeri neferine otuz üç altın verilmiş ve bundan başka istedikleri 33 altının verilmesi de İstanbul'a bırakılmıştır; netice itibariyle her Yenigeri neferi 66 altın alıyor demektir! — Kanunî Sultan Süleyman'ın cenâzesi Belgrad önlerinde namazının kılındığı gün derhal yola çıkarılmıştır : Cenâzenin nakline döndüncü vezir Ahmed ve eski Mısır valisi Sofu-Âli Paşalarla merhumun Emir-â-hûru Ferhad Ağa ve Szigetvar seferine askerin mâneviyyâtını yükseltmek için dâvet edilmiş olan büyük mutasavvıf ve âlim Nûrüddin-zâde Muslihiddin Mus-tafa Efendi ile maiyyetindeki dervişler memur edilmiş ve bunların yanına dört yüz muhafız asker de verilmiştir).

31 Teşrinievvel = 16 Rebi'ül-âhir, Perşembe: İkinci Selim'in Belgrad'dan İstanbul'a hareketi.

(Bu senenin 17 Teşrinievvel = 2 Rebi'ül-âhir Perşembe günü Belgrad'a gelmiş olan ikinci Selim burada 14 gece kaldıktan sonra bu on beşinci gün yola çıkmıştır. — Bu hareket, Kanunî'nin cenâzesiyle ordunun Belgrad'a muvâsalatından beş gün sonraya müsâdiftir).

1 Teşrinisânî = 17 Rebi'ül-âhir, Cuma : İçki yasağı yüzünden «Sil-sile-i Ulemâ yürümesi».

(Kanunî Sultan Süleyman gazellerinden birinde :

Rindler bezminde sâkı bir aceb nâm eyledüm
Mescidün kandilini meyhâneye câm eyledüm

dediği halde bütün memlekette umumî bir içki yasağı ilân etmekte tereddüd etmemiştir; Ramazan-zâde Nişancı Mehmet Bey onun son yıllarına tesadüf eden bu yasağını şöyle anlatır :

«Bu rûzgâr-ı nâ-sâz-kârda sâgar-ı şarâb mânend-i lâle-i sirâb taşâ çalındı, hamr ne satıldı, ne alındı... Surâhilerün boyunları uruldu, kopuzların kulakları bu ruldu».

Büyük şâir Bâkî de bu münasebetle yazdığı bir gazelin birinde :

Şarâb-ı nâbdan humlar tehi meyhâneler tenhâ
Aceb hâlîğin buldu riyâ ehli bu meydânun

demiş ve ötekinde de :

Keşti-i sahbâ keşâkeşden halâs olmaz dahî
Tutdular kanlû gibi muhkem resenler takdılar

diye içini çekmiştir! «Nev'î'nin de şöyle bir beyti vardır :

Kalb-i âşık gibi virân itdiler meyhâneyi
Bi-vefâlar ahdine dönderdiler peymâneyi

Şehzâdeliğindenberi «Sarhoş.Selim» diye şöret bulmuş ve hattâ bu yüzden habasının tekdirine bile uğramış olan ikinci Selim'in cûlûsu tabii artık Kanunî devrinin bu pehrizkârlığına nihayet verecekti ve bu netice hiç gecikmedi: Ordu Belgrad'dan Semendire'ye doğru giderken padişahla at başı bir giden «Sadr-ı Rûm» yâni Rumeli Kadı-askeri Hâmid ve «Sadr-ı Anadolu» yâni Anadolu Kadı-askeri Pervîz Efendiler yeni padişahın içki düşkünlüğünü hiç hesaba katmıyarak büyük bir cüretkârlıkla :

— Şarabı babanız merhum kaldırmuşlar idi, bolayki sizün zamân-ı Şerifünüzde dahî memnû olaydı!

diye içki yasağının devamını temenni etmiş oldukları için, ikinci Selim Semendire konağında bunların ikisini birden azletmiş ve bu münasebetle ilmiyye mesleğinde mühim değişiklikler olmuştur: Meselâ Rumeli Kadı-askerliği İstanbul Kadısı Kadı-zâde Ahmed Efendi'ye, Anadolu Kadı-askerliği Bursa kadısı Muallim-zâde Ahmed Efendi'ye, İstanbul Kadılığı Mısır'dan ma'zul Mevlânâ-Hasan Bey'e ve Bursa Kadılığı da ikinci Selim'in valiliğinde tanınmış olduğu Kütahya Kadısı Kapucu-başı Abdullah Ağa-zâde Molla Çelebi Efendi'ye tevcih edilmiştir: «Silsele-i Ulemâ yürümesi» denilen bu ilmiyye tevcihâtında «beş yıl mîkdârı mer-ci-i Ulemâ ve ekâbir» olan Hâce-i Sultânî Atâullah Efendi'nin âmil olduğu rivayet edilir. Bu değişikliklerin sebebi düşünülürse, artık Kanunî'nin perhiz kâpısı kapanarak sefâhat kâpısının ardına kadar açılmış olduğu kendiliğinden anlaşılır: Bundan sonra Osmanlı sarayında yeni bir içki, saz, söz ve eğlence devri başlamış demektir; baştakileri taklide meyyâl olan halkın bile :

— Bu gün şarabımızı nerede içeceğiz? Müftide mi, Kadıda mı?

gibi sözler sarfedecek hâle geldiği rivayet edilir! — Kanunî'nin perhizi gibi ikinci Selim'in o yasağa nihayet veren rindâne kararı da Dîvan edebiyatında akisler bırakmıştır; meselâ şâir Hayâlî yeni saltanat devrini :

Nola mezmûm-i cihân oldu ise bâde yine
Devr ola rehne kona hırka-vu-seccâde yine

beytiyle terennüm etmiştir!).

28 Teşrinisâni = 15 Cumâda-l-ûlâ, Perşembe: Kanunî Sultan Süleyman'ın cenâze merâsimi.

(Bu senenin 26 Teşrinievvel = 11 Rebi'ül-âhir Cumartesi günü Belgrad'dan arabayla ve 400 kişilik bir muhafız kıtasıyla yola çıkarılan tabut 33 günde nakledildikten sonra bu 34 üncü gün İstanbul'a vâsıl olup o sırada pâyitahtta bulunan hükümet erkânıyla ulemâ tarafından istikbâl edilerek yol boylarında olduğu gibi İstanbul'da da halkın gözyaşlarıyla vâveylâları arasında Süleymâniyye câmiine götürülmüş ve cenâze namâzı Szigetvar ve Belgrad'dan sonra üçüncü defa olarak İstanbul'da meşhur Şeyh-ül-İslâm ve Müfti-l-Enâm Ebussuûd Efendi ve bir rivayete göre de Nakib-ül-Esrâf Taşkendlî Muhterem Efendi tarafından kılınıldıktan sonra Süleymâniyye'deki türbesinin olduğu yere defnedilmiştir. — Büyükle şâir Bâkî'nin :

Gün doğdu Şâh-ı âlem uyanmaz mu hâbdan
Kılmaz mı cîlve hayme-i gerdun-ınâbdan
Yollarda kaldı gözlerümüz gelmedi haber
Hâk-ı cenâb-ı sütte-i devlet-meâbdan

gibi unutulmaz mısralarla o millî mâtemi müstakbel asırlara nakleden ve bilhassa :

Şemşir gibi rûy-i zemîne taraf taraf
Saldun demür kuşaklı cihan pehlevanları
Aldun hezâr bütkeveyi mescid eyledün
Nâkuus yirlerinde okutdun ezanları

gibi unutulmaz mısralarla o millî mâtemi müstakbel asırlara nakleden ve bil-sözden yapılmış bir âbide heybetiyle yaşatan «Terkib-i-bend» şeklindeki muhteşem mersiyesi işte o günden itibaren halk arasına yayılmış ve bu millî mâtemin en samimî ifâdesi sayılmıştır.

Selânîkî Mustafa Efendi Kanunî'nin defnini «Cumâda-l-âhire = Kânunuevvel» ayında ve Solâk-zâde ise «Cumâda-l-âhire evâsıtında = Kânunuevvel sonlarında» gösterirse de bunların «Cumâda-l-ûlâ = Teşrinisâni»den galat olması lâzımgelir : çünkü Kanunî Sultan Süleyman İkinci Selim'in İstanbul'a muvâsalatından evvel defnedilmiş, Sultan Selim babasının cenâze merâsiminde bulunmamış ve aşağıda görüleceği gibi 5 Kânunuevvel = 22 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü, yâni Kanunî'nin defninden bir hafta sonra İstanbul'a gelmiştir).

4 Kânunuevvel = 21 Cumâda-l-ûlâ, Çarşamba: İkinci Selim'in İstanbul civarında Halkalı sarayına muvâsalatı.

(Sultan Selim Halkalı'daki saraya ve Sokullu-Mehmet Paşa da buradaki çiftliğine inmiştir : Bu gecenin burada geçirilmesi, yeni padişah ertesi gün İstanbul'a girerken yapılacak alayın hazırlıklarından dolaydır. — Bu gece tuhaf bir hâdise olmuş, müverrih Selânîkî Mustafa Efendi ile Divan-kâtibi Gınâyî-Çelebi bazı arkadaşlarıyla beraber İstanbul'a giderlerken «Litoroz = Litrova», köyünde meş'aleler ve mumlarla bir içki meclisi kuran Yenîçerilerin ertesi gün için bir ihtilâl müzakeresine girişmiş olduklarını görmüşlerdir! Selânîkî ile Gınâyî bu manzarayı görür görmez derhal geri dönüp meseleyi Reis-ül-Küttâb yâni Hâriciye Mektubcusu Mehmet-Çelebi ile Sır-Kâtibi Feridun Bey'e anlatmışlar ve bunlar da bizzat gidip tahkik ettikten sonra derhal Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'ya haber vermişlerdir; Paşa'nın bu büyük tehlikeye karşı hiç bir alâka ve hareket göstermemiş olduğunu Selânîkî şöyle anlatır :

«Emmâ ne fâide, sabah karîb olmağın varup Vezir-i-a'zam Hazretlerin dahî âgâh eylediler emmâ hiçbir vechile tedârûke mecâl olmadı!»

Bir ihtilâl hazırlığına karşı bir hükümet reisinin son anda bile elinden ne gelir. se yapması ve bilhassa devlet reisine vaziyeti derhal arz etmesi en tabii vazifesi olduğu halde Sokullu'nun hiç aldırış etmemesi her halde kendisinin padişahı oyuncak hâline getirmek için böyle bir şey tertib ettirmiş olmak ihtimalini çok geniş nispette teyid eden bir vaziyet demektir! Zaten Belgrad patırdısındaki se-yirci vaziyetiyle aşağıda görülecek İstanbul patırdısındaki tuhaf vaziyeti de böyle bir ihtimalin en kuvvetli delilleridir : Yukarda, bu sene vukuâtının «25 ve 26 Teşrinievvel» fıkralarıyla aşağıdaki fıkraya da bakınız).

5 Kânunuevvel = 22 Cumâda-l-ûlâ, Perşembe : İkinci Selim'in Belgrad'dan İstanbul'a avdeti ve Yeniçerilerin ikinci patırdısı.

(Osmanlı menbâlarında ikinci Selim'in Belgrad'dan İstanbul'a gelişi umumiyetle «25 Cumâda-l-âhire 974 = 7 Kânunusâni 1567 Salı» ve «27 Cumâda-l-âhire = 9 Kânunusâni 1567 Perşembe» günleriyle böyle gün tarihi zikredilmeyerek yalnız «Cumâda-l-âhire 974 = Kânunuevvel 1566/Kânunusâni 1567,» ayında gösterilir : Fakat Hammer'in padişah şehre girerken bizzat şahid olan ve giriş alayını seyreden müverrih «Almosnino»ya istinâden kaydettiği vechile ikinci Selim işte bu 1566 = 974 senesi Kânunuevvel = 22 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü İstanbul'a vâsıl olmuştur : Onun için Osmanlı menbâlarındaki «Cumâda-l-âhire» tâbirinin her halde «Cumâda-l-ûlâ»dan galat olması ve ilkönce Selânik'de görülen bu zühûlün diğer menbâlara ondan geçmiş olması lâzımgelir. Zâten 31 Teşrinievvel=16 Rebî'ül-âhir Perşembe günü Belgrad'dan yola çıkan ikinci Selim bu bir aylık yolu 35 günde kat'etmiş demektir : «Cumâda-l-âhire» sonlarına ait rivayet esas tutulduğu takdirde bu bir aylık yolculuğun iki aydan fazla sürmüş olduğunu kabul etmek lâzımgelir ki bunun da doğru olamayacağı pek tabiidir.

Yukarıki fıkroda da gördüğümüz gibi, Sultan Selim'in bundan bir gün evvel Halkalı'da geçirdiği gece Yeniçeriler bir isyan hazırlamış, Sokullu-Mehmet Paşa bunu haber almış, fakat Sultan Selim'in maiyyeti kendisini istemediği ve kendisi de Sultan Selim'i avucuna almak istediği için hiç bir tedbir ittihazına lüzum görmemiştir : Bu vaziyette her şeyi oluruna bırakan Vezir-i a'zam müşevvik olmasa bile her halde lâkayd bir seyircidir ve hâdisâtın ustalıkla istifade etmek istemiştir! Bilhassa padişahı vaziyetten haberdâr etmediği muhakkaktır : Onun için sabahla-yın İstanbul muhafızı İskender Paşa ile Pulya seferinden büyük ganîmetlerle dönen Kapdan-ı Deryâ Piyâle Paşa ve Şeyh-ül-İslâm Ebussuûd Efendi ile erkân ve ulemâ yeni padişahı muhteşem bir alayla sâr hâricinden istikbâl edip büyük bir tantana ve debebeyle şehre girildikten sonra çok çirkin ve bilhassa o devrin azametine yakışmıyacak hâdiseler olmuştur : Yukarda bu sene vukuâtının «31 Teşrinievvel» fıkрасında gördüğümüz gibi Yeniçeriler Belgrad'da ikişer bin akça yâni otuz üçer altın bahşış aldıkları halde bunu azımsayıp :

— Kanunumuz üçer bindür!

diye biner akça fazla istemişler ve ayrıca biner akça da «Sefer in'âmı» koparmıya kalkışmışlardır : Hazine pâyyıtahta bulunduğu için bu paraların kendilerine İstanbul'da verileceği ilân edilmiş olduğu halde, padişah İstanbul'a girerken sokaklarda patırdı etmeleri bu işde bir müşevvik parmağı olduğunu gösterir : O da her halde Sokullu'dur! Alay Edirne-kapusu'ndan şehre girdikten sonra büyük bir halk kalabalığı arasından ilerliyerek Şehzâde câmiinin önünde Yeniçeriler birden-bire durmuş :

— Dur a! Dur a!

diye bir bağırışma başlamış bu hâl bir saat kadar sürmüş, bağırana niçin bağır-
dıkları sorulunca da hoşnutsuzluk ifade eden tarihî tâbirleriyle :

— Otluk arabası var!

diye cevap vermişlerdir. Oradan bin müşkilâtla Bâyezid meydanına geldiği zaman kendilerine nasihat etmek isteyen Vezir-i sâni Pertev ve Kapdan-ı Deryâ Piyâle Paşaları mızraklarla atlarından aşağı atmışlar ve üçüncü

vezir Ferhad Paşa'ya da «tüfenk kundağı» ile vurmuşlardır! Beşinci Vezir Mustafa Paşa'nın o gün «temârüz idüp» hiç görünmediği rivayet edilir! — Bu vak'a-da bizzat bulunan Selânîki'nin ifadesine göre o gün taarruza uğramıyanlar yalnız Sokullu-Mehmet Paşa ile dördüncü vezir Ahmed Paşa'dır! Bunlar : «Ceyblerinden avuc avuc altınlar çıkarup :

— Lütfeyleylen yoldaşlar!

dimek ile ırzların [=şereflerini] satın alup yüzer ve ikişer yüz nefer Yeniçeri etrâfların alup sarây-ıâmire kapusuna değin musâhabet ile götürdüler»!

Diger vezirler atlarından aşağı atılıp ezilir ve yaralanırken Sokullu'nun böyle «musâhabet ederek» muhafızlar arasında götürülmesi tabii bu ısyandaki alâkasını büsbütün meydana çıkaran bir vaziyet demektir. — Topkapı sarayının önünde vüzerâyı dışarda bırakan ve hattâ padişahı bile içeri sokmıyan âsiler iki kısma ayrılmış, bir kısmı içeri girip Ayasofya'ya nâzır olan «Bâb-ı-Hümâyûn»u kapamış ve bir kısmı da dışarda kalıp o sırada oraya doğru gelen padişahın önüne vüzerâyı sürerek ikinci Selim'e :

— Girü eski kanunu vir â, vir ê!

diye bağrıışmıya başlamışlardır. Sokullu-Mehmet Paşa ancak işte bu vaziyette ve âsilerin lehinde işe müdâhale ederek :

— Şevketlü Hünkârım, bunlar mübârek lisân-ı Şerifinüzden virgülerin işitmeyince müteselli olmazlar : İnâyet eylen, fitne def'olsun, buyurun!

demiş ve Mitroviça'dan Belgrad'a gönderdiği tezkiredeki bahşış talebini İstanbul ısyânında tekrar ederek Ocağın âdetâ vekâletini yapmıştır! Sultan Selim'in Vezir-i-a'zamına verdiği şu cevap o yetmiş iki buçuk millet döküntülerinin iyi Türkçe bilmediklerini gösterdiği için çok şâyân-ıdikkattir :

— İçlerinde Türkçe bilür var ise gelsün, söyleyelim!

Selânîki'ye göre bu vaziyet üzerine padişahın karşısına çıkabilecek kimse zuhur etmediği için nihayet Sultan Selim hepsine birden :

— Cümle bahşış ve terakkileri virilsün, makbûlumdür!

demekten başka çâre bulamamıştır! Bunun üzerine saray kapısının dışında bulunanlar içerde bu sözü işitmemiş olan arkadaşlarına teminat verdikleri için, Ayasofya minârelerinde ikinci ezanı okununcaya kadar dışarda beklemiş olan padişah nihayet «Bâb-ı-Hümâyûn»dan içeri girmiştir! — Tabii artık Sokullu-Mehmet Paşa Mitroviça'danberi dâvâ vekillğini yaptığı Ocağa istinâden vaziyete hâkimdir ve ikinci Selim için kendisini azletmek imkânı kalmamıştır! Onun için ilk iş olarak Sultan Selim'in şehzâdeliğindeki saltanat muharebelerindenberi maiyetinde bulunan ve Belgrad'a kadar gittikleri halde oradan İstanbul'a iâde edilen Anadolu Türk askerlerinin ekserisi terhis edilip memleketlerine gönderilmiş bunların Ocağa karşı rekabetlerine nihayet verilmiş ve hattâ beylerinden bazıları mukavemet etmek istedikleri için idâm edilmiştir. Artık İstanbul'da kurnaz ve haris bir devlet adamı olduğu kadar Devşirmeliğin de en büyük mümessili olan Sokullu-Mehmet Paşa'nın idare ettiği Devşirmeler zümresi rakıbsız bir hâkimiyet kurmuş demektir; Peçevi'nin dediği gibi Sokullu artık :

«Makaam-ı Sadâretde bir vechile istikrâr ve istihkâm buldu ki rûz-u-şeb Saâdetlü Padişâh kendü safay-ı hâtırları ve riayet-i lezâyiz-i dünyeviyyelerine râğbet-ü-istiğâl gösterüp bilkülliye saltanat-ı sâri kendülere müfevvaz idi»!

İkinci Selim'in devlet işlerini Sokullu'ya bırakmasında yalnız içki ve sefâhet düşkünlüğünün değil, her halde bu vaziyetin de mühim bir tesiri olmak lâzımgelir. Bununla beraber Sokullu'nun siyasi hatalarıyla muvaffakiyetsizliklerinde ikinci Selim şiddetli ve hayırlı müdâhalelerde bulunmaktan da hâli kalmamıştır : 1574=982 vukuâtının «15 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

7 Kânunuevvel = 24 Cumâda-ı-ülâ, Cumartesi: Cülûs bahşışinin ilmiyye sınıfına da teşmil edilerek tevzii.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen cülûs bahşışinin bakiyyesi bu gün askere tevzi edildikten başka, Şeyh-ül-İslâm'dan itibaren Ulemâya da mertebelerine göre bahşışler verilip hil'atler giydirilmiş ve bu suretle bahşış âdeti askerden son-

ra ilk defa olarak ilmiye'ye de teşmil edilmiştir. — Bu tevziat için 6 Kânunuevvel = 23 Cumada-l-âla Cuma tarihi de rivayet edilirse de tâtil gününe tesadûf ettiği için doğru olmaması lâzımgelir. — Hazine'nin bu bahşış yüzünden olan zi-yânı Kapdan-ı Deryâ Piyâle Paşa'nın İtalya seferinden ve ikinci vezir Pertev Paşa'nın da Transylvania = Erdel'den getirdiği ganimetler ve valilerle elçilerin cûlûs hediyeleri sayesinde telâfi edilebilmiştir).

1567 = 975

16 Ağustos = 10 Safer, Cumartesi: San'â'nın sukutu ve Yemen meselesi.

(Osmanlı Türklerinin Yemen'e hulûlü ve Yemen fütûhatının bundan evvelki safahâtı için 1521 = 927 vukuâtının son fıkrasıyla 1538 = 945 vukuâtının «27 Temmuz», 1539 = 945 vukuâtının «13 Mart», 1546 = 952 vukuâtının «12 Şubat» ve 1547 = 954 vukuâtının da «23 Ağustos» fıkralarına bakınız. — San'â fatihi Özdemir Paşa'nın Yemen fütûhâtından itibaren bu eyalette teselsül eden «Neşşâr» yahut «Saksâğan» Mustafa Paşa, Kara-Şahin Mustafa Paşa ve Mahmut Paşa gibi valiler Yemen'deki Osmanlı fütûhatını genişletmek için Zeydî imamı Mutahhar-ibnü-Şemsüddin'le mütemadiyen uğraşıp durmuşlar ve nihayet imâm'a Osmanlı hâkimiyetini tasdik ettiren bir sulh bile kabul ettirmişlerse de 1565 = 973 tarihlerinde Gazze sancak.beyliğinden Yemen Beylerbeyliğine gelen Kara-Şahin Paşa-zâde Rıdvan Paşa fütûhât sevdasına kapılarak bu sulhü ihlâl etmiş, fakat giriştiği muharebelerde muvaffak olamıyarak bir çok yerleri kaybettikten sonra mağlup vaziyette eskisinden daha fena bir sulh akdine mecbur olmuştur.

Peçevî, Selânikî ve Âlî gibi Osmanlı müverrihlerine göre Yemen'in iki vilâyet şekline sokulması işte bu sıralardadır ve sebebi de Rıdvan Paşa'nın selefi olan eski Beylerbeyi Mahmut Paşa'nın Yemen'den azledilip İstanbul'a gidince eyalet arâzisinin genişliğiyle coğrafi vaziyetine göre iki vilâyete ayrılmasının daha münâsip olacağı hakkında hükûmeti iknâ etmiş olmasıdır: Mahmut Paşa'nın Rıdvan Paşa'yı çekemediği için ona böyle bir oyun oynadığı ve bu hâlin de Yemen'deki Türk idaresini ikiye bölerek Zeydî imâmının işine yarayan bir za'fa sebep olduğu rivayet edilir! İşte bu vaziyet üzerine Yemen'in sahil boyunda «Tihâme» denilen ovalık kısmı «Yemen Beylerbeyliği» ve «Cebel» denilen dağlık kısmı da «San'â Beylerbeyliği» ismiyle birbirinden ayrı iki vilâyet şeklini almış ve birincisine «Zebid», ikincisine de «San'â» merkez ittihâz edilmiştir: Eski Osmanlı menbâlarında tafsilâtı bulunan bu meseleye Sultan Aziz devrinde «Târih-i Yemen ve San'a» isminde iki ciltlik kıymetli bir eser neşreden Hacı-Râşid Paşa her nedense temâs etmemiştir. — İmâm Mutahhar'a mağlûb olup bir çok arâzi vererek çok fena bir muâhede akdeden Rıdvan Paşa azledildikten sonra Yemen'de iki vali görülmektedir: Biri «Zebid»i merkez ittihâz eden ve «Yemen Beylerbeyi» denilen Hasan Paşa, biri de San'a Beylerbeyi Murad Paşa'dır. İmâm Mutahhar işte bu ayrılık ve ikilik za'fından istifade ederek ilkönce Murad Paşa üzerine yürüyüp şiddetli bir muharebede onu şehid etmiş ve kesik başını San'â muhâfızlarına göstermek suretiyle bu 10 Safer = 16 Ağustos Cumartesi günü San'ânın teslimini temin etmiştir: 9 Ağustos = 3 Safer Cumartesi tarihi de rivayet edilir. Valinin mağlûbiyyet ve şahâdetiyle vilâyet merkezinin sukutu her tarafta derin bir tesir icrâ etmiş olduğu için, bu vaziyetten istifade etmekte kusur etmiyen İmâm-Mutahhar Taaz ve Aden taraflarına da kuvvet sevk etmiş, evvelâ bu senenin 7 Teşrinievvel = 3 Rebi'ül-âhir Salı günü Taaz'i ve ondan sonra da sırayla Aden, Habb, Mokha vesaireyi kolayca ele geçirmiş ve işte bu suretle hemen bütün Yemen elden çıkmıştır: Bu vaziyet üzerine yalnız «Zebid» havâlisi Osmanlı hâkimiyetinde kalmış, nihayet Mutahhar oraya da saldırmış ve Hasan Paşa her ne kadar mühim bir zafer kazanarak vaziyeti kurtarmışsa da kuvveti azalmış olduğu için İstanbul'dan üstüste istimdâda mecbur olmuştur: Aşağıki fıkralara da bakınız).

16 Kânunuevvel = 14 Cumâda-l-âhire, Salı : Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın San'â beylerbeyliğine tâyini.

(Yukarıki fıkırada gördüğümüz gibi Yemen'in elden çıkması ve Osmanlı hâkimiyetinin yalnız Zebîd havâlisine münhasır bir hale gelmesi ve bilhassa Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa'nın istimdâd edip durması üzerine son zamanlara kadar yedi sene Habeş Beylerbeyliğinde bulunmuş ve dirâyet ve şecâatiyle şöhret bulmuş olan Özdemir-oğlu Osman Paşa Yemen'in istirdâdı vazifesiyle San'â valiliğine tâyin edilmiştir; Osman Paşa'nın babası Özdemir Paşa da evvelce Yemen Beylerbeyliğinde bulunmuş ve hattâ Yemen'in merkezi olan San'â kalesini o fethetmiştir : 1547 = 954 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu senenin 22 Ağustos = 16 Safer Cuma günü Habeş Beylerbeyliğinden azledilmiş olan Özdemir-oğlu Osman Paşa Mısır'da dünyaya gelmiş olduğu için azlinden sonra Kahire'ye gelmiş ve işte bundan dolayı San'â Beylerbeyliğine tâyini ve bir an evvel hareketi hakkındaki emir Mısır valisi Koca-Sinan Paşa'ya gönderilmiştir. Babası Özdemir Paşa'nın Mısır Çerkeslerinden veyahut Dağıstan ahâlisinden olduğu rivayet edilen Osman Paşa'nın anası Abbâsi hânedânındandır : Bu Hilâfet hânedânının Mısır kolu için 1517 = 923 vukuâtının «15 Şubat» fıkrasına bakınız. — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bu mühim ve müşkil işe tâyini şecâat ve iktidârından başka Kızıl-deniz seferleri için Mısır'ın merkez olmasından ve icab eden askerî hazırlıkların da ötedenberi işte bu en yakın merkezde yapılmasındandır : Aşağıki fıkraya da bakınız).

30 Kânunuevvel = 28 Cumâda-l-âhire, Salı: Şam Beylerbeyi Lala-Mustafa Paşa'nın Yemen Serdarlığına tâyini.

(Yemen'in yukarıki fıkralarda gördüğümüz vaziyetini İstanbul'a arzeden yalnız Yemen valisi Hasan Paşa değildir : Selânikî'nin rivayetine göre Şam Beylerbeyi Lala-Mustafa Paşa da :

«Vilâyet-i Yemen feth-i cedide muhtac olup elden gitdi: Nâm-u-nâmûs-i devlete bundan özge nice eksiklik ola! diyü ırk-ı gayret-ü-hamiyyet-i Osmâniyyeyi tahrik» etmiştir : Bir taraftan San'â'dan sonra Taaz ve Aden taraflarının da elden gitmiş olduğuna ait haberler gelmesi ve bir taraftan da Yemen ve Şam valilerinden böyle müheyyic tezkireler gelip durması İstanbul hükûmetini telâşa düşürdüğü için, işe daha fazla ehemmiyet verilmiş ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bu tarihten 14 gün evvel San'â Beylerbeyliğine tâyin edilmiş olmasıyla iktifâ edilmiyerek bu gün de Şam Beylerbeyi Lala-Mustafa Paşa vezâret pâyesiyle ve tam salâhiyetle «Serdâr», yâni Başkumandan tâyin edilmiştir : «Kara-Mustafa Paşa» ismiyle de anılan bu «Lala-Mustafa Paşa» Kanunî devrinde şehzâde Selim'le Bâyezid'i birbirine düşürüp Anadolu'da bir çok Türk kanları akmasına sebep olan ve işte o müthiş faciada Sultan Selim'e saltanat teminine çalışmış olduğu için bu sırada itibârının pek yüksek olduğu anlaşılan Boşnak devşirmesidir : 1559 = 966 vukuâtının «29 Mayıs», «31 Mayıs» ve «7 Temmuz» fıkralarına bakınız. Bu hilekâr devşirmenin Başkumandanlığa tâyini üzerine Yemen meselesi iki Beylerbeyi ile bir Serdara havâle edilmiş demektir : Bunlardan Serdâr Mustafa Paşa «San'â Beylerbeyi» Özdemir-oğlu Osman Paşa ile «Yemen Beylerbeyi» Hasan Paşa'nın müşterek âmiri vaziyetindedir. Lala-Mustafa Paşa'ya bir an evvel hareket etmesi de emredilmiş olduğu halde, işin azameti karşısında birdenbire gözü yılan bu devşirme Paşa hazırlık bahânesiyle beş ay kadar Şam'da vakit geçirmiş, bu müddet zarfında Osman Paşa'ya bir an evvel hareketini emretmiş ve istediği kadar asker ve levâzım verilmesi için de Mısır vilâyetine İstanbul'dan emir verilmiştir : Aşağıda 1568 = 975 vukuâtının «28 Nisan», ve «13 Mayıs» fıkralarına da bakınız).

1568 = 975

16 Şubat = 17 Şa'bân, Pazartesi : İran Elçisi Şahkuli-Hân'ın Edirne'ye muvasâlatı.

(İkinci Selim 1566 = 974 vukuâtının «5 ve 7 Kânunuevvel» fıkralarında gördüğü müz cûlûs gailelerini atlattıktan sonra İstanbul'da ancak altı buçuk ay kalıp 1567 = 974 senesi 22 Haziran = 14 Zülhicce Pazar günü pâytahattan hareketle 1567 — 1568 kış mevsimini geçirmek üzere Edirne'ye gitmiştir : O tarihten bu tarihe kadar yedi buçuk aydanberi Edirne'dedir; saltanat tebeddülü ve cûlûs tebrikiyle muâhede akdi yahut tecdidi gibi vesilelerle muhtelif devletlerden gelen elçiler işten bundan dolayı Edirne'de kabul edilmişlerdir : Meselâ Almanya imparatorluğuyla Fransa ve Polonya krallıklarının, Venedik ve Ragusa = Dubrovnik cumhuriyetlerinin ve Türkiye'ye tâbi olan Eflak, Boğdan ve Transylvania = Erdel prensliklerinin elçileri bu sırada hep Edirne'de toplanmışlardır! Bütün bu Avrupa elçileri Safavî Türklerinin parlak bir alayla geçecek olan muhteşem sefirini görebilmek için padişahın emriyle Edirne caddelerine dizilmişlerdir! O zamanki fakir ve geri Garb'ın gözleri o zengin ve ileri Şark'ın «Bin-bir-gece» masallarını canlandıran bu muhteşem levhasından kim bilir ne kadar kamaşmıştır : Birinci Tahmâsb'ı temsil eden Safavî sefiri ve İran'ın Revan eyâleti valisi Ustaclu-Şahkuli-Hân bir rivayete göre bin ve bir rivayete göre de yedi yüz yirmi kişilik bir maiyyetle geliyordu! Bunların yüz yirmisi elmaslar içinde parlayan beylerden, iki yüzü altın sırmalı elbiseleriyle gözleri kamaştıran Türkmen suvârilerinden ve dört yüzü de İran tüccarlarından mürekkepti : Bu tüccar takımının Edirne'ye gelmeyip İstanbul'da kalmış olduğu da rivayet edilir. Şahkuli-Hân'ın alayında 1700 yük hayvanı vardı : Bunların içinde Sultan Selim'e takdim edilecek hediyeler kırk dört deve yükü tutuyordu; otuz dört deve yükü de Şahkuli-Hân'ın hediyeleriydi! Sefâret hey'etinin beş tabl, sekiz boru, beş ney, bir nefir, bir tanbur ve bir çok çeng, zil, çarpâre, kudum vesairenden mürekkep bir mehter takımı da vardı; çalgıcılar içinde hânendelerden başka muganniyeler görülmüyordu.

Sultan Selim'e takdim edilen muhteşem hediyelerin en kıymetlileri içinde, sayebanları altın işlemeli ve resimli iki ipek çadırı yazısı Hazret-i Ali'ye izâfe edilen murassâ bir Kur'an, tezhipli ve murassâ bir Şâhnâme, küçük bir armut hacmiyle şeklinde bir Bedahşan yâkutu, on miskal yahut kırk dirhem çeken iki inci, içlerine zehirli şeyler konulduğu zaman derhal çatlayıp kırılan sekiz mâvi kâse, 164 bin altın kıymetinde irili ufaklı ve resimli ipek İran ve Horasan hahlarıyla İkinci Selim'e saltanat temin etmek için İran'da idâm edilen kardeşi şehzâde Bâyezid'in silâhlarıyla atları ve eşyası da vardı! Ayrıca Vezir-i a'zamla diğer vüzerâyâ da bir çok kıymetli hediyeler getirilmişti.

Şahkuli-Hân'la maiyyet alayı Edirne'ye yaklaşırken o zamanki Osmanlı şevket ve kudretini gösterecek bir tantanayla istikbâle çıkan Rumeli Beylerbeyi Kızıl Ahmedlü Şemsi Paşa Safavî sefiriyle görüşürken Türk askerinin ihtişamını kıskanan sefirin içneli bir nükte sarfederek :

— Vallah ki bu leşgerün ârâyiş-ü-nümâyiş ve zîb-ü-feri heman bir düğün halkına benzer!

dediği rivayet edilir : Şahkuli-Hân bu sözle tabii o ihtişamı zâhiri bir yaldızdan ibâret saydığını anlatmak istemiş, fakat çok zarif ve nüktedan bir zât olan Şemsi Ahmed Paşa'dan derhal şu cevabı almıştır :

— Beli, Çaldıran'dan Taclu-Hanım'ı gelin getüren bu askerdür!

Bu «Taclu-Hanım» Şâh İsmail'in Çaldıran zaferinde esir edilen güzel karısıdır : 1514 = 920 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız. Birinci Tahmâsb'ın bu kadar tantana, debdebe ve masrafla o kadar muhteşem hediyeler gönderip İkinci Selim'in cûlûsunu tebrik için hazineler sarfetmekten maksadı kuru bir gösterişten veyahut siyasî bir nezâket eserinden ibaret değildir : Yeni padişahın harici siyaseti henüz tavazzuh etmiş olmadığı için, dünyayı titreten Osmanlı orduları-

nın Şark'a mı, yoksa Garb'a mı teveccüh edeceği henüz belli değildir! Kanunî'nin Şark ve Garp sınırları arasında ondan ona atılmakla geçen saltanat devrinden sonra ikinci Selim'in de tıpkı dedesi Birinci Selim gibi tamamıyla Şark'a yüklenmek ihtimali vardır: İşte bundan dolayı Edirne'ye gelen imparatorluk elçileri Sultan Süleyman'ın Szigetvar seferiyle bozulan Avusturya sulhünü ikinci Selim'den âdetâ satın almayı çalışırken, İran sefiri de Osmanlılarla Safaviler arasında yarım asır sürmüş bir husûmet devresinden sonra akdedilebilen Amasya sulhünün tecdidini istemiş ve işte o muhteşem hediyelerle beraber arzettiği bu rica memnuniyetle kabul edilmiştir: Amasya sulhü için 1555 = 962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız).

17 Şubat = 18 Şa'bân, Salı: Sekiz sene müddetle akdedilen Osmanlı - Avusturya sulhünün Edirne'de imzâsı.

(İmparator ikinci Maximilien'in «Antoine Verantius», «Christophe Teuffenbach» ve «Albert de Wysz» isimlerindeki üç murahhasının yedi ay müzakereden, padişaha otuz bin duka altınıyla bir takım hediyeler takdiminden ve vüzâraya da on bin duka tevziinden sonra akdine muvaffak oldukları bu sulh o tarihten altı sene evvel 1562 = 969 senesi 1 Haziran = 28 Ramazan Pazartesi günü Kanunî Sultan Süleyman'dan istihsâl edilmiş olan sulhün hemen aynen tecdidinden başka bir şey değildir: İmparatorun her sene padişaha takdim edeceği haraç miktârı gene otuz bin duka altındır; yalnız yirmi altın vazo ile 2-3 duvar saati de ilâve edilmiştir; bundan başka Vezir-i a'zama senede iki bin duka ile dört gümüş kupa, ikinci vezire iki bin duka ile iki gümüş vazo, üçüncü vezire bin duka ile iki gümüş vazo, diğer üç vezire biner «thaler = 3 mark kıymetinde gümüş para», Baş-tercüman'a beş yüz thaler, ikinci tercümana üç yüz thaler ve diğer bir takım şahsiyetlere de cem'an iki bin thaler verilecektir. Son fütûhâta istinad edecek olan hudutlarla Eflak, Boğdan ve Erdel = Transylvania gibi Türkiye'ye tâbi prensliklere ait esaslar 1562 = 969 sulhünün aynidir: O sene vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız. İkinci Selim'in imparatora gönderdiği bir müvafakat fermanı üzerine akdedilen bu yeni muâhede 25 maddeden mürekkeptir).

28 Nisan = 1 Zülka'de, Çarşamba: San'â ve Yemen Beylerbeyliklerinin yeniden birleştirilmesi.

(Yemen meselesinin son şekli ve bu eyâletin son zamanlarda iki vilâyete ayrılması için yukarda 1567 = 975 vukuâtının «16 Ağustos», «16 ve 30 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. — Yemen'deki Osmanlı fütûhâtının elden çıkması, bu fütûhât dairesinin ikiye bölünmesinden dolayı kumanda birliği kalmadığı için İmâm-Mutahhar'ın fırsattan istifade etmiş olmasından mütevellit tabii bir netice demek olduğu Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa tarafından İstanbul'a arz edilmiş ve bunun üzerine «Gurre-i Zülka'de 975 = 28 Nisan 1568» tarihinde çıkan bir «Hükm-i Şerif» le San'â ve Yemen vilâyetleri yeniden birleştirilerek her ikisi de bu tarihten 4 ay, 14 gün evvel istirdad vazifesiyle San'â valiliğine tayin edilmiş olan Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya tevcih edilmiştir. «Yemen Beylerbeyi» denilen Zebid valisi Hasan Paşa işte bunun üzerine valilikten açıkta kalmışsa da Zebid muhâfızı olarak gene orada kalmıştır. — Bu sırada sefer hazırlıklarıyla meşgul olan Osman Paşa henüz Kahire'dedir: Fakat İstanbul'dan gelen bir emirde eldeki kadirgalar ve askerlerle Paşa'nın bir an evvel hareket etmesi tebliğ edilmiştir; aşağıki fıkraya da bakınız).

13 Mayıs = 16 Zülka'de, Perşembe: Yemen serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın Şam'dan Mısır'a hareketi ve Serdârlık meselesi.

(Şam Beylerbeyi Lala-Mustafa Paşa'nın büyük salâhiyetlerle Yemen serdarlığı-

na tâyinini ve hüviyyeti için yukarda 1567 = 975 vukuâtının «30 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Yukarıki fıkra'da bir an evvel işinin başına hareket etmesi hakkında İstanbul'dan emir aldığını gördüğümüz yeni Yemen Beylerbeyi Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bütün hazırlıkları tamamlandığı halde bir takım bahâ-nelerle Mısır'da vakit geçirdiği rivayet edilir. — Bu vaziyette Yemen meselesiyle alakadar dört Paşa vardır : Bunlardan yalnız Zebid muhâfızlığında bulunan sâ-bık vali Hasan Paşa Yemen'de ve diğer üçü de Kahire'dedir! En mühimleri olan Serdar Mustafa Paşa bu vazifeye tâyininden tam dört buçuk ay sonra Şam'dan hareket edip Mısır'a gelmiştir : Meşhur Osmanlı müverrihi Âlî, Lala-Mustafa Paşa'nın kâtibi olduğu için bu seferde onunla beraberdir. — Yeni Yemen Beylerbeyi Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın da serdârı beklediği için muhtelif hareket emirlerine rağmen işinin başına gitmeyip Kahire'de kaldığı anlaşılmaktadır; Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa'nın vazifesi Yemen'e gitmek değil, yalnız hazırlıklara yardım etmektir : Fakat bu vazifesini tamamiyle ifâ etmediği ve bir çok müşkilât çıkardığı rivayet edilir; çünkü bilhassa Sinan Paşa ile Mustafa Paşa arasında müthiş bir husumet vardır.

Kahire'de bu üç Paşa birleşince aralarında çok şiddetli ihtilâflar çıkmış olduğu ittifakla rivayet edilmektedir : Lala-Mustafa Paşa ile Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın arası ötedenberi iyi olduğu halde, Koca-Sinan Paşa her ikisine aleyhdar ve bilhassa Lala Paşa'ya kan ve can düşmanıdır : Bu şiddetli husumetin sebebi, bu tarihten dokuz sene evvelki şehzâdeler muharebesinde mağlûb olan şehzâde Bâyezid İran'a kaçarken Erzurum Beylerbeyliğinde bulunan ve işte bu Koca-Sinan Paşa'nın kardeşi olan Ayas Paşa'nın Bâyezid'e yardım edip Acemistan'a kaçmasını teshil etmiş olduğundan dolayı Lala-Mustafa Paşa'nın igvâsiyle idâm edilmiş olmasıdır : Bu mesele için 1559 = 966 vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasına da bakınız. Çok inatçı ve kindar bir Arnavut olduğundan bahsedilen Sinan Paşa işte bundan dolayı Lala-Mustafa Paşa'yı kardeşinin kaatili gibi görmekte ve ona karşı için-için kan dâvâsı gütmektedir! Vezir-i a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın da tehlikeli bir rakib addettiği Lala Paşa'dan hiç hoşlanmadığı muhakkaktır : İşte bundan dolayı Mısır valisi Sinan Paşa'nın Lala-Mustafa Paşa aleyhine yazdıklarını Sokullu çok müsâit karşılamıştır. Lala Paşa aleyhindeki en büyük isnat, Şam'da eski Kölemen Sultanı Kansu-Gavri'nin oğlu Mehmet Bey'in kızıyla evlenmiş ve bu sâyede Kölemen döküntüleri üzerinde büyük bir nüfuz kazanarak Mısır sultanlığına göz dikmiş olduğu hakkındaki rivayettir : Bununla beraber alâması çok seven ve bilhassa şehzâdeler muharebesinde kendisine ettiği hizmetleri unutmıyan ikinci Selim bu isnâda ehemmiyet vermemiştir. — Koca-Sinan Paşa'nın Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya düşmanlığı da onun Lala Paşa ile olan samimî dostluğundan mütevellit gösterilir : Hattâ işte bundan dolayı Sinan Paşa'nın her şeyden evvel bir kere bu iki dostun arasını bozmağa çalışmış olduğu halde muvaffak olamadığı bile rivayet edilir. Koca-Sinan Paşa'nın Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı İstanbul'a şikâyet ederek derhal Yemen'e hareket etmesi hakkında şiddetli bir emir getirtmesi işte bunun üzerinedir : Aşağıki fıkraya da bakınız. Bu sâyede Sinan Paşa Osman Paşa'yı 3 - 4 bin asker ve Süveyş'den itibaren 17 gemiyle hemen yola çıkarmış ve tabii Lala-Mustafa Paşa Kahire'de can düşmanıya başbaşa kalmıştır! Lala'nın Osman Paşa ile beraber hareket edememesi, Sinan Paşa'dan dört bin asker istediği halde onun kendisine dört yüz neferden fazla vermek istememesiyle izah edilir : Sinan Paşa'nın bundan maksadı, Şam'da dört buçuk ay geçirdikten sonra Mısır'a gelen ve üç ay da burada geçiren Mustafa Paşa'yı Kahire'de ayak direyip işinin başına gitmiyor gibi göstermek suretiyle Yemen serdarlığından azlettirip yerine geçmektir! Selânikî bunu şöyle anlatır :

«Mir-i-mirân-ı Mısır Sinan Paşa Hazretleri mufasssal-u-meşrûh garaz-âmis arzlar gönderüp Mustafa Paşa hakkında :

— Külli tekellûfât ile isrâfât-ı Hazine itmededür, lâkin bu kullarına serdarlık ferman olunur ise cüz'î nesne ile düşmen hakkından gelüp az vakitte fütûhât müyesser ola!

diyüp ve Mustafa Paşa dahî gitmekden imtinâ' eyledi dinilmeğin filhakika is-

tignâ yüzünden vezîr-i mumâileyhün kendüye keyd-ü-merkrini mukarrer bilüp...».

İşte bunun üzerine Lala-Mustafa Paşa nihayet azledilip İstanbul'a gitmiş ve Yemen serdarlığı da vezâret pâyesiyile Mısır Beylerbeyi Koca-Sinan Paşa'ya tevcih edilmiştir : Tarihi için aşağıki fıkraya bakınız. Sonraları «Yemen fâtihî» diye şöhret bulan Sinan Paşa işte budur. — Bir vakıf kaydine göre Koca-Sinan Paşa'nın babası «Ali Bey» isminde biridir : Topkapı sarayı arşivinde Sinan Paşa kızı «Emine» imzalı bir istid'a bulunmuştu; bu istid'ada Emine Hanım Yavuz'un kızının kızı neslinden olduğunu söylediğine öre, Sinan Paşa'nın karısı Birinci Selim'in kızından torunu olmak lâzım gelir. — Yemen serdarlığından azledilen Lala-Mustafa Paşa Kahire'den İstanbul'a gelince, bir rivayete göre bir müddet tevkif edildiği halde, padişahın şehzâdeliği devrinde saltanatın temin yolundaki hizmetleri unutulmamış olduğu için Yemen meselesindeki kusuruna bakılmıyarak altıncı vezirliğe tâyin edilmiştir : Bu sırada Vezir-i-azam Sokullu-Mehmet Paşa, ikinci vezir Pertev Paşa, üçüncü vezir eski Kapdan-ı-Deryâ Piyâle Paşa, dördüncü vezir Ahmed Paşa, beşinci vezir Zal-Mahmud Paşa ve nihayet altıncı vezir de Lala-Mustafa Paşa'dır : Bunlardan beşinci vezir «Zal-Mahmud Paşa» bu tarihten 15 sene evvel zavallî şehzâde Mustafa'yı kendi eliyle boğmuş olan Boşnak devşirmesidir : 1553 = 960 vukuâtının «6 Teşrinisânî», fıkrasına da bakınız; o tarihten sonra çok parlıyan bu devşirmeye ikinci Selim'in kızlarından Şâh-Sultan da verilerek dâmâdhğa kabul edilmiş ve nihayet vezirliğe kadar çıkarılmıştır! Bu suretle şehzâde Mustafa'nın kaatiliyle şehzâde Bâyezid'in felâketine sebeb olmakla meşhur Lala-Mustafa Paşa ikinci Selim'in vüzerâsı içinde yer almış demektir).

1568 = 976

Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Yemen fütûhâtı ve Taaz'in istirdâdı.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi Osman Paşa İstanbul'dan gelen şiddetli bir emir üzerine nihayet işte bu 976 = 1568 senesi «evâlinde» Mısır'dan Yemen'e hareket etmiştir : Gene o fıkranın sonunda bahsi geçen serdar değişikliği de bu senenin Safer = Temmuz /Ağustos ayına müsâdiftir. — Mısır kapdanı Kurdoğlu Hayrüddin Hızır Bey'le diğer bâzı ümerâyı da maiyyetine alan Osman Paşa 3-4 bin asker ve 17 gemiyle Süveyş'den Cidde'ye geçmiş ve orada askerini ikiye ayırarak suvârilere karadan gönderip piyâdeleri gemilerle Hüdeyde'ye götürmüştür : Osman Paşa'nın emrindeki filoya kumanda eden Mısır kapdanı Hayrüddin Hızır Bey, Kanunî'nin Rodos seferinde deniz harekâtını büyük bir muvaffakiyetle idare etmiş olan Kurdoğlu Muslihüddin-Reis'in oğludur; Muslihüddin-Reis büyük Barbaros'un yetiştirmelerinden olduğu için kahraman oğluna şanlı hocasının adını takmıştır : Bundan bir sene sonraki «Sumatra seferi» ile meşhur olan Kurdoğlu Hayrüddin Hızır-Reis için aşağıda 1569 = 976 vukuâtının son fıkrasına ve babası Muslihüddin-Reis'in Rodos seferindeki hizmetleri için de 1522 = 928 vukuâtının «4 ve 26 Haziran» fıkralarına bakınız.

Özdemir-oğlu Osman Paşa Yemen'e çıktığı zaman ahali kendisine Zebîd muhâfızlığında bulunan eski vali Hasan Paşa'nın mezâliminden şikâyet etmiş, Osman Paşa'nın yaptırdığı tahkikat bu şikâyetlerin haklı olduğunu meydana çıkarmış ve işte bundan dolayı bir Rus dönmesi olduğundan bahsedilen Hasan Paşa muhâfızlıktan azledildiği gibi malları da Hazine hesabına müsâdere edilmiştir : Bu cezâ üzerine Hasan Paşa Mısır'a giderek yeni Yemen serdârı Koca-Sinan Paşa'nın maiyyetine iltihak etmiştir; yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, Sinan Paşa Osman Paşa'ya düşman olduğu için Hasan Paşa'nın bu dehâletini memnuniyetle telâkki etmiştir.

Özdemir-oğlu Osman Paşa askerinin azlığına rağmen Yemen'e gider gitmez büyük bir faaliyetle işe başlayıp kendi kuvvetlerine orada bulunan Türk askerlerini de katarak ilkönce Taaz ve havâlisini istirdâd etmiştir : Taaz'in ilk fethi için 1546 = 952 vukuâtının «12 Şubat» fıkrasına ve son Zeydi hareketinde elden

çıkması için de 1567 = 975 vukuâtının «16 Ağustos», fıkrasına bakınız: Bu son fikranın izâhat kısmında görüldüğü gibi, Taaz 1567 = 975 senesi 7 Teşrinievvel = 3 Rebi'ül-âhir Salı günü sukut etmiş olmak itibariyle, o tarihten bu seferki istirdâdına kadar takriben 10 ay Zeydlerde kalmış demektir. — Osman Paşa Taaz'ı istirdâd ettikten sonra Yemen'in en müstahkem mevkillerinden olan «Kahire» kalesini muhasara etmiştir: Fakat bu muhasara esnasında İmâm-Mutahhar büyük bir orduyla Paşa'nın üzerine gelmiş ve bu suretle Türk askeri iki ateş arasında kalmıştır! Bu vaziyette bir çok telefât verildikten başka zahîresizlikle susuzluk-tan da çok sıkıntı çekildiği için hiç kimsede ümit kalmadığı ve yalnız Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın hiç fütür getirmiyerek mücadeleye devam ettiği rivayet edilir; her halde çok kuvvetli bir asker olan Osman Paşa'nın bu ümitsiz vaziyette büyük bir metânet gösterdiği muhakkaktır. Özdemir-oğlu'nun bu sebâtı boşa gitmemiş ve kendisi son kurşunlarını sarfettiği sırada Mısır'dan gelen Sinan Paşa kuvvetleri tam zamanında yetişerek Osman Paşa'yı düşman çenberinden kurtarmıştır: Aşağıki fıkralara da bakınız).

1568 — 1569 = 976

Edirne'de Selimiyye inşaatının başlaması.

(Mimar Sinan'ın bu muhteşem eserini ikinci Selim devrinin başında veyahut 979 = 1571 — 1572 tarihinde kurdurmuş başlanmış olduğu hakkında bâzı rivayetler varsa da doğru değildir: Harem kapısının üstündeki manzum kitâbede temel atma tarihi «Fazlu'llah» terkiibiyle gösterilir ve bu da «Ebced» hesabıyla «976» tarihine müsâdıftir. Koca-Sinan'ın «Tezkiret-ül-Bünyân»ında hiç bir tarih yoktur. — Büyük san'atkârın yaşı bu sırada seksenini geçkindir. — İnşaatın ikmâli için 1574 = 982 vukuâtı içinde ikinci Selim devrinin sonlarına tesadüf eden «Edirne'de Selimiyye inşaatının ikmâli» fıkrasına bakınız).

1569 = 976

5 Kânunusânî = 17 Receb, Çarşamba: Yemen serdarlığına tâyin edilen Mısır Beylerbeyi Koca-Sinan Paşa'nın Kahire'den Yemen'e hareketi.

(Sinan Paşa karadan ve Hicaz üzerinden evvelâ Taaz'a gelmiş ve oradan da büyük bir sür'atle Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın iki ateş arasında kaldığı nokta olan Kahire kalesi üzerine hareket etmiştir: Aşağıki fıkraya da bakınız. — Koca-Sinan Paşa'nın Yemen serdarlığına tâyini meselesi yukarda 1568 = 975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasında izah edilmiştir).

3 Mayıs = 17 Zülka'de, Salı: Yemen'in en müstahkem mevkillerinden olan Kahire kalesinin fethi.

(Yukarda 1568 = 976 vukuâtında gördüğümüz gibi, Özdemir-oğlu Osman Paşa Taaz'ı aldıktan sonra bu Yemen Kahire'sini muhasara etmişse de İmâm-Mutahhar büyük bir orduyla gelerek onu iki ateş arasında erzaksız ve susuz bırakmıştır: Koca-Sinan Paşa ordusu işte bu vaziyette yetişmiş, İmâm'ın ordusu harbe girişmeden kaçmış ve bu netice üzerine Kahire kalesi derhal teslim olmuştur. Yukarda 1568 = 975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, Koca-Sinan Paşa ile Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın arası açıktır: Sinan Paşa ordusu, Osman Paşa ordusunu işte bu vaziyette kurtarmış olduğu için birinin halâskâr tavır takındığı ve ötekinin de halâs olduğuna bin kerre pişman olduğu rivayet edilir! Bununla beraber Sinan Paşa'nın Osman Paşa'ya hürmette kusur etmediği halde Osman Paşa'nın düşmanı tarafından kurtarılmış olmasına tahammül edemediği hakkında da bir rivayet vardır! Hattâ Kahire kalesinin fethine rağmen Osman Paşa ayrı bir ordugâh kurduğu için bu iki Paşa birbiryle hiç görüşmemiş oldukları bile rivayet edilir! Osman Paşa'nın Yemen'e gelir gelmez Zebîd muhafızlığından azletmiş olduğu Rus-Hasan Paşa'nın da Sinan Paşa

ordusuna iltihak ederek serdari vali aleyhine tahrir edip durduğu muhakkaktır. İste bundan dolayı Koca-Sinan Paşa Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı iki defa karargâhına davet edip görüşmek istediği Osman Paşa kabul etmemiştir : Halbuki sonsuz salâhiyetlerle serdâr olan Koca-Sinan Paşa, Osman Paşa'nın resmî âmiridir. Özdemir-oğlu'nun itâatsizliğine sebep olarak Sinan Paşa'ya itimatsızlığından bahsedilir : Çünkü Sinan Paşa'nın elinde «Nişanlı evâmîr» vardır : Bunlar tuğralı oldukları halde yazısız fermanlardır ; bir serdâr bunları istediği gibi doldurup istediği adamı idâm ettirebilir ve ancak İstanbul'a döndükten sonra hükûmete hesap verir ! Osman Paşa'nın çekindiği şey, Sinan Paşa'nın işte böyle bir ferman kullanmak ihtimalidir ! Özdemir-oğlu işte bundan dolayı bir ordugâh kurmuş ve askerinden ayrılmamıştır. Bu vaziyete bir an evvel nihayet vermek istiyen Sinan Paşa da hâiz olduğu salâhiyyete istinâden Osman Paşa'yı Yemen Beylerbeyliğinden azletmekten başka çare bulamamıştır : Osman Paşa azline itirâz etmemiş, Mısır'dan aldığı askeri Sinan Paşa'ya iade etmiş ve kendisi de şahsî askeriyle Hicaz üzerinden İstanbul'a gitmiştir. — Özdemir-oğlu Osman Paşa İstanbul'a vardığı zaman Sokullu'nun kendisini şehre sokmadığı ve kısım en şiddetli soğuklarında sür hâricinde karargâh kurmak mecburiyetinde bıraktığı hakkında bir rivayet vardır : Bu rivayete göre o sırada Edirne'den İstanbul'a dönmekte olan ikinci Selim'in maiyyetinde gelen Lala-Mustafa Paşa padişaha o perişan manzarayı göstererek Osman Paşa lehine şefâatte bulunmuş, Özdemir-oğlu ancak işte bu şefâat üzerine İstanbul'a girebilmiş ve bir müddet sonra da Lahsâ/El-Hasâ ve Basra valiliklerine tâyin edilmiştir).

15 Mayıs = 29 Zülka'de, Pazar : Aden'in istirdâdı.

(Yemen'in cenubunda ve Umman denizinin aynı ismi taşıyan körfezi üzerinde bulunan Aden limanı ile etrafından mürekkep Arap emâretinin ilk işgal ve ilhâkı Hadım-Süleyman Paşa'nın 1538 = 945 tarihindeki Hindistan seferindedir : O sene vukuâtının «27 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu liman o tarihten sonra bir iki defa elden çıkmışsa da istirdâd edilmiş ve nihayet imâm-Mutahhar'ın son ısyânı esnasında Zeydîlerin eline geçmiştir : 1567 = 975 vukuâtının «16 Ağustos» fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı Aden takriben bir buçuk senedenberi Zeydî hâkimiyetindedir. — Coğrafi vaziyetinden dolayı büyük bir askerî ve ticarî ehemmiyeti olan bu limana denizden Mısır kapdanı Kurdoğlu Hayrüddin Hızır Bey kumandasındaki filo ve karadan da Sinan Paşa'nın maiyyetinden Memi Bey kumandasında bir kuvvet sevk edilmiş ve bu suretle hem karadan, hem denizden tazyik edilen Aden Zeydî muhafızı «Kasım-ibn-Şuvay» büyük bir mukavemet göstermeden teslim olmuştur. — Kurdoğlu Hızır Bey'den çok iyi muâmele gören bu nankör Kasım, adamlarından birini bir bahâneyle Hızır Bey'i öldürmeğe göndermişse de Türk kahramanının Arap sâikasıdırını bir yumrukta öldürdüğü rivayet edilir : Kurdoğlu Hayrüddin Hızır Bey'in şahsiyeti için yukarda 1568 = 976 vukuâtına ve Sumatra seferi için de aşağıki fıkraya bakınız. — Aden'in istirdâdı için Zülhicce = Mayıs /Haziran tarihi de rivayet edilir).

Mısır-Kapdanı Kurdoğlu Hayrüddin Hızır Bey'in Sumatra seferi ve Türk hâkimiyetinin Okyanusya'ya dayanması.

(Asya'nın cenubuşarkisinde, Avustralya'nın şimaligarbisinde, Borneo adasının garbinde ve Büyük-Okyanus'la Hind-Okyanusu'nun arasında bulunan Sumatra adası Okyanusya adalarındandır. O tarihte bu büyük adayla Asya'nın cenubundaki Malakka yarımadası diğer bir takım küçük adalarla beraber bir Müslüman sultanlığı şeklindedir : Bu İslâm devletine Sumatra'daki pâyitahtının isminden dolayı «Achin/Achem = Aşin» krallığı denilir : Osmanlı vesikalarında da hafif bir tahrifle «Aca/Acı sultanlığı», şekline tesadüf edilir. O sırada bu devletin hükümdarı «Sultan Alâüddin-Şâh»dır : İkinci Selim'in bazı fermanlarında Sultan Alâüddin'den «Pâdişâh» ünvanıyla da bahsedilir.

Hint denizlerinde gösterdikleri müstemlekecilik faaliyetinden bilhassa İslâm ölkelerine musallat olmaları Kanunî devrinde Hadım-Süleyman Paşa'nın Hindistan seferine sebep olan portekizliler bu sırada Sumatra müslümanlarını çok tazyik etmekte oldukları için Sultan Alâüddin İslâm âleminin halifesi ve muhafızı vaziyetinde bulunan Kanunî Sultan Süleyman nezdine vezir «Hüseyn» isiminde bir elçi ile bir nâme göndermiş ve top, topçu, silâh, askerlik mütehassısları ve bilhassa istihkâm mühendisleri istemiş, fakat bu elçinin İstanbul'a muvâsalatı Sığetvar seferine tesadüf ettiği için Kanunî'nin ölümüyle ikinci Selim'in cülûsu gibi hâdiselerden dolayı iş gecikmiş ve elçi Hüseyn İstanbul'da fazla beklemiştir; hattâ Yemen gailisinin zuhuru da yapılacak yardımın bir sene daha gecikmesine sebep olmuştur.

Sumatra hükümdarı Sultan Alâüddin Türk himâyesini isteyerek Osmanlı padişahının yüksek hâkimiyetini kabul etmiş ve ikinci Selim de kendisine gönderdiği cevapta bir mebtûn tâbiine karşı kullanacağı âmirâne lisanı kullanmıştır; bu cevapta bir takım emirlere bile tesadüf edilir.:

«Ahvâl-u-atvâr her neye münce olursa ilâm eyliyesiz. Sonra anda olan asâkir hakkında fermân-ı Şerifüm ne vechile sâdir olursa mûcibi ile amel eyliyesiz». İkinci Selim, Sultan Alâüddin'e vaziyet hakkında dâimâ rapor göndermekte kuşur etmemesini bile emretmektedir :

«Kaide-i müstemirrenüz üzre me'mûldür ki ol diyârun ahvâl-ü-mâcerâsın mufassal şerh ve Atebe-i âlem-penâhumuz cânibine inbâ olunmakdan khâlî olunmaya». Bu vesikadan anlaşıldığına göre Sumatra sultanıyla daha evvelce de bir takım siyasî muhâbereler cereyan etmiş ve hattâ iktisâdî meseleler bile kurcalanmıştır; hattâ gene aynı nâmenin sonunda silâh ve asker götürecektir Osmanlı gemileriyle «bahârât» gönderilmesi emredilmektedir : «Gönderilmek için bahâr ihzâr olunmuş idi : Barçalar irsâl olundu; tahmîl olunup gönderile».

Bu uzak sefere memur edilen İskenderiyye kapdanı Kurdoğlu Hayrüddin Hızır Bey'in ancak yukarıki fıkra da gördüğümüz Aden fethinden sonra hareket edebildiği anlaşılmaktadır : Kurdoğlu'nun şahsiyeti için yukarıda 1568 = 976 vukuâtına bakınız.

Sumatra seferi hakkındaki fermanlarda bu işe 17 gemi ile bir Topçu-başı idaresinde 7 topçu ve bir miktar asker tahsis edilmiş olduğundan ve diğer bir takım levâzım ve mühimmat da gönderildiğinden bahsedilmekle beraber, son tetkiklere göre sonradan bir kaç parça daha ilâve edilerek 22 gemilik bir filo teşkil edilmiş ve bu filo ile 50 -60 usta, muhtelif çaplarda bir çok top, bir çok askerle silâh ve mühimmat da gönderilmiştir. Her halde Sultan Alâüddin'in bu Türk himâyesinden çok istifade ettiği ve Türk askerlerinin Sumatra ordusunu tensik ettikleri mâlûm olmakla beraber, bu Türk mütehassıslarından kaç kişinin hangi tarihlerde avdet etmiş oldukları belli değildir : Yalnız mühim bir kısmının hiç dönmeyip orada kalmış oldukları, Sumatra'da bir Türk mezarlığı, bir Türk köyü ve Türk mütehassıslarının milliyetlerini hâlâ muhafâza ettikleri halde ana-dillerini unutmuş nesilleri mevcut olmasından anlaşılmaktadır; hattâ bu Türk nesillerinden «Raca»lar bile yetişmiş olduğu rivayet edilir; bir rivayete göre de ikinci Selim'in Sultan Alâüddin'e göndermiş olduğu Türk bayrağı mukaddes bir emânet gibi son zamanlara kadar muhafâza edilmiştir.

Açın/Aca sultanlığının Osmanlı himâyesine girmesi ve oraya kadar bir filo ile asker ve silâh gönderilmesi üzerine Türk hâkimiyeti Avrupa, Asya ve Afrika'dan sonra Okyanusya'ya da el atarak dünyanın üç kıtasından sonra dördüncü bir kıtasına da uzanmış demektir).

1569 = 977

26 Temmuz = 11 Safer, Salı : San'â'nın istirdâdı.

(Taaz, Kahire ve Aden zaferlerinden sonra mâneviyatları sarsılmış olan Zeydiler Türk ordusu gelirken San'âyı tahliye edip çekilmiş oldukları için Koca-

Sinan Paşa bu gün gelir gelmez burayı derhal işgal etmiştir : Yemen'in merkezi olan San'â ilkönce Kanunî devrinde fethedilmiştir : 1547 = 954 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız. İmâm-Mutahhar devrindeki son sukutu o tarihten yirmi sene sonradır : 1567 = 975 vukuâtının «16 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu son tarihten bu güne kadar 1 sene, 11 ay, 11 gün Zeydîlerin elinde kaldıktan sonra istirdâd edilmiş demektir. — San'â'nın istirdâdı için 8 Safer = 23 Temmuz Cumartesi tarihi de rivayet edilirse de bunun işgalden ziyade tahliye tarihi olması lâzımgelir. Yemen'in istirdâdı San'â'nın işgaliyle tamamlanmış değildir : Başta meşhur «Kevkebân» kalesi olmak üzere bir takım mühim kaleler daha vardır : Aşağıda 1570 = 977 vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

4 Ağustos = 20 Safer, Perşembe: «Ejderhan = Astrakhan» seferi ve Don-Volga kanalını açarak Karadeniz'le Hazar denizini birleştirme teşebbüsü.

(Bilhassa Milâdın XV inci ve Hicretin IX uncu asrından beri sür'atle genişleyip kuvvetlenmekte ve şimdiki Rusya'nın esasını teşkil etmekte olan Moskova Büyük-prenslığının tarihinde birbirinden mühim iki «İvan» vardır : Bunların biri XV inci asrda «Büyük-İvan» denilen «Üçüncü İvan Vasilyeviç», biri de XVI ncı asrda «Müdhiş-İvan» denilen «Dördüncü İvan Vasilyeviç»dir. Moskova Büyük-prenslığının etrafındaki Rus prensliklerini yutup öteklerini genişleten bu iki İvan'ın birincisi Paleoloğos hânedânından bir Bizans prensesıyla evlendiği için Şarkî-Roma üzerinde verâset hakları iddiâsına başlamış, Bizans armasını benimsemiş ve Çingiz hânedânının bakıyyeleri olan Kazan vesaire Hanlarıyla uğraşmaya başlamıştır; şimalî Karadeniz sahillerindeki Cîniviz müstemlekelerini fetheden Fatih Sultan Mehmed'in Kırım Hanlığını himâyesi altına alması işte bu ilk emperyalist Rusya ile Türkiye arasına büyük bir sed kurmak demektir : 1475 = 880 vukuâtına bakınız.

On altıncı asırdaki «Dördüncü İvan», on beşinci asırdaki «Üçüncü İvan»dan daha mühim bir şahsiyet sayılabilir : Moskov topraklarını şarka ve cenuba doğru genişleterek Kazan ve Ejderhan = Astrakhan hanlıklarını yutmak suretiyle Hazar denizine dayanan işte budur. O zavallı müslüman hükûmetlerine karşı bilhassa Üçüncü İvan'la başlayıp Dördüncü İvan'ın fütuhâtıyla nihayet bulan mücadelede Rus muvaffakiyetlerini temin eden tarihi zemini Timur-Leng hazırlamıştır ve bu neticenin bütün tarihi mes'ûliyeti Timur'a aittir : Çünkü Rusya'ya hâkim olan Altun-Ordu hanlığına bir takım hissi sebeplerle 1391 = 793 ve 1395 = 797 tarihlerinde indirdiği iki darbeyle bu büyük hanlığın inkırâzına Timur-Leng sebep olmuştur : 1402 = 804 vukuâtının «Fetret» devri başındaki son fıkrasına bakınız. Timur'un hiç bir zaman affedilmiyecek zararları bu kadarla da kalmış değildir; Hârizm'den Kırım'a kadar uzanan sâhalarındaki Türk ve Mongol kabilelerini kırmak ve kaçırmak suretiyle de müslüman nüfusu bakımından buraların boşalmasına ve bu suretle müstakbel mukavemet imkânlarının kırılmasına sebep olmuştur; büyük Osmanlı müverrihi Peçevî bu hâli şöyle anlatır :

«Timûr ol seferi idinceye değin bir kaafîle Hârizm'den yüklü arabalar ile çıkup üç ayda Kırım'a gelürlerdi; maa-hâzâ zâd-u-zevâde getürmezlerdi; kabileden kabileye konarlar ve göçerler idi ve bu kabâil-i bisyâr umûmen Tâtâr idi... Timûr-i pür-zâr gelicek bunların kimi seby-ü-esir ve kimi tu'me-i şemşir oldu ve bir nice kabilesi Leh ve Moskov keferesinin memleketine firâr ve ol dâr-ül-küfrde karar itdiler».

Bu vaziyet itibariyle Rusya'nın teşekkülünde en mühim rolü Timur oynamış ve ondan sonra Üçüncü ve Dördüncü İvan'lar da onun hazırladığı zeminden istifade etmişler demektir!

Osmanlı müelliflerinin «Deşt-i Kıpçak Hanlığı», dedikleri «Altun-Ordu Hanlığı» Timur'un darbeleriyle yıkıldıktan sonra bir nevi «Tavâif-i Mülûk» devri başlamış ve işte bunlardan olan Kazan ve Ejderhan hanlıkları nihayet Moskova Büyük-prenslığı ile Kırım hanlığının nüfûz mücadelelerine sahne teşkil edecek

bir hâle gelmiştir. Bunların son zamanlarında bâzen Rus namzedlerinin, bâzan Kırım mahmûşlerinin tahta çıkmaları işte bundan dolaydır. Zulümünden dolayı «Müdhiş» lâkabını alan «Dördüncü İvan», on beşinci asırdaki adaşı «Üçüncü İvan» gibi «Veliki-kniaz = Büyük-duka/Büyük-prens» ünvanıyla iktifâ etmediği için 1547 = 954 tarihinden itibaren «İmparator», mânâsına «Caesar/César = Kaysar» kelimesinden muharref «Tsar = Çar» ünvanını takınmıştır : Bu kelime, vaktiyle İslâvların Rusya'ya hâkim olan Altun-Ordu Hanlarına verdikleri ünvanıdır ve bu mahiyeti itibarıyla Dördüncü İvan'ın nazarında her şeyden evvel Türk-Mogol hâkimiyetinden kurtulan Rusya'nın istiklâl alâmetidir; fazla olarak ana tarafından Bizans imparatorlarıyla alâkadâr olan Dördüncü İvan tıpkı Üçüncü İvan gibi kendisini Şarkî-Roma'nın bile vârisi saymaktadır! Hattâ :

— Eğer İstanbul ikinci Roma ise, Moskova da üçüncü Roma'dır!

gibi bir şey söylediği bile rivayet edilir! Onun için bu «müdhiş» hükümdarın nazarında artık eski hâkimlerin mahkûm ve mahkûmların da hâkim vaziyetine çıkacakları devir gelmiş demektir : Dördüncü İvan'ın 1552 = 959 senesi Haziran = Cumâda-Lâhire ayında Kazan hanlığı üzerine 150 topla mücehhez 150 bin kişilik bir orduyla hareket etmesi işte bundandır ve Kazan'ı zaptedip bütün ahalisini kılıçtan geçirerek bu hanlığın mevcudiyetine nihayet veren muvaffakiyetini de oranın anarşi derecelerini bulan dahili mücadelelerine medyundur. Dördüncü İvan'ın cenuba teveccühle Hazar denizinin şimaligarbisinde Osmanlı müelliflerinin «Ejderhan/Heşterhan», gibi isimlerle andıkları «Astrakhan / Astırhan / As-tarhan» şehriyle hanlığını da zaptetmesi Kazan'dan iki sene sonra 1554 = 961 tarihindedir. İşte bu suretle Moskova çarlığı iki sene içinde hem şarka, hem cenuba ve cenubşarkıye doğru genişlemiş, Rusya'nın eski sahiplerinden bakıyye kalan hanlıkları ortadan kaldırmış, bütün Volga boyunca Rus arâzisi içine almış, bilhassa ilk defa olarak Hazar denizine dayanmış, oradan İran'ı tehdide başlamış ve hattâ Don kazaklarını da Rus hâkimiyetine sokarak hem Kırım'ı, hem Karadeniz'i tehdid altında bırakmıştır : Rusya'nın Hazar sahillerine inmesi, Karadeniz sahillerine inmesinden evveldir.

Tabii bu vaziyette Rusya'nın Karadeniz'e inebilmesi için artık arada Osmanlı himâyesindeki Kırım Hanlığından başka bir engel kalmamış demektir.

Müdhiş-İvan'ın bu büyük muvaffakiyeti bâzı Garp menbâlarında Endelüs müslümanlarının İspanya'dan tardına benzetilir ve İslâmiyetle Hıristiyanlığın mücâdele tarihinde o kadar mühim bir dönüm noktası sayılır. Kırım Hanlığına hâkim olan ve azamet devrinin en yüksek derecesinde bulunan Osmanlı imparatorluğu tabii bu vaziyetin ehemmiyet ve vehâmetinden gafil değildir : Don ve Volga nehirleri arasına bir kanal açarak Karadeniz'le Hazar denizini birleştirmek için ihtiyâr edilen bu meşhur «Ejderhan seferi» her halde o vaziyetin çok iyi takdir edildiğini gösteren en mühim delil demektir.

Eski Türklerin «Kuzgun denizi» ve Osmanlı müelliflerinin de «Hârizm denizi/Şirvan denizi», ve hattâ yanlış olarak «Bahr-i Kulzüm» gibi isimlerle andıkları Hazar denizine dökülen «Volga = İtil/İdil» nehriyle Azak denizine dökülen «Don = Ton» nehrinin birbirine en çok yaklaştıkları noktada bir kanal açılarak bunların birbirine bağlanması netice itibarıyla Karadeniz'le Hazar denizini birleştirmek demektir. Böyle bir muvaffakiyetin temin edebileceği büyük neticeler şöyle sıralanabilir :

- 1 — «Ejderhan = Astrakhan» hanlığının arâzisini Ruslardan kurtarmak suretiyle Moskof çarlığını Hazar denizinden yukarı atmak ve çarlığın temin ettiği Karadeniz yolunu kesmek;
- 2 — Kırım hanlığını şimalden ve şarktan tehdid eden tehlikeli vaziyete nihayet verip istikbalini kurtarmak;
- 3 — Kafkasya'nın şimalinde, Don ve Volga nehirlerinin cenubunda ve Hazar-Azak denizleri arasında bulunan arâziyi ilhak etmek;
- 4 — Şimali ve cenubi Kafkasya'nın kolaylıkla ilhak ve işgalini temin etmek;
- 5 — Kara yollarına bir de deniz yolu ilâve ederek şimali İran'ı her taraftan tehdid altına almak ve bilhassa İran seferlerinde ordu iâşesini deniz yollarından kolaylıkla temin edebilmek;

6 — Karadeniz'den sonra Hazar denizi hâkimiyetini de temin ederek Türkiye ile Orta-Asya muvâsalasını İran engellerinden kurtarmak. Kazan ve Ejderhan müslüman devletlerinin Rus istilâsı altında kalmasından Türkiye ile beraber Orta-Asya'daki Türk devletleri de müteessir olmuştur; meselâ Peçevi, Ejderhan'dan bahsederken Osmanlı Türklerinin teessürünü :

«Zamân-ı sâbıkda ehl-i İslâm süknâsı, ile-l-ân cevâmî-i şerifesinün ve hammâmât-u-medârisinün âsâr-ı binâsı zâhir-ü-nümâyân ve içinde nev'i insandan bir zî-rûk yok idüğü iyân idi».

şeklinde ifâde etmiş olduğu gibi, Kâtib-Çelebi de :

«Moskof keferesinün taht-ı kahrında kalup hâlâ dergâh-ı cihan-penâha niyâz-nâmeleri gelüp»

imdâd istenildiğinden bahsetmektedir. «Hâzîne-i-Evrâk»ın «Mühimme defterleri»nde de Hârizm hanı «Hacı Bedr.Han»ın Moskof istilâsı hakkında tafsîlât verip Türkiye'den yardım ricasında bulunan bir nâmesi tesbit edilmiştir.

Bütün Türk âleminin umumî teessürüne sebep olduğu muhakkak olan bu vazîye karşı böyle bir Ejderhan seferi açılarak Karadeniz'le Hazar denizini birbirine bağlayacak büyük bir kanal kazılmasına karar verilmesi tabîî muazzam bir projenin tatbikine teşebbüs demektir : Bâzı muahhar menbâlarda bu projeyi Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın tasarlamış olduğundan bahsedilirse de doğru değildir. Hammer'le onu mehaz ittihâz eden bâzı Garp müellifleri bu fikrin ilkönce Şikk-ı-sânî Defterdârı Çerkes-Kasım Bey'den çıkmış olduğunu söylerlerse de o da yanlıştır : Osmanlı menbâlarının en mühimlerine göre bu büyük fikrin o zamanki Türk münevverlerince ihtiyaç karşısında düşünülüp tasarlanmış millî bir fikir olduğu anlaşılmaktadır : Meselâ Peçevi'ye nazaran :

«Ba'zı ehl-i vukuuf Karadeniz'e cârî olan Ton suyu ve yine Bahr-i-Kulzüm'e akan İtil ırmağı mâ-beynleri mesâfe-i kalîledür, birbirine ittisâlleri himmet-i Hümâyûn-i Pâdişâhîle emr-i esheldür diyü ilkaa itmeğle»

Sokullu bu haklı mütâlâayı kabul etmiştir : İşte bundan da anlaşılacağı gibi o büyük fikir her hangi bir şahsın fikri değil, o zamanki «ehl-i vukuf»un yâni Türk münevverlerinin umumî fikridir; Kâtib-Çelebi de hemen aynı ifâdeyi kullanarak : «Zikrolunan nehreyn ki biri Karadeniz'e akan Ton suyu ve biri Şirvan denizine dökülen nehr-i İtil'dür, bir mahalde ictimâa karîb olup girü döner tebâüd ider, ol mahal hafr ve iki nehir birbirine vaslolunsa Demir.Kapu ve Şirvan'da olan askere zehâir ve imdâd deryâdan varmak âsân olurdu ve Geylân ve Taberistân sevâhiline asker yol bulurdu; bu husûs himmet-i Pâdişâhîye nisbet emr-i selhdür diyü ba'zı ehl-i vukuuf dahî haber virmeğle».

Sokullu nihayet harekete geçmiş ve orduyla donanma ve levâzım sevkinden evvel mahallî tetkikata lüzum görerek o taraflar hakkında mâlûmatı olan Şikk-ı-sânî Defterdârı Çerkes-Kasım Bey'i paşalıkla Kefe valiliğine tâyin ederek işin tetkikine memur etmiştir : Çerkes-Kasım Bey'in bu meseleye karışması Hammer'in zannettiği gibi projenin hazırlanmasında değil, mahallî tetkikata başlanmasındandır. Hattâ bu tarihten altı ve Sokullu'nun sadâretinden iki sene evvel Kanunî devrinde, Semiz-Ali Paşa'nın sadâreti zamanında ve 1563 = 971 tarihinde bu büyük fikrin tatbikine geçilmek istendiği halde Avusturya galleleriyle Malta seferinin mâni olduğu hakkında bile kuvvetli bir rivayet vardır. İkinci bir rivayete göre de Kanunî devrinden ikinci Selim devrine intikal eden bu proje için yapılan tetkikat daha 1567 = 975 tarihinden itibaren başlamış ve hattâ o tarihte Kırım hanlığına böyle bir sefer açılacağı bildirilmiştir.

Mahallî tetkikatın Kasım Paşa tarafından İstanbul'a bildirilen neticesine göre, iki nehrin birbirine en çok yaklaştıkları noktaya gidip aralarındaki mesafeyi ölçen «murtemed âdemler», yâni mühendisler bu mesafeyi «deryâ milî ile altı mil» bulmuşlardır : Her halde bu nokta Ejderhan = Astrakhan'ın şimaligarbisin. de ve Volga üzerindeki eski «Tzaritzyn»le şimdiki «Stalingrad»ın bulunduğu dirsekle bunun tam karşısında Don nehrinin teşkil ettiği dirsek arasında olmak lâzımgelir : Çünkü iki nehrin birbirine en çok yaklaştıkları nokta burasıdır. Orta hesapla bir deniz milî 1853 metre tuttuğuna göre, bu iki dirsek arası takriben on bir kilometreden biraz fazla demektir. Osmanlı menbâlarında vâzih

mâlûmat verilmediği için tabii bu hesaplar ihtiyatla karşılanmalıdır; hattâ aynı mesafeyi altı mil yerine iki mil gösteren bir rivayet bile vardır; ölçülen yerin de neresi olduğu tasrih edilmediği için, burada iki nehrin birbirine en çok yaklaştıkları nokta esas itihâz edilmiştir : Tabii bu da tahminidir. Bu vaziyete rağmen müverrih Âli'nin Don ve Volga nehirlerini birbirine vasletmek imkân olmadığının bahsetmesi hayret edilecek bir gaflettir. Sokullu'nun kanal hafriyatını artık başlatmaya karar vermesi işte bu mahallî tetkikat üzerinedir : Kanal açmak için lâzım gelen hazırlıklar İstanbul'da yapılmış, icâb eden aletlerle kazma, kürek, çapa vesaire gibi şeyler tamamiyle hazırlanmış ve şimalde kanal hafriyatı yapılırken cenupta Ejderha'nın Moskof hâkimiyetinde bırakılması doğru olamayacağı için muhtelif çaplarda topraklarla muhasara levâzımı da ikmâl edildikten sonra bütün bu levâzımla beraber sefere memur edilen asker Hammer'in rivayetine göre işte bu 1569 = 977 senesi 4 Ağustos = 20 Safer Perşembe günü donanma gemileriyle İstanbul'dan Azak denizine hareket etmiştir. Kâtib-Çelebi'nin rivayetine göre bu donanma Yeniçeri ağalığından Kapdan-ı Deryâ olan Müezzinzâde Ali Paşa kumandasındadır; fakat diğer bir rivayete göre de bu filo «Mustafa-Kapdan» kumandasında hareket etmiştir! Muhtelif yerli ve yabancı menbâların bu mesele hakkındaki ifâdeleri arasında çok mühim farklar vardır : Bilhassa gönderilen levâzımın bir veya iki seferde sevk edilmiş olduğu hakkındaki ifâdeler çok müphem ve mütenâkızdır. Askerin mikdârı üzerinde de aynı ihtihâzlara tesadûf edilir. Bütün bu mütenâkız ifâdelerin mukayesesinden anlaşıldığına göre sevkîyat iki pârtide yapılmıştır : İlk önce 1569 = 976 senesi Nisan = Zülka'de ayında Mustafa-Kapdan kumandasındaki filo ile 3 bin Yeniçeri sevk edilmiş olduğu anlaşılmaktadır; bundan daha mühim olan asıl kuvvetlerle amele ve levâzım sevki ondan bir müddet sonra işte bu 1569 = 977 senesi Ağustos = Safer ayındadır : Kapdan-ı Deryâ Ali Paşa kumandasındaki donanmayla gönderilen bu kuvvetler beş bin Yeniçeri, üç yahut altı bin amele, alaybeylerinin kumandasında yirmi yahut otuz bin sancak askeriyile Sipahi ve bir takım mühendislerle mütehasıslardan mürekkeptir. Bir rivayete göre de Sipâhiler karadan sevk edilmişlerdir. Bu hareketin ay ve gün tarihlerinden hiç bahsetmeyen Osmanlı menbâlarında sene tarihinin 976 = 1569 gösterilmesi belki de ilk sevk edilen bin kişilik kuvvetten dolayıdır. Her halde bu noktalar çok karanlıktır. İstanbul'dan gönderilen bu kuvvetlere Kırım hanı Devlet-Giray da 30 yahut 50 bin Tatar askeriyile iltihak etmiştir. Türk kuvvetlerinin kumandanı Kefe Beylerbeyi Çerkes-Kasım Paşa'dır.

Türk ordusunun Ejderhan = Astrakhan önlerine muvâsalatı «Eylül başları = Rebi'ülevvel sonları»na müsâdif gösterilir : Bu kuvvetin mecmûu hakkındaki rivayetlerin te'lifine imkân yoktur! Yukarıda bizim gözden geçirdiğimiz rivayetler esas tutulduğu takdirde 28 - 38 bin askerle 3 - 6 bin amele gitmiş olması lâzımgelir; fakat buna mukabil mecmûunu 17 bin, 29 bin ve hattâ 58 bin gösteren rivayetler de vardır! İstanbul'dan aldığı emirle Kırım hanı Devlet-Giray'ın getirmiş olduğundan bahsedilen 30 - 50 bin Tatar suvârisi tabii bu yekûna dâhil değildir; her halde orta bir hesapla Türkiye ve Kırım kuvvetlerinin mecmûu 50 - 60 bin kadar olması lâzımgelir : Bu kuvvetlerin «Katchalinsk'te birleştikten sonra Ejderhan üzerine yürümüş oldukları» rivayet edilir. Fakat bütün bu kuvvetler Ejderhan önlerine yığılmış değildir : İstanbul'dan gelen 3 - 6 bin ameleyle daha evvel o havâlide toplanmış olan işçiler bir miktar kuvvet muhafazaında kanal yerine sevk edilip işe başlattırılmış ve mütebâki kuvvetler de Ejderhan muhasarasına hasredilmiştir. Osmanlı menbâlarında bu teşebbüse «Sefer-i Ejderhan» ve hattâ «Sefer-i Ejderhan ve Kazan» denildiği halde Ejderhan muhasarasından hiç bahsedilmemekte, hattâ şehir boş gösterilmekte ve yalnız kanal hafriyatından bahsedilip «üç ay» kadar bu işle meşgul olan askerin kanal mecrâsından «sülûs mikdârı», yâni altı mile nisbetle iki mil kadar yer kazmış olduğundan bahsedilmektedir. Bütün bu işler yapılırken «adâdan havfidecek hâl» olmadığı bile söylenir! Fakat bilhassa bu son rivayet kat'iyen doğru değildir : Çünkü Moskova çarı Dördüncü Ivan öyle bir gaflet göstermeyip Prens «Serebianow» kumandasında 15 - 20 bin kişilik bir kuvvet gönderip kanal hafriyatına hücum ettirerek amele ile muhafızlarını dağıttırış ve Ejder-

han müdâfileri de bir huruç hareketi yaparak bir çok kan dökülmesine sebep olmuştur! Bununla beraber o parlak teşebbüsün neticesiz kalmasına bu düşman taarruzları sebep olmuş değildir; en mühim sebep, Kırım hanı Devlet-Giray'ın oynadığı fecî oyunda gösterilir; Peçevî bu meseleyi şöyle anlatır :
«Hikmet-i Hudâ adâdan havfidecek hâl yoğ iken ve zahire ve levâzım dahî çok iken asker içine bir güftüğü düştü; ya'ni :

— Bunun kışı üç ay mukaddem gelür ve her kesün ol vakt eli ve ayağı amelden kalur!

ve hemen bu efsâneye hüküm virmeğe birbirine tevakkuf itmeyüp göçüp gittiler. Bazı kimesnelerin i'tikaadı Tâtâr-Han tarafından askeri bu vechile tahvif itmiş olalar : Ol dahî kendüye vehmittüğünden, ya'ni :

— Asâkir-i Osmâniyân berden ve bahrden deşt-i Kıpçak ve Şirvan taraflarına varup gelmeğe başlayacak Tâtâr'a rağbet olmaz, belki Kırım dahî elümüzde kalmaz!

diyü bu ihtimâl ile irtikâb itmiş ola dirler».

Muhtelif Garp menbâlarındaki izâhâta göre, kış mevsimini orada geçirmek için Ejderhan civarında bir müstahkem kışla yahut istihkâm bile yapılmıya başlamış olduğu halde Türk askeri içinde birdenbire bir kış korkusu başlayarak bir nevi panik olması, Moskof çarı Dördüncü İvan'ın Kırım hanı Devlet-Giray'la gizlice muhâbere ederek eger bu kanal yapılacak olursa Kırım hanlığının istikbalî bakımından neticenin çok fena olacağı hakkında onu iğfâle muvaffak olması üzerine yapılmış ustahklî bir propaganda neticesidir : Bu menfi propaganda ile bozgunculuğu Devlet-Giray yapmış ve askerle amele arasına oralarda kış mevsiminin dokuz ay sürdüğü, yaz mevsiminde de geceler ancak üç saat sürdüğü için yatısı ve sabah namazları arasında uyku zamanı kalmıyacağı ve bilhassa kışın soğuktan taşların bile çatladığı hakkında bir takım korkunc şâyialar yaymıştır; o sırada zaten soğuklarla fırtınalar başlamış olduğu için asker heyecana kapılmış, bir rivayete göre ısyan başlamış, diğer bir rivayete göre işler yüzüstü bırakılmış ve işte bundan dolayı orduyu kaldırıp gitmek mecburiyeti hâsıl olmuştur! Peçevî'ye göre asker :

«Nakle müteassir olan cebehâne makuulesin güc ile bir hendek kazup içine gömdüler ve birbirin sebkitemekte göz yumdular»

ve Kâtib-Çelebi'ye göre de bilâkis :

«Kazma ve küreği defne bile bakmayup göçtüler gettiler!»

Ejderhan muhasarasının 20 Eylül = 3 Rebî'ülâhîr Salı günü kaldırılmış olduğu rivayet edilir : Bu muhasaranın Eylül başlarında kurulmuş olduğu da rivayet edildiğine göre nihayet 16 - 17 gün kadar sürmüş olması lâzımgelir; bu hesaba göre Osmanlı menbâlarının «üç ay» hafriyat yapıldığı ve kanalın «sülüs mîkdârı» kazılmış olduğu hakkındaki ifâdelerinin doğru olmaması lâzımdır. Tabî bu tahmin, bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihlerin doğruluğuna tâbidir. — Ejderhan'dan kalkan ordunun steplerde soğukla fırtınadan pek çok telefâta uğradığı rivayet edilir; hattâ İstanbul'a avdet edilirken Karadeniz'de çıkan bir fırtınada bâzı gemiler batmış olduğu için bu büyük mâcerâdan ancak yedi bin asker kurtulabilmiş olduğu hakkında bile bir rivayet vardır : Netice itibariyle o kadar emek, masraf, levâzım ve binlerce asker heder olup gitmiş demektir! Fakat en fazla acınacak şey, o büyük fikrin Kırım hanına telkin edilmiş vâhî bir kuşku yüzünden suya düşmüş olmasıdır : Her halde Devlet-Giray'ın gerek Türkiye tarihine, gerek Kırım tarihine karşı mes'ûliyeti çok büyüktür.

Bâzı muahhar müelliflerin «dâhiyâne bir fikir diye Sokullu'ya izâfe ettikleri kanal projesi ona ait değildir ve yukarda gördüğümüz gibi hakikatte Kanunî devrinden ikinci Selim devrine intikal etmiş umumî ve millî bir fikirdir : Sokullu-Mehmet Paşa bu büyük fikri lâıyk olduğu ehemmiyetle kavrayabilmiş olmak meziyyetini bile gösterememiştir; her şeyden evvel bir kere için azametiyle mütenâsip büyük bir ordu göndermemiş, işin başına bizzat geçmemiş veyahut kuvvetli bir şahsiyyet geçirmemiş, teknik cephesi kadar askerî cephesi de büyük bir ehemmiyeti hâiz olan bu muazzam teşebbüsü Defterdarlıktan yetişme bir Çerkes-Kasım Paşa'nın eline bırakmış ve netice itibariyle işin

ehemmiyetini kavrayamamış olduğu için büyük bir tarihi fırsatı affedilmez bir gafletle kaçırmış demektir! Böyle bir teşebbüse bizzat Sokullu bile kâfi değildir. Babasıyla dedelerinin izlerini ihmâl edip sarayının içine çekilen ikinci Selim'in de mes'ûliyeti az değildir; Peçevi onun bu neticeden ne kadar müteessir olduğunu ve Sokullu'ya nasıl çıktığını şöyle anlatır :

«Saâdetlü Pâdişaha arzolundukda vüzerâ-i izâm mahzarında Sadr-ı-a'zama itâb olunup :

— Cümle masârif ve zâyîât görölüp senden tazmîn olunmalıdır!
buyurmuşlar».

Bu sözü söyleyen ikinci Selim devletlerin mukadderâtını değiştiren gafletlerle ihmallerin tazmîn edilemeyeceğini ve eger tazmînî lâzım gelirse kendi hissesinin daha büyük olduğunu her halde takdir edememiş demektir! Kâtib-Çelebi onun bu mes'ûliyetini şöyle anlatır :

«Kıssadan hisse budur ki küçük adamla büyük işe mübâseret câiz değildir. Maslahatun münâsib ser-kârı gerek. Zikrolunan husûsa bir pâdişâh varup zamâniyle mübâseret itse ancak uhdesinden gelebilür ve bu makuule işler sâhib-himmet pâdişâh işidir : Vüzerâ ve serdârlar kârı değildir».

Halbuki bizzat sefere çıkmak an'anesini yalnız ikinci Selim değil, Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa bile unutmuş ve ikinci Selim devrinin Yemen seferi, Ejderhan seferi, Kıbrıs seferi ve Tunus seferi gibi büyük seferlerine o bile iştirâk etmemiştir : Her halde Sokullu büyütüldüğü kadar büyük değildir).

19 Eylül = 7 Rebî'ül-âhir, Pazartesi : Büyük İstanbul yangını.

(İkinci Bâyezid devrinde vukua gelen ve «Kıyâmet-i suğrâ = Küçük kıyâmet» denilen büyük zelzelenin İstanbul şehrini baştanbaşa yıkmayı inşaat usulünde bir değişikliğe sebep olarak kâğır yerine ahşap tercih edilmiştir : 1509 = 915 vukuâtının «14 Eylül» fıkrasıyla 1510 = 915 vukuâtına bakınız. Fakat ahşap inşaat devrinde de büyük yangınlar başlamıştır : 1515 = 921 vukuâtının «25 Ağustos» fıkrasına bakınız. — İkinci Selim devrinin bu seferki büyük yangını Yahudi mahallesinden çıkmış ve yedi gün yedi gece devam ettikten sonra ancak 26 Eylül = 14 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü söndürülebilmıştır : Bâzı ecnebi vesikalarına göre bu müdhiş yangında otuz altı bin ev yanmış olduğu iddiâ edilirse de bu rivayetin çok mübâlâgalı olduğu muhakkaktır; fakat her halde binlerce binâ yanmış olduğu anlaşılmaktadır. — Şehircilik bakımından İstanbul'un simâsını sık sık değiştirmiş olan bu gibi yangınların en büyük zararlarından biri de bir çok kültür eserleriyle millî tarihimizi aydınlatabilecek binlerce vesikaların kül olup gitmiş olmasında gösterilebilir. İstanbul'un büyük yangınlarında Vezir-i-a'zamlarla Yeniçeri-ağalarının bulunması bu yangından 68 sene evvel başlamış eski bir an'anedir; bu an'änenin ikinci Bâyezid devrinde Vezir-i-a'zam Mesih Paşa'nın hayatına mâl olan bir yangından itibaren başlamış olduğu rivayet edilir : 1501 = 907 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Mesih Paşa gibi, bu sefer de Sokullu-Mehmet Paşa'nın bir kazaya uğradığı halde atlatmış olduğu hakkında bir rivayet vardır. — Sokullu'nun damadı olan Yeniçeri-ağası Cafer Ağa hasta olduğu için yangına gelememiş, bu yüzden başsız kalan Yeniçerilerin yağmacılığa kalkışması ateşin yayılmasına sebep olmuş ve işte bundan dolayı Cafer Ağa azledilerek yerine bir Macar yahut Hırvat devşirmesi olan Baş-Emîr-âhur Siyavuş Ağa tâyin edilmiştir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu büyük yangının senesi 976 = 1568/1569 tarihine mütâdîf gösterilir ve bâzan da sene doğru gösterildiği halde ay tarihi olarak «Receb = Kânunuevvel»den bahsedilirse de doğru değildir).

18 Teşrinievvel = 7 Cumâda-l-ûlâ, Salı : İstanbul'da ikinci Fransız kapitülâsyonunun imzâsı.

(Kanunî Sultan Süleyman devrinde ve Makbûl-İbrahim Paşa sadâretinin son senesinde Fransa kralı Birinci François'ya verilmiş olan ilk kapitülâsyon fer.

manı için 1536=942 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. O ilk kapitülasyon Kanunî ile François'nın hayatlarıyla kaim olduğu için, bu seferki onun tecdidinden başka bir şey değildir; bu teccide Fransa sefiri «Claude de Bourg»un teşebbüsü üzerine muvâfakat edilmiştir : Bunun sebebi de Iskenderiyye'de borç yüzünden bir takım Fransız gemilerine el konulmuş olmasıdır. — İkinci Selim'in bahsettiği kapitülasyonla eskisinin arasındaki farkların en mühimleri, yenisinin müddetsiz olmasından ve Şark limanlarında kabotaj hakkının Fransız bayrağına hasredilmesinden ibarettir : Bu vesikanın en mühim esası da işte bu son noktadır; bu imtiyaza göre Türk limanlarına gelecek cenebi gemilerinin hepsi Fransız bayrağı çekmek mecburiyetindedir! Tabii bu suretle Fransızlar bir çok bayrak kirâsi almış olacaklardır! Ferman metnine göre bu mecburiyet yalnız Ciniviz, Sicilya ve Ankona gemilerine münhasır olduğu halde, gittikçe İngiliz, Portekiz ve Venedik gemilerine de teşmil edilmiş olduğu için itirazlara uğramış ve kapitülasyonların başka milletlere de teşmiline yol açan sebeplerden biri omuştur. — Bu ikinci kapitülasyon imzâ edildiği zaman Fransa krallığında bulunan Dokuzuncu Charles Avrupa'nın en fakir milletlerinden birinin hükümdarıdır; Fransa'nın Şark ticareti pek ehemmiyetsizdir: Onun için bir takım siyasi mülâhazalarla ona böyle bir imtiyaz verilmesi, o zaman için Türkiye'ye zararı olmyan bir nevi sadaka demektir. Bu siyasi mülâhazaların en mühimmi, İkinci Selim'in çoktanberi tasarlamakta olduğu Kıbrıs fethiyle alakadardır : Sultan Selim'in Fransa'yı ittifakına alarak Kıbrıs adasına hâkim olan Venediklilere karşı bir harekete sevk etmek ve bu suretle babasının siyasetini tâkib etmek istediğinden bahsedilir; fakat o zamanki fakir ve zayıf Fransa'nın iş görebilecek bir donanması ve bilhassa parası olmadığı için Dokuzuncu Charles'in ancak siyasi sâhada bir rol oynayabileceğinden bahsettiği ve hattâ işin sulhen tesviyesi için Venedikliler nezdinde bir teşebbüse girişmeyi teklif ettiği hakkında bir takım rivayetler vardır. Fransa'nın Kanunî devrinde olduğu gibi Avusturya'ya karşı da kullanılmak istenildiği muhakkaktır : Fakat bir taraftan siyasetinin iki yüzlülüğü, bir taraftan da dahili vaziyetinin perişanlığı bu lüzumsuz müttefikten hiç bir fayda görülmesine imkân bırakmamıştır).

1570 = 977

15 Mayıs = 9 Zülhicce, Pazartesi: Osmanlı donanmasının Kıbrıs seferine hareketi.

(Şeyh-ül-İslâm Ebussuûd Efendi'nin Kıbrıs fethi hakkında vermiş olduğu meşhur fetvâ, bu seferin meşruiyetini şu iki sebebe istinâd ettirir :

1 — İslâmiyyetin ilk zamanlarında müslüman Araplar bu adayı fethetmiş oldukları için, İslâm âleminin başında onlara vâris olan müslüman Türklerin Kıbrıs üzerinde tarihî hakları vardır; fetvâ metninde bu nokta:

«Sâbıkaa bir vilâyet dâr-ı İslâmdan olup ba'de-zamânın küffâr-ı hâksâr alup medâris-ü-mesâcidin harab kılup âyin-i küfr ile mâlâmâl eylese...» şeklinde ifâde edilmiştir.

2 — Kıbrıs'a hâkim olan Venedikliler deniz yollarının emniyetine ve Türk gemilerine tecâvuz ve taarruz ederek aradaki sulhe riâyetsizlik etmektedirler : Tabii böyle bir vaziyette sefer açılması haklı ve meşrû olduğu için sulhün ihlâli mes'ûliyyeti Türkiye'ye ait değildir; bu ikinci nokta da fetvâ metninde :

«Din-i İslâma ihânet ve etrâf-ı âleme evzâ-ı kabihalarını işâat» şeklinde ifâde edilmektedir : Fetvâlar İslâmiyet esaslarına göre tertib edildiği için, siyasi bir meselenin bile dinî bir şekilde ifâdesi pek tabiidir.

Bu iki esasın birincisinde bahsedilen tarihî hak meselesi, Milâdın yedinci ve Hicretin birinci asrında Bizanslıların elinde bulunan Kıbrıs adasının, Hazret-i Osman'ın hilâfeti devrinde ve Muâviye'nin Şam valiliği zamanında müslüman Araplar tarafından işgaliyle alakadardır : Arap donanmaları imparator «İkinci Constant» devrine tesadûf eden 649 Milâdî ve 28 Hicrî tarihinde Bizans sula-

rına taarruz ederken Kıbrıs adasını işgal edip haraca bağlamışlar, imparatorun bizzat kumanda ettiği Bizans donanmasını mağlûb etmişler ve bir çok esir ve ganimet alarak Şam'a götürmüşlerdir. Fakat Kıbrıs'ın İslâm ölkesine doğrudan doğruya ilhakiyle müslüman idaresine girmesi daha sonra Hicretin ikinci ve Milâdın sekizinci asrındadır ve meşhur Abbâsî halifesi Hârûn-ür-Reşid'in hilâfet devrine müsâdiftir : Hârûn'un bu hareketine sebep, Bizanslıların haraç vermekten imtinâ etmiş olmalarıdır. İşte bu suretle iki asra yakın bir zaman İslâm idaresinde kalan Kıbrıs adası ancak Milâdın onuncu ve Hicretin dördüncü asrında Bizanslılar tarafından istirdâd edilebilmiş ve o tarihten itibaren muhtelif Hristiyan devletleri nin elinde kaldığı için, Ebussuûd Efendi'nin fetvâsında söylediği gibi, İslâm medeniyetinin eserleri harâb olmuştur.

Milâdın 970 tarihinden 1191 tarihine kadar 221 sene Bizans idaresine tâbi olan Kıbrıs'ın Lâtinlere intikali Haçlılar devrindedir : Meşhur İngiltere kralı «Richard-Coeur-de-Lion = Arslan-yürekli Rışar», Bizans prenslerinden «İsaakios Komninos»un hâkim olduğu Kıbrıs adasını ehemmiyetsiz bir vesileden istifade ederek zaptetmiş ve 1192 tarihinde Fransız Haçlılarından «Guy de Lusignan»la tuhaf bir alış-verişe girişerek onun Kudüs kralığı üzerindeki hukukiyle kendisinin Kıbrıs üzerindeki haklarını mübâdele etmiştir! İşte bu mübâdeleden itibaren bir krallık şeklini alan Kıbrıs tahtında Milâdın 1458 tarihine kadar geçen 266 sene zarfında «Lusignan» hânedânından on kral teselsül etmiştir. Coğrafi vaziyetinden dolayı nihayet Mısır Kölemen sultanlığının hâkimiyetini kabul edip haraca bağlanan Kıbrıs krallığının pâyitahtı «Nicosie = Lefkoşa» şehridir.

Bu krallığın Lusignan hânedânından Venedik cumhuriyetine geçmesi gayr-i meşrû bir vâris yüzündendir : Lusignan'ların onuncusu ve sonuncusu olan «Üçüncü Janus» iki defa evlendiği halde yalnız «Charlotte» isminde bir kızı olmuş, erkek evlâdı olmamıştır; fakat bu kralın «Jacques» isminde bir piği vardır : Saltanat hakkından mahrum olan bu piç pâyitahtın Baş-piskoposluğunda istihdam edilmektedir! Üçüncü Janus'un kızı «Charlotte» da «Louis de Savoie» isminde bir prensle evlenmiştir. Kıbrıs verâseti meselesinin zuhûru, son kral Üçüncü Janus'un işte bu vaziyette ölümü üzerinedir; ortada iki namzed vardır: biri piç piskopos «Jacques», biri de kralın ölümü üzerine Kıbrıs'a gelip nişanlısı olan prenses «Charlotte»la 7 Teşrinî evvel 1459 tarihinde evlenmiş olan prens «Louis de Savoie»dir! Gayr-i meşrû olduğu için meşrû kızkardeşi kadar taraftar bulamıyan Baş-piskopos Jacques, işi kestirmeden halletmek için Kıbrıs krallığının metbûu olan Mısır sultanına baş vurmaktan başka çare bulamamış, bu maksatla Mısır'a gitmiş, oradan aldığı bir Kölemen kuvvetiyle Kıbrıs'a gelip Lefkoşa'da tahta çıkmış ve kızkardeşiyle eniştesinin ellerindeki kaleleri zaptederak onları Türklerin «Girine» dedikleri «Kerynia/Cérinês» kallesinde mahsur bırakmıştır. Prens Charlotte'la kocası Papalık makamıyla Rodos şövalyelerinden istimdâd etmişlerse de kendilerini o vaziyetten kurtaracak bir yardım görememişlerdir. — Bu sırada Lefkoşa'daki gayr-i meşrû kral Jacques'in sarayına şahsî mâcerâlarından dolayı vatanından ayrılmış kurnaz bir Venedik asilzâdesi hulûl etmiştir : Bu adamın ismi «Marco Cornaro»dur : Kral Jacques'in Avrupa devletlerine krallığını bir türlü tasdik ettirememiş olduğu için büyük bir sıkıntı içinde bulunduğunu gören bu Venedik serserisi ona tuhaf bir teklif kabul ettirmiştir : Marco'nun «Catherina» isminde güzel bir yeğeni vardır; kral Jacques bu kızı Venedik Cumhuriyeti tarafından resmen «evlâtlığa kabul» ettirdikten sonra almış, bu suretle «Venedik Cumhuriyetinin kızı» Kıbrıs kraliçesi olmuş, nihayet iki sené sonra kral kraliçeyi gebe bırakarak ve vasiyetnâmesinde Venedik Cumhuriyetinin himâyesine tevdi ederek öldüğü için «Catherina» karnındaki çocuk nâmına Kıbrıs krallığına doğrudan doğruya sahib olmuştur! Bu sırada Venedik donanması Cumhuriyetin kızı olan bu kraliçeyi himâye için Kıbrıs sularındadır : Tabii bu (himâye» kurdun kuzuyu himâyesinden başka bir şey değildir! Zâten senelerden beri Kıbrıs limanlarında hep aynı «himâye» maksadiyle bir Venedik filosu yatmakta olduğu gibi, ikide bir büyük Venedik donanması da boy göstermekte kusur etmemektedir! Venedik cumhuriyetinin bu hâli, bâzı Garp menbâlarında «evlâtlığının mirâsına göz dikmiş» olmasıyla izah edilir!

Kral Jacques öldüğü zaman Venedik amirali «Mocenigo» Lefkoşa'ya gelip kraliçeyle görüşerek yeni himâye şeklini anlatmış, bütün kalelerin yerli muhafızlarını değiştirip yerlerine Venedik askerleriyle Girit zabıtları koymuş, bu suretle bütün adayı cumhuriyetin işgali altına almış, Venedik muhâlifleriyle düşmanlarını idam ve sürgün cezalarına uğratmış ve bütün bunları Cumhuriyetin evlâtlığı olan kraliçeyi himâye ve ihtiyâten vaziyetini takviye için yaptığını söylemekten utanmamıştır! — Kocas öldükten biraz sonra kraliçenin bir oğlu olmuşsa da, bir sene sonra bu çocuk her nedense ölüverdiği için anası «Catherina Cornaro» Venedikliler tarafından oğlunun vârisi ilân edilerek bilfiil hükümdar olmuştur; İşte bunun üzerine kraliçeye «Ludovico Gabrielli» ve «Francesco Mimo» isimlerinde iki Venedikli müşavirle «Giovanni Sorenzo» isminde bir Başkumandan verilmiş ve tabii Kıbrıs kralığı artık bunlar tarafından idare edilmeye başlamıştır! Hattâ bu vesileyle Cumhuriyet kendisini resmen «kızının vârisi» ilân etmiş ve işte bundan dolayı kraliçenin bir daha evlenip çocuk doğurmamasına hususi bir ehemmiyet vermiştir!

Bu vaziyet işte böyle devam edip dururken, nihayet ikinci Bâyezid devrindeki Osmanlı - Mısır muharebelerinde iki taraftan birinin ara yerde bulunan Kıbrıs adasını harb zaruretiyle işgal edivermek ihtimalini vesile ittihaz eden Venedik Cumhuriyeti Kıbrıs sahillerine «Priuli» isminde bir kumandanla bir çok asker ve gemi yığmış ve her türlü ihtimale karşı kumanda ve idare birliğini temin için kraliçenin tahtından ferâgat buyurmasını istemiştir: Bu mesele için 1487 = 892 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız. Zavalı kraliçenin bu derecesini biraz fazla bulduğu için çok uzun bir mukavemetten sonra çaresizlik yüzünden nihayet 16 Şubat 1489 = 15 Rebi'ül-evvel 894 Pazartesi günü ferâgat mecburiyetinde kaldığı ve aynı gün pâyitahtından çıkıp Lefkoşalıların gözyaşları içinde Magosa iskelesine gittiği rivayet edilir. Kraliçe Catherina tebaası Venedik kumandanlarının «hayırhahlığına» tevdi eden bir beyannâme neşrettikten sonra, o senenin 14 Mayıs = 13 Cumâda-l-âhire Perşembe günü Venedik'e gitmiş ve Treviso civarında tahsis edilen bir şatoya yerleşerek senede sekiz bin duka altını tahsisatla ömrünün sonuna kadar orada yaşamıştır.

İşte bu mâcerâdan dolayı Venedik Cumhuriyeti 1489 = 894 tarihinden bu 1570 = 977 tarihine kadar tam 81 senedir Kıbrıs adasına doğrudan doğruya hâkimdir. Yukarda da gördüğümüz gibi, Venedik işgalinden evvel Kıbrıs kralığı Mısır Kölemen sultanlığının yüksek hâkimiyetini kabul edip haraca bağlanmıştı: Bu haracın son miktarı sekiz bin duka altındır; Venedikliler Kıbrıs'ı ilhak ettikleri zaman Kölemenlerle bir mesele çıkarmamak için bu paranın tesviyesine devam etmişler ve hattâ daha sonra Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettiği zaman derhal elçiler göndererek hem arz-ı tebrik etmişler, hem Kıbrıs haracını artık Osmanlı hazinesine yatacaklarını kendiliklerinden arzetmekte kusur etmemişlerdir: 1517 = 923 vukuâtının «17 Eylül» fıkrasına bakınız.

İkinci Selim'in açtığı Kıbrıs seferinin meşruiyeti hakkında verilmiş olduğunu gördüğümüz fetvâda bahsi geçen harb sebepleri içinde Venediklilerin sulh muâhedesini ihlâl eden taarruzlarıyla tecâvuzlarına da temâs edilmektedir; bu çirkin hareketler şöyle sıralanabilir :

- 1 — İstanbul, Anadolu, Suriye ve Mısır sahilleri arasında işliyen ticaret, hac ve yolcu gemileri Kıbrıs yolcu gemileri Kıbrıs korsanlarının Kıbrıs'ı merkez ittihaz etmiş diğer Hristiyan korsanlarının mütemâdi taarruzlarına uğramakta, yolcular, tüccarlar ve hacılar esir edilip malları zaptolunmaktadır;
- 2 — Son vak'a olarak Mısır defterdarının bindiği gemi Kıbrıs korsanları tarafından zaptedilmiş ve bu münasebetsizliği Venedikliler bile inkâr edememişlerdir;
- 3 — Korsanlar tarafından esir edilen müslümanlara işkence edilmekte, bazıları öldürülmekte ve bazıları da Kıbrıs zindanlarına atılmaktadır;
- 4 — Şimdiye kadar bu hareketler protesto edildikçe Venedik hükûmeti bunları Messina ve Malta korsanlarına isnâd etmek suretiyle hiç bir alâka göstermemiş ve bilâkis korsanlarını himâye ederek deniz yollarının emniyetini ihlâl etmekte ısrâr etmiştir;

5 — Venedikliler bu deniz sarkıntılıklarından başka Dalmaçya hududunda da Türk arâzisine tecâvuz etmektedirler.

Venedik cumhuriyetinin bu hareketleri yeni başlamış değildir: Kanunî devrinin sonlarına ve ikinci Selim'in şehzâdeliği devrinde böyle bir çok tecâvuzlar olmuş ve hattâ şehzâde Selim'e Mısır'dan gönderilmekte olan piring ve şeker gibi hedi-yelerle Arab atları bile Kıbrıs korsanları tarafından zaptedildiği zaman:
— Şehzâdenün idüğü neden ma'lûm?

diyen Venedikliler bu malları çok güçlûkle iade etmişlerdir! Hattâ işte bundan dolayı ikinci Selim'in Kıbrıs fethini şehzâdeliğindenberi tasarlamakta olduğu itti-fakla rivayet edilir: Her halde bu fikrin ona ait olduğu ve bir fâcia şeklini alan Kıbrıs meselesinin bir «gayret ve nâmus-i pâdişâhi muktezâsı» şeklinde zihnini işgal edip durduğu muhakkaktır; Türk topraklarının arasında böyle bir Venedik müstemlekesi bulunmasını pek haklı olarak hoş görmiyen Kanunî Sultan Süley-man'ın da Kıbrıs adasının bir an evvel fethedilmesini vasiyet etmiş olduğu hakkın-da bir rivayet de vardır. İşte bütün bu sebeplerden dolayı ikinci Selim bu meselenin başka işlerden evvel tesviyesini istemiş ve hattâ Sokullu'nun muhâlefetine rağmen fikrinde ısrar etmiştir; bâzı Garp menbâlarında Sultan Selim'in irâdesini kullanarak Sokullu-Mehmet Paşa'ya rağmen yaptırmış olduğu yegâne işin işte bu Kıbrıs fethinden ibaret olduğu bile rivayet edilir. Sokullu'nun Kıbrıs seferine muhâlefeti hakkında gösterilen sebepler şöyle sıralanabilir:

1 — Eski Endelüs müslûmanlarının İspanya'da mahkûm millet vaziyetinde bulunan bakıyyeleri İspanyol idaresinin imhâ siyasetine" isyan ederek kendilerine bir hükümdar seçip harbe başlamışlar ve İstanbul'a elçi gönderip Hilâfet makamından yardım istemişlerdir: Sokullu işte bu mürâcaatın kabulüyle Avrupa hristi-yanlığına o cepheden bir darbe indirilmesi fikrindedir: Bu suretle şimalî Afrika ötedenberi devam eden İspanyol tecâvuzlarından kurtarılmış ve bilhassa Tunus me-selesi halledilmiş olacaktır;

2 — Sokullu-Mehmet Paşa, Islâm tarihinin ilk zamanlarındanberi tasarlanmış olan Süveyş kanalının işte bu sırada açılabilceği fikrindedir: Tabîî bu suretle Akdeniz donanmasına Hint yolu açılarak Kanunî devrinde Portekizlilere karşı başlanmış olan büyük mücâdele çok kolaylaştırılmış olacaktır;

3 — Kubbe vüzerâsı içinde Kıbrıs seferinin tarafdarları Lala-Mustafa Paşa ile Piyâle Paşa'dır: Bunlardan Lala-Mustafa Paşa vaktiyle Kanunî devrinde şehzâ-de Bâyezid'e karşı Sultan Selim'in veliahdlığını temin için Anadolu'yu kana bo-yayan entrikalarını çevirirken Selim'den sadâret va'di almış olmak itibarıyla So-kullu'nun en korkunç rakibi demektir: 1559 = 966 vukuâtının «29 Mayıs» ve «7 Temmuz» fıkralarına bakınız. Şimdi ikinci Selim Kıbrıs seferi serdarlığını işte bu eski bendesine vermek fikrindedir: Tabîî bu suretle Lala Paşa bir «Kıbrıs fâtihi» ünvanı kazanacak ve o zaman Sokullu'nun mevkii büsbütün tehlikeye düşe-bilecektir: Vezir-i-a'zamın işte bu şahsi endişesinden dolayı da Kıbrıs seferine mu-âraz olduğu rivayet edilir.

Garp menbâlarında Kıbrıs seferinin başlıca sebebi çok tuhaf bir Yahudi entri-kası şeklinde gösterilir: Osmanlı sarayında Yahudi nüfuzu işte bu devirde baş-lamıştır; İkinci Selim'in karısı ve Üçüncü Murad'ın anası «Nûr.bânû Sultan» yahudidir. Sarayda nüfuz kazanmış bir takım Yahudi hekimler de vardır. Fa-kat bütün bu milletdaşlarını gölgede bırakan en mühim yahudi, «Yasef Nassi = Joseph Nassi» isminde bir serseridir: Bu zengin serseri esâsen Portekiz yahudile-rindendir ve hattâ «marrane» denilen hristiyanlaşmış yahudilerdendir! O za-manı ismi de «Don Juan Miquez» dir! «Inquisition» korkusundan Portekiz'de tutuna-mıyarak daha Kanunî devrinde ve 1554 = 961 tarihinde İstanbul'a gelmiş ve bir rivayete nazaran gelirken Fransız Vükelâsından Osmanlı vüzerâsına bir takım tavsiye mektupları getirmiştir: Bununla beraber, babasının kendisinden evvel İstanbul'a gelmiş ve hattâ saraya çatmış «Salamon» isminde bir hekim olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Yasef Nassi'nin 500 kadar İspanyol, Por-tekez ve İtalyan «marrane»larıyla beraber gelmiş ve burada onlarla beraber Hristiyanlıktan tekrar Yahudiliğe dönmüş olduğu da rivayet edilir: Onun için Türkiye'de kullandığı isim «Don Juan Miquez» değil, «Yasef Nassi»dir! Avrupa

siyasetine vâkıf, zeki, sevimli ve sokulgan bir serseri olan bu ahlâksız dalkavuğun saraya hulûlü Kanunî devrindedir; bununla beraber asıl nüfuzunu İkinci Selim devrinde temin etmiştir: Yasef Nassi buradaki büyük muvaffakiyyetini temin hususunda kendisinden bir sene evvel gelmiş olan halası «Dona Gracia Nassi»den de istifade etmiştir: 1553 = 960 tarihinde İstanbul'a gelen bu madrabaz kadın yeğenine kızını verip onu kendine damad ettikten sonra onunla beraber bir de banka açmış ve büyük bir servet yapmıştır. Nassi ailesinde siyonizme benzer bir takım temâyüller de vardır: Bunlar Avrupa'da Papalık makamının tazyiki ve Inquisition mezâlimi altında tehlikeli günler geçirmekte olan yahudilerle «marrane» ları toplayıp ayrı bir yurda yerleştirmek fikrini tâkib etmişlerdir: Hattâ Yasef Nassi İstanbul'a gelmeden evvel Venedik'den bir ada satın alıp Yahudi yurdu yapmak sevdâsına düşmüşse de muvaffak olamamıştır! Kanunî devrindeki faaliyeti sarayın bâzı sarraflık işlerinde göze girerek hulûl etmek şeklindedir: Meselâ bir sefer Kanunî'den oğlu Selim'e 80 bin duka altını götürmüş ve işte bu fırsattan istifade ederek o sefih şehzâdenin sefâhet ve içki iptilâlarını istismâr etmek suretiyle gözüne girmiştir; hattâ Kanunî'ye ait bir vesikada şehzâde Selim'in «nedim-i hâssı» gösterilir! Bâzı resmî vesikalarda da «Frenk beyi», «Frenk-bey-oğlu» ve «Frenk-beyzâde» gibi ünvanlarla anılmaktadır! Bu yaldızlı serserinin şehzâdeler arasındaki saltanat mücâdeleleriyle rekabetlerde bile rol oynadığı hakkında bir rivayet vardır! Her halde bu rivayet pek asılsız olmamalı ki Sultan Selim tahta çıkarak çıkmaz 1566 = 974 tarihinde Naxos = Nakşa ve diğer Kiklâd adaları dukalığını işte buna tevcih etmiş ve hattâ bu münasebetle Osmanlı hâkimiyeti altında ötedenberi Nakşa dukalığında bulunan Crispo hânedânını oradan koğdurmıştır: Nakşa dukalığı için 1415—818 vukuâtının son fıkrasına ve bu dukalığını Barbaros tarafından Türk hâkimiyetine sokulup haraca bağlanması için de 1537—944 vukuâtının «Eylül - Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Fakat Yasef Nassi dukalığının başına bizzat gitmemiş, kendi yerine bir vekil göndererek bilvâsita idare etmiş ve Osmanlı hazinesine senede kırk bin duka altını haraç vermiştir! 996 = 1588 tarihli bir «Hükûm-i Şerif»de «mürd olan Yasef nâm yahudi» denildiğine göre, bu serserinin 1554 = 961 tarihinden 1588 = 996 tarihine kadar 34 sene İstanbul'da yaşamış olduğu anlaşılmaktadır.

Garp menbâlarında İkinci Selim'i Kıbrıs fethine işte bu Yasef Nassi'nin tahrik ve teşvik etmiş olduğundan bahsedilir! Bu Avrupa masalına göre Yasef o hususta Sultan Selim'in içki iptilâsından istifade etmiş ve ona Kıbrıs şaraplarını ballandıra ballandıra methettiğinden dolayı Sarhoş-Selim de sanki o şarabı içmek için başka çare yokmuş gibi Kıbrıs'ı fethetmiye karar vermiş! Yasef Nassi'nin padişahı böyle bir sefere teşvik etmekten maksadı da Kıbrıs'a kral olmakmış: Çünkü Sultan Selim bir sarhoşluğunda ona Kıbrıs krallığını vadetmiş! Hattâ bunun üzerine Yasef artık irâde çıkıp iş kat'ileşti diye «Kıbrıs kralı Yasef Nassi» yazılı ve armalı bir levha yaptırıp evinin kapısına astırmış! Yasef'in maksadı Kıbrıs'ı bir Yahudi yurdu yapmış ve işte bundan dolayı Sokullu-Mehmet Paşa Kıbrıs seferine muhâlefet etmiş! Her halde bu tuhaf rivayetler bir tarafa bırakılmak şartıyla, İkinci Selim'in yukarda gözden geçirdiğimiz sebeplerden dolayı Kıbrıs fethine karar vermiş olduğu ve bu hususta Sokullu'nun hiç doğru olmıyan mülâhazalarına ehemmiyet vermemek azmini göstermiş olduğu muhakkaktır.

Sefer açılmadan evvel İkinci Tercüman Mahmud Ağa ile Kubad-Çavuş elçilikle Venedik'e gönderilip yukarda gördüğümüz haklı şikâyetler tebliğ edilerek işin sulhen tesviyesi için Kıbrıs adasının bir tâviz şeklinde Türkiye'ye terk istenmişse de bu talep derhal reddedilmiş ve işte bunun üzerine Türk limanlarındaki Venedik gemilerine el konulduğu gibi, İstanbul'daki Venedik balyozuyla memurları da Yedi-Kule'de hapsedilmiştir.

Kıbrıs seferinin siyasi ve askeri hazırlıkları donanmanın hareketinden çok evvel başlamıştır: Venedik'de vukua gelen mühim bir infilâk bile hazırlıkların gizli cephesiyle alâkadar sayılır; bu infilâk 1569 = 977 senesi 13/14 Eylül = 1/2 Rebî'ülâhîr Salı/Çarşamba gece yarısı Venedik'deki barut deposunun ateşlenmesinden olmuştur: Bu yüzden bir çok evlerle kiliseler yıkılmış, insanlar

ölmüş ve limandaki harb gemileri harâb olduğu gibi, Venedik cumhuriyeti en mühim barut stokundan da birdenbire mahrum edilmiştir : Bu muvaffakiyetin o devirde çok mükemmel bir müessese olan Türk casus teşkilâtı tarafından temin olunduğu rivayet edilir.

Kıbrıs seferi serdarlığına altıncı vezir Lala-Mustafa Paşa ve donanma başkumandanlığına da üçüncü vezir Piyâle Paşa tâyin edilmiştir : Bu tâyinlerin sebebi, vüzerâ içinde Kıbrıs seferine en çok bunların tarafdâr olmalarıyla izah edilir ; fakat Lala-Mustafa Paşa altıncı vezir olduğu halde, üçüncü vezir Piyâle Paşa onun maiyyetine verilmiş ve kendisi de bu vaziyeti memnuniyetle kabul etmiştir : Hattâ bundan dolayı bazı Osmanlı menbâlarında medhedilir ; her halde Piyâle Paşa bu suretle Malta seferinin muvaffakiyetsizliğine sebep olan geçimsizliklerini affettirmek istemiş demektir : 1565 = 973 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız. Lala-Mustafa Paşa da Kanunî devrinde şehzâde Selim'le Bâyezid'i birbirine düşürüp Anadolu'da bir çok Türk kanı dökülmesine sebep olan Lala Paşa'dır : 1559 = 966 vukuâtının «29 Mayıs», «31 Mayıs» ve «7 Temmuz» fıkralarına bakınız. Son Yemen serdarlığını beceremediği için gözden düşmüş olan Lala-Mustafa Paşa'nın eski itibarını iade etmek için bu sefere çıkmak istediği hakkında da bir rivayet vardır : Yemen serdarlığı için 1567 = 975 vukuâtının «30 Kânunuevvel» fıkrasına ve azli için de 1568 = 975 vukuâtının «31 Mayıs» fıkrasına bakınız. Bu sırada Kapdan-ı Deryâ olan Müezzinzâde Ali Paşa da Piyâle Paşa'nın emrine verilmiştir : Her halde bunun sebebi, Yeniçeri-ağahından yetişmiş olan Ali Paşa'nın deniz seferlerindeki tecrübesizliği olsa gerektir ; buna mukabil Piyâle Paşa eski bir denizcidir ve Deryâ kapdanlığından vezir olmuştur. Osmanlı donanması Kıbrıs seferine Mart'dan Mayıs'a kadar birbirinden ayrı filolar hâlinde hareket etmiştir : Meselâ Mart'da Murad-Reis Nisan'da Piyâle Paşa ve nihayet Mayıs'da da ilkönce Müezzinzâde Ali Paşa ve ondan sonra da Başkumandan vaziyetinde bulunan Serdar Mustafa Paşa filoları yola çıkmıştır ; Osmanlı menbâlarında muhtelif hareket tarihlerine tesadüf edilmesi işte bundan dolayıdır : Burada serdârın hareket tarihi esas ittihaz edilmiştir. — Osmanlı ve ecnebi menbâlarında donanmanın mecmû muhtelif cesâmette 208, 236, 248, 350, 360 ve hattâ 400 harb ve nakliye gemisinden mürekkep gösterilir ; donanmanın naklettiği ihrac kuvvetleri de 50 bin piyâde, 5 - 6 bin Yeniçeri, 2500 süvâri yahut akıncı, 3 bin lâğımcı ve istihkâmcı efrâdından mürekkep a'zamı 61,500 kişilik bir ordudur ; bazı ecnebi menbâlarında 100 bin kişi gösterilmesi her halde sonradan Anadolu sahillerinden Kıbrıs'a taşınmış olan kuvvetlerin de bu hesaba katılmış olmasıyla alâkadar olabilir.

Kanunî'nin Rodos fethinden itibaren Kıbrıs adasının tahkimine büyük bir ehemmiyet veren Venedik hükûmeti Türklere karşı yalnız kendi kuvvetlerini kâfi görmediği için Hristiyanlık nâmına diğer Avrupa devletlerinden de istimdâd etmişse de, Türkiye ile sulh hâlinde bulunan Fransa ile Avusturya son zamanlarda akdettikleri muâhedelerin ihlâline cür'et edemedikleri için bitaraf kalmışlardır : Osmanlı - Avusturya sulhü için yukarda 1568 = 975 vukuâtının «17 Şubat» ve Fransa'ya verilen son kapitülasyon için de 1569 = 977 vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. İşte bu siyasi vaziyetten dolayı Venedik hükûmeti ancak Papalık ve İspanya krallığıyla ittifak edip onlardan yardım görmüştür : Bu üçlük ittifaktan Papalık devleti iki ve İspanya krallığı altmış kadirge verdikten başka, bunların Girid'de Kandiya ve Suda limanlarında toplanmaları gecikmiş, nihayet toplanılmış ve bu muhteşem kuvvet 1570 = 978 senesi 22 Eylül = 21 Rebî'ül-âhir Cuma günü Meis adasına gelebildiği zaman Türk ordusunun o tarihten 12 gün evvel Kıbrıs'ın pâyitahtı olan Lefkoşa şehrine girmiş

olduğu haber alınmıştır! Bu haber üzerine artık mevsim de ilerlemiş olduğu için bir şey yapılamıyacağına hükmeden müttefikler dağılmaya karar vermişlerdir : Başkumandan vaziyetinde bulunan Giovanni-Andrea Doria Sicilya'ya çekilmiş, Venedik gemileri de Girit'e gitmiştir.

Yukarda da gördüğümüz gibi, Türk donanması Kıbrıs seferine Mart ayından itibaren bir kaç filo hâlinde hareket etmiş olduğu için burada serdârın hareketi esas ittihaz edilmiştir : Bu hareket, Lala-Mustafa Paşa'nın maiyyetindeki Divân efendis'nin merhum Safvet Bey tarafından nesredilen «Rûznâmçe»siyle Selânik tarihinde Kurban bayramının birinci gününe tesadüf eden «10 Zülhicce»ye müsâdif gösterilmekte ve Rûznâmçe'de o günün bir «Pazartesi» olduğu kaydedilmektedir : Halbuki o Hicret senesinin «10 Zülhicce»si hakikî takvimde bir «Salı»ya müsâdif olduğu için her halde bir «Rüyet-i hilâl»den dolayı bir günlük bir fark hâsıl olduğu anlaşılmaktadır; işte bundan dolayı burada hakikî takvim itibariyle «Pazartesi»ye müsâdif olan «9 Zülhicce = 15 Mayıs» günü esas ittihaz edilmiştir. — Donanma hareket etmeden evvel Barbaros'un Beşiktaş sahilindeki türbesinde merâsim yapıp kurbanlar kesilmiş, duâ edilmiş ve toplar atılmıştır: Deniz seferlerinde bu merâsim bir an'ane şeklini almıştır).

18 Mayıs = 12 Zülhicce, Perşembe : «Kevkebân» kalesinin fethi ve Yemen sulhü.

(Mısır Beylerbeyliğinden Yemen serdarlığına tâyin edilmiş olan Koca-Sinan Paşa'nın bundan evvelki Yemen fütûhâtı için yukarda 1569 = 976 vukuâtının «3 Mayıs» ve «15 Mayıs» fıkralarıyla 1569 = 977 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrası na bakınız. — Bu gün fethedilen Kevkebân kalesi o zamanki Yemen'in en müstahkem mevkiî sayılır : Bu kale dokuz ay kadar mukavemet ettikten sonra nihayet teslim olmak mecburiyetinde kalmış ve Zeydi imâmı Mutahhar buranın da sükutu üzerine harbe devamı tehlikeli bulduğu için, bu vesileyle müzakereye girişerek nihayet bir sulh akdine mecbur olmuştur. — Bu sulh esaslarına göre evvelce Osmanlı hâkimiyetinde bulunan yerlerin hepsi gene Türklerde kalacak, teslim kabul etmedikleri için âsi sayılan «Habb» müdâfilerine imâm-Mutahhar hiç bir yardımda bulunmayacak, Yemen ölkesi imâmın elinde bulunan yerlerle beraber Osmanlı padişahının yüksek hâkimiyeti altında bulunacak ve bütün Yemen'de sikke ile hutba padişah nâmına olacaktır; bu suretle Yemen kıtası iki muntakaya ayrılmış demektir: Bunların biri doğrudan doğruya Türk vilâyeti hâlinde; öteki de Türk hâkimiyeti altında bir beylik şeklini almış demektir; mesâha itibariyle bu iki muntaka arasında mühim bir fark yok gibidir; imâmın elinde kalan yerler Yemen'in şarkıyla şimaligarbisine doğru uzanan bir sâhadır; bâzı menbâlarda imamla böyle bir sulh akdi tenkid edilirse de, bir çok Türk kamına mâl olan mühim bir gallenin tesviye edilmiş olduğu da muhakkaktır. «Habb» kalesi için aşağıda bu sene vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına bakınız).

21 Mayıs = 15 Zülhicce, Pazar : Yeni Yemen valisi Behram Paşa'nın Zebid'e muvâsalatı.

(Yemen meselesi artık halledilmiş olduğu için, serdârın vazifesi nihayet bulduğu sırada yeni Beylerbeyi Behram Paşa'nın gelmesi bu memlekette tabii hâlin avdetine mukaddime teşkil etmiştir. Behram Paşa, eski Yemen valilerinden Kara Şâhin Paşa'nın küçük oğlu ve Yemen'deki Türk fütûhâtının elden çıkmasına sebep olan Rıdvan Paşa'nın kardeşidir : Bu Rıdvan Paşa için 1567 = 975 vukuâtının «16 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Behram Paşa'nın ilk işi, yukarıki fıkra bahsi geçen sulhe rağmen mukavemette devam ettikleri için âsi sayılan «Habb» kalesi müdâfilerini şiddetli bir bombardmandan sonra teslim mecbur ederek mühim bir gaileyi ortadan kaldırmak olmuştur. — Behram Paşa «San'â» yerine «Kahire» kalesini merkez ittihaz edip şehri imâr ettirmiş ve buraya «Behrâmiyye» ismi verilmiştir).

1570 = 978

1 Temmuz = 27 Muharrem, Cumartesi : Türk donanmasının Kıbrıs adasındaki «Limasol» koyunda demirlemesi.

(Bu koyla aynı ismi taşıyan iskelesi Kıbrıs'ın cenup sahilindedir : Osmanlı menbâlarında «Limosa» ismiyle anılan bu şehre Türk devrinde «Leymesun» denilmiştir; Yunancası «Lemissos», tur: Bugün «Limisso/Limassol» denilmektedir. — Muh-telif filoları Türk adalarında birleşmiş olan donanma bu akşam işte bu koyda demirlemiştir : Başta Hammer olmak üzere bazı Garp menbâlarında bu vak'a 1 Ağustos = 29 Safer Salı gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Her halde bunun «1 Temmuz»dan galat olması lâzımgelir; zâten Hammer bundan sonra cereyan eden bazı vak'aları Temmuz içinde gösterir).

2 Temmuz = 28 Muharrem, Pazar: «Limasol» koyuna asker çıkarılması ve «Leftari» kalesinin teslim olması.

(Bu sırada Venediklilerin Kıbrıs umumî-valisi «Nicolo Dandolo», Magosa valisi «Astor Baglione», Başkumandan «Marco-Antonio Bragadino» ve Topçu-kumandanı da «Luigi Martinengo»dur : Bunlardan Kıbrıs umumî-valisi «Nicolo Dandolo»nun acziyle iktidarsızlığından dolayı Türk ihrâcına mümânaat edilmemesi hakkında tuhaf bir emir vermiş olduğu rivayet edilir! — «Leftari» kalesi «Limasol» civarındadır : Bu kale hiç bir mukavemet göstermiyerek ilk teklifte derhal teslim olduğu için muhafızlarıyla ahalisine aman verilmiştir : Bu sırada seksen kadir-gayla cenubî Anadolu'nun mukabil sahillerinden asker taşındığı rivayet edilir; donanmanın bir kısmı da Girit üzerinden gelebilecek müttefik düşman donanmalarına karşı denizde karakol vazifesi görmektedir : Müttefik düşman donanmaları için yukarda 1570 = 977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız).

4 Temmuz = 30 Muharrem, Salı: Ağır topların «Larnaka = Tuzla» sahiline ihrâcı ve harb meclisinde «Nikosia = Lefkoşa» muhasarasına karar verilmesi.

(Türklerin «Tuzla» dedikleri «Larnaka» iskelesi Kıbrıs'ın cenubuşarki sahilinde ve «Limasol»un biraz şimalişarkisindedir. Bazı Garp menbâlarında ağır topların bu-rayı çıkarılması 15 Temmuz = 11 Safer Cumartesi ve hattâ 15 Ağustos = 13 Re-bi'ül-evvel Salı günlerine ve Osmanlı menbâlarından bazılarında da 20 Safer = 24 Temmuz Pazartesi ve 22 Safer = 26 Temmuz Çarşamba tarihlerine müsâdif gösterilirse de doğru değildir : Çünkü Lala-Mustafa Paşa'nın kâtibi tarafından tutulan Ruznâme'de topların işte bu 30 Muharrem = 4 Temmuz Salı günü çıkarıldığı ve Lefkoşa muhasarasına da bu gün karar verildiği musarrahtır. — Bu muhasara kararının verildiği harb meclisinde iki fikrin münâkaşa edildiğinden bahsedilir: Lala-Mustafa Paşa ilkönce adanın dâhilde merkezi olan «Nikosia/Nicosie = Lefkoşa» şehrinin, Piyâle Paşa da şark sahilinde çok müstahkem bir mevki olan Famagusta/Famagouste = Magosa» kalesinin muhasarasını teklif etmiştir: Müzakere neticesinde birinci fikir ekseriyet kazandığı çin Lefkoşa üzerine hareket edilmiştir).

9 Temmuz = 5 Safer, Pazar : «Kyrinia = Girine» kalesinin teslim olması.

(Türklerin «Girine» ve «Serinya» dedikleri «Krinia/Cérines» kalesi Kıbrıs'ın şimal sahilinde ve cenubî Anadolu sahilinin tam karşısındadır. Bazı Osmanlı menbâlarında bu kalenin teslim olması Lefkoşa'nın fethinden iki gün sonra

gösterilirse de doğru değildir : Ruznâme'ye göre işte bu gün teslim olmuş ve hattâ bu teslime delâlet eden yerli hıristiyanlara vergi muâfiyetleriyle ulâfeler tevcih edilmiştir).

22 Temmuz = 18 Safer, Cumartesi : Lefkoşa muhasarası.

(Bu meşhur muhasaranın başlama tarihi çok ihtilâfıdır: Ruznâmede bu nokta müphem bırakılmıştır; bâzı Garp menbâlarıyla Venedik tarihlerinde 15 Temmuz = 11 Safer Cumartesi tarihine tesadüf edilmekte ve Kâtib-Çelebi'nin «Efsar-ül-bihâr»-ında da muhâsaranın 31 inci günü 13 Rebî'ül-evvel = 15 Ağustos Salı gününe tesadüf ettiğinden bahsedilerek bu rivayet teyid edilmekteyse de, umumiyetle bu muhasaranın 51 gün sürmüş olduğundan bahsedilmekte olduğuna göre burada Hammer'in de esas ittihâz ettiği 22 Temmuz = 18 Safer Cumartesi rivayeti tercih edilmiştir: Bâzı Osmanlı menbâlarında hiç bir tarih gösterilmemektedir. — «Nikosia /Nicosie/=Lefkoşa» kalesi Kıbrıs'ın takriben ortasındadır ve adanın merkezidir. Yüksek bir yerde kurulmuş olan bu şehrin eskiden çok büyük ve ma'mûr olduğundan ve meselâ 365 kilisesi bulunduğu bahsedilir. İkinci Selim tahta çıkınca Kıbrıs'ın âkibetini hisseden Venedikliler eski kaleyi yıkarak şehri on bir kuleli bir sûr içine almışlardır: Bu büyük sûrun üç kapısı vardır. Böyle bir sûr yapmak için seksen kiliseyle eski kralların medfenleri bulunan büyük bir manastırın yıkılmış olduğu rivayet edilir. Sûra iki yüz top konulmuştur; her burç iki bin asker ve dört top alacak şekildedir.

Müdâfilerin mîkdârı Garp menbâlarında yalnız on binden ibaret gösterilirse de her halde bu rakam ihtiyatla karşılanmalıdır. Türk ordusunun Lefkoşa'yı yedi kol hâlinde kuşattığı ve her kolda yedi top bulunduğu rivayet edilir. İşte böyle başlayan harb harekâtında yalnız üç umumî hücum = yürüyüş yapılmıştır. — Bu muhasara esnasında Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa kumandasında bir kuvvet de Magosa'yı tecride memur edilmiştir. — Bu sırada Cezâyir Beylerbeyi Uluc/Kılıç Ali Paşa'dan «Kara-Hoca» isminde bir kapdan gelip Paşa'nın Tunus şehrini İspanyol hâkimiyetindeki «Benî-Hafs» hânedânından fethetmiş olduktan başka bir Malta filosunu da mağlûb ettiğini ve Uluc Paşa'nın yakında Kıbrıs sularında donanmaya iltihak edeceğini müjdelemiş ve bu kapdanın getirdiği Malta bayrakları sûrun önünde teşhir edildiği için mahsurların mâneviyyâtı çok sarsılmıştır).

9 Eylül = 8 Rebî'ül-âhir, Cumartesi Lefkoşa'nın fethi ve bâzı kalelerin bu muvaffakiyet üzerine kolayca işgali.

(Şark ve Garb menbâlarında umumiyetle bu tarihte ittifak edilmekle beraber, Kıbrıs seferi Ruznâme'sinde «28 Rebî'ül-âhir Cumartesi» gününden bahsedilmektedir: Fakat Eylül ayının 29 una tesadüf eden bu gün bir «Cumartesi» değil, bir «Cuma» günüdür! Onun için bu «28 Rebî'ül-âhir»in «8 Rebî'ül-âhir»den galat olmak ihtimali çok kuvvetlidir ve bilhassa fethin bir «Cumartesi»ye tesadüf etmiş olması da bunu teyid etmektedir. — Serdar Lala Mustafa Paşa'nın donanmadan yirmi bin bahriyeli alarak bu gün üçüncü ve en şiddetli «yürüyüş» = umumî hücum u yaptırdığı, taarruzun gün doğmadan başladığı ve ilkönce Anadolu askerinin içeri girdiği rivayet edilir: Bu zafer, sabah namazından iki saat sonra, yâni takriben zevâlî saat altı buçukta kazanılmıştır. — Kıbrıs umumî valisi «Nicolo Dandolo» bu gün maktul düştüğü için kesik başı Magosa valisi «Astor Baglione»ye gönderilip artık teslim olması teklif edilmişse de ibret almayıp mukavemete karar vermiştir. Lefkoşa'dan alınan 800 - 1000 esir kadından biri İstanbul'a sevkedilmek üzere bindirilmiş olduğu Sokullu kalyonundaki barut deposunu ateşlemiş ve bunların hepsi ganîmetlerle beraber müdhiş bir infilâk içinde mahvolup gitmiştir.

Lefkoşa'nın fethi üzerine «Paphos/Baffo = Baf», «Limassol = Leymesun» ve «Larnaka = Tuzla» gibi bâzı kaleler sırayla ve kolayca işgal edilmiştir. — Bu

vaziyet üzerine Kıbrıs fethinin ikmâli için artık en mühim iş olarak Magosa'nın fethi kalmış demektir. Sefer Ruznâme'sinde Lefkoşa'nın fethi üzerine Kıbrıs Beylerbeyliğine Avlonya sancak-beyi Mustafa Paşa'nın tâyin edilmiş olduğundan bahsedilmekteyse de diğer Osmanlı menbâlarında bu vazife Magosa'nın fethinden sonra eski Şehr-i-Zur beylerbeyi Muzaffer Paşa'nın tâyin edilmiş olduğu rivayet edilir. Lefkoşa muhasarası 49 gün sürdükten sonra 50 nci gün şehir fethedilmiştir : Umumiyetle fethin 51 inci güne tesadüf ettiğinden bahsedildikten başka, 40 yahut 44 günlük bir muhasaradan bahsedenler de vardır : Tarih meselesi için yukarıki fıkraya da bakınız.

Lefkoşa'nın «Ayasofya» kilisesi eski Türk an'anesi mucibince fetih timsâli olarak derhal câmiye tahvil edilmiş, serdar Lala-Mustafa Paşa fetihten altı gün sonra 15 Eylül = 14 Rebî'ül-âhir tarihinde Cuma namazını işte bu yeni câmide kılmış ve o gün Magosa üzerine hareket etmiştir).

18 Eylül = 17 Rebî'ül-âhir, Pazartesi : Magosa muhasarası.

(16 Eylül = 15 Rebî'ül-âhir Cumartesi tarihi de rivayet edilirse de zayıftır. — Kıbrıs adasının şark sahilinde bulunan «Famagusta/Famagouste = Magosa» kalesinin ismi Romalılar devrindeki «Fama Augusta» tesmiyesinden muharreftir : Eski ismi «Arsinoe»dir. — Magosa valisi «Astor Bağlione», Başkumandan «Marco Antonio Brakadino» ve Topçu-kumandanı «Luigi Martinengo» bu sırada oradadırlar ve sonuna kadar müdafaaya karar vermişlerdir. — Kıbrıs adasının en müs. tahkem mevkii olan bu sahil bilhassa coğrafi vaziyetinden dolayı Lefkoşa'dan daha çok mukavemet edebilecek bir halde ve hattâ deniz yolundan yardım bile almıştır : Aşağıda 1571 = 978 vukuâtının «23 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Mevsim ilerlemiş olduğu için, bahara kadar abluka hâli idâme edildikten sonra muhasara harekâtı başlamıştır).

6 Teşrinievvel = 6 Cumâda-l-ülâ Cuma : Donanmanın İstanbul'a hareketi.

(Üçüncü vezir Piyâle Paşa'nın kumandasındaki donanma, deniz mevsimi geçip kış yaklaştığı için İstanbul'a dönmüş, Kapdan-ı-Deryâ Müezzinz-zâde Ali Paşa da beraber gitmiş ve Kıbrıs sularında ordu emrine Rodos sancak-beyi Arab. Ahmed Bey kumandasında kırk kadırga bırakılmıştır : Bu sancak-beyinin ismi bir rivayete göre de «Hamze Bey»dir. — Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, karadaki muhasara da kışın bir ablukadan ibaret kalmıştır).

1571 = 978

23 Kânunusâni = 26 Şa'bân, Salı : Magosa müdâfilerine yardım kuvvetleriyle levâzım ve mühimmat gelmesi.

(Bu gün Venedik'den magosa'ya 12 gemiyle 1600 asker ve bir çok erzak ve mühimmat getirilmiş ve bunların ihrâcında Türk karakol filosunun o sırada orada bulunmamasından istifade edilmiştir : Kırk gemiden mürekkep olan bu karakol filosu için yukarıki fıkraya bakınız. Bu vaziyet üzerine Serdar Mustafa Paşa düşmanın muvaffakiyetinden en çok mes'ul olan Sakız sancak-beyini idam ettirdiği gibi, ihmâli görülen diğer bazı mes'ullere de daha hafif cezalar vermiştir : Her halde bu cezâlardan itibaren deniz tarafındaki ablukanın daha sıkı bir şekil aldığı ve düşmanın bütün kış boyunca bir daha böyle bir teşebbüste bulunmamış olduğu muhakkaktır).

1 Mart = 4 Şevvâl, Perşembe : Koca-Sinan Paşa'nın Yemen'den avdeti.

(Evvvelce Mısır Beylerbeyi olan Sinan Paşa'nın Lala-Mustafa Paşa yerine Yemen serdarlığına tayini ve fütûhâtı için yukarda 1568 = 975 vukuâtının «13 Mayıs», 1569 = 976 vukuâtının «5 Kânunusânî», «3 Mayıs» ve «15 Mayıs», 1569 = 977 vukuâtının «28 Temmuz, 1570 = 977 vukuâtının 18 Mayıs» ve «21 Mayıs» fıkralarına bakınız. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Koca-Sinan Paşa'nın Yemen'de «bir yıl dört ay kadar» kalmış olduğundan bahsedilirse de doğru değildir : 1569 = 976 senesinin başlarından bu 1571 = 978 senesinin başlarına kadar iki sene kalmış, Yemen meselesini tesviye etmiş ve hattâ istirdat muharebelerindeki muvaffakiyetinden dolayı «Yemen fâtihî» diye şöhret bulmaya başlamış ve nihayet işte bu gün Yemen'in cenubundaki «Mokha» limanından gemilerle ve maiyyetiyle Cidde'ye geçerek haccettikten sonra İstanbul'a gelip yedinci vezir olmuştur).

4 Mayıs = 9 Zülhicce, Cuma : Donanmanın Akdeniz seferine çıkışı ve Dalmacya fütûhâtı.

(Yukarda 1570 = 978 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz gibi, üçüncü vezir Piyâle Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması kış mevsiminin başında Kıbrıs'tan İstanbul'a dönmüştür. — Bu yeni senenin deniz mevsimi başlarken donanmanın kumanda mevkiinde çok münasebetsiz bir değişiklik olmuş, Osmanlı tarihinin en meşhur ve en muktedir denizcilerinden olan ve Deryâ kapdanlığından Kubbe vezirliğine geçen Piyâle Paşa'nın yerine denizcilikle hiç bir alakası olmayan ikinci Vezir Pertev Paşa «Donanmây-ı Hümayun serdârı» olmuştur! Yukarda 1570 = 977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, Vezir-i-a'zam Sokullu Mehmet Paşa Kıbrıs seferine muhâlif ve Piyâle Paşa ile Lala-Mustafa Paşa da taraftardır ve hattâ onun için bu sefere memur edilmişlerdir : Sokullu'nun bu iki Paşa'yı elbirliğinden ayırmak için Piyâle Paşa'nın yerine deniz işlerinden tamamiyle bihaber olan Pertev Paşa'yı göndermesi hem donanmayı, hem Türkiye'nin Akdeniz hâkimiyetini en büyük tehlikeye atmış ve netice itibariyle felâkete sürüklemiştir : Aşağıda 1571 = 979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Pertev Paşa gibi, Kapdan-ı-Deryâ Müezzinz-zâde Ali Paşa da denizci değildir : O da karadan denize, yâni Yeniçeri-ağalığından Deryâ kapdanlığına geçmiştir! Tabii bu vaziyette zavallı donanma iki kara askerinin eline verilmiş demektir! Bilhassa muahhar menbâlarda devleti çok iyi idare ettiklerinden bahsedilerek göklere çıkarılan Sokullu'nun bu hareketi kolay affedilecek fenalıklardan değildir. Esasen Deryâ kapdanlığının üzerinde bir Donanma-serdarlığı ihdâs edilmesei, Kapdan-ı-Deryâ Ali Paşa'nın denizci olmamasındandır; Kıbrıs seferinin başında Ali Paşa'nın âmiri olarak donanma-serdârı olan Piyâle Paşa büyük bir denizci olduğu için Ali Paşa'nın ehliyetsizliğini telâfi etmiştir : Fakat şimdi onun yerine bir kara askeri getirilmiş olması en tehlikeli ihtisas işinin başında iki ehliyetsizi bir araya getirmiş demektir! Bunların hiç anlamadıkları o ihtisas işlerini nasıl olup da kabul edebilmiş olduklarına da hayret etmemek kabîl değildir! Pertev ve Ali Paşaların maiyyetine büyük bir denizci de katılmıştır : Cezâyir Beylerbeyi Uluc-Ali Paşa'nın donanma hareket etmeden evvel İstanbul'a veyahut hareket ettikten sonra Girit sularına gelerek yirmi gemilik bir filo ile iltihak ettiği rivayet edilir; fakat zavallı Uluc-Ali Paşa âmir değil, memur vaziyetindedir! Peçevî bu vaziyeti şöyle anlatır :

«Vezir-i.sânî Pertev Paşa Serdâr-ı sipehsâlâr ve Müezzinz-zâde'likle istihâr bulan Kapdan Ali Paşa kendüye ferman-berdâr ve müşârûnileyh Uluc-Ali Paşa dahî maiyyet ile sarf-ı iktidâr eylemeğe me'mûr olup...» .

Donanmanın İstanbul'dan hareket ederken 124 gemiden ibaret olduğu halde sonradan iltihak edenlerle 250 yi ve Levend gemileriyle 300 ü bulduğu rivayet edilir; yalnız bu sene :

«Donanma mu'taddan mukaddemce ihrâc olunmağla kürekçisinde ve cengçisinde külli noksan mukarrer»

olduğu hakkında da bir rivayet vardır. İşte bu şekilde ilkönce Magosa'ya gidilip Kıbrıs serdârı Lala-Mustafa Paşa'ya gönderilen top vesair mühimmat teslim edilmiş ve ondan sonra da ortada düşman donanmasından eser görülmediği için Rodos üzerinden Girit sahillerine gidilip yağma ve tahrib edilmiştir.

Osmanlı-Venedik harbinin Kıbrıs seferine mukabil deniz cephesini teşkil eden bu hareketler Venedik amirali «Veniero»nun Dalmaçya sahilindeki «Sopoto = Sobut» iskelesini bir baskın hareketi yaparak işgal etmesiyle başlamışsa da, Türk donanmasının mukabil hareketi çok şiddetli olmuş, Karadağ sahilinde şimalden cenuba doğru sıralanan ve Venedik hâkimiyetinde bulunan «Budua/Budoa = Budva», «Antivari = Bar ve «Dulcigno = Ölgün» kaleleri Rumeli serdârı vezir Ahmed ve Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşaların da karadan yaptıkları elbirliği üzerine fethedilmiş, Korfu, Kefalonya, Zanta, Çuka ve hattâ Sicilya adaları vurularak bir çok şehirler yıkılıp yakıldığı gibi pek çok esir ve ganimet alınmıştır. — Yaz aylarını işgal eden bu hareketlerden sonra, mevsim sonunda donanma İstanbul'a dönmeyip harb vaziyetinden dolayı «Lepanto = İnebahtı» körfezinde kışlamışa karar vermiştir. Donanmanın İstanbul'dan bu sefere çıkışı için bu senenin «Evâsıt-ı Zülka'de = Nisan ortaları» ve ondan bir müddet sonra 1571 = 979 senesinin 26 Mayıs = 1 Muharrem Cumartesi ve 25 Haziran = 1 Safer Pazartesi tarihinden de bahsedilir : Fakat bu sene erken çıkmış olduğu umumiyetle rivayet edilmekte olduğuna göre, bilhassa son iki tarihin yanlış olduğu muhakkaktır). .

1571 = 979

1 Ağustos = 9 Rebî'ül-evvel, Çarşamba : Magosa kalesinin teslimi ve Kıbrıs fethinin ilsmâli.

(Bâzı Garp menbâlarında 2 Ağustos = 10 Rebî'ül-evvel Perşembe ve Osmanlı menbâlarında 8 Rebî'ül-evvel = 31 Temmuz Salı tarihlerine de tesadüf edilir : Belki de 1 Ağustos günü teslimin takarrürüne ve 2 Ağustos günü de bu kararın tatbikine müsadıftır. — Yukarıda 1570 = 978 vukuâtının «18 Eylül» ve «6 Teşrinievvel» fıkralarında gördüğümüz gibi, kış mevsimi hareketli bir muhasaradan ziyade hareketsiz bir abluka şeklinde geçmişse de boş geçmemiştir : Bu müddet zarfında kalenin etrafında mükemmel bir siper şebekesi hazırlandıktan başka, şehri yüksekte döğmek için on kule yapılmış ve bu kuleler beş batarya tutan 74 topla techiz edilmiştir : Bunlardan dördü «Şâhî = Vasiliki» denilen en büyük toplardandır. — Kale içinde iâşe müşkilâtına uğramamak için Venedik Başkumandanı «Marco Antonio Bragadino» lüzumsuz ahaliden sekiz bin kişiyi dışarı çıkarmış, Türk ordusu büyük bir insâniyet göstererek bu zavallılara dokunmamış ve bunlar da adanın muhtelif taraflarına dağılmışlardır. 20 Haziran = 26 Muharrem Çarşamba, 29 Haziran = 5 Safer Salı, 9 Temmuz = 15 Safer Pazartesi, 14 Temmuz = 20 Safer Cumartesi, 20 Temmuz = 26 Safer Cuma ve nihayet 30 Temmuz = 7 Rebî'ül-evvel Pazartesi günleri altı «yörtüyüş = umumî hücum» yapılmış, her ne kadar bunlar neticesiz kalmışsa da, kalenin artık daha fazla mukavemet imkânı da kalmamıştır. Lefkoşa'nın fethi üzerine yapılan teslim teklifini şiddetle reddedip kanlarının son damlasına kadar mukavemet kararı vermiş ve bu kararlarını o zaman Türk ordusuna da bildirmiş olan Venedik kumandanları şimdi artık canlarıyla kanlarını kurtarmaktan başka bir şey düşünmedikleri ve bilhassa Venedik donanmasından yardım görebilmek ümidi de kalmamış olduğu için, nihayet bir harb meclisinde teslim kararı verip kaleye beyaz bayrak çekmişler, murahhaslar gönderip teslim şartlarını müzakere etmişler ve bu müzakerede her şeyden evvel canlarıyla mallarını kurtarmışlardır. Kumandanlara ait on beş binek atının götürülmesi de bu şerâit içindedir! Türklere teslim olan bütün kalelerde olduğu gibi, ahaliden istiyenlerin çıkıp gitmekte serbest olmaları da kabul edilmiştir :

Bütün bunlar Türk gemileriyle Venedik hâkimiyetinde bulunan Girit'e götürüleceklerdir.

Mağlûplara karşı Türk ordusunun der'uhde ettiği bu insanî ve tabii şartlara mukabil, galip Türklerin yalnız bir şartı vardır ve o da Magosa kalesinde esir olan elli Türkün sağ olarak tesliminden ibarettir : Bunlar Kıbrıs korsanlarının hac ve ticaret gemilerinden almış oldukları zavallılardır ve hattâ bu harbin açılmasına da işte bu gibi tecâvuzlar sebep olmuştur : Yukarda 1570 = 977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. Venedik kumandanları bu şartı pek tabii olarak hiç itiraz etmeden kabul etmişlerdir. Magosa kalesinin teslim mukavelesi işte bu şartlarla imzâ edilmiştir.

Türk ordusu bu şerâite tamamiyle riâyet etmiş, mağlûplar bütün eşyaları ve menkul servetleriyle kaleden sâlimen çıkıp kendilerini Girit'e götürecek Türk gemilerine yerleşmiş, hiç birine hiç bir tecâvuz ve hakarete bulunulmamış ve bu tahliye hareketi 5 Ağustos = 13 Reb'ül-evvel Pazar günü ikmâl edilip mağlûplar artık harekete hazır bir vaziyete gelmiştir : Venedik kumandanlarının gördükleri insânî muâmeleden dolayı Serdar Mustafa Paşa'ya teşekkürleriyle tâzimlerini arza gelişleri işte o gündür; bunlar serdârın huzuruna askerî merâsimle kabul edilmişler ve hattâ çok büyük bir nezâketle karşılanıp iltifat bile görmüşlerdir. Türk ordusu, teslim şartnâmesinin kendisine terettüb eden bütün esaslarını harfiyyen tatbik etmiş olduğu için, Mustafa Paşa bu mülâkatta pek haklı olarak elli Türk esirinin artık teslimini istemiştir; galibin mağlûptan bir ricası daha vardır : Venediklileri Kıbrıs'tan Girit'e götürecek Türk gemilerinin orada zaptedilmeyeceğine veyahut dönüp gelirken Venedik donanmasının taarruzuna uğramıyacağına teminât olmak üzere kumandanlarından birinin rehine bırakılmasını istemiştir : O asırda öyle bir düşmandan böyle bir rehine istenilmesi de pek tabii ve hattâ dâimâ tatbik edilmiş umumî bir âdettir; onun için Mustafa Paşa :

— Bu kadar gemi ki size virildi, deryâda donanmanız var; gemilerümüz yine bize vâsıl olunca rehn tarikiyle bir beğ kalsun!

demişse de Venedik Başkumandanı «Marco-Antonio Bragadino»dan şu cevabı almıştır :

— Beğ degül, bir kelb alkomazsun!

Mesele bu kadarla da kalmış değildir; Paşa'nın :

— Ya ol üserâyı müslimin kanı?

suâline Venedik kumandanının verdiği cevap şöyledir :

— Anlar cümlesi benüm degül idi: Her biri beğlerden ve asker halkından birinün idi; vire gicesi katletmişler!

Teslim şartnâmesinde îadesi ayrı bir maddeyle kararlaştırılmış olan elli Türk esirinin o gece kâmilten boğazlanmış olmalarını mâzur göstermek için «Bragadino»nun bulduğu bahâne, o zavallıların köle olarak verimış oldukları muhtelif Venedikliler tarafından ayrı ayrı boğazlanmış olmasından ibarettir! Lala-Mustafa Paşa bunun üzerine çetin bir sual daha sormuştur :

— Ya sende olanı neyledün?

Bu suâle, insanlığın ahlâk tarihinde unutulmasına imkân olmıyan bir cevap verilmiştir :

— Anlar katlidicek ben dahi katlittüm!

Mustafa Paşa'nın o kahbe kumandana verdiği cevap bir hüküm mahiyetindedir :

— Bu takdirce vireyi sen bozmuşsun!

Elli Türk esirinin kanına mukabil Venedik kumandanlarından on kişi Başkumandanlarının önünde derhal idam edilmiş, Bragadino'nun mâsum Türk esirlerine vurduğu kelepçeler kendi ellerine takılmış, kendisinin o zavallılara yaptırdığı işkenceler aynen kendisine yapıp ilkönce kulaklarıyla burnu kesilmiş, Türk esirlerine toprak taşıttığı yerlerde kendisine de toprak taşıtırılmış ve nihayet kendi idam usulü de kendisine aynen tatbik edilerek bir kaç gün sonra derisi yüzülmek suretiyle cinayetler ve kahbeliklerle geçen şenî hayatına nihayet verilmiştir. Fakat işkenceler içinde can veren elli Türkün kan hakkı bu kadarla da ödenmiş değildir : Girit'e gönderilmek üzere Türk gemilerine

doldurulmuş olan Venediklilerin hepsi esir ittihâz edilmiş ve bütün malları ganimet hesabına geçirilmiştir. Bragadino'nun kesik başı bütün Kıbrıs'da teşhir edildikten sonra İstanbul'a gönderilmiş olduğu rivayet edilir. Gerek bu sırmalı haydudun, gerek Mustafa Paşa'nın bir mukabele şeklinde idam ettirdiği diğer sırmalı haydutların tamamıyla lâıyk oldukları bu sefil âkıbetler karşısında Hristiyan Avrupa müellifleri hem Paşa'ya, hem Türk milletine karşı sayfeler doldurarak vahşet isnâd etmekte tabii hiç bir mahzur görmemişlerdir ve hâlâ görmemektedirler! Fakat bu zavallı müellifler elli Türk esirinin işkenceler içinde idam edilmiş olduğuna da itiraf etmek suretiyle düşmüş oldukları tenâkuzun farkında değillerdir: Her halde onların istedikleri medeniyet, Türk kanının sudan farkı olmayacağı bir medeniyettir.

Magosa'nın abluka ve muhasarası 1570 = 978 senesi 18 Eylül = 17 Reb'ül-âhir Pazartesi gününden bu 1571 = 979 senesi 1 Ağustos = 9 Reb'ülevvel Çarşamba gününe kadar 10 ay, 13 gün sürmüştü de bu müddetin ilk sekiz ayı kış mevsimiyle baharda yapılan hazırlıklardan dolayı hareketsiz geçmiş ve harb harekâtı Hammer'in de kaydı vechile ancak iki buçuk ay kadar sürmüştür: Kıbrıs seferi işte bu Magosa fethiyle nihayet bulmuştur.

Osmanlı idaresine girdiği zaman bir Beylerbeylik şeklini alan Kıbrıs adasında «Magosa = Famagouste», «Paphos = Baf» ve «Kyrinia = Girine» sancakbeylikleri teşkil edilmiş ve içel, Tarsus ve Sis = Kozan sancakları da bu yeni eyalete ilhak olunmuştur. — Magosa'da teslim alınan muhtelif çaplı düşman toplarının sayısı Osmanlı menbâlarında yedi yüz altmış parça gösterilir.

Anadolu'dan Kıbrıs'a derhal Türk muhacirleri getirilip iskân edilerek daha o zamandan itibaren bütün ada Türkleştirilmiye başlamış ve bir rivayete göre ilk parti olarak iki yüz bin kişilik bir Türk kütlesi getirilmiştir: Muhtelif «Hükm-i Şerif»lerde Kıbrıs'a «Ehl-i İslâm memlû kılındığından» bahsedilmesi ikinci Selim'in bu noktaya ne kadar ehemmiyet verdiğini gösterir. Her halde Sultan Selim'in şarkî Akdeniz ve Adalar-denizi ticaret yollarının emniyetini bozan böyle bir korsan yatağının mevcudiyetine bir an evvel nihayet vermek hususunda gösterdiği kuvvetli irâde tarihin dâimâ takdîrle yâd edeceği büyük bir himmettir.

Kıbrıs seferi 1570 = 977 senesi 15 Mayıs = 9 Zülhicce Pazartesi günü Serdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'dan donanmayla hareketinden işte bu 1571 = 979 senesi 1 Ağustos = 9 Reb'ülevvel Çarşamba günü Magosa'nın fethiyle nihayet buluncaya kadar tam 1 sene, 2 ay, 17 gün sürmüştür: Lala-Mustafa Paşa'nın İstanbul'a avdeti için aşağıki fıkraya bakınız).

15 Eylül = 24 Reb'ül-âhir, Cumartesi: Kıbrıs serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın İstanbul'a hareketi.

(Mustafa Paşa 1570 = 978 senesi 2 Temmuz = 28 Muharrem Pazar günü «Limasol» koyunda karaya çıkmış olduğuna göre, o günden bu güne kadar 1 sene, 1 ay, 14 gün Kıbrıs'da kalmış demektir: Bu müddetin ilk bir senesi harb hareketleriyle Magosa'nın fethi üzerine harbin nihayet bulmasından itibaren geçen bir ay on dört günü de idarî ve askeri teşkilât işleriyle geçmiştir. — Paşa'nın İstanbul'a karadan gittiği ve pâytahtta çok parlak merâsimle karşılandığı rivayet edilir: Lala-Mustafa Paşa artık «Kıbrıs fâtihi» diye anılmıya başlamış ve bu muvaffakiyet onun eski günahlarını iyiden iyiye unutturmuştur; ancak tarihin unutmıyacağı bu affedilmez günahlar için 1559 = 966 vukuâtının «29 Mayıs» ve «7 Temmuz» fıkralarıyla 1567 = 975 vukuâtının «30 Kânunuevvel» ve 1568 = 975 vukuâtının da «13 Mayıs» fıkralarına bakınız).

7 Teşrinievvel = 17 Cumâda-l-ülâ, Pazar: «Singin-donanma harbi» denilen «Lepanto = İnebahtı» deniz muharebesi.

(Bu deniz faciasına Osmanlı menbâlarında «Sefer-i-Singin-Donanma», «Singin-Donanma harbi» ve «Singin donanması harbi» gibi isimler verilir: Bu terkiplerdeki «Singin/Singun» kelimesi eski Türkçede «mağlûp» ve «münhezim» mâ-

nâsına bir sıfattır; onun için «Singin donanma» demek, «mağlûp donanma» demektir; bununla beraber «Singin/Singun» kelimesi tıpkı «bozgun», «vurgun» ve «salgın» kelimeleri gibi isim şeklinde de kullanılır ve bu takdirde «mağlûbiyet/hezîmet» mânâlarına gelir: Meselâ Solakzâde'nin kullandığı «Singun donanması» tâbirinde bu kelime sıfat değil, isim rolündedir: Hattâ bundan dolayı bâzan «Singin seferi = Mağlûbiyet seferi» şekline bile tesadûf edilir.

Singin deniz harbinin vukua geldiği ve Türklerin «İnebahtı» dediği «Lepanto/Lépante» kalesiyle körfezi, Yunan denizinin şimali Yunanistan'la Mora yarımadası arasında teşkil ettiği girintinin içinde ve asıl Yunanistan'ın cenup sahilindedir: Bununla beraber, bugün garp tarafına «Patras körfezi» ve şark tarafına da «Korintos körfezi» denilen bu deniz girintisinin mecmûna birden yanlış olarak «Lepanto körfezi» denildiği de olmuştur; fakat umumiyetle Romalıların «Sinus Corinthiacus» dedikleri Korintos körfezi kastedilir. Bu körfezin uzunluğu takriben 130 kilometre ve a'zamî genişliği de 35 kilometredir; Lepanto körfezinin denize açılan ağzı da bir kilometre genişliğindedir. Türklerin buraya «İnebahtı» demeleri, «Lepanto» isminin Yunanlılarla Romalılar tarafından kullanılan «Epatko/Naupaktos/Naupactus» gibi eski şekillerinin tahrifinden dolayıdır. Buranın Türk hâkimiyetine girmesi ikinci Bâyezid'in fethinden itibaren: 1499 = 905 vukuâtının «30 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu vaziyete göre, Singin harbi İnebahtının fethinden 72 sene sonra olmuş demektir.

Bu sırada Papalık makamında Türk düşmanlığıyla meşhur «Pie V = Beşinci Pie» vardır: Milâdın 1501 tarihinde dünyaya gelen bu müteassıp papas 1565 tarihinde 61 yaşındayken Papalığa intihâbındanberi altı senedir bütün gayretini Türkiye aleyhine bir Hristiyan ittifakı teşkiline sarfetmiş, bütün Avrupa devletlerine baş vurmuş ve bilhassa 8 Mart 1570 tarihinde İspanya kralı ikinci Philippe'e yazdığı bir nâmeye bu husustaki nazariyesini şöyle anlatmıştır:

«Hristiyanlık âleminde Türk kuvvet ve kudretine karşı tek başına mukavemet edebilecek hiç bir hükümdar mevcut olmadığına ve ancak bütün hristiyan hükümdarlarının olanca kuvvetlerini birleştirdikleri takdirde Türklere mukavemet mümkün olabileceğine kaani olduğumuz için, Osmanlı azamet ve gururunu yıkmak üzere tekmil hristiyan hükümdarlarının ittifakı mutlak bir zarûret hükmündedir».

Bununla beraber, Beşinci Pie bütün bu siyasi ve dinî gayretlerine rağmen, Kıbrıs seferine kadar boşuna uğraşmış ve ancak işte bu seferin hâsıl ettiği heyecandan istifade ederek mahdud bir muvaffakiyyet kazanabilmiştir: Bu sırada Vatikan diplomasisi hummâlî bir faaliyet içindedir; her tarafa elçiler ve nâmeler gidip gelmekte, fakat artık Haçlı seferlerinin heyecanından eser/kalmadığı için Fransa ve Avusturya gibi devletler Türk sulhünü Papalık makamının açmak istediği dinî mâcerâlara tercih etmektedir! Onun için Beşinci Pie ancak iki müttefik temin edebilmiştir: Bunların biri Akdeniz ve Afrika siyasetleri güden İspanya krallığı ve biri de Kıbrıs seferinden dolayı Türkiye ile zâten harb hâlinde bulunan Venedik cumhuriyetidir. «Sainte-Ligue = Mukaddes-İttifak» denilen bu üç taraflı Hristiyan ittifakı nihayet 25 Mayıs 1571 = 30 Zülhicce 978 Cuma günü imzalanmıştır: «Dâimî» kaydiyle akdedilen bu ittifak «açık bırakılmış», yâni her istiyen Hristiyan her zaman iltihak edebileceği ilân edilmiştir: Bu Mukaddes-İttifak'ın Roma kilisesinde resmen ilâm, imzâ tarihinden tam iki ay sonra, işte bu 1571 = 979 senesinin 25 Temmuz = 2 Reb'ül-evvel Çarşamba günüdür; bununla beraber bâzı Garp menbâlarında 22 ve 28 Temmuz günlerinden de bahsedilir; meselenin İstanbul'a aksetmesi Roma'da ilânından bir gün evveldir: Bâzı Osmanlı menbâlarında bu haberin 1 Reb'ül-evvel = 24 Temmuz Salı günü gelmiş olduğundan bahsedilir; tabii bu sür'at o zamanki Türk casus teşkilâtının Mukaddes-İttifak'ı resmen ilândan evvel istihbâr etmiş olduğunu gösterir; Avrupa'daki Türk casus şebekesinin en mühim merkezi Venedik'dir.

Papalık-İspanya-Venedik Mukaddes-İttifak muâhedesinin birinci maddesi şöyledir: «İspanya kralı ikinci Philippe'le Venedik cumhuriyeti, Papa Beşinci Pie ile beraber Türklere karşı tedâfüî ve tecâvüzî harb ilân edip onların hristiyanlar-

dan gasbetmiş oldukları yerlerin hepsini ve hattâ Tunus, Cezâyir ve Trablus kalelerini istirdâd edeceklerdir!».

Mukaddes-ittifak'ın bu hedefine göre, Papalık'la müttefiklerinin gayesi Türkleri hem Avrupa'dan, hem Afrika'dan ve hattâ hem de Küçük Asya'dan taretmektir: Çünkü Türkler Anadolu'yu bile hristiyanlardan fethetmişlerdir! Onun için bu tahaf ittifakın hedefi Türk'ün Orta Asya'ya sürülmesi şeklinde târif edilebilir! Hattâ bundan dolayı bu Mukaddes-ittifak Osmanlıların zuhurundanberi onlara karşı akdedilmiş Avrupa Hristiyan ittifaklarının on üçüncüsü sayılır: 1914 tarihinde Paris'de «Cent Projets de partage de la Turquie» isminde mühim bir eser neşretmiş olan Rumanya diplomatlarından «T. G. Djuvara»ya göre de, Beşinci Pie'nin Mukaddes-ittifak'ı Türkiye'nin taksimine ait tarihî projelerin sıra itibariyle 23 üncüsü ve ilk ciddi şeklidir! Fakat üç devlete münhasır kaldığı için her halde pek mahdut mahiyettedir. Mukaddes-ittifak ahkâmına göre harb masrafları şöyle taksim edilmiştir: Bunların yarısını İspanya kralığı, üçte birini Venedik cumhuriyeti ve altıda birini de Papalık hazineleri taahhüd etmektedir; bu malî taahhütlerden başka, büyük bir donanmayla bir ordu da teşkil edilecek ve donanma 300 gemiden mürekkep olacaktır; fakat verilen gemilerin üç yüzü bulmadığı rivayet edilir: Papalık 12, İspanya 70 ve Venedik de 114 gemi verebilmiştir! Bunların mecmûu 196 parçadan ibarettir. Bununla beraber, bu büyük devletlerin nüfuzu altında ve onların peyki vaziyetinde bir takım küçük hristiyan hükümetçikleri daha vardır ve Mukaddes-ittifak ordusuyla donanmasına onlar da yardım etmişlerdir: Meselâ Malta Şövalyeleri 6, Savoie dukalığı 3 ve Cenova hükûmeti de 3 gemi vermiş ve bu suretle donanmanın mecmûu 208 parçayı bulmuştur: Bununla beraber son tetkiklere göre bu donanmanın 295 parça tuttuğu anlaşılmaktadır; bizim Kâtib-Çelebi «Efsâr-ül-bihâr»ında bu hristiyan donanmasını yanlış olarak 267 gemiden mürekkep gösterir. Bunların içinde büyük gemiler de vardır: 295 geminin 6 yahut 9 u kalyon, 219 u kadirga ve 70 i de çekdiri nev'indendir; bu muazzam donanmaya yüklenen müttefikler ordusunun mevcudu hakkındaki rakamlar da ihtilâflıdır: Muhtelif rivayetler 30 binle 46 bin arasında tehâlûf etmektedir.

Müttefiklerin Başkumandanlığına meşhur Charles-Quint'in piç oğlu ve Mukaddes-ittifak erkânından İspanya kralı ikinci Philippe'in de piç kardeşi «Don Juan d'Autriche» intihâb edilmiştir: Türk menbâlarında «Cüvan-Avusturyalı» denilen ve İspanya müslümanlarına karşı irtikâb ettiği şeni zulümlerle Katolik âleminde mevki tutan bu gayr-i meşrû prensi Kâtib-Çelebi:

«Beşinci Karolus-imparatorun zinâdan hâsıl veledi idi»

şeklinde künyelendirir! Diğer kumandanların en mühimleri Papalık donanmasına kumanda eden Paliano dukası «Marco-Antonio Colonna», Venedik donanmasına kumanda eden amiral «Veniero» ve Ciniviz gemilerine kumanda eden «Giovanni-Andrea Doria»dır: Türklerin «Oğlan-kapdan» dedikleri bu «Giovanni», Barbaros devrindeki meşhur «Andrea Doria»nın yeğenidir: 1560 = 967 vukuâtının «2 Mart» fıkrasına bakınız. — Bu muazzam donanmanın Messina'da toplanıp bu senenin 15 Eylül = 24 Rebi'ül-âhîr Perşembe günü oradan Adalar-denizi istikametinde hareket etmiş olduğu rivayet edilir; ikinci bir rivayete göre de Avlonya üzerine hareket edilmiştir; düşman donanmasının ilk geldiği yer, Korfu adasının karşısında ve Arnavutluk sahilinde Türklerin «Hulumiç» dedikleri «Gumenitsa/Gumenizze» limanı olduğuna göre, her halde bu ikinci rivayetin daha doğru olması lâzımgelir: Müttefiklerin istihbârâtı işte bu noktadan itibaren kuvvetlenmiş olacak ki «Gumenitsa=Hulumiç»den sonra Kefalonya adasına gelip demirlemişler ve bu adamın Lepanto körfezine bir keşif gemisi göndermişlerdir.

Bu sırada Türk donanması Lepanto körfezindedir: Yukarda 1571 = 978 vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına bakınız. İşte o fıkrada gördüğümüz gibi, Osmanlı donanmasının başında «Donanmâ-yı-Hümâyun serdârı» sıfatıyla ikinci vezir Pertev ve Kapdan-ı-Deryâ Müezzinzâde Ali Paşalar vardır ve bunların her ikisi de kara ordusunda yetişmiş olmak itibariyle denizcilikle hiç bir alakaları yoktur! Bunların yanında Cezâyir Beylerbeyi Uluc-Ali Paşa ile Barbaros

merhumun muhterem oğlu Hasan Paşa ve sancak-beyliklerinde bulunan diğer on beş denizci daha bulunmakla beraber, donanmanın mukadderâtına hâkim olanlar bu deniz kahramanları değil, o iki kara askeridir! Deniz işlerinden hiç bir şey anlamıyan bu kara paşalarını okadar buhranlı bir devirde Bahriye'nin başına getiren de Vezir-i a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'dır! Bunlardan Kapdan-ı Deryâ Müezzinzâde Ali Paşa'nın Kapdanlıktan evvelki vazifesi Yeniçeri-âğalığıdır ve ondan evvel de hiç deniz işlerinde bulunmamıştır! Eski ve yeni müellifler bunda müttefiktir; meselâ Solâkzâde bu noktayı şöyle anlatır :

«Târîh-i Hicret'in işbu sâl-i acib-ül-ahvâlinde Vezîr-i sâni Pertev Paşa serdâr-ı beriyye-i islâm olup iki yüz elli pâre kadirge ile Kapdan Ali Paşa'yı deryâyâ çıkarılıp memâlik-i düşmeni gaarete gönderilmişidi; Mümâileyh Kapdan'ın deryâ ilminde vukuufu olmadığından kat'ı nazar Serdâr nâmına olan Pertev Paşa'nın dahî umâr-i harb-u-kitâlde ihmâli olmağın...».

«Tarih-i Osmânî Encümeni» âzasından Bahriye miralayı Safvet Bey merhum da Encümen mecmuasında Kıbrıs seferi münasebetiyle bu pek tuhaf Kapdan-ı Deryâ'nın kapdanlığını şöyle anlatır :

«Pek yürekli ve Szigetvar seferinde yararlık göstermiş olan Yeniçeri-ağası Ali Ağa (Müezzinzâde Ali Paşa) adıyla Kapdan-Paşa oldu : Yeni Kapdan-Paşa'mız bu seferde denize alışıyordu (!). Öyle sekiz on seferle alışılmıyacak olan deniz işini, hele Kıbrıs fethinden sonraki işi bu adama bıraktık: İnebahtı = Lepanto'da devletin başını büyük büyük belâlara ilâştirdi!»

Fakat mesele bundan da ibaret değildi: Sokullu'nun şahsî ihtirâsâtı, denizcilikten yana Müezzinzâde Ali Paşa'dan hiç bir farkı olmayan ikinci-vezir Pertev Paşa'yı da «Donanmâ-yı Hümayun serdârı» yapmakta en mühim âmildi! Barbaros'un Piyâle ve Uluc-Ali Paşalar gibi en kıymetli talebeleri ortada dururken donanmanın mukadderâtına karşı en büyük cinayet demektir! Büyük denizci Piyâle Paşa'nın donanma serdarlığından azli, Kıbrıs ganimetlerinde Sokullu'yu memnun edememiş olmasından, Sadâret makamında Sokullu'ya râkîp sayılmasından ve Sokullu'nun da, aşağıda göreceğimiz gibi, onun yerine gönderdiği ikinci vezir Pertev Paşa'yı muvaffak olamıyacağı bir işe sevk ederek gözden düşürmek istemesindendi! Tabii bu suretle devletin emniyet ve selâmeti bile şahsî ihtirâsâta fedâ edilmiş demektir! Donanmanın mevcudu ihtilâfıdır: Hammer 240 kadirge, 40 kalyon ve 20 çekdiriden mürekkep 300 parça gösterir ve bir çok Garp menbâlarında da bu gibi rakamlara tesadüf edilirse de, bütün bunlar alelusul mübâlagalıdır: Tabii onlar için bütün mesele Hristiyan donanmasını sayıca Türk donanmasından az göstermektedir! Halbuki Kâtib-Çelebi'ye göre Türk donanmasının mevcudu 180 gemiden ibarettir : «Efsar-ül-bihâr»ın matbû nüshasında 108 gösterilmesi her halde bir istinsah veya tertip yanlışlığı olmalıdır. Solâkzâde 250 gemi gösterir. Her ne kadar Peşevî donanma İstanbul'dan çıkarken mevcudunun «üç yüzden ziyâde» ve bilhassa «Levend kayıkları ile dört yüzden mütecâviz» olduğundan bahsederse de, muâsir bir müellif olan Selânikî Mustafa Efendi İstanbul'dan çıkan donanmayı «cümle yüz seksen dört kıta» gösterir: Kâtib-Çelebi'yi bu da teyid etmektedir. Fazla olarak kış mevsimi münasebetiyle Levend gemilerinin dağılımı oldukları ve çoğunun Lepanto'da olmadığı hakkında da muhtelif rivayetler vardır: Zâten bazı gemiler de muhtelif adalarla yeni fethedilen Kıbrıs sularında kalmıştır; onun için Lepanto'daki Türk donanmasının 180 - 250 arasında bulunduğu muhakkaktır: Son tetkiklerde ve meselâ «Henri Hauser»ın «La prépondérance espagnole» isimindeki eserinde 2-3 yüz Türk gemisinden bahsedilir; zâten bazı yeni tetkiklerde 225 parça esas ittihaz edilmektedir. Bu vaziyete göre 295 gemilik düşman donanması 225 gemiden mürekkep Osmanlı donanmasına nisbetle yetmiş iki gemi kadar üstün demektir. Türk donanmasının noksanı gemi sayısına da münhasır değildir: Lepanto'da kışlama kararı üzerine efrâdın bir kısmı terhis edildiği için bazı gemiler bomboş kalmıştır! Selânikî bu vaziyeti şöyle anlatır :

«Ekser cenkçi gemilerden çıkup gemilerün çoğu askerden hâli olup ve adalarda doyumluk iden Yeniçeri ve Sipahi kendü serdarlarına pişkeşçük çeküp :

— Silaya yakın geldüm!

diyü icâzet ile karaya çıkup...»

Peçevi'ye göre donanma İstanbul'dan erken çıktığı için bidâyettenberi efrâdı eksiktir :

«Bu sene-i mubâreke'de donanma mu'tâddan mukaddemce ihrâc olunmağla kürekçisinde ve cenkçisinde külli noksan mukarrer idi».

Gene aynı müellife göre inebahtı = Lepanto'da demirlendikten sonra bilhassa o civar efrâdını silaya gittiği için bu noksan büsbütün artmıştır: «Bâ-huşûs bu yalı sancaklarının erbâb-ı timârı birer bahâne ile icâzet alup gittiği ma'lûm olmuştur»!

Kâtib-Çelebi de bu tuhaf meseleyi şöyle anlatır :

«Çünkü hengâm-ı şitâ karib olmuş idi, Levend gemileri deryâ beyleri gemilerinde erbâb-ı timâr az kalup birer bahâne ile gitmişler idi; cenkçi ve kürekçi kısmının dahî birazı dağılup bakıyye-i asker donanma gemileriyle inebahtı limanına gelüp vaz'-ı lenger eylediler».

Müneccim.bası tarihindeki izah daha vâzıhtır:

«Bir nice eyyâm geşt-ü-güzâr ittiler: Küffâr donanmasından nâm-u-nişân zuhûr itmemişle ümerâ'-i etrâf ve Levend sefînelerine izn olup vilâyetlerine gittiler; kalan sefâinın dahî iktizâsı olmamağla cenkçi ve kürekçi tâifelerinin ekseri hurûc idüp Donanmây-ı-Hümâyûn inebahtı limanına vusûl bulduklarında küffâr donanması iriştiği haberi vusûl buldu».

Bu fıkralarda bahsi geçen «Levend gemileri», sahil sancak-beylerinin maiyyetlerindeki gemilerdir.

Müttefik düşman donanmaları, denizcilikle hiç bir alâkaları olmıyan iki kara askerinin elindeki Türk donanmasının işte bu perişan hâlini bildikleri için inebahtı = Lepanto önlerine çıkagelmekte tereddüt etmemişlerdir! Bu vaziyeti düşmana haber veren hâin, Mora'da Türklerin «Badra/Balyabadra» dedikleri «Patras/Paleopatras» piskoposu «Yermanos»dur: Bu düşman casusunun müttefikler donanmasındaki Ciniviz amirali «Giovanni — Andrea Doria» ile mektuplaştığı hakkındaki mühim vesikayı miralay Safvet Bey merhum neşretmiştir. İkinci Selim'in 28 Şevvâl 979 = 14 Mart 1572 Cuma günü Mora sancak-beyine gönderdiği bir hükümde Patras piskoposu Yermanos'un yeğeni Dimitraki vâsitasiyle Doria'ya «mektuplar göndermekten, hâli» olmadığından ve bilhassa:

«Bu def'a Donanmây-ı-Hümâyûn Badra'ya geldikde gemilerde asker yokdur ka-
dırgalar hâlidür gelesün diyü haber gönderüp»

ihtilâller hazırlanmış olduğundan bahsedilerek Yermanos'la hiyânet ortaklarının derhâl yakalanıp idâm edilmeleri emredilmektedir. Düşman donanmasının bütün vaziyeti bildiği için inebahtı'ya gelmek cür'etini göstermiş olduğu işte bu vesikayla sâbittir.

Osmanlı menbâlarında «veledi zinâ Cüvan-kapdan» denilen Don Juan'ın idare ettiği Hristiyan donanması inebahtı açıklarında görüldünce, Donanmây-ı-Hümâyûn serdârı Pertev Paşa derhal bir harb meclisi toplamıştır: Bu mecliste kendisi gibi karadan yetişme Kapdan-ı-Deryâ Müezzinz-zâde Ali Paşa'dan başka Cezâyir Beylerbeyi Uluc-Ali Paşa, Barbaros'un oğlu Hasan Paşa, Trablusugarb Beylerbeyi Ca'fer Paşa ve Bahriye'den yetişme on beş sancak beyinden mürekkep bir çok denizciler de bulunmuş, fakat bu deniz kahramanları o kara paşalarına bir türlü söz anlatamamışlardır! Bu tarihî mecliste iki mesele müzakere edilmiştir: Biri inebahtı körfezinden çıkıp çıkmamak, yâni harbi kabul edip etmemek meselesi ve biri de dışarı çıkıldığı takdirde engine açılmak veyahut sahil boyunu tutmak meselesidir. Hayâtî bir mâhiyeti hâiz olan bu teknik meselelerde bile Sokullu'nun şahsî ihtirâsâtı maatteessüf çok fecî bir tesir icrâsından hâli kalmamıştır.

Birinci meselede ilkönce «cege rızâ virmiyen» Uluc-Ali Paşa söz almış ve Kâtib-Çelebi'ye göre fikrini şöyle anlatmıştır :

— Donanmamuz nâkısduv ve altı aydur deryâda gezmegle gemiler bozgundur: Sâbıkkaa Korfos'dan inebahtı'ya dönüldükde «Dönüşdür!» diyü Sipâh ve Yeni çeri icâzetlü icâcetsüz dağılmışlardır. Boğaz limanına küffâr donanması içerü gi-
remez; çıkılmak mahall-i hatadur!

Barbaros mektebinden yetişen büyük denizcinin bu teklifine göre, İnebahtı körfezinin bir kilometrelik medhalinin iki tarafındaki tahkimattan dolayı düşmanın içeri girmek ihtimali olmadığı için, en doğru hareket donanmayı o perişan hâliyle dışarı çıkarmayıp içerde bırakmaktır. Peçevi'ye göre Donanmay-ı Hümayun serdârı Pertev Paşa da «bed-nâm olmakdan ihtirâz-ı tâm itmeğe» büyük denizcinin bu doğru fikrine şu sözlerle iştirâk etmiştir :

— Cenkçide ve kürekçide noksan ziyâdedür diyü her bâr ızhâr-ı acz iderdünüz; bâhusûs bu yalı sancaklarının erbâb-ı timârı birer bahâne ile icâzet alup gittiği ma'lûm olmuştur; her vechile donanmamuzda noksan mukarrerdür : İnebahtı hi sarlarında oturalım; üzerümüzde kâfir gelirse cengidelüm!

Müneccim-başî'ya göre Pertev Paşa'nın sözleri içinde şöyle bir şey de vardır : — Bizüm gemilerimiz ganâim ile memlû ve askerden hâli olmağla kal'anun altundan çıkmamzu bir vechile münâsib değüldür! Garp menbâlarında da Osmanlı donanması son seferinde almış olduğu esirler ve ganimetlerle dolu gösterilir. Sokullu'nun devlet selâmetini şahsî ihtirâsâtına fedâ ederek yaptığı mühlik tesir işte bu noktada kendini göstermiştir. Hayrullâh Efendi bu meseleyi şöyle anlatır :

«Sadr-ı a'zam Mehmet Paşa serdâr Pertev Paşa'nın kesr-i nüfâzuna vesile arayup durur iken Kapdan-Paşa'yı kendü efkârına uydurup elbette donanma cengi olmalıdır diyerek evâmîr-i müteâkibe ile donanma kumandanları tehdid olunur idi». Bu fıkra da Sokullu'nun «kendü efkârına uydurduğundan» bahsedilen «Kapdan-Paşa», İkinci Selim'in cülûsundan sonra Şokullu'nun Yeniçeri-ağalığından alıp «Kapdan-ı Deryâ» diye donanmanın başına koyduğu Müezzîn-zâde Edirneli Ali Paşa'dır; Vezir-i a'zam işte bu Ali Paşa'ya hitâben hem padişah tarafından hükümler yazdırmış, hem kendi nâmına emirler göndermiştir! İşte bundan dolayı o günkü mecliste Sokullu'nun tuzağına düşmemek ve «bed-nâm» olmamak için Uluc-Ali Paşa'nın fikrine iştirâk eden Pertev Paşa'ya karşı Müezzîn-zâde'nin verdiği cevap da şudur :

— Bana Âstâne'den gelen ahkâmda ne kadar te'kid-ü tehdid olunmuştur : Ben mansıbumdan değül, başımdan korkarım! Hattâ Kapdan-ı Deryâ'nın :

— Kâfir ne kelbdür? Gayret-i İslâm ve ırz-ı Pâdişâhî yok mudur? Her sefinden beşer onar âdem nâkıs olmağla ne lâzımgelir? gibi bir takım câhilâne sözler söyliyerek İstanbul'un emirlerini çıkarıp gösterdiğinden ve ancak işte bunun üzerine Pertev Paşa'nın artık sükût ettiğinden bile bahsedilir! Kâtib-Çelebi, Kapdan-Paşa'nın harb meclisini İstanbul'dan aldığı emirlerle tehdid etmesini şöyle anlatmaktadır : «Mezbur Kapdan nefsinde yarar ve mukdim idi; lâkin deryâ cengleri görmeyüp korsanlık fennini bilmez, mütehevvir ve şedid kimesne idi ve kendüye gelen evâmîrde :

— Elbette küffârın donanması her kanda ise üzerine varup mukaabil olası ve illâ muâteb olursuz! diyü fermân olunmağla cümle askeri kendü re'iyine tâbî kılup cengi mukarrer ittiler!»

Bu fıkranın başındaki «nefsine» kelimesi «şahsen» mânâsına gelir ve «korsanlık» kelimesi de umumî olarak «gemicilik» mânâsına kullanılmıştır. Efrâdî eksik, tekneleri bozuk ve mevcut gemileri esirler ve ganimetlerle dolu bir donanmanın hem kemmiyet, hem keyfiyet bakımlarından çok üstün bir düşmana karşı en emin sığınaktan çıkarılıp muhakkak bir tehlikeye gözgöre atılması, Kapdan-ı Deryâ'nın İstanbul hükûmeti nâmına savurduğu işte bu siyasî tehditler üzerine takarrür etmiştir! Tabii bu meş'um kararın bütün tarihi mes'ûliyeti, şahsî menfaatini donanmanın emniyet ve selâmetinden üstün tutan Sokullu'ya aittir.

Bu birinci meselede olduğu gibi, bir ihtisâs işi olan ikinci meselede de büyük denizcilerin doğru mülâhazaları yerine karadan yetişme Kapdan Paşa'nın yanlış fikri kabul edilmiştir! Meselâ Uluc-Ali Paşa'nın teklifi şöyledir :

— Çünkü düşmen üzerine azimeti mukarrer ittünüz, bâri taraf-ı ummânı biz tutalım!

Bu teklife karşı, İstanbul'un emirleriyle alâkadar olmıyan bir ihtisâs meselesinde bile denizcilikten hiç bir şey anlamıyan Müezzîn-zâde :

— Kıyıyı tutmak evlâdur!

diye mukabele etmiş, bilhassa bu noktada «çok nizâ' olmuş» ve işte bu şiddetli münâkaşa esnasında hiddetinden sakalını yolan Uluc-Ali Paşa :

— Kanî Hayrûddin Paşa ile ve Turgudça ile ceng görenler niçün söylemezler? Bir gemiye top dokandığı gibi garkolmak ihtimalinden karaya meyiltse gerek: Sâirlerine bâis-i inhizâm olur!

diye muhtemel bir panikte efrâdın gemilerini karaya vurmalarına meydan vermemek için engine açılmak zaruretinden bahsetmiş, bağırıp çağırması, fakat «ne kadar feryâd itmiş ise de müfid olmamıştır!» Hattâ Uluc'un :

— Bâri gemilerden fânusları ve büyük bayrak ve flândraları giderün!

diye donanma kumandanlarının gemilerini düşmana belli etmemek için ettiği nâsihate karşı da Kapdan-ı Deryâ «istihzâ semtini tutucak ol dahi fâriğ» olmuştur. Bu 1571 = 979 senesi 7 Teşrinievvel = 17 Cumâda-ı ulâ Pazar gününden tam 33 sene 9 gün evvel şanlı Barbaros'un 1538 = 945 sensi 28 Eylül = 4 Cumâda-ı ulâ Cumartesi günü meşhur Andrea Doria'nın kumandasındaki 600 gemilik Avrupa Hristiyan müttelikler donanmasına karşı 122 Türk gemisiyle gene bu sularda kazanmış olduğu Preveze zaferinin temin ettiği Akdeniz Türk hâkimiyetini mad-detene değilse de ma'nen sarsan bu «Singin donanma Harbi» yahut «Lepanto = İnebahtı muharebesi» Devşirme ihtirâsâtının hazırlamış olduğu işte bu korkunç şartlar altında başlamıştır. Bu gün Osmanlı donanması harb meclisinde verilen fecî karar mucibince İnebahtı körfezinden dışarı çıkmakta tabii hiç tereddüt etmemiştir : Bu sırada düşman donanması da Patras körfezinin şimalıgarbisinde, şimalî Yunanistan'ın cenubgarbi sahil boyunda, «Acheloüs = Aspropotamos» nehrinin Yunan denizine döküldüğü hizâda, Kefalonya adasının şark istikametinde bulunan ve eskiden «Echinades» denilen «Curzolari/Cursolaires» yahut «Oxia = Oksiya» adalar grubunun ötesinde pusu kurmuştur : Bu adalar beş parçadır. Düşmanın buraya muvâsalatı bir rivayete göre sabaha karşı ve ikinci bir rivayete göre de öğleden sonra saat birdedir. Bu vaziyeti hemen hemen tesbit eden büyük denizci Uluc-Ali Paşa derhal Kapdan-ı Deryâ Müezzîn-zâde Ali Paşa'ya haber gönderip :

— Küffârın barça ve mavnası kal'a ve meterisler önünden savulup dönüp ya ardundan, ya böğründen girelüm! ve diger bir rivayete göre :

— Düşman gemileri pusudadır: Donanmayı açıkdan orsa iderek geçürelüm! teklifinde bulunmuşsa da, gemicilikten hiç bir şey anlamadığı halde câhilâne bir kahramanlık hissine kapılan Kapdan-Paşa :

— Ben Pâdişahun donanmasına kaçdı nâmın komazam!

şeklinde gülünç bir cevapla burnunun doğrusundan ayrılmıyarak Osmanlı menbâlarındaki rivayete nazaran «Curzolari» kayalıklarından meydana çıkmıya başlıyan 54 gemilik bir düşman filosunun üstüne son sür'atle saldırmak ve saldırırken de bütün düşman donanmasını işte bundan ibaret zannetmek gafletini göstermiştir! Gene Osmanlı menbâlarında, pusudaki düşman donanmasının işte bu vaziyet üzerine ortaya çıkıp Türk donanmasını iki ateş arasında bırakan bir çember içine aldığı rivayet edilir! İnebahtı singinına sebep olan hareket, Osmanlı menbâlarına göre işte bu câhilâne gayrettir! Fakat buna mukabil Garp menbâlarındaki izâha göre Türk donanması harb meclisindeki meş'um karar mucibince karadan 10 - 12 mil mesâfede sahil boyuna müvâzi bir hat üzerinde mevzi almış ve düşman donanması da engin tarafında hilâh bir harb nizâmına girmiştir : Osmanlı donanmasının merkezine Kapdan-ı Deryâ Müezzîn-zâde Ali Paşa, sağ cenâhına Cezâyir Beylerbeyi Uluc-Ali Paşa ve sol cenâhına da Donanmay-ı Hümayun serdârı ikinci vezir Pertev Paşa ile Ağrıboz/Eğriboz sancak-boyı Salih-Paşa-zâde Mehmet Bey kumanda etmektedir : Her halde Pertev Paşa'nın donanma idaresi hakkında hiç bir fikri olmadığı için Mehmet Bey'i yanına almış olması lâzımgelir!

Düşman donanmasının harb nizâmında merkeze yirmi iki yaşlarındaki Baş-amiral Don Juan'la müttefikleri olan Papalık donanma kumandanı Marco-Antonio Colonna ve Venedik amirali Sebastiani Veniero, sağ cenâha Ciniviz amirali ve Barbaros devrindeki Andrea Doria'nın yeğeni Giovanni-Andrea Doria ve sol cenâha da Venedik valilerinden Barbarigo kumanda etmiştir: Düşmanın bunlardan başka bir de «Santa-Croce» markisi «Don Alvaro» kumandasında 30 gemilik bir dümdar filosu vardır.

Garp menbâlarına göre iki donanma işte bu tertibatla karşılaştıkları zaman ilkönce Kapdan-ı Deryâ Ali Paşa bir topla ateş açmış, Don Juan aynen mukabele etmiş ve işte bunun üzerine Müezzinzâde Ali Paşa düşmanın merkezine saldırarak şiddetli bir muharebe başlamıştır: Beş saat kadar netice belli olmayarak devam eden bu müdhiş mücadelede deniz işlerinden anlamıyan Kapdan-Paşa'nın «Sıngın» felâketiyle neticelenen büyük hatası, Uluc-Ali Paşa'nın tavsiyeleriyle ihtarlarına rağmen Deryâ-Kapdanlığı baştardasına âlâmet olan üç muhteşem fenerini çıkarmadan tek başına sıradan çıkıp Don Juan'ın amiral-gemisine saldırmış olmasında gösterilir! Kapdan-Paşa baştardası işte bu âlâmetlerinden anlaşılmış, derhal etrafına düşman gemileri üşüşmüş, müdhiş bir güverte muharebesi olmuş ve hattâ bunun bile neticesi bir saat kadar şüpheli kalmış, fakat işte o sırada Müezzinzâde Ali Paşa bir kurşun isâbetiyle şehid olup devrildiği için başsız kalan gemisi düşmanın eline geçmiş ve Kapdan-Paşa bayrağının yerine haçlı bir düşman bayrağı çekilirken Paşa'nın kesik başı da onun yanında bir mızrağa dikilmiştir! İşte bundan dolayı Müezzinzâde Ali Paşa'ya «Şehid-Ali Paşa» denir: Cesâreti dirâyetinden çok fazla olan bu bedbaht kahramanın baştardasında bulunan iki oğlunun da o bâdirede esir olduğu rivayet edilir. — Bir taraftan Şehid-Ali Paşa'nın düşman eline geçen amiral-gemisinde kesik başının teşhiri ve bir taraftan da onu kurtarmaya çalışırken bir top güllesiyle gemisi batan Donanmây-ı Hümayun serdârı Pertev Paşa'nın bir tahta parçasına yapışıp canını kurtarmak için sahile doğru yüzmeye başlaması artık Osmanlı donanmasının bütün mukavemetini kırmış, o sırada esmiye başlıyan aksi bir rüzgâr Türk gemilerini sahile doğru sürmiye başlamış, artık harbetmek istemiyen gemiciler tıpkı Uluc-Ali Paşa'nın harb meclisinde dediği gibi gemilerini karaya oturtarak yalçın sahillere doğru can atmaya kalkışmış ve bilhassa o tarihten itibaren Avrupalıların «Mal-cantone/Mauvaise-pointe» ve Türklerin de «Kanlı-burun» dedikleri sahil çıkıntısının sarp ve yalçın yamaçlarıyla etkeleri bir çok Türk gemileriyle gemicilerinin mahvolup gitmesine sebep olmuştur! İkinci vezir Pertev Paşa'yı büyük bir muvaffakiyetsizliğe uğrattıp gözden düşürmek için onu «Donanmây-ı Hümayun serdârı» ve Müezzinzâde Ali Paşa gibi ömründe bir kayık bile idare etmemiş bir kara askerini de «Kapdan-ı Deryâ» yapan Vezir-i a'zam Sokullu Mehmet Paşa'nın «Düşmana mutlaka hücum edeceksiniz!» diye emirler vererek kendi eliyle hazırlamış olduğu «Sıngın-donanma harbi» işte böyle bir felâkettir.

Sokullu'nun böyle bir felâketten beklediği tuhaf netice tabii hâsıl olmuş, ikinci vezir Pertev Paşa bir tahta parçasına sarılıp yüzerken Barbaros'un torunu ve Hasan Paşa'nın oğlu Mahmud Bey'in gemisine tesadüf edip çengelle kurtarılmış ve bir «hidmetkâr esvâbı» bulup giyerek inebahtı'ya çıkıp karadan İstanbul'a gittikten sonra Selânikî'nin tâbiriyle «mâ'zûl-i ebed buyurulmuş» yâni devlet hizmetinden tardedilmiştir! Gene o muâsır müellif «vâkı» olan inhizâmın sâ'î tedbir ve tama'-i hâm» yüzünden olduğunu kaydetmekten de çekinmemiştir. Sıngın-donanma harbinin yegâne muvaffakiyetli hareketini Uluc-Ali Paşa temin etmiştir: Giovanni-Andrea Doria'nın idaresindeki düşman sağ cenâhiyle harbe tutuşan büyük denizci hasmının bir kaç gemisini batırmış, bilhassa Messina prensinin kumandasındaki Malta amiral-gemisini zapdedip kumandanın kafasını kendi eliyle kesmiş, bir kaç düşman gemisi zaptetmiş ve nihayet müttefiklerin bu cenâhını bozarak Türk donanmasından kurtardığı 42 gemiyle Modon üzerinden İstanbul'a doğru açılıp gitmiştir! Bâzı Garp menbâlarına göre hezimet içinde zafer demek olan bu muvaffakiyette Barbaros'un kahraman

oğlu Hasan Paşa da şanlı babasının yetiştirdiği Uluc-Ali Paşa ile elbirliği etmiştir.

İnebahtı deniz muharebesinde iki tarafın uğradığı zâyiât hakkında ileri sürülen rakamlar çok ihtilâflıdır : Garp menbâlarına göre düşman eline geçen Türk gemilerinin sayısı 117, 130 ve hattâ 140 parçadır! Halbuki Kâtib-Çelebi'ye göre :

«Kâfir cümle altmış pâre kadirge almuşdur»!

Düşman eline geçen irili-ufaklı topların sayısı da gene Garp menbâlarında 367 den 450 ye kadar çok büyük rakamlarla ifade edilir. Bunlardan başka 3467, 5000 ve hattâ 10000 esir ve 39 bayrak alınmış olduğu da iddiâ edilmektedir. Türk donanmasındaki Hristiyan esirlerden kurtarılmış olanların sayısı da 15,000 20,000 ve hattâ 150,000 gibi birbirini tutmaz rakamlarla ifade edilir! Şühedâ mikdarı umumiyetle 30,000 gösterilirse de bu kadarını şüpheli sayan Garp müellifleri de vardır : Bir Osmanlı rivayetinde de 20 bin adedine tesadüf edilir.

Bununla beraber, düşmanın ancak Osmanlı idaresizliği ve bilhassa dahili siyaset tecellileri yüzünden elde edebildiği bu ârizi ve neticesiz muvaffakiyet onlar için pek ucuza mal olmuş değildir : Türk zâyiâtını çok mübâlâgalı rakamlarla gösteren Garp menbâlarında bile mütteliklerin zâyiâtı 8,000 maktul ve 15,000 yaralı gösterilir ve bu suretle 23,000 kişi harb hârici kalarak mevcudun üçte ikisi kaybolduğu itiraf edilir! Uluc-Ali Paşa'nın filosuna doldurduğu esirler tabii bu yekûna dahil değildir. Gene Garp menbâlarında mütteliklerin gemi zâyiâtı da 15 kadirgadan ibaret gösterilir : Fakat Uluc'un zaptettiği bir kaç gemi bu hesaba katılmamaktadır; her halde Hristiyan zâyiâtına aid olan bütün bu rakamların ihtiyatla karşılanması zaruridir.

Her iki taraftan bir çok mühim şahsiyetler telef olmuş veyahut yaralanmıştır : Türk donanmasından başta Kaptan-ı Deryâ Ali Paşa olmak üzere on bir sancak-beyi, Tersâne-emini ve Kethüdâsı ve bâzı gemi kapdanları şehid düştüğü gibi düşman tarafında da Başkumandan Don Juan yaralanmış ve bir çok büyük ve meşhur kumandanlarla yirmi dokuz asilzâde telef olmuştur; bilhassa yaralıları pek çoktur ve hattâ bunların içinde «Don Quichotte»un büyük müellifi «Miguel Cervantes Saavedra» da vardır : Gençliğinde bir çok seneler askerlik etmiş olan ve o sırada 24 yaşlarında bulunan bu en büyük İspanyol edibinin İnebahtı muharebesinde sağ kolunu kaybettiği veyahut sol kolunun çolak kaldığı hakkında iki muhtelif rivayete tesadüf edilirse de, kendi hakkındaki bir yazısında bizzat söylediğine göre bir tüfek yarısından sol elini kaybetmiştir.

Asırlarca Türklere mağlûb olan Avrupa Hristiyanlığının âdetâ ârizi olarak kazanabilmiş ve bilhassa çok ağır zâyiâtla elde edebilmiş olduğu bu umulmaz ve hattâ gayr-i tabii muvaffakiyet bütün Katolik âlemini sevinç içinde bırakmış, kumandanlar memleketlerinde zafer alaylarıyla karşılanmış, işin ehemmiyeti lüzumundan çok fazla büyütülerek bunların her biri âdetâ bir fâtihi sayılmış, Venedik cumhuriyeti bu «7 Teşrinievvel» günü dinî ve millî bayram ilân etmiş, muhtelif güzel-san'atlarda bu mübâlâgalı zafere ait eserler vücuda gelmiş, bâzı kumandanlar nâmına heykeller ve âbideler bile dikilmiş ve bu işin başı olan Papa Beşinci Pie Roma kilisesinde İncil'in :

«Allâhın gönderdiği Yahyâ isminde bir adam vardır»

cümlesini isim ayniyyetinden dolayı «Don Juan»a tatbik etmiştir!

Her halde bütün bu taşkınlıklarla gösterişler çok uzun bir mağlûbiyet devrinin ruhi çöküntüsünden hâsıl olmuş bir aks-ül-amelden başka bir şey değildir : Asırlarca Türk korkusu altında titreyip duran Avrupa milletleri nihayet geniş bir nefes alabilecek bir vesile bulmuşlardır! Bütün Garp menbâlarının ittifakıyla sâbittir ki bu ârizi ve tesadüfi muvaffakiyet Türk şevket ve kudretinden dolayı tamamiyle neticesiz kalmış, müttelikler Türkiye'den bir karış toprak alamamış, hattâ Akdeniz'de Barbaros'un kurduğu Türk hâkimiyeti bile sarsılamamış, İnebahtı vak'ası her türlü menâbie mâlik olan o muhteşem Türk imparatorluğunu sarsmamış, Türkiye gene aynı şevket ve kudretiyle yerinde kalmış, fakat bu ârizi zaferin mâl olduğu telefât ve zâyiât o kuvvetsiz ve cılız müttelikleri çok sarsan bir darbe te'sirini yapmıştır! İşte bundan dolayı İnebahtı felâketinin Avrupa için maddî neticesi sıfırdır. Fakat buna mukabil işin bir de

mânevî cephesi vardır : O zamana kadar Türklerin karada ve denizde «nâmağlûb» olduklarına inanan Avrupa hristiyanlığı, kuvvet ve kudretinin de her kuvvet ve kudret gibi mağlûb edilebileceğini işte bu vak'adan itibaren anlamıya başlamış sayılır! İnebahtı muharebesinin ehemmiyeti işte bu noktadadır : Tabii bu acı neticenin bütün mes'ûliyeti, İnebahtı sularında boş yere can veren binlerce Türkün kan haklarıyla beraber Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın boynundadır).

21 Teşrinievvel = 1 Cumâda-l-âhire, Pazar : İstanbul tersânesinde yeni bir donanma inşasına başlanması.

(İkinci Selim bir rivayete göre bu senenin Singin-donanma harbine tesadûf eden 7 Teşrinievvel = 17 Cumâda-l-ülâ Pazar günü kış mevsimini geçirmek üzere İstanbul'dan Edirne'ye hareket etmiş ve oraya vardığı gün o kara-haberi almıştır : Umumiyetle İstanbul'dan Edirne'ye 5 - 6 günde gidildiğine göre, padişahın tahminen 12 yahut 13 Teşrinievvel = 22 yahut 23 Cumâda-l-ülâ Cuma yahut Cumartesi günü, yani Singin'dan 5 - 6 gün sonra haber almış olması lâzımgelir : Kâtib-Çelebi bu haberin Edirne'de bulunan padişaha 3 Cumâda-l-âhire = 23 Teşrinievvel Salı günü Uluc-Ali Paşa'nın gönderdiği bir adamla gelmiş olduğundan bahsederse de, bu kadar mühim bir haberin vak'a tarihinden itibaren on yedi gün gecikmiş olmak ihtimali biraz zayıftır; fazla olarak Çelebi vak'a ile muâsir değildir : Halbuki muâsir olan Selânîki bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihlerden bahsetmektedir. — İkinci Selim'in bu kara-haberdan çok müteessir olup üç gün üç gece gözüne uyku girmediği ve hemen yeni bir donanma yaptırmak için artık Edirne'de kışlamaktan vazgeçip Peçevi'nin tâbiriyle «bilâ-ihmâl», yani derhal İstanbul'a dönmüştür. Selânîki'ye göre yeni donanmanın inşasına işte bu 1 Cumâda-l-âhire = 21 Teşrinievvel Pazar günü başlanmış olduğuna göre, eski donanmanın başına gelen felâketten 14 gün sonra yeni bir donanma yapılmıya başlamış demektir : Bununla beraber, bütün bu tarihler tevsik imkânsızlığından dolayı ihtiyatla karşılanmalıdır. Muhakkak olan nokta, İkinci Selim'in büyük bir teyakkuz göstererek ve Edirne'de süreceği kış safâsından vazgeçerek büyük bir sür'atle İstanbul'a gelip hükûmeti bir kış içinde yeni bir donanma yetiştirmeye mecbur etmiş olmasıdır : Çünkü bu sırada o muazzam imparatorluğun bütün denizleriyle sahilleri her türlü düşman taarruzuna açık demektir! Onun için, yalnız kusurlarından bahsedildiği halde meziyyetlerine hiç temas edilmeyen Sultan Selim'in bu büyük himmetini takdir etmemek haksızlıktır.

Anlaşıldığına göre İnebahtı fâciası üzerine İkinci Selim'in Sokullu'ya karşı vaziyeti çok değişmiş, bu tarihten iki sene evvel Vezir-i-a'zâmın tekdirine sebep olan Ejderhan hacâletinden sonra bir de İnebahtı felâketine yol açması Sokullu'nun mevkiini çok sarsmıştır : Ejderhan meselesi için 1569 = 977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bunun en mühim delilleri, padişahın Nakib-ül-esrâf Taşkendlî Seyyid-Muhterem Efendi ile «Mükâleme-i Seyyid bâ Sultan Selim» isminde bir risaleye mevzû teşkil eden uzun mülâkatında gösterilebilir. Sultan Selim'in teessür günlerinde rûhânî bir teselli umarak ve Sokullu'ya tezkire yazdırarak dâvet ettirdiği Muhterem Efendi padişaha Vezir-i-a'zâmın mevkinin sağlamlaştırarak sözler söylemiş ve bir takım dinî nasihatlerde bulunmuştur : Bu nasihatlere göre, İnebahtı felâketi Allahın müslûmanları terbiye etmek ve kâfirlere de İslâm'ın kuvvet ve kudretiyle tâmir ve telâfi kabiliyyetlerini göstermek için vukua getirdiği mukadder bir felâkettir; böyle bir felâketin telâfisi de ancak muktedir bir vezir eliyle olabilir! Efendi'ye göre kâfirler müslûmanların :

«Der-akab nice anun gibi leşger-i bi-kerân ile memlû Donanmây-i Hümayûn ihzâr itmeğe iktidarları olduğun görüp bileler dimekdür ve bu hâlet dahî mümkün değildir illâ bir vezir-i kârdân vâsitasıyla zuhûr-u burûza gelür diyü terbiye-i Vezir-i-a'zama müteallık çok kelimât-ı dürrer-bâr vâkı' oldu!» Nakib-ül-esrâfın söylediğinden bahsedilen sözler içinde bilhassa şunlar çok dikkat edilecek şeylerdir :

— Pâdişahlar vezîre muhtâcdurlar : Zât-i-Hümâyunları dahî Mehmet Paşa kulları gibi makam-ı Vekâlet-i-mutlakanun eri olan zâtî elden çıkarmayup mehâm-ı enâmı anun vâsita-i tedbiri ile rûyet idüp matlûbuna müsâade ve tenkiye-i kadr-ü-ittibâ- rına fevk-el-âde riâyet buyurulduğu halde emniyet-i mâl-ü-cân ile uğr-ı Şâhâne- nüzde çalışır ve çalışmasının semeresi olarak bu sene-i mubâreke de dahî a'dây-ı devlet-ü-din üzerine galebe-i külliyye hâsıl olacağında istibâh buyurulmaya!

Her halde Nakib'in bu gibi sözleri Sokullu'nun ne kadar gözden düşmüş olduğunu ve padişaha dinî şekillerle böyle şeyler söylemesinde Vezir-i-a'zamın pek çok tesiri bulunduğunu gösterir. Sokullu'nun yeni donanma işine büyük bir ehemmiyet ver- mesi işte bu endişesinin pek tabii bir neticesidir; her halde Sokullu Mehmet Paşa bu işe memur edilmekle her şeyden evvel kendi kirini temizlemeye memur edil- miş demektir.

Selânikî Mustafa Efendi bu 979 = 1571 senesi 1 Cumâda-l-âhire = 21 Teşriniev- vel Pazar günü inşasına başlanmış gösterdiği donanmanın 120 günde ikmâl edil- miş olduğundan da bahsetmektedir: Bu hesaba göre 979 = 1572 senesi 2 Şev- vâl = 17 Şubat Pazar günü tamamlanmış olması lâzımgelir. Bununla beraber in- şaatın bütün kış ve ilkbahar mevsimlerini ıssal etmiş olduğu veyahut 5 - 6 ve hattâ 8 ay sürdüğü hakkında da muhtelif rivayetler mevcut olduğuna göre Selâni- kî'nin 120 gün rivayeti ihtiyatla karşılanmalıdır. Her halde dört ay yerine altı ya- hut sekiz ay bile sürmüş olsa, İstanbul tersânesinin bu kadar az zamanda o ka- dar büyük bir donanma vücuda getirebilmesi o zamanki Türk sanâiyinin Avru- pa'ya nisbetle ne kadar ileri olduğunu gösteren çok parlak bir delil demektir. Yalnız şu noktaya da bilhassa dikkat etmelidir ki, o muhteşem Türk imparatorluğu için bu muvaffakiyet fevkalâde bir şey değil, azamet ve itilâ devirlerinde emsâline dâimâ tesadûf edilen alelâde bir şeydir; o zamana kadar bir çok defalar bir kış içinde bir donanma yapılmıştır: Meselâ 943 = 1536 - 1537 kış mevsiminde İstanbul tersânesinde yapılan donanma bu sefer yapılandan çok büyüktür: 1536 = 943 vu- kuâtının «18 Teşrinisânî» ve 1537 = 943 vukuâtının da «11 Mayıs» fıkralarına ba- kınız, Hattâ ertesi kış bir donanma daha yapılmıştır: 1538 = 945 vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına bakınız. Bu gibi misaller daha pek çok sayılabilir: Onun için Osmanlı müverrihlerinden bir çoklarının bu sefer bir kış içinde bir donanma yapılmasını görülmemiş bir hârîka gibi göstermeleri ve bu tuhaf hârîkanın bütün şerefini Sokullu'ya hasretmeleri onu medhetmek için hakikati tahrif etmelerinden başka bir şey değildir: Ne bir kış içinde bir donanma yapılması bir hârîkadır ve ne de böyle bir donanmayı yaptırmış olmak şerefi Sokullu'ya aittir; bu iki iddiânın her ikisi de yanlıştır.

O devirde yaşamış olan Selânikî-Mustafa Efendi'nin izahına göre bu muvaffakiyet, İnebahtı felâketinden sonra 1 Şa'bân = 19 Kânunuevvel Çarşamba günü o bâdi- reden kurtardığı gemilerle İstanbul'a gelmiş olan Cezâyir Beylerbeyi Uluc-Ali Pa- şa'nın eseridir: Bu büyük denizci bir rivayete göre 40, ikinci bir rivayete göre 42 ve nihayet başka bir rivayete göre de Akdeniz limanlarında kalmış gemileri de ala- rak 87 tekneyle İstanbul'a gelmiştir; yalnız geliş tarihinde ihtilâf vardır; her halde Selânikî'ye göre Uluc:

«Doğru Tersâne-i-Âmire'ye çıkup ikdâm-ı tām ve ihtimâm-ı mâ-lâ-keâm ile Do- nanmâ-yı-Hümâyun gemileri yaptırmak tedârüküne başlamışdır».

Bu vaziyete göre Uluc-Ali Paşa'nın yukarda gördüğümüz tarihten biraz daha evvel gelmiş olması lâzımgelir: Çünkü inşaat onun gelmesiyle «başlamıştır». Fa- kat Peçevi, Kâtib-Çelebi, Müneccim-başı vesaire gibi daha sonraki müellif- ler bu işin bütün şerefini Sokullu'ya izâfe ve isnâd etmişlerdir; bunların böyle göstermeleri tabii o zaman Sokullu'nun iş başında bulunmasından ve bilhas- sa devletin en parlak devirlerinde uzun zaman mevkiini muhâfaza ederek bü- yük bir şöhret kazanmış olmasındandır: Osmanlı imparatorluğunun azemeti Sokullu'nun şahsiyeti etrafında bir hâle gibidir: onun için her şey ona izâfe edilir; yalnız Solakzâde bu donanma meselesinde Sokullu ile beraber Uluc-

Ali Paşa'dan da bahsederek Selânikî'yi bir dereceye kadar teyid etmektedir : Her halde Vezir-i-a'zam malzeme ve masraf gibi ihtiyaçları temin etmesine mukabil teknik tarafının bu işlerde en büyük mütehasısı olan Uluc-Ali Paşa'nın himmetiyle temin edilmiş olduğu muhakkaktır. Zâten Sokullu kadar Şeyh-ül-İslâm Ebussuûd Efendi'nin de bu işe ehemmiyet verdiği rivayet edilir : Osmanlı sahillerinin düşman taarruzlarına açık bulunduğu bir devirde bu alâkalar pek tabiidir. Sokullu ile Uluc'a bu münasebetle pek tuhaf bir muhâvere isnâd edilir : Peçevi ile Kâtib-Çelebi'nin birbirine pek yakın ifâdelerle kaydettiklerine göre Uluc-Ali Paşa «her bâr» Sokullu-Mehmet Paşa'ya şöyle bir şey söylemiş :

— Tekne binâsı âsândır : ve illâ iki yüz pâre gemiye beş altı yüz lenger ve ana göre âlât ve yelken ve sâir levâzımın tekmiil muhâl görünür!
Sokullu da nihayet bu itirâza şöyle cevap vermiş :

— Paşa Hazretleri, sen henüz bu Devlet-i-Aliyye'yi bilmemişsin! Be vallah böyle itikaad eyle : Bu Devlet-i-Aliyye'nün kuvvet-ü-kudreti ol mertebedür ki cümle donanma lengerleri gümüşden, resenleri ibrişimden, yelkenleri atlasdan itmek fermân olursa müyesserdür! Kangı geminün mühimmâtı yitişmezse bu minvâl üzere benden al!

Böyle bir söz belki bir ecnebiye söylenebilir : Fakat Uluc-Ali Paşa gibi bizzat işin başında bulunan ve bilhassa büyük bir denizci sıfatıyla donanma levâzımına ait teknik imkânları Sokullu'dan çok iyi bilen bir mütehasısı bu işlerden onun kadar anlamayan bir Vezir-i-a'zam tarafından söylenmiş olması pek muhtemel değildir : Böyle bir rivayete itimad etmek, Barbaros'un talebesini hocasının yaptığı işlerden bihaber saymak gibi bir şeydir! Zâten teknik imkânsızlığa aid gösterilen itirazla malî imkâna aid olan cevap arasında bir münasebet de yoktur! Fazla olarak muâsır bir menbâ olan Selânikî tarihinde böyle bir muhâvereden hiç bahis yoktur. Her halde o zamanki imparatorluğun servet ve azametinden kinâye olan bu parlak sözün Sokullu'ya sonraları izâfe edilmiş olmak ihtimâli çok kuvvetlidir. Uluc-Ali Paşa'nın nezâretinde yapılan yeni donanma inşaâtı esnasında «Tersâne kurbünde olan Bağçe-i-hâssa'dan bir miktar yerin ifrâz idüp müceddeden sekiz sefine için tersâne ihdâs» edildiğinden bahsedilir : Bu sekiz geminin Avrupa donanmalarında emsâli görülmemiş derecelerde büyük ve muazzam toparla mücehhez oldukları hakkında muhtelif rivayetler vardır : Meselâ 134, 150, 200, 243, 250 ve nihayet 251 gibi muhtelif rakamlara tesadüf edilir ; her halde sekiz büyük gemiyle beraber en kuvvetli rivayetlere nazaran 158 parçadan mürekkep bir donanma yapılmış demektir : Bunun 200 ve daha fazla gösterilmesi belki de inebahtı vak'a-sından kurtulan gemilerin de hesaba katılmasındandır).

1572 = 980

13 Haziran = 1 Safer, Cuma : Kapdan-ı-Deryâ Kılıç-Ali Paşa'nın İstanbul'dan «Sefer-i muhâfaza» denilen Akdeniz seferine hareketi.

(Bu hareketin tarihinde ihtilâf vardır : Selânikî-Mustafa Efendi «980 Nevruz»un, dan bahsederse de, 1573 senesi 21 Mart Cumartesi gününe müsâdif olan bu tarih doğru değildir ; her halde bunun bir zühûl eseri olmak ihtimâli vardır. Umumiyetle Safer 980 = Haziran 1572 tarihinde ittifak edilir : «Safer ibtidâsı»na ait bir rivayet de mevcut olduğu için burada ihtiyat kaydıyla işte bu tarih esas ittihâz edilmiştir. — Yukarda 1571 = 979 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz yeni donanmanın sür'atle inşâ ve ikmâlinde en mühim âmil olan Cezâyir Beylerbeyi Uluc-Ali Paşa bu muvaffakiyeti üzerine Kapdan-ı-Deryâ olmuştur : Osmanlı menbâlarında umumiyetle inebahtı seferinden İstanbul'a gelir gelmez tâyin edilmiş gösterilirse de, Feridun Bey «Münşeât»ında tarihsiz bir sûreti bulunan «Berât-ı-Hümâyûn» metninden anlaşıldığına göre inşaâtın ikmâlinden sonra tâyin edilmiş olması lâzımgelir ve bu isâbetli tâyinin sebebi de inebahtı muha-

rebesindeki muvaffakiyetiyle eski donanmayı mahveden kara askerlerinden sonra artık işin bir denizciye tevdi zaruretinin iyice anlaşılmış olmasıdır; bu nokta berâtin şu fıkrasından anlaşılmaktadır :

«Bu sâl-i ferhunde fâl-i huceste-âsârda deryâya azim Donanmây-ı Hümâyûnumuz tedârük ve ihzâr olunup sefâyin-i nusret-karîn ve guzât-ı mücâhidin ve bilcümle cünûd-i müvâhhidin ile memlû ve meşhûn kılınup râfî-i ievkî-i refî-i ferhunde fâl-i Tâcdârî Cezâyir Beylerbeyisi ve Kapdânum Kılıc-Âli dâme-ikbâlehu deryâ ilminde mâhir ve asâkir-i nusret-meâsirün zabt-u-rabtına kaadir sıyânet-i ırz-ı dîn-ü-devlete müteallık cuhmâr-i umârda sa'yi meşkûru defeât ile zuhûra gelüp şecî-i şehâmet-şîâr her vechile serdâr olmağa sezâvâr ve bu bâbda avn-ü-inâyet-i Hâlık-ı bî-gân taallukuna kemâlî itikaad-i Hümâyûnumuz olmağın zikrolunan Donanmây-ı Hümâyûn ve bile koşulan asâkir-i nusret-makrûna müşârunileyhi Serdâr nasbîdûp bu Berât-ı saâdet-âyât-u-meserret-şîrârı virdüm».

İkinci Selim bizzat intihâb etmiş olduğu yeni Kapdan-ı Deryâ'nın «Uluc» lâkabını işte bu berâtla «Kılıc»a tahvil etmiş ve bu tarihten itibaren «Uluc-Âli Paşa» artık «Kılıc-Âli Paşa» olmuştur.

Sultan Selim yeni Kapdan-ı Deryâ'ya tam salâhiyet de vermektedir :

«... ve bilcümle Donanmây-ı Hümâyûna müteallık deryâya müteferri cumhâr-i umâr müşârunileyhin rey-i isâbet-ârâsına tefvîz olunmuştur: Dîn-ü-devlete lâyük ve sıyânet-i mülk-ü-milliete müteallık umârda enseb-u- evlâ ne ise vech-ü-münâsib görüldüğü üzre amel oluna».

Beşiktaş'taki Barbaros türbesinin önünde merâsim yapıldıktan sonra yeni donanmanın böyle bir Akdeniz seferine çıkması, inebahtı = Lepanto muharebesini kazanan müttefik devletlerle ve bunların Malta Şövalyeleri vesaire gibi peykleriyle henüz harb hâlinin devam etmekte olmasından, sahillerin muhâfazasız bulunmasından ve bilhassa Türk deniz kuvvetini bir kaç sene için mahvolmuş zanneden düşmana hiç bir şey olmamış te'sirini yapmak zarureti hissedilmiş olmasındandır : Onun için Kâtib-Çelebi bu sefere «Sefer-i muhâfaza» ismini verir.

Yeni donanmanın sefer mevcudu, eskisinden kalanlarla beraber 250 gemi kadardır : Bu manzara bütün Avrupa Hristiyanlığını hayret ve haşyet içinde bırakmıştır! Bu hayretin sebebi, her zaman olduğu gibi yeni bir donanma yapılabilmiş olması değil, mahvolmuş zannedilen Türk denizciliğinin eski heybetini aynen muhâfaza etmesidir : Zâten bu bir gösteriş ve tedhiş seferidir ve bundan beklenen netice de aşağıki fıkra da göreceğimiz Venedik sulhiyle tahakkuk etmiştir.

Kılıc-Âli Paşa'nın bu seferinde müttefik düşman donanmalarıyla «Cerigo = Çuka» adası ve «Matapan» burnu civarında iki defa karşılaşıldığı halde harbe girişilmemiş, yalnız «bir mikdar toplaşılmışdır»! Bunun üzerine Türk donanması Mo- ra'nın cenubugarbisindeki Modon ve Navarin limanlarına çekilmiş, düşman donanması Modon muhasarasına memur olduğu halde cesaret edemeyip savuşmuş, bilhassa Başkumandan «Don Juan» Venediklilerle ihtilâfa düştüğü için İspanyol donanmasını alıp gitmiş ve işte bunun üzerine Kılıc-Âli Paşa da o gösteriş seferinden İstanbul'a dönmüştür).

1573 = 980

7 Mart = 3 Zülka'de, Cumartesi: Osmanlı - Venedik sulhü.

(Türkler aleyhine bir Hristiyan ittifakı teşkil ederek inebahtı deniz muharebesine sebep olan ve hattâ o muharebede elde ettiği muvaffakiyet üzerine büsbütün gayrete gelerek İran şahıyla Yemen imâmı gibi müslüman hükümdarlarını bile Türkiye aleyhine kışkırtmak için bir takım siyasi faaliyetlere girişen Papa Be-sinci Pie 1572 = 979 senesi 1 Mayıs = 17 Zülhicce Perşembe günü ölmüş ve o tarihten itibaren müttefikler arasında gerginlikler ve kumandanlar arasında da geçimsizlikler başlamıştır : İşte bu vaziyetten dolayı İspanyolların Türk donanması karşısında Venediklileri yalnız bırakıp savuşmaları için yukarıki fıkraya bakınız. Inebahtı'da mahvoldu zannedilen Türk donanmasının İstanbul'da can-

lanarak Kılıc.Ali Paşa gibi bir Kapdan idaresinde birdenbire ortaya çıkivermesi de Venedikliler üzerinde çok acı bir tesir icrâsından hâli kalmamıştır. Bu vaziyette Venedik cumhuriyeti artık Türk şevket ve kudreti karşısında tek başına kalmış demektir! Venediklileri ârizî ve bilhassa çok mübâlâgah bir zafer sarhoşluğundan pek çabuk uyandıran en mühim sebep işte bu yalnızlıktır! Harb vaziyetine rağmen İstanbul'da kalan ve bu sırada sulh imkânlarını yoklamak isteyen Venedik balyozu Barbaro'ya Sokullu'nun söylediği şu söze hemen bütün Garp menbâlarında tesadüf edilir :

— Sen bizim son hâdiseden sonra cesaretimizin ne halde bulunduğunu yoklamıya geliyorsun! Sizin kaybınızla bizimki arasında büyük bir fark var : Biz sizden Kıbrıs krallığını alarak bir kolunuzu koparmış olduk; fakat siz bizim donanmamızı mağlûb etmekle ancak sakalımızı kesmiş oldunuz! Koparılan kol bir daha bitmez ama kesilen sakal eskisinden daha gür biter!

Venediklilerin sulh istemeleri işte bu vaziyet üzerinedir : Bu meselede Fransa sefiri «François de Noailles»ın da araya girerek Venedikliler lehine şefâatte bulunmuş olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. Türkiye'nin Avrupa siyaseti bakımından da Venediklilerin müttefiklerinden resmen ayrılmaları tabii çok faydalıdır. İşte bu vaziyet üzerine Venedik murahhasları «Antonio Barbaro» ve «Aloisio Mocenigo» ile galip devlet vaziyetinde bir müzakereye girilerek yedi maddelik bir sulh muâhede-i akdedilmiştir; Singin donanma harbinden 1 sene, 5 ay, 1 gün sonra bu 1573 = 980 senesi 7 Mart = 3 Zülka'de Cumartesi günü İstanbul'da imzâlanan bu muâhedenin Avrupa'yı hayretler içinde bırakan başlıca esasları işte şunlardır:

- 1 — Venedik cumhuriyeti Kıbrıs seferinin tazminatı olarak Osmanlı hazinesine üç senede üç yüz bin duka altını tesviyesini der'uhde etmiştir.
- 2 — Kıbrıs seferi esnasında Venediklilerin Dalmagya'da işgal etmiş oldukları «Sopoto/Soboto = Sobut» kalesi bütün topları tam olarak Türkiye'ye iade edilecektir: Bu kalenin Venedikliler tarafından işgali için yukarda 1571 = 978 vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına bakınız;
- 3 — Zanta adası için son harbe kadar Venediklilerin Türkiye'ye vermekte oldukları 500 dukalık senevi haraç 1500 duka altınına çıkarılmıştır;
- 4 — Kanunî Sultan Süleymanın evvelce Venediklilere vermiş olduğu ticari haklar ikinci Selim tarafından da aynen ibka edilmiştir;
- 5 — Kıbrıs adasının Türkiye'ye ilhâkı üzerine Venedik cumhuriyeti artık Kıbrıs harâcı olarak evvelce vermekte olduğu senevi sekiz bin duka mükellefiyetinden affedilmiştir;
- 6 — Dalmagya ve Arnavutluk hudutları eski vaziyetlerinde kalmakla beraber Bar ve Ölgün kaleleri Türkiye'de kalmak şartıyla daha vâzih bir tahdit yapılacaktır: Bu kalelerin fethi için yukarda 1571 = 978 vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına bakınız;
- 7 — Harb esnasında müsâdere edilmiş olan ticarî mallarıyla gemileri müteakiben iade edilecektir.

Tabii böyle bir muahede, Osmanlı imparatorluğunun galip ve Venedik cumhuriyetinin de mağlûp devlet vaziyetinde imzâlamış olduğu bir vesika demektir: İnebahtı = Lepanto vak'asının Venedikliler lehine hiç bir tesiri olmamıştır! Voltaire işte bundan dolayı «Essai sur les Moeurs» ismindeki eserinde : «Türkler Lepanto muharebesini sanki kaybetmemiş de kazanmış gibiydiler!» demiştir. — Bundan evvel Kanunî devrinde akdedilmiş olan son Osmanlı - Venedik sulhü için 1540 = 947 vukuâtının «20 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

1573 = 981

3 Haziran = 2 Safer, Çarşamba : Piyâle ve Kılıc-Ali Paşaların Pulya seferine hareketi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Venedik'le sulh akdedilmiş ve bu devlet Türkiye aleyhindeki Hristiyan ittifakından resmen çekilmiş olduğu için, artık

yalnız Papalık ve bilhassa İspanya ile harb hali devam etmektedir; Zâten Akdeniz'de Türk hâkimiyetinin en mühim rakibi de İspanya krallığıdır. Bu sırada İspanya krallığı cenubî İtalya ile Sicilya adasından mürekkebe olan «Deux-Siciles = Sicilyeteyn = İki-Sicilya» krallığına da hâkim olduğu için, İspanya'ya indirilecek darbenin işte bu havâliye tevcihi kararlaştırılmış ve Kapdan-ı Deryâ Kılıç-Ali Paşa'nın kumandasındaki donanmaya yüklenen ordu serdarlığına da vezir Piyâle Paşa tayin edilerek bu gün yola çıkarılmıştır: Bu donanmanın 208 kadirga ile «Mavna» denilen 12 büyük gemiden mürekkebe olduğu rivayet edilir. İlk önce Avlonya sahiline giden Osmanlı donanması oradan eski Türk menbâlarında «Pulya» denilen cenubî İtalya'nın «Puglia / Pouille» sahillerini vurmuş, bir çok esir ve ganimet alınmış, yukarıki fıkra da gördüğümüz sulhün akdinden dolayı Venedik arâzisine dokunulmamış ve nihayet Messina boğazına kadar gidilmişse de havalarm muhalefetinden dolayı Napoli ve Sicilya sahillerine gitmekten vazgeçilerek Receb = Teşrinisânî ayında İstanbul'a avdet edilmiştir).

Ayasofya câmiinin tahkimi ve iki minâre ilâvesi.

(Fatih devrinde Ayasofya kilisesi câmiye tahvil edildiği zaman yalnız bir minâreyle bir medrese yapılmıştır: İkinci Bâyezid bir minâre daha ilâve etmiş ve nihayet işte bu sene ikinci Selim'in emriyle câmiin tahkimi için sedler yapıldığı gibi, iki minâre daha ilâve edilmiştir; bu suretle Ayasofya minâreleri dördü bulmuş demektir. — İkinci Selim'in burada bulunan muhteşem türbesinin de işte bu sırada ve kendi hayatında yapılmaya başlamış olduğu rivayet edilir: İkmâlî ölümünden sonradır; türbe kapısındaki çini kitâbeye göre 1576 = 984 tarihinde, yâni ikinci Selim'in ölümünden iki sene sonra ikmâl edilmiş olduğu anlaşılmaktadır: Bu türbede Sultan Selim'den başka, karısı Nâr-Bânû ve Piyâle Paşa'nın haremî olan kızı Gevher-Han'la Sokullu'nun karısı olan diğer kızı Esmâ-Han sultanlar ve bâzı şehzâdeler vardır).

1574 = 982

15 Mayıs = 23 Muharrem, Cumartesi: Donanmanın Tunus seferine hareketi.

(Tunus'ta Hicretin VII nci ve Milâdın XIII üncü asrındanberi 346 senedir Arapların «Beni-Hafs» hânedânı hâkimdir: Barbaros Hayrüddin Paşa 1534 = 941 senesi 22 Ağustos = 11 Safer Cumartesi günü Tunus şehrinin işte bu hânedânın son hükümdarlarından sefâhat ve cinayetleriyle meşhur «Ebu-Abdullah Hasan» dan fethetmiş ve bunun üzerine «Mûlây-Hasan» denilen o ahlâksız hükümdar da Almanyaya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint'den Türklere karşı yardım istemek alçaklığını irtikâb etmiştir! Türklerin şimalî Afrika hâkimiyetini yıkmağa zâten vesile arayan Charles-Quint işte bunun üzerine Afrika seferine çıkıp Türk askerinin azlığından ve Arapların da Türklere ihânetinden istifade ederek 1535 = 942 senesi 15 Temmuz = 14 Muharrem Perşembe günü Tunus'un iskelesi olan «Halk-ul-Vâd = Golettâ/La Goulette» kalesini ve ondan sonra da gece o senenin 21 Temmuz = 20 Muharrem Çarşamba günü Tunus şehrinin zaptetmiş, hâin Mûlây-Hasan'ı kendi himâye ve tâbiyyetine alıp haraca bağliyerek tekrar tahta çıkarmış ve Halk-ul-Vâd kalesini askerî ehemmiyet ve kıymetinden dolayı İspanyol işgalinde bırakarak Avrupa'ya avdet etmiştir. İşte bu suretle Tunus ölkesi Barbaros'un fethinden Charles-Quint'in zaptına kadar ilk defa olarak 10 ay 24 gün Türk işgalinde kalmıştır. 1535 = 942 tarihinden itibaren Hafsîlerin İspanya hâkimiyetinde olmak şartıyla devam edebilen saltanatları 35 sene daha sürdükten sonra, nihayet Kıbrıs seferi esnasında ve 1570 = 978 tarihinde Cezâyir Beylerbeyi Uluc-Alî Paşa Tunus'u ikinci defa olarak fethedip Türk idaresine almıştır: O sene vukuâtının «22 Temmuz» fıkrasına bakınız. Fakat sahildeki Halk-ul-Vâd kalesi gene İspanyollarda kalmıştır: İşte bu su-

retle Tunus şehri bu sefer de iki buçuk sene kadar ikinci defa olarak Türk idaresinde bulunmuşsa da, nihayet Lepanto = İnebahtı muharebesinden sonra ve 1572 = 980 senesinin sonlarında İspanya kralı ikinci Philippe'in o muharebede şöhret bulan piç kardeşi Don Juan tarafından zaptedilip Mülây-Hasan'ın oğullarından Mülây-Muhammed'e verilmiştir. Fakat artık bu yerli hükümdar taşlağı bir İspanyol hıdivi vaziyetindedir ve hattâ kendisine «infant = İspanyol prensi» ünvanı bile tevcih edilmiştir! Beni-Hafs hânedânının son hükümdarı işte bu İspanyol memuru vaziyetindeki bedbaht Mülây-Muhammed'dir. Tabii bu suretle Tunus ölkesi Barbaros'un yukarda bahsettiğimiz ilk fethinden itibaren kırk senedir Türk-İspanyol mücadelesine sahne olmuş ve Beni-Hafs hânedânı da İspanyolların elinde siyasi bir âlet hâline gelmiş demektir.

İkinci Selim devrinin bu son senesinde böyle bir Tunus seferi açılmasının sebebi işte bu vaziyettir : O sırada Tunus ölkesi Don Juan'ın son istilasından itibaren iki seneye yakın bir zamandanberi İspanyol nüfuz ve hâkimiyetinde demektir ve bu hâlden en fazla müteessir olan da, Barbaros'dan sonra ikinci defa olarak Tunus fethine muvaffak olduğundan bahsettiğimiz Kapdan-ı Deryâ Kılıç-Ali Paşa'dır.

Tunus seferine çıkan Osmanlı donanması ikinci Selim devrinin en büyük deniz kuvvetidir : 238 kadirga ve çekdiri ile 15 büyük mavna ve 15 kalyondan mürekkep gösterilen bu donanmanın taşıdığı asker mıkdarında ihtilâf vardır; umumiyetle 7 bin Yeniçeri, 7 bin Sipâhi ve 6 bin Suriye gönüllüsüyle Anadolu, Karaman ve Maraş Beylerbeyliklerinin askerlerinden mürekkep 40 - 45 bin kişilik bir kuvvetten bahsedilir : Bunların serdarlığına o sırada Kubbe-vezirliğinde bulunan Yemen fatihi Koca-Sinan Paşa tâyin edilmiştir; donanma kumandanlığında da Kapdan-ı Deryâ Kılıç-Ali Pâşa vardır; gemilerde esirlerle mücrimlerden başka 48 bin kürekçi bulunduğu rivayet edilir. — Bu gün Beşiktaş'daki Barbaros türbesinin önünde merâsim yapıldıktan sonra yola çıkan bu muhteşem donanma, Osmanlı müverrihlerinin «Avarin» dedikleri «Navarin» üzerinden Messina civârıyla diğer bâzı İspanyol sahillerine taarruz edip tahribatta bulunduktan sonra Afrika sularına teveccüh etmiştir).

9 Haziran = 18 Safer, Çarşamba : Boğdan zaferi.

(Boğdan prensliğinin bu tarihten 36 sene evvel Beşinci Petru Rareş'in ısyânı üzerine Kanunî Sultan Süleyman'ın açtığı 1538 = 945 seferinde Türk hâkimiyeti altında olmak şartıyla tâyin edilen son vaziyeti için o sene vukuâtının «8 Temmuz» ve «21 Eylül» fıkralarına bakınız. O zamandanberi Ştefan, Alexandru Cornea, ikinci defa Petru Rareş ve ondan sonra oğlu İliâş, Alexandru Lapuşneanu, Yunanlı İacob Heraclid, Bogdan ve nihayet Garp menbâlarında İwonla denilen İoan cel Cumplit gibi bir çok voyvodalar teselsül etmiş ve bunların hepsi sâdık kalmıyarak bâzıları Almanya imparatorluğu ve Lehistan kralığı gibi Hristiyan devletleriyle elbirliği ederek istiklâl sevdâsına bile kapılmışlardır. Bu sırada, Boğdan voyvodalığında bulunan «İoan cel Cumplit» in eski voyvodalardan «Ştefan cel Mare» nin gayrimeşrû torunu olduğu hakkında bir rivayet vardır; bu prens âsi selefine karşı Türk kuvvetleriyle o mevkie çıkmış olduğu halde, haraç mıkdarının 80 ve bir rivayete göre de 120 bin altına çıkarılması üzerine memleketinin boyarlarını toplayarak ısyân kararı vermiş ve bilhassa Kazak hetmanı «Swierzewsky» den de yardım görmüştür. İkinci Selim devrinin sonunda böyle bir Boğdan seferi açılmasının sebebi işte bu vaziyettir.

Çok cesur ve iyi bir asker olduğundan bahsedilen İoan'ın 40-45 bin kişilik bir ordu topladığı ve 80 kadar topu olduğu rivayet edilir : İşte bu kuvvetlerle İbrail, Bender ve Akkerman gibi Türk kalelerini zaptetmiş olan İoan'ın mahallî Türk-Eflak kuvvetleriyle giriştiği üç müsâdemeden de muzaffer çıktığı hakkında muhtelif rivayetler vardır. — Vezir Ahmed Paşa kumandasında sevkedilen Osmanlı ordusuna Kırım hanı Âdil-Giray da yardım etmiş ve iki taraf Bulgaristan'da «Oblutsch» mevkiinde karşılaşmıştır : Muharebenin üç gün sürdüğü ve nihayet teslim olmak mecburiyetinde kalan İoan'ın idam edilip kesik başının

teşhir edilmiş olduğu rivayet edilir; bu âsi voyvodaya yardım eden Kazaklar da kâmilin imhâ edilmişlerdir. — Boğdan'da Osmanlı hâkimiyetinin takviyesiyle neticelenen bu muharebeden sonra voyvodalığa Petru Şiopul tâyin edilmiş ve haraç miktarı da arttırılmıştır).

22 Temmuz = 2 Rebî'ül-âhir, Perşembe : Tunus'da «Halk-ul-Vâd = Goletta» sahiline ordu çıkarılması.

(Yukarda bu sene vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasında İstanbul'dan hareketini gördüğümüz Türk donanmasının 18 Rebî'ül-evvel = 8 Temmuz Perşembe veya 24 Rebî'ül-evvel = 14 Temmuz Çarşamba günü Tunus'un 18 mil şarkında bulunan bir kale harabesinin önüne gelmiş olduğu hakkında bâzı rivayetler vardır : Bu rivayetler doğru olduğu takdirde Donanmanın o ilk noktadan Tunus'un iskelesi vaziyetinde bulunan Halk-ul-Vâd önlerine 8 yahut 14 gün geçtikten sonra gelmiş olması lâzımgelir. Avrupalıların «Goletta/La Goulette» ve yerli Arapların da «Halk-u-Vâd» dedikleri bu kale Tunus'un en müstahkem mevkiidir ve kırk senedir İspanyollar tarafından mütemâdiyen tahkim edilmiştir. Bundan başka bir de Don Juan'ın son seferinde yaptırmış olduğu bir istihkâm daha vardır : Arapların İspanyolcadan tahrif ederek «El-Bastiyûn» dedikleri ve Osmanlı müelliflerinin de «Bastiyon kal'ası» ismiyle andıkları bu yeni istihkâm da Tunus şehriyle civarındaki göl arasındadır ve şehrin sîru o sırada harâp bir halde bulunduğu için «Bastion» Tunus'un kalesi mesâbesindedir : Hattâ işte bu vaziyetten dolayı Tunus şehrindeki İspanyol muhâfızları Türkler gelir gelmez Bastion'a çekilmişler ve şehri de Türkler derhal işgal etmişlerdir. Bu sırada son Tunus hükümdarı ve İspanyol mahmisi «Mâlây-Muhammed de Halk-ul-Vâd kalesine ilticâ etmiştir.

Osmanlı donanması Halk-ul-Vâd önlerine gelir gelmez ihraç hareketinin derhal yapılmış olduğu rivayet edilir : Hattâ muhasaranın da bu gün başlamış olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır; bununla beraber donanmanın buraya bir gün evvel gelmiş ve ihraç yapıldıktan sonra muhasaranın bu gün başlamış olduğu da rivayet edilir. — Trablusugarb Beylerbeyi Mustafa Paşa ile eski Tunus Beylerbeyi Haydar Paşa muhasaranın ilk günlerinde gelmişler ve onlar da «El-Bastiyûn» muhasarasına memur olmuşlardır : Bu suretle Tunus'un İspanyol işgalinde bulunan en müstahkem kalelerinin ikisi birden muhasara edilmiş demektir).

23 Ağustos = 5 Cumâda-l-ülâ, Pazartesi : Şeyh-ül-İslâm Ebussuûd Efendi'nin ölümü.

(Osmanlı medeniyetinin hukuk tarihine şeref veren en büyük âlimlerden «Mehmet Ebussuûd Efendi», bir çok eserleriyle mâruf ve «Yavsı» lâkabiyle meşhur İskilipli «Şeyh Muhyiddin Mehmet»in oğludur : Ecdâdı Anadolu'nun cenubuşarkisindeki «İmâdiyye»ye mensub olduğu için «El-İmâdi» denilir. Bâzı menbâlarda da göbek adı «Ahmed» gösterilirse de bu rivayet zayıftır. Ebussuûd Efendi'nin İstanbul civarındaki «Müderriş» köyünde veya 17 Cumâda-l-ülâ Cumartesi rivayetlerine göre doğum tarihi hakkında iki rivayet vardır : Birine göre 896 = 1490 senesi 17 Safer = 30 Kânunuevvel Perşembe diğerine göre de 897 = 1491 senesi 19 Safer = 22 Kânunuevvel Perşembe günü dünyaya gelmiştir. Ölümü için de bizim burada en kuvvetli rivayet olarak esas ittihaz ettiğimiz tarihten başka gene bu senenin 25 Ağustos = 7 Cumâda-l-ülâ Çarşamba ve 4 Eylül = 17 Cumâda-l-ülâ Cumartesi rivayetlerine de tesadûf edilir. Hicrî hesapla 87 yaşında ölmüş olduğundan bahsedilirse de, yukarıki rivayetlere göre Milâdi hesapla 83 - 84 yaşlarında vefat etmiş olduğu anlaşılmaktadır. — Bir çok müderrişliklerde, Bursa ve İstanbul Kadılıklarında ve nihayet Rumeli Kadı-askerliğinde bulunmuş olan Ebussuûd Efendi'nin Kanunî devrinde Fenâri-zâde Muhyiddin Efendi yerine Şeyh-ül-İslâm olması 952 = 1545 senesi Şa'bân = Teşrini.

evvel ayına müsâdîf olmak itibariyle o tarihten bu ölüm tarihine kadar Milâdî takvim hesabıyla takriben 28 sene 11 ay Meşhat makamında bulunmuş demektir : Bu müddetin Osmanlı menbâlarında 30 sene gösterilmesi Hicrî takvime göredir. — Ebussuûd Efendi'nin en mühim eserleri «İrşâd-ül-akl-is-selîm» ismindeki tefsiriyle «Fetâvây-ı Ebussuûd» ismindeki fetvâ mecmuasıdır ; İslâm hukukuna ait diğer bir takım eserleriyle Arapça, Acemce ve Türkçe şiirleri de vardır ; hattâ Kanunî'nin ölümünde Bâkî'nin Türkçe mersiyesine mukabil Ebussuûd Efendi de Arapça bir mersiye yazmış ve bu şi'ri o zaman Türk idaresinde bulunan Arap âleminde büyük bir tesir icrâ etmiştir. — Türkiye hukuk tarihinde Ebussuûd Efendi'nin en mühim rolü idarî siyasi, malî ve iktisadî mâhiyetteki dünya işlerine ait Osmanlı kanunlarını din esaslarıyla te'lif etmiş ve bunların Şeriat'e mugayir sayılmasına imkân bırakmamış olmasında gösterilir. — Ebussuûd Efendi'nin İslâm âlemindeki büyük şöhretinden dolayı ölümü duyulduğu zaman Haremeyn ulemâsının «salât-ı gaaib» yâni gıyâben cenaze namazı kıldıklarından ittifakla bahsedilmektedir. Bir rivayete göre de ikinci Selim bu büyük âlimin ölümüne o tarihten iki sene evvel kaybettiği oğlu şehzâde Mehmed'in ölümünden fazla ağlamıştır. — Şanlı adı bir ilim timsâli şeklinde darb-ı mesellere bile geçmiş olan Ebussuûd Efendi'nin mezarı Eyüp'tedir : Vefatında yerine o devrin en büyük âlimlerinden Konyalı Hâmid Efendi tâyin edilmiştir).

24 Ağustos = 6 Cumâda-l-ûlâ, Salı : «Halk-ul-Vâd = Goletta kalesinin fethi.

(İspanyolların kırk senedir tahkim ettikleri için zaptını imkânsız saydıkları bu meşhur kale ancak 33 gün mukavemet edebildikten sonra nihayet işte bu gün fethedilmiş ve burada bir çok toplar ele geçirilmiştir ; bunların sayısı hakkındaki rivayetler çok ihtilâfıdır : Umumiyetle Garp menbâlarında 200 - 225 toptan bahsedilir ve bunların 190 tânesi İstanbul'a gönderildikten sonra mütebâkisinin Tunus müdafaasına tahsis olunduğu rivayet edilir ; fakat Osmanlı menbâlarındaki rakamlar bundan çok fazladır ; meselâ Kâtib-Çelebi bu noktayı şöyle anlatır :

«Kal'ada top envândan beş yüz kadar musanna' ve bi-nazir toplar var idi ki her biri birer kal'adan götürülmüştü. Cümle gemilere naklolundu ; yakın zamâna dek Tophâne'de ve Saray-burnu'nda dökülüp yatan toplar anlar idi».

Bunlardan başka 33 düşman bayrağı alınmış ve Tunus'un son hükümdarı «Mâlay Muhammed-ül-Hafsi» ile Halk-ul-Vâd'ın İspanyol kumandanı «Porto-Carrera» esir edilip İstanbul'a sevk edilmişlerdir. — İspanyolların bir daha bu kaleyi ele geçirip tutunmalarına imkân bırakmamak için otuz yerinden lâğımlar konulup asker geri alındıktan ve gemiler de alarga edildikten sonra patlatılarak zelzeleye benzetilen bir tarrâka ile Halk-ul-Vâd kalesi berhava edilmiştir. — Halk-ul-Vâd muhasarası bu senenin 22 Temmuz = 2 Rebî'ül-âhîr Perşembe gününden bu güne kadar 33 gün sürmüştür).

13 Eylül = 26 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi : Tunus şehrinin istihkâmı olan «El-Bastiyûn = Bastion» kalesinin fethi.

(12 Eylül = 25 Cumâda-l-ûlâ Pazar tarihi de rivayet edilir. — Bu istihkâm için yukarda bu sene vukuâtının «22 Temmuz» fıkrasına da bakınız. — Tunus şehrindeki İspanyol askerleri Türkler gelince işte buraya çekilmiş ve «Gabrio Zerbella» isminde bir kumandanın idaresinde şiddetli bir mukavemet göstermişlerse de, üç umumî hücumdan sonra teslim olmuşlardır : Tunus ölkesinin fethi işte bununla nihayet bulmuş sayılır. Bununla beraber Osmanlı menbâlarında «Buhayra-i Halk-ul-Vâd kal'ası» ve «Ma'kal-i Halk-ul-Vâd» denilen ikinci dercede bir iki istihkâm daha kalmışsa da bunlar artık mukavemet edememiş ve kâmilten tahrib edilmiştir. — Tunus ölkesi işte bu tarihten itibaren tıpkı Cezâyir ve Trablusgarb gibi bir Osmanlı vilâyeti hâline gelmiş ve bu vaziyet 1881 =

1298 deki Fransız işgaline kadar 307 sene devam etmiştir. — Tunus'a ilk Beylerbeyi, yâni valî olarak Kılıç-Ali Paşa'nın Cezâyir kaymakamı olan Ramazan Paşa tayin edilmiştir : Bundan evvelki muvakkat işgallerde tayin edilmiş olan valiler tabii bu hesaba dahil değildir. — Bu ölkenin fethi yukarda 1571 = 979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «İnebahtı = Lepanto» darbesinin İspanya'ya indirilen en müthiş mukabelesi demektir : İspanya'nın şimali Afrika hâkimiyeti işte bununla nihayet bulmuş ve Garbi-Akdeniz rekabetinde İspanya artık mağlûb olmuş sayılır; bu tarihten itibaren İspanyolların elinde Cezâyir'le Fas'ın Oran ve Melilla gibi iki sahil noktası kalmışsa da bunlar îâşe müşkilâtından dolayı artık İspanya için birer gaile menbai şekline girmiştir; her halde Lepanto cür'eti 1573 = 980 vukuâtının «7 Mart» fıkrasında gördüğümüz ağır sulhün imzâsıyla Venedikliler ve bu Tunus fethiyle de İspanyollara çok pahalıya mâl olmuş demektir ve tabii bu büyük muvaffakiyet, Osmanlı donanmasının denizcilikten anlamıyan kara paşalarından sonra Kılıç-Ali Paşa gibi bir deniz kahramanına tevdi edilmiş olmasıyla temin olunmuştur. — Tunus fethi müjdesinin İstanbul'a bu senenin 17 Teşrinievvel = 1 Receb Pazar günü vâsıl olduğu hakkında bir rivayet vardır).

30 Teşrinisânî = 15 Şa'bân, Salı: Donanmanın Tunus'dan İstanbul'a avdeti.

(Tunus'u fetheden orduyla donanma bir rivayete göre âle 29/30 Teşrinisânî = 14/15 Şa'bân Pazartesi/Salı gecesi İstanbul limanına vâsıl olmuştur. — Kapdan-ı Deryâ Kılıç-Ali ve Serdar Sinan Paşa'ların ertesi gün huzura kabul edilip pek çok iltifâta mazhar oldukları ve kıymetli ihsanlar aldıkları rivayet edilir: İkinci Selim'in Kılıç-Ali Paşa'ya verdiği hediyeler içinde üç bin duka altını kıymetinde murassâ bir kılıç da vardır).

4 Kânunuevvel = 19 Şa'bân, Cumartesi: Sekiz sene müddetle tecdid edilen Osmanlı - Avusturya muâhedesinin İstanbul'dan Viyana'ya gönderilmesi.

(Bu tarihten yedi sene evvel sekiz sene müddetle akdedilen muahede için 1568 = 975 vukuâtının «17 Şubat» fıkrasına bakınız. — «Rym d'Estenbek» ve «David Ungnad» isminde iki murahhasın uzun bir müzakereden sonra istihsâline muvaffak oldukları bu muahede ikinci Selim devrinde Avusturya ile akdedilen ikinci muahededir ve umumî esasları birincisinin aynıdır : Yalnız hudut tashihine ait bâzı kayitlerle Avusturyalıların Osmanlı hududunda bulunan «Kallo» kalesini yıkmaları gibi bâzı teferrûata ait farklar vardır : 3 Teşrinievvel = 6 Cumâda-l-âhire 1573 = 981 Cumartesi günündenberi hazır olduğu halde işte bu ehemmiyetsiz tâdilâtın dolayı ancak bu senenin Ağustos = Rebî'ül-âhir ayında kat'î şeklini alan bu muahedenin İstanbul'dan Viyana'ya sevkî tarihini esas ittihâz edişimiz, bu güne kadar tâdilâtın devam etmiş olduğu hakkındaki rivayetten dolayıdır; muahede sureti Tercüman Mahmud Ağa ile gönderilmiştir. — Aşağıda 1577 = 984 vukuâtının «1 Kânunusânî» fıkrasına da bakınız).

Edirne'de «Selimiyye» inşaatının ikmâli.

(Kapısının üstündeki manzum kitâbenin ikmâl tarihine ait «Fazl- Yezdân» terkibi «Ebced» hesabıyla «982» senesini gösterdiği için inşaatın bu sene tamamlandığı muhakkaksa da ay ve gün tarihleri belli değildir; yalnız bâzı menbâlarda ikinci Selim devrinin sonlarında ikmal edilmiş olduğundan bahsedilir; meselâ Edirneli Cevri'ye göre :

«Sene-i mezbûrede Sultan Selim-Han azm-i cinân itmeğle câmiî tamâmında içinde namaz kılmak müyesser olmamışdır».

Hattâ Mimar-Sinan'ın «Tezkiret-ül-bünyân»ında bile başlama ve bitirme tarihleri yoktur. Koca-Sinan yalnız en mühim hususiyetlerinden bahsetmekle iktifâ etmek-tedir :

«Dört minâresi kubbenün dört cânibinde vâkı' olmuştur. Hep üçer şerefelidir. Üçer yollar ve ikisinin yolları başka başka vâkı' olmuştur... Bunun minâresi hem nâzik, hem üçer yolları olmakla gaayet müşkil olduğu ukalâya ma'lûmdur. Cevri'nin izahı daha vâzıhtır :

«Her birinün üçer şerefesi vardır : Harem cânibine vâkı' olan iki minâre ki içinde üçer nerdübânı vardır, bu vechile ki evvelki nerdübân ancak şerefe-i süflâya, ikinci nerdübân hem süflâya hem vustâya, üçüncü nerdübân şerefelerün üçüne dahi çıkar. Kible divârında olan iki minâreler ki yolları birerdür, bu vechile musanna' nâdide dört minâredür».

Arsasının «Sarây-ı-atik»den ifraz edildiği rivayet edilen bu muhteşem âbidenin İstanbul'daki Ayasofya'dan daha büyük olan kubbesini şanlı mimarı şöyle anlatır : «Halk-ı cihan dâire-i imkândan hâric didiklerinin bir sebebi Ayasofya kubbesi gibi kubbe Devlet-i İslâmiyye'de binâ olunmamıştır diyü kefare-i fecerenün mi' mâr geçinenleri :

— Muslûmanlara galebemüz vardır!

dirler imiş. Ol kadar kubbe durgurmak gaayet müşkildür didükleri bu hâkîrûn kalbinde kalmıştı. Mezbûr câmi' binâsında himmet idüp bi-avnillâhi-Teâlâ sâye-i Sultan Selim-Han'da izzâr-ı kudret idüp bu kubbenün Ayasofya kubbesinden altı zirâ' kaddin ve dört zirâ' derinlüğün ziyâde eyledüm». Selimiyye'nin bu muazzam kubbesi sekiz kemer üzerine ve bu kemerler de 22 metre yüksekliğinde ve 4 metre kutrunda pâyeler üstüne oturtulmuştur : Kubbe-nin kutru 150 kademdir ve çevresinde kırk penceresi vardır. Câmiin ortasındaki müezzin mahfili on iki mermer sütun üzerine istinâd ettirilmişdir; dört mermer kürsî vardır, 23 basamaklı minberi de işlemeli mermerdendir. Yazılı çinileri nefâsetleriyle meşhurdur.

İnşaâtta 976 = 1568 — 1569 tarihinde başlanmış olduğuna göre, bu san'at hârikası-nın 5 - 6 senede kurulmuş olması lâzımgelir : O sene vukuâtına da bakınız. Bin yıllık Bizans mi'mârîsi yalnız İstanbul'daki Ayasofya'dan ibaret bir tek büyük eser vücuda getirebildiği halde, onun yerine geçen Türk mimârîsi beş yüz senede İstanbul'daki eserlerinden başka Bursa ile Edirne'de de büyük eserler kurmuş ve hattâ Edirne'nin ortasında Türk milliyetinin ebedî damgası gibi yükselen Selimiyye İstanbul'daki Ayasofya'yı bile gölgede bırakmıştır).

15 Kânunuevvel = 1 Ramazan, Çarşamba: İkinci Selim'in ölümü.

(Osmanlı menbâlarının bunda bile ihtilâf göstermeleri çok esef edilecek bir hal-dir : Meselâ bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihten başka 18 Şa'bân = 3 Kânunuevvel Cuma, 27 Şa'bân = 12 Kânunuevvel Pazar, 28 Şa'bân = 13 Kânunuevvel Pazartesi ve hattâ 8 Ramazan = 22 Kânunuevvel Çarşamba tarihlerinden de bahsedilir! Bu muhtelif rivayetlerden her hangi birini kaydeden müellifler içinde Peçevî kendikendini nakzeden büyük bir müverrih bile vardır : Bu meşhur müellif ilkönce «18 Şa'bân = 3 Kânunuevvel Cuma» tarihinden bahsettikten sonra «Zemherinin ikinci günü yevm-ül-isneyn vakt-i zevâlde» diye büsbütün başka bir tarih gösterir : «Zemherir» fırtınasının birinci günü umumiyetle Kânunusâninin yedinci gününe müsâdif olduğuna göre, o büyük tarihçinin ileri sürdüğü iki rivayet arasında 36 günlük bir fark var demektir! Bizim burada «1 Ramazan = 15 Kânunuevvel Çarşamba» tarihini tercih ettiğimiz muâsır bir müellif olan Selânîki-Mustafa Efendi'nin «Gurre-i Ramazân» rivayetine istinâd etmesindendir : Peçevî'nin yukarda gördüğümüz «vakt-i zevâl» rivayetine mukabil Selânîki bilâkis Sultan Selim'in «vakt-i tulû'da» ölmüş olduğundan bahsetmektedir! Her halde bütün bunları ihtiyatla karşılamak en doğru harekettir. — İkinci Selim en kuvvetli rivayete nazaran 1524 = 930 senesi 28 Mayıs = 24 Receb Cumartesi günü İstanbul'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, burada gene en kuvvetli rivayet olarak esas ittihâz ettiğimiz ölüm gününe ka-

dar Milâdî takvim hesabıyla tam 50 sene, 6 ay, 18 gün yaşamış, yâni 51 yaşının içinde ölmüş demektir : Osmanlı menbâlarında 52 yaşında ölmüş gösterilmesi Hicrî takvim hesabına göredir. — 1566 = 974 senesi 30 Eylül = 15 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü tahta çıkmış olan ikinci Selim'in o tarihten bu ölüm gününe kadar saltanat müddeti de 8 sene, 2 ay, 15 gündür; Birinci Selim'le ikinci Selim'in isimleri gibi ömürleriyle saltanat müddetleri de bir gibidir : Yavuz Sultan Selim de elli sene yaşamış ve 8 sene, 4 ay, 28 gün saltanat sürmüştür. — İkinci Selim İstanbul'da ölmüş ilk Osmanlı padişahıdır : Bizans'ın fethinden itibaren teselsül eden padişahlardan Fatih Maltepe civarındaki Hünkâr-çayırı'nda, ikinci Bâyezid Dimetoka yolunda, Yavuz Edirne'ye giderken Sırt köyünde ve nihayet Kanuni de Szigetvar'da ölmüştür.

İkinci Selim'in ölümüne başlıca iki sebep gösterilir : Biri sarayın yeni yapılan yahut tâmir edilen bir hamamını gezerken ayağı kayıp yan-üstü düşmesi, biri de iki ay kadar evvel bir gün birdenbire içkiye tövbe ettiği için sıhhi müvâzenesinin bozulmasıdır! Birinci rivayete nazaran hamamdaki sukutun şiddetinden vücudunun bir yanı göğeri kararmış ve yatağına nakledilince şiddetli bir «humma» başlamış ve hattâ «su'î mi'de»ye de uğramış, ikinci rivayete göre de içkiyi birdenbire terk-etmesi «maraz-ı sersâm» denilen dâimî başdönmesine sebep olmuştur; belki hamamda düşmesi bile bundandır; Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi'ye göre:

«Etibbâ-i hâssa-i Sultânî:

— Takviyet-i beden ve ıslâh-ı mizâcları mu'tâd oldukları şarâb-i nâba muhtâcdur! dimişlerse de hall-i ukde-i yemine ruhsat vermeyüp»

yeminini bozmadığı için alkolik bir vücudun birdenbire içkisiz kalması iki ay süren bir hastalıktan sonra ölümle neticelenmiştir. Her halde gerek hamamda düşmesine, gerek içki yüzünden hastalanmasına aid olan bu rivayetlerin her ikisi de doğru olmak lâzımgelir : Zâten bâzı menbâlarda her ikisi de kabul edilir.

30 Teşrinisânî = 15 Şa'bân Salı günü donanma Tunus'dan geldikten sonra padişahın Tersâne bahçesine gitmiş olduğu rivayet edildiğine göre, hastalık tabii seyrini tâkib ettiği sırada hamamdaki sukutun neticeyi tesri etmiş olduğu anlaşılmaktadır : Buna mukabil bâzı Garp menbâlarında Sultan Selim soğuk hamamda gezerken üşümüş olduğu için bir şişe Kıbrıs şarabı içmiş ve ömrünün işte bu son şişesi ölümüne sebep olmuş gibi gösterilirse de Osmanlı menbâlarındaki umumî rivayetlere mugayir olan bu iddiânın doğru olmaması lâzımgelir. — İkinci Selim'in hastalığı askerle ahalden saklandığı gibi, Mağnisa'da bulunan en büyük oğlu ve veliahdî şehzâde Murad İstanbul'a gelinceye kadar ölümü de alelûsul saklanmış ve cesedi karısı Nûr-Banû-Sultan'ın emriyle Topkapu sarayındaki «Buzluk'da hıfzolunmuşdur».

Bütün seleflerinin hayatı at üstünde ve er meydanlarında geçmiş ve hattâ kendisi de şehzâdeliğinde şanlı babasının bâzı seferlerine iştirâk etmiş olan ikinci Selim kendi saltanat devrinde hiç bir sefere çıkmamıştır : Osmanlı imparatorları içinde harbe gitmiyen ilk padişah işte budur.

Gerek Osmanlı, gerek Garp menbâlarında Sultan Selim umumiyetle devlet işleriyle de meşgul olmayıp her şeyi Sokullu'ya bırakmış, hiç bir işe karışmamış, hep içki ve sefâhatle vakit geçirmiş gibi gösterilir! Hattâ bâzı Garp menbâlarında onu bir hiç ve bir sıfır şeklinde gösteren pek tuhaf tasvirler bile vardır! Tabii bunlar doğru değildir : İkinci Selim'in hiç bir sefere çıkmamış olduğu, içki ve eğlence düşkünlüğü ve bilhassa Boğaziçi safâlarını çok sevdiği muhakkaktır; fakat bu kusurlarına mukabil bir takım meziyetleri de vardır : Her şeyden evvel bir kere Kanuni'nin bütün çocukları gibi çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye görmüş olmak itibarıyla zamanının en münevver adamlarındandır. Bilhassa edebî kültürü çok kuvvetlidir : İkinci Murad'danberi teselsül eden bütün Osmanlı padişahları gibi ikinci Selim de kuvvetli bir şairdir ve hattâ «Millet» kütüphânesindeki «Emiri» koleksiyonunda kıymetli bir divânı vardır; her halde edebî şahsiyeti edebiyat tarihimiz bakımından ihmal edilemeyecek kadar

mühimdir. Siyasî şahsiyyetini de hiçlikle tavsif etmek hiç doğru değildir; bilhassa devlet işlerine hiç karışmamış ve her şeyi Sokullu'ya bırakmış gösterilmesi tama- miyle yanlıştır; bir çok mühim meselelerde irâdesini kullanmış, hattâ Kıbrıs fet- hinin askeri ve ticarî bir zaruret olduğunu takdir edemiyen Sokullu'nun muhâlefet- tine rağmen bu seferi açtırıp muvaffakiyetle neticelenmesini temin ettirmiş, saltanat devrinin Tunus fethiyle neticelenen son seferini eski Tunus fâtihi Kılıc-Ali Paşa kadar kendisi de arzu ettiği için açtırmış, Sokullu'nun sebep olduğu inebah- tı = Lepanto fâciasını telâfi için derhal Edirne'den İstanbul'a gelip yeni bir do- nanma yapılmasında en mühim âmil olmuş ve bu yeni donanmanın başına «Uluc» lâkabını «Kılıc»a çevirdiği Ali Paşa'yı bizzat intihâb etmiş, Ejderhan seferini bir defterdara havâle ederek yüzüne gözüne bulaştıran Sokullu'yu herkesin içinde şid- detle tekdir ve tevbih edip şahsen mes'ul göstermiş ve hattâ Sokullu'nun mahvet- mek istediği Lala-Mustafa Paşa ile Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı ona rağmen ve- zirlik, serdarlık ve Beylerbeylik gibi devletin en mühim makamlarında istihdâm etmiştir. Her halde Kıbrıs fethi, inebahtı fâciasının Kılıc-Ali Paşa kumandasında yeni bir donanmayla telâfisi ve Tunus fethi gibi büyük muvaffakiyetler Sokullu'- nun değil, ikinci Selim'in eserleridir: Böyle bir şahsiyyete hiçlik isnâdı hem hak- sızlık, hem gaflettir. İkinci Selim hiç bir sefere çıkmamıştır: Sokullu-Mehmet Pa- şa çıkmış mıdır? Bilhassa son müellifler tarafından o muhteşem devrin bütün mu- vaffakiyetlerinde en mühim âmil gibi gösterilen bu meşhur Vezir-i-a'zam, Kanu- nî'nin ölümünden itibaren hiç bir sefere iştirâk etmemiş ve hattâ bundan evvel ol- duğu gibi bundan sonra da görüleceği vechile bir çok seferlere muhâlefet etmiş, Kıbrıs seferi başta olmak üzere en mühim seferler ona rağmen açılıp muvaffaki- yetle neticelendirilmiş, ordular cephe cephe çarpışırken Sokullu İstanbul'daki sa- rayında nazlı nazlı yaşamış ve hattâ devlet için hayatî bir ehemmiyeti olan Ejder- han seferini bile bir defterdarın eline bırakıp yerinden kımıldamadığı için hem şimal kapularımızın açık kalmasına, hem boş yere bir çok Türk kanı dökülmesine sebep olmuştur. İkinci Selim devrinin bütün muvaffakiyetlerini işte böyle bir vezire izâfe ederek onun hatâlarını tâmire çalışmış bir hükümdarı sırf içki iptilâsından dolayı hiçlikle ithâm etmek göz önündeki hakikati görmemek demektir).

21 Kânunuevvel = 7 Ramazan, Salı : İkinci Selim'in Mağnisa vali- liğinde bulunan veliahdi şehzâde Murad'ın İstanbul'a gitmek üzere Mu- danya'ya gelişi.

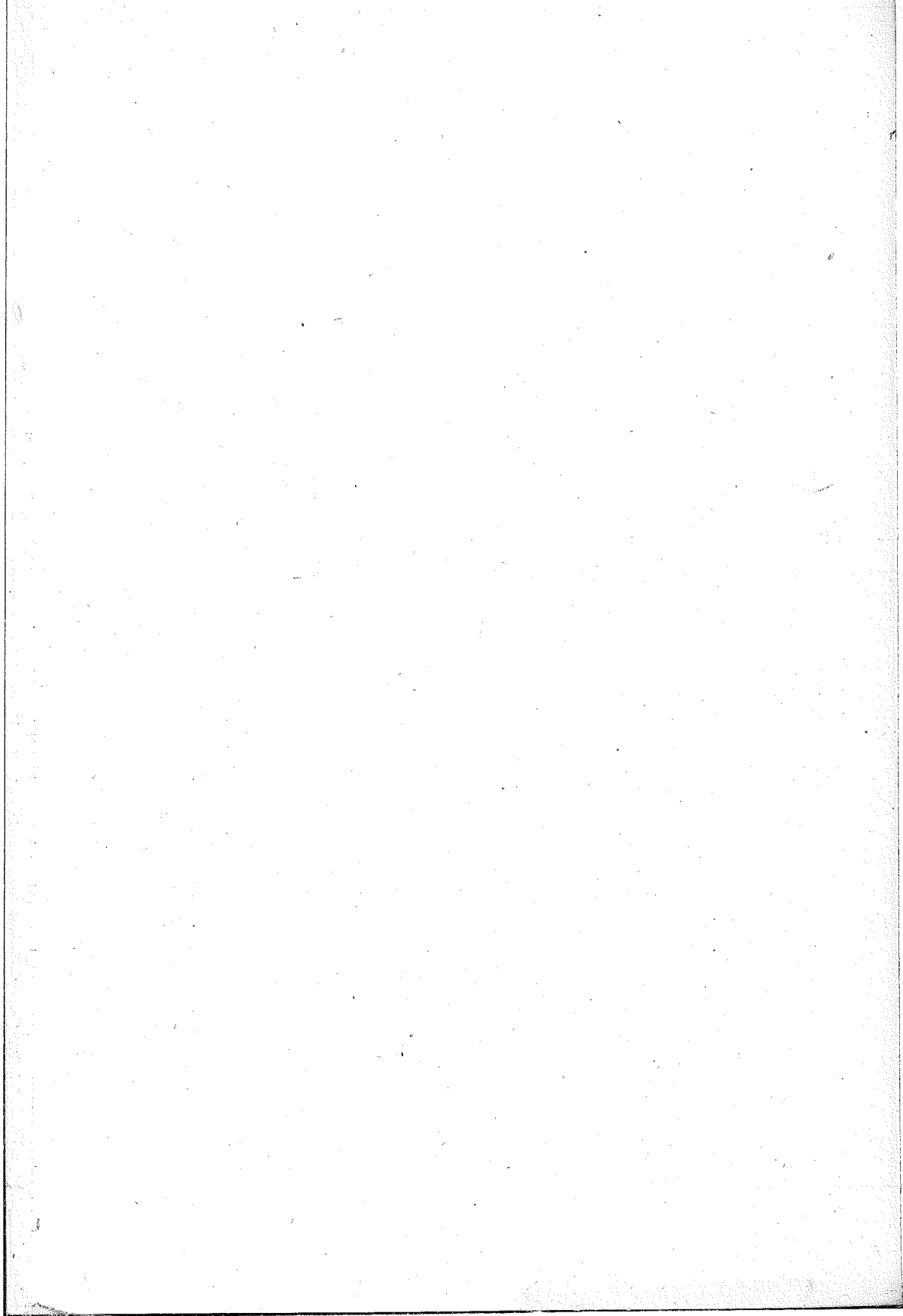
(On bir çocuğu olan İkinci Selim'in Murad, Mehmet, Süleyman, Mustafa, Cihangir, Abdullah ve Osman isimlerinde yedi oğluyla Esmâ-Han, Gevher-Han, Şâh-Sultan ve Fatma-Sultan isimlerinde dört kızı vardır; oğullarından şehzâde Mehmet 1572 = 980 tarihinde babasından iki sene evvel ölmüş olduğu için, bu sırada diğer altı oğlu hayattadır ve bunların en büyüğü de saltanat vârisi olan Saruhan = Mağnisa valisi Murad'dır; cesedi saray buzluğunda saklanan Sultan Selim'in ölümü üze- rine Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa işte bu büyük şehzâdeye «Hasan-Çavuş»la bir dâvetnâme göndermiştir; bu Hasan-Çavuş, Kanunî'nin vefatında gene Sokullu tarafından İkinci Selim'i tahta dâvet için Szigetvar'dan Kütahya'ya gönderilmiş olan çavuştur: 1566 = 974 vukuâtının «7 Eylül» fıkrasına bakınız. Hem İkinci Selim'in, hem Üçüncü Murad'ın saltanat müjdecisi olan Hasan-Çavuş yeni padişah İstanbul'a geldikten sonra Çavuş-başıhğa terfi ettirilmiştir. — Bu haber üzerine büyük bir sür'atle Mağnisa'dan yola çıkan şehzâde Murad'ın Mudanya iskelesinde «Münşeât» sahibi Feridun Bey'in zahire yahut buz gemisinden başka vâsita bula- madığı için, şiddetli bir lodos fırtınasına rağmen, maiyyetiyle beraber işte bu ge- miye atlayıp hemen hareket ettiği rivayet edilir! Gemisinin bu tarihi seferiyle iftihar eden Feridun Bey :

Bu tefâhür yeter (Feridun) a
Ki gemisinden oldu tahta vusûl

ENDEKS LER

ve

TAHLİLİ FİHRİST

ENDEKSLER

1 — ŞAHİS İSİMLERİ

Sayfa	Sayfa
A	kümdarı Alâüddeve Boz- kurd'un kardeşi) 19
Abdi-Çelebi "Çivi-zâde—" Bk.: Abdullah/Abdî Çelebi "Çivi- zâde —".	Abdüsselâm "Kadı—" (Tumanbay'- ın Yavuz'a gönderdiği elçi) 36, 38
Abdî-zâde Mehmet-Çelebi — Bk.: Mehmet Bey Çelebi "Eğri- Abdî-zâde—".	Abdüsselâm-Çelebi (Kanunî devri Baş-Defterdarlarından) 90, 107
Abdullah — Bk.: Müsta'sım-bil- lâh "El—".	Achaz-Csabi (İmparator Maximilien devrinde İstanbul'a haraç geti- ren Avusturya elçilerinden) 330
Abdullah (Bir rivayete göre Ya- vuzun idam edilen oğulların- dan) — 5 Bk.: Mahmud ve Murad.	Âdem (ilk insan) 202, 324
Abdullah (Kanunî'nin oğulların- dan) 244, 309, 361	Âdil-Giray (İkinci Selim devrinde Kırım hanı) 416
Abdullah (Kanunî'nin torunu ve şehzâde Bâyezidin oğlu) 313, 323, 326	Adl-Tuca — Bk.: Altuca.
Abdullah (İkinci Selim'in oğulla- rından) 422 - 423	Ahmed — Bk.: Mustansır-billâh (El—)
Abdullah Pervîz Efendi (Kanunî devrinde Anadolu Kadı-as- keri / Kazaskeri) 342, 369	Ahmed (Bir rivayete göre Şeyh-ül- İslâm Ebussûfîd Efendi'nin göbek adı) Bk.: Ebussûfîd Efendi.
Abd-ül-Aziz "Sultan —" (Osmanlı padişahlarından Sultan Aziz) 373	Ahmed "Emîr—" (Şâh-İsmâil'in Tercan muhâfızı) 9
Abdülbâkî "Mîr—" (Seyyid-Ni- metullâh oğlu, Şâh-İsmâil devrinde Vekîl-üs-saltana) 11	Ahmed "Küçük—" (İkinci Murad'- ın oğullarından) 89
Abd-ül-Mü'min-Dede (Kerbela'da Fuzûlî'nin muâsırı olan Bek- taşi tekyesi şeyhi: Bir riva- yete göre Fuzûlî bu tekyenin "Çirâğsûz"u olduğu için me- zarı işte bu şeyhin türbesin- dedir) — 304.	Ahmed "Emîr—/Nâhudâ—" (Mî- sır Kölemenlerinden: Ye- men'de tutulup Hadım-Sü- leyman Paşa'nın emriyle i- dam edilen Zebîd emîri) 218 (Devlet, millet" cêtvelinde (Zebîd emâreti) maddesine de bk.
"Muellifler ve Eserler" ced- velinde "Fuzûlî" maddesine bk.	Ahmed "Sultan—" (İkinci Bâye- zid'in Anadolu'da saltanatını ilân edip Yavuz'a mağlûb o- lan oğlu) 2 - 6, 50 56
Abdülvehhâb "Seyyid —" (Şâh-İs- mail'in Yavuz'a gönderdiği elçilerden) 17	Ahmed Bey (Sırbistan'da Kruse- vaç = Alacahisar sancak-beyi) 200
Abdürrezzak Bey (Dulkadir hü-	Ahmed Bey "Arab—" Kıbrıs sef- rinde Rodos sancak beyi ve filo kumandanı: Bir ri- vayete göre de bu beyin ismi Hamze'dir) 397

- Ahmed Bey/Paşa** (Yavuz ve Kanunî devirleri ümerâsından : "Karaca Paşa" lâkabiyle mâruftur; Zeyrek-zâde Rük-nüddin-Molla ile beraber Mısır sultanı Kansu-Gavri nezdine elçilikle gönderilmiş ve daha sonra Osmanlıların ilk Halep valisi olmuştur) 24, 26, 29, 66, 72
- Ahmed Bey** "Karaçin-oğlu—" (Yavuz devrinde ilk Kemah muhâfızı) 18
- Ahmed Bey** "Kurd-oğlu—" (1560—967 Rodos beyi) 319
- Ahmed Bey** "Yahyâ-Paşa-zâde —" Budin Beylerbeyi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Paşa'nın kardeşi ve İstoni-i-Belgrad'ın ilk sancak-beyi). 243, 346
- Ahmed Efendi** "Kadr-zâde—" (İkinci Selim'in cülûsunda İstanbul Kadısı ve ondan sonra Rumeli Kadı-askeri/Kazaskeri) 362, 369
- Ahmed Efendi** "Muallim-zâde—" Kanunî devrinde Bursa kadısı, ikinci Selim'in cülûsunda Anadolu Kadı-askeri/Kazaskeri) 369
- Ahmed-ibni-Mehmet-Çelebi** (Karamanlı ulemâdan ve Cemâlüddin-i-Aksarâyî sülâlesinden: Zenbilli-Ali Efendi'nin babası) — III. Bk.: Ali Efendi "Zenbilli—" 369
- Ahmed-ibn-ül-Hâc Muhammed-i Karamanî-i Lârendevî —** Bk.: Pîrî-Reis.
- Ahmed Paşa** "Cenâbî-zâde—" (Kanunî devrinde Anadolu Beylerbeyi) 312
- Ahmed Paşa** "Dukagin-oğlu—" (Yavuz devrinde Vezir-i-a'zam) 7, 11, 14, 16 - 17, 21
- Ahmed Paşa** "Gedik—" (Fatih devri Vezir-i-a'zamlarından) 189
- Ahmed Paşa** "Hâin—/İnad—" (Kanunî devrinde Mısır valisi iken ısyan eden hâin devşirme) 54, 68 - 73, 83, 87, 95, 99-103, 105-106, 189
- Ahmed Paşa** "Hersek-zâde—" (İkinci Bâyezid ve Birinci Selim devirleri Vezir-i-a'zamlarından) 3, 11, 16, 21, 23-24, 44, 122
- Ahmed Paşa** "Kara—" (Kanunî devri Vezir-i-a'zamlarından) 233, 236, 238, 259, 261 - 262, 273 - 277, 279, 283, 285, 289, 291 - 292, 294, 298 - 299, 310
- Ahmed Paşa** "Kemankes—" (Kanunî devri Kapdan-ı-deryâlarından, Barbaros'un selefi) 153, 160-161
- Ahmed Paşa** "Semiz—" (Üçüncü Murad devri Vezir-i-a'zamlarından, Sokullu-Mehmet Paşa'nın halefi) 342, 368, 372, 378, 399, 416
- Akhi/Akhi-Çelebi** (Yavuz'un Hekimbaşısı) 54, 58
- Aksak-Seyfüddin — Bk.: Seyfüddin "Aksak—" —**
- Aksarâyî — Bk.: Cemâlüddin-i-Aksarâyî.**
- Alanbay** (Son Mısır sultanı Tumanbay'ın Yavuz'u öldürme me-mur ettiği Kölemen beylerinden) 33
- Bk.: Kurtbay.**
- Alâüddeve Bozkurt** (Dulgadır hükümdarı) 2, 8, 10, 17-19, 56, 171, 231
- Alâüddin** (İkinci Bâyezid'in torunlarından ve şehzâde Sultan Ahmed'in oğullarından) 2, 5
- Alâüddin Aliyy-il-Cemâlî-Çelebi —** Bk.: Ali Efendi "Zenbilli—" 380-381
- Alâüddin-Şâh/Pâdişah** (Sumatra'daki Aça İslâm devleti hükümdarı Alâüddin Rîâyet-Şâh-ül-Kahhâr: Portekizlilere karşı Türklerden istimdâdı üzerine açılan 1569 — 976 Sumatra seferi esnâsında bu hükümdar ölmüş ve yerine kardeşi Hüseyin-Şâh geçmiştir) "Devlet, millet" cedvelinde "Aça" maddesine bk.: 380-381
- Albani** "Georges—" (İmparator Maximilien devrinde İstanbul'a haraç getiren Avusturya elçi-

	Sayfa		Sayfa
lerinden)	330	Dulgadır hükümdarı Alâüd- devle Bozkurd'un oğulların- dan Şâhrukh Bey'in oğlu, ilk Erzurum valisi Mehmet Bey'in kardeşi, Çemişkezek sancak- beyi)	171
Albert de Wysz — Bk.: Wysz "Al bert de/von—".		Bk.: Mehmet Bey /Han "Şa- rukh Bey-oğlu—".	
Alemşâh (ikinci Bâyezid'in oğulla- rından	3	Ali Bey "Sehsüvar-oğlu—" (Dulga- dır oğullarından) 17-19, 27, 33, 39, 42, 49-50, 66, 80-82, 106, 122, 124	
Alexandre Borgia "Altıncı—" Bk.: Borgia "Altıncı Alexandre—".		Ali Çelebi (12 gemiden ibaret bir filo başında Andrea Doria'nın büyük donanmasına mağlûb olan Gelibolu-kethudâsı)	194
Alexandre Cornea (Boğdan voyvo- dası)	416	Ali Çelebi "Balık-zâde— / Baliğ-zâ- de—" (ikinci Selim devrinin başlarında Şikk-ı-Sânî Def- terdarı)	362
Alexandru Lapuşneanu (Boğdan voyvodası)	416	Ali Efendi "Zenbilli—" (ikinci Bâ- yezid, Yavuz ve Kanunî de- virlerinin büyük ve meşhur âlim ve Şeyh-ül-İslâmî: As- len Karamanlıdır ve künyesi "Alâüddin Aliyy-il-Cemâli-Çe- lebi" şeklindedir) 65, 92, 111-112, 126, 163, 355	
Ali "Hazret-i—" (Çehâr-Yâr'dan) 43, 294, 303, 375		Bk.: Ahmed-ibni-Mehmet Çe- lebi ve Cemâlüddin-i-Aksarayî.	
Ali (Canbirdi-Gazâlî'nin hazînedârı)	66	Ali Paşa (Kanunî devrinde Sivas Beylerbeyi)	314
Ali "Kara—" Kanunî devrinin meşhur cellâdı)	185	Ali Paşa "Hadım—" (ikinci Bâye- zid devri Vezir-i-a'zamların- dan: ilk hadım Vezir-i-a'zam budur)	23, 56
Ali Ağa (Mısır seferinde şehid olan Baş-Hazinedâr)	33-34	Ali Paşa "Hadım—" (Kanunî dev- rinde Diyarbekir ve Budin Beylerbeyi) 260, 264, 270 - 272, 275, 277, 279, 305 - 306, 349	
Ali Ağa (Kanunî devri Çavuş-baş- larından, muhtelif elçiliklerde bulunmuştur)	225, 281, 326	Ali Paşa "Lala— /sofu—" "Kan- unî devrinde Maraş ve Mısır Beylerbeyi: "Lala" lâkabı i- kinci Selim'in lalâhğında bu- lunmuş olmasındandır) 312, 350, 368	
Ali Ağa "İznikli—" "Bıyıklı-Meh- met Paşa kethüdâsı)	25	Ali Paşa "Müezzîn-zâde Edirneli—" (Kanunî'nin Szigetvar sefe- rinde Yeniçeri ağası ve ikinci Selim devrinin İnebahtı—Le- panto bozgunuyla meşhur Kapdan-ı-deryâsı: Bu bozgun- da öldüğü için "Şehid Ali Pa- şa" şeklinde de anılır). 342, 345,	
Ali Bey (Yavuz devrinde Sasun emîri)	22		
Ali Bey (Kanunî'nin Rodos seferin- de Azeb-ağası)	79		
Ali Bey (Kanunî devrinde Kocaali sancak-beyi)	201		
Ali Bey (Kanunî devrinde Sayda beyi)	201		
Ali Bey (Hind-Kapdanı Pîrî-Reis'in Maskat ve Hürmüz seferine askerleriyle beraber iştirâk eden sancak-beylerinden)	271		
Ali Bey (Üçüncü Murad devrinde Vezir-i-a'zam olan Mısır va- lisi Koca-Sinan Paşa'nın ba- bası)	378		
Ali Bey "Bostancı —" (Kanunî dev- rindeki Bozok ısyânında içel sancak beyi)	123		
Ali Bey "Evrenos-oğlu—" (ikinci Murad devri ümerâsından)	73		
Ali Bey "Malkoç-oğlu—" (ikinci Bâ- yezid ve Yavuz devirleri üme- rasından)	2		
Ali Bey "Nakkaş—" (Kanunî dev- rinde "Arab-u-Acem" yâni Su- riye Defterdarı)	164		
Ali Bey "Şâhrukh-Bey oğlu—" (Ya- vuz'un anadan dedesi olan			

- Sayfa**
- 349, 385, 393, 397, 398, 403-409
Ali Paşa "Semiz — / Kalın —"
 (Kanunî devri Vezir-i a'zam-
 larından) 289, 294, 321-322, 328 -
 332, 335, 342, 384
Ali Paşa "Sofu—" Bk.: Ali Paşa
 "Lala— / Sofu—".
Ali-Portuk Bey — Bk.: Portuk Bey
 "Ali—".
Ali Şir Nevâyî (Meşhur Çağatay şâ-
 iri ve Horasan hükümdarı Hü-
 seyin Baykara'nın veziri) 15
Aloisio Giritti — Bk.: Giritti "A-
 loisio—" 251, 277
Aloisio Mocenigo — Bk.: Mocenigo
 "Aloisio—" 251, 277
Altuca/Adl-Tuca (Mohaç seferinde
 muharebeden biraz evvel is-
 tişâre için Kanunî'nin bulun-
 duğu Hünkâr-tepesi'ne çağırıl-
 an ihtiyar yiğit) 116
Alvaro de Sandi "Don—" Bk.: San-
 di "Don Alvaro de—" 116
Alvaro de Santa-Croce "Don—" —
 Bk.: Santa-Croce "Don Alva-
 ro de—" 116
Amaral "Don Andrea d'—" (Rodos
 Sövalyeleri rüesâsından ve
 Kanunî'nin casuslarından) 89
Ambros de Nagylak — Bk.: Nagy-
 lak "Ambros de—" 89
Âmir-ibnü-Dâvûd "Emîr—" (Beni-
 Tâhir sülâlesinden son Aden
 emîri: Hadım-Süleyman Pa-
 şa'nın Hindistan seferinde i-
 dam edilip emâreti zaptolun-
 muştur) 206, 208
Andrea d'Amaral "Don—" Bk.: A-
 maral "Don Andre d'—" 206, 208
Andrea Doria — Bk.: Doria "An-
 drea—" 206, 208
Andrea Gritti — Bk.: Gritti "An-
 drea—" 206, 208
Anguilara "Comte de la—" (Barba-
 ros'un Nice / Nis seferindeki
 Fransız filosunda dört gemisi
 bulunan asilzâde) 241
Anne/Anna (Son müstakil Macar
 kralı ikinci Lajos'un kızkar-
 deşi, Birinci Ferdinand'ın kar-
 ısı ve Charles Quint'in yen-
 gesi) 110
- Sayfa**
- Antonio Bárbaro** — Bk.: Barbaro
 "Antonio—" 110
Antonio Ferrario — Bk.: Ferrario
 "Antonio—" 110
Anton Wranczy — Bk.: Wranczy
 "Anton—" 110
Arab-Ahmed Bey — Bk.: Ahmed
 Bey "Arab—" 110
Arab-Mehmet "Trabzonlu— Bk.:
 Mehmet "Trabzonlu Arab—" 110
Aramont "Gabriel d'—" (Birinci
 François'nın İstanbul'daki el-
 çilerinden) 251, 277
Arslan Bey /Paşa "Yahyâ-Paşa-zâ-
 de / Yahyâlu, Meenun/Divâ-
 ne—" (Semendire sancak-be-
 yi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet
 Bey'in Vertizo zaferinden
 itibaren parlayıp Posega =
 Pojega sancak-beyliğinden Bu-
 din beylerbeyliğine kadar yük-
 selen ve nihayet Kanunî dev-
 rinde Sokullu'nun garaziyle
 idam edilen oğlu) 200, 233, 275,
 329, 341, 346-348
Arslan-yürekli Rişar — Bk.: Ri-
 chard "Coeur-de Lion = Ars-
 lan-yürekli—" 348
Astor Baglione — Bk.: Baglione
 "Astor—" 348
Atâullâh "Gıyâsüddin—" (1559 =
 967 de Safavîlerin Azerbay-
 can valisi) 315
Atâullâh Efendi: "Hâce-i-Sultânî—" (İkinci
 Selim'in hocası) 359, 366 -
 367, 369
Auger Busbek / Busbecq Bk.:
 Busbek "Auger—" ve "Müel-
 lifter" cedvelinde aynı madde.
Avalos "Louis d'—" (Viyana mü-
 dâfaasındaki İspanyol asker-
 lerinin kumandanı) 137
Ayas Mehmet Paşa (Kanunî devri
 Vezir-i a'zamlarından) 35, 39, 40,
 42, 67, 79, 83, 85, 103, 105, 107,
 176, 189, 191, 195, 218-219
Ayas Paşa (Üçüncü Murad devrinde
 Vezir-i a'zam olan Koca-Si-
 nan Paşa'nın Kanunî devrin-
 de Erzurum beylerbeyliğinde
 bulunurken Lala-Mustafa

Sayfa

Sayfa

- Paşa'nın iğvâsiyle idam edilen kardeşi) 314, 377
- Ayşe-Hatun** (Dulgadır hükümdarı Alâüddevle Bozkurd'un kızı, ikinci Bâyezid'in karısı ve Yavuz'un anası) 17, 19, 171
- Ayşe-Sultan** (Kanunî'nin torunu ve Şehzâde Bâyezid'in kızı) 313, 327
- Aziz "Sultan—" — Bk.: Abd-ül-Aziz Sultan—" 254, 259**
- Azizzullâh-ı Şîrvânî "Seyyid—" Birinci Tahmâsb'ın Türkiye'ye ilticâ eden kardeşi Elkas/Alkas-Mirzâ'nın Şîrvan emâretindeki veziri) 254, 259**

B

- Baba-Nakkaş-zâde Derviş-Çelebi — Bk.: Derviş-Çelebi "Baba-Nakkaş-zâde—" 203**
- Baba-Zünnûn — Bk.: Zünnûn "Baba—" 220**
- Babur-Şâh** (Timurlerden Hindistan fatihi) 395, 397
- Badoero "Luigi — (İstanbul'a gelip 1540 = 947 sulhünü akdeden Venedik murahhası) 395, 397**
- Baglione "Astor—" (Venediklilerin son Magosa valisi: Kıbrıs Ummî-valisinin maiyyetinde dir) 395, 397**
- Bk.: Dandolo "Nicolo—" 202-203, 207-208**
- Bahadır-Şâh** (Gucerat İslâm devletinin Portekizlilere karşı Kanunî'den istimdâd eden hükümdarı) 202-203, 207-208
- Bk.: Mahmud-Şâh "Üçüncü—" 269**
- Balassa** (Avusturya kumandanlarından). 269
- Balık-zâde Ali Çelebi — Bk.: Ali Çelebi "Balık-zâde—" 33, 79, 83, 88**
- Bâli/Ağa** (Yavuz'un Mısır seferinde Yeniçeri-ağası). 33, 79, 83, 88
- Bâli/Balı Bey "Küçük—" (Viyanâ seferinde İzvornik beyi) 132 - 133**
- Bâli/Balı Bey / Paşa "Yahyâ-Paşa-zâde / Yahyâlu, Koca—" Mohaç muharebesindeki çevirme hareketiyle meşhur Bosna ve Budin beylerbeyi, ilk Belgrad muhafızı da bu**

dur. 69, 71, 73, 113, 115 - 116, 127, 233, 238, 240, 346

- Baltacı-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Baltacı—" 408**
- Barbarigo** (İnebahtı = Lepanto muharebesine iştirâk eden Venedik valilerinden 408
- Barbaro "Antonio—" (İnebahtı=Lepanto muharebesi esnasında İstanbul'daki Venedik Balyozu) 414**
- Barbaros Hayrüddin-Hızır Paşa / Hızır Reis / Hayrüddin Paşa** (En büyük Türk denizcisi) 4, 21-22, 48, 51-52, 77, 152 - 153, 160 - 162, 168 - 169, 175 - 177, 180, 182, 188, 190 - 192, 194 - 201, 203, 205, 210 - 214, 216 - 217, 219 - 220, 222, 228, 235-242, 249-251, 264, 278, 296, 306, 308, 319 - 320, 332, 334, 337, 355, 378, 392, 394, 403 - 409, 412, 415 - 416
- Birinci cilt endeksindeki "Barberousse" maddelerine de bk.
- Barberan** (Don Juan de—" (Rodos fethinde sûrun şimalişarkîsindeki Castille = Kastil cephesi kumandanı). 85
- Bartolomoe Contarini— Bk.: Contarini "Bartolomeo—" 137-138**
- Bavière "Due Frédéric de—" (Viyanâ muhasarasında Alman ordusu kumandanı: Charles Quint'in şehindeki yardım kuvvetlerine kumanda eden Kont Philippe'in amcasıdır) 137-138**
- Bavière "Comte Philippe de—" (Charles Quint'in Viyanâ müdâfaasına gönderdiği yardım kuvvetleri kumandanı) 137**
- Bk.: Yukarıki maddeye de bk.**
- Bâyezid** (Kanunî'nin İran'da idam edilen oğlu: Şiir mahlası "Şâhî" dir) 187, 224, 232, 244, 256, 259-260, 280, 283, 287, 297 - 298, 309 - 317, 322 - 328, 336, 361-362, 366, 374 - 375, 377, 391, 393
- Bâyezid "Birinci—" (Osmanlı pâdisahı Yıldırım-Bâyezid) 15, 18, 40, 65**
- Bâyezid "ikinci—" (Osmanlı pâdisahlarından Bâyezid-i Veli: Yavuz'un babası) 1-3, 6, 17, 20-24,**

Sayfa	Sayfa
53-54, 56-57, 62, 66, 73, 97, 111, 112, 115, 127, 134, 153, 155, 159, 163, 171, 189, 197, 203, 271, 281, 282, 286, 295, 314, 346, 354-357, 362, 387, 390, 402, 415, 421	Bektaş "Hacı—" — Bk.: Hacı-Bektaş-ı Veli.
Baykara — Bk.: Hüseyin Baykara.	Belâli-Mehmet — Bk.: Bilâlî-Mehmet.
Bayram-oğlu Mustafa-Reis — Bk.: Mustafa - Reis "Bayram-oğlu—"	Berekât "Şerif—" (Kutâde sülâlesinden Yavuz'a tâbiyyet arzeden Mekke şerifi) 43
Bedî'üzzaman - Mirzâ (Timurîlerden Horasan hükümdarı ve Hüseyin Baykara'nın oğlu) 15, 20	Bk.: Ebu-Numeyy.
Bedr Han "Hacı—" (XVI ncı asırda Ruslara karşı Türkiye'den yardım istemiş olan Hârizm hanı) 384	Besserer (Budin'i Kanunî'ye teslim eden Alman kumandanlarından) 133
Bedrüddin Mahmud "Şeyh—" Fetret ve Birinci Mehmet devrindeki komünist hareketlerinin "Simavna - Kadısı oğlu" lâkabıyla meşhur reisi) Birinci cild endeksine de bk.	Beşâret-Aka (İran'a ilticâ eden şehzâde Bâyezid meselesinde Birinci Tahmâşb'ın Kanunî'ye gönderdiği elçilerden, şâhin Esik'ağası) 323
Bedrüddin Mehmet-Çelebi "Kaysûnî-zâde—" bk.: Mehmet-Çelebi "Kaysûnî-zâde Bedrüddin—".	Byıklı Mehmet Ağa/Paşa — Bk.: Mehmet Ağa/Paşa "Byıklı—".
Behram Bey (Kanunî devrindeki Bozok ısyânında Kayseri sancak-beyi) 123	Bihruze-Hatun (Şâh-İsmail'in Osmanlılara esir olup Tâcîzâde Ca'fer-Çelebi'ye verilen karısı) 13, 14, 17
Behram-Çavuş (Kanunî'nin cülûsunda Macarlar tarafından idam veyahut hapsedilmesi Macaristan'a karşı Belgrad seferinin açılmasına sebeb olan Osmanlı elçisi) 67	Bilâlî/Belâlî-Mehmet (Kanunî devrindeki Kalender ısyânını tenkil eden kumandanlardan) 125
Behrâm-Mirzâ (Birinci Tahmâşb'ın kardeşlerinden) 259	Bismarck (Alman birliğini kuran meşhur Başvekil) 196
Behram Paşa (Mohaç ve Viyana seferlerinde Anadolu beylerbeyi) 115, 119, 123 - 124, 130, 136	Blasius-Olah (Kanunî'ye karşı Belgrad müdafilerinden) 72
Behram Paşa "Kara-Şâhin-oğlu—" (İkinci Selim devrinde ve 1570 = 977 tarihinde Yemen valisi: Eski Yemen valilerinden Kara-Şâhin Paşa'nın oğlu ve gene aynı vilâyetin eski valilerinden Rıdvan Paşa'nın kardeşidir). Bk.: Mustafa Paşa "Kara-Şâhin—" ve Rıdvan Paşa "Kara-Şâhin-oğlu—"	Bogdan (Boğdan voyvodalarından) 416
	Borgia "Altıncı Alexandre—" (XV inci asır sonlarında cinayetleri ve ahlâksızlıklarıyla meşhur papa) 202
	Bostancı-Ali Bey — Bk.: Ali Bey "Bostancı—" 239, 241
	Bourbon "François de—" (Nice/Nis seferine giden Barbaros'u Marsilya'da Comte d'Eng-hien'le beraber karşılayan Fransız prensi) 239, 241
	Bourg "Claude de—" (İkinci Selim devrindeki Fransız elçilerinden) 388
	Boyalı-Mehmet-Çelebi / Paşa — Bk.: — Mehmet-Çelebi / Paşa "Kara-Nişancı Boyalı—" 394
	Bozoklu-Celâl — Bk.: Celâl Bozoklu—" 394
	Böyük-Civi-zâde — Bk.: Muhyiddin Seyh-Mehmed Efendi "Civi-zâde—" 394

- Bragadino** "Marco-Antonio—" (Venediklilerin son Kıbrıs Başkumandanı) 395, 397, 399-401
- Brandenstein** "Ernst von—" (Birinci Viyana muhasarasındaki Bohemyalı müdâfilerin kumandanı) 137
- Budak** (Mısır valisi Hayr-Bay'ın vefatında ısyân eden Kansu tarafdârı Kölemen beylerinden) 100
Bk.: Kansu, Cânûm ve İnal.
- Busbek/Busbecq** "Auger—" (Kanunî devrinin Türkiye mektuplarıyla meşhur Avusturya elçisi) 295-296, 298, 328
"Müellifler cedveline de bk.
- Bürhân-ı Ali** (Şirvanşahlardan ikinci Halil'in oğlu ve halefi: Safavîlerden kaçıp İstanbul'a ilticâ etmiştir). 254, 256
Bk.: Halil "ikinci—"
- Büyük-İvan** — Bk.: İvan Vasilyeviç "Üçüncü—".

C

- Ca'fer Ağa** Kanlı-Ca'fer (Yavuz devrinde Kapdan-ı deryâ) 42, 61
- Ca'fer Ağa** (Veszprém kalesinin fethinde ilk Osmanlı muhafızı) 272
- Ca'fer Ağa / Paşa** "Silihdar = Silâhdar—" (Sokullu-Mehmet Paşa'nın dâmâdı, Yeniçeri-ağası ve sonra vezir: Bir rivayete göre Kanunî'ye benzediği için, Szigetvar dönüşünde pâdişahın ölümü gizlenirken arabasına oturtulmuştur) 364, 387
Bk.: Hasan ağa.
- Ca'fer Bey** (Vezir-i a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın Kanunî'ye Bağdad anahtarlarını götürren emîr-i alemi: Ondan sonra İzvornik sancak beyliğine tâyin edilmiştir) 173, 200
- Cafer-Çelebi** "Tâcî-zâde—" (Yavuz devrinin meşhur Kadı-asker/Kazasker Nişancı ve "Mah-rûsa-i İstanbul fethnâmesi"

- müellifi; Şâh-İsmail'in Çaldıran'da esir edilen karısı Bihrrûze-Hatun'la evlenmiştir) 13 - 14, 20 - 21
- Ca'fer Paşa** (İnebahtı = Lepanto muharebesine iştirâk eden Trablusgarb beylerbeyi) 405
- Ca'fer-Reis** "Deli—" (Turgut Paşa'nın yetiştirdiği denizcilerden) 264
- Caligula** (Milâdın birinci asrında Roma imparatoru) 56
- Canbirdi-Gazâlî** (Kölemenlerin Trablus valisi, Yavuz devrinde âsi). 28, 31 - 33, 36, 39 - 41, 45, 47, 65 - 67, 76, 80, 84, 87
- Cânîk** — Bk.: Mzédchabouc.
- Cânûm** (Mısır valisi Hayr-Bay'ın vefatında ısyân eden Kölemen beylerinden) 100
Bk.: Budak, İnal ve Kansu.
- Capello** "Vincent —" (Barbaros'un Preveze muharebesinde Andrea Doria'nın emrindeki Venedik donanma kumandanı) 214 - 215
- Carreras** "Francisco de—" (Rodos fethinde mahsurların İspanyol bureau kumandanı) 84
- Carretto** "Fabrizio de—" (Canbirdi ısyânında Rodos Şövalyeleri Üstâd-ı â'zâmı) 66
- Castaldo de Piadena** — Bk.: Piadena "Castaldo de—"
- Catherina** (Venedik zâdegânından ve "Cornaro" âilesinden son Kıbrıs Kraliçesi) 389 - 390
- Celâl** "Bozoklu Şeyh—" (Yavuz devrindeki "Celâlî" ısyânının reisi: Şâh-Velî / Şâh-ı-Velî ünvânıyla de anılır ve "Celâlî" tâbirinin işte bundan geldiği rivayet edilir). 49-50, 80
Bk.: Şâh-Velî / Şâh-ı-Velî.
- Celâl Bey** (İkinci Selim'in müsâhiplerinden) 366
- Celâl-zâde Mustafa-Çelebi** "Koca-Nişancı—" — Bk.: Mustafa-Çelebi "Koca-Nişancı Celâl-zâde—"
- Çem / Cemşid** (İran'ın efsânevi hü-

	Sayfa		Sayfa
kümdarlarından : Şarabın mücidi sayılır)	362	Christophe Colomb — Bk.: Colomb Christophe—	
Cem (Fatih'in felâketleriyle meşhur oğlu ve veliahdi Sultan-Cem) 2-4, 76, 78, 89 - 90, 111, 312, 314		Christophe Teuffenbach — Bk.: Teuffenbach "Christophe—".	
Bu cedvelde Murad "Cem - Sultan oğlu" maddesiyle "Yer isimleri" cedvelinde Erimocastro maddesine de bk.		Christophe von Zedlitz — Bk.: Zedlitz — Bk.: Zedlitz "Christophe von—".	
Cemâlüddin-i-Aksarâyî (Meşhur vefî: Pîrî-Mehmet Paşa ile Zenbilli-Ali Efendi'nin büyük ceddî; Milâdın 14 üncü asrında yaşamıştır). 16, 46, 111		Cihangir (Kanunî'nin oğullarından: İstanbul'daki Cihangir câmiyle mahallesi bunun adını taşır) 187, 244, 256, 283 - 284, 287, 299, 309, 361,	
Bk.: Pîrî-Mehmet Paşa, Ali Efendi "Zenbilli—" ve Ahmed-ibni-Mehmet Çelebi.		Cihangir (ikinci Selim'in oğullarından) 422 - 423	
Cemâlüddin Sinan Bey — Bk.: Sinan Bey "Cemâlüddin—".		Claude de Bourg — Bk.: Bourg "Claude de—".	
Cenâbî-zâde Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa "Cenâbî-zâde—"		Codignac (1555 = 962 tarihinde Kanunî Amasya'dayken Fransanın kralı İkinci Henri'nin gönderdiği elçi) 293, 296	
Cerda "Jean de la—" (1560 = 967 Cerbe muharebesinde müttefikler Başkumandanı ve Sicilya Umumî-valisi olan Medina-Coeli dukası) 318		Colomb "Christophe —" (Amerika kâşifi) 202	
Cezerî-zâde Koca-Kasım Sâfi-Çelebi — Bk.: Kasım Sâfi-Çelebi "Cezerî-zâde Koca—"		Colona "Marco Antonio—" (İnebahtı bozgununda Papalık donanma kumandanı ve Paliano dukası) 403, 408	
Charles "Dokuzuncu —" (ikinci Selim devrinde Fransa kralı) 388		Constant "ikinci—" (Hicretin birinci ve Milâdın Yedinci asrında Heraklios hânedânından Bizans imparatoru) 388	
Charles-Quint / Karl der fünfte / Beşinci Karlos (Kanunî devrinde Almanya imparatoru ve İspanya kralı) 76, 92, 108 - 112, 117, 120 - 122, 127, 129, 132, 137 - 138, 141 - 146, 149 - 150, 152 - 153, 157 - 160, 169, 175 - 178, 180, 182 - 183, 188, 190-192, 199, 202, 204, 211, 220, 222, 224, 228 - 230, 233 - 236, 240 - 241, 249 - 253, 264, 278, 318, 328 - 330, 344, 403, 415		Contarini "Bartelomeo —" (Yavuz'un Mısır fethinde Kahire'ye gelen Venedik elçilerinden) 45	
Bk.: Philippe le Beau ve Ferdinand d'Aragon,		Contarini "Tomaso—" (1539 = 945 tarihinde sulh istemek için İstanbul'a gelip muvaffak olamayan Venedik murahhaslarından) 220	
Charlotte (Kıbrıs'ın "Lusignan" sülâlesinden son kralı olan Üçüncü Janus'un kızı) 389		Cordona "Don Juan de—" (1565 = 973 Malta seferinde Şövalyelere yardım için gelen Avrupa donanmasının İspanyol kumandanı) 337	
		Cornaro "Marco—" (Son Kıbrıs kraliçesi Catherine'nin kardeşi, Venedik asilzâdelerinden) 389	
		Cornea — Bk.: Alexandru Cornea.	
		Cornelius-Dupplcius Schepper— Bk.: Schepper "Cornelius-Dupplcius—" "	

Sayfa

Sayfa

- Cortez** "Hernando—" (Meksika fa-
tîhi olan zâlim İspanyol ku-
mandanı) 230
- Crispo** "Giovanni—" (Venedik hâ-
kimiyetindeki Kiklâd ada-
larından müreâkep Naxos =
Nakşa dukası) 197
- Croissy** "De—" (Kanunî'nin Bel-
grad fethinde müdâfaa ku-
mandanlarından) 72
- Crussich** (Bosna hududundaki Klis
kalesini muhasaradan kur-
tarmak için Avusturya'dan
gönderilen kuvvetin Türkler
tarafından kafası kesilen
kumandanı) 191
- Cüvan-Avusturyalı** — Bk.: Don Ju-
an d'Autriche.
- Czernowicz** "Michel—" (İmparator
Maximilien devrinde İstan-
bul'a haraç getiren Avustur-
ya elçilerinden) 330

Ç

- Çâbük** — Bk.: Mzédchabouc.
- Çandarlı-Halil Paşa** — Bk.: Halil
Paşa "Çandarlı—".
- Çandarlı-İsa Paşa** — Bk.: İsa Pa-
şa "Çandarlı—".
- Çanik** — Bk.: Mzédchabouc.
- Çerkes-İskender Paşa** — Bk.: İs-
kender Paşa "Çerkes—".
- Çerkes-Kasım-Bey** — Bk.: Kasım
Bey "Çerkes—".
- Çerkes-Murad Bey** — Bk.: Murad
Bey "Çerkes—".
- Çerkes-Osman-Paşa** — Bk.: Osman
Paşa "Çerkes—".
- Çingiz-Han** (Mongol imparatorluğu
müessisi: "Cengiz" telâffu-
zu yanlışır). 166
- Çivi-zâde dâmâdı** — Bk.: Hâmid
Mahmud Efendi "Konyalı—"
- Çömlekçi-zâde Kemal / Kamalüd-
din Çelebi** — Bk.: Kemal-
Çelebi "Çömlekçi-zâde—".

D

- D'Aramon** "Gabriel—" — Bk.: A-
ramon "Gabriel d—".
- D'Enghien** "Comte—" — Bk.
Enghien "Comte d—".

- Dandolo** "Nicolo—" (Venediklilerin
son Kıbrıs Umumî valisi) 395
- Dânişmend-Reis** (Kanunî'nin Bel-
grad fethinde Tuna filosu
kumandanı) 67, 69
- David Ungnad** — Bk.: Ungnad
"David—".
- Dâvud Bey** (Yavuz devrinde Hîzân
emîri) 22
- Dâvud-Paşa-zâde Mustafa Bey** —
Bk.: —Mustafa Bey "Dâvud-
Paşa-zâde—".
- Dâvud-Peygamber** 27
- De Bourg** — Bk.: Bourg "Claude
de—".
- Defterî-Halil Bey** — Bk.: Halil Bey
"Defterî—".
- De la Valette-Parisot** "Jean—" —
Bk.: -Valette-Parisot "Jean
de la—".
- Deli-Ca'fer-Reis** — Bk.: Ca'fer-
Reis "Deli—".
- Deli-Husrev Paşa** — Bk.: Husrev
Paşa "Deli—".
- Deli-Pervâne** (Kanunî devrindeki
Kalender ısyânını tenkil e-
den kumandanlardan) 125
- Derviş Efendi** (Kanunî devrinde
son İmâm-ı Sultânî: Sziget-
var'daki gizli cenâze nama-
zını on iki kişilik bir cemâatle
kıldırın budur) 358
- Desroches** (1551 = 958 deki Trab-
lusgarb fethinde Malta-Şö-
valyelerinin orada kale
kumandanı olan Fransız şö-
valyesi) 265
- Bk.: Omédès ve Vallier.
- Devlet-Giray** (Kanunî ve ikinci Se-
lim devirlerinde Kırım hanı:
Ejderhan seferinde Osmanlı
Türklerine ihânetiyle meş-
hurdur) 342, 385 386
- Dimitraki** (Patras piskoposu Yer-
manos'un İnebahtı muhare-
besinde ihânet ve casusluk
vâsitası olan yeğeni) 405
- Bk.: Yermanos.
- Dîvâne-Arslan Paşa** — Bk.: Ars-
lan Bey / Paşa "Yahyâ-Paşa-
zâde, Yahyâlu—"

Sayfa

Sayfa

Divâne-Husrev Paşa — Bk.: Husrev Paşa "Deli—/Divâne—".

Divâne-Veled (Dulgadıroğullarından Şehsüvar-oğlu Ali Bey'in oğlu)

Bk.: Ali Bey "Şehsüvar-oğlu—", Saru-Arslan ve Üveys Bey.

Dizdar-zâde Mehmet - Çelebi — Bk.: Mehmet-Çelebi. "Dizdar-zâde—".

Dobo de Ruzzaka — Bk.: Ruzzaka "Dobo de—".

Domuz-oğlan / Tonguz-oğlan (Kanunî devrindeki Bozok ısyânı esnâsında Adana'da ısyân eden celâî)

Bk.: Veli-Halîfe.

Don Alvarez de Guyman — Bk.: Guyman "Don Alvarezde—".

Don Alvaro de Sandi — Bk.: Sandi "Don Alvaro de—".

Don Alvaro de Santa-Croce — Bk.: Santa-Croce "Don Alvaro de—".

Dona Gracia Nassi — Bk.: Nassi "Dona Gracia—".

Dona Maria — Bk.: Maria "Dona—".

Don Diego Gaetano — Bk.: Gaetano "Don Diego—".

Don Gracia de Toledo — Bk.: Toledo "Don Gracia de—".

Don Juan d'Autriche (Charles Quint'in piç oğlu ve İspanya kralı İkinci Philippe'in piç kardeşi, İnebahtı = Lepanto bozgununda Hristiyan donanması Baş-kumandanı: Bâzı Osmanlı menbâlarında "Veled-zinâ Cüvan-Avusturyalı" şeklinde zikredilir) 403, 405, 408-409, 413, 416 - 417

Don Juan de Cordona — Bk.: Cordona "Don Juan de—".

Don Juan de Omédès — Bk.: Omédès "Don Juan de—".

Don Juan Miquez — Bk.: Nassi Yasef—

Doria "Andrea—" (Barbaros'a mağlûb olan meşhur Ciniviz

amirali). 152 - 153, 156 - 157, 160 - 162, 168. 176, 194 - 195, 201, 205, 210 - 217, 220, 229, 236, 242, 250, 296, 318, 320, 407 - 408

82 **Doria** "Giovanni-Andrea—" (Meşhur Andrea Doria'nın yeğeni ve İnebahtı = Lepanto muharebesinde Ciniviz donanmasının kumandanı: Osmanlı menbâlarının bâzılarında "Oğlan - Kapdan" şeklinde bahsedilir) 318, 394, 403, 405, 408

Dragut (Büyük Türk denizcisi Turgud Paşa'nın Avrupalılarcâ muharref ismi) 264, 333
Bk.: Turgud/Turgudea - Reis / Paşa.

Dûbâc-Han (Muzaffer - Sultan, Muzaffer - Han, Muzaffer Şâh ve Melik-i-Muzaffer ünvanlarıyla anılan ve İrâkayn seferinde Osmanlılara, tâbiyyetini arzeden Gilân hanı) 167, 170

Duka-Gin / Duc-Jean (İşkodra dukası ve Dukagin-oğlu Ahmed Paşa'nın ceddi) 16

Dukagin-oğlu Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa "Dukagin-oğlu—".

Dukas "Yedinci Mihail—" (Milâdın XI inci asrında Bizans imparatoru) 132

Dünbüllü Hacı-Han — Bk.: Hacı-Han "Dünbüllü—"

Düzmece-Mustafa — Bk.: Mustafa "Düzmece—".

E

Ebu-Abdullâh Hasan — Bk.: Hasan Ebu-Abdullâh—

Ebu-Abdullâh Muhammed "Beşinci—" — Bk.: Muhammed "Ebu-Abdullâh, Beşinci—".

Ebu-Bekr / Ebubekir (Hulefâyı Râşidîn'in birincisi: "Siddîk" lâkabıyla meşhurdur) 294, 303

Ebu-Eyyûb-il Ensârî (İstanbul'un Eyüp/Eyip semtinde türbesi bulunan büyük sahâbî) 362

Ebu-l-Hayr — Bk.: Korkud-Sultan.

Sayfa	Sayfa
Ebu-Numeyy (Yavuz'a tâbiyyetini arzeden Mekke şerîfi Bere-kât'ın oğlu ve hükûmet şerîki). Bk.: Berekât ve "Devlet, millet" cedvelinde "Benû-Kutâde".	Eszterhazy "Palatin" (Dördüncü Murad devrinde Avusturya'nın Macaristan'daki arâzisinin valisi) 227
Ebussuûd Efendi "Mehmet—" (Kanunî ve ikinci Selim devirlerinin büyük ve meşhur Şeyh-ül-İslâmî: Osmanlı tarihinde en büyük ulemâdan sayılır; "Yavuz" lâkabıyla meşhur Şeyh Muhyiddin Mehmed'in oğludur; göbek-adının "Ahmed" olduğu hakkındaki rivayet yanlıştır; "Ebussuûd-il-îmâdî" şeklinde de anılır) 227, 263, 308, 355, 357, 362, 370 - 371, 388 - 389, 412, 417 - 418	Etienne "Saint—/Birinci—" (İlk Macar kralı) — Bk.: Saint-Etienne.
Eck von Salm "Kont—" — Bk.: Salm "Kont Eck von—".	Etienne Losonczy — Bk.: Losonczy Etienne—".
Efdal-zâde Hamîdüddin - Molla — Bk.: Hamîdüddin - Molla "Efdal-zâde—"	Etienne Metskei — Bk.: Metskei "Etienne—".
Eğri-Abdî-zâde Mehmet Bey-Çelebi — Bk.: Mehmet Bey-Çelebi "Eğri-Abdî-zâde—".	Evrenos-oğlu Ali Bey — Bk.: Ali Bey Evrenos-oğlu—".
Elkas/Alkas-Mitza (Birinci Tahmâş'ın Türkiye'ye ilticâ eden kardeşi) 254 : 259, 261, 281, 315	F
Emara "Giorgio—" (Rodos fethinde sûrun şarkıyla cenub-şarkisindeki İtalyan cephesi kumandanı) 85	Fabrizio de Carretto — Bk.: Carretto "Fabrizo de—".
Emine Hanım (Üçüncü Murad devrinde Vezir-i-a'zam olan Koca Sinan Paşa'nın kızı). 378	FAHR-i-ALEM (Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri) 324 Bk.: PEYGAMBERİMİZ ve RÜH-i-A'ZAM.
Emîr/Mîr/İmir (İkinci Bâyezid'in oğullarından şehzâde Mahmud'un oğlu). 3	Fahr-ün-Nisâ (Hazret-i Fâtîma'nın ünvanlarından) 43
Enghien "Comte d—" "Nice/Nis seferine giden Barbaros'u Marsilya'da karşılayan Fransız prensi). 239, 241	Fâruk "El—" (Hazret-i Ömer'in ünvanı). 303 Bk.: Ömer.
Er-Resîd — Bk.: Resîd "Er—".	Fâtîh — Bk.: Mehmet "İkinci—".
Esmâ-Han Sultan (İkinci Selim'in kızı ve Sokullu Mehmet Paşa'nın karısı) 336, 415, 422	Fatma - Sultan (İkinci Selim'in kızlarından). 422
Estenbek "Rym d—" (İkinci Selim devrinde İstanbul'a gelen A-	Fenârî "Molla—" — Bk.: Şemsüddin-i Fenârî "Molla—".
	Fenârî-zâde Muhyiddin-Çelebi — Bk.: Muhyiddin-Çelebi "Fenârî-zâde—".
	Ferahşâd Bey "Korkmaz - Bey - oğlu—" (Akkoyunlulardan, Yavuz devrinde Pulur beyi ve Safavilere karşı Osmanlı taraftarı) 7, 9, 33 Bk.: Mehmet Bey "Korkmaz - Bey oğlu—".
	Ferdinand "Birinci—" (Charles - Quint'in küçük kardeşi ve Avusturya devleti müessisi: Bohemya kralı ve Romalıların kralı ünvanlarını da almış ve kardeşinden sonra Almanya imparatoru olmuş-

Sayfa	Sayfa
tur. Osmanlı menbâlarında "Ferendûş-kral" şeklinde a- mıhr). 109 - 110, 120 - 121, 127, 129 - 130, 132, 136 - 139, 141 - 146, 149 - 150, 156 - 158, 199, 204, 222 - 224, 226, 228, 231 - 233, 243, 249 - 253, 262 - 263, 269 - 270, 295, 318, 328 - 329, 344	Ferruh Bey (Kanunî devrinde Tar- sus sancak-beyi) 313
Ferdinand d'Aragon/Ferdinand le Catholique "Beşinci—" (A- ragon ve Kastil kralı: Gir- nata'yı alıp İslâm hâkimiy- yetini yıkması olmakla meşhur- dur: Charles-Quint'in ana- dan dedesi olduğu için, 1516 da öncelikle İspanya'nın Kastil ve Aragon krallıkları Char- les'e kalmıştır) 109	Ferruhzâde Beğ "Kemâlüddin —" (1555 = 962 Amasya sul- hünde Safavî elçisi). 294 - 296
Ferendûş-kral 253, 328 Bk.: Ferdinand "Birinci—".	Forest/Forêt "Jehan/Jean de la —" (1536 = 942 de ilk Kapitü- lasyon fermanını istihlal eden Fransız elçisi). 182, 188
Ferhad Ağa (Birinci Viyana mu- hasarasında Yeniçeri-ağası) 129	Francesco Mimo — Bk.: Mimo "Francesco—".
Ferhad Ağa (Kanunî'nin yefatında Emîr-Âhûr) 368	François "Birinci—" (Fransa kra- lı) 76, 108, 109, 111, 136, 146, 152, 168, 175, 182 - 184, 188, 191 - 192, 196, 230, 235 - 237, 239 - 240, 242, 251, 277, 287 - 388
Ferhad Bey "Kuduz—" (Amasya valisi şehzâde Bâyezid'in mar- iyyetinden) 310, 316	François de Borbon — Bk.: Bour- bon "François de—".
Ferhad Bey /Paşa "Solak—" (Ya- vuz devrinde Teke sancak- beyi, sonra Mısır kapdanı, Yemen, Karaman ve Bağ- dad beylerbeyi) 27, 271, 312-313	François de Noailles — Bk.: Noa- illes "François de—".
Ferhad Paşa "Dâmâd—/Hırvat—" (Ya- vuz devrinde sıvrilerek Kanunî devrinde Dulgadır oğullarının mühim bir kısmı- nı imhâ ettikten sonra idam edilen devşirme vezir). 35, 49 - 50, 60, 66 - 69, 80 - 82, 100, 106, 122, 124	François Zay — Bk.: Zay "Fran- çois—".
Ferhad Paşa "Mustafa - Paşa-zâ- de—" (Kanunî devri vüze- râsından) 322, 342, 349, 372	Frangipani "Comte Jean—" (Ka- nunî devrinde gelen ilk Fran- sız elçisi: aslen Macardır) 108-110
Ferhân "Emîr—" (Aden emâretinin merkez valisi) 206	Frédéric "Duc— de Bavière" — Bk.: Bavière "Duc Frédéric de—".
Feridun Ahmed Bey/Paşa (Mün- şeat müellifi, Szigetvar se- ferinde Sırkâtibi) 352, 358, 366 - 367, 370, 422	Frenk-beyi — Bk.: Nassi "Yasef—"
"Müellifler" cedveline de bk.	Frenk-bey-oğlu — Bk.: Nassi "Ya- sef—"
Ferrario "Antonio—" (Kardinal Martinuzzi'nin kaatili). 270	Frenk-beyzâde — Bk.: Nassi "Ya- sef—".
	Frenk-İbrahim Paşa — Bk.: İbra- him Paşa "Makbûl—".

G

Gabriel Martinengo — Bk.: Mar- tinengo "Gabriele—".	390
Gabrieli "Ludovico—" (Venedikli- lerin Kıbrıs'ı işgal ettik- leri zaman son kraliçe Cathe- rina'ya tâyin ettikleri mü- şavirlerden) Bk.: Mimo "Francesco—".	
Gabrio Zerbelloni — Bk.: Zerbelloni Gabrio—".	
Gaetano "Don Diego—" (İtalya'da Gaeta valisi: Bu İspanyol asilzâdesi Barbaros'a mu- kavemet etmek isteyince	

	Sayfa
karısı ve kızıyla beraber esir edilmiş ve güzelliğiyle meşhur kızı Dona Maria'yı Barbaros almıştır	237
Gama "Vasco de—" (XV inci asır sonlarında Ümid-burnundan dolaşıp Hind yolunu keşfeden Portekizli kapdan)	202
Garcia de Toledo "Don—" — Bk.: Toledo "Don Garcia de—"	
Garde "Baron de la —" Bk.: Polin/ Paulin.	
Gasparde de Vallier — Bk.: Vallier "Gasparde de—".	
Gazâli — Bk.: Canbirdi-Gazâli.	
Gazan-Han (Çingiz sülâlesinin "İl-hâniler" denilen İran Mongol hükümdarlarından)	166
Gazi-Mustafa-Reis — Bk.: Mustafa-Reis "Gazi—".	
Gedik-Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa "Gedik—".	
Gentili "Andelot—" (Rodos fet-hinde mahsurların İtalyan bureau kumandanı).	84
Georges Albani — Bk.: Albani "Georges—".	
Gevher-Han (İkinci Selim'in kızı, Piyâle Paşa'nın karısı)	321, 415, 422
Ginâyî-Çelebi (Kanunî'nin ölümüyle İkinci Selim'in cülûsunda Divan-kâtibi)	370
Gıyâsüddin Atâullâh — Bk.: Atâullâh "Gıyâsüddin—".	
Giovanni Sorenzo — Bk.: Sorenzo "Giovanni—".	
Giovanni-Andrea Doria — Bk.: Doria "Giovanni-Andrea—".	
Giovanni Crispo — Bk.: Crispo "Giovanni—".	
Giulia Gonzaga — Bk.: Gonzaga "Giulia—".	
Gonzaga "Giulia—" (İtalya'da güzelliğiyle meşhur Trajetto düşesi ve Fondi kontesi)	168
Gracia Nassi "Dona—" — Bk.: Nassi "Dona Gracia—".	
Grignan "Baron de—" (Barbaros'un Nice/Nis seferinde Provence valisi: Marsilya şehri nâmına istikbâle me'mur olmuştur)	239
Grimani "Marco—" (Preveze mu-	

	Sayfa
harebesinde Andrea Doria'nın emrindeki Papalık donanma kumandanı)	214
Gritti (1539 = 945 tarihinde sulh için İstanbul'a gelip muvafak olamayan Venedik murahhaslarından)	220
Gritti "Aloisio—" (Venedik dojlarından Andrea Gritti'nin gayri meşrû oğlu: Makbûl-İbrahim Paşa'nın sadâretinde gözüne girip siyâsi müşâvir kesilmiş ve nihayet Karpatlarda Türkiye himâyesi altında bir prenslik kurmak için uğraşırken Boğdan voyvodası Beşinci Petro Rares'in eline geçip idam edilmiştir)	204
Gritti "Andrea—" (Venedik dojlarından: Yukarıki maddede bahsi geçen Aloisio Gritti'nin babası)	204
Gundersdorf "Teufel von—" (Avusturya kumandanlarından)	275
Guy de Lusignan — Bk.: Lusignan "Guy de—".	
Guyman "Don Alvarez de—" Barbaros'un esir edip aldığı Dona Maria'nın eski nişanlısı)	237
Gülbahar-Hatun (Kanunî'nin gözdesi ve büyük şehzâde Mustafa'nın anası olan haseki)	187-188, 279
Güzelce-Kasım Paşa — Bk.: Kasım Paşa "Güzelce—".	
Güzelce-Mehmet-Reis — Bk.: Mehmet-Ris "Güzelce—"	

H

Hacı-Bedr-Han — Bk.: Bedr-Han "Hacı—".	
Hacı-Bektaş-ı Velî (Bektâşlığın pîri)	124
Hacı-Han "Dünbüllü—" (Safavîlerin Hoy hanı, aşîret beylerinden)	260
Hacı-Hüseyn Bey — Bk.: Hüseyn Bey "Hacı—"	
Hacı-Mehmet "Karamanlı —" — Bk.: Mehmet "Hacı—"	

Sayfa	Sayfa
Hacı-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Hacı/Sofu—".	Hamîdüddin - Molla "Efdal-zâde—" (İkinci Bâyezid devri Şeyh-ül-İslâmlarından, Zennilli-Âli Efendi'nin selefi). 112
Hacı-Mustafa Bey — Bk.: Mustafa Bey "Hacı—"	Hamze "Şeyh—" (Şâh-İsmail'in Yavuz'a gönderdiği elçilerden ve şâhin babası Şeyh Haydar'ın halîfelerinden) 17
Hadım-Âli Paşa — Bk.: Ali Paşa Hadım—".	Hamze Bey (1552 = 959 da İstoni-Belgrad beyi). 272
Hadım-Murad Ağa/Paşa — Bk.: Murad Ağa/Paşa "Hadım—"	Hamze Bey — Bk.: Ahmed Bay "Arap—".
Hadım-Sinan Paşa — Bk.: Sinan Paşa "Hadım—"	Hamze-oğlu İsâ "izmitli—" Bk.: İsâ "Hamze-oğlu—" 291
Hadım-Süleyman Paşa — Bk.: Süleyman Paşa "Hadım—"	Hamzâde (Kanunî'nin torunu ve şehzâde Bâyezid'in kızı) 313, 327
Hâfız-Mehmet "İsfahanlı—/ Müezzin—" (Şâh-İsmail'in Yavuz tarafından İstanbul'a getirilen adamlarından: Hasan-Can'ın babası ve "Tâc-üt-Tevârîh" müellifi Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa'düddin Efendi'nin dedesidir). 13, 15	Hardegg "Johann von— (Birinci Viyana muhasarasındaki Alman müdâfaa kuvvetlerinin kumandanlarından) Bk.: Wartemberg "Wilhelm von—" 137
Hafsa-Hatun (Yavuz'un karısı, Kanunî'nin anası). 162, 187-188	Hârîs (Mısır'da Arapların Benî-Bakar aşireti reisi) 105
Hâin-Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa "Hâin—/İnad—"	Hârûn-ür-Reşid (Hieretin ikinci ve Milâdın sekizinci asrında yaşayan meşhur Abbâsî halîfesi). 389
Hakem "Halebli—" (1555 = 962 tarihinde İstanbul'a ilk defa olarak kahveyi sokan Arap kahveci) 299	Hasan "Ebu-Abdullâh —" (Tunus'un Benî-Hafs hânedânından "Mûlây-Hasan" ismiyle mâruf hükümdarı). 161, 168 - 169, 175, 177, 179, 415 - 416
Halîfet-ül-Hulefâ — Bk.: Zülfikar-Han.	Hasan Ağa (Kanunî devrinde Emîr-âhûr". 310
Halil (İbrahim - Peygamber'in lâkabı : Halîl-Ullâh) Bk.: İbrahim-Peygamber. 118	Hasan Ağa (Kanunî devrinde Hâsoda oğlanlarından: Szigetvar dönüşünde pâdişahın ölümü askerden saklanırken Sultan Süleyman'a çok benzediği için arabasına oturtulduğu hakkında bir rivayet vardır) 358, 364
Halil "İkinci—" (Eyyûbilerden Sird meliki: Şâh-İsmail'in eniştesidir) 22, 41	Bk.: Ca'fer Ağa "Silihdar — Silâhdar—".
Halil "İkinci—" (İrâkayn seferinde Osmanlı tâbiyyetine giren Şirvanşâhlardan) 168, 170, 254	Hasan Ağa / Paşa / Reis (Barbaros'un evlâthğı: Cezâyir'de vekili olmuş ve daha sonra Beylerbeyliğinde de bulunmuştur). 160, 190, 229-230, 241-242
Halil Bey "Defteri—" (1544 = 951 de Budin Defterdarlığına tâyin edilen mâliyecisi: Türk hâkimiyetinin sonuna kadar esas olan mâlî teşkilâtla vergilere aid Tahrir-defterlerinin mürettibi olduğu için "Defteri" lâkabiyle anılır). 246	
Hâmid Mahmud Efendi "Çivi-zâde dâmâdı—" "İkinci Selim devri Şeyh-ül-İslâmlarından, Konyalı) 312, 342, 369, 418	

	Sayfa		Sayfa
Hasan-Beg-Ustaclu "Nizâmüddin—" (Birinci Tahmâşb devrinde İran'a ilticâ eden şehzâde Bâyezid'i Erivan'dan karşılayarak pâytäht olan Kazvin'e dâvet için gelmiş olan hey'etin reisi). 314 - 315, 317		beylerbeyi). 337, 404 - 405, 408 - 409	
Hasan Bey (Birinci Viyana muhasarası esnâsında Elbasan sancak-beyi) 134		Hasan Paşa (Budin Beylerbeylerinden). 115	
Hasan Bey (Yavuz devrinde Kapucubaşı). 32		Hasan Paşa (Dördüncü Murad devrinde Budin Beylerbeyi). 227	
Hasan Bey "Ömer-Bey-oğlu—" (Belgrad fethi esnâsında Mora beyi) 70		Hasan Paşa (Kanunî devrinde Anadolu beylerbeyi) 273, 299	
Hasan Bey "Mevlâna/Molla—" Kanunî devrinde Mısır ve İkinci Selim'in cülûsunda İstanbul Kadısı) 369		Hasan Paşa "Rus—" (İkinci Selim devrinde Yemen iki vilâyete taksim edildiği zaman "San'a beylerbeyliği" denilen Cebel vilâyetine mukabil, merkezi Zebîd kasabasında bulunan Tihâme kısmının valisi: Bu ikinci vilâyet "Yemen Beylerbeyliği" ismini almıştır) 373-374, 376 - 379	
Hasan Bey "Silihdar = Silâhdar—" Yavuz devri silâhdarlarından) 25		Bk.: Murad Paşa.	
Hasan-Can (Yavuz'un meşhur neditmi, İsfahanlı Müezzîn Hâfız-Mehmed'in oğlu ve "Tâe-üt-tevârih" müellifi Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa'düddin Efendi'nin babası) 13, 15, 53-55, 57, 62		Hasan Paşa "Tiryâki—" (Üçüncü Murad'ın veliahdlığı devrinde rikâbdârı). 423	
Hasan-Çavuş (Kanunî'nin ölümünde İkinci Selim'i saltanata dâvet için Szigetvar'dan Kütahya'ya ve İkinci Selim'in ölümünde de Üçüncü Murad'ı tahata dâvet için İstanbul'dan Magnisa'ya gönderilen müjdecisi: Üçüncü Murad'ın cülûsunda mükâfat olarak Çavuş-başı olmuştur). 359, 422		Hasan-Reis (Turgud Paşa'nın yetiştirdiği denizcilerden) 264	
Hasan-Çelebi "Küçük—" (Kanunî'nin vefatıyla İkinci Selim'in cülûsunda Anadolu-Defterdari: İkinci Selim devrinde Baş-Defterdar olduğu hakkında da bir rivayet vardır) 362		Hatice / Khâdice-Sultan (Yavuz'un kızı, Kanunî'nin kızkardeşi ve Vezir-i a'zam Makbûl - İbrahim Paşa'nın karısı) 103, 184, 219	
Hasan-ibnü-Mer'i (Son Mısır sultanı Tumanbay'ın Osmanlı tâkibinden kurtulmak için ilticâ ettiği halde ihânet gördüğü Arab şeyhi) 38		Hatice / Khâdice-Sultan (Kanunî'nin torunu ve şehzâde Bâyezid'in kızı) 313, 327	
Hasan Paşa (Yavuz devrinde Rumeli Beylerbeyi) 7, 11, 12		Havvâ (İlk kadın: Âdem'in karısı) 202	
Hasan Paşa (Barbaros'un oğlu, Turgud Paşa'nın dâmâdı, Cezâyir		Haydar "Nakkaş—" (İkinci Selim'in neditmelerinden). 362	
		Haydar "Şeyh—" (Şâh-İsmâil'in babası). 17	
		Haydar-Çelebi / Efendi (Yavuz devrinde Divan-kâtibi ve Kanunî devrinde Reis-ül-Küttâb: Menzîlnâme müellifidir). 42, 107	
		Haydar-Çelebi "Gelibolulu—" (Kanunî devri Anadolu-Defterdarlarından) 207	
		Haydar Paşa (Tunus'un ilk fethinde beylerbeyi: 1574 = 982 deki ikinci fethi de iştirâk etmiştir) 417	
		Haydar Paşa "Hadım—" (1553=960 da üçüncü vezirlikte bulunan akağa) 285	
		Hayr-Bay (Kölemenlerden Yavuz devrinde Osmanlı tarafına ge-	

Sayfa	Sayfa
çip Mısır valisi olan ve Osmanlılardan evvel Haleb valiliğinde bulunan beylerbeyi: Bu ismin Hayre-Bay/Hire Bay ve Hayyır-Bay imlâlarıyla telâfuzlarına da tesadüf edilir). 28, 30, 33, 35 - 36, 38 - 41, 44 - 45, 47, 66, 74, 87 - 88, 99 - 100	Hızır Bey/Paşa (1542 = 949 da Köstendil sancak-beyi: sonradan muhtelif beylerbeyliklerinde bulunmuştur) 233
Hayrüddin Bey (1551 = 958 de Malatya sancak-beyi) 266	Hızır Bey "Mihal-oğlu—" (1552 = 959 da Szegedin sancak-beyi). 270
Hayrüddin Çelebi (İlk Budin kadısı) 227	Hızır-Reis (Barbaros'un ismi) Bk.: Barbaros. 51 - 52
Hayrüddin Hızır "Sultan—" Bk.: Barbaros.	Hidâyet-Çavuş (İmparator Maxmilien nezdinde Osmanlı elçisi). 341
Hayrüddin Hızır Bey "Kurdoğlu—" (Mısır-kapdanı). 378, 380, 381	Hobordansky (Avusturya hükümdarı Birinci Ferdinand'ın Kanunî'ye gönderdiği elçilerden) 130
Hayrüddin Paşa — Bk.: Barbaros.	Holneck "Abel von—" (Birinci Viyana muhasarasında İstiryalı müdâfilerin kumandanı) 137
Hederwar "François de—" (Kanunî'nin Belgrad fethinde ihânetinden bahsedilen Macar kumandanlarından). Bk.: Toeroek. 72	Horvath (Avusturya kumandanlarından). 269
Helvacı-oğlu Hüseyin Bey — Bk.: Hüseyin Bey "Helvacı-oğlu—".	Hulâgû = Hügü (Çingiz hânedânının "İlhân'lar" denilen İran Mongol hükümdarlarından: Bağdad'a girip Abbâsî hilâfetini yıkmış olma ile meşhur) 37
Hemdem Paşa (Yavuz devrinde Karaman Beylerbeyi). 9	Hulefâ Bey (Şâh-İsmâil'in Bağdad valisi, kaynatası ve en sevgili karısı olan Taclu Hanım'ın babası) 13
Henri "İkinci—" (Fransa kralı Birinci François'nın oğlu ve halefi). 277, 293	Hunyadi Janos (Osmanlıların "Yanko Hunyad" dedikleri Macar millî kahramanı). 73, 118, 273
Henri "Sekizinci—" (Kanunî devrinde İngiltere kralı). 63, 76, 111	Hurrem Bey (1538 = 945 tarihinde Teke sancak-beyi). 201
Heraclid — Bk.: İacob Heraclid.	Hurrem Paşa "İskender-Paşa-zâde—" (Kanunî devrindeki Bozok ıyânı esnâsında Karaman beylerbeyi). 123
Herberstein "Gismond von—" "İstatabur seferinden sonra kral Ferdinand'ın İstanbul'a gönderdiği elçilerden). 228	Hurrem-Sultan / Hurrem - Haseki (Kanunî'nin karısı ve ikinci Selim'in anası: Aslen Rus olduğu hakkındaki rivayetten dolayı Garp menbâlarında "La Russe", "La Rossa" ve bundan muharref olarak "Rosanne" ve nihayet "Roxelane" adıyla anılır: Bununla beraber Lehli olmak ihtimali de kuvvetlidir). 104, 187 - 188, 247, 254 - 256, 260, 280, 282 - 283, 298 - 299, 309 - 310, 322, 327, 361
Hernando-Cortez — Bk.: Cortez "Hernando—".	
Hersekzâde Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa "Hersek-zâde—".	
Hersek-zâde Mustafa Bey — Bk.: Mustafa Bey "Hersek-zâde—".	
Hızır "At-geken—" (Çaldıran muharebesinde Şâh-İsmâil'e atını verip kurtulmasına sebeb olan seyis). 12	
Hızır Ağa (Hayr-Bay'ın vefâtında çıkan kölemen ıyânını tenkil etmiş olan Mısır valisi Boşnak-Mustafa Paşa'nın kumandanlarından) 100	
Bk.: Mûsâ "Kara—"	

	Sayfa		Sayfa
Husrev "Molla—" (Fâtih devrinin meşhur ulemâsından, Şeyh-ül-İslâm).	111	Hüseyn-Çelebi (Bağdad'da idam edilen Baş-Defterdar İskender-Çelebi'nin kayını: Eniştesinden 15 gün sonra bu da idam edilmiştir).	174, 188
Husrev Ağa (İkinci Selim'in cülûsunda Emîr-Ahûr).	359	Hüseyn Paşa (Yavuz devri vüzerâsından)	32
Husrev Bey (Semendire sancak-beyi ve sonra Bosna valisi: İkinci Bâyezid'in kızından torunu olduğu için Kanunî'nin halası'nın oğludur). 69, 71, 115 - 116, 127, 191, 199 - 200		Hüseyn Paşa (Kanunî devrindeki Bozok ısyânı esnâsında Sivas beylerbeyi).	123
Husrev Bey / Paşa "Köse—" (Kanunî devrinde Antep ve Pasin sancak - beyliklerinde bulunduktan sonra muhtelif valiliklere tâyin edilmiş olan beylerbeyi).	314, 326	Hüseyn Paşa "Lala—/Tütünsüz—" (Lala-Mustafa Paşa'dan sonra İkinci Selim'in lalası: Sonradan Rumeli-beylerbeyi ve vezir olmuştur). 314, 359, 366, 368, 399	
Husrev Paşa "Deli—/Dîvâne—" (Yavuz ve Kanunî devirlerinde muhtelif valiliklerde bulunduktan sonra vezir olmuştur: Sokullulardan olduğu rivayet edilir; Lala-Mustafa Paşa'nın büyük kardeşidir). 23, 27, 44, 65, 123, 165, 219, 222 - 224, 247 - 248, 310, 335		Hüseyn-Reis (Hind-kapdanı Seydi-Ali-Reis'in babası, Galatalı).	389
Huzy "Nicholas—" (Rodos fethinde Türklerin Beğne dedikleri İngiliz burcu kumandanı) 84			
"Yer isimleri" cedvelinde Beğne maddesine bk.			
Hümâyûn - Pâdişâh (Timurîlerden Hindistan imparatoru) 202-203			
Hüseyn "Vezir—" (Ağa hükümdarı Sultan Alâüddin-Şâh'ın Portekizlilere karşı istimdâd için Kanunî'nin son zamanlarında İstanbul'a gönderdiği elçi) 381			
Hüseyn Baykara (Timurîlerden Horasan hükümdarı).	15		
Hüseyn Bey "Hacı—" (Barbaros'un Cezâyir sultanlığı esnâsında Yavuz'a gönderdiği elçi). 51 - 52			
Hüseyn Bey "Helvacı-oğlu—" (Şâh-İsmâil'in Türkiye'ye gönderdiği elçilerden).	13		
Hüseyn Bey "Rûmî—" (Yavuz ve Kanunî devirlerinde Cidde muhâfızı).	74		
Hüseyn Bey "Sultan—" (1554 = 961 de imâdiyye beyi).	291		
		Ihtıman-oğlu (İlk Humus sancak-beyi).	30
		İacab Heraclid (Boğdan voyvodalarından, Yunanlı).	416
		İbni-Kemâl / Kemal-Paşa zâde Şemsüddin Ahmed-Çelebi Efendi (Kanunî devrinin "Müftîs-sakaleyn" ünvanıyla şöhet bulunan büyük Şeyh-ül-İslâmı) 45, 126, 162 - 163, 355, 357	
		İbnü-Haneş (Muhtelif menbâlarda İbnü-Habeş, İbnü-Hânûs, İbnü-Hanbeş tahrifleriyle anılan ve Yavuz devrinde tenkil edilen Lübnan şeyhi).	47
		İbnü-Mer'î — Bk.: Hasan-İbnü-Mer'î.	
		İbnü-Meryem (Hazret-i İsâ). Bk.: İsâ-Peygamber ve Mesih.	324
		İbrahim Ağa "Hâss-oda-başı—" — Bk.: İbrahim Paşa "Makbûl—"	
		İbrahim-Çelebi "Sabuncu—" (Amasya zenginlerinden: "Düzmece" denilen şehzâde Murad'ı Yavuz devrinde İstanbul'a gönderdiğinden bahsedilen tâcir)	50 - 51
		İbrahim Bey (1551 = 958 de Safavîleri muhasara kaldırmaya	

	Sayfa		Sayfa
mecbur eden Ereis sancak-beyi)	265	İsâ "Hamze-oğlu, İzmitli—" (Yavuz'un hekimlerinden)	54-55
İbrahim Bey "Dragman/Tercüman—" (Szigetvar seferinde Ordu tercümanı)	344, 352	İsaakios Komninos — Bk.: Komninos "İsaakios—".	
İbrahim-Çelebi / Paşa (Kanunî devri Baş-Defterdarlarından).	423	İsabelle/Isabella (Lehistan kralı Birinci Sigismund'un kızı ve Szapolyai Janos'un karısı, Macar kraliçesi).	222 - 223, 225, 227 - 228, 263, 344
İbrahim Paşa (1543 = 950 de Anadolu Beylerbeyi).	236	İsâ Bey (1551 = 958 de Bozok sancak-beyi).	266
İbrahim Paşa "Makbûl — / Mak-tûl— / Pargalı— / Frenk—" (Kanunî'nin meşhur Vezir-i a'zamı: Sadâretinden evvel "Hâs-oda-başı İbrahim Ağa" diye anılmıştır; Osmanlı menbâlarında İstanbul sûrunun efsânevî bânisi "Yanko-ibni-Mâdyân" nesline mensup gösterilir!).	62, 93, 95 - 108, 113 - 115, 117 - 118, 121, 123 - 129, 131 - 132, 134 - 136, 138 - 143, 146, 148, 154 - 174, 176 - 182, 184 - 189, 191, 204, 219, 231, 235, 271, 280, 284, 299, 304, 356, 387	İsâ-Peygamber (Acem kaidesiyle İsî telâffuzu da vardır). Bk.: İbnü-Meryem ve Mesih.	125, 324
İbrâhim-Peygamber (Halîl-Ullâh lâkabiyle meşhur)	32, 118, 324	İshak "Kadı—" (Şâh-İsmâil'in Yavuz'a gönderdiği elçilerden: "Kadı-Paşa" lâkabiyle de anılır).	17
İdris-i-Bitlisi (Müverrih)	14, 22-24	İshak Paşa (Fâtih ve İkinci Bâyezid devirleri Vezir-i-a'zamlarından).	189
Müellifler" cedvelinde Heşt-Bihîşt maddesine de bk.		İskender Bey (Kanunî'nin Rodos seferinde Emîr-âhûr).	93
İlias (Beşinci Petru Rareş'in oğlu, Boğdan voyvodalarından).	416	İskender Bey (İlk Szigetvar sancak-beyi)	359
İlyas Ağa (İstoni-i-Belgrad'da Yeniçeri-ağası).	272	İskender Bey "Emîr—" (Kölemenlerin Yemen kumandanı: Mısır fethi üzerine Osmanlı hizmetinde ibka edilmişse de Kanunî'nin cülûsunda ısyânından dolayı idam edilmiştir). Bk.: Râmî-Kemal Bey.	74
İlyas-Reis (Barbaros'un kardeşlerinden).	51	İskender Bey "Yular-kısırdı-oğlu—" (Kanunî devrindeki Bozok ısyânında Malatya sancak-beyi)	123
İmâdî "El—" Bk.: Ebussuûd Efendi.		İskender-Çelebi (Kanunî devrinin meşhur Baş-Defterdarı).	164, 166 - 167, 172, 174, 186, 188, 329, 335
İmâm-ı A'zam (Hanefî mezhebinin ulu müessisi Ebu-Hanîfe Nu'mân-ibni-Sâbit).	173	İskender Paşa (İkinci Bâyezid'in son ve Yavuz'un ilk Kapdan-ı Deryâsı: Sonradan vezir olmuştur; Galata Mevlevî-hânesinin bânisidir).	20
İmâm-Mutahhar — Bk.: Mutahhar "İmâm—".		İskender Paşa (1566=973 de Anadolu beylerbeyi, Szigetvar seferinde İstanbul muhâfızı ve sonra vezir)	342, 362, 371
İmâm-Şerefüddin — Bk.: Şerefüddin "İmâm—".		İskender Paşa "Çerkes—" (İlk Van beylerbeyi: Daha sonra Erzurum, Bağdad ve Mısır valiliklerinde de bulunmuştur).	258, 260, 264 - 267, 278
İmir — Bk.: Emîr/Mîr/İmir.			
İnal (Mısır valisi Hayr-Bay'ın vefatında ısyân eden Kansu taraftarlarından)	100		
Bk.: Budak, Cânım ve Kansu.			
İoan cel Cumplit (Garp menbâlarında İwonia denilen Boğdan voyvodası).	416		

Sayfa

Sayfa

İskender-Paşa-zâde Hurrem Paşa —
Bk.: Hurrem Paşa "İskender-
Paşa-zâde—).

İsle-Adam "Philippe Villiers de l'—"
Kanunî'nin Rodos fethinde
Şövalyelerin on dokuzuncu ve
sonuncu Üstâd-ı a'zamı) 76, 80,
84, 89 - 91

İsmâîl "İkinci—" (Şâh-İsmâîl-i-Sa-
favi'nin torunu ve Birinci
Tahmâşb'in oğlu ve halefi: Şeh-
zâdeliğinde "İsmâîl-Mirzâ" is-
miyle anılmıştır). 266

İsmâîl-i-Safavî / Şâh-İsmâîl "Birinci—"
Safavî - Türk imparatorluğunun meşhur müessisi) 2, 5-15,
17, 22-24, 26-27, 41, 45, 47-48, 50,
52, 56 - 57, 62, 66 - 67, 103, 112,
122, 150, 158, 167, 171, 254, 290,
295, 303, 316, 375

İsmâîl-Mirzâ — Bk.: İsmâîl "İkinci—"

İstefan-kral — Bk.: Szigmond-Janos.

İvan Vasilyeviç "Üçüncü—" Moskova
Büyük-dukalarından Rusya'nın teşekkülünde âmil olan
iki İvan'ın birincisi: "Veliki-Kniaz" ünvânı Garp dillerine
"Büyük - duka" ve "Büyük - prens" şekillerinde terceme
edilir; XV inci asırda yaşamış ve bir Bizans prensesi alarak
İstanbul üzerinde hukuk iddiâsına başlamıştır. "Büyük-İvan"
şeklinde de anılır). 382 -
Aşağıdaki maddeye de bk.

İvan Vasilyeviç "Dördüncü—" (Yukarıki
maddede gördüğümüz XV inci asırdaki adasıyla beraber
Rusya'nın teşekkülünde âmil olan iki İvan'ın ikincisi:
XVI ncı asırda yaşamış ve "İvan le Terrible=Müdhîş İvan"
şöhretiyle anılmıştır; Moskova Büyük-dukaları için
de ilk defa olarak "Tsar = Çar" ünvânını alan işte budur)
382 - 383

Yukarıki maddeye de bk.
İwan Morozow — Bk.: Morozow İwan—".

İwonia — Bk.: İoan cel Cumplit.

J

Jacques (Kıbrıs'ın "Lusignan" sülâ-
lesinden son meşrû kralı olan
Üçüncü Janus'un gayri-meşrû
oğlu: Babasının ölümünden
sonra Mısır Kölemenlerine istinâden
Kıbrıs tahtını zaptetmiştir.) 389-390

Janus "Üçüncü—" (Kıbrıs'da saltanat
süren "Lusignan" Fransız sülâlesinden onuncu ve sonuncu
meşrû kral) 389
Yukarıki maddeye de bk.

Janus-Boyhîus (Kanunî'nin Belgrad
fethinde kale müdafilerinden) 72

Jean "Duc—" — Bk.: Duka-Gin.

Jean-Baptiste" Saint—" (Hazret-i
Yahyâ). 78

Jean de la Cerda — Bk.: Cerda
"Jean de la—".

Jean de la Valette-Parisot — Valette
Parisot "Jean de la—"

Jean de Montluc — Bk.: Montluc
Jean de—".

Jehan / Jean de la Forest / Forêt —
Bk.: Forest /Forêt "Jean de la—"

Jérôme de Zara — Bk.: Zara "Jérôme
de—".

Joachim von Brandenburg "İkinci—" (Brandenburg
elektörü: Osmanlı menbâlarında "Kara-Hersek-oğlu" diye anılır) 233 - 234

Johann Katzianer — Bk.: Katzianer
"Johann—".

Joseph Nassi — Bk.: Nassi "Yasef/Joseph—".

Juan de Cordova — Bk.: Cordova
"DonJuan de—".

Jules/Julius "İkinci—" (XVI ncı asırda
Papa) 202

Jurischitz "Nicolas —" (Guns kale
muhâfızı ve Viyana seferinden sonra kral Ferdinand'ın İstanbul elçisi) 141-142, 148-149 156
Bk.: Schneeberg "Joseph von—"

Sayfa

Sayfa

K

- Kaabız-Molla** (Kanunî devrinde İran'dan İstanbul'a gelip dinî bir fitne çıkaran ve aslen bir Gürcü dönmesi olduğundan bahsedilen fesatçı). 125
- Kaadirî-Çelebi** (Yukarıki maddede bahsi geçen Kaabız meselesinde Anadolu Kadıaskeri/Kazaskeri). 125
- Kadı-Çelebi** — Bk.: Mehmet-Çelebi "Kadı—".
- Kadı-İshak** — Bk.: İshak "Kadı—".
- Kadı-Mehmet-Çelebi** — Bk.: Mehmet-Çelebi "Kadı—".
- Kadı-Muslihüddin** — Bk.: Muslihüddin "Kadı—".
- Kadı-Paşa** — Bk. İshak "Kadı—".
- Kadı-zâde Ahmed Efendi** — Bk.: Ahmed Efendi "Kadı-zâde—".
- Kadı-zâde Mehmet Bey** — Bk.: Mehmet Bey "Kadı-zâde—".
- Kaikhosro - Keyhusrev** (Ahıska Hristiyan Atabeylerinden ve Qwaqwaré sülâlesinden) 260, 265
- Kalender / Kalender-Sâh** (Kanunî devrinde Anadolu'da büyük bir isyan hareketi çıkaran ve Hacı Bektaş sülâlesinden olduğu rivayet edilen Celâlî reisi). 123-125, 130
- Kahn-Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa "Semiz— / Kahn—".
- Kanlı-Ca'fer** — Bk.: Ca'fer Ağa / Kanlı-Ca'fer.
- Kansu** (Mısır valisi Hayr-Bay'ın maiyyet beylerinden: Onun vefatında yerine ikinci vezir Boşnak-Mustafa Paşa vali olunca çıkan Kölemen isyanında sultan ilân edilmesine karar verilmişse de tenkil edilmiştir). 100
- Kansu-Budak, Cânım ve İnâl.**
- Kansu-Gavri / Gôrf** (Mısır Kölemen sultanlarından: Bu ismin "Kansuh-ül-Gôrf" imlâsına da tesadüf edilir) 2, 18, 24-25, 27-29, 31, 34, 37, 39, 103, 377
- Kanunî Sultan Süleyman** — Bk.: Süleyman "Birinci—". Magnificent "The—" ve Magnifique Le—".
- Kapucu-başı Abdullah - Ağa-zâde Molla-Çelebi Efendi** — Bk.: Mehmet Vusûlî Efendi.
- Kara-Ahmed Paşa** — Bk.: Ahmed Paşa "Kara—".
- Kara-Ali** — Bk.: Ali "Kara—".
- Karaca-Paşa** (Yavuz devri ümerasından Ahmed Bey'in lâkabı) Bk.: Ahmed Bey/Paşa.
- Karaçin-oğlu** — Bk.: Kertsenyi.
- Karaçin-oğlu** — Bk.: Keretsenyi. Ahmed Bey "Karaçin-oğlu—".
- Kara-Dayı** (Turgud Paşa'nın yetiştirdiği denizeilerden) 264
- Kara-Han "Ustaclu"** (Ustaclu Mehmet/Muhammed ve Süleyman Hanların kardeşi, Sâh-İsmâîl'in enişesi) 22 - 25, 103
- Kara-Hersek-oğlu** — Bk.: Joachim von Brandenburg "İkinci—".
- Kara-Hoca** (Kılıç-Ali Paşa'nın Cezâyir Beylerbeyliğindeki kapdanlarından) 396
- Kara-Kadı** (Turgud Paşa'nın yetiştirdiği denizeilerden). 264
- Kara-Mahmud-Reis** — Bk.: Mahmud-Reis "Kara—".
- Karamânî Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Karamânî—".
- Kara-Mûsâ** — Bk.: Mûsâ "Kara—".
- Kara-Mustafa Paşa** — Bk.: Mustafa Paşa "Kara—".
- Kara-Mustafa Paşa "Merzifonlu—"** (Dördüncü Mehmet devrinde Viyana'yı ikinci defa olarak muhasara eden Vezir-i a'zam) 144
- Kara-Nişancı** — Bk.: Mehmet-Çelebi Kara-Nişancı— / Boyah—".
- Kara-Sâhin Mustafa Paşa** — Bk.: Mustafa Paşa "Kara-Sâhin—".
- Kara-Sâhin-oğlu Behram Paşa** — Bk.: Behram Paşa "Kara-Sâhin-oğlu—".
- Kara-Sâhin-oğlu Rıdvan Paşa** — Bk.: Rıdvan Paşa "Kara-Sâhin-oğlu—".

- Sayfa**
- Kara-Uğurlu** — Bk.: Uğurlu “Kara—”
- Karlo** (Osmanlı menbâlarında Charles-Quint’e verilen isim: “Vilâ-yet-i İspanya kralı Karlo” şeklinde bahsedilir). Bk.: Charles-Quint. 253
- Karlos / Karolus** “Beşinci—” Bk.: Charles-Quint.
- Kasım Bey** (Kanunî’nin “Alaman seferinde şehid olan Akıncı beylerinden) 151
- Kasım Bey / Paşa** “Çerkes—” (İkinci Selim devrinde Şikâr-ı Sâni Defterdarlığından Kefe beylerbeyliğiyle Ejderhan seferi serdarlığına tâyin edilen kumandan). 384 - 386
- Kasım Bey / Paşa** “Gazi—” (1543 = 950 de Mohaç beyi, sonra Budin valisi ve ilk Tımışvar beylerbeyi) 238, 264, 275
- Kasım-ibnü-Şuvay’** (1569 = 976 daki ikinci fethinde Aden’i Türk kuvvetlerine teslim eden Zeydî muhâfızı) 380
- Kasım Paşa** “Güzelce—” “Kanunî devrinde Anadolu ve Rumeli beylerbeyi, Mısır valisi, vezir ve nihayet Mora beyi: İstanbul halicindeki Kasımpaşa mahallesini îmar ettiği için o semte ismi verilmiştir) 22, 29, 79, 83, 100, 105-106, 129, 143, 176, 197, 223 - 224
- Kasım Şâfi-Çelebi/Paşa** “Cezerî-zâde Koca—” (İkinci Bâyezid ve Yavuz devirleri Nişancı ve Baş-Defterdarlarından) 1
- Kâtib-Mehmet** — Bk.: Mehmet “Kâtib—”
- Katzianer** “Johann—” (Kanunînin Alaman seferi’nde Viyana müdâfaa kumandanı olan Katzenstein baronu: Vertizo muharebesinde mağlûb edilen bu kumandanın ismi Osmanlı menbâlarında “Kocyan/Koçyan” şeklini alır). 150, 200
- Kaysûnî-zâde Bedrûddin Mehmet-Çelebi** — Bk.: Mehmet-Çelebi “Kaysûnî-zâde Bedrûddin—”
- Sayfa**
- Kaytbay** (Fâtih’le muâsır Kölemen sultanı) 17
- Kaytbay** (Mısır valisi Hayr-Bay’ın dâmâdı ve Rodos fethine iştirâk eden Mısır kuvvetlerinin kumandanı) 88
- Kehle-i-İkbâl** 284, 361
Bk.: Rüstem Paşa “Kehle-i-İkbâl—”
- Kemal Bey** “Rûmî—” (Kanunî’nin cülûsunda isyân eden Yemen kumandanı Emîr İskender Bey’i idam edip yerine geçen kumandan) 74
Bk.: İskender Bey “Emîr—”
- Kemal / Kemâlüddin-Çelebi** “Çömlekçi-zâde—” (İlk Haleb kadısı, sonra Baş-Defterdar) 29
- Kemal Paşa** (Ümerâdan Süleyman Bey’in babası ve Seyh-ül-İslâm İbni-Kemal’in dedesi) 163
- Kemal-Paşa-zâde Şemsüddin Ahmed-Çelebi** — Bk.: İbni-Kemal.
- Kemal-Reis** (İkinci Bâyezid devri denizcilerinden ve Sapienza = Burak-reis muharebesi kahramanlarından, Karamanlı, Pîrî-Reis’in amcası) 271
- Kemâlüddin Ferruhzâde Beg** — Bk.: Ferruhzâde Beg “Kemâlüddin—”
- Kemankes-Ahmed Paşa** — Bk.: Ahmed Paşa “Kemankes—”
- Keretsenyi** (1566 = 974 tarihinde ve Szigetvar seferi esnasında ikinci vezir Pertev Paşa’nın fethettiği Gyula=Göle kalesi kumandanı: Osmanlı menbâlarında “Karaçin-oğlu” şeklinde bahsedilir) 351
- Keyhusrev** — Bk.: Kaikhosro.
- Kılıç** (Yavuz devrinde Safavî casuslarından) 7
- Kılıç-Ali Paşa / Uluc-Ali-Reis** (Barbaros’la Turgud’un yetiştirdiği büyük denizcilerden: Aslen Anadolu Türklerindendir; ismi “Uluc-Ali” olduğu halde muvaffakiyetlerinden dolayı ikinci Selim “Uluc” adını “Kılıç” a tahvil etmiştir; Avrupalıların kullandıkları

Sayfa

Sayfa

- "Oechiali /Oechiale /Oehiali/ Oehiale" şekilleri "Uluc-Ali" den muharreftir; Kılıc-Ali Paşa ikinci Selim ve Üçünrû Murad devirlerinde on beş sene kadar Kapdan-ı Deryâlık etmiştir). 264, 320, 332, 396, 398, 403 - 416, 419, 422 - 433
- Koca-Kasım Sâfi-Çelebi / Paşa—**
Bk.: Kasım Sâfi-Çelebi/Paşa "Cezerî-zâde Koca—".
- Koca-Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa Paşa "Koca—".**
- Koca-Nişancı "Celâl-zâde Mustafa-Çelebi — Bk.: Mustafa-Çelebi "Koca-Nişancı Celâl-zâde—".**
- Koca-Sinan Paşa — Bk.: Sinan Paşa "Koca—".**
- Kocu / Koçu Bey (Yavuz devrinde Bursa beyliğinde bulunduktan sonra Kanunî devrindeki Karlender isyânında telef olan Amasya beyi) 27, 124**
- Kocyan/Koçyan — Bk.: Katzianer "Johann—".**
- Komninos "İsaakios — "(Milâdın XII nci asrında Bizanslı Kıbrıs prensi) 389**
- Korçu-Kaçar — Bk.: Şâh-kuli Aka.**
- Korkmaz Bey (Akkoyunlulardan) 7, 9, 47**
Bk.: Ferahsâd Bey "Korkmaz-Bey oğlu—" ve Mehmet Bey "Korkmaz Bey-oğlu—".
- Korkud-Sultan (İkinci Bâyezid'in oğullarından: Künyesi Ebu'l-Hayr Mehmet Korkud" şeklindedir; ilmi ve musıkideki ihtisâsiyle meşhurdur). 1, 4 - 5, 56**
- Kervin "Mathias—" (Hunyadi Janos = Yanko-Hunyad'ın oğlu, Macar kralı). 118**
- Kossariç — Bk.: Stipan Kossariç.**
- Kral-oğlu (Erdel banı Szigmond-Janos'a muâsir Osmanlı vesî-kalarında verilen ünvan) 328**
Bk.: Szigmond-Janos.
- Kubad-Çavuş (İkinci Selim devrinde Kıbrıs adasının Türkiye'ye terkini istemek için seferden evvel Venedik'e gönderilen elçilerden) 392**
Bk.: Mahmud Ağa "İkinci-Tercüman—".
- Kubad Paşa (Piri-Reis'in Maskat ve Hürmüz seferinde Basra valisi) 272**
- Kuduz-Ferhad — Bk.: Ferhad "Kuduz—".**
- Kurd-oğlu — Bk.: Muslihüddin-Reis "Kurd-oğlu—". Hayrüddin Hızır-Reis "Kurd-oğlu—" ve Ahmed Bey "Kurd-oğlu—".**
- Kurd-oğlu Ahmed Bey — Bk.: Ahmed Bey "Kurd-oğlu—".**
- Kurtbay (Son Mısır sultanı Tumanbay'ın Yavuz'u öldürmiye me'mûr ettiği Kölemen beylerinden). 33**
Bk.: Alanbay.
- Küçük-Bâli/Balı Bey — Bk.: Bâli/Balı Bey "Küçük—".**
- Küçük-Hasan-Çelebi — Bk.: Hasan-Çelebi "Küçük—".**
- Küçük-Sinan Paşa — Bk.: Sinan Paşa — "Küçük—".**
- L**
- Lağos — Bk.: Lajos "İkinci—"**
- Lajos "İkinci—" (Osmanlı menbâlarında Layoş / Lağos / Lavoş tahrifleriyle anılan ve Jagellon hânedânına mensub olan son müstakil Macar kralı Avrupa'da "Louis II" diye anılır) 67, 76, 110, 112, 115 - 117, 122, 127, 129 - 130, 156 - 157**
Bk.: Vladislas.
- Lala-Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa Paşa "Lala—".**
- Lamber "Von—" Bk.: Schneeberg "Joseph von—".**
- Lapuşneanu — Bk.: Alexandru Lapuşneanu.**
- Lasczky (Szapolyai Janos Macar kralı olduğu zaman kendisini mağlûb eden Birinci Ferdinad'a karşı Kanunî'ye dehâlet için gönderdiği elçi: Lehistan asilzâdelerindendir). 127**
- Lasczky (Szapolyai Janos öldüğü zaman Birinci Ferdinand'ın haraç ve tâbiyet kabul etmek şartıyla Macar tahtını istemek için İstanbul'a gönderdiği elçi:**

	Yukarıki maddede geçen "Las- czky" ile soy veyahut şahsi- yet birliği olabilir)	223	ğında bulunmuş olan "Lusig- nan hânedanının müessisidir; bu sülâle Milâdın XII nei as- rından XV inci asrına kadar 266 sene saltanat sürmüştü ve sonra Kıbrıs Venediklilerin eline geçmiştir)	389
Laurent Nyary — Bk.: Nyary "Lau- rent—".			"Devlet, millet" cedvelinde Kıbrıs krallığı ve Lusignan maddelerine de bk.	
La Valette-Parisot "Jean de—" Bk.: Valette - Parisot "Jean de la—"			Lûtfi Paşa (Kanunî devri Vezir-i'a- zamlarından, müverrih) 195, 197, 209, 218-222	
Lavoş — Bk.: Lajos "İkinci—"			"Müellifler" cedvelinde aynı i- simle "Tevârih-i Âl-i Osman" ve "Asafnâme" maddelerine de bk.	
Layoş — Bk.: Lajos "İkinci—"			Luther "Martin—" (Protestan mez- hebi müessisi) 108, 110 "Devlet, millet" cedvelinde "Protestan—/lar" maddesine de bk.	
Législateur "L—" (Kanunî ünvânı- nın fransızcası). 59 Bk.: Süleyman "Birinci—", Magnificent "The—" ve Mag- nifique "Le—"			M	
Léon "Onuncu—" (Kanunî devrinde Protestanlığa karşı mücadele- siyle meşhur Papa). 76, 110			Magnificent "The—" (Kanunî'nin "Muhteşem" mânâsına İngi- lizce ünvânı) 59 Bk.: Législateur "Le —". Magnifique "Le—" ve Süley- man "Birinci—".	
Lioncel "Bérenger de—" (Rodos fet- hinde mahsurların Provans bureau kumandanı) 84			Magnifique "Le—" (Kanunî'nin Muhteşem manasına Fransızca ünvânı). 59 Bk.: Législateur "Le—", Mag- nificent "The—" ve Süleyman "Birinci—".	
Lodron "Kont—" (Vertizo muhare- besinde mağlûb olan Avustur- ya kumandanlarından) 200			Mahmud (İkinci-Bâyezid'in oğulla- rından) 3	
Logodi "Simon—" (Kanunî devrinde Şabaç-Böğürdelen kalesinin Macar kumandanı) 70			Mahmud (Bir rivayete göre Yavuz' un idam ettirdiği oğlu Abdullah ve Murad maddeleri- ne de bk.	5
Losonczy "Etienne—" (1551=958 de Türklerle karşı Tımsıvar mü- dâfii) 268, 273 - 274			Mahmud (Kanunî'nin oğullarından) 244, 309, 361	
Louis II — Bk.: Lajos "İkinci—".			Mahmud (Kanunî'nin torunu ve şeh- zâde Bâyezid'in oğlu) 313, 323, 326	
Louis "On-dördüncü—" (Fransızla- rın Le roi-sôleil" dedikleri Fransa kralı) 183			Mahmud "İkinci—" (Osmanlı pâdi- şahlarından). 355	
Louise de Savoie (Savoie dukası de—".			Mahmud Ağa (Mısır seferinde Ka- puç-başı) 39	
Louise de Savoie (Savoie dukası Philippe'in kızı ve Birinci François'nın anası: Oğlunun İ- talya muharebeleriyle İs- panya'daki esâret devrinde sal- tanat nâibliğinde bulunmuş ve Kanunî'den istimdâd et- miştir). 109			Mahmud Ağa "İkinci-Tereüman—" (İkinci Selim devrinde Kıbrıs	
Ludovico Gabrielli — Bk.: Gabrielli "Ludovico—".				
Luigi Badoero — Bk.: Badoero Luigi—"				
Luigi Martinengo — Bk.: Martinen- go "Luigi—".				
Lusignan "Guy de—" (Fransız Haçlılarından: Kıbrıs krallı-				

Sayfa	Sayfa
adasının Türkiye'ye terkini istemek için seferden evvel Venedik'e gönderilen elçilerden) 392,	him Paşa "Makbûl—".
Bk.: Kubad-Çavuş.	Maktûl-İbrahim Paşa — Bk.: İbrahim Paşa "Maktûl—".
Mahmud Ağa — Bk.: Mahmud Paşa "Zal—"	Malkoç Bey (1544 = 951 de Hersek sancak-beyi). 246
Mahmud Bey (1551 = 958 de Biga sancak-beyi) 266	Malkoçoğlu Ali Bey — Bk.: Ali Bey "Malkoçoğlu—".
Mahmud Bey (1551=958 de Şarkî Kara-hisar sancak-beyi). 266	Malvezzi (Avusturya'nın İstanbul'da sefir sıfatıyla rehînesi) 264
Mahmud Bey (Barbaros'un torunu ve Hasan Paşa'nın oğlu: İnebahtı muharebesinde yararlık gösteren denizcilerden). 408	Mâni "Emîr—" (Basra emîri Râşid-ibnü-Makaamis'in Basra anahtarlarını Edirne'ye getirip Kanunî'ye takdim eden oğlu) 205
Mahmud Bey "Kadı-zâde—" (Kadı-zâde Mehmet Bey'e bâzı menbâlarda izâfe edilen isim) Bk.: Mehmet Bey "Kadı-zâde—" 105	Bk.: Râşid-ibnü-Makaamis ve Muhammed "Vezîr—"
Mahmud Bey "Mihal-oğlu—" (Yavuz devrinde Çirmen ve sonra İzvornik beyi) 46	Marco-Antonio Bragadino — Bk.: Bragadino "Marco-Antonio—"
Mahmud Bey "Ramazan - oğlu—" (Yavuz devrinde Adana beyi) 26 - z 27, 33 - 34	Marco-Antonio Colonna — Bk.: Colonna "Marco-Antonio—".
Mahmud Paşa (Kanunî devrindeki Kalender ısyânında maktul düşen Karaman beylerbeyi) 124	Marco Grimani — Bk.: Grimani "Marco—".
Mahmud Paşa (Kanunî devrinde Yemen valilerinden) 373	Maria "Dona—" (İtalya'daki Gaeta şehrinin İspanyol valisi Don Diego Gaetano'nun güzel kızı: Esir olunca Barbaros almıştır) 237-238
Mahmud Paşa "Zal—" (Kanunî'nin idam ettirdiği büyük oğlu şeh-zâde Mustafa'yı boğduğu ve yahut boğulmasına yardım ettiği için "Zal" lâkabını alıp parlıyan ve gittikçe Anadolu beylerbeyi, vezir ve hattâ dâmâd olan cânî boşnak: Paşa lüğünden evvelki Kapucu-başılık devrinde "Mahmud Ağa" ismiyle anılmıştır). 284, 286, 309 - 310, 349, 378	Marie / Maria (Charles Quint'le Birinci Ferdinand'ın kızkardeşi ve Macar kralı İkinci Lajos'un karısı, kraliçe) 110, 117, 120, 157
Mahmud-Reis "Kara—" (Rodos fethi kapdanlarından: Kharki = Herke ve İliaki / İleki adalarının fâtihi). 80, 82, 85, 87, 92	Marsigli (Bir rivayete göre Kanunî'nin karısı Hürrem - Sultan'ın babası olan piskopos) 187
Mahmud-Şâh "Üçüncü—" (Gücerat mülûkünden, Bahadır-Şâh'ın oğlu) 203, 208 - 209, 218	Martinenghi — Bk.: Martinengo.
Bk.: Bahadır-Şâh.	Martinengo / Martinenghi "Gabbriele—" Rodos fethinde mahsurların hizmetinde bulunan Venedikli istihkâm mütehas-sısı). 84, 89
Makbûl-İbrahim Paşa — Bk.: İbra-	Martinengo "Luigi—" (Türk fethinde Venediklilerin Kıbrıs Topçu kumandanı). 395, 397
	Martin Luther — Bk.: Luther "Martin—".
	Martinuzzi "Utyesnovig—" (Macar kraliçesi İsabella ile beraber küçük kral Szigmond-Janos'un vasisi olan Varadin piskoposu) 223, 225, 227, 228, 263, 267, 269 - 270
	Mathias Korvin — Bk.: Korvin "Mathias—".

Sayfa	Sayfa
Maximilien "Birinci—" Almanya	nın mahkeme kâtibi)
imparatoru ve Charles-Quint'in	Mehmet "Trabzonlu Arab—" (Ka-
baba tarafından dedesi). 109	nun'nin oğlu şehzâde Bâye-
Maximilien "İkinci—" (Charles-	zid'in maiyyetinden) 317
Quint'in yeğeni ve birinci	Mehmet Ağa (Kanunî devrinde
Ferdinand'in oğlu ve halefi	Kehle-i-İkbâl Rüstem Paşa'
olan Almanya imparatoru) 329 -	nın gömleğinde kehle bulup
330, 341, 376	eüzâm illetine mübtelâ olma-
Mecnun-Arslan Paşa — Bk.: Ars-	dığını isbât ederek dâmâd-
lan Bey/Paşa "Yahyâ-Paşa-	lığa kabulünü te'min etmek
zâde/Yahyâlu—" 248	suretiyle ikbâline sebep olan
Mehdî (Eimme-i Esnâ-âşer'in on	saray hekimi). 248
ikincisi: Bunun ölmüş ol-	Ahmed Ağa / Paşa "Bıyıklı—"
mayıp gözden kaybolduğuna	(Yavuz devrinde Şarkî-Ana-
inanan Şiflere göre âhir-za-	dolu fâtihlerinden Erzincan
manda ortaya çıkıp dünyayı	ve sonra Diyarbekir beyler-
ıslâh edecektir.) 49	beyi) 16, 18, 23-26, 28-29, 41, 218,
Mehammed Pâşây-ı Tavîl — Bk.:	249
Mehmet Paşa "Sokullu—" 3	Bk.: Mustafa Bey/Paşa "Bı-
Mehmet (İkinci Bâyezid'in oğulla-	yıklı-Mehmet-Paşa-zâde —"
rından şehzâde Şehensâh'ın	ve Üveys Paşa.
Niğde beyliğinde bulunmuş	Mehmet Ayas Paşa — Bk.: Ayas
olan oğlu). 3	Mehmet Paşa.
Mehmet (Kanunî'nin torunu ve şeh-	Mehmet Bey (Kanunî devrindeki
zâde Bâyezid'in oğlu) 313, 323, 326	Kalender ısyânında telef o-
Mehmet (Kanunî'nin oğlu ve ken-	lan Karaman Defterdar-ke-
disinin hayatında ölen veli-	hüdâsı) 124
ahdi: Şehzâde câmii bunun	Mehmet Bey (Vezir-i-a'zam Mak-
nâmına yapılmıştır) 187, 224, 244-	bûl-İbrahim Paşa'nın oğlu) 184
245, 255, 258, 309, 327, 361	Mehmet Bey (1566 = 973 Sziget-
Mehmet (İkinci Selim'in oğulların	var seferinin başlarında bir
dan) 418, 422	baskınla şehid edilen Tırhala
Mehmet/Muhammed (Mısır sultanı	sancak-beyi) 345
Kansu-Gavri'nin oğlu) 34, 377	Mehmet Bey / Paşa "Dukagin-oğ-
Mehmet "Birinci—" (Osmanlı pâ-	lu—" (Yavuz devri Vezir-i-
disahlarından Çelebi-Sultan	a'zamlarından Dukagin-oğlu
Mehmet) 55, 134, 296 - 297	Ahmed Paşa'nın oğludur: Se-
Mehmet "İkinci—" (Osmanlı pâdi-	mendire sancak-beyliğinde
şahlarından Fâtih Sultan	ve Mısır valiliğinde bulun-
Mehmet) 3, 6, 15 - 17, 19 - 21, 24,	muş ve dâmâd olmuştur) 233, 272
37, 40, 55, 60, 68, 70, 73, 76 - 77	Mehmet Bey "Kadı-zâde—" (Mı-
79 - 80, 97, 111, 118, 122, 124,	sır valisi Hâin-Ahmed ısyan
127, 134, 189, 192; 197, 203, 307,	ve istiklâlini ilân ettiği za-
312, 317, 340, 343, 346, 354, 356,	man vezir edindiği halde onu
362, 382, 415, 421, 423	tenkil eden ve sonra Mısır
Mehmet "Üçüncü—" (Osmanlı pâ-	Defterdarı olan kahraman:
disahlarından) 96, 277, 343	Bâzı menbâlarda ismi "Mah-
Mehmet "Hacı—" (Pîrî-Reis'in ba-	mud" gösterilirse de doğru
başı, Karamanlı) 271	değildir). 103, 105, 106
Mehmet "Kâtib—" (Kanunî dev-	Mehmet Bey "Kej-dehan—" 1542
rindeki Bozok ısyânında ora-	= 949 da Kruşevaç = Ala-

	Sayfa		Sayfa
cahisar sancak-beyi)	233	dan: "Kadı-Çelebi" lâka-	
Mehmet Bey "Korkmaz-Bey-oğlu—" Akkoyunlulardan: Yavuz devrinde Lübnan sancak-beyi) Bk.: Korkmaz Bey ve Ferah-şâd Bey.	47	biyle de anılır). 42	
Mehmet Bey "Mihal-oğlu—" (Kanunî devri Akıncı beylerinden)	69	Mehmet Çelebi / Paşa "Kara-Nişancı—/ Boyalı—" (Kanunî devrinin sonunda Reîs-ül-Kütâb, İkinci Selim devrinde Nişancı ve vezir)	304, 370
Mehmet Bey "Sâli-Paşa-zâde—" (İnebahtı = Lepanto muharebesinde Ağrıboz sancak-beyi)	407 - 408	Mehmet-Çelebi "Kaysûnî-zâde Bed-rüddin—" (Kanunî'nin vefatında Hekim-başı)	355, 358
Mehmet Bey / Han "Şâhrukh-Bey-oğlu—" (Yavuz'un anadan dedesi olan Dulgadır hükümdarı Alâüddevle Bozgadır hükümdarı Alâüddevle Bozkurd'un oğullarından Şâhrukh Bey'in oğlu: Osmanlıların ilk Erzurum valisi budur; daha sonra Rumeli'ye nakledilip Niğbolu beyliğine tâyin edilmiştir). 170 - 172, 190, 297, 350		Mehmet Ebussuûd Efendi — Bk.: Ebussuûd Efendi "Mehmet—" 154	
Bk.: Ali Bey "Şâhrukh-Bey-oğlu—" 297, 350		Mehmed Efendi "Molla—" (Vezir-i a'zam Pîrî Mehmet Paşa'nın oğlu, Edirnekadısı)	154
Mehmed Bey "Uzgurlu-İsâ-Paşa-zâde—" (İlk Gazze sancak-beyi)	30-31	Mehmet-Han "Dulgadırlu—" Bk.: Mehmet Bey / Han "Şâhrukh—Bey-oğlu—" 23	
Mehmet Bey / Paşa "Yahyâ-Paşa-zâde— / Yahyâlu—, — Gazi—" (Viyana seferinde Semendire sancak-beyi, daha sonra Budin beylerbeyi) 135, 141, 148, 162, 199-200, 207, 233, 240, 243, 246, 249, 264, 275, 346		Mehmet-Han "Ustaclu" (Şâh-İsmâ'il'in Şarkî-Anadolu valisi: Osmanlı menbâlarında bunun soyadı Ustaclu/ Ustaca'lu / Ustaca-oğlu gibi tahavvüller gösterir) 8, 11, 12, 22, 23	
Mehmet Bey "Yahyâ-Paşa-zâde—/ Yahyâlu?" (1566 = 974 de Varat sancak-beyi)	351	Bk.: Kara-Han "Ustaclu" ve Süleyman-Han "Ustaclu".	
Mehmet Bey-Çelebi "Eğri-Abdî-zâde—" (Kanunî devri nişancı ve Baş-Defterdarlarından)	342	Mehmet-Mirzâ (Şirvanşahlardan İkinci Halil'in Osmanlı hizmetine girip Irakâyın seferinde Tebriz muhâfızlığına tâyin edilmiş olan oğlu)	170
Mehmet-Çelebi / Paşa — Bk.: Pîrî Mehmet-Çelebi/Paşa.		Mehmet Paşa — Bk.: Mehmed Ağa / Paşa — "Bıyıklı—" 180	
Mehmet-Çelebi "Dizdar-zâde—" (Rodos fethinde Midilli beyi: Rodos adası bunun sancağına ilhak edilmiştir)	93	Mehmet Paşa (1535 = 942) tarihinde ve Irakâyın seferi esnâsında Diyarbekir beylerbeyi)	180
Mehmet-Çelebi / Paşa "Kadı —" "Yavuz devri Nişancıların		Mehmet Paşa (1549 = 956 da Erzurum beylerbeyi)	260
		Mehmet Paşa "Baltacı—" (1554 = 961 de Bağdad valisi)	292
		Mehmet Paşa "Dukagin-oğlu —" Bk.: Mehmet Bey / Paşa "Dukagin-oğlu—" 189	
		Mehmet Paşa "Hacı—" / Sofu—" (1537 = 944 da Rumeli beylerbeyi ve sonra vezir)	194 - 195, 222 - 224, 261
		Mehmet Paşa "Karamânî—" Fatih devrinin son vezir-i a'zamı)	189

	Sayfa		Sayfa
Mehmet Paşa "Nişancı—" Bk.: Mehmet-Çelebi / Paşa "Kadı—"	42	istiklâlîni ilân ettiği zaman takındığı ünvan) Bk.: Ahmed Paşa "Hâin— / İnad—"	102
Mehmet Paşa "Pîrî—" — Bk.: Pîrî-Mehmet-Çelebi / Paşa.		Memi Bey (Sonradan Vezir-i'a'zam olan Mısır valisi Koca-Sinan Paşa'nın Yemen seferinde Aden limanının karadan muhasarasına me'mur olan kumandanı).	380
Mehmet Paşa "Rum—" (Fâtih devri Vezir-i'a'zamlarından)	189	Memmo "Marco—" (Kanunî devrinde Venedik elçileinden)	75
Mehmet Paşa "Sokullu—" Kanunî, ikinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerinde Vezir-i'a'zam : Mehmed Pâşây-ı Tavîl ve Tavîl - Mehmet Paşa şekillerinde de bahsedilir) 174, 250, 263 - 264, 267 - 269, 273, 276, 279, 289, 294, 296 - 297, 310, 312-315, 322, 327, 335 - 336, 341 - 342, 344 - 348, 351, 355, 358 - 360, 363 - 368, 370 - 373, 377 - 378, 380, 384 - 387, 391 - 392, 398, 404 - 406, 408, 410 - 412, 414 - 415, 421 - 423		Meryem (İsâ-Peygamber'in anası)	324
Mehmet Paşa "Teke-oğlu—" (1554 = 961 de Şam beylerbeyi)	288	Mesîh (Hazre-i İsâ) Bk.: İsâ-Peygamber ve İbnü-Meryem.	49
Mehmet Paşa "Yahyâ-Paşa-zâde/ Bk.: Mehmet Bey/Paşa. Yahyâlu— / "Gazi—"		Mesîh Paşa (Fâtih devrinde Rodos muhasarasını idare eden vezir)	76
Mehmet-Reis "Turgud Paşa'nın yetiştirdiği denizcilerden)	264	Mesîh-Paşa-zâde (Şâh-İsmâil'in Çaldıran'da esir olan karısı Taclu Hanım'ı bir gece çadırında alıkoyup ertesi gün serbest bırakan Osmanlı zâbiti)	13 - 14
Mehmet - Reis / Paşa "Güzlerce—" Barbaros'un kapdanlarından: Sonradan bâzı beylerbeyliklerinde bulunmuştur)	212	Mesnil "Chevalier du—" (Rodos fethinde mahsurların Overniya = Auvergne burcu kumandanı)	84
Mehmet Vusûlî Efendî / Molla-Çelebi Efendî "Kapucubaşı-Abdullah-Ağâ-zâde— / Hubbî-Mollası—" (İkinci Selim'in şehzâdeliğindeki iltimâsiyle Kütahya kadısı, cülûsunda Bursa ve sonra dört defa İstanbul kadısı ve bir defa Anadolı Kadıasker / Kazaskeri: Pâdişahın meşhur müşâhibesi Hubbî-Hatun'un kocasıdır)	369	Mestâne-Alay-beyi (Kanunî'nin oğlu ve Amasya valisi şehâzde Bâyezid'in adamlarından : ismine tesadüf edilememiştir).	310
Melik-i-Muzaffer Bk.: Dûbâc-Han, Melik-ül-Eşref "El—" — Bk.: Tuman-bay.		Metskei "Etienne—" (Eger = Eğri müdâfîlerinden) Bk.: Ruszaka "Dobo de—" Mevlâna-Hasan Bey — Bk.: Hasan Bey "Mevlâna— / Molla—" Mi'mar-Sinan — Bk.: Sinan "Koca—" Michel Czernowicz — Bk.: Czernowicz "Michel—" Michel Toth — Bk.: Toth "Michel—" Michel Vas — Bk.: Vas "Michel—" Mihail Dukas "Yedinci—" (Bizans imparatorlarından) — Bk.: Dukas "Yedinci Mihail—" Mihaloğlu Mahmud Bey — Bk.: Mahmud Bey "Mihaloğlu—".	275

Sayfa	Sayfa
Mihal-oğlu Mehmet Bey — Bk.: Mehmet Bey "Mihal-oğlu—"	gönderdiği elçi). 74
Mihrimâh/ Mihrmâh / Mihr-ü-Mâh Sultan (Kanunî'nin kızı, Vezîr-i'a'zam Rüstem Paşa'nın karısı) 187, 222, 247 - 248, 256, 280, 282, 298, 309, 321 - 322, 330, 342, 362	Muallim-zâde Ahmed Efendi — Bk.: Ahmed Efendi "Muallim-zâde—" 388
Mihrimâh-Sultan (Kanunî'nin torunu ve şehzâde Bâyezîd'in kızı) 313, 327	Muâviye (İlk Emevî halifesi) 388
Mimo "Francesco—" (Venedikliler Kıbrıs adasını işgal ettikleri zaman son kraliçe Catherina'ya tâyin ettikleri iki müşâvirin biri) 390	Muhammed — Bk.: Mütevekkil-al-Allâh "El—" 388
Bk.: Gabrielli "Lodovico—" 390	Muhammed "Ebu-Abdullah, Beşinci—" (Benû-Hafs hânedanından Tunus hükümdarı) 51, 161
Miquez "Don-Juan—" — Bk.: Nası "Yasef—" 390	Muhammed "Mûlây— / Mûlây-Muhammed-il-Kafsî (Benû-Hafs hânedânından son Tunus hükümdarı: Mûlây-Hasan'ın oğludur). 416 - 418
Mîr — Bk.: Emîr / Mîr / İmir.	Muhammed "Vezîr—" (Basra emîri Râşid-ibnü-Makaamis'in veziri: Emîrin oğluyla beraber Edirne'ye gelip Basra'nın anaharlarını Kanunî'ye takdim etmiştir) 205
Mirzâ-Cânîk — Bk.: Mzêdehaboue.	Bk.: "Mânî" "Emîr—" 205
Mirzâ-Çabuk — Bk.: Mzêdehaboue.	Muhammed-Han "Tekelü—" (Safavîlerin Bağdad valisi: Bağdad'ı Kanunî'ye teslim etmiştir) 159, 172
Mirzâ-Çânîk — Bk.: Mzêdehaboue.	
Mocenigo (Kraliçe Catherina devrinde Kıbrıs'ı işgal eden Venedik amirali) 390	Muhsine-Hatun (Makbûl - İbrahim Paşa'nın Hatice - Sultan'dan başka bir karısı). 184
Mocenigo "Aloisio—" (Yavuz'un Mısır seferinde Kahire'ye gelen Venedik elçilerinden) 45	Muharrem Efendi "Taşkendlî Seyyid—" (Kanunî'nin cenâze namazını kıldırıldığı rivayet edilen İstanbul Nakîb-ül-Eşrâfı: İkinci Selim devrinde de vazifesine devam etmiştir). 370, 410
Mocenigo "Aloisio—" (İkinci Selim devrinde İnebahtı = Lepanto muharebesinden sonra akdedilen Osmanlı - Venedik murahhaslarından) 414	Muhyiddin-Çelebi Efendi "Fenârî-zâde—" Kanunî devri Şeyh-ül-İslâmlarından: Şiir mahlası "Muhyî"dir.) 95-96, 126, 417
Mogolbay (Mısır sultanı Kansu-Gavri'nin Yavuz'a elçilikle gönderdiği Kölemen beyi) 27	Muhyiddin ibn-il-Arabî / Muhyiddin-i-Arabî (Şeyh-ül-Ekber lâbabiyle meşhur büyük İslâm mutasavvif) 30, 46
Molla-Çelebi Efendi — Bk.: Mehmet Vusûlî Efendi.	Muhyiddin Mehmed Efendi "İskilipli Şeyh—" (Şeyh-ül-İslâm Ebussuûd Efendi'nin babası: lâkabı "Yavsi" dir). 417
Molla-Husrev — Bk.: Husrev Molla—" 251	
Montluc "Jean de—" (Fransa kralı Birinci François'nın İstanbul'a gönderdiği elçilerden).	72
Morgay "Jean—" (Kanunî'nin Belgrad fethinde kale müdâfilelerinden) 251	Muhyiddin-Reis (Çaldıran zaferinden sonra Yavuz Edirne'deyken Barbaros kardeşlerin gön-
Morozow "İwan—" (Rus çarı İkinci Wasiliji'nin Kanunî'ye	

- Sayfa**
- derdikleri ilk elçi) Diğer elçiler için bk.: Hüseyin Bey "Hacı—" ve Muslihüddin-Reis Kurd-oğlu—" 5-8, 50 - 51
- Mûlây-Hasan** — Bk.: Hasan "Ebu-Abdullah—" 212
- Mûlây-Muhammed** — Bk.: Muhammed "Mûlây—" 292
- Mûlây-Reşid** — Bk.: Reşid "Er—" 31, 38
- Murad** (İkinci Bâyezid'in oğullarından şehzâde Ahmed'in oğlu) 244, 309, 361
- Bk.: Murad "Düzmece—" 5
- Murad** (Bir rivayete göre Yavuz'un idam ettirdiği oğullarından) Bk.: Abdullah ve Mahmud. 244, 309, 361
- Murad** (Fâtih'in torunu ve Cem-Sultan'ın oğlu) 78, 89 - 90
- Bk.: Cem ve "Yer" isimleri" cedvelinde Erimocastro.
- Murad** "Düzmece—" Yavuz'un idam ettirdiği büyük kardeşi şehzâde Sultan Ahmed'in İran'a kaçan oğlu: Yavuz devrinin sonlarında Amasya'ya gelip "Düzmece" sayıldığı rivayet edilir. 50 - 51
- Bk.: Murad "İkinci Bâyezid'in oğullarından şehzâde Ahmed'in oğlu".
- Murad** "Birinci—" Osmanlı pâdişahlarından Murad-Hudâvendigâr) 111, 281, 354
- Murad** "İkinci—" (Osmanlı pâdişahlarından, Fâtih'in babası) 3, 55, 73, 285, 296, 343, 354, 421
- Murad** "Üçüncü—" (Osmanlı pâdişahlarından) 96, 250, 300, 309, 321, 343, 391, 421 - 423
- Murad** "Dördüncü—" (Osmanlı pâdişahlarından) 98
- Murad Ağa/Paşa** "Hadım—" (Trablusgarb'ın fethinden evvel Malta Şövalyelerin karşı millî mukavemet merkezi olan Tâcûra'da sancak-beyi: Fetihten sonraki ilk Trablus beylerbeyi budur). 266, 278
- Murad Ağa /Reis** (Barbaros'un kapdanlarından) 212
- Murad Bey / Paşa** (Kanunî devrinde ilk Kerkük sancak-beyi) 292
- Murad Bey** "Çerkes—" (Yavuz'un Tumanbay'a gönderdiği ve Kölemen beylerinin idam ettiği elçi) 31, 38
- Murad-Çelebi** (Kanunî'nin son ve ikinci Selim'in ilk Baş-Defterdarı) 342
- Murad Bey / Murad-Gazi** (Bosna beylerbeyi Gazi Husrev Bey'in kethudâsı: Sonradan Klis ve Pojega sancak-beyliklerinde bulunmuştur) 191, 200, 233
- Murad Paşa** — "A'ver—" "Yemen'in ikiye taksiminde Zebîd'i merkez sayan ve "Yemen beylerbeyi" denilen Tihâme valisine mukabil "San'â beylerbeyi" ünvanıyla Cebel valisi) Bk.: Hasan Paşa "Rus—" 373
- Murad-Reis** (Pîri-Reis'in halefi olan Hint yahut Mısır kapdanı) 272, 289
- Murad-Reis** (İkinci Selim devri denizcilerinden: Kıbrıs seferinde filo kumandanı) 393
- Mûsâ** (İkinci Bâyezid'in oğullarından şehzâde Mahmud'un oğlu) 3
- Mûsâ Ağa** (Kanunî'nin vefatında ölümünü askerden gizlemek için cenâzesini gizlice tehziz edip Szigetvar karargâhındaki muvakkat mezarına gömen maiyyet adamlarından) 358
- Mûsâ Bey** "Kara—" (Mısır valisi Hayr-Bay'ın vefatında çıkan Kölemen ısyânını tenkil eden halefi Mustafa Paşa'nın maiyyetindeki kumandanlarından) 100, 102
- Bk.: Hızır Ağa.
- Mûsâ-Çelebi** (Yıldırım-Bâyezid'in oğullarından) 1, 59, 354, 361
- Mûsâ Paşa** "Sarhoş—" / Kızıl-Ahmedlü—" (Kanunî devrinde Erzurum valisi, İsfendiyar-oğullarından) 260
- Mûsâ-Peygamber** (Acem kaidesiyle "Mûsî" telâffuzu da vardır) 324
- Muslihüddin** "Kadı—" (Kanunî dev-

	Sayfa		Sayfa
rindeki Bozok ısyânında ora- nın kadısı)		Paşa-zâde—".	
Muslihüddin Mustafa Efendi "Nû- rüddin-zâde—" — Bk.: Mus- tafa Efendi "Nûrüddin-zâde Muslihüddin—" 123		Mustafa Bey (Kanunî devrinde ve 1538—945 tarihinde Alâiyye sancak-beyi) 201	
Muslihüddin-Reis "Kurd-oğlu—" (Barbaros'ların Cezâyir' sül- tanlığı devrinde Yavuz Mısır'- dayken gönderdikleri elçi: Kanunî'nin Rodos seferinde donanmaya bu kapdan kuman- da etmiştir; İkinci Selim dev- rindeki Sumatra seferini ya- pan Kurd-oğlu Hayrüddin Hı- zır-Reis bunun oğludur) 52, 77, 79, Bk.: Hayrüddin Hızır-Reis 378		Mustafa Bey (1551 = 958 de Trab- zon sancak-beyi) 266	
Kurd-oğlu—" ve Mustafa Pa- şa "Palak—" 37		Mustafa Bey / Paşa 1559=966 ta- rihinde Malatya sancak-beyli- ğinden Erzurum beylerbeyliği- ne terfi etmiştir: Budin bey- lerbeyi Tuğgun Paşa'nın kar- deşidir) 314	
Musta'sım-billâh Ebu Ahmed Abdul- lâh "El—" (Bağdad Abbâsi halifelerinin sonuncusu). 37		Mustafa Bey (1560 = 967 de Midilli sancak-beyi) 319	
Mustafa (Kanunî'nin Gülbahar-Ha- tun'dan olan büyük oğlu) 187 - 188, 224, 244, 256, 260, 279 - 287, 297-299, 309-310, 322, 327, 361, 378		Mustafa Bey / Paşa "Bıyıklı-Meh- met-Paşa - zâde—" (Gazze sancak-beyliğinden Osmanlı- ların ilk Yemen valisi olmuş- tur). 218, 249 Bk.: Mehmed Ağa / Paşa "Bıyıklı—".	
Mustafa (İkinci Selim'in oğulların- dan) 422 - 423		Mustafa Bey/Paşa "Dâvud-Paşa-zâ- de—" (İkinci Bâyezid devri Vezir-i a'zamlarından Dâvud Paşa'nın oğlu ve Yavuz'un e- niştesidir). 2	
Mustafa "Düzme—" / (İkinci Murad devrinde Yıldırım Bâyezid'in oğlu olduğunu iddiâ eden âsi) 297		Mustafa Bey "Hacı—" (Yavuz'un Mısır seferi esnâsında Ma- carların baskınla şehid ettik- leri İzvornik sancak-beyi) 46	
Mustafa "Düzmece—" (Kanunî'nin oğlu olduğunu iddiâ eden âsi) 296 - 298		Mustafa Bey "Hersek-zâde —" (Kanunî devrindeki Bozok ı- yânı esnâsında sancak beyi o- lan zâlim devşirme dölü: Her- sek-zâde Ahmed Paşa'nın oğ- ludur). 122 - 123	
Mustafa "Küçük—" (Birinci Meh- med'in oğullarından) 297		Mustafa-Çelebi (Yavuz'un Tuman- bay'a elçilikle gönderdiği ve Kölemenlerin öldürdüğü A- nadolu-Defterdarı) 38	
Mustafa Ağa (Kanunî devrinin 1525 =931 tarihindeki Yeniçeri ı- yânı üzerine idam edilen Ye- niçeri-ağası) 107		Mustafa-Çelebi (Yıldırım-Bâyezid'in yanlış olarak "Düzmece" de- nilen tâlîhsiz oğlu). 297	
Mustafa Ağa (Kanunî'nin vefatında Rikâbdar) 358		Mustafa-Çelebi "Koca-Nişancı Celâl- zâde—" (Kanunî devrinin en meşhur Nişancı) 227, 304 "Müellifler cetveline de bk. Mustafa Bey "Sinan-Paşa-zâde—" 304	
Mustafa Bey (Kanunî devrinde ı- yân eden Kalender'in Karaça- yır zaferinde telef olan Bi- recik sancak-beyi: Fâtih ve İkinci Bâyezid devirleri vü- zerâsından İskender Paşa'nın oğlu, Hurrem Paşa'nın kar- deşi ve Yavuz'un dâmâdıdır) 47, 124 Bk.: Hurrem Paşa "İskender-			

	Sayfa		Sayfa
(1551—958 de Safavileri muhasaradan çekilmek zorunda bırakan Âdileevaz beyi)	265	sâhilinde medfun Şemsi Paşa'nın kardeşi, Kanunî devrindeki Malta seferi serdârı, beşinci vezir) 330 - 332, 334, 336-339, 342, 348 - 349, 360, 372	
Mustafa-Çelebi "Nişancı—" (Kanunî'nin oğullarından şehzâde Bâyezid'in nişancısı)	317	Mustafa Paşa "Koca—" (İkinci Bâyezid ve Yavuz devirlerinde Vezir-i a'zam)	2, 3
Mustafa Efendi "Nûrüddin-zâde Muslihüddin—" (Szigetvar seferinde "Ordu-vâîz" sıfatıyla askerin mânevîyâtını idâreye me'mur olan büyük âlim ve mutasavvıf)	36	Mustafa Paşa "Kara—/ Lala—" (İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirleri vüzerâsından: Kanunî devrindeki Selim-Bâyezid mücâdelesinin müsebbibi; Sokullulardan Deli-Hüsrev Paşa'nın kardeşi: "Kara" lâkabından ziyâde "Lala" lâkabıyla mâruftur)	310 - 315, 323, 327, 352, 374, 376 - 378 380, 391, 393 - 401, 422
Mustafa-Kapdan (Ejderhan seferinde Karadeniz filosu kumandanı: Fakat Kâtib-Çelebi'ye göre bu filonun kumandanlığını Kapdan-ı-Deryâ Müezzinzâde Ali Paşa der'uhde etmiştir)	385	Mustafa Paşa "Neşşâr— / Saksağan—" (Kanunî devrinde Yemen Beylerbeyi)	373
Mustafa-Kethudâ (Lala-Mustafa Paşa kethudâsı: Szigetvar seferinde mütercimlikte bulunmuştur)	352	Mustafa Paşa "Palak—" (Rodos seferinde Kapdan-ı-Deryâ olmakla beraber Donanmayı Barbaros'un yetiştirmelerinden Kurd-olu Muslihüddin Reis idare etmiştir: Bu Mustafa Paşa'nın lâkabı Yaplak/ Yaylak/ Yapalak/ Çıplak/ Bırlan / Baylan gibi imlâ tahavvüllerine de uğramaktadır)	77
Mustafa Paşa / Mustafa Hâtemi Paşa (1570 = 978 de Kıbrıs seferine iştirâk eden Maraş beylerbeyi: Lala-Ca'fer Paşa'nın oğludur)	396	Bk.: Muslihüddin-Reis "Kurd-oglu—" (Vezir-i a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın amcazâdesi, Budin beylerbeyi)	335, 348
Mustafa Paşa (Sefer-ruznâmeçesi'ne göre ilk Kıbrıs beylerbeyi: Avlonya sancak beyliğinden terfian tâyin edilmiştir).	397	Mustafa - Reis "Bayram-oglu—" (İlk Mısır-kapdanı Selman Reis'in yeğeni ve halefi)	271
Bk.: Muzaffer Paşa.		Mustafa-Reis "Gazi—" (Turgut Paşa'nın yetiştirdiği denizcilerden)	264
Mustafa Paşa (1574 = 982 Tunus fethine iştirâk eden Trablus-garb beylerbeyi)	417	Mustansır-billâh Ahmed "El—" (Mısır Abbâsîlerinin birincisi)	37
Mustafa Paşa (Kanunî devri vüzerâsından)	194 - 195, 219	Mutahhar "İmâm—" — Yemen Zeydî imâmı Şerefüddin'in oğlu ve halefi: Osmanlı menbâlarında Mutahhar-Leng denir)	249, 252, 373, 379 - 380, 382, 394
Mustafa Paşa "Dâmâd—/Boşnak—" Yavuz ve Kanunî devirleri vüzerâsından: Rodos seferi serdarlığıyla Mısır valiliğinde de bulunmuştur)	11, 54, 60, 71-72, 77 - 80, 83, 87, 99 - 102, 129		
Mustafa Paşa "Kara-Şâhin—" (Kanunî devrinde Yemen beylerbeyi: Daha sonraki Yemen valilerinden Rıdvan ve Behram Paşaların babasıdır)	373, 394		
Mustafa Paşa "Kızıl-Ahmedlü— / İsfendiyar-oglu—" (Üsküdar			

	Sayfa		Sayfa
Bk.: Şerefüddin "İmâm—".		teslim eden Macar kumanda-	
Muzaffer (Horasan hükümdarı Hüseyin Baykara'nın oğlu, Bedî'üzzaman Mirzâ'nın saltanat şerikî)		nı)	133
Muzaffer-Han — Bk.: Dûbâc-Han.	15	Nagylak "Ambros de—" (Avusturya kumandanlarından)	269
Muzaffer Paşa (Umumî rivayete göre ilk beylerbeyi: Şehr-i Zur Beylerbeyliğinden naklen tâyin edilmiştir; fakat seferi ruznâmeçisi'ne göre ilk beylerbeyi bu değil, Avlonya beyliğinden terfian tâyin edilen Mustafa Paşa'dır)		Nâhudâ-Ahmed — Bk.: Ahmed "Emîr— / Nâhudâ—".	
Bk.: Mustafa Paşa.	397	Nakkaş-Ali Bey — Bk.: Ali Bey Nakkaş—".	
Muzaffer-Sultan — Bk.: Dûbâc-Han.		Nakkaş-Haydar — Bk.: Haydar Nakkaş—".	
Muzaffer-Şâh — Bk.: Dûbâc-Han.		Nassi "Dona Gracia—" (İkinci Selim devrindeki entrikalarıyla meşhur yahudi serserisi Yasef Nassi'nin halası ve kaynanası)	392
Müdhiş-İvan — Bk.: İvan Vasilyevîç "Dördüncü—".		Bk.: Nassi "Yasef— / Joseph—"	
Müezzinzâde Ali Paşa — Bk.: Ali Paşa "Müezzinzâde—".		Nassi "Yasef— / Joseph—" (Kanunî ve bilhassa İkinci Selim devrinde bir çok entrikalar çevirmiş olan zengin yahudi serserisi: İkinci Selim'e dalkavukluk ederek büyük bir nüfuz kazanmış olan bu serseri yahudi aslen Portekiz'in "Marrane" denilen hristiyanlaşmış yahudilerindendir; o zamanki ismi "Don Juan Miquez" olduğu halde, Türkiye'ye gelince tekrar yahudiğe dönüp asıl ismiyle anılmıştır; Osmanlı menbâlarıyla bazı vesikalarında "Frenk-beyi", "Frenk-bey-oğlu", "Frenk-bey-zâde" ve "Yasef nâm yahudi" gibi lâkaplarla anılır; babası "Salamon" isminde bir hekimdir)	391 - 392
Müftis-Sakaleyn (Şeyh-ül-İslâm Kemal-Paşa-zâde Şemsüddin Ahmed Efendi'nin lâkâbı)	163	Bk.: Nassi "Donna Gracia—"	
Bk.: İbni-Kemal.		Nasuh Bey (1566 = 974 de ve Szigetvar seferi esnâsında Posega = Pojega sancak-beyi)	349-350
Mükerreme-Hatun (Dulgadır hükümdarı Alâüddevele Bozkurd'un kızkardeşi, Fatih'in karısı, İkinci Bâyezid'in anası ve Yavuz'un ninesi: Bu ismin "Mük-rime" okunmak ihtimali de vardır).	19	Nasuh Paşa (Birinci Ahmed'in dâ-mâdî. Vezir-i a'zam: Bir rivayete göre Okmeydanı'nda Makbûl-İbrahim Paşa'nın yanında medfundur)	185
Mütevekkil-al-Allâh Muhammed "Üçüncü El—" (Mısır Abbâsîlerinin sonuncusu) 25 28, 37	38	"Yer isimleri" cedvelinde "Canfedâ tekyesi" maddesine de bk.	
Mzédchabouc (Çoruh boyunda "Samtshké" hristiyan atabeyi: Soy-adı "Qwarwaré" dir; Yavuz devrinde yaşayan bu atabeyin ismi Osmanlı menbâlarında Mirzâ Çabuk / Çâbük / Cânîk / Cânîk ve soy-adı da Korkora / Gorgora şekillerini alır)	10	Nelson (Meşhur İngiliz amirali)	216
"Devlet, millet" cedveline de bk.			

N

Nadsky (Budin kalesini Kanunî'ye

Sayfa

Sayfa

- Neron** (Milâdın birinci asrında yaşı-
yan zâlim Roma imparatoru) 56
- Neşşâr-Mustafa Paşa** — Bk.: Mus-
tafa Paşa "Neşşâr—" / Sak-
sagan—".
- Nevâyî / Nevâî** / Bk.: Ali Şîr Ne-
vâyî.
- Nî'metullâh** "Seyyid—" (Şâh-İsmâîl'-
in Vekil-üs-saltana ünvanlı
vezirinin babası) 170
- Bk.: Abdülbâkî "Mîr".
- Nicolas Sicco** — Bk.: Sicco "Nico-
las—" 265
- Nicolas von Salm** "Kont—" — Bk.
Salm "Nicolas von—" 11
- Nicolas Zriny** — Bk.: Zriny "Nico-
las—" 11
- Nicolo Dandolo** — Bk.: Dandolo "Ni-
colo—" 265
- Nikola** (Kanunî devrinde bir su
mühendisi) 64
- Nizâmüddin Hasan-Ustaclu** — Bk.:
Hasan-Beg - Ustaclu "Nizâ-
müddin—" 64
- Noailles** "François de—" "İkinci Se-
lim devrinde İnebahtı = Le-
panto muharebesinden sonra
Osmanlı - Venedik sulhünün
akdinde rol oynadığından
bahsedilen fransız elçisi) 414
- Nogarola** "Von—" (Kanunî'nin "Al-
man seferi" nde mütareke is-
temek için Niş ordugâhına
gelip red cevabı alan Avus-
turya elçisi) 145, 149
- Nuh Bey** (Kanunî devrinde ısyân e-
den Kalender'in Karaçayır za-
ferinde telef olan Anadolu Ti-
mar-defterdarı) 124
- Nûh-Peygamber** 82, 324
- Nûr-Bânû** (İkinci Selim'in karısı, Ü-
çüncü Murad'ın anası) 250, 391,
415, 421
- Nûrüddin-zâde Muslihüddin Mustafa
Efendi** — Bk.: Mustafa E-
fendi "Nûrüddin-zâde Musli-
hüddin—" 140
- Nûşirevân** (Sâsânî hükümdarı)
- Nyary** "Laurent—" (Szolnok kalesi-
ni Türklere karşı müdâfaa et-
meden bırakıp kaçan Avus-
turya kumandanı) 275
- Occhiali / Occhiale / Ochiali/ Ochi-
ale** — Bk.: Kılıç-Ali Paşa.
- Oğlan Kapdan** — Bk.: Doria "Gio-
vanni-Andrea—" 170
- Olçaytu** (Çingiz sülâlesinin İran'da
saltanat süren ve "İlhânîler"
denilen hükümdarlarından)
- Omédès** "Don Juan de—" (1551 =
958 deki Trablusgarb fethin-
de buraya hâkim olan Malta
Şövalyeleri Üstâd-ı a'zamı)
Bk.: Desroches ve Vallier. 265
- Opalinski** "Pierre—" (Lehistan
kralı Birinci Sigismond'un
Kanunî'ye gönderdiği elçi). 155
- Orhan** (İkinci Bâyezid'in oğulların-
dan şehzâde Mahmud'un oğlu) 3
- Orhan** (Kanunî'nin torunu ve şeh-
zâde Bâyezid'in büyük oğlu:
Babasının ısyânından evvel
Çorum beyliğinde bulunmuş-
tur) 309, 313, 323, 326
- Orhan - Gazi** (Osman - Gazi'nin oğ-
lu ve halefi) 4
- Oruç-Reis** (Barbaros'un ağabeyisi,
Cezâyir sultanı) 4, 51 - 52
- Bk.: Barbaros.
- Osman** (Çehâr-Yâr'dan ve Hule-
fâyır Râşidîn'den) 43, 388
- Osman** (İkinci Bâyezid'in oğulların-
dan şehzâde Ahmed'in oğlu) 5
- Osman** (Kanunî'nin torunu ve şeh-
zâde Bâyezid'in en küçük oğlu) 313,
326 - 327
- Osman** (İkinci Selim'in oğulların-
dan) 422 - 423
- Osman** (İkinci Selim'in oğulların-
dan) 422 - 423
- Osman Ağa** "Bal-yemez—" (Yavuz
devrinde Segban-başı) 20
- Osman-Çelebi** (Yavuz'un hekimlerin
den) 54 - 55
- Osman-Paşa** "Çerkes—" (Kanunî
devrinde Haleb ve sonra Bağ-
dad valisi) 259, 292
- Osman Paşa** "Özdemir-oğlu—" (Ü-
çüncü Murad devri Vezir-i
a'zamlarından, Kafkasya
fâtihî) 252, 374, 376-380, 422
- Bk.: Özdemir Paşa.

- Sayfa**
- Osmansâh** (İkinci Bâyezid'in oğullarından şehzâde Alemşâh'ın oğlu: Çankırı beyliğinde bulunmuştur) 3
- Ö**
- Ömer** (Çehâr-Yâr'dan, Hulefây-ı Râşidîn'in ikincisi: Arapça telâffuzu Omar'dır) 286, 294, 303
- Özdemir-oğlu Osman Paşa — Bk.:** Osman Paşa "Özdemir-oğlu—" 252, 373 374
- Özdemir Paşa** (San'â ve Habeş eyâletleri fâtihî, Üçüncü Murad'ın Vezir-i a'zamlarından Kafkasya fâtihî Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın babası) 252, 373 374
- İkinci ve Üçüncü ciltlerde Osman Paşa "Özdemir-oğlu—" maddelerine de bk.
- P**
- Pargalı İbrahim Paşa — Bk.:** İbrahim Paşa "Makbûl—" 192, 233
- Paul** "Üçüncü—" (Kanunî devrinde Türk düşmanlığıyla mâruf papa) 192, 233
- Paulin — Bk.:** Polin / Paulin.
- Preny** "Claude—" (Viyana seferinde Macar Krallık tacının muhâfızı: Bu tarihî taci Birinci Ferdinand'a kaçıran Drava boylarında Küçük-Bâli / Balı Bey tarafından zaptedilmiştir) 132
- Pertev Mehmet Paşa** (Kanunî ve İkinci Selim devirlerinde ikinci vezir) 210, 222, 342, 351, 371, 373, 378, 398, 403 - 404, 406 - 408
- Perviz Efendi** "Abdullah" — Bk.: Abdullah Pervîz Efendi.
- Pethae-Janos** (Lippa = Lipva kalesinin Türklere karşı muhâfızı) 267
- Petroviç** "Müşâvir—" (Macar krallığından kaldırılıp Erdel=Transylvania banlığına nakledilen küçük Szigmond Janos'un Kanunî tarafından tâyin edilen vasîlerinden) 227 - 228, 263
- Petru Rares** "Beşinci—" (Boğdan voyvodası) 134, 204, 207, 209 - 210, 416
- Petru Şiopul** (Boğdan voyvodalarından) 417
- PEYGAMBERİMİZ** (Ahmed Muhammed Mustafâ Efendimiz Hazretleri) 43, 88, 125
- Bk.: Rûh-i A'zam ve Fahri-Âlem.
- Philippe** "İkinci—" (Charles-Quint'in oğlu ve İspanya krallığında halefi). 318, 320, 330, 402 - 403, 416
- Philippe le Beau / Güzel-Filip** (Charles - Quint'in babası. Holânda kralı). 109
- Piadena** "Castaldo de—" (1551 = 958 de Translyvania = Erdel üzerine yürüyen Alman-İspanyol - Avusturya ordularının Başkumandanı) 263, 268 - 270
- Picard** "Raymond de—" (Rodos fetihinde sûrun cenubuşarkısındaki Provence = Provans müdâfaa cephesi kumandanı) 84
- Pie** "Beşinci—" (Türk düşmanlığıyla meşhur papa: İkinci Selim devrindedir) 402 - 403, 409, 413
- Pietro Zeno — Bk.:** Zeno "Pietro—" 312 - 314
- Pîrî Bey / Paşa** "Ramazan-oğlu—" (Kanunî devrinde Adana beyi) 123, 312 - 314
- Pîrî Mehmet-Çelebi/Paşa** (Yavuz'un son, Kanunî'nin ilk Vezir-i a'zamı: Belgrad fethiyle Orta - Avrupa kapılarını açmış, Rodos fethiyle de Akdeniz Türk hâkimiyetinin temelini kurmuştur) 11, 14 - 17, 21, 24, 46, 48 - 49, 52 - 55, 59 - 60, 68, 70 - 73, 76 - 77, 83, 88 - 89, 93 - 98, 100, 129, 139, 154 - 155, 185, 189, 356
- "Müellifler" cedvelinde bk.: Remzî.
- Pîrî Paşa** (1548 = 955 te Karaman beylerbeyi) 257
- Pîrî-Reis** (Hind yahut Mısır kapdânı, "Kitâb-ı Bahriyye" müellifi, Karamanlı büyük Türk denizcisi: Künyesi "Ahmed ibnül-Hâc Muhammed-i Karamânî-i Lârendevî" şeklindedir). 271-272, 289
- "Müellifler" cedveline de bk.
- Sayfa**

Sayfa

Sayfa

Piyâle Bey (ikinci Bâyezid'in âlim ve san'atkâr oğlu şehzâde Korkud'un sâdık nedîmi)

4

Piyâle Paşa (Kanunî'nin son, ikinci Selim'in ilk Kapdan-ı der-yâsı : Sonradan ikinci ve zirliğe kadar yükselmiştir; ikinci Selim'in dâmâdıdır) 293, 296, 306, 308 - 309, 315, 319 - 321, 327, 330, 331 - 332, 337 - 340, 371, 373, 378, 391, 393, 395, 397 - 398, 404, 414 - 415

Polin/Paulin "Baron de la Garde" (Barbaros'un Nice = Nis seferinin açılmasını te'min eden fransız elçisi: Bu isme her iki imlâ ile de tesadüf edilir) 235-237, 241, 278

Polo "Cardinal—" (Papalık makamının Türkler aleyhine Charles-Quint'e gönderdiği elçi) 159

Pomerols "Gabriel de—" (Rodos fet-hinde Şövalyelerin Erkân-ı Harbiyye reisi vaziyetinde bulunan kumandan) 85

Porto-Carrera (1574 = 982 Tunus fethinde Halk'ul-Vâd = Gulletta kalesinin İspanyol kumandanı: Esir edilip İstanbul'a gönderilmiştir) 418

Portuk Bey "Ali—" (1566=973 Szigetvar seferinde Tuna filosu kumandanlığına tâyin edilmiş olan Karl'eli sancak-beyi: Ondan evvel Rodos sancak-beyliğinde bulunmuştur). 345, 349

Priuli (Kıbrıs'ın Venedikliler tarafından işgalinden sonra ilhâkını te'min için gönderilmiş olan Venedik kumandanı) 390

Q

Qwarqwaré "Dördüncü—" (Kanunî devrinde Çoruh boyundaki Samtskhé hristiyan atabeylerinden) 190
"Devlet, millet" cedvelinde Qwarqwaré ve Atabeyler maddelerine de bk.

R

Rahmetullâh "Hâce—" (An'aneye göre Fuzulî'nin hocası ve kaynatası) 302 - 303

Müellifler" cedvelinde Fuzulî ve Fazlî maddelerine de bk.

Ramazan-Çelebi (Barbaros'un Cezâyir'deki ümerâsından) 160

Ramazan-Çelebi / Efendi (Kanunî devri Nişancılarından "Nişancı tarihi" müellifi Ramazan-zâde Yeşilce-Mehmet-Çelebi'nin babası) 452

Ramazan-oğlu Mahmud Bey — Bk.: Mahmud Bey "Ramazan-oğlu—".

Ramazan-oğlu Piri Bey / Paşa— Bk.: Piri Bey/Paşa "Ramazan-oğlu—".

Ramazan Paşa (1574 = 982 Tunus fethinde ilk Tunus beylerbeyi) 419

Rares — Bk.: Petru Rares "Beşinci—".

Râşid-ibnü-Makaamis "Emîr —" (Kanunî'ye pâytähtının anah-tarlarını gönderip tâbiyet kabul eden Basra emîri) 173, 205-206
Bk.: Mâni "Emîr—" ve Muhammed "Vezir—"

Reischach "Eck von—" (Birinci Viyana muhasarasında "Landknechts=Lansquenets" denilen Alman milis kuvvetlerinin kumandanı) 137

Reşid "Er—" / Mûlây-Reşid (Tunus'un Benu'Hafs hânedânından Barbaros'un İstanbul'a getirdiği prens: Tunus hükümdarı Ebu-Abdullah Hâsan'ın kardeşidir) 161, 168 - 169

Rıdvan Paşa "Kara-Şâhin-oğlu—" (Kanunî devri Yemen valilerinden: Eski Yemen valisi Kara-Şâhin Paşa'nın oğlu ve daha sonraki Yemen valilerinden Behram Paşa'nın kardeşidir) 373, 394

Bk.: Mustafa Paşa "Kara-Şâhin—" ve Behram Paşa "Kara-Şâhin-oğlu—".

Richard "Coeur-de-Lion = Arslan"

	Sayfa		Sayfa
yürekli—" (İngiltere kralla- rından)	389	Sâdık-Reis (Barbaros'un kapdanla- rından)	212
Rinçon (Kanunî'nin "Alman seferi"- nde Belgrad ordugâhına gelen Katalonyalı Fransız elçisi)	146	Sâhib-Giray (Kanunî devrinde Kırım hanı)	209
Rodney (Meşhur İngiliz amiralle- rinden)	216	Saint-Etienne (Macarları Hristiyan dinine soktuğu için Papalık makâmınca aizzeden ilân edi- len ilk Macar kralı: 1000 = 930 tarihinde papadan "kral" ünvânıyla meşhur "millî tae"ı almıştır)	132, 141
Roger "Vicomte Raymond—" (Ro- dos fethinde sûrun garbindeki Auvergne = Overniya müdâ- faa cephesi kumandanı)	84	Saint-Paul (Havariyyundan)	273
Roggendorff "Von—" (Birinci Vi- yana muhasarasında mahsur- ların suvari kumandanı)	137, 143, 223 - 224	Saint-Pierre (Havariyyundan)	273
Rosanne — Bk.: Hurrem-Sultan / Hurrem-Haseki.		Saint-Simon "Commandeur Joachim de—" (Rodos fethinde sûrun şimalindeki Fransız cephesi müdâfaa kumandanı)	84
Roxelane — Bk.: Hurrem-Sultan / Hurrem-Haseki.		Saint-Vincent "John de—" (Meşhur İngiliz amirallerinden, XVIII- XIX ücu asırlarda yaşamış- tır)	216
RÜH-i-A'Zam (Peygamberimiz E- fendimiz Hazretleri)	324	Saksağan-Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa Paşa "Neşşâr—" Saksağan—".	
Bk.: Peygamberimiz ve Fahr-i- Âlem.		Salamon (ikinci Selim devrindeki entrikalarıyla meşhur yahudi serserisi Yasef Nassi'nin ba- bası: Kanunî devrinde İstan- bul'a gelip saray hekimleri zümresine katıldığı hakkın- da bir rivayet vardır)	39
Rûmî-Hüseyn Bey — Bk.: Hüseyin Bey "Rûmî—".		Bk.: Nassi "Yasef—"	
Rûmî-Kemal Bey — Bk.: Kemal Bey Rûmî—".		Sâlih-Paşa-zâde Mehmet Bey — Bk. Mehmet Bey "Sâlih-Paşa-zâ- de—"	
Rum-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Rum—".		Sâlih-Reis / Paşa (Barbaros'un kap- danlarından: Preveze muha- rebesinde sağ cenah kuman- danlığında bulunmuş ve son- radan Cezâyir beylerbeyi ol- muştur)	201, 205, 214, 241-242, 306
Rus Hasan Paşa — Bk.: Hasan Pa- şa "Rus—".		Salm "Kont Eck von—" (Szigetvar seferi esnâsında imparator- luk ordusu kumandanı)	347
Ruszaka "Dobo de—" (Eger=Eğri müdâfilerinden)	275	Salm "Kont Nicolas von—" (Birinci Viyana muhasarasında müdâ- fâa kumandanı: Sonradan El- çilikle İstanbul'a gelmiştir)	135-136 228
Bk.: Metskei "Etienne—"		Saltuk-Baba — Bk.: Saru-Saltuk- Baba.	
Rüknüddin-Molla "Zeyrek-zâde—" Yavuz devrinde Rumeli Kadr- askeri / Kazaskeri)	24, 26		
Rüstem Bey (1552 = 959 da Semen- dire sancak-beyi)	270		
Rüstem Paşa "Kehle-i-ikbâl—/ Dâ- mâd— / Hırvat—" (Kanunî- nin dâmâdı, Mihri-mâh-Sultan- ın kocası, Vezir-i-a'zam)	64, 222, 231, 235 - 236, 247 - 249, 256, 264, 278 - 283, 285 - 287, 296, 298 - 299, 309 - 312, 314, 317, 321 - 322, 328, 330, 361 - 362		
Rym d'Estenbek — Bk.: Estenbek "Rym d'—".			
S			
Sa'düddin-Çelebi (Kaabız meselesin- de İstanbul kadısı)	126		

- Sayfa**
- Sâm-Mirzâ** (Birinci Tahmâş'ın Irâ-
kayn seferinde Osmanlılara il-
tihak eden kardeşi) 178
- Sancak-Reis** (Kılıç-Ali Paşa'nın ye-
tiştirdiği denizcilerden) 264
- Sandi** "Don Alvaro de—" (1560—
967 Cerbe muharebesinde müt-
tefiklerin ordu kumandanı o-
lan İspanyol asilzâdesi) 318, 320-321
- Santa-Croce** "Don Alvaro de—" (Le-
panto=İnebahtı muharebesin-
de düşmanın dümdar kuman-
danı) 408
- Sapolyayı Yanos** — Bk.: Szapolyai
Janos.
- Sarhoş-Selim** 283, 361, 369, 392
Bk.: Selim "İkinci—"
- Sarı-Selim** 283, 361
Bk.: Selim "İkinci—"
- Saru-Arslan/ Saru-Arslanşah** (Dul-
gadır-oğullarından Şehsüvar-
oğlu Ali Beyin oğlu) 82
Bk.: Ali Bey "Şehsüvar-oğ-
lu—" Dîvâne-Veled ve Üveys
Bey.
- Saru-Saltuk-Baba** (Dobruca'daki
Baba-dağı" kasabasına ismi
verilen orada medfun olan
Selçukî velîsi). 207
"Yer isimleri" cedvelinde "Ba-
badağı / Babadağ" maddesine
de bk.
- Saru-Şeyh** (Yavuz Mısır seferinden
dönerken Şâh-İsmâil'in Şam'a
gelen elçisi) 47
- Savcı Bey** (Birinci Murad'ın oğulla-
rından) 281-282
- Savoie** "Louis de—" (Lusignan hâne-
dânından son Kıbrıs kralı
Üçüncü Janos'un kızı prenses
Charlotte'un kocası) 389
- Schepper** "Cornelius-Duplicius—" (Avusturya'yı yüksek Türk hâ-
kimiyetine sokan 1533 = 939
sulh muâhedesini imzâ eden
murahhaslardan) 157 - 158
Bk.: Zara "Jérôme de—"
- Schneeberg** "Joseph von—"/Lamberg
"Joseph von—" (Viyana se-
feri üzerine Birinci Ferdi-
nand'ın elçilikle İstanbul'a
gönderdiği Lamberg kontu) 142-149
Bk.: Jurischtiz "Nicolas—"
- Sebastiani Veniero** — Bk.: Veniero
"Sebastiani—".
- Selim "Birinci—"** (Osmanlı pâdi-
şahlarından Yavuz Sultan Se-
lim: Selim-Hân-ı-Evvel ve Se-
lim-i-Kadîm şekillerinde de
anılır) 1- 22, 24 - 62, 65 - 66, 68,
74 - 76, 80 - 81, 85 - 89, 93 - 97,
99 - 100, 103, 105, 107, 112, 121 -
122, 137, 150, 154, 159 - 163, 166,
171, 176, 184, 187, 206, 219, 221,
231, 249 - 250, 281 - 282, 290, 295,
310, 353 - 354, 356 - 357, 361 - 362,
376, 378, 390, 421
- Selim "İkinci—"** (Osmanlı pâdişahlı-
rından: Sarı-Selim, Sarhoş-
Selim, Selim-i-Sânî ve Selim-i-
Halîm şekillerinde de anılır) 96,
104, 187, 224, 244, 250, 256, 280,
283 - 284, 287, 309 - 316, 321 - 323,
325, 327, 329, 336, 343, 358 - 363,
365 - 378, 380 - 381, 386 - 388, 390 -
393, 401, 405 - 406, 410, 413 - 416,
418 - 423
- Selim-Hân-ı-Evvel** — Bk.: Selim "Bi-
rinci—".
- Selim-i-Halîm** — Bk.: Selim "İkin-
ci—"
- Selim-i-Kadîm** — Bk.: Selim "Birinci-
ci—"
- Selim-i-Sânî** — Bk.: Selim "İkinci—"
- Selman-Reis** (Kanunî devrinde ilk
Mısır kapdanı) 107, 271
- Semender Ağa** (Kanunî devrindeki
Selim - Bâyezid mücâdelesin-
de şehzâde Bâyezid'e Kütah-
ya'dan Amasya'ya naklini
tebliğ eden Kapucu-başı) 309
- Semiz-Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa Se-
miz- / Kalın—".
- Serebianow** "Prince—" (1569=977
Ejderhan seferinde Don-Volga
kanal hafriyâtına taarruz eden
ve Moskof çarı Dördüncü İvan
tarafından gönderilen ordu-
nun kumandanı) 385
- Sevündük-Han Korçu-başı** "Avşar-
lu—" (Yavuz ve Kanunî de-
virlerinde Erzurum, Kars ve
Şüregel sâhalarından mürek-

Sayfa	Sayfa
kep Yukarı-Aras ve Karasu boyları Türkmen beyi) 10, 171	maddesine de bk.
Seydi-Ali-Reis (Preveze muharebesinde sol cenâha kumanda eden büyük ve meşhur denizci: Künyesi "Seyyidî Ali-ibni-Hüseyn Reis" dir) 214, 272, 289	Sinan Ağa / Bey (Yavuz devrinde şehzâde Ahmed'le Korkud'u idam eden Kapucu-başı: Sonradan Garib-Yiğitler-ağası ve Alâiyye sancak-beyi olmuş-tur). 4 - 5, 39, 124
"Müellifler" cedveline de bk.	Sinan Ağa "Lala - zâde dâmâdî—" (1561 = 969 da şehzâde Bâyezid meselesi için Kanunî nâmina İran'a giden elçilerden, Kapucu-başı) 326
Seyfüddin "Aksak—" (Amasya valisi şehzâde Bâyezid'in adam-larından) 310	Sinan Bey "Sokullu-Cemâlüddin—" (Sokullu Mehmet Paşa'nın ihtidâ ederek bu müslüman ismiyle anılan babası) 335
Seyfüddin "Emîr—" (Yavuz devrinde imâdiyye beyi) 22	Sinan Çavuş (Kanunî'nin Barbaros'u İstanbul'a dâvet için gönderdiği me'mur) 160
Seyyid-Abdülvehhâb— Bk.: Abdülvehhâb "Seyyid—" 310	Sinan Çelebi / Paşa (Kanunî devri Baş-Defterdarlarından) 207
Seyyid-Azizullâh— Bk.: Azizullâh Seyyid—" 310	Sinan Paşa "Hadım—" (Yavuz devri Vezir-i-a'zamlarından: Asıl ismi "Sinânüddin Yûsuf Paşa" dir. Bu Sinan Paşa, ikinci Bâyezid devrindeki "Hadım-Ali Paşa" dan sonra ikinci hadım Vezir-i-a'zamdır) 11 - 12, 16 - 20, 23 - 25, 31 - 34, 47
Seyyidî-Ali ibni Hüseyn-Reis — Bk.: Seydi-Ali-Reis. 310	Sinan Paşa "Koca—" (Kanunî'nin dâmâdî ve Mihrimâh-Sultan'ın kocası olan meşhur Vezir-i-a'zam Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa'nın kardeşi, Kapdan-ı Deryâ) 264, 266, 278, 296
Seyyid-Nîrmetullâh — Bk.: Nimetullâh "Seyyid—" ve Abdülbâkî "Mîr—" 310	Sinan Paşa "Koca—" Mısır valisi, Yemen ve Tunus seferleri serdârı ve Üçüncü Murad devrinde Vezir-i-a'zam) 374, 376 - 380, 382, 394, 398, 416, 419
Seyyid-üş-Şühedâ (Hazret-i Hüseyn'in lâkabı) 43 Bk.: Şâh-ı Kerbelâ.	Sinan Paşa "Küçük—" (Yavuz devrinde Rumeli-Beylerbeyi Ve Kapdan-ı Deryâ: Gene o devirdeki Vezir-i-a'zam Hadım-Sinan Paşa'ya nisbetle buna "Küçük-Sinan Paşa" denir. İstanbul Tersânesi burun zamanında yapılmıştır) 28, 32 - 33
Sibay (Yavuz'un Mısır seferinde Kölemenlerin Şam valisi ve Merc-i-Dâbık muharebesinde sol cenah kumandanı) 28	Sinan-Reis (Barbaros'un ümerâsından: Tunus'da Halk-ul-Vâd müdâfii) 177
Sicco "Nicolas—" (1545 = 952 Türkiye - Avusturya - Almanya mütârekasında Birinci Ferdinand'ın murahhası) 249 Bk.: Veltwick.	
Sigismund "Birinci—" (Kanunî devrinde Lehistan kralı: Son müstakil Macar kralı ikinci Lajos'un amcası ve Osmanlı himâyesindeki Macar kralı Szapolyai Janos'un kaynatası) 127, 155 - 156, 222, 227, 344	
Sigismund von Herbestein — Bk.: Herberstein "Sigismund von—" 344	
Simavna - Kadısı-oğlu Şeyh - Bedrüddin Mahmud — Bk.: Bedrüddin Mahmud "Şeyh—" 344	
Sinan "Koca—" / Mi'mar—" (Süleymâniyye'nin, büyük mi'mârı) 67, 86, 90, 209, 246, 258, 262, 307, 329, 355, 379	
"Müellifler" cedvelinde bu isimle "Tezkiret-ül-bünyân"	

Sayfa	Sayfa
Sinânüddin Yûsuf Paşa — Bk.: Si- nan Paşa "Hadım—".	tarhedilmesi Bozok ısyânına sebeb olan ihtiyar çiftçi) 122
Siyavuş Ağa (ikinci Selim devrinde Baş-Emîr-âhurluktan Yenice- ri-ağahçına geçerek Sokullu Mehmet Paşa'nın dâmâdî Ca- fer Ağa'yı istihlâf etmiş olan Hırvat yahut Macar devşirme- si) 387	Süleyman (ikinci Bâyezid'in torunu ve şehzâde Ahmed'in oğlu) 5
Sofu-Ali Paşa — Bk.: Ali Paşa "So- fu—"	Süleyman (ikinci Selim'in oğulların- dan) 422 - 423
Sofu-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Hacı— / Sofu—"	Süleyman "Birinci—" (Avrupalıların "Le Magnifique / The Magni- ficent" gibi lâkaplarla andık- ları Kanunî Sultan Süleyman) 1, 5 - 6, 14 - 15, 21 - 22, 24, 29, 40, 43, 46, 48 - 50, 54 - 55, 59 - 97, 99 - 100, 103 - 104, 106 - 123, 125 - 137, 139 - 162, 164 - 210, 216 - 217, 219 - 228, 231 - 236, 238, 240, 243 - 267, 269, 271, 273 - 274, 277 - 300, 303 - 305, 307 - 317, 321 - 331, 335 - 336, 340 - 358, 361, 363 - 370, 374, 376, 378, 381 - 382, 384, 387 - 388, 391 - 393, 414, 416 - 418, 421 - 422
Sohrâb (Safavî şehzâdesi Elkas / Alkas - Mirzâ'yı Kesik-çınar mevkiinde baskınla yakalayıp kardeşi Birinci Tahmasb'a yolhyarak mükâfat alan Kürt beyi) 261	Süleyman Ağa (Yavuz'un vefatında Vezir-i a'zam Pîrî-Mehmet Pa- şa'nın saltanat dâvetiyyesini Mağnisa'da bulunan veliahd Sultan Süleyman'a götüren Silâhdar-kethüdâsı) 55, 60
Sohrâb Bey (1554 = 961 de Safavî hâkimiyetindeki "Kal'a-i-Zâ- lim" muhâfızı: Bundan evvel- ki Sohrâb'la aynı şahsiyet olmak ihtimali de vardır) 292	Süleyman Bey (Dulgadır hükümdarı Alâüddeve Bozkurd'un oğlu ve Bozok valisi) 17 - 18
Sokullu-Cemâlüddin Sinan Bey — Bk.: Sinan Bey "Sokullu-Ce- mâlüddin—"	Süleyman Bey (Meşhur Şeyh-ül-İs- lâm İbni-Kemal'in babası, Ke- mal Paşa'nın oğlu) 162 - 163
Sokullu-Husrev Paşa — Bk.: Hus- rev Paşa "Deli—" / Divâne—/ Sokullu—"	Süleyman-Çelebi (Yıldırım-Bâyezid'in oğullarından) 1, 59, 354, 361
Sokullu-Mehmet Paşa — Bk.: Meh- met Paşa "Sokullu—"	Süleyman Efendi (Fuzulî'nin babası ve rivayete nazaran Hille müf- tisi) 302
Solak-Ferhad Bey / Paşa Bk.: Fer- had Bey / Paşa "Solak—"	"Müellifler" cedvelinde "Fu- zulî" maddelerine de bk.
Soller "Hernandez—" (Rodos fet- hinde sûrun cenubugarbîsin- deki Aragon cephesi müdâfaa kumandanı) 84	Süleyman-Han "Ustaclu" (Ustaclu Mehmet / Muhammed - Han'la Kara-Han'ın kardeşi) 23, 40
Serenzo "Giovanni—" (Venedikliler son kraliçe Catherina devrin- de Kıbrıs'ı işgal ettikleri za- man Baş-kumandan) 390	Süleyman Paşa "Hadım—" (Fâtih ve ikinci Bâyezid devirleri ü- merâsından) 73
Stipan Kossariç (Hersek dukası ve Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın babası). 44	Süleyman Paşa "Hadım—" (Kanunî devrinde Mısır valisiyken Hind seferini yapan Vezir-i a'zam) 55, 65, 108, 202 - 203, 206 - 209, 216 - 218, 220, 222, 224, 231, 235 - 236, 247 - 249, 252, 271, 280 - 281, 310, 380 - 381
Sultan Hüseyin Bey — Bk.: Hüseyin Bey "Sultan—"	
Süglün-Koca / Süglün-oğlu (Kanunî devrinde tarlasına fazla vergi	

Sayfa	Sayfa
Süleyman Paşa "Macar—" "İlk Bağdad valisi ve sonra vezir pâyesiyle ilk Budin beylerbeyi) 175, 226 - 227, 233	lâkaplarından) Bk.: Seyyid-üş-Şühedâ.
Süleyman-Peygamber 59	Şâh-İsmâîl — Bk.: İsmâîl-i-Safavî.
Swierzewsky (İkinci Selim devrinde Kazak hetmanlarından) 416	Şah-kulu / Şeytan-kulu (İkinci Bâyezid devrinde ısyân eden Teke Kızılbaşlarının reisi) 56, 159
Sylveria "Antonio de—" (Gucerat'daki Diu kalesini Hadım-Süleyman Paşa'ya karşı müdâfaa eden Portekiz kumandanı) 208	Şâh-kuli Aka (Şâh-İsmâîl'in Yavuz'a yolladığı elçilerden) 8
Szapolya "Jean—" — Bk.: Szapolyai Jonos	Şâh-kuli Aka / Sultan Ustaclu "Korçu-Kacar" (1554 = 961 Erzurum mütârekkesinin akdinde Birinci Tahmâşb'in mu'rahhası olan Hassa kumandanı ve sonra Revan / Erivan valisi) 292-293, 314 - 315, 375
Szapolyai Janos (Erdel voyvodalığında bulunduktan sonra Osmanlı hâkimiyetinde Macar kralı olan hükümdar: Osmanlı menbâlarında Zapola, Zapolya, Sapolayi Yanoş, Yanoş - kral ve Garp menbâlarında da Jean Szapolya/Zapoly / Szapolyai şekillerinde anılır) 115, 118 - 121, 127 - 135, 140 - 141, 143 - 144, 146, 149, 156 - 157, 193, 204, 222 - 224, 226 - 228, 238, 240, 243, 246, 257, 328, 344	Şâh-Muhammed "Kazvinli—" (Yavuz'un hekimlerinden) 54 - 55
Szigmond-Janos (Yukarıki maddede gördüğünüz Szapolyai Janos'un oğlu ve bir müddet halefi: Ondan sonra Erdel=Transylvania banlığına tâyin edilmiştir. Osmanlı menbâlarında İkinci Yanoş / Yanoş-oğlu İstefan/İstefan-kral gibi isimlerle anılır ve bâzı vesikalarda Kral ve Kral-oğlu ünvanlarıyla bahsedilir. Garp menbâlarında Zsigmond imlâsına da tesadüf edilmektedir; Osmanlıların "İstefan" demeleri göbek-adlarından birinin "Eti-enne" olmasındandır). 222, 225, 227, 263, 328, 330, 341-342, 344	Şâhrukh Bey (Dulğadı-roğullarından: Yavuz'un anadan dedesi olan Alâüddevle Bozkurd'un oğludur) 170 - 171
	Şâhrukh-Mirzâ (Şirvanşahlardan) 254 Bk.: Halil "İkinci—" ve Bûrhân-ı-Ali.
	Şâh-Sultan (Yavuz'un kızı, Kanunî'nin kızkardeşi ve bir müddet Vezir-i'azam Lûtfi Paşa'nın karısı) 219, 222
	Şâh-Sultan (İkinci Selim'in kızı ve vüzerâdan Zal-Mahmud Paşa'nın karısı) 378, 422
	Şâh-Velî / Şâh-ı-Velî (Celâlîlerin piri sayılan Bozoklu - Celâl'in lâkabı) 49 Bk.: Celâl "Bozoklu—"
	Şehensâh (İkinci Bâyezid'in oğullarından) 3
	Şehid-Ali Paşa — Bk. Ali Paşa "Müezzinzâde—" 3
	Şehsüvar Bey (Fâtih devrinde Dulğadır hükümdarı: Ali Beyin babası ve Alâüddevle Bozkurd'un kardeşi) 17 - 19
	Şehsüvar-oğlu Ali Bey — Bk.: Ali Bey "Şehsüvar-oğlu—" 19
	Şems "Şamlı—" (1555=962 de İstanbul'a ilk defa kahve getiren arap kahveci) 299 Bk.: Hakem "Halebli—"
	Şemsi Ahmed Paşa "Kızıl-Ahmedlü—" (İsfendiyar-oğullarından: Kanunî devrinde Ru-

S

Şa'bân (Peçevî'nin rivayetine göre Şabaç = Böğürdelen kalesinin bânisi: Şabaç ismi bundan muharrefmiş!) 70
Şâdî Paşa (Yavuz devrinde Amasya beylerbeyi) 23, 50 - 51
Şâh-ı-Kerbela (Hazreti Hüseyin'in

Sayfa

Sayfa

- meli beylerbeyi ve ikinci Selim'le Üçüncü Murad devirlerinde vezir; Üsküdar'da medfun olduğu için Şemsipaşa semti bunun ismini taşıyor) 281, 330, 349, 360, 375
Bk.: Mustafa Paşa "Kızıl-Ahmedlü—".
- Şemsüddin** "Üçüncü—" (Bitlis Kürd emiri Dördüncü Şeref-Han'ın oğlu ve halefi) 159, 180
- Şemsüddin Ahmed** "Kemal-Paşa-zâde—" Bk.: İbni-Kemal.
- Şemsüddin-i Fenârî** "Molla—" (Bursa kadısı ve ilk Osmanlı Seyh-ül-İslâmı: Fenârî-zâde sülâlesinin ceddidir). 65
- Şeref-Han** "Dördüncü—" (Yavuz ve Kanunî devirlerinde Bitlis Kürd emiri) 22, 159, 180
- Şerefüddin "İmâm—" (Yavuz ve Kanunî devirlerinde Yemen Zeydî imâmı) 74, 118, 206, 249, 252**
Bk.: Mutaahhar "İmâm—".
- Şeyh - Bedrüddin** Bk.: Bedrüddin "Şeyh—"
- Şeyh-Celâl** — Bk.: Celâl "Bozoklu—"
- Şeyheyn** (Çehâr-Yâr'dan ve Hulefây-ı Râşidîn'den Ebubekir ve Ömer) 294, 303
- Şeyheyn** (Çehâr-Yâr'dan ve Hulefây-ı Râşidîn'den Ebubekir ve Ömer). 294, 303
- Şeyh-Haydar** — Bk.: Haydar "Şeyh—"
- Şeyh-ül-Ekber / Şeyh-i-Ekber** — Bk.: Muhyiddin-ibn-il-Arabî.
- Şiopul** — Bk.: Petru Şiopul.
- Şirîn** (Meşhur aşk efsânesinde Ferhâd'ın sevgilisi) 172
- Ştefan cel Mare** "Dördüncü—" (Boğdan voyvodası) 134, 416
- Ştefan Lacusta** (Boğdan voyvodası Beşinci Petru Rareş'in kardeşi ve halefi) 210, 416
- Şucâ' Ağa** (Mohaç seferindeki Beesne =Beğne zaferinde şehid olan Yeniçeri-ağası) 119

Şükrullâh-ı Moganî "Molla—" (Şâh-İsmâil'in Yavuz'a gönderdiği elçilerden) 17

T

- Tâbût Ağa / Aka** (Selim-Bâyezid meselesinde Birinci Tahmâsb'in elçisi) 316-317
- Tâcî-zâde Ca'fer-Çelebi** — Bk.: Ca'fer-Çelebi "Tâcî-zâde—" 316-317
- Taclu-Hanım / Hanım** (Şâh-İsmâil'in en sevgili karısı ve Bağdad valisi Hulefâ Bey'in kızı) 13 - 14, 375
- Tahmâsb** "Birinci—" (Şâh-İsmâil'in oğlu ve halefi). 112, 122, 158 - 159, 165 - 166, 170, 173 - 174, 176 - 180, 224, 254 - 255, 257 - 259, 261, 265 - 266, 281, 287, 290 - 291, 294, 299, 314 - 317, 323, 325 - 327, 375
- Taubinger** (Budin'i Kanunî'ye teslim eden Alman kumandanlarından) 133
- Tavil-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Sokullu—".
- Tekelü-Muhammed-Han** — Bk.: Muhammed-Han "Tekelü—"
- Teke-oğlu Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Teke-oğlu—".
- Teufel von Gundersdorf** — Bk.: Gundersdorf "Teufel von—".
- Teuffenbach** "Christophe—" (İmparator İkinci Maximilien'in İkinci Selim'e gönderdiği elçilerden) 376
- Thury** (1566=973 de Budin beylerbeyi Arslan Paşa'nın muhasara ettiği Macar kalelerinden Palota'nın Avusturyalı müdâfîi) 347
- Timur** (Timur-Leng / Aksak-Timur) 15, 20, 170, 203, 382
- Tiryâki-Hasan Paşa** — Bk.: Hasan Paşa "Tiryâki—"
- Titien** "Le—" (XV - XVI. ncı asırlarda yaşamış olan meşhur İtalyan ressamı: Fransızların kullandıkları bu muharref şekil "Tisye" okunur; İtalyanca doğru şekli "Tiziano Vecellio"dur). 168

- Toeroek** "Valentin—" (Kanunî'nin Belgrad muhasarasında ihânetinden bahsedilen Macar kumandanlarından) Bk.: Hederwar. 72
- Toğca / Toyca** — Bk.: Uyul-doğca.
- Toledo** "Don Garcia de—" (1565 = 972 de Şimalî-Afrika seferine çıkan İspanya donanmasının başkumandanı, Katalonya ve sonra Sicilya valisi) 330, 337
- Tomaso Contarini** — Bk.: Contarini "Tomaso—" 337
- Tonguz-oğlan** — Bk.: Domuz-oğlan.
- Toth** "Michel—" (Avusturya kumandanlarından: Osmanlı menbâlarında "Tot Mihal" diye anılır) 270 - 271
- Tot Mihal** — Yukarıki maddeye bk.
- Tranquillius - Andronicus** (Birinci Ferdinand'ın İstanbul'a gönderdiği elçilerden) 231 - 232
- Tumanbay** "El-Melik-ül-Eşref—" (Yavuz'un idam ettirdiği son Mısır Kölemen sultanı) 29, 31 - 36, 38 - 42, 100
- Turgud / Turgudea-Reis / Paşa** Barbaros'un yetiştirdiği Türk denizeilerinin en büyüğü ve Trablusgarb fâtihi: Preveze muharebesinde ihtiyat filo kumandanlığında bulunmuş ve düşmanî arkadan çevirmişti; Avrupa'da "Dragut" ismiyle anılır) 211, 212, 214 - 215, 242, 264 - 266, 272 - 278, 293, 296, 315, 318 - 320, 331 - 339, 355, 407
- Tuygun Paşa** (Kanunî devrinde Budin beylerbeyi) 305
Bk.: Mustafa Bey / Paşa.
- Tütünsüz-Hüseyn Paşa** — Bk.: Hüseyin Paşa "Tütünsüz—".
- U**
- Uğurlu** "Kara—" (Kanunî'nin oğlu şehzâde Bâyezid'in maiyyetinden) 317
- Ulama-Han / Paşa** (Safavîlerin Osmanlılara iltihak eden Âzerbaycan valisi: Aslen Anadolu Türklerinden olan bu Paşa Osmanlı hizmetinde muhtelif valiliklerde bulunmuştur) 159 - 160, 164, 166, 170, 172 - 174, 176, 180, 186, 219, 233, 238, 246, 257, 264, 267 - 269, 273 - 275, 279
- Uluc-Ali Paşa / Reis** 413
Bk.: Kılıc-Ali Paşa.
- Ungnad** "David—" (ikinci Selim devrinde İstanbul'a gelen Avusturya murahhaslarından) 419
- Ustacalu** — Bk.: Mehmet / Muhammed-Han "Ustacalu—" ve Kara-Han "Ustacalu—".
- Ustacalu** — Bk.: Mehmed / Muhammed-Han "Ustacalu—" ve Kara-Han "Ustacalu—".
- Ustaca-oğlu** — Bk.: Mehmet / Muhammed-Han "Ustacalu—" ve Kara-Han "Ustacalu—".
- Ustacalu** — Bk.: Mehmet / Muhammed-Han "Ustacalu—" ve Kara-Han "Ustacalu—".
- Ustacalu-Han** (Birinci Tahmâsb'ın Irakayn seferinde sulh istemek için Kanunî'ye elçilikle gönderdiği Eşik-ağası = Teşrifat nâzırı) 176.
- Ustacalu-Mehmet-Han** — Bk.: Mehmet-Han "Ustacalu—".
- Utyeşenoviç Martinuzzi** — Bk.: Martinuzzi "Utyeşenoviç—".
- Uyul-doğca / toyca / doğdu** (Kanunî devrinde maktul şehzâde Mustafa olduğunu iddiâ eden düzmecinin veziri) 297 - 298.
- Uzgurlu-İsâ-Paşa-zâde Mehmet Bey** — Bk.: Mehmet Bey "Uzgurlu İsâ-Paşa-zâde—" 103
- Uzun-Hasan** (Fâtih'le muâsir Akkoryunlu pâdişahı). 6, 103
- Ü**
- Üveys Bey** (Dulgadıroğullarından Şehsüvar-oğlu Ali Bey'in oğlu) 82
Bk.: Ali Bey "Şehsüvâr-oğlu—" Divâne-Veled ve Saru - Arslan".
- Üveys Paşa** (Yavuz devrindeki Şarkî-Anadolu fütuhâtıyla meşhur Bıyıklı-Mehmet Paşa'nın kardeşi, ilk Yemen beylerbeyi

Sayfa

Sayfa

Mustafa Bey'in amcası ve
halefi ve Taaz fâtihi)

249

V

Valette-Parisot "Jean de la—" (1565
= 972 Malta seferinde Şöval-
yeleri hükûmeti Üstâd-ı'azamı) 331,
336, 339

Vallier "Gaspard de—" (1551=958
deki Trablusgarb fethinde o-
raya hâkim olan Malta Şöval-
yelerinin kumandanı) 265
Bk.: Omédès ve Desroches.

Varcocs (İstoni-Belgrad'ı on beş gün
müdâfaa etmiş olan Macar
kumandanı) 243

Vas "Michel—" (Vesprém kale mu-
hâfızı) 272

Vasco de Gama — Bk.: Gama "Vas-
co de—".

Veli Ağa (Turgud Paşa'nın babası:
Menteşe çiftçilerinden) 264

Veli-Dunder (Dulgadır - oğulların-
dan) 125

Veli-Halife (Kanunî devrindeki A-
dana ısyânında Domuz-oğlan'-
la beraber hareket eden Kızıl-
baş halifesi) 123
Bk.: Domuz-oğlan.

Veltwick (1545 = 952 Türkiye-Al-
manya - Avusturya mütare-
kesiyle 1547 = 954 sulhünde
Almanya ile Avusturya'nın
Holândalı murahhası) 249-251
Bk.: Sicco "Nicolas—".

Veniero "Sebastiani—" (İkinci Selim
devrindeki Kıbrıs seferi es-
nâsında Dalmaçya sahillerine
taarruz eden Venedik amirali:
İnebahtı = Lepanto muharebe-
sinde de Venedik donanması'na
kumanda etmistir) 399, 403, 408

Verantius — Bk.: Wranczy.

Verboeczy (Szapolya'nın ölümü ü-
zerine Avusturyalılar Budin'i
muhasara ederlerken kraliçe
İsabella'nın metbûu olan Ka-
nun'den istimdâd için gön-
derdiği elci) 223, 227

Villiers de l'Isle-Adam — Bk.: İs-
le-Adam.

Vincent Capello — Bk.: Capello
Vincent—"

Vladislas / Ladislas (Macar kralı:
Macaristan'ın Jagellon sülâle-
sinden son müstakil kralı olan
ikinci Lajos'un babasıdır) 67
Bk.: Lajos "ikinci—"

Von Gundersdorf — Bk.: Gunders-
dorf, "Teufel von—".

Von Lamberg — Bk.: Schneeberg
"Joseph von—".

Von Nogarola — Bk.: Nogarola
"Von—"

Von Roggendorff — Bk.: Roggen-
dorff "Von—"

Von Salm "Kont Eck—" — Bk.:
Salm "Kont Eck von—".

Von Salm "Kont Nicolas—" — Bk.:
Salm "Nicolas von—"

W

Waldner "Von—" (Rodos fethinde
de sürun şimalıgarbısındaki
Alman müdâfaa cephesi ku-
mandanı) 84 - 85

Wartemberg "Wilhelm von—" (Bi-
rinci Viyana muhasarasında
ki Alman müdâfaa kumandan-
larından) 137
Bk.: Hardegg "Johann von—"

Wassili — Bk.: Wassiliji "ikin-
ci—".

Wassiliji / Wassili "ikinci—" (Ka-
nunî devrinde Moskof çarı) 74

Whaston "Sir William—" (Rodos
fethinde sürun cenubundaki
İngiliz müdâfaa cephesi ku-
mandanı) 84

Wranczy / Verantius "Anton—" (1555 = 962 de Kanun'den
sulh istemek için Amasya'ya
gelip muvaffak olamayan A-
vusturya elçilerinden) 295 - 376
Bk.: Zay.

Wysz "Albert de / von—" (İkinci
Selim devrinde gelen Avustur-
ya elçilerinden) 376

Y

Ya'kub Ağa "Fil—" (Yavuz'un ve-
fatında Kapucular-kethüdâsı) 55

Sayfa	Sayfa
Yahyâ Bey (1559 = 966 da Ankara sancak-beyi)	Tarsus âsilerinin reisi) 123
Yahyâ Paşa (Fâtih'in yetiştirmelerinden: Anadolu ve Rumeli beylerbeyliklerinde ve vezirliklerde bulunmuştur; ikinci Bâyezid'in dâmâdı ve "Yahyâ-lular / Yahyâ - Paşa-zâde-ler" sülâlesinin ceddi)	Yermanos (İnebahtı = Lepanto deniz muharebelerinde düşmana casusluk eden Patras piskoposu) 405
Bâli / Balı Bey, Mehmet Bey / Paşa, Arslan Bey / Paşa ve Ahmed Bey maddeleriyle "Devlet, millet" cedvelinde "Yahyâlu" maddesine de bk.	Yıldırım Bâyezid — Bk.: Bâyezid Birinci— / Yıldırım—
Yahyâ - Paşa-zâde Ahmed Bey — Bk.: Ahmed Bey "Yahyâ - Paşa-zâde—"	Yiğit-Ahmed (Yavuz devri müteferrikalarından ve sonra ümerâdan) 22
Yahya - Paşa - zâde Arslan Bey / Paşa— Bk.: Arslan Bey / Paşa "Yahyâlu / Yahyâ-Paşa-zâde—".	Yular-kısdıroğlu İskender Bey — Bk.: İskender Bey "Yular-kısdıroğlu—"
Yahyâ - Paşa - zâde Bâli / Balı — Bey — Bk.: Bâli / Balı Bey "Yahyâ-Paşa-zâde—".	Yûnus Bey (Mısır seferinde Osmanlı hizmetine giren Antep Kölemen muhâfızı) 27, 33 - 34
Yahya-Paşa-zâde Mehmet Bey — Bk.: Mehmet Bey "Yahyâ-Paşa-zâde—"	Yûnus Bey (Kanunî'nin Venedik'e gönderdiği ve gemisini tecâvuza uğramasını 1537 = 944 Korfus seferinin açılmasına sebep gösterdiği Osmanlı elçisi) 195
Yahyâ-Peygamber	Yûnus Paşa (Yavuz devri Vezir-i a'zamlarından) 1, 28, 33-35, 38 - 39, 41, 44 - 47, 87, 100, 189
Yanko-Hunyad — Bk.: Hunyadi Janos.	Yusuf Ağa (İlk Budin muhâfızı olan Segban-başı) 227, 233
Yanko-ibni-Mâdyân (Osmanlı menbâlarından İstanbul sürunun bânisi ve Veziri-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın ceddi gösterilen efsânevî şahsiyet).	Yusuf-Peygamber 34
Yanoş "İkinci—" Bk.: Szigmond Janos.	
Yanoş-kral — Bk.: Szapolyai Janos.	
Yanoş-oğlu istefan — Bk.: Szigmond Janos.	
Yaplak-Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa Paşa "Palak—"	
Yasef Nassi — Bk.: Nassi "Yasef—"	
Yavı — Bk. Muhyiddin Mehmet "İskilipli Şeyh—"	
Yavuz Şultan Selim — Bk.: Selim "Birinci—"	
Yaylak-Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa Paşa "Palak—"	
Yenice Bey (Kanunî devrindeki Bozok ve Adana isyanlarında	

Z

Zal-Mahmud Paşa — Bk.: Mahmud Paşa "Zal—"
Zapola — Bk.: Szapolyai Janos.
Zapoly — Bk.: Szapolyai Janos.
Zapolya — Bk.: Szapolyai Janos.
Zara "Jérôme de—" (Kanunî devrinin 1533 = 939 senesinde İstanbul'a gelip mütâreke ve sulh akdederek Avusturya'yı Türk hâkimiyetine sokan murahhas) 156-158
Bk.: Schepper.
Zarancuk — Bk.: Zriny "Nicolas—"
Zay "François—" (1555 = 962 de Kanunî'den sulh istemek için Amasya'ya gelip muvaffak olamayan Avusturya elçilerinden) 295
Bk.: Wranczy / Verantius "Anton—".
Zedlitz "Christophe von—" (Birinci Viyana muhasarasında Türk ordusu şehre yaklaşırken mu-

Sayfa	Sayfa
kabeleye çıkan düşman kuvvetinin esir edilen kumandanı) 135	Zuruncuk — Bk.: Zriny "Nicolas—" 135
Zenbilli-Ali Efendi — Bk.: Ali Efendi "Zenbilli—" 220	Zirinski Mikloş — Bk.: Zriny "Nicolas—" 359
Zeno "Pietro—" (1539 = 945 de sulh için İstanbul'a gelip muvaffak olamayan Venedik murahhaslarından) 220	Zriny "Nicolas—" (1566 = 973 Szigetvar seferinde kale kumandanı; Osmanlı menbâlarında Zaruncuk / Zuruncuk/Zırnık/Zirinski Mikloş tahrifleriyle anılır) 345, 349, 352, 358 - 359
Zerbelloni "Gabrio—" (1574 = 982 Tunus fethinde şehrin istihkâmı olan Bastion kalesinin mağlûb İspanyol kumandanı) 418	Zsigmond - Janos — Bk.: Zsigmond - Janos.
Zeynel Paşa (Yavuz devrinde Karaman ve sonra Anadolu beylerbeyi) 9, 11, 27	Zülfikar-Han "Halifet-ül-Hulefa—" Safavîlerin Bağdad'ı Kanunî'ye teslim etmek isteyen valisi) 159
Zeyrek-zâde Rüknüddin-Molla — Bk.: Rüknüddin - Molla "Zeyrek-zâde—" 122 - 124, 130	Zünnûn "Baba—" (Kanunî devrinde Bozok isyan reisi) 122 - 124, 130

2 — MÜELLİF, ESER, KÜTÜPHANE VE İLMİ MÜESSESE İSİMLERİ

"Bu ciltte bahsi geçen müelliflerle eserlere münhasır olan bu cedvel ikinci cildin bibliyografyası mâhiyetinde değildir: Dört cildin tam ve umumî bibliyografyası dördüncü cildin sonundadır".

A

Abd-ül-Azîz Efendi "Kara-Çelebi-zâde—" (Süleyman-nâme ve Ravzat-ül-Ebrâr müellifi) 82, 213, 340, 421	fendî "Ali—" ve Cevâhir-ül-Mülûk.
Bk.: Süleyman-nâme	Ali Rızâ Seyfi (Barbaros-Hayrüddin müellifi) 201
Âdile-Sultan (İkinci Mahmud'un Kanunî divânını neşreden şâir kızı). 355	Almosnino (İkinci Selim'in cülûsunda Belgrad'dan gelip İstanbul'a girerken çıkan Yenigeri partısına bizzat şâhid olan müellif: Hammer'in me'hazlarındandır) 371
Bk.: Muhibbi ve Dîvan-ı Muhibbî.	Amasya tarihî — Bk.: Hüseyin Hüsamüddin Efendi.
Ahdî-i-Baghdâdî/Bağdadlı-Ahdî (Gülşen-i Şuarâ müellifi) 301 - 302	Âsafnâme (Vezir-i a'zam müverrih Lûtfi Paşa'nın Osmanlı idareciliğine ait eseri) 63, 65, 219, 221
Ahmed Tevhid Bey (Müverrih ve meskûkât mütehasısı) 5	Bk.: Tevârih-i Âli-i-Osman ve Lûtfi Paşa.
Ahmed Vefik Paşa (Lehce-i-Osmânî müellifi — Bk.: Lehce-i-Osmânî.	Askerî Müze / İstanbul Askerî Müzesi. 84
Âli-Çelebi "Gelibolulu—" (Büyük Osmanlı müverrihlerinden, Kûnh-ül-Ahbâr müellifi) 81, 263, 310, 340, 355, 358, 360, 373, 377, 385	Âşık-Çelebi (Meşâir-üş-şuarâ müellifi: Asıl ismi Mehmet'tir) 304
Bk.: Kûnh-ül-Ahbâr.	Atâ Bey (Hammer mütercimi) 46, 247, 353, 359
Ali Emîrî Efendi — Bk.: Emîrî E-	

Atâ tarihi (Atâ Bey'in Enderun ta- rihi).	Sayfa	D	Sayfa
Auger Busbek / Busbecq — Bk.: Busbek / Busbecq "Auger—".	97	D'Ohsson "Mouradja—" (Tableau général de l'Empire Otto- man müellifi)	221
B		Divân-ı Muhibbî (ikinci Mahmud'un şâir kız! Âdile-Sultan'ın neş- rettiği Kanunî dîvânı)	355
Bâkî (Büyük dîvan şâiri) 92, 342, 355, 369 - 370, 418		Djuvara "T.G.—" (Rumanya diplo- matlarından: Cent projets de partage de la Turquie müellifi)	403
Barbaros-Hayrüddin (Ali Rızâ Sey- fi'nin eseri)	201	Don Quichotte (Cervantes'in eseri)	409
Belîğ "Bursalı—" (Güldeste-i ri'yâz-ı irfân ve vefiyât-ı dânişverân müellifi)	285	Downey "Fairfax—" (Soliman le Magnifique ismiyle fransızca- ya terceme edilen ingilizce Ka- nunî tarihi müellifi) 63, 68, 97, 357	
Beng-ü-bâde (Fuzulî'nin eseri).	304	E	
Biliotti "Edouard—" et Cottret "P.—" (L'île de Rhodes müellifleri) 77-78, Bk.: L'île de Rhodes.	83	Ebussuûd Efendi (Şeyh-ül-İslâm: İr- şâd-ül-a'kâl-is-selîm ve Fetâvây-ı Ebussuûd sâhibi)	418
Bourbon "Jacques de—" (Rodos mü- dâfaasına iştirâk eden mü- elliflerden)	86	"Şahıs isimleri" cedveline de bk.	
Brosset (Anonim "Chronique géor- gienne"ın fransız mütercim ve şâirihî)	10, 265	Emirî Efendi "Ali—" (Millet kütüp- hânesindeki Cevâhir-ül-Mülûk müellifi)	58, 285, 323
Busbek / Busbecq "Auger—" (Kanu- nî devrinde Avusturya sefesi ve lâtince Türkiye mektupları muarriri)	63, 295	Emirî koleksiyonu (Fatih'de Millet kütüphanesinde)	323, 355, 421
C		Esfâr-ı Bahriyye-i Osmâniyye (Meh- met Şükrü Bey'in eseri)	201
Celâl-zâde Mustafa-Çelebi — Bk.: Mustafa-Çelebi "Celâl-zâ- de—"		Esfâr-ül-bihâr (Kâtib-Çelebi'nin Bah- riye tarihi) 82, 198, 201, 207, 212, 396, 403-404	
Cent projets de partage de la Tur- quie (Rumanyalı T. G. Dju- vara'nın eseri).	403	Bk.: Kâtib-Çelebi.	
Cervantes Saavedra "Miguel—" (Don Quichotte müellifi)	409	Essai sur le moeurs (Voltaire'in eser- lerinden)	414
Cevâhir-ül-Mülûk (Ali Emirî Efen- dî'nin pâdişah şiirlerini tan- zir ederek neşrettiği eser) 58,	355	Evliyâ-Çelebi (Seyâhatnâme müel- lifi)	82
Cevdet Paşa (Vak'a-nüvis)	235	F	
Bk.: Târîh-i Cevdet.		Fâizî "Kaaf-zâde Abd-ül-Hayy—" (Züb- det-ül-Eş'âr ismindeki gayrimatbû Tezkire-i Şuarâ- nın müellifi)	302
Cevrî "Edirneli—" (Târîh-i Cevrî müellifi)	419 - 420	Fâtih kütüphanesi (İstanbul'da)	50
Chronique géorgienne (Brosset'nin terceme ve şerhettiği anonim Gürcistan vakayî'nâmesi)	10, 265	Fazlî (Fuzulî'nin oğlu, şâir)	302
Cottret — Bk.: Biliotti et Cottret ve L'île de Rhodes.		Ferîdun Ahmed Bey / Paşa (Mün- şeat-üs-Selâtin sâhibi) 4, 7, 14, 25, 54, 67, 75, 128, 251 - 252, 325, 412, 422	

Sayfa	Sayfa
Münşeât-üs-Selâtin maddesiyle "Şahıs isimleri" cedveline de bk.	
Feridun Bey Münşeâtı — Bk.: Mün- şeâtüs-Selâtin.	
Fetâvây-ı Ebussuûd (Kanunî ve İkinci Selim devirlerinin büyük Şeyh- ül-İslâm Ebussuûd Efendi'nin fetvâ mecmûası) 418	
Bk.: İrşâd-ül-Akl-is-selîm.	
Fevzi "Mehmet Mazhar—" (Ha- beri-i-Sahîh müellifi) 327	
Bk.: Haberi-i-Sahîh.	
Figânî Ramazan-Çelebi "Trabzon- lu—" (Kanunî devri şâirle- rinden) 118	
Fontanus "Jacob—" (Rodos müdâ- faasına iştirâk eden müellif- lerden) 86	
Fuzulî/ Fuzûlî - i - Bağdâdî (Türk lirizminin en büyük mümessili: Asıl ismi Mehmet'tir: "Cilli-i- Osmânî'de "Süleyman - oğlu Mahmud-Çelebi" zımîrse de doğru değildir; babasının adı Süleyman, oğlunun ismi Fazlî- dir; muhtelif menbâlardan "Mevlânâ Fuzûlî-i-Bağdâdî" ve "Molla Mehmed-ibni-Sü- leyman" şekillerinde de anılır) 300 - 305, 355	
Fuzulî (Süleyman Nazif'in eseri) 301, 305	
Fuzulî divânı 303	
G	
Galibert "Léon—" (Histoire de la République de Venise müellifi) 211	
Gökbilgin "Tayyib—" (Türkiyat mee- muasında "Macaristan'da Türk hâkimiyetine ait bâzı not- lar" nâşiri) 227	
Gülşen-i-Suarâ (Ahdî-i-Bağdâdî'nin eseri) 301	
Gürcistan Vakaayî-nâmesi — Bk.: Chronique géorgienne.	
H	
Haber-i-Sahîh (Mehmet Mazhar Fevzi'nin eseri) 16, 327	
Habîbî (Şâh-İsmâîl devrinde Me- lik-üş-Suarâ: An'aneye göre Fuzulî'nin hocası) 303	
Hacı-Râşid Paşa — Bk.: Râşid Paşa "Hacı—" 304	
Hadîkat-ül-Cevâmî' (Ayyansaraylı Hâfız-Hüseyn'in eseri ve Ali Sâtî' neşri). 185	
Hadîkat-ül-Vüzerâ (Osman-zâde Tâ- ib'in eseri) 16, 97, 247	
Bk.: Tâib "Osman-zâde—" 301,	
Hadîkat-üs-Suadâ (Fuzulî'nin eseri) 303 - 304	
Hâfız-Ahmed (XVI ncı asırda Türkçe bir Rodos muhasara ruznâmesi müellifi: Bu eser Biliotti ile Cottret'nin me'hazlarından- dır). 77	
Hâfız divânı 167	
Halil Edhem Bey (Müverrih ve meskûkât mütehassısı) 24, 245	
Bk.: Düvel-i-İslâmiyye ve Câ- milerimiz.	
Hammer (Meşhur Osmanlı tarihi mü- ellifi) 46, 65, 72, 77, 97, 104, 138, 143, 151, 158, 164, 199 - 200, 214, 232, 243, 247, 269, 276, 341, 345 - 346, 350, 353, 359, 363, 371, 384 - 385, 395 - 396, 401, 404	
Hauser "Henri—" (La prépondérance espagnole müellifi) 404	
Hayâlî (Kanunî ve İkinci Selim de- virleri dîvan şâirlerinden) 369	
Haydar-Çelebi (Dîvan-kâtibi ve sonra Reîs-ül-küttâb: Menzîlnâme müellifi) 16, 33, 53	
"Şahıs isimleri" cedveline de bk.	
Hayrullah Efendi (Müverrih. Abdül- hak-Hâmîd'in babasıdır) 94-95, 190 194, 196, 201, 323, 325, 406	
Aşağıki maddeye de bk.	
Hayrullah Efendi tarihi 16,219, 235	
Yukarıki maddeye de bk.	
Hazîne-i-Evraak (Devlet arşivi) 384	
Heft-câm — Bk.: Sâkî-nâme.	
Henri Hauser — Bk.: Hauser Hen- ri—" 22	
Hest-Bihîşt (İdrîs-i-Bitlisî'nin Os- manlı tarihi) 22	
Bk.: İdrîs-i Bitlisî.	

	Sayfa	K	Sayfa
Histoire de l'empereur Charles-Quint (Robertson'un ingilizce eserinin fransızcası)	281	Kamûs-i-Türkî (Şemsüddin Sami Fraşeri'nin eseri)	70
Histoire de la République de Venise (Léon Galibert'in eseri)	211	Kanunî Sultan Süleyman devrinde Amiral Hadım-Süleyman Paşa'nın Hint seferi (Prof. Dr. Herbert Melzig'in Türkçe eseri)	207
Histoire de Vienne (Richard Kralik' Almanca Viyana tarihinin fransızcası)	137	Kanun-nâme-i Âl-i-Osman (Fâtih devri kanunları) 3, 89 - 90, 282, 317, 357, 423	
Bk.: Kralik "Richard—"		Bk.: Ârif Bey "Mehmet—"	
History of the reign of Charles the V (İngiliz müverrihlerinden Robertson'un Charles-Quint tarihi)	138	Kanun-nâme-i Âl-i-Osman (Kanunî devri kanunları)	62, 357,
Bk.: Robertson "William—"		Bk. Ârif Bey "Mehmet—"	
Hoca-Sa'düddin — Bk.: Şa'düddin "Hoca—"		Kara-Çelebi-zâde — Bk.: Abd-ül-Azîz Efendi "Kara-Çelebi-zâde—"	
Hüsâmüddin Efendi — Bk.: Hüseyin Hüsâmüddin Efendi ve Amasya tarihi.		Kâtib-Çelebi (Hacı Halife / Hacı Kalfa lâkaplarıyla da anılan büyük Türk âlimi: Asıl ismi Hacı-Mustafa'dır). 82, 195, 198, 200 - 201, 212 - 214, 216, 230 - 231, 281, 301 - 302, 321, 331, 334, 384 - 387, 396, 403 - 406, 409 - 413, 418	
Hüseyin Hüsâmüddin Efendi (Amasya tarihi müellifi)	50	Bk.: Esfâr-ül-bihâr ve Keşf-üz-zunûn,	
I		Kâtibi / Kâtib-i-Rûmî (Seydi-Ali Reis'in şiir mahlası ve lâkabı)	289
Istanbul Askerî Müzesi — Bk.: Askerî Müze.		Bk.: Seydi-Ali-Reis.	
I		Kelâm-ı Kadîm — Bk.: Kur'an.	
İbni-Kemal / Kemal - Paşa - zâde (Şey-ül-İslâm: Târih-i Âl-i-Osman müellifi)	163	Keşf-üz-zunûn (Kâtib - Çelebi'nin eseri)	301
"Şahıs isimleri" cedvelinde İbni-Kemal maddesine de bk.		Kıyas-ı Enbiyâ (Muhtelif müslüman müellifleri tarafından yazılmış peygamberler ve dinler tarihi)	34
İdris-i-Bitlisî (Meşhur Osmanlı müverrihi).	14, 22	Kitâb-ı Bahriyye (Hind-Kapdani Pîrî-Reis'in denizcilğe ait meşhur eseri)	271
Heşt-Bihîşt maddesiyle "Şahıs isimleri" cedveline de bk.		Koçu Bey "Göriceli—" (Dördüncü Murad'la Sultan İbrahim'e takdim ettiği ıslâhât lâyhalarının mürekkebi risâle sâhibi)	64 - 65, 98
İkdam neşriyâtı (İkdam gazetesi sâhibi Ahmed Cevdet Bey'in neşrettiği ilmi eserler külliyyâtı)	163	Kralik "Richard—" (Viyana tarihi müellifi)	137
İle de Rhodes "L—" (Biliotti ile Cottret'in müşterek eseri)	77, 83	Bk.: Histoire de Vienne.	
İncil	409	Kudsî-Mehmed Efendi — Bk.: Mehmed Efendi "Ramazan-zâde Kudsî—"	
İorga (Rumanyalı müverrih)	356 - 357		
İrşâd-ül-Akl-is-selîm (Şeyh-ül-İslâm Ebussuûd Efendi'nin tefsiri)	418		
J			
Jonquière "A. de la—" (Histoire de l'Empire Ottoman müellifi)	151		

Sayfa

Sayfa

- Kur'ân / Kelâm-ı Kâdim — 187, 214, 249, 264, 365, 375
 Kûnh-ül-ahbâr (Âlî-Çelebi'nin eseri) 81
 Bk.: Âlî-Çelebi "Gelibolulu—"

L

- Lâtîfî tezkiresi (Kastamonulu Lâtîfî'nin Şuarâ tezkiresi) 58
 Lehce-i-Osmânî (Ahmed Vefik Paşa'nın kamûsu) 70
 Leylâ-ve-Mecnun (Fuzulî'nin manzum romanı) 303
 Lûtfî Paşa (Tevârîh-i Âlî-Osman ve Âsafnâme müellifi, Kanunî devri Vezir-i-a'zamların'dan) 54, 63 - 65, 82, 185, 192, 219, 233, 247, 256, 258, 261
 Tevârîh-i Âlî-Osman ve Âsafnâme maddeleriyle "Şahıs isimleri" cedveline de bk.
 Lûtfî Paşa tarihi — Bk.: Tevârîh-i Âlî-Osman.

M

- Mahmud-Çelebi "Süleyman-oğlu—"
 Sicill-i-Osmânî'nin yanlış kaydine göre Fuzulî'nin ismi) 302
 Bk.: Fuzulî / Fuzûlî-i-Bağdâdî
 Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi (Kadrâsker / Kazâsker ve Nişancı Tâcî-zâde Ca'fer-Çelebi'nin eseri) 13
 Matbaa-i-Osmâniyye (İstanbul'da) 355
 Mehmet "Edirneli—" (Nuhbet-üt-Tevârîh müellifi) 213, 232
 Mehmet "Molla—" (Fuzulî'nin ismi) 302
 Bk.: Fuzulî / Fuzûlî-i-Bağdâdî
 Mehmet Ârif Bey — Bk.: Ârif Bey Mehmet—
 Mehmet-Çelebi / Bey "Ramazan-zâde Yeşilce—" (Kanunî devri Nişancılarından: "Nişancı tarihi" müellifi) 335, 355, 369
 Nişancı-tarihi maddesiyle "Şahıs isimleri" cedveline de bk.
 Mehmet Efendi / Çelebi "Ramazan-zâde Kudsî— / Nişancı-zâde—" (Nişancı Tarihi müellifi Merzifonlu Ramazan-zâde Yeşilce-Mehmet-Çelebi'nin torunu, Ahmed Efendi'nin oğlu: Mir'ât-ül-kâinât müellifidir). 154

- Mehmet Mazhar Fevzi — Bk.: Fevzi "Mehmet Mazhar—"
 Mehmet Şükrü — Bk.: Şükrü "Mehmet—"
 Melzig "Prof. Dr. Herbert—" (Kanunî Sultan Süleyman devrinde Amiral Hadım - Süleyman Paşa'nın Hint seferi" ismindeki Türkçe risâlenin müellifi) 207, 209
 Merâhilnâme — Bk.: Ruznâmeçe Ruznâme / Menzîlnâme ve Pulya seferi menzîlnâmesi. 302
 Mevlânâ Fuzulî-i-Bağdâdî 302
 Bk.: Fuzulî / Fuzûlî-i-Bağdâdî.
 Millet Kütüphanesi (Fâtih'de) 323, 355, 421
 Mir'ât-ı kâinât fi ilm-il-mikaat Seydi-Ali-Reis'in eseri) 289
 Mir'ât-ül-Memâlik (Hind-Kapdanı Seydi-Ali-Reis'in Şark seyâhatnâmesi) 289, 435
 Molla Mehmed-ibni-Süleyman — Bk.: Fuzulî / Fuzûlî-i-Bağdâdî.
 Muhâberât-ı bahriyye-i Osmâniyye (Süleyman Nutkî'nin eseri) 201
 Muhibbî (Kanunî'nin şiir mahlası) 294, 354
 Bk.: Âdile-Sultan ve Dîvân-ı Muhibbî.
 Muhît (Seydi-Ali-Reis'in eserlerinden) 289
 Mustafa-Çelebi "Celâl-zâde—/Koca-Nişancı—" (Kanunî ve İkinci Selim devirleri Nişancılarından: Tabakaat-ül-Memâlik ve Selimnâme müellifi) 88, 95, 128, 245, 257, 263, 355, 357
 "Şahıs isimleri" cedveline de bk.
 Mustafa Efendi "Selânikî / Selânikli—" (Büyük Osmanlı müverrihlerinden, "Târih-i Selânikî" müellifi) 329, 340 - 345, 347 - 349, 352 - 353, 355, 358 - 360, 363 - 365, 367 - 368, 370, 372-374, 377, 394, 404, 408, 410, 412, 420
 Mühimme-Defterleri (Hazîne-i Evrak'da) 384
 Mükâleme-i Seyyid bâ Sultan Selim (İnebahtı=Lepanto deniz felâketi üzerine mevkîi sarsılan Sokullu'yu tahkîm için İstanbul Nakîb-ül-Eşrafı Taşkendli Seyyid-Muhterem E-

	Sayfa		Sayfa
fendi'nin ikinci Selim'le yaptığı mülâkâta ait risâle)	410	194, 196 - 198. 200 - 201, 207, 219, 224, 232, 238, 243, 245, 248, 254, 257, 272 - 274, 279 - 281, 284, 297, 299 - 300, 311, 314, 317, 322 - 323, 327, 333, 335, 338, 340, 342, 345 - 346, 348, 352, 358 - 360, 362 - 364, 372, 382, 384, 386 - 387, 398, 404, 406, 411 - 412, 420, 423	
Müneccim-başı tarihi (Müneccim-başı Derviş Ahmed Aşık'ın şâir Nedim tarafından türkçeye terceme edilen "Sahâif-ül-ahbâr" ismindeki umumî tarihi: Nedim'in iştirâkiyle bir heyet tarafından terceme edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır) 67, 94, 98, 247, 257, 280, 285, 322, 334, 340, 362, 405 - 406		Pîri-Reis (Büyük Türk denizcilerinin den: "Kitâb-ı Bahriyye" müellifi) 271, 355	
Münşeât-üs-Selâtin (Feridun Bey Münşeâtı) 4, 7, 14, 25, 54, 67, 75, 128, 251 - 252, 325, 363, 366, 412, 422, 445		"Şahıs isimleri" cedveline de bk.	
Bk.: Feridun Ahmed Bey / Paşa.		Prépondérance espagnole "La—" "Henri Hauser'in eseri) 404	
N		R	
Nev'i (Kanunî, ikinci Selim, Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirleri dîvan şâirlerinden: Asıl ismi Yahyâ'dır) 369		Ramazan-Çelebi — Bk.: Figanî Ramazan-Çelebi.	
Nev'î-zâde Atâyî — Bk.: Atâyî "Nev'î-zâde—" 369		Ramazan-zâde Mehmet-Çelebi — Bk.: Mehmet-Çelebi / Bey "Ramazan-zâde Yeşilce—" 373	
Nişancı tarihi (Merzifonlu Ramazan-zâde Yeşilce-Mehmet-Çelebi'nin eseri: "Târîh-i Nişancı-Mehmet Paşa" ismiyle basılmıştır) 67, 335		Râşid Paşa "Hacı—" (Târîh-i Yemen ve San'â müellifi) 373	
Nişancı-zâde (Mir'ât-ül-kâinât müellifi) — Bk.: Mehmed Efendi / Çelebi "Ramazan-zâde Kudsî— / Nişancı-zâde—" 213		Régime des Capitulations "Le—" ("Un ancien diplomate" imzâsını kullanan anonim müellifin) 183	
Nuhbet-üt-Tevârih (Edirneli Mehmed'in eseri) 213		Remzî (Yavuz'un son ve Kanunî'nin ilk Vezir-i a'zamı Pîri-Mehmet Paşa'nın şiir mahlası) 46, 155	
O		Şahıs isimleri cedvelinde Pîri-Mehmet-Çelebi / Paşa mad-desine de bk.	
Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası (Ali Emîrî Efendi'nin) 285, 323		Riyâzî (İsmi Mehmed Efendi'dir: "Riyâyâz-üş-Şuarâ" isminde bir tezkiresi vardır). 302	
Osman-zâde Tâib (Hadikat-üs-Selâtin ve Hadikat-ül-Vüzerâ müellifi) — Bk.: Tâib "Osman-zâde—" 213		Robertson "William—" (İngiliz müverrihlerinden) 138, 281	
P		Bk.: History of the reign of Charles V.	
Peçevî (Büyük Osmanlı müverrihlerinden: "Târîh-i Peçevî" müellifi. İsmi İbrahim Efendi'dir). 46, 63, 67, 70, 94, 100, 116, 126, 128, 149, 189 - 190, 193 -		Rodos tarihi (Rodos Maarif Müdürü Ziver Bey'in eseri) 78	
		Ruznâme (Kıbrıs seferi serdârı Lala Mustafa Paşa'nın Dîvân-efendisi tarafından bu sefer için tutulan ruznâme: Miralay Safvet Bey tarafından neşredilmiştir). 394 - 397	
		Ruznâme / Menzîlnâme (Haydar-Çelebi'nin eseri) 16, 33	
		Ruznâme / Menzîlnâme (Birinci Viyana seferi menzîlnâmesi) 138	

	Sayfa	Sayfa
Rüstem Paşa tarihi (Vezir-i a'zam Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa'ya isnâd edilen Osmanlı tarihi: Üniversite kütüphânesinde yazma bir nüshası vardır)	247	ve Solakzâde-tarihi 12 - 13, 58, 67, 100, 109, 117, 185, 187, 232, 243, 247, 279, 284, 340, 343, 363 - 364, 370, 404
S		
Sâ'düddin "Hoca—" (Tâc-üt-tevârih müellifi, Şeyh-ül-İslâm) 13-16, 54,62		
Safvet Bey (Târih-i Osmânî Encümeni âzâsından, Bahriye miralay: Bahriye tarihimize ait yazı-ları vardır; Kıbrıs seferi ruz-nâmçesini de neşretmiştir).	394, 404 - 405	
Sâki-nâme (Fuzulî'nin eserlerinden; asıl ismi "Heft-câm"dır)	304	
Sehî tezkiresi (Edirneli Sehî'nin Heşt-Bihîşt" ismindeki Şuarâ tezkiresi)	57	
Selânikî-Mustafa Efendi — Bk.: Mustafa Efendi "Selânikî—".		
Selânikî tarihi — Bk.: Târih-i-Selânikî.		
Selim-nâme (Hoca-Sa'düddin'in ese-ri)	15	
Seydi-Ali-Reis (Büyük Türk denizci-lerinden, Mısır ve Hint-Kap-dan: Muhît, Mir'ât-ül-Memâlik ve Mir'âtı kâinât fî ilm-i mikaat müellifi. Şiir mahlası "Kâtibî" dir: Kâtibî-i-Rûmî diye de anılır)	289	
"Şahıs isimleri" cedveline de bk.		
Seydi / Seyyidî Bey (Kanunî devrin-deki "Kanun-nâme-i Âli-Os-man"ın muharriri: Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin üstâdı olan Nişancı)		
Sivas şehri (İsmail Hakkı Uzunçar-şılı'nın eseri)	327	
Sicill-i-Osmanî (Mehmet Süreyyâ'nın eseri)	302	
Sinan "Mimar—" / Koca—" (Ken-di eserleri hakkındaki şifahî izahatına istinâd eden "Tez-kiret-ül-bünyân"ın müellifi sayılır)	245, 306, 308, 379, 420	
"Şahıs isimleri" cedveline de bk.		
Solakzâde Mehmet Hemdemî-Çelebi		
Sûrnâme (Osmanlı hânedan düğün-leri hakkındaki manzum ve mensur eserlerin umumî ismi)	104	
Süleyman-nâme (Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi'nin eseri)	213	
Bk.: Abd-ül-Aziz Efendi "Ka-ra-Çelebi-zâde—"		
Süleyman Nazif ("Fuzulî" müellifi)	301, 304	
Süleyman Nutkî (Muhârebât-ı bah-riyye-i Osmâniyye müellifi)	201	
Süleyman-oğlu Mahmud-Çelebi — Bk. Fuzulî / Fuzulî-i-Bağdâdî.		
Ş		
Şâhî (Kanunî'nin oğullarından şeh-zâde Bâyezid'in şiir mahlası)	323	
"Şahıs isimleri" cedveline de bk.		
Şâhnâme (Firdevsî-i-Tûsî'nin eseri)	88, 259, 375	
Şikâyet-nâme (Fuzulî'nin Nişancı Ce-lâl-zâde Mustafa-Çelebi'ye yaz-dığı meşhur mektup)	304	
Şükrü "Mehmet—" (Esfârî bahriyye-i Osmâniyye müellifi)	201	
T		
Tabakaat-ül-Memâlik fi Derecât-il-Mesâlik (Koca-Nişancı Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin eseri)	128, 357	
Bk.: Mustafa-Çelebi "Celâl-zâ-de—"		
Tâc-üt-Tevârih (Hoca-Sa'düddinin Osmanlı tarihi: "Hoca tarihi" ismiyle de anılır).	13, 15, 62	
Bk.: Sa'düddin "Hoca—".		
Tâib "Osman-zâde—" (Hadîkat-üs-Selâtin ve Hadîkat-ül-Vüzerâ müellifi)	16, 94, 97, 154, 189, 222, 247 - 248, 322	
Târih-i-Cevdet (Vak'anüvis Cevdet Paşa'nın vakaayi-nâmesi)	235	
Târih-i-Nişancı-Mehmet Paşa — Bk.: Nişancı tarihi.		

	Sayfa		Sayfa
Târih-i-Osmânî Encümeni	404		
Târih-i-Osmânî Encümeni Mecmuası	5, 24, 404	Ü	
Târih-i-Selânikî (Selânikli-Mustafa Efendi'nin eseri)	64, 335	Üniversite kütüphânesi (İstanbulda)	247
Târih-i Yemen ve San'â (Hacı-Râşid Paşa'nın eseri)	373	Z	
Târih-i Âl-i-Osman (İbni-Kemal'in Fâtih kütüphânesindeki Osmanlı tarihi)	163	Voltaire (Meşhur fransız âlimi)	414
Tevârih-i Âl-i-Osman (Vezir-i-a'zam Lâtîf Paşa'nın eseri)	194, 218 - 220, 224, 232 - 233, 247	Bk.: Essai sur les mœurs.	
Tezkiret-ül-Bünyân (Mi'mar-Sinan'ın kendi eserleri hakkındaki izâhâtına istinâd eden eser)	245, 262, 306, 308, 379, 420	Y	
Topkapu-sarayı Müzesi	14	Yahyâ Bey (Kanunî, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirleri divan şâirlerinden)	281, 286, 306
Topkapu-saray Arşivi	378	Yeşilce-Mehmet Bey — Bk.: Mehmet-Çelebi / Bey "Raman-zâde Yeşilce—"	
Topkapu-sarayı kütüphânesi	24	Yûsuf ve Züleyhâ / Zelfihâ (İbni-Kemal'in manzum romanı)	163

U

Uzunçarşılı "İsmail Hakkı—"	327	Ziver Bey (Rodos tarihi müellifi) — Bk. Rodos tarihi.	
-----------------------------	-----	---	--

Z

DEVLET, MİLLET, KABİLE, AİLE VE MUHTELİF TEŞEKKÜL İSİMLERİ

A

Abbâsî/ —ler (Emevîlerin yerine geçen ve Bağdad'dan sonra Mısır'a intikal eden Hilâfet hânedânı)	25, 28, 37 - 38, 43, 173, 304, 374, 389	ya'nın cenubundaki Malakka yarımadasından mürekkeptir; 1569 = 976 da Türk hâkimiyetine girmiştir)	380 - 381
Acem/ler (Araplarca Arab olmayan milletlerin hepsine şâmil olan bu isim Türklerce İranlılara tahsis edilmiştir)	164, 257 - 258, 265, 269, 301	"Şah'is isimleri" cedvelinde A-lâüddin-Şâh maddesine de bk.	
Bk.: İranlı/—lar.		Açın — Yukarıki maddeye bk.	
Acemistan	377	Adalar devleti — Bk.: Rodos Şövalyeleri.	
Bk.: İran.		Aden emâreti (Arab prensliği)	206, 208 - 209, 217 - 218, 249, 380
Achem / Achin — Bk.: Aça/Aca devleti.		"Yer isimleri" cedvelinde Aden maddesine de bk.	
Aça / Aca devleti (Osmanlı menbâlarında Aca / Aça / Aca / Açı ve Garp menbâlarında da Atjeh Achem / Achin = Açın denilen müslüman sultanlığı: Okyanusya'nın Sumatra adasıyla diğer bazı adalardan ve Asya'nın cenubundaki Malakka yarımadasından mürekkeptir; 1569 = 976 da Türk hâkimiyetine girmiştir)		Afrika Türk Ocakları (Şimalî-Afrika'daki Türk eyâletleri)	51, 230, 252
		"Yer isimleri" cedvelinde Afrika ve Şimalî-Afrika maddelerine de bk.	
		Ahıska atabeyliği	261, 265
		Bk.: Samtskhé atabeyliği	
		Akçakoyunlu (Türkmen aşireti)	124
		Akkoyunlu/—lar (Türkmen hânedârı)	7, 9, 22, 33, 47, 303

Sayfa

- Âl-i-Abâ** (Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin "Ehl-i-Beyt'i: Kendileriyle kızı Fâtıma, dâ-mâdı Ali ve torunları Hasan ve Hüsey'n'den mürekkektir). 303
- Âl-i-Osman** / Osman-ogulları/Osman-lı hânedânı 65, 81, 186, 321, 366
- Alman/—lar** (Osmanlı menbâlarında "Alaman" imlâsına tesâdüf edilir) 16, 76, 83 - 85, 109, 111, 120 - 121, 129 - 130, 132 - 133, 135, 137 - 139, 143 - 144, 146, 149 - 150, 152, 155, 157 - 158, 160, 175, 192, 196, 222 - 226, 229, 236, 238, 240, 243, 246, 251 - 252, 263, 267 - 268, 270, 272 - 275, 279, 320, 329, 344, 347, 349, 354
- Aşağıki maddeye de bk.
- Almanya** 57, 76, 108 - 112, 117, 119 - 122, 127, 129, 136 - 139, 141 - 147, 152, 157 - 158, 160 - 161, 176, 178, 180, 182 - 183, 188, 191 - 192, 195, 199, 201 - 202, 211, 220, 224, 226 - 228, 232 - 233, 235 - 236, 241, 249 - 254, 263 - 264, 282, 318, 328 - 329, 355, 375, 415 - 416
- Altun-Ordu hanlığı** (Çingiz hânedânı'nın XIV üncü asır sonlarına kadar Rusya'ya hâkim olan ve Timur tarafından yıkılması Rusya'nın teşekkülünde en mühim âmil sayılan büyük İslâm devleti: Osmanlı menbâlarında "Dest-i-Kıpeçak hanlığı" ismiyle anılır) 382 - 383
- Amasyalı/—lar** 46
- Âmidli/—ler** (Diyarbakirliler) 22
- Anadolu-Selçukîleri** (Rûm-Selçukîleri ve Konya-Selçukîleri de denilir) 104, 186, 207
- Anadolu-Türkleri** 60, 81, 95, 106, 124, 178, 205, 356, 366 - 368, 372
- Bk.: Türk/—ler, Türkmen/ler ve Urumlu/—lar.
- Aneze** (Arab aşireti) 66
- Angikan/—lar** / Anglikan mezhebi 76
- Ankona** / Ancona (1532 de Papalık arâzisine ilhak edilen İtalyan cumhuriyeti) 388
- Arap** / Arap/—lar. 30-32, 35-40, 42, 45, 51, 57, 66, 101 - 102, 105, 107 - 108, 132, 164, 168 - 169, 177 - 178, 190,

Sayfa

- 203, 205 - 206, 229, 242, 269, 271, 299, 301, 306, 315 - 316, 318 - 319, 380, 388, 415, 417 - 418.
- Aragon krallığı** (İspanya'nın şimali-sarkisinde eski bir krallık: 1479 da Castille=Kastil krallığına ilhak edilmiştir). 109
- Bk.: Castille / Castilla.
- Arap/—lar** — Bk.: Arab / Arap/—lar.
- Arnavut/—lar** (Osmanlı menbâlarında Arnabud / Ernebud şekillerine de tesadüf edilir) 16, 54, 100, 189 - 190, 193 - 195, 219, 299, 377
- Birinci cildde "Albanenses" maddesiyle bu cildin "Yer isimleri" cedvelinde Arnavudluk maddesine de bk.
- Arpad sülâlesi** (İlk Macar krallık hânedânı) 132, 134, 141
- Astrakhan hanlığı** — Bk.: Ejderhan / Astrakhan hanlığı.
- Atabeyler** / Atabeylik (Ahıska atabeyliği) 10, 172, 260
- Bk.: Samtskhé atabeyliği.
- Avrupalı/—lar** 51, 97, 169, 176, 178, 233, 264, 319, 408, 417
- "Yer isimleri" cedvelinde Avrupa maddesine de bk.
- Avşarlı beyliği** (Erzurum, Kars ve Şüregel havâlisinde ve Se-vündük-Han idaresinde) 10, 171
- Avusturya** (Osmanlı menbâlarında Nemçe/Nemse) 63, 99, 108 - 109, 120, 127 - 128, 130, 135, 138 - 153, 155 - 159, 165, 199 - 200, 204, 210 - 211, 217, 222 - 224, 226 - 228, 231 - 232, 234 - 236, 238, 246 - 247, 249 - 254, 263 - 264, 269 - 270, 275, 282, 295, 298, 328 - 330, 337, 342, 344, 351, 355, 376, 384, 388, 393, 402, 419
- Aşağıki maddeye de bk.
- Avusturyalı/—lar** (Osmanlı menbâlarında Nemçelü / Nemselü şekillerine de tesadüf edilir) 131, 136, 139, 142, 144 - 145, 149, 151, 157, 191, 199 - 200, 217, 227, 238, 240, 246, 253, 263 - 264, 268 - 270, 272 - 273, 295, 305, 328 - 329, 336, 342, 345 - 346, 419

	Sayfa
Aydın-oğulları (Türk hânedânı)	204 - 205
Âzerî/—ler (Âzerî lehçesi konuşan Türkler)	300

B

Baviyera / Bavière	139
Bayat (Oğuz Türkmen oymağı)	300 - 301
Bektâşî/—ler / Bektâşîlik	124, 304
Belçika / Belgique	175, 318
Benû/Benî-Bakar (Mısır'da Arab Aşireti)	105
Benû/Benî-Hafs / Hafsîler Osmanlılardan evvelki Tunus hânedânı)	51, 161, 266, 396, 415 - 416
Bk.: Tunus.	
Benû/Benî-Kutâde (Mekke şerifliğinde bulunmuş olan Kutâde sülâlesi)	43
"Şahıs isimleri" cedvelinde Berekât ve Ebu-Numeyy maddelerine de bk.	
Benû/Benî-Tâhir (Aden emâret hânedânı)	206
"Şahıs isimleri" cedvelinde Âmir-ibnû-Dâvûd maddesine de bk.	
Bizans/Byzance	21, 64, 132, 340, 382 - 383, 388 - 389, 420 - 421
Bk.: Şarkî-Roma.	
Bizanslı/—lar	186, 388 - 389
Bk.: Rum/—lar.	
Boğdan/Moldavia/Moldava (Osmanlı menbâlarında "Tâbi-Boğdan" mânâsına "Kara-Boğdan" ismiyle de anılan voyvodalık)	6, 113, 115, 133 - 134, 155, 200, 203 - 205, 207, 209 - 211, 216 - 217, 279, 328, 354, 375 - 376, 416 - 417
Boğdanlı/—lar (Moldavyahlar, Kara-Boğdanlılar)	203
Bohemya/ Bohême (Çekoslovakya'da 1526 tarihine kadar müstakıl bir krallık olan memleket: Pâyitahtı "Prague" dir; sonradan Avusturya'ya ilhak edilmiştir)	67, 115, 130, 132, 142 - 144
Bohemyalı/—lar Osmanlı menbâlarında Çehler/Çekler şekli kullanılır)	136 - 137, 200, 275
Bosna krallığı	126

	Sayfa
Birinci cildin "Yer isimleri cedvelinde Bosna maddesine de bk.	
Bosnavî — Bk.: Boşnak.	
Boşnak/—lar (Osmanlı menbâlarında Bosnavî şekline de tesadüf edilir)	87, 100, 102, 247, 285, 310, 335, 364, 374, 378
Bozok (Oğuz soyu)	300, 317
Bozoklu (Türkmen aşireti)	124
Brandenburg elektörlüğü	233
Bulgar/—lar	72, 356

C

Castille / Kastil (İspanya'nın ortasında eski bir krallık: Madrid bu sâhadadır; İsabelle de Castille'in Aragon kralı Ferdinand le Catholique'le evlenmesi bu iki krallığın birleşmesine sebep olmuştur. Kastil'in Araplar devrindeki ismi "Kaştâle"dir)	109
Bk.: Aragon.	
Celâlî/—ler (Osmanlı idaresine karşı çıkan Anadolu ısyanlarındaki ihtilâlelere verilen umumî isim)	49 - 50, 121
"Şahıs isimleri" cedvelinde "Celâl (Bozoklu Şeyh—" maddesine de bk.	
Ceneviz/—ler. — Bk.: Ciniviz/—ler.	
Cenova — Bk.: Genova / Cenova hükûmeti	
Cenovalı/—lar — Bk.: Ciniviz/—ler.	
Cezâyirli/—ler	230
Ciniviz/—ler / Ceneviz/—ler / Cenovalı/—lar (Génois)	97, 103, 108, 152, 211, 214 - 215, 220, 242, 278, 340, 355, 382, 388, 403, 405, 408
"Yer isimleri" cedveliyle bu cedvelde Genova maddesine de bk.	
Ciniviz cumhuriyeti — Bk.: Genova/ Cenova hükûmeti.	
Crispo sülâlesi (Naxos = Nakşa dukağı denilen Kiklâd adalarına hâkim İtalyan âilesi: Bu âile Barbaros tarafından Türk hâkimiyetine sokulduktan sonra İkinci Selim devrinde kovulmuştur)	392
Bk.: Nakşa/Naxos dukalığı.	

Sayfa

Sayfa

Ç

122, 124 - 125, 159, 170 - 171, 190, 231, 261

Çehâr-Yâr / Çehâr - Yâr-ı-Güzîn
(Hulefây-ı Râşidîn: Ebube-
kir, Ömer, Osman, Ali). 43, 303, 306
Çek/Çeh/—ler— Bk.: Bohemya-
lı/—lar.

Çerkes/—ler / Çerâkise 31, 38, 187, 252,
258 - 295, 374, 384

Çiçeklü (Türkmen oymağı) 124
Çingiz hânedânı / Çingiziler 382

D

**Dehli/Delhi sultanlığı (Lûdî hâne-
dânının İslâm devleti)** 203
**Deşt-i-Kıpçak hanlığı — Bk.: Al-
tun-Ordu hanlığı.**

**Deux-Siciles = Sicilyeteny/ İki-Si-
cilya (Napoli arâzisiyle Si-
cilya adasından mürekkep
eski krallık: Sonradan İtal-
ya kralığına ilhak edilmiştir)** 415

**Devlet-i Aliyye/ Devlet-i-İslâmiy-
ye (Osmanlı devleti)** 235, 412, 420
Bk.: Osmanlı/—lar.

Devşirme/—ler/Devşirmelik 15-16, 45 - 46,
81, 93, 95 - 102, 106, 118, 122,
124 - 125, 128, 138, 184 - 185,
187 - 189, 219, 221 - 222, 274 - 248,
264, 282, 296, 299, 312, 321 - 322,
327, 335, 356, 366 - 368, 372, 374,
378

Don-Kazaklar 383
Bk.: Kazak/—lar.

**Doria (Meşhur Amiral Andrea'nın
mensub olduğu Ciniviz âilesi)** 152
"Şahıs isimleri" cedvelinde
Doria "Andrea—" ve Doria
"Giovanni Andrea—" madde-
lerine de bk.

Dubrovnik / Raguza cumhuriyeti 74, 375
Birinci cildin "Yer isimleri"
cedvelinde Raguza ve bu cildin
aynı cedvelinde Dubrovnik
maddelerine de bk.

**Dulgadır (Türkmen hânedânı, ölkesi
ve arâzisi: Osmanlı menbâla-
rında bu Türk ismi arapça-
laştırılarak "Zü'l-kadr" şeklini
almıştır)** 2, 10, 16 - 19, 22, 24, 26 -
27, 33, 40, 49, 56, 66, 80 - 82, 106,

Aşağıki maddeye de bk.

**Dulgadırlu oymağı (Osmanlı menbâ-
larında "Zülkadriyye" deni-
li)** 171, 317
Dürzü/Dürzi/—ler 30

E

Edirneli/—ler 193, 419, 430, 439
Eflak/Valachie (Voyvodahk) 6, 112 - 113,
115, 134, 328, 375 - 376, 416

Birinci cildin "Yer isimleri"
cedvelindeki Eflak maddesine
de bk.

Efren/Efrence — Bk.: Frenk/Freng.
**Ehl-i-Kitâb (Hristiyanlarla Yahudi-
ler)** 290

Ehl-i-Salib — Bk.: Haçlı/—lar.

Ehl-i-Sünnet — Bk.: Sünnî/—ler.

**Ejderhan / Astrakhan hanlığı (Ha-
zar denizinin şimaligarbîsin-
dedir: Timur'un darbele-
riyle Altun-Ordu hanlığı yı-
kıldıktan sonra kurulan ve
"Tâvâif-i-Mülûk" sayılan han-
lıklardandır)** 382 - 384
"Yer isimleri" cedvelinde Ej-
derhan maddesiyle bu cedvelde
Kazan-hanlığı maddesine de bk.

Ekrâd — Bk.: Kürd / Kürt/—ler.

**Emeviler (Hulefây-ı Râşidîn'den
sonra ve Abbâsîlerden evvel
hüküm süren ilk Hilâfet hâ-
nedânı: Benî-Umeyye)** 206

Endülüs / Endelüs Müslümanları 383, 391
"Birinci cildin "Yer isimleri"
cedvelindeki Endülüs / Ende-
lüs maddesine de bk.

**Engerûs / Engürüs / Ongarus (Maca-
ristan)** 53, 67, 109, 365
Birinci cildin "Yer isimleri"
cedvelindeki Macaristan mad-
delerine de bk.

Erdel = Transylvania. 69, 115, 118, 120 -
121, 127 - 130, 135, 204, 209 - 210,
223, 226 - 228, 263 - 264, 267, 269 -
270, 273, 275, 277, 279, 295, 299,
328, 330, 341 - 342, 345, 355, 373,
375 - 376

Birinci cildin "Yer isimleri"
cedvelindeki aynı maddeye de bk.

Sayfa
Erdelli/—ler— Bk.: Transylvanialı/—
 lar.
Eyyûbî / —ler (Salâhüddîn-iEyyû-
 bî'nin kurduğu hânedan) 22, 41

F

Felemenk — Bk.: Holânda.
Floransa hükûmeti 108, 111
Françelü — Bk.: Fransız/—lar ve
 Fransa.
Fransa. 75 - 76, 108 - 111, 128, 136, 143,
 146 - 147, 152, 158, 168, 175, 182 -
 184, 188, 191 - 192, 196, 230, 233,
 235 - 237, 239 - 240, 251 - 254, 277,
 293, 296, 318, 363, 375, 387 - 388,
 393, 402, 414
 Bk.: Fransız/—lar ve Frenk/—
 ler.
Fransavî — Bk.: Fransız/—lar.
Fransız/—lar (Osmanlı menbâların-
 da Françelü / Fransalu /
 Fransavî şekillerine de tesa-
 düf edilir) 16, 76, 83 - 84, 97, 108 -
 110, 146 - 147, 152, 182 - 184, 187,
 190 - 192, 196, 233, 235 - 237, 239 -
 241, 251, 265 - 266, 277 - 278, 293,
 357 - 358, 387 - 389, 391, 419
 Aşağıki maddeye de bk.
Frenk / Fireng/—ler Osmanlı menbâ-
 larında Fransız mânâsına Ef-
 renc / Efrencî / Firengî şe-
 killerine de tesadüf edilir) 4, 95,
 97, 196, 315

G

Gattilusio (Midilli, Limni, İmroz,
 Taşoz, ve Semendirek adala-
 rıyla Enez kasabasında hü-
 kûm süren Ciniviz dukalık
 âilesi) 340
Genova / Cenova hükûmeti (Cini-
 viz cumhuriyeti) 212, 318, 393, 403
 "Yer isimleri" cedvelinde ay-
 ni madde ile bu cedvelde Ci-
 niviz—ler maddesine de bk.
Gilân (İran'da hanlık: Geylân te-
 lâffuzuna da tesadüf edilirse
 de Gilân daha doğrudur) 167 - 168,
 170, 178, 384
Gorgora — Bk.: Qwarqarâ.

Sayfa
Gucerat islâm devleti (Hindistan'-
 ın şimaligarbî sâhil boyunda) 202 -
 203, 207 - 208, 218, 222
 "Yer isimleri" cedveline de bk.
Gucerat mülûkû (1396 = 977 dan
 1572 = 980 tarihine kadar
 176 sene saltanat süren müs-
 lûman hânedânı) 202
Gürcistan (Bâzı Osmanlı menbâlar-
 ında Samtskhé hristiyan
 Atabeyliğine verilen isim:
 Çoruh boyundadır) 172, 190,
 260, 355
 Bk.: Samtskhé.
Gürcistan Atabeyleri 260
 Samtskhé maddesiyle yukarı-
 ki maddeye de bk.
Gürcü/—ler 260 - 261, 265

H

Habeş / Habeşistan 107, 252
Habsburg hânedânı / İmparator
 luğu. 108 - 110, 119, 121, 138,
 144, 146, 150 - 151, 153, 159, 204,
 223, 226, 231, 252, 277
Haçlı/—lar (Ehl-i Salib) 75, 86, 91, 93,
 110, 112, 141, 175, 337, 389, 402
Halebli/—ler 29, 299
Hanefi/—ler, Hanefîlik 173
Hârizm hanlığı 384
Hristiyan / Hristiyanlık 74 - 77, 84 - 86,
 92, 97, 108, 110 - 111, 125, 128,
 132, 141, 145, 149, 175 - 178, 183 -
 188, 190, 200, 202, 205, 210 - 216,
 230, 233, 237, 239 - 240, 242, 260,
 263, 265 - 266, 268, 270, 290, 318 -
 321, 383, 389 - 391, 402 - 405, 407,
 409 - 410, 413 - 414, 416
 Bk.: Kefere / Küffâr, Ka-
 tolik ve Ortodoks.
Hırvat/—lar, Hırvathk. 66, 81 - 82, 97,
 106, 122, 124, 243, 248, 273, 282,
 285, 296, 298, 321, 349, 387
Hicaz emâreti (Mekke şerâfeti/şe-
 rifliği) 43
 Bk.: Benû / Benî-Kutâde.
Hilâfet / Halîfelik, 36 - 38, 43, 59, 125,
 202, 374, 389, 391
Hindistan Mongol imparatorları
 (Timurlerinin Hindistan kolu) 202
Hindli/Hintli/—ler. 208

Sayfa

Sayfa

Holânda/Felemenk 108 - 109, 144, 249 - 250, 253, 318

Bu cedvelin Gilân maddesiyle "Şahıs isimleri" cedvelinin Dûbâc-Han maddesine bk.

I

Irak-Türkleri 301
Bk.: Türk/—ler, Oğuz-Türkleri, Anadolu - Türkleri ve Türkmen/—ler.
Istanbul/—lar 160

İ

İki-Sicilya — Bk.: Deux-Siciles.
ilhâni/—ler (Çingizilerin İran koluna: İran Mongol hükümdarları) 166, 170
İméréthi / İméréthie (Gürcistan'ın garbinde Osmanlı müelliflerinin "Açuk-baş ölkesi" dedikleri krallık: Pâyitahtı Kutais'dir) 10
İngiliz/—ler. 76, 83-84, 138, 216, 357, 388

Bk.: İngiltere.
İngiltere 63, 75 - 76, 111, 184, 389
Yukarıki maddeye de bk.

İran (Osmanlı menbâlarında Acem/Acemistan şekilleri de kullanılır) 5-9, 14 - 15, 18 - 20, 23-25, 29, 40, 47-54, 56-57, 61 - 62, 66, 80 - 81, 107, 112, 122, 124 - 126, 137, 140, 150, 156, 158 - 159, 163 - 167, 169 - 180, 182, 184, 186, 188 - 190, 202, 224, 254 - 257, 259-263, 265 - 266, 278 - 281, 283, 287 - 295, 299, 303 - 305, 313 - 316, 322 - 323, 325 - 327, 354 - 355, 361, 375 - 377, 383 - 384, 413

Bk.: Acemistan ve "Yer isimleri" cedvelinde Şimalî-İran.

İranlı/—lar (Acemler) 8, 17, 22, 24, 57, 164, 169, 175, 260, 291 - 292, 294 - 295, 316

Yukarıki madde ile Safa vî/—ler maddesine de bk.

İsfendiyar-oğulları (Kızıl-Ahmedlüler sülâlesi) 260, 349

İshâkiyye sülâlesi (İran'ın Gilân kıt'asının bir kısmında Reşt şehrini merkez ittihâz ederek hüküm süren hânedan) 167

İskoçya 184

İslâm/İslâmiyyet / Müslümanlık 29 - 30, 37, 42, 51, 57, 110 - 111, 125 - 126, 140, 194 - 195, 202 - 203, 209 - 210, 224, 255, 274, 294, 301, 303, 314 - 315, 365, 380 - 381, 383 - 384, 388 - 389, 401, 410, 418
Bk.: Müslüman/—lar, Sünî/—ler, Hanefî/—ler.

İslâv/—lar. 66, 322, 335, 356, 383

İspanya 21, 49, 51, 108 - 111, 142 - 144, 152, 160, 169, 175 - 176, 178, 183, 190 - 192, 201 - 202, 211 - 212, 220 - 228 - 230, 233, 235, 241 - 242, 249, 251, 253 - 254, 296, 318, 320, 330, 337, 355, 391, 393, 402 - 403, 415 - 416, 419

Aşağıki maddeye de bk.

İspanyol / —lar. 51, 83 - 84, 111, 137, 152, 175, 190, 217, 229, 237, 240, 242, 253, 263, 265 - 266, 268, 270, 273 - 274, 306, 308, 318, 320, 337, 391, 396, 409, 413, 415 - 419

Bk.: Katalonyalı/lar.

İsviçre 111

İtalyan/—lar. 32, 76, 83 - 84, 97, 152, 168, 175, 213, 216, 229, 237, 240, 243, 265 - 266, 268, 270, 273, 320, 337

"Yer isimleri" cedvelinde İtalya maddesine de bk.

J

Jagellon (Bohemya, Lehistan ve Macaristan'da saltanat süren Litvanyalı krallık hânedanı: Son müstakil Macar kralı İkinci Lajos bu sülâledendir) 67, 110, 115

K

Kara-Boğdan — Bk.: Boğdan.

Karamanlı/—lar (Konyalılar) 46, 111, 271, 426

Karaman-oğulları (Türkmen hânedanı). 122, 124

- Kastil krallığı** — Bk.: Castille. **Sayfa** 146
- Katalonyalı/—lar** Bk.: İspanyol/—lar.
- Katolik/—ler**, Katolik mezhebi. 72, 76, 79, 108, 110 - 111, 125 - 126, 132, 136, 144, 150, 192, 237, 273, 318, 403
Bk.: Hristiyan/—lar.
- Kazak/—lar** 416 - 417
Bk.: Don Kazakları.
- Kazan hanlığı** (Altın-Ordu hanlığı Timur'un darbeleriyle yıkıldıktan sonra kurulan ve "Tevâif-i Mülûk" sayılan hanlıklardan) 382-384
Bk.: Ejderhan / Astrakhan hanlığı.
- Kefere/Küffâr/Kâfir** (Eski Osmanlı menbâlarında Hristiyanlar mânâsına kullanılan tâbirler: ilk ikisi "Kâfir" kelimesinin cemi şekilleridir) 70, 405 - 406, 410
Bk.: Hristiyan/—lar.
- Khartili** (Gürcistan)'ın şarkında krallık: Merkez Tiflis şehridir) 10
- Kıbrıs krallığı** 389 - 390
"Şahıs isimleri" cedvelinde Lusignan "Guy de—" maddeyle bu cedvelde Lusignan hânedânı maddesine bk.
- Kırım hanlığı** 74, 155, 187, 204, 209, 314, 325, 342, 382 - 386, 416
"Yer isimleri" cedvelinde Kırım maddesine de bk.
Kızılbaş/—lar (İranlıların "Surk-ser" dedikleri şiî Safarîler) 13, 24 - 25, 56, 123, 166, 179, 291, 294, 323
Bk.: Şiî/—ler ve Teke Kızılbaşları.
- Korkora** — Bk.: Qwarqwaré.
- Korsanlar Cumhuriyeti** — Bk.: République de Corsaires.
- Kölemen/—ler**, Memlûk/—ler, Kölemen devleti (Mısır ve Suriye'de) 9, 17 - 19, 24 - 45, 47 - 48, 56 - 57, 65, 74, 80, 82, 87, 89, 100 - 102, 107, 206, 218, 271, 377, 389 - 390
Bk.: Mısırlı/—lar.
- Kudüs krallığı** (Haçlı devleti) 389
- Kutâde "Benû/Benî—" — Bk.: Benû-Kutâde.**
- Kürd/Kürt/—ler** Ekrâd 22, 159, 163, 180, 259, 261, 292, 300-301
- L**
- Lâtin/—ler** (Ortodoks Rumlara nisbetle Katolik Avrupalılar ve umumiyetle Lâtin milletler) 84, 183, 273, 340, 389
- Leh/—ler** (Polonyalılar) 127, 155, 187, 204, 282, 361, 382
Aşağıdaki maddeye de bk.
- Lehistan (Polonya krallığı)** 74, 111, 113, 115, 127 - 128, 134, 155 - 156, 203, 222, 227, 344, 375, 416
- Lichtenstein (Prenslük)** 139
- Lusignan hânedânı** (Milâdın 1192 tarihinden 1458 tarihine kadar 266 sene Kıbrıs'da saltanat süren Fransız sülâlesi) 389
"Şahıs isimleri cedvelinde Lusignan "Guy de—" maddeyle bu cedvelde Kıbrıs krallığı maddesine de bk.
- M**
- Macar/—lar** 6, 46, 53, 63, 67 - 68, 70 - 72, 108, 110 - 113, 115 - 121, 127, 130 - 135, 139 - 144, 149, 156 - 158, 175, 193, 204, 222 - 223, 226 - 228, 243, 246, 252 - 253, 263, 267 - 268, 272 - 273, 296, 328, 344 - 345, 347, 349, 358, 364, 387
Engerus maddesiyle aşağıki maddeye de bk.
- Macaristan:** 46, 49, 53, 67 - 69, 71, 76, 107, 111, 1115 - 1116, 118 - 121, 127, 129, 132 - 134 - 135, 139 - 146, 155 - 158, 186, 204, 217, 222 - 231 - 235, 238, 244, 246, 252 - 253, 257, 263, 267, 270, 273, 275, 279, 295, 305, 344, 351, 355
Engerus maddesiyle yukarıki maddeye de bk.
- Mağrib Türk Ocakları** — Bk.: Afrika Türk Ocakları.
- Malta Şövalyeleri / Malta Şövalye hükûmeti** (Rodos'un fethi üzerine Malta'yı merkez ittihâz edip Trablusgarb'a da hâkim olan "Saint-Jean" Şöval-

	Sayfa		Sayfa
ye teşkilâtı: Resmî ismi “Ordre des Chevaliers de Saint-Jean de Malte” şeklinde- dir). 92, 169, 175, 211 - 212, 264 - 265, 318, 320, 331, 336 - 337,		Nakşa / Nakox adasıdır) 197, 199,	392
339, 403, 408, 413		“Yer isimleri” cedvelinde aynı madde ile bu cedvelde Crispo- sulâlesi maddesine de bk.	
Marranc—lar (Portekiz’in hristi- yanlaşmış yahudileri)	391	Napoli krallığı 109, 152, 191 - 192,	253, 330
“Şahıs isimleri” cedvelinde		“Yer isimleri” cedvelindeki Napoli maddesine de bak.	
“Nassi “Yasef—” maddesine de bk.		Nassi âilesi (ikinci Selim devrindeki entrikalarıyla meşhur Yahudi âilesi)	392
Masadlu (Türkmen oymağı)	124	“Şahıs isimleri cedvelinde Nas- si “Yasef” ve Nassi “Donna Gra—cia—” maddelerine de bk.	
Medina-Coeli (İspanya’da dükalık ve şehir)	318, 320	Nemçe (Osmanlı menbâlarında A- vusturya)	145, 200
“Şahıs isimleri” cedvelinde Cerdà maddesine de bk.		Bk.: Avusturya.	
Memlûk—ler — Bk.: Kölemen— ler.		Norman—lar/ Normands “Des—” (Muhtelif tarihlerde Rusya’dan Fransa, İngiltere ve İtal- ya’ya kadar bütün Avrupa’ya yayılmış olan şimal kavmi)	16
Mevlevî—ler	167	Oğuz-Türkleri	300-301
Mısırlı—lar (Mısır Kölemenleri) 8, 17, 25 - 26, 30, 41, 61		Bk.: Türk—ler, Anadolu- Türkleri, Türkmen—ler ve Türkiye.	
Gk.: Kölemen—ler.		Ordre des Chevaliers de Saint-Jean de Malte/Malta Sen - Jan Şö- valyeleri teşkilâtı (Rodos’un fethinden sonra Malta adası na yerleşip Trablusgarb’a hakim olan Şövalye teşkilâtı- nın sonraki ismi)	264
Moldava/Moldavia — Bk.: Boğdan.		Bk.: Malta Şövalyeleri ve Ro- dos Şövalyeleri.	
Monako/Monaco prensliği	318	Ordre des Chevaliers de Saint-Jean de Rhodes — Bk.: Rodos Şö- valyeleri.	
Mongol—lar.	37, 170, 382 - 383	Ortodoksk—lar / Ortodoks mezhebi.	72, 79, 85, 111, 273
Moskop/-lar	382, 384 - 386	Bk.: Rum—lar.	
Bk.: Rus—lar.		Osmanlı / Osmanlı / Osmânî / Os- manlık (Devlet, tebaa ve mü- essese mânâlarına) 2-4, 6-8, 10-13, 15-30, 32, 43, 45, 47, 54, 56 - 57, 59 - 62, 64 - 66, 69, 71, 74 - 78, 80, 82, 84 - 88, 92 - 93, 96 - 107, 109 - 113, 115 - 117, 119 - 132, 134, 136 -	
Moskop çarlığı — Bk.: Rus çarlığı.			
Moskova Büyük prensliği (Rus- yanın teşekkülünde esas olan Büyük-dükalık yahut Bü- yük-prenslik)	382		
Moskova çarlığı — Bk.: Rus çarlığı.			
Muşlu aşireti — Bk.: Musullu aşireti.			
Musululu aşireti (Bazı Osmanlı men- bâlarında Muslu imlâsıyla da			
Müslüman /—lar / Müselman—lar			
Müslim—ler. 40, 51, 76, 85 - 86, 88 - 89, 92, 97, 104, 111, 125, 128, 161, 169, 177, 192, 203, 233, 237, 240, 242, 265 - 266, 319, 380, 382, 388 - 389, 410, 420			
Bk.: islâm, Sünnî—ler ve Sarrasius.			
Müşlümanlık — Bk.: islâm.			

	Sayfa
141, 143 - 146, 149, 151 - 153, 155 - 197, 199 - 209, 211 - 213, 217 - 221, 224 - 229, 231 - 236, 238 - 241, 243 - 260, 263, 265, 267, 269 - 271, 273 - 274, 277, 281 - 282, 284 - 285, 290 - 292, 294 - 297, 299, 303 - 305, 308 - 310, 313 - 316, 318 - 319, 321 - 323, 327 - 328, 330 - 331, 334 - 335, 340, 344 - 345, 350 - 351, 354 - 358, 360 - 362, 364, 369, 371, 373 - 377, 388, 390 - 399, 401 - 409, 411 - 421	
Bk.: Devlet-i-Âliyye ve Osmanlı Türkleri.	
Osmanlı hânedânı — Bk.: Âli-Osman.	
Osmanlı-Türkleri 38, 173, 201, 205, 303, 373, 384	
Bk.: Türk—/ler, Oğuz-Türkleri, Anadolu-Türkleri, Türkmen—/ler ve Türkiye.	
Overniyalı —/lar Auvergnat/—s (Fransa'nın bugün muhtelif departmanlara ayrılmış olan eski Auvergne eyâleti ahâlisi). 83	
	ö
Özbek —/ler 15	
	P
Paleoloğos sülâlesi (Bizans'ın son saltanat hânedânı) 382	
Paliano (İtalya'da dukalık mâlikânesi) 403	
Papalık makamı, devleti, hükûmeti / Vatikan kilisesi 92, 108, 111, 115, 132, 141, 152, 159, 168, 175, 184, 201 - 202, 211 - 212, 214, 237, 252 - 253, 263, 318, 337, 389, 392 - 393, 402, - 403, 408, 415	
Bk.: Vatikan ve Roma-kilisesi.	
Polonya — Bk.: Lehistan.	
Portekiz 175, 190, 202-203, 207 - 209, 211 - 212, 224, 272, 289, 388, 391	
Aşağıki maddeye de bk.	
Portekizli —/ler. 107, 202-203, 207, 208, 271, 381, 391, 435	
Protestan —/lar / Protestanlık 111, 136, 144, 150, 318	
"Şahıs isimleri" cedvelinde Luther "Martin—" maddesine de bk.	

	Sayfa
	Q
Qwarqwaré (Çoruh boyunda Ahıska'yı merkez ittihâz eden Samtskhé hristiyan atabeyliği hânedânının soyadı) 10, 260	
"Şahıs isimleri" cedvelinde Mzedchabouc maddesiyle bu cedvelde Samtskhé maddesine de bk.	
	R
Râfızî —/ler — Bk.: Şîî—/ler.	
Raguza cumhuriyeti — "Yer isimleri" cedvelinde Dubrovnik maddesiyle bu cedvelde Dubrovnik-cumhuriyeti maddesine bk.	
Ramazan-oğulları (Adana beyleri sülâlesi) 26, 33-34, 123	
République de Corsaires = Korsanlar cumhuriyeti (Bâzı Garp müelliflerinin Rodos Şövalyeleri hükûmetine verdikleri isim) 75 - 76	
Rodoslular 78, 83, 89	
Rodos Şövalyeleri / Rodos Haçlı hükûmeti / Adalar devleti ("Ordre des Chevaliers de Saint-Jean de Rhodes" denilen ve Rodos'la civarındaki adalardan mürekkep olan Haçlı teşkilâtı: Bâzı Garp menbâlarında "République de Corsaires" ismiyle anılarak bir şakavet ocağından başka bir şey olmadığı itiraf edilir). 51-52, 66, 75 - 77, 79 - 80, 83 - 93, 112, 141, 264, 389	
Bk.: Malta Şövalyeleri.	
Roma-kilisesi 402	
Bk.: Papalık makamı ve Vatikan.	
Romalı —/lar (Eski Romalılar ve Roma şehri ahâlisi: Osmanlı menbâlarında "Romalı" şeklinde tesadüf edilir). 71, 237, 253, 397, 402	
Romanlar (Osmanlı menbâlarında Romalı) 253	
Yukarıki maddeye de bk.	

	Sayfa
Rum/—lar, Rumluk.79, 84, 95, 97, 103, 108, 213, 340, 356	
“Yer isimleri” cedvelinde Rûm maddesiyle bu cedveldeki Ortodoks maddesine de bk.	
Rumanya/Romanya	403
Bk.: Boğdan ve Eflak.	
Rus/—lar, Moskof/—lar, 74, 104, 187, 282, 361, 378, 382 - 384	
Rus çarlığı/Moskof çarlığı/Moskova çarlığı	74, 383
Bk.: Moskova Büyük prensliği ve Rusya.	
Rusya	382
Bk.: Moskova Büyük prensliği ve Rus çarlığı.	

S

Safavi/ler, 6 - 14, 17 - 18, 20, 22 - 29, 40, 41, 47 - 49, 52, 56 - 57, 61, 112 - 113, 122, 124, 158 - 159, 164, 166, 170 - 180, 185, 196, 224, 254 - 255, 257 - 262, 265 - 266, 282, 287, 290 - 295, 303, 316 - 317, 375 - 376	
Birinci eilde de bk.	
Saint-Jean Şövalyeleri — Bk.: Rodos Şövalyeleri ve Malta Şövalyeleri.	
Sakman (Almanların Türk akıncılarına verdikleri isim).	139
Samtskhé/Samtskhé atabeyliği (Milâdın XIII üncü asrından itibaren 300 sene kadar yukarı Kür ve Çoruh boylarına hâkim olan Qwarqwaré sülâlesinin Hristiyan atabeyliği: Gürcülerin “Sa-Atabago = Atabey ölkesi” dedikleri bu prenslik Gürcistan devletlerinden olduğu için bâzı Osmanlı menbâlarında yalnız “Gürcistan” ismiyle de anılır; Ahıska atabeyliği ve Çıldır atabeyliği gibi tesmiyelere de tesadüf edilebilir; merkezi Ahıska’dır sonraları Ardanuç Ve Altunkale kasabaları da merkez olmuştur) 10, 172, 190, 260 - 265, 355	
Bk.: Gürcistan Qwarqwaré ve “Şahıs isimleri” cedvelinde Mzédchaboue. —	

	Sayfa
Sarrasins (Ortaçağ hristiyanlarının Müslümanlara verdikleri isim) Bk.: Müslüman/—lar.	242
Sâsânî/—ler (İran’ın İslâmiyetten evvelki son saltanat hânedâm)	140, 172
Savoja/Savoie (Dukalık)	192, 235, 241, 393, 403
Selçuki/—ler — Bk.: Anadolu-Selçukîleri.	
Sırp/—lar (Eski Osmanlı menbâlarında Las/Laz tesmiyesine de tesadüf edilir) Birinci cildin aynı cedvelinde Las maddesine bk.	71 - 72, 356
Sicilyeteyn — Bk.: Deux-Siciles.	
Simavnî sûfiler (Simavna-kadıroğlu Seyh-Bedrûddin Mahmud’un mesleğine mensup Dobruca kommünistleri)	297
Sokolovik (Sokullu âilesinin İslâv cadaki Sokolowitch soy-adının Osmanlıcadaki muharref şekli) Bk.: Sokullu-sülâlesi.	335
Sokolowitch / Sokkolovitch / Sokolowic Bk.: Sokullu-âilesi.	335
Sokullu âilesi (Bu soy-adının İslâvacası Garp menbâlarında Sokolowitch/Sokkolovitch = Sokolowic şekilleriyle kaydedilir: Bundan dolayı eski Osmanlı menbâlarında Sokolovik şekli de vardır. “Sokullu” isminin eski telâffuzu belki de “Sokullu” dur; Peçevî bu ismi “Şâhin-oğlu” diye terceme etmiştir) “Şahıs isimleri” cedvelinde Mehmet Paşa “Sokullu—” maddesine de bk.	247, 310, 335
Surkh-ser (Kızılbaş kelimesinin a-cemcesi). Bk.: Kızılbaş/—lar, Safavi/—ler ve Şii/—ler.	294
Suiye-Atabeyleri	30, 45
Sünnî/—ler / Ehli-Sünnet, Sünnîlik 6, 9, 14 - 15, 24, 29, 40, 57, 112, 124 - 125, 173, 175, 202, 255, 261, 290, 294 - 295, 303	

	Sayfa
Ş	
Şahin-oğlu	335
Bk.: Sokullu-âilesi.	
Şamlı/—lar	30, 45, 299
Şarki-Roma (Bizans imparatorluğu)	48, 382 - 383
Bk.: Bizans.	
Şii/—ler / Râfızî/—ler, Şiîlik Râfızîlik.	6, 11 - 12, 14 - 15, 24, 29, 40, 47, 50, 52, 56 - 57, 1112, 122, 124, 126, 173, 202 - 255, 259, 261, 290, 294 - 295, 303
Şirvan (Şirvanşahlar devleti ve daha sonra Safavî hâkimiyette beylik).	168, 178, 254, 256 - 257, 317, 384, 386
“Yer isimleri” cedvelinde Şirvan maddesine de bk.	
Şirvan-şahlar sülâlesi (Safavîlerden evvel Şirvan'a hâkim olan âile)	168, 254
T	
Tatar/—lar	187, 210, 382, 385,
Tebrizli/—lar	166, 169
Teke Kızılbaşları	56
Bk.: Kızılbaş/—lar, Safavî/—ler ve Şii/—ler.	
Timurîler (Timurleng hânedâmı)	15, 202 - 203
Toskana/Toscana Büyük-dukahğı (İtalya'da)	318
Transylvania /Transylvanie — Bk.: Erdel.	
Transylvanialı/—lar / Erdelli/—ler	270
Tunus (ölke ve pâytaht)	51, 161, 168 - 169, 175 - 179, 182, 190, 199, 211, 229, 235, 250, 266, 308, 318, 387, 391, 396, 403, 415 - 419, 421 - 422
Tunuslu/—lar	169
Türk/—ler, Türklük,	6, 8, 12, 15 - 16, 22, 24, 26, 28 - 33, 35 - 36, 38 - 40, 42, 46, 48, 51 - 52, 57, 63, 67 - 70, 72 - 74, 76, 78 - 79, 81 - 86, 88 - 92, 96 - 101, 103 - 104, 107 - 108, 110 - 113, 115 - 122, 124, 127 - 140, 142 - 161, 163, 168 - 169, 173, 175, 177, 181 - 184, 188 - 192, 194-195, 197 - 206, 208, 211 - 215, 217 - 218, 220 - 229, 231 - 243, 246, 249 -

	Sayfa
254, 258, 264 - 278, 291, 293 - 296, 300 - 301, 303 - 305, 308, 312, 314 - 316, 318 - 320, 327 - 328, 330 - 341, 344 - 345, 347 - 353, 355-359, 364, 366 - 368, 373 - 375, 378-389, 391 - 397, 399 - 405, 407 - 411, 413 - 418, 420, 422	
Bk.: Anadolu - Türkleri, Irak - Türkleri. Oğuz-Türkleri ve Türkmen/—ler.	
Türkiye	5, 7, 47, 57, 63, 68, 74-75, 108, 110 - 111, 118, 122, 125, 141 - 142 - 143, 146 - 147, 151, 155 - 158, 179, 182 - 184, 191 - 192, 202, 205, 210, 220, 222 - 223, 225, 227, 233, 235, 251 - 255, 264, 270, 277, 289, 291, 294 - 295, 299, 305, 316, 328 - 329, 357 - 358, 375 - 376, 382, 384 - 386, 388, 391 - 393, 398, 402 - 403, 409, 413 - 414, 418
“Yer isimleri” cedvelinde Rûm maddesine de bk.	
Türkmen/—ler.	4, 9 - 10, 122, 124 - 125, 171 - 172, 190, 259, 301, 304, 312, 316 - 317, 356, 375
Bk.: Türk/—ler ve Oğuz-Türkleri.	
U	
Ulah/—lar (Eflaklılar)	73, 12, 210
Urumlu/—lar (Anadolulular, Anadolu-Türkleri).	368
Bk.: Anadolu-Türkleri.	
Ustaclu — “Şahıs isimleri” cedvelinde Mehmet-Han “Ustaclu—” ve Kara-Han “Ustaclu—” maddelerine bk.	
V	
Vatikan/Vatican (Roma'da Papa-hk merkezi ve kilisesi)	237, 402
Bk.: Papalık makamı ve Roma-kilisesi	
Venedik cumhuriyeti	49, 74 - 75, 84, 108, 111, 128, 188, 191 - 192, 194 - 197, 199, 201 - 202, 204 - 205, 211 - 212, 214 - 216, 220, 233, 252 - 253, 264, 355, 363, 375, 388 - 394, 396, 399 - 400, 402 - 403, 408 - 409, 413 - 415
Aşağıki maddeye de bk.	

	Sayfa
Venedikli/ —ler 45, 74-75, 84, 89, 188, 191, 195 - 197, 201, 204, 211, 214 - 215, 217, 219, 220, 388, 390 - 391, 395 - 396, 400 - 401, 413 - 414, 419	136
Viyanalı/—lar.	136

Y

Yahudi/—ler, Yahudilik. 85, 118, 391 -	392
--	-----

Bk.: Marrane/—lar.

Yahyâlu/Yahyâ Paşa-zâdeler âilesi 264,	275, 346
--	----------

“Şahıs isimleri” cedvelinde
Bâli/Balı Bey, Mehmet Bey/
Paşa ve Arslan Bey/Paşa
“Yahyâlu/Yahyâ - Paşa-zâ-
de—” maddelerine de bk.

Yumlu (Anadolu'da Türkmen oy- mağı	317
Yunanlı/—lar	402, 416

Z

Zebîd emâreti (Yemen'de Hüvey- de'nin cenubunda ve sâhil boyunda Mısır kölemenlerin- den kalma beylik: Kanunî devrinde Hadım - Süleyman Paşa işgal edip burada ilk Yemen vilâyetini kurmuş- tur)	218, 249
“Şahıs isimleri” cedvelinde “Ahmed “Nâhudâ—” madde- siyle “Yer isimleri” cedve- linde Zebîd maddesine de bk.	
Zeydî/—ler (Yemen'in Zeydî mez- hebi mensupları) 206, 218, 373,	378 - 382, 394

4 — YER İSİMLERİ

«Bu cedvelin bâzı maddelerindeki (Bk.: C. 1) işareti, aynı maddenin birinci cilt Yer isimleri cedvelindeki izâhâtına mürâaat lüzumunu ifade içindir».

A

A'zamiyye (Bağdad'ın dört kilo- metre şimalıgarbisinde i- mâm-ı A'zâmın türbesinden dolayı bu ismi alan eski nâ- hiye merkezi)	173
Abalar (Edirne vilâyeti merkez kazâsının Hafsa/Havsa nâ- hiyesinde köy)	2
Acandia — Bk.: Akandiya.	
Acemistan — “Devlet, millet” ced- velinde İran maddesine bk.	
Achelous/Aspropotamos (Epir'den geçip Yunan-denizine dökü- len ırmak)	407
Adalar (Adalar-denizi'ndeki ada- lar)	197, 200, 204, 250
Adalar-denizi 75, 82, 197, 199, 201, 203, 211, 216, 220, 340, 355, 401, 403 Bk.: C. 1.	
Adalar-şehri — Bk.: Szigetvar. Bk.: Szigetvar.	
Adana 26, 33, 123 - 124, 181, 312, 314 Bk.: C. 1.	

Aden (Arabistan yarımadasının cenubugarbi sâhilinde ve ay- ni isimdeki körfezin şima- linde şehir ve liman) 206 - 207, 271, 373 - 374, 380 - 381	
“Devlet, millet” cedvelinde Aden-emâreti maddesine de bk.	
Aden-körfezi (Arabistan yarımada- sının cenubunda ve Kızıl-de- niz'in cenup medhalinde) 206, 380	
Adeviyye (Kahire civarında)	33
Âdilcevaz / Âdilevaz (Bitlis vilâ- yetinde kaza merkezi) 163, 165, 172, 257, 259, 265	
Âdiliyye (Kahire civarında, Birket- ül-Hacc ile Ridâniyye arasın- da)	33 - 34
Adriyatik (Deniz)	160, 192, 322
Bk.: C. 1.	
Afrika 51, 153, 169, 175 - 176, 178, 180, 199, 228 - 229, 250, 306, 308, 315, 330, 381, 402 - 403, 415 - 416	
“Devlet, millet” cedvelinde Afrika Türk-ocakları madde-	

Sayfa	Sayfa
siyle bu cedvelde Şimalî-Afrika maddesine de bk.	den ikinci Keyhusrev devrinde merkez olmuş ve Osmanlı fethinde de sancak merkezi ittihâz edilmiştir) 262
Afyon-Karahisar / Afyon-Karahisar 359	Bk.: Ardanuç.
Bk.: C. 1.	Akdeniz 48, 51, 75, 77, 108, 111, 153-154, 160-162, 168, 175, 197, 203, 210-211, 214, 216-217, 220, 228-229, 236, 239, 242, 264, 277, 293, 296, 306, 315, 318 - 320, 337, 340, 355, 391, 398, 401 - 402, 407, 409, 411 - 413, 415
Agria — Bk.: Eger.	Bk.: C. 1 ve bu cedvelde Şarkî-Akdeniz.
Ağrı (Vilâyet: Merkezi Karaköse'dir) 10	Akha (Çoruh boyunda Ahıska hristiyan atabeylerinden alınan kalelerden: Belki şimdiki Artvin vilâyetinin Yusufeli kazâsındaki Akhut köyüdür) 260
Ağrıboz/Eğriboz 201, 205, 211, 407	Akhaltzikhé — Bk.: Ahıska.
Bk.: C. 1.	Akkerman 134, 203, 210, 416
Ağrı-dağı (Şimdiki idare teşkilâtımızda "Ağrı vilâyeti" denilen eski Bâyezid sancağında: Tevrat'da "Ararat" ismiyle bahsedilen bu dağa İranlılar "Kûh-i-Nûh", Ermeniler "Masis" derler).	Bk.: C. 1.
Ahılkelek (Şimdiki Sovyetler toprağında ve Ardahan-Tiflis yolu üzerinde eski Türklerin Akşehir dedikleri kasaba: Osmanlı devrinde Çıldır eyâletinin sancak merkezlerindendir) 265	Ak-öyük — Bk.: Ak-tepe/Ak-öyük.
Ahırkapı (İstanbul sûrunun Marmara tarafındaki kapularından: "Çatladı-Kapı" ile "Balık hâne-kapusu" arasındadır; saray ahırlarına yakın olduğu için bu ismi almıştır) 423	Aksaray 124, 279 - 280
Ahıska/Akıska/Ahışa (Yukarı-Kür ve Çoruh boylarındaki Samtshkhé hristiyan atabeyliğinin merkezi: Güreülerin "Akhaltzikhé" dedikleri bu kasaba şimdi Sovyetler toprağında; buradaki Osmanlı câmiî güzelliğiyle meşhurdur) 10, 190, 260 - 261	Bk.: C. 1.
"Şahıs isimleri" cedvelinde Mzedchabouc ve "Devlet, millet" cedvelinde Samtshkhé maddelerine de bk..	Akşehir 7, 25, 50, 166, 256, 309
Ahlat (Bitlis vilâyetinde ve Van gölünün şimalıgarbî sâhilinde kaza merkezi) 163, 165, 180, 259, 265-266	Bk.: C. 1.
Bk.: C. 1.	Aktamar (Van gölünün aynı isimdeki en büyük adasında kale) 165
Akandiya/Acandia (Rodos şehrinin cenubuşarkî sâhilinde mevki) 83	Ak-tepe/Ak-öyük/Ak-höyük (Konya vilâyetinde Ereğli kazâsı merkezi nâhiyesinde köy) 283, 287 - 288, 297 - 299
Akçakale (Artvin vilâyetinin şimdiki Ardanuç kaza merkezinin eski ismi: Burası Ahıska hristiyan atabeylerinin	Akyol (Haleb civarında) 28
	Alacahisar (Sırbistan'da kale) 69, 200, 233
	Bk.: C. 1.
	Aladağ (Kars Aladağı) 171
	Alâiyye 124, 201
	Bk.: C. 1.
	Alimniya — Bk.: Limonya.
	Almanya — "Devlet, millet" cedvelinde Almanya ve Alman/—lar maddelerine bk.
	Almas (Szigetvar şehrinin etrâfındaki ırmak) 349
	Alt-Becse — Bk.: O-Becse.
	Altenburg — Bk.: Ovar.
	Alt-Ofen — Bk.: Eski-Budin.
	Alvincz (Transylvania = Erdel'de kardinal Martinuzzi'nin şatosu) 270
	"Şahıs isimleri" cedvelinde Martinuzzi maddesine de bk.

Sayfa	Sayfa
Amasya 1 - 3, 5, 16 - 18, 21 - 23, 50 - 51, 54, 56, 61, 94, 112, 124, 154, 159, 256, 281, 283, 285, 291, 293 - 297, 305, 309 - 313, 325, 327 - 328, 376	Anti-Paros — Yukarıki maddeye bk.
Bk.: C. 1.	Antivari = Bar (Arnavutluğun şima- linde Karadağ sâhilinde iskele ve kale) 399, 414
Amerika 109, 202, 253, 355	Anzav/Anzova (Erzurum vilâyetinde Olti kazâsı ve merkez nâhiyesinde köy ve eski bir kale) 262
Yeni-dünyâ maddesine de bk.	Aparuc (Bosna'da Kanunî devrinde fethedilen kalelerden) 127
Âmid (Diyarbakir vilâyet merkezi- nin eski ismi) 22-23, 163, 165, 180, 260	Aphandos / Afandos (Rodos civarın- da Cem-Sultan'ın oğlu şehzâ- de Murad'ın oturduğu şato- nun bulunduğu mevki) 89
Bk.: Diyarbakir.	Bk.: Erimo-kastro, Faracle/ Féracle ve Fondo.
Anabolu (Avrupalıların Napoli di Romania ve Napolie de Ro- manie gibi isimlerle andıkları Mora limanının Osmanlılar devrindeki Türkçe ismi). 197, 200	Apulia — Bk.: Pulya.
Bk.: C. 1.	Arabistan (Arab-yarımadası ve umu- miyetle Arab memleketleri) 29, 33, 57, 137, 206 - 207, 217 - 218, 314
Anadolu 2-3, 6-8, 11-12, 16-19, 23-24, 26- 27, 29, 33, 35, 38-39, 45, 48-52, 54, 56-57, 59, 67-69, 75-77, 79, 81-83, 86-87, 93, 100, 104, 115-116, 119, 121-126, 130, 136, 139, 144, 154, 159, 163, 174, 178, 180, 189, 202, 224, 226, 234, 236, 244, 248-249, 255-256, 258, 273, 279-281, 289, 292-293, 295, 297, 300, 312-314, 317, 327, 341-342, 344, 346, 349, 354-355, 358, 361, 366, 368-369, 374, 390-391, 393, 395-396, 401, 403, 416-417, 423	"Devlet, millet" cedvelinde A- Arab/—lar maddesine de bk.
Bk.: C. 1. ve bu cedvelde Gar- bî-Anadolu, Şarkî - Anadolu, Küçük-Asya ve Rûm.	Arab-kulesi/Tour de Naillac (Kanunî Rodos'u fethettiği zaman ilk Cuma selâmlığında ezan okunan kule) 92
Andıra (Kiklâd grupundan Andros adasının Osmanlı devrindeki Türkçe şekli) 201	Aracia (Banat/Tımsıvar eyâletinde kasaba) 267
Adros — Yukarıki maddeye bk.	Arad (Banat/Tımsıvar eyâletinde ve Maros nehri üzerinde şehir) 267
Âne (Bağdad'ın 50 kilometre şimali- garbîsinde ve Fırat nehrinin sağ sâhilinde kasaba: Osmanlı devrinde kazâ merkezidir) 49, 94	Aragon (İspanya'nın şimalişarkısın- de eski krallık) 84
Ankara 2, 7, 17, 49, 279, 295, 313	"Şahıs isimleri" cedvelinde Soller "Hernandez—" maddesi- ne de bk.
Bk.: C. 1.	Aras (Nehir: Eski isimleri "Araxes", "Eraskh"). 10, 15, 290
Antakya (Hiç bir münâsebeti olma- dığı halde yanlış olarak Hatay ismi takılan vilâyetin merkezi: Bu kasabanın eski adı "An- tiochia" dır). 29, 181	Ardahan (Kars vilâyetinde kazâ merkezi: Eski ismi Artahan) 171, 294, 355
Antep — Bk.: Ayntâb.	Ardanuç / Artanuç Artvin vilâyeti- nin kazâ merkezi: Bir aralık Ahıska hristiyan atabeyliği- nin merkezi olan bu kasa- banın eski ismi Akçakale'dir). 265
Antipara (Kiklârdlardan Anti-Paros adasının Osmanlı devrindeki muharref ismi) 197	Bk.: Akçakale.
	Arış "El—" — Bk.: El-Arış.
	Arnavutluk 16, 97, 189-190, 193, 195, 197, 199, 211, 217, 403, 414
	"Devlet, millet" cedvelinde Ar- navut/—lar maddesine de bk.
	Arpaçay — Bk.: Zaroşat.

Sayfa	Sayfa
Arpaçayı — Bk.: Şarkî Arpaçayı/ Naheivan Arpaçayı.	Avrupa 21, 46, 49, 55, 59, 62 - 63, 75-77, 79, 84, 89, 93, 103 - 104, 108 - 112, 122, 125 - 126, 136, 138, 144 - 146, 148, 157 - 159, 161, 168-169, 175, 177 - 178, 183 - 184, 215, 224, 227, 230, 232 - 234, 236 - 237, 239, 253 - 255, 265, 309, 315, 318 - 319, 334, 337 - 339, 355, 358, 375, 381, 388 - 389, 391 - 393, 401 - 403, 407, 409-415 Bk.: Orta-Avrupa ve Garp.
Arpaçayırı (Şarkî Arpaçayı ismiyle de anılan Naheivan Arpaçayı'- nın aşağısında Safavî kışlağı) 290	Avustralya 380
Arsan — Bk.: Harsany.	Avusturya — "Devlet, millet" cedve- line bk.
Arsinoe — Bk.: Magosa.	Aya-Mavri/Santa-Maura (Yunanis- tan'ın garp sâhilinde ada 213 Bk.: C. 1.
Arta-körfezi (Adriyatik denizinin Arnavutluk sâhilinde ve Pre- veze kasabası bu körfez med- halinin şimal sahilindedir) 211-213	Ayasofya (İstanbul'da Türk fethine timsâl olarak câmiye tahvil edilen büyük ma'bed) 37, 118, 372, 415, 420 Bk.: C. 1.
Artanuç — Bk.: Ardanuç ve Akça- kale.	Ayasofya (Lefkoşa'da Türk fethini temsil etmek üzere câmiye tahvil edilen kilise) 397
Artuk-ova — Bk.: Artuk-âbâd.	Ayastefanos — Bk.: Yeşilköy.
Artuk-âbâd/Artuk-ova (Tokad vilâ- yetinde Artova kazasının eski ismi) 81, 123	Aydın (Vilâyet ve merkezi) 7, 93 Bk.: C. 1.
Artvin (Çoruh vilâyet merkezi) 190, 260	Ayntâb/Antep (Vilâyet ve merkezi) 27, 33 - 34, 48, 82, 262, 314 Bk.: C. 1.
Arz-odası ((Topkapı sarayında) 299	Ayn-us-Safâ (Gazze civarında mevki) 31
Aspropotamos — Bk.: Achelouïs.	Azak-denizi (Eski ismi: Palus Ma- eotis. Şimdiki Avrupa dillerin- de Azof şekli kullanılır) 383, 385
Assomption kilisesi (İstoni-i Belgrad'- da eski Macar krallarının te- tevvüç merâsimini yaptıkları kilise: Bâzı Macar krallarının mezarları da buradadır) 243	Azerbaycan (İran Âzerbaycanı) 11, 22, 159, 164 - 166, 170, 173 - 175, 177, 179 - 180, 186, 219, 257 - 258, 300, 315, 355 Bk.: C. 1.
Âstâne (İstanbul) 406 Bk.: İstanbul.	
Astarhan — Bk.: Ejderhan.	
Astirhan — Bk.: Ejderhan.	
Astrakhan — Bk.: Ejderhan.	
Astypaloea — Bk.: İstanpula.	
Asya 57, 202, 224, 380 - 381	
Athina (Macaristan'da kale) 238	
At-meydanı (İstanbul'da eskiden Hippodrome denilen şimdiki Sultanahmet meydanı) 99, 103, 118, 160 - 161, 186 Bk.: Sultanahmet meydanı.	
At-pazarı (Bağdad'da) 174	
Angsburg (Bavyera'da şehir) 252	
Auguste kitâbesi (Ankara'da) 295	
Avarin — Bk.: Navarin.	
Avlonya (Arnavutluk'da liman) 189 - 190, 192-195, 217, 236, 315, 397, 403, 415 Bk.: C. 1.	
Avnik (Erzurum vilâyetinde Hasan kale=Pasinler kazâsının Ka- rayazı nâhiyesinde köy: Eski- den Yukarı-Pasin'in merkezi olduğu halde sonradan Ha- sankale merkez ittihâz edil- miştir) 165	

B

Baalbek (Suriye'de) 306 Bk.: C. 1.	
Baba-Bayram mezarlığı (Haleb'de, Akyol civarında) 28	
Babadag/Babadağı (Dobruca'da ve Silistre'nin 130 kilometre şı- malışarkısında kasaba: Bu i- sim Selçukîler devrinde hieret edip mezarı orada bulunan	

	Sayfa		Sayfa
Saru-Saltuk-Baba'dan kalmıştır)	207	Bk.: Hazar denizi.	
Bâb-ı-Hümâyün (Topkapu sarayının Ayasofya tarafındaki dış kapusu)	372	Balear / Baléares (Garbî-Akdeniz'de ve İspanya'nın şarkında adalar grubu)	308
Babocsa (Macaristan'da Drava nehrinin sol sâhilinde ve Szigetvar'n bir buçuk günlük mesâfesinde kale: Osmanlı menbâlarında Baboçka/Boboçka/Baboça/Boboçça şekillerine tesadüf edilir)	147, 305, 360	Bk.: Mayorka ve Minorka.	
Baboça — Yukarıki maddeye bk.		Balıbadra — Bk.: Patras.	
Baboçka — Bk.: Babocsa.		Balkan-yarımadası/Balkanlar 73, 130, 139, 243, 342	
Bâb-ül-Mendeb (Kızıl-deniz'le Aden-körfezi arasındaki boğaz)	206	Balyabadra — Bk.: Patras.	
Bâb-ül-Unnâb — Bk.: Beled-ül-Unnâb.		Banak — Bk.: Penek/Banak.	
Bâb-üz-Züveyle (Kahire'nin hâlâ mevcut olan eski kapularından: Son Mısır sultanı Tumanbay'la Kanunî devrinde istiklâlini ilâna kalkışan Mısır valisi Hâin-Ahmed burada asılmışlardır).	42, 105	Banaluka — Bk.: Banyaluka.	
Bac — Bk.: Baes.		Banat (Macaristan'ın cenubuşarkisinde, Tuna'nın şimalinde ve Transylvania = Erdel'in garbinde Tımsıvar eyâleti. 263, 268, 270, 273, 275, 277, 279, 299)	
Bacs (Osmanlı menbâlarında Bac/Baç/Baçka denilen Macar şehri)	119	Banyaluka / Banaluka (Kanunî devrinde fethedilen Bosna kalelerinden)	127
Bacsania — Bk.: Beesne.		Bar — Bk.: Antivari/Bar.	
Baç — Bk.: Baes.		Barbaros-türbesi (Beşiktaş sâhilinde Osmanlı donanmasının hareket noktası)	413, 416
Baçka — Bk.: Baes.		Barcelone/Barcelona (İspanya'da Katalonya'nın Akdeniz sâhilindeki eski merkezi)	175
Baçna — Bk.: Beesne.		Bariç (Sirem kalelerinden) — Bk.: Sirem.	73
Badra — Bk.: Patras.		Basra 173, 205 - 206, 272, 289, 355, 380	
Baf — Bk.: Paphos/Baffo.		Basra-körfezi	271
Baffo — Bk.: Paphos/Baffo.		Bk.: C. 1.	
Bağçe-i-Hâssa (Haliç tersânesi civarında pâdişahların has-bahçesi: Bir kısmı ikinci Selim tarafından Tersâne'ye ilhak edilmıştır)	412	Bassein (Hint-denizi sâhilinde ve Bombay'ın 35 kilometre şimalinde şehir)	202
Bağdad 11, 13, 37, 49, 159, 163 - 165, 170, 172 - 175, 177, 180, 182, 186, 188, 204 - 205, 226, 259, 261, 291 - 292, 294, 301 - 305, 316 - 317, 329		Bastia (Arnavutluk sâhilinde ve Korfu adası merkezinin karşısında iskele)	195
Bâğ-ı-Sultâniyye (Birinci Tahmâşb'm Erivan'daki büyük bahçesi)	290	Bastia (Korsika adasının eski merkezi olan liman)	278
Bahçe-kapısı/Bahçe-kapu (İstanbul'da)	20, 50, 423	Bastion (Tunus şehrinin istihkâmı olan kale: Şehirle yanındaki göl arasındadır; Araplar "El-Bastiyün" derler)	417 - 418
Bahr-ı-Kulzüm (Bâzı Osmanlı menbâlarında yanlış olarak Hazar denizi'ne verilen isim: Esasen Kızıl-Deniz'in isimlerindendir)	383 - 384	Baş-saz (Toros dağlarından)	125
		Başsuz-Künbed (Tebriiz civarında mevki)	178
		Baviyera / Bavière / Bayern — "Devlet, millet" cedveline bk.	
		Bayburd / Bayburt (Gümüşhâne vilâyetinde kazâ merkezi) 6, 16, 171, 190	
		Bk.: C. 1.	

Sayfa	Sayfa
Bâyezid (Şimdiki Ağrı vilâyetinde Doğu-Bâyezid kazâ merkezi) 11, 165, 171, 291	de kazâ merkezi) Bk.: C. 1. 26 - 27
Bâyezid-câmii (İstanbul'da) 245	Behrâmiyye 394
Bâyezid-meydanı (İstanbul'da) 371	Bk.: Kahire/Behrâmiyye.
Bec/Beç — Bk.: Viyana ve Beç.	Beled-ül-Unnâb / Bâb-ül-Unnâb (Tunusla Cezâyir arasında Avru-pahıların Bône dedikleri şehir) 178, 190
Becâye / Bougie (Cezâyir'in aynı isimdeki körfezinde liman) 51	Beleşker — Bk.: Poeloeske.
Becne — Bk.: Beesne.	Belevar / Belovar (Macaristan'da Osmanlıların Bilvar / Belvar dedikleri kale) 147, 360
Bees — Bk.: Viyana ve Beç.	Belgrad 53, 63, 67-76, 83, 89-90, 94-95, 112-114, 117-119, 121, 130-131, 139, 141, 146-147, 150, 153-154, 234-236, 243, 263-264, 267-269, 273, 279, 342-344, 350, 353, 355, 360, 363-372
Beesé (Theisz = Tisa nehrinin sol sâhilinde Osmanlıların Beği/Beçe dedikleri kasaba: Türk devrinden itibaren Macarlar Török-Beesé ve Almanlar da Türkisch-Beese demişlerdir; daha evvel Macarlar nehrin sağ sâhilinde aynı ismi taşıyan şehre nisbetle buna Uj-Beesé ismini de vermişlerdir) Bk.: O-Beesé. 267	Bk.: C. 1.
Becskerek (Tımsıvar'ın 70 kilometre cenubugarbısında ve Béga nehri üzerinde Osmanlıların Beçkerek dedikleri müstahkem mevki) 267	Belgrad-kapusu (Yedi-kule ile Si-livri-kapusu arasındadır: Belgrad fethinde getirilen muhâcirlerin bir kısmı bu civara iskân edildiği için bu isim kalmıştır). 73
Becsne/Bacsania (Osmanlıların Becne/Beçne/Baçna dedikleri Macar ovası: Baes = Baç ve Petervaradin arasındadır) 119	Bk.: Belgrad-köyü ve Belgrad-ormanı.
Beç/Bec (Osmanlıların Viyana şehrine verdikleri isim: Macarların kullandıkları Bees şeklinden alınmıştır) 129, 136, 139, 146, 149, 183	Belgrad-köyü (İstanbul - boğazında ve Büyük-dere'nin arkasında Belgrad fethinde getirilen muhâcirlerin kurmuş oldukları köy). 73
Bk.: Viyana.	Yukarıki maddeye de bk.
Beçe — Bk.: Beesé.	Belgrad-ormanı (Büyük-dere'nin arkasındaki Belgrad köyü civarında) 73
Beçi — Bk.: Beesé.	Yukarıki maddelere de bk.
Beçkerek — Bk.: Becskerek.	Belojesero (Kanunî devrinde fethe-dilen Bosna kalelerinden) 127
Beçne — Bk.: Beesne.	Belostina (Esklâvonya'da kale) 238
Beçne (Rodos kalesindeki İngiliz burcuna Türklerin verdikleri isim) 83 - 84	Belovar — Bk.: Belevar.
"Şahs isimleri" cedvelinde Huzy "Nicholas—" maddesine de bk.	Belvar — Bk.: Belevar.
Bedahşan / Badakhşan (Türkistan'da şehir: Belkh'in şimalışar kîsindedir) 375	Bender (Boğdan'ın Kanunî tarafın-dan Türkiye'ye ilhak edilen cenubî Beserabya arâzisinden mürekkep Bucak sancığının merkezi: "Bender" ismi o zaman takılmıştır; eski ismi "Tighina" dir). 210, 216
Bedestan (İstanbul'da Kapalı-çarşı) 21	Bk.: Bucak/Buçak.
Béga (Tımsıvar'dan geçen nehir) 267, 273	Benzart — Bk. Bizerta.
Behesni / Besni (Malatya vilâyetin-	Beriszlo (Hırvatistan'da kale) 191
	Berzentz (Macaristan'da kale) 360

Sayfa	Sayfa
Besni— Bk.: Behesni.	Bolu (Vilâyet merkezi)
Besenico (Banat = Tımışvar eyâle- tinde kasaba) 267	Bk.: C. 1.
Bespirem — Bk.: Veszprém.	Bolvadin (Afyon - Karahisarında kazâ merkezi, Eski ismi: Poly- botus) 283
Beşiktaş 7, 250, 296, 319, 394, 413, 416	Bône — Bk.: Beled-ül-Unnâb.
Bk.: C. 1.	Borneo (Okyanusya'da ada) 380
Beyrut/Berut (Lübnan'ın merkezi: Eski ismi "Berytus"). 47, 163	Bosna 46, 69, 108, 115-116, 126-127, 191, 199-200, 219, 233, 238, 246, 253, 257, 264, 267, 275, 335
Beyti-Muazzam (Kâ'be) 43	Bk.: C. 1.
Bk.: Beyt-Ullâh-il-Harâm.	Bossatz (Kanunî devrinde fethedilen Bosna kalelerinden) 127
Beyt-Ullâh-il-Harâm (Kâ'be ve me- câzen Mekke) 294	Bourg "Le—" Bk.: Le Bourg.
Yukarıki maddeyle Mekke maddesine de bk.	Bozdoğan (Aydın vilâyetinde kazâ merkezi) 80
Bırakan/Bırakân (Çoruh boyunda Ahıska hristiyan atabeyle- rinden fethedilmiş kalelerden) 260	Bozko (Hırvatistan'da kale) 191
Bilvar — Bk.: Melevar.	Bozok (Şimdiki Yozgad vilâyetinin büyük bir kısmından mürek- kep eski sancak: Merkezi Yoz- gad kasabasıdır) 17 - 18, 49, 122-123
Birecik (Urfa vilâyetinde kazâ mer- kezi: Arapça ismi "El-Bîre") 23, 124	Bögür-delen / Şabaç (Sırbistan'da Belgrad'ı tazyik için vaktiyle Fâtih'in yaptırdığı ve sonra Macarların aldığı kale: Garp menbâlarında Sabacz/Czabacz/ Schabatz imlâlarına tesadüf edilir) 69-73, 90
Birket-ül-Habeş (Mısır'da Fostât'ın cenubunda ve Nil sâhilinde gezinti yeri) 38	Brac — Bk.: Brazza.
Birket-ül-Hacc / Birket-ül-Hâc Mı- sır'da Kahire'nin 10 kilometre şimalışarkısında eski bir say- fiyye yeri) 32	Braca — Bk.: Brazza.
Bitlis (Vilâyet merkezi: Eski isim- leri "Balalesa" ve "Balêş") 22, 159, 164, 180, 185	Bratislava — Bk.: Pressburg.
Bizans — Bk.: "Devlet, millet" ced- velinde Bizans ve Şarkî-Roma.	Brazza / Brac (Adriyatik denizinin Dalmaçya sâhil boyunda ada: Osmanlı menbâlarında Braca şeklinde kaydedilir: Vezir-i'a' zam Semiz Ali Paşa'nın va- tandır) 322
Bizerta / Bizerte (Tunus'da Arapla- rın Benzart/Benzert dedikleri liman) 168, 308	Brindisi (Adriyatik denizinde İtal- yan limanı: Otranto'nun 70 kilometre şimalıgarbîsindedir) 160, 191, 194
Blindenburg — Bk.: Vişgrad.	Bruck (Avusturya'da Leitha nehri üzerinde kasaba: Viyana'nın 32 kilometre cenubuşarkısın- dedir) 135
Bobofça — Bk.: Babocsa.	Bucak/Buçak (Karadeniz sâhiliyle Prut ve Dniestr = Turla ne- hirleri arasındaki arâziden mürekkep sancak: Merkezi Tighina = Bender kasabası- dır; Kanunî bu sancağı Boğ- dan'dan alıp Türkiye'ye ilhak
Bobokça — Bk.: Babocsa.	
Bodorlak (Banat = Tımışvar eyâle- tinde kasaba) 267	
Bodrum (Muğla vilâyetinde kazâ merkezi: Eski isimleri "Ha- licarnasus/ Petreon/ Chateau Saint - Pierre") 75, 87	
Boğaz/Boğaziçi (İstanbul boğazı) 48, 421	
Bk.: C. 1.	
Boğaz/Boğazlar (Çanakkale-boğazı)— Bk.: Çanakkale-boğazı.	
Boğdan/Moldavia/Moldava — "Dev- let, millet" cedveline bk.	
Bohemya — "Devlet, millet" cedve- line bk.	

Sayfa	Sayfa
etmiştir; arâzisi cenubî Be- sarabya sayılır) 210, 217	Büyükdere (İstanbul boğazında say- fiye. Eski isimleri: Vatikol- pos/Megas-Agros / Batiriox) 73
Bk.: Bender / Tighina.	Büyük-Okyanus 380
Bucak-dere (Urfa vilâyetinin Sive- rek kazâsında nâhiye merke- zi: Şimdi Bucak denilir) 26	C
Buçak — Bk.: Bucak.	Calabria — Bk.: Kalâbriya.
Buda — Bk.: Budin.	Calymnos — Bk.: Kalimnoz.
Buda/Budoa (Karadağ sâhilinde Os- manlıların Budva dedikleri kale) 399	Câmi-i-Emevî (Şam'da) 30
Budapeşte 121, 130, 132, 137, 139-141	Câmi'ül-Ezher "El—" (Kahire'de medresesiyle meşhur câmi) 37
Bk.: Budin ve Peşte.	Candie — Bk.: Kandiya.
Budim — Bk.: Budin.	Canée — Bk.: Hanya.
Budin / Budun / Budim (Macar pâ- yitahtının Osmanlı menbâla- rında değişen isim şekilleri: Lâtince Buda, Almanca Ofen, İslâvca Budin denilir) 68, 71, 115 - 123, 130, 132 - 133, 135, 137 - 138, 140 - 141, 143 - 144, 222 - 228, 232 - 235, 238 - 240, 243, 246, 249, 264, 267, 279, 305, 335, 341, 346, 348 - 350	Canfedâ tekyesi (Galata'da: Bir ri- vayete göre Vezir-i-a'zam Mak- bûl-İbrahim Paşa'nın mezarı bu tekyenin sâhilindeymiş.) 185
Bk.: Budapeşte, Peşte ve C. 1.	"Şahıs isimleri" cedvelinde Nasuh Paşa maddesine de bk.
Budoa — Bk.: Buda / Budoa.	Cânîk — Bk.: Samsun ve C. 1.
Budun — Bk.: Budin.	Carniole — Bk.: Karniyol.
Budva — Bk.: Buda/Budoa.	Castello (İtalya'da Birindisi civa- rında kale) 191
Buhayra (Mısır-Süflâ'nın garbinde Müdfriyyet: Şimalinde Akde- niz, garbinde Bingazi gölü vardır; merkezi Demenhûr şehridir) 39	Castelnuovo / Castel-Novo (Dal- maçya sâhilinin cenup munte- hâsında ve Karadağ sâhilin- deki Cattaro/Kotor körfezi- nin garp yakasında kale) 217, 219, 250
Buhayra-i Halk-ul-Vâd kal'ası (Os- manlı menbâlarına göre 982= 1574 fethinde Tunus istihkâm- larından) 418	Castille / Castilla — Bk.: Kastil.
Bujak (Banat = Tımsıvar eyâletin- de kale) 275	Castille/Kastil-bureu (Malta istih- kâmlarından Saint-Michel ka- lesinin 973=1565 te Türkler tarafından zaptedilen bureu) 336-337
Bulak (Mısır'da Kahire'nin iki kilo- metre şimalıgarbîsinde ve Nil'- in sağ sâhilinde iskele: Mat- baasıyla meşhurdur) 34, 36, 39-40, 42	Bk.: Saint-Michel.
Bk.: Cîze ve Vastâniyye.	Castro (Cenubî-İtalya'da eski Napoli krallığının Adriyatik sâhilin- deki kalelerinden: Otranto a- razisindedir) 194
Bulgaristan — 416.	Catraro (Cenubî-İtalya sâhilinde es- ki Napoli krallığının kalele- rinden) 168
Bursa (Vilâyet merkezi) 2-5, 7, 24, 27, 44, 65, 75, 112, 285, 310, 327, 361, 369, 417, 420	Cattaro / Kotor-körfezi (Karadağ sâhilinde). 217
Bk.: C. 1.	Cavo-Bovo — Bk.: Öküz-burnu.
Büyükada (İstanbul vilâyetinde A- dalar kazâ merkezi) 106	Cebel (Yemen'in Tihâme denilen o- valık sâhil kısmına mukabil dağlık kısmı: Bir aralık "San'a beylerbeyliği" ismiyle ayrı bir vilâyet olmuş ve Tihâme kısmı da "Yemen beylerbeyliği" ismini almıştır) 973
Bk.: C. 1.	

	Sayfa		Sayfa
Bk.: Tihâme ve Yemen.		zâde Cihangir'in ismini taşıyan mahalle)	287
Cem-bağı (Konya'da)	312	Cihangir-câmii (Aynı isimdeki mahallede Kanunî'nin oğullarından şehzâde Cihangir nâmına yapılan câmi)	287
Cem-bahçesi (Kanunî'nin Rodos fet-hinde Türk donanmasının ilk asker çıkardığı nokta: Rodos şehrinin şimaligarbisinde ve Villanova kalesinin karşısındaki bahçenin ismi olduğundan bahsedilir)	77 - 79	Citta-Nobile — Bk.: Citta-Vecchia.	
Bk.: Erimokastro ve Villanova.		Citta-Valetta / La Valette (Malta adasının merkezi)	339
Cenova — Bk.: Genova.		Bk.: Citta-Vecchia.	
Cenubî-Almanya	109	Citta-Vecchia / Citta-Nobile (973= 1565 Türk seferi esnâsında Malta adasının merkezi: Yerliler "Medine" derler. Bu seferden sonra adanın merkezi yukarıki maddede gördüğümüz Citta Valetta'ya nakledilmiştir)	339 - 340
Cenubî-Besarabya (Boğdan'ın Kanunî tarafından Türkiye'ye ilhak edilen Bender havâlisi)	210	Cize (Kahire civarında ve Nil üzerinde kasaba: Bulak'ın karşısındadır)	38 - 40
Bk.: Bender ve Bucak/Buçak.		Bk.: Bulak.	
Cenubî-Kafkasya (Transcaucasie)	383	Comorn (Macaristan'da Budapeşte'nin 80 kilometre şimaligarbisinde müstahkem şehir: Kalesi Avrupa'nın en mühim istihkâmlarından sayılırdı)	137
Bk.: Kafkasya ve Şimalî-Kafkasya.		Cos — Bk.: İstanköy.	
Cerbe (Tunus'la Trablusgarb arasındaki Gabes körfezinde askerî ehemmiyetiyle meşhur ada: Garp menbâlarında Gerbo / Djerba /Dscherbe imlâlarına tesadûf edilir) 51, 318 - 321, 327, 331, 334, 335		Coskinou — Bk.: Kızıl-kapu.	
Cerigo — Bk.: Çuka.		Crespy / Crépy / Crépy - en - Laronnois (Fransa'da Charles Quint'le Birinci François arasındaki 1544 sulhünün akdiyle meşhur kasaba)	251
Cérinès — Bk.: Girine.		Csanad (Banat eyâletinde ve Tımsıvar'ın 70 kilometre şimalinde kasaba: Osmanlı menbâlarında Çanad imlâsına tesadûf edilir)	267
Cezâyir (Şimalî Afrika'da Fransızların Algérie dedikleri öлке) 22, 48, 51 - 52, 161-162, 168-169, 175, 178, 190, 228 - 229, 231, 235, 239, 242, 250, 278, 306, 309, 355, 396, 403, 405, 407, 411 - 413, 415, 418 - 419		Cursolaires — Bk.: Oxia.	
Aşağıki maddeye de bk.		Curzolari — Bk.: Oxia.	
Cezâyir (Aynı isimdeki ölkenin merkezi: Fransızlar Alger derler)	51, 229 - 230, 234, 337, 403	Cülek / Çülek (Diyarbakir civarında).	262, 288
Cezîre-i Sirem — Bk.: Sirem.		Cyclades — Kiklâd.	
Chalcia — Bk.: Herke.		Czabacz — Bk.: Bögür-delen.	
Chalki — Bk.: Herke.			
Charki — Bk.: Herke.			
Charkissomlio (Banat = Tımsıvar eyâletinde kasaba)	267		
Château Saint-Pierre — Bk.: Bodrum.			
Chiallia (Banat = Tımsıvar eyâletinde kasaba)	267		
Ciceu (Transylvania = Erdel'de şehir)	210		
Cidde (Kızıl-deniz'de Hicaz'ın meşhur iskelesi)	74, 217 - 218, 378, 398		
Cihangir (Tophâne'nin üstünde şeh-			

Çaldıran (İran Azerbaycanında, Maku'nun cenubunda ve Hoy'un şimaligarbisinde vâdi: Yarvuz'un zaferinden itibaren Osmanlılar buraya Sûfî-kıran adını takmışlardır) 6 - 7, 10 - 14, 16-

	Sayfa		Sayfa
19, 22 - 24, 26, 28, 31, 33, 37, 41, 46, 48, 52, 54, 56 - 58, 60, 62, 93, 103, 112, 122, 150, 154, 158, 170 - 171, 180, 295, 375		him merkezlerinden Debreczin şehri	246
Çanad — Bk.: Csanad.		Dağıstan (Şimalî-Kafkasya'da)	252, 374
Çanakkale-boğazı.	160, 201, 340	Dalmaçya 126 - 127, 191, 199, 217, 219, 322, 352, 391, 398 - 399, 414	
Bk.: C. 1.		Bk.: C. 1.	
Çankırı (Vilâyet merkezi)	7	Damas — Bk.: Şam.	
Bk.: C. 1.		Damascus — Bk.: Şam.	
Çatalca	343	Dârende (Malatya vilâyetinde kazâ merkezi)	2, 29
Bk.: C. 1.		Dâr-üs-sînâ-i Âmire (Haliç-tersâ- nesi)	289
Çaysu (Sivas'la Erzincan arasında Çaldıran muharebesinden ev- velki Safavî hududunu teşkil kil eden ırmak)	8	Bk.: Haliç-tersânesi.	
Bk.: Enderes çayı.		Dâvud-Peygamber türbesi (Merci- Dâbık ovasında)	27
Çekmece	1 - 2	Davudpaşa - çayırı (İstanbul'da)	129
Birinci ciltte "Büyük-Çekme- ce" maddesine bk.		Dede-Kargın — Bk.: Kargın-Dede.	
Çemişgezek (Tunceli vilâyetinde ka- zâ merkezi, Eski ismi: Tzimis- ca)	171 - 172	Dehlî/Delhi (Hindistan'ın pâyitahtı)	203
Çermik (Diyarbakır vilâyetinde kazâ merkezi)	23	"Devlet, millet" cedveline de bk.	
Çeşme (İzmir vilâyetinde kazâ mer- kezi)	340	Delhi — Yukarıki maddeye bk.	
Çınarlı / Çınarlı (İstanbul-Konya yolunda konak)	159	Delvina (Cenubî Arnavutluk'da eski sancak merkezi)	194, 199
Çine-ovası (Aydın vilâyetinde)	80	Demir-kapu (Hazar'ın garp sâhilinde Dağıstan'ın merkezi olan ve Araplarca "Bâb-ül-ebvâb" de- nilen Derbend şehrine Türk- lerin verdikleri isim)	384
Çirmen	46	Demotika — Bk.: Dimetoka.	
Bk.: C. 1.		Der-güzîn (İran'da kasaba)	179
Çorlu (Tekirdağ vilâyetinde kazâ merkezi)	53, 59 - 60, 244, 330	Destgîr (Hemedan civârında köy)	172
Bk.: C. 1.		Deşt-i Kıpçak	386
Çoruh (Anadolu'nun şimalişarkîsin- de nehir. Eski isimleri: A- campsis / Boas) 10, 190, 260 - 262, 266, 292, 355	8	Bk.: Kıpçak.	
Çubuk-ova		Deyr-ül-belah (Gazze ile Hân-Yûnus arasında konak)	32
Bk.: C. 1.		Dil-iskelesi (İzmit-körfezinde)	19, 93
Çuka / Cerigo (Mora'nın cenubunda ada)	197, 199, 399, 413	Dimetoka (Garp menbâlarında De- motika) 1, 17, 53, 198, 221, 279, 281, 282, 421,	
Çülek — Bk.: Cülek / Çülek.		Bk.: C. 1.	
		Dimiş/Dimeşk — Bk.: Şam.	
		Din (Gücerat İslâm devletine ait aynı isimdeki küçük adanın şimali- şarkisinde kale) 203, 207 - 209	
		Divrik / Divriği (Sivas vilâyetinde kazâ merkezi)	29
		Bk.: C. 1.	
		Diyarbakır (Şimdi kullanılmakta o- lan "Diyarbakır" şekli uydur- madır) 11, 22 - 26, 28 - 29, 41, 102, 123, 159, 163 - 165, 170, 175, 180, 186, 219, 248, 258 - 262, 288, 292, 314	
		Bk.: Âmid.	

D

Dâbık (Merci-Dâbık'da çay)	27
Bk.: Merc-i-Dâbık.	
Dâbık (Merci-Dâbık'da köy)	27
Bk.: Merc-i-Dâbık.	
Daebrækaez (Peşte'nin 190 kilometre şarkında Macaristan'ın en mü-	

	Sayfa	Sayfa
Djerba — Bk.: Cerbe.		lau, Lâtinler Agria ve Türkler
Dniestr — Bk.: Turla.		de Egre / Eğri derler) 275 - 277,
Dobruca	207, 297	279, 295, 341, 345
Bk.: C. 1.		Eger-suyu (Yukarıki maddede bahsi
Dombovar (Macaristan'da kale)	246	geçen Eger = Eğri şehrinden
Don / Ton-suyu (Azak denizine dö-		geçen ırmak) 275
külen nehir. Eski ismi: Ta-		Egerszeg (Macaristan'da Osmanlıla-
nais)	382 - 385	rın Erşak dedikleri kale). 147
Doubicza (Dalmagya'da Dubiça ka-		Egine (Yunanistan'la Mora arasında
lesi)	217	körfez) 197
Drava / Drau (Tuna'ya dökülen		Egine/Oenone (Yunanistan'la Mora
büyük ırmak. Eski ismi: Dra-		arasındaki Egine körfezinde
vus). 114, 132, 152, 200, 345, 360		ada, Aegina adası) 197
Dregeli (Banat = Tımsıvar eyâle-		Egre — Bk.: Eger.
tinde kale)	275	Egres (Banat = Tımsıvar eyâletin-
Dscherbe — Bk.: Cerbe.		de kasaba) 267
Dubrovnik / Raguza.	74	Eğri — Bk.: Eger.
"Devlet, millet" cedvelinde		Eğriboz — Bk.: Ağrıboz ve C. 1.
Dubrovnik - cumhuriyeti mad-		Ejderhan (Hazar denizinin şimali-
desiyle C. 1 de Raguza maddesi-		garbısında aynı isimdeki han-
ne bk.		lığın pâytahtı: Osmanlılar
Dulcigno = Ölgün (Karadeniz sâhi-		buna Ejderhan / Heştderhan/
linde kale)	399, 414	derler; Garplılar Astrakhan
Bk.: C. 1.		ve eski Türkler de Astırhan /
Dulgadır arâzisi — "Devlet, millet"		Astarhan şekillerini kullanır-
cedvelinde Dulgadır maddesiyle		lar). 382 - 387, 410, 422
le C. 1 de aynı maddeye bk.		"Devlet, millet" cedvelinde Ej-
		derhan-hanlığı maddesine de bk.
E		Ekervar — Bk.: İkerwar.
Echinae / Echinades — Bk.: Oxia.		El-Arış (Mısır toprağında ve Gaz-
Edirne (Vilâyet merkezi) 6-7, 24, 47 - 49,		ze'nin 58 kilometre cenubu-
52 - 54, 68 - 69, 106 - 107, 120, 130,		garbısında kasaba. Eski ismi:
141, 145, 153, 155, 163, 193, 198 -		Rhinocolora) 32
200, 202, 205-206, 216-217, 221, 232 -		Elba / Elbe (Korsika adasıyla İtal-
234, 238, 244, 245, 249 - 250, 254 -		ya sâhili arasında ve bu sâhil-
256, 273, 278 - 279, 283, 287, 297 -		den 11 kilometre mesafede
298, 335, 343, 375 - 376, 379 - 380,		vaktiyle Toskana Büyük-duka-
410, 419 - 422		hına ait ada, Lâtince ismi:
Bk.: C. 1.		İlva, Yunancası: Aetalia. Bu
Edirne-kapusu 1, 163, 329, 367, 371,		ada şimdi İtalya'ya aittir) 160, 306
Bk.: C. 1.		Elbasan (Arnavutluk'da kasaba) 134, 193
Edirne-sarayı (Edirne'de Osmanlı sa-		Bk.: C. 1.
rayı)	335	El-Bastiyûn — Bk.: Bastion.
Efganistan / Afganistan 6, 289		Elbistan (Maraş vilâyetinde kazâ
Eflak — "Devlet, millet" cedveliyle		merkezi) 25, 49, 80, 82, 124
C. 1 de aynı maddeye bk.		Bk.: C. 1.
Eflaklar (Sofya'dan ötede ilk konak		Elçi-han (Çenberli-taş'da Osmanbey
ve köy) 113, 131		İşhan'ın yerinde eskiden
Eger (Budin'in 137 kilometre şima-		ceñbi elçilerinin müsâfir edil-
lışarkisinde ve aynı isimdeki		dikleri han) 142
suyun üstünde şehir ve kale:		Eleggirt = Toprakkale (Ağrı vilâ-
Macarlar Eger, Almanlar Er-		yetinde kazâ merkezi) 10

	Sayfa		Sayfa
Elmalı (Diyarbakir civarında Kanunî'nin konakladığı bir mevki)	261	dan ve bu noktaya sonradan "Cem-bahçesi" denildiğinden bahsedilir).	78, 89
Emîrâhur — Bk.: İmrahor.		Bk.: Cem-bahçesi, Faracle/Féacle ve Fondo.	
Emîr-Buhârî tekyesi (İstanbul'da Edirne-kapusu hâricinde)	163	Erivan / Revân (Cenubî-Kafkasya'da şimdi Sovyet Ermeni cumhuriyetinin merkezi olan şehir)	288, 290, 314 - 315, 375
Enbâle (Kahire civarında)	102	Erlau — Bk.: Eger.	
Endelüs — Bk.: Endülüs.		Erşak — Bk.: Egerszeg.	
Enderes (Sivas vilâyetinde Suşehri kazâsının merkezi)	8	Erzincan (Vilâyet merkezi)	8 - 9, 16, 23, 168
Enderes-çayı (Kielkit kollarından: Eskiden Çaysu denilen ırmağın bu su olmak ihtimali vardır) Bk.: Çaysu.	8	Erzurum ((Vilâyet merkezi)	9 - 10, 169, 171 - 172, 190, 248, 257, 260 - 261, 264 - 266, 278, 292 - 294, 314, 325, 350, 377
Endülüs / Endelüs. Bk.: C. 1.	57	Bk.: C. 1.	
Engerûs / Ongurus (Macaristan) "Devlet, millet" cedvelinde bu madde ile Macaristan mad-desine ve birinci cilde bk.	253	Eski-Beçe — Bk.: O-Becsé.	
Epakto — Bk.: İnebahtı.		Eski-Budin / Alt-Ofen (Budin'in şimal tarafında ve Tuna'nın sağ sâhilinde Macarların O-Buda dedikleri eski şehir: Budapeşte'nin bir dış mahallesi sayılacak kadar yeni şehre yakındır).	134, 225
Eperieske (Banat=Timişvar eyâletinde kasaba)	267	Eski-câmi (Âmid = Diyarbakir'de)	180
Episkopi — Bk.: İliaki.		Eski-Hisarlık (Belgrad'ın ötesinde)	63
Erciş (Van vilâyetinde ve gölün şimalışarkî sâhilinde kazâ merkezi. Eski ismi: Arsêsa)	163, 165, 169, 259, 265	Eski-Koçhisar (Mardin vilâyeti merkez kazâsında nâhiye merkezi: Mardin'in 16 kilometre cenubugarbîsindedir)	23 - 25
Erdebil (İran Âzerbaycanında ve Tebriz'in 210 kilometre şarkında kasaba, Safavîlerin cediti Şeyh-Saffiüddin'in türbesi buradadır) Bk.: C. 1.	292	Eski-Odalar-başı (Eski Yeniçeri odaları'nın bulunduğu Şehzâde-başı'nın câmi ve türbeden evvelki ismi)	245
Erdel / Transylvania "Devlet, millet" cedvelinde aynı madde ile birinci cilde de bk.	204, 209 - 210	Eski-Rodos / Sünbüllü / Rhodini (Rodos adasının şimalışarkîsinde, yeni Rodos şehrinin cenubugarbîsinde ve Philerrimo yahut Philermos denilen yerde Kanunî'nin Rodos'u muhasara ederken i'mâr ettirdiği eski şehir)	90, 93
Ereğli (Konya vilâyetinde kazâ merkezi, Konya-Ereğlisi) Bk.: C. 1.	279, 283, 285, 297	Eski-Saray (İstanbul'da Sarây-ı âtîk) Bk.: C. 1.	1
Ergani (Diyarbakir vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: Arsinia)	23	Eski-Saray (Edirne'de Sarây-ı âtîk) Bk.: C. 1.	420
Ergeri (Cenubî Arnavutluk'da kasaba. Yunanca ismi: Argyrokastro)	195	Eski-Szigetvar (Szigetvar'da eski şehir) Bk.: Szigetvar ve Yeni-Szigetvar.	350
Erimokastro (Rodos'un şimalıgarbîsindeki Villanova civârında vaktiyle Cem-Sultan'ın oğlu şehzâde Murad'la âilesinin mülteci sıfatıyla oturduğu sato: Şehir hâricindeki "Ap-handos" tarafında olduğun-			

	Sayfa		Sayfa
Eskişehir (Vilâyet merkezi)	181	Filistin / Felestin	6, 29, 36, 48, 54, 57
Bk.: C. 1.		Bk.: C. 1.	
Esklâvonya	126 - 127, 238	Firengistan (Eski menbâlarda Avru-	
Bk.: C. 1.		pa ve bâzan da Fransa)	32
Essek — Bk.: Eszek.		Foeldward (Macaristan'da Tuna'nın	
Esterâbâd (İran'ın şimalinde aynı		sağ sâhilinde Földvar kasabası)	117
isimdeki eyâletin merkezi)	314	Fondi (Napoli arâzisinde, Gaeta'nın	
Eszek / Osiyek / Essek (Esklâvon-		20 kilometre şimaligarbîsinde	
ya'nın merkezi olan şehir: Os-		ve aynı isimdeki göl civârında	
manlıların Osek dedikleri bu		Barbaros'un fetih ve tahrib et-	
şehir şimdi Yugoslavya'dadır)	114,	tiği kasaba)	168
200, 345 - 346		Fonço (Cem-Sultan'ın Rodos Şöval-	
Esztergom — Bk.: Usturgon.		yelerine ilticâ edip Kanunî bu	
Eşkesor / Oşkisor (Erzurum vilâye-		adayı fethedince idâm edilmiş	
tinde Tortum kazâsının Azort		olan oğlu şehzâde Murad'a	
nâhiyesinde köy ve eski bir		tahsis edilmiş olan sato)	89
kale).	262	Bk.: Cem-bahçesi, Erimo-	
Eyüp / Eyip. 2, 15, 20, 37, 184, 329, 418		kastro ve Faracle / Féacle.	
Bk.: C. 1.		Franche-Comté (Fransa'nın şarkın	
Ezher "El—" — Bk.: Câmi'-ül-Ezher		da eski eyâlet: Merkezi Besan-	
"El—"		çon şehridir; On-dördüncü	
		Louis devrinde ve 1678 tari-	
		hinde Fransa'ya ilhak edilmiş	
		ve sonradan üç departmana	
		ayrılmıştır)	109

F

Fama-Augusta — Bk.: Magosa.		Fransa — "Devlet, millet" cedvelinde	
Famagusta/Famagouste — Bk.: Ma-		Fransa, Fransız / —lar ve	
gosa.		Frangelü maddelerine bk.	
Faracle / Féacle (Cem-Sultan'ın		Friedberg (Avusturya'nın Styrie=	
Rodos Şövalyelerine ilticâ e-		İstirya eyâletinde kale:	
dip Kanunî bu adayı fethedince idâm edilmiş olan oğlu		Gratz'ın 60 kilometre şimali-	
şehzâde Murad'a tahsis edil-		şarkîsindedir)	151
miş olan sato).	89	Frîoul (Malta'nın şimaligarbîsinde)	337
Bk.: Cem-bahçesi, Erimokastro		Füle / Filek (Banat = Tımsıvar	
ve Fondo.		eyâletinde ve Lozonez'un 13	
Fas (Şimalî-Afrika'nın garbinde ülke	265	kilometre şimalişarkîsinde ka-	
ve şehir)	60	le)	275
Fâtih-câmii (İstanbul'da)		Fünfkirchen — Bk.: Pécs.	
Fawez — Bk.: Phanaes.			
Felemenk — "Devlet, millet" ced-			
velinde Holânda maddesine bk.			
Felestin — Bk.: Filistin.			
Féacle — Faracle / Féacle.			
Fethiyye (Türk fethine timsâl ola-			
rak Budin'de kiliseden tahvil			
edilen câmi)	227		
Fırat	9, 18, 22, 48 - 49, 260		
Bk.: C. 1.			
Filek — Bk.: Füle.			
Fmibe 44, 68 - 69, 113, 130, 141, 145, 153,			
193, 343			
Bk.: C. 1.			

G

Gabes-körfezi (Tunus'la Trablus-			
garb arasında)			318
Gaeta / Gaete (Napolinin 70 kilo-			
metre şimaligarbîsinde liman)			237
Galad (Banat = Tımsıvar eyâletin-			
de kasaba).			267
Galata	185,		289
Galiçya / Galicie (Evvelce Avustur-			
ya'ya ve sonra Lehistana ilhak			
edilmiş olan eski krallık â-			
râzisi: Merkezi Lvov/Leopol/			
Lemberg şehridir)			187

Sayfa

Sayfa

- Garb / Garp** (Türkiye'ye nisbetle (Avrupa) 6, 36, 46, 53 - 54, 57, 59 - 60, 63, 66 - 68, 75 - 79, 82 - 84, 97, 108, 110 - 112, 115, 119, 122, 125, 130 - 131, 133, 136 - 139, 143, 148 - 151, 153, 155, 158 - 159, 175 - 178, 182, 187 - 188, 194, 196, 201 - 202, 212 - 216, 222, 230, 232 - 236, 251 - 256, 268, 273, 279, 281 - 282, 284 - 285, 291, 318, 375 - 376, 383 - 384, 386, 389, 391, 395 - 396, 402, 408 - 409, 414, 416, 418, 421
Bk.: Avrupa. 419
- Garbî-Akdeniz** 419
- Garbî-Anadolu** 14, 56, 340
Bk.: Anadolu ve Şarkî-Anadolu.
- Garbiyye** (Nil deltasının ortasında ki sâhâ: Nil'in Reşid ve Dimyat kolları arasında ve Akdeniz sâhilinde Müdiriyyet'tir: Merkezi Tanta şehridir) 39
- Gazze** (Filistin'in Akdeniz sâhilinde kasaba) 30-33, 45, 66, 103, 218, 249, 373
- Gedikpaşa** (İstanbul'da mahalle) 21
- Gelibolu** 7, 21 - 22, 77, 79, 162, 194, 201, 271, 279, 309
Bk.: C. 1.
- Gellert** — Bk.: Gürz-İlyas depesi.
- Gencs** (Macaristan'da Guns = Köszeg kalesi civârında Kanunî'nin "Alaman seferi"nden dönerken konakladığı köy) 148
- Genova** = Cenova (Ciniviz cumhuriyetinin merkezi) 152, 160, 168
"Devlet, millet" cedveline de bk.
- Gerbo** — Bk.: Cerbe.
- Gilân / Geylân** — "Devlet, millet" cedveline bk.
- Girine / Serinya** (Kıbrıs'da Keryia / Kyrinia / Céinès kalesine Türklerin verdikleri muharref isimler) 389, 395, 401
- Girit / Girid** 84, 201, 204 - 205, 211, 220, 250, 390, 393 - 395, 398 - 400
Bk.: C. 1.
- Giula** — Bk.: Gyula / Giula.
- Goa** (Hindistan'ın Gucerat sâhilinde kale). 202, 207 - 208
- Gogala** — Bk.: Kuka.
- Goletta** — Bk.: Halk-ul-Vâd.
- Gomora de Velez** (Şimalî-Afrika'da kasaba) 330
Bk.: Penon de Velez.
- Goulette "La—" — Bk.: Halk-ul-Vâd**
- Gozzo** (Malta'nın şimaligarbîsindeki küçük ada) 264 - 265, 319
- Gögsun / Göksun** (Maraş vilâyetinde de kazâ merkezi. Eski ismi: Kokussos / Cucusus) 19
- Gök-Tepe** — Bk.: Gök-Yurt.
- Gök-Yurt / Gök-Tepe** (Kanunî'nin Irâkayn seferinde Bağdad'dan Şarkî - Anadolu'ya giderek 24 gün kaldığı konak) 175
- Göle** (Kars vilâyetinde kazâ: Merkezi Merdinik kasabasıdır. Eski ismi: Coli) 171, 294
- Göle** — Bk.: Gyula/Giula.
- Gran** (Karpatlardan çıkıp Macaristan'da Tuna'ya dökülen ırmak: Aynı isimle de anılan Usturgon = Esztergom şehri bunun üzerindedir) 239
- Gran** — Bk.: Usturgon.
- Grand-Port** — Bk.: La Marsa.
- Gratz** (Avusturya'da (Styrie = İstirya eyâletinin merkezi) 151
- Greiben** (Kanunî devrinde fethedilen Bosna kalelerinden) 127
- Gross - Kanisza** — Bk.: Kanije.
- Gucerat** (Hindistan'ın garp sâhilinde öлке) 202, 207, 289
"Devlet, millet" cedveline de bk.
- Gumenista / Gumenizze** (Arnavutluk sâhilinde Osmanlıların Hurlumîç dedikleri liman: Korfu adasının karşısındadır) 403
- Guns / Güns** (Macaristan'da müstahkem şehir: Aynı isimdeki nehrin üstünde ve Oedenburg'un 32 kilometre cenubundadır. Macarların Koeszegh / Köszeg / Koszeg dedikleri bu şehrin adı Osmanlı menbâlarında Kösek/Köseki şekillerini alır; "Guns" şekli diğer Avrupa dillerinde kullanılır) 150, 156
- Güle / Göle** — Bk.: Gyula / Giula.
- Güns** — Bk.: Guns
- Gürcistan** (Cenubî-Kafkasya'da) 10, 172, 317

	Sayfa
Muhtelif Gürcistan hükümetleri için "Devlet, millet" cedvelinde İmêrêthi, Khartli, Qwarqwarê ve Samtshké madelerine bk.	
Gürz-ilyas / Gürz -i-ilyas tepesi (Türk hükimiyyetindeki Macar kralı Zapolya'nın ölümünde Budin'i muhasara eden Avusturya ordusunun Osmanlılar gelince eteklerinden istabur kurduğu tepe: Şehrin şimalindeki Kalvaria veyahut cenubundaki Gellert tepelerinden biri olduğu rivayet edilir)	224
Gyarmath (Budin'in 63 kilometre cenubunda kasaba: Gyarmath-Balassa ismiyle de anılır)	275
Gyarus — Bk.: Şeytanlık.	
Gyula / Giula Macaristan'da Bekes sancağının merkezi: En mühim Macar kalelerinden. Osmanlı menbâlarında Güle / Göle denilir)	342, 351

H

Habb (Yeme'nde müstahkem mevki)	373, 394
Habeş / Habeşistan — "Devlet, millet" cedveline bk.	
Habeş beylerbeyliği	374
Hafsa / Havsa (Edirne vilâyetinde kazâ merkezi).	1
Haleb 25 - 30, 33, 36 - 37, 41, 43 - 44, 46 - 48, 66, 107, 160 - 165, 168, 180 - 181, 259 - 262, 287 - 289, 314, 315 Bk.: C. 1.	
Haleb Câmi'-i Kebîri	29
Halicarnassus — Bk.: Bodrum.	
Haliç (İstanbul halici) Bk.: C. 1.	29, 83, 100
Haliç-tersânesi / Kasımpaşa-tersânesi/ İstanbul-tersânesi (Bâzı menbâlarda "Dâr-üs-sinâ-i Â-mire" ismi de kullanılır). 21-22, 29, 45, 52, 93, 161 - 162, 168, 289, 410 - 412, 421	
Halil-ür-Rahmân (Filistin'de Hazret-i İbrahim'in türbesinden dolayı bu isimle anılan Habrun kasabası: Kudüs'ün 40	

kilometre cenubugarbisinde ve Gazze'nin 55 kilometre şarkındadır).	32
Halkalı (İstanbul vilâyetinin Bakırköy kazâsı merkez nâhiyesinde Büyük Halkalı köyü).	371
Halkalı-deresi (İstanbul vilâyetinin Bakırköy kazâsında).	329
Halkalı-sarayı (İstanbul vilâyetinin Bakırköy kazâsı merkez nâhiyesindeki Büyük Halkalı köyünde).	370
Halki — Bk.: Herke.	
Halk-ul-Vâd (Tunus şehrinin limanı: Avrupalılar Goletta/ La Goulette derler) 51, 169, 176 - 178, 415, 417 - 418	
Halycarnasse — Bk.: Bodrum.	
Hama (Suriye'de şehir. Eski isimleri: Epiphania / Hamath) 28 - 30, 47, 66, 260, 287 - 288	
Hamid/Hamîd-eli (Isparta havâlisinde sancak) Bk.: C. 1.	7, 342
Hâmîkîn (Osmanlı devrinde Bağdad vilâyetinin İran hududunda kazâ merkezi)	172
Han-Suvar-Beg — Bk.: Han-Suvarig.	
Han-Suvarig (Âmid = Diyarbakir'den Azerbaycan'a giden yolda konak: Bâzı Osmanlı menbâlarında "Han-Suvar-Beg" imlâsına da tesadüf edilir; bu son şeklin eski yazıda bir nokta hatâsından mütevellid olmak ihtimali de vardır)	165
Hanya / Canée (Girid'in şimaligarbî sâhilinde eski vilâyet merkezi. Eski ismi: Cydonia)	205
Hân-Yûnus (Gazze civârında Vezir-i a'zam Yûnus Paşa'nın kesik başı defnedildiği için bu ismi aldığından bahsedilen konak).	31-32, 44
Haremeyn / Haremeyn-üş-Şerifeyn (Mekke, Medîne) 29, 36 - 37, 43. 418 Bk.: C. 1.	
Harem-i-Hümâyûn (Sarayın harem dâiresi ve Enderun teşkilâtı) 187-188	
Hârizm (Hazar deniziyle Aral gölü arasındaki ölkenin tarihî is-	

	Sayfa		Sayfa
mi: "Harzem" telâffuzu yan- lıştır)	382	Hersek	246
Hârizm-denizi / Bahr-i-Hârizm (Bâ- zı Osmanlı menbâlarında Ha- zar-denizi'ne verilen isim)	383	Bk.: C. 1.	
Bk.: Hazar-denizi.		Heştderhan — Bk.: Ejderhan.	
Harput	23, 82, 259	Hırka-i-Şerif dâiresi (Topkapu sara- yında)	43
B.: C. 1.		Hırvatistan (Croatie) 69, 126 - 127, 191, 199, 246, 352	
Harrâş (Cezâyir'de Akdeniz'e dökü- len ırmak)	228-229	Bk.: C. 1.	
Harsany (Macaristan'da Pécs=Pe- çuy civârında Peçevnin Ar- san dediği konak: Szigetvar seferinde Kanunî burada ko- naklarken Budin beylerbeyi Arslan Paşa Sokullu'nun gar- razıyla idâm edilmiştir)	346 - 347	Hısn-Keyf / Hasankeyf (Mardin vi- lâyetinin Midyat kazâsında nâhiye merkezi)	22, 24, 41
Hartberg (Avusturya'nın Styrie=İs- tiriya eyâletinde kale: Gratz'ın 42 kilometre şimalişarkısın- dedir)	151	Hicaz / Hicâz. 6, 33, 43, 48, 54, 57, 76, 203, 379 - 380	
Hasan-Han câmiî (Tebriz'de)	14	Bk.: Haremeyn, Mekke ve Medine.	
Hasankale (Kanunî devrinden itiba- ren Yukarı-Pasin'in merkezi olan kasaba)	10	Hidveg (Macaristan'da Osmanlıların Hidvik / Hedvik dedikleri kale)	148
Bk.: Pasin/Pasinler.		Hidvik — Yukarıki maddeye bk.	
Hasankeyf — Bk.: Hısn-Keyf.		Hille (Irak'da kasaba: Osmanlı dev- rinde Bağdad vilâyetinin Dî- vâniyye sancağında kazâ mer- kezi)	301-302, 304
Hatwan / Hatvan (Macaristan'da kale).	246	Hind / Hindistan. 57, 201-203, 206-207, 211, 216 - 218, 222, 249, 252, 271, 288 - 289, 355, 380 - 381, 391, 427, 435	
Havsa — Bk.: Hafsa.		Hind-okyanusu / Hind-denizi. 107, 203, 210, 271, 355, 380 - 381	
Hazar-denizi / Bahr-i-Hazer / Caspi- enne (Eski Türklerin Kuzgun- denizi ve Osmanlıların da Hâ- rizm-denizi / Bahr-i-Hârizm, Şirvan-denizi ve hattâ yanlış olarak Bahr-i-Kulzüm dedik- leri iç-deniz).	382 - 384	Hît (Irak'ta, Fırat nehri üzerinde kasaba)	49, 94
Hedvik — Bk.: Hidveg.		Hizân (Bitlis vilâyetinde kazâ mer- kezi)	22
Hemedan (Irâk-ı-Acem'de ve Kir- manşâh'ın 125 kilometre şî- malışarkısında şehir. Eski is- mi: Hagmatana / Ecbatana / Achmeta)	11, 172, 259	Holânda — "Devlet, millet" cedve- line bk.	
Herke / Herkit (Rodos'un garbinde ve Şövalyelerin elinde küçük bir ada: Garp menbâlarında Kharki / Charki / Halki / Chalki / Chleia tahavvülle- rine tesdüf edilir)	80, 82, 85, 87, 92	Hollokoe (Banat = Tımışvar eyâ- letinde kale)	275
Herkit — Yukarıki maddeye bk.		Horagaszeg (Banat=Tımışvar eyâ- letinde kasaba)	267
		Horasan (Orta-Asya'nın İran, Efgan ve Rusya arasında taksim edilen sâhası ve İran'ın şimali- şarkısında Horâsân eyâleti: Bu eyâletin merkezi Meşhed şehridir)	11, 15, 20, 64, 375
		Hoy (İran Âzerbaycanında şehir: Tebriz'in 110 kilometre şimali- garbisindedir)	11, 13, 257, 260
		Höyükli (Kanunî devrindeki Bozok ışyanının reisi Baba-Zünnûn' un öldürüldüğü yer: Sivas vi- lâyetinin Gürün kazâsında Ge-	

	Sayfa
dikviran nâhiyesinin Höyükli-yurt köyü)	123
Hulumiç — Bk.: Gumenitsa / Gumenizze.	
Humus / Hums (Suriye'de Hama'nın cenubunda şehir. Eski ismi: Hemesa / Emesa)	28, 30, 47, 66
Hungarisch-Altenburg — Bk.: Ovar.	
Hüdeyde (Kızıl-deniz'de Yemen'in en mühim iskelesi)	218, 378
Hünkâr-çayırı (İstanbul vilâyetinin Kartal kazâsındaki Maltepe'de Fâtih'in öldüğü yer: Sultan-çayırı da denir)	421
Bk.: C. 1.	
Hünkâr-tepesi (Belgrad civârında)	366-367
Hünkâr-tepesi / Türk-tepesi (Mohaç ovasına hâkim bir tepe: Harbin başında Kanunî buradan ovaya nezâret etmiş ve sonra Budin beylerbeyi Hasan Paşa âbide şeklinde bir köşk kurdurmuştur).	115
Hürmüz-adası (Basra - körfezinin medhalindeki Hürmüz boğazına içerden hâkim olan ada)	271-272
Bk.: Maskat.	
Hürmüz-boğazı (Basra - körfezinin medhalinde)	271 - 272, 289
I	
Irak. 40, 48 - 49, 57, 94, 173, 175, 177-178, 180 - 181, 186, 205, 295, 300 - 304	355
Bk.: Irrâkayn, Irâk-ı-Acem, Irâk-ı-Arab ve Şimalî Irak.	
Irâkayn (İki Irak: Irâk-ı-Arab ve Irâk-ı-Acem) 165, 167 - 168, 171, 179 - 183, 185 - 191, 204 - 205, 254 - 255, 257, 279, 303, 335, 354	
Irâk-ı-Acem (İran'ın şimaligarbîsi) 165, 179	
Irâk-ı-Arab (Bağdad ve Basra havâlisi) 165, 173, 179, 206, 301 - 302	
İsfahan (Irâk-ı-Acem'in cenubuşar kısmında ve Tahran'ın 335 kilometre cenubunda İran'ın en büyük şehirlerinden)	15, 177, 179, 259
İstanbul / İslâmbol / Kostantîniye / Âstâne (Osmanlı pâyitahı) 1 - 3, 7, 12 - 13, 15, 17, 19 - 21,	

	Sayfa
23 - 24, 26, 28, 34, 43, 45 - 50, 52 - 55, 58 - 61, 64 - 68, 73 - 77, 79, 81, 83 - 86, 88, 90, 92 - 97, 99 - 113, 118 - 127, 129, 130, 137, 140 - 146, 148, 150, 153 - 162, 164 - 165, 168 - 169, 179, 181 - 183, 185, 188 - 193, 196 - 201, 203 - 205, 210, 217 - 220, 222 - 223, 227 - 228, 231 - 235, 237, 239, 241 - 242, 244 - 245, 249 - 252, 254 - 256, 258, 261, 264, 266, 271 - 272, 277 - 279, 281, 283, 287, 289, 295 - 299, 302 - 303, 306, 310, 312 - 313, 315 - 316, 318 - 319, 321, 323, 326, 328 - 330, 335, 338 - 347, 351, 353, 356, 359 - 363, 365 - 378, 380 - 381, 383 - 387, 390 - 392, 396 - 399, 401 - 402, 404 - 408, 410 - 415, 417 - 423	
Bk.: C. 1.	
İstanbul-tersânesi — Bk.: Haliç-ter-sânesi.	

i

İbrahim-Ağa çiftliği (Üsküdar'da)	245
İbrahim-Paşa câmii (İstanbul'da, Kumkapı'da Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın karısı Muhsine-Hatun'un yaptırdığı câmî)	184
İbrahim-Paşa sarayı (Sultanahmet meydanında son zamanlarda yıktırılan Makbûl - İbrahim Paşa sarayı)	103-104, 118, 158
İbrahim-Peygamber türbesi (Halil-ür-Rahman'da)	32
Bk.: Halil-ür Rahmân.	
İbrail (Eski Eflak voyvodahgının şark tarafında şimdiki Rumanya'nın Braila şehri: Tuna üzerindedir)	416
İçel	123, 401
Bk.: C. 1.	
İdil — Bk.: Volga.	
İf (Marsilya'nın üç kilometre cenubugarbîsinde müstahkem ada)	239
İğri-kapu / Porte d'Amboise (Rodos kalesinde)	83
İkerwar (Macaristan'da Osmanlıların Ekervar dedikleri kale)	148
İkinci Selim türbesi (İstanbul'da, A-yasofya câmîinde)	415

- İleki** — Bk.: İlyaki.
- İleros** — Bk.: Leyroz.
- İles de la Religion** (Rodos Şövalyeleri devletinin hâkim olduğu dokuz adanın mecmûna verilen isim) 75
- İliaki** — Bk.: İlyaki.
- İliadia** (Banat = Tımsıvar eyâletinde kasaba). 267
- İllek** — Bk.: İlyaki.
- İllök** — Bk.: Ujlak.
- İlök** — Bk.: Ujlak.
- İlyaki** / **İleki** / **İliaki** (Rodos adasının şimalıgarbısında Yunanlılarla Lâtinlerin Tilos, Episkopi, Piskopi ve İliaki ve Osmanlıların da İleki ve İllek isimleriyle andıkları ada: Rodos Şövalyelerinden fethedilmiştir) 85, 87, 92
- “Şahıs isimleri” cedvelinde **Mahmud-reis** “Kara—” maddesine de bk.
- İmâdiyye** (Şimalî Irak'da kasaba: Tarih bakımından Anadolu'ya aittir). 22, 291, 417
- İmâm-ı A'zam türbesi** (Bağdad civârındaki A'zamiyye kasabasında). 173, 175
- İméréthi** / **İméréthie** (Garbî-Gürcistan krallığı arâzisi: Pâytahtı Kutais şehridir; Oğuz destanlarıyla tarihî metinlerde bu memlekete “Ağuâ-baş / Baş-açuk” denilir). 10
- Bk.: Açuk-baş.
- İmrahor/Emîrâhur** (Çoruh boyunda kale: Belki Çoruh vilâyetindeki İmerhav kasabası?) 262
- İmroz** (Ada). 340
- Bk.: C. 1.
- İncesu** (Kayseri vilâyetinde aynı isimdeki İncesu kazâsından gecip Kara-su'ya dökülen çay). 19
- İncirli** (Rodos'un şimalıgarbısında Yunanlıların Nissiros / Nisyros dedikleri ada: Rodos Şövalyelerinden fethedilmiştir). 85, 87
- İncirli-bani** (Ayamavri adasının cenubunda Yunanlıların Vasili-ko, İtalyanların Porto-figo dedikleri koy) 213
- İne** (Avrupahlıların Nio / İos dedikleri ada: Kiklâd adalarından dır). 197
- İnebahtı** = Lepanto / Lépante (Mora ile Yunanistan arasındaki Korintos körfezi sâhilinde kale: Türklerin buraya inebahtı demeleri Yunanlılarla Lâtinler tarafından kullanılan Epakto/ Naukaktos/ Naupactus şekillerinden tahrif suretiyledir. Bu kale şimalî Yunanistan'ın cenubugarbî sâhilindedir). 153, 160, 243, 346, 399, 401 - 402, 404-405, 407-414, 416, 419, 422
- İnebahtı-körfezi** (Yunanistan'la Mora arasındaki Yunan-denizi körfezinin şarkına “Korintos körfezi” ve garbına da “Patras körfezi” dendiği için, bâzan ikisinin mecmûna yanlış olarak verilen isim) 402 - 403, 405 - 407
- Bk.: Korintos körfezi ve Patras körfezi.
- İngiliz-burcu** (Rodos kalesinde) — Bk.: Beçne ve “Şahıs isimleri cedvelinde Huzy “Nicholas—”
- İngiltere** — “Devlet, millet” cedvelinde İngiltere ve İngilizler maddelerine bk.
- İos** — Bk.: İne.
- İpsala** (Edirne vilâyetinde kazâ merkezi) 68
- Bk.: C. 1.
- İran** — “Devlet, millet” cedvelinde İran ve İranlılar maddelerine bk.
- İran-Âzerbaycanı** — Bk.: Âzerbaycan.
- İskenderiyye** (Mısır'ın Akdeniz'de en mühim iskelesi) 42 - 44, 52, 61, 106, 306, 332, 381, 388
- Bk.: C. 1.
- İskender-pınarı** — Bk.: İskenderun.
- İskenderun** (Hatay denilen Antakya vilâyetinde kazâ merkezi: Eski menbâlarda İskender-pınarı şeklinde bahsedilir). 181
- Bk.: C. 1.
- İskilip** (Çorum vilâyetinde kazâ merkezi). 417

	Sayfa		Sayfa
İslâmbul / İslâmbol.	185, 218, 256	İtalyan-burcu (Rodos kalesinde)	84
Bk.: İstanbul.		"Şahıs isimleri" cedvelinde	
İspanya — "Devlet, millet" cedve-		Gentili "Andelot—" madde-	
linde İspanya ve İspanyollar		sine de bk.	
maddelerine bk.		İtil (Nehir)	383 - 384
İspanyol-burcu (Rodos kalesinde) 48, 88		Bk.: Volga.	
"Şahıs isimleri" cedvelinde		İzmit (Vilâyet merkezi: Eski Osman-	
Carreras "Francisco de—"		lı menbâlarında İznikmid) 7, 54,	
maddesine de bk.		181, 295	
İstanbul — Bk.: İstanbul.		Bk.: C. 1.	
İstanköy (Bodrum'un karşısında		İzmit-körfezi	93
Ganphıların Cos / Kos / Stanco		Bk.: C. 1.	
Stanchio isimleriyle bahset-		İznik (Bursa vilâyetinde kazâ mer-	
tikleri ada: Rodos Şövalyele-		kezi)	111
rinden fethedilmiştir.		Bk.: C. 1.	
Bk.: C. 1.		İznikmid.	181
İstanpula (Sporad grubu ada-		Bk.: İzmit.	
ların Cos / Kos / Stanco/Stanchio		İzvornik / Swornik (Bosna'da san-	
lia / Astypaloea adasının		cak merkezi) 46, 132, 173, 200	
Osmanlı imlâsındaki değişik		Bk.: C. 1.	
ismi)	197		
İstendil (Kiklâdlardan Tenos / Tine			
adasının Türkçe ismi)	197, 201		
İstirya / Styrie (Avusturya'da eyâ-			
let: Merkezi Grätz şehridir)	109,		
137, 139, 151 - 152			
İstiye / Scittia (Girid'in şimalışarki-			
sinde ve aynı isimdeki körfe-			
zin sâhilinde eski kazâ merkezi)	205		
İstoni-i-Belgrad / İstolni-Belgrad			
Macarların Szekesfehervar, Al-			
manların Stuhlweissenburg de-			
dikleri şehir: Macaristan'ın en			
mühim merkezlerinden olan			
bu şehir Budin'in 58 kilomet-			
re cənubugarbîsindedir. Os-			
manlıların kullandıkları is-			
min izâhı 243 üncü sahifede-			
dir). 121, 223, 242 - 243, 272, 275			
İşketoz (Sporad grupundan Skiathos			
adasının Osmanlıca ismi)	201		
İşkiroz / İşkiros (Kiklâdlardan Sky-			
ros / Skyra / Seyros adasının			
Osmanlıca ismi)	197, 201		
İşkodra	16, 88, 190, 219		
Bk.: C. 1.			
İtalya 16, 108 - 110, 144, 160, 168 - 169,			
175 - 176, 190 - 192, 194 - 195, 211,			
230, 236, 237, 239, 242, 250, 277,			
296, 318, 320, 334, 340, 373, 415			
Muhtelif İtalyan hükümetleri			
için "Devlet, millet" cedveline bk.			

J

Jaicsa — Bk.: Jajeza.	
Jajcza / Jaicsa = Yayça (Eski Bos-	
na krallığının pâyitahtı)	126 - 127
Bk.: C. 1.	
Jenoe (Macaristan'da Osmanlıların	
Yanova dedikleri kale: Gyula	
= Göle civarındadır)	351
Jura — Bk.: Şeytanlık.	

K

Kaaf — Bk.: Kûh-i-Kaaf.	
Kabarmak — Bk.: Kapornak.	
Kadı-köyü / Kadıköy (İstanbul vi-	
lâyetinde kazâ merkezi)	306, 362
Bk.: C. 1.	
Kafkasya	355, 383
Bk.: Cənubi-Kafkasya ve Şi-	
malî-Kafkasya.	
Kâğıthâne (İstanbul halicinin mün-	
tehâsında gezinti yeri)	64, 107
Bk.: C. 1.	
Kâğıthâne-deresi (İstanbul halicine	
dökülen dere)	329
Bk.: C. 1.	
Kağızman (Kars vilâyetinde kazâ	
merkezi)	171, 314

Sayfa	Sayfa
Kahire (Mısır'ın pâytähtı: Araplar "El-Mısır-ul-Kaahire", Fransızlar "Le Caire" derler) 6, 17, 25, 29, 32 - 38, 41 - 45, 66, 74, 87, 89, 101 - 103, 105, 107 - 108, 271, 374, 376 - 379	= 1601 müdâfaasıyle meşhur dur). 147
Bk.: Mısır.	Kanlı-burun (İnebahtı=Lepanto deniz bozgununda bir çok Türk gemileriyle gemicilerinin atılıp çarparak parçalandıkları sanp ve yalın kayalık: O tarihten itibaren bizde bu isim, Avrupa-lârdâ Mal-Cantone ve Mauvaise-pointe isimleri takarrür etmiştir) 408
Kahire / Behrâmiyye (Yemen'in en müstahkem mevkilerinden: İkinci Selim devrinin 977=1570 tarihinde Yemen valisi olan Kara-Şâhin-oğlu Behram Paşa San'â yerine burasını vilâyet merkezi ittihâz edip i'mâr ettirdiği için "Behrâmiyye" denilmiştir) 379, 381, 394	Kapolna (Macaristan'da kale) 147
Kahkahâ (İran'da zindan olmakla meşhur bir kale) 261	Kapornak (Macaristan'da Osmanlıların Kapornok / Kabarmak dedikleri kale). 147
Kal'a-i-Zâlim / Zâlim-Ali-kalesi (Kerkük civârında kale). 292	Kapornok — Yukarıki maddeye bk.
Kal'at-ür-Rûm — Bk.: Rum-kale.	Karabağ (Âzerbaycan'da Orta-Aras şimalinde eski kışlak ve sancak: Şimdiki merkezi Şuşa kasabasıdır) 15, 20, 290
Kalimnoz / Calymnos (Rodos Şövalyelerinin hâkim oldukları adalardan: On-iki-Ada'dandır) Bk.: C. 1. 87	Kara-Boğdan — "Devlet, millet" cedvelinde Boğdan maddesine bk.
Kallo (Macaristan'da kale) 419	Karacabey-çayırı (Tokat-Sivas yolunda konak) 18
Kalvaria — Bk.: Gürz-İlyas-depesi.	Karacadağ-yaylası (Diyarbakır'ın cenubugarbîsinde) 261
Kamaran (Kızıl-denizin Yemen sâhilî civârında ada) 206	Karaçayır (Sivas'ın şimalinde Kalender'in muzaffer olduğu yer: Sivas merkez kazâsının Hızır-nalı nâhiyesindedir) 123 - 124
Kamendvar — Bk.: Koermendvar.	Kara-Çingene — Bk.: Kara-Kang.
Kâmhis (Erzurum vilâyetinde Olti kazâsının Pektir nâhiyesinde köy: Aynı kazânın Kosor nâhiyesinde de bir Kâmhis köyü vardır. Osmanlı devrinde mühim bir kasaba olan bu köy fethedildiği zaman sancak merkezi olmuştur) 262	Karadağ (Arnavutluğun şimalinde ve şimdiki Yugoslavya arâzisinde bir aralık krallık şeklini almış olan ölke). 217, 399
Kandiya / Candie (Girid'in en büyük şehri: Bir zaman bu, bir zaman da Hanya şehri vilâyet merkezi ittihâz edilmiştir. Adanın şimal sâhilinde bulunan Kandiya'nın Yunanca ismi Erakleion'dur) 205, 393	Karadeniz (Osmanlı menbâlarında "Bahr-i-Siyâh" ismiyle de anılır) 68, 210, 216, 234, 345, 382-384, B.: C. 1. 386
Kanice — Aşağıdaki maddeye bk.	Karahisar — Bk.: Şebin-Karahisar / Şarkî-Karahisar ve Afyon-Karahisarı.
Kaniye / Kanice (Macaristan'da Macarların Nagy-Kanisza, Almanların Gross-Kanisa dedikleri kale: Osmanlı tarihinde Tiryâki-Hasan Paşa'nın 1010	Karahisar (Kars vilâyetine Iğdır kazâsının merkez nâhiyesinde Kara-kale ve Iğdır-Karakalesi ismiyle de anılan köy: Aras nehrinin sağındaki eski Sürmeli şehrinin kalesidir) 290
	Kara-Kang / Kara-çingene (Erzurum civârında konak: Bâzı menbâlarda Kara-Kangal tahvülüne de tesadûf edilir) 9

Sayfa	Sayfa
Kara-köprü (Âmid = Diyarbekir civârında?) 23	Karpatlar (Şarkî-Avrupa'da Transylvania ile Macaristan'ı yarım-dâire şeklinde kuşatan dağ silsilesi) 204
Karaköy (Ağrı'dağı civârındaki Karapınar yanında: Belki Kars vilâyetinin Iğdır kazası merkez nâhiyesindeki Kara-kuyu köyüdür?) 11	Kars (Vilâyet merkezi) 171 260, 290, 325
Karaman (Konya beylerbeyliği) 9, 11, 23, 27, 44, 123 - 124, 159, 170, 256 - 257, 259 - 261, 271, 283, 290, 312 - 313, 344, 416	Kars (Seyhan = Adana vilâyetinde eskiden Zülkadriyye ve şimdi Kadırlı denilen kazâ merkezi) 124
Bk.: C. 1.	Kars-Aladağı (Kars'la Kağızman arasındaki dağ) — Bk.: Aladağ.
Karapınar (Ağrı'dağı civârında) 11	Kartaca (Tunus'daki meşhur harâbe) 176
Bk.: Karaköy.	Kasımpaşa (İstanbul'da mahalle) 29, 100
Kara-Pınar / Kara-Pınar (Marmaris'in hâricinde Kanunî'nin Rodos'a giderken otak kurduğu yer) 82	Bk.: "Şahıs isimleri" cedvelinde Kasım Paşa "Güzelve—" ve C. 1.
Bk.: Marmaris.	Kasımpaşa-tersânesi — Bk.: Haliç tersânesi.
Karasi (Şimdiki Balıkesir) 7, 90, 93	Kasos — Bk.: Kaşot.
Bk.: C. 1.	Kasr-ı Şîrin (Irak'ın eski Osmanlı İran hududunda ve Kermanşâh'ın 160 kilometre garbinde Sâsânîlere ait harâbeleriyle meşhur kasaba) 172
Kara-su / Krasso / Krasschidscha (Mohaç ovasının cenubuşarkîsindeki Krasso bataklığına Türklerin tahrif suretiyle verdikleri isim: Son müstakil Macar kralı İkinci Lajos bu bataklıkta telef olmuştur) 115 - 116	Kasr-ı Yûsuf / Kasr-Yûsuf (Kahire civarındaki Mukattam dağında saray). 36
Kâre (Kâtib-Çelebi'nin kaydettiği Gucerat kalelerinden) 207	Kasr-ül-Ablak "El—" (Şam'da Suriye Atabeylerinin sarayı) 30, 45
Kargan-Dede / Dede-Kargan (Mardin vilâyeti merkezi kazâsının eski-Koçhisar nâhiye merkezinin şarkında mevki). 23	Kastamonu (Vilâyet merkezi) 7
Karlı-eli / ili (Yunanistan'ın garp sâhilinde sancak: Turgud Paşa Trablusgarb valiliğinden evvel bir aralık bu sancak-beyliğinde bulunmuştur) 264, 278, 345, 349	Bk.: C. 1.
Karlofça / Karloviç / Carlowitz (Sirem kıtasında kale) 73	Kastil / Castilla / Castille (İspanya'da Kaştâle) 85
Bk.: Sirem ve C. 1.	Bk.: C. 1.
Karloviç — Yukarıki maddeye bk.	Kastil-burcu — Bk.: Castille/Kastil-bureu.
Karniyol / Carniole (Eski Avusturya eyâletlerinden: Sonradan Yugoslâvya ve İtalyan arasında taksim edilmiştir). 109	Kâşân / Kaaşân (İran'da şehir: Irak-ı Acem'de, Tahran'ın 190 kilometre cenubunda ve İsfahan'ın 150 kilometre şimalinde dir). 259
Bk.: C. 1.	Kaşot (Girid'in şimalişarkîsinde ve Kerpe adasının yanında olan Kasos adacığının Osmanlılarca ismi) 204 - 205
Karnther (Vienna kapularından) 136	Kat (Gucerat'n Diu kalesini himâye eden müstahkem mevki). 207-208
Bk.: Stuben.	Katalonya / Catalogne (İspanya'da eyâlet) 241, 330
Karpathos — Bk.: Kerpe.	Bk.: C. 1.
	Katzenstein (Almanya'da baronluk) 150
	"Şahıs isimleri" cedvelinde

	Sayfa		Sayfa
Katzianer" "Johann—" mad- desine de bk.		Kesik-Çınar (Kanunî devrinde Tür- kiye'ye ilticâ etmiş olan Sa- favi şehzâdesi Elkas / Alkas- Mirzâ'nın Irak'da Kürtler ta- rafından tutulduğu yer: Burâ- dan kardeşi Birinci Tahmâsb'a gönderilmiştir)	261
Kavak (Afyon-Karahisar vilâyetinin Sandıklı ovasında eski bir köy)	80	Kevkebân (Yemen'in en müstahkem mevkilerinden: Bu kale, San'- â'nın şimaligârbindeki Kev- kebân kazâsında ve bir dağ üstündedir)	382, 394
Kavala	128	Kharki — Bk.: Herke.	
Bk.: C. 1.		Khattiawar (Hindistan'ın Gucerat sâhilinde yarımada)	207
Kayruân/Kayruvân (Tunus'da, pâyı- tahtın 167 kilometre cenubun- da şehir).	169	Kıbrıs (Akdeniz'in en büyük adala- rından) 45, 75, 84, 220, 362, 387-389, 391 - 402, 404, 414 - 415, 421 - 422 Bk.: C. 1.	
Kayseri (Vilâyet merkezi) 8, 17 - 19, 24 - 25, 67, 123, 167, 279		Kıpçak (Rusya'nın cenubuşarkîsinde Ural dağlarıyla Volga nehri a- rasındaki sâhanın eski ismi)	254, 386
Bk.: C. 1.		Bk.: Deşt-i Kıpçak.	
Kazan (Rusya'da eskiden hanlık merkezi olan şehir: Moskova'- nın 725 kilometre şarkında- dır)	382 - 383, 385	Kırbova — Bk.: Krbava.	
Kazova (Tokad'ın garbinde munta- ka ve eski nâhiye)	123	Kırım	54, 80, 254, 382
Kazvin (İran'da şehir: Irâk-ı A- cem'de ve Tahran'ın 150 ki- lometre şimaligârbisinde- dir; Safavîler devrinde Teb- riz'den sonra burası pâyitaht olmuştur) 54, 170, 314 - 316, 318, 322 - 323, 325 - 327		"Devlet, millet" cedvelinde Kır- ım-hanlığı maddesiyle C. 1. e bk.	
Kefalonya (Yunan adalarından) 197, 199, 211, 399, 403, 407		Kısırdağı (Ardahan'la Çıldır gölü arasındaki büyük dağ)	171
Bk.: C. 1.		Kızılca-dağ yaylası (Âzerbaycan'da)	166 - 167
Kefe (Kırım'da liman) 1, 97, 254, 340 384		Kızıl-deniz (Şap-denizi, Bahri-Ah- mer ve Bahri-Kulzüm isimle- riyle de anılır. Lâtince ismi: Sinus Arabicus)	107, 206, 216 - 218, 271, 355, 374
Bk.: C. 1.		Kızıl-Elma (Eski Türklerin fütûhat hedeflerine ve bilhassa Roma şehrine verdikleri isim: Di- ğer Kızıl-Elma'lardan tefrik için Roma'ya "Rim-Papa Kır- zıl-Elması" da denir)	192, 237
Kemah (Erzincan vilâyetinde kazâ merkezi) 2, 18 - 19, 22, 259		Bk.: Roma ve C. 1.	
Bk.: C. 1.		Kızıl-göl (Boğdan'da Prut nehri ei- varında konak)	209
Kerbela (Bağdad'ın 90 kilometre cenubugârbisinde eski san- cak merkezi: Hazret-i Hü- seyin'in türbesi buradadır)	174, 255, 259, 261, 294, 301 - 305	Kızıl-kapu / Porte Saint - Jean / Porte de Coskinou / Koskinu (Rodos kalesinin cenubuşarkî- sinde kapu)	83
Kerkük (Musul'un 160 kilometre ce- nubuşarkîsinde eski Şehr-i Zûr sancâğının merkezi) 24, 41, 292 Bk.: Şehr-i Zûl / Şehr-i-Zûr.		Kızıl-kapu istihkâmı / Saint-Jean / Koskinu / Coskinou (Rodos kalesi istihkâmlarından)	78-79
Kermanşâh / Kermanşâhân (İran'- da, eyâlet merkezi: Tahran'ın 430 kilometre cenubugârbîsin- dedir)	259		
Kermendvar — Bk.: Koermendvar.			
Kerpe (Girid'in şimalişarkîsindeki Skarpantho / Karpathos ada- sının Osmanlıca ismi)	204 - 205		
Kerynia — Bk.: Girine.			

Sayfa	Sayfa
Kızıl-özen (İran'ın şimaligarbîsinde Acemlerin "Seffid-Rûd" dedikleri ırmağın Hazar denizine dökülür). 178	nâhiyesinde bu isimde bir köy vardır) 260
Kızıl-Tepe / Saint-Cosme et Saint-Damien (Rodos kalesinin karşısında Kanunî'nin otak kurduğu tepe: Kaleyi muhasara eden Türk ordusu merkezinin gerisindedir) 83	Konispolis (Arnavutluk'da Avlonya'nın cenubunda ve Korfu adasının karşısında kasaba: Sâhilden biraz içerdedir). 195
Kız-kulesi (İstanbul boğazının Mar-mara tarafında bugün fener şeklinde kullanılan ve bir kaya parçası üzerinde bulunan kule: Bizans devrinde gümrük dâiresidir; Fransızlar Tour de Léandre" derler) 362	Konya (Vilâyet merkezi) 8, 25, 159, 167, 265, 279 - 280, 309 - 315, 326 Bk.: Karaman ve C. 1.
Kızıtaşı mahallesi (İstanbul'da) 306	Konya-Ereğlisi — Bk.: Ereğli.
Kiklâd / Cyclades (Adalar grubu) 197, 199, 201, 204, 392	Korfa (Korfu adasının Osmanlı menbâlarındaki muharref isimlerinden) 196 Bk.: Korfu.
Bk.: C. 1.	Korfo (Korfu isminin Türk telâffuzundaki şekli. 196 Bk.: Korfu.
Kilikya 56 - 57, 123	Korfos (Korfo isminin Osmanlı menbâlarındaki şekillerinden) 192, 405 Aşağıki maddeye de bk.
Bk.: C. 1.	Korfu (Yunan adalarından: Osmanlı menbâlarında Korfos/Korfa/ Korfo şekillerine tesadüf edilir) 97, 192, 195 - 197, 199, 211, 213, 250, 399, 403, 405 Bk.: C. 1.
Kilis (Bosna'da kale) Bk.: Klis.	Korintos-körfezi (Şimdi Yunanistan'la Mora arasındaki Yunan-denizi körfezinin şark tarafı: Bu körfezin garp tarafına "Patras-körfezi" denir. Lâ-tince ismi: Sinus Corinthiacus) 402 Bk.: Patras-körfezi ve Lepar-to-körfezi.
Kilya / Kilia (Romanya'da İsmail'in 40 kilometre şimalışarkîsinde ve Tuna'nın en şimalî kolu üstünde kasaba) 134, 203, 210	Koron (Cenubî Mora sâhilinde kale) 152 - 153, 157, 160, 162, 192 Bk.: C. 1.
Kirchberg (Avusturya'nın Styrie = İstirya eyâletinde kale) 151	Korsika / Corse (Akdeniz'de büyük Fransız adası) 278, 293, 296, 334
Kiskim (Çoruh = Artvin vilâyetindeki Yusufeli kazâsının eski ismi: Bu isim, Ankara vilâyetindeki Keskin kazâsıyla iltibâsa müsâid olduğu için değiştirilerek İkinci Meşrutiyet devrinde veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'ye nisbetle Yusufeli denilmiştir) 190	Koş — Bk.: İstanköy.
Klis (Bosna hududunda Avusturya'dan fethedilen ve Osmanlı menbâlarında Kilis denilen kale) 191, 200	Koskinu / Coskinou — Bk.: Kızılkapı.
Kocaeli (İzmit vilâyeti) 201	Kosova 354 Bk.: C. 1.
Bk.: C. 1.	Kostantiniyye 310 Bk.: İstanbul.
Koermendvar (Macaristan'da Osmanlıların Kamendvar ve Koermendvar dedikleri kale) 148	Köszeğh — Bk.: Guns.
Koeszegh — Bk.: Guns.	Krasschidscha — Bk.: Karasu
Komuka / Komik (Kars vilâyetinde Sarıkamış kazâsının Karakurt nâhiyesinde köy: Bir de Kağızman kazâsının merkez	Kotor-körfezi — Bk.: Cattaro/Kotor-körfezi.
	Koyunluca (Kiklâdlardan Seriphos adasının Türkçe ismi) 201

	Sayfa		Sayfa
Kozan = Sis (Seyhan = Adana vilâyetinde kazâ merkezi). Bk.: C. 1.	401	Kürdistan (Şarkî-Anadolu'da itibarî mıntaka).	22 - 23, 41
Kösek / Köseki — Bk.: Guns.		Kütahya (Vilâyet merkezi) 7, 79, 165, 309 - 311, 358 - 359, 369, 422	
Köstendil 19, 28, 233, 349 Bk.: C. 1.		Bk.: C. 1.	
Köszegh — Bk.: Guns.		Kyrenia — Bk.: Girine.	
Krasschidscha — Bk.: Kara-su			
Krasso — Bk.: Kara-su.			
Krbaya (Hırvatistan'ın Kanunî devrinde fethedilen kalelerinden: Osmanlı menbâlarında Kırbo-va denilir). Bk.: C. 1.	127		
Kuds / Kuds-i Şerîf — Bk.: Kudüs.			
Kudüs / Kuds / Kuds-i Şerîf (Filistin'in merkezi) 30-31, 45, 47, 66-67, 184, 389 Bk.: C. 1.			
Kudyat-us-Sabûn (Cezâyir şehrine hâkim tepe)	229		
Kûh-i-Kaaf (Şark efsâneleriyle Dîvân edebiyatında bahsi geçen Kaf-dağı: bâzan Kafkasya mânâsına da kullanılır)	288		
Kuka (Hindistan'ın Gucerat ölkesinde Diu müstahkem mevkiini himâye eden kale: Portekizler Gogala derler)	207 - 208		
Kulpenik (Sirem kıt'asında kalelerden) Bk.: Sirem.	73		
Kum (İran'da şehir: Irâk-ı-Acem'de ve Tahrân'ın 120 kilometre cenubugarbîsindedir)	259		
Kum-burnu (Rodos'un şimalinde) Bk.: Parambolin.	78		
Kumkapu (İstanbul'da mahalle) Bk.: C. 1.	184		
Kuşunlu-boğazı (Kayseri civarında)	123		
Kutais / Kütais (Gürcistan'da Türklerin Açıkbâş / Başaçuk dedikleri eski İmêréthi / İmêréthie krallığının pâytahtı) Bk.: İmêréthi / İmêréthie. —	10		
Kuzgun-denizi (Eski Türklerin Hazer denizine verdikleri isimlerden) Bk.: Hazar-denizi.	383		
Küçük-Asya. Bk.: Anadolu.	403		
		L	
		La Goulette — Bk.: Halk-ül-Vâd.	
		Lahsa / El-Hasâ (Arabistan yarım adasının şimalişarkîsinde ve Basra - körfezinin şimali-garbî sâhilinde mıntaka ve eski eyâlet: En mühim merkezleri Küveyt ve El-Katîf şehirleridir; Bahreyn adaları bu mıntakadadır)	380
		La Marsa / Grand-Port (Malta adasındaki iki tabii limanın büyüğü, Büyük-Liman) 332 - 336, 339 Bk.: Marsa-Muscietto.	
		Lamberg (Avusturya'da şato)	142
		Langa-bostanı (İstanbul'da)	329
		Lârende (Konya vilâyetinde Karaman kazâsının eski ismi) Bk.: C. 1.	271
		Larnaka (Kıbrıs'ın cenubuşarkî sâhilinde Osmanlı-Türklerinin Tuzla dedikleri iskele)	395-396
		La Valette — Bk.: Citta-Valetta.	
		LeBourg (Malta istihkâmlarından) 333, 336 Bk.: Saint-Elme, Saint-Michel ve San-Angelo.	
		Lefkoşa (Kıbrıs krallığının pâyıhtahtı olan şehre Osmanlı-Türklerinin verdikleri muharref isim. Eski ismi: Nikosia/Nicosie). 389 - 390, 393, 395 - 397	
		Leftari (Kıbrıs'ın cenubunda ve Limassol civârında kale)	395
		Lehistan/Polonya — "Devlet, millet" cedveline bk.	
		Leitha (Avusturya - Macaristan'da nehir)	135
		Lemissos — Bk.: Limassol.	
		Lepanto — Bk.: İnebahtı.	
		Lepanto-körfezi — Bk.: İnebahtı-körfezi.	
		Leros — Bk.: Leryoz.	
		Leryoz / İleros = Leros = (Rodos Şövalyelerinin hâkim oldukları adalardan)	87

	Sayfa		Sayfa
Levatz (Kanunî devrinde fethedilen Bosna kalelerinden)	127	Şimdi ayrı bir hükümet hâlin- dedir).	29 - 30, 47 - 48, 54
Leymesun — Bk.: Limassol.			
Lichtenstein — “Devlet, millet” ced- veline bk.		M	
Lika (Kanunî devrinde fethedilen Hırvatistan kalelerinden)	127	Ma'kal-ı Halk-ul-Vâd (982 = 1574 fethi münasebetiyle Osmanlı menbâlarında bahsi geçen Tunus istihkâmlarından)	418
Limassol / Limasol (Kıbrıs adasının cenup sâhilinde Osmanlı-Türk- lerinin Limosa dedikleri koy)	395, 401	Macaristan — “Devlet, millet” ced- velinde aynı maddeyle Macar/ —lar maddesine bk.	
Limassol (Kıbrıs'ın cenubunda aynı ismi taşıyan ve yukarıki fıkra- da bahsi geçen koyda iskele. Eski ismi: Lemissos; şimdi Li- misso/Limassol denilmekte- dir; Osmanlı menbâlarında Li- mosa / Leymesun imlâlarına tesadüf edilir)	395 - 396	Madrid (İspanya'nın pâyitahtı)	109, 111
Limisso — Yukarıki maddeye bk.		Magosa (Kıbrıs'ın şark sâhilinde bir zaman krallık merkezi olan şehir. Eski ismi: Arsione)	390, 395 - 397, 399 - 401
Limni (Ada).	340	Bk.: C. 1.	
Bk.: C. 1.		Mağnisa (Vilâyet merkezi)	1, 4, 49, 55, 59 - 60, 97, 187, 224, 244 - 245, 250, 256, 258, 280, 283, 309 - 311, 321, 343, 421 - 422
Limniona — Bk.: Limonya.		Bk.: C. 1.	
Limonya / Alimniya = Limniona (Rodos Şövalyelerinin hâkim oldukları adalardan)	87	Mağrib (Şimalî-Afrika'nın garp ta- rafı: Bu tâbir bâzan Endülüs'e de teşmil edilir)	48, 51, 266
Bk.: C. 1.		Mahon (Minorka adasının merkezi o- lan liman)	,190
Limosa — Bk.: Limassol.		Majorca — Bk.: Mayorka.	
Linz — (Avusturya'da şehir: Viya- na'nın 154 kilometre garbin- dedir)	137, 150	Marjorque — Bk.: Mayorka.	
Lippa (Banat=Timişvar eyâletinde kasaba: Timişvar'ın 54 kilo- metre şimalişarkısındadır: Os- manlı menbâlarında Lipva im- lâsiyle bahsedilir)	228, 267 - 270, 273 - 275	Makamât-ı mübâreke (Kudüs'de Fransızların “Lieux saints” dedikleri Hristiyan makamâtı).	184
Lipva — Yukarıki maddeye bk.		Maku (İran Âzerbaycanında kasaba: Hoy'un şimaligarbısındadır)	11
Litoroz = Litrova (İstanbul vilâye- tinde Bakırköy kazâsının Mahmutbey nâhiyesinde Lit- ros köyü)	370	Malakka (Asya'nın cenubunda yarı- mada).	380
Livana-deresi (Çoruh = Artvin vilâ- yeti merkez kazâsının ismi: Halk arasında bu kazâyı Li- vana ve kazâ merkezine de Artvin denilir)	262	Malatya (Vilâyet merkezi)	2, 24, 26, 29, 82, 123, 314
Lor / Loristan (İran'ın garbinde e- yâlet ve muntaka)	291	Bk.: C. 1.	
Lübnan (Suriye'de Arapların Cebel- Lübân ve Avrupalıların da Liban dedikleri eski sancak:		Mal-cantone — Bk.: Kanlı-burun.	
		Malkara / Milgara (Tekirdağ vilâye- tinde kazâ merkezi)	247
		Bk.: C. 1.	
		Mallorca — Bk.: Mayorka.	
		Malta (Akdeniz'de askerî ehemmi- yetiyle meşhur İngiliz adası. Eski ismi: Melita)	92, 169, 175, 229, 264 - 266, 278, 315, 318 - 319, 330 - 331, 333 - 342, 348, 384, 390, 393, 396, 408
		“Devlet, millet” cedvelinde	

Sayfa	Sayfa
Malta Şövalyeleri maddesine de bk.	müstahkem mevki) 271 - 272, 289
Maltepe (İstanbul vilâyetinin Kartal kazâsı merkez nâhiyesinde köy) 7, 165, 421	Bk.: Hürmüz-boğazı ve Hürmüz adası.
Bk.: C. 1.	Kastaba (Şam'da dış mahalle) 30, 65 - 67
Malvasia — Bk.: Monemvasia.	Matapan-burnu (Mora'nın cenubunda, Yunanca ismi: Metopon; Lâ-tince ismi: Taenarium) 413
Manastır (Şimdi Yugoslavya'ya ait olan eski Osmanlı vilâyet merkezi) 198	Matifu — Bk.: Metafuz.
Bk.: C. 1.	Mauvaise-pointe — Bk.: Kanlı-burun.
Manvasya — Bk.: Monemvasia.	Mayorka / Majorca / Mallorca / Majorque (İspanya'nın şarkındaki Baleri adalarının en büyüğü) 308
Maraş / Mer'aş / Mar'aş (Vilâyet merkezi). 80, 82, 287, 312, 396, 416	Bk.: Balear ve Minorca.
Bk.: C. 1.	Medias / Mediasch (Erdel'de Macarların Megyes dedikleri müstahkem mevki: Karlsburg'un 61 kilometre şimalışarkisindedir) 204
Mardin (Vilâyet merkezi. Eski ismi: Marde) 23, 29, 40 - 41	Medîne (Hicaz'da Ravza-i-Mutahharanın bulunduğu mukaddes şehir) 37, 43, 294
Marmara (Marmara denizinin en büyük adası: Balıkesir vilâyetinin Bandırma kazâsında nâhiyedir). 307	Bk.: C. 1.
Marmaras — Bk.: Marmaris.	Medîne — Bk.: Citta Vecchia.
Marmaris (Muğla vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: Phyeus. Yeni Garıp dillerinde Marmaras, Marmaros ve Marmorice şekillerine de tesadüf edilir) 77-79, 82-83, 85, 88, 92-93, 106	Mehterhâne (Şimdi Sultanahmet-meydanı denilen eski At-meydanında) 103
Marmaris-körfezi 82	Meis / Castellor'yo (Antalya vilâyetinin cenup sâhili önünde ve Rodos'un 130 kilometre şarkında ada. Eski ismi: Megiste) 393
Marmaros — Bk.: Marmaris.	Mekke (İslâm Kâ'besinin bulunduğu mukaddes şehir. Bk.: Beyt-ULLâh-il-Harâm, Beyt-i-Muazzam ve C. 1.
Marmorice — Bk.: Marmaris.	Meksika 230
Marsa "La—" — Bk.: La Marsa.	Melik-Acem türbesi (Sivas kalesinin cenup tarafında) 327
Marsa-Muscietto (Malta adasındaki iki tabii limanın küçüğü, Küçük-liman) 332 - 333, 339	Melik-Müeyyed câmi (Kahire'de) 37
Bk.: La Marsa.	Melilla (Fas'ın İspanyol hâkimiyetindeki Rif mıntakasındaki liman). 419
Marsa-Scirocco (Malta adasının cenubuşarkisinde Osmanlı müelliflerinin Marsaşuluk dedikleri liman) 331 - 332	Memleket-i-Sirem — Bk.: Sirem.
Marsaşuluk — Yukarıki maddeye bk.	Mendirek-istihkâmı / Saint-Nicolas (Rodos kalesi istihkâmlarından) 78
Marsilya / Marseille (Akdeniz'de Fransa'nın meşhur iskelesi) 239 - 240, 250	Menteşe (Muğla vilâyetinin eski ismi) 7, 82, 90, 93, 264
Martinsberg (Macaristan'da, Raab'ın cenubuşarkisinde Macarların Marton dedikleri kasaba: Eski krallık şatosu ve manastırıyla meşhurdur) 137	Bk.: Muğla ve C. 1.
Maskat (Arabistan'ın Umman sâhiliinde Basra-körfezinin medhâlinde dışardan hâkim olan	Merâğa (Tebriiz'in 80 kilometre cenubunda Hulagu'nun yaptırdığı rasadhâne ile meşhur şehir) 176, 291

Sayfa	Sayfa
Merc-i-Dabık (Haleb'in dört fersah şimalıgarbîsinde ve Antakya - Menbic yolu üzerindeki Dâbık köyünün önünde ova: "Mere" kelimesi Arapçada "çayır" mânâsına gelir; "Merc-i-Dâbık" terkibi "Dâbık-çayırı" demektir; bu terkip Arap telâffüzuna göre "Mere-Dâbık" şeklinde de okunabilir) 27-31, 33-34, 37, 47, 54, 60, 103	Mısır — Yukarıki maddeye bk.
Bk.: Dâbık.	Midilli (Ada) 51, 93, 319, 340
Meriç (Edirne'den geçip Adalar'deniz'ine dökülen ırmak) 63	Bk.: C. 1.
Bk.: C. 1.	Milanais (Şimalî İtalya'da eyâlet; merkezi: Milâno, İtalyanca ismi: Milânese) 109
Merzbân-suyu — Bk.: Merzümân.	Milopotamo (Girid'in eski Resmo sancagında ve Resmo'nun şarkında kazâ merkezi) 205
Merzümân / Merzbân-suyu (Antep arâzisinde) 27	Minorka / Minorea / Minorque İspanya'nın şarkındaki Balear adalarından) 109, 190
Mescid-i-Aksâ (Kudüs'de Arapların "El-Mescid-ül-Aksâ" dedikleri tarihî câmi) 31	Bk.: Balear ve Mayorka
Messina (Sicilya'da şehir: Aynı isimdeki boğazın üzerindedir) 194, 237-238, 390, 403, 408, 416	Mirzâ-sarayı (İstanbul'da Sultanselim semtinin Yavuz'un defninden evvelki ismi) 60
Aşağıki maddeye de bk.	Bk.: Sultanselim.
Messina-boğazı (İtalya ile Sicilya arasında: İtalyanlar "Faro di Messina", Fransızlar Phare de Messine" derler). 160, 168, 237, 296, 415	Mitroviça (Belgrad civarında ve Tuna ile Sava nehirleri arasında bulunan Syrmium=Sirem kıtasının aynı isimdeki eski merkezi yanında sonradan kurulan şehir: Garp menbâlarında Mitroviez / Mitrovitz imlâlarına tesadüf edilir) 71, 73, 365, 367, 372
Mesteri (Macaristan'da Osmanlıların Meşter dedikleri kale). 148	Mitroviez — Yukarıki maddeye bk.
Meşhed (İran'da Horasan eyâletinin merkezi: On-iki-İmâm'dan Ali Rızâ'nın türbesinden dolayı bu isimle anılmıştır, "Meşhed-i-Mukaddes" şekline de tesadüf edilir). 11	Mitrovitz — Bk.: Mitroviça.
Meşter — Bk.: Mesteri.	Modon (Mora'nın cenubgarbî sâhilinde kale ve iskele) 152, 192, 197, 211, 319, 408, 413
Metafuz / Matifu / Monte-fuse burun (Cezâyir şehrine yirmi mil kadar mesafede burun). 229-230	Modrusch (Kanunî devrinde fethedilen Eski Slavonya kalelerinden) 127
Mevlâna türbesi (Konya'da) 167	Mohacs — Bk.: Mohaç.
Milgara — Bk.: Malkara.	Mohacz — Bk.: Mohaç.
Mısır / Mısır, 2, 5 - 6, 9, 15, 19, 22, 24 - 34, 36 - 49, 52 - 54, 56 - 57, 61, 65, 74, 76, 80, 82, 87 - 89, 94 - 95, 98 - 108, 163, 189, 194 - 195, 201 - 203, 217 - 218, 247, 252, 271 - 272, 298, 322, 350, 369, 374, 376 - 380, 389 - 391, 394, 398	Mohaç — (Macaristan'da ova: Tuna'nın garp sâhilindedir; aynı isimde bir kasaba ile Tuna'da büyük bir ada da vardır: Bu kasaba Segedin'in 97 kilometre garbindedir. Garp menbâlarında Mohacs/Mohacz imlâlarına tesadüf edilir). 99, 112 - 113, 115 - 122, 127, 129 - 132, 134, 141, 143, 146, 156 - 157, 204, 226, 231, 236, 279, 296, 346, 350, 353, 364
Bk.: Kahire ve C. 1.	Mokha (Yemen'in cenubunda ve Kızıl-deniz sâhilinde müstahkem liman) 373, 398
	Moldava/Moldavia — "Devlet, millet" cedvelinde Boğdan mad-desine bk.

Sayfa	N
Monemvasia / Malvasia / Malvoisie (Cenubi Mora'daki Minoa a- dasında kasaba: Bâzı Osmanlı menbâlarında Manvasya imlâ- sına tesadüf edilir) 197, 220 Bk.: C. 1.	Nâblus/Nâbulus (Osmanlı devrinde- ki Beyrut vilâyetinin sancak merkezlerinden: Beyrut'un 190 kilometre cenubunda ve Ku- düs'ün de 55 kilometre şima- linde bulunan bu şehir şimdi Filistin arâzisindedir. "Nâb- lus" şekli Türk telaffuzuna gö- redir. Eski isimleri: Sichem / Sicyma / Neapolis). 45, 66
Monoslo (Kanunî devrinde fethedi- len Hırvatistan kalelerinden) 246	Nadin (Dalmaçya'da müstahkem mev- ki) 217, 220
Monte-fuse — Bk.: Metafuz.	Nagy-Fellak (Banat = Tımsıvar e- yâletinde kasaba) 267
Mora / Môrea / Peloponesus (Yu- nanistan'ın cenubundaki ya- rım-ada) 70, 152 - 153, 160, 162, 197, 213, 220, 235, 319, 402, 405, 413 Bk.: C. 1.	Nagy-Kanissa — Bk.: Kanije.
Morava (Yugoslavya'da Tuna'ya dö- külen nehir) 113	Nahcivan . 278 - 279, 282, 288 - 289, 291 - 293, 296-298, 305, 328, 336, 341, 354 Bk.: C. 1.
Moskova (Rusya'nın merkezi) 383, 385	Nahcivan-Arpaçayı — Bk.: Şarkî- Arpaçayı.
Mudanya (Bursa vilâyetinde kazâ merkezi) 422 - 423 Bk.: C. 1.	Naillac "Tour de —" — Bk.: Arap- kulesi.
Mugiaro (Malta adasının garp tara- fında koy) 331	Nakşa (Kiklâdlardan Naxos / Naxia adasının Osmanlı devrindeki ismi: Dukalık merkezidir) 197, 199 Bk.: C. 1.
Muğla (Vilâyet merkezi) Bk.: Menteşe ve C. 1. 82	Nana / Nanas (Macaristan'da kale: Debrecin'in 45 kilometre şir- malıgarbısındadır). 238
Muhr/Mur (Avusturya'nın Styrie= İstirya eyâletinde Osmanlıla- rın Mura dedikleri nehir) 151-152	Napoli (İtalya'nın garp sâhilinde es- kiden aynı isimdeki krallığın merkezi olan şehir) 84, 152, 168, 175, 237, 278, 296, 415 Bk.: C. 1 ve "Devlet, millet" cedvelinde aynı madde.
Muhyiddin-i-Arabî türbe ve câmii (Şam'da) 30, 46	Napoli di Romania — Bk.: Anabolu.
Mukattam /Cebel-Mukattam (Kahi- re'nin cenubundaki dağ) 33, 36	Narman (Erzurum vilâyetinin Oltu kazâsında nâhiye) 190
Mur — Bk.: Muhr.	Naupactus — Bk.: İnebahtı.
Mura — Bk.: Muhr.	Naupaktos — Bk.: İnebahtı.
Murâdiyye (Bursa'da İkinci Murad türbesi ve semti) 3, 5	Nauplie de Romanie — Bk.: Anabolu.
Muradlı (Tekirdağ vilâyetinde kazâ) 53	Navarin (Mora'nın cenubugarbî sâ- hilinde liman: Osmanlı men- bâlarında Anavarin / Anava- rina / Avarin). 160, 413, 416 Bk.: C. 1.
Musul (Irak'da eski Osmanlı vilâyet merkezi) 24, 41, 163	Naxia — Bk.: Nakşa.
Muş (Vilâyet merkezi. Eski ismi: Mush). 259	Naxos — Bk.: Nakşa.
Müderriş-köyü (İstanbul civârında bir rivayete göre meşhur Şeyh ül-İslâm Ebussuûd Efendi'nin doğduğu köy). 417	Necef (Bağdad'ın 150 kilometre ce- nubunda ve Kerbelâ'nın 70 ki- lometre cenubuşarkısında
Mürted (Kiklâdlardan Zea adası: İlk fethinden sonra Venedik- lilere iltihak ettiği için Osman- lı - Türkleri bu ismi vermiş- lerdir). 197	

Sayfa

Sayfa

Müşhed-i-Ali" ismiyle de anı- lan eski kazâ merkezi). 174, 294	
Nemçe — "Devlet, millet" cedvelin- de Avusturya maddesine bk.	
Neograd — Bk.: Noygrad.	
Nettuno (İtalya'da Ostia civârında liman: Roma'nın 50 kilometre cenubundadır). 238	
Neustadt (Avusturya'da, Viyana ile Guns arasında müstahkem şe- hir: Viyana'nın 53 kilometre cenubundadır). 150	
Nice / Nizza = Nis (Fransa'nın ce- nubunda liman). 192, 235, 237, 240- 242, 250	
Bk.: C. 1.	
Nicosie — Bk.: Lefkoşa.	
Nigbolu (Bulgaristan'ın şimalinde kasaba). 172, 297 - 298	
Bk.: C. 1.	
Nihak / Nihac / Nohak (Çoruh = Artvin vilâyetinde Yusufeli kazâsının merkez nâhiyesinde köy ve eski bir kale) 262	
Nikosia — Bk.: Lefkoşa.	
Niksar (Tokat vilâyetinde kazâ merkezi) 2	
Bk.: C. 1.	
Nil / Nîl (Mısır'ın büyük nehri) 34, 36, 38 - 39, 42 - 43	
Nil-deltası 38	
Nilfirâk (Erivan civarında kasaba?) 290	
Nio — Bk.: İne.	
Nis — Bk.: Nice.	
Nissiros — Bk.: İncirli.	
Nisyros — Bk.: İncirli.	
Niş (Yugoslavya'da şehir) 69, 145, 147, 149	
Bk.: C. 1.	
Nobile — Bk.: Citta-Nobile.	
Noygrad (Macaristan'ın eski eyâlet merkezlerinden Neograd şe- hrinin Osmanlı menbâlarındaki ismi) 246	
Nüşarvar — Bk.: Tüskevar.	

O

O-Becsé (Theisz = Tisa nehrinin sağ sâhilinde kasaba: Alman- lar Alt-Becse derler; Osmanlı	
--	--

menbâlarında Beçe imlâsına tesadüf edilir. Nehrin sol sâ- hilinde de aynı isimde bir ka- saba vardır) 267	
Bk.: Becsé.	
Oblutsch (Bulgaristan'da mevki) 416	
Obrovaz (Kanunî devrinde fethedi- len Dalmagya kalelerinden) 191, 217	
Oenone — Bk.: EGINE.	
Ofen — Bk.: Budin.	
Ok-meydanı (İstanbul'da) 185	
Oksiya — Bk.: Oxia.	
Okyanusya 380 - 381	
Oltu (Erzurum vilâyetinde kazâ mer- kezi). 165, 171, 190, 260, 292	
Oppelen (Prusya'nın Silezya eyâle- tinde prenslik). 263	
Oran (Cezâyir'de Tlemsân = Te- lemsen şehrinin iskelesi: A- raplar Vahrân /Vehrân der- ler) 306, 419	
Orbovatz (Kanunî devrinde fethet- dilen Bosna kalelerinden) 127	
Orta-Anadolu 280	
Bk.: Anadolu, Garbî-Anado- lu ve Şarkî-Anadolu.	
Orta-Asya 384 - 403	
Bk.: Asya.	
Orta-Avrupa 73, 95, 111, 119, 154, 159	
Bk.: Avrupa.	
Orta-Macaristan 130, 226, 246	
"Devlet, millet" cedvelinde Macaristan ve Macar/—lar maddesine de bk.	
Osek — Bk.: Eszek.	
Osiyek — Bk.: Eszek.	
Ostia (İtalya'da Tevere nehrinin ağzında Roma şehrinin iske- lesi: Roma'nın 16 kilometre cenubugarbîsindedir) 237-238	
Ostrovitz (Dalmagya'da kale) 217	
Otluk-beli 103	
Bk.: C. 1.	
Otranto (Cenubî İtalya'nın Puglia = Pulya mintakasında vilâ- yet merkezi) 192, 194	
Bk.: C. 1.	
Ovar (Macaristan'ın Avusturya hududunda kasaba: Tuna ve Leitha sularının üzerindedir. Almanlar bu kasabaya Hun- garisch-Altenburg derler) 135, 137	

	Sayfa		Sayfa
Overniya / Auvergne (Eski Fransız eyâleti)	84	yerdir ve bu nokta "Öküz burnu = Cavo-Bovo" değildir: Bu rivayete göre donanma üssünün "Kum-burnu"nda olması lâzımgelir.	78
"Devlet, millet" cedvelinde Overniyalı/—lar maddesiyle "Şahıs isimleri" cedvelinde Mesnil "Chevalier du—" ve Roger "Vicomte Raymond—" maddelerine de bk.		Bk.: Cem-bahçesi, Öküz-burnu ve Villanova.	
Overniya / Auvergne-bureu (Rodos kalesinde)	84	Parga (Yanya'nın 77 kilometre cənub-garbisinde ve Yunan denizi sâhilinde şimdi Yunanistan'a ait iskele: Kanunî'nin meşhur Vezir-i'azamı Makbûl-İbrahim Paşa'nın vâtanıdır). 93, 97, 103, 118, 128, 154, 167, 184 - 186, 188, 189, 217	
"Şahıs isimleri" cedvelinde Mesnil "Chevalier du—" maddesine de bk.		Paris (Fransa'nın merkezi)	403
Oxia = Oksiya / Curzolari / Corsolaires (Eskiden Echinae / Echinades denilen adalar grubu: Kefalonya adasının şark istikametindedir)	407	Paros — Bk.: Para.	
Ozara (Kanunî devrinde fethedilen Macar kalelerinden)	246	Pasin / Pasinler = Hasankale (Erzurum vilâyetinde kazâ ve Erzurum'un şarkında Bingöllerden Kağızman'a kadar uzayan Yukarı Aras boyu: Bu sâhanın eski merkezi Avnik kalesi olduğu halde, Kanunî devrinden sonra Hasankale merkez olmuştur) 10, 165, 169, 171, 292, 314	
Ö			
Öküz-burnu / Cavo-Bovo (Rodos şehrinin biraz cənub-şarkisinde: Kanunî'nin Rodos fet-hinde donanmanın "Cem-bahçesi" denilen noktadan sonra üs ittihaz ettiği yer) 78-79, 85, 87, 90		Bk.: C. 1.	
Bk.: Cem-bahçesi, Parambolin ve Villanova.		Pasin-ovası (Erzurum vilâyetinde) Birinci cild cedvelinde Pasin maddesine de bk.	314
Ölgün — Bk.: Dilcigno / Ölgün.		Pathmos — Aşağıki maddeye bk.	
P			
Paksos (Adriyatik denizinde ada)	213	Patmos (Cenubi Sporadlardan Pathmos adası)	197
Palelesse (Banat = Tımışvar eyâletinde kasaba).	267	Patras / Paleopatras (Mora'nın şimali-garbi sâhilinde Osmanlı Türkerinin Balyabadra/ Balıbadra/ dedikleri şehir) 153, 160, Bk.: C. 1.	405
Palota (Macaristan'da müstahkem mevki: Veszprim'in 25 kilometre şimali-şarkisindedir)	346, 348	Patras-körfezi (Mora'nın şimali-garbisinde) 213, 402, 407	
Paphos / Baffo (Kıbrıs'da Osmanlıların Baf dedikleri kale)	396, 401	Bk.: Korintos-körfezi ve Lepanto-körfezi.	
Para (Kiklâdlardan Paros adasının Osmanlı menbâlarındaki ismi)	197	Pavia / Pavie (Şimali İtalya'da eski Lombardia = Lombardiya kralığının pâyitahtı olan şehir: Fransa kralı Birinci François 24 Şubat 1525 tarihinde İspanyollara burada esir olmuştur). 109, 111	
Parabolins — Aşağıki maddeye bk.		Pavie — Yukarıki maddeye bk.	
Parambolin / Parabolins (Bâzi Garp menbâlarına göre Rodos'un altı mil şimalinde Osmanlı donanmasının demirlediği			

Sayfa

Sayfa

Pécs (Almanların Fünfkirchen de-
dikleri bu şehir Budin'in 166
kilometre cenubu-garbisinde
dır: Osmanlı menbâlarında
Peçny / Peçevi imlâsına te-
sadüf edilir; bu şehir meş-
hur müverrih Peçevi-İbrahim
Efendi'nin vatanıdır) 238, 348, 359

Peçevi — Yukarıki maddeye bk.

Peçny — Bk.: Pécs.

Pesleşke — Bk.: Poeloeske.

Penek / **Penik** / **Banak** (Erzurum
vilâyetinde Oltu kazâsının
Kosor nâhiyesinde köy. Eski
ismi: Pharnac). 171, 260

Penesgert (Erzurum vilâyetinde
Oltu kazâsının Olur nâhiye-
sinde köy: Bu nâhiyede, Be-
neskered-i- Ulyâ=Yukarı Pe-
nesgered-i-Süflâ = Aşağı-Pe-
nesgert isimlerinde iki köy
vardır). 262

Penon / **Penyon** de Velez (Fas'ın İs-
panyol hâkimiyyetindeki Rif
mıntakasının Akdeniz sâhi-
linde ve Melilla'nın 130 ki-
lometre garbinde İspanyol-
ların 1508 tarihinde kurduk-
ları müstahkem mevki) 51, 330

Bk.: Gomora de Velez.

Penyon — Yukarıki maddeye bk.

Perga (Kanunî devrinde fethedi-
len Bosna kalelerinden) 127

Perkas (Sirem kıt'asındaki kaleler-
den) 73

Bk.: Sirem.

Pertek / **Pertik** (Erzurum vilâye-
tinde Oltu kazâsının Olur
nâhiyesinde köy) 260

Pertekrek / **Peterek** / **Petkerek**
(Çoruh = Artvin vilâyetinin
Yusufeli kazâsı merkez nâ-
hiyesinde köy: Bu mintaka-
nın eski sancak merkezidir) 262

Pesth — Bk.: Peşte.

Peşte / **Pesth** (Budin'in karşısında
Budapeşte'yi teşkil eden ka-
saba) 117-120, 127, 140, 224, 232-
234, 243

Bk.: Budin ve Budapeşte.

Petervarad — Bk.: Petervaradin.

Petervaradin / **Varadin** / **Peter-**

waraddein / **Waradin** / **Pe-**
tervarad / **Petrovaradin**) 113-114,
119, 123, 223, 225, 263, 267

Bk.: C. 1.

Peterwaradein — Yukarıki mad-
deye bk.

Peteron — Bk.: Bodrum.

Petrovaradin — Bk.: Petervaradin.

Phanes = **Fanes** (Rodos adasının şî-
maligarbisinde Hammer'in
Fawez dediği kale). 77

Pharnac 265

Bk.: Penek / Penik / Banak.

Philerimo — Bk.: Philermos ve Es-
ki Rodos.

Philermos / **Philerimo** (Rodos şehri-
nin cenubugarbisinde Eski-
Rodos harâbelerinin bulun-
duğu yer) 90

Bk.: Eski Rodos.

Physco — Bk.: Marmaris.

Physcus — Bk.: Marmaris.

Piemonte (Şimalî İtalya'da eyâlet:
Merkezi Torino) 191-192

Piombino (İtalya'nın Toscana eyâ-
letinde ve Elbe adasının kar-
şısında liman). 306

Piskopi — Bk.: İlyaki.

Poeloeske (Macaristan'da Osmanlı-
ların Peleşke / Beleşker de-
dikleri kale) 147

Pointe-Dragut (972 = 1565 Malta
muhasarasında Marsa-Mus-
cietto limanı medhalinin gar-
binde Turgud Paşa'nın ba-
taryalarını yerleştirdiği bu-
run: Turgud-burnu) 333

Pojega — Bk.: Posega.

Porto-figo — Bk.: İncir-limanı.

Polonya — "Devlet, millet" cedve-
linde Lehistan maddesine bk.

Pomeranya (Prusya'da, Baltık üye-
rinde eyâlet: Almanlar Pom-
mern derler. Merkezi: Stettin) 196

Porte d'Amboise — Bk.: İğri-kapu.

Porte de la Victoire (Rodos kale-
sinin şimalinde: Zafer-Kapu-
su) 83, 85

Porte de Coskinou — Bk.: Kızıl-kapu.

Porte Saint-Jean — Bk.: Kızıl-kapu.

Sayfa	Sayfa
Posega (Kanunî devrinde fethedilen Eslâvonya kalelerinden: Budin'in 245 kilometre cenubur garbisindedir. Osmanlı menbâlarında Pojega şeklinde bahsedilir). 127, 199 - 200, 233, 346, 349 - 350	R
Pouille — Bk.: Pulya.	Raab (Budin'in 133 kilometre şimalgarbisinde Macarların Györ dedikleri şehir) 137
Pozsony — Bk.: Pressburg.	Raab (Styrie = İstirya'dan çıkıp yukarıki maddede gördüğümüz şehirde Tuna'ya dökülen Macar ırmağı; Osmanlı menbâlarında Raba / Rama şekillerine tesadüf edilir) 148
Prague / Prag (Eski Bohemya krallığıyla şimdiki Çekoslovakya cumhuriyetinin merkezi: Çekler Praha derler). 328	Raba — Yukarıki maddeye bk.
Pressburg / Pozsony / Bratislava (Macaristan'ın eski merkezlerinden: Viyana'nın 75 kilometre şarkında ve Budin'in 225 kilometre şimaligarbisindedir. Macarlar Pozsony derler). 121, 130	Rama — Bk.: Raab.
Preveze (Osmanlı devrindeki Yanıya vilâyetinde sancak merkezi). 160, 192, 195, 210 - 217, 220, 242, 250, 308, 320	Raguza — "Devlet, millet" cedvelinde Dubrovnik : cumhuriyeti maddesiyle bu cedvelde Dubrovnik maddesine bk.
Bk.: C. 1.	Rahoczsa (Kanunî devrinde fethedilen Macar kalelerinden) 238
Provans / Provence (Eski Fransa'da eyâlet. Merkezi: Aix) 84, 239	Rakka (Suriye'de Haleb'in 220 kilometre şarkında ve Fırat sâhilinde eski kazâ merkezi. Eski isimleri: Nicephorium / Callinicum) 24, 41
Bk.: C. 1.	Ratibor (Prusya'nın Silezya eyâletinde şehir ve eski prenslik) 263
Provans / Provence (Rodos kalesinin cenubunda Provanslı Şövalyelerin bureau) 83 - 84	Ratisbonne — Bk.: Regensburg.
"Şahıs isimleri" cedvelinde Lioncel "Bérenger de—" maddesine de bk.	Ravza (Mısır'da, Nil üzerinde meşhur mıkıyâsın bulunduğu ve vaktiyle en eski İslâm tersânesinin kurulduğu ada) 43
Prut / Pruth / Prouth (Karpatlar'dan çıkıp Rumanya'daki Galatz civarında Tuna'ya dökülen ırmak. Eski ismi: Hierasus). 209 - 210	Regensburg / Ratisbonne (Bayyera'da Münich'in 103 kilometre şimalişarkısında şehir: Birinci Viyana muhasarasında Türk akıncıları tarafından tahrib edilmiştir). 139, 144
Puglia — Bk.: Pulya.	Reggio (Cenubî İtalya'daki Messina-boğazının şark sâhilinde müstahkem mevki: Messina'nın 35 kilometre cenubuşarkisindedir. Osmanlı menbâlarında Rice denilir) 168, 237-238, 296
Pulur (Gümüşhâne vilâyetinin Bayburd kazâsında nâhiye merkezi)	Resmo / Retimo (Girid'in şimal sâhilinde ve Kandiya'nın 80 kilometre garbinde eski sancak merkezi. Eski ismi: Rythmna). 205
Pulpa (Cenubî İtalya'daki Apulia/Puglia / Pouille muntakasına Osmanlıların verdikleri isim: En mühim şehri Ot-ranto'dur). 192, 194, 196, 199-201, 277, 279, 340, 354, 371, 414-415	Rest (İran'da Gilân eyâletinin merkezi: Tahran'ın 245 kilometre şimaligarbisinde ve Hazar sâhili civarındadır). 167
Bk.: C. 1.	

Sayfa

Sayfa

Retimo — Bk.: Resmo.
Revan — Bk.: Erivan.
Rhin (Holanda'da Şimal-denizine dökülen büyük nehir: Almanlar Rhein = Rayn derler) 136
Rhodini — Bk.: Eski-Rodos.
Rice — Bk.: Reggio.
Ridâniyye (Kahire civarında köy ve ova) . 30, 32 - 34, 36, 44, 54, 60, 103, 425, 436
Rodos (Ada ve şehir) 51 - 53, 75 - 93, 95 - 96, 99 - 100, 106, 112, 139, 141, 150, 154, 197, 205, 264, 279, 319, 331, 336, 345, 353, 355, 378, 389, 393, 397, 399
 "Devlet, millet" cedvelinde Rodos - Şövalyeleri madde sine ve C. 1. cedveline de bk.
Rogatino — Bk.: Rohatyn.
Rohatyn / Rogatino (Galiçya'da şehir: Bir rivayete göre Kanunî'nin sevgili karısı Haseki Hürrem Sultan'ın vatanıdır). 187
Roma (İtalya'nın merkezi: Eski Türkler bu meşhur şehri fütûhat hedeflerinden saydıkları için "Kızıl-Elma/ Rım-Papa Kızıl-elması" isimlerini vermişlerdir; eski Osmanlı menbâlarında bu isimlere çok tesadûf edilir) 168, 192, 237 - 388, 383, 402, 409
 Bk.: C. 1.
Ruha — Bk.: Urfa.
Rum (Kanunî devrinde fethedilen Macar kalelerinden). 148
Rûm (İslâm menbâlarında Anadolu ve bâzan da Şarkî-Roma karşılığı. İran menbâlarında Türkiye. Osmanlı teşkilâtında en büyük ilmiyye rütbesi olan Kadıaskerlik = Kazaskerlik Rumeli ve Anadolu'ya göre ikiye ayrıldığı için, Rumeli Kazaskerine verilen "Sadır-ı Rûm" ünvanındaki "Rûm" ismi "Rumeli" mânâsına gelir). 13, 40, 224, 256, 258, 261, 302, 323, 369
 "Devlet, millet" cedvelinde

Türkiye maddesiyle bu cedvelde Anadolu maddesine ve C. 1. cedvelinde Rûm kelimesine de bk.

Rumeli (Osmanlı imparatorluğunun Avrupa taraflarındaki arâzisi: Buna mukabil Anadolu'ya "Diyâr-ı Rûm" veya kısaca "Rûm" denilir). 7, 11 - 12, 16 - 17, 19, 24, 26, 28, 32 - 33, 38 - 39, 44, 48 - 49, 54, 59, 68-73, 76, 79, 83, 85, 98, 106, 113, 115, 116, 126, 129, 131, 135 - 136, 138, 144-145, 170, 172, 180, 184, 189, 192 - 195, 219, 222, 227, 233 - 234, 236, 238, 247, 249, 256, 263 - 264, 273, 276, 279 - 280, 283, 287, 289, 292-293, 297, 312 - 314, 322, 336, 344, 346, 349, 354, 358, 360 - 361, 369, 375, 399, 417

Rumeli-hisarı (İstanbul boğazında) 17
 Bk.: C. 1.

Rum-kale / Kal'at-ür-Rûm (Antep vilâyetinde Nizib kazâsının Yarımea nâhiyesinde köy ve Fırat'ın sağ sâhilinde eski bir kale. Eski ismi: Zeugma) 29

Rumya — Bk.: Urmiye.

Rusya 383
 "Devlet, millet" cedveline de bk.
Rüstempaşa-çayırı (İstanbul'da, sûr hâricinde) 342

S

Sa'd-âbâd ovası (Tebriz civârında) 166, 169, 176

Sa'd-çukuru / Saat-çukuru / Çukur-Saad (Revan / Erivan vilâyetinin Osmanlı ve Safavî menbâlarında geçen ismi: Halk ağzında "Çukur-sahat" şekline de tesadûf edilir. Asıl "Sa'd-çukuru" Revan ovasının ismidir: Burada bulunan bir Türk oymağına da "Sa-hatlı" denilmiştir). 314

Sa'id / Sa'id-i-Mısır (Mısır'ın ce-nup tarafı) 33

Saat-Çukuru — Bk.: Sa'd-çukuru.

Sabacz — Bk.: Bögür-delen.

Saç — Bk.: Sagh.

	Sayfa	Sayfa	
Safade = Zafade (Kanunî devrinde fethedilen Macar kalelerinden)	147	Sâlihiyye (Şam'da mahalle)	39
Safed (Osmanlı devrinde Beyrut vilâyetinin Akkâ sancagında kazâ merkezi: Akkâ'nın 45 kilometre şarkında ve şimdi Filistin toprağındadır). 30, 45, 66, 310	311	Sâlihiyye (Mısır'ın Suriye tarafında en mühim kapusu: Sînâ çölünden sonradır; bu isim meşhur Salâhüddîn-i Dıyyûbî'nin adından gelir). 32, 44	32, 44
Sagh (Budîn'in 92 kilometre şimalinde Macarların İpoly-Sagh ve Osmanlıların Saç dedikleri kale)	275	Samagar (Erzurum vilâyetinde Tortum kazâsının Narman nâhiyesinde Samgara ve Samikale isimleriyle de anılan köy: Şimdi bu son şekil kullanılır). 260	260
Sahrây-ı Sirem — Bk.: Sirem.		Samsun / Cânîk (Vilâyet) Bk.: C. 1. 16	16
Saint-Ange — Bk.: Sang-Angelo.		Samtshké (Yukarı-Kür boyları) — "Devlet, millet" cedveline bk.	
Saint-Cosme et Saint-Damien — Bk.: Kızıl-tepe.		San'â (Yemen'in pâyitahtı) 74, 252, 373-374, 376, 381 - 382, 394	74, 252, 373-374, 376, 381 - 382, 394
Saint - Elme (Osmanlı menbâlarında Santerme / Senterme ve hattâ Santa-Marya şekillerinde bahsedilen Malta istihkâmı) 332	339	San-Angelo (Korfu adasında kale: Saint-Ange şeklinde de bahsedilir). 195 - 196	195 - 196
Bk.: Le Bourg, Saint-Michel ve San-Angelo.		San-Angelo / Saint-Ange (Malta'nın en mühim istihkâmı) Bk.: Le Bourg, Saint-Elme ve Saint-Michel. 334 - 336	334 - 336
Saint-Jean — Bk.: Kızıl-kapu istihkâmı.		Sandıklı-ovası (Afyon-Karahisar vilâyetinin Sandıklı kazâsında ova) 80	80
Saint-Jean katedrali (Rodos'un fethinde câmiye tahvil edilen büyük kilise: Osmanlı menbâlarında "San-Civan" denilir). 86, 92	92	San-Lucido (İtalya'nın garp sâhilinde kale). 168	168
Saint-Laurent (Szigetvar şehrinin bir mil mesâfesinde kale) 305	305	Santa-Marya — Bk.: Saint-Elme.	
Saint-Marx (Viyana civârında) 136	136	Santa-Maura — Bk.: Aya-Mavri.	
Saint-Michel (Malta istihkâmlarından) 333, 336	337	Santerme — Bk.: Saint-Elme.	
Bk.: Castille / Kastil-buren, Le Bourg, Saint-Elme ve San-Angelo.		Sapientza (Mora'nın cenubugarbîsinde Burak-Reis adası: Büvük Türk denizeisi Burak-Reis'in sanlı adını taşır) Bk.: C. 1. 271	271
Saint-Nicolas — Bk.: Mendirek.		Saray-burnu (İstanbul'da, Topkapı sarayı sâhilinde) Bk.: C. 1. 93, 418	93, 418
Sakallu (Şimdiki Ağrı vilâyetinin Eleşgirt / Alesgirt = Toprakkale kazâsında köy) 10	10	Sarây-ı Atık — Bk.: Eski-Saray.	
Sakız (Ada) Bk.: C. 1. 106, 340, 355, 397	397	Sardenya / Sardinya / Sardaigne (İtalyan adası) 109, 160, 242	109, 160, 242
Salankamen / Slankamen (Sirem kit'asındaki kalelerden: Osmanlı menbâlarında birinci şekil kullanılır). Bk.: Sirem. 73	73	Sarı-kamış — Bk.: Saruca-kamış.	
Salgo (Kanunî devrinde fethedilen Macar kalelerinden) 275	275	Sart-ovası (Mağnisa vilâyetinde) 343	343
		Saruca-kamış / Sarı-kamış (İran Azerbaycanında ve Meraga'nın cenup tarafında) 176	176
		Saruhan (Mağnisa vilâyetinin Osmanlı devrindeki ismi) 4, 6, 49, 55	4, 6, 49, 55

Sayfa	Sayfa
Saruhan (Mağnisa vilâyeti) 4, 6, 49, 55, 93, 244, 250, 283, 287, 343, 422 Bk.: Mağnisa ve C. 1.	Semendirek (Ada) 340 Bk.: C. 1.
Sasun (Siirt vilâyetinde kazâ merkezi) 22	Selmin — Bk.: Zemlin.
Sava (Belgrad'ın önünde Tuna'ya dökülen ırmak) 68 - 73, 113, 131, 147, 237, 364 - 365 Bk.: C. 1.	Senterme — Bk.: Saint-Elme.
Savaş-köyü — Bk.: Sırt-köyü ve Uğraş-deresi.	Sereçyanos — Bk.: Szerecsem-Janos.
Savoja / Savoie — "Devlet, millet" eedveliyle birinci cilde bk.	Serencs (Kanunî devrinde fethedilen Macar kalelerinden) 341-342
Sayda (Suriye sâhilinde eski Osmanlı vilâyet merkezi: Sonradan Beyrut vilâyetine mülhak bir kazâ merkezi olmuştur. Eski ismi: Sidon) 47, 201	Serepwar (Kanunî devrinde fethedilen Bosna kalelerinden) 127
Sazlı-dere (Edirne'nin şimalıgarbîsinde Meric'e dökülen ırmak). 1	Serez 198 Bk.: C. 1.
Scardona (Dalmagya'da Zara'nın 40 kilometre cenubuşarkîsinde kasaba. İslâvca ismi: Skardin). 217	Serinya — Bk.: Girine.
Sceberras (Malta'daki La Marsa ve Marsa-Muscietto tabii limanlarını birbirinden ayıran yarımada) 332 - 333, 336, 339	Seriphos — Bk.: Koyunluca.
Schabatz — Bk.: Bögür-delen.	Sexard (Macaristan'da Osmanlıların Soksar dedikleri kasaba) 132
Scyros — Bk.: İşkiros.	Seyyid-Gazi (Eskişehir vilâyetinde kazâ merkezi) 256 Bk.: C. 1.
Seçen — Bk.: Szécsény.	Sıçanlı-sahrâ (İkinci Selim'in saltanata davet edildiği zaman bulunduğu yer: Afyon-Karahisar'ın garbindeki Sincanlı olmak ihtimali vardır) 359 Bk.: Sincanlı.
Segedin — Bk.: Szegedin.	Sırt-köyü / Sırt-köy (Şimdiki Tekirdağ vilâyetinin Muradlı kazâsında köy. Eski isimleri Uğraş-deresi / Uğraş-köyü / Savaş-köyü. Yavuz'un şehzâdeliğinde babası İkinci Bâyezid'le harbettği yer olduğu için bu isimler verilmiştir). 53 - 59 - 60, 421 Bk.: C. 1. de Pozapa ve Uğraş-deresi / Uğraş-köyü.
Selânik 118, 198, 297 Bk.: C. 1.	Sivas (Vilâyet merkezi) 7 - 8, 19, 49, 123, 168, 256, 261, 293, 314, 325, 327 Bk.: C. 1.
Selimiyye (Edirne'de İkinci Selim'in Mi'mar-Sinan'a yaptırdığı muhteşem câmi) 379, 419-420	Sicilya / Sicilia / Sicile (İtalyan adası: Araplar Sakaliyye derler). 84, 109, 160, 175, 237, 278, 308, 318, 337 - 338, 388, 394, 399, 415 Bk.: C. 1.
Selimiyye (Bâzu menbâlarda İstanbul'daki Sultanselim câmiine verilen isim) 67 Bk.: Mirzâ-sarayı, Sultanselim ve Sultanselim câmii.	Sigetvar — Bk.: Szigetvar.
Selmâs (İran Âzerbaycanında Tebriz'den üç, Urmiye'den iki ve Hoy'dan bir günlük mesafede eski bir şehir) 258	Siglio (İtalya'nın garp sâhilinde eski bir kale) 168
Semendire = Smenderevo (Yugoslavya'da kasaba) 69, 71, 106, 113, 115, 127, 135, 143, 148, 162, 199 - 200, 207, 210, 233, 270, 369 Bk.: C. 1.	Siird / Siirt (Vilâyet merkezi) 22. 41
	Siketvar — Bk.: Szigetvar.
	Siklos / Şikloş (Macaristan'da Fünfkirchen'in 35 kilometre cenubunda kale). 147, 238, 345, 349

	Sayfa		Sayfa
Silezya / Silésie (Prusya'da eyâlet. Almanca ismi: Schlesien. Merkezi: Breslau)	263	ca: Sirmia, Fransızca: Syrmie, Osmanlı menbâlarında "Sirem" şeklinden başka Siremiyye / Cezâire-i Sirem / Sahrây-ı Sirem tahavvüllerine de tesadüf edilir)	71, 73, 131, 146, 237, 272, 365
Silistre	207, 297	Siremiyye — Yukarıki maddeye bk.	
Bk.: C. 1.		Sirmia — Bk.: Sirem.	
Silivri (İstanbul vilâyetinde kazâ merkezi)	74, 96, 106, 154, 343	Sis — Bk.: Kozan.	
Bk.: C. 1.		Sisam (Ada)	197
Silivri-kapusu (İstanbul sûrunda kapı ve semt. Eski ismi: Pegana)	73	Bk.: C. 1.	
Similehov (Szigetvar'ın şimalinde tepe: Kanunî'nin muhâsarasında Otâğ-ı Hümâyûn buraya kurulmuştur).	349, 353	Sivan — Bk.: Siyavan.	
Bk.: Süleyman-koy ve Türk-bek.		Sivas — Bk.: Sivas.	
Simontornya — Bk.: Šimotorna.		Siyavan / Sivan (Yanlış olarak Elâzığ denilen Ma'mûret-ül-Azîz vilâyetinin Palu kazâsında nâhiye merkezi)	165
Sinâ (Kızıldeniz'in şimalindeki Süveyş ve Akabe körfezleri ortasında, Mısır'la Suriye arasında ve Süveyş kanalının şarkında Mısır'a ait yarım ada ve göl: Tûr-i-Sinâ bunun cennubundadır)	31 - 32, 202	Skarpantho — Bk.: Kerpe.	
Sincanlı (Afyon-Karahisar'ın garbinde ikinci Selim'in saltanatâ dâvet edildiği zaman bulunmakta olması muhtemel yer).	359	Skiathos — Bk.: İsketoz.	
Bk.: Siçanlı-sahrâ.		Skyra — Bk.: İskiros.	
Sincar (Musul'un 140 kilometre garbinde ve aynı isimdeki dağın cennubuşarkî eteğinde eski kazâ merkezi. Eski ismi: Singara / Schigar)	23	Slankamen — Bk.: Salankamen.	
Sind (Hindistan'ın şimaligarbî köşesinde aynı isimdeki nehrin iki tarafında büyük mıntaka ve eyâlet. Bâzan Osmanlı menbâlarında "Hind-ü-Sind" tâbiri mecâzen çok uzak yer mânâsına kullanılır).	288	Soboto — Bk.: Sopoto.	
Sinus Corinthiacus — Bk.: Korintös-körfezi.		Sobut — Bk.: Sopoto.	
Sirem (Belgrad önlerinde Tuna ve Sava nehirlerinin arasındaki yedi bin kilometrelik sâha: Aynı isimdeki eski merkezinin yanında sonradan Mitroviça şehri kurulmuştur. Lâ tince ismi: Syrmium, İtalyan-		Sofya (Bulgaristan'ın merkezi)	36, 69, 113, 120, 131, 141, 145, 153, 233
		Bk.: C. 1.	
		Sokol (Bosna'da Kanunî devrinde fethedilen kalelerden: Sokullu / Sokollu âilesinin vatanı)	127, 335
		"Devlet, millet" cedvelinde Sokullu-âilesi maddesine de bk.	
		Soksar — Bk.: Sexard.	
		Solmuş — Bk.: Solymos.	
		Solnok — Bk.: Szolnok.	
		Solymos (Banat = Tımsıvar eyâletinde kale: Osmanlı menbâlarında Solmuş imlâsına tesadüf edilir)	274
		Sonlok — Bk.: Szolnok.	
		Sophronica (Sofronika okunur: Kanunî devrinde fethedilen Macar kalelerinden)	238
		Sopoto/Soboto (Dalmaçya sâhilinde Osmanlıların Sobut dedikleri iskele)	399, 414
		Söğmen / Sökmen (Erzurum vilâyetinde Pasinler = Hasankale kazâsının Aras nâhiyesinde köy).	10
		Söğütlü (Edirne vilâyeti merkez	

	Sayfa		Sayfa
nâhiyesinde Söğütlü-dere köyü) 1		vuz Sultan Selim nâmına ya-	
Söğütlü-burnu (Maraş / Mer'âş vilâyetinde Elbistan kazâsının Efsus nâhiyesinde "Söğütlü-deresi" köyü) 25		pılan câmi) 67, 85 - 86	
Sökmen — Bk.: Sögmen / Sökmen.		Yukarıki maddeyle Mirzâ-sarayı ve Selîmiyye madde-lerine de bk.	
Sömbeki / Sümbeği (Rodos Şövalyelerinin adalarından: Garp menbâlarında Symi / Symia / Syme şekillerinde bahsedilir) 87		Sultan-suyu (Malatya havâlisinde ve eski Kölemen hududunda) 26	
Birinci cilt cedvelinde Sümbeği maddesine bk.		Sultan-Ya'kub câmi (Tebriz'de) 14	
Sperlonga / Sperlinga (Sicilya'da kasaba). 168		Sumatra (Asya'nın cenubuşarkısın- de ve Avustralya'nın şimali-garbisinde Okyanusya ada- larından) 378, 380 - 381	
Sporad / Sporades (Yunanistan'ın şarkında ve Ağrıboz'un şimalinde ve ayrıca Anadolu'nun cenubugarbisinde Şimalî ve Cenubî diye ikiye ayrılan adalar grubu) 197, 199, 201, 204		Suriye/Sûriyye . 6, 19, 24, 26-27, 29-30, 32, 36 - 37, 44 - 48, 54, 57, 76, 80, 103, 106, 108, 160, 164 - 165, 306, 390, 416	
Stalingrad — Bk.: Tzaritzyn.		Bk.: C. 1.	
Stampalia — Bk.: İstanpula.		Surkhâb (Tebriz civârında) 14	
Stanchio — Bk.: İstanköy.		Suşehri (Sivas vilâyetinde kazâ : Merkezî Enderes kasabasıdır) 8, 289	
Stanco — Bk.: İstanköy.		Bk.: Enderes ve Süşehri-çayırı.	
Stuben (Viyana kapılarından) 136		Suşehri-çayırı (Sivas vilâyeti- nin Süşehri/Enderes kazâ- sında) 8	
Bk.: Karnther.		Bk.: Süşehri ve Enderes.	
Stuhlweissenburg — Bk.: İstoni-i Belgrad.		Suvarig — Bk.: Han-Suvarig.	
Styrie — Bk.: İstirya.		Süleymâniyye câmi (İstanbul'da Kanunî Sultan Süleyman'ın Koca-Sinan'a yaptırdığı muhteşem câmi) 262, 306 - 308, 370	
Suceava (Boğdan voyvodalığının pâyitahtı: Osmanlı menbâla- rında Suçava imlâsına tesâdüf edilir). 210		Süleyman-koy (Szigetvar'ın şimalin- de Kanunî Sultan Süleyman'ın son seferindeki karargâ- hiyle türbesi civârındaki kö- yün macarea ismi) 358	
Suda (Girid'in şimaligarbisinde ta- bii liman). 393		Bk.: Similehof ve Türbek.	
Sûfi-kıran (Çaldıran sahrâsına Os- manlıların taktıkları isim) 13		Sümbegi — Bk.: Sömbeki / Süm- begi.	
Bk.: Çaldıran.		Sünbüllü — Bk.: Eski-Rodos.	
Sultan-Ahmed / Sultanahmet mey- danı (İstanbul'da eski Hip- podromos = Atmeydanı) 103, 118		Süveys (Mısır'da Kızıldeniz'in şimaligarbisinde ve aynı isim- deki körfez sâhilinde iskele: Avrupa dillerinde Suez denilir) 107, 202 - 203, 206, 217 - 218, 271 - 272, 289, 377 - 378	
Bk.: Atmeydanı.		Süveys-kanalı (Akdeniz'le Kızıl- deniz arasında) 391	
Sultâniyye (İran Azerbaycanının ce- nubuşarkısında İlhan'lerden Olçaytu'nun kurduğu şehir: Bu Mongol hükümdarının tür- beside oradadır). 170-171, 177, 179		Swornik — Bk.: İzvornik.	
Sultanselim (İstanbul'da Yavuz Sul- tan Selim türbesi ve semti) 60, 67		Syme — Bk.: Sömbeki / Sümbeği.	
Bk.: Mirzâ-sarayı, Selîmiyye ve Sultan-Selim câmi.		Symi — Bk.: Sömbeki/Sümbeği.	
Sultan-Selim câmi (İstanbul'da Ya-		Symia — Bk.: Sömbeki / Sümbeği.	

- Syra** — Bk.: Şıra.
- Syrmie** — Bk.: Sirem.
- Syrmium** — Bk.: Sirem.
- Syroz** — Bk.: Şıra.
- Szathmar** (Macaristan'da şimdi Macarların Szathmar-Németh dedikleri şehir: Aynı isimdeki vilâyettedir; bu şehir 1715 tarihinde iki kasabanın birleştirilmesinden hâsıl olmuştur; iki kasaba arasında Szamos ırmağı vardır). 330, 341
- Széczeny / Szécsény / Széchen** (Macaristan'da Loschonz'un 45 kilometre cenubunda kasaba: Osmanlı menbâlarının da Seçen denilir). 275
- Szeged** — Bk.: Szegedin.
- Szegedin / Szeged** (Macaristan'da Theisz = Tisa nehrinin sağ sâhilinde Osmanlıların Seğedin dedikleri şehir: Budin'in cenubuşarkısındadır) 119, 270, 271, 275
- Szekesd** (Kanunî devrinde fethedilen Macar kalelerinden) 360
- Szekesfehervar** — Bk.: İstoni-Belgrad.
- Szekso** (Macaristan'da Mohaç'la Sexard arasında konak) 132
- Szerecsem-Janos** (Kanunî devrinde fethedilen Macar kalelerinden: Osmanlı menbâlarında Sereçyanos şeklinde bahsedilir) 147
- Sziget** — Bk.: Szigetvar.
- Szigetvar / Sziget** (Macaristan'da Budin'in 230 kilometre şarkında şehir: Almas nehriyle bir takım göller arasındaki vaziyetinden dolayı köprülerle birbirine bağlı üç kısımdan mürekkep olan bu şehrin ismi "Adalar şehri" mânâsına gelir; bu üç kısım bir kale ile Eski ve Yeni-Szigetvar kasabalarıdır. Osmanlı menbâlarında Sigetvar / Sikekvar imlâsına tesadüf edilir). 143, 305, 306, 339, 341, 345, 346, 348, 355, 358, 360, 363, 364, 366, 368, 370, 376, 381, 404, 421-422
- Szolnok** (Transylvania = Erdel'de sancak merkezi: Theisz = Tisa nehri üzerinde ve Budin'in cenubuşarkî istikametindedir. Osmanlı menbâlarında Sonlok/Solnok imlâlarına tesadüf edilir) 275
- S**
- Şabaç / Şabac** — Bk.: Bögür'delen.
- Şam / Şâm** (Arapçada Suriye mânâsına gelen bu isim Türkçede Dimişk / Dimeşk şehrine alem olmuştur; bu şehrin ismi Garp menbâlarında Damaseus / Damas şekillerindedir). 28, 32, 38, 45-47, 65-67, 84, 94, 107, 108, 288, 374, 376, Bk.: C. I. 388, 389
- Şaraphâne** (Kars vilâyetinde Sarıkamış kazâsının Karakurt nâhiyesinde köy) 290
- Şark** (Umumiyetle şark memleketleri ve Osmanlılara nisbetle İran tarafı) 4, 6, 46, 54, 57, 59, 66, 68, 77, 83, 111, 112, 115, 125, 140, 155, 158, 159, 188, 194, 196, 202, 212, 220, 222, 226, 234, 236, 253, 255, 282, 291, 294, 375-376, 388
- Şarkıyye** (Mısır-Süflâda Müdiriyet ve muntaka: Merkezi Zakaazık kasabasıdır). 105
- Şarkî-Akdeniz** 95
- Bk.: Akdeniz.
- Şarkî-Anadolu** 6, 8, 11, 14, 18, 19, 22, 23, 40, 41, 48, 52, 54, 57, 165, 167, 174, 175, 177, 179, 180, 185, 196, 249, 253, 255, 257, 259, 262, 265, 290, 292, 295
- Bk.: Anadolu ve Garbî Anadolu.
- Şarkî-Arpaçayı / Naheivan-Arpaçayı** 290
- Şarkî-Karahisar** — Bk.: Şebin-Karahisar.
- Şarkî-Roma** — "Devlet, millet" cedvelinde Bizans ve Şarkî-Roma maddelerine bk.
- Şarvar** — Bk.: Tüskevar.
- Şebin-Karahisar / Şarkî-Karahisar** (Giresun vilâyetinde kazâ merkezi) 16, 49, 50

	Sayfa		Sayfa
Şehr-i Zül / Şehr-i Zûr (Kerkük sancığı).	292	dilen Macar kalelerinden Si-	
Bk.: Kerkük.		montorya kasabasının Os-	
Şehzâde-başı (İstanbul'da cadde)	245, 258	manlı menbâlarındaki muhar-	246
Bk.: Eski-Odalar-başı.		ref ismi).	
Şehzâde câmii (Kanunî'nin Mağni-		Şıra (Kiklâd adalarından: Garp	
sa valiliğinde ölen oğlu ve		menbâlarındaki Syra/Syroz/ Syros şekilleninde bahsedilir)	197
veliahdi şehzâde Mehmet nâ-		Şirvan-denizi /Bahr-i- Şirvan (Os-	
mına yaptırdığı câmi: İstan-		manlı menbâlarında Hazar	
bul'da Şehzâde-başında bu-		denizine verilen isimlerden) 383 - 384	
lunan bu câmi Koca-Sinan'ın		Bk.: Hazar-denizi.	
ilk büyük eseridir) 244 - 246, 258,	322, 371	Şüregel / Şüregil (Kars vilâyetinde	
Şenbi-Gazân (Tebriş'in cenup tara-		Arpaçayı boyunu kaphyan es-	
fında Çingizîlerin "İlhânî-		ki sancak: 19 uncu asra kadar	
ler" denilen İran şubesinden		merkezi "Baş-Şüregel" olduğu	
Gazan-Han'ın türbesi: Ka-		halde sonradan Ergine ve Kızıl-	
nunî'nin meşhur Vezir-i a'-		Çakçak köyleri merkez ittihâz	
zamı Makbûl-İbrahim Paşa		edilmiştir. 1927 den itibaren	
burada bir kale yaptırmıştır)	166,	Zarşat kazâsiyle birleştirilen	
	173, 257	bu muntakaya şimdi Arpaçay	
Şerşel (Cezâyir'de liman: Cezâyir		kazâsı denilir). 171, 290	
şehirnin 115 kilometre gar-			
bindedir)	51, 153	T	
Şeyh-Timurtaş tekyesi (Kahire ei-		Taaş (Yemen'de sancak merkezi :	
vârında: Yavuz'un Mısır se-		San'a'nın 140 kilometre cenu-	
ferinde şehid olan Vezir-i		bunda ve iskelesi olan Mokha'-	
a'zam Hadım-Sinan Paşa ile		nın 7 kilometre şimalışarkısının	
Adana beyi Ramazan-oğlu		dedir. Bu sancak Yemen'in	
Mahmud Bey vesaire burada		cenubugarbî kısmındadır). 218, 249,	
medfundur).	34	373 - 374, 378 - 379, 381	
Seytanlık (Şimalî - Sporadlardan		Taberistân (İran'ın şimalinde	
Jura/ Gyarus adasının Türk-	197	hududu ihtilâflı munta-	
çe ismi)		ka: Umumiyyetle şimalden Mâ-	
Bk.: Sporad/Sporades.		zendran, şarktan Horasan, ce-	
Şikloş — Bk.: Siklos.		nubuşarkiden Kûhistan, ce-	
Şimali-Afrika 33, 51-52, 252, 319 - 320,		nuptan ve cenubugarbiden de	
330, 391, 415, 419		Irâkı-Acem'le mahdud göste-	
Bk.: Afrika.		rilir; Mâzedran'la birleştiren-	
Şimalî-Irak 40, 48, 54		ler de vardır). 384	
Bk.: Irak, Irâkayn, Irâkı-		Tâcûra (Trablusgarb vilâyet merke-	
Acem, Irâkı-Arab.		zinin şarkında,, vilâyetin Mal-	
Şimalî-İran.		ta Şövalyelerine tâbi olduğu	
"Devlet, millet" cedvelinde		zaman millî mukavemet üssü	
İran maddesine de bk.		ve Osmanlı sancak merkezi o-	
Şimalî-Kafkasya 383		lan kasaba: Sonraları nâhiye	
Bk.: Cenubi-Kafkasya ve		merkezi olmuştur)	266
Kafkasya.		Tahtakale / Taht-el-kal'a (İstanbul'da	
Şimalî-Karadeniz. 382		da mahalle)	299
Bk.: Karadeniz.		Taht-el-kal'a — Yukarıki maddeye bk.	
Şimotorna (Kanunî devrinde fethe-			

	Sayfa		Sayfa
Taht-ı Süleyman (İran'da Urmiye gö- lünün cenubuşarkî tarafında dağlık) 179, 291		Tisa derler). 267, 271, 275	
Tarsus (İçel = Mersin vilâyetinde ka- zâ merkezi) 123, 313, 401 Bk.: C. 1.		Timişvar (Banat eyâletinin merkezi: Budin'in 355 kilometre kadar cenubuşarkisinde ve Bega nehrinin üstündedir. Garp men- bâlarında Temesvar / Timic- hoara = Timişoara şekillerine tesadûf edilir). 228, 263, 267 - 269, 273 - 275, 285, 314 342	
Taşoz (Kavala körfezinin cenubu- şarkisinde ada) 340 Bk.: C. 1.		Tırhala (Yunanistan'ın Tesalya kit'a- sında eski sancak merkezi) 345 Bk.: C. 1.	
Tata (Macaristan'da Komorn'un 19 kilometre cenubuşarkisinde Es- terhazy kontlarının şatosuyla meşhur kasaba). 347		Tiber — Bk.: Tevere.	
Tatar-Pazarcığı (Bulgaristan'da ka- saba) 343 Bk.: C. 1.		Tibre — Bk.: Tevere.	
Tebriz / Tebriz (İran Azerbaycanının merkezi ve eski Safavî pâ-yı- tahtı) 11, 13 - 15, 22 - 23, 37, 41, 47, 164, 166 - 177, 179 - 180, 182, 257 - 258, 261, 291, 315 Bk.: C. 1.		Tiflis (Gürcistan'da eski Kharthli krallığının pâyitahtı olan şe- hir) 10	
Teke (Şimdiki Antalya vilâyetinin eski ismi) 4, 27, 56, 159, 201 Bk.: Antalya ve C. 1.		Tighina — Bk.: Bender.	
Tekfur-pınarı (Sofya civarında konak) 69		Tih (Kızıldeniz'in şimalindeki Akabe ve Süveyş körfezleri arasında cenuba doğru uzayan müselles yarımada: Aynı isimdeki meş- hur çölle onun cenubundaki Tûr-i Sînâ buradadır) 31 Bk.: Sînâ.	
Tekirdağ/Tekirdağı (Vilâyet merkezi) 53 Bk.: C. 1.		Tihâme (Yemen'in sâhil boyundaki ovalık kısmı: Bir aralık bura- sı "Yemen Beylerbeyliği" is- miyle ayrı bir vilâyet olmuş ve Zebîd şehri de merkez ittihâz edilmiştir. Yemen'in Tihâme'- ye mukabil dağlık kısımları- na da Cebel denilir). 373 Bk.: Cebel.	
Telemsen — Bk.: Tlemsân.		Tiflos — Bk.: İlyaki.	
Tel-Habeş (Merci-Dâbık civarında) 27		Timişoara — Bk.: Timişvar.	
Temesvar — Bk.: Timişvar.		Tine — Bk.: İstendil.	
Tenes (Cezâyir'de şehir: Cezâyir şehrinin 150 kilometre garbin- de ve Akdeniz sâhilindedir) 51		Tirol / Tyrol (Şarkî-Alp dağlarının iki yamacında eski eyâlet: A- vusturya, İsviçre ve İtalya a- rasında paylaşılmıştır). 109	
Tenos — Bk.: İstendil.		Tisa — Bk.: Theisz.	
Tepedelen (Arnavutluk'da Yanya' nın 100 kilometre şimaligarbî- sinde eski kazâ merkezi) 195		Titel (Macaristan'da Theisz = Tisa nehri üzerinde kasaba) 267	
Tercan (Erzincan vilâyetinde kazâ merkezi) 9 - 10 Bk.: C. 1.		Tlemsân/Telemsen (Cezâyir'de müs- tahkem şehir: Cezâyir'in Vah- rân/Vehrân sancagında, Vah- rân'ın 116 kilometre cenu- bugarbisinde ve sâhilden 48 kilometre içerdedir) 51, 306	
Terkos (İstanbul civarında: Eski menbâlarda: Derkos imlâsına da tesadûf edilir). 107 Bk.: C. 1.		Tokat / Tokad (Vilâyet merkezi) 81, 123, 163, 279, 287, 293	
Tersâne — Bk.: Haliç-Tersânesi.			
Tevere (İtalya'da Türklerin Tiber ve Fransızların da Tibre dedik- leri ırmak). 237			
Theisz (Macaristan'da Karpatlar'dan çıkıp Tunaya dökülen ırmak: Macarlar Tisza, Osmanlılar			

Sayfa

Sayfa

- Bk.: C. 1.
- Tokay / Tokoç** (Macaristan'da Theisz = Tisa ve Bodrog sularının kavşağında kasaba) 120 - 121, 127, 129-130, 217, 330, 341 - 342
- Tokhma-çayırı** (Malatya vilâyetinde Tohma / Tokhma suyu boyunca) 26
- Ton-suyu** — Bk. Don/Ton.
- Tophâne** (İstanbul'da Galata ile Fındıklı arasında cadde ve semt) 287, 362, 418
- Bk.: C. 1.
- Topkapı / Topkapusu** (İstanbul surlarında kapı ve bu kapının bulunduğu semt. 329
- Bk.: C. 1.
- Topkapı-sarayı** (Eski ismi: Yeni-saray) 43, 48, 60, 73, 93, 185, 284, 299, 321, 362, 372, 378, 421
- Bk.: Yeni-saray ve C. 1.
- Toprakkale** — Bk.: Eleşgirt.
- Tortum** (Erzurum vilâyetinde kazâ merkezi: İlk fethinde sancak merkezi ittihâz edilmiştir) 261 - 262
- Toscana / Toskana-denizi** (İtalya'nın garbindeki Tiren denizi). 277
- Toulon** (Cenubi Fransa'nın Akdeniz sâhilinde meşhur liman) 239 - 242, 250
- Tour de Naillac** — Bk.: Arab-kulesi.
- Törük-Becsé** — Bk.: Beesé.
- Trablusgarb / Trablus-ül Garb / Garb-Trablusu** (Şimali-Afrika'da eski Osmanlı vilâyet merkezi. Eski ismi: Tripolis) 51, 169, 175, 264-266, 278, 296, 315, 318 - 320, 331 - 332, 334, 335, 403, 405, 417 - 418
- Trablusşam / Trablus-i Şam / Trablus-üş Şam / Şam-Trablusu** (Suriye'de Beyrut vilâyetinin eski sancak merkezlerinden: Beyrut'un 65 kilometre şimalışarkısındadır. Eski adı: Tripolis) 28, 30, 47, 66, 162
- Trabzon (Vilâyet merkezi)** 6, 8, 10, 16, 59, 118, 171, 278, 341, 353
- Bk.: C. 1.
- Trajetto** (İtalya'da eski Napoli krallığı şehirlerinden Traetto: Sez-

- za'nın 44 kilometre garbindedir). 168
- Transylvania** = Erdel — "Devlet, millet" cedvelinde Erdel madmesine bk.
- Traverse de Dragut** (1565 = 972 Malta muhâsarasında Turgud Paşa'nın iki liman arasındaki Sceherras yarımadasını boydan boya kat'edecek surette yaptırdığı kapalı yansiperi, Turgud-siperi: Büyük kahraman bir rivayete göre burada şehid olmuştur). 333
- Treviso** (Eski Venedik şehirlerinden: Venediğin 30 kilometre şimalıgarbısındadır). 390
- Trianda-körfezi** (Rodos adasında) 83
- Tuna** (Şarkî Avrupa'nın büyük ırmağı) 62, 68 - 72, 110 - 111, 113 - 115, 117 - 118, 131, 135, 136, 139 - 140, 207, 210, 223 - 224, 227, 233 - 234, 239, 267 - 268, 273, 297, 344 - 345, 349, 365
- Bk.: C. 1.
- Tunus** — "Devlet, millet" cedveline bk.
- Turgud-burnu** — Bk.: Pointe-Dragut.
- Turgud-siperi** — Bk.: Traverse de Dragut.
- Turhal** (Tokat / Tokad vilâyetinde kazâ merkezi. Eski ismi: Gazıura) 49
- Turla** = Dniestr (Galigya'dan çıkıp Karadeniz'e dökülen ırmak: Türkler bu nehre Turla derler) 210
- Turna-dağ / Turna-dağı** (Maraş / Merâş vilâyetinde Göksun / Göğsun ovasına hâkim tepeler). 19, 171
- Tuzla** — Bk.: Larnaka.
- Tümük / Tümeç** (Yukarı-Kür bo-yunda ve Ahıska ile Ahılkelek arasında kale) 265
- Türbek** (Szigetvar'da kalenin şimalindeki karargâh yerinde Kanunî Sultan Süleyman'ın kalbi defnedilen yere yapılan türbeye Macarların verdikleri muharref isim: Bu türbe Similehof tepesindedir. 17 nci asırda Katolik papasları tarafından burada "Türbek" ya-

- hut "Türk" isminde bir kilise yapılmıştır!)
Bk.: Similehof ve Süleyman-koy.
- Türkisch-Becse** — Bk.: Becsé.
- Türkiye** — "Devlet, millet" cedvelinde Türkiye ve Türk/—ler maddelerine bk.
- Türk-kilisesi** — Bk.: Türbek.
- Türk-tepesi** — Bk.: Hünkâr-tepesi.
- Tüskevar** (Macaristan'da Osmanlı menbâlarının Tüsarvar / Nüsarvar / Şarvar gibi muharref isimlerle andıkları kale) 147
- Tüsarvar** — Bk.: Tüskevar.
- Tyrol** — Bk.: Tirol / Tyrol.
- Tzaritzyn** / Stalingrad (Rusya'da Ejderhan = Astrahan'ın şimaligârbisinde ve Volga = İtil/İdil nehri üzerinde şehir) 384
- U**
- Ücân** (İran'da yayla) 167, 169 - 170, 176
- Udbina** (Kanunî devrinde fethedilen Hırvatistan kalelerinden) 127
- Uğraş-deresi** / Uğraş-köyü / Savaş-köyü Yavuz'un şehzâdeliğinde babası İkinci Bâyezid'le harbettığı yer) 2, 53, 282, 297
Bk.: Sirt-köyü ve C. 1.
- Uj-Becse** — Bk.: Becsé.
- Ujlak** / Ujlok / İllok (Macaristan'da Tuna üzerinde, Petervaradin'in 40 kilometre garbinde, Budin'in 240 kilometre cenubunda ve Vukovar'ın 35 kilometre cenubuşarkisinde Türklerin İlok ve Ujlok dedikleri müstahkem mevki: Kanunî devrinde burası Belgrad ve Mohaç seferlerinde iki defa fethedilmiştir) 73, 114
- Ujlok** — Yukarıki maddeye bk.
- Ulagos** — Bk.: Vilagosvar.
- Umman-denizi** (Arabistan yarımadasının cenubunda) 107, 203, 271, 355, 380
- Urana** (Dalmaçya'da Kanunî devrinde fethedilen kalelerden) 127, 220
- Urfa** / Ruhâ Vilâyet merkezi. Eski isimleri: Edessa / Orrhoê) 41, 180
- Sayfa** **Urmiye** / Rumya / (İran Azerbaycanında göl). 22
- 358 **Usturgon** (Macarların Esztergom ve diğer Garp milletlerinin Gran dedikleri Macar şehri: Aynı isimdeki vilâyetin merkezi dir ve Budin'in 37 kilometre şimaligârbisinde, Tuna'nın sağ sâhilinde ve Gran nehrinin Tuna'ya döküldüğü yerdedir; bu şehir ilk Macar kralı Saint-Etienne'in doğum yeri olmakla meşhurdur) 137, 156 - 157, 234, 239 - 240, 279, 348, 354
- 147 **Uylok** — Bk.: Ujlak.
- Ü**
- Ümm-üd-Dinâr** (Mısır'ın şimaligârbisinde ve Nil'in garp tarafında mevki) 39 - 40
- Üsküdar** (İstanbul vilâyetinde ve Boğaziçinin Anadolu sâhilinde kazâ merkezi) 7, 24, 60, 77, 165, 245, 255 - 256, 281, 296, 298, 313, 341, 349, 362
- Bk.: C. 1.
- Üsküp** / **Üsküb** (Yugoslâvya'da eski Kosova vilâyet merkezi) 193
Bk.: C. 1.
- V**
- Valencia** (İspanya'nın şark sâhilinde eyâlet: Madrid'in 220 kilometre cenubuşarkisindeki eyâlet merkezi de aynı isimdedir. Araplar Belensiyye derler). 242
- Valetta** / Valette — Bk.: Citta-Valetta / La Valette.
- Valpo** (Kanunî devrinde fethedilen Macar kalelerinden) 238
- Van** (Vilâyet merkezi. Eski isimleri: Chauon / Artemita / Semiramocerta / Thospia. Vilâyetin eski isimleri: Vanand / Vaspuragan / Aspracania. Arab menbâlarında Vaspuragan ismi Besfercân / Besfürcân şekillerini alır: Bu sâha Bitlis vilâyetinin cenubuşarkî ve Sirt / Siird vilâyetinin şimalişarkî taraflarını da muhtevi-

Sayfa

dir). 165-166, 172 - 175, 179 - 180,
255, 257 - 260, 262, 264 - 265, 292,
314, 326, 355

Van-gölü (Eski isimleri: Thospitis
lacus/Tospai-dzov) 265

Varadin — Bk.: Petervaradin.

Varat (Hırvatistan'da ve Drava bo-
yunda eski Macar sancığı:
Macarlar Varasd ve diğer
Garp milletleri Warasdin/
Varadin derler; sancak mer-
kezi de aynı isimdedir) 351

Vasiliko — Bk.: İncir-limanı.

Vastan (Van vilâyetinin Gevaş ka-
zâ merkezi ve burada eski
bir kale) 165, 174

Vastâniyye (Mısır'da Kahire'nin
iki kilometre şimalıgarbîsin-
de bu şehrin Nil üzerinde is-
kelesi olan Bulak kasabası
civârında mevki) 34

Vecchia — Bk.: Citta-Vecchia.

Vehrân / Vahrân — Bk.: Oran.

Velika (Kanunî devrinde fethedi-
len Bosna kalelerinden) 246

Venedik 6, 21, 45, 397
"Devlet, millet" cedvelinde
Venedik-cumhuriyeti ve Ve-
nedikli/—ler maddeleriyle
C. I. cedveline bk.

Vertizo-ovası (Macaristan'da, Drava
boyunda ve Türklerin Osek
dedikleri Eszek / Essek şehri
civârında) 199 - 200, 346

Veszprém (Macaristan'da Budin'in
97 kilometre cenubıgarbîsin-
de sancak ve piskoposluk
merkezi olan kale: Almanlar
Weszprim, Türkler Bepirem
derler) 272, 347

Vidin (Bulgaristan'da, Tuna'nın
sağ sâhilinde kasaba) 69
Bk.: C. I.

Vienna — Bk.: Viyana.

Vienne — Bk.: Viyana.

Vilagosvar (Macaristan'da Osman-
lıların Vilâgoş / Ulağos de-
dikleri eski kale: Alt'Arad'-
ın 31 kilometre şimalışarkî-
sindedir) 351

Vilâgos — Yukarıki maddeye bk.

Villafranca / Villefranche (Cenubî

Sayfa

Fransa'da, Nice = Nis civâ-
rında liman). 241
Bk.: C. I.

Villanova (Rodos adasının şimali-
garbîsinde mevki: "Cem-bah-
gesi" denilen yer buradadır) 77-78
Bk.: Cem-bahgesi.

Villefranche — Bk.: Villafranca.

Visgrad (Macaristan'da Macarla-
rın Wissegrad, Almanların
Bolidenburg dedikleri şehir:
Buradaki Visgrad şekli Os-
manlı menbâlarına göredir) 223,
246

Viyana (Avusturya'nın merkezi:
Almanlar Wien, Fransızlar
Vienne, eski Lâtinler Vienna
ve Macarlar Bees derler:
Osmanlı menbâlarında te-
sadüf edilen Beç şekli Macar-
cadan alınmıştır; şimdi
kullanılan Viyana ismi de
Lâtince'nin Vienna şeklin-
den gelir) 63, 121, 129 - 144, 146,
148 - 150, 156 - 157, 159, 183, 188,
204, 231, 279, 341, 354, 419.
Bk.: C. I.

Vojno-Ostrovo (Belgrad'ın şimal
tarafında ada) 72

Volga (Rusya'da Hazar denizine
dökülen ırmak: Türkler İtil/
İdil derler) 382 - 385

Vukovar (Macaristan'da, Tuna ve
Vuka sularının kavşağında
ve Budin'in 220 kilometre
cenubunda kasaba) 200, 345, 363

Vutus — Bk.: Wutusch.

W

Waizen / Waitzen (Macaristan'da
Peşte'nin 37 kilometre şima-
linde ve Tuna'nın sol sâhi-
linde şehir) 223

Waradin — Bk.: Petervaradin.

Weszprim — Bk.: Veszprém.

Wien — Bk.: Viyana.

Wieneberg (Viyana civârında tepe) 136

Wissegrad — Bk.: Visgrad.

Wutusch = Vutus (Kanunî dev-
rinde fethedilen Macar kale-
lerinden) 147

	Sayfa		Sayfa
Y		Yenişehir (Yunanistan'da Tesalya'nın en mühim şehri) Bk.: C. 1.	297
Yahniler (Kars ovasıyla şarktaki Şüregel kazâsını ayıran iki dağ: Büyük Yahni, Küçük-Yahni)	171	Yeşilköy = Ayastefanos (İstanbul civarında). C. 1. de Ayastefanos maddesine bk.	329
Yanbolu (Bulgaristan'da kasaba) Bk.: C. 1.	216	Yunan-denizi (= Mer ionienne) 402, 407	
Yanova — Bk.: Jenoe.		Yunanistan (Mora'nın şimalindeki asıl Yunanistan) 152 - 153, 160, 197, 264, 402, 407	
Yanya (Şimalî Yunanistan'ın Epir kıt'asında eski Osmanlı vilâyet merkezi) Bk.: C. 1.	219	Bk.: C. 1.	
Yassi-Çemen (Erzincan civârında)	8	Z	
Yaş/ Jassy/ İassy (Rumanya'da eski Boğdan voyvodalığının merkezlerinden; Yaş şekli Türk telâffuzuna göredir)	209	Zadorlaka (Kanunî devrinde fethe dilen Macar kalelerinden)	267
Yaş-pazarı (Boğdan'ın Yaş şehri civârında konak).	209	Zafade — Bk.: Safade.	
Yayça — Bk.: Jajeza.		Zafer-kapusu — Bk.: Porte de la Victoire.	
Yedi-kule (İstanbul sûrunda eski zından ve hazîne dâiresi) 13, 47, 73, 322, 392 Bk.: C. 1.		Zâlim-Ali kalesi — Bk.: Kal'a-i Zâlim.	
Yemen (Arabistan yarımadasında ülke: Merkezi San'a şehridir). 48, 74 - 75, 206, 217 - 218, 249, 252, 271, 355, 373 - 374, 376 - 377, 379 - 382, 387, 393 - 394, 398, 413, 416		Zanta (Yunan adalarından) 75, 160, 211, 399, 414 Bk.: C. 1.	
Yeni-Bahçe (İstanbul'da)	1, 329	Zapanyı (Kanunî devrinde fethedilen Macar kalelerinden)	360
Yeni-câmi (Kütahya'da İkinci Selim'in cülûsunda nâmına ilk hutbaxın okunduğu câmi)	359	Zaroşat / Zarşat (Kars vilâyetinde Arpaçay kazâsının merkezi)	171, 294
Yeni-Dünya (Osmanlı devrinde Amerikaya verilen isim) Bk.: Amerika.	202, 230	Zea — Bk.: Mürted	
Yeni-Saray (İstanbul'da Topkapı sarayının eski ismi) Bk.: Topkapı-sarayı.	1, 335	Zebîd (Yemen'de Hüdeyde'nin cennup tarafındaki sâhil boyu: ilk Osmanlı vilâyeti burada teşkil edilmiştir; merkezi de aynı isimdedir) 218, 374, 376-378, 394	
Yeni-Szigetvar (Szigetvar'daki yeni şehir). Bk.: Szigetvar ve Eski Szigetvar.	350	Zemin — Bk.: Zemlin.	
Yenişehir (Bursa vilâyetinde kazâ merkezi ve ova) Bk.: C. 1.	4-5, 7, 50, 283	Zemlin / Semlin / Zemun / Zemuni (Tuna üzerinde ve Belgrad'ın karşısında müstahkem mevki: Osmanlı menbâlarında Zemin şekli de kullanılır). 70-71, 73, 344-345	
		Zemun — Yukarıki maddeye bk.	
		Zemuni — Bk.: Zemlin.	
		Zeyrek (İstanbul'da cadde ve semt)	112
		Zimany — Bk.: Zemlin.	
		Züveyle / Zuveyle — Bk.: Bâb-üz-Züveyle.	

TARİH SIRASIYLA

TAHLİLİ FİHRİST

(Parantez içindeki siyah rakamlar Milâdî ve Hicrî tarihleri, metin rakamları da sahife numaralarını gösterir. — Tarih ihtilâfları için metne müracâat edilmelidir).

BİRİNCİ SELİM / YAVUZ SULTAN SELİM DEVRİ

- (1512 = 918) Yavuz'un cülûsu, 1 — İkinci Bâyezid'in İstanbul'dan Dimetoka'ya hareketi, 1 — İkinci Bâyezid'in ölümü, 1 — Yavuz'un Anadolu'da saltanatını ilân eden kardeşi Sultan Ahmed'e karşı hareketi, 2 — Yavuz'un kışı geçirmek için Bursaya gelişi, 2 — Sultan Ahmed'in Amasya baskını, 2 — Vezir-i-a'zam Koca Mustafa Paşa'nın idâmı, 3 — Yavuz'un emriyle Bursa'da beş şehzâdenin birden idâmı, 3.
- (1513 = 918) Yavuz'un kardeşlerinden Saruhan valisi şehzâde Korkud'un idâmı, 4.
- (1513 = 919) Yavuz'la büyük kardeşi Sultan Ahmed arasında Yenişehir meydan muharebesi ve Sultan Ahmed'in esâret ve idâmı, 4 — Ecnebi devletlerle sulh muâhedelerinin tecdidî, 6.
- (1514 = 920) Yavuz'un Edirne'den İran seferine hareketi, 6 — İstanbul'da 22 gün kalan Yavuz'un İran seferi için Beşiktaş'dan Üsküdar'a geçişi, 7 — Pâdişahın Üsküdar'dan Maltepe'ye hareketi, 7 — Harb ilânına ait beyânnâmenin İzmit'den Şâh-İsmail'e gönderilmesi, 7 — Yenişehir ovasında ordu toplanması, 7 — Pişdar kuvvetlerinin Akşehir'den Sivas'a gönderilmesi, 7 — Yavuz'un Konya'ya muvâsalatı, 8 — Sivas'da ordu yoklaması ve yüz kırk bin mevcuddan kırk bininin Anadolu'da kalacak ihtiyat kuvveti olmak üzere ayrılması, 8 — Osmanlı ordusunun Sivas'la Erzincan arasındaki Safavî hududuna dayanması, 8 — Erzincan Safavî muhâfızının itâat ve inkiyâdî, 8 — Yassı Çemen'de Şâh-İsmail'den elçi ve cevap gelmesi, 8 — Akkoyunlu sülâlesinden Pulur beyi Ferahsâd Bey'in orduya iltihâkı, 9 — Fırat boyunda Mısır Kölemen sultanından elçi ve nâme gelmesi, 9 — Erzincan'da bozgunculuk eden Karaman beylerbeyi Hemdem Paşa'nın idâmı, 9 — Yavuz'un Erzurum'a muvâsalatı, 9 — Ahıska Hristiyan atabeyinin ordu iâşesine yardımı, 10 — Geri dönmek isteyen Yeniçerilerin isyânı, 10 — Bâyezid kalesinin teslim olması, 11 — Osmanlı ordusunun Çaldıran sahrâsında mevzi alması, 11 — Çaldıran zaferi, 11 — Yavuz'un Çaldıran'dan Tebriz'e hareketi, 14 — Muzaffer pâdişahın Tebriz'e girişi, 14 — Tebriz'de Cuma selâmlığı ve Yavuz nâmına hutba okunması, 14 — Bin kadar ilim ve san'at ehlinin Tebriz'den İstanbul'a sevkî, 15 — Yavuz'un Tebriz'den Karabağ'a hareketi, 15 — Ordunun Aras nehrinden geçmesi ve Karabağ'da kışlamak istemiyen Yeniçerilerin tekrar isyânı, 15 — Osmanlı tarihindeki devlet-adamlarının en büyüklerinden ve Anadolu Türklerinden olan Baş-Defterdar Piri-Mehmet Çelebi'nin Devşirmeler gürhuna karşı üçüncü vezirliğe tâyini, 15 — Baş-Emir-âhur Bıyıklı-Mehmet Ağa'nın Bayurt fethi üzerine Erzincan beylerbeyliğine tâyini, 16 — Vezir-i-a'zam Hersekzâde Ahmed Paşa'nın Yeniçeri isyanlarından dolayı azli ve bir müd.

det sonra Vezâret-i-uzmâ makamına Dukagin-oğlu Ahmed Paşa'nın tâyini, 16 — Yavuz'un kış mevsimini geçirmek üzere Amasya'ya muvâsalatı, 16 — Şâh-İsmail'in sulh talebi, 17.

(1515 = 921) Amasya'da Yeniçerilerin isyânı, bu isyanda alâkası ve ayrıca ihâneti sâbit olan devşirme Vezir-i-a'zam Dukagin-oğlu Ahmed Paşa'nın idâmı, 17 — Yavuz'un Amasya'dan Kemah seferine hareketi, 18 — Safavi hâkimiyetinde bulunan Kemah kalesinin fethi, 18 — Tûrnadağ zaferi üzerine Dulğadır beyliği arâzisinin ilhâkı, 19 — Yavuz'un İstanbul'a avdeti, 19 — Timurilerden eski Horasan hükümdarı Bedî'üz-zaman-Mirzâ'nın İstanbul'da ölümü, 20 — Çaldıran seferindeki Yeniçeri isyanlarından mes'ul olanların İstanbul'da idâmı ve Yeniçeri-ağalarının saraydan tâyini hakkında kanun tedvini, 20 — Büyük İstanbul yangını, 21 — Dukagin-oğlu Ahmed Paşa'nın Amasya'da idâmındanberi altı ay dört gündür açık bulunan Sadâret makamına Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın son defa olarak tâyini, 21 — Üçüncü vezir Pîrî-Mehmed Paşa'nın himmetiyle Halîç-Tersânesinin genişletilmesi ve Osmanlı bahriyesine merkez ittihâzı, 21 — Diyarbekir eyâletinin merkezi olan Âmid kalesinin fethi, 22.

(1516 = 922) Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın son sadâretinden azliyle yerine Hadım-Sinan Paşa'nın tâyini, 23 — Eski-Koçhisar zaferi üzerine Şarkî-Anadolu'nun yanlış olarak «Kürdistan» denilen kısmının işgali, 23 — Mısır seferine çıkan Yavuz'un İstanbul'dan Üsküdar'a geçisi, 24 — Yavuz'un Akşehir'e muvâsalatı, 25 — Konya ovasından Mısır Kölemen sultanına mağlûb Safavi beylerinden Kara-Han'ın kesik başıyla bir zafernâme gönderilmesi, 25 — Ordunun Kayseri önünde konaklaması, 25 — Kırk bin kişilik bir kuvvetle önden gönderilmiş olan Vezir-i-a'zam Hadım-Sinan Paşa'nın Elbistan ovasında orduya iltihâkı, 25 — Söğütlü burnu konağında Mısır sultanının elli bin kişilik bir orduyla harb için Haleb'e geldiği hakkında haber alınması 25 — Türk ordusunun Kölemen hududundaki Sultan-suyu'nda konaklaması, 26 — Ordunun Malatya ovasında konaklaması, 26 — Tokhma-çayırı harb meclisinin tarihi kararı, 26 — Mısır ordusunun Haleb'den şimale doğru hareket etmiş olduğu hakkında haber gelmesi, 26 — Mısır sultanının Şâh-İsmail'i müsterek harekete davet etmiş olduğu hakkında haber gelmesi ve Erzincan'dan sonra Diyarbekir beylerbeyliğine tâyin edilmiş olan Bıyıklı-Mehmet Paşa'nın askeriyle orduya iltihâkı, 26 — Türk ordusunun Malatya arâzisinden Haleb üzerine hareketi, 26 — Mısır Sultanına gönderilmiş olan elçilerin Bucak-dere konağında orduya avdetleri ve Behesni /Besni kalesinin teslim olması, 26 — Antep Kölemen muhafızı Yûnus Bey'in kale anahtarlarını getirerek Yavuz'a inkiyâdı, 27 — Ordunun Anteb'e muvâsalatı, 27 — Ordunun Tel-Habeş'e muvâsalatı, 27 — Merc-i-Dâbık zaferi ve Mısır sultanı Kansu-Gavri'nin ölümü, 27 — Yavuz'un Haleb'e girişi, 29 — Pâdişahın Haleb'den Şam'a hareketi, 29 — Yavuz'un Hama'ya muvâsalatı ve teslim olan şehrin işgali, 29 — Yavuz'un Humus'a muvâsalatı ve şehrin teslim olması, 30 — Muzaffer pâdişahın Şam'a muvâsalatı, 30 — Yavuz'un Şam'dan Mısır seferine hareketi, 30 — İleri gönderilen Hadım-Sinan Paşa'nın Hân-Yûnus zaferi, 30 — Orduda zafer şenliği, 31 — Yavuz'un Kudüs'e muvâsalatı, 31.

(1517 = 922) Yavuz'un Gazze'ye muvâsalatı, 31 — Bozgunculuk eden vezir Hüseyin Paşa'nın idâmı, 32 — Mısır fethini te'min eden Ridâniyye zaferi, 32 —

Ridâniyye muharebesinde şehid olan Vezir-i-a'zam Hadım-Sinan Paşa ile arkadaşlarının cenâze merâsimi ve Sadâret makamına Yûnus Paşa'nın tâyini, 34.

- (1517 = 923) Kahire'nin işgali ve bir muhafız küt'a konulması, 34 — Kansu-Gavri'den münhal kalan Mısır sultanlığına yeğeni Tumanbay'ın intihâbı üzerine oğlu Mehmed'in Türk ordusuna gelip Yavuz'a itâat ve inkıyâdı, 34 — Ordugâhın Kahire civarındaki Vastâniyye'ye nakli, 34 — Sultan Tumanbay'ın bir gece baskınla Kahire'yi istirdâd etmesi, 34 — Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa'nın Kahire'yi istirdâda me'mur edilmesi, 35 — Kahire'de sokak muharebesi, 35 — Kahire'nin teslim olması ve Sultan Tumanbay'ın firârı, 35 — Tumanbay'ın tâkibi, 36 — Kölemen beylerinden Canbirdi-Gazâlî'nin dehâleti ve Osmanlı hizmetine girmesi, 36 — Sultan Tumanbay'ın dehâleti için elçi göndermesi, 36 — Tumanbay'a emannâme gönderilmesi, 36 — Yavuz'un parlak bir alayla Kahire'ye girişi ve Hilâfet meselesi, 36 — Tumanbay'dan ikinci defa olarak elçi gelip sulh müzakeresi için murahhaslar gönderilmesini istemesi, 38 — Tumanbay nezdinde murahhas gönderilmesi hakkında Divan kararı, 38 — Tumanbay'a gönderilen Osmanlı elçileriyle beş yüzü bulan muhafızlarının Kölemenler tarafından kılıçtan geçirilmesi, 38 — Yavuz'un Tumanbay üzerine bizzat hareketi, 38 — Nil'in karşı yakasına geçen Rumeli askerleri üzerine Tumanbay'ın baskın hareketi, 39 — Yavuz'un Nil nehrinden Cize'ye geçişi, 39 — Tumanbay'ı tâkib eden Yavuz'un «Ümm-üd-Dinâr» menziline varması, 39 — Son Mısır Kölemen Sultanı Tumanbay'ın yakalanması, 39 — Türk ordusuna esir olan El-Melik-ül-Eşref Tumanbay'ın büyük merâsimle Yavuz Sultan Selim'in huzûruna getirilmesi, 39 — Mardin kalesinin fetih müjdesi, Şarkî-Anadolu ve şimalî Irak fütûhâtı, 40 — Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa'nın Mısır valiliğine tâyini, 41 — Sultan Tumanbay'ın idâmı, 41 — Sultan Tumanbay'ın cenâze merâsimi, 42 — Osmanlı donanmasının İskenderiyye'ye muvâsalat haberi, 42 — Yavuz'un donanmayı teftiş için Kahire'den hareketi, 42 — Pâdişahın İskenderiyye'den Kahire'ye avdeti, 43 — Hicaz'ın Osmanlı imparatorluğuna iltihâkı ve «Emânât-ı mubâreke» meselesi, 43 — Donanmanın İskenderiyye'den İstanbul'a avdeti ve son Abbâsî halifesiyle Mısır'ın mühim âilelerinden bin sekiz yüz kişi götürmesi, 43 — Bursa muhafızlığında bulunan eski Vezir-i-a'zam Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın ölümü, 44 — Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa'nın Mısır valiliğinden azliyle yerine Osmanlı hizmetine girmiş olan Kölemen beylerinden Hayr-Bay'ın tâyini, 44 — Yavuz'un Mısır'dan Suriye'ye hareketi, 44 — Osmanlı devleti aleyhine ihânette bulunduğu anlaşılan devşirme Vezir-i-a'zam Yûnus Paşa'nın idâmı, 44 — Kıbrıs haracı meselesinin halli, 45 — Osmanlı hizmetine giren Kölemen beylerinden Canbirdi-Gazâlî'nin Kudûs valiliğine tâyini, 45 — Yavuz'un Mısır'dan Şam'a gelmesi, 45 — Şam'da Yavuz'un ordugâhından şehre taşınması, 45 — Mısır seferi esnâsında bir Macar tecâvuzu, 46.

- (1518 = 924) Devşirmelerin ihânâtlerinden dolayı onlara emniyeti kalmıyan Yavuz Sultan Selimin Anadolu Türklerinden olan üçüncü vezir Piri-Mehmet Paşa'yı İstanbul muhafızlığı vazifesinden Şam'a davet edip Vezâret-i-uzmâ makamına getirmesi, 46 — Şam'da büyük mutasavvıf Muhyiddin-i-Arabî türbesiyle câmiinin merâsimle açılması, 46 — Şâh-İsmail'in sulh talebi, Canbirdi-Gazâlî'nin Kudûs valiliğinden Şam valiliğine nakli, 47 — Yavuz'un Şam'dan Haleb'e hareketi, 47 — Pâdişahın Haleb'e muvâsalatı, 47 — Lübnan ısyânının tenkili, 47 — Yavuz'un Haleb'den İstanbul'a hareketi, 48 — Safavilere karşı «İbrişim yasağı» denilen boykotaj

- tedbiri, 48 — Vezir-i-a'zam Piri-Mehmet Paşa'nın şimalî Irak üzerine hareketi, 48 — Lübnan, Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz ölkelerini fetheden Yavuz Sultan Selim'in bu büyük seferinden İstanbul'a avdeti, 48 — Yavuz'un İstanbul'dan Edirne'ye hareketi, 49 — Muzaffer pâdişahın Edirne'ye muvâsalatı, 49 — Vezir-i-a'zam Piri-Mehmet Paşa'nın şimalî Irak fütuhâtından Edirne'ye avdeti, 49
- (1519 = 925) Anadolu'da ilk Celâlî isyânı, Bozoklu Celâl'in tenkili ve kesik başının İstanbul'a gönderilmesi, 49 — «Düzmece-Murad» denilen şehzâde Murad meselesi, 50 — Cezâyir hükümdarı Sultan Hayrüddin Barbaros'un Yavuz'a elçi gönderip inkıyadını arzetmesi üzerine Cezâyir hükûmetinin tasdîkı, 51 — Yüz elli gemi inşâsiyle donanmanın takviyesi, Rodos ve İran meseleleri, 52.
- (1520 = 926) Yavuz'un İstanbul'dan Edirne'ye hareketi, 52 — Yavuz Sultan Selim'in ölümü, 54.

BRİNCİ SÜLEYMAN / KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DEVRİ

- (1520 = 926) Kanunî'nin İstanbul'da cülûsu, 59 — Yavuz Sultan Selim'in cenâze merâsimi, 60 — «Abdül-ihsan» siyasetiyle işe başlayan Kanunî'nin hak ve adalet yolunda ilk icraâtı, Mısır menfilerinin vatanlarına iâdesi ve devlet tarafından müsâdere edilmiş malların tazmini: idare tarihimizde Kanunî devrinin hususiyetleri, 61.
- (1521 = 927) Saltanat tebeddülünü fırsat ittihâz eden Şam valisi Canbirdi-Gazâlî'nin isyânla istiklâlîni ilânı üzerine sevk edilen kuvvetlere karşı Mustaba muharebesinde mağlûbiyeti ve kesik başının İstanbul'a gönderilmesi, 65 — İstanbul'da Sultan Selim câmiinin temel-atma merâsimi, 67 — Birinci «Sefer-i Hümayun»: Kanunî Sultan Süleyman'ın Türk elçisine yapılan hakarettten dolayı İstanbul'dan «İlk Engerus seferi» denilen Belgrad seferine hareketi, 67 — Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan Edirne'ye gelişi, 68 — Kanunî'nin Edirne'den hareketi, 68 — Ordunun Filibe'ye muvâsalatı, 68 — Filibe'de Divan kurulup hareket plânının müzâkere edilmesi, 68 — Kanunî'nin Filibe'den hareketi, 69 — Sultan Süleyman'ın Sofya'ya muvâsalatı, 69 — Ordunun Sofya'dan hareketi, 69 — Tekfur-pınarı konağından Semendire'ye bin Yeniçeri gönderilerek Semendire beyi Husrev Bey'in Belgrad ablukasına me'mur edilmesi, 69 — Niş civârında Divan müzakeresi, 69 — Kanunî'nin Bögür-delen kalesi üzerine hareketi, 69 — Vezir-i-a'zam Piri-Mehmet Paşa'nın Belgrad şehriyle civârındaki Zemlin kalesi üzerine hareketi, 70 — Sabacz = Bögür-delen kalesinin fethi, 70 — Kanunî'nin ilk fethettiği şehir olan Bögür-delen kalesine girip imarını emretmesi, 70 — Sava nehri üzerinde büyük bir köprü kurulmaya başlaması, 70 — Zemlin kalesinin fethi, 71 — Belgrad muhâsarasının kaldırılmasını emrederek doğrudan doğruya Macaristan üzerine hareket edilmesine karar veren Kanunî'nin bu kararından cayarak Piri-Mehmed Paşa'nın fikrini kabul edip muhâsaranın devamını emretmesi, 71 — Sava nehri üzerinde kurulan köprü inşaatının ikmâlî, 71 — Kanunî'nin Sava nehrinden karşı yakaya geçip «Syrmium = Sirem» arâzisine girmesi, 71 — Sultan Süleyman'ın Belgrad önündeki ordugâha muvâsalatı, 72 — Üç koldan yapılan umumî hücumla Belgrad şehrinin fethi ve kalenin mukavemetinde devamı, 72 — Belgrad önünde Sava nehri üzerinde kurulan köprü inşaatının ikmâlî, 72 — Belgrad kalesinin fethi, 72 — Kanunî Sultan Süleyman'ın muhteşem bir alayla Belgrad şehrine girip câmiye tahvil edilen aşağı kale kilisesinde Cuma namazını kılması, 73 — Kanunî'nin Belgrad'dan İstanbul'a hareketi, 73 — Sultan Süleyman'ın Belgrad seferinden muzafferin İstanbul'a avdeti, 73 — Ragusa = Dobrovnik ve Venedik cumhuriyetleriyle Moskof çarlığı

- ğından Belgrad'ın fethini tebrik için elçiler gelmesi, 74 — Yemen'de Kanunî Sultan Süleyman nâmına hutba okunması, 74.
- (1521 = 928) Venedik cumhuriyetiyle yeni bir muâhede akdi, bu muâhede mucibince ticaret serbestisinin kabulü ve Venedik hâkimiyetindeki adalardan bazıları için cumhuriyetin haraca bağlanması, 75.
- (1522 = 928) Osmanlı donanmasının İstanbul'dan Rodos seferine hareketi, 75 — İkinci «Sefer-i Hümayun»: Kanunî Sultan Süleyman'ın ordu başında Rodos seferine çıkmak üzere İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi, 77 — Kanunî'nin karadan Marmaris'e gitmek üzere Üsküdar'dan ordu başında hareketi, 77 — Osmanlı donanmasının Rodos adasına muvâsalatı ve ilk ihrac hareketi, 77 — Serdar Mustafa Paşa idaresinde ve kurd-oğlu Muslihiddin-Reis kumandasındaki filonun Rodos kalesi önünden geçip «Öküz-burnu» denilen yerde demirliyerek karaya asker dökmesi, 78 — Kanunî'nin Kütahya'ya muvasalatı, 79 — Ordunun Kütahya'dan hareketi, 79 — Sandıklı-ovası konağında Rodos seferi serdârı vezir Mustafa Paşa'dan bir çavuş gelip adaya hâkim olan Haçlı «Saint-Jean» Şövalyelerinin teslim teklifini reddettikleri hakkında haber getirmesi, 80 — Rodos'un garbinde ve Şövalyelerin idaresinde bulunan «Kharki = Herke» adasının fethi, 80 — Bir takım iftirâlara uğrıyan Dulğadır beyi Şehsüvar-oğlu Ali Bey'in oğullarıyla beraber üçüncü vezir devşirme Ferhad Paşa tarafından idam edildiği hakkındaki haberin Çine ovası konağında Kanunî'ye arzedilmesi, bu mesele'nin ıcyüzü ve devşirme Ferhad'ın mes'uliyeti, 80 — Kanunî'nin ordusunu Rodos adasına geçirmek üzere Marmaris limanına gelişi, 82 — Sultan Süleyman'ın Marmaris'den Rodos'a geçişi, 82 — Rodos muhâsara hareketinin başlaması ve iki tarafın karşılıklı vaziyetleri, 83 — Rodos Şövalyelerinin idaresindeki adalardan İliaki = İleki adasının fethi, 85 — Rodos mülhakatından Nissiros = İncirli adasının fethi, 85.
- (1522 = 929) İstanbul'dan Yavuz nâmına yapılan Sultanselim câmiinin ikmâli 85 — Rodos muhâsara tafsilâtı, kalenin teslim olması ve dokuz adayla Anadolu sâhilindeki Bodrum kalesine hâkim olan «Saint-Jan de Rhodes» Haçlı Şövalyeler devleti arâzisinin Türkiye'ye ilhâkı ve Rodos'da mülteci bulunan Cem-Sultan oğlu şehzâde Murad'ın oğullarıyla beraber idâmı, 86 — Mevcudiyetine nihayet verilen Rodos Haçlı hükûmeti Üstâd-ı a'zamı «Villiers de l'Isle-Adam»'ın huzûra kabulü, 91 — Kanunî Sultan Süleyman'ın Şövalyeler tarafından henüz tahliye muâmelesi yapılmamış olan şehri görmek için Rodos'a girmesi, 91.
- (1523 = 929) Mevcudiyetine nihayet verilen Rodos Haçlı Şövalyeler hükûmeti Üstâd-ı a'zamı «Villiers de l'Isle-Adam»'ın arz-ı vedâ için ordugâha gelip huzûra kabul edilmesi ve Türk ordusunun teslim şerâitine tamamiyle riâyetinden dolayı şükranlarını arzetmesi, 91 — Rodos Haçlı Şövalyelerinin Türk ordusuna teslim ettikleri Rodos'dan gece yüzüne çıkıp gitmeleri, 92 — Rodos'un fetih timsâli olarak câmiye tahvil edilen büyük kilisesinde Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk Cuma namazını kıldıktan sonra İstanbul'a hareketi, 92 — Marmaris'e geçen Kanunî'nin eski ve yeni Rodos şehirlerini i'mâr için muhtelif emirleriyle tedbirleri, 93 — Rodos fethinden dönen Kanunî'nin izmit körfezindeki Dil iskelesine muvâsalatı, 93 — Dil iskelesinden gemilerle Sarayburnu'na geçen muzaffer pâdişahın İstanbul'a avdeti, 93 — Anadolu Türklerinden olan büyük Vezir-i a'zam Piri-Mehmet Paşa'nın Sultan Süleyman'ı bile hürmete mecbur eden fazilet ve vakarından dolayı tekaüde sevkıyla Sadâret makamına pâdişahın ayak suyunu içecek kadar zillet gösteren Hâs-Oda-başı devşirme İbrahim'in tâyini, 93 — Yeni Vezir-i a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın rakibi olan İkinci vezir Arnavut devşir-

mesi Hâin-Ahmed Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılmak üzere Mısır valiliğine tayini, 99 — Mısır valisi Hâin-Ahmed Paşa'nın İstanbul'dan Kahire'ye hareketi, 101 — Hâin-Ahmed Paşa'nın Kahire'ye muvâsalatı ve isyan hazırlıkları, 101.

- (1524 = 930) Mısır valisi Hâin -Ahmed'in Vezir-i-a'zam olamadığı için isyân ederek «El-Melik-ül-Mansûr Sultan Ahmed-Hân» ünvanıyla saltanat ve istiklâlini ilân edip nâmına hutba okutarak sıkke kestirmesi, 102 — Yavuz Sultan Selim'in kızı ve Kanunî Sultan Süleyman'ın kızkardeşi Hatice-Sultan'la evlendirilen ve Pargalı bir İtalyan yahut Rum devşirmesi olan Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın Bin-bir-gece masallarını hatırlatan muhteşem düğünü, 103 — Kanunî'nin oğullarından ikinci Selim'in doğumu, 104 — Mısır'da isyân edip saltanat ve istiklâlini ilân eden Arnavut devşirmesi Hâin-Ahmed'in idâmı ve kesik başının İstanbul'a gönderilmesi, 105 — Mısır ıslâhâtına me'mur olan Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın İstanbul'dan gemilerle İskenderiyye'ye hareketi,

- (1524 = 931) Anadolu Türklerine karşı zulümleriyle meşhur Hırvat dönmesi Dâmad-Ferhad Paşa'nın idâmı, 106 — Mısır ıslâhâtına deniz yolundan giderken fırtınadan dolayı yoluna devam edemiyen Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın kara yolundan gitmek üzere Mar-maris'e çıkması, 106.

- (1525 = 931) Mısır ıslâhâtına giden Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'yı azlettirmek için muhâlifleri tarafından tertib edilen Yenigeri isyânının İstanbul'da Kanunî tarafından bastırılması, 107 — Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın muhteşem bir alayla Kahire'ye girişi, 107 — Mısır ıslâhâtından sonra Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın Kahire'den İstanbul'a hareketi, 107 — Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın Mısır seyâhatinden İstanbul'a avdeti, 108.

- (1525 = 932) İlk Fransız elçisinin huzûra kabulü ve Türk istilâsı karşısında Avrupa vaziyeti, Almanya ve Fransa siyasetleri, 108.

- (1525-1526 = 932) Türk adaletinin en büyük mümessillerinden Şeyh-ül-İslâm Zenbilli Ali Efendi'nin ölümü, 111.

- (1526 = 932) Üçüncü «Sefer-i-Hümâyûn»: Mohaç seferine çıkan Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan Edirne'ye hareketi ve bu seferin meşrû sebepleri, 112 — Ordunun Filibeye muvâsalatı, 113 — Kanunî'nin Sofya'ya muvâsalatı, 113 — Vezâret-i-uzmâ makamına ilâveten Rumeli beylerbeyi, olan Makbûl-İbrahim Paşa'nın Eflâklar köyünden itibaren Rumeli askeriyle ileri sevkı, 113 — Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın Petervaradin fethine me'mur edilmesi, 113 — Ordu için kurulan Sava köprülerinin ikmâli, 113 — Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı, 113 — Sekiz yüz gemilik Tuna donanmasının Belgrad önlerine gelişi, 113 — Petervaradin muhâsarasının başlaması, 114 — Petervaradin şehrinin fethi ve kalesinin mukavemetinde devamı, 114 — Petervaradin kalesinin fethi, 114 — Osmanlı müelliflerinin Uylok dedikleri İflok/Ujlok kalesinin fethi ve Eszek kalesinin teslim olması, 114 — Drava nehri üzerine kurulan köprü inşaatının ikmâli, 114 — Ordunun yeni Drava köprüsünden karşı yakaya geçmesi, 114 — Asker geçtikten sonra Drava köprüsünün yıktırılması, 114 — Mohaç zaferi ve muharebesi, 115 — Mohaç ovasındaki Otağ-ı-Hümâyûn'da zafer tebriki, 116 — Macaristan'ın muhtelif taraflarına akın hareketleri, 116 — Türk ordusunun Mohaç'dan Budin'e hareketi, 117 — Mohaç meydan muharebesinde Macar istiklâline nihayet veren Kanunî Sultan Süleyman'ın Budin'e girişi, 117 — Tuna üzerinde kurulan köprü inşaatının ikmâli ve ordunun karşı yakaya geçişi, 117 — Budin'de on gün kalmış olan Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'a dönmek üzere Peşte'ye geçişi, 118 — Ordunun Peşte'den hareketi, 118 — Szege-

- din kalesinin fethi, 119 — Bacs = Baç kalesinin fethi, 119 — Macarların son mukavemetini kıran Becsne = Beçne zaferi, 119.
- (1526 = 933) Anadolu'da isyan çıktığı hakkında alınan haberler üzerine Anadolu beylerbeyi Behram Paşa'nın bir mukdar askerle tenkil hareketine gönderilmesi, 119 — Ordunun Macaristan'dan Belgrad'a gelişi, 119 — Macaristan meselesi ve Erdel voyvodası «Szapolyai Janos»-un Macar krallığına intihâbı, 120 — Mohaç seferinden dönen Kanunî'nin Sofya'ya muvâsalatı, 120 — Sultan Süleyman'ın Edirne'ye muvâsalatı, 120 — Muzaffer pâdişahın Mohaç seferinden İstanbul'a avdeti, 120 — Macar milliyetçilerinin Macaristan tahtına Erdel voyvodası Szapolya'yı intihâb etmiş olmalarına mukabil, Habsburg taraftarlarınınca Almanya imparatoru Charles-Quint'in küçük kardeşi Ferdinand'ın Pozsony = Pressburg Diyet meclisinin kararıyle Macar krallığına seçilmesi ve bu suretle iki ay kadar bir zaman zarfında iki Macar kralı türemiş olması, 121.
- (1527 = 933) Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın Anadolu isyanlarını bastırmak için İstanbul'dan hareketi ve bu isyanların mâhiyeti, 121 — Âsi Kalender'in Kara-çayır zaferi, 123 — Kalender'in mağlûbiyeti ve kesik başının teşhiri, 124 — İbrahim Paşa'nın Anadolu'dan İstanbul'a avdeti, 125.
- (1527 = 934) İslâmiyet esaslarını baltalyan Kaabız meselesi, 125.
- (1527 1528 = 934) Bosna, Hırvatistan, Eskiâvonya ve Dalmaçya fütûhâtı, 126.
- (1528 = 934) Osmanlı himâyesine giren Macar kralı Szapolya ile muâhede akdi, 127.
- (1529 = 935) Makbûl-İbrahim Paşa'ya Vezâret-i-uzmâ makamına ilâveten çok geniş salâhiyetlerle ve «Ser-askerlik» üvânîyle Baş-kumandanlık tevcihi, 128 — Vezir-i-a'zam ve Ser-asker Makbûl-İbrahim Paşa'ya Rumeli Beylerbeyliğinin de ilâveten tevcihi, 129 — Dördüncü «Sefer-i-Hümâyun»: Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan «Gazây-ı-Bec» denilen birinci Viyana seferine hareketi, 129 — Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı, 130 — Ordunun Edirne'den hareketi, 130 — Ordunun Filibe'ye muvâsalatı, 130 — Kanunî'nin Sofya'ya muvâsalatı, 131 — Ordunun Belgrad'a muvâsalatı, 131 — Mohaç civârında Macar ovasında orduya iltihak eden ve Türk himâyesinde bulunan Macar kralı Szapolya'nın istikbal merâsimi, 131 — Macar kralı Szapolya'nın huzura kabulü ve el-öpme merâsimi, 131 — İzvornik beyi Küçük-Bâli/Bah Bey'in Avusturya'ya kaçarken Drava boylarında ele geçirilen tarihî Macar tacının getirilmesine me'mur edilmesi, 132 — Mohaç seferinden sonra Macaristan'ın mukadderâtını Macar milliyetçilerine bırakmış olan Türk ordusu çekildikten sonra Charles-Quint'in kardeşi Birinci Ferdinand tarafından işgal edilmiş olan Budin şehrinin muhâsarası, 132 — Macar krallık tacının Türk ordusuna getirilmesi, 133.
- (1529 = 936) Budin kale kapılarından birinin zabtı, 133 — Budin kalesinin Türk ordusuna teslimi, 133 — Boğdan prensliğinin tâbiyyet muâhedesi, 133 — Karargâhın Budin'den «Alt-Ofen = Eski-Budin»e nakli, 134 — Budin sarayında Türk mahmisi Zapolya'nın Segbanbaşı tarafından Macar tahtına çıkarılması, 134 — Türk ordusunun Avusturya toprağına girişi, 135 — Pışdar kuvvetlerinin Viyana müdâfileriyle ilk müsâdemesi, muharebenin kazanılması ve Avusturya kumandanının esâreti, 135 — Kanunî'nin Viyana müdâfilerine teslim teklifi, 135 — Vezir-i-a'zam ve Ser-asker Makbûl-İbrahim Paşa kumandasındaki Rumeli askerinin Viyana önlerine muvâsalatı, 135 — Kanunî Sultan Süleyman'ın Viyana'ya muvâsalatı ve şehrin muhâsarası, 135 — Birinci Viyana muhâsarasının on yedi gün sürdükten sonra kaldırılması ve devşirme Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın ihâneti hakkındaki İngiliz rivayeti, 137 — Birinci Viyana muhâsarasında kullanılan büyük toparların Tuna donanmasıyla nehir yolundan nakli, 139 — Türk ordusunun Viyana'dan Buda-Peşte'ye hareketi, 139 — Ordunun Viyana'dan Bu-

din'e gelişi, 140 — Kanunî'nin Budinden Peşte'ye geçişi, 140 — Peşte ordugâhında huzura kabul edilen Macar kralı Szapolya'nın gazâ tebriki, 140 — Kanunî'nin Peşte'den İstanbul'a hareketi, 140 — Tarihi Macar tacının Türk himâyesindeki kral Szapolya'ya gönderilmesi, 140 — Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı, 141 — Sultan Süleyman'ın Sofya'ya muvâsalatı, 141 — Pâdişahın Filibe'ye muvâsalatı, 141 — Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı, 141 — Sultan Süleyman'ın birinci Viyana seferinden İstanbul'a avdeti, 141.

(1530 = 937) Bir sulh akdi teşebbüsünde bulunmak üzere Avusturya'dan İstanbul'a elçiler gelmesi, 141 — Avusturya elçilerinin Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa tarafından kabulü ve Birinci Ferdinand'ın takınmış olduğu «Macar kralı» ünvânının reddi, 142 — Avusturya elçilerinin Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa tarafından ikinci defa kabulü ve sulh akdedebilmek için Charles-Quint'in «Almanya imparatoru» ünvânından vazgeçip İspanya kralığıyla iktifâ etmesi ve kardeşi Birinci Ferdinand'ın da Macar krallığı üzerindeki iddiâlarından ferâgat etmesi şeklinde sert cevaplarla karşılınmaları, 142 — Kanunî'nin huzûruna kabul edilen Avusturya elçilerinin bir haraç mukabilinde Macaristan'ın Avusturya'ya terki şartıyla sulh istemeleri, 142 — Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın huzûruna celbedilen Avusturya elçilerine yeryüzünde Osmanlı pâdişahından başka imparator olamayacağı için Charles-Quint'in imparatorluk ünvânından vazgeçerek Almanya'dan İspanya'ya çekilmesi ve kardeşi Birinci Ferdinand'ın da Macar tahtı üzerindeki iddiâlarından vazgeçmesi şeklindeki Türk sulh şartlarının tebliği 143.

(1530-1531 = 937) Budin'in Alman muhâsarasından kurtarılması, 143.

(1532 = 938) Beşinci «Sefer-i Hümayun : Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan «Alman — Alman» seferine hareketi ve bu seferin sebepleri, 144 — Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı, 145 — Ordunun Filibe'ye muvâsalatı, 145 — Ordunun Sofya'ya muvâsalatı, 145 — Kanunî'nin Niş'e muvâsalatı, 145 — Niş ordugâhına gelen Avusturya murahasalarının mütâreke talebi ve bu talebin reddi, 145 — Ordunun Belgrad'a muvâsalatı, 146 — Belgrad ordugâhına gelen Fransa sefirinin fevkalâde merâsimle huzûra kabulü, bu merâsimin mü-târeke talepleri reddedilen Avusturya murahasalarına seyrettirilmesi ve Kanunî Sultan Süleyman'ın Avrupa'ya karşı hegemonya siyaseti, 146 — Ordunun Belgrad önlerinden ileri hareketi, 147 — Siklos, Eggerszeg ve Szerecsem kalelerinin fethi, 147 — Kopolna kalesinin fethi, 147 — Babocsa kalesinin fethi, 147 — Belevâr kalesinin fethi, 147 — Wutusch kalesinin fethi, 147 — Safade kalesinin fethi, 147 — Osmanlıların Kanije dedikleri Nagy-Kanisza kalesinin fethi, 147 — Kapornak, Poeloeske ve Tüskevar kalelerinin fethi, 147.

(1532 = 939) Koermendvar kalesinin fethi, 148 — Rum kalesinin fethi, 148 — Osmanlıların Raba dedikleri Raab nehri üzerinde köprü kurulması, 148 — İkerwar ve Mesteri kalelerinin fethi, 148 — Hidveg kalesinin fethi ve ordunun Raab köprüsünden karşı yakaya geçirilmesi, 148 — On yedi gün mukavemet edebilen Koeszegh — Guns kalesinin muhâsarası, 148 — Guns kalesinin teslim olması, 149 — Kanunî'nin Türk ordusuna meydanı boş bırakıp hiç görünmemek isteyen kral Ferdinand'ı meydan muharebesine davet için bir Nâme-i Hümayun göndermesi, 149 — Kanunî'nin Gratz'da konaklaması ve şehirle kalenin fethi hakkındaki Türk ve ecnebi rivayetleri, 151 — Türk ordusunun Muhr nehrinden köprüsüz geçmesi, 152 — Ordunun Drava nehrinden geçişi, 152 — Andrea Doria'nın Osmanlı sâhillerine ilk tecâvuzu ve Koron kalesinin üstün kuvvetler karşısında sukutu, 152 — Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı, 153 — Ordunun Sofya'ya muvâsalatı, 153 — Ordunun Filibe'ye muvâsalatı, 153 — Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı, 153 — Türk

ordusuna Orta-Avrupa kapılarını açan ve Türk donanmasına Akdeniz hâkimiyetini hazırlayan eski Vezir-i-a'zam Piri-Mehmet Paşa'nın halefi devşirme İbrahim Paşa tarafından zehirletilmek suretiyle şehâdeti, 154 — Kanunî'nin «Alaman — Alman» seferinden İstanbul'a aydeti ve bu seferin neticeleri, 155 — İstanbul'da zafer şenliği, 155 — Osmanlı-Lehistan ittifakı ve ittifak esasları, 155

(1533 = 939) Sulh istemek için Avusturya'dan İstanbul'a bir elçi gelmesi, 156 — Avusturya elçisinin Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa tarafından kabulü, 156 — Kanunî'nin huzûruna kabul edilen Avusturya elçisinin sulh istemesine mukabil yalnız mütârekeye muvâfakat edilmesi, 156 — Türk hâkimiyetini kabul eden Avusturya ile sulh akdi, kralın Vezir-i-a'zamla müsâvâtı ve Macaristan üzerindeki iddîâlarından vazgeçmesi, 157 — Sulhün akdi üzerine Avusturya murahhaslarının huzûra kabulü, 158.

(1533 = 940) Kanunî devrinin Şark meselesi, Safavî tehlikesi ve Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın İstanbul'dan Şark seferine hareketi, 158 — Cezâyir hükümdarı ve Türk denizciliğinin şanlı piri Barbaros Hayrûddin'in ilk defa olarak İstanbul'a gelişi, 160 — Ülkesiyle donanmasını anavatana bağışlayan Barbaros'un huzûra kabulü ve Haleb sayâhâtı meselesi, 161.

(1534 = 940) Yavuz Sultan Selim'in karısı ve Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa-Hatun'un ölümü, 162 — Koron kalesinin istirdadı, 162 — Cezâyir beylerbeyi Barbaros Hayrûddin Paşa'ya Kapdan-ı Deryâlık tevcihi, 162 — Osmanlı tarihinin en büyük ilim adamlarından Şeyh-ül-İslâm İbni-Kemal = Kemal-Paşa-zâde'nin ölümü, 162 — Şark seferine çıkmış olan Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın kış mevsimini Haleb'de geçirdikten sonra Diyarbekir'e gelişi, 163 — Altıncı «Sefer-i-Hümâyûn»: Safavilere karşı «İrâkayn» seferine çıkan Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi, 165 — Kanunî'nin Üsküdar'dan hareketi, 165 — Van fethi, 165 — Şarkî-Anadoluda muhtelif kaleler teslim alınması, 165 — Kanunî'nin Kütahya'ya muvâsalatı, 165 — Azerbaycan'a yürüten Makbûl İbrahim Paşayı Sa'd-âbâd ovasında karşılayan Tebrizlilerin itâat ve inkiyâdlarını arz ederek şehri harb felâketlerinden kurtarmaları, 166.

(1534 = 941) Vezir-i-a'zam Makbûl İbrahim Paşa'nın Tebriz'e girişi, Gilân hanının itâat ve inkiyadı, Paşa'nın bâzı askerî tedbirleri ve «Ser-as-ker Sultan» ünvanını takınması, 166 — Kanunî'nin Konya'ya muvâsalatı, 167 — Sultan Süleyman'ın Kayseri'ye muvâsalatı, 167 — Barbaros'un Tunus seferine hareketi, 168 — Kanunî'nin Sivas'a muvâsalatı, 168 — Kanunî'nin Erzincan'a muvâsalatı ve Şirvan şahırlardan ikinci Halil'in elçisi gelip itâat ve inkiyâdını arzetmesi, 168 — Barbaros'un Tunus fethi, 168 — Kanunî'nin Erzurum'a gelişi ve şehrin i'mârını emretmesi, 169 — Ordunun Erciş kalesine muvâsalatı ve burada Makbûl-İbrahim Paşa'dan gelen bir çavuşun Safavî ordusunun taarruza geçmek üzere bulunduğunu haber vermesi, 169 — Kanunî'nin Tebriz'e muvâsalatı ve Tebrizlilerin büyük pâdişahı Sa'd-âbâd ovasından karşılaması, 169 — Kanunî'nin kumandasındaki kuvây-ı külliye ile İbrahim Paşa ordusunun Ücân yaylasında birleşmesi, 169 — Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiş olan Gilan hanı Muzaffer-Sultan'ın Ücân ordugâhında huzûra kabulü, 170 — Kanunî'nin Ücân yaylasından Sultaniyye'ye ve oradan Bağdad üzerine hareketi, 170 — Ordunun Sultaniyye'ye muvâsalatı, 170 — Erzurum ve Kars havâlisindeki Avşar Türkmen beyliğine nihayet verilerek teşkil edilen yeni Erzurum eyâleti vâililiğine Dulgadir-oğullarından Mehmet Han'ın tâyini ve kardeşi Ali Bey'e de Çemişgezek sancak-beyliğinin tevcihi, 171 — Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın tezviriyle Baş-Defterdar İskender-Çelebi'nin azlı, 172 — Hemedan önlerinde ordu kurulması, 172 — Or-

- dunun Kasr-ı Şirîn'de konaklaması, 172 — Hânîkin'de Safavilerin Bağdad valisinden mümessiller gelip itâat ve inkıyâd arzemesi, 172 — Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın Bağdad'ı işgal için ileri hareketi, 172 — Bağdad'ın Kanunî devrindeki ilk fethi, 173 — Bağdad anahtarlarının Kanunî Sultan Süleyman'a takdimi, 173 — Kanunî'nin Bağdad'a girişi ve şehri gördükten sonra karargâhına avdeti, 173 — Kanunî'nin Bağdad'da kışlamak üzere karargâhından şehre taşınması, 173 — Tebriz'in sukutu ve Van kalesinin Safaviler tarafından muhâsarası üzerine Tebriz valisi Ulama Paşa'nın istimdâdı, 173.
- (1535 = 941) Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın istirkab ettiği sabık Baş-Defterdar İskender-Çelebi'nin Bağdad At-pazarı'nda asılarak idâm edilmesi, 174 — Kanunî'nin Bağdad'dan ikinci Azerbaycan seferine hareketi, 174 — Gök-tepe konağında Safavî ordusunun Van havâlisinden çekildiği hakkında haber gelmesi, 175 — Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint'in Barbaros'a karşı Tunus seferine hareketi, 175 — Şâh-Tahmâsb'ın Kanunî'den sulh istemek için elçi göndermesi ve bu talebin reddi, 176 — Osmanlı ordusunun Merâğa'ya muvâsalatı, 176 — Tebriz'in üçüncü defa işgali, 176.
- (1535 = 942) Kanunî Sultan Süleyman'ın ikinci defa olarak Tebriz'e girişi, 176 — Tunus'daki Halk-ul-Vâd kalesinin Charles-Quint ordusuna bir ay mukavemetten sonra sukutu, 176 — Kanunî'nin Tebriz'den İran ordusu üzerine hareketi ve Tahmâsb'ın Osmanlılarla her türlü temastan ictinâbı, 177 — Birinci Tahmâsb'ın kardeşi Sâm-Mirzâ'nın Osmanlılara iltihâkı, 178 — Tunus'un sukutu 178 — Der-güzîn konağında İran şâhından sulh akdi ricasiyle elçiler gelmesi, 179 — Ordunun Der-güzîn konağından Tebriz'e doğru geri hareketi, 179 — Kanunî'nin Tebriz'e avdeti, 179 — Safavilerin Tebriz üzerine bir keşif hareketi, 179 — Kanunî'nin Tebriz'den İstanbul'a hareketi, 179 — Ordunun Ahlat'a muvâsalatı, Bitis ve Van meseleleri, 180 — Kanunî'nin Diyarbekir'e muvâsalatı, Anadolu ve Rumeli askerlerinin terhisi, 180 — Sultan Süleyman'ın Urfa'ya muvâsalatı, 180 — Kanunî'nin Haleb'e muvâsalatı, 181 — Sultan Süleyman'ın Antakya'ya muvâsalatı, 181 — Kanunî'nin İskenderun'a muvâsalatı, 181 — Pâdişahın Adana'ya muvâsalatı, 181 — Kanunî'nin Eskişehir'e muvâsalatı, 181.
- (1536 = 942) Sultan Süleyman'ın İzmit'e muvâsalatı, 181 — Muzaffer pâdişahın Irakayn seferinden İstanbul'a avdeti ve bu seferin büyük neticesi, 181 — Fransaya verilen ilk kapitülâsyon meselesi ve Osmanlı devletinin Avrupa siyaseti, 182 — Vezir-i-a'zam ve Ser-asger Makbûl-İbrahim Paşa'nın Topkapı sarayında idâmı, idam sebepleri ve hakkındaki ihânet rivayetleri, 184 — Osmanlı menbâlarında «Makbûl» lâkabiyle de anılan Makbûl-İbrahim Paşa'nın inhilâl eden Vezâret-i-uzmâ makamına ikinci vezir olan Arnavut devşirmesi Ayas-Mehmet Paşa'nın tâyini ve bu devşirmenin Arnavutluk gayreti, 189.
- (1536 = 943) Erzurum valisinin «Gürcistan» muharebesi ve Oltu, Narman, Kiskim ve Artvin havâlisinin fethi, 190 — Barbaros'un İtalya seferi, 190.
- (1537 = 943) Bosna hududunda ve Avusturya işgalinde bulunan Klis kalesiyle Hırvatistan ve Dalmacya'da muhtelif kaleler fethi, 191 — Osmanlı donanmasının İtalya seferine hareketi ve bu seferin sebebi, 191 — Yedinci «Sefer-i-Hümâyûn»: Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan «Sefer-i-Pulya» ve «Gazây-ı Korfos» denilen İtalya ve Adriyatik seferine hareketi, 192 — Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı, 193 — Sultan Süleyman'ın Flibe'ye muvâsalatı, 193.
- (1537 = 944) Kanunî'nin Üsküb'e muvâsalatı, 193 — Sultan Süleyman'ın Arnavutluk'da Elbasan kasabasına muvâsalatı, 193 — Osmanlı donanmasının Avlonya'ya muvâsalatı, 193 — Kanunî'nin Avlonya'ya ge-

lişi ve devşirme Arnavut vezirlerinin göz yummalarından dolayı bir isyan sâhası hâline gelen Delvina sancağının Barbaros tarafından itâat altına alınması, 193 — Andrea Doria kumandasındaki imparatorluk donanmasının küçük bir Türk filosuna galebesi, 194 — İtalya'ya asker çıkarılması ve Castro, Otranto vesaire fütuhâtı, 194 — Cenubî İtalya'yı işgal eden Lâtfi Paşa ordusunun İtalya'dan Avlonya'ya nakli, 194 — Barbaros'un Avlonya'ya muvâsalatı, 195 — Osmanlı donanmasının Avlonya'dan Korfu üzerine hareketi, 195 — Kanunî'nin Korfu adası karşısındaki sâhilde mevzi almak üzere Avlonya'ya hareketi, 195 — Korfu adasına asker çıkarılması, 195 — Korfu muhâsarasının kaldırılması ve sebepleri, 169 — Kanunî'nin İtalya seferinden İstanbul'a hareketi ve Osmanlı-Venedik harbinin son vaziyeti, 196 — Barbaros'un Adalar fütuhâtı, 197 — Kanunî'nin Manastır'a muvâsalatı, 198 — Kanunî'nin Selânik'e muvâsalatı, 198 — Sultan Süleyman'ın Serez'e muvâsalatı, 198 — Kanunî'nin Kavala'ya muvâsalatı, 198 — Sultan Süleyman'ın Dimetoka'ya muvâsalatı 198 — Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı, 198 — Kanunî Sultan Süleyman'ın Pulya seferinden İstanbul'a avdeti ve bu seferin neticeleri, 199 — Avusturya ordusu-na karşı Vertizo zaferi, 199.

- (1538 = 945) Barbaros'un ikinci Adalar seferine hareketi, Sporad ve Kiklâd fütuhâtı, 200 — Mısır valisi Hadım-Süleyman Paşa'nın Süveyş limanından Hint seferine hareketi ve bu büyük seferin sebepleri, 202 — Sekizinci «Sefer-i Hümayun»: Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan «Gazây-ı Kara-Boğdan» denilen Moldava — Boğdan seferine hareketi ve bu seferin sebepleri, 203 — Barbaros'un Girit akını, Kerpe ve Kaşot adalarının fethi, 204 — Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı, 205 — Basra'nın Türkiye'ye iltihakını arzetmek üzere Basra emiri Râşid-ibnü-Makaamis'in oğlu «Emîr Mânî'nin Edirne'ye gelmesi, 205 — Basra anahtarlarının Kanunî'ye takdimi, 205 — Hindistan seferine çıkmış olan Mısır valisi Hadım-Süleyman Paşa'nın Aden'e muvâsalatı ve Aden emâretinin zabtı, 206 — Boğdan seferinde ordunun Babadağ'a muvâsalatı, 207 — Kanunî'nin Tuna üzerinde İsakçı konağına muvâsalatı ve köprü kurulması, 207 — Mısır valisi Hadım-Süleyman Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasının Hindistan'da Gucerat sâhillerine muvâsalatı ve harb tafsilâtı, 207 — Boğdan seferinde Kanunî'nin bir adalet eseri, 209 — Prut nehri üzerinde Mi'mar-Sinan'ın kurduğu köprüden Kanunî'nin ordu geçirmesi, 209 — Kırım hanı Sâhib-Gıray'ın orduya iltihâkı, 209 — Boğdan'ın pâytähtı olan Suceava şehrinin işgali, 210 — Türklerin Bucak dedikleri cenubî Besarabya'nın Boğdan'dan ayrılarak Türkiye'ye iltihâkı ve Bender kalesinin sancak merkezi ittihâzı, Boğdan voyvodalığının yeni vaziyeti, 210 — Kanunî'nin Boğdan meselesini hallettikten sonra İstanbul'a hareketi, 210 — Barbaros'la Andrea Doria'nın Preveze önlerinde karşılaşmaları, 210 — Preveze önlerinde Barbaros'un ilk taarruzu ve düşman donanmasının ric'ati, 212 — Barbaros'un Preveze zaferi ve muharebe tafsilâtı, 213 — Boğdan seferinden dönmekte olan Kanunî Sultan Süleyman'a Yanbolu konağında Preveze zaferinin teşhiri, Dîvan'da zafernâmenin «ayağ üzere» dinlenmesi, 216 — Boğdan seferinden dönen Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı, 216 — Dalmacya'nın cenubundaki Castelnovo kalesinin sukutu, 217 — Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan seferinden İstanbul'a avdeti, 217.

- (1539 = 945) Hindistan seferinden dönen Hadım-Süleyman Paşa'nın Yemen'de bir Türk vilâyeti kurduktan sonra Cidde limanına avdeti ve sefer neticeleri, 217.

- (1539 = 946) Vezir-i a'zam Ayas Paşa'nın ölümü ve yerine ikinci vezir Lâtfi Paşa'nın tâyini, 218 — Castelnovo kalesinin istirdâdı, 219.

- (1540 = 947) Osmanlı-Venedik sulhü ve sulh şerâti, 220.
- (1541 = 948) İnsanlık hislerini rencide eden bir taassub eserinden dolayı Vezir-i a'zam Lutfi Paşa'nın Dâmadlıktan tardı ve Sadâretten azliyle Vezâret-i-uzmâ makamına Hadım-Süleyman Paşa'nın tâyini, 220 — Dokuzuncu «Sefer-i-Hümâyun»: Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan «İstabur seferi» denilen Budin seferine hareketi ve bu seferin sebepleri, 222 — Budin kalesini muhasara eden Avusturya-Alman ordularına karşı «İstabur» zaferi, 224 — Kanunî Sultan Süleyman'ın Budin önlerine muvâsalatı, 225 — Bir yaşındaki küçük Macar kralı ikinci Janos = Yanoş'un Türk ordugâhına merâsimle getirilip Kanunî'nin huzûruna çıkarılması, Türk himâyesinde bulunduğu ve ancak İstabur zaferi sayesinde Alman istilasından kurtulduğu halde Türk ordusuna kapılarını açmak istemiyen Macar pâyitahtının işte bu merâsim esnâsında işgali ve Macaristan'ın Türkiye'ye ilhâkı, 225 — Bir Türk vilâyeti haline gelen Orta-Macaristan'da ilk idare teşkilâtı ve Budin'in Beylerbeyliğine evvelce Osmanlıların ilk Bağdad valisi olan Macar mühtedisi Süleyman Paşa'nın tâyini, 226 — Kanunî'nin Budin'e girişi ve fetih timsâli olarak kilise'den tahvil edilen Fethiyye câmiinde ilk Cuma namazı, 227 — Bir yaşındaki küçük Macar kralına tevcih edilen Transylvania = Erdel banlığı fermânının vasiliğinde bulunan anası kraliçe İsabella'ya gönderilmesi, 227 — Eski Macar kraliçesi İsabella'nın krallık sarayını tahliyesi, 228 — Avusturya hükümdarı Birinci Ferdinand'ın Kanunî'ye elçiler göndererek Türk hâkimiyeti altında Macar krallığına tâlib olması ve bu talebin reddi, 228 — Eski Macar kraliçesi İsabella'nın Transylvania = Erdel banlığına tâyin edilen bir yaşındaki oğluyla beraber Budin'den hareketi, 228 — Kanunî Sultan Süleyman'ın Budin'den İstanbul'a hareketi, 228 — Barbaros'a karşı ikinci Afrika seferine çıkan Al-manya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint'in Cezâyir sâhillerine asker çıkarması, 228 — Cezâyir müdâfii Hasan-Ağa'nın Charles-Quint ordusuna karşı parlak zaferi, 229 — Hasan-Ağa'ya mağlûb olan Charles-Quint'in Afrika sâhilindeki ordu döküntüsünü donanmasına yüklemesi, 230 — İmparator Charles-Quint'in mağlûb ordusunu perişan donanmasına yükliyerek Afrika sâhillerinden savuşması, 230 — Kanunî Sultan Süleyman'ın Macar krallığını Türkiye'ye ilhak etmekle neticelenen İstabur seferinden İstanbul'a avdeti, 231.
- (1542 = 949) Kral Ferdinand nâmına haraç mukabilinde Macar tahtını istemiye gelen Avusturya elçisinin red cevâbiyle iâdesi, 231 — Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan üzerine yürüten müttefik Avrupa ordularına karşı İstanbul'dan Edirne'ye hareketi, 232 — Peşte'yi muhasara eden müttefik Avrupa ordularının on ikide bir nisbetinde Türk müdâfilerine mağlûb olduktan sonra perişan bir halde kaçarken imhâ edilmesi, 232 — Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı, 234.
- (1543 = 950) Onuncu «Sefer-i-Hümâyun»: Kanunî Sultan Süleyman'ın Edirne'den «Usturgon seferi» denilen Avusturya seferine hareketi, 234 — Barbaros'un İstanbul'dan «Nice = Nis» seferine hareketi ve bu seferin sebepleri, 235 — Edirne'den Avusturya seferine çıkan Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı, 236 — Kanunî'nin Belgrad'dan ileri hareketi, 236 — Messina ve Reggio kalelerini teslim aldıktan sonra tahrib eden Barbaros'un İtalya sâhillerindeki faaliyeti, 237 — Valpo kalesinin fethi, 238 — Pécs kalesinin teslimi, 238 — Siklos = Şikloş şehri ve kalesinin teslimi, 238 — Fransa'ya yardım etmek için giden Türk amirali Barbaros Hayrüddin Paşa'nın Marsilya'da karaya çıkması, 239 — Türklerin «Usturgon» dedikleri «Gran = Esztergom kalesinin muhasarası, 239 — Esztergom = Usturgon fethi, 240 — Barbaros'un kumandasındaki Türk donanmasının Marsilya'dan Toulon'a hareketi, 240 — Barbaros'un Nice = Nis fethi, 240 — Türklerin İstoni-i-Belgrad» dedikleri Szekesfehervar /

- Stuhlweissenburg kalesinin muhâsarası, 242 — İstoni-i-Belgrad fethi, 243 — İstanbul'a dönmek üzere yola çıkan Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı, 243 — Kanunî'nin veliahdi ve Mağnisa valisi şehzâde Mehmed'in ölümü, 244 — Sultan Süleyman'ın İstanbul'a avdeti ve Şehzâdebaşı'na defnedilen Veliahd şehzâde Mehmed'in cenâze merâsimi, 244.
- (1544 = 951) Şehzâde câmiinin inşâsına başlanması, 245 — Budin beylerbeyi Yahyâ-Paşa-zâde Mehmet Paşa'nın Macaristan'daki Avusturya kalelerine karşı hareketi ve muhtelif şehirler fethi, 246 — Vezir-i-a'zam Hadım-Süleyman Paşa'nın azli ve «Kehle-i-İkbâl» lâkabiyle meşhur Hırvat devşirmesi Dâmâd-Rüstem Paşa'nın sâdareti, Osmanlı tarihinde ilk rüşvet kapısının açılması, 247.
- (1545 = 952) Almanya ve Avusturya devletleriyle bir buçuk senelik bir mütâreke akdi, 249.
- (1546 = 952) Yemen'de Taaz'ın fethi, 249.
- (1546 = 953) Barbaros'un ölümü, 249 — Üçüncü Murad'ın doğumu, 250 — Almanya ve Avusturya murahhası Veltwick'in Edirne'de huzûra kâbulü, 250.
- (1547 = 954) Almanya ve Avusturya ile akdedilen sulh muâhedesi mucibince bu iki devletin haraca bağlanması, 251 — Papalık makamıyla Fransa krallığına ve Venedik cumhuriyetine de teşmil edilmiş olan Türk-Alman-Avusturya sulh muâhedesinin iki taraf murahhasları tarafından imzâsı, 251 — Türk-Alman sulh muâhedesinin Almanya imparatoru ve İspanya kralı Charles-Quint tarafından tasdikı, 252 — Yemen'in merkezi olan San'a şehrinin Özdemir Paşa tarafından fethi, 252 — Kanunî Sultan Süleyman'ın Almanya ve Avusturya ile akdedilip Charles-Quint tarafından tasdik edilmiş olan sulh muâhedesini tasdik etmesi ve sulh şartları, 252 — İran şahı Bırinci Tahmâsb'ın Şirvan valiliğinde bulunan kardeşi Elkas/Alkas-Mirzâ'nın Türkiye'ye ilticâsı, 254.
- (1548 = 955) On birinci «Sefer-i-Hümâyün»: «İrâkayn seferi» ismiyle meşhur olan ilk İran seferinden on iki sene sonra ikinci defa olarak İran seferine çıkan Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi ve bu seferin sebepleri, 255 — Kanunî'nin Seyyid-Gazi konağına muvâsalatı ve şehzâde Selim'in İstanbul muhafızlığına tâ-yini, 256 — Sultan Süleyman'ın Akşehir konağına muvâsalatı, 256 — Kanunî'nin Adilcevaz'a muvâsalatı ve buradan Erzurum beylerbeyi Ulama Paşa ile Karaman beylerbeyi Piri Paşa'yı Safavilerin işgal etmiş oldukları Van kalesinin istirdâdına göndermesi, 257 — Kanunî'nin Hoy şehrine muvâsalatı ve mülteci İran şehzâdesi Elkas/Alkas-Mirzâ'nın te'siriyle Van'ın istirdâdından evvel Tebriz'i işgal edip Elkas-Mirzâ'yı Osmanlı himâyesi altında İran tahtına çıkarma kararı, 257 — Sultan Süleyman'ın Tebriz civarındaki «Şenbi-Gazân» konağına muvâsalatı, Tebriz'in işgali ve Elkas-Mirzâ'nın İran tahtına iclâsından vazgeçilmesi, 257 — Kanunî'nin Tebriz'den Van üzerine hareketi, 258 — İstanbul'da Koca-Sinan'ın ilk büyük eseri sayılan Şehzâde câmi inşaatının ikmâli, 258 — Kanunî'nin Van'a muvâsalatı ve kalenin muhâsarası, 258 — Van kalesinin teslim olması, tahkimi ve yeni kurulan Van beylerbeyliğine merkez ittihâzı, 258 — Kanunî'nin kış mevsimini geçirmek üzere Diyarbekir'e muvâsalatı ve Safavî şehzâdesi Elkas-Mirzâ'nın aşîret kuvvetleriyle İran içlerinde büyük bir akın hareketine memur edilmesi, 259 — Kış mevsimini Haleb'de geçirmeye karar veren Kanunî'nin Diyarbekir'den Haleb'e gelişi, bu mevsim içinde Elkas-Mirzâ'nın İran'da Hemedan, Kum, Kâşân ve Isfahana kadar yaptığı büyük akın hareketi, pâdişahın Haleb'den Hamma'ya gidip gelişi, Van Beylerbeyi Çerkes-İskender Paşa'nın Hoy başkını ve Erzurum beylerbeyi Mehmet Paşa'nın Çoruh boyundaki Hristiyan atabeyliği arâzisindeki fütuhâtı, 259.

- (1549 = 956) Kanunî'nin Haleb'de kış mevsimini geçirdikten sonra Safavîlere karşı sefere devam etmek üzere hareketi, 260 — Ordunun Diyarbekir istikametinde Fırat'dan geçişi, 260 — Türkiye'ye ilticâ edip Kanunî tarafından İran içerlerinde büyük bir akın hareketine me'mur edildikten sonra Elmalı konağındaki ordugâha davet edilen Safavî şehzâdesi Elkas/Alkas-Mirzâ'nın bu davete icâbet etmiyerek bir Kürt beyine ilticâsı, bu vaziyetin sebepleri ve Kürt beyinin mültectisine ihânetle Birinci Tahmâsb'a satması, 261 — Diyarbekir'in cenubugarbisindeki Karacadağ yaylasına gelmiş olan Kanunî'nin Türk arâzisine karşı taarruz hazırlıkları yapan Ahıska Hristiyan Atabeyliği üzerine üçüncü Vezir Ahmed Paşa kumandasında bir ordu sevketmesi, 261 — Üçüncü vezir Ahmed Paşa'nın Çoruh boy. larındaki Ahıska atabeyliğine karşı Erzurum'dan hareketi, 261 — Ahmed Paşa ordusunun Tortum önlerine muvâsalatı ve kalenin muhâsarası, 261 — Tortum kalesinin fethi ve Ahmed Paşa ordusunun diğer fütuhâtı üzerine dört yeni sancak teşkili, 262 — Üçüncü vezir Ahmed Paşa'nın Gürcistan fütuhâtından sonra Diyarbekir civârındaki Cülek ordugâhına iltihâkı, 262 — Kanunî'nin Diyarbekir'den İstanbul'a hareketi ve Antep'de ordunun terhisi, 262 — Kanunî Sultan Süleyman'ın ikinci İran seferinden İstanbul'a avdeti ve bu seferin neticeleri, 262.
- (1550 = 957) İstanbul'da Süleymânîyye camiinin temel-atma merâsimi, 262.
- (1551 = 958) Avusturyalıları karşı Macaristan serdarlığına tâyin edilmiş olan Rumeli beylerbeyi Sokullu-Mehmet Paşa'nın ordu başında Belgrad'a muvâsalatı ve bu hareketin sebepleri, 263 — Turgud-Reis'in şahsiyyeti ve ilk Malta akını, 264 — Ahıska hristiyan atabeyinin istimdâdı üzerine İran şahı Birinci Tahmâsb'ın Şarkı-Anadolu akını, Van gölünün şimal ve şimalıgarbî sâhillerinin yağma ve tahribi ve Ahlat'ın sukutu, 265 — Malta Şövalyelerinin elinde bulunan Trablusgarb'ın fethi, 265 — Erzurum beylerbeyi İskender Paşa'nın Safavîlere karşı bir zafer kadar parlak mağlûbiyyeti, 266 — Belgrad'dan hareket eden Sokullu ordusunun «Peterwarden/Petervaradin» civârında Tuna'dan karşı yakaya geçişi, 267 — Osmanlı menbâlarında Beçe/Beçi denilen «Becs» kalesinin fethi, 267 — Tımsıvar civârında bulunan Becskerek = Beçkerek kalesinin işgali ve bunu tâkib eden Türk fütuhâtı, 267 — Banat eyâletinin merkezi olan Temesvar = Tımsıvar kalesinin Sokullu ordusu tarafından 15 gün muhâsara edildikten sonra netice alınmadan muhâsaranın kaldırılması, 268 — Ulama Paşa'nın müdâfaa ettiği Lippa kalesinin Avusturyalıları tarafından çok üstün kuvvetlerle muhâsarası, 268 — Lippa şehrinin sukutu ve kalenin müdâfaada devamı, 268 — Tımsıvar muhâsarasını kaldırmış olan Sokullu-Mehmet Paşa'nın Lippa'da mahsur bulunan Ulama Paşa'ya yardım etmemesinden ve kedi köpek eti yiyen askerin açlığından dolayı Lippa müdâfilerinin kaleyi teslim etmek üzere yirmi günlük bir mütâreke akdine mecbur olmaları, 268 — Ulama Paşa'nın askeriyeye beraber Lippa kalesinden çıkışı ve teslim şerâitine rağmen ihânet edip yolunu kesen Avusturyalıları muharebesi, 269 — Transylvania = Erdel'de Avusturya menfaatlerine hizmet ettikten sonra Türklere temâyül ettiğinden bahsedilen Kardinal Martinuzzi'nin Avusturyalıları tarafından öldürülmesi, 270.
- (1552 = 959) Avusturyalıların Szegedin şehri üzerine yaptıkları bir gece baskını üzerine Budin beylerbeyi Hadım-Ali Paşa'nın büyük zaferi, 270 — Hind-kapdan-ı ve «Kitâb-ı Bahriyye» müellifi Piri-Reis'in Portekizlilere karşı Maskat ve Hürmüz seferi ve bu seferin sebepleri, 271 — Budin beylerbeyi Hadım-Ali Paşa'nın Osmanlı menbâlarında «Bespirem» denilen Veszprém kalesini muhâsarası, 272 — Veszprém kalesinin fethi, 272 — Tımsıvar muhâsarasını muvaffakiyetle neticelendiremediği ve bilhassa Avusturyalıların muhâsara ettikleri Lippa kalesine yardım etmediği için Macaristan serdar-

lığundan azledilen Sokullu Mehmet Paşa'nın yerine Avusturyahlara karşı harekâta devam etmek üzere tayin edilen ikinci vezir Ahmed Paşa'nın ordu başında Edirne'den hareketi ve selefi Sokullu'nun da Rumeli beylerbeyi sıfatıyla maiyyetine verilmesi, 273 — Ahmed Paşa ordusunun Belgrad'da Sokullu kuvvetleriyle birleşmesi, 273 — Türk ordusunun Tımişvar önlerine muvâsalatı, 273 — Tımişvar'ın ikinci defa muhâsarası, 273 — Türk ordusunun Tımişvar üzerine ilk umumî hücumu, 274 — İkinci umumî hücumda bir kulesi zabtedilmiş olan Tımişvar kalesinin daha fazla müdâfaasına imkân kalmadığını anıyan müdâfileri tarafından Türk ordusuna teslimi, başta düşman eline geçen Lippa kalesi olmak üzere bir çok kaleler fethi ve Banat eyâletinin işgali üzerine «Tımişvar beylerbeyliği» ismiyle yeni bir Türk vilâyeti teşkil, 275 — Macaristan'ın Avusturya işgalinde bulunan bir çok kalelerini fetheden Budin beylerbeyi Hadım-Ali Paşa'nın Avusturyahlara karşı Füleke zaferi, 275 — Osmanlı kaynaklarında «Sonlok / Solnok» denilen Szolnok kalesinin fethi, 275 — Macarların eger dedikleri «Eğri / Egre» kalesinin mevsim müşkilâtına rağmen Ahmed Paşa ordusu tarafından muhâsarası, 275 — Eğri / Eger kalesinde gedikler açılması ve ordunun ilk umumî hücumu, 276 — Eğri / Eger kalesinde bir burcun işgali, 276 — Bir gece top ateşiyle patlatılan Eğri / Eger barut deposunun infilâkından dolayı kalede bir çok tahribât olması, 276 — Kale üzerine yapılan ikinci umumî hücumun neticesiz kalması, 276 — Son umumî hücumun da soğuk, yağmur ve çamur yüzünden neticesizliği, 276 — Harekâta devam imkânı kalmadığından dolayı Türk ordusunun ateş kesmesi, 276 — Otuz dokuz gün süren Eğri / Eger muhâsarasının kış şiddetleri yüzünden kırkinci gün kaldırılması, 276.

(1553 = 960)

İstanbul'da akdedilen bir himâye muâhedeşi mucibince Fransa'nın Türkiye'ye vereceği tazminâta mukabil Fransız donanmasının Türklere terhini, 277 — Büyük Türk denizcisi Turgud-Reis'in Fransa'yı himâye için Akdeniz seferine hareketi ve Korsika adasının merkezi olan Bastia limanını zaptettikten sonra adanın bütün diğer sâhil şehirlerini işgal etmesi ve Fransızların münâsebet-sizlikleri, 277 — On ikinci «Sefer-i Hümayun»: Safavilere karşı Nahcivan seferine çıkan Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi, bu seferin sebepleri ve Vezir-i-a'zam «Kehle-i-ikbâl» Rüstem Paşa'nın tertib ettirdiği sahte ihânet vesikaları yüzünden ortaya çıkan şehzâde Mustafa meselesi, 278 — Kanunî'nin Yenişehir varması ve Karaman valisi Şehzâde Bâyezid'in Rumeli muhafızlığına tayini, 283 — Sultan Süleyman'ın Bolvadin'e muvâsalatı ve Saruhan valisi şehzâde Selim'in eyâlet askeriyle orduya iltihâkı, 283 — Kanunî'nin Konya-Ereğlisi civârındaki «Ak-tepe / Ak-öyük» menzilinde konaklaması ve bu feci seferin asıl hedefini teşkil eden Amasya valisi şehzâde Mustafa'nın aldığı emre itâatle buraya gelmesi, 283 — Kanunî'nin Hırvat Vezir-i-a'zamı ve dâmâdı «Kehle-i-ikbâl» lakabıyla meşhur Rüstem Paşa'nın uydurduğu ihânet vesikalarından dolayı düşmanla elbirliği etmiş olmak ithâmı altında kalan büyük şehzâde Mustafa'nın bigünâh olarak idâmı ve askerın Rüstem Paşa aleyhine galeyânı üzerine bu ahlâksız Hırvat devşirmesinin azliyle yerine ikinci vezir Kara-Ahmed Paşa'nın tayini, 283 — Mevsim ilerlemiş olduğu için İran seferini bahara bırakan Kanunî'nin Haleb'e muvâsalatı, 287, — Kanunî Sultan Süleyman'ın en küçük oğlu olan ve Tophâne'nin üstündeki Cihangir câmiyle mahallesine ismi verilen şehzâde Cihangir'in Ak-tepe fâciasından müteessir olarak Haleb'de ölümü ve cenâzesinin İstanbul'a nakliyle evvelce ölen büyük kardeşi veliahd Mehmed'in Şehzâde-câmindeki türbesine defni, 287.

(1554 = 961)

Kış mevsiminde Haleb ve Hama şehirlerinde geçirmiş olan Kanunî'nin İran seferine hareketi, 288 — Sultan Süleyman'ın Diyarbekir

civarındaki Cülek/Çülek konağına muvâsalatı, 288 — Cülek ordu-gâhında büyük bir harb divânı kuran Kanunî'nin muhtelif asker ocakları ileri gelenlerini huzûruna kabul ederek şehzâde Mustafa'nın idâmından mütevellit umumî infiâli izâle etmesi, 288 — Kanunî'nin Diyarbekir civârındaki Cülek konağından Nahcivan ve Erivan üzerine hareketi, 288 — Süşehri'nde «Ordu-alayı» denilen muhteşem geçit resmi ve «Kaplan postu» askerlerin ihtişam ve intizâmı, 289 — Hint-Kapdanı Seydi-Âli-Reis'in Basra'dan Süveyş'e hareketi, Portekizlilere karşı zaferleri ve mâcerâları, 289 — Kanunî Sultan Süleyman'ın Kars önlerinde İran şâhı Birinci Tahmâsb'a harb ilânı ve bir meydan muharebesine dâvet etmesi, 290 — Osmanlı ordusunun Erivan'a muvâsalatı ve Safavi ordusu ortaya çıkmadığı için o sırada İran hâkimiyetinde bulunan muhtelif mâmûrelerin yağma ve tahribi, 290 — Arpaçayırı Safavi kışlağının tahribi, 290 — Aras boyunda Safavilerle bir pusu müsâdemesi, 290 — Ahâlisi kaçmış olan Karabağ mıntakasının tahribi ve saklanmış mallarla hazinelerin müsâderesi, 290 — Nahcivan'ın tahribi, ordu gelirken kaçmış olan ahâlinin saklanmış olduğu mallarla hazinelerin iğtinâmı, Safavi saraylarının tahribi ve düşman ordusunun ortaya çıkmamasına mukabele olmak üzere çok geniş bir sâhada «taş üze taş» bırakılmaması, 291 — İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın Loristan dağlarına çekilmesinden dolayı düşmanla temâs imkânı kalmadığı için ordunun kışaklara çekilmesini emreden Kanunî'nin kış mevsimini Amasya'da geçirmek üzere Nahcivan'dan avdeti ve bu üçüncü İran seferinin neticeleri, 291 — Safavilere karşı Taht-ı-Süleyman zaferi, 291 — Bâyezid konağında Safavilerin Vezir-i-a'zam Kara-Ahmed Paşa'ya sulh teklifleri ve bu teklifin reddi, 291 — Hasankale — Pasinler konağında Şarkî-Anadolu beyleriyle askerlerinin terhisi, 292 — Kerkük civârındaki Kal'a-i-Zâlim / Zâlim-Alikalesinin fethi ve Şehr-i-Zâr denilen Kerkük sancığının işgali, 292 — Çoruh boyundaki Osmanlı kalelerine karşı ilerlemeye başlıyan Birinci Tahmâsb'a karşı Vezir-i-a'zam Kara-Ahmed Paşa'nın bir ordu başında hareketi, 292 — Kara-Ahmed Paşa ordusunun Oltu'ya muvâsalatı ve İran şâhının ric'ati, 292 — Oltu'dan avdet eden Ahmed Paşa'nın Erzurum'da Kanunî'nin maiyyetine iltihâkı, 292 — Sulh istemek için Erzurum konağına gelen İran elçisinin huzûra kabulü ve sulh esasları hazırlanuncaya kadar mütâreke akdi, 292 — Kanunî'nin Erzurum'dan Amasya'ya hareketi, 293 — Sultan Süleyman'ın Sivas'a muvâsalatı, 293 — Kanunî'nin Tokad'a muvâsalatı ve Rumeli ordusunun burada kışlamasını emretmesi, 293 — Kanunî Sultan Süleyman'ın «Nahcivan seferi» denilen üçüncü İran seferinden Amasya'ya avdeti ve burada geçirdiği kış mevsiminin mühim vak'aları, 293.

(1555 = 962)

İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın sulh akdine me'mur ettiği Eşik-Ağası = Baş-Mabeyincisi Kemâlüddin Ferruhzâde Beg'in Amasya'ya muvâsalatı, 293 — Osmanlılarla Safaviler arasında yarım asırlık bir husumet devrine nihayet veren Amasya sulhünün akdi ve sulh şartları, 294 — Lâtince yazdığı Türkiye mektuplarıyla meşhur olan Auger Busbek'in riyâsetinde sulh akdetmek için gelmiş oldukları halde ancak altı aylık bir mütâreke istihsâl edebilen Avusturya elçilerinin Amasya'dan hareketleri, 295 — Kış mevsimini Amasya'da geçirmiş olan Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'a hareketi, 296 — Kapdan-ı Deryâ Piyâle ve Trablusgarb valisi Turgud Paşaların Fransayı himâye için Akdeniz seferine hareketleri ve Piyâle Paşa'nın şahsiyeti, 296 — Nahcivan seferinden dönen Sultan Süleyman'ın Üsküdar sarayına muvâsalatı ve maktul büyük şehzâde Sultan Mustafa olduğunu iddiâ ederek Rumeli'de büyük bir ısyân hareketi yapan «Düzmece-Mustafa»nın tenkil ve idâmıyla bu ısyânın mâhiyeti, 296 — Vezir-i-a'zam Kara-Ahmed Paşa'nın idâmı, selefi «Kehle-i-ikbâl» Rüstem Paşa'nın

- ikinci sadâreti ve bu değişikliğin sebepleri, 298 — İstanbul'a ilk defa olarak kahve idhâli ve ilk kahvehânelerin açılması, 299.
- (1555-1556=963) Türk şiiirinin en büyük dâhisi Fuzûlî'nin ölümü ve şahsiyyeti, 300.
- (1556 = 963) Avusturyalılarla akdedilmiş olan altı aylık mütâreke müddeti geçmeden evvel onlar tarafından ihlâl edilmiş olduğu için harekete geçmiş olan Budin beylerbeyi Hadım-Ali Paşa'nın kaleyi muhâsara etmek üzere «Szigeth/Szigetvar» önlrine gelişi, 305 — Szigetvar şehrinin istihkâmı olan «Saint-Laurent» kalesinin muhâsarası, 305 — Şehirde yangın çıkmasından dolayı umumî hücumun neticesiz kalması, 305 — Türk hâkimiyetindeki Baboca = Baboça kalesini muhâsara eden Avusturyalılarla muharebe mecburiyetinden dolayı Szigetvar muhâsarasının kaldırılması, 305 — Donanmanın Akdeniz seferi ve Cezâyir'de Oran = Vehrân limanının fethi, 306.
- (1557 = 964) İstanbul'da inşâatı ikmâl edilen Süleymâniyye câmininin Sultan Süleyman'la vüzerâsı huzûrunda halka açılması, 306 — Donanmanın Akdeniz seferi ve Tunus'da Benzert = Bizerte limanının fethi, 308.
- (1558 = 965) İspanya'nın şarkındaki Balear adalarının en büyüğü olan Mayroka adasına karşı yapılan deniz seferinde bu adanın bir çok kasabalarıyla köylerinin yağma ve tahribi ve bir çok esir ve ganimet alınması, 308.
- (1559 = 966) Kanunî'nin oğullarından şehzâde Bâyezid'le Selim'in saltanat dâvasına kalkışarak Konya ovasında karşılaşması, bu vaziyetin içyüzü ve devşirme entrikaları, 309 — Konya ovasında iki kardeş muharebesi ve bu harbin ilk günü Bâyezid'in üstünlüğü, 312 — Hükümet kuvvetlerinin yardımına istinâd eden şehzâde Selim'in muvafakıyyeti üzerine Bâyezid'in valiliğinde bulunduğu Amasya'ya doğru ric'ati, 312 — Yarım kalan on üçüncü «Sefer-i Hümayun»: İki oğlunun Anadolu'yu kana bulayan satanat kavgalarına müdahale etmek isteyen Kanunî Sultan Süleyman'ın ordu başında İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi ve şehzâde Bâyezid'in mağlûbiyet haberi üzerine tekrar İstanbul'a döndüğü için bu on üçüncü seferin yarım kalmış sayılması, 313 — Harem kadınlarıyla en küçük oğlunu ve dört kızını Amasya'da bırakan şehzâde Bâyezid'in on iki bin kişilik bir kuvvetle ve dört oğluyla beraber Amasya'dan İran'a hareketi ve peşinden yetişen tâkipçilere karşı muzaffer olarak Safavilere ilticâsı, 313 — Kapdan-ı deryâ Piyâle Paşa'nın Türk hâkimiyetinde bulunan Akdeniz'de kontrol seferi, 315.
- (1559 = 967) İran'a ilticâ etmiş olan şehzâde Bâyezid'in Kazvin'e muvâsalatı ve Birinci Tahmâsb tarafından parlak merâsimle kabulü, 315.
- (1560 = 967) İstanbul hükûmetiyle anlaşmak suretiyle mültecisine ihânet eden Birinci Tahmâsb'in emriyle şehzâde Bâyezid'in Kazvin'de oğullarıyla beraber hapsedilmesi ve bu vak'anın sebepleri, 316 — Türklere karşı birleşen muhtelif Avrupa devletlerinin teşkil etmiş oldukları büyük Hristiyan donanmasının şimalî Afrika sâhilindeki Cerbe adasında demirlemesi ve bu hareketin sebepleri, 319 — Düşman donanmasının karaya asker çıkarması, 319 — Cerbe kalesinin muhâfazasına me'mur olan Arab şeyhi tarafından düşmana teslimi, 319 — Kapdan-ı deryâ Piyâle Paşa kumandasındaki Türk donanmasının İstanbul'dan Ak-deniz seferine hareketi, 319 — Türk donanmasının Cenubi Mora'daki Modon limanından Malta üzerine hareketi, 319 — Malta'nın yanındaki küçük Gozzo adasını yağma ve tahrib eden Türk donanmasının Cerbe'deki vaziyeti haber alması üzerine oraya hareketi, 319 — Türk denizciliğinin en şanlı menkûbelerinden Cerbe zaferi, 320 — Düşman elinde kalan Cerbe kalesinin muhâsarası, 320 — Karadan gelen Trablusgarb valisi Turgud Paşa'nın himmetiyle Cerbe kalesinin 63 gün mukavemetten sonra fethi, 320.
- (1560 = 968) Akdeniz Türk hâkimiyetini sağlamlaştıran Cerbe zaferinden son-

- ra muzaffer donanmanın İstanbul'a avdeti ve parlak merâsimle karşılanması, 321.
- (1561 = 968) Büyük şehzâde Selim'in sonradan «Üçüncü Murad» ismiyle Osmanlı tahtına çıkacak olan oğlu şehzâde Murad'ın Mağnisa valiliğine tayini, 321 — Kanunî'nin dâmâdı ve Mihrimâh-Sultan'ın kocası Vezir-i A'zam «Kehle-i-ikbâl» Rüstem Paşa'nın ölümü ve yerine ikinci vezir «Semiz» yahut «Kalın» Ali Paşa'nın tayini, 321.
- (1561 = 969) Osmanlı ve İran devletleri arasında uzun ve iğrenç müzâkerelerle pazarlıklardan sonra, İran'da mülteci bulunan şehzâde Bâyezid'in Türkiye'den gönderilmiş adamlar tarafından Kazvin'de dört oğluyla beraber idâmı ve bu tarihi cinâyetin içyüzü, 322.
- (1562 = 969) Osmanî-Avusturya sulhü, imparatorluğun haraca bağlanması ve diğer sulh şartları, 328.
- (1563 = 971) İstanbul'da büyük bir sel âfeti, 329.
- (1564 = 972) Haraç getiren Avusturya murahhaslarının İstanbul'a muvâsalatları, 329.
- (1565 = 972) İmparatorluk elçileri tarafından Avusturya harâcının takdimi ve sulh işinin yeniden bozulmaya başlaması, 330 — Osmanlı donanmasının Malta seferi ve bu seferin sebepleri, 330 — Donanmanın Malta'da «Marsa-Scirocco» limanına muvâsalatı, 331 — Türk donanmasının Malta adasına asker çıkarması, 331 — Malta adasında Osmanlı müelliflerinin «Santerme/ Senterme» dedikleri «Saint-Elme» istihkâmının muhâsarası, 332 — Sonradan «Kılıc-Ali Paşa» diye şöhret bulan Uluc-Ali-Reis'in İskenderiyye'den altı gemi ve 900 kişilik bir yardım kuvvetiyle Malta'ya muvâsalatı, 332 — Türk denizciliğinin en büyük şahsiyetlerinden olan Trablusgarb fâtihî ve beylerbeyi Turgud Paşa'nın 23 gemi ve 2110 kişilik bir yardım kuvvetiyle Malta'ya gelişi ve Saint-Elme muhâsarasını yanlış bulup tenkid etmesi, 332 — Saint-Elme muhâsarası ilerlemiş olduğu için artık kaldırılmasını doğru bulmayan Turgud Paşa'nın «Marsa-Muscietto» limanına hâkim tepeleri, bataryalarla tutarak Saint-Elme istihkâmına karşı çok şiddetli bir ateş açması, 333 — Türk tarihinin en büyük kahramanlarından ve dünya denizciliğinin en şanlı şahsiyetlerinden olan büyük Turgud'un Saint-Elme fethini temin ettikten sonra seksen yaşında şehid düşmesi ve mübârek naşinin hem fâtihî hem beylerbeyi olduğu Trablusgarb'a nakli, 334 — Saint-Elme kalesinin fethi, 334 — «Kalın» lâkabiyle de anılan Vezir-i A'zam Semiz-Ali Paşa'nın vezirliğiyle ikinci vezir Sokullu Mehmed Paşa'nın sadâreti ve şahsiyeti, 336 — Malta muhâsarasının ikinci safhası: Adanın en mühim tahkimâtını teşkil eden «Le Bourg», «Saint-Ange» ve «Saint-Michel» kalelerinin muhâsarasına başlanması, 336 — Malta adasında ikinci muhâsara safhası harekâtının başlaması, 335.
- (1565 = 973) Malta adasının en mühim istihkâmılarından olan «Saint-Michel» kalesindeki «Castille» burcunun umumi bir hücumla zaptı, 336 — Malta müdâfilerine yardım için Avrupa'dan bir Hristiyan ordusuyla silâh, cephâne ve erzak gelmesi, 337 — Bir çok kana ve bilhassa Turgud Paşa'nın şehâdetine mal olan ve 3 ay, 16 gün süren Malta muhâsarasının kaldırılması ve bu kararın sebepleri, 338 — Donanmanın İstanbul'dan hareket tarihinden itibaren 5 ay, 10 gün süren neticesiz bir seferden sonra Türk ordusuyla donanmasının Malta'dan İstanbul'a hareketi, 339.
- (1566 = 973) Ciniviz müstemlekesi olan Sakız adasının fethi, 340 — On üçüncü ve sonuncu «Sefer-i Hümayun»: Kanunî Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan «Sızgetvar» seferine hareketi ve bu seferin sebepleri, 340 — Kanunî'nin Edirne'ye muvâsalatı, 343 — Kanunî Sultan Süleyman'ın torununun oğlu, veliahd Selim'in torunu ve sonradan «Murâd-ı Sâlis» ismiyle Osmanlı tahtına çıkacak olan Mağnisa

(1566 = 974)

valisi şehzâde Murad'ın oğlu olan şehzâde Mehmed'in, yâni «Üçüncü Mehmed»in doğumu, 343 — Kanunî'nin Tatar-Pazarcığı'na muvâsalatı ve yeni doğan torununun oğluna «Mehmet» ismini takması, 343 — Sultan Süleyman'ın Filibe'ye muvâsalatı, 343 — Kanunî'nin Belgrad'a muvâsalatı ve parlak bir alayla şehre girmesi, 343 — «Zemlin / Semlin» konağında Transylvania = Erdel banı Szigmond-Janos'un huzûra kabulü ve metbûna ta'zimâtını arz etmesi, 344 — Kanunî'nin Drava nehri üzerinde 8 - 10 günde kurulan muazzam köprüyü kayıkla teftiş etmesi, 345.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Essek köprüsünden geçip son hedefi olan Szigetvar'a doğru ilerlemesi, 346 — Kahramanlıklarıyla meşhur olan ve «Mecnun» ve «Divâne» gibi lâkaplarla anılan Budin beylerbeyi Arslan Paşa'nın Vezir-i a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın tezviriyle «Harsany» konağında idâmı, 346 — Kanunî'nin Szigetvar civârındaki «Pécs = Peçuy / Peçevi» kasabasına muvâsalatı, 348 — Sultan Süleyman ordusunun Szigetvar'a muvâsalatı, şehrin vaziyeti ve muhâsara tertibâtı, 348 — «Eski-Szigetvar» kasabasının işgali, 350 — «Yeni-Szigetvar» kasabasının işgali, 350 — Şehri teşkil eden iki kasabanın zaptından sonra Szigetvar kalesine ilk umumî hücum, 350 — İkinci umumî hücumun da birincisi gibi neticesiz kalması, 350 — Macaristan'ın Avusturya işgalinde bulunan en mühim ve müstahkem mevkillerden «Gyula = Göle» kalesinin ikinci vezir Pertev Paşa ordusuna teslimi, 351 — Szigetvar ordugâhında Kanunî Sultan Süleyman'ın son hastalığı, 351 — Szigetvar kalesine yapılan üçüncü umumî hücumun da ilk ikisi gibi neticesiz kalması, 351 — Kumbara patlatılmak suretiyle kale bedeninde gedik açılması ve dış-kalenin fethi, 351 — İç-kalenin büyük bir odun yığınıyla çevrilip muazzam bir yangın çemberi içinde bırakılması üzerine mahsurların ümitsizliği, 352 — İstanbul'dan bu son seferine hareketinden 4 ay, 6 gün sonra Avrupalıların «Muh-teşem» dedikleri büyük Osmanlı pâdişahı Kanunî Sultan Süleyman'ın Szigetvar civârındaki «Similehof» tepesinde bulunan otâğında yaşının Milâdî takvim hesâbiyle tam 71 sene, 4 ay, 10 günü bulduğu sırada, yâni 72 yaşının içinde ve 45 sene, 11 ay, 7 gün saltanat sürdükten sonra Szigetvar iç-kalesinin fethini göremeden vefatı ve şahsiyeti, 352 — Szigetvar iç-kalesinin fethi, 358 — Kütahya valiliğinde bulunan Veliâhd Selim'e gizlice adam ve nâme gönderilerek saltanata dâvet edilmesi, 358 — Vezir-i a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın veliâhdı saltanata davet için Szigetvar ordugâhından gönderdiği Hasan-Çavuş'un Afyon-Karahisar civârında şehzâde Selim'e dâvet mektubunu tevdi etmesi, 359 — Afyon-Karahisar civârından İstanbul'a hareket eden şehzâde Selim'in Kütahya'ya muvâsalatı ve buradaki «Yeni-câmi»de nâmına ilk hutbanın okunması, 359 — Osmanlı müelliflerinin «Babofca/Babokça» dedikleri Babocsa kalesiyle diğer bir takım kalelerin fethi, 360 — Şehzâde Selim'in Kadıköy'e muvâsalatı, 360.

SARI SELİM / İKİNCİ SELİM DEVRİ

(1566 = 974)

İkinci Selim'in İstanbul'da cülûsu ve şahsiyeti, 361 — Kanunî'nin öldüğünü bilmiyen ordunun karşısına birdenbire pâdişah sıfatıyla çıkmak üzere İkinci Selim'in İstanbul'dan Belgrad'a hareketi, 363 — Belgrad'a vâsıl olan İkinci Selim'in Sokullu'dan aldığı bir tezkire üzerine orduya gitmeyip Belgrad'da kalması, 363 — Ordunun Szigetvar'dan Belgrad'a hareketi ve Kanunî'nin ölümü gizli tutulduğu için arabasına tıpkı kendisine benziyen bir adam oturtularak askerin aldatılması, 364 — Belgrad'a yaklaşıldığı sırada Kanunî Sultan Süleyman'ın kırk sekiz gün gizlenmiş olan ölümünün ifşası ve ordunun teessürü, 365 — Ordunun Sirem sahrâ-

- lerle Deryâ-kaptanlığına tâyin etmesi ve Kılıç-Ali Paşa'nın İstanbul'dan «Sefer-i muhafâza» denilen Akdeniz seferine hareketi, 412.
- (1573 = 980) Lepanto = İnebahtı felâketine rağmen akdine mecbur olduğu sulh muâhedesıyla haraca bağlanan Venedik cumhuriyetinin Kıbrıs seferi tazminâtı olarak Osmanlı hazinesine üç yüz bin duka altını tesviyesine mecbur edilmesi ve muâhedenin diğer şartları, 413.
- (1573 = 981) Akdeniz'de Türk hâkimiyetine rekabet eden İspanya krallığının hâkim olduğu cenubi İtalya'nın «Puglia/Pouille»=Pulya havâlisine karşı Piyâle ve Kılıç Ali Paşaların büyük deniz seferi, cenubi İtalya sâhillerinin vurulması ve donanmanın esirler ve ganimetlerle İstanbul'a avdeti, 414 — İstanbul'da Ayasofya câmiinin sedlerle tahkimi ve Fatih'le ikinci Bâyezid devirlerinde yapılmış olan iki minâreye iki daha ilâve edilmesi, 415.
- (1574 = 982) Türk donanmasının Tunus seferine hareketi, ve bu seferin sebepleri, 415 — Boğdan seferi, sebepleri ve Türk ordusunun zaferi, 416 — Osmanlı donanmasının Tunus'da «Halk-ul-Vâd = Goletta» sâhiline asker çıkarması, 417 — Şeyh-ül-İslâm Ebussuûd Efendi'nin ölümü ve şahsiyeti, 417 — Tunus seferinde «Halk-ul-Vâd = Goletta» kalesinin İspanyollardan alınması, 418 — Tunus şehrinin istihkâmı olan ve İspanyol işgalinde bulunan «El-Bastiyûn» = Bastion» kalesinin zabtı ve Tunus fethinin tamamlanması, 418 — Tunus'u fethetmiş olan orduyla donanmanın İstanbul'a avdeti, 419 — Müddeti bitmek üzere olan sekiz senelik Osmanlı - Avusturya sulh muâhedesinin tekrar sekiz sene için tecdid edildikten sonra İstanbul'dan Viyana'ya gönderilmesi ve eskisine nisbetle ehemmiyetsiz değişiklikleri, 419 — Edirne'de Koca-Sinan'ın eseri olan «Selimiyye» câmiî inşaatının ikmâli ve hususiyetleri, 419 — İkinci Selim'in Milâdî takvim hesabıyla elli sene, altı ay, on sekiz gün yaşadıktan ve sekiz sene, iki ay, on beş gün saltanat sürdükten sonra elli bir yaşının içinde içki yüzünden Topkapu sarayında ölümü, şahsiyeti ve saltanat devrinin hususiyetleri, 420 — İkinci Selim'in Magnisa valiliğinde bulunan veliahdi şehzâde Murad = Üçüncü Murad'ın İstanbul'a gitmek üzere Mudanya'ya gelişi, 422 — Üçüncü Murad'ın Mudanya'dan geceleyin İstanbul'a gelişi ve beş kardeşinin birden idâmı, 423.

İkinci cildin sonu

*İzahlı
Osmanlı Tarihi
Kronolojisi*

İSMAİL HÂMİ DANIŞMEND

İZAHLI

OSMANLI TARİHİ KRONOLOJİSİ

Cilt : 3

M. 1574 — 1703

H. 987 — 1115

TÜRKİYE YAYINEVİ
İSTANBUL

Bu eserin bilcümle telif hakları
TÜRKİYE YAYINEVİ'ne aittir.

1 9 2 5

1 9 7 2

Bu kitap 1972 yılında İstanbul Ankara Caddesi No. 38 de
TÜRKİYE BASİMEVİ'nde dizilmiş ve YAYLACIK
MATBAASINDA basılmıştır.

FASILLAR FİHRİSTİ

F A S I L	SAHİFE
Üçüncü Murad / Murad-ı Sâlis devri	1—141
Üçüncü Mehmet / Mehmed-i Sâlis devri	142—228
Birinci Ahmed / Ahmed-i Evvel devri	229—268
Birinci Mustafa / Mustafây-ı Evvel devri (İlk saltanatı)	269—272
İkinci Osman / Osman-ı Sâni / Genç Osman devri	273—324
Birinci Mustafa / Mustafây-ı Evvel devri (İkinci saltanatı)	305—324
Dördüncü Murad / Murâd-ı Râbi' devri	325—386
Sultan İbrahim devri	387—411
Dördüncü Mehmet / Mehmed-i Râbi' /	
Avcı Sultan Mehmet dvri	412—464
İkinci Süleyman / Süleyman-ı Sâni devri	465—471
İkinci Ahmed / Ahmed-i Sâni devri	472—476
İkinci Mustafa / Mustafây-ı Sâni devri	477—489

İHTİLÂFSIZ SENELER

(M. 1574 = H. 987 — 1703 = 1115)

ÜÇÜNCÜ MURAD

(Murâd-ı Sâlis)

— M. 1574 = H. 982 — M. 1595 = 1003 —

1574 = 982

22 Kânunuevvel = 8 Ramazan, Çarşamba : Üçüncü Murad'ın cülûsu ve babası İkinci Selim'le beş erkek kardeşinin cenâze merâsimi.

(1546 = 953 senesi 4 Temmuz = 5 Cumâda-ı-ülâ Pazar günü dünyaya gelmiş olan Üçüncü Murad'ın cülûsundaki yaşı 28 sene, 5 ay, 19 gündür : Yâni 29 yaşının içinde cülûs etmiş demektir. Sultan Murad, Kanunî devrinde 1561 = 968 senesi 18 Mart = 1 Receb Salı günü yaşının 14 sene, 8 ay, 16 gün olduğu, yâni 15 yaşının içinde bulunduğu sırada Saruhan = Mağnisa valiliğine tâyin edilmiş olduğu için, o günden bu günkü cülûs tarihine kadar 13 sene, 9 ay, 5 gün valilikte bulunmuştur. — «Fetret,» devrinde saltanatlarını ilân etmiş olmakla beraber Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûna birden hiç bir zaman hâkim olamıyan Süleyman ve Musâ Çelebiler sayılmamak şartıyla, Üçüncü Murad Osmanlı padişahlarının on ikincisidir. — Sultan Murad'ın anası bir Yahudi dönmesi olan ve Osmanlı sarayında Yahudi nüfuzuna kapı açan Nûr-Bânû-Sultandır : 1570 = 977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Osmanlı müelliflerinin «Murâd-ı Sâlis» ve eski Garp müverrihlerinin de «Amurat III» dedikleri Üçüncü Murad'ın «Murad Hudâvendigâr», «Yıldırım Bâyezid», «Çelebi Sultan Mehmet», «Fatih Sultan Mehmet», «Bâyezid-i Velî», «Yavuz Sultan Selim», «Kanunî Sultan Süleyman» ve «Sarı Selim» gibi halk ağzında takarrür etmiş bir lâkabı yoktur : Kendisinden evvelki İkinci Murad ve kendisinden sonraki Dördüncü ve Beşinci Murad'lar gibi o da lâkapsızdır.

Üçüncü Murad'ın cülûs merâsimi Topkapu sarayının avlularından birinde ve açıkta yapılmıştır; saltanat tahtı bir rivayete göre «Bâb-ı-Hümâyun» önünde ve ikinci bir rivayete göre de «Bâb-us-Saâde» önünde kurulmuştur : Bunlardan birincisi sarayın Ayasofya tarafındaki dış kapısı ve ikincisi de «Ak-ağalar kapusu» ismiyle de anılan iç kapısıdır : İkisinin ortasında bir de «Bâb-üs-Selâm», denilen «Orta-kapu» vardır. Birinci rivayet doğru olduğu takdirde cülûs merâsiminin dış-kapı içindeki büyük avluda ve ikinci rivayet doğru olduğu takdirde ise «Bâb-üs-Selâm» ile «Bâb-us-Saâde» arasındaki avluda yapılmış olması lâzımgelir. — O gün Vüzerâ, Ulemâ, Ümerâ ve sair devlet ve saray erkânı İkinci Selim'in mâteminden dolayı «şemleler sarunup siyâh libâs-ı mâtem pûşide» olarak saraya gelmiş ve sebahın «Üçüncü sâatinde» yeni padişah Harem'den çıkıp tahta cülûs ederek Vezir-i-azamdan itibaren bütün devlet ve saray erkânının biatlerini kabul etmiştir; bu merâsimde Sokullu'nun etek öptüğü rivayet edilir : Bu devre kadar biatlerde el öpüldüğüne göre, etek ve saçak öpme âdeti belki de Sokullu'nun işte bu hareketiyle başlamıştır. — Bu sırada Vezâret-i-uzmâ makamında bulunan Sokullu-Mehmet Paşa'dan başka Piyâle Paşa ikinci, Ahmed Paşa üçüncü, Zâli-Mahmud Paşa dördüncü, Lâla-Mustafa Paşa beşinci ve Koca-Sinan Paşa da altıncı vezirdir; Meşihat makamında Ebussuûd Efendi'nin halefi Hâmid Efendi ve Deryâ kapdanlığında da Tunus fâtihî ve Barbaros'un talebesi Kılıç-Alî Paşa bulunmaktadır. Cülûs merâsiminden sonra Üçüncü Murad içeri çekilmiş ve biraz sonra da İkinci Selim'in cenâzesi çıkarılmıştır : Dev-

let erkânı tabutu sarayın iç-kapısı olan «Bâb-us-Saâde» önünden karşılamış, bu sırada Sultan Murad tekrar çıkıp babasının cenâzesini tâkip etmiş, tabut «Bâb-üs-Selâm» denilen orta-kapı ile «Bâb-us-Saâde» arasındaki «Servili-yol» da hazırlanan bir «tahta-bend» üzerine konulmuş ve ikinci Selim'in cenaze namazı işte burada, yâni saray avlusunda Şeyh-ül-İslâm Hâmid Efendi tarafından kılınmıştır; namazda Hâmid Efendi'nin sağında padişah, solunda vezir-i-a'zam mevki almıştır. Üçüncü Murad o gece idam edilen beş kardeşinin cenâzelerine ait işlerden dolayı daha ileri gitmiyerek namazdan sonra içeri dönmüş, cenâzeyi Ayasofya'da inşa edilmekte olan türbesine kadar vüzerâ ve ulemâ teşvî etmiş ve henüz mezar hazır olmadığı için tabut türbenin yanında kurulan otağa konulmuştur.

Tam işte bu sırada içerden Kapucular-kethudâsı gelip devlet erkânını tekrar saraya dâvet etmiş ve bu sefer de o gece «Nizâm-ı âlem»e kurban edilen beş şehzâdenin beş tabutu birden çıkarılmıştır! Bu feci manzara karşısında «nâsun feryâdı âsmâna peyvest» olduğundan ve «ol gün İstanbul halkunun bükâ ve feryadların melâike-i Arş-ı azîme dinletmiş» olduklarından bahsedilir : Bu beş tabut da türbenin yanındaki otağa götürülmüş ve «ikisin bir tarafa ve üçün bir tarafa koymak» suretiyle bunlar da babalarının etrafına dizilmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde yetişmiye başlamış olan Üçüncü Murad o muhteşem devrin bütün şehzâdeleri gibi çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye görmüş, 15 yaşından itibaren 14 sene kadar Mağnisa valiliğinde idare işlerine almış çok zeki ve münevver bir hükümdardır. Bilhassa edebî şahsiyeti çok kuvvetlidir : «Millet» kütüphânesindeki «Emîri» koleksiyonunda ikisi Türkçe ve ikisi de Arapça ve Acemce olmak üzere dört divânı vardır; şiirlerine hâkim olan tasavvuf meyli lirik bir ruhun hazin ve zarif âhengiyle karışır. Üçüncü Murad'ın bâzı Garp menbâlarında da takdir edilen bu meziyetlerine mukabil, iptilâ derecelerini bulan kadın ve para düşkünlükleri gibi devlet bünyesine zararları dokunmuş büyük kusurları da vardır. Yeni padişahın muhtelif menbâlarda bahsi geçen bu müfrid iptilâları, meselâ «Müneccim-başı» tarihinde şöyle tasvir edilir :

«Yekpâre zevk-u-sohbete mâil olup müddet-i saltanatlarında İstanbul'dan çıkmak vâkı' olmadı. Menkûhaları, Mehmet-Han vâlidesi Safiyye-Hâtun'dan mâada kırk nefer câriyeleri var idi : Mecmûundan yüz otuz nefer evlâtları olmuştur! Bunlardan da on dokuz erkek ve yirmi altı kız bâkî kalup erkeklerin cümlesinin cenâzeleri kendü na'şleriyle maan çıkup kızlar Eski-saray'a nakl ve içlerinden bulûğa erenleri birer birer ere vermiştir. Müşârunileyh Hazretleri serir-i saltanata cûlûslarına dek menkûhaları Safiyye-Hâtun'a münhasır idiler; ba'dehu hemşireleri Esmâ-Han Sultan ki Vezir-i-a'zam Mehmet Pâşây-ı-Tâvil'in zevcesi idi : Bir nice perî-cemâl câriye ihdâ eyledi; Şehriyâr Hazretleri anlara takarrüb murâd buyurduklarında mümkün olmadı! Bu ahvâli vâlide-i muhteremeleri Nûr-Bânû Hazretlerine keşfittiler : Müşârunileyhânın Safiyye-Hatun'a evvelden gayzı var idi; bu husus dahi müekkîd olup anın yanında mukarreb olan câriyeleri ve avretleri ahz-u-tahvîf ile Şehriyâr Hazretlerinin recâliyyetini akdettiklerini ikrâr ettirdi ve akdî götürüp halleyledi! Bundan sonra Şehriyâr Hazretlerine kudret gelip cevâri cem'ine kemâl-mertebe şevkleri düştü! Şöyle ki etrâf-ı memâlikte bir câriye-i hasnâ kalmadı ki olunup hizmet-i şeriflerine ihdâ olunmaya! Hattâ bîkr câriyelerde ihdâya sezâ kalmayup giderek seyyiblere dahi tenezzül olunmağa başladı! Vefâtlarından sonra câriyeleri saraydan ihrâc ve ümerâyâ ve çorbacılara tezvîc olunmuştur. Şehriyâr Hazretlerinin muâşeret-i nisvân ve cem-i mâle kemâl-mertebe inhimâkinden gayri aybları yoğ idi. Mülûk-i Osmaniyyeden ibtidâ rüşvet ahzine tasaddî eyliyen bunlar olmuştur».

İşte bu vaziyetten dolayı Kanunî devrinde kurulmıya başlıyan kadınlar saltanatı Üçüncü Murad devrinde daha kuvvetli ve daha mütekâmil bir müessese şeklini almıştır! Harem'de iki parti vardır : Biri yeni saltanat devrinde «Vâlide-Sultan» olan Nûr-Bânû'nun, biri de Üçüncü Murad'ın sevgili karısı Safiyye-

Sultan'ın idaresindedir; İkinci Selim'in kızı ve Sokullu-Mehmet Paşa'nın karısı olan Esmâ-Han Sultan'la Harem Kethudâsı Canfedâ ve Vekilharç Râziye Kadınlar Vâlide-Sultan partisinin en meşhur unsurlarıdır. Bunlara karşı âdetâ yalnız kalan Safiyye-Sultan en mühim kuvveti kocası üzerindeki büyük nüfuzunda gösterilir. Bu Safiyye-Sultan Venediklidir ve «Baffo» ailesindendir; Vaktiyle babası Venedik cumhuriyetinin Korfu valiliğinde bulunduğu sırada Türk korsanlarının eline geçmiş ve güzelliğinden dolayı saraya takdim edilerek şehzâde Murad'a verilmiştir. Bu güzel kadının kocası üzerindeki nüfuzuna karşı Nûr-Bânû Sultan'la kızı Esmâ-Han Sultan Üçüncü Murad'a güzel câriyeler takdim ederek mücadele etmişler ve işte bu sayede devlet işlerine bile karışmışlardır : Meselâ Sultan Murad'ın hiç hoşlanmadığı eniştesi Sokullu-Mehmet Paşa'yı bir türlü azledemeyişinde bu kadınlar partisinden büyük bir tesiri vardır. Harem'deki kadın partilerinden başka Üçüncü Murad üzerinde büyük bir nüfuzu olduğundan bahsedilen bâzı devlet ve saray adamları da vardır : Bunların en mühimleri Hâce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi, İsfendiyar-oğlu Şemsi Paşa, Defterdar Kara-Üveys Paşa, Rumeli Kadı-askeri Kadı-zâde Şemsüddin Efendi, Bâb-us-Saâde ağası Gazanfer Ağa ve Şeyh Şücâ gibi bir takım şahsiyetlerdir. Bunlardan büyük müverrih Hoca-Sa'düddin Efendi, Yavuz Sultan Selim'in meşhur nedimi Hasan-Cân'ın oğlu ve «Tâc-üt-tevârih» in müellifidir. Sokullu'ya karşı çok kuvvetli bir muhâlefet cephesi teşkil eden bu mühim şahsiyetlerin çok büyük bir muhâlefet külesine istinâd ettikleri anlaşılmaktadır : Bir taraftan İkinci Selim devrindeki Ejderhan ve İnebahtı muvaffakiyetsizliklerinden ve bir yandan da her tarafa kendi akrabâsiyle adamlarını doldurarak kendisine mensub olmıyanları ezmış ve hattâ İkinci Selim'in maiyyet adamlarını bile öteye beriye sürmüş ve bâzılarını da idâm ettirmiş olan Sokullu'ya karşı senelerdenberi kuvvetli bir muhâlefet cereyanı mevcut olduğu muhakkaktır. İşte bundan dolayı Üçüncü Murad'ın daha şehzâdeliğinden itibaren maiyyet erkânı arasında Sokullu'ya karşı umumî bir nefret bulunduğu rivayet edilir; Peçevî bu noktayı şöyle anlatmaktadır : «Pâdişah-ı âli-şânun mukarrebleri kendünden emn üzere olmayup henüz sancâğ-ı Hümâyunda iken kadh-u-zemmine müteallık kelimâtдан hâli olmazlar idi ve :

— Mehmet Paşa hayâtta iken Saâdetlü Pâdişâhun cülûs-i Hümâyunların istemezüz! dîrler idi :

— Zîrâ her birimizü birer bahâne ile dergâh-ı Pâdişâhiden sürmesi ve bizi âstân-ı Pâdişâhide çok görmesi mukarrerdür! diyü ızhâr-ı inkisâr iderler idi».

Yukarda gördüğümüz gibi Üçüncü Murad bile Sokullu'ya karşı daha ilk ânından itibaren emniyetsizlik duymıya başlamış, Mağnisa'dan İstanbul'a geldiği gece onun kendisine ihânet etmek ihtimalinden çekinmiş, bu his bir zaman içinden çıkmamış ve bilhassa etrâfındaki Sokullu muhâliflerinin mütemâdi telkinleriyle günden güne şiddetlenmiştir. Bu muhâliflerden Rumeli-Kadı-askeri Kadı-zâde Şemsüddin Ahmed Efendi doğruluğu ve ciddiyetiyle şöhret bulmuş mühim bir şahsiyyet olduğu için, ikide bir padişaha :

— Vezire itimad buyurman : İlerü çektüğü ya kendü müteallıkaatudur, ya rüşvetin almuş. Elbette bir garaz-ı fâsidi vardır!

gibi telkinâtta bulunması Üçüncü Murad'ın en küçük işlere bile bizzat müdâhale etmesiyle neticelenmiş, sarayla hükûmet arasındaki vazife ve salâhiyet ayrılığı bozulmaya başlamış, eniştesi olduğu ve karısı vâsıtasıyla saraydaki Vâlide-Sultan partisine istinâd ettiği için Sadr-ı-a'zamını azledemiyen padişah onun nüfuzunu hiçe indirecek tedbirler ittihâzına kalkışmış ve bilhassa Sokullu'nun akrabâsiyle adamlarını yerlerinden attırarak ve hattâ bâzılarını idâm ettirerek onu bütün istinâd noktalarından mahrum edecek tedbirler ittihâz etmiştir. Fakat Sultan Murad'ın etrâfındaki muhâliflerin hepsi Kadı-zâde gibi hüsniniyet sahibi değildir : Bunlardan bilhassa Şemsi Paşa «Kızıl-Ahmetlü»lerden, yâni

İsfendiyyar-oğullarından olduğu için, Osman-oğullarından ecdadının intikamını almak üzere Üçüncü Murad'ın para hırsından istifade edip kırk bin altınlık bir rüşvet kabul ettirmiş ve büyük bir neş'e ile huzurundan çıkınca bu tuhaf muvaffakiyetini şöyle izah etmiştir :

— Bu gün Kızıl-Ahmedlî intikaamın Ali-Osman'dan aldum : Anlar bizüm ocağumuza su koydukları gibi ben dahi anların ocağın söndürecek bir mukaddime tertib ittüm; irtişâya dağandurdum ve hattâ kırk bin altın bir böyücek lokma idi, yutturdum; bundan sonra bunlar irtişâ almaktan fâriğ olmazlar ve irtişâ ile devletleri sebât bulmaz!

Üçüncü Murad devri işte böyle başlamıştır : Devlet, bünyesi, Kanunî devrinde en yüksek mertebesine varan şevket ve kudretiyle istilâ kabiliyyetini henüz muhâfaza etmekle beraber, pek uzak olmıyan bir inhitat devrinin acıklı alâmetleri artık gözle görülecek kadar belirmiye başlamış demektir).

23 Kânunuevvel = 9 Ramazan, Perşembe : İkinci Selim'le beş oğlunun defni.

(Yukarıki fıkranın başlarında gördüğümüz gibi, İkinci Selim'le «Nizâm-ı Âlem»e kurban edilen beş oğlunun cenâze merâsimi bir gün evvel yapılmış olmakla beraber, henüz mezarları hazır olmadığı için bunların tabutları Ayasofya'daki Sutan-Selim türbesinin yanına kurulan bir otağa konulmuş, gece sabaha kadar hafızlar Kur'ân okumuş ve nihayet bu gün mezarları hazırlandığı için hepsi defnedilmiştir : Üçüncü Murad'ın definden sonra ziyarete geldiği ve hattâ «ruh-i Şeriflerine» sadakalar dağıttırdığı da rivayet edilir! — Maktul şehzâdelerin bu tarihten sekiz gün sonra 31 Kânunuevvel = 17 Ramazan Cuma günü defnedilmiş oldukları hakkında bir ecnebi rivayeti varsa da Osmanlı menbâlarına uymadığı için doğru olmaması lâzımgelir).

25 Kânunuevvel = 1 Ramazan, Cumartesi : Cülûs bahşişi.

(Üçüncü Murad'ın 22 Kânunuevvel = 8 aRmazan Çarşamba gününe tesadûf eden cülûs merâsiminde defterlerinin tanzimini emrettiği bu muazzam bahşişin onar bin altınlık yüz on kese tuttuğu, yâni cem'an bir milyon yüz bin altın dağıtıldığı rivayet edilir : Bu paranın yedi yüz elli bin altın tutan yetmiş beş bin kesesi «İç-hazine»den verilmiştir. Her sefer olduğu gibi arslan payı Yenigeri ocağına aid olduğu için, o zamanki mevcudu 13599 kişi gösterilen ocağın her neferine elli altın verilmiş ve bu suretle yalnız bunlara 679,950 atın dağıtılmış demektir : Zâbitlere verilen bahşişlerle bu miktarın 700 bin altın tuttuğu rivayet edilir! Bir milyon yüz bin altından artan dört yüz bin altın da diğer asker sınıflarına tevzi edilmiştir).

27 Kânunuevvel = 13 Ramazan, Pazartesi : Mâtem kıyâfetlerinin değiştirilmesi ve cülûs tebriki.

(22 Kânunuevvel = 8 Ramazan Çarşamba günkü biat ve cülûs merâsimi İkinci Selim'in o güne tesadûf eden cenâze alayından dolayı «şemleler ve siyâh mâtem elbiseleri» ile yapılmıştır : O günden itibaren saray ve hükûmet erkânı beş gün mâtem kıyâfetlerini muhâfaza ettikten sonra nihayet işte bu altıncı gün cülûs tebriki için aynı kıyâfetle huzura kabul edildikleri sırada mâtem elbiselerini değiştirmeleri için hepsine hil'atler giydirilmiştir : Üçüncü Murad bu münasebetle Vezir-i a'zama elli bin altınla bir murassâ kılıç, diğer vüzerâyâ dörder bin ve defterdarlarla nişancıya da beşer yüz altın ihsan etmiştir. Bundan evvel İkinci Selim'in cülûs bahşişini Ulemâ sınıfına da teşmili için 1566 = 974 vukuâtının «7 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1575 = 982

5 Kânunusâni = 22 Ramazan, Çarşamba: Kılıc alayı.

(Bu âdet, yeni cülûs eden padişahların İstanbul'daki Selâtin türbelerini ziyaret âdetiyle beraber teşekkül etmiştir : Yeni padişah kendi ecdâdının türbelerinden evvel Peygamberimizin meşhur ashâbından «Ebu-Eyyûb-il-Ensâri»nin türbesini te-berrük için ziyaret edip gazâ kılıcını orada kuşanır ve ondan sonra da büyük bir alayla Osmanlı padişahlarının türbeleri ziyaret edilir. — Üçüncü Murad Eyüb'e denizden gitmiş ve oradan da atla ve muhteşem bir alayla Osmanlı türbelerini ziyaret ettikten sonra Topkapu sarayına dönmüştür).

22 Kânunusâni = 9 Şevvâl, Cumartesi : Feridun Bey «Münşeat»ının Üçüncü Murad'a takdimi.

(Kanunî deşrinin Baş-Defterdarlarından Çivi-zâde Abdullah-Çelebi'nin yetiştirmelerinden ve Osmanlı tarihinin en büyük münşîlerinden olan Feridun Bey kendi künyesini «Ahmed-üş-şehîr» bi-Feridin it-Tevkîi» şeklinde gösterir : Bir şi'rinde de mahlas yerine «Feridun Ahmed» ismi vardır. Gene kendi ifâdesine göre 1553 = 960 tarihinde Sokullu-Mehmet Paşa'ya kâtip sıfatıyla intisâb etmiş, muhtelif seferlerde bulunmuş, ehliyet ve iktidârıyla gittikçe terakki ederek 8 Muharrem 978 = 12 Haziran 1570 Pazartesi günü «Reis-ül-küttâb», yâni Hâriciyye Umumi Kâtibi olmuş ve 3 sene, 6 ay, 13 gün bu mühim mevkide bulunduktan sonra 3 Ramazan 981 = 27 Kânunuevvel 1573 Pazar günü o zamanki Osmanlı teşkilâtında Hariciyye Nâzırlığı olan «Tevkililik = Nişancılık» vazifesine tâyin edilmiştir. Yukarda gör-düğümüz künyesinde «Et-Tevkîi» ünvanını kullanması işte bundan dolayıdır. — Sonradan «Paşalık» tevcih edildiği halde tarihte «Bey» ünvanıyla mârûf olan Feridun Ahmed Bey'in en mühim eseri olan «Münşeat-us-Salâtin» iki cilt hâlinde basılmış bir tarihi ve siyasi vesikalar mecmuasıdır : Halk ağzında «Feridun Bey Münşeatı» ismiyle anılan bu kıymetli eser hükümdar, vüzerâ, ümerâ ve ulemâ elkabına ait bir fasılla «Miftâh-ı Cennet» isminde ahlâkî bir risaleden sonra Hazret-i Peygamber'le ashâbının nâmelerinden ve ondan sonra da Osman Gazi devrinden itibaren Osmanlı tarihinin ilk üç asrına ait siyasi, idârî ve askerî muhâberât suretleriyle bâzı menzîlnâmelerden mürekkeptir : Ashının 1880 vesika tuttuğu rivayât edilir; matbû nüshalarında bir takım eksiklikler ve fazlalıklar vardır; iki defa basılmış olan bu kıymetli eserin 1274—1275=1857—1858 tarihlerinde neşredilen ikinci tab'ı o tarihten on sene evvel çıkan ilk tab'ından daha mükemmeldir. «Münşeat-us-Salâtin» ismi eski yazıdaki «Ebced hesabıyla eserin ikmal tarihi olan bu «982» senesini gösterir.

Osmanlı tarihinin en mühim menbâlarından olan bu kıymetli eserin başlıca kususuru, ilk devirlere ve bilhassa Osman veya Orhan Gazilere izâfe edilen vesikaların hakikî olmayıp eski Osmanlı menkulâtına göre Feridun Bey tarafından tertip edilmiş olmasıdır! Bu cihet Hammer devrinden itibaren göze çarpıp tenkid edilmiştir: 1284 = 683 vukuâtının ikinci fıkrasına ve 1289 = 688 vukuâtına bakınız. Bununla beraber, pek mahdud olan o ilk vesikaların sahteliği daha sonraki hakikî vesikaların kıymetiyle eserin umumî ehemmiyetini ihlâl edecek bir sebep değildir. — Müellif eserinin mukaddimesinde çok zahmet çekip emek vererek «yüz bin hân-i cigerle cem-ü tedvîn» ettiği bu büyük mecmua aleyhinde bâzı düşmanlarının : — Münşiyân-ı mâzî'nün mektubların bulup tertib eylemede ne vurdur?

gibi sözler söylediklerinden teessürle bahsetmektedir. Hattâ Sultan Murad'ın bile bu mühim eserle pek alâkadar olmadığı rivayât edilir : Hattatlıkta da mehâreti olan Feridun Bey «Her bir cild bir saltanat olmak üzere» on bir cild olarak beyaza çekip hepsini muhteşem bir kap içinde ve bir tek cild hâlinde tezhip ve

teclid ettirdiği «Münşeât»ı Sokullu-Mehmet Paşa vâsıtasıyla bu gün Üçüncü Murad'a takdim etmişse de kendisiyle muâsır olan Selânikî Mustafa Efendi'nin ifâdesine göre eserin büyük kıymetine rağmen:

«Çendân mu'teber olmadığı mukabelesinde ikrâm olunmadığından ukalây-ı devrân hayretde kalmuşdur»!

Fakat padişahın bu alâkasızlığı eseri takdir etmemesinden ziyâde müellifin Sokullu'ya mensûbiyetindendir; Feridun Bey'i kâtiplikten Nişancılığa kadar çıkaran Sokullu'dur ve o da yukarda 1574 = 982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz gibi, yeni padişahın cülûsundan itibaren eski nüfuzunu kaybetmiş olduğu için, onun eliyle takdim edilen ve onun en mühim adamına aid olan bir eserin siyasi mülâhazalarla makbule geçmemesi pek tabiidir; fakat Üçüncü Murad gibi münevver bir hükümdarın bir fikir ve ilim mahsûlüne karşı bu gibi siyasi mülâhazalarla alâkasızlık göstermesi tabii değildir ve hattâ çok çirkindir. Sultan Murad kendi eniştesi olan ve karısının saraydaki nüfuzundan istifade eden Sokullu'yu azle kalkışmamakla beraber, adamlarıyla akrabalarını bulundukları mevki-lerden atarak onu günden güne kuvvetsiz bırakmaktadır. Pâdişahın bu siyasetinden zarar görenlerden biri de Feridun Bey'dir; Üçüncü Murad bundan biraz sonra 1576 = 984 tarihinde Feridun Bey'i Nişancılık'dan azletmek ve hattâ İstanbul'dan bile uzaklaştırmak suretiyle hem kendisine, hem Sokullu'ya çok ağır bir darbe indirmiştir! Peçevî bunu şöyle anlatır :

«Vezîr-i a'zamun görür gözü, tutar eli mesâbesünde, Nişancı Feridun Beğ'ün Kethudasın salb ve kendüsün nefyü-an-il-beled ittiler»!

Kethudâ ehemmiyetsiz bir bahâneyle idâm edilmiş, Feridun Bey 1576 = 984 tarihinde Semendire yahut Belgrad ve ondan sonra da Köstendil sancak-beyliklerine gönderilmek suretiyle İstanbul'dan uzaklaştırılmış ve ancak Sokullu'nun katlinden sonra menkûbiyetten kurtularak 1581 = 989 tarihinde tekrar Nişancılıkla İstanbul'a dâvet edilmiştir: Her halde Üçüncü Murad'ın tahta çıkmak üzere Mağnisa'dan payitahta gelirken Mudanya'dan İstanbul'a kadar kendi gemisine binmiş olmasıyla iftihar eden zavalhı münşi bu tesadüften hiç bir hayır görmemiştir: Bu mesele için yukarda 1574=982 vukuâtının «21 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.

«Münşeât» sahibinin 1581 = 989 tarihinde Nişancılık makamına tâyiniyle başhyan ikinci ikbâl devri pek az sürmüş, bu müddet zarfında Feridun Bey Kanunî Sultan Süleyman'ın torunu ve Mîhrimâh-Sultan'la Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Hanım-Sultan'la 1582=990 senesi 6 Nisan=12 Rebî'ül-evvel Cuma günü nikâhlanmış ve ertesi seneye tesadüf eden ölümüne kadar pek kısa bir tantana ve debdebe içinde yaşamıştır: Ölümü için aşağıda 1583=991 vukuâtının «16 Mart» fıkrasına bakınız).

1575 = 983

8 Ağustos = 1 Cumâda-l-ülâ, Pazartesi : Osmanlı-Venedik muâhedesinin tecdidi.

(Yeni padişahın cülûsu münasebetiyle tecdid edilen bu 56 maddelik muâhede ikinci Selim devrinde akdedilen sulh muâhedesinin aynıdır: 1573=980 vukuâtının «7 Mart» fıkrasına bakınız. — Cülûs tebriki vesilesiyle Venedik cumhuriyeti-nin Üçüncü Murad'a elli bin ve Vezir-i a'zamına da dört bin duka altını pişkeş takdim etmiş olduğu rivayet edilir).

1576 = 984

4 Mayıs = 5 Safer, Cuma: Cülûs tebriki vesilesiyle sulhün tecdidine gelen İran sefiri Tokmak-Han'ın Üsküdar'a muvâsalatı.

(İran'ın Revan valisi olan bu Tokmak-Han, bu tarihten sekiz sene evvel ikinci Selim'in cülûsunu tebrik için elçilikle ve büyük bir maiyyetle Edirne'ye gelmiş

olan Şâhkuli-Han'ın oğludur : 1568=975 vukuâtının «16 Şubat» fıkrasına bakınız. — Tokmak-Han'ın 250 kişilik bir maiyyet alayı ve beş yüz deve yükü hediye ve eşya ile geldiği rivayet edilir).

5 Mayıs = 6 Safer, Cumartesi: İran sefiri Tokmak-Han'ın istikbal merâsimi ve Üsküdar'dan İstanbul'a geçirilmesi.

(Safavî İran'ın ihtiyar şâhı Birinci Tahmâsb'ın parlak bir alayla gelen elçisini Rumeli Beylerbeyi Siyavuş Paşa 2500 kişilik muhteşem bir maiyyetle Üsküdar'a gidip karşılamıştır: Paşa'nın maiyyet alayı altın ve gümüş takımlı atları, sorugumlu ve gümüş asâlı çavuşları, müteferrikaları ve sipâhileriyle İran ihtişâmını gölgede bırakacak kadar parlaktır. — Tokmak-Han'la maiyyeti Kapdan-ı-Deryâ Kılıç Ali Paşa'nın bayraklarla donattırarak hazırlattığı otuz muhteşem kadırga ile İstanbul'a geçirilirken Kız-Kulesi ile Tophâne'den atılan toplarla selâmlanmıştır).

13 Mayıs = 14 Safer, Pazar : İran sefiri Tokmak-Han'ın huzura kabulü ve hediyeler takdimi.

(Hem cülâs tebriki, hem Osmanlı-İran sulhünün tecdidı vesilesiyle gelen İran sefirinin muhteşem pişkeşlerini Selânikî-Mustafa Efendi şöyle anlatır:

«Tuhaf-u-hedâyây-ı Acem fevk-el-haddi-ve-l-ğâye olmağın Divân-ı-Muallâ'nın derûnu tamamen pişkeş çekenler ile mâlâmâl oldu: Yalunuz kırk hazineli, muraşsa' ve mücevher sûtân ile ve akmışe-i rengin ile dühte bir otâk-ı gerdun-mîtak çekilmeğe teşrifât defterüne dahî bu tavr üzre yazıldı ki hiç bir târîhde şâhân-ı eslâfdan Divân-i-Hümâyûn'a gelmiş ve yazulmuş degül idi».

Selânikî'nin bahsettiği muhteşem çadırın orta direği altın üzerine murassâdır; bundan başka kıymet biçilmeyecek kadar giranbahâ bir Kur'ân, muhteşem bir Şâhnâme, İran şâirlerine ait almış divan, kırk parça halı, toplarla İran kumaşları, bir çok kıymetli kılıç demirleri ve içleri zümrüt, yâkut, elmas, inci ve firûze dolu kırk çekmece takdim edilmiştir. Bu münasebetle İran sefirine Divân-ı-Hümâyûn'da «âll ziyâfet» çekildiği rivayet edilir: Bu gibi ziyâfetlerde padişah bulunmaz, yalnız kubbe vezirleri bulunur; umumiyetle huzura kabul merâsimi ziyâfetten sonradır).

21 Mayıs = 22 Safer, Pazartesi : İran sefiri Tokmak-Han'ın avdeti.

(4 Mayıs=5 Safer Cuma günü Üsküdar'a gelip ertesi gün İstanbul'a geçmiş olan Safavî sefirinin bir rivayete göre ancak on altı gün kaldıktan sonra alâlacele memleketine dönmesi İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın ölüm haberi üzerinedir: Bununla beraber Tokmak-Han'ın bu tarihten bir kaç ay veya hattâ bir sene sonra avdet etmiş olduğu hakkında da bâzı rivayetler vardır. — Bu sırada zehirlenerek öldüğü rivayet edilen Birinci Tahmâsb, Çaldıran muharebesinde Yavuz Sultan Selim'e mağlûb olan Birinci İsmail'in oğlu ve halefidir; on bir yaşında tahta çıktığı rivayet edilen bu hükümdar 930=1524 tarihinden işte bu 984=1576 tarihine kadar 52 sene saltanat sürdükten sonra 63 yaşında ölmüştür. Birinci Tahmâsb'ın 11 oğlu olduğundan bahsedilir: Bunların en büyüğü olan Sultan Muhammed-Mirzâ anadan doğma kör sayılabilecek kadar az gördüğü veyahut tek gözlü olduğu için, onun yerine kardeşlerinden birinin şâh olmasında ittifak edilmişse de hemen hepsinin tarafdarları bulunduğundan dolayı Tahmâsb-Şâh'ın ölümü İran'da büyük bir saltanat buhranına sebep olmuştur. Birinci Tahmâsb'ın en fazla beşinci oğlu Haydar-Mirzâ'yı sevdiği için tahtını ona bırakmak istediği ve hattâ üçüncü Murad'ın cülâsunu tebrik vesilesiyle İstanbul'a gönderdiği Tokmak-Han'a bu hususta da tâlimat

vermiş olduğu rivayet edilir. Fakat bu sırada Safavî saltanatının İran'a hâkim olan en mühim kuvvetleri Ustaclı, Dulğadırlı, Şamlı, Avşar ve Kaçar gibi Türkmen oymaklarıdır ve bunların beyleri de Haydar-Mirzâ üzerinde ittifak etmiş değildir: Hattâ muhtelif şehzâdelerin bu beylerden dayıları olduğu için her beyin kendi yegenine tarafdar olduğu rivayet edilir! Birinci Tahmâsb'ın zehirlenmesi bile işte bu vaziyetle alâkadardır: Rivayete nazaran ihtiyar şahı şehzâde Haydar-Mirzâ'nın anası olan karısı zehirlemiştir; bunun sebebi de bâzı beylerin şehzâde Behrâm-Mirzâ'ya tarafdar olmalarıyla izah edilir: Birinci Tahmâsb işte bu karışık vaziyetle bir nihayet vermek için zehirlenmiş ve yerine o sırada Kazvin'de bulunan oğlu Haydar-Mirzâ'nın saltanatı ilân edilmişse de, muhâlifler hemen o gece sarayı basarak Haydar'ı öldürdükleri için saltanat buhranı büsbütün alevlenmiştir. — Gene bu sırada Birinci Tahmâsb'ın oğullarından İsmail-Mirzâ da yirmi senedenberi mevkuf bulunduğu «Kahkahâ» kalesindedir: Bu prensin «Perihan Hanım» ismindeki kızkardeşinin Haydar-Mirzâ aleyhindeki harekette büyük bir tesiri olduğundan bahsedilir; Perihan, İsmail'in ana-baba bir öz kardeşi olduğu için bir çok entrikalar çevirmiş ve nihayet maksadına muvaffak olarak maktul Haydar'ın yerine İkinci İsmail'in cülûsunu temin etmiştir; fakat itâatsizliklerinden dolayı vaktiyle babasının emriyle Kahkahâ kalesine hapsedilmiş olan İkinci İsmail'in orada bütün vaktini esrarkeşlikle geçirmiş olması ve hattâ günde kırk yedi dirhem afyon yutacak hâle gelmesi bünyesini tahrib etmiş, tabiatını vahşileştirmiş ve işte bundan dolayı zindandan tahta müdhiş bir zalim şeklinde geçmiştir: Yeni şahın saltanatı istikrârını temin etmek için düşündüğü yegâne tedbir, kendisine rakib olabilecek kardeşle diğer muhâliflerini imhâ etmekten ibarettir! Tabii bu vaziyet kendisine karşı olan muhâlefeti büsbütün kuvvetlendirmiş olduktan başka, Birinci Tahmâsb'ın ölümünden itibaren başlayan dahili buhranın da devamına sebep olmuştur. — Safavî sefiri Tokmak-Han işte bu karışık vaziyet esnasında memleketine dönerken İstanbul hükümeti hudud beylerine İran ahvâlinin dikkatle tâkibini ve vaziyet hakkında muntazam raporlar gönderilmesini emretmiştir. — Üçüncü Murad'ın Tokmak-Han'a beş bin duka altınıyla muhteşem takımlı iki Arab atı ihsan etmiş olduğu rivayet edilir. — İran meselesi için aşağıda 1578=986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına da bakınız).

1577 = 984

1 Kânunusânî = 11 Şevvâl, Salı : Osmanlı - Avusturya muâhedesinin sekiz sene müddetle tecdidi.

(Bundan evvel aynı müddetle tecdid edilmiş olan muâhede için yukarda 1574 = 982 vukuâtının «4 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Bu sefer aynı muâhedenin tecdidi, Avusturya'da bir saltanat tebeddülü olup imparator Maximillien'in yerine İkinci Rodolphe'un cülûs etmiş olmasındandır. Bu münasebetle Avusturya haracı bir gün evvel Osmanlı hazinesine takdim edilmiş ve bundan başka Vezir-i-a'zamla diğer vüzerâyâ da ötedenberi usul itihâz edilen şahsî harağlar verilmiştir; zâten Vezir-i-a'zama bütün harağgüzar devletlerin her sene muayyen bir para vermesi umumî bir teâmül hükmündedir: Meselâ Avusturya imparatoru 9 bin, Erdel voyvodası 3 bin, Raguza=Dubrovnik cumhuriyeti 5 bin, Eflak voyvodası 7 bin ve nihayet Boğdan voyvodası da 3 bin altın verir! Bu suretle Vezir-i-a'zamların, yalnız harağ şeklinde aldıkları paranın mecmûu senede 27 bin duka altını tutuyor demektir! — Bu sefer tecdid edilen Osmanlı - Avusturya muâhedesinde Translyvania = Erdel, Eflak, Boğdan vesaire gibi Polonya = Lehistan kralığı da Türkiye'ye tâbi devletler içinde gösterilmiştir: Aşağıdaki fıkraya da bakınız. — Avusturyalılar, bundan evvel tecdid edilmiş olan muâhede mucibince yıkılmasını kabul ettikleri «Kallo» kalesini o mu-

âhedeğe rağmen yıkmamış oldukları için, Osmanlı hudut beyleri de sulhe rağmen akın ve fütuhât hareketlerine devam etmişlerdir).

1577 = 985

30 Temmuz = 14 Cumâda-l-ülâ, Salı: Osmanlı - Lehistan muâhedesinin imzâsı ve Türkiye'nin şimal siyaseti.

(Türklerin «Lehistan» dedikleri memlekete Lehliler «Polska», Almanlar «Polen», Fransızlar «Pologne» ve İtalyanlar da «Polonia» derler: Bugün kullandığımız «Polonya», ismi işte bu son şekilden gelir; dilden dile muhtelif tahavvüller gösteren bu kelime İslâvcada «ovalık» mânâsına gelen coğrafi bir tâbirdir; İslâv ırkının garba doğru muhâceretinde bu memlekete yerleşmiş olan kolun başındaki ilk hânedan «Lech/Leck/Lekh» ismini taşıdığı için Türkler millete «Lih/Leh» ve memlekete de Leh toprağı mânâsına «Lehistan», demişlerdir. İlk zamanları bir dukalıktan ibaret olduğu halde, Milâdın 1000 ve Hicretin 390 tarihlerinden itibaren krallık şeklini alan Lehistan'ın son saltanat hânedânı aslen Lituanyalı olan «Jagellon» sülâlesidir: 1386—788 tarihinde Lehistan kralı olan Lituanya dukası Jagellon'un kurduğu bu hânedan o tarihten itibaren 186 sene saltanat sürdükten sonra, son kral «İkinci Sigismond Auguste» ün 7 Temmuz 1572—26 Safer 980 Salı günü erkek evlâdı olmayarak ölmesi üzerine sönüp gitmiş ve o zaman Avrupa'yı pek çok işgal etmiş olan Lehistan buhrânı işte bu vaziyet üzerine başlamıştır. Bu sülâlenin bâzı hükümdarları Macaristan ve Bohemya krallıklarına da seçilmişlerse de bu muvaffakiyetler şahsî mahiyette kalmış, fakat buna mukabil aslen Lituanyalı olan Jagellon'lar Lehistan'dan çok geniş olan Lituanya Büyük-Dukalığı'nı hâkimiyetleri altına almışlar ve bilhassa 1569 = 977 tarihinde doğrudan doğruya ilhak etmek suretiyle memleketlerini Rusya ile Almanya arasında muazzam bir devlet hâline getirmişlerdir.

Coğrafi vaziyeti Avrupa'daki Osmanlı arâzisinin şimaline tesadûf eden bu büyük devlet, Türk hâkimiyetinde bulunan Kırım Hanlığıyla Boğdan—Moldavia ve Erdel—Transylvania voyvodalıklarına bitişik olduğu için, Türkiye'nin şimal siyaseti bakımından çok mühim bir vaziyeti vardır: İşte bundan dolayı Osmanlı imparatorluğuyla Lehistan krallığı arasında ilk siyasî ve askerî temaslarla münasebetler daha ikinci Bâyezid devrinden itibaren başlamış ve ilkönce üç senelik muvakkat bir sulh muâhede-i akdedilmiştir: 1490—895 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız, ilk Osmanlı - Lehistan sulhü işte budur. Fakat büyük devletler arasında iki yüzlü bir siyaset tâkib eden Boğdan prensliği iki taraf arasında bir rekabet zemini teşkil ettiği için, müddeti geçince tecdid edilen bu muvakkat sulhü ilkönce Lehliler ihlâl etmiş ve işte bunun üzerine gene ikinci Bâyezid devrinde Lehistan topraklarına iki büyük akın yapılmıştır: 1498 = 903 vukuâtının birinci fıkrasına ve 1498 = 904 vukuâtına bakınız. Bu akınlardan sonra Osmanlı - Lehistan münasebetleri üçer ve beşer senelik muvakkat sulh muâhedeleriyle idâme edilmiş ve iki tarafın daha sıkı râbitâlarla birbirine yaklaşmasını icab ettiren siyasî zaruretler ancak Kanunî devrinde ve on altıncı asrda takdir edilmeye başlamıştır. Bu siyasî zaruretlerin en mühimleri Rusya ile Avusturya'nın her iki tarafı da tehdid eden vaziyetleridir: Moskova Büyük-Dukalığı bilhassa XV inci asırdaki Üçüncü Ivan Vasilyeviç'den itibaren Lehistan için en büyük tehlike şeklini almaya başlamış ve Fatih Sultan Mehmet de aynı tehlikeyi kendi hesabına sezmiş olduğu için Kırım Hanlığını himâyesi altına alarak siyasî ve askerî bir şimal seddi vücûda getirmiştir: 1475 = 880 vukuâtına bakınız. Osmanlı imparatorluğunun hemen damı bir mücâdele hâlinde bulunduğu Avusturya da Lehistan'la hemhudud olmak itibariyle, Şark'dan Rusya ve Garp'dan Avusturya tehdidine mâruz olan bu krallığın Osmanlılara yanaşması pek tabii bir müvâzene zaruretidir; Kanunî devrinde akdedilmiş olan ilk Osmanlı - Lehistan ittifakı işte bu jeopolitik zaruretlerden doğmuş demektir: 1532 = 939 vukuâtının son fıkrasına bakınız, Karşılıklı taahhütleriyle iki tarafı birbirine bağlayan bu ilk ittifak muâhede-i gene Kanunî devrinde tesadûf eden 1553 = 960 ve İkinci Selim devrine tesadûf eden 1586 = 976 tarihlerinde iki defa daha tecdid edilmiştir. Fakat biraz yukarda gördüğümüz gibi, 1586'tan dört sene sonra Jagellon'ların sonuncusu olan İkinci Sigismond'un

1572 = 980 tarihinde vâris bırakmaksızın ölmesi, Osmanlı devletinin Lehistan/ ve-râseti meselesine müdahalesini zarurî bir emniyet tedbirî hâline getirmiştir. Bu tarihten itibaren Lehistan krallığı artık cumhuriyete benzer bir şekle girmiş ve münhal bulunan tahtına Diyet meclisinin kararıyla bir ecnebi prensi seçmek mecburiyeti hâsıl olmuştur. O sırada bu işle alâkadar olmıyan devlet yok gibidir: Hattâ bir takım küçük prenslerin bile namzetliklerini koyduklarından bahsedilir! Fakat en mühim rakipler Avusturya, Rusya, İsveç ve Fransa devlet-lerinin namzetleridir: Avusturya'nın namzedi imparatorun oğlu Arşidük Ernest, Rusya'nın namzedi 1569 = 977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasında bahsettiğimiz çar «Müthiş-İvan», İsveç'in namzedi kral Üçüncü Jean ve nihayet Fransa'nın namzedi de kral Dokuzuncu Charles'in «Duc d'Anjou», denilen kardeşi «Henri de Valois»,dır. Rus ve Avusturya namzetlerinden birinin intihabı tabii Lehistan'ın Osmanlı düşmanlarına iltihâkı demek olacağı için, Türkiye'nin şimal siyaseti ba-kımından en büyük tehlike demektir: Bilhassa Rus çarının Lehistan kralı olması demek, 1569 = 977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Kazan ve Ejderhan fütûhâtıyla Hazar denizine inmiş ve Karadeniz yollarını tehlide başla-mış olan çarlığın Kırım hanlığını şimalîşarki ve şimal istikametlerinden sonra şimalgarbi ve garp istikametlerinden de tehdid edecek bir vaziyete gelip hemen her taraftan kuşatması demektir. Öyle bir vaziyet, aynı zamanda Osmanlı hâki-miyetindeki Boğdan ve Erdel prensliklerini de Rus tehlikesiyle karşılaştırmış olacaktır. Buna mukabil Lehistan krallığına Habsburgların hâkimniyeti de Os-manlı ülkesinin bütün şimal hudutlarını Avusturya - Alman tehdidine uğratan ve bu suretle Cermen nüfuzunu Kırım hanlığının garp sınırlarına dayayan bir tehli-ke teşkil edebilir; işte bundan dolayı Türk siyaseti, Lehistan asilzâdelerinden bi-rinin veyahut Türkiye tarafından gösterilecek bir namzedin intihabında ısrar et-mekle hulâsa edilebilir. Bu kat'i karar, ikinci Selim'in Lehistan Diyet meclisine gönderdiği 7 Zülka'de 980 = 11 Mart 1573 Çarşamba tarihli fermanla şöyle ifâde edilmiştir:

«Fermân-ı ceîi-ül-kadrûme mugayir içünüzden birinün kabulü husûsunda gaflet ve tekâsül olunup mâbeynünüzde ihtilâl zuhûr idüp rızây-ı Şerifüme mugaayir hâric-den kimesne getüresüz, bir vechile özüünüz mahall-i kabûlde vâkı' olmaz».

İkinci Selim'in Lehlerden gösterdiği namzetler «Gniezen» baş-piskoposuyla «Fir-ley» ve «Jazlowiecki», isminde üç kişidir. Bununla beraber, o sırada Fransa'nın İs-tanbul sefirliğinde bulunan «d'Acq/de Dax» ismindeki piskopos da Charles'in kar-deşi Henri de Valois'ı Türkiye'ye şirin göstermek için büyük bir gayretle çalışmış ve Habsburglarla Fransa kralları arasındaki tarihi rekabetten dolayı bu Fransız prensinin namzetliği Türk siyasetine de mülâyim gelmiştir: Bir takım Fransız mü-ellifleri ve hattâ bu mesele için «Henri de Valois et la Pologne en 1572» ism'inde iki ciltlik büyük bir eser yazmış olan «Marquis de Noailles» Fransa kraliyle elçi-sinin bütün gayretlerine rağmen Türkiye'nin bu meselede mühim bir tesiri olma-dığından bahsedirse de, bu pek tuhaf iddiâ tamamıyla yanlıştır: Ahmed Refik merhumun «Hazine-i-Evraak Mühimme defterleri»nden çıkarak neşrettiği ve-sikalar Fransız prensinin doğrudan doğruya Türkiye tarafından intihab ettirilmiş olduğunu göstermektedir; bu hususta Lehistan'a gönderilen ferman gaayet kat'idir: «France pâdişâhunun karundaşı vilâyet-i mezbûreye kral nasbolunmak evlâ ve mü-teallülü def'eyleyüp Fermân-ı Şerifüm muktezâsına müşarûnileyhün karundaşın nâsib görülmüşdür. Buyurdum ki vardukda mâbeynünüzde vukuu' bulan tefessüd-ü-krallığa kabûl idüp ta'zim-u-ikrâm ve tefhim-u-ihtirâmı bâhunda bezli maktâdr eyle-yüp basîret-ü-intibâh üzre olasuz : Şöyle ki Emr-i Şerifüme mugaayir iş idesüz, aslâ özüünüz maktûl olmamak lâzım gelür. Ana göre tedârük eyliyesüz».

Fransa kralının kardeşi Henri de Valois işte bu kat'i emir üzerine 11 Mayıs 1573 = 9 Muharrem 981 Pazartesi günü Leh Diyet meclisi tarafından Lehistan krallığına intihab edilmiş ve bu intihab Fransa'dan evvel Türkiye'ye bildirilip tas-dîkı istirhâm edilmiştir; ikinci Selim'in Fransa kralına gönderdiği nâmede bu nokta şöyle anlatılmaktadır :

«Hâlâ vilâyet-i Lih beğlerinden dokuz yüz seksen bir Muharremünün evâsutunda Sûdde-i Saâdetümüze ubâdiyyet-nâmeleri gelüp müşârûnileyh karundaşunuz 'emr-i Şerifümüz üze vilâyet-i Lih'e kral nasbolunmak recâ ve istid'â eyledükleri eelden Hak Sübhânehu-ve-Teâlâ Hazretlerinin ulüvv-i inâyet-i bi'gaayetleriyle müşârûnileyh karundaşınızı yüce Âstânumuza olan vüfâr-i müvâlât-u-mahabbetünüz muktezâsunca vilâyet-i Lih'e kral nasb-u-tâ'yîn eyledük».

11 Mayıs=9 Muharrem Pazartesi günü yapılan bu intihap takriben bir hafta sonra «Muharrem evâsutunda», yani Mayıs'ın 18 ine doğru İstanbul'a arzedilmiş olduğu halde, Paris'e ancak bir ay sonra 17 Haziran = 16 Safer Çarşamba günü aksedebilmiştir. Tabii bu suretle hem Rus, hem Avusturya namzetlikleri suya düşürülmüş, mesele Türkiye'nin istediği gibi halledilmiş ve Orta-Avrupa'daki Habsburg arâzisi hem garptan, hem şarktan Türk nüfuzundaki Fransız prenslerinin ölkeleriyle çevrilmiş demektir. Fakat Lehistan'ın yeni kralı işinin ehli olmayan zayıf, mütereddit, beceriksiz ve âciz bir zavallıdır: 1574=981 senesi 26 Kânunusâni = 3 Şevvâl Salı günü Lehistan topraklarına ayak basan bu değersiz kral, Fransa'taki kardeşinin ölüm haberi üzerine 18/19 Haziran 1574 = 27/28 Safer 982 Cuma/Cumartesi gecesi Krakovi şatosundan kaçıp Fransa'ya gitmiş ve 15 Şubat = 4 Zülka'de 982 Salı günü «Henri III = Üçüncü Hanri» ismiyle Fransa kralı olmuştur! İşte bu suretle Lehistan'da ancak beş ay kalıp eğlence ve sefâhatle vakit geçiren bu Fransız prensinin firârî Lehistan buhrânının yeniden alevlemesiyle neticelenmiş, Rus ve Alman ihtirasları tekrar uyanmış, Diyet meclisi gene toplanmış ve bu sefer de Üçüncü Murad devrinde aynı tesirler tekrar icrâ edilmek ve fazla olarak Avusturya imparatoru da tehdid olunmak suretiyle Türk namzedi olan Erdel = Transylvania voyvodası «Bathory/Battori/Bathory», Lehistan krallığına intihab ettirilmiştir. Bu Etienne Bathory vaktiyle Kanunî Sultan Süleyman'ın 1541=948 tarihinde Erdel prensliğine tâyin etmiş olduğu «Zsigmond-Janos'un halefidir: O sene vukuâtının «20 Haziran», «29 Ağustos», «4 ve 24 Eylül» fıkralarına bakınız. Gene Kanunî'nin Macar krallığına tâyin etmiş olduğu «Zapolyai-Janos» un oğlu olan ve Osmanlı menbâlarında «İstefan-kral», denilen Zsigmond-Janos bu tarihten altı yıl evvel ikinci Selim devrinde 1571 = 978 senesi 13/14 Mart = 16/17 Şevvâl Salı/Çarşamba gecesi ölmüş ve onun yerine Erdel asilzâdelerinden Etienne Bathory imtiyaz fermanı mucibince oranın Diyet meclisi tarafından voyvodalığa intihab edilmiştir. Tâbiyyet vazifesini derhal ifa edip İstanbul'a 10,000 duka altını haraç takdim ederek itâatini arzeden bu yeni voyvodanın intihabı tasdik edilmiş ve nihayet Henri de Valois Fransa'ya kaçınca Lehistan krallığına işte bu Bathory intihab ettirilmiştir: Polonya Diyet meclisi 13 Kânunuevvel 1575 = 10 Ramazan 983 Salı günü ilkönce Lehistan kraliçeliğine Jagellon'ların son hükümdarı ikinci Sigismond'un kızı prenses Anna'yı intihab etmiş ve bir rivayete göre o gün, diğer bir rivayete göre de ertesi gün Erdel voyvodası Bathory'yı de kraliçeye koca seçmek suretiyle kral ilân etmiştir. Bu sırada Lehistan'ı taksime karar vermiş olan Avusturya ile Rusya'nın gizli ittifakı bu vaziyet üzerine artık hükümsüz kalmış, yeni Lehistan kralı evvelce Rus çarı «Müdhiş-Ivan»ın Polonya'dan zaptetmiş olduğu yerlerin istirdâdına yemin etmiş ve ikinci Selim devrindeki Ejderhan seferinde muvaffakiyetsizliğe uğrayan Türkiye, Üçüncü Murad devrinde işte bu Lehistan meselesindeki muvaffakiyeti üzerine çarlığın başına çok kuvvetli bir şahsiyet olan Bathory'nin idaresindeki Leh ordusunu musallat etmiştir: Ejderhan meselesi için 1569 = 977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız.

1532=939 tarihinde dünyaya gelmiş olan Bathory Lehistan tahtına çıktığı zaman 45 yaşlarında genç ve dinç bir hükümdar olduğu halde Rusya'daki rakibi «Müdhiş-Ivan» artık ihtiyar, bitkin ve bilhassa dâhili gaileler içinde çökmüş bir vaziyettedir: İşte bundan dolayı Bathory Müdhiş-Ivan'a dehşetli darbeler indirmiş ve Le-

histan topraklarından bir çoklarını istirdâda muvaffak olmuştur. Bathory'nin bu sefer Türkiye ile akdettiği 24 maddelik muâhedenin en mühim esasları Kırım hanlığıyla Lehistan arasındaki münasebetlerin tanzimi bakımından ehemmiyetlidir: Türk hâkimiyet ve nüfuzu altında bulunan bu iki hükûmet Rus çarlığının genişleme siyasetine karşı iki büyük sed vaziyetinde olmak itibariyle, birbirinin hudutlarına müteakibilen riâyet etmeleri esas ittihâz edilmiş ve Lehistan krallığının eskiden olduğu gibi Kırım hanıyla oğluna haraç vermekte devam etmesi de ayrı bir maddeyle tasrih olunmuştur. Kral Bathory Türk nüfuz ve hâkimiyetine sadâkatini dâimâ muhâfaza etmiş olmamakla beraber, Rusya'ya karşı olan mücâdelesinden Osmanlı imparatorluğunun her halde istifade etmiş olduğu muhakkaktır).

1578 = 985

21 Kânunusâni = 12 Zülkâ'de, Salı : İkinci vezir Piyâle Paşa'nın ölümü.

(1571 = 979 tarihindenberi yedi senedir ikinci vezirlik makamında bulunan Piyâle-Mehmet Paşa Osmanlı tarihinin en büyük denizcilerindendir: Şahsiyeti, menşei ve 1554 = 961 tarihinde Deryâ-Kapdanlığına tâyini için 1555 = 962 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına bakınız. — Piyâle Paşa'nın en büyük zaferi Cerbe deniz muharebesindedir: 1560=967 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına bakınız. İkinci Selim'in kızı Gevher-Han Sultan'la nişanlanması işte bu büyük zaferi üzerinedir ve bir sene sonra da düğünü olmuştur: 1560=968 vukuâtının «27 Eylül» ve 1561=969 vukuâtının da «25 Eylül» fıkralarına bakınız. Piyâle Paşa'nın hayatında Cerbe zaferine mukabil Malta seferinin neticesizliği gibi bir muvaffakiyetsizlik de vardır: 1565=973 vukuâtının «8 ve 11 Eylül» fıkralarına bakınız. Fakat ondan biraz sonraki Sakız fethi o tâlihsizliğini telâfi etmiş sayılabilir: 1566=973 vukuâtının «14 Nisan» fıkrasına bakınız. Piyâle Paşa'ya üç tuğlu vezir pâyesinin işte bu Sakız fethi üzerine verilmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır, Deryâ-Kapdanlığından üçüncü vezirliğe geçmesi o tarihten iki sene sonra ikinci Selim devrindedir: 1568 = 975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. Bu suretle Piyâle Paşa 1554=961 tarihinden 1568=975 tarihine kadar 14 sene Deryâ-Kapdanlığında bulunmuş demektir. Bununla beraber üçüncü vezirken de Kıbrıs seferinde fevkalâde olarak donanmaya kumanda etmiştir: 1570 = 977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. Ertesi sene bu fevkalâde vazifeden azlı üzerine tekrar vezâret vazifesine devam etmiştir: 1571 = 978 vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına bakınız. Piyâle Paşa'nın üçüncü vezirliği üç sene sürdükten sonra, yukarda gördüğümüz gibi 1571 = 979 tarihinden itibaren yedi sene ikinci vezirlikte bulunmuşsa da ömrü vefâ etmediği için Vezir-i a'zam olamamıştır. — Kıbrıs seferinde Sokullu ile ganîmetler meselesinden dolayı arası açılmış olan Piyâle Paşa'nın sonradan kendisiyle barışıp dost olduğu rivayet edilir.

Bilhassa gazâ ganîmetlerinden dolayı çok büyük ve haklı bir servet yapmış olan Piyâle Paşa'nın gerek İstanbul'da, gerek taşrada bir çok hayrâtı vardır ve bunların en meşhuru da Kasımpaşa'daki Kozludere'de bulunan râşhur câmiidir: Gene Kasımpaşa'daki eserlerinden, «Küçük-Piyâle mescidi»ne nisbetle bu güzel câmiye «Büyük-Piyâle câmi»de denir. Semtinin sapağından dolayı lâayık olduğu kadar rağbet ve alâka görmiyen ve hakikatte ise İstanbul'un en mühim âbidelerinden olan bu zarif câmi altı kubbeli ve bir minârelidir, iki yanında bir medresesiyle bir de tekkesi vardır. Minberi mermerden, mihrâbı çindendir: İnşa tarihi 1573 = 981 senesidir. Mihrab cihetindeki türbede Piyâle Paşa ile yedi oğlu ve dört kızı medfundur).

25 Kânunusâni = 16 Zülkâ'de, Cumartesi : Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimâh-Sultan'ın ölümü.

(Kanunî'nin yegâne kızı olan bu meşhur sultanın ölüm tarihi çok ihtilâflıdır: Os-

manlı menbâlarında umumiyetle 946=1556—1557 ve 965=1557—1558 senelerinin birinde, yâni babasının devrinde ölmüş olduğundan bahsedilirse de doğru olmadığı muhakkaktır; çünkü gene aynı menbâlarda ikinci Selim'in 974=1566 tarihindeki cülûsuna herkesten evvel Mihrimâh-Sultan'ın biât ettiğinden ve hattâ Hazinesinin açtırılmasına hâcet kalmamak üzere kardeşine cülûs masrafı olarak elli bin altın ikrâz etmiş olduğundan bahsedilir! Yukarıki ölüm rivayetleriyle bu biât rivayeti arasında 9-10 senelik bir fark vardır! Fazla olarak Kara-Çelebi-zâde 'Abdül-Azzîz Efendi «Ravzat-ül-ibrâr»ında Mihrimâh-Sultan'ın Üçüncü Murad devrinde ve 984=1576—1577 Zülkâ'de = Kânunuevvel - Kânunusânî ayında vefat ettiğinden bahsetmektedir; bu son rivayet yalnız bir sene hatâlıdır: Çünkü Hammer ecnebi ruz-nâmelerine istinâden işte bu 1578=985 senesi 25 Kânunusânî=16 Zülkâ'de Cumartesi tarihini tesbit etmiştir. Mihrimâh-Sultan'ın anası Kanunî'nin Osmanlı sarayında kadınlar saltanatını kurmuş olan meşhur hasekisi Hurrem-Sultan'dır: 1536 = 942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına bakınız. 1593=946 tarihinde «Kehle-i-ikbâl» denilen devşirme Rüstem Paşa ile evlendikten sonra anasıyla beraber bin türlü saray entrikaları çevirerek hem kocasının sadâretini temin etmiş, hem şehzâde Mustafa'nın felâketini hazırlamış olan Mihrimâh-Sultan'ın siyasi faaliyetleri devlet için çok zararlı olmuştur: 1544=951 vukuâtının «28 Teşrinisânî» ve 1553=960 vukuâtının da «28 Ağustos» fıkrasına bakınız. Her halde Mihrimâh-Sultan'ın bu siyasi taksirâtında babasının lüzumundan fazla gösterdiği şefkatten istifade etmiş olması lâzımgelir; Müneccim-başı tercemesinde bu noktaya şöyle temâs etmektedir: «Şehriyâr Hazretlerinin Mihrimâh-Sultan'dan gayrı kız evlâdı olmayup âkile ve sâhibet-ül-hayrât olmağla kendüye evlâd-ı zükûrlarından ziyâde alâka ve mahabbetleri var idi».

Mihrimâh-Sultan'ın doğum tarihi mâlûm olmadığından, kaç yaşında öldüğünü kat'î surette tâyin etmek kabil değildir. Yalnız 1539=946 tarihinde evlenmiş olduğuna ve o sırada orta bir hesapla 17 - 18 yaşlarında olması lâzımgeleceğine göre, takriben 56 - 57 yaşında ölmüş olması lâzımgelir. Bu meşhur sultanın çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye gördüğü ve hattâ bâzı büyük ulemâdan ders almış olduğu rivayet edilir. — «Münşeât» sahibi Feridun Bey Mihrimâh-Sultan'ın dâmâdıdır: Yukarıda 1575 = 982 vukuâtının «22 Kânunusânî» fıkrasına bakınız.

Çok zengin olduğu ve hattâ vâridâtının günde iki bin altın tuttuğu hakkında muhtelif rivayetler bulunan Mihrimâh-Sultan'ın gerek İstanbul'da, gerek Mekke'de bir takım hayrâtı vardır: Çok dindâr olduğu için Mekke'ye su getirttiği ve bunun için pek çok para sarfettiği rivayet edilir; İstanbuldaki eserlerinin başlıcaları Üsküdar'la Edirne-kapısındaki câmileridir. «Mihrimâh-Sultan câmii/İskele câmii/Büyük câmii» gibi isimlerle anılan Üsküdar câmii'nin mimârı Koca-Sinan'dır ve kitâbesine göre ikmal tarihi 954 = 1548 senesinin Zülhicce = Kânunusânî ayıdır; vaktiyle «leb-i deryâda» olan bu güzel câmî sâhil dolduktan sonra içerde kalmıştır. Edirne-kapısındaki «Mihrimâh-Sultan câmii»nin inşâ tarihi belli değildir: Buna «Edirne-kapusu câmii» de denir. — Bu sultan'ın ismi hem «Mihrmâh», hem «Mihr-i-mâh», hem «Mihr-ü-mâh» şeklinde okunabilir: Umumiyetle «Mihr-i-mâh» şekli kullanılmaktadır).

1578 = 986

5 Nisan = 27 Muharrem, Cumartesi : Şirvan ve Gürcistan seferi serdarlığına tâyin edilen Lala-Mustafa Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Safavi saltanatının meşhur müessisi Şâh-İsmail'in oğlu olan Birinci Tahmâşb'in 52 sene saltanat sürdükten sonra 1576=984 tarihinde vefatı üzerine başhyan İran buhrânı için yukarıda o sene vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına bakınız. O fıkra da gördüğümüz gibi, Tahmâşb-Şâh'ın ölümü üzerine saltanatı ilân edilen beşinci oğlu

Haydar-Mirzâ derhal öldürülmüş ve yerine gene Tahmâsb'ın oğullarından ikinci İsmail tahta çıkarılmıştır: Sefih ve esrarkeş bir zâlim olan bu ikinci İsmail kendisine rakib olabilecek kardeşleriyle akrabasını ve saltanatına muhâlif gördüğü ümerâyı idâm ettirmekle işe başlamış, zulümleriyle halkın nefret ve lânetine uğramış ve nihayet 1577=985 tarihinde takriben bir buçuk senelik kanlı bir saltanattan sonra bir rivayete göre boğdurularak, diğer bir rivayete göre zehirlenilerek ve nihayet son bir rivayete göre de tahammülünden fazla afyon yutarak ölmüş veya öldürülmüştür. — Birinci Tahmâsb'ın oğulları içinde ikinci İsmail'in sağ bıraktığı yegâne şehzâde o sırada Şirâz'da bulunan Muhammed-Hudâbende'dir ve o da hayatını anadan-doğma kör sayılabilecek derecedeki göz sakatlığına ve bir rivayete göre de tek-gözlülüğüne medyundur: İkinci İsmail'in yerine işte bu kör şehzâde tahta çıkarılmış ve tabii bu zavallının zamanında da Türkmen beylerinin ihtirâsâtı yatışmadığı için İran'ın dâhilî buhrânı devam etmiş ve bir taraftan da Özbekler Horasan taraflarına taarruz etmiye başlamışlardır. Yukarda 1576 = 948 vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasının sonlarında gördüğümüz gibi, Safavîlerin bu dâhilî buhrânını Osmanlı hükûmeti büyük bir dikkatle tâkib etmiş ve hudut beylerinden muntazam raporlar almıştır; bilhassa Van Beylerbeyi Köse-Husrev Paşa'nın raporlarından ehemmiyetle bahsedilir: Kanunî devrindeki Osmanlı - Safavî münasebetlerindenberi İran ahvâlini yakından tâkib etmiş olan ve bir hudut vilâyetinde bulunduğu için komşu devletin hiç bir hâlini gözünden kaçırmıyan bu Paşa, İran'a hâkim olan Türkmen oymakları arasındaki ihtilâflarla Birinci Tahmâsb devrindenberi Kazvin'e nakledilmiş olan merkezî idarenin za'fından mütevellit anarşi hakkında tafsilât vererek İstanbul hükûmetini İran'a karşı bir an evvel sefer açmaya teşvik etmiştir. Bu vaziyet karşısında Kubbe vüzerâsı arasında iki fikir cereyânı carptığından bahsedilir: Vezir-i a'zam Sokullu-Mehmet Paşa muhâlif, üçüncü vezir Lala-Mustafa Paşa ile dördüncü vezir Koca-Sinan Paşa taraftardır; bunlardan Mustafa Paşa Kıbrıs fâtihî ve Sinan Paşa da Yemen fâtihidir ve hattâ Kılıç-Ali Paşa'nın Tunus fethindeki muzaffer ordunun da serdârı olduğu için Tunus fâtihî bile sayılır; onun için Sokullu'nun Vezâret-i-uzmâ nüfuzuna mukabil bunların da böyle bir sefer bahsinde birer ölke fâtihliği nüfuzıyla salâhiyyeti vardır! Fazla olarak Sokullu vaktiyle Lala-Mustafa Paşa'nın tarafdâr olduğu Kıbrıs seferine de muhâlefet etmiş olduğu halde o seferin muvaffakiyetle neticelenmesi onun böyle meselelerde doğru düşünemediğini göstermiştir: Yukarda 1570 = 977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. Zâten Yavuz devrindenberi Osmanlı ulemâsının Şîilik aleyhine neşretmiş oldukları çok şiddetli fetvâlar vardır: 1514 = 920 vukuâtının «20 Mart», fıkrasına bakınız. Şîiliğe karşı gazâyı Sünnilik için daimî bir vecîbe hâline getiren bu fetvâlara göre Şîiler «Ehl-i-Kitâb» olan Hristiyanlardan beterdir! O zamanki telâkkiyât üzerinde tabii bunların büyük bir tesiri vardır. Fazla olarak umumiyette Sünnî olan Şirvan ve Dağıstan ahalisi de Şîî ta-hakkümüne karşı Osmanlı devletinden istimdâd etmektedir. Bütün bunlara karşı Sokullu'nun Şark seferine muhâlefet ederken ileri sürdüğü istinat noktaları şöyle sıralanabilir:

1 — Sefer masraflarının fevkalâde ağırlığı;

2 — Bütün İran fethedilse bile dâimâ itâat altında tutulmasına imkân olmadığı;

3 — Kanunî'nin İran'a sulh akdedilinceye kadar giriştığı Şark seferinde pek çok sıkıntılar çekmiş olduğu.

Sokullu'nun, bilhassa Lala-Mustafa Paşa'ya karşı beslediği kin ve garazı devletin en mühim menfaatlerinden bile üstün tutarak ve her halde onun Kıbrıs fethinden sonra bir de Şark fütuhâtıyla kendisini büsbütün gölgede bırakmak ihtimâlini düşünerek ileri sürdüğü bu vâhî deliller bilâ-istisnâ bütün seferler için söylenecek umumî sözlerdir: Her büyük sefer masraflıdır, fethedilen hiç bir memleketin ebedî surette elde tutulmasını kefâlete bağlamak imkânı yoktur ve her seferde sulh oluncaya kadar bir çok sıkıntılar çekilmesi pek tabiidir! Bu gibi mülâhazalar esas ittihâz edildiği takdirde, hiç bir devletin hiç bir zaman sefer açmaması lâzımgelir. Her halde Üçüncü Murad'ın bu pek umumî ve âmiyâne sözlerle ehemmiyet vermediği, sefer fikrini tercih etmiş olmasıyla sâbittir. Aşağıki izâhattan da anlaşılacağı

gibi, bu büyük işin hayatî ehemmiyetini Sokullu'nun kavriyamamış olduğu ve eger kavramışsa ihtirâsâtına fedâ ettiği muhakkaktır.

Osmanlı menbâlarında umumî bir tâbirle «Acem seferi», şeklinde gösterilen bu hareketin başlıca hedefleri Şirvan'la Gürcistan'dır.

Hazar denizinin cenubundan cenubugarbisine ve nihayet garbına doğru sâhil boyunca üç memleket sıralanır: Bunların en cenubisi Gilân, onun üstünde ve Hazar'ın cenubugarbisindeki Şirvan, bunun da üstünde ve denizin garp sahilindeki Dağıstan'dır. Sırf itibarî bir tesmiye şekliyle «Gürcistan» denilen sahanın coğrafi vaziyeti de Şirvan'la Dağıstan'ın garbindan itibaren Karadeniz sahillerine kadar uzamaktadır. Bu dört ölkede tarihin en eski zamanlarından itibaren bir takım yerli ve yabancı hânedanlar hükûmet kurmuşlardır. Son zamanlarda bu küçük hükûmetlerin ikisi kendi arzularıyla Safavî hâkimiyet ve nüfuzundan sıyrılarak Osmanlı himâyesine girmiştir: Bunlardan Gilân'ın bir kısmına hâkim olan «İshâkkiyye» sülâlesinden Muzafer-Sultan'ın Irakayn seferinde Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahîm Paşa'ya inkiyâdını arzettikten sonra Ücân yaylasında Kanunî'nin huzuruna kabulü için 1534=941 vukuâtının 13 Temmuz ve 2 Teşrinievvel fıkрасına ve Şirvanşahların «Derbendiyye» sülâlesinden ikinci Halil'in de Kanunî'ye elçi göndererek itâat ve inkiyâdını arzetmesi için gene aynı sene vukuâtının 20 Ağustos fıkрасına bakınız. Şirvanşahların hâkimiyyeti, bir takım yerli beyler idaresinde bulunan Dağıstan'da şâmilidir. Bu suretle Osmanlı nüfuz ve hâkimiyetinin Hazar sahillerine dayanak İran'ı şimalden tehdid etmesine hattâ şimalî İran'a sokulmasına pek tabii olarak tahammül edemiyen Birinci Tahmâsb Gilân'daki İshâkkiyye hükûmetini daha 1535=942 den itibaren tekrar Safavî nüfuzuna sokmuş ve ondan sonra da 1538=945 de Şirvan ölkesini işgal ve ilhak etmiştir: İşte bunun üzerine Şirvanşahların «Derbendiyye» sülâlesinden son hükümdar olan «Bürhan-ı Ali Sultan» Kanunî'ye iltica edip 1548 = 955 tarihinde Türk kuvvetleriyle ecdâdının tahtına çıkarılmışsa da 1551 = 958 de bu son hükümdarın ölümü, boydanboya ve büyük bir ekseriyetle Sünnî Türklerle meskûn olan Şirvan'la Dağıstan'ı tekrar Safavî hâkimiyetine sokmuştur. Bürhân-ı Ali'nin oğlu «Ebubekir-Mirzâ/Mirzâ Ebubekir-Han», Osmanlılara iltica edip dirlik almış ve Lala-Mustafa Paşa'nın bu seferinde Türk ordusunun önünden yola çıkarılmıştır. Bu vaziyete göre Türkiye'nin Gilân, Şirvan ve Dağıstan üzerinde Kanunî devrinden itibaren bu memleketlerin kendi arzu ve talepleriyle teşekkül etmiş tarihî bir alâka ve hakkı olduğu halde Safavîler bu hukukî alâkayı silâh kuvvetiyle kesmişler demektir. Tıpkı bunlar gibi Gürcistan meselesi de Osmanlılarla Safavîler arasında ihtilâflıdır: Milâttan evvelki devirlerden Hicretten sonraki devirlere kadar Oğuz, Hazar, Selçukî ve daha sonra Akkoyunlu Türkleriyle Romalıların, Bizanslıların, Arapların, İranlıların ve Mongolların istilâ dalgalarına uğriyan ve etnolojik mâhiyetiyle tarihî ve coğrafi isimleri birbirine uymıyan bu memleket bütün tarih boyunca büyük milletlerle devletlerin hâkimiyet ve nüfuzu altında kalmış, Gürcü milleti hiç bir zaman müstakil bir medeniyet kuramadığı için sırf itibarî olarak «Gürcistan» denilen saha İran, Bizans, Arap ve Türk devletleriyle medeniyetlerinin dinî ve medenî tesirleri altında kalmış, devamlı bir millî birlik teşekkül edemediği için bu coğrafi ve itibarî saha hemen dâimâ anarşiye benzer dâhilî bir mücâdele içinde sarsılmış, en fazla işte bu dâhilî mücâdele yüzünden memleket bir harabeye dönmüş ve bilhassa Osmanlı tarihini alâkadar eden 13 - 15 inci asırlarda «Karthli», «Kakheti» ve «İmerethi» isimlerinden üç krallıkla bir Hristiyan Atabeyliğinden başka bir takım küçük prensliklere de ayrılmış bir hâledir! Bunlardan «Karthwel», ve «Sakarthwel» ve «Sakarthwelo» isimleriyle de anılan ve asıl Gürcistan sayılan «Karthli»krallığı Tiflis'le etrafındaki arâziden mürekkep şarkî Gürcistan'dır. Buna mukabil Kutais havâlisinden mürekkep olan ve Osmanlı menbâlarında «Baş-açuk / Açuk-baş memleketi» denilen «İmerethi», garbî Gürcistan vaziyetindedir: Buraya «Açuk-baş» denilmesi ahâlisinin başları açık gezmeleri veyahut pek hafif bir başlık giymeleri gibi mahallî âdetlerle izah edilirse de, «Baş-açuk» şeklini «Paşacuk» kelimesiyle tefsir eden bir istikak oyunu da yapılmıştır! Küçük «Kakheti» krallığı da «Karthli» nin şarkında ve onun nüfuz ve hâkimiyeti altındadır: Merkezi «Thelaw»da

bulunan bu pek küçük hükümet müstakil bir şey olmadığı için bâzı menbâlarda hesaba bile katılmamaktadır. Bunlardan başka gene Gürcistan hükümetlerinden sayılan ve Çoruh boyundaki arâzisi Kanunî devrinde Türkiye'ye ilhak edildikten sonra Ahıska tarafları da Safavîler tarafından zaptedildiği için ancak Ahıska'nın garbindeki Kobliyan kazasında Adıgon/Adıgön = Altunkale havâlisine münhasır kalan «Samtskhé», hristiyan atabeyliği vardır ki Osmanlı menbâlarında buraya hâkim olan «Qwarqwaré» sülâlesine «Gorgora / Korkora», denir. Bu atabeyliğin eski merkezi, Gürcülerin «Akhal-tsikhé» dedikleri «Ahıska»dır; bâzı Garp menbâlarında buraya «Géorgie turque = Türk Gürcistanı» denilir. En mühimleri «Guria», «Megreli/Mingrélie», «Mukhran» vesaire gibi 26 küçük beylik daha vardır! Çok defa birbirleriyle harbederek âdetâ dâimî bir anarşi içinde yaşayan bu Gürcistan hükümetçikleriyle Osmanlı imparatorluğunun alâkası Fatih devrinin sonlarında başlamış gösterilir: 1479 = 884 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. Daha sonra Yavuz'un şehzâdeliğindeki Trabzon valiliğinde Canet ve Acara, yâni Rize ve Batum sahil boylarını fethetmiş olduğundan da bahsedilir. Hattâ Gürcü menbâlarına göre o sırada ve Gürcü takviminin 197 tarihine tesadüf eden 1509 = 915 senesinin 23 Teşrinisânî = 10 Şa'bân Cuma günü Türkler «İmerethi = Baş-çuk» krallığının pâytahtı olan Kutais şehrinin zaptedip bir çok ganîmetlerle esirler aldıktan sonra iç-kaleyi fethedemedikleri için geri dönmüşlerdir: Yavuz'un bu hareketlerinde İmerethi'ye düşman olan Ahıska Hristiyan atabeyi «Mzédchabouc = Mirzâ-Çabuk», dan yardım gördüğü de rivayet edilir. Fakat Osmanlı ve Gürcü vakayî'nâmelerinin müphemiyetleriyle tenâkuzları o ilk seferlerin tavihine pek müsait değildir. Osmanlı menbâlarına göre muhakkak olan nokta, Çoruh boyundaki «Samtskhé» hristiyan atabeyliğinin Çaldıran seferinde Yavuz Sultan Selim'e itâat ve inkiyâd etmiş olmasıdır: 1514=920 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız. Fakat sonradan bu Atabeylik itâatten çıkmış olduğu için Kanunî devrinde Çoruh boyundaki arâzisi Türkiye'ye ilhak edilmiştir: 1536 = 943 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız.

Buna mukabil Safavîlerin Gürcistan istilâları kısmen Kanunî'nin İran seferine tesadüf etmek suretiyle daha geniş nisbetler almış ve hattâ yukarda gözden geçirdiğimiz Gürcistan hükümetçiklerinin boydanboya Safavî hâkimiyetine girmesiyle neticelenmiştir. Gürcistan vakayî'nâmelerinde umumiyetle Birinci Tahmâsb'ın beş Gürcistan seferinden bahsedilir: Bu seferlerde bütün Gürcü hükümetleri itâat altına alınmış ve hattâ itâat etmiyen prensler de İran zindanlarına sevkedilmişlerdir. İşte bu suretle Safavîlerin temin ettikleri Sirvan, Dağıstan ve Gürcistan hâkimiyeti, nihayet bütün cenubi Kafkasya ile kısmen şimali Kafkasya'nın İran nüfuzuna girmesiyle neticelenmiş ve tabîi bu korkunç vaziyet Anadolu'nun şarktan başka şimalişarkiden de bir düşman çenberıyla çevrilmesine sebep olmuştur.

İkinci Selim devrinde gördüğümüz gibi bu sırada bir taraftan da Moskof çarlığı Kazan ve Ejderhan hanlıklarını zaptederek Hazar denizine dayanmış ve işte o vaziyete karşı açılan Ejderhan seferi de Sokullu'nun tedbirsizliği yüzünden neticesiz kalmıştır: 1569=977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız. Tabîi artık bu vaziyette Safavîlerle Rusların garbi Hazar boylarında karşılaşp Osmanlılara karşı elbirliği edebilmeleri için arada mühim bir mesafe kalmamış demektir! Hattâ bu tehlikeli vaziyet Erzurum ahâlisini telâşa düşürdüğü için İstanbul'a adam gönderilip şehir sîrunun bütün masrafı halk tarafından tesviye edilmek şartıyla inşâsına müsâade edilmiş ve bu senenin 1 Muharrem = 10 Mart Pazartesi günü halkın gayret ve himmetiyle inşâata başlanmıştır: Şirvan ve Gürcistan seferinin müzakeresinde Sokullu'nun göremediği veyahut eger gördüyse Lala-Mustafa Paşa'yı kıskandığı için alâkadar olmadığı büyük tehlike, Erzurum halkını bir sîr inşâsına mecbur edecek kadar korkunç şekiller alan işte bu mühlik vaziyettir.

Türk ordusu Gürcistan'a hakkı çiğniyen bir istilâ kuvveti şeklinde gitmiş değildir; Gürcistan seferinin açılmasında hukukî bakımdan fevkalâde mühim bir sebep de

vardır: İran şahı Birinci Tahmâsb'ın oğlu ve İkinci İsmail'in İran'daki Alamut kalesinde senelerdenberi mahpus tutulan eski «Karthli» kralı «Birinci Swimon»u serbest bırakıp Tiflis tahtındaki kardeşi «Dawith/Davut-Khan»ın yerine tekrar kral tâyin ederek Gürcistan'da yeni bir dâhili harbe sebep olabilecek bir vaziyet ihdâs etmesi üzerine, işte bu kral Dawith yahut Davud-Han'ın İstanbul'a elçi gönderip İran tahakkümüne karşı Türkiye'den istimdâd edip Türk ordusunu Gürcistan'a resmen dâvet etmiş olduğu Gürcü menbâlarının şehâdetiyle sâbittir. Brosset'nin terceme ettiği anonim Gürcistan vakayî-nâmesinin 1576 vukuâtında bu nokta şöyle tasrih edilir :

«À cette nouvelle le roi Dawith, qui résidait à Thbili (Tiflis), envoya un courrier au carrier au Khouanthkar, Pour lui demander main - Jorte». Bu cümledeki «Kkouanthkar» tâbiri Gürcü menbâlarında «Hünkâr»dan muharref olarak «Osmanlı padişahı», mânâsına kullanılmaktadır. Bundan başka diğer Gürcistan prensleri içinde de Osmanlı taraftarları vardır ve hattâ Lala-Mustafa Paşa hareketinden evvel hem kral Dawith'e, hem onun gibi Osmanlılara mütemâyıl Gürcü prensleriyle Şirvan ve Dağıstan beylerine mektuplar yazarak elbirliğine hazır olmalarını bildirmiş ve yollarda bunlardan cevaplar da almıştır. Yukarda bahsi geçen son Şirvan hükümdarının oğlu «Ebubekir.Mirzâ» da işte bu sırada ordunun hareketâtından evvel adamlarıyla beraber memleketine sevk edilmiştir. Gene bu sırada bir taraftan da Şirvan ve Dağıstan Sünnileri İran Şillerine karşı Türkiye'den istimdâd etmişlerdir: İşte bu suretle vaktiyle Gilân ve Şirvan meselelerinde olduğu gibi, şimdi de bu Şirvan, Dağıstan ve Gürcistan seferinde Türk ordusu İran tahakkümüyle dâhilî mücadelelerden bunalmış halk kütelerinin temennilerine ve en mühim Gürcistan krallığının resmî dâvetine istinâd ediyor demektir.

Böye bir seferin muvaffakiyeti netice itibariyle yalnız Kafkasya'nın İran tahakkümünden ve memleketi harâb eden dâhili mücadelelerden kurtarılmasına münhasır kalmıyacak, fazla olarak Karadeniz'in garp tarafından sonra şark tarafından da Kırım hanlığıyla ittisal tesis edildiği andan itibaren hem Rus çarlığının Karadeniz yolu kesilmiş hem Türk hâkimiyeti Hazar sahillerine dayanarak buradaki İran ve Rus sahillerinin arasına girmiş ve bilhassa İran'ı şarktan tehdit eden Orta-Asya'ya bir deniz yolu açılmış olacaktır.

İranlıların bu sırada Irak'a karşı yaptıkları bir taarruz haberi üzerine serdârın Üsküdar'dan Amasya sulhünü ihlâl etmiş olan İranlılar dâhilî buhranlarına rağmen Türkiye ile harb hâlini açmış olmak mes'uliyetini de yüklenmişler, Şehr-i-Zür Beylerbeyi ile bir harbe girişip onu kaleye çekilmek mecburiyetinde bırakmışlar ve hattâ Bağdad havâlisine kadar bir akın yapmışlardır: Amasya sulhü için 1555 = 962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız.

İşte bu haber üzerine bu 5 Nisan = 27 Muharrem Cumartesi sabahı huzura kabul edilip Üçüncü Murad'ın ayaklarına kapanarak arz-ı-vedâ eden Lala-Mustafa Paşa'nın Kubbe vüzerâsı ve diğer devlet erkânı tarafından teşeyi edilerek 15 kadırgayla top sesleri içinde İstanbul'dan Üsküdar'a geçtiği rivayet edilir.

Serdârın maiyyetine İstanbul'dan verilen kuvvet o kadar mühim değildir: Top bataryalarından başka hepsi beş bin Yeniçeri ile bir kaç Sipâhî bölüğünden ve bir mikdar da Solak ve Cebelü efrâdından ibarettir; fakat buna mukabi Erzurum, Diyarbekir, Sivas, Karaman=Konya, Dulğadır=Maraş ve Halep Beylerbeyleri askerleriyle beraber serdârın maiyyetine verilmiş, Kırım hanı muâvenete memur edilmiş ve bu tarihten iki sene kadar evvel Diyarbekir Beylerbeyliğinden azledildiğindenberi o havâlide bulunan Özdemir-oğlu Osman Paşa da serdârın emrine verilmiştir: Hakikatte bu seferin en mühim şahsiyeti olan Osman Paşa'nın hüviyeti için yukarda 1567=975 vukuâtının «16 Kânunuevvel» fıkrasına ve bu sefere iştirâkiyle neticelenen vaziyeti için de bu sene vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız.

Meşhur müverrih Gelibolulu Âlî de Lala-Mustafa Paşa'nın ordu münşisi sıfatıyla maiyyetinde bulunmuş ve bu seferin «Nusretnâme», isminde bir tarihini yazmıştır. Bundan başka «Rahimî-zâde İbrahim Harimî-Çavuş»un «Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad-Han» ismindeki monografisi de bu sefere aittir ve Paşa'nın Kütahya civarında «Saka» köyüne geldiği zaman görüşüp babasını tanıdığı için iltifât ettiği bu müellif de «Zafernâme»sini onun emriyle yazmıştır.

Ordunun tahaşşût merkezi Erzurum'dur: Serdârın maiyyetine verilen valilerin askerleriyle beraber orada toplanmaları emredilmiş ve Lala-Mustafa Paşa son hazırlıklarını ikmâl için 23 gün Üsküdar karargâhında kalmıştır).

28 Nisan = 20 Safer, Pazartesi : Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın Üsküdar'dan Erzurum'a hareketi.

(Boşnak devşirmelerinden olup Kanunî, ikinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerinde yaşamış olan ve «Kara Mustafa Paşa» ismiyle de anılan bu Lala-Mustafa Paşa'nın hüviyeti ve şahsiyetiyle mâzisi için 1559 = 966 vukuâtının «29 Mayıs», «31 Mayıs» ve «7 Temmuz», 1567 = 975 vukuâtının «30 Kânunuevvel», 1568 = 975 vukuâtının «28 Nisan» ve 31 Mayıs», ve 1570 = 977 vukuâtının da «15 Mayıs» fıkralarına bakınız. — Lala'nın bu seferine bizzat iştirâk etmiş olan Gelibolulu Âlî, Üsküdar'dan hareket tarihini Safer ayının yirminci «Düşenbih = Pazartesi» gününe müsâdif gösterdiği halde, Harimî-Çavuş «Zafernâmesi»nde «21 Safer = 29 Nisan Salı» gününden bahsetmekteyse de, o sırada Kütahya'da bulunan Harimî Üsküdar'dan hareket edildiği gün orduda bulunmuş olduğu için Âlî'nin rivayeti tercih edilmiştir. Yukarıki fıkranın sonunda gördüğümüz gibi, Lala Paşa Üsküdar karargâhında 23 gün hazırlıkla meşgul olduktan sonra işte bu 24 üncü gün yola çıkmıştır).

1 Temmuz = 25 Reb'ül-âhir, Salı : Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın «Cinis / Cinüs» konağına muvâsalatı ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın orduya iltihâkı.

(Bu mevki bugün Erzurum vilâyeti merkez kazâsının Aşkale nâhiyesinde bir köydür: Lala-Mustafa Paşa'nın inhâsiyle emrine veren sâbık Diyarbekir Beylerbeyi Özdemir-oğlu Osman Paşa serdârın maiyyetine işte bu sırada iltihak etmiştir. — Lala Paşa ötedenberi Özdemir-oğlu'nun dostu, hâmisî ve bilhassa Sokullu-Mehmet ve Koca-Sinan Paşalar gibi müşterek düşmanlarına karşı müttefikdir: Meselâ ikinci Selim devrinde büyük bir gaale olan Yemen meselesindeki vaziyetleri için 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs», ve 1569=976 vukuâtının da «3 Mayıs» fıkralarına bakınız. Osman Paşa'yı bu tarihten iki sene kadar evvel Diyarbekir Beylerbeyliğinden azlettiren Sokullu onun yerine kendi amcasının oğlu Derviş Paşa'yı tâyin ettirmiş ve Osman Paşa da Vezir-i a'zamın yeni bir şerrine daha uğramamak için maiyyetiyle beraber Diyarbekir civârında kalmıştır. Kışlaklarla yaylalarda vakit geçirdiği rivayet edilir! İşte bundan dolayı Lala-Mustafa Paşa Şark serdârlığını der'uhde edince kendisiyle muhâbere edip muvâfakatini aldıktan sonra maiyyetine iltihâkı hakkında Özdemir-oğlu'na padişah tarafından bir «Hük-m-i Şerif» tebliğ ettirmiştir).

2 Temmuz = 26 Reb'ül-âhir, Çarşamba : Serdârın Erzurum civârında «Çermük = Ilıca» konağına muvâsalatı.

(Bugün Erzurum merkez kazâsına tâbi bir nâhiye merkezi olan Ilıca'nın eski ismi «Çermük/Çemlik»dir: Bununla beraber gene o civarda ve Aşkale kazâsında da bugün «Çermik» isminde bir köy vardır; fakat Harimî-Çavuş'un «Zafernâme»sinde «Çermük nâm Ilıca», denilmektedir; her halde burası Erzurum'dan evvelki son konaktır. Aldıkları emir mucibince askerleriyle Erzurum'da toplanmış olan Diyarbekir

Beylerbeyi Derviş, Sivas Beylerbeyi Mahmud ve Maraş Beylerbeyi Ahmed Paşalar-
la Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa serdârı işte buradan karşılamışlardır).

3 Temmuz = 27 Rebî'ül-âhir, Perşembe : Lala-Mustafa Paşa'nın Erzurum'a muvâsalatı.

(İzmit-Konya-Kayseri-Sivas üzerinden gelen Lala Paşa burada yirmi gün kalmış, hareket hazırlıklarıyla ve muhtelif taraflardan gelmekte devam eden askerın mu-
vâsalatını beklemekle geçirdiği bu müddet zarfında bâzı mühim hâdiseler ol-
muştur :

1 — İki sene evvel elçilikle İstanbul'a gelmiş olan İran'ın Revan/Erivan valisi
«Tokhmak-Hân / Tokmak-Han» bu sırada Aras boyuna ve Tebriz valisi «Emir-
Han» da Van hududuna muhâfız tayin edilmiştir : Tokmak-Han için 1576=984 vu-
kuâtının «4 Mayıs» fıkrasına bakınız. Bu vaziyet üzerine Erzurum valisi Behram
Paşa'ya Tokmak-Han'dan bir mektup gelip Lala-Mustafa Paşa kumandasında bü-
yük bir ordu tahşidinin sebebi sorulmuşsa da, bunun İran'a karşı olmayıp bâzı
Gürcü prenslerinin tecâvuzlarından dolayı Gürcistan'a müteveccih olduğu bildi-
rilmiştir :

2 — Kars sancak beyi Kürt-Yusuf Bey Çıldır gölünün şimalindeki «Canbaz-çuku-
ru = Çıldır-düzü/Çıldır-çukuru», mevkiinde Safavilere tâbi olan Ahkekek beyi Mah-
mud-Han'ı mağlûb ederek harb harekâtını açmış, bu mühtedi Gürcü beyinin kışın
yaptığı bir akın hareketinin intikamını almış ve bin kelle yahut bin esirle bir çok
ganîmetler getirdiği için hil'atle taltif edilmiştir;

3 — Şimali Dağıstan'ın «Şamhal», ünvanını taşıyan emiriyle Şirvan beylerinden
itâat ve inkıyâd mektupları gelmiştir: Bu sırada Dağıstan'ın merkezi Hazar de-
nizinin garp sahilindeki «Tarku/Tarkhu» Şirvan'ın merkezi de dâhilde ve Baku'-
nun 110 kilometre kadar garbında bulunan «Şamah» şehirleridir;

4 — Lala-Mustafa Paşa'nın riyâsetinde toplanan harb meclisinde askerî vaziyet
müzakere edilerek ilkönce Gürcistan hükûmetlerinin en mühimmi olan «Karthli»
krallığının pâyitahtı olmak itibariyle Tiflis'in ve ondan sonra da şarka teveccüh
edilerek Dağıstan'la Şirvan'ın işgaline karar verilmiştir: Tabii bundan maksat,
İran ordusuyla harbe girişmeden evvel bir kere Gürcistan'ı ele geçirmektir. —
Gelibolulu Âli serdârın Erzurumda bir gün kalmış olduğundan bahsederse de, di-
ğer menbâlara göre yirmi gün kalmıştır).

23 Temmuz = 18 Cumâda-l-ülâ, Çarşamba : Ordunun Erzurum'dan Ardahan üzerine hareketi.

(Bu harekette her yedi deve bir katar hesab edilmek şartıyla 2800 deveden mü-
rekkep dört yüz nakliye katarı bulunduğu rivayet edilir. Erzurum'-
dan itibaren Söğütlü konağından sonra varılan Hasankale'de dördüncü ve-
zir Koca-Sinan Paşa'nın kardeşi olan Sivas Beylerbeyi Mahmud Paşa Erzurum
muhâfazasına bırakılmış ve Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa da top arabala-
rıyla Oltu üzerinden ileri sevk edilmiştir: Tuhaf bir tesadûf eseri olarak bu seferde
Lala-Mustafa Paşa'nın iki büyük düşmanından birinin amcasının oğlu ve birinin
de kardeşi Lala'nın maiyetindedir! Bunlardan biri Sokullu-Mehmet Paşa'nın
amcasının oğlu ve Budin Beylerbeyi Mustafa Ferhad Paşa'nın kardeşi olan Di-
yarbakir Beylerbeyi Derviş Paşa ve biri de hem ikinci Selim devrindeki Yemen
serdarlığında, hem Üçüncü Murad devrindeki bu Şark serdarlığında Lala'nın
rakibi olan dördüncü vezir Koca-Sinan Paşa'nın kardeşi ve Sivas Beylerbeyi Mah-
mud Paşa'dır. — Erzurum'la Ardahan arasındaki «Basmalı» konağında Gürcülerin
«İmerethi», ve Osmanlı müelliflerinin de «Açuk-baş/Baş-açuk memleketi» dedikleri
garbî Gürcistan kralı «Giorgi=Corci» elçiler ve hediyelerle bir itâatnâme gönder-
miş ve Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiği için mevkiinde ibkâ edilmiştir: Yukar-
da bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız).

4 Ağustos = 30 Cumâda-l-ülâ, Pazartesi : Türk himâyesine giren Fas'da Portekizlilere karşı «Vâdi-s-seyl» zaferi ve Portekiz kralı «dom Sebastiao» nun maktul düşmesi.

(Osmanlı Türklerinin «Mağrib-ul-askâ» denilen Fas sultanlığıyla alâkaları bu tarihten çok evvel başlamış, Cezâyir'le Trablusgarb'a ve ondan sonra da Tunus'a hâkim olan Türkler muhtelif vesilelerle Fas işlerine müdâhale etmişlerdir; hattâ 1553 = 960 tarihinde Sâlih-Reis Fas şehrini muvakkaten işgal edip bir hükümdar bile tâyin etmiştir: Hazret-i Hasan'ın neslinden geldiklerini iddiâ eden Fas sultanlarına «Şerif» ve cemi şekliyle «Şürefâ» denir; bunlar kendilerini Halife bile saymışlardır! Avrupa hükûmetlerince «imparator» sayılan bu sultanların ölkelerine bu sırada Kapdan-ı Deryâ olan Kılıc-Ali Paşa devrine kadar muhtelif Cezâyir Beylerbeylerinin bâzı akın hareketleri de vardır. Fakat o mahallî ve geçici hareketlere mukabil bu seferki büyük muharebe Fas sultanlığının Türk himâye ve hâkimiyetine girmesiyle neticelendiği için çok büyük bir ehemmiyeti hâizdir.

«Vâdi-s-seyl» muharebesinin sebebi, o zaman Fas'da saltanat süren ve Osmanlı menbâlarında «Şürefâ-yı Sa'diyye» denilen hânedan prenslerinden iki kişinin saltanat mücadelesinde Osmanlı ve Portekiz devletlerinden istimdâd etmiş olmalarıdır: Bu mücâdele, 1574=981 tarihinde ölen Fas sultanı «Mûlây Abdüllâh»ın vefatı üzerine yerine geçen oğlu «Mûlây Muhammed-ül-Mütevekkil-al-'Allâh»a karşı büyük amcası, yani dedesi «Birinci Muhammed»in kardeşi «Ebu-Mervân Abdülmelik»in saltanat iddiâsiyle başlamış ve nihayet küçük yeğenine mağlûb olan Abdülmelik bir rivayete göre bizzat İstanbul'a gelerek Üçüncü Murad'ın himâyesine ilticâ ettiği için saltanatının teminine Tunus Beylerbeyi ve Cezâyir'de Kılıc-Ali Paşa'nın vekili olan Ramazan Paşa memur edilmiştir: «El-Mustansır» lâkabiyle de anılan Fas sultanı «Mûlây Muhammed»i mağlûp edip onun tahtına büyük amcası «Abdülmelik»i çıkaran işte bu Ramazan Paşa'dır; bu muvaffakiyet üzerine Birinci Abdülmelik Osmanlı padişahına pişkeş olarak 200 bin duka altını takdim etmiştir. Fakat iş bu şekli alınca «Mustansır» yahut «Mütevekkil» denilen Mûlây Muhammed de Portekiz kralı «dom Sebastiao»dan imdad istemiştir: Çok müteassıp bir katolik olan ve hattâ Haçlı seferleri bile tasarlandığından bahsedilen bu toy kral müslümanlar arasındaki ihtilâftan aklınca istifade için 360 topla mücehhez 80 bin kişilik bir orduyu büyük bir donanmayla hemen Afrika'ya geçirip Ramazan Paşa'nın takviye ettiği Abdülmelik ordusuyla Tanca'nın cenubuna tesadüf eden «Vâdi-s-seyl», ovasındaki «El-Kasr-ul-Kebir = Alcazarquivir» mevkiinde harbe tutuşmuşsa da müdhiş bir bozguna uğrayıp 20 bin maktul ve 40 bin esir vermiş, kendisiyle beraber eski Fas Sultanı Mûlây Muhammed de maktul düşmüş ve 20 bin kişilik kılıç artıkları gemilerle kaçmışlarsa da Cezâyir'den kalkan bir Türk filosunun taarruzuna uğrarak bunlar da bir çok telefât vermişlerdir! Muharebe meydanında hasta olarak gelmiş olan Türk mahmisi Mûlây Abdülmelik'in bu büyük zafer karşısında «ziyâdet-i sürûr»dan birdenbire öldüğü rivayet edilir! Yerine geçen oğlu «Ahmed-ül-Mansûr» Üçüncü Murad'a derhal elçilerle zafer ganimetleri takdim edip itâat ve inkiyâdını arzetmiş, Türk hâkimiyetine girmiş ve Osmanlı padişahı da kendisine Mağrib sultanlığını tevcih etmiştir: Tabîî bu suretle Türkiye, Avrupa tarafında Lehistan ve Macaristan kralları tâyin ettikten sonra nihayet Afrika tarafında da bir Fas imparatoru tâyin etmiş demektir! — «Vâdi-s-seyl» zaferinde alınan ganimetler içindeki hazinelerle altınların çokluğundan dolayı «Ahmed-ül-Mansûr»a «Ez-Zehbi» lâkabı da takılmıştır. — Hindistan sahillerine kadar el atıp çok büyük bir müstemlekecilik siyaseti tâkib eden Portekiz krallığının inhitâtı işte bu müdhiş bozgunla başlamış sayılır. — Bâzı Garp menbâlarına göre «Vâdi-s-seyl» muharebesi XVI ncı asrın en mühim hâdiselerindendir).

5 Ağustos = 1 Cumâda-l-âhire, Salı: Gürcistan ve Şirvan seferindeki Osmanlı ordusunun «Soğanlı» ve «Allâhuekber» dağlarından aştıktan sonra Göle üzerinden Ardahan'a muvâsalatı.

(Lala-Mustafa Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı ordusu Erzurum'dan itibaren Söğütlü - Hasankale - Khopik - Sanamer - Tumağanı - Soğanlı - Allâhuekber - Megrek - Göle'deki Varginis üzerinden gelip Ardahan önlerindeki ovada konaklamıştır: Soğanlı ve Allâhuekber dağlarında yollar tesviye edilerek top arabaları geçirildiği için o tarihten itibaren bu yol boyuna «Top-yolu» ismi verilmiştir. — Osmanlı menbâlarında Ardahan kalesi «Dehân-ı Gürcistân = Gürcistan'ın ağzı» sayılır. — Ordu burada iken bazı Gürcü beylerinden dehâletnâmeler geldiği ve bunlar yerlerinde ibkaa edilerek kendilerine «emânâme»ler gönderildiği rivayet edilir: Gürcistan'ın o zamanki siyasi perişanlığı için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız.

Ardahan konağında geçirilen üç gün içinde Van beylerbeyi Köse-Husrev Paşa'dan çok mühim bir haber gelmiş, yukarda bu sene vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasında bahsi geçen ve İran'ın o cephe kumandanlığında bulunan «Emîr-Han» ordusuyla girişilen bir harbin kazanıldığı bildirilip o zamanın âdetince kesik başlar gönderilmiş ve ihtiyâten bir mîkdâr yardım kuvveti istenmiştir).

8 Ağustos = 4 Cumâda-l-âhire, Cuma : Ordunun Ardahan'dan ileri hareketi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «3 Temmuz», fıkrasında gördüğümüz gibi, ilk hedef «Kathlı» ismindeki en mühim Gürcistan krallığının pâyitahtı olan Tiflis şehrinin işgali olduğu için, Ardahan'dan o istikamete hareket edilmiştir. — Bu hareket için 9 Ağustos = 5 Cumâda-l-âhire Cumartesi tarihi de rivayet edilir).

9 Ağustos = 5 Cumâda-l-âhire, Cumartesi : Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Çıldır zaferi.

(Bir gün evvel Ardahan'dan hareket eden ordu o akşam ilk konak olan ve şimdiki Ardahan-Çıldır şosesi üzerinde ve o zamanki hudut boyunda bulunan «Begre-Hatun» ovasında geçirdikten sonra, bu sabah ileri hareketine devam ederek hududu geçmiş ve Safavî tâbiyyetindeki mühtedî Gürcü beyi Mahmud-Han'ın merkezi olan Akçakale = Rabat kalesini muhasara ve öğle vakti fethetmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasında gördüğümüz gibi, eski ahıska hristiyan atabeyliğinin Çoruh boyundaki arâzisi Kanunî devrinde Türkiye'ye ilhak edildikten sonra Ahıska tarafları da Safavîler tarafından zaptedilip işte bu Mahmud-Han'a verilmiş olduğu için, Atabeylerin arâzisi Ahıska'nın garbindaki Altunkale = Adıgön havâlisine münhasır kalmıştır: Mahmud-Han için yukarda bu sene vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına da bakınız. İşte bundan dolayı Osmanlı ordusunun bu seferinde ilk hedefi Mahmud-Han beyliğidir. Ordu bu beyliğin merkezini fethederken, bir gün evvel Ardahan'dan hareket edildiği sırada yola çıkarılmış olan diğer bir Türk kuvveti de Ardahan sancak-beyi Abdurrahman Beyle Bayburt Alaybeyi Bekir Bey kumandasında sol koldan ilerleyip gene Mahmud-Han beyliğine aid olan «Wêl/Vale» kalesini bu akşam fethetmiştir: Abdurrahman ve Bekir Beylerin diğer fûtûhâtı için aşağıki fıkraya bakınız.

Lala-Mustafa Paşa Akçakale=Rabat kalesinin muhasarasıyla meşgul olduğu sırada Rumeli askerlerinden 40-50 kişilik bir keşif kolu İran pişdarlarıyla karşılaşmış müsademe girişmiştir: Osmanlı ordusuna Gürcistan yolunu kapamak için bu tarafa gelmiş olan 30 bin kişilik Safavî ordusunun Başkumandanı «Muhammedî-Sultan» ismiyle de anılan meşhur «Tokmak-Han»dır. Bu Türkmen beyi için yukarda 1576 = 984

vukuâtının «4 Mayıs» ve bu sene vukuâtının da «3 Temmuz» fıkrasına bakınız. Daha zayıf bir rivayete göre de Tokmak-Han'ın kumandasındaki İran ordusu ancak yirmi bin kişilik bir kuvvettir. — Tokmak-Han'ın maiyyetinde İran'ın Gence valisi «İmâm. kuli-Hân», la Ustaclu Karahan gibi Safavî ordusunun meşhur kumandanları da vardır. Osmanlı keşif kolunun İran pişdarlarıyla müsâdemeye başladığını haber alan «talîa», yâni Osmanlı pişdar kumandanı ve Diyarbekir Beylerbeyi Derviş Paşa vak'a mahalline derhal yetişmişse de çok üstün kuvvetler karşısında kaldığı için ordudan yardım istemiş, fakat bu ilk yardım da kâfi gelmeyince nihayet Özdemiş-oğlu Osman Paşa kumandasında daha büyük bir kuvvet yetiştirilmiştir; hattâ biraz sonra Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa ile eski Maraş Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın da tâze kuvvetlerle yetiştirildiği rivayet edilir; harekâtın idaresini Özdemiş-oğlu Osman Paşa der'uhde etmiştir: Osman Paşa için yukarda bu sene vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız. Osmanlı ordusuna Gürcistan ve netice itibariyle Şirvan ve Dağıstan yollarını açmış olan Çıldır meydan muharebesini kazanan, o gün askerî hayatının ilk büyük muvaffakiyetini temin etmiş olan işte bu Özdemiş-oğlu Osman Paşa'dır. Bu muharebede Osman Paşa'dan başka sâbık Maraş Beylerbeyi Muhtab-zâde Ahmed Paşa ile Diyarbekir Beylerbeyi ve talîa kumandanı Derviş Paşa da büyük yararlıklar göstermiş olmakla beraber, zaferi Özdemiş-oğlu'nun temin etmiş olduğu, bu harbe bizzat iştirâk etmemiş ve muharebenin idaresini ona bırakmış olan serdar Lala-Mustafa Paşa'nın Üçüncü Murad'a takdim ettiği raporda ondan bahsederken:

«Kemâl-i şehâmet ve tûvânâlığı asâkir-i mezbûrenün nusretine ve melâhide-i mahzûlenün kesr-ü-hezimetüne bâis oldu»

demesiyle sâbittir. — Harb esnasında şiddetli bir yağmur yağdığı için iki tarafın da top ve tüfek gibi ateşli silâhlarını kullanmamış olduğu rivayet edilir. — Bu büyük zaferde Safavî ordusunun zâyîatı beş bin maktul ve beş yüz esirdir: Bunlardan başka bir çok ganimetler de alınmış olduğu rivayet edilir; Osmanlı zâyîatı dört zâbitle iki yüz askere münhasır gösterilirse de, her halde doğru olmaması lâzımgelir.

Bâzı Gürcü menbâlarına göre, bir takım Gürcü beyleriyle askerlerinin de iştirâk etmiş olduklarından ve «Mgel-Tzikhé = Kurtkale» civârında kazanıldığından bahsedilen bu zafer üzerine Gürcistan kalelerinden bir çokları kendiliklerinden teslim olmuşlardır; Gürcü beylerinden bâzılarının da korkularından İran'a veyahut Kafkasya'nın diğer taraflarına kaçtıkları rivayet edilir: Bilhassa İranlılara karşı Osmanlıları Gürcistan'a dâvet etmiş olan Karthli kralı Dawith'in bile pâyitahtını boşaltıp yaktıktan sonra bırakıp savuşması Tiflis'in kan dökülmeden işgaliyle neticelenmiştir).

10 Ağustos = 6 Cumâda-l-âhire, Pazar : «Samtskhe» atabeyliğinden kalan «Altunkale» beyliğinin ilhâkı ve Mahmut-Han beyliğinin fethi.

(Çoruh boyundaki arâzisi Kanunî devrinde işgal ve Türkiye'ye ilhak edilmiş olan bu Hristiyan Atabeyliği için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız. — Bu sırada bu küçük hükûmetin başında son hükümdarı «İkinci Kayhosro/Keyhusrev»in karısı «Dêdis-İmêdi Débora ile «Qwarqwaré», «Manutchar/Manuçar = Minûgehr» ve «Baka/Beka» isimlerindeki oğulları vardır; Osmanlı menbâlarında bunlara «Karı-oğulları», denilir. Türk ordusu buralara yaklaşırken, neticenin ne olacağını bilmediği için ihtiyâten iki yüzlü bir siyaset tâkib eden ve Lala-Mustafa Paşa'ya inkiyâd edeceğini bildirirken Tokmak-Han'a da sadâkatini arz etmekte kusura etmeyen bu kurnaz prenses, yukarıki fıkrada gördüğümüz Çıldır zaferi üzerine iki büyük oğlunu beş altı bin kişilik bir kuvvetle Türk ordusuna gönderip tâbiyyet ve itâatini arz etmek mecburiyetinde kalmıştır: Orduya gelen iki prensten «Manuçar/Minûgehr» ihtidâ ettiği için Osmanlı serdârının «Mustafa» ismini almış ve kendisine Tiflis yolundaki «Azgur» sancağı verilmiştir; kardeşi «Qwarqwaré» ye de Oltu sancak-beyliğinin verilmiş olduğu rivayet edilir: Fakat bir rivayete göre de

Oltu Minğçehr'e verilmiştir; bunlardan başka orduya gelmemiş olan küçük kardeşleri «Baka» ile anaları prenses «Dédis-İmédi Débora» ya da bir takım köyler iktâ edilmiştir: Bu prensesin «Dédis-İmédi» ismi «anasının ümidi» mânâsına gelir. — Yukarıki fıkranın başında Mahmud-Han Beyliğinin fethine gönderildiğini gördüğümüz kuvvet, bu beyliğin birbirine yakın olan Yenikale = Ahıska, Ahıkelek, Tümük ve Hirtz kalelerini bu gün mukavemetsiz teslim almak suretiyle işgal edip Mahmud-Han beyliğinin mevcudiyetine nihayet vermiştir. Bunlardan Tümük kalesinin bir kaç gün sonra işgal edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Bütün bu kalelere muhâfızlar konulmuş ve derhal idare teşkilâtı yapılmıştır).

24 Ağustos = 20 Cumâda-l-âhire, Pazar: Tiflis'in işgali.

(Asıl Gürcistan sayılan «Karthli» krallığının pâyitahtı «Thbili = Tiflis» şehridir: Yukarda gördüğümüz gibi, Erzurum'da toplanan harb meclisinde bu mühim merkezin işgali ilk hedef olarak kararlaştırılmış ve bu suretle Şirvan fethinden evvel Gürcistan'ın ele geçirilmesi esas ittihâz edilmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Karthli krallığında eski İran şâhi Birinci Tahmâşb'ın kayınbiraderi olan ve bir aralık ihtidâ etmiş olduğu için «Dâvûd-Han» ismiyle de anılan «Dawith» bulunmaktadır; evvelce İranlılara karşı Osmanlıları Gürcistan'a dâvet etmiş olduğunu gördüğümüz bu kral, İran'ın kendisini tahtında bırakması üzerine tekrar Safavilere temayül etmek dönekliğini göstermiştir: Kral Dawith'in Osmanlı ordusunu Gürcistan'a dâvet etmesi için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız. Türk ordusunun Çıldır muharebesini kazanması üzerine Tiflis'i müdâfaa imkânı kalmadığına hükmeden Dawith yahut Dâvûd-Han şehir ahâlisini dağlarla kırlara çıkardıktan sonra pâyitahtını ateşleyip yakmak gibi çok çirkin bir harekette bulunmuş ve ondan sonra da sürdüğü ahâliyi yüzüstü bırakıp İran'a veyahut başka bir tarafa kaçmıştır! Tiflis'in hiç kan dökülmeden derhal işgal edilmesi işte bundandır. Dawith'in Türk ordusu yaklaşırken gece yarısı Safavî ve Gürcü askerleriyle beraber kaçıp gitmiş olduğu rivayet edilir. Tiflis işgal edilince yangın derhal söndürülüp şehrin bir kısmı kurtarılmış, kıralın kırlara sürdüğü ahâliye teminat verildiği için her kes yerine yurduna gelmiye başlamış ve şehirde derhal idare teşkilâtı yapılarak âşâyış ve inzibât eskisinden daha mükemmel bir şekilde temin edilmiştir: O devrin adâlet ve intizâmıyle bütün dünyaya ün salan Türk idaresi harap ve perişan bir halde bulduğu bu memleketi her şeyden evvel anarşiden kurtarmış ve derhal imâr işlerine girişmiştir: Harb hâline rağmen girişilen bu işler yalnız pâyitahta münhasır olmayıp bütün Gürcistan ve havâlisinde yollarla köprülerin, kalelerle şehirlerin tâmir ve i'mâriyle başlamıştır; aşağılarda buna ait muhtelif kayıtlara tesadûf edilecektir. 1579 = 987 vukuâtının «23 Ağustos» ve «22 Eylül», fıkralarıyla «1583 = 991 vukuâtının «20 Temmuz», «4 Eylül» ve «18 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız).

29 Ağustos = 25 Cumâda-l-âhire, Cuma: Tiflis'de ilk cuma namazı ve mevcudiyetine nihayet verilen «Karthli» krallığına bir beylerbeyi tayini.

(Şehrin büyük kilisesi Osmanlı fütuhâtının dâimî an'anesi mucibince fetih timsâli olarak câmiye tahvil edildiği için, bu gün cuma namazı işte bu yeni câmide kılınmış ve Edirne'deki Selimiyye'nin vâzısı olan müfessir ve şâir Kurt-zâde Vâlihî Efendi Üçüncü Murad nâmına hutba okumuştur. —

İşte bu vaziyet üzerine bir Türk vilâyeti şeklini alan Tiflis beylerbeyliğine eski Bağdad beylerbeyi Solak-Ferhad Paşa'nın oğlu olan Kastamonu sancak-beyi Mehmet Bey Paşalık ünvanıyla tayin edilmiş ve kaleye muhâfız olarak 1800 askerle 100 top konulduktan sonra ordu ileri hareketine devam etmiştir).

1 Eylül = 28 Cumâdâ-lâhire, Pazartesi: «Kakheti» kralı İkinci Alexandré'nin Türk ordusuna gelerek itâat ve tâbiyyetini arzemesi.

(Tiflis'le etrâfından mürekkep «Karthli» krallığının şarkında bulunan bu küçük krallık için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan», fıkrasına bakınız. Evvelce Karthli krallığına tâbi olduğu halde sonradan ayrı bir hükûmet şeklini alan ve bununla beraber Tiflis hükûmetinin tahakküm ve tasallutundan kurtulamayan bu küçük krallık o sırada «Léwan oğlu İkinci Alexandré» isminde bir hükümdarın idaresindedir: Osmanlı menbâlarında «Aleksandre ibni Levend-Han» ve «Levend-oğlu Aleksandre_Hân» gibi isimlerle anılan ve «kral» ünvanını taşıyan bu küçük hükümdar Tiflis'den kalkan Türk ordusunun kendi ölkesine doğru ilerlediğini duyunca «Aznaur = Aznavur», denilen beyleri ve üç bin kişilik ordusuyla istikbâle çıkarak «Kur/Kura = Kür» nehri sahilinde ve Gürcülerin «Sathis-Dchala» dedikleri mevki-de Türk ordugâhına gelmiş, serdârın emriyle kumandanlar tarafından merâsimle karşılanmış, şerefine toplar atılmış, Lala-Mustafa Paşa'nın otağına gelip tâbiyyet ve itâatini arzedenince başına bir murassâ sorguç takılıp üç hil'atle bir at ihsânına nâil olmuş, maiyyetindeki aznavurlara da hil'atler giydirilmiş, ölkesi ilhak edilip bir Türk vilâyeti şekline sokulmakla beraber beylerbeyliğine «ocaklık» yâni irsi valilik şeklinde gene kendisi tâyin ve her sene:

«Otuz yük harir, on mahbûb gulâm ve on düşize-i sim-endâm, on cenâh ispiri doğan ve on cenâh dahî hicizi balaban»,

takdim etmek şartıyla hafif bir haraca bağlandıktan sonra maiyyetindeki Gürcü askerine 3400 Türk askeriyle ümerâdan Pasin sancak-beyi Mirzâ Ali ve Şavşat sancak-beyi Ahmed Beyler katılarak Şirvan'daki «Şeki» kalesinin fethine memur edilmiştir).

9 Eylül = Receb, Salı : Koyun-geçidi zaferi.

(Umumiyyetle bu meşhur muharebe 6 Receb=8 Eylül tarihine müsâdif gösterilir: O gün bir «Pazartesi» dir; halbuki serdârın emriyle bu seferin birer tarihini yazmış olan Hârimî-Çavuş'la Gelibolulu Âli «Koyun-geçidi» muharebesinin «Salı» günü olduğundan bahsetmektedirler ve bu da Receb ayının 6 sına değil, 7 sine müsâdif olduğu için burada «Salı» ya tesadüf eden «7 Receb = 9 Eylül», tarihi esas ittihâz edilmiştir. — Bu sırada Şirvan üzerine yürümekte olan Osmanlı ordusu «Kur=Kür» nehrine dökülen «Kanbur» ve «Kanak/Kamk» suları arasındaki yarımada konaklamıştır: Bu sulardan Türklerin «Kabur/Kabır», dedikleri «Jora/Çora/Iora/Ior» ve «Kanak/Kamk» dedikleri de «Alazan/Alasan» nehirleridir. Bu iki ırmak, Gürcülerin «Samukha = Meşelik» dedikleri bir noktada birleştikten sonra «Kür», nehrine dökülür. Osmanlı ordusu Tiflis'den kalktıktan sonra ilkönce «Kabur = Jora», suyunu geçmiş ve bu suyla «Kanak = Alazan» ırmağı arasındaki «Upadar» yahut «Şirak» bozkırına girerek Osmanlı menbâlarında «Şirvan hudud» ve «Şirvan kapusu», gösterilen «Kanak = Alazan» boyuna kadar ilerlemiştir: O sırada bu ırmak taşkın olduğu için bir kaç gün beklemek mecburiyeti hasıl olduğundan bahsedilir.

Bir taraftan yukarda bu sene vukuâtının «9 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Çıldır muharebesinde bozulan Tokmak_Hân ordusunun intikamını almak ve bir taraftan da Osmanlı ordusuna Şirvan yolunu kapamak isteyen İran hükûmeti, bazı Osmanlı menbâlarında «İzmir-Han» denilen Tebriz valisi «Emir-Hân» kumandasında «Eri-van/Revan»ın mağlûp valisi «Tokmak_Hân», Moğan valisi «Murad-Sultân», «Şeref-Hanlar», denilen Bitlis Kürt beylerinin neslinden olduğu halde babası Üçüncü Şemsüddîn İran'a ilticâ etmiş olduğu için orada doğmuş ve Safavî hizmetinde yetişmiş olan Nahcivan valisi ve «Şerefnâme», müellifi «Şeref-Hân», Gence valisi «İmâmkuili-Hân» ve «Karacadağ» valisi «Ensâr-Hâlife», gibi bir takım mühim kumandanlarla 20 bin kişilik bir ordu sevketmiştir: Bunlardan «Şeref-Hân», için aşağıda bu sene vukuâtının «7 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Karabağ üzerinden gelen bu ordu

«Kür» nehrinin «Koyun-geçidi» denilen noktasından geçerek Osmanlı ordusunun bulunduğu sahaya girmiş ve otlaklara doğru dağılan hayvanları yağma etmiye başlamıştır. Bu haber serdâra aksedince Özdemir-oğlu Osman Paşa kumandasında Halep beylerbeyi Mehmet, Maraş beylerbeyi Mustafa, Diyarbekir beylerbeyi Derviş ve Erzurum beylerbeyi Behram Paşalarla ordudan mühim bir kuvvet gönderilmiş ve bundan evvelki Çıldır zaferi gibi bu Koyun-geçidi harbini de gene Özdemir-oğlu kazanmıştır. İkinci bir rivayete göre bu muharebede Lala-Mustafa Paşa'nın merkeze, Behram Paşa'nın sağ cenâha ve Derviş Paşa'nın sol cenâha kumanda etmiş olduklarından bahsedilirse de bu rivayet zayıftır: Lala Paşa harbe iştirâk etmemiş, karargâhında kalmıştır. — Koyun-geçidi muharebesinde Safavî başkumandanı Emîr-Han'ın geçitten geçmeyip öte yakada dümdar kuvvetlerinin başında bulunduğu, düşmanın 3-5 bin maktul bıraktıktan sonra darmadağın kaçarken geçit yerini bulamayan askerlerin çok taşkın bir halde bulunan sulara kapılıp telef oldukları ve hattâ o gün boğulanların on bin kişiyi bulduğu rivayet edilir. — Özdemir-oğlu'nun Çıldır zaferi Türk ordusuna Gürcistan yollarını açmış olduğu gibi, bu Koyun-geçidi zaferi de Şirvan yollarını açmıştır.

Bu zafer üzerine canlarını kurtarabilen mağlûblar için Şirvan valisi «Oros-Hân»ın kuvvetlerine iltihak etmişlerdir: Bu hanın maiyyetinde 12 bin kişilik bir kuvvet bulunduğu rivayet edilir; Emîr-Han ordusunun âkibetinden yılmayan Oros-Han işte bu kuvvetle Kanak nehri üzerindeki köprüden geçip ikinci bir taarruz dalgası teşkiline teşebbüs etmişse de, bir rivayete göre Şii tahakkümünden bunalmış olan Şirvan sünñleri silâhlamp öte yakadan Osmanlı ordusuyla elbirliği etmiş oldukları için, Safaviler iki ateş arasında kalmışlardır; hattâ bunlar ric'at ederlerken Kanak üzerindeki köprü çökmüş olduğu için bir çoklarının suda boğulmuş oldukları da kuvvetle rivayet edilir. Oros-Han'ın ismi Osmanlı menbâlarında «Aras», «Ereş» ve hattâ «Erevs» şekillerinde okunabilecek imlâlarla kaydedilmektedir.

Şirvan'ın «Şeki» kalesini Osmanlı beylerbeyi sıfatıyla ve iki sancakbeyi ile fethe gönderilmiş olduğunu yukarıki fıkırdaki gördüğümüz eski Kakheti kralı ikinci Alexandré'den Koyun-geçidi muharebesinin kazanıldığı sırada fetih müjdesi gelmiş, İran'ın Şeki hâkimi Ahmed-Beg Azerbaycan'a kaçtığı için halkın Osmanlı askerini sevinçle karşıladığı bildirilmiş ve bunun üzerine Şeki sancak-beyliği ikinci Alexandré'nin Osmanlı menbâlarında «Erekla-Hân» ve «Erekla-Mirzâ» denilen oğlu «Ereclé = Erekle», ye tevcih olunup Kadı, Dizdar vesaire gibi Osmanlı memurları da tâyin edilmiştir).

12 Eylül = 10 Receb, Cuma : «Ereş» kalesinin fethi üzerine Şirvan'ın işgali ve Kafkasya'da ilk Osmanlı idare teşkilâtı.

(Ereş/Aras) kalesinin fethi için 9 Receb = 11 Eylül tarihi de rivayet edilir: Bu bir günlük fark meselesi için yukarda bu sene vukuâtının «9 Eylül» fıkrasına bakınız. — Kanak nehri çok taşkın olduğu için bu tehlikeli sudan geçip ileri hareketine devam etmek istemiyen Yeniçeriler alelûsul ayaklanmışlarsa da, hazine ile cephâneyi alan serdar birdenbire karşı yakaya geçiverince onlar da peşinden geçmek mecburiyetinde kalmışlardır. — Ordu mevcudu yüz bine yakın olduğu için son günlerde şiddetli bir iâşe buhrânı çekilmişse de, muhâfızları kaçmış olan «Ereş» şehrinin işgalinde bir zahire elde edilmiş olduğu için bu sıkıntı birdenbire geçmişir.

Kanak nehrinin şarkında bulunan Ereş şehrinde 26 gün kalmış olan ordu, 24 Eylül = 22 Receb Çarşamba gününden 1 Teşrinievvel = 29 Receb Çarşamba gününe kadar bir hafta içinde muazzam bir kale yapıp şehri tahkim etmiştir: O zamanki Türk ordusunun istihkâmcılık ve umumiyetle yapıcılık kudreti, bu misalden de anlaşılacağı gibi, şaşılacak bir derecededir; beş on günde kuruluvermiş böyle bir çok eserlerin bakıyyeleri vardır! Ereş kalesi «Bâğ-i-Şâhî», denilen büyük bahçenin ağaçları kesilip zemini hazırlandıktan sonra, etrâfına büyük bir sâr çekilen bu bahçenin ortasına kurulmuş ve beş arşın derinliğinde geniş bir hendekle de çevrilmiştir;

o zamanki Türk istihkâmcılığının bir hâtırası demek olan bu büyük ve kalın duvarlı kale üç kapulu ve dört kulelidir; İnşaâtın ikmâli top şenlikleriyle ilân edilmiştir; bundan başka, yukarda bu sene vukuâtının «9 Eylül» fıkrasında Safaviler kaçarken yıkılmış olduğunu gördüğümüz köprü de yeniden yapılmıştır. — Şirvan eyâletine işte bu Ereş şehri merkez ittihâz edilmiş ve Beylerbeyliğine de Saruhan sancak-beyi Kaytas Bey Paşalık ünvânıyla tâyin olunmuştur.

Şirvan'ın eski merkezi olan Şamahı'nın işgaliyle Dağıstan'ın Hazar sahilinde Arapların «Bâb-ül-ebvâb/El-Bâb» ve Acemlerin de «Derbend» dedikleri meşhur «Demir-Kapu» şehrinin teslimi işte bu muvaffakiyet üzerinedir: İki kilometrelik sarp bir boğazın ağzında bulunan ve bâzı İslâm efsânelerinde «Sedd-i İskender», sayılan bu müstahkem şehrin sünî ahali Osmanlı zaferlerinden cesaretlenerek «Çirâğ-Halife» ismindeki Safavî valisini esir edip üç yüz askerini kılıçtan geçirmişler ve iki bin kişilik bir gönüllü kuvvetiyle bu esir valiyi Osmanlı ordusuna göndermişlerdir; Sünnilerden mezheb vergisi almış olduğu için halkın nefretine uğradığından bahsedilen «Çirâğ-Halife» nin derhal idâm olunduğu rivayet edilir. — Demir-Kapu gönüllülerinin ordugâha muvâsalatı 5 Teşrinievvel = 3 Şa'bân Pazar gününe müsâdifdir. Bu vaziyet üzerine Demir-Kapu'ya bir zâbit kumandasında yüz neferle bir miktar top ve mühimmat gönderilmiştir.

Ereş, Şamahı, Şeki ve Demir-Kapu'dan başka gene bu sırada teslim olan şehirler Baku, Kalaba, Sâliyân/Salyan, Mahmud-âbâd ve Şâbûran/Şabran gibi bir takım mühim yerlerdir: Bu suretle Şirvan kendi ihtiyâriyle Safavî nüfuzundan çıkıp Osmanlı idaresine geçmiş demektir. Bu fütûhâtın bilhassa iktisadî ve malî ehemmiyeti çok büyüktür: Özdemir-oğlu'nun Baş-tezkireciliğinde bulunan «Dal-Mehmet Asafî Çelebi» nin «Secâatnâme» sinde yalnız Baku petrollerinden devletin aldığı vâridat:

Nice yüz bin neft olur hâsılları

Nâkd on yük akça var vâsılları

beysiyle bir milyon akça gösterilmektedir. Bundan başka çok zengin olan tuzla, dalıyan, piring, ipek ve gümrük vâridatıyla beraber mecmûnunun senede yirmi beş milyon iki yüz bin akça, yâni o zamanki râyicine göre altmış akça bir altın hesabıyla dört yüz bin altın tuttuğu rivayet edilir: O devre göre de çok büyük bir paradır. İşte bundan dolayı fevkalâde mühim bir vazife olan Şirvan defterdarlığına ordunun defterdar kaymakamlığında bulunan «Dergâh-ı Muallâ mukataacılarından «Gümüş-zâde Mustafa-Çelebi» ve bu yeni eyâletin tahrir işlerine de «Şecâatnâme» nâzımı «Dal-Mehmet Çelebi» memur edilip derhal malî ve idarî teşkilâta başlanmıştır. Baku'ya tâyin edilen ilk sancak-beyi de Avlonya Alay-beyi Ebubekir Bey'dir. Padîşah nâmına istedikleri gibi kullanmaları için serdarlara verilen ve «Nişanlı evâmîr» denilen tuğralı tevcihâtın en mühimmi, Şirvan ve Dağıstan umumî valiliği ne vezâret pâyesi ve «Serdar» ünvânıyla Cıldır ve Koyun-geçidi kahramanı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın tâyimidir: «Nişanlı evâmîr» için 1569 = 976 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasına da bakınız. Bu büyük makama Osman Paşa'dan bir iki gün evvel sırayla tâyin edilmiş olan Diyarbekir Beylerbeyi Derviş ve Halep Beylerbeyi Mehmet Paşalar yüklendikleri mes'ûliyetin azametinden korkup istifâ ettikleri için, onlardan bir kaç gün sonra Lala Paşa'nın topladığı bir mecliste bu büyük valiliği diğer paşalardan hiç biri kabul etmek cesaretini gösteremeyince Osman Paşa ortaya atılıp «Murâd üze asâkir ve hazîne» verilmek şartıyla kendisinin kabul edeceğini söyleyerek Lala'yı çok müşkil bir vaziyetten kurtarmıştır; paşaların bu işten kaçınmaları, ordu çekildikten sonra Safavî taarruzlarına karşı Şirvan'la Dağıstan'ın küçük bir kuvvetle müdâfaasına imkân görmemelerindendir: Çünkü Lala Paşa orduyu alıp Erzurum kışlağına çekilecek ve yeni fütûhâtın müdâfaasını Şirvan serdârına bırakacaktır! Ehliyetsiz bir kuvvetle Safavî imparatorluğuna karşı koymak vazifesinden başka bir şey olmayan bu ağır yükü hiç kimsenin yüklenmek

istememesi işte bundan dolayıdır; onun için Osman Paşa'nın kabul etmesi büyük bir fedakârlık demektir : O sırada elli yaşlarında bulunduğu rivayet edilen bu fedakâr kahramana derhal murassâ bir sorguçla muhteşem bir kılıç takılıp hemen hil'at giydirildiği rivayet edilir! Özdemir-oğluna serdârlik tahsisâtı olarak senede iki milyon akça tâyin edilmiştir : O sırada altmış akça bin altın ettiğine göre, senede iki milyon akça 33,333 altın ve bu da ayda 2777 altın ediyor demektir. — Osman Paşa'nın iki merkezi vardır : Dağıstan için Türklerin «Demir-Kapu» dedikleri «Derbend» şehrini ve Şirvan için de oranın eski pâyitahtı olan Şamahı'yı merkez ittihâz etmiye karar vermiştir; fakat kendisine bırakılan kuvvet, kabul ettiği mes'ûliyetle mütênâsip değildir; muhtelif sınıflardan tahsis edilen asker mikdarı hakkındaki rivayetlerin en kuvvetlisi 14 binden ibarettir; bunların bini Yeniçeridir; 66 topla 180 - 200 sandık mühimmat bırakılmış ve Askerin altı aylık tahsisâtı da nakden teslim edilmiştir. O zaman muazzam bir Türkmen imparatorluğu vaziyetinde bulunan Safavî devletine karşı Şirvan ve Dağıstan ölkelerini Osman Paşa işte bu 14 bin asker, 66 top ve 180 - 200 sandık cephâneyle müdâfaa edecektir! Hattâ bu 14 bin askerin de tam verilmediği rivayet edilir! Her halde Lala-Mustafa Paşa'nın bu tuhaf hareketi kolay izah edilebilecek şeylerden değildir: Pek az bir zaman sonra Osman Paşa'nın Lala ile her türlü münasebet ve irtibatını kesmesiyle neticelenen âmiller içinde her halde bu vaziyetin de hesaba katılması lâzımdır: Aşağıda bu sene vukuâtının «27 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Bu sırada yapılan idare teşkilâtında Şirvan 13 ve bir rivayete göre de 14, Dağıstan da 7 sancak-beyliğine taksim edilmiş ve bütün bunlara beylerle şâir memurlar tâyin edilmiştir. Bu seferin başından mevsim sonuna kadar Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan ölkeleri boydanboya fethedilmiş ve Safavî hâkimiyetinde yalnız Kür ve Aras nehirleri arasındaki Karabağ ve kısmen Erran havâlisi kalmıştır: Bununla beraber Osmanlı fütûhat dâiresinde henüz işgal edilmemiş yerler de yok değildir; fakat buna mukabil Lala-Mustafa Paşa'nın Üçüncü Murad'a gönderdiği bir tezkiresinden anlaşıldığına göre, Karadeniz'in şarkındaki Abhazya ölkesi itâat etmiş ve Sohum-kale yeni bir eyâlet merkezi ittihâz edilerek beylerbeyliğine «ol serhaddin kudemâsundan, husûsâ şecâatle ma'rûf olan ümerâsundan Haydar Paşa» tâyin edilmiştir; tabii bu vaziyet üzerine Kırım hanlığıyla bu cihetten de ittisal temin edilmiş demektir. Artık bütün Kafkasya Osmanlı hâkimiyet ve nüfuzuna alınmış sayılabilir: Bu vaziyet Osmanlı imparatorluğunu Hazar sahillerine de dayandırmış ve Rus çarlığının cenumba doğru sarkma siyasetine karşı kuvvetli bir sed kurulmuş demektir. Bütün bu arâzi dört beylerbeyliğine taksim edilmiştir bunlardan yalnız Gürcistan'daki «Kakheti», beylerbeyliği eski kralının idaresinde bırakıldığı için «ocaklık» yâni irsî valilik şeklindedir ve diğerleri de eski karthli krallığından teşkil edilen Tiflis, Abhazya'daki Sohum ve Şirvan'daki Ereş beylerbeylikleridir. Kakheti beylerbeyliğine eski kral Alexadré, Şirvan beylerbeyliğine Kaytas Paşa, Karthli beylerbeyliğine Ferhad-Paşa-zâde Mehmet Paşa tâyin edilmiştir; Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın vaziyeti büsbütün başkadır; vezâret pâyesi ve «Serdar» ünvanıyla Şirvan ve Dağıstan Muhâfızlığına tâyin edilmiş olan bu büyük asker Şirvan beylerbeyi Kaytas Paşa ile Dağıstan beylerbeyinin de mercii olmak itibarıyla bu iki eyâletin umumî valisi ve başkumandanı vaziyetindedir).

8 Teşrinievvel = 6 Şa'bân, Çarşanba : Ordunun Ereş'den Erzurum kışlağına hareketi.

(Osmanlı menbâlarında 12 Eylül = 10 Receb Cuma günü Ereş'e girmiş olan ordunun burada 18 gün kaldıktan sonra yola çıkmış olduğundan bahsedilirse de bu iki tarih arasında 18 gün değil, tam 27 gün geçmiş olduğuna göre 26 gün kalındıktan sonra 27 nci gün hareket edilmiş olması lâzımgelir. — Erzurum'a dönüşünün sebebi mevsimin ilerlemesi ve hattâ kış soğuklarının başlamasıyla izah edilir: Safavîlerin Şirvan'la Gürcistan'ı istirdâd için giriştikleri büyük hazırlıklar hakkındaki haberle-

rin her tarafa yayıldığı bir sırada o kadar büyük fütuhâtı küçük bir kuvvete bırakıp kışlağa çekilmek her halde çok tehlikeli bir harekettir ve aşağıda görüleceği gibi Lala Paşa'nın bu hareketi Safavilerin Şamahı üzerine iki büyük taarruzıyla neticelenmiştir: Bu sene vukuâtının «12 Teşrinisâni» ve «27 Teşrinisâni», fıkralarına bakınız. — Lala Mustafa Paşa'nın kumandasındaki kuvây-ı külliye Erzurum'a dönerken Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa da Ereş'den serdârlık merkezi olan Şamahı'ya çekilmiştir).

10 Teşrinievvel = 8 Şa'bân, Cuma: Budin beylerbeyi Sokullu-Mustafa Paşa'nın idâmı.

(Kanunî'nin ölümündenberi İstanbul'da sarayla hükûmet arasında mütemâdi bir gerginlik vardır: Osmanlı sarayını keyfî idare ve istibdâda sevk etmekle neticelenen bu gerginlik, ikinci Selim'in cûlûsunda Vezir-i a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın Yenigeri ocağına istinâden padişaha hâkim olup onu oyuncak hâline getirmek ve ikinci Selim'in şehzâdeliğindenberi maiyyetinde bulunan Anadolu Türk beyleriyle askerlerini pâytahattan uzaklaştırıp Devşirme hâkimiyetini tahkim etmek için giriştiği şiddetli tedbirlerle başlamıştır: 1566—974 vukuâtının «25 ve 26 Teşrinievvel» ve «5 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. İkinci Selim devrini âdetâ bir Sokullu mutlakıyyeti altında geçiren bu vaziyet, Üçüncü Murad'la maiyyetinin daha ilk amından itibaren ona karşı cephe almasıyla neticelenmiştir: 1574—982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Sokullu-Mehmet Paşa bütün memlekette Sokullularla Sokullu taraftarlarından mürekkep bir hâkimiyet şebekesi kurmuş gibidir: Devletin en mühim makamlarında hep onun akrabâsı veyahut adamları vardır! Meselâ Macar krallığına muâdil sayılabilecek bir mevki olan Budin beylerbeyliğinde Sokullu'nun amcazâdesi Mustafa Paşa, Şam beylerbeyliğinde oğlu Hasan Paşa ve Diyarbekir beylerbeyliğinde de diğer amcazâdesi ve Budin'deki Mustafa Paşa'nın kardeşi Derviş Paşa vardır! Bu suretle şarktan garba kol-budak salan Sokullu âilesi memleketi tasarruf etmiş gibi bir vaziyettedir ve hattâ Sokullu-Mehmet Paşayı göklere çıkaran müverrihler bile bu hâli tenkid etmişlerdir! Üçüncü Murad'la maiyyetini mücadeleye mecbur etmek suretiyle padişahları keyfî idareye sevkeden şerâitin en mühimmi işte bu vaziyette aranmalıdır.

Sokullu-Mehmet Paşa ikinci Selim'le Üçüncü Murad'ın maiyyet erkânına musallat olduğu gibi, Üçüncü Murad da Sokullu'nun akrabâsıyla maiyyetine musallat olmuş ve bir taraftan Yenigeri ocağına, bir taraftan bütün memleketteki akrabâ ve taraftar şebekesine ve bir taraftan da padişahın kızkardeşi olan karısı Esmâ-Han Sultan vâsitasıyla saraydaki kadınlar partisine dayanan Vezir-i a'zamın istinat noktalarını yıkarak onu zayıf düşürmeye çalışmıştır. Bu siyasetin ilk kurbanı, Sokullu'nun yetiştirmesi olan «Münşeât», sahibi Feridun Bey'dir: Üçüncü Murad'ın emriyle 1576—984 tarihinde Nişancılık makamından azledilip bir sancak beyliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırılan münşi için 1575—982 vukuâtının «22 Kânunusâni», fıkrasına bakınız. O bâdirede Feridun Bey'in kethudâsı da idâm edilmiştir. Hattâ Sokullu'nun kethudâsı Husrev ve Kapucubaşısı Sinan Ağalar bile padişahın emriyle vazifelerinden atılmışlardır! Türk ilini âdetâ bir Boşnak müstemlekesine çeviren Sokullu şebekesini devirmek için başlayan bu keyfî icrâatın en müdhîşi Budin beylerbeyi Mustafa Paşa'nın idâmıdır: Kanunî devrinin sonunda Sokullu'nun garazına kurban olarak 1566 = 974 senesi 3 Ağustos = 16 Muharrem Cumartesi günü idâm edilen Budin beylerbeyi Arslan Paşa'nın yerine tâyin edilmiş olan Mustafa Paşa o tarihten bu tarihe kadar 12 sene, 3 ay, 7 gün bu mühim mevkide kalmıştır. Sokullu şebekesinin en mühim istinat noktalarından olan Mustafa Paşa'nın idâmına Baş-Emirâhur Ferhad Ağa memur edilmiş ve zâhiren Budin sarayı ile baruthânesine düşen yıldırımın sebeb olduğu tahribâtı tahkik bahânesiyle gönderilen Ferhâd Ağa, bir çok şahsî muhafızları bulunan Mustafa Paşa'yı büyük bir ustalıklı ve sızılısızca

izâle edivermiştir! Bu keyfî hüküm, Sokullu şebekesini en sarsan hâdise sayılır: Bununla beraber Sokullu-Mehmet Paşa gene istifâ etmemiş ve artık eski nüfuz ve itibarı kalmadığı halde makamına gene dört elle sarılmakta devam etmesi nihayet kendi felâketine de sebep olmuştur: Aşağıda 1579 = 987 vukuâtının «12 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

Mustafa Paşa'nın idâmı üzerine Budin beylerbeyliğine Sokullu şebekesinin en şiddetli düşmanı olan Baş-Defterdar, yâni Maliye Nâzırı Üveys Paşa tâyin edilmiştir: Anadolu Türklerinden olduğu için Devşirmeler tarafından «Türk-i sûtürk» gibi nankörce terkiplerle tezyif edilen bu çok zeki, münevver ve azîmkâr adam evvelce Tire Kadılığı'nda iken Mağnisa valisi olan şehzâde Murad'a intisâb edip onun eyâlet defterdarlığına tâyin edilmiş ve şehzâde Murad'ın cülûsunda İstanbul'a beraber gelerek evvelâ Şıkk-ı-sânî ve ondan sonra da Şıkk-ı-evvel defterdarı olmuştur. Peçevi-İbrahim Efendi matkul Sokullu-Mustafa Paşa'nın yeğeni olduğu halde, Üveys Paşa'nın doğruluğunu ve irtikâba tenezzül etmediğini ve hattâ bir tımar meselesinde kendi babasının takdim ettiği «câize»yi reddetmiş olduğunu ayrı bir fasıl hâlinde anlatır).

16 Teşrinievvel = 14 Şa'bân, Perşembe : Dağıstan'daki Kumuk şamhahının tâbiyyet ve itâati.

(Tarihin en eski devirlerindenberi Hun, Avar, Hazar, Oğuz ve sair Türk dalgalarının istilâlarından kalan ve büyük bir yekân tutan Türk ve Moğol unsurlarıyla eski Arap ve İran istilâlarının bakıyyelerinden başka Dağıstan'da bir takım yerli kabileler de vardır; onun için bu memlekette hiç bir zaman millî bir idare birliği kurulamamıştır; Dağıstan bir takım beyler elindedir ve Osmanlı menbâlarına göre o sırada bu beylerin en mühimmi, mezhepleri sünî ve şâfiî olduğu için Safavî hâkimiyetine ısınamıyan Kazı-Kumuk/Gazi-Gumukların «Şamhal», ünvanlı emîri «Şamhal Çoban»dır: Lala Mustafa Paşa ordusu Şirvan'dan Erzurum kışlağına giderken bu gün uğradığı «Sultancık» konağına kardeşi «Alkac» ve bunun oğlu olan yeğeni «Tucelân Bûrhânüddin» beylerle beraber gelip itâat ve tâbiyyetini arzeden «Dağıstan hâkimi», işte budur: Ordunun Ereş'den Erzurum'a hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Dağıstan'ın şimal ve şimalışarkî taraflarından mühim bir kısmına hükmeden ve hattâ bu memleketin şimdi «Mahaç-kale», ve eskiden «Tarku/Tarkhu/Tarki», «Semender» ve «Ancikale», denilen tarihi merkezine bile sahib olan şamhalın kışlak merkezi sahil tarafındaki ovada bulunan Buynak ve yazlık merkezi de dağlık tarafındaki «Kumuk/Kumukh» kasabasıdır. Osmanlı menbâlarında Şamhalın 70 - 80 bin askeri bulunduğundan bahsedilmekteyse de bu rakamlar ihtiyatla karşılanmalıdır. Bâzı menbâlarda Osmanlı ordusunun Şirvan'a geldiğini «Çerkes'le gazâ iderken» haber alıp 40 - 50 kişilik bir maiyyetle kendiliğinden çıkagelmış gibi gösterilen bu bey hakikatte Şark seferinin başındanberi devam eden bir muhârebe üzerine orduya gelmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» ve «3 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Şerefine toplanarak parlak merâsimle istikbâl edilen şamhala elmaslı sorguclar takılıp murassâ kılıçlar hediye edilmiş, bir rivayete göre gece geldiği için şerefine «Mum-donanması», yapılmış, kendisine Şâbûrân/Şabran ve bâzı menbâlarda kardeşi gösterilen yeğeni «Tucelav Bûrhânüddin» Bey'e de Ahî sancak-beylikleri tevcih edilmiştir: «Mum-donanması» için 1453=857 vukuâtının «28/29 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Gene bu gün Dağıstan Kaytaklarının «Usmî/Üsümi» denilen beyleriyle oğlu Han-Muhammed'den, Derbend=Demir-Kapu'nun garbındaki Tabasaran/Tabarsarân beyliğinin «Maysum», denilen hâkimi Gazi-Sâlih'le Zakho beyi Adı-Görklü'den itâatnâmeler gelmiştir. — Kumuk Şamhalı ordudan ayrıldıktan sonra Şamahı'ya gidip Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın maiyyetine iltihak etmiştir: Bu adamın bir müddet sonraki Safavî taarruzları esnasında oynadığı bozgunculuk rolünden dolayı Osman Paşa'nın emriyle hapsi için aşağıda 1579=986

vukuâtının «7 Kânunusânî» fıkrasına bakınız. Özdemir-oğlu Osman Paşa bu tarihten bir müddet sonra şamhalın yeğeni «Tucelav Bey» in güzelliğiyle meşhur olan kızıyla evlenmiştir; bu tarihten altı sene sonra Osman Paşa İstanbul'a geldiği zaman, Âli ve Peçevi gibi müverrihlere göre bu Dağıstan dilberinin güzelliği, o zaman bütün milletlerin en güzel kızlarına meşhur olan pâytähta bile dillere destân olmuştur :

«Ol zamânun ehl-i havâsı (Dağıstan güzeli) diyü şarkılar söylediler ve murabba'lar bağladılar: Bir iki sene hânende ve gûyende lisânunda ekseri mezkûr olan ol idi!» Özdemir-oğlu öldükten sonra bu dilber karısı padişahın irâdesiyle Bosna beylerbeyi Hasan Paşa'ya verilmiş ve yeni kocasıyla Bosna'ya gitmiştir).

11 Teşrinisânî = 11 Ramazan, Salı : Gürcistan'daki «İmerethi» krallığıyla «Guria» prensliğinin itâat ve inkıyâdı.

(Kafkasya umumiyetle Osmanlı nüfuzuna girmiş olmakla beraber henüz itâat etmemiş yerleri de yok değildir: Yukarda bu sene vukuâtının «12 Eylül» fıkrasına bakınız. Gene yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Gürcistan hükümetlerinden İmerethi = Açıık-baş/Baş-açıık evvelce bu krallıktan ayrılmış olan ve hükümdarlarının «Guriel» ünvanından dolayı bâzı Osmanlı menbâlarında «Guril/Güril» denilen «Guria = Gurya» prensliği de işte bunlardandır: Osmanlı menbalarına göre bu sırada Açıık-baş kralı olan İkinci Corci'nin kardeşiyle Guria prensinin «Mamia = Mamyâ» ismindeki oğlu Erzurum kışlağına çekilmekte olan Lala-Mustafa Paşa ordusuna bu gün «Gori = Goru» konağında gelip itâat ve tâbiyyetlerini arzemişlerdir: Bâzı menbâlarda kral Corci'nin ismi «Gorgu/Görgü», tahrifleriyle kaydedilir; fakat bâzı Gürcü menbâlarına göre bu sırada İmerethi krallığında Birinci Léwan bulunmaktadır. — Bunlardan başka diğer bir takım ufak-tefek Gürcü beyleri de itâat etmiş oldukları için, Gürcistan hâkimiyeti artık tamamlanmış demektir: Bu mesele için aşağıda bu sene vukuâtının «21 Teşrinisânî» fıkrasına da bakınız).

11 Teşrinisânî = 11 Ramazan, Salı : Üç gün üç gece süren birinci Şamahı muharebesi ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın zaferi.

(İkinci Şamahı muharebesi için aşağıda bu sene vukuâtının «27 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Yukarda gene bu sene vukuâtının «9 Ağustos» ve «9 Eylül» fıkralarında gördüğümüz «Çıldır» ve «Koyun-geçidi» muharebelerinde bir ay fâsıla ile iki ordusu mağlûb olarak Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan ölkelerini kaybetmiş olan Safavî devleti, dahili bir buhran devri geçirmekte olmasına rağmen mücadeleden vazgeçmemiş ve Osmanlı menbâlarında kaydedildiği veçhile bütün İran'ı tehdid eden bu vaziyeti millî bir tehlike saymıştır. İşte bundan dolayı, yukarda bu sene vukuâtının «9 Eylül» fıkrasında gördüğümüz «Koyun-geçidi» muharebesinde mağlûb olan Safavî kumandanları Kür nehrinin cenubundaki İran arâzisine çekildikleri zaman şahın emriyle yeni bir ordu daha toplamaya başlamışlardır. Bu düşman hazırlıklarından gafil olmıyan Osmanlı idaresinin mukabil tedbirleri içinde en mühimlerinden biri padişahın emriyle Kırım hanının yardımına memur edilmesi ve biri de Tuna nehrinde olduğu gibi Kür suyunda da bir nehir filosu inşâsına teşebbüs edilmiş olmasıdır: Fakat her nedense bu zarurî tedbir ihmal edilmiş olduğu için, meşhur Koyun-geçidi'yle Kür boyunun diğer müsâit geçitleri Safavî ordusuna açık bırakılmıştır: bu netice üzerinde Kür'ün Tuna kadar gemiciliğe müsâit olmamasının da tesiri bulunmak ihtimali yok değilse de, hazırlanacak hafif filonun şerâite göre yapılmak imkânı da mevcut olduğu işe başlanmış olmasından anlaşılmaktadır. Sokullu-Mehmet Paşa'nın bu tarihten yedi buçuk ay sonra 5 Cumâda-ı 1-ülâ 987 = 30 Haziran 1579 Salı günü Şirvan ve Dağıstan muhâfızı Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya yazdığı bir tezkirede bu nokta şöyle tenkid edilmektedir :

Sene-i sâbıkada Ardahan'da dört beş pâre kalite yapılip Kür suyuna konulup Koyun-geçidin beklemek için bu cânıbdan üstâdlar ve keresteler gönderilip anda varup kerestelerinin ba'zısı yonulmuş iken ihmâl olunmağla ol kaliteler yapılmayıp üstâdlar girtü bu cânibe avdet eyleyüp a'dây-ı bed-rây geçidleri hâli bulmağla bu hasârete cesâret eyledi..

Bu ifadeden anlaşıldığına göre daha ilk anlardan itibaren muhtemel İran tecâvuzlarına karşı nehir boylarını ve bilhassa geçit yerlerini kapayarak hafif bir filo inşası için her türlü malzeme ve mütehassıs getirilip keresteler bile yontulmuş olduğu halde, mechul bir sebeble bu zarurî tedbir ihmâl edilmiştir! Bu affedilmez ihmale mukabil Özdemir-oğlu Osman Paşa Kür nehri üzerinde bir köprü kurmaya teşebbüs etmiş ve hattâ bir rivayete göre karşı yakaya geçip İran'ın Karabağ arâzisine girerek büyük bir akın hareketi yapmıştır. Safavîlerin Koyun-geçidi muharebesinde mağlûb olan eski Şirvan valisi Oros-Han'ın yirmi beş bin kişilik bir ordu başında Kür şimaline geçmesi işte bu vaziyet üzerinedir.

İran ordusunun Şirvan'da ilk girdiği yer Sâliyân/Salyan'dır. Bu sırada Şamahı'da bulunan Özdemir-oğlu Osman Paşa takriben 14 bin kişilik küçük ordusuyla mukabeleye kalkıp Salyan üzerine hareket etmişse de, bir kaç gün gittikten sonra iâşe müşkilâtından dolayı geri dönmek mecburiyetinde kalmış ve işte bunun üzerine Oros-Han da Osman Paşa'nın çekildiği Şamahı üzerine yürümüştür. Gene bu sırada İran'ın Gence valisi İmâm-kulî-Hân kumandasında 15 bin kişilik bir kuvvet de Şirvan Beylerbeyliğinin merkezi olan Ereş üzerine yürümüştür: Şirvan beylerbeyi Kaytas Paşa serdâr Osman Paşa'dan istimdâd etmekle beraber câhilâne bir cesaret de göstererek imdâd kuvvetleri gelmeden evvel atılgnalık etmiş, düşman kuvvetlerinin nisbetsiz üstünlüğüne karşı müdâfaaya çekilmesi lâzımgeldiği halde 2-3 yüz kişilik askeriyle taarruza geçip bir meydan muharebesine atıldığı için mağlûb ve şehid olmuş, Ereş sukut etmiş ve bütün sünñiler kılıçtan geçirilip şehir yağma edilmiştir: Hattâ zavallı Kaytas Paşa'nın akılsız başına bu felâket geldiği sırada yetißen 700 kişilik imdâd kuvveti de o yüzden bozguna uğramış ve ancak bunların kılıc artıkları Şamahı'ya can atabilmiştir! Bununla beraber Kaytas Paşa'nın Ereş muharebesinden evvel 700-1000 kişilik bir yardım kuvveti almış olduğu hakkında da bir rivayet vardır: Her halde bu ikinci rivayet doğru olsa bile, Paşa'nın yaptığı iş bir çılgınlıktan başka bir şey değildir! Tabii bu suretle bir kişinin çılgınlığı binlerce insanın hayatına mal olmuş demektir.

Üç gün üç gece süren Şamahı muharebesinin 10 Ramazan = 10 Teşrinisâni Pazartesi günü başlamış olduğu hakkında da bir rivayet mevcut olmakla beraber, Lala-Mustafa Paşa'nın bir arz tezkiresine göre bu muharebe o tarihten bir gün evveline tesadüf eden 9 Ramazan = 9 Teşrinisâni Pazar günü başlamış ve işte bu 11 Ramazan = 11 Teşrinisâni Salı günü neticelenmiştir. Bununla beraber 9 Ramazan'da başlayıp 12 Ramazan'a kadar dört gün sürmüş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Her halde en kuvvetli rivayetlere göre Ramazan ve Teşrinisâni aylarının 9 uncu ve 10 uncu Pazar ve Pazartesi günleriyle geceleri devam edip nihayet işte bu 11 Teşrinisâni = 11 Ramazan Salı günü parlak bir Osmanlı zafarıyla nihayet bulduğu muhakkak olan bu uzun ve çetin mücâdelede Osman Paşa her evin önünde bir meş'ale yakıtılarak geceyi gündüze çevirmiş ve bu suretle gece baskınlarını önlemek istemiştir. — Dağıstan Kumuklarının şamhaliyle Kakhethi beylerbeyi olan eski kral Alexandré de bu Şamahı muharebesinde Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunup harbe iştirâk etmiştir.

Bu muharebenin en çetin günü ikinci günüdür: Takriben 12-13 bin kişilik mevcudıyla 25 bin kişilik bir kuvvete karşı koymak mecburiyetinde kalan Osmanlı ordusunda o gün mânevîyyâtın çok sarsılmış olduğu rivayet edilir; bu tehlikeli vaziyet ancak Kırım'dan gelen yardım kuvvetlerinin yaklaşmakta olduğu hakkında alınan müjde üzerine düzelmıştır; Yukarda gördüğümüz gibi, Üçüncü Murad Safavî hazretlikleri hakkındaki haberler üzerine o sırada Kırım hanlığında bulunan ikinci Mehmet, Giray'a Osman Paşa'nın imdâdına yetişmesini emretmiş ve işte bu kat'i

emirler üzerine Kırım hanı da Âdil-Giray, Gazi-Giray ve Saâdet-Giray isimlerindeki kardeşleriyle oğlu Mubârek-Giray kumandasında 5 - 6, yahut 15 ve inanılmıyacak kadar mübalâgalı bir rivayete nazaran da 50 bin kişilik bir kuvvet göndermiştir : Her halde bu kuvvetin 10 - 15 bin kişilik olduğu anlaşılmaktadır; Azak sancak-beyi Mehmet Bey kumandasında 300 Yeniçeri ile 10 top da gönderilmiş olduğu rivayet edilir; Kırım kuvvetlerinin başkumandanı Âdil-Giray'dır.

Son fütuhât sayesinde Kafkasya üzerinden Kırım'la te'sis edilen ittisâlin ilk se-meresi olan bu yardım kuvveti muharebenin üçüncü günü Osman Paşa ordusunun çok bitkin olduğu müşkil bir anda yetiştirilmiştir : İkinci vakti gelmiş olan Tatar kuvvetlerinin müdâhalesi harb vaziyetini birdenbire değiştirmiş, muhtelif rivayetlere göre düşman ordusu üç günde 10 - 15 bin telefât vermiş ve hattâ Safavî başkumandanı Oros-Han, oğlu Dede-Han'la beraber esir alındıktan sonra idâm edilmiştir; Safavîlerin yaralı ve esir mîkdârı da 10 bin kadar gösterilir. Şamahî muharebesinin kılıc artıkları olan ve her nasılsa kaçıp kurtulabilen Kızılbaşlar mak-tul Oros-Han'ın âilesiyle hazinelerinin bulunduğu Salyan/Sâliyân'a can atmışlarsa da, arkalarından Âdil-Giray sevk edilip ve şehir istirâd ettirildiği gibi Oros-Han'ın karısıyla güzel kızları ve bütün hazineleri de zaptedilmiştir :

«Ereş-Hân'un, hazinesin ve sâhibet-ül-cemâl yetiştirilmiş kızların ve avretin ve kırk elli bin hesnâ câriyesin seyb-ü-gaaret eylediler ve bir sabî oğlunu dahî esir ittiler ve anda o an Kızılbaşların ekserin katledildiler»!

Âdil-Giray'in işte bu suretle kurduğu keyf âlemi çok sürmemiş, biraz sonra Safavîlerin müdhîş bir baskınına uğrayıp esir düşerek Kazvin'e sevk edilmiştir : Aşağı-da bu sene vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız.

Osmanlı menbâlarında milliyetleri «Surh-ser = Kızılbaş» kelimesiyle örtülen bütün bu Safavî cengâverlerinin Türk ve Türkmen oldukları ve netice itibariyle sün-ni Türklerle şîî Türklerin birbirlerini kırdıkları her halde kolay unutulur fâcialar-dan değildir).

21 Teşrinisâni = 21 Ramazan, Cuma : Lala-Mustafa Paşa ordusunun Gürcistan ve Şirvan seferinden Erzurum kışlağına avdeti.

(Kışın şiddetinden ve Safavî taraftarlarının iz'âc hareketlerinden dolayı Ereş'den Erzurum'a gelinceye kadar çok müşkilât çekilmiş olduğu rivayet edilir : 8 Teşrin-evvel = 6 Şa'bân» Çarşamba günü Ereş'den hareket etmiş olan ordu, muhtelif konaklarda geçirilen günler de dâhil olmak üzere bu mesâfeyi 44 günde kat'edip 45 inci gün Erzurum'a vâsıl olmuştur.

Lala Paşa ordusunun bilhassa Gürcistan'dan geçerken «derbendlerde ve sâir sa'b-ul-mürür yerlerde», uğradığı iz'âc hareketlerini yapan adam, yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» fıkrasında bahsi geçen ve Osmanlı ordusu Gürcistan'a geldiği zaman Tiflis şehrini müdafaa edemeyeceği için ateşleyip savuştuğu rivayet edilen eski Karthli kralı «Dawith = Dâvûd-Han»ın İran'daki Alamut kalesine seneler-denberi mahbus olduğu halde nihayet Osmanlılara karşı Gürcistan'a gönderilmiş olan kardeşi «Swimon»dur : Osmanlı menbâlarında «Luvarsab-oğlu Simon-ı Gürcî» diye bahsedilen bu prens eski Karthli krallarından «Birinci Luarsab»ın oğludur; İran şâhî Muhammed-Hudâbende'den aldığı bir fermana istinâden Karthli kralı-ğını Osmanlılardan istirdâda gelen Swimon'un Lala-Mustafa Paşa ile anlaşarak Gori = Goru sancak-beyliğini elde etmiş olduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir : Lala Paşa Gürcistan'dan geçerken bu memleketin Tiflis'den sonra ikinci şehri sayılan Gori kalesini tahkim ettirip muhâfızlar koymuş ve Swimon'un istediği halde elde edemediği sancak-beyliğine de ümerâdan Hüseyin Bey'i tâyin etmiştir; hattâ bir Gürcü rivayetine göre Birinci Swimon bu Gori kalesini biraz sonra Osmanlılardan zaptedip yerleşmiş ve gittikçe kuvvetlenmeye başlamıştır; gene Gürcülere göre bu sırada Osmanlılara ilticâ eden o değil, onun evvelce Os-manlıları Gürcistan'a dâvet etmiş olan kardeşi Dawith = Dâvûd-Hân'dır; hattâ

padişahın bu Dâvûd-Hân'a iki sancak vermiş olduğu bile rivayet edilir : Dawithin birbirine uymıyan bu mütenâkız rolleri için yukarda bu sene vukuâtının «5 Nisan» ve «24 Ağustos» fıkralarına da bakınız.

Gene bu avdet yolunda ittihâz edilen tedbirlerden biri de Ahıska, Ardahan ve Çoruh boyundan mürekkep «Çıldır eyâleti» ismiyle yeni bir Beylerbeylik teşkil edilmiş olmasıdır. Buralardaki kaleler tahkim edilip toplar ve muhafızlarla tahkim edilmiştir.

Ordunun Erzurum'a gelmesi kışı geçirmek içindir. Bilhassa iâşe müşkilâtı bakımından askerin muhtelif kışlalara dağıtılması zarurî bir tedbir olmakla beraber, Safavilerin hâlâ devam eden harb hazırlıklarına rağmen bir kısmının terhis edilmesi büyük bir ihtiyatsızlık sayılabilir. Bu mesele için yukarda bu sene vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız.

Bu senenin 23 Temmuz = 18 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü Erzurum'dan hareket etmiş olan ordunun hemen bütün Kafkasya'yı Osmanlı hâkimiyet ve nüfuzuna almakla neticelenen bu meşhur seferi, o tarihten bu gün tekrar Erzurum'a gelinceye kadar tam dört ay sürmüştür).

27 Teşrinisânî = 27 Ramazan, Perşembe : İkinci Şamahı muharebesi.

(Birinci Şamahı muharebesi için yukarda bu sene vukuâtının «11 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Üç ay içinde üstüste kazanılan Çıldır, Koyun-geçidi ve Şamahı zaferleri Safavî devletini sarsmış veyahut Kafkasya hâkimiyetinden vazgeçirmiş değildir. Bu zaferler için yukarda bu sene vukuâtının «9 Ağustos», «9 Eylül» ve «13 Teşrinisânî» fıkralarına bakınız. İran'a hâkim olan Türk boylarıyla oymakları sükenmez bir kuvvet kaynağı hâlinde. Kür suyunun şimaline saldırıp duran Safavî dalgalarının bütün sırrı işte o müdhiş kaynaktadır. Hazar denizinin şimaline dayanmış olan Rus çarlığının her iki taraf için de teşkil ettiği müşterek ve müstakbel tehlike Kazvin'de de, İstanbul'da da henüz sezilmiş değildir! Safaviler istirdâd siyasetinden, Osmanlılar da yeni fütûhat sâhalarını muhafaza endişesinden başka bir şey düşünmemektedir. Fakat Osmanlıların bu düşünceleri bir takım askerî hatâlar işlenmesine mâni olamamıştır :

1 — En büyük hatâ, bütün levâzımı ve ustaları İstanbul'dan getirtilip her türlü hazırlıkları tamamlanan nehir filosunun inşası ihmâl edilip «Kür», boylarıyla geçitlerinin düşman taarruzlarına açık bırakılmış olmasıdır. Yukarda bu sene vukuâtının «12 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız.

2 — Serdar Lala-Mustafa Paşa'nın yeniçeri dırıltılarına kapılarak bütün orduyu alıp Erzurum kışlağına çekilmesi ve Şirvan'la Dağıstan'ın mukadderâtını Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın maiyyetine verdiği a'zamî 14 bin kişilik küçük bir kuvvete bırakması da kolay affedilecek hatâlardan değildir. Safavîlerin bilhassa bu vaziyetten cüret aldıkları ehemmiyetle kaydedilir.

3 — Lala-Mustafa ve Özdemir-oğlu Osman Paşalar gibi en büyük kumandanların en büyük tehlike karşısında ihtilâfa düşüp birbirleriyle muhâbere ve temâsı kesecek hâle gelmeleri Şirvan'ın askerî vaziyetini büsbütün müşkilleştirmiştir. Osman Paşa'dan Lala Paşa'ya giden son tezkire 11 Teşrinisânî = 11 Ramazan Salı günü kazanılan birinci Şamahı muharebesine ait bir rapordur ve bu da ikinci Şamahı muharebesinden sonra gene bu senenin 16 Kânunuevvel=16 Şevvâl Salı günü Erzurum'a varmıştır; işte bundan anlaşıldığına göre iki Paşa arasındaki münâsebetler birinci ve ikinci Şamahı muharebeleri arasında kesilmiştir; Peçevî bu hâli şöyle anlatır :

«Osman Pâşây-ı dilîr bu ahvâli vezîr-i kişver-gîre arzimekten cânib-i Pâdişâh-ı gerdun-serfire arzimteğe tercih idüp Deşt-i.Kıpçak'dan Kefe sâhilüne doğru çapar atları ile ulaklar gönderüp ilâm-ı hâl eyledi ve cânib-i Serdâr'dan igmâz-ı ayn itmeğe mücib yoğ iken ve mâbeynlerinde bâis-i bürûdet bir hâl zâhir olmamış iken bundan sonra vezire mürâcaat itmeyüp arz-u-ilâma muhtac olan ahvâli Der-Aliyye'ye arzider oldu».

Lala-Mustafa Paşa ötedenberi Özdemir-oğlu'nun dostu ve bilhassa Sokullu vesaire gibi müşterek düşmanlarına karşı müttefikdir ve hattâ Osman Paşa Diyarbekir beylerbeyliğinden mâzul ve menkûb olduğu sırada onun bu sefere iştirâkını de kendisi te'min etmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bununla beraber Lala Paşa bütün muharebeleri otağında geçirdiği halde Osman Paşa'nın Çıldır, Koyun-geçidi ve Şamahî zaferlerini kazanarak Kafkasya fâtihi sayılacak kadar parlayıp şan ve şöhratinin her tarafa yayılması Lala'nın gözlerini kamaştırmış ve netice itibariyle Osman Paşa Lala Paşa'nın nazarında lüzumundan çok fazla hizmet etmiş tehlikeli bir arkadaş vaziyetine girmiştir: Bu iki Paşa arasındaki ihtilâfın en mühim sebebi işte bu ruhi vaziyette aranmalıdır.

İran şâhi Muhammed-Hudâbende'nin Safaviler arasında «Mehd-i-Ulyâ» denilen ve kör kocasının cülûsundanberi devleti idare eden karısıyla Osmanlı menbâlarında «Şâh-oğlu» denilen en sevgili oğlu «Hamze-Mirzâ»,nın kumandasında 30-40 bin kişilik bir ordunun birdenbire Şamahî önlerine dayanması bilhassa işte bu şerâitin çok kolaylandığı bir harekettir; bâzı Osmanlı menbâlarında «sekiz yaşında bir oğlan vâlidisiyle ve üç yüzden ziyâde zenân-ı bi-hâsiyle» orduyu idare ediyor gibi gösterilirse de, hakikatte bu hareketi idare eden şahsiyyet, şâhın vezir-i-a'zamı Mirzâ-Selmân'dır ve şehzâde Hamza-Mirzâ da o sırada sekiz yaşında değil, 14 yaşındadır. Gene aynı menbâlarda bu «Mirzâ-Selmân»ın ismi bâzan «Selmâs» şekline sokulursa da doğru değildir. Safavilerin hazırlıkları bundan ibaret kalmamıştır: Üç ordu daha hazırlanmakta olduğu hakkında da bir takım haberler alınmıştır; bunların biri eski Bitlis hanları sülâlesinden olup babası İran'a ilticâ etmiş olduğu için orada doğmuş ve orada yetişmiş olan Nahcivan valisi Şeref-Hân'ın, bir diğeri Çıldır muharebesinde Osmanlılara mağlûb olan Revan/Erivan valisi meşhur Tokmak-Han'ın ve diğeri biri de Dinâver valisi Solak-Hüseyn-Han'ın kumandasında gösterilir: Şeref-Hân Şirvan üzerine, Tokmak-Han Lala-Mustafa Paşa ordusunun bulunduğu Erzurum üzerine ve Solak-Hüseyn de Bağdad üzerine memur edilmiştir; bu suretle Şirvan'a karşı Mehd-i-Ulyâ ile Şeref-Hân kumandalarında iki ordu tahsis edilmiş demektir. O sırada Erzurum kışlağında bulunan Lala-Mustafa Paşa'nın bu vaziyete karşı itihâz ettiği tedbirlerin en mühimleri şöyle sıralanabilir:

1 — Anadolu beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa ile Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu olan Şam Beylerbeyi Hasan Paşa ve diğeri bir takım ümerâ askerleriyle beraber, ordunun takviyesine dâvet edilmişlerdir;

2 — Bağdad beylerbeyi Hüseyin Paşa ile Şehr-i-Zür beylerbeyi Şemsüddin-Paşa-zâde Mahmud Paşa İran üzerine bir akın hareketi yaparak Solak-Hüseyn'i kendi üssünde ezmiye memur edilmişler ve bu paşalar bundan bir müddet sonra vazifelerini ifâ edip Kazvin civarına kadar büyük bir akın hareketi yaparak o taraftaki tehlikeyi önlemişlerdir;

3 — Aynı vazifeyle Erivan/Revan üzerine de gene bundan bir müddet sonra Anadolu beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa memur edilmiş ve bu da o hâvaliyi altüst ederek bir çok ganîmetler ve esirler almıştır; Tokmak-Hân'ın kaçtığı rivayet edilir;

4 — İran'ın Nahcivan valisi Şeref-Hân esasen Bitlis'in Kürt beyleri sülâlesinden olmak itibariyle Lala-Mustafa Paşa kendisiyle muhâbire ederek Bitlis beyliği mukabilinde dehâletini temin etmiştir: Bu mesele için aşağıki fıkraya bakınız. Lala-Paşa'nın bu tedbirlerinden anlaşıldığına göre Safavilerin toplamakta oldukları dört ordudan bu sırada yalnız Mehd-i-Ulyâ ile oğlu Hamze-Mirzâ'nın kumandasında ve Mirzâ-Selman'ın idaresinde bulunan büyük ordunun hazırlıkları tamamlanmış ve diğeri henüz hareket edebilecek bir vaziyete gelmemiştir; Kazvin havâlisiyle Erivan üzerine bundan bir müddet sonra yapılan Osmanlı akınlarının kolay muvaffakiyetleri işte bu vaziyetle izah edilebilir. Bununla beraber, Lala Paşa'nın bütün bu tedbirleri ikinci Şamahî muharebesinin kuvetsizlik ve yordımsızlık yüzünden muvaffakiyetsizlikle neticelenmesine ve hattâ Şirvan'ın bir müddet içm elden çıkmasına mâni olamamıştır.

Mehd-i-Ulyâ ordusunun Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya karşı Şamahı üzerine yaptığı bu âni baskın hareketini 24 Ramazan=24 Teşrinisâni Pazartesi veyahut 26 Ramazan=26 Teşrinisâni Çarşamba gününe müsâdif gösteren bir takım rivayetler de vardır. — Yukarda «12 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz ilk Şamahı muharebesinden 15 gün sonra başlayan bu ikinci Şamahı muharebesi de birincisi gibi üç gün sürmüşse de onun gibi zaferle neticelenmemiştir: Bu muharebede Osman Paşa'yı çok müşkil bir vaziyete sokan sebeblerin en mühimleri gaafil avlanmış olması, esasen az olduğu halde birinci Şamahı muharebesinde büsbütün azalan kuvvetlerinin ehemmiyetsizliği ve bilhassa bundan evvelki muharebenin son günü Âdil-Giray kumandasında Kırım'dan gelen yardım kuvvetlerinin de bu sırada Mahmud-âbâd civarında, yahut Aksu'da veyahut Molla-Hasan ırmağı kenarında, yâni Şamahı'dan çok uzakta bulunmasıdır.

Muharebenin birinci günü «ale-s-seher» :

— Şâh-oğlu geldi!

vellesiyle gözlerini açan Şamahı muhâfızlarının toparlanmasına bile vakit kalmadan düşmanın şehre girdiği rivayet edilir! Bâzi menbâlarda bu muharebe bir muhasara şeklinde gösterilirse de doğru değildir: Her halde bir şehir muharebesi sayılması daha doğrudur. Bu birinci gün Osman Paşa askerlerini mümkün olduğu kadar toparladıktan sonra Safavileri top ateşiyle ezmiye başlamış, ikinci gün şehre dağılmış olan İranlılar mukabil bir taarruzla püskürtülmüş ve nihayet üçüncü gün Âdil-Giray'a gönderilen bir istimdat mektubu düşman eline geçtiği için, iki tarafın birleşmesine mâni olmak isteyen Mirzâ-Selmân Şamahı önderinde bir mukdar abluka kuvveti bırakıp Âdil-Giray üzerine hareket etmek hatâsını irtikâb ettiği için Şamahı müdâfilerinin sağ kalanları büyük bir vartadan kurtulmuştur. Osman Paşa'nın bu üç gün içinde düşman ordusuna yirmi bin telefât verdirmiş olduğu rivayet edilir: Fakat kendi kuvvetleri de artık bir iki bin kişilik bir müfreze hâline gelmiştir.

Yukarda bu sene vukuâtının «12 Teşrinisâni» fıkrasının sonunda gördüğümüz Sâliyan/Salyan baskınında İran'ın eski Şirvan valisi maktul Orcs-Hân'ın güzel kızlarıyla harem halkını eline geçiren ve hazinelerini zaptetmiş olan Âdil-Giray'ın bu sırada o canlı ve cansız ganimetler içinde «sermes-ü-perişân» safâ sürmekte olduğu rivayet edilir! İşte bu perişan vaziyette Mirzâ-Selmân'ın baskınına uğrıyan Âdil-Giray kahramanca bir müdâfaaya girişmişse de nihayet mağlûb ve esir edilerek Kazvin'e sevk edilmiştir.

Hürriyet devrinde olduğu gibi esâret zamanında da ihtiyatsızlık eden bu zarif ve sevimli prensin Kazvin'de bir aşk mâcerâsından dolayı öldürüldüğü rivayet edilir: Bu tuhaf rivayete nazaran Âdil-Giray Kazvin sarayında yahut saray bahçesinde bulunan bir köşkte müsâfir edilmiş ve son derece hürmet ve ikram görmüştür; fakat tabii bu saray yahut köşk âdetâ bir altın kafes demektir ve o muhteşem esirin etrâfında gözcülük eden bir çok «korcular» vardır: Şâhn Hâssa askerleri vaziyetinde bulunan bu saray muhâfızları efendilerinin karısıyla kızkardeşinin Âdil-Giray'la âşıkane münasebetlerini sezdikleri için bir gün sarayı basıp hem o iki hanımı, hem Âdil-Giray'ı öldürmüşlerdir! Bununla beraber «Mehd-i-Ulyâ'nın bir takım siyasî sebeblere ve bilhassa devletin bir kadın elinde kalmasına Kızılbaşların bir türlü tahammül edememiş olmalarına kurban gitmiş olduğu hakkında da bir takım rivayetler vardır).

7 Kânunuevvel = Şevvâl, Pazar : Safavilerden ayrılıp Osmanlı hâkimiyetine girerek ecâdının Bitlis hanlığına tâyin edilen Nahcivan valisi ve «Şeref-nâme» müellifi Şeref-Hân'ın Van'a gelip merâsimle karşılanması.

(Bu Safavî valisinin babası, «Şeref-Hânlar» denilen Bitlis beylerindendir: Devir devir Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safaviler ve Osmanlılar gibi büyük devletlere itâat ve inkıyâd ederek mevcudiyetini muhâfaza edebilen bu küçük beylik ilk defa olarak Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir: 1515=921 vu-

kuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız. Yavuz'a itâat eden Bitlis emiri işte bu Nahcivan valisi Beşinci Şeref-Han'ın dedesi Dördüncü Şeref'dir. Fakat bu ilk itâat çok sürmemiş, Osmanlılarla Safaviler arasındaki büyük mücadele devrini siyasi ve askeri vaziyetlere göre bâzan Türkiye'ye bâzân İran'a boyun eğmekle geçiren Bitlis hanları hiç bir tarafa samimi ve dâimi surette bağlanamamışlardır. Hattâ Yavuz'a itâat eden Dördüncü Şeref bir müddet sonra tekrar İran tâbiyyetine geçtiği için Kanunî devrinde bu dönemliğini hayatiyle ödemiştir: 1533=940 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. O zamanki Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa Dördüncü Şeref'in cezasını verdirdikten sonra yerine oğlu Üçüncü Şemsüddin'i tâyin etmiştir: Bu gün Van'a gelen Nahcivan valisi Şeref-Han işte bu Üçüncü Şemsüddin'in oğludur. Fakat bu Şemsüddin de Osmanlılara sâdık çıkmamış ve hattâ Irâkayn seferinin başında Osmanlılar tarafından babasının yerine tâyin edilmiş olduğu halde, gene o sefer esnasında Kanunî Bağdad fethiyle meşgul olduğu sırada Birinci Tahmâşb Şarkî-Anadolu'ya taarruz edince Üçüncü Şemsüddin Safavilere temâyül etmiştir! Hudut boylarının askeri emniyetini ihlâl eden bu münasebetsiz oyunlara göz yummak büyük devletler için çok müşkil ve hattâ tehlikeli olduğu halde, Kanunî Sultan Süleyman Irakayn seferinden avdet ederken Türk ordusuna anasıyla Bitlis'in anahtarlarını gönderen Üçüncü Şemsüddin'in taksîrâtını affetmiştir: 1535 = 942 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız. Fakat Şemsüddin rahat duracak tiplerden olmadığı için Sultan Süleyman kendisini Bitlis'den kaldırıp Malatya beyliğine tâyin etmişse de bu vaziyeti kabul etmeyen Şemsüddin Birinci Tahmâşb'a ilticâ etmiş ve 965=1557-1558 tarihinde ölünceye kadar orada kalmıştır: Oğlunun «Şerefnâme» sinde Şemsüddin'in Malatya'ya tâyini 941=1534-1535 tarihine müsâdîf gösterilir. Her halde Şemsüddin'in 942=1535 tarihinde İran'a ilticasından işte bu 986=1578 tarihine kadar geçen 43 sene Şeref-Hanlar sülâlesinin Bitlis beyliğinde bir fâsıla teşkil etmiştir.

Bu gün Van'a gelen Nahcivan valisi Şeref-Han, babası Üçüncü Şemsüddin'in işte bu mültecilik devrinde 949=1543 senesi 22 Zülka'de=27 Şubat Salı günü İran'da doğmuştur: Anası, Muslu/Musullu Türkmen oymağının beylerinden Kayıtnuş Bey'in kızıdır. Dokuz yaşında Safavî sarayına alınıp üç sene kadar o Türk muhitinde terbiye gördükten sonra 961=1554 tarihinde on iki yaşlarında iken Muhammed-âbâd valiliğine tâyin edilen Şeref-Han ondan sonra muhtelif İran vilâyetlerinde bulunarak nihayet Nahcivan valisi olmuş ve bir sene dört ay Nahcivan'da kalmıştır. Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, Erzurum kışlağında bulunan serdar Lala Mustafa Paşa bu sırada Osmanlılara karşı hazırlanmakta olan Safavî ordularından birinin başına geçeceği haber alınan Şeref-Han'la muhâbereye girişip ona sülâlesinin elinden çıkmış olan Bitlis beyliğini teklif etmiş ve o da bu teklifi kabul ettiği için âilesi ve 400 kişilik maiyyetiyle 3 Kânunuevvel=3 Şevvâl Çarşamba günü Nahcivan'dan çıkarak Bitlis'e gitmek üzere bu gün Van'a gelmiş ve Van beylerbeyi Köse-Husrev Paşa tarafından merâsimle karşılanmıştır: Bu suretle Bitlis hanlığı yeniden kurulmuş olmakla beraber, bu hanlık artık doğrudan doğruya bir Osmanlı vilâyeti vaziyetindedir ve diğer eyâletlerden farkı valiliğinin «ocaklık», yâni irsi olmasından ibarettir.

Osmanlı menbâlarında «Şeref-Han-ı Bitlisi» denilen bu Beşinci Şeref-Han «Şerefnâme» ismindeki Kürt tarihinin müellifidir: Bir çok noktaları itimâda şâyân olmayan bu iki ciltlik acemce eserin bir Petersburg tab'iyle iki Türkçe tercemesi de vardır: Bu Türkçe tercemelerin bir nüshası «Millet» kütüphânesindeki «Emiri» ve bir nüshası da Belediye müzesindeki «Muallim-Cevdet» koleksiyonundadır).

1579 = 986

7 Kânunusânî = 10 Zülhicce, Cumartesi : Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şamahî'dan Demir-Kapu'ya hareketi ve Şirvan'ın tahliyesi.

(Yukarda 1578=986 vukuâtının «27 Teşrinisânî» fıkrasında gördüğümüz ikinci Şa-

mahı muharebesi esnasında Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan Dağıstan Komukları Şamhalının asker arasında çok şiddetli bir bozgunculuk propagandası yapmış olduğundan bahsedilir: Bu Şamhalın Osmanlılara inkıyâd ve iltihâkı için yukarda 1578=986 vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. O zaman orada Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan «Şecâatnâme», müellifi Dal-Mehmet «muhannes» ve «bed-kaal» tâbirleriyle tavsif ettiği şemhalın bu menfi propagandasını şöyle hulâsa etmektedir :

Askeri başladı ızlâl itmeğe
Cümle Dağıstân âlup gitmeğe
Dir idi bunda halâs olmak muhâl
At ayağıyla olursuz pâymâl

Bu bozgunculuk o kadar tehlikeli bir şekil almıştır ki, nihayet Özdemir-oğlu vaziyete hâkim olabilmek için Şamhalı hapsedmek mecburiyetinde bile kalmıştır! Yukarda 1578=986 vukuâtının «27 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, bu sırada Özdemir-oğlu Osman Paşa ile âmiri olan ve Erzurum kışlağına çekilen serdar Lala-Mustafa Paşa arasında şiddetli bir ihtilâf vardır ve hattâ bu ihtilâf iki paşanın birbiriyle her türlü muhâbere ve temâsı kesmelerine kadar dayandığı için, Osman Paşa Kafkasya ve Kırım üzerlerinden doğrudan doğruya İstanbul'la muhâbere etmektedir! Safavilerin büyük kuvvetlerle Şirvan üzerine yüklenmeleri karşısında Lala-Mustafa Paşa'nın tamamiyle lâkayd kalması her halde işte bu vaziyetle alâkadar olmak lâzımgelir : Çünkü Lala Paşa şahsı ihtirâsâtına bütün dünyâyı fedâ edebilecek kıratta bir tiptir ve onun bu mâhiyyeti Kanunî devrinde şehzâdeleri birbirine düşürerek orta Anadolu'yu kana boyatmış olmasıyla sâbittir. Hattâ Şamhalın yaptığı menfi propagandada Lala Paşa'nın bir tesiri olup olmadığı bile ayrıca tetkik edilecek bir meseledir! — Şamhalın bozgunculuğuna bilhassa Adil-Giray'ın esâreti hakkındaki haber de inzimâm edince asker artık tutulamayacak bir hâle gelmiş ve Harimî-Çavuş'un «Zafernâme»sine göre bu korkunç haber 2-3 bin askerin kaçmasına sebep olmuştur. Bir taraftan bu firar vak'aları devam edip dururken, bir taraftan da bütün asker birden ayaklanıp müstahkem bir kaleye çekilmek istediklerini söyledikleri için, nihayet Osman Paşa Şirvan'ı tahliye edip Dağıstan'danki «Derbend = Demir-Kapu», ya çekilmek mecburiyetinde kalmıştır : Tabii bu suretle Şirvan o kış boyunca elden çıkıp tekrar İran istilâsına uğramıştır. Dağıstan ve Şirvan gibi iki ölkenin muhâfazasına a'zanî 14 bin kişilik bir kuvvet bırakmış olan Lala-Mustafa Paşa tabii bu âkıbeti kendi eliyle hazırlamış demektir! Bu cüz'i kuvvetin mühim bir kısmı da Şamahı muharebeleriyle firar vak'aları yüzünden erimiş olduğu için, Osman Paşa'nın emrinde artık pek az bir şey kalmıştır.

1578=986 senesi 27 Teşrinisâni=27 Ramazan Perşembe günü başlayıp üç gün sürmüş olan ikinci Şamahı muharebesi 29 Teşrinisâni=29 Ramazan Cumartesi günü nihayet bulmuş olduğu için, o tarihten bu 1579=986 senesi 7 Kânunusâni=10 Zühlicce Cumartesi günü Demir-Kapu'ya hareket edinceye kadar Osman Paşa «Mehd-i Ulyâ» ordusunun bırakmış olduğu bir Safavî kuvvetinin ablukası altında 38 gün daha Şamahı'da kaldıktan sonra, nihayet işte bu 39 uncu gün yola çıkmıştır. Elindeki askerin azlığına rağmen şehrin etrâfındaki Safavî ablukasını büyük bir kahramanlıkla yarıp çıkmıya muvaffak olan Osman Paşa'nın 7-8 günde Demir-Kapu'ya varıncaya kadar gerek düşman tâkipçilerinin taarruzlarından, gerek kışın şiddetli soğuklarından çok sıkıntı çektiği, bazı askerlerin elleri, ayakları, burnları ve kulakları donduğu ve bu yüzden geri kalan efratla yaralıların da Paşa'dan bir kaç gün sonra getirilebildikleri rivayet edilir, — Özdemir-oğlu'nun Demir-Kapu'ya gelmesi gibi girmesi de bir hâdise teşkil etmiştir: Osmanlı ve Tatar kuvvetlerinin bozgun haberlerini alan Demir-Kapu halkı yukarda 1578=986 vukuâtının «12 Eylül» fıkrasında gönderildiğini gördüğümüz yüz kişilik Osmanlı müfrezesini dışarı atıp kale kapılarını kapamış oldukları için, Özdemir-oğlu bir

rivayete göre harben ve ikinci bir rivayete göre de tehdit ve müzakere suretiyle ilkönce varoşun ve ondan sonra da kalenin kapılarını açtırıp bin müşkilâtla içeri girebilmiş ve hattâ bu sırada çapulculuğa kalkışan bazı Dağıstan kabilelerinden de çok sıkıntı çekmiştir. — Osmanlılara ancak iyi günlerinde dost olan Dağıstanlılar bu kötü günlerinde düşman kesilip erzak bile vermedikleri için Osman Paşa bu kış mevsimini müdhîş bir iâşe buhrânı içinde geçirmiş ve nihayet Demir-Kapu civarını vurarak askerinin nafakasını Dağıstan köylerinden zorla temin etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Büyük Paşalar arasındaki ihtilâfın bu acı netice üzerinde ne derecelere kadar tesir etmiş olması lâzımgeldiğini gösteren bir Gürcü rivayetine göre, Osman Paşa'nın Demir-Kapu'ya çekilmiş ve Kırım şehzâdesi Adil-Giray'ın da yukarıki fıkra da gördüğümüz Safavî taarruzunda esir edilip Kazvin'e sevk edilmiş olduğunu Erzurum'da bulunan serdar Lala-Mustafa Paşa ancak Gürcülerden haber alabilmiş, Oltu sancak-beyliğinde bulunan prens «Qwaqwaré», bu vak'aları kendisine haber vermiye gelen bir Gürcü ulağını derhal Erzurum'a göndermek suretiyle Başku-mandanı vaziyetten haberdâr etmiştir: «Qwaqwaré» için yukarda 1578 = 986 vukuâtının «10 Ağustos», fıkrasına bakınız, Gene yukarda bu sene vukuâtının «7 Kânunusânî» fıkrasında gördüğümüz gibi, ikinci Şamahî muharebesinden sonra orada 38 gün daha kalmış ve ancak 39 uncu gün Dağıstan'a hareket etmiş olan Özdemir-oğlu'nun o kadar zamanda Lala Paşa'ya vaziyeti bildirmemesi, aralarındaki gerginliğin ne kadar şiddetli olduğunu gösteren kuvvetli bir delil demektir. Osmanlıların Şirvan'dan çekilmesi üzerine bu memlekete tekrar hâkim olan Safavîler Şirvan valiliğine Mâzenderan valisi Dulgadırlu-Muhammed Han yahut Muhammed-Halife isminde bir Türkmen beyini tâyin etmişlerdir: Bu valinin on bin kişilik bir kuvvetle gelmiş olduğu rivayet edilir. Son Şirvan hükümdarı «Bürhân-ı Ali» nin evvelce Osmanlılara ilticâ etmiş olan oğlu «Ebûbekir-Mirzâ», bu sırada Osman Paşa'nın yanında bulunmasından istifade ederek Muhammed-Halifenin âciz ve beceriksiz bir adam olduğundan bahsetmiş ve kendisine bir miktar asker verildiği takdirde, âilesinin tarafdarlarından da istifade ederek Şirvan'ı kolayca istirdâd edebileceğinden dem vurmuştur: Bu Ebûbekir-Mirzâ için yukarda 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız. Bir İran rivayetine göre bu prens Osmanlılarla Safavîler arasında iki yüzlü bir siyaset tâkib etmekte olduğu için, Osman Paşa'dan aldığı kuvveti Muhammed-Halife ordusunun karşısına götürüp birdenbire savuşmuş ve bu suretle o kuvvetin imhâsına sebep olmuştur! Ebûbekir-Mirzâ'nın bu hareketi, Osmanlıların kendisine babasının tahtını iâde etmemiş olmalarının intikamını almak hissiyle izah edilir! — Bütün bu kış mevsimi içinde Osman Paşa Erzurum'la Kırım'dan hiç bir yardım göremediği ve bilhassa Dağıstan'da bir takım isyan hareketleriyle de karşılaştığı halde, mevsim sonuna kadar tutunabilmek kudretini göstermiş ve hattâ bâzı akın ve tenkil hareketlerinde de bulunmuştur).

1579 = 987

Mart = Muharrem : Osmanlı - İngiliz ticarî ve siyasî münâsebetlerinin başlaması.

(Bu sırada İngiltere tahtında meşhur kraliçe Elisabeth vardır: Protestanlığın himâyesinde ve hattâ resmî bir mezheb şeklini almasında ön-ayak olan bu kraliçe Katolik İspanya'ya karşı dînî ve siyasî sebeplerle cephe almış olduktan başka, Akdeniz ticareti bakımından da İspanya'ya karşı Türkiye'nin müzâharetini temin etmek mecburiyetindedir; o sırada İngiliz ticareti artık inkişafa başlamış olduğu için, böyle bir müzâharet İngiltere'ye çok büyük menfaatler temin edebilir. Türkiye'nin ötedenberi İspanya ile harb hâlinde bulunması da o müsterek düşmana karşı böyle bir Türk-İngiliz yaklaşmasını kolaylaştırabilecek bir vaziyet demektir:

Cebelitârik boğazından Akdeniz'e çok defa zorla girmek mecburiyetinde kalan İngiliz ticaret gemileri için şimali Afrika Türk Ocaklarının himâyesini temin etmek tabii çok mühimdir; buna mukabil Türkiye için de İspanya'ya karşı Akdeniz hâricinde bir dost bulmanın ihmal edilemeyecek bir kıymeti vardır. Bu sırada bir taraftan da İspanyollar İstanbul'da hararetle bir faaliyet sarfederek sulh akdine çalışmaktadırlar: Tabii böyle bir sulh İspanya'yı İngiltere'ye karşı harekâtında Şark tehlikesinden masun bir halde bulunduracaktır. İngiliz teşebbüsünde işte bu İspanya meselesinden başka Fransa'ya karşı da ticari bir rekabet fikri vardır: Çünkü Fransa'ya verilen kapitülasyonların Türk limanlarında ticaret hakkını Fransız bandırasına hasretmesi ve bu suretle İngiliz gemilerinin Şark limanlarına ancak Fransız bayrağı altında gelebilmesi İngiltere deniz ticaretinin inkişâfına pek müsâit olmıyan bir vaziyettir. Kanunî devrinde Fransa'ya ihsan edilen ilk kapitülasyonun muhtelif menbâlardaki metinlerinde ihtilâf bulunduğu için, kabotaj meselesine temas edilip edilmediği belli değildir: 1536 = 942 vukuâtının «18 Şubat», fıkrasına bakınız. İkinci Selim'in verdiği ikinci kapitülasyon fermanında Osmanlı limanlarına gelecek Ciniviz, Sicilya ve Ankona ticaret gemilerinin Fransız bayrağı çekmek mecburiyetinden bahsetmekteyse de, bu mecburiyet başka milletlere teşmil edilmemiştir: 1569 = 977 vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Yalnız işte bu ikinci kapitülasyonun tatbikatında Venedik, Portekiz ve İngiliz ticaret gemileri de gittikçe örfi surette bu mecburiyetle mükellef tutulduğu için, bu hâl fi'len bir teâmül şeklini almya başlamıştır! İngiltere kraliçesinin itirâz ettiği vaziyet işte budur ve bu maksatla Üçüncü Murad'a «William Harbone», «Edouard Elbron» ve «Richard Stapei» isimlerinde üç tüccarla bir nâme göndermiştir: Mart = Muharrem ayında maksatlarını istihşâle müvaffak olan bu üç İngilizin hangi gün İstanbul'a vâsıl oldukları belli değildir.

Hammer bu münasebetle Sokullu'nun bu gibi muâhedelerde ecnebilere rüşvet almak suretiyle kendi kesesini Türk ticaretinden üstün tuttuğunu anlatır; Atâ Bey'in tercemesinde pek vâzih olmıyan bu nokta, Hammer'in Fransızca nüshasında şöyledir:

«Ces faveurs leur furent accordées par Sokolli qui, dans chaque traité avec les pussances chrétiennes, considérait moins les avantages du commerce ottoman que son intérêt personnel, en raison des sommes que de telles transactions lui produisaient».

İngiliz murahhaslarına verilen muvâfakat cevabının metni mevcut olmadığı veya hut biz görememiş olduğumuz için, Sokullu'nun Türk menfaatlerini ihlâl ettiği halde kabul etmiş olduğu noktaları tesbit edebilecek vaziyette değiliz. Muhakkak olan nokta, İngiltere kraliçesinin nâmesine verilen cevapta İngiliz ticaret gemilerinin Türk limanlarına kendi bayraklarıyla gelebilecekleri bildirilmiş olmasından ibarettir. İlk İngiltere sefirinin İstanbul'a gelişi için 1583 = 991 vukuâtının «29 Mart» fıkrasına bakınız).

30 Mart = 1 Safer, Pazartesi : Safavîlerin Tiflis muhasarası.

(Bu mesele için aşağıda bu sene vukuâtı içindeki «26 Temmuz», fıkralarının birincisine bakınız).

11 Temmuz = 16 Cumâda-l-ülâ, Cumartesi : Lala-Mustafa Paşa ordusunun Erzurum'dan Kars'a hareketi.

(10 Temmuz = 15 Cumâda-l-ülâ Cuma tarihi de rivayet edilir. — Yukarda gördüğümüz gibi, Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa bu kış mevsimini Erzurum kışlağında geçirmiştir: 1578=986 vukuâtının «8 Teşrinievvel» ve «21 Teşrinisânî» fıkralarına bakınız. — Lala Paşa'nın Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya pek az asker bırakması Safavîlerin üstüste yaptıkları taarruzlar üzerine Şirvan'ın elden çıkmasına ve Dağıstan'ın Osmanlılardan yüz çevirmesine sebep

olarak yaz mevsimindeki fütûhâtın hepsini tehlikeye sokmuştur: 1579=986 vukuâtının «7 Kânûnusâni», fıkrasına bakınız. Hattâ Tiflis kalesi bile Safavilerle onlara tâbi olan bir kısım Gürcüler tarafından muhasara edilmiş olduğu için, Gürcistan bile tehlike altındadır! İşte bu korkunç vaziyetten dolayı Üçüncü Murad Aras ve Kür başlarına hâkim olup o sırada harap bir halde bulunan ve askerî ehemmiyeti Kanunî devrindenberi takdir edilmekte olan Kars kalesiyle şehrinin yeniden inşâ ve tahkîmiyle Safavilere karşı üssülherekete ittihâzını emretmiş olduğu için, kış-laklara dağıtılmış olan askerler toplatıldıktan, bir çok levâzım hazırlandıktan ve hattâ İstanbul'dan bile bazı levâzım getirildikten sonra, bu gün Erzurum'dan Kars'a hareket edilmiştir.

Ordunun hareketinden evvel Anadolu beylerbeyi Hadım Ca'fer, Şam beylerbeyi ve Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu Hasan, sâbık Basra beylerbeyi Rıdvan ve Lahsâ beylerbeyliğinden mâzûl Iskender-Paşa-zâde Ahmed Paşalar da serdârın emriyle askerlerini alıp iltihak etmiş oldukları için, Lala Paşa'nın kumandasında yola çıkan kuvvet takriben yüz bin kişilik büyük bir ordudur: Bu ordu muhtelif konak-larda icabına göre bir kaçır gün kalarak ilerlemiştir; meselâ ilk menzîl olan «Şehitlik» konağında Trabzon'dan gelecek levâzımı beklemek için bir hafta kaldığı rivayet edilir).

26 Temmuz = 1 Cumâda-l-âhire, Pazar : Muhasara altında bulunan Tiflis'e imdat gönderilmesi.

(Bu sırada Tiflis şehri bu senenin 30 Mart=1 Safer Pazartesi gününden itibaren takriben dört aydanberi muhasara altındadır: Bu muhasarayı yapanlar, evvelce Osmanlıları Gürcistan'a dâvet etmiş olan «Karthli» kralı Dawith = Dâvûd-Han'ın İran'da mahpusken Osmanlılara karşı Gürcistan'a sevk edilen kardeşi Birinci Swimon = Simon'la İran'ın Gence valisi İmamkuli-Han'dır; Swimon için yukarda 1578 = 986 vukuâtının «21 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. On bin kişilik bir kuvvetle yapılan bu şiddetli muhasaraya karşı Tiflis beylerbeyi Solak-Ferhad-Paşa-zâde Mehmet Paşa efsâne kahramanlarını hatırlatacak bir müdâfaada bulunmuştur: Mehmet Paşa için 1578 = 986 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu şanlı müdâfaada Yeniçeriler kaçmış olduğu için, Paşa'nın emrinde yalnız Sipâhilerle Azebler kalmış ve onlar da gittikçe eriyerek Tiflis'in 1800 kişilik muhafız kıtası nihayet 700 kişiye inmiştir: Hep Anadolu askerlerinden olan bu muhteşem kahramanlar ağılıkla susuzluğa bile ehemmiyet vermiyerek çarpışmışlardır! O sırada at, eşek, köpek ve kedi gibi hayvanlar kesilip yenilmiş ve hattâ bir at yedi bin duka altınına, bir eşek iki bin altına ve bir köpek de iki bin akçaya çıkmıştır! Hattâ kaplumbağa ve nihayet yılan bile yenildiği halde, Türk ordusunun muhteşem tarihine şeref veren Tiflis müdâfileri beşer kudretinin son haddini çoktan aşan o mehâbetli müdâfaalarına sebât etmek büyüklüğünü göstermişlerdir. Lala-Mustafa Paşa'nın Erzurum'dan hareket edinceye kadar Tiflis için yola çıkarıldığı erzak kafilisinin hep düşman eline geçtiği rivayet edilir. İşte bundan dolayı nihayet ordu Erzurum'dan Kars'a geldiği gün Dulgadır = Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa kumandasında 12 bin kişilik bir imdat kuvveti gönderilmiştir).

26 Temmuz = 1 Cumâda-l-âhire, Pazar : Ordunun Kars'a muvâsalatı.

(Lala Paşa ordusunun «Kars sahrâsuna nüzûlü», ile yeni yapılacak kalenin temel atma merâsimi için umumiyetle 1 Cumâda-l-âhire=26 Temmuz Pazar ve 2 Cumâda-l-âhire=27 Temmuz Pazartesi günlerinden bahsedilir: Muhtelif menbâlarda muvâsalat tarihiyle temel-atma tarihi birbirine karıştırıldığı gibi, gün ismi olarak «Cumartesi» rivayetine bile tesadûf edilmektedir ve bu da 30 Cumâda-l-ülâ = 25 Temmuz tarihine mûsâdiftir. Fakat bu menbâların mukayesesinden anlaşıldığına göre, bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 1 Cumâda-l-âhire = 26 Temmuz Pazar

günü ordu Kars'a gelince paşalar atlarla arâzi vaziyetini tetkik etmişler ve ertesi gün de temel attırmışlardır: Aşağıdaki fıkra da bakınız).

26 Temmuz = 1 Cumâda-l-âhire, Pazar : Kılıc-Ali Paşa'nın yaptırdığı «Faş = Poti» kalesinin ikmâli.

(Eski «Phasis/Phase» isminden muharref olarak Türklerin «Faşa/Faş» dedikleri «Rhion/Rion» nehri Kafkas dağlarından çıkıp Kutais'den geçerek 260 kilometrelik bir mecrâdan sonra Poti limanında Karadeniz'e dökülür: Vaktiyle Avrupa ile Asya'nın hududu sayılan bu nehrin askeri ve ticarî ehemmiyeti tarihin en eski devirlerindenberi takdir edilmiş ve meselâ İyonyalılar bu suyun ağzına yakın bir yerde ve cenup sahilinde ismi nehre de teşmil edilen «Phasis» şehrini kurmuşlardır: Osmanlıların «Faş kal'ası» dedikleri Poti şehri işte budur. — Son Türk fütûhâtının bilhassa Kafkasya üzerinden Kırım'la ittisâl temini itibariyle hâiz olduğu büyük ehemmiyet Osmanlı devletini de bu şehir ve nehirle alâkadar etmektedir: 1578 = 986 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasında itâatlerini gördüğümüz irilî ufaklı Gürcü hükûmetlerinden «İméréthi = Açuk.baş» krallığıyla «Gourie=Guril/Güril» ve «Megreli/Mingrelie = Dadyan» prenslikleri de Faş boylarında bulundukları için, bu suyun ağzına hâkim olmanın o bakımdan da büyük bir ehemmiyeti vardır. İşte bundan dolayı Serdar Lala-Mustafa Paşa'nın gösterdiği lüzum üzerine Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa 60 gemilik bir filo ile Karadeniz'den Faş nehrine girmiş, «Faş boğazı» nda Türk bahriyelilerine yaptırdığı Faş = Poti kalesinin inşaatını işte bu gün bitirmiş ve bitirdiğini serdâra da bildirmiştir)

Lala Paşa'nın Üçüncü Murad'a gönderdiği bir arz tezkiyesinde filonun: «Faşa suyundan içerü girüp harac-güzârân-ı Atebe-i adâlet-nişân olan kefere-i Güril ve Dadyan delâletleriyle, husûsâ ol câniblerün ehl-i vukuufu»

ile işin başarılı olduğundan bahsetmiş olmasına göre, Türk tâbiyyetindeki Gürcü prensleriyle adamlarının da hizmet ettikleri anlaşılmaktadır).

27 Temmuz = 2 Cumâda-l-âhire, Pazartesi : Kars kalesinin temel atma merâsimi.

(Evvelce Erzurum'la beraber bir Türkmen beyliğine aid olan Kars'ın Kanunî devrinde Türkiye'ye ilhâkı için 1534 = 941 vukuâtının «14 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Erzurum'la Kars'ın askeri ve ticarî ehemmiyetlerini çok iyi takdir eden Kanunî buraların i'mârına büyük bir alâka göstermiş ve ilkönce harap bir halde bulunan Erzurum'dan başlatıp ondan sonra Kars'ı da tâmir ettirmişse de, Safevîlerin mütemâdi akınlarıyla taarruzları bu mühim noktayı tekrar harâbeye çevirmiştir: 1548 = 955 vukuâtının «25 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. 1555 = 962 senesi 29 Mayıs = 8 Receb Çarşamba günü Safevîlerle akdedilen Amasya sulhünden itibaren Kars kalesi artık ihmal edilmiş olduğu için, bu sırada harap bir haldedir. Yukarda bu sene vukuâtının «11 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kars'ın bu sefer yeniden inşâ ve tahkimine başlanması Şirvan'la Gürcistan'daki askeri müşkilât üzerinedir. — Temel-atma merâsiminin çok parlak olduğu, kurbanlar kesilip duâlar edildiği ve askere örnek olmak üzere Lala-Mustafa Paşa'nın bir kaç kere sırtında taş ve toprak taşıdığı rivayet edilir. Osmanlı ordusunun i'mâr işlerinde dâimâ görüldüğü gibi, burada da inşâat yedi burca göre yedi kola ayrılmış ve her kol bir beylerbeyine verilmiştir: Bunların birbiriyle yarışarak çalışmaları âdettir ve hattâ bu güzel âdete Selçukîler devrinde de tesadüf edilir. — İnşâatın ikmâli için aşağıdaki fıkralara bakınız).

1 Ağustos = 7 Cumâda-l-âhire, Cumartesi : Tiflis'in muhasaradan kurtulması.

(Yukarda bu sene vukuâtı içindeki «26 Temmuz» fıkralarının birincisinde gördüğümüz imdat kuvvetlerinin yaklaştığını haber alan Safavi kumandanı İmâm-kulî-Han iki ateş arasında kalmamak için bu gün erkenden muhasarayı kaldırıp gitmiştir: Bu suretle Tiflis şehri bu senenin 30 Mart = 1 Safer Pazartesi gününden bu güne kadar tam dört ay iki gün, yâni 124 gün nisbetsiz bir muhasara altında şanlı bir müdâfaada bulunduktan sonra 125 inci gün kurtulmuş demektir).

2 Ağustos = 8 Cumâda-l-âhire, Pazar: Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa kumandasındaki imdat kuvvetlerinin Tiflis'e muvâsalatı.

(Açlıktan bitkin bir halde bulunan 700 kahraman askeriyle Mustafa Paşa'yı şehir hâricinde karşılayan Tiflis beylerbeyi Mehmet Paşa'nın heyecânından ağladığı rivayet edilir: Tiflis müdâfaası için yukarda bu sene vukuâtı içindeki «26 Temmuz» fıkralarının birincisine ve Mustafa Paşa'nın avdeti için de aşağıda gene bu senenin «17 Eylül» fıkrasına bakınız).

23 Ağustos = 29 Cumâda-l-âhire, Pazar : Kars kalesi inşaatının ikmâli.

(1 Receb = 24 Ağustos Pazartesi tarihi de rivayet edilir. — Kars inşaatı iki saf-haya ayrılmaktadır: İlkönce iç ve dış kalelerle varoşun sürü yapılmış ve ondan sonra da bunların bâzı teferrüâtıyla şehir inşaatı tamamlanmıştır. Bu gün ikmâl edilen kalelerin inşâsına yukarıki fıkroda gördüğümüz 27 Temmuz=2 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü başlanmış olmak itibariyle akıllara hayret verecek bir sür-atle yapılan bu muazzam iş 28 günde başarılmış demektir: Dış-kalenin çevresi 5000 arşın, yâni takriben 3500 metre gösterilir; bundan başka şimdiki Taşbaşı, Orta-kapu ve Yusufpaşa mahallelerini de içine alan surla beraber mecmûnunun çevresi 40 bin arşın, yâni takriben 27 bin metredir. Dış-kalenin etrafına geniş ve derin bir hendek de yapılmıştır; bu kalenin üç kapısıyla muhafızların su almasına mahsus gizli bir kapısı daha vardır. Bu kadar muazzam bir işi dev gibi bir hamleyle 28 günde bitirilen Türk ordusunun o zamanki teknik seviyyesi başka orduların tarihinde görülmemiş bir derecededir. — Şehir inşaatı için aşağıda bu sene vukuâtının «22 Eylül» fıkrasına bakınız).

27 Ağustos = 4 Receb, Perşembe : Kırım'dan Demir-Kapu'ya gelen Azak sancakbeyi Mehmet Bey'in Şirvan Beylerbeyliği ile Hazar kapdanlığına tâyini ve Hazar denizinde Osmanlı bahriyesi.

(Özdemir-oğlu Osman Paşa ile Safavilere karşı elbirliği etmek üzere büyük bir kuvvet başında yola çıkmış olan Kırım hanı ikinci Mehmet-Giray'ın on bin Tatar atlısıyla öncü olarak gönderdiği Azak sancak-beyi Mehmet Bey bu gün Osman Paşa'nın Dağıstan'da merkez ittihâz ettiği Demir-Kapu = Derbend kalesine vâsıl olmuştur: Kırım hanının muvâsalatı için aşağıda bu sene vukuâtının «10 Teşrinievvel», fıkralarının ikincisine bakınız. — Miralay Safvet Bey merhumun Hazar donanması hakkında neşrettiği Arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre, Özdemir-oğlu Osman Paşa bundan evvel Sokullu-Mehmet Paşa'ya yazdığı bir tezkirede Demir-Kapu'nun mükemmel bir deniz üssü olabileceğinden bahsederek :

«Yirmi kıt'a mîkdârı kadırgalar yapulup levâzım ve mühimmâtı ol cânibden irsâl olunursa Bahr-i-Kulzüm ve ana dâhil olan enhâr kenarlarında nice vilâyetler fet-holunup kabza-i teshîre gelirdü»

demış ve Sokullu da «Cumâda-l-ülâ 987 = 30 Haziran 1579 Salı» tarihli cevabında bu teklifi tamamiyle tasvib ederek kendisine tam salâhiyet verdiğini ve Kırım hanına da «bizzât Demür-Kapu'ya» gidip kendisiyle elbirliği etmesi hakkında emir verildiğini bildirmiştir. Gene Osman Paşa'ya yazılan diğer bir tezkirede de:

«... ve deryâ ilmünden haberdâr yirmi nefer kadirga reisi tevâbii ile ve kadırgala run binâsiyçün naccârlar ve üstâd topçular ve arabacılar ve arzeyledüğünden ziyâde müstevfâ hazîne ve sâyir levâzım ve mühimmât Kefe cânibüne gönderilüp ve cümleye Kefe sancak-beyi Mehmet serdâr olup Demür-Kapu'ya gelmek emrolup...» denildiğine göre, Osman Paşa'nın yukarda gördüğümüz mütalâası mucibince Hazar denizinde kurulacak ilk Osmanlı filosunun 20 gemiden mürekkebe olması takarrür etmiş, bunların kapdanlarıyla topçuları ve tayfaları ve her türlü levâzımı Kefe'ye gönderilmiş ve Azak yahut Kefe sancak-beyi Mehmet Bey de işte bu ilk Hazar filosuna amiral tâyin edilmiştir: Bu yeni amirallığın ünvânı resmî vesikalarda «Bahr-i Külzüm kapdanlığı», ve muhtelif tarih menbâlarında da «Demir-Kapu kapdanlığı» ve «Bahr-i Şirvan kapdanlığı» gibi şekiller almaktadır: Sonraları daha fazla inkişaf eden Hazar bahriyesi işte böyle kurulmuştur. — Dağıstan ve Şirvan serdârı vezir Osman Paşa'nın çok kıymetli bir asker olan Mehmet Bey'i Hazar kapdanlığına ilâveten Şirvan beylerbeyliğine de tâyin etmiş olduğu rivayet edilir. — Kırım hanı ikinci Mehmet-Giray'ın işte bu Mehmet Bey fırkasıyla Osman Paşa'ya erzak göndermiş olduğundan da bahsedilmektedir: Mehmet Bey'in emrine verilen kapdanlarla levâzım da yanındadır).

17 Eylül=25 Receb, Perşembe : Tiflis'in imdâdına giden Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa'nın kahraman müdâfilerle beraber Kars'a hareketi.

(Bu senenin 2 Ağustos=8 Cumâda-lâhire Pazar günü 12 bin kişilik bir kuvvetle Tiflis'e gelen Mustafa Paşa o tarihten itibaren 46 gün kaldıktan sonra bu gün Kars'a dönmek üzere yola çıkmıştır. — Bu müddet zarfında «doyumluk = erzak» tedârik etmek için etrâfâ akınlar yapılmıştır. — Tiflis'in şanlı müdâfileri istirahat muhtâc oldukları için Mustafa Paşa ile beraber Kars'a hareket etmişlerdir: Tiflis muhafazasına ümerâdan Çerkes-Kasım Bey'le beş yüz asker bırakılmıştır. — Alî'nin «Nusretnâme»sinde «26 Receb Perşembe» günü hareket edilmiş olduğundan bahsedilirse de Perşembe günü Recebin 26 sına değil, 25 ine müsâdiftir).

18 Eylül = 26 Receb, Cuma: Tiflis muhafızlarına erzak gönderilmesi.

(28 Receb = 20 Eylül Pazar tarihi de rivayet edilir. — Tiflis'in muhasaradan kurtarılması için yukarda bu sene vukuâtının «1 Ağustos» ve «17 Eylül» fıkralarına bakınız. — Kasım Bey kumandasında bırakılan 500 askerin 450 si kaçtığı için kalenin mukadderâtı yalnız 50 askere kalmış, ve bu vaziyet serdâra aksedince sâbık Lahsâ beylerbeyi Iskender-Paşa-zâde Ahmed Paşa kumandasında bir miktar kuvvetle erzak sevk edilmiştir: Ahmed Paşa çok üstün düşman kuvvetleriyle bir müsâmededen sonra ric'at etmek mecburiyetinde kaldığı için Lala-Mustafa Paşa Şam beylerbeyi ve Vezir-i a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu Hasan Paşa'yı ikinci bir kuvvet başında iki bin yük zahire götürmiye memur etmiş, Tiflis Beylerbeyliğine tâyin ettiği Hacı-Bey-zâde Ahmed Paşa ile eski Basra ve yeni Diyarbekir beylerbeyi Rıdvan Paşa'yı da maiyyetine vermiştir. Sokullu'nun oğlu bu sırada âdetâ bir küçük-bey vaziyetindedir: Kuvvetli bir rivayete göre bu «Paşa» rütbeli küçük-bey bir iki konak gittikten sonra korkuya kapılıp serdardan istimdâd etmiş ve işte bunun üzerine arkasından gönderilen Diyarbekir beylerbeyi Rıdvan Paşa o toy paşacıyı ayıpladıktan ve dünyaya maskara olacağını söyledikten sonra beraber alıp Tiflis'e götürmüştür! Tabii bu vaziyette Rıdvan Paşa küçük Sokullu'ya bir

nevi lalalık etmiş demektir! — Tiflis'de bir yahut üç gün kalıp bir miktar askerle erzak bıraktıktan sonra geri dönen Hasan Paşa'nın hakikatte Rıdvan Paşa'ya aid olan bu iğreti muvaffakiyetinden itibaren «cesâret ve cehâlet»le şöhret bulmaya başladığı hakkında çok tuhaf bir rivayet vardır! Hattâ hareketinden on altı gün sonra Hasan Paşa Kars'a dönünce, Lala Paşa'nın kendisini «otağ kapusunda» karışlayıp alından öpmüş olduğu bile rivayet edilir!).

22 Eylül = 30 Receb, Salı: Kars'daki şehir inşaatının ikmâli.

(Yukarda bu sene vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz kale inşaatının ikmâlinden sonra ikinci safha demek olan şehircilik faaliyeti de işte bu ikinci ay sonlarında tamamlanmıştır: Bu suretle Kars'ın iki safhaya ayrılan askerî ve medenî inşaatının mecmûu bu senenin 27 Temmuz = 2 Cumâda-ı-âhire Pazartesi gününden işte bu 22 Eylül = 30 Receb Salı gününe kadar, başlama ve bitirme günleri de sayılmak şartıyla, tam 58 günde ikmal edilmiş demektir! Bâzı menbâlarda doksan günden bahsedilirse de doğru olmadığı orada bizzat bulunmuş olan Gelibolulu-Âlî ile Lala-Mustafa Paşa tarafından bu seferin tarihini yazmaya memur edilen Rahmî-zâde İbrahim Harimî Çavuş'un gösterdikleri tarihlerle sabittir. Yapılan işin azameti göz önüne getirilecek olursa, o zamanki Türk ordusunun askerî kıymeti kadar medenî kıymeti de kendiliğinden anlaşılır. «Narın-kale», denilen iç-kalesi ve burçlarla tahkîm edilen dış,-kalesiyle etrâfındaki büyük hendekten, üç tarafta üç gözcü kulesinden ve bir de kışladan mürekkep olan askerî inşaatın başka bir beylerbeylik sarayı, üç tahsil devresine ait bir mekteple medrese, Kars-çayı üzerinde biri kâgır ve biri ahşap olmak üzere iki köprü, zarif ve heybetli minâreleriyle beş câmi ve halk için evler, konaklar, hamamlar, değirmenler ve su-terâzileri yapılmış ve yollarla sokaklar tanzim edilmiştir; Türk ordusunun bu medenî eserlerinden zamanımıza kadar kalanlar bile vardır. Meselâ eskiden «Sultan Murâd-ı Sâlis câmii» denilen şimdiki «Evliya-câmii» bunlardandır; diğer câmilerle mektep ve medreseyi de paşalar kendi nâmlarına hayrat olarak yaptırmışlardır. Ermeniler tarafından yakılmış olan Beylerbey-sarayı bile hâlâ eski ihtişamını hatırlatan bir âbide sayılabilir.

En büyük işlerden biri de Kars çayından bir kol alınıp dış-kale içine akıtılması ve bu suretle halkın su ihtiyacı temin edilmekle beraber kalenin etrâfındaki hendeğin de istenildiği zaman doldurulabilecek bir hâle getirilmiş olmasıdır. İlk önce imkânsız gibi görülen bu büyük işi Ramazan-oğullarından Adana beyi Piri-Paşa-zâde İbrahim bey kendi askerleriyle başarmış ve bu büyük hizmetine mükâfat olarak oğlu İsmail-Bey'e Sis = Kozan sancak-beyliği verilmiştir. Osmanlılardan evvelki devirlerden ve Osmanlı hâkimiyetinden sonraki asırlardanberi taşlarıyla toprakları Türk kanlarıyla yuğrulan Kars yalnız askerlik bakımından değil, şehircilik bakımından da Türk eseri demektir ve bu millî eser ordu efrâdının temsil ettiği bütün Türk vilâyetlerinin müsterek eseridir.

Burada elli sekiz gün çalışan ordunun yüz bine yaklaşan mevcudu kâmilen Kars'a hasredilmiş değildir. Bir taraftan Kars kalesiyle şehri yapılırken, bir taraftan da Keçivan kalesiyle bu sırada Safavilerden zaptedilen Ani = Anı, Mağazbert ve Kağızman kaleleri birer dev hamlesiyle yerden fıskırır gibi kuruluvermiş ve bu suretle kuvvetli bir tahkîmât şebekesi vücuda gelmiştir).

3/4 Teşrinievvel = 11/12 Şa'bân, Cumartesi/Pazar gecesi : Anadolu beylerbeyi Ca'fer Paşa'nın Erivan hareketi.

(Kars inşaatı esnasında Safavilerin Revan/Erivan valisi meşhur Tokmak-Han iâşe ve levâzım kollarına taarruzda kusur etmemiş ve bir rivayete göre bir taraftan da Lala-Mustafa Paşa'ya her hafta elçiler ve nâmeler gönderilip sulh teklifleri yaparak pek acemice bir oyalama siyaseti tâkib etmiştir! Anadolu beylerbeyi Ca'-

fer Paşa'nın Erivan üzerine büyük bir akın hareketine memur edilmesi işte bu sebeplerle izah edilir. Ca'fer Paşa'nın maiyyetine Sivas, Karaman ve Diyarbakır beylerbeyi de verilerek otuz bin atlıdan mürekkep büyük bir akıncı kuvveti teşkil edilmiş ve bu gece-yarısı Kars'dan hareket eden bu müdhiş kuvvet üçüncü ve bir rivayete göre de ikinci gün Erivan önlerinde görünmüştür. Osmanlı akıncılarının yola çıktığını veyahut çıkacağını duyan Tokmak-Han onlar gelmeden evvel kaçmış, sarayı ile bahçesi tahrib edilmiş, Erivan ve havâlisi vurulup bir çok ganîmetlerden başka yirmi binden fazla esir alınmıştır: Bu esirlerin hemen pazarlara sevkolundukları rivayet edilir; bunların çoğu ermenidir ve İranlılarla beraber Osmanlılara karşı cephe almış oldukları için evvelce neşredilmiş olan müteaddid fetvâlar mucibince esir edilmişler ve onların ellerinde bulunan Türk esirleri de kurtarılmışlardır. — Osmanlı akıncılarının Erivan'da yalnız bir gece dinlendikten sonra ertesi gün Kars'a hareket ettikleri rivayet edilir).

7 Teşrinievvel = 15 Şa'bân, Çarşamba: Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'ın Demir-Kapu'ya muvâsalatı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kırım hanı Mehmet-Giray padişahın emriyle ordusunu alıp Demir-Kapu'ya giderek Sa-favilere karşı Özdemir-oğlu Osman Paşa ile elbirliği etmiye memur edilmiştir. Bundan evvel de Osman Paşa'ya yardım emri almış olan Kırım hanı bizzat gelmeyip kardeşi Âdil-Giray kumandasında bir kuvvet göndermiştir: Yukarda 1578=986 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Bu sefer Mehmet-Giray'ın bizzat sefere çıkması hem İstanbul'dan aldığı emirlerin kat'iyetini, hem esir olarak gönderilmiş olduğu Kazvin'de idâm edilen kardeşi Âdil-Giray'ın intikamını almak gayretiyle izah edilir: Gene aynı senenin «27 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — İkinci Mehmet-Giray pâytähtı olan Bahçe-saray'dan bu senenin 1 Cumâda-l-âhire= 26 Temmuz Pazar günü hareket etmiş, Kafkasya üzerinden 74 günlük bir mesâfe kat'ederek Demir-Kapu'ya varmış ve Özdemir-oğlu Osman Paşa tarafından bir kaç konaklık yere kadar istikbâl edilmiştir; Âlî'nin «Nusretnâme»sinde Kırım hanının Demir-Kapu'ya muvâsalatı 18 Şa'bân = 10 Teşrinievvel Cumartesi gününe müsâdif gösterilirse de, bunda bir zühâl olmak ihtimali vardır: Çünkü gene Ali, Mehmet-Giray'ın 74 menzilde geldiğinden bahsettiğine göre, bizim burada esas ittihâz ettiğimiz «15 Şa'bân = 7 Teşrinievvel Çarşamba» rivayetini teyid etmiş demektir: Zâten bu rivayet o sırada orada bulunan Dal-Mehmet-Çelebi'nin «Şecâat-nâme» sine de uygundur ve Münecimbaşı da bunu kabul etmiştir. — Harimî-Çavuş'un «Zafernâme»sine göre Kırım hanının ordusu 80 bin kişiliktir).

10 Teşrinievvel = 18 Şa'bân, Cumartesi: Ca'fer Paşa kolunun Erivan akınından Kars'a avdeti.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi 3/4 Teşrinievvel = 11/12 Şa'bân gecesi yola çıkmış olan Ca'fer Paşa takımının bu meşhur akın hareketi o günden bu güne kadar gidip gelme müddetiyle beraber altı gün sürmüştür. — Bundan bir gün evvelki Cuma tarihi de rivayet edilir).

11 Teşrinievvel = 9 Şa'bân, Pazar : Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'la Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Demir-Kapu'dan Şirvan'a hareketi.

(Mehmet-Giray Demir-Kapu hâricindeki otağında dört gün dinlendikten sonra Özdemir-oğlu Osman Paşa ile beraber bu gün Şirvan üzerine hareket etmiştir; «11 Ramazan Cuma» tarihi de rivayet edilir: Fakat Teşrinisâni'nin birinci gününe tesadüf eden bu yanlış tarih bir «Cuma»ya değil, bir «Pazar» gününe müsâdiftir. — Yukarda 1579=986 vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, ikinci

Şamahı muharebesinin neticesi olarak elden çıkmış olan Şirvan bu sırada Safavî hâkimiyetindedir; Osmanlı-Kırım kuvvetleri Demir-Kapu'dan hareket ederken ileri doğru iki kol sevkolunduğu rivayet edilir; Mehmet-Giray'ın oğullarından Şirvan-Giray kumandasındaki birinci kol «Ali-Han» ve «Maksud-Sultan», isimlerinde iki Safavî kumandanının müdâfaa ettiği Baku şehrini istirdâd edip bu muhâfızları esir almış ve bir kol da Safavîlerin Şirvan valisi Muhammed-Hân'ın 15 bin kişilik kuvvetinden iki binini kırarak mütebâkisini Kür nehrinin cenubuna çekilmek mecburiyetinde bırakmıştır; Muhammed-Hân'ın idâm olunduğu rivayet edilir: İşte bu suretle Safavîler Şirvan'ı ikinci defa olarak tahliye etmişler demektir. — Baku'ya giden kolun Demir-Kapu'dan ve ikincisinin de Şabran konağından sevk edilmiş olduğu da rivayet edilir. — Ordu'nun Şamahı'ya girmesi için aşağıda bu sene vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

12 Teşrinievvel = 20 Şa'bân, Pazartesi : Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın katli.

(En kuvvetli rivayete göre 911=1505—1506 tarihinde dünyâya gelmiş olan Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa bu sırada Milâdî takvim hesabıyla 73/74 yaşlarındadır. 1565=972 senesi 28 Haziran=29 Zülka'de Perşembe günü 59-60 yaşlarında Vezâret-i-uzmâ makamına tâyin edilmiş olmak itibariyle, o tarihten bu tarihe kadar gene Milâdî takvim hesabıyla tam 14 sene, 3 ay, 15 gün Sadâret makamında bulunmuş demektir.

Sokullu'nun bu uzun Sadâret devresi Osmanlı imparatorluğunun azamet ve ihtişam devrinde Kanunî Sultan Süleyman, İkinci Selim ve Üçüncü Murad saltanatlarına müsâdiftir: Sokullu-Mehmet Paşa Kanunî'nin son, İkinci Selim'in yegâne ve Üçüncü Murad'ın da ilk vezir-i-a'zamıdır. 14 sene, 3 ay, 15 gün süren sadâretinin 1 sene, 3 ay, 2'günü Kanunî devrine, 8 sene, 2 ay, 22 günü İkinci Selim devrine ve 4 sene, 9 ay, 21 günü de Üçüncü Murad devrine müsâdiftir: Bu hesapta padişahların ölüm günleri değil, cülûs günleri esas tutulmuştur.

Kanunî devrinde padişahın torunu Esmâ-Han-Sultan'la evlenmiş olan Sokullu-Mehmet Paşa İkinci Selim'in dâmâdı ve Üçüncü Murad'ın eniştesidir: 1562 = 969 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız.

Bosna devşirmelerinden olan Sokullu ilkönce saray hizmetlerinde kendini gösterip terakki ettikten sonra Barbaros merhumun irtihâli üzerine pek nisbetsiz bir tevcih eseri olarak onun yerine Kapdan-ı Deryâ olup «Taşra çıkmış», yâni saray hizmetinden hükûmet hizmetine geçmiştir: Bu nokta için 1546=953 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına ve Sokullu'nun menşeiyle hüviyeti için de 1565 = 972 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına bakınız.

İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerinin o büyük seferlerini tıpkı bu iki padişah gibi İstanbul'da geçirmiş ve yerinden bile kımlıdamamış olan Sokullu'nun askeri şahsiyeti pek silik ve sönüktür: Barbaros'un yerine tâyin edilmiş olduğu Deryâ-Kapdanlığında tarihe aksedecek hiç bir muvaffakiyet gösterememiş olduktan başka, denizden karaya geçerek Rumeli beylerbeyi olduktan sonra Avusturya'ya karşı tâyin edilmiş olduğu Macaristan serdarlığında da muvaffakiyetsizliklerinden dolayı Kanunî'nin gazabına uğrıyarak azledilmiş ve hattâ kendi yerine tâyin edilmiş olan ikinci vezir Ahmed Paşa'nın malîyetine verilmiştir: 1552=959 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız.

Sokullu-Mehmet Paşa'nın yıldızı parlıyarak Kanunî'nin gözüne girmesi askeri bir muvaffakiyet üzerine değil, şehzâde Selim'le kardeşi Bâyezid arasındaki saltanat mücâdelelerindedir ve hattâ kendisine şehzâde Selim'in kızı Esma-Han-Sultan'ın verilmesi de orta Anadolu'yu kana bulayan o fecî mücâdelede Selim'e etmiş olduğu hizmetin mükâfâtıdır: 1559=966 vukuâtının «29 Mayıs» ve 1562=969 vukuâtının da «25 Eylül» fıkralarına bakınız.

Sokullu'nun siyasî şahsiyeti askeri şahsiyetinden daha parlak değil, belki daha sönüktür ve hattâ şahsî ihtirâsâtını devletin en hayatî menfaatlerinden bile üstün tuttuğu için çok fecidir: Meselâ Akdeniz hâkimiyeti ve hattâ anavatanın emniyeti bakımından zarurî bir hareket olan Kıbrıs seferiyle hudut boylarındaki ahâliyi telâşa düşürecek bir şekle giren şimal ve şark tehlikelerine rağmen Kafkas seferine muhâlefeti, bu seferlere tarafdâr olduğu için serdâr olan Lala-Mustafa Paşa'yı çekememesindendir: 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs», ve 1578=986 vukuâtının da «5 Nisan» fıkralarına bakınız. Fakat Sokullu'nun en fecî hareketi, büyük denizciler dururken bir takım kara askerlerinin eline verdiği donanmaya taarruz emri vererek Lepanto=İnebahtı muharebesinde müdhiş bir bozguna sebep olmak suretiyle devletin Akdeniz hâkimiyetini tehlikeye atmasıdır; Sokullu'nun bu hareketi, ikinci vezir Pertev Paşa'yı muvaffakiyetsizliğe uğratarak mahvetmek hırsıyla izah edilir: 1571=979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Don ve Volga nehirleri arasında bir kanal açarak Karadeniz'le Hazar denizini birleştirmek için girişilen Ejderhan seferi bâzı menbâlarda Sokullu'nun dâhiyâne bir projesi gibi gösterilirse de, bu meşhur proje onun değildir: Kanunî devrindenberi tasarlanan ve hattâ bâzı resmî muhâberelerde bile bahsi geçen bu büyük fikir o zamanki efkâr-ı umumiyede yıllardanberi yer tutmuş umumî ve millî bir fikirdir; Sokullu'nun bu işteki yegâne rolü de, o kadar muazzam bir projenin tatbikine memur olan ordunun kumandasını bir defterdara bırakarak fecî bir muvaffakiyet, sizliğe sebep olmasından ibaretir ve hattâ bundan dolayı ikinci Selim'in tekdinine uğramış ve Kâtib-Çelebi tarafından da şiddetle tenkid edilmiştir: 1569=977 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız. Ecnebi devletlerle akdedilen ticaret muâhedelerinde rüşvet alarak Türk menfaatlerini ihmal etmesi hakkında da Hammer'in bir rivayeti vardır: Yukarda bu sene vukuâtının «Mart=Muharrem» fıkrasına bakınız.

«Münşeât», sâhibi Feridun Bey gibi kendi adamı veyahut Peçevi gibi ana tarafından akrabası oldukları için onu göklere çıkaran ve bunlara mukabil Gelibolulu-Âli gibi Lala-Mustafa Paşa'nın adamı olduğu için onun aleyhinde bulunan müelliflerin hissiyâta kapılarak söyledikleri sözler bir tarafa bırakılmak şartıyla, sırf kendi icrââtına göre tetkik ve muhâkeme edildiği takdirde, Sokullu-Mehmet Paşa tarihin huzurunda işte bu saydığımız şeyleri yapmış bir adam vaziyetinde kalır: Her halde bu vaziyette bir vezirin ileriye görüp ona göre tedbirler alarak memleketin selâmetini temin etmiş büyük bir devlet adamı sayılması kabil değildir.

Sokullu'nun en bâriz hususiyeti, hiç bir suretle teskin edemediği sonsuz ihtirâsıdır: Lala-Mustafa Paşa'yı çekemediği için Kıbrıs ve Kafkas seferleri gibi en zarurî teşebbüslere muhâlefet etmiş, Pertev Paşa'yı mahvetmek için donanmayı tehlikeye atmakta tereddüt etmemiş, Kanunî'nin ölümünden itibaren ve Yenigeri ocağına istinâden padişahlara bile tahakküm ederek bütün devleti kendi eline almaktan başka bir şey düşünmemiş, bunların maiyyetinde Anadolu'dan gelen Türkleri istihfâf edip ezmiş veyahut İstanbul'dan koğmuş ve bütün memlekette bir akrabâ ve tarafdâr şebekesi kurmuştur: 1566=974 vukuâtının «4 ve 5 Kânunuevvel», 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» ve 1578=986 vukuâtının da «10 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. Bilhassa bu akrabâ şebekesini kendi akrabâsından olduğu için dâimâ lehinde bulunan Peçevî-İbrahim Efendi bile:

«Kendü akrabâ ve müteallikaatın ilerü çekdiğinden gayri a'dâsı dahî bir aybın gıybetine yol bulmadı.»

şeklinde itirâf etmiştir. Gene aynı müverrih:

«Bu silsile-i celilede iki sâhib-devlet Vezir-i-a'zam olmuş ve beş devletlü dahî vezâret rütbesine ırmüşdür ve on kimesne vardır ki beylerbeylik ünvânını bulmuşdur: Ümerâ ve sâir a'yân mezbûtumuz değüldür»

demek suretiyle o muazzam şebekenin bütün efrâdını sayıp dökmek imkânı olmayacak kadar geniş olduğunu anlatır! Bu sülâle hesabındaki iki vezir-i-a'zamdan biri Sokullu-Mehmet Paşa, biri de ondan çok sonra Birinci Ahmed devrinde vezir-

İa'zam olan amcazâdesi Lala-Mehmet Paşa'dır. «Beş devletlü» denilen vezirler de diğer amcazâdeleri Ferhad, Derviş ve Mustafa Paşalarla; oğulları Hasan ve İbrahim Paşalardır. Sokullu'nun şahsî vaziyeti bakımından en büyük hatası, kendisine karşı cephe almış olan Üçüncü Murad'ın indirdiği darbelerden ibret almamış ve bilhassa kurduğu şebeke mensuplarından bir çoklarının uğradıkları muâameleler karşısında nihayet kendi başına da geleceği muhakkak olan fecî âkıbeti anlayamamış olmasında gösterilir; son darbeyi yiyen amcasının oğlu ve Budin beylerbeyi Mustafa Paşa'nın idâmı ona en müdhiş ihtar demek olduğu halde, Sokullu-Mehmet Paşa gene makamına dört elle yapışıp durmakta ısrâr etmiştir: Mustafa Paşa'nın âkıbeti için yukarda 1578—986 vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Sokullu ne darbelerden ibret almış, ne de padişahın mütemâdi istihfaflarından müteessir olmuştur; Peçevi bu noktayı da şöyle anlatır:

«Emmâ merhûma bu mertebe ihânet olunurdu, aslâ kendüsü mütegayyir olmazdı!» Hattâ gene aynı menbaa göre Üçüncü Murad nihayet vezir-i a'zamının arz tezkiyelerini bile reddetmiye başlamıştır:

«Kendü arzına müsâade itmez oldular!»

Sokullu-Mehmet Paşa iştd bunlara rağmen istirfâ etmiyecek ve şerefli bir mâzıliyyeti şerefsiz bir iktidâra tercih edemiyecek kadar mevki hırsına kapılmıştır.

Böyle bir şahsiyyetin muahhar menbâalara büyük bir devlet adamı şeklinde aksetmesi kendi akrabâsından veyahut adamlarından olan bâzı müelliflerin onu mustalah ifâdelerle şişirerek göklere çıkarmış ve daha sonraki müelliflerin de bunları olduğu gibi kabul etmiş olmalarından, devletin en parlak azamet ve ihtişam devrinde ve üç padişahı zamanında 14 seneden fazla mütemâdiyen iş başında bulunmuş olmasından, Kıbrıs, Tunus, Şirvan, Gürcistan ve Dağıstan fütûhâtı gibi hiç birine iştirâk etmedikten başka bâzılarına muhâlefet ettiği bir çok büyük muvafakiyetlerin hep bu uzun sadâret devrine tesadüf etmesinden ve nihayet Osmanlı imparatorluğunun kuvvet ve kudretine boyun iğen ecnebî devletlerinin Sokullu'ya serfûr etmiş gibi görünmesindendir! Halbuki hakikatte büyük bir şey varsa o da Sokullu'nun iktidârı değil, devletin kudretidir. Osmanlı menbâalarında umumiyetle Sokullu-Mehmet Paşa'yı vuran adam «dîvâne», «mecnun» ve «meczûb» gibi sıfatlarla deli gösterilirse de bu iddiâ kat'iyen doğru değildir; muâsır müvverrihlerden Selânikî-Mustafa Efendi kaatili bir «harâbâtî-i fâsık» gösterir ve bu da ahlâksız bir sarhoş demektir; Cinayeti tertib edenler belki de bu adamın o hâlimden istifade ederek para vesairesiyle elde etmişlerdir; deli gösterilmesi sarayın alâkasını belli etmemek içindir; bu şûikasdın Üçüncü Murad tarafından tertib ettirildiği muhakkaktır; bir taraftan Yeniçeri ocağına ve bir taraftan da hâlâ kuvvetini muhâfaza eden bir akrabâ ve tarafdâr şebekesine istinad eden Sokullu'nun bir irâdeyle idâmı şöyle dursun, hattâ şimdîye kadar azli bile kabil olamamıştır; şûikasdın sebebi işte bu noktada aranmalıdır; bu sırada ve bilhassa Budin beylerbeyi Mustafa Paşa'nın idâmı üzerine Sokullu'nun padişaha karşı bir takım tertibâta girişmiş olup olmadığı belli değildir, fakat ihtimali vardır. Vezir-i a'zamın akrâbasından olan Peçevi diğer müverrihler gibi sükût etmemiş, padişahın alâkasını açıkça söylemiştir :

«Sultan Murad merhum hakka kaail bir pâdişâh-ı âdil idi: Bilâ-sebeb merhûmun kanuna girmeye irtikâb etmedi ve illâ kendüye gayz-i azîmi var idi».

Bu izaha göre padişahın vezir-i a'zamını izâle ettirmesi sebebsiz değildir, sebebi de «gayz-i azîmi» dir ve hattâ müellif bu gayzın da sebebini uzun uzadıya anlatarak Üçüncü Murad'ın babası öldüğü zaman tahta çıkmak üzere İstanbul'a geldiği gece pâytähttaki vaziyeti bilmediği için kardeşlerinden birinin kendisine tercih edilme ihtimalinden korkarak Sokullu'nun elini öpecek kadar «inhinâ» göstermek mecburiyetini hissetmiş ve bu «temelluk» unu «nâmûs-i saltanat muktezâsiyle» bir türlü unutmamış olmasında gösterir: Bu mesele için 1574—982 vukuâtının «21/22 Kânunuevvel», fıkrasına bakınız.

Muhtelif menbâların tafsîlâtını toplamış olan Solakzâde vak'ayı şöyle anlatmaktadır:

«Mehmet Paşa mahmiye-i İstanbul'da vâkı' sarây-ı dilgûşâsında ikindi divânı iderken divâne-nakş bir şahs-ı kallâş ki gâh-u-bıgâh ol vezîr-i âgâh karşısına gelüp in'âmını alurmuş, ol gün de yine mukaabele-i Pâşâ'ya geldükde Pâşây-ı saâdet-medâr-ı sehâ. istinâs yine in'âm almağa geldi kıyâs idüp yedini ceybine idhâl ve akça çıkarup isâl üzere iken ol şahs-ı bi-lâğ paşanın memesi altuna bıçağıyla urup mecrûh ider. Çavuş-başı ve Çavuşlar bend idüp habse gönderüp paşayı ağaları içerü alup ve odasına alunup cerrâha âdem gönderdiler. Cerrâh gurûba yakın gelüp gerçi fitil ve merhem vaz'idüp bağlar, lâkin bıçak ziyâde te'sir itmiş olmağla vak-i isâyâ yarmadan pâşây-ı perişân-hâl âhirete intikaal ider: Gerçi ol şahsı dört pâre idüp her pâresini ibret-i nâs olmağ için İstanbul ebvâbından dört kapu üzerine tâlik ile müşahhas-ı enâm iderler, lâkin ba'de-harâb-il-Basra! Paşa git. tikten sonra ne fâide idecekdür?»

Muhtelif menbâlarda kaatilin bir boşnak olduğu, hançerini «yeni içre» sakladığı, o gün paşanın sarayındaki ikindi divânında kendisine bir arzihal verecek gibi davranarak birdenbire «sinegâhından», vurduğu ve Sokullu'nun ancak bir iki saat yaşıyabildikten sonra «Ahşam ezânı vaktünde teslim-i rûh» ettiği de rivayet edilir. Ustalıkla kandırılıp elde edilmiş olduğu tesbite kâfidir: Çünkü o gün hakikatte «Çarşamba» ya müsâdiftir. Bundan başka 19 Şa'bân=11 Teşrinievvel Pazar tarihine de tesadûf edilir: Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 20 Şa'bân=12 Teşrinievvel Pazartesi tarihi Âlî ve Selânikî gibi muâsır müverrihlerin gösterdikleri en kuvvetli rivayettir).

13 Teşrinievvel = 21 Şa'bân, Salı: Vezâret-i-uzmâ makamına İkinci vezir Ahmed Paşa'nın tâyini.

(Bu gün öğleden sonra «Mühr-i-Hümâyun» evine gönderilmek suretiyle Vezir-i-sânî Ahmed Paşa Sokullu'nun yerine usûlen Vezî-i-a'zam olmuştur: Ahmed Paşa Arnavut devşirmesidir. Çok silik bir şahsiyyet olan ve daha doğrusu hiç bir şahsiyyeti olmıyan bu devşirme vezirin bundan evvel bulunmuş olduğu Yeniçeri-ağalığı, Rumeli beylerbeyliği ve muhtelif derecelerde vezâret gibi vazifelerinde tarihe aksedebilecek bir muvaffakiyet gösterememiş olduğunda ittifak edilir. — Ahmet Paşa Kanunî'nin torunlarından ve Mihrimah-Sultan'la Rüstem Paşa'nın kızlarından bir hâmm-sultanla evli olduğu için «Münşeat» sâhibi Feridun Bey'in bacanağı sayılırsa da, Feridun Bey'in Mihrimah-Sultan kızı Ayşe Hanım-sultan'la izdivacı Ahmed Paşa'nın ölümünden iki sene sonradır: Hattâ Ahmed Paşa'yı işte bu Ayşe Hanım-sultan'ın ilk kocası gösteren rivayetler de mevcut olduğuna göre, Feridun Bey belki de Ahmed Paşa'nın dul karısını almıştır: 1575=982 vukuâtının «22 Kânunu, sâni», fıkrasına bakınız. — Osman-zâde Tâib'in «Nisâb-ı rey-ü-tedbirden bi-vâye» gösterdiği bu devşirme vezir-i-a'zamın yegâne meziyyeti olarak rüşvet almadığından bahsedilir! — Ahmed Paşa Kanunî devrindeki Irâkayn seferine Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın şerrine uğrıyarak Bağdad'da idâm edilen meşhur Defterdar İskender-Çelebi'nin kölelerindendir: 1535=941 vukuâtının «13 Mart» fıkrasına bakınız. — Evvelce bir aralık Sokullu ile ihtilâfından dolayı vezâretten azledilmiş olan Ahmed Paşa sonradan «Üçüncü Murad'ın himâyesiyle tekrar eski vazifesine îade edilmiş olmak itibariyle, saraya istinâden Sokullu'ya karşı cephe alan muhâlif zümreden sayılabilir. — Ahmed Paşa'nın ölümü için aşağıda 1580=988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına bakınız).

22 Teşrinievvel = 1 Ramazan, Perşembe: Lala-Mustafa Paşa ordusunun Kars'dan Erzurum kışlağına hareketi.

(Bu seferin başındaki «Çıldır» ve «Koyun-geçidi», muharebelerinin idaresini Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya bırakıp kendisi otağında zafer müjdeleri beklemekle vakit geçirmiş olan Lala Paşa bidâyettenberi hiç bir muharebeye bizzat iştirâk etmemiştir: 1578=986 vukuâtının «9 Ağustos» ve «9 Eylül» fıkralarına bakınız. — Kış mevsimini Erzurum kışlağında geçirmiş, yazın Kars inşaâtıyla meşgul olmuş, Şirvan ve Dağıstan vaziyetleriyle kat'ıyyen alâkadar olmamış ve nihayet işte bu gün mevsim ilerlemiş olduğu için Kars'dan kalkıp gene Erzurum kışlağına iştirâkate gitmiştir: Kars inşaâtı için yukarda bu sene vukuâtının «23 Ağustos» ve «22 Eylül», fıkralarına bakınız).

23 Teşrinievvel = 2 Ramazan, Cuma: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kırım hanıyla beraber Şamahı'ya girişi ve Şirvan'ın istirdâdı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «11 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz gibi Kırım hanı ikinci Mehmet-Giray'la Özdemir-oğlu Osman Paşa Demir-Kapu'dan hareketleri sırasında veyahut biraz sonra önden sevkettikleri bir kuvvetle İran'ın Şirvan ordusunu bozguna uğratıp Safavileri Kür suyunun cenubuna çekilmek mecburiyetinde bırakmışlar ve kendileri de kuvvây-ı külliyeleleriyle ilerliyerek bu gün Şamahı'ya girmişlerdir: Bu suretle Şirvan artık istirdâd edilmiş ve etrâfa da Tatar akıncıları saldırmıştır; Lala-Mustafa Paşa bütün bu hareketlere yabancı kalmıştır: Aşağıda bu sene vukuâtının «7 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız.

27 Teşrinievvel = 6 Ramazan, Salı: Sokullu'nun katli ve Ahmed Paşa'nın sadâreti haberinin Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'ya tebliği.

(22. Teşrinievvel = 1 Ramazan Perşembe günü Kars'dan hareket etmiş olan Lala Paşa bu haberi Erzurum yolunda almıştır: Sokullu devrinde üçüncü vezir olan Lala-Mustafa Paşa'nın bu tebeddül üzerine usûlen ikinci vezir olduğu için ordu erkânı tarafından tebrik olunduğu rivayet edilir).

28 Teşrinievvel = 7 Ramazan, Çarşamba: Pasin ovasında Lala-Mustafa Paşa'nın asker terhisi.

(Kırım hanı ikinci Mehmet-Giray'la Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şirvan harekâtına iştirâk etmiyen Lala Paşa, aşağıki fıkrada görüleceği gibi, onların kendisini elbirliğine dâvet eden taleplerini de reddederek Erzurum'a hareket etmiş ve bu gün vardığı Pasin konağında askerinin mühim bir kısmını kışaklara dağıtmış ve yahut büsbütün terhis etmiştir: Lala'nın bu hareketi affedilir günahlardan değildir).

7 Teşrinisâni = 17 Ramazan, Cumartesi : Şirvan'ın istirdâdıyle Kür cenubuna yapılan akın hareketinin Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'ya tebliği ve Lala Paşa'nın Kırım hanını memleketine avdet mecburiyetinde bırakan menfi vaziyeti.

(Yukarda 1578=986 vukuâtının «27 Teşrinisâni» ve «1579=986 vukuâtının da «7 Kânunusâni» fıkralarında gördüğümüz gibi, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın parlak zaferlerini çekemiyen âmiri Lala-Mustafa Paşa artık onunla her türlü münasebet ve muhâbreyi kesmiş ve hattâ Şirvan ve Dağıstan vukuâtıyla hiç alâkadar olmamıştır! Kırım hanı ikinci Mehmet-Giray padişahın emriyle Osman Paşa'yı takviye için Demir-Kapu'ya geldiği zaman açılan harekâta ve bilhassa Kür suyunun

cenubundaki Safavî arâzisinin fethine Lala Paşa da dâvet edilmişse de, Şamahı'da alınan cevapta Kars inşaâtından ve bir rivayete göre de mevsim ilerlemiş olduğundan dolayı serdârın gelemediği bildirilmiş ve bu çok çirkin red cevabı hem askerin mâneviyyâtını bozmuş, hem Kırımlılar arasında, artık yapılacak iş kalmadığı için bir an evvel memleketlerine avdet cereyânı başlamasına sebep olmuştur! Hattâ Osman Paşa'nın Kırım hanını Kür cenubuna bir akın hareketi yapmaya râzı etmek için bir çok uğraştıktan sonra muvaffak olabildiği rivayet edilir. Bu büyük akın hareketinde ilkönce Gence havâlisi vurulduktan sonra Kızılağac'a kadar her taraf yağma ve tahrib edilmiş ve oralarda artık servet nâmına bir şey bırakılmamıştır; Dal-Mehmet bu harekette alınan esirlerin bolluğunu :

Bir dilim nâna idi bir meh-cebin!

mısrâiyle anlatır. — Bu muvaffakiyetler Kırım hanının Kapucu-başısı Laçın Ağa ile Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'ya bildirilmiş ve Lala Paşa da Laçın Ağa'nın yanına kendi maiyyetinden Mustafa-Çavuş'u katarak Şirvan'ın istirdâdını İstanbul'a arzetmiştir. Bir rivayete göre de Lala'ya Şirvan'ın istirdâdı müjdesini Laçın Ağa ve Gence akını haberini de Osman Paşa'nın maiyyetinden ve sancak-beylerinden Ali Bey getirmiştir. Fakat bu Ali Bey'in o fütuhât müjdeleri üzerine Lala Paşa tarafından Kırım hanıyla Osman Paşa'ya usûlen zafer tebriki için gönderildiği ve Lala'nın bu vesileyle Safavîlerin dinî merkezi sayılan Erdebil'in fethini de uzaktan uzağa tavsiye etmekle iktifâ ettiği rivayet edilir! İkinci Mehmet-Giray'ın riyâsetinde toplanan Kırım beyleri işte bunun üzerine memleketlerine avdet kararı vermişlerdir: Osman Paşa pek çok ısrar ettiği halde Kırım hanını bu kararından caydıramamış, yalnız Şirvan muhafazası için kardeşi Gazi-Giray'la oğlu Saâdet-Giray kumandasında bir mikdar asker bıramıya râzı edebilmiştir: Fakat bir müddet sonra Kırım hanı oğlunu geri çağırıldığı için Şirvan'daki Tatar askerinin bir kısmı da onunla gitmiş ve gene Demir-Kapu'ya çekilmiş olan Osman Paşa oradan biraz asker gönderip Şirvan'ı mümkün-mertebe takviye etmiye mecbur olmuştur: Tabii artık bu vaziyette Şirvan tekrar Safavî taarruzlarına açık bir sâha demektir ve bunun bütün mes'ûliyeti de şahsî ihtirâsâtına her şeyi fedâ eden Lala-Mustafa Paşa'ya aittir: Bu memleketin devşirmeler yüzünden uğradığı fenâlıkların en müdhişlerinden biri de işte bu vaziyette gösterilebilir).

1580 = 987

7 Kânunusâni = 19 Zülka'de, Persenbe: İkinci vezir Lala-Mustafa Paşa'ya Şark serdarlığından azlinin tebliği ve üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'nın serdarlığı.

(1578=986 senesi 5 Nisan=27 Muharrem Cumartesi günü İstanbul'dan Üsküdar'a geçerek Şark serdarlığını der'uhde etmiş olan Lala-Mustafa Paşa o günden bu güne kadar tam 1 sene, 9 ay, 2 gün sonsuz salâhiyetlerle bulunmuş olduğu bu büyük vazifede bir takım siyasi ve idarî tedbirler ittihazıyla Kars'ın inşâ ve i'mârından başka hiç bir iş görmemiş ve bilâkis görülen işlere zarar vermiştir: Kafkasya'nın fethiyle neticelenen zaferleri Lala Paşa değil, hep Özdemir-oğlu Osman Paşa kazanmıştır; meselâ Cıldır ve Koyun-geçidi muharebelerinde bulunan Lala Paşa otagından hiç çıkmamış ve birinci Şamahı zaferinde de hiç bulunmamıştır: 1578=986 vukuâtının «9 Ağustos», «9 Eylül» ve «11 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. Kendisi Erzurum'dayken vukua gelen ve Şirvan'ın o kış elden çıkmasıyla neticelenen ikinci Şamahı muharebesinin kaybedilmesi de Osman Paşa'ya pek az asker bırakarak bütün orduyu alıp gitmiş olmasındandır: 1578=986 vukuâtının «27 Teşrinisâni» ve 1579=986 vukuâtının da «7 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. Gene o fık-

ralarda gördüğümüz gibi Lala Paşa Özdemir-oğlu'nu kışkandığı için ona yardım etmemiş, her türlü münasebet ve muhâbereyi kesmiş ve hattâ Kırım hanı ikinci Mehmet-Giray padişahın emriyle Kafkasya harekâtına iştirâk etmek için Demir-Kapu'ya geldiği zaman Lala-Mustafa Paşa'yı cenubî Kür boylarının ve bilhassa Erivan'ın elbirliğiyle fethine dâvet ettiği halde Lala Paşa ne gelmiş, ne bir tek asker vermiştir: Yukarda 1579=987 vukuâtının «7 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı, olgun bir meyve hâline gelmiş olan Erivan havâlisinin bu sefer fethedilememiş olmasının da bütün mes'ûliyyeti Lala Paşa'ya aittir. — Tabîî bu vaziyetin İstanbul'a aksetmemesi kabil değildir: Bir taraftan Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın hükûmetle doğrudan doğruya muhâberesi, bir taraftan Tımar-defter darı Hızır-Çelebi'nin raporları ve bir taraftan da Şark seferlerine iştirâk etmiş askerlerin pâyitahta gidenlerin ifşaâtı Lala'nın devlete büyük zararlar veren menfi rolünü dillere düşürmüş ve bu vaziyetten bilhassa bidâyettenberi Şark serdarlığında kendisine rakîb olan üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa istifade etmiştir.

Lala-Mustafa Paşa'nın lehinde bulunan Selânikî-Mustafa Efendi bilhassa ordudaki Tımar-defterdarı Hızır-Çelebi'nin «vâkı' ve gayr-i vâkı'» haberlerinin yaptığı te'siri şöyle anlatır :

«Yazduğu ahbârın şeâmeti Âstâne-i devletde erbâb-ı hıkd-u-hasedün ırk-ı hased-ü-gayretin tahrik idüp Serdâr-bâ-vekaar Hazretlerinin ekser-i umur-u-tedârükün takbîh eylemeğe bâis oldu ve Şevketlü Pâdişâh Hazretlerine külliyyen vakaayii ber-aks bildirdiler ve hamiiyet-i saltanatı hurûşa getürüp mubârek kalb-i Şeriflerin gönderüp Serdâr eyledüğü rey-ü-tedbirleri hatâyâ çıkarup tebdil-ü-tagyir ittirmeğe...»

Halbuki hakikatte vaziyet İstanbul'a «ber-aks» olarak değil, olduğu gibi bildirilmiş ve Sinan Paşa taraftarları da bu vaziyetten istifade ederek hakikaten «hamiiyet-i saltanatı hurûşa» getirmişlerdir! Her halde bu işin en acıklı tarafı, «hamiiyet-i saltanatı»nın hurûşundan bahsedilen Üçüncü Murad'ın ataları gibi er-meydanına atılacak yerde devletin askerî mukadderâtını bir takım vatansız devşirmelerin keyfi idarelerine bırakmakla devam etmesidir.

Bundan iki sene kadar evvel böyle bir sefer açılması kararlaştığı zaman, ilkönce iki serdarlık ihdâs edilerek Lala-Mustafa Paşa'nın Kafkas cephesine ve Sinan Paşa'nın da Irak cephesine tâyini kararlaştırılmışsa da, maiyyetlerine verilecek askerî intihâbı vesaire gibi meselelerde ihtilâfa düştükleri için, nihayet iki vazife birleştirilip Lala-Mustafa Paşa'ya verilmiştir; işte bu suretle ikinci Selim devrinde Koca-Sinan Paşa'nın Yemen serdarlığını Lala Paşa'dan kapmış olmasına mukabil, şimdi de Üçüncü Murad devrinde Lala-Mustafa Paşa Şark serdarlığını Sinan Paşa'nın elinden kapmış demektir: 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. Peçevî bu devşirme kapışmasının içyüzünü şöyle anlatır:

«Sinan Paşa merhum zâtinde hob-fürûş ve hod-bîn ve Arnâvûd-i anûd einsinden lecâc pür-kıbr-ü-kin devletlü idi ve mâl-i firâvâna mâlik ve hilâfunda olanların intikaamuna mütehâlik kimesne idi. Husûsâ Lala ile her biri bir koldan serdar nasbolunmak re'yolunmuş iken Sadr-ı-a'zam Mehmet Paşa merhûmun savâbdıdı ile Lala Paşa yalnız serdâr olmak mukarrer olunacak her bâr Lala Paşa'nın hidemât-ı mebrûresin tezîl-ü-tahkir ve gelen mekâtib-u-urûzun tekzib itmekden hâlî degül idi ve her rey-i hasen ki Lala'dan vücûda gelürdü, müşârinileyh elbette anı hatâyâ hamliderdi: Meselâ Tokmak-Hân muhârebesinde kendüsü keennehu senkin direnmüş, çadırında oturup üzerine asker göndermiş, hattâ itmüşdür; kendüsü alaylarıyla varmış olsa bi-minnet ya esir iderdi yâhud vücûdu arşa-i âlemden hâkkolur giderdi. Ben olsam öyle iderdim ve Divân-ı Pâdişâhiyi Surh-ser kelle-siyle doldururdum! Ümidüm Cenâb-ı Hak'dan ol idi ki şimdiye değin şâhun kellesini Divân-ı Pâdişâhiye gönderürdüm!»,

Sinan Paşa bir taraftan işte böyle atıp tutarken, bir taraftan da:

«Bu ortalukda mâl-i firâvân dahî sarfeyledi: Mâ-hasal neyleydiyse eyledi, serdâr oldu!»! Üsküdar sahilinde medfun Kızıl-Ahmedlülerden, yâni İsfendiyar-oğullarından Şemsi Paşa'nın Üçüncü Murad'ı rüşvete alıştırıp Osmanlılardan ecdadının intikamını almış

olmakla iftihar ettiği pek meşhurdur: 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Peçevi'nin ifâdesinden anlaşıldığına göre Sinan Paşa bu sefer Lala Paşa'nın elinden ikinci defa olarak serdarlığı kaparken yalnız rakibinin taksirâ-tından değil, padişahın işte bu kusurundan da istifade etmiştir.

Bu sırada Erzurum kışlağında bulunan Lala-Mustafa Paşa'ya serdarlıktan azli hakkındaki emri Koca-Sinan Paşa'nın Selâm-çavuşu Ken'an Ağa getirmiştir: Padişahın bu emriyle beraber, yeni serdâr gelinceye kadar onun tensibiyle serdâr-kaymakamlığına, yâni başkumandan-vekilliğine eski Van beylerbeyi Köse-Husrev Paşa'nın tâyin edilmiş olduğu ve Lala Paşa'nın da derhal İstanbul'a gelmesi emredilmiştir; işte bunun üzerine Lala'nın hemen hareket ettiği ve İstanbul'da ikinci vezirlik vazifesiyle meşgul olduğu rivayet edilir. — Büyük bir tantana ve debdebeyle ve bir mikdar askerle Erzurum'a gelen yeni serdâr Koca-Sinan Paşa, İstanbul'da o kadar yüksekte atıp tuttuktan sonra iş başına gelince kendisinden evvel fethedilmiş yerlerde ve bilhassa Gürcistan'da şöyle bir dönüp dolaşmaktan ve bâzı valileri değiştirmekten başka bir şey yapamamıştır).

1580 = 988

28 Nisan = 13 Reb'ül-evvel Perşembe: Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa'nın ölümü, sadâret makamının ilgası ve «Vekil-i-Saltanat» ünvanıyla Vezâret-i-uzmâ kaymakamlığına ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa'nın tâyini.

(Arnavut devşirmelerinden ve Kanunî devrindeki Defterdar Iskender-Çelebi kölelerinden olan Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa, Sokullu-Mehmet Paşa'nın izâlesi üzerine 1579=987 senesi 13 Teşrinievvel = 21 Şa'bân Salı günü ikinci vezirlikten alelâsul Vezâret-i-uzmâ makamına tâyin edilmiş ve o tarihten bu güne kadar 6 ay 16 gün sadârette bulunduktan sonra mesâne hastalığından ölmüştür: Pek basit bir adamcağız olduğu için tarihte hiç bir izi kalmıyan bu silik Vezir-i-a'zam belirsiz şahsiyyeti için yukarda 1579=987 vukuâtının «13 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine usûlen ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa'nın Vezir-i-a'zam olması lâzımgelir: Fakat yukarıki fıkra da görüldüğü gibi, Lala'nın rakibi ve hattâ can düşmanı olan üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa bu sırada Şark serdârıdır ve kendisi güyâ cephe deyken İstanbul'da rakibinin Vezir-i-a'zam olması bol keseden va'dettiği büyük zaferleri suya düşürebilir! Peçevi'nin izâhına göre İstanbul'daki Sinan Paşa taraftarları işte bu mülâhazayı istismâr ederek ve serdârlık meselesinde olduğu gibi bu meselede de saraya para yedirerek Lala'nın sedâretine mâni olmuşlardır:

«Sinan Paşa havâdârları Lala Paşa [Vezir-i-a'zam] olduğu takdirde:

— Yerine serdâr olmuştur, elbette muhâlefet mukarrerdür!

didiklerinden gayri bir kaç kişi filori dahî sarfeylediler».

Bu vaziyet üzerine «Mühr-i-Hümâyûn», un hiç kimseye verilmemesi tercih edilmiş, Kanunî devrindenberi Sadâret bekliyen Lala Paşa işte bu yüzden murâdına eremiyerek ancak «Vekil-i-Saltanat» ünvanıyla Sadâret-kaymakamı olabilmıştır: Lala'nın bu suretle bir «fâsk-i mahrûm» vaziyetinde kalmış olması bâzı menbâlarda vaktiyle Sadâret uğrunda Kanunî'nin oğullarını saltanat mücâdelesine kıskırtarak orta Anadolu'yu kan içinde bırakmış olmasından dolayı Allâhın bir adâlet eseri sayılır: Lala'nın o kanlı oyunları için 1559=966 vukuâtının «29 Mayıs» ve «7 Temmuz» fıkralarına bakınız. Selânikî'nin rivayetinden anlaşıldığına göre Sadâretin ilgası, devletin Vezir-i-a'zamsız kalmasına karşı yükselen itirazlardan dolayı itti-hâz edilmiş bir tedbirdir:

«Halk-ı âlem:

— Mühürsüz arza amel olunmaz, Pâdişâhum!

diye nice nice arzihaller sunduklarında Şehriyâr-ı Âli-tebâr Hazretleri mukayyed olmayup :

— Lâzım degül Mühür verilmek, şimdengirü kimseye Mühür virilmez; cümlet-ül-mülk vekil-i-saltanatumdur: Her kim itâat ve inkiyâd itmezse kapusu önünde salb idesün!

diyü mufasssal Hatt-ı-Hümâyûn çıkup bu minvâl üzre nice eyyâm vezir Mustafa Paşa Hazretleri ile umûr-i divâniyye görüldü».

«Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmûası»nda «Özdemir-oğlu Osman Paşa» hakkında uzun bir etüd neşretmiş olan Abdurrahman Şeref Bey merhum bir hâşiyesinde üç ay sürdüğünden bahsettiği bu Sadâret fâsulasını şöyle anlatır :

«Ba'd-ezîn Mühr-i-Hümâyûn itâsı ve Vezir-i-a'zam itlâkı ilгаа kılındığı i'lân olundu ve Lala-Mustafa Paşa Kaymakam sıfatıyla temşiyet-i umûr-i Divân eyledi... Sadâret ünvânının lâgvı târihimizde bir mühim vak'adır ve sırf Sinan Paşa'nın hatırını gözetmekten ilerü gelmiştir».

Bu tuhaf vaziyet devlet işlerinde bir takım karışıklıklara sebep olmuş ve hattâ Lala Paşa işte bu vesileden istifade ederek «Rikâb-ı-Hümâyûn» a bir arıza takdim edip :

— Ba'zı kazâyâ düşer ki Divân-ı-Hümâyûn'a götürülmeyüp makam-ı Sadâretde olan kulların sarayunda görülmek mu'tâddur: Kadı-askerler bu bendeleri sarayuna gelmezler; öyle bir mâdde vâkı' oldukça bu kulları anlara varalum mu?

şeklinde kinâyeli bir istizanda bulunmuştur; Sultan Murad'ın buna cevap olarak gönderdiği «Hatt-ı-Şerif» de :

— Hakikat Vezir-i-a'zam sensün! Ancak sefere rağbet için Mühr-i-Şerif Sinan Paşa'ya gönderülmüşdür!

Üçüncü Murad'ın «mâvi boncuk» hikâyesini hatırlatan bu çok tuhaf hareketine göre Vezâret-i-uzmâ makamı âdetâ ikiye bölünmüş ve salâhiyeti ikinci vezire, mührü üçüncü vezire verilmiş gibidir! Hattâ Lala Paşa:

«Bu Hatt-ı-Şerif'den sonra Vezir-i-a'zamluk ırzın tekmil idüp erbâb-ı menâsıb dahî Vezir-i-a'zam ta'zimin ider oldular»!

Fakat hakikatte «Mühr-i-Hümâyûn», un Sinan Paşa'ya gitmesi demek, üç ay süren bir «ilga oyunundan», sonra ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa dururken üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'nın usul hârici Vezir-i-a'zam olması demektir ve Lala'ya gönderilen «Hatt-ı-Şerif» de misli görülmemiş bir teselli hattından başka bir şey değildir! Bu neticeyi istihsâl için Sinan Paşa taraftarlarının «Aşuru derecede bez-i mâl» ettiklerinden bahsedilir! Zâten Lala Paşa da bu vaziyeti anlamakta gecikmemiş ve hattâ biraz sonra «Mühr-i-Hümâyûn» hasretine kurban gitmiştir : Aşağıki fıkraya bakınız. Bu tuhaf vaziyetten de anlaşılacağı gibi, sarayla hükûmet arasındaki salâhiyet müvâzenesi ikinci Selim devrinin sonlarına kadar az çok devam ettikten sonra Üçüncü Murad devrinde Sokullu'nun tahakkümüne karşı sarayın aksülâmeli yüzünden bozulmuş, padişah keyfi idareyi kanuna an'anedan üstün tutan bir müstebit şekline girmiş, Kızıl-Ahmedlü Şemsi Paşa'nın igvâsiyle rüşvete alışmış ve bu suretle Osmanlı inhitâtının mikropları devletin bünyesinde Kanunî devrindenberi bir tefrih devresi geçirdikten sonra o müdhiş hastalığın ilk a'râzını tamamiyle meydana çıkarmış demektir. Her halde bu acı neticenin bütün mes'ûliyyeti, sarayı hükûmete karşı cephe almak mecburiyetinde bırakan Sokullu'ya aittir: 1578 = 986 vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

7 Ağustos = 25 Cumâda-l-âhire, Pazar: «Vekil-i-Saltanat» ünvâniyle Sadâret-kaymakamı olan ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa'nın ölümü.

(Hayatının en büyük gayesi olan «Müht-i-Hümâyûn» uğrunda çevirmedığı dolap kalmıyan ve hattâ daha Kanunî devrinde bile Orta-Anadolu'nun o yüzden kan içinde kalmasına sebep olan Lala Paşa ikinci vezirliğe kadar çıktığı ve usûlen sırası bile geldiği halde mahrum bırakılıp Mühtün yıllardanberi can düşmanı olan üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'ya gönderilmesinden o kadar müteessir olmuştur ki, bir rivayete göre :

«Hemen o gün türbe-i Hazret-i Hâlid'e gitmiş ve bir âh-ı cengâh çekerek âlâm-ı dünyâdan halâsını niyâz etmiş ve konağına avdetini müteâkib füc'eten terk-i dağdağa-i âlem kılmıştır».

Fakat Solakzâde'ye göre Lala Paşa «iki üç gün hasta» yattıktan sonra can vermiş ve Hammer'e göre de Mühtsüzlüğe dayanarak zehir içmiştir: Yukarıki fıkra-ya da bakınız. — İhtirâsâtına bütün dünyâyı fedâ edecek kadar haris olmakla ve Kıbrıs fethindeki hizmetlerine mukabil bu memlekete çok büyük zararları dokunmuş bulunmakla beraber, diğer devşirmelere nisbetle çok zeki, müdebbir ve tecribeli bir vezir olduğu da muhakkak olan Lala-Mustafa Paşa'nın Kanunî, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerindeki en mühim rolleri için 1559=966 vukuâtının «29 ve 31 Mayıs», ve «7 Temmuz», 1576 = 975 vukuâtının «30 Kânunuevvel», 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» 1570=977 vukuâtının «15 Mayıs», 1571=979 vukuâtının «15 Eylül», 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan» ve «27 Teşrinisâni», 1579 = 986 vukuâtının «7 Kânunusâni», 1579=987 vukuâtının «27 Temmuz», «23 Ağustos» ve «22 Eylül», 1580 = 987 vukuâtının «7 Kânunusâni», ve nihayet yukarda bu sene vukuâtının da «28 Nisan» fıkralarına bakınız. — Lala-Mustafa Paşa'nın ölümü üzerine Sadâret-kaymakamlığına biraz evvel Rumeli beylerbeyliğinden vezârete terfi edilmiş olan Siyavuş Paşa tayin edilmiştir).

25 Ağustos = 14 Receb, Perşembe: «Müht-i-Hümâyûn» un Şark serdârı Koca-Sinan Paşa'ya tevdi.

(Sinan Paşa'ya gönderilen Müht'ü Kapucular-Kethudâsı Yemişçi-Hasan Ağa götürmüş ve yeni Vezir-i-a'zamı debdebe ve tantana içinde azamet taşıyarak Gürcistan'da dolaşırken Tiflis civârındaki karargâhında bulmuştur: Bu münasebetle orduda top şenlikleriyle tebrik merâsimi yapılmıştır).

10 Teşrinievvel = 1 Ramazan, Pazartesi: Boş yere Gürcistan'da dolaştıktan sonra Kars önlerinde ordusuna tuhaf bir harb manevrası yaptıran Vezir-i-a'zam Serdâr-Sinan Paşa'nın Erzurum'a hareketi.

(Koca-Sinan Paşa İstanbul'dan gelip ordunun başına geçtikten sonra Gürcistan'da şöyle bir dolaşıp tantana ve debdebe göstermekten başka bir şey yapmamış, Devşirmelerin canları Türk canından çok tatlı olduğu için selefi gibi bu da hiç bir harbe girmemiş, Gürcistan'dan Kars'a gelince gûyâ Tebriz'i fethetmek için bir takım hazırlıklarla meşgul olmuş ve nihayet mevsimin geçtiğini bahâne ederek tıpkı selefi gibi Erzurum kışlağına çekilmek üzere bu gün Kars'dan hareket etmiştir. Sinan Paşa'nın Kars'da tuhaf bir harb manevrası vardır : Peçevi bunu şöyle anlatır: «Bu mahalde çün a'dâ ile ceng-ü-perhâş ve bir dürlü uğraş olmadı:

— Bâri karşumuzda olan tell-i refii, yâni depe-i azimeyi adû farzidelüm ve üstüne at sürelüm ve her kesün alayunu ve yürüyüşünü görelüm!

diyu ol tell-i refia ile her taraftan at sürdüler ve toplar ve tüfenkler attular ve âleme Allah! Allah! sadâsiyle velveleler bıraktular! Kendüsü dahî bizzat kılıcın sıyrup gâh

çaldı, gâh ürdü, gâh atın sürdü ve bilcümle bir nice evzâ'-i acibe ızhâr idüp durdu! Egergi, ba'zılar hıffetine hamlettiler ise ba'zılar gelen elçilere kemâl-i celâdet-u salâbet ızhâr itti didiler!»!

Peçevî'nin istihfâfına rağmen her halde bunun biraz Don-Kişot'ça yapılmış bir nevi harb manevrası olduğu anlaşılmaktadır: Fakat cenubi Kür boylarını Safavilerden temizlemek için yapılması zarurî bir harb dururken böyle bir harb oyunuyla iktifâ etmek tabii Don-Kişotluktan başka bir şey değildir).

9 Teşrinisâni = 1 Şevvâl, Çarşamba: Koca-Sinan Paşa ordusunun boşuna dolaştırıldıktan sonra Erzurum kışlağına gelişi.

(Lala-Mustafa Paşa'nın yerine Şark ordusunun başına maatteessüf geçtiği gündenberi boş yere Gürcistan'da dönüp dolaşmaktan başka bir şey yapmamış olduğu için umumiyetle tenkid edilen Sinan Paşa Kars'dan Erzurum'a gelinceye kadar yollarda bir ay geçirdikten sonra nihayet bu gün Erzurum kışlağına varmış ve askerinin bir kısmını terhis edip bir kısmını da muhtelif kışaklara dağıtmıştır).

1581 = 988

7 Kânunusâni = 1 Zülhicce, Cumartesi: Safavilerin sulh teklifi.

(Yeni serdârın Şark ordusuna takviye kıt'alarıyla gelmiş olması Safavileri iki defa elçi gönderip sulh istemek mecburiyetinde bırakmış gösterilir: Bu elçilerin birincisi Maksûd-Hân, ikincisi Tâbût-Ağa'dır. İlk elçinin Diyarbekir civârındaki Çermik konağında veyahut daha sonra Kars'da geldiğinden bahsedilirse de muvâsalat tarihi belli değildir; ikincisi bu gün gelmiştir: Bunların teklifi, kan dökülmesine nihayet verilmek üzere Kanunî devrindeki hududun esas ittihazından ibarettir; böyle bir teklife göre son fütûhâtın kâmilten Safavilere iâdesi lâzımgelecektir! Ta-bîî bu tuhaf teklifler kabul edilmemiş ve hattâ siyasî ve askerî bir prensip olarak:

«Türk atının ayak bastığı yerler Türkiye'ye aittir!»

düstûriyle cevap verilmiştir. Zâten İranlıların bu sulh teklifleriyle bir oyalama siyaseti tâkib etmekte oldukları da rivayet edilir).

Gazi-Giray'ın Kür boyundaki Safavî karargâhına baskın hareketi.

(Dahill vaziyetlerinin karışıklığına rağmen Osmanlılarla mücâdeleden yılmıyan Safaviler kaybettikleri orduların yerine tâze kuvvetler hazırlamakta kusur etmemişler ve gene Kür cenubunda bir ordu kurmaya başlamışlardır: Bu ordunun kumandanlığına İran şâhı Hudâbende'nin eniştesi olan Ustaclu-Selman-Hân isminde bir Türkmen şâhı tâyin edilmiş ve kendisine Şamahı hanlığı, yâni Şirvan valiliği de verilmiştir; bu suretle Selman-Hân Osmanlılardan istirdâd edeceği eyâletin valiliğine tâyin edilmiş demektir. Bu Selman-Hân'ı o sırada İran Vezir-i-a'zamı'nda bulunan Mirzâ-Selman'la karıştırmamalıdır: Mirzâ-Selman için yukarda 1578 = 986 vukuâtının «27 Teşrinisâni», fıkrasına bakınız. — 1579 = 987 vukuâtının «7 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kırım hanı ikinci Mehmet-Giray'ın eski serdâr Lala-Mustafa Paşa'ya yaptığı elbirliği teklifinin reddi üzerine Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya pek az asker bırakarak ordusunu alıp memleketine gitmesi Şirvan müdâfaasını çok zayıflatmış olduğu için, fırsattan istifade etmek istiyen Ustaclu Selman-Hân Şamahı üzerine bir akıncı kolu gönderip şehri işgal ettirmişse de, Osman Paşa'nın derhal yolladığı bir kuvvet Safavileri mağlûb edip tekrar Kür cenubuna atmış ve bu karşılıklı hareketlerden itibaren Selman-Hân'ın hazırlıkları büsbütün hararetlenmiştir.

Bu sırada Bakü'ya gelip Petrol menbâlarının ıslâhı ve kalenin tāmiri gibi işlerle

meşgul olan Özdemir-oğlu'nun Kırım hanından gelen 4-5 bin Tatar askeriyle takviye edilmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır. Han'ın kardeşi Gazi-Giray da bir miktar askeriyle zâten Osman Paşa'nın yanındadır. Selman-Hân'ın Kür cenubundaki hazırlıklarını gözünden kaçırmıyan Paşa, bu Safavî ordusunu tekemmülünden evvel ezmek için Gazi-Giray'ı Osmanlı-Kırım kuvvetlerinden mürekkep bir fırka başında Kür boyuna sevketsin, Safavî karargâhının etrafına bir gece karanlığında varan Gazi-Giray kuvvetlerini üçe bölüp pusu tutmuş ve bir rivayete göre «Şebhûn = Gece-baskını» ve ikinci bir rivayete göre de sabaha karşı âni bir taarruz yaparak 17-18 bin kişilik İran ordusunu birdenbire bastırıp imhâ etmiştir: Bu baskından ancak 300 düşman askeri kurtulabildiği hakkında bir rivayet vardır. Ustaclu Selman-Hân yaralı olduğu halde çıplak bir atla kaçmış ve kızkardeşi olan kahraman Türkmen kızı erkekleri bile hayrân eden büyük bir şecâatle harbetmiştir.

Bu mühim vak'anın gün tarihi belli değildir: Yalnız Abdurrahman Şeref merhum «Özdemir-oğlu» hakkındaki monografisinde bâzı «Dîvân-ı-Hümâyûn» vesikalarına istinâden Hicretin 988 senesi sonlarına müsâdîf olduğunu tesbit ettiğine göre, Milâdın işte bu 1581 senesinin başlarında vukua gelmiş olması lâzımgelir.

Bu büyük muvaffakiyet, gittikçe büyüyen bir tehlikenin menbâında bastırılması demek olduğu için, Üçüncü Murad Osman Paşa ile Gazi-Giray'ı ve yanında bulunan yığınlarını taltif etmiştir: Kırım prenslerinin bir çok esirler ve ganimetlerle dönmüş oldukları rivayet edilir. — Bu hareket üzerine İran'ın «Vekîl-i Şâhî», denilen vezir-i-a'zamı Mirzâ-Selmân'ın kumandasında sevk edilen büyük bir Safavî ordusu bu sıralarda Baku'ya gelip kırk gün muhâsara etmişse de, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Baku muhafızlığına tâyin etmiş olduğu Ahmed Bey'in kahramanca müdâfaası İran ordusunu muhasarayı kaldırıp Kür cenubuna çekilmek mecburiyetinde bırakmıştır).

1581 = 989

6 Temmuz = 4 Cumâda-l-âhire, Perşembe: Üçüncü Fransız kapitülâsyonu.

(Bundan evvel Kanunî ve İkinci Selim devirlerinde Fransızlara iki kapitülâsyon fermanı verilmiştir: 1536=942 vukuâtının «18 Şubat» ve 1569=977 vukuâtının da «18 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. Bunların ikincisinde Türk limanlarına gelecek Cenova, Sicilya ve Ankona ticaret gemilerine münhasır olan Fransız bandırasıyla seyahat mecburiyeti gittikçe örfî bir surette Venedik, İngiliz ve Portekiz gemilerine de teşmil edildiği için, İngiltere kraliçesi Elisabeth'in şikâyeti üzerine İngilizler bu lüzumsuz mecburiyetten istisnâ edilmişlerdir: 1579=987 vukuâtının «Mart=Muharrem» fıkrasına bakınız. Fransa kralı Üçüncü Henri işte bu vaziyet üzerine İstanbul'a gene o 1579=987 tarihinde «Baron de Germales» üvânını taşıyan «Sieur de Germigny», isminde bir sefir göndermiş ve bu elçisine İngiliz bayrağına verilen istisnâ hakkının geri aldırılmasını, o sırada Türkiye ile sulh akdine çalışan İspanya'nın bu teşebbüsüne mâni olmasını ve Türkiye ile eski sâimîf münasebetlerin iâdesine çalışmasını emretmiştir. Fransa elçisi bir buçuk sene kadar uğraştıktan sonra İspanya ile nihayet üç senelik bir mütâreke akdedilmesine mâni olamamışsa da, Türk limanlarında ticaret hakkını Fransız bandırasına hasreden üçüncü bir kapitülâsyon fermanı istihsâline muvaffak olmuştur: Bu yeni fermanın birinci maddesi mucibince Venedik, Ciniviz, Portekiz, İngiliz, Katalan, Sicilya, Ankona ve Ragusa = Dubrovnik gemileri Türk limanlarına hep Fransız bayrağı altında gelmek mecburiyetindedir! Fakat İngilizlerin mukabil teşebbüsleri üzerine kendi gemilerine yüklenen bu mükellefiyet tatbik edilmemiş ve Fransızların i'tirâzına rağmen onlar gene kendi bayraklarıyla gelmekte devam etmişlerdir. Bundan başka üçüncü madde mucibince Fransa sefiri diğer elçilere takaddüm hakkını da kazanmıştır: Her halde Kanunî devrindenberi varlığını bile

Türk himâyesine borçlu olan zayıf ve fakir Fransa'ya lüzumundan çok fazla yüz verildiği halde hemen dâimâ ihânet görülmüştür).

22 Temmuz = 20 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Şark serdârı Vezir-i a'zam Koca-Sinan Paşa'nın Erzurum'dan İstanbul'a gelişi.

(Şark serdârlığına tâyininden evvel eski rakibi Lala-Mustafa Paşa'nın elinden bu büyük mevkiî kapmak için İstanbul'da atmadığı palavra kalmıyan ve hattâ kendisi serdâr olduğu takdirde İran'ı bir hamlede fethedip şâhı esir edeceğinden bile dem vuran Koca-Sinan Paşa Şark'a gidip Lala'nın yerine geçtikten sonra, Gürcistan'da şöyle bir gösteriş gezintisi yapmış ve ondan sonra da mevsim sonunu bahâne ederek Erzurum kışlağına çekilip keyfinden başka bir şey düşünmemiş olduğu için Osmanlı müverrihlerinin diline düşmüştür. Koca-Sinan Paşa, Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bin türlü müşkilât içinde ve bilhassa takviye ihtiyacında bulunmasına rağmen ona bile yardım etmemiştir; çünkü Osman Paşa ile Yemen meselesindenberi arası açıktır: 1568=975 vukuâtının «13 Mayıs» ve 1569=976 vukuâtının da «3 Mayıs» fıkralarına bakınız. Her halde bütün bu Lala Paşalarla Koca Paşalar gibi devşirmeler nazarında ne ordunun, ne devletin, ne memleketin hiç bir kıymet ve ehemmiyeti yoktur: Bunlar en küçük ihtirâslarına bu milletin en büyük ve en hayatî menfaatlerini bile fedâ etmekten hiç bir zaman çekinmemiş adamlardır. İşte bundan dolayı Şark serdârlığında debdebe göstermekten başka bir şey yapmamış, yapmak istememiş ve yapamamış olan Koca-Sinan Paşa 1580 = 988 senesi 9 Teşrinisâni = 1 Şevvâl Çarşamba günü geldiği Erzurum kışlağında kışı geçirdikten sonra yaz gelince bir rivayete göre izin alarak ve diğer bir rivayete, göre de Üçüncü Murad'ın oğlu ve veliahdi şehzâde Mehmed'in yakında yapılacak sünnet düğününde bulunmak üzere dâvet edilerek Erzurum'dan kalkmış ve o kadar atıp tuttuktan sonra hiç bir şey yapamadığına sıkılmadan bu gün İstanbul'a gelmiştir: Bu sırada ikinci vezir Siyavuş Paşa, üçüncü vezir Mesih Paşa, dördüncü vezir Cerrah-Mehmet Paşa'dır ve Rumeli beylerbeyliğinde İbrahim Paşa, Yeniçeri-ağalığında da Ferhad Ağa bulunmaktadır: Bu Ferhad Ağa evvelce Budin beylerbeyi Sokullu-Mustafa Paşa'yı elçabukluğuyla izâle edivermiş olduğu için parlamış olan ve sonraları Şark serdârlığı ile Vezir-i a'zamlığa kadar yükselen eski Baş-Emirâhur Ferhad Ağa'dır: 1578 = 986 vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

1582 = 990

29 Mayıs = 6 Cumâda-l-ülâ, Salı, Üçüncü Murad'ın oğlu ve veliahdi şehzâde Mehmed'in Osmanlı tarihinde en muhteşem şenlik sayılan elli yedi günlük sünnet düğününün ilk günü.

(Bin-bir-gece masallarını bile gölgede bırakan eski Osmanlı düğünleri hakkında hem vakayî-nâmelerde, hem «Sûrnâme» denilen manzum ve mensur eserlerde bir çok tafsilât verilir. Evvelce bunlar hakkında küçük bir fikir vermiş olmak için Kanunî devrindeki İbrahim Paşa düğünü kısaca gözden geçirilmiştir: 1524 = 930 vukuâtının «22 Mayıs» fıkrasına bakınız. Halkın da iştirâk ettiği bu sünnet ve izdivaç düğünleri eskiden «At-meydanı» denilen şimdiki «Sultanahmet-meydanı»nda yapılır. On beş günden otuz, kırk ve hattâ kırk beş güne kadar bir çok gecelerle günler süren bu uzun şenliklerin hazırlıkları aylarca evvelden başlar ve hazinelerle paralar sarfedilir: Fakat bunlara büyük ve küçük, müstakil ve tâbi devletlerin hepsi dâvet edildiği için, onlardan gelen muhteşem ve efsânevî «pişkeş»ler düğün masraflarını gölgede bırakır. Sonradan «Üçüncü Mehmet» ismiyle tahta çıkacak olan şehzâde Mehmed'in işte bu 29 Mayıs=6 Cumâda-l-ülâ Salı gününden 24 Tem-

muz = 3 Receb Salı gününe kadar 57 gün süren meşhur sünnet düğünü bâzı rivayetlere göre bu gibi Osmanlı şenliklerinin en muhteşemidir. — Kanunî devrinin sonlarında 1566=973 senesi 26 Mayıs=7 Zülka'de Pazar günü dünyaya gelmiş olan şehzâde Mehmed'in yaşı bu sırada tam 16 sene, 5 gündür; yâni 17 yaşına basalı beş gün olmuş demektir. — Şehzâdeyi Dördüncü vezir Cerrah-Mehmet Paşa sünnet etmiştir; Bunu düğünün birinci yahut kırkinci gününe müsâdif gösteren iki rivayet vardır; bu münasebetle sünnetçi Paşa'ya padişah on bin altınla som altından bir leğen-ibrik, otuz top kumaş ve bir kaç muhteşem hil'at ihsan etmiş, Vâlide-Sultan da üç bin altınla bir çok hil'atler ve kumaşlar göndermiştir.

Bundan evvelkilerde olduğu gibi bu düğünde de muhtelif esnaf teşkilâtlarından her biri kendi san'atına ait bir eser teşhir etmiştir: Taşköprülü-zâde Mehmet Kemâlüddin Efendi «Târîh-i-Sâf» ismiyle de anılan «Tuhfet-ül-ahbâb»'nda bu seferkilerin en mühimlerini şöyle anlatır :

«Ehl-i hırfet kendülere münâsib san'at ile Rikâb-ı-Hümâyunlarına arz-ı hedâyâ idüp Pâdişâh-ı gerdun-vekaar dahi ihsân-ı bî-şümâr ile her birini mesrûr ider idi : Bir gün hammâmçılar tekerlek üstünde âlât-u-esbâbı mükemmel bir hammâm şeklini binâ ve içinde bir iki dellâk peydâ idüp At-meydanuna getürdüler ve halk-ı âlem temâşâ itti. Bir gün dahi eşcâr-u-sebzezâr ve nice gazâl ve kebk-i tiz-refâtâr ve âhû ve ganem ile zîb-ü-ziynet bulmuş bir dâğ-ı masnûu san'at ile At-meydanuna getürdüler: Her gören masnû' idüğünü tahayyül idemeyüp hakiki dâğ sandılar! Bunun emsâli garâib-i eşkâl peydâ olmuşdur ki müstakil kitâba mütehammil olmağın bu muhtasarda tahrir olunmadı».

Solakzâde'nin şu kaydı de donanma fişekçiliğinin ne kadar ilerlemiş olduğunu gösterir :

«Gicelerde ise fişenk seyri olup gâh hisârlar ve gâh dağlar sûretleri yakup evc-i âsmân sanki şihâb-ı bî-pâyân ile müzeyyen olurdu».

Şekercilerin şekerden yaptıkları şehirler, dağlar, câmiler ve daha bir çok mücemesen şekiller hakkında da bir takım tafsilâta tesadûf edilir.

Bu düğünde Osmanlı menbâlarının ehemmiyetle kaydettikleri iki mühim nokta vardır :

1 — Bundan evvelki düğünlerde padişahlar vüzerâ ve umerâ ve ulemâ meclislerine dâvet sâhibi sıfatıyla bizzat riyâset ettikleri halde, Üçüncü Murad bu an'aneyi bozmakla kendisini cem'iyetin üstünde fevkalâde bir mahlûk saymaya başladığını göstermiştir :

«Pâdişâh-ı nik-kirdâr bizzât hem-meclis olmağı ihtiyâr itmediler: Üç meclis-i azîme ki tertîb olundu, üçünde dahi Vezîr-i-a'zam sadr-ı meclis idi»

Üçüncü Murad düğün eğlenceleriyle şenliklerini, oyunlarla temsilleri İbrahim Paşa sarayından seyretmiştir :

«Her gün kendüler bizzât At-meydanuna nâzır İbrahim Paşa sarayında vâkı' şehnişinde oturup taşra fukarâya akça ile memlû gümüş tepsiler atarlar idi».

Edirneli-Mehmet de «Nuhbet-üt-tevârih» inde bu noktayı şöyle anlatır :

«Haftada bir gün ni'met yağması ve her üç günde bir Pâdişâh-ı âlemin in'am-ı zer-ü-sîme müteallik mekârim-i bî-imtihâsı mukarrer idi: Farzâ ki bir revzeneden kendüler gümüş tepsiler ile akça ve altun saçarlardı ve bir revzeneden şehzâde-i cıvan-bahtları dest-i direm-pâşları ile bezl-i emvâl iderler idi».

Sarayla hükûmet arasındaki eski vazife ve salâhiyet müvâzenesi Üçüncü Murad devrinden itibaren artık tamamıyla bozulmuş ve bu tarihi müvâzeneyi kendi lehine ihlâl etmek istiyen Sokullu'nun tahakkümüne karşı açılan mücâdelede muvaffak olduktan sonra bütün salâhiyetleri nefsinde tophyan padişah kendisini kanunun fevkinde müstesnâ bir mahlûk gibi görmeye başlamıştır: Bu mesele için yukarda 1580=988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına da bakınız.

2 — Yeniçeri ocağı kanunlarının da ilk defa olarak işte bu düğünde bozulmaya başladığı rivayet edilir. Bunun sebebi, padişahın kendi irâdesini kanunla an'aneden üstün tutmaya başlamış olmasıdır. Rivayete nazaran düğünde hüner göstermiş bâzı kimselerden ne mükâfat istedikleri sorulunca Yeniçeri ocağına kaydolunmalarını

rica etmişler ve Ocağın muhâlefetine rağmen padişahın irâdesiyle kaydedilmişlerdir!

«Koçu Bey risâlesi»nde bu nokta şöyle izah edilir :

«Tâife-i mezbûreye riâyet olunmak lâzımgeldikde cümlesi Yeniçerilik isteyüp gayri nesne ile müteselli olmayacak taraf-ı saltanat-ı aliyyeden murâdlarına müsâade buyrulup ol tarihte Yeniçeri-ağası olan Ferhad Ağa'ya emrolundukda Ağây-ı müşârûnileyh dahî Ocak zâbitleriyle meşveret idüp cümlesinün re'yi bunun üzerine oldu ki:

— Böyle olursa Ocağunuza ecnebi ve bîgâne dühûl ider; Ocakda cârî olan kanun ve kaide elden gider; Devlet-i Aliyye'ye bunun zararı vardır!

diyü râzî olmadılar. Bil'âhire âkubet-endiş olmiyan ba'zî nüdemâ ve mukarribânın Pâdişâh-ı âlem-penâh Hazretlerine ilhâk-u-recâlarıyla taraf-ı saltanat-ı aliyyeden tekrar murad olunup Ağây-ı müşârûnileyh yine kabul itmeyüp azlî ihtiyâr eyledi; yerine Ağa olan Yusuf Ağa (Ağa-çırağı) nâmiyle tâife-i mezbûreyi Ocağa idhâl idüp bir bid'at ihdâs eyledi».

Bununla beraber, Selânikî ve Peçevî gibi o devirde ve ondan biraz sonra yaşamış müverrihlere göre Ferhad Ağa asker arasında çıkan bir kavga üzerine azledilmiş ve hattâ Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa tarafından :

— Bre Kara köpek!

diye tahkir edilmesi aralarındaki husûmetin menşei olmuştur. Ferhad Ağa için yu-karda 1581 = 989 vukuâtının «22 Temmuz», fıkrasına ve Yeniçeri Ocağı için de 1361—1362=793 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Tabii bütün bunlar Osmanlı idaresinin artık keyifleşmeye başlamış olduğunu gösteren korkunç emârelerdir; Bu hâl üç asırdır muntazam işliyen bir cihâzın artık eskimiye başlaması demektir).

27 Ağustos = 7 Şa'bân, Pazartesi: Kefe'de toplanan takviye küt'alarının Demir-Kapu'ya sevkı.

(Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın emrinde bulunan Kırım prenslerinden Gazi-Giray'ın 1581=988 vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz bas-kın hareketlerindenberi Şirvan Osmanlılarla Safavîlerin dâimî bir mücâdele sa-hnesi hâlinedir: Gazi-Giray'ın o parlak baskın hareketi üzerine İran Vezir-i-a'zamı Mirzâ-Selmân kumandasında büyük bir Safavî ordusu Şirvan'a girip Şamahı'yı al-mış ve Kırım prensini de gene o civarda bozguna uğratmışsa da, gene aynı fıkra-da gördüğümüz Baku muhasarasının neticesiz kalması üzerine bu Safavî ordusu Şirvan'ı bir kere daha tahliyye mecbur olmuştur. Bu vaziyet üzerine şahın istir-dat vazifesiyle Şirvan valiliğine tâyin ettiği Peyker-Hân on beş bin kişilik bir ordu başında tekrar Şirvan'a girmiş, fazla askeri olmiyan Paşa'nın iki üç bin kişilik bir kuvvetle gönderdiği Gazi-Giray 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasında bahsi geçen eski Şirvan prenslerinden Ebubekir-Mirzâ'nın ihâneti ve hattâ düş-mana ilthîhâki yüzünden mağlûb olduktan sonra kaçarken bir ağaca çarpıp atın-dan yuvarlandığı için esir edilip İran'daki Alamut kalesine sevk edilmiş, ondan sonra Kabala kalesinin ihtiyâten tahkîmi için Osman Paşa'nın bir miktar askerle sevkettiği «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Bey Safavîlerin muhasarasına uğ-ramış, düşmanların içerdeki Osmanlı askerine sulh akdedilmiş olduğu için artık mukavemete hâcet kalmadığı hakkında saldıkları haberlere kapılan asker Dal-Mehmet Bey'i tehdid ederek dışarı çıkınca kılıçtan geçirilmiş ve hattâ Gazi-Giray gibi zavallı Mehmet Bey de esir edilip Alamut kalesine sevk edilmiş ve ondan son-ra da Peyker-Hân Demir-Kapu taraflarına kadar akın etmiye başlamıştır. Bu mühlik vaziyette parasızlıkla kuvvetsizlikten çok bunaldığı için mukabil harekete geçemiyen Osman Paşa nihayet uzun bir arıza ile bütün vaziyeti padişaha bildirip yardım istemekten başka çare bulamamıştır: Paşa'nın bu arızasını «Budak Bey» isminde bir sancak beyine tevdi ederek Kafkasya ve Kırım üzerlerinden İstanbul'a gönderdiği rivayet edilir. Tabii bu fecî vaziyetin bütün mes'ûliyyeti Lala-Mustafa Paşa ile halefi Koca-Sinan Paşa gibi şahsiyyâta kapılarak Osman Paşa'yı takviye etmemiş olan serdâra aittir.

Özdemir-oğlu'nun arızasına karşı çok hassas davranan Üçüncü Murad bir taraftan Kırım hânı ikinci Mehmet-Giray'ı tekrar sefere memur etmekle beraber, bir taraftan da Sivas beylerbeyi Haydar Paşa ile Köstendil, Silistre ve Niğbolu sancak-beylerinin askerlerini alıp derhal Kefe'ye gitmelerini emrettikten başka İstanbul'dan da üç bin Yeniçeri ile Sinan Ağa isimindeki Kethudâlarının kumandasında silâhdar bölüklerini göndermiş ve hazine olarak da 86 yük, yâni 8 milyon 6 yüz bin akça yollamıştır: Bu para, o zamanki râyicine göre takriben 140 bin altın kadardır. — Kefe'de toplanan yardım kuvvetlerinin Demir-Kapu'ya isâli vazifesiyle başkumandanlığına Kefe beylerbeyi Ca'fer Paşa tâyin edilmiş ve işte bu gün hareket eden bu mühim kuvvet 80 günlük bir yolculuktan sonra 24 Teşrinisânî=27 Zülka'de Çarşamba günü Demir-Kapu'ya varmış ve çok müşkil bir vaziyete nihayet verdiği için muvâsalatı şenliklerle tes'îd edilmiştir).

6 Kânunuevvel = 10 Zülka'de, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın azli. [*]

(Şark serdârlığında kuru bir gösterişten başka bir şey yapmadığı için artık İstanbul'da bir alay mevzûu hâline gelen Sinan Paşa'nın azline iki sebep gösterilir: 1 — Kendisi daha Erzurum'dayken İran şâhının her türlü fedâkârlıklarla ve istenilen şerâitle sulh akdetmek üzere «İbrâhim-Hân-ı Türkmânî» isminde bir elçi göndermekte olduğunu arzetmiş ve İran'ın Kum valisi olan bu elçi bir rivayete göre 1000 kişilik ve diğer bir rivayete göre de 365 kişilik bir malyyetle ve 419 hayvan yükü tutan kıymetli hediyeler ve eşyâlarla bir rivayete göre Sinan Paşa'dan biraz evvel, ikinci bir rivayete göre onunla beraber ve üçüncü bir rivayete göre de ondan bir müddet sonra İstanbul'a gelmiş, izzet ve ikramla müsâfir edilip yukarıki fıkra da gördüğümüz muhteşem sünnet düğününde dâvetli olarak bulunmuş ve nihayet düğünden sonra sulh meselesiyle meşgul olmak istiyen Üçüncü Murad kendisini huzuruna celbettirip şâhın ne gibi fedâkârlıklara katlanacağını ve ne gibi tekliflerde bulunduğunu sormuşsa da, hiç bir fedâkârlık meselesinden haberi olmayan ve hattâ hiç bir teklif getirmemiş olan Safavî sefirinden şu tuhaf cevabı almıştır :

— Sadr-i-a'zamunuz şâhumuzdan sulh umûrun mükâleme için bir mu'temedin taleb

[*] Bu fıkradan itibaren Milâdî tarih birdenbire on günlük bir fark göstermeye başlamaktadır: Birinci cildin başındaki mukaddimeye izah edildiği gibi, Milâd takviminin iki devri vardır; 1. devrine «ère julien», 2. devrine «ère grégorien» denir: Hicretin 990 senesi Ramazan ayının 17 inci Cuma günü, bizim buraya kadar tâkib ettiğimiz «Julien», devrinin 1582 senesi Teşrinievvvel ayının 5 inci gününe müsadiftir. İşte bu «5 Teşrinievvvel» günü, o zamanki Papa On üçüncü Grégrien'in müneccim Lilio'ya yaptırdığı takvim islâhâtı üzerine birdenbire on gün ilâvesiyle «15 Teşrinievvvel», itibar edilmiştir. Eski Romalılardan kalan ve meşhur «Jules César»ın emriyle Milâttan evvel 46 tarihinde tertib edildiği için «Calendrier julien», denilen eski takvim hakikî güneş senesine nisbetle dokuz asırda yedi gün geri kaldığı için, Onüçüncü Grégoire devrinde on günü bulan bu fark itibari olarak ortadan kaldırılmış ve bir daha böyle bir fark olmasına meydan vermiyecek bir takım islâhât yapılarak o zamanki papanın isminden dolayı «Calendrier grégorien», denilen şimdiki milâdî takvim devri başlamıştır. — Ortodoks kilisesi bu katolik islâhâtını kabul etmeyip «Julien» takvimine sâdik kaldığı için, 1582 de on günü bulan «Julien-Grégorien» farkı 1700, 1800 ve 1900 tarihlerinde birer gün artarak nihayet on üç güne çıkmıştır: Osmanlı hükûmetinin Tanzimât'dan sonra kullandığı «Râm» takvimi işte bu eski «Julien», takviminden alınmıştır. — Bizim burada tâkib etmekte olduğumuz XVI ncı asır vukuâtı itibariyle «Grégorien» takvimini «Julien»e takvil için birincisinden on gün tarhetmelidir. — Daha fazla tafsilât için birinci cildin başındaki mukaddimeye bakınız.

itmüş idi; bu hakîri gönderdi ve: (Gör pâdişâhun recâsı ne yüzden ise bana gelüp va'ayı bildür!) diyü sipârîş itti. Benüm risâletüm ancak bu kadardur; nihâyet mukadder olan bir yıldan ziyâde intizâr ile Saâdetlü Pâdişâhun niam-i bisyârına müstağrak olmamuz imüş!

İbrahim-Hân'ın bu tuhaf cevabı üzerine Üçüncü Murad Vezir-i-a'zam Sinan Paşa'dan şâhın nâmelerini isteyip tetkik etmiş ve bunlarda da Sinan Paşa'nın idd'âsını teyid edebilecek bir ifâdeye tesadüf edememiştir! Tabî bu suretle Koca-Sinan Paşa'nın yalan söylediği, padişahla hükûmeti aldattığı ve Safavîlerin hiç bir sulh talebinde bulunmamış ve bil'akis Sinan Paşa'nın böyle bir elçi istemekle Türkiye'yi sulh istiyor gibi göstermiş olduğu meydana çıkmıştır! Bu misli görülmemiş sahtekârlıktan dolayı Sultan Murad'ın çok haklı olarak son derecede hiddetlendiği rivayet edilir.

2 — Son gelen haberlere nazaran Şark işlerinin iyi gitmemesinden ve Safavîlerin yeni tecâvuzlarından çok müteessir olan Üçüncü Murad'a karşı Vezir-i-a'zam Sinan Paşa'nın büyük bir cesâret göstererek ecâdâ gibi bizzat sefere çıkıp ordusunun başına geçmesinden başka çare olmadıgından bahsettiği hakkında bir rivayet vardır: Bu rivayete göre Sultan Murad rahatını bozmak istemediği için bu haklı tekliften memnun olmamış ve bilhassa padişahın kendi nüfuz dâireleri olan saraydan uzaklaşmasına haremdeki kadınlar partisi muhâlefet etmiştir: Bu mesele için 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Koca-Sinan Paşa'nın azli işte bu sebeblerle izah edilir.

Sinan Paşa'nın bu birinci sadâreti 1580=988 senesi 25 Ağustos=14 Receb Perşembe günü Tiflis civârındaki karargâhında «Mühr-i-Hümâyûn»un kendisine tesliminden işte bu 1582=990 senesi 6 Kânunuevvel = 10 Zülka'de Pazartesi gününe kadar 2 sene, 3 ay, 2 gün sürmüştür. Selânîki'nin kaydine göre azlinden sonra bâzan Üsküdar'daki konağında ve bâzan da çiftliğinde «âh-ı derd-nâk-i hasret» çekerek vakit geçirmekte olan Koca-Sinan Paşa'yı pâyitahttan uzaklaştırmak için Üçüncü Murad :

— İstanbul zahîresine sıklet virmesün: Malkara otlu sulu yerdür, anda karâr eyesün!

diye haber göndermiş ve işte bu tuhaf irâde üzerine Sinan Paşa Malkara'ya sürülmüştür. — Hammer Koca-Sinan Paşa'nın azlini «20 Zülka'de = 5 Kânunuevvel» tarihine müsâdif gösterirse de, Hicrî 990 senesinin 20 Zülka'de günü 1582 Kânunuevvel'inin beşinci değil, on altıncı Perşembe gününe ve buna mukabil Kânunuevvel'in beşinci günü de Zülka'denin dokuzuncu Pazar gününe müsâdiftir).

24 Kânunuevvel = 28 Zülka'de, Cuma: Vezâret-i-uzmâ makamına ikinci vezir Kanije'li-Siyavuş Paşa'nın tâyini.

(Muâsır bir menbâ olan Selânîki tarihinde bu tâyin «Zülka'denin yirmi sekizinci Düşenbih günü»ne müsâdif gösterilir; «Düşenbih» Pazartesi'dir: Halbuki bu sene Zülka'denin 28 inci günü Pazartesi değil, Cuma'dır; her halde bunda bir zühul ve yahut istinsah hatası olduğu muhakkaktır: Pazartesi kaydı doğru olduğu takdirde ise gün isminin «Cuma» şeklinde tashihi lâzımgelir. Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz bu «24 Kânunuevvel = 28 Zülka'de Cuma» rivayeti doğru olduğu takdirde, Koca-Sinan Paşa'nın azlinden itibaren Vezâret-i-uzmâ makamının 18 gün münhal kalmış olması lâzımgelir: Bâzı Osmanlı menbâlarında Sinan Paşa'nın azliyle Siyavuş Paşa'nın sadâreti «Zülhicce = Kânunuevvel - Kânunusâni» ayına müsâdif gösterilirse de bu rivayet daha zayıftır.

Yeni Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa Macar yahut Hırvat devşirmesidir: İlkönce saray hizmetlerinde ve ondan sonra da sırayla Yeniçeri-ağalığında ve Rumeli-beylerbeyliğinde bulunmuş ve nihayet 1580=988 tarihinde Kubbe veziri olmuştur: Lâla-Mustafa Paşa'nın 1580=988 senesi 7 Ağustos=25 Cumâda-l-âhire Pazar günü vefatı üzerine Siyavuş Paşa ikinci vezir olmuş ve o tarihten itibaren Koca-Sinan Paşa'nın 1581=989 senesi 22 Temmuz = 20 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Erzu-

rum'dan İstanbul'a gelişine kadar 11 ay, 16 gün Sadâret-kaymakamlığında bulunmuştur. İkinci Selim'in kızlarından Fatma-Sultan'ın kocası olan Siyavuş Paşa Osmanlı hânedanına dâmâd olmuşsa da karısı Paşa'nın sadâretinden evvel vefat edip babasının Ayasofya'daki türbesine defnedilmiştir. — Siyavuş Paşa'nın rüşvet almadığı ve tok sözlü bir adam olduğu rivayet edilir).

29 Kânunuevvel = 3 Zülhicce, Çarşamba: Yeniçeri-ağalığından ma'zul Ferhad Ağa'nın Rumeli-beylerbeyliğine tâyini.

(O devrin en mühim şahsiyetlerinden olan Ferhad Ağa'nın bundan evvelki rolleri için yukarda 1581 = 989 vukuâtının «22 Temmuz» ve bu sene vukuâtının da «29 Mayıs» fıkralarına bakınız. — Bu tarihten itibaren Paşalık üvânını alan Ferhad Paşa bundan üç ay sonra vezâretle Şark serdârlığına tâyin edilmiştir : Aşağıda 1583 = 991 vukuâtının «28 Mart», fıkrasına bakınız).

1583 = 991

16 Mart = 21 Safer, Çarşamba: «Münşeat» sâhibi Feridun Bey'in ölümü.

(Feridun Bey son zamanlarda aldığı karısı Ayşe Hanım-Sultan'ın sarayında bu gün sabaha karşı «kan istifrâğ idüp teslim-i rûh» etmiştir : Şahsiyeti ve eseri için 1575 = 982 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına ve Ayşe Hanım-Sultan için de 1579 = 987 vukuâtının «13 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

28 Mart = 4 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Vezâret pâyesiyle Şark serdârlığına tâyin edilen Rumeli-beylerbeyi Ferhad Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bundan ancak üç ay evvel Rumeli-beylerbeyliğine tâyin edilmiş olan Ferhad Paşa'nın 89 gün sonra bu mühim mevkie yükselmesinde Vezir-i a'zam Siyavuş Paşa'nın âmil olduğu rivayet edilir: Yukarda 1582=990 vukuâtının «29 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız. Gene aynı rivayete nazaran Siyavuş Paşa padişahın Şark serdârlığına kendisini göndermek ihtimalinden korktuğu için Ferhad Paşa'yı öne sürmüştür! — Ferhad Paşa'dan açılan Rumeli-beylerbeyliğine Anadolu-beylerbeyi Ca'fer ve onun yerine de eski Erzurum beylerbeyi Ridvan Paşalar tâyin edilmişlerdir. — Ferhad Paşa'nın vezâretle serdârlığa tâyini Siyavuş Paşa'nın sâdarete getirildiği güne veyahut dört gün sonrasına müsâdif gösteren iki rivayet daha varsa da bunlar Rumeli-beylerbeyliğine tâyininden galat olmak lâzımgelir. — Yeni serdârın İstanbul'dan merâsimle teşyi edilerek Üsküdar'a geçişi bâzı menbâlarda 1 Muharrem = 25 Kânunusâni Salı gününe müsâdif gösterilirse de, kış mevsiminin en şiddetli zamanında bilhassa asker ve ağırlıkla hareket edilemeyeceği için burada «Nevrûz-i firûzdan bir hafta geçdükde», hareket edilmiş olduğu hakkındaki rivayet esas ittihâz edilmiştir: Zâten hareketin bahara tesadûf ettiğinden bahseden menbâlar da vardır; buna mukabil Harîmî-Çavuş'un bu sefer için yazdığı «Kitâb-ı gence-i feth-i Gence» de ay ve gün tarihleri yoktur! — Bir rivayete göre Ferhad Paşa Üsküdar karargâhında on küsur gün kaldıktan sonra, yâni Nisan'ın onuna doğru Erzurum'a hareket etmiştir. — Ferhad Paşa'nın muhtelif sınıflardan 60 bin asker, 4 yüz Çavuş, 3 yüz top ve 10 bin inşaât amelesiyle iki milyon akça alarak yola çıktığı rivayet edilir: Aşağıda bu sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına da bakınız).

29 Mart = 5 Rebî'ül-evvel, Salı: İlk İngiltere sefirinin İstanbul'a gelişi.

(Osmanlılarla İngilizlerin bundan evvelki ilk ticarî ve siyasi münasebetleri için 1579 = 987 vukuâtının «Mart = Muharrem» ve 1581 = 989 vukuâtının da «6 Temmuz» fıkralarına bakınız. — İngiltere kraliçesi Elisabeth 1579 = 987 deki ilk teşebbüsünde üç tüccarla bir nâme göndermişse de, onlar elçi sıfatını hâiz olmadıkları için ilk sefir işte bu tarihte gelen «William Herebone», dur: Bu ilk elçi, bundan dört sene evvel kraliçeden mektup getiren üç kişilik ticaret hey'etinde de bulunmuş olduğu için, ikinci defa olarak İstanbul'a gelmiş demektir. — Katolikliğe karşı Protestanlığın alemdârı vaziyetini alan İngiltere kraliçesi bu sefer gönderdiği nâmede Katoliklerden bahsederken «Putperestler» tâbirini kullanmış ve bu suretle onlara karşı müslüman Türklere temâyül siyasetini göstermiştir: Üçüncü Murad da verdiği cevapta İngiliz elçilerine Fransa sefirlerinin imtiyazlarını bahsettiğinden bahsetmiştir. İngiltere sefirinin bu muvaffakiyetinde «Muallim-î-Sultânî» olan «Tâc-üt-tevârih» müellifi meşhur hoca Sa'düddin Efendi'nin himâyesinden istifade etmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır).

24 Nisan = 1 Rebî'ül-âhîr, Pazar: Niyâz-âbâd vak'ası.

(Yukarda 1582 = 990 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasında bahsi geçen yardım kuvvetlerinin Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı takviye etmiş olmasına rağmen, arada geçen kış mevsiminden dolayı henüz harekete geçilmiş olmadığı için umumî vaziyet hâlâ Safavîlerin lehinedir: Her şeyden evvel bir kere Şîrvan Safavî işgalindedir; 1578 = 986 vukuâtının «21 Teşrinisânî», ve 1579 = 987 vukuâtının da «26 Temmuz» fıkralarında bahsi geçen Gürcistan kralık müddâfisi Birinci Swimon = Simon da Safavîlerle beraber Tiflis iâşe yollarını tehdid etmektedir; eski «Samtskhe» Atabeğleri sülâlesinden olup «Mustafa Bey» ismiyle ihtidâ ederek Osmanlı hizmetine girmiş ve ilkönce bir sancak-beyliğine ve ondan sonra da Paşalıkla Çıldır beylerbeyliğine tâyin edilip «Mustafa Paşa» ismiyle anılmağa başlamış olan «Manuçar = Minûcehr», bir rivayete göre Birinci Swimon'un kızını almış olduğu için mimlenmiş ve bu tarihten üç ay kadar evvel Erzurum beylerbeyi Mehmet ve Diyarbakir beylerbeyi Hadım-Mehmet Paşalarla beraber Tiflis'e erzak götürürken bu Paşaların kendisini izâle etmek istediklerini anlayıp büyük bir cesâretle ikisini de yaraladıktan sonra Osmanlı ordusundan kaçıp düşmana iltihak ederek irtidâd etmiştir: Bu prens için 1578 = 986 vukuâtının «10 Ağustos», fıkrasına bakınız. Bundan başka son Şîrvan hükümdarı «Bürhân-ı-Alî» nin evvelce Osmanlılara ilticâ etmiş olan oğlu «Ebûbekir-Mirzâ» da iki kere ihânet ettikten sonra düşmana iltihak etmiştir: Bu prensin şahsiyyeti için 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına ve ihânetleri için de 1579 = 986 vukuâtının «7 Kânunusânî» ve 1582 = 990 vukuâtının da «27 Ağustos», fıkralarına bakınız. — Özdemir-oğlu Osman Paşa Kefe üzerinden geldiğini gördüğümüz yardım kuvvetlerini aldıktan sonra işte bu fena vaziyete artık nihayet vermek için harb hazırlıklarına başlamış ve ona karşı da Safavîlerin Şîrvan ve Gürcistan cepheleri başkumandanlığına tâyin edilmiş olan Gence/Karabağ valisi İmâmkuili-Hân elli bin kişilik büyük bir ordu toplamıştır. Ümerâsının teenni ve ihtiyât tavsiyelerine ehemmiyet vermiyen İmâmkuili-Hân işte bu ordunun başında Demir-Kapu'daki Osman Paşa kuvvetlerini ezmek için Şîrvan'dan şimale doğru ilerlerken 6-10 bin kişilik bir kuvvet ayırıp Rüstern-Hân kumandasında ve talîa şeklinde ileri sevketmiş ve bu kuvvet Şâbûrân/Şabran şehri civarındaki «Niyâz-âbâd» ovasında Osman Paşa'ya gönderilen kuvvetler içindeki Rumeli askerine kumanda eden Silistre sancak-beyi Ya'kub Bey takımıyla karşılaşmıştır: Rumelilerin Osman Paşa'yı dinlemiyerek ve hattâ ona ısyân ederek :

— Hem kendi korkar kal'adan çıkmaz, hem bizi harbden men'idir: Kazandığı sıyt-u-şân meger boş imiş! Biz düşmenle bir uruşalum da yigittik ne olduğunu uzakdan seyritsün ve öğrensün!

diye Safavî Türklerini Balkan ve Orta-Avrupa milletleri gibi bir şey zannederek hücumla kalkıştıkları rivayet edilir! Tabîi bu gılğınca hareket müdhîş bir bozgunkula neticelenmiş, başta Silistre sancak-beyi Ya'kub bey olmak üzere bir çok beyler şehîd düşmüş ve Safavî kılıncından kurtulabilen askerler de perişan ve mahcup bir halde Demir-Kapu'ya can atmışlardır: Osman Paşa'nın askerî itaatsizlik suçundan başka bir bozguna da sebep olmakla ithâm ettiği bu Niyâz-âbâd döküntülerini bir câmiye doldurup yaralarına baktırmadığı için hepsinin telef olduğu rivayet edilir. Bu Don-Kışotluğa iştirâk etmeyip Demir-Kapu'da kalmış olan Rumeli askerlerinin son derece mahcup oldukları için Paşa'ya murahaslar gönderip:

— Üç dört aya değin ne senden ulûfe isterüz ve ne de bir habbe zahîre için söz söylerüz! Pâdişâh uğruna ve senün yüzün suyuna her ne vechile mümkün olursa tahammül iderüz: Birer başumuz var, dîn-ü-devlet yoluna koymuşuz ve kanumuzu helâl itmüşüz! Arkadaşlarımızın kanunu düşmenin yanına koyma! Nâmusumuz bir akçaluk oldu!

dedikleri rivayet edilir: Özdemir-oğlu Osman Paşa işte bu vaziyet üzerine Demir-Kapu'dan çıkıp düşmanı karşılamaya karar vermiştir. — Gelibokulu Ali «Niyâz-âbâd» vak'asının tarihini «2 Rebî'ül-âhir Ahad» gününe müsâdif gösterirse de «Ahad=Paazar» günü o sene Rebî'ül-âhir'inin ikisine değil, birine müsâdiftir).

28 Nisan = 5 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Osman Paşa ordusunun Demir-Kapu'dan hareketi.

(Umumiyetle 6 Rebî'ül-âhir Perşembe tarihinden bahsedilirse de, Perşembe günü Rebî'ül-âhirin altısına değil, beşine müsâdiftir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Niyâz-âbâd vak'asından dört gün sonra Demir-Kapu'dan çıkan ordunun şiddetli bir intikam hissiyle hareket ettiği rivayet edilir: Bu sırada düşman ordusu da şimale doğru ilerlemektedir).

11 Mayıs = 18 Rebî'ül-âhir, Çarşamba: «Meş'ale savaşı» ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın en büyük zaferi.

(28 Nisan=5 Rebî'ül-âhir Perşembe günü Demir-Kapu'dan çıktığını yukarıki fıkrada gördüğümüz Osman Paşa ordusu şehir önlerinde dört gün manevra yaptıktan sonra 2 Mayıs=9 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü cenuba doğru inerek Samur çayını geçmiş ve şehirden çıkışının on birinci gününe tesadûf eden 8 Mayıs=15 Rebî'ül-âhir Pazar günü Samur'un cenubundaki «Beş-depe/Baş-tepe» civârında gösterilen «Kuba» mülhakatından «Vilasa/Bilasa» ovasında Karabağ valisi Kacarlu-İmâm-kuli-Hân kumandasındaki elli bin kişilik Safavî ordusuyla karşılaşp «elleşme»ye başlamıştır. — Üç ve daha kuvvetli bir rivayete göre dört gün sürdüğünden bahsedilen bu meşhur muharebenin başlayıp bittiği günlerde ihtilâf vardır: Muhtelif menbâlarda birinci gününün 11 Rebî'ül-âhir = 4 Mayıs, 12 Rebî'ül-âhir = 5 Mayıs, 16 Rebî'ül-âhir = 9 Mayıs, 17 Rebî'ül-âhir = 10 Mayıs ve 18 Rebî'ül-âhir = 11 Mayıs günlerine müsâdif olduğu hakkında bir takım mütenâkız rivayetler bulunduğu gibi, son gününü de 14 Rebî'ül-âhir = 7 Mayıs, 16 Rebî'ül-âhir = 9 Mayıs ve 20 Rebî'ül-âhir = 13 Mayıs tarihlerine müsâdif gösteren birbirini tutmaz rivayetlere tesadûf edilir! Bilhassa bu tarihlere karşılık tutulan gün isimleri tamamıyla yanlışır: Bu hususta çok ihmalkâr olan eski menbâlar şöyle dursun, yeni tetkiklerde bile doğru bir kronoloji tesbitine ehemmiyet verilmemiştir: Meselâ Abdurrahman Şeref merhum «Özdemir-oğlu Osman Paşa» hakkındaki monografisinde muharebenin son gününü «şehir-i Rebî'ül-âhirin on dördüncü Çarşamba» gününe müsâdif gösterirken o günün bir «Çarşamba» ya değil, bir «Cumartesi»ye tesadûf ettiğini her nedense hesap etmemiştir! Bizim burada zafer gününe tesadûf eden son günü «11 Mayıs = 18 Rebî'ül-âhir Çarşamba» gününe müsâdif gösterişimiz, gün ismi olarak umumiyetle «Çarşamba»da ittifak edilmesinden ve ordunun Demir-Kapu'

dan harb sâhasına gelinceye kadar geçirdiği günlerin de bu noktayı te'yid etmesidir: Merhaleler hakkında verilen izâhâta göre Osman Paşa Demir-Kapu'dan 23 Nisan = 5 Rebî'ül-âhîr Perşembe günü çıkıp şehir önlerinde dört gün geçit resimleri ve manevralarla vakit geçirmiş, beşinci gün yola çıkıp o gün de dâhil olmak üzere altı merhale kat'ettikten sonra onuncu gün düşmanın «Beşdepe/Baş-tepe,» civârında görüldüğünü haber almış ve hareketinden itibaren on birinci güne tesadüf eden daha ertesi gün de düşmanla karşılaşmıştır; Demir-Kapu kalesinden çıkıldığı gün de sayılmak şartıyla bu on birinci gün 8 Mayıs=15 Rebî'ül-âhîr Pazar gününe mü-sâdiftir: Âli'nin «Küh-ül-ahbâr»ındaki izâhât da bu hesabı te'yid etmektedir. —

Umumiyetle «Meş'ale savaşı»nın dört gün sürmüş olduğundan bahsedildiğine göre, işte o Pazar günü ve daha zayıf olan üç gün rivayetine nazaran da Pazartesi günü başlayıp Çarşamba günü nihayet bulmuş olması lâzımgelir. Üç gün rivayeti belki de pişdar müsâdemeleriyle geçmiş olan ilk günün sayılmamasından mütevellittir. Bu muharebeye «Meş'ale savaşı» denilmesi, aşağıda görüleceği gibi ikinci gecesi iki taraftan da meş'aleler yakılarak ortalık karardıktan sonra da harbe devam edilmiş olmasındandır. Osmanlı ordusunun harb nizâmında başkumandan Özdemir-oğlu Osman Paşa Yeniçeri ve Silâhdar bölükleriyle merkezde durmuş, Anadolu askerinin bulunduğu sağ cenâhu Sivas beylerbeyi Haydar Paşa'ya tevdi etmiş, Rumeli ve Şirvan askerlerinin bulunduğu sol cenâhı da Kefe beylerbeyi Ca'fer Paşa'ya vermiştir. Merkezin önünde «otuzdan ziyâde darbezen» topları vardır. — Düşman ordusunun tertibi de bu vaziyetin aynidir: Merkeze şâhın gönderdiği üç bin «Korçu,» ile İmâmkuili-Hân, sağ cenâha yukarda bu sene vukuâtının «24 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Niyâz-âbâd muharebesini kazanan Rüstem-Hân ve sol cenâha da gene aynı fıkrada Osmanlılara ihânet edip karşı tarafa geçmiş olduğundan bahsettiğimiz eski Şirvanşâhlar sülâlesinden Ebûbekir-Mirzâ kumanda etmiştir. Safavî ordusunda Osmanlılardan yüz çevirmiş bir takım Gürcistan ve Dağıstan beyleri daha vardır.

Bu dört günlük muharebenin 8 Mayıs = 15 Rebî'ül-âhîr Pazar gününe tesadüf eden birinci günü bilhassa pişdar müsâdemeleriyle geçtiği için neticesiz kalmış, 9 Mayıs = 16 Rebî'ül-âhîr Pazartesi'ne tesadüf eden ikinci gün sabahın akşama kadar büyük bir şiddetle harbedildiği gibi karanlık bastıktan sonra da her iki taraftan meş'aleler yakılarak yatsıya veyahut gece-yarisına kadar mücâdele devam ettiği için bu muharebenin ismi tarihe «Meş'ale savaşı» şeklinde aksetmiş, 10 Mayıs = 17 Rebî'ül-âhîr Salı gününe tesadüf eden üçüncü gün her iki taraf da bitâb olduğu için harp olmamış ve yalnız düşmanı şaşırtıp bir ric'at hissi vermek istiyen Osman Paşa ağırlıklarını ordunun gerilerine neketlettirdiği için Safavîler ümidde kapılmış ve nihayet işte bu 11 Mayıs = 18 Rebî'ül-âhîr Çarşamba gününe tesadüf eden dördüncü ve sonuncu gün de sahte bir ric'at manevrasıyla işe başlayan Osman Paşa'nın bu ustalıklı oyununa kapılarak Demir-Kapu yollarını kesmek için suvâri kuvvetleri sevkeden düşman birdenbire şiddetli bir topçu ateşiyle karşılaşmış sırada iki koldan sarılmaya başlamıştır. Çok geç anladığı bu manevraya mâni olmak isteyen İmâmkuili-Hân bir aralık Ca'fer Paşa kumandasındaki Osmanlı sol cenâhına yüklenip tehlikeli bir vaziyet ihdâs etmişse de, Osman Paşa'nın derhal yetiştirdiği takviye kıt'aları bu tehlikeyi önlemiş, düşman ordusu dağılımıya başlamış ve hattâ İmâmkuili-Hân:

— Bre kancaru gidersiz? Şâhun çöregini kendünüze harâm mu idersiz?

diye bağırarak bozulmuş askerini durdurmak istemişse de muvaffak olamadığı için bütün kahramanlığına rağmen nihayet çaresiz kalarak kendisi de kaçmıştır. Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın en büyük zaferi sayılan ve düşmanın çok üstün kuvvetlerine karşı kazanılan bu muvaffakiyet üzerine Safavî ordugâhı zaptedilmiş, fakat düşman «Ehl-i İslâm» olduğu için tâkib edilmemiştir; İran nâmına harbeden Safavî ordusu İrânî unsurlardan değil, hep Türk ve Türkmen unsurlarından ibaret olmak itibarıyla bu feci muharebe hakikatte bir öz-kardeş kavgasından başka bir şey değildir; onun için Osman Paşa'nın Safavîleri tâkib ettirmemesi, siyasî zaru-

retlerle akan Türk kanını durdurması demektir; bu merdâne harekete Fatih'in «Otluk-beli» zaferinde de tesadüf edilir: 1473—878 vukuâtının «11 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Özdemir-oğlu'nun bu muharebede askerlerine karşı gösterdiği alâka şöyle izah edilir :

«Osman Pâşây-ı dilîr saf-be-saf gezüp askere istimâletler ve bahşişler virir ve atı düşenleri kendü yedeklerine bindirir ve mecrûh olanların yaralarını kendü eliyle bağlar idi». Bu Kafkasya fâtihi gibi büyük kumandanlar düşman topraklarından evvel hep böyle kendi ordularının kalbini fethetmiş adamlardır.

Osman Paşa harb meydanında iki gün kalmış ve bu müddet zarfında düşman zâyiâtı tesbit edilip 7500 maktul sayılmıştır: Kaçarken ölenlerin sayısı da «tahminen üç binden artuğ» gösterilir; bu suretle «Meş'ale savaşı» Safavîler için on binden fazla maktûle mâl olmuş demektir. — Bu büyük zaferin en mühim neticeleri Şirvan'ın istirdâdıyla Dağıstan ve Gürcistan fütûhâtının çok yakın ve korkunç bir tehlikeden kurtulmuş. Kür cenubu fütûhâtının kolaylaştırılmış ve bu memleketlerdeki âsilerden bir çoklarının tekrar itâat etmiş olmalarında gösterilebilir: Kür cenubundan Eri- van'la havâlisinin bu tarihten 3 ay, 24 gün sonra hiç kan dökülmeden işgali için aşağıda bu sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına bakınız).

3 Haziran = 12 Cumâda-ı-ûlâ, Cuma: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın «Meş'ale savaşı» ndan sonra Şirvan'ın merkezi olan Şamahı'ya girişi.

(Osman Paşa ordusu zaferden sonra Şabran/Şâbûrân şehrinde bir kaç gün dinlenmiş ve ondan sonra da Safavîlerin bir kere daha tahliye ettikleri Şirvan arâzisini yeniden işgal ederek bu gün Şamahı'ya girmiştir; Şimdiye kadar bir kaç kere elden ele geçen bu şehrin bu seferki istirdâdı Osmanlıların beşinci işgali sayılır).

6 Haziran = 15 Cumâda-ı-ûlâ, Pazartesi: Şamahı kalesinin temel-atma merâsimi.

(Bu sırada Şamahı şehri müstahkem olmadığı gibi son hâdiseler yüzünden pek harap bir hâledir; şimdiye kadar müdâfaa edilemeyip yukarıki fıkrada gördüğü müz gibi bir kaç kere tahliye edilmiş olması da kalesiz olmasındandır: Eski kalesi çoktan yıkılmıştır. — Osman Paşa'nın „Meş'ale savaşı” nı kazandıktan sonra derhal buraya gelip ilk iş olarak büyük bir kale yaptırmaya başlaması bu tahkîmâtı yalnız Şamahı'nın değil bütün Şirvan'ın müdâfaası bakımından zarurî görmesindenir: İnşaâtın ikmâli için aşağıdaki fıkraya bakınız).

20 Temmuz = 29 Cumâda-ı-âhire, Çarşamba: Şamahı kalesinin ikmâli.

(O zamanki Türk ordusunun dev hamleleriyle 30-40-50 günde muazzam kaleler ve şehirler kurmakta gösterdiği büyük kudretin bundan evvelki son muvaffakiyetleri için 1579=987 vukuâtının «23 Ağustos» ve «22 Eylül» fıkralarına bakınız. — Şamahı kalesinin bütün inşaâtı 45 günde ikmâl edilmiştir: Bir rivayete göre de 45 inci gün dış-kale ve 50 nci gün de iç-kale ikmâl edilmek suretiyle hepsi elli günde bitirilmiştir; bu ikinci rivayet doğru olduğu takdirde, iç-kale inşaâtının dış-kaleden beş gün sonra 25 Temmuz = 5 Receb Pazartesi günü ikmâl edilmiş olması lâzımgelir. — Çok kalın ve yüksek duvarları ve heybetli kuleleriyle eski Türk askerî mimârisinin muazzam bir eseri olan Şamahı kalesinin yedi kapusu ve etrâfında geniş ve derin bir hendegi vardır : Pirsagat çayından su isâle edilerek bu hendek doldurulmuş ve kale büyük toprakla tahkîm edildikten sonra Şamahı beylerbeyliğine Amasya sancak-beyi Mustafa Bey tâyin edilmiştir).

4 Eylül = 16 Şa'bân, Pazar: Revân/Erivan kalesinin temel-atma me-râsimi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «28 Mart» fıkrasında İstanbul'dan Üsküdar'a geç-tiğini gördüğümüz yeni Şark serdârı Ferhad Paşa Nisan'ın sonuna doğru 60 bin kişilik ordusu ve 10 bin amelesiyle Üsküdar'dan hareket ederek Erzurum'a gelmiş ve burada kışaklara dağıtılmış olan askerleri de toplayıp ordusunun mevcudunu yüz bine çıkardıktan sonra Kars'a gitmiştir: Bu hareketlerin ay ve gün tarihleri belli değildir. — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın yukarda bu sene vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz «Meş'ale savaşı»nda İran'ın Kür cenubundan ge-len en mühim ordusunu bozmuş ve ondan sonra da «20 Temmuz» fıkrasında gör-düğümüz gibi Şamahî kalesini yaptırarak Şirvan'da Osmanlı hâkimiyetini tahkim etmiş olması ve nihayet Ferhat Paşa'nın da büyük bir ordu başında yaklaşmaya başlaması karşısında artık mukavemet imkânı göremiyen Revân/Erivan valisi Ustaclu-Tokmak-Hân Safâvîlerin bu mühim merkezini tahliye edip Ağrı dağına veyahut yaylalara çekilmiş olduğu için, Ferhad Paşa ordusu Kars-Kağızman-Kulp üzerinden ilerliyerek ve hiç bir mukavemet görmiyerek askerî bir gezinti kolay-lığıyla Erivan'ı işgal etmiştir: İskender-i Münşî'nin «Târîh-i Âlem-ârây-ı Abbâsî»-sine göre Safavîlerin Tokmak-Hân'a yardım etmemeleri, tehlikede gördükleri Teb-riz'in müdâfaasına ehemmiyet vermelerindendir! — Erivan işgalinin kat'i tarihi belli olmamakla beraber «Receb = Temmuz - Ağustos» ayına tesadûf ettiği hak-kında bir rivayet mevcud olduğuna göre, Ağustos'a müsâdif olmak ihtimali çok kuvvetlidir. — Bundan evvel Kars'da ve Şamahî'da olduğu gibi burada da ordu bir hamlede muazzam bir kale kurmuştur: Bu kalenin işte bu 4 Eylül = 16 Şa'-bân Pazar günü başlayan inşaâtının ikmâli ve tarih meselesi için aşağıda bu sene vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

16 Eylül = 28 Şa'bân, Cuma: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şamahî'-dan hareketi.

(Osman Paşa 3 Haziran=12 Cumâda-1-ülâ Cuma gününden bu güne kadar tam 3 ay 13 gün Şamahî'da kalıp 45-50 günde muazzam bir kale yaptırdıktan sonra petrol kuyularını ıslâh ettirmek üzere bu gün Baku'ya hareket etmiş ve orada bir müddet kaldıktan sonra Ramazan = Teşrinievvel içinde kendi merkezi olan De-mir-Kapu'ya gitmiştir).

18 Teşrinievvel = 1 Şevvâl, Salı: Revân/Erivan kalesinin ikmâli.

(Yukarda bu sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasında inşâsına başlandığını gördüğü-müz Revân/Erivan kalesi 45 günde bitirilmiştir: Bu muazzam inşaâtın başlangıç ve ikmal tarihleri bizim gördüğümüz menbâların hiç birinde maatteessüf musar-rah değildir: Hattâ Ferhad Paşa seferleri hakkında «Gencine-i feth-i Gence» is-minde hususî bir tarih yazmış olan Harimî-Çavuş bile bu noktaya temâs etme-miştir; yalnız «Hasan-Bey-zâde» tarihinde tesadûf edilen:

Revânı kıldılar ihyâ-vu-âbâd iyd-i ekberde

şeklindeki tarih mısraından Ramazan bayramında ikmâl edilmiş olduğu anlaşılmaktadır: İnşaâtın 45 günde tamamlanmış olduğunda umumiyetle ittifak edilme-sine göre 4 Eylül = 16 Şa'bân Pazar günü temel-atma ve bayramın birinci günü de kışad merâsiminin yapılmış olması lâzımgelir. Bundan başka «Kara-Çelebi-zâ-de» nin kaydettiği:

Ehl-i-Sünnet menzili oldu Revân

gibi bir takım tarih mısralarına daha tesadûf edilirse de bunlar yalnız 991 Hicrî sene rakamına aittir. — Gelibolulu-Âlî yapılan işin azametiyle Erivan kalesinin başlıca hususiyetini şöyle anlatır :

«Merkum Tokmak-Hân'ın kasrını ortaya aldılar ve etrâfına sûr çevirdiler ve ol sarayun ma'mûre yerlerini beylerbeyilere saray ta'yin eylediler ve bilcümle sekiz kulesi ve yedi yüz yirmi beş bedeni ve bir câmii ile iç-kal'asını yaptılar ve kırk üç kulle ve bin yediyüz yirmialtı beden tertibiyle dış-kal'ası tamâm oldu : Elli üç aded şâhâne toplar kodular ve zikrolunan hidemât-ı sâmiyeden 5 günün içinde kurtuldular».

Revan kalesine 5601 mevcutlu bir muhâfız kıt'a konulduğu gibi, bu civârın Süre-gel, Talın, Akçakale, Sürmeli/Iğdır-Karakalesi ve Beceni kalelerine de birer mik-dar muhâfız konulmuş ve Erivan/Revân beylerbeyliğine de Van beylerbeyi «Ca-gâla-zâde Yûsuf Sinan Paşa» kendi eyâleti de uhdesinde kalmak üzere vezâret pâyesiyile ve büyük salâhiyetlerle tâyin edilmiştir: Üçüncü Mehmet devrinde Ve-zir-i-a'zamlığa kadar yükselen ve «Cicala = Cağala» ismi İstanbul'daki hamamı-nın bulunduğu mahalleye «Cağal-oğlu» denilmesine sebep olan bu ilk Revân bey-lerbeyi bir Ciniviz dönmesidir! Vaktiyle Kanunî devrinde padişahın teveccühünü kazanan Cağala-zâde yahut Cağal-oğlu saray memuriyetlerinde bulunurken, şim-di Şark serdârı sıfatıyla âmiri olan ve onu bu memuriyete tâyin eden Ferhad Paşa şehzâde Selim'in aşçılarındanmış! Onun için bu vaziyet bir çok dedikodulara se-beb olmuş! Hattâ Peçevî bu münâsebetle şöyle bir ibret verir:

— İşte dünyây-ı denîmün devlet-ü-izzeti gelicek böyle gelür, gidicek böyle gider!

Ferhad Paşa Erivan'dan Kars'a ve oradan da o zaman «Kara-Ardahan» ismiyle de anılan Ardahan kalesine gelmiş ve işte bu son noktadan Tiflis muhâfızlarına erzak gönderdikten sonra, mevsim ilerlemiş olduğu için Erzurum kışlağına çekilmiştir : Bu hareketlerin ay ve gün tarihleri belli değildir).

21 Teşrinievvel = 4 Şevvâl, Cuma: Şirvan ve Dağıstan serdârı Özde-mir-oğlu Osman Paşa'nın Demir-Kapu'dan İstanbul'a hareketi ve Kırım meselesi.

(1878=986 senesi 1 Temmuz=25 Reb'ül-âhir Salı günü Erzurum civârındaki «Cinis/ Cinüs» köyünde Lala-Mustafa Paşa ordusuna iltihâkından bu güne kadar tam 5 sene, 3 ay, 21 gündür Kafkas cephesinden hiç ayrılmamış ve üstüste kazandığı parlak zaferlerle Kafkasya'nın boydan boya fethini te'min ettikten başka, en ümitsiz vaziyetlerde bile bu yeni fütühâtın muhâfazasını te'min eden tedbirler it-tihâzında büyük bir muvaffakiyet göstermiş olan Özdemir-oğlu'nun artık İstan-bul'a gelmek için çok haklı olarak izin istediği rivayet edilir. Paşa'nın niyeti, Kaf-kasya üzerinden Taman yarımadasına gidip oradan Keç boğazını geçerek Kefe'ye ve Kefe limanından da gemilerle İstanbul'a gitmektir. Evvelce kendisine yardım kuvvetleri getirmiş olan Kefe beylerbeyi Ca'fer Paşa'yı Serdâr-kaymakamı sıfa-tiyle Demir-Kapu muhâfızlığına memur eden Özdemir-oğlu nihayet işte bu gün yorgun olan askerini de alarak yola çıkmıştır. Yukarda bu sene vukuâtının «20 Temmuz» fıkrasında ikmâlini gördüğümüz Şamah kalesini yaptırırken Üçüncü Murad'ın İstanbul'dan göndermiş olduğu bir Çavuş'un Osman Paşa'ya Sadâret tebşir eden bir «Ağız-müjdesi» getirmiş olduğundan bahsedilir : Her halde böyle bir müjdenin gönderilmesinde ve Osman Paşa'nın da İstanbul'a Kırım üzerinden gitmesinde Üçüncü Murad'ın Kırım hânı İkinci Mehmet-Giray'ı te'dibe karar ver-miş olmasının da mühim bir te'siri olmak lâzımgelir: Yukarda 1582 = 990 vuku-âtının «27 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz gibi, Sultan Murad Osman Paşa'ya Kefe üzerinden yardım kuvvetleri gönderirken Mehmet-Giray'ın da bizzat hareket etmesini emretmiş, fakat Kırım hânı bir takım bahânelerle bu emre itâat etme-miştir! Hattâ hânın böyle bir vaziyet almasında Rusların da parmağı olduğu hak-kında kuvvetli bir rivayet vardır! Mehmet-Giray'ın bir takım «tefevvühât»a kalkı-şarak:

— Biz evlâd-ı Çingiz'denüz; ebâ-an-ceddin nesl-i mülûkdenüz; Osmanlı bendesi ol-

maduğumuz halde revâ mudur kim bize böyle lâ-yenkâtı' emirler vireler ve kendü âdemleri gibi istihdâm eyliyeler?

kabilinden bir takım büyük sözler söylemiş olduğundan bile bahsedilir. İkinci Mehmet-Giray'ın işte bundan dolayı azline karar verilmiş ve bir rivayete göre bu karar Osman Paşa'nın hareketinden evvel kendisine bildirilmiştir. Bu rivayet doğru olduğu takdirde, Sadâret va'dinde ve Paşa'nın belki de Kırım beylerini gizlice elde etmek üzere Kefe üzerinden avdetinde her halde bu vaziyetin mühim bir âmil olmak ihtimali de vârid olabilir.

Özdemir-oğlu'nun kış bastırdıktan sonra Demir-Kapu'dan Kerç'e kadar tâkib ettiği yol boyunca donmuş nehirlerle buz tutan Kerç boğazından bin müşkilâtla geçmek gibi tabii zorluklardan başka askeri bir mâcerâsı da vardır: Cenup tarafından Terek nehrine dökülen ve Osmanlı menbâlarında «Sunc-Sünc», gibi imlâlarla kaydedilen «Sunca» çayına gelip ağırlıklarıyla askerini geçirmeye başladığı zaman o civardaki ormanlarda pusu kuran büyük bir Rus kuvvetinin taarruzuna uğramıştır. Bu yağmacı Rus kuvvetinin sırf çapul için gelmiş olduğunda ittifak edilir: Hattâ bu pusu Osman Paşa'ya karşı değil, İstanbul'un Kırım üzerinden Demir-Kapu'ya sevk etmekte olduğu ordu hazinesine karşıdır; Osman Paşa'nın İstanbul'da Kapu-kâhyası olan ve bu sırada paşalıkla taltif edilen Ferhad-Kethudâ'nın kumandasında bir miktar kuvvetle böyle bir hazine sevk etmekte olduğunu duyan Ruslar pusuda beklerken Ferhad Paşa'nın hazinelerinden evvel Osman Paşa'nın ağırlıklarını görünce dayanamayıp çapulculuk etmişler ve ondan sonra da siperlerle tahkîm ettikleri ormanlarına çekilmişlerdir! Buna rağmen karşı yakaya geçen Osman Paşa Moskoflarla üç gün harbettikten sonra toprak torbalarıyla mukabil siperler kurup şiddetli bir tazyika başladığı için, mukavemet edemeyeceklerini anlayan Rus çapulcuları muharebenin üçüncü gecesi ormanlıklarla karanlıklardan istifade ederek kaçıp gitmişlerdir.

Osman Paşa evvelâ Kereç'e, ondan sonra da Kefe'ye geldiği zaman Kırım hânı ikinci Mehmet-Giray'dan üstüste iki dâvetnâme almıştır: Pâyitahtı olan Bahçe-Saray'ın büyük kahramanı görmek ve müsâfir etmek istediğinden bahseden Mehmet-Giray'ın ikinci dâvetnâmesini oğlu Safa-Giray'la gönderdiğinden, fakat bunun bir tuzak olmasından kuşkulanan Osman Paşa'nın da icâbet etmediğinden bahsedilir. Bu tarihten dört sene kadar evvel Üçüncü Murad'ın emriyle Osman Paşa'ya yardım etmek için Demir-Kapu'ya giden Mehmet-Giray'ın Şirvan istirdâdında bulunduktan sonra Paşa'nın ısrarlarına rağmen daha fazla kalmıyarak memleketine dönmüş olması işte o zamandanberi Paşa'yı Hân'ın aleyhine çevirmiş ve hattâ bir rivayete göre o zaman aralarında şiddetli bir münakaşa bile geçmiştir: 1579 = 987 vukuâtının «7 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız. İşte bundan dolayı Hân'la Paşa'nın arası yıllardan beri açık demektir. Bununla beraber, «Umdet-üt-tevârih» isminde bir Kırım tarihi yazan «Hacı Abdülgaffâr»ın rivayetine nazaran Osman Paşa Mehmet-Giray'a karşı İstanbul hükûmetiyle arası açılmış gibi görünerek :

«Dört beş bin âdemiyle firâren Demür-Kapu derbendini geçüp Kuban sahrâsından doğru Kırım'a gelür: Güya Han'a ilticâ itmek tarıkını gösterir.»!

Fakat bu rivayetin doğru olmadığı, Osman Paşa'nın doğrudan doğruya İstanbul hükûmetine tâbi olan Kefe'ye gelmiş ve Hân'ın mükerrer dâvetlerine icâbet etmemiş olmasından anlaşılmaktadır. Hattâ bu vaziyet üzerine Kırım hânı en az kırk bin ve en fazla yüz yedi bin kişilik gösterilen büyük bir orduyla Kefe'yi muhasara etmiş ve bir rivayete göre bu şiddetli muhasara 37 gün sürmüştür. Bu sırada Osman Paşa'nın 4 - 5 bin kişilik kuvvetinden bir kısmını da terhis etmiş olduğu için yanında pek az bir şey kaldığı hakkında bir rivayet vardır: Tabii bu terhis rivayeti, Paşa'nın Mehmet-Giray'ı izâle vazifesiyle Kefe'ye gelmiş olduğu hakkındaki rivayetleri çürütecek bir delil demektir; zâten terhis rivayeti doğru olmasa bile, her halde Kırım hânı gibi elinde büyük bir ordu bulunan kuvvetli bir hükümdara karşı 4 - 5 bin kişilik bir kuvvetle hareket edilemeyeceği de muhakkaktır. Onun

için Osman Paşa'nın gizli bir maksadı veyahut mahrem bir vazifesi bulunduğu takdirde, yukarda da söylediğimiz gibi, bunun ancak Kırım beylerini elde ederek meseleyi onlarla beraber halletmekten ibaret olması lâzımgelir: Her halde bu nokta ayrıca tetkik edilmelidir.

Dâvetlerini kabul etmemiş olan Osman Paşa'dan şüphelendiği için birdenbire âsi vaziyetine geçmiş gösterilen ikinci Mehmet-Giray'ın 37 gün sürdüğünden bahsedilen Kefe muhasarasında Özdemir-oğlu'nun iki taraf arasındaki kuvvet nisbetsizliğine rağmen huruç hareketleri bile yaptığı ve yaptırdığı hakkında bir takım rivayetler vardır: Hattâ bir seferinde dışarda bulunan bir müfrezesini düşmanla harbe mecbur etmek için içeri almamış olduğundan bile bahsedilir; askerine karşı umumiyetle bir baba şefkati gösteren Osman Paşa icâbında merhametsiz ve hattâ bir taş gibi hissizdir. — Bir taraftan işte böyle uğraşılıp örülürken, bir taraftan da İstanbul'dan istimdâd edilmiştir.

Çok müşkil ve âdetâ ümitsiz şartlar altında mukavemet eden Osman Paşa İstanbul'dan imdâd alıncaya kadar karşı tarafı ihtilâfa düşürmek için bazı siyasi tedbirlere de mürâcaat etmiş ve meselâ Mehmet-Giray'ın kardeşlerinden en büyüğü olan ve «Kalgaylık», yâni Veliahdlık meselesinden dolayı kendisiyle ihtilâf hâlinde bulunduğu rivayet edilen «Alp-Giray»ı gizli bir mektupla dâvet edip bir gece karanlığında Kefe kalesine alarak Kırım hânı ilân etmiştir! Hattâ bu vaziyet üzerine Kırım beyleriyle askerlerinden bazılarının Mehmet-Giray'dan ayrılıp Alp-Giray tarafına geçtikleri için Osman Paşa'nın vaziyeti biraz daha kuvvetlenmiş olduğundan bahsedilir; bununla beraber Paşa'nın geçirdiği buhranlı ve çok tehlikeli vaziyet İstanbul'dan donanma gelinceye kadar bütün şiddetiyle devam etmiştir; her halde Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bu mühlik vaziyette gösterdiği büyük sebat, askerî hayatının en şerefli muvaffakiyetlerinden sayılabilecek kadar mühimdir. — Aşağıda 1584 = 992 vukuâtının «23 Mayıs» fıkrasına da bakınız.

7 Kânunuevvel = 22 Zülka'de, Çarşamba: Osmanlı tarihinde ilk defa olarak «Valide-Sultan» ünvanıyla anılan Nûr-Bânû-Sultan'ın ölümü.

(Üçüncü Murad'ın bu gün ölen anası Nûr-Bânû-Sultan yahudi dönmesidir ve hattâ Osmanlı sarayına işte bundan dolayı bir aralık yahudi nüfuzu girmiş ve bazı yahudiler lüzumundan çok fazla sıvıltılmıştır: 1546=953 vukuâtı içinde «4 Temmuz» fıkralarının ikincisine, 1570 = 977 vukuâtının «15 Mayıs», ve 1574 = 982 vukuâtının da «22 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. — Osmanlı tarihinde ilk defa olarak «Vâlîde-Sultan» ünvanının işte bu Nûr-Bânû'ya verilmiş olduğu rivayet edilir: Bu rivayet doğru olduğu takdirde, bundan evvelkilere de bâzan aynı ünvanın verilmesi muahhar bir teşmil eseri olmak lâzımgelir. — Oğlu üzerinde çok büyük bir nüfuzu olan ve hattâ saraydaki kadınlar partisinin en mühim simâsı sayılan Nûr-Bânû-Sultan'ın vefatı üzerine Harem dairesinin en nüfuzlu şahsiyeti olarak Üçüncü Murad'ın meşhur Venedikli karısı Safiye-Sultan'la Harem-Kethudâsı Canfedâ-Kadın kalmıştır: Nûr-Bânû'nun ölüm döşeginde Canfedâ'yı oğluna ehemmiyetle tavsiye ettiği için bilhassa bu tarihten itibaren Kethudâ-Kadın'ın büsbütün parladığı rivayet edilir. — Vâlîde-Sultan'ın saray hâkimiyetinde en mühim rakîbesi olan ve «Haseki-Sultan» denilen gelini Venedikli Safiye-Sultan tarafından zehirlenmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır.

Nûr-Bânû-Sultan dönmeliğine rağmen bir hayli hayrât bırakmıştır ve bunların en mühimmi de Üsküdar'da Toptaşı'ndaki «Vâlîde-i-Âtık», yahut «Atık-Vâlîde-Sultan» câmiidir: Birer şerefeli iki minâresi bulunan bu câmi. kitâbesine nazaran işte bu 1583 = 991 tarihinde ikmâl edilmiştir; câmiin mülhakatından olarak medresesi, mektebi, imâreti, tâbhânesi, hanı ve hastahanesi de vardır; bunlara mühim vakıflar tahsis edilmiştir. — Nûr-Bânû-Sultan'ın ölümü için 1 Zülka'de = 6 Kânunuev-

vel Salı tarihi de rivayet edilir. — Mâtem elbiseleriyle yapılan cenâze merâsimine Üçüncü Murad da iştirâk etmiş ve namazı Fâtih câmiinde kıldıktan sonra cenâze Ayasofya'daki ikinci Selim türbesine defnedilmiştir).

17 Kânunuevvel = 2 Zülhicce, Cumartesi: Mağnisa valiliğine tâyin edilen şehzâde Mehmed'in İstanbul'dan hareketi.

Üçüncü Murad'ın oğlu ve veliahdî şehzâde Mehmet yukarda 1582 = 990 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasında başladığını gördüğümüz 57 günlük muhteşem sünnet düğününün hitâmından itibaren 1 sene, 4 ay, 22 gün daha İstanbul'da kaldıktan sonra bu gün 1500 kişilik maiyyet takımı ve hususi askerleriyle İstanbul'dan Üsküdar'a geçerek eyâlet merkezi olan Mağnisa'ya hareket etmiştir: Üçüncü Murad öldükten sonra «Üçüncü Mehmet» ismiyle 1595 = 1003 tarihinde tahta çıkacak olan şehzâde Mehmet en kuvvetli rivayete göre Kanunî devrinin sonlarında 1566 = 973 senesi 26 Mayıs = 7 Zülka'de Pazar günü dünyaya gelmiş olmak itibariyle, İstanbul'dan Mağnisa'ya hareket ettiği gün yaşının 17 sene, 6 ay, 23 gün olması, yâni 18 yaşının içinde bulunması lâzımgelir.

Çok parlak merâsimle teşyi edilen «Veli-ahd-i saltanat» başta Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa olmak üzere bütün vüzerâ, ulemâ ve sair devlet erkânı tarafından Üsküdar'da İbrahim-Ağa çiftliğinde kurulan otağına kadar büyük bir tantanayla götürülmüş, saraydan Eminönü iskelesine kadar iki sıra dizilen ihtiram küt'aları tarafından selâmlanmış, Kapdan-ı-Deryâ Kılıç-Ali Paşa'nın baştardasıyla iskeleden hareket ederken selâm topları atılmış ve Üsküdar'daki otağında «El-öpme» merâsimi yapıldıktan sonra vüzerâ ve ulemâ İstanbul'a avdet etmiştir.

Eski Osmanlı an'anesi bakımından bu teşyi merâsiminin en mühim hususiyeti, şehzâdenin sarayda ata binmesinden iskelede attan inmesine kadar Kubbe vüzerâsiyle en büyük ulemânın birer birer kendisine yaklaşıp idareye, adâlete, halka hizmete ve askerliğe ait nasihat sözleri söylemelerinde gösterilebilir: Bu sefer ilkönce Üçüncü Murad'ın meşhur hocası ve o devrin en zî-nüfuz adamı olan «Tâc-üt-tevârih» müellifi büyük müverrih Hoca-Sa'düddin Efendi, sonra Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa ve ondan sonra da diğer vüzerâ ve ulemâ sırayla yaklaşıp nasihat sözlerini söylemişlerdir. Bu gibi nasihatler «Âdâb-ı selâtin üzre adl-ü-dâda ve leşger-i zafermu'tâda müteallık kelimât» şeklinde tavsif edilir.

Şehzâdelerin «Sancâğ-ı-Hümâyûn» denilen valilikleri bir nevi küçük hükümdarlık demektir ve hattâ «Vâlî» kelimesi bazân onlara tatbik edildiği zaman bu günkü Türkçede ifâde ettiği memuriyet mânâsından ziyâde Arapçadaki lûgat mânâsiyle hükümdar mukabili olarak kullanılır: Onun için şehzâdelerin maiyyetinde «Lala» ismiyle bir nevi vezirden başka bir hoca, bir defterdar, bir nişancı, bir kapucular-kethudâsı, bir reis-ul-küttâb ve bir emîr-âhûr vesairenden mürekkep küçük bir hükümet erkânı vardır; onun için «Sancâğ-ı-Hümâyûn» bir nevi prenslik demektir; Osmanlılardan evvel Selçukîlerde ve sair Türk devletlerinde de görülen bu eski an'aneden maksat saltanat vârisinin tecrübe görmesidir.

Şehzâde Mehmet İbrahim-Ağa çiftliğindeki otağında iki gece kaldıktan sonra 19 Kânunuevvel = 4 Zülhicce Pazartesi günü yola çıkıp 25 günlük bir yolculuktan sonra 26 ıncı güne tesadûf eden 1 Muharrem 992 = 14 Kânunusâni 1584 Cumartesi günü Mağnisa'ya varmıştır. — Şehzâdenin hareketi için 22 Zülhicce 991 = 6 Kânunusâni 1584 Cuma ve 23 Zülhicce 991 = 7 Kânunusâni 1584 Cumartesi tarihleri de rivayet edilir; Fakat bunlar zayıftır).

24 Nisan = 13 Rebî'ül-âhir, Salı: Kırım hânı İkinci Mehmet-Giray'ın izâlesi ve Kırım meselesinin tesviyesi.

(Yukarda 1583 = 991 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Kefe muhasarasında bir taraftan âsi Kırım hânı İkinci Mehmet-Giray'a karşı kardeşlerinden Alp-Giray'ın hanlığını ilân ederek Kırım beylerini elde etmiye çalışmak gibi mahallî tedbirler ittihaz etmek suretiyle askerinin azlığını siyasî tedbirler sayesinde telâfiye çalışan Özdemir-oğlu Osman Paşa bir taraftan da İstanbul'dan istimdâda mecbur olmuştur: Mehmet-Giray'ın azline çoktanberi karar vermiş olan Sultan Murad onun yerine rehine olarak Konya'da bulunan kardeşi İslâm-Giray'ı tâyin etmiş ve Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa kumandasında sevkettiği 35 gemilik bir filo ve on bin askerle yeni Kırım hânını Kefe'ye göndermiştir: Tabii bu suretle Osman Paşa'nın Kefe muhasarasında Kırım hânı ilân ettiği Alp-Giray'ın hânlığı tasdik edilmemiş ve İkinci Mehmet-Giray'ın yerine İkinci İslâm-Giray tâyin edilmiş demektir. İşte bundan dolayı Osman Paşa'ya gönderilen on bin askerle beraber İslâm-Giray Kefe'ye çıkıp Hânlık fermanı okunduğu zaman Alp-Giray da biat etmiştir. — İkinci Mehmet-Girayın maiyyet beyleri bu vaziyet karşısında Kefe'ye can atıp dehâlet etmekten başka çâre bulamadıkları için, âsi vaziyetinde bulunan muhasara ordusu artık kendiliğinden inhilâl etmiştir. İkinci Mehmet-Giray bu manzara karşısında:

— Ben azl-ı pâdişâhî ile ma'zûl olmazın; Sâhib-sikke ve hutbe bir Hân-ı zîşân iken mülk-i mevrûsumdan ferâgat bulmazın!

gibi sözlerle maiyyetini sadâkate dâvet etmişse de hiç bir tesiri olmamıştır. Nihayet «karârı firâra tahvil» etmekten başka çâre bulamıyan Mehmet-Giray'ın «gaayet semin olmağın» altı atlı bir arabayla kaçtığı rivayet edilir! Tâkip hareketine Alp-Giray memur edilmiş ve iki yüz atlıdan ibaret bir müfrezeyle yola çıkan bu «kalgay» büyük kardeşine yettiği zaman:

— Hanların yüzü suyun nâmerdlük ile yere döküp Kırım ocağuna su kodun, hey kaltaban! diye kemend atarak veyahut yay kirişiyile boğdurarak işini bitirmiştir! Bir rivayete göre de bu feci rolü oynayan Alp-Giray değil, yeni Kırım hânı İkinci İslâm-Giray'dır. Selânikî'ye göre maktul İkinci Mehmet-Giray «mubârek bir zât olup Pâdişâh-ı İslâm tarafına asla âsî ve tâgî olmak» hatırına gelmediği halde araya giren bir takım müfsitlerin şerrine uğramıştır.

O sırada İstanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi İkinci Mehmet-Giray'ın katlini «Evâsıt-ı Rebî'ül-âhir = Nisan sonları»na mûsâdif gösterir: Fakat buna mukabil diğer menbâlarda umumiyetle «13 Cumâda-l-ülâ = 23 Mayıs Çarşamba» tarihine tesadûf edilmektedir; Osman Paşa ile alâkadar hâdiselerin tarihlerini kendisiyle muâsir olan Selânikî büyük bir dikkatle tâkib ettiği halde, diğer menbâlar birbiriyile ihtilâf hâlinde bulundukları için burada Selânikî'nin tarih rakamları tercih edilmiştir: Selânikî ile diğerleri arasındaki farkın «13 Rebî'ül-âhir» yerine «13 Cumâda-l-ülâ» diye yanlışlıkla ertesi ayın kaydedilmiş olmasından hâsıl olmuş bulunması da mümkündür).

28 Haziran = 19 Cumâda-l-âhire, Perşembe: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kefe'den İstanbul'a gelişi.

(Kapdan-ı-Deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın Kefe'ye götürdüğü filo ile gelen Osman Paşa'nın pâytahta muvâsalatını o sırada İstanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi Cumâda-l-âhire ayının yirminci Perşembe gününe mûsâdif gösterirse de o gün Perşembe değil Cuma'dır: Onun için burada Perşembe'ye mûsâdif olan 19 Cumâda-l-âhire = 28 Haziran tarihi esas ittihaz edilmiştir. Diğer menbâlar umumiyetle «Evâî-i Receb» den bahsetmektedir: Bunlarda gün tarihi olarak da 1 Receb = 9 Temmuz Pazartesi ve 2 Receb = 10 Temmuz Salı rivayetlerine tesadûf edilir; fakat yukarıki fıkrada da gördüğümüz gibi, Selânikî-Mustafa Efendi o sırada İstanbul-

da bulunduğu için burada onun rivayetleri tercih edilmiştir. Osman Paşa'yı kışkırtan Kubbe vezirlerinin istikbâle gelmedikleri ve yalnız Yeniçeri-ağasıyla Üzengi ve Ocak ağalarının karşıladıkları ve Paşa karaya çıktığı zaman askeri ihtiram merâsimi yapılmış olduğu rivayet edilir; Fakat buna mukabil Kafkasya fâtihinin büyük ve parlak şöhreti payitaht ahâlisinin yollara dökülmesine sebep olmuş, şanlı kahramanın geçtiği caddelerle sokaklar:

— Allah seni pâdişaha bağışlasın!

gibi alkış sesleriyle çınlamıştır. — Bir rivayete göre Osman Paşa bir iki gün Beşiktaş'da misâfir kaldıktan sonra kendisine tahsis edilen Vefa'daki Pertev-Paşa-konağı'na gitmiştir. — Esâsen vezâret pâyesini hâiz olan Özdemir-oğlu bundan biraz evvel veyahut bu sırada ikinci vezirliğe terfi etmiştir).

5 Temmuz = 26 Cumâda-l-âhire, Perşembe: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın huzura kabulü.

(Yukarıki fıkralarda da gördüğümüz gibi, Kafkasya fâtihinin Kırım meselesini hallettikten sonra İstanbul'a gelişi hakkındaki ay ve gün tarihleri tamamiyle ihtilâflı ve mütenâkızdır: Biz burada o zaman İstanbul'da bulunan ve bu meseleleri dikkatle tâkip ettiği anlaşılan Selânikî-Mustafa Efendi'nin rivayetini esas ittihaz ediyoruz. Diğer muâsir ve muahhar menbâlardaki rivayetler bundan çok farklıdır: Paşa'nın İstanbul'a muvâsalatında olduğu gibi huzura kabulü hususunda da 1 Receb = 9 Temmuz Pazartesi, 2 Receb = 10 Temmuz Salı, hattâ 3 Receb = 11 Temmuz Çarşamba ve nihayet 5 Receb = 13 Temmuz Cuma rivayetlerine tesadüf edilir! Bütün bunlara mukabil o sırada İstanbul'da bulunduğu için tercih ettiğimiz Selânikî rivayetinde ise, yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, gün tarihiyle gün ismi arasında bir günlük bir fark vardır: Gerek yukarıki fıkra da, gerek burada bu ehemmiyetsiz fark gün ismine istinâden tashih edilmiştir. Her halde bu tarih rakamları daha sarîh ve kat'î vesikalarla bulununcaya kadar ihtiyatla karşılanmalıdır.

Sultan Murad o devrin millî kahramanı olan Özdemir-oğlu'nu o zaman «Kasr-ı-cedîd» denilen «Yalı-köşkü»nde huzura kabul edip:

— Safâ geldün Osman!

diye iltifât ettikten sonra dört saat alıkoymuş, büyük zaferlerinin tafsîlâtını kendi ağzından dinlemiş ve bunları dinledikçe:

— Âferin Osman!

ve :

— Berhurdâr ol, berhurdâr ol Osman!

gibi takdir sözleri söylemiş ve nihayet ellerini kaldırıp :

— İki cihanda yüzün ağ olsun! Hak-Teâlâ Hazreti senden râzı olsun! Dûnyâlar durdukça durasun!

diye duâ etmiştir. Bu kadar teveccüh ve iltifaâta hiç kimsenin mazhar olmadığı rivayet edilir.

Üçüncü Murad'ın bu teveccüh ve iltifat sözlerinden her birini söyledikçe kendi başındaki murassâ sorguğa belindeki murassâ hançeri birer birer çıkarıp gene kendi eliyle Özdemir-oğlu'nun başına ve beline taktığı rivayet edilir; büyük kahramana bunlardan başka muhteşem hil'atlerle murassâ takımlı bir at vesâir bir takım kıymetli şeyler daha ihsan edilmiştir.

Osman Paşa'yı istirkâb eden Kubbe vüzerâsının istismâr ettiği ve hattâ Paşa'nın aleyhinde bulunan müverrihlerin de ustalıkla ifâdelerle kaydetmekte kusur etmedikleri bir şâyia vardır: Bu mübâlâğalı rivayete göre Özdemir-oğlu hem esrarkerş, hem gece-gündüz sarhoştur! Bu sefer «Huzûr-i-Hümâyûn»da dört saat kalıp çıktıktan sonra Sultan Murad'ın artık o hususta müsterih olduğunu «Bâb-üs-Saâde» ağasına şöyle anlattığından bahsedilir :

— Bize Osman Paşa için «Keyfe», mübtelâdur ve andan gayri âlûde-i bâde-i ham-

râdur: Vezîr-i-a'zam olsa Divân sürmeğe kaadır degüldür!» dimüşler idi: Dört saat-i nücümi oldu ki mukaabilünde durdu; bu kadar güftüğûda anun âşarı zâhir olmadı; mükeyyef olsa elbette keseli ve bâdeye mübtelâ olsa tâgyîr-i vaz' ider alâyımi zâhir olurdu: Tahkik ma'lûmum oldu, birine ibtilâsı yoğ imüş! Özdemir-oğlu Osman Paşa muhtelif zaferlerinde Safavîlerden aldığı ganîmetlerin en kıymetlilerini tarihî bir koleksiyon şeklinde Üçüncü Murad'a takdim etmiştir. — Paşa'nın sadâreti için aşağıda bu sene vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız.

25 Temmuz = 17 Receb, Çarşamba: Vezîr-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın azli.

(Selânikî Receb'in «on yedinci Selâse gününden bahsederse de «Selâse = Salı» günü Receb ayının 17 sine değil, 16 sına müsâdiftir: Gene aynı müellif Receb'in yirmisini «Sebt = Cumartesi» gününe müsâdif göstermekte olduğu için, 17 Receb'in Çarşamba yerine yanlışlıkla Salı gösterilmiş olduğu anlaşılmaktadır: Edirneli-Mehmet de Siyavuş Paşa'yı Çarşamba günü azledilmiş gösterir. — Bâzı menbâlarda «20 Receb = 28 Temmuz Cumartesi», gününden de bahsedilir: Fakat o tarih Siyavuş Paşa'nın azline değil, ona halef olan Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın tâyinine müsâdiftir. — Siyavuş Paşa'nın bu ilk sadâreti 1582 = 990 senesi 24 Kânun-ı evvel = 28 Zülka'de Cuma gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 1 sene, 7 ay, 2 gün sürmüştür. — Siyavuş Paşa'nın azliyle Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın sadâretine sebep olan mesele için aşağıki fıkraya bakınız. — Sultan Murad'ın irâdesiyle Siyavuş Paşa bu gün derhal çiftliğine çekilmiştir).

28 Temmuz = 20 Receb, Cumartesi: Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın sadâreti.

(Siyavuş Paşa'nın yukarıki fıkra da gördüğümüz azil tarihinden itibaren Vezâret-i-uzmâ makamı iki gün açık kaldıktan sonra bu üçüncü gün «Mühr-i-Hümâyûn» Kafkasya fâtihi ve devrin millî kahramanı Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya gönderilmiştir: Peçevî'nin matbû nüshasında bu tâyin 3 Receb = 11 Temmuz Çarşamba gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir. — Siyavuş Paşa'nın azliyle Osman Paşa'nın sadâretine sebep gösterilen hâdise, başta Vezîr-i-a'zam olmak üzere bütün vüzerânın ikinci vezir Osman Paşa'yı çekemedikleri için çevirdikleri bir entrikadır: Rivayete nazaran Kafkasya fâtihinin muhtelif zaferlerinde askerlerine gazâ mükâfâtı olarak tâyin ettiği «Terakki» leri Siyavuş Paşa'yla arkadaşları israf sayarak ve karşılık bulunamayacağını bahâne ederek iptâl etmişlerdir! Bu muâmeleden maksatları «Terakki» den, yâni tahsisat zammından mahrum kalan askerleri aldatmış vaziyette bırakarak eski başkumandanlarına karşı ayaklandırmaktır! Fakat Siyavuş Paşa'nın umduğu netice kendi aleyhine çıkmış, ayaklanan asker :

«Divân'a gelüp vüzerâyâ âdâbdan çok hâric nâ-ma'kuul cevâblar söylemişler, illâ Osman Paşa Hazretlerine kat'â bir bârid kelâm itmemüşlerdir!»

İşte bunun üzerine «Fâsık-i mahrûm», vaziyetinde kalan Siyavuş Paşa 17 Receb = 25 Temmuz Çarşamba günü azledilip çiftliğine gönderilmiş ve iki gün açık duran Vezâret-i-uzmâ makamına nihayet bu üçüncü gün Özdemir-oğlu Osman Paşa tâyin edilmiştir: Bununla beraber, Üçüncü Murad'ın Osman Paşa'yı Sadâret mevkiine getirmeyi çoktanberi tasarladığı ve hattâ kendisine bir «Ağır-müjdesi» bile göndermiş olduğu rivayet edilir: Yukarda 1583 = 991 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Bu vaziyete göre Siyavuş Paşa'nın entrikası Sultan Murad'ın kararını bir an evvel icrâ etmesine sebep olmaktan başka bir işe yaramamış demektir.

«Mühr-i-Hümâyûn» un Özdemir-oğlu'na tevdiinde bir fevkalâdelik gösterir: Bu çok cazip mühür şimdiye kadar yeni Sadr-i-a'zamların konaklarına gönderildiği halde

Osman Paşa'ya Divân ictimâında gönderilmiştir: Her halde bu suretle Paşa'yı istirkâb edip aleyhine elbirliği eden Kubbe vüzerâsını mahcûb etmek maksadı tâkib edilmiş olacaktır. — Özdemir-oğlu Mühr-i-Hümâyûn'u öpüp başına koyduktan sonra yüzüne gözüne sürüp hemen koynuna sokmuş ve işte bunun üzerine: «Ehl-i Divân yollu yolunca kalkup (Mubârek-bâd) idüp el ve etek öpmüşlerdir!» Osman Paşa'nın sadâreti bütün memlekete çok iyi tesir ettiği ve bir iki düşmanından başka her kesin memnun olduğu rivayet edilir. — Bu sadâret değişikliği üzerine Mesih Paşa ikinci ve Cerrah-Mehmet Paşa da üçüncü vezir olmuştur).

Şark serdârı Ferhad Paşa'nın Gürcistan seferinde muhtelif kaleler yaptırması, Gürcistan hâkimiyetinin takviyesi ve Borçalı Kazaklarının itâati.

(Ferhad Paşa'nın bundan evvel Erivan havâlisini işgal etmesi için yukarıda 1583=991 vukuâtının «4 Eylöl», fıkrasına ve Erivan'da büyük bir kale yaptırdıktan sonra Erzurum kışlağına çekilmesi için de gene o senenin «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. O iki fıkırada gördüğümüz gibi, Ferhad Paşa'nın bu ilk Şark serdârlığındaki harekâtının ay ve gün tarihleri maatteessüf belli değildir: Hattâ Harimî-Çavuş bile Ferhad Paşa seferine ait «Gencine-i feth-i Gence» isimindeki monografi-sinde sene tarihinden başka bir şey göstermemiştir. Bu menbâa göre Erivan fet-hini tâkib eden bahar mevsiminde, yâni işte bu 1534 = 992 baharında Paşa'nın topladığı bir harb meclisi «râh-i Şirvân'ın seddi ve tarîk-i Revân'ın hâr-u-hâşâkı» olan «Simôn-ı lâîn» üzerine hareket kararı vermiştir: Bu Simon, Türkleri Gürcis-tan'a dâvet etmiş olan son Karthli kralı Dawith = Dâvud-Hân'ın Safavîlerle elbir-liği eden kardeşi «Birinci Swimon», dur; Osmanlı hâkimiyetine karşı mütemadî bir mücâdele hâlinde bulunan bu adamın bilhassa Safavîlerden yardım görmesi Gürcistan'ın daimî bir tehlike altında kalmasına sebep olmakta ve meselâ Beyler-beylik merkezi olan Tiflis'in iâşesi Osmanlı hükûmetiyle ordusu için mütemadî ve mühim bir galle teşkil etmektedir. Bir Gürcü rivayetine göre Swimon bu dâimî mücâdelesi esnasında Gürcistan'ın Tiflis'den sonra ikinci şehri sayılan ve Os-manlılar tarafından bir sancak merkezi ittihâz edilen «Gori = Goru» şehrini zap-tedip pâytäht ittihâz etmiştir: 1578 = 986 vukuâtının «21 Teşrinisânî» fıkrasına da bakınız. Tiflis'in şimaligarbisinde ve iki dağ arasında bulunan bu şehrin asker-likçe büyük bir ehemmiyeti bulunduğu için, buranın işgal ve tahkimi Gürcistan hâkimiyetinin istikbali bakımından çok mühim bir hedeftir. Fakat ondan evvel tahkîm ve işgaline lüzum görülen irili ufaklı bir takım kaleler daha vardır: En mühimleri «Loré/Lori = Loru» ve «Tomanis/Tumanis» kaleleridir. Bir rivayete göre Ferhad Paşa bu sene harekâtına Nahcivan seferiyle başlamak istediği halde Üçüncü Murad ilkönce Gürcistan'ın tahkimini ve bilhassa Gori, Lori ve Tumanis kalelerinin inşasını emrettiği için Nahcivan teşebbüsünü te'hire mecbur olmuştur. Bundan «Lori», mevkii, eski «Daşır» vilâyetinde Gürcülerin «Debeda/Débedé» dedikleri «Borçalı» suyunun sol sahilinde ve bu suyun başındaki «Penbek» le aşağı-sınâdaki «Aktala» kasabaları arasındadır; Gürcülerin «Dmanisi/Dbanisi» dedik-leri «Tumanis/Tomanis», şehri de Somkhith vilâyetinde, Kür ırmağına karışan «Khram» çayı ile «Borçalı» suyu arasında ve «Khram» çayına sağdan karışan «Maşaveri» suyunun ortalarına doğru sağ sahilindedir: Bu şehirler sonradan ha-râb olmuş ve yerlerinde köyler teşekkül etmiştir. Ferhad Paşa ordusu ilkönce işte bu mevkiler üzerine hareket etmiş, yolda bâzı kaleler top ve askerle takviye edil-miş ve ondan sonra da Lori ve Tumanis işgal edilip kaleleri yapılarak birincisinin beylerbeyliğine Mora sancak-beyi Potur-Ali Bey ve ikincisinin beylerbeyliğine de Semender Paşa tâyin edilmiştir; bunlardan Lori'ye 1897, yahut 2000 veyahut 3017 muhâfızla 22 top konulmuş ve Tumanis'e de 1929 muhâfızla bir mukdar top bira-kılmıştır. Sûrunun çevresi 17 bin arşın gösterilen ve bütün inşaatının kırk gün-de ikmâl edildiğinden bahsedilen Tumanis kalesinin muhâfızlığına eski

Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu olan ve o sırada Erzurum beylerbeyliğinde bulunan Hasan Paşa memur edilmiştir. Bu Hasan Paşa için 1579=987 vukuâtının «18 Eylül» fıkrasına bakınız. Tabii bu suretle Kür boyunda ve Gürcistan'da iki yeni vilâyet daha teşekkül etmiş demektir.

Ferhad Paşa'nın işte bu işler bittikten sonra «Gori» üzerine hareket ettiği rivayet edilir. Bâzi menbâlarda Gori kalesini bu sefer inşa edilmiş gibi gösteren bir ifadeye tesadüf edilirse de doğru değildir; bu kalenin temel-atma merâsimi bundan üç sene sonradır ve Ferhad Paşa'nın ikinci serdârlığı devrindedir: 1587=995 vukuâtının «13 Eylül» fıkrasına bakınız. Buna mukabil bâzi menbâlarda da Paşa'nın Gori'ye gittiğinden hiç bahsedilmeyip Lori ve Tumanis inşaâtından sonra Ahıska'ya gelmiş gibi gösterilir. Her halde bu ihtilâf Ferhad Paşa'nın Gori'yi işgal edip muhafız ve levâzım bırakmış ve bâzi yerlerini tâmir ettirmiş olmasından mütevellid olmak lâzımgelir.

Osmanlı menbâlarında «Kazak-Hân» ismiyle zikredilen «Kazak-Terekeme» bey işte burada maiyyetiyle beraber orduya gelip itâat ve inkiyâdını arzemiş, Serdârın huzurunda ihtidâ ederek Âlî'nin izahına göre «nazar-ı iltifât ile manzûr kılınmağın» (Nazar Paşa) ismini almış ve kendisine beylerbeylik pâyesi verilmiştir.

«Türkmen» kelimesinin Arapçada cemi şekli olan «Terâkime» tâbirinden muharref olarak «Terekeme» denilmiş olması pek muhtemel bulunan cemâat «Karak», «Borçalı», «Cavak», «Şemsedin» kollarına ayrılır; bunlardan «Borçalı» kolu meskûn, diğerleri göçebedir: Ötedenberi Türkçe konuşan bu kabilelerin Hazar bakıyyelerinden olmak ihtimâli vardır. Gori'de Ferhad Paşa ordusuna gelip ihtidâ ederek «Nazar Paşa» ismini alan «Kazak-Hân» işte bu dört zümreden «Borçalı-Akçakalesi» ni merkez ittihaz etmiş olan Borçalı Kazaklarının beyidir: Bu beyin ikinci defa olarak kat'i surette itâatle Osmanlı hizmetine girip Lori beylerbeyliği-ne tâyini için aşağıda 1587 = 995 vukuâtının «28 Ağustos» fıkrasına bakınız.

Kars'ın genç ve gayretli tarihçisi Fahreddin Kırzioğlu'nun «Kars tarihi», ismindeki gayr-i münteşir eserinde Tımar defterleriyle mahallî tetkiklere istinaden izah edildiğine göre, eski Şaman dinini ilkönce Ortodoksluk ve ondan sonra da Ferhad Paşa'nın bu ilk serdârlığındaki siyasî ihtidâ vak'asından itibaren Müslümanlık zavâhiri altında muhafâza eden Terekemelerin Üçüncü Murad devrinde yaşadıkları sâha Lori vilâyetinin Ağlağan dağı civarındaki «Eğritaş» dağı ile «Hamza-çemeni» arasındaki yerlerdir. Bugün bunlar Kars'ın Arpaçay kazasını teşkil eden Zarsat ve Şüregel taraflarıyla Akbaba nâhiyesinde meskûn ve Kars vilâyet merkeziyle Sarıkamış köylerinde de yeni yerleşmiş veyahut yarıgöçebe haldedir. Şülik ve Sünnilikle alâkaları olmadığından bahseden Terekemeler pek tuhaf olan bu dinî vaziyetlerini şöyle izah ederler :

— Ne sünnüyük, ne şiyi: bizler khelis müsürmanıkh, müsürman!

Fakat Kırzioğlu'nun tetkikine göre hakikatte bu «mürsümanlık» Şamanizm an'anelerinin islâmî şekillere devamından başka bir şey değildir. Bunların mollalarına «Mürîd» den muharref «mürüt» denir. Amasya'da medfun Karabağlı mutasavvıf şair «Mir-Hamze Nigârî», yi vefî ve pîr ittihaz ettikleri için onun tasavvuf şîirlerini âhenkle okuyarak, Şaman davulu yerine teneke çalarak ve Mevleviler gibi dönerek yaptıkları âyinler kadınlı-erkekliidir. Eskiden atalarının mezarlarına tapan Terekemeler şimdi Mir-Nigârî'nin türbesinden dolayı Amasya'yı bir nevi Kâbe ittihaz ettikleri için her sene ziyârete gelirler.

Serdâr Ferhad Paşa bu icrâatından sonra Ahıska'ya gelip oranın kalesini de yaptırmak istemişse de mevsim geçmiş ve kış yaklaşmış olduğu için Yenigeriler gülrüttü çıkarmış ve işte bu yüzden Erzurum kışlağına çekilmek mecburiyetinde kalan Paşa bir rivayete göre ordunun hoşnutsuzluğuna sebep olduğu için padişahın teveccühünü kaybetmiştir).

15 Teşrinievvel = 10 Şevvâl, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kırım'da çıkan isyânı tenkil vazifesiyle ve serdârlıkla İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «24 Nisan» fıkrasında isyânından dolayı öldürülmüş olduğunu gördüğümüz eski Kırım hânı ikinci Mehmet-Giray'ın oğulları Saâdet, Safâ ve Murad-Giray'lar babalarının felâketi üzerine bir rivayete göre Rus arâzi-sine kaçmışlar, diğer bir rivayete nazaran Nogay-Tatarları'na ve nihayet üçüncü bir rivayete göre de Dağıstan Şamhalına ilticâ etmişlerdir: Şamhal için 1578=986 vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Rahimi-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş'un «Gonçe-i bâğ-ı Murâd» isimindeki manzum eserine nazaran :

Hân-ı mezbûrun üç oğlu ol zamân idüp firâr

Kûh-i Elbürzün beyi Şamhâla itmüşler mirâr

Dal-Mehmed'in «Şecâatnâme» sine göre de bu prenslerin Kıpçak ve Dağıstan âhalisini ifsâd etmeleri Safaviler için müsâit bir fırsat teşkil etmiş ve işte bunun üzerine Osmanlıların «Şâh-oğlu», dedikleri şehzâde «Hamze-Mirzâ»nın kumandasında mühim kuvvetler hazırlanmaya başlamıştır. Hattâ Şamhal'ın Safavileri Osmanlılar aleyhine kıskırttığı bile rivayet edilir: Bu vaziyete göre âsi Kırım prenslerinin bilhassa Kıpçak ve Dağıstan taraflarından kuvvet toplamış olmaları lâzımgelir; on bin kadar gösterilen bu kuvvetin bâzı Kırımîlarla Nogaylardan ve hattâ Ruslardan mürekkep olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır: Her halde bunların içinde Dağıstan Kumuklarından da bir miktar yardım kuvveti bulunmak ihtimali yok değildir. Hanlık müddâisi Saâdet-Giray'la kardeşleri işte bu on bin kişilik ordularıyla amcaları ikinci İslâm-Giray'ın tahtını zaptetmek üzere Kırım'ın pâytahtı olan Bahçe-Saray'ı birdenbire bastırıp yağma ve tahrib etmişler ve ondan sonra da İslâm-Giray'ın yaralı olarak kaçtığı Kefe üzerine yürümüşlerdir: Bu sırada Demir-Kapu muhafızlarını takviye etmek üzere gönderilmiş bir miktar Osmanlı kuvvetinin Kefe'de bulunduğu ve İslâm-Giray'ın buna rağmen vaziyeti İstanbul'a arz edip istimdâd ettiği rivayet edilir: O sırada İstanbul'da Nişancı Mehmet Paşa'nın «Devâtârlık» hizmetinde bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'ye göre Üçüncü Murad bu haber üzerine :

— Bunların hâli nice olmak gerek? Kim gider?

demiş ve «İstanbul'un havâsiyle adem-i imtizâcı»ndan bahsedilen Vezir-i-a'zam Özdemir-oğlu Osman Paşa da:

— Ben kulun giderüm Pâdişâhum!

dediği için, kahraman Sadr-i-a'zam Vezâret-i-uzmâ makamına ilâveten Kırım serdârlığına tâyin edilmiştir. — Harîmî-Çavuş'a göre bütün hazırlıklar 12 günde ikmâl edilmiştir: Bu hazırlıklar «on bin Yeniçeri ve altı bölük umûmen ağalarıyla ve ulûfelü Müteferrikagân ve bin nefer Çavuşân»dan mürekkep bir orduyla Kapdan-ı-Deryâ Kılıç-Ali Paşa'nın kumandasında toplanla bâzı ağırlıkları yüklenen bir filo şeklinde gösterilir. Osman Paşa'nın kumandasındaki kara ordusu Üsküdar'dan Kastamonu'ya gidecek ve Kılıç-Ali Paşa'nın kumandasındaki filo da bu orduyu Kırım'a geçirmek üzere bu gün Sinob'a hareket edip orada bekliyecektir. Fakat kış bastırdıktan sonra hem karada, hem denizde sefer açılması o zamana kadar misli görülmemiş bir şey olduğu için bir takım itirazlarla dedikodulara sebep olmuşsa da ehemmiyet verilmemiştir. — Selânikî-Mustafa Efendi Vezir-i-a'zâmın Üsküdar'a geçişini bu tarihten on gün sonra «Şevvâl'in yirminci günü»ne müsâdif gösterirse de bir zühul veyahut istinsah hâtası olmak lâzımgelir: Paşa'nın maliyetinde bu sefere iştirâk eden «Gonçe-i bâğ-ı Murâd», isminde manzum bir monogرافisini yazmış olan Harîmî-Çavuş serdârlık otağı ile ağırlıklarının 13 Teşrinievvel = 8 Şevvâl Cumartesi günü Üsküdar'a geçirildiğinden ve ondan iki gün sonra-

sına tesadüf eden işte bu 15 Teşrinievvel = 10 Şevvâl Pazartesi günü de Paşa'nın geçmiş olduğundan bahsetmekte ve diğer bâzı mühim menbâlar da bunu te'yid etmektedir.

Büyük kahramanın İstanbul'dan hareketi münasebetiyle yapılan askeri merâsim, onu çok seven halkın da iştirâkiyle millî bir tezâhür şeklini almıştır: Hârimî-Çavuş İstanbul'un o günkü hâlini şöyle anlatır :

Şöyle dolmuşdû sokaklar içi âm-u-hâsdan
İğne atsan yîre düşmez kesret-i eşhâsan

Bu senenin 28 Haziran=19 Cumada-l-âhire Perşembe günü Kefe üzerinden İstanbul'a gelmiş olan Özdemiş-oglu Osman Paşa o tarihten bu güne kadar tam 3 ay, 17 gün İstanbul'da kaldıktan sonra, artık bir daha dönemiyeceği için son seferine çıkmış demektir: Gene bu senenin 28 Temmuz=20 Receb Cumartesi günü Vezâret-i-uzmâ makamına tâyin edilmiş olan Kafkasya fâtihinin pâytähtta geçirdiği bu 109 günün ilk 30 günü ikinci vezirlikle ve ondan sonraki 79 günü de sadâretle geçmiştir. — Vezir-i-a'zamın serdârlıkla İstanbul'dan hareketi üzerine Sadâret-Kaymakamlığı'na ikinci vezir Mesih Paşa tâyin edilmiş ve bu sırada diğer bir takım de-ğişikliklerle tâyinler daha olmuştur).

2 Teşrinisâni = 28 Şevvâl, Cuma: Vezir-i-a'zam ve Kırım serdârı Özdemir-oglu Osman Paşa'nın Üsküdar'dan Kastamonu'ya hareketi.

(Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan Harimî-Çavuş padişahın mükerrer emirleri üzerine Paşa'nın bu gün yola çıktığını şöyle anlatır:

Geldi bi-d-defât fermânî şerif-i- Şehriyâr
Kıl teveccüh cânib-i me'mûreyê ey sazkar

Fakat buna mukabil o sırada Nişancı Mehmet Paşa'nın devâtdârı olan ve hattâ paşasıyla beraber Üsküdar'a geçip Vezir-i-a'zama «beş bin kıt'a tuğralı ahkâm kâğıdı ve diğer ismiyle «nişanlı-evâmîr» götürmüş olduğu için atıyye bile almış olduğundan bahseden Selânikî-Mustafa Efendi serdârın «evâl-i şehri Zülka'de» de, yâni Teşrinisâni'nin ilk haftasına doğru Üsküdar'dan hareket etmiş olduğundan bahsetmektedir: «Nişanlı-evâmîr» için 1569=976 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasına bakınız. Tabî burada orduyla hareket eden müverrihin vâzih rivayeti İstanbul'da kalan müverrihin müphem rivayetine tercih edilmiştir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi 15 Teşrinievvel = 10 Şevvâl Pazartesi İstanbul'dan Üsküdar'a geçmiş olan Osman Paşa 18 gün Üsküdar karargâhında kaldıktan sonra 19 uncu gün yola çıkmış demektir).

18 Kânunuevvel = 15 Zülhicce, Salı: Özdemiş-oglu Osman Paşa'nın Kastamonu'ya varması ve Kırım meselesinin tesviyesi.

(Harimî-Çavuş Kurban bayramının şehirden iki menzil ötede geçirildiğini ve bayramdan sonra şehre girildiğini söylediğine göre, Paşa'nın işte bu gün Kastamonu'ya varmış olması lâzımgelir. — Kışın şiddetinden dolayı yollarda ve bilhassa Bolu ve Gerede taraflarında pek çok sıkıntı çekilip bir çok insan ve hayvan telef olduğu arzedildiği için, Üçüncü Murad kış mevsiminin Kastamonu'da geçirilmesini emretmiştir. — Bununla beraber, Vezir-i-a'zamın maiyyetinde bulunan sâbık Bosna beylerbeyi Ferhad Paşa Sinop'da bekliyen filo ile ve pişdarlık vazifesiyle icab eden tedbirleri ittihâz etmek üzere Kefe'ye gönderilmiştir: Yukarıda bu sene vukuâtının «15 Teşrinievvel», fıkrasında İstanbul'dan hareketini gördüğümüz Kılıç-Alî Paşa filosunun 24 Teşrinievvel=19 Şevvâl Çarşamba günü Sinob'a varmış olduğu rivayet edilir. Bu filoda Kefe kuvvetlerini takviye edecek top ve muhimmatla

bir mıkdar askerden başka Mustafa, Ömer ve Ali Paşalar gibi bâzı kumandanlar da bulunduğu hakkında bir rivayet vardır. Bâzı menbâlarda Ferhad Paşa'nın Kırım meselesini «eshel vech üzre» tesviye etmiş olduğundan bahsedilirse de, bu paşaya izâfe edilen müphem role mukabil meselenin yukarda bu sene vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasında Kefe'ye kaçmış olduğunu gördüğümüz Kırım Hânı İkinci İslâm-Giray'la kardeşi ve veliahdi olan Alp-Giray'ın elbirliğiyle tesviye edilmiş olduğu hakkındaki rivayetler daha kuvvetlidir: Her halde bunların âsi ve gasıp yeğenleri Saâdet-Giray'la kardeşlerini Kefe civarındaki «Andal» ovasında tenkil ederken Kefe'de bulunan Osmanlı kuvvetlerinden de istifade ettikleri muhakkaktır. Bu vaziyet üzerine tabii artık Vezir-i-a'zamın Kırım seferine hâcet kalmamıştır. — Kırım gâlesinin tesviyesi her halde çok büyük bir muvaffakiyettir: Çünkü bu gaile yukarda bu sene vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasında da gördüğümüz gibi, Safavîlerle Rusların da iştirâkiyle çok geniş nisbetler alabilecek bir istidat göstermiştir).

1585 = 993

15 Mart = 13 Rebî'ül-evvel, Cuma: Kastamonu'da bulunan Vezir-i-a'zam Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şark-serdârıhğı hakkında İstanbul'dan Hatt-ı-Hümâyün gelmesi.

(Yukarda 1584 = 992 vukuâtının son dört fıkrasında gözden geçirdiğimiz Kırım meselesinin tesviyesi Osman Paşa'nın artık o tarafa teveccüh etmesine hâcet bırakmamış olduğu için, o buhrandan istifade etmek üzere askerî hazırlıklarda bulunan Safavîlere karşı büyük bir harekete geçilmesini isteyen Üçüncü Murad bu vazifeye hayatının son yıllarını Safavî muharebelerinde geçirmiş olan Kafkasya fâtihini memur etmiştir. Gene aynı sene vukuâtında gördüğümüz gibi, bu sırada Şark serdârıhğında bulunan Ferhad Paşa askerî itaatsizliğine mâni olamadığı için gözden düşmüş ve kendisine vazifesinin nihayet bulduğu bildirilerek hemen İstanbul'a avdeti emredilmiştir; fakat her halde onun geri çağırılması menkûbiyetinden ziyade o cephenin eski kurdu olan Özdemir-oğlu'nun askerî dehâsiyle büyük tecribelerinden istifade etmek içindir. — Harîmî-Çavuş Vezâret-i-uzmâ makamına ilâveten Osman Paşa'ya Şark serdârıhğının tevcihi hakkındaki Hatt-ı-Hümâyün'u «14 Rebî'ül-evvel Cuma,» günü gelmiş gösterirse de, Cuma günü Rebî'ül-evvel'in 14 üne değil, 13 üne müsâdiftir).

4 Nisan = 3 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kastamonu'dan Erzurum'a hareketi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz Şark serdârıhğı Hatt-ı-Hümâyünü üzerine bir çok eyâletlere bir ta'mim gönderen Vezir-i-a'zam Anadolu'dan 12 Beylerbeyinin, Rumeli'den 17 Sancak-beyinin askerleriyle ve İstanbul'dan da Sipâhi ve Silâhdar bölükleriyle 300 Çavuş'un 400 «Darbezen» topuyla Sivas'da maiyyetine iltihak etmelerini emretmiş, ma'zul beylerbeylerinden 12 siyle ma'zul sancak-beylerinden 50 sini maiyyet askerleriyle sefere çağırması ve Kırım hânlığıyla Çerkezistan beylerine de kuvvet göndermelerini emretmiştir.

Askerî hayatı bilhassa Yemen ve Kafkas cephelerinin cehennemleriyle buzları, dâimî mahrumiyetleri ve tükenmez muharebeleri içinde geçmiş olduğu için bu sırada kalp hastalığından muztarib olan zavallı kahramanın bu son seferindeki hâlini Pegevî şöyle anlatır :

«Kendülerin hod İstanbul'a gelelidenberü mizâclaruna za'f-u-fütür müstevlî olmuş idi ve gün günden kuvâsı za'f kuvvet bulmuş idi: Bizzarûrî bu def'a, taht-ı-revân ile revân olunmağı ihtiyâr ittiler ve Tebriz'e değin öylece gittiler».

Müneccim-başı tarihinde Paşa'nın hastalığı Erzurum'da başlamış gibi gösterilirse de İstanbul havasının iyi gelmediği hakkındaki muhtelif rivayetlere nazaran İstanbul'da

def'a taht-ı-revân ile revân olunmağı ihtiyâr ittiler ve Tebriz'e değin öylece gittiler».

Müneccim-başı tarihinde Paşa'nın hastalığı Erzurum'da başlamış gibi gösterilirse de, İstanbul havasının iyi gelmediği hakkındaki muhtelif rivayetlere nazaran İstanbul'da başlayan hastalığın Erzurum'da şiddetlenmiş olmak ihtimali daha kuvvetlidir : Bununla beraber, taht-ı-revan'la seyahat meselesini Erzurum'dan itibaren gösteren daha kuvvetli bir rivayet de vardır : Aşağıda bu sene vukuâtının «11 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Sivas'da Özdemir-oğlu'nun emrinde toplanan ordu mevcudunu 200-300 bin gösteren muhtelif rivayetler vardır. Hammer'e göre Serdâr iâşe müşkilâtından dolayı 200 bin kişilik ordusundan 40 bin kişi terhis ederek 160 bin kişiyle yoluna devam etmiştir.

Harimî-Çavuş Paşa'nın Kastamonu'dan hareketini «4 Rebi'ül-âhir Perşembe» gününe müsâdif gösterirse de, Perşembe günü o ayın 4 üne değil, 3 üne müsâdif-tir. — Osman Paşa'nın bu gün Kastamonu'dan çıkıp üç gün şehir hâricindeki karargâhında kaldıktan sonra 8 Nisan = 7 Rebi'ül-âhir Pazartesi günü yola çıkmış olduğu rivayet edilir).

1 Ağustos = 4 Şa'bân, Perşembe : Ordunun Erzurum önlerinde konaklaması ve Kırım prenslerinden Gazi-Giray'la »Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Bey'in Safavî esâretinden kurtulup gelmeleri.

(Vezir-i-a'zam ve Serdâr-i-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa Kastamonu'dan çıktuktan sonra Amasya-Tokat-Sivas-Erzincan üzerinden Erzurum'a gelmiştir : İstanbul'a dönmekte olan sâbık Şark serdârı Ferhad Paşa Vezir-i-a'zamla Tokat konağında karşılaşp iltifâtına mazhar olmuş ve Şark'daki hizmetlerinden dolayı padişaha hitâben bir takdirnâme aldıktan sonra yoluna devam etmiştir. — Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, ordunun toplanması Sivas konağında olmuştur : Hattâ bundan dolayı Paşa'nın Sivas'da yirmi gün kaldığı rivayet edilir. — Harimî-Çavuş ordunun Erzurum önlerine muvâsalatını «5 Şa'bân» tarihine müsâdif gösterirse de, gene kendisinin gün isimleri hakkındaki kayıtlarına nazaran bizim burada esas ittihâz ettiğimiz «4 Şa'bân = 1 Ağustos Perşembe» tarihinin daha doğru olması lâzımgelir.

Özdemir-oğlu Erzurum karargâhında bulunduğu sırada Safavî zindanından kurtulup kaçan iki mühim esir gelmiştir : Bunların biri sâbık ve lâhık Kırım hânları İkinci Mehmet-Giray'la İkinci İslâm-Giray'ın kardeşi olup 1581 = 988 vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz baskın hareketiyle meşhur olan Gazi-Giray ve biri de Osman Paşa'nın sadâretinden evvelki Şirvan ve Dağıstan serdârlığında muhtelif vazifelerle maiyyetinde bulunmuş olan «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Beydir; bunların her ikisi de Safavîlerin o zamanki mukabil taarruzlarında esir olup İran'ın Alamut kalesine sevkedilmişlerdir : 1582 = 990 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına bakınız. Gazi-Giray kalede mevkuf tutulmuşsa da, zavalhı Dal-Mehmet Bey ilkönce ilmine hürmeten biraz riâyet gördükten sonra kuyu gibi bir yer-altı zindanına atılmıştır! Bunların esâretten kaçıp kurtuluşları ayrı ayrıdır : Yukarda 1584 = 992 vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Saâdet-Giray ısyânında Dağıstanlıların da Osmanlılara karşı Safavîlere temâyül etmelerinden istifade etmek isteyen İran hükûmeti Gazi-Giray'ı hizmetine alıp onu da Osmanlılara musallat etmek için Alamut kalesinden çıkarmış ve işte bunun üzerine İran şâhı Muhammed-Hüdâbende'nin meşhur oğlu ve vellahti Hamze-Mirzâ ile zâhiri bir samimiyyet te'sisine muvaffak olan Gazi-Giray'ın şefâati üzerine Dal-Mehmet Bey de zindandan kurtulup İsfahan'a gönderilmiştir : Oradan Şirâz'a ve Şirâz'dan da Basra'ya kaçan ve bu mâcerasında yalın-ayak dilenerek bir çok sefâetler çeken «Şecâat-nâme» müellifi nihayet Bağdad ve Diyarbekir üzerlerinden Erzurum'a can atmıştır. Gazi-Giray da Safavîlerin hizmet teklifini kabul etmiş gibi görünerek şehzâde Hamze-Mirzâ ile Tebriz'e geldikten sonra bir kolayını bulup Van'a kaçmış ve Van beylerbeyi Cağal-oğlu/Cağala-zâde Sinan Paşa da prensin Erzurum'a gelmekte olduğunu

Serdâr-ı-Ekrem'e bildirmiştir : Bu haber 3 Ağustos = 6 Şa'bân Cumartesi günü Erzurum ordugâhına gelmiş ve umumî bir memnuniyetle karşılanmıştır : Harîmî-Çavuş'un «7 Şa'bân», göstermesi bir gün hatâlıdır.

Gazi-Gray bu haberden bir iki gün sonra gelmiş, hasta hâliyle otağından çıkıp bir ok-atımı kadar ilerliyerek kendisini karşılayan eski dostu Özdemir-oğluyla kucaklaşıp öpülmüş, murassâ hediyeler ve muhteşem hil'atlerle taltif edildikten başka hususî bir otak kurulmuş ve orada bulunan Tatar ve Çerkes efrâdına başbuğ tâyin edilmiştir : Bu suretle Gazi-Giray beş senelik uzun bir esâret devresinden sonra Osmanlı ordusunda tekrar hizmete başlamış demektir.

Vaktiyle Osman Paşa'nın Gazi-Giray'a Kırım hanlığını va'detmiş olduğu ve bu mesele bu sefer yeniden kurcalanınca Serdâr-ı-Ekrem'in Tebriz fethedildikten sonra va'dini icrâ edeceğinden bahsettiği hakkında bir rivayet vardır : Bu mesele için aşağıda bu sene vukuâtının «29 Eylül» fıkrasına da bakınız.

7 Ağustos = 10 Şa'bân, Çarşamba : Esmâ-Hân-Sultan'ın ölümü.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın torunu, ikinci Selim'in kızı, Üçüncü Murad'ın kız-kardeşi ve maktul Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın karısı olan Esmâ-Hân-Sultan'ın Sokullu ile evlenmesi ve saray entrikalarındaki rolleri için 1562 = 969 vukuâtının «25 Eylül», 1574 = 982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» ve 1579=987 vukuâtının da «12 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Esmâ-Hân-Sultan, ilk kocası olan Sokullu-Mehmet Paşa'nın katlinden sonra, Budin beylerbeyi Kalaylıkoz-Ali Paşa ile evlenmiş ve ondan «Mahmud», isminde bir oğlu olmuşsa da, bu çocuğu doğurduktan iki gün sonra kendisi ve elli gün sonra da çocuğu ölmüştür. — Esmâ-Hân-Sultan Ayasofya'daki ikinci Selim türbesinde medfundur).

11 Ağustos = 14 Şa'bân, Pazar : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa kumandasındaki Şark ordusunun Erzurum'dan Tebriz'e hareketi.

(Paşa'nın maiyyetinde bulunan Harîmî-Çavuş ordunun hareketini «15 Şa'bân Ahad» gününe müsâdîf gösterirse de «Ahad = Pazar» günü Şa'bân'ın 15 ine değil, 14 üne müsâdiftir. — 1 Ağustos = 4 Şa'bân Perşembe günü Erzurum konağına gelmiş olan Osman Paşa ordusu burada on gün kalıp son hazırlıklarını bitirdikten sonra on birinci gün yola çıkmış demektir. — Kalb hastalığından muztarib olan Serdâr-ı-Ekrem zayıf bir rivayete göre Kastamonu'dan ve daha kuvvetli olan ikinci bir rivayete göre de işte bu Erzurum konağından itibaren ata binemediği için «Taht-ı-revan»la seyahat etmiştir : Yukarda bu sene vukuâtının «4 Nisan» fıkrasına da bakınız. — Özdemir-oğlu'nun «Kara-Kaytas», isminde çok yaşlı ve uğurlu bir harb atı vardır : Otuz yaşını geçmiş gösterilen bu meşhur atın kiş-nemesi zafer alâmeti sayılır! Ahiret yolculuğuna benzeyen bu son seferine taht-ı-revan'la götürülen büyük serdârın Kara-Kaytas'ına binememesi bir rivayete nazaran asker arasında hayra alâmet sayılmamıştır).

7 Eylül = 12 Ramazan, Cumartesi : Ordunun Çaldıran'a varması.

(«Çaldıran sahrâsı» bu tarihten 71 sene evvel Yavuz Sultan Selim'in meşhur zaferini kazanmaya gelmiş ve geldiğinin ertesi gün de kazanmış olduğu ermeydandır : 1514 = 920 vukuâtının «22 ve 23 Ağustos» fıkralarına bakınız. Ordu bu raya geldiği zaman o şanlı hâtıranın tâzelendiği rivayet edilir. Çaldıran'da bir gün kalan ordu içinde :

— Şâh geliyor!

diye bir şâyia çıkıp bu eski zafer sahnesinin uğurlu hâtırasından dolayı askerin

şevkine sebep olmuşsa da, o sırada yakalanan bâzı esirlerden şahın 12 gün evvel yaylaya çıkmak üzere Tebriz'den ayrılmış olduğu öğrenilmiştir).

9 Eylül = 14 Ramazan, Pazartesi : «Kara-dere» konağında Cağal-oğlu kuvvetlerinin orduya iltihâkı.

(Bu sırada Van ve Erivan beylerbeyliğinde Cağal-zâde/Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa bulunmaktadır : Bu paşa için 1583 = 991 vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Mevcudu hakkında 6 binden 40 - 50 bine kadar muhtelif rivayetler bulunan askerinin intizam ve ihtişamıyla Serdâr-ı-Ekrem'in takdirini kazanan Cağal-oğlu'nun bundan iki gün evvel Çaldıran sahrasında orduya iltihak etmiş olduğu hakkında da bir rivayet varsa da doğru değildir. — Bir kaç senedir hudut boylarında beylerbeyi olmak itibarıyla Safavîlerin ahvâline yakından vâkıf olan Sinan Paşa bir rivayete göre kendi ricâsiyle bir konak önden gitmek üzere «çarhacı», tâyin edilmiş ve ordu Hoy üzerinden Tebriz'e doğru hareketine devam etmiştir).

20 Eylül = 25 Ramazan, Cuma : Ordunun Sûfiyân/Sofyan menziliinde konaklaması.

(Osman Paşa ordusunun Çaldıran-Karadere-Hoy-Merend/Marand üzerinden bu gün gelip konaklamış olduğu Sûfiyân/Sofyan menzili Tebriz'in şimaligarbisindedir; bâzı menbâlarda Safavîlerle ilk muharebenin burada olduğundan bahsedilirse de doğru değildir : Orduda bizzat bulunarak kendi gözüyle gördüğü vukuâtı «Gonçe-i bâğ-ı Murâd» isimindeki manzum monografisinde sırayla kaydetmiş olan Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş bu noktayı şöyle anlatır :

Bist-ü-penciydi meh-i savmın eyâ rûh-f revân
Asker-i islâma menzil oldu mülk-f Sûfiyân
Gelmedi düşmen yoğ idi karşı durmâğa mecâl
Lîk âzıkci ile taşrâda kıldılar kitâl

Sûfiyân konağında gösterilen ilk muharebe bundan bir gün sonra bu menzille Tebriz arasındaki «Âbvâr» konağında olmuştur. Aşağıki fıkraya bakınız. Bu gün yalnız Harîmî'nin «Azıkçı» dediği ve diğer bâzı müelliflerin de «otluğa giden at-oğlanları» dedikleri seyislerle Safavî pişdarları arasında bir «elleşme» olmuş ve bu kavganın büyümesi ertesi günkü ilk muharebeyle neticelenmiştir : İşte bundan dolayı bâzı menbâlarda iki gün üstüste iki muharebe olmuş gibi gösterilir. — Bu sırada Osman Paşa ordusunda Harîmî-Çavuş'dan başka ikinci bir müverrih olarak «Şecâatnâme» sâhibi Dal-Mehmet Bey de vardır : Yukarda bu sene vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına bakınız. Fakat çok defa bu iki şahidin ifâdeleri arasında bile mühim farklara tesadûf edilir).

21 Eylül = 26 Ramazan, Cumartesi : Tebriz civârında «Âbvâr» muharebesi.

(Bu ilk muharebe Tebriz'in şimaligarbisine tesadûf eden ve yanlış olarak «Ali-vâr», şeklinde de kaydedilen «Âbvâr» da veyahut daha zayıf bir rivayete göre şehrin cenubuna tesadûf eden «Şam-Gazân = Şenb-i-Gaazân» civârında vukua gelmiş gösterilir : Bu tarihten 51 sene evvel Kanunî'nin meşhur Vezir-i-a'zamı Makbul-İbrahim Paşa'nın bir kale yaptırarak tahkim etmiş olduğu «Şenb-i-Gaazân» mevkiî için 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu iki rivayetin birincisi doğru, ikincisi yanlıştır : Çünkü ordunun cenuba sarkması bu ilk muharebeden sonradır : Aşağıda bu sene vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız.

Safaviler bakımından bu vukuâtın en mühim menbâi olan «Târih-i Alem-ârây-ı Abbâsî», de Tebriz'in işgalinden evvel vukua gelen bu ilk muharebe tamamiyle meskût geçilmektedir : Buna mukabil Osmanlı menbâlarındaki tafsîlât arasında da bâzı mühim ihtilâflara tesadüf edilir! Mesellâ Tebriz'i kurtarmak için gelen ve muhtelif menbâlarda «Şâh-oğlu» ve «Koç-kapan» gibi lâkaplarla anılan İran veliahdi Sultan Hamze-Mirzâ ile Serdâr-ı-Ekrem Osman Paşa'nın bu muharebeye bizzat iştirâk edip etmedikleri kat'i surette belli olmayacak kadar ihtilâflıdır! Bir rivayete göre Safavî saltanatının kahraman veliahdi bu harbe bizzat iştirâk etmeyip bir dağ ardında durmuş ve ikinci bir rivayete göre de ordusunun harekâtını bizzat idare etmiştir! Tıpkı bunun gibi, o sırada hasta bulunan Özdemir-oğlu Osman Paşa da umumiyetle harbe iştirâk etmeyip harekâtın idaresini Van beylerbeyi Cağal-oğlu Sinan Paşa'ya havâle etmiş gösterilirse de, Sinan Paşa'yı Diyarbekir beylerbeyi Solak-Ferhad-Paşa-zâde Mehmet Paşa ile beraber pişdar vaziyetinde gösteren ikinci bir rivayete göre Serdâr-ı-Ekrem Yeniçeri ile merkezde durup Anadolu askerini sağ ve Rumeli askerini de sol cenâhına almıştır! Fakat birinci rivayet daha doğrudur. — Hamze-Mirzâ'nın kumandasında en seçme askerlerden mürekkebe olan Safavî kuvvetlerinin mikdarı hakkında da 12 bin, 17 bin ve 30 bin gibi muhtelif rivayetlere tesadüf edilir : Bu sırada İran esas ordusunun Şâh Muhammed-Hudâbende kumandasında Ücân yaylasına çekilmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır. — Kuşluktan ikindiye veyahut ikindiden akşama kadar sürmüş olan bu ilk muharebede her iki taraf da bir çok telefâta uğramış olmakla beraber, Hammer'in iddiâ ettiği gibi Osmanlılar mağlûb olmamış, bilâkis Safaviler ric'ate mecbur oldukları için Tebriz yolu açılmış ve hattâ bundan dolayı Serdâr-ı-Ekrem başta Cağal-oğlu Sinan Paşa olmak üzere muhtelif paşalara kıymetli mükâfatlar ve askere ihsanlar vermiştir.

Harimî-Çavuş ordunun gurura kapılıp düşmanı tâkib etmemiş olmasını tenkid ederse de, bunu Serdârın hastalığıyla izah eden bir rivayet de vardır).

22 Eylül = 27 Ramazan, Pazar : Tebriz'de sokak muharebesi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz «Abvâr» konağından kalkan ordu bu sabah «Şûrâb» sahillerine gelmiştir : Türklerin «Acısu/Acıçay», dedikleri «Şûrâb» yahut «Telhrûd» ırmağı Tebriz'in şimalinden geçip garba doğru akarak Urmiye gölüne dökülür. Bir gün evvelki müsâdemede ric'at etmiş olan Hamza-Mirzâ, Osmanlı ordusunun bu ileri hareketinde tekrar taarruza geçmişse de bir takım iş'ac hareketlerinden başka bir şey yapamamıştır. Vaktiyle Kanunî devrinde Osmanlı ordusu buraya geldikçe şehrin harâb olmasını istemiyen Tebrizliler dâimâ teslim oldukları için bu sefer de orduda öyle bir ümid olduğu Harimî-Çavuş'un şu beytinden anlaşılmaktadır :

Anın için bir iki mil denli kânuldu baîd
Sulh için âdem gelür diyû olunurdû ümîd

Fakat bu seferki vaziyet büsbütün başkadır : İskender-Beg-Münşi'nin «Târih-i Alem-ârây-ı Abbâsî» sindeki izâhâta göre Özdemir-oğlu Osman Paşa daha Şarkî-Anadolu'da ilerlediği sıralarda İran şâhı Muhammed-Hudâbende'nin riyâsetinde bir «Kengeş = Meşveret», meclisi toplanmış ve bu mecliste Tebriz meselesi müzakere edilmiştir : Bir taraftan Osmanlı ordusunun azameti, bir taraftan Safavilerin «Adı-yaman» lâkabını taktıkları Osman Paşa'nın bütün şarkı titreten askeri şöreti ve nihayet bir taraftan da İran'a hâkim olan Türkmen oymakları arasında saltanat verâseti meselesinden dolayı yıllardanberi hüküm süren ihtilâfın o sırada dâhilî bir harbe inkılâb edecek kadar şiddetlenmesi Safavî saltanatını temelinde sarsacak bir buhranla karşılaştırmıştır. Tabii bu vaziyette Safavî hükûmeti bir taraftan dâhilî buhranı yatıştırmıya çalışırken, bir taraftan da hâricî tehlikeye karşı koymak mecburiyetindedir : Şâhın riyâsetin-

deki «Kengeş» meclisi işte böyle bir vaziyette toplanmıştır. O sırada İran tahtında bulunan ve Birinci Tahmâsb'ın oğlu olan Muhammed-Huhâbende'nin gözlerinden ma'lûl olması bu bedbaht hükümdarı ilkönce karısının, sonra Vezir-i-a'zamı Mirzâ-Selmân'ın ve nihayet bunlar sırayla izâle edildikten sonra da oğlu ve veliahdi Hamze-Mirzâ'nın elinde oyuncak hâline getirmiştir : 1576 = 984 vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına da bakınız.

Bu vaziyet bir taraftan da Safavî saltanatının istinâd ettiği Türkmen oymaklarının beyleri arasında şiddetli bir ihtiras devri açılmasına sebep olmuş, şahın oğullarından ve Hamze-Mirzâ'nın kardeşlerinden henüz küçük bir çocuk olan Abbas-Mirzâ'nın Horasan valiliğinde bulunmasından istifade ve küçük prensin lalâhığında birbirini istihlâf eden Türkmen beyleri Kazvin'deki merkezi hükûmete karşı cephe alarak Hamze-Mirzâ'ya mukabil Abbas-Mirzâ'nın veliahdlığını te'mine kalkışmış, bu vaziyet üzerine Horasan'la Irâk-ı Acem veyahut şarkî İran'la garbî İran arasında şiddetli bir mücâdele başlamış ve bu tehlikeli mücâdele Özdemiş-oğlu'nun Tebriz seferi esnasında çok mühlik bir buhran derecesine varmıştır.

Bu son buhranın alevlenmesine sebep olarak veliahd Hamze-Mirzâ'nın büyük bir densizliğinden bahsedilir : Kahramanlığı nisbetinde sefahatiyle de şöhrat bulan Safavî veliahdi bundan biraz evvel kadeh arkadaşlarından ve Ustaclu beylerinden Feth-oğlu Alikuli-Hân'ın sözüne kapılarak Ustacluların rakibi olan «Türkmen» ismindeki oymağın beylerinden Tebriz valisi «Emîr-Hân'ı azledip İran'ın en müdhiş zindanı olan Kahkahâ kalesine attırmış ve onun yerine Feth-oğlu Alikuli-Hân'ı Türkmen usulünce «Kardaşlık» ittihâz ederek Azerbaycan valiliğine tâyin etmiştir; basit bir şey gibi görünen bu idarî değişiklik, hakikatte «Türkmen» oymağının yerine «Ustaclu» oymağının Azerbaycan'a hâkim olması demektir; işte bunun üzerine «Türkmen» ler hem saraydan, hem ordu-dan çekilip Hemedân'a gitmişler ve oranın valisi olan Tekelü-Muhammed-Hân'la beraber Kazvin'e karşı cephe almışlardır! Kâşân valisi Muhammed-Hân-Türkman da bunlara iltihak etmiş ve bu suretle Tekelü ve Türkmen oymakları Kazvin hükûmetine karşı Hemedân'ı bir muhâlefet ve mücâdele merkezi hâline getirmişlerdir : Veliahdin işte bu vaziyete karşı Kahkahâ kalesindeki Emîr-Hân'ı idâm ettirmesi dâhili mücâdelenin başlamasına sebep sayılır. Tabii bu suretle Horasan'dan sonra Irâk-ı Acem'in cenubu da şimalinde bulunan pâyitahta karşı cephe almış demektir : Özdemiş-oğlu'nun Azerbaycan seferi işte bu karışık vaziyete tesadüf ettiği için, hükûmete karşı muhâlif vaziyet alan «Türkmen» ve «Tekelü», oymaklarıyla bunların müttefikleri olan Fars ve Kerman kuvvetleri hükûmetin Osmanlılara karşı müdâfaa teşebbüslerine iştirâk etmek istememişlerdir.

Hâdisâtı Safavî bakımından tetkik eden «Âlem-ârây-ı Abbâsî» ye göre, yukarda şahın riyâsetinde toplandığından bahsettiğimiz «Kengeş» de Osman Paşa'nın tehdid ettiği Tebriz'in askerî vaziyeti görüldükçe iki fikir münakâşa edilmiştir :

1 — İtidal ve ihtiyat tarafdârı olan bazı beyler büyük ve mâmur bir ticaret merkezi ve hattâ o zamanki İran'ın en zengin şehri olan Tebriz'in harâb olmasına meydan vermemek için tıpkı vaktiyle Birinci Tahmâsb'ın Kanunî'ye karşı yaptığı gibi tahliye edilmesini, şehir ahalisinin «Karaca-dağ» a naklini, işe yollarının tutulmasını ve bu suretle büyük bir ordu toplanmasına vakit kazanılıp Osmanlılara istediği zaman istenildiği yerde taarruz edilmesini teklif etmişlerdir;

2 — Bir çok müfrit ve mağrur şahsiyetler Tebriz'in yüz bini bulan erkek nüfusundan yarısının eli silâh tutanlardan olduğunu, bunların kadınlarıyla servetlerini muhâfaza ve müdâfaa etmek için icâbında sokak muharebesi bile yapabileceklerini ve onlar içerden müdâfaa ederken dışardan da eldeki Safavî kuvvetlerinin taarruza geçmeleri Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bırakmış olacağını ileri sürmüşler ve Kengeş'de bulunan Tebriz mümessilleri de bu fikre iştirâk etmişlerdir.

Uzun bir münakâşadan sonra işte bu ikinci fikir üzerine ekseriyyet hâsıl olmuş,

«Alem-ârây-ı Abbâsî», müellifinin dediği gibi doğru yol bırakılıp yanlış yola sapılmış, yâni bu gibi meclislerde hemen dâimâ görüldüğü gibi hissin sesi aklın sesini bastırmıştır.

Tebriz ahâlisine derhal tebliğ edilen bu karar üzerine halkın şehirden çıkması kat'î surette men'edilmiş ve hattâ yasak dinlemiyerek çıkmıya kalkışacak kimseler için çok ağır cezâlar tâyin olunmuştur.

Tebriz'in bâzı Osmanlı menbâlarında da temâs edilen müdâfaa tertibâtı işte bu karar üzerine yapılmıştır. Bu tertibât ikiye ayrılır : İlk iş olarak mahalle teşkilâtı yapılmış, her sokak ve mahalle teşekkülünün başına o semt ahâlisinden bir kumandan tâyin edilmiş ve işte bu milis teşkilâtının gayretiyle ikinci iş olarak şehrin her tarafında «Güşe-bend»ler, siperler, meterisler kurularak kuvvetli bir tahkimât şebekesi vücuda getirilmiştir.

Şehir civârındaki «Şûrâb = Acısu» konağına gelen Osmanlı ordusunda beklenildiğinden bahsedilen teslim teklifinden eser çıkmaması işte bundan dolayıdır. Fakat bu intizar uzun sürmemiş, Osmanlı alayları Azerbaycan'ın bu zengin ve mâmur merkezine doğru ilerliyerek şehrin şimaliyle şimaligarbisinde bulunan «İstambul» ve «Gecil» kapularından içeri girmiş, sokak tahkimâtı topla yıkılmış, dünyanın en muntazam ordusuna karşı Tebrizlilerin milis teşkilâtı mühim bir mukavemet gösteremediği için ahâlî korkuya kapılmış ve bir kaç müsâdemeden sonra Osmanlı kuvvetleri şehrin şarkındaki «Sâhib-âbâd» meydanıyla «Devlethâne-i Hümayûn» ismindeki saraya kadar ilerlemişlerdir : Osmanlı menbâlarına göre «Sultan-Hasan = Uzun-Hasan» câmiinin de bulunduğu bu kısım şehrin yarısı demektir. İşte bu suretle o gün akşama kadar Tebriz'in yarısı harben işgal edilmiş, o gece icâb eden yerlere toplar yerleştirilmiş, müfrezeler konulmuş ve sokaklarda kollar gezmiştir.

Osmanlı menbâlarında Safavîlerin Tebriz muhafızı olarak yukarda Azerbaycan valiliğine tâyin edilmiş olduğunu gördüğümüz Ustaclu beylerinden «Feth-oğlu Alikuli-Hân»dan bahsedilirse de, o sırada bu bey veliahdın maiyyetine iltihak etmiş olduğu için Tebriz muhafızlığına onun kardeşi «Hüseyn-kuli-Sultan» tâyin edilmiş ve gene Ustaclu beylerinden «Pir-i-Gayb-Hân» da bir miktar kuvvetle yardımcı memur olmuştur : Şehir muharebesinin umumî idaresi işte bu iki beyin elindedir.

Uzun zaman İran'ın pâytahtı olan Tebriz şehrinin o sırada çok mâmur olduğu rivayet edilir : Asırlardanberi İran'a hâkim olan Türk hânedanlarının kurdukları muhteşem saraylar, altın ve lâcivert işlemeli konaklar, iki üç katlı ve çinilihanlar, hamamlar, câmiler, medreseler, «Hıyâbân» denilen ağaçlı yollar, bağlar, bahçeler ve her türlü medenî âbideler bu büyük ve zengin ticaret merkezini Asya'nın en parlak sitelerinden biri ve hattâ İskender-Beg-Münşî'ye göre birincisi hâline getirmiştir; gene aynı menbâa göre umumiyetle zengin tüccarlardan mürekkeb olan halka ait evler bile başka memleketlerdeki ümerâ konakları kadar güzeldir. Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Bey Tebriz'de Safavî devrine ait iki saray gösterir : Bunların en güzeli Birinci Tahmâsb'ın yaptırdığı «Heşt-Bihîşt», öteki de yukarda bahsi geçen eski Azerbaycan valisi Emîr-Hân'ın yaptırdığı «Beylerbeyi-sarayı»dır; fakat bunlardan başka İskender-Beg-Münşî'nin «Devlethâne-i-Hümayûn» dediği «Çerendâb» sarayı da vardır : Gene aynı menbâa göre bu üçüncü sarayın «Heşt-Bihîşt» civârında olduğu anlaşılmaktaysa da bu gün harâbesi bile kalmamıştır : Yalnız «Heşt-Bihîşt» ve «Beylerbeyi» saraylarının harâbeleri veyahut bâzı bakıyyeleri vardır. — Tebriz'in Osmanlı ordusuna teslimi için aşağıki fıkraya bakınız).

22/23 Eylül = 27/28 Ramazan, Pazar/Pazartesi gecesi: Tebriz şehrinin teslim olması.

(Yukarıki fıkroda gördüğümüz sokak muharebelerinin muvaffakiyetsizlikle neticelenip şehrin yarısı kadar yerin Osmanlı ordusu tarafından işgal edilmesi ve

Tebriz'in şimalindeki Surhâb dağı ve bilhassa bu dağın üstünde «Devlethâne-i Surhâb» denilen şato tarzındaki müstahkem sarayı merkez ittihaz eden Safavî velîahdî Hamze-Mirzâ'nın idaresindeki kuvvetlerin de Osmanlı istilâsına mâni olmaması ve olamayacak vaziyette bulunması Tebriz'in müdâfaasına memur olan «Hüseyn-kulî-Sultan» la «Pîr-i-Gayb-Hân» ın maiyyetlerindeki ümerâ ve askerle beraber gece karanlığında şahın maiyyetine iltihak etmek üzere şehirden kaçmalarına sebep olmuş ve işte bu vaziyet üzerine artık büsbütün ümitsiz kalan ahâlî Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya Tebriz müftisi «Mevlâna İnâyetullâh-oğlu Mevlânâ Muhammed Ali» riyâsetinde bir hey'et gönderip halkın malına ve canına dokunulmamak üzere «Aman verilmek» şartıyla teslim teklif etmişlerdir: Serdâr-ı-Ekrem sokak muharebelerinden ve şehrin yarısı işgal edilmiş olduğu için teslim teklifinin geç kalmış olmasından dolayı uzun serzenişlerde bulunmakla beraber, halkın müslüman olması ve bu kadar güzel bir şehre kıyılmıyacağı gibi bir takım mülâhazalarla murahhasların ricâlarını kabul edip Osmanlı tâbiyyetini ihtiyâr etmek şartıyla Tebrizlilere aman vermiş ve Harîmî-Çavuş'un :

Oturakdur diyu nısf-ül-lâyilde oldu nidâ

mısrâından anlaşıldığına göre gece-yarısı orduya «Ateş-kes» emri verilmiştir : Bununla beraber Iskender-Beg-Münşî'ye göre Tebriz zenginlerinden bir kısmı ser-vetlerini evlerinin gizli yerlerine sakladıktan ve hattâ gömdükten sonra gece karanlığında âileleriyle beraber kaçıp gitmiş ve bunların çoğu şehir hâricinde İranlı çapulcular tarafından vurulmuştur. — İran'ın eski pâyitahtı ve Azerbaycan'ın tarihî merkezi olan bu büyük ve mâmur şehir işte bu suretle Safavî Türklerinden Osmanlı Türklerine intikal etmiş demektir.

Tebriz şehri Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın son fethettiği yerdir : Bu şehir bu tarihten evvel Yavuz Sultan Selim'in «Çaldıran» ve Kanunî Sultan Süleyman'ın «İrâkayn» seferinde üç defa daha işgal edilmiş olduğu için, bu sefer dördüncü defa zaptedilmiş demektir; Çaldıran seferindeki ilk işgalinde Yavuz dokuz gün kalıp onuncu gün hareket edilmiştir : 1514 = 920 vukuâtının «6 ve 15 Eylül» fıkralarına bakınız. İkinci işgali Kanunî devrindeki İrâkayn seferindedir : 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. Üçüncü işgali de gene aynı sefer esnasındadır : 1535 = 941 vukuâtının «30 Haziran» fıkrasına bakınız. Kanunî Sultan Süleyman o meşhur «İrâkayn» seferinde Tebriz'e üç defa gelmiş, birincisinde bir gece, ikincisinde on sekiz gün ve üçüncüsünde de yedi gün kalmıştır : 1534 = 941 vukuâtının «28 Eylül», 1535 = 942 vukuâtının «3 Temmuz», «20 Ağustos» ve «27 Ağustos» fıkralarına bakınız. Tebriz'in bu ilk üç işgalinden birincisiyle ikincisi arasında 20, ikincisiyle üçüncüsü arasında 1 ve birincisiyle üçüncüsü arasında da 21 sene geçmiştir : Yavuz devrindeki ilk işgalle Üçüncü Murad devrinde Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bu seferki dördüncü işgali arasında geçen müddet 71 senedir; Kanunî devrindeki ikinci ve üçüncü işgallerinden bu dördüncü işgaline kadar da 50 - 51 sene geçmiş demektir. — Bu son işgalin bundan evvelkilerden farkı, şehrin mülhakatıyla beraber Osmanlı devletine ilhak edilmiş olmasında gösterilebilir: Aşağıki fıkraya da bakınız.

Tebriz işte bu tarihten itibaren 18 sene, 28 gün Osmanlı idaresinde kalmıştır : 1603 = 1012 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

23 Eylül = 28 Ramazan, Pazartesi : Azerbaycan'ın Türkiye'ye ilhâkı ve bu ilhâk kararının ilânı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Tebriz şehri 22/23 Eylül = 27/28 Ramazan Pazar/Pazartesi gecesi teslim olduğu için, gece-yarisından itibaren ateş kesilmiş ve bu sabah erkenden Serdârî-Ekrem orduda bulunan beylerbeyleriyle sancak-beylerini vesair erkân ve ümerâyı büyük bir meclis hâlinde toplayıp ahâlî mümessilleri Osmanlı tâbiyyetini kabul etmiş oldukları için şehre aman vermiş olduğunu tebliğ etmiş, Tebriz başta olmak üzere bütün Azerbaycan'ın

Türkiye'ye ilhak edilmiş olduğunu bildirmiş ve mecliste hazır bulunan ümerâdan bu ilhakın münâdilerle orduya ilânını ve askerinin artık Osmanlı tebaasından olan ahâliye ve Osmanlı toprağı hâline gelen memlekete hiç bir zarar vermemelerinin te'minini istemiştir. O sırada Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunup vukuâtı bir şâhit vaziyetinde tâkib eden Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş «Gönçe-i bağ-ı Murâd» isimindeki manzum eserinde Serdâr-i-Ekrem'in meclis toplamasından bahse-derken bu mühim meseleyi şöyle anlatır :

'Cem' kıldı mîr-i-mîrân û emîrânî hemân
Didi Tebriz halkı tâbî' olmağın virdüm emân
Pâdişâhun oldu Âzerbâyecân ikdâm ile
Askerî zapteylenüz lutf ile sa'y-i tâm ile
Hem nidâ kılsun münâdîler didi ol sâzkâr
Padişâhundur vilâyet kılmasunlar târmâr
Hâzır olanlar didi fermânunâ canlar fedâ
Ordu içre hep bu üslûb üzere âlündü nidâ

Bununla beraber aşağıda bu sene vukuâtının «24 Eylül» fıkrasında görüleceği gibi, Yeniçerilerin ertesi gün yaptıkları çapulculuk çok büyük ve çirkin bir gaille şeklini almıştır).

23 Eylül = 28 Ramazan, Pazartesi : Osmanlı saltanatının sonuna kadar kullanılan murassâ tahtın Üçüncü Murad'a takdimi.

(Son Mısır valileri Hadım-Mesih ve Hadım-Hasan Paşa'ların zulümleriyle irtikâpları halkın çok haklı şikâyetlerine sebep olmuştur : Bunlardan Hadım-Mesih'in altı senede binden fazla adam idâm ettirdiği ve halefi olan Hadım-Hasan'ın da zulüm ve rüşvetle efsânevî hazineler topladığı rivayet edilir! İşte bundan dolayı Kanunî devrindeki «Makbûl-İbrahim Paşa» ya nazîre olarak Üçüncü Murad devrinde de padişahın «Ayşe-Sultan» isimindeki kızının nişanlısı olan Boşnak devşirmelerinden vezir İbrahim Paşa valilikle Mısır'ın islâhına mâmur olmuştur : Kanunî devrindeki Vezir-i-a'zam Makbûl-İbrahim Paşa'nın Mısır islâhâtına hareketi için 1524 = 930 vukuâtının «30 Eylül», fıkrasına bakınız. Kanunî'nin İbrahim'i gibi Üçüncü Murad'ın İbrahim'i de padişahın hem makbûlü, hem dâmâdî olmakla beraber henüz Vezir-i-a'zam değildir : Bu paşa, 1582 = 990 senesinin sonlarında Rumeli beylerbeyliğinden vezirliğe terfi edilip Kapdan-ı Deryâ Kılıç-Ali Paşa'nın kumandasındaki donanmayla İskenderiyye'ye gönderilmiştir.

İbrahim Paşa'nın Mısır'daki icraâtı islâhâtın ziyâde muazzam bir servet toplamaktan ibaret gösterilir! Kölemen beylerinin asırlar boyunca yığdıkları servetlerden dolayı o zamanki Mısır çok zengin bir memleket vaziyetini hâlâ muhafaza etmektedir : Fazla olarak, İbrahim Paşa'dan evvelki son vali Hadım-Hasan Paşa'nın biriktirdiği hazineleri azledildiği zaman gizlemiş olduğu da rivayet edilir! İbrahim Paşa işte bunları bulup zaptetmiş ve tıpkı selefi gibi kendisi de Mısır zenginlerinden bir hayli servet toplamıştır.

Ötedenberi ölkeler fethetmiş muzaffer kumandanların seferlerinden dönerken padişahlara harb ganîmetlerinden hediyeler takdim etmeleri âdettir : Meselâ Barbaros merhumun Akdeniz zaferlerinden ve Hadım-Süleyman Paşa'nın da Hint-deniziyle Kızıl-deniz seferlerinden Kanunî Sultan Süleyman'a getirdikleri ganîmetler Osmanlı müverrihlerinin dillerinde destan gibidir : Misâl olarak 1537 = 944 vukuâtının «Eylül-Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. Osmanlı müesseselerinin bozulmaya başladığı Üçüncü Murad devrinde bu eski zafer an'anesi de tereddidi ederek taşradan İstanbul'a gelen bütün paşalarla beylere teşmil edilmiş olduğu için, İbrahim Paşa'nın iki buçuk sene Mısır'da kaldıktan sonra yavuklusu Ayşe-Sultan'la evlenmek üzere İstanbul'a gelirken her halde kaynatasını her kesten fazla memnun edecek en parlak «pîşkeş»lerle gelmesi pek ta-

blidir! İbrahim Paşa bu hususta yalnız Mısır'dan değil, Suriye'den de istifade etmiştir.

İstanbul'a gelirken Şam-Trablusu'na kadar kara yolunu tâkib etmiş olan Paşa, Mısır'dan sonra Suriye ıslâhâtıyla de meşgul olmuş ve rivayete nazaran yirmi bin askerle büyük bir tenkil hareketine girişerek Suriye'nin Sayda'dan Akkâ'ya kadar sahil boyuna hâkim olan Dürzü beyi «Maan-oğlu» nu hem sızdırmış, hem vurmuştur! O sırada Lübnan'la Suriye'de beş Dürzü beyliği vardır : Bunların üçü Osmanlı hâkimiyetine boyun eğdiği halde, en mühimleri olan Maan-oğlu'nun kafa tuttuğu ve hattâ İbrahim Paşa Suriye'ye geldiği zaman kendisini karargâhına dâvet ettiği halde itimâd etmediği için gelmemiş olduğu rivayet edilir : Paşa'nın Dürzülere karşı gösterdiği şiddet işte bundandır; o sırada İstanbul'dan 25 gemilik bir filo ile gönderilen asker de Sayda'da karaya çıkarılmış, tenkil hareketlerinde bir çok ganîmetler alınmış ve hattâ bir rivayete göre o zamanın âdetince İstanbul'a zafer alâmeti olarak dört yüz kelle gönderilmiştir! İbrahim Paşa Lübnan emâretine Osmanlı tarafından olan Baalbek emfiri «Ali-bin-Harfûş» u tâyin ettikten sonra, Kılıç-Ali Paşa'nın Şam-Trablusu'na götürdüğü 25 kadırgalık filoyla İstanbul'a dönmüş ve padişaha getirdiği hediyelerin bir kısmını işte bu 28 Ramazan = 23 Eylül Pazartesi günü ve bir kısmını da bayramdan sonra 6 Şevvâl = 1 Teşrinievvel Salı günü takdim etmiştir.

İlk takdim edilen «Pişkeş» ler «Taht-ı zümür-rûdın» denilen ve Osmanlı saltanatının sonuna kadar kullanılan büyük ve altın üstüne murassâ tahtla «altmış üç yük hazine ki yüz yetmiş üç bin üç yüz beş altın» paradır. İki gün sonraki bayram münasebetiyle bu muhteşem tahtın kurulmasına bizzât şahid olan Selânikî-Mustafa Efendi şu ızhâtı verir :

«Seksen bin miskal altundan bir taht-ı zümür-rûdın ki envâ' kıymetlü cevâhir ile müzeyyen ve murassâ olup üstâd-ı kâmiller kemâl-i letâfetde tarh-u-tarsî itmüşler: Meselâ ednâ cevâhir ki zeberced ve pîrûzedür, beyza-i kebûterden aşağı olanı komamuşlar ve Frenk-pesend yâkutun zerd-ü-kebûd olanını ve zümür-rûdın ef'iyi kör iden gaayat a'lâlarını nazara merguub mevâzıa vaz'idûp bir vecchile zib-ü-ziynet virüp kalemkârlukda ve savadda ol denlü ızhâr-ı kemâl-i san'at itmüşler ki bu vecchile nümûne-i devrân herkez görülmüş ve işidilmiş değüldür».

Bu muhteşem tahtın altın aksâmını «seksen bin miskal» gösteren Selânikî'nin rivayeti doğru olduğu takdirde, bir «miskal» bir buçuk dirhem hesabıyla tahtın üstünde 120 bin dirhem, yâni eski okka dört yüz dirhem hesabıyla tam üç yüz okka altın bulunması lâzımgelir! Bu altın tabakanın üstünde en küçükleri birer «beyza-i kebûter = güvercin yumurtası», büyüklüğündeki kıymetli taşlar da umumiyetle zebercedle sarı ve mavi yâkuttur : Selânikî'nin «ef'iyi kör» ettiğinden bahsettiği zümürütler de «Rûhullâh-ıl-Kazvîni» nin «Cevher-ül-cevâhir» ine göre engerek yılanlarının gözlerini kör ettiğine ve hattâ ezilip yutulduğu takdirde bu tehlikeli yılanın zehrini tesirsiz bıraktığına inanılan çok kıymetli ve nâdir bir zümürüt nev'idir.

İbrahim Paşa'nın bu muhteşem tahtı Mısır'dan getirdiği mâlûm olmakla beraber, nasıl temin ettiği ve kimin yaptırdığı pek belli değildir; Hammer'ın rivayetine göre Mısır san'atkârlarından Derviş Bey'in nezâreti altında kuyumcu İbrahim Bey tarafından yapılmıştır : Vezir İbrahim Paşa'nın Üçüncü Murad'a ilk parti olarak takdim ettiği bu tarihî tahtla 173,305 duka altını Mısır beylerinin hediyesidir. Selânikî'nin biraz müphem bir ifâdesine göre Derviş ve İbrahim Beyler bu tahtı Mısır'da yaptırdıktan sonra İstanbul'da kurmuşlardır :

«Ümerây-ı Mısrıyyeden nekkaş ve ressâm Derviş ve Dergâh-ı Âlî müteferrikagânı zümresine ilhak buyurulan kuyumcu İbrahim Bey san'atları ile mükemmel olup kuruldu».

Hammer bunu Mısır beylerinin hediyeleri içinde gösterdiği halde, hiç bir mehaz zikretmiyen Hayrullâh Efendi bilâkis İbrahim Paşa'nın yaptırmış olduğuna kaanî'dir :

«Müşârunıleyh İbrahim Paşa altundan masnû' zümürürlü yâkutlu bir taht-ı âlf-baht tanzim ettirüp padişaha takdim eyledi».

Bir müfredât defterine istinâd eden Hammer mütercimi Atâ Bey'e göre de : «Mısır beyleri nâmına değildir; İbrahim Paşa'nın topladığı şeylerdendir».

Bu tarihten üç gün sonra 1 Şevvâl = 26 Eylül Perşembe tarihine tesadûf eden bayram günü bu murassâ taht Topkapu sarayında «Bâb-us-Saâde = Ak-ağalar kapusu» önüne kurulmuş, Üçüncü Murad o gün devlet ve saray erkânının bayram tebriklerini işte bu yeni tahtında kabul etmiş ve saltanatın ilgasına kadar geçen 337 sene içinde Osmanlı padişahları cülûs ve muâyede merâsimlerinde ekseriyyetle işte bu altın ve murassâ tahta oturmuşlardır. Bununla beraber, bâzen başka tahtlar da kullanılmıştır.

Murassâ tahtın takdiminden bir hafta sonra İbrahim Paşa'nın kaynatası Üçüncü Murad'a takdim ettiği şahsî hediyelerin kıymeti de «yirmi kerre yüz bin altın», yâni iki milyon altın tahmin edilmiştir).

24 Eylül = 29 Ramazan, Salı : Tebriz yağması.

(Tebriz şehri işgal ve ilhak edilmiş olmakla beraber, Serdârlık karargâhiyle ordu kuvây-ı külliyesi iki gündür «Şûrâb = Acısı» boyundadır : Yukarda bu sene vukuâtının «22 Eylül», fıkrasına bakınız. Onun için dışarda bulunan Yeniçerilerle Segbanlar Serdâr-ı-Ekrem'in «23 Eylül» fıkrasında gördüğümüz ilhak kararıyle beraber ilân ettiği «Aman» şartının neticesi olan yağma yasağına tahammül edemiyerek bu sabah erkenden çapulculuğa başlamışlar ve hattâ ahâlden ellerine geçirdiklerini esir almayı kalkışmışlardır : Tabîi bu çirkin hareket Serdârın bir gün evvel ilân ettiği teslim şartlarına mugayirdir! Onun için Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın hastalığına rağmen atına binip işin önüne geçmek için pek çok uğraştığı rivayet edilir : Fakat Paşa'nın gayreti halkı esâretten kurtarabilmişse de yağmaya mâni olamamıştır; tabîi bunun sebebi, şehre harben girmiş olan askerin kan hakkı iddiâ ederek aman tanımamasıdır. Harimî-Çavuş hasta serdârın bu müşkil vaziyetini şöyle anlatır :

Fitneyê bâis olur gördü yok ol işde savâb
Emri tütülmâduğundan çekdiler gaayet hicâb
Mâl yağmâsı içün virdi rızâ günkim vezir
Râzı olmâdı velî kavmini kılmağâ esir
Tiz nidâ oldu esirini getürsün her kişi
Kim inâd eylerse hayr olmâyısar ânun işi

İşte bu suretle âsi askerlerin ellerinden bin müşkilâtla kurtarılıp ordugâha toplanan esirlerin :

Pâdişâh-ı dîne kul olduk nedür bû zulm-ü-hayf

diye feryâd ettikleri ve mallarından vazgeçip canlarını kurtarmak için çılgınlık ko-pardıkları rivayet edilir :

Bir musîbet vâkı' oldu kavm-i Tebrizê o gün
Nâle vû zârileri kıldı felek bağırını hûn

Bununla beraber hiç kimsenin kanına girilmemiş ve hattâ esâretten kurtarılanlar Paşa'nın emriyle serbest bırakılmıştır :

Cem'idüben şehre gönderdiler ol dem pür melâl
Tâ ki her kes hânesinde oturâ âsüde-hâl

İşte bu çirkin vak'adan anlaşılacağı gibi, Yeniçeri ocağı uzun zaman memleket içinde bir fitne ve fesat kaynağı olduktan sonra, artık hudut boylarında ve hattâ memleket dışındaki harb sahnelerinde bile devletin baş belâsı hâline gel-

miştir : Bilhassa Üçüncü Murad devrindeki Şark seferlerinde bu acı vaziyetin bir çok tecellilerine tesadüf edilir).

25 Eylül = 30 Ramazan, Çarşamba : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Tebriz'e girişi.

(22 Eylül=27 Ramazan Pazar günündenberi Tebriz'in şimalindeki «Şûrâb = Acısu/Acıçay» boyunda bulunan ordu bu gün şehrin cenubuşarkisine tesadüf eden ve «Gonçe-i bâğ-ı Murâd» da «Serendâb» tahrifine uğrıyan «Çerendâb» semtine gelmiştir : O sırada Erzurum defterdarlığında bulunduğu için vukuâtı yakından tâkib eden Gelibolulu-Âlî ordunun «Şam-Gazan = Şenb-i-Gaazân» konağından «Şûrâb» konağına nakletmiş olduğundan bahsederse de doğru değildir : Çünkü ordu Tebriz'e şimaligarbiden gelmiştir, halbuki «Şenb-i-Gaazân» şehrin cenubunda ve cenubugarbisine müsâdif bir vaziyettedir. Bâzı Osmanlı menbâlarında «Şûrâb» in kible, yâni cenup tarafında bir sahrâ gösterilmesi de doğru değildir. Fazla olarak o sırada Safaviler tarafında bulunan «Âlem-ârây-ı Abbâsî» müellifi İskender-Beg-Münşî Osmanlı ordusunun «Şûrâb = Acısu» dan kalkıp Tebriz'in cenup tarafına gelerek «Çerendâb» da konaklamış olduğundan bahsetmekte olduğu gibi, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan Harîmî-Çavuş da «Acısu = Şûrâb» menzilinden kalkılıp şehrin şarkına tesadüf eden «Serendâb = Çerendâb», mevkiine gelinmiş olduğundan bahsetmektedir : İskender-Beg'in «Çerendâb» ı cenupta göstermesine mukabil Harîmî-Çavuş'un «Serendâb» ı şarkta göstermesi her halde bu isimdeki kenar-mahalle ile şehir kapusunun cenubuşarkîye tesadüf etmesinden mütevellid olmalıdır. Tebriz'in 26 mahallesinden biri sayılan «Çerendâb» in o zaman bağlık-bahçelik bir yer olduğunu söyliyien Harîmî-Çavuş işte bu bağlarla bahçeler arasında çadırlar kurulduğundan bahsetmektedir. — Serdâr-ı-Ekrem bu gün Çerendâb karargâhından şehre girip câmilerle sarayları gezdikten sonra otağına dönmüştür. — Askerin bu gün gene bâzı taşkınlıklarda bulunduğu ve meselâ şahın sarayını yıkmaya kalkıştıkları rivayet edilir).

26 Eylül = 1 Şevvâl, Perşembe : «İki bayram» tebriki.

(Bu gün erkân ve ümerânın hem Ramazan bayramı, hem Azerbaycan fethi münasebetiyle Serdâr-ı-Ekrem'i tebrik edip hil'atlerle taltif edilmiş olmaları «ıydeynin ictimâî» sayılır).

27 Eylül = 2 Şevvâl, Cuma : Tebriz'de ilk Cuma-namazı.

(Garb'ın Hristiyan şehirleri fethedildikçe en büyük kiliseleri derhal câmiye tahvil ederek ilk Cuma-namazının askeri merâsimle kılınmasını millî bir an'ane hâline getiren Osmanlı Türkleri bu an'aneye Şii şehirlerinde de riâyet etmişlerdir; Şiîlerin «Çehâr-Yâr'a sebb-ü-şetm» ve «Sebb-i Şeyhey» âdetlerinden dolayı Sünnîler nazârında bir Şii câmiinin zaptı bir Hristiyan kilisesinin câmiye tahvili kadar mühimdir : «Sebb-i Şeyhey» meselesi için 1555 = 962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Büyük bir alayla şehre giren Osman Paşa «Sultan-Hasan=Uzun-Hasan» câmiinde erkân, ümerâ ve askerîyle beraber Cuma-namazı'nı kılmış ve Üçüncü Murad nâmına hutba okunmuştur; bu merâsime şehirdeki Sünnîler de iştirâk etmişlerdir : Milâdî takvim hesabıyla ve aradaki «Grégorien» ıslâhâtı da hesap edilmek suretiyle bu tarihten 71 sene 9 gün evvel Yavuz Sultan Selim'in aynı câmide kıldığı ilk Cuma-namazı için 1514 = 920 vukuâtının «8 Eylül», fıkrasına bakınız).

29 Eylöl = 4 Şevvâl, Pazar : Tebriz kalesinin inşâsına başlanması.

(Umumiyetle 2 Şevvâl = 27 Eylöl Cuma tarihinden bahsedilirse de o gün bayram tâtiline tesadüf etmektedir; fazla olarak Özdemir-oğlu'nun maiyyetinde bulunan Harîmî-Çavuş Serdâr-ı-Ekrem'in 3 Şevvâl = 28 Eylöl Cumartesi günü şehri gezip kale yerini seçtikten sonra işte bu 4 Şevvâl = 29 Eylöl Pazar günü inşâata başlanmış olduğunu :

Çâr Şevvâl oldu çün yevm-ül-Ahaddâ âşkâr
Başlandı olmağâ ta'mîr o hısın-ı nâmdâr

beytiyle tasrih etmiş olduğu için, burada onun şehâdeti diğer rivayetlere tercih edilmiştir.

Bu meşhur kalenin ikmal tarihinde de ihtilâf vardır : Osmanlı menbâlarında inşâatın 30, 34, 35, 36 ve Safavî müverrihi İskender-beg-Münşinin «Târih-i Âlem-ârây-ı Abbâsî» sinde de 40 gün sürmüş olduğu hakkında birbirini tutmaz bir takım rivayetlere tesadüf edilir! Fakat umumiyetle inşâatın ordu Tebriz'den hareket etmeden evvel ikmâl edilmiş olduğunda ittifak edildiğine ve ordunun hareketi de 4 Zülka'de = 28 Teşrinievvel Pazartesi gününe müsâdif olmasına nazaran en kuvvetli rivayetin inşâatı 30 gün sürmüş gösteren birinci rivayet olması lâzımgelir.

Özdemir-oğlu'nun seçtiği kale yeri «Heşt-Bihîşt» sarayının bulunduğu sâhadır : Sarayı da içine alacak kadar geniş tutulan kalenin çevresi on iki bin yedi yüz arşın gösterilir : Askere kol kol taksim edilmiş olan inşâat büyük bir gayret ve sür'atla ikmâl edilmişse de, kale içinde evler yapmaya vakit müsâid olmadığı ve mevsim sonunda ordu kışlağa çekileceği için, şahın sarayı Beylerbeyine ve müştemelâtı da Tebriz muhâfazasında kalacak askere tahsis edilmiştir. — Kuvvetli toplarla takviye edilen kaleye 7 - 8 bin muhâfız konulmuş olduğunda umumiyetle ittifak edilmekle beraber, bu mîkdârı on beş bin gösteren daha zayıf bir rivayete de tesadüf edilir.

Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Tebriz'de bir kale yaptırması, Osmanlı hâkimiyetinin Yavuz ve Kanunî devirlerindeki muvakkat işgaller gibi geçici bir muvaffakiyetten ibaret kalmayıp sağlam temellere dayanmasını te'min maksadiyle izah edilir: Vaktiyle Kanunî devrinde iyi bir asker olmyan Vezir-i-a'-zam Makbûl-İbrahim Paşa da «Şen-i-Gaazân» da bir kale yaptırmışsa da, şehir hâricinde bulunduğu için bir çok tenkitlere uğrıyan o lüzumsuz kaleden hiç bir fayda görülmemiştir : 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı Özdemir-oğlu bu sefer şehir içinde bir kale yaptırmakla Makbûl-İbrahim Paşa'nın hatâsını tashih etmiş demektir.

Serdâr-ı-Ekrem'in tedbirleri bundan da ibaret değildir : Azerbaycan'ı Osmanlı hâkimiyetinde tutabilmek için Tebriz kalesiyle Erzurum ve Van gibi hudut vilâyetlerinin kuvvetlerini kâfi görmiyen Osman Paşa'nın Kırım Hânlığını da bu vazifeyle mükellef tutmak istediği ve hattâ o sırada kendi ordusunda bulunan Gazi-Giray'ı işte bu maksatla Kırım hânlığına ve «Şecâatnâme», müellifi Dal-Mehmet Bey'i de Kefe beylerbeyliğine inhâ etmiş olduğu hakkında kuvvetli bir rivayet vardır : Bu iki zât için yukarda bu sene vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına ve Tebriz eyâletine tâyin edilen ilk beylerbeyi için de aşağıda bu sene vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Tebriz kalesinin inşâsı esnâsında Safavîler bir takım tâciz hareketlerinde bulunmuşlardır; meşhur Tebriz katliâmı da işte bu hareketlerle alâkadardır: Aşağıki fıkralara bakınız).

15 Teşrinievvel = 20 Şevvâl, Salı : Neheng muharebesi.

(«Âlem-ârâ» müellifi İskender-Beg-Münşî'nin izâhına göre Tebriz'in Osmanlılar tarafından işgali üzerine Safavîler vaziyeti müzâkere edip büyük bir meydan

muharebsine girişmiyerek çete harbleriyle Osmanlı ordusunu iz'ac etmiye ve nihayet Tebriz'deki kuvây-ı külliyye Anadolu'ya dönerken bu iz'ac hareketlerini bütünü şiddetlendirdikten sonra hududdan geri dönüp Tebriz kalesini muhâsara ve zabtetmiye karar vermişlerdir : Tebriz şehrinin dört fersah mesâfesinde bulunan Neheng-deresinde bu gün vukua gelen muharebe işte bu plânın tatbikine doğru ilk adım demektir; Safavî veliahdi Sultan-Hamze-Mirzâ'nın Müneccim-başî'ya göre otuz bin kişilik bir orduyla yaklaşmakta olduğunu haber alan Serdâr-ı-Ekrem Osman Paşa, Van beylerbeyi Çağal-oğlu Sinan Paşa ile Diyarbekir beylerbeyi Mehmet Paşa'yı bir miktar askerle düşmanı karşılamaya me'mur etmiştir : Bu günkü muharebeye Hamze-Mirzâ bizzat iştirâk etmeyip ileri sürdüğü kuvvetleri maiyyetindeki beylerden Korcu-başî Kuli-Beg'in kumandasına vermiş ve bu suretle bir «yoklama» hareketi yapmak istemiştir. «Âlem-ârâ» ya göre Çağal-oğlu Neheng-deresindeki asıl kuvvetleri göremeyip düşman çarhacılarını esas kuvvet zannetmiş, bunlarla harbederken her taraftan taarruza uğramış ve Harîmî-Çavuş'un rivayetine göre de o sırada pusuda bulunan Diyarbekir beylerbeyi Mehmet Paşa Çağal-oğlu'nu istirkab ettiği için yardıma gelmiyerek bozulmasına sebep olmuştur! «Âlem-ârâ» da Osmanlı zâyîâtı on bin maktul gösterilirse de bu rivayetin son derece mübâlâgalı olduğu muhakkaktır; gene bu Safavî menbâma göre bozguna uğradıktan sonra bir yarış atıyla Tebriz'e kaçan Çağal-oğlu Sinan Paşa Serdâr-ı-Ekrem'in huzuruna çıkınca çok şiddetli tekdirler işidip korkaklıkla ittiham edilmiştir. — İskender-Beg-Münşî, Safavî kumandanı Kuli-Beg'in bu muvaffakiyet üzerine mukabil bir Osmanlı hareketinden korkarak derhal geri çekildiğinden bahsetmektedir).

16 Teşrinievvel = 21 Şevvâl, Çarşamba : Tebriz katliâmı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Neheng vak'asının Tebriz ahâlisine ümid ve heyecan vererek bir takım taşkınlıklara sebep olduğundan ve hattâ yalnız başlarına dolaşan Osmanlı askerlerine tecâvuz edip öldürmiye başladıklarından bahsedilir; o sırada orduda bulunan Harîmî-Çavuş bu vaziyeti :

Diş ile yerlerdi el değdirmeyüp erkek diş

şeklinde izâh edip kadınları bile bu tecâvuzlara iştirâk etmiş gösterir. Tabî bu hâl Osmanlı ordusunda mukabil bir galeyâna sebep olmuş ve gene aynı menbaa göre asker arasında birdenbire :

Katl-i-âm emroidu diyû bir sedâ olur ıyân

şeklinde ifâde edilen bir şâyia dolaştığı için Tebriz ahâlisi kılıçtan geçirilmiye başlamış, Peçevî'ye göre bu meşhur katliâm «üç gün üç gece» sürmüş ve Müneccim-başî'ya göre de «Tebrizliden on bin kadar âdem katl ve ehl-ü-ıyâlleri esîr» edilmiştir. Umumiyetle Özdemir-oğlu'nun bu fâciadan çok müteessir olduğu ve hattâ hastalığına rağmen atına binip men'ine teşebbüs ettiği halde muvaffak olamadığından bahsedilirse de, Gelibolulu-Âlî'nin ve ondan naklen Peçevî'nin izâhı bütünü başkadır :

«Meger asker-i islâmdan on-onbeş âdem soyunup hammâma girmişler : Tûlengî ve Yetimân-ı Tebriz dedikleri eşkiyâdan ba'zıları ki şâhlarına dahi itaatleri yok idi, bu müslümanları hammâmda basmışlar ve kanlarını hammâm suyu gibi akıtmışlar. Serdâra mün'akis olduğu gibi :

— Bre hemen bunlara kılıc, katl-i-âm!
didi

— Biz bunlara eman virdikçe ve himâyet ittikçe anlar fesâdların artururlar! deyû izhâr-ı rencis ittiği gibi avâm bu kadarca ruhsat bulunca şehre koyuldu-
lar, buldukları sâdât-u-esrâfî ve tüccâr ve erbâ-ı hirefî üç gün üç gece kırdılar. Bu hususda Serdâr az çok rencis ile bir hatây-ı fâhiş itti ki sonraki nedâ-

met fâide virmedi ve kendüsü tekrar «Emandur!» didiği ve askere tenbîh ve nidâ ittirdiği, bizzât, şehre varup bir nice âdem katlettirdiği ve câbecâ korucular ve yasakçılar koduğu nesneyi müfid olmadı,

Bununla beraber, Selânikî-Mustafa Efendi, tıpkı ordu da bulunan Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş'la «Âsafi» mahlaslı Dal-Mehmet-Çelebi'nin dedikleri gibi Serdârın bu fâciada hiç bir taksiri olmadığını anlatır :

«Şehir halkından ba'zı lâin tenhâ düşürdükte askerî tâifesinden ahz-i intikam üzere oldukları ma'lûm ve bâhir olup derunlarında olan ukde sebebiyle dâd almağa bahâne isterler iken hikmet-i ilâhî ile askerün lisâmına cârî olur ki :

— Bunlar katl-i-âm olmak gerekdür ve illâ bunlar mutî' olmazlar ve hakka kaail olmazlar!

didiklerini Serdâr Hazretleri işidüp :

— Allâhu-Teâlâ saklasun!

diyüp kat'â cevâz göstermeyüp rızâsı yoğ iken nâgehânî bir gün bir velvele kopup umumen leşger-i-islâm yarağa (= silâha) yapışup :

— Katl-i-âmdur!

deyü seğirdişüp Osman Paşa'nın dahî mizâcında küllî fütûr olmağla:

— Vay, vâi!

deyü acz-ü-inkisâr birle ata binüp def-i şerr-ü-şur itmeğe kaadir olamayup asker dahî zabt-u-men'olunmayup ol şehir yağmâ olup nehb-ü-gaaret eylediklerinden gaayet muztarib-ül-hâl olup nüks vâki' olmuş...

Bu muhtelif rivayetlerin mukayesesî, asker arasına «Katl-i-âm emri» şeklinde bir şâyia düştüğünün muhakkak olduğunu göstermektedir: Her halde Osman Paşa'nın hamamdaki Osmanlı askerlerini kılıçtan geçiren ve «eşkıyâ» denilen «Yetimân-ı Tebrîz», hakkında verdiği haklı bir te'dib emrinin bir «katl-i-âm» emri şekline sokulmuş olması lâzımgelir; Paşa'yı ittihâm eden Pegevi'nin bile ordu efrâdından bahsederken «avâm bu kadar ruhsat bulunca» işi büyütüp bütün halka teşmil etmiş göstermesi de bu noktayı te'yid edecek bir delil demektir. Hattâ Osman Paşa'nın elebaşı vaziyetinde bulunan bâzı askerleri derhal astırmış olduğu bile büyük bir kuvvetle rivayet edilir ve ölüm hastalığı da işte bu fâcianın verdiği teessürden mütevellid gösterilir: Aşağıki fıkraya bakınız).

18 Teşrinievvel = 23 Şevvâl, Cuma : Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölüm hastalığı.

(Ötedenberi kalb hastalığından muztarib olan Tebriz fâtihinin uğradığı bu son krize sebep olarak yukarıki fıkra da gördüğümüz müdhiş «katl-i-âm» dan bahsedilir. Bu rivayetin doğru olması pek tabii olmakla beraber, diğer bir takım buhranların da bu âkıbette müessir olduğu anlaşılmaktadır: Meselâ Safavîlerin dışardan yem ve erzak tedârikine imkân bırakmamaları bir taraftan Müneccim-başı'nın tâbiriyle «askerde kaht-u-galâdan ıztırâb» hâsıl olmasına sebep olmuş ve bir taraftan da ordu hayvanları yemsizlikten telef olmağa başlamıştır. Harîmî-Çavuş bu vaziyeti şöyle anlatır :

Mâh-ı Şevvâlün yigirmî üçü çün sâhib-firâş
Olduğu demdê kodu bâlin-i mevt üstüne bâş
Düşmen-i dîn işidüp bû hâletî sürdü safâ
Koomaz oldu taşradan zâd almağa ol pür-cefâ

Kahraman hastanın teessürünü artırıp âkıbetini tesri eden sebeplerden biri de kendisinin yukarıki fıkra da gördüğümüz muharebeleri bizzat idare edemeyecek kadar rahatsızlandığını duyan Kapu-kullarıyla Rumeli askerlerinin ısıyâna başlayıp tıpkı vaktiyle Yavuz'un Çaldıran seferinde olduğu gibi:

— Göç isterük!

diye İstanbul'a dönmek için bağırışıp çağırışmaları ve hattâ hasta Serdârın otağını başına yıkacak kadar küstahlıkta ileri gitmeleridir: «Âlem-ârâ» ya göre

düşman casusları Osmanlı ordusunun bu perişan hâlini Safavî karargâhına muntazaman bildirmişlerdir).

25 Teşrinievvel = 1 Zülka'de, Cuma : Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'nın zaferi.

(Safavîlerin «Adı-yaman», lâkabını taktıkları Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz hastalığı yüzünden Osmanlı ordusunda hâsıl olan karışıklık, gene yukarda bu senenin «15 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz askerî plânın tatbikine daha büyük bir şevk ile devam etmelerinde en mühim âmil sayılabilir; Harimî-Çavuş'un «Gönçe-i Bağ-ı Murâd»ın da bu vaziyet şu mısralarla ifâde edilmektedir :

Yevm-i Cum'â gurre-i Zülka'de çün itdi zuhûr
Düşmen-i Ashâbda hadden ziyâd oldu gurûr
Cem'olup Şehzâde önüne gelür ol kavm-i şûm
Öldü ol (Âdi-Yaman) dirler senündür ceyş-i Rûm

Osmanlıların «Koç-kapan» dedikleri Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'nın bu günkü taarruzu işte bu vaziyetle alâkadardır : «Âlem-ârâ» şehzâdenin kumandasındaki Safavî kuvvetlerini on iki bin kişiden ibaret gösterir; tabii bu rakamda Safavîlik gayretinin mühim bir te'siri vardır. — Artık bizzat ordu başına geçebilecek hâli kalmıyan Özdemir-oğlu, Van beylerbeyi Cağal-oğlu Sinan Paşa'yı kendi yerine Serdâr-ı-Ekrem Kaymakamlığına ve Selânikinin rivayetine nazaran onun muhafız olarak «kal'ada kalmğa teallül», etmesinden dolayı Tebriz kalesi muhafızlığıyla beylerbeyliğine de Trablusşam beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa'yı tâyin etmiş ve hattâ Peçevî ile Müneccim-başî'ya göre Tebriz kalesini üç yıl muhafaza edebildiği takdirde vezâret pâyesiyle Budin beylerbeyliğine naklini va'detmiştir. İşte bundan dolayı bu günkü muharebede Osmanlı kuvvetlerine yeni Serdâr-Kaymakamı Cağal-oğlu Sinan Paşa kumanda etmiş ve Diyarbekir valisi Mehmet Paşa, Karaman valisi Murad Paşa, yeni Tebriz valisi Hadım-Ca'fer Paşa ve Trabzon valisi Hüseyin Paşa gibi kumandanlar da maiyyetine verilmiştir : Bunlardan Karaman valisi Murad Paşa sonradan Sadr-ı-a'zam olup Celâlîlerin tenkili bahânesiyle Anadolu Türklerine karşı irtikâb ettiği zulûmler ve cinâyetlerle meşhur olan Hırvat dönmesi Kuyucu-Murad Paşa'dır. — Cağal-oğlu'nun Kaymakamlığıyla Ca'fer Paşa'nın Tebriz valiliğini bir gün sonraya müsâdif gösteren daha zayıf bir rivayet de vardır. — «Târih-i Âlem-ârâ», da bu günkü muharebe Tebriz civârında «Fahusfenc» Irmağının kenarlarında olmuş gösterilir. — Orduda bulunan Harimî-Çavuş Osmanlıların muzaffer olduğundan bahsederse de doğru değildir ; İskender-Beg-Münşî'nin Safavî zaferine aid rivayetini Müneccim-başî da te'yid etmektedir. — Muharebe sabahtan akşama kadar devam ettikten sonra Serdâr-Kaymakamının korkaklık göstermesinden dolayı Osmanlılar mağlûb olmuş, Sinan Paşa ordu merkezine doğru kaçmış, Trabzon valisi Hüseyin Paşa şehid olmuş, Karaman valisi Kuyucu-Murad Paşa kuyu gibi derin bir çukura düştüğü için o tarihten itibaren «Kuyucu» lâkabını almış başlanmış, Diyarbekir valisi Mehmet Paşa da onun üstüne düşünce sarığının ucu dışarda kaldığı için Safavî tâkibcileri tarafından görülüp çıkarılmış ve İskender-Beg'in izâhına nazaran ağır yaralı olduğu için kafası kesilmişse de aynı çukurdan sağlam çıkarılan Murad-Paşa esir edilip şahın ordugâhına yollandıktan sonra İran'ın en meşhur zindanı olan Kahkahâ kalesine sevk edilmiştir. — Sıhhi vaziyeti çok fena olan Özdemir-oğlu'nun üzerinde bilhassa işte bu felâketin son bir darbe tesiri yaptığından ve Serdârın Cağal-oğlu'nu üç gün huzuruna kabul etmediğinden bahsedilir).

28 Teşrinievvel = 4 Zülka'de, Pazartesi : Ordunun Tebriz'den hareketi ve «Şenb-i-Gazan» zaferi.

(Vazifesine Diyarbekir eyâleti de ilâve edilen Tebriz beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa'nın emrinde kale muhafızı olarak sekiz bin askerle bir mıkdar erzak ve cep-hâne bırakıldıktan sonra sefer mevsimi sona erdiği için Anadolu'ya avdet edilirken artık son demlerini yaşıyan Serdâr-ı-Ekrem bir taht-ı-revâna konulmuş, Maraş ve Amasya askerleri pişdar ve Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın kumandasındaki kuvây-ı külliyye de dümdar vaziyetini almıştır. — Yukarıki fıkralarda gördüğümüz baskın hareketlerindeki muvaffakiyetlerle Özdemir-oğlu'nun ölmüş olduğu ve hattâ ölümünün gizli tutulduğu hakkındaki şâyialardan dolayı cür'eti büsbütün artan Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ bâzı Osmanlı menbâlarında otuz bin gösterilen askeriyle Tebriz'in cenubugarbisindeki «Şenb-i-Gazan» konağında Osmanlı dümdârına hücum etmişse de, bilhassa Sipâhîlerin şiddetli mukabelelerinden dolayı **akşama** doğru bozguna uğrayıp geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır : Müneccim-başı Osmanlıları bu vak'ada da bozulmuş gibi gösterirse de, orduda bulunan Harîmî-Çavuş'la Safavî müverrihi Iskender-Beg'in ifâdelerine nazaran öyle olmadığı muhakkaktır. Bununla beraber Safavîler iz'ac hareketlerine devam etmişlerdir: Aşağıda «30 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

29/30 Teşrinievvel = 5/6 Zülka'de, Salı/Çarşamba gece-yarısı : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölümü.

(Osmanlı tarihinin en büyük kahramanlarından olan Kafkasya fâtihî Özdemir-oğlu Osman Paşa kış yaklaştığı için memlekete dönmekte olan ordunun idaresini Serdâr-ı-Ekrem Kaymakamlığına tâyin ettiği Van valisi Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'ya tevdi ettikten sonra, çok ağırlaşan sıhhi vaziyetinden dolayı bir taht-ı-revâna konularak ordunun merkezinde ve Yeniçerilerin muhafazası altında Tebriz'den çıkarılmış, şehrin cenubugarbisindeki Şenb-i-Gazan'da kazanılan muharebeyi idrâk etmiş ve oradan kalkılıp Acemlerin «Telhrûd» dedikleri «Acısu/Acıçay», boylarında konakladığı zaman Allâhın rahmetine ermiştir. — Bâzı menbâlarda ölüm **tarihi** 5 Zülka'de = 29 Teşrinievvel Salı gününe mûsâdif gösterilirse de, merhumun maiyyetinde vukuâtın zabtına me'mur olan Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş Osman Paşa'nın bu seferine aid olan «Gönçe-i Bağ-ı Murâd» isimindeki manzum **kronoloji**-siyle Ferhad Paşa'nın bundan sonraki Şark seferine aid olan «Gencine-i Feth-i Gence» isimindeki gayr-i-müntesir eserinde 5/6 Zülka' de = 29/30 Teşrinievvel Salı/Çarşamba gecesi vefat etmiş olduğunu iki defa tasrih etmiştir; bu iki yazmanın birincisinde :

«Menzil-i mezburda mâh-ı Zülka'denin altıncı günü Çarşamba gecesi altıncı saatde merhum Osman Paşa'nın feth-i iklim-i bakaa ve teshir-i memâlik-i Ukbâ için azm-i râh-ı adem ve seyr-i gülzâr-ı İrem eyledikleri» şeklindeki başlığın altında sıralanan mısralar içinde son hastalık müddetiyle ölüm yeri şöyle anlatılır :

Hastalık çekdi on üç gün cümle ol kân-i kerem
(Acısu) da eyledi hoş azm-i iklim-i adem

Gene aynı müellifin Ferhad Paşa seferlerine aid olan diğer eserinde de Osman Paşa'nın ölüm tarihine aid fıkra şöyledir :

«Mürg-i rûh-i Hümâ-pervâzı Hicret-i Nebeviyye Zülka'desinin altıncı Çarşamba gicesinde nısf-ul-leylde cânib-i âşiyân-ı Firdevs-i berîne pervâz eylemişdür». Yukarıki beyitte ölüm hastalığının «on üç gün» sürdüğünden bahsedilmektedir : Bundan evvel gördüğümüz gibi, Paşa'nın bu son hastalığı «18 Teşrinievvel = 23 Şevvâl Cuma günü» başlamış olduğu için, o günle öldüğü gece sayılmak şartıyla Harîmî-Çavuş'un bu kaydı de doğrudur. — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın 933 = 1526 — 1527 tarihinde dünyâya geldiği hakkındaki rivayet doğru olduğu

takdirde, bu 993 = 1585 tarihinde öldüğü zaman Milâdî takvim hesabıyla 58 - 59 yaşlarında olması lâzımgelir : Bâzı menbâlarda 60 yaşında ölmüş olduğundan bahsedilmesi Hicrî takvime göredir. — Osman Paşa'nın ölümüne sebeb olan hastalık, yukarda da gördüğümüz gibi «Angine = Hunak» denilen kalb hastalığıdır : Selânikî tarihinde «Zahîr = Dysenterie» den bahsedilirse de doğru değildir. — Bu ölüm hastalığında Paşa'nın etrafında muhtelif hekimler bulunduğundan bahsedilir : Bunların başında ordu Reis-ül-etibbâsı Hikmeti-Çelebi vardır. — Büyük kahramanın kendini hiç kaybetmeden maiyyet erkânıyla helâllaştıktan ve vasiyetlerini tamamiyle söyledikten sonra can verdiği rivayet edilir : Bu vasiyetlerden biri de cenâzenin Diyarbekir'e götürülüp orada defni hakkındadır.

Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın doğumundan ölümüne kadar hayatı iki kısma ayrılabilir : 933 = 1526 — 1527 den 980 = 1572 — 1573 tarihinde Diyarbekir beylerbeyliğine tâyin edilinceye kadar ilk 46 senesi kâmilen Mısır, Habeşistan, Yemen ve Irak gibi sıcak iklimlerde geçtikten sonra, son 12 - 13 senesi de Şarkî-Anadolu ve Kafkasya gibi soğuk yerlerde mücâdeleyle geçmiş ve Mısır'da daha 14 yaşındayken devlet hizmetine girişinden Tebriz civârında ölünceye kadar hemen hiç dinlenmeden hayatını hep er-meydanlarında geçirmiş ve altmışına basmadan ölüşünde her halde bu vaziyetin büyük bir te'siri olmuştur.

Osmanlı menbâlarında Özdemir-oğlu Osman Paşa umumiyetle Çerkes gösterilir ve bilhassa «Mısır çerkeslerinden» olduğu söylenir : Milliyet isimlerinin çok defa coğrafi mefhumlara göre geliş-güzel kullanıldığı devirlerde bu kelimenin «Kafkasyalı» mefhumuna karşılık tutulduğunu gösteren bir çok vaziyetler vardır. Osman Paşa'nın babası Özdemir Paşa'nın aslen «Dağıstanlı» olduğu hakkındaki rivayete ve Dağıstanlıların ekseriyet itibarıyla muhtelif tarihlerde gelmiş Türk dalgalarının bakıyyelerinden mürekkebe olmasına nazaran Özdemir-oğlu'nun Türk ırkına mensubiyeti çok kuvvetli bir ihtimal dahilindedir; anasının da Mısır Abbâsîlerinden olduğu rivayet edilir : Yemen ve Habeş fütûhâtıyla meşhur olan babası San'â fâtihi Özdemir Paşa için 1547 = 954 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına, ailesi ve babasının yerine kendisinin Habeş beylerbeyliğine tâyiniyle San'â'nın Zeydîlerden istirdâdına me'mur edilmesi hakkında 1567 = 975 vukuâtının «16 Kânunuevvel» ve «30 Kânunuevvel» fıkralarına, ikiye ayrılmış olan Yemen ve San'â vilâyetlerinin birleştirilmesinden hâsıl olan eyâlet valiliğine tâyini için 1568 = 975 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına, Mısır'da bir mikdar kuvvet hazırladıktan sonra Yemen seferine hareketi için aynı sene vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına, Taaz'in istirdâdı için 1568 = 976 vukuâtına, Yemen'in en müstahkem mevkillerinden olan Kahire kalesini istirdâd ettikten sonra bir takım siyasi sebeplerden dolayı İstanbul'a gelmesi için 1569 = 976 vukuâtının «3 Mayıs» fıkrasına, İran'a karşı Şirvan ve Gürcistan seferine me'mur olan Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın maiyyetine tâyini için 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına, Diyarbekir beylerbeyliğinden ma'zul olduğu halde Sokullu'nun şerrinden çekindiği için İstanbul'a gidemeyip o civârdaki kışaklarla yaylaklarda vakit geçirdiği sırada Şark seferine gelen Lala-Mustafa Paşa ordusuna Erzurum civârında iltihâkı için aynı sene vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına, Serdârın tevdi ettiği harb idaresini eline alıp kazandığı Çıldır zaferi üzerine Türk ordusuna Gürcistan yollarını açması için gene o sene vukuâtının «9 Ağustos» fıkrasına, Koyun-geçidi zaferini kazanarak Şirvan yollarını da açması için gene aynı senenin «9 Eylül» fıkrasına, vezâret pâyesiyet Şirvan ve Dağıstan umumî valiliğine tâyiniyle Lala-Mustafa Paşa'nın kendisine karşı duymıya başladığı ilk kıskançlık tezâhürleri için gene o sene vukuâtının «12 Eylül» fıkrasına, Dağıstan şamhalının İstanbul'da «Dağıstan güzeli», diye şöhret bulan yeğeniyle izdivâcı için gene aynı sene vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına, birinci Şamahî muharebesinde kazandığı parlak zafer için gene o sene vukuâtının «11 Teşrinisânî» fıkrasına, Lala-Mustafa Paşa'nın kıskançlık hissiyle kendisine yardım etmemesi yüzünden kazanamadığı ikinci Şamahî muharebesindeki fedâkarlıkları için gene aynı sene vukuâtının «27 Teşrinisânî» fıkrasına, Şirvan'ı tahliye edip Şamahî'dan Demirkapı'ya hareket etmek mecburi-

yetinde kalması için 1579 = 986 vukuâtının «7 Kânunusâni» fıkrasına, Hazar donanmasının kurulmasındaki rolü için 1579 = 987 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına, Şirvan'ın istirdâdı için Kırım hânıyla beraber Demirkapı'dan hareketi için aynı sene vukuâtının «11 Teşrinievvel» fıkrasına, Şamahı'ya girişi ve Şirvan'ın istirdâdı için gene o sene vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasına, Lala-Mustafa-Paşa'nın Özdemir-oğlu'na yardım için gelmiş olan Kırım hânını avdet mecburiyetinde bırakarak kendisine karşı cephe alması için gene aynı sene vukuâtının «7 Teşrinisâni» fıkrasına, Küri boyundaki Safavî karargâhına yaptırdığı baskın hareketi için 1581 = 988 vukuâtının son fıkrasına, İstanbul hükümetinin Kırım-Kafkasya üzerinden Demirkapı'ya gönderdiği takviye kıt'aları için 1582 = 990 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına, Niyâz-âbâd vak'ası için 1583 = 991 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasına, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Safavîlere karşı giriştiği «Meş'ale savaşı»ndaki en büyük zaferi için aynı sene vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına, Şirvan'ın merkezi olan Şamahı'nın ikinci defa istirdâdı için gene o sene vukuâtının «3 Haziran» fıkrasına, Demirkapı'dan ve Kafkasya-Kırım üzerinden İstanbul'a hareketi için gene aynı sene vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına, o sırada zuhur eden Kırım ısyânının tenkili için 1584 = 992 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasına, Kefe'den İstanbul'a gelişi ve istikbal merâsimi için aynı sene vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına, Üçüncü Murad'ın huzuruna kabul edilerek fevkalâde teveccühlerle ihsanlara mazhariyyeti için gene o sene vukuâtının «5 Temmuz» fıkrasına, Vezâret-i-uzmâ makamına tâyini için gene aynı sene vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına, Kırım'da çıkan ısyânı tenkil için İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi için gene o sene vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasına, son hazırlıklarını gördükten sonra Üsküdar'dan Kastamonu'ya hareketi için gene aynı sene vukuâtının «2 Teşrinisâni» fıkrasına, Kastamonu'ya muvâsalatıyla kendisi oradayken Kırım meselesinin tesviyesi için gene o sene vukuâtının «18 Kânunuevvel» fıkrasına, Kırım buhrâmı yatıştırıldıktan sonra Özdemir-oğlu'nun Sadâret makamına ilâveten İran'a karşı Şark Serdârlığına tâyini hakkındaki «Hatt-i-Hümâyûn» un Kastamonu'ya vürûdu için bu 1585 = 993 vukuâtının «15 Mart» fıkrasına, Sadr-ı-a'zam ve Serdâr-i-Ekrem Osman Paşa'nın Kastamonu'dan Erzurum'a hareketi için gene bu senenin «4 Nisan» fıkrasına, Erzurum önlerine muvâsalatı için «1 Ağustos» fıkrasına, Erzurum'dan Tebriz'e hareketi için «11 Ağustos» fıkrasına, Tebriz civârındaki Abvâr muharebesi için «21 Eylül» fıkrasına, Tebriz şehrindeki sokak muharebeleri için «22 Eylül» fıkrasına, Tebriz'in teslim olması için «22/23 Eylül» fıkrasına, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ilhâkını ilân etmesi için «23 Eylül» fıkrasına, Tebriz yağması için «24 Eylül» fıkrasına, Özdemir-Oğlu'nun Tebriz'e girişi için «25 Eylül» fıkrasına, ilk Cuma namazı için «27 Eylül» fıkrasına, Tebriz katliâmı meselesinde Osman Paşa'nın vaziyeti için «16 Teşrinievvel» fıkrasına, ve nihayet ölüm hastalığı için de «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Harîmî-Çavuş'un kaydine göre Özdemir-oğlu'nun öldüğü gece Kethudâsı felâketi gizli tutup yalnız Serdâr-Kaymakamı Çağal-oğlu Sinan Paşa'ya haber vermiş ve o da bu kara-haberi askerden gizli tutmuştur. Bununla beraber daha son günlerdenberi ölüm haberi düşman ordusuna kadar aksetmiş olduğu için, o acı haberin bu tedbire rağmen çarçabuk yayıldığı hakkında da bir rivayet vardır : hattâ bundan dolayı büyük kahramanın tabutu «Kara-Kaytas» ismindeki harb atına yüklenerek Van'a getirilmiş ve ilkönce cenâze namazı bir rivayete göre işte orada kılındıktan sonra Diyarbekir'e götürülerek sür içinde ve şehrin şarkında bulunan Kurşunlu-câmî civârında hâlâ mevcut olan türbesine defnedilmiştir. Bu çifte kubbeli türbedeki kitâbe şöyledir :

Budur Sultan Murad-Hânun vezîri
 Ki feth oldu elinde mülk-i Şirvân
 Yedî yıl terk-i taht itdi elinden
 Hudâbendê Muhammed şâh-ı Irân
 Tatar-Hân oldu âsî pâdişâha
 Anun ref'i olundu bûna fermân

Koyup Şîrvânı gitdi âsi Hâna
 Kesüp başın yerine dikdi bir hân
 Dönüp Tebriz'i aldı oldu târih
 Cihandâ nâm koydu göçdü Osmân

993 = 1585

Bu kitâbe, bir sofa vaziyetinde bulunan birinci kubbe altından sonra gelen ikinci kubbe kapısının üstündedir : Lâhdin üstünde kitâbe yoktur. — Selânikî-Mustafa Efendi :

«Merhum Osman Paşa'nun dünyây-ı fânide bir vâlidesi ve bir duhteri kaldı» derse de, Dağıstan şamhalının yeğeni olan ve fevkalâde güzelliğinden dolayı İstanbul'da büyük bir şöhet kazanıp «Dağıstan güzeli», diye anılan karısı da kendisinden sonra yaşamış ve hattâ pâdişahın emriyle Bosna beylerbeyi Hasan Paşa'ya nikâhlanarak Bosna'ya gitmiştir. — Üçüncü Murad devrinin en parlak şahsiyeti ve hattâ millî kahramanı olan ve bütün Osmanlı tarihinin de en büyük askerlerinden biri olduğunda hiç şüphe olmıyan Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölümü İstanbulda millî bir mâtem te'siri yapmış ve hattâ bu kara-haber Azerbaycan fethinin verdiği umumî neş'eyi bile izâle etmiştir. — Hicretin Onbirinci asrında yaşayan «Bayburdu-Osman» isminde bir müellifin «Mir'at-ı Cihân» ismindeki gayr-i münteşir İslâm tarihinin Türklere aid kısmında Özdemir-oğlu Osman Paşa'dan bahsedilirken, Paşanın şâirliğini gösteren şöyle bir fıkraya tesadüf edilir : «Osman Paşa ziyâde ata mâyl idi; (Baytârname) mûcibince bu beyt ile atun eyisin beyân eyledi, nazm itdi :

Yörügün evsâfını sôrarlar İsê size deng
 Üçü uzun üçü kıssa üçü yassı üçü geng
 Uzun olan boynu ilâ kullağı vû kuyruğu
 Kıssa olan arkası vû hırdelêri uyluğu

Özdemir-oğlu'nun Tebriz fethiyle neticelenen bu son seferi 1585 = 993 senesi 4 Nisan = 3 Rebî'ül-âhîr Perşembe günü Kastamonu'dan Erzurum'a hareketinden gene bu senenin 29/30 Teşrinievvel = 5/6 Zülka'de Salı/Çarşamba gece-yarısı ölümüne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 6 ay, 26 gün sürmüştür. — Büyük Serdârın cenâzesini getiren Osmanlı ordusu Azerbaycan'dan Anadolu'ya doğru giderken Safavî veliahdı Hamze-Mirzâ iz'ac hareketlerine devam etmiştir : Aşağıki fıkraya bakınız).

30 Teşrinievvel = 6 Zülka'de, Çarşamba: Şehzâde Hamze-Mirzâ'nın Osmanlı ordusuna karşı giriştiği son taarruzda mağlûbiyeti.

(Acemlerin «Telhrûd» dedikleri «Acısu-Acıçay» boylarında vukua gelen bu muharebe «Âlem-ârây-ı Abbâsî», ye göre «Nâyân» mevkiinde cereyân etmişse de gün tarihi gösterilmemiştir : Müneccim-başı tarihinde 7 Zülka'de = 31 Teşrinievvel gününden bahsedilirse de, vak'a esnâsında orduada bulunan Harîmî-Çavuş, Özdemir-oğlu'nun öldüğü gece sükûnete geçtikten sonra, ertesi gün düşmanın taarruza geçtiğinden bahsettiğine göre bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihin daha doğru olması lâzımgelir. — Harbin cereyân ettiği yer bir bataklık civârındadır : Hattâ bu bataklığın Osmanlı askerini içine dökmek istiyen Safavîler tarafından nehir sularıyla hazırlanmış bir tuzak mâhiyetinde olduğundan bile bahsedilir : Fakat Osmanlı ordusunun çok şiddetli mukabelesiyle ustalıklı manevrası bu sun'î bataklığa Safavîlerin düşmesiyle neticelenmiş, düşman ordusunun büyük bir kısmı imhâ edilmiş ve hattâ bu bâdireden çok güç kurtulduğu rivayet edilen Safavî veliahdı Hamze-Mirzâ ordusunun bakıyyesine ric'at emri vererek artık bir daha taarruz edememiştir. — İskender-Beg-Münşî'nin

«Alem-ârâ» sına göre İran ordusu bu tarihten on dört gün sonra, yâni gene bu senenin 13 Teşrinisânî = 20 Zülka'de Çarşamba günü Tebriz şehrini işgal edip Safaviler harb tahribâtının tāmiriyle şehrin yeniden i'mârına başlamışlarsa da, Özdemir-oğlu'nun yaptırdığı kale, Ca'fer Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı muhâfızlarının elinde kalmıştır).

1 Kânunuevvel = 8 Zülhicce, Pazar : Serdâr-Kaymakamı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Van'dan gönderdiği Sadâret «Mühr-i-Hümâyûnu»nun İstanbul'a getirilmesi ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölümündenberi münhal bulunan Vezâret-i-uzmâ makamına ikinci vezir Hadım-Mesih Paşa'nın ve bir rivayete göre de Şark serdârlığına Cağal-oğlu'nun tâyni.

(Tebriz'i fetheden ordu Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın kumandasında Serdâr-ı-Ekrem cenâzesini Van'a getirdiği zaman, Vezir-i-a'zamların üzerlerinde bulunması âdet ve Sadâret sıfatına âlâmet olan «Mühr-i-Hümâyûn» Selânikî-Mustafa Efendi'nin rivayetine göre «Ahmed Paşa-zâde Niğbolu beyi Mehmet Bey» e ve Peçevi'nin rivayetine nazaran da ordu ahvâlini sormak için İstanbul'dan gönderilmiş olan «Kapucu-baş Abdülkerim Ağa» ya teslim edilerek «Der-i devlete», gönderilmiştir : Bu iki zâtın aynı zamanda ve aynı vazifeyle yola çıkarılmış olduğundan dolayı böyle bir rivayet ihtilâfı çıkmış olmak ihtimali de vardır. Muhakkak olan nokta, Mührün «8 Zülhicce = 1 Kânunuevvel Pazar» günü İstanbul'a getirilmiş ve yeni Vezir-i-a'zamin da işte o gün tâyin edilmiş olduğudur. — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bu 1585 = 993 senesi 29/30 Teşrinievvel = 5/6 Zülka'de Salı/Çarşamba gece-yarısına tesadûf eden ölümündenberi Sadâret makamı tam bir ay iki gün açık kalmıştır. — Doksanlık bir ihtiyar olduğundan bahsedilen yeni Sadr-i-a'zam Mesih Paşa Osmanlı tarihindeki hadım Vezir-i-a'zamların dördüncüsüdür : Evvelkilerden İkinci Bâyezid devrinde iki defa Sadârette bulunan Hadım-Âli Paşa için beşinci cildin Vezir-i-a'zamlar cedvelinde 23 ve 25 numaralara, Yavuz'un Mısır seferinde şehid olan Hadım-Sinan Paşa için de 31 numaraya ve Kanunî devri Sadr-i-a'zamlarından Hadım Süleyman Paşa için de 37. numaraya bakınız. — Devşirmeliği mâlûm olan Hadım-Mesih Paşa'nın milliyeti belli değildir. — Mesih Paşa'dan açılan ikinci vezirliğe de eski Vezir-i-a'zam Kanijeli Siyavuş Paşa tâyin edilmiştir. — Peçevi ile Kara-Çelebi-zâde'nin rivayetlerine nazaran Mesih Paşa'nın Sadârete tâyin edildiği gün Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'ya da «Serdârlık berâtı» yazılıp Şark cebhesi «kendüye sipârîş buyurulmuş»dur: Hattâ aşağıki fıkra da göreceğimiz Ferhad Paşa ile Sinan Paşa'ya aynı zamanda birer serdârlık berâtı yazıldığı hakkında bile bir rivayet varsa da doğru olmaması lâzımgelir).

1586 = 994

14 Kânunusânî = 23 Muharrem, Salı : üçüncü vezir Ferhad Paşa'nın ikinci defa olarak Şark serdârlığına tâyni.

(Özdemir-oğlu'nun ölümü, ordunun Anadolu'ya çekilmesi, Şark işlerinin Cağal-oğlu Sinan Paşa gibi ikinci derecede bir şahsiyyet elinde kalması ve bir taraftan da Türkiye'ye ilhâkı ilân edilmiş olan Tebriz şehrinin Safavî veliahdî Hamze-Mirzâ tarafından işgal edilip Hadım-Ca'fer Paşa'nın müdâfaasına me'mur olduğu Tebriz kalesinin şiddetli bir muhâsara altına alınmış olması çok buharanlı ve tehlikeli bir vaziyet ihdâs etmiş ve işte bu mühlik vaziyet üzerine Üçüncü Murad vüzerâ ve ulemâ ile istişâre ederek «Cağal-zâde'nün serdârluğu ile iktifâ», edilemeyeceğini anladığı için Şark serdarlığına Özdemir-oğlu'ndan evvel bu

vazifede bulunmuş olan Üçüncü vezir Arnavut Ferhad Paşa'yı ikinci defa olarak tâyin etmiştir : Ferhad Paşa'nın ilk serdârlığı için 1583 = 991 vukuâtının «28 Mart» fıkrasına ve azli için de 1585 = 993 vukuâtının «15 Mart» fıkrasına bakınız. — İlk serdârlığından azlini hâlâ hazmedememiş olan Ferhad Paşa'nın bu ikinci tâyininden hiç memnun olmadığı veyahut işin azametinden yıldıdığı için yeni vazifesini istemiyerek kabul ettiği rivayet edilir; hattâ Peçevi onun bu hâlini :

«Ferhâd Pâşâ'ya bir vechile bükâ ârız oldu ki Dîvân'dan sarayına varınca gözünün yaşın dökdü»

diye anlatır! — Yeni Serdârın ilk vazifesi, muhâsara altında çok çetin günler geçirmekte olan Tebriz kalesine yardım etmektir : Mahsurların erzaksızlıktan dolayı «at ve it» etleri yedikten sonra onların bile tükendiği rivayet edilir. Özdemir-oğlu'nun götürdüğü ordunun çekilmesinden Ferhad Paşa'nın imdad götürmesine kadar takriben on ay süren bu muhâsara esnâsında Safavîlerin Osmanlı kalesine on sekiz defa taarruz edip üç defa da umumî hücum yaptıkları ve bütün bunların püs-kürtülmüş olduğu rivayet edilir. İfâse buhrânından kurtulmak için Ca'fer Paşa biner kişilik huruç kolları teşkil etmiş ve muhtelif rivayetlere göre bunlar 37 yahut 48 veyahut 50 ve hattâ 60 huruç hareketi yaparak düşmandan erzak, ganimet ve esir almışlardır. — Safavîlerin bu vaziyete artık bir nihayet vermek için kale içine doğru büyük bir lâğım kazdıkları müttefikan rivayet edilir : Fakat «Âlem-ârâ», ya göre o sırada veliahd Hamze-Mirzâ'nın gözünden düştüğü için canını tehlikede gören Korçu-başı Kuli-Beg, yeğeni Cebbâr-Kuli Beg'le beraber bir gün birdenbire kalenin dibine gidip başındaki Kızılbaş külâhını atarak :

— Beni Pâşânuza aparun ve matlûbunuz meyvesin benden koparun!

diye Osmanlılara ilticâ edip lâğım kazıldığını haber vermiş, yerini göstermiş ve o nokta açılarak yer altından da Safavîlere karşı mukabil taarruzlar yapılmıştır : Hattâ ilk taarruzda baskına uğrıyan Hamze-Mirzâ'nın bir çıplak atla kaçıp başını kurtarmak zorunda kaldığı hakkında bile bir Osmanlı rivayeti vardır. — Ferhad Paşa'nın ikinci defa olarak Şark serdârlığına tâyini, işte bu mühlik vaziyetin en buhranlı günlerine tesadüf etmektedir).

8 Nisan = 18 Rebî'ül-âhir, Salı : Şark serdârı Ferhad Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Ferhad Paşa'nın yukarıki fıkra da gördüğümüz tâyin tarihinden tam üç ay beş gün sonra hareket etmesi, hem kış mevsiminin daha evvel harekete müsâid olmamasından, hem sefer hazırlıklarından dolayıdır. — Serdâr-ı-Ekremlerin hareketlerinde âdet olduğu vechile Ferhad Paşa Kapdan-ı-Deryâ baştardasıyla Üsküdar'a geçmiş, vüzerâ ve ulemâ tarafından parlak merâsimle teşyi edilmiş ve Üsküdar karargâhındaki serdârlık otağına inerek son hazırlıklarla meşgul olmuştur. — Muâsir bir müellif olan Selânikî-Mustafa Efendi Üsküdar karargâhındaki son hazırlıkların «bir kaç gün» ve Solakzâde de «on beş gün kadar» sürmüş olduğundan bahsettiği halde, Hammer bu müddeti bir ay on iki gün göstererek Serdârın Üsküdar'dan Erzurum'a hareketini bu senenin 21 Mayıs = 2 Cumâda-l-âhire Çarşamba gününe müsâdif göstermektedir : Tabii bu rivayetlerin te'lifi kaabil değildir; diğer menbâlarda Üsküdar'dan hareket tarihi yoktur. Hattâ Ferhad Paşa'nın her iki serdârlığı ve bilhassa bu ikinci seferi için «Kitâb-ı Gencine-i Feth-i Gence» isminde bir monografi yazmış olan Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş muâsir bir müellif olduğu halde, Paşa'nın Üsküdar'dan Tebriz'e kadar geçtiği menzillerden hiç birine aîd hiç bir tarih göstermemiştir. — Ferhad Paşa'nın İstanbul'dan götürdüğü asker beş bin Yeniçeri, Sipahî ve Silâhdarlar bin topçu, bin cebeci ve bin de top arabacısından mürekkeb sekiz bin kişilik bir kuvvetle bir takım mühimmattan ibarettir : Anadolu'da askerleriyle beraber maiyyetine iltihak eden beylerbeyleriyle sancak-beylerinin getirdikleri

kuvvetlerle bu mıkdarın on mislini bulup seksen bine çıkmış olduğu rivayet edilir).

14 Nisan = 24 Rebi'ül-âhir Pazartesi : Vezir-i-a'zam Hadım-Mesih Paşa'nın istifâsı.

(1585 = 993 senesi 1 Kânunuevvel = 8 Zülhicce Pazar gününden bu güne kadar 4 ay, 13 gün Sadâret makamında bulunan ve doksan yaşında bir pîr olduğundan bahsedilen Hadım-Mesih Paşa'nın istifâsına sebep, Reis-ül-Küttâbın tebdili hakkındaki arz tezkiresinin Üçüncü Murad tarafından reddidir. Osmanlı inhitâtının bir çok âmilleri gibi Sarayın Hükûmet işlerine müdâhalesi de Üçüncü Murad devrinde başlamış ve ihtiyar Sadr-ı-a'zam işte buna tahammül edemiyerek «Nuhbet-üt-tevârih» e göre :

— Kavli nâfız olmıyan vezirlerden olmağı irtikâb idemezin!

diye istifâ etmiştir. — Selânikî-Mustafa Efendi Mesih Paşa'dan «Mühr-i-Hümâyûn», un alınmasını Rebi'ül-âhir'in 25 inci Pazartesi gününe müsâdîf gösterirse de, hakikî takvimde Pazartesi günü o ayın 25 ine değil, 24 üne müsâdiftir).

15 Nisan = 25 Rebi'ül-âhir, Salı: Eski Vezir-i-a'zam Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın ikinci sadâreti.

(İkinci vezirlikten Vezir-i-a'zam olan Siyavuş Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarda 1582 = 990 vukuâtının «24 Kânunuevvel» fıkrasına ve bundan sonraki üçüncü ve sonuncu sadâreti için de aşağıda 1592 = 1000 vukuâtının «8 Nisan» fıkrasına bakınız).

30 Ağustos = 15 Ramazan, Cumartesi: Ferhad Paşa ordusunun Tebriz'e gelip kale müdâfilerini takviyesi.

(Osmanlı ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alan Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ birdenbire muhâsarayı kaldırıp çekilmek mecburiyetinde kalmıştır; Gelibolulu-Âlî'nin izâhına göre Hamze-Mirzâ takımının bir sabah erkenden yok olduğunu gören mahsurlar hayret içindeyken Ferhad Paşa seksen bin askerle gelip Ca'fer Paşa'ya bin deve yükü zahire ve hazine teslim ettikten sonra aynı gün Revan tarafına çekilip gitmiştir! Selânikî'nin izâhına nazaran Tebriz müdâfilerine «iki yüz on yük nakd hazîne» ve bir çok zahireden başka «on iki bin neferden mütecâviz bölükten gönüllü asker» de bırakılmıştır. Âli-Çelebi'nin aynı gün avdet edildiği hakkındaki rivayetine rağmen umumiyetle ordunun Tebriz'de bir müddet kalıp muhâsaradan harâb olan yerleri tâmir ettikten başka yeni bir kaleyle bir takım kuleler ve karakollar yapıldıktan sonra mevsim ilerlemiş olduğu için Erzurum kışlağına çekilmiş olduğundan bahsedilir. — Bu vaziyet üzerine Tebriz şehri tekrar işgal edilmiştir. — Kale muhafızlığında bulunan Tebriz ve Diyarbekir beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa'nın Safavî muhâsarasına mukavemette gösterdiği büyük muvaffakiyetten dolayı vezâret pâyesiyile taltif edildiği ve hattâ vezâret menşûrunu da Ferhad Paşa'nın götürmüş olduğu rivayet edilirse de, bu tevcihin daha sonra olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Tebriz müdâfaasının 11 ay, 1 sene ve hattâ bir seneden fazla sürdüğü hakkında da bir takım mübhem ifâdeli rivayetlere tesadûf edilir).

4/5 Kânunuevvel = 22/23 Zülhicce, Perşembe/Cuma gecesi : Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'nın öldürülmesi.

(Osmanlı istilâsına karşı açtığı kahramanca mücâdeleleriyle meşhur olan Sultan Hamze-Mirzâ «Âlem-ârây-ı Abbâsî»nin kaydine göre, Karabağ'da kışladığı sırada Gence civârındaki «Birencird» mevkiindeki otağında sarhoş olup yatar-

ken «Hudâverdi» isminde biri tarafından hançerlenerek öldürülmüştür : Osmanlı menbâlarında kaatilin ismi «Cûdî» gösterilir; her iki ismin aynı şahsa aid olmak ihtimali de vardır. Dellâlikten yetişip prensin gözüne ve maiyetine giren bu nankör kaatilin o sırada İran'a hâkim olan ve saltanat verâseti meselesindeki ihtilâflarıyla memleketi sarsıp duran Türkmen beylerinden bâzıları ve bilhassa Hamze-Mirzâ'ya muhâlif olan Şamlu ve Ustaclu oymaklarının reisleri tarafından elde edilmek suretiyle bu tarihî cinâyet işlemiş olduğundan bahsedilir. Her halde Hamze-Mirzâ gibi kahraman bir Türk prensinin ölümü Safavî müdâfaasını sarstığı nisbette Osmanlı muvaffakiyetlerini kolaylaştıran bir vaziyet ihdâs etmiş demektir).

1587 = 995

21 Haziran = 15 Receb, Pazar günü akşamı : Kapdan-ı-deryâ Kılıç-Ali Paşa'nın ölümü.

(Turgud ve Piyâle Paşalarla beraber Barbaros merhumun en şanlı talebesinden ve Türk denizcilik tarihinin en büyük şahsiyetlerinden olan Kılıç-Ali Paşa'nın asıl ismi «Uluc-Ali Paşa»dır : Bu «Uluc-Ali», isminin Garp dillerinde tahrifinden hâsıl olan «Occhiali/Ochiali» şekli bir İtalyan ismine benzediği için, bu büyük Türk denizcisinin aslen Kalâbriya'nın Castelli kasabasından olduğu ve hattâ Papas mektebinde tahsil ederken memleketi bir korsan baskımına uğrayıp esir edilerek ihtidâ ettirildiği hakkında bir Garp efsânesi varsa da tuhaf bir yakıştırmadan başka hiç bir esası olmayan bu rivayetin hiç bir kıymeti yoktur; Râmiz-Paşa-zâde Mehmet İzzet'in «Harita-i Kapudanân-ı-deryâ»sında :

«Müşarûnileyh Anadolu ahâlisinden olarak Hayrûddin Paşa'nın tebeası zümresinden ve fenn-i deryâyı güzel bilenlerin cümlesinden»

olduğu tasrih edildiği gibi, Kalâbriyalı olduğu hakkındaki Garp efsânesi de hiç bir ciddi vesikaya istinâd etmediği için, Kılıç-Ali Paşa'nın tıpkı Turgud Paşa gibi Anadolu Türklerinden olduğu muhakkaktır; «Kamus-ül-A'lâm»ında bu milliyet meselesine temâs eden Şemseddin Sami de Kılıç-Ali Paşa'ya isnâd edilen uydurma italyanlılığı kat'î bir lisanla reddederek :

«Türk oğlu Türk ve Anadolulu»

olduğu tasrih edildiği gibi, Kalâbriyalı olduğu hakkındaki Garp efsânesi de hiç ali» den değil, bilâkis bu «Occhiali/Ochiali» şeklinin «Uluc-Ali» den muharref olduğu muhakkaktır. «Uluc» isminin «Kılıç» lâkabına tahvili de, büyük denizcinin Kapdanlık makamında selefi olan Müezzinzâde Ali Paşa zavallısının sebep olduğu «İnebahtı = Lepanto», bozgununda Cezayir beylerbeyi sıfatıyla bulunan Uluc-Ali Paşa'nın kendi filosuyla yaptığı kahramanca hareket sayesinde bâzı Türk gemilerini kurtarması üzerine İkinci Selim'in kendisine tevcih ettiği Kapdanlık beratındaki sarih emriyle olmuştur.— Kılıç-Ali Paşa'nın Kanunî devrindeki Malta muharebesine iştirâkı için 1565 = 972 vukuâtının «27 Mayıs» fıkrasına, İkinci Selim devrindeki İnebahtı = Lepanto muharebesindeki rolü ve kahramanlığı için 1571 = 979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına, o felâketten kurtardığı donanma bakıyyesini İstanbul'a getirmesi ve Haliç tersânesinde yeni bir donanma inşâsındaki muvaffakiyeti için gene o sene vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına, bir kış içinde yeni bir donanma yapıldıktan sonra büyük salâhiyetlerle Deryâ-Kapdanlığına tâyini, «Kılıç» lâkabının tevcihi ve Akdeniz'de Türk hâkimiyetini idâme etmek üzere o yeni donanmayla çıktığı ilk sefer için 1572 = 979 vukuâtının «17 Şubat», ve 1572 = 980 vukuâtının «13 Haziran» fıkralarına, ertesi sene çıktığı cenubî İtalya seferi için 1573 = 981 vukuâtının «3 Haziran» fıkrasına, Tunus'un kat'î surette fethiyle neticelenen en büyük seferi için 1574=982 vukuâtının «15 Mayıs», «13 Eylül» ve «30 Teşrinisânî» fıkralarına ve nihayet Lala-Mustafa Paşa'nın Kafkasya seferi esnâsında Karadeniz'e girip Osmanlıların «Faş kal'ası» dedikleri Poti kalesini yaptırması için de 1579=987 vukuâtının

«26 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Kılıc-Ali Paşa'nın Kapdanlığa tâyini için 1571 = 979 senesi Cumâda-l-âhire = Teşrinievvel/Teşrinisânî tarihi ve ölümü için de 1587 = 995 senesi 19 Receb = 25 Haziran Perşembe ve 21 Receb = 27 Haziran Cumartesi tarihleri de rivayet edilir. — Çok ihtiyar olan Kılıc-Ali Paşa'nın ölümüne sebep olarak kadın düşkünlüğünden bahsedilir; muâsır bir menbâ olan Selânikî tarihinde bu mesele şöyle anlatılmaktadır :

«Sinni doksana karîb olmağın hırs-u-tûl-i emel mûnis-i tabîsi olmuş idi ve hasnâ cevârî mukarenetinden kaçmayup anunla üns-ü-ülfete mukayyed idi; tabîb ise tenbîh idüp zinhâr sohbet-i zenândan perhîz itmek vâcibdür, ömr-i nâzenin ele girmez deyü tenbîh itmiş iken memnû' olmayup ol gice mülâabe ile bîkr câriyeye mübâşeretinde rûhu bedeninden âlem-i ukbâya tayrân olduğu haberi Divân'a geldi»

Merhumun gazâ ve ganîmet mallarından hâsıl olan servetinin 560 bin altından çok fazla tuttuğu ve pek çok fukarâ beslediği rivayet edilir. — Türbesi kendi hayrâtı ve Koca-Sinan'ın eseri olan Tophâne câmiindedir : 1580 = 988 tarihinde yapıldığı zaman sâhilde bulunan bu câmi, o sâha tedricen dolduğundan dolayı şimdiki 200 metre dâhilde kalmıştır. — Kılıc-Ali Paşa, Barbaros mektebinin yetiştirdiği son büyük denizci sayılır.

30 Temmuz = 24 Şa'bân, Perşembe : Ferhad Paşa ordusunun Erzurum kıışlağından Gürcistan üzerine hareketi.

(Ordu Erzurum'da kışladıktan sonra bahara doğru Serdâr-ı-Ekreme Safavîlerden elçiler gelip sulh teklifine aid bir mektup getirmişlerdir. Bu mektupta rehîne olarak İstanbul'a bir Safavî şehzâdesi bile gönderileceğinden bahsedilerek Karaman beylerbeyi Mehmet Paşa geldiği takdirde şehzâdenin kendisine teslim edileceği de bildirilmiştir. Ferhad Paşa'nın Çâşnıgır-başı Veli Ağa isminde bir elçi gönderip meselenin halline ehemmiyet vermekle beraber bu işe inanmayıp oyalama siyasetine hamlettiği ve nihayet müşâvirlerinin tavsiyesi üzerine İstanbul'dan istizâna lüzum gördüğü rivayet edilir. Hükûmetten cevap ve tâlimat alınca kadar doğrudan doğruya İran üzerine hareket etmek istemiyen Ferhad Paşa, evvelce itâat altına alındıkları halde sonradan tekrar itâatsizliğe başlayan bâzı beylerle prenslere karşı Gürcistan üzerine hareket etmeyi tercih etmiştir. — İşte bu karar üzerine Erzurum'dan Kars'a gelen Serdâr-ı-Ekrem, evvelce ihtidâ edip «Mustafa» ismini alarak Osmanlı tâbiyyetine girdiği halde sonradan irtidâd edip âsî vaziyetine geçen ve Ahıska kalesini merkez ittihâz etmiş olan Samtskhé hristiyan Atabeyleri sülâlesinden «Manuçar = Minüçehr» in tekrar itâat ve inkıyâda dâvet edilmesi için Çıldır beylerbeyi Çerkes-İskender Paşa-zâde Ahmed Paşa ile Kars beylerbeyi Divâne-Hızır Paşa'yı askerleriyle beraber yola çıkarmıştır. Babasından sonra anası da hükûmdarlık ettiği için Osmanlı menbâlarında «Karı-oğlu», denilen Minüçehr için 1578 = 986 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına ve bu seferki dâvetin neticesi için de aşağıda bu sene vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

24 Ağustos = 20 Ramazan, Pazartesi : Ordunun Tumanis önlerine muvasâlatı.

(Ordu buraya gelince, bu havâliye hâkim olan ve Osmanlı menbâlarında «Kazak-Hân» denilen Borçalı-Kazaklarının beyine Diyarbekir beylerbeyi Husrev Paşa ile Sokullu'nun oğlu olan Şam beylerbeyi Hasan Paşa eyâlet askeriyle gönderilip itâatini arz için karargâha gelmesi tebliğ edilmiş ve Kazak hânı da dâveti kabul etmiştir : Bu beyin hüviyyeti için aşağıki fıkraya bakınız).

28 Ağustos = 24 Ramazan, Cuma : Borçalı Kazak hânının orduya gelip itâatini arz ederek Osmanlı hâkimiyyetine girmesi ve Gürcistan'da Karthli krallık müddâisi Simon = Swimon üzerine hareket kararı.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi Osmanlı menbâlarında «Kazak-Hân» denilen şahsiyyet, vaziyete göre bâzan Safaviler, bâzan Osmanlılar ve bâzan da Gürcülerle birleştiği için «sedd-i tarîk-ı Müslimîn», sayılır. «Küfr-ü-rafd-u-islâmı gayr-i muayyen bir bölük hâricîler»in reisi gösterillen bu bey hakikatte Türk cinsinden «Terekeme» denilen ve «Kazak», «Borçalı», «Cavak», ve «Şemşedin» kollarına ayrılan cemâatten «Borçalı» kolunun reisi dir; merkezi de «Borçalı-Akçakalesi», dir. Ferhad Paşa'nın bundan evvelki ilk serdârlığında itâatini arzeden ve ihtidâsından dolayı göze girdiği için «Nazar Paşa» ismiyle beylerbeyi pâyesi alan bu beyle «Terekeme» cemâatleri için 1584 = 992 vukuâtına bakınız. — İlk itâat ve ihtidâsından sonra tekrar Osmanlılara karşı cephe alıp irtidâd eden bu Terekeme beyi bu gün ordugâha gelip Serdârın ayaklarına kapanarak dehâlet ettiği için affedilmiş, murassâ kılıç, murassâ kemer ve hil'atle taltif edildikten başka kendi ölkesine beylerbeyi tâyin edilerek Gürcistan seferinde pişdarlık vazifesine me'mur edilmiştir. — «Gencine-i Feth-i Gence»ye göre bu gün Kazak-Hân'ın itâati te'min edildikten sonra Serdârın riyâsetinde bir harb meclisi toplanarak «Simon-ı lâin» üzerinde hareket edilmesi takarrür etmiştir : Osmanlı menbâlarında umumiyetle «Luvarsab-oğlu Simon-ı Gürci», diye anılan bu Simon, Gürcistan'ın eski Karthli krallarından Birinci Luarsab'ın oğlu ve Osmanlıları Gürcistan'a dâvet etmiş olan son kral «Dâvûd-Hân = Dawith»in kardeşi olan Swimon'dur. Evvelce İran'da mahbus olduğu halde Osmanlıların Gürcistan seferi üzerine Safaviler tarafından memleketine gönderilmiş olan, bu Gürcü prensi, Lala-Mustafa Paşa'nın serdârlığı esnâsında fethedilmiş olan ve Karthli krallığının Tiflis'den sonra en mühim şehri sayılan Gori/Goru kalesini istirdâd edip Türk ordusu çekildikten sonra tedricen kuvvetlenmiş ve Osmanlı hâkimiyyetine karşı Safavî himâyesinde bir engel rolü oynamaya başlamıştır : 1578 = 986 vukuâtının «21 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı Ferhad Paşa'nın bu Gürcistan seferi doğrudan doğruya Safavilere karşı değil, bir Safavî mahmîsine karşı açılmış demektir : Yukarda bu sene vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına bakınız).

4 Eylül = 1 Şevvâl, Cuma: Mühtedî Gürcü beylerinden Varaza/Varaze-oğlu Mahmud-Hân'ın itâati.

(Ordu Tiflis köprüsünden geçip Kür boyunda konakladığı sırada gelen bu Mahmud-Hân, Akçakale = Rabat beyidir : Vaktiyle Safavî hâkimiyyetine girip ihtidâ etmiş ve Kanunî devrinde Samtskhé hristiyan atabeyliğinin arâzisi fethedildiği zaman bu ölkenin Safavilerden kalan Ahıska ve Ahılkelek tarafları işte buna verilmiştir : 1578 = 986 vukuâtının «9 Ağustos» fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında «Mahmud-Hân beyliği», denilen bu küçük hükûmet Lala-Mustafa Paşa'nın seferinde ilga ve arâzisi Türkiye'ye ilhak edilmiştir : Aynı sene vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız. Ondan sonra Gürcüler ve Safavilerle tekrar elbirliği eden bu beyin itâati mühim bir gailenin temizlenmesi demektir : Eski Lori beylerbeyi Potur-Ali Paşa delâletiyle gelip itâatini arzeden Mahmud-Hân bir takım «dirlikler»le taltif edilmiştir. Aşağıda «2 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

11 Eylül = 8 Şevvâl, Cuma : Ordunun Tiflis üzerinden Gori/Goru'ya muvasâlatı.

(Burada bir kale inşâsına karar verilmiş olduğu için, ertesi gün arâzi tedkik

edilip kale yeri tâyin edilmiştir. Evvelce fethedilmiş olduğu halde sonradan elden çıkmış olan bu mühim merkez için yukarda bu sene vukuâtının «28 Ağustos» fıkrasına bakınız).

13 Eylöl = 10 Şevvâl, Pazar : Gori kale inşaâtının başlaması.

(Şehrin büyük kilisesi câmiye tahvil edilmiş ve şehrin i'mâriyle kalenin bir an evvel inşâsına büyük bir ehemmiyet verilmiştir : 27 günde ikmâl edilen bu kale «bir a'lâ kapu, nice yüz zirâ' divâr, kuleler ve hisâriçesi ve ka'r-nâk hendekle tamamlanınca top şenliği», yapılmıştır; tabii bu muvaffakiyet o zamanki Türk ordusunun teknik seviyye itibariyle ne kadar yüksek olduğunu gösterir).

2 Teşrinievvel = 29 Şevvâl, Cuma : Gori'de eyâlet teşkilâtı.

(İlk fethinde olduğu gibi bu sefer de Gori/Goru şehri bir eyâlet merkezi ittihâz edilmiş ve «Gencine-i Feth-i Gence» ye göre bu yeni vilâyetin beylerbeyliğine Gürcü beylerinden Varaza-oğlu Mahmud-Hân tâyin edilmiştir : Bu Mahmud-Hân için yukarda bu sene vukuâtının «4 Eylöl» fıkrasına bakınız. — Gelibolulu-Âli-Çelebi : «Ol serhadlerde yarar ve nâmdâr anılan Haydar Paşa», nın da yeni yapılan kale muhafızlığına tâyin edildiğinden bahsetmekte ve Münecim-başı da bunu te'yid etmekteyse de, Harîmî-Çavuş bu vazifeye Trabzon beylerbeyi Çerkes-Hasan Paşa'nın vilâyet askeriyle beraber me'mur edilmiş olduğundan bahsetmektedir).

7 Teşrinievvel = 5 Zülka'de, Çarşanba: Ahıska beyliğinin itâat haberi ve ordunun Gori'den Erzurum kışlağına hareketi.

(Evvelce Ahıska beyini itâate dâvet için gönderilmiş olduğunu yukarda bu sene vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasında görmüş olduğumuz kuvvetin kumandanlarından bu gün müjde gelerek beyin itâati bildirilmiş ve bunun üzerine Ahıska havâlisi Çıldır eyâletine ilhak edilmiştir. — Bu suretle Gürcistan'ın itâati ikmâl edilmiş ve Karthli krallık müddâisi Simon = Swimon hemen bütün istinâd noktalarından mahrum edilmiş olduğu ve kış mevsimi de yaklaştığı için, ordu Gori'den Erzurum kışlağına hareket etmiştir).

1588 = 996

9/10 Şubat = 11/12 Rebî'ül-evvel, Salı/Çarşanba gecesi : Minârelerde kandil donanmasının âdet olmaya başlaması.

(Selânikî'ye göre bu âdet işte bu seferki Mevlid kandili münasebetiyle Üçüncü Murad'ın bir «Tezkire-i Şerif», iyle başlamıştır : Bununla beraber bu Mevlid kandilinden evvel de minârelerin tenvir edilmiş olduğuna ait muhtelif kayıtlara tesâdüf edilmektedir; hattâ pâdişahın irâdesinde Rebî'ül-evvelde Mevlid, Recebde Regaib ve Şa'bunda Berât geceleri kandil yakılmasının âdet olması emredilmekte olmasına istinâd eden Hammer mütercimi Atâ Bey :

«Şu halde, diğer dört gecede kandil yakılması zâten mu'tâd olmağla kandil yanan gecelerin o zaman yediye çıktığı anlaşılır»

şeklinde bir mülâhaza yürütmektedir. Bununla beraber, Üçüncü Murad'ın bu irâdesi, o zamana kadar Kandil gecelerinde yapılan minâre donanmalarına ilk defa olarak resmî bir mâhiyet vermek maksadiyle de izah edilebilir).

8/9 Nisan = 11/12 Cumâda-l-ülâ, Cuma/Cumartesi gecesi : Koca-Sinan'ın ölümü.

(En büyük Osmanlı mi'mârı «Koca-Sinan ibni Abdülmennân» ın 895 = 1490 se-

nesi 9 Receb = 29 Mayıs Cumartesi günü şimdiki Kayseri vilâyeti merkez kazâsının «Kesi» nâhiyesindeki «Ağırnas» köyünde dünyaya geldiği rivayet edilir. Mi'mar-Sinan Yavuz'un cülûsunda Devşirme usulünün Anadolu'ya teşmili üzerine 918 = 1512 tarihinde 22 yaşındayken âile ocağından alınıp İstanbul'a sevk edilmiştir : O sırada 23 yaşında bulunduğu hakkındaki rivayet Hicrî takvim hesabına göre dir. Şâir ve nakkaş «Sâî Mustafa-Çelebi», ye dikte ederek yazdırdızı «Tezkiret-ül-bünyan» yahut «Tezkiret-ül-ebniye» ismindeki eserinde kendisi bu noktayı şöyle anlatır :

«Bu hâkîr, Sultan Selim Hân-ı Evvelün gülistân-ı saltanatının devşirmesi olup Kayseriye sancağında ibtida oğlan devşirilmek ol zamanda vâkı' olmuşdur».

Bâzı muahhar menbâlarda Mi'mar-Sinan'ın milliyeti hakkında muhtelif rivayetlere tesadûf edilir : Meselâ «Sicil-i Osmani» de Arnavut gösterilmesine mukabil, «Lûgaat-ı Târihiye ve Coğrafiye», de Avusturyalı ve diğer bâzı eserlerde de Macar gösterilmektedir : Koca-Sinan kendisinin «Kayserili» olduğunu bizzat söylemiş olduğu için, bunların hiç biri doğru değildir; daha sonraları Rum, Ermeni ve Hristiyan-Türk olduğu da ileri sürülmüştür : «İkdam külliâtı» içinde çıkan «Tezkiret-ül-bünyan» mukaddimesinde de «Kuyudât-ı mühimme» isminde Arapça yazılmış müâsir bir menbâa istinâden babasının ismi «Hristo» gösterilir : Künyesindeki «İbni Abdülmennân» kaydı, mühtedilerin eski dinlerini belli etmemek için Hristiyan babalarına «Allâhın kulu» mânâsına bir isim izâfe edilmek âdetinden dolayıdır ve umumiyetle kullanılan «Abdullah» yerine «Abdülmen-nân» şeklinin seçilmesi de «Sinan», ismiyle mukaffâ olmasındandır. Her halde beş vakit namazını ihmal etmemiş, Hacc'e gitmiş, sebil ve mektep gibi hayrat bırakmış olan Koca-Sinan'ın dini bütün bir müslüman olduğu muhakkaktır. «Koca» lâkabının sekseninden sonra ihtiyarlığından dolayı takılmış olduğu rivayet edilir. Mi'mar-Sinan'ın 958 = 1551 veyahut 986 = 1578 tarihinde ölmüş olduğu hakkındaki rivayetler yanlıştır. Yukarda gördüğümüz doğum ve ölüm tarihleri doğru olduğu takdirde, Milâdî takvim hesabıyla 97 sene, 10 ay, 11 gün yaşayıp 98 yaşının içinde ölmüş olması lâzımgelir. «Tezkiret-ül-bünyan» ı kaleme almış olan şâir ve nakkaş «Sâî-Çelebi» nin yazdığı manzum türbe kitabesindeki :

Yüzden artuk ömr sürdü âkıbet kıldı vefât

mısrâfında yüz küsur sene yaşamış gösterilmesi Hicrî ve kamerî takvime göre 101 sene yaşamış görünmesindendir; bu uzun yıllar ikinci Bâyezid, Yavuz, Kanunî, ikinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerine müsâdiftir. Sinan'ın İstanbul'da kurduğu âile hakkında mevcut mâlûmat iki defa evlenmiş olduğu halde çocuğu olmamasından ve bir de gece-gündüz sofrasında 20 - 40 müsâfir bulunduğu ve bilhassa eli çok açık olduğu için öldüğü zaman borcu olmamakla beraber parası da olmadığından ibarettir. «Aksaray'da Horhor-çeşmesi civârında», ve «Süleymâniyye'de» oturmuş olduğu hakkında iki rivayet vardır. Türbesi kendisine en lâıyk yerde, Süleymâniyye câmiinin bir köşesindedir.

«Acemi oğlan» lık devrini bilhassa inşaat işlerinde geçirdikten sonra Yeniçeriliğe geçen Sinan Ağa askerlik hayatında en büyük Osmanlı zaferlerine şâhid olmuştur : Çaldıran, Merc-i-Dâbık, Ridâniyye ve Mohaç meydan muharebeleriyle Rodos ve Belgrad fetihlerinde ve Irakayn seferinde en büyük Şark ve Garp fütûhâtını görmüş ve işte bu askeri fırsatlardan istifade ederek Tebriz, Kahire, Bağdad ve Budin gibi büyük merkezleri mi'mârî bakımdan tedkike imkân bulmuştur : Ahmed Refik merhumun «Âlimler ve san'atkârlar» cildindeki «Mi'mar-Sinan» faslında çok doğru olarak söylediği gibi, Koca-Sinan'ın fikrî tekâmülünde bu manzaraların her halde çok derin te'sirleri olmak lâzımgelir.

Mi'mar-Sinan'ın yalnız İstanbul'da değil, o zamanki muazzam ve muhteşem Türkiye'nin bir çok yerlerinde, Anadolu'da, Rumeli'de ve hattâ Macaristan'da bir çok eserleri vardır; «Tezkiret-ül-bünyan», da kendisinin gösterdiği cedvellere göre eserleri şöyle sıralanabilir :

«81 cmâi - 50 mescid - 55 medrese - 7 dâr-ül-kurrâ' - 19 türbe - 14 imâret - 3 dâr-üş-şifâ - 7 su kemeri ve bendi - 8 büyük köprü - 16 kervansaray - 33 saray - 6 mahzen - 32 hamam».

Bunlardan başka bir çok sebil vesaire gibi muhtelif eserleri daha vardır.

«Tezkiret-ül-bünyan»ın nâşirleri tarafından yazılan mukaddimleri liste ile Sinan'ın bu cedveli arasında bâzı farklara tesadüf edilir : Bu mukaddimede mescid adedi 50 yerine 51, dâr-ül-kurrâ' adedi 7 yerine 26, imâret adedi 14 yerine 17, dâr-üş-şifâ adedi 3 yerine 2, kervansaray adedi 16 yerine 18 ve türbe adedi de 19 yerine 17 gösterilmektedir.

Bu muhteşem eserlerden İstanbul'da Mi'mar-Sinan'ın ilk büyük eseri sayılan Şehzâde-câmiinin temel-atma merâsimi için ikinci ciltte 1544 = 951 vukuâtının «Muharrem = Nisan ibtidâları» fıkrasına ve inşaatın ikmâli için de 1548 = 955 vukuâtının «Ağustos = Receb» fıkrasına, Süleymaniyye'nin temel-atma merâsimi için 1550 = 957 vukuâtının «13 Haziran» fıkrasına ve inşaatın ikmâli için de 1557 = 964 vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına, Edirne'de Sultanselim/Selimiyye câmiinin temel-atma merâsimi için 1568 — 1569 = 976 vukuâtına ve inşaatın ikmâli için de ikinci cildin 419 uncu sahifesinde 1574 = 982 vukuâtının «Edirne'de Selimiyye inşaatının ikmâli» fıkrasına bakınız.

Koca-Sinan'ın bilhassa Şehzâde, Süleymâniyye ve Sultanselim gibi büyük eserleri onun riyâsetinde çalışan muhtelif Türk mi'marlarıyla çinicilik, camcılık, dökmecilik ve oymacılık üstadlarının Osmanlı-Türk kültürü içindeki müşterek eserleri mâhiyetindedir : İşte bundan dolayı bütün bu muhteşem şâh-eserler On-altıncı asır Türk dehâsının millî mahsulleri demektir.

Koca-Sinan'ın kırk kadar talebesi içinde Osmanlı mi'mârisinin bir çok mühim şahsiyetleri vardır : Bunların en meşhurları içinde Yeni-câmîi kuran Dâvûd Ağa ve Dalgıç-Ahmed-Çavuş'la meşhur Hind pâdişahı Babur-Şâh'ın da'veti üzerine Hindistan'a gidip bir çok eserler bırakan Mi'mar-Yusuf ve muhtelif eserleriyle meşhur Horoz-Memi ve Mehmed Ağa gibi büyük üstadlar sayılır : Yeni-câmîi'nin temel-atma merâsimi için aşağıda 1598 = 1006 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız).

21 Temmuz = 26 Şa'ban, Perşembe: İran'la sulh akdedilmediği için ordunun Erzurum kışlağından Gence üzerine hareketi.

(1587 = 995 senesi içinde İran'da büyük bir değişiklik olmuş, Muhammed Hudâbende-Şâh tahtını on yedi yaşındaki oğlu Abbâs-Mirzâ'ya terketmek mecburiyetinde kalmış, «Birinci Abbâs» ismiyle Safavî tahtına çıkan bu kuvvetli şahsiyet Türkmen beyleri arasındaki ihtilâflar yüzünden âdetâ anarşiyi andıran dahillî vaziyeti islâha çalışırken Şark'dan Özbeklerin, Garp'dan da Osmanlı-Türklerinin taarruzlarıyla uğraşmaya başlamıştır. Özbekler de Osmanlılar gibi sünnî mezhebine mensub oldukları için, İran şiliği âdetâ bir sünnî kıskacına alınmış demektir. — Yukarda 1587 = 995 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Safavîler Osmanlılara bir İran şehzâdesini rehine vermek şartıyla sulh teklif etmişlerse de, bu teklifin samimiyetine inanmayan Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa İstanbul'dan istizâna lüzum görerek o senenin sefer mevsimini Gürcistan işleriyle geçirmiştir. — Sulh meselesi için Serdâr-ı-Ekremle İstanbul hükûmeti arasında bir çok muhâbereler cereyân ettiği anlaşılmaktadır. Her halde Ferhad Paşa gibi Üçüncü Murad'ın da bu teklife i'timâd etmediği muhakkaktır. Padişahın Paşa'ya verdiği emirlerden birinde :

— Murâdları seyf-i islâmдан eman bulmakdur, ekâziblerine nihâyet yoktur : Üzerlerine sefer ve hareketten hâlî olmuysanız!

dediği ve Özbek hânı Abdullah-Hân'dan gelen sefirle İstanbul'da bir takım müzâkereler cereyân ettiği muhtelif menbâların ittifâkıyla sabittir. Bilhassa Birinci Abbâs'ın cülûsundan sonra Safavîlerin Revan üzerine bir hareket yapıp mağlûb edilmeleri üzerine Serdâr-ı-Ekreme en son gelen emirde :

— Tekrâr sefer tedârükünde olup bu def'a düşmen-i dîn üstüne varup kitâl eyliyesün, kal'a yapmağla mukayyed olmuysanız!

tarzında kat'î bir ifâde vardır : Ordunun bu gün Erzurum'dan Gence üzerine hareketi işte bundan dolayıdır. — Osmanlı müverrihlerinin en büyüklerinden

olan Selânîki-Mustafa Efendi işte bu sırada «Silâhdarlar = Silâhdarlar bölüğü kâtibi» olarak Ferhad Paşa'nın maiyyetine iltihak etmiş ve vukuâtı şahid sıfatıyla tâkibe muvaffak olmuştur : Onun kaydine göre ordunun hareketi Şa'bânın 26 sını değil, 27 sine müsâdiftir; fakat tıpkı Selânîki gibi vukuâtı görerek yazan Harîmî-Çavuş gün ismi tasrih ederek «26 Şa'ban Perşenbe» tarihini zikretmiş olduğu için, burada bu ikinci menbân rivayeti tercih edilmiştir. — Sürüncemede kalan Osmanlı - Safavî sulhünün akdi için aşağıda 1590 = 998 vukuâtının «21 Mart» fıkrasına bakınız).

25 Temmuz = 1 Ramazan, Pazartesi : Gence üzerine hareket eden Ferhad Paşa ordusu Kars'a geldiği zaman Kazvin üzerine hareket edilmesi hakkında irâde tebliği.

(İstanbul'dan gelen Eyüp-Çavuş'un getirdiği «Hatt-ı-Hümâyun»,la vüzerâ mektupları «Sahrây-ı Kars'a konulduğu» gün gelmiştir : Evvelce Gence ve Karabağ üzerine gidilmesi emredilmiş ve ordu ona göre hazırlanmış olduğu için, şimdi bin türlü iâşe müşkilâtı içinde susuz yerlerden geçilerek Kazvin üzerine gidilmesi ordu erkânıyla askere imkânsız görünmüş, hattâ asker :

— Pâdişâh Hazretleri kendüsü gelsün, bile gidelüm!
demiye başlamış ve işte bu vaziyet karşısında «Hatt-ı-Hümâyun» lisânının şiddetine rağmen Serdar-ı-Ekrem :

— İnşaaallah gelecek sene Kazvin'e giderüz!
diye Gence üzerine harekette devam edileceğini ilâna mecbur olmuştur. — Meşhur müverrih Selânîki-Mustafa Efendi de Silâhdarlar-kâtibi sıfatıyla bu sefere iştirâk etmiştir).

10 Ağustos = 17 Ramazan, Çarşamba: Ordunun Kars önlerinden Gence üzerine hareketi.

(Kars sahrâsında 16 gün kalan ordu bu gün Gence üzerine hareket etmiş ve işte bu sırada İstanbul'dan ikinci bir emir daha gelerek yukarıki fıkrada gördüğümüz ilk emrin geri alındığı ve Kazvin'den vazgeçilip Gence üzerine hareket edilmesi tebliğ edilmiş olduğu için, Serdâr-ı-Ekrem İstanbul'un emrini dinlememiş olmak vaziyetinden kurtulmuştur).

1 Eylül = 9 Şevvâl, Perşenbe : Ordunun Gence'ye gelip şehrin etrâfını çevirmesi.

(Bu sırada Şark ordusunda bulunan Selânîki-Mustafa Efendi Safavîlerin Gence valisi Ziyâd-oğlu Muhammed-Hân'ın şehri tamamiyle tahliye edip çekilmiş olduğundan ve şehirde «benî-Âdem'den bir kimse» kalmadığından bahsetmektedir: Tabii bu vaziyette Gence kan dökülmeden işgal edilmiş ve arâzi derhal keşfedilip şehrin kaleler ve sûrlarla tahkim edilmesine karar verilmiştir).

3 Eylül = 11 Şevvâl, Cumartesi: Gence kalesinin temel-atma merâsimi.

(Selânîki'nin tarih zikretmemesine mukabil Harîmî-Çavuş merâsimin bu gün olduğunu kaydetmektedir. Selânîki yalnız şehri sûr içine alacak surette bir kale yapılmasına karar verildiğinden bahsederek :

«Altı bin zirâ'dan mütecâviz mevzi' çevrilüp burc-u-bârû ve hendekler kesilüp ve kırk gün içinde kemâl-i istihkâm ile müstahkem yaptırmağa sarf-ı himmet»

edilmiş olduğunu anlatır : İnşaatın ikmâli için aşağıda bu sene vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

29 Eylül = 8 Zülka'de Perşembe : Aras boyundaki Safavi ordusunun dağıtılması.

(Ordu istihbârâtına göre bu sırada Gence valisi Ziyâd-oğlu Muhammed-Hân Ustaclulardan da yardım görerek Aras boyunda on bin kişilik bir kuvvet toplamıştır : Gene orada 40 - 50 bin hânelik aşiret birikmiş olduğu da rivayet edilir. Ziyâd-oğlu'nun ordu mevcudunu 10 binden 100 bine çıkarıp Osmanlı kuvây-ı külliyesi Gence'den çekilince şehri istirdâd ettikten sonra Nahcivan, Revan ve Azerbaycan taraflarını yağma ve tahrib etmek istediği hakkında da bir rivayet vardır. İşte bu haberler üzerine Serdâr Ferhad Paşa'nın riyâsetinde toplanan bir harb meclisinde Aras boyundaki düşman kuvvetlerinin derhal ezilmesine karar verilip 30,000 kişilik bir kuvvet tertib edilerek Şirvan valisi Ca'fer Paşa kumandasında derhal yola çıkarılmıştır : Selânikî müphem bir ifâdeyle bu kuvvete bizzat Ferhad Paşa kumanda etmiş gibi bir lisan kullanır. — Harîmî-Çavuş Ca'fer Paşa'nın hareketini «8 Zülka'de Cuma» gününe müsâdif gösterirse de, o sene Zülka'denin 8'i Cuma'ya değil, Perşembeye müsâdiftir : Zâten Selânikî de gün ismini «Perşembe» gösterir. — Ca'fer Paşa'nın sekiz günlük yolu cebri yürüyüşle iki buçuk günde kat'etmiş olduğu, fakat Ziyâd-oğlu Muhammed-Hânın Osmanlı hareketini bir cāsustan haber alarak bütün ağırlıklarıyla mallarını bırakıp son anda çıplak atla kaçıp kurtulduğu, Ca'fer Paşa'nın takipçiler çıkardığı, bilhassa Aras'dan geçerken bir çok düşman askerinin suda boğulduğu ve işte bu suretle düşman kuvvetinin imhâ edilmiş olduğu rivayet edilir).

2 Teşrinievvel = 11 Zülka'de, Pazar: Şirvan valisi Ca'fer Paşa'nın ölümü ve halefinin tâynini.

(Ca'fer Paşa'nın yukarıki fıkra da gördüğümüz hareketi hasta hâlinde yaptığı için eceliyle ölmüş olduğundan bahsedilir : Yerine vezâret pâyesiyle Anadolu beylerbeyi Hadım-Hasan Paşa tâyin edilip kendi askeriyle Şirvan'a gönderilmiş ve onun yerine de Haleb beylerbeyi Hasan Paşa tâyin edilmiştir).

9 Teşrinievvel = 18 Zülka'de, Pazar : Gence kalesinin ikmâli ve top şenliği.

(Ordu inşaatının ikmâlini top şenliği ile ilân etmek ötedenberi riâyet edilen bir an'ane hâline gelmiştir. — Selânikî inşaatın kırk günde, Harîmî-Çavuş da kırk üç günde ikmâl edildiğinden bahsederse de, yukarda bu sene vukuâtının «3 Eylül» fıkrasında gördüğümüz temel-atma târihine nazaran 37 günde bitirilmiş olması lâzımgelir. Bu askeri inşaat hakkında verilen mâlûmata göre tahkimâtın çevresi «3800 zirâ'», sûrların yüksekliği «10 zirâ'» ve duvarların kalınlığı da «3 zirâ'»,dır : Sûrdan başka 43 kule, 7 demir kapı, bir hisâriçe ve bir de iç-kale ile sûrun etrâfında büyük bir hendek yapılmış ve diğer bütün teferruât da ikmâl edilmiştir. O zamanki Osmanlı ordusunun bir dev hamlesiyle yaptığı büyük inşaat daima böyle 30-40-50 gün içinde bitirilir. — Gence kalesine kâfi mîkdar muhafız, zahire, mühimmât ve para bırakılmış ve bu yeni vilâyetin beylerbeyliğine de Çerkes-Haydar Paşa tâyin edilmiştir).

14 Teşrinievvel = 23 Zülka'de, Cuma : Gence'de ilk Cuma namazı.

(Yeni fethedilen şehirlerde ilk Cuma namazının kiliseden çevrilip fetih timsâli ittihâz edilen bir câmide kılınması Osmanlı tarihinde millî bir an'ane hükmündedir; şii şehirlerinde de umumiyetle eski sünnî câmileri ihyâ edilir : Meselâ Gence'de «selâtîn-i Sebüktekin'den kalmış» harap bir câmiin tâmir edilmiş olduğu ve bugünkü ilk Cuma namazıyla Üçüncü Murad nâmına ilk hutbenin de işte burada kılınp okunduğu rivayet edilir).

15 Teşrinievvel = 24 Zülka'de, Cumartesi : Ordunun Gence'den Erzurum kışlağına hareketi.

(Mevsim sonu geldiği için ordu kuvây-ı külliyesi bu gün Gence'den Erzurum'a hareket etmiştir: Harîmî-Çavuş bu hareketi bir gün evvel gösterirse de doğru değildir. — Tiflis üzerinden geçen ordu burada üç gün kalıp kaleyi tâmir etmiş ve gene bu sırada Gürcistan'ın bâzı yerlerine hâkim olan Karthli krallık müddaisi Simon = Swimon itâatini arzettikten başka Gence ve Karabağ ümerâsından bâzıları da artık Safavîlerden yüz çevirip Osmanlılara boyun eğmek mecburiyetinde kalmıştır : Swimon için yukarda 1587 = 995 vukuâtının «28 Ağustos» fıkrasına bakınız).

8 Teşrinisâni = 18 Zülhicce, Salı : Ordunun Gence seferinden Erzurum kışlağına avdeti.

(Her mevsim sonunda olduğu gibi bu sefer de ordu Erzurum'a gelince muhtelif kışlaklara tevzi edilmiş ve askerın bir kısmı da terhis olunmuştur. — Harîmî-Çavuş ordunun «17 Zülhicce Salı» günü Erzurum'a geldiğinden bahsederse de Salı günü o ayın 17 sine değil, 18 ine müsâdiftir).

1589 = 997

2 Nisan = 16 Cumâda-l-ülâ, Pazar : «Beylerbeyi vak'ası», Yeniçerilerin Osmanlı tarihinde ilk defa olarak kelle istemiye başlamaları ve Vezir-i a'zam Siyavuş Paşa'nın azliyle Sinan Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Bu Vak'a» ile muâsır olan Selânikî-Mustafa Efendi hâdiseyi 1588 = 996 senesi 17 Cumâda-l-ülâ = 14 Nisan Perşenbe gününe müsâdif gösterir : Yalnız matbû nüshasında gün ismini «Şenbih = Cumartesi», gösterirse de bunun «Pençşenbih», den galat olması lâzımgelir; çünkü o Hicret senesi Cumâda-l-ülâsının 17 nci günü «Şenbih», değil, «Pençşenbih», dir. Selânikî'nin bu kaydine mukabil bütün diğer menbâlarda 1589 = 997 tarihi vardır : Aradaki fark bir sene kadardır! Selânikî'deki «996» tarihinin bir istinsah hatâsından mütevellid olmak ihtimali de yoktur : Çünkü müellif «Ebced» hesabıyla hep bu tarih rakamını gösteren bir takım terkipler kaydetmiştir; meselâ «Vaz'ı kabih», «oldu harac-ı âlem» ve «beyt-i kabiha» gibi terkipler Ebced hesabıyla hep «996» rakamını gösterir! Selânikî'nin bu noktada hatâ ettiği, «Bölük halkınun Gence seferinden avdeti itdîkde» isyan çıkarmış olduklarından bahsetmesiyle sâhittir : Ordunun Gence'den Er-

zurum kışlağına hareketi 1588 = 996 senesi 24 Zülka'de = 15 Teşrinievvel tarihine müsâdif olduğuna ve İstanbul'a gelen askerlerin de daha sonra gelebilmiş olmaları pek tabii bulunduğuna göre, bu askerinin o tarihten altı buçuk ay evvel ısyan çıkarmış olması tabii kabil değildir. — Bu meşhur ısyânın sebebi «züyûf akça = mağşuş para» meselesidir; Osmanlı tarihinde bir çok Yeniçeri ısyanlarına sebep olan akça tağşişi bid'ati Üçüncü Murad devrinde başlamış sayılırsa da pek doğru değildir; çünkü Fâtih'in ilk saltanatından çekilmesine sebep olan ve «Buçuk-Tepe vak'ası» denilen ilk Yeniçeri ısyânı da pek hafif nisbette bir akça tağşişinden çıkmıştır : Birinci ciltte 1445 = 849 vukuâtının sekizinci fıkrasına bakınız; yalnız o zamanki tağşiş nisbeti akça vezninin 5,3/4 den 5,1/4 derecesine indirilmesinden ibaret olduğu halde, bu seferki nisbet yüzde elli derecesindedir! Selânikî bu meseleyi şöyle anlatır :

«Yüz dirhem gümüşden beş yüz akça kesilmek kanun-i Pâdişâhî iken, iki yüz dirhem iki bin züyûf akça olup hiç bir dürlü amele yaramayup giderek gümüşün dirhemi on ikişer akçaya satılup alınmağa başladı ve gurus kadımden kırk akçaya iken seksen akçaya alınup virilür oldu ve altun altmış akçadan yüz yirmi akçaya çıkup ve buna göre cümle narhlar tüccar beyinde iki bahâya itibâr olunup ve me'kûlât ve melbûsât dahî bu celden ziyâdeye çıkmağa farazâ her kes on altun alurken beş altun almağa başlamağın...»

Meskûkât mütehasısı İsmail Galib Bey'in izâhâtı daha vâzıhtır :

«100 dirhem gümüşden 500 aded akça kesilmek, ya'nî bir dirhem gümüş beş akça etmek ve ta'bir-i âharla bir akça üç kırat ve bir habbeye yakın vezinde bulunmak Sultan Süleyman zamanında kanun ittihâz olunmuş ve müşârunileyh Sultan Murâd-ı Sâlis'in evâil-i saltanatında dahî bir dereceye kadar bu usule itibâr edilmiş olduğu halde bil'âhire 100 dirhem gümüşden 800 akça kesilmeğe ve bu suretle bir akça iki, iki buçuk kırata kadar tenezzül ederek bir dirhem gümüş sekiz on akçaya satılmağa başlamasıyla altun yüz yirmi ve gurus seksen akçaya fırlamış ve diğer taraftan ekser-i halk ve hususiyle bir takım muhtekirler eslâfadan kalup (Şâhî) ta'bir olunan akçaları kırıp dörder, beşer parça etmeği itiyâd eylemeleriyle yüz dirhem gümüş hemen iki bin aded hurda akçaya varup gümüşün fiâtı dahî gereği gibi terakki etmiş olduğundan 996 senesinde tashih-i sikkeye karar verilerek bu işe Beylerbeyi Mehmet Paşa me'mur edilmiş ise de icrâatına vakit kalmıyarak gerek kendisinin ve gerek Defterdâr-ı vakt olup (sekiz akça üzerine ma'denden akça kesdiren) diye itâb edilen Mahmud Efendi'nin bir sene sonra ittihâm olundukları ve sâlif-üz-zıkr hurda akçalar (Beylerbeyi akçası) nâmiyle yâd olunduğu mastur-i sahâif-i tevârihdir.»

Bu vaziyete göre askere verilen ulûfe mîkdârının ismi değişmediği halde cismi değişmiş, yâni Selânikî'nin tâbiriyle on altın ismi altında beş altın verilmiye başlamış demektir : İşte bu yüzden çıkan «Beylerbeyi vak'ası»nın meşhur kahramanı da vezâret pâyesiyile Rumeli beylerbeyi olan ve :

«Dâimâ hidmet-i Şehriyâriye mülâzim ve münâdeme-i bezm-i Âlî ile şeref-yâb olup her bâr hâtır-ı Hümâyûnu irâd-ı letaif-u mudhikât ile tefrih» ederek Üçüncü Murad'ın en zînüfuz müsâhibi vaziyetine geçen Maraşlı Ermeni dönmesi Doğancı-Mehmet Paşa'dır. İsmail Galib Bey'in yukarıki izâhâtında bir senedir «Tashih-i sikke» işine me'mur olduğundan bahsedilen bu Ermeni dönmesi, Münecim-baş'ının izâhına göre :

«Giderek umûr-i devlete müdâhalesi bir rütbeye bâliğ oldu ki Vezir-i a-zamlar ve Defterdarlar anun re'yinden hâric bir maslahat görmeğe kaadir olamazlardı». 1570 = 977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Yasef Nassi'nin ikinci Selim'e hulûlîyle başlayan Yahudi entrikaları Üçüncü Murad devrinde büsbütün inkişaf etmiş ve işte bu entrikacılar olan Darbhâne mültezimi Gelibolulu-Âlî'nin izâhına göre bu seferki sikke tağşişinde başlıca âmil olmuştur : Bu menbââ göre mültezim, asker «Mevâcib»inin «züyûf akça» ile te'diyesini ilkönce Baş-Defterdar Mahmud Efendi'ye iki yüz bin akça rüşvetle beraber teklif etmişse de Efendi reddettiği için Yahudi aynı rüşvetle aynı teklifi Doğancı-Mehmet

Paşa'ya kolayca kabul ettirip Defterdara emir verdirmiş ve işte bunun üzerine ak-
çanın tağışışı askerin galeyânına sebep olurken Doğanlı-Mehmet Paşa'nın nüfuzunu
çekemiyen bâzı vezirler de el altından ateşi körüklemekte kusur etmemişlerdir;
meselâ bir rivayete göre isyandan bir gün evvel asker Vezir-i-a'zam Siyavuş Pa-
şa'ya mürâcaat edip :

— Siz bunu tashihe kaadir iken niçün sükût idersiz
diye sızlandıkları zaman şu tuhaf cevabı almışlardır :

— Bu husûs nedim-i Şehriyârî Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın elindedir : Biz
kaadir değüüz!

Ertesi gün askerin Divân ictimâi esnâsında saraya doldukları rivayet edilir;
Hammer Osmanlı devletinin kuruluşundanberi Yeniçerilerin ilk defa olarak iş-
te o gün sarayı muhâsara altına almış olduklarından bahsedirse de doğru değıil-
dir; çünkü ikinci Bâyezid'in tahtını Yavuz'a bırakması için de Yeniçeriler sara-
ya saldırmışlar ve daha sonra ikinci Selim'in cûlûsunda da buna benzer bir rezâlet
çıkarmışlardır : 1512 = 917 vukuâtıyla 1566 = 974 vukuâtının «5 Kânunuevvel»
fıkrasına bakınız. Bu seferki vak'anın bundan evvelkilerden en mühim farkı, as-
kerin saraya dolup ilk defa olarak kelle istemelerinde gösterilebilir : Kelleleri iste-
nilenler de Rumeli beylerbeyi «Müşâhib» yahut «Doğanlı» Mehmet Paşa ile hiç bir
günâhı olmıyan zavallı Baş-Defterdar Mahmut Efendidir; Selânikî-Mustafa Efendi
Pâdişahın müşâhible defterdarı teslim etmekte tereddüd edip İstanbul'dan uzaklaş-
tırmakla iktifâ teklifinde bulunması üzerine âsilerin şöyle bağırtıklarından bah-
setmektedir :

— Müdebbir-i devlet vezin elimüze virsün ve illâ eyü olmaz, bilmiş olsun! Elbette
beylerbeyi başı elimüze girmedükçe bu Divân'dan taşra çıkmazuz; mâhasal yara-
maz olur : Yerine Pâdişâh buluruz!

Üçüncü Murad bu vaziyet karşısında metânetini muhâfaza ederek :

— Çünkü sözüm geçmedi, iç-oğlanları ve Bostancıyân ve Baltacıyân ellerine silâh
alsunlar!

diye Yeniçerilerin tenkilini emretmişse de devlet erkânı araya girip Devşirmelik
gayretiyle hatâ olacağını söyliyerek bu hayırlı emri geri aldirmışlar ve tâ ikinci
Mahmud devrindeki «Vak'a-i-Hayriyye»ye kadar Ocağın kanlı bir belâ gibi devle-
tin başında kalmasına sebep olmuşlardır. Rumeli beylerbeyi Doğanlı-Mehmet Paşa
ile Baş-Defterdar Mahmud Efendi işte bu vaziyet üzerine âsilere teslim edildikleri
için hemen kelleleri kesilmiş ve ancak işte bunun üzerine kalabalık dağılmıştır.
Bir çok Osmanlı menbâları bu vak'ada Baş-Defterdar gibi «Nâzır-ı emvâl» ve
«Sikke tashihiine mübâşir» olan Beylerbeyinin de bigünâh olduğundan bahset-
mekte mütefiktir : Meskûkât mütehassıslarının tedkiklerine göre akçanın bo-
zulması bu vak'adan beş sene evvel 1584 = 992 tarihinde başlamış ve «tashihi-i
sikke» kararı üzerine bu tarihten ancak bir sene evvel Doğanlı-Mehmet Paşa bu
işe «Mübâşir» tâyin edilmiştir. Hattâ Doğanlı'nın bu bir sene içinde :

«Mâli ve bedeni bez-i makkûr edüp Darbhânelerde ceyyid ve cedid akça kat' ve
eydi-i nâsda mütedâvil olan züyûf ve mağşûş akçanın vücûdunu izâle ve def'etmek
hususunda ihtimâm-ı tâm»

göstermiş olduğu halde, nüfuzuna tahammül edemiyen rakiplerinin tahriki üzerine
Ocağın gadrine uğramış olduğu da kuvvetle rivayet edilir. Vak'a günü
Baş-Defterdarla Beylerbeyinin kelleleri uçar uçmaz Pâdişahın Sadr-ı-a'zam ve
Şeyh-ül-İslâmı beraber bütün vükelâyı müsebbib diye toptan azletmiş olması
da bu rivayeti te'yid eden bir vaziyet sayılabilir. Kanîjeli-Siyavuş Paşa'nın bu ikinci
sadâreti 1586 = 994 senesi 15 Nisan = 25 Reb'ül-âhir Salı gününden bu güne kadar
iki sene, on bir ay, on beş gün sürmüştür: Yerine tâyin edilen Koca-Sinan Paşa'nın
bundan evvelki ilk sadâreti için 1580 = 988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına bakınız.
Siyavuş Paşa ile beraber azledilen ikinci vezir İbrahim Paşa'nın yerine Şark sefe-
rinden avdetinde vazifesine başlamak üzere Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa, üçüncü
vezir Cerrah-Mehmed Paşa'nın yerine Nişancı Boyalı-Mehmed Paşa ve Doğanlı-
Mehmed Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeyliğine de eski Budin valisi Yusuf Paşa
tâyin edilmiştir. Aşağıda 1593=1001 vukuâtının «26 Kânunusânî» fıkrasına da ba-
kınız).

14 Teşrinievvel = 4 Zülhicce, Cumartesi: Şâh-Abbâs'ın yeğeni ve maktul İran veliahdi Hamze-Mirzâ'nın oğlu olan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın sulh rehînesi olarak Hasan-Kale'deki Osmanlı ordusu kargâhına gelmesi.

(Şâh-Abbâs'ın babası Hudâbende-Muhammed'in son zamanlarında gerek İran dahilî vaziyetinin karışıklığı, gerek şarktan Özbeklerin, garptan da Osmanlı-Türklerinin tazyiki altında bulunan Safavî devleti İran şehzâdelerinden birinin rehîne olarak İstanbul'a gönderilmesi şartıyla Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'ya sulh teklif etmiş ve o da meseleyi müzâkere etmek üzere Çâşnigir-başı Veli Ağa'yı Kazvin'e göndermekle beraber İstanbul'dan da tâlimât istemiştir : Bu mesele için 1587 = 995 vukuâtının «30 Temmuz» ve 1588 = 996 vukuâtının da «21 Temmuz» fıkralarına bakınız. Veli Ağa iki senedir Kazvin'de bulunduğu halde işin neticelenmemiş olması İran'daki saltanat tebeddülüyle dahili ve harici gâlelerin artmasından ve bilhassa yeni şâh devrinde Özbeklere karşı bir muvaffakiyet ümid edilmemesindendir; fakat bu ümidin boşa çıkması Birinci Abbâs-ı da babası gibi Osmanlı sulhüne muhtac etmiş ve nihayet Veli Ağa şâhın huzuruna kabul edilip hil'atle taltif edildikten sonra rehîne intihâb edilen şehzâde Haydar-Mirzâ maiyet erkânıyla beraber kendisine teslim edilmiştir : Şehzâdenin maiyyetine elçi sıfatını da hâiz en mühim şahsiyyet olarak Erdebil hânı Meh-dikuli-Hân verildiği gibi, küçük prensin atabeyi olan Şahkuli-Halife, şâhın Eşik-ağası Ali-Hân yahut Alikuli-Sultan ve elçinin adaşı olan diğer bir Meh-dikuli-Sultan ve şehzâdenin hekimi Ebû-Tâlib'le bir rivayete göre «binden ziyâde güzide Kızılbaş ayyarları», ve diğer bir rivayete göre de «600 korcu» tâyin edilmiş, şâhın pâdişâha gönderdiği muhteşem hediyeler de bunlara teslim olunmuş ve işte bu suretle Kazvin'den hareket eden kafilâ Erdebil'e gelince «Veli Ağa'nın hemrâh»ı olan Dergâh-ı-Âlî çavuşlarından Bayram-Çavuş'la şehzâdenin maiyyetinden Eşik-ağası Ali-Hân Safavî prensinin gelmekte olduğunu Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'ya bildirmek üzere ileri gönderilmiştir : Hattâ Veli Ağa'nın da ileri gidenler arasında bulunduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru olmaması lâzımgelir. — Ferhad Paşa meseleyi derhal İstanbul'a arz edip kendisi de prensle beraber avdetine müsaade istemiş ve bir taraftan da şehzâdeyi istikbâl için hazırlık yapılmasını emretmiştir.

Kağızman üzerinden Hasan-Kale'ye gelen şehzâde Haydar-Mirzâ büyük merâsimle karşılanmış, Serdâr-ı-Ekrem Safavî prensini otağının haricinden istikbâl edip kucağına alarak atından indirmiş ve :

«Öpe koca sadr-ı saâdetleri yanında tahliye etdikleri mahalle hezâr tekrîm-ü tevkîr birle cûlûs itdirtip cenâb-ı Pâdişâhiden altmış sofrâ et'im-e-i mütenevvîa bezlölunup bir gümüş kürsî üzere gümüş sini içinde münâsib fağfûrî kâselerle, muhteşem bir ziyâfet çekilmiştir. Bu resmî ziyâfetler Kurban bayramına tesadüf eden 10 Zülhicce = 20 Teşrinievvel Cuma gününe kadar bir kaç defa tekrar edilmiş ve küçük prense murassâ kılıç, kemer, hançer gibi muhteşem hediyeler takdim edildiği gibi, maiyyet erkânına hil'atler giydirilmiştir).

1589 = 998

10 Teşrinisânî = 1 Muharrem Cuma : Şehzâde Haydar-Mirzâ'nın rehîne olarak Türk ordusuna gelmekte olduğu hakkındaki arızanın İstanbul'a varması.

(Şark serdârı Ferhad Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz mârûzâtını götüren ulak bu gün İstanbul'a varmış ve kışa bakılmayıp şehzâde ile beraber hemen hareket edilmesi hakkındaki «Hatt-ı-Hümâyûn» aynı ulakla derhal yola çıkarılmıştır).

1590 = 998

28 Kânunusâni = 21 Rebi'ül-evvel, Pazar : Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın İstanbul'a muvâsalatı.

(Peçevi'nin 1000 = 1591 — 1592 tarihinden bahsetmesi iki sene hatâhdır : Gün tarihinde ise büyük ihtilâflara tesadüf edilir; burada esas ittihâz edilen tarih, o sırada İstanbul'da bulunan ve hükûmet tarafından şehzâdenin mihmandarlığına tâyin edilmiş olan meşhur müverrih Selâniki-Mustafa Efendi'nin en salâhiyetdar şahsiyyet olarak kaydettiği tarihtir : Mustafa Efendi şehzâdeyi «Rebi'ül-evvelin 21 inci gün İstanbul niyyetine Pendik'den kalkup Üsküdar'a gelmiş» gösterir; fakat buna mukabil gene muâsır bir müverrih olup Ferhad Paşa seferlerinin kronolojik bir tarihini yazmış ve hattâ kendi tâbiriyle «ekser-ima'reke-i cansitanlarında hâzır-u-âmâde», bulunmuş olan «Gencine-i feth-i Gence» müellifi Rahîmî-zâde Harîmî-Çavuş büsbütün başka tarihler göstermektedir : bu ikinci şahide göre «8 Rebi'ül-evvel = 15 Kânunusâni Pazartesi» günü Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa gelip parlak merâsimle karşılanmış ve Haydar-Mirzâ da ondan üç gün sonra «11 Rebi'ül-evvel = 18 Kânunusâni Perşembe günü» gelmiştir; Harîmî-Çavuş Perşembeyi «12 Rebi'ül-evvel» gösterirse de o gün Cumaya müsâdif olduğu için her halde bunun bir zühul olması lâzımgelir. Gene bu menbâa göre Safavî elçisi Mehdikuli-Hân'ın Vezir-i-a'zam tarafından kabulü «17 Rebi'ül-evvel = 24 Kânunusâni Çarşamba» gününe ve Safavî şehzâdesinin huzura kabulü de «21 Rebi'ül-evvel Pazar», gününe müsâdiftir : Harîmî-Çavuş Çarşamba gününü «18 Rebi'ül-evvel» ve Pazar gününü de «22 Rebi'ül-evvel» göstermişse de, o günler hakikatte o ayın 17 style 21 ine müsâdiftir. Bu vaziyete göre Selâniki'nin muvâsalat günü olarak kaydettiği tarihi Harîmî huzura kabul günü gibi göstermiş demektir! Bu iki rivâyetin birincisi şehzâdenin resmî mihmandarı ve ikincisi de o seferin resmî vak'anüvisidir : Burada mihmandarın kaydı tercih edilmiş olmakla beraber vak'anüvisin kaydı de ihmâl edilemeyecek ehemmiyette bir rivayet olduğu unutulmamalıdır. — Safavî şehzâdesinin İstanbul'a gelişi bu şehrin tarihinde çok mühim bir gün sayılır; hükûmet nâmına istikbâle me'mur olan Anadolu beylerbeyi Sokullu-oğlu Hasan Paşa «Üzengi-ağaları ve Bölük-ağaları ve Çavuş-başı ve Cebeci-başı neferleriyle ve alât-ı bezm-ü-rezm ile mükemel Üsküdar tarafında Fener-Bahçesi kurbünde» karşılaşmış ve «Yeniçeri ve Kapu-kulu da iskelede hâzır-u-âmâde» durmuştur. «Rûz-i Haşr»e benzetilen seyirci kalabalığının «er ve avret farkolumıyacak» bir dereceyi bulmasından dolayı güçlüklerle yollar açılıp Safavî Türklerinin o küçük şehzâdesi İstanbul'a geçirilmiş, kadırgalar Üsküdar'dan İstanbul'a gelinceye kadar akşam olmuş, İstanbul tarafında da caddeler, sokaklar, evler ve dükkânlar erkek ve kadın seyircilerden «bin ayak bir ayak üzere» bir mahşer hâlini almıştır. Şehzâdenin mihmandarlığında bulunan Selâniki bu hâli şöyle anlatır :

«İstanbul'un ricâl-ü-nisvânı ve sığaar-u-kibârı cümle dekâkin ve esvâka mâlâ mâl olup temâşâsına nigerân üzere te'hîr itmeğle kadırgalara binüp berüye gelince ahşam irişüp güneş görmiyen nâzenin havâtin yatsı zamanına değin evlerine varamayıp âşinâları evlerine varup mihmân oldular ve nice ehl-i ırz havâtin yollarda kalup yârândan niceleri zevk-u-safâya vâsıl olup hattâ Sultan-Bâyezid hammâmının içine beş yüzden ziyâde nisvân girüp sabâha dek kaldılar ve çok kimse hâtûniyle bürüdet üzere ve sût-i-zann üzere olduklarından niceleri kabul itmeyüp hâtûnundan ayrıldı. Hâsılı azim temâşâ olup ve niceleri :

— Müsâfir kabul idemezüz : İçerüde avret, oğlan vardır!

diyüp zen-dostlar aceb doyum oldular».

Hammer İstanbul kadınlarının o günkü hallerini çok tuhaf tefsir ederek kendilerini Safavî şehzâdesine beğendirmek gayretiyle izaha kalkışmışsa da, şehzâdenin küçük bir çocuk olduğunu ve o günkü hâlin de Kânunusâni soğuklarında bile Istanbulluların alay seyri merâkından vazgeçememiş olmalarından başka bir şeyle izahına imkân olamayacağını hatırlamamıştır. — Şehzâde Haydar-

Mirzâ'ya «Vefâ meydanına nâzır Pertev-Paşa sarayı» tahsis edilmiş ve burası mihmandarlığa tâyin edilen müverrih Selânîki-Mustafa Efendi'nin nezâretinde «ta'mîr-ü-tefrîş» edilip hazırlanmıştır. — Şehzâde ile maiyyetine tahsis edilen «Ta'yînât» şöyle gösterilir :

«Yevmî yüz re's koyun ve yüz kelle şeker ve yüz kıt'a balmumu ve ana göre matbahları masârifîyçün bahâr ve sâir sebze ve mâkiyân ve mâhiyân» ile «günde bir yük akça» : Bunlar her gün prensin masraf kâtiplerine teslim edilmiştir).

29 Kânunusânî = 22 Rebî'ül-evvel Pazartesi: Şehzâde Haydar-Mirzâ'nın huzûra kabulü ve şâhın pâdişaha gönderdiği muhteşem hediyelerin takdimi.

(Bu tarih, Safavî prensinin mihmandarlığında bulunan Selânîki-Mustafa Efendi'nin kaydine göredir; Harîmî-Çavuş «22 Rebî'ül-evvel Pazar» gününden bahse derse de, Pazar günü o ayın 22 sine değil, 21 ine müsâdiftir : Bu mesele için yukarıki fıkraya bakınız. — Bu günkü kabul merâsimi Osmanlı azametinin unutulmaz levhalarındandır : O zamanki muhteşem Şark'ın en kuvvetli imparatorluklarından birinin prensi «rehîne» sıfatıyla ve Osmanlı ve Safavî askerlerinin ortasında parlak merâsimle Pertev-Paşa konağından Dîvân-ı-Hümâyûn'a getirildiği zaman :

«Vüzerây-ı izâm makaamlarından kıyâm idüp Şehzâdeyi istikbâl için beş on kadem takaddüm buyurup Vezîr-i-a'zam Hazretleriyle Serdâr-ı-Ekrem Hazretleri mâbeyninde cülûs itdirilüp Mehdîkuli-Hân ve lalası Şâhumkuli-Halife ve diğer Mehdîkuli-Hân vüzerây-ı izâm mukabelesinde iskemleye oturup»

Elçi Mehdîkuli-Hân Sefâret vazifesini izah etmiş, sonra muhteşem bir ziyâfet çekilmiş, ondan sonra hil'atler giydirilmiş ve bütün bunlardan sonra da Üçüncü Murad'ın huzûruna çıkılıp «pâye-i serîr-i âlem-masîre yüz sürülmüş»dür. Huzurda Şâh-Abbâs'ın elçisi Mehdîkuli-Hân metbûunun nâmesini Vezîr-i-a'zamın eline sunmuş ve o da bunu «serîr-i saltanatın kenârına» koyduktan sonra Safavî elçisine :

— Ağz cevâbunuz var ise buyurun!

deyince elçi Osmanlı pâdişahına şu sözleri söylemiştir :

— Şâh-Abbâs muhlisleri hezâr acz-ü-kusûr ile arz-ı i'tizâr idüp afv-ü-merhamet-i pâdişâh-ı kâmkâr-ı âli-tebârdan recâ iderler ki kuvvet-i kaahire ile bu âna dok zabt-u-kabz itdikleri mülk-i mevrûsumuz ki dâhil-i Dâr-ül-Hilâfe-i Kübrâ olmuşdur : Hak-Sübhânehu-ve-Teâlâ Hazreti mübârek eyliye! Andan mâadâ bâkî kalan ölkemiz dahî Saâdetlî Sultân-ı Şâhibkırân Hazretlerininündür; sayır memâlik-i mahrûsalarından add buyurup ve bu hâksârların cümle abd-i direm-hürdeleri a'dâdından ma'dûd eyleyüp uğur-ı Hümâyunlarında hidmet eylememüz lâıyk görürlerse cân-u-bâs ile hidmet-i âliyelerindeyüz ve illâ şeref-i hidmet-i Hümâyunlarıyla müşerref olmamız münâsib görmezlerse zabt-u kabz-ı memâlikte her kangı kulların emr buyurup irsâl iderlerse bî-tereddûd ve bî-tevakkuf ana teslim-ü-tefvîz idüp ecdâd-ı uzlet-mu'tâdüm gibi künc-i kanâat ihtiyar idüp duâ-yı devâm-ı Devletlerine meşguul-ü-mülâzim oluram!

İki kısma ayrılan bu nutkun birinci kısmı o zamana kadar Safavilerden alınan yerlerin Osmanlı imparatorluğuna resmen terki demektir ve bu da aşağıki fıkrada görülecek sulh muâhedesinin en mühim esâsını teşkil etmiştir : Harîmî-Çavuş'dan naklettığımız bu nutkun ikinci kısmı da eski Şark diplomasisinde çok tesadûf edilen siyasi nezâket sözlerinden başka bir şey değildir; bilhassa mağlûbun gaalibe hitâben «bütün ölkem senindir!» şeklinde tımturaklı şeyler söylemesi âdetâ bir ev sahibinin müsâfirine «burası sizin kendi bende-hânenizdir!» demesi kabilinden hiç bir hukukî neticesi olmayan bir ifâde şeklidir.

Şâh-Abbâs'ın Haydar-Mirzâ ile Üçüncü Murad'a gönderdiği hediyeler şöyle sayılıp sıralanır :

«Üç Kelâm-ı-Kadîm : Birisi küçük kıt'a bâ-hatt-ı üstâd ve cildi murassa', ikisi bûzûrk bâ-hatt-ı üstâd ve cildi müzehheb - Kitâb-ı Şahnâme-i Fırdevsî, müzeh-

heb ve musavver bir cild - Kitâb-ı Hamse-i Nizâmî, musavver ve müzehheb bir cild - Kitâb-ı Külliyyât-ı Hâkaanî, bir cild - Kitâb-ı Yûsuf ve Zelfâ, müzehheb ve musavver bir cild - Kitâb-ı Divân-ı Hâfız bâ-hatt-ı üstâd, müzehheb ve musavver bir cild - Kitâb-ı Mahzen-ül-esrâr, müzehheb ve musavver bir cild - Kitâb-ı Heft-manzar-ı Hâtîfî, müzehheb bir cild - Kitâb-ı Rûbâiyyât-ı Hayyâm, müzehheb bir cild - Kitâb-ı Şevâhid-ün-Nübüvve, müzehheb ve münakkaş bir cild - Kitâb-ı Cemşîd-ü-Hurşîd, müzehheb bir cild - Kitâb-ı Külliyyât-ı Ehli, müzehheb bir cild - Kitâb-ı Hulâsat-ul-Ahbâr, müzehheb bir cild - Kitâb-ı Külliyyât-ı Şeyh-Sa'dî, müzehheb ve münakkaş bir cild - Kitâb-ı Mürakka', müzehheb ve musavver bir cild - Sofra-i zerdühte, bir kît'a - Destâr-ı Hakaanî, bir kît'a serâser pervâz - Abâyihây-ı zerdühte, dokuz kît'a - Kaalîçehây-ı Acem, dört kît'a : Bîrisî kadife bâ-zerdühte, ikincisi harîr bâ-zerdühte, üçüncüsü serâser bâ-zerdühte, dördüncüsü keçe-i Horâsân, zerdühte - Def'a kaalîçehây-ı Acem : İki kît'a zer-dühte harîr, bir kît'a kadife heft-reng, iki kît'a zerd-târ-ı lâceverdi, dört kît'a harîr bâ-zerdühte lâciverdi - Hayme-i atlas : Mukatta' bâ-tı-nâb-ı harîr-ü-zer, murassa' kûmâc dü-bölük ve münakkaş an-atlas-ı zerbâb - Panzehir bir kît'a an-zer-i müşebbek - Mümyây-ı ma'denî bâ-zer-i mahtûm».

İkinci Selim'in cülûsunu tebrik ve sulhü tecdîd için gelen Safavî elçisi Şahku-li-Hân'ın o zaman getirmiş olduğu muhteşem hediyeler için de 1568 = 975 vukuâtının «16 Şubat» fıkrasına bakınız : Osmanlı hazinesinin bir menbâı gazâ ganimetleri, biri haraç gelirleri ve bir menbâı da işte bu gibi hükümdar hediyeleridir : — Hattâ bâzan sulh muâhedeleri mucibince takdîmi mecburî hediyeler bile vardır : Aşağıda 1590 = 999 vukuâtının «29 Teşrinisânî», fıkrasına bakınız. — Safavî şeh-zâdesinin «rehine» olarak İstanbul'a gelişi bir çok Osmanlı şairlerinin kasideler, gazeller ve tarih beyitleriyle mısraları tertibine vesîle olmuştur).

21 Mart = 14 Cumâda-l-ülâ, Çarşamba : Osmanlı-Safavî sulhü.

(Bu sulhün akdine ait «Nâme-i-Hümâyûn» un imzâsı Nevruz gününe tesadûf etmiştir. — Üçüncü Murad'ın Birinci Abbâs'a hitâben yazdığı nâmenin Feridun Bey «Münşeât»ındaki sûretine göre sulh esasları iki kısma ayrılabilir :

1) Arâziye aid olan en mühim kısmı şöyle ifâde edilmektedir : «Her mahalle ki dilîrân-ı Rûm vaz'-ı yed-i tûlâ itmişler, rûsûl-i mûmâileyhim ittîfâk-ı tav'î ile hatm itdikleri vesika vefkunca gerek Tebriz ve Karacadağ ve nevâhisi ve gerek Gence ve Karabağ havâlisi ve gerek Şirvan ve levâhiki ve gerek Gürcistan ve merâfiki ve gerek Nihâvend ve mülhakaatı ve gerek Loristan ve müzâfâtı müekkelân-Bârgâh-ı Sultanî ve mu'tamedân-ı Dergâh-ı tasarruflarında bâkî ve sâir adâlet sermâyemüz olan emâkin dahî tasaddî ve teaddîden emn-ı vâfî üzre ola».

2) Diğer kısım da Şîler tarafından «Ashâb-ı-güzîn ve Eimme-i-müctehidîn» ile «Ümm-ül-Mü'minin Sıddîka-i-Kübrâ» ya «şetm-ü-lâ'n ve kazf-u-ta'n» olunmaması ve İran'da bulunan «Ehl-i-Sünnet ve cemâate sebb-i kabîh telkîn», edilmemesi gibi dinî meselelere aittir. — Bu müsâlaha, Safavîlerle Osmanlılar arasında ikinci sulhtür : Kanunî devrindeki ilk Amasya sulhü için 1555 = 962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız. Amasya sulhü 23 sene devâm ettikten sonra Safavîlerin Irak üzerine yaptıkları bir tecâvuz hareketiyle ihlâl edilmiş ve işte bunun üzerine Lala-Mustafa Paşa idaresindeki Şark seferi açılmıştır : 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasına bakınız. Kafkasya ile Azerbaycan'ın Osmanlı imparatorluğuna ilhâkiyle neticelenen bu uzun sefer, o tarihten bu tarihe kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 11 sene, 11 ay, 16 gün sürmüş demektir).

1590 = 999

18 Nisan = 12 Cumâda-l-âhire Çarşamba: Şehzâde Ahmed'in doğumu.

(Bu sırada Saruhan = Mağnisa valiliğinde bulunan ve 1595 = 1003 tarihinde «Mehmed-i Sâlis = Üçüncü Mehmet» ismi ile tahta çıkmış olan Veliaht Sultan Mehmed'in oğlu ve Üçüncü Murad'ın torunu olan bu şehzâde Ahmet 1603 = 1012 tarihinde «Ahmed-i Evvel = Birinci Ahmed» ismiyle padişah olan birinci Sultan Ahmed'dir: Anasının adı «Handan-Sultan»dır. Babasının valiliği devrinde Mağnisa'da dünyaya gelmiştir. 996 = 1588 tarihinde doğmuş olduğu hakkında pek zayıf bir rivayet daha kaydedilirse de, babasının lalası olan Mehmet Paşa'nın teşbit ettiği doğum tarihi Ebced hesabıyla 998 tutmakta olduğu için, bu ikinci rivayetin yanlış olduğu muhakkaktır).

29 Teşrinisânî = 1 Safer, Perşembe : Osmanlı -Avusturya sulhünün sekiz sene müddetle tecdidî.

(Kanunî devrinde akdedilmiş olan 1547 = 954 sulhündenberi Almanya - Avusturya imparatorluğu 43 senedir Osmanlı devletinin harağgüzârı vaziyetindedir : O sene vukuâtının «13 ve 19 Haziran» fıkralarına bakınız. Bir harb fâsılasından sonra bu esas 1562 = 969 sulhiyle tecdid ve te'yid edilmiştir : O sene vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız. İkinci Selim devrinde de aynı sulh iki defa tecdid olunmuştur : 1568 = 975 vukuâtının «17 Şubat» ve 1574 = 982 vukuâtının «4 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. Bu muâhede Üçüncü Murad'ın cülûsundan sonra da tecdid edilmiştir : 1577 = 984 vukuâtının «1 Kânunusânî», fıkrasına bakınız. O tarihten sonra da va'desi geldikçe yenilenip duran bu sulhün son tecdidî işte bu gündür : Avusturya'dan alınan harağ mîkdârı senede otuz bin altındır; fakat ayrıca pâdişaha kıymetli hediyeler takdimi de şart olduktan başka, Vezir-i-a'zamla vüzerâ vesair devlet erkânına da şahsî harağlar verilmesi şarttır. Meselâ bu seferki muâhede mucibince imparatorun ertesi sene harağ getirecek murahhaslarıyla bir gümüş sofa takımı takdim etmesi de şart ittihâz edilmiştir : Aşağıda 1592 = 1001 vukuâtının «Teşrinievvvel = Muharrem ibtidâları» fıkralarıyla 1593 = 1001 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

1591 = 999

6 Mart = 10 Cumâda-l-ülâ, Çarşamba : Sakarya-Sapanca-İzmit-körfezi kanalının açılması hakkında ferman çıkışı.

(Donanma inşaatında kullanılan kerestenin iki menbâı vardır : Direk keresteleri Eflak ve Boğdan'dan, tekne ve güverte keresteleri de Eskişehir, Bolu ve Kocaeli taraflarından getirilir. Tabii bunların oralardan nakli zaman, zahmet ve masraf meselesidir. İstanbul'un Kocaeli taraflarından te'min edilen odun ihtiyâcı da aynı müşkilâta mâruz olduğu için, odun narhı umumiyetle yüksektir. İşte bundan dolayı bâzan Sakarya'da bile harb gemileri yapıldığına ait vesikalar neşredilmiştir! Kanunî devrindenberi tasarlanan kanal projesi işte bu müşkilâtı kat'î surette ortadan kaldıracak bir teşebbüs sayılır : O devirde Mi'mar-Sinan bu işe me'mur edilip «20 bin zirâ' yer» mesâha ve hattâ tesviye edip bir plân yapmışsa da bâzı mâniler yüzünden terkedilmiş ve nihayet bu sefer Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa Üçüncü Murad'ı iknâ edip yeniden keşifler yaptırmıştır. Projenin esasını «Târîh-i-Osmânî Encümeni» âzâsından Miralay Safvet Bey merhum : «İzmit-körfezine dökülen (Keles) deresini Sapanca gölüyle birleştirmek ve Sapanca'nın taşkın sularını (Sakarya) ya indiren dereyi genişletip bir kanal yapmak-

şeklinde anlatmaktadır. Osmanlı menbâlarında umumiyetle Sakarya'dan Sapanca gölüne «altı bin zirâ» ve gölden de İzmit-körfezine «yirmi iki bin zirâ» boyunda bir kanal açılacağından bahsedilir. Safvet Bey'in neşrettiği ferman metninde bu proje :

«Sakarya nâm nehr-i azîmün Sabancı gölüne isâli ve Sabancı gölünün deryâya idhâli»

şeklinde anlatılır : Bu ferman, Kanal-eminliğine tâyin edilen sâbık Budin defterdarı Ahmed ve kâtipliğine tâyin edilen «Divân-ı Âlişan» kâtiplerinden Mustafa Efendilere hitâbendir. Sokullu'nun oğlu olan Anadolu beylerbeyi Hasan Paşa da işin umumî idâresine «Mübâşir» tâyin edilmiştir. Muhtelif valilerle sancak-beyleri «ırgad» te'minine me'mur edildiğinden, otuz bin işçi toplandığı rivayet edilir : Levazım İstanbul'dan sevk edilmiştir. — Bâzı menbâlarda ferman tarihi «15 Cumâda-l-ûlâ = 11 Mart Pazartesi» gösterilirse de doğru değildir : Bununla beraber o tarihte ikinci bir ferman daha çıkmış olmak ihtimâli de vardır).

11 Nisan = 16 Cumâda-l-âhire, Perşembe : Kanal teşebbüsünden vazgeçilmesi hakkında ikinci bir ferman çıkması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz büyük teşebbüse önyaklık eden Vezir-i-a'zam Sinan Paşa, ikinci vezir Ferhad Paşa ile Anadolu Kadı-askeri/Kazaskeri Ali Efendi'yi ve diğer bâzı devlet erkânını da yanına alarak mahallî tetkikat için Kapdan-ı-deryâ baştardasıyla İzmit'e gidip mütehassıslar ve mühendislerle üç gün görüştüktan sonra mesâha ve keşif neticelerini pâdişaha mufasssalar arzettiğise de, Kanal-eminî olan eski Budin defterdarı Ahmed Efendi'ye birdenbire tebliğ edilen bir fermanla :

«Bu sene-i mübarekede deryâ yüzüne Donanmâ-yı Hümâyûn um irsâl olunmak husûsu, husus-i mezbûrdan ehemmiyet olmağın Sakarya'dan ferâgat olup», amelenin dağıtılması ve levâzımın da İstanbul'a sevkî emredilmiştir; eski menbâlarda bunun sebebi Vezir-i-a'zamın düşmanları tarafından pâdişaha yapılan menfî telkinlerden ibaret gösterilirse de, Miralay Safvet Bey'in tetkikine göre asıl sebep, 1578 = 986 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz «Vâdi-s-Seyl», muharebesinde Portekiz kralı on altıncı «Dom Sebastiano»nun telef olması üzerine zuhur eden Portekiz meselesinde Türk düşmanlığıyla meşhur İspanya kralı ikinci Philippe'in iddîalarına karşı Portekiz tahtı üzerinde verâset hakkı iddîa eden «Antonio» ismindeki papasa müzâheret için donanma sevkine lüzum görül-müş olmasıdır. Bununla beraber, donanma sevkî kanal, işine mâni olamayacağı için, Sinan Paşa muhâliflerinin te'sirleri hakkındaki rivayetin de doğru olması lâzımgelir : Donanma sevkî meselesi her halde resmî bir vesîleden ibaret olsa gerektir. — Bu tâlî'siz kanal projesi daha sonraları Dördüncü Mehmet ve Üçüncü Mustafa devirlerinde de birer kere daha ele alınmışsa da, tıpkı bu sefer olduğu gibi her sefer suya düşmüştür).

1 Ağustos = 10 Şevvâl; Perşembe : Koca-Sinan Paşa'nın azliyle Vezâret-i-uzmâ makamına eski Şark-serdârı ikinci vezir Ferhad Paşa'nın tâyini.

(Peçevî'nin bu değişikliği 1000 = 1591 — 1592 tarihine müsâdîf göstermesi doğru değildir. Selânikî «11 Şevvâl Perşembe» günü öğle vaktinden evvel gösterirse de, bu Perşembe günü o ayın 11 ine değil, 10 una müsâdiftir : işte bundan dolayı Hammer'in «2 Ağustos» tarihini esas ittihâz etmesi de yanlıştır. — Koca-Sinan Paşa'nın azline sebep bir Yenîçeri meselesindeki idaresizliğidir : Muhtelif rivayetlerin mukayesesinden anlaşıldığına göre son Şark seferlerinde Erzurum'da yerleşip kalmış bâzı Yenîçerilerin ahâliye tecâvüzundan şikâyet edilmesi üzerine, Sinan Paşa bunların İstanbul'a gelmesi için kendi Oda-başlarıyla Çorbacıları vâsıtasıyla tebligat yaptırmaları lâzımgeldiği halde doğrudan doğruya Erzurum beylerbeyisiyle Kadısına emir vermiş, oradaki Yenîçeri döküntüleri de

bunları dinlemedikleri için «muâraza ve mukaatele», olmuş, bir yahut bir iki Yenîçeri ölmüş ve bunun üzerine Erzurum Yenîçerilerinden de Ocağa şikâyetnâmeler gelmiştir : İş bu şekli alınca Ocaklıların ısyan alâmeti olarak «çorba yemedikleri» ve hattâ vak'a zamanında Erzurum beylerbeyi olan yeni Diyarbekir valisi İbrahim Paşa'nın eviyle pâdişaha takdim edeceği hediyeleri yağma ettikleri rivayet edilir. Üçüncü Murad bu patırdının sebebini Sinan Paşa'dan sormuş ve o da kendi idaresizliğini belli etmemek için Yenîçerilerin ağalarından memnun olmadıklarını söyleyerek hem Yenîçeri-ağasını azlettirmiş, hem pâdişahı aldatmıştır : Paşa'nın azli işte bu yalancılığının nihayet anlaşılmış olmasıyla izah edilir.

Bir Arnavut devşirmesi olan Ferhad Paşa iş başına gelince Ocağa hoş görünmek için Erzurum'a müfettişler gönderip bir çok kimseleri astırmış ve hattâ bir kaçımlı İstanbul'a getirip «çengâle urup envây'-ı ukuubet ile katl» ettirmişse de, Fecevi'nin izahına göre bu zulümler bir müddet sonra Erzurumluların Abaza ısyânına iştirâkiyle neticelenmiştir. — Meşhur müverrih Selâniki-Mustafa Efendi yeni Vezir-i-a'zâmın «Rûznâmecî» liğine tâyin edilmiştir.

Koca-Sinan Paşa'nın bundan evvelki ilk sâdareti için 1580 = 988 vukuâtının «25 Ağustos» fıkrasına ve bu ikinci sadâretine tâyini için de yukarda 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız : Sinan Paşa'nın ikinci sadâreti o tarihten bu tarihe kadar Milâdi takvim hesabıyla tam 2 sene, 3 ay, 29 gün sürmüştür. — Aşağıda 1592 = 1000 vukuâtının «4 Nisan» fıkrasına da bakınız).

30 Ağustos = 10 Zülka'de, Cuma : İran sefiri Kara-Ahmed-Sultan'ın İstanbul'a gelişi.

(Şehzâde Haydar-Mirzâ ile beraber gelip son Osmanlı-Safavi sulhünün müzâkeresinde bulunmuş olduğunu yukarda 1590 = 998 vukuâtının «28 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz Erdebil hânı Mehdîkuli-Hân'ın sulh şerâitine aitt «Name-i-Hümâyûn»u bir sene teahhurla götürmüş olduğu için idam edildiği rivayet edilir : Onun yerine gelen bu ikinci elçi «serhadd-i memâlik-i Safavi tâ'yin olunmağün» Şâh-Abbâs'dan bir cevabnâme getirmiştir. — Son Osmanlı-Safavi sulhü için yukarda 1590 = 998 vukuâtının «21 Mart» fıkrasına ve Kara-Ahmed-Sultan'ın huzura kabulü için aşağıda «8 Eylül» fıkrasına bakınız).

3 Eylül = 14 Zülka'de, Salı: Gilân hâkimi Hân-Ahmed'den İstanbul'a elçi gelmesi.

(Ötedenberi Gilân kıt'asında iki sülâle hüküm sürmüştür : ikisi de sünnidir ; bunların biri «Reşt» şehrini merkez ittihâz eden «İshâkiyye» sülâlesidir ; bu âileden Muzaffer-Hân Safavi nüfuzundan çıkıp Kanunî'nin İrâkayn seferinde on bin askerîyle Osmanlı hizmetine girmiştir : 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz» ve «2 Teşrinievvel», fıkralarına bakınız. — Gilân'ın bir kısmında da «İshâkiyye» sülâlesinden daha mühim bir hânedan vardır : «Kâr-Keyâ» denilen bu sülâleden «Hân-Ahmed ibni Sultan Hasan» İran şâhı Birinci Abbâs'la ihtilâfa düştüğü için, memleketi Safavi istilâsına uğramış ve kendisi de maiyyetiyle beraber Şirvan'a gelip orada Osmanlı valisi olan Hadım-Hasan Paşa'ya ilticâ etmiştir : «Kâr-Keyâ» hânedânının inkırâzı işte bu vaziyet üzerinedir.

Bu gün İstanbul'a vâsıl olan elçi Hüsâmüddin-Tâcir şii istilâsına karşı «arz-ı ihlâs-u-niyâzmeni» eden sünni metbûunun bir nâmesini getirip Hân-iAhmed'in İstanbul'a gelmesini te'min vazifesiyle gelmiş ve askerî merâsimle karşılanmıştır : Osmanlı-Safavi sulhünden dolayı hudud meseleleri için dört gün evvel gelmiş olduğunu yukarıki fıkarda gördüğümüz İran sefiri Kara-Ahmed-Sultan'ın bu sünni Gilân elçisinden kuşkulandığı rivayet edilir).

8 Eylül = 19 Zülka'de, Pazar : İran sefiri Kara-Ahmed-Sultan'ın huzura kabulü ve ricalarının reddi.

(Yeni Osmanlı - Safavî hududunun tahdidine me'mur edilen İran murahhaslarını Revan ve Nahcivan beylerbeyi Hızır Paşa'ya i'timâdnâmeleriyle beraber takdim ettikten sonra İstanbul'a gelen Kara-Ahmed-Sultan şâhdan pâdişaha bir nâme getirmiş ve Nihavend kalesinin iâdesini ricaya me'mur olduğundan bahsetmişse de, Osmanlı vlzerâsı kendisine huzurda bu meseleden kat'iyen bahsetmemesini tenbih etmişlerdir. İran sefirinin bundan başka iki ricasından daha bahsedilir : Biri İstanbul'da rehine bulunan şehzâde Haydar-Mirzâ'nın lalası Şahkuli-Halife'nin tebdilidir; bu talep :

-- Eyü lalası var!

diye reddedildiği gibi, Özbeklere karşı İran'a yardım edilmesi hakkındaki ricası da Safavîlerin şiiliğine mukabil Özbeklerin sünniliğinden ve Osmanlılarla öteden-beri İran'a karşı âdetâ elbirliği edip durmalarından dolayı kabul edilmemiş, yalnız elçiye hil'at giydirilmekle iktifâ edilmiştir! — Kara-Ahmed-Sultan'ın yalnız Gilân meselesinde İran nokta-i nazarını muvaffakiyetle müdafaa etmiş olduğu rivayet edilir : Yukarıki fıkra ile aşağıda «Eylül sonları» fıkrasına bakınız).

16 Eylül = 27 Zülka'de, Pazartesi : Lehistan elçisinin huzûra kabulü ve haraç takdimi.

(Lehistan = Polonya krallığının Etienne Bathory devrinde Osmanlı hâkimiyet ve nüfuz dâiresine girmesi için 1577 = 985 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bathory'den sonra kral seçilen Üçüncü Sigismond Türkiye'yi memnun etmeyen bir siyaset tâkib ettikten başka, Lehlerin Kırım Tatarlarına taarruz etmeleri ve Lehistan Kazaklarının da Osmanlı arâzisine akınları bu krallığın tedbiyle neticeleneceği sırada Lehistan'dan sulh ricasıyla «Paul Uchanski», isminde bir elçi gelmiş, İngiltere sefiriyle Boğdan voyvodası araya girmiş ve nihayet 1590 = 998 senesi 15 Mayıs = 10 Receb ve bir rivayete göre de 19 Mayıs = 14 Receb Cumartesi günü Lehistan'ı haraca bağlayan bir muâhede akdedilmiştir : Bu muâhede mucibince Lehistan krallığı tâbiyyet alâmeti olarak her sene pâdişaha 200 bin duka altın kıymetinde samur kürk ve Vezir-i-a'zama da 12 bin duka altın, elli samur kürk ve ayrıca yüz balya samurla yüz kat elbise göndermeyi taahhüd etmiştir. — Bu gün gelen elçi o tarihten sonra tezyid edilen samur vergisini getirmiş ve bundan sonra da her sene muntazaman takdim edileceğini arz etmiştir).

Eylül sonları = Zülhicce başları : Gilân elçisinin huzûra kabulü ve ricasının reddi.

(İstanbul'a gelişini yukarda bu sene vukuâtının «3 Eylül», fıkrasında gördüğümüz Gilân elçisi Hüsâmüddin-Tâcir bu gün huzûra kabul edilip ölkesi şii Safavîler tarafından zabtedilmiş olan sünnî ve şafil metbûunun nâmesini takdim etmiştir : Bu nâmede Gilân hükümdarı Hân-Ahmed ölkesinin yarısını pâdişaha hibe ettiğinden ve diğer yarısı için menşûr istediğinden bahsetmişse de, bütün mülkü elinden aldıktan bizzat kendisi de siyâsî mülteci olarak Osmanlılara sığındıktan sonra bu gibi tekliflere hakkı olmadığından ve bilhassa Safavîlerle henüz akdedilmiş olan sulhün böyle bir sebeble bozulması muvâfık görülmediğinden dolayı ricası reddedilmiş ve :

- Niçin bundan evvel ölkesi elindeyken Şark serdârına mürâcaat etmemiştir?

gibi mûskit bir sual sorulup elçiye hil'at giydirilmekle iktifâ edilmiştir. Bununla beraber, Hân-Ahmed'in İstanbul'a gelmesine muvâfakat edilmiş olduğu için, eski Gılân hükümdarı bir müddet sonra Şirvan'dan İstanbul'a gelmiştir : Aşağıda 1593 = 1001 vukuâtının «12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

1592 = 1000

4 Nisan = 21 Cumâda-l-âhire, Cumartesi : Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa'nın azli ve Kaniجلي-Siyavuş Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(Tıpkı yukarda 1591 = 999 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz sadâret tebeddülü gibi bu seferki değişiklik de gene Erzurum Yeniçerileri yüzündendir : Erzurumlular İstanbul'a adamlar gönderip Yeniçerilerin zulûmlerinden ve bilhassa hâriçten gelen gıdâ maddelerine halkı karıştırmayıp ucuz alarak pahalı satmak suretiyle ihtikâr yaptıklarından şikâyet etmişler ve buna mukabil tıpkı geçen sefer olduğu gibi Yeniçeriler de ahâlden şikâyet ederek kendilerini şehirden sürüp çıkarmış oldukları için Erzurumluların «hem suçlu, hem güçlü» vaziyetinde bulunduklarını bildirmişlerdir. Bu son iddiânın sebebi, ilk vak'adan sonra Yeniçerilerin İstanbul'dan aldıkları emir üzerine avdet hazırlığına başladıklarını gören ahâlinin bunlara saldırıp bir kaçını öldürmüş olmasıyla izah edilir. — Erzurum şikâyetçilerinin İstanbul'a geldiklerini gören Ocaklılar bu gün Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa Dîvân-ı-Hümâyûn'a gelirken üzerine hücum edip :

— Erzurumdan gelen şâkiler salb-u-şîyâset olunup bizüm hakkumuz alınmamışdır : Bizüm hakkumuzda «Urun, içünüzden çıkarun!» diyü emridenden biz dâdumuz aluruz!

diye bağırışmış, Vezir-i-a'zam ellerinden güç kurtarılmış ve nihayet mesele saraya aksedip işin mâhiyeti sorulunca Ferhad Paşa pâdişaha tıpkı bundan evvel Koca-Sinan Paşa'nın yaptığı gibi Ocağın kendisinden şikâyetini belli etmemek için Yeniçeri-ağası Satırcı-Mehmed Ağa'dan şikâyet edildiğini arz edip Ağa'yı azlettirmiş ve o da bundan müteessir olarak pâdişaha bir arıza ile işin hakikatini bildirdiği için selefi gibi Ferhad Paşa da hemen azledilmiştir. — Erzurum'dan gelen ahâli mümessillerinin de asılarak idâm edildikleri rivayet edilir.

Ferhad Paşa'nın bu ilk sadâreti 1591 = 999 senesi 1 Ağustos = 10 Şevvâl Perşembe gününden bu güne kadar Milâdi takvim hesabıyla tam 8 ay, 3 gün sürmüştür : Azli için 23 Mart = 9 Cumâda-l-âhire Pazartesi, 3 Nisan = 20 Cumâda-l-âhire Cuma ve 8 Nisan = 25 Cumâda-l-âhire Çarşamba gibi daha zayıf tarihler de rivayet edilir. — Ferhad Paşa'nın yerine tâyin edilen Kaniجلي-Siyavuş Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için 1582 = 990 vukuâtının «24 Kânunuevvel» ve 1585 = 994 vukuâtının da «15 Nisan» fıkralarına bakınız).

7 Tesrinievvel = 30 Zülhicce, Çarşamba : Bosna beylerbeyi Hasan Paşa'nın hudud gazâlarından zafer alâmeti olarak pâyitahta kesik başlar, zincirli esirler ve bayraklar gelmesi.

(Telli-Hasan Paşa'nın kendiliğinden giriştiği bu hudud gazâları netice itibariyle devletin başına uzun bir Avusturya seferi açılmasına sebep olmuştur : Selânikî'nin rivayetine göre Paşa'nın gönderdiği zafer alâmetleri İstanbul'da «ukalây-ı devrân ve kârdân-ı âlem olanlar» nazarında hoş görülmemiş ve hattâ :

«Mâbeynde nice müddet müstahkem olan ahd-ü-misâk bu cânibden nakz olunmağa sebep oldu diyü esbâb-ı seferiyye tedârüküne âğâz»

edilmiştir! Bununla beraber, Telli-Hasan Paşa'nın bu hareketi, Avusturya himâyesindeki «Uskok = Uscochi/Uscoques» ların mütemâdi tecâvuzlarına karşı

zarurî bir mukabeleden başka bir şey olmadığı da unutulmamalıdır : Uskoklar, Dalmaçyalılarla Hırvat, Sırp, Arnavut vesair komşularının Osmanlı istilâsından kaçmış efrâdından mürekkep bir takım haydutlardır; hattâ «Uskok» ismi Dalmaç dilinde «Kaçak», mânâsına gelir. Bunlar Kanunî devrine kadar Bosna hududunda Osmanlı müelliflerinin «Kilis» dedikleri «Klis» kalesinde tutunup Avusturya hâkimiyetinde bir şakavet ocağı kurmuş ve Türk topraklarına mütemâdiyen taarruz ederek haydutluğu meslek edinmiş oldukları için, o zamanki Bosna kuvvetleri tarafından üzerlerine sefer açılıp Klis kalesi ellerinden alınmıştır : 1537 = 943 vukuâtının «12 Mart» fıkrasına bakınız. — O ilk ocaklarını kaybettikten sonra sâhile kaçan Uskoklar Veglia adasının karşısındaki Segna limanını merkez ittihâz edip tahkim etmişler ve ondan sonra da gene Avusturya himâyesi altında korsanlığa kalkışarak Osmanlı sâhilleriyle gemilerini daimî bir tehdid altında bulundurmaya başlamışlardır : Avusturya gibi resmen himâye etmemekle beraber, Venedik cumhuriyetinin de Uskoklara göz yumduğu rivayet edilir; bununla beraber Üçüncü Murad'ın sevgili kızı Safiyye-Sultan'ın aslen Venedikli olması ve İstanbul'daki Venedik balyozlarının da kendisine hediyeler takdim edip himâyesinden istifâde etmeleri Türk fırtınasının nihayet yalnız Avusturya üzerine tevcihiyle neticelenmiştir; zâten Uskokları en fazla himâye ve idare eden de Avusturya'dır; hattâ Hammer bile bunları Osmanlı hudud teşkilâtında «Martoloz/Martolos», denilen Hristiyan akıncılarına tekabül eden askerî bir teşekkül gibi gösterir. Uskokların gittikçe artan tecâvuzlarından dolayı Avusturya imparatoru İkinci Rodolphe'a çok şiddetli ihtarâmeler gönderilmesi işte bundan dolayıdır. Böyle bir vaziyette Bosna valisi Telli-Hasan Paşa'nın mahallî salâhiyetlerine istinâden eşkiyâ te'dibi mâhiyetinde bir harekete geçmesi pek tabiidir ve zâten bu gibi hareketler iki devlet arasındaki sulhe rağmen hudud boylarında daimî bir âdet hükmünü almıştır : Hattâ böyle vaziyetlerde bâzı kalelerin elden ele geçtiği bile vardır; meselâ bu sefer Telli-Hasan Paşa Osmanlıların «Harastoyçe», dedikleri «Charstoviz» kalesiyle «Behke» dedikleri «Bihatsch» ve «Gora» kalelerini fethettikten ve Petrina suyunun Kulpa nehrine döküldüğü noktada Osmanlıların «Yenihisar» dedikleri Petrina kalesini kurduktan başka «Sissek = Şişka/Siska», kalesini de iki defa muhâsara etmiştir ve ikinci muhâsara esnâsında kale muhafızı Wikacyz büyük bir vahşet irtikâb ederek Hasan Paşa'nın elçilerini Tuna nehrine attığı gibi, kaleyi teslim bahânesiyle içeri aldığı Sipâhileri de barut fıçlarıyla berhava etmiş ve işte bunların intikamını alacak vesile arıyan Telli-Hasan Paşa da o sırada kendisine meydan okuyan Avusturya'nın Hırvatistan kumandanı Nadasdy'nin üstüne yürüyerek kendisini mağlûb ettikten başka 12 topuyla yedi bayrağını zabtetmiş ve bunları iki bin kelle ve bin esirle ve bir çok da ganîmetlerle beraber İstanbul'a göndermiştir : İstanbul'da bunlar Avusturya sefâretinin önünden geçirilerek teşhir edilmiş, bu vak'a Hristiyanlık âleminde umumî bir heyecana sebep olmuş ve hattâ «Türk çanı» denilen yeni âdet imparator Rodolphe'un emriyle işte bu tarihten itibaren ortaya çıkmıştır; Osmanlı-Türklerine karşı Allâhın yardımını te'min için ihdâs edilen bu dinî âdet mucibince Hristiyanları her sabah, öğle ve akşam vakitleri kiliselerde duâya dâvet etmek üzere işte o tarihten itibaren günde üç defa çanlar çalmıya başlamıştır. — Hammer esirlerle ganîmetlerin İstanbul'a gelişini 19 Teşrinievvel 1592 = 12 Muharrem 1001 Pazartesi tarihine müsâdif gösterirse de, o sırada İstanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin yukarda esas ittihâz ettiğimiz kaydı tercih edilmiştir. — İşte bu vaziyetle bundan sonraki Kulpa bozgunundan doğan ve Üçüncü Murad'la Üçüncü Mehmet'den sonra Birinci Ahmed devrine kadar süren Avusturya seferinin açılması için aşağıda 1593 = 1001 vukuâtının «20 Haziran» ve «4 Temmuz» fıkralarına bakınız).

1592 = 1001

Teşrinievvel = Muharrem ibtidâları : Avusturya imparatorunun İstanbul elçisine sulhün Türkler tarafından ihlâlinden dolayı harâcın kesildiğini tebliğ etmesi.

(O sırada İstanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin rivayetine göre Türklerin «Göle» dedikleri Gyula sancak-beyi Hasan Bey'in «Eğri = Egre» şehri üzerine yaptığı akın hareketinden İstanbul'a zafer alâmeti olarak dillerle başlar gelmesinden hâsıl olan harb şevki içinde imparatorun İstanbul elçisine böyle bir tebliğ gelmiştir : O zamanki Avusturya elçisinin ismi «Pezzen» dir. — Yukarıda 1590 = 999 vukuâtının «29 Teşrinisânî» fıkrasında sekiz sene için tecdid edildiğini gördüğümüz Osmanlı-Avusturya sulh muâhedesi mucibince her sene imparatorun Pâdişahla vüzerâsına ve hattâ beylerbeyi, sancak-beyi ve defterdar gibi bâzı me'murlarına takdim etmekle mükellef olduğu haraçlarla hediyeeler son defa olarak 1592 = 1000 senesi içinde Bohemya zâdegânından «Frédérick de Khrekwitz» in riyâsetindeki elli kişilik sefâret hey'eti tarafından İstanbul'a getirilip takdim edilmiştir; Avusturya'nın Türkiye'ye verdiği son haraç işte budur: 13 sene sürmüş uzun bir seferden sonra akdedilmiş olan «Sitvatorok» muâhedesi mucibince bu senevi haraç kaldırılıp her üç senede bir kıymet ve mîkdârı gayr-i muayyen hediyeer takdimi esas itihâz edilmiştir : 1606 = 1015 vukuâtının «11 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Selânikî'ye göre bu sefer imparator harâcın ilgasına ait tebliğinde İstanbul sefirine hitâben :

— Nakz-i ahde sebeb ne idüğün beylerbeylerinden ve beylerinden sorsunlar! diye Bosna valisi Telli-Hasan Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz harekâtını sebeb göstermiştir. Hattâ bundan dolayı müellif :

— Sübhânehu-ve-Tealâ encâmını hayr eyliye!
duâsiyle büyük bir endîşe gösterir. Bu sırada devletin masrafı irâdından «ef-zûn» dur.

Selânikî'nin işte bu aralık imparator tarafından ilga edilmiş olduğundan bahsettiği Avusturya harâcı umumiyetle otuz bin altın gösterildiği halde Peçevî otuz üç bin altın olduğundan bahsetmekte ve bizzat bulunduğu bir haraç takdimi merâsiminden bahsederek azamet devrimizin son levhalarından birini şöyle anlatmaktadır : «Bin bir tarihine gelince ki Engerus seferlerine ibtidâ olundu, Beç kralunun beher sene sikke-i hâlise-i Engerüsiyye otuz üç bin altın gelürdü; bundan gayri on, on beş kıt'a evânî-i sîm-i kâfirî leğence ve ibrik ve kupalar ve kadehler ve bir iki üç saat getürüp gelen elçi takbîl-i pâye-i serîr-i âlem-masîr ile müşerref oldukda hedîyyesi diyü çekilürdü ve ibtidâ Usturgon'a geldükde Usturgon beğine bin guruş ve bir iki kupa ve kadeh ve Budun beylerbeylerine üç bin guruş ve bir kaç kupa ve kadeh ve tûfeng-i mutallâ ve bir iki kulle saat Ferhad Paşa merhuma getürdüklerinde Dîvan'da hâzır idim; iki yılluk haraç olmağla altı bin guruş idi; sâiri dahî ikişer kat idi ve Budun defterdârına ve Yeniçeri-ağasına saat ve kupa makuulesi virirler idi ve Vezîr-i a-zam dört bin yohsa gaalibâ beş bin guruş ve ana göre kupası ve saati ve tûfegi ve sâir vüzerâyâ dahî alâ-kader-i merâtibihim guruşu ve kupası mukarrer idi ve Beç'e Astâne'den elçi varmak vâkı' olmamış idi; ancak Budun beylerbeyisi tarafından yine Budun çavuşlarından biri varup hazîneyi taleb iderdi. Kendiler büyük cam gemileri içinde cam pencereli odalar peydâ idüp ve matbahların dahî bir gemide ve hentü arabası bârgirleriyle bir gemiye tahmîl idüp Belgrad'a değin saykalar çeküp götürürler idi; Belgrad'dan arabalar ile giderler idi ve Budun Beylerbeyi kendünün bir bellüce ağasın veyahud Budun çavuşlarının bir güzîdesin bile gönderirlerdi; Masârifleri anun elinden görülürdü».

Peçevî'nin bu izâhâtı yalnız pâdişaha verilen haraç mîkdârının 33 bin altın olduğunu tavzih etmesi itibarıyla değil, aynı zamanda Avusturya imparatorunun

Osmanlı eyâlet me'murlarına varıncaya kadar para ve hediye harağları vermekle mükellef olacak derecelerde Türk hâkimiyyetine boyun eğmiş bulunduğunu ve işte bu suretle tâbi bir devlet vaziyetine sokulmuş olan Avusturya imparatorluğuna İstanbul'dan elçi gönderilmeyip icâb eden tebligatın Budin valisi tarafından Viyana'ya gönderilen bir çavuş'la yapılmakta olduğunu muâsır bir şâhid ifâdesiyle tesbit etmesi bakımından da hususî bir ehemmiyeti hâizdir. Haraç meselesi için ikinci ciltte 1568 = 975 vukuâtının «17 Şubat» fıkrasına da bakınız).

1593 = 1001

12 Kânunusâni = 8 Rebi'ül-âhir, Salı : Osmanlılara ilticâ edip İstanbul'a gelen Gilân hâkimi Hân-Ahmed'in huzura kabulü.

(Memleketi Safavî istilâsına uğrıyan bu sünî hükümdarla himâye istemek üzere bundan evvel İstanbul'a göndermiş olduğu elçinin neticesiz kalan teşebbüsleri için yukarda 1590 = 999 vukuâtının «3 Eylül» fıkrasıyla son fıkrasına bakınız. — Gerek kendi sefirinin, gerek nezdine ilticâ etmiş olduğu Şirvan beylerbeyi Vezir Hasan Paşa'nın istizânı üzerine İstanbul'a gelmesine müsâade edilmiş olan Hân-Ahmed ilkönce Baş-Defterdar'la Nişancı tarafından İzmit'de karşılandıktan sonra Üsküdar'a gelip şâhâne merâsimle istikbâl edilmiş, meşhur müverrih Selânikî-Mustafa Efendi mihmandar olmuş, Kirk-çeşme'deki Vezir Yusuf Paşa sarayı ikametine tahsis edilmiş, yevmi harç tâyin olunmuş ve nihayet bu gün huzura kabulünde pâdişahı etekleyince Üçüncü Murad «nazar-ı iltifât ile» yalnız :

— Nedür hâlleri?

diye hatırını sormakla iktifâ etmiştir. — Bundan üç ay kadar sonra İstanbul'dan Kerbelâ'ya hareketi için aşağıda bu sene vukuâtının «4 Nisan» fıkrasına bakınız).

26 Kânunusâni = 22 Rebi'ül-âhir, Salı: Sarayda «Mevâcib» tevzi edilirken ısyan çıkaran Sipahilerin tenkili.

(Bu ısyânın sebebi, o gün alelusul sarayda dağıtılmakta olan «Muharrem-Safer-Rebi'ül-evvel» tahsisâtı Yeniçerilere tam verildiği halde Hazine müşkîlâtından dolayı Sipâhîlere eksik verilmiş olmasıdır. 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasında gördüğümüz «Beylerbeyi vak'ası»nda Yeniçerilerin gene böyle bir para meselesinden dolayı ilk defa olarak kelle isteyip o kanlı isteklerini yerine getirmiş olmalarından cür'et alan Sipâhîler bu gün verilen eksik paraları :

— Almazuz!

diye reddedip Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa ile Baş-Defterdar Emîr Paşa'nın ve hattâ «Harem-i-Hümâyün»da nüfûziyle meşhur Kethudâ-Kadın'ın kellelerini istemiye başlayınca eksik olan «elli kîse gurus ve akça» derhal iç-hazîne'den gönderilmiş ve artık dağılmaları tavsiye edilmişse de nasihatçileri taşılayıp Yeniçerileri takliden ikinci vaktine kadar kelle istemekte ısrar ettikleri için Üçüncü Murad «huddâmına» :

— Şu bi-edebleri sürsünler, inâd iderlerse ursunlar!

diye emir vermiş ve işte bunun üzerine Kilerciler, Aşçılar, Bostancılar, Baltacılar, Çavuşlar ve Kapucularla iç-oğlanları hemen silâhlanıp saldırmış ve bu sırada tesadüfen gelen odun arabalarıyla seyirciler kalabalığı saray kapısını tıkağı gibi Yeniçerilerin o tarafı çevirmiş olduğu hakkında bir şâyia da çıktığı için Sipâhîler arasında panik zuhur edip iki üç yüz ve bir rivayete göre de 357 kadar telefât vermişlerdir. Diğer bir rivayete göre de Üçüncü Murad «Vur!» emri vermediği halde her nasılsa :

— Bre urun!

sesleri yükselmiş ve işte bundan dolayı pâdişah emrediyor zannedilmiştir. — Bu vak'ada ölen Sipâhilerle öteye beriye saklandıktan sonra ele geçip öldürülenlerin cesedleri denize atılmıştır. — İsyanın bastırılmasındaki muvaffakiyetinden dolayı Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'ya hil'at giydirilmiştir: Aşağıki fıkraya da bakınız. — Bu vak'a umumiyetle «23 Rebî'ül-âhir» tarihine müsâdîf gösterilirse de, burada gün ismine istinâden bir günlük hatâ tashih edilmiştir).

28 Kânunusâni = 24 Rebî'ül-âhir, Perşembe : Bâtıl i'tikad yüzünden ilk Sadâret tebeddülü : Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın «Uğursuz» luğundan dolayı azli ve Koca-Sinan Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(İki gün evvelki Sipâhî isyanını derhal bastırmaktaki muvaffakiyetinden dolayı hil'atla taltif edilen Siyavuş Paşa bu gün İstanbul Kadısıyla beraber şehri dolaşip «narha müteallık» ahvâli teftiş ettikten sonra ikindiye doğru saraya gelince «Mühr-i-Hümâyün» elinden alınmıştır: Buna sebep olarak 1589=997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Yenigeri ihtilâlinin de bu seferki Sipâhî isyanı gibi Siyavuş Paşa'nın sadâretine tesadûf etmiş olmasından dolayı «bâzı mukarrebânın» Üçüncü Murad'a bu Paşa'nın «Vezâretinde yümn yokdur!» «kademi şümdur!» ve «zâtinde uğur yokdur!» gibi telkinlerde bulunmuş olmalarından bahsedilir. Osmanlı tarihinde bütün tereddî ve inhitat fenâlıklarının ilk tezâhürleri hemen hep Üçüncü Murad devrindedir: İki gün evvel taltif edilmiş bir Vezir-i-a'zamın hiç bir kabahati olmadığı halde bâtil bir i'tikad yüzünden birdenbire azledilmesi de nihayet cincilerle üfürükçülerin devlet mukadderâtına hâkim olacakları acı günlerin ilk alâmeti sayılabilir. Naimâ'ya göre Siyavuş Paşa «kazâ-i eyyâm-ı nühüset idince» yâni uğursuzluğu geçinceye kadar ve Kâtib-Çelebi'ye göre de daimî surette devlet hizmetinden uzaklaştırılmıştır.

Kanîjeli-Siyavuş Paşa'nın bu üçüncü ve sonuncu sadâreti en kuvvetli rivayetlere göre 1592 = 1000 senesi 4 Nisan = 21 Cumâda-l-âhire Cumartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 9 ay, 24 gün tutmaktadır: Siyavuş Paşa'nın bundan evvelki ilk iki sadâreti için yukarda 1582 = 990 vukuâtının «24 Kânunuevvel» ve 1585 = 994 vukuâtının «15 Nisan» fıkralarına bakınız. — Peçevî, Siyavuş Paşa'yı yukarıki fıkra da gördüğümüz Sipâhî patırdısının ertesi gün azledilmiş gibi gösterirse de hiç birinin tarihini zikretmemiştir; Kâtib-Çelebi ile Naimâ'da «25 Rebî'ül-âhir» tarihine tesadûf edilirse de, gün ismine nazaran bu rivayetlerde bir günlük bir «Rüyet-i-hilâl» farkı olduğu anlaşılmaktadır. Kanîjeli-Siyavuş Paşa'nın yerine üçüncü defa olarak seksen küsur yaşlarında Vezir-i-a'zam olan Koca-Sinan Paşa o sırada Malkara menfâsındadır: «Mühr-i-Hümâyün» oraya gönderilmiş ve Sinan Paşa tâyininden altı gün sonra 3 Şubat = 1 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü İstanbul'a gelip işe başlamıştır; hattâ o gün tâyin edilmiş olduğu hakkında da zayıf bir rivayet vardır. — Sinan Paşa'nın bundan evvelki ilk iki sadâreti için yukarda 1580 = 988 vukuâtının «25 Ağustos» ve 1589 = 997 vukuâtının da «2 Nisan» fıkralarına bakınız).

4 Nisan = 2 Receb, Pazar : Gılân hâkimi Hân-Ahmed'in İstanbul'dan Kerbelâ'ya hareketi.

(Küçük bir memleketin hükümdarı olan bu mühim şahsiyyet için yukarda 1590 = 999 vukuâtının «3 Eylül» fıkrasıyla son fıkrasına ve bundan üç ay kadar evvel İstanbul'a gelip huzura kabulü için de bu sene vukuâtının «12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Ölkelerini elinden almış olan Safavilere karşı Osmanlı devletinden askerî bir yardım te'min etmek maksadında muvaffak olamıyan Hân-Ahmed Kerbelâ'da oturmak üzere izin almış, kendisine ve 15 kişilik maiyyetine bol maaşlarla erzak tâyinleri tahsis edilerek bu gün Üsküdar'a geçirilmiş ve İran şâhına da bir iltimas mektubu yazılmıştır).

17 Mayıs = 15 Şa'ban, Pazartesi : İstanbul'da rehine bulunan Sa-favî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın sünnet düğünü.

(Bu küçük şehzâdenin sulh rehinesi olarak Hasankale'deki Şark ordusu karargâhına gelişi için yukarda 1589 = 997 vukuâtının «14 Teşrinievvel» fıkrasına ve İstanbul'a gelip Üçüncü Murad'ın huzuruna kabulü için de 1590 = 998 vukuâtının «28 ve 29 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. — Kâtib-Çelebi düğünün «Haydar Paşa sarayında» olduğundan bahsederse de o sırada İstanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi Sokullu-Mehmet Paşa'nın Kadirga-limanı'ndaki sarayında olduğundan bahsetmekte ve Naimâ da bunu te'yid etmektedir : Düğünde bütün vüzerâ bulunmuş ve «erkân-ı devlete âli ziyâfet» verilmiştir).

20 Haziran = 20 Ramazan, Pazar : Kulpa bozgunu, Bosna valisi Telli-Hasan Paşa ile sancak-beylerinden iki Sultan-zâde'nin ve diğer bir takım beylerin şehâdeti üzerine bu yıla «Bozgun senesi» denilmiye başlaması.

(Bosna beylerbeyi Telli-Hasan Paşa'nın Osmanlı - Avusturya sulhünü ihlâlê başlayan hudud gazâları için yukarda 1592 = 1000 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Hasan Paşa Avusturyalıların kuvvet toplamakta olduklarını İstanbul'a arz ederek yalnız kendi eyâlet askerleri kifâyet edemiyeceği için yardım istemiş, bunun üzerine o zamanki Vezir-i-a'zam Kanijeli-Siyavuş Paşa «Kirli-Hasan Paşa» ismindeki adamını Rumeli-Beylerbeyliğine tâyin etmiş ve o da Rumeli askeriyle Belgrad'dan hareket edip yardıma giderken İstanbul'da sadâret tebeddülü olup Siyavuş Paşa'nın yerine Sinan Paşa geçince Kirli-Hasan Paşa'yı vezâret pâyesiyile Tımsıyar beylerbeyliğine nakıl ve onun yerine de kendi oğlunu tâyin ettiği için yardım meselesi yarıda kalmıştır! Buna sebep olarak, Sinan Paşa'nın bir ev meselesinden dolayı Bosna valisi Telli-Hasan Paşa'ya karşı beslediği kin ve garazdan bahsedilir : İşte bu Arnavut devşirmesinin şahsî garazı nihayet çok üstün düşman kuvvetleri karşısında bir Türk ordusunun imhâ edilmesine ve hat-tâ bu yüzden 13 sene sürmüş bir Avusturya seferi açılmasına sebep olmuştur.

Yardım kuvvetlerinin gelmekte olduğuna güvenen Telli-Hasan Paşa'nın 15 Haziran = 15 Ramazan Salı günü Osmanlı menbâlarında «nehr-i Kûpe» denilen Kulpa nehrinin sağ sâhiline geçtiği rivayet edilir : Hammer'le onu me'haz ittihaz eden Garp müellifleri Hasan Paşa kuvvetlerini 25 - 30 bin gösterirlerse de Osmanlı menbâlarında umumiyetle 10 binden ibaret olduğundan bahsedilmektedir. Paşa'nın maiyyetinde hudud sancaklarının en mühim beylerinden bâzıları da vardır : Bilhassa Kanunî'nin meşhur kızı ve Vezir-i-a'zam Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa'nın karısı Mihrimâh-Sultan'ın Mustafa ve Mehmet isimlerinde iki torunundan bahsedilir; bunlardan ikisi de eski Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa'nın Ayşe Hanım-Sultan'dan olan oğullarıdır : Kanunî devrinin Bağdad'da idâm edilen meşhur Baş-Defterdarı İskender-Çelebi'nin kölelerinden olan Arnavut Ahmed Paşa, Sokullu-Mehmet Paşa'nın halefidir; sadâreti için 1579 = 987 vukuâtının «13 Teşrinievvel», fıkrasına ve ölümü için 1580 = 988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına bakınız. Naimâ'ya göre Sultanahmet câmil işte bu Ahmed Paşa'nın At-meydanı'ndaki sarayının yerine yapılmıştır; bu iki kardeşten Mustafa Paşa «Klis» ve Mehmet Bey de Hersek sancak-beyidir; Özdemir-oğlu Osman Paşa Tebriz seferinden dönerken yolda öldüğü zaman üzerindeki «Mühr-i-Hümâyûn»u İstanbul'a getiren işte bu Mehmet Bey'dir : 1585 = 993 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Bunlardan başka «İzvornik = Swornik», sancak-beyi Gazi-Koca-Memi Bey'le diğer üç sancak-beyi daha vardır :

İşte bu suretle Kulpa'nın sağ sâhiline geçen Bosna beylerbeyi Telli-Hasan Paşa o gece Osmanlıların «Şişka/Siska» dedikleri «Sissek» üzerine hareket edip 19 Haziran = 19 Ramazan Cumartesi günü kaleyi muhâsara etmiştir : Bu sırada

Hasan Paşa'nın hâlâ arkadan yardım geleceğine kâni olduğundan bahsedilir! Fakat hakikatte Hasan Paşa kuvvetlerine değil, Sissek müdâfilerine yardım gelmiştir : Erdoedy, Auersperg, Eggenberg, Redern ve Paradeiser isimlerindeki Avusturya kumandanlarının idaresinde gelen bu düşman kuvvetleri muhâsara-dan bir gün sonra Ordra suyunun Kulpa nehrine döküldüğü zâviyede Osmanlı askeriyile karşılaşmıştır : Osmanlı menbâlarında Hasan Paşa'nın 10 bin kişilik kuvvetine mukabil, bu düşman kuvvetinin mevcudu 40 bin gösterilir. Büyük bir kahramanlıkla harbetmiş olan Telli-Hasan Paşa'nın en büyük hatâsı, Koca-Memi Bey'in ihtârına rağmen o kadar üstün bir düşmanla harbi kabul etmiş olmasıdır. Avusturya ordusu Türk fırkasını nihayet o iki nehrin sâhillerine sürmüş, Hasan Paşa'nın yaptırdığı köprüler ric'at hâlindeki askerin ağırlığını çekemiyerek yıkılmış, Telli-Hasan Paşa ile bir çok askerler boğulmuş ve o gün hem karada, hem suda şehid olan askerin sayısı 7-8 bini bulmuştur : Hammer on sekiz bin şehidden bahsederse de doğru değildir. Yukarda isimlerini gördüğümüz sancak-beyleri de işte bu bâdîrede şehid düşmüşlerdir. Düşmanın eline bir kaç top geçtiği de rivayet edilir. — Hicretin 1001 senesine «Bozgun yılı» denilmesi işte bu fâciadan dolayıdır).

4 Temmuz = 4 Şevvâl, Pazar, Kulpa bozgunu üzerine Avusturya seferine karar verilerek İstanbul'daki sefirin hapsedilmesi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz bozgun haberinin İstanbul'a gelişi umumiyetle «5 Şevvâl» e müsadif gösterilirse de, gün ismine göre bir günlük bir «Rûyet-i hilâl» farkı olduğu anlaşılmaktadır. — Üçüncü Murad'ın Avusturya sulhünü bozmak istemediği halde Koca-Sinan Paşa'nın her vâsitaya mürâcaat ederek ve hattâ hudud boylarından arzıhaller getirterek sefer açılmasına çalıştığı rivayet edilir : Hammer'e göre bunun sebebi o Arnavut devşirmesinin bu son sadâretinden evvelki ma'zûliyyet devrinde Avusturya sefiri Pezzen'den şahsî haraç istediği halde alamamış olmasıdır! Osmanlı menbâlarında da Sinan Paşa'nın, Şark fütûhâtıyla şöhret bulan eski Vezir-i a'zam Ferhad Paşa'yı kıskandığı için böyle bir Garp seferi açmak istediğinden bahsedilir. Bosna valisi Telli-Hasan Paşa'nın yukarıki fıkra da gördüğümüz seferinde onu yarımsız bırakıp Kulpa bozgununa sebep olması da hem Hasan Paşa'ya karşı şahsî garazından, hem öyle bir felâketin Avusturya'ya karşı sefer açılmasına vesile teşkil edebileceğindendir. Tabîî bu suretle devletin emniyet ve selâmeti haris bir devşirmenin şahsî menfaatleriyle ihtiraslarına fedâ olmuş demektir : Kulpa bozgunu üzerine artık sefer açılmasına itiraz etmiyen Üçüncü Murad'ın vaziyeti de kanlı bir emr-i vâkı'la aldatılmış bir adam vaziyetidir.

Bozgun haberi bu gün İstanbul'a gelir gelmez Avusturya sefiri alelusul hapsedilmiş ve işte bu suretle on üç sene sürecek bir «Nemçe seferi» açılmıştır : O sırada Avusturya'dan haraç getirmekte olan Baron «Poppel de Lobkowitz» isimindeki elçinin işte bu vaziyet üzerine Komorn'dan geri döndüğü rivayet edilir. — Kanun'ın Szigetvar seferinde vefâtı üzerine ikinci Selim devrinde sekiz sene müddetle akdedilip mütemâdiyen tecdid edilen Osmanlı - Avusturya sulhü, 1568 = 975 senesi 17 Şubat = 18 Şa'ban Salı gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 25 sene, 4 ay, 16 gün sürmüş demektir.

Osmanlı menbâlarında Avusturya ile olan ihtilâfın sefer açılmaksızın tesviyesi mümkün olduğu halde Sinan Paşa'nın ısrârından dolayı harbe karar verilmiş olduğunu ve bu kararın da Üçüncü Murad'ın huzurunda toplanmış bir mecliste verildiğini gösteren muhtelif ifâdelere tesadûf edilir : Bu ifâdelerin en mühimlerinden biri, pâdişahın o günkü mecliste hazır bulunan müsâhiplerinden Derviş Hasan Paşa'nın Peçevi İbrahim Efendi'ye söylediği sözlerle gösterilebilir. Bu noktayı Derviş Paşa'nın «kendü lisânından mesmûm olmuştur» diye kaydeden Peçevi'ye göre, Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde ve bilhassa «Hâce-i-Sultânî» sıfatıyla büyük bir nüfuz sâhibi olan «Tâc-üt-Tevârih», müellifi Sa'düddin Efendi sefer açılmasına muhâlif kalmışlar ve Şark seferlerinde çok yorulmuş

olan ordunun henüz dinlenmeden bir Garp mâcerâsına atılmasını doğru görmiyerek meselenin siyasi tedbirlerle kolayca halledilebileceğinden bahsetmişlerdir. Hoca-Sa'düddin'in başka menbâlara da akseden ve Sinan Paşa'ya hitâb eden meşhur sözü şöyledir :

— Pâşâ Hazretleri, dâinüz bu Devlet-i-Âliyye'nün gazevât-u-fütühâtı târihin itmâmâ irişdürmek üzreyin : İnşâallâhu-Teâlâ bununla itmâm idelüm ki Padişâhumuzun bir ednâ kulu (= Ferhad Paşa) Şâh-ı Acem'ün bu kadar memâlikin alup âkıbet nûr-i-didesini (= Şehzâde Haydar-Mirzâ'yı) rehin virmeğle sulh-u salâh oldu; kâfirün dahî iki yılluk harâcî geldi diyü ağzımız dadıyla târihimüzü itmâmâ irişdürelüm, hemân lûtf idün, yeniden bir fûrce açılmasun!

Ferhad Paşa'yı kiskandığı için, eski düzeni artık bozulmaya başlamış ve bilhassa masrafı ırâdını aşmış olan devleti sırf şahsî ihtirâsı uğrunda büyük ve âkıbeti mechul bir mâcerâyâ atmakta ısrâr eden o devşirme Vezir-i-a'zamın bu doğru söze verdiği cevap da şöyle kaydedilir :

— Yok Efendi, öyle yazma, illâ inşâallâhu-Teâlâ böyle yazasun ki Saâdetlû Padişâhumuzun bir ednâ kulu (= Ferhad Paşa) Acem diyârında bu kadar fütühât-dan sonra oğlun (= Haydar-Mirzâ'yı) aldı, getürdü; bir kulu (= Sinan Paşa) dahî Beç kırâhı üzerine varup memleketi gaaret-ü-hasâret-den sonra krahî keşan-berkeşan eli bağı Âstâne-i-Pâdişâhi'ye gönderdi yazasun inşâallâhu-Teâlâ!

Hoca-Sa'düddin Efendi Sinan Paşa'nın bu tumturaklı palavrasına inanmadığını da şu cevabıyla izhâr etmekte tereddüd etmemiştir :

— Estağfirullâh-i Teâlâ Pâşâ Hazretleri! Bu söz kemâl-i gurûrdan nâşidür; ben bu sözün âkıbet şeametinden pek korkarum!

O günkü mecliste hazır bulunan Derviş Paşa, bu tarihi münâkaşayı sonradan düşman ordusu Peşte'ye girdiği zaman hatırlayıp Peçevi-İbrahim Efendi'ye nakletmiş ve o da aynen tarihine geçirmiştir. — Kâtib-Çelebi ile Müneccim-başının kayıtlarına göre, Koca-Sinan Paşa bu muhâlefeti rakibi olan Ferhad Paşa'nın telkinine atfettiği için «Gazâyâ mâni» olanların küfrüne/İkfârına müteallık fetvâlar bile almıştır! Sinan Paşa, yaz mevsimi ilerlemiş ve kış yaklaşmış olduğu için seferin hiç olmazsa ertesi bahara bırakılması ve o zamana kadar da ordunun hazırlanması hakkındaki mütâlâaları bile şahsına karşı husûmet eseri saymış ve neşrettiği «Küfr fetvâları» üzerine tabii artık akıl ve mantık tamâmiyle sükût etmiştir : Çünkü Osmanlı tarihinde ilk defa olarak Vezir-i-a'zama itiraz artık fetvâli küfür sayılmaya başlamış demektir).

19 Temmuz = 19 Şevvâl, Pazartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın Avusturya seferine çıkmak üzere «Rüstem-Çelebi çayırı» ndaki karargâhına yerleşmesi.

(Sinan Paşa'nın bizzat der'uhde ettiği serdârîlığa ne günü tâyin edildiği belli değildir : Selâniki Şevvâl = Temmuz ortalarına müsâdif göstermişse de gün tarihi kadetmemiştir : Her halde 14-15 Şevvâl = 14-15 Temmuz Çarşamba - Perşembe günlerinden birini kasdetmiş olmalıdır. — Sinan Paşa'nın şehirden Rüstem-Çelebi çayırındaki karargâhına geçtiği tarih de ihtilâflıdır : Kâtib-Çelebi, Naimâ, Müneccim-başı vesairede «12 Şevvâl Pencşenbih» tarihine tesadüf edilirse de bu rivayet tamâmiyle yanlıştır; çünkü o sene Şevvâlinin 12 nci günü Perşembeye değil, Temmuzun 12 nci Pazartesi gününe müsâdiftir; bu noktayı Hammer de tenkid etmiş, fakat vâzih bir neticeye varamamıştır; bu hususta muâsır bir müellifin kaydını Kâtib-Çelebi ile Naimâ'ya tercih etmek daha doğrudur : O sırada İstanbul'da bulunan ve vukuâta bizzat şahid olan Selâniki-Mustafa Efendi «20 Şevvâl Pazartesi» tarihini esas ittihâz etmektedir; Pazartesi Şevvâlin 20 sine değil, 19 una müsâdif olduğu için, Selâniki'nin gün rakamı her halde bir «Rüyet-i-hilâl» den mütevellid olmak lâzımgelir. — Sinan Paşa'nın hareketi esnâsında Sadâret-Kaymakamlığma ikinci vezirlikte bulunan eski Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa tâyin edilmiştir).

29 Temmuz = 29 Şevvâl, Perşembe: Sinan Paşa ordusunun İstanbul önlerinden Avusturya seferine hareketi.

(Osmanlı menbâlarında ordunun umumiyetle 18 Şevvâl = 18 Temmuz Pazartesi günü hareket etmiş olduğundan bahsedilirse de doğru değildir: Yalnız Selânikî, Sinan Paşa'nın «Rüstem-Çelebi Çayırı»ndanki karargâhında dokuz gün kaldıktan sonra yola çıktığından bahsetmek suretiyle 28 Şevvâl gününü kasdetmektedir: Yukarıki fıkraya da bakınız. Fakat Hammer Venedik elçisinin raporuna istinâden «29 Temmuz» gününü esas tuttuğu için, burada işte o kayde istinâd edilmiştir. — Serdârın İstanbul'dan aldığı asker on iki bin Yenigeri ile dört seferli bölükten ibarettir; fakat aynı zamanda Kırım hanıyla beylerbeylerinden bâzılarına askerleriyle orduya iltihak emri de verilmiştir).

4 Eylül = 7 Zülhicce, Cumartesi: Serdâr-ı-Ekrem'in Belgrad'a muvâsalatı.

(Burada bir rivayete göre bir kaç gün ve diğer bir rivayete göre de on gün kalındıktan sonra ileri hareket edilmiştir).

1593 = 1002

27 Eylül = 1 Muharrem, Pazartesi: Sinan Paşa ordusunun Essek köprüsünden geçişi.

(Yirmi bin kişilik bir düşman ordusunun «Raab = Yanık» önlerinde bulunduğu haber alınması üzerine burada toplanan harb meclisinde Türklerin «Bespirem» dedikleri «Weszprim», ve «Palota» üzerlerine varılıp bu kalelerin fethine karar verilmiş ve Serdârın oğlu olan Rumeli beylerbeyi Mehmet Paşa Budin'den top getirmeye ve Sokullu'nun oğlu olduğu için «Tavil-zâde», denilen Budin beylerbeyi Hasan Paşa da eyâlet askerleriyle orduya iltihak etmeye me'mur edilmiştir).

6 Teşrinievvel = 10 Muharrem, Çarşamba: «Weszprim = Bespirem» kalesinin teslim alınması.

(Ancak üç gün dayanan bu kale nihayet bu gün muhafızlarının çekilip gitmesine müsaade edilmek şartıyla teslim olmuştur. — Teslim tarihinde ihtilâf vardır: Umumiyetle 23 Muharrem = 19 Teşrinievvel Salı veya 24 Muharrem = 20 Teşrinievvel Çarşamba günü teslim olmuş gibi gösteren ifâdelere tesadüf edilir; Hammer'de ise 13 Teşrinievvel = 17 Muharrem Çarşamba tarihi vardır; fakat burada harekâta bizzat iştirâk eden ve :

— Hattâ bu hakîr ilerüde köprü binâsına me'mur olanlar ile bile idüm. diyen en büyük Osmanlı müverrihlerinden Peçevi-İbrahim Efendi'nin kaydı tercih edilmiştir. — Şehir kilisesi câmiye tahvil edilip Cuma namazı kılınmış, burası yeni bir sancak merkezi ittihâz edilmiş ve bir de sancak-beyi tâyin edilmiştir).

14 Teşrinievvel = 18 Muharrem, Perşembe: Palota kalesinin teslim alınması.

(Osmanlı menbâlarında «Polota» denilen bu küçük kale iki gün dayandıktan sonra muhafızları çekilmek şartıyla teslim olmuştur. — Bunun da tarihinde ihtilâf vardır: Hammer 13 Teşrinievvel = 17 Muharrem Çarşamba günü teslim olmuş gösterdiği Weszprim'den sekiz gün sonra da bunun tesliminden bahsettiğine göre 21 Teşrinievvel = 25 Muharrem Perşembe gününü esas ittihâz etmiş

demektir; Naimâ tarihinde de 1 Safer = 27 Teşrinievvel Çarşamba tarihine tesadüf edilir; fakat yukarıki fıkrada olduğu gibi burada da harekâtı bizzat tâkib etmiş olan Peçevî'nin kaydı tercih edilmiştir: Hammer gibi Peçevî'ye göre de iki kalenin fethi arasındaki müddet sekiz gündür. — Palota kalesi idare bakımından Weszprim sancağına ilhak edilmiştir. — Buradan Tata sahrasında bulunduğu haber alınan düşman ordusu üzerine gidildiği ve sefer uzun sürdüğü takdirde kış bastıracağı için askerin ayaklanmak ihtimâli düşünülerek mevsim sonu bahânesiyle Budin'e çekilme kararı verilmiştir).

4 Teşrinisânî = 9 Safer, Perşembe : «Stuhlweiszenburg = İstoni-i Belgrad» bozgunu ve bundan dolayı bir çok kaleler sukutu.

(Yukarıki fıkralarda gördüğümüz iki kalenin fethinden sonra Türk ordusunun kışlağa çekilmiş olmasını fırsat ittihâz eden Avusturya ordusu Nadasdy, Palfy, Zriny ve Hardek isimlerindeki kumandanların idaresinde Türklerin «İstoni-i Belgrad/Istolni-Belgrad» dedikleri Stuhlweiszenburg kalesini muhâsara etmişlerdir. Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu olan Budin Beylerbeyi Hasan Paşa bu vaziyet üzerine yirmi binden fazla bir kuvvetle üzerlerine gitmişse de, iki ateş arasında kalmak istemeyen düşman derhal çekilip iki fersah mesâfede bulunan bir dağ eteğini tutmuştur. Çok üstün kuvvetlere karşı taarruza geçmemesi lâzımgelen Hasan Paşa etrâfındaki genç dalkavukların sözlerine kapılarak «Koca-Hüsâm» isminde Kanunî devrinden kalma tecribeli bir cengâverin kaleye arka çevirip düşmana karşı tâciz hareketleri yapılması şeklindeki teklifini reddedip ileri ve geri emniyet tertibâtı bile almayıp lüzum görmeksizin askerini «selâma dizilmişler gibi» bir dizi şeklinde ortaya çıkarınca, dalga dalga gelen düşman alaylarına mukave-met edemeyen askerler kaçmaya başlamış, Hasan Paşa:

— Bre gaziler, gayret vaktidir!

diye bağırıyorsa da söz geçirememiş, 6-7 bin şehid verilmiş, 44 topla bütün ağırlıklar düşman eline geçmiş, hattâ Hasan Paşa bile Budin'e doğru yaralı kaçmaya mecbur olmuş ve nihayet İstoni-i-Belgrad muhâfızlığına tâyin edilen Gazi Tiryâki-Hasan Paşa oraya gelince kuyular kazdırarak şühedâ yığınlarını gömdürmüştür! Tabii bu vaziyette artık ordunun mukadderâtı devşirmelerle «Paşa-zâde», vaziyetindeki devşirme döllerinin oluncağı hâline gelmiş demektir. Düşman pek tabii olarak bu vaziyetten istifade etmekte kusur etmemiş, Styrie=İstirya vali ve kumandanı «Christophe Teuffenbach» Füleke, Kekkoe ve Hollokoe kasabalarını zaptedip kalelerini yıkmış ve ayrıca Somoskoe, Devany, Bujak, Szecsen, Dregely, Hajatsky ve Neograd kalelerini de müdâfaasız teslim almıştır: Selânikî'ye göre Serdâr Sinan Paşa'dan İstanbul'a gelen tezkirelerde bu kalelerdeki Yeniçerilerin harbetmeyip müslüman ahâliyi yağma etmelerinden ve halkın hem zulümden, hem düşman korkusundan dolayı hep Budin'e kaçmış olduğundan bahsedilmiştir; Peçevî de bunu te'yid etmektedir. — Teslim olan mevki kumandanları Serdârın emriyle hapis ve idâm edilmişlerdir. — Münecim-başı Neograd'ın düşmana teslimini 1002 = 1594 senesi 9 Cumâdal-âhire = 2 Mart Çarşamba gününe müsâdif gösterir: Bu kalenin muhâfızı olan Karaferiyeli-Mehmet Bey idâm edilmiştir. Bu vaziyetten anlaşılacağı gibi, Osmanlı devleti bilhassa adâlet kuvvetiyle almış olduğu yerleri artık zulüm za'fiyle vermiye başlamış demektir).

8 Teşrinisânî = 13 Safer, Pazartesi : Ordunun Budin'e gelişi.

(Eski takvim'deki Kasımın bu tarihe müsâdif olan birinci günü gelinmiş olduğunda ittifak edilir. — Asker Budin'e gelince burada kışlamak istemedikleri için Serdârın çadır iplerini kesip otağını başına yıkarak patırtı çıkarmışlardır: Sinan Paşa işte bundan dolayı Belgrad'a çekilmek mecburiyetinde kalmıştır).

1594 = 1002

10 Kânunusâni = 17 Rebî'ül-âhir, Pazartesi : Sinan Paşa ordusunun Belgrad kışlağına çekilmesi ve Serdârın İstanbul'dan istimdâdı.

(Ordu Belgrad'a gelince Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa İstanbul'a Rıdvan Ağa isminde bir ulakla bir zafernâme göndererek Weszprim ve Palota kalelerinin fethini müjdelemiştir! Halbuki bu sefer mevsimi bir muvaffakiyet şeklinde geçmiş değildir; çünkü Sinan Paşa'nın o iki kaleyi fethetmesine mukabil, Avusturyalılar Osmanlılardan on kale zabtetmişlerdir : Yukarda 1593 = 1002 vukuâtının «4 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Avusturya tahşidâtiyle harekâtından çok yılan Sinan Paşa bu kış içinde İstanbul'a arızalar göndererek ve hattâ askerle ahâlden mahzarlar toplayıp pâdişaha yolhıyarak istimdâda mecbur olmuştur! Nâimâ'nın şu fıkraları işte bu vaziyete aittir :

«Sinan Paşa bu kâr-ı müşkile iştigal ile nâr-ı muhârebeyi iş'âl itdüğüne nâdim oldu, emmâ bir iş başaramadın ferâgat muhâldür deyü ahvâli der-i devlete def'ât ile arzidüp hazine ve asker lüzûmunu i'lâm itmişdi...»

«Sinan Paşa çıktığına peşiman ve bir maslahat görülmüyeceğine câzım-u-hayrân olup bil'âhire serhad ümerâsına ve kılâ' hükkâmına ve asker a'yânı ile rüesâsına ve meşâyih-u-ulemâsına mahzar itdürüp der-i devletde olan a'yân-u-erkâna mektublar gönderdükde matlûb olan hazine ve asker irsâline isti'câl olunup...».

Sinan Paşa'nın İstanbul'da zorla açtırdığı ve aleyhinde bulunanların «küfrüne» fetvâlar neşrettirdiği bu zoraki seferin açılması için yukarda 1593 = 1001 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına ve İstanbul'un yardımı için de aşağıda bu sene vukuâtının «17 Haziran» fıkrasına bakınız).

6 Nisan = 15 Receb Çarşamba : Serdar-ı-Ekrem'in Belgrad kışlağından «Hünkâr-tepesi»ndeki karargâhına çıkışı.

(Serdârın Belgrad'dan şehir civârındaki «Hünkâr-depesi/Hünkâr-tepesi» ndeki otağına çıkışı bahar başının sefer başı sayılmasındandır; bu tepe Kanunî devrindenberi «Hünkâr-depesi» ismiyle anılır; birde Mohaç ovasında Kanunî'nin otak kurdurduğu «Hünkâr-tepesi» vardır : Bunlar için ikinci ciltte 1526 = 932 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasıyla 1566 = 974 vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Sinan Paşa otağa geçince «atlar çayıra salınmış» ve bir taraftan da Anadolu ve Rumeli askerleri gelmiye başlamıştır : Aşağıda bu sene vukuâtının «5 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

4 Mayıs = 13 Şa'bân, Çarşamba : Arşidük Mathias'ın Gran = Usturgeon ve İstirya kumandanı Teuffenbach'ın Hatwan muhâsaraları.

(Avusturya imparatoru ikinci Rodolphe'un kardeşlerinden olan bu arşidükün Usturgeon muhâsarası Osmanlı menbâlarında 14 Şa'bân = 5 Mayıs tarihinde başlamış gösterilirse de, aradaki bir günlük farkın bir «Rüyet-i hilâl» den mütevellid olmak ihtimâli vardır. — Her iki muhâsaranın aynı zamanda başlayıp aynı zamanda kaldırıldığı da rivayet edilir : Düşmanın neticesiz kalan bu muhâsaralarını kaldırıp çekilmesi için aşağıda bu sene vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız).

5 Mayıs = 14 Şa'bân, Perşembe : Sinan Paşa ordusunun «Hünkâr-tepesi»nden «Sirem sahrâsı» na geçmesi.

(Osmanlı menbâlarında «Sahrây-ı Sirem» ve «Siremiyye» denilen sâha için ikinci ciltte 1521 = 927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız. Anadolu ve Ru-

meli askerlerinin toplanması işte burada tamamlanmış, Sivas beylerbeyi Mahmud, Maraş beylerbeyi diğer Mahmud, Rakka beylerbeyi Ali ve Bosna beylerbeyliğine bu sırada tâyin edilen Mihaliçli-Ahmed, Budin Beylerbeyi Hasan, Anadolu beylerbeyi Satırcı-Mehmet ve Rumeli beylerbeyi Mehmet Paşalar askerleriyle gelip orduya iltihak etmişlerdir. — Serdâr Sinan Paşa Hünkâr-tepesi'nde 29 gün kaldıktan sonra otuzuncu gün Sirem'e geçmiş demektir. — Burada toplanan harb meclisinde Tata = Dotis ve Türklerin «Yanık», dedikleri Raab kalelerinin fethine karar verilip Serdârın oğlu olan Mehmet Paşa Topçu kumandanlığına, Budin valisi Sokulu-zâde Hasan Paşa Çarhacılığa = Avcı kıt'aları kumandanlığına, Bosna valisi Mihaliçli-Ahmet Paşa Karakolculuğa = Pişdar kumandanlığına, Anadolu beylerbeyi Satırcı-Mehmet Paşa sağ-kol kumandanlığına, Sivas beylerbeyi Mahmud Paşa ile Rakka beylerbeyi Ali Paşa sol-kol kumandanlıklarına ve Maraş beylerbeyi Mahmud Paşa da Dumdar kumandanlığına tâyin edilmiştir. — Serdârın Belgrad'dan hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «6 Nisan» fıkrasına, Tata ve Raab kalelerinin fethi için de aşağıda gene bu sene vukuâtının «17 Temmuz» fıkrasıyla 1594 = 1003 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız).

1 Haziran = 12 Ramazan, Çarşamba : Avusturyahıların Gran = Usturgon ve Hatwan muhâsaralarını kaldırmaları.

(Bu muhâsaraların başlaması için yukarda bu sene vukuâtının «4 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Düşmanın Usturgon ve Hatwan muhâsaralarını kaldırması, Türk ordusunun yukarıki fıkra da gördüğümüz hareketi üzerinedir. — Usturgon muhâsarasında Arşidük Mathias'ın altı umumî hücum yaptığı rivayet edilir. — Hatwan müdafaasını oranın sancak-beyi olan Sarı-Ali-oğlu Tiryâki-Arslan Bey yapmıştır : Budin valisi Sokullu-zâde Hasan Paşa ile Serdârın oğlu olan Rumeli beylerbeyi Mehmet Paşa Tatwan'ı muhâsara eden düşman kuvvetlerine taarruz edip hırpalamışlarsa da, Hasan Paşa'nın düşmanı toparın üstüne çekmek için yaptığı bir ric'at zannedip kaçmaya başlayınca asker bozguna uğramış, düşman ta'kibe kalkışmış, fakat tam işte bu sırada Hatwan müdâfii Sarı-Ali-oğlu Arslan Bey kahramanca bir huruç hareketi yaparak ve muhâsara ordusunu basıp barutlarıyla küçük toparların aldıktan başka büyük toparlarını da tahrib ederek kaleye çekilmiş ve işte bu suretle muhâsaranın kaldırılmasını te'min etmiştir : Bu vak'a üzerine Serdâr-ı-Elkrem Sinan Paşa büyük ve unutulmaz bir sahtekârlık yaparak Arslan Bey'in zaferini harbden kaçan kendi korkak oğlu Mehmet Paşa'ya izâfe edip İstanbul'a zafername gönderdiği için, Osmanlı tarihlerinde «Muhammed = Nâmerd», denilen bu ödlele devşirme dölüne Üçüncü Murad tarafından murassâ bir kılıç ve muhteşem bir hil'atle Vezâret pâyesi tevcih edilmiştir! — Müneccim-başı Hatwan'dan kalkan düşmanın Usturgon muhâsarasına gittiğinden bahsederse de, burada bir yanlışlık olmak lâzımgelir : Çünkü Hammer Usturgon muhâsarasının da aynı günde kaldırılmış olduğundan bahsetmektedir. — Osmanlı menbâlarında Usturgon muhâsarasını iki ay yahut yetmiş gün, Hatwan muhâsarasını da gene yetmiş gün sürmüş gösteren bâzı zayıf rivayetlere tesadûf edilir : Burada esas itihâz ettiğimiz Hammer'e göre ancak yirmi gün sürdükten sonra kaldırılmıştır. Bundan sonraki Usturgon muhâsarası için aşağıda 1003 = 1595 vukuâtının «1 Temmuz» ve «4 Ağustos» fıkralarına bakınız).

17 Haziran = 28 Ramazan, Cuma : Yeniçeri-ağasının orduya iltihâkı.

(Sinan Paşa'nın zorla açtırdıktan sonra nâdim olduğu Avusturya seferinin müşkilâtından yılarak Belgrad'da geçirdiği kış içinde İstanbul'dan yardım edilecek hâle gelmesi hakkındaki rivayetler için yukarda bu sene vukuâtının «10 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Bu gün «adedde kâmil on sekiz bin Yeniçe-

ri» ile orduya iltihak eden ve harb masrafları için Paşa'nın istediği «hazine» yi de getiren Yeniçeri-ağası Mehmet Ağa, «Şâhin-oğullarından», yâni Sokullu âilesindendir ve sonradan «Lala-Mehmet Paşa» ismiyle Birinci Ahmed devrinde Vezir-i-a'zam olan şahsiyettir. Bu vakte kadar Yeniçeri-ağalarının harbde ve sulhte pâdişahın maiyyetinden ayrılmaları âdet olmadığı halde, ilk defa olarak bu sefer Sadr-i-a'zâmin maiyyetine verilmiştir; Peçevî bu bid'ati şöyle anlatır : «Bu zamâna gelince Yeniçeri-ağaları Serdârlara koşundu olmak vâkı' olmamış idi : def'i mümkün iken nefsinde bir bahâdır ve gazâyâ haris âdem olmağla Sinan Paşa'nın mevâid-i urkuubiyyesine aldanup gelmiş idi».

Peçevî'nin böyle söylemesinin sebebi, Sinan Paşa'nın pek az sonra bu Boşnak ağayı azledip yerini «Yeniçeri-Hasan Ağa ki kendünün hemcinsi Arnavud âdemi idi, ana erzânî kılması»,dır. — İstanbul'dan 1 Receb = 23 Mart Çarşamba günü hareket eden Yeniçeri-ağası tam 2 ay, 25 günde gelebilmiştir. — Naimâ, Lala-Mehmet Ağa'nın orduya gelişini «30 Ramazan = 19 Haziran Pazar» gününe müsâdif gösterir : Bu ikinci rivayet doğru olduğu takdirde Ağa'nın yollarda geçirdiği müddet 2 ay, 27 gün tutmuş demektir).

17 Temmuz = 28 Şevvâl, Pazar : Tata kalesinin teslim alınması.

(Yukarda bu sene vukuâtının «5 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, bu mevsim başında ilk hedef olarak Tata = Dotis ve Türklerin «Yanık» dedikleri Raab kalesinin fethine karar verilmiştir. — Tata kalesinin muhâsarası umumiyetle «4 Şevvâl = 23 Haziran Perşembe» gününe müsâdif gösterilir ve üç gün sürdükten sonra mahsurların çekilmesine müsâade edilmek şartıyla kalenin teslim olduğundan bahsedilir. Yalnız Peçevî ile «Nuhbet-ül-Tevârîh», müellifi Edirneli Hacı-Mehmet Efendi muhâsarayı «Şevvâlin selhinde = 29 Şevvâl/18 Temmuz Pazartesi» günü başlamış göstermektedir : Bu iki rivayet arasında 25 günlük bir fark vardır! Burada Serdâr Sinan Paşa'nın Selânîki tarihinde sureti bulunan zafernâmesindeki tarih esas ittihaz edilmiştir : Bu resmi vesikada muhâsaranın 24 Şevvâl = 13 Temmuz Çarşamba günü başlayıp üç gün sürdükten sonra dördüncü gün kalenin teslim alındığından bahsedilmektedir).

29 Temmuz = 11 Zülka'de, Cuma : Saint-Marton kalesinin teslim alınması.

(Osmanlı menbâlarında «Samartin» şeklinde bahsedilen bu kalenin bir yahut iki gün muhâsaradan sonra teslim olduğunda ittifak edilir : Yalnız Tata kalesi gibi bunun da tarihinde ihtilâf vardır; meselâ Naimâ teslimi «6 Şevvâl = 25 Haziran Cumartesi» gününe müsâdif gösterir; yukarıki fıkraya da bakınız. Peçevî ile Kâtib-Çelebi «Zülka'de» ayında ittifak etmekle beraber gün tarihi göstermemişlerdir : Yalnız Edirneli-Mehmet muhâsara başını «9 Zülka'de = 27 Temmuz Çarşamba» gününe müsâdif gösterip kalenin iki gün sonra teslim olduğundan bahsetmektedir).

7 Ağustos = 20 Zülka'de, Pazar : Yanık = Raab muhâsarası.

(Osmanlıların «Raba» dedikleri Raab nehriyle Tuna ve «Rince» dedikleri Rabinitz ırmaklarının kavşağında ve Budin'in 133 kilometre şimalıgarbisinde bulunan bu müstahkem mevkie Türklerin «Yanık» demeleri, 1529 = 935 — 936 Viyana seferinde Kanunî Sultan Süleyman buradan geçerken şehir ahâlisi itâat arzına gelmediği için «Alarga topu = İhtar topu» atılarak varoşunun yakılmış olmasından dolayıdır : Bu kale o tarihten sonra daha fazla tahkim edilmiştir. Osmanlı menbâlarında Kanunî devrinden evvelki ismi «Gelvar/Gölvar», gösterilirse de bunun Macarca «Györ» isminden muharref olması lâzımgelir. — Kâtib-Çelebi ordunun «13 Zülka'de = 31 Temmuz Pazar» günü Saint-Marton öllerinden hareket ettiğini söylese de, Serdâr Sinan Paşa'nın Selânîki tarihinde sureti bulunan fe-

tihnâmesiyle o sırada orduda bulunan Peçevi'nin kaydine göre o tarih ordunun «Yanık sahrâsına» konduğu günün tarihidir. Arada geçen bir hafta içinde meterisler kurulup muhâsara tertibâtı tamamlanmış ve nihayet bu gün kale döğülmiye başlanmıştır : Osmanlı menbâlarında umumiyetle «18 Zülka'de = 5 Ağustos Cuma» günü ateş açıldığından bahsedilirse de, orduda bulunan Peçevi'nin kaydı daha doğru olmak lâzımgelir. — Gene Osmanlı menbâlarıyla Sinan Paşa'nın fetihnâmesine göre bu muhâsara esnâsında «Çâsar karındaşı Hersek Matyaş/ herseği» denilen Arşidük Mathias kumandasındaki yüz bin kişilik bir müttefik Hristiyan ordusu Tuna'nın karşı yakasında bulunduğu için kalenin o tarafı çevrilemiş ve mahsurların Avusturya ordusuyla muvâsalatı devam etmiştir : Sinan Paşa fetihnâmesine göre bu müttefikler ordusu Avusturya, Macar, İspanya, Venedik, Leh, Moskof, Erdel, Fransız, İtalyan ve Papalık askerlerinden mürekkeptir! Her halde bunda bir mübâlâga bulunduğu muhakkaktır. Hammer mikdarından bahsetmediği bu orduyu Styrie = İstirya Baş kumandanı Teuffenbach'ın kumandasında gösterir. Osmanlı menbâlarına nazaran bir çok telefâta mal olan bir köprü kurulduktan sonra 28 Zülhicce = 13 Eylül Salı günü karşıya geçilip şiddetli bir muharebe ile düşman bozulmuş, Arşidük Mathias yaralı kaçmış, 400 top binlerce kantar barut, 3000 çadır, bir çok cephâne arabaları ve fiçılarla para keseleri ele geçmiş ve Tuna üzerinde de 10 büyük, 600 küçük gemi zabtedilmiştir : Kalenin her taraftan muhâsarası işte bu suretle te'min edilmiş gösterilir; Sinan Paşa'nın fetihnâmesi de bu rivayetleri te'yid etmektedir).

11 Ağustos = 24 Zülka'de, Perşembe : Kırım hânı Gazi-Giray'ın orduya iltihâkı.

(Üçüncü Murad'ın emriyle ve kırk bin askeriyle orduya iltihak eden Gazi-Giray hanlık tahtına cülûsundan evvel Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şark seferlerinde de bulunmuştur : 1585 = 993 vukuâtının «1 Ağustos» ve «29 Eylül» fıkralarına bakınız. — O sırada Raab = Yanık sahrâsındaki orduda bulunan Peçevi-İbrahim Efendi Gazi-Giray'ın «18 Zülka'de = 5 Ağustos Cuma» günü gelip ertesi «19 Zülka'de = 6 Ağustos Cumartesi» günü merâsimle karşılandığını ve hattâ kendisinin de Tatar beyleriyle görüşüğünü anlatır : Diğer menbâlarda ise Kırım hânının muvâsalatı «10 Zülka'de = 28 Temmuz Perşembe» gününe müsâdif gösterilir : Halbuki Gazi-Giray'ın Selânikî tarihinde aynen sureti bulunan bir mektubunda bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarih vardır. — Sinan Paşa Kırım hânını karşılayıp otağına getirince Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem sıfatına güvenip «sû-i edeb» göstererek «tasaddur» etmiş, yâni Kırım hânının üst tarafına oturmuş olduğu için bâzı Osmanlı menbâlarında acı acı tenkid edilir; meselâ Peçevi bu noktayı şöyle anlatmaktadır :

«Egerçi bir Pâdişah-ı kebirün Vekil-i-mutlak ve Vezir-i-a'zamı ise anlar bizzât şahib-sikke ve hutbadır : Dört yüz yıldanberü kendü dillerince Han, bizim lisânımızda Pâdişah-ıbnî-Pâdişahdur; anunla berâberlük iddiâsı münâsib değül idi didiler. Otağına dahî getürdüğün bir beğlerbeği makaamına tenzil itmek gibi tahkîr anladılar».

Gene aynı menbâa göre daha sonraları Kırım hânları Kapdan-ı-deryânın dâmenin öpmek mertebesine» kadar tenezzül etmişlerdir).

1594 = 1003

27 Eylül = 12 Muharrem, Salı : Yanık = Raab kalesinin teslim alınması.

(Bu teslim tarihi Serdâr Sinan Paşa'nın Selânikî tarihinde bir sureti bulunan fetihnâmesine göredir : 7 Ağustos = 20 Zülka'de Pazar günü başlamış olan mu-

hâsara harekâtı o tarihten bu güne kadar tam elli bir gün sürmüş demektir; Hammer'in yirmi gün göstermesi doğru değildir. Sinan Paşa aynı fetihnâmesinde altmış gün kadar sürmüş olduğundan bahsederse de, bu hesap ordunun muhâsara harekâtından bir hafta evvel Yanık ovasına gelmiş olmasından kinâ-yedir. Gene aynı fetihnâmede mahsurların 11/12 Muharrem = 26/27 Eylül Pazartesi/Salı gecesi teslim teklifinde bulunduklarından ve ertesi gün de kaleden çıkıp Viyana'ya hareket ettiklerinden bahsedilmektedir. Diğer Osmanlı menbâlarında umumiyetle düşmanın 17/18 Muharrem = 2/3 Teşrinievvel Pazar/Pazartesi gecesi teslim teklif ettiğinden bahsedilirse de doğru değildir; yalnız bizzât ordu-da bulunan Peçevi-İbrahim Efendi ile her halde ondan naklen Edirneli-Mehmet Efendi doğru tarih göstermiştir. Osmanlı müelliflerinin Almanca «kont» mânâsına «Graf», ünvânını tahrif ederek ve şahıs ismi zannederek «Grof» dedikleri kale muhâfızı Kont Hardek'in «Onbin kadar kâfir-i pür-hâdîd ile» aghyarak çıkıp gittiği rivayet edilir. Bu adam 1595 tarihinde ihânetsiz ithâm edilerek arkadaşlarıyla beraber idâm edilmiştir : Kâtib-Çelebi ile Naimâ'da idâm şekli :

«Mezbûr Grof'u divâr içine koyup üzerine divâr yaptılar»

diye anlatılır. — Yanık fethinde ele geçen mühimmâtın resmî bir Avusturya vesikasına göre muhtelif çaplarda 290 top, 200 kantar barut, 200 kantar kurşun, 20 bin arşın lâğım fitili ve muhtelif cesâmette 8301 top, güllesi gibi büyük bir yekûn tuttuğu anlaşılmaktadır. — Kralık'ın Viyana tarihine göre bu va'ka bütün Avusturya'yı dehşet içinde bırakmıştır. Yanık kalesi yeni bir eyâlet merkezi ittihâz edilmiş, derhal idare teşkilâtı yapılmış, 6300 yahut on bin muhâfız bırakılmış, beylerbeyliğine İskenderiyye sancak-beyi Arnavut Osman Paşa ve Defterdarlığına da eski Budin Defterdarı Misk-kedisi Mehmet Efendi tâyin edilmiştir. Yanık kalesinin Üçüncü Mehmet devrinde elden çıkması için aşağıda 1598 = 1006 vukuâtının «29 Mart» fıkrasına bakınız).

3 Teşrinievvel = 18 Muharrem, Pazartesi : Papa kalesinin fethi.

(Serdâr Sinan Paşa Yanık fethinden biraz evvel Kırım hânı Gazi-Giray'ı bu kalenin fethine göndermiş, Yanık fethi şâyi olunca Gazi-Giray kale muhâfızlarına teslim olmalarını teklif etmiş ve onlar da bu teklifi kabul ederek çekilip gitmişlerdir : Bâzı Osmanlı menbâlarında bu haberin ordu karargâhına Yanık fethedildiği gün geldiğinden bahsederlerse de doğru değildir : Çünkü Kırım hânının ulemâdan Kefeli-Hüseyn Efendi'ye yazdığı mufassal bir mektubun Selânikî tarihindeki suretine göre Papa kalesinin teslimi Yanık fethinden sonradır ve hattâ Gazi-Giray bu fethi orada haber almıştır. — Bu kale bir rivayete göre sancak ve diğer bir rivayete göre de eyâlet merkezi ittihâz edilmiş ve beyliğine yahut beylerbeyliğine de Segedin beyi İdris Bey yahut Paşa tâyin edilip gönderildiği için Gazi-Giray Papa kalesini ona teslim etmiştir. — Selânikî-Mustafa Efendi Papanın eyâlet merkezi olduğuna ait haber İstanbul'da duyulunca tenkid edilmiş olduğundan bahsetmektedir).

16 Teşrinievvel = 1 Safer, Pazar : Komorn muhâsarası.

(Osmanlı menbâlarında «Komran», denilen bu kale, Tuna adalarından birinde ve Yanık = Raab civârındadır. — Ordu buraya bu tarihten bir gün evvel gelmiştir. — Rivayete nazaran buranın muhâfızı evvelce Yanık kalesi fethedilebildiği takdirde kendisinin de teslim olacağını va'detmiş olduğu için, ateş açılmadan evvel sözünde durması bildirilmişse de reddetmesi üzerine muhâsara edilmiştir; fakat mevsim ilerlemiş olduğu ve soğuklar el ayak donduracak dereceleri bulduğu için askerin sızlanması ve kalenin de mukavemeti karşısında muhâsarayı kaldırmak mecburiyeti hâsıl olmuştur : Aşağıda «22 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Gelibolulu-Âlî ve Hasan-Bey-zâde'nin rivayetlerine göre Komorn muhâfızı, Sokullu-zâde Hasan Paşa'ya teslim olacağı sırada Serdâr Sinan Paşa

kendi oğlu Mehmet Paşa'ya teslim olunması için ateşe devam etmiş ve işte bu yüzden burası fethedilememiştir : Fakat Peçevî ile Kâtib-Çelebi bu rivayeti reddetmektedir).

20 Teşrinievvel = 5 Safer, Perşembe : Kırım hânı Gazi-Giray'ın memleketine dönüşü.

(Hil'atlerle taltif edilen Gazi-Giray ertesi baharda tekrar gelmek üzere hareket ederken muhtelif kalelerde kışlamak üzere iki mirzâ kumandasında iki bin Tatar askeri bırakmıştır).

22 Teşrinievvel = 7 Safer, Cumartesi : Komorn muhâsarasını kaldıran Serdârın Budin'e hareketi.

(Bu muhâsara altı gün sürdükten sonra kaldırılmıştır : Yukarda bu sene vukuâtının «16 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Bununla beraber «bir kaç gün» ve «yedi gün» sürmüş olduğu hakkında bir takım rivayetler vardır. Her halde yedi gün rivayetinın muvâalat tarihinden itibaren hesap edilmiş olması lâzımgelir : En kuvvetli rivayetlere göre altı gün sürmüştür. — Ordu Usturgon = Gran üzerinden Budin'e hareket etmiştir).

28 Teşrinievvel = 13 Safer, Cuma : Ordunun Budin'e avdeti.

(Burada yedi gün kalnıp sekizinci gün Belgrad'a hareket edilmiştir. — Serdâr Budin'deyken Sivas, Diyarbekir, Rakka, Haleb ve Şam askerlerini terhis edip memleketlerine göndermiş ve diğerlerini de muhtelif kışlaklara dağıtmıştır).

3 Teşrinisânî = 19 Safer, Perşembe : Serdâr Sinan Paşa'nın Budin'den Belgrad kışlağına hareketi.

(5 Teşrinisânî = 21 Safer Cumartesi tarihi de rivayet edilir. — Sinan Paşa'nın «Rebi'ül-evvel evâilinde = Teşrinisânî ortalarında» Belgrad'a vardığından bahsedilirse de gün tarihi gösterilmemektedir. — Serdârın Belgrad'dan İstanbul'a gönderdiği zafernâmeler üzerine kendisine murassâ kılıç, murassâ sorguç, hil'at ve bir de taltifnâme gönderilmiştir : Halbuki aşağıdaki fıkradan da anlaşılacağı gibi, Sinan Paşa'nın ihtirâsiyle idaresizliği devletin başına muazzam belâlar açmakla neticelenmiştir).

5 Teşrinisânî = 21 Safer, Cumartesi : Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodalarının Türklere karşı Papalık makamı tarafından hazırlanan «Mukaddes İttifak» a girmeleri.

(Asıl ismi «Hippolyte Aldobrandini» olan Paşa Sekizinci Clément 1592 de Papalık makamına çıkar çıkmaz Türkler aleyhine büyük bir Hristiyan birliği vücuda getirmek ve bu sayede Türk imparatorluğunu ortadan kaldırmak için hummalı bir faaliyete geçmiş, ilkönce Almanya imparatoru İkinci Rodolphe'den işe başlayarak Osmanlı idaresindeki Hristiyan ve hattâ bâzı Müslüman milletlerini elde edip ayaklandırmak üzere İran, Habeşistan ve Mısır gibi yerlere varıncıya kadar bütün Şark'a bir çok misyonerlerle gizli murahhaslar göndermekte kusur etmemiştir : Meselâ 1592 de Boğdan'a bir takım Katolik misyonerleri gönderdiği gibi, 1594 de «Cumuleo» isminde bir papası Moskova'ya yollamış, Venedik'den kalkan bu misyoner Arnavutluk'dan geçip Transylvania = Erdel'e giderek oranın Osmanlı hâkimiyetindeki prensiyle iki gizli mülâkatta bulunduktan sonra Boğdan'la Eflâk'a gitmiş ve Osmanlıların «Memleketeyn» dedik-

leri bu iki hükûmetin prenslerine de Papa'nın gizli mektuplarını tevdi edip tekliflerini bildirmiştir : O sırada Transylvania = Erdel prensliğinde Sigismund Bathory, Boğdan voyvodahında Aaron Tiranul = Zâlim-Aaron ve Eflak voyvodahında da Mihai Viteazul = Yiğit-Mihal isminde birer prens vardır. Bunlardan Sigismund Bathory, ikinci Selim devrinin 1571 = 978 tarihinde Türkler tarafından Lehistan krallığına intihab ettirilmiş olan Etienne Bathory'nin yeğenidir : 1577 = 985 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına bakınız. Eflak voyvodası Mihai de Osmanlı menbâlarında «Mihâl-i dâll», diye anılan meşur âsi voyvodadır. Papa'nın gönderdiği papas «Cumuleo» nun bu üç Türk mahmisi arasında ilk yaklaşma siyasetini kurmakta en mühim âmil olduğu bir çok muâsır vesikalarla sabittir. Osmanlı menbâlarında bunları birbirine yaklaştıran en mühim sebebler, haraç meseleleriyle Vezir-i-a'zam ve Serdâr-i-Ekrem Sinan Paşa'nın tedbirsizliklerinde gösterilir. Bir taraftan resmî haraç mükdârının mütemâdiyen artırılması ve bir taraftan da her voyvoda değişikçe yenisinin devlet erkânına yüz binlerle altın yedirmek âdeti bu prenslerin o malî külfetler karşısında bir çok istikrazlar akdetmelerine sebep olmaktadır; Nâimâ bu noktayı şöyle anlatır :

«Voyvodalar tecdid olundukça İstanbul tüccarı da ağınyâsı akça virüp, varup akçalarına reâyâdan koyun ve asel ve rûgan cem'iderler idi ve ziyâde mürâbaha mukabelesinde bu eşyâyı taleb itdükce nice nizâ' vâkı' olurdu : Hattâ muâmeleciler akça isteyüp beğlere sebb-ü-lâ'n ile cefâ iderler idi».

Bu alacaklıların ekserisini teşkil eden «Yeniçeriler ve ekâbir kulu ribâhorler» bâzan prenslerin saraylarını taşlamak ve kapılarında bulunan adamlarını döğmek gibi taşkınlıklardan da çekinmemişlerdir. Osmanlı menbâlarında Serdâr Sinan Paşa'nın bu son seferinde Eflak ve Boğdan voyvodalarını Türk hâkimiyetinden büsbütün soğutan iki mühim vak'adan da bahsedilir :

1 — Yukarda 1594 = 1002 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Raab == Yanık muhâsarası esnâsında Eflak voyvodası Mihai orduya 400 beygirle bir mükdar sefer masrafı ve Serdârın şahsına bir takım hediyeler göndermişse de, bunların daha evvel Belgrad'a yetiştirilmemiş olmasına kızan Sinan Paşa voyvodanın elçisini idâma kalkışmış, oğlu Mehmet Paşa araya girip elçinin kellesini kurtarmışsa da hapse atılmasına ve ondan sonra voyvodanın hediyelerini îade eden babasının ilkbaharda Eflak üzerine sefer açacağını söylemek gibi bir takım şımarıklıklarda bulunmasına mâni olamamıştır. Mihâl'in Türk hâkimiyetine karşı cephe almasında bu vaziyetin başlıca âmillerden biri olduğu rivayet edilir.

2 — Boğdan voyvodası Aaron Tiranul 1591 tarihinde ve Sinan Paşa'nın bundan evvelki sadâretinde tâyin edilmiştir : O zamandanberi mevkiini muhâfaza eden bu voyvodanın yerine bu sefer İstanbul'da Sadâret-Kaymakamı olan eski Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa «Boğdan beyzâdesi dinmekle ma'rûf bir tâze oğlan»,ı tâyin edip bir iki çavuşla yola çıkarmış, fakat Aaron bunları geri çevirmiş ve hattâ vaziyet İstanbul'a arz edilince üzerine sevkedilen eski Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa kumandasındaki kuvveti de bir baskınla bozup Paşa'yı şehid etmiştir. Tabii bütün bu idaresizlikler, Papa'nın yukarda bahsettiğimiz faaliyetlerine son derece müsâid bir zemin hazırlamış demektir : Sekizinci Clément'in himâyesi altında Almanya imparatorluğunun da dâhil olduğu «Sainte-Ligue = Mukaddes-İttifak»a Türk hâkimiyetindeki üç prensliğin iltihâkı işte bu şerâit içinde hazırlanmış siyasi ve askerî bir fâcia mâhiyetindedir).

13 Teşrinisâni = 29 Safer, Pazar : Eflak ve Boğdan'da müslümanların kılıçtan geçirilmeleri.

(Hem Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un Bükreş'de, hem Boğdan voyvodası Aaron Tiranul'un Yaş'da binlerce Türk ve Rum alacaklılarını bir araya toplayıp kılıçtan geçirttikleri ittifakla rivayet edilir. Bu fâcialar yukarıki fıkrada gördüğümüz ittifakın akdinden sekiz gün sonradır; ikisinin de bu güne tesadüf ettiği hak-

kında muhtelif rivayetler vardır. Eflak voyvodası Mihal'in bir hana toplayıp katl-i-âm ettirdiği müslümanların sayısı 4000 gösterilir; Hammer'in «vahşi» diye bahsettiği bu iğrenç zâlim, Ulahların «Giurgiu/Giurgewo» dedikleri «Yerköyü/Yerkökü» Türklerini de kâmilan katl-i-âm ettirmiştir: Osmanlı menbâlarında Eflak ısyânı işte bu fâciyalarla, Boğdan ısyânı da yukarıki fıkra da gördüğümüz Mustafa Paşa kıt'asına yapılan baskın hareketiyle başlamış sayılır. Tabii Boğdan fâciasının tarihi mes'ûliyyeti Sadâret-Kaymakamı Ferhad Paşa'nın, Eflak fâciasının mes'ûliyyeti de Sadr-ı-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Sinan Paşa'nın boynundadır: Yukarıki fıkraya bakınız. İki devşirmenin ihtirâsiyle tedbirsizliği binlerce Türkün kanına mal olmuş ve devletin başına Üçüncü Mehmet devrinde de devâmını göreceğimiz kanlı bir gaile açmıştır. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Eflak fâciası 1003 = 1595 Cumâda-l-ülâ = Kânunusânî aynına müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

1595 = 1003

1 Kânunusânî = 19 Rebî'ül-âhir, Pazar : Eflak ordusunun İbrail kalesine taarruz edip şehri yakması.

(Yukarıki fıkra da bahsi geçen âsi voyvoda Mihai Viteazul'un ordusuna kumanda eden ve Osmanlı menbâlarında «Mihalice/Mihâlce», denilen Macar generali Albert Kiraly, Rusçuk'la Niğbolu'ya aynı mesafede bulunan Flock kasabasını yaktıktan sonra İbrail'e taarruz edip bu gün de bu şehri yakmıştır: Kale muhafızı Karaçavuş-Mehmet Bey'in 16 gün müdâfaadan sonra askerle ahâlinin canlarına dokunulmamak şartıyla teslim mecbur olduğu rivayet edilir; fakat buna rağmen ahâli çıkarken Ulahların tecâvüzuna uğrayınca, Mehmet Bey'in protestosu üzerine Macar kumandanı ahâliyi kurtarıp Ulahlardan bir kaç mütecâvizi idâm ettirmiştir).

6 Kânunusânî = 24 Rebî'ül-âhir, Cuma : Eflak ordusunun Silistre'yi yakması ve mukabil taarruzla bozulması.

(Silistre'nin 12 Kânunusânî = 1 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü yakılmış olduğu da rivayet edilir. Bu tecâvüze karşı kahramanca bir harekete girişen Silistre sancak-beyi Mustafa Bey Ulah ordusu üzerine şiddetli bir taarruzda bulunarak 4000 düşman telef etmiş ve Eflak askerini tâkib ederek bir çoklarını kılıçtan geçirmiştir).

15/16 Kânunusânî = 4/5 Cumâda-l-ülâ, Pazar/Pazartesi gecesi : Üçüncü Murad'ın ölümü.

(Gün tarihinde ihtilâf vardır: Muhtelif menbâlardan «6 Cumâda-l-ülâ», «Mâh-ı mezbûrun altıncı günü ki Yekşenbih idi», «Mâh-ı mezbûrun yevm-i hâmisinde leyle-i İsneyn'de», «Mâh-ı mezbûrun hâmisî leyle-i İsneyn'de», «Şehr-i mezkûrun beşinci gicesi», «1003 Cumâda-l-ülâsının sekizinci Erbeâ günü», «Şehr-i Cumâda-l-ülânun sekizinci gününde» ve «Mâh-ı Cumâda-l-ülânun altıncı gicesinde» gibi kayıtlara tesadüf edilir! Umumiyetle kaydedilen 5-6 Cumâda-l-ülâ günlerinin «Yekşenbih = Pazar» ve «Leyle-i İsneyn = Pazartesi gecesi»ne müsâdif gösterilmesi Sultan Murad'ın Pazar/Pazartesi gecesi ölmüş olduğunu göstermektedir: Bunun en kat'î delili Atâyî'nin «Şakaayık» zeylinde «Selâse ve Elf Cumâda-l-ülâsının yevm-i hâmisîyle müsker leyle-i İsneyn'de» denilmiş olmasıdır; zâten şive bakımından da «Pazartesi gecesi» Pazarı Pazartesine bağlayan gece demektir. — Üçüncü Murad en kuvvetli rivayete göre 1546 = 953 senesi 4 Temmuz = 5 Cumâda-l-ülâ Pazar günü dünyaya gelmiş olduğuna nazaran Milâdî takvim hesabıyla ve Grégorien ıslâhâtı da hesab edilmek şartıyla 48 sene, 6

ay, 2 gün yaşamış, yâni 49 yaşının içinde ölmüş demektir : Osmanlı menbâlarında yaşının elli gösterilmesi Hicrî takvime göredir. «Fetret», devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûna hiç bir zaman hâkim olamayan Süleyman ve Mûsâ Çelebiler sayılmamak şartıyla on ikinci Pâdişah olan Üçüncü Murad 1574 = 982 senesi 22 Kânunuevvel = 8 Ramazan Çarşamba günü tahta çıkmış olduğuna göre, ölüm tarihine kadar Milâdî takvim hesabıyla ve Grégorien ıslâhâtı da hesab edilmek şartıyla 20 sene, 15 gün saltanat sürmüş demektir : Osmanlı menbâlarında 20 sene, 8 ay ve hattâ 21 sene saltanat bulunmuş gibi gösterilmesi Hicrî takvim hesabınca bile yanlıştır. — Ölüm hastalığının «1 Cumâda-l-ülâ = 12 Kânunusâni» Perşembe günü başlamış olduğundan bahsedildiğine göre, dört gün sürmüş olması lâzımgelir: Hastalığın mâhiyeti de kadın ibtilâsından mütevellid «illet-i mesâne» şeklinde târif edilmektedir.

Üçüncü Murad İstanbul'da ölen Osmanlı pâdişahlarının ikincisidir : Bizans'ın fethinden itibaren teselsül eden pâdişahlardan Fâtih Maltepe civârındaki Hünkâr-gayır'ında, ikinci Bâyezid Dimetoka yolunda, Yavuz Edirne'ye giderken Sirt köyünde, Kanunî Szigetvar'da ve nihayet ikinci Selim de İstanbul'da ölmüştür. Tecrîbe görmesi için valilikle taşrada bulunan veliahd pâyitahta gelip cülûs edinceye kadar selefinin ölümünü gizli tutmak Osmanlı tarihinde âdetâ bir an'ane hâlini almıştır; Üçüncü Murad işte bu suretle ölümü gizlenen pâdişahların yedincisidir : Vefâtı 41 gün gizlenmiş olan Birinci Mehmet için birinci ciltte 1421 = 824, muhtelif rivayetlere göre 12 - 13 yahut 16 gün ölümü gizlenmiş olan ikinci Murad için 1541 = 815 ve ölüm haberi yalnız bir gün gizlenebilmiş olan Fâtih için de 1481 = 886 vukuâtının birinci fıkralarına, vefâtı 9 gün gizlenmiş olan Yavuz için ikinci ciltte 1520 = 926 vukuâtının «21/22 Eylül» ve «30 Eylül» fıkralarına, ölümü 48 gün gizlenmiş olan Kanunî için 1566 = 974 vukuâtının «24/25 Teşrinievvel», fıkrasına ve vefâtı 7 gün gizlenmiş olan ikinci Selim için de 1574 = 982 vukuâtının ikinci ciltteki «15 Kânunuevvel» fıkrasıyla bu üçüncü cildin başındaki «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Üçüncü Murad'ın ölümü, Mağnisa valiliğinde bulunan büyük oğlu ve veliahdî şehzâde Mehmet İstanbul'a gelip tahta çıkıncaya kadar 11 gün gizli tutulmuştur.

Osmanlı inhitâtının ilk mikropları Kanunî devrinden itibaren devlet bünyesine girmiş olmakla beraber, hastalığın ilk alâmetleri bilhassa Üçüncü Murad devrinden itibaren tezâhüre başlamıştır : Meselâ pâdişahın para ibtilâsından dolayı ilk defa olarak rüşvet alması, kadın ibtilâsından dolayı devlet mukadderâtına hâkim bir harem saltanatının kat'i surette kurulması, Sokullu'nun tahakkümünü yıkmak mecburiyetinde kalan Üçüncü Murad'ın sarayla hükûmet arasındaki vazife ve salâhiyet müvâzenesini bozarak keyfî idare esasını kurmaya başlaması, Koçu Bey lâyhalarında izâh edildiği vechile ordu ve ilmiyye kanunlarıyla nizamlarının bozulması, akça tağşışı yüzünden Yenigerilerin ilk defa olarak saraya hücumla kelle istemiye başlamaları, bâtil i'tikadların devlet siyasetinde âmil olması başlaması ve hükûmet reisinin fikrine itiraz edenleri «Kâfir» ilân eden fetvâlar neşri gibi inhitat alâmetleri muhtelif sâhâlarda birden tezâhür etmiş bir takım hastalık a'râzı demektir : Bilhassa bu son noktalar için 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına ve 1593 = 1001 vukuâtının «28 Kânunusâni», ve «4 Temmuz» fıkralarına bakınız. Bununla beraber azamet devri henüz nihayet bulmuş değildir : O muazzam ve muhteşem devlet bu ilk hastalık devrinde de genişlediği için, Üçüncü Murad'ın saltanat müddeti âdetâ bir azamet ve inhitat halitası gibi geçmiştir : Lehistan krallığının Osmanlı hâkimiyeti altına alınması için 1577 = 985 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına, Kafkasya'nın baştanbaşa fethi için 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan» fıkrasından itibaren muhtelif fıkralarına, Fas sultanlığının Türk himâye ve hâkimiyetine girmesi için 1578 = 986 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına, Hazar denizinde hâkimiyet kurularak yeni bir Hazar donanmasıyla Kapdanlığının te'sisi için 1579 = 987 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasına ve nihayet İran Azerbaycanının fethiyle ilhâkı için de 1585 = 993 vukuâtının «23 Eylül», fıkrasına bakınız.

Üçüncü Murad devrinde devletin hâricî siyaset sâhası da genişleyip İngiltere krallığıyla ilk siyasi ve ticarî münasebetler işte o zaman kurulmaya başlamıştır : Bu mesele için 1579 = 987 vukuâtının «Mart = Muharrem» fıkrasına ve ilk İngiliz elçisinin İstanbul'a gelişi için de 1583 = 991 vukuâtının «29 Mart» fıkrasına bakınız.

Üçüncü Murad'ın 100, 102, 115 ve hattâ 130 evlâdı olduğundan bahsedilir: Bunlardan 19 u erkek ve 21 i, yahut 24 ü veyahut 26 sı ve bir rivayete göre de 27 si kız olmak üzere 40 ının yahut 43 ünün veyahut 45 inin veyahut 47 sinin veyahut 48 inin kendisi öldüğü zaman hayatta bulundukları ve mütebâkîsinin daha ervel ölmüş oldukları rivayet edilir : Aşağıda bu sene vukuâtının «28 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

Sultan Murad'ın cülûsuna kadar Üçüncü Mehmed'in anası olan meşhur Safiyye-Sultan'la kanâat ettiği halde, tahta çıktıktan sonra Sokullu'nun karısı olan kız-kardeşi Esmâ-Han-Sultan'ın «perî-cemâl câriyeler» takdim etmek suretiyle kocasının mevkiini tahkime kalkışmasından dolayı baştan çıkmış ve sefâhat derecelerini bulan bir kadın ibtilâsına uğramış olduğundan bahsedilir! Her halde Sokullu'nun Harem entrikalarıyla pâdişahı ifsâd etmiş olduğu muhakkaktır.

Bütün eski Osmanlı pâdişahları gibi Üçüncü Murad da kuvvetli bir kültür sâhibidir: «Fütûhât-ı sıyâm» isminde tasavvufa ait bir eser te'lif etmiş olduğu gibi, çok ince ve zarif şiirleri de vardır; şiir mahlası «Murâdî» dir; bâzı şiirlerinde vezin icablarından dolayı doğrudan doğruya «Murâd» ismini de kullanır. Şahsiyyeti için 1574=982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

ÜÇÜNCÜ MEHMET

(Mehemmed-i Sâlis)

— M. 1595 = H. 1003 — M. 1603 = H. 1012 —

1595 = 1003

27 Kânunusâni = 16 Cumâda-l-ülâ, Cuma : Üçüncü Mehmed'in cülûsu ve Üçüncü Murad'ın cenâze merâsimi.

(Cülûs gününde umumiyetle ittifak edilir : Hammer'in kaydettiği «18 Kânunusâni = Cumâda-l-ülâ Çarşanba» tarihi yanlıştır. — Üçüncü Mehmet en kuvvetli rivâyete göre Kanunî'nin Szigetvar seferi esnâsında ve babası Üçüncü Murad'ın Saruhan valiliğinde, 1566 = 973 senesi 26 Mayıs = 7 Zülka'de Pazar günü Mağnisa civârındaki Sart ovasında dünyaya gelmiş olduğuna göre, cülûs günü yaşının Milâdî takvim hesabıyla ve Grégorien ıslâhâtındaki on günlük fark da hesab edilmek şartıyla 27 sene, 7 ay, 23 gün tutması, yâni 28 yaşının içinde tahta çıkmış olması lâzımgelir. 1566 = 974 ve 1568 = 976 tarihlerinde doğmuş olduğu hakkındaki rivayetler doğru değildir : 1566 = 973 vukuâtının «26 Mayıs,» ve «1 Haziran» fıkralarına bakınız. Kâtib-Çelebi'nin Üçüncü Mehmet'i «kâmil otuz» yaşında tahta çıkmış göstermesi ay ve gün farkları hesab edilmemek şartıyla Hicrî takvime istinâd ettiği için doğru değildir. — «Fetret» devrinde saltanatlarını ilân edip Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar listesine giremeyen Süleyman ve Mûsâ Çelebiler sayılmamak şartıyla, Üçüncü Mehmet Osmanlı pâdişahlarının on üçüncüsü ve şehzâdeliğinde valilik eden pâdişahların sonuncusudur.

Üçüncü Mehmed'in anası Venedikli Safiyye-Sultan'dır : Bu yeni Vâlide-Sultan kocasının ölümünü büyük bir dikkatle gizlemiş, saraydaki nüfûziyle meşhur Harem-Kethudâsı Can-fedâ Hâtun'la Bâb-üs-Saâde ağası Macar Gazanfer Ağa'dan başka hiç kimseye ve hattâ Sadâret-Kaymakamı Ferhad Paşa ile diğer vüzerâya bile duyurmamış, yalnız Bostancı-başı Ferhad Ağa'yı Bâb-üs-Saâde Ağası vâsitasıyla dâvet ettirip bu büyük sırrı sırf ona tevdi ettirerek ve oğluna saltanat müjdeliyen bir mektup da yazarak derhal Mağnisa'ya göndermiştir : Ferhad Ağa'nın Pazartesi yahut Salı günü bir kaç Bostancı ile beraber hareket edip dört günde Mağnisa'ya vardığı rivayet edilir. Diğer bir rivâyete göre de Üçüncü Mehmet anasının mektubiyle beraber hükûmetten niçin arıza gelmediğini sormuş, Ferhad Ağa henüz hükûmet erkânına haberleri olmadığından bahsetmiş ve şehzâdeyi büsbütün te'min için Safiyye-Sultan'ın gönderdiği bir gümüş tası da takdim etmiştir : Bu tas, Sultan Mehmet Mağnisa'ya giderken anasının kendisine emniyet âlameti olarak günün birinde gönderceğinden bahsettiği tas olduğu için, şehzâdenin onu görünce artık emin olduğundan bahsedilir; bununla beraber biraz sonra vüzerâdan İbrahim Paşa, Sultan Murad'ın ölümünü duyup Sofu-Osman Ağa ismindeki ağasıyla Mağnisa'ya bir arıza gönderdiği gibi, Sadâret-Kaymakamı Ferhad Paşa da işi anlıyarak bir tâziye ve bir tebrik tezkiresiyle o da bir ağasını göndermekte kusur etmemiştir! — Bu tarihten yirmi sene evvel babası Üçüncü Murad'ın yaptığı gibi Üçüncü Mehmet de kışın en şiddetli zamanında Mağnisa'dan Mudanya'ya gelmiş ve orada «Kır-

kık-Ali-Reis» isminde bir kapdanın iki kadırgasını maiyyetiyle beraber işgal edip İstanbul'a hareket etmiştir : Sultan Mehmed'in en mühim maiyyet erkânı içinde lalası Mehmet Bey'le Emir-âhûru Ahmed Ağa'dan bahsedilir. — Saltanat müjdesini götüren Ferhad Ağa yirmi bin altın bahşişle Mısır eyâletine nâil olmuşsa da «kayd-i hayât», ile Bostancı-başlıkta kalmayı tercih etmiştir. Yeni pâdişahın «beyn-es-salâteyn», yâni kuşluk vakti veyahüt «salâ vaktinde», yâni öğle üzeri İstanbul'a gelip Saray-burnunda karaya çıktığı rivayet edilir. İşte o sırada toplar atılarak saltanat tebeddülü ilân edilmiş ve Cuma namazında da bütün câmilerde hutba Üçüncü Mehmet nâmına okunmuştur. — Vüzerâ, Ulemâ ve diğer devlet erkânı Cuma namazından sonra ve bir rivayete göre namaz esnâsında mâtem kıyâfeleriyle saraya gelip «meydân-ı Divanda» tahta cülûs eden pâdişaha biat etmişlerdir : İlk biat eden, Üçüncü Murad'ın hocası olduğu için «Hâce-i-Sultânî» denilen ve Yavuz'un meşhur nedimi Hasan-Can'ın oğlu olan «Tâc-üt-tevârih», müellifi Hoca-Sa'düddin Efendi'dir. Üçüncü Mehmet «halîm», «selîm», «kerîm», «edîb» ve «vakuur», gibi vasıflarla anılır ve bilhassa «evkaat-ı hamsede cemâate müdâvim» olduğundan bahsedilerek Hazret-i Peygamberin ulu adı anıldıkça ayağa kalkacak kadar dindâr olduğu rivayet edilir. Diğer bir hususiyeti de her türlü tezvîrâta kolayca inanacak kadar saf yürekli olmasıdır. — Bütün eski Osmanlı şehzâdeleri gibi zamanının en büyük âlimleriyle şâirlerinden çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye gördüğü ve bilhassa edebî kültürünün genişliği muhakkaktır. Şiirde «Adlî» mahlasını kullanan Üçüncü Mehmed'in :

Yokdurur zulme rızâmuz adle biz mâillerüz
Gözlerüz Hakkun rızâsın emrinê kaailerüz
Arifüz âyine-i âlem-nümâdur gönlümüz
Rûzgârın cünbüşünden sanmayun gaafilertüz
Pûte-i aşk içre «Adlî» kal idelden kalbimüz
Gıl-u-gışdan hâliyüz âlemde sâfi-dillerüz

mısrâlarından anlaşılacağı gibi pürüzsüz ve samimî bir şiir dili vardır. Fakat idare ve askerlik sâhalarında Kanunî'ye kadar devam eden ilk büyük Osmanlı pâdişahlarıyla ölçülebilecek bir şahsiyyet değildir : Bununla beraber, babası Üçüncü Murad ve dedesi İkinci Selim gibi harb cephelelerine râğbet etmediği için İstanbul'dan ayrılmamış değildir; Kanunî'ye kadar devam eden bizzat sefere iştirâk an'anesini canlandırmış, ordunun başına geçmiş ve mühim bir kale fethedip büyük bir meydan muharebesi kazanarak saray atâletinden silkinip çıkmış olmak gibi büyük bir meziyyet ve gayret sâhibidir.

Üçüncü Murad'ın tabutu ikindi namazından sonra Harem'den çıkarılıp Vüzerâ ve Ulemâ tarafından karşılanmış, sarayda «Helvahâne» önünde kurulan bir «tahtabend», üzerine konulmuş, Üçüncü Mehmed'in de iştirâk ettiği cenâze namazını Sultan Murad'ın vasiyeti mucibince Hoca-Sa'düddin Efendi'nin kıldırması lâzımgeldiği halde, ondan evvel gelmiş olan Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde Mehmet Efendi'nin kıldırması bu iki büyük âlim arasında ihtilâfa sebep olmuş, namazdan sonra cenâze Ayasofya'daki İkinci Selim türbesinin yanında hazırlanan mezara defnedilip sonradan üzerine ayrı bir türbe yapılmıştır).

28 Kânunusâni = 17 Cumâdâ-l-ûlâ, Cumartesi : İdâm edilen on dokuz şehzâdenin cenâze merâsimi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «15/16 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz gibi, kadınlara çok düşkün olan Üçüncü Murad'ın 100, 102, 115 ve hattâ 130 evlâdı olduğundan bahsedilir : Bunların büyük bir kısmı babalarının hayatında ölmüş olduğu için, Üçüncü Mehmet tahta çıktığı zaman 19 erkek ve 21 yahut 24 veyahüt 26 ve bir rivayete göre de 27 kızkardeşi kalmıştır! Tabii bu 19 şehzâdenin mevcudiyeti, Fâtih devrindenberi tatbik edilmekte olan «Kanun-nâme-i Âl-i-Osmân»ın saltanat kavgalarını önlemek için konulan «Nizâm-ı âlem» maddesine

mugayirdir! İşte bundan dolayı, ancak dördü yetişkin olduğu halde diğer on beşinin ekserisi «ana kucağından» alındığında ittifak edilen bu «Kanun-nâme» şehidleri bir rivayete göre 16/17 Cumâda-ı ülâ = 27/28 Kânunusâni Cuma-Cumartesi gecesi ve ikinci bir rivayete göre de işte bu Cumartesi günü saray dilsizlerine boğdurularak idâm ettirilmişlerdir: O sırada İstanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydine göre Vüzerâ, Ulemâ vesair devlet erkânı seher vakti mâtem elbiseleriyle saraya gelip dizilmiş, şehzâdelerin idâmından evvel servi ağacından 19 tabutla bütün cenâze levâzımı hazırlanmış ve ancak ondan sonra dilsizler o fecî işlerini «bi-cürm-ü-günâh» şehzâdelerle analarının vâveylâları içinde yapıp bitirmişlerdir! Yetişkin şehzâdelerin mukavemet edip cellâtlarıyla boğuşdukları rivayet edilir: Üçüncü Murad'ın cülûsunda idâm edilen beş kardeşi için 1574—982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Bu seferki 19 şehidin tabutları alel-usul şallar, kavuklar ve murassâ sorguçlarla süslenerek sarayın mutbak kapısından Helva-hâne kapısına kadar sıralanan 19 tahtahende konulmuş, Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde Mehmet Efendi sırayla her birinin cenâze namazını kıldırarak ve ondan sonra saraydan çıkarılan bu «Nizâm-ı âlem» kurbanları cümle âlemin feryad ve figanları içinde Ayasofya'ya götürülüp bir gün evvel defnedilen babaları Üçüncü Murad'ın ayak ucunda hazırlanan 19 mezara defnedilmişlerdir! — Naîmâ'ya göre dört yetişkin şehzâdenin isimleri Mustafa, Bâyezid, Osman ve Abdullah'dır: Solak-zâde'de hepsinin isimleri vardır. En büyükleri olan «Sultan Mustafa», nın babası öldüğü zaman mukadder âkıbetini sezmiş ve hattâ bu hissini şu beyitle ifade etmiş olduğundan bahsedilir:

Nâsiyemde kâtib-i kudret ne yazdı bilmedüm
Ah kim bû gülşen-i âlemde herkız gülmedüm

Bilhassa Garp menbâlarında ikinci bir fâciadan daha bahsedilir: Hammer'e göre idâm edilen şehzâdelerin yetişkinlerinden ikisinin câriyelerinden yedisi gebe olduğu için denize atılarak karınlarındaki hânedan çocuklarıyla beraber izâle edilmişlerdir! «De la Croix»'nın rivayetine göre de Üçüncü Murad'ın odalıklarından on câriyenin gebeliklerinden şüphe edildiği için denize atılmışlardır! Osmanlı menbâlarında bu fâciaya pek temâs edilmese de, Selânikî-Mustafa Efendi Üçüncü Murad'ın yedi gebe câriyesini bütün Harem mensuplarıyla beraber Yeni-saray'dan Eski saray'a nakledilmiş gösterir; her halde Hammer'le De la Croix'nın bahsettikleri câriyeler işte bunlar olsa gerektir. — Üçüncü Murad'ın kızlarıyla kadınları Eski-saray'a nakledilmiş ve kızların bir kısmı evlendirilmiş, bir kısmı da bir hastalık salgınında ölmüştür. — Bütün bu fâcialar içinde yeni pâdişahın iyi bir hareketi vardır: Üçüncü Murad devrinde sarayı dolduran ve devlet işlerine bile karışan maskaralar, cüceler ve dilsizler kâmilten def'edilip ekserisi Mısır'a sürülmüştür. — Aşağıda 1603-1011 vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına da bakınız).

16 Şubat = 6 Cumâda-ı-lâhire, Perşembe : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın azliyle Ferhad Paşa'nın ikinci sadâreti ve serdârlığı.

(Bu değişikliğin sebebi, Sinan Paşa'nın cephede ve gözden uzakta bulunmasından istifâde eden Sadâret-Kaymakamı Arnavut-Ferhad Paşa'nın yeni pâdişaha yaptığı ustalık telkinlerde gösterilir; Ferhad Paşa aynı zamanda ordu serdârlığına da tâyin edilerek bir an evvel hareket emrini de almıştır: Aşağıda bu sene vukuâtının «27 Nisan» fıkrasına da bakınız. — Bu tebeddülde Üçüncü Murad'ın Sinan Paşa'daki «Mühr-i-atik» ini istirdâdada bir adam gönderilmiş ve Üçüncü Mehmed'in «Mühr-i cedid», i de Ferhad Paşa'ya verilmiştir. — Saltanat tebeddülünden dolayı Sinan Paşa İstanbul'daki vekili ve rakibi Ferhad Paşa'yı yeni pâdişahın gözünden düşürmek üzere Belgrad'dan İstanbul'a «can atup gelürken» azliyle eski menfâsı olan Malkara'ya nefyi irâdesini yolda almış, buna

rağmen Halkalı'ya kadar gelip Avusturya seferi hakkında mâruzâtta bulunmak istediğini arzetmişse de Vezir-i-a'zamdan başka kimsenin pâdişaha devlet işleri hakkında mârûzâtta bulunmak salâhiyetini hâiz olmadığından bahsedilerek ricâsı reddedilip Malkara'ya sevkolunmuştur. — Koca-Sinan Paşa'nın bu üçüncü sadâreti 1593 = 1001 senesi 28 Kânunusânî = 24 Rebî'ül-âhîr Perşembe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 1 sene, 11 ay, 19 gün sürmüştür. — Ferhad Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarda 1591 = 999 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına bakınız).

22 Nisan = 12 Şa'ban, Cumartesi : Eski Vezir-i-a'zam Sinan Paşa'nın teşvikiyle Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa'ya karşı Sipahî patırdısı.

(Bu ısyan hareketini yapanlar, Ferhad Paşa'nın Şark serdârlığı zamanında Gence muhafazasında üç sene kalmak şartıyla Sipâhilik va'dettiği Kul-oğullarından İstanbul'a gelmiş olanlarla bunlara iltihak eden Sipâhilerdir : Ferhad Paşa Dîvan'dan sarayına dönerken on bin kadar gösterilen bu askerler artık isimlerinin «deftere geçirilmesi»ni ve ulûfe verilmesini istemişler, Paşa'dan ulûfelerinin cephede verileceği şeklinde bir cevapla bir takım sert sözler işitince büsbütün azmışlar ve ertesi gün dağıtılan ulûfeyi almayıp Ferhad Paşa'nın başını isteyince pâdişahın emriyle Yeniçeriler tarafından hücumla uğrayıp dağıtılmışlardır. — Ferhad Paşa bu patırdının Malkara'dan İstanbul civarındaki çiftliğine gelmiş olan Sinan Paşa tarafından tertib edildiğini arz ederek rakibinin gözlerine mil çekilmesi hakkında bir irâde istihsâl etmişse de, böyle bir bid'atın korkunç âkibetlerinden bahsederek kendi taraftarlarının nasihatlerini dinliyerek irâdeyi geri aldırılmış ve rakibinin tekrar Malkara menfâsına iâdesiyle iktifâ etmiştir. — Avrupa cephelerinde Osmanlı şehirleri düşman orduları tarafından yakılıp yıkılırken mevkilerinden başka bir şey düşünmeyen devşirme vezirlerin birbirleriyle uğraşıp İstanbul sokaklarında askeri ısyanlar çıkartmaları devlet bünyesinin ne kadar bozulduğunu gösteren çok acı bir vaziyet demektir).

27 Nisan = 17 Şa'ban, Perşembe : Eflak seferine çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın İstanbul'dan Davudpaşa karar-gâhına geçişi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Sipâhî ısyânının çıktığı gün askerin galeyânından evvel akdedilmiş olan Dîvan ictimâında Avusturya cephesinden evvel Eflak ve Boğdan ısyanlarının tenkili kararlaştırılmış ve işte bu karar üzerine Ferhad Paşa bu gün şehirden Davudpaşa'da kurulan karargâhına geçmiştir : Erdel, Eflak ve Boğdan ısyanları için yukarda 1594 = 1003 vukuâtının «5 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Sadâret-Kaymakamlığı ikinci vezir Dâmâd-İbrahim Paşa'ya verilmiştir. — Ferhad Paşa'ya İstanbul'dan verilen asker, Zağarcı-başı kumandasında on bin Yeniçeriden ibarettir : Bundan başka Paşa'nın hareketinden evvel on ka-ırgayla Varna ve Tuna üzerinden Ruscuğa top vesair mühimmat da gönderilmiştir ve tabii Ferhad Paşa'ya ayrıca kuvvet yetiştirileceği de va'dedilmiştir).

1 Mayıs = 21 Şa'ban, Pazartesi : Ferhad Paşa ordusunun Davudpaşa'dan Edirne'ye hareketi.

(Serdâr-ı-Ekrem Çorlu'dan itibaren muhtelif menzillerde «Kul-karındaşı», ismiyle asker tophiyarak ilerlemiştir).

12 Mayıs = 3 Ramazan, Cuma : Ferhad Paşa'nın Edirne'ye muvâsalatı.

(Burada on gün «Oturak» emredilmiştir. — Ferhad Paşa yollardan pâdişaha arzı-zalar gönderip kuvvet yetiştirilmesini istemiş ve düşman tahşidâtı hakkındaki istihbârâtını üstüste bildirmişse de, kendisi İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Sinan Paşa tarafdarlarının oynadıkları menfi roller bütün bu teşebbüslerinin neticesiz kalmasına sebep olmuştur : Muhtelif menbâların ittifakla rivayetine göre Koca-Sinan Paşa Malkara menfâsından İstanbul'daki vüzerâyâ binlerce altın rüşvet göndererek bir çoğunu ve bilhassa Sadâret-Kaymakamı Dâmâd-İbrahim Paşa'yı elde etmiştir : Pâdişah Ferhad Paşa'ya yardım yetiştirilmesini emrettikçe evvelâ hazırlık yapıldığından bahsedilerek idare edilmiş ve nihayet kat'i irâdeler çıkınca İbrahim Paşa askerin Ferhad Paşa'yı sevmediğinden ve onunla harbetmiyeceğinden dem vurarak ustalıkla telkinlerle Üçüncü Mehmed'i Ferhad Paşa'dan soğutup Sinan Paşa lehine çevirmiştir : İşte bu acıklı vaziyetten de anlaşılacağı gibi, Devşirmelerin yüreklerinde harb hâlinin cephe kudsiyyeti duygusundan eser bile yoktur).

14 Mayıs = 5 Ramazan, Pazar : Eflak ve Boğdan'ın imtiyazlı voyvodalık vaziyetlerine nihayet verilerek vilâyet hâline getirilip valiler tâyin edilmesi.

(Bu tarihe kadar imtiyazlı birer prenslik şeklinde idare edilen ve Osmanlı menbâlarında «Memleketeyn = İki-memleket, İki-beylik» denilen Eflak ve Boğdan'ın hukukî ve siyasî vaziyetleri için birinci ciltte 1416 = 819 vukuâtının ikinci, 1462 = 866 vukuâtının birinci ve 1484 = 889 vukuâtının «1 Mayıs» ve «9 Ağustos» fıkralarıyla ikinci ciltte 1538 = 945 vukuâtının «21 Eylül», fıkrasına bakınız. — Eflak ve Boğdan'ın doğrudan doğruya vilâyet hâline getirilip her birine bir vali tâyin edilmesi, yukarda 1594 = 1003 vukuâtının «5 Teşrinisânî» fıkrasında gördüğümüz isyanlarından dolayıdır. — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa Edirne'deyken takarrür eden bu yeni vaziyet üzerine eski Şirvan valisi Ca'fer Paşa «Boğdan/Kara-Boğdan = Moldava» valiliğine, sâbık Yeniçeri-ağası ve Anadolu beylerbeyi Satırcı-Mehmet Paşa «Eflak = Valachie» beylerbeyliğine ve Yenişehir sancak-beyi Mehmet Bey de Eflak-Boğdan Defterdarlığına tâyin edilip bu paşalara 12 bin asker toplamaları emredilmişse de, harb hâlinde dolayı bu vilâyet teşkilâtı tatbik edilememiştir. — Bu sırada Eflak prensi «Mihai = Mihal», Rusçuk, Zistovo = Zıştova, Tutrakan, Silistre, Hirsova, İbrail, Yerköyü = Giurgio, Kilya = Kili, Akkerman ve Isakçı taraflarını kan ve ateş içinde bırakmakta, Müslüman ahâli dağlara kaçmakta veyahut Tuna'nın heri yakasına can atmakta, kadınlarla çocuklar esir olmakta ve binlerce nüfus telef olup gitmektedir. — Bu sıralarda Eflak voyvodası Mihail'in müttetikleri olan Avusturyalılarla Erdellilerden yardım kuvvetleri alarak yetmiş bin kişilik bir ordu topladığı haber alındığı için, İstanbul'dan tekrar istimdâd edilmiştir : Yukarda bu sene vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1 Temmuz = 23 Şevvâl, Cumartesi: Prens Mansfeld'in Usturgon muhâsarası.

(Türklerle karşı hareket eden imparatorluk ordularının Baş-kumandanı olan Mansfeld'in emrinde Almanya, Avusturya, Macaristan, Bohemya, İtalya ve Belçika'nın en meşhur asilzâdeleri toplanarak Osmanlı menbâlarına göre elli bin piyâde ve yirmi bin suvâriden mürekkebin yetmiş bin kişilik bir Hristiyan ordusu Türk idaresindeki Macaristan'ın Usturgon = Gran kalesini bu gün muhâsaraya başlamıştır : Osmanlı menbâlarında bu düşman ordusunun mevcudunu

50, 60, 70 ve 80 bin gösteren muhtelif rivayetlere tesadüf edilir : 70 bin rakamı en kuvvetli rivayete göredir. — Bundan evvel Avusturyalıların kaldırmak mecburiyetinde kaldıkları ilk Usturgon muhâsarası için yukarda 1594 = 1002 vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Usturgon sancak-beyliğinde Kara-Ali Bey vardır : Aşağıda bu sene vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına da bakınız. — Bu muhâsaranın «2 Temmuz = 24 Şevvâl Pazar» günü başlamış olduğu hakkında da bir rivayet vardır).

7 Temmuz = 29 Şevvâl, Cuma : Cephede bulunan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın azli ve Koca-Sinan Paşa'nın dördüncü sadâreti.

(Ferhad Paşa'nın böyle birdenbire azli, Malkara menfâsında bulunan rakibi Sinan Paşa'nın İstanbul'daki taraftarları vâsitasıyla çevirdiği entrikalardan dola-yıdır : Yukarda bu sene vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Tâyin haberi bu gün Malkara'ya gönderilmiş, Sinan Paşa hemen İstanbul'a gelip 8 Temmuz = 1 Zülka'de Cumartesi işe başlamıştır : Zülka'denin birinde gelip ikisinde işe başladığı hakkında daha zayıf bir rivayet de vardır. — Ferhad Paşa'nın bu ikinci ve sonuncu sadâreti bu senenin 16 Şubat = 6 Cumâda-l-âhire Perşembe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 4 ay, 19 gün sürmüştür : Bununla beraber, kendisi Rusçuk'da azlinden haberdar olmadığı için henüz ordu başında serdârlık vazifesine devam etmektedir. Mührün istirdâdıyle Sinan Paşa'ya teslimi için aşağıda bu sene vukuâtının «29 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Ferhad Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarda 1591 = 999 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına, idâmı için aşağıda 1595 = 1004 vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına ve Sinan Paşa'nın ilk üç sadâreti için de 1580 = 988 vukuâtının «25 Ağustos», 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan» ve 1593 = 1001 vukuâtının «28 Kânunusâni» fıkralarına bakınız).

8 Temmuz = 1 Zülka'de, Cumartesi : Rusçuk'da Tuna üzerine köprü kurulmaya başlaması.

(Serdârın «Şevvâl evâhîrinde = Temmuz başlarında» Rusçuğa gelip evveliden hazırlanan «Dunbaz gemileri», ve kerestelerle bu gün büyük bir köprü kurdur-miya başladığı ittifakla rivayet edilir : Bu köprü Rusçuk'la Yerköyü arasında-dır. — Bu sırada Ferhad Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz azlinden henüz ha-berdar değildir).

10 Temmuz = 3 Zülka'de, Pazartesi : Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa'nın esirler ve kesik başlarla orduya iltihâkı.

(Sokullu-oğlu Hasan Paşa serdârın Rusçuğa gelişinden biraz evvel Vidin üzerine yürüyen âsilerin bir fırkasını mağlûb ederek bu gün beş yüz esirle dört bin kelle getirip gelmiştir).

16 Temmuz = 9 Zülka'de, Pazar : Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın cepheye gitmek üzere İstanbul'dan Davudpaşa'daki karargâhına geçmesi.

(Sinan Paşa selefının serdârlığını da uhdesine alarak bu gün pâdişaha veda et-tikten sonra Rusçuğa gitmek üzere ale-l-usul Davudpaşa'daki karargâhına çıkmıştır).

18 Temmuz = 11 Zülka'de, Salı: Sinan Paşa'nın Davudpaşa'dan Rusçuğa hareketi.

(Hammer «17 Ağustos» tarihinde hareket ettiğinden bahsederse de doğru değildir; Hattâ bu tarihi kaydetmeden biraz evvel Temmuz içinde Sinan Paşa'yı yolda göstermiş olduğu için kendikendini nakzetmiş demektir. — Bu sırada Karadeniz ve Tuna yoluyla Rusçuğa yedi kadirga dolusu top ve mühimmat da gönderilmiştir. — Yeni Sadr-ı-a'zamın cepheye hareketi üzerine İstanbul'da Sadâret-Kaymakamlığına evvelce de bu vazifede bulunmuş olan ikinci vezir Dâmâd-İbrahim Paşa tâyin edilmiştir : Yukarda bu sene vukuâtının «27 Nisan» fıkrasına bakınız).

28 Temmuz = 21 Zülka'de, Cuma : Koca-Sinan Paşa'nın Edirne'den ileri hareketi.

(Şam Yenîçerileri Serdârın maiyyetine burada iltihak etmişlerdir; bunlar daha evvel İstanbul'a gelmişlerse de, Sinan Paşa'nın emriyle selefi Ferhad Paşa'ya karşı sevk edilmiş oldukları için, Edirne'ye işte o vazifeden dönüp geldikleri anlaşılmaktadır : Bu mesele için aşağıda 1595 = 1004 vukuâtının «19 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

29 Temmuz = 22 Zülka'de, Cumartesi : Ferhad Paşa'dan alınan «Mühr-i-Hümâyûn» un Sinan Paşa'ya teslimi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz tebeddül üzerine sadâret mührünün Ferhad Paşa'dan istirdâdı için Kapucular-Kethudâsı Ahmed Ağa Rusçuğa gönderilmiş, fakat Ferhad Paşa azlini daha evvel haber alıp mührü Rusçuk'da bulunan Eflak beylerbeyi Satırcı-Mehmet Paşa'ya teslim ederek İstanbul'a hareket etmiş olduğu için, mühür işte ondan alınıp bu gün Sinan Paşa'ya getirilmiştir : Aşağıda 1595=1004 vukuâtının «19 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

4 Ağustos = 28 Zülka'de, Cuma : Dört gün süren Usturgon muharebesinin birinci günü.

(Hıristiyan müttefikler ordusunun Usturgon = Gran kalesi muhâsarası için yukarda bu sene vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu muhâsarayı idare eden imparatorluk Baş-kumandanı Prens Mansfeld'in 70 bin kişilik ordusuyla Budin üzerine yürüyeceği hakkında bir şâyia çıkmış ve yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa Eflak cephesinde meşgul olduğu için Avusturyalıları karşı «Macar serdârlığı»na tâyin etmiş olduğu korkak oğlu Mehmet Paşa da işte bu şâyiaya kapılıp Usturgon'a yardım etmemiş, bir ay kadar Budin'de vakit geçirip düşman ordusunu beklemiş ve bu müddet zarfında Usturgon'un dış-kalesiyle barut deposu ve su hazinesi düşman eline geçtiği için Türk askeri iç-kalede müdâfaa vaziyetine geçmiştir! Bu sırada iç-kalede bir bardak suyun bir altına satıldığı ve yaralıların susuz öldükleri rivayet edilir! Bu felâkete korkaklığınan dolayı sebep olan ve Osmanlı menbâlarında «Muhannes», «Muhannes ibni muhannes», «Menhüs ibni menhüs», «Cebân» ve «Cebân» gibi sıfatlarla tavsif edilen Sinan-Paşa-zâde Mehmet Paşa'nın ilk harb kaçaklığı için yukarda 1594 = 1002 vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız. — O sırada bizzat orduca bulunan ve Usturgon meydan muharebesine de iştirâk eden müverrih Peçevi-İbrahim Efendi'nin kaydine göre Sinan-Paşa-zâde'nin maiyyetinde Budin beylerbeyi Sofu-Sinan Paşa, Tımışvar beylerbeyi Mihalıçlı-Ahmed Paşa, Szigetvar beylerbeyi Tiryâki-Hasan Paşa, Haleb beylerbeyi Çerkes-

Mahmud Paşa ve Yanık beylerbeyi Arnavut-Osman Paşa toplanmış, fakat bunların emrindeki askerin mecmûu ancak 10 bini bulabilmiştir. Bâzı Osmanlı menbâlarındaki 30 bin rivayeti doğru değildir. — Korkaklığı kadar şımarıklığıyla da meşhur olan Sinan-Paşa-zâde işte bu küçük kuvvetle yedi misli bir düşman ordu-suna karşı hareket emri verdiği için «mukaabele-i düşmende olan dağa arka virüp, tâciz hareketleriyle iktifâ ederek mahsurların yükünü hafifletmiye karar verilmiştir. Müneccim-başı'ya göre Yanık beylerbeyi Osman Paşa çarhacı tâyin edilip bir kaç esir alarak düşmanın vaziyetini öğrenmiş ve ona göre bâzı münâsih tedbirler tavsiye etmişse de, ordunun başında bir başbelâsına benziyen Sinan-Paşa-zâde «kabul itmeyüp gazab-âlûd cevâblar virmeğe» Osman Paşa çâresiz kalıp sükût etmiştir! — Dört gün süren bu mâcerânın cereyan sahnesi, Usturgon civârındaki Straszaberg ve Georgenfeld mevkilerinin arasındaki sâhadır. — Hammer bu harbi «4 Ağustos = 28 Zülka'de Cuma» gününe müsâdif gösterdiği halde Osmanlı menbâlarında «1 Zühicce = 7 Ağustos Pazartesi» tarihine tesadûf edilir : Her halde bu zâhîrî ihtilâfın sebebi, Hammer'ın ilk günü esas ittihâz etmesine mukabil Osmanlı menbâlarında harbin bozgunla neticelendiği dördüncü gün tarihinin ilk gün gibi kaydedilmiş olmasından ibaret olsa gerektir. — Vak'ada bizzat bulunan Peçevî, o gün düşman ordusundan ancak üç dört alay atlı çıktığından bahsederken neticeyi şöyle anlatır :

«Bir âli savaş itdük emmâ ancak, kırk elli kâfir hâk-i helâke düştü». Bu ilk müsademedен sonra düşman alayları ordu merkezlerine çekilmişlerdir).

5 Ağustos = 29 Zülka'de, Cumartesi : Usturgon muharebesinin ikinci günü.

(Vak'anın şahidi olan Peçevî bu ikinci günün sükûnetini de şöyle anlatmaktadır : «... Yine mukaabele-i düşmene varduk ve gördük ki düşmen alayların bağlamış, [= İstabur : Müstahkem ordugâhl] hendeğinden içertüde durur ve yayasını kat kat idüp hendek kenârına dizüp taburun kurar. Bir âdem taburdan taşra vaz'-ı kadem itmedi».

Bu düşman tertibatının karşısında Macar serdârıhğı ünvânını bir süs gibi taşıyan Sinan-Paşa-zâde'nin seyirci kaldığı anlaşılmaktadır : Yalnız Naimâ'ya göre Yanık valisi Osman Paşa «Küffâra hücum idüp aldığı Ciğerdelen kal'asın bırakmış», yâni, istirdâd etmiştir).

6 Ağustos = 30 Zülka'de, Pazar : Usturgon muharebesinin üçüncü günü.

(Harbe iştirâk eden Peçevî bu üçüncü günden hiç bahsetmeyip dördüncü güne geçtiği halde, diğer menbâlarda üçüncü gün sükûnetle geçmiş gösterilmektedir).

7 Ağustos = 1 Zühicce, Pazartesi : Usturgon muharebesinin dördüncü günü, «Macar-Serdârı» denilen Baş-kumandan Sinan-Paşa-zâde Mehmet Paşa'nın korkusundan kaçması üzerine ordunun bozulması.

(Bu felâket gününü gözleriyle gören Peçevî o günkü muharebenin nasıl başladığını şöyle anlatır :

«Dördüncü gün alaylarımızı tertib idüp varduk; serdârimız olacak yâdgâr bir ârızî cür'et tahsil idüp tearruk itmiş; meger ziyâde gevirmiş; hemen at arka-

sında, alay yüzünde istifrag itmeğe başladı! Görenler, işidenler egerçi seng-i ta'n ile taşıladı, emmâ çi fâide? kendüsün yitürmüş, ne söyledigin bilür ve ne kabâhatin fehm kılur! Heman :

— Yürüsünler!

diyü müteâkıben merhûm efendimüz Mehmet Paşa'ya ve Osman Paşa'ya çavuşlar gönderürdü. Egerçi :

— Meterisün her biri hendek ile mahdûd birer tabya idüğü zâhirdür ve atlu asker üzerine varmak müyesser degüldür!

didiler, lâkin Osman Paşa :

— Bu seffihün sözün işitmekden ölmek yeğ!

diyüp yürüdü; biz dahî Anadolu alayı ile ta'kib itdük...

Peçevî'nin bu izahına göre, kendi korkaklığını çok iyi bilen Sinan-Paşa-zâde biraz cesaretlenmek için «Tearruk itmiş», yâni rakı içmiş, fakat fazla kaçırdığı için atının üstünde ve bütün askerin gözü önünde kusmuş ve her kes lânet okurken o sarhoş devşirme dölü tabyalardaki düşman piyâdesine karşı suvâri hücumu yapılmasını emretmiştir! Osmanlı inhitâtının en büyük ve en müdhîş sebebi işte bu devşirme fâcialarında aranmalıdır.

Hücum emrini alan Osmanlı atlıları «Tepedelen» mevkiine vardıkları zaman düşmanın bir yaylın ateşile karşılaşmış, Yanık beylerbeyi Osman Paşa vuruşa vuruşa şehid düşmüş ve o kol işte bunun üzerine bozulup bir çok insan ve hayvan telef olmuştur. Peçevî-İbrahim Efendi'nin bizzat iştirâk ettiği diğer bir kolun muvaffakiyetli hareketini yiğit müverrih şöyle anlatır :

«... Tuna yalısında olan iki tabya ki meterisleri idi, anlara teveccüh itdük; Usturğon'dan bir iki yüz tüfenk-endâz çıkup üzerlerine maan sürdük ve ol tabyaların fethitdük : İçinde olan küffâr kimi maktûl, kimi gark-ı âb oldu; kimine dahî donanması yetişüp bâis-i necât oldu...»

O sırada Mihaliçli-Ahmed Paşa ile Sofu-Sinan Paşa da üst taraftaki tabyalara saldırlırken, «Serdâr-ı-bî-âr» Müneccim-başının tâbiriyle «bilâsebeb», Kâtib-Çelebi'ye göre «iki asker birbirine karışmağa karîb olup top ve tüfenk atılırken Serdar-ı bed-kâr askeri sındı sanup» ve Edirneli-Mehmed'e göre de «Avret gibi şaşup» Budin'e doğru «etbâiyle yüz», döndürerek dolu-dizgin kaçmıya başlamış ve Peçevî'nin tâbiriyle «Serdâr-ı yâdgâr ol hinde ki kaçar, aslâ ardına bakmaz ve Budun'a varmayınca atının dizginin çekmez» olmuştur! Düşman tabyaları işgal edilmek suretiyle bir zafer başlangıcı belirdiği sırada Baş-kumandanın irtikâb ettiği bu alçaklık Osmanlı askerinin derhal bozulmasına sebep olmuş, zavallı Peçevî bir köşede durup kaçanlara hitâben :

— Allah'dan korkun! A'dâ sizi komaz, kaçman!

diye bağırıp çağırmissa da söz geçirememiş, Szigetvar'ın kahramanlıklarıyla meşhur valisi Tiryâkı-Hasan Paşa boş kalan karargâhtaki târihi toparla en kıymetli eşyaları arabalarla Budin'e sevk etmiştir.

Müneccim-başu bu günkü muharebenin «Kal'aya bir mîkdâr imdâd» sokabilmek için açılmış olduğundan bahsederse de, vak'ada bizzat bulunan Peçevî'nin daha doğru olan ifâdesine göre şehid olanlarla kaçanlardan arta kalan 1400 atlı Budin'e doğru yola çıkmış, fakat düşman her tarafı çevirdiği için kaleye girmekten başka çâre bulunamamıştır : Bu askerin başında Sokullu âilesinden olan Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa ile Kızıl-Ahmedlülerden, yâni İsfendiyâr-oğullarından meşhur Şemsi Paşa'nın oğlu olan Bolu sancak-beyi Mahmud Paşa vardır ve hattâ Peçevî-İbrahim Efendi de beraberdir. — Hammer'e göre o günkü bozgundan sonra Osmanlı karargâhında kıymetli kumaşlardan yapılmış bin beş yüz çadır, otuz dokuz top, yirmi yedi bayrak ve daha bir çok kıymetli eşyâ kalmış ve bütün bunlar düşman eline geçmiştir! — Bu tarihten 2 sene, 1 ay evvel ilân edilmiş olan bu uzun Avusturya seferi Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın isrâiyle açılmış ve hattâ o «Muhannes», devşirme «Beç kralı», dediği Almanya ve Avusturya imparatorunu esir edip zencirler içinde İstanbul'a getireceğinden dem vurmak suretiyle sefer aleyhinde bulunanların «Kâfir» olacakları hakkında fetvâlar bile neşrettirmiş ve palavralarının binde biri nisbetinde bir

muvaaffakiyet gösterememiş olduğu halde, kendisinin Eflak cephesinde bulunmasından dolayı açık kalan Macaristan cephesinin mukadderâtını korkaklığıyla meşhur bir harb kaçağı olan o sefil oğlunun eline bırakması apaçık bir ihânetten başka bir şey değildir: Koca-Sinan'ın palavralarıyla küfür fetvâları için yukarda 1593 = 1001 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız).

11 Ağustos = 5 Zülhicce, Cuma : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın Ruscuk'daki ordu karargâhına muvâsalatı.

(Bu seferki dördüncü sadâreti üzerine Serdâr-ı-Ekremlîği de uhdesine alarak selefi Ferhad Paşa'nın Ruscuk'da bıraktığı ordu merkezine hareketini yukarda bu sene vukuâtının «16 ve 18 Temmuz» fıkralarında gördüğümüz Sinan Paşa, İstanbul'dan Rucuğa yirmi dört günde gelmiş demektir: Bâzı menbâlarda da Ağustos başlarına tesadûf eden «Evâhîr-i Zülka'de,» de gelmiş gösterilir).

19 Ağustos = 13 Zülhicce, Cumartesi : Ruscuk'daki ordunun yeni kurulan köprüden Yerköyü'ne geçişi.

(Ferhad Paşa'nın serdârlığı zamanında kurdurmaya başladığı köprü için yukarda bu sene vukuâtının «8 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Yeni serdâr Sinan Paşa'nın yukarıki fıkra da gördüğümüz muvâsalatında ikmâl edilmek üzere bulunduğu bu büyük köprü Tuna'nın cenup sâhilindeki Rucuğu şimal sâhilindeki Yerköyü'ne bağlamaktadır. — Koca-Sinan Paşa'nın muvâsalatından bir kaç gün sonra inşaât ikmâl edildiği için, bu gün ordu Bükreş üzerine hareket etmek üzere yeni köprüden karşıya geçmiştir. — Umumiyetle «14 Zülhicce» tarihinden bahsedilirse de, burada gün ismine istinâden bir günlük fark tashih edilmiştir. — İstanbul'dan yedi kadirgayla gönderilen top ve mühimmat da bu gün Rucuğa çıkarılmıştır).

23 Ağustos = 17 Zülhicce, Çarşamba : Ordunun Yerköyü'nden Bükreş üzerine hareketi.

(Bâzı menbâlarda «18 Zülhicce» tarihine tesadûf edilirse de gün ismi «Çarşamba» gösterildiğine göre «17 Zülhicce,» olması lâzımgelir. — Sokullu'nun oğlu olan Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa Çarhacılığa, Eflak beylerbeyi Satırcı-Mehmet Paşa sağ kol, Sıvas beylerbeyi Haydar Paşa sol kol kumandanlığına tâyin edilmiş, Selânik ve Niğbolu beyleri de köprünün muhâfazasına me'mur olmuşlardır).

24 Ağustos = 18 Zülhicce, Perşembe : Kalugera muharebesi.

(Kalugera mevkii, Bükreş'e dört mil mesafede ağaçlıklar ve bataklıklarla kaplı bir boğazdır: Eflak ordusu, Serdâr Sinan Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı ordusunu işte burada karşılamış, Sinan Paşa o civârdaki meşe ormanını Yenîçerilerle tutup bir tepe üstüne de on top yerleştirdikten sonra Kalugera köprüsü civârındaki bataklıkta mevzi almış ve Eflak beylerbeyi Satırcı-Mehmet, Sıvas beylerbeyi «Haydar, Niğbolu beyi Hüseyin ve Şam beylerbeyi Ayas-Paşazâde Mustafa Paşaları da köprünün karşı yakasındaki düşman üzerine sevk etmiştir: Bu Mustafa Paşa, Serdâr Sinan Paşa'nın kardeşi Ayas Paşa'nın oğludur. — O gün sabahdan akşama kadar süren muharebede Türk askeri düşmandan on iki top almışsa da, harekât esnâsında bir bataklığa saplanan dört Paşa'dan yalnız Satırcı-Mehmet Paşa yaralı olarak kurtulup diğer üçü batıp git-

miş ve o sırada korkuya kapılıp kaçan Serdâr-ı-Ekrem Sinan Paşa da bir bataklığa saplanarak Peçev'nin ifâdesine göre :

«Serdâr-ı mağrûr atından dûr, kullarından mehcûr ve batağa batup piyâde ve meksûr, hayretinden gâh kalkup gâh durur, gâh oturup gâh yörürken»

«Deli-Hasan» isminde bir nefer sırtına alıp çıkardığı için «Bataklı-Hasan» diye şöhret bulmuştur. — Yukarda bu sene vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasında Usturgon muharebesinde nasıl kaçtığını gördüğümüz korkak oğlu «Muhannes-Mehmet Paşa», gibi bu «Serdâr-ı bi-âr» Sinan Paşa da ordunun mağlûbiyyetinden değil, sırf korkusundan kaçmak istemişse de bataklıklar bırakmadığı için kaçamamış ve işte bundan dolayı ordunun başında kalmıştır! — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu vak'a «17 Zülhicce»ye müsâdif gösterilirse de, «18 Zülhicce» de olduğu gün isminden anlaşılmaktadır; bununla beraber «Çarşamba»ya tesadûf ettiği hakkında da bir rivayet vardır).

24/25 Ağustos = 18/19 Zülhicce, Perşembe/Cuma gecesi : Osmanlı ordusundaki barut yüklerinin infilâkı üzerine korkuya kapılan Eflak ordusunun darmadağın kaçması.

(Türk ordusundaki barut yükleri bir Yenigerinin yaptığı kazâdan dolayı infilâk etmiştir : Hammer bunu bir düşman esirinin sükasdı gibi gösterir. Gece yüzüne olan bu şiddetli infilâk hem Osmanlı askeri arasında gürültülü bir kargaşalığa, hem Ulah ordusunda panik zuhuruna sebep olmuş, her iki taraf da baskına uğradığını zannetmiş ve bilhassa Ulahlar darmadağın kaçışımıya başlamış, âsi voyvoda «Mihai = Mihal», Bükreş üzerinden Transylvania = Erdel hududuna doğru kaçmış ve Serdâr Sinan Paşa da ertesi gün bu haberi alınca düşmanın bir hilesine hamlederek köprünün beri yakasına geçmiş, etrâfa akıncı kolları sahp iki gün orada beklemiştir).

26 Ağustos = 20 Zülhicce, Cumartesi : Ordunun Kalugeran'dan Bükreş üzerine hareketi.

(Akıncıların getirdikleri «dil»lerin ifâdesinden düşman ordusunun darmadağın çekildiği ve Prens Mihal'in de Bükreş'i yakıp yıktıktan sonra «Tergov'scht = Tergovişte» üzerinden Erdel dağlarına kaçtığı kat'i surette anlaşılınca, Serdâr Sinan Paşa yeniden kahramanlaşarak ileri harekete karar verip bu gün ordugâhını Kalugeran'dan Bükreş ovasına nakletmiştir).

28 Ağustos = 22 Zülhicce, Pazartesi : Bükreş'in işgali.

(Muzaffer bir fâtihten takınan «Serdâr-ı bi-âr», düşmanın yıkıp yaktıktan sonra boş bıraktığı «Bucuresti = Bükreş» şehrine bu gün büyük bir tantana ve debdebeyle girmiş ve İstanbul'a bunu bir zafer gibi göstermiştir!).

1 Eylül = 26 Zülhicce, Cuma : Bükreş'in câmiye tahvil edilen büyük kilisesinde kılınan ilk Cuma-namazından sonra toplanan Harb Meclisinde şehrin tahkimine karar verilmesi.

(Bükreş'in işgali üzerine bir yahut bir kaç kilisenin câmiye tahvil edilmiş olduğundan bahsedilir : Cuma-namazı büyük kilisede kılınmıştır. — Namazdan sonra toplanan harb meclisinde inşâsına karar verilen kalenin «kadimî kal'a yeri, olan «Aleksandira = Alexandru-Voyvoda'nın manastırı»nı tahkim suretiyle ya-

miş ve o sırada korkuya kapılıp kaçan Serdâr-ı-Ekrem Sinan Paşa da bir bataklığa saplanarak Pegevî'nin ifâdesine göre :

«Serdâr-ı mağrûr atından dîr, kullarından mehcûr ve batağa batup piyâde ve meksûr, hayretinden gâh kalkup gâh durur, gâh oturup gâh yörürken»

«Deli-Hasan» isminde bir nefer sırtına alıp çıkardığı için «Batakcı-Hasan» diye şöhret bulmuştur. — Yukarda bu sene vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasında Usturgon muharebesinde nasıl kaçtığını gördüğümüz korkak oğlu «Muhannes-Mehmet Paşa», gibi bu «Serdâr-ı bî-âr» Sinan Paşa da ordunun mağlûbiyyetinden değil, sırf korkusundan kaçmak istemişse de bataklıklar bırakmadığı için kaçamamış ve işte bundan dolayı ordunun başında kalmıştır! — Bâzı Osmanlı menbâlarında bu vak'a «17 Zülhicce»ye müsâdif gösterilirse de, «18 Zülhicce» de olduğu gün isminden anlaşılmaktadır; bununla beraber «Çarşanba»ya tesadûf ettiği hakkında da bir rivayet vardır).

24/25 Ağustos = 18/19 Zülhicce, Perşembe/Cuma gecesi : Osmanlı ordusundaki barut yüklerinin infilâkı üzerine korkuya kapılan Eflak ordusunun darmadağın kaçması.

(Türk ordusundaki barut yükleri bir Yeniçerinin yaptığı kazâdan dolayı infilâk etmiştir : Hammer bunu bir düşman esirinin sûikasdı gibi gösterir. Gece yüzüne olan bu şiddetli infilâk hem Osmanlı askeri arasında gürültülü bir kargaşalığa, hem Ulah ordusunda panik zuhuruna sebep olmuş, her iki taraf da baskına uğradığını zannetmiş ve bilhassa Ulahlar darmadağın kaçışmaya başlamış, âsi voyvoda «Mihai = Mihal», Bükreş üzerinden Transylvania = Erdel hududuna doğru kaçmış ve Serdâr Sinan Paşa da ertesi gün bu haberi alınca düşmanın bir hilesine hamlederek köprünün beri yakasına geçmiş, etrâfa akıncı kolları salıp iki gün orada beklemiştir).

26 Ağustos = 20 Zülhicce, Cumartesi : Ordunun Kalugeran'dan Bükreş üzerine hareketi.

(Akıncıların getirdikleri «dil»lerin ifâdesinden düşman ordusunun darmadağın çekildiği ve Prens Mihal'in de Bükreş'i yakıp yıktıktan sonra «Tergov'scht = Tergovişte» üzerinden Erdel dağlarına kaçtığı kat'i surette anlaşılnca, Serdâr Sinan Paşa yeniden kahramanlaşarak ileri harekete karar verip bu gün ordugâhını Kalugeran'dan Bükreş ovasına nakletmiştir).

28 Ağustos = 22 Zülhicce, Pazartesi : Bükreş'in işgali.

(Muzaffer bir fâtilh tavrı takınan «Serdâr-ı bî-âr», düşmanın yıkıp yaktıktan sonra boş bıraktığı «Bucuresti = Bükreş» şehrine bu gün büyük bir tantana ve debdebeyle girmiş ve İstanbul'a bunu bir zafer gibi göstermiştir!).

1 Eylül = 26 Zülhicce, Cuma : Bükreş'in câmiye tahvil edilen büyük kilisesinde kılınan ilk Cuma-namazından sonra toplanan Harb Meclisinde şehrin tahkimine karar verilmesi.

(Bükreş'in işgali üzerine bir yahut bir kaç kilisenin câmiye tahvil edilmiş olduğundan bahsedilir : Cuma-namazı büyük kilisede kılınmıştır. — Namazdan sonra toplanan harb meclisinde inşâsına karar verilen kalenin «kadîmî kal'a yeri», olan «Aleksandira = Alexandru-Voyvoda'nın manastırı» nı tahkim suretiyle ya-

pılması ve Bükreş'in 90 kilometre şimalıgarbisindeki Tergovişte şehrinin de tahkimi kararlaştırılmıştır).

2 Eylül = 27 Zülhicce, Cumartesi : Bükreş'te ahşap bir kale inşasına başlanması.

(Yukarıki fıkrada bahsettiğimiz manastır yahut saray iç-kale ittihâz edilmek suretiyle etrafına on iki günde «ağaç çitden bir hisâr = palanka» yapılmış ve iç-kaledeki kilise de câmiye tahvil edilmiştir; tabii bu ahşap palankanın top ve neft ateşlerine karşı mukavemet imkânı yoktur; onun için düşman taarruzu karşısında Bükreş tahliye edilirken gene Sinan Paşa'nın emriyle yakılmıştır : Aşağıda 1595 = 1004 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

2 Eylül = 27 Zülhicce, Cumartesi: Usturgon=Gran/Estergon kale-sinin kahramanca bir müdâfaadan sonra düşmana teslimi.

(Usturgon kalesi bu senenin 1 Temmuz = 23 Şevvâl Cumartesi gününden bu güne kadar tam 2 ay, 1 gün yetmiş bin kişilik bir Hristiyan ordusunun muhâsarasında kalmıştır; ilkönce Prens Mansfeld'in kumandasında ve onun ölümü üzerine de Avusturya arşidüklerinden Mathias'ın idaresinde harbeden bu hristiyan ordusu muhtelif Avrupa milletlerinin askerlerinden mürekkeptir; Vezir-i a'zam Sinan Paşa Eflak cephesinde bulunduğu için, Macaristan cephesini «Macar serdârlığı»na tâyin ettiği korkak oğlu «Muhannes-Mehmet Paşa»nın eline bırakmış ve o da Usturgon'u kurtarmak için bir sefer açmışsa da harb esnâsında korkuya kapılıp kaçtığı için muhâsara devam etmiştir : Yukarda bu sene vukuâtının «1 Temmuz» ve «7 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Macar serdârı Muhannes-Mehmet Paşa Budin'e kaçtıktan sonra, Usturgon müdâfileri çok üstün bir düşman ordusunun 42 büyük topla günde iki bin gülle yağdıran şiddetli ateşi altında mütemâdiyen kendisinden imdad istemişlerse de, bu korkak devşirme dölü yerinden bile kımlanmamıştır! Bu muhâsarada bizzat bulunan Peçevi-İbrahim Efendi ekmek ve bilhassa su buhranından çekilen büyük sıkıntıları anlatırken :

«Sahrınc etrafında şiddet-i harâretten mermerlerin yalayan ve bir katra su dıyü can virüp can alan elsiz ve ayaksız»

yaralıların çektikleri Kerbelâ ızırâbını uzun uzadıya anlatır. Peçevi bütün bunları kendi gözleriyle gördüğü ve hattâ düşmanla yapılan teslim müzâkeresine bile iştirâk ettiği halde, gün tarihi göstermemiştir : Garp menbâlarımız bizim bu rada en kuvvetli rivayet olarak esas ittihâz ettiğimiz «2 Eylül», tarihinden başka «1 Eylül = 26 Zülhicce Cuma» tarihine de tesadüf edilir.

Peçevi'nin izahına göre «vire virüldüğü»nün, yâni kale tesliminin sebebi Yeniçerilerin daha fazla dayanamayacaklarını söyleyerek Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa ile Usturgon sancak-beyi Seyyid Bey'e hücum edip bunları muhtelif yerlerinden yaralıyacak kadar azgınlık etmiş olmalarıdır : Mehmet Paşa'nın 1400 askerle kaleye girip kapanması için yukarda bu sene vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına bakınız. Seyyid Bey de «1 Temmuz» fıkrasında bahsi geçen selefi Kara-Ali Bey'in şehâdeti üzerine sancak-beyliğine tâyin edilmiştir. Yeniçeriler nihayet Sirem Alaybeyi Boyalı-Hüseyn Bey'i yakalayıp ensesine yumruklar vura vura zorla kale kapısından dışarı atarak teslim müzâkeresine me'mur etmişlerdir! Hüseyn Bey o sırada bu hâli ibretle seyreden Peçevi-İbrahim Efendi'yi görüp onun da beraber gelmesini istemiş ve işte bu suretle zavallı Peçevi de tesadüfen ve kerhen murahhas olmuştur! — Uzun bir müzâkereden sonra takarrür eden «Vire = Teslim», şartlarına göre bütün askerle ahâlinin düşman gemileriyle Tuna üzerinden Türk hâkimiyetindeki «Wissergrad = Vişgrad» kalesine

nakli, can ve mal masûniyeti ve her kesin kendi şahsî eşyasını alıp götürebilmesi kararlaştırılmış ve bu şartlar tatbik edilerek Usturgon tahliye edilip bu gün düşmana teslim edilmiştir: Bu müdhiş fâcianın bütün tarihi mes'uliyeti Muhanneş-Mehmet Paşa ile o muhanneş Macar serdârlığına tâyin eden «bî-âr» babası Koca-Sinan Paşa'ya aittir. — Gran ve Tuna nehirlerinin kavşağında, Tuna'nın sağ sâhilinde ve Budin'in 37 kilometre şimaligarisinde bulunan Usturgon şehri Kanunî Sultan Süleyman'ın 1543 = 950 tarihinde onuncu «Sefer-i Hümayûn» u olan «Usturgon seferi» nde fethedilmiş ve o tarihten bu güne kadar Millâdî takvim hesabıyla ve Grégorien ıslâhâtı da hesab edilmek şartıyla tam 52 sene, 13 gün Türk idaresinde kalmıştır: O sene vukuâtının «10 Ağustos», fıkrasına bakınız. Usturgon kalesi bu seferki sukutu üzerine 10 sene, 1 ay, 1 gün düşman elinde kaldıktan sonra 1605 = 1014 senesi 3 Teşrinievvel = 20 Cumâda-ı ülâ Pazartesi günü istirdâd edilmiştir).

1595 = 1004

8 Eylül = 3 Muharrem, Cuma : «Vişgrad = Wissegrad» kalesinin bir devşirme ihâneti yüzünden düşmana teslimi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Usturgon fâciası üzerine bu kaleyi de muhâsaraya gelen düşman ordusu bir taraftan ateş açmakla beraber, bir taraftan da orada bulunan Budin'in eski Yeniçeri ağası Osman Ağa ismindeki hâin devşirmeyi elde etmiş ve işte bu suretle Vişgrad'ı teslim edince bu süflî hâin de aslına rücu ederek irtidâd etmiştir).

13 Eylül = 8 Muharrem, Çarşamba: Ordunun Bükreş'den «Tergovişte = Tergovischt» üzerine hareketi.

(Eflâk'ın voyvodalık vaziyetine Ferhad Paşa'nın sadâretiyle serdârlığı zamanında nihayet verilip doğrudan doğruya vilâyet hâline getirilen bu yeni eyâlet beylerbeyliğine Satırcı-Mehmet Paşa tâyin edilmiştir: Yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «14 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Eflak harekâtına işte bu sıfatla iştirâk etmekte olan Mehmet Paşa bu sefer işgal edilen Bükreş valiliğinde bırakılmış, kendisine bir miktar topla cephâne verilmiş ve maiyyetine muhafız olarak bin Yeniçeri ile bin Kul-oğlu tâyin edilmiştir: Bükreş'in mukadderâtını tahtadan yapılmış bir kaleyle iki bin kişilik bir kuvvete bırakmak tabii büyük bir hâtadır. — Serdâr Sinan Paşa'nın emrinde yüz bin kişilik bir ordu bulunduğu rivayet edilir: Ortada düşmandan eser olmadığı için «Serdâr-ı bî-âr» etrâfa Akıncı kolları çıkarmış, bir çok ganîmetlerle esirler toplatmıştır).

18 Eylül = 13 Muharrem, Pazartesi: Ordunun Tergovişte'ye muvâsalatı.

(Asi voyvoda Mihai = Mihal eski voyvodaların merkezi olan bu kasabayı da Bükreş gibi tahliye ve tahrib etmiş olduğu için, burası da kan dökülmeden işgal edilip orada olduğu gibi burada da «ağaçdan kal'a = palanka» yapılmış inşaât otuz günde ikmâl edilmiş ve Çorum sancak-beyi Haydar-Paşa-zâde Ali Bey Trabzon beylerbeyliğine terfi edilerek kale muhafızlığına tâyin edilip Amasya beyi Koçu Bey de maiyyetine verilmiştir. — Bükreş'den hareket edilirken etrâfa saldıran akıncıların «vâfir doyumluk» la işte burada orduya geldikleri rivayet edilir. — Aşağıda bu sene vukuâtının «19 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

9 Teşrinievvel = 4 Safer, Pazartesi : Eski Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Ferhad Paşa'nın idâmı.

(Ferhad Paşa'nın idâmı umumiyetle «5 Safer» e müsâdif gösterilirse de, o sırada İstanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydettiği gün isimlerine göre «4 Safer» e tesadüf ettiği anlaşılmaktadır. — Sadâretle Serdâr-ı-Ekremlikte birbirini istihlâf etmekte olan devşirme Ferhad Paşa ile devşirme Koca-Sinan Paşa arasında devlet işleriyle harb cepheleri mukadderâtını tehlikede bırakacak kadar şiddetli ve amansız bir rekabet ve husûmet vardır : Sinan Paşa'nın yerine Ferhad Paşa'nın ilk sadâreti için 1591 = 999 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasına, Avusturya seferine muhâlif gösterilen Ferhad Paşa tarafdarlarına karşı Sinan Paşa'nın «Tekfir/İkfâr» fetvâları neşrettirmesi için 1593 = 1001 vukuâtının «4 Temmuz», fıkrasına, Ferhad'ın Sinan aleyhine entrikalar çevirerek te'min ettiği ikinci sadâreti için 1595 = 1003 vukuâtının «16 Şubat» fıkrasına, Sinan'ın Ferhad'ı devirmek için tertib ettirdiği Sîpâhî isyânı bastırılınca rakibinin gözlerine mil çektirmek isteyen Ferhad'ın istihlâf ettiği irâdeyle bu müdhiş cezâdan nihayet vazgeçmesi için aynı sene vukuâtının «22 Nisan» fıkrasına, Eflak seferine çıkan Ferhad Paşa aleyhine Sinan Paşa ile ikinci vezir Dâmâd-ıbrahim Paşa'nın müşterek tezvirâtı ve bu yüzden cephenin yarımsız bırakılması için gene o sene vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasına ve nihayet Sinan'ın entrikaları yüzünden Ferhad'ın son sadâretinden azli için de gene aynı sene vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Ferhad Paşa Rusçuk'la Yerköyü arasında bir köprü kurdururken sadâretle serdârlıktan azledilip yerine düşmanın tâynini haber alınca «Mühr-i-hümâyûn»u bir müddet evvel Eflak valiliğine tâyn ettiği Satırcı-Mehmet Paşa'ya bırakıp üç bin kadar adamı ve ağırlıklarıyla derhal İstanbul'a hareket etmiştir : Bunun sebebi, mührü kendisinden almak için Rusçuk'a gönderilen Kapucular-Kethudâsı Ahmed Ağa'nın Sinan Paşa tarafından Ferhad Paşa'nın ustalıkla idâmına me'mur edilmesi ve bu tertibin de İstanbul'daki tarafdarlarınca derhal Ferhad Paşa'ya bildirilmiş olmasıdır. İşte bu vaziyet üzerine Sinan Paşa tıpkı kendisi gibi Ferhad Paşa'ya düşman olan Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde'yi otuz bin altın rüşvetle elde ederek rakibi aleyhine bir idâm fetvâsı istihlâf etmiştir! Bu fetvânın şer'î mâhiyyeti Macaristan cephesinde bizzat Sinan Paşa'nın sebep olduğu fecî vaziyetle alâkadardır :

«Tuna yalılarından ba'zı feryâdlar gelüp:

— Ehl-ü-ıyâlimiz kâfire esir olduğundan gayri, meclislerinde avretlerimize ve kızlarımıza kadeh sürdürürler! Nâmûs ve gayret-i İslâm kanı? didüklerinde [Ferhad Paşa] gazab-u-unf ile :

— Ya siz anların avretlerin ve kızların esir itduğünüz hoşca mıydı? dimiş ola...»

İdâm fetvâsı, Ferhad Paşa'ya isnâd edilen işte bu fecî sözün «küfrüne ve katline» sebep ittihâz edilmiş olmasına müstenittir; bu söz Ferhad'ın da, Sinan'ın da, bütün devşirmelerin de ağızlarına yakışacak bir söz olmakla beraber, suçluyu dinlemeden otuz bin altına bir idâm fetvâsı vermek Zenbillî'lerle İbnî-Kemal'lerin postunda oturan Şeyh-ül-İslâma yakışacak bir hareket değildir. — Sinan Paşa işte bu fetvâyı eline alınca Avusturya seferi için İstanbul'a gelmiş olan Şam Yeniçerilerini:

— Mâli sizün, başı Saâdetlü Pâdişâhun!

diye rakibinin üstüne göndermiş, o sırada Rusçuk'dan İstanbul'a gelmekte olan Ferhad Paşa bunların üzerlerine altın serptikten sonra kapışmalarından istifâde ederek en kıymetli eşyasını alıp bir kaç adamıyla ıstranca dağlarına kaçmış ve oradan en kıymetli mücevherlerini Vâlide Safiyye-Sultan'a göndererek bir «Hatt-ı emân» istihlâf ettikten sonra da Bakırköy kazâsının «Litroz» köyündeki çiftliğine gelip gizlenmiştir. Tam işte bu vaziyette «Alaman-oğlu», denilen «Salamon Eskinazi» isminde bir yahudinin de sahneye çıktığından bahsedilir : Bu

yahudi Ferhad Paşa'dan çok kıymetli bir murassâ hançer alıp o sırada seferde bulunan Vezir-i-a'zamın İstanbul'da her mânâsiyle vekili olan Sadâret-kaymakamı Dâmâd-ibrahim Paşa'ya götürmüş, o da bu rüşvet mukabilinde ikinci bir «Hatt-ı Şerif» istihsâl ederek Ferhad Paşa'nın artık gizli yaşamasına hâcet kalmadığını tebliğ etmiş, bu tebliğe inanan Ferhad Paşa Litroz çiftliğinde dostlarının ziyaretlerini kabule başlamış ve nihayet bir sabah Dâmâd-ibrahim Paşa Bostancı-başı Ferhad Ağa'yı birdenbire gönderip Ferhad Paşa'yı Yedikule zindanına attırdıktan sonra ikinci bir idâm irâdesi istihsâl ederek Çavuş-başı Çoban-Süleyman Ağa'yı Yedikule'ye yollayıp sâbık Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekremi boğdurmuştur : Ferhad Paşa'nın cesedi «civâr-ı Eyyûb'da müheyyâ itdûğu künbed» de medfundur).

17 Teşrinievvel = 12 Safer, Salı : Ordunun Tergovişte'den Bükreş'e hareketi ve âsi voyvoda Mihal'in kaleyi muhasarası.

(Hammer bu hareketleri «5 Teşrinievvel 1596» tarihine müsâdif gösterirse de, Osmanlı menbâlarındaki «12 Safer 1004» tarihini yanlışlıkla 1005 senesinin 12 Safer'i zannederek Milâdî'ye tahvil ettiği anlaşılmaktadır : Çünkü 1005 senesinin 12 Safer'i hakikaten «5 Teşrinievvel»e müsâdiftir. — Yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «24/25 Ağustos» fıkrasında Erdel = Transylvania hududuna kaçmış olduğunu gördüğümüz Prens Mihai = Mihal mütteliklerinin yardımıyla asker toplayıp gelmiş ve rivayete nazaran pusu kurarak Sinan Paşa ordusu bu sabah Tergovişte'den hareket edip bir konaklık mesâfe kat'eder etmez meydana çıkıp kaleyi döğmiye başlamıştır; hattâ top seslerinin ordudan duyulduğu ve bunun üzerine Serdârın imdad için 5 - 6 bin Rumeli askeri gönderdiği halde birdenbire bir ormandan çıkan 300 kişilik bir Ulah müfrezesinin bu 5 - 6 bin kişilik Rumeli fırkasını mağlûb etmesi üzerine ber-mu'tâd korkuya kapılan serdârın kaleye imdad etmekten vazgeçip orduyu sür'atle Bükreş'e götürdüğü rivayet edilir! «Serdâr-ı bi-âr»ın korkaklığı askerde ne inzibat, ne mâneviyyat bırakmış ve nihayet o mükemmel ordunun 5 - 6 bin kişilik bir fırkası işte böyle 300 Eflak çetecesine mağlûb olup kaçacak hâle gelmiştir!).

19 Teşrinievvel = 14 Safer, Perşembe : Tergovişte'nin sukutu ve Osmanlı kumandanlarının pişirilip yenilmesi.

(Asi Mihal Tergovişte'yi üç gün döğmüş ve bu üçüncü gün «Serdâr-ı bi-âr»ın yaptırdığı ahşap kaleyi zabtederek insanlığın yüzünü kızartacak bir vahşet irtikâb etmiştir : Yukarda bu sene vukuâtının «18 Eylül», fıkrasında gördüğümüz gibi Tergovişte muhâfızlığında bulunan Trabzon beylerbeyi Ali Paşa ile Amasya beyi Koçu Bey bulunmaktadır; bunlarla diğer mühim şahsiyyetler birer şişe geçirilip hafif ateşte kızartılmış, «kebâb çevirüp kefere ekleyemişlerdür!» Hammer'in 3500 gösterdiği asker de kâmilten kazığa vurulmuştur! Romanya tarihini bu kazık vahşetleriyle lekeliyen iki vahşi voyvoda vardır; biri Türklerin «Kazıklı-voyvoda» dedikleri «Dördüncü Wlad», biri de işte bu «Mihai = Mihal» dir : Dördüncü Wlad'ın vahşetleri için birinci ciltte 1462 = 866 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Bu fâcialarda her nasılsa kazıktan kurtulmuş bâzı askerlerin de esir oldukları rivayet edilir).

21 Teşrinievvel = 16 Safer, Cumartesi : Ordunun Bükreş'e muvâsalatı.

(Sinan Paşa burada 14 yahut 15 gün «oturak», olmasını emretmişse de, «Serdârın ve asker halkının derunlarına bir havf-u-haşyet müstevlî olup karârı firâra tebdil» ettikleri için, bir iki gün kalındıktan sonra, 1595 = 1003 vukuâtının

«2 Eylül» fıkrasında inşâsını gördüğümüz ahşap kale yakılarak bir gece-yarısı Yerköyü'ne hareket edilmiştir. Burada kaç gün kaldığı kat'iyyetle mâlûm değildir : Hammer'in 14 gün kalınmış gibi göstermesi, bundan sonraki hâdiseler için zikrettiği tarihlere bile uymamaktadır).

23 Teşrinievvel = 18 Safer, Pazartesi : Ordunun Yerköyü'ne muvâsalatı.

(Ordu «ber-vech-i ilgar» buraya gelince «Serdâr-ı bî-âr» üç gün «oturak» ilân etmişse de Prens Miha'l'in Erdellilerle Avusturyalılardan aldığı yardım kuvvetleriyle gelmekte olduğunu haber aldığı için «oturak» dan vazgeçip Yerköyü'nü Rusçuk'a bağlayan Tuna köprüsünden bir an evvel geçmiye karar vermiştir! Gerek serdârın, gerek ordunun geçiş tarihlerinde ihtilâf vardır : Aşağıki fıkraya bakınız).

27 Teşrinievvel = 22 Safer, Cuma : Köprü fâciası ve «Akıncı» ocağının sönmesi.

(Bâzı menbâlarda Sinan Paşa'nın Yerköyü'nde üç gün kaldıktan sonra bu gün köprüden geçip Rusçuk'a geldiğinden bahsedilirse de doğru değildir : Düşmanın yaklaştığını casuslarından haber alan serdârın askerden evvel ve hattâ gece karanlığında karşıya geçmiş olduğu gene aynı menbâlarla sâbittir. En kuvvetli rivayetlerin mukayesesinden anlaşıldığına göre, Sinan Paşa Yerköyü'ne muvasalatının ertesi günü geçmiş ve ordunun da derhal geçirilmesini emretmiştir; fakat bu geçiş «üç gün üç gece» sürdüğü halde, bir çok ağırlıklarla toplardan başka pek çok asker ve bilhassa «Akıncı» sınıfının geçmesine vakit kalmadan Prens Miha'l'in taarruzu başlamıştır. Bütün felâketler gibi bu vaziyetin de tarihi mes'ûliyeti «Serdâr-ı bî-âr»ın boynundadır : Köprü başına tahsil me'murları koyduran serdâr, Eflak'da yapıldığını yukarda bu sene vukuâtının «13 ve 18 Eylül» fıkralarında gördüğümüz akın hareketlerine alınan esirlerle ganimetlerden «Pencik» ve «Bâc» gibi vergiler toplamıya kalkıştığı için ordu çabuk geçirilememiş, nihayet vergiden vazgeçilmişse de iş işten geçmiş ve Eflak yakasında kalanlar felâkete uğradıktan başka, düşman topçusu köprüyü ateşe tutup ortasından yıkmış olduğu için, üstünde bulunan asker kalabalığı kâmilen Tuna'ya dökülüp «feryâd-u-figan cihâna zelzele virerek», mahvolup gitmiştir! Köprünün yıkılması üzerine öte yakada kalanlar kâmilen kılıçtan geçirilmiş ve bilhassa azamet ve istilâ devrindeki büyük ve parlak rolleriyle meşhur :

«Akıncı tâifesinin ekseri karşı yakada bulunmağla hiç ferd halâs olmayup ol zamanda Akıncı kökü kesilüp munkarız» olmuştur : Efrâdı umumiyetle Türk ırkından olan ve iki buçuk asırdanberi Avrupa'yı titreten Akıncı ocağı için birinci ciltte 1372 = 774 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Koca-Sinan denilen fecî devşirmenin sebep olduğu en büyük felâketlerden biri de işte bu şanlı ocağın sönmesinde gösterilebilir. — Karşı yakada kalan bütün ağırlıklar düşman eline geçmiştir. — «Serdâr-ı bî-âr»ın yüzünden o gün binlerce insan kırılmış, devlet milyonlar değerinde zâyîata uğramış ve Kâtib-Çelebi'nin tâbiriyle :

«Bir mertebe musibet ve hasâret olmuştur ki bir asrda nazîrî vâkı' ve bir târîhde böyle inhizâm şâyî' olmamışdır».

Osman-zâde Tâib de Koca-Sinan'ın bu fâciadaki yüz kızartıcı vaziyetini şu beytiyle anlatır :

Kendünün hod işi tebâh oldu
Balçığa düşdü rû-siyâh oldu

Bununla beraber Sinan Paşa yüz karasından utanacak yaradılıştan olmadığı için, düştüğü balçıktan çok çabuk kalkınmıştır : Aşağıda bu sene vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

31 Teşrinievvel = 26 Safer, Salı : Yerköyü'nün sukutu ve bütün Türklerin kılıçtan geçirilmesi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz köprü fâciası üzerine Prens Mihal Yerköyü'nün ilkönce varoşunu yakmış ve ondan sonra da Ruscuk'da bulunan «Serdârün gözüne karşı» kalesini üç gün muhâsara edip bu gün zabtedince askerle ahâliyi kılıçtan geçirip kadınlarla çocukları esir etmiştir. Artık ordu nazarında haysiyeti kalmıyan o şerefsiz serdâra askerinin işte bu ikinci fâcia karşısında :

— Yapduğun rezâleti gör!

diye bağırıp hakaret ettiği hakkında çok kuvvetli bir rivayet vardır. — Eflak voyvodalarını dâimi surette itâat altında tutmak için Çelebi-Sultan Mehmet devrinde Türkler tarafından kurulmuş olan bu zavalh «Yerköyü = Giurgiu/Giurgewo» kalesi için birinci ciltte 1416 = 819 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Hammer'le diğer bâzı Garp menbâlarında Yerköyü'nün sukutu «27 Teşrinievvel = 22 Safer Cuma» gününe müsâdîf gösterilirse de, o tarih yukarıki fıkra da gördüğümüz köprü fâciasına müsâdiftir : Osmanlı menbâlarında umumiyetle bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe tesadûf edilir; yalnız Kâtib-Çelebi'de ve ondan naklen Naimâ'da «10 Safer = 15 Teşrinievvel Pazar» gününden bahsedilirse de bu rivayet büsbütün yanlıştır; çünkü gene aynı menbâlara göre o tarihte ordu henüz Tergovişte'dedir : Yukarda bu sene vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

3 Teşrinisânî = 29 Safer, Cuma: Eflak ordusunun Yerköyü'nden çekilmesi.

(Sinan Paşa ordusunun ağırlıklarıyla Yerköyü kalesinden alınan kırk topu Ruscuk üzerine çevirip «Ehl-i İslâmı istihzâ», ederek ateş açan âsi voyvoda'nın Yerköyü'nü yakıp yıktıktan sonra bu gün çekilip gitmesi, Kırım hânı Gazi-Gıray'ın bu sırada Boğdan arâzisine girmiş olmasıyla izah edilir).

8 Teşrinisânî = 5 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Orduyu terhis eden Serdâr Sinan Paşa'nın Ruscuk'dan İstanbul'a hareketi.

(Bu sırada mevki endişesiyle «mahzûn ve deryây-ı hayrette serseri» olup şaşkına döndüğünden bahsedilen «Serdâr-ı bi-âr» Edirneli-Mehmet'in tâbiriyle:

«Yüz karanluğundan gayri nesne itmeyüp bu kadar kesr-ü-hezîmete bâis olmağla taraf-ı saltanatdan itâb-u-ikaab olunacağını mukarrer bilüp derdine dermân» yani mevkiini muhâfazaya imkân aramaya başlamış, kış başından istifâde ederek askerinin kışlaklarına çekilmesini emretmişse de, artık şeref ve haysiyyeti kalmadığı için emirlerini «kimse ısgaa itmeyüp her kes diledüğü tarafa çıkup gitmiş» ve nihayet kendisi de işte bu gün Serdâr-Kaymakamlığını hiç sevmediği Rumeli beylerbeyi Sokullu-oğlu Hasan Paşa'ya bırakmaktan başka çâre bulamıyarak «fezâhatlerini ekâzîb-ü-müftereyât ile te'vîl», için İstanbul yolunu tutmuştur).

19 Teşrinisânî = 16 Rebî'ül-evvel, Pazar : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın azliyle Lala-Mehmet Paşa'nın sadâreti ve serdârlığı.

(Sinan Paşa'nın azline sebep, Eflak cephesinde kendisinin ve Macaristan cephesinde de «Muhannes ibni muhannes» ve «Menhûs ibni menhûs» denilen korkak dölünün sebep oldukları Tergovişte, Yerköyü, Usturgon vesaire fâcialarının hem Üçüncü Mehmed'i, hem bütün milleti umumî bir teessür ve mâtem içinde bırakmış olmasıdır. Bu devşirme babayla oğul sırf ihtiraslarıyla cebânetlerinden dolayı Eflâk'dan Macaristan'a kadar boydanboya Tuna yalılarının Türk kanlarıyla boyanmasına sebep olmuşlardır : Bunlar için yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «1 Temmuz», «7 Ağustos» ve «2 Eylül», fıkralarıyla bu sene vukuâtının «19 Teşrinievvel», «27 Teşrinievvel» ve «31 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Sinan Paşa Ruscuk'dan İstanbul'a gelirken Küçük-Çekmece'ye veyahut o zaman İstanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin rivayetine nazaran daha beride «Harâmî-deresi», ne geldiği zaman Kapucular-Kethûdası Ahmed Ağa yetişip azliyle Malkara'ya nefyi hakkındaki «Hatt-ı Hümayûn»u göstererek hemen menfâsına sevketmiştir. Koca-Sinan Paşa'nın bu dördüncü sadâreti 1595 = 1003 senesi 7 Temmuz = 29 Şevvâl Cuma gününden bu güne kadar tam 4 ay, 13 gün sürmüştür.

Yeni Vezir-i-a'zam Lala-Mehmet Paşa Anadolu Türklerindendir ve Saruhan = Mağnisa eşrafından birinin oğludur : Bununla beraber Tekeli ve Marmaralı olduğu hakkında da bâzı rivayetler vardır; hattâ gençliğinde «Tekeli-Mehmet-Çavuş» denildiğinden bahsedilir : Her halde Fâtih devrindenberi iş başında mütemâdiyen teselsül edip duran Arnavut, Boşnak, Hırvat, Rum, Macar ve hattâ Frenk devşirmelerinin içinde tek tük parlıyan bir iki Türkten biridir. İstanbul'un fethinden bu tarihe kadar 44 sadâret tebeddülü olmuş ve aynı şahsın mükerrer sadâretleri sayılmamak şartıyla 30 kişi Vezir-i-a'zam olmuştur : Bunların içinde Türk oldukları kat'î surette mâlûm olan yalnız dört kişi vardır ve onlar da Karamânî-Mehmet, Çandarlı-İbrahim, Piri-Mehmet ve nihayet işte bu Lala-Mehmet Paşalardır. Fâtih'in fethindenberi geçen 142 sene içinde, yâni takriben bir buçuk asırda Türk devletinin başına 26 devşirmeye mukabil yalnız 4 Türk vezirinin geçebilmiş olması, Osmanlı inhitâtını hazırlayan en mühim âmîl demektir : Çünkü bu 26 devşirmenin bir çoğu ihânet etmiş ve hattâ içlerinde ihânetlerinden dolayı idâm edilenler bile görülmüştür! Bu vatansız ve Türk mukadderâtiyle alâkasız devşirmelerin son örneği de Eflak ve Macar cephelerini ne hâle getirip nasıl İstanbul'a doğru yola çıktığını yukarıki fıkralarda gördüğümüz Koca-Sinan Paşa'dır.

Lala-Mehmet Paşa zekâsı, ilmi, temiz ahlâkı ve adâletiyle meşhurdur ve hattâ bu evsâfından dolayı «melek-nihâd» sayılır : Küçük bir kâtip derecesinden on iki senede vezâret pâyesine kadar yükselmiştir; fakat bu muvaffakiyetini zekâsıyla iktidârının takdir edilmiş olmasından ziyâde, Üçüncü Mehmed'in dadısına dâmâd olarak yeni pâdişaha şehzâdeliğinden itibaren intisâb edip lalâlığında bulunmuş olmasına medyundur. Ne yazık ki ecel bu temiz Türk vezirini hemen devirip iş başını gene devşirmelerin elinde bırakmıştır : Aşağıki fıkraya bakınız).

23 Teşrinisânî = 25 Rebî'ül-evvel, Salı: Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın ölümü.

(Yukarıki fıkroda gördüğümüz tâyininin ertesi Pazartesi günü hasta olduğu halde pâdişahın emriyle saraya gelip Dîvan'da tebrik kabul ettikten sonra vazifesine başlıyan Lala-Mehmet Paşa o gün çok bitâb bir halde evine dönmüş ve bir daha yatağından çıkamayacak halde bulunduğu için Sadâret-Kaymakam-

lığına gene ikinci vezir Dâmâd-İbrahim Paşa tâyin edilmiştir : Bu İbrahim Paşa için yukarıda 1595 = 1003 vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasına bakınız. Umumiyetle Lala-Mehmet Paşa'nın «şîr-pençe»den öldüğü rivayet edilir: Bununla beraber «Sel'a = Yılançık» dan öldüğü hakkında da münferid bir rivayet vardır. — Bir çok menbâlarda Lala-Mehmet Paşa tâyininden on gün sonra bir Salı günü ölmüş gösterilir : O sırada İstanbul'da bulunan Selâniki-Mustafa Efendi o günü «26 Rebî'ül-evvel» e müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Salı günü o ayın 25 ine müsâdiftir; gene aynı menbâ'la Kâtib-Çelebi'de ve Edirneli-Mehmed'in «Nuhbet-üt-Tevârih» inde Çarşamba günü de Paşa'nın defnine müsâdif gösterilmektedir. Münecim-başı ölüm tarihini «10 Rebî'ül-âhîr Salı» gününe müsâdif gösterirse de Salı günü o ayın 10 una değil, 9 una ve o da Kânunuevvelin 12 sine müsâdif olduğu için, bu rivayet 14 gün hâtalıdır. Peçevi'nin yeni Sadr-ı-a'zamı bir hafta ve Hammer'in de yalnız üç gün yaşamış göstermeleri de doğru değildir. Cenâze «Şeyh-Vefâ», türbesi civârına defnedilmiştir. — Ölüm günü sayılmamak şartıyla Lala-Mehmet Paşa'nın sadâreti dokuz gün sürmüş ve bu müddet zarfında ancak bir defa Divân'a gelebilmiştir).

1 Kânunuevvel = 23 Rebî'ül-evvel, Cuma : Koca-Sinan Paşa'nın beşinci ve sonuncu sadâreti.

(Lala-Mehmet Paşa'nın yukarıki fıkra da geçen ölüm günü de sayılmak şartıyla Sadâret makamı üç gün açık kalmış ve Selâniki'nin izâhına göre devletin o müşkil vaziyetinde her kesin ümit bağladığı Lala Paşa'nın yerine kimin tâyin edileceğini bütün halk büyük bir merakla beklerken, memlekete yaptığı fenâlıklardan dolayı daha on bir gün evvel azledilip Malkara'ya sürülmüş olan «Serdâr-ı bi-âr» ın beşinci defa olarak tekrar iş başına getirilmesi tabii her kesi müteessir edip hayretler içinde bırakmıştır! Buna sebep olarak «Sinan Paşa'nın kîsesi kebir ve hâmleri kesir» olduğundan bahsedilir; Selâniki'nin kaydine göre bu hâmlerin en mühimmi Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde Mehmet Efendi'dir : Bundan evvel Sinan Paşa'nın rakibi Ferhad Paşa'nın idâmına otuz bin altın rüşvet mukabilinde fetvâ verdiğiinden bahsedilen bu Şeyh-ül-İslâm için yukarıda bu sene vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Dördüncü sadâretinden azledildiği zaman İstanbul ulemâsı harb cephelerinde sebep olduğu maddî zâyîâtın kendisine tazmin ettirilmesini istemiş olduğu halde, ilmiyye sınıfının başında bulunan Şeyh-ül-İslâmın bu seferki tuhaf rolü her halde Sinan Paşa'nın «Kîsesi kebir» olmasıyla izâh edilebilecek ve bilhassa bir din adamına hiç yakışmayacak rollerdendir. — «Serdârlukda münhezim olduğundan ve uğursuzluğu ile şöret bulduğundan ziyâde âr lâhık», olduğundan bahsedilen ve doksanlık ihtiyar cüssesi âgrılar içinde kıvranan Koca-Sinan bu sefer «serdârlığa aslâ rağbet» etmeyip pâdişahı bizzat sefere çıkmıya teşvik etmiştir. Zâten Sinan Paşa işte bu son sadâretinde ölmüştür : Aşağıda 1596 = 1004 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız).

21 Kânunuevvel = 18 Rebî'ül-âhîr, Perşembe : Sulh rehînesi olarak İstanbul'da bulunan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın ölümü.

(Bu sırada Safavî tahtında bulunan İran şâhı Birinci Abbâs'ın yeğeni, meşhur Şâh İsmâîl-i-Safavî'nin torununun torunu, Hudâbende-Muhammed-Şâh'ın torunu ve maktul Safavî veliahdı Koç-kapan Hamze-Mirzâ'nın oğlu olan bu Türk prensinin sulh rehînesi olarak Hasankale'deki Osmanlı karargâhına gelişi için 1589 = 997 vukuâtının «14 Teşrinievvel» fıkrasına, Hasankale'den İstanbul'a gelişi, hükûmetle ahâli tarafından parlak merâsimle istikbâli ve mihmandarlığına meşhur Osmanlı müverrihi Selâniki-Mustafa Efendi'nin tâyini için 1590 = 998 vukuâtının «28 Kânunusânî» fıkrasına, Üçüncü Murad'ın huzuruna kabulü ve amcasının gönderdiği muhteşem hediyelerin takdîmi için gene o senenin «29

Kânunusâni», fıkrasına, işte bunun üzerine akdedilen Osmanlı - Safavî sulhü için gene aynı sene vukuâtının «21 Mart» fıkrasına ve küçük prensin İstanbul'da yapılan sünnet düğünü için de 1593 = 1001 vukuâtının «17 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Zavallı Haydar-Mirzâ'nın pek genç yaşında «Maraz-ı tâûn»dan öldüğü rivayet edilir : Cenâzesi Eyüb'e defnedilmiş ve Üçüncü Mehmed'in emriyle üzerine bir türbe yapılmışsa da, Kâtib-Çelebi'nin izâhına göre :

«Bir zamandan sonra düzdân-ı Acem izâmını sirkat idüp Erdebil'e götürdükleri şây' olmuş» dur!

Hattâ gene Kâtib-Çelebi «hâlâ türbe-i mezbûre kabrden tefî», demek suretiyle kendi zamanında mezarın boş olduğunu anlatır; her halde Şîilerin Safavî şehzâdesini Sunnî toprağında bırakmamak için bu tehlikeli külfeti ihtiyâr etmiş olmaları lâzımgelir. — «Sicill-i-Osmânî»,de gösterilen «5 Rebî'ül-Ahîr = 8 Kânunuevvel Cuma» tarihi yanlışdır. — Vatanının hâricî siyasetine kurban olan bu zavallı gurbet şehidi Hasankale'deki Osmanlı karargâhına gelişinden ölümüne kadar Türkiye'de Milâdî takvim hesabıyla tam 6 sene, 2 ay, 8 gün kalmış ve bu müddetin 5 sene, 10 ay, 24 gününü de İstanbul'da geçirmiştir. Haydar-Mirzâ takriben 15-16 yaşlarında ölmüştür).

1596 = 1004

3 Nisan = 4 Şa'ban, Çarşamba : Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın ölümlü.

(Osmanlı menbâlarında umumiyetle «5 Şa'ban Çarşamba» gününden bahsedilirse de, hakikî takvimde Çarşamba günü o ayın beşine değil, dördüne müsâdiftir. — Yaşının sekseni çok geçtiğinde ittifak edilen Sinan Paşa'nın doksanını bile geçmiş olduğu hakkında da bâzı rivayetler vardır. — Koca-Sinan Paşa'nın bu son sadâreti 1595 = 1004 senesi 1 Kânunuevvel = 28 Rebî'ül-evvel Cuma gününden bu güne kadar tam 4 ay, 2 gün sürmüştür : Tabii bu hesapta ölüm günü sayılmamıştır. — Sinan Paşa'nın bundan evvelki dört sadâreti için 1580 = 988 vukuâtının «25 Ağustos», 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan», 1593 = 1001 vukuâtının «28 Kânunusâni», 1595 = 1003 vukuâtının «7 Temmuz» fıkralarına ve bu beşinci ve sonuncu sadâreti için de 1595 = 1004 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Koca-Sinan bu son sadâretini Üçüncü Mehmed'in çıkacağı Eğri seferinin hazırlıklarıyla geçirmiştir. — Sinan Paşa, ikinci Selim, Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirlerinde muhtelif serdârlıklarda ve Üçüncü Murad'la Üçüncü Mehmet devirlerinde de beş defa sadârette bulunmuştur : Sadâretlerinin ilk üçü Üçüncü Murad ve son ikisi de Üçüncü Mehmet devirlerindedir. Arnavut devşirmelerinden olan Koca-Sinan Paşa hilekârlığı, yalancılığı ve bilhassa palavracılığıyla meşhurdur : Seciyye itibarıyla :

«Zâtinde hod-fürûş ve hod-bîn ve Arnavûd-i anûd cinsinden lecûc ve pür-kibr-ûkin»

şeklinde tasvir edilir. En büyük ve en son fenalığı devletin başına on üç sene sürmüş bir «Nemçe seferi» açması ve en büyük iyiliği de Üçüncü Mehmet Eğri seferine çıkmadan evvel ölmesidir.

Osmanlı tarihinde bir «Don-Kişot» rolü oynayan bu mağrur devşirmenin en meşhur palavraları ikidir : Biri vaktiyle Safavilere karşı Şark serdârlığını yalamak için en yüksek perdelerden atıp tutarken şahın kellesini getireceğinden bahsetmesi ve ikincisi de son Avusturya seferini açmaya çalışırken imparatoru zincire vurup getireceğinden dem vurmasıdır : Bunlar için 1580 = 987 vukuâtının «7 Kânunusâni», ve 1593 = 1001 vukuâtının «4 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Azamet devrinin o muhteşem ordularına kumanda ederken elde edilen bâzı muvaffakiyetler bu kof devşirmenin hesabına geçirilmiş olduğu için Koca-Sinan «Yemen fâtihî» ve «Tunus fâtihî» gibi parlak ve haksız lâkaplarla da anılır; halbuki ikinci Selim devrindeki Yemen harekâtı bâzı yerlerin Zeydî

imâmından istirdâdına münhasırdır ve bunda da Özdemir-oğlu Osman Paşa ile diger bir takım şahsiyyetlerin de çok büyük rolleri vardır. Tunus fâtihliği de Kapdan-ı-deryâ Kılıç-Ali Paşa merhumun muazzam donanmasına dayanan ve o donanmayla nakledilen ordunun serdârlığında bir kaç kale fethiyle istirdâdından ibarettir; yanında Özdemir-oğlu gibi, Kılıç-Ali Paşa gibi büyük askerlerin bulunmadığı Şark ve Garp serdârlıklarında Koca-Sinan hiç bir muvaffakiyet gösteremediği gibi, devletin askerî şevket ve şöhretini de korkaklığı ve iktidarsızlığıyla söndürüp lekelemekten başka bir şey yapamamış, küçücük Eflak voyvodasının ordusuna bile fecî bir surette mağlûb olmuştur: Bütün bunlar için ikinci ciltte 1568 = 975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına, 1568 = 976 vukuâtına, 1569 = 976 vukuâtının «5 Kânunusâni», «3 ve 15 Mayıs», 1569 = 977 vukuâtının «26 Temmuz», 1570 = 977 vukuâtının «18 ve 21 Mayıs», 1571 = 978 vukuâtının «1 Mart», 1574 = 982 vukuâtının «15 Mayıs», «24 Ağustos» ve «13 Eylül» fıkralarıyla bu üçüncü ciltte 1580 = 987 vukuâtının «7 Kânunusâni», 1580 = 988 vukuâtının «10 Teşrinievvel, 1581 = 989 vukuâtının «22 Temmuz» ve 1595 = 1004 vukuâtının da «27 ve 31 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Hammer, Sinan Paşa'nın füc'eten öldüğünden bahsederse de, bâzı Osmanlı menbâlarında muhtelif hastalıklardan bahsedilir: Selânikî'ye göre altı gün yatmıştır; Münecim-başı tarihiyle «Şakaayık», zeylinde ölüm hastalığı olarak «Maraz-ı zahîr = Dysentérie»den bahsedilir.

Alim ve şâir düşmanı olmakla meşhur olan Koca-Sinan Paşa hem halkın, hem münévver sınıfın nefret ve lâ'neti içinde can vermiş ve öldüğü zaman bu umumî nefret Türkçe ve Acemce şüirler ve ölüm tarihini gösteren kıt'alarla ifâde edilmiştir; meselâ Selânikî'nin «Emin Bey» isminde bir şâirden naklettiği şu tarih manzûmesinde Sinan Paşa'nın bilhassa âlimlerle şâirlerin yüzlerine karşı dâimâ sarfetmek itiyâdında olduğu «Toprak başına olsun!» sözü kendisine iâde edilmektedir:

Vâsıl-î Berzah Sinan Pâşây-ı hod-rây-î anîd
Sâl-i ömrû zulm ilê yetmişdi doksan yaşına
Nasb-ı nefis itmişdi kesr-i ırzınâ her bi-kesün
Kasd iderdî bir fakîrün etmeğînê âşına
Kalb-i sahtindê yoğ idî hiç terahhumdan eser
Bakmaz idî kimsenün gözden akan kan yaşına
Her kesê (Toprak bâşûnâ!) dir idî târih didüm
Nôla öldü ise ol bed-âhd (Toprak bâşına!)

Koca-Sinan Paşa'nın «hele eceli irişüp» işte böyle hâtıralar bıraktıktan sonra cenâzesi «Parmak-kapu kurbünde binâ eyledüğü türbesine» defnedilmiştir. — Hem «râşilik», hem «mürteşilik»le şöhret bulan Sinan Paşa muazzam bir servet bırakmışsa da, Hazineye olan bir borcuna mahsûben bütün bunlar zabtedilmiştir; tabîî bu servette rüşvet kadar ganîmet payı da vardır. Koca-Sinan Paşa'nın terekesi şöyle gösterilir:

600 bin duka altını — 2 milyon 9 yüz bin akça — 29 yük kıymetli taş — 20 çekmece dolusu zeberced — 15 inci tesbih — 61 ölçek inci — 20 miskal altın tozu — 2 elmas gerdanlık — 30 parça roza elması — 7 murassâ sofa — 32 murassâ kalcan — 16 murassâ bilezik — 20 altın ibrik — 1 murassâ satranc takımı — 140 murassâ miğfer — 120 murassâ kemer — Murassâ sahanlar — 600 samur kürk — 600 vaşak kürk — 30 siyah tilki kürkü — 1075 parça ipekli ve sırmalı kumaş — 900 muhtelif cins kürk — 2 murassâ at haşası — İnci işlemeli 30 eğer — 16 murassâ eğer — 16 murassâ siper — 34 altın üzengi — Murassâ kılıçlar, yatağanlar, hançerler ve bozdoğanlar — 100 kantardan fazla gümüş kaplar — Hind, Çin ve Hoten eşyaları — Miskler, anberler, öd ve sandal ağaçları — 1000 parça yün, guha ve pamuklu elbise.

Tabîî konak eşyaları ve döşemeleriyle mutbak ve mehter takımları, hayvanları ve emlakı bu hesaba dâhil değildir: Türk milleti, her türlü zararlarıyla ihânet-

lerine katlandığı devşirmeleri asırlar boyunca işte böyle beslemiş, fakat bir türlü doyuramamıştır).

4 Nisan = 5 Şa'ban, Perşembe : İkinci vezir Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ilk sadâreti.

(1595 = 1003 tarihindenberi ikinci vezirlikte ve Sadr-ı-a'zamlar sefere gittikçe Sadâret-Kaymakamlığında bulunan bu Boşnak devşirmesi Dâmâd-İbrahim Paşa Üçüncü Murad'ın kızı Ayşe-Sultan'ın kocası ve işte bundan dolayı Üçüncü Mehmed'in eniştesidir. Kendisini şahsen tanımış müelliflerin seciyyesi hakkında verdikleri izâhâta göre iç-yüzü dış yüzüne uymaz ve dâimâ değişen dış yüzünün bir görünüşü de başka görünüşünü tutmaz, mütelevvinlikte bûkalemûnu aratmaz pek değişken bir tip olduğu için «Âkıl-i divâne-nümâ», «İçi pazarlu», «Evzâi gaayet şütür-gürbe, nev'i şahsına münhasır devletli» gibi tasvirleri hep kendisine bakılarak çizilmiş hakikî portrelerdir! Osmanlı pâdişahlarının son zamanlara kadar kullandıkları murassâ altın taht, işte bu İbrahim Paşa'nın Üçüncü Murad devrindeki Mısır mâcerâsının mahsulüdür : 1585 = 993 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız. — Dâmâd-İbrahim Paşa, Koca-Sinan Paşa ile Ferhad Paşa arasındaki rekabet ve mücâdele devrinde hep Sinan Paşa tarafdarlığı etmiş ve nihayet Ferhad'ın idâmında en büyük rolü oynamıştır : 1595 = 1003 vukuâtının «12 Mayıs», fıkrasıyla 1595 = 1004 vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Fakat Sinan Paşa'nın sebep olduğu Eflak felâketiyle nihayet foyası meydana çıktığı ve İbrahim Paşa'nın Ferhad Paşa'yı «bî-günâh» olarak idâm ettirdiği anlaşıldığı için, Üçüncü Mehmet ikinci vezirlikte bulunduğu için Sadâret sırası gelmiş olan eniştesini son tebeddüllerde ihmâl ederek iş başına getirmemiş, onun yerine Lala-Mehmet Paşa ile Koca-Sinan Paşa'yı getirdiği için Sinan'la İbrahim'in son zamanlarda araları açılmış ve hattâ Koca-Sinan doksan yıllık gövdesinin hastalıklı hâline bakmıyarak eski dostu ve yeni düşmanı İbrahim Paşa'yı saray meydanında mızrakla mübârezeye davet etmekten ve hattâ pâdişahın huzurunda meydan okumaktan bile çekinmemiştir! Eflak ve Macar cephelelerinde düşman orduları Türk şehirlerini yıkıp yakarak halkı kılıçtan geçirirken iş başında bulunan Devşirmeler de işte bu vaziyettedir! — İbrahim Paşa'nın pek mütehassir olduğu Sadâret mührü nihayet bu gün Ayasofya câmiinde Sinan Paşa'nın cenâze namazı kılınırken getirilip teslim edilmiş ve hattâ tebrikler bile cenâzenin önünde başlamıştır! — Dâmâd-İbrahim Paşa'nın üç sadâreti vardır : Bundan sonrakiler için aşağıda 1596 = 1005 vukuâtının «5 Kânunuevvel» ve 1599 = 1007 vukuâtının da «6 Kânunusâni» fıkralarına bakınız).

20 Haziran = 23 Şevvâl, Perşembe : Üçüncü Mehmed'in İstanbul'dan «Eğri seferi» ne hareketi.

(Umumiyetle «24 Şevvâl Perşembe» tarihinden bahsedilirse de, Perşembe günü o ayın 24 üne değil, 23 üne müsâdiftir : Zâten Selânikî tarihinin henüz basılmamış olan yazma kısmında «23 Şevvâl Perşembe» tarihi vardır; onun için Hammer'deki «21 Haziran» tarihi doğru değildir. — Osman-Gazi'den Kanunî'ye kadar 10 Osmanlı pâdişahı eski Türk hükümdarlarının bizzat sefere çıkma an'anesine tamamiyle riâyet ettikleri halde, İkinci Selim'le Üçüncü Murad bu eski Türk türesini terkedip seferdeki serdârlarla idare etmiş ve kendileri hep saraylarında yaşamışlardır. Üçüncü Mehmed'in babasıyla dedesi gibi saraya kapanmayıp daha evvelki ataları gibi ordunun başına geçip er-meydanına gitmesi bir çok teşviklerle telkinlerden mütevellit bir hareket olmakla beraber, büyük bir meziyyet eseridir : Çünkü bu genç tecribesiz pâdişahın üzerinde en büyük nüfuzasâhib olan anası Venediklî Safiyye-Sultan oğlunun sefere çıkmaması için olan-

ca nüfuzunu kullandığı ve bu suretle onu el altından ve göz önünden uzaklaştırmak başka te'sirlere kaptırmamak istediği halde söz geçirememiş, Sultan Mehmet devletin menfaatini kadın sözüne fedâ etmemek büyüklüğünü göstermiştir. — Pâdişahın bu kararında âmil olan sebepler şunlardır :

1 — Eflak ve Macaristan cephelerinin perişan hâlini çok iyi bilen ve hattâ o perişanlığa korkak ve «Muhannes» oğluyla beraber sebep olan Koca-Sinan Paşa, yukarıda 1595 = 1004 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz son sadâretinde Serdârı-ı-Ekremlik yükünü sırtına almayı cür'et edemediği için, genç pâdişaha ecdâdı gibi bizzat sefere çıkıp vaziyeti ıslâh etmesinden başka çâre kalmadığını anlatmış, halefi İbrahim Paşa da aynı fikri müdâfaadan başka çâre bulamamış ve Üçüncü Murad devrindenberi «Hâce-i-Sultânî» mevkiini muhâfaza etmekte olan meşhur müverrih Hoca-Sa'düddin Efendi de o yolda telkinlerde bulunmuştur.

2 — Hudud boylarındaki valiler de pâdişahın bizzat sefere çıkmasını isteyen arzular göndermişlerdir.

3 — Yeniçeriler, pâdişah başlarına geçmedikçe sefere gitmiyeceklerini söylemişler ve hattâ bu hususta te'minât almak için çorba içmekten imtinâ etmişlerdir. Üçüncü Mehmet işte bu te'sirler altında ecdâdının izinden gitmiye karar vermiş, bu karar ilân edilip kış mevsimi hazırlıklarla geçirilmiş, Belgrad'da erzak ve mühimmat biriktirilmiş, Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa sefer Ser-askerliğine tâyin edilmiş ve Hoca-Sa'düddin Efendi de pâdişahın maiyyetine me'mur olmuştur : Bunlardan başka vüzerâdan Cağal-oğlu Sinan Paşa, Nişancı Hamze-Çelebi, Baş-Defterdar İbrahim Efendi ve Yeniçeri-ağası Veli Ağa ile Anadolu ve Rumeli Kadı-askerleri = Kazaskerleri de beraber gitmiş, İstanbul muhâfızlığında da vüzerâdan Hadım-Hasan Paşa bırakılmıştır. — Mücevherler içinde beyaz bir kadife elbise giyip kavuğunu iki muhteşem sorguçla süsliyen Üçüncü Mehmet fevkalâde parlak ve tantanalı bir alayla Çavuşların :

— Savul!

yahut :

— Irak dur!

sesleri ve halkın duâlarıyla alkışları içinde bu gün öğleden evvel Topkapu-sarayından Davudpaşa'da hazırlanan «Otâğ-ı-Hümâyûn», a geçmiştir. Bu münâsebetle tuhaf bir telâkkiden bahsedilir : Yolda sohbet için pâdişaha sırayla yaklaşımları âdet olan Ulemâ Efendilerle Vüzerâ Paşalar uğur menbâi sayılan güneşe mâni olmayacak surette hareket etmişlerdir! Eğri seferinin manzum ve mensur bir menzîlnâmesini yazmış olan «Pojeğali-Mücellâ Efendi» Baş-Kethudânın işaretiyle vüzerâ ve ulemâ tarafından yapılan bu ustalıklı hareketleri şöyle anlatır :

«... İşbu zikrolunan kimesneler otağa varınca [= varıncaya kadar] müsâhabet idüp ve bunların yanaşması lâzım oldukça güneş sağ cânibinde oldukça sol cânibe yanaşurlar ve sağ cânibde bulunup sola yanaşmak lâzım geldükde uğur kesmeyüp Pâdişâhun ardından dolaşup sola yanaşurlar ve bunlara haber viren sağda Baş-Kethudâdur...»

Sultan Mehmet bu ilk sefer gecesini Davudpaşa sahrâsındaki otağında geçirmiştir. — Bazı Osmanlı menbâlarında bu seferin hedefi «Beç kal'ası teshiri», yâni Viyana fethi şeklinde gösterilir).

21 Haziran = 24 Şevvâl, Cuma : Üçüncü Mehmed'in Davudpaşa ordugâhından hareketi.

(Buradan ikinci konak olarak «Küçük-Halkalı pınarı» na gidilmiştir : «Mehdî Ulyây-ı Saltanat, Sadef-i Dürr-i Hilâfet», denilen Vâlide Safiyye-Sultan Halkalı'ya kadar gelip oğlunu teşyi ettikten sonra İstanbul'a dönmüştür).

1 Temmuz = 5 Zülka'de, Pazartesi : Ordunun Edirne'ye muvâsalatı.

(Kâtib-Çelebi Edirne'ye muvâsalat tarihini «2 Zülka'de = 28 Haziran Cuma» gününe müsâdif gösterirse de, hâdisâtı günü gününe tâkib edip manzum ve mensur bir menzîlnâme yazmış olduğunu yukarıki fıkra'da görmüş olduğumuz «Pojegalı-Mücellâ Efendi» ordunun «2 Zülka'de Cuma» günü Burgaz-ovasına, ertesi gün Babaeski'ye, daha ertesi gün Hasköy'e ve nihayet :

On ikinci menzil oldu şehir-i Edirne konak

mısrâıyla de «5 Zülka'de = 1 Temmuz Pazartesi» günü on ikinci konak olan Edirne'ye gelindiğinden bahsetmekte olduğu için burada o rivayet tercih edilmiştir).

5 Temmuz = 9 Zülka'de, Cuma: Ordunun Edirnedeki hareketi.

(Kâtib-Çelebi ve ondan naklen Nâimâ «8 Zülka'de = 4 Temmuz Perşembe» günü hareket edildiğinden bahsederlerse de, Mücellâ Efendi Edirne'de «5 gün oturak» olduğundan bahsettiğine göre, muvâsalat günü hesap edilmek şartıyla bu gün yola çıkmış demektir: Aynı menbâın bundan sonra gösterdiği tarihler de bunu te'yid etmektedir).

12 Temmuz = 16 Zülka'de, Cuma: Ordunun Filibe'ye muvâsalatı.

(Burada «dört gün oturak» olmuştur).

16 Temmuz = 20 Zülka'de, Salı : Ordunun Filibe'den hareketi.

(Buradan Tatar-pazarcığı'na gidilmiştir).

20 Temmuz = 24 Zülka'de, Cumartesi: Ordunun Sofya'ya muvâsalatı.

(Filibe'de olduğu gibi Sofya'da da «dört gün oturak» olmuştur).

30 Temmuz = 4 Zülhicce, Salı : Ordunun Niş önlerinde konaklaması.

(Ertesi gün Morava boyuna varılmıştır : Bâzı menbâlarda «5 Zülhicce» gösterilirse de doğru değildir. — Son zamanlarda Bosna hududundaki «Klis», kalesi üzerine yürüyen düşman kuvvetleri üzerine asker sevk edip mağlûb ettirmiş olan Bosna valisi vezir Ahmed Paşa'dan bu gün zafer alâmeti olarak iki bin kelle, iki kumandanla 300 esir ve 30 bayrak gelmiş ve bunlar sefer neticesi hakkında «Fâl-i hayr» addedilmiştir).

9 Ağustos = 14 Zülhicce, Cuma : Ordunun Belgrad'a muvâsalatı.

(Belgrad'a top ve tüfek şenlikleri yapılarak ve vüzerâ tarafından idarelerindeki askerlerle «Alay gösterilerek» girilmiş, parlak merâsimle karşılanan pâdişah şehrin karşısındaki «Hünkâr-tepesi»nde kurulan otağına inmiştir. — Belgrad'da on bir gün kalan Üçüncü Mehmet son harb hazırlıklarıyla meşgul olmuştur. — Pâdişah buraya gelirken bir kaç günlük yoldan istikbâle çıkıp süslü askerleriyle «alay gösteren» ve yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «7 Ağustos» ve

«2 Eylül», fıkralarında gördüğümüz Usturgon felâketine sebep olduğu için «Muhannes ibni muhannes» denilen Koca-Sinan-oğlu Mehmet Paşa nihayet cürmünün cezasını çekerek vezâret pâyesi kaldırılıp Belgrad kalesine hapsedilmiş ve tekml emval ve emlâki de müsâdere edilmişse de, üç gün sonra Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın şefaatiyle maatteessüf affedilerek vezâreti iade edilmiş, fakat müsâdereden dolayı «mühimmât-ı seferden habbeye mâlik olmamağla» Belgrad muhâfızlığında bırakılmıştır!).

21 Ağustos = 26 Zülhicce, Çarşamba : Ordunun Sava köprüsünden Sirem yakasına geçişi.

(Belgrad'da on bir gün kaldıktan sonra on ikinci gün hareket eden ordunun Sava köprüsünden geçip girdiği «Sirem sahrası», için ikinci ciltte 1521 = 927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu hareket bâzı menbâlarda «27 Zülhicce Çarşamba» gününe müsâdif gösterilirse de, Çarşamba günü o ayın 27 sine değil, 26 sına müsâdiftir. — Erdellilere karşı Tımsıvar muhâfızlığında bulunan vezir Hadım-Cafer Paşa'yı takviye için Karaman beylerbeyi Hızır Paşa bu gün yola çıkarılmıştır).

1596 = 1005

25 Ağustos = 1 Muharrem, Pazar : Varadin = Petervaradin civârında Tuna üzerine köprü kurulmaya başlaması.

(Bu işe me'mur olan Yeniçeri-ağası Veli Ağa önden gönderilmiş olduğu için, nehirden sevk edilmiş olan «yüz kıt'a dunbaz gemileriyle» her iki sâhilden işe başlanıp üç gün çalışılarak «altı yüz zirâ» uzunluğunda büyük bir köprü kurulmuştur : Bu köprü Varadin'le Titel arasındadır. — Bir rivayete göre inşaâtın idaresine Veli Ağa'dan evvel Koca-Sinan-oğlu Muhannes-Mehmet Paşa gönderilmişse de, Yeniçeriler kendisini öldürmiye kalkıştıkları için «Muhannes ibni muhannes», vaktiyle er-meydanlarından kaçtığı gibi şimdi de köprü başından kaçmış ve işte bunun üzerine Veli Ağa gönderilmiştir! — Aşağıda bu sene vukuâtının «30 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

26 Ağustos = 2 Muharrem, Pazartesi: Slankamen = Salankamen harb-meclisinin kararı.

(Üçüncü Mehmed'in riyaset ettiği bu tarihi mecliste şu iki mesele müzakere edilmiştir :

1 — İsyan hâlinde bulunan Erdel = Transylvania üzerine mi, yoksa Avusturya işgalindeki Macar arâzisine mi yürümek daha doğrudur?

2 — Avusturyalılara karşı gidildiği takdirde, Komorn = Komran ve Eger = Eğri kalelerinden hangisinin hedef ittihâz edilmesi daha doğrudur? Arâzisi sulak ve bataklık olan Erdel'in askerî harekâta müsâid olmasından dolayı birinci meselede Avusturya cephesi tercih edilmiş ve ikinci mesele de Eger = Eğri kalesinin askerî ehemmiyetiyle arâzisinin kıymetli mâdenleri Komorn'a tercih edilmesiyle neticelenmiştir. — Raab = Yanık kalesi civârında bulunan ve Osmanlı menbâlarında «Komran» denilen Komorn kalesinin Koca-Sinan Paşa tarafından altı gün süren neticesiz muhâsarası için yukarda 1594 = 1003 vukuâtının «16 ve 22 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Slankamen'de iki gün kalınmıştır. — O sırada İstanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi, pâdişah-tan «1 Muharrem = 25 Ağustos Pazar» günü İstanbul'a gelen bir «Hatt-ı Şerif», de Eğri üzerine hareket edilmekte olduğundan bahsedildiğini söylediğine göre,

«2 Eylül» fıkralarında gördüğümüz Usturgon felâketine sebep olduğu için «Muhannes ibni muhannes» denilen Koca-Sinan-oğlu Mehmet Paşa nihayet cürmünür cezâsını çekerek vezâret pâyesi kaldırılıp Belgrad kalesine hapsedilmiş ve tekmi emval ve emlâki de müsâdere edilmişse de, üç gün sonra Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın şefâatiyle maatteessüf affedilerek vezâreti îade edilmiş, fakat müsâdereden dolayı «mühimmât-ı seferden habbeye mâlik olmamağla» Belgrad muhâfızlığında bırakılmıştır!).

21 Ağustos = 26 Zülhicce, Çarşamba : Ordunun Sava köprüsünden Sirem yakasına geçişi.

(Belgrad'da on bir gün kaldıktan sonra on ikinci gün hareket eden ordunun Sava köprüsünden geçip girdiği «Sirem sahrası», için ikinci ciltte 1521 = 927 vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu hareket bâzı menbâlarda «27 Zülhicce Çarşamba» gününe müsâdif gösterilirse de, Çarşamba günü o ayın 27 sine değil, 26 sına müsâdiftir. — Erdellilere karşı Tımsıvar muhâfızlığında bulunan vezir Hadım-Cafer Paşa'yı takviye için Karaman beylerbeyi Hızır Paşa bu gün yola çıkarılmıştır).

1596 = 1005

25 Ağustos = 1 Muharrem, Pazar : Varadin = Petervaradin civârında Tuna üzerine köprü kurulmaya başlaması.

(Bu işe me'mur olan Yeniçeri-ağası Veli Ağa önden gönderilmiş olduğu için nehirden sevk edilmiş olan «yüz kıt'a dunbaz gemileriyle» her iki sâhilden işe başlanıp üç gün çalışılarak «altı yüz zirâ» uzunluğunda büyük bir köprü kurulmuştur : Bu köprü Varadin'le Titel arasındadır. — Bir rivayete göre inşaatı idaresine Veli Ağa'dan evvel Koca-Sinan-oğlu Muhannes-Mehmet Paşa gönderilmişse de, Yeniçeriler kendisini öldürme kalkıştıkları için «Muhannes ibni muhannes», vaktiyle er-meydanlarından kaçtığı gibi şimdi de köprü başından kaçmış ve işte bunun üzerine Veli Ağa gönderilmiştir! — Aşağıda bu sene vukuâtının «30 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

26 Ağustos = 2 Muharrem, Pazartesi: Slankamen = Salankamen harb-meclisinin kararı.

(Üçüncü Mehmed'in riyaset ettiği bu tarihi mecliste şu iki mesele müzakere edilmiştir :

1 — Isyan hâlinde bulunan Erdel = Transylvania üzerine mi, yoksa Avusturya işgalindeki Macar arâzisine mi yürümek daha doğrudur?

2 — Avusturyalıları karşı gidildiği takdirde, Komorn = Komran ve Eger = Eğri kalelerinden hangisinin hedef ittihaz edilmesi daha doğrudur? Arâzisi sulak ve bataklık olan Erdel'in askerî harekâta müsâid olmamasından dolayı birinci meselede Avusturya cephesi tercih edilmiş ve ikinci mesele de Eger = Eğri kalesinin askerî ehemmiyetiyle arâzisinin kıymetli mâdenleri Komorn'a tercih edilmesiyle neticelenmiştir. — Raab = Yanık kalesi civârında bulunan ve Osmanlı menbâlarında «Komran» denilen Komorn kalesinin Koca-Sinan Paşa tarafından altı gün süren neticesiz muhâsarası için yukarda 1594 = 1003 vukuâtının «16 ve 22 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Slankamen'de iki gün kalmıştır. — O sırada İstanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi, pâdişah-tan «1 Muharrem = 25 Ağustos Pazar» günü İstanbul'a gelen bir «Hatt-ı Şerif», de Eğri üzerine hareket edilmekte olduğundan bahsedildiğini söylediğine göre,

bu kararın daha evvel verilmiş ve bu günkü harb meclisinde de meselenin son defa olarak tetkik edilmiş olması lâzımgelir).

30 Ağustos = 6 Muharrem, Cuma : Ordunun Varadın köprüsünden geçişi.

(Bu köprünün inşası «4 Muharrem = 28 Ağustos Çarşamba» günü tamamlanmış ve inşaata me'mur olan Yeniçeri-ağası o gün askeriyle karşı yakaya geçmiş-tir : Yukarda bu sene vukuâtının «25 Ağustos» fıkrasına da bakınız. Pâdişahın orduyla geçişini Kâtib-Çelebi o tarihten iki gün sonra işte bu güne müsâdif gös-terir; zâten Mücellâ Efendi'nin menzihnâmesinde de «Cuma» kaydı vardır. Bâzı menbâlarda Yeniçerilerin geçmesine tesadûf eden «4 Muharrem» tarihi pâdişahın orduyla geçtiği gün gibi gösterilirse de doğru değildir).

3 Eylül = 10 Muharrem, Salı : Hatwan kalesinin sukutu.

(Düşman ordusunun muhâsarasına uğrıyan bu kale iki defa imdâd istemiştir : İkinci istimdâd, yukârıki fıkrada gördüğümüz köprüden geçen ordunun Sze-gedin ovasında ilerlediği sıradadır : Üçüncü vezir Cağal-oğlu Sinan Paşa derhal on bin askerle yola çıkarılıp Tımsıvar muhâfızı Ca'fer Paşa ile onu takviye için gönderilmiş olan Karaman beylerbeyi Hızır Paşa da yardıma me'mur edil-mişse de, Cağal-oğlu düşmandan çekinip ağır davrandığı için Szolnok'da Ca'fer Paşa kuvvetleriyle birleştiği sırada Hatwan müdâfileri «vire ile», yâni canla-rına dokunulmamak şartıyla teslim olmak mecburiyetinde kalmışlar ve buna rağmen tamamiyle kılıçtan geçirildikleri gibi «nisâ ve sıbyân dahî cümleten katl-i-âm» edilmiş ve kale de temelinden yıkılmıştır : Bu katl-i-âm'da halkın de-rileri yüzülmek ve âzâları parçalanmak gibi vahşetler de irtikâb edilmiştir! Bu müdhîş fâciyanın en büyük mes'ûliyeti Cağal-oğlu denilen İtalyan devşirmesine aid olduğu halde «aslâ mazhar-ı itâb olmaması» bir çok menbâlarda çok haklı hayretlerle karşılanır! Üçüncü Mehmet felâket haberini alınca Cağal-oğlu'nu yalnız geri çağırıp biraz tekdir etmekle iktifâ etmiştir! — Elli iki sene Türk idaresinde kalmış olan Hatwan kalesinin Kanunî devrinde fethi için 1544 = 951 vukuâtının «23 Nisan» fıkrasına ve bu seferki Hatwan fâciasına karşı yapılan haklı ve meşrû mukabele için de aşağıda bu sene vukuâtının «13 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

7 Eylül = 14 Muharrem, Cumartesi : Rumeli beylerbeyi Sokullu-oğlu Hasan Paşa'nın Szegedin'de orduya iltihâkı.

(Altın ve çelik zırhlar içindeki askerinin gösterdiği muhteşem alay çok takdir edilmiştir. Theisz = Tisa nehri yoluyla Belgrad'dan gönderilen muhâsara top-larıyla mühimmâtı da burada orduya gelmiş ve Hasan Paşa bunların Szol-nok'a kadar gemilerle ve oradan Eger = Eğri önlerine de kızaklarla sevkine me'mur olmuştur. — Ordu Szegedin'de iki gün kalmıştır. — Yukarıki fıkrada bahsettiğimiz Hatwan fâciasının da burada haber alındığı rivayet edilir).

21 Eylül = 28 Muharrem, Cumartesi : Üçüncü Mehmed'in Eger = Eğri ovasına muvâsalatı.

(Pâdişah daha evvelden kurulmuş olan «Otâğ-ı-Hümâyûn» a inmiştir. — Ordu-da bulunan Peçevî-İbrahim Efendi'nin kaydine göre Üçüncü Mehmet o gün varoşa «üşündü olunup» hücumlarla zabtını istemişse de «henüz asker konmak ve çadırların kurmak üze olmağla irteye» bırakılmıştır).

21/22 Eylül = 28/29 Muharrem, Cumartesi/Pazar gecesi: Eğri ahâlisinin varoşu ateşleyip kaleye kapanmaları.

(Asker sabaha karşı varoşa girmiş ve yangından kurtulan bir çok eşyâ ve erzak ganimet olarak müsâdere edilmiştir. Hoca-Sa'düddin'in kaleme almış olduğundan bahsedilen Eğri fetihnâmesinde bu varoş «Mahmiye-i Galata mânendi» gösterilir. — Bu vak'a bâzı menbâlarda ikinci ve hattâ üçüncü gecelere müsâdif gösterilirse de, orduda bulunan Peçevi'nin kaydı daha kuvvetlidir).

24 Eylül = 1 Safer, Salı: Eger = Eğri muhâsarası.

(Türklerin Eğri/Egre, Macarların Eger, Almanların Erlau ve Lâtinlerin de Agria dedikleri müstahkem şehir Budin'in 137 kilometre şimalişarkisinde ve Theisz = Tisa nehrinin kollarından olan aynı isimdeki Eger suyunun üstündedir. Çok mühim bir mevki olan bu büyük kale Kanunî devrinde serdâr Ahmed Paşa tarafından 39 gün muhâsara edilmişse de, mevsim ilerlemiş ve şiddetli bir kış başlamış olduğu için fethedilememiştir: İkinci ciltte 1552 = 959 vukuâtının «9, 19, 29 Eylül» ve «19 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. Hattâ Kanunî'nin son Szigetvar seferinde başlıca hedeflerinden birinin Eğri fethi olduğundan ve Szigetvar'dan evvel orayı muhâsara etmek istediği halde vaziyet icâbı olarak ilkönce Szigetvar'ın muhâsarasına mecbur olduğundan bile bahsedilir: 1566 = 973 vukuâtının «1 Mayıs» ve «29 Haziran» fıkralarına bakınız. Her halde Eğri fethinin imparatorluk siyaseti bakımından asırlardanberi tâkib edilen büyük bir hedef olduğu muhakkaktır. — Kâtib-Çelebi'nin «Fezleke»sinde ve ondan naklen Nâimâ tarihinde Eğri kalesinin o zamanki askerî vaziyeti şöyle anlatılır:

«Kal'a-i mezbûre mesâfe-i baîdeden hemcû kûh bir kal'a-i bi-misâl müşâhede olunup kat-ender-kat burcları, yanların korur bârûları ve cevânib-i erbeasın gözler dolma palankaları ile asıl hisâr bir dağ üzre vâkı' olup üç cânibi kesme kaya üzerinde muhkem taş ve kireçle mülemma'-u-masnû' ve için bir vechille dolma ki top kâr eylemez ve cânib-i şarkisinde bir ma'denî dağ muhtasıl olup istihkâm için bir ariz-ü-amîk hendek kesilmiş ve varoşu dahî kireç ile binâ olunmuş bir hısın-ı hasîn idi».

Bu sırada Eğri kalesi muhafızlığında Osmanlı menbâlarının «Çasârün akrabâsından» gibi gösterdikleri «Paul Nyary» ile ikinci derecede dokuz kumandan daha vardır. Ateş açılmadan evvel Üçüncü Mehmet bunlarla şehir ahâlisine hitâben şu meâlde bir «Emr-i-Şerif» göndererek teslim teklifinde bulunmuştur: «Eğri içinde olan begler ve sair ahâlî! Bilmiş olun ki şevketle azîmetüm Eğri fethidür; imdi evvelâ Allâh-u-Teâlâ emriyle sizi dînimize da'vet iderüz: Eger müslüman olursanız size zararum yokdur; hâlinüz üzerinde emvâl-ü-emlâkinüze kemâ-kân tasarruf idüp âsûde olun. Eger dîne gelmezsenüz kal'ayı birağup memleketinüze çıkup gidesüz! Yohsa bu da'vetün birini kabûl itmeyüp şöyle ki ceng-ü-cidâle mübâşeret olunup bana karşı top ve tûfeng ve humbara atarsanız, Allâh ve Resûl-Üllâh hakkıyçün sizi katl-i-âm idüp birinüzü halâs eylemem, bilmiş olasuz!».

Mahsurlar bu teklifi reddedip «Emr-i-Şerif»i götüren adamı da casuslukla ithâm ederek zindana attıkları için derhal ateşe başlanmıştır. Muhâsaranın bu ilk günü beş koldan meterisler kurulduğu ve bu kollara Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa ile vüzerâdan Cerrah-Mehmet, Hadım-Ca'fer ve Rumeli beylerbeyi Sokullu-oğlu Hasan Paşalarla Yenigeri-ağası Veli Ağa'nın kumanda ettiği rivayet edilir; Cağal-oğlu Sinan Paşa da «ordu etrafını muhafazaya» me'mur olmuştur. Eğri muhâsarasında kullanılan «yirmi üç pâre tûb-i kal'a-kûb», Eğri fetihnâmesinde «Ejderhâ-peyker kal'a-kûb tûblar» diye tasvir edilir. Orduda bulunan Peçevi-İbrahim Efendi bunların şiddetli bombardımanını:

«Şöylece od iderlerdi ki dâneleri birbirine müzâhame virir demek gelürdü; gâhî münâvebe ile birinün sadâsı munkatî' olmadan birine od iderler idi»

şeklinde anlatır. Kâtib-Çelebi'ye göre «câ-becâ lâğımlar urulmağa» da bu günden itibaren başlanmıştır).

25 Eylül = 2 Safer, Çarşamba: Muhâsara hattında altıncı cephenin açılması.

(Bu gün Budin muhafızlığında bulunan Sokullu âlesinden Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa ile Haleb beylerbeyi Çerkes-Mahmud Paşalar askerleriyle orduya iltihâk ettikleri için, yukarıki fıkra da gördüğümüz beş koldan başka altıncı bir kol daha kurulup kumandanlığına Mehmet Paşa tâyin edilmiştir).

4 Teşrinievvel = 11 Safer, Cuma : Eğri dış-kalesinin fethi.

(Umumiyetle «12 Safer Cuma» tarihinden bahsedilirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 12 sine değil, 11 ine mûsâdiftir. — «Üç kat hisâr», diye târif edilen bu dış-kaleye Osmanlı menbâlarında «Nemçe kal'ası» denir : Aşağıda bu sene vukuâtının «12 Teşrinievvel» fıkрасına da bakınız. — Bu günkü muvaffakiyete çok tuhaf bir sebep gösterilir : Rivayete nazaran müdâfîler dış-kaledeki Türk esirlerini berhavâ etmek için bir lâğım patlatmışlar ve Türk askerleri de bunu bizim taraftan atılmış bir lâğım zannedip hücumla geçerek o sırada açılmış olan bir gedikten içeri girmişlerdir! Fakat orduda bulunan Peçevî böyle bir vak'adan bahsetmeyip kaleyi hücumla alınmış gösterir. — Dış-kalede bulunan düşman askerinden 5 - 6 bin kişinin kılıçtan geçirildiği ve mütebâkisinin de iç-kaleye çekildiği rivayet edilir. — Feridun Bey «Münşeat»ının 1275 tab'ının ikinci cildindeki «Eğri fetihnâmesi»nde bu vak'a Safer ayının 17 nci Cuma gününe mûsâdif gösterilirse de, bu bir tertip hatâsıdır).

5 Teşrinievvel = 12 Safer, Cumartesi: İç-kalenin tazyığı.

(Dış-kalenin fethi üzerine ateş iç-kale üzerine teksif edilmiş ve bir taraftan da lâğım açılmaya başlanmıştır).

12 Teşrinievvel = 19 Safer, Cumartesi: Eğri iç-kalesinin «Vire ile» fethi.

(Dış-kalenin fethindenberi iki üç defa lâğımlar atılıp gedikler açılmışsa da gece-gündüz yağan şiddetli yağmurların arâziyi çamur deryâsına çevirmesi taarruz hareketlerini çok güçleştirmiştir; fakat bu müşkilâta rağmen askerinin hücumda gösterdiği gayret kalenin vaziyetini «fethe karb», bir hâle getirdiği için mahsurlar nihayet teslim teklifinde bulunmuşlardır : Kale muhafızı Nyary ile dokuz arkadaş bu gün Türk ordugâhına gelmiş ve bunlara mukabil rehîne olarak Szolnok sancak-beyi Bektaş Bey de içeri gönderilmiştir. Yegâne teslim şartı olarak bu kumandanların şahıslarına münhasır olmak üzere verilen «Hatt-ı emân» da Üçüncü Mehmed'in :

— Bindüğüm at ve kuşandığım kılıncı hakkıyçün!

diye bir Türk askerinin ağzına en çok yakışacak mükaddesât üzerine and içip te'minât verdiğinden bahsedilir : Aşağıki fıkraya da bakınız. — Teslim teklifinin «Vakt-i duhâ» ya, yâni kuşluk vaktine tesadûf ettiğinden bahsedilirse de, gününde ihtilâf vardır : Kâtib-Çelebi teklifin «18 Safer = 11 Teşrinievvel Cuma» gününe tesadûf ettiğinden ve bu gün de kalenin işgal edilmiş olduğundan bahsettiği halde, Naimâ teklifi bu güne ve teslimi de ertesi güne mûsâdif gösterir; orduda bulunan Peçevî'ye nazaran «mâh-ı mezbûrun on dokuzuncu günü istimân» etmişlerdir; Eğri fetihnâmesindeki teslim tarihi de bunu te'yid etmektedir :

«... Bârek-Allâh-üs-Sebt ki mâh-ı mezbûrun on dokuzuncu günüdür, kal'a-i mezbûre bi-avn-illâhi-Teâlâ bi-t-tamâm-i-ve-l-kemâl feht-u-teshir olunup etrâf-u-ek-nâfda olan kulâ'-u-kurâ-u-diyâ' ile kabza-i tasarruf-i Mülûkâneme dâhil olmağın...». Bu senenin «24 Eylül = 1 Safer Salı» günü başlamış olan Eğri muhâsarası o günden bu güne kadar tam 18 gün sürdükten sonra 19 uncu gün kale fethedilmiş demektir : Muhâsaranın 20 gün sürdüğü hakkındaki rivayet doğru değildir. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Eğri şehrinin dış-kalesine «Nemçe-kal'ası» denildiği gibi bu iç-kalesine de «Macar-kalesi» denilir. — Başkumandan Nyary ile beraber on kişiyi bulan kale kumandanlarından ikisi Üçüncü Mehmed'in huzurunda ihtidâ edip Türk tâbiyyetine girdikleri için hil'atlerle taltif edilmişlerdir. — Bu büyük muvaffakiyet top şenlikleri ve Mehter takımlarının çaldıkları «Feth-u-nursat nevbetleri» ile tes'îd edilip orduda şenlikler yapılmıştır. — Kalenin işgaline Anadolu beylerbeyi Hasan Paşa ile bundan bir gün evvel Velî Ağa'nın yerine Kapucu-başılığından Yeniçeri-ağası olan Destârî/Sarıkcı-Mustafa Ağa me'mur edilmiş, Eğri beylerbeyliğine Erzurum beylerbeyi Sofu-Sinan Mehmet Paşa tâyin olunmuş ve işte bu suretle Kanunî devrinde fethedilememiş olan Eğri kalesi nihayet Üçüncü Mehmet devrinde Türk hâkimiyetine girmiştir).

13 Teşrinievvel = 20 Safer, Pazar : Avusturyalıların Hatwan katli-âmına mukabele olmak üzere Eğri'den çıkan Avusturya askerlerinin kılıçtan geçirilmesi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «3 Eylül», fıkrasında gördüğümüz Hatwan fâciasında canlarına dokunulmamak şartıyla teslim olan Türk askerleriyle ahâlisinin derileri yüzülerek ve parçalanarak katli-âm edilmeleri Türk ordusunda çok haklı bir intikam hissi bırakmıştır : Eğri fethi o müthiş fâciadan 40 gün sonradır ve tabî o millî mâtem henüz şiddetini muhâfaza ediyor demektir. Zâten hudut askerleri arasında Eğri'ye karşı ötedenberi derin bir kin beslendiği ve hattâ :

Yokdur sizünle viremüz

Eğrilü gidi Eğrilü

gibi Türkler yakılıp Eğri mudâfilerine aman verilmiyeceği çoktanberi mâlûm olduğu da rivayet edilir. İşte bundan dolayı bu gün mağlûplar memleketlerine doğru kaleden çıkıp giderlerken Yeniçerilerle hudut askerleri Kırım-Tatarlarıyla beraber üzerlerine saldırıp beş bin kişiden hiç birini sağ bırakmamak şartıyla Hatwan şehidlerinin intikamını almışlardır. Üçüncü Mehmed'in atıyla kılıcına yemin ederek Eğri kumandanlarına verdiği «Emân» şartı bu kanlı vak'a ile bozulmuş değildir: Çünkü o «Hatt-ı emân» yalnız kumandanların şahıslarına aittir; orduda bulunan ve bu hattı o kumandanların ellerinde bizzat görmüş olan Peçevî bu noktayı «ancak Eğre'den çıkan beglere ve beyzâdelere diyü tahsis buyurulmuş idi, bi-d-defât ellerinde görmüşüz» şeklinde tasrih ettiği gibi, Hammer bu vak'ayı Hatwan fâciasının karşılığı gösterir. — Gene bu gün, düşmanın yıkıp yakmış olduğu Hatwan kalesinin yeniden inşâsına Karaman beylerbeyi Ca'fer Paşa me'mur edilip derhal yola çıkarılmıştır).

18 Teşrinievvel = 25 Sa'fer, Cuma : Eğri'de ilk Cuma namazı.

(Bütün kale fetihlerinde riâyet edilen millî an'ane mucibince şehrin büyük kilisesi fetih timsâli olarak derhal câmiye tahvil edilmiş olduğu için, Üçüncü Mehmet bu gün top şenlikleri içinde parlak bir alayla bu «kilise-câmii»nde Cuma namazını kılmış ve nâmına hutbe okunmuştur).

22 Teşrinievvel = 29 Safer, Salı: Eğri kalesini kurtarmaya gelen düşman ordusuna karşı Hadım-Ca'fer Paşa'nın kahramanca mağlûbiyeti.

(Avusturya arşidüklerinden Maximilien'le âsi Erdel voyvodası Sigizmond Bathory'nin kuvvetlerinden mürekkep olan bu ordu Eğri kalesini muhâsaradan kurtarmak için gönderilmişse de, Sigizmond'un gecikmesi bu kararın neticesiz kalmasına sebeb olmuş ve bunun üzerine düşman ordusu Eğri'den kalkacak Türk ordusunu yolda bastırmak için o civarda vaziyeti kollamaya başlamıştır : Osmanlı menbâlarında «Jigmond-ı lâin» denilen Sigismund için yukarda 1594 = 1003 vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Düşmanın maksadiyle mevkii «dil» lerle casuslardan haber alınınca dördüncü vezir Hadım-Ca'fer Paşa bir baskın hareketine me'mur edilerek 15 bin askerle derhal yola çıkarılmıştır : Bu hareket 27 Safer = 20 Teşrinievvel Pazar gününe mûsâdiftir. Bu sırada düşman ordusu «Cincia» suyunun büyük bir bataklık teşkil ettikten sonra Theisz = Tisa nehrine döküldüğü sâhaya tesadûf eden «Keresztes/Keresztes-mezoe» ovasındadır : Bu ovanın Macarca ismini Osmanlılar Türkçeye terceme ederek «Haç-ovası/Haç-ova», demişlerdir; bataklık ovanın ortasındadır : Üçüncü Mehmed'in Haç-ova zafernamesinde buraya «Azfut/Azkut» şekillerinde okunabilecek bir isim verilmektedir. — Cesur ve zeki bir kumandan olan Ca'fer Paşa düşman üzerine varmadan vaziyeti keşfettirip «asker-i deryâ-misâl» olduğunu anlayınca kendi kuvvetinin böyle bir teşebbüse kâfi gelebileceğini derhal orduya bildirmişse de, cür'etsizliğine hamledilerek şiddetle tekdir edilmiş ve kendisini takviye için gönderilen yeni Rumeli beylerbeyi sâbık Yeniçeri-ağası Veli Paşa ile beraber :

— Düşmanı haklıyasun!

diye derhal taarruza me'mur olmuştur! Bu suretle zavallı Ca'fer Paşa'nın kumandasındaki kuvvet 20-30 bin kişiyi bulmuşsa da, bir taraftan «şiddet-i bürûdet sahrâda durulamaz» dereceleri bulduğundan ve bir taraftan da «küffârün kesretini istimâ' iden» asker muhakkak bir ölüme gitmek istemediğinden, efrâdın ekserisi «girü orduya avdet», ettiği için Paşa'nın emrinde ancak 4-5 bin kişi kalmıştır! İşte buna rağmen sırf şerefini kurtarmak için taarruz mecburiyetinde bırakılan Ca'fer Paşa, Hammer'i bile hayrân eden bir «arslan cesâretiyle» harbetmiş, bu harb esnâsında Veli Paşa dayanmak imkânı olmadığı için çekilip gitmiş ve bir rivayete göre de harbden evvel Ca'fer Paşa'yı ric'ate iknâ edemeyince geri dönmüş, Ca'fer Paşa gene döğüşmekte devam edip «Rüstemâne erlûkler eylemiş» se de nihayet askerinin ekserisi dağılmış ve mühim bir kısmı şehîd düşmüş olduğu için, akşam karanlığında üzengisine yapışan ağalarının ısrâriyle harb meydanından çekilip orduya dönmek mecburiyetinde kalmıştır : Ca'fer Paşa'nın bütün ağırlıkları düşman eline geçmiş olduğundan bahsedilir. Tabii bu fâcianın bütün vebâli körükörüne taarruz emri veren Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa ile diğer «Vükelây-ı devlet» denilen Devşirmelere aittir. — Bu vak'a üzerine Veli Paşa azledilerek Rumeli beylerbeyliğine tekrar Sokullu-oğlu Hasan Paşa tayin edilmiştir. — Bâzı menbâlarda bu muharebe «1 Rebî'ül-evvel = 23 Teşrinievvel Çarşamba» gününe mûsâdif gösterilir).

23 Teşrinievvel = 1 Rebî'ül-evvel, Çarşamba : Eğri harb meclisinin düşman üzerine hareket kararı.

(Eğri önündeki «Otâğ-ı-Hümâyun» da Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın riyâset ettiği bu harb meclisinde a'zâ ekseriyyetinin Eğri fethinde uğranılan za-yiâtta ve mevsimin ilerlemiş olmasından dolayı düşmanla temâs edilmeksizin avdet fikrini mûdâfaa ettiğinden bahsedilir; «Hâce-i-Sultânî» sıfatıyla bu seferde pâdişahın yanında bulunan «Tâc-üt-tevârih» müellifi Sa'düddin Efendi'nin iki büyük hizmeti vardır : Biri işte bu ric'at fikrine karşı hiç bir Osmanlı pâ-

düşmanın düşmandan yüz çevirmemiş olduğunu, Eger Türk ordusu düşman üzerine yürümezse düşmanın Türk ordusuna karşı daha büyük bir cür'etle saldıracağını ve Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa kumandasında bir kuvvet sevkı teklifine karşı da bu muazzam tehlikenin izâlesi öyle bir Paşa işi olmayıp tekmi l orduyla beraber bir pâdişah işi olduğunu anlattıktan sonra Üçüncü Mehmed'in huzuruna çıkıp ona da fikrini kabul ettirmiş olmasıdır. Hoca-Sa'düddin'in ikinci büyük hizmeti için aşağıda bu sene vukuâtının «26 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

24 Teşrinievvel = 2 Rebî'ül-evvel, Perşembe : Ordunun Eğri'den Haç-ova'ya hareketi.

(Yeni bir vilâyet merkezi ittihâz edilen Eğri kalesinin muhafazası, yukarda bu sene vukuâtının «12 Teşrinievvel» fıkrasında buranın beylerbeyliğine tâyin edildiğini gördüğümüz Sofu-Sinan Paşa'ya havâle edilmiş ve kendisine bir miktar askerle top ve cephâne bırakılmıştır. — «Askerün ekseri zahîresüz, atı ve kendü ac ve muhtâc,» olduğu halde, bir akşam evvel münâdiler :

— Gazây-ı ekberdür!

diye nidâ ettikleri için derhal hazırlıklar görülmüş ve bu sabah erkenden hareket edilmiştir. — Bâzı menbâlarda hareket tarihi bundan bir gün evveline müsâdîf gösterilir).

24/25 Teşrinievvel = 2/3 Rebî'ül-evvel, Perşembe/Cuma gecesi : Üçüncü Mehmed'in ordu Baş-kumandanlığını Vezir-i-a'zama bırakıp İstanbul'a dönmek arzusundan vazgeçirilmesi.

(İlk ve yegâne silâh tecribesinde idrâk ettiği Eğri fethinin zafer neş'esi içinde bir an evvel pâyitahtına dönmek isteyen genç ve tecribesiz pâdişah Haç-ova'ya giden ordunun bu gün ikinci vakti konakladığı menzilde gürubdan sonra birdenbire İstanbul sarayını özlüyerek Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'ya hitâben çadırdan çadıra şu meâlde bir «Hatt-ı-Şerif-i acib-ül-unvân» gönderilmiştir : «Sen ki lalamsun, bunda muhârebe için seni Serdâr-ı asker-i zafer-şîâr idüp ben bu aradan İstanbul'a revâne olsam olmaz mı?»!

«Can başına sığırayıp mütehayyir» olduğundan bahsedilen Vezir-i-a'zam bu misli görülmemiş Hatt-ı-Şerif'deki istimzâca menfi cevap yazdırdığı sırada birdenbire huzûra çağırıldığı için cevabı yarıda bırakıp yatsı vakti «Otâğ-ı-Hümâyûn»a gitmiş ve düşmanla harbe tutuşulacağı sırada böyle bir hareketin asker arasında yapacağı fena te'sirlerden bahsederek pâdişahı o sevdâdan vazgeçirmiştir. — Kâtib-Çelebi ile Naimâ bu meseleyi hem «1/2 Rebî'ül-evvel = 23/24 Teşrinievvel Çarşamba/Perşembe», gecesine, hem «3/4 Rebî'ül-evvel = 25/26 Teşrinievvel Cuma/Cumartesi» gecesine müsâdîf gibi gösteren müphem ifâdeler kullanmakta iseler de, ordunun bulunduğu mevki hakkında verdikleri izâhatla bâzı Garp menbâlarındaki kayıtlara göre bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihin daha doğru olması lâzımgelir).

25 Teşrinievvel = 3 Rebî'ül-evvel, Cuma-: Haç-ova meydan muharebesinin neticesiz kalan birinci günü.

(Keresztes = Haç-ova harb meydanının mevki ve vaziyeti için yukarda bu sene vukuâtının «22 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Bâzı Osmanlı menbâlarında ve hattâ Üçüncü Mehmed'in İstanbul'a gönderdiği zafernâmede düşman ordusunun mevcûdu 300 bin gösterilmekteyse de, bu muharebede bizzat bulunmuş olan Peçevî-İbrahim Efendi'nin kaydine göre imparatorluk ordusu muhtelif Avrupa milletlerinden toplanmış 4 - 5 yüz kişilik 200 küsur alaydan mürekkep 100 - 120 bin kişiden ibarettir; gene aynı menbâda Osmanlı ordunun da

50 binden fazla Kapu-kulundan ve 50 - 60 bin eyâlet askeriyle Tatar atlısından mürekkep 100 - 110 bin mevcûdundan bahsedildiğine göre, iki taraf kuvvetleri arasında bir teâdül var demektir; bâzı Garp menbâlarında Hristiyan ordusunu 60 bin kişiden ibaret gösteren rivayet doğru değildir.

Düşman ordusu Avusturya arşidüklerinden Maxmilien'le Erdel'in âsi voyvodası Sigismond Bathory'nin kumandasındadır. Haç-ova zafernâmesinde bu ordu 6-7 kralın askerinden mürekkep gösterilir ve bunlar da Beç = Viyana, yâni Avusturya, İspanya, Rim-Papa = Roma Papa'sı, Duka = Floransa büyük-dukalığı, Frânçe = Fransa ve Erdel = Transylvania şeklinde sıralanır; Peçevî de «Nemçe hanâziri»nden başka Macar, Çeh = Çek, Leh = Polonya vesaire askerinden bahsetmektedir; Zâten Garp menbâlarında da Avusturya, Alman, İtalyan, Macar ve Erdel kıt'alarından bahsedilir. — Düşmanın en mühim üstünlüğü topçusundadır: Uzun zaman dünya birinciliğini muhafaza eden Türk topçuluğunun artık durgunluk devrine girmiş olduğu ve buna mukabil Garp topçuluğunun da uzun menzilli toplanlar çok mühim bir üstünlük te'min etmiye başladığı muhtelif Osmanlı menbâlarında tesadüf edilen :

«Melâîdün gaayet mesâfe-i baideye sürer kalanburnaları var idi : Hattâ bir dâne Saadetlü Pâdişahun alayı üzerinden geçdi ve alayun ardında biraz sekdi», gibi kayıtlardan ve düşmanın «Ehl-i İslâmı aslâ yaklaştırmadıkları» hakkındaki izahlardan anlaşılmaktadır. Fazla olarak, Üçüncü Murad devrindenberi Osmanlı ordu teşkilâtının bozulmaya başladığı ve bilhassa disiplin bakımından vaziyetin çok bozuk olduğu umumiyetle kabul edilen bir hakikattir. Haç-ova meydan muharebesinin bu ilk günü, iki ordu arasındaki büyük bataklığın her iki taraftan «yer yer geçidleri»nin zorlanması ve nihayet ikindi vakti düşman tarafından Osmanlı yakasına geçen beş altı bin kadar suvâri ve piyâdenin Fetih-Giray idaresindeki Tatar askerleriyle Çağal-oğlu kumandasındaki Türk çarhacısı tarafından imhâsiyle geçmiştir : Düşman askerleri beri tarafa geçince Tatarlarla Çarhacıların «bir mıkdar kaçamak gösterüp» onları üslerinden uzaklaştırdıktan sonra veyahut pusudan çıkıp düşmanın arkasını çevirmek suretiyle imhâ ettikleri, kaçanların Tatar atlıları tarafından kovalanıp temizlendiği rivayet edilir. Bu vak'ada düşmanın «Ditmar von Koenisberg» ve Bavyeralı «Fronsberger», gibi mühim kumandanları da telef olmuştur.

Haç-ova zafernâmesinde büyük bir mübâlâğa ile bu gün 200 bin kâfir imhâ edildiğinden bahsedilmesine mukabil Hammer tarihinde işin ehemmiyeti küçültülmek için iki taraftan ancak bir kaç yüz kişi telef olduğundan bahsedilir! — Akşam-üstü yağmur başladığı için iki taraf da askerlerini çekmiş, «ol gice karağollar ile ve kemâl-i ihtiyât ile» sabahlanmış ve hattâ «askerün ekseri at arkasında gönderine dayanıp durmuş»dur. — Hammer, Ca'fer Paşa'nın yukarıda bu sene vukuâtının «22 Teşrinievvel» fıkrasında bahsi geçen muharebesiyle bu günkü ve ertesi günkü muharebeleri fâsılasız olarak üç gün üstüste olmuş gibi gösterdikten sonra, bu günkü harbi «24 Teşrinievvel» ve aşağıdaki fıkra da göreceğimiz büyük muharebeyi de bir gün fâsılayla «26 Teşrinievvel», günlerine müsâdif göstermek suretiyle kendikendini nakzetmiştir. Bâzı Osmanlı menbâlarında da bu günkü muharebe «4 Rebî'ül-evvel Cuma» gününe müsâdif gösterilir : Fakat Cuma günü o ayın 4 üne değil, 3 üne müsâdiftir).

26 Teşrinievvel = 4 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Haç-ova meydan muharebesinin ikinci günü: Osmanlı tarihinde parlak bir zaferle neticelenen büyük meydan muharebelerinin sonuncusu.

(Bu ikinci gün «Ale-s-seher» başlıyan karşılaşmada ordu merkezindeki «Livây-ı Saâdet/Sancâğ-ı-Şerif» in altında duran Üçüncü Mehmed'in sağında vûzerâ, solunda Hâce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi ile «Sadreyn» denilen Anadolu ve Rumeli Kadı-asgerleri/Kazasgerleri yer almış, an'ane hilâfına olarak yerleri değiştirilip sağ cenâha konulan Anadolu askerinin kumandası Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa'ya, sol cephâ kumandanlığı da Rumeli beylerbeyi Sokullu-oğlu

Hasan Paşa'ya verilmiş, üçüncü vezir Cağal-oğlu Sinan Paşa talia = pişdar kumandanlığına tâyin edilmiş ve Fetih-Giray idaresindeki Tatar askeri de birlikte harekete me'mur olmuş, cephele zincirlerle birbirine bağlı toplar kuvvetli bir müdâfaa hattı teşkil etmiş ve en arkaya konulan ordu ağırlıklarının muhâfazası Müteferrika-ağası Yunus Bey'e bırakılmıştır. — Düşman ordusu «Tabur», yahut «İstabur», denilen ve Haç-ova bataklığının öte yakasında bulunan müstahkem ordugâhında hareketsiz durmakta olduğundan ve hattâ bataklık geçitlerini de boş bıraktığından, Türk ordusu sabahleyin ileri hareket edip karşı yakaya geçmiş, vüzerâ «Pâdişâhı batakdan öte geçirmeyüp Otâğ-ı-Hümâyûn önünde durgurup hâssa-i Hümâyûn olan huddâm-ı zevil-i-ihtirâmından gayri ne kadar tavâif-i askeriye var ise» kâmilan orduyla hareket etmiş, Talia = Pişdar kumandanı Cağal-oğlu Sinan Paşa düşmanı «tabur/İstabur»undan çıkma mecbur edecek hareketler yapmışsa da, zayıf bir rivayete göre öğle vaktine kadar düşman ordusu olduğu yerde top ve tüfek ateşleri açıp Türk askerinin daha fazla yaklaşmasına mâni olmakla iktifâ etmiş ve nihayet ikindiye doğru «İstabur»dan alay alay çıkma başlamıştır. Bu sırada Üçüncü Mehmet «Otâğ-ı-Hümâyûn» civârında bir yere «seccâde döşedüp» zafer duâsına koyulmuş ve ordusunun mukadderâtını Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa ile diğer vüzerâyâ bırakmıştır!

Bu büyük meydan muharebesinin teferrûâtı itibariyle Osmanlı menbâları arasında bazı tehlâfler bulunduğu gibi, bunlarla Garp menbâları arasında da bir takım farklara tesadûf edilir; burada harb hareketini bizzat tâkib etmiş olan Peçevî-İbrahim Efendi'nin rivayeti tercih edilmekle beraber, diğerleri de ihmâl edilmemiştir.

İkindiye doğru «Tabur/İstabur»dan çıkma başlayan düşman alaylarının «bir azım dağ gibi» görünen heybetli manzarasını tasvir ettikten sonra:

«Çünkü taburdan ayrıldılar ve alay alay olup Ehl-i-İslâm üzerlerine geldiler, bizim bir alayımız mukavemet idemedi ve bir âdem karşularına gidemedi: illâ cümlesi perâkende ve perişân oldu»

diye harb hareketini müteessir bir şahit ifâdesiyle anlatma başlayan Peçevî, Rumeli askeriyle bir geçit başını tutan Sokullu-Hasan Paşa'nın «bir an mukaabele idemediğinden ve bir hatve karşularına gidemediğinden», yana yakıla bahsetmektedir: Düşman alayları Rumeli askerini tüfek ateşiyle dağıttıktan sonra Türk ordusunun merkezine saldırmış ve «bî-bâk ü bî-pervâ içine dâhil olup gaaret-ü yağmâya koyulmuşlardır»!

Kâtib-Çelebi'ye göre de düşmanın «İstabur»dan hareketi üzerine bir iki bin Tatar askeri arkadan bir çevirme hareketi yapmak istemiş, fakat şiddetli bir mukabele karşısında yardımsız kalan Tatarlar Osmanlı ordusunun sağ cenâhı üzerine püskürtülünce bu cenâh karmakarışık olup bozguna uğramış ve işte bunun üzerine Osmanlı ordusu bataklığın beri yakasına çekilirken tâkibe uğrayıp o sırada sağ cenâha yardım için gönderilen Sokullu-oğlu Hasan Paşa düşmanın arkasını çevirmek istemişse de, top ve tüfek ateşine tutulan askeri dağılınca kendisi de üç dört adamıyla kaçmış ve nihayet düşman askerleri otakların bulunduğu yere kadar sokulup yağmaya başlamışlardır! Osmanlı vaziyetini kurtaran en mühim âmil, arşidük Maxmilien'in yasağına rağmen kendilerini zabte demiyen askerlerinin bu çılginca yağmacılığında gösterilir; Peçevî bu çılginlığı da şöyle anlatır :

«Bir iki bayrak ile bir nice mel'ûn Hızâne-i-Âmire üzerine geldi; muhâfazasında olan Yeniçeri ve Bölük halkı önlerinden ayrıldı; melâin bayrakların Hazîne sandukları üzerine dikdiler ve bir kaç bî-dîn sanduklar üzerine çıkup tança [= dans] oynamağa başladılar»!

Bu sırada Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin meşhur «Hırka-i-Şerif»ini giyip şanlı kargısını dizlerinin üzerinde tutarak seccâdesinde göz yaşları döktüğünden bahsedilen Üçüncü Mehmet «Otâğ-ı-Hümâyûn» uyla «Hazîne-i-Âmire»sinin bu perişan hâlini «bir ok atımı» mesâfeden görünce yanında bulunan Hâce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi'ye :

— Efendi, şimdensonra ne çâre itmek gerek

suâliyle artık mağlûbiyyeti kabul edip kaçırmaktan başka çâre kalmadığını anlatmak istemiştir; Selânikî tarihinin yazma kısmındaki izâhâta göre Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın da hiç bir ümidi kalmamış ve hattâ pâdişahın kıyâfeti-ni değiştirip kaçırmak için tertibâta bile başlamıştır! Bilhassa vak'ada hazır bulunan Peçevî'nin kaydine göre :

«Ol hinde iç-oğlanlarından çatma serâser kaftanlu ve serâser arakıyyelü, belki otuz kadar iç-oğlanı, kimi eğrlü kimi eğersüz atlara sarılıp kaçarlar; sâir askerden firâr idenlere ekser bunlar bâis oldu; Saâdetlü Pârişâhı suâl idenlere :

— Bir koçuya bindi ve Mîr-âhûr önüne düşdü, dahî vakt-i asrda gitdi!

dimeğle firâriyelerün firârına bu bed-bahtlar sebeb olmuşlardır».

Kaçanların Budin, Eğri ve Belgrad taraflarına doğru sırta kadem bastıkları rivayet edilir; Bâzı ecnebi menbâlarında pâdişahı Szolnok yahut Eğri kalelerinden birine kaçmış gösteren rivayetler her halde işte bu vaziyetten galat olmalıdır. Üçüncü Mehmed'in yukarda gördüğümüz acı suâliyle «Tâc-üt-tevârih» in büyük müellifi Hoca-Sa'düddin Efendi'nin Türk ordusuna son büyük meydan muharebesini kazandıran merdâne cevabı işte bu ümitsiz gibi görünen vaziyettir; Hoca'nın şu cevabı pâdişahı kaçırmaktan vazgeçirip son âna kadar sebat ettirdiği için, ordunun büsbütün dağılmasına mâni olup harbin bütün mukadderâtını birdenbire değiştirmiştir :

— Pâdişâhum, lâzım olan yirinizde sâbit ve ber-karâr olmakdur; cengün hâli buður; ecdâd-ı izâmunuz zamanında olan tabur muharebeleri ekser böyle vâkı' olmuşdur : Mu'cizât-ı Muhammed Aleyhi-s-selâm ile inşâ'-Allâhu-Teâlâ fırsat-u nusrat Ehl-i-İslâmundur! Hâtır-ı Şerifiniz hoş dutun!

Düşman ordusunda bulunan bir ressam Üçüncü Mehmed'i at üstünde ve yanında bulunan Hoca Efendi'yi de işte bu telkinât esnâsında gösteren bir resim yapmış ve harbden bir müddet sonra Peçevî-İbrahim Efendi bu levhadaki simâların asıllarına ne kadar benzediğini görüp hayret etmiştir : Fakat hakikatte Üçüncü Mehmet o sözleri at sırtında değil, seccade üstünde dinlemiştir.

Osmanlı tereddi ve inhitâtının ilk a'râzı hemen her sâhada görülmeye başlamış olmakla beraber, azamet devrini devam ettiren bünyevî kuvvetler henüz tamamıyla zâil olmuş değildir; bu hâlin en güzel delillerinden birini ilmiyye sınıfının en mühim şahsiyyetlerinden olan bir zâtin sonuna kadar mukavemet telkin ettiği gün diğer birinin de müridiyle beraber arslan gibi çarpışarak şehid olmasında gösterebiliriz : Eğri seferinde ordu vâizhâna tâyin edilen bu mümtâz âlim, Üsküdar'daki Şemsipaşa câmiîyle tekyesinin talâkat ve belâgatiyle meşhur vâizi ve «kibâr-ı meşâyih» den sayılan şeyhi «Yayabaşı-zâde İlyâsoğlu Hızır Efendi», dir; bir rivayete göre bir gün evvelki ilk muharebede ve daha kuvvetli bir rivayete göre de bu günkü geçit müsâdemelerinden birinde yüz müridiyle beraber Allâhına kavuşmuş ve mubârek na'şî Tatarpazarcığı'na nakledilip oranın «Dülbend-zâde câmiî» civârına defnedilmiştir: Fâtih ve Kanunî devirlerindeki muharebelere iştirâk eden ulemâ ile müridler ve softalardan bâzıları için birinci ciltte 1453 = 857 vukuâtının «27 ve 29 Mayıs» fıkralarıyla ikinci ciltte 1521 = 927 vukuâtının «1, 11 ve 22 Haziran» fıkralarına bakınız.

Vak'ada hazır bulunan Peçevî'nin izâhına göre vaziyetin birdenbire düşman aleyhine dönmesi gurûba doğrudur : Aç gözlü Hristiyan askerlerinin Türk çadırlarına dağıldıkları ve harbi unutup yağmaya daldıkları sırada Osmanlı karargâhındaki «At oğlanı, Aşci, Başci, Deveci, Katırcı ve sâir Karakullukcu tesmiye olunan guzât câ-be-câ çadırları zabteden melâine çadır kazması ve odun yarması ve bal-tası ve koltuk gördesi ve lobut makuulesi ve sopası ile hücum idüp» yağmacıları tepelemeye başlayınca her taraftan :

— Kâfir kaçdı!

çığlıkları yükselmiye başlamış, etrâfa dağılan Türk askerleri bu sesleri işidince derhal düşmana saldırmış, imparatorluk ordusunda müdhiş bir panik başlamış, Osmanlı sağ cenâhını bozan 20 bin düşman suvârisi 15 - 20 dakikada bataklığa sürülüp imhâ edilmiş, Tatar atlıları darmadağın kaçan Avusturya askerlerini kovalayıp kılıçtan geçirmiş ve işte bu sür'atle yatsıdan evvel 50 bin düşman yere serilip 95 - 97 - 100 topla bir çok cephâne zabtolunmuş ve düşman

ordugâhı yağma edilirken 10 bin duka altını da bulunup Hazine'ye mal edilmiştir : İş bu şekli alınca arşidük Maximilien'le Erdel voyvodası Sigismund'un ve diğer mühim kumandanlardan her birinin başka bir tarafa savuştukları rivayet edilir. Müneccim-başının «yüz elli bin kâfir hâk-i belâke düşmüş» ve «beş yüz pâre top» zabtetmiş göstermesi mübâlagalıdır. Osmanlı tarihinde parlak bir zaferle neticelenen son büyük meydan muharebesi işte budur. Bu muhteşem zaferin te'mininde askerini pusudan çıkarıp birdenbire düşman üstüne saldıran Talia kumandanı Çağal-oğlu Sinan Paşa ile Kırım hânı Gazi-Gıray'ın kardeşi Fetih-Gıray'ın çok büyük rollerinden bahsedilirse de, Çağal-oğlu'nun rolü çok şüphelidir : Aşağıda bu sene vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Üçüncü Mehmed'in İstanbul'a gönderdiği zafernâmede düşmanın Osmanlı karargâhına kadar sokulabilmesi bir harb hilesiyle izah edilirse de, her halde bu izahın efkâr-ı umumiyeye karşı zarurî bir te'vilden ibaret olması lâzımgelir : Çünkü Osmanlı menbâlarında bile düşman ordusunun ikindiden gurûba kadar süren gaalib vaziyeti en samimî teessürlerle itiraf edilmektedir. Bununla beraber, Haç-ova zaferi sırf bir tesadüf eseri midir? Böyle bir iddiânın doğru olmayacağını gösteren bir çok deliller sayılabilir : Her şeyden evvel, Hoca-Sa'düddin Efendi'nin pâdişahı sonuna kadar mukavemet ve sebâta teşvik etmesi umumiyetle zannedildiği gibi yalnız «kuvvet-i kalbiyle hüsn-i i'tikaadını» değil, her halde bir ümide dayandığını ve hattâ kendisince mâlûm bir tedbirden müsbet bir netice beklediğini gösterir; böyle olmayınca öyle bir şahsiyyetin o kadar büyük ve müdhiş bir mes'ûliyyeti sırf tesadüfün muhtemel bir mu'cizesine bel bağlayarak yüklenmek ihtimâli yoktur. Selânikî tarihinin yazma kısmında bu vaziyete temâs edilirken, pâdişahı kaçırma tebirleri ittihâz etmek istiyen Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'ya rekabet eden Talia kumandanı Sinan Paşa'nın her türlü merâsim icâbâtını bir tarafa bırakarak :

— Bre zâlim!

diye bağırıp tıpkı Hoca-Sa'düddin gibi sonuna kadar sebat tavsiye ettiğinden ve hattâ zaferin mutlaka te'min edileceğini söylediğinden bahsedilmesi de her halde son bir tedbire bel bağlandığını gösterir. Zâten orduda bulunan Peçevî'nin kaydine göre bütün ordu dağılmamış, «asker-i İslâmın belki dört bölüğünden bir bölüğü ihtiyâr-ı firâr idüp hebâya ırmış» ve dörtte üçü harbe devam etmiştir : Düşman askerinin «Otâğ-ı Hümâyûn», a saldıran kısmı yağmacılığa koyulduğu sırada diğer kısımları Kâtib-Çelebi'nin izâhına göre Türk askeriyeye göğüs göğüse : «Seyf ile birbirine girüp tufengden ferâgat olunmuş, boğaz boğaza yaka yakaya ceng»

edilmiştir. Tabii böyle bir vaziyette bütün üstünlük düşman tarafında olmakla beraber, Türk ordusu için hiç bir ümit kalmamış değildir; bilhassa pusuda bulunan Türk ve Tatar askerlerinden büyük roller beklendiği muhakkaktır.

İşte bütün bu delillerden anlaşıldığına göre Üçüncü Mehmed'in harb meydanından İstanbul'a gönderdiği zafernâmede düşmanın karargâh çadırlarına kadar sokulabilmesini Türk ordusunun bir harb hilesiyle izah etmesi ne kadar mübâlagalı ise, Osmanlı müverrihlerinin Çaldıran ve Mohaç zaferlerine benzettikleri bu muhteşem «gazây-ı ekber»i sırf bir tesadüf eseri ve hattâ bir mu'cize gibi göstermeleri de o kadar hatâlıdır. Her halde bu büyük meydan muharebesinde Türk ordusunun en parlak meziyyeti, çok üstün bir vaziyet te'min etmiş olan düşmanın son anlardaki yanlış hareketlerinden büyük bir ustalık ve soğukkanlılıkla istifade etmiş olmasında gösterilebilir.

Bu muhteşem zaferden lâıkiyle istifade edilmemiş olmasını Peçevî-İbrahim Efendi şöyle tenkid etmektedir :

«Bu bir gazây-ı ekber olmuşdur; belki şimdiye değin olan tabur muharebelerinde meydana bu kadar kâfir leşi kalmamışdur. Mohaç gazâsı bundan az değil, bundan artuk gazây-ı azimdür; ve illâ bu gazâda meydana hâk-ü-bûn içre galtân olan küffâr-ı bed-peymân Mohaç gazâsının zıfı mikdârı idüğünde gümân yokdur; ancak ol gazâda Saâdetlü pâdişâh Budun'a geldiği ve memâlik-i küffârı seby-ü-gaaret itdürdüğü bu gazâdan artuktur. Eger bundan dahî Saâ-

detlû Pâdişâhumuzu Budun'a götürelerdi, cemî' serhad kal'aları birağılur ve tasarruf-i İslâma girerdi. Bâri ol kış Belgrad'da kışlatmış olsalar ve evvel-bahârda azîmetimiz Bec'dür diseler, Nemçe kâfirleri Eflak ve Boğdan gibi haraca kesilmek mukarrer idi. Takdîr hod bu mîkdâr imiş...

Bu büyük zaferin gün tarihi için yukarıki fıkranın sonuna bakınız).

26/27 Teşrinievvel = 4/5 Rebî'ül-evvel, Cumartesi/Pazar gecesi :
Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa azledilmediği halde Sadâret makamına Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın tâyininden dolayı birbirinden bîhaber iki Vezir-i-a'zam türeyişi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz zafer kazanıldığı anda Talia = Pişdar kumandanlığında bulunan üçüncü vezir Cağal-oğlu/Cağal-zâde Sinan Paşa hemen pâdişahın huzuruna koşup Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'nın henüz harb meydanında bulunmasından ve Hoca-Sa'düddin Efendi'nin de ona karşı kendisine tarafdâr olmasından istifade ederek :

— Bu yüz aklığuna ben sebep oldum! Bu fethet kulunuz sebep olmuştur! gibi «vâfir lâf-u-güzâf ile» Sadâretin kendisine tevcihini istîrham etmiş ve Hoca Efendi de kendisini desteklediği için Üçüncü Mehmet muvâfakat etmiştir! Bunun üzerine alel-usul pâdişahın elini öptükten sonra çadırına giden Sinan Paşa :

— **Vezir-i-a'zam oldum!**
 diye herkese el öptürüp tebrik kabul ederken, henüz azledilmediği ve hattâ «Mühr-i-Hümâyûn» kendisinde olduğu için hiç bir şeyden haberi olmıyan Dâmâd-İbrahim Paşa da huzûra girip ve pâdişahın iltifat görüp çıktıktan sonra kendi çadırında harıl harıl çalışıp «in'âm-u-ihsân ile asker halkım» taltif etmekte ve «evâmîr-i şerife yazdırıp firar itmiş askeri döndürmeğe ulaklar göndermek-de»dir! İşte bu suretle Üçüncü Mehmet hem eniştesi İbrahim Paşa'yı makamında ibka etmiş, hem Cağal-oğlu Sinan Paşa'ya Sadâret tevcih etmiş olduğu için, Osmanlı tarihinde hiç görülmemiş bir garibe olarak Sadâret makamında birbirinden bîhaber iki Sadr-ı-a'zam birden ortaya çıkmış demektir ve bilhassa bir gece zafer akşamı olduğu için bunların her ikisi de büyük bir faaliyet içinde muhtelif emirler vermişlerdir! Bu vaziyete göre Üçüncü Murad'ın bir aralık 3 ay, 9 gün Sadâret makamını ilga etmiş olmasına nazire olmak üzere oğlu ve halefi Üçüncü Mehmet de bir tek Sadâret makamında iki Sadr-ı-a'zam kullanmış demektir : Sadâretin ilgası için yukarda 1580 = 988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına ve bir gece süren bu ikinci garâbete nihayet verilmesi için de aşağıki fıkraya bakınız).

27 Teşrinievvel = 5 Rebî'ül-evvel, Pazar: Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın azliyle Sadâret makamının Cağal-oğlu Sinan Paşa uhdesinde takarrürü.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz iki Vezir-i-a'zamdan Dâmâd-İbrahim Paşa geceleyin olduğu gibi ertesi sabah da vazifesine devam ederek vüzerâdan bazılarıyla beraber düşmandan zabtedilen topraklarla mühimmâtı teftişe gitmiş ve işte bu sırada Hoca-Sa'düddin Efendi «Otâğ-ı-Hümâyûn»a gelerek ve bir rivayete göre de huzûra kabul edilmiyerek Kapu-ağası Gazanfer Ağa'ya «Mühr-i-Hümâyûn»un neden dolayı hâlâ İbrahim Paşa'da bulunduğunu sormuş ve ondan :

— Bilmezem:

yahut :

— Gaalibâ Saadetlû Pâdişâh ol fermânına nâdim olmuştur, eğlenür [= Bekliyor, savaşıyor!]

cevabını alınca, bu hâlin asker arasında fitne ve fesâda sebep olacağını bilvâsıta arzettirip Mührün İbrahim Paşa'dan alınıp Cağal-oğlu Sinan Paşa'ya tev-

diini ve bu suretle bir gün evvelindenberi devam eden çifte Sadr-i-a'zam vaziyetine nihayet verilmesini te'min etmiştir; bu çiftelik garfbesi bir geceyle bu gün kuşluk vaktine kadar takriben 16 - 17 saat sürmüştür! Sinan Paşa'nın «Mühr-i-Hümâyûn»u almak suretiyle tek başına sadâreti işte bu gün başlamak-tadır: Mührün kendisine bizzat pâdişah tarafından tevdi edilmiş olduğu hakkında zayıf bir rivayet vardır.

Dâmâd-İbrahim Paşa'nın bu ilk sadâreti 1596 = 1004 senesi 4 Nisan = 5 Şa'ban Perşembe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 6 ay, 23 gün sürmüştür; ikinci sadâreti için aşağıda bu sene vukuâtının «17 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.

Yeni Vezir-i-a'zam Cağal-oğlu Yuşuf Sinan Paşa bu tarihten 36 sene evvel Kanunî devrinin 1560 = 967 tarihindeki Cerbe zaferinde Kapdan-ı-deryâ Piyâle Paşa tarafından babasıyla beraber esir edilip ihtidâ ettirilmiş bir Ciniviz dönmesidir ve Osmanlı tarihini dolduran Devşirmeler galerisindeki bir iki İtalyan tipinden biridir: Asıl ismi «Scipione Cicala»dır; Osmanlı menbâlarında «Frenk-kapudân» denilen babası «Visconti di Cicala», Charles-Quint'in hizmetinde çalışmış bir korsandır; mensub olduğu «Cicala/Cigala» âilesinin aslen Ciniviz olduğu halde sonradan Messina'da yerleşmiş olduğu ve işte bundan dolayı Sinan Paşa'nın orada doğduğu rivayet edilir; anasının adı da «Lucrèce»dir; soy-adının İtalyancadaki şekline göre eski yazıdaki imlâsının vaktiyle «Cigala» şeklinde telâffuz edildikten sonra «Cağala» diye okunmuş olmak ihtimâlî vardır: 1583 = 991 vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız.

Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, Haç-ova zaferini benimsediği için iş başına getirilmiş olan Sinan Paşa'nın bu zaferdeki rolü çok şüphelidir ve hattâ:

«İbtidâ çarhadan firâr ve semt-i Tâtâr'a güzâr andan sudûr eylemişidi»

diye Haç-ova muharebesinin ilk firârisi gibi gösterilir ve:

«Asker-i İslâm içinde Firârî nâmiyle istihâr»

ettiğinden bile bahsedilir! Sinan Paşa işte bu hâline rağmen bütün Devşirmeler gibi kahramanlık iddiâsından vazgeçmemiş ve hattâ Nişancı Lâm-İbrahim (= Lâm-Ali) Efendi Haç-ova zafernâmesini kaleme alırken Cağal-oğlu'nu ister istemez göklere çıkarıp Solakzâde'nin tâbiriyle «fütühât anun yüzünden olduğun ta'rif itûğû için» azledilmiştir! Nâlmâ'ya göre de:

«Fî-nefs-il emr feth-u-nusret İbrahim Paşa yüzünden olmuş iken Cağal-zâde bir kuru iddiâ ile hâiz-i sadâret»

olmuştur! Zâten Sinan Paşa'nın askeri mâzisinde silinmez lekeler de vardır: Meselâ Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın son Şark seferinde idaresini kendisine tevdi ettiği «Neheng» muharebesini kaybettikten sonra bir yarış atıyla kaçıp ordu merkezine can atmasından dolayı korkaklıkla ithâm edilmek suretiyle uğradığı ağır tekdir için 1585 = 993 vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasına, Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'ya karşı giriştiği muharebeden korkup kaçtığından dolayı Özdemir-oğlu'nun huzûruna kabul edilmemek suretiyle uğradığı haklı tahkir için gene o sene vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkrasına ve nihayet muhâsaradan kurtarılmasına me'mur olduğu Hatwan kalesine korkusundan dolayı gidemiyerek yarı-yoldan dönmek suretiyle sebep olduğu büyük fâcia için de yukarda bu sene vukuâtının «3 Eylül» fıkrasına bakınız. Hoca-Sa'düddin Efendi'nin bu seferki Sadâret meselesinde kendisini himâye etmesi de Sinan'ın kahramanlığından değil, Hoca'nın Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa ile arası açık olmasındandır; İbrahim Paşa, Koca-Sinan Paşa devrindenberi Hoca Efendi'nin rakibi olan Şeyh-ül-İslâm Bostan-zâde Mehmed Efendi ile müttelik davrandığı için, Hoca'nın fırsattan istifade ederek İbrahim Paşa'yı devirmek istemesi pek tabiidir: Hoca ile Bostan-zâde arasındaki rekabet için 1595 = 1003 vukuâtının «27 Kânunusânî» fıkrasına ve Koca-Sinan/İbrahim/Bostan-zâde elbirliği için de 1595 = 1004 vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

Devşirmeler ana-vatanlarıyla eski dinlerine karşı olan ruhi alâkalarını hemen dâimâ muhâfaza etmişler ve fırsat buldukça Türklüğe ihânetle kusur etmemişlerdir: Cağal-oğlu Sinan Paşa bu bakımdan da ibretle tetkik edilecek bir tiptir. Türk düşmanlığıyla meşhur Papa «Sekizinci Clément» Türkiye'yi mahvetmek

için işte bu İtalyan devşirmesini âlet edip kendisini elde etmek üzere «Cicala = Çağala», âilesinden bâzı kimseleri vâsıta olarak kullanmıştır: Bunların en mühimleri, Sinan Paşa'nın İstanbul'daki ikbal devirlerinde henüz ber-hayat olan anası «Lucçe» ile «Antonio Cicala» ve «Vincenzo Cicala» isimlerindeki iki Jezvit papasıdır. Papa'nın Çağal-oğluyla olan gizli muhâbere ve münâsebetleri hakkında «Rinieri» isminde bir müellifin 1898 de Roma'da neşredilen ve bir çok vesikalara istinâd eden «Clementi VIII e Sinan Bassà Cicala = Sekizinci Kleman ve Çağal-oğlu Sinan Paşa» isminde bir kitabı bile vardır. Papa'nın Çağal-oğlu'ndan istediği şey, yeniden hristiyan olup Osmanlılara karşı ordu başında ısyân etmesidir: Buna mukabil teklif ettiği şey de Osman-oğullarının yerine «Cicala = Çağala» sülâlesini geçirmek suretiyle Türkiye'de İslâm hâkimiyetini devirip bir hristiyan saltanatı kurmak ve işte bu sâyede bütün müslüman unsurlarını zorla hristiyanlaştırmaktır! Papa bu hususta İspanya kralı Üçüncü Philippe ve Almanya imparatoru ikinci Rodolphe ile de anlaşmıştır: Bu anlaşmaya göre «Arz-ı-Mukaddes = Filistin» le Atina dukalığı İspanya krallığına ve Macaristan'la Erdel Almanya imparatorluğuna verilerek şartıyla bütün Osmanlı ölkesi Çağal-oğlu'na kalacak ve kendisi ısyân edince bütün bu devletlerle Hristiyanlık âleminden yardım görecektir! Sinan Paşa, «Carlo Cicala» ismindeki kardeşini Naxos = Nakşa dukalığına tâyin ettirmiş olduğu için, bir aralık kendisi de oraya gidip akrabâsından olan «Antonio Cicala» ismindeki papasla müzakerelere girişmiş, hristiyanlığa dönmeyi kabul etmiş ve hattâ bir müddet sonra Papa Sekizinci Clément «5 Nisan 1603» tarihli mektubunda kendisine bu va'dini hatırlatarak tatbikine dâvet etmiştir. Sinan Paşa'nın İstanbul Lâtin imparatorluğu mukabilinde teklif edilen ısyân hareketini yapmamış olması Türk-lükle Müslümanlığa bağlılığından değil, korkaklığından ve bilhassa kendisinde o kadar muazzam bir işi başarabilecek kabiliyet görememesindendir; onun için Papalığın mütemâdiyen kurcalayıp durduğu bu müdhîş ihânet teşebbüsü nihayet Sekizinci Clément'in ölümüyle suya düşmüştür. Osmanlı menbâlarında «Çağal-oğlu» yahut «Çağala-zâde» denilen ve lekeli adı İstanbul'un bir hamamıyla o hamamın bulunduğu semte de bulaşıp kalan devşirme tipinin ıcyüzü işte böyledir.

Sinan Paşa dâhili idare bakımından da Osmanlı menbâlarında iğrenç bir zâlim şeklinde tasvir edilir; bu zulümleri nihayet Anadolu'da «Celâlılık» denilen kanlı ihtilâllere sebep olmakla neticelenmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız. — Şahsî münâsebetlerinde de çok kaba ve hattâ terbiyesiz bir adam olduğundan bahsedilir; meselâ kendisini çok iyi tanıyan Peçevi'nin izâhına göre :

«Sen halı ucuna basdun, sen keçeyi çekdün, aşağı dur, var şundan yıkıl! deyü esyây-ı hasise için huşûnet izhâr»

etmek suretiyle her kesin kalbini kıran menfur bir tiptir).

27 Teşrinievvel = 5 Reb'ül-evvel, Pazar: Ordu yoklaması ve Çağal-oğlu'nun Anadolu'yu kana bulayan fecî kararları.

(Çağal-oğlu Sinan Paşa bu ilk sadâret gününden itibaren ilk iş olarak üç gün ordu yoklaması yaptırıp Haç-ova muharebesinde bozguna uğrıyan ve hattâ âmirlerinden aldıkları ric'at emirleriyle geri çekilen askerden otuz bin «firârî», tesbit ettirerek dirliklerinin kesilmesi, mallarıyla mülklerinin müsâderesi ve her nerede ele geçerlerse hepsinin öldürülmesi hakkında bütün vilâyetlere şiddetli bir tâmim göndermiş, kabahatli kabahatsiz bir çok kimseleri kendi huzûrunda derhal idâm ettirdikten başka, eski Habeş beylerbeyi Sohrâb Paşa ile «Câhî» isminde bir müteferrikayı Belgrad sokaklarında kadın elbiseleriyle teşhir ettirmiş, Nâfma'ya göre :

«Kefere-i fecere leşger-i İslâma (Harb hiledir) mîsdâkınca hile tasavvur itmişiken bu (Firârî) nâmın takup düşmen illerinde asker-i İslâma böyle şeyn isbâtına şöhret virmiş».

bu şiddetli emirler her tarafta sülüstimâllere sebep olarak garazkârların şahsî

düşmanlarından intikam almalarına vesile teşkil etmiş, Kâtib-Çelebi'nin tâbirıyla:
«Bu tarik ile her kes hasmından intikama fürce bulup çok fesâd olmuş»

ve bir çok bi-günâh insanlar iftirâya uğrayıp Anadolu'ya kaçarak Celâli hareketlerine katılmıştır. Halk nazarında esâsen hiç bir itibarı olmayıyan Çağal-oğlu, Haç-ova meydan muharebesinin ilk firâfisi kendisi olduğunu hiç hatırına getirmiyerek giriştiği bu tedhiş oyunundan itibaren hem ordunun, hem milletin umumî ve müsterek nefret ve lâ'netine uğramıştır. Aşağıda 1599 = 1008 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

2 Teşrinisânî = 11 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Ordunun Haç-ova'dan Eğri'ye hareketi.

(Eger = Eğri kale-muhâfızı Sofu-Sinan Paşa'ya muhtelif sınıflardan beş bin askerle Haç-ova'da iğtinâm edilen toplardan bir kısmı ve bir miktar da mühimmat bırakılmıştır : Bu topların mütebâkisi gerek Haç-ova'dan, gerek buradan diğer hudud kalelerine gönderilmiştir).

7 Teşrinisânî = 16 Rebî'ül-evvel, Perşembe : Ordunun Eğri'den İstanbul'a hareketi.

(Üçüncü Mehmet Eğri'de beş gün kaldıktan sonra bu gün cenuba doğru hareketle Szolnok-Szegedin-Varadin/Peterwardein üzerinden Belgrad'a gelip iki gün kalmış ve oradan da Sofya-Filibe-Edirne yoluyla İstanbul'a hareket etmiştir).

5 Kânunuevvel = 14 Rebî'ül-âhir, Perşembe : «Harmanlı» konağında Vezir-i-a'zam Çağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'nın azliyle Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Bu tebeddül pâdişahın «Edirne civârında Harmanlı», menziline geldiği güne müsâdif gösterilir : Bâzı menbâlarda «Çirmenli» şeklini alan bu «Harmanlı» konağı şimdiki Edirne vilâyetinde Uzunköprü kazâsının Maksutlu nâhiyesindeki Harmanlı köyü değildir; Selânikî'ye göre bu konak, şimdi Bulgaristan'da bulunan «Cisir-i-Mustafapaşa = Svilengrad» kasabasının daha ötesindedir ve oradan Edirne'ye iki menzilde gelinir. — Çağal-oğlu Sinan Paşa'nın azli Osmanlı menbâlarında umumiyetle «Evâhir-i Rebî'ül-âhir = Kânunuevvel ortalarına» müsâdif gösterilmektedir; Kara-Çelebi-zâde, Solak-zâde ve Atâî gibi bâzı müellifler de bu değişikliği «Sefer avdetinin kırk beşinci gününe», müsâdif gösterirler; bu rivayete nazaran Haç-ova harb meydanından hareket tarihi esas ittihaz edilmek şartıyla Sadâret tebeddülünün «16 Kânunuevvel = 25 Rebî'ül-âhir Pazartesi», gününe tesadüf etmiş olması lâzımgelir; fakat bu doğru değildir : Çünkü o sırada İstanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydine göre pâdişah o tarihten 6 gün sonra «2 Cumâda-l-ülâ = 22 Kânunuevvel Pazar», günü İstanbul'a vâsıl olmuştur ve tabii Harmanlı'dan altı günde gelmiş olması kabil değildir. Bu husustaki kayıtlarında hep resmî haberlere istinâd eden Selânikî Harmanlı-Edirne arasında iki konak gösterdikten sonra, pâdişahın Edirne'de üç gün kalıp Edirne - İstanbul arasında da on iki konakta kat'etmesi kararlaştırılmış olduğundan bahsettiğine göre, Sadâret tebeddülünün İstanbul'a muvâsalat tarihinden 16 gün evvel olması lâzımgelir ve o da bizim burada esas ittihaz ettiğimiz tarihe müsâdiftir : Gene Selânikî'nin kaydinden anlaşıldığına göre, diğer menbâlardaki «Evâhir-i Rebî'ül-âhir» de tebeddül haberinin İstanbul'a geldiği günden galattır.

Yol üstünde olan bu âni değişikliğin sebebi, «Mehd-i-Ulyâ», Safiyye-Sultan'ın dâmâdı olan eski Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa'yı himâye ederek Çağal-oğlu Sinan Paşa'nın azli ve Dâmâd Paşa'nın makamına iâdesi hakkında pâdişaha gönder-

diği mektubun Harmanlı konağında gelmiş olmasıyla izâh edilir. Cağal-oğlu'nun şiddetli icraâtından ahâli kadar pâdişahın da müteessir olduğu ve bilhassa Sinan Paşa'nın «Mühr-i-Hümâyûn», u İbrahim Paşa'dan aldirmek için Haç-ova zaferini benimsedikten başka kendisini ordunun galeyânıyla tehdid ettirmiş olmasını affedemediği hakkında da bir rivayet vardır : Bu meselelerle Sinan Paşa'nın şahsiyeti için yukarda bu sene vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız.

Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın sadâreti bu senenin 27 Teşrinievvel = 5 Rebi'ül-evvel Pazar-gününden bu güne kadar tam 1 ay, 9 gün yahut 39 gün sürmüş demektir : «Hadikat-ül-vüzerâ»da «tekmil-i erbaîn itmeden» sukut etmiş gösterilmesi işte bundandır. — Sinan Paşa ile beraber sadâretinde başlıca âmil olan Hâce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi ile diğer bir takım taraftarları da azledilmiş ve pâdişah Sinan Paşa'nın bir rivayete göre Akşehir'e, ikinci bir rivayete göre de Afyon-Karahisarı'na nefyini emrettiği için, Cağal-oğlu Edirne'den Gelibolu tarikiyle menfâsına sevkedilmiştir; Hoca-Sa'düddin'in güçlkle ve bilhassa Vâlide-Sultan'ın şefâatiyle sürgünden kurtulabildiği rivayet edilir.

Yeni Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarda 1596 = 1004 vukuâtının «4 Nisan» fıkrasına ve bundan sonraki son sadâreti için de aşağıda 1599 = 1007 vukuâtının «6 Kânunusânî» fıkrasına bakınız).

21 Kânunuevvel = 1 Cumadâ-l-ûlâ, Cumartesi: Üçüncü Mehmed'in Davudpaşa çiftliğine muvâsalatı.

(Pâdişah burada yeni yapılmış olan köşküne inmiş, Vâlide-Sultan'la hânedan a'zâsı hep burada toplanıp zaferini tebrik etmiş ve İstanbul'daki devlet adamları da gelip tâzimatlarını arzemişlerdir. — Gün tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

22 Kânunuevvel = 2 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Üçüncü Mehmed'in Eğri seferinden İstanbul'a avdeti ve parlak merâsimle istikbâli.

(İstanbul'a muvâsalat tarihi umumiyetle «6 Cumâda-l-ûlâ = 26 Kânunuevvel Perşembe» gününe müsâdif gösterilirse de, o sırada İstanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin burada esas ittihâz edilen kaydı daha doğrudur. — Pâdişah Eğri ve Haç-ova zaferlerinin neş'esi içinde çalkanan ahâlinin alkışları arasında halılar ve şallarla döşenmiş cadâlerden ağır ağır geçerek, ancak ikinci vakti sarayına girebilmiştir. — Üçüncü Mehmed'in bu meşhur seferi 1596 = 1004 senesi 20 Haziran = 23 Şevvâl Perşembe günü Davudpaşa karar-gâhına çıkışından bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 6 ay, 2 gün sürmüştür. — Bu münâsebetle İstanbul'da Salı günü sabahından Cuma günü sabahına kadar üç gün üç gece zafer şenlikleri yapılmış ve başta büyük şâir Bâkî olmak üzere bir çok divan şâirleri kasideler, manzum tarihler ve muhtelif şekillerde zafernâmeler takdim edip ihsanlar ve câizeler almışlardır).

1597 = 1005

9 Haziran = 23 Şevvâl, Pazartesi : Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa'nın İstanbul'dan cepheye hareketi.

(Haç-ova zaferinden sonra ordunun çekilmiş ve pâdişahın da İstanbul'a dönmüş olmasından istifâde eden düşmanın Raab = Yanık kalesini muhâsara etmiş olması pâyitahtı yeni bir heyecan içinde bırakmış ve derhal sefer hazırlıklarına başlanmıştır : Selânikî'nin resmî haberlere istinâden kaydettiği rivayete nazaran Haç-ova zaferinden sonra Üçüncü Mehmet İstanbul'a dönmeyip cephe ve hattâ Edirne'de kalsaymış, düşman sulh talebinde bulunacakmış; fa-

kat öyle yapmayıp İstanbul'a dönmüş olması düşmanın cesaretini arttırmış ve pâdişahın artık rahatından vazgeçmiyeceğine hükmedilerek harbe devam kararı verilmiş! Nihayet Budin'le Tımsıvar bile tehdid altında kalmış! Üçüncü Mehmed'in işte bu vaziyete rağmen yeniden sefere çıkmayıp orduyu bir serdâr eline bırakması çok büyük bir hatâdır. — Yeni Serdâr-ı Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa bu gün İstanbul'dan Davudpaşa karargâhına çıkarken ale-l-usul Sadr-ı-a'zam, Şeyh-ül-İslâm ve bütün vüzerâ tarafından teşvi edilmiştir. — Bâzı menbâlarda Serdârın hareketi «Pençsenbih» gününe müsâdîf gösterilirse de yanlış olması lâzımgelir : Bu rivayet doğru olduğu takdirde 12 Haziran = 26 Şevvâl Perşenbe günü hareket edilmiş demektir. — Bu senenin «1 Şa'ban = 20 Mart Perşenbe» günü Tuna yalısı muhafızlığından İstanbul'a gelip beşinci vezir olan Satırcı-Mehmet Paşa o sırada iş başında bulunan vüzerânın en gencidir : Fakat maatteessüf iyi bir asker değildir).

13 Ağustos = 29 Zülhicce, Çarşamba : Serdârın Belgrad'a muvâsalatı.

(22 Temmuz = 7 Zülhicce, Salı günü Sofya'ya gelen Serdâr bu gün de Belgrad önlerinde ordu kurmuş ve iki gün sonra 1597 = 1006 senesi 15 Ağustos = 2 Muharrem Cuma günü şehre girip 20 gün «oturak» ilân etmiştir : Maiyyetine me'mur edilen Anadolu ve Rumeli valileri buradan itibaren iltihâka başlamışlardır).

1597 = 1006

5 Eylül = 23 Muharrem, Cuma : Serdârın Belgrad'dan hareketi.

(Satırcı-Mehmet Paşa bu gün Sirem yakasına geçmiştir : Anadolu beylerbeyi Mehmet Paşa Belgrad'da ve Bosna valisi Hadım-Hâfız-Ahmed Paşa da işte burada orduya iltihak etmişlerdir).

24 Eylül = 12 Safer, Çarşamba : Ordunun Budin civârında Göl-başı mevkiine muvâsalatı.

(Sirem'den buraya kadar yol boyunca muhtelif valilerle sancak-beyleri askerle-riyle beraber orduya iltihak etmişlerdir. — Rumeli beylerbeyi Veli Paşa ile Budin beylerbeyi Mihalıç-Ahmed Paşa Serdârı Göl-başında karşılaşmışlardır).

4 Teşrinievvel = 22 Safer, Cumartesi : Düşmanın Yanık-kale muhâsarasını bırakıp kaçtığı hakkında haber gelmesi.

(Ordunun yaklaşmakta olmasından korkan düşmanın 2 Teşrinievvel = 20 Safer Perşenbe günü kaçmış olduğu rivayet edilir : Düşman ordusu çekilirken Yanık müdâfileri bir huruç hareketi yaparak bir kaç bin kişi öldürüp iki bin kadar esir almışlardır).

11/12 Teşrinievvel = 29 Safer/1 Rebî'ül-evvel, Cumartesi/Pazar gecesi : Tata/Dotis kalesinin istirdâdı.

(Son zamanlarda düşman eline geçmiş olan Tata kalesi Osmanlı menbâlarına göre «26 Safer = 8 Teşrinievvel Çarşamba» günü muhâsara edilmiş ve nihayet bu gece artık mukavemetten ümitlerini kesen müdâfiler kaleden çıkıp bir sazlığa saklanmışlarsa da yerleri öğrenilmiş ve Türk askeri gece-yarısı içeri girmiştir. — Burada sekiz gün kalmıktan sonra Budin'e hareket edilmiştir).

23 Teşrinievvel = 12 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Âsi Erdel=Transylvania voyvodası Sigismond'un Tımsıvar kalesini muhâsara ettiği hakkında haber gelmesi.

(Bu haber üzerine yolda bulunan Sivas beylerbeyi Mahmud, Rakka beylerbeyi Ali ve Adana valisi Ramazan-oğlu Mehmet Paşalar imdâda me'mur edilmişlerdir. — Düşman ordusunun «Waitzen = Vaç» önlerine geldiği de bu gün haber alınarak o tarafa hareket edilmiştir).

1 Teşrinisâni = 21 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Ordunun Waitzen önlerine muvâsalatı.

(Osmanlı menbâlarında «Vac/Vaç» denilen «Waitzen» kasabası Peşte'nin 37 kilometre şimalindedir; Bu sırada düşman kaleyi tahliye etmiş ve muhâfızlar o civardaki ordularına iltihak etmişlerdir; Düşman ordusunun bulunduğu yer Tuna sâhilindedir; bir yanında da sarp bir dağ bulunduğu için burası bir «boğaz» şeklindedir; Avusturyalılar işte burada «Tabur/ıstabur», kurmuşlar, bir yanlarına «azım hendek» kazmışlar ve tepelerde de tabyalar yapmışlardır! — Düşman ordusunun mevcudu 50 bin gösterilir; başlarında Kollonitsch, Nadasdy ve Palffy gibi mâruf kumandanlar vardır; Çarhacılarla Taliacılar hemen «elleşmeğe» başlamışlardır).

3 Teşrinisâni = 23 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın azliyle Hadım-Hasan Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişikliğin sebebi İbrahim Paşa'nın Vâlide-Sultan'a «ubûdiyyetde taksir» etmiş, yâni kâfi miktar rüşvet vermemiş olmasına mukabil Hasan Paşa'nın «mâlik olduğu emvâl-ü-cevâhiri bezl itmiş» olmasıyla izah edilir! Resmî sebep büsbütün başkadır; İbrahim Paşa'nın selefi Cağal-oğlu Sinan Paşa Kırım hânı Gazi-Giray'ı azlederek yerine kardeşi Fetih-Giray'ı tâyin etmiş, ondan sonra İbrahim Paşa iş başına gelince Gazi-Giray'a da bir hanlık fermanı göndererek Kırım'da kanlı bir kardeş kavgasına sebep olmuş ve nihayet Fetih-Giray gibi bir kahraman bütün âilesiyle beraber öldürülmüştür; bu fâcianın mes'ûlü Dâmâd-İbrahim Paşa'dır; Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa Gazi-Giray'ın cepheye gelmemiş olmasını işte bundan mütevellid gösterdiği gibi, İbrahim Paşa'nın kendisine asker göndermemiş olmasından da şikâyet etmiştir: Sadâret tebeddülünün sebebi işte budur. — Usûlen ikinci vezir Cerrah-Mehmet Paşa'nın Vezir-i-a'zam olması lâzımgeldiği halde pâdişah onun aczinden bahsederek dördüncü vezir olan Hadım-Hasan Paşa'yı tercih etmiş ve Hasan Paşa'nın Eğri seferi esnasında İstanbul muhâfızlığında gösterdiği iktidârı bu tercihe sebep göstermiştir; fakat hakikî sebep, Hasan Paşa'nın Vâlide-Sultan'a takdim ettiği rüşvettir. — Selânikî-Mustafa Efendi bu değişikliği «22 Rebî'ül-evvel Pazartesi, gününe müsâdif gösterirse de, Pazartesi günü o ayın 22 sine değil, 23 üne müsâdiftir: Zâten diğer menbâlarda, da öyledir. — Osman-zâde Tâib bu hadım Vezir-i-a'zamdaki bahsederken :

«Egerçi vezir-i sâhib-şuûr idi, emmâ tama'kâr-u-mağrûr idi»

demektedir. — Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ilk sadâreti için 1596 = 1004 vukuâtının «4 Nisan» bu ikinci sadâreti için 1596 = 1005 vukuâtının «5 Kânunuevvel» fıkralarına ve Hasan Paşa'nın İstanbul muhâfızlığı için de 1596 = 1004 vukuâtının «20 Haziran» fıkrasına bakınız. — Hasan Paşa Osmanlı tarihindeki hadım Sadr-i-a'zamların beşincisidir; Bundan evvelkiler için beşinci cildin «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 23 - 25, 31, 37 ve 47 numaralara bakınız).

9 Teşrinisâni = 29 Rebî'ül-evvel, Pazar: Bir haftalık neticesiz bir muharebeden sonra ordunun Belgrad kışlağına hareketi.

(Osmanlı menbâlarında hareket tarihi «28 Rebî'ül-evvel Pazar» gününe müsâdîf gösterilirse de, hakiki takvimde Pazar günü o ayın 29 una müsâdiftir. — En şiddetli muharebeler son üç güne tesadûf etmektedir: Bu çetin mücâdelede dağ başlarındaki tabyalardan bâzıları zahtedilmişse de, düşman ordusu Türk askerini yukardan aşağı topa tutmuş, kışın şiddeti harekâta mâni olmuş, bir kaç bin telefât verilmiş ve nihayet mevsim daha fazla ilerledikten sonra avdetin müşkil olacağı düşünülerek bu gün ağırlıklar yola çıkarılmıştır. — «1 Rebî'ül-âhir = 11 Teşrinisâni Salı» tarihi de rivayet edilir: Bu ikinci tarihin dümdar kıt'alarına aîd olmak ihtimâli de vardır).

9 Kânunuevvel = 29 Rebî'ül-âhir, Salı, Serdârın Belgrad kışlağına avdeti.

(Bu sefer mevsiminde Tata kaesi istirdâd edilmiş, Yanık ve Tımsıvar kaleleri kurtarılmışsa da Maros = Maroş boylarında Fellak, Sos-kerek ve Marton kaleleri elden çıkmıştır).

1598 = 1606

29 Mart = 21 Şa'ban, Pazar: Raab = Yanık kalesinin bir düşman hilesi veyahut ihânet yüzünden sukutu.

(Bu sırada hudud boylarının vaziyeti çok perişandır: Askerî disiplinden eser kalmamış gibidir; meselâ Yanık-kale'de Yahyâ Ağa isminde sefih ve sarhoş bir Yeniceri-ağası vardır; bu adamın sefâhatiyle idaresizliği askerın âdetâ başı boş kalmasına sebeb olmuş, iki bin Cebeci ile iki bin Kul-oğlu'ndan mürekkeb olan muhâfızların çoğu civâr şehirlerde evlenip yerleşmiş ve kalede kalanlar da kumandanları gibi sarhoşluğa başlamışlardır. Tabii düşman bu vaziyetten gaafil değildir: Osmanlı menbâlarında «Palgı» denilen Palffy ile Schwarzenberg gibi kumandanlar işte bu vaziyetten istifâde için ustahlık bir hile tertib edip bu gece sabaha karşı kaleye gelmişler ve güzeli Türkçe bilen bir iki Hüsar atlısını ileri sürerek diğer askerlerini pusuya yatırmışlardır; Türkçe bilen hüsarların Türk kıyâfetine girmiş oldukları da rivayet edilir. Bizim sarhoş muhâfızlar hendeğin üstündeki müteharrik köprüyü unutup kaldırmamış oldukları için, bunlar kolayca kapıya yanaşıp muhâfızlar içinde yegâne ayık adam olan nöbetçiye hitâben:

— Peçuy'dan zahîre getirdük; yolda düşman ulaştı; arabalarla kaç kaç güc ile kurtulduk; tek bunda basılmıyalum; kapuyu tizce açın, zahîreyi kal'aya alun!

diye seslenmişler ve «Nevbetçi oğlan» dan şu cevabı almışlardır:

— Varayın Kapucuya haber vireyin, anahtarını getüreyin!

Tam işte bu sırada kapının önüne Osmanlı menbâlarında «ağaç top» denilen âleti koyup patlatmışlar ve kapıyı ber-havâ edip pusudakilerle beraber hemen içeri dalarak sarhoş muhâfızları kılıçtan geçirmişlerdir: Kale kumandanı Mahmud Paşa iki eline iki kılıç alıp büyük bir kahramanlıkla şehid oluncuya kadar vurmuş ve şehâdetinden sonra başı kesilip bir mızrağa takılarak teşhir edilmiştir. Bu felâket içinde ikinci bir kahramanlık menkabesi daha vardır: Burçlardan birindeki barut mahzenine ilticâ etmiş olan 300 Türk askerî son müdâfaalarını yaptıktan sonra düşmana teslim olmamak için mahzeni ateşleyip kendi kendilerini berhavâ etmişlerdir. — Bu bâdirenden Budin'e kaçıp felâketi haber verenlerin sayısı 2 yahut 4 - 5 kişiden ibaret gösterilir. — Bir Fransız riva-

yetine göre bu hileyi Almanlara öğreten adam «Baron de Vaubecourt» isminde ve imparatorluk hizmetinde bir Fransız zâbitidir: O rivayete göre bu zâbit altı bin kişiyle Yanık kalesini zabtetmiştir. — Buna mukabil, Selânikî-Mustafa Efendinin rivayetine göre vak'ayı anlatmak için İstanbul'a gönderilen bir ulağın ifadesine nazaran, Osmanlı hizmetinde bulunan Hristiyan asker teşkilâtındaki «Martoloz» lar ihânet edip «su kapuları» nı açmışlar ve düşmanı işte bunlar içeri almışlardır. — Şehid mîkdârı bin kişi gösterilir. Bu haber 12 Ramazan = 17 Nisan Cumartesi günü İstanbul'a aksetmiş ve çok derin bir teessür ve hayret uyandırmıştır.

Türk tehlikesinden dolayı ümitsiz bir vaziyette bulunduğu bahsedilen Almanya imparatoru ikinci Rodolphe bu Hristiyan muvaffakiyetinden son derece memnun olup sevinmiş ve her tarafa âbide şeklinde sütunlar diktirmiştir; «Maria-Enzersdorf» da bu gün hâlâ böyle bir sütun vardır ve üzerinde de :

«Allâha şükredin, Raab tekrar Hristiyanların eline geçti,» cümlesi yazılıdır. Bu sırada Almanya'nın mezheb kavgaları içinde çalkanması, bu muvaffakiyet üzerine Osmanlılara karşı umumî bir taarruz yapılmasına mâni olmuş gibi gösterilir. — 3 sene, 6 ay, 2 gün Türk hâkimiyetinde kalan Yanık-kale'nin fethi için yukarda 1594 = 1003 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız).

9 Nisan = 3 Ramazan, Perşembe: Yeni-câmiin temel-atma merâsimi.

(Umumiyetle «2 Ramazan» gününden bahsedilirse de, o sırada İstanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi o sene Ramazan ayının 4 üncü gününü «Cumartesi» gösterdiğine ve hakikî takvimde Cumartesi 5 Ramazan'a mûsâdîf olduğuna göre Perşembeye tesadûf eden itibarî 2 Ramazan'ın hakikatte «3 Ramazan Perşembe» gününe mûsâdîf olması lâzımgelir. — Gene Selânikî tarihinde Yenicâmiin temel-atma merâsiminden iki defa bahsedilmektedir: İlkönce o da diğer müverrihler gibi bizim burada esas ittihaz ettiğimiz tarihi zikretmiş ve ondan sonra da 1007 = 1598 vukuâtı içinde bu merâsime küçük bir fasıl tahsis ederek o senenin «11 Muharrem Seb't» tarihini göstermiştir; hakikî takvimde «Seb't = Cumartesi,» günü o sene Muharremnin 11 ine değil, 12 sine mûsâdîftir ve Milâdî karşılığı da «15 Ağustos Cumartesi» günüdür. Aynı bir yapının 4 aydan fazla bir fâsılayla iki defa temel-atma merâsimi yapılamıyacağına göre, her halde bunların birincisi o sâhada istimlâk edilen evlerin ortadan kaldırılıp başlanmasıyla ve ikincisi de câmi temelinin atılmasıyla alakadar olmalıdır. — O sırada «Emin-iskelesi» denilen Eminönü ile Sirkeci arası Yahudi mahallesi hâlinde ve hattâ burada bir sinagog da vardır: Bütün bunların iki misli değerle istimlâkine karar verilmiştir: Fakat Binâ-Eminî tâyin edilen «Dergâh-ı Âlî Kapucularından» Kara-Mehmed Ağa zulmedip sekiz ay para vermediği için mülk sâhipleri şikâyet etmiş, Kara-Mehmet azledilmiş ve işte bundan dolayı yeni binâyı halk arasında «Zulmiyye» denilmiştir! Bununla beraber Binâ-Eminî azledilince her kesin hakkı da tamamiyle tesviye edilmiştir. — Yeni-câmiin ilk mi'mârı Koca-Sinan'ın talebesinden Dâvûd Ağa'dır: Plânını yaptıktan sonra bir sene kadar inşaâta nezâret eden bu büyük üstad 1007 = 1599 tarihindeki vebâdan ölünce yerine Su-yolu nâzırı «Dalgıç-Ahmed-Çavuş» tâyin edilmiştir.

1014 = 1605 tarihinde Safiyye-Sultan öldüğü zaman pencerelerin hizasını bulan inşaât artık durmuş ve bu hâl 1071 = 1661 tarihine kadar 56 sene sürdükten sonra Dördüncü Mehmed'in anası Turhan Hadice-Sultan bütün masrafını der'uhde ederek inşaâtı devam ettirmiştir: O zamanki ismi «Zulmiyye» ye mukabil «Adliyye» dir. — İkmâliyle küşâdî için 1664 = 1074 vukuâtının «8 Şubat» fıkrasına bakınız).

9 Nisan = 3 Ramazan, Perşembe: Vezir-i-a'zam Hadım-Hasan Paşa'nın azliyle Yedi-kule zindanına atılması ve ikinci vezir Cerrah-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Gün tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. — Bu değişikliğe sebeb olarak «Be-

her hafta sadef-i dürr-i Hilâfet Vâlide-Sultan Hazretlerine mebâlig-i azîme ve hedâyây-ı vâfire hizmet itmek şartıyla, Sadr-ı-a'zam olan Hasan Paşa'nın Safiyye-Sultan'a para yetiştirebilmek için me'muriyetleri müzâyedeye koymuş olmasıdır : Saraya hulûl eden yabancı kadınların Osmanlı inhitâtında ne büyük bir âmil olduklarını anlamak için bu fecî örnek bile kâfidir. Halk arasında çıkan dedikodulara karşı Hasan Paşa'nın yegâne mâzeret olarak :

— Sizden aldığım mebâligi kime teslim iderüm, bilürmisiz. Beni Vâlide-Sultan kısta kesmişdür!

diye boşboğazlık edip dilini tutamadığından bahsedilir : Sadâret tebeddülünün en mühim sebebi işte budur. Diğer bir mühim sebep daha vardır: Şeyh-ül-İslâm Bostan'zâde Mehmed Efendi o sıralarda ölünce pâdişah eski Hâce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi'yi tâyin etmişse de Hasan Paşa muhâlefet edip meşhur sâir Bâki'yi inhâ etmiş ve hattâ bu inhâsını üç defa tekrar etmişse de her üçünde de redde uğramıştır; işte bundan dolayı Hoca Efendi Hasan Paşa'ya düşman olmuş ve gene bu sırada Vezir-i-a'zam sarayın Kapu-Ağası Gazanfer Ağa'nın da aleyhinde bulunarak idâmını arzetmiştir : Paşa'nın bu teklifini de kabul etmeyen pâdişah meseleyi hem anası Safiyye-Sultan'a, hem Gazanfer Ağa'ya açmış ve bu suretle Vâlide-Sultan, Hoca-Sa'düddin, Gazanfer Ağa ve bâzı şahsiyyetler Vezir-i-a'zam aleyhine ittifak etmişlerdir. En mühim rolü oynayan Gazanfer Ağa'dır : Rivayete nazaran sarayın bu mühim şahsiyyeti Vâlide-Sultan'a rüşvet meselesini, Hasan Paşa'nın ifşaatını ve bilhassa askeri Vâlide aleyhine ayaklandırmak istediğini anlatmış ve işte bunun üzerine bütün düşmanları birden harekete geçen Hasan Paşa, yukarı fıkra da gördüğümüz temel-atma merâsiminde Bostancıbaşı Ferhad Ağa tarafından tevkif edilip «Mühr-i-Hümâyûn» alındıktan sonra Yedi-kule'ye hapsedilmiştir.

Hadım-Hasan Paşa'nın sadâreti 1597 = 1006 senesi 3 Teşrinievvel = 23 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden bu güne kadar 5 ay, 6 gün sürmüştür : idâmı için aşağıki fıkraya bakınız. — Milliyeti belirsiz devşirmelerden olan yeni Vezir-i-a'zam Cerrah-Mehmet Paşa'ya «Cerrah» denilmesi vaktiyle Üçüncü Mehmed'i sünnet etmiş olmasındandır. Peçevî «dâmâd» olduğundan da bahseder. İkbâlinin sebebi pâdişahı sünnet etmiş olmasından ibaret gösterilen Cerrah Paşa ehliyesiz, silik bir şahsiyyettir. — İstanbul'un «Cerrah-paşa» semtiyle câmiî işte bu silik devşirmenin adını taşır).

14/15 Nisan = 8/9 Ramazan, Salı/Çarşamba gecesi: Eski Vezir-i-a'zam Hadım-Hasan Paşa'nın Yedi-kule zindanında idâmı.

(Yukarıki fıkra da azlını gördüğümüz Hasan Paşa, pâdişaha bile hâkim olan Vâlide-Sultan'ı dile düşürmüş olmanın cezâsını çekmiş, idâm kararını derin bir tevekkül ve metânetle dinledikten sonra namaz kılmış, vasiyetlerini söylemiş ve ondan sonra eellâda boyununu uzatmıştır. — Paşa'nın bütün malı müsâdere edilmiştir. — Gün tarihi için yukarıdaki iki fıkranın birincisine bakınız).

18 Haziran = 14 Zülka'de, Perşembe: Erdel seferine me'mur olan Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa'nın Belgrad kışlağında «Gross-Wardein = Varad/Varat» üzerine hareketi.

(Âsi Erdel = Transylvania voyvodası Sigismond bu sırada Banat = Tımsıvar eyâletinde bâzı kaleler almış ve hattâ Tımsıvar kalesini de tehdiye başlamış olduğu için, Avusturyahlara karşı hudut kalelerinin tahkimıyla iktifâ edilip Erdel kıt'asının istilâ ve tahribi hakkında İstanbul'dan bir «Hatt-ı-Şerif», gelmiştir : Erdel voyvodasının isyânı için yukarıda 1594 = 1003 vukuâtının «5 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Serdârın Haziran'a kadar Belgrad'da kalıp hareket etmemesi, İstanbul'dan gelen kuvvetleri beklemiş olmasındandır. — Kırım hânı Gazi-Giray da yardıma me'mur olmuştur. — Pâdişahın «Emr-i-Şerif»

inde ordunun kale muhâsarasıyla meşgul olmayıp yalnız istilâ ve tahrib hareketlerine ehemmiyet vermesi tebliğ edilmiş ve işte bundan dolayı muhâsara toplarıyla levâzımı alınmıyarak yola çıkılmıştır).

1598 = 1007

29 Ağustos = 26 Muharrem, Cumartesi : Kırım hânının muvâsalatı.

(1598 = 1006 senesi 13 Temmuz = 9 Zülhicce Pazartesi günü Belgrad'dan aşağıdaki «Taşlık-burnu» noktasında «1850 zirâ» uzunluğunda büyük bir köprü kurulmaya başlayıp 9 yahut 18 günde bitirilmiş ve işte bu yeni köprüden ordu geçirilip «Becserek = Beçkerek», ovasına gidilmiştir. — Kırım hânı Gazi-Giray'ın burada bir aydan fazla beklendikten sonra geldiği rivayet edilir — Bu sırada Papa kalesinin düşman eline geçtiği ve Polata'nın da muhâsaraya uğradığı haber alındığı için, Budin'in takviyesine Semendere askeri gönderilmiştir).

30 Ağustos = 27 Muharrem, Pazar : Becskerek = Beçkerek harb meclisinin kararı.

(Gazi-Giray'ın huzurunda akdedilen bu mecliste Erdel üzerine giden üç yoldan ağırlık geçirme ve düşman iz'âcı takdirinde de harekâta en çok müsâid olan «Gross-Wardein = Varad/Varat», yolu tercih edilmiştir. Bu karar üzerine Kırım hânı Varat kalesinin muhâsarası icâb ettiği takdirde uzun sürüp sürmeyeceğini sormuş ve bu mühim suâle cevap olarak bâzı dalkavuklar «bir iki top atılarak», alınabileceğini söylemişlerdir! İşte bu karar üzerine oradan kalkılıp «Jigmond-lâin» denilen Erdel voyvodası Sığismond'un ölkesine doğru yola çıkılmıştır).

8 Eylül = 6 Safer, Salı: Csanad kalesinin fethi.

(Osmanlıların «Çanad» dedikleri bu ehemmiyetsiz kale Banat eyâletinde, Tımsı-var'ın 70 kilometre şimalinde ve Maros = Maroş nehrinin sağ sâhilindedir : Bir kaç top atılınca muhâfızlar kaçmış, kale alınmış ve kaçanlar kılıçtan geçirilmiş ve kısmen de esir edilmiştir. — Buranın sancak-beyliğine Belgrad nâzırı «Şakşâkî-İbrahim Bey», tayin edildiği için Nişancı Abdî-Çelebi lâtife olarak şu meşhur beyti söylemiştir :

Şimdi zamâne mansıbı ekser şakîdedür
İnanmaz isen işte biri (Şakşâkî) dedür

Burada bir gece kalındıktan sonra hareket edilmiştir).

10 Eylül = 8 Safer, Perşembe : Arad kalesinin işgali.

(Maros nehrinin sağ sâhilinde Macarların «O-Arad» ve Almanların da «Alt-Arad» dedikleri bu müstahkem mevkiin karşısında ve suyun sol sâhilinde bir de «Uy-Arad = Yeni-Arad» vardır : Boş bırakıldığı için bu gün işgal edilen kale «Eski-Arad» dır).

13 Eylül = 11 Safer, Pazar : Ordunun Maros nehrinden karşı sâhile geçişi.

(Hava yağmurlu olduğu için çok güçlükle geçilmiştir).

27 Eylül = 25 Safer, Pazar : Ordunun «Gross-Wardein = Varat ovasına muvâsalatı.

(Yolda tesadüf edilen bataklıklardan dolayı buraya çok güçlüklerle gelinebilmiştir. — «Csanad = Çanad» önlerinden ayrılıp akına gitmiş olan Gazi-Giray burada tekrar orduya iltihâk etmiştir).

28 Eylül = 26 Safer, Pazartesi : Avusturyalıların Budin muhâsarası.

(Budin'in 37 kilometre şimalıgarbısındaki «Esztergon = Usturgon» ve 133 kilometre şimalıgarbısında bulunan «Raab = Yanık-kale» gibi Tuna boylarındaki askerî mevkiilerin en mühimlerinden ikisinin son zamanlarda düşman eline geçmiş olması, Budin şehrini artık tam bir hudud kalesi hâline getirmiştir : Usturgon ve Yanık-kalelerinin sukutu için yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «2 Eylül» ve 1598 = 1006 vukuâtının da «29 Mart» fıkralarına bakınız. — O civârda bulunan düşman ordusunun vaziyetiyle muhtemel harekâtı hakkındaki istihbâratâ rağmen İstanbul'un Satırcı ordusunu Erdel = Transylvania tarafına sevketmesi düşmanın cür'etini büsbütün arttırmış ve nihayet Arşidük Mathias kumandasındaki 60 - 80 bin kişilik Avusturya ordusu bu günden itibaren Budin'i 40 topla döğerek muhâsaraya başlamıştır : Neticesiz kalan bu muhâsara için aşağıda bu sene vukuâtının «2 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız).

30 Eylül = 28 Safer, Çarşamba : Niğbolu bozgunu haberinin İstanbul'a gelişi.

(Bosna beylerbeyi Hadım Hâfız-Ahmed Paşa bu sırada «Tuna yalıları muhafızlığı»nda ve Adana valisi Ramazan-oğlu Mehmet Paşa da maiyyetindedir : Asî Eflak voyvodası Mihai Viteazul serdâr-ı ekremin erdel seferi esnâsında kendi memleketinin de istilâya uğrayacağından korkarak Hâfız Paşa'ya yaltaklanıp «Ditmo», isminde bir elçi göndermiş, artık isyandan vazgeçip itâat edeceğini ve gelip görüşeceğini bildirmiş, Hafız Paşa muvâfakat etmiş ve Niğbolu önlerine gelip otak kurmuş, nihayet «hediye arabaları» diye uzaktan «kırmızı çuha örtülü koçular» belirmeye başladığı sırada hiç umulmıyan bir taraftan birdenbire yirmi küsur bin Eflak askeri Paşa'nın takriben üç bin kişilik maiyyetine baskın yapıp hemen hepsini kılıçtan geçirmiştir. Selâniki'ye göre Türk askeri sulh oluyor zannıyla büyük bir gaflet içinde Eflaklılarla alış-verişe giderken bombardmana uğramışlardır! Hâfız Paşa bu bâdirede iki saat sebât edip nihayet hiç bir askeri kalmadıktan sonra Turnova'ya kaçmıştır. — Bu vak'a üzerine Mihai = Mihal yirmi gün kadar Niğbolu'yu muhâsara etmişse de, Hâfız Paşa'nın tekrar kuvvet toplayıp gelmekte olduğunu işidince Bükreş'e kaçmış ve Paşa da Niğbolu kalesinin muhâsaradan zarar gören yerlerini tâmir ettirmiştir. — Mihal'in ilkönce korkusundan itâat etmek istediği halde Satırcı ordusunun Erdel istilâsından vazgeçerek Varat muhâsarasına saplanıp kaldığını görünce yeniden azıp işte böyle bir baskın yaptığı ve hattâ Paşa'nın eşyası yağma edilirken eline geçen bir kat elbisesiyle kavuğunu bir kocakarıya giydirip teşhir ederek :

— Anunla bunun farkı nedir?

diye böbürlendiği rivayet edilir! — Selâniki-Mustafa Efendi, Mihal'in tebaasını Osmanlı imparatorluğuna karşı ayaklandırabilmek için «Türklerin eski adâlerinden eser kalmadığını ve artık onların zalim olduklarını söyliyerek muvâfak olduğundan yana-yakıla bahsetmektedir: Bu düşman sözü doğrudur; vakıtle Balkan fütuhâtında Türk adâleti bir çok yerlerin kendiliklerinden iltihâkına sebep olduğu gibi, inhitat devrinin başlarından itibaren de Devşirme zulümleri Türkü zalim tanıtarak Balkan unsurları arasında isyan ruhunun uyanmasına sebep olmuştur).

1 Teşrinievvel = 29 Safer, Perşembe : «Gross-Wardein = Varat» harb meclisinin muhâsara kararı.

(Varat önlerine bu gün varılıp hemen bir meclis akdedilmiş ve «Erdel ve Nemçe'nün kilidi», sayıldığı halde «üç gün topa dayanamaz» zannedilen bu çok müstahkem kalenin muhâsarasına karar verilmiştir : Yukarda 1598 = 1006 vukuâtının «14 Haziran» fıkrasında görüldüğü gibi, Erdel seferi için gelen «Hatt-ı Şerif» de kale muhâsarasıyla uğraşılmayıp yalnız istilâ hareketi yapılmasından bahsedilmiş olduğu ve hattâ bundan dolayı muhâsara toplarıyla levâzımı getirilmediği halde böyle bir karar verilmesi hem emre, hem akla mugayirdir. — Buranın varoşu evvelce Tatar akıncıları tarafından yakılmış, ahâlisi kaçmış ve bir kısmı da bu sefer kaçarken esir edilip malları iğtinâm edilmiştir).

2 Teşrinievvel = 1 Rebi'ül-evvel, Cuma: Varat muhâsarası.

(Budin'in 311 kilometre şarkında büyük ve müstahkem bir mevki olan bu şehre Macarlar «Nagy-Varda», Almanlar «Gross-Wardein» ve Osmanlılar da «Varad/Varat», derler; bu lüzumsuz muhâsarada bizzat bulunmuş olan Peçevi-İbrahim Efendi, varoşun kâgir binâları meteris ittihaz edildiği için harekâtın hemen başladığını anlatır. Gene aynı menbâa göre kaleyi döğmek için ordunun elinde ancak üç top vardır! Eğri kalesinden top istenmişse de gelmemiş, lâğımlar patlatılmışsa da faydası olmamış ve hattâ bâzıları ateş almamış, yağmurlar ortalığı bataklığa çevirdiği için çadırdan çadıra gidilemeyecek bir hâl olmuş, fırtınaların şiddetinden dolayı çadırlar sökülüp uçmaya başlamış ve işte bu yüzden ordu hem düşmanla, hem tabiatle mücadele mecburiyetinde kalmıştır. — Satırcı-Mehmet Paşa'nın ikinci bir hatâsı daha vardır : Kendisi topsuz kale muhâsarasıyla meşgul olurken, işsiz kalan Tatar ordusunu alıp Erdel akımına gitmek isteyen Gazi-Giray'ın bu haklı teklifini her nedense reddederek «bir iki güne değin» kaleyi fethedip beraber gideceğinden bahsetmiş ve bu suretle Tatar ordusunu atâlet içinde «habs itmiş»dir! — Aşağıda bu sene vukuâtının «3 Teşrinisâni» fıkrasına da bakınız).

8 Teşrinievvel = 7 Rebi'ül-evvel, Perşembe : Bir kaç kale sukutiyle Budin muhâsarası hakkındaki kara-haberlerin orduya gelişi.

(Sukut eden kaleler «Wesprim = Bospirem», «Dotis = Tata», ve «Palota» kaleleridir : Bunlardan Tata kalesinin son defa Avusturyalılardan istirdâdı için yukarda 1597 = 1006 vukuâtının «11/12 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Gene yukarda bu sene vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasında bahsi geçen Papa kalesinin sukutu hakkındaki haberin de bu gün alınmış olduğu hakkında bir rivayet daha vardır. — Bu sene vukuâtının «28 Eylül» fıkrasında muhâsara edildiğini gördüğümüz Budin şehrinden ordunun hemen imdâda yetişmesi de istenildiği için «akıllar şaşup vaziyet müzâkere edilmiş :

«Mesâfe-i baide olduğundan gayri Tise [= Theisz] ve Tuna gibi deryâ-misâl iki nehrden asker çekmek cisre mevkuuf olduğuna binâen»,
ordunun Varat muhâsarasını bırakmamasına, bununla beraber :

«On, on beş bin Tatar ta'yin idüp Peşte'ye varmalarına ve Serdar işte yetişdi deyü guzâtı tebşir itmelerine»

ve bu suretle de müdâfilerin mâneviyatını yükseltip düşmanı telâşa düşürmiye karar verilmiştir!).

2 Teşrinisâni = 2 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Budin'in muhâsaradan kurtuluşu.

(Selânikî-Mustafa Efendi'nin İstanbul'a gelen resmî haberlere istinâden 35 gün sürmüş olduğundan bahsettiği Budin muhâsarasının başlangıcı için yukarıda bu sene vukuâtının «28 Eylül» fıkrasına bakınız. Hammer, Osmanlıların Varat ve Avusturyalıların Budin muhâsaralarını hemen hemen aynı tarihlerde başlayıp bitmiş gösterirse de, gün tarihlerinden hiç bahsetmez; Osmanlı menbâlarında hiç tarih yoktur; burada esas ittihâz edilen gün tarihi «De la Croix»nın kaydine göredir. — Bu muhâsara esnasında Budin'in cenubuna tesadüf eden ve Osmanlıların «Gürz-İlyas depesi», dedikleri yer olmak ihtimâli bulunan «Gellert» tabyası sukut etmiş, ahâlisi kaleye kapanan varoş kâmilten yıkılıp yıkılmış, buradaki Türk eserleri baştanbaşa harâb olmuş ve kale duvarları da çok zarar görmüştür; o sırada Şeyh-ül-İslâm ve Hâce-i-Sultânî makamlarında bulunan «Tâc-üt-tevârih» müellifi Sa'düddin Efendi'nin bu acı vaziyet üzerine Satırcı-Mehmet Paşa'ya gönderdiği tekdîrnâmede Budin şehrinin uğradığı zararlar şöyle tasvir edilir :

«Sekiz bin hânesi mehdûm ve mesâcid-ü-medâris ve maâbid ve muallim-hâne ve han hânkahları kel-mâ'dûm olup bu musîbet-i ciğer-sûz ile şeb-u-rûz ehl-i intibâhun âh-u-vâhları tebâh ve ser-hadd ehlinün günleri siyâh oldu».

Budin'nin bu şiddetli muhâsaradan kurtulmasında yardıma gelen kuvvetlerin çok büyük rolleri vardır : Bilhassa Peşte müdâfaasını büyük bir kahramanlıkla başaran ve hattâ huruç hareketleri de yapan Szolnok sancak-beyi «Kulaksız-Osman Bey» Türk müdâfaasının rûhu sayılır : Bu Kulaksız-Osman Bey İran muharebelerinde de kahramanlıklarıyla şöhret bulmuştur. — Bâzı Osmanlı menbâlarında Satırcı ordusundan üç defada cem'an elli bin kişiden fazla yardım kuvveti gönderildiğinden ve bunun 47 bini Tatar atlısı olduğundan bahsedilirse de, her halde bu rakamların biraz mübâlâgalı olmak ihtimali vardır. — Düşmanın muhâsarayı kaldırmasında Satırcı ordusunun gelmekte olduğu hakkındaki haberlerin te'sirinden bahsedilirse de, mukavemetin şiddetiyle mevsimin çok ilerlemiş olması en mühim âmîl olmuştur. — Bu müdâfaada Osmanlı zâyîâtının asker ve ahâleden binlerce şehidi bulduğundan bahsedilir : İçlerinde bâzı paşalar da vardır).

3 Teşrinisâni = 3 Rebî'ül-âhir, Salı : «Grass-Wardein = Varat» muhâsarasının kaldırılması.

(Bu senenin 2 Teşrinievvel = 1 Rebî'ül-evvel Cuma gününden bu güne kadar 33 gün sürmüş olan bu lüzumsuz muhâsaranın neticesiz kalmasına sebep, yalnız üç büyük topun kâfi gelmemesi, bâzı lâğımların ateş almaması, soğukların şiddeti, orduda hastalık yüzünden telefât başlaması, sellerle çamurların harekâta mâni olması ve bilhassa şiddetli bir iâşe buhranı gibi bir çok büyük müşkilâtın bir araya gelmiş olmasıdır. Satırcı-Mehmet Paşa bütün bunlara rağmen muhâsaraya devamda ısrar edip askerinin boş yere telefât vermesine sebep olmuş ve bilhassa Gazi-Gıray'ın o sırada Erdel üzerine kendi askeriyeye büyük bir akın hareketi yapmak teklifini de kabul etmiyerek her nedense onu da boş yere Varat önlerinde tutmuştur : Netice itibariyle bu seneki sefer mevsimi muvaffakiyetsizlikle geçmiş ve Serdâr-ı-Ekrem'in akılsızca hareketi yukarıki fıkra da gördüğümüz Budin felâketine sebep olmuştur; gene o fıkra da bahsettiğimiz tekdîrnâmesinde Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa'düddin Efendi bu acıklı vaziyeti tenkid ederken :

«Erdelistân içine gürûh gürûh asâkir-i islâmiyye ve cünûd-i Osmâniyye ve evfâc-ı Tâtâriyye gönderüp ve akınlar salmağla zirâat ve ser'in ve asl'-u-fer'in yakup yıkup hânedanların virân ve hânumanların tâlân ideler ve Budin ve Eğri ve İstoni-i-Belgrad taraflarını muhâfaza itmede firk-ü-mülâhazadan hâli olmayasız deyü te'kid ile Hatt-ı-Hümâyûn gönderilmişiken ülü-l-emrin muhâlefeti şeâmeti

ile bir iş görülmeyüp kal'agırlık esbâbını kayırmadın üç top ile Varat gibi düş-vâr kal'aya sarkup mebd'e-i nüzûlden müntehây-ı rihlete dek bârân-u-gil müs-limîn alayların zebun ve ser-hadler hıfzına mukayyed olunmamağla Budin'i ve etrâfını vîrân-u-mağbûn itmeğe sebep olup Varat altında asker-i İslâmı eğleyüp Tatârı dahî habs ve ılgar taleb idenleri yasâğ ile tebs idüp Erdelistân içi sâlim-ü-eymen kalup...»

gibi çok haklı ve acı sözler söylemektedir).

4 Teşrinisâni = 4 Rebî'ül-âhir, Çarşanba : Ordunun Varat önlerinden hareketi.

(Hâlâ muhâsarada zannedilen Budin'e yardım için o tarafa doğru hareket edilmiştir).

20 Teşrinisâni = 20 Rebî'ül-âhir, Cuma: Szolnok konağında çıkan bir Yeniçeri isyânı üzerine Budin'e gitmekten vazgeçilmesi.

(Orduda bulunan Peçevi-İbrahim Efendi bu sırada bir «somunun bir altuna», alındığını ve Tise = Theisz nehrinin bu noktasında erzak gemileri bulunacağına inandırılan aç askerin öyle bir şey görmeyince Serdârın otağına hücum ettiklerini, kaçarken yaraladıklarını ve işte bunun üzerine «Budun'u Cenâb-ı Rabb-ül-âlemîne ısmarlayarak» Belgrad'a hareket edildiğini anlatır : Bâzı menbâlarda Budin'in kurtuluş haberi burada gelmiş gibi gösterilirse de, Peçevi'nin öyle bir şeyden bahsetmemesine göre doğru olmaması lâzımgelir : Aşağıki fıkraya bakınız).

21 Teşrinisâni = 21 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Szegedin'de askerin kışaklara gönderilmesi.

(Burada tesadüf edilen zahîre gemilerinden orduya erzak dağıtıldıktan sonra asker muhtelif kışaklara taksim edilip gönderilmiş ve Üçüncü Mehmed'in irâdesi mucibince Kırım hânı Gazi-Giray da memleketine dönmiyerek kışlağa çekilmiştir. — Kuvvetli bir rivayete göre Budin'in kurtuluş haberi işte burada alınmıştır).

8 Kânunuevvel = 9 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Serdârın Belgrad kışlağına muvâsalatı.

(Şiddetli kar fırtınası içinde güçlükle Belgrad'a gelindiğinden ve netice itibarıyla «bilâ-tâil = boş yere» bunca mal ve can fedâ edilmiş olduğundan bahsedilir; orduda bulunan Peçevi :

— İşte Varat seferünün neticesi bu kadar mihnet-i kesîresi bu vechile itmâm-u-encâm buldu!

diye yapıp yakılmaktadır).

1599 = 1007

6 Kânunusâni = 8 Cumâda-l-âhire, Çarşanba : Vezir-i-a'zam Cerrah-Mehmet Paşa'nın azliyle Dâmâd-İbrahim Paşa'nın üçüncü sadâreti ve Satırcı-Mehmet Paşa yerine serdârlığı.

(Hammer'in gösterdiği «8 Kânunuevvel = 9 Cumâda-l-ûlâ» tarihi yanlıştır. —

Umumiyetle «9 Cumâda-l-âhire», tarihinden bahsedilirse de, Selânikî tarihînin yazma nüshalarından birinde gün ismi «Çarşanba», gösterildiğine göre hakikî takvimde o ayın 9 una değil, 8 ine mûsâdif olması lâzımgelir. — Cerrah Paşa'nın azline sebep «Nıkrıs = Damla» illetine mühtelâ olduğu için «Dîvân-ı Hümâyûn» a gidemedikten başka, evinde bile iş göremediği için Nişancı Mehmet Paşa'yı konağına getirip her gün devlet işlerini kendi nâmına ona gördürmesi ve «Karaşikâyetçi» denilen iş sâhiblerinin dertlerini bile ona dinletmesidir! İşte bundan dolayı halk pâdişaha arzıhallerle mürâcaat edip :

— Bu Devlet-i-Aliyye'de bedel ile vezâret mümkün ve münâsib değildir, vekâlet ile sadâret olmaz!

gibi itirazlara başlayınca «Mühr-i-Hümâyûn» bu gün öğleye doğru Cerrah-Mehmet Paşa'dan aldirılıp eski Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'ya gönderilmiştir. — Devletin idâresi yatağından çıkamıyan hasta bir Vezir-i-a'zamin ve ordunun idâresi de Satırcı gibi âcizlerin elinde kaldığı, kanunla ahlâk bozukluğu ve memlekette rüşvetsiz iş görülmez olduğu için, bütün kusurlarıyla ihtiraslarına rağmen İbrahim Paşa gibi emsâline nisbetle kuvvetli, şiddetli ve tecribeli bir vezirin iş başına getirilmiş olması halkı biraz memnun etmiştir.

Cerrah-Mehmet Paşa'nın sadâreti 1598 = 1006 senesi 9 Nisan = 3 Ramazan Perşembe gününden bu güne kadar 8 ay, 27 gün sürmüştür. — Dâmâd-İbrahim Paşa'nın bundan evvelki sadâreti için yukarda 1596 = 1004 vukuâtının «4 Nisan», ve 1596 = 1005 vukuâtının da «5 Kânunuevvel» fıkralarına ve bu son sadâretinde ölümü için de aşağıda 1601 = 1010 vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Satırcı-Mehmet Paşa bu tarihte azledildiği halde İbrahim Paşa'nın bundan «dört ay sonra» Serdâr olduğu hakkında da bir rivayet vardır).

15 Mayıs = 19 Şevvâl, Cumartesi : «Uyvar seferi» ne çıkan Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın Davudpaşa karargâhına geçişi.

(Selânikî-Mustafa Efendi «20 Şevvâl Sebt» gününden bahsedirse de, hakikî takvimde Cumartesi günü Şevvâl ayının 19 una mûsâdif olduğu için o sene bayram hilâlinin bir gün evvel görülmüş olduğu anlaşılmaktadır. — Sefere çıkılırken «Davutpaşa sahrası», nda kurulan ordugâha parlak alaylarla gidilmesi ve son hazırlıkların tamamlanması eski Osmanlı âdetlerindendir. — Sadâret-Kaymakamlığına eski Kapdan-ı-deryâ ikinci vezir boşnak Halil Paşa tâyin edilmiştir).

22 Mayıs = 26 Şevvâl, Cumartesi : Serdârın Davudpaşa'dan hareketi.

(Umumiyetle «27 Şevvâl» tarihinden bahsedilirse de, «Rüyet-i hilâl» den dolayı bir günlük bir farkı vardır : Yukarıki fıkraya bakınız. — Kapu-kullarıyla Yeniçeri-ağası Tırnakçı-Hasan Ağa da Serdârın maiyyetine me'mur olmuştur : Eskiden yalnız pâdişahın maiyyetinde sefere çıkan Yeniçeri-ağasının an'aneye muhâlif olarak Üçüncü Murad devrinde ilk defa bir Serdâr emrine verilmesi için yukarda 1594 = 1002 vukuâtının «17 Haziran» fıkrasına bakınız).

2 Haziran = 8 Zülka'de, Çarşanba: Serdâr-ı-Ekremin Edirne'ye muvâsalatı.

(Yeniçeri-Ağası Tırnakçı-Hasan Ağa bir rivayete göre buradan ve ikinci bir rivayete göre de daha evvel Çatalca konağından ileri sevkedilip Belgrad'a gönderilmiştir).

6 Temmuz = 12 Zülhicce, Salı : Eski Serdâr-ı-Ekrem Satırcı Mehmet Paşa'nın Belgrad'da idâmı.

(Bâzı menbâlarda «13 Zülhicce» den bahsedilirse de, bu bir günlük farkın «Rüyet-i hilâl», den mütevellid olduğu anlaşılmaktadır. — Vezir-i-a'zamin rakibi olan

Satırcı'yı daha İstanbul'dan çıkarken izâle fikrinde olduğu rivayet edilir; bununla beraber Satırcı-Mehmet Paşa bu feci âkibete müstahak olmamış değildir : serdarlığında hiç bir muvaffakiyet göstermedikten başka, «Gross-Wardein = Varat» muhâsarasındaki akılsızca inâdı bir çok felâketlere sebeb olmuştur : Yukarda 1598 = 1007 vukuâtının «30 Eylül», «2 Teşrinievvel», «8 Teşrinievvel», «2 ve 3 Teşrinisâni», fıkralarına bakınız. — Hem Satırcı'nın, hem Dâmâd-İbrahim Paşa'nın maiyyetinde bulunmuş olan müverrih Hasan-Bey-zâde'nin izahına göre idâmın sebebi, Satırcı'nın Silistre eyâletini «arpahk» olarak Kırım hânı Gazi-Giray'a vermiş olması ve onun da yeni Serdâr Filibe'ye geldiği zaman bir murahhas göndererek bu tevcihin te'yidini istemesidir : Kırım hânının Tuna yalılarında tutunmasına sebeb olmak gibi büyük bir mahzur görmesine rağmen, Gazi--Giray'ın isyânına meydan vermemek için selefinin hükmünü te'yid etmek mecburiyetinde kalan İbrahim Paşa meseleyi derhal İstanbul'a bildirip Satırcı'nın hânla beraber kaçıp gitmek ihtimâlini de arzemiş ve işte bunun üzerine Sofya konağında idam fermanı gelmiştir. İbrahim Paşa bir taraftan Satırcı'ya te'minat ve iltifat mektupları göndermek suretiyle firârını önlerken, bir taraftan da Yeniçeri-ağasını idâm fermanıyla Belgrad'a sevketmiş, Gazi-Giray'ın ihtarlarına rağmen gafflet içinde bulunan Satırcı Paşa Yeniçeri-ağasıyla maiyyetini şehir hâricinden istikbâl ettirip zıyâfet tertip etmiş fakat daha sofraya oturmadan evvel ferman okunarak kemend atılmak suretiyle «Mürg-i rûhun kafes-i teninden tayarân» ettirmişlerdir. İşte bu hadiseden itibaren Kırım hânıyla Sadr-ı a'zamın arası «Şeker-âb = Şeker-reng» olmuş ve hânın artık Paşa'ya itimâdı kalmamıştır).

10 Temmuz = 16 Zülhicce, Cumartesi : Serdârın Belgrad'a muvâsatalı.

(İbrahim Paşa burada 15 gün kalıp ordu lâşesine ve Tuna donanmasına aid işlerle meşgul olmuştur).

1599 = 1008

24 Temmuz = 1 Muharrem, Cumartesi : Ordunun Belgrad'dan Budin'e hareketi.

(Tuna donanması da bu gün Budin'e hareket etmiştir).

4 Ağustos = 12 Muharrem, Çarşamba : Devşirme hâkimiyyetine karşı çıkan Anadolu Türk ihtilâlini bastırmak üzere «Serdâr-ı bî-âr» denilen Koca-Sinan Paşa'nın «Muhannes-ibni-muhannes» lâkabiyle ve korkaklığıyla meşhur oğlu üçüncü vezir Mehmet Paşa'nın serdarlığı.

(Bilhassa 996 = 1588 tarihindenberi Anadolu'da yer yer isyanlar çıkmakta ve İstanbul'daki Devşirme idaresince Türk ruhunun bu haklı tuğyanları hep «Celâlîlik» ve «eşkiyâlık» gibi isimlerle damgalanmaktadır : «Celâlî» tâbiri Yavuz devrinde «Bozoklu-Celâl»in çıkardığı ilk Anadolu ihtilâli için ikinci ciltte 1519 = 925 vukuâtının «Nisan = Reb'ül-âhır», fıkrasına bakınız. Bütün bu Anadolu isyanlarının en mühim sebebi, Osmanlı cemiyetinin Türklükle Devşirmeliğe ayrılan ikiliğinde gösterilebilir : Rumanyalı forga'nın çok güzel tedkik ettiği bu çifte cemiyet manzarası için ikinci ciltte 1566 = 974 vukuâtının «6/7 Eylül» fıkrasına ve birbirinin zıddı olan bu iki cemiyetin azamet devrinde bile devlet bünyesini sarsan mücadeleleri için de gene aynı ciltte 1527 = 933 vukuâtının «30 Nisan», «8 ve 22 Haziran» fıkralarına bakınız. Bu seferki ihtilâl hareketi, o eski isyanlardan daha geniştir, daha ciddi ve bilhassa daha süreklidir.

Osmanlı menbâlarında bu harekete iki sebep gösterilir : Biri «Nemçe seferi»nden dolayı Anadolu'nun askersiz kalması ve ikincisi de İtalyan devşirmesi Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Haç-ova muharebe meydanında Vezir-i-a'zam olduğu gün harb esnasında bozulup dağılan otuz bin kişiyi «firârî» ilân ederek hepsinin idâmını emretmesinden dolayı bütün bunların Anadolu'ya geçip ihtilâlcilere iltihâk etmeleri ve hattâ bir rivayete göre de ihtilâl sebeb olmalarıdır : Cağal-oğlu'nun o meş'ûm emri için yukarda 1596 = 1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkralarının ikincisine bakınız. Bu sebeblerin her ikisi de doğru olmakla beraber, en mühim sebep Anadolu Türklerinin Devşirme zulmüne artık tahammül edemeyecek hâle gelmelerinde ve bilhassa Devşirme hâkimiyeti altında mahkûm bir millet vaziyetine tahammül edemeyişlerinde gösterilebilir. «Amasya tarihi» müellifi Hüsâmüddin Efendi merhum Anadolu Türklüğünün bu acıklı hâlini üçüncü cildinin muhtelif yerlerinde şu fıkralarla anlatır :

«Bu şakavet değil, kuvvetli bir ihtilâldi : Çünkü bütün Tımar ve Zeâmet Türklerinden ziyâde Gayr-i-Türklerle verilmekte idi. Türklerle vezâret, kanunen memnû gibi olmuştı.

«Bütün makam-ı iktidar Gayr-i-Türklerle münhasırdı. Türkler ancak uzak yahut küçük vilâyetlere beylerbeyi olabiliyordu. Divân-ı Hümâyûn'da bir tek Türk vezir yoktu. Defterdarlıktan, Nişancılıktan yetişen Türk vezirler ender olmakla beraber, sadâretten mahrum idiler.

«Vezâret ve sadâret âdetâ Arnavutlarla Boşnaklara hâss bir mesned-i âli idi. «Frenk-İbrahim Paşa'nın sadâretinden bu zamana kadar makam-ı sadâreti, vezâreti ihrâz edenler Gayr-i-Türklerdi. Türklerin aleyhinde söylenen hezeyenların, uydurulan efsânelerin hepsi de Gayr-i-Türklerden sudûr etmiş, riyâkârların gayretiyle revac bulmuştu.

«Anadolu'da Türkler, Gayr-i-Türklerin bu tahakkümlerine karşı kıyâm ediyorlar, taraf taraf ihtilâl bayrağını açıyorlardı.

«Şâyân-ı dikkattir ki Anadolu sancaklarına, vilâyetlerine mir-i-livâ ve beylerbeyi olan Gayr-i-Türkler içinde Türkçeyi bilmiyen, akaaid-i islâmiyyeden bi-haber, ko-yu câhil adamlar da vardı : Çünkü Devşirmelerden vezir olanlar hristiyan babalarını, kardeşlerini, hısımlarını kabûl-i islâm ettikleri günden itibaren mir-i-livâ, beylerbeyi yaptırıyorlardı.

«Hele zaimler, sipâhiler ekseriyetle Gayr-i Türklerdi : Halbuki tımar ve zeâmet Anadolu'da Türklerle hâss bir dirlikti.

«Gayr-i-Türklerin nazarında Türkler reâyâdandı : Türklerin en ziyâde gücüne giden, Gayr-i-Türklerin tahakküm ve istibdâdı idi. »

«Vaktiyle Kur'ân-ı Kerîm'in emrettiği müsâvâtı, hizmetleri mukabilinde mükâfâtı taleb eden, bu uğurda yüksek sesleriyle bağırان Gayr-i-Türkler makam-ı iktidârı elde ettikleri günden itibaren Türklerle müsâvât yerine tahkirât, mükâfât yerine muâdât ile mukabele ettiler.

«Bundan dolayı Türkler Gayr-i-Türklerle karşı ısyân etmişler, ihtilâl bayrağını açmışlardı. Gayr-i-Türklerle bu kadar yüksek makamlar veren Osmanlı hânedânı da kıyâm eden Türklerin nazarında küçülmüştü. Hattâ Osmanlı hânedânı bile Gayr-i-Türklerin bu tahakküm ve istibdâdından bizâr olmuştı».

Hüsâmüddin Efendi'nin anlattığı bu vaziyet, nihayet Anadolu'da bir ihtilâl idaresi kurulmakla neticelenmiş, bu idarenin başına Osmanlı menbâlarının «Kara-Yazıcı» dedikleri «Abdülhalim Bey» geçmiş ve hattâ saltanatını bile ilân etmiştir : Amasya tarihinde bu Abdülhalim Bey «Urfa dâhilinde sâkin Kılıçlı aşireti efrâdından Ali'nin oğlu» gösterilir ; «Kara-Yazıcı» lâkabı vaktiyle Segban bölüğünün yazıcısı olmasındandır ; Selânikî tarihinin henüz basılmamış yazma kısmında kendisinin eski şâhlar nesline mensub olduğunu iddiâ ettiğinden bahsetmektedir ; Abdülhalim'in Anadolu'da saltanatını ilân etmiş olması ve gene Selânikî'ye göre neşrettiği fermanlarda «Hâlim-Şâh muzaffer bad şeklinde tuğra çekmesi bu iddiânın hakikaten serdedilmiş olduğunu te'yid edecek bir vaziyettir.

Çok zeki, cesur ve bilhassa teşkilâtçı bir şahsiyyet olduğu anlaşılan Abdülhalim'in 1007 = 1599 senesi Zühlicce = Haziran / Temmuz ayında ilkönce Ankara ve ikinci bir rivayete göre de Urfa civârında ısyân ettiğinden bahsedilir : Haç-ova muharebesinde «firârî», sayılıp idâma mahkûm olan binlerce Türklerle Türkmenler hep onun açtığı ısyân bayrağının altına toplanmışlardır. Diğer ihtilâl reisleri içinde Abdülhalim'in kardeşi Deli-Hasan Ağa, Amasyalı Deli-Zülfikar, Malatyalı Karakaş-Ahmed, Ankaralı Kalender-oğlu Mehmet, Gâvur-Murad, Tekeli Mehmet, Tokatlı Ağaçdan-Pîrî, Sivashlı Kara-Said ve Hüseyin-oğlu İshak, Adanalı Sevündük, Bağdadlı Uzun-Halil, Kalın-dudak Mahmud ve Köprülü Sarı-Şa'ban gibi şahsiyyetler sayılır. «Amasya tarihi» ne göre «bunlardan her birinin idaresinde üçer, beşer bin» âsi asker vardır.

Istanbul hükûmeti bu sırada yahut bundan biraz evvel eski Habeş beylerbeyi Hüseyin Paşa'yı Anadolu müfettişliğine tâyin edip ısyânın bastırılmasına me'mur etmiştir; Amasya eşrafından Budak Bey'in oğlu olan bu Anadolu müfettişi Türk olduğu için ihtilâlin millî sebeblerini bilerek işe başlamış ve halka zulmeden Devşirmeleri te'dib edip onların yerlerini ihtilâl reislerine vermek suretiyle işi yatıştırmıya çalıştığı için Devşirmeler tarafından aleyhine şikâyetler yağdırılmış, halka zulmettiğinden bahsedilmiş ve hattâ Osmanlı tarihlerinde müdhiş bir zâlim gibi tasvir edilmiştir: Tabii bu şikâyetlerle tasvirlerin menşei hep Devşirme tezvirâtıdır. İstanbul hükûmeti işte bundan dolayı Karaman mütesellimi, yâni beylerbeyi vekili Mehmet-Çavuş'u Hüseyin Paşa'ya musallat etmiş, Aksaray civârında bir harb olmuş ve Mehmet-Çavuş mağlûb olup Konya'ya kaçmıştır.

Abdülhalim o sırada Urfa'ya hâkimdir : İstanbul hükûmeti bu vaziyet karşısında üçüncü vezir Muhannes-Mehmet Paşa'yı Anadolu serdârlığına tâyin edince Hüseyin Paşa ihtilâl reisi Abdülhalim'le anlaşıp Urfa'ya çekilmiştir; bu anlaşmanın daha evvel olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Selânikî'nin kaydine göre Hüseyin Paşa «Abdülhalim-Şâh»ın Sadr-i-a'zamı olmuştur : «Amasya tarihi» ondan evvel «Kalender-oğlu Mehmed»,i Vezir-i-a'zam ve «Kayserili Şeyh-Abdürrahim» Efendi'yi de «Şeyh-ül-İslâm olmuş gösterir. Gene Selânikî'nin İstanbul'a gelen resmî haberlere istinâden kaydettiğine göre, Abdülhalim âdil bir idare kurmuş ve Osmanlı teşkilâtını andıran bir hükûmet ve ordu teşkilâtı vücuda getirmiştir.

Bu kadar tehlikeli bir vaziyete karşı Anadolu serdârlığına Koca-Sinan Paşa-zâde Mehmet Paşa gibi her giriştiği muharebeden kaçıp devletin başına büyük felâketler açmış bir korkağın tâyinine hayret etmemek kabil değildir : «Muhannes-ibni-muhannes» ve «menhûs-ibni-menhûs» gibi vasıflarla anılan bu iğrenç devşirme dölünün sebep olduğu felâketler için yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «1 Temmuz», «7 Ağustos», «2 Nisan» fıkralarına ve «Serdâr-ı bi-âr» lâka-biyle anılan korkak babasının lekeli şahsiyyeti için de 1596 = 1004 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız.

Muhannes-Mehmet Paşa'nın serdârlığı Selânikî tarihinin yazma nüshalarından birinde bizim burada esas ittihâz ettiğimiz «12 Muharrem» tarihine ve diğer birinde de «22 Muharrem = 14 Ağustos Cumartesi» tarihine müsâdif gösterilir. — Yeni serdâr derhal Üsküdar'a geçmişse de, gene aynı menbâa göre Üsküdar karargâhından Safer ibtidâlarında = Ağustos sonlarında hareket etmiştir : Hammer'in Mehmet Paşa'yı Muharrem = Temmuz ayında Urfa'yı muhâssara etmiş göstermesi doğru değildir. — Aşağıda 1600 = 1008 vukuâtının «7 Şubat» ve «25 Nisan» fıkralarına da bakınız).

18 Eylül = 27 Safer, Cumartesi : Ordunun Budin önlerine muvâsalatı.

(Ordu bu gün Budin'in cenubundaki «Gellert = Gürz-İlyas depesi» ne gelmiştir : Orduyla beraber donanmanın da gelmiş olması Budin halkına «tâze can» ver-

miş olduğundan bahsedilir. — Yukarda 1599 = 1007 vukuâtının «6 Temmuz» fıkrasında Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem İbrahim Paşa tarafından Belgrad'da idâm ettirildiğini gördüğümüz eski Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa'nın hâmisî vaziyetinde bulunan ve hattâ onu o felâketten kurtarmak için Kırım'a kaçırmak istemiş olduğundan bile bahsedilen Gazi-Giray'ın İbrahim Paşa'dan kuşkulanıp «vehme tâbî» olduğu ve hattâ bu seneki sefere iştirâk etmeyip kış-lâğından memleketine dönmek istediği halde bir mesele çıkmasına mani olmak istiyen ümerâsının ısrârıyla Kırım'a gitmeyip Peşte'ye geldiği rivayet edilir: Dâmâd-İbrahim Paşa, Gazi-Giray'ın bu vehmini izâle için kendisine «ağır pişkeşler» takdim edip «ta'zim-ü-tevkîr» göstererek pek çok yaltaklanmıssa da bir türlü itimad kazanamamış ve hattâ Hân kendisine emniyet etmediği için eta-ğına gelmediği gibi ara-sıra «at-üstünde» görüştüğü zaman bile hiç yüz vermemiştir: Budin tarafında bulunan Osmanlı ordusuyla Peşte tarafında bulunan Kırım ordusu Tuna'nın iki yakasında işte bu «şeker-âb = şeker-reng» vaziyette karşılaşmıştır).

27 Eylül = 7 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : Serdârın Budin'den Peşte'ye geçişi.

(Bu sırada düşman ordusu Usturgon'un karşısında ve Tuna'nın sol sâhilinde Türklerin «Ciğer-delen» dedikleri «Parkany» dedir: Osmanlı ordusu işte o hedefe yürümek için karşı yakaya geçmiştir. — Dört günde yapılan bir köprüden ilkönce ordu geçirilmiş ve Serdâr da bu gün geçmiştir).

30 Eylül = 10 Rebî'ül-evvel, Perşembe : Ordunun Peşte'den «Parkany = Ciğer-delen» e hareketi.

(Serdâr İbrahim Paşa Budin'den Peşte'ye geçince Kırım hânı Gazi-Giray'a «mükemmel at ve raht ve hil'at ve murassa' şemşir ve sair in'âmât-ı şâhiyye» göndermiş de hânın kuşkusunu gene izâle edememiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «18 Eylül fıkrasına bakınız. — Peşte'de üç gün kalındıktan sonra hareket edilmiştir).

2 Teşrinievvel = 12 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : En büyük Osmanlı müverrihlerinden «Tâc-üt-tevârih» müellifi Şeyh-ül-İslâm ve Muallim-i Sultânî Hoca-Sa'düddin Efendi'nin ölümü.

(Bâzi menbâlarda ölüm tarihi «12 Rebî'ül-evvel Hamîs» gününe müsâdif gösterilirse de, o sene Rebî'ül-evvelnin 12 si Perşembe'ye değil, Cumartesi'ne müsâdifdir; gün ismi dorğu olduğu takdirde ölüm tarihinin «10 Rebî'ül-evvel = 30 Eylül Perşembe» gününe tesadüf etmiş olması lâzımgelir. O sırada İstanbul'da bulunan Selâniki-Mustafa Efendi gün rakamını 12 göstermekle beraber gün ismi zikretmemiştir. — «Hoca Efendi» ve «Koca Hoca Efendi» gibi lâkaplarla anılan Mehmet Sa'düddin Efendi İsfahanlı Hâfız-Cemalüddin oğlu müezzin Hâfız-Mehmed'in torunu ve altı sene kadar Yavuz Sultan Selim'in müsâhipliğinde bulunmuş olan meşhur Hasan-Can'ın oğludur; Yavuzun Çaldıran zaferi üzerine Tebriz'den İstanbul'a sevk edilen İran âlimleriyle san'atkarları arasında sesinin güzelliğiyle meşhur olan müezzin Hâfız-Mehmet'le oğlu Hasan-Can da Osmanlı pâyitahtına gelip yerleşmiş ve Hoca-Sa'düddin dedesiyle babasının işte bu mecburî muhâceretlerinden 22-23 sene sonra 943 = 1536 - 1537 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir: İkinci ciltte 1514 = 920 vukuâtının «23 Ağustos», ve «12 Eylül» fıkralarıyla 1520 = 926 vukuâtının «21/22 Eylül» fıkrasına bakınız. Karamânî-Mehmet ve meşhur Şeyh-ül-İslâm Ebussuûd Efendiler gibi Osmanlı tarihinin en büyük âlimlerinden ders görerek «ulûm-i aklıyye ve nakliyye» de zamanının en mühim şehsiyyetlerinden olan Hoca-Sa'düddin Efendi'nin mes-

lek hayâtında parlaması, ikinci Selim devrine tesadûf eden 981 = 1573 senesi Muharrem = Mayıs ayında Mağnisa valisi şehzâde Murad'a muallim tâyin edilmesiyle başlamıştır; ikinci Selim ölüp Üçüncü Murad tahta çıkınca Sa'düddin Efendi ilmiye mesleğinin o zaman en büyük pâyesi olup «Reis-ül-Ulemâ» sıfatıyla «azl-ü-nasb» a bile salâhiyeti olan «Hâce-i-Sultânî» makamına yükselmiş ve hattâ «Müsteşâr-ı umûr-i mülk-ü-millet», ve mahrem-i esrâr-ı masâlih-i saltanat» sayılacak kadar nüfuz sâhibi olmuştur: 1574 = 985 vukuâtının «22 Kânunu-evvel» fıkrasına bakınız; «Hâce = Hoca» lâkabıyla şöhrat bulması işte bundandır. Sa'düddin Efendi Üçüncü Mehmed'in cülûsunda mevkii ni muhafaza etmiştir: Bunun sebebi, yeni pâdişahın cülûsundan evvel bulunduğu Mağnisa valliğinde hocası olan Akhisarlı-Nevâlî Efendi'nin talebesine saltanat mîjüdesi gelmeden «iki gün evvel» ölmüş olmasıdır. Hoca-Sa'düddin'in tarihe akseden büyük hizmetleri de Üçüncü Mehmet devrindedir; meselâ Eğri seferindeki Haç-ova meydan muharebesi Hoca Efendi'nin en tehlikeli anlarda gösterdiği metânetle pâdişaha telkin ettiği cesâret sâyesinde kazanılmıştır: Yukarda 1596 = 1005 vukuâtının «23 ve 26 Teşrinievvel», fıkralarına bakınız. Eğri seferinden İstanbul'a avdet edilirken bir takım siyasi sebeblerle azledilmiş olan Hoca'nın bu yegâne menkûbiyyet devri 1596 = 1005 senesi 5 Kanunuevvel = 14 Rebî'ül-âhîr perşembe gününden itibaren 1 sene, 3 ay, 27 gün sürdükten sonra, 1598 = 1006 senesi 1 Nisan = 24 Şa'ban Çarşamba günü Bostan-zâde Mehmet Efendi'nin vefatı üzerine hem Şeyh-ül-İslâm, hem Hâce-i-Sultânî olmak suretiyle eskisinden daha parlak bir vaziyete gelmiş, ilmiye mesleğinin en yüksek makamlarını cem'ettiği için «Câmi'ür-riyâseteyn» diye anılmaya başlamış ve bu son ikbâlî de o tarihten bu güne kadar 1 sene, 6 ay, 1 gün sürdükten sonra ölümlüyle nihayet bulmuştur. Hoca-Sa'düddin Ayasofya câmiinde Üçüncü Murad'ın rûhuna ithâf edilecek bir Mevlide gitmek için hazırlanırken füc'eten ölmüş gösterildiğine göre, her halde bir kalb krizine kurban gitmiş olması lâzımgelir: Selânikî'nin «Zât-ül-cenb» den bahsetmesinde bir zühûl olsa gerektir. Sa'düddin Efendi Hicri takvim hesabıyla 65 yaşında ölmüş gösterilirse de, Milâdî takvim hesabıyla hakikî yaşı ancak 62 - 63 tutmaktadır.

Hoca Efendi'nin beş oğlu olmuştur: Bunların Mehmet ve Es'ad ismindeki en büyükleri sırayla Şeyh-ül-İslâm olmuş, ortancaları olan Müderris Mes'ûd Efendi babasından evvel ölmüş, en küçükleri olan Abd-ül-Aziz ve Sâlih Efendiler de Kadî-askerliğe = Kazaskerliğe kadar yükselmişlerdir. — Hoca-Sa'düddin Efendi'nin tabutunu hayatta kalan dört oğlu taşımış, cenâze namazı Fâtih câmiinde halefi Sun'Ullâh Efendi veyahut meşhur Şeyh Mahmud Hüdâyî Efendi tarafından kıldırılmış ve oradan da Eyüb'e götürülüp kendi mescidinin yanına defnedilmiştir. Sa'düddin Efendi'nin en meşhur eseri, Osman-Gazi devrinden başlayıp Yavuz'un vefâtıyla nihayet bulan «Tâc-üt-tevârih»idir: «Hoca tarihi» diye anılan ve çok mustalah bir lisanla yazılmış olan bu kıymetli eserin bâzı kısımları Garp dillerine de terceme edilmiştir. Küçük bir risâleden ibaret olan «Selimnâme»,sinin kıymeti de Yavuz'un nedimi olan babası Hasan-Can'ın ifâdelerine istinâden yazılmış olmasındandır. Bunlardan başka «Molla Lâri»nin «Mir'âtül-edvâr»ını da Acemceden Türkçeye terceme etmiştir. Hoca Efendi'nin dinî mevzûlara ait bir kaç eseriyle «elsine-i selâsede eş'ârı» da vardır; zâten Hoca'nın nesri hemen hep şiirle karışır: Bilhassa «Tâc-üt-tevârih»deki şiirler, ağdalı bir inşâ ile nakledilen vukuâtın âdetâ destanlaşması demektir. — Sa'düddin Efendi'nin hattatlığı da vardır: Bilhassa sülûs, nesih ve ta'likde çok kuvvetli olduğundan bahsedilir).

11 Teşrinievvel = 21 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: «Waitzen = Vaç» da ilk sulh müzakeresi.

(Avusturyalıların mürâaatları üzerine yapılan sulh müzâkeresine Serdâr-ı-Ekrem nâmına Sadâret-kethudâsı Mehmed Ağa ile Diyarbekir valisi Murad Pa-

şa, Kırım hânı Gazi-Giray nâmına da onun Ahmed Ağa ismindeki elçisi gönderilmiş, 2-3 gün sürdüğünden bahsedilen bu ilk sulh müzâkeresi neticesiz kalmış ve hattâ düşmanın Uyvar üzerine yapılması muhtemel bir Türk akını geciktirmek için başvurduğu bir oyalama siyasetinden ibaret sayılmıştır).

13 Teşrinievvel = 23 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: «Parkany = Cığır-delen» de ikinci sulh müzâkeresi.

(Türklerin «Cığır-delen» dedikleri «Parkany» kalesi Tuna'nın sol sâhilinde ve Usturgon'un karşısında bulunduğu için, Osmanlı ordusu yaklaşırken düşman ordusu buradan karşı yakaya geçip aradaki köprüyü yıkmış ve bir taraftan da tekrar sulh müzakeresi için müracaatte bulunmuştur: Bu sefer rehinelere teâti edildikten sonra gene aynı murahhaslar gönderilip tekrar müzakereye girilmişse de düşmanın «Usturgon'a bedel Eğri virilmek» şartı kabul edilmediği için, bir iki gün süren bu ikinci teşebbüs de neticesiz kalmış ve nihayet rehinelere müteakabilen iade edilmiştir. — Bu vaziyet üzerine düşman ordusu oradan Osmanlıların «Komran» dedikleri «Komorn» üzerine çekilmiştir).

14 Teşrinievvel = 24 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Düşman topraklarına akın hareketi.

(Bu sefer mevsiminin «Tahrîb-i diyâr-ı küffâr» ile geçirilmesi emredilmiş olduğu için, Tatar atlıları büyük bir akın hareketine gönderilmişse de, yukarıki fıkralarda gördüğümüz sulh müzâkereleri düşmana vakit kazandırıp tedbir ittihazına sebep olduğu için Akıncıların bu tarihten bir iki gün sonra getirdikleri esirlerle ganimetler umulduğu kadar mühim bir yekûn tutmamıştır: Aşağıki fıkraya da bakınız).

16 Teşrinievvel = 26 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Ordunun Uyvar önlerine muvâsalatı.

(Almanların «Neuhausel» dedikleri «Ujvar/Ersek-Ujvar» şehri Neitra nehri üzerinde ve aynı isimdeki şehrin 37 kilometre cenubundadır. — Yukarıki fıkralarda bahsi geçen akıncılar işte burada orduya iltihak etmişlerdir. — Mevsim çok ılerlemiş ve düşman ordusu da savuşmuş olduğu için, artık kışlaklara çekilmek üzere avdet kararı verilmiştir. — Bâzı menbâlarda ordunun Uyvar'a muvâsalatı «5 Rebî'ül-âhîr = 25 Teşrinievvel Pazartesi» tarihine müsâdif gösterilirse de, burada en kuvvetli rivayet esas ittihaz edilmiştir).

18 Teşrinievvel = 28 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Ordunun Uyvar önlerinden avdeti.

(Burada yalnız iki gün kalınmıştır).

26 Teşrinievvel = 6 Rebî'ül-âhîr, Salı: Ordunun Peşte'ye muvâsalatı..

(Burada Budin ve Peşte kaleleri tahkim edilmiş ve her ihtimâle karşı bu kalelere erzak doldurulmuştur).

3 Teşrinisâni = 14 Rebi'ül-âhir, Çarşamba : Kırım hânı Gazi Giray'ın memleketine avdeti.

(Serdâr-ı-Ekrem hânın memleketine dönmeyip cephede kışlaması için çok ısrar etmişse de dinletememiş, Gazi-Giray :

— Asker-i Tâtârun min-ba'din karâra mecâlleri muhâldür!
gibi sert bir cevapla iktifâ edip İbrahim Paşa'ya hiç yüz vermemiştir : Yukarda bu sene vukuâtının «18 Eylül» fıkrasına bakınız).

18 Teşrinisâni = 29 Rebi'ül-âhir, Perşembe: Âsi Eflak voyvodası Mihail'in orduya elçi gönderip itâatini arzemesi.

(Papalık makamının teşvikiyle Türklere karşı kurulmuş olan «Ligue-Sainte = Mukaddes-ittifak» a girdiklerini 1594 = 1003 vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz âsi voyvodalar bu sırada birbirine düşmüş bir haldedir : Bunlardan Erdel = Transylvania voyvodası Bathory ölkesini Almanya imparatoruna sattıktan sonra nâdim olduğu için Osmanlılardan yardım istemiş ve Eflak voyvodası Mihai Viteazul da fırsattan istifade ederek işte bu sırada Erdel'i istilâ ettikten başka Boğdan'ı da istilâya karar vermiştir. Mihai = Mihail'in Erdel muvaffakiyetini bildirerek Osmanlılardan affını istirham edip itâat eder gibi görünmesi işte bu vaziyetle alâkadardır : Vahşetleriyle şöhret bulan bu âsi voyvodanın böyle davranmaktan maksadı, Boğdan'ı istilâ ederken Türk cephesinden emin olmaktır : Mihai ertesi sene bu maksadına da erip Erdel'den sonra Boğdan'a da hâkim olmuş, bu suretle şimdiki Rumanya arâzisini hemen tamamıyla zaptedip üç voyvodalığı birleştirmeye muvaffak olarak «Eflâk, Boğdan ve Erdel hükümdarı», ünvânını takındıktan başka Macaristan ve Lehistan krallıklarına da göz dikmişse de, bir sene sonra Avusturyalılar tarafından öldürüldüğü için, bu muvakkat birlik tekrar bozulmuştur).

26 Teşrinisâni = 8 Cumâda-l-ülâ, Cuma : Ordunun Belgrad'a muvâsalatı ve «Heiduk = Haydut» ların imhâsı.

(Umumiyetle «7 Cumâda-l-ülâ» tarihinden bahsedilirse de, gün ismi «Cum'a» gösterildiğine göre hakikî takvimde o ayın 8 inci Cuma gününe tesadüf etmiş olması lâzımgelir. — Belgrad'da Anadolu askeri memleketlerine gönderilmiş ve Rumeli askeri de kışlaklara dağıtılmıştır. — Serdâr İbrahim Paşa'nın bu seferinde gösterdiği «zabt-u-rabt» Osmanlı tarihlerinde çok medhedilir; bilhassa Peçevî kendi gördüklerini anlattığı için bu hususta me'haz ittihâz edilmiştir : Paşa'nın en mühim tedbiri Hristiyan ahâlîye iyi muâmele edip ihsanlarıyla hepsinin kalbini kazanmış olmasında gösterilir; İbrahim Paşa bunlara bayraklar dağıtıp bölükler teşkil ederek «Drava nehrinin mânevrâsında» ki sancakları «otuz yıldan ziyâde», bir zamandanberi kasıp kavuran «Heiduks/Heiduques» denilen haydutlara karşı sevketmiştir. Seleflerinin aczinden dolayı «köyden köye kimse çıkamaz» şeklinde tasvir edilen bir vaziyet hâsıl olduğundan ve bilhassa «ol eşkiyâ tasallutundan yandımadık ve gaaret ve esir olmaduk Budin'den Belgrad'a varınca bir palanga ve kal'a kalmamış» olduğundan bahsedilir. İşte bu müdhiş âsâyışsizliğe hristiyan milis kuvvetleriyle nihayet veren İbrahim Paşa, Kanunî devrinin adâlet günlerini hatırlatan bir takayyüd göstererek reâyâ tarlalarına ve bilhassa askerin reâyâdan parasız bir habbe bile almasına imkân vermediği için, etraftaki hristiyan devletlerinin tebaalarını bile Osmanlı idaresine imrendirmiştir. İşte bu tarihten itibaren Heiduks = Haydutların artık tamamıyla kökleri kesilmiş olduğundan bahsedilir).

2 Kânunuevvel = 14 Cumâda-l-ûlâ, Perşembe: Gürcistan'da esir edilen Karthli kralı Birinci Swimon = Simon'un İstanbul'a getirilip Yedikule-zindanına atılması.

(Osmanlı menbâlarında «Simon-ı lâîn» ve «Luvarsab-oğlu Simon-i Gürci» diye anılan Swimon Gürcistan'ın eski Karthli krallarından Birinci Luarsab'ın oğludur; evvelce İran'da mahbusken Osmanlıların Gürcistan istilâsı üzerine Safavîler tarafından salıverilip memleketine gelmiş ve bu küçük krallığın Tiflis'den sonra ikinci şehri olan Gori kalesini eline geçirip Safavî himâyesinde Osmanlılara karşı mücadeleye başlamıştır. Üçüncü Murad devrinde Şark serdârı Ferhad Paşa Gori'yi istirdâd etmişse de, Brosset'nin neşrettiği anonim Gürcü vakayinâmesine göre Simon iste bu 1599 senesi içinde dokuz aylık bir muhâsardan sonra Gori kalesini ikinci defa olarak eline geçirmiş olduğu için Tebriz muhafızlığında bulunan Van beylerbeyi Hadım-Ca'fer Paşa serdâr tayin edilerek üzerine sevk edilmiştir. Şiddetli bir muharebe olmuş, Selânikî'ye göre harb esnâsında eski Gence beylerbeyi Ali Paşa Simon'u yaralayıp atından düşürerek esir almış ve Gürcistan vakayinâmesine göre de kralın atı Osmanlı hizmetinde bulunan «Thoula-Chwili» isminde bir Gürcü beyi tarafından vurulduğu için Simon Türklerin eline düşmüştür : Bu haber 6 Cumâda-l-ûlâ = 24 Teşrinisânî Çarşamba günü İstanbul'a gelmiş ve 14 Cumâda-l-ûlâ = 2 Kânunuevvel Perşembe günü de kral Simon bir çok Gürcü kelleleri ve esirleriyle beraber getirilip Yedi-kule zindanına atılmıştır. Selânikî'nin kaydine göre Simon bu gün gemiden denize atılıp intihar etmek istediği için bağlanarak zabtedilmiştir. — Bir müddet sonra ihtidâ etmiş olan Simon'un Naimâ tarihindeki şu Türkçe rübâisi edebî kültürünün çok kuvvetli olduğunu göstermektedir :

Gaaret-zede-i çarh-ı sitemkâr oldum
Halkun gözüne ânun için hâr oldum
Ger gitti isâ esb-ü-şütür bâriyle
Bâriye şükürler ki sebûkbâr oldum

«Bayburdlu-Osman» in «Mir'ât-ı cihân» ında bir Türk şâirinin bu rübâiye şöyle bir mukabelesi vardır :

Bilmezük ilâ azîz iken hâr oldun
Âzâde iken bende giriftâr oldun
Bir kulesini almağ ilâ (Gâri) nün
Gör şimdi Yedi-kullede dizdâr oldun

Naimâ'da bu cevabın yalnız son beyti vardır. — Simon'un bundan evvelki mâcerâları için yukarda 1578 = 986 vukuâtının «21 Teşrinisânî» ve 1587 = 995 vukuâtının da «28 Ağustos» fıkralarına bakınız).

1600 = 1008

7 Şubat = 22 Receb, Pazartesi : Eski Anadolu müfettişi Hüseyin Paşa'nın fecî âkıbeti.

İstanbul'daki devşirme idaresine karşı Anadolu'da isyan ve «Halim-Şâh» ünvanıyla saltanatını ilân etmiş olan «Kara-Yazıcı Abdülhalim» e Sadr-ı a'zam olduğundan bahsedilen Hüseyin Paşa için yukarda 1599 = 1008 vukuâtının «4 Ağustos» fıkрасına bakınız. Gene aynı fıkırada gördüğümüz gibi Anadolu serdârı sıfatıyla bu büyük «Celâli» hareketinin tenkiline me'mur olan üçüncü vezir Muhannes-Mehmet Paşa aynı senenin Safer ibtidâlarında = Ağustos sonla-

rında Üsküdar'dan hareket edip âsilerin pâyitaht ittihâz ettikleri Urfa kalesini muhâsara etmiş ve uzun süren bu muhâsarada Kara-Yazıcı «Tüfeng-endâzlara kurşun bulamayup gurusları eridüp funduk dökürmüş, ol dahî dükenüp», nihayet bir uzlaşma şekli bulmak mecburiyetinde kalmıştır : Bu uzlaşmanın en sancak-beyliği tevcih edilmesi ve «Hüseyn Paşa'yı fedâ idüp kal'adan aşağı» iple sarkıtmasıdır! «Amasya tarihi»ne göre Kara-Yazıcı'nın Hüseyn Paşa'yı Osmanlı ordusuna teslim etmesinin sebebi, onun kendisinden daha mühim bir şahsiyyet olmak itibariyle ihtilâl hareketinin başına geçip kendisini gölgede bırakmak ihtimâlin-den endişe etmesidir. Kara-Yazıcı'ya Amasya ve diğer bir rivayete göre de Antep sancağı tevcih edilmiştir. Fakat Anadolu ısyânı bununla nihayet bulmuş değildir : Aşağıda bu sene vukuâtının «25 Nisan» fıkrasına bakınız.

Zavalı Hüseyn Paşa Urfa karargâhından İstanbul'a sevk edilmiş ve o sırada İstanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin verdiği fecî tafsilâta göre bir eliyle bir ayağı balta tersiyle kırıldıktan ve ensesinin derisi yüzülüp içine mum sokulduktan sonra bir at üstünde ' dolaştırılıp teşhir edileerk Odun-kapusu'na götürülüp Naimâ'nın tâbiriyle «İbret için çengâle urulmuş», tur! Bu tâlihsiz Türkün bütün günâhı Anadolu'da Devşirme mezâlimine karşı gelmiş olmasıdır).

1 Nisan = 17 Ramazan, Cumartesi : «Esther Kira» nın idâmı.

(Soy-adının «Kira» ve «Kera» imlâlarına tesâdüf edilen bu «Yahûdiyye-i acûze», Kanunî devrindenberi Osmanlı sarayına hulûl etmiş ve gittikçe nüfuzu artarak bir çok para dalavereleriyle siyaset dolapları çevirmiş entrikacı bir kocakarıdır. Bilhassa Üçüncü Mehmed'in «Sadef-i dürr-i Hilâfet», denilen Venedikli anası Safiyye-Sultan'ın «râbıta-i irtisâsı» olmuş ve hattâ :

«Umûr-i külliyyeye karışıp nice meşâhîre mansıb alıverüp rüşvete imâle ile iç halkını ızlâl ve umûr-i âlemi pür-ihtilâl»

etmiş olmakla meşhurdur. Muazzam bir servet yapan Kira'nın İstanbul güm-rüğünü iltizâma aldığından ve mukabilinde kalp akça verdiğiinden bahsedilir : İşte bu mağşuş akçaların Sipâhîlere tevzii nihayet bunların ısyânıyla neticelenmiştir. Âsiler bu sabah erkenden Sadâret-Kaymakamı Halil Paşa'dan Yahudi karısının kendilerine teslimini istemişler ve o da hemen kocakarıyı buldurup huzuruna celbederken «Divân-hâne neredübânundan» çıktığını gören Sipâhîler kadına «hançer üşürüp» parçalamışlardır. Umumiyyetle oğullarıyla beraber parçalandığından bahsedilirse de, o sırada İstanbul'da bulunan Selânikî'nin rivayetine nazaran onlar ertesi gün bulunup idâm edilmişlerdir. Cesedleri bir kaç gün At-meydanında bırakılmıştır; Selânikî nihayet yakıldıklarını anlatır :

«Melâinün ciffeleri bir kaç gün At-meydanında tu'me-i kilâb olmuş iken râyiha-i murdarlarından Muslûmanlar müteezzi oluyorlar deyü kaldurmağa izn oldukça Mehter-hâne-i-Âmire'de hizmet akçası hakkın iden Sipâh tâifesi odun getirüp lâşe-i murdârların dahî ihrak-bi-n-nâr eylediler».

Kira'nın küçük oğlu ihtidâ ederek canını kurtarmıştır : Genc-Osman devrinde torunlarına verilen bir fermana göre Esther Kira da ihtidâ edip «Fatma» ismini almışsa da hayrını görememiştir).

7 Nisan = 23 Ramazan, Cuma : Bâkî'nin ölümü.

(Osmanlı-Türklüğünün en parlak devri olan 16 ncı asırda Yavuz ve Kanunî gibi büyük pâdişahlar, Barbaros ve Turgud gibi şanlı denizciler, Zenbilli-Ali Efendi ve Kemal-Paşa-zâde ile Ebussuûd Efendi gibi âlimler, Koca-Sinan ve Davud Ağa gibi mi'marlar, Selânikî ve Pegevî ile Hoca-Sa'düddin gibi müverrihler sıralanırken Divan şîrinde de Fuzûlî'den sonra Bâkî gibi büyük dâhiler yetişmiştir. İstanbul'da dünyaya gelen Bâkî'nin 933 = 1526 — 1527 tarihine te-

sadûf eden doğumuyla Irak'da vefat eden Fuzûlî'nin 963 = 1555 — 1556 tarihindeki ölümü arasında 29 - 30 sene geçmiştir : Yâni Fuzûlî öldüğü zaman Bâkî 29 - 30 yaşlarındadır. Kanunî devrinde doğup Üçüncü Mehmet devrinde ölen Bâkî Efendi, ikisinin arasındaki ikinci Selim ve Üçüncü Murad zamanları da dâhil olmak üzere dört pâdişâh devrinde yaşadığı için, Osmanlı imparatorluğunun en parlak günlerini görmüş demektir.

Göbek-adının «Mahmud» olduğu rivayet edilir; fakat bu rivayet kat'i değildir : Çünkü kendisiyle tanışıp görüşmüş olan Nev'î-zâde Atâyî bile «Şakaayık» zeylinde :

«İsm-i şerifleri Mahmûd olmak mesmû'dur»

diye şüpheli bir ifâde kullanmakta ve büyük şâirin «Abdûlbâkî» imzâsını kullanmakta olduğunu daha kat'i bir lisanla söylemektedir. Fâtih câmiî müezzinlerinden fakir bir zâtın oğlu olduğu için çocukluğunda saraç çırağına verilmişse de, o büyük asrın ilme verdiği kıymet bu çocuğu babasının haberi olmadan tahsile sevketmiş ve Karamânî-zâde ile Kadî-zâde gibi meşhur âlimlerden ders alan Bâkî, ilmiye mesleğine intisâb ederek muhtelif müderrisliklerle Haleb, Mekke ve Medîne Kadîhklarında, iki defa İstanbul Kadîhğında, iki defa Anadolu ve nihayet üç defa da Rumeli Kadî-askerliklerinde/Kazaskerliklerinde bulunmuştur. En büyük emeli Şeyh-ül-İslâm olduğu ve hattâ Vezir-i-a'zam Hadîm-Hasan Paşa kendisini üç defa inha ettiği halde, üçüncü Mehmet Hoca-Sa'düddin Efendi'yi tercih ettiği için zavallı Bâkî bu son murâdına eremeden ölmüştür : Yukarıda 1598 = 1006 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız.

Cenâze merâsimi ölümünün ertesi günü yapılmış, cenâze namazını Fâtih câmiinde Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi kıldırmış ve merhumun şu hazin beytini okuyarak her kesi ağlatmıştır :

Kadrini sang-i-musallâda bilüp ey Bâkî

Durup el bağlıyanlar karşuna yâran saf saf

Osmanlı «İlsân-ı nazm» ında müceddid sayılan Bâkî'nin en kuvvetli cephesi mersiyeçilikte gösterilebilir : Bilhassa meşhur Kanunî mersiyesi, On-altıncı asırdaki Türk azametini ebediyyete nakleden bir âbide demektir.

»Sultân-üş-şuarâ» ünvânını alan Bâkî'nin divânı eski ve yeni yazılarla iki defa basılmıştır : Merhum Sadeddin Nûzhet'in neşrettiği yeni yazılı ve mukayeseli nüsha eskisinden daha tam ve daha doğrudur. Bâkî divânının Hammer tarafından yapılmış bir Almanca tercemesi de vardır. Bundan başka Bâkî Efendi'nin dinî mevzûlara âid Arapçadan Türkçeye bâzı tercemeleriyle te'lifleri de vardır. Milâdî takvim hesabıyla Bâkî 73 - 74 yaşlarında ölmüştür : Mezarı Edirne-kapusu hâricindeki kabristanda ve yol üzerindedir).

25 Nisan = 11 Şevvâl, Salı : Anadolu'daki «Celâli» hareketine karşı Bağdad valisi Sokullu-Hasan Paşa'nın serdârlığı ve altıncı vezir Hacı-İbrahim Paşa'nın ser-askerliği.

(İstanbul'un dönmeler ve devşirmeler idaresine karşı Anadolu'da çıkan ısyan hareketiyle bu tehlikeli hareketin başında bulunan «Kara-Yazıcı Abdülhalim» in «Halîm-Şâh», üvânıyla saltanatını ilânı için yukarıda 1599 = 1008 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına ve ısyânın tenkiline me'mur edilen Muhannes-Mehmet Paşa'nın Kara-Yazıcı ile uzlaşarak ona bir sancak tevcihi suretiyle meselenin muvakkaten tesviyesi için de yukarıda bu sene vukuâtının «7 Şubat» fıkrasına bakınız. İşte bu uzlaşmaya itimâd edip Urfa kalesinden çıkan Kara-Yazıcı, kendisine tevcih edildiğinden bahsedilen Antep yahut Amasya sancağına giderken ahitnâme hilâfına olarak Serdâr Mehmet Paşa'nın taarruzuna uğramış, şiddetli muharebelere girişip ilk müsâdemede gaalib geldikten sonra Divrik civârındaki «Cehennem-deresi» nde mağlûb olarak Sivas taraflarında dağlara çekilmiştir : Bu suretle Muhannes'in ahitnâmeye ihâneti Anadolu'yu yeniden kana bulamakla neticelenmiş demektir. İşte bu sıralarda Avusturya seferine iştirâk

için İstanbul'a gelmiş olan Sivas beylerbeyi Çerkes-Mahmud Paşa Kara-Yazıcı'nın bu ikinci ısyânına Serdâr Mehmet Paşa'nın sebep olduğunu ve Kara-Yazıcı'nın «umûr-i muazzamada istihdâma lâıyk kimesne» olduğunu hükümet erkânına anlattığı ve Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'nin Anadolu'da kadılık eden yeğeni de amcasına o meâlde mektuplar yazdığı için ihtilâl reisi tekrar affolunup Çorum beyliğine tâyin edilmiş ve serdâr Mehmet Paşa da azledilip İstanbul'a çağırılmıştır. Fakat buna rağmen Kara-Yazıcı'nın «dalâl-i kadiminde musırr», olduğundan bahsedilir: Bağdad valisi Sokullu-oğlu Hasan Paşa'nın serdârlığa ve altıncı vezir Hacı-İbrahim Paşa'nın da ser-askerliğe tâyini işte bu vaziyet üzerinedir.

Hasan Paşa'nın Bağdad'dan Anadolu'ya gelmesi geciktiği takdirde, İbrahim Paşa'nın kendi kuvvetleriyle harekete geçip Kara-Yazıcı ile kardeşi Deli-Hasan'ı «her ne hâl ile mümkünse ele götürmesi» de emredilmiştir : Aşağıda 1600 = 1009 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız).

22 Haziran = 10 Zühlicce, Perşembe : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Dâmâd-İbrahim Paşa'nın Belgrad kışlağundan çıkışı.

(Uyvar seferinden Belgrad kışlağına avdetini yukarda 1599 = 1088 vukuâtının «26 Teşrinisânî» fıkrasında gördüğümüz İbrahim Paşa kış mevsimini geçirdikten sonra bu gün şehirden «sahrâya çıkup», 53 gün son hazırlıklarla meşgul olmuş ve bu müddet zarfında Yeniçeri-ağası Tırnakçı-Hasan Ağa ile İstanbul'dan Yeniçeri, Topçu ve Cebeci kuvvetleri gelmiş olduğu gibi, Kırım hânı Gazi-Giray da bir kaç bin Tatar askeri göndermiştir).

1600 = 1009

14 Ağustos = 3 Safer, Pazartesi: Ordunun Belgrad'dan Kanije seferine hareketi.

(Bâzı menbâlarda «Muharrem evâhiri = Ağustos ibtidâları»,ndan bahsedilir. İlk hedef Usturgon = Gran olduğu halde sonradan bir harb meclisi akdedilerek Kanije fethi tercih edilmiştir : Aşağıki fıkraya bakınız).

22 Ağustos = 11 Safer, Salı : Essek = Eszek harb meclisinin kararı.

(Pécs = Peçuy şehrinde oturan eski Budin beylerbeyi Tiryâki-Hasan Paşa oradan kalkıp maiyyetindeki askerle Baranyavar civârında bir düşman kuvvetini imhâ ettikten sonra Essek önlerinde orduya iltihâk etmiş, İbrahim Paşa'dan pek çok teveccüh ve iltifat görmüş ve bu gün toplanan harb meclisine iştirâk ederek Usturgon yerine Kanije kalesinin tercih edilmesini ve düşman eline düşmüş olan «Babocsa = Bobofca» kalesi de istirdâd edildiği takdirde Budin yolunun emniyeti te'min edilmiş olacağını söylemiş ve işte bu mülâhazadan dolayı Usturgon'dan vazgeçilip Kanije üzerine hareket kararı verilmiştir. — Gene burada Eflak voyvodası Mihai Viteazul'dan bir elçi ile haraç gelmiş ve İstanbul'a gönderilmiştir : Yukarda 1599 = 1008 vukuâtının «18 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız).

5 Eylül = 25 Safer, Salı : «Babocsa = Babofca» kalesinin teslim alınması.

(Drava boylarında bulunan bu kalenin ilk fethi için ikinci ciltte 1566 = 974

vukuâtının «29/30 Eylül» fıkrasına bakınız. Sonradan Avusturyalıların eline geçen bu mühim mevki bu sefer üç gün muhâsaradan sonra «vîre ile» işgal edilmiştir. — Yukarıki fıkroda orduya iltihâkını gördüğümüz Tiryâki-Hasan Paşa buradan Budin muhâfızlığına gönderilmiş ve Budin muhâfazasında bulunan Rumeli beylerbeyi Lala-Mehmet Paşa da oradan kalkıp orduya gelirken yolda Bolondwar kalesiyle Osmanlı menbâlarında yanlış olarak «Lâve», imlâsiyle bahsedilen Lak palankasını zabtetmiştir).

10 Eylül = 1 Rebî'ül-evvel, Pazar : Ordunun Kanije önlerine gelişi.

(Kanije sahrâsına ordu kurulmuş ve iki gün meterisler hazırlanıp toprak yerleştirilmekle uğraşılmıştır).

12 Eylül = 3 Rebî'ül-evvel, Salı : Kanije muhâsarası.

(Osmanlıların «Kanije/Kanice» Macarların «Nagy-Kanisza» ve Almanların da «Gross-Kanisa» dedikleri bu müstahkem mevki aynı isimdeki nehrin üstündedir : Kale muhâfızlığında «Georges Paradeiser» isminde bir kumandan vardır. — Etrâfı kâmilen bataklık olduğu için muhâsarası çok güç olmuş ve bilhassa lâğım açılammıştır. Hasırlar döşenerek kale dibine kadar yollar yapıldığından ve bu hasırların her gün değiştirildiğinden bahsedilir. Şimdiye kadar hiç bir muhâsarada bu kadar eziyet çekilmediği hakkında bile bir rivayet vardır. — Bu meşhur kalenin Kanunî devrine tesadüf eden ilk fethi için ikinci ciltte 1532 = 938 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Kanije'nin fethi için aşağıda bu sene vukuâtının «22 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

23 Eylül = 14 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Anadolu'da saltanatın ilân eden Celâlî reisi Kara-Yazıcı Halim-Şâh'ın Kayseri zaferi.

(Yukarda 1600 = 1008 vukuâtının «25 Nisan» fıkrasında Anadolu ısyânının tenkiline me'mur edildiğini gördüğümüz altıncı vezir Hacı-İbrahim Paşa, Kara-Yazıcı'nın 20 bin kişilik ordusuyla Kayseri ovasında karşılaşmış, İbrahim Paşa'nın ordusu bozulup «on beş kadar şorbacı ve bin neferden ziyâde Yenigeri» maktul düşmüş ve Hacı Paşa güçlükle kaçabildiği Kayseri kalesine kapanabilmişse de dışarda kalan askerleri kâmilen kılıçtan geçirilmiştir. Kara-Yazıcı'nın saltanatını işte bu muvaffakiyet üzerine ilân ettiği hakkında da bir rivayet vardır; hattâ bazı menbâlarda şöyle bir «Hükm-i-Şerif» ine bile tesadüf edilir : «Kayseriye sâkinlerinden işbu hâmil-i Hükm-i-Şerif Mehmet nâm kimesne Osmâniyân tarafından bi-inâyet-İlâhî-Teâlâ münhezim olan serdâr Hacı İbrahim Paşa muhârebesinde bu cânibe kemâl-i ihlâs ile itâat itmeğe cemî' tekâlif-ürüsûmdan mutlak muâf eyledüm ve eline bu hükm-i Hümayûnu virdüm ve buyurdum ki inşaallâhu-Teâlâ dest-i Osmâniyân bu taraflardan bi-l-külliyeye munkatî olup saltanat bilâ-nizâ' bana mukarrer ve mukadder olduğda tarafumdan ta'yin olunan ümerâ bu hükm mucibince mezbûru muâf-u-müselleme dutup rûsûm-u-tekâlifden bir nesne teklif itmiyeler. Her kim bu hükm itâat eylemezse cezâsı virilüp ve bu Hükm-i-Şerifimi elinde ibkaa idüp mazmûn-ı Hümayûnu ile amel eyliyeler, şöyle bileler. Tahriren fi evâsıtı Rebî'ül-evvel sene tis'a ba'd-el-elf».

Tabii bu vaziyette Anadolu'nun artık Osmanlılardan ayrılmak tehlikesi bile baş göstermiş demektir : Yukarda 1599 = 1008 vukuâtının «4 Ağustos» ve 1600 = 1008 vukuâtının da «7 Şubat» ve «25 Nisan» fıkralarına bakınız).

24 Eylül = 15 Rebî'ül-evvel, Pazar : Kanije barut deposunun infilâkı.

(İçinde bin kantar barutla bir çok cephâne bulunan depo bu gün kuşluk vakti kaledeki Türk esirleri tarafından ateşlenerek 170 kadın ve çocuk esirle beraber berhavâ olmuş, müdâfiler de bir çok telefâta uğramış, iki kule ile bir takım binâlar yıkılmış ve mahsurlar barutsuz kaldıkları için top yerine ara sıra tüfek atmakla iktifâya mecbur olmuşlardır).

7/8 Teşrinievvel = 28/29 Rebî'ül-evvel, Cumartesi/Pazar gecesi : Kanije kalesini kurtarmaya gelen düşman ordusunun «Tabur bağlaması».

(Yukarda bu sene vukuâtının «12 Eylül» fıkrasında gördüğümüz muhâsara başlarken varoшта bulunan ahâli kaleye çekilmiş ve varoş yakılmış olduğu gibi, barut deposunun yukarıki fıkra da gördüğümüz infilâkıyla Türk bombardmanı kaleyi de yangın yerine çevirdiği için çok müşkil bir vaziyette kalan mahsurların Viyana'dan imdad istedikleri rivayet edilir : Osmanlı menbâlarında 100 topla mücehhez 40 - 60 bin ve Garp menbâlarında 20 bin mevcutlu gösterilen bu imdad ordusunun başında Lorraine hânedânından Mercœur dukası Philippe Emmanuel isminde bir Fransız asilzâdesi vardır : Fransa'daki dâhili mücâdelelerden osanmış olan bu prensin bir miktar askeriyle imparatorluk hizmetine girmiş olduğu rivayet edilir. — «Tabur/Istabur» kurmuş olan bu karışık Fransız-Alman ordusuna karşı girilen en şiddetli muharebeler 10 Teşrinievvel = 1 Rebî'ül-âhir Salı ve 12 Teşrinievvel = 3 Rebî'ül-âhir Perşembe günlerine müsâdiftir : Artık tamamiyle bozulmuş ve devletin başında bir gail hâline gelmiş olan Yeniçeriler bu muharebelerde kaçıktan başka bir şey yapamamışlar ve hattâ bir gün «gadırlardan baş gösterememişler»dir! Buna rağmen Anadolu ve Rumeli askeri düşmanın kaleye cephâne ve asker idhâli teşebbüsüne mâni olmuş ve Tatar akıncıları da erzak kollarını vurmuş olduğu için 13/14 Teşrinievvel = 4/5 Rebî'ül-âhir Cuma-Cumartesi gecesi düşman ordusu ric'ate mecbur olmuş ve tâkip hareketleriyle telefâta uğratılmıştır).

22 Teşrinievvel = 13 Rebî'ül-âhir, Pazar : Kanije kalesinin «vire ile» teslim alınması.

(İmdad ordusu hiç bir yardımda bulunmadan kaçmış ve yukarda bu sene vukuâtının «24 Eylül» fıkrasında gördüğümüz infilâktan itibaren de barutsuz kalmış olan mahsurlar Türk muhâsarasının şiddetle devamı ve bilhassa ordunun «yörüyüş» denilen umumî hücumu hazırlanmakta olması karşısında artık daha fazla mukavemet imkânı kalmadığını görerek bu gün sabaha karşı «kal'a kapusu üzerine vire sancağı diküp emân sadâsını ayyuka çıkarmışlar»dır : Teslim şartları aynen tatbik edilmiş, 76 kale topunu Türk ordusuna bırakan mağlûplar şahsî eşyâlarıyla çıkıp hiç bir taarruza uğramadan memleketlerine çekilmişler ve hattâ Hammer'in tâbirıyla tavuk kafesleriyle çocuk beşiklerini bile develere yükleyip Türk askerinin muhâfazası altında yolcu edilmişler ve çok «dostâne», muâmele görmüşlerdir. — Kanije muhâsarası bu senenin 12 Eylül = 3 Rebî'ül-evvel Salı gününden itibaren tam 40 gün sürdükten sonra işte bu 41 inci gün teslim alınmıştır : Bâzı menbâlarda 43 ve 44 gün sürmüş gösterilmesi ordunun 10 Eylül = 1 Rebî'ül-evvel Pazar günü Kanije önlerine muvâsalat tarihine göredir; muhâsara, muvasalatın iki gün sonradır. — Bâzı Garp menbâlarında Kanije fethini «19 Teşrinievvel = 10 Rebî'ül-âhir Perşembe» gününe müsâdif gösteren rivayet yanlışdır. — Kanije'nin fethi üzerine o civârda bulunan ve

Osmanlı menbâlarında «Berzence» denilen «Berzence» kalesiyle diğer bâzı küçük kalelerin de kendiliklerinden teslim oldukları rivayet edilir. — Kanije şehri yeni bir eyâlet merkezi ittihaz edilip beylerbeyliğine Köstendil sancak-beyi Alaca-illi/Alaca-etli Arnavut Hasan Paşa tâyin edilmiş ve Szigetvar, Eszek = Osek, Siklos = Şikloş ve Pécs = Peçuy sancakları da «arpalık» olarak bu yeni beylerbeyliğine ilhak edilmiştir : Budin beylerbeyi meşhur Tiryâki-Hasan Paşa'nın da gene bu sırada Kanije muhafızlığına tâyin edilmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır : Fakat Tiryâki-Hasan Paşa'nın daha sonra Serdâr-ı-Ekrem İbrahim Paşa Belgrad kışlağına çekildiği zaman Budin'den orduya gidip kendisini Kanije beylerbeyliğine ve Budin defterdarı Mangır-kuşu Mehmed Efendi'yi de Budin valiliğine tâyin ettirmiş olduğu hakkındaki rivayet daha doğrudur. — Kanije kalesi tahkim edilmiş, mecmûu 4-5 bin kadar askerle bir miktar erzak ve mühimmat bırakılmıştır. — Burada bir hafta içinde yeni bir câmi yapılp eski Osmanlı âdeti vechle Cuma-namazı işte bu fetih timsâli olan câmide kılınmıştır. — Kanije fethi için bir çok tarih mısraları söylenmiştir; en güzeli Âlî'nin şu mısraıdır :

Fetholup kal'a bozuldu tâbur

Istanbul'a müjde gidince üç gün üç gece şenlik yapılmış ve her tarafta da şenlikler yapılması emredilmiştir).

3 Teşrinisânî = 25 Rebî'ül-âhir, Cuma : Ordunun Kanije'den hareketi.

(Bu senenin 10 Eylül = 1 Rebî'ül-evvel Pazar günü Kanije önlerine gelen ordu burada tam 1 ay, 23 gün yahut 54 gün kaldıktan sonra bu gün Belgrad'a hareket edilmiştir. Bu hareket, Kanije'nin fethinden itibaren 13 üncü güne tesadûf etmektedir. — Bâzı menbâlarda hareket tarihi «26 Rebî'ül-âhir Cuma» gününe müsadîf gösterilirse de, hakiki takvimde Cuma günü o ayın 26 sına değil, 25 ine müsâdiftir. — Eszek = Osek konağında asker kışaklara dağıtılmış Anadolu kıt'aları Banyaluka'ya, Rumeli askerleri Prizrin'e gönderilmiş ve Serdâr-ı-Ekrem de Belgrad kışlağına çekilmiştir).

1601 = 1010

10 Temmuz = 9 Muharrem, Salı : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Dâmâd-İbrahim Paşanın ölümü.

(Kış mevsimini Belgrad kışlağında geçirdikten sonra sefer mevsimi geldiği için 1601 = 1009 senesi 1 Temmuz = 30 Zülhicce Pazar günü otağını şehrin karşı-sındaki «Zemun/Zemlin» sahrâsına kurmuş olan İbrahim Paşa bir müddettir çekmekte olduğu «humây-ı muhrika»dan kurtulamayıp dört beş gün kadar şiddetli nöbetler geçirdikten sonra bu gün «kabl-el-asr = ikindiden evvel» vefat etmiştir : Serdâr-kaymakamlığını Rumeli Beylerbeyi Lala-Mehmet Paşa'ya vasiyet ettiği hakkında bir rivayet vardır. — Dâmâd-İbrahim Paşa'nın üç sadâreti vardır : İlk sadâreti için yukarda 1596 = 1004 vukuâtının «4 Nisan», ikincisi için 1596 = 1005 vukuâtının «5 Kânunuevvel» ve bu üçüncü ve sonuncu sadâreti için de 1599 = 1007 vukuâtının «6 Kânunusânî» fıkralarına bakınız. İbrahim Paşa'nın bu son sadâreti 1599 = 1007 senesi 6 Kânunusânî = 8 Cumâda-ı-âhire Çarşamba gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 2 sene, 6 ay, 5 gün sürmüştür. — Her türlü Siyasî taksiratına ve Peçevî'nin tâbi-riyle «bir bed-hulk devletlü» olmasına rağmen kuvvetli bir şahsiyyet olan Dâmâd-İbrahim Paşa bu son sadâretinde ordunun «Serdâr-ı-bi-âr» Koca-Sinan

devrindenberi bozulmuş olan inzibâtiyle intizâmını çok mühim bir nisbette iâdeye muvaffak olmuş, âdetâ anarşi içinde kalan hudut boylarının perişan hâlini düzeltip «Heiduk» denilen haydut teşkilâtının kökünü kazımış ve harb harekâtında da düşmanın bir yardım ordusu göndermiş olmasına rağmen Kaniye'yi fethedecek kadar kudret göstermiştir : Yukarda 1599 = 1008 vukuâtının «26 Teşrinisâni», ve 1600 = 1009 vukuâtının da «7/8 ve 22 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — İbrahim Paşa'nın cenâzesi ölümünün ertesi gün Belgrad'da «Bayram Câmii»ndeki muvakkat mezarına «emâneten defn» edildikten ve on beş gün sonra İstanbul'a nakledilip Şehzâde câmiinde cadde üstüne tesadûf eden mezarına gömülmüştür. — Serdâr-kaymakamı Lala-Mehmet Paşa cenâze günü Belgrad'a gelerek işe başlamıştır).

22 Temmuz = 21 Muharrem, Pazar : Yemişçi-Hasan Paşa'nın sadâretî.

(Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ölüm haberi bundan bir gün evvel İstanbul'a gelmiş ve bu gün de Sadâret-Kaymakamı dördüncü yahut ikinci vezir Yemişçi-Hasan Paşa Sadr-ı-a'zam olmuştur. Bâzı menbâlarda «Meyveî» lâkabiyle de anılan Yemişçi-Hasan Paşa «Arnavûdiyy-ül-asl», dir : «Bir serd sözlü, pek yüzlü âdem», «kebir-ün-nefs, hod-rây u anûd» gibi tâbirlerle tavsif edilir ve hattâ ne kadar menfur bir tip olduğu :

«Bir mertebe şûm ve bir derece uğursuz deyi halk içinde mezmûn idi ki ta'bir olunmazdı» diye tasvir edildikten başka :

«Ağrâz-ı fâsideye binâen bir nice a'yân-ı devleti katlidüp aslâ bir hidmet-i meşkûresi dahî zuhûr itmemeğe»

mârûf olduğundan bahsedilir. Üçüncü Mehmet, Anadolu'da büyük bir ısyân şeklinde alevlenip duran millî galeyandan ibret almayarak en buhranlı zamanda devletin mukadderâtını işte böyle bir devşirmeye tevdi etmek za'fını göstermiştir : Yemişçi-Hasan Paşa askerlik sâhasında da acziyle meşhurdur. — Yeni Vezir-i-a'zam selefi Dâmâd-İbrahim Paşa'dan dul kalan Ayşe-Sultan'a da tâlib olmuş, cepheye gidip hevesle çalışması için ricası kabul edilip Sadârete tayin edildiği gün hemen nişanlanmış ve hattâ selefinin karısıyla konağından başka «Belgrad'da olan hayme ve hargâh ve sâir esbâb-u-eskaal-u- âlât-ı sefer ve cîmâl-u-bîgâli dahî taraf-ı saltanatdan hibe tarikiyle kendüye» ihsan edilmiştir! Ayşe-Sultan Üçüncü Murad'ın kızı olduğu için, Yemişçi-Hasan Paşa da selefi gibi Üçüncü Mehmed'e enişte olmuş demektir. — Hasan Paşa ilk iş olarak vüzerâdan başka «Şeyh-ül-İslâmıdan Edirne pâyesine varınca», ya kadar ilmiyye sınıfıyla «Se-fiyye» ve «Kalemiyye» sınıflarında tamamiyle keyfi değişiklikler yapıp bir çok mühim şahsiyetleri açıktâ bıraktığı için sadâretinin ilk ânından itibaren bir sürü düşman kazanmıştır).

9 Ağustos = 9 Safer, Perşembe : Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa'nın İstanbul'dan Belgrad'a hareketi.

(Mevsim sonunun yaklaştığını «bahâne iderek» cephe işlerini Serdâr-Kaymakamlığında bulunan Rumeli beylerbeyi Lala-Mustafa Paşa'nın elinde bırakıp bu kış İstanbul'da geçirmek için bütün gayretini sarfetmiş olduğundan bahsedilen Yemişçi Paşa Şeyh-ül-İslâm Sun'Ulâh Efendi'nin muhâlefeti yüzünden İstanbul'da kalmıya muvaffak olamamış, işte bundan dolayı yukarıki fıkarda bahsi geçen ilmiyye tebeddülâtını yapıp Şeyh-ül-İslâmı azlettirdikten ve yedinci vezir Halil Paşa'yı da Sadâret-Kaymakamlığında bıraktıktan sonra mevsim daha fazla ilerlemeden evvel ordunun başına geçmek üzere bu gün «sebûk-bâr»

olarak İstanbul'dan Davud-paşa karargâhına çıkıp 11 Ağustos = 11 Safer Cumartesi günü Belgrad'a hareket etmiştir).

12 Ağustos = 12 Safer, Pazar: Anadolu'da saltanatını ilân eden Celâli reisi Kara-yazıcı Halim-Şâh'ın Sepetli muharebesinde mağlûbiyeti.

(Yukarda 1600 = 1008 vukuâtının «25 Nisan» fıkrasında Celâli hareketinin temkiline me'mur olduğunu gördüğümüz Bağdad valisi Sokullu-oğlu Hasan Paşa'nın Anadolu'ya gelişi gecikmiş ve kendisiyle birlikte harekete me'mur edilen altıncı vezir Hacı-İbrahim Paşa da Halim-Şâh'a mağlûb olup Kayseri kalesine kapanmıştır : 1600 = 1009 vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına bakınız. Nihayet Diyarbakır civarına gelmiş olan Hasan Paşa oradan kalkıp Celâli ordusunun bulunduğu «Elbistan yaylağında Sepedlü nâm mevzi'de» şiddetli bir muharebeye girerek silâh ve kuvvet üstünlüğü sayesinde Halim-Şâh'ı mağlûb etmiştir : Kustuktan ikindiye kadar 5 - 6 saat süren bu muharebede otuz bin kişilik Celâli ordusunun «sülûsânı» telef olduğundan bahsedilir. — Bu muharebeden sonra Halim-Şâh bir rivayete göre yaralı olarak «Cânîk dağlarına» ve Hasan Paşa da Tokad kalesine çekilmiştir: «Amasya tarihi», ne göre ihtilâlciler cumhuriyet tarzında bir idare istedikleri halde Karâ-Yazıcı'nın «Halim-Şâh» ünvânıyla saltanatını ilân etmesi kendisine karşı bir muhâlefet cereyânı çıkmasına sebep olmuş ve nihayet işte bu yüzden 1010 = 1601 — 1602 senesi Receb = Kânunuevvel/Kânunusânî ayında Halim-Şâh muhâlifler tarafından öldürülmüştür; eski Osmanlı menbâlarında Kara-Yazıcı'nın ölüm haberi 1010 = 1602 Ramazan = Şubat-Mart ayında İstanbul'a gelmiş gösterilir. «Amasya tarihi»,ndeki rivayetin ne dereceye kadar doğru olduğu belli değildir : Çünkü Halim-Şâh'ın eceliyle veyahut son muharebede aldığı yaralar te'siriyle vefatı üzerine kardeşi Deli-Hasan Bey'in yerine geçmiş olduğu ittifakla rivayet edilir. — Sepetli muharebesini 13 Safer = 13 Ağustos Pazartesi gününe müsadif gösteren bir rivayet de vardır. — Aşağıda 1602 = 1010 vukuâtının «20 Nisan» fıkrasına da bakınız).

19 Ağustos = 19 Safer, Pazar: Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un Avusturyalılar tarafından öldürtülmesi.

(Erdel = Transylvania ve Boğdan = Moldava voyvodalıklarını da zabte ederek Rumanya'yı kendi idaresinde birleştirmiş olan ve Osmanlı menbâlarında «Mihâl-i dâll» şeklinde bahsedilen bu âsl prensin son zamanlarda elçi gönderip itâatini arz etmesi için yukarda 1599 = 1008 vukuâtının «18 Teşrinisânî» ve 1600 = 1009 vukuâtının da «22 Ağustos» fıkralarına bakınız. — Mihal'in İstanbul'a haraçla elçi gönderdiğini haber alan Avusturya'nın Erdel kuvvetleri Baş-kumandanı «Georges Basta» bu «Türk muhibbî» ne karşı askerî bir hareket yerine siyâsî bir cinayetin daha kestirme bir tedbir olacağını düşünerek bu gün eski müttefikini vurdurmuşsa da, bu cinayet netice itibariyle Avusturya'dan ziyâde Türkiye'nin işine yaramış, Osmanlı ordusu Eflak'a girmiş ve hattâ Erdel ve Boğdan voyvodalıkları da tekrar eski vaziyetlerine getirilerek itâat altına alınıp haraca bağlanmıştır).

6 Eylül = 8 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Belgrad'a gelen yeni Serdâr-ı Ekrem'in derhal Sava köprüsünden «Zemun/Zemlin» karargâhına geçişi.

(İstanbul'dan «ber-vech-i isti'câl ılgar eyliyerek» hareket eden Yemişçi-Hasan Paşa 27 günde ordugâha varıp sadâretine, serdârlığına, karısına, konağına ve bütün servetine vâris olduğu «Serdâr-ı sâbıkun otağına nüzûl eylemiş» dir. — Hasan Paşa'nın orduya muvâsalatını «11 Rebî'ül-evvel = 9 Eylül Pazar» gününe müsadif gösteren bir rivayet de vardır).

9 Eylül = 11 Rebî'ül-evvel, Pazar : Kale muhâsarasına gelen Hristiyan ordusunun Kanije önlerine muvâsalatı.

(Bu sırada Macaristan'da iki düşman ordusu vardır : Bunlardan biri evvelce Kanije fethinde kaleyi kurtarmaya geldiği halde ric'ate mecbur edildiğini 1600 = 1009 vukuâtının «7/8 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «Duc de Mercoeur» ordusu, ikincisi de Osmanlı menbâlarında «Ferdinandos-kral» denilen Arşidük Ferdinand'ın kumandasındaki müttefikler ordusudur; bunların birincisi Osmanlıların «İstoni-i-Belgrad», dedikleri «Stuhlweissenburg» kalesini, ikincisi de Kanije'yi muhâsaraya me'mur edilmiştir. Gene 1600 = 1009 vukuâtının «22 Teşrinievvel» fıkrasında Kanije muhafızlığına tâyin edildiğini gördüğümüz Tiryâki-Hasan Paşa düşmanın maksadını casuslarından öğrenmiş olduğu için, mümkün olan müdâfaa tedbirlerinin hepsini ittihaz edip kaleye erzak doldurmuş ve mülhakatından asker getirtmiştir : Bir rivayete göre müdâfilerin mecmûu 9 bin kişiden ibarettir. — Düşman ordusunun mevcudu hakkında Osmanlı ve ecnebi menbâlarındaki rivayetler arasında birbiriyle te'lif edilemeyecek kadar büyük farklar vardır : Meselâ Garp menbâlarında 30-50 bin rakamına tesadüf edildiği halde, muhtelif Osmanlı menbâlarında 60, 80, 400 ve hattâ 600 bin rivayetlerine bile rastlanır. Her halde, 30 bin rivayeti kadar 600 bin rakamının da doğru olmadığı muhakkaktır : En mütedil tahminlere göre bu düşman ordusunun 60 - 80 bin kişilik bir kuvvet olduğu anlaşılmaktadır; bundan başka muhâsara esnâsında yardım kuvvetleri de gelmiş ve bu suretle düşman ordusunun mevcudu daha fazla kabarmıştır. — Osmanlı menbâlarında bu Hristiyan ordusu Alman, İtalyan, İspanyol, Fransız, Macar ve Malta askerlerinden mürekkegetirdiği 10 bin kişilik bir kuvvetle Toskana ve Mantoue = Mantu dukalarının ve Avusturya ve Macar askerlerinden başka, Osmanlı menbâlarında «Pâpâ karındâşı» denilen ve hakikatte Papa Sekizinci Clément'in yeğeni olan «Abdbrandini»nin getirdiği 10 bin kişilik bir kuvvetle Toksana ve Mantoue = Mantu dukalarının ve hattâ diger küçük İtalyan hükümdarlarının askerleri de gelmiştir. — Bu Hristiyan ordusunun top mevcudu da ihtilâflıdır : Umumiye 6 batarya teşkil eden 42 toptan bahsedilir; «Şâhî» denilen 5 büyük topla beraber hepsi 47 dir; kaledeki Türk toptalarının mecmûu da irili ufaklı yüz parçadır. — Bâzı Osmanlı menbâlarında düşman ordusundaki top mevcudunu 60 gösteren bir rivayet de vardır. Aşağıki fıkralara da bakınız).

9/10 Eylül = 11/12 Rebî'ül-evvel, Pazar/Pazartesi gecesi: Düşman ordusunun Kanije muhasarası.

(Tiryâki-Hasan Paşa şecâat ve cesâreti kadar zekâsı ve bilhassa düşman ordusunu mütemâdiyen aldatıp şaşırtan harb hilelerindeki mehâretiyle de meşhurdur : Meselâ 8 Rebî'ül-evvel = 6 Eylül Perşembe günü beş bin kişilik gösterilen bir düşman müfrezesi «dil almak» için Kanije önlerine geldiği zaman Hasan Paşa düşmanın kalede top mevcut olmadığına zâhib olması için top ateşi açtırmayıp yalnız tüfek ateşiyle mukabele ettirmiş ve hattâ ertesi gün tekrar gelen bir düşman müfrezesini de böyle karşılamıştır. İşte bundan dolayı düşman ordusu Kanije önlerine geldiği vakit hiç beklemediği şiddetli bir topçu ateşiyle karşılaşmış ve kalede mevcut yüz top birden ateşe başladığı için pek çok telefât vermiştir. — Osmanlı menbâlarında Kanije muhâsarasının muhtelif safhalarıyla Tiryâki-Hasan Paşa'nın harb hilelerine âit pek çok tafsîlâta tesadüf edilir. Bunların en mühimleri şöyle sıralanabilir :

1 — Günde 1000 - 2000 gülle yağdıran düşman topçusunun kale duvarlarında açtığı gedikler geceleri yorgan ve şilte gibi şeylerle tıkanıp kapatılmıştır.

2 — Tiryâki-Hasan Paşa şiddetli huruç hareketleriyle düşman ordusunu mütemâdiyen hırpalamış ve hattâ ilk hafta içinde kale kapılarını açık bulundurmuştur : Bu huruç hareketlerine karşı düşman ordusu nihayet «tabur/istabur

bağlamak» mecburiyetinde bile kalmış ve bu vaziyet âdetâ karşılıklı bir muhâsara hâline benzemiştir! Gerek işte bu vaziyetten, gerekse Kanije çevresinin bataklık olmasından dolayı düşmanın kale dibine yaklaşmadığından bahsedilir.

3 — Bir aralık kalede barut mevcudu pek az kalmış ve bunun üzerine barutçulukta mehâreti olan «Uzun-Ahmed» isminde bir Yeniçerinin nezâretinde mütemâdiyen barut yapılarak o büyük tehlikenin önü alınmıştır.

4 — Tiryâki-Hasan Paşa'nın Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa ile muhâberesini ve casusluk işlerini muhtelif diller bilen «serhad gazilerinden Kara-pence Osman» idare etmiştir; işte bu vâsitayla Serdâr-ı-Ekreme üç defa istimdad mektubu gönderilmiştir; Bunların birincisi Belgrad'a gönderilip ordunun imdâda yetişmek üzere olduğu hakkında parlak bir cevap alınmış ve ikincisi de ordu Eszek = Osek konağına geldiği zaman gönderilmişse de, «Duc de Mercoeur» ordusu o sırada «İstoni-i-Belgrad = Stuhlweissenburg», kalesini zaptedip ve içindeki erkekleri kılıçtan geçirip kadınlarla çocukları esir ettikten sonra orada «tabur bağlamış» olduğu için, iki ateş arasında kalınmamak üzere ilkönce oraya gidilip ondan sonra Kanije'ye gelineceği hakkında fena bir cevap alınmıştır; Tiryâki-Hasan Paşa bu ikinci cevabı askerden gizli tutup ordunun yetişmekte olduğu hakkında bir mektup tertib ettirerek merâsimle okutmuş ve bu suretle en müşkil vaziyette bile askerin mâneviyyâtını yükseltmiştir. Üçüncü istimdad için aşağıki fıkraya bakınız.

5 — «İstoni-i-Belgrad» önlerinde tabur bağlamış olan Mercoeur ordusuyla giriştiği muharebede idaresizliğinden dolayı muvaffakiyetsiziğe uğrıyan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa'nın maiyyetindeki kumandanlardan Budin beylerbeyi Mangır-kuşu Mehmet Paşa ile Mehmet-Kethudâ şehid olmuş ve bunların kesik başları Kanije'deki düşman ordusuna getirilip teşhir edilerek mağlûb olan Türk ordusunun ric'at hâlinde bulunduğu ilân edilmiş olduğu için, Kanije müdâfileri derin bir teessür ve heyecâna uğramışlardır : Aşağıda 1602 = 1011 vukuâtının «12 Temmuz» ve «6 Ağustos» fıkralarına bakınız. Tiryâki-Hasan Paşa bu tehlikeli vaziyeti büyük bir ustalıklı idare ederek düşman ordusunda teşhir edilen kesik başların Mehmet Paşa ile Mehmet-Kethudâ'ya âdiyyetlerini şüpheli göstermiş ve bu muhâsaranın Mevlid gecesi başlamış olması «Fâl-i hayr» addederek askerin mâneviyyâtını sarsıntıdan kurtarmıştır.

6 — Buna mukabil, Papa'nın yeğeni Aldobrandini'nin bâzı Garp menbâlarına göre «yorgunluktan ölmesi» ve bir Osmanlı rivayetine göre de «tüfeng ile urulup mürd olması» düşman ordusunun mâneviyyâtı üzerinde çok fena bir te'sir bırakmıştır.

7 — Tiryâki-Hasan Paşa düşmanın mâneviyyâtını bozacak tedbirler ittihazında kusur etmemiştir : Bunların en mühimleri kalenin vaziyetini çok parlak gösteren bir takım mektupları Serdâr-ı-Ekreme gönderir gibi yaparak düşman eline geçirmek ve bâzı esirleri de yanlış mâlûmatla iğfâl ettikten sonra kaçmalarına meydan vermek suretiyle o yanlış haberlerin muhâsara ordusuna aksetmesini te'min etmek gibi şeylerdir.

Kalenin bir harâbe hâline gelmiş olmasına rağmen Hasan Paşa'nın mütearrız bir müdâfaa vaziyetini büyük bir şiddetle idâme etmesi nihayet öyle bir vaziyet hâsıl etmiştir ki, düşman askeri «tabur/ıstabur»dan çıkamıyacak hâle gelmiş ve hattâ etraftan hayvan yemi tedârikine bile imkân bulamamışlardır).

18 Teşrinisâni = 22 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Kanije gazilerine mağlûb olan düşman ordusunun muhâsarayı bırakıp kaçması.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen istimdad mektuplarının üçüncüsü de muhâsaranın son günlerine doğru gönderilmiştir : Bunun sebebi mevsimin ilerlemesi ve soğukların başlaması üzerine düşman ordusunun :

«Fasî-ı şitâda taht-el-kal'a kıslamak arzusuyla niçe zir-i zemin rûbân-veş in hafridüp evler ve ahurlar tedârükünde»

olmasıdır; bu vaziyet muhâsaranın kışın da devam edeceğine delâlet ettiğini ve o takdirde âkibetin tehlikeli olacağını düşünen Tiryâki-Hasan Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz «İstoni-i-Belgrad» muvaffakiyetsizliğinden dönmekte olan Serdâr-ı Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa'ya «Kara-pençe Osman Ağa»yı üçüncü defa olarak gönderip vaziyeti bildirmiştir: Kara-pençe'nin Mohaç konağında orduya yetiştiği rivayet edilir. Yemişçi-Hasan Paşa mevsim ilerlediği için artık hiç bir yerde «hayme ve hargâh kurulmak» imkânı kalmadığından bahseden maiyyetinin muhalefetine rağmen askere «ulûfe» tevzi ettirip derhal Kanije'ye hareketle Pécs = Peçuy üzerinden Szigetvar'a kadar gelmiştir: Fakat burada Yeniçeriler «otağın başına yıkdıkları ve ol azimetden fâriğ itdikleri» için Serdâr-ı-Ekrem:

«Kanije'yi Cenâb-ı Bâri'ye ısmarlayup»

üç gün sonra Belgrad kışlağına hareketten başka çâre bulamamıştır! Bununla beraber, ordunun Szigetvar'a kadar gidebilmiş olması düşmanı büyük bir telâşa düşürmüş ve bilhassa işte bu haber geldiği sırada çok şiddetli yağmur ve kar fırtınaları çıkıp suların donması düşman ordusunun telâşını birdenbire bir panik hâline sokmuş:

«Asla birbirine bakmayup gözleri gördükleri yerlere başların alup kaçup gitmişler» ve bir akşam evvel başlayan bu vaziyet üzerine Kanije gazilerinin çok şiddetli bir huruç hareketiyle büsbütün perişan olmuşlardır: Tiryâki-Hasan Paşa'nın maiyyetinde kahramanlıklarıyla şöhet bulan «Kara-Ömer Ağa»nın üç yüz kişilik bir müfreze başında yaptığı bu huruç hareketi esnâsında kale topları düşman ordugâhını şiddetli bir ateş altında bırakmış ve artık vaziyete hâkim olmaktan ümidini kesen Arşidük Ferdinand bile çadırından fırlayıp Szigetvar istikametine doğru kaçarak müsâit bir noktada askerini toplamaya çalışmıştır. Tam işte o sırada Tiryâki-Hasan Paşa beş yüz kişilik bir müfreze daha saldırarak düşman ordusunun cephânesiyle barutunu «içerü çekdirmiş»dir! O gece sabaha kadar «on sekiz bin» düşman kellesi getirildiğinden bahsedilir! «İnce-Kara», denilen Topçubaşı da «Küffârın kırk beş pâre topunu zabıtmış»,dir. Karargâhın işgaline me'mur edilen Türk askerleri Paşa'nın emriyle yağmadan men'edilmiş oldukları için hiç bir şeye el sürmiyerek inzibat ve intizâma örnek olacak bir sadâkatle riâyet etmişlerdir. O gece işte böyle geçtikten sonra, bu gün sabahdan öğleye kadar düşmanın bütün meterisleri işgal edilmiş ve nihayet öğle üzeri Arşidük Ferdinand etrafına toplıya-bildiği askerle geri dönüp ordugâhını istirdâda teşebbüs etmişse de şiddetli bir topçu ateşiyle karşılanıp büsbütün perişan olmuş ve bir rivayete göre:

«Ol sahrâ küffâr lâşesi ile dolup bu def'a Hasan Paşa önüne otuz bin kadar baş yığılmışdır».

Arşidük Ferdinand'ın bir daha dönmek üzere kaçıış işte bu vaziyet üzerinedir: Tabii bütün ağırlıkları, «hazinesi ve raht-u-tahtı yerinde kalup». Kanije müdâfilelerinin eline geçmiştir. Tiryâki-Hasan Paşa arşidük Ferdinand'ın otağına girdiği zaman gördüğü manzara ile gösterdiği tevâzu şöyle tasvir edilir:

«... ve Ferdinando-kralın otağına doğru varup içerü girdi; gördü ki bir âli taht, çevresi trabzon, biri altın ve biri gümüş; parmaklıkları başları elvan-ı cevâhir ile murassa' ve müzeyyen ve direkleri başına birer elmas vaz'olunmuş ki her biri Rûm harâcı değer idi. İki yanında on ikişer kürsi konulmuş: Kırmızı kadife örtüler ile saçakları incü ve sırma ile örtülmüş, her biri zi-kıymet; ve taht önünde tahmînen altı zirâ' uzunluğunda simât trepezesi; ol dahî günâğün san'atla musanna' ve müzeyyen idi. Hasan Paşa anda iki rek'at namaz kılup hamd-ül-senâ ve feth şükrânesine duâ idüp ağıladı ve:

— Bu nusrat mücerred Hak-Teâlâ'nun inâyeti ve Hazret-i Resûl-i Ekremün mu'cizâtı eseridür!

deyüp kılıcın çıkarup tahtı ortadan kılıçladı ve geçüp üzerine oturdu: Sâir beğler ve ağalar ol kürsilere alâ-merâtibihim oturdular. Hasan Paşa bunlara va'zu-nasihât eyleyüp sabr-u-sebâtun lüzûmunu bildirdi ve:

— Her kim bu ulu gazâda bulundu ise inşaallâh mağfûrdur!
didi. Ba'dehu :

— Bu otağa evvel gelen kimler idi?

deyü suâl eyledi; yedi nefer ilerü gelüp üç Yeniçeri dört serhadlû kendülerin bildirdiler :

— Bu otakda ne var ise cebehânedan gayri cümlesi sizündür!
didi...».

Osmanlı tarihinin en parlak günlerinden sayılan bu muhteşem zaferin te'min ettiği ganîmetler içinde muhtelif çaplarda 42 top, 5 «şâhi» tipinde büyük top, bir çok barut ve cephâne, 14 bin dalyan = muske tüfeği, 14 bin kadar kazma ve kürek, altın, gümüş ve çini sofra takımları, 50 den fazla otak, 10 bin çadır, çalgı takımları, binlerce arabalarla sandıklar, bir çok erzak vesâire şeklinde sıralanır.

Darmadağın kaçan düşman artıklarının tâkibine üç bin kişilik bir kuvvetle Kara-Ömer Bey gönderilmiştir : O sırada Serdârın ordusunda bulunan Peçevî, hizmetlerine mükâfât olarak Peçuy = Pécs sancak-beyliğine tâyin edilen Kara-Ömer Bey'in ağzından naklettiği bu tâkip hareketini şöyle anlatır :

«Küffârı ta'kîb itdüğümüzde ba'zı mahallerde onar, on beşer, dahî ziyâde ve nâkıs kâfir bir yere cem'olup ve âteş yakup etrâfında oturlardı; bizi gördüklerinde henüz kudreti olanlar ayağa kalkup ve şapkasın çıkarup bize ta'zim iderler ve yine yerlerine çöküp oturlar; biz de kırmaktan osanduk ve bir bölük böyle âciz ve zebûnu öldürmeği dahî mürüvvet additmeyüp yanlarından geçer olduk ve ilerüde olan canlucaların kesmeğe iver ve ganâimlerin iğtinâm itmeğe gider olduk...»

Muzaffer gazilerin yalnız bu tâkip hareketinde bile «gınây-ı ebede irişdikleri»nden bahsedilir.

Kaniye müdâfii Tiryâki-Hasan Paşa'nın bu büyük hizmetini İstanbul'da şenlikler yaptırarak tes'îd ettiren Üçüncü Mehmet ihtiyar kahramanı vezâret pâyesiyile vüzerâ hasarından başka üç hil'at, muhteşem takımlı üç at ve bir murassâ kılıçla taltif ettiği gibi :

«Kaniye Beylerbeyi, ihtiyar kulum ve müdebbir vezirüm» hitâbiyle başlayan «Hatt-ı-Hümâyûn»,unda kendisine «Berhurdâr olasan» ve «Ma'nevi oğullarum» dediği askerlerine de «Yüzleri ağ ola!» duâlarıyla teşekkür etmiştir.

Kaniye muhâsarası bu senenin 9/10 Eylül = 11/12 Rebi'ül-evvel Pazar/Pazartesi gecesinde 18 Teşrinisânî=22 Cumâda-l-ülâ Pazar gününe kadar 2 ay, 8 gün yahut 69 gün sürmüştür : 6 Eylül = 8 Rebi'ül-evvel Perşembe günü düşmanın ileri kollarıyla başlayan hafif müsâdemeler esas tutulduğu takdirde 73 gün sürmüş sayılması lâzımgelir; Kâtib-Çelebi ve Naimâ tarihlerinde düşman ordusunu müşkilâta uğratan şiddetli fırtına «muhâsaranın yetmiş beşinci günü ki rûz-i Çehârşenbih idi» denilmesinde bir zühûl olsa gerektir: Bu ibâredeki «yetmiş beşinci günü» tâbirinin «altmış beşinci günün»nden galat olmak ihtimâli de vardır).

1602 = 1010

20 Nisan = 27 Şevvâl, Cumartesi : Celâfilere karşı Anadolu serdarlığında bulunan Sokullu-Hasan Paşa'nın Tokat'da öldürülmesi.

(Yukarda 1601 = 1010 vukuâtının «12 Ağustos» fıkrasında ölümünden bahsettiğimiz Celâli reisi Kara-Yazıcı Halim-Şâh'ın yerine geçen kardeşi «Deli-Hasan Bey» Tokat'da bulunan Sokullu-Hasan Paşa'dan intikam almak için Cânîk=Samsun taraflarından kalkıp Paşa'nın Diyarbekir'den gelmekte olan ağırlıklarını zabtettikten sonra Tokat'a gelip şehir civârında Hasan Paşa'yı mağlûb ederek kaleye kapanmak mecburiyetinde bırakmış ve derhal muhâsaraya başlamıştır.

İşte bu muhâsara esnâsında kaleden dışarı kaçan ve Hasan Paşa'ya ihânet eden bir segban, Paşa'nın her sabah kale kapısı önünde bulunan ve «nişmengâh ki tahta avlu çevrilmişti» şeklinde tasvir edilen yerde oturduğunu haber verdiği için Deli-Hasan'ın emriyle bu sabah orada otururken tüfekte vurulmuştur. Bu sırada Hasan Paşa'nın Bağdad'dan gelmekte olan harem kadınlarıyla hazinesi de Celâlilerin eline geçmiş, hazine zabtedilmiş, fakat kadınlara dokunulmamıştır:

«... emmâ haremi hıfzına âdemler kodular, bir ferd ol cânibe nazar salmadı ve hülle ve zer-ü-ziverlerin almadı».

«Amasya tarihi»nde bu «1010 Zülhiccesinde» gösterilir. — Hasan Paşa Sokullu-Mehmet Paşa'nın büyük oğludur. — Deli-Hasan'ın Tokat muhâsarası İstanbul'a akse-dince üçüncü vezir Hâfız-Ahmed Paşa Anadolu muhâfızlığına tâyin edilip 1601 = 1010 senesi 18 Teşrinievvel = 20 Rebî'ül-âhîr Perşembe günü yola çıkarılmış ve muhâsara altında vazifesini ifâ edemiyen Sokullu-Hasan Paşa'nın uhdesindeki serdâr-lık da Diyarbekir beylerbeyi Hadım-Husrev Paşa'ya vezâret pâyesiyile tevcih edilmiştir: Fakat Hasan Paşa'nın azlini tanımadığı ve hattâ tebliğe gelenleri huzurundan koğup idâma kalkıştığı bile rivayet edilir! — Yeni serdâr Hadım-Husrev Paşa'ya verilen Şam, Haleb ve Maraş askerlerinin itâat etmediklerini ve hatta dağıldıklarını öğrenen Deli-Hasan artık ona ehemmiyet vermeyip Kütahya'ya gelmiş olan Anadolu muhâfızı Hâfız-Ahmed Paşa'nın üzerine yürümüş, Sokullu-Hasan Paşa gibi o da kaleye kapanmış, Deli-Hasan yirmi bin kişilik ordusuyla Kütahya kalesini muhâsara etmişse de fethe muvaffak olamadan kış bastırdığı için Afyon-Karahisar'a çekilmiştir).

1602 = 1011

12 Temmuz = 22 Muharrem, Cuma : «İstoni-i-Belgrad = Stuhlweiszenburg» kalesinin muhâsarası.

(Yukarda 1601 = 1010 vukuâtının «9/10 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi, bu mühim kale düşmanın Kanije muhâsarası esnâsında sukut etmiş ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa kurtarmıya gidip o civârda bulunan Mercoeur ordusuyla harbe tutuşmuşsa da muvaffak olamamıştır. Bu sırada Duc de Mercoeur ölmüş ve ordusu da oradan çekilmiş olduğu için Serdâr-ı-Ekrem kaleyi derhal muhâsara etmiştir. Bombardmanın çok şiddetli olduğu rivayet edilir. Bu muhasarada bizzat bulunmuş olan Peçevî'nin izâhına göre ilkönce düşmanın yeni yaptığı iki kule zabtedildikten sonra «Battal-kapu» denilen eski bir kule döğölmiye başlamıştır: aşağıki fıkraya bakınız).

6 Ağustos = 17 Safer, Salı : «İstoni-i-Belgrad»ın istirdâdı.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz «Battal-kapu» kulesinin sukutu ihtimâline karşı düşmanın daha içerde «dolmalar çeküp çatmalar çatarak içine toprak doldurduğundan ve bu suretle ikinci bir kule hâsıl olduğundan bahsedilir: Hattâ bundan dolayı birinci kulede «ancak bir kaç karavulcu» kalmıştır. — Bu gün asker öğle yemeği yerken Rumeli beylerbeyi Lala-Mehmet Paşa'nın maiyyetinden Ahmed isminde bir yiğit molozlarla yıkıntılara basarak birdenbire «Battal-kapu», kulesine çıkıp elindeki bayrağı dikmiş ve Peçevî'nin bizzat gördüğü bu manzara üzerine yemeklerini bırakan askerler hep birden yukarı saldırmış, kule alınmış, ikinci kulenin hiç bir faydası olmamış, oradan kale içine tüfek ateşi açılmış, Lala-Mehmet Paşa kaleye karşı şiddetli bir taarruza geçmiş ve nihayet müdâfiler «her taraftan hücum ile topa tutulmuş maymuna dönmüş» oldukları için kale muhâfızı Kont Isolani akşam olmadan evvel «vire ile» teslim mecbur olmuştur. — Hammer bu fethi «29 Ağustos», tarihine müsâdif gösterir

ve hattâ Mohaç zaferinin yıl-dönümüne tesadüf ettiğinden bahsederse de, Osmanlı menbâlarında bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarih zikredilir; yalnız bâzı menbâlarda «Saferün on birinci günü»,nden bahsedilirse de, bunun eski yazıdaki «on yedinci» kelimelerinden galat olmak ihtimâli vardır. — İstoni-i-Belgrad muhâsarası bu senenin 12 Temmuz = 22 Muharrem Cuma gününden bu güne kadar 25 gün sürdükten sonra 26 ncı gün kale fethedilmiş demektir. Kaleye muhafızlar konulup sancak-beyi tâyin edildikten sonra ordu Budin'e hareket etmiştir).

26 Teşrinievvel = 10 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi : Nadağlı meselesi.

(Hammer'in tahminine göre «Nadasdy» âilesinden bir Macar mühtedisi olduğu için «Nadağlı» diye anılan Sarı-Abdurrahman İstanbul'da «Behram-Kethudâ» medresesinin «Hâric» pâyesiyile müderrisidir. Bu adamın neşrettiği fikirler bir nevi materyalizm mâhiyetindedir : Nadağlı islâmîyyetin «Haşr-u-neşr, cennet ve cehennem, sevâb-u-îkaab» gibi esaslarının hepsini birden reddedip âhireti inkâr etmiş ve hattâ Allahın kudretini de mahdud gösterip:

— Bu kârhaneye zevâl ihtimâli yokdur!

diye maddenin ve kâinatın ebediliğini iddiâyâ kalkışmış olduğu için, «İlhâd-u-zendeka» ile ithâm edilerek «Dîvân-ı-Hümâyun»da Anadolu ve Rumeli Kadı-as-ker/Kazaskerleriyle ilmî bir münâzaraya dâvet edilmiştir. Bu münâzarada Kur'-ânı inkâr etmeyip hüccet şeklinde kabul eden Sarı-Abdurrahman, Kazaskerlerin kendisini ilzâm için zikrettikleri en sarîh âyetleri bile istediği gibi tevîl edip şahsî ve indî fikirlerinde sonuna kadar ısrâr etmiştir; Kazaskerler «kabûl-i hakka imâle kasd», ederek cezâdan kurtulmasına çalışmışlarsa da muvaffak olamamışlar ve nihayet İslâm şeriatince «Mülhid ve zındık» olduğuna kanâat getirip idâmına hükmetmişlerdir. Sarı-Abdurrahman Topkapu sarayında «katl» edilmiştir. — Bâzıları cinnetinden ve «adem-i mes'ûliyyet»inden bahsetmiş olacaklar ki, Anadolu Kazaskeri Hoca-zâde Es'ad Efendi bu meseleye âit bir mektubunda:

«Dâire-i teklifden hâric olacak kadar mecnun değil idi: Zu'munca haylı idâre-i bahs eyledi»

diye bu rivayeti reddetmektedir; gene Es'ad Efendi maktul müderrisin dünya hayatını bir cefâ telâkki ettiğini de :

«Zu'um-i fâsidine dünyâ belâsından halâs oldu»,

şeklinde anlatır. — Avrupa'da îmânından biraz şüphe edilen insanların bile diri-diri ateşe atılmalarına mukabil, Osmanlı medeniyetinde dinin dünyaya hâkim olmasına rağmen bu kadar şiddetli ve inadçı bir materyalistin muhâkemesiz idâm edilmeyecek devlet erkânı huzurunda mütehassıslarla münâkaşaya dâvet edilmesi Türk tarihinin en şerefli an'anelerindendir. Kanunî devrinde de buna benzer bir «Kaabız meselesi» vardır: İkinci ciltte 1527 = 934 vukuâtının «3 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız).

18 Teşrinisânî = 3 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Peşte'yi alıp Budin'i muhâsara eden Avusturya ordusunun ric'atı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz İstoni-i-Belgrad fethi üzerine Peşte önlerine gelen Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa oradan Erdel = Transylvania üzerine hareket kararı vermiştir : Bunun sebebi, Erdel'de Avusturya hâkimiyetine karşı geldiği için Türkiye tarafından voyvodalığa tâyin edilmiş olan ve Osmanlı menbâlarında «Sikel Mozes/Moziş/Mojiş» diye bahsedilen Moses-Szekely'nin Avusturya kumandanı Basta'ya karşı Yemişçi-Hasan Paşa'dan istimdâd etmiş olmasıdır. Halbuki Arşidük Mathias'ın kumandasındaki düşman ordusu o sırada Usturgon'un karşısında Türklerin «Ciğer-delen» dedikleri Parkany önlerindedir

ve hattâ nöbet toplanının sesleri Budin'den duyulmakta olduğu rivayet edilir! İşte bundan dolayı Budin beylerbeyi Kâh-zâde Ali Paşa ile Budin Kadısı Hâbil Efendi Yemişçi Paşa'ya mürâcaat ederek bu vaziyette Erdel'e gidecek olursa 40 topla mücehhez 80 bin kişilik düşman ordusunun mutlaka gelip Budin'i muhâsara edeceğinden ve hattâ casusların da öyle haberler getirmiş olduklarından bahsederek oradan ayrılmamasını rica etmişlerse de, «anûd-u-kenûd bir Arnavûd» olan Yemişçi-Hasan Paşa ısrar edildikçe inâd etmiş ve düşman ordusunun o vaziyetini kendisinin Erdel seferine mâni olmak için yapılmış bir nümâyiş gibi göstermiye çalışmıştır! — Yemişçi'nin bu meş'ûm inâdı büyük bir felâkete sebep olmuş, Avusturya ordusu derhal Budin üzerine saldırıp ilkönce Tuna üzerinden Türklerin «Kız-adası/Kızlar-adası» dedikleri «Csepel» adasına «Dunbaz gemileri ile köprü bağliyerek» geçmiş ve oradan da «Peşte'nün Tuna kenârı divârsız olmakla», hemen taarruz edip kaleyi zabtederek bu hareket esnâsında Budin yakasına geçemiyen «zuafây-ı ricâl-ü-nisvân-u-sıbyânı» esir etmiştir. Osmanlı menbâlarında Peşte'nin ne günü sukut etmiş olduğundan bahsedilmemektedir: Garp menbâlarından «De la Croix»nın eserinde «7 Teşrinievvel = 20 Reb'ül-âhir Pazartesi» tarihine tesadûf edilirse de bu rivayetin vak'ayı «Reb'ül-evvel = Ağustos - Eylül» içinde gösteren Osmanlı menbâlarıyla te'lifi kabil değildir. Gene De la Croix'ya göre düşman ordusu Peşte'yi geceleyin gaflet içinde bastırmıştır.

Peşte'nin sukutu gibi Budin'in muhâsara tarihi de belli değildir: Hâdisâtın cereyanına nazaran her halde Ağustos'un son günleriyle Eylül'ün ilk günlerinden birine tesadûf etmiş olması lâzımgelir. Bu felâket haberleri Erdel yolunda inatçı Serdâra derhal yetiştirilmiş ve o da hemen geri dönüp dört günde Peşte önlerine yetişmiştir. Bu vaziyet üzerine çok tuhaf bir manzaradan bahsedilir: Tuna'nın bir yakasında Avusturya ordusu Budin'i muhâsara ederken bir yakasında da Türk ordusu Peşte'yi muhâsaraya koyulmuş, fakat 10 - 15 gün geçince Türk ordusunda müthiş bir kıtlık başlayıp vak'aaya bizzat şâhid olan Peçevî'nin izâhına göre:

«Yirmi altuna, yirmi ikiye un satılmış, arpa on-on beş altuna değin alınmak şöyle dursun tek bulunsa câna minnet»,

olmuştur! Nihayet Budin kalesinden orduya biraz erzak gönderilmişse de bu yardımın devamı kalenin mukavemetini kıracağı için, Kadı-zâde Ali Paşa ile Hâbil Efendi'nin ricaları üzerine Serdâr-ı-Ekrem bir miktar kuvvetle müdâfaa hareketini idare etmek üzere Rumeli beylerbeyi Lala-Mehmet Paşa'yı Budin'e bırakıp 18 Eylül = 1 Reb'ül-âhir Çarşamba günü Belgrad'a hareket etmiştir: Hammer bu hareketi 2 Teşrinisânî = 17 Cumâda-l-ülâ Cumartesi gününe müsâdîf gösterirse de doğru değildir. — İşte bu suretle Budin'in mukadderâtı müdâfi'lerin kahramanlığına bırakılmış, dökülen kanların mes'ûlü olan Yemişçi için içinden sıyrılıp çekilmiş, fakat müttâfaanın şiddeti karşısında düşmanın bütün teşebbüsleri neticesiz kalmış ve hattâ 10 Reb'ül-âhir = 27 Eylül Cuma günü çok mühim bir huruç hareketi yapılarak düşman ordusuna büyük zâiyat verdirilmiş ve bu harekete bizzat iştirâk eden ve yaşı sekseni geçen ihtiyar Budin kadısı Hâbil Efendi askere örnek olarak kendi eliyle bir düşman askerini tepelemiş, ordu merkezlerinin uzakta olmasından istifade edilerek meterislerdeki düşman askerleri kırılıp topları «çivilenmiş» ve barutları «içeri çekilmiş», eski Budin valilerinden Dev-Süleyman Paşa'nın icâdı olan ve içleri demir parçaları ve bombalarla dolu fiğalar şeklinde tasvir edilen «Varul humbaraları» düşmana doğru yuvarlanarak «nice bin kâfir» kırılmış ve nihayet şiddetli ve sürekli yağmurlarla başlıyan mevsim şiddeti ortalığı bataklığa çevirdiği için artık neticeden ümidini kesen arşidük Mathias muhâsarayı kaldırıp gitmekten başka çâre bulamamıştır. — Düşmanın götüremediği büyük toplar kaleye alınmıştır.

Budin müdâfaasındaki muvaffakiyetinden dolayı Rumeli beylerbeyi Lala-Mehmet Paşa üçüncü vezirliğe terfi ettirilip biraz sonra Macaristan ser-askerliğine de tayin edilmiş olduğu gibi, askerden yararlıkları görülenler de taltif edilmiş-

lerdir. — Peşte kalesi tahliye edilmemiş olduğu için, bu tarihten 1604 = 1013 senesi 25 Eylül = 1 Cumâda-ı-ülâ Cumartesi gününe kadar iki sene daha düşman elinde kalmıştır).

1603 = 1011

6 Kânunusâni = 23 Receb, Pazartesi : İstanbul'da «Zorba ısyânı» denilen Türk-Devşirme mücâdelesinin zuhuru, Üçüncü Mehmed'in «A-yak-divânı» ve Kapu-ağası Gazanfer Ağa ile Dâr-üs-Saâde ağası Osman Ağa'nın idâmı.

(Anadolu'nun yukarda 1601 = 1010 vukuâtının «12 Ağustos», ve 1602 = 1010 vukuâtının da «20 Nisan» fıkralarında gördüğümüz perişan hâli, İstanbul'daki Devşirme idaresinin tükenmez zulümlerine karşı ayaklanan Türk milliyetinin Devşirmelikle mücâdelesinden hâsıl olmuş feci bir vaziyettir : «Celâli eşkıyası» denilen Anadolu ihtilâlcilerini tenkil için şimdiye kadar gönderilen Devşirme paşalar üstüste mağlûb oldukları için Anadolu artık Osmanlı idaresinden ayrılacak hâle gelmiştir. Bu kanlı levhanın en acı hususiyetlerinden biri de Kara-yazıcı'nın «Halim-Şâh» ismiyle saltanatını ilân etmiş olmasına rağmen bütün Anadolu'yu tek bir idare altında birleştirememiş olmasıdır : Bir çok yerlerde ayrı ayrı ısyan idareleri kurulmuş ve netice itibarıyla bir sürü «mütegallibe» türemiştir. İstanbul'da çıkan «Zorba ısyânı»nın en mühim sebebi işte bu vaziyettir.

«Zorbalar»,ın Hüseyin-Halife, Poyraz-Osman, Tepegöz Rıdvan, Kazzaz-Ali, Burnay Mehmet, Öküz-Mehmet ve Nâmık Kemal'in meşhur roman kahramanı Kâtib-Cezmi gibi ileri gelenleri hep «Sipâh tâifesinden» dir : Yeniçeri ocağının devşirmeliğine mukabil Sipâhiler ekseriyetle Anadolu Türklerinden mürekkeb oldukları için, «Zorba ısyânı» demek, hakikatte Türklüğün Anadolu'dan sonra İstanbul'da da Devşirmeliğe karşı ayaklanması demektir. Bu harekette Yemişçi-Hasan Paşa'nın Vezir-i-a'zam olduğu zaman azlettirmiş olduğu Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'nin en büyük muharrik olduğu Osmanlı menbâlarının ittifâkıyla sâbittir : 1601 = 1010 vukuâtının «9 Ağustos» fıkrasına bakınız. Diğer bir takım Ulemânın da büyük rollerinden bahsedilir; bu ilmiyye mensupları da Sipâhiler gibi ekseriyyetle Türk ırkındandır.

Sipâhilerin Anadolu vaziyetini ileri sürerek çıkardıkları ilk itiraz sesleri üzerine bu tarihten üç gün evvel 20 Receb = 3 Kânunusâni Cuma günü Sadâret-Kaymakamı Saatçı-Hasan Paşa azledilip yerine Vezir-i-a'zam Yemişçi-Hasan Paşa'nın düşmanlarından Güzelce-Mahmud Paşa tayin edilmişse de, asker bununla yatışmadığı için, bundan bir gün evvel 22 Receb = 5 Kânunusâni Pazar günü yahut gecesi Hoca-Sa'düddin merhumun oğlu olan Şeyh-ül-İslâm Mehmed Efendi de azledilip yerine bu hareketin en mühim müşevvikı olan selefi Sun'Ullâh Efendi ikinci defa olarak tayin edilmiş ve Hoca-zâde Mehmed Efendi'nin Anadolu Kadı-asker/Kazaskerliğinde bulunan kardeşi Es'ad Efendi de değiştirilip yerine İstanbul kadısı Ebu-l-Meyâmin Mustafa Efendi getirilmiştir. Fakat Sipâhiler bu kadarla da kanâat etmedikleri için, bu gün Topkapı sarayına birikip «Ayak-divânı», istemişlerdir; Üçüncü Mehmed saray avlusuna kurulan muâyede tahtına çıkıp şikâyetleri dinlemiş ve yukarda bahsettiğimiz Hüseyin-Hâlife, Poyraz-Osman ve Kâtib-Cezmi pâdişaha Anadolu vaziyetinden çok acı bir lisanla bahsedip sebep olanların kellelerini istemişlerdir. O sırada hükûmet, Peşte'nin sukutiyle Budin'in muhâsarasına sebep olan Arnavut devşirmesi Yemişçi-Hasan Paşa'nın elinde bulunduğu gibi, saraya da Macar devşirmelerinden Kapu-ağası Gazanfer Ağa ile Dâr-üs-Saâde ağası zencî Osman Ağa hâkimdir : Bunun ismini İbrahim gösteren bir rivayet de vardır. Bunlar rüşvetle me'muriyet satan Venedikli vâlide Safiyye-Sultan'ın en mühim entrika âletleridir. Ü-

güncü Mehmet Sipâhileri yatıştırmak için anasının işte bu ak ve kara sırdaşlarını fedâ etmek mecburiyetinde kalmış, siyaset meydanına bir beyaz başla bir siyah kafa düştükten sonra pâdişah halkın duâları içinde içeri çekilmiştir. — Vezir-i-a'-zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa o sırada Belgrad kışlağında ve İstanbul'da kendisine muhâlif bir idare kurulduğunu hem Safiyye-Sultan'dan, hem selefi İbrahim Paşa'dan dul kalan nişanlısı Ayşe-Sultan'dan ve daha bir takım tarafdarlarından derhal haber almıştır; hattâ bu vak'a günü azledildiği hakkında bile bir rivayet vardır; bu rivayet doğru olduğu takdirde henüz «Mühr-i-Hümâyûn» kendisinden alınmadan evvel İstanbul'a gelip vaziyete hâkim olduğu için azilden kurtulmuş demektir: Aşağıki fıkralara da bakınız. — Bu vak'ada Yeniçerilerin de Sipâhilerle beraber hareket ettikleri halde sonradan Yemişçi İstanbul'a gelince ayrıldıkları hakkında da bir rivayet vardır).

**6/7 Şubat = 24/25 Şa'ban, Perşembe/Cuma gecesi: Belgrad kışlağın-
dan gelen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa'nın gizli-
ce İstanbul'a girip «Zorbalar» denilen Sipâhilere karşı mevkiini tahkim
edecek tedbirler ittihâzına başlaması.**

(Bir an evvel İstanbul'a yetişmesi için yollarda saraydan mektuplar alarak sür'atle geldiğinden bahsedilen Yemişçi Paşa şehre girerken Sipâhilerin kendisini öldüreceklerinden haberdâr olduğu için, gece yüzüne «dördüncü sâatde» girip doğru At-meydanına gitmiş ve orada nişanlısı Ayşe-Sultan'ın sarayına inmiştir. Derhal faaliyete geçen Hasan Paşa Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'den ertesi gün için mülâkat talebinde bulunmuş ve pâdişaha da geldiğini arz edip :

— Hoş geldün, kudûmun mubârek ola!

şeklinde bir cevab almıştır. Tabii bu vaziyette «Zorba» denilen Sipâhilere karşı sarayın bütün ümidi Yemişçi-Hasan Paşa'dadır).

**7/8 Şubat = 25/26 Şa'ban, Cuma/Cumartesi gecesi : İdâmına fetvâ
çıkan Vezir-i-a'zam Yemişçi-Hasan Paşa'nın Yeniçeri ocağına ilticâsı ve
Ocak'la anlaşıp düşmanı olan Sadâret-Kaymakamı Mahmud Paşa'nın
idâmına irâde istihsâl etmesi.**

(Sipâhilerin talebiyle idam fetvâsını veren Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi Yemişçi'nin yukarıki fıkra da gördüğümüz mülâkat talebini kabul etmemiştir: Fetvâyı Anadolu ve Rumeli Kadı-asker/Kazaskerleri de imzâ etmişlerdir. Bu fetvâyı Sadâret-Kaymakamı Güzelce-Mahmud Paşa bir «Telhis»le pâdişaha arz edip tasdikini istemişse de Üçüncü Mehmet :

— Benümle vezirüm arasına kul niçün müdâhale ider? Karışduklarına rızây-ı Hümâyûnum yokdur!

diye reddedince Sipâhiler Anadolu. fâcialarıyla Peşte ve Budin felâketlerinin en büyük mes'ûlü olan Sadr-ı-a'zamı parçalamak için At-meydanındaki Ayşe-Sultan sarayına gitmişlerse de demir kapısı kapalı olduğundan ve akşam olduğu için zorlayıp girmeye de vakit kalmadığından ertesi güne bırakıp çekilmişlerdir: Yemişçi'nin «Ağa-kapusu»,na ilticâsı işte bu vaziyet üzerine Sipâhilere karşı Yeniçerilere istinâd içindir. Ocağın müzâhereti yirmi bin altına satın alınmıştır. — Yemişçi Paşa Ağa-kapusundan pâdişaha bir arıza gönderip Hilâfet makamına göz dikmekle ithâm ettiği Sun'Ullâh Efendi'nin Rodos'a nefyini ve yerine Anadolu Kazaskeri Kaba-Mustafa Efendi'nin tâyini inhâ etmiş ve bütün «Ulemâ ve Meşâyih»den ve Yeniçerilerden başka «Cebeci, Topcu ve Tersâne» askerleriyle esnaf teşkilâtını ertesi gün Süleymâniyye avlusunda ictimâa dâvet etmiştir. — Hasan Paşa bir taraftan bu tedbirleri ittihâz ederken, bir taraftan da Yeniçeri ocağını elde ettiği hakkında saraya bir arıza yazıp can düş-

manı olan Sadâret-Kaymakamı Güzelce-Mahmud Paşa'nın idâmına irâde istihsal etmişse de, Mahmud Paşa tehlikeyi tam zamanında anlayıp saklandığı için bulunamamıştır).

8 Şubat = 26 Şa'ban, Cumartesi : Süleymâniyye avlusunda Yeniçeri ocağını Sipâhilerin «haklarından gelmeğe» me'mur eden fermanın okunması, Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'nin azli ve Sipâhilerin tenkili.

(Bâzı menbâlarda bu vak'anın ertesi gün «Cuma»ya müsâdif gösterildiğine göre vak'anın da Perşembe'ye tesadüf etmiş olması lâzımgelir : Halbuki Şa'banın 26 sı «Cumartesi»ne müsâdiftir; gün ismi doğru olduğu takdirde gün tarihinin «24 Şa'ban = 6 Şubat», olması lâzımgelir. — Yemişçi-Hasan Paşa'nın gece istihsal ettiği fermana Yeniçerilere hitâben :

— Vezîr-i-a'zama muîn olup zorba eşkıyâsının haklarından gelinmeğe imdâd ve ikdâm eyliyesiz!

şeklinde bir cümle vardır : Bu suretle pâdişâh Budin ve Peşte fâcialarına sebep olan devşirme Vezîr-i-a'zamını himâye için bir asker sınıfını diğer bir asker sınıfının üzerine sevk ediyor demektir! Bu ictimâda «hufyeten ta'lîm olunan» Yeniçeriler Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'yi Celâlî reisi Kara-yazıcı'yı himâye etmek, Zorbalarla ittifak edip yukarda bu sene vukuâtının «6 Kânunusânî» fıkrasında gördüğümüz isyânı tertib ederek Dâr-üs-Saâde ve Kapu-ağalarını idâm ettirdikten sonra Vezîr-i-a'zamın da idâmına fetvâ vermekle ithâm ederek «hakından gelinmesi»ni ve «Zorbalar»ın kendilerine teslimi hakkında Sipâhîlere haber gönderilmesini istemişlerdir. Tabii bu talepler hemen saraya bildirildiği için Sun'Ullâh Efendi'nin azliyle Rodos'a nefyi hakkında derhal bir ferman gelmiş, yerine Anadolu Kazaskeri Ebu-l-Meyâmin Mustafa Efendi tâyin edilmiş ve «Zorba» denilen arkadaşlarının hiç birini teslim etmek istemiyen Sipâhîlerin derhal tenkili emredildiği için şehir kapıları kapanmış ve Yeniçeri, Acemi-oğlanı, Cebeci, Topcu ve Tersâne askerleri Yeniçeri-ağası Ferhad Ağa'nın kumandasında hep birden hareket edip Sipâhîlerin merkezi olan «Kurşunlu-Han»ı basarak çoğunu öldürmüşler ve bütün eşyâlarıyla mallarını yağma etmişlerdir; Yeniçerilerle Sipâhîler arasındaki husumet ve adâvet işte bu vak'a ile başlamış sayılır: Bu tarihten itibaren bunlar İstanbul hâricinde birbirlerini nerede görürlerse öldürmeye başlamışlardır! «Zorba» denilen arkadaşlarını teslim etmedikleri takdirde imhâ edilecekleri tebliğ edildiği zaman, zavallı Sipâhîler :

— Padişâh cümle sipâhden geçmek ne ihtimâldür!

diye Üçüncü Mehmed'den bu çirkin hareketi hiç beklemediklerinden bahsetmişlerse de, umdukları gibi çıkmıyan pâdişâh Devşirmeleri Türklerin üstüne saldırmakta tereddüt etmemiştir.

Sipâhî isyânının elebaşlarından Poyraz-Osman'la Öküz-Mehmet ertesi gün bulunup derhal boyunları vurulmuş, Kazzaz-Ali ile Burnaz-Mehmet bir kaç gün sonra yakalanıp aynı âkıbete uğratılmış, yukarda bu sene vukuâtının «6 Kânunusânî» fıkrasında gördüğümüz «Ayak-divânı»nda Üçüncü Mehmed'e çok sert ve acı sözler söylemiş olmakla meşhur Hüseyin-Halife 10/11 Ramazan=21/22 Şubat Cuma/Cumartesi gecesi yakalanıp «huzûr-ı Hümâyûn»a götürülerek «bilâ-ifâde adem diyârına» yollanmış ve nihayet Nâmık Kemal'in meşhur kahramanı Kâtib-Cezmi de vak'a günü kendisini bir tabuta koydurup Üsküdar'a naklettirdikten sora uşaklarıyla beraber atlanıp kaçmıya başlamışsa da bir dağ başında parasına göz koyan nankör uşakları tarafından kahbecesine öldürülmüştür.

Bu vak'a üzerine Zorba isyânını bastırması olmasına mağrur olan Yemişçi-Ha-

san Paşa birdenbire diktatör kesilerek sebebsiz bir tedhiş siyaseti tatbikine başlayıp bir çok kan dökmüş ve nihayet belâsını bulmuştur: Aşağıda 1603 = 1012 vukuâtının «4 ve 9 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Yemişci'nin diktatörlüğü gibi, onun istinâd ettiği Yenigeri ocağı da bilhassa bu tarihten itibaren asıl zorbalara gürûhu şeklini almıştır: Hakikî zorbalara «Sipâhiler» değil, «Yeniçeriler»dir).

8 Mart = 25 Ramazan, Cumartesi : Çağal-oğlu'nun Celâlîlere karşı Anadolu serdârlığı.

(Anadolu vaziyetinden dolayı Üçüncü Mehmed'in yeyip içmekten bile kesildiği rivayet edilir: Aşağıda bu sene vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına bakınız. Şimdiye kadar gönderilen Osmanlı ordularının mütemâdiyen mağlûb olmasından dolayı İstanbul hükûmeti artık bu işin harben değil, siyaseten hallinden başka çâre kalmadığına kaani olmuş ve işte bundan dolayı ilkönce «11 Ramazan = 22 Şubat Cumartesi» günü Cerrah-Mehmet Paşa ve ondan 14 gün sonra da eski Vezir-i-a'zam Çağal-oğlu Sinan Paşa serdâr olup ısyân reisi Deli-Hasan'la müzâkereye me'mur edilmiştir).

12 Nisan = 1 Zülka'de, Cumartesi : Bosna beylerbeyliğine tâyin edilen Celâlî reisi Deli-Hasan Paşa'nın on bin askeriyle Gelibolu'ya geçişi.

(Yukarda 1602 = 1010 vukuâtının «20 Nisan» fıkrasında Afyon-Karahisar kışlağına çekilmiş olduğunu gördüğümüz Deli-Hasan'ın kethudâsı olan Şahverdi'yi gönderip «cerâyim-i güzestesinden isti'fâ» etmiş olduğundan ve Yenigeri-ocağı Turnacı-başısı Hüseyin Ağa'nın araya girdiğinden bahsedilirse de doğru değildir: Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Vezir-i-a'zam Yemişci-Hasan Paşa müzâkereye girişmiştir ve hattâ Peçevî'nin tâbiriyle:

«Akıbet Yemişci Âstânededen hezâr va'de ve istimâlet ile kendüye Bosna beğlerbeğliğinin ve altı nefer rüesâsına sancak»

verip Celâlîlerin Rumeli tarafında Avusturyalılara karşı harbetmelerini te'min etmiştir. — Kırım hânı Gazi-Giray'la bozuşup Anadolu'da Celâlîlere iltihak etmiş olan kardeşleri Selâmet, Mehmet ve Şâhin-Giraylar da bu vaziyet üzerine pâdişaha dehâlet edip affedilmişlerdir. — Deli-Hasan'ın Bosna valiliğini kabul etmesi ümerâsı arasında bir takım ihtilâflara sebep olmuş ve hattâ bunlardan «Tâvil-Bölük-başı» denilen Uzun-Halil ısyan hareketinde devâm ettiği gibi, Malatyalı Karakaş-Ahmed de Gelibolu'dan geri dönüp Deli-Hasan'ın yerine geçtiği için, Anadolu beylerbeyi Dârendeli-Nuh Paşa vezâret pâyesiyile bunlara karşı serdâr olmuştur. — «Amasya tarihi»ne göre Deli-Hasan'a vezâretle Bosna valiliği tevcih edildiği zaman ümerâsından Karakaş-Ahmed'e Revan = Erivan, Tekeli-Mehmet Ağa'ya Tebriz, Kalender-oğlu Mehmet Ağa'ya Gence ve Deli-Zülfikar'a da Maraş valilikleri tevcih edilmiştir; fakat bu rivayet şüphelidir ve bilhassa Karakaş'ın bu sırada ısyan hareketine devâm ettiği ve ancak bir müddet sonra beylerbeyi olduğu muhakkaktır. — Deli-Hasan Paşa Gelibolu'dan geçip gazâyâ iştirâk etmek üzere Macaristan serdârı Lala-Mehmet Paşa'nın maiyyetine iltihak etmiştir).

11 Mayıs = 30 Zülka'de, Pazar : Vezir-i-a'zam Yemişci-Hasan Paşa'nın ihâneti ve Macaristan'da kışhyan Kırım hânı Gazi-Giray'ın sefer mevsimi gelince harekâta iştirâk etmiyerek Yemişci'nin teşvikiyle memleketine dönmesi.

(Macaristan serdârı Lala-Mehmet Paşa, akrabasından olan ve yanında bulunan müverrih Peçevî-Ibrahim Efendi'yi Kırım hânına gönderip sefere dâvet etmişse de, hân biraz savsakladıktan sonra memleketine dönmüştür; Peçevî buna sebep olarak Peşte ve Budin fâcialarıyla lekeli bulunan Yemişci'nin Lala'yı istirkab edip muvaffakiyetine mâni olmak için Gazi-Giray'a şöyle bir haber gönderdiğinden ve işte bu haberden dolayı Gazi-Giray'ın sefere iştirâk etmediğinden bahsetmektedir :

— Dünyâyı feth mi itse gerek Hallu sallu varup geldüğüne râzıyuz; ol yüz akluğu iderse benüm hilâfumda olanları görmez misün? Bu niçün itmedi deyü başum aldururlar. Emmâ ol her nice varup gelürse ben anı himâyet iderüm, üşenmesün!

Osmanlı imparatorluğunu Devşirmelerin işte bu ihânetleri batırmıştır. — Aşağıda 1603 = 1012 vukuâtının «14 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

7 Haziran = 27 Zülhicce, Cumartesi : Üçüncü Mehmed'in büyük oğlu şehzâde Mahmud'un idâmı.

(Bu büyük şehzâde Sultan Mahmud «bir şeci' ve gayyûr kimse» ve «sâhib-âr-u gayret müteharrik şehzâde» gibi vasıflarla anılır ve kesin ümidi bunda olduğundan bahsedilir : Anadolu ihtilâlcilerine karşı Osmanlı ordularının üstüste mağlûbiyyet haberlerini aldıkça babasının «ekl-ü-şûrbden» kaldığını gören bu zeki ve ateşli gencin Anadolu serdârlığına tâlib olduğundan ve âsileri hem kuvvet, hem şefkatla yola getireceğinden bahsedip durması babasını fena halde kuşkulandırmıştır! Hattâ sonradan pâdişah olan küçük kardeşi şehzâde Ahmed'in :

— Her zaman böyle söyledükçe me'iderdüm; zirâ Saâdetlü Pâdişâhun bî-huzûr olduğunu görürdüm; müfid olmazdı!

dediğinden bile bahsedilir; fakat idâmının sebebi bundan ibâret değildir : Kendisine saltanat müjdesi verip babasına «fenâ irâs ider tılısmât», yapan bir şeyhle muhâberesi yakalanmış, bu evrâkı Kızlar-ağası pâdişaha götürmüş ve işte bunun üzerine zavallı Sultan Mahmud bir kaç gün hapsedildikten sonra nihayet bu gün 16 ve İskender-beg-Münşi'nin rivayetine nazaran 21 yaşlarında boğularak idâm edilmiştir. Kendisinden sonra anası ve muhâbere ettiği şeyhle muhâbere vâsitaları da denize atılarak izâle edilmişlerdir : İskender-Beg-Münşi'ye göre şehzâdenin iftirâyâ uğraması sarayda anasına karşı duyulan husûmet yüzündendir. — Sultan Mahmud'un cenâzesi Şehzâde câmiinde «Mihrâb önüne» defnedilmiştir. — Tahta çıktığı zaman 19 kardeşini birden idâm ettiren Üçüncü Mehmed'in ölümünden tam 6 ay, 13 gün evvel evlâd kaatili vaziyetine de düşmüş olması Osmanlı menbâlarında kendisi için «mütayemmin» olmamış gösterilir; yalnız kaatil babanın bu tarihten bir ay kadar sonra ölmüş gösterilmesi doğru değildir : Üçüncü Mehmed'in 19 kardeşini birden idâm ettirmesi için yukarıda 1595 = 1003 vukuâtının «28 Kânunusâni» fıkrasına ve kendi ölümü için de aşağıda 1603 = 1012 vukuâtının «20/21 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1603 = 1012

14 Temmuz = 4 Safer, Pazartesi : Peşte bozgunu ve neticeleri.

(Sefer mevsimi gelince kışlağından yola çıkan Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa Budin'in cenubundaki Erçin = Ercsi civârında bulunan ve «Hamze-Bey sarayı» denilen palankaya gelince, Peşte önlerinde elli bin kişilik bir düşman ordusunun Tuna üzerindeki «Kızlar-adası = Csepel»e köprü kurup asker ve top yerleştirerek Türk gemilerinin Budin'e erzak ihrac etmelerine mâni olduğunu görmüş, Türk ordusu gelir gelmez düşman top ateşi açmış ve vaziyet müzâkere edilip aynı adaya bu sâhilden de köprü kurulmasına ve bunun için de karşı yakada bir nokta tutulup tahkim edilerek köprü inşaatının her iki sâhilden himâye edilmesine karar verilmiştir. İşte bunun üzerine bu gece sabaha kadar 4 - 5 bin suvâri ile 12 binden fazla piyâde geçirildiği rivayet edilir. Bu vaziyette suvâri geçirilmesi doğru olmadığı halde sırf Yeniçerilerin zorbalıkları yüzünden geçirilmiştir; muntazam ordu nizamına alışkın olmayan Anadolu Celâlîlerinin geçirilmesi de ikinci bir hatâdır. Bunların karşıya geçince meteris veyahut istabur bile kurmayıp takım takım açıkta dolaştıkları rivayet edilir : İşte bundan istifade eden düşman ordusu öğleye doğru şiddetli bir taarruza girişmiş, ikindiye kadar, çok çetin bir harb olmuş, düşman topcusu karşı sâhilden köprü kurulmasına imkân vermediği için bütün asker kırılmış ve ancak bir iki yüz kişi yüzerek veyahut gemilere can atarak kurtulabilmiştir. Bu teşebbüse muhâlif olduğu halde kumandanlığına me'mur edilen eski Bosna beylerbeyi Derviş Paşa da yanında kalan on kişiyle kahramanca döğüşerek şehid olmuştur. O gün 6 bin «Celâlî» ile 5 bin Yeniçeri telef olduğundan bahsedilir. Orduda bulunup vak'aya bizzat şahid olan Peçevi'nin kaydine göre, «Efendimüz Mehmet Paşa», dediği Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'ya bu sırada öyle derin ve ağır bir uyku bastırmıştır ki başını «sinesinden» kaldıramamış ve gözünü açabildikçe ne dediğin farkında bile olmamıştır : Her halde «gaflet-uykusu» denilen şey işte böyle bir şey olsa gerektir! — Düşman ordusu bu muvaffakiyetinden istifade ederek bilmukabele karşı sâhile asker çıkarıp meterisler kurarak dört gün tutunabilmişse de, nihayet Celâlî-Hasan Paşa dördüncü gün us-talıkli bir hareketle bunları iki taraftan kuşatıp sekiz bin kişi kırmış ve bir gemiye atlayıp kaçanlar da gemi devrildiği için kâmilten boğulmuştur. — Ordunun Budin'e doğru ilerlemesi işte bu muvaffakiyet üzerinedir. Fakat o sırada düşmanın ikinci bir ihraç hareketiyle karşılaşılmış ve o da bozulup kâcırıldıktan sonra Budin kalesine varılabilmıştır. — Her halde Peşte yakasındaki bozgun felâketinde Kırım hânını Lala-Mehmet Paşa'ya yardım etmekten men'etmiş olan hân Vezir-i-a'zam Yemişci-Hasan Paşa başlıca mes'ûl vaziyetindedir : Yukarda 1603 = 1011 vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına bakınız. Hammer Peşte bozgununu «27 Eylül = 20 Rebî'ül-âhir Cumartesi» gününe mü-sâdîf gösterirse de doğru olmaması lâzımgelir).

22 Temmuz = 12 Safer, Salı : Eski-Budin muharebesi.

(Türk ordusu Budin kalesine erzak ve mühimmat verirken mâni olmak istiyen düşman ordusu Peşte yakasından karşı sâhile üçüncü bir kuvvet daha ihrac etmiştir : ilk iki ihraç hareketi için yukarıki fıkraya bakınız. Bu üçüncü düşman kuvveti Budin'in şimal tarafında Almanların «Alt-Ofen» ve Macarların «O-Buda» dedikleri Eski Budin'e çıkarılmış, Türk ordusu derhal oraya hareketle bu Avusturya kuvvetini mağlûb edip kaçırmış ve ondan sonra Budin'in takviyesi ik-mâl edildiği gibi İstoni-i-Belgrad kalesinin eksikleri de tamamlanmıştır).

21 Eylül = 14 Rebî'ül-âhîr, Pazar : Ordunun Budin'den Belgrad'a hareketi.

(Mevsim sonu yaklaştığı için Belgrad kışlağına çekilme kararı verilmiş ve yukarıda bu sene vukuâtının «14 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Peşte bozgunundan itibaren tam 2 ay, 8 gün Budin önlerinde kalan ordu bu gün oradan hareket etmiştir. — Budin muhâfazasına Rumeli beylerbeyi Murad Paşa ve Eszek = Osek muhâfazasına da Bosna beylerbeyi Celâli-Hasan Paşa me'mur edilmiştir. — Serdâr-ı-Ekrem'in Belgrad'a muvasalat tarihi 6 Teşrinievvel = 29 Rebî'ül-âhîr Pazartesi gününe müsâdiftir).

26 Eylül = 19 Rebî'ül-âhîr, Perşembe : Tebriz şehrinin sukutu.

(Üçüncü Mehmed'in Osmanlı tahtında âdetâ bir gölge gibi duran âtil ve silik şahsiyyetine mukabil, İran tahtında Safavî Türklerinin en büyük ve en parlak hükümdarı sayılan «Birinci Abbas» gibi muhteşem bir kahraman vardır : Türkmen oymakları arasındaki ihtilâflar yüzünden anarşi içinde kalan İran'ın dahilî vaziyetini islâh ettikten sonra şarkta Özbek ve garpta Osmanlı türkleriyle uğraşan bu büyük adam hem şarka, hem garba karşı kuvvetli bir istirdad siyaseti tâkibine koyulmuştur : 1588 = 996 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız. Onun için şarkın Herat, Meşhed ve Merv gibi mühim merkezleriyle Basra-körfezindeki Bahreyn adalarını aldıktan sonra gözlerini garba çevirmiş ve bilhassa 1599 = 1007 tarihinden itibaren Osmanlı-Türklerine karşı Avrupa'da ittifaklar teminine çalışmıştır. Şâhın bu siyasî faaliyeti Osmanlılar aleyhinde bir ittifak teklifine gelen «Sir Antony Sherley» ismindeki İngiliz elçisine «Hüseyn Ali Beg Bayatlı» isminde bir Safavî elçisi katip Avrupa'ya göndererek Papalık makamı, Almanya imparatorluğu, Venedik cumhuriyeti ve İngiltere, İskoçya, İspanya, Fransa ve Lehistan kralıkları nezdinde büyük ve geniş bir Şark-Garp ittifakı teşebbüsüne girişmekle başlamış, ondan sonra Papalıkla İspanya krallığını temsil eden «Nicolao di Melo» ve «Alfonso Cordero», isimlerinde iki papasdan başka Almanya imparatoru İkinci Rodolphe nâmına «Etienne Kakach de Zalonkemeny» isminde bir elçi gelmiş, bu son elçinin yolda ölmesi üzerine vazifesini kâtipliğinde bulunan «Tectander von der Jabel», ifâ etmiş, Birinci Abbâs da bilmukabele Prag'a Şâhkuli Beg isminde bir elçi gönderip bu teklifi kabul ettiğini bildirmiş ve aynı zamanda İspanya ve Portekiz kralı Üçüncü Philippe nâmına «Antonio de Gouvea» riyâsetinde gelen iki papasdan mürekkep bir hey'et de aynı ittifak teklifini te'yid ettiği için, Portekizlilerin Basra-körfezinde bîtarafıklarına mukabil Safavî devleti de Osmanlı imparatorluğuna karşı harb ilânını taahhüd etmiştir.

«Harb vesîlesi = Casus belli» olarak Selmas civârında veyahut doğrudan doğruya Selmas kalesinde bulunan «Şâhkuli evlâdından Gazi Beg» isminde bir Kürt beyinin Osmanlı tâbiyyetinden çıkıp Safavîlere dehâletinden bahsedilir : Osmanlı menbâlarına göre bunun sebebi, zabtu-rabtı kalmamış olan Tebriz Yenicîçilerinin «emvâl-i reâyâ gaareti»nden sonra «emvâl-i ümerâ ve hükkâm»ı da yağmaya kalkışıp Gazi Beg'e musallat olmaları ve işte bu yüzden onu öyle bir harekete mecbur etmeleridir. Şâhın bu büyük fırsattan istifade edip Gazi Beg'e «tac u tiğ ü kemer» gönderdiğinden bahsedilir. Bu sırada Gazi Beg «Karm-yarik» ismindeki kalesine çekilmiştir. Zâten Anadolu'da Celâli isyanının hâsıl ettiği anarşiden dolayı Kürt beylerinin bir müddettenberi Osmanlılardan yüz çevirip Safavîlere temâyül etmekte olduklarından da bahsedilir : Hattâ şâhın Celâlilikle ithâm ettiği Azerbaycan valisinden Tebriz'in istirdadını pâdişaha karşı bir husûmet hareketi saymadığından bahsetmiş olduğu hakkında bile bir rivayet vardır! Bu sırada Tebriz beylerbeyliğinde bulunan ve Üçüncü

Mehmed'in lalaliğından yetiştiği için halk arasında «Lala Paşa» diye anılan Zencir-kıran Ali Paşa Gazi Beg'i tenkil için Erivan beylerbeyi Şerif Mehmet Paşa'dan yardım isteyip kendi askerinden başka Nahcivan ve Erivan kuvvetlerini de alarak «Karni-yarık», kalesini muhâsara etmiş, Gazi Beg bir hafta kadar mukavemet ettikten sonra ümidini kesince sürun üstünden atlayıp Şâh Abbâs'ın yanına kaçmış, bir iki gün sonra âilesi kaleyi teslim mecbur olmuş ve Ali Paşa da bir müddet kale işleriyle meşgul olduktan sonra Tebriz'e dönmek üzere yola çıkmıştır : Aşağıki fıkraya bakınız.

Birinci Abbâs'ın Kazvin'den sonra pâyitaht ittihâz etmiş olduğu İsfahan'dan Tebriz seferine çıkışı işte bu sıradadır : 7 Rebî'ül-âhîr = 14 Eylül Pazar günü hedefini gizli tutarak altı yüz kişilik bir maiyyetle yola çıkan Safavî pâdişahı kuvvetlerini Kazvin'de toplamış ve yolda gelirken derhal hareketini emrettiği Erdebil valisi Zülfikar-Hân da işte orada askeriyle beraber maiyyetine iltihak etmiştir. — Kazvin'den büyük bir sür'atle Tebriz'e yürüyen Safavî ordusu Yeniceri zulmünden osanmış olan Tebrizliler tarafından büyük bir heyecanla karşılanmış, şehrin işgalinde ahali de askere yardım etmiş, Osmanlı askeri derhal kaleye kapanmış, ele geçenleri hemen kılıçtan geçirilmiş ve hattâ Osmanlılara kız verip torun sâhibi olmuş Kızılbaş kaynakları bile sünî dâmâtlarını kendi elleriyle öldürmüşlerdir!

Üçüncü Murad devrinde 1585 = 993 senesi 22/23 Eylül = 27/28 Ramazan Pazar/Pazartesi gecesi Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya teslim olup ertesi gün Âzerbaycan vilâyetiyle beraber Osmanlı imparatorluğuna ilhak edilmiş olan Tebriz şehri o tarihten bu 1603 = 1012 senesi 26 Eylül = 19 Rebî'ül-âhîr Perşembe gününe kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 18 sene, 3 gün Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. — Şehrin işgali İskender-Beg-Münşî'nin «Târih-i Âlem-ârây-ı Abbâsî» sinde şâhın hareketinden itibaren 12 nci güne müsâdîf gösterilir; bâzı Osmanlı menbâlarında 20 Rebî'ül-âhîr = 27 Eylül Cuma ve Lucien-Louis Bellan'ın «Shah Abbas I» ismindeki eserinde de 25 Eylül = 18 Rebî'ül-âhîr Çarşamba tarihlerine tesadûf edilmektedir : Bellan Hicrî tarihlerin Milâdîye tahvilinde umumiyetle yanlış olduğu için «18 Rebî'ül-âhîr»ı «14 Ağustos» gibi göstermiştir. — Tebriz şehri harb ilân edilmeksizin ânî bir baskınla işgal edilmiş ve hattâ kaleye kapanan Osmanlı askeri bu vak'ayı ilkönce bir ısyân hareketinden ibaret zannetmiştir : İşte bundan dolayı Üçüncü Murad devrinde 1590 = 998 senesi 21 Mart = 14 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü İstanbul'da akdedilmiş olan son Osmanlı-Safavî sulhü o günden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 13 sene, 6 ay, 6 gün sürmüştür; bu sulhün rehinesi olarak 5 sene, 10 ay, 24 gün İstanbul'da kaldıktan sonra genç yaşında ölmüş olan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ için 1595 = 1004 senesi «21 Kânunuevvel», fıkrasına bakınız. Haydar-Mirzâ öldükten sonra Osmanlı hükûmeti onun yerine rehine olarak Birinci Abbâs'ın büyük oğlu ve veliahdi Safî-Mirzâ'yı istemek için Kazvin'e Çavuş-başı Mehmet Ağa isminde bir elçi göndermişse de bu teşebbüsten hiç bir netice alınamamıştır. — Bu vaziyet üzerine Tebriz şehri Safavî hâkimiyetine geçmekle beraber kale Osmanlıların elinde kalmıştır).

29 Eylül = 22 Rebî'ül-âhîr, Pazartesi : Sofyan bozgunu.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz «Karni-yarık» seferinden dönmekte olan Tebriz beylerbeyi Lala-Ali Paşa Erivan ve Nahcivan askerlerini yerlerine gönderdikten sonra Tebriz'in şimaligarbisindeki Sofyan/Süfiyân konağına gelirken şâhın da oraya doğru gelmekte olduğunu haber almışsa da askerinin mâneviyyâtını bozmamak için gizli tutmuş ve iki taraf karşılaşıncâ Safavîlerin çarhacılığına me'mur olan Erdebil valisi Zülfikar-Han büyük bir şiddetle birdenbire taarruz ettiği için Ali Paşa toplarını kullanmaya vakit bulamamış, göğüs göğüse çok kanlı bir harb

olmuş ve piyâde muharebesi esnâsında Şâh Abbâs suvâri kıt'alarını da en mühim anda ileri sürünce düşmanın sayı üstünlüğü karşısında Osmanlı kuvveti mağlûb olmuştur.

Safavi ordusunun mevcudu Osmanlı menbâlarında 15 bin ve bâzı Garp ve İran menbâlarında da 6 bin gösterilir; buna mukabil Ali Paşa kuvvetleri de Osmanlı menbâlarında 1500 - 2500 ve ecnebi menbâlarında da 5 bin gösterilmektedir. Her halde Safavilerin sayıca çok üstün oldukları muhakkaktır. İşte bundan dolayı Osmanlı askerinin ekserisi şehid olmuş, kaçabilenler tâkib edilip kırılmış, eski Nahcivan beylerbeyi Mahmud ve Ahıska beylerbeyi Halil Paşalar şehid düştükleri gibi büyük bir kahramanlıkla harbeden Lala-Ali Paşa da esir olup şahın huzûruna götürülmüş ve rivayete nazaran hayatı kahramanlığına bağışlanmıştır. — Düşmanın sayı üstünlüğüne rağmen Osmanlı askerinin büyük bir şecâatle harbettığı sırada «Demirci-oğlu» isminde bir zâbitin neticeden ümidi kesip yüz kadar askerle kaçması bu felâkette başlıca sebep gösterilir).

4 Teşrinievvel = 27 Rebi'ül-âhir, Cumartesi: Vezir-i-a'zam Yemişçi-Hasan Paşa'nın azli.

(Yukarıda 1603 = 1011 vukuâtının «8 Şubat» fıkrasında gördüğümüz Sipâhi ısyânının tenkilinden itibaren artık kabına sığmıyacak kadar böbürlenmiye başlayan ve hattâ pâdişaha bile :

— Kulun maksûdu Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'yi serir-i Hilâfete iclâs idi: Böyle bir fitne-i azîm def'ine ben sebep odum!

gibi palavralarla kafa tutan Yemişçi-Hasan Paşa artık dünyada «kendinden gayri bir kişinin vücûduna râzı olmayup bu merteye hubs-i tab'ı» kabardığı için vüzerâdan ve devlet erkânından bâzılarını hiç bir sebep olmadığı halde idâm ettirmiş ve nihayet kendi dostlarından başka pâdişahın adamlarını bile tahkir ve istihfâfa başlamıştır! «Ulemâdan ve vüzerâdan ve bilcümle sigar-u-kibâr-dan bir ferdün şerrinden emîn olmadığı»,ndan bahsedilir. Nihayet bunlar kendisine karşı ittifak edip bu hâli pâdişaha duyurduktan başka, Yemişçi'nin Vâlîde-Sultanı da saraydan uzaklaştırıp Üçüncü Mehmed'i büsbütün hükmü altına almak istediğinden ve hattâ sadâret mührü istirdâd edilmek istenirse vermiyeceğinden bile bahsetmişlerdir. Devletin baş belâsı hâline gelen Yemişçi'nin azli işte bu mârûzatın doğruluğuna hem pâdişahın, hem Vâlîde-Sultanın kanâat getirmiş olmasındandır.

Sadr-ı-a'zamın azlini haber alan yeniçeriler ayaklanıp devlet erkânını tehdid etmişlerse de, âsilerin istemedikleri Yeniçeri-ağası Kasım Ağa'ya vezâret verilip yerine tâyin edilen Kapucular-kâhyası «Türk» yahut «Koca» Ahmed Ağa Yeniçeri zâbitlerini elde ettikten sonra âsileri nasihatle kolayca yola getirip yatıştırmıştır. Yemişçi-Hasan Paşa'nın sadâreti 1601 = 1010 senesi 22 Temmuz = 21 Muharrem Pazar gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 2 sene, 2 ay, 13 gün sürmüştür.

Osmanlı tarihinin en kara lekelerinden olan bu Arnavut devşirmesinin sebep olduğu Budin ve Peşte fâciaları için 1602 = 1011 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına, şahsî menfaati uğrunda cephedeki Türk ordusunu düşman karşısında yarıdım bırakmak suretiyle işlediği şenî ihânet için 1603 = 1011 vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına ve nihayet müstahak olduğu cezâyı çarpılıp idâm edilmesi için de aşağıki fıkraya bakınız. — Yemişçi'nin azli için 28 Rebi'ül-âhir = 5 Teşrinievvel Pazar ve 29 Rebi'ül-âhir = 6 Teşrinievvel Pazartesi tarihlerinden de bahsedilir: Burada esas ittihâz ettiğimiz tarih, Kâtib-Çelebi ile Nâimâ'nın gün ismini «Sebt = Cumartesi», göstermelerine istinâd etmektedir).

16 Teşrinievvel = 10 Cumâda-l-ülâ, Perşembe : Yemişçi-Hasan Paşa'nın idâmı.

(Bu cezânın en mühim sebepleri, Yeniçeri ocağına dayanan Yemişçi'nin Vâlide-Sultana karşı aldığı tehditkâr vaziyette ve sadâretten azli üzerine Yeniçerilerin ayaklanmış olmasında gösterilebilir : Yukarıki fıkraya da bakınız. Bu suretle Yemişçi'nin mevcûdiyyeti artık bir tehlike hâline gelmiş demektir. İşte bundan dolayı bu gün «on nefer tavâşi ile Bostancı-başı» At-meydanındaki Ayşe-Sultan sarayına gönderilip Yemişçi Paşa «Sultan odası musandırası»ndan aldırılarak Sütlüce'deki «Hadika-i Hâssa»da veyahüt «Handan-Ağa bağçesi»nde ve Üçüncü Mehmed'in huzûrunda «işin bitürmüşler»dir. Bâzı menbâlarda Yemişçi'nin karısı olan Ayşe-Sultan'ın sarayı Sütlüce'de gösterilirse de doğru değildir.

Hasan Paşa yukarıki fıkra da gördüğümüz azil tarihinden itibaren ancak 12 gün sağ bırakılmıştır : Bununla beraber idâmını azil gecesine müsâdif gösteren bir rivayetle 3 Cumâda-l-ülâ = 9 Teşrinievvel Perşembe ve 12 Cumâda-l-ülâ = 18 Teşrinievvel Cumartesi rivayetleri de vardır; fakat o rivayetlerde gün ismi tasrih edilmiş olmadığı halde, bizim burada en kuvvetli rivayet olarak esas ittihâz ettiğimiz «10 Cumâda-l-ülâ» tarihini kaydeden menbâlarda «Yevm-ül-Hamîs», kaydı vardır. — Yemişçi'nin cesedi Üsküdar'da Karaca-Ahmed mezarlığına defnedilmiştir).

16 Teşrinievvel = 10 Cumâda-l-ülâ, Perşembe : Mısır Beylerbeyi Malkoç-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Kan dökme merâkından dolayı «Yavuz» lâkabiyle de anılan bu Malkoç-Ali Paşa Bosna'nın meşhur «Malkovitz/Malovich» âilesinden bir Boşnak devşirmesidir. Enderun'dan yetişip Silihdar-Silâhdar olduktan sonra 1601 = 1010 senesi Temmuz = Muharrem ayında Mısır valiliğine gönderilmiş ve bu sefer Yemişçi-Hasan Paşa'nın azli üzerine pâdişah «Divân-ı-Hümâyun'da sadr-ı Sadârete lâyük kimesne bulamayup», Mısır'dan Malkoç'u getirtmiye karar vermiş ve Yemişçi'nin idâm edildiği gün «Mühr-i vezâret mukarribân-ı Hazret'den Kallu-Dilsiz yediyle» kendisine gönderilmişse de, biraz sonra Üçüncü Mehmet öldüğü için Ali Paşa Birinci Ahmed devrinde İstanbul'a gelebilmiştir : Aşağıda bu sene vukuâtının «28 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.

«Tekebbür ve tecebbür»iyle meşhur Yavuz-Ali Paşa Münecim-başı tarihinde korkunç bir tedhiş timsâli şeklinde tasvir edilir: «Cebbâr-u-mütekebbir bir âdem olup erbâb-ı Divân'dan bir ferd, hattâ Defterdâr [= Mâliye nâzırı] bile yanında oturmağa kaadir olmazdı!».

Ali Paşa'nın tüyler ürpertici bir idare prensipi vardır; Osman-zâde bu tuhaf prensipi Paşa'nın «zabt-u-rabt-ı ahvâl-i âlem» için bol bol kan dökmekten başka çâre olmadığı şeklindeki «kanâat»iyle izah ettikten sonra, devleti işte bu prensipe göre idare etmek üzere :

«Mücerred darb-ı rikaab için Mısır'dan altı nefer cellâd istishâb itmiş idi» diye Kahire'den İstanbul'a kelle uçurtmakta mütehassıs cellâtlar getirdiğini anlatır! Osmanlı inhitat fâciasının en mühim aktörleri, Devşirmeler galerisinin işte bu kanlı tipleridir.

Yemişçi'nin azliyle Malkoç'un tâyini arasında 12 gün Sadâret makamı münhal kalmıştır. — Ali Paşa Mısır'dan İstanbul'a gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına ilkönce eski Vezir-i-a'zamlardan Cerrah-Mehmet Paşa tâyin edilmişse de ihtiyarlığıyla hastalığından dolayı iş göremediği için 13 Teşrinisânî = 8 Cumâda-l-âhire Perşembe günü tekaüde sevkedilip yerine son zamanlarda Yeniçeriağalığından vezir olan Kasım Paşa tâyin edilmiştir.

Malkoç-Ali Paşa'nın Birinci Ahmed devrinde İstanbul'a gelip işe başlaması için aşağıda bu sene vukuâtının «29 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

21 Teşrinievvel = 15 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Tebriz kalesinin Safavilere teslim olması.

(Yukarda bu sene vukuâtının «26 Eylül» fıkrasında Tebriz şehrinin sukutuna mukabil kalenin müdâfaa vaziyetine geçmiş olduğunu görmüştük : O vak'adan üç gün sonraki Sofyan/Sûfiyân bozgununda Tebriz beylerbeyi Lala-Ali Paşa'nın esir düşmesi ve maiyyetindeki asker in de imhâ edilmiş olması kale müdâfilerinin hem başsız kalmasına, hem mevcudlarının büyük bir nisbette azalmasına sebep olmuştur. Birinci Abbâs Sofyan'dan Tebriz'e dönüp kaleyi muhâsara ettiği zaman müdâfiler işte bu ümitsiz vaziyette mukavemete geçip şâhın Lala-Ali Paşa vâsıtasıyla yaptığı teslim teklifini reddetmişlerdir : Bununla beraber, fazla mukavemet imkân olmadığı için bir kaç gün sonra teslim karar verip «vire ile», yani canlarına, mallarına ve âilelerine dokunulmamak şartıyla düşmanın teklifini kabul etmişlerdir. — Buradaki tarih Osmanlı menbâlarına göre : «Âlem-ârâ»da gün tarihi yoktur. — Gene Osmanlı menbâlarına göre Şâh Abbâs «vire» şartlarına riâyat etmeyip Osmanlıların erkeklerini esir ve şehid etmiş, mallarını yağma ettirmiş ve kadınlarını da «gürûh-i fevâhişe ilhak idüp» fuhşa mecbur etmiştir! — Bu gün teslim olan Tebriz kalesi Osmanlı eseridir ve Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın son seferinde yapılmıştır : Yukarda 1585 = 993 vukuâtının «29 Eylül» fıkrasına bakınız.

Şâhın bu büyük muvaffakiyetleri o taraflardaki Kürt beylerinin Safavilere inkıyâdiyle neticelendiği için, Selmas, Hoy ve Merâğa gibi yerler hemen elden çıkmış ve Ordubâd, Culhâ = Culfa, Alınca ve Cüvanşir gibi kaleler Safavî beylerine kolayca teslim olmuştur : Tabii bu vaziyet Âzerbaycan'ın artık elden çıkması demektir. Birinci Abbâs Âzerbaycan valiliğini Sofyan muharebesinde yararlık göstermiş olan Erdebil valisi Zülfikar-Hân'a vermiş ve kendisi de Karabağ üzerinden gelebilecek bir Osmanlı hareketini önlemek için Aras boylarına doğru ilerlemeye başlamıştır).

26 Teşrinievvel = 20 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Nahcivan'ın tahliyesi.

(Erivan beylerbeyliğine tâbi olan Nahcivan kasabasının tahkimâtı çok zayıf, surları çok alçak ve hattâ bâzı noktalarda yerle beraber olduğu için, Erivan valisi Şerif Mehmet Paşa buradaki askeri vilâyet merkezine çekmiş, muhtelif rivayetlere nazaran burada ancak 40 veyahut 150 kişilik bir müfreze bırakılmışsa da şif halk Safavileri iltizam ettiği için mukavemet imkânı olmamış ve «Âlem-ârây-ı Abbâsî'ye göre Zülfikar-Hân gelince bu müfreze derhal teslim olup esir ittihâz edilmiştir. — Safavîlerin Nahcivan beyliğine Ustaclu-Çirâğ-Sultan tâyin edilmiştir).

15 Teşrinisâni = 10 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Erivan şehrinin sukutu ve kalesinin muhâsarası.

(Osmanlı menbâlarında muhâsaranın «11 Cumâda-l-âhire Sebt günü» başladığından bahsedilirse de, Cumartesi günü o ayın 11 ine değil, 10 una mûsâdiftir. — Erivan/Revân şehrinin bir fersah mesâfesinde bulunan kale üç istihkâmdan mürekkeptir; bunların en mühimmi «Zengi = Sanga», çayının üzerinde bu tarihten 20 sene evvel Şark serdârı Ferhad Paşa'nın yaptırmış olduğu «Kal'a-i atik = Eski-kale»dir : Yukarda 1583 = 991 vukuâtının «4 Eylül» ve «18 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. İkincisi cenubugarbide ve üç ok atımlık mesâfede bulunan «Gözcü-kulesi» ve üçüncüsü de cenup cihetinde bu sefer Nahcivan'ın tahliyesi üzerine alelâcele yapılan «Kal'a-i cedîd = Yeni-kale»dir. Bir dil'i Eski-

kale'ye dayanan Yeni-kale, «beşer yüz zirâ» uzunluğunda üç yeni sûr inşa edilmek suretiyle 15 gün içinde 2 - 3 yüz kişi kullanılarak yapılmıştır.

Maiyyetinde bir çok Kürt beyleri de bulunan Birinci Abbâs bu gün Erivan şehrini işgal edip «Mihnet-depesi/Tepesi»ni karargâh ittihâz etmiş ve derhal kaleyi kuşatmaya başlamışsa da şiddetli bir topçu ateşiyle karşılanmıştır. — Şerif Mehmet Paşa ertesi günden itibaren huruç hareketlerine başlamış ve şahın teslim teklifine karşı «Fass-ı kal'adan her taş başına bizden bir baş gitmeyince ve evbâş-ı melâhide kellelerinden kulleler peydâ kılmayınca» teslimin muhâl olduğu bildirilmiştir. — Erivan kalesinin kahramanca bir müdâfaadan sonra nihayet Birinci Abbâs'a teslim olması için aşağıda 1604 = 1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkрасına bakınız).

20/21 Kânunuevvel = 16/17 Receb, Cumartesi/Pazar gecesi : Üçüncü Mehmed'in ölümü.

(Osmanlı menbâlarında umumiyetle «18 Receb Ahad» gününden bahsedilirse de hakikî takvimde Pazar günü o ayın 17 sine müsâdiftir; fazla olarak Üçüncü Mehmet Pazar günü değil, Pazar gecesi ölmüştür; bu nokta Edirneli-Mehmed'in «Nuhbet-üt-tevârih»inde «Mâh-ı mezbûrun 17 nci gicesinde evvel-i vakt-i ahşamda» ve Solâkzâde tarihinde de «18 inci Ahad gicesi» kayitleriyle tasrih edilmekte olduğuna göre, ölümün Cumartesi/Pazar gecesine tesadûf ettiği muhakkaktır: Birinci Ahmed'in Pazar günü «ale-s-sabâh» cûlûs etmiş olduğunda ittifak edilmesi de bu nokayı hüsbütün te'yid etmektedir.

«Eğri fâtîhi» denilen Üçüncü Mehmet 1595 = 1003 senesi 27 Kânunusâni = 16 Cumâda-l-ülâ Cuma gününden bu 1603 = 1012 senesi 20/21 Kânunuevvel = 16/17 Receb Cumartesi/Pazar gecesine kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 8 sene, 10 ay, 25 gün saltanat sürmüştür. — En kuvvetli rivayete göre Kanunî'nin Szigetvar seferi ve babası Üçüncü Murad'ın Saruhan valiliği esnâsında 1566 = 973 senesi 26 Mayıs = 7 Zülka'de Pazar günü Mağnisa civârındaki Sart ovasında dünyaya gelmiş olan Üçüncü Mehmet gene Milâdî takvim hesabıyla 37 sene, 6 ay, 26 gün yaşayıp 38 yaşının içinde ölmüştür: Bâzı Osmanlı menbâlarında 9 sene, 2 ay saltanat sürdükten sonra 39 yaşında ölmüş gösterilmesi Hicrî ve kamerî takvim hesabına göredir.

Ölüm hastalığının 4 - 5 gün sürdüğü hakkında bir takım rivayetler mevcut olmakla beraber, hastalığın ne olduğu belli değildir: Solâkzâde «füc'eten» vefat etmiş olduğundan bahsettiğine göre bir kalb krizi akla gelebilir; Şark seferlerindeki muvaffakiyetsizliklerle bir müddet evvel idâm ettirmiş olduğu büyük oğlu Sultan Mahmud'un o fecî âkıbetinden duyduğu acıların da ölümünde müessir olduğu hakkında bir rivayet daha vardır.

Çok tuhaf bir rivayete nazaran «22 Cumâda-l-ülâ yevm-i İsneynde», yâni hakikî takvime göre «21 Cumâda-l-ülâ = 27 Teşrinievvel Pazartesi» günü Üçüncü Mehmet sarayına dönerken yolda bir «Meczûb-ı ilâhî», ortaya çıkmış ve :

— Elli altı günden sonra bir hâdise-i azîme zuhûr idiyor : Gaafil me-bâş, Pâdişâhum!

diye bağrımış, halk hayret etmiş ve o Pazartesi günü de sayılmak şartıyla hakikaten 56 ıncı gün Üçüncü Mehmet can vermiştir. — Babası Üçüncü Murad'la dedesi İkinci Selim gibi saltanat devrini sarayında geçirmeyip ecdâdının an'anesini ıhyâ ederek Eğri seferinde bizzât ordusunun başına geçmek meziyyetini göstermiş olan Üçüncü Mehmet, irâdesinin gevşekliğinden dolayı devlet mukad-

derâtını tamamiyle Devşirmelerin elinde bırakmış, Anadolu'daki Celâli fetreti işte bundan dolayı zuhur etmiş, babasının devrinden intikal eden Garp seferine kendi devrinde inzımâm eden Şark seferi netice itibariyle bu yüzden çıkmış ve bilhassa Venedik'in «Baffo» âilesine mensub olan anası Safiyye-Sultan'ın tahakkümü altında yaşayıp onun âdetâ bir gölgesi vaziyetinde kalmış olduğu için, Osmanlı inhitâtının dev adımlarıyla ilerlemesine sebep olmuştur. Bilhassa saltanatının başında 19 kardeşini birden boğdurması ve sonunda da çok kıymetli bir genç olduğundan bahsedilen büyük oğlu şehzâde Mahmud'un kanına girmek suretiyle hem kardeş, hem evlâd kaatili vaziyetine düşmesi, kuvvetli bir edebî kültür mahsûlü olan şiirlerindeki ve hassâsiyetle ve bilhassa Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin ulu adı anıldıkça her sefer ayağa kalkacak derecede gösterilen dindârlığıyla te'lif edilemeyecek fecî bir hissizliktir: Bunlar için yukarda 1595=1003 vukuâtının «28 Kânunusâni» ve 1603 = 1011 vukuâtının «7 Haziran» fıkralarına ve şiirde «Adli» mahlasını kullanan Üçüncü Mehmed'in edebî şahsiyeti için de 1595 = 1003 vukuâtının «27 Kânunusâni», fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ AHMED

(Ahmed-i Evvel)

— M. 1603 = H. 1012 — M. 1617 = H. 1026 —

1603 = 1012

21 Kânunuevvel = 17 Receb, Pazar : Birinci Ahmed'in cülûsu.

(Umumiyyetle «18 Receb Ahad» gününden bahsedilirse de, hakikî takvimde «Ahad = Pazar» günü o ayın 18 ine değil, 17 sine müsâdiftir. — Birinci Ahmed'in en kuvvetli rivayete nazaran Üçüncü Murad devrinde ve babası Üçüncü Mehmed'in Saruhan valiliği esnâsında 1590 = 998 senesi 18 Nisan = 12 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü Mağnisa'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, cülûsunda yaşının 13 sene, 8 ay, 4 gün tutması, yâni 14 yaşının içinde tahta çıkmış olması lâzımgelir : 1588 = 996 tarihinde doğmuş olduğu hakkındaki rivayet yanlıştır. Anasının adı «Handan-Sultan»dır.

Fetret devrinde saltanatlarını ilân edip Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline giremeyen Süleyman ve Mûsa Çelebiler sayılmamak şartıyla, Birinci Ahmed Osmanlı pâdişahlarının on dördüncüsü ve şehzâdeliklerinde valilikte bulunmamış olan pâdişahların da birincisidir. Valiliğe gönderilmemiş olması Anadolu'daki Celâli fetretiyle izah edilir.

Bu saltanat değişikliğinin en mühim hususiyyeti Fâtih devrinden itibaren kanunlaşan şehzâde idâmı an'anesinin kaldırılmasında gösterilebilir : Şimdiye kadar Osmanlı pâdişahları içinde yalnız Kanunî ile ikinci Selim'in cülûslarında şehzâde kanı akmamış, çünkü bunların öldürülecek kardeşleri kalmamıştır; fakat bilhassa son iki pâdişahın cülûsları millî vicdana çok ağır gelen cinayetlerle lekelenmiş, Üçüncü Murad'ın cülûsunda beş kardeşinin ve Üçüncü Mehmed'in cülûsunda da on dokuz kardeşinin birden idâmı halk arasında çok derin bir teessür ve hattâ nefret uyandırmıştır : Yukarda 1574 = 982 vukuâtının «22 Kânunuevvel» ve 1595 = 1003 vukuâtının da «28 Kânunusânî» fıkralarına bakınız. Bilhassa Üçüncü Mehmed'in bu tarihten 6 ay, 13 gün evvel halkın büyük ümitler bağadığı büyük oğlu şehzâde Mahmud'u bir şüphe üzerine idâm ettirip anasını da denize attırması bu umumî teessür ve nefreti büsbütün şiddetlendirerek tâzelemiştir : Yukarda 1603 = 1011 vukuâtının «7 Haziran» fıkrasına bakınız. — Üçüncü Mehmed'in Mehmet yahut Selim ve Cihangir isimlerindeki oğulları küçük yaşta ölmüş ve veliahdi Sultan Mahmud da idâm edilmiş olduğu için, bu sırada Birinci Ahmed'in hayatta yalnız Mustafa isminde tek bir kardeşi vardır : Bu Mustafa, kendisinden sonra iki defa tahta çıkarılmış olan Birinci Sultan Mustafa'dır; Sultan Ahmed'in cülûsunda Fâtih'in «Kanun-nâmesi»ne rağmen hayatı bağışlanmış olan şehzâde de işte budur. Bunun kurtulmuş olmasını akli müvâzenesinin bozukluğuyla veyahut daha 14 yaşında sünnet olmamış bulunan Birinci Ahmed'in henüz oğlu olmadığı için kardeşi öldürüldüğü takdirde Osmanlı hânedânının munkarız olmak tehlikesiyle izah eden bir takım tahminler vardır : Fakat her halde son cülûs fâcialarının millî vicdandaki derin te'sirlerini de hesap etmek lâzımdır. Birinci Ahmed'in sünnet düğünü için aşağıda 1604 = 1012 vukuâtının «23 Kânunusânî» fıkrasına bakınız.

Bundan evvel de muhtelif münâsebetlerle bahsettiğimiz gibi, eski Osmanlı şeh-zâdelerinin çok kuvvetli tahsil görerek yetiştikleri ve bilhassa edebî kültürlerinin de çok yüksek olduğu muhakkaktır; işte bundan dolayı bir çok pâdişahlar gibi Birinci Ahmed de kuvvetli bir şâirdir ve hattâ «Millet kütüphanesi»ndeki «Emîri koleksiyonu»nda yazma bir divânı vardır.

Şiirde mahlası «Bahtî» dir : Bu kelime «Ebced» hesabıyla cülûs tarihi olan 1012 senesini gösterir; bâzen doğrudan doğruya «Ahmed» ismini kullandığı da vardır. Sultan Ahmed'in şiirleri iki kısma ayrılabilir: Bir kısmı vatanî ve siyasi, bir kısmı da liriktir. Meselâ bir gazelinde Şark'la Garb'a, İran ve Avusturya cephele-rine sevkettiği ordulardan şöyle bahsetmektedir :

İlâhî cânibeyne salmuşum ben iki serdârı
Kerem kıl düşmanî kahreyle mansûr eyle anlârı
Biri şol Çar-Yârî sevmiyen zâlimleri kırsun
Biri vârup helâk itsün senün emrûnle küffârı

Şahsi tahassüslerini de çok zarif bir âhenkle ifâde eden şiirleri vardır :

Büy irse can neşâmına fasl-i bahârdan
Murgan sadâsı gelse yinê mergzârdan
Bulsâ nevâda gül gibi nev-besteler zuhûr
Kim tâze nakş-u-savt işidilsê hezârdan
Nevrûz irişse yâd idüp ol eski demleri
Ker kimse alsa dâdını bû rûzgârdan

Çok dindâr olan Birinci Ahmed «Kadem-i-Şerif»in resmini yaptırıp sorgucuna koydurmuştur; hattâ bunun için şöyle bir kıt'ası da vardır :

Nâla tâcum gibi bâşumda götürsem dâim
Kademî resmini ol Hazret-i Şâh-i-Resûlün
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sâhibidür
Ahmedâ durma yüzün sür kademinê o gülün

Istanbul'daki «Sultanahmet câmii» işte bu dindâr zihniyyetin en büyük ve en güzel hayrâtıdır. — Birinci Ahmed'in hayatında 14 rakamının tuhaf tecellilerinden bahsedilir : Hicrî takvim hesabıyla 14 yaşında 14 üncü pâdişah olarak tahta çıkıp 14 sene saltanat sürdükten ve 2 kere 14 = 28 sene yaşadıktan sonra ölmüştür.

Üçüncü Mehmed'in ölümü o gece gizli tutulmuş ve ancak bu sabah erkenden Di-vân-ı-Hümâyûn'a gelen Sadâret-Kaymakamı Kasım Paşa'ya yeni pâdişahтан şöyle bir «Hatt-ı-Hümâyûn» gelmiştir :

«Sen ki Kasım Paşa'sun, babam Allâh emriyle vefât eyledi ve ven taht-ı saltanata cülûs eyledüm. Şehri muhkem zabteyliyesün: Bir fesâd olursa senün başunu keserüm!»

Üçüncü Mehmed'in ölümünü değil, hastahgını bile bilmediği için Kasım Paşa bu Hatt-ı-Hümâyûnu alınca şüphelendiği için Dâr-üs-Saâde ağasına bir tezkire yazup işin aslını sormuş, bunun üzerine huzûra dâvet edilip ve Sultan Ahmed'i tahtın üstünde görüp yer öpmüş ve derhal dışarı çıkıp devlet erkânını saraya dâvet etmiş ve bir rivayete göre bu dâvete sebep olarak İstanbul'a gelen Şark ve Garp elçilerinin huzûra kabul edileceklerinden bahsetmiş, nihayet her kes toplanınca saltanat tahtı bayramlarda olduğu gibi dışarı çıkarılmış ve yeni pâdişah alkışlar arasında gelip cülûs ettiği zaman iş anlaşılmıştır).

21 Kânunuevvel = 17 Receb, Pazar : Üçüncü Mehmed'in cenâze merâsimi.

(Birinci Ahmed'in cülûs merâsiminden sonra Üçüncü Mehmed'in tabutu «Bâbus-Saâde» önüne çıkarılmış, mâtem alâmeti olarak siyah şemleler «= sarıklar», sarınan yeni pâdişahla vüzerâ ve ulemâ hazır olduğu halde cenâze namazı orada Şeyh-ül-İslâm Mustafa Efendi tarafından kıldırıldıktan sonra Birinci Ahmed sarayına çekilmiş ve devlet erkânı cenâzeyi merâsimle kaldırıp Ayasofya'da babası Üçüncü Murad'ın türbesi yanında hazırlanan mezara defnetmişlerdir : Sonradan bu mezarın üzerine ayrı bir türbe yapılmıştır).

29 Kânunuevvel = 25 Receb, Pazartesi : Yeni Vezir-i-a'zam Malkoç-Ali Paşa'nın Mısır'dan gelişi.

(Üçüncü Mehmed'in son günlerinde Mısır beylerbeyliğinden Vezir-i-a'zam olduğunu gördüğümüz Malkoç yahut Yavuz-Ali Paşa bu gün İstanbul'a vâsıl olup alayla şehre girmiş, doğru saraya gidip huzûra kabul edildikten sonra «Dîvân-i-Hümâyûn»a girip işe başlamıştır. — Sadâret-Kaymakamlığında bulunan Kasım Paşa'nın da bu gün ikinci vezirliğe tâyin edildiği rivayet edilir).

1604 = 1012

9 Kânunusâni = 6 Şa'ban Cuma : Üçüncü Mehmed'in anası Venedikli Safiyye-Sultan'ın Yeni-saray'dan Eski-saray'a nakli.

(Saltanat tebeddüllerinde Vâlide-Sultanların «Yeni-saray», denilen Topkapu sarayından şimdiki Üniversite binâsının yerinde bulunan Eski-saray'a nakli âdettir : Kocası Üçüncü Murad ve bilhassa oğlu Üçüncü Mehmet devirlerinde devletin mukadderâtına hâkim olarak Osmanlı inhitâtının ilerlemesinde çok feci bir rol oynayan bu harîs, mürtekip ve entrikacı kadının perde arkasındaki saltanatı işte bu suretle nihayet bulmuştur).

23 Kânunusâni = 20 Şa'ban, Cuma : Birinci Ahmed'in sünnet düğünü.

(14 yaşına kadar sünnet edilmemiş olan Sultan Ahmed cülûsundan 33 gün sonra işte bu Cuma günü akşamı Topkapu-sarayında sünnet edilmiş ve bu münâsebetle gerek İstanbul'da, gerek taşrada büyük şenlikler yapılmıştır : Yukarda 1603=1012 vukuâtının «21 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

2 Şubat = 1 Ramazan, Pazartesi : Vezir-i-a'zam Malkoç-Ali Paşa'nın Garp serdârlığı.

(Bir Divan ictimâında Şark ve Garp cephelerine birer serdâr tâyini müzakere edildiği sırada Malkoç Paşa kendisinin İstanbul'da her iki cephe işlerini idare etmek üzere umumî bir Başkumandan vaziyetinde kalmasını istemişse de, bu şekli münâsip görmeyen hocasının telkiniyle Birinci Ahmed reddetmiş ve Macaristan cephesine bizzat Vezir-i-a'zamın gitmesi lâzımgeldiğini söyleyerek bu gün Ali Paşa'ya serdârlık fermanını göndermiştir).

5 Şubat = 4 Ramazan, Perşembe : Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Şark serdârıhı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz karar üzerine Safavilere karşı Şark serdârıhına Kapdanlık vazifesine ilâveten tâyin edilen eski Vezir-i-a'zamlardan Kapdan-ı-deryâ Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın fermanı da bu gün kendisine gönderilmiştir).

15 Mayıs = 15 Zülhicce, Cumartesi : Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın cepheye gitmek üzere İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Sinan Paşa bir miktar asker ve mühimmat alarak yola çıkmıştır).

28 Mayıs = 28 Zülhicce, Cuma, Erivan istihkâmlarından «Yeni-kale»nin sukutu.

(Erivan şehrinin sukutu üzerine üç istihkâmdan mürekkep olan kalesinin Şâh Abbâs tarafından muhâsara edildiğini bundan evvel görmüştük : Yukarda 1603 = 1012 vukuâtının «15 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Bunlardan «Gözcü-kulesi» daha ilk günlerde tahliye edilip düşman eline geçmiştir. Takriben altı buçuk aylık bir muhâsaradan sonra bu gün sukut eden istihkâm bu son muhâsaradan biraz evvel yapılmış olan «Kal'a-i-cedid = Yeni-kale»dir. Burası bu gece sabaha karşı hücumla zabtedilmiş, Osmanlı askerinden 2 bin kadarı şehid olmuş ve mütebâkisi müdâfaada devam eden «Eski-kale»ye çekilmiştir. — «Eski-kale»nin sukutu için aşağıda 1604 = 1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız).

1604 = 1013

30 Mayıs = 1 Muharrem, Pazar : Garp serdârıhına tâyin edilen Vezir-i-a'zam Malkoç-Ali Paşa'nın İstanbul'dan Davudpaşa karargâhına çıkışı.

(Tıpkı Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa gibi bir miktar asker ve mühimmatla ve Yeniçeri-ağası da maiyyetinde olduğu halde İstanbul'dan büyük merâsimle çıkan Malkoç Paşa Davudpaşa karargâhında son hazırlıklarını ikmâl etmiş ve Sadâret-Kaymakamlıhına Sofu-Sinan Paşa tâyin edilmiştir).

3 Haziran = 5 Muharrem, Perşembe : Malkoç Paşa'nın Davudpaşa'dan Belgrad'a hareketi.

(Birinci Ahmed bu gün orduyu teşyi için Halkalı kasrına kadar gidip askerinin hareketini oradaki «Kasr-ı-Hümâyûn»dan seyretmiş ve bunun ertesi gün Serdâr-ı-Ekrem sefer hazînesini beklerken pâdişahın tehdidiyle derhal oradan hareket etmiştir. — Gene ertesi gün Malkoç Paşa'nın intihâb ettiği Sofu-Sinan Paşa azledilip istirkab ettiği Hadım-Hâfız Ahmed Paşa Sadâret-Kaymakamı olmuştur : Aşağıda bu sene vukuâtının «26 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

8 Haziran = 10 Muharrem, Salı : Erivan kalesinin Safavilere teslimi ve Karabağ, Şirvan ve Gürcistan vaziyetleri.

(Bu gün teslim olan «Kal'a-i-atık = Eski - Kale» bu tarihten 21 sene evvel Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın yaptırmış olduğu en mühim istihkâmdır : 1583 = 991 vukuâtının «4 Eylül» ve «18 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. 1603 = 1012 senesi 15 Teşrinisânî = 10 Cumâda-l-âhire Cumartesi gününden bu güne kadar tam 6 ay, 23 gün Safavî ordusuna karşı büyük bir kahramanlıkla mukavemet eden bu kalenin vaziyeti, bilhassa 1604 = 1012 senesi 28 Mayıs = 28 Zülhicce Cuma günü «Kal'a-i-cedid = Yeni-kale» denilen ve bu son muhâsaradan biraz evvel yapılmış olan istihkâmın sukutu üzerine çok güçleşmiştir : Erivan beylerbeyi ve muhafızı Şerif-Mehmet Paşa'nın 6 bin askerinden 2 bin kadarı şehid vesair suretle telef olduktan sonra sağ kalanlardan büyük bir kısmı surlardan atlayıp Safavî ordusuna iltihak etmiş olduğu için, Paşa'nın emrinde ancak 500 kadar asker kaldığından bahsedilir. Safavîlerin bilhassa Tebriz kalesinden alınan Osmanlı toplarıyla döğdükleri Erivan kalesi «vire ile» teslim olmuş ve Osmanlı-Türklerden 3-5 yüz hâne kadın ve erkek Kars üzerinden İstanbul'a gelmiştir — Erivan beylerbeyi Şerif yahut Emir Mehmet Paşa aslen İsfahanlıdır : «Âlem-ârâ'nın kaydine göre eski vatani olan İran'da yerleşmeyi tercih ettiği için âilesiyle adamlarından mürekkep yüz kişilik maiyyetiyle Meşhed'e gönderilmiş ve «İmâm Ali Rızâ» türbesine müteveli olarak ölünceye kadar orada kalmıştır; şahın emriyle idâm edildiği hakkındaki rivayet yanlıştır. — Gene «Âlem-ârâ'ya göre Erivan müdâfaasının en mühim sîması eski Revan valisi «Hızır-Paşa-zâde Mehmet Paşa»dır ve hattâ Şerif-Mehmet Paşa bu tarihten daha evvel teslim olma karar verdiği halde Hızır-Paşa-zâde'nin muhâlefetinden dolayı mukavemette devam etmiştir. — Erivan kalesi 1583 = 991 tarihinden bu güne kadar 21 sene Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır : O sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasına bakınız.

Tebriz'den sonra Nahcivan'la Erivan'ın da Safavî hâkimiyetine geçmesi Şark'daki Osmanlı nüfûzunun sarsılmasına sebep olmuş, Kürt beylerinden sonra Karabağ ve Şirvan'daki Türkmen oymaklarıyla Gürcistan prenslerinin de Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp Safavî nüfûzuna girmeleriyle neticelenmiştir : Bu prenslerin en mühimleri, Erivan muhâsarası esnâsında Safavî karargâhına gelip Birinci Abbâs'a tâbiyyetlerini arzeden ve muhtelif Şark menbâlarında «Simon-oğlu Gorkin/ Görkin» denilen Karthli kralı ve Şâh-Abbâs'ın kaynatası «Dokuzuncu Giorgi» ile bizim menbâlarda «Levend-Han oğlu Aleksandre-Han» denilen Kakhétî kralı «Léwan-oğlu ikinci Alexandré»dir; bunların birincisi, bu tarihten beş sene evvel esir edilip İstanbul'a götürülen «Birinci Swimon»,un oğludur : Yukarda 1599=1008 vukuâtının «2 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Şimdiye kadar birer Osmanlı valisi vaziyetinde bulunan bu Gürcü hükümdarları artık birer Safavî valisi hâline gelmişlerdir : Bunların hükümetleri ve Osmanlılara itaatleri için yukarda 1578 = 986 vukuâtının «5 Nisan», «1 Eylül» ve «21 Teşrinisânî» fıkralarına bakınız. Şâh-Abbâs'ın bu Gürcü prensleriyle Ermenilerden aldığı askerleri Erivan muhâsarasında ilk ateş hattına sürdüğünden bahsedilir. Her halde Cenubî-Kafkasya'daki Osmanlı hâkimiyeti artık tehlikeye uğramış ve bilhassa Kür boyları istilâ sâhası olmuştur : Safavî pâdişahı Erivan'ı aldıktan sonra Karabağ ve Şirvan taraflarına akıncı kolları sevkettiği gibi, kendisi de Kars'a gidip oradaki kaleyle sünnî câmilini yıkıp yakmış, oraları virâneye çevirmiştir. — Safavîlerin Erivan valiliğine «Emîr-Güne» tâyin edilmiştir).

15 Haziran = 17 Muharrem, Salı : Şark Serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Üsküdar'dan Safavî cephesine hareketi.

(Sinan Paşa'nın Şark serdârlığına tâyiniyle İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi için yukarda 1604 = 1012 vukuâtının «5 Şubat» ve «15 Mayıs» fıkralarına bakınız).

26 Temmuz = 28 Safer, Pazartesi : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Malkoç-Ali Paşa'nın Belgrad konağında ölümü.

(Bundan bir gün evvel öldüğü hakkında daha zayıf bir rivayet de vardır. — Malkoç Paşa'nın Garp serdârlığına tâyiniyle İstanbul'dan cepheye hareketi için yukarda 1604 = 1012 vukuâtının «2 Şubat» ve bu sene vukuâtının da «30 Mayıs» ve «3 Haziran» fıkralarına bakınız. — Kendisini şahsen tanımış ve hattâ o sırada vazifeyle ordudan İstanbul'a gelmiş olan Peçevi'nin izâhına göre «gaayet hod-pesend ve mağrûr» ve «gaayet hûni ve seffâk» olan Ali Paşa'nın :

«Yolda gelürken mu'tâdı her gün atlasdan bir direk üzre mevzû' bir sâye-ban tutarlar : Kendüsü oturur, kahve içe-r ve mâ-hazar söğüş ve nakl yirdi ve cümle ehl-i divân atlarından inmezler, ihâta iderler, dururlardı!»

Fakat «3 Haziran» fıkrasında gördüğümüz gibi kendi intihâb ettiği Sadâret-Kaymakamının azliyle istirkâb ettiği Hâfız-Ahmet Paşa'nın tâyini, istediği parayı alamadan yola çıkarılması ve metâlibinin «ekserine cânib-i Pâdişâhiden müsâade olunmaması» gittikçe canını sıkıp vehmine dokunarak hastalanmasına sebeb olmuş, «mi'desi taâm kabûlünden kalmış» ve nihayet «Belgrad'a vusûlünden dört beş gün sonra» işte bu siyasî hastalık yüzünden «Âlem-i Ahiret'e sefer görmüş»dür! Osman-zâde Tâib ölüm sebebini İstanbul'da kalıp Şark ve Garp cephe-lerini birer serdârla idare etmek arzusuna nâil olamamasında gösterir : Yukarda 1604 = 1012 vukuâtının «2 Şubat» fıkrasına bakınız. — Bir Boşnak devşirmesi olan Malkoç yahut Yavuz Ali Paşa'nın Üçüncü Mehmet devrinin 1603 = 1012 senesi 16 Teşrinievvel = 10 Cumâda-ı-ülâ Perşembe gününden bu güne kadar 9 ay, 11 gün sürmüştür : Fakat Mısır valiliğinden İstanbul'a gelip işe başlaması gene o senenin 29 Kânunuevvel = 25 Receb Pazartesi gününe müsâdif olduğu için, fi'len sadâreti 6 ay, 28 gün tutmaktadır. — Malkoç'un ölümü üzerine «Mühr-i-Hümâyûn» Belgrad'da bulunan Serdâr-Kaymakamı Lala-Mehmet Paşa tarafından derhal İstanbul'a gönderilmiştir).

5 Ağustos = 9 Rebî'ül-evvel, Perşembe : Lala-Mehmet Paşa'nın sadâreti ve Garp serdârlığı.

(Malkoç-Ali Paşa'nın ölüm haberi Belgrad'dan İstanbul'a gelince «Mühr-i-Hümâyûn» Garp serdârlığıyla beraber Sadâret-Kaymakamı Hadım-Hâfız-Ahmed Paşa'ya teklif edilmişse de, Üçüncü Mehmet devrinde Tuna-yahıları Muhâfızlığında bulunurken âsi Eflak voyvodası Mihail Viteazul'a karşı uğradığı Niğbolu bozgunundan sonra gözü yılmış olduğu için kabul etmemiştir : Yukarda 1598 = 1007 vukuâtının «30 Eylül» fıkrasına bakınız. İşte bunun üzerine Birinci Ahmed «Hâce-i-Sultânî» Mustafa Efendi ile istişâre ederek mühürünü bundan evvel de Macaristan serdârlığında bulunmuş olan ve bu sırada Belgrad'da Serdâr-Kaymakamlığı eden Lala-Mehmet Paşa'ya göndermiştir.

Bâzi menbâlarda «Lala» lâkabının «Lâle» tahavvülüne de tesadûf edilen bu Boşnak Mehmet Paşa Sokullu âilesindendir : Akrâbasından olan meşhur müverrih Peçevi-İbrahim Efendi «on beş yıl» bunun maiyyetinde çalışmış olduğu için kendisinden dâimâ hürmetle bahsetmekte ve hattâ «Merhum Efendimiz» demektedir. — Uzun zaman Rumeli beylerbeyliği ve Avusturyahlara karşı Budin müdâfaasındaki muvaffakiyyeti üzerine üçüncü vezirlikle Macaristan serdârlığı gibi mühim mevkilerde bulunup sınır boylarında ve harb cephelerinde bir çok tecrübeler geçirmiş olan Lala Paşa'nın sadâretiyle serdârlığı orduda çok iyi karşılanmış ve bir rivayete nazaran düşmanın da telâşına sebeb olmuştur : Budin müdâfaası için yukarda 1602 = 1011 vukuâtının «18 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Malkoç Paşa'nın ölümüyle Lala-Paşa'nın tâyini arasında Sadâret makamı on gün açık kalmıştır. — Lala-Mehmet Paşa'nın ölümü için aşağıda 1606 = 1015 vukuâtının «21 Haziran» fıkrasına bakınız).

9 Eylül = 14 Rebi'ül-âhir, Perşembe: Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Hasankale'ye muvâsalatı.

(Sinan Paşa'nın Üsküdar'dan hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «15 Haziran», fıkrasına bakınız. — Celâli reisliğinden vazgeçip Bosna valiliğine tâyin edilmiş olan Deli-Hasan Paşa'nın arkadaşlarından Malatyalı Karakaş-Ahmed işte burada maiyyetiyle beraber orduya iltihak edip ısyandan vazgeçtiği için paşalıkla Çıldır beylerbeyliğine tâyin edilip ordu çarhacılığına me'mur olmuştur : Karakaş-Ahmed Paşa için yukarda 1603 = 1011 vukuâtının «12 Nisan» fıkrasına bakınız).

25 Eylül = 1 Cumâda-l-ülâ, Cumartesi : Peşte'nin istirdâdı.

(Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa «Mühr-i-Hümâyûn»u aldıktan sonra Belgrad'dan Budin'e hareket etmiş ve Peşte kalesindeki düşmanın bu hareketten korkup kaçtığını haber aldığı için «bir kaç sefine ile» Tuna'yı geçerek hemen kaleyi işgal etmiştir : Avusturyalılar çekilip giderken lâğımlar kurmuşlarsa da tam zamanında haber alındığı için, fitilin ateşi baruta yarım arşın kala söndürülmüştür. — Bu muvaffakiyyet üzerine Budin'le Peşte arasında evvelce düşmanın yıktığı köprü yeniden yapılmıştır. — Peşte kalesi iki sene düşman işgalinde kalmıştır: Yukarda 1602 = 1011 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

15/16 Teşrinievvel = 21/22 Cumâda-l-ülâ, Cuma/Cumartesi gecesi: «Waitzen/Vaç» kalesinin işgali.

(Osmanlı menbâlarında «Vaç/Vac» denilen bu kale için yukarda 1597 = 1006 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Peşte'nin işgalinden sonra bâzı kaleleri tâmir ettiren Lala-Mehmet Paşa düşmanın Hatwan kalesini de tahliye etmiş olduğunu haber alıp orayı da derhal işgal ve tahkim ettirmiştir : Hatwan'ın elden çıkması için yukarda 1596 = 1005 vukuâtının «3 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu gün Waitzen muhâsarası başlayınca müdâfaa vaziyetine geçen Avusturyalılar mukavemet edemeyeceklerini anladıkları için kalenin karşısındaki adada evvelce yapmış oldukları tabya ile palankayı ateşledikten sonra gece-yarısı gemilerle Usturgon'a çekilmişler ve Türk askerleri de hemen kaleyi işgal etmişlerdir).

18 Teşrinievvel = 24 Cumâda-l-ülâ, Pazartesi: Gran = Usturgon muhâsarası.

(Bu tarihten dokuz sene evvel düşman eline geçen Usturgon'un sukutu için yukarda 1595 = 1003 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına bakınız. — Lala Paşa'nın Usturgon muhâsarası 31 gün sürdükten sonra mevsimin ilerlemesinden, harbetmek istemiyen Yeniçerilerin kışlağa çekilmek için serdârı tazyik etmelerinden ve bilhassa yağmur ve kar fırtınalarından dolayı kaldırılmıştır; Türklere karşı hareket etmek üzere imparatorun emriyle çağırılmış olan Avusturya'nın Erdel Baş-kumandanı Basta'nın muhâsara ordusuna karşı giriştiği iz'ac hareketlerinin de bu netice üzerinde mühim bir te'siri olduğundan bahsedilir : Aşağıda 1605 = 1014 vukuâtının «14 Haziran» fıkrasına da bakınız. Peçevi'nin izâhına göre bu sırada Avusturyalılar Türklere için çok mühim bir mevki olan Usturgon kalesini Eğri kalesiyle mübâdele teklifinde bulunup Serdâr-ı-Ekreme murahhaslar göndermişlerdir : Mesele müzâkere edilip bir sulh projesi hazırlanmış ve bunu Peçevi-İbrahim Efendi, İstanbul'a götürmüşse de, Şeyh-ül-İslâm Sun'ullâh Efendi'nin muhâlefetinden dolayı kabul edilmemiştir).

3 Teşrinisâni = 10 Cumâda-l-âhire, Çarşamba: Şehzâde Osman'ın doğumu.

(Birinci Ahmed'in büyük oğlu olan bu şehzâde Osman, 1618 = 1027 tarihinde amcası Birinci Mustafa'nın ilk saltanatından sonra «Osmân-ı-Sâni = ikinci Osman», ismiyle tahta çıkan ve halk arasında «Genc-Osman» diye şöhret bulan inkılâpçı pâdişah'tır. — «4 Teşrinisâni = 11 Cumâda-l-âhire Perşembe» günü dünyaya geldiği hakkında da bir rivayet vardır: Burada esas ittihâz edilen tarih en kuvvetli rivayetlere istinâd etmekte ve bilhassa «Julien» takvimindeki Teşrinievvel'in 24 ünden bahseden Kâtib-Çelebi ile şehzâdenin doğum günü bir tarih mısraı yazmış olan Nev'i-zâde Atâyî'nin kaydine tevâfuk etmektedir. — Anasının adı «Mâh- Fîrûz/Mâh-Fîrûze»dir. Bu sırada babası Birinci Ahmed'in yaşı Milâdî takvim hesabıyla tam 14 sene, 6 ay, 16 gündür).

8 Teşrinisâni = 15 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Ordunun Kars'a gelişi ve Cağal-oğlu'nun tedbirsizliği yüzünden büyük bir fırsat kaçırılması.

(Erivan'ın sukutu üzerine Kars kalesiyle şehrinin Birinci Abbâs tarafından tahribi için yukarda bu sene vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız. — Kumandasındaki kuvvetin iki yüz bini bulduğu hakkında mübâlâgalı bir rivayet bulunan Cağal-oğlu Sinan Paşa Kars önlerinde on gün kalıp yukarıki fıkrada Çarhacılığa çıkarıldığını gördüğümüz Karakaş-Ahmed Paşa'nın avdetini beklemiştir. Bu sırada Şâh-Abbâs'ın «cem'-i kalil ile» Erivan taraflarında dolaştığı ve büyük bir Osmanlı ordusunun yaklaşmasından dolayı telâş içinde bulunduğu rivayet edilir: Cağal-oğlu'nun maiyyetine iltihak etmiş olan Erzurum beylerbeyi Köse-Sefer Paşa bir miktar askerle önden gidip Şâh-Abbâs'ı esir edebileceğinden ve ihtiyâten ordunun da arkadan «menzil-be-menzil» gelmesi lüzumundan bahsetmişse de, Cağal-oğlu bu haklı teklifi reddedip Karakaş Paşa gelmeden hiç bir tarafa gidemeyeceğini söyliyerek o tarihi «fırsatı fevt ve düşmanı teb'id-ü-ihmâl ile cânib-i hasmı te'yid» etmiştir: Aşağıda 1605 = 1014 vukuâtının «9 Eylül» fıkrasına da bakınız. — On gün sonra oradan hareketle Nahcivan civarından şâha bir takım mektuplar gönderip budalaca meydan okumuşsa da hiç bir te'siri olmadığından bahsedilir. — Sinan Paşa bu vaziyet üzerine orduyu alıp Şirvan valiliğinde bulunan oğlu Mahmud Paşa'nın yanına gitmek istemişse de askerinin ileri gelenleri huzûruna girip: — Deryâyâ sefer itsen ananı görmeğe gidersün, karaya serdâr olsan oğluna gidersün!

diye artık kış geldiğinden ve kılık başladığından bahsederek otağını yıkıp yapmak suretiyle ordunun terhisine mecbur etmişlerdir: İtalyan dönmesi olan Cağal-oğlu'nun anası vâsıtasıyla Türkiye aleyhinde Papalık makamıyla giriştiği gizli münâsebetler için yukarda 1596 = 1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Sinan Paşa orduyu terhis ettikten sonra bir çok ihtarlara rağmen Van kalesine çekilmiş ve orada Şâh-Abbâs veyahut ümerâsından biri tarafından muhâsara edilince Van gölünden gemilerle kaçarak Erzurum'a kapanıp İstanbul'dan istimdâda başlamıştır! — Cağal-oğlu Erzurum'a kaçınca Safavilerin Van muhâsarasını kaldırıp Nahcivan yahut Tebriz taraflarına çekildikleri rivayet edilir).

23 Teşrinisâni = 3 Receb, Perşembe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Belgrad kışlağına çekilmesi.

(Garp cephesinde bu sefer mevsiminin en mühim neticeleri Peşte, Hatwan ve Waitzen = Vaç kalelerinin istirdâdıdır: Bu suretle Budin kalesi senelerdenberi mâruz olduğu mühlik vaziyetten bir dereceye kadar kurtulmuş demektir).

1605 = 1013

9 Şubat = 20 Ramazan, Çarşamba: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Belgrad'dan İstanbul'a hareketi.

(Pâdişahın dâveti üzerine kışın şiddetine rağmen İstanbul'a gelen Lala Paşa son seferde kazanılan muvaffakiyetlerden dolayı pek çok iltifat görmüştür. — Bu dâvetin sebebi Erdel'in Avusturya hâkimiyetine karşı ısyânı ve Bocskay meselesidir : Aşağıda 1605 = 1014 vukuâtının «14 Haziran» fıkrasına bakınız).

16 Mayıs = 27 Zülhicce, Pazartesi : Tekrar Garp serdârlığına me'mur edilen Lala-Mehmet Paşa'nın İstanbul'dan Davudpaşa karargâhına çıkışı.

(Budin'in emniyeti bakımından fevkalâde mühim olan Usturgon kalesinin istirdâdına me'mur edilen Lala Paşa yıllardanberi sürüncemede kalan Avusturya seferinin artık neticelendirilmesine tarafdâr olduğu için, sulh akdine de salâhiyyet alarak hareket etmiştir : Yeniçeri-ağası Hüseyin Ağa da beraberindedir. — Sadâret-Kaymakamlığına Sofu-Sinan Paşa tâyin edilmiş ve Vezir-i-a'zam büyük merâsimle uğurlanarak şehirden karargâha geçmiştir).

1605 = 1014

21 Mayıs = 3 Muharrem, Cumartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Davudpaşa karargâhından Belgrad'a hareketi.

(Lala Paşa beş gün hazırlıklarla meşgul olduktan sonra hareket etmiştir).

14 Haziran = 27 Muharrem, Salı : Avusturya hâkimiyetine ısyân edip Türk himâyesine giren Erdel milliyetçilerinin reisi İstvan Bocskay'ın İstanbul'a elçiler göndermesi.

(Bu senenin en mühim vak'ası Avusturya işgalinde bulunan Erdel = Transylvania ile Yukarı-Macaristan havâlisinin Alman-Avusturya tahakkümüne karşı ısyânıdır : Bu ısyânın en mühim ve en büyük sebebi, umumiyetle protestan mezhebini kabul etmiş olan o havâli halkının katolik Alman çizmesi altında mezheb ve vicdan hürriyetine susamış olmalarıdır. Bu dinî sebebin yanında Macarlığın Cermen boyunduruğuna tahammül edememesi gibi millî bir sebep de vardır. Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın maiyyetinde bu vaziyetle çok yakından alâkadar olan ve zâten memleketi de Macaristan'da olduğu için işin iç-yüzünü çok iyi bilen müverrih Peçevi, Macarların Avusturyalılardan neler çektiklerini şöyle anlatır :

«Nemçe keferesi mutlaka Macar kavmine kadîmen ihânet üzredür : Macarun ümerâsı ve kıla'-u-memleket ashâbı oolan küberâsı Nemçe'nün farzâ edânisi katında raiyyetden hâr-u-hakîrdür. Bir sebep yok iken yolda râst geldükde bir kakma çalup yoldan düşürmek gibi ve ardından yetişse şapkasını kaldurup alına tükürmek gibi elbette bir tezlîl-ü-tahkîr itmek lâzıme-i kârlarıdır».

Bilhassa Avusturya Baş-kumandanı Basta'nın Türklere karşı hareket etmek üzere Macaristan cephesine çağırılması Erdelliler için büyük bir fırsat teş-

kil etmiş ve ısyân hareketinin başına tuhaf bir tesadûf eseri olarak Üçüncü Murad devrinde Türklere karşı Avusturyalılarla birleşmiş olan Erdel prensi Sigismund Bathory'nin akrabâsından İstvan Bocskay geçmiştir: Basta için yukarda 1604 = 1013 vukuâtının «18 Teşrinievvel» ve Bathory için de 1594 = 1003 vukuâtının «5 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız.

Osmanlı menbâlarında «Boçkayı İstevan» ve bâzı Garp menbâlarında da «Eti-enne Boscay» şeklinde bahsedilen bu milliyetçi prens 1604 = 1013 senesindenberi Vezir-i-a'zam Lala-Mehmet Paşa ile muhâbere hâlidir: Hattâ Peçevi'ye göre kendisini ısyâna teşvik eden bir Türk esiridir. Lala Paşa Bocskay'a Erdel Voyvodalığından başka Macar krallığını da va'detmiştir: Fakat bu Macaristan, şimal ve şimalıgarbî taraflarında Avusturyalıların hâkim oldukları Yukarı-Macaristan'dır; bütün bu memleketler Osmanlı himâye ve hâkimiyetinde olmak, harb harekâtında elbirliği edilmek ve iki taraf birbirinden ayrı sulh akdetmemek şartlarıyla bir takım taahhütnâmeler teâtî edilmiş ve halka bir beyannâme neşrederek din ve vicdan hürriyeti nâmına hareket ettiğini ilân eden Bocskay'a Erdellilerden başka Avusturya idaresindeki Macarlar da iltihak etmiştir. Son kış mevsiminin en şiddetli zamanında Lala Paşa'nın Belgrad'dan İstanbul'a dâvet edilmesi işte bu mesele hakkında pâdişaha izâhat vermesi içindir: Yukarda 1605 = 1013 vukuâtının «9 Şubat» fıkrasına bakınız.

İş bu şekli alınca Avusturya kumandanı Basta tekrar Erdel'e gönderilmişse de artık tutunamadığı için memleketine çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. — Bocskay'ın İstanbul'a hediyelerle gelen «İstvan Korlath» ve «Kekedy» isimindeki elçileri huzûra kabul edilip iltifâta mazhar olmuşlar ve bir de ferman almışlardır; bu fermanda :

«Hâlâ Macar kralı ve Erdel hâkimi olan Boçkay-kral»

diye hitâb edilen Türk dostuna «Erdel hükûmeti ve Macar krallığı size ve sizden sonra oğullarınıza virilmek» karârından bahs olunmakta ve bilhassa «itâat-u-inkıyâd» şartıyla «dostumuza dost ve düşmanımıza düşman» olacağı tasrih edilmektedir. — Aşağıda göreceğimiz büyük muvaffakiyetlerde bu vaziyetten pek çok istifade edilmiş ve her halde Macar milletin Türk himâyesinde ısyânı Avusturya'ya kaahir bir darbe te'siri yapmıştır. — Bocskay'ın tetvici için aşağıda bu sene vukuâtının «20 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

14 Temmuz = 27 Safer, Perşembe : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın İstanbul'dan Belgrad'a gelişi.

(Lala Paşa Belgrad'a 1 ay, 24 günde gelmiştir: Davudpaşa karargâhından hareketi için yukarda bu sene vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına bakınız).

20 Temmuz = 4 Rebî'ül-evvel, Çarşamba : Serdâr-ı-Ekremin Belgrad'dan «Zemun/Zemlin» karargâhına geçişi.

(Burası Belgrad'ın karşısındadır. — Bâzı menbâlarda bu tarih ordunun Zemun sahrâsından hareketine müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

30 Temmuz = 14 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Ordunun Zemun sahrâsından Usturgon seferine hareketi.

(Zemun karargâhında geçen on gün son hazırlıklarla geçirilmiştir).

29 Ağustos = 15 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Usturgon muhâsarası ve «Parkany = Ciğer-delen»in işgali.

(Budin'in 37 kilometre şimalıgarbisinde ve Tuna'nın sağ sâhilinde Macarların Esztergom ve diğer Garp milletlerinin de Gran dedikleri Usturgon şehri o sırada Macaristan hâkimiyyeti bakımından hayâtî bir noktadır : Bu kale elde bulunmadıkça Budin'le Peşte dâimâ tehdid altında demektir; onun için Üçüncü Mehmet devrinde sukutundanberi istirdâdı Osmanlı hükûmetinin en mühim askerî hedefidir : Bundan evvel sefer mevsiminde neticesiz kalan muhâsarası için yukarda 1604 = 1013 vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

Ordu bu gün buraya gelir gelmez muhâsara başlamıştır. Kale kumandanlığında «Comte de Dampierre», isminde imparatorluk hizmetine girmiş bir Fransız asilzâdesi vardır : Bu kumandanın ilk işlerinden biri, itimad etmediği Macar askerlerini kaleden çıkarmak olmuş ve Bocskay isyânındanberi Macarlar Avusturyalılara düşman oldukları için, bunlar Türk ordusuna iltihak etmişlerdir! — Serdâr-ı-Ekrem muhâsaranın muvaffakiyeti için üç mühim noktanın derhal işgalini emretmiştir : Bunların biri Usturgon karşısında ve Tuna sâhilinde bulunan «Parkany=Ciğer-delen», diğeri «Usturgon'a bir râh-ı nihandan ittisâli» olduğundan bahsedilen ve kalenin varoşu hükmünde bulunan «Saint-Thomas = Tepe-delen» istihkâmları ve nihayet üçüncüsü de Tuna üzerindeki erzak gemilerine engel olan «Wisseg-rad = Vişegrad» kalesidir : Bunlara karşı birer beylerbeyi kumandasında üç fırka sevk edilmiştir; karşı yakaya köprü kurulup Ciğer-delen'in hemen işgal edildiği ve Usturgon'un o taraftan da döğüldüğü rivayet edilir. — Meşhur müverrih Peşevî İbrahim Efendi bu muhâsarada Lala Paşa'nın maiyyetinde bulunmuştur).

8 Eylül = 24 Rebî'ül-âhir, Perşenbe : «Wissegras/Visegrad = Vişgrad» kalesinin teslim alınması.

(Bu muvaffakiyeti Ağustos sonuna müsâdif gösteren bir rivayet varsa da doğru olmaması lâzımgelir. — Burada bulunduğundan bahsedilen Fransız ve Papalık askerleri bir kaç günlük bir müdâfaadan sonra Bosna valisi Hadım-Husrev Paşa'ya teslim olmuştur : Bin kadar Fransız askerinin Osmanlı hizmetine girdiği hakkında bir rivayet vardır. — Bu kalenin tam on sene evvel elden çıkması için 1595 = 1004 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız).

9 Eylül = 25 Rebî'ül-âhir, Cuma : Urmîye gölü civârında Cağal-oğlu ordusunun bozulması.

(Yukarda 1604 = 1013 vukuâtının «8 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz büyük fırsatı kaçırp bundan evvelki sefer mevsimini muvaffakiyetsizlikle geçirdikten sonra Erzurum'a çekilen Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa bu mevsim başında yeniden asker topladıktan sonra bir rivayete göre yüz bin kişilik bir ordu başında Azerbaycan'ı istirdâd için Tebriz'e doğru yürümeye başlamış ve Osmanlı menbâlarında «Tebriz gölü» denilen «Urmîye gölü» civârında Birinci Abbâs'ın 50 bin kişilik ordusuyla bundan bir gün evvel karşılaşmış ve «Çarhacı elleşmesi» olmuştur : Bir İran rivayetine göre bu ilk karşılaşma Osmanlı menbâlarının kaydettiği gibi «24 Rebî'ül-âhir»,de değil, «24 Cumâda-l-âhire» dedir ve o da «6 Teşrinisâni Pazar» gününe müsâdiftir; bu iki rivayet arasında iki aylık bir fark vardır; Teşrinisâni'de mevsim çok ilerlemiş olacağı için, burada Osmanlı rivayeti tercih edilmiştir.

Bu günkü büyük muharebede şahın ordusu üç kola ayrılmış, Osmanlı ordusu bunların yalnız birini düşman kuvây-ı külliyyesi zannedip taarruza başladıktan

biraz sonra Safavîlerin ikinci kolu sağ cenâha yüklenmiş ve tam o sırada şahın meşhur suvârî kuvvetleri de cepheden taarruza geçmiştir.

Osmanlı rivayetine nazaran felâketin sebebi, Erzurum beylerbeyi Köse-Sefer Paşa'nın 16 beylerbeyi ve 20 küsur sancak-beyiyle beraber öğleden ikindiye kadar üstün bir vaziyette harbettikten sonra ikindiden akşama kadar Cağal-oğlu'nu dinlemiyerek ihtiyatsızca bir tâkip hareketine çıkmış olması ve bu lüzumsuz tâkipten yorgun, argın dönerken ordu merkeziyle kendi kuvvetleri arasına şahın girmiş olmasıdır. Büyük bir kahramanlıkla harbeden Sefer Paşa atı vurulup yaya kalınca yaralı olarak esir edilip şahın huzuruna götürülmüş ve kahramanlığına hayran olan Birinci Abbâs'ın kendisine mezhebini değiştirip hizmetine girmesini teklif etmesine karşı :

— Lânet sana ve senün mezhebünü kabûl idene!

dediği için şehid edilmiştir. Bu muharebede Osmanlı paşalarının en mühimlerinden bazıları esir olmuştur : Şehid olan askerın çoğu «Levendât» denilen ve Karakaş Paşa'nın maiyyetinde gelen intizamsız Celâlîlerdir. Muvazzaf asker zâyîâtı pek cüz'î gösterilir. İşte bundan dolayı ordu yerinde kalmış ve akşam olunca Kürt beyleri ne yapılacağını anlamak için serdârın otağına gelmişlerse de, Cağal-oğlu afyon mübtelâsı olduğu için :

— Sâhib-devlet yorgun, huzûrdadır!

diye hepsi baştan savulmuş, bu cevap üzerine :

— Serdâr firâr itdi!

diyen Kürtler çadırlarını indirip kaçmış, onlar kaçınca bütün ordu panik içinde dağılmış ve nihayet «Serdâr-ı-yâdgâr» denilen Cağal-oğlu da hazîneyi, ordugâhı ve bütün topları bırakıp iki bin kadar Kapu-kuluyla Van tarafına doğru kaçmıştır! — Bu neticeyi bilmiyen Safavîlerin ancak iki gün sonra ordugâhı yağma edebildiklerinden bahsedilir! — Cağal-oğlu'nun 1604 = 1013 vukuâtının «8 Teşrinî-sânî» fıkrasında gördüğümüz büyük fırsatı tarihî bir hamâkatle kaçırıp şahın kuvvet toplamasına imkân vermesi işte bu müthiş felâketle neticelenmiştir.

Cağal-oğlu'nun sebep olduğu fenalıklar bu kadarla da kalmamış, otuz bin kişilik bir kuvvetle orduya iltihak için geldiği halde ordunun bozulduğunu işidince Van'da kalmış olan Haleb beylerbeyi Canbulat-oğlu Hüseyin Paşa'yı idâm ettirmiş ve bunun üzerine Hüseyin Paşa'nın askerleri Haleb'e çekilip orada kendisine vekâlet eden yeğeni Ali Bey'i başlarına geçirerek ısyâna başlamışlardır : Yıllarca süren bu Canbulat-oğlu ısyânı Cağal-oğlu'nun sebep olduğu son büyük felâketdir; bundan evvel sebep olduğu son Celâlî ısyânı için yukarda 1596 = 1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına ve Canbulat-zâde ısyânı için de aşağıda 1606 = 1015 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız).

19 Eylül = 6 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi : «Saint-Thomas = Tepe-delen» kalesinin fethi.

(Garp cephesinde 22 gündür devam etmekte olan Usturgon muhâsarasının muvaffakiyyetle neticelenmesinde büyük bir ehemmiyeti bulunan bu kale için yukarda bu sene vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Buraya iki hücum yapılp ilkönce varoş ve ondan sonra da kale cebren fethedilip muhâfızlardan dört bini kılıçtan geçirilmiştir. — Tepe-delen'le Usturgon arasındaki kulelerle tabyaların da bu gün işgal edildikleri rivayet edilir).

29 Eylül = 16 Cumâda-l-ûlâ, Perşembe : Usturgon varoşunun fethi.

(Üç «yörüyüş» yapılp üçüncüde varoş işgal edilmiş ve iki bin kadar düşman askeri kılıçtan geçirilmiştir : «Su-kulesi» nin de bu gün işgal olunduğu rivayet edilir).

3 Teşrinievvel = 20 Cumâda-l-ülâ, Pazartesi : Usturgon kalesinin «vire» ile teslim olması.

(Bâzı menbâlarda «21 Cumâda-l-ülâ İsneyn» gününden bahsedilirse de, «İsneyn = Pazartesi» günü o ayın 21 ine değil, 20 sine mûsâdiftir.

Usturgon'un etrâfında bulunan kalelerle tabyaların hepsi Türklerin eline geçmiş ve hattâ iç-kalenin bâzı yerleri bile zeptedilip «bayraklar dikilmiş» olduğu için, umumî bir hücumla dayanamayacağını anlıyan mahsurlardan bu gece «nisf-ul-leyl» den mukaddemce):

— El-amân, el-amân!

gibi teslim sesleri yükselmiş, Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın maiyyetinde bulunan akrabâsından müverrih Peçevi-İbrahim Efendi «vire» şartlarını müzâkereye murahhas tâyin edilip içeri gönderilmiş ve bu suretle kalenin dört bin beş yüz muhafızına can ve mal masûniyeti verilmiştir: Bunların içindeki Fransız askerlerinin Wissegrad'daki milletdaşları gibi Türk hizmetine girdiklerinden bahsedilir: Yukarda bu sene vukuâtının «8 Eylül», fıkrasına bakınız. — Eşyalarını alıp kaleden çıkan mağlûplar gemilerle memleketlerine gönderilmişlerdir: Bunlara gösterilen insânî muâmele Garp menbâlarında bile takdirle anılır.

Usturgon kalesi ilk defa Kanunî'nin «Onuncu sefer-i Hümâyûn»unda fethedilmiş ve tam 52 sene, 13 gün Türk idaresinde kaldıktan sonra Üçüncü Mehmet devrinde elden çıkmıştır: İkinci ciltte 1543 = 950 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasıyla bu ciltte 1595 = 1003 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına bakınız.

Tuhaf bir tesadûf eseri olarak Üçüncü Mehmet devrinde şanlı bir müdâfaadan sonra Usturgon kalesi düşmana teslim edildiği zaman Anadolu beylerbeyliğinde bulunan Lala-Mehmet Paşa müdâfaa kumandanı sıfatıyla nihayet kaleyi teslim mecburiyetinde kalmış ve gene yanında bulunan Peçevi-İbrahim Efendi de teslim şartlarını müzakereye me'mur olup düşman ordusuna gönderilerek bir çok acı sözler işitmiştir; işte bundan dolayı Peçevi bu sefer içeri girdiği zaman nasıl öc aldığını şöyle anlatır:

«Anlar kal'ayı aldukda bize söyledüklerinden bir kaç mertebe ziyâde söyledüm ve nice cefâ'lar eyledüm: Cenâb-ı Rabb-ül-Âlemin ol mahalde duâmuz kabûl itmış imiş, aynıyle nice istemiş isem öylece rûzî kıldı».

Usturgon kalesi Üçüncü Mehmet devrindeki sukutundan Birinci Ahmed devrindeki istirdâdına kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 10 sene, 1 ay, 1 gün düşman elinde kalmıştır. — Bu seferki muhâsarası 1 ay, 5 gün sürmüştür: Yukarda bu sene vukuâtının «29 Ağustos», fıkrasına bakınız.

Usturgon'la civârdaki kalelerin fethi Budin'i bir hudut şehri vaziyetinden kurtarmış demektir. — Bu muvaffakiyyet üzerine bu sırada Rumeli beylerbeyliğinde bulunan meşhur Kanije müdâfii Tiryâki-Hasan Paşa «Wesprim/Veszprém/Bespirem» ve «Palota» kaleleri üzerine sevk edilmiş ve bunlar mukavemetsiz teslim olmuşlardır. — Gene bu sırada Bocskay'ın Türk kuvvetleriyle beraber teslim aldığı Neuhausel = Ujvar kalesi için aşağıda bu sene vukuâtının «20 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

18 Teşrinievvel = 5 Cumâda-l-âhire, Salı : Büyük Avusturya akımı.

(Usturgon fethi üzerine Lala-Mehmet Paşa Avusturya üzerine büyük bir akın hareketine karar vermiş ve kızkardeşinin oğlu olan Kanije beylerbeyi Sarhoş-İbrahim Paşa'yı Kırım hânının verdiği Tatar ve Bocskay'ın verdiği Macar atlılarından mürekkep yirmi bin kişilik bir kuvvetle Hırvatistan sınırlarından Styrie = İstirya içlerine doğru salmıştır. Bunlar düşman arâzisini yıkıp yakarak Koermend ve Steinamanger şehirlerini zabtetmişler ve bir çok esir ve gani-

metle dönmüşlerdir. — Bu tarihten on sene evvel «Serdâr-ı-bî-âr» Koca-Sinan Paşa'nın korkaklığı yüzünden Türk Akıncı ocağı sönmüş olduğu için, o tarihten-beri akınlarda bilhassa Tatarlar kullanılmaktadır : 1595 = 1004 vukuâtının «27 Teşrinievvel», fıkrasına bakınız).

12 Teşrinisânî = 1 Receb, Cumartesi: Bolvadin bozgunu.

(Yukarda 1603 = 1011 vukuâtının «12 Nisan» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kara-Yazıcı'nın halefi olan kardeşi Deli-Hasan'ın İstanbul hükûmetiyle anlaşış Bosna valiliğini kabul etmesi üzerine Celâli hareketinin başında bir reis yerine «Tavil-Bölük-başı» denilen «Uzun-Halil», «Kalender-oğlu Mehmed Ağa», «Kara-Said», ve «Saçlı» isimlerinde dört reis türemiş ve bunların en mühimmi sayılan Uzun-Halil Orta-Anadolu'da ve Kalender-oğlu ile Kara-Said de Aydın ve Saruhan taraflarında çok kuvvetli bir mücadeleye girişmişlerdir : Üzerlerine giden tenkil ordularıyla yapılan muharebeler yüzünden zavallı Anadolu mütemâdiyen harâb olmaktadır. — Bundan bir sene kadar evvel eski Haleb valisi Nasuh Paşa Celâllilere karşı serdâr olup gitmişse de bir şey yapamadığı için, bu sefer Anadolu beylerbeyi Kej-dehan Ali Paşa Nasuh Paşa ile birlikte harekete me'mur olarak Uzun-Halil'in üzerine sevk edilmiş, iki taraf Bolvadin köprüsünde karşılaşmış, Nasuh Paşa köprü'nün bir başına toplanı dizip âsilerin beriye geçemeyeceklerini zannetmişse de Celâli atlıları bir hamlede beriye geçtikleri için «Osmanlı askeri bozulup ekseri kırılıp ve tutulup tutulanlar dahî ekseri Tavil önünde boyunları urulmuş»dur. Nasuh Paşa bu bâdirenden öyle bir kaçış kaçmıştır ki «at başını ancak Seydişehirde Pınar-başı nâm mevzi'de çekmiş»dir! Oradan Kütahya'ya gelen Nasuh Paşa kabahatı Kej-dehan Ali Paşa'ya yükleyip boynunu vurdurduktan sonra derhal İstanbul'a gitmiş, pâdişahın huzûruna çıkarak «feryâdcılığa geldiğün» arzemiş ve Anadolu vaziyetini «Vükelâ ihmâline» mütevellid gösterip pâdişahın bizzat sefere çıkmasını istemiştir. Bunun üzerine Birinci Ahmed bir Bursa seyâhati yapıp dönmüş ve tabii vaziyette hiç bir değişiklik olmamıştır).

20 Teşrinisânî = 9 Receb, Pażar : Erdel prensi ve Macar kralı ilân edilen İstvan Bocskay'ın Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa tarafından tetvici.

(Avusturyalılara karşı Transylvania = Erdel ısyânını çıkaran Macar asilzâdelelerinden Bocskay'ın Türk himâyesine girmesi meselesi için yukarda bu sene vukuâtının «14 Haziran», fıkrasına bakınız.

Osmanlı ordusunun gönderdiği yardım kuvvetleriyle Avusturyalıları bozgunundan bozguna uğratan ve bir çok mühim kaleler zabteden Lala Paşa'nın Usturgon muhâsarası esnâsında Almanların «Neuhausel» dedikleri Ujvar = Uyvar kalesini kuşatmış ve Paşa'nın yeniden yolladığı yardım kuvvetleri sâyesinde kaleyi teslim almıştır : Lala-Mehmet Paşa kendisini memnun edip büsbütün ısındırmak için bu mühim mevki Bocskay'a vermiş ve biraz sonra da Erdel prensliğiyle Macar krallığını verâset şartıyla kat'i surette kendisine tevcih eden fermanı gönderip tetvic merâsimine dâvet etmiştir; bu fermanın 22 Teşrinievvel = 9 Cumâda-lâhire Cumartesi günü Saros-Patak kasabasında Bocskay'a tevdi olunduğu rivayet edilir.

Yeni Macar kralının Lala Paşa tarafından kabulü Rakos sahrâsındadır : Parlak merâsimle toplar atılarak karşılanan kral Türk Vezir-i-a'zamının elini öpmüş ve bu gün yapılan tetvic merâsiminde Lala-Mehmet Paşa İstanbul'da yaptırılmış olan murassâ tacı huzûrunda diz çöken Bocskay'ın başına bizzat koymuş, murassâ bir kılıç kuşatmış ve kendisini Osmanlı himâye ve tâbiyyeti altında Erdel prensi ve Macaristan kralı ilân etmiştir : Tabii bu «Macaristan»,

Avusturyalılardan zabtedilmiş olan «Yukarı-Macaristan»dır. Yeni kral tacını başına giydikten sonra tekrar elini öptüğü Vezir-i-a'zama;

— Hâlâ biz Pâdişaha kul olduk: Akça ile alınan kul ekseriyyâ darb-u-ta'nîf havfından kerhen kulluk ider; emmâ biz abîd-i ihsân olduğumuz cihetden ez-dil-ü-cân kemâl-i itâat ve meserret ile kulluk iderüz!

demıştır. Lala Paşa buna cevap olarak pâdişahın kendisini on sene için haraçtan muâf tuttuğunu ve ancak ondan sonra senede on bin duka altını haraç vereceğini tebliğ etmiş ve Bocskay da metbûuna karşı minnet ve şükran alâmeti olarak evvelce Osmanlı hâkimiyetinde iken Avusturyalılar tarafından işgal edildikten sonra kendisinin zabtetmiş olduğu «Lippa = Lipva» ve «Jenoe = Yanova» kalelerini âid oldukları Banat = Tımsıvar Beylerbeyliğine terketmiş olduğunu arz edip bir çok iltifâta nâil olmuştur).

2 Kânunuevvel = 21 Receb, Cuma : Şark serdârı Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'nın ölümü.

(Yukarda bu sene vukuâtının «9 Eylül» fıkrasında Urmiye gölü civârında Safavilere mağlûb olduktan sonra Van'a kaçtığını gördüğümüz Cağal-oğlu bu tarihten bir gün evvel bitkin bir halde Diyarbekir'e gelmiş ve nihayet bu gün «kesret-i gumûm-u-hümûmdan» ölmüş veyahut teessüründen zehir içerek bu memlekete zarar dan ve felâketten başka bir şey vermiyen hayâtına hâtıme çekmiştir. Bu ikinci rivayet biraz zayıftır. — Bu tarihten bir iki gün sonra öldüğü hakkında da bir rivayet vardır.

İtalyan esirlerinden olmasına ve ana-vatanıyla ölünceye kadar alâkasını muhâfaza etmesine rağmen Üçüncü Mehmet devrinde 39 gün Sadârette bulunmuş olan Cağal-oğlu'nun lekeli ve karanlık şahsiyyeti için yukarda 1596=1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

1605 — 1606 = 1014

Türkiye'ye ilk tütün idhâli.

(Peçevî «Dühân-ı bed-bûy, diye «pis kokulu» gösterip aleyhinde bulunduğu tütünün ilk defa olarak 1009 = 1600 — 1601 tarihinde «İngiliz keferesi», tarafından «bâzı emrâz-ı ratba şifâ olmak nâmına» ilâç gibi idhâl edilmiş olduğundan bahsederse de, umumiyetle işte bu 1014 = 1605 — 1606 tarihi esas ittihaz edilir: Belki de bu tarihlerin birincisi tütünün idhâline, ikincisi de teammümüne âittir. Afyon, şarap ve kahve ile beraber «Âlem-i safâ»nın «Anâsır-ı erbaası» işte bu tarihte tamamlanmış demektir: Kanunî devrinde İstanbul'a ilk kahve idhâli için ikinci ciltte 1555 = 962 vukuâtının son fıkrasına bakınız.

Kahve gibi tütün de ilkönce ilmiyye sınıfının muhâlefetiyle karşılaşmış ve hattâ onun gibi bunun da aleyhinde fetvâlar verilerek devir devir men'edilmiş, buna rağmen «bâis-i ibtilây-ı zurefây-ı diyâr», olmuş, yasak edildikçe gizli içilmiş ve nihayet Ulemâ bile her ikisinin tiryâkisi olmakta hiçbir mahzur görmemiştir! — İlk tütün düşmanları Ulemâdan ibaret değildir: Peçevî-İbrahim Efendi gibi o devre göre Garp kültürüyle çok sıkı temasları olan münevverler içinde bile düşmanları vardır; bu büyük müverrih kahvehânelerin duman dolduğunu yana yakıla tasvir ettikten sonra İstanbul sokaklarının tiryâki lûlelerinden çıkan dumanlarla ne hâle geldiğini şöyle anlatır:

«Esvâk-u-bâzârda dahî lûle ellerinden düşmez oldu, birbirinin yüzüne gözüne pof pof deyü esvâk-u-mahallâtı dahî kokutdular ve hakkına nice yâve eş'yâr nazmidüp bi-münâsebet okutdular».

Gene aynı menbâda o zaman çubukla içilen tütünün sebep olduğu yangınlardan şikâyet edilmekte ve «def'i hâb» ile «rutûbet def'i»nden başka hiç faydası olmadığından bahsedilmektedir).

1606 = 1014

16 Mart = 7 Zülka'de, Perşembe : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın İstanbul'a avdeti.

(Şark serdârı Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın ölümü ve Anadolu'da Osmanlı kumandanlarının Celâliilere karşı mağlûbiyeti Garp cephesindeki son muvaffakiyetlere mukabil Şark'da çok tehlikeli bir vaziyet ihdâs etmiş olduğu için, pâdişahın dâveti üzerine Lala-Mehmet Paşa Rumeli beylerbeyi Tiryâki-Hasan Paşa'yı Serdâr-Kaymakamlığında bırakıp 4 Şevvâl = 12 Şubat Paza günü Belgrad'dan hareketle bu gün İstanbul'a gelip huzûra kabul edilerek muvaffakiyetlerinden dolayı pek çok iltifat görmüştür).

1606 = 1015

21 Haziran = 14 Safer, Çarşamba : Vezir-i-a'zam Lala-Mehmet Paşa'nın ölümü ve Kapdan-ı-deryâ Derviş Mehmet Paşa'nın sadareti.

(Lala Paşa'nın ölümünü 15 Muharrem = 23 Mayıs Salı, 16 Muharrem = 24 Mayıs Çarşamba ve 17 Muharrem = 25 Mayıs Perşembe günlerine müsâdif gösteren rivayetler de vardır; burada esas ittihâz edilen «14 Safer = 21 Haziran Çarşamba» tarihi Paşanın akrabâsından olan ve 15 sene maiyyetinde bulunan Peçevî-fârahim Efendi'nin iki muhtelif faslında «1015 Saferinün on beşinci günü ki yevm-ül-Erbeâ», kaydine dayanmaktadır : Yalnız «Erbeâ = Çarşamba» günü hakiki takvimde o ayın 15 ine değil, 14 üne müsâdif olduğu için Hicrî gün rakamı tashih edilmiştir.

Sokullu âilesinden olan Lala-Mehmet Paşa'nın sadareti 1604 = 1013 senesi 5 Ağustos = 9 Rebî'ül-evvel Perşembe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 1 sene, 10 ay, 17 gün sürmüştür.

Garp cephesinde Osmanlıların perişan ve hattâ mağlûb vaziyetini askerî ve siyasi muvaffakiyetlerle ıslâh edip Avusturyahlara karşı Erdel = Transylvania ısyânını hazırlamak, ısyân reisi Bocskay'ı Erdel prensliğiyle Avusturya işgalindeki Macaristan krallığına tâyin etmek, başta Usturgon = Gran şehri olmak üzere bâzı mühim kaleleri istirdâd ederek Budin'i bir hudut noktası vaziyetinden kurtarmak gibi büyük hizmetlerde bulunan Lala yahut Lâle-Mehmet Paşa Osmanlı tarihindeki devşirme vüzerâ içinde devlete zararı ve şerri dokunmayıp iyi bir isim bırakmış bir iki istisnâdan biridir : Yukarda 1605 = 1014 vukuâtının «14 Haziran», «29 Ağustos», «8 ve 19 Eylül», «3 ve 18 Teşrinievvel» ve «20 Teşrinisânî», fıkralarına bakınız.

Lala Paşa'nın halefi Derviş Mehmet Paşa tarafından zehirletildiği rivayet edilir : Bunun sebebi, son zamanlarda Bostancı-Başlıktan Kapdan-ı-deryâ olan Derviş Paşa'nın Birinci Ahmed'e hulûl edip fevkalâde itimâdını kazanmak suretiyle «Mühr-i-Hümâyûn»a göz dikmiş olmasıdır. Son derece haris, tamahkâr, hunhâr ve yalancılığıyla meşhur olan Derviş Mehmet ilkönce serdârlık meselesinde bir takım entrikalar çevirmekle işe başlamıştır : Lala-Mehmet Paşa Belgrad'dan İstanbul'a gelince Şark ve Garp cephelerine birer serdâr tâyin edilip kendisinin İstanbul'dan Baş-kumandan vaziyetinde her iki cephe işlerini birden idare etmesi takarrür etmişse de, Sadâret-Kaymakamlığına geçmek istiyen Derviş Paşa Anadolu ve İran vaziyetlerini bahâne edip :

— Vezîr-i-a'zam Serdâr olmadukça bu iş bitmez!

diye pâdişahı kandırarak Lala'yı Şark serdârlığına tâyin ettirmiş, Lala Paşa bil-hassa Bocskay'la elbirliği ederek mühim bir hareket yaptıktan sonra Avusturyalılarla gaalib vaziyette sulh akdetmek fikrinden bahsederek Şark'a gönderilmesini istihâm etmişse de dinletememiş, gene aynı maksatla Garp serdârlığını istemişse de gene reddedilmiş, bunun üzerine Kuyucu-Murad Paşa Garp serdârlığına tâyin edilip Lala Paşa da bir an evvel Şark'a hareket emrini almış ve işte bu yüzden nüzul isâbet ederek hastalanmıştır.

Derviş Paşa bu hastalığın «temâruz» olduğunu iddiâ ederek Lala'nın derhal hareketi için pâdişahın sert bir «Hatt-ı-Hümâyûn» istihsâl etmişse de, «temâruz» etmediği muâyene ile sâbit olunca, Lala Paşa'nın Portekizli veyahut «Portakal» ismindeki hekimini elde ederek hastanın ilâcına zehir koydurmuş ve işte bu suretle Sadâret-Kaymakamlığına hâcet kalmaksızın kestirmeden Sadr-ı-a'zam olmuştu!

Lala-Mehmet Paşa'nın cenâzesi Eyüp'de akrabâsından olan Sokullu-Mehmet Paşa'nın türbesine defnedilmiş ve o kadar büyük hizmetlerine rağmen halefinin emriyle bütün serveti zabtedilip öksüz çocukları nafakaya muhtac bırakılmıştır).

25 Haziran = 18 Safer, Pazar : Yeni Şark serdârı Deli-Ferhad Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Lala-Mehmet Paşa'nın son günlerinde Şark buhrânının «Vezîr-i-a'zam serdâr olmadukça» halledilemeyeceğini söyleyen Derviş Paşa selefinin felâketine sebep olup yerine geçince pâdişahı kandırıp İstanbul'da kalmış ve Şark serdârlığına çilgınlıklarıyla «Deli/Divâne» lâkabını almış olan Ferhad Paşa'yı tâyin edip bu gün Üsküdar karargâhına geçirmiştir.

Bostancı-başlıktan yetişmiş olan Deli-Ferhad Paşa Bursa'ya ve oradan da ancak Konya'ya kadar gidebilmiştir : Bunun deliliği askerde inzibattan eser bırakmamış, bir gün Sipâhiler ulûfe isteyince kendisinin de sipâhî olduğu halde ulûfe almadığını söylemiş ve bunun üzerine asker çadırını taşlamaya başlayınca o da eteğine taş doldurup askerle beraber taşladıktan başka, isyan âlâmeti olarak kendi otağının iplerini bizzât kesmiştir! Serdârın bu gibi delilikleri Anadolu'daki Celâli isyânının büsbütün alevlenmesine sebep olmuş, Deli-Ferhad Paşa Konya'ya kapanmış ve bir rivayete göre azledildikten sonra teessüründen ölmüştür.

Deli-Ferhad Paşa'nın İstanbul'dan hareketini «4 Safer = 11 Haziran Pazar» ve «8 Safer = 15 Haziran Perşembe» günlerine müsâdîf gösteren rivayetler vardır).

19 Eylül = 16 Cumâda-l-ûlâ Salı: Canbulad/Canbulat-oğlu isyânı hakkında İstanbul'a acı haberler gelişi.

(Canbulat âilesi vaktiyle Kilis taraflarına yerleşmiş büyük bir Türk yahut Kürt âilesidir : Bu âile mezheb itibarıyla Dürzî'dir. Bunların Eyyûbilerden oldukları hakkında da bir rivayet vardır. Şimdi bu âile Lübnan'da ve bilhassa Sayda'dadır ve dil bakımından tamamiyle araplaşmıştır.

Âileye adını veren Canbulât-ibni-Kaasım ikinci Selim devrinde Kilis beyliğine tâyin edilmiş ve kendisinden sonra bu beylik ocaklık şeklinde oğlu Hüseyin Paşa'ya intikal etmiştir. Daha sonra Haleb beylerbeyliğine tâyin edilen Canbulat-zâde Hüseyin Paşa nihayet Cağal-oğlu'nun son Şark seferine iştirâk etmekte gecikmiş olmak bahânesiyle Van'da idâm edildiği için, maiyyetindeki askerler Haleb'e dönüp orada kendisine vekâlet eden yeğeni Ali Paşa'yı başlarına geçirip isyân etmişlerdir : Yukarda 1605 = 1014 vukuâtının «9 Eylül», fıkrasına bakınız.

Avusturya ve İran muharebeleri ve Anadolu'daki Celâli isyânlarıyla meşgul olan İstanbul hükûmeti Canbulat-zâde Ali Paşa'ya Haleb beylerbeyliğini tevcih etmek suretiyle işi yatıştırmak istemişse de muvaffak olamamış, Ali Paşa Lübnan Dürzi şeyhi Ma'n-oğlu Fahrüddin'le birleşerek Osmanlı tarafdarı olan ve bizim menbâ-larda «Emir Seyf-oğlu Yûsuf» denilen Trablusşam valisi «Emir Yûsuf-ibnû-Sayrâ»yı Hama'da mağlûb edip Trablus'a kapanmak mecburiyetinde bıraktıktan sonra Şam taraflarını yağma ve tahrib etmiş ve bir taraftan da nüfuzunu Adana taraflarına doğru yaymış olduğu için, İstanbul'dan Haleb beylerbeyliğine tâyin edilip yola çıkarılan Tırnakçı-Hasan Paşa kardeşi ve eski Yeniçeri-ağası Hüseyin Paşa'yı Adana civârına gelen «Cemşid» ismindeki kumandanı vasıtasıyla bastırıp telef ettirmiştir : Devletin Suriye hâkimiyetini tehlikede gösteren bu kara-haberlerin işte bu gün İstanbul'a geldiği rivayet edilir.

Kendi nâmına sikke kestiren Canbulat-oğlu büyük ve muntazam bir ordu teşkil ettiği gibi, Şimali-Suriye ve Adana havâlisinde müstakıl bir devlet sâhibi hâline gelmiş ve hattâ Avrupa ile münâsebetle bile girişmiştir : Meselâ Toskana hükûmetiyle bir muâhede akdetmiş olduğundan bahsedilir. — Canbulat-oğlu'nun âkibeti için aşağıda 1607 = 1016 vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

20 Teşrinievvel = 17 Cumâda-l-âhire, Çarşamba : Zsitva-torok sulh müzâkerelerinin başlaması.

(Bâzi Osmanlı menbâlarında «Jitva-boğazı», denilen «Zsitva-torok/Sitvatorok» mevkii Macaristan'da Usturgon = Gran şehriyle Osmanlıların «Komran» dedikleri «Komorn» kalesi arasında ve Zsitva/Sitva suyunun Tuna'ya döküldüğü noktadadır. Yıllardanberi bir çok defa başlayıp neticesiz kalan Osmanlı - Avusturya sulh müzâkereleri nihayet işte burada kat'î bir neticeye bağlanmak üzere bu gün tekrar başlamıştır : Budin valisi Ali Paşa'nın riyâsetinde Budin Kadısı Hâbil Efendi, Ali Paşa kethudâsı Kadım/Kadınım Ahmed yahut Âdem Efendi ile Budin eşrâfından Nasruddin-zâde Mustafa Efendi'den mürekkep Osmanlı hey'eti-murahasası Usturgon'dan kayıkla çıkıp Zsitva-torok'a gelmiş ve Komorn muhâfızı Baron de Mollard'ın riyâsetinde altı kişiden mürekkep olan imparatorluk hey'et-i-murahasasıyla müzâkereye başlamıştır. Bâzi çetin safhalar geçiren bu müzâkereler 23 gün sürmüştür : Aşağıki fıkraya bakınız.

Bâzi Osmanlı menbâlarında Zsitva-torok müzâkereleri «1 Receb = 2 Teşrinisânî» Perşembe günü başlamış gösterilir).

11 Teşrinisânî = 10 Receb, Cumartesi: Zsitva-torok sulhü, Avrupa diplomasisinde Türk üstünlüğünün nihayet bulması ve müsâvât esasının başlaması.

(Yukarıki fıkrada başladığını gördüğümüz sulh müzâkereleri Türk milleti ve Türk tarihi için çok elim bir muâhede imzâsiyle neticelenmiştir : Umumiyetle «Zsitva-torok muâhedesı» ismiyle anılan bu tarihî vesika 20 sene için akdedilmiştir ve 17 maddeden mürekkeptir.

Bunların en mühimleri şöyle sıralanabilir :

1 — Avusturya'nın bu son harbe kadar Osmanlı imparatorluğuna vermekte olduğu otuz bin duka altını tutarındaki senevî haraç ilga edilmiştir.

2 — Sulh akdi üzerine imparator ikinci Rodolphe yalnız bir defaya münhasır olmak üzere Türk pâdişahına iki yüz bin kuruş tazminât verecektir : Bu para, takriben altmış yedi bin duka altını tutmaktadır.

3 — Zsitva-torok muâhedesinin tasdikinden itibaren her üç senede bir ihtiyari hediyeler verilecekse de, bunların kıymet ve mîkdârı muayyen olmayacaktır.

4 — Türk pâdişâhiyle Avusturya/Almanya imparatoru muhâberelerinde müsâvât kaidesine riâyet edeceklerdir.

5 — Osmanlı devleti bu gibi muhâberelerde Avusturya imparatoruna o zamana kadar olduğu gibi «kral» demeyip «Roma çâsarı» ünvâniyle hitâb edecektir ; Bu ünvandaki «çâsâr» kelimesi «Kayser = imparator» dan muharreftir.

6 — İki taraf birbirinin arâzisine tecâvüz etmeyecek ve bu gibi tecâvuzlarda alınabilecek esirler mütekabilen iâde edileceği gibi, zarar ve ziyanlar da karşılıklı olarak tazmin olunacaktır.

7 — Bu gibi hudud-boyu ihtilâflarında Osmanlı imparatorluğu nâmına Budin beylerbeyi ve Avusturya imparatorluğu nâmına da Raab = Yanık-kale kumandanı hakem olacaktır.

8 — Bu muâhede yalnız Birinci Ahmed'le İkinci Rodolphe için değil, bunların halefleri için de mecburî mâhiyettedir.

9 — İspanya kralı da bu muâhedeye iltihak ve iştirâk etmek salâhiyetini hâizdir. Sonraları bir kaç defa ta'dil ve tecdid edilmiş olan bu muâhedenin en mühim hususiyeti, Kanunî Sultan Süleyman'ın Avrupa'ya resmen kabul ettirmiş olduğu Türk üstünlüğüne nihayet verip Türkiye ile Avrupa devletleri arasında hukukî bir müsâvâta yol açmış olmasında gösterilir : Çünkü Kanunî devrinde 1533 = 939 senesinin 22 Haziran = 29 Zülka'de Pazar günü akdedilen İstanbul sulhü mucibince Avusturya hükümdarı Osmanlı pâdişahını metbû addedip Vezir-i-a'zamla müsâvi sayılmıştır ve gene Kanunî'nin 1547 = 954 senesi 8 Teşrinievvel = 23 Şa'ban Cumartesi günü tasdikıyla mer'iyyete girmiş olan Türkiye - Almanya - Avusturya sulh muâhedesinde de Türk pâdişahını yeryüzünün yegâne imparatoru ve pâdişahlar pâdişahı sayan Osmanlı telâkkisinin en büyük Avrupa devletleri tarafından resmen kabulü demektir; Almanya imparatorluğunu haraca bağlayan bu muâhede mucibince Charles-Quint imparator değil, ancak «Vilâyet-i İspanya kralı»dır ve Almanya, İspanya, Holânda, Napoli ve diğer bir takım Avrupa memleketleriyle Amerika'daki İspanyol müstemlekelerine hükmeden Charles-Quint'in bu vaziyeti kabule mecbur olması, Avrupa'nın Türk üstünlüğüne resmen boyun eğmesinden başka bir şey değildir. O tarihten itibaren akdedilen sulh muâhedeleri hep işte bu «Türk üstünlüğü» düsturunun hukukî müeyyideleri mahiyetindedir : Yukarda gözden geçirdiğimiz dokuz esasın dördüncüsüyle beşincisi işte bu üstünlük prensipine nihayet verip «Müsâvât», esasını kurmuş olduğu için, Devletler-hukuku bakımından çok mühim bir dönüm noktası sayılır. Bu vaziyete göre, yukarda bahsi geçen 1533 = 939 İstanbul sulhünden bu Zsitva-torok muâhedesine kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 73 sene, 4 ay, 9 gün Türk-üstünlüğü Avrupa Devletler-hukukuna hâkim bir prensip rolü oynamış demektir.

«Serdâr-ı bi-âr», denilen Koca-Sinan Paşa isminde haris bir devşirmenin şahsî ihtirâsâtı uğrunda açmış olduğu bu uğursuz Avusturya seferi 1593 = 1001 senesi 4 Temmuz = 4 Şevvâl Pazar gününden bu güne kadar Üçüncü Murad, Üçüncü Mehmet ve Birinci Ahmed devirlerinde Milâdî takvim hesabıyla tam 13 sene, 4 ay, 8 gün sürmüştür).

9 Kânunuevvel = 8 Şa'ban, Cumartesi : Vezir-i-a'zam Derviş Paşa'nın idâmı.

(Boşnak devşirmelerinden olan ve muhtelif menbâlarda «Gaayet zâlim-ü-mezmûm ve tamma'-ı bed-rüsûm», «Zehri gözünde bir mâr-ı gezende» diye tasvir edilen Derviş Paşa'nın idâmına tamahkârlığı sebep olmuştur : Rivayete nazaran Vezir-i-a'zam Demir-kapu civârında muhteşem bir konak yaptırmış, vekil-harcı olan Yahudi sarrafi masraf defterini gösterince paşa çok görüp hiddetlenmiş, Yahudi de can kaygısına düşüp hesap sorulduğu için defteri gösterdiğinden ve para istemediğinden bahsederek bütün masârifî hediye şeklinde der'uhde etmiş olduğunu söylemiş, fakat bir taraftan da intikam almaya karar vere-

rek paşanın konağından pâdişahın sarayına gizli bir tünel açtırdıktan sonra Derviş Paşa'nın düşmanı olan Kapu-ağasına giderek paşanın pâdişaha kasdetmek için yeraltından yol açtırdığını söyleyip tüneli göstermiş ve işte bunun üzerine mesele pâdişaha aksedince Derviş Paşa sarayda boğularak idâm edilmiştir : Boğulduktan bir müddet sonra cesedinde hayat eseri görüldüğü için Birinci Ahmed'in kendi eliyle kafasını kesmiş olduğu hakkında bile bir rivayet vardır. Selefî Lala-Mehmet Paşa'yı zehirletmiş olduğundan bahsedilen bu zalimin âkıbeti halka çok geniş bir nefes aldırıştır.

Derviş Mehmet Paşa'nın sadâreti bu 1606 = 1015 senesi 21 Haziran = 14 Safer Çarşamba gününden bu güne kadar tam 5 ay, 18 gün sürmüştür. idâmı için 9 Şa'ban = 10 Kânunuevvel, 10 Şa'ban = 11 Kânunuevvel ve hattâ 15 Şa'ban = 16 Kânunuevvel tarihleri de rivayet edilir : Fakat gün ismi «Sebt = Cumartesi» gösterildiğine göre bizim burada en kuvvetli rivayet olarak kaydettiğimiz 8 Şa'ban tarihine tesadüf ettiği anlaşılmaktadır; 15 Şa'ban tarihi de Cumartesine tesadüf etmekle beraber bu rivayet zayıftır).

11 Kânunuevvel = 10 Şa'ban, Pazartesi : «Mühr-i-Hümâyûn»un Garp serdârı Kuyucu-Murad Paşa'ya gönderilmesi.

(Anadolu Türklerine karşı işlediği şenî zulümler ve müdhiş cinâyetlerle meşhur olan ve ihtiyarlığından dolayı «Koca-Murad Paşa» ismiyle de anılan bu kanlı Hırvat devşirmesinin fecî şahsiyeti için aşağıda 1611 = 1020 vukuâtının «5 Ağustos», fıkрасına ve Garp serdârhlğı için de yukarda bu sene vukuâtının «21 Haziran» fıkрасına bakınız).

1607 = 1015

17 Kânunusâni = 18 Ramazan, Çarşamba : Kalender-oğlu'nun Nil zaferi.

(Celâli hareketinin meşhur reislerinden Kalender-oğlu Mehmet Ağa için yukarda 1605 = 1014 vukuâtının «12 Teşrinisâni» fıkрасına bakınız. — Kalender-oğlunu tenkile Anadolu beylerbeyi Balıkesirli-Hüseyn ve eski Anadolu beylerbeyi Ahmed Paşalarla Saruhan beyi Hacı Bey sevk edilmişse de bunlar Nif civârında oldukları için Kalender-oğlu Saruhan'ı zabtetmiştir : Bu vaziyetten telâşa düşen İstanbul hükûmetinin Bursa'yı muhâfaza tedbirleri ittihâz etmiş olduğundan bahsedilir).

1607 = 1016

15 Haziran = 19 Safer, Cuma : Celâli ısyanlarını tenkil için Anadolu serdârhlğına tâyin edilen Vezir -i-a'zam Kuyucu-Murad Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bu sırada Anadolu ile şimalî Suriye âdetâ baştanbaşa bir ısyan sahnesi hâlinde ve hemen her tarafta Celâli reisleri türemiştir : Bunların en mühimleri Saruhan taraflarında Kalender-oğlu, Aydın havâlisinde Türk-Yusuf Paşa, Silifke'de Muslu-Çavuş, Kırşehir'de Meymun ve nihayet Haleb'de de meşhur Canbulat-oğlu Ali Paşa gibi şahsiyetlerdir. Kuyucu'nun serdârhlğı işte bunlarla bunlara tâbi olan ikinci derecedeki âsileri te'dib edip Anadolu'yu yatıştırarak tekrar Osmanlı idaresine almak içindir. Serdârın ilk hedefi Canbulat-oğlu'nun merkezi olan Haleb'dir : Şimalî-Suriye'de ayrı bir hükûmet kurmuş olan Can-

bulat-oğul Ali Paşa için yukarda 1606 = 1015 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız).

2 Temmuz = 7 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : Kuyucu-Murad Paşa'nın Üsküdar'dan hareketi.

(Canbulat-oğlu'ndan Haleb'in istirdâdını ilk hedef ittihâz eden Kuyucu Paşa yol boyunda Anadolu âsilerine karşı da bir takım teşebbüslere girişmiştir; bunların en mühimleri Konya, Karaman ve Ereğli konaklarında ittihâz ettiği tedbirlerdir. İstanbul hükûmeti biraz evvel Kalender-oğlu'nu yatıştırmak için kendisine Ankara beyliğini tevcih etmişse de, Ankaralılar mukavemet gösterdikleri için Kalender-oğlu şehri muhâsara etmiş ve ahâli de serdârdan imdad istemiş olduğu için Kuyucu-Murad Paşa Konya'dan Tekeli-Mehmet Paşa kumandasında mühim bir kuvvet göndermişse de Mehmet Paşa âsilere mağlûb olup Ankara kalesine kapanmaktan başka bir şey yapamamıştır. — Silifke'deki Muslu-Çavuş üzerine de Karaman'dan bir kuvvet sevk edilip bir kaç kale zabtedilerek bunların ahâlisi kılıçtan geçirilmiş, fakat sarp yerlerdeki müstahkem mevkillerine çekilen âsiler tamamiyle tenkil edilememişlerdir. — En mühim muvaffakiyet Ereğli'den Canbulat-oğlu'nun Adana valisi vaziyetinde bulunan Cemşid üzerine gönderilen kuvvet tarafından elde edilmiştir : Bu kuvvet âsileri mağlûb etmiş ve firâra mecbur olan Cemşid bir daha ortaya çıkmamıştır.

Kuyucu-Murad'ın bu sefer esnâsında Anadolu Türklerine karşı irtikâb ettiği zulümlerle cinâyetler akla sığmayacak nisbetleri bulmuştur : Bu kanlı Hırvatın nazârında kabahathıyla kabahatsızın hiç bir farkı olmadığı Osmanlı menbâlarında bile itirâf edilir; meselâ Konya'da hükûmete tarafdâr olan Sirâc-zâde Ahmed Bey'i sırf nüfuzlu bir şahsiyet olduğu için idâm ettirip kuyuya attırmış ve «Konya çayırında eşkiyâ cüsselerinden çâhlar doldurmuş»dur : Fakat bu «eşkiyâ», âsilere tarafdârlıkla ithâm edilen bir takım zavallılardır ve hattâ ekserisi masumdur).

23 Teşrinievvel = 2 Receb, Salı : Oruç-ovası zaferi.

(Adana'dan Haleb üzerine yürüyen ordu bu sabah Oruç-ovasında Canbulat-oğlu Ali Paşa ile müttefiki olan Lübnan Dürzü şeyhi Ma'n-oğlu Fahrüddin'in müsterek kuvvetleriyle karşılaşmış, âsilerin sulh teklifi reddedilmiş ve bunun üzerine girilen muharebe büyük bir zaferle neticelenerek :

«Gurûba dek rûs-i maktûa-i a'dâdan defterle mazbût-ül-aded yirmi altı bin kelle-i beride pişgâh-ı Behrâm-iktidâra getirülüp otâk-ı zer-nitâk önünde püştrevâr yığılmıştır».

Canbulat-oğlu Kilis üzerinden Haleb'e kaçıp artık orada tutunamayacağını anlayınca Anadolu'ya geçerek Eskişehir'e gitmiş, oradan ihtiyar amcası Haydar Beyle Kethudâsı Hüseyin Ağa'yı gönderip affını istihşâl ettikten sonra İstanbul'a gelip Tımsıvar beylerbeyliğine tâyin olunmuşsa da sonradan Kuyucu'nun emriyle Belgrad'da idâm edilmiştir. — Oruç-ovası muharebesine Rumeli beylerbeyliğinde bulunan Kanije müdâfii Tiryâki-Hasan Paşa da iştirâk etmiştir).

30 Teşrinievvel = 9 Receb Salı : Kilis'in işgali.

(Kilis şehri ikinci Selim devrindenberi Canbulat âilesinin ocaklığıdır : Yukarda 1606 = 1015 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız. Ali Paşa'nın burada bulunan bütün malı, mülkü zabtedilip hazîneye devrolunmuştur).

9 Teşrinisâni = 19 Receb, Cuma: Haleb şehrinin işgali.

(Ordu gelir gelmez şehir derhal teslim olmuş, Canbulat taraftarları karargâha getirilip kılıktan geçirilerek başlardan kuleler yapılmış ve tabii kurunun yanında yaş da yanmıştır! — Ali Paşa'nın seğbanları kaleye çekilip mukavemete geçmişlerdir).

13 Teşrinisâni = 23 Receb, Salı : Haleb kalesinin teslim olması.

(Üç gün mukavemet eden seğbanlar canlarına dokunulmamak şartıyla ve bil-hassa «her birine müstakillen hatt-ı eman» verilmek suretiyle teslim olmuşlarsa da, kaleden çıkar çıkmaz derhal kılıktan geçirilmişlerdir! — Haleb valiliğine Dişlenk-Hüseyn Paşa tâyin edilmiş Tiryâki Hasan Paşa Rumeli beylerbeyliğinden vezârete yükselerek İstanbul'a gitmiş, Kuyucu Haleb'de kalmış ve asker de muhtelif kışaklara dağıtılmıştır).

1608 = 1017

17 Nisan = 1 Muharrem, Perşembe : Kuyucu-Murad Paşa'nın Haleb şehrinden ordu karargâhına çıkışı.

(Yukarda 1607 = 1016 vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasında Ankara'yı muhâsara etmiş olduğunu gördüğümüz Kalender-oğlu oradan kalkıp Bursa'ya gelmiş ve şehri zaptedip kış mevsimini burada geçirmiştir: Bu müddet zarfında Kuyucu-Murad Paşa Celâîlilerin ikinci derecedeki reislerini siyasî tedbirlerle birbirine kırdırdığı için, şimdi meydanda en mühimleri olan ve Anadolu saltanatına göz koyan Kalender-oğlu Mehmet Ağa yahut Paşa ile ona tâbi olan Kara-Said ve «Birâder-i Tavil», denilen Meymun'la Aydın ve Saruhan taraflarındaki Yusuf Paşa kalmış ve bir de 1607 = 1016 vukuâtının «15 Haziran» ve «2 Temmuz» fıkralarında bahsi geçen Muslu-Çavuş Silifke havâlisinde tutunmuştur. Kalender-oğlu işte bu Muslu-Çavuş'la da münasebete girişmiş ve hattâ yazdığı mektupta zaferlerini şöyle anlatmıştır :

«Sergüzeştimiz âlemine ma'lûmdur. Fitne-engiz ve ahd-siken Osmâniyân müte-gallibe olmağla gurûrları kemâle irüp âleme cevri-ü-cefâyı pişe kılmağla tâatle-rinden yüz çevirüp ızhâr-ı hulûsu terk eyledükten sonra pâyiyahtları olan Bur-sa'da kışladuk. Mukaabelemüze gelen vükelâ münhezim ve pâymâl olduktan son-ra Mihaliç ve Aydın ve Saruhan illerini yağma ve tâlân eyleyüp ganâim-i bî-şümâr ile dernek ve cem'iyetimüz yevmen-fe-yevmen ziyâde olup Konya şehrine geldüğümüzde Karaman beğlerbeğisi Deli-Zülfikar Paşa anda mevcûd bulunup kal'aya kapandı».

Kalender-oğlu'nun mukabelesine geldiklerinden bahsettiği hükûmet kuvvetleri Nakkaş-Hasan Paşa kumandasında gelip Ulubad suyu civârında mağlûb olan bir kuvvetle Silistre beylerbeyi Mi'mâr yahut Dalgıç-Ahmed Paşa kumandasında gönderilip Manyas gölü sâhilinde perişan olan diğer bir kuvvettir: Dalgıç Paşa işte bu bozgunda yaralanıp ölmüştür. Haleb'de «Hatt-ı emân», alıp teslim olan âsilerin başlarına gelen âkîbet Kalender-oğlu'nda artık Osmanlıya itimad hissinden hiç bir eser bırakmamıştır; gene aynı mektubunda bu noktayı da şöyle anlatır: «Bu âna gelince Al-i-Osman tarafından min-vechin kat'ı ümid eylemeyüp ser-keşlûk olunmazdı: Canbulat-oğlu vak'asından sonra min-ba'din Osmanlı tarafın-dan kat'ı ümid idüp can tende oldukça serfûrû eylemek yokdur».

Kalender-oğlu Kuyucu-Murad Paşa'yı temizlemek suretiyle vâsıl olmak istediği hedefi de şöyle anlatmaktadır :

«Hak-Teâlâ muîn olursa yanumuzda olan bi-şümâr kârgüzâr dilâverler ile ol koca fertûtu ber-taraf eyleyüp Üsküdar'dan berüsünü Osmanlu'ya ferâgat itdürmek vardır: Eger fırsat Koca'nun olursa hod bizüm itdüğümüz işler dillerde dâstân olduğu hemen bize kâfidür».

Istanbul hükûmeti işte bundan dolayı Üsküdar muhâfazasına ehemmiyet vererek Hadım-Yusuf Paşa'yı muhâfızlığa me'mûr etmiştir.

Kalender-oğlu'nun ordusuna, Kuyucu'nun kışın birbirine vurdurduğu Celâlilerin kılıç-artıkları da iltihak ettikleri için, maiyyetindeki kuvvetlerin otuz bin bulunduğundan bahsedilir. — Bu sırada Baş-defterdar Etmekci/Ekmekci-zâde Ahmed Paşa vezâret pâyesiyle Rumeli beylerbeyliğine tâyin edilip Kuyucu'nun ordusuna bir mûkdar kuvvetle para götürmeye me'mur edilmiş olduğu için, Bursa'dan Hamîd ve Karaman taraflarına hareket etmiş olan Kalender-oğlu pusu kurup beklemeye başlamış ve Kuyucu işte bu vaziyetten haberdâr olarak Halep karargâhından bir an evvel harekete karar vermiştir).

15 Haziran = 1 Rebî'ül-evvel, Pazar : Kuyucu-Murad Paşa'nın Haleb önlerinden hareketi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz tehlikeli vaziyetten dolayı ordunun toplanması tamamlanmadan hareket edilmiştir. Bu hareket Kalender-oğlu'na karşıdır).

23 Haziran = 9 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Ordunun Maraş'a muvâ-salatı.

(Burada ordu bakıyyelerinin toplanması için 20 gün kalınmıştır. — Kalender-oğlu'nun 20 bin kişilik bir kuvvetle Gögsun-derbendi ağzında bulunduğu casuslardan öğrenildiği için, derhal sevkedilen bir pişdar kuvvetiyle derbend işgal edilmiştir).

5 Ağustos = 22 Rebî'ül-âhir, Salı : Kalender-oğlu'nun Alaca-çayır bozgunu.

(Umumiyetle 23 ve 24 Rebî'ül-âhir «Selâse» gününden bahsedilirse de, hakiki takvimde «Selâse = Salı» günü o ayın 22 sine müsâdiftir: Hammer'in gösterdiği «8 Temmuz = 24 Rebî'ül-evvel Salı», tarihi doğru değildir. — Alaca-çayır Gögsun ovasındadır. — Mevcudu 20 bin gösterilen Kalender-oğlu ordusunda «Şâhî-darben» denilen 20 büyük top da vardır. — Muharebe çok şiddetli olmuş, Kuyucu-Murad ihtiyarlığına rağmen bizzat harbe iştirâk etmiş, Osmanlı ordusu bilhassa sayı üstünlüğünden dolayı muzaffer olmuş ve bu netice üzerine Kalender-oğlu artık Anadolu'da tutunamayacağını anladığı için bir kaç bin kişilik maiyyetiyle beraber İran'a kaçıp Safavilere ilticâ etmiştir: Buna mâni olmak için bir takım tâkip müfrezeleri sevkedilmişse de faydası olmamıştır. — Alaca-çayır vak'asından sonra ordu Çubuk-ova'ya geldiği zaman Bağdad'da isyân etmiş olan «Tavil-oğlu Mustafa»nın tenkil edildiği haber alınmıştır: Anadolu'daki Celâli isyanları esnâsında Bağdad'da idareyi eline alıp İstanbul hükûmetine isyân eden Bölük-başı Tavil-Ahmed-oğlu Mehmet orada kendi adamlarından biri tarafından öldürüldükten sonra yerine geçen kardeşi Tavil-oğlu Mustafa da bu sefer Kuyucu'nun sevkettiği Çağal-oğlu Mahmud Paşa'ya mağlûb olmuş ve bu suretle Bağdad galesi de halledilmiştir).

2 Eylül = 21 Cumâda-l-ûlâ, Salı : Kara-Hasan-gediği'nde «Birâder-i Tavil» denilen Meymun'un bozulması.

(Bâzı menbâlarda «23 Cumâda-l-ûlâ Selâse» gününden bahsedilirse de hakiki takvimde «Selâse = Salı» o ayın 21 ine müsâdiftir. — Celâli reislerinden olan bu «Birâder-i Tavil», yukarda 1603 = 1011 vukuâtının «12 Nisan» ve 1605 = 1014 vukuâtının da «12 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen ve «Tavil-Bölük-başı» denilen «Uzun-Halil»in kardeşidir ve ismi de «Meymun»dur: Hammer bunu Uzun-Halil'in oğlu gösterir. Bu âsi altı bin kişilik bir kuvvetle Kırşehir havâlisini yağma ve tahrib ettikten sonra Kalender-oğlu'na iltihak edip İran'a geçmek istemişse de Kuyucu-Murad derhal tâkibe geçip Şarkı-Karahisar civârındaki «Kara-Hasan gediği»nde mağlûb etmiş ve kesik başlarla cesedlerden alelusul kuleler kurdurmuştur! Karahisar civârından Bayburd önlerine gelen Kuyucu kan dökme hırsını orada da tatmin için suçlu ve suçsuz ayırd etmiyerek binlerce insan öldürüp kesik başlarını «dağlar gibi yığdırmış»dır!).

18 Kânunuevvel = 10 Ramazan, Perşembe : Vezir-i-a'zam Kuyucu-Murad Paşa'nın İstanbul'a avdeti.

(1607 = 1016 senesi 15 Haziran = 19 Safer Cuma günü Üsküdar karargâhına geçişinden bu güne kadar 1 sene, 6 ay, 3 gün sürmüş olan bu tenkil seferinde Şimalî-Suriye'deki Canbulat-oğlu ısyâniyle Kalender-oğlu ve Tavil-oğlu gaileleri bastırılmış ve artık Aydın, Saruhan ve Menteşe havâlisindeki Yusuf Paşa ile İçel'deki Muslu-Çavuş'dan başka âsi kalmamıştır. Pâdişah Kuyucu-Murad'a olduğu yerde kışlayıp baharda İran seferine çıkmasını emretmişse de, pâyitahttaki rakiplerinin faaliyetinden kuşkulanan Kuyucu bu emri dinlemeyip âdetâ Celâlîlik ederek bundan bir gün evvel Üsküdar'a gelmiş ve bu gün de merâsimle karşılanarak İstanbul'a geçmiştir: Bu merâsim esnâsında dört yüz Celâlî bayrağı teşhir ettirerek şehre girdiğinden bahsedilir. — Zâlim serdârın İstanbul'daki düşmanları onu bilhassa Canbulat-oğlu'nun mallarını müsâdere ederken bir çok şeyleri iç etmiş olmakla ithâm etmişlerdir! — Kuyucu'nun İstanbul'a muvâsalatını «8 Ramazan Selâse = 16 Kânunuevvel Salı» tarihine müsâdif gösteren bir rivayet de vardır).

1609 = 1018

15 Haziran = 12 Rebî'ül-evvel Pazartesi : Vezir-i-a'zam Kuyucu-Murad Paşa'nın «Acem seferi» bahânesiyle Üsküdar'a geçip Celâli ba-kiyyelerine karşı siyasî tedbirlerle meşgul olması.

(Haydarpaşa'da karargâh kuran Kuyucu-Paşa'nın maksadı İran seferini bahâne ederek Aydın ve Saruhan taraflarındaki âsi Yusuf Paşa ile Silifke'ye hâkim olan Muslu-Çavuş'u tuzağa düşürmektir: Kalender-oğlu'yla muhâberesini yukarda 1608 = 1017 vukuâtının «17 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Muslu-Çavuş müttelikinin tenkilinden sonra kendisine teklif edilen İçel sancak-beyliğini kabul edip sadâkat gösterdiği takdirde Karaman beylerbeyliğine tâyin edileceği hakkındaki va'de inanmak saflığını da göstermiş olduğu için, Kuyucu-Murad bu sefer kendisine Karaman beylerbeyi Zülfikar Paşa ile birleşerek İran seferine iştirâk etmek üzere orduya gelmesini bildirmiş ve bir taraftan da Zülfikar Paşa'ya Muslu-Çavuş'un hile ile öldürülmesini emretmiştir: Muslu ile dostluk te'sis edip itimâdını kazandıktan sonra Zülfikar Paşa'nın bu emri kolayca icrâya muvaffak olduğu rivayet edilir. — Yusuf Paşa'nın âkıbeti de bunu andırır: Ve-

zir-i-a'zam kendisine bir mektup yazıp Mağnisa sancağını ocaklık yahut arpalık şeklinde va'detmiş ve İran seferine iştirâk etmek üzere karargâha geldiği takdirde affedilip sancak tevcihi muâmelesinin yapılacağını ve gelmediği takdirde ordunun İran'dan evvel kendisini tenkile geleceğini bildirmiş, Yusuf Paşa inanıp gelmiş ve tabii o da Muslu-Çavuş'un âkıbetine uğramıştır. — İşte bu suretle Kuyucu-Murad Paşa son iki Celâlî reisini de hiyleyle ortadan kaldırdıktan sonra İran seferini ertesi seneye bırakmıştır).

Ağustos = Cumâda-l-ûlâ : Kâ'be örtülerinin İstanbul'dan gönderilme başlaması.

(Her cülûsta Kâ'be örtülerinin tecdidi ve bunlara Halife sıfatıyla yeni pâdişahın ismi işlenmesi Yavuz devrindenberi âdet hükmünü almıştır : Şimdiye kadar Kahire san'atkârlarına işlettirilerek Mısır'dan gönderilen bu «Estâr-ı dâhiliyye» nin artık orada iyi yapılmadığı anlaşıldığı için İstanbul'da işlettirilip bu ay içinde merâsimle yola çıkarılmışsa da gün tarihi belli değildir. Bundan sonra da artık hep İstanbul'dan gönderilmesi âdet olmuştur. Bu sefer gönderilen örtülerin mecmûu «1060 zirâ'» tuttuğundan ve 48 bin dirhem ipekle işlendiğinden bahsedilir. — Aşağıda 1610 = 1019 vukuâtının «7 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

8 Teşrinievvel = 9 Receb, Perşembe: Sultanahmet câmiinin temel-atma merâsimi.

(At-meydanı'nda ve Makbûl-ibrahim Paşa sarayının karşısında Sokullu-Mehmet ve halefi Ahmed Paşaların konakları vardır : Birinci Ahmed'in bunları vârislerinden satın alıp yıktırmak suretiyle açtırdığı geniş sâhada bu gün câmi temellerinin kazılma başladığı rivayet edilir : «9 Receb Sebt» tarihinden de bahsedilirse de, «Sebt = Cumartesi» günü o ayın 9 una değil, 11 ine mûsadiftir. — Temeller kazılırken pâdişahın eteğinde toprak taşıdığı ve hattâ bu hizmetini her hafta tekrar ederek işçileri teşvik ettiği hakkında bâzı rivayetlere tesadûf edilir: Temel-atma merâsimi için aşağıki fıkraya, inşaâtın ikmâli için de 1617 = 1026 vukuâtının «9 Haziran» fıkrasına bakınız).

1610 = 1018

4 Kânunusâni = 8 Şevvâl, Pazartesi : Sultanahmet câmiinin temel-atma merâsimi.

(Bu günkü merâsimde vüzerâdan başka bizzat pâdişahın da bulunmuş olduğu rivayet edilir. — Temel-atma merâsimi için yukarıki fıkraya ve bu muhteşem câmiin evsâfiyle inşaâtının ikmâli için de aşağıda 1617 = 1026 vukuâtının «9 Haziran» fıkrasına bakınız).

1610 = 1019

29 Nisan = 5 Safer, Perşembe : İran seferine çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kuyucu-Murad Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Anadolu'yu yıllarca kan ve anarşi içinde bırakan Celâlî isyanlarıyla İstan-

bul'un tenkil hareketlerine müvâzi olarak Avusturya seferinin sürüncemede kalması Üçüncü Murad devrindeki Kafkas fütuhâtının hemen tamamıyla elden çıkmasına sebep olmuş ve işte bu yüzden Şeki, Gence, Lori, Tumanis, Tiflis, Derbend = Demirkapu, Baku, Şamahı ve hattâ bir aralık Kars bile Safavî hâkimiyetine düşmüştür. Birinci Abbâs'ın Avrupa'ya elçiler gönderip Sünnî Türklerle karşı Garp hristiyanlığıyla taarruzî bir ittifak akdine teşebbüs ettiği bu buhranlı devirde Kalender-oğlu'nun binlerce maiyetiyle beraber Safavîlere ilticâsı Şark tehlikesine daha büyük bir vahâmet vermiş sayılır : Yukarda 1608 = 1017 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına bakınız. Safavîler tarafından işgal edildiğini gördüğümüz müstahkem mevkilerden Gence kalesi 1606 = 1015 senesi 6 Temmuz = 29 Safer Perşembe günü sukut edince müdâfileri az olan diğer mevkiler de müdâfaasız teslim olmuşlardır : Yalnız Şamahı kalesi biraz mukavemet gösterdikten sonra 1607 = 1016 senesi 27 Haziran = 2 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü o da sukut etmiştir. Bu vaziyet üzerine Gürcü beylerinin çoğu Safavî nüfuzuna girmiş ve işte bundan dolayı Şarkî-Anadolu tehlikeli günler geçirmeye başlamıştır. Kuyucu-Murad Paşa'nın bu günkü seferi işte bu vaziyete karşıdır. Artık Anadolu teskin edilmiş ve Avusturya seferi de nihayet bulmuş olduğu için, Şâh Abbâs'ın telâş etmiye başladığı rivayet edilir).

24 Mayıs = 1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : Kuyucu-Murad Paşa'nın Üsküdar'dan Şarka hareketi.

(Serdâr-ı-Ekrem Üsküdar'da 25 gün son hazırlıklarla meşgul olduktan sonra bu 26 ncı gün hareket etmiştir. — İstanbul'da Sadâret-Kaymakamlığına Gürcü-Mehmet Paşa tâyin edilmiştir).

7 Temmuz = 15 Rebî'ül-âhir, Çarşamba : Ravza-i-Mutahhara örtülerinin İstanbul'dan gönderilmiye başlaması.

(Yukarda 1609 = 1018 vukuâtının «Ağustos = Cumâda-ı-ülâ» fıkrasında gördüğümüz Kâ'be örtüleri gibi Ravza-i-Mutahhara örtülerinin de artık İstanbul'dan gönderilmesine karar verilerek bu gün merâsimle yola çıkarılmıştır : Kâ'benin kuşağı ve Hazret-i-Fâtıma merkadinin örtüleriyle beraber mecmûnun 910 zirâ tuttuğu ve hepsinin 17692 miskal altın sırmayla işlendiği rivayet edilir).

16 Eylül = 27 Cumâda-ı-âhire, Perşembe : Ordunun Erzurum'a muvâsalatı.

(Safavîleri yıldırarak harbetmeden muzaffer olmak hulyâsına kapılan Kuyucu Paşa Üsküdar'dan yahut yol boyundan yolladığı Hayrüddin-Çavuş'la Şâha bir nâme gönderip Üçüncü Murad devri fütuhâtının Türkiye'ye îadesi şartıyla sulh teklif etmişse de, ordu Erzurum'a gelince Osmanlı elçisiyle beraber gelen Şemsüddin Muhammed Aka isimindeki Safavî elçisinin getirdiği cevapta son fütuhâtın îadesi reddedilerek Kanunî devrindeki Amasya sulhünün esas olması istenilmiştir : Amasya sulhü için ikinci ciltte 1555 = 962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız.

Ordu Erzurum'dan Kars'a geldiği zaman Kuyucu-Murad Paşa ikinci bir nâme daha yazıp şâhın sulh temâyüllerine delil olmak üzere pâdişaha hediye göndermesini bildirmiş ve bunun üzerine Birinci Abbâs 1800 miskal anberi muhtevi 21 kilo sıkletinde som altından bir çekmece göndermiş ve bu hediye ordu İran'a doğru giderken yolda gelmiştir. — Hiç bir husûmet hareketi göstermek istemeyen Kuyucu, Safavî işgalindeki kalelere uğramıyarak Çaldıran, Hoy ve Selmas

üzerinden Tebriz'e doğru ilerlemiş ve Birinci Abbâs da Tebriz'i tahliye ederek şehir civârına mühim kuvvetler yerleştirmiştir : Tabii bu vaziyette Osmanlı serdârının maksadı, kan dökmeden sulhü kazanmaktır).

11 Teşrinisâni = 24 Şa'ban, Perşembe : Osmanlılarla Safavîlerin Acı-çay'da karşılaşmaları.

(Tebriz'in şimalinden geçen «Acı-çay» için 1585 = 993 vukuâtının «22 Eylül», fıkrasına bakınız. — Birinci Abbâs'ın karargâhı o civardaki Surhâb tepesindedir. — Kuyucu--Murad Paşa burada tekrar elçi gönderip son fütûhâtın îadesi şartıyla tekrar sulh teklif etmişse de, verilen cevapta şerâitin değişmediği bildirilip yukarıki fıkrada bahsi geçen Amasya sulhünün esas olmasında ısrar edilmiştir : Ordu başında Safavîleri yıldırarak yola getireceğini uman Kuyucunun bu tuhaf ümidi nihayet Acı-çay'da suya düşerken şiddetli bir iâşe sıkıntısı da baş göstermiştir).

16 Teşrinisâni = 29 Şa'ban, Salı : Ordunun Tebriz önlerinden Diyarbekir'e avdeti.

(Acı-çay boyunda iki taraf beş gün karşı karşıya kalıp birbirini gözetledikten sonra Osmanlı ordusu birdenbire çekilmiye başlamıştır! Bu tuhaf harekete iki sebep gösterilir : Biri iâşe buhrânı, biri de şâhın gizli bir teklifidir; Birinci Abbâs'ın bu teklifi gizli tutması, kendi ümerâsının tirazından çekinmesiyle izah edilir; teklifin esası, son fütûhât Safavîlerde kalmak şartıyla vâridâtının haraç şeklinde her sene Osmanlılara te'diyesidir; fakat bunun miktârını da Birinci Abbâs bizzat tâyin ederek 200 ipek yükü takdir etmiştir! Kuyucu şâhın bu gizli teklifini ister istemez kabul edip harbetmeden çekilmiye başlamış ve hattâ Osmanlı ordusu hududa kadar Safavîler tarafından teşyi edilmiştir : Bu tuhaf teşyi, yollarda Kürt aşiretlerinin harbe sebep olabilecek muhtemel tecâvuzlarını önlemek maksadiyle izah edilir. — Ordu hududa gelince serdâr elindeki Safavî esirlerini hil'atlerle taltif ederek iâde ve Şâh Abbâs da aynen mukabele etmiştir. — Biraz sonra Diyarbekir kışlağına gelen Safavî elçileri İstanbul'a gönderilmiş ve şâhın teklifi pâdişaha arz edilmiştir).

1611 = 1020

5 Ağustos = 25 Cumâda-l-ülâ, Cuma: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Kuyucu-Murad Paşa'nın Diyarbekir kışlağında ölümü.

(Bahar gelince tekrar sefere çıkmak üzere Diyarbekir civârındaki Cülek/Çülek sahrasında ordu kuran Kuyucu'nun doksan yaşında «bağteten» öldüğünden bahsedilmekle beraber, Sadâret makamına göz dikmiş olan rakibi ve halefi Diyarbekir beylerbeyi Nasuh Paşa tarafından zehirletildiği hakkında da bir rivayet vardır : Aşağıda 1614 = 1023 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Nasuh Paşa bir aralık pâdişaha rüşvet teklif ederek Sadâret mührünün Kuyucu'dan alınıp kendisine verilmesini istemişse de, Birinci Ahmed bu tuhaf teklifnâme-yi Kuyucu'ya göndermiş ve o da kendisi gibi hunhâr olan Nasuh Paşa'nın lüzumsuz vücudunu devlete lâzım görerek cürmünü itiraf ettirdikten sonra affetmiş, fakat Nasuh'un sadâret yolunda ilk kurbanı gene kendisi olmuştur!

Anadolu Türklüğünün ebediyyen lâ'netle anacağı Kuyucu-Murad'ın Hırvat devşirmelerinden olduğunda ittifak edilmekle beraber, Atâyi'nin «Şakaayık» zeylinde «Hırvâdiyye-ün-nasl, Rûmiyy-ül-asl gösterilir : Bu rivayete göre Hırvatis-

tan'da doğmuş olmakla beraber, aslen Rum demektir. İhtiyarlığından dolayı bâzen «Koca», lâkabiyle de anılan bu doksanlık zâlim umumiyetle «Kuyucu» denilmesi, Üçüncü Murad devrinde Karaman beylerbeyi sifatiyle iştirâk ettiği İran seferinde meşhur Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'ya karşı Cağal-oğlu kumandasında uğranılan bozgundan kaçarken kuyu gibi bir çukura düştükten sonra Safavîler tarafından işte o kuyudan çıkarılıp esir edilmiş olmasıyla izah edilir : 1585 = 993 vukuâtının «25 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. İşte o tarihten itibaren almıya başladığı bu lâkap, bilhassa Anadolu Türklerini isyan tenkili bahânesiyle kılıçtan geçirip kuyulara doldurmasından dolayı büsbütün teammüm etmiştir. Peçevî onun bir Celâlî tenkilindeki vahşetinden bahsederken bu lâkap meselesini şöyle anlatır :

«Vezîr-i bî-nazîr kuyular kazdırdı ve getirdükleri melâîni [= Yâni İstanbul'daki Devşirme idaresinin zulmüne isyân etmiş Anadolu Türklerini] kuyu başında çökdürdü ve birer birer boynun urduru ve bu tarîk ile her gün bir iki kuyu dolardı ve müceddeden bir dahî kazılmağa muhtâc olurdu: Âkîbet Kuyucu-Koca deyü telkîb olunup dünyâya velveleler virdi; bu tarîk ile yalnız Celâlî nâmında olanları değil, belki it'âm-u-iskaa idenleri ve hemcivâr olanları bile kirdi».

Bu fıkranın sonundaki sarâhatten anlaşıldığına göre, Kuyucu yalnız âsilerle taraftarlarını değil, onlara her nasılsa ekmek ve su vermiş zavallılardan başka civarlarında bulunan komşularını bile kılıçtan geçirecek derecelerde kana ve bilhassa Türk kanına susamış bir canavardır. Naimâ'nın izahına göre bir gün otağının önündeki iskemlesine oturup kuyulara insan doldurturken ilderde bir atının terkisinde giden küçük bir çocuk gözüne ilişmiş, hemen getirtip bizzat istintak ederek fakir bir çalgıcının oğlu olduğunu anlayınca acı acı gülüp :

— Hây! Baban Celâlîleri şevka getürürdü!

diye derhal idâmını emretmiş, fakat cellâtlar :

— Bu sabiyy-i ma'sûmu nice öldürelüm?

diye emrine itâat etmedikleri için Yeniçerilere ve onlar da yüz çevirince iç-oğlanlarına emretmişse de, öyle bir şenâati hiç biri kabul etmemiştir; Kuyucu'nun mâhiyyetini iyice anlamak için Naimâ'nın bu vaziyeti anlatan şu kaydını görmek kâfidir :

«Oğlancuk meydanda kalup bu emre imtisâl ider âdem bulunmadukda Vezîr-i pîr Merrîh-i felek-serîr gibi arkasından kürkün birağup ve kalkup sabiyyi kendü eliyle alup hufrenün kenâruna götürüp başını burup boğazını sıkıp helâk ve kendi eliyle hufreye ilkaa eyledi».

Anadolu'da Kuyucu-Murad'ın işte böyle kuyulara doldurduğu Türklerin sayısı yüz binden çok fazla gösterilir : Dindarlığından bahsedilen Birinci Ahmed'in en büyük günâhı, Anadolu'nun başına işte böyle bir belâyı musallat etmiş ve bu şenâatlerin fâiline hiç ses çıkarmadıktan başka iltifât etmiş olmasında gösterilebilir. Kuyucu-Murad'ın sadâreti 1606 = 1015 senesi 11 Kânunuevvel = 20 Şa'ban Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 4 sene, 7 ay, 25 gün sürmüştür : Bu kanlı devşirme, Anadolu ve Şimalî-Suriye isyanlarını bastırmak suretiyle İstanbul hükûmetini büyük bir gaileden kurtarmış olduğu için Osmanlı menbâlarında mühim bir şahsiyyet gibi gösterilirse de, hakikatte büyük bir asker olmadıktan başka mühim bir siyaset adamı da değildir ve bilhassa bu ikinci noktanın en bâriz delilleri Avrupa'da Türk üstünlüğüne nihayet veren Zsitva-torok muâhdesiyle Safavîlere karşı giriştiği son gösteriş seferinin gülünç neticesinde gösterilebilir : Bunlar için yukarda 1606 = 1015 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasıyla 1610 = 1019 vukuâtının «16 Teşrinisâni», fıkrasına bakınız. — Kuyucu-Murad'ın cesedi Diyarbekir'den İstanbul'a getirilip hâlâ mevcut olan türbesine defnedilmiştir).

22 Ağustos = 12 Cumâda-l-âhire, Pazartesi : Diyarbekir beylerbeyi Nasuh Paşa'nın sadâreti.

(Kuyucu-Murad Paşa'yı zehirleterek sadâreti elde ettiğinden bahsedilen bu Arnavut devşirmesi zâlimliğiyle meşhurdur : Şahsiyeti ve idâmı için aşağıda 1614 = 1023 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Bu gün İstanbul'dan yola çıkarılan «Mühr-i-Hümâyûn»la beraber serdârlık fermanı da gönderilmiş ve yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem aynı zamanda İran sulhünün intâcına da me'mur edilmiştir).

1612 = 1021

27 Temmuz = 28 Cumâda-l-ûlâ, Cuma : Şehzâde Murad'ın doğumu.

(Birinci Ahmed'in bu oğlu 1623 = 1032 tarihinde «Murâd-ı Râbi' = Dördüncü Murad» ismiyle tahta çıkacak olan şehzâdedir : Osmanlı menbâlarında «Fâtih-i Bağdâd» lâkabiyle anılır. Anası meşhur «Mâhpeyker Kösem-Sultan»dır ve aynı anadan olan Sultan İbrahim'le öz-kardeşdir. — Osman-zâde Tâib Sultan Murad'ın 1018 = 1609 Cumâda-l-ûlâ = Ağustos ayında doğduğundan ve hattâ «Gazi» kelimesinin de Ebced hesabıyla doğum tarihini gösterdiğinden bahsederse de, diğer menbâlara uymıyan bu rivayette bir yanlışlık olması lâzımgelir).

27 Eylül = 1 Şa'ban, Perşembe : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Nasuh Paşa'nın Safavî elçileriyle İstanbul'a gelişi.

(Safavîlerle selexinin kararlaştırdığı sulh esaslarını kabul etmiş olan Nasuh Paşa'nın getirdiği İran elçilerinin en mühimleri Kadıasker Kadı-Han'la İsfahan ve Kazvin Kadıları Muizz-i-İsfahânî ve Hüseyin-i Yezdî'dir : Kuyucu-Murad'ın kararlaştırdığı sulh esasları için yukarda 1610 = 1019 vukuâtının «16 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. İki yüz yük tutan ilk ipek haracı da beraber getirilmiştir : Bunun yarısı altın ve gümüş sırmalı ipek kumaşlardan mürekkep gösterilir. — Aşağıda bu sene vukuâtının «20 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

17 Teşrinievvel = 21 Şa'ban, Çarşamba : Safavî elçilerinin huzura kabulü.

(Şâhın yukarıki fıkrada gördüğümüz ipek haracıyla sair «pişkeş»leri de pâdişaha bu gün takdim edilmiş ve merâsim esnasında İran elçisi Kadı-Han Osmanlı ihtişâmının te'siri altında kalarak :

— Pâdişâhum, Şâh Abbâs senün kulundur!
sözünden başka bir şey söyleyememiştir).

20 Teşrinisâni = 26 Ramazan, Salı : Osmanlı - Safavî sulhü.

(Feridun Bey «Münşeat»ındaki Nâme-i-Hümâyûn'a göre bu sulhün yukarıki fıkralarda gördüğümüz ipek haracından başka bir takım askerî, siyasi ve dinî esasları da vardır; bunların en mühimleri şöyle sıralanabilir :

- 1 — «Sultan Süleyman-Hân-ı Cennetmekân zamân-ı yümn-iktirânında kesile sınur» esas olacaktır;
 - 2 — Bilfiil Osmanlı işgalinde bulunan yerler Osmanlılarda kalacaktır;
 - 3 — Irak hududundaki âsi beylere Safavîler tarafından yardım edilmeyecektir;
 - 4 — İran hacıları Bağdad ve Basra'dan geçemeyip Haleb ve Şam üzerinden geçebileceklerdir;
 - 5 — Dağıstan şamahlı Osmanlı hâkimiyetinde kalacaktır;
 - 6 — Osmanlıların Ruslara karşı her hangi bir muhtemel hareketinde Safavîler tarafından mümânaat yerine muâvenet edilecektir;
 - 7 — Şiîler ashâba «sebb-ü-şetm» edemeyeceklerdir;
 - 8 — Bağdad beylerbeyi Mahmud ve Van beylerbeyi Mehmet Paşalar Osmanlı-Safavî hududunun tahdidinde Türkiye'yi temsil edeceklerdir.
- Safavî elçileri tekrar huzûra kabul edilip avdetlerine «icâzet» aldıktan sonra, hudud işlerine âit bâzı müzâkerelerde bulunmak üzere meşhur İncili-Mustafa-Çavuş da kendilerine terfîk edilmiştir. — Nasuh Paşa devrinde akdedildiği için «Nasuh Paşa müsâlâhası», ismiyle anılan bu sulh esaslarına göre garbî Gürcistan'da Türklerin «Açuk-baş/Baş-açuk» dedikleri İmêréthi krallığıyla bunun garbindeki Gurya ölkesi ve Dâdyân havâlisi Osmanlı hâkimiyetinde kalmış, Dağıstan'ın irtibât muhâfaza edilmiş ve Kars kalesi de Türkiye'ye bırakılmıştır: Bu vaziyete göre Türkiye'nin Kafkasya ile alâkası kesilmemiş demektir.

Üçüncü Murad devrinde 1590 = 998 senesi 21 Mart = 14 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü akdedilen Osmanlı - Safavî sulhü mucibince Türkiye'ye terkedilmiş olan Tebriz'in Üçüncü Mehmet devrinde Şâh Abbâs tarafından 1603 = 1012 senesi 26 Eylül = 19 Rebî'ül-âhîr Perşembe günü ânî bir baskınla zabtı üzerine başlıyan bu son İran seferi o günden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 9 sene 1 ay, 24 gün sürmüştür. — Hudud meselesinde bu sefer esas ittihâz edilen Kanunî devrinin Amasya sulhü için ikinci ciltte 1555 = 962 vukuâtının «29 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1613 = 1022

Temmuz / Ağustos = Cumâda-l-âhire : İçki yasağı.

(Dindarlığıyla meşhur olan Birinci Ahmed bütün Osmanlı ölkesine şâmil bir içki yasağı ilân edip «Emânet-i Hamr = içki-Eminliği» ni ilga ederek «zararına nazar idüp menâfiinden geçmek» suretiyle «nice yüz yük akça» tutan vâridâtından vazgeçmiştir. Fakat tıpkı Kanunî'nin son zamanlarındaki yasak gibi bu da çok sürmemiş, insanlar «Ümm-ül-habâis'i ke-l-evvel içir olmuşlar»dır! Kanunî'nin «Sarhoş-Selim» denilen oğlu ikinci Selim tahta çıkar çıkmaz kaldırılan içki yasağı için ikinci ciltte 1566 = 974 vukuâtının «1 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız).

1614 = 1023

13 Mayıs = 3 Rebî'ül-âhîr, Salı : Donanmanın Malta ve Trablusgarp seferine çıkmak üzere Beşiktaş'taki Barbaros türbesi önlerinde toplanması.

(Avusturya ve İran cephelerindeki Şark ve Garp seferleri nihayet bulmuşsa da Akdeniz'de İspanya kralığı ve onun nüfuzundaki Toksana büyük-dukalığı ve Malta-Şövalyelerinin Haçlı hükûmeti gibi irili-ufaklı bir takım Hristiyan devletleriyle harb hâli devam etmektedir: Zsıtva-torok muâhedesine iltihâkı için

açık kapı bırakıldığı halde İspanya bundan istifade etmediği için bilhassa son üç sene içinde bazı deniz hareketleri olmuş, 1611 = 1020 de bir Malta filosu Korintos şehrine akın edip beş yüz esir kaldırmış, ertesi sene bir Toskana filosu Cos = İstanköy adasından 1200 esir götürmüştü, gene Toskanalılar Silifke sâhilinde Ağalimanı'na saldırıp kaleyi zabtederek bir çok ganimetlerle 350 esir almış ve nihayet 1613 = 1022 tarihinde bir Sicilya filosu da Sakız yahut Sisam civârında donanmadan ayrılmış olan on Türk gemisinin yedisini zabtetmiştir.

Akdeniz bu haldeyken, Trablusgarp'da da mahallî Levendlerin Sefer-Dayı ismindeki reisleri valilere tahakküm edip âsi vaziyetini almya başlamıştır; Suriye'de de bir Dürzü isyanı vardır; fakat bu isyan diğerlerine nisbetle ikinci derecede sayıldığı için, Kapdan-ı deryâ Halil Paşa'nın kumandasındaki donanmanın Malta ve Trablusgarp üzerine hareketi tercih edilmiştir: Dürzü isyanı için aşağıda bu sene vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

1 Temmuz = 23 Cumâda-l-ûlâ, Salı : Erdel meselesinin halli.

(Avusturya'ya karşı Osmanlılarla birleştiği için Erdel prensi ve Macar kralı ilân edilen İstvan Bocskay öldükten sonra Türk tarafdarı Gabriel Bathory/Bathory-Gabor prens olmuş ve ondan sonra da tarafdarlıkta kendisinden daha müfrit olan Bethlem-Gabor yerine geçirilince İstanbul'a Sigismond Balassy isminde bir elçi göndererek tâbiyyet şerâitinin tesbitini istemiştir: Bu şerâit iki ahdnâme ile tesbit edilmiştir. Bunların biri Erdel prenslerinin Erdelliler tarafından intihâb edildikten sonra Türkiye tarafından tasdik edilmek suretiyle tâyin edileceklerine, eskiden olduğu gibi her sene haraç vereceklerine, Eflak ve Boğdan voyvodalarıyla müttefikane hareket ederek seferlerde hizmet edeceklerine ve işte bu şerâitle Osmanlı himâyesi altında bulunacaklarına âittir; ikinci ahdnâme de Yukarı-Macaristan asilzâdeleri Bethlem-Gabor'u kendilerine kral intihâb ettikleri takdirde Türkiye tarafından tasdik edileceğine, Lehistan'la Eflak ve Boğdan'ın Erdel'e tecâvüz edemeyeceklerine ve Eflak Boğdan voyvodalarından isyan edenler Erdel'e ilticâ ettikleri takdirde Türkiye'ye teslim edileceklerine ve Erdel'in dostla dost, düşmana düşman olacağına dâirdir. Bu suretle Erdel prensliği Eflak ve Boğdan'la Garp Hristiyanlığı arasında bir engel vaziyetine getirilmiş olduğu için, Osmanlıların «Memleketeyn» dedikleri bu iki voyvodalık artık kat'i surette Türk hâkimiyetine sokulmuş demektir. — Son zamanlarda Erdel'in Avusturya'ya karşı Türklerle beraber cephe almasına sebep olan Bocskay için yukarda 1605 = 1014 vukuâtının «14 Haziran» fıkrasına bakınız).

6 Temmuz = 28 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Donanmanın Malta akını.

(Bu deniz seferinin sebepleri için yukarda bu senenin «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. — 45 gemiden mürekkep olan Osmanlı donanması bu sabah Malta'da karaya asker çıkarmış, sâhil boylarıyla köyler, kasabalar, tarlalar ve bahçeler yağma ve tahrib olunmuş ve mukabeleye çıkan düşmanla harbedilip esirler alındıktan sonra ertesi veyahut daha ertesi gün Trablusgarp'a hareket edilmiştir).

10 Temmuz = 2 Cumâda-l-âhire, Perşembe : Donanmanın Trablusgarp'a muvâsalatı ve Sefer-Dayı'nın âkubeti.

(Sefer-Dayı'nın vaziyeti için yukarda bu senenin «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Kapdan-ı deryâ Halil Paşa Sefer-Dayı'yı ustalıkla donanmaya dâvet etmiş ve gelir gelmez zencire vurunca tarafdarları kaleye kapanmışlarsa da yerli şeyhlerin tavassutıyla kapılar açılmış ve kale işgal edilmiştir. Bu muvaffakiyet üzer-

rine Sefer-Dayı müsâdere ve katil suçlarıyla ithâm edilip cinâyetleri sâbit olduğu için idâmı hakkında verilen fetvâ üzerine kale kapısına asılmış ve bütün malları hazine hesabına zabtedilmek suretiyle Trablusgarb gâilesi temizlenmiştir).

18 Temmuz = 10 Cumâda-l-âhire, Cuma : Donanmanın Trablusgarp'dan hareketi.

(Trablus'dan Navarin'e gelinmiş, buğday yüklü bir düşman gemisi zabtedilmiş ve oradan da daimî bir ısyân vaziyetinde bulunan «Mainottes = Maynotlar/Manyotlar», üzerine varılıp itâat altına alınmıştır : Mora'nın cenubunda ve Koron körfezinde bir köyle dağlık bir sâhaya «Maïa/Maina» ve ahâlisine de «Maynalılar» mânâsına «Mainottes» denir ve bunlar eski İspartalıların ahfâdı sayılır; arâzinin dağlık vaziyetinden istifâde eden bu âsiler devletin başında dâimî bir gaile hâlinindedir. Bu seferki tenkillerinde yıllardanberi birikmiş vergileri de toplanmıştır. — Donanmanın 25 Şevvâl = 28 Teşrinisâni Cuma günü İstanbul'a avdet ettiği rivayet edilir).

Ağustos = Receb : Kazakların Sinop baskını ve tenkilleri.

(Bunların bir kısmı Rusların Don-Kazaklarından olmakla beraber, ekserisi Lehlilerin «Zaporogues» denilen Dniepr-Kazaklarıdır : Zaporoglar bilhassa Ruthènes'lerle Lehlilerden mürekkeptir. 1576 da Lehistan kralı ve Erdel prensi Istvan Bathory tarafından teşkilâtlandırılmış olan Zaporog-Kazakları «Hatman», denilen bir reisin idaresinde muhtâriyyeti hâiz bir teşekküldür ve hattâ kırmızı zemin üzerine beyaz kartal şeklinde bir bayrakları da vardır. Türkler bunlara «Sarıkamış Kazakları» da derler. Ötedenberi Tuna ve Karadeniz sahillerindeki Osmanlı ve Kırım arâzisine karşı akıncılık ve korsanlık eden Kazakların bu hareketlerini tasvîh etmediklerinden bahseden metbûları el altından onları kıskırtıp durmakta hiç bir zaman kusur etmemişlerdir : Hattâ Osmanlıların Kırım-Tatarlarına mukabil, bunlar da Osmanlılara karşı Hristiyan akıncıları sayılır. Hafif gemilerle hareket eden Kazakların en mühim akınlarından biri de bu sıradaki Sinop baskınıdır : Naimâ'nın «Medinet-ül-uşşâk = Aşıklar şehri» dediği Sinop o zaman Karadeniz'in en zengin ve en mâmur limanlarından. Burada kölelik eden esirlerin ihânetinden istifâde eden Kazaklar kaleyi kolayca zabtedip kadınlarla çocukları esir ettikten ve bir çok ganîmet aldıktan sonra şehri yakıp yıkarak alelâcele kaçıp gitmişlerdir.

Altmış şayka ile Karadeniz muhafızlığında bulunan Şakşakî-İbrahim Paşa bu vaziyet üzerine Don munsabında pusu kurup Kazakları beklemiş, onlar da haber alıp gemilerini kızaklarla daha yukarılara doğru çekmiye başlamışlarsa da Kırım-Tatarları birdenbire o taraftan taarruz etmiş, Kazaklar Sinop'dan aldıkları «Mâl-ü-iyâli» bırakıp kaçmış ve kaçarken de Şakşakî Paşa'nın taarruzuna uğrayıp kılıçtan geçirilmiş ve kısmen de esir edilmişlerdir : Şakşakî-İbrahim Paşa için yukarda 1598 = 1007 vukuâtının «8 Eylül», fıkrasına bakınız.

Sinop vak'ası İstanbul'a aksedince pâdişah Vezir-i-a'zam Nasuh Paşa'dan şâyianın doğru olup olmadığını sormuşsa da Paşa inkâr ve Şeyh-ül-İslâm da te'yid ettiği için, Nasuh Paşa'nın gözden düşmesinde bu vak'anın büyük bir te'siri olmuştur).

17 Teşrinievvel = 13 Ramazan, Cuma : Vezir-i-a'zam Nasuh Paşa'nın idâmı.

(Gümülcüne'de doğmuş olan Nasuh Paşa aslen Dramalı bir Arnavuttur : Fakat bir Rum papasının oğlu olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Hunharlığı,

yağmacılığı, yalancılığı, irtikâb ve irtişâsı ile meşhurdur : «Katl-i insan yanında zebh-i düccâden ehven ve kesr-i züccâden eshel-ü-ahsen» ve «Cem'i mâl ve kesb-i esbâb-ı vebâlde nâdir-ül-akrân» gösterilir; meselâ Diyarbekir beylerbeyliğinde bulunduğu zaman bir Kürt aşiretine kızıp tenkil ederek «Zükûr-u-inâs üç dört yüz nüfûsu bir damın içine kapayup azâb-ı tedhîn ile helâk» etmiştir! Bihassa selefi Kuyucu-Murad Paşa'yı zehirleterek Sadâret makamına geçip Birinci Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'ı aldıktan sonra artık kabına sığmayacak hâle gelmiş ve dünyâda «Kendüden gayri kimesnenün vücûduna râzı olmayup vüzerânun kimini kenâra, kimini tekaaüde çıkarup», her kesi kendine düşman etmiştir. En büyük düşmanları içinde Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Mehmed Efendi, Muallim-i Sultânî Mustafa Efendi ve Dâr-üs-Saâde-ağası Mustafa Ağa gibi çok mühim şahsiyetlerden bahsedilir. Muhtelif vazifelerle memleketin her tarafına «Celâlî-sıfat» adamlarını salıp müdhîş bir şebeke kurarak ırza, cana, mala tecâvuz ettirip durduğu için halkın da nefretine uğramıştır. Nihayet saltanat makamına bile göz dikerek :

«Meşâyih ziyinde müdâhinler ve müneccimlerin itrâ ve müdâheneleri ile sevdây-ı muhâle vücûd virüp ümniye-i saltanat töhmetiyle müttehem olmuş» ve bir rivayete göre de Kırım prenslerinden Mehmet-Giray'ı pâdişahın haberi olmadan dâvet edip iclâsa karar verince mesele saraya aksetmiştir. Yukarda bahsettiğimiz üç büyük düşmanını öldürüp Arnavutluğa kaçmak için bir nevi menzil teşkilâtı kurmaya kalkınca kendi adamları tarafından saraya ihbâr edilmiş olduğundan da bahsedilir. Hattâ Safavîlerle gizli münâsebetleri ve ihâneti hakkında da bir rivayet vardır. İşte bütün bunlardan dolayı pâdişahla vezir-i a-zam birbirinden kuşkulanmaya başlamış, hattâ Nasuh Paşa bu günkü Cuma selâmlığına iştirak etmemek için «temârûz» etmiş, fakat Birinci Ahmed ustalık davranarak hemen ko-nâğını çevirtip Bostancı-başı Hüseyin Ağa'yı yüz kadar Bostancı ile içeri saldırtarak dâmâdım kızının odasında boğdurmıştır.

Nasuh Paşa'nın idareciliği gibi askerliğinin de hiçliği :

«Evâil-i zuhûrundanberü her kangı askere serdâr oldu ise feth-ü-zaferden eser görmedi».

diye anlatılır. Onun için idâmında pâdişah nâmına zabtedilen serveti harb ganimetlerinden değil, rüşvet ve müsâdere mahsullerindendir; bu haram malın müfredâtı şöyle sıralanır :

«İnci dolu çekmeceler - Bir milyondan fazla duka altını - Bir milyondan fazla gurus - 1018 murassâ kılıç : Bunların yalnız birine elli bin altın kıymet biçilmiştir! - İran ve Mısır halıları ve ipeklikleriyle dolu mahzenler - 1100 at ve kısrak - Kırk çift som altın geniş üzenği - 1800 deve - 4000 yük hayvanı - 6 bin öküz ve inek - 5000 koyun vesaire).

Bunlardan başka Nasuh Paşa'nın bir hayli arâzi ve emlâki de vardır. Hükûmetin başına belâ olmuş bir çok devşirmeler gibi ve meselâ 13 yıl süren son «Nemçe seferi», ne sebeb olmakla meşhur Arnavut «Serdâr-ı bî-âr» Koca-Sinan Paşa ve Anadolu'yu yıllarca kan çanağına çeviren son Celâlî isyanlarına sebeb olmakla mâruf İtalyan devşirmesi Cağal-oğlu Sinan Paşa gibi bu Arnavut yahut Rum Nasuh Paşa'nın da yıllarca sürüp bir çok kanlar dökülmesine sebeb olacak bir Dürzü isyânına yol açtığından bahsedilir : Yukarda bu sene vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına da bakınız.

1607 = 1016 vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Oruç-ovası zaferinde Canbulat-oğlu Ali Paşa ile beraber mağlûb edilen Lübnan Dürzü şeyhi Ma'n-oğlu Fahrüddin o darbeyi yedikten sonra sinmişse de, Nasuh Paşa kendisine şahsen düşman olduğu için Pâdişaha âsi gösterip üzerine kuvvet sevk ederek devletin başına yeni bir Dürzü galesi çıkarmış, Emîr Fahrüddin bu sene Fransa'ya kaçmışsa da isyân hareketi Dördüncü Murad devrine kadar devam etmiştir. İşte bütün bunlardan dolayı Nasuh'un idâmı üzerine «Âlem hayât-ı tâze ve efrâd-ı benî-Âdem sürûr-i bî-endâze» bulunduğu bahsedilmektedir. İnsanların baş belâsı olmakla kalmayan Nasuh Paşa Osmanlı menbâlarında İs-

tanbul köpeklerinin de başına belâ olup onlara bile musallat olmuş ve hepsini birden İstanbul'dan Üsküdar'a nefyetmiş gösterilir! Naimâ bunu şöyle anlatmaktadır :

«Garâib-i ahvâldendür ki vezâreti vaktinde İstanbul'da olan kilâbı Üsküdar ve sair yere tarditmek fermân idüp kayık kayık köpekleri karşı geçirüp bırakmışlardır».

Nasuh Paşa'nın sadâreti 1611 = 1020 senesi 22 Ağustos = 12 Cumâda-l-âhire Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 3 sene, 1 ay, 26 gün sürmüştür).

17 Teşrinievvel = 13 Ramazan, Cuma : «Öküz» lâkabıyla meşhur Kara-Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti.

(Mehmet Paşa'nın bâzan «Oğuz», imlâsına da tesadüf edilen «Öküz» lâkabı Karagümrük'de öküz nalbandı olan babası «Kara-Hüseyn/Kara-Hasan Ağa»nın san'atından kinâyedir. Devşirme Sadr-ı-a'zamlar içinde istisnâ gibi görünen bu Türk vezirinin Ulukışla'da hayratı olduğu için, aslen oralı olmak ihtimâli vardır. Enderun'dan yetişip zekâsiyle temâyüz eden Kara-Mehmet Paşa Mısır valisi iken Birinci Ahmed'in kızlarından Gevher-Han Sultan'la evlenmiş olduğu için «Dâmâd-Mehmet Paşa» ismiyle de anılır ve nâmusiyle iktidârından dolayı «Edîb-ü-vakur vezir-i sâhib-şuûr» ve «Vakur-u-mühîb vezir» gibi sözlerle senâ edilir. — Azli için aşağıda 1616 = 1025 vukuâtının «17 Teşrinisânî», fıkrasına ve İkinci Osman devrindeki ikinci sadâreti için de 1626 = 1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1615 = 1024

22 Mayıs = 23 Rebî'ül-âhir, Cuma, Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa'nın İran seferine çıkmak üzere İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(1612 = 1021 vukuâtının «20 Teşrinisânî» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı-Safavî sulhünün akdi esnâsında yalnız bir kere getirilmiş olan 200 yük ipek haracının ondan sonra bir daha gönderilmemiş olması ve İran elçisi Kadı-Han'la beraber giden İncili-Çavuş'un iki seneden fazla bir zaman boş yere alıkonulması «gazab-ı Şâhâne»ye sebep olduğu için İran'a karşı tekrar sefer açılmasına karar verilmiş, serdârlığa Vezir-i-a'zam Kara-Mehmet Paşa me'mur edilmiş ve İstanbul'da Sadâret-Kaymakamlığına vüzerâdan Gürcü-Mehmet Paşa tâyin olunmuştur. — Münecim-başı tercemesinde «3 Rebî'ül-evvel = 2 Nisan Perşembe» tarihinden bahsedilir-se de doğru değildir.

Vezir-i-a'zam 20 gün kadar Üsküdar karargâhında son hazırlıklarla meşgul olduktan sonra hareket etmişse de, Şa'ban = Ağustos/Eylül içinde Haleb'e vardığı zaman mevsim ilerlemiş olduğu için askeri kışaklara taksim etmiştir. — Bu sırada İncili-Çavuş'a terfîk edilen Kasım-Beg isminde bir Safavî elçisi ipek haracını İstanbul'a getirmiş, fakat artık makbûle geçmediği için huzûra kabul edilmeyen Kasım-Beg müsâfir edildiği evde mevkuf tutulmuştur. Bu münâsebetle Birinci Abbâs'ın yegâne mâzeret olarak :

— Men barâca mı kesilsem gerek?

dediğinden bahsedilir : Bir muâhedeyle her sene te'diyesi taahhud edilen bir mal tabii haraçtır).

5 Teşrinisâni = 13 Şevvâl, Perşembe : Şehzâde İbrahim'in doğumu.

(Birinci Ahmed'in en küçük oğlu olan bu şehzâde İbrahim, 1640 = 1049 tarihinde kardeşi Dördüncü Murad'ın yerine geçen Sultan İbrahmdir : Her ikisi de Mâhpeyker Kösem-Sultan'dan doğmuş oldukları için, Dördüncü Murad'la Sultan İbrahim öz-kardeştir. — Şehzâde İbrahim'in bu tarihten bir gün evvel doğmuş olduğu hakkında da bir rivayet vardır).

1616 = 1025

17 Nisan = 30 Rebî'ül-evvel, Pazar : Bosna valisi İskender Paşa'nın Boğdan seferine hareketi ve parlak muvaffakiyetleri.

(Osmanlıların «Eremye» dedikleri Boğdan voyvodası «Jérémie Mogila» ölünce yerine «Ştefan Thomsa» tâyin edilmişse de, eski voyvodanın dul karısı Lehistan'a gidip dâmâdı olan Leh asilzâdelerinden «Samuel Korezky»ye bir Kazak ordusu toplattırarak bütün masârifini vermiş ve Eremye'nin oğulları nâmına hareket eden bu ordu yeni voyvoda Ştefan'ı koğmuştur : Bu hareketin başında bulunan Korezky'ye Osmanlı menbâlarında «Koreska» denir. Osmanlı hükûmeti bu vaziyet üzerine Sarhoş-İbrahim Paşa'yı sevketmişse de, bu sarhoş Paşa mağlûb olduğu için, o sırada İstanbul'da bulunan eski Eğri beylerbeyi İskender Paşa'ya Bosna eyâleti tevcih edilerek Boğdan serdârlığı verilmiş ve o da Bosna, Sirem, Semendire, Alacahisar ve Silistre askerleriyle gidip müstevlileri mağlûb ederek dul prensesle iki oğlunu, dâmâdı Korezky'yi ve bunun güzelliğiyle meşhur karısını yakalayıp beş yüz Kazak esiriyle beraber İstanbul'a göndermiş ve Stefan'ı da tekrar yerine geçirmiştir : Bu muvaffakiyet üzerine İskender Paşa vezâretle taltif edilmiştir).

18 Nisan = 1 Rebî'ül-âhir, Pazartesi : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Kara-Mehmet Paşa'nın Halep kışlağından Gök-meydan karar-gâhına çıkışı.

(Yukarda 1615 = 1024 vukuâtının «22 Mayıs» fıkrasında kışlaklara dağıtıldığını gördüğümüz kıt'aların Erzurum'a hareketleri emredilmiştir. — Seferin hedefi Revan/Erivan kalesinin Safavîlerden istirdâdıdır).

5 Haziran = 20 Cumâda-l-ülâ, Pazar : Ordunun Kars'a muvasalatı.

(Mikdârı 100 bin gösterilen ordu Erzurum üzerinden Hasankale-Soğanlı tarikiyle Kars'a gelmiştir : Buradaki tarih Es'ad Efendi kütüphanesinde 2151 numarada mukayyed ve 1000 - 1050 vukuâtına âid olup «Topçular kâtibi Abdülkadir Efendi», ye izâfe edilen anonim bir yazmaya göredir.

Kars kalesiyle şehri bundan evvel Safavîler tarafından tahrib edildikten sonra bir aralık işgal de edilmiş olduğu için bu sırada harâbe hâlinedir : Yukarda 1604 = 1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasıyla 1610 = 1019 vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Bu sefer kaleyle şehrin geceleri meş'alelerle çalışılarak bir hafta içinde tâmir ve tahkim olunduğu rivayet edilir : Burada muhtelif sınıflardan 4300 asker bırakılmış, beylerbeyliğine Sefer Paşa ve muhafızlığına da Maraş beylerbeyi Hasan Paşa tâyin edilmiştir.

Es'ad Efendi kütüphanesindeki anonim yazmada Kars'dan hareket tarihi «10 Cumâda-l-âhire = 25 Haziran Cumartesi» ve bu seferin hedefi olan Erivan'a muvâsalat tarihi de «20 Receb = 3 Ağustos Çarşamba» günlerine müsâdif gösterilirse de Kâtib-Çelebi, Naimâ vesaire gibi menbâlarda Erivan'a muvasâlat tarihinin «Cumâda-l-âhire evâsıtı = Haziran sonları»na tesadüf ettiğinden bahsedilmektedir : Tabii bunların te'lifi kabil değildir. Bilhassa aynı menbâlarda muhâsaranın 44 gün sürdüğü hakkındaki ifâdeyle muvâsalat tarihi hakkındaki rivayet büsbütün mütenâkızdır : Çünkü o tarih doğru olduğu takdirde muhâsaranın 44 gün sonra 30 Receb=13 Ağustos Cumartesi günü kaldırılmış olması lâzımgelir; halbuki muhâsara 29 Şa'ban = 11 Eylül Pazar günü başlamıştır).

11 Eylül = 29 Şa'ban, Pazar : Erivan muhâsarası.

(Kale muhâfızlığından meşhur Emir-Güne-Han bulunmaktadır ; 1604 = 1013 vukuâtının «8 Haziran», fıkrasına bakınız. — Erivan/Revan kalesi Milâdî takvim hesabıyla tam 12 sene, 3 ay, 3 gündenberi Safavî idaresindedir. — Kale tahkim edilip muhâfız kıt'a çok mühim nisbette takviye edilmiş olduğu gibi, şâhın ordusu da Gökçe-göl yahut Nahcivan civârında bulunduğu için Erivan'ın istirdâdı çok çetinleşmiştir. Bir taraftan da mevsimin ilerlemesi, top mermileriyle barut mevcudunun tükenmesi, mahsurların huruç hareketleriyle civârdaki düşman ordusunun tâciz hareketleri Osmanlı ordusunu çok müşkil bir vaziyette bırakmıştır. Kale bedeninde bâzı gedikler açılmışsa da muhâfız mevcudunun fazlalığı bunlardan da istifâdeye imkân bırakmadığı için Serdâr-ı-Ekrem Şâh Abbâs'a Halil Ağa isminde bir elçi gönderip sulh teklifine mecbur olmuş, buna karşı Ustacılı Çirâğ-Sultân isminde bir Safavî elçisi gelip şerâit tesbiti için dört günlük bir mütâreke istemiş ve kat'iyen kabul edilmemesi lâzımgelen bu dört gün içinde o gedikler kapatılıp tâmir edildiği için vaziyet büsbütün müşkilleşmiştir! İşte bu şartlar altında yapılan sulh müzâkeresi 1612 = 1021 vukuâtının «20 Teşrinisânî» fıkrasında gördüğümüz İstanbul müsâlâhasının tecdidıyla neticelenmişse de, 200 yük ipek haracının mîkdârı Safavîlerin lehine olarak yarı yarıya indirilmiş ve Erivan üzerindeki iddialardan da vazgeçilmiştir! Fakat Birinci Ahmed Serdâr-ı-Ekrem'in kabul ettiği sulh esaslarını reddettiği için, Şark seferi bir müddet daha devam etmiştir : Aşağıda bu senenin «17 Teşrinisânî» fıkrasıyla 1617 = 1026 vukuâtının «15 Haziran» fıkrasına bakınız).

5 Teşrinisânî = 25 Şevvâl, Cumartesi : Erivan muhâsarasının kaldırılması.

(Bâzı Osmanlı menbâlarında bu muhâsaranın 44 gün sürmüş gösterilmesi doğru değildir : Tam 55 gün sürmüştür; zâten gene Osmanlı menbâlarından bâzılarında 44 yerine 55 gösterilir. — Ordu Soğanlı yaylasından geçerken soğuşun şiddetinden 3 - 4 bin insan ve hayvan donduğu rivayet edilir. — Kars üzerinden Erzurum kışlağına işte bu büyük müşkilât içinde gelinmiştir. — Hammer'in bu seferde Nahcivan'ı istirdâd edilmiş göstermesi doğru değildir).

17 Teşrinisânî = 8 Zülka'de, Perşembe : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-deryâ Halil Paşa'nın ilk sadâreti.

(Kara-Mehmet Paşa yukarıki fıkralarda gördüğümüz Erivan muvaffakiyetsizliğinden dolayı azledilmiştir : Mehmet Paşa'nın bu ilk sadâreti 1614 = 1032 senesi 17 Teşrinievvel = 13 Ramazan Cuma gününden bu güne kadar Milâdî tak-

vim hesabıyla tam 2 sene, 1 ay, 1 gün sürmüştür. Bâzı menbâlarda Kara-Mehmet Paşa'nın azil tarihi 1026 = 1617 senesi Muharrem = Kânunusânî ayına mü-sâdif gösterilirse de Erivan muvaffakiyetsizliği üzerine azledildiği hakkındaki rivayetlere nazaran doğru olmaması lâzımgelir. Genc-Osman devrindeki ikinci sadâreti için aşağıda 1619 = 1028 vukuâtının «18 Kânunusânî» fıkrasına bakınız. Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa aslen Kayserinin Zeytin köyü Ermeni dönmelerinden gösterilirse de, Maraş Ermenilerinden olduğu hakkında da bir rivayet vardır: Kayseri'de bir Zeytin köyü malûm olmadığına göre, her halde bunun Maraş vilâyeti merkez kazâsına tâbi Fırnıs nâhiyesinin eskiden «Zeytin», ve şimdi «Süleymanlı» denilen merkezi olmak ihtimali daha kuvvetlidir. Halil Paşa Üçüncü Murad devrindeki «Beylerbeyi vak'ası»nda Yeniçerilerin parçaladığı Rumeli beylerbeyi Mehmet Paşa'nın küçük kardeşidir: Yukarda 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız. Kapdanlıkta bâzı muvaffakiyetlerinden bahsedilen Halil Paşa'nın bu ilk sadâreti Birinci Ahmed, Birinci Mustafa ve İkinci Osman devirlerine müsâdiftir; ikinci sadâreti de Dördüncü Murad devrindedir: Aşağıda 1626 = 1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1617 = 1026

9 Haziran = 4 Cumâda-l-âhire, Cuma : İnşaâtı ikmâl edilen Sultanahmed câmiinin açılış merâsimi.

(Osmanlı mi'mârisinin en güzel eserlerinden ve İstanbul'daki Selâtin câmilerinin en zariflerinden olan bu muhteşem mâbedin temel-atma merâsimi için yukarda 1609 = 1018 vukuâtının «8 Teşrinievvvel» fıkrasına ve temel-atma merâsimi için de 1610 = 1018 vukuâtının «4 Kânunusânî», fıkrasına bakınız. — İnşaât işte o 4 Kânunusânî = 8 Şevvâl Pazartesi günü başlamış olduğuna göre, Sultanahmet câmiî o tarihten bu açılış gününe kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 7 sene, 5 ay, 6 gün sürmüş demektir. — Bu günkü merâsim için câmi avlusuna bir «Otâğ-ı-Hümâyûn» kurulmuş, devlet erkânına ziyâfet verilmiş ve ziyâfetten sonra vüzerâ pâdişahı saraydan getirip otakta tebrik etmiş, erkân ve ulemâya bin hil'at giydirilmiş ve fukarâya sadakalar dağıtılmıştır.

Sultanahmet câmiinin mi'mârı Ahmed Ağa'nın avlu kapısı dışındaki duvarda 1026 tarihli bir kitâbesi vardır. Plân dört köşedir: Kutru 23,5 metre tutan orta kubbesinin dört tarafında birer yarım kubbe ve câmiin dört köşesinde de birer küçük kubbe vardır; yüksekliği 43 metredir. Zarâfetleriyle meşhur olan altı minâresinin dördünde üçer, ikisinde ikişer olmak üzere mecmûunda 16 şerefe vardır; Naimâ bu noktayı :

«Altı aded minârelerinde olan şerefât a'dâd-ı selâtin-i Al-i-Osmân'a işâret» diye anlatır; halbuki Birinci Ahmed Osmanlı pâdişahlarının 16 ncısı değil, 14 üncüsüdür: Ancak Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamıyan Süleyman ve Mûsâ Çelebiler de resmî telâkki hilâfına olarak pâdişah sayıldıkları takdirde Birinci Ahmed 16 ncı pâdişah sayılabilir; her halde Naimâ'nın izahına göre Sultanahmed şerefeleri işte bu telâkkiye göre yapılmış olmalıdır. Fakat Süleymâniyye câmiinin dört minâresinde ikisi üçer ve ikisi ikişer olmak üzere cem'an on şerefe vardır ve bu da «Hâdikat-ül-Cevâmi»deki izaha göre Kanunî'nin :

«Onuncu pâdişah olduğuna işaretdir»!

Halbuki eger Süleyman ve Mûsâ Çelebiler de hesap edilecek olursa, Kanunî'nin onuncu değil, on ikinci pâdişah sayılması lâzımgelir! İşte bu vaziyetten anlaşılacağına göre Kanunî kendisini onuncu pâdişah saydığı için Süleymâniyye şerefe-

lerinde Süleyman ve Mûsâ Çelebiler hesab edilmemiş ve Birinci Ahmed kendisini 16 ıncı pâdişah saydığı için Sultanahmet şerefelerinde Süleyman ve Mûsâ Çelebiler de hesab edilmiştir!

Sultanahmet câmiî kubbe ve duvar pencerelerinin çokluğundan dolayı İstanbul'un en aydınlık câmiidir. İç tezyinâtının ve bilhassa çinilerinin nefâsetiyle de meşhurdur. Etrafında medresesi, imârethânesi, tâbhânesi ve dârüş-şifâsı = hastahânesi vardır. Câmiden üç sene sonra yapılan türbede Birinci Ahmed'le oğulları İkinci Osman ve Dördüncü Murad medfundur : Sultan Ahmed'in meşhur karısı ve Dördüncü Murad'la Sultan İbrahim'in anaları olan Mâhpeyker Kösem-Sultan'la bir takım şehzâdeler ve sultanlar da bu türbededir.

«At-meydanı»na işte bu tarihten itibaren «Sultanahmet-meydanı», denilmiye başlamıştır).

15 Haziran = 10 Cumâda-l-âhire, Perşembe : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın «Erdebil seferi» denilen İran seferine çıkmak üzere İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Umumiyetle «8 Cumâda-l-âhire Hamis» tarihinden bahsedilirse de, hakikî takvimde «Hamis = Perşembe» günü o ayın 8 ine değil, 10 una mûsâdiftir. — Sadâret-Kaymakamlığına Budin muhâfızı Sofu-Mehmet Paşa tâyin edilmiştir. Halil Paşa Üsküdar'dan Diyarbekir kışlağına gitmiş, Kırım hânı İkinci Cani-bek-Giray da sefere me'mur olduğu için serdârın mûsâadesiyle ve kırk bin askerle Gence, Nahcivan ve Culfa taraflarına akın edip esirler ve ganimetler alarak Diyarbekir'e gelmiş ve o da eskiden «Ceziret-İbni-Ömer» denilen ve şimdi Mardin vilâyeti kazâ merkezlerinden olan Cizre kışlağına gönderilmiştir.

Bu seferin sebebi, eski Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa tarafından kabul edildiğini yukarda 1616 = 1025 vukuâtının «11 Eylül» fıkrasında gördüğümüz sulh şartlarının Birinci Ahmed tarafından reddedilmiş olmasıdır. Zâten Safaviler de Gürcistan'ın İmeréthi = Açuk-baş/Baş-açuk, Gurya ve Dâd-yân gibi Osmanlı hâkimiyetinde kalan taraflarını tazyik etmekte oldukları için, oraların Gürcü beyleri istimdâda başlamışlardır : Bunlara yardım için Batum beylerbeyi Ömer Paşa ile Dağıstan beyleri, Trabzon ve Erzurum Yeniçerileri sevk edilmiştir).

27 Eylül = 26 Ramazan, Çarşamba : Osmanlı - Lehistan sulhü.

(Üçüncü Murad devrinde Lehistan'ın Osmanlı nüfuz ve hâkimiyeti altına alınması için yukarda 1577 = 985 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına ve gene o devirde bu krallığın haraca bağlanması için de 1591 = 999 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına bakınız. Bu vaziyete rağmen Lehiler sedâket ve itaatte devam etmişler ve hep Türkiye ile siyasi münâsebetlerini bozacak hareketlerde bulunmuşlardır. Bilhassa bu sıralarda vaziyet çok gerginleşmiştir; Lehistan = Polonya krallığı Osmanlılara tâbi olan Kırım Tatarlarının akınlarından, Osmanlı hükümeti de Lehistan Kazaklarının Tuna ve Karadeniz yalılarıyla Eflak, Boğdan ve Erdel taraflarına yaptıkları tasallutlardan şikâyetçidir : Yukarda 1614 = 1023 vukuâtının «Ağustos = Receb» fıkrasıyla 1616 = 1025 vukuâtının «17 Nisan» fıkrasına bakınız. Lehiler Kazak akınlarından mes'uliyet kabul etmedikleri için, 1616 = 1025 vukuâtının «17 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Boğdan buhrânını halletmiş olan Bosna valisi İskender Paşa Kazak meselesini de tesviyeye me'mur olmuş ve Eflak, Boğdan ve Erdel voyvodaları da maiyyetine verilmiştir : İskender Paşa Türklerin Turla dedikleri Dniestr nehri boylarına yürümüş, Lehistan Baş-kumandanı Stanislas Zolkiewski'nin ordusuyla karşılaşmış, fakat harb başlayacağı sırada Lehilerin talebiyle müzâkereye girilip bu gün bir sulh muâhadesi imzalanmıştır. Bu sulhün başlıca esasları şunlardır :

- 1 — Kazaklar Dniestr = Turla suyunu geçemeyecekler ve Karadeniz'e inemeyeceklerdir,
 - 2 — Türk hâkimiyetinde bulunan Eflak, Boğdan ve Erdel prensliklerine taarruz edilmeyecektir;
 - 3 — Bilmukabele Kırım-Tatarları da Lehistan arâzisine akın etmeyeceklerdir;
 - 4 — Lehistan krallığı Kırım hanlığına ötedenberi vermekte olduğu haracın te'diyesine devam edecektir.
- Bu muâhedenin Türkçe ve Lehçe nüshaları teâtî edildikten sonra ordu avdet etmiştir).

21/22 Teşrinisâni = 22/23 Zülka'de, Salı/Çarşamba gecesi : Birinci Ahmed'in ölümü.

(Sultan Ahmed umumiyetle «Sû-i mi'de»den ölmüş gösterilirse de Nev'i-zâde Atâyî, Osman-zâde Tâib vesaire gibi müelliflerin eserlerinde «Hummâ/Hummây-ı muhrika», hastalığından bahsedilir. Bu ölüm hastalığının elli gün kadar sürdüğü hakkındaki rivayet doğru değildir.

Kâtib-Çelebi ile Naimâ «Zülka'de evâilinde = Teşrinisâni başlarında» hastalandığından bahsettiklerine göre, Birinci Ahmed ancak yirmi gün hasta yatmış demektir.

Dedesi Üçüncü Murad devrinde ve babası Üçüncü Mehmed'in Saruhan valiliğinde 1590 = 998 senesi 18 Nisan = 12 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü Mağnisa'da dünyaya gelmiş olan Birinci Ahmed o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 27 sene, 7 ay, 4 gün yaşayıp 28 yaşının içinde pek genç ölmüş demektir.

1603 = 1012 senesi 21 Kânunuevvel = 17 Receb Pazar günü 14 yaşında tahta çıkmış olduğuna göre, saltanat müddeti de gene Milâdî takvim hesabıyla tam 13 sene, 11 ay, 2 gün tutmakta, yâni 14 seneyi doldurmak üzeredir. Osmanlı menbâlarında 14 yaşında 14 üncü pâdişah olarak tahta çıkıp 14 sene saltanat sürdükten sonra 2 × 14 yaşında ölmüş gösterilmesi işte bundan dolayıdır.

Zeki, münevver, hamiyetli ve azimkâr bir pâdişah olduğunda şüphe olmiyan Birinci Sultan Ahmed daha çocuk sayılabilecek bir yaşta tahta çıkar çıkmaz devlet işlerini hayret edilecek bir kavrayışla idare ve tâkibe başlamış ve bilhassa zekâca erken inkişâf etmiş kuvvetli bir şahsiyettir: Büyük oğlu İkinci Osman = Genc-Osman'ın da kendisi gibi, pek erken inkişâf etmiş olması verâset bakımından ayrıca tedkik edilmesi çok faydalı olabilecek mühim bir noktadır: Fâtih Sultan Mehmet de zekâca tıpkı bunlar gibi erken inkişâf etmiştir. Sefâhat ibtilâsı olmadığından ve hattâ ömründe ağzına içki koymadığından bahsedilir; bütün memleketi şâmil bir içki yasağı ilân etmesi işte bundan ve bilhassa son derece dindarlığından 1613 = 1022 vukuâtının «Temmuz/Ağustos = Cumâda-l-âhire» fıkrasına bakınız. Fakat bütün bunlara rağmen sarayında muhtelif Şark ve Garp milletlerine mensup binlerce câriyeler bulundurduğundan ve hattâ bunların İkinci Osman tahta çıktığı zaman çıkarılarak öldürüldüklerinden da bahsedilir.

Gene aynı dervişâne zihniyetle kıyâfetinde bile sâdelik gösterdiğinden ve hattâ son yıllarda «Harir-ü-dibâyı suf-u-kutniye tebdil» etmiş olduğundan bahsedilmektedir.

Dedesiyle babasının zamanlarındaki kadınlar saltanatına, yâni saray kadınlarının devlet işleri üzerindeki mühlik te'sirlerine nihayet vermiş veyahut meydan vermemiş olması da lehine kaydedilecek mühim bir noktadır.

Bu hâline mukabil, öyle genç, dinç, zeki ve azimkâr bir pâdişahın saray sefâhatine kapılmamış olduğu halde ecdâdının bizzat sefere çıkma an'anesine riâyet etmemiş ve Şark ve Garp cephelerinin mukadderâtını bir takım devşirme ser-

dârların ellerine bırakmış olması her halde lehine kaydedilebilecek noktalardan değildir.

Sultan Ahmed'in bilhassa Celâli ısyânlarını tenkil bahânesiyle beşikteki çocuklara varıncaya kadar imhâ etmekten zevk alan ve yalnız Anadolu'da bu vahşiyâne zevkine yüz binden fazla Türkü fedâ eden Kuyucu-Murad gibi kana susanmış bir Hırvat devşirmesini Anadolu Türklüğünün başına musallat etmesi, saltanat devrinin en silinmez lekesidir. Memlekette içki içilmesi din hislerine dokunduğu halde, mâsum kanı dökülmesinden hiç müteessir olmaması her halde hiç bir hisle ve bilhassa şiirlerinde göze çarpan hassâsiyet ve hamîyyetle te'lif edilebilecek bir vaziyet değildir.

Sultan Ahmed'in en fazla hocası Muallim-i-Sultânî Mustafa Efendi ile Dâr-üs-Saâde Ağası/Kızlar-Ağası Hacı-Mustafa Ağa'nın te'siri altında kaldığından bahsedilir: Birinci Mustafa'nın hal'inde en mühim rolü oynayan bu Hacı-Mustafa Ağa için aşağıda 1618 = 1027 vukuâtının «26 Şubat» fıkrasına bakınız. Bunlardan başka bir çok vaziyetlerde Hoca-Sa'düddin'in sırayla Şeyh-ül-İslâm olan oğulları Mehmet ve Es'ad Efendilerle de istişâre ettiği ve hattâ bâzı vaziyetlerde bunların da te'siri altında kaldığı görülmektedir.

Şark'da İran ve Garp'da Avusturya ve Lehistan müsâlâhaları Birinci Ahmed'i bir sulh tarafdârı gibi göstermekle beraber, devletinin menfaatini sulhe tercih ettiği de Kara-Mehmet Paşa'nın Şark cephesinde kararlaştırdığı son Osmanlı - Safavî sulh şartlarını kabul etmemiş olmasıyla sâbittir: Yukarda 1616 = 1025 vukuâtının «11 Eylül», ve bu sene vukuâtının da «15 Haziran» fıkralarına bakınız. Birinci Ahmed'in şahsiyyetini tedkik ederken göze çarpan en mühim meziyyetlerinden biri de Fâtih'in «Kanun-nâme»sinde «Nizâm-ı âlem» için Kanunî bir mâhiyet alıp meşrûiyyet kesbeden kardeş katli âdetine nihayet vererek küçük kardeşi Mustafa'nın hayatını bağışlamış olmasında gösterilebilir: Bu nokta ile Birinci Ahmed'in edebî şahsiyyeti için yukarda 1603 = 1012 vukuâtının «21 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA

(Mustafây-ı Evvel)

«İlk saltanatı»

— M. 1617 = H. 1026 — M. 1618 = H. 1027 —

1617 = 1026

22 Teşrinisâni = 23 Zülka'de, Çarşamba : Verâset usulünün değiş-mesi ve Birinci Ahmed'in kardeşi Birinci Mustafa'nın cülûsu.

Sultan Mustafa, dedesi Üçüncü Murad'ın saltanatına ve babası Üçüncü Meh-med'in de Mağnisa valiliğine tesadüf eden 1000 = 1591 - 1592 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 25 - 26 yaşlarında tahta çıkmış demektir : Doğum günü belli olmadığı için o sene vukuâtı içinde ayrıca gösterilmemiştir.

Fetret devrinde saltanatlarını ilân edip Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzi-sinin mecmûuna hiçbir zaman tamamiyle hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline girmiyen Süleyman ve Mûsâ Çelebiler sayılmamak şartıyla Birinci Mustafa Osmanlı pâdişahlarının on beşincisidir.

Birinci Ahmed'in Osman, Mehmet, Selim, Hüseyin, Murad, Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerinde dokuz oğlu olmuş ve bunlardan Selim'le Hüseyin babalarının hayatında ölmüş oldukları için; Sultan Ahmed'in vefatında yedi oğlu kalmıştır : Bu yedi şehzâdeden Osman, Murad ve İbrahim amcaları Sultan Mustafa'dan sonra pâdiş olmuş, diğerleri ikinci Osman ve Dördüncü Murad devirlerinde idâm edilmişlerdir. Madame de Gomez'in Genc-Osman'a âit eserinde bunlardan başka «Orhan» isminde bir şehzâdeden daha bahsedilir : Belki o da babasının hayatında ölenlerdendir.

Bu şehzâdelerin en büyükleri olan Sultan Osman 1604 = 1013 senesi 3 Teşrini-sâni = 10 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü dünyaya gelmiş olmak itibariyle, ba-basının öldüğü gün Milâdî takvim hesabıyla 13 yaşını bitirip 14 üne gireli ancak 19 gün olmuştur. En küçükleri olan İbrahim de 1615 = 1024 senesi 5 Teşrinisâ-ni = 13 Şevvâl Perşembe günü dünyaya gelmiş olduğu için, bu tarihten 17 gün evvel 2 yaşını bitirip 3 üne basmıştır.

Osmanlı menbâlarında verâset usulünün değişmesi işte bu vaziyetle, yâni Bi-rinci Ahmed'in «Şehzâdeleri sağır olmağla» kısaca izah edilip geçilir! Halbuki Osmanlı pâdişahları içinde vaktiyle Fâtih Sultan Mehmet 1444 = 848 tarihinde-ki ilk cülûsunda 12 yaşlarında tahta çıkarılmış olduğu gibi, bu sefer 28 inin içinde ölmüş olan Birinci Ahmed de yaşının ancak 13 sene, 8 ay, 4 gün tuttuğu sırada cülûs etmiş ve hattâ cülûsundan sonra sünnet olmuştur : Veliahdî olan büyük oğlu Osman da babası öldüğü zaman 13 ünü bitirip 14 üne girmiştir; onun için 14 yaşının cülûsa mâni sayılmış olması doğru değildir ve zâten Os-manlı hukukunda cülûs için böyle bir yaş haddi yoktur.

Bilhassa büyük zekâsı ve tahsil ve terbiyesinin sağlamlığıyla mâruf olan Sultan Osman'a tercih edilip el çabukluğuyla tahta çıkarılıveren amcası Sultan Mus-tafa muvâzenesinin bozukluğuyla meşhur olduğu için, Hilâfet makamına geç-mesi şer'an da câiz değildir; fakat bütün bunlara rağmen «Eshâb-ı hall-ü-akd» ve «A'yân-ı devlet» ittifak edip Osmanlı tarihinin bidâyetindenberi riâyet edilen üç asırlık verâset kanununu birdenbire değiştirerek babadan oğula intikal edip duran saltanatı «Ekberîyyet» kaidesine bağlamak suretiyle hânedânın en yaş-

hısına âit bir hak şekline sokmuşlardır! İşte bundan dolayı Birinci Mustafa'nın bu ilk saltanatından sonra yeğeni İkinci Osman tahta çıkarıldığı zaman Şark ordusuna gönderdiği «Hatt-ı-Hümâyûn»da bu değişikliği Osmanlı saltanatının teessüsündenberi riâyet edilen «Kanûn-ı-kadîm»e mugayır bir bid'at şeklinde tasvir etmiştir.

Bu el çabukluğunda ön-ayak olan «Erkân-u-a'yân»ın başında Sadâret-Kaymakamı Sofu-Mehmet Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi'den bahsedilir. Bu Es'ad Efendi, yukarda 1599 = 1008 vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasında ölümünden bahsettiğimiz «Tâc-üt-tevârih» müellifi, Muallim-i-Sultânî ve Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa'düddin Efendi'nin oğludur ve Genc-Osman işte bunun kızıyla evlenmiştir.

Sultan Mustafa'nın iclâsını yeğenlerinin çocukluğuyla izah eden Osmanlı rıvayetine mukabil, bâzı menbâlarda iki muhtelif izaha tesadüf edilir : Bunların birine göre Sultan Mustafa'nın tahta çıkarılması Sultan Ahmed'in vasiyetinden dolayıdır ve daha kuvvetli olan ikinci izaha göre de bu iş Birinci Ahmed'in meşhur karısı Mâhpeyker Kösem-Sultan'ın işidir; çünkü veliahd Osman onun ortağı olan Mâhfirûz-Sultan'dan olduğu halde, şehzâde Murad'la İbrahim ve Kasım Kösem-Sultan'ın oğullarıdır: Onun için eğer büyük şehzâde Osman pâdişah olursa, küçük kardeşlerini izâle etmek ihtimâlî vardır! Bu tehlikeli vaziyete her şeyden evvel Sultan Osman'ı saltanattan mahrum etmek ve onun için de Birinci Ahmed'in oğullarından hiç birini iclâs etmeyip kardeşi Mustafa'yı tahta çıkarmak lâzımdır : Sultan Mustafa'nın muvâzenesi bozuk olduğu için, onun devrinde Kösem-Sultan kendi oğullarından şehzâde Murad'ın saltanatını te'mine istediği gibi çalışabilir! İşte bundan dolayı Kösem-Sultan'ın Ocak ağalarıyla bâzı devlet erkânına bir çok paralar dağıtarak daha Birinci Ahmed'in ölüm hastalığından itibaren büyük bir faaliyet gösterip icab edenleri elde etmiş ve nihayet maksadında muvaffak olup Sultan Mustafa'yı tahta çıkarmış olduğundan bahsedilir : Bu izaha göre Birinci Mustafa saltanatını yengesine medyun demektir!

Birinci Ahmed'in 14 senelik saltanat devrini sarayın bir iki odalık bir dâiresinde gece gündüz mütemâdiyen cellâtların hücumunu beklিয়েerek ecel terleri içinde geçiren Birinci Mustafa'da muvâzeneden eser kalmaması pek tabiidir : Sultan Ahmed'in cülûsunda henüz çocuğu olmadığı için Sultan Mustafa'nın sağ bırakılmış olması, dâimî bir hayyet içinde yaşamasına sebep olmuştur; pek az sonra üstüste dünyaya gelen yeğenleri çoğaldıkça artık kendi vücuduna ihtiyaç kalmadığını ve bu vaziyette Fâtih'in «Kanun-nâme»sini mütemâdiyen düşünüp mütemâdî bir can kaygısından mütevellit tükenmez bir azab içinde yaşayan bu kanun ve an'ane mağdûrunun tuhaf hareketleriyle dalgın ve durgun hâli :

«Meczûb-üş-şekî evliyâ-Ullâh'dan bir zât-i melekîyy-üs-sıfât olup dünyây-ı fânî-nün dağdağasına tahammülü yok»

gibi yaldızlı cümlelerle tasvir edilir; hattâ halk arasında da evliyahğı ve bir takım kerâmetleri hakkında bâzı şâyialar yayılmıştır! Tabî bunları yayanlar, menfaatlerini saltanatlarında bulan maiyyet adamlarıdır. Fakat bir taraftan da hükûmet erkânı telâş içindedir; Münecim-başı bu hâli şöyle anlatır :

«Etvâr-u-evzâ'ları etvâr-ı ukalâya muhâlif müşâhede olunmağla erkân-ı devlet bu ma'nâyı habsde tûl-i meksden zuhûr itmiş bir hâletdür zannı ile etibâyâ mürâcaat ve çok ilâğlar itdiler, lâkin sûdmend olmadı».

Madame de Gomez'in Genç-Osman'a âit eserindeki izahına göre deliliği günden güne artan Sultan Mustafa penceresinin altında orta oyunu oynatıp aynı oyunu mütemâdiyen tekrar ettirmekten zevk alıp durduğu sıralarda, bir gün oyuncularından biri pek hoşuna gittiği için Osmanlı hazinesinin en kıymetli mücevherlerinden bir çoklarını pencereden atıp oyuncuyu taltif etmiştir! Kâtib-Çelebi'nin şu fıkrası daha tuhaftır :

«Padişâh-ı fenâ-meşreb az zamanda hıffet-i akı ile meşhûr olup evzâ'-ı garîbe ile beyn en-nâs şöhret buldu : Tûrbeleri gezüp deryâda mâhîlere altın atmak ve

abes yere yollarda dirhem-ü-dînâr döküp saçmak gibi halleri halk-ı âlem müşâhede idüp adem-i rüşdünü bildiler».

Denizdeki balıklara altın saçan pâdişaha «Bir vech ile nush-u-pend te'sir» etmediğini gören Dâr-üs-Saâde-ağası/Kızlar-ağası Mustafa Ağa nihayet vaziyeti Sadâret-Kaymakamı Sofu-Mehmet Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi'ye bildirip bir an evvel bir çâresine bakılmasını istemiştir).

1618 = 1027

26 Şubat = 1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : Birinci Mustafa'nın hal'ı.

(Sultan Mustafa'nın yukarıki fıkra da gördüğümüz «Hiffet-i akl»ına delâlet eden «Evzâ'-ı garibe»siyle «Etvâr-ı acibe»si yalnız kendisinin deliliğini meydana çıkarmakla kalmamış, denizdeki balıklara bile altın serpip durduğu için saltanat hazinesini boşaltacak bir hâle de gelmiştir. Bu tuhaf vaziyeti hükûmete bildirip bir an evvel çâresine bakılmasını istiyerek Birinci Mustafa'nın hal'inde başlıca âmil olan şahsiyyet, Dâr-üs-Saâde-ağası Hacı Mustafa Ağa'dır. Sadâret-Kaymakamı Sofu-Mehmet Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi'ye haber gönderip bu gidişle hazinenin tam-takır kalacağını bildiren Mustafa Ağa'nın Birinci Ahmed devrinde sarayın en nüfuzlu şahsiyyeti olduğu halde Sultan Mustafa devrinde «İltifâtdan dūr ve taayyün-ü-tasarrufdan mehçūr» kaldığı için böyle yaptığı ve hattâ pâdişahın :

«Killet-i aklın ve adem-i tasarrufun i'lân ve setri lâzım gelen harekât-u-sekerâtın her kese ifşâ-vu-beyân»

etmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır; bununla beraber Hacı-Mustafa Ağa'nın bu hareketini hamiyyetle izah eden ikinci bir rivayete de tesadüf edilir. Kızlar-ağasının muhâlefetine mukabil, Birinci Mustafa'nın bâzı taraftarlarından da bahsedilmektedir : Meselâ pâdişahın çılgınlıklarını «Cezbe» ve mecnunluğunu «Meczubluk», yâni evliyalık gibi gören ve öyle göstermek isteyen «Meşâyih-i izâm» ile «Ulemây-ı kirâm», Vâlide-Sultana haber gönderip Hacı-Mustafa Ağa'nın derhal saraydan uzaklaştırılmasını tavsiye edip tehlikeyi bildirmişlerse de, saraylılar zeki ve natuk bir adam olduğundan bahsedilen Ağa'nın «Çeşm-i gıryân ve uzûbet-i lisânına firifte» olup mevkiinde ibka etmek gafletini göstermişlerdir.

Devlet erkânına gönderdiği ilk haberden hiç bir netice çıkmadığını gören Mustafa Ağa bu vaziyet üzerine onları şahsen telâşa düşürecek şöyle ustalıkla bir haber daha yollamıştır :

— Pâdişah cümle şehzâdeleri katle dâmen-der-miyandur : İnkırâz-ı nesl-i Al-i-Osmân'a sebep olur ve bu husûsa mâni olmanuzu izân itmeğle mansıblarınızı bir kaç ednâya tevclh idiyor!

İşte bu ikinci haber üzerine mevkilerini tehlikede gören Ulemâ ve Vüzerânın «Can başlarına sıçrayup» Birinci Mustafa'nın cinnetinden dolayı ehliyetsizliğine hükmetmekle nihayet ittifak ederek hemen hal'ine karar vermiş oldukları rivayet edilir!

Kızlar-ağasının bütün şehzâdeleri tehlikede gösteren sözünün doğru olmak ihtimâli yok değildir : Sultan Mustafa'nın çocuğu olmadığı için, yeğenleri imhâ edildiği takdirde hânedânın inkırâzı pek tabiidir.

Karayim müelliflerinden «Elie Afêda Béghi»nin Genc-Osman fâciasına âit fîrânî kasidesinde Birinci Mustafa'nın yatağına kat'iyen kadın yaklaştırmadığından ve hattâ kadın nefretinin şifâsız bir hastalık derecesini bulduğundan bahsedilir! Fakat her halde devlet erkânını telâşa düşüren büyük sebep bu değil, şahsî mevki endişesidir!

İşte bundan dolayı bugün «Tevzi'-i mevâcib bahânesiyle» Kapu-kullarını «âmâde kılup» sarayda toplandıkları zaman Kızlar-ağası Hacı-Mustafa Ağa Sultan Mustafa'nın oturduğu oda yahut dâire kapısını birdenbire çekerek «üzerlerine kapamış», yâni anahtarla kilitleyip hapsetmiş ve o sırada Birinci Ahmed'in büyük şehzâdesi ve Kanunî veliahdi Sultan Osman dışarı çıkarılıp her cülûsta riâyet edilen Osmanlı an'anesi mucibince saray avlusunda kurulan murassâ tahta oturularak hemen biat edilmiş ve bütün minârelerden müezzinler saltanat tebeddülünü halka ilân etmişlerdir. Birinci Mustafa'nın bu ilk saltanatı 1617 = 1026 senesi 22 Teşrinisânî = 23 Zülka'de Çarşamba gününden bu güne kadar Milâdi takvim hesabıyla tam 3 ay, 4 gün, yani 96 gün sürmüştür.

Muhtelif Osmanlı ve ecnebi menbâlarında tesadüf edilen 3 ay 10 gün, 3 ay 7 gün ve 3 ay 2 gün hesapları doğru değildir.

Netice itibariyle 96 gün içinde iki defa cülûs bahşîşi verilmiş, üçer milyondan altı milyon altın tutan bu para yüzünden «Hazîneye bir az hıffet gelmiş», fakat üç ayda iki defa cülûs bahşîşi alan asker tabii bu değişikliklere hiç itiraz etmemiştir).

İKİNCİ OSMAN

(Genc-Osman)

— M. 1618 = H. 1027 — M. 1622 = 1031 —

1618 = 1027

26 Şubat = 1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : İkinci Osman'ın cülûsu.

(Birinci Ahmed'in büyük oğlu olan ve amcası Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğinden dolayı hal'i üzerine tahta çıkarılan İkinci Osman'a «Genc-Osman» denilmesi, 14 yaşının içinde cülûs edip 18 yaşının içinde şehid edilmiş olmasındandır. 1604 = 1013 senesi 3 Teşrinisânî = 10 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü İstanbul'da dünyaya gelmiş olan «Osmân-ı Sâni - İkinci Osman», tahta çıktığı gün yaşının Milâdî takvim hesabıyla tam 13 sene, 3 ay, 24 gün tuttuğu, yâni 14 yaşının içinde cülûs ettiği anlaşılmaktadır.

Bâzı menbâlarda Sultan Osman'ın «Rebî'ül-âhir gurresinde = 28 Mart Çarşamba günü» cülûs etmiş gösterilmesi her halde bir zühûl eseri olmak lâzımgelir. İkinci Osman'ın anası «Mâhfirûze-Sultan»dır : Madame de Gomez'e göre Birinci Ahmed'in bu karısı aslen Yunanlıdır ve hattâ asıl ismi de «Basillie» şeklindedir; fakat bu rivayetin ne dereceye kadar doğru olduğu belli değildir. Sultan Osman'ın cülûsunda anasının sağ olmadığı hakkında da bir rivayet vardır. Genc-Osman çok erken inkişaf etmiş büyük zekâsı, kuvvetli tahsil ve terbiyesi ve bilhassa artık inhitâta başhyan devletin temelinden islâhına âit büyük inkılâp fikirlerini tâkip ve tatbik etmekte gösterdiği sarsılmaz irâdesiyle son derece kuvvetli seciyesi bakımından en mümtaz Osmanlı pâdişahları içinde yer alabilecek bir şahsiyettir. İstanbul'a sırayla gelmiş üç muasır Fransız elçisinin birbirini tamamlayan ruznâmeleriyle diğer bir takım muâsır vesikalara istinâden XVIII inci asrın başlarında «Histoire d'Osmân» ismiyle iki ciltlik bir «Genc-Osman tarihî» yazan Madame de Gomez'in izâhına göre, Sultan Osman ana-dilinden başka Arapça, Acemce, Lâtince, Yunanca ve İtalyanca gibi Şark ve Garp dillerini klâsiklerden terceme yapabilecek kadar güzel öğrenmiş ve bilhassa çok kuvvetli bir edebî, tarihî, coğrafi ve riyazî tahsil görmüştür. Eski Osmanlı şehzâdelerinin şimdiki Avrupa prensleri gibi kuvvetli bir tahsil gördükleri ve bilhassa Genc-Osman'ın çok büyük kabiliyetlerle yaratılmış mümtaz bir şahsiyet olduğu muhakkak bulunduğuna göre, Madame de Gomez'in bu rivayetinde mübâlâga edip etmediğini veyahut ne dereceye kadar ettiğini kat'i surette kestirmek kabil değildir.

Bir çok Osmanlı pâdişahları gibi İkinci Osman'ın edebî şahsiyeti de ihmâl edilemeyecek kadar mühimdir: «Millet» kütüphanesindeki «Emîrî» koleksiyonunda yazma bir nüshası bulunan divânında «Fâris/Fârisî» mahlasını kullanan bu şâir çocuğun yaşından umulmıyacak zarif şiirlerine tesadûf edilir; hattâ bunların bâzılarında hem idealinin büyüklüğünü, hem oynamak istediği rolün tarihle çarpışan büyük ehemmiyetini bizzât anlatır :

Niyetüm hidmet idi saltanat-û-devletüme

Çalışur hâsîd-û-bedhâh aceb nekbetüme

Bilhassa lirik şiirlerinin lisanı umulmıyacak kadar kuvvetlidir :

Gülşen içrâ bitmedi bir gonce cânâ hârsız
 Dünyede hâsıl degül bir nev-cüvân ağıyârsız
 Kimi ol yârı benüm der kimisi dâhî benüm
 Orta yirde Fârisî âvâre kaldı yârsız

Bu güzel kıt'a gibi, şu zarif gazel de en büyük divan şâirlerine yakıştırılacak kadar kuvvetlidir :

Nevrûz olucak dilller şâd olmağa yaklaştı
 Dilde gam-u-gussa ber-bâd olmağa yaklaştı
 Virâne gönül varsa vecr-û-gam-î dilberden
 Müjde ana ol mülk âbâd olmağa yaklaştı
 Üstâda çıkup dilber öğrendi vefâ resmin
 Âşıklara lûtfâ mu'tâd olmağa yaklaştı
 Seyr-î güle çıkdukda ol rukhları gülrengüm
 Kârı dil-i zârün feryâd olmağa yaklaştı
 Çok âşık-u-meftûnu var sen gibi Şîrinün
 Fâris kulun emmâ Ferhâd olmağa yaklaştı

İkinci Osman'ın en büyük za'fı, para ihtilâsiyle, cimriliktir: Hattâ Üçüncü Murad gibi rüşvet kabul ettiğinden bile bahsedilir! İdealist ve parlak şahsiyyetine hiç yakışmayan iki lekeden biri işte bu para düşkünlüğü, biri de kardeş kaatilligidir : Aşağıda 1619 = 1029 vukuâtının «23 Kânunuevvel» fıkrasıyla 1621 = 1030 vukuâtının «12 Kânunusânî», fıkrasına bakınız.

Genc-Osman'ın inkılâpçılığıyla şahsiyyeti hakkında daha fazla tafsilât için de aşağıda 1622 = 1031 vukuâtının «18, 19 ve 20 Mayıs» fıkralarına bakınız.

Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumelideki Osmanlı arâzisinin mecmûna hiç bir zaman tamamiyle hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline giremeyen Süleyman ve Mûsâ Çelebiler sayılmamak şartıyla, İkinci Osman Osmanlı pâdişahlarının on altıncısıdır).

9 Temmuz = 16 Receb, Pazartesi: Sadâret-Kaymakamı Sofu-Mehmet Paşa'nın azli ve Meşihat salâhiyyetlerinin Hâce-i-Sultânî Ömer Efendi'ye devriyle Şeüh-ül-İslâmlık vazifesinin fetvâ verimiye hasrı.

(Sofu-Mehmet Paşa, Birinci Ahmed devrinde Vezir-i-a'zam Halil Paşa Şark seferine giderken Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiştir : Yukarda 1617 = 1026 vukuâtının «15 Haziran» fıkrasına bakınız. Azlinin sebebi, Sultan Osman kanunen saltanat vârisi olduğu halde verâset usulünü değiştirip amcası Birinci Mustafa'yı tahta çıkararak iki kere cülûs bahşişi verdimiş olmasıdır : Yukarda bu sene vukuâtının «26 Şubat» fıkrasına bakınız. Sofu-Mehmet Paşa'nın yerine «Öküz» lâkabiyle meşhur eski Vezir-i-a'zam Kara-Mehmet Paşa tâyin edilmiştir. — Bu meselede Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi de Kaymakam Paşa ile el-birliği etmiş olduğu için, «azl-ü-nasb», vesair salâhiyyetleri Genc-Osman'ın meşhur hocası Ömer Efendi'ye devredilmiş ve Şeyh-ül-İslâm fetvâ vermekden başka bir işi kalmıyan bir Baş-Müftî hâline getirilmiştir. — Hoca-Ömer Efendi Sultan Osman'a inkılâp fikirlerini telkin eden çok mühim ve münevver bir şahsiyyettir : Genc-Osman devrinin en mühim simâsı işte bu sarıklı inkılâpçıdır).

10 Eylül = 20 Ramazan , Pazartesi: «Pül-i-Şikeste» bozgunu.

(«Pül-i-Şikeste = Kırık-köprü» mevkii, Tebriz'le Erdebil arasında bulunan Serâb/Serâv ovasında olduğu için, Osmanlı menbâlarında bu bozguna «Ceng-i sahrây-ı Serâv» denilir. — Yukarda 1617 = 1026 vukuâtının «15 Haziran» fıkrasında

kış mevsimini Diyarbekir kışlağında geçirmeye karar verdiğinden ve maiyyetinde sefere me'mur olup Osmanlı menbâlarında «Canbek-Giray» denilen Kırım hânı Cânibek-Giray'ı da Cizre'de kışlamaya gönderdiğinden bahsettiğimiz Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa bu senenin Cumâda-l-ûlâ = Nisan/Mayıs ayında sefere çıkarak Van sahrâsında Kırım hamyla birleştikten sonra Tebriz üzerine yürümüştür. O sırada Erdebil'e gelmiş olan Birinci Abbâs ordusunun idaresini Azerbaycan valisi Karçakay-Han'a tevdi etmiş ve o da Tebriz'i boşaltıp ahâlisini Erdebil'e göndermiştir. Gene bu sırada iki taraf arasında mekik dokuyan elçiler vâsitasıyla uzun bir sulh müzâkeresi cereyan etmektedir : İşte bu murahhaslardan «Hakim/Hekim-Osman», ismindeki Osmanlı elçisi Erdebil'den Tebriz öle-rindeki ordu karargâhına gelince, Karçakay-Han'ın Tebriz muhâcirlerini muhâ-faza tedbirleriyle meşgul olduğunu söyleyerek sür'atli bir akın hareketinin büyük muvaffakiyetler ve ganîmetlerle neticeleneceğinden bahsetmiş, Defterdar Bâki Paşa ile bâzi tecribeli ihtiyarlar böyle bir hareketin tehlikelerinden bahsetmişler-se de dinliyen olmamış, Kırım hânının Tatar atlarına bir çok beylerbeyleriyle Osmanlı askerleri de katılmış, ganîmet hulyâlarına kapılan askerler mal doldur-mak için boş çuvallar alarak yola çıkmış, sekiz konaklık yere «iki buçuk günde» gidilmiş ve nihayet bu sabah daha saf bağlamaya vakit kalmadan evvel pusudan çıkan Safavîler yorgun ve perişan bir halde bulunan Osmanlı kuvvetlerini iki sa-at içinde müthiş bir bozguna uğratmışlardır. Hayvanlar yorgun olduğu için kaç-mak imkânını bulamıyan askerin çoğu kırılmış ve hattâ bir İran rivayetine göre 15 bin asker şehîd düşmüş, 3 beylerbeyi telef olup 2 beylerbeyi esir olmuş, Kırım hânı bile ancak Yenîçerilerin şiddetli mukavemeti sayesinde kurtulup geri kaç-a-bilmiş ve düşman eline geçen 70 bayrakla Karçakay'ın idâm ettirdiği 500 esirin kelleleri zafer âlameti olarak Erdebil'de bulunan Şâh-Abbâs'a gönderilmiştir. Bu felâket haberi orduya gelince Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa derhal bir harb meclisi toplamış ve bu mecliste ric'atin çok tehlikeli olacağı düşünülerek Erdebil üzerine hareket kararı verilmiştir).

26 Eylül = 6 Şevvâl, Çarşamba : Osmanlı - Safavî sulhü.

(Ordunun Erdebil üzerine hareketi, yukarıki fıkrada gördüğümüz Osmanlı boz-gununa rağmen Safavîler üzerinde mühim bir tehlike te'siri yapmıştır : Bu va-ziyet tekrar elçiler teâtisine sebep olmuş, Halil Paşa'nın şâha gönderdiği bir nâmede «Pül-i-Şikeste» vak'asının mes'ûliyeti Kırım hânına yükletilmiş, bu-nunla beraber Osmanlı Serdâr-ı-Ekremi şâhı tehdid ederek ordu iâşesine yar-dım edilmesini istediği ve Erdebil'e de bir konaklık mesâfeye kadar yaklaşıldığı için «Şâh-ı kallâş zahîre envâından sekiz yüz katâr deve yükledüp göndermiş-dür». Bundan başka Halil Paşa ile diğer paşalara da hediyeler gelmiştir. İşte bu vaziyette akdedilen sulhün en mühim esasları şunlardır :

- 1 — Kanunî devrinde Amasya müsâlâhasıyla tâyin edilen hudud esas olacaktır;
- 2 — Kars ve Ahıska kaleleri Türkiye'de kalacaktır;
- 3 — Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Dağıstan beylerine taarruz edilmeyecektir;
- 4 — Esirler mütekabilen iade edilecektir;
- 5 — İran şâhı her sene haraç olarak yüz yük ipek, kumaş vesair kıymetli eşyâ gönderecektir;
- 6 — Ashâba «sebb-ü şetm» edilmeyecektir.

Bu esaslar, Birinci Ahmed devrinde Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa tarafından tesbit edildiği halde pâdişahın kabul etmediği şerâitın aynıdır : 1616 = 1025 vukuâtının «11 Eylül» fıkrasına bakınız.

Bu sulhün bundan evvelki İstanbul sulhünden yegâne farkı 200 yük ipek hara-cın 100 yüke indirilmiş olmasından ibarettir : 1612 = 1021 vukuâtının «20 Teşri-

nisâni», fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında haraç miktârının «iki yüz yük harir ve yüz yük ba'z-ı tefârik» diye üç yüz yüke çıkarılması doğru değildir. Kanunî devrindeki Amasya sulhü için ikinci ciltte 1555 = 962 vukuâtının «20 Mayıs» fıkrasına bu seferki sulhün tasdikine âit Nâme-i-Hümâyûn için de aşağıda 1619 = 1028 vukuâtının «29 Eylül» fıkrasına bakınız).

1619 = 1028

18 Kânunusânî = 1 Safer, Cuma : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın azliyle Sadâret-Kaymakamlığında bulunan selefi Kara-Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Halil Paşa'nın azline sebep, yukarda 1618 = 1027 vukuâtının «10 Eylül» fıkrasında gördüğümüz «Pül-i-Şikeste», bozgunudur. — Ermeni dönmelerinden olan Halil Paşa'nın bu ilk sadâreti 1616 = 1025 senesi 17 Teşrinisânî = 8 Zülka'de Perşembe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 2 sene, 3 ay, 2 gün sürmüştür. Dördüncü Murad devrindeki ikinci sadâreti için aşağıda 1626 = 1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.

«Öküz» lâkabiyle anılan yeni Vezir-i-a'zam Dâmâd Kara-Mehmet Paşa'nın Birinci Ahmed devrindeki ilk sadâreti ve şahsiyyeti için yukarda 1614 = 1023 vukuâtının «17 Teşrinievvvel» fıkrasına ve İkinci Osman devrinde Sadâret-Kaymakamlığına tâyini için de 1618 = 1027 vukuâtının «9 Temmuz» fıkrasına bakınız).

29 Eylül = 19 Şevval, Pazar : Osmanlı-Safavî sulhünün tasdiki.

(Eski Vezir-i-a'zam Halil Paşa'nın Şark serdârlığı esnâsında akdetmiş olduğunu yukarda 1618 = 1027 vukuâtının «26 Eylül», fıkrasında gördüğümüz sulh muâhede-
desinin tatbikini te'min için İstanbul'a «Yâdgâr-ı-Ali Sultan» isminde bir Safavî elçisi gelmiştir : Burnunun mânen ve maddeten büyüklüğüyle meşhur olan bu elçinin asıl ismi «Burun-Kasım Beg»dir; bundan evvel Osmanlı karargâhına geldiği zaman Safavî muvaffakiyyetlerini göklere çıkaran mübâlâgalarına karşı Osmanlı paşalarından biri o sırada esmiye başhyan bir rüzgârı Kasım-Beg'in «burun yeli»ne benzetmiş olduğu için, bu seferki itimâdnâmesinde ismi değiştirilmiştir! — Osmanlı paşasının nüktesinden itibaren burnunun inmiş olduğu rivayet edilen Safavî elçisi yüz yük ipek haracından başka dört fil, bir kerke-
dan ve daha bir çok hediyeler getirmiş ve Halil Paşa'nın «Serâv sulhü» denilen muâhedesini tasdik mahiyetinde bir «Nâme-i-Hümâyûn», alıp gitmiştir. Feridun Bey «Münşeât»ının 1275 tab'ında bu nâmenin bir sureti vardır).

1619 = 1029

23 Kânunuevvel = 16 Muharrem, Pazartesi : Vezir-i-a'zam Kara-Mehmet Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-deryâ Güzelce-Ali Paşa'nın sadâreti.

(«Öküz» lâkabiyle meşhur Dâmâd Kara-Mehmet Paşa'nın bu ikinci ve sonuncu sadâretinden azline sebep olarak tuhaf bir ganîmet meselesinden bahsedilir : Kapdan Ali Paşa bundan bir müddet evvel çıktığı bir Akdeniz seferinden bir çok ganîmetler getirip pâdişaha muhteşem «pîşkeş»ler takdim ettiği için göze girmiş, Kara-Mehmet Paşa bunların ganîmet olmayıp Fransızlarla Venediklilerin haraçlarından ibaret olduğunu söyleyip Ali Paşa'yı bu malların ancak onda

birini meydana çıkarmış olmakla ithâm etmiş ve işte bu vaziyet üzerine entri-kacılığıyla meşhur olan Kapdan Paşa bir taraftan «Vezir-i-a'zamı bir takım he-diyelele oyalayıp susturmiya çalışırken, bir taraftan da cimriliğiyle meşhur olan Genc-Osman'a gizlice «bî-hadd-ü-pâyân» tühaf-i giran-kıymet ve emvâl-i firâvân» takdim ettikten başka «cem'-i mâlde hidemât-ı azîme» va'dederek bir-denbire Sadâret mührünü elde etmiye muvaffak olmuştur. Kara-Mehmet Pa-şa'nın bu son sadâreti 1619 = 1028 senesi 18 Kânunusânî = 1 Safer Cuma gü-nünden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 11 ay, 6 gün sürmüştür : Azlinin ertesi günü Haleb valiliğine tâyin edilmişse de, hareketinden evvel yeni Sadr-i-a'zam, bütün servetini zabtettiği için, yeni vazifesine «uryân-u-nâlân» gitmiş ve orada teessüründen ölmüştür.

Yeni Vezir-i-a'zam Ali Paşa «Güzelce», «Çelebi» ve «İstanköylü» lâkaplarıyla anılır : Eski Tunus beylerbeyi İstanköylü Ahmed Paşa'nın oğlu olan Güzelce-Ali Paşa'nın ana tarafından «Sâdât-u-şürefâdan» olduğu hakkındaki rivayete mu-kabil, babasının mühtediliği hakkında da bir rivayet bulunduğuna göre aslen Rum yahut İtalyan olmak ihtimali vardır; her halde milliyeti biraz karanlıktır. Güzelce-Ali Paşa'nın en mühim faaliyeti, memleketin zenginlerine musallat olup «birer tarîk ile» mallarıyla mülklerini müsâdere edip hem kendi kesesini dol-durmakta, hem mevkiini tahkim için genç pâdişahın servet ibtilâsından isti-fâde ederek «her hafta başında Serîr-i Sidre-misâl savbına mübalâğa hedâyâ ve emvâl» göndermekte gösterilir: Nihayet «Lâ-yenkati' taraf-ı Pâdişâhiye di-nâr-ı bisyâr göndermekle» öyle bir nüfuz kazanmıştır ki, Birinci Mustafa'nın hal'iyle Genc-Osman'ın cülûsunu te'min etmiş olan meşhur Dâr-üs-Saâde ağası Hacı-Mustafa Ağa ile pâdişahın müşaviri vaziyetinde bulunan Hoca-Ömer Efen-di'nin sürûlmelerine irâde istihsâl ettikten başka, Baş-Defterdar Bâki Paşa'nın da servetini müsâdere ettikten sonra Yedi-kule zindanına attırmış ve ondan sonra da Cezâyir'e sürdürmüştür : Bu mühim şahsiyetler için yukarda 1618 = 1027 vukuâtının «26 Şubat», «9 Temmuz», ve «10 Eylül» fıkralarına bakınız. Bunlardan Hacı-Mustafa Ağa Güzelce-Ali Paşa'nın velinimetini olduğu halde mahî müsâdere edilip Mısır'a sürülmüştür! Hoca-Ömer Efendi Mekke'ye nefyedilmek üzere Üs-kûdar'a geçirildiği sırada Sadr-i-a'zam öldüğü için sürgünden kurtulmuştur : Aşağıda 1621 = 1030 vukuâtının «9 Mart» fıkrasına bakınız).

1620 = 1029

20 Eylül = 22 Şevvâl, Pazar : İskender Paşa'nın Lehlilere karşı ilk zaferi.

(Üçüncü Murad devrinde Lehistan'ın Türk hâkimiyetine girmesi için yukarda 1577 = 985 vukuâtının «30 Temmuz» fıkrasına ve senevi haraçla samur vergisine bağlanması için 1591 = 999 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına, evvelce Bosna vali-liğinde bulunan İskender Paşa'nın Boğdan'ı istilâ eden Kazaklara karşı Birinci Ahmed devrinde kazandığı parlak zafer için 1616 = 1025 vukuâtının «17 Nisan», fıkrasına ve Türklerin «Turla» dedikleri Dniestr boylarında Lehistan ordusunu sulha mecbur etmesi için de 1617 = 1026 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız. Kanunî devrine yakışacak heybetli bir kahraman olan İskender Paşa bu sırada «Özü = Ocsakow» beylerbeyidir. — Seferin sebebi, Lehistan-Kazakların hudut boyundaki akınlarıyla 1617 sulhünü ihlâl etmiş olmalarında ve bilhassa Boğdan voyvodası Gratiani'nin ihânetinde gösterilir : Vaktiyle Osmanlı hizmetinde bir takım siyasî işlerde kullanılarak parlamış olan bu Gratiani ilkönce Nakşa = Naşos dukalığına tâyin edilmiş ve ondan sonra da İskender Paşa'nın himâyesi sayesinde 1619 = 1028 senesi 4 Şubat = 18 Safer pazartesi günü Boğdan voyvo-dalığına yükselmiştir.

Bu serserinin ihâneti, Türkiye'ye sâdık olan Erdel prensi Bethlem-Gabor'un Kazaklarla Lehlilerin tasallutlarından şikâyet için İstanbul'a gönderdiği mek-

tupları yarı-yolda ele geçirip münâfıklık ederek Lehistan hükûmetine göndermiş olmasında gösterilir. — Yukarı-Macaristan'da bir çok kaleler zabtederek Macar kralı ünvânını da almış olan Bethlem-Gabor için yukarda 1614 = 1023 vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız.

Grantiani'nin ihânetini İstanbul'a bildiren Bethelm-Gabor onu voyvodalıktan azlettirince Lehlilerle birleşen bu hâin voyvodanın 50 - 60 bin kişilik bir kuvvet topladığı rivayet edilir. İskender Paşa işte bu vaziyet üzerine Silistre valiliğiyle Boğdan serdârlığına tâyin edilmiş ve Kırım hânı Canibek-Giray'la Rumeli beylerbeyi Yusuf Paşa, Niğbolu beyi Sarmısak yahut Tiryâki-Mehmet Paşa, Vidin beylerbeyi Mihal-oğlu Koca-Hızır Paşa vesaire gibi bir çok beyler de maiyyetine me'mur edilmiştir. İşte bu kuvvetlerle Pruth nehrinden geçip Turla = Dniestr boylarına yürüyen İskender Paşa bundan bir gün evvel Jassy = Yaş civarında meşhur Lehistan Baş-Kumandanı Stanislas Zolkiewsky'nin kumandasındaki düşman ordusuyla karşılaşmış, o gün bir takım pişdar müsâdemeleri olmuş ve nihayet bu gün de bütün cephe boyunca şiddetli bir muharebe başlamıştır.

Şafaktan yahut kuşluktan ikindiye kadar süren bu ilk muharebe İskender Paşa'nın parlak bir zaferiyle neticelenmiş, Garp menbâlarında bile itiraf edildiğine göre düşman ordusu on bin maktul vermiş, mütebâkisi «İstabur/Tabur», denilen müstahkem ordugâhlarına çekilmiş, Gratiani kaçmış, kâhyası Botschuk yakalanıp diğer esirlerle beraber idâm edilmiş, Lehistan Baş-Kumandanı serdâra yüz bin duka altını ve pâdişaha senevî bir haraç teklif ederek sulh istemişse de reddedilmiş ve işte bunun üzerine ric'ate karar veren düşman ordusu tamamiyle imhâ edilinceye kadar 17 gün daha müsâdemeler devam etmiştir.

Genc-Osman'ın Lehistan seferi, Lehlilerin işte bu ihânetleri yüzünden açılmıştır: Aşağıki fıkraya da bakınız).

7 Teşrinievvel = 10 Zülka'de, Çarşanba: İskender Paşa'nın ikinci zaferi ve Lehistan ordusunun imhâsı.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz bozgundan itibaren dokuz gün «İstabur», müdâfaasında bulunan Leh ordusu nihayet yola çıkıp sekiz gün süren ric'at hareketi esnâsında şiddetli taarruzlarla hırpalanmış ve bilhassa bu gün Turla = Dniestr suyunu geçmiye teşebbüs ederken şiddetli bir hücumla tamamiyle imhâ edilmiştir: Bu vak'ada bir çok düşman kumandanları telef olduktan başka, Baş-Kumandan Zolkiewsky'nin orduda teşhir edildikten sonra İstanbul'a gönderilen kesik başı da saray kapısına asılmış ve «şuarây-ı vaktiden biri» bu manzarayı şöyle tasvir etmiştir:

Asıldı seri dergeh-i şâhda

O da buldu rif'at bu dergâhda

Düşman ordusundan 120 top, binlerce yüklü araba ve pek çok zahire vesaire zabtedilmiştir. — Osmanlı menbâlarına göre bu muharebede düşmanın 50 - 60 bin mevcuduna mukabil İskender Paşa'nın ancak 10 bin askeri vardır: Kırım hânının Tatar atlıları tabii bu hesaba dâhil değildir).

1621 = 1030

12 Kânunusânî = 18 Safer, Salı: Şehzâde Mehmed'in idâmı.

(Bu şehzâde Mehmet, Birinci Ahmed'in dokuz oğlunun ikincisi ve Genc-Osman'ın küçük kardeşidir: Öz-kardeş oldukları hakkında da bir rivayet vardır. 1605 = 1013 senesi 8 Mart = 17 Şevvâl Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, 1604 = 1013 senesi 3 Teşrinisânî = 10 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü doğmuş olan ikin-

ci Osman'dan ancak 4 ay, 3 gün küçük demektir. Çok zeki ve müstaid bir genc olan bu şehzâdeye karşı halkın büyük ümitler beslediğinden bahsedilir. «Bî-günâh olarak» ve «nâ-hak yere» idâmının sebebi, yukarıki fıkralarda gördüğümüz vaziyetten dolayı Lehistan seferine karar vermiş olan Sultan Osman'ın Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa'ya kapılarak «def-i dağdağa-i fitne» etmek istemesi, yâni o kıymette bir kardeşini arkada bırakıp gitmek istememesidir.

Genc-Osman'ın ilkönce Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi'den bir fetvâ istediği halde Es'ad Efendi'nin reddettiği ve nihayet «Şakaayık-ı Nu'mâniyye» ve «Mevzûat-ül-Ulûm» müellifi Taşköprülü-zâde Ahmed Efendi'nin oğlu olan ve bir çok eserleriyle şöhret bulan Rumeli Kadı-askeri/Kazaskeri Kemalüddin Efendi'nin ilmi şerefini lekeliyerek Meşihat ümidiyle verdiği fetvâ üzerine mâsum şehzâdenin boğularak idâm olunduğu rivayet edilir. Zavallı şehzâde Mehmet cellâtların hücumunu görünce :

— Osman, Allahdan dilerüm ki ömr-ü-devletün berbâd olup beni ömrümden nice mahrûm eyledün ise sen dahî behremend olmayasun!

diye haykırmıştır. Osmanlı müverrihleri bu duânın müstecâb olduğunda müt-tefiktir.

Şehzâde Mehmet doğumundan ölümüne kadar Milâdî takvim hesabiyle tam 15 sene, 10 ay, 5 gün yaşayıp 16 yaşının içinde şehid olmuştur. Bu müdhîş cinayet, halkın Genc-Osman'dan soğumasında en mühim âmillerdendir).

24 Kânunusâni = 1 Rebi'ül-evvel, Pazar : İstanbul Halicinin donması.

(Bu kış mevsiminin misli görülmemiş soğukları Haliç sularını baştanbaşa donduruğu için Galata ile İstanbul arasını yayan geçenler görülmüştür! Aşağıdaki fıkraya da bakınız).

9 Şubat = 17 Rebi'ül-evvel, Salı : İstanbul-Boğazı'nın donması.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz Haliç donundan 16 gün sonra Boğaz-ıçî'nin Saray-burnu ile Üsküdar arasındaki kısmı da donmuş ve Galata ile İstanbul arasında olduğu gibi Üsküdar'la İstanbul arasında da yayan gidip gelenler görülmüştür; bir çok divan şâirlerinin bu manzarayı tasvir eden şiirleriyle tarih mısraları vardır. Meselâ Neşâti'nin şu manzum tarihi en güzellerindendir :

Emr-i Hakk ile Sitanbulda olan kış bu sene
Belki dünyâ durulı olmadı bu resme şitâ
Üsküdâr ile Sitanbul arası dondu kamu
Rûy-i deryâyı gören kimse sanurdu sahrâ
Bunu kim gördü ki deryâda buzun üstünde
Kara yer gibi gezerler niceler bi-pervâ
Müncemid oldu dehende nefesi insânun
Nice mahlûku helâk eyledi berd-i sermâ
Lafzan-ü-ma'nen ana didi Neşâti târih
Be meded dondu bin otuzda soğukdan deryâ

Şair Hâşimî-Çelebi'nin şu tarih mısralı da çok meşhurdur :

Yol oldu Üsküdâra bin otuzda Akdeniz dondu

İstanbul iâşesini te'min eden gemiler gelemediği için şehirde fevkalâde bir pahalılık olmuş, yetmiş dirhem ekmek bir akçaya, etin okkası on beş akçaya çıkmış ve buzlar çözülüp gemiler gelinceye kadar hayat pahalılığı devam etmiştir).

9 Mart = 15 Rebî'ül-âhir, Salı : Vezir-i-a'zam Güzelce-Ali Paşa'nın ölümü ve Dördüncü vezir Ohrili-Hüseyn Paşa'nın sadâreti.

(«Çelebi» ve «Güzelce» lâkaplarıyla meşhur İstanköylü-Ali Paşa takriben 40 - 45 yaşlarında mesâne hastalığından ölmüştür. — Sadâret müddeti, 1619 = 1029 sene 23 Kânunuevvel = 16 Muharrem Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 1 sene, 2 ay, 17 gündür.

Pâdişahın para hırsını tatmin ederek iş başına gelen bu haris vezir zenginlerin mallarını vâhî vesilelerle müsâdere edip her hafta saraya rüşvet vererek mevkiini tahkim etmişse de, bir çok zâlimler gibi ikbâline doymadan göçüp gitmiştir: Genc-Osman'ı Lehistan seferine işte bu Ali Paşa'nın teşvik ettiği ve hattâ «Sefer-i Hümâyûn» hazırlıkları hakkında her tarafa emirler verdiği rivayet edilir. Yeni Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa Arnavuttur: Dördüncü vezirlikten Sadr-ı-a'zam olduğu rivayet edilir; değersizliği, hissizliği, insafsızlığı, inadcılığı ve hâinliğiyle mâruftur. Selefinin başladığı sefer hazırlıklarına tabii bu da devam etmiştir: Lehistan seferindeki ihâneti için aşağıda bu sene vukuâtının «17 Ey'lül» fıkrasına bakınız).

29 Nisan = 7 Cumâda-l-âhire, Perşembe: Lehistan seferinden dolayı Davudpaşa'da «Otağ-ı Hümâyûn» kurulması.

(Yukarda 1620 = 1029 vukuâtının «20 Ey'lül» ve «7 Teşrinievvel» fıkralarında gördüğümüz muharebelerden itibaren Osmanlı imparatorluğu ile Lehistan krallığı arasında harb hâli yedi aydanberi devam ediyor demektir. Bu müddet zarfında sulh akdi maksadiyle İstanbul'a bir Leh elçisi gönderilmişse de şehre sokulmuyarak Küçük-Çekmece'den geri çevrilmiş ve İngiltere sefiri «Sir John Eyre», ın tavassut teklifi de reddedilmişdir.

Muâsır Fransız elçilerinin evrâkını tedkik ederek İkinci Osman devrinin iki ciltlik bir tarihini yazan Madame de Gomez'in izâhâtından anlaşıldığına göre, çok erken inkişâf etmiş büyük bir dehâya sâhib olan genç pâdişahın muazzam bir plânı vardır: Onun maksadı Lehistan'ı yarıp Baltık denizine çıkmak, orada bir donanma kurmak ve bu suretle Atlas okyânusuna geçip Avrupa hristiyanlığını hem Akdeniz, hem Okyanus donanmalarıyla çenber içine alarak ve Almanya imparatorluğuna karşı Türkiye'ye temâyül göstermekte olan Protestanlığı da himâyesi altına alıp Hristiyanlığı parçalıyarak bütün kıt'aya hâkim olmaktır! Madame de Gomez bu büyük fikri şöyle anlatır:

«Osman prétendoit porter ses conquêtes jusques sur la mer baltique, où il se proposoit de faire construire grand nombre de vaisseaux de toute espèce, d'en former une armée navale assez forte pour se rendre maître de l'Océan, et pue l'étant de la méditerranée, il assiegeroit toute la Chrétienté, qu'il tiendrait embrassée par ses deux flottes; il mettoit sous sa protection les Evangéliques de Bohême, ainsi que les autres Protestants tant de l'Allemagne que d'ailleurs; en sorte qu'ayant dans le centre de ces provinces un parti si puissant, et se trouvant maître des deux mers, il le devenoit selon son plan du reste de l'Europe».

Tarihin büyük cihangirlerine yakışacak bir azametle tasarlanan bu muhteşem plânın aksayan tarafı, tatbikat imkânlarının iyice düşünülüp hazırlanmamış ona göre bir ordu yetiştirilmemiş ve hattâ eldeki askerin hem seferden, hem Baş-Kumandandan soğumasına sebep olacak hareketlerden bile ictinâb edilmiş olmasında gösterilebilir: Tabii bunlar, o büyük fikri tasarlayan dehâ sahibinin nihayet tecribesiz bir çocuktan ibaret olmasıyla izah edilebilecek şeylerdir. Meselâ sefere çıkmadan biraz evvel cimrilliğine kapılan genç pâdişahın Sipâhilere mütedâhil maaşlarını verdirmemesi askerin şevkini kırıp kendisinden

soğumasına sebep olduğu gibi, aşağıda gözden geçireceğimiz sefer esnâsında kendi muhafızlarından bazılarını nişan tâlimlerinde oklarına hedef ittihaz edip keyf için öldürmesi ordunun kendisinden büsbütün yüz çevirmesiyle neticelenmiş ve bilhassa Yeniçerilerin firârı hakkındaki rivayetler üzerine zâbitlerine itimat etmeyip efrâdı birer birer önünden geçirtip bizzât yoklama yapması Ocak ağalarını çok müteessir etmiştir : Aşağıda bu sene vukuâtının «29 Temmuz», ve «24 Ağustos» fıkralarına bakınız. İşte bu suretle Genc-Osman'ın daha İstanbul'da başhyan çocuklukları yollarda da devam ederek ordunun harb şevkını mütemâdiyen kırmış demektir. Sultan Osman'ın cülûsundanberi vükelâsına karşı gösterdiği şımarıkça şiddetler de onları o büyük fikre ısındıracak bir vaziyet değildir : İşte bundan dolayı Lehistan seferinin aleyhinde bulunanlar bile vardır; hattâ muhâliflerin başında sonraları pâdişahın kaynatası olan Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi'den bahsedilir! Bunların fikrince Lehistan meselesi ya sulhen tesviye olunmalı veyahut muktedir bir serdâra havâle edilmelidir. Fakat şanlı dedesi Kanunî Sultan Süleyman'ı gölgede bırakmak istiyen idealist pâdişahı büyük gayesine doğru hareketten hiç kimse ve hiç bir mülâhaza men'edememiştir : Dehâsiyle tecribesizliği arasındaki tezâd içinde kıvranan Genc-Osman zamanla imkânı bile istihfâf ettiği için, nihayet bugün sefer başlangıcına alâmet olarak Davudpaşa sahrasında «Otâğ-ı-Hümâyûn» kurulmuştur).

8 Mayıs = 16 Cumâda-l-âhire, Cumartesi : İkinci Osman'ın «Sefer-i Hotin» ismiyle de anılan Lehistan seferine çıkmak üzere Topkapu sarayından Davudpaşa karargâhına geçişi.

(Çok parlak merâsimle teşyi edilerek otağına geçen Genc-Osman İstanbul muhafızlığı ile Kaymakamlığını vezâret pâyesiyile Sivas beylerbeyi Pîr-Mehmet Paşa'ya tevdi etmiştir : Bu Mehmet Paşa Boşnaktır. — Solakzâde tarihinin matbû nüshasındaki 12 Cumâda-l-âhire tarihi yanlıştır : Hammer'in gösterdiği 9 Mayıs tarihi de bir gün farklıdır. — Genc-Osman'ın Lehistan seferinden avdeti için aşağıda 1622 = 1031 vukuâtının «25 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

21 Mayıs = 29 Cumâda-l-âhire, Cuma : Kûsuf ve Cuma namazlarından sonra Sultan Osman'ın Davudpaşa karargâhından hareketi.

(Bu gün güneş tutulduğu için Cuma namazından başka kûsuf namazı da kılınmıştır : O zamanın i'tikadınca her Hicret ayının «Sehl» denilen son günü; uğursuzdur; kûsuf da öyledir : Hattâ kûsuf gününden evvel ve sonra gelen bir kaç gün bile «Eyyâm-ı nahs», denilen uğursuz günlerden sayılır; onun için bâtil i'tikadlara ehemmiyet vermiyen Genc-Osman'ın «Eyyâm-ı sa'd» denilen uğurlu günleri beklemiyerek bu gün derhal yola çıkması bir çok dedikodulara sebep olmuştur : Ulemânın arpalıklarını keserek ilmiyye sınıfı da tıpkı askerler gibi kendisinden soğutmuş olan tecribesiz pâdişahın bu hareketi, halkın umumî hissiyâtını da hiçe sayması bakımından çok şâyân-ı dikkattir: İşte bundan dolayı yukarda bu sene vukuâtının «24 Kânunusâni» ve «9 Şubat» fıkralarında gördüğümüz Haliç ve Boğaz donlarındanberi devam eden «Teşe'üm» cereyanı, bilhassa bugünkü kûsufun «Nahs»,ine ehemmiyet verilmediği için büsbütün alevlenmiş ve halk arasında semâvî işâretlerin haber verdiği büyük felâketler beklenmiye başlamıştır! — Yukarda 1619 = 1028 vukuâtının «29 Eylül» fıkrasında Şâh-Abbâs'ın hediyeleri içinde geldiğini gördüğümüz dört fil de orduyla hareket etmiş bunlara «Kûslar tahmil» edilmiştir : Bilhassa ağırlıkların bataklıklardan geçirilmesinde bu fillerden çok istifade edildiği rivayet edilir. Sultan Osman Davudpaşa karargâhında geçirdiği 13 gün içinde sefer hazırlıklarıyla meşgul olmuştur).

31 Mayıs = 10 Receb, Pazartesi : Sultan Osman'ın Edirne'ye muvasâlatı.

(İstanbul'dan Edirne'ye on günde gelen pâdişah burada son hazırlıklarla meşgul olmuştur. — Peçevî'de görülen 26 tarihi hareket gününden galat olmalıdır).

16 Haziran = 26 Receb, Çarşamba: Ordunun Edirne'den Yanbolu'ya hareketi.

(Edirne'de geçen 16 gün içinde son hazırlıklardan başka pâdişahın huzurunda nişan tâlimleri de yapılmış, Tunca'nın öte yakasına kadar hedefler dikilerek açılan top ve tüfek ateşlerinde muvaffakiyyet gösterenler «Atıyye»lerle taltif edilmiştir : Bu ateş tâlimleri pâdişahın ordusunu «imtihan» etmesi gibi gösterilir. İstanbul'dan sonra Edirne'de de orduya muhtelif yerlerden gelen kuvvetler iltihak etmiştir : Ordu mevcudu yüz bin kadar gösterilir).

12 Temmuz = 22 Şa'ban, Pazartesi : Ordunun İsakçı'ya muvâsalatı.

(İsakçı kasabası Dobruca'da, Tulcea = Tulçı'nın otuz kilometre şimaligarbisinde ve Tuna'nın sağ sâhilindedir : Karşı yakaya geçmek için burada köprü kurulmaya karar verilmiştir. Pâdişahın inşaâta bizzat nezâret ettiği rivayet edilir. — Gene burada askere biner akça sefer bahşisi dağıtılmış ve bu münasebetle Yeniçeriler Sultan Osman'ın huzurundan birer birer geçirilerek bir nevi teftişe tâbi tutulmuştur; bunun sebebi Yeniçerilerin firâra başladıkları hakkındaki şâyialardır. İşte bundan dolayı «Nev'î», mahlaslı «Solak Hüseyin ibni Sefer»in izâhına göre «Kasaba-i İshakçı'da cısr-i kebirde esefer in'âmın mevcûd bulunan Kapu-kuluna virüp sonra gelenler in'âmdan mahrûm» bırakılmışlardır : Aşağıda bu sene vukuâtının «24 Ağustos» ve «24 Eylül» fıkralarına da bakınız).

22 Temmuz = 3 Ramazan, Salı : İsakçı köprüsünün ikmâli.

(Ordu geçirmek için kurulan bu köprü on günde yapılmıştır).

24 Temmuz = 5 Ramazan, Cumartesi: Kapdan-ı-deryâ Halil Paşa'nın orduya gelişi.

(Deryâ kapudanlığında bulunan eski Vezir-i-a'zam Halil Paşa donanmayla Karadeniz'den gelirken bir Kazak filosuna tesadüfle beş sayka batırmış ve on sekiz sayka zabtedip bunların içindeki 200 Lehistan kazağını esir ederek bu gün İsakçı'da orduya getirmiştir : Halil Paşa'nın bu muvaffakiyetinden dolayı iki hil'atle taltif olunduğu rivayet edilir).

27 Temmuz = 8 Ramazan, Salı : İsakçı kalesinin inşâsına başlanması.

(Bu kalenin plânını Genç-Osman'ın bizzat tertib ettiği hakkında bir rivayet vardır : İnşaat ordunun hareketinden sonra ikmâl edilmiştir).

29 Temmuz = 10 Ramazan, Perşembe : İsakçı köprüsünden karşı yakaya geçen ordunun ileri hareketi.

(3 Ramazan = 22 Temmuz Perşembe günü köprü ikmâl edilmiş ve ertesi günden itibaren ordunun karşıya geçirilmesi bir hafta sürmüştür: Pâdişahın ordudan sonra bu gün geçtiği rivayet edilir. — İsakçı'da geçirilen 17 gün içinde nişan talimleri yapan Genc-Osman'ın bâzı esirlerden başka kendi «Hademe-i Hâssa» sıندان bir kaçıni da hedef ittihâz edip kuş vurur gibi öldürmesi asker arasında çok fena bir te'sir bırakmıştır: Tabii bütün bunlar, erken inkişaf etmiş büyük bir zekâyâ rağmen devam eden bir çocuk ruhunun saltanat makamındaki şımarıklıklarıdır).

1 Ağustos = 13 Ramazan, Pazar : Kırım hânının emre âmâde bulunduğunu arzetmesi.

(Kırım hanı Cânibek-Giray'dan bu gün gelen ubûdiyyetnâmede ordusuyla beraber emre âmâde bulunduğu bildirilip nerede iltihak edeceği istinzac edilmekte olduğu için, nerede isterse orada iltihak etmekte muhayyer olduğu tebliğ edilmiştir: Aşağıda bu sene vukuâtının «2 Eylül», fıkrasına da bakınız).

8 Ağustos = 20 Ramazan, Pazar : Eflak voyvodasının orduya iltihâkı.

(Eflak voyvodası Radul Scherban altı bin askeriyle «alay göstererek» bu gün orduya iltihâk etmiş ve iltifâta mazhâr olmuştur).

12 Ağustos = 24 Ramazan, Perşembe : Düşman ordusunun vaziyeti hakkında haber gelmesi.

(Bu gün orduya getirilen «diller»in verdikleri mâlûmâtan anlaşıldığına göre, düşman ordusu Hotin önlerinde tabyalar ve meterisler hazırlayıp bunların içine 50-60 bin «tüfeng-endâz» doldurmuş ve bu suretle bir «İstabur/Tabur» kurmuş demektir: «Kral-oğlu», kumandasında ikinci bir kuvvetin geleceği de haber alınmıştır).

20 Ağustos = 2 Şevvâl, Cuma : Kırım hânının akma me'mur edilmesi.

(Bayramın birinci günü Kırım hanının veziri Mirzâ-Beg orduya gelip akın mü-sâadesi istemiş ve bu ikinci günü izin çıktığı için Cânibek-Giray düşman kuvvetleri üzerine muvaffakiyetli baskınlar yapmıştır).

24 Ağustos = 6 Şevvâl, Salı : Yeniçeri yoklaması.

(Asker arasında firar vak'aları çoğalmış ve bilhassa «Yeniçerinün nısfı kalmadı!» gibi şâyialar çıkmış olduğu için, Sultan Osman «yarımşar gurus in'âm» verilmek bahânesiyle Yeniçerileri birer birer huzûrundan geçirip bizzat yoklama yapmış ve işte bu i'timadsızlıktan dolayı «Ocak zâbitlerinin hâtırları muğber» olmuştur: Yukarda bu sene vukuâtının «12 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

1 Eylül = 14 Şevvâl, Çarşamba : Ordunun Hotin önlerine muvâsalatı.

(Osmanlı-Türklerinin «Hotin/Hotun», dedikleri «Choczim/Choczin/Chotzin/Chocim/Khotin» müstahkem mevkii Besarabya'da, Turla = Dniestr nehrinin sağ sâhilinde ve Türklerin «Kamanîçe» dedikleri «Kaminiek», şehrinin biraz cenubugarbisindedir. — Türk ordusunun buraya muvâsalat tarihinde ihtilâf vardır: Muâsır bir müellif olduktan başka Rumeli vukuâtını çok dikkatle tâkib etmiş olan Peçevî-İbrahim Efendi'nin burada esas ittihâz ettiğimiz rivayeti bazı Gaip menbâlarına da uymaktadır; bundan başka Osmanlı menbâlarında 15 Şevvâl = 2 Eylül ve 16 Şevvâl = 3 Eylül rivayetlerine de tesadûf edilir; Hammer'in kaydettiği «Ağustos sonu = 31 Ağustos», rivayeti de 13 Şevvâle tesadûf etmektedir: Hattâ bir Leh menbâında 22 Ağustos = 4 Şevvâl Pazar tarihinden bile bahsedilir.

Bu sırada Lehistan krallığında bulunan Üçüncü Sigismond bizzat harbe iştirâk etmeyip kendisinden sonra yerine geçecek olan oğlu Ladislas/Vladislas'ı göndermiştir; Fakat Osmanlı menbâlarında «Kral-oğlu» denilen bu prens Baş-Kumandan değildir; Leh ordusunun idaresi Litvanya Vali-i-Umumisi «Jean-Charles Boreyko Chodkiewicz» ismindeki ihtiyar askere tevdi edilmiştir. Bâzi Garp menbâlarına göre düşman ordusunun mevcûdu 102 bin kişidir: Bunun 12 bini Kazak, 8 bini Alman, bir kaç bini Macar ve mütebâkisi de Lehlidir; her halde düşman ordusunun yüz bin mevcudlu gösterilen Türk ordusundan sayıca fazla olduğu muhakkaktır.

Osmanlı menbâlarında Türk ordusu «Kal'a kurbünde vâkı' bir kûhistan yere nüzul» etmiş gösterilir ve «Kal'a dibinde köprü ve karşusunda bir palanka» bulunduğundan bahsedilir; Leh ordusu kale dibinde ve Kazaklar da «Nehr-i Turla üzerinde», veyahut «Kûhistanda» ayrı bir «İstabur/Tabur=Müstahkem ordugâh» kurmuştur. Hammer'e göre Baş-Kumandan Turla = Dniestr sâhillerinde ve almış bin askerle gelen veliahd prens Ladislas da Kaminiek = Kamanîçe kalesinin altındadır. Diger Garp menbâlarındaki tafsîlâtı nazaran Lehistan Baş-Kumandanı Chodkiewicz bir tarafında yalçın kayalar ve bir tarafında da uçurumlarla dolu ormanlar bulunan en elverişli noktada mevzî almış ve arâzinin kolay müdâfaa imkânlarını çok mükemmel tahkimatla da takviye etmiştir: Yalnız Türk ordusu geldiği zaman prensin kumandasındaki zâdegân kuvvetleriyle top batac-yaları ve yukarda bahsi geçen Kazak kuvvetleri henüz kendisine iltihak etmemişlerdir; hattâ Kazaklarla Lehliler arasına Kırım Tatarları girmiş olduğu için düşman ordusu tehlikeli bir vaziyettedir. Bununla beraber Kazaklar bir çok telefat vererek nihayet Lehlilerle birleşmiye muvaffak oldukları gibi, prensin kuvvetleri de gene o sıralarda Baş-Kumandana iltihak etmiştir. Solakzâde en büyük hatâyı işte bu noktada gösterir ve düşman kuvvetleri birleşmeden evvel umumî hucuma geçilmemiş olmasından hâsıl olan neticeyi şöyle anlatır:

«Kazâk-ı âk gelmedin yörüyüşe eğer ikdâm olunmuş olaydı Taburda olan düşmen liyâm-ı küllisinin inhizâmı mukarrer idi: Kazâk-ı âk tûfeng-endâzları ve cem'iyetgâhlarında olan melâîn-i bâ-şikaak vâsıl ve taburları içine dâhil olduklarından sonra melâînün kuvvetleri ziyâde olup harb-ü-kitâlleri esbâhî müheyyâ ve âmâde oldu».

Solakzâde Osmanlı hücumunun geciktirilmesine ve bu suretle düşman kuvvetlerinin birleşmesine Hâce-i-Sultânî Ömer Efendi ile Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa'nın sebep olduklarından bahsedilmektedir: Fakat bu rivayetin ne dereceye kadar doğru olduğu mâlûm değildir).

2 Eylül = 15 Şevvâl, Perşembe : Kırım hânının orduya iltihâkı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasında orduya iltihâk edceği yer hususunda muhayyer bırakıldığından bahsettiğimiz Kırım hanı Cânibek-

Giray bu gün Hotin önlerinde karargâha gelip huzûra kabul edilerek «Bir murassa' tırkeş ve bir murassa' kılıç ve bir samur kürk ve bir murassa' eğerli at,» ihsânıyla taltif edilmiştir: Kırımhlara akın hareketleri için yukarda bu sene vukuâtının «20 Ağustos» fıkrasına bakınız).

3 Eylül = 16 Şevvâl, Cuma: «Tabur/Istabur» denilen müstahkem düşman ordugâhının muhâsarası.

(Yarım dâire şeklindeki muhâsara hattının merkezinde Kapu-kullarıyla pâdişah mevzi almış ve Anadolu, Diyarbekir, Karaman, Sivas valilerinin idaresindeki sağ cenâh Turla = Dniestr nehrine ve Şam, Haleb, Kırım ve Eflak askerleriyle müteferrikalardan ve Divan-kâtiplerinden mürekkep olan sol cenah da Kırım hanıyla Eflak voyvodasının ve bâzı eyâlet valilerinin kumandasında bir ormana dayanmıştır.

Bu günkü ilk müsâdemeler işte bu ormanda olmuş ve Bosna beylerbeyi ağzından kurşunla vurulup şehid olmuştur).

8 Eylül = 21 Şevvâl, Çarşamba : İlk «Yörüyüş = Umumi hücum» da neticesiz kalan Türk zaferi.

(Bu sabah başlayıp öğleye doğru şiddetlenen umumi taarruzda düşman tahkimatından birkaç tabya zabtedilip 12 sahrâ topu ve 30 küçük bayrakla 2 büyük Alman bayrağı alınmış ve 1000 düşman tepelenmişse de, Lehistan «Tabur/Istabur»u fethedilip kapısına Türk bayrağı dikileceği sırada Yeniçerilerin yağmaya koyulması Lehlilerin mukabil taarruzlarından dolayı bu büyük muvaffakiyyetin neticesiz kalmasına sebep olmuştur: Hattâ ertesi gün düşmanın ikinci bir müdâfaa hattı kurmak mecburiyetinde kaldığı bile rivayet edilir.

Akın hareketlerindeki muvaffakiyyetlerinden dolayı pâdişahın teveccühünü kazanarak Kırım hanını kışkırtan ve hattâ bu yüzden hayatı bile tehlikede kalan Nogay-Tatarlarının beyi Kantemir-Mirzâ bu gün huzûra kabul edilip özü valiliğine tâyin edilerek Lehistan'da bir akın hareketine me'mur olmuş ve bir müddet sonra bu büyük akından 2500 esir ve bir çok ganîmetle avdet etmiştir).

9 Eylül = 22 Şevvâl, Perşembe: İkinci «Yörüyüş»ün neticesizliği.

(Bu gün ikindiye doğru yapılan ikinci umumi taarruz düşmanın çok şiddetli top ve tüfek ateşinden dolayı neticesiz kalmıştır).

11 Eylül = 24 Şevvâl, Cumartesi : Üçüncü «Yörüyüş»ün neticesizliği.

(Bu günkü umumi taarruzda Karaman beylerbeyi Doğançlı-Ali Paşa Turla nehrinin öte yakasında düşman ordusunu top ateşine tuttuğu halde hiç bir netice alnamamıştır. — Kaminiek = Kamanıçe üzerine sevk edilen bir Tatar müfrezesi düşmanın yüz kadar zahire arabasını zabtetmiş ve düşman ordusu her taraftan çevrilip müvâsalası kesilerek iâşe buhrânına uğratılmıştır: Hattâ bu yüzden firarlar bile başladığından bahsedilir).

15 Eylül = 28 Şevvâl, Çarşamba : Dördüncü «Yörüyüş»de Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa'nın ihâneti yüzünden Budin beylerbeyi Karakaş-Mehmet Paşa'nın şehâdeti üzerine taarruzun neticesiz kalması.

(Bu dördüncü yörüyüşün en şiddetli ve kanlı taarruz olduğu ve hattâ Genc-Osman'ın Kazak ordugâhına bizzat hücum ettiği rivayet edilir: Bâzı menbâ-

larda bu taarruz bir gün evveline müsâdif gösterilirse de, o rivayet Karakaş Paşa'nın orduya muvâsalat gününden galattır. Bu şiddetli taarruzun kahramanı olan Budin valisi Karakaş-Mehmet Paşa Avusturya muharebelerindeki muvaffakiyetleriyle meşhur olduğu için, kendisinin düşman ordugâhına girip bayrak diktiğini gören Vezir-i-a'zam Arnavut Hüseyin Paşa'nın kıskançlık damarları kabarmış, Karakaş Paşa muvaffak olduğu takdirde Sadâret mührünün ona verileceğinden korkarak harbin en şiddetli ânında taarruza me'mur ettiği zavallı kahramanı düşman ordusunun ortasında yarımsız bırakıp seyirci kalmış ve nihayet işte bu yüzden Karakaş Paşa göğsünün iki yerinden kurşunla vurulduğu için pek çok zâyîata uğriyan askerleri geri çekilmiş ve hattâ Paşa'nın cesedi güçlükle dışarı getirilebilmiştir! Düşman ordusunun imhâsına Ohrili-Hüseyin Paşa'nın işte bu şenî ihâneti mâni olmuştur ve bu vak'adan itibaren askerın mâ-neviyyâtı kırılmıştır).

17 Eylül = 1 Zülka'de, Cuma: Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyin Paşa'nın azliyle Diyarbekir beylerbeyi Dilâver Paşa'nın sadâreti.

(Hüseyin Paşa yukarıki fıkra da gördüğümüz ihânetinden dolayı azledilmiş ve üç gün sonra huzûra kabul edilip ikinci vezirlikle Turla'nın öte yakasındaki askerın serdârlığına tâyin edilmiştir : Genc-Osman'ın bu hâlini cezâsız bırakması ancak kendisine karşı şahsî sadâkatiyle izah edilebilir! — Ohrili-Hüseyin Paşa'nın sadâreti bu senenin 9 Mart = 15 Reb'ül-âhir Salı gününden bu güne kadar tam 6 ay, 9 gün sürmüştür. Yeni Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa Hırvat devşirmesidir: Ehliyet-sizliğinden dolayı «Nisâb-ı re'y-ü-tedbir den bîvâye bir merd-i kempâye» şeklinde tasvir edilir. Genc-Osman fâciasında Yeniçeriler tarafından parçalanması için aşağıda 1622 = 1031 vukuâtının «19 Mayıs» fıkrasına bakınız).

21 Eylül = 5 Zülka'de, Salı : İnşası tamamlanan Turla köprüsünden karşı yakaya top ve asker geçirilmesi.

(Turla = Dniestr üzerinde kurulmasına başlanan köprü bu gün tamamlandığı için, yukarıki fıkra da ikinci vezirlikle karşı yaka serdârlığına tâyin edildiğini gördüğümüz eski Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyin Paşa otuz kadar topla geçip düşman ordusunu döğmiye başlamıştır: Daha evvelce gemilerle karşıya geçirilmiş olan Karaman beylerbeyi Doğancı-Ali Paşa yeni serdâr Hüseyin Paşa'nın maiyyetinde kalmıştır).

23/24 Eylül = 7/8 Zülka'de, Perşembe/Cuma gecesi : Düşmanın gece-baskını.

(Bu gece sekiz yüz kişilik bir Kazak müfrezesi «Nehrün aşağı tarafından gelüp, Turla'nın karşı yakasındaki Ohrili-Hüseyin Paşa karargâhına baskın yapmış, üç saat süren şiddetli bir muharebe esnâsında Karaman beylerbeyi Doğancı-Ali Paşa şehid olmuş ve Hüseyin Paşa «bir çullu bârgire binüp» kaçmıştır! — Bu sırada «Nehrün üst yanlarından geçüp» yetişen Nogay beyi Kantemir-Mirzâ düşmanı bozup bir mıkdar esir alarak vaziyeti düzeltmiştir).

24 Eylül = 8 Zülka'de, Cuma : Yeniçerilerin gayretsizliğinden dolayı beşinci «Yörüüş»ün neticesiz kalması.

(Bugünkü umumî hücumda bilhassa Kırım hanı Cânibek-Gıray'la Rumeli beylerbeyi Yusuf Paşa'nın gayretleri sâyesinde düşman tahkimâtından «iki katının fethi karîb olup içinden zinde kâfir çıkarıldığı» halde Yeniçerilerin en mü-

him anda gösterdikleri «Tekâsül ve taksîr» bu taarruzun da neticesiz kalmasına sebep olmuştur. Bu «Tekâsül»,ün sebebi de Yeniçeri ocağının Sultan Osman'dan gittikçe yüz çevirmesidir : Yukarda bu sene vukuâtının «12 ve 29 Temmuz» ve «24 Ağustos» fıkralarına bakınız. Askerin gayretsizliğine sebep olarak pâdişahın cimrilikinden ve meselâ «Erlük idenler»le «dil ve baş getürenler»e ancak bir altın bahşiş verildiğinden de bahsedilir.

Solak Hüseyin-ibni-Sefer'in kaydine göre, bilhassa yukarda bu sene vukuâtının «12 Temmuz» fıkrasında bahsi geçen İsakçı yoklamasında mevcut olmadıkları için sefer bahşışinden mahrum bırakılan Yeniçeriler harbetmek istememişlerdir; o muâsir müellif bu noktayı şöyle anlatır :

«Ol sebebden ceng emrinde bahşiş almıyan asker tekâsül idüp :

— Bahşiş alan kul düşmanla cengeylesün!
diye cevâb eylediler».

İşte bundan da anlaşılacağı gibi, askerin gevşekliğinde Yeniçeri ocağının tereddidi kadar Genc-Osman'ın yersiz cimriligi de mühim bir âmil olmuştur.

27 Eylül = 11 Zülka'de, Pazartesi : Altıncı ve sonuncu «Yörü-yüş»ün neticesizliği.

(Altmış büyük topun şiddetli ateşiyle başlayıp akşama kadar süren bu son hücumun da neticesizliğine Yeniçerilerin gevşekliği sebep olmuştur : Bilhassa bu gün «taraf-ı İslâmdan çok at ve âdem düşüp nicesi mecrûh» olduğundan bahsedilir. — Garp menbâlarında bu son taarruzu bundan bir gün sonra gösteren bir rivayet de vardır.

Üstüste on dalga hâlinde akşama kadar tekerrür edip püskürtülen hücumlar ortalığa karanlık basınca nihayet bulmuştur : Hotin muharebeleri işte bu suretle bitmiş olduğuna göre, 3 Eylül = 16 Şevvâl Cuma gününden bu güne kadar 25 gün sürmüş demektir).

28 Eylül = 12 Zülka'de, Salı : Harb meclisinin muhâsaraya devam kararı.

(Sultan Osman bir harb meclisi toplayıp ordu erkânını harbe teşvik ederek — Feth-ü-teshîr aksây-ı murâdumdur; lâzım gelürse ihzâr-ı zehâir idüp kışlamak dahi katumda câizdür: Şöyle bilüp ana göre takayyüd idesiz! demiş ve bunun üzerine orduda «otuz gün oturak» edilip taarruzlara nihayet verilmiştir.

Kırım hanlığının «Nûrüddin-Sultan» denilen ikinci veliahdı işte bu sırada akına gönderilmiş ve Lehistan içerilerinden yüz bin kadar esir alıp gelmiş olduğu için esir piyasası çok düşmüştür).

29 Eylül = 13 Zülka'de, Çarşamba : Düşman ordusunun sulh talebi.

(Bu gün düşman ordusundan gelen «yüz kadar kâfir», Eflak voyvodası Radul Scherban'a mürâcaat edip sulha delâlet etmesini rica etmişlerdir : Radul'un da pâdişaha mürâcaat edip kış mevsiminin oralardaki şiddetinden ve iâşe müşkilâtından bahsederek bu talebin kabulünde mühim bir rol oynadığı hattâ Leh-lilerle sulh şartlarını müzâkereye bile me'mur olduğu rivayet edilir. Bu sulh talebinin sebepleri için aşağıdaki fıkraya bakınız).

6 Teşrinievvel = 20 Zülka'de, Çarşamba : Osmanlı - Lehistan sulhü.

(Bâzı Garp menbâlarında 8 Teşrinievvel = 22 Zülka'de Perşembe ve hattâ 18 Teşrinievvel = 2 Zülhicce Pazar tarihlerinden de bahsedilirse de, bilhassa ikinci rivayet tamamıyla yanlıştır.

Türk ordusunun 1 Eylül = 14 Şevvâl Çarşamba gününden bu güne kadar 35 gün sürmüş olan muhâsarası esnâsında yapıldığını gördüğümüz 6 «Yörüyüş = Umumi hücum» düşman ordusunun kat'i bir zaferle imhâsını te'min edememiş olmakla beraber, her türlü muvâsala imkânından mahrum olan Lehlilerin bir taraftan çok şiddetli bir iâşe buhrânından ve bir taraftan da hastalık salgınlardan zâyîât verirken Osmanlı taarruzları yüzünden de pek çok telefat vermeleri ordularının gittikçe erimesine sebeb olmuş, bilhassa ihtiyar Baş-Kumandan Chodkiewicz'in harb yorgunluğundan ölmesi düşmanın mâneviyyâtını bozmuş, firar vak'aları gittikçe artmış ve nihayet Leh ordusu yeni bir Osmanlı taarruzuna dayanamayacak hâle gelmiştir : Hattâ bâzı Garp menbâlarında yedinci bir taarruz yapıldığı takdirde Leh ordusunun tamamıyla imhâ edilmiş olacağı ve Türklerin büyük bir fırsat kaçırdıkları bile rivayet edilir.

Yukarda bu sene vukuâtının «29 Nisan» fıkrasında gördüğümüz büyük ve muhteşem plânla yola çıkan Genc-Osman'ın bu vaziyette bir sulh teklifini kabul etmesi «Kalb-i Şerifinün tavâyif-i askerden mütegayyir» olmasıyla izah edilir : Tabii artık asker ve bilhassa Yeniçeri ocağı kendisinden ve kendisi de orduyla ocaktan kırıgın demektir; iki tarafın da birbirine itimâdi kalmamıştır! Bu acıklı vaziyette Sultan Osman'ın tecribesizliği, şımarıklığı, cimriliği büyük bir rol oynamış, askeri kendisinden soğutmak için âdetâ ne lâzımsa hepsini yapmıştır : Bunlar için yukarda bu sene vukuâtının «29 Nisan», «12 ve 29 Temmuz», «24 Ağustos» ve «24 Eylül», fıkralarına bakınız. Sultan Osman'a Yeniçeri ocağının ilgasını ilhâm etmiye başlayan vaziyet işte budur.

Osmanlı menbâlarında Genc-Osman tecribeli ümerâsının sözlerini dinlemeyip Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa'nın telkinâtına tâbi olmakla da tenkid edilir : Bu Süleyman Ağa zeki ve hattâ münevver bir harem-ağasıdır; Peçevi'nin tasvirine göre :

«Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa ki bir kaabil vücûd-i habeshî ve maârif-i cüz'iyeden dahi filcümle bilişi var idi; lâkin ahvâl-i adûdan bi-haber ve ceng-i serhad umûrunda gaayet ebter idi».

Süleyman Ağa'nın bir gün istişâre için huzûra çağırılmış olan Bosna beylerbeyi Debbâğ-Mehmet Paşa'nın ihtiyatlı hareket tavsiyesine karşı :

— Biz seni serhadden ve düşmandan haberdâr anlardük; Senün hod yerden ve gökden haberün yoğ imiş! Leh kralı ne köpekdür ki Al-i-Osman pâdişahına karşı dura? Anun ne denli askeri olsa gerek?

dediğinden bile bahsedilir! Büyük bir ideal peşinde koşan Genc-Osman'ın gurunun okşayan bu sözlerle kapılması ancak tecribesizliği ve çocukluğuyla izah edilebilir. Gene Peçevi, Süleyman Ağa'nın pâdişah üzerindeki nüfuz derecesini şöyle anlatır :

«Saâdetlü Pâdişâha andan mukarreb kimse yoğ idi: Vezir-i-a'zamdan, belki vâlidesinden takarrübü artuk idi; arabaya girse bile girer, taht-ı revâna binse bile binerdi; belki her sâat Saâdetlü Pâdişâhu böyle hoş-âmed sözlerle mağrûr ider idi».

Sultan Osman'ın muvaffakiyetsizlik sebepleri içinde tecribesizliğiyle cimriliği kadar işte bu gibi tatlı sözlerle beslenen gururu da ihmâl edilmeyecek derecelere çıkmış mühim ve mühlik bir âmildir.

Feridun Bey «Münşeât»ındaki suretine nazaran Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa'nın Lehistan kralına Hotin karargâhından yazdığı nâme ile muhtelif Osmanlı ve ecnebi menbâlarındaki izâhâta göre, harb meydanında akdedilen sulhün en mühim esasları şöyle sıralanabilir :

- 1 — Kanunî devrindeki hudud esas olacaktır;
- 2 — Gene Kanunî devrinde olduğu gibi iki taraf birbirinin «dostuna dost ve düşmenine düşen» olacağı için, o zamanki ittifak âdetâ yenilenmiş demektir;
- 3 — Kazaklar Osmanlı topraklarına akın edemeyecekler ve Karadeniz'e çıkamıyacaklardır;
- 4 — Bu esasa riâyet etmiyen Kazaklar Lehistan kralı tarafından şiddetle tecziye edileceklerdir;
- 5 — Kanunî devrindeki hudut boylarında Lehliler tarafından sonradan yapılmış kalelerle palankalar yıkılacaktır;
- 6 — Osmanlı topraklarından «ma'dûd» olan «Eflak, Boğdan, Erdel ve Macar ölkelerine Lehistan tarafından taarruz ve müdâhale edilemeyecektir;
- 7 — Hotin kalesi Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Boğdan voyvodalığına teslim edilecektir;
- 8 — Lehistan krallığı ötedenberi Kırım hanlığına vermekte olduğu kırk bin florin senevî haracın te'diyesine devam edecektir;
- 9 — Ayrıca müsta'celen «Huzûr-i Hümâyûna lâıyk pîşkeş ve hedâyâ» gönderilecektir;
- 10 — Kırım hanı Lehistan topraklarından ordu geçirmek istediği takdirde geçtiği yerlere zarar vermiyecektir;
- 11 — Kırım hanı Lehistan arâzisine akın etmiyecek ve ümerâsından biri öyle bir harekette bulunduğu takdirde cezâlandıracaktır;
- 12 — Boğdan voyvodaları Lehistan'a taarruz etmiyeceklerdir.

Lehistan krallığını Osmanlı imparatorluğunun tâbiinin tâbii vaziyetinde bıraktığı için galip ve çok üstün vaziyette akdedilen bu sulh esaslarını Kanunî devrindeki ittifak muâhede ve Birinci Ahmed devrindeki sulh şartlarıyla mukayese için ikinci ciltte 1532 = 939 vukuâtının son fıkrasıyla bu ciltte 1617 = 1076 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız. — Türk ordusuyla bir meydan muharebesi kabulüne cesaret edemiyen Lehistan ordusu kapanmış olduğu «Tabur/Istabur»da eritilmiş ve nihayet düşman sulh talebine mecbur edilerek galip vaziyette bir muâhede akdedilmiş olduğu için, Hotin karargâhından her tarafa zafernâmeler gönderilmiş ve İstanbul'un geceleri tenviri emredilmiştir. — Nefî'nin:

Aferin ey rûzgârın şehsüvâr-î safderi

Arşa as şimdengirü tiğ-i Süreyyâ-gevheri

matla'lı kasidesi Genc-Osman'ın işte bu Lehistan seferi için yazılmıştır).

9 Teşrinievvel = 23 Zülka'de, Cumartesi : Sultan Osman'ın Hotin'den İstanbul'a hareketi.

(Bu senenin 1 Eylül = 14 Şevvâl Çarşamba günü Hotin önlerine gelen Türk ordusu o tarihten bu güne kadar tam 1 ay 8 gün = 38 gün burada kaldıktan sonra işte bu 39 uncu gün yola çıkmış demektir. Bu müddet zarfında düşman «Tabur/Istabur»unun muhâsarası 35 gün sürmüş ve o 35 gün içinde altı «Yörüyüş = Umumî hücum» yapılmıştır : Yukarıki fıkraya da bakınız. — Bu vaziyete göre Sultan Osman Sulhün akdinden itibaren Hotin karargâhında üç gün kaldıktan sonra hareket etmiş demektir.

Osmanlı menbâlarına göre bu seferde «Mâlâ-keâm yüz bin kâfir katı» edilmiş ve Garp menbâlarına göre de Osmanlı şühedâsı 80 - 100 bini bulmuştur! Tabîî her iki rakam da mübâlâgahdır.

Eski Vezir-i a'zam Hüseyin Paşa'nın Budin valisi Karakaş Paşa'yı ve Kırım

hanı Cânibek-Giray'ın da Nogay beyi Kantemir-Mirzâ'yı kıskanmasından, yeni Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa'nın aczinden ve bilhassa askerin harbetmek istemesinden dolayı büyük plânını tatbika muvaffak olamadığı için acı bir sukut-i hayâl içinde pâytähtına dönen tecribesiz pâdişah ordusuna ve ordusu da kendisine dış bileyerek yola çıkmıştır. — Peçevî hareket tarihini «25 Zülka'de = 11 Teşrinievvel Pazartesi» gününe müsâdif gösterir; bazı Garp menbâlarında da «8 Teşrinievvel = 22 Zülka'de Cuma» tarihine tesadûf edilir).

1622 = 1031

12 Kânunusâni = 28 Safer, Çarşamba : Sultan Osman'ın Edirne'den İstanbul'a hareketi.

(Edirne sarayında bir müddet kalmış olan Genc-Osman'ın 1030 = 1621 senesi 20/21 Teşrinievvel = 4/5 Zühicce Çarşamba/Perşembe gecesini İstanbul sarayında dünyaya geldiğini yolda işitmiş olduğu yegâne oğlu şehzâde Ömer takriben iki aylık olduğu halde annesiyle beraber oraya götürülüp vükela ve vüzerâ tarafından merâsimle karşılanmıştır : Sultan Osman'ın Lehistan seferinden unduğu büyük neticeleri elde edememiş olmasından duyduğu teessürü işte bu suretle biraz tâdil edebildiği rivayet edilir. Bu şehzâdenin bir müddet sonra bir harb vak'asının temsiliinde kazâ eseri olarak aldığı bir tüfek yarısından ölmüş olduğu hakkında bir rivayet vardır).

25 Kânunusâni = 12 Rebî'ül-evvel, Salı : Lehistan seferinden dönen Sultan Osman'ın İstanbul'a girişi.

(Kâtib-Çelebi, Naimâ, Münecim-başı vesaire gibi bir çok menbâlarda bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe tesadûf edilmekle beraber, Kara-Çelebi-zâde'de «10 Rebî'ül-evvel = 23 Kânunusâni Pazar» ve Peçevî'de «28 Safer = 12 Kânunusâni Çarşamba» günlerinden bahsedilir : Peçevî'nin kaydettiği tarih, hakikatte Genc-Osman'ın Edirne'den hareket gününe müsâdiftir. Bâzı Garp menbâlarında tesadûf edilen «6 Kânunusâni = 22 Safer Perşembe» tarihi yanlıştır. — Sultan Osman iki gün Davudpaşa kasrında kalmış, bu müddet zarfında şehir donatılıp istikbal hazırlıkları ikmâl edilmiş ve nihayet bu gün parlak bir alayla pâytähtına girmiştir : Bu münasebetle İstanbul'da üç gün üç gece şenlik yapılmıştır.

Genc-Osman'ın Lehistan seferi 1621 = 1030 senesi 8 Mayıs = 16 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Davudpaşa karargâhına çıkışından bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 8 ay, 18 gün sürmüştür).

18 Mayıs = 7 Receb, Çarşamba : «Hâile-i Osmâniyye»nin birinci günü: Hacce gitmek bahânesiyle Anadolu, Suriye ve Mısır Türkleriyle Türkmenlerinden yeni bir ordu teşkil edip Yeniçeri ve Sipahî ocaklarını ilga ve imhâ etmek istiyen Genc-Osman'a karşı Yeniçerilerle Sipâhîlerin ayaklanması.

(Bâzı menbâlarda «7 Receb Salı» ve «8 Receb Çarşamba» tarihlerine de tesadûf edilir : Hakikî takvimde o sene Receb'in 7 nci günü Çarşamba'ya müsâdif olduğu için, her iki rivayet de yanlıştır; zâten umumiyetle «7 Receb Çarşamba» tarihinde ittifak edilmektedir.

Türk inkılâp tarihiyle teceddüd fikriyatının 1031 = 1622 den bu 1367 = 1948 se-

nesine kadar tam 326 yıllık uzun ve kanlı bir mâzisi vardır : Bu büyük tarih, ilk Osmanlı müesseselerinin üç yüz sene işledikten sonra eskiyip paslanarak artık iyi işliyemeyecek bir hâle gelmesinden doğan yenileşme ihtiyâciyle başlamıştır. Bu büyük ihtiyacı hisseden teceddüdcü pâdişah Genc-Osman'dır.

Koçu Bey risâlesinde Yeniçeri ocağının bozulması 990 = 1582 de ve ilmiyye sınıfının inhitâtı da 1003 = 1594 tarihinde başlamış gösterilir; Kâtib-Çelebi'nin «Düstûr-ül-amel li-islâh-il-halel» isimindeki risâlesine göre de Ocağın tefessühü gene o tarihlere müsâdiftir. İkinci Osman devrinde «Kitâb-ül-makbûl fi hâl-il-huyûl» ismiyle at cinsinin islâhına âit bir eser yazan «Kadı-zâde Mehmet», bile İstanbul'da «ihtilâl-i nizâm-ı âleme sebep» olan serserilerin gittikçe çoğalıp asker ve ilmiyye sınıflarına karışmalarından şikâyetçidir! On yedinci asrın başlarından itibaren bozulmaya başlıyan müesseseler Asker ve Ulemâ sınıflarından da ibaret değildir : Başındaki hânedânla beraber saray teşkilâtı da tereddide başlamış, ecnebi nüfuzuna sed çekmek için yabancı prenseslerle izdivac an'anesine Yavuz devrinden itibaren nihayet verildiğinden dolayı Osmanlı hânedânı ana tarafından bir câriye sülâlesi hâline gelmiş ve bilhassa Türk âilelerinin sıhriyyet nüfûziyle kuvvetlenmelerinden korkulduğu için saraya artık Türk kızları alınmamasından dolayı da Birinci Ahmed devrinde üç bini bulan ecnebi halayık mahşeri yüzünden «Harem-i Hümayûn» tamamiyle kozmopolit bir kütle şeklini almıştır. Osmanlı tarihinde Genc-Osman'ın yapmak istediği ilk inkılâp hemlesi işte bu vaziyete karşı bir aks-ül-amel mâhiyetindedir.

İstanbul'un fethinden ve Osmanlı devletinin büyük bir imparatorluk şeklini almasından evvelki teşekkül devirlerinde görülen Şeyh-Bedreddin isyânı gibi dinî şekillerle ortaya çıkmış münferid ve gayr-i tabii bir komünizm hareketi bir tarafa bırakılmak şartıyla, ilk inkılâp teşebbüsü işte bu tabii ve mâkul aks-ül-amelden doğan ve 1031 = 1622 de büyük inkılâpçı Genc-Osman'ın hayatına mal olan teceddüd hamlesinde gösterilebilir : Bu büyük teşebbüsün şimdiye kadar lâyık olduğu ehemmiyetle tedkik edilmemiş olması çok acınacak bir hâldir.

Teceddüd ve inkılâp tarihimize başlangıç teşkil eden 1031 = 1622 senesinden saltanatın ilgasına tesadüf eden 1341 = 1922 tarihine kadar tam 300 sene Osmanlı pâyitahtının siyasi hayatında yalnız iki büyük fikir cereyanının çarpıştığı görülür : Bu üç asır içinde en mühim dahilî sarsıntılar hemen hep teceddüd fikriyle muhafazakârlığın mücadelesinden çıkmış, her teceddüd hamlesi mutlaka bir muhafazakârlık gayretiyle karşılaşmıştır.

Bu iki fikrin o uzun mücadele tarihi çok bâriz bir takım çizgilerle iki büyük devre ayrılabilir :

1 — 1031 = 1622 deki Genc-Osman vak'asından 1255 = 1839 daki «Tanzimât-ı Hayriyye» ye kadar 217 sene süren birinci devirde teceddüd fikri sırf islâhatçılık mâhiyetinde olduğu için, ilk teceddüdcüler hep Sarayla Bâb-ı-Âlî'den türemiş ve işte bundan dolayı ilk inkılâp şehidleri de pâdişahlarla vezirlerden yetişmiştir : Genc-Osman işte bunların birincisidir. Bu ilk devirde Osmanlı teceddüdcülüğü saltanat ve mutlakıyyet hukukunu ihlâl etmeyen ve devlet bünyesinin yeni ihtiyaçlara göre yeniden tanzim ve islâhını isteyen askerî ve idarî bir devletçilik mâhiyetindedir. Bu uzun devrin en mühim fârikası, millî ve mahallî ihtiyaçlardan doğan Türk teceddüdcülüğünün Garb'a karşı «Aşağılık duygusu»ndan mütevellit kötü ve lüzumsuz bir hayranlıkla ve bilhassa Avrupa müesseselerini körükörüne taklit özentisiyle alâkadâr olmamasında gösterilebilir.

2 — «Tanzimât-ı-Hayriyye» ile başlıyan ikinci devir, mutlakıyyet hukukunu tahdid eden esaslarının ibtidâiliğine rağmen teceddüd fikrinin devletçilik şeklinden halkçılık şekline doğru bir istihâle devri demektir : Birinci devir gibi bu ikinci devrin de ilk mümessilleri Sarayla Bâb-ı-Âlî'den yetişmiştir! Bununla beraber, Meşrutiyet ve hattâ Cumhuriyet fikirlerinin ilk münâkaşaları da Tanzimât devrine tesadüf etmiş ve teceddüd fikri Garb mukallitliğiyle karşılaşarak gittikçe halk arasında yayılmaya başlamıştır : İşte bundan dolayı Türkiye'de teceddüd ve inkılâp fikirleri bâzı memleketlerde olduğu gibi aşağıdan yukarı doğru değil, yukarıdan aşağıya doğru bir cereyan tâkib etmiş ve devletçilikten

halkçılığa doğru bir tekâmül seyri geçirmiş demektir.

Saltanatın ilgasına kadar üç asır süren bu iki devrin başında teceddüd tarihini muhteşem bir hamleyle açan ve kanâatiyle idealine kanıyla canını da fedâ edinceye kadar uğraşmak metânetini gösteren on sekiz yaşındaki kahraman çocuğun başına gelen fâcia hakkında Naimâ, Hasan-Beyzâde, Solakzâde, Kara-Çelebi-zâde, Peçevi ve Müneccim-başı tarihleriyle Kâtib-Çelebi'nin «Fezleke»si gibi Osmanlı menbâlarından ve ecnebi eserleri içinde de Hammer, Jonquièrre, La Vallée ve Jorga tarihleri gibi umumî menbâlardan başka, doğrudan doğruya Genc-Osman vak'ası için muâsır müellifler tarafından yazılmış monografiler de vardır: Bunların en mühimleri «Tuğî'nin «Vakaayı'-i Sultan Osman», anonim bir müellifin «Tarih-i Sultan Osman», «Nev'i» mahlasını kullanan «Hüseyn-ibni-Seferî'nin «Sebeb-i halâs-ı Sultan Mustafa Han» ve Mir-i-Livâ «Emir Osman Bey»in «Mesir-ül-ahzân fi maktel-is-Sultân Os mân» isimindeki eserleriyle Karayim müelliflerinden «Elie Afêda Bêghi'nin ibrânî Kasîde'si ve Solak-Ebubekir'in Türkçe hâtıratıdır. Vak'adan 112 sene sonra 1734 tarihinde neşredilmiş olmakla beraber, Madame de Gomez tarafından «Baron de Solignac», «Baron Achille de Molé» ve «Comte Harlay de Cîly» isimlerinde üç muâsır Fransız elçisinin evrâkına vesair bir takım ecnebi vesikalarına istinâden yazılmış olan «Histoire d'Osman» da bu ilk monografiler dâiresine girebilecek kıymettedir: Bu iki ciltlik eser Paris'de neşredildikten bir sene sonra, «The life of Osman the Great = Büyük Osman'ın hayatı» ismiyle İngilizceye terceme edilerek Londra'da da neşredilmiştir. Diğer monografilerden Nevî'nin, Emîr Osman Bey'in, Bêghi'nin ve anonim müellifin eserleri 1919 tarihinde Türk, Arap ve ibrânî metinleri ve Fransızca tercemeleleriyle beraber tahşiye edilerek müsteşrik Danon tarafından Paris'de «Contribution è l'histoire des Sultans Osman II et Mouctafâ Ier» ismiyle neşredilmişse de, Tuğî ve Solak-Ebubekir monografileri henüz basılamamıştır.

Bütün bu umumî ve hususî eserlerin mukayeseli bir surette tedkiki, Genc-Osman'ın Türk teceddüd tarihinde temel taşları sayılabilecek inkılâp prensiplerini bütün vuzuhiyle meydana çıkaracak kadar mühim neticeler verebilir. Başı yaşıdan çok olgun olan bu dâhi çocuğun yapmak istediği değişiklikler, bundan 326 sene evvelki Osmanlı cem'iyetinin muhafazakâr telâkkiyyâtına nisbetle baş döndürücü şeylerdir; bunların en mühimleri şöyle sıralanabilir:

- 1 — Tereddî ve tefessüh etmiş kozmopolit bir cem'iyet hâline gelen Yeniçeri ve Sipahî ocaklarını tamamıyla ilga ve imhâ ederek onların yerine Anadolu, Suriye ve Mısır Türkleriyle Türkmenlerinden millî bir ordu kurmak;
- 2 — Pâytahtı İstanbul'dan Anadolu'ya nakledip kozmopolit bir muhitten millî bir muhite geçmek;
- 3 — İlmiyye sınıfının siyasi ve malî kudret ve nüfuzunu kırarak artık bozulmuş başlıyan bu zümreyi devlet işlerinden el çekmiş bir din ocağı hâline getirmek;
- 4 — Kozmopolit saray an'anelerini değiştirerek «Harem-i-Hümâyûn»u tasfiye etmek ve hânedânın Türk âilelerinden nikâhla kız almasına yol açmak;
- 5 — Kıyâfette değişiklik yapmak;
- 6 — Fâtih'le Kanuni'nin artık eskiyen mevzûâtı yerine yeni hayat şartlarıyla mütenâsip kanunlar tedvin etmek

Genc-Osman'ın yalnız düşünüp tasarlamakla kalmayıp âni bir hamleyle tatbikine de kalkışması hem tahtına, hem hayatına mal olan bu büyük fikirlerinde Avrupa'nın ancak XVIII inci asır sonlarıyla XIX. uncu asır başlarından itibaren tasarluyabileceği milliyet ve lâiklik prensipleri bütün vuzuhiyle belirip sezilmektedir. Umumî Osmanlı menbâlarında bu noktalar «zıkr-i keyfiyyeti mükeddir-i hâtır» ve «bir mükeddir sâded» gibi bir takım vâhî bâhânelerle «icâz üzere tahrîr» edilmekte ve hattâ bâzan da büsbütün meskût geçilmekteyse de, yukarda bahsettığımız monografilerdeki sarâhatler hiç bir tereddüde imkân bırakmıyacak kadar vâzıhtır.

Bilhassa Lehistan seferinden itibaren ordu ile arası tamamıyla açılmış olan

Genc-Osman işte bu baş döndürücü fikirleriyle pâyitahtına dönmüştür. Bu fikirlerin bâzılarında ve bilhassa yeni bir ordu teşkiline âit tasavvurunda meşhur «Hâce-i-Sultânî» Amasyalı Ömer Efendi ile Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa'nın te'sir ve teşviklerinden bahsedilir: Genc-Osman'ın bu iki müşâviri için yukarda 1618 = 1027 vukuâtının «9 Temmuz» ve 1621 = 1030 vukuâtının da «6 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız.

Osmanlı menbâlarında Genc-Osman'a karşı bu gün başlıyan Yeniçeri ve Sipâhî ısyânının umumî sebepleri şöyle sıralanır :

1 — Sultan Osman'ın Lehistan seferinde «in'âm bahânesiyle» yoklamalar yapıp Yeniçerileri gücendirmiş olması: Yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «29 Nisan» ve «24 Ağustos» fıkralarına bakınız;

2 — Hotin'de Karakaş Paşa'nın şehid olduğu gün Yeniçerilerle Sipâhîleri gayretsizliklerinden dolayı şiddetli sözlerle tekdir etmiş olması: Bu vak'a için aynı sene vukuâtının «15 Eylül» fıkrasına bakınız;

3 — Sultan Osman'ın daha Lehistan seferine çıkmadan evvel 1029 = 1620 tarihinde ve seferden avdet ettiği günlerde «tebdil» gezerek meyhânelerle bozahâ-nelerde bulduğu Yeniçerileri içki yasağına riâyet etmediklerinden dolayı Bostancılar vâsıtasıyla «deryâya atdurup» sarhoşluk eden «şehirîüleri» de taş gemilerinde küreğe koydurması;

4 — Lehistan seferinde düşmandan «baş ve dil» getiren askerlere çok az bahşış verdirip «tenfire bâis sözler» söylemesi. Yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «24 Eylül» fıkrasına bakınız;

5 — Askerin harbde gösterdiği gayretsizlikle gevşeklikten dolayı «Nefret-i-râzî müş'ir ba'zı vaz'-u-harekât izhâr» etmiş olması: Aynı sene vukuâtının «24 ve 27 Eylül» ve «6 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız;

6 — Yeniçeri ve Sipâhî ocaklarını imhâ edip Türklerle Türkmenlerden yeni bir ordu kuracağına âit tasavvurunun asker arasında şâyî' olması;

7 — Bu fikrini tatbik için «Eski-Yusuf» isminde bir saray Baltacısını zahire almak bahânesiyle Haleb'e gönderdikten başka Kapu-kulları kırılıp onların yerine Türk ve Türkmen askerleri toplanması hakkında eyâlet valilerine emirler verilmiş olması;

8 — Sırf işte bu maksatla Anadolu'ya geçmek için Hacc'e gideceğini ilân edip yol hazırlıklarına başlaması ve hattâ «sefer levâzımının ekseri âmâde olup bir mikdârı Üsküdar'a geçirilmiş» olması;

Bunlardan başka muhtelif Garp menbâlarında tesadüf edilen bâzı mühim sebeplerin başlıcaları şöyle sıralanabilir :

1 — Sultan Osman ilkönce Lübnan'ın âsi Dürzü beyi Ma'n-oğlu Fahrüddin'in tenkilini bahâne ederek Anadolu'ya geçmek istemişse de, başta Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi olmak üzere vüzerâ ve ulemâ muhâlefet gösterip bir ısyân tenkili için bir pâdişahın bizzat hareketine lüzum olmadığından ve bu meselenin bir serdâr vâsıtasıyla tesviye edilebileceğinden bahsetmeleri üzerine, Genc-Osman Hacc'e gideceğini ilân etmiştir: Dürzü ısyânı için yukarda 1607 = 1016 vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasıyla 1614 = 1023 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkralarının birincisine bakınız;

2 — Dilâver Paşa ile Es'ad Efendi'nin muhâlefetlerine mukabil, Hoca-Ömer Efendi ile Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa dâimî müşevvik vaziyetindedir;

3 — Sultan Osman Hicaz seferine karşı gösterilen muhâlefeti dinlemiyerek yüz kadirga hazırlanması için 10 bin altın verdikten başka Tunus ve Cezâyir beylerbeylerinin de eyâlet filolarıyla donanmaya iltihak etmelerini emretmiş ve tabii bu da Kapu-kullarına karşı bir tedbir olarak tefsir edilmiştir;

4 — Genç pâdişah Lehistan seferinden avdetinde ecdâdının Yavuz devrindenberi devam eden ecnebi câriye istifraşı an'anesini bozarak saray câriyelerini evlendirip çırak çıkarmıya kalkıştıktan başka, ilkönce Dâmâd-Pertev Paşa karısı olan sultanın güzelliğiyle meşhur kızını ve ondan bir ay sonra Rebî'ül-âhir = Şubat/Mart içinde de Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi'nin «Ukayle» ismindeki güzel kızını nikâhla almıştır: Madame de Gomez, Sultan Osman'ın

şehzâdeliğindenberi sevdiği Ukayle'yi «İmparatorice» ilân etmiş olduğundan bahsetmektedir; Hammer'e göre Es'ad Efendi pâdişaha kız vermekte uzun bir tereddüd geçirmiş ve nihayet Genc-Osman'ın Hacc'e gitmek bahânesiyle Anadoluya geçmesine mâni' olmak ümidiyle muvafâkat edip 600 bin altın «mîhr» ile nikâh kıyılmasına râzı olmuştur.

Sultan Osman'ın şu gazeli her halde Es'ad Efendi'nin işte bu tereddüdü devrinde yazılmış olmalıdır :

Sevmezüz kimseyi artuk vardurur insâfumuz
Ol güzelden gayriye meyl eylesün mü cânumuz
Dilberâ sen gîbi bir sâhib-cemâli görmedüm
Tâ ezelden kesmet itmişdür bize Kassâmumuz
Sen salın vervî gibi ey kaşları yâyum benüm
Aşkunü vird idinüp mahzunluğumdur kârumuz
(Fârisî) yeğ şî'r söyler Müftî Es'ad dâimüz
Söylesün bûna nazire çok görür ihsânumuz

Yerli ve yabancı menbâlarda görülen bu türlü türlü isyan sebeblerine şunlar da ilâve edilebilir :

1 — Sultan Osman'ın para ve servet hırsı bilhassa Vezîr-i-a'zamlardan rüşvet kabul edecek dereceleri bile bulduğu için, askerden başka halk arasında da itibarı sarsılmıştır : Yukarda 1618 = 1027 vukuâtının «28 Şubat», 1619 = 1029 vukuâtının «23 Kânunuevvel» ve 1621 = 1030 vukuâtının «9 Mart», fıkralarıyla aşağıda bu sene vukuâtı içindeki «19 Mayıs» fıkralarının ikincisine bakınız;

2 — Gene aynı za'fından dolayı hazaarda askerin âidâtını verdirmemek ve seferde asırlardanberi verilmesi âdet olan bahşişleri kısmak gibi cimrilikleri ordunun kendisinden soğumasında en mühim âmil sayılabilir : Yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «29 Nisan», «12 Temmuz», «24 Eylül», ve «6 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız;

3 — Son dereceyi bulan gururu vüzerâsını bile kendisinden soğutmuştur : Aynı sene vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız;

4 — Lehistan seferinde ok tâlimleri yaparken kendi maiyyet efrâdından bâzılarını hedef ittihaz edip keyf için adam öldürmesi ve yüz kadar Yenigeri'yi de harbe gayretsizlik ettiklerinden dolayı idâm ettirmesi askerin büsbütün yüz çevirmesine sebep olmuştur : Gene aynı sene vukuâtının «29 Nisan», «29 Temmuz», ve «24 Eylül» fıkralarına bakınız; Hotin ordugâhında hastahâne çadırlarını bizat ziyaret edip Madame de Gomez'in izâhına nazaran yaralıları karşı çok yakından gösterdiği dâimi âlaka ve şefkat işte bundan dolayı hâfizalarda hiç bir iz bırakmadan silinip gitmiştir;

5 — «Seyfiye» denilen asker sınıfı gibi «İlmiyye» sınıfını da gücendirmekten çekinmeyen Genc-Osman ulemânın arpalıklarını kesmiş, Meşihat makamında fetvâ yazmaktan başka hiç bir selâhiyyet bırakmamış ve bilhassa halk itikadlarını da istihfâf ederek efkâr-ı umumiyyeyi kendi aleyhine çevirmiştir : Yukarda 1618 = 1027 vukuâtının «9 Temmuz», ve 1621 = 1030 vukuâtının «21 Mayıs» fıkralarına bakınız;

6 — Osmanlı hânedârında Fâtih'den itibaren kanuni bir mâhiyet alan kardeş öldürme an'anesine Birinci Ahmed'in cülûsundan itibaren nihayet verilmiş olduğu halde, Genc-Osman'ın Lehistan seferine hareketinden evvel kardeşlerinin en yetişkini olan şehzâde Mehmed'i «bi-günâh olarak» idâm ettirmiş olması da halk arasında çok fena bir te'sir bırakmıştır : Yukarda 1603 = 1012 vukuâtının «21 Kânunuevvel», ve 1621 = 1030 vukuâtının «12 Kânunusânî» fıkrasına bakınız.

7 — Lehistan seferi esnâsında İstanbul muhafızlığıyla Kaymakamlığına tâyin edilmiş olduğunu yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «8 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Pîr-Mehmet Paşa'dan sonra Muhâfız ve Kaymakam olan Nişancı-Ahmed Paşa pâytähtta kalan «Korucu ve Oturak», zümrelerine mensub askerlerin ulûfelerini geciktirdiğinden dolayı bunlar Ahmed Paşa'nın konağını taşıyarak is-

tihhaklarını zorla tahsil ettikleri için, Sultan Osman seferden avdetinde Kaymakam Paşa ile Segbanbaşı Nasuh Ağa'nın şikâyetleri üzerine gazaba gelerek :

— Korucu ve Oturak cümlesi def'olsun!

diye çok şiddetli bir emir vermiş, nihayet araya giren şefaatçilerin ricâlarıyla bu irâdesini biraz tahfif ederek bunlardan ancak iki bin kadarının «tezkiresin aldurup dirliğin kesdirmiş»dir : Bununla beraber, diğerlerinin ulûfeleri de tedricen azaltılmış olduğundan bahsedilir; askerin pâdişaha karşı cephe almasında bu muâmele en mühim sebeplerden biridir : Aşağıda bu sene vukuâtının «19 Mayıs» fıkralarının birincisine bakınız.

İşte bütün bunlardan dolayı pâdişahla ordu Lehistan seferinden karşılıklı bir emniyetsizlik ve hattâ müteakabil bir kin ve garazla meşbû' olarak pâyitahta avdet etmişlerdir : Yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «9 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Madame de Gomez'e göre Sultan Osman Lehistan seferindeki sukut-ı hayâline rağmen Avrupa'ya karşı ilk plânını andıran ikinci bir plân daha tasarlamıştır : Hotin seferinde tâkib etmek istediği ilk plân için yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «29 Nisan» fıkrasına bakınız. Genç pâdişahın bu yeni projesine göre Sicilya'yı fethedip Pulya = Pouille ve Kalabriya = Calabre üzerlerinden Napoli krallığını istilâ ederek üç yüz bin kişilik bir orduyla eski Türklerin «Kızıl-elma/Rim-Papa Kızıl-elmâsı», dedikleri Roma'yı almak suretiyle bütün İtalya'ya hâkim olmak ve bu hususta Avrupa devletlerinin o sırada birbiriyle uğraşıp durmalarından istifade ederek Zsitvatorok sulhiyle nihayet bulan eski Türk üstünlüğünü yeniden kurmak istediğinden bahsedilir : O uğursuz sulh için yukarda 1606 = 1015 vukuâtının «11 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız.

Tabii bu büyük fikri tahakkuk ettirebilmek için her şeyden evvel Sultan Osman'ın ilk plânını akamete uğratan Yeniçeri ocağını imhâ edip millî bir ordu kurması lâzımdır; Osman-zâde Tâib bu noktayı şöyle anlatır :

«Pâyitaht-ı saltanata ba'd-el-vusûl tertib-i cezâ esbâbını tedârük vâdisinde icâle-i kümeýt-i efkâr iderek bi-icâb-ı hilâf-ı resm-i Osmânî ziyâret-i Beyt-Ullâh-ıl Harâm nâmı ile sefer-i Hicaz'a tasnîm-i azîmet itmeğın tavâif-i askeri mülâhaza-ı avâkıb-ı umûr ile gark-âb-ı girdâb-ı ıztırâb iken tevârihde tafsil olunduğu üzre mukaddimât-ı güft-ü-şinid fetret-i meşhûre hudûsunu muntic olmağın...»

Fakat Genc-Osman'ın ıslâhât fikirleri yalnız orduya münhasır değildir : Yukarda gördüğümüz gibi kendi sarayından ve hattâ kıyâfetinden başlayarak Seyfiyye, İlmiyye ve Mülkiyye zümrelerini baştanbaşa ıslâh etmek, pâyitahtı Anadolu'ya nakletmek ve devletin artık eskimiye başlayan kanunlarını yeniden tanzim etmek istediği için cem'iyetin muhtelif sınıflarını hep birden aleyhine çeviren bu dâhi gencin en büyük bedbahtlığı, gayelerinin büyüklüğüne mukabil yaşının küçüklüğüyle tecribesizliğinde gösterilebilir.

O devrin iri kavuklu ağır kıyâfetini terkederek Naimâ'nın tâbiriyle «Haff libâs-lar geyüp haff rahatlar uran» ve tebaasına «Levendâne vaz' üzre» görünerek halkın an'aneleriyle telâkkilerini altüst eden Genc-Osman'ın Lehistan seferinden İstanbul'a avdet ettikten 3 ay, 25 gün sonra «Ziyâret-i Kâ'be nâmiyle», birdenbire Hacce gideceğini pervâsızca ilân edip otağının bu gün Üsküdar'a geçirilmesini emretmesi ancak işte böyle izah edilebilecek bir tedbirsizliktir : Çünkü ilânından evvle şâyi' olup bir takım dedikodulara sebep olan bu haccin içyüzü büsbütün başkadır; Sultan Osman'ın maksadı Yeniçeri ocağını aldatarak «Kâ'be nâmiyle Anadolu semtine geçmek» ve ikinci Mahmud'un XIX uncu asırda yapabildiği «Vak'a-i-Hayriyye»yi XVII nci asırda başarıp Devşirme ocağının yerine Türklerle Türkmenlerden millî bir ordu kurmaktır; «Nev'î mahlaslı «Hüseyn-ibni-Sefer» bu noktayı şöyle anlatır :

«Saâdetlû pâdişâh Yeniçeri ve Sipâh tâifesin kırıp Etrâkden segban ve Türkmân-dan cündi yazmak havâsına düşüp Anadolu semtine geçmeğe hâzır ve âmâde idi». Müellifin iki yerde tekrar ettiği bu ifâdeden anlaşıldığına göre Türk köylülerinden piyâde ve göçebe Türkmenlerden suvârî sınıfları teşkil edilmesine karar verilmiş ve bir taraftan da :

«Nice beğlerbeğilere emr vârid olmuş idi kim Kapu-kulun kırıp seghan yazalar deyü her cânibe âdemler gitmişdür.»

Genc-Osman bir taraftan orduyu türkleştirmeye kalkışırken, bir taraftan da pâyitahtı kozniopolit bir muhitten millî bir muhite götürmek için ecdâdının Anadolu'daki eski merkezini İstanbul'a tercih ederek «Taht-u-rahtın mahrûsa-i Bursa'ya nakletmek havâsına düşmüş» ve hattâ Kâtib-Çelebi ile Naimâ'ya göre kendisinin ne maksatla Anadolu'ya geçmek istediğini anlayan Yeniçeriler ısyân edip saraya hücum ettikleri zaman bile fikrinden dönmüyerek :

— Üsküdar'a geçelüm, varup tahtgâh-ı kadim Bursa'da oturalum!

diye kayık hazırlanmasını emretmişse de, saray kayıkçılarının hepsi kaçmış olduğu için karşı yakaya geçememiştir. Fakat buna mukabil «Târih-i Sultan Osman»da ikinci bir rivayet olarak «Şâm-ı Şerif'de taht-ı Sultânî kurmak» fikrinden bahsedildiği gibi, Peçevi tarihinde de bilâkis:

«Mısır-ı Kaahire'yi dâr-ül-mülk-i saltanat itmek maksûd idinmişlerdür», diye üçüncü bir rivayete tesadûf edilmekte ve Madame de Gomez de bunu te'yid ederek Mısır valisine yazılan ve bu gün hareket edecek bir gemide âsilerin eline geçen bir «Hatt-ı Hümayûn»dan bahsetmektedir : Genc-Osman Anadolu'dan başka Suriye ve Mısır Türkleriyle Türkmenlerinden ve tabii Kölemen bakıyyelerinden de asker toplamaya karar vermiş olduğu için, bu ikinci ve üçüncü rivayetler doğru olduğu takdirde, ilkönce Şam yahut Kahire düşünüldüğü halde oraların uzaklığından dolayı sonradan Bursa'nın tercih edilmiş olmak ihtimali vardır.

Osmanlı devleti umumiyetle zannedildiği kadar teokratik bir devlet değildir : Bilhassa azamet devrinde din ve dünya işleri çok vâzih sınırlarla birbirinden ayrılmış ve hattâ Kanunî ve ikinci Selim devirlerinin meşhur Şeyh-ül-İslâm Ebussuûd Efendi dünya işlerine âit Osmanlı kanunlarının dine mugayir olmadığı hakkındaki icthâdı ve her ikisini te'lif eden mesâisiyle şöhret bulmuş ve muhtelif asırlarda bir çok Osmanlı âlimleri tarafından din işlerini temsil eden «Şeriat» sâhasıyla dünya işlerini temsil eden «saltanat» sâhası arasındaki hududu tâyin ve tesbit eden «Si-yâset-nâme»ler yazılmıştır. Bir takım saray adamlarını siyaseten idâma mahkûm eden Yavuz'la Şeyh-ül-İslâm Zenbilli-Ali Efendi arasındaki meşhur münâkaşa «Şeriat»le «Saltanat»,ın, yâni din ile dünyanın işte bu salâhiyet hududu üzerindeki telâkki farkından mütevellittir. Fakat zaman geçtikçe vaziyet değişmiş, ilmiyye sınıfı tereddidi ettikçe eski salâhiyet hududunu tecâvüz eden haris bir zümre hâlini almıya ve hattâ Yeniçeri ocağıyla elbirliği etmiye başlamıştır. Genc-Osman'ın bu zümreye vurduğu ilk darbe, sonradan kızını aldığı için kaynatası olan Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi'nin salâhiyetlerini hiçe indirmektir. Gittikçe zenginleşen ilmiyye sınıfı âdetâ Orta-çağ kilisesinin malî kudretini andıracak bir hâle yaklaşmış olduğu için, Sultan Osman'ın bu sınıfa indirdiği diğer bir darbe de onun bu iktisâdî kudretini sarsacak mâhiyettedir; hattâ «Netâic-ül-vukuât» müellifinin dediği gibi genç pâdişah :

«Tarik-ı ilmiyye ricalinin arpahklarını ref'eylediğine mebni her taraftan mazhar-ı düşmân-u nefret»

bile olmuş ve Madame de Gomez'in dediği gibi dinsizlikle de ithâm edilmiye başlamıştır! Bâzı istisnâlar bir tarafa bırakılmak şartıyla, ilmiye sınıfının Genc-Osman'a karşı Yeniçerilerle elbirliği etmesinde en mühim âmil işte bu vaziyettir. Mesele bu kadarla da kalmış değildir : İsyan patladıktan sonra âsilerin metâlibini arz için huzûra giren Ulemâ hey'etine ilmiyye sınıfını da Yeniçeri ocağı gibi imhâ edeceğinden bahseden genç pâdişah, Peçevi'nin kaydine göre bu fikrini de şöyle ifade etmiştir :

— Bu eşkiyâyı ızlâl itmek ve fitneyi ayağa kaldurmak sizün başunuz altındadır : Anlara ideceğümü size iderüm!

Kâtib-Çelebi ile Naimâ'ya göre de Sultan Osman'ın bu sözü şöyledir :

— Bu fitne erbâbını siz tahrîk etmiş benzersüz gibi: Evvel sizi kırarım, ba'dehu anları! Ol tâifânın tedârükü görülmüşdür!

Biraz aşağıda göreceğimiz gibi, Şeriatın hükmü demek olduğu için Osmanlı tarihinde kudsi ve ilâhî bir vesika sayılan «Fetvâ'yı yırtıp atarak dinin siyasete âlet oymasını reddeden yegâne pâdişah da, şahsen dindâr olmakla beraber dinle dünya arasına bir sınır çekmek isteyen Genç-Osman'dır.

Sultan Osman'ın aşağıki fıkralarda göreceğimiz hal'iyle şehâdeti işte bu tehlikeli fikirlerle zamana ve tarihe meydan okumasındandır.

«Otâğ-ı-Hümâyûn»,un İstanbul'dan Üsküdar'a nakli bu gün emredilmiş olmakla beraber, biraz evvel de söylediğimiz gibi pâdişahın haccı gideceği günlerdenberi ağızdan ağıza dolaşmaktadır: Vezir-i-a'zam, Defterdar ve Nişancı ile 40 müteferrika ve 30 Divan-kâtibi Maiyyet-i-Hümâyûnda harekete me'mur olmuş, ordudan yalnız 500 Yeniçeri ile 1000 Sipâhî seçilip mütebâkisinin İstanbul muhafazasında kalması ve Kapdan-ı-deryâ Halil Paşa'nın da donanmayla Akdeniz'e açılması emredilmiştir! Tabii maksat, bu seyâhat esnâsında «Etrâkden segban ve Türkmândan cündi yazmak» suretiyle avdetle Yeniçeri ocağını ortadan kaldırmaktır! Hacc meselesi acemice tertib edilmiş bir bahâneden ibarettir. Bununla beraber, Hoca-Ömer Efendi'nin Mekke kadılığına tâyin edilen kardeşi Karabaş Efendi'nin işe başlamasına mâni' olan Mekke şerifini tenkil için Hoca Efendi'nin pâdişahı teşvik etmiş olduğu ve bu seyâhatin işte ondan dolayı Hicaz'a kadar uzayacağı hakkında da bir rivayet vardır.

Sultan Osman'ın meşhur rüyâsı işte bu gibi şâyiaların halk arasına yayıldığı günlerden birine müsâdîf gösterilir; bu tarihî rüyânın Osmanlı ve ecnebi menbâlarında iki muhtelif şekli vardır: Osmanlı rivayetine nazaran Genc-Osman bir gece sırtında zirhıyla tahtında oturup Kur'an okurken Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerini görmüş, Efendimiz gelip elinden Kur'ânı ve arkasından zirhını aldıktan sonra yüzüne bir şamar vurarak kendisini tahtından yıkmış, zavallı Sultan Osman yıkıldığı yerden kalkınmaya çalışarak Fahr-i-Kâinât'ın «mubârek kademi-ne yüz sürmek» istemişe de muvaffak olamadan uyanmıştır! Madame de Gomez'in kaydettiği bir ecnebi rivayetine göre de Genc-Osman rüyâsında Haccı giderken bindiği büyük bir devenin güzel bir yolda birdenbire altından çekilip gökyüzüne uçuşunu ve kendi elinde yularından başka bir şey kalmadığını görmüştür! Sultan Osman'ın bu fecî rüyâdan çok telâş edip Hoca-Ömer Efendi'ye söylediğinden ve onun bir an evvel Haccı gitmek lüzumu hakkındaki tâbiriyle kanâat etmiyerek o zaman hayatta bulunan «Üsküdarî» lâkabiyle meşhur büyük velî «Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî Efendi»,yi ziyâret edip veyahut adam gönderip ondan da şu cevabı almış olduğundan bahsedilir:

— Kelâm-ı-Kadim hükm-i Şer'i-Şerifdür ve cebe âlem-i vücûddur! Pâdişah-ı İslâma lâzımdır ki tevbe inâbeti kençülere hemdem idineler!

Bu korkunc tâbirden çok müteessir olup daha fazla telâşa düşen Genc-Osman 1 Receb = 12 Mayıs Perşembe günü İstanbul türbelerini ziyârete çıkmış ve Eyüp'de kurbanlık koyun bulunmuşsa da sığır bulunmadığı için Bostancıların şehir kapuları ile Karagümrük'de tesadüf ettikleri araba öküzlerini sürüp boğazlamaları mal sâhiplerinin feryâdına ve nihayet ancak «rub-i bahâsı kadar akça» dağıtılması «bed-duâ ve inkisâr» etmelerine sebep olarak et alan fukarânın gönüllü yapılırken malları yok bahasına alınan fukaranın kalbi kırılmış ve netice itibarıyla zavallı pâdişahın sadakası bile sızıltıya sebep olmuştur!

Gene işte bu sırada Sultan Osman'ın kaynatası olan Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi: — Pâdişahlara Hacc lâzım değüldür: Yerinde oturup adl eylemek evlâdur! Câiz ki bir fitne zuhûr eyliye!

diye bir fetvâ gönderdiği, Üsküdarî-Mahmud Hüdâî Efendi de bir çok nasihat etmişse de Genc-Osman'ı kararından döndürmek kabil olamamıştır. Yeniçeriler işte bundan dolayı mevcudiyetlerini tehlikede görüp kazan kaldırarak bu gün «Ale-s-sabâh» Süleymâniye'den hareketle o zaman henüz «At-meydanı» denilen Sultanahmet meydanına doğru gittikçe kabaran bir sel gibi ilerlemeye başlamışlardır; Bu müdhiş manzara karşısında ne olduğunu bilmiyen ahâli ve esnaf telâşa düşmüş, çarşılarla sür kapıları derhal kapanmış, umumî hayat

durmuş ve hattâ sırf işte bu yüzden «Otâğ-ı-Hümâyûn» Üsküdar'a nakledilememiştir.

İkinci Osman'ın şehâdetiyle neticelendiği için bazı menbâlarda «Vak'a-i hâile-i Osmaniyye» denilen kanlı fâcianın bu ilk günü pek az kan akmış olması, âsilerin Sultanahmet'de silâhsız bir ictimâ akdedip isteklerinin pâdişâha arzîyle irâdelerinin istihâline karar vermekle iktifâ etmiş olmalarındandır; onun için bu gün âsilerce Sultan Osman'ın hal'i henüz tasarlanmış bile değildir.

Sultanahmet ictimâında verilen kararı Kâtib-Çelebi ile Naimâ şöyle anlatırlar : «Pâdişâhun bu tarîk ile Hicâz'a gitmesi mücerred bizden i'râz-u-nefrete mebni olup bir gayri mûcib-ü-bâisi yokdur. Nizâm-ı âlem için pâdişâhlar Hacci terk idelmışlerdür : Düşmen zuhûru ve a'dânun şerr-ü-şûru ihtimâli var iken memâlik-i mahrûsayı koyup gitmek hatâdur; bu kârdan ferâgat olunmak gerekdür!».

Yukarda bahsi geçen «Târîh-i Sultan Osman»a göre de pâdişâha şöyle bir haber gönderilmiştir :

— Hacc-i-Şerif'e gitmek istemüßsün, gitmiyesüz! Ve dahî eski kulları cümleten kırıp yerlerine Haleb'den ve Şam'dan cediden kullar yazup Şam-ı-Şerif'de taht-ı sultânî kurmak istemişsüz : Biz ana râzi değülüz!

Gene aynı menbaa göre içerden çıkan cevap da şöyledir :

— Bildüklerinden kalmasunlar : Ben Hacc-i-Şerif'e gitmekden fâriğ olmazın!

«Nev'i» mahlaslı Hüseyin-ibni-Sefer de bu günkü müzâkerenin neticesini:

«Kâ'be nâmiyle Anadolu semtine geçmeği ilkaa eyliyenleri katl itdürüp pâdişâha gitmekden ferâgat itdürmek,»

şeklinde anlatılır. İşte bunun üzerine Yeniçeri ihtiyarları Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi'ye gönderilip şöyle bir fetvâ alınmıştır :

« Suâl — Pâdişâh-ı cihanbânı azdurup Bey-ül-mâl-i müslimini telef itdürüp buna fitne ve fetârete sebeb olan kişilere şer'an ne lâzım gelür?

El-cevâb — Katl lâzım gelür?»

Bu fetvâyı bir ulemâ hey'eti saraya götürüp pâdişâha takdim etmişse de, Sultan Osman kendisinden evvel ve sonra Osmanlı tarihinde misli görülmemiş ve görülmiyecek bir cür'etle Şeriat'ın hükmü demek olan bu dinî vesikayı yırtıp parçalıyarak ulemânın suratlarına yahut ayaklarına doğru fırlatıp atmıştır! İhtiyatlı bir lisan kullanan «Nev'i = Hüseyin-ibni-Sefer» Genc-Osman'ın bu müdhîş hareketini şöyle anlatır :

«Sultan Osman ol fetvâyı gördükde el-uhdetü-ale-r-râvî fetvây-ı şerifi pâreledi deyü rivâyet iderler».

Solakkzâde'nin ifâdesi de bunu te'yid etmektedir.

Genc-Osman'ın bilhassa ısyân başladıktan sonra gösterdiği bu fevkalâde cür'et, Osmanlı menbâlarından başka Lehistan'daki Karayim müellifi «Béghi»nin ib-rânî kasidesiyle Mademe de Gomez'in eserinde bile haşyetle bahsedilen korkunç bir hareket sayılır : Her halde pek-gözlü pâdişâhın bu müdhîş cür'eti en uzak Hıristiyan memleketlerine kadar aksederek her yerde hayretle karşılanmıştır.

Bu sırada Beşiktaş'dan Yedikule'ye gitmekte olan donanma efrâdı vaziyeti anlayınca şehre yanaşıp sûr kapuları kapalı olduğu için «burc-u-bârû»dan aşmak suretiyle içeri girerek âsilere iltihak etmişlerdir : İşte bundan da anlaşılacağı gibi, tecribesiz bir genç olan Sultan Osman Yeniçerilere karşı hiç bir tedbir ittihâz etmemiş ve Sipâhilerle Bahriyelileri onlara karşı kendisine bağlamak gibi en ibtidai ihtiyata bile riâyet lüzumunu hatırdan geçirmemiştir! O yalnız makamının mânevî kuvvetine güvenmektedir! Tabii bu hususta müşâvirleriyle vezirlerinin ve bilhassa Vezir-i-a'zamın mes'ûliyyeti çok büyüktür.

Bir aralık Yeniçeri-ağasıyla bâzı Bölük-ağaları nasihat için At-meydanına gönderilmişlerse de, taşlanarak kaçırılmışlardır.

Yukarda bahsettiğimiz kararı veren âsiler Hoca-Ömer Efendi vâsıtasıyla pâ-

dışaha kat'î bir mürâcaatte daha bulunmak üzere Hoca Efendi'nin konağına gitmişlerse de, Efendi bir komşu kapısından siviştiği için konağın cümle kapısı kınılıp içerisi baştanbaşa yağma edilmiş ve oradan da Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa'nın konağına gidilmişse de Paşa'nın adamları silâhsız âsileri ok yayılımına tuttukları için bir kaç kişi yaralanıp bir iki kişi de ölmüştür. İşte bunun üzerine iş alevlenmiş, Sipâhiler-çarşısı yağma edilip silâh tedârikine karar verilmiş, fakat asker çarşıya doğru giderken esnaf karşı gelip yalvardıkları ve ortalık da karar-mıya başladığı için ertesi gün silâhlı gelmeye karar veren âsiler nihayet dağılmışlardır.

Bu taşkınlıklar Sultan Osman'a aksedince ulemâdan bâzıları saraya dâvet edilip isyânın sebepleri sorulmuş ve :

— Kul tâifesi pâdişâhın Anadolu semtine geçtiğine râzî değüllerdür ve bir kaç kişilerin mansıbdâ olduğun istemezler; Hâce Efendi ile Dâr-üs-Saâde ağasının nefy olduğun isterler!

cevâbı üzerine artık işin vehâmetini ve bilhassa kendi kuvvetsizliğini anlamıya başlayan Genc-Osman :

— Varun söyleyin, Kâ'be'ye gitmekten ferâgat eyledüm; emmâ anları mansıblarından bile ref'itmem!

diye hocasıyla Kızlar-ağasının vaziyetlerini kurtarmak istemişse de, âsiler bununla kanâat etmeyip kat'î kararlarını ertesi güne bırakmışlardır).

18/19 Mayıs = 7/8 Receb, Çarşamba/Perşembe gecesi : «Hâile-i Osmâniyye» nin ilk akşamı : Asılsız şâyialar yüzünden âsilerle saray Bostancılarının karşılıklı heyecanları üzerine vaziyetin büsbütün gerginleşmesi.

(Yeniçeri-odalarında pâdişâhın bütün Bostancıları saraya toplayıp cephânen aldırıldığı silâhlarla mûdâfaa tertibatı ittihâz ederek sarayı on topla tahkim ettiğinden ve Bostancılar arasında da Yeniçerilerin donanma gemilerinden aldıkları topları saraya karşı ta'biye edip bahçe tarafından harekete geçmeleri muhtemel bulunduğundan bahsedildiği için, her iki tarafın da heyecân içinde sabahladığı rivayet edilir! Sultan Osman'ın en büyük hatâsı, işte bu en basit tedbiri bile ittihâz etmekte her nedense kusur etmiş olmasıdır. — Bu şâyialar, iki tarafı birbirinden büsbütün kuşkulandırıp vaziyetin daha fazla gerginleşmesine sebep olmuştur).

19 Mayıs = 8 Receb, Perşembe : «Hâile-i Osmâniyye» nin ikinci gününe tesadüf eden ilk vak'a: Âsilerin saray baskını ve Birinci Mustafa'nın mahbus olduğu odadan dışarı çıkarılması.

(Bu gün erkenden silâhlanarak kışlalarından çıkan Yeniçerilerle Sipahilerin bir gün evvelkilere nisbetle beş misli kadar kalabalık olduğu rivayet edilir : Bunlar ilkönce Fâtih câmiine gidip «Kibâr-ı ulemâyı» oraya dâvet etmişlerse de, İlmiyye ricâlinin Sultanahmet câmiine gelecekleri bildirildiği için Fâtih'de yapılan bir duâdan sonra tekbir getirerek Sultanahmed'e doğru ilerlemeye başlamışlardır. Biraz sonra başta pâdişâhın kaynatası olan Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi ile Rumeli Kadı-asker/Kazaskerliğinden mâzul olan meşhur şâir Zeke-riyyâ-zâde Yahyâ Efendi olmak üzere İlmiyye mesleğinin en mühim şahsiyetleri atlarla Sultanahmet câmiine gelip içeri girmişler ve dışarda kaynaşan âsi askerlerin gönderdikleri ihtiyarlarla müzâkereye girişmişlerdir : Âsilerin pâdişâha hitâben bir «Arzihâl», şeklinde yazılan başlıca arzuları altı kişinin idâmı-

dır ve onlar da Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa, Hoca-Ömer Efendi, Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa, eski İstanbul Muhâfız ve Kaymakamı Nişancı-Ahmed Paşa, Baş-Defterdar Bâki Paşa ve Segbanbaşı Nasuh Ağa gibi o devrin en mühim şahsiyetleridir: Osmanlı tarihinde Yeniçerilerin ilk defa olarak kelle istemiye başlamaları için yukarıda 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız.

Bu müdhîş listenin başına Dilâver Paşa'nın geçmesi bundan bir gün evvel konağına giden âsilerin yukarıki fıkrada gördüğümüz ok yaylımıyla karşılanmasından, Hoca ile Süleyman Ağa'nın müşterek günahları Sultan Osman'ın Anadolu'ya geçip yeni bir ordu teşkili hakkındaki kararında başlıca müşevvik sayılmalardan, Defterdar Paşa'nın kabahatı askere dâimâ «züyûf akça» dağıtmak i'tiyâdından ve nihayet eski Kaymakam Ahmed Paşa ile Segbanbaşı Nasuh Ağa'nın suçları da Lehistan seferi esnâsında İstanbul'da kalan Korucu ve Oturak zümrelerinin bir ulûfe meselesinden dolayı yaptıklarını gene yukarıki fıkrada gördüğümüz taşkınlıktan dolayı pâdişaha şikâyetle bulunarak iki bin kadarının cezalandırılması-na sebep olmalarındandır.

Asilerin arzıhalını götüren ulemâ hey'etine Genc-Osman'ın :

— Katli taleb olunan âdemleri virmem!

dediğinden bahsedilir. Her halde bu cevap, yiğit pâdişahın sonuna kadar metânetini muhâfaza ederek seciyyesinin ne kadar kuvvetli olduğunu gösterir; fakat bu mânevî kuvvetine mukabil, maddî kuvvetten tamamiyle mahrumdur! Vaziyeti çok iyi takdir eden ulemâ :

— Pâdişâhum, istediklerin vir! Yohsa hâl harâb olur: Cem'iyet, azim cem'iyet! diye işin azametini anlatmaya çalışarak:

— Ehven'i şerreyn ihtiyârı lâzımdur!

demişlerse de dinletememişlerdir. Sultan Osman bütün bu mülâhazalara karşı :

— Mukayyed olman, anlar başsuz askerdür: tiz dağılur!

demekle iktifâ etmiş ve nihayet vaziyetleri biraz şüpheli olan ulemânın ısrârına kızarak :

— Evvel sizi kırarum, ba'dehu anları: Ol tâifenün tedârükü görülmüşdür!

gibi tehditler bile savurmuştur! Halbuki zavallı Genc-Osman «Ol tâifenün tedârükü görülmüş» olduğundan bahsedebilmek için ittihâzı lâzımgelen tedbirlerin hiç birini düşünmüş değildir! Her halde ona bu büyük sözleri söyleten başlıca âmil, gürurundan ibaret olmalıdır : Bununla beraber, kendisinin Anadolu'ya geçip yeni bir ordu kurmasına muhâlif olduğunu gördüğümüz Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa tarafından oyalanıp aldatılmış olmak ihtimâlî de yok değildir. Pâdişahın tehditleri karşısında ulemâ artık sükût edince, o sırada ikinci vezirlikte bulunan eski Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa :

— Pâdişâhum, bu kulunu dahî isterlerse virinüz : Heman sen sağ ol!

demişse de Sultan Osman onu da dinlememiş ve nihayet huzurundan çıkan ulemâyı âsilerle müttetik bildiği için :

— Saraydan taşra gitmesünler!

diye içerde mevkuf tutmuştur. Bilhassa bu tedbirin ne kadar yanlış olduğu biraz sonra meydana çıkmış, elçilikle gönderdikleri ulemânın gecikmesi âsilerde saraya taarruz fikrini uyandırmış, fakat:

— Sarayda mükemmel silâhlu nice bin müretteb asker vardır!

şeklindeki korkunç şâyia karşısında bir müddet büyük bir tereddüd hâsıl olmuştur! Maatteessüf bu mâkul şâyianın aslı yoktur: Nihayet âsiler işin hakikatini anlamak için Ayasofya minârelerine gözcüler çıkarıp Topkapu sarayında askerden eser olmadığını ve içeri gönderilen ulemâdan da eser görülmediğini anlayınca tekbir getirerek müdhîş bir sel hâlinde Sultanahmed'den harekete başlamışlar, sarayın dış kapısına geldikleri zaman kapıyı açık bulup içeri dal-

mıslar, kapılarla bedenlere yüzlerle muhafız koymuşlar ve işte bu suretle her tarafı tuttuktan sonra dış avluya dolmuşlardır.

Cephâneliğin önünde «dağlar gibi» odun yığınları bulunduğu bahsedilir : İsyanda önyak olan Yeniçerilerle Sipâhiler müsellâh oldukları halde, bu gün kendilerine iltihak eden Cebeci, Topçu ve Acemi-oğlanı efrâdıyle başıbozuk «şehirlüler», silâhsız oldukları için odunları kapışarak onlar da o suretle silâhlanmışlardır! «Şehirlü», denilenler tabii çapulculuk etmek isteyen ayak-takımıdır. Asker takımı işte bu ayak-takımına :

— Varun, aramızda bulunman : Asker çıkarsa bize ayak bağı olursuz! demişlerse de dinletememişler, hamiyet taslamak isteyen çapulculardan :

— Asker-i İslâm kandaysa biz de andayuz; Asâkir-i-İslâmsuz bize dirlük harâmdur! Dirilürsek bile ve kırılırsak bile oluruz!

gibi cevaplar aldıkları için daha fazla itirâz edememişlerdir.

Sarayın dış avlusunda bu haşerât mahşerinin «bir iki sâat mîkdârı mevc urup» durduğundan ve naaralarla tüfek seslerinin birbirine karıştığından bahsedilir. Bütün bu naaralar ulemânın götürdüğü arzıhalda istenilen kellelere âittir :

— Şer' ile Dâr-üs-Sâade ağasın isterüz! Şer' ile Hoca'yı isterüz! Şer' ile Dilâver Paşa'yı isterüz!

Fakat bu korkunç naaraları atanların yürekleri, tepeden tırnağa müsellâh Bostancıların birdenbire ortaya çıkıp şiddetli bir ateş açmaları ihtimâliyle titremektedir : Onun için bu kadar patırdıya rağmen içerden hiç bir ses çıkmayınca «hezâr havf ile» ikinci kapıya doğru yaklaşmışlar ve orada da hiç bir mukavemet görmedikleri için ikinci avluya dalmışlardır! Aynı naaralarla tüfek sesleri burada da üç saat kadar sürdüğü halde gene içerden hiçbir hayat eseri zuhur etmediğinden bahsedilir : Kapıları açık duran sarayda sanki tek bir canlı mah-lûk yok gibidir! Yalnız âsiler tarafından bir kaç saat evvel elçilikle gönderilen ulemâdan bâzılarının iç kapıda oturduklarından bahsedilmektedir; bunlardan Nakib-ül-Esrâf Gubârî Efendi Yeniçerilerle Sipâhilere :

— Bizüm sözüümüz geçmedi : Siz kendünüz girüp söylen! gibi kışkırtıcı bir söz söylediği için âsiler nihayet üçüncü kapıdan da kolayca geçmişler ve bu kapıda süs gibi duran Ak-ağalar tabii hemen kaçmışlardır. Solak-Ebubekir'in şu kaydine göre âsiler işte bu sırada pâdişahın kendilerine görünmesini ve şifâhen mâruzâtta bulunacaklarını söylemişlerse de, Sultan Osman tenezzül edip meydana çıkmamakla son bir hatâ daha işlemiş demektir : «— Sultan Osman ayak-divânı eylesün : Şar'ile da'vâmuz vardır! didüklerinde Pâdişâh divandan imtinâ' idüp taşra çıkmadığı için asker kendüsünden yüz çevirdiler».

İşte bundan dolayı biraz evvelki naaralarla tüfek sesleri burada da tekrar edilirken, o âna kadar hiç işidilmiyen tuhaf bir ses de yükselmiştir; «Nev'î=Hüseyin-ibni-Sefer», bu noktayı şöyle anlatır :

«Ol zamân idi ki asâkir-i İslâm arasında bir sadâ peydâ oldu; söyleyen kim idüğün kesretten bilmediler. Söyledüğü söz bu idi kim :

— Şer'ile Sultan Mustafa-Hân'ı isterüz!

deyüp söztün üç kerre tekrâr idince hikmet-i Yezdânî ve kudret-i Subhânî birle cemî' askerün lisânına bu söz câri olup cümlesi bir gezden na'ralar urup :

— Şer'ile Sultan Mustafa-Hân'ı isterüz!

deyüp na'rayı tekrâr eylediler».

Diger Osmanlı menbâlarında da te'yid edilen bu rivayet çok mühimdir: Çünkü gerek asker mümessillerinin ulemâ ile yaptıkları Sultanahmet müzâkeresinde, gerek bu âna kadar yükselen naaralar içinde böyle bir şey işitilmemiştir. Mademe de Gomez, Genc-Osman'ın felâketine şehzâde Murad'la İbrahim'in öz ve kendisinin üvey anası olan Mâhpeyker Kösem-Sultan'ın sebep olduğunu ve bil-

hassa parayla elde ettiği adamların çok mühim roller oynadıklarını anlatır; zâten Birinci Ahmed öldüğü zaman verâset usulünün değiştirilmesine ve kanunen veliahd olan Sultan Osman dururken amcası Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğine rağmen iclâsına da bu entrikacı kadının sebep olduğu hakkında bir rivayet vardır: Yukarda 1617 = 1026 vukuâtının «22 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Tabii Kösem-Sultan'ın maksadı, Genc-Osman gibi kuvvetli bir şahsiyeti ortadan kaldırıp deli Mustafa'nın çok sürmesine imkân olmayı ikinci saltanatıyla kendi oğullarına tahtın yolunu açmaktır.

Sultan Mustafa'yı istiyen sesler artık her tarafa aksettiği sırada «İç-oğlanlar odası»nın önüne gelen âsilerden bâzıları sâbık pâdişahın ne tarafda olduğunu sormuşlarsa da :

— Bilmezüz!

sözünden başka bir cevap alamamışlardır; fakat tam işte bu sırada «bir Hâss-odalı iç-oğlanı» Harem tarafına işaret ederek :

— Bu semtde olmak vardır!

dediği için âsiler o taraftaki kurşunlu kubbeler üzerine çıkıp :

— Şer'ile Sultan Mustafa-Hân'ı isterüz!

naaralarını orada da tekrara başlayınca :

— Sultan Mustafa bundadır!

diye bir «nerm âvâz», işidilmiş, hemen baltalar getirilerek kurşun kubbe yarılp delinmeye başlamıştır : Bu sırada bir kaç zenci Harem-ağasının kubbe üstündeki âsilere ok atmalarına karşı âsilerin de tüfikle mukabele edip iki Harem-ağası öldürdüklerinden bahsedilir. Nihayet kubbenin üstünde bir delik açılmış ve vüzerâ divanhânesinin perde ipleri getirilerek Sultan Mustafa'nın odasına üç asker indirilmiştir : Bunlar eski pâdişahın bir minder üzerinde oturduğunu ve karşısında iki câriyenin divan durduğunu görünce, huzûrunda yer öpüp :

— Pâdişâhum, taşrada asker size muntazırdur!

demişlerse de, üç gündür aç ve susuz bulunduğundan bahsedilen Birinci Mustafa su istemekten başka bir cevap veremediği için, yukardan derhal su indirilmiş ve ondan sonra da hem kendisi, hem câriyeleri aynı delikten kubbe üstüne çıkarılmıştır! İşte bu sırada Sultan Mustafa'nın Eski-saray'da bulunan anasına müjdeciler gittiğinden bahsedilir. Lehistan seferine giderken kardeşi Sultan Mehmed'i lüzumsuz yere idâm ettirdiği halde deli amcasını her nedense sağ bırakan zavallı Genc-Osman için tabii artık hiç bir ümit kalmamış demektir).

19 Mayıs = 8 Receb, Perşembe: «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci gününe tesadüf eden ikinci vak'a: Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa ile Dâr-üş-Saâde ağası Süleyman Ağa'nın âsiler tarafından parçalanması.

(Sarayın basıldığını görünce artık hiç bir mukavemet imkânı kalmadığını anlayan Genc-Osman derhal Üsküdar'a bir kaç Bostancı gönderip Aziz Mahmud Hüdâî Efendi tekyesine iltica etmiş olan Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa'yı getirmiş ve Kızlar-ağası Süleyman Ağa ile beraber ikisini birden âsilere teslim ederek ısyânı teskin etmek istemiştir : Sultan Mustafa kubbe üzerinde açılan delikten yukarı çekildiği sırada, Sultan Osman'ın dâiresinden birdenbire bir kapı açılıp Paşa ile Ağa dışarı çıkarıldıktan sonra kapı hemen kapanmış, tabii her ikisi de derhal parçalanıp cesedleri Sultanahmet-meydanına sürüklenmiş ve tam işte bu sırada Sultan Osman'ın huzûrundan bâzı ulemâ ile beraber çıkıp gelen Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi :

— Yoldaşlar, gelün Sultan Mustafa-Han dursun! Sultan Osman istediğünüzü virdi : Dahî kimi istersenüz Pâdişâhdan alvirelüm! diye haykırmışsa da :

— Efendiler, Biz istediğümüzü bulduk : Evvelce bizüm pâdişâhumuz Sultan Mustafa-Hân idi, yine pâdişâhumuzdur!

cevabiyle karşılanmıştır. Her halde Genc-Osman'ın Vezir-i-a'zamiyle Dâr-üs-Saâde ağasını teslim etmekte çok geciktiği ve hattâ boşuna teslim etmiş olduğu muhakkaktır.

Hırvat devşirmelerinden olan Dilâver Paşa'nın sadâreti 1621 = 1030 senesi 17 Eylül = 1 Zülka'de Cuma gününden bu günkü feci âkibetine kadar tam 8 ay, 2 gün sürmüştür : Sultan Osman'ın en büyük za'fı olan servet ibtilâsından istifâde edip «pişkeş»ler takdim ve taahhüd etmek suretiyle Diyarbekir beylerbeyliğinden Vezir-i-a'zam olan Dilâver Paşa ehliyetisizliğiyle meşhurdur; «Hâile-i Osmâniyye»nin en büyük sebeblerinden biri de onun tedbirsizliğiyle acizdir. — Dâr-üs-Saâde ağası Süleyman Ağa için yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

19 Mayıs = 8 Receb, Perşembe: «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci gününe tesadüf eden üçüncü vak'a : İkinci Osman'ın hal'i.

(Âsiler Sultan Mustafa'yı kubbe üstüne çıkarınca arkasına giydirmek için ulemâdan bir «ferâce» istemişlerse de, hiç birinin vermediği rivayet edilir! İşte bunun üzerine zavallı Mustafa ferâcesiz olarak aşağı indirilip ihtiyâten Eski-saray'a götürülmek üzere Şeyh-ül-İslâm Es'ad Efendi'nin atına bindirilmiş, fakat «za'f-ı bedenden atda durmağa iktidarlari olmamağın» hemen indirilip iki câriyesiyle beraber «Arz-odası»na götürülmüştür! — Bu sırada Sultan Osman'ın Bostancı kuvvetleriyle taarruz etmek üzere olduğu hakkında bir takım asılsız şâyialar dolaştığı için, âsiler arasında üç dört defa panik çıkıp elebaşları tarafından güçlükle teskin edilebildikleri hakkında bir rivayet vardır : Eger Genc-Osman her ihtimâle karşı küçük bir kuvvetle bir iki top hazırlatmış ve şimdi bunları o korkak ve ödleک haşerâta karşı biraz kullanmış olsaydı, Osmanlı tarihinde her halde böyle bir «Hâile-i Osmâniyye» olmazdı.

Gene bu sırada ulemâ askere tekrar hitâb edip:

— Yoldaşlar, peşimân olursuz : Gelün Sultan Mustafa-Han dursun!

demişlerse de, evvelce Sultan Osman'a derd anlatamadıkları gibi şimdi de âsilere söz geçirememişlerdir. Hattâ âsilerin ulemâya İkinci Osman'dan vazgeçip Birinci Mustafa'ya biât edilmesini işte bu ihtâr üzerine teklif etmiş olduklarından bahsedilir. Fakat ulemâ bu teklifi kabul etmemiştir; buna iki sebep gösterilir :

1 — Sultan Osman henüz tahtında bulunduğu için, ikinci bir pâdişaha biât edilmesi câiz değildir;

2 — Sultan Mustafa'nın cinneti şer'an culûsuna mânidir.

İşte bundan dolayı Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğini ilâhî bir «cezbe» sayıp onu âdetâ benimsiyen «Meşâyih» zümresi derhal biât ettiği halde, Ulemâ sınıfı bir saat kadar mukavemet etmiş ve nihayet âsiler kılıçlarını çekip tehdide başlamışlardır : Hattâ ulemâdan birinin işte bundan dolayı korkusundan öldüğü rivayet edilir! «Nev'î»nin monografisinde bu vaziyet şöyle anlatılır :

«Kul tâifesiyle Ulemâ arasında çok nizâ-u-cidâl vâkı' oldu: Âhir-ül-emr Yeniçeri ve Sipâh Ulemâyı kılıc ile biât itdürdüler».

İşte bu suretle dâhilde ve hâricde büyük idealler peşinde koşan zavallı Genc-Osman'ın saltanatı nihayet bulmuş ve onun yerine «Gâbî esb-i rehvâra süvâr olup bir tarafa başın salup giden» ve «Heman kâr-u-bârı iki ceybin altın ve akça ile doldurup gâhî deryâda tuyûr-u-mâhiye, gâhî yollarda bulunan tebâhiye döküp saçan» ve bilhassa «Vüzerâ arza girdükde evzâ-ı garibe idüp kiminün dülbendin kakarak başın açan ve bilcümle ahvâline kibâr değül, esnâf-ı sığâr

dahî vâkıf olan, Birinci Mustafa kılıç tehdidiyle gayr-i-meşrû olarak ikinci defa tahta çıkarılmıştır : Her halde Sultan Osman'ın hal'i ne büyük bir felâketse, onun yerine Sultan Mustafa'nın geçirilmesi de devlet için o nisbette bir musibettir.

Genc-Osman'ın saltanatı 1618 = 1027 senesi 26 Şubat = 1 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 4 sene, 2 ay, 21 gün sürmüştür : Bâzı Osmanlı menbâlarında 4 sene, 4 ay, 7 gün sürmüş gösterilmesi Hicrî takvim hesabına göredir.

1604 = 1013 senesi 3 Teşrinisânî = 10 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü İstanbul'da dünyaya gelmiş olan ikinci Osman ömrünün 13 sene, 3 ay, 24 gün tuttuğu, yâni 14 yaşının içinde bulunduğu sırada amcası Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğinden dolayı hal'i üzerine tahta çıkmış ve yaşının Milâdî takvim hesabıyla tam 17 sene, 6 ay, 17 gün tuttuğu, yâni 18 yaşının içinde bulunduğu sırada hal'edilmiştir : Siyasî ve edebî şahsiyeti için yukarda 1618 = 1027 vukuâtının «26 Şubat», 1621 = 1030 vukuâtının «29 Nisan», «21 Mayıs» ve bu sene vukuâtının da «18 Mayıs» fıkralarıyla aşağıda gene bu senenin «29 Mayıs» fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA

(Mustafay-ı Evvel)

«İkinci saltanatı»

— M. 1622 = H. 1031 — M. 1623 = 1032 —

1622 = 1031

19 Mayıs = 8 Receb, Perşembe: «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci gününe tesadüf eden dördüncü vak'a: Birinci Mustafa'nın ikinci cülûsu.

(Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiçbir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline girmiyen Süleyman ve Mûsâ Çelebiler sayılmamak şartıyla Osmanlı pâdişahlarının on beşincisi olan Birinci Mustafa'nın bundan evvelki ilk saltanatı 1617 = 1026 senesi 22 Teşrinisâni = 23 Zülka'de Çarşamba gününden 1618=1027 senesi 26 Şubat=1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi gününe kadar yalnız 3 ay, 4 gün=96 gün sürmüş ve nihayet aklının muvâzenesizliğinden dolayı hal'edilmiştir. Yeğeni İkinci Osman'ın saltanat müddetince 4 sene, 2 ay, 21 gün Topkapu sarayındaki dâiresinde ölüm korkuları çekerek mahbus yaşadığı için zihnî vaziyeti ilk saltanat devrine nisbetle daha fena bir hâle gelen Sultan Mustafa 1000 = 1591-1592 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, bu ikinci cülûsunda 30 - 31 yaşlarındadır; doğumunun ay ve gün tarihleri belli değildir.

Osmanlı tarihinde ikişer defa saltanat sürmüş üç pâdişah vardır: Birinci Mustafa işte bunların üçüncüsü ve sonuncusudur: Bundan evvelkilerden İkinci Murad'la oğlu Fâtih Sultan Mehmed'in ikişer saltanatı için birinci ciltte 1421 = 824, 1444 = 848, 1445 = 849 ve 1451 = 855 vukuâtına bakınız.

Yukarda İkinci Osman devrinin son fıkrasında gördüğümüz biât merâsimi «Yeni-saray» denilen Topkapu sarayında tamamlandıktan sonra Sultan Mustafa'nın henüz ne yapacağı belli olmıyan yeğeninden uzakta ve tamamiyle emniyet altında bulunması için şimdiki Üniversite binâsının yerinde bulunan «Eski-saray»a nakli kararlaştırılmıştır: Zâten anası da oradadır.

At üstünde duracak hâli olmadığı için iki câriyesiyle beraber bir arabaya konulan muvâzenesiz pâdişah:

«Nice yüz âdem arabayı çeküp ve nice bin gaziler seyflerin uryân idüp arabanun etrâfın ihatâ idüp»

Eski-saray'a nakledildiği sırada âsilerin bir kısmı Baba-Ca'fer, Galata ve Tersâne zindanlarıyla taş gemilerindeki mahbusları salıvermişler ve bir taraftan da Baş-Defterdar Bâkî Paşa ile Hoca-Ömer Efendi'nin oğlu olduğu için «Hoca-zâde», denilen İstanbul kadısı Abdullah-Çelebi'nin evini ve bu gün Sultan Osman tarafından gûyâ ısyânı bastırmak vazifesiyle Yeniçeri-ağalığına tâyin edilmiş olan Kara-Ali Ağa'nın konağını yağma etmişlerdir: Artık İstanbul zorbalarla kürek mahkûmları elinde kaldığı için nâmuslu insanlar evlerine çekilip sinmiş vaziyettedir.)

19 Mayıs = 8 Receb, Perşembe : «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci gününe tesadüf eden beşinci vak'a: Birinci Mustafa'nın Eski-saray'dan Orta-Câmi'ye nakli.

(Sultan Mustafa Eski-saray'da çok sıkı bir Yeniçeri ve Sipâhî kordonu altında bulunmakla beraber, «Nev'î»nin kaydettiği gibi :

«Sultan Osman Bostancı askeriyle âmâde olup gelüp Sarây-ı-âfîkî basup Sultan Mustafa-Hân-ı katl eylese gerekdür!»

şeklinde korkunç bir şâyia daha çıktığı için, daha sıkı bir emniyet tedbiri olarak anası ve câriyeleriyle beraber tekrar arabaya bindirilip «Yeniçeri-odaları»nın ortasında çok mahfuz bir yer olan «Orta-câmi»ye nakledilmiştir: Yeni pâdişahın «Ahşam namazından sonra,» câmiye vardığı rivayet edilir. — Bundan evvelki şâyialar gibi, tabii bu yeni şâyianın da aklı yoktur!).

19/20 Mayıs = 8/9 Receb, Perşembe/Cuma gecesi: «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci akşamı: Genc-Osman'ın «Ağa-Kapusu»na ilticâsı.

(Yukarıki fıkralarda gördüğümüz vak'aları sırayla haber aldıktan sonra sarayında bulunan vüzerâsına artık izin verip evlerine gönderen Sultan Osman'ın huzurunda yalnız eski Vezir-i-a'zamlardan ikinci vezir Ohrillî-Hüseyin Paşa ile bâzı menbâlarda ismi Mehmet gösterilen Bostancı-başı Sofu-Mahmud Ağa kalmış ve zavallı Genc-Osman işte bunlarla istişâre ederek derhal Üsküdar'a geçip oradan Bursa'ya gitmekten başka çâre kalmadığını söylemişse de, âsiler daha evvelce saray kayıklarıyla kayıkçılarını kaçırmış oldukları için bu fikrin tatbikine imkân olmamıştır. — Bu vaziyet karşısında Sultan Osman'ın Yeniçeri ocağına ilticâdan başka çâre kalmadığına iknâ eden şahsiyyet, ikinci vezir Hüseyin Paşa'dır: Bu Hüseyin Paşa'nın o gün Dilâver Paşa parçalandıktan ve hattâ Sultan Mustafa'ya biat edildikten sonra Genc-Osman tarafından ikinci defa olarak «kayd-i hayât ile» Vezir-i-a'zam tâyin edildiği hakkında bir rivayet varsa da, tabii artık bu tâyinin resmi bir mâhiyeti yok demektir.

Sultan Osman gece-yarısı bir ata binmiş ve Ohrillî-Hüseyin Paşa, Bostancı-başı Sofu-Mahmud Ağa, Hüseyin Paşa Tezkirecisi Sıdkî-Çelebi gibi bir kaç kişi de etrafında yayan yürüyerek «Ağa-kapusu»na gelmiştir. Peçevî'nin Sıdkî-Çelebi'den bizzât işidip kaydettiği bir rivayete göre Çelebi yolda giderken Hüseyin Paşa'ya i'tirâz edip Sultan Osman'ın düşmanlarına götürülmesi çok tehlikeli bir hareket olacağından bahsederek bu mülâhazasını bir kaç kere tekrar etmişse de söz dinletememiş, Hüseyin Paşa hep sükût etmiş, yalnız sarayın bahçesinden çıkarılarken Tezkirecisini azarladıktan sonra şöyle bir cevap vermiştir :

— Ya nice olsun? Alem birbirine girsün, kıyâmet mi kopsun? Devlet kangısının başında ise pâdişâh ol olsun : Tek âlem nizâm-u-intizâm bulsun!

Tabii bu söz, Ohrillî'nin efendisine ihânetinden ziyâde hamâkatiyle izâh edilebilir: Bununla beraber, bu haris devşirmenin Lehistan seferi esnâsında devlete ihâneti için yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «15 Eylül» fıkrasına bakınız.

Sultan Osman'ın Ağa-kapusuna ilticâ ettirilmesinden maksat, Yeniçeri ocağını Sipâhîlerden ayırıp «Orta-câmi»de bulunan Sultan Mustafa'yı ellerinden almaktır: Pâdişâh Kapu'ya geldiği zaman Yeniçeri-ağası Kırk-Çeşmelî Kara-Ali Ağa orada olmayıp Orta-câmi'de bulunduğu için kendisine gizlice haber gönderilmiş ve o da hemen Kapu'ya gelip Sultan Osman'ı etekledikten sonra Ocak efrâdından her birine ellîşer altın verilerek ve elbiselerinin kumaşı o zamanlar çok makbûl olan ve Osmanlı menbâlarında «Iskerlet/Iskerled», denilen «Scarlato» ismindeki kırmızı ve parlak Venedik çuhasına tedbil edilmek şartıyla Yeniçerilerin elde edilmesine ve Sipâhîlerden ayrılarak Sultan Osman tarafına meylettirilmele-

rine me'mur edilmiştir. Bununla beraber, Sipâhilere ayrıca «Onar akça terakki» va'dedildiği hakkında da bir rivayet vardır. — Ali Ağa işte bu nâzik ve mühlik vazifeyle sabaha karşı «Yeniçeri-odaları»na gidip yirmi beş Oda-başı'ya meseleyi anlatmışa da onlardan ancak şu hileli ve kaçamaklı cevabı almıştır :

— Ma'kul Sultânım, siz bu sözü Kul tâifesine söylen; biz dahî ma'kul diyelim : Virmek Hudâ'nundur!

Sultan Osman'a çok sâdık olan zavallı Ali Ağa işte bu en tehlikeli vazifeyi de der'uhde etmekte tereddüd etmemiştir).

20 Mayıs = 9 Receb, Cuma : «Hâile-i Osmaniyye»nin üçüncü gününe tesadüf eden ilk vak'a: Yeniçeri-ağası Kara-Ali Ağa'nın parçalanması.

(Ali Ağa bu sabah erkenden Orta-câmi'de Sultan Mustafa'nın huzûruna girdiği sırada Oda-başların da yukarıki fıkra da gördüğümüz teklifleri askere anlatarak : — Hemen urun, söyletmen!

diye tâlimat verdiklerinden bahsedilir. İşte bundan dolayı zavallı Kara-Ali Ağa câmiden çıkıp âsilere hitâb ederken :

— Yoldaşlar, pâdişâhunuz mubârek ola! Emmâ hâli bellü : Sultan Osman da Kapu'ya geldi, Ocağunuza sığındı!

mukaddimesiyle Genc-Osman'ın va'dettiği ihsanlardan bahsedeceği sırada :

— Urun, söyletmen!

naaralarıyla yerinden düşürülmüş, hemen «kılıç üşürülmüş» ve bu fedâkâr adanın parça parça edilen cesedi Aksaray'da dört yol ağzına sürüklendikten sonra konağı da yağma edilmiştir. Ohrili-Hüseyn Paşa'nın Sultan Osman'ı Ocağa ilticâ ettirmekle ne büyük bir hamâkat işlemiş olduğunu gösteren ilk vak'a işte budur).

20 Mayıs = 9 Receb, Cuma : «Hâile-i Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesadüf eden ikinci vak'a: Sultan Osman'ın tevkifiyle «Ağa-kapusu»ndan «Orta-câmi»e nakli.

(Kara-Ali Ağa'nın yukarıki fıkra da gördüğümüz sözlerinden Genc-Osman'ın Ağa-kapusu'nda bulunduğunu anhyan âsilerden bir guruh hemen Kapu'ya gidip Ocağın o muhteşem mültecisi «arkasında bir beyâz entari, başı açuk» bir halde gizlendiği yerden çıkarmışlar ve «bir alçak hallü şahsun bârgirine,» bindirerek o zamana kadar hiç bir Osmanlı pâdişahına revâ görülmemiş hakaretlerle sokaklardan geçirip teşhir ederek Orta-câmi'ye götürmüşlerdir. Bu meseleden bahsederken :

— Konağumuz penceresinden nâzır idük!

diyen Peçevî-Ibrahim Efendi o feci manzarayı şöyle anlatır :

«Başında bir köhnece kadife kavuk, üzerine bir kirlüce destâr sarılmış : Anı dahî yolda bir kimseden almışlar ve geydirmişler! Dünyâda ne kadar müfsid ve fâsid var ise etrâfına dizilmişler ve lisânen itdükleri evzâ-ı garibe ve şütüm-i acibe kaleme değül, lisâna dahî gelecek değül : Gerçi ol mahalde görürdük emmâ söyledüklerin işitmezdük».

Peçevî'nin sonradan işittiği çirkin sözlerin bâzılarına Nev'î'de, Kâtib-Çelebi'de, Naimâ'da vesâirede tesadüf edilir. Meselâ «Bazı bi-edeb eşkiyâ»nın :

— Canum Osman-Çelebi, meyhâneler basup Yeniçeri ve Sipâhiyi taş gemisine koymak ve deryâya atmak olur mu?

gibi küstahca sözler söylediklerinden ve hattâ «Altuncu-oğlu» isminde bir re-

zilin baldırlarını sıkıp «edebden hâric şütüm» sarfetmesi üzerine zavallı Sultan Osman'ın :

— Behey edebsüz mel'un Pâdişâhunuz değül müyüm? Nedür bu itduğünüz cefa? diye ağladığından bile bahsedilir. Genc-Osman Ağa-kapusundan Orta-câmi'ye işte bu hakaretler içinde teşhir cezâsına mahkûm olan âdi bir câni gibi getirilmiş ve tabii halk arasında bu hâl asırlar boyunca affedilemeyecek çok derin ve feci bir te'sir bırakmıştır).

20 Mayıs = 9 Receb, Cuma : «Hâile-i Osmaniyye»nin üçüncü gününe tesadüf eden üçüncü vak'a: Eski Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa'nın parçalanması.

(Sultan Osman Ağa-kapusunda tevkif edildiği zaman maiyyetinde bulunan ve bundan bir gün evvel Sultan Mustafa'ya biat edildikten sonra Genc-Osman tarafından «kayd-i hayât ile» ikinci defa Sadâret makamına tâyin edilmiş olduğundan bahsedilen ikinci vezir Ohrili-Hüseyn Paşa dahi âsilerin eline geçmişse 13 kargaşalık arasında kaçmaya muvaffak olmuş ve arkasından yetişenler «kılıc üşürmüşlerse de sırtında iki kat zırh olan Ohrili bu ilk hamleden kurtulmuştur. Hüseyn Paşa'nın can havliyle kaçarken :

— Yoldaşlar, pâdişâhunuz ocağunuza sığındı, mürüvvet sizündür : Pâdişâhunuzu bu hakarete lâıyk görmen!

diye bağırıldığından bahsedilir. İşte bu sırada Süleymâniyye civârında ikinci bir hamleye uğrıyan Hüseyn Paşa artık kurtulamamış ve kafası kesilerek Orta-câmiye götürülmüştür : «Kayd-ı hayât ile» sadâretine âit «Hatt-ı-Hümâyûn»un koynunda bulunmuş olduğu rivayet edilir. — Hüseyn Paşa'nın Lehistan seferi esnâsında 6 ay, 9 gün süren sadâreti için yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «9 Mart» ve «17 Eylül» fıkralarına bakınız).

20 Mayıs = 9 Receb, Cuma : «Hâile-i Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesadüf eden dördüncü vak'a: Kara-Davud Paşa'nın sadâreti.

(Osmanlı tarihinin en kara lekelerinden olan bu Boşnak devşirmesi Kara-Davud Paşa Üçüncü Mehmed'in dâmâdı ve Birinci Ahmed'le Birinci Mustafa'nın eniştesidir: Bunun karısı olan sultan, Birinci Mustafa'nın öz kardeşi olduğu için, bu gün Ocak ağaları münhal bulunan Sadâret makamına münâsib birinin tâyinini sarayda müzâkere ederlerken Vâlide-Sultan'ın dâmâdını iltizâm ettiği ve işte bundan dolayı Kara-Davud'un Vezir-i-a'zam olduğu rivayet edilir. — Davud Paşa evvelce dördüncü vezirlik, Rumeli beylerbeyliği, Deryâ-kapdanlığı ve nihayet Silistre beyliği gibi makamlarda bulunmuş ve hattâ bir rivayete göre Silistre beyliğinden Sadârete getirilmiştir. — Genc-Osman'ın kaatili olan bu hâin câni mevkini muhafaza için devlet hazinesiyle Evkaf'ın bütün vâridâtını zorbalara verdiği halde :

«Mânend-i mübtelây-ı cüzâm menfûr-i havâss-u-avâm ve töhmet-i ihânet ve cünha-i hiyânet ile bed-nâm u nâkâm olup tenfiz-i emr ve icrây-ı ahkâmıdan kalmış», olduğu için ancak 24 gün iş başında durabilmiştir: Azli için aşağıda bu sene vukuâtının «13 Haziran» fıkrasına bakınız).

20 Mayıs = 9 Receb, Cuma: «Hâile-i Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesadüf eden beşinci vak'a: Orta-câmi'de Sultan Osman'a yapılan suikasd teşebbüslerinin neticesizliği.

((Genc-Osman Ağa-kapusundan Orta-câmi'ye getirildiği zaman amcası ve ha-

lefi Birinci Mustafa da ismini bilmediğimiz anası ve Vezir-i-a'zam olduğunu yu-karıki fıkrada gördüğümüz meş'ûm eniştesi Davud Paşa da oradadır; Ocak ağa-larından bazıları içerde ve mütebâkisiyle âsi askerler câmiin avlusunda ve etrâ-fındadır. Bir aralık minârelerde Cuma salâsı verilmiye başlayınca âsiler «Sultan Osman katlolundu» sanıp bağışmaya başlamışlar ve bir rivayete göre:

— Zinhâr Sultan Osman'a kasd olunmaya, vücuduna zarar ırışmeye; bir kılına hatâ geldüğüne rızâmuz yokdur; Şimdilik Sultan Mustafa-Han pâdişahdur; Sul-tan Osman mahbus dursun; sonra nice iktizâ iderse öyle olsun!

diye seslenmişlerdir. Bu gulguleden telâşa düşen Vezir-i-a'zam Davud Paşa'nın Sultan Osman'ı pencereye getirip askere gösterince seslerin kesildiği rivayet edilir. Bu sırada mihrâba oturtulup iki câriye tarafından elleriyle etekleri tu-tulan deli Mustafa yerinden sıçrayıp pencereden hakmak isteyince Genç-Osman'ın:

— Görün hey derdâmendler pâdişâh itdüğünüz âdemi! Be Vallah inkitâ'-ı nesle sebep olursuz! Bu devletün inkırâzına sebep olup kendü ocağınızı söyündürür-süz, yakında peşimân olursuz!

diye haykırdıktan sonra başındaki «köhne destârı» atıp baş-açık ağlamıya baş-ladığı ve Ocak ağalarına şu müessir sözlerle hitâb ettiği hakkında da bir riva-yet vardır :

— Bilmezlik ile size cefâ itdüm ise afveylen, siz itmen: Dün sabâh Pâdişâh-ı cihân idüm, şimdi uryan kaldım! On akçaluk bir arakıyyeye kudretüm yok! Merhamet idüp hâlûmden ibret alun! Dünyâ size dahî kalmaz! Kangı pâdişâhun kulları pâdişâhlarına bu ihâneti itdiler?

Bu acıklı sözlerin halkı «zârî zârî», ağlattığından bahsedilir! Sultan Osman'ın bu hâlınden müteessir olan Turnacı-başî kendi keçesindeki tûlbendî çıkarıp:

— Pâdişâhum, pâkcedür, mübârek başunuz çıplak durmasun, sarun!

diye Genc-Osman'a vermiş, o da biraz tereddüden sonra alıp başına sarmış ve tam işte bu sırada Kara-Davud Paşa'nın emriyle hareket eden Cebeci-başî Sul-tan Osman'ın boynuna bir kemend atmışsa da çok güçlü kuvvetli bir genc olan yigit pâdişâh kemendî tam vaktinde tutup atmıştır; orada bulunan Ocak ağala-rının :

— Ney!ersiz? Şimdi taşra mün'akis olursa cümlemüzü kırarlar!

diye it'irâz ettiklerinden de bahsedilir. Genc-Osman işte bunun üzerine hâin ve nankör Davud'a dönüp :

— Behey zâlim! Ben sana neyledüm? İki def'a mucib-i katl cürmünü afvidüp öldürmedüm; mansıb virdüm: Bana adâvetün nedür?

diye söyüp saydıktan sonra Ocak ağalarına dönerek :

— Bu zâlim beni komaz, öldürür!

diye sızlanmıştı; ağaların da sanki bir tehlike yokmuş gibi:

— Yok pâdişâhum, ne ihtimâldür? Mübârek hâtırınızı hoş dutun: Ortalık bir mîkdâr sükûn bulsun, yine pâdişâhumuz, hünkârumuz sızsız! Hâşâ ve kellâ sana kulların kıya ve ihâneti lâyük göre!

diye tesellî verdiklerinden bahsedilir. Sultan Mustafa'nın anası olan Vâlide-Sultan ağaların bu te'minâtına tabîi tahammül edememiş, o da söze karışarak :

— Ah ağalar, siz bilmezsiniz, bu ne yilandur! Bundan sağ kurtulur ise bizden ve sizden bir zîrûh komaz!

demiş ve tam işte o sırada Kara-Davud Paşa'nın işâretiyle Cebeci-başî tekrar kemend atmışsa da Ocak ağalarının müdâhalesiyle bu ikinci teşebbüs de boşa gitmiştir. İşte bu ikinci tehlikeyi de atlattıktan sonra Genc-Osman kendisini muhâfazaya me'mur olan Haseki-Mehmet Ağa'ya Sultan Mustafa'dan bahsederek:

— Anun hükmü nâfiz olur mu? Ol divânedür: Kendü ismini bilmez! Aç şu pen-cereyi, dahî kullarıma söyleyeyüm!

demiş ve pencere açılınca câmi avlusunda kaynaşan âsi askerlerine hitâben :

— Benüm Sipâhî ağalarum ve Yeniçeri ihtiyarları babalarum! Tâzelük belâsiyle münâfık sözüne uydum; beni bu vechile hakaret ile götürmeden nolaydı anda öldüre idünüz!

dedikten sonra o müthiş mahşere şöyle bir sual sormuştur :

— Benüm Sipâh ve Yeniçeri ağalarum! Beni istemez misiz?

Bu suâle karşı yükselen cevaplar içinde :

— Her kim seni isterse Allâh anı istemesün!
gibi acı sözlerden başka :

— Seni hilâfete kabul itmezüz ve katlüne dahî rızâmuz yokdur!

te'minâtı da duyulduğundan bahsedilir. Yedi-kule'ye gönderildiği hakkında bir takım şâyialar dolaşan Sultan Osman işte bu te'minât üzerine :

— İhtiyar babacuklarum, ocağunuza geldüm; çünkü beni katle râzı değülsüz, Yedi-kule'ye göndermem, Sultan Mustafa olduğu odaya hapseyen! Pâdişâhunuz mubârek olsun!

diye yalvardığı sırada Kara-Davud'un işâretiyle Cebeci-başı üçüncü ve sonuncu defa olarak tekrar kemend atmışsa da, bu sefer de Haseki-Mehmed Ağa def'etmiştir. Üç defa tekerrür eden ve dışardaki âsilerin rızası hilâfına içerde el çabukluğuyla yapılan bu sûikasd teşebbüslerinde Vezir-i-a'zam Kara-Davud'un kaynanası olan Vâlide-Sultan'dan aldığı emirle hareket ettiği muhakkaktır. — Üçüncü teşebbüs de boşa gittikten sonra Birinci Mustafa anası ve câriyeleriyle beraber ikinci vaktinden evvel bir arabaya konulup Topkapu sarayına götürülmüş ve bu alaya Kara-Davud Paşa da iştirâk etmiştir. Bu sırada Sultan Osman bir mikdar asker muhâfazasında «ağlaya ağlavu» Orta-câmi'de kaldığı için, o gün o câmide Cuma namazı kılınmamış ve diğer câmilerdeki hutbalar artık Birinci Mustafa nâmına okunmuştur).

20 Mayıs = 9 Receb, Cuma: «Hâile-i Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesadüf eden altıncı ve sonuncu vak'a; Genc-Osman'ın şehâdeti.

(Sultan Mustafa Orta-câmi'den Topkapu sarayına nakledildikten sonra Vezir-i-a'zam Kara-Davud «Ba'de salât-il-Cum'a» Yeniçeri-ağası Derviş Ağa ile beraber tekrar Orta-câmi'ye gelip zavalhı Genc-Osman'ı «Kelender-uğrusu/Kelender-oğlu» yahut «Kilindir-uğrusu/Kilindir-oğlu» denilen Sü-başı kethudâsiyle beraber bir «pazar arabası»na koyarak Yedi-kule zindanına doğru yola çıkarmıştır. Nev'inin kaydine göre :

«Şehr-i Kostantîniyye'de ol gün olan cem'iyet rûzgârda bir şehirde ve bir pâdişâh mülkünde olmamışdur».

Solâkzâde'ye nazaran arabanın etrâfındaki «eşhâs-ı nâ-ma'düd» Sultan Osman'ı «envâ-ı şetm-ü-cefâlar ile» Yedi-kule'ye götürmüşlerdir: Bâzı ecnebi menbâlarında yuhalar ve tükürüklerle tahkir edildiğinden de bahsedilir! Osmanlı tarihinde ilk inkılâb kahramanı olan büyük pâdişâh o gün öğleden evvel Ağa-kapusundan Orta-câmi'ye getirildiği sırada olduğu gibi, öğleden sonra Orta-câmi'den Yedi-kule'ye götürülürken de Yeniçeri-ocağı denilen kara kuvvetin elinde en müthiş bir câni muâmelesi görerek ve aynı günde ikinci defa olarak hakaretlerle halka teşhir edilmiş ve o tarihe kadar hiç bir Osmanlı pâdişâhının götürülmediği Yedi-kule zindanı da bu müdhîş hakaretlerin son menzilini teşkil etmiştir.

Müneccim-başı ile Solâkzâde gibi bâzı menbâlarda Yedi-kule fâciası bu günün gesine müsâdif gösterilirse de doğru değildir: O sırada İstanbul'da bulunan Nev'i mahlaş Hüseyn-ibni-Sefer'in ifâdesinden cinayetin gündüz işlendiği anlaşılmakta olduğu gibi, Peçevi-İbrahim Efendi Kara-Davud'un şenâatini «ahşama komayup» cellâtlarını hemen saldırdığından ve Kara-Çelebi-zâde de cinayetin «ba'd-el-asr = ikindiden sonra» işlendiğinden bahsetmektedir; diğer menbâlardaki ifâdeler de bunu te'yid edecek mâhiyettedir: Gece yapılan iş cenâzenin naklinden ibarettir. Hammer, cellâtların sayısını Davud Paşa da dâhil olmak üzere dört kişiden ibaret gösterirse de, Danon'un neşrettiği anonim «Târih-i Sultan Osman»a göre «Davud Paşa didükleri bed-fiâl on mikdârı âdem ile» Yedikule'de kalmış ve Genc-Osman'ı getiren asker çekilip gittikten sonra kule kapılarını

kapattırıp artık çekinilecek kuvvet kalmadığı için o şenî cinayetini icrâya başlamıştır : Orta-câmi'de üç defa kemend atan Cebeci-başı ile «Kelender-uğrusu» denilen soysuz da beraberdir; fakat bu sefer de ilk hamle boşa gitmiştir: Sultan Osman fevkalâde güçlü kuvvetli, çevik ve atik bir gençtir; onun için Naimâ'nın dediği gibi:

«Osman-Han dilâver yiğit idi, bunları zebûn itdi».

Bâzı Garp menbâlarına göre bir çeyrek süren bu ilk boğuşmada Sultan Osman üç cellâdı yumrukla yere serip diğerlerini kaçırmıştı! İşte bu suretle ilk hamlede on bir kişi bir kişiye mağlûb olmuş demektir! Fakat Genc-Osman silâhsız olduğu halde, cellâtlar her türlü levâzımlarıyla gelmişlerdi: Onun için ikinci hamleyle başlayan uzun boğuşma esnâsında Sultan Osman'ın bir omzu baltayla kırılıp yere düştüğü sırada Cebeci-başı'nın kemendi de boynuna geçti :

«Cebeci-başı didükleri bi-din kemend atup Kelender-uğrusu mel'ûnu dahî hayalârın sıkmağla zebûn idüp ol mahalde teslim-i rûh eyledi».

Osmanlı tarihinde yeni bir devir açmaya kalkışan dâhî genç işte böyle kahbece bir taarruzla devrilerle Teceddüd tarihimizin ilk şehidi oldu. Bu büyük ve şanlı şehidin ölüsüne bile hürmet edilmedi; Peçevî'nin dediği gibi :

«Ol mel'ûn-u-bî-din Cebeci-başı didükleri lain derhâl alâmet-i mevt olmak için kulağın, gaalibâ burnun dahî kesüp Vâlide'ye götürdü».

Tabii bu Vâlide'den maksat, Birinci Mustafa'nın anası olan Vâlide-Sultan'dır. Sultan Osman'ın cenâzesi o gece Yedi-kule'den Topkapu sarayına nakledilmiştir:

Aşağıki fıkraya bakınız.

«Hâile-i Osmâniyye», yalnız Türkiye dâhilinde değil, en uzak ecnebi memleketlerinde bile çok büyük, derin ve unutulmaz bir teessür uyandırmış ve hattâ bu umumî teessür tarihten başka edebiyata da aksederek muhtelif dillerde mersiye-yeler yazılmasına sebep olmuştur; Kâtib-Çelebi, Naimâ vesair bâzı menbâlarda eksik ve değişik şekillerine tesadûf edilen şu Türkçe mersiye «Nev'î» mahlaşlı Hüseyin-ibni-Sefer'indir :

Bir şâh-ı âli-şân iken şâh-i cihâna kıydılar
Gayretlü genc arslan iken şâh-i cihâna kıydılar
Gaazî bahâdır hân idi âli-neseb sultân idi
Nâmiyle Osman-Hân idi şâh-i cihâna kıydılar
Niyet idüp haccitmeğe koomâdı kullar gitmeğe
Kuulak gerek işitmeğe şâh-i cihâna kıydılar
Hükmitmeğe kaadîr iken emr-i Hak'a nâzır iken
Haccitmeğe hâzır iken şâh-i cihâna kıydılar
Ol bir şeh-i a'lâ iken hep cümleden evlâ iken
Şer-i şerif icrâ iken şâh-i cihâna kıydılar
Eşrât-ı sâatdür bu dem devr-i kıyâmetdür bu dem
Bize nedâmetdür bu dem şâh-i cihâna kıydılar
(Nev'î) ciğerler oldu hun derdüm bir iken oldu on
Kan ağıladı ehl-i fûnun şâh-i cihâna kıydılar

Naimâ bu şanlı şehidin evsâfiyle şemâilini şöyle anlatır:

«Merhûm-î mebrûr bir âftâb-tal'at pâdisâh-i sâhib-zuhûr, Osman-hayâ, Ömer-salâbet, vâlâ-himmet, Haydar-mehâbet bir hâkaan-ı cüvan-baht idi; fâris-ül-hayl, tâhir-üz-zeyl, esliha ve âlât isti'mâlinde mâhir, şecâat ve fûrûsiyyetde akrânî nâdir, mahbûb-ül-likaa, sâhib-ül-vech, melîh-ül-edâ idiler; gâhice şî'r söyleyip Fârisî tahallus iderlerdi».

1013 = 1604 senesi 10 Cumâda-l-âhire = 3 Teşrinisânî Çarşamba günü İstanbul'da dünyaya gelmiş olan İkinci Osman doğumundan şehâdetine kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 17 sene, 6 ay, 18 gün yaşayıp on sekiz yaşının içinde şehid olmuş demektir. Saltanat müddeti Milâdî takvim hesabıyla 4 sene, 2 ay, 21 gün sürmüş ve hal'inin ertesi günü öldürülmüştür. Yukarda bu sene vukuâtının «19 Mayıs» fıkralarının üçüncüsüne de bakınız.

Osmanlı tarihinde ilk öldürülen pâdişah Sultan Osman'dır.

Genc-Osman'ın kaatili olduğu için Osmanlı tarihlerinde lâ'netle anılan soysuz Vezir-i-a'zam boşnak Kara-Davud bâzı menbâlarda Kerbelâ vak'asına benzetilen bu şenî fâciadaki baş rolünü bir rivayete göre deli Mustafa'dan aldığı bir «hatt-ı-Hümâyûn»la Kazaskerlerin verdikleri fetvâları koynuna koyduktan sonra oynıya-bilmiştir: Asiler Sultan Osman'ın «kılına bile hatâ» gelmesine râzı olmadıkları için, bu rivayetin doğru olmak ihtimali çok kuvvetlidir; fakat Birinci Mustafa'da müvâzeneden eser olmadığı için, her halde bu unutulmaz cinayetin bütün mes'ûliyetini onun nâmına öyle bir «Hatt-ı-Hümâyûn» tertib eden Vâlîde-Sultan'la Kara-Davud'a âittir).

21 Mayıs = 10 Receb, Cumartesi : İkinci Osman'ın cenâze me-râsimi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi Sultan Osman'ın cenâzesi 20/21 Mayıs = 9/10 Receb Cuma/Cumartesi gecesi Yedi-kule zindanından Topkapu sarayına nakledilmiş ve bir rivayete göre bu sabah erkenden cenâze namazı kılındıktan sonra bütün vüzerâ ve ulemânın iştirâk ettiği hazin bir alayla Sultanahmet câmiine götürülüp babası Birinci Ahmed'in türbesinde hazırlanan mezara defnolunmuştur. — Bu merâsime yalnız merhumun kaynatası olan Şeyh-ül-İslâm Hoca-zâde Es'ad Efendi iştirâk etmemiş ve hattâ bu suretle isti'fâ etmiş sayıldığı için, Meşihat makamına Rumeli Kazaskerliğinden ma'zûl olan meşhur şâir Zekeriyâ-zâde Yahyâ Efendi tâyin edilmiş ve Sultan Osman'ın cenâze namazını da o kıldırmıştır).

22 Mayıs = 11 Receb, Pazar : Genc-Osman fâciasından dolayı Sipâhilerin ilk kan dâvâsı.

(Sultan Osman'ın feci akıbeti bütün memlekette Yeniçerilerle Sipahilere karşı müdhîş bir nefret, lânet ve husûmet uyandırmıştır: Hattâ bu iki Ocak mensuplarının sokaklarda halkın yüzüne bakamayacak hâle geldiklerinden bile bahsedilir; hakikatte ise Yeniçeri ve Sipahi zorbalarının o tarihî cinayette medhalleri yoktur: Onlar her türlü hakaretlerle tahkir ve teşhir ettikleri Genc-Osman'ın «kılına hatâ» gelmesini istememişler ve bu noktayı Sultan Osman daha Orta-câmi'de iken Vezir-i-a'zam Kara-Davud'a mükerreren ihtâr etmişlerdir. İşte bundan dolayı şimdi halkın kendilerine sürdüğü lekeden temizlenmek için Davud Paşa'ya karşı bir nevi kan dâvâsına kalkışmışlar ve bu gün bilhassa Sipâhiler Kara-Davud'un ko-nağına hücum ederek :

— Sultan Osman'ı ne sebep ile katleyledün? Biz sana emânet virdük!

diye bağırmissılarsa da, kaatil Kara-Davud :

— Pâdişâh-ı âlem Sultan Mustafa-Han fermâniyle katleyledüm!

deyince söyleyecek söz bulamayıp dağılmışlardır: Sipâhilerin ikinci kan dâvâsı için aşağıda 1622 = 1032 vukuâtının «31 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

11/12 Haziran = 1/2 Şa'ban, Cumartesi/Pazar gecesi: Şehzâdelere karşı sûikasd tertibiyle ithâm edilen Kapu-ağasının İç-oğlanları tarafından parçalanması.

(Birinci Ahmed'in oğullarından bu sırada sağ olanlar Murad, Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerindeki beş şehzâdedir. Kapu-ağasının bu gün saraydaki İç-oğlanları tarafından parçalanıp cesedinin Sultanahmet'deki «ejder miline ayaklarından berdar» edilmesi işte bu şehzâdelerin hepsini veyahut yalnız şehzâde Murad'ı öldürmiye kalkışmış olmasıyla izah edilir. Yeniçeriler er-

tesi sabah cesedi görünce İç-oğlanlarından sebebini sormuşlar ve onlardan işte öyle bir cevap alınca Vezir-i-a'zam Kara-Davud'a gidip :

— Sultan Osman'ın acısı yüreğümüzde iken bu şehzâdelere de gadr mi itmek istersiz?

demişlerdir. Kara-Davud'un haberi olmadığına yemin ederek kurtulduğundan bahsedilir. Bir rivayete göre de İç-oğlanları kendilerine fena muâmele eden Kapu-ağasından intikam almak için ona böyle bir töhmet isnâd ederek öldürmüşlerdir. Bununla beraber, deli Mustafa'nın mevkiini tahkim için anasıyla eniştesinin böyle bir sûikasd tertib ettirmiş olmaları da pek müsteb'ad değildir).

13 Haziran = 3 Şa'ban, Pazartesi : Kaatil-Kara-Davud'un azliyle Mere-Hüseyn Paşa'nın sadâreti.

(Halk arasında «Pâdişah kaatili» diye «bed-nâm» olan Kara-Davud'un mevkiini muhâfaza edebilmek için her kese ve bilhassa zorbalara karşı tâkib ettiği siyaset: «Cümleye mağlûb ve ifrât-ı müdârâ ve temelluk ile bir mertebe rezil oldu ki tenfiz-i ahkâmdan kaldı»

şeklinde izah edilir! Kendisinden Sultan Osman fâciasının hesabını sormıya başlayan zorbaları yatıştırmak için Mâliye ve Evkaf defterlerini kâmilten onlara devreden bu korkak câni İstanbul'da «ne kadar maktû'ül-vezâif, esvâk-ı cihânı tâif herze-gû ve kemnâm rezele-i enâm var ise dirliklerin takrîr» ettikten başka, kendisinden iş istiyen bütün sokak serserilerine:

— Kendüne münâsib bir hidmet bul, virelüm!

dediği için misti görülmemiş «hidmetler» icâdına âlet olarak bütün bu serserilerin halkı soymasına sebep olmuştur. Mısır valiliğinden ma'zûl olan Mere-Hüseyn Paşa işte bu vaziyetten istifade ederek Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi ile gizlice görüşüp ıslâhatçılık taslamış ve Efendi de Vâlîde-Sultan'a tehlikeyi bildirdiği için kaatil Kara-Davud derhal azledilmiştir. Mülevves adı Osmanlı tarihinin en kara lekelelerinden olan bu Boşnak devşirmesinin o müstekreh sadâreti bu senenin 20 Mayıs = 9 Receb Cuma gününden bu güne kadar ancak 24 gün sürebilmiştir. — Bu tarihten 25 sene evvel 1597 = 1005 vukuâtının «9 Haziran» fıkrasında Macaristan serdârlığına tâyini gördüğümüz Satırcı-Mehmet Paşa'nın aşçıbaşılığından yetişmiş olan Mere-Hüseyn Arnavuttur. Hiç Türkçe bilmediği veyahut pek az bildiği rivayet edilir! Bâzı menbâlarda «Merre» imlâsına da tesadûf edilen «Mere» lâkabı Arnavutçada «Alın!» demektir: İdam ettireceği zavallıların huzûrundan alınıp götürülmesi için etrâfındaki Arnavutlara bu kelimeyle emir verdiği için ismine «Mere» lâkabı takılmıştır! Mısır valiliğinde 600 bin altın tutan eyâlet vâridatının yarısı nisbetinde kendi şahsı için de vergi toplayan ve bilhassa müsâdereleri ve zulûmleriyle şöret bulan bu değersiz «zâlim-i hânûmansûz»un «eyyâm-ı ihtilâl ve hengâm-ı kaht-ı ricâlde» iş başına getirilmesi, zorbalının te'dibinde şiddetinden istifade maksadiyle izah edilir; fakat bu da şerefsiz selefi gibi âsilere dalkavukluk edip devlet hazinelerini yedirmekten başka bir şey yapamamış. «halkın ciğerlerin kebâb eyleyüp» tıpkı Kara-Davud gibi az zamanda «bed-nâm» olmuştur).

21 Haziran = 11 Şa'ban, Salı : Genc-Osman'ın intikamını almak isteyen bir halk kahramanının Sultanahmet vak'ası.

(Selefi Kara-Davud gibi mevkiini tahkim için âsi askerlere para dağıtıp duran Vezir-i-a'zam Mere-Hüseyn Paşa'nın «Koyun akçası» nâmiyle verdiği beş yüz gurusu» paylaşmak için Sultanahmet câmiinde birbirine giren Sîpâhî ve Silîhdar mülâzımları kavgâ edip dururlarken «bir elinde yalın bıçak ve bir koluna

abâsın siper idüp,, içeri dalan bir halk kahramanı Osmanlı menbâlarında alelâde bir «meczûb» yahut «divâne» veyahut «mestâne» gibi gösterilirse de doğru olmadığı muhakkaktır; her halde bu sıfatlar o mechul kahramanın çılgınca cesaretinden kinâye olmalıdır: Nev'î'nin «Divâne-mâmend mestâne» demesi de bunu te'yid etmektedir. Genc-Osman fâciasının zorbalara karşı halk arasında hâsıl ettiği büyük ve derin nefretin ilk kanlı tezâhürü işte bu vak'adır.

— Kanı benüm Osman-Hânumu neyledünüz?

diye içeri saldıran mechul kahraman para paylaşmakla meşgul olan seksen mülâzımın üstüne saldırıp bir hamlede «anı anda, bunu bunda,, vurmak suretiyle üç Sipâhi yaraladıktan sonra Mülâzım-başı Yahyâ Bey'i öldürmüş, «Tâife-i mülâzımın allak-bullak» olmuş :

— Kanı Sultan Osman'ı neyledünüz?

diye naaralar atan yiğit fedâi beş Sipâhi mülâzımını daha yaralayıp seksen mevcudu yetmiş bire indirdikten sonra mütebâkisine saldırıp sindirmiş, bunun üzerine «seksen nefer mülâzımın seksen nefer huddâmı ağalarına muvâfakat idüp» bir kişiye karşı tam 151 kişi hücumu geçmiş, müsâdeme bir saat daha sürmüş, ismini maatteessüf bilmediğimiz halk kahramanı «yüze yakın mülâzımı birbirine katmış» ve nihayet o yüz küsur asker «kimi taş ve kimi ağac ile» vurarak Genc-Osman'ın bu mechul fedâisini «güc ile» yere yıkıp kafasını kesmişlerdir. Ölünceye kadar uğraşmasından da anlaşılacağı gibi, halk arasındaki derin teessürün bu muhteşem mümessili ne delidir, ne sarhoştur: Hayatını istihkar etmiş büyük bir kanâat kahramanıdır).

24 Haziran = 14 Şa'ban, Cuma: Birinci Mustafa'nın kıyâfet irticâi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi, Genc-Osman o devrin ağır Osmanlı kıyâfetinde bir yenilik yapmaya teşebbüs ederek «hafif libâslar geyüp hafif rahtlar urmak» suretiyle muhâfazakâr tabakaları müteessir etmiştir: Birinci Mustafa'nın bu günkü Cuma selâmıhına eski kıyâfetle çıkması o bakımdan bir irticâ sayılabilir; Nev'î bu noktayı şöyle anlatmaktadır: «Pâdişâhumuz âbâ ve ecdâdının dârât-u-âyinini ihyâ eylediler: Zirâ Sultan Ahmed ve Sultan Mehmet-Han Hazretlerinin zamân-ı şeriflerinde olan Cum'a rahtları Sultan Osman-Han zamânında muattal kalmış idi, yine Pâdişâhumuz zamânında tecdîd oldu».

Nâima'ya göre de Sultan Mustafa bu gün «Camî'e çıkup halk Selâtin-i mâziye ziyinde görmeğle mesrûr,, olmuştur!).

8 Temmuz = 28 Şa'ban, Cuma: Mere-Hüseyn Paşa'nın azliyle Lefkeli-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişikliğin sebebi Mere'nin muhtelif bahânelerle askerinin bir kısmını şehirden çıkarmıya çalışması ve bilhassa Yeniçeri-ağası Deli-Derviş Ağa'yı azledip 7/8 Temmuz = 27/28 Şa'ban Perşembe/Cuma gecesi Mudanya'ya sürmesiyle izah edilir: Zorbalı Derviş Ağa'nın öldürüldüğüne hükmederek kendilerinin de birer ikişer aynı âkıbete uğrayacaklarından korktukları için saraya yirmi murahas gönderip Mere'nin azliyle idâmını istemişlerdir; bu yirmi zorbayı baş-örtüsüyle huzûruna kabul eden Vâlide-Sultan kendilerine Sadâret namzedi olarak Kara-Davud, Gürcü-Mehmet ve Lefkeli-Mustafa Paşaları teklif etmişse de, âsi askerler bu üç namzedden hiç biri üzerinde ittifak edemedikleri için, nihayet :

— Biz pâdişahâ fülânı vezir eylesün diyemezüz, her kangı kulun dilerse vezir eylesün! Hemen Mere-Hüseyn Paşa'yı ma'zûl eyleyüp katleylesün!

diye cevap göndermişlerdir; işte bunun üzerine Mere azledilip Birinci Mustafa'nın dadısının kocası olan Lefkeli-Mustafa Paşa Vezir-i-a'zam olmuştur. Mere-Hüseyn Paşa'nın bu ilk sadâreti bu senenin 13 Haziran = 3 Şa'ban Pazartesi gününden bu güne kadar ancak 25 gün sürmüştür: Azli üzerine canını kurtarmak için saklandığı rivayet edilir: İkinci sadâreti için aşağıda 1623 = 1032 vukuâtının «5 Şubat» fıkrasına bakınız. — Dördüncü vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan Lefkeli-Mustafa Paşa aczi ve ehliyetizliğiyle mâruftur: Zâten bu devir artık «Kaht-ı ricâl» devridir ve bu gibilerin iş başına gelmesi de adam kıtlığındandır).

21 Eylül = 15 Zülka'de, Çarşamba: Lefkeli-Mustafa Paşa'nın azliyle Gürcü-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Genc-Osman fâciasındanberi pâyitahta artık zorbalar hâkim olduğu için Vezir-i-a'zamlar âsilerin oyuncakları yahut dama taşları hâline gelmiştir: Meselâ bundan evvelki Sadr-ı-a'zamlardan Kara-Davud ancak 24 ve halefi Mere-Hüseyn 25 gün iş başında kalabildiği gibi, Lefkeli de bu senenin 8 Temmuz = 28 Şa'ban Cuma gününden bu güne kadar ancak 2 ay, 14 gün tutunabilmiştir! Kâtib-Çelebi ile Naîmâ'da bu değışiklik «15 Şevvâl = 23 Ağustos Salı» gününe müsâdif gösterilirse de, hâdisâtı bizzat tâkib etmiş olan Nev'ide bizim burada esas ittihaz ettiğimiz tarihe tesadüf edilmekte ve bundan bir gün sonrasını kaydeden Şakaayık zeyli de bunu te'yid etmektedir: Hammer de bu tarihi kabul etmiştir. Lefkeli'nin azline şebab olarak Sipâhilerin kendisini mürteşilikle ithâm etmelerinden ve sara-ya mürâcaat edip :

— Biz bu veziri istemezüz, gaayetde mülâyimdir!
dediklerinden bahsedilir.

Mustafa Paşa'nın yerine tâyin edilen ikinci vezir Gürcü-Mehmet Paşa hadımdır: Mevcud vüzerânın nisbeten en muktedirlerinden olan bu tecribeli vezir bundan evvel Birinci Ahmed devrinde iki defa Sadâret-Kaymakamlığında da bulunmuştur: Yukarda 1610 = 1019 vukuâtının «24 Mayıs» ve 1615 = 1024 vukuâtının da «22 Mayıs» fıkralarına bakınız).

1 Teşrinievvel = 25 Zülka'de, Cumartesi : Karadeniz donanması-nın zafer şenlikleriyle karşılanması.

(İkinci Osman'ın Lehistan seferi üzerine düşmanın talebiyle akdedildiğini yukarda 1621 = 1030 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı - Lehistan sulhü mucibince Kazakların Türk topraklarına akın etmeleri ve hattâ Karadeniz'e çıkmaları memnû olduğu halde, Osmanlı imparatorluğunun dahillî gailelerinden cür'et alan Lehistan-Kazakları bir rivayete göre 600 şayka ile Karadeniz'e inip yeniden sâhillere sarkıntılık etmiye başladıkları için, Vezâret pâyesiyle Karadeniz serdârlığına tâyin edilip üzerlerine sevk edilen Dâmad-Receb Paşa bunları büyük bir bozguna uğratmış, bir çok gemilerini batırıp 18 şayka ile 3 Karamürsel gemisi zaptetmiş ve 500 den fazla esir alarak bu gün muzafferden İstanbul'a avdet ettiği için top şenlikleriyle karşılanmıştır: Receb Paşa'nın Kazaklara karşı bundan üç sene sonra kazandığı daha mühim bir zafer için aşağıda 1625 = 1035 vukuâtının «Teşrinievvel = Muharrem» fıkrasına bakınız).

1622 = 1032

17 Teşrinisâni = 13 Muharrem, Perşembe: Abaza Paşa ısyânının İstanbul'a aksetmesi.

(Genc-Osman fâciasının Yeniçerilere karşı bütün memlekette uyandırdığı umu-

mi nefret, zorbaların tahakkümü altında hiç ses çıkaramıyan İstanbul'da bile Sultanahmet vak'ası gibi kanlı bir mâcerâyâ sebep olurken, Yeniçerilerin akalliyette bulundukları taşralarda daha mühim vak'alar zuhur etmesi pek tabiidir : Sultanahmet vak'ası için yukarda 1622 = 1031 vukuâtının «21 Haziran» fıkrasına bakınız. Taşrada çıkan ilk vak'a Antep'de gösterilir : Antep kadısı Abdülbâki Efendi Sultan Osman'ın Yeniçeriler hakkında imhâ emri vermiş olduğundan bahsederek halkı Ocaklılara karşı ayaklandırıp bir kağının katliyle neticelenen bir müsâdemeye sebep olmuş ve ikinci vak'a olarak da aslen Maraş Türkmenlerinden olan Trablusuşam beylerbeyi Seyf-oğlu Yusuf Paşa kendi eyâletindeki Yeniçerilerin hepsini tardedip Segbanlara istinâden İstanbul hükûmetine karşı kafa tutmaya başlamıştır. Bunlara nisbetle en mühim vak'a, İstanbul'a bu gün akseden Erzurum vak'asıdır : Bu büyük ısyânın kahramanı olan Erzurum beylerbeyi Abaza-Mehmet Paşa, bu tarihten on beş sene evvel Birinci Ahmed devrinde Kuyucu-Murad Paşa tarafından tenkil edilmiş olan âsi Haleb valisi Canbulat-oğlu Ali Paşa'nın Hâzinedarlığında bulunurken Oruç-ovası muharebesinde esir edilip Kuyucu'nun emriyle idâm edileceği sırada yiğitliğine imrenen Yeniçeri-ağası Halil Ağa'nın şefaatiyle ölümden kurtulmuş ve Halil Ağa Kapdan-ı-deryâ olunca bir kalyon kapdanlığına ve nihayet Vezir-i-a'zam olunca da Maraş beylerbeyliğine tâyin edilmiştir : Oruç-ovası muharebesi için yukarda 1607 = 1016 vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Abaza'nın Maraş'dan Erzurum beylerbeyliğine nakli Genc-Osman'ın Lehistan seferi esnâsındadır. Sultan Osman'ın teveccühünü kazanmış olduğundan bahsedilen Abaza Paşa'nın Yeniçerileri imhâ edip onların yerine Türklerle Türkmenlerden asker toplamaya me'mur olan valilerden olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır : Bu mesele için yukarda 1622 = 1031 vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasına bakınız.

Madame de Gomez'e göre Abaza Paşa Sultan Osman'ın intikamını almak için el altından faaliyette bulunan dul karısı Ukayle-Hatun'la gizlice muhâberede bile bulunmuştur : Osmanlı menbâlarında bu nokta meskût geçilir.

O sırada Diyarbekir defterdarlığında bulunan Peçevi-İbrahim Efendi Anadolu valileriyle sancak beylerinin Yeniçerilere karşı müşterek bir harekette bulunmak üzere birbirleriyle muhâbere ettiklerinden ve bilhassa Diyarbekir beylerbeyi Hâfız-Ahmed Paşa ile Abaza Paşa arasında adamlar gidip geldiğinden bahsetmektedir : İşin iç-yüzüne vâkıf olan Peçevi'ye göre Hâfız Paşa bütün valilerin el birliğiyle hareket edip Üsküdar'a dayanarak İstanbul hükûmetinden Sultan Osman'ın kaatillerini hep birden istemek fikrinde olduğu halde, Abaza Paşa sabırsızlık edip bir an evvel harekete geçmiştir. Bu hareket Abaza'nın adamlarıyla Erzurum Yeniçerileri arasında kanlı bir kavga şeklinde başlayıp «Üç Yeniçeri ve beş Paşalı» maktul düşmüş olduğuna göre, Erzurum valisinin diğer valilerle el birliği te'min etmeden evvel harekete geçmiş olması belki de işte bu vak'anın sevkıyla olmuştur. Her halde Yeniçeri ocağına karşı ilk intikam bayrağını Abaza Paşa'nın açmış olduğu muhakkaktır. Bu harekette Sultan Osman'ın intikamından başka İstanbul hükûmetinin acınacak hâli de büyük bir âmil sayılır :

— Zirâ devlet Vâlide elindedür: Pâdişâh zevi-l-ukuulden değıldür!
şâyiası her tarafa yayıldığı için, «Anadolu'da vesâir bilâdda fitne ve fesâd zuhûr idüp», yer yer ısyanlar başlamıştır.

Abaza Paşa Erzurum vak'ası üzerine Yeniçerileri «Pâdişah kaatili» ilân edip imhâyâ kalkışınca, onlar da canlarını kurtarmak için iç-kaleye kapanmışlar, bu vaziyet üzerine kan dökülmesine mâni olmak isteyen eski Erzurum beylerbeyi Hüseyin Paşa ile eşraftan bâzıları araya girip Yeniçerilerin canlarına dokunulmamak üzere kaleden çıkmalarını te'min etmişler ve işte bu döküntüler bugün İstanbul'a vâsıl olarak Abaza Paşa'nın ısyânını ve Segban yazıp kuvvet toplamakta olduğunu ve bilhassa Kars ve Ahıska paşalarına da Yeniçerilerin tardı hakkında emirler gönderdiğini haber vermişlerdir. Bu haber üzerine Abaza Paşa'nın velinimeti olan eski Vezir-i-a'zam Halil Paşa kendisine iki adamla

bir nasihat mektubu gönderip kaleden çıkmasını tavsiye etmişse de dinletememiştir.

Gerek Sultan Osman'ın kan dâvâsında, gerek Yeniçeri ocağıyla İstanbul hükûmetine karşı girdiği harekette Abaza Paşa'nın efkâr-ı umumiyyeye istinâd ettiği ve hattâ umumî hissiyatın mümessili vaziyetinde bulunduğu muhakkaktır ve bunun böyle olduğu bilhassa halk edebiyatındaki akisleriyle sâbittir; Danon'un neşrettiği «Abaza Paşa destanı»nın şu mısraları Genc-Osman'ın kan dâvâsında halkın Paşa'ya tamamiyle müzâhir olduğunu gösterir :

Ala kanla yatur ol nâzûk teni
Mecruh idüp uçurdular canını
Gaazi Sultan Osman-Hanun kanını
Ölünce çalışur alurum dimiş

Halk şâirinin şu kıt'asında da Abaza Paşa'nın İstanbul'a gelip deli Mustafa'yı hal'ederek Genc-Osman'ın küçük kardeşi şehzâde Murad'ı, yâni müstakbel Dördüncü Murad'ı tahta çıkarmak ve kendisi de Sadâret makamına geçip devlete düzen vermek şeklindeki hedefinden bahsetmektedir :

Murâdumdur Islâmbol'a varmağa
Âl-i-Osman'un tahtını düzmeğe
Sultan Murad-Han'a vezir olmağa
Andan sonra ölürsem de gam degül dimiş

Paşa'nın başlıca maksatlarından biri de Yeniçeri ocağını imhâ etmektir; Abaza Paşa'nın en fazla işte bu hususta halka dayandığı destanda kendisinin Hak'dan mülhem gösterilmesiyle ve bilhassa Ocağın piri sayılan Hacı-Bektaş'ın bile artık Yeniçeriden yüz çevirmiş gibi tasvir edilmesiyle sâbittir :

Hak'dan bana bir işaret olupdur
Yeniçerileri kırmak gerekdür
Kuma kurdum Hacı-Bektaş deyüpdür
Dönderdüm yüzümü anlardan dimiş

Şu kıt'ada da Genc-Osman fâciası bir Yezid işi, yâni ikinci bir Kerbelâ vak'ası gibi gösterilir :

Hünkârlarun basdılar Harem-i-Hâssın
Kodular Kulle'ye ol din ulusun
Öldürdüler yeryüzünün halifesin
Anlar Yezid'dür bilürüm dimiş

Bu kıt'anın ikinci mısraındaki «kulle»den maksat, tabii Sultan Osman'ın meşhedi olan Yedi-kule zindanıdır. — Aşağıda 1623 = 1032 vukuâtının «13 Mart» ve 1624 = 1033 vukuâtının «5 Eylül», fıkralarına da bakınız).

31 Kânunuevvel = 27 Safer, Cumartesi : Genc-Osman fâciasından dolayı Sipâhilerin ikinci kan dâvâsı.

(Birincisi için yukarda 1622 = 1031 vukuâtının «22 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Bir taraftan İstanbul halkının Yeniçerilerle Sipâhileri pâdişah katilliğiyle ihâm edip yüzlerine karşı söylemeye başlamaları ve bir taraftan da taşrada Ocaklılara karşı yer yer başlayan hareketlerin nihayet yukarıki fıkrada gördüğümüz Abaza Paşa hareketi gibi büyük ve ciddi bir tehlike şeklini alması İstan-

bul'daki Sipâhileri telâşa düşürmüş, bunlar bu gün Divan toplandığı sırada ayaklanarak:

— Taşrada kuzât-u-reâyâ bize «Kaatil-i Sultan» deyü ta'n iderler: Elbette kim katli idiyse hakkından gelinsün!

diye vâveylâya başlamış ve nihayet Bölük-ağaları tarafından muvakkaten teskin edilmişlerdir. Tabîî bu ısyânın tehdid ettiği en mühim şahsiyyet, Birinci Mustafa'nın eniştesi ve Genc-Osman'ın kaatili olan eski Vezir-i-a'zam Kara-Davud'dur. Divandan sonra Orta-câmî'de toplanan Ocaklıların:

— Taşrada gezecek hâlimüz kalmadı: Bizüm Pâdişah katlinde sun'umuz yogiken bu töhmeti kabûl itmezüz!

dedikleri ve bilhassa:

— Eger Pâdişah ferman eylediyse kendü bilür ve illâ kaatili katleyesün: Bûhtandan halâs olalum!

diye Sultan Mustafa'ya haber gönderdikten sonra dağıldıkları rivayet edilir. — Umumiyetle bu vak'a «28 Safer» tarihine müsâdif gösterilirse de, Kâtib-Çelebi «Gurre-i Rebî'ül-evvel»i «İsneyn = Pazartesi» gününe müsâdif göstermekte olduğuna göre, vak'amın hakikî takvimde «27 Safer»e rastgelmiş olması lâzımgelir).

1623 = 1032

1 Kânunusâni = 28 Safer, Pazar : Genc-Osman fâciasından dolayı Sipâhilerin üçüncü kan dâvâsı.

(Bu günkü Divan ictimânda tekrar saraya gelip kan dâvâsına kalkışan Sipâhilerin Şeyh-ül-İslâmdan Sultan Osman'ın kaatilleri hakkında idâm fetvâsı istediklerinden bahsedilir; Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi:

— Bu husus pâdişâha arz olunmaludur: Eger fermân itmediyse kaatiline hükm-i şer'î icrâ olunsun!

diye kaçamaklı bir cevap vermiştir; hakikatte ise Sultan Osman'ın katline fetvâ verenlerden birinin de Yahyâ Efendi olduğundan bahsedilir: Aşağıda bu sene vukuâtının «8 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Umumiyetle bu vak'a «29 Safer»e müsâdif gösterilirse de, Rebî'ül-evvelin birinci günü «İsneyn = Pazartesi»ne ve beşinci günü de Cumaya müsâdif gösterildiği için, vak'anın hakikî takvimde «28 Safer»e tesadüf etmiş olması lâzımgelir: Aşağıki fıkralarda da bu bir günlük fark tashih edilmiştir).

2 Kânunusâni = 29 Safer, Pazartesi: Sipâhilerin dördüncü kan dâvâsı ve pâdişah kaatillerinin katli irâdesi.

(Bu gün Divan ictimâi esnâsında saraya gelen Sipâhiler Sultan Osman'ın kan dâvâsını güdere:

— Biz Orta-câmî'de emânet vermiş iken ne temessük ile katlolundu?

diye bağırmaya başladıkları için, Sultan Mustafa'dan şu meâlde bir «Hatt-ı Hümayûn» gelmiştir:

«Sultan Osman'ı ben katlolunsun dimedüm, Davud Paşa öldürdü: Kaatilleri kim ise haklarından gelinüp katlolunsun!»

Halbuki Genc-Osman'ın idâmı Birinci Mustafa'nın bir «Hatt-ı Hümayûn»una istinâd ettirilmiş olduğu için, bu günkü Hatt'ı yazdıranlar aklı başında olmıyan pâdişâha yalan söyletmişler demektir! Tabîî Sultan Mustafa ne o idâm fermanından, ne de bu inkâr Hatt'ından haberdardır: Aşağıda bu sene vukuâtının «8 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız. Her halde bu vaziyet askerin tazyiki kadar Vezir-i-a'zamın tâkib ettiği intikam siyasetiyle de alâkadardır: Aşağıda bu sene-

nin «7 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Bu günkü «Hatt-ı-Hümâyûn» okununca Sipâhilerin:

— Tiz kaatiller bulunsun!

diye haykırdıklarından bahsedilir; bunun sebebi, baş kaatil Kara-Davud'un saklanmış olmasıdır. Bu mesele için aşağıda bu sene vukuâtının «5 Kânunusâni», fıkrasına ve gün tarihinin tashihi için yukarıki fıkraya bakınız).

2/3 Kânunusâni = 29 Safer/1 Rebî'ül-evvel, Pazartesi/Salı gecesi: Genc-Osman'ın katillerinden Cebeci-başının idâmı.

(Bu gece kaçarken yakalanan meşhur cânî Cebeci-başı, Sultan Osman şehid olduktan sonra kulağıyla burnunu kesip Vâlîde-sultan'a götürmüş olan soysuzdur! Bu kaatilin Genc-Osman Yedi-kule'ye götürülürken susayıp suyundan içtiği «çeşme önünde» kafası kesilerek idâm edildiğinden bahsedilir: İsmi mâlûm olmayan bu Cebeci-başının cinâyeti için yukarda 1622 = 1031 vukuâtı içinde «20 Mayıs» fıkralarının altıncısına ve gün tarihi için de yukarda bu senenin «1 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

5 Kânunusâni = 3 Rebî'ül-evvel, Perşenbe : Genc-Osman'ın baş kaatili olan eski Vezir-i-a'zam Kara-Davud'un saklandığı samanlıkta yakalamp cinayet ortaklarından «Kelender-uğrusu» ile berber Yedi-kule zindanına atılması.

(İki gün saklı yaşıyan Kara-Davud nihayet bu üçüncü günü Hamze Bey isminde bir sipâhinin Eyüp civârındaki evinin samanlığında yakalamp ilkönce saraya ve oradan da Yedi-kule zindanına sevkedilmiştir. Gene bu gün zindana atılan Sü-başı «Kelender-uğrusu» için yukarda 1622 = 1031 vukuâtı içinde «20 Mayıs» fıkralarının altıncısına ve gün tarihindeki ihtilâf için de yukarda bu senenin «1 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

6 Kânunusâni = 4 Rebî'ül-evvel, Cuma: Kara-Davud'un idâmdan kurtarılması için Ocaklılarla cellâda para yedirilmesi.

(Bu paraları Sultan Mustafa'nın kız-kardeşi ve kaatil Davud'un karısı olan sultanın bu gün tevzi ettirdiğinden ve cellât-başı «Usta-Süleyman»ın da ertesi günkü idam sahnesinde acele etmeyip ağır davranması için elde edilmiş olduğundan bahsedilir: Gün tarihi için yukarda bu senenin «1 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

7 Kânunusâni = 5 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Kara-Davud'un cellât satırından kurtuluşu.

(Sultan Osman'ın kaatillerine karşı tâkib edilen cezâ ve intikam siyasetinin en mühim âmili Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa'dır: O zamanki vüzerânın nisbeten en değerli ve tecribelilerinden olan Mehmet Paşa'nın maksadı bir taraftan pâytäht efkâr-ı umumiyesini tatmin etmekle beraber Yeniçeri ve Sipâhi ocaklarının temâyüllerine terceman olmak ve bir taraftan da Anadolu isyanlarında tâkib edilen intikam gayesini tahakkuk ettirmek suretiyle ihtilâlin yatışmasına hizmet etmektir. Sultan Mustafa'nın eniştesi olduğu için sarayın himâyesine istinâd eden Kara-Davud'un hükûmet tarafından tâkib ve tevkifiyle idâmına hükmedilmesi işte bundandır.

Kara-Davud bu gün Yedi-kule zindanından alınarak «ma'hûd çeşme» başına getirilip cellâdın önüne «çökertilmiş»dir : Bu çeşme için yukarda bu senenin «2/3 Kânunusâni» ve cellât Süleyman-Usta'nın vaziyeti için de «6 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. Katillerin hep bu çeşme önünde idâm edilmeleri, her halde zavallı Genc-Osman'ın hakaretleri içinde Yedi-kule'ye götürülürken orada çok susayıp bir tas su istemiş olmasının efkârı-umumiyyede bıraktığı acı te'sirle alâkadar olsa gerektir. — Cellât Süleyman-Usta kılıcını kınından çıkarınca, Kara-Davud da pamukları meydana çıkmış nefti «kapama»sının koynundan Sultan Osman öldürülmeden evvel veyahut ondan sonra Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinden aldığı idâm fetvâlarıyla Sultan Mustafa'nın «Hatt-ı-Hümâyûn»unu çıkarıp başını kaldırarak :

— Ben bu temessükler ile şer'an katlittüm!

diye feryâda başladığı için, yukarıki fıkrada parayla elde edildiklerini gördüğümüz «ih-san-dîdeler» cellâda hitâben:

— Urma, görelüm aşlını!

diye bağırma başlanmışlar ve Ocağın üstündeki lekeyi temizlemek isteyen bâzı Yeniçeri ihtiyarları da :

— Ur, öldür!

diye haykırımlardır; buna karşı Sipâhilerle Yeniçerilerin «avâm» denilen aşağı tabakaları da Kara-Davud'u bir menfaat vâstası ittihâz etmek istedikleri için:

— Çalma, urma!

diye mukabele ettiklerinden bahsedilir. Bir gün evvel parayla elde edildiğini gördüğümüz cellât tabii acele etmeyip ağırdan almış, tam o sırada «Kul-oğlu» denilen bir yeniçeri gelip Kara-Davud'u ayağa kaldırmış ve işte bu suretle cellâdın satırından kurtulan Davud hemen ihâta edilerek bir ata bindirilip Orta-câmi'ye götürülmüştür. — Yeniçerilerin ekserisi idâmuna, Sipâhiler de kurtarılmasına taraftar oldukları için, iki ocağın «birbirine gire-yazdığı» hakkında da bir rivayet vardır.

Orta-câmi'ye «ser-bürehne vu hayrân, kelb-i lâhis gibi feza'-u-ru'b ile soluyup nim-cân ile», gittiğinden bahsedilen Kara-Davud câmiye girince başına bir mücevveze ve sırtına bir hil'at geçirilerek zorbalar tarafından derhal «Vezâretine ahd-ü-bîat» edilmiştir! Hattâ hemen orada tevcihata bile başlayıp halâşkârlarına makamlar verdiğinden bile bahsedilir.

Bu vaziyet üzerine Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa cellâdı çağırıp sorguya çekmiş, Süleyman-Usta Sipâhilerin kurtardığından bahsetmiş, Sipâhiler inkâr etmiş ve Kazaskerler de «bu ahvâlî sicille kayd» ettikten sonra Divan dağılmıştır. Saraydan konağına mütehayyir ve mebhut bir halde dönüp ne yapacağını şaşırان Vezir-i-a'zamin huzûruna tam işte bu sırada Kapucular-kethudâsı «Rahîki-dâmâdi Ahmed Ağa» gelmiş ve kendisine hemen bir ferman verildiği takdirde zorbaları dağıtıp Kara-Davud'u derhal idâm ettireceğini arzetmiştir: Ahmed Ağa'nın istediği ferman hemen verilmiş, bunun üzerine iki yüz «üşküflü kapucu» ile harekete geçen Ağa Orta-câmi'ye doğru yola çıkmış, zorbalar korkuya kapılıp çil yavrusu gibi dağılmış ve tabii Kara-Davud da ikinci defa olarak yakalanıp evvelce Sultan Osman'ı bindirmiş olduğu pazar-arabasıyla tekrar Yedi-kule zindanına götürülmüştür. — Gün tarihindeki ihtilâf için yukarda bu senenin «1 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

8 Kânunusâni = 6 Rebî'ül-evvel, Pazar : Birinci Mustafa'nın eniştesi ve İkinci Osman'ın kaatili olan eski Vezir-i-a'zam Kara-Davud'un idâmı.

(Yukarıki fıkrada ikinci defa tevkif edilip Yedi-kule zindanına atıldığını gördüğümüz Kara-Davud bu gün orada Kapucular-kethudâsı Ahmed Ağa'nın nezâreti altında boğdurularak idâm edilmiştir: Genc-Osman fâciasının meşhur ele-başılarından «Kelender-uğrusu/Kelender-oğlu» da beraber boğulduğu için, her ikisi-

nin «lâşe-i habîsi deryâya atılmış»dır. — Bunlardan başka gene aynı fâciyanın en kanlı aktörlerinden Budin beylerbeyi Derviş ve Köstendil sancak-beyi Meydan Bey isimlerindeki kaatillerin de oralarda idâmları için Kapucular gönderildiğinden bahsedilir.

Şerefsiz adı Osmanlı tarihinde silinmez bir leke gibi kalan Boşnak devşirmesi Kara-Davud'un kirli şahsiyetiyle 24 günlük mülevves ve kanlı sadâreti için yukarıda 1622 = 1031 vukuâtı içindeki «20 Mayıs» fıkralarının dördüncüsüyle «13 Haziran» fıkrasına bakınız. — Kara-Davud, Sultan Osman'ın şehâdetinden itibaren 7 ay, 18 gün ve sadâretten azli tarihinden itibaren de 6 ay, 26 gün yaşamıştır. — Nihayet efkâr-ı umumiyyenin tazyikıyla Genc-Osman'ın bütün kaatilleri idâm edilmiş demektir : Bunlardan Cebeci-başının idâmı için yukarıda bu senenin «2/3 Kânunusâni» ve Kara-Davud'un idâm günündeki ihtilâf için de «1 Kânunusâni» fıkralarına bakınız).

5 Şubat = 4 Rebî'ül-âhir, Pazar : Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa'nın zorba tazyikıyla isti'fâsı ve Mere-Hüseyn Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Pâyitahta, saraya ve hükûmete tamamiyle hâkim olan Yeniçeri ve Sipâhi zorbalarının bu hareketi, yukarıda 1622 = 1031 vukuâtının «13 Haziran» ve «8 Temmuz» fıkralarında 25 gün süren sadâretini gördüğümüz Arnavut Mere-Hüseyn Paşa'nın tertibiyle yapılmıştır: Mere'nin ilkönce Sipâhi zorbalarından Arnavut-Süleyman'ı «bezl-i mâl-i firâvân» ederek elde ettiğinden ve işte bunun üzerine bundan bir gün evvel Ağa-kapusu'nda toplanan zorbaların Abaza Paşa ısyânıyla Lehisân-Kazaklarının akınlarına Gürcü-Mehmet Paşa'nın tedbirsizliğini sebeb gösterdiklerinden bahsedilir. — Bu gün Dîvan toplandığı sırada saraya saldıran zorbalar Mehmet Paşa'yı tahkir ederek :

— Tavâşi tâifesinin vezâretde alâkası olduğuna râzı değülüz: Yok dersen hancer üşürüp seni pârelerüz!

diye bağırıştıkları için Gürcü-Mehmet Paşa «Mühr-i-Hümâyûn»u derhal pâdişaha gönderip konağına çekilmiş, bunun üzerine içerden :

— Kul kimi isterse mühr ana virilsün!

şeklinde bir irâde gelince zorbalar Sadâret makamını evinde müjde bekleyip duran Mere-Hüseyn'e tevcih etmişlerdir: Mere'nin ilk işi Ocaklılara ihсанlar dağıtmak ve en mühim rakipleri olan seleflerinden Gürcü-Mehmet Paşa'yı Bursa'ya ve Halil Paşa'yı da Malkara'ya nefyetmek olmuştur.

Osmanlı tarihindeki hadım Vezir-i-a'zamların altıncısı olan ve Genc-Osman'ın intikamını almış olmakla şöhret bulan Gürcü/Hadım-Mehmet Paşa'nın sadâreti 1622 = 1031 senesi 21 Eylül = 15 Zülka'de Çarşamba gününden bu güne kadar tam 4 ay, 14 gün sürmüştür).

13 Mart = 11 Cumâda-l-ülâ, Pazartesi : Anadolu ısyânı hakkında hükûmete korkunç haberler gelmesi.

(Yukarıda 1622=1032 vukuâtının «17 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Abaza Paşa ısyânı üzerine vaziyetin tahkikine gönderilen bir Yeniçeri Çorbacısı bu gün İstanbul'a avdet edip çok korkunç haberler getirmiştir: İlk ısyan haberi üzerine azledilmiş olan Abaza Paşa'nın azlini kabul etmeyip yerine tâyin edilen Mustafa Paşa'nın gönderdiği mütesellimi şehre sokmamış olduğunu, Erzurum sancaklarını hep kendi adamlarına tevcih ettiğini, hâne başına bin akça vergi tarhedip ilk elden 15 bin asker topladığını, ondan sonra Karahisar üzerine yürüyüp oranın muhafızlığında bulunan Murtaza Paşa'yı kendisine iltihak mecburiyetinde bıraktığını, Maraş ve Sivas valileri Yusuf ve Tayyar-Mehmet Paşaların da iltihaka mec-

bur olduklarını ve bunlardan Yusuf Paşa'nın bir müddet sonra idâm edildiğini, Anadolu valileriyle sancak-beylerinden çoğunun Abaza Paşa'ya iltihak ettiklerini ve Paşa'nın her girdiği yerde Yeniçerileri işkencelerle imhâ etmekte ve meselâ tabanlarına nal çaktırarak öldürmekte olduğunu ve nihayet kırk bin kişilik bir ordu başında Ankara şehrini işgal ettikten sonra kaleyi muhâsara etmekte bulunduğunu İstanbul hükûmeti hep işte bu gün gelen Çorbacıdan öğrenmiştir : Abaza Paşa'nın ordusu bilhassa Kuyucu-Murad devrindenberi ötede, beride sinip fırsat bekliyen Celâli bakıyyeleriyle kabarmış ve Anadolu'dan kaçan bir çok Yeniçeri döküntüleri de İstanbul ocagını kabartmıştır.

İstanbul hükûmeti bu vaziyet üzerine vüzerâdan Cağal-oğlu Mahmud Paşa'yı serdârlıklı ve bir miktar kuvvetle Receb=Mayıs ayında yola çıkarmışsa da, babası gibi korkak olan bu devşirme İtalyan dölü âsilerin gece baskınlarından yılarak Beypazarı'ndan Bursa'ya dönmüştür! — Kış bastırdığı için Ankara kalesini alamıyan Abaza Paşa'nın da o sene Niğde'de kışladığı rivayet edilir).

30 Ağustos = 4 Zülka'de, Çarşamba : Mere-Hüseyn Paşa'nın azliyle Kemankes Kara-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Mere-Hüseyn bu ikinci sadâretinde birincisinden fazla azgınlık etmiş, Dîvan ictimâında bir beylerbeyini sopa altında öldürtmüş ve hattâ dinî ve ilmi sıfatına bile hürmet etmediği bir kadıya dayak attırmak gibi gılgınlıklar göstermiştir! Aşkılıktan yetişen bu câhil zâlimin iş başında durabilmesi, devlet hazinesini Yeniçeri zorbalarına yedirmesindendir; Fakat buna rağmen nihayet hem askeri, hem ulemâyı kendisine düşman etmiştir. Ulemânın düşmanlığı, dayak yiyen Kadı Efendi'nin meslekdaşlarına şikâyeti üzerine meydana çıkmıştır : Bunlar bir gün Fâtih câmiinde toplanıp Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi'yi dâvet etmişler ve Mere'nin vaktiyle Mısır valisi iken söylediği küfür sözlerinden dolayı katline fetvâ vermişlerdir; Yahyâ Efendi vezir-i a'zamın azlini istemek bahanesiyle saraya gitmiş ve Merê-Hüseyn de Ağa-kapusu'za gidip Yeniçeri ocagına ilticâ etmiştir. Bu vaziyet üzerine Ocak'dan câmiye bir kaç nasihatçı gelmişse de, icâbında müsâdemeden bile çekinmiyeceklerini söyliyken Ulemâ söz dinlememiş ve nihayet akşama doğru bir miktar Yeniçeri ile Acemi-oğlanı gelip Osmanlı tarihinde misli görülmemiş bir vak'a ihdâs ederek silâhsız Ulemâyâ taarruzla bir çoklarını yaralamış ve öldürmüşlerdir. Bu kanlı vak'a üzerine Yeniçeri ocagına düşman kesilen ilmiyye sınıfının Anadolu'da üşyan etmiş olan Abaza Paşa'yı el altından tahrik ettikleri hakkında bir rivayet vardır. Vak'adan sonra âdetâ bir zafer şımarıklığına kapılan Mere-Hüseyn bir çok ulemâyı sürgüne yollamış ve bir çok muhâliflerini de idâm ettirmiş veyahut denize attırmıştır! — Mere'nin Üremâdan sonra Yeniçeri ve Sipâhi ocaklarını da kendine düşman etmesi, Yeniçerileri Sipâhilere musallat etmek istemesindendir : Zâten onun istinâd ettiği kuvvet yalnız Yeniçeri ocagıdır; parayla elde ettiği Ocak ağalarıyla gizlice anlaşarak sarayda yapılacak bir ulûfe tevzi merâsiminde Yeniçerilerin Sipâhileri imhâ etmesi için tertibât ittihaz etmiş, fakat araya bayram girmiş ve bu yüzden iş bir kaç gün gecikince Mere'nin kendi adamları boşboğazlık edip meseleyi ifşâ etmiş ve işte bunun üzerine Sipâhiler ayaklanıp Mere-Hüseyn'in makamından çekilmesini istemiyte başlamışlardır. Buna mükabil Yeniçeri ocagının ileri gelenleri Mere'yi himâyeye kalkışmışlarsa da, Yeniçeri-kethudâsı Bayram Ağa Yeniçeri neferlerine vaziyeti anlatıp ağalarına kapılmamalarından ve kapıldıkları takdirde taşrada kuvvetli olan Sipâhilerin Yeniçerileri imhâ edeceklerinden bahsetmiş ve işte bunun üzerine iki ocagın efrâdı birleşerek Mere-Hüseyn'i istifâya mecbur etmişlerdir. İşte bu suretle dünyayı kendine düşman eden Mere'nin canını kurtarmak için derhal saklandığı rivayet edilir.

Mere-Hüseyn Paşa'nın bu ikinci ve sonuncu sadâreti bu senenin 5 Şubat = 4 Rebî'ül-âhîr Pazar gününden bu güne kadar tam 6 ay, 23 gün sürmüştür. Azli

hakkında «2 Şevvâl = 30 Temmuz Pazar» rivayetine de tesadûf edilirse de doğru değildir.

Mere'nin yerine Vezir-i-a'zam olan Kemankeş-Ali Paşa Türktür ve aslen ispartalıdır: Diyarbekir ve Mısır valiliklerinden sonra Kubbe-vezirliğine yükselmiş ve nihayet dördüncü vezirlikten Sadârete geçmiştir. Muktedir bir adam olmakla beraber fazla mağrur olduğundan ve irtişâsından bahsedilir: Aşağıda 1624 = 1033 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız).

10 Eylül = 15 Zülka'de, Pazar : Birinci Mustafa'nın ikinci hal'i.

(Gün tarihinde ihtilâf vardır : Umumiyetle «14 Zülka'de Ahad = Pazar» gününden bahsedilirse de o sene Zülka'denin 14 üncü günü Pazara değil, Cumartesiye müsâdif olduğu için, «Rüyet-i-hilâl»den mütevellid olması lâzımgelen bir günlük fark burada gün ismine istinâden tashih edilmiştir. Kâtib-Çelebi'de «Zülka'denin dördüncü günü yevm-ül-Ahadde» kaydine tesadûf edilirse de, «4 Zülka'de = 30 Ağustos» günü Pazar değil, Çarşanbaya müsâdif olmak itibariyle, bunun da «14 Zülka'de»den galat olması lâzımgelir. Hammer bir notunda bâzı ecnebi vesikalarına istinâden «5 Zülka'de = 31 Ağustos», tarihini esas ittihâz edip o günü Pazar farzederek Osmanlı menbâlarını ona göre tashihe kalkışmışsa da, o gün Pazar değil, Perşenbedir; fazla olarak Peçevi, Kara-Çelebi-zâde, Solakzâde ve Atâyi gibi muâsir müelliflerin hepsi «14 Zülka'de Pazar» gününde mütefiktir: bilhassa Atâyi, Birinci Mustafa'nın halefi Dördüncü Murad'a bir «Kaside-i cülûsiyye» bile takdim etmiş olduğu için, yanlış olması kabil değildir; onun için yegâne tashih edilecek nokta, gün ismine istinâden gün rakamını «15 Zülka'de»ye çevirmekten ibarettir: Zâten bâzı Osmanlı Salnâmelerinde de bu doğru tarihe tesadûf edilir.

Birinci Mustafa'nın bu ikinci hal'inde en mühim âmil, yeni Vezir-i-a'zam Kemankeş-Ali Paşa'dır: Ali Paşa, müdhiş bir zorba hâkimiyyeti altında kalan pâ-yitahta karşı Anadolu'da Abaza Paşa ısyânıyla ortaya atılan millî metâlibin devlet düzeniyle alakadâr en mühim maddesini ilk iş olarak ele almış ve devletin başındaki deliyi kaldırıp Anadolu'nun istediği şehzâde Murad'ın iclâsı için derhal istişârelere başlamıştır. Zâten Osmanlı imparatorluğunu inhilâlden kurtarmak için artık başka çâre kalmamıştır: Çünkü Anadolu'dan başka Rumeli'de de bâzı valiler pâdişahın deliliğinden dolayı ferman dinlememiye başlamışlardır. Fakat saltanat değişikliğinin mühim bir mali mahzuru vardır: Askere dağıtılan cülûs bahşîşi iki üç milyon altın tuttuğu halde, Hazine bombostur: Çünkü Birinci Ahmed'in ölümünden itibaren geçen 5 sene, 9 ay, 19 günde üç defa verilen cülûs bahşîşleri Hazîneyi çok sarsmış olduktan başka, Vâlîde-sultan'la Kara-Davud ve Mere-Hüseyin gibi vezir-i-a'zamların mevkilerini muhafaza için bütün devlet ve saray hazineleriyle vâridâtını ve hattâ Evkâfı bile Yenicilerle Sipâhilere yedirmeleri ve bu arada deli Mustafa'nın da sokaklardaki ahaliden başka denizdeki balıklarla havadaki kuşlara bile altın serpip durması artık dördüncü bir cülûs bahşîşine imkân bırakmamıştır. İşte bundan dolayı Şeyh-ül-İslâm Zekerıyyâ-zâde Yahyâ Efendi ile Anadolû ve Rumeli Kazaskerleri başta olmak üzere en mühim devlet erkânını toplayıp meseleyi müzâkereye koyan Kemankeş Paşa, hal'in zarûrlığıyla bahşîşin imkânsızlığı karşısında askerini ileri gelenleriyle anlaşıp bu seferlik bahşîştin vazgeçmelerini te'minden başka çâre bulamamıştır. Sultan Mustafa ancak işte bu sâyede hal'edilebilmiştir: Her halde Kemankeş-Ali Paşa'nın bu hizmeti unutulmıyacak kadar büyüktür. — Bununla beraber, saltanat tebeddülünden sonra Ocak zorbaları sözlerine riâyet etmeyip bahşîş dırılırları çıkardıkları için, sarayın altın kaplarından sikkeler kesilerek bir cülûs bahşîşi daha verilmiştir. — O sırada anasıyla beraber Davud-paşa sarayında bulunan Birinci Mustafa bundan bir gün evvel bu günkü Divan bahânesiyle Topkapu sarayına nakledilmiş ve nihayet bu sabah kuşulan tahta yeğeni çıkarılırken kendisi de eskiden oturduğu dâireye tekrar kapatılmıştır.

Sultan Mustafa'nın bu ikinci saltanatı 1622 = 1031 senesi 19 Mayıs = 8 Receb Perşembe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 1 sene, 3 ay, 22 gün sürmüştür ; 1617 = 1026 senesi 22 Teşrinisâni = 23 Zülka'de Çarşamba gününden 1618 = 1027 senesi 26 Şubat = 1 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününe kadar 3 ay, 4 gün süren ilk saltanatı da hesab edilmek şartıyla, Birinci Mustafa iki defada cem'an 1 sene, 6 ay, 26 gün saltanat sürmüş demektir. Her iki saltanatında da devlet işlerini gûyâ anası idare etmiş ve hakikatte ise kat'lyyen idare edemediği için Ocak zorbalarının her dediğini yaparak memleketin anarşi içinde kalmasına sebep olmuştur.

1000 = 1591 — 1592 tarihinde dünyaya gelmiş olan Birinci Mustafa'nın bu ikinci hal'inde takriben 31-32 yaşlarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa Genc-Osman fâciasından itibaren şuûruna büsbütün halel gelen Sultan Mustafa'nın saray dehlizlerinde öteye beriye koşup her kapıyı vurarak Sultan Osman'ı çağırdığı ve onun gelip kendisini saltanat yükünden kurtarması için feryâd edip durduğu hakkında bir rivayet vardır).

DÖRDÜNCÜ MURAD

(Bağdad fâtihi Sultan Murâd-ı Râbî')

— M. 1623 = H. 1032 — M. 1640 = H. 1049 —

1623 = 1032

10 Eylül = 15 Zülka'de, Pazar: Dördüncü Murad'ın cülûsu.

(Gün tarihindeki ihtilâf için bundan evvelki fıkraya bakınız. — Birinci Ahmed'in oğlu, Birinci Mustafa'nın yeğeni ve İkinci Osman'ın kardeşi olan Dördüncü Murad bu sırada sağ olan kardeşlerinin en büyüğüdür: En kuvvetli rivayete göre babasının saltanat devrinde 1021 = 1612 senesinin 28 Cumâda-ı-ülâ = 27 Temmuz Cuma günü Boğaziçin'deki «İstavroz bahçesi»nde dünyaya gelmiş olduğuna göre, yaşının 11 sene, 1 ay, 15 gün tuttuğu, yâni 12 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir. — «Fetret», devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline girmiyen Süleyman ve Mûsâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartıyla, Dördüncü Murad Osmanlı pâdişahlarının on yedincisidir. Sultan Murad'ın anası meşhur «Mâhpeyker Kösem-Sultan»dır: Bu sırada hayatta bulunan Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerindeki dört kardeşinden Kasım'la İbrahim de aynı anadandır; bâzı menbâlarda «Kösem-Vâlide» şeklinde de anılan ve Osmanlı tarihinde kadınlar saltanatının en mühim simâlarından olan bu Mâhpeyker-Sultan bir Rum papasının kızıdır: Rumcadaki «Anastasya» isminin «Nasya» şeklinde bir kısaltmasına da tesadüf edilir. Küçük yaşta yetim kalınca Bosna beylerbeyinin eline geçen Anastasya güzelliğinden dolayı saraya takdim edilip Birinci Ahmed'e haseki olmuş ve işte o tarihten itibaren yıldızı parlayarak kocasından sonra oğullarından Dördüncü Murad'la Sultan İbrahim'in ve onlardan sonra da torunu Dördüncü Mehmed'in saltanat devrinde çok büyük nüfuz kazanmış ve hattâ bâzan bütün devlet idaresini eline almıştır. Madame de Gomez'in kaydine göre Birinci Ahmed'in vefatında verâset usulünün değişmesine ve bu suretle deli Mustafa'nın saltanatına Kösem-Sultan'ın çevirdiği entrikalar seheb olmuştur: Onun bundan maksadı, kudretli bir şahsiyyet olan Genc-Osman'ı tahttan uzaklaştırarak kendi oğullarının saltanatına yol açmaktır; hattâ gene aynı menbâa göre «Hâile-i Osmâniyye», bile bu müdhîş kadının eseridir: Yukarıda 1617 = 1026 vukuâtının «22 Teşrinisâni» fıkrasına ve 1622 = 1031 vukuâtı içindeki «19 Mayıs» fıkralarının birincisine bakınız. Dördüncü Murad en büyük Osmanlı padişahlarından: İkinci Bâyezid'in devlet bünyesini hâricî ve dâhilî tehlikeler içinde bırakan rehâvet devrinden sonra Yavuz'un şiddeti nasîl bir tarihî zaruretse, Birinci Mustafa'nın memleketi anarşi içinde bırakan ikinci saltanatından sonra Dördüncü Murad'ın o kanlı ve şiddetli idaresi de aynı mâhiyette bir tarihî zaruret sayılabilir. Sultan Murad devri bu bakımdan iki kısma ayrılır: Kendisinin çocukluk ve ilk gençlik çağında devlet idaresi haris olduğu kadar zeki ve müdebbir bir kadın olan Kösem-Vâlide'nin elindedir: Dördüncü Murad'ın içerde zorbaları ve dışarda düşman devletleri yıldırıp sindirerek Osmanlı imparatorluğunu çok büyük tehlikelerden kurtaran heybetli şahsiyyeti saltana-

tının ancak son yıllarına tesadüf eden ikinci devrinde meydana çıkmıştır. Ecdâdından bir çoklarıyla babası Birinci Ahmed ve kardeşi İkinci Osman gibi Dördüncü Murad da şâirdir: Bilhassa Hâfız Paşa'ya yazdığı manzum mektup gibi bâzı eserleri çok kuvvetlidir. Şiir mahlası «Mürâdi» dir.

Sultan Murad'ın fevkalâde olan kol kuvveti hakkında bir çok menkabeler rivayet edilir: Fakat o demir gibi vücudunu içkiyle harâb ettiğine göre, her halde irâdesinin kolu kadar kuvvetli olmaması lâzımgelir).

1624 = 1033

11/12 Kânunusânî = 20/21 Rebî'ül-evvel, Cuma/Cumartesi gecesî: Bağdad'm ihânet yüzünden sukutu. Ve netice itibariyle Irak'ın elden çıkması.

(Bu kadar mühim bir vak'anın tarihinde bile birbiriyle te'lifine imkân olmıyan rivayetlerle ihtilâflar vardır: Meselâ Kâtib-Çelebi ile Müneccim-başî'da «2 Safer 1033 = 25 Teşrinisânî 1623 Cumartesi», Naimâ'da «5 Safer 1033 = 28 Teşrinisânî 1623 Salı», Kara-Çelebi-zâde'de «Evâil-i Sefer 1033=1623 Teşrinisânî sonları», Peçevî'de «12 Rebî'ül-evvel 1033 = 3 Kânunusânî 1624 Çarşamba» vesâire gibi birbirini tutmaz rivayetlere tesadüf edilir: Bunların birincisiyle sonuncusu arasında 39 günlük muazzam bir fark vardır! Buna mukabil bâzı İran menbâlarında da bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihten başka «19 Rebî'ül-evvel = 10 Kânunusânî Çarşamba» rivayetine de tesadüf edilir! O sırada Diyarbekir defterdarlığında bulunduğu için Bağdad serdârlığına tâyin edilmiş olan Diyarbekir beylerbeyi Hâfız-Ahmed Paşa ile münâkaşalarından bahseden Peçevî'nin matbû nüshasındaki «12 Rebî'ül-evvel» tarihine mukabil bizim gördüğümüz bir yazına nüshasında «21 Rebî'ül-evvel» tarihi mevcut olmak itibariyle, birincisinin bir tertip hatâsından mütevellit olması lâzımgelir; bu suretle bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihi Peçevî de te'yid ediyor demektir; bilhassa 2 ve 5 Safer rivayetlerinin yanlış olduğunu gösteren en mühim delil, Safavî hükümdarı Birinci Abbâs'ın Bağdad önlerine ancak «1 Rebî'ül-evvel = 23 Kânunuevvel Cumartesi», günü gelmiş olmasıdır: Bağdad'ın sukutu şâhın muvâsalâtından evvel değil, sonradır.

Bir taraftan Genc-Osman fâciasıyla Birinci Mustafa'nın kargaşalıklar içinde geçen ikinci saltanatı ve bir taraftan da 1622 = 1032 vukuâtının «17 Teşrinievvel» ve 1623=1032 vukuâtının «13 Mart» fıkralarında gördüğümüz Abaza Paşa ısyânı taşrada bâzı valilerin merkezle olan alâkalarını gevşetirken Bağdad vilâyetinde de anarşiye benzer bir vaziyet hâsıl olmuştur: Bu vaziyet bilhassa askeri ve mülkî idarelerin çarpışmasıyla tezâhüre başlamış gösterilir. O sırada Bağdad'ın on iki bini bulan «Yerli-kulları»nın başında «Bekir-Sübaşı» isminde zengin ve zînüfuz bir kumandan vardır: Yusuf Paşa ismindeki vali buna nisbetle bir gölge gibidir ve hattâ iç-kaleye çekilmiş ve her işten elini çekmiş bir vaziyettedir. Bir aralık Bekir-Sübaşı âsi bir aşireti te'dib için şehirden çıkınca Yusuf Paşa bir rivayete göre «Mehmet Kanber Ağa», ismindeki Azeb-ağasını elde edip Sübaşı'nın âilesini imhâ ettirdikten sonra kendisini artık şehre sokmamak için tertibat almışsa da, Bekir Ağa'nın bu vaziyetten haberdâr olan oğlu Derviş Mehmet Ağa hem babasına haber göndermiş, hem idaresinde bulunan askerle Mehmet Kanber Ağa'yı mağlûb edip iç-kaleye ilticâ mecburiyetinde bırakmıştır: Bu meseleden vali Yusuf Paşa haberdâr olmadığı halde, bütün tertibatın Bekir-Sübaşı'ya rakib olan Kanber Ağa tarafından ittihâz edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır: her halde muhakkak olan nokta, derhal şehre gelen Bekir Ağa'nın Yusuf Paşa ile Mehmet Kanber Ağa'yı iç-kalede muhâsara etmiş olmasıdır; fakat Yusuf Paşa büyük bir muvaffakiyetle huruç hareketleri bile yaparak mukavemet gösterdiği sırada, bir gün bir mazgaldan bakarken isâbet

eden bir kazâ kurşunuyla şehid olmuş ve işte bunun üzerine kaleyi teslim mecbur olan Kanber Ağa da iki oğluyla beraber Dicle'nin üstünde «Neft ile» tutuşturulan bir kayığa konulup su ile ateş arasında çırpınarak idâm edilmiştir. Bu muvaffakiyet üzerine bütün muhâlifleri kılıçtan geçiren Bekir-Sübaşı'nın sahte bir ferman okutarak valiliğini ilân ettiği hakkında da bir rivayet vardır; fakat İstanbul'a gönderdiği arızada Yusuf Paşa'yı kabahatlı gösterdikten sonra valiliğin kendisine tevcihini istemiş ve bu talebi kabul edemediği için Bağdad beylerbeyliğine Diyarbekir'den ma'zul Süleyman Paşa tâyin edilmiştir. Bu Süleyman Paşa'nın vilâyet idaresini teslim almak üzere yolda giderken gönderdiği mütesellim şehre sokulmadığı için geri dönüp Mardin'de paşasına iltihak ettiğinden bahsedilir! İşte bunun üzerine Bekir-Sübaşı'ya karşı Bağdad serdârlığını Diyarbekir valisi Hâfız-Ahmed Paşa istemiş ve İstanbul hükûmeti de Süleyman Paşa'yı makamına oturtmak şartıyla bu talebi kabul etmiştir.

Hâfız Paşa Bağdad'ı muhâsara edince, artık valilikten de, fazla bir mukavemet imkânından da ümidini kesen Bekir-Sübaşı Osmanlılardan yüz çevirip Safavilere el uzatmış ve Şâh-Abbâs'a «Abbas Ağa» isminde bir murahhas göndererek şehri teslim amâde bulunduğunu ve Safavî tâbiyyetine geçeceğini bildirmiştir. Peçevî'ye göre Bekir Ağa bu ihânet teşebbüsüne girişmeden evvel Hâfız-Ahmed Paşa'dan valiliğin kendisine tevcihini istemiş ve buna mukabil her yıl İstanbul'a «yüz bin gurus irsâliyye» göndereceği gibi, kendisine de pişkeşler takdim edeceğini bildirmişse de, Hâfız Paşa kabul etmediği için Bekir Ağa nihayet Şâh-Abbâs'a mürâcaat etmiştir.

Vaktiyle Safavilere âid olduğu halde Kanunî devrinde Osmanlılar tarafından zabtedilmiş olan Bağdad'ın teslim teklifini bir müjde gibi karşılıyan Birinci Abbâs bu vesileyle tekmlî Irak kıt'asını istirdâd edip Şiiliğin «Makamât-ı mubareke», si olan Necef'le Kerbelâ'yı Sünnî hâkimiyetinden kurtaracağı için, Bekir Ağa'nın talebini derhal kabul edip kendisine on iki «terk»li bir Şîî tâciyle bir valilik menşûru götürmek üzere Hemedan valisi «Safi-Kuli Han» idaresinde 300 kişilik bir hey'et göndermiş ve bu hey'eti Bağdad'ın tesellümüne ve anahtarlarının getirilmesine me'mur etmiştir. Bununla beraber, ihtiyâten bizzat harekete de karar veren Birinci Abbâs zevâhiri muhâfaza için bir Kerbelâ haccı ilân etmiş ve otuz bin kişilik bir orduyla hududu geçip Bağdad'a ilerlemeye başlamıştır.

«Safi-Kuli Han»ın Bağdad'a geldiğini gören Osmanlı serdârı Hâfız Paşa Bekir-Sübaşı'ya Rakka eyâletini teklif etmişse de kabul ettirememiş ve nihayet Sübaşı Bağdad'ın İran'a ilhakını ilân eder etmez Hâfız Paşa Bekir Ağa'nın istediği Bağdad beylerbeyliği menşûrunu içeri göndermekten başka çâre bulamamıştır.

Bu vaziyet üzerine artık «Bekir Paşa» ünvanını alan Sübaşı Osmanlılardan sonra Safavilere de ihânet etmiş, Safi-Kuli Han'ın istediği anahtarları vermeyip şahın alâkasına teşekkülle elçileri lâde etmiş ve işte bundan dolayı Karçakay-Han'la diğer bir takım Safavî ümerâsının idaresindeki İran ordusu gelip Bağdad'ı muhâsara etmiştir. Derhal müdâfaaya geçen Bekir Paşa'nın en büyük hâtası, Safavîlerin Bağdad üzerine yürüdükleri sırada Hâfız Paşa'nın Diyarbekir'e çekilmesini istemiş olmasıdır : Bunun sebebi itimadsızlığıdır. Bununla beraber, bir müddet sonra erzak ve kuvvet istemiş, erzak yetiştirilmişse de yardım kuvvetlerine Safavîler mâni olmuşlardır.

Bekir Paşa'nın çok muvaffakiyetli bir müdâfaada bulunduğundan ve hattâ üç ay süren muhâsarada kedi ve köpek etleri bile yenilecek dereceleri bulan işe buhrânına rağmen mukavemette devam ettiğinden bahsedilir. Bununla beraber, müşkilât arttıkça firarlar başlamış, hattâ bazı zâbitler bile Safavî ordusuna kaçarak içerdeki hâli düşman kumandanlarına anlatmışlardır. Kalenin sukutuna sebep olan ihânet vak'ası bile işte bu kaçak zâbitler vâsıtasıyla tertib edilmiştir : Rivayete nazaran bu zâbitlerin biri Bekir Paşa'nın «Nârin-kale», dedikleri iç-kale muhâfızlığında bulunan oğlu Derviş Mehmed'e gönderilmiş, Safavî-

leri içeri aldığı takdirde şahın Bağdâd valiliğini kendisine tevcih edeceği bildirilmiş, babasıyla devletine ihânet etmekten çekinmeyen bu hâin evlât o parlak teklifi derhal kabul ettiği için hemen kendisine bir yalılık menşûru gönderilmiş ve işte bunun üzerine o gece sabaha karşı kalenin küçük kapısından düşman askerini içeri almıştır : İç-kale bu gece sukut ettiği halde, şehrin ancak iki gün sonra düşman eline geçmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Bekir Paşa «bir mağara sûretlü sürâhda» Bağdad defterdarı olan kardeşi Ömer Ağa ile beraber yakalanıp şahın huzuruna götürülünce hâin oğlu Derviş Mehmed'in orada oturmakta olduğunu görmüş ve Birinci Abbâs'ın :

— Niçün böyle yaman iş itdün?
suâline karşı :

— Şâhum, yaman iş ben itmedüm : Bu veled-i zinâ itdi!
demiş olduğu için, oğlu da kendisine :

— Sen Bağdad'ı virmeğe ahd idüp sözüne durmadun; Ben ol ahdi yerine getürüp virdüm!

diye mukabele etmiştir. — Birinci Abbâs'ın emri üzerine Şiilerle Sünnîlerin ayrı ayrı defterleri yapılmış ve bir çok Sünnîler şiddetli işkenceler içinde can vermiştir. En şiddetli işkencelerle öldürülenler Bekir Paşa ile Bağdad Kadısı Ömer Nuri ve Câmî-i-Kebir hatîbi Mehmet Efendilerdir : Bunlardan Bekir Paşa bir demir kafes içinde yedi gün işkenceye uğratıldıktan sonra «bir kayığın etrafına neft sürülüp» ateşlenerek Dicle'ye salınmış ve tıpkı bundan evvel kendisinin idâm ettirdiği Mehmet Kanber Ağa gibi ateşe su arasında öldürülmüştür! Kadı ile Hatib de «Sebb-i Şeyheyn» teklifini reddedip şahın yüzüne karşı söğüp saydıkları için, çeneleri delinip birer hurma ağacına asıldıktan sonra yaylın ateşine tutulmuşlardır. Bununla beraber Bağdad valiliği Bekir Paşa'nın hâin oğluna kalmış değildir: Birinci Abbâs'ın çok haklı olarak :

— Pederine böyle hiyânet iden bi-rahm kâfirün bana ne hayrı olacak?

diye bu mütereddi mahlûku Horasan'a sürdüğünden ve nihayet firar etmek istediği için de idâm edildiğinden bahsedilir. Şâh-Abbâs Bağdad valiliğini bundan evvel elçilikle Bekir-Sübaşı'ya gönderildiğini gördüğümüz Hemedân valisi «Safi-Kuli Han» a tevcih ettikten sonra Necef'e gitmiş ve Karçakay-Han-ı da Musul ve Kerkük havâlisinin işgali için şimale göndermiştir : Musul valisi Çerkes-Ahmed Paşa iki üç gün müdâfaada bulunmuşsa da, Kerkük valisi Bostan Paşa şehri tahliye edip gitmiştir. İran'ın Musul valiliğine işgal kuvvetlerinin kumandanlığında bulunan «Kasım-Sultan Avşarlu» tâyin edilmişse de, aradan biraz geçince Hâfız-Ahmed Paşa'nın 500 kişilik pişdar kuvvetine kumanda eden «Küçük-Ahmed», isminde bir sipâhi Musul civârına yaklaşırken Kasım-Han Bağdad'a kaçmış ve bu suretle Musul tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Bununla beraber, Bağdad'ın ihânet yüzünden sukutu demek, Basra'dan mâadâ hemen tekmiil Irak'ın elden çıkması demektir : Çünkü Safavî istilâsı Mardin civârına kadar dayanmıştır.

Bağdad şehri Kanunî Sultan Süleyman'ın «İrâkayn» seferinde 1534 = 941 senesinin 28 Teşrinisânî = 21 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü fethedilmiş olduğuna göre, bu 1624 = 1033 senesi 11/12 Kânunusânî = 20/21 Rebî'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesine kadar Milâdî takvim hesabıyla ve «grégorien» islâhâtından mütevellid on günlük fark da hesab edilmek şartıyla ilk defa olarak 89 sene, 1 ay, 4 gün Osmanlı idaresinde kalmış ve nihayet Dördüncü Murad ikinci defa olarak fethettiği için Osmanlı tarihlerinde «Fâtih-i Bâğdâd» ünvanıyla şöhrat bulmuştur. İkinci Osman devrinde akdedilen son Osmanlı-Safavî sulhü için yukarıda 1618 = 1027 vukuâtının «26 Eylül» ve 1619 = 1028 vukuâtının da «18 Kânunusânî», fıkralarına ve Bağdad'ın istirdâdı için de aşağıda 1638 = 1048 vukuâtının «24 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

3 Nisan = 14 Cumâda-lâhire, Çarşanba: Vezir-i-a'zam Kemankuş Kara-Ali Paşa'nın idâmiyle Çerkes-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Ali Paşa'nın idâmına sebep olarak Dördüncü Murad'ın cülûsunda başlıca âmil olmasından ve pâdişahın devlet işlerini kavrayamayacak kadar küçük yaşta bulunmasından dolayı fevkalâde bir gurura kapılmış olduğundan, alenen rüşvet alıp memuriyetleri müzâyedeyle tevcih ettiğinden ve bilhassa kendisine rakib adettiği seleflerinden Halil ve Gürcü-Mehmet Paşaları Abaza ısyânında müşevvik gösterip tevkif ettirerek idâm ettirmek istediği halde mâsumiyyetleri meydana çıktığı için muvaffak olamadığından ve nihayet Bağdad'ın sukutu pâdişaha aksettigi halde inkâr edip yalan söylediğinden bahsedilir; bütün bunlara rağmen Birinci Mustafa'yı hal'ettirmek suretiyle devlete büyük bir hizmette bulunmuş olduğu muhakkaktır: Muhtelif meziyyetlerinden dolayı «Vecih-ü-vakuur vezir-i sâhib-şuûr» şeklinde de tavsif edilir. — Kemankuş-Ali Paşa bu gün ikindiden sonra saraya dâvet edilip orada idâm edilerek «emvâli müsâdere» olunmuştur: Sadâret müddeti 1623 = 1032 senesi 30 Ağustos = 4 Zülka'de Çarşanba gününden bu güne kadar Milâdi takvim hesabıyla tam 7 ay, 4 gündür.

Kara-Ali Paşa'nın yerine Vezir-i-a'zam olan Çerkes-Mehmet Paşa Şam valiliğinden Kubbe-vezirliğine yükselmiş ihtiyar, namuslu, muktedir ve cesur bir devlet adamıdır: Sadâreti üzerine hem Abaza gailesini bastırma, hem Bağdad'ın istirdâdına me'mur edilerek Serdâr-ı-Ekrem olmuştur).

28 Mayıs = 10 Şa'ban, Salı : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Çerkes-Mehmet Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi Serdâr-ı-Ekrem'in ilk hedefi Erzurum'da ısyân edip Anadolu'nun mühim bir kısmına hâkim olan Abaza Paşa'nın tenkididir: Bu ısyân için yukarda 1622 = 1032 vukuâtının «17 Teşrinisâni» ve 1623 = 1032 vukuâtının da «13 Mart» fıkralarına bakınız. — Yeniçeri-ağasıyla Kapu-kulları ve diğer asker sınıflarıyla Anadolu ve Karaman beylerbeyleri de serdârın maiyyetine verilmiştir. — Münecim-başı «Gurre-i-Şa'bân = 19 Mayıs Pazar» tarihini gösterir. — Yeni Vezir-i-a'zamın hareketi üzerine eski Vezir-i-a'zamlardan Gürcü-Mehmet Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiştir).

17 Haziran = 1 Ramazan, Pazar : Serdârın Üsküdar'dan hareketi.

(Üsküdar karargâhında geçen 20 gün son hazırlıklara hasredilmiştir).

Mayıs - Temmuz = Şa'ban - Şevvâl : Kırım ısyânı.

(Bu sırada Kırım hanlığında bulunan Üçüncü Mehmet-Giray'la Kalgaylığında = Veliahdlığında bulunan küçük kardeşi Yavuz Şahin-Giray bir çok mâceralar geçirmiş şahsiyyetlerdir: Bunların bütün mâceraları eski Kırım hanı Cânibek-Giray'a karşı rekabet ve ısyanlarıyla alakadardır. Mehmet-Giray vaktiyle Cânibe-Giray'a mağlûb olduktan sonra bir takım vaidlerle İstanbul'a getirilmiş, bir rivayete göre o zamanki Vezir-i-a'zam Arnavut Nasuh Paşa tarafından Osmanlı tahına bile çıkarılması tasavvur edilmiş ve nihayet Birinci Ahmed'in gözüne girip maiyyetine katılmış, bir aralık Edirne'de tertib edilen bir sürgün avında pâdişahın kovaladığı geyiği okla vurduğu için gözden düşüp Yedi-kule'ye hapsedilmiş ve bunun üzerine «Yavuz» lâkabiyle anılan kardeşi Şahin-Giray da korkusundan İran'a kaçıp maiyyetiyle beraber Birinci Abbâs'a ilticâ ederek u-

zun zaman orada kalmış ve hattâ bir rivayete göre Şii mezhebine bile girmiştir: Yukarda 1614 = 1023 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız. Genc-Osman tahta çıktığı gün Mehmet-Giray Yedi-kule zindanından kaçmışsa da takib edilip yakalandıktan sonra Rodos'a sürülmüş ve nihayet Birinci Mustafa devrinde devletin başına açtığı belâlarla meşhur Vezir-i-a'zam Arnavut Mere-Hüseyn'in iltizâmı ile Kırım hanlığına tâyin edilince İrandaki kardeşi de Kırım'a dönüp Kalgay olmuştur. Birinci Mustafa'nın ikinci saltanatından zuhur eden ısyanlarla karışıklıklar bâzı eyâlet valilerini bile baştan çıkarırken, Mehmet-Giray gibi kendi nesebini Osmanlı hânedânından daha parlak bulan bir hükümdarın İstanbul'a karşı itâatsizliklere başlaması pek tabiidir. Osmanlılara sadakatle ithâm ettiği Kırımlıların karşı çok şiddetli zulümlerle işe başlayan Mehmet-Giray kardeşiyle elbirliği ederek Dördüncü Murad'ın cülûsunu tebrik edip hediyeler takdimine giden iki Rus elçisini idâm ederek hediyeleri zabt etmiş ve nihayet ötedenberi göz koyduğu Osmanlı tahtını zabt etmek için Edirne üzerinden İstanbul'a yürüyecek büyük bir ordu toplamaya başlamıştır: Bilhassa bu son şâyia üzerine Mehmet-Giray derhal azledilip yerine Rodos'da oturan eski Kırım hanı Cânibek-Giray tâyin edilmiş ve Rodos'dan İstanbul'a getirilip dört kadirge ile ve bir miktar askerle Kefe'ye gönderilmiştir: Yeni hanın iclâsına me'mur olan bu askerin serdârı vezir Hasan Paşa ve onun «kafadârı» yâni muâvini de İbrahim Paşa'dır. Bu hey'etle bu kuvvet Kefe'ye varınca pek tabii olarak ferman dinlemeyen Mehmet-Giray'ın muhâlefetiyle karşılaşmış, Cânibek-Giray tahta çıkarılamamış ve mesele İstanbul'a arz edildince Kapdan-ı-deryâ Receb Paşa kumandasında Akdeniz'e çıkmak için hazırlanan donanma derhal Karadeniz'e sevk edilmiştir. İşte bu suretle Kefe'de toplanmış olan Receb, Hasan ve İbrahim Paşalarla Kefe beylerbeyi Mehmet Paşa müşterek bir mektup yazıp Mehmet-Giray'la kardeşine nasihat ederek Kırım yerine Mora ile Hersek vilâyetlerini teklif etmişlerse de red cevabı aldıkları için harbetmek mecburiyetinde kalmışlardır: Fakat Mehmet-Giray'ın toplamış olduğu yüz bin tatarla 8 - 10 bin Kazak askerine mukabil Osmanlı paşalarının kumandasındaki asker mevcudu on binden aşağı olduğu için, harb harekâtı iki ay kadar sürün-cemede kalmış, kara harekâtında donanmadan pek istifade edilememiş ve nihayet Kefe önlerinde son bir zafer kazanan Mehmet-Giray oraya da girerek o kadar çok esir almıştır ki rivayete nazaran «bir âdem bir çapçak bozaya satılmış», ve hattâ Serdâr Hasan Paşa ile Kafadar İbrahim Paşa şehid düşmüşlerdir! Bu vaziyet üzerine Kırım'dan vazgeçip bir Osmanlı vilâyet merkezi olan Kefe'yi kurtarmaya karar veren Kapdan-ı-deryâ Receb Paşa Mehmet-Giray'la muhâbereye girişip kendisini hanlığında ibka eden bir menşur göndermiş ve Mehmet-Giray da 300 atlı ile istikbâl ettiği hanlık menşûrunu öpüp başına koyduktan sonra elindeki esirlerle topları iade etmiştir. Fakat bu anlaşmayla gaille bitmiş değildir: Otuz bin atlı ile harekete geçen Yavuz Şâhin-Giray Akkerman, Kili, İsmail ve Yerköyü gibi Osmanlı kalelerine karşı şiddetli bir akın yaparak o tarafları yı-kıp yakmış ve nihayet Babadağı'na taarruz edeceği sırada Genc-Osman devrin-denberi Özü ve Silistre valiliklerinde bulunan Nogay beylerinden Arslan-oğlu Kantemir-Mirzâ tarafından Tuna boylarında müdhîş bir bozguna uğratılıp bütün kuvvetleri imhâ edilmiştir: Şâhin-Giray'ın bu bâdireden bir kayıkla kaçıp kurtulduğu rivayet edilir. Kırım'da bulunan gebe karısı şişe geçirilip ateşte yakılarak idâm edildiğinden dolayı çok haklı ve şiddetli bir intikam almış olan Kantemir Paşa için yukarda 1621=1030 vukuâtının «8 Eylül», «23/24 Eylül» ve «9 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Şa'ban = Mayıs ayından Şevvâl = Temmuz sonlarına kadar süren Kırım vukuâtının gün tarihleri belli değildir).

20 Temmuz = 4 Şevvâl, Cumartesi : Kazakların Yeniköy ve Sarıyer akını.

(Donanmanın Kırım'da bulunmasından istifade eden Don-Kazakları elli yahut

yüz elli şayka ile Karadeniz'den Boğaziçi'ne girip Yeniköy'le Sarıyer'de yağmacılık ettikten sonra bir kaç dükkân yakarak yangınlar çıkarmışlar ve Segbanbaşı'nın kumandasında İstanbul'dan gemilerle sevkedilen Bostancılarla Segbanlar mukabeleye başlayınca hemen denize açılıp kaçmışlardır: Kazak ric'atinin ortaklık karardiktan sonra olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Bâzı ecnebi menbâlarına göre cür'etin bu derecesi İstanbul halkı arasında hem hayret, hem leh-lilere karşı büyük bir hiddet uyandırmış ve İstanbul'da bulunan Lehistan tebasası tehlikeli anlar geçirmiştir. — Bu vak'a üzerine Bizanslıların Türk donanmasına karşı Haliç medhaline geldikleri meşhur zincirin Karadeniz boğazına götürüldüğü hakkında bir rivayet vardır; Boğaz tahkimâtı da takviye edilmiştir. — Bir kaç gün sonra daha kuvvetli bir donanmayla tekrar gelen Kazakların Boğaz medhalindeki feneri yakıp gittikleri de rivayet edilir. — Bu vak'ayı bundan bir gün sonra gösteren bir rivayet de vardır).

5 Eylül = 22 Zülka'de, Perşembe: Kayseri civârında Karasu muharebesi ve Abaza Paşa'nın mağlûbiyeti.

(Bu muharebenin tarihini Münecim-başı bir gün sonraya ve Hammer de «16 Ağustos = 2 Zülka'de Perşembe» gününe müsâdif gösterirse de, babasıyla beraber harbe bizzat iştirâk etmiş olan Kâtib-Çelebi'nin burada esas ittihâz ettiğimiz rivayeti tercih edilmiştir. — Serdâr-ı-Ekrem ilkönce Konya ovasına gelip yirmi gün kalmış ve oradan Abaza Paşa'ya bir nasihat mektubu göndermişse de hiç bir te'siri olmamıştır: Büyük bir tenkil ordusunun ilerlemekte olduğunu haber alan Abaza Paşa bil'akis mukabeleye karar verip Kayseri'ye doğru hareket etmiş ve hattâ gene bu sırada Niğde şehrini de işgal ettirmiştir. — Bu vaziyet üzerine Serdâr-ı-Ekrem Kayseri üzerine hareketle bundan bir gün evvel ikinci vaktine doğru o civarda bulunan «Karasu-köprüsü»ne gelmiş, o gün ehemmiyetsiz müsâdemeler olmuş ve nihayet bu günkü büyük muharebede Abaza Paşa ordusu tamamiyle bozulmuştur: Bu bozgunluğun sebepleri âsilere yardım için çağırılan Türkmen oymaklarının harbe iştirâk etmemesi, evvelce Abaza Paşa'ya iltihak etmek mecburiyetinde kalan Sivas valisi Tayyar-Mehmet Paşa ile Şarkî-Karahisar valisi Murtaza Paşa'nın harb esnâsında el birliği edip askerleriyle beraber karşı tarafa geçmeleri, Osmanlı topçusunun üstünlüğü ve nihayet gene harb esnâsında Abaza Paşa'nın yedek atlarından biri elden kaçıp başı boş kalınca âsilerin Paşa'yı maktul düşmüş sanıp kaçışmıya başlamaları gibi vak'alarla izah edilir. — Abaza Paşa hazinelerini kurtarıp Erzurum'a kaçmış, askerlerinden bir çokları yakalanıp kılıçtan geçirilmiş ve bu vesileyle Yenigeriler kendilerini imhâ etmek isteyen âsilerden intikam alarak bir çok Türk kanı dökmüşlerdir: Hattâ bu kanlı günün akşamı bir «Mum-donanması» ile tes'id bile edilmiştir! — Serdâr-ı-Ekrem, Abaza Paşa'nın arkasından Tercan ovasına kadar ilerleyip Erzurumu muhâsara etmek istemişse de, mevsim ilerlemiş ve araya bâzı tavassutçular da girmiş olduğu için, Erzurum beylerbeyliği gene Abaza Paşa'da kalmak ve ancak eskiden olduğu gibi kaleye iki bin Yenigeri konulmak şartıyla sulh akdedilmiştir: Abaza Paşa'nın ikinci isyânı için aşağıda 1626=1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» ve 1627 = 1036 vukuâtının da «17 Ağustos» fıkralarına bakınız).

1624 = 1034

Kânunuevvel = Rebî'ül-evvel : Cennet-oğlu isyânının tenkili.

(Karası = Balıkesir taraflarında başına mühim kuvvetler toplandığından bahsedilen Cennet-oğlu yahut Cennet-karî-oğlu «reâyâyı sıyânet bahânesiyle» isyân

eden bir sipâhidir: Bir hükümdar sülâlesine mensub olduğundan da bahsedilen Cennet-oğlu Karası'dan başka Aydın ve Saruhan taraflarını da istilâ etmiş ve hattâ oralardaki mahallî Osmanlı kuvvetlerini mağlûb etmiştir. Bu vaziyet üzerine İstanbul hükûmeti Sadâret-kethudâsı Kanlu-Mehmed Ağa'yı pašalıkla Serasker ve eski Anadolu beylerbeyi Dişlenk-Hüseyn Paşa'yı da ona muâvin tâyin ederek bir miktar kuvvetle sevketmiş, Midilli, Bergama ve İçel taraflarından da asker toplanmış ve nihayet Mağnisa ovasında iki taraf karşılaşınca Osmanlıların kuvvetlerine mağlûb olan Cennet-oğlu Denizli'ye kaçmışsa da orada yakalanıp işkencelerle öldürülmüş ve adamlarından ele geçenler de kazıklanmıştır).

1625 = 1034

28 Kânunusâni = 18 Rebî'ül-âhir, Salı: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Çerkes-Mehmet Paşa'nın ölümü.

(Yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «5 Eylül», fıkrasında tasviye suretini gördüğümüz Abaza Paşa gailinden sonra Tokat kışlağına çekilip Bağdad'ın istirdâdı için askerî hazırlıklar yapılması hakkında her tarafa emirler gönderen Mehmet Paşa ihtiyarlığıyla yorgunluğuna inzîmâm eden mesâne hastalığından ölmüştür. Naimâ ile Hammer'de görülen «18 Rebî'ül-evvel 1034 = 29 Kânunuevvel 1624 Pazâr» tarihi yanlıştır: O sırada Tokat'da bulunan Peçevi İbrahim Efendi bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihi gösterir.

Doğruluğu ve iktidârıyla mâruf olan Çerkes-Mehmet Paşa'nın sadâreti 1624 = 1033 senesi 3 Nisan = 14 Cumâda-l-âhire Çarşamba gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 9 ay, 25 gün sürmüş ve bu müddet zarfında en mühim iş olarak Anadolu gailisini yatıştırmıştır.

Tokat kışlağında bulunan Yeniçeri ağası Husrev Ağa ile Baş-defterdar Bâki Paşa «Mühür-i-Hümâyûn»u İstanbul'a gönderirken oradan tâyin edilecek bir Vezir-i-a'zâmın ordu başına gelmesi her haylı zamana muhtac olduğundan bahsederek evvelce Irak serdârlığında bulunmuş olan Diyarbekir beylerbeyi Hâfız-Ahmed Paşa'nın serdârlıkla Sadârete getirilmesini tavsiye etmişlerdir).

8 Şubat = 29 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Diyarbekir beylerbeyi Müezzîn-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'nın ilk sadâret ve serdârlığı.

(Çerkes-Mehmet Paşa'nın yukarıki fıkra da gördüğümüz ölüm haberi İstanbul'a gelince Sadâretle Serdârlık o sırada Sadâret-Kaymakamlığında bulunan eski vezir-i-a'zamlardan Gürcü-Mehmet Paşa'ya teklif edilmişse de kabul etmediği için, Tokat'daki ordu erkânının tavsiyesi mucibince «Mühr-i-Hümâyûn» Diyarbekir beylerbeyi Müezzîn-zâde Filibeli Hâfız-Ahmed Paşa'ya gönderilmiştir. Bir Pomak müezzînin oğlu olan Hâfız-Ahmed Paşa güzel sesli bir hânende ve aynı zamanda şâir olduğu için göze girerek çabuk parlamaya başlamıştır: Hâfız Paşa'nın bundan evvel bulunduğu Irak serdârlığı için yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Bu ilk sadâretinden sonra Birinci Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'la evlenerek Dördüncü Murad'a enişte olan Ahmed Paşa münevver bir devlet adamı olmakla beraber mühim bir asker değildir).

5 Mayıs = 27 Receb, Pazartesi : Bağdad seferine çıkan Serdâr-ı Ekrem'in Diyarbekir'den Cülek ordugâhına çıkması.

(Cülek/Cülek ovası Diyarbekir civarındadır. — Burada Bağdad'ın istirdâdı me-

selesini görüşmek üzere toplanan harb meclisinde Hâfız Paşa:

— Kal'anun miftâhı ceybümdedir!

gibi büyük bir söz söylemişse de, elde bulunan dört büyük topu kâfi görmesi ve bilhassa «dâne ve barut hususunda ihtimâm itmemiş», olması muhtelif menbâlarda tenkid edilir. — Ordunun Diyarbekir'den Musul-Altinköprü-Kerkük yoluyla hareket etmesi takarrür etmiştir. — Bu sırada Gürcistan'da Safavî hâkimiyetine karşı büyük bir ısyân çıkmış ve bâzı Gürcü beyleri Vezir-i-a'zamın Bağdad'ı bırakıp Gürcistan üzerine yürümekle Safavilere karşı daha büyük bir darbe indirmiş olacağından bahsetmişse de, Hâfız Paşa bu mülâhazayı doğru bulmayup Batum beylerbeyi Ömer Paşa'yı bilhassa Gence ve Karabağ taraflarına taarruz etmek üzere bir miktar askerle Gürcistan serdârlığına me'mur etmekle iktifâ etmiştir. — Ordu henüz Cülek sahrâsında iken Altinköprü'de 10 bin kadar düşman askeri toplandığını haber alan Vezir-i-a'zam bunlara karşı Karaman beylerbeyi Çerkes-Hasan Paşa kumandasında 4 bin kişilik bir müfreze göndermiş, Kızılbaşlar mağlûb edilip Kerkük'e kadar koğalanmış ve nihayet orası da istirdâd edilmiştir. — Ordunun Bağdad'a muvâsalatı için aşağıda 1625 = 1035 vukuâtının «11 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

1625 = 1035

Teşrinievvel = Muharrem : Karadeniz'de Kara-Harman zaferi.

(Kara-Harman Köstence'nin şimalindedir. — Kapdan-ı-deryâ Receb Paşa'nın kumandasında Kazak korsanlarına karşı sevkedilen Osmanlı filosu 43 parça kadirga ve çekdiriden ibarettir; aylardanberi düşmanı tarassutla meşgul olan bu gemilerin yarısı sakatlanıp su almiya başladığı için, bu kanlı deniz muharebesine ancak 20-21 gemi iştirâk etmiştir : Buna mukabil Kazakların ince-donanması 350 şaykadan mürekkeptir ve bir şaykada elli tüfekçi vardır. — Kazaklar Kara-Harman açıklarında bulunan Osmanlı filosuna sürü hâlinde saldırıp her kadirga ve çekdiriye 20-30 şayka ile çevirmişler, Türk gemilerine ve bilhassa üç fenerinden belli olan Kapdan-paşa gemisine tırmanıp çok şiddetli ve kanlı bir harbe girişmişlerdir; o sırada hava sâkin olduğu için Osmanlı donanmasının manevra yapmak imkânından mahrum olmasına mukabil kürekle işliyen düşman şaykalarının hareket üstünlüğü de vardır. Buna karşı Türk gemileri şiddetli bir topçu ateşi açmışlar ve nihayet esmiye başlıyan rüzgârdan da istifade ederek o muazzam Kazak donanmasını şaşılacak bir muvaffakiyetle mağlûb etmişlerdir; bu muharebede ancak «otuz kadar» düşman gemisi kurtulabilmiş, 172 gemi zaptedilmiş ve mütebâkisi batırılmıştır: Denizden toplanarak alınan esirlerin sayısı 781 gösterilir. — Bu muvaffakiyet, yıllardanberi Türk sâhillerine musallat olan Kazaklara karşı kazanılmış en parlak zafer sayılır. Boğaziçinde Yeniköy'le Sarıyer'i tahrib eden son Kazak akını için yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «20 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Osmanlı donanması Safer = Teşrinisâni içinde İstanbul'a dönmüş ve Receb Paşa ile arkadaşları hil'atlerle taltif edilmiştir. — Receb Paşa'nın bundan üç sene evvel Kazaklara karşı kazandığı ilk zafer için yukarda 1622 = 1031 vukuâtının «1 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

11 Teşrinisâni = 10 Safer, Salı : Ordunun Bağdad'a muvâsalatı ve A'zamiyye kalesinin zabtı.

(Yukarda 1625 = 1034 vukuâtının «5 Mayıs» fıkrasında Diyarbekir'den Cülek karargâhına çıktığını gördüğümüz Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Hâfız-Ahmed Paşa Cülek'de orduyu toplayıp hazırlıklarını bitirmiş ve o tarihten 6 ay, 7 gün sonra Bağdad önlerine varmıştır. — İmâm-ı-A'zamın türbesinden dolayı

«A'zamiyye» denilen kasaba Bağdad'ın 4 kilometre şimalıgarbisinde ve Dicle'nin şark sâhilindedir: Buradaki kale derhal işgal edilerek muhafızı idâm olunmuştur).

12 Teşrinisâni = 11 Safer, Çarşamba: Bağdad önlerinde ilk Osmanlı - Safavî müsâdemesi.

(A'zamiyye'den Bağdad üzerine yürüyen ordunun ileri kollarıyla şehirden çıkan bir Safavî kuvveti arasında geçen bu müsâdeme düşman kuvvetinin kaleye çekilmesiyle neticelenmiştir).

13 Teşrinisâni = 12 Safer, Perşembe : Bağdad muhâsarası.

(Bağdad muhafızlarından mühim bir kısmının «Meşhed-i-Ali = Necef» ziyâretine gittikleri Serdârın daha Diyarbekir önlerinde bulunduğu sırada haber alınmış olduğu için, Diyarbekir beylerbeyi vezir Murad Paşa on beş bin askerle ve bunların Necef'den Bağdad'a avdetlerine mâni olmak vazifesiyle yola çıkarılmışsa da bu vazife ifa edilememiş ve hattâ netice itibariyle Bağdad kalesi eskisinden fazla takviye edilmiştir. — Yukarda 1625 = 1034 vukuâtının «5 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz gibi «Kal'anun miftâhı ceybümdedur!» diye böbürlenerek 90 - 100 bin kişilik bir ordu ile yola çıkan Hâfız Paşa Bağdad'ın istirdâdına dört topla geldiği için topsuzluktan çok sıkıntı çekilmiştir; bunu telâfi için ilk iki ay içinde 52 lâğım kazılmışsa da düşman hepsini keşfettiği için hiç bir fayda görülmemiş, eldeki toplanla açılan küçük gedikler mahsurlar tarafından kolayca kapatılmış, muhâsaranın 72 nci günü bir lâğım patlatılarak açılan gedikten umumî bir hücum yapılmışsa da içerde ikinci bir surla bir hendek hazırlanmış olduğu için muhâcimlerin bir kısmı bataklıklarda telef olup ric'at edilmiş ve nihayet asker Bağdad anahtarlarının cebinde olduğundan bahseden Vezir-i-a'zamla alaya başlamıştır).

1626 = 1035

29 Mart = 1 Receb, Pazar: Birinci Abbâs'ın otuz bin kişilik bir imdad ordusuyla Bağdad önlerine gelişi.

(Bu vaziyet Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bıraktığı için, Hâfız Paşa bir harb meclisi toplamış, bu mecliste muhâsaranın kaldırılması lüzumundan bahsedilmişse de Yenîçeri zâbitleri yüksekten atıp tutarak :

— Biz cümle kırılırız, Bağdad alınmayınca meterisden çıkmak ihtimalimiz yokdur! dedikleri için Sipâhi zorbaları da onlara iltihak etmiş ve nihayet barut ve mühimmat azaldığı halde muhâsaranın devamına karar verilmiştir: Aşağıda bu senenin «3 Temmuz» fıkrasına da bakınız. — Bu karar üzerine İstanbul'dan istimdâda mecbur olan Hâfız Paşa'nın Dördüncü Murad'a gönderdiği meşhur manzum mektup işte bu sıralarda yazılmıştır :

Aldı etrafı adû imdâda asker yok mudur
Din yolunda baş virir bir mîrd server yok mudur.

matlaiyle söze başhyan Hâfız Paşa çok şiddetli bir lisan kullanmaktadır :

Def-i bidâda tekâsül den garaz ne bilmezüz
Derd-i mazluman suâl olmaz mı mahşer yok mudur

Bu manzum mektuba Sultan Murad'ın verdiği manzum cevap için aşağıda 1626 = 1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

29 Nisan = 2 Şa'ban, Çarşamba: Bağdad önlerinde Osmanlı ve Safavî ordularının ilk müsâdemesi.

(Şâh-Abbâs'la Hâfız Paşa'nın Bağdad önlerinde üç muharebesi vardır: Bundan sonraki iki muharebe gibi bu ilk müsâdeme de neticesiz kalmıştır).

3 Temmuz = 8 Şevvâl, Cuma : Bağdad muhâsarasının kaldırılması ve ordunun avdeti.

(1625 = 1035 senesi 13 Teşrinisânî = 12 Safer Perşenbe gününden bu güne kadar tam 7 ay, 20 gün süren Bağdad muhâsarasının kaldırılmasına sebep, Osmanlı ordusunun top, mühimmat ve iâşe bakımlarından müşkil bir vaziyette bulunmakla beraber hem kaleye, hem şâhın ordusuna karşı koymak mecburiyetinde kalması ve nihayet Yenîçerilerin:

— Orduda me'kûlât kısmından nesne yok: At, eşek kalmadı! Nice bir otururuz? diye ayaklanmalarıdır: Halbuki yukarda bu senenin «29 Mart» fıkrasında gördüğümüz gibi, şâhın ordusu geldiği zaman akdedilen harb meclisinde ric'at fikrine itirâz edip Bağdad alınmayınca meteristen çıkmıyacıklarını söyleyenler de gene Yenîçerilerdir! — Birinci Abbâs'ın Bağdad önlerine muvâsalatından bu güne kadar geçen 3 ay, 5 gün içinde bir taraftan harbedilmekle beraber, bir taraftan da mütemâdiyen elçiler teâtî edilerek sulh müzakeresine girilmiş ve nihayet Necef, Kerbelâ ve Hille Safavilerde kalmak şartıyla Bağdad'ın Osmanlılara terki takarrür etmişse de, Yenîçeri ısyânı üzerine Serdârın avdete karar verdiğinden haberdâr olan Şâh-Abbâs derhal caymış ve hattâ bu şartı kabul ettiği hakkında eline bir mektup verdiği Osmanlı elçisi Mustafa Ağa'yı atına bindikten sonra tekrar huzûruna celbedip mektubunu geri alarak :

— Mustafa Ağa, Serdâr Bağdad üzerinden kalkdı, gitdi : Giden askere kal'a virmek bizüm şânumuza düşmez! Var yörü, gördüğünü söyle!

diye Osmanlı elçisini elleri boş göndermiştir! — Yenîçeriler ısyan çıkardıkları zaman Hâfız Paşa'nın şâha giden elçi gelinceye kadar sabretmeleri için çok yalvardığı halde söz geçiremediği rivayet edilir. — Bu uzun muhâsara esnâsında gerek Anadolu'dan, gerek Basra'dan bir mıkdar top getirilmiş ve nihayet bu gün ordu yola çıkarken bunlar kısmen tahrib edilmiş ve kısmen de yere gömülmüşse de sonradan Safaviler tarafından bulunup çıkarılmıştır. — Takriben sekiz ay süren bu büyük teşebbüsün yegâne neticesi Kerkük'ün istirdâdından ibaret kalmıştır: Musul evvelce istirdâd edilmiş olduğu için, bu sırada Irak'ın şimaliyle cenubu Osmanlı idaresinde ve yalnız ortadaki Bağdad havâlisi Safavî işgalinde demektir).

1626 = 1036

1 Kânunuevvel = 12 Rebî'ül-evvel, Salı : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Müezzîn-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'nın azliyle Halil Paşa'nın Sadâreti.

(Hâfız Paşa'nın azline sebep, İstanbul'daki düşmanlarının Bağdad muvafakiyetsizliğini istismâr ederek kendisini pâdişahın gözünden düşürmüş olmalarıdır; yukarda 1626 = 1035 vukuâtının «29 Mart» fıkrasında gördüğümüz gibi, Bağdad önlerine şâhın ordusu geldiği zaman Hâfız Paşa'nın iki ateş arasında

kalarak Dördüncü Murad'a şiddetli bir lisanla yazılmış manzum bir istimdadnâmesi de pâdişahla paşanın arasını açan ikinci bir sebep sayılır. Sultan Murad'ın:

Hâfızâ Bağdâda imdâd itmeğe er yok mudur
Bizden istimdâd idersün sende asker yok mudur

matlailyle başhyan manzum cevabında:

Bu-Hanife şehrin ihmâlünle virân itdiler
Sende âyâ gayret-i din ü Pegember yok mudur

ve bilhassa:

Rüşvet ile cünd-i islâmı perişân eyledün
İşidilmez mi sanursun bu haberler yok mudur

gibi çok şiddetli ithamlarla tekdirlere tesadûf edilir; gene aynı manzum cevaptaki:

Bir Ali-siret vezîri şimdi serdâr eyledüm
Hızr-u-Peygamber muîn olmaz mı rehber yok mudur

beyti de Hâfız Paşa'nın azliyle Halil Paşa'nın sadâretine âittir. Henüz 15 yaşının içinde bulunan Dördüncü Murad'ın lisana ve bilhassa nazm tekniğine bu kadar kuvvetle hâkim olması, her halde onun da kardeşi Genc-Osman gibi pek erken inkişâf ettiğini ve eski Osmanlı şehzâdelerinin ne kadar sağlam bir tahsil ve terbiye gördüklerini gösterir. — Hâfız Paşa büsbütün menkub olmuş değildir: İstanbul'a gelince ikinci vezirliğe tâyin edildikten başka, pâdişahın hemşirelerinden Ayşe-Sultan'la evlendirilerek Osmanlı hânedânına dâmad da olmuştur. — Halil Paşa ile beraber İstanbul'a dâvet edilen sâbık Yeniçeri-ağası Boşnak Husrev Ağa da Kubbe-vezirliğine tâyin edilmiştir: Çabuk parlıyan bu Husrev Ağa'nın sadâretiyile serdârlığı için aşağıda 1628 = 1037 vukuâtının «6 Nisan» fıkrasına bakınız. Hâfız-Ahmed Paşa'nın bu ilk sadâreti 1625 = 1034 senesi 8 Şubat = 29 Reb'ül-âhir Cumartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 1 sene, 10 ay, 21 gün sürmüştür.

Ermeni dönmelerinden olan yeni Vezir-i-a'zam Halil Paşa'nın bu tarihten on sene evvel Birinci Ahmed, Birinci Mustafa ve İkinci Osman devirlerinde 2 sene, 3 ay, 2 gün süren ilk sadâreti için yukarda 1616 = 1025 vukuâtının «17 Teşrinisâni», fıkrasına bakınız. — Karasu muharebesinde mağlûb olup Erzurum'a çekildikten sonra valilikte ibka edilerek yatıştırılmış olduğunu yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Abaza Paşa Bağdad seferi esnasında vaziyeti müsâid bularak yeniden ısyâna başlayıp her tarafta Yeniçerileri imhâya kalkışmış olduğu için, Halil Paşa bu gaileye nihayet vermek üzere serdârlık vazifesi-ne de me'mur olmuştur: Abaza Paşa, Halil Paşa'nın yetiştirmesi olduğu için, velî-nimetinin nasihatıyla yola gelebileceği ümid edildiğinden ve hattâ Halil Paşa'nın işte bundan dolayı sadârete getirildiğinden de bahsedilir).

4 Kânunuevvel = 15 Reb'ül-evvel, Cuma : Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın Abaza Paşa ısyânını bastırmak üzere İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Mevsimin sakal bıyık donduracak derecelerdeki şiddetine rağmen Serdârın sefere çıkması, bahar beklendiği takdirde ısyânın daha fazla genişlemek ihtimâ-

linden dolayıdır. Halil Paşa'nın emrinde Anadolu ve Rumeli askerleriyle Yeniçeri ve Sipâhi sınıflarından büyük bir ordu toplanmıştır : Fakat bunların mühim bir kısmı serdâra Haleb'de iltihak etmiştir).

1627 = 1036

8 Mart = 20 Cumâda-l-âhire, Pazartesi : Adana valisi Küçük-Hüseyn Paşa'nın idâmı.

(Bugün Adana'ya vâsıl olan Serdâr-ı-Ekrem'in Hüseyn Paşa'yı idâm ettirmesi, Abaza tarafdarlığıyla ithâm edilmesindendir).

24 Mart = 7 Receb, Çarşamba : Serdârın Haleb'e muvâsalatı.

(Halil Paşa Beylerbeyi sarayına inmiş ve ordu toplanması burada ikmâl edilmiştir).

4 Temmuz = 20 Şevvâl, Pazar : Serdârın Haleb'den Gök-meydan karargâhına çıkışı.

(Halil Paşa ordu toplanıp son hazırlıklar ikmâl edilinceye kadar Haleb şehrinde 3 ay, 11 gün kalmıştır).

14 Temmuz = 1 Zülka'de, Çarşamba : Ordunun Haleb önlerinden Diyarbekir'e hareketi.

(Serdârın maksadı, ikinci defa olarak ısıyan eden Erzurum beylerbeyi Abaza Paşa'yı hileyle yahut muharebeyle tenkil etmektir : Yukarda 1626=1036 vukuâtının „1 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

7 Ağustos = 25 Zülka'de, Cumartesi : Ordunun Diyarbekir önlerine muvâsalatı.

(Haleb'den Diyarbekir'e 24 günde gelen ordunun «Cıran tepesi»nde mevzi aldığı rivayet edilir).

17 Ağustos = 5 Zülhicce, Salı : Anadolu beylerbeyi Dışlenk-Hüseyn Paşa'nın Ahıska'yı Safavî muhâsarasından kurtarmaya gönderilmesi ve Abaza Paşa'nın taarruzundan dolayı bu teşebbüsün neticesizliği.

(Ahıska'nın bin kişilik bir Safavî kuvveti tarafından muhâsara edilmiş olduğu haber alındığı için Dışlenk-Paşa Ser-asker tâyin edilip maiyyetine muhtelif eyâlet valileri verilerek 4-5 bin askerle bu gün yola çıkarılmıştır. Serdâr aynı zamanda Abaza Paşa'ya da Kerkük valisi Bostan Paşa'yı gönderip Ahıska'ya yardım ettiği takdirde affedileceğini ve kendisinin de İran seferine çıkacağını bildirmişse de, Abaza Paşa bu teklifi Ser-askerlik kendisine verilmek ve kendi askerinin Yeniçerilere itimâdı olmadığı için ordu kuvây-ı külliyesi Muş üzerinden hareket etmek şartıyla kabul edeceğini söylemiş ve Serdâr-ı-Ekrem de bu şartları bir takım bahânelerle reddetmek gafletini göstermiştir! — Bu sırada

Abaza taraftarlarının ellerine geçen bir ulağın üstünde Serdârın Abaza Paşa'yı hileyle öldürtmek için yazdığı bir mektup bulunmuştur; işte bunun üzerine Abaza Paşa Dişlenk-Hüseyn Paşa'ya Erzurum Kadısını gönderip bu nâmerdâne tuzaktan şikâyet etmişse de, Hüseyn Paşa'nın Kadı Efendi'yi bir takım tahkir sözleriyle koğması Abaza'yı büsbütün alevlendirmiştir. Gene bu sırada Ahıska'nın muhâsaradan kurtarılması için Abaza Paşa'ya yardım etmiş olmak bahânesiyle İstanbul'dan Erzurum'a sekiz yüz Yeniçeri gönderilmiş, Abaza bunların gelmesine ses çıkarmayıp istedikleri zaman şehre girip çıkmalarına bile göz yummuş, fakat nihayet bu askerin kendisine karşı sülkâsd için gönderildiğini casuslarından anlayıp bir sabah erkenden âni bir baskın hareketiyle hepsini kılıçtan geçirmiştir. Tabii bu vaziyette Abaza Paşa zorla çileden çıkarılmış demektir; işte bunun üzerine askerin başına geçip Dişlenk-Hüseyn Paşa üzerine yürüten Abaza Paşa bir hamlede parlak bir zafer kazanarak Dişlenk'i öldürdükten başka maiyyetindeki paşaların hepsini esir etmiş ve bütün Yeniçerileri kılıçtan geçirmiştir. Ahıska kalesinin işte bundan dolayı yardımsız kalarak sukut ettiğinden bahsedilir: İstirdâdı için aşağıda 1628 = 1038 vukuâtının «22 Eylül» fıkrasına bakınız).

8 Eylül = 27 Zühicce, Çarşamba : Erzurum üzerine yürüyen Serdârın İlca'ya muvâsalatı.

(İlca, şimdiki Erzurum vilâyeti merkez kazâsında bir nâhiye merkezidir. — Yukarıki fıkra da gördüğümüz bozgundan çok müteessir olan Halil Paşa'nın bu hareketten maksadı, Abaza Paşa'yı Erzurum'da muhâsara etmektir).

1627 = 1037

12 Eylül = 1 Muharrem, Pazar : Ordunun İlca'dan Erzurum'a gelişi.

(Abaza Paşa Erzurum'da derhal müdâfaa vaziyetine geçmiştir).

15 Teşrinievvel = 4 Safer, Cuma : Erzurum muhâsarası.

(Ordunun Erzurum önlerine muvâsalatından bu muhâsara tarihine kadar geçen 33 gün içinde Abazalıların huruç hareketlerinden dolayı bir takım müsâdemeler olmuşsa da, orduda top mevcut olmadığı için muhâsara kurulamamıştır: Kalenin bu gün kuşatılabilmesi, etraftan bir kaç top getirilebilmiş olmasındandır).

25 Teşrinisâni = 16 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Neticesiz bir muhâsaradan sonra ordunun Erzurum'dan Tokat kışlağına hareketi.

(41 gün süren bu muhâsaranın neticesiz kalması her şeyden evvel topsuzluktan ve ondan sonra da mevsimin şiddetiyle yukarda 1627 = 1036 vukuâtının «17 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz bozgundanberi askerin mâneviyyâtı çok bozulmuş olmasındandır. — Muhâsaradan evvel müsâdemelerle geçen 33 gün de hesab edilmek şartıyla ordunun Erzurum önlerinde geçirdiği müddetin mecmûu 74 gün tutmaktadır).

20 Kânunuevvel = 11 Rebî'ül-âhir, Pazartesi : Ordunun Tokad'a muvâsalatı.

(Bu çok çetin ric'at esnâsında kar fırtınalarıyla soğukların şiddetinden pek çok asker ve hayvan telef olduğu gibi, orduyu tâkiye kalkışan Abaza Paşa da ağırlıkları zaptedip bir çok asker kırmıştır).

1628 = 1037

6 Nisan = 1 Şa'ban, Perşembe: Vezîr-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın azliyle Husrev Paşa'nın sadâreti ve serdârlığı.

(Halil Paşa'nın azline sebep, Abaza Paşa'ya karşı muvaffakiyetsizliği ve Erzurum seferinin bir fâcia şeklini almış olmasıdır : Çok ihtiyar olan bu Ermeni dönmesinin bu ikinci ve sonuncu sadâreti 1626 = 1036 senesi 1 Kânunuevvel = 12 Rebî'ül-evvel Salı gününden bu güne kadar tam 1 sene, 4 ay, 5 gün sürmüş ve azlinden sonra da boş kalmayıp dördüncü vezir olmuştur. — Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Boşnak Husrev Paşa, Hâfız Ahmed Paşa'nın Bağdad seferinde Yeniçeri-ağalığından azledildikten sonra ve bu tarihten 1 sene, 4 ay, 6 gün evvel Kubbe-veziri olmuş ve genç bir serdâra ihtiyaç görüldüğünden dolayı birdenbire Sadâret makamına çıkarılmıştır: Hattâ kідemsizliğinden dolayı ilkönce Diyarbekir valiliğiyle yola çıkarılarak İzmit'e vardıği zaman «Mühr-i-Hümâyûn» un peşinden yetiştirilip orada kendisine teslim edildiği bile rivayet edilir. Alâyiş ve gösterişi çok seven bu müdhiş zâlim :

«Katl-i nüfûs ve hetk-i perde-i nâmûsa bi-t-tab' mâil olmağın ifrât-ı cevri-ü-sitem ve vefret-i irâka-i dem ve kesreti ezâ vu inâ sebep-i nâzâm-ı âlem olmak zu'miyle nice bigünâhı tu'me-i şemşir itmiş,

şeklinde tasvir edilen «mağrûr-u-bîbâk, nehhâb-u-seffâk» ve bilhassa «bir hûnî-tabîat kimse», yâni kanlı bir tedhişçidir. Zeki ve muktedir olmakla beraber, ihtirâsının zekâ ve iktidârından çok fazla olduğu da muhakkaktır: Aşağıda 1628 = 1038 vukuâtının «22 Eylül» ve 1632=1041 vukuâtının da «11 Mart» fıkralarına bakınız).

31 Mayıs = 27 Ramazan, Çarşamba : Cânibek-Giray'ın Kırım hânlığı.

(Yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «Mayıs - Temmuz», fıkrasında ısyânını gördüğümüz Kırım hanı Mehmet-Giray'la Kalgay = Veliahd olan kardeşi Yavuz Şâhin-Giray İstanbul hükûmetine karşı yeniden cephe almaya başlamış oldukları için her ikisi de azledilip bu gün eski Kırım hanı Cânibek-Giray tekrar hânlığa ve kardeşi Devlet-Giray da kalgaylığa tâyin edilip Kapdan-ı-deryâ vezir Hasan Paşa'nın kumandasındaki donanmayla Kefe'ye gönderildiği gibi, vüzerâdan Banalukalı-Hüseyn Paşa kumandasında karadan gönderilen ordu da yardıma me'mur edilmiştir : Osmanlı kuvvetlerine mukavemet edemiyen Mehmet ve Şâhin-Giraylar Kazaklara ilticâ edip yirmi bin kişilik bir orduyla tekrar Kırım'a gelmişlerse de, harb esnâsında Mehmet-Giray kurşunla vurulunca Şâhin-Giray tekrar kaçmıştır. — Donanma İstanbul'a dönerken bir Kazak filosu mağlûb edilip dört yüz esir alınmıştır).

1 Haziran = 28 Ramazan, Perşembe : Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Tokat'a muvâsalatı.

(Sadâret mührünü İzmit'de almış olduğunu yukarda bu sene vukuâtının «6 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Husrev Paşa yoluna devam ederek bu gün Tokat önlerinde ordu kurmuştur : Bütün yol boyunca tedhiş siyaseti tâkib ederek her yerde kan döktüğünden bahsedilir).

22 Temmuz = 20 Zülka'de, Cumartesi: Husrev Paşa ordusunun Tokat'dan Erzurum'a hareketi.

(Yukarda 1627=1037 vukuâtının «15 Teşrinievvel» ve «25 Teşrinisânî» fıkralarında gördüğümüz Erzurum muhâsarasına muvaffakiyetle mukavemet etmiş olan meşhur âsi Abaza Paşa'nın daha o zamandanberi Safavî hükümdarı Birinci Abbas'la münasebete girişip Osmanlılara karşı ondan yardım istediği rivayet edilir. Abaza Paşa bilhassa bu sırada Husrev Paşa'nın hareket haberini ahınca oğlu İbrahim Bey'in riyâsetinde kethudâsı Çopur-Bekir ve hazinedârı Küçük-Abaza vesairenden mürekkep 150 kişilik bir hey'et gönderip tekrar istimdâd etmiş ve Şâh-Abbâs da Muhammed-Ziyâd oğlu Kacar ve Yûsuf-Sultan kumandasında bir yardım kuvveti yolladıktan başka Korçu-başî İsâ-Han'ı her ihtimâle karşı Safavî ordusunun başında Âzerbaycan'a sevketmiştir. Bu vaziyet Tokat'daki orduya aksedince :

— Eger müsâraat olunmazsa Erzurum dahî Bağdad gibi düşman eline düşmek mukarrerdür!

denildiği için Husrev Paşa orduyu kaldırıp büyük bir sür'atle Erzurum üzerine yürüme başlamıştır).

2 Ağustos = 1 Zülhicce, Çarşamba : Ordunun Sivas'a hareketi.

(İstanbul'dan Samsun yoluyla gelen ve «her biri yirmişer çift câmûs ile» çekilen on iki büyük top Sivas'a varmış olduğu için, bu gün ordu ileri hareketine devam etmek üzere Koçhisar'a doğru yola çıkmıştır).

15 Ağustos = 14 Zülhicce, Salı : En büyük Osmanlı münşisi Veysi'nin ölümü.

(Eski Osmanlı inşâsının en büyük mümessili ve münşilerin piri sayılan Veysi'nin asıl ismi «Üveys-ibni-Mehmet»dir : Alaşehirli Kadı-Mehmed'in oğlu olan Veysi 969 = 1561 — 1562 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 66 - 67 yaşlarında ölmüş demektir : 68 yaşında gösterilmesi Hicrî takvim hesabına göredir. Babasının mesleğini tâkib etmiş olan Veysi muhtelif kadılıklarda bulunmuş ve bilhassa yedi defa Üsküp kadılığında bulunduktan sonra orada ölmüş olması «Üskübî» lâkabiyle anılmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda kuvvetli bir şâir olan Veysi'nin divânı matbû değildir. Bilhassa hicviyyeleri çok kuvvetlidir. Eserlerinin en meşhuru olan ve «Siyer-i Veysi» ismiyle anılan «Dürret-üt-tâc fi sîreti Sâhib-il-Mî'râc» Mehmet Ali Paşa devrinde Mısır'daki Bulak matbaasında basılmıştır : Bursalı-Tâhir Bey Revân-odası kütüphânesinde müellifin el-yazısıyla «Siyer»in yalnız birinci cildi mevcûd olduğundan bahsederse de, hususî kütüphânemizde Veysi'nin yazısıyla iki cildi tam bir nüshası vardır : Fakat büyük münşî bu eserinin ikinci cildini ikmâl edemedi. Ölmüştür, mezarı Üsküp'dedir).

30 Ağustos = 29 Zülhicce, Çarşamba : Serdâr-i-Ekrem'in Erzurum önlerine muvâsalatı.

(Abaza taraftarlarına karşı tedhiş yerine mülâyemet ve hattâ güler-yüz siyaseti göstererek onları efendilerinden ayırmak istiyen Husrev Paşa evvelce gönderdiği kuvvetlerle Erzincan'ı kolayca teslim aldıktan sonra, 26 Zülhicce=27 Ağustos Pazar günü Hasankale muhafızı Arnavut Deli-Yusuf Paşa'dan gelen mektupta ordunun Erzurum önlerine yirmi günden evvel gelemeyeceğini tahmin edip ona göre davranan Abaza Paşa'yı gaafil avlamak üzere çok sür'atli hareket tavsiye edildiği için bir kaç bin askerle Çamurlu konağından derhal yola çıkmış, orduyla ağırlıkların getirilmesine Defterdar Bekir Paşa'yı me'mur edip 2 - 3 gün içinde muhâsara topları Erzurum önüne yetiştirilmediği takdirde mes'ûl olanların idâm edileceğini söylediği için ordu erkânı ağır topları «San'at-ı cerr-i eskaal ile çekdirüp» Husrev Paşa'nın muvâsalatından bir gün sonra yetiş-tirmişlerdir! — Serdârın cebri yürüyüşle dört günlük mesâfeyi iki günde kat'et-tiğinden bahsedilir. — Kale hâricindeki mühimmâtıyla askerinin ve zahîresiyle hayvanlarının bir çoğunu içeri almayı vakit bulamayan Abaza Paşa derhal içeri çekilip kale kapılarını kapattırılmış ve yirmi gün hesabı doğru çıkmadığı için gaafil avlandığını anlamıştır).

1628 = 1038

5/6 Eylül = 6/7 Muharrem, Salı/Çarşamba gecesi: Erzurum muhâsarası.

(Bu muhâsara bâzı menbâlarda «6 Muharrem» ve bâzılarında da «7 Muharrem» tarihinde başlamış gösterilir; Nafmâ:

«Muharremün altıncı günü gice meterise girilüp kal'a muhâsara olunup toplar kuruldu»

demekte olduğuna göre, bu bir günlük ihtilâfın «6/7 Muharrem gecesi»nden mütevellid olması lâzımgelir. — Serdârın karargâhı «Deve-boynu»nda kurulmuş ve kale her tarafından kuşatılmıştır. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Abaza Paşa'nın askerlerini kendine celbetmek istiyen Husrev Paşa kale içine gizlice bir adam sokup onlara vazifeler va'detmiş olduğu için, bu sefer artık müdâfaa imkânından ümitlerini kesmiş olan Abazalılar takım takım dışarı kaçmaya başlamış ve ilk çıkanlardan «birkaç yüzünün bölük sipâhisi» olması diğerlerine de emniyet telkin ettiği için müdâfilerden bir çokları dışarı «can atmışlar»dır. Abaza Paşa'nın teslim müzâkeresine girişmesi işte bu yüzdendir).

22 Eylül = 23 Muharrem, Cuma : Abaza Paşa'nın teslim olması.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz vaziyet üzerine teslim olmaktan başka çâre bulamayan Abaza Paşa 19 Muharrem=18 Eylül Pazartesi günü kerâmetine inandığı için mürşid sıfatıyla yanında bulundurduğu Kayserili Şeyh-Seyyid-Abdürrahim Efendi'nin riyâsetinde eşraf ve ulemâdan altı kişilik bir hey'et teşkil etmiş, bunlar «kefen der-gerden» kaleden çıkıp karargâha gelerek Vezir-i-a'zam ve Serdâr-i-Ekrem Husrev Paşa ile teslim şartlarını müzâkereye başlamış ve dört günlük uzun bir müzâkereden sonra Abaza Paşa'nın «nefsine ve mâline ve etbâına bir zarar olmamak şartıyla» affı kabul edilmiştir. Nihayet işte bu «Cum'a günü salâ vakti alay ile» şehirden çıkan Abaza-Mehmet Paşa merâsimle karşılanıp hil'atle taltif edilmiş ve adamlarına da derecelerine göre Bölük-ağalığı ve Cebecilik gibi vazifeler tevcih edilmiştir. — Altı senedir devam edip duran ve Genc-Osman'ın intikamı nâmına Anadolu'da bir çok kanlar dökülme-

sine sebep olan Abaza Paşa gailisi Husrev Paşa'nın tedbirli hareketi sâyesinde işte bu suretle nihayet bulmuştur : Abaza'nın hüviyetiyle ilk ısyânı için yukarıda 1622 = 1032 vukuâtının «17 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Bir sene evvel sukut etmiş olan Ahıska'nın da bu muvaffakiyet üzerine Safavîlerden kolayca istirdâd edilmiş olduğu rivayet edilir : Yukarıda 1627=1036 vukuâtının «17 Ağustos fıkrasına da bakınız).

2/3 Teşrinievvel = 3/4 Safer, Pazartesi/Salı gecesi: Büyük mutasavvıf Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî Efendi'nin ölümü.

(2 Safer Salı gecesinden bahsedilirse de, hakikî takvimde o ayın 2 nci günü Pazara tesadüf ettiği için bu rivayet «3 Safer», şeklinde tashih edilmelidir : O günün akşamı Salı gecesidir. — Üsküdar'da yerleşip tekke kurmuş olduğu için «Üsküdarî» lâkabıyla anılan bu büyük vefî hakikatte Sivrihisarlı olmakla beraber, Seferihisarlı ve Koçhisarlı olduğu hakkında da bir takım rivayetler vardır. Bâzı menbâlarda yaşı «yüzden mütecâviz» ve bâzılarında da «doksan iki» gösterilmekle beraber, 950=1543—1544 doğum tarihine göre 85 yaşında irtihâl etmiş olması lâzımgelir. — Evvelce müderrislik ve Şam, Mısır ve Bursa'da nâiblik gibi vazifelerde bulunmuş olan Mahmud Hüdâî Efendi'nin tasavvufa intisâbı bir takım rüyâlarla izah edilir; Hüdâî Efendi «Celvetiyye», tarikatının en büyük pîridir. — Asıl ismi «Seyyid-Mahmud», olduğu halde «Aziz» ve «Hüdâî» sıfatları lakaptır. — Bir Tefsir'le Arapça ve Türkçe otuz manzum ve mensur eser bırakmış olan Mahmud Efendi Üsküdar'daki İskele câmiîyle Fatih ve Sultanahmet câmîlerinde vâzlık etmiş ve pâdişahlarla hükûmetlerden halk tabakalarına kadar bütün muâsırları üzerinde çok büyük ve hayırlı bir mürşid nüfuzu kazanmıştır : Meselâ Abdest alırken Birinci Ahmed'in ibrikle su döktüğü ve Vâlide-Sultan'ın da havlu tuttuğu rivayet edilir. Tekkesi mânevî bir emniyet ve selâmet öcağı hâline geldiği için, tâkibâta uğrıyan bâzı vezirler oraya ilticâ ederek canlarını kurtarmışlardır. Efendi'nin Genc-Osman'a olan nasihatleri için yukarıda 1622 = 1031 vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Büyük bir şâir olan Aziz Mahmud Efendi'nin mutasavvıfâne şiirleri çok kuvvetlidir; bunların içinde :

Alaldan gönlüm ol şûh-î cihânüm
Gönülsüz dūrur oldu tende cânüm

beyti gibi zarif ifâdeli ince hislere pek çok tesadüf edilir. — Bir rivayete göre Mahmud Hüdâî Efendi merhum Kanunî'nin torunu ve Mihrimah-Sultan'ın kızı Ayşe Hanım-Sultan'la evlenmiş ve bu Hanım-Sultan kendisinden çok evvel vefat etmiştir).

14 Teşrinievvel = 15 Safer, Cumartesi : Ordunun Erzurum'dan İstanbul'a hareketi.

(Abaza Paşa ısyânının tenkili ve Bağdad'ın istirdâdı için eski Vezir-i-a'zamlardan Çerkes-Mehmet Paşa'nın 1624 = 1033 senesi 28 Mayıs = 10 Şa'ban Salı günü İstanbul'dan Üsküdar'a geçişinden bu güne kadar tam 4 sene, 4 ay, 18 gündür mütemâdî bir sefer hâlinde bulunan pâyitaht askerinin artık İstanbul'a avdet arzusu kabul edilerek bu gün Erzurum'dan yola çıkmıştır : Abaza Paşa da Vezir-i-a'zamlar beraberdir).

9 Kânunuevvel = 12 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Erzurum seferinden dönen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın İstanbul'a avdeti.

(Gün tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ Kâtib-Çelebi «23 Rebî'ül-âhir=20 Kânunuevvel Çarşamba», Solakzâde «16 Rebî'ül-âhir = 13 Kânunuevvel Çarşamba» ve Naimâ da «12 Rebî'ül-âhir = 9 Kânunuevvel Cumartesi» gününü gösterir; Naimâ Vak'anüvis olduğu için burada onun rivayeti tercih edilmiştir; Hammer'de de bu tarih vardır. Peçevî, Kara-Çelebi-zâde vesaire gibi diğer bir takım menbâlarda gün tarihi yoktur. — Sivas ve Ankara üzerinden bu gün askerle beraber Üsküdar'a vâsıl olan Husrev Paşa'nın bu seferi, Diyarbekir valiliğine gitmek üzere İzmit'e vardığı zaman 1628 = 1037 senesi 6 Nisan=1 Şa'ban Perşembe günü Sadâretle Serdârlığa tâyininden bu güne kadar tam 8 ay, 3 gün sürmüştür. — Abaza gâllisini tesviye ettiğinden dolayı İstanbul'da parlak merâsimle karşılanan Husrev Paşa'nın zafer alayında kendisinin «önünce giden» Abaza-Mehmet Paşa'dan başka son zamanlarda İran şâhı Birinci Abbâs'ın ona yardım için gönderdiği halde Kars valisi Köse-Sefer Paşa tarafından esir edilmiş olan Safavî kumandanı «Şemsî-Han» da vardır. — Husrev Paşa'nın delâletiyle affedilmiş olduğundan bahsedilen Abaza Paşa Dördüncü Murad'ın huzûruna kabul edilip «Şeref-i pâybûs» ile müşerref olunca, Peçevî'ye göre pâdişâhın itâbiyle başlıyan şöyle bir muhavere geçmiştir :

— Kâfir! Bu senün ısyânun ne idi?

— Devletlü Pâdişâhum, Yeniğeri merhum karındaşunuzu katlitmeğe cümle beğlerbeğler kanın taleb itmeğe kâğıdlaşduk ve ittifak itdük: Kulunuz ikaamet itdüm, anlar yan çaldılar ve bendenüzü pâreden itdiler; yohsa bir abaza kölesi pâdişâh olası degül idüm! Üzerüme gelen vüzerânun sözlerinde sebât olmaduğun bilürdüm; can korkusuyla serfûrû etmedüm; emr Pâdişâhun: işte boynum, işte kılıcun!

— Var imdi, Kâfir, Çün haddün bilürmüşsün, seni afvitdüm.

Tabîî bu affin hakikî sebebi, Abaza Paşa'nın hânedan gayretiyle ayaklanmış olmasıdır. — Bir kaç gün sonra Bosna beylerbeyliğine tâyin edilen Abaza-Mehmet Paşa'nın âkıbeti için aşağıda 1634 = 1044 vukuâtının «23/24 Ağustos» fıkrasına bakınız).

1629 = 1038

10 Haziran = 18 Şevvâl, Pazar: «Hemedan ve Bağdad seferi»ne çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bu seferin hedefi Bağdad'ın istirdâdıdır: Bağdad kalesinin sukutu için yukarıda 1624 = 1033 vukuâtının «11/12 Kânunusânî», fıkrasına ve eski Vezir-i-a'zamlardan Hâfız-Ahmed Paşa'nın bundan evvel neticesiz kalan Bağdad seferi için de 1625 = 1034 vukuâtının «5 Mayıs» ve 1626=1035 vukuâtının «3 Temmuz» fıkralarına bakınız).

9 Temmuz = 18 Zülka'de Pazartesi: Ordunun Üsküdar'dan hareketi.

(Husrev Paşa Üsküdar karargâhında bir ay son hazırlıklarla meşgul olmuş ve bu müddetin başında kadırgalarla Payas'a sevk edilen 1.8 büyük topun karadan nakline Haleb beylerbeyi me'mur edilmiştir).

1629 = 1039

21 Ağustos = 1 Muharrem, Salı: Ordunun Konya'ya muvâsalatı.

(Burada yedi gün kalınmıştır. — Yollarda tedhiş siyaseti yüzünden bir çok mühim şahsiyyetleri idâm ettiren Husrev Paşa «Haccâc-ı Zâlim yolunu tutmuş» sayılır).

20 Eylül = 1 Safer, Perşembe : Ordunun Haleb'e muvâsalatı.

(Haleb önlerindeki Gök-meydan'da ordu kurulmuştur).

2 Teşrinisâni = 15 Rebî'ül-evvel, Cuma: Ordunun Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Burada 15 gün kalınmıştır).

18 Teşrinisâni = 1 Rebî'ül-âhir, Pazar : Ordunun Diyarbekir'den Musul'a hareketi.

(Diyarbekir beylerbeyi Halıcı-zâde Mustafa Paşa çarhacılığa me'mur olmuştur).

17 Kânunuevvel = 1 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi : Ordunun Musul'a muvâsalatı.

(Şehir önünde ve nehir kenarında ordu kurulmuş ve yukarda 1629 = 1038 vukuâtının «9 Temmuz» fıkrasında İstanbul'dan deniz yoluyla Payas'a sevk edildiğini gördüğümüz muhâsara topları burada teslim alınmıştır. — O havâlide misli görülmemiş bir yağmur yüzünden Dicle ve Fırat nehirleri taşıp her tarafı müdhiş bir tufan kaplamış, Elcezure kıt'ası muazzam bir deniz hâlini almış, tepeler suların ortasında adalar gibi kalmış ve bu yüzden daha ileri gidilemiyerek suların çekilmesi beklenmiştir).

1630 = 1039

28 Kânunusâni = 13 Cumâda-l-âhire, Pazartesi : Ordunun Musul'dan hareketi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz tufan yüzünden 42 gün Musul'da suların çekilmesi beklenmiştir : Bu müddet bâzı menbâlarda 70 gün gösterilirse de doğru değildir. — 9 Şubat = 25 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü «Şemâmek», menzilinde toplanan harb meclisinde Dicle ve Zab gibi büyük nehirlerin etrafı istilasından dolayı bütün arâzi bataklık hâlinde bulunduğu için Bağdad'ın derhal muhâsarasına imkân olmadığı ve daha ileri gidildiği takdirde Safavî tâbiyyetinde bulunan bâzı Kürt beylerinin ordu gerisini tehdid edecekleri düşünülerek «Şehr-i Zûr/Şehr-i Zül = Kerkük sancağı»na hareket edilip o hâvalinin emniyet altına alınması kararlaştırılmıştır. — Yollarda bâzı Kürt beyleriyle aşiretleri kendiliklerinden gelip itâatlerini arzemişlerdir. — Bu hareket esnâsında bilhassa Zab suyundan geçilirken bir çok insan ve hayvan zâyîâtına uğrandığından bahsedilir).

16 Mart = 1 Şa'ban, Cumartesi: Gül'anber kalesinin inşasına başlanması.

(Bu kale, Şehr-i-Zûr = Kerkük sancağının eski merkezidir ve Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle yapıpı Safavî hükümdarı Birinci Abbâs'ın istilâsında onun emriyle yıkılmıştır. O sırada harâbeleri hâlâ mevcûd olduğu rivayet edilir. Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa bu eski kalenin Kanunî tarafından yaptırılıp Şâh-Abbâs tarafından yıkılmasını İran'a karşı askerî ehemmiyetinin en mühim delili gibi göstererek tekrar inşasını emretmiş ve bu gün inşaata başlanmışır).

4 Mayıs = 21 Ramazan, Cumartesi: Gül'anber kalesinin ikmâli.

(İnşası 1 ay, 20 gün = 50 gün süren bu kalenin askerî ehemmiyetini izâm ederek burada boşuna vakit geçirdiğinden dolayı Husrev Paşa şiddetle tenkid edilir: Aşağıda 1630 = 1040 vukuâtının «12 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Şehr-i-Zûr beylerbeyliğine ümerâdan Arnavud-oğlu Mustafa Paşa tâyin edilmiş ve bu vaziyet üzerine o civarda bulunan «Zâlim-Ali» kalesinin Kürt hâkimi Şeyho itâatini arz edip kalesini teslim etmiştir. — İnşaâtın ikmâli umumiyetle «22 Ramazan»a müsâdîf gösterilirse de, Kâtib-Çelebi o Hicret senesi Ramazanının 23 üncü günü «Ahad = Pazar», gösterdiğine ve Pazar günü de hakikî takvimde Ramazanın 22 sine tesadûf ettiğine göre, aradaki bir günlük «Rû'yet-i-hilâl» farkı burada tashih edilmiştir. — Gül'anber inşaâtı esnâsında Serdârın Bağdad üzerine yürümekten vazgeçip oraya gelmiş olduğundan bihaber bulunan Trablusşam beylerbeyi Parmaksız-Mustafa Paşa maiyyetindeki yardım kuvvetleriyle Kerbelâ civârına kadar ilerleyip orada karşısına çıkan altı yüz kişilik bir Safavî kuvvetini mağlûb edince, Husrev Paşa hem Mustafa Paşa'yı takviye etmek, hem o havâli kasabalarını ele geçirmek vazifesiyle Abaza Paşa'nın eski silâh arkadaşlarından Genc-Osman'ı bir mîkdar kuvvetle hemen yola çıkarmış ve o da Kerbelâ, Necef ve Hille taraflarını zabtettikten sonra Kerbelâ'yı merkez ittihâz ederek neticeyi Serdâra arz etmiştir).

4 Mayıs = 21 Ramazan, Cumartesi : Ordunun Gül'anber'den Mihribân'a hareketi.

(Bir günlük tarih ihtilâfı için yukarıki fıkraya bakınız. — Mihriban kalesi Gül'anber inşaâtı esnâsında fethedilmiş ve bu muvaffakiyet Safavî ordusunun oradaki Osmanlı kuvvetine karşı hareket etmesine sebep olduğu için, Serdâr Husrev Paşa Mihribân'a gitmek mecburiyetinde kalmıştır: Aşağıki fıkraya da bakınız).

5 Mayıs = 22 Ramazan, Pazar : Mihribân zaferi.

(Bir günlük tarih ihtilâfı için yukarda bu senenin «4 Mayıs» fıkralarının birincisine bakınız. — Mihriban kalesi, Şehr-i-Zûr ile Hemedân'ın ortasında ve her ikisine sekizer konak mesâfede bulunan Hasan-Âbâd yolu üzerindedir. Şehr-i-Zûr vilâyetinin emniyeti bakımından bu kalenin fethine lüzum gören Husrev Paşa bu vazifeye Haleb beylerbeyi Nogay Paşa'yı tâyin edip maiyyetine Rumeli beylerbeyi Deli-Yusuf, Şam beylerbeyi Küçük-Ahmed, Sivas beylerbeyi Halil ve Adana beylerbeyi Softa-Sevündük Paşalarla Turnacı-başı Mustafa Ağa kumandasında bir Yeniçeri müfrezesi vermiş, mecmûu on bin kişiyi bulan bu kuvvete karşı mukavemet edemeyeceğini anhyan kale muhâfızı teslim olmuş, Yeniçeriler kaleyi işgal etmiş ve paşalarla diğer askerler o civardaki ovada ordu kurmuştur.

«Hân-ı-hânân» denilen Safavî Başkumandanı Zeynel-Han işte bu vaziyet üzerine Hemedan'dan kırk bin kişilik bir orduyla Mihriban üzerine yürümeğe başlarken Osmanlı paşaları Serdâr-ı-Ekremden yardım istedikleri için Mihriban önlerine bir miktar asker daha gönderilmiştir. — Sabah erkenden başlayan meydan muharebesi ikindiye kadar Safavî üstünlüğüyle devam etmiş, Nogay Paşa kumandasındaki sağ cenah bozulup arka verdiği tepeye doğru çekilmiş ve hattâ düşman Osmanlı karargâhına kadar sokulmuşsa da, Sivas valisi Halil Paşa çok şiddetli bir mukavemet gösterip sebât ederek bozgun askerin tekrar toparlanıp ikindiden sonra mukabil bir taarruzla Safavîlerin Osmanlılara nisbetle dört misli bulan ordularının müdhiş bir hezime uğratılmasını te'min etmiştir. Halil Paşa işte bu sebâtından dolayı o günden itibaren «Demir-kazık» lâkabıyla anılmaya başlamıştır. — Bu günkü Safavî zâyiâtı üç bin maktulle iki bin esir gösterilir. Zeynel-Han bu mağlûbiyet üzerine kaçmış olduğu için idâm olunmuş ve yerine Tebriz valisi Rüstem-Han tayin edilmiştir. — İstanbul'a bir zafernâmeyle tebşir edilen bu parlak muvaffakiyet bâzı menbâlarda Çaldıran ve Eğri muharebelerine benzetilir. — Serdâr Husrev Paşa Mihriban zaferini Gül'anber'den oraya giderken ikinci konakta haber almıştır).

11 Mayıs = 28 Ramazan, Cumartesi : Ordunun Mihribân'a muvâsalatı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz zaferi kazanmış olan paşalar, aldıkları esirlerle düşman bayraklarını teşhir ederek geçit-resmi yapmışlar ve hil'atlerle taltif edilmişlerdir).

15 Mayıs = 2 Şevvâl, Çarşamba : Ordunun Mihribân'dan Hemedan'a hareketi.

(1038=1629 senesi 24 Cumâda-ı-ülâ = 19 Kânunusâni Cuma günü Safavîlerin büyük hükümdarı Birinci Abbâs Milâdî takvim hesabıyla 41 sene saltanat sürdükten sonra ölmüş ve vasiyeti mucibince yerine torunlarından Birinci Safî cülûs etmiştir : Bir taraftan 18 yaşlarında bir genç olan yeni şahın tecribesizliği, bir taraftan o zamanki İran'a hâkim olan Türkmen beylerinin ihtirâs oyunları ve bir taraftan da yukarıda bu senenin «5 Mayıs», fıkrasında gördüğümüz Mihriban zaferinde büyük bir Safavî ordusunun mahvolması İran'ın içerilerine doğru yapılacak bir Osmanlı hamlesi için er mühim muvaffakiyet sebepleri teşkil edebileceğini düşünen Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın bu Hemedan seferinden maksadı, o zaman İran'ın pâytahtı olan Kazvin'e ve bir rivayete göre de İsfahân'a kadar ilerliyerek düşmanı zayıflatmak suretiyle Bağdad'ın istirdadını kolaylaştırmaktır).

9 Haziran = 27 Şevvâl, Pazar : Ordunun Hemedan'a muvâsalatı.

(Osmanlı ordusu yaklaşırken şehir tahliye edilmiş, yükte hafif eşyasını alan ahâli kaçmış ve bir çok eşya ile zâhîre gizlenip gömülmüştür: Bunlar meydana çıkarılıp yağma edildikten sonra şehir yakılmış, yakılamayan taş binâlar yıkılmış, asker «Ol havâlide taş üze taş komayup harâb eylemiş»dir. Ötede beride ele geçen Kızıbaşların da kılıçtan geçirildikleri rivayet edilir : İşte bundan dolayı Husrev Paşa İran'da «Husrev-Hân-ı bi-emân», diye anılmaya başlamıştır! — Naimâ muvâsalat tarihini bir gün sonra gösterir).

15 Haziran = 4 Zülka'de, Cumartesi : Ordunun Hemedan'dan Dergüzin'e hareketi.

(Bu hareketin «Kazvin niyetiyle Dergüzin»e tevcih edildiğinden bahsedilir. — Ordu Hemedan'da altı gün kalıp yedinci gün yola çıkmıştır).

18 Haziran = 7 Zülka'de, Salı : Ordunun Dergüzin'e muvâsalatı.

(Dergüzin kasabası Kazvin'e on konak mesâfededir. — Kâtib-Çelebi, Naimâ ve-sairede «10 Zülka'de»den bahsedilirse de, o gün ordunun Dergüzin'den hareket tahiridir. — Hemedan'da yapılan tahribât burada da aynen tekrar edildiği için taş taş üstünde bırakılmamıştır. — Burada bir harb meclisi toplanıp Kazvin üzerine yapılacak hareket müzâkere edilmiş, mesafenin uzaklığı, Safaviler bütün yol boyunca tahliye ve tahrib ettikleri için iâşe müşkilâtı ve bilhassa su kıtlığı gibi mahzurlar ileri sürülmüş ve netice itibariyle asıl hedefin Bağdad olduğundan bahsedilerek Kazvin'den vazgeçilip Dergüzin'den altmış konakta Bağdad'a gidilmesi tahrîr etmiştir. Her halde Hemedan ve Dergüzin'in yıkılmasıyla neticelenen Osmanlı tahribâtıyla Safavilerin Osmanlılara yol vermemek için yaptıkları müdâfaa tahribâtı, netice itibariyle düşman üzerinde çok mühim bir darbe te'siri yapmış demektir).

21 Haziran = 10 Zülka'de, Cuma : Ordunun Dergüzin'den Bağ'dad'a hareketi.

(Dergüzin'de üç gün kalan ordu bu gün Beş-parmak ve Hülvan üzerinden ve Elvend dağının eteklerinden Serâbâd, Geçova, Bisütun ve Tâk-ı-Büstân yolunu tâkib etmek üzere hareket etmiştir).

25 Haziran = 14 Zülka'de, Salı : Nef'î'nin hecve töbe ettirilmesi.

(Bu gün Dördüncü Murad babasının Beşiktaş'daki yazlık kasrında «Sihâm-ı kazâ»yı okurken birdenbire tahtın ayak-ucuna bir yıldırım düşmüş, huzurda bulunan Enderun-ağaları «yüzleri üzerine düşüp meclise hevl-i azîm hâsıl olmuş» ve işte bundan teşe'üm eden Sultan Murad elindeki mecmuayı parçalayıp attıktan sonra bir daha öyle şeyler okumuyacağına yemin etmiş, Nef'î'yi takdir ve vazifesinden azledip ona da bir daha hiciviyeye yazmıyacağına yemin ettirmiş ve hattâ o günkü kazâdan kurtulduğu için fukarâya sadaka dağıttırıştır! Nef'î'nin bu mecburî töbesi hakkında şöyle bir beyti vardır :

Bu günden ahdim olsun kimseyi hecv itmeyim emmâ
Vireydün ger icâzet hecv iderdüm baht-ı-nâ-sâzı

Fakat bu ahdine rağmen dilini tutamaması nihayet hayatına mal olmuştur. Aşağıda 1635 = 1044 vukuâtının «27 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

14 Temmuz = 3 Zülhicce, Pazar : Çemhâl zaferi.

(Çemhâl ovası Nihavend civârındadır. — Naimâ bu muharebenin tarihini «4 Zülhicce Pazar»a müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Pazar günü o ayın dördüne değil, üçüne tesadüf etmektedir. — Çemhâl sahrasında Loristan hâkimi Hüseyin-Han'ın sekiz bin suvâri ile dört bin tüfekçiden mürekkep 12 bin kişilik bir kuvvetle mevzî aldığını ve bu kuvvetin bir kısmını da pusuya yatırdığını haber alan Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa bu düşman fırkasına karşı Rumeli

beylerbeyi. Deli-Yusuf ve Anadolu beylerbeyi gerkes Zor Paşaların kumandasında birer mıkdar asker sevketmiş, ilkönce Yusuf Paşa harbe tutuşup müşkül bir vaziyete düştüğü sırada Zor Paşa yetişmiş ve biraz sonra da altın bin kişilik bir yardımcı kuvvet gelmiş olduğu için, çetin bir muharebeden sonra düşman mağlûb edilmiş ve Hüseyin-Han güçlûkle kaçıp kurtulmuştur).

1630 = 1040

24 Ağustos = 15 Muharrem, Cumartesi: Ordunun Kasr-ı Şîrin'e muvâsalatı.

(Halk arasında Husrev'in Şîrin için yaptırdığı kasrın harâbeleriyle meşhur olan bu kasabadan itibaren düz ovalara inip Bağdad'a doğru ilerliyen ordunun buradan konaklamıyarak geçtiği rivayet edilir. — Ovaya inildiği sırada İstanbul'dan gelen askerle para da yetiştirilmiştir).

6 Eylül = 28 Muharrem, Cuma : Ordunun A'zamiyye önlerine muvâsalatı.

(İmâm-ı A'zam'ın türbesinden dolayı «A'zamiyye» denilen kasaba Bağdad'ın 4 kilometre şimalıgarbisinde ve Dicle'nin şark sâhilindedir).

26 Eylül = 18 Safer, Perşembe : Muhâsara topraklarının gelişi.

(Orduda bulunan Kâtib-Çelebi bu tarihi gösterdiği halde Nâimâ «12 Safer = 20 Eylül Cuma» tarihini gösterir. — Ordunun Azamiyye'ye muvâsalatından itibaren geçen 20 gün içinde muhâsaraya başlanmaması, Musul'dan nehir yoluyla sevkedilen «yirmi bal-yemez top»un baklenmesindendir).

5/6 Teşrinievvel = 27/28 Safer, Cumartesi/Pazar gecesi: Bağdad'ın ikinci muhâsarası.

(Bağdad kalesinin sukutundan sonra yapılan ve 7 ay, 20 gün süren ilk muhâsara için yukarda 1625=1035 vukuâtının «13 Teşrinisânî» ve 1626=1035 vukuâtının da «3 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Askerin «28 Safer Cum'a-ertesi ba'd-el-gurûb» meterise girdiğinden bahsedilirse de, o ayın 28 inci günü Cumartesi değil, Pazardır: «Ba'd-el-gurûb», kaydine nazaran muhâsaranın hakikî takvimdeki «27/28 Safer gecesi» başlamış olduğu anlaşılmaktadır. — Bu sırada Safavîlerin Bağdad valliğinde Safî-kuli Han bulunmaktadır; Yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «11/12 Kânunusânî» fıkrasına bakınız. — «Cümle meterislerden günde beşer yüz dâne atılmak» suretiyle açılmakta olan gedikleri müdâfiler toprak dolu zenbillerle tıkayarak mukavemette devam etmişlerdir).

26 Teşrinievvel = 19 Rebi'ül-evvel, Cumartesi: Bağdad' müdâfilerinin huruç hareketi.

(Bu hareket esnâsında ordugâhın geride bulunması yardım kuvvetlerinin derhal yetişmesine mâni olduğunu gören serdâr Husrev Paşa orduyu kalenin önüne yaklaştırmış ve bu suretle düşmanın top menziline sokmuş olduğu için, çadır yerine siperlerde barınmak mecburiyeti hâsıl olmuştur : Bu muhâsarada bizzat bulunmuş olan Kâtib-Çelebi bu hâlin pek çok telefâta sebeb olduğundan şikâyet etmektedir).

9 Teşrinisâni = 3 Rebî'ül-âhir, Cumartesi : Osmanlı ordusunun umumî hücumu.

(Şafaktan kuşluğa kadar devam eden bu umumî hücum hem karadan, hem nehir-
den yapılmış, fakat yerle beraber olmuş görünen kale duvarlarının döküntüle-
riyle yumuşak kireçleri askerin sıkleti altında çöktüğü için duvarlar kendilikle-
rinden yükselerek Osmanlı ordusu bir çok zâyiâta uğramış ve Dicle'den taarruza
geçen gemiler de sığılğa saplanıp düşman ateşi altında kaldıkları için hem suda,
hem karada boş yere bir çok kan dökülmüştür).

**14 Teşrinisâni = 8 Rebî'ül-âhir, Perşembe : İkinci Bağdad muhâ-
sarasının kaldırılması.**

(Bu gün toplanan harb meclisinde elden gelen gayrette kusur edilmediği halde
muvaffakiyet hâsıl olmadığı ve olamayacağı tesbit edilerek mevcut zahire tü-
kenmeden evvel harekete karar verildiği için, ordu muhâsarayı kaldırıp A'za-
miyye'ye çekilmiştir. — Bağdad'ın sukutundan sonra yapılan bu ikinci muhâsara
bu güne kadar tam 39 gün sürmüştür).

**20 Teşrinisâni = 14 Rebî'ül-âhir, Çarşamba : Ordunun A'zamiyye'-
den Musul'a hareketi.**

(Diyarbekir beylerbeyi Halil Paşa muhtelif sınıflardan on bin askerle Hille muhâ-
fızlığına gönderilmiştir : Serdârın bu tedbiri o kuvvetin Safavî toprakları içinde
lüzumsuz yere tehlikede bırakılması demek olduğu için muhtelif menbâlarda ten-
kid edilir : Hille'nin fethi için yukarda 1630 = 1039 vukuâtının «4 Mayıs» fıkra-
sına ve sukutu için de aşağıki fıkraya bakınız. — Bu senenin 6 Eylül = 28 Mu-
harrem Cuma günü A'zamiyye önlerine gelmiş olan ordu o tarihten bu güne ka-
dar Bağdad civârında 2 ay, 14 gün = 75 gün kalmış ve bu müddetin 39 günü mu-
hâsarayla geçmiş ve 36 günü de harbsiz geçirilmiştir).

**12 Kânunuevvel = 7 Cumâda-l-ülâ, Perşembe : Ordunun Musul'a
muvâsalatı ve neticeleri.**

(Burada asker terhis edilmiş ve Serdâr Husrev Paşa şehirde kışlamaya karar
vermişse de, hâdisâtın cereyan tarzı bu kararını ihlâl etmiştir : İlk vak'a, Safa-
vîlerin Şehr-i-Zûr istilâsıdır. Bağdad muhâsarasını ihmâl ederek oraya gidip
vakit kaybederek yaptırdığı Gül'anber kalesinin hiç bir faydası olmadığı Safa-
vîlerin otuz bin kişilik bir orduyla yaptıkları bu istilâdan anlaşılmıştır : Şehr-i-
Zûr beylerbeyi Arnavud-oğlu Mustafa Paşa harbederken şehid olmuş ve kendisine
yardım için gönderilen Parmaksız-Mustafa Paşa, Abdal Paşa ve Ömer Paşa da
harbi kaybettikten sonra kaçıp 18 Cumâda-l-ülâ = 23 Kânunuevvel Pazartesi gü-
nü Musul'a gelir gelmez, kendi hatâsının cezasını onlara çektirmek istiyen ser-
dârın emriyle idâm edilmişlerdir! — Gene bu sırada Şâh-Sâfi Hille'yi muhâsara
etmiş, oranın muhâfızlığında bulunduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz Halil Pa-
şa kahramanca bir müdâfaadan sonra hiç bir imdad ümidi olmadığı için düşman
ordusunu yarıp Haleb'e gitmiş ve kaledeki asker de «vire ile teslim» olup Musul'a
çekilmiştir : Husrev Paşa'nın Hille'ye on bin asker göndermekte ne büyük bir ha-
tâ işlemiş olduğu da işte bu ikinci hâdiseye meydana çıkmıştır).

1631 = 1040

22 Kânunusâni = 18 Cumâda-lâhire, Çarşamba : Vezir-i-a'zam Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Musul'dan Mardin'e hareketi.

(Bu hareketin sebebi, Şehr-i-Zür'un Safavîler tarafından yukarıki fıkrada gör-
düğümüz istilâsıdır : Tabîî bu istilâ Musul'u tehlikede bırakmıştır).

**2 Şubat = 29 Cumâda-lâhire, Pazar : Serdârın Mardin'e mu-
vâsalatı.**

(Husrev Paşa buradan Musul kalesinin tahkimini ve bilhassa harap bir halde bulunan şehir sûrunun tâmirini emredip levâzım, usta ve amele gönderilmesine de Urfa ve Diyarbekir valilerini me'mur etmiştir : Baharda inşaâta başlanıp Musul şehri sûr içine alınmış, kale tahkim edilmiş ve kuleler yapılmıştır).

**5 Haziran = 5 Zülka'de, Perşembe : Serdârın Mardin'den Koç-
hisar'a hareketi.**

(Husrev Paşa yeni sefer merâsimi için İstanbul'dan para ve Kırım'dan otuz bin Tatar askeri istemiştir : 21 Şevvâl=23 Mayıs Cuma günü «iki yüz yük akça» gelmiş ve Tatar askeri için Kırım'a emir verildiği bildirilmiştir; yirmi bin kadar tatarın Kırım'dan Samsun'a geçirilmesi için bir filo gönderildiği de rivayet edilir. — Husrev Paşa bir müddet Mardin önlerindeki karargâhında kaldıktan sonra bu ayın ortalarında Koçhisar ovasına geçmiştir: Koçhisar, şimdiki Mardin vilâyeti merkez kazâsında nâhiyedir ve şehrin 16 kilometre cenubugarbisinde-
dir. — Paşa'nın burada tereddüd içinde bulunduğundan, bâzan Kanunî Sultan Sü-
leyman gibi Erzurum üzerinden ve bâzan da Musul yoluyla Bağdad'a gitmek istediğinden ve bu tereddüd içinde Tatar askerini bekliyerek beş-altı ay orada kaldığından bahsedilir).

1631 = 1041

**6 Eylül = 9 Safer, Cumartesi : Seferden bıkan askerin istirahat
istiyerek ayaklanması.**

(Yeniçerilerle Sipâhiler geçen seneki Bağdad seferinden sonra bu sene aylarca Koçhisar sahrâsında vakit geçirmekten yorgun olduklarını söyleyerek, yeni Bağ-
dad seferinin gelecek seneye te'hirini isteyip ayaklandıkları için, Husrev Paşa
ister istemez boyun eğmiş ve cephâneyle sair mühimmâtı Musul'a gönderip Diyar-
bekir'de kışlamaya karar vermiştir).

**8 Teşrinievvel = 12 Reb'ül-evvel, Çarşamba: Ordunun Koçhisar
ovasından Diyarbekir'e hareketi.**

(Bu hareket esnâsında ordu Diyarbekir'in Çarıklı köyüne vardığı zaman Sam-
sun üzerinden gelen Tatar askeri de iltihak etmiştir : O sırada orduda bulunan
Kâtib-Çelebi bunların gerek kıyâfet ve techizat ve gerekse tâlim ve terbiye ba-
kımından Osmanlı askerine nisbetle çok ibtidâî bir vaziyette bulunduklarını ve
akından başka bir işe yaramıyacaklarını anlatır).

25 Teşrinievvel = 29 Rebî'ül-evvel Cumartesi : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın azliyle eski vezir-i-a'zam Müezzîn-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Bağdad muvaffakiyetsizliğindenberi nüfuz ve itibarı sarsılmış olan Husrev Paşa'nın azline sebep, yanındaki Sipâhileri teşvik edip İstanbul'da kendisine muhâlif ve rakib olan Hâfız Paşa ile Baş-Defterdar Mustafa Paşa'nın orduya gönderilmelerini hükûmetten talep ettirmiş olmasında ve bu talep üzerine can kaygısına düşen Hâfız ve Mustafa Paşaların da Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi'yi elde ederek pâdişaha işin içyüzünü anlatmış olmalarında gösterilir. Bu iki paşa Husrev'in Şehr-i-Zür, Hille ve Musul taraflarına asker dağıtıp orduyu za'fa uğratarak ve kale inşaa'tıyla vakit geçirerek Bağdad muvaffakiyetsizliğine sebep olduğundan ve sırf hunharlık hissiyle bir çok mühim şahsiyetleri haksız olarak idâm ettirdiğinden bahsederek Dördüncü Murad'ı iknâ edip bu değişikliğe sebep olmuşlardır.

Husrev Paşa'nın sadâreti 1628 = 1037 senesi 6 Nisan = 1 Şa'ban Perşenbe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 3 sene, 6 ay, 19 gün sürmüştür. Sultan Murad'ın eniştesi olan yeni Vezir-i-a'zam Hâfız-Ahmed Paşa'nın 1 sene, 10 ay, 21 gün süren ilk sadâreti için yukarda 1625 = 1034 vukuâtının «8 Şubat» ve 1626 = 1036 vukuâtının da «1 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız).

29 Teşrinievvel = 3 Rebî'ül-âhir, Çarşamba : Henüz azlinden haberdâr olmıyan sâbık Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Orduyu terhis eden Husrev Paşa Tatar askerlerini Hasankale'de kışlamıya göndermiş ve azlinden haberi olmadığı için İstanbul hükûmetine baharda sefere çıkacağıını bildirmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «6 Eylül» fıkrasına da bakınız).

18 Teşrinisânî = 23 Rebî'ül-âhir, Salı : Diyarbekir'de bulunan Yeniçerilerin İstanbul'a gelmeleri hakkında emir tebliği.

(Husrev Paşa azil haberini alınca Sipâhilerle Yeniçerileri el altından ısıyana teşvik etmekle beraber, zâhiren itâat edip maiyyetiyle beraber Tokat'a çekilmiştir. Yeniçeriler Husrev Paşa lehinde pâdişaha istid'â göndermek istedikleri gibi, Sipâhi zorbaları da Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılıp âdetâ birer derebeyi vaziyetine geçmişlerdir: Meselâ Seydişehir ve Beyşehir taraflarında «Deli-İlâhî», Konya'da «Rum-Mehmet», Afyon-Karahisar'da «Baba-Ömer», Aydın'da Kınalı-oğlu, Eskişehir ve İnönü'de «Kör-Ali», Iskilip'de «Köse-Şa'ban» tagallübe başlamış ve bütün bunlar başlarına bir takım serseriler toplayıp günden güne kuvvetlenerek ve birbirleriyle sözleşerek Husrev Paşa'yı makamına iade ettirmeye ahdetmişlerdir! Bu suretle bir devşirmenin mevki hırsı, Anadolu'yu yeniden anarşî içinde bırakıp devletin başına büyük bir gaille açmış demektir. Yeni Vezir-i-a'zam Hâfız Paşa'nın konağında akdedilen bir mecliste Kapu-kullarının pâyitahta dâvet edilmesine karar verilmesi her halde bu vaziyetle alâkadar olmalıdır. Bu dâvet üzerine Yeniçerilerden başka, yukarda bahsi geçen Sipâhi zorbaları da ulûfe almak bahânesiyle ve maiyyetlerindeki serserilerle İstanbul'a dolmuşlar ve Darbhâne civârındaki «Kuşunlu-han»ı bir fesad ocağı hâline getirmişlerdir).

1632 = 1041

10 Şubat = 19 Receb, Salı : Topkapı sarayına hücum edip Dördüncü Murad'ı tehdid eden zorbalardan Vezir-i-a'zam Müezzinzâde Hâfız-Ahmed Paşa'yı parçalaması ve ikinci vezir Topal-Receb Paşa'nın şadâreti.

(Bâzı menbâlarda Genc-Osman fâciasına benzetilen bu günkü isyanın Receb Paşa tarafından tertib edildiğinde umumiyetle ittifak edilir : Husrev Paşa «havâdâr»larından olan bu Topal-Receb Paşa da onun gibi Boşnak'tır ve hattâ bu meşhûr isyânı Boşnak ve Arnavut zorbalardan vâsıtasıyla tertib etmiştir. Ulûfe bahânesiyle Anadolu'dan İstanbul'a üşüştüklerini yukarıki fıkra da gördüğümüz Husrev Paşa taraftarlarının saraya hücumları üç gün sürmüş gösterilir : Hâfız Paşa'nın parçalanmasıyla neticelenen kanlı vak'a işte bu üçüncü güne müsâdiftir. — Naimâ gün tarihi göstermediği halde Kâtib-Çelebi ile Müneccim-başı «18 Receb Pazartesi» gününden bahsetmekte ve Hammer de bu tarihi tekrar etmekteyse de, o sırada İstanbul'da bulunan Peçevî ile Nev'-i-zâde Atâ'î'nin burada esas ittihâz ettiğimiz rivayetleri daha kuvvetlidir.

Zorbalardan isyan vesilesi Husrev Paşa'nın azlinden ibarettir. Bu meselede mes'ûl addettikleri yeni Vezir-i-a'zam Hâfız Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi ve Baş-Defterdar Softa-Mustafa Paşa olmak üzere on yedi devlet adamının kendilerine teslimini istiyerek saraya saldıran zorbalardan ilk iki gün ümit verilerek baştan savulmuşlarsa da, bu üçüncü gün sarayın üçüncü kapısına kadar dayanıp :

— Pâdişâha sözümler vardır, divâna çıksun!

diye haykırmışlar, Dördüncü Murad avluda kurulan tahtına çıkıp «ayak divânı» etmiye mecbur olmuş, zorbalardan :

— On yedi mu'tebe erkân-ı devleti bize vîr, pâreliyelim!

diye «vücûd-ı Pâdişâha dest-diraz olmak mertebelerine» kadar ileri gitmişlerse de, nasihat ve söz dinlemedikleri için pâdişâh içeri çekilmiş ve bunun üzerine «hal'den kinâye», tehditler savrulduğu için tekrar dışarı çıkmak mecburiyetinde kalmıştır. Gene o gün bir müddet evvel de atla ve alayla saraya gelen Hâfız Paşa zorbalardan tarafından taşla tutulup yere düşürüldükten sonra adamları tarafından içeri kaçırılmış ve pâdişâhın izniyle bir kayığa binip Üsküdar'a kaçmıştır. Sultan Murad ikinci defa dışarı çıkmak mecburiyetinde kalınca Hâfız Paşa'yı geri çağırıktan başka çâre bulamamış, zavallı Paşa :

— Pâdişâhum, hezâr Hâfız gibi kulun yoluna fedâdur!

diyerek âsilerin içine atılmış ve bir ikisini tepeledikten sonra, Dördüncü Murad'ın gözleri önünde kılıç ve hançer «üşürölüp» on yedi yerinden delik-deşik edilmiştir : Henüz ölmeden bir yenileri göğsüne çıkıp kafasını kestiği rivayet edilir. Bu fecî manzara karşısında «pâdişâh mikramesin yüzüne dutup» ağlamıştır. Dördüncü Murad'ın işte bu vak'a üzerine zorbalardan intikam almaya karar verdiği hakkında bir rivayet vardır. — Topal-Receb Paşa işte bu suretle murâdına erip Vezir-i-a'zam olmuş, Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi de şerrinden korkup saklanmış ve tabii azledilmiştir : Yerine tâyin edilen Ahi-zâde Hüseyin Efendi'nin fecî âkıbeti için aşağıda 1634 = 1043 vukuâtının «7 Kânunusânî» fıkrasına bakınız. — Bu üç günlük isyanın ilk gününden itibaren İstanbul'da bütün dükkânlar ber-mu'tad kapanıp her kes evine çekildiği için şehrin umumî hayatı gene durmuştur).

11 Mart = 19 Şa'ban, Perşenbe: Tokat'da boğdurulan eski Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın idâmına delil olarak kesik başının İstanbul'a getirilmesi.

(Yukarıki fıkralarda gördüğümüz Anadolu iğtişâşlarıyla ısyanlarının asıl müsebbib ve mürettibi Husrev Paşa olduğunu bilen Dördüncü Murad Özü muhafızı Murtazâ Paşa'yı İstanbul'a getirtip Diyarbekir beylerbeyliğine tâyin ederek vilâyet merkezine giderken Tokat'a uğrayıp Husrev Paşa'yı idâm etmiye me'mur etmiş ve eline gizli bir «Hatt-ı-Hümâyûn» da vermiştir. Gizliliğin sebebi, Sipâhi ve Yeniçeri zorbalarının Husrev'e tarafdâr olmaları ve Husrev'in de Tokat'da bir çok muhafızları bulunmasıdır. — Mühim kuvvetlerle yola çıkan Murtazâ Paşa Tokat'a yaklaşırken kendisini istikbal bahanesiyle karşına çıkan Husrev Paşa kuvvetleriyle harbetmek mecburiyetinde kalmış, bu harb esnâsında kale muhafızına pâdişahın idâm fermanını gönderip Husrev Paşa'nın konağını topa tutmasını emretmiş, bir taraftan konak bombardman edilirken bir taraftan da Murtazâ Paşa Husrev'in idâma mahkûm olduğunu halka ifşâ edip kendisi öldürülmek şartıyla malının yağması helâl olduğunu ilân ettirmiş, bu sırada Murtazâ Paşa'nın askerleri de şehre girmiş ve işte bunun üzerine daha fazla mukavemet imkânı kalmadığını anlayan Husrev Paşa lâıyk olduğu âkıbete boyun eğeceğini bildirdiği için, Murtazâ Paşa'nın gönderdiği cellâtlar tarafından boğularak zararlı hayatına nihayet verilmiştir. Devşirme gürûhunun mevki hırsıyla bu memlekete ettikleri unutulmaz fenalıkların en kanlı levhalarından biri de işte bu vak'ada gösterilebilir. — «Sicill-i Osmânî», de Husrev'in idâmı «29 Şa'ban = 21 Mart Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir: O sırada İstanbul'da bulunan Atâyî ile Vak'anüvis Naîmâ vesaire hâdisenin pâyi-tahta aksini bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe müsâdif gösterir. — Husrev'in metrukâtı içinde «Seksen bin altun ve yüz bin gurus» ile bir çok kıymetli eşyâ çıkmıştır).

12 Mart = 20 Şa'ban, Cuma : Zorbaların saray baskını.

(Ynukarda bu senenin «10 Şubat» fıkrasında gördüğümüz ilk baskın gibi bu ikincisi de Vezir-i-a'zam Receb Paşa'nın teşvikiyle olmuştur: Mevkiini tahkim için kendisine muhâlif ve rakib olabilecek şahsiyetleri zorbalara parçalattırmak sevdâsına düşen bu kanlı devşirme, Husrev Paşa'nın yukarıki fıkra da gördüğümüz idâmını vesile ittihâz ederek Sipâhilerle Yeniçerileri ayaklandırmış, zorbalara gene saraya dolup Dördüncü Murad'a gene «ayak divânı» yaptırmış, Husrev Paşaya mukabil Baş-defterdar Mustafa Paşa ile Yeniçeri ağası Hasan-Halife ve müsâhib Mûsâ-Çelebi gibi pâdişahın teveccühünü kazanmış şahsiyetlerin kendilerine teslimi istenmiş, Sultan Murad nasihat etmişse de dinletememiş, zorbalara :

— Bu didüklerümüzü bize virmezsen sen bize pâdişahlığa lâzım değülsün! demekten bile çekinmemiş, Sultan Muradın Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerindeki kardeşlerini idâm ettirdiği iddiâ edildiği için bu şehzâdeler meydana çıkılıp zorbalara gösterilmiş ve bunlarla da iktifâ etmeyen âsiler gürûhu pâdişah-tan onların canlarına kefil göstermesini istemiş ve Vezir-i-a'zamla Şeyh-ül-İslâm kefil olmuş ve işte bundan dolayı Sultan Murad bu iki kefile kin bağlamış, askerin parçalamak istediği üç zavallıdan Baş-defterdarla Yeniçeri-ağasının şehirde gizlendikleri söylenmiş ve Musâhib Mûsâ-Çelebi'yi de Dördüncü Murad teslim etmek istememiştir: Şehzâdeler meselesi için aşağıda 1635 = 1045 vukuâtının «26/27 Ağustos», fıkrasına bakınız. — İşte bundan dolayı ısyan günlerce sürmüş ve nihayet ay sonuna doğru Mustafa Paşa ile Hasan-Halife ayrı ayrı bulunup At-meydanında kılıç ve hançer üşürüldükten sonra cenâzele-

ri ağacın birine baş-aşağı asılmış ve nihayet Mûsâ-Çelebi de Kapdan-ı-deryâ Canbulat-zâde Mustafa Paşa ile beraber kendisini zorbaların elinden kurtaracağına söz vererek pâdişahı aldatan Vezir-i-a'zam Receb Paşa tarafından saraydan alınıp aynı âkıbete uğratılmıştır : Dördüncü Murad'ın Receb Paşa'ya bundan dolayı da kin bağladığı rivayet edilir. — Bütün bu ihtilâl günlerinde dükkânlar gene kapalı kalıp şehrin umumi hayatı gene durmuştur).

18 Mayıs = 28 Şevvâl, Salı : Vezir-i-a'zam Topal-Receb Paşa'nın idâmı ve Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Bu idâmın sebepleri, zorbaların yukarıki fıkralarda gördüğümüz saray baskınlarıyla siyasi cinayetlerinde Topal-Receb'in muharrik ve müşevvik olduğuna Dördüncü Murad'ın kanâat getirmiş olmasıdır : Bilhassa âsilerin kendisini hal'ile tehdit etmelerinde Receb'in parmağı bulunduğu kaani' olan Sultan Murad'ı ilk saray baskınında kendisini ayak divânına çıkarken bu müfsid devşirmenin :

— Pâdişâhum, abdest alun, öyle taşra çıkun!

diye hayatının bile tehlikede olduğu hakkındaki îmâsını hiç unutmamıştır; onun için Recebe dâimâ «Zorba-başı!» diye hitâb ettiğinden bile bahsedilir. İstanbul şehrini haraca kesip devlet adamlarından başka halkı bile zorla sızdırmıya başlıyan zorbaların Receb Paşa'ya müzâheretinden yalgın bir halde bulunan Sultan Murad'ın nihayet Kubbe-vüzerâsından Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın teşvikiyle bu idâm kararını vermiş olduğundan bahsedilir. Bu gün Receb'i huzûruna celbeden Dördüncü Murad :

— Gel berü, topal zorba başı!

dedikten sonra, baskın günü söylediği sözü kendisine bütün dehşetiyle îade ederek:

— Bre kâfir, abdest al!

demiş ve ondan sonra da:

— Şu hâlinün tiz başını kesün!

dediği için Zülüflü Baltacılar kemend atarak bu meşhur müfsidin o fâsid hayatına nihayet vermişlerdir. — Topal-Receb Paşa'nın meş'um sadâreti bu senenin 10 Şubat=19 Receb Salı gününden bu güne kadar tam 3 ay, 7 gün = 98 gün sürmüştür. Yeni Vezir-i-a'zam Tabanı-yassı Mehmet Paşa Arnavuttur: Mısır valiliğinden Kubbe-vezirliğine çıkan Mehmet Paşa «muktedir ve müdebbir» bir devlet adamı olmakla mâruftur; bilhassa zorba hâkimiyetine nihayet vermekte Sultan Murad'a çok hizmet ettiğinden bahsedilir. — Peçevî «27 Şevvâl» tarihini gösterirse de, her halde bir zühûl olsa gerektir).

8 Haziran = 20 Zülka'de, Salı : Devlet idaresini bizzât eline alan Dördüncü Murad'ın Yeniçeri ve Sipâhi ocaklarını sindirerek Zorbalar hâkimiyetine nihayet vermesi.

(1021 = 1612 senesi 28 Cumâda-l-ülâ = 27 Temmuz Cuma günü dünyaya gelmiş olan Sultan Murad yaşının 11 sene, 1 ay, 15 gün tuttuğu, yâni 12 yaşına henüz bastığı sıralarda tahta çıkmış olduğu için, yıllarca anası Mâhpeyker-Kösem-Sultan'ın vesâyeti altında saltanat sürmüş, devletin mukadderâtı Vâlide-Sultan'la Vezir-i-a'zamların ve bilhassa Sipâhi ve Yeniçeri Zorbalarının elinde kalmış, zekâsının erken inkişâfı bilhassa bâzı vaziyetlerde devlet işleriyle alâkasını te'min etmekle beraber, büyük ve kudretli şahsiyeti bu güne kadar tamamıyla ve bütün istiklâliyle tezâhür etmemiştir. Fakat bu gün artık yaşı 19 sene, 10 ay, 13 gün tutmakta, yâni yirmi yaşını bitirmek üzeredir. Tabanı-yassı Mehmet Paşa

gibi kuvvetli bir şahsiyyet de bulmuştur; onun için devletin idaresini fi'len ve müstakillen eline alırken, ilk iş olarak yıllardanberi sarayla hükûmeti oyuncak hâline getiren zorbalığa nihayet vererek heybet ve kudretini göstermiye başlamıştır. Topal-Receb'in yukarıki fıkrada gördüğümüz âni idâmı zorbalara haşyet veren ilk hâdise sayılır. Bununla beraber, aradan yirmi bir gün geçtikten sonra Sipâhiler bir tecribeye daha kalkışarak bu gün At-meydanında toplanıp zorbalıkla zabtettikleri vazifelerin kendilerine resmen tevcihini istemişlerdir. Bu vaziyet üzerine devlet erkânıyla ulemâyı bir «ayak divânı», na dâvet eden genç pâdişah Yenigeri ocağının bütün erkânıyla zabıtlarını da divâna iştirâk ettirmiştir: Her halde Sipâhilere karşı Yenigerilerin daha evvelden ustalıkla elde edilmiş olmak ihtimali de çok kuvvetlidir. Sultan Murad Yenigerilere bir nutuk irâd ederek kendilerini mutlak surette itâate ve içlerindeki zorbaları teslimine dâvet etmiş, onlar da sadâkat ve itâatlerini te'min edince ortaya bir Kur'an konulup hep birden yemin etmişlerdir; hattâ bu yemin tescil bile edilmiştir. Ondan sonra At-meydanındaki Sipâhilerden bir kaç mümessil istenmiş ve bunlar da gelince aynı muâmeleye tâbi tutulmuşlardır. Bu suretle her iki ocak hem pâdişaha itâat, hem içlerindeki zorbaları teslim taahhüdünde bulunmuş demektir. Bu taahhütler resmî bir vesika şeklinde kaleme alınmış ve başta Sadr-ı a'zamla Şeyh-ül-İslâm olmak üzere bir çok şahidlere imzâ ettirilmiştir. Bu vesikada en mühim esaslardan biri, ocakların:

«Zulm-ü-teaddilerinden Beyt-ül-Mâl-i-Müslimîni sıyânet ve reâyâ ve berâyâyı cevri-ü-sitemlerinden himâyet ve Mirî ve Evkaf gadr-ü-hayflerinden emîn olmak», şeklinde tesbit edilmiştir; zorbaların teslimine âid teahhüd de:

«Her bâr ki Saâdetlü Padişahumuz bir zâlimi ahze-mâ-beynimüzden her kime fermân iderse varup emri üze hakkından gelmezsek Ocağımıza Allâh-u-Teâlânun ve Peygamberlerinün ve cemi'i Melâike ve Ümmet-i-Muhammedün lâ'neti olsun!» şeklindedir. Sultan Murad artık tereddidi ve inhitâta yüz tutmuş olan Ulemâ sınıfına da bu münâsebetle bir takım tehditler, ihtarlar ve nasihatlerde bulunmuştur: Aşağıda 1634 = 1043 vukuâtının «7 Kânunusânî» fıkrasına da bakınız. — Gerek İstanbul'da, gerek taşrada zorbalara karşı te'dib ve tenkil faaliyeti işte bunun üzerine başlamış ve bir çok muzır şahıslar ortadan kaldırılarak devleti içinden yıkan tehlikeli vaziyet izâle edilmiştir: Aşağıda 1633 = 1043 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına da bakınız).

1632 = 1042

Ağustos = Safer : Balıkesir taraflarında büyük bir isyan çıkaran İlyas Paşa'nın idâmı.

(Solak-oğlu İlyas Paşa Balıkesirlidir. Evvelce Vezir-i a'zam Hâfız-Ahmed Paşa devrinde Anadolu beylerbeyliğinde bulunmuş, sonra Husrev Paşa'nın sadâretinde gözden düştüğü için memleketine çekilmiş ve nihayet İstanbul'daki zorba tahakkümü esnâsında ve bilhassa Topal-Receb'in sadâret devrinde isyân ederek Mağnisa'yı zabtedip Balıkesir ve Mağnisa havâlisine hâkim olduğu gibi, Midilli adasını bile almak istemişse de muvaffak olamamıştır. Geceleri Şâhnâme ve Timur-nâme gibi eserler okuyarak cihangirlik hulyâlarına kapıldığından bile bahsedilir! — İstanbul hükûmeti kendisini oralarından ayırmak için Şam valiliğine tâyin etmişse de bizzat gitmeyip bir mütesellim göndermekle iktifâ etmesi üzerine tenkiline karar verilerek Anadolu beylerbeyi Küçük-Ahmed Paşa ile Karaman beylerbeyi Çerkes-Dilâver Paşa kumandasında bir kuvvet sevkedilmiş, İlyas Paşa Alaşehir ovasında giriştiği meydan muharebesini kaybedince Bergama kalesine çekilmiş, Ahmed Paşa orayı da muhâsara etmişse de kale

müstahkem olduğundan hıleye tevessül ederek İlyas Paşa ile muhâbereye girişip affine delâlet edeceğine bildirmiş ve hattâ İstanbul'dan öyle bir ferman bile getirterek İlyas Paşa'nın nihayet teslim olmasını te'min etmiştir. Küçük-Ahmed Paşa'nın İstanbul'a getirdiği İlyas Paşa, o zaman «İstavroz-bahçesi» denilen Beylerbeyi kasrında huzûra kabul edilip bir haylı azar işittikten sonra Dördüncü Murad'ın emriyle idâm edilmiştir).

1633 = 1043

2 Eylül = 27 Safer, Cuma : Şehrin beşte birini yakan büyük İstanbul yangını.

(Cibâli'de bir gemi kalafatlanırken funda yakılmasından çıkan bu müdhîş yangın ilkönce Cibâli'den Ayakapusu'na kadar sâhil boyunu ve Mustafapaşa çarşısını yaktıktan sonra üç kola ayrılmıştır : Bir kolu Kadı-çeşmesi semtini yakarak Sultanselim'e, ikinci kolu sâhil boyunca Unkapanına ve oradan Zeyrek yokuşuna ve nihayet üçüncü kolu da Fatih câmiinin etrâfiyle büyük ve küçük Karaman'ı ve Sarâhâne'yi yaktıktan sonra Sarı-gürz'e = Sarı-güzel'e dayanmıştır. Poyrazın şiddetinden dolayı söndürülemeyen yangının yirmi dört saat sürdüğü rivayet edilir. Bu meşhur âfet eski Osmanlı mesken mimârisinin en nefis eserlerini yok etmiş, bir çok vüzerâ ve ulemâ ile eski ve zengin âilelerin tavanları «Zer-i-lâciverd», ile işlenmiş muhteşem saraylarıyla konakları ve kâğıtlarıyla kitapları bir anda kül olup gitmiş, bir cenebi rivayetine göre yirmi bin ev yanmış ve Kâtib-Çelebi'ye göre de «tahminen İstanbul'un humsü ber-bâd» olmuştur. Bu müdhîş âfetin mahvettiği yazma eserlerle vesikaların sayısını ancak Allah bilir! — «Yeniçeri-odaları» denilen eski ve yeni kışlalarla Orta-câmi de yanmıştır. — Dördüncü Murad saray Baltacılarını getirerek uğraşmış, bütün vüzerâ gayret göstermiş ve Yeniçeriler ellerinden geldiği kadar çalışmışlarsa da ateşi durduramamışlardır : Cuma günü sabahdan akşama ve Cumartesi gecesi sabaha kadar devam eden yangının ancak Cumartesi sabahı rüzgâr kesilince durduğu ve ateşin Molla-Gûrânî çarşısına dayandığı sırada söndürülebildiği rivayet edilir. — Bâzı menbâlarda bu yangın «20 Safer = 26 Ağustos Cuma» tarihine müsâdif gösterilir).

16 Eylül = 12 Rebî'ül-evvel, Cuma : Kahvehânelerin kapatılması ve tütün yasağı.

(İstanbul'a kahvenin ilk idhâli için ikinci ciltte 1555 = 962 vukuâtının son fıkrasına ve ilk tütün ithâli için de bu ciltte 1605 - 1606 = 1014 vukuâtına bakınız. Bu vaziyete göre Dördüncü Murad'ın meşhur yasağı ilân edildiği sırada kahve 78 ve tütün de 28 senedenberi taammüm etmiş demektir : Bununla beraber Peçevî her ikisinin de idhal tarihlerini dahi eski gösterdikten başka, Dördüncü Murad'ın yasağını da 1045 = 1635 - 1636 tarihine müsâdif gösterir; burada en meşhur rivayetler esas ittihâz edilmiştir.

Eskiden birer «mecma'-i zurefâ», sayılan kahvehânelerin kapatılması, yukarıki fıkrada gördüğümüz büyük yangının hâsıl ettiği umumî teessür ve heyecandan dolayı kahvelerde bir çok siyasî dedikodular yapılmasıyla izâh edilir. Derhal yıktırılan kahvehânelerin yerine dükkânlar yapılmıştır. — «Dühân-ı bed-bûy», denilen tütünün bir rivayete göre kahve yasağından bir kaç gün sonra ilân edilen memnûiyeti de yangına sebep olmak ihtimâliyle izah edilir : Peçevî'ye göre «Mahmiye-i aliyye-i Kostantiniyye'de kaç def'a harîk-ı azîme bâis olmuştur!» Dördüncü Murad'ın şiddetine rağmen şâirlerin dili durmamış :

Zararsız bir dühan hakkında neyler bunca dikkatler
Dühân-î âh-ı mazlûmânı men'eylen hüner oldur

gibi manzum i'tirazlar yükselmişse de hiç bir te'siri olmamıştır. Sultan Murad'ın bu iki yasağı, Genc-Osman fâciasındanberi İstanbul'a dolan ve zorba ısyanlarıyla tahakkümlerinde mühim roller oynayan zararlı ve tehlikeli serserilerle şüpheli eşhâsı imhâ ve izâleye vesile olmak üzere ilân ettiği muhakkaktır : Tabii kurunun yanında yaş da yanmıştır! Gece-gündüz İstanbul sokaklarıyla mülhakatta «tebdil» gezen heybetli pâdişah kahve ve tütün içilen gizli yerleri basarak bir çok kimse-leri idâm ettirmiş, tütün içildiğinden şüphe edilen evlerin «ocağına çıkup istiş-mâm» ettiği bile rivayet edilmiş ve «her sabah İstanbul sokaklarının baz-ı mevâ-zında birer ikişer lâse-i maktûl bulundukca» her kes haşyet ve dehşet içinde kalmıştır! O zamanki Türkiye'de anarşi âmilî olan «erâzil-ü-eşkıyanun» temizlenme-sinde Dördüncü Murad'ın bu tedhiş siyaseti tarihî bir zaruret sayılabilir: Yukarda 1632=1041 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına da bakınız. — Kâtib-Çelebi içki ya-sağını da bu güne müsâdif gösterirse de doğru değildir : Aşağıda 1634 = 1044 vu-kuâtının «5 Ağustos» fıkrasına bakınız).

15 Teşrinievvel = 11 Rebî'ül-âhir, Cumartesi : Van kalesinin Safavî muhâsarasından kurtarılması.

(Büyük bir Safavî ordusunun Van kalesini muhâsarası üzerine serdârlıkla sevke-dilen Erzurum valisi Demir-kazık Halil Paşa ile yardıma gelen ve serdârlık hu-susunda rakibi olan Diyarbekir valisi Murtazâ Paşa otuz bin kişilik bir kuvvetle düşmana karşı hareket edince Safavî ordusu o civârda bulunan «Kuskun-kıran» semtine çekilmiş, bu gün orada başhyan şiddetli muharebeye gece karanlığında meş'aleler yakılarak devam edilmiş ve nihayet mağlûb olan düşman ordusu ertesi sabah ric'ate mecbur olmuştur. — Bu vak'a «10 Rebî'ül-âhir Sebt» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Cumartesi o ayın 11 ine tesadüf etmektedir).

15 Teşrinievvel = 11 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Vezir-i-a'zam ve Ser-dâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın Şark seferine çıkmak üzere İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bu sefer Safavîlerin yukarıki fıkra da gördüğümüz Van muhâsarasına karşı açıl-mıştır).

22 Teşrinievvel = 18 Rebî'ül-âhir, Cumartesi : Ordunun Üsküdar'dan hareketi.

(Kubbe-vezirlerinden Dâmad Bayram Paşa Sadâret-Kaymakamlığında kalmıştır).

29 Teşrinievvel = 25 Rebî'ül-âhir, Cumartesi : Ordunun İzmit'den hareketi.

(Dördüncü Murad İzmit'e gelip Vezir-i-a'zama zorba döküntülerinin izâlesi hak-kında bâzı şifâhî emirler verdikten sonra «Kazıklı» menziline kadar orduyu teşyi edip İstanbul'a avdet etmiştir. — Van kalesinin muhâsaradan kurtulduğu hakkındaki haberin İzmit'de alındığına âid bir rivayet vardır).

17 Kânunuevvel = 15 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Ordunun Haleb'e muvâsalatı.

(Yollarda zorba bakıyyelerini temizliyerek giden Serdâr muvâsalatından bir kaç gün sonra Haleb beylerbeyi Nogay Paşa'yı zorba te'dibinde görülen gevşekliğinden dolayı Sultan Murad'ın fermanıyla idâm ettirip ak sakallı kesik başını bu fecî emrin icrâsına delil olarak İstanbul'a göndermiştir).

1634 = 1043

7 Kânunusâni = 7 Receb, Cumartesi: Dördüncü Murad'ın İlmiyye sınıfım te'dibe başlaması ve Şeyh-ül-İslâm Ahi-zâde Hüseyin Efendi'nin idâmı.

(Bu sırada Dördüncü Murad kara yoluyla Bursa seyâhatine çıkmış ve evvelce bir takım fenalıklarını duyduğu İznik Kadısı yolların tâmirinde ihmalcilik etmiş olmak bahânesiyle ve mensub olduğu sınıfın resmî kıyâfeti olan kavuğu ve cübbe-siyle kale kapısına astırmıştır : Yukarda 1632 = 1041 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasında İlmiyye sınıfına bir takım tehditlerle ihtarlarda bulunduğunu gördüğümüz Sultan Murad'ın artık tereddide başlamış olan bu sınıfa indirdiği ilk darbe işte budur. Ulemânın asılması âdet olmadığı için bu «bid'at» İlmiyye sınıfını tabii çok müteessir etmiş ve işte bu teessürle Şeyh-ül-İslâm Hüseyin Efendi Vâlide-Sultana bir tezkire yazarak oğlunun bu noktaya nazar-ı dikkatini celbetmesi hususunda hayırhâhâne ricâda bulunmuştur. Tam işte o sırada Şeyh-ül-İslâm Efendi'nin İstanbul kadılığında bulunan oğlu Seyyid-Mehmed-Çelebi ile beraber bulunduğu bir ziyâfette bu meseleden teessürle bahsedilmiş olmasını fırsat ittihâz eden bâzı müf-sidler Vâlide-Sultan'a Hüseyin Efendi'nin Sultan Murad'ı hal'etmek için Ulemâyı toplayıp müzâkereye giriştiğinden bahsetmişlerdir! Bu müdhîş ihbâr üzerine Vali-de-Sultan hemen oğluna bir mektup yazıp :

«Benüm arslanum, acele üzre gelesiz, cülûs tedbiri için sözler ve ce'miyyetler ol-makdadur!»

dediği için Sultan Murad fevkalâde bir sür'atle hareket edip bu gün İstanbul'a yetişmiş, 1632 = 1041 vukuâtının «12 Mart» fıkrasında gördüğümüz kefâlet me-selesindenberi kin bağlamış olduğu Hüseyin Efendi ile oğlunu derhal tevkif ettirip birer gemiye koydurarak Kıbrıs'a sürdürmüş, fakat bu cezâyı kâfi görmediği için gemiler boğazdan çıkmamışlarsa Efendilerin geri getirilip idâm edilmelerini ve eger çıkmışlarsa tâkib edilmemesini emretmiş, Seyyid-Mehmet-Çelebi'nin gemisi açılmış olduğu için o kurtulmuş, fakat zavallı babasının gemisi fırtınada bocala-makta olduğu için Hüseyin Efendi Marmara'nın Rumeli sâhiline çıkartılıp Kâtib-Çelebi'nin «Çekmece kurbünde», gösterdiği ve Naimâ'nın da «Kalabriya» dediği köyde boğularak idâm edildikten sonra cenâzesi sâhil boyundaki kumsala gömülüp mezarı belirsiz bırakılmıştır : Bu köy, şimdiki Çatalca kazâsında Büyük-Çekmece nâhiyesinin «Kalikratya» köyü olmalıdır. O zamana kadar Osmanlı tarihinde hiç bir Şeyh-ül-İslâmın idâmı görülmemiş olduğu için Sultan Murad'ın bu haksız ve bilhassa tahkikatsız hükmü çok derin bir teessür uyandırmış ve Ahi-zâde Hüseyin Efendi İlmiyye sınıfının en mâsum şehîdi sayılmıştır. — Meşihat makamına ikinci defa olarak meşhur şair Zekeriyâ-zâde Yahyâ Efendi tâyin edilmiştir : Yukarda 1632 = 1041 vukuâtının «10 Şubat» fıkrasına bakınız. — Sultan Murad bu tarihten itibaren Ulemâdan bir çoklarını idâm ettirerek İlmiyye sınıfını te'dibe çalışmıştır : Aşağıda 1635 = 1045 vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

8 Nisan = 9 Şevvâl, Cumartesi: Lehistan seferine çıkan Dördüncü Murad'ın İstanbul'dan Davudpaşa karargâhına hareketi.

(Lehistan kazaklarının Karadeniz'de Türk sâhillerine ve Rumeli'de Tuna yâhılarına yaptıkları mütemâdî akınlar iki devlet arasında dâîmî bir husûmet hâli tevliâ ettikten başka, Anadolu'daki altı senelik ısyânından sonra teslim olarak Bosna valiliğine tâyinini yukarda 1628 = 1038 vukuâtının «9 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Abaza Paşa da son zamanlarda Bosna'dan Tuna kumandanlığıyla Vidin valiliğine nakli üzerine Eflak ve Boğdan voyvodalıklarıyla Dobruca Tatarlarından yardım kuvvetleri alarak Lehistan'a girmiş ve bir çok esirler ve ganimetler alıp İstanbul'a göndermiştir. Bu vaziyet üzerine Lehistan kralı Dördüncü Ladislas sulh istemek için «Trzebinski» isminde bir elçi göndermişse de, şart olarak teklif edilen senevî haraç maddesiyle Dniestr = Turla istihkâmlarının hedmi esasını kabul etmeyen elçi geri çevrilip Lehistan seferine karar verilmiş ve Sultan Murad bu gün saraydan otağa geçmiştir. — İstanbul'a dâvet edilmiş olan Abaza Paşa da pâdişahın maiyyetindedir).

15 Nisan = 16 Şevvâl, Cumartesi: Sultan Murad'ın Davudpaşa'dan Edirne'ye hareketi.

(Ordunun 60 top ve bir çok mühimmatla hareket ettiği rivayet edilir. — Kubbevezirlerinden Ken'an Paşa İstanbul muhâfızlığına tâyin edilmiştir. — Solak-zâde hareket tarihini «13 Şevvâl = 12 Nisan Çarşamba» gününe müsâdif gösterir. — Bu suretle Şark seferinden sonra bir de Garp seferi açılmış ve Vezir-i-a'zam Tabam-yassı Mehmet Paşa'nın İran'a karşı hareketine mukabil, Dördüncü Murad da Lehistan'a karşı hareket etmiş demektir; bununla beraber Lehistan seferi harb olmadan sulhle neticelenmiştir : Aşağıda 1634 = 1044 vukuâtının «Eylül = Rebî'ül-evvel» fıkrasına bakınız).

27 Nisan = 28 Şevvâl, Perşenbe : Dördüncü Murad'ın Edirne'ye muvâsalatı.

(İstanbul'dan Edirne'ye 13 günde gelinmiş ve Rumeli askerleri sefere dâvet edilmiştir).

1634 = 1044

27 Temmuz = 1 Safer, Perşenbe : Lehistan hükûmetinin Osmanlı şartlarını kabul etmeye karar verdiği hakkındaki haber üzerine Dördüncü Murad'ın Edirne'den İstanbul'a hareketi.

(Bu haberi evvelce elçilikle Lehistan'a gönderilmiş olan sâbık Emir-âhûr Şahin Ağa göndermiştir : Bu sırada Lehistan Rusya'nın taarruzuna uğradığı için kralın Türk şartlarını kabule mecbur olduğundan bahsedilir; bununla beraber, evvelce Budin ve Özü valiliklerinde bulunduğu için hudud boyları hakkında mâlûmat sahibi olan Diyarbekir beylerbeyi vezir Murtazâ Paşa ihtiyâten serdâr tâyin edilip yirmi bin asker ve 25 topla yola çıkarılıp kendisine harb ve sulh salâhiyyetleri verilmiştir. — Dördüncü Murad Edirne'de tam üç ay kalmıştır. — Kâtib-Çelebi «Gurre-i Safer»i Cumartesiye müsâdif gösterirse de doğru değildir).

5 Ağustos = 10 Safer, Cumartesi : Sultan Murad'ın İstanbul'a avdeti ve içki yasağı.

(Devlet erkânîyle ulemânın Silivri'den karşıladığı pâdişahın ancak Edirne'ye kadar uzayan bu Lehistan seferi 1634 = 1043 senesi 8 Nisan = 9 Şevvâl Cumartesi gününden bu güne kadar tam 3 ay, 27 gün sürmüştür. — Sultan Murad'ın bu gün İstanbul'a gelir gelmez içki yasağı ilân edip meyhâneleri yıktırdığından ve kahveyle tütün yasaklarında olduğu gibi bunda da büyük bir şiddet gösterip gece-gündüz «tebdil» gezecek bir çok sarhoşları kendi eliyle öldürdüğünden bahsedilir. Bu şiddetin hakikî hedefi, o zamanki İstanbul'u doldurup âşâyışı ihlâl eden zorba döküntüleriyle serserilerin imhâsıdır; Yukarda 1633 = 1043 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına da bakınız).

23/24 Ağustos = 28/29 Safer, Çarşamba/Perşembe gecesi: Abaza Paşa'nın idâmı.

(Genc-Osman fâciası üzerine Anadoluda altı sene ısyân vaziyetinde kaldıktan sonra teslim olup Bosna valiliğine tâyin edilmiş olduğunu yukarda 1628 = 1038 vukuâtının «9 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Abaza Mehmet Paşa Sultan Murad'ın teveccühünü kazanıp gittikçe gözüne girmiş ve hattâ en gözde adamı olmuştur. Bu vaziyetine rağmen böyle birdenbire idâm edilivermesi, Rumlarla Ermeniler arasında çıkan bir ihtilâfta Ermenilerden rüşvet almış olmasıyla izah edilirse de, hakikatte pâdişahın huzûruna usul ve âdâba mugayir olarak kışkıla gelecek kadar cür'etkârlık etmesi, İran seferi vesilesiyle tekrar Anadolu'ya geçmek istemesi ve nihayet pâdişahın hâlinde kuşkulandırmaya başladığı için Üsküdar'a gizlice kırk elli at geçirip kaçmaya hazırlanması bu fecî âkıbetinin en mühim sebepleridir; hattâ kendisi idâm edildikten sonra maiyyet adamları paşanın gizli bir niyeti olduğu hakkında bir takım ifşâatta bile bulunmuşlardır : Fakat bir «fitne-i azîme» şeklinde bahsedilen bu gizli tasavvurun ne olduğu belli değildir. — Abaza Paşa kıyâfet hususundaki zarâfeti ve yenilikleriyle meşhurdur : «Abaza kesimi kaftan», «Abazalı kavuk» ve umumiyetle «Abaza tarzı», halk arasında moda olmuş ve hattâ Dördüncü Murad bile bu modanın te'siri altında kalmıştır; belki Abaza Paşa da Genc-Osman'ın yapmak istediği kıyâfet inkılâbının son muakibidir: Yukarda 1622 = 1031 vukuâtının «24 Haziran» fıkrasına bakınız. — Abaza Mehmet Paşa'nın mezarı İstanbul'da Kuyucu-Murad Paşa türbesindedir).

Eylül = Rebî'ül-evvel : Osmanlı - Lehistan sulhü.

(Yukarda bu sene vukuâtının «27 Temmuz» fıkrasında Lehistan'a karşı harb ve sulh salâhiyyetleriyle sevk edildiğini gördüğümüz serdâr Murtazâ Paşa'nın akdettiği sulh muâhedesini yedi maddeden ibarettir : En mühim esasları Lehistan hükûmetinin Kazak akınlarına nihayet vermesi, Leh krallarının ötedenberi Kırım hanlarına verdikleri haracın tesviyesine devam edilmesi ve esirlerin mübâdelesini gibi maddelerdir. Solakzâde'ye göre Lehistan krallığı Kırım hanından başka Osmanlı pâdişahına da haraç vermeyi kabul etmiştir. Lehliler yalnız Dinestr = Turla istihkâmlarının yıkılmasını kabul etmemişlerdir. — Bu muâhede İstanbul'a getirilip Dördüncü Murad tarafından tasdik edilmiştir).

1635 = 1044

27 Kânunusâni = 8 Şa'ban, Cumartesi : Nef'î'nin idâmı.

(Kâtib-Çelebi 1045 = 1636 senesi «8 Şa'bân = 17 Kânunusâni Perşembe» gününe müsâdif gösterir; «Tezkire-i Rızâ»da da 1046 = 1636 - 1637 tarihi vardır; Burada

en meşhur rivayet tercih edilmiştir. — 16 ncı asrın sonlarında Erzurum'un Hasankale = Pasinler kazâsında dünyaya gelmiş olan ve Osmanlı edebiyatında kasıdecilerin piri sayılan Nefî'nin asıl ismi «Ömer»dir: «Nefî» mahlasını «Küh-ül-ahbâr» sahibi meşhur müverrih Gelibolulu-Âlî Erzurum defterdarlığında bulunduğu zaman takmıştır. Birinci Ahmed devrinde İstanbula gelip bazı kâtipliklerde bulunmuş ve işte o devirden itibaren şöhreti yayılmaya başlamıştır. Nefî Efendi'nin ıkkal devri Dördüncü Murad devridir: Fakat pâdişahın «havâss-ı nüdemâsı» arasına giren büyük şâir, kasıdeleriyle kazandığı câizelerden fazla hicivlerinden dolayı muâsırlarının kin ve gazabına uğramış ve hattâ bir gün Nefî'nin hicviyeler mecmuası olan «Sihâm-ı kaza»yı okurken ayak-ucuna bir yıldırım düşen Dördüncü Murad hicvi uğursuz saydığı için şâire kızmış ve bir daha hicviye yazmayacağına yemin ettirmiştir: Yukarda 1630 = 1039 vukuâtının «25 Haziran» fıkrasına bakınız. Bununla beraber Nefî dilini tutamamış, sonradan Vezir-i-a'zam olan Kubbe-vüzerâsından Bayram Paşa'yı ve hattâ ziyaf bir rivayete göre Sultan Murad'ı bile hecv etmiş, Bayram Paşa da pâdişahın irâdesini istihsâl ederek Harac/Cizye muhâsebeciliğinde bulunan zavallı şâiri ustalıkla dâvet edip konağının odunluğunda boğdurarak idâm ettirmiştir. Nefî'nin bu fecî âkibeti hem Dördüncü Murad için, hem Bayram Paşa için silinmez bir lekedir: Vaktiyle bir şî'inde Kanunî'nin aleyhinde bulunan şâir Yahyâ Bey'in idâmı arz edildiği halde Sultan Süleymanın Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'ya:

— Bu makuulelere kulak dutma ve intikam kasdın itme!
demek büyüklüğünü göstermesine mukabil, 82 sene sonra torunlarından Dördüncü Murad'ın Nefî meselesinde irtikâb ettiği küçüklük Osmanlı inhitâtının ne kadar ilerlemiş olduğunu gösterir: İkinci ciltte 1553 = 960 vukuâtının «6 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Nefî'nin cesedi denize atılmış olduğu için zavallının mezarı bile yoktur. — Hicviyelerinden müteessir olan «Asrun ulemâ ve uzemâsı», rivayete nazaran onun dilinden kurtuldukları için «Bayram Paşa'ya duây-ı firâvân» etmişlerdir! Halbuki zavallı Nefî:

Peder değül bu belây-ı siyâhdur başuma

diye kendi babasını bile hecvetmiştir: Her halde hicviyelerine tahammül edilememesi çok müstehcen kelimeler kullanmasından mütevellid olmalıdır. — Nefî'nin Türkçe divânı basılmış olduğu halde Acemce divânıyla «Sihâm-ı kazâ»sı basılmamıştır).

10 Mart = 21 Ramazan, Cumartesi : Revan seferine çıkan Dördüncü Murad'ın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Safavîlerin Van muhâsarası üzerine Şark seferine çıkmış olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa bu sırada Diyarbekir kışlağındadır: Yukarda 1633 = 1043 vukuâtının «15 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Lehistan seferine çıktığı halde sulhün akdinden dolayı Edirne'den geri dönen Dördüncü Murad eedâdının an'anesini tâkib ederek Şark seferinde ordusunun başında bulunmaya karar vermiş ve bu gün parlak merâsimle teşyi edilerek Üsküdar'a geçmiştir. İstanbul Kaymakamlığına vüzerâdan Bayram Paşa ve muhafızlığına, da Segban-başı Muslihüddin Ağa tâyin edilmiştir. — Naîmâ «22 Ramazan Sebt» gününden bahsederse de, Cumartesi o ayın 22 sine değil, 21 ine müsâdiftir: Zâten Kâtib-Çelebi 21 tarihini gösterir; Peçevî'de «1 Ramazan = 18 Şubat», tarihine tesadüf edilirse de o gün Cumartesi değil, Pazardır. Solakzâde'de «20 Ramazan=9 Mart» tarihi vardır!)).

28 Mart = 9 Şevvâl, Çarşamba : Dördüncü Murad'ın Üsküdar kargâhından hareketi.

(Burada geçen bir hafta içinde son hazırlıklar görülmüştür. — Peçevî «5 Şev-

vâl = 24 Mart Cumartesi» ve Solakzâde ise «10 Şevvâl = 29 Mart Perşembe» tarihini gösterir!).

6 Nisan = 18 Şevvâl, Cuma : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın Diyarbekir şehrinden karargâha çıkışı.

(1633 = 1043 vukuâtının «17 Kânunuevvel» fıkrasında Haleb'e vâsıl olduğunu gördüğümüz Serdâr o tarihtenberi Haleb ve Diyarbekir kışlaklarında Bağdad seferinin hazırlıklarıyla meşgul olmuştur; Bu müddet zarfında Dicle nehrinin mecrâsını değiştirip Bağdad'ı susuz bırakarak ve «gönden toplar ve âdete muhâlif ameller», yapmak istediği halde muvaffak olamadığı rivayet edilir! — Mehmet Paşa bu sırada pâdişahın Revan seferini haber aldığı için Diyarbekir'den Erzurum'a gitmek üzere karargâha çıkmıştır).

13 Nisan = 25 Şevvâl, Cuma : Lübnan'ın âsi Dürzü emiri Ma'n-oğlu Fahrüddin'in İstanbul'da idâmı.

(Yıllardanberi ısyân hâlinde bulunan ve hattâ bir aralık Avrupa'ya da gidip yardım te'minine çalışan bu meşhur Dürzü şeyhi için yukarda 1606 = 1015 vukuâtının «19 Eylül» ve 1607 = 1016 vukuâtının da «23 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Şam beylerbeyi Küçük-Ahmed Paşa tarafından mağlûb ve esir edilen Fahrüddin-ibni-Ma'n «Mir-Mes'ud» ve «Mir-Hüseyn» isminde iki oğluyla İstanbul'a gönderilmiş ve Dördüncü Muradın yoldan tebliğ ettiği bir irâde üzerine büyük oğ'u Mesud'la beraber bu gün idâm edilmiş ve diğer oğlu Hüsey'nin hayatı yaşının küçüklüğüne bağışlanıp terbiye edilmek üzere Enderun'a alınmıştır: Naimâ «Ma'n-zâde Hüsey'n Bey», dediği bu Mir-Hüseyn'den muhtelif vak'alar nakletmiştir; meselâ Nef'i'nin idâmına âid bâzı tafsilâtın râvisi işte bu Hüsey'n Bey'dir).

5 Haziran = 19 Zülhicce, Salı : Serdârın Erzurum'a muvâsalatı.

(Bu gün şehre varan Vezir-i-a'zam, Erzurum beylerbeyi Demir-kazık Halil Paşa'nın ziyâfetine bulunduktan sonra, ertesi gün pâdişahın yolda tebliğ edilen bir emri mucibince zavallı Halil Paşa'yı boğdurmıştır! Bu idâmın sebebi, Rikâb-ı Hümayûn Kaymakamı olan Murtezâ Paşa'nın bir müddettenberi istirkah ettiği Halil Paşa aleyhine yaptığı tezviratla izah edilir: Yukarda 1633 = 1043 vukuâtı içindeki «15 Teşrinievvel» fıkralarının birincisine bakınız).

1635 = 1045

2 Temmuz = 16 Muharrem, Pazartesi : Zorbalardan başka valilerle kadınları te'dib ederek ilerliyen Dördüncü Murad'ın Ilca'ya muvasalatı.

(Ilca, şimdiki Erzurum vilâyeti merkez kazâsında nâhiyedir. — Bu sırada Erzurum'da bulunan Vezir-i-a'zam Tabanı-yassı Mehmet Paşa bu tarihten on beş gün evvel pâdişahı Bayburd civârında karşılayıp tâzimâtını arzettikten sonra tekrar Erzurum'a dönmüş ve bu gün Ilca'da resmî istikbal merâsimi yapılmıştır: Otağın önünde taht kurulmuş ve Vezir-i-a'zam buraya gelip Sultan Murad'ın ayaklarına kapanarak «bir yumurta pişimi zaman» başını kaldırmamıştır! — Pâdişah İstanbul'dan İzmit-Eskişehir-Konya-Kayseri-Sivas yoluyla Erzu-

rum'a gelmiştir. — Dördüncü Murad'ın bu seferi Anadolu'daki zorba döküntülerinden başka bir takım mühim şahsiyetlerin de kanlarıyla canlarına mal olmuştur : Yukarıki fıkrada gördüğümüz Erzurum valisi Halil Paşa ile bu sırada Mağnisa sancak-beyliğinde bulunan eski Karaman beylerbeyi Duducu-Hasan Paşa, yeni Karaman beylerbeyi Celep-oğlu Ali Paşa, Beyşehir sancak-beyi Keskinli Ali Paşa, Trabzon'dan top naklinde kusur eden Sivas beylerbeyi Boşnak-Ali Paşa ve bir ferman gönderilip kellesi getirtilen Budin beylerbeyi Ca'fer Paşa gibi bazı mühim valilerden başka ilmiyye sınıfından da Karaağaç kadısı Mehmet Efendi, Kayseri kadısı Gökdereli-zâde Efendi, Konya valisi Şehlâ-Mehmet Efendi ve İzmir kadısı Tevfiki-zâde Mehmet Efendi gibi ulemânın kelleleri muhtelif sebeplerle ve bilhassa eskiden zorbalık etmiş olmak, yahut zorbaların tenkilinde kusur etmek veyahut yol tesviyesi ve erzak tedârîki işlerinde ihmali görülmek gibi töhmetlerle uçurulmuştur : Sultan Murad'ın ilmiyye sınıfına indirdiği ilk darbe için yukarda 1634 = 1043 vukuâtının «7 Kânunusânî» fıkrasına bakınız. — Erzurum'a gelirken «Kör-ovası»nda Anadolu ve Rumeli askerlerine büyük bir harb manevrası yaptırmış olan Dördüncü Murad bu manevraya bizzat iştirâk etmiştir. — Şiddet ve heybetiyle orduyu haşyet ve dehşet içinde bırakan Sultan Murad'ın bütün sefer meşakkatlerine askeriyle beraber katlanması ve bilhassa aylarca atının eğerinden başka yasdık ve haşasından başka örtü yüzü görmemiş olması orduda kendisine karşı büyük bir emniyet ve hürmet hissi uyandırmıştır).

3 Temmuz = 17 Muharrem, Salı : Sultan Murad'ın Erzurum'a girişi.

(İlca'dan Erzurum'a kadar asker ve ümerâ iki sıra dizilmiş ve pâdişah bunları selâmhyarak muhteşem bir alayla şehre girmiştir : Bu alaya bizzat şahid olan Kâtib-Çelebi «On sene Âl-i-Osman askeri ile seferlerde gezdiği, halde «bu mer-tebe kesret ve cemiiyeti bir mekânda dahî görmek müyesser» olmadığını anlatır; bununla beraber, gene aynı menbâa göre pâdişahın şiddet siyaseti bir müddet sonra bir çok askerın kaçıp dağılmasına sebep olmuştur).

11 Temmuz = 25 Muharrem, Çarşamba: Dördüncü Murad'ın Erzurum'dan Revan/Erivan üzerine hareketi.

(Pâdişah Erzurum'da 9 gün kaldıktan sonra onuncu günü hareket etmiştir : Ağır-lıklar bir gün evvel yola çıkarılmıştır).

17 Temmuz = 1 Safer, Salı : Ordunun Kars'a muvâsalatı.

(Sultan Murad şehri gezdikten sonra karargâhına dönmüş ve burada iki gün kalmıştır).

26 Temmuz = 10 Safer, Perşembe: Ordunun Erivan/Revan önlerine muvâsalatı.

(Buradaki ekinlerin hayvanlara yedirilmesine müsâade edilmiştir : Halbuki bu hareket evvelce ve meselâ Kanunî devrinde şiddetle memnûdur ve hattâ seferde düşman tarlalarının ekinlerini çiğneten bir çok hayvan sâhipleri idâm cezasına çarptırılmıştır; bu nizam, eski Türk adâletini düşman dillerinde bile destan hâline getiren kanunlardandır : Fakat Dördüncü Murad devrinde artık bozulmaya başlamış demektir).

27 Temmuz = 11 Safer, Cuma : Gök-künbed'de ordu kurulması.

(Burası Revan kalesinin top menzilinde bulunduğu halde Sultan Murad karargâhın kaleye biraz daha yaklaştırılmasını emretmiştir).

28 Temmuz = 12 Safer, Cumartesi : «Hünkâr-tepesi»nde otak kurulması.

(Bu tepe kaleye yukarıki fıkra bahsi geçen mevziden daha yakındır. — Bu gün askere kazma, kürek, barut ve fitil dağıtılmıştır).

28/29 Temmuz = 12/13 Safer, Cumartesi/Pazar gecesi : Revan/Erivan muhâsarası.

(Kâtib-Çelebi «On ikinci Hamis gicesi»nden bahsederse de Saferin 12 nci günü Perşembe değil, Cumartesidir; Solakzâde «16 Safer Cumartesi» tarihini gösterir : Fakat o gün Cumartesine değil, Çarşanbaya müsâdiftir! Naimâ'da gün ismi yoktur. — Osmanlı tarihinde Erivan üzerine ilk büyük hamleyi Kanunî yapmış ve Safavî ordusu harbi kabul etmeyip içerilere çekilmiş olduğu için şehirle etrâfını tahrib ettirmiştir : İkinci ciltte 1554 = 961 vukuâtının «18 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu meşhur şehrin Osmanlılar tarafından fethi Üçüncü Murad devrindedir : Yukarda 1583 = 991 vukuâtının «4 Eylül», fıkrasına bakınız. 21 sene Osmanlı idaresinde kaldıktan sonra Birinci Ahmed devrinde Safaviler istirdâd etmişlerdir : 1604 = 1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız. Gene Birinci Ahmed devrinde «Öküz» lâkabiyle meşhur Vezir-i-a'zam Kara-Mehmet Paşa tarafından 55 gün muhâsara edilmişse de istirdâd edilememiştir : 1616 = 1025 vukuâtının «11 Eylül» ve «5 Teşrinisânî» fıkralarına bakınız. Dördüncü Murad'ın buraya bizzat gelmesi, işte bu tarihi ehemmiyetiyle coğrafi ve askerî vaziyetindedir. Bu sırada Safavilerin Erivan valiliğinde babasının halefi olan meşhur Emîr-Güne oğlu Tah-mâsb-Kulihan bulunmaktadır.

Askerin bu gece «üçüncü saatde», yâni takriben saat on bire doğru meterislerle girdiğinden bahsedilir. İlk yaralılar gelince pâdişah «Huzûr-ı Hümâyûnda yaralıların açdurup cerrahlara tımar itdirmişlerdür». Bu vaziyet, Osmanlı ordusunda sıhhiye teşkilâtının ne kadar mükemmel olduğunu gösterir : Avrupa ordularının yaralıları muharebe meydanlarında bakımsızlık yüzünden inliyerek can verdiği bir devirde Türk ordusunun bu vaziyeti en mühim üstünlük sebeplerindedir. Ordunun hastahâne çadırları, cerrahları, ilâçları ve her türlü sıhhi levâzımı mükemmeldir. Naimâ bu noktayı şöyle anlatır :

«Cerrâhân-ı hâssa saf saf hizmete kıyâm idüp mecruhları anlara teslim ve mahsus çadırlara muâlece olunup cemi' malzemeleri taraf-ı mîriden görüldü.

Türk ordusu yaklaşırken Erivan kalesine 12 bin tüfekçiden mürekkep bir yardım kuvveti gelmiştir. Bu sâyede Safaviler bir huruç hareketi yapmışlarsa da derhal püskürtüldüğü rivayet edilir. — Bu muhâsarada Sultan Murad bizzat meterise girmiş ve hattâ topla nişan alarak bir kaç defa ateş etmiştir. — Muhâsaranın haf-tasında bir kaç kule ile sürun bir kısmı yıkılmış, müdâfiler bunları toprak çu-valları ve zenbilleriyle doldurmaya çalışmış, fakat nihayet büyük kule yerle bera-ber olup sürun muhtelif yerlerinde gayet geniş gedikler açılınca, Emîr-Güne-oğlu daha fazla mukavemet imkânı kalmadığını anlamıştır).

6 Ağustos = 21 Safer, Pazartesi : Erivan müdâfilerinin bir haftalık mütâreke şartıyla teslim teklifi.

(Kâtib-Çelebi, Naimâ, Münecim-başı vesairede «22 Safer» Pazartesine müsâdif gösterilirse de, Pazartesi günü o ayın 22 sine değil, 21 ine müsâdiftir; bu bir

günlük farkın bir «Rüyet-i hilâl» meselesiyle alâkadar olmadığı da muhakkaktır: Çünkü yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Kâtib-Çelebi aynı Safer ayının Cumar-tesine tesadüf eden 12 nci gününü Perşembe göstermiştir! Pegevi bu ilk teklifin muhâsara başından itibaren dokuzuncu güne tesadüf ettiğinden bahsetmekte olduğuna göre, işte bu 21 Safere müsâdif olması lâzımgelir; zâten diğer menbâlarda gün rakamı 21 dir: Bu vaziyete göre o menbâlarda yalnız gün ismi yanlış demektir; Solakzâde'deki «26 Safer Pazar», tarihi büsbütün yanlıştır. — Kalede büyük gedikler açılmış olduğu için, Osmanlı ordusunun umumî hücumu geçeceğini anlayan müdâfiler bu gün öğle üzeri Türkmen-Hızır Bey isminde bir murahhasla bir mektup gönderip 7 yahut 8 günlük bir mütâreke akdini ve bu müddet zarfında kendilerine imdad kuvveti gelmediği takdirde teslim olacaklarını bildirmişlerdir! Tabii bundan maksat vakit kazanıp gedikleri tâmir etmektir. Sultan Murad bu tuhaf teklife kızıp murahhasın idâmını emretmişse de, Vezir-i a'zâmin tavassutiyle bu emir tatbik edilmemiş, yalnız ikinci vakti red cevabı verilmeyle iktifâ edilmiştir).

7 Ağustos = 22 Safer, Salı : Erivan müdâfilerinin «vire ile» teslim teklifi.

(Emîr-Güne-oğlu Tahmâsb-Kulihan'ın kethudâsı olan ve mezhebi sünnî olduğu için teslim meselesinde başlıca âmil olduğundan bahsedilen Murad Ağa bu gün orduya gelip «vire ile», yâni müdâfilerin canlarına dokunulmamak şartıyla teslim teklif etmiş, mağlûpların silâhlarıyla çekilmelerine de müsâade istemiş ve bu teklifler kabul edildiği için bir «Ahdnâme» yazılarak kaleye gönderilmiştir).

8 Ağustos = 23 Safer, Çarşamba : Erivan/Revan kalesinin teslim alınması.

(Bu gün kale kapısından «Otağ-ı Hümâyûn»un önüne kadar iki sıra üzerine «yedişer kat» asker dizilmiş, Erivan valisi Emîr-Güne-oğlu Tahmâsb-Kulihan maiyyetiyle beraber çıkıp askerın arasından geçerek huzûra kabul edilip iltifâta mazhar olmuş, «ba'd-el-yevm kulluğa kabulünü niyâz», edip Sünnî mezhebine girerek «Tahmâsb-Kuli-Han» ismi «Yusuf Paşa»ya tahvil edilmiş, hil'at ve murassâ hançer, kemer ve sorguçla taltif edildikten başka vezâret pâyesıyla Haleb beylerbeyliğine de tâyin edilmiş ve kethudâsı Murad Ağa'ya da Trablusşam valiliği verilmiştir. — Erivan muhâfızlığına on iki bin askerle vezir Murtazâ Paşa tâyin edilmiş ve kale derhal tâmir olunmuştur. — Erivan'da bir çok erzak, mühimmat ve hazine ele geçmiştir. — «Vire» şartı mucibince içerdeki Safavî askerleri bu gün silâhlarıyla çıkıp Erdebil'e hareket etmişlerdir. — Sultan Murad 10 Ağustos= 25 Safer Cuma günü merâsimle şehre girip Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi tarafından kıldırılan Cuma namazında bulunduktan sonra, rikâbında yayan yürüyen Emîr-Güne-oğlu'nun konağına gidip ziyâfesinde bulunmuştur. Bu Safavî valisi Osmanlı hizmetine girdikten sonra, Trablus valiliğine tâyin edilen eski kethudâsı Murad Ağa ile beraber yola çıkıp Haleb'e gitmek üzere Erzincan civârında Keşişhanı'na geldiği zaman :

— Revân'un teslimine sen sebeb oldun, bre gaddâr!

diye Murad Ağa'yı sarhoşlukla öldürdüğü için, Haleb'de iki ay valilik ettikten sonra azledilip Sultan Murad seferden dönerken İzmit'e getirilmiş ve cinâyeti affedilip İstanbul'a getirilerek Boğaziçinde ihsan edilen bir bahçe ile yalıdan dolayı o semt «Mirgün/Emirgân», ismini almıştır. — Erivan kalesi 1604 = 1013 senesi 8 Haziran=10 Muharrem Salı gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 31 sene, 2 ay Safavî hâkimiyetinde kaldıktan sonra istirdâd edilmiş demektir. — Safavîlerin Revan kalesini ikinci defa olarak Osmanlılardan istirdâdı için aşağıda 1636 = 1045 vukuâtının «1 Nisan», fıkrasına bakınız).

20 Ağustos = 6 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : Dördüncü Murad'ın Erivan'dan Tebriz üzerine hareketi.

(Bu senenin 26 Temmuz = 10 Safer Perşembe günü Erivan önlerine varmış olan Sultan Murad burada 25 gün kaldıktan sonra bu 26 ncı günü Safavî ordusunu harb kabulüne mecbur etmek için bütün yol boyunu tahribe karar vererek Tebriz'e doğru hareket etmiştir).

26/27 Ağustos = 12/13 Rebî'ül-evvel, Pazar/Pazartesi gecesi : Dördüncü Murad'ın kardeşlerinden şehzâde Bâyezid'le Süleyman'ın İstanbul'da idâmı.

(Birinci Ahmed'in oğullarından ve Dördüncü Murad'ın kardeşlerinden bu sırada sağ olanlar Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerinde dört şehzâdedir: Bunlardan ilk ikisinin anaları ayrı olduğu halde, Kasım'la İbrahim pâdişahın öz-kardeşleridir. Bu tarihten üç sene evvel zorbalar sarayı bastıkları zaman bunların sağ bırakılacaklarına kefil istemişler ve Dördüncü Murad'a karşı Vezir-i-a'zamla Şeyh-ül-İslâm kefâlet emişlerdir: Yukarda 1632 = 1041 vukuâtının «12 Mart» fıkrasına bakınız. Bu vak'ayı bir türlü unutamıyan Sultan Murad ayrı anadan olan kardeşlerinin idâmı için fırsat beklemiş ve nihayet Erivan zaferinin İstanbul'da hâsıl edeceği neş'eyi müsâid bir vaziyet görerek pâyitahta fetih müjdesi götürmiye me'mur ettiği Kapucular-kethudâsı Sâlih Ağa ile Musâhib Beşir Ağa'ya gizli bir ferman verip İstanbul Kaymakamı vezir Bayram Paşa'yı bu iki şehzâdenin izâlesine me'mur etmiştir: Müjdeciler bu gün İstanbul'a gelmiş, şehirde yedi gün yedi gece yahut dört gün dört gece zafer şenliği ilân edilmiş ve bir taraftan da bu ilk şenlik gecesi şehir neş'e içinde çalkanırken sarayda cellâtları bile ağlatığından bahsedilen müdhîş bir fâcia tertib edilerek yirmi beşer yaşında bulunan ve Dördüncü Murad'ın en değerli kardeşleri olan şehzâde Bâyezid'le Süleyman boğularak idâm edilmiştir: Halkın galeyânından korkulduğu için bu iki şehidin gizlice defnedildiklerinden bahsedilir; bununla beraber fâcia hemen şâyi olduğu için, zafer neş'esi umumî bir mâtem havasına tahavvül etmiş ve bu teessür yabancı memleketlere bile aksetmiştir: Meselâ Racine'in «Bajazet» isimindeki manzum piyesi işte bu tarihî teessürün klâsikleşmiş bir ifâdesidir).

1 Eylül = 18 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Tebriz'e doğru ilerliyen Dördüncü Murad'ın Hoy şehrine girişi.

(Erivan'dan buraya gelinceye kadar bütün yol boyu tahrib edilmiş, Hoy şehriyle kalesi yakılıp yıkılmıştır. — Ordu burada üç gün kaldıktan sonra Tebriz'e doğru yoluna devam etmiştir).

11 Eylül = 28 Rebî'ül-evvel, Salı: Osmanlı ordusunun Tebriz şehri-ni altıncı defa olarak işgal etmesi.

(Sa'd-âbâd ovasında ordu kurmuş ve ertesi gün pâdişah şehre girip gezerek Safavî ordusunu harb kabulüne mecbur etmek için Hoy gibi buranın da yakılıp yıkılmasını emretmiştir: Fakat düşmanın tahliye etmiş olduğu Tebriz o kadar büyüktür ki, onda birinin bile tahrib edilemediğinden bahsedilir. — Safavî ordusu bu vaziyete rağmen ortaya çıkmamış, yalnız Hân-i-hânân Rüstem-Han sulh teşebbüslerine başlamıştır: Bu teşebbüslerin bir oyalama siyasetiyle alâka-

dâr olduğu rivayet edilir. — Bu işgal, Osmanlı-Türklerinin Tebriz şehrine altıncı defa girişleridir: Yavuz devrindeki ilk işgal için ikinci ciltte 1514 = 920 vukuâtının «6 Eylül», fıkrasına, Kanunî devrindeki ikinci, üçüncü ve dördüncü işgaller için gene o ciltte 1534 = 941 vukuâtının «13 Temmuz», 1535 = 941 vukuâtının «30 Haziran», ve 1548 = 955 vukuâtının «27 Temmuz» fıkralarına ve Üçüncü Murad devrindeki beşinci işgal için de bu ciltte 1585 = 993 vukuâtının «22/23 Eylül» fıkrasına bakınız. Bunların ilk dördü muvakkat mâhiyettedir ve hattâ o zaman İran-Azerbaycanı Türkiye'ye ilhak edilmiştir. — Tebriz'in Üçüncü Mehmet devrinde Safaviler tarafından istirdâdı için yukarda 1603 = 1012 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

15 Eylül = 2 Rebî'ül-âhir, Cumartesi : Ordunun Tebriz'den hareketi.

(Tebriz'de dört gün kalındıktan sonra bu beşinci gün avdet kararıyla yola çıkmıştır: Bu kararın sebepleri Safavî ordusunun meydana çıkmaması, kışın yaklaşması ve iâşe müşkilâtı gibi şeylerdir).

30 Eylül = 17 Rebî'ül-âhir, Pazar : Ordunun Van'a muvâsalatı.

(Burada üç gün kalınmış ve Sultan Murad kaleyi gezmiştir).

4 Teşrinievvel = 21 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabam-yassı Mehmet Paşa'ya Sadâret makamına ilâveten Rumeli beylerbeyliğinin de tevcihi ve ordunun Van'dan hareketi.

(Bu fevkalâde tevcihe Osmanlı tarihinde bundan evvel yalnız Kanunî'nin meşhur Vezir-i-a'zamı Makbûl-İbrahim Paşa nâil olmuştur : İkinci ciltte 1523 = 929 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasına bakınız. — Mehmet Paşa pâdişahla beraber İstanbul'a avdet etmeyip Safavî hareketini tâkib için Diyarbekir kışlağında kalarak Bağdad seferinin hazırlıklarını yapmaya me'mur edilmiştir. — Pâdişah bu gün Van'dan Diyarbekir'e hareket etmiştir).

21 Teşrinievvel = 9 Cumâda-l-ülâ, Pazar: Dördüncü Murad'ın Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Osmanlı hânedânında irsi bir hastalık olan damla illetinden muztarib olduğu için yollarda bâzan arabaya binmek mecburiyetinde kalan genç pâdişah burada fazla rahatsız olduğu için, 14 gün kalmıştır).

4 Teşrinisânî = 23 Cumâda-l-ülâ, Pazar : Sultan Murad'ın Diyarbekir'den İstanbul'a hareketi.

(Gelirken olduğu gibi giderken de zorbalıkla alâkadâr bir çok kimseler idâm edilmiş, Dördüncü Murad'ın şiddeti bütün memleketi haşyet ve dehşet içinde bırakmıştır: Yukarda bu sene vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

27 Kânunuevvel = 17 Receb, Perşembe : Dördüncü Murad'ın zafer alayı ile İstanbul'a girişi.

(Muahhar menbâlardan başka muâsır müellifler arasında bile tarih ihtilâfı

vardır : Meselâ Kâtib-Çelebi ile Peçevi ve bunlara istinâden Münecim-başı «9 Receb = 19 Kânunuevvel Çarşamba» tarihinde ittifak ettikleri halde, Karaçelebi-zâde, Solakzâde vesaire ile bunlara istinâd eden Vak'anüvis Naimâ pâdişahın «15 Receb gecesi = 25/26 Kânunuevvel Salı/Çarşamba gecesi» İzmit'den kadırgalarla Üsküdar'a gelip oradaki sarayda kalmış olduğundan, ertesi Çarşamba günü Devlet-erkânîyle Ulemânın tebrike geldiklerinden ve nihayet bizim burada esas itti-hâz ettiğimiz Perşembe günü de Sultan Murad'ın muhteşem bir alayla İstanbul'a geçmiş olduğundan bahsetmektedir! Hammer de bu son rivayeti kabul etmiştir. — İstanbul Kaymakamı Bayram Paşa bu münasebetle şehir surlarını tâmir ettirip beyaza boyatmıştır. — Pâdişahın kudûmu şerefine İstanbul'da bir hafta ve ikinci bir rivayete göre de 3 gün 3 gece şenlik yapılmıştır).

1636 = 1045

1 Nisan = 24 Şevvâl, Salı : Erivan'ın sukutu.

(Safavî şâhi Birinci Saff bu e! çabukluğunda bilhassa mevsimin şiddetinden istifade etmiş, yollar karla kapalı ve o sene bilhassa Şarkî-Anadolu'da soğuklar çok şiddetli olduğu için imdad gönderilememiştir : Muhâsaranın «14 Receb Salı» günü başladığından bahsedilirse de, hakikî takvimde Salı günü Receb'in 14 üne değîl, 15 ine ve o da Kânunuevvelin 25 ine mûsâdiftir. — Diyarbekir kışlağında bulunan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa şâhin hareketini 1 Receb=11 Kânunuevvel Salı günü haber alıp hemen İstanbul'dan yardım istemiş, hükûmet muhtelif vilâyetlerden asker toplamak üzere derhal dört vezir göndermiş ve Vezir-i-a'zam da muhtelif eyâletlerden kışlaklardaki askerlerin derhal yola çıkarılmasını istemişse de, kendisi 15-20 atıyla Hasankale'ye geldiği zaman Sivas ve Trabzon valileriyle 15 askerden başka bir şey bulamamıştır! Erzurum'dan yola çıkarılan askerden dokuzunun donup öldüğü ve bâzılarının da parmakları donduğu rivayet edilir. Karaman ve Anadolu beylerbeyleri de ancak yirmişer adamla gelebilmişlerdir! İstanbul'daki Yeniçeriler o kadar soğukta yola çıkmak istemedikleri için, Parmakkapu'da dâimî çengeller kurulup sefere gitmek istemiyen askerlerden bir kaçı asılmış, fakat bunun bile faydası olmamıştır. — Serdâr-ı-Ekrem bu hâle rağmen Hasankale'den Kars'a doğru ileri gitmek istemişse de, tam o sırada Erivan/Revan muhafızı vezir Murtazâ Paşa'nın ölüm haberi gelmiş, kumandayı ket-hudâsı Zülfikar Ağa der'uhde etmiş, fakat imdad yetişemediği için nihayet o da bu gün «vire» ile teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır. — Safavîlerin Erivan valiliğine «Kelb-i-Ali Han» tâyin edilmiştir. — Her türlü müşkilâta rağmen kahramanca mukavemet gösteren Erivan kalesi düşmanın şiddetli tazyikine 1635=1045 senesi 25 Kânunuevvel = 15 Receb Salı gününden bu güne kadar tam 3 ay, 7 gün dayanmış demektir. — Acemlerin Revan dedikleri Erivan şehri bu ikinci fethinde 1635 = 1045 senesi 8 Ağustos = 23 Safer Çarşamba gününden bu güne kadar ancak 7 ay, 24 gün Osmanlı hâkimiyetinde kalmış ve netice itibariyle Dördüncü Murad'ın Erivan seferi boşa gitmiş demektir. — Bu mühim mevkiin ilk defa Üçüncü Murad devrinde fethedilip 21 sene Osmanlı idaresinde kaldıktan sonra Birinci Ahmed devrinde Safavîler tarafından istirdâdı için yukarda 1583 = 991 vukuâtının «4 Eylül» fıkrasıyla 1604 = 1013 vukuâtının «8 Haziran» fıkrasına bakınız).

1636 = 1046

1 Teşrinievvel = 1 Cumâda-l-ülâ, Çarşamba : Küçük-Ahmed Paşa'nın Erdelân vak'asında şehîd olduğuna âid haber gelmesi.

(Bu haber bu gün Erzurum'da bulunan Serdâr-ı-Ekreme gelmiş ve o da İstanbul'a bildirmiştir. — Boyunun kısalığından dolayı «Küçük» denilen Ahmed

Paşa Şam beylerbeyi ve aynı zamanda Musul muhafızıdır : Şecâat ve cesâretle meşhur olan Küçük-Ahmed Paşa'nın vaktiyle Safavilerden Musul'un istirdâdındaki hizmeti, âsi İlyas Paşa'yı mağlûb ettikten sonra ustalıkla ele geçirmesi ve bilhassa devletin başında yıllarca gaile olan Lübnan Dürzü isyanının meşhur reisi Ma'n-oğlu Fahrüddin'i esir edip İstanbul'a göndermesi gibi muvaffakiyetleri için yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni», 1632 = 1042 vukuâtının «Ağustos = Safer» ve 1635 = 1045 vukuâtının da «13 Nisan» fıkralarına bakınız. Ahmed Paşanın çok üstün bir Safavî ordusuna karşı Mihriban önlerinde kaybettiği bu son muharebeye «Vak'a-i Erdelân», denir: Bu tesmiyenin sebebi, o zamana kadar İran'a tâbi olduğu halde Birinci Safi ile arası açıldığı için Küçük-Ahmed Paşa ile muhâbereden sonra Musul'a gelip Türkiye'ye ilticâ etmiş olan Eyyûbilerden Erdelân Kürt beyi Ahmed-Hân'ın paşayı harbe teşvik etmesi ve muharebede beraber bulunmuş olmasıdır. At üstünde duramayacak kadar hasta olduğu halde harbe giden Ahmed Paşa'nın mağlûb olmasına düşmanın sayı üstünlüğü kadar kendi askeri içindeki Şamlıların korkaklık edip kaçmaları ve bu yüzden diğer efrâdın da dağılması sebep olmuştur. — Şah Sâfi, Ahmed Paşa'nın kahramanlığına hürmeten kesik başını iade etmiş ve bu bedensiz baş Şam'daki türbesine defnedilmiştir).

3 Teşrinievvel = 3 Cumâda-l-ülâ, Cuma: Szalonta bozgunu.

(Erdel = Transylvania'nın Osmanlı devletine tâbiyyeti ve haracgüzarlığı için yukarda 1614=1023 vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu tâbiyyetin o son şeklinde âmil olan Erdel prensi Bethlen-Gabor 1629 tarihinde ölmüş ve ondan sonra bir takım müddâifler yüzünden Erdel işleri çok karışmıştır. Bu sırada üç müddâiden bahsedilir: Bunlardan Etienne Bethlen Türkiye'ye, Moses Szekely İsveç'e ve Osmanlı menbâlarında «Rakoci/Rakoçi» denilen Georges Rakoczy/Ragotzki de Viyana sarayındaki bâzı tarafdamlarına istinâd etmektedir. «Birinci Georges» ismiyle kendisini Erdel prensi intihâb ettirmiş olan Rakoczy rakibi olan Bethlen'i yakalatmak istediği için, Osmanlı himâyesine istinâd eden bu prens Budin'e kaçıp oranın beylerbeyliğinde bulunan Nasuh-Paşa-zâde Hüseyin Paşa'ya ilticâ etmiş, Hüseyin Paşa Erdellilerin Bethlen'i istediklerinden bahsederek vaziyeti İstanbul'a bildirmiş ve işte bundan dolayı verilen emir üzerine Tımsıvar valisi Bekir ve Bosna valisi Sâlih Paşaları da maiyyetine alarak Erdel'de Szołnok şehrine kadar ilerleyip oradan bu iki paşayı 12 bin süvâri ve 2 bin Yenicieriden mürekkep 14 bin kişilik bir kuvvetle ileri göndermiştir: Tımsıvar'la Gyula arasında Rakoczy ordusunun bulunduğu Szalonta'da bu gün şiddetli bir muharebe olmuş, akşama kadar üstün bir vaziyette harbeden Osmanlı kuvveti iki bin düşman kırmışsa da ortalık karardıktan sonra Serdârın kaçtığı şâyî olduğu için asker dağılmış, düşman bilhassa işte bu vaziyetten ve arâzinin de bataklık olmasından istifade ederek gündüzki Osmanlı muvaffakiyyetini bozguna çevirmiştir. Bununla beraber, Serdâr Hüseyin Paşa'nın da düşman karargâhını basıp yağma ettirdiği hakkında bir rivayet vardır. — Erdellilerin Bethlen'i istedikleri hakkındaki raporunun doğru olmadığı anlaşılan Nasuh-Paşa-zâde Hüseyin Paşa bu vak'a üzerine azledildiği gibi, Rakoczy'nin prensliği de bir müddet sonra tasdik edilmiştir. — Naimâ «Vak'a-i Salanta» dediği bu muharebeyi bir Çarşanba gününe müsâdif gösterirse de, ayın hangi Çarşanbası olduğundan bahsetmemiştir).

1637 = 1046

2 Şubat = 7 Ramağan, Pazartesi : Vezir-i-a'zam Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın azliyle Bayram Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(Mehmet Paşa, yukarda 1636 = 1045 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasında sukutunu

gördüğümüz Erivan kalesine yardım yetiştiremediği için azledilmiştir : Fakat o vak'adan tam 10 ay, 2 gün sonra azledilmesi her halde hakikî sebebin büsbütün başka olduğunu gösterir; Mehmet Paşa bu sırada Serdârlıkla Diyarbekir'de bulunduğu için, belki de Kaymakamlıkla İstanbul'da bulunan halefi Bayram Paşa'nın entrikaları yüzünden azledilmiştir. — Devletin başında mütemâdî bir belâ şeklini alan Zorbalığın imhâsında Dördüncü Murad'la beraber gösterdiği gayret ve hizmeti takdirle yadedilen Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın sadâreti 1632=1041 senesi 18 Mayıs = 28 Şevvâl Salı gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 4 sene, 8 ay, 15 gün sürmüştür. Kendisi Diyarbekir kışlağında bulunduğu için, bu tarihten ancak 19 gün sonra 21 Şubat = 26 Ramazan Cumartesi günü Emîr-Âhur Halil Ağa mührün istirdâdına geldiği zaman azlinden haberdâr olmuş ve o gece otuz kırk atlı ile hemen yola çıkıp İstanbul'a gelince «Müsâfir-hâne-i vüzerâ olan» Sırça-Saray'a hapsedilmişse de üç ay sonra Özü ve daha sonra Budin valiliklerine tâyin edilmiştir. — Yeni serdâr gelinceye kadar Diyarbekir valisi Tayyar-Mehmet Paşa'nın vekâlet etmesi de emredilmiştir. Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Bayram Paşa Türktür : İstanbul'un Davudpaşa semtinde doğmuşsa da, âile menşei Amasya'nın Lâdik kazasıdır; babasının adı «Kurd Ağa»dır. Birinci Ahmed'in kızlarından Hanzâde-Sultan'la evli olduğu için, Dördüncü Murad'ın eniştesidir. — Kıymetli bir devlet-adamı olan Bayram Paşa bir hicviye yüzünden Neff'yi idâm ettirmiş olmakla lekelidir; Yukarda 1635 = 1044 vukuâtının «27 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

7 Mart = 10 Şevvâl, Cumartesi: Şark seferine çıkan yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Bayram Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi.

(Bu seferin hedefi, pâdişahın kararını verdiği Bağdad seferinin hazırlıklarını tamamlamaktır).

20 Mart = 23 Şevvâl, Cuma : Serdârın Üsküdar'dan hareketi.

(Diyarbekir'de bulunan ordu merkezinin Sivas'a naklini yolda emreden Bayram Paşa Bolu, Amasya, Niğde, Tokat, Konya ve Sivas şehirlerini dolaşmış, Diyarbekir'den Sivas'a gelen askeri alıp Anteb'e geçmiş ve oradan da Birecik'e gidip daha evvelce verilen bir emirle Birecik'de dökülen büyük topları Musul'a sevkettirdikten sonra Amasya kışlağına çekilmiştir. — Bayram Paşa bu Anadolu turunda Sultan Murad'ın Bağdad seferi için iâşe ve mühimmat bakımlarından bir çok hazırlıklar görüldüğü gibi, Amasya ile Niğde'de bir takım i'mâr eserleri de yaptırmıştır. — Kâtib-Çelebi'ye göre Serdârın Amasya kışlağına çekilmesi 1047 = 1637 senesi Cumâda-l-âhire = Teşrinievvel-Teşrinisâni ayındadır : Hammer Reb'ül-âhir = Ağustos - Eylül ayına müsâdîf gösterir).

1637 = 1047

5 Temmuz = 11 Safer, Pazar : Azak kalesinin sukutu.

(Azak-denizi'nin şimalişarkî müntehâsında ve Don nehrinin ağzından on kilometre yukarda bulunan bu mühim kale Fâtih devrinde fethedilmiştir : Birinci ciltte 1475 = 880 vukuâtına bakınız. — 162 senedir Türk hâkimiyetinde bulunan Azak kalesinin sukutu Kırım'daki karışıklıklar yüzündendir : Kırım hanı İnâyet-Giray İstanbul hükûmetine karşı isyân ederek Türkiye'ye sadâkat gösteren Nogay-Tatarlarıyla harbe kalkışmış, o yüzden Azak havâlisi müdâfaasız kalmış ve işte bunun üzerine Rusya'ya tâbi' olan Don-Kazaklarından 4400 kişilik bir

kuvvetle Lehistan'a tâbi' olan Zaporog-Kazaklarından bin kişilik bir yardım kuvvetinden mürekkep 5400 mevcutlu bir Kazak ordusu Azak kalesini baskınla zaptetmişse de, Rusya'nın henüz Karadeniz'e inebilecek vaziyette bulunmadığını ve öyle bir kalenin muhafazası kaabil olamayacağını düşünen çar Michel Romanof Kazakların çekilmesini ve kalenin tahribini emrettiği için, Azak şehriyle kalesi bir müddet sonra taş taş üstünde bırakılmamak şartıyla baştanbaşa yıkılmıştır. — Aşağıda 1642 = 1051 vukuâtının «3 Şubat» fıkrasına da bakınız).

1638 = 1047

17 Şubat = 2 Şevvâl, Çarşamba : Dördüncü Murad'ın kardeşlerinden şehzâde Kasım'ın idâmı.

(Sultan Murad'ın bundan 2 sene, 5 ay, 22 gün evvel idâm ettirmiş olduğu iki kardeşi için yukarda 1635 = 1045 vukuâtının «26/27 Ağustos» fıkrasına bakınız. Revan seferi esnâsında İstanbul'a gönderilen bir emirle idâm olunan o iki şehzâdenin anaları ayrı olduğu halde, aynı yaşta «Dâr-ı Naîm'e irsâl» olunan bu şehzâde Kasım pâdişahın öz-kardeşidir. Bunun büyük zekâsını ağabeyisinin tehlikeli gördüğünden bahsedilir; her halde Dördüncü Murad'ın hazırlanmakta olan Bağdad seferine gerisinden endişe etmiyerek içi rahat çıkmak istediği anlaşılmaktadır. — Sultan Ahmed'in oğullarından artık yalnız şehzâde İbrahim kalmıştır: O da Sultan Murad'ın öz-kardeşidir).

8 Nisan = 23 Zülka'de, Perşembe: Bağdad seferine çıkan Dördüncü Murad'ın İstanbul'dan Üsküdar'a geçisi.

(Bağdad seferi için umumî menbâlardan başka bir takım monografiler de vardır: Bunların en mühimleri Kara-Çelebi-zâde'nin «Târîh-i fethi Revân-u-Bağdâd» ismindeki eseriyle Edirneli Abdurrahman Hibri'nin «Târîh-i feth-i Bağdâd-ı Sultan Murâd» ismindeki risâlesi ve Fransız seyyahlarından Du Loir ile Thevenot'nun seyahatnâmelerine aynen dercettikleri iki anonim fetihnâmedir. Du Loir'in neşrettiği fetihnâme, Bağdad seferine bizzât iştirâk etmiş bir Türk zâbitinin eseridir. Muâsir Fransız seyyâhı kitabına Lâtin harfleriyle Türkçe metnini aynen iktibâs ettikten başka Fransızca tercemesini de dercetmiştir. Thevenot'nun neşrettiği metin yalnız Fransızca tercemeden ibarettir. Bunların bazıları «Türkiye Yayınevi» nin Tarih Serisi içinde neşredilmek üzere rahmetli Nazan Danışmend tarafından her birine âid bir tedkik yazısıyla yeni yazıya çevrilip şerhedilmiştir. Bütün bu menbâlar, Sultan Murad'ın İstanbul'dan Üsküdar'a bu gün geçtiğinde mütefiktir. Bağdad'ın 1624 = 1033 senesi 11/12 Kânunusânî = 20/21 Reb'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesi ihânet yüzünden sukutu gününden bu güne kadar geçen 14 sene, 2 ay, 28 gün içinde Osmanlı hükûmeti mütemâdî bir istirdad siyaseti tâkib etmiş ve Safavîlere karşı Anadolu'nun şark sınırlarıyla Cenubi-Kafkasya'da girişilen mücadelelerden başka doğrudan doğruya Bağdad üzerine de iki sefer açılmıştır: Vezir-i-a'zam Hâfız Paşa'nın idare ettiği ilk Bağdad seferi için yukarda 1625 = 1034 vukuâtının «5 Mayıs», 1625=1035 vukuâtının «13 Teşrinisânî» ve 1626=1035 vukuâtının «3 Temmuz» fıkralarına ve ondan sonra haleflerinden Husrev Paşa'nın idare ettiği ikinci Bağdad seferi için de 1629 = 1038 vukuâtının «10 Haziran», 1630=1040 vukuâtının «5/6 Teşrinievvel», ve «14 Teşrinisânî» fıkralarına bakınız. Neticesiz kalan bu iki seferin birincisinde ilk Bağdad muhâsarasının kaldırılmasıyla ikinci seferde ikinci muhâsaranın başlaması arasında Milâdî takvim hesabıyla tam 4 sene, 3 ay, 2 gün geçmiştir. İkinci Bağdad muhâsarasının kaldırılmasından Dördüncü Murad'ın bu üçüncü Bağdad seferine çıkmak üzere

Istanbul'dan Üsküdar'a hareket ettiği güne kadar geçen müddet de gene Milâdî takvim hesabıyla tam 7 sene, 4 ay, 24 gündür.

Bu büyük sefer için Osmanlı ölkesinin bir çok yerlerinde çok mühim hazırlıklar görölmüş, meselâ Bosna'da yirmi beşer okkalık beş bin «yuvarlak = gülle» dök-türüldüğü gibi, Birecik imalâthânelerinde de büyük toplar dökölmüştür; Yukar-da 1637 = 1046 vukuâtının «20 Mart», fıkrasına da bakınız. Tabii bu vaziyet, Os-manlı inhitâtının çoktanberi başlamış olmasına rağmen memleketin sanâyi itiba-riyle henüz ne kadar yüksek bir seviyye muhâfaza ettiğini gösterir).

8 Mayıs = 23 Zülhicce, Cumartesi: Sultan Murad'ın Üsküdar'dan Bağdad'a hareketi.

(Üsküdar karargâhında geçen bir ay içinde son hazırlıklar görölmüştür. — Is-tanbul muhafızlığına Budin beylerbeyi Musa Paşa getirilmiş, onun yeri de Özü valiliğinde bulunan eski Vezir-i-a'zam Tabanı-yassı Mehmet Paşa'ya verilmiş ve Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi ile Kapdan-ı-deryâ Mustafa Paşa pâdişahla beraber sefere me'mur olmuştur).

1638 = 1048

28 Mayıs = 14 Muharrem, Cuma : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Bayram Paşa'mın orduya iltihâkı.

(1637 = 1046 vukuâtının «20 Mart» fıkrasında yaz mevsimini Anadolu'nun muh-telif merkezlerinde hazırlıklarla geçirdikten sonra Amasya kışlağına çekilmiş olduğunu gördüğümüz Bayram Paşa Konya üzerinden gelip bu gün İnönü ko-nağında orduya iltihak ederek pâdişahın maiyyetinde sefere me'mur olmuştur).

8 Haziran = 25 Muharrem, Salı: «Sakarya şeyhi» denilen bir meh-dilik müddâisinden pâdişaha şikâyet edilmesi.

(Bu haber, ordu bu gün Akşehir'e geldiği zaman alınmıştır : Bununla beraber İlgin konağında Eskişehir kadısının karargâha gelip şikâyet ettiği hakkında da bir rivayet vardır. — Bu mehdilik müddâisinin asıl ismi «Ahmed» olduğu halde «İsâ Rûh-Ullâh» adıyla ortaya çıktığından bahsedilir; Edirneli Hübrî'nin risâle-sinde bu Sakarya mehdisinin Eskişehir ahâlisine gönderdiği şöyle bir tehdidname sureti vardır :

«Şehr-i-atik ahâlisi! Şöyle ma'lûm ola ki kâğıd size vusul buldukda yüz yirmi yıllık harâcunuzu bit-t-tamâm gönderüp ve kendünüz için bir ayluk zahire ahko-yup ziyâdesini bilcümle gönderesiz ve illâ teallül idersenüz üzerinize âdem gönderüp katl olunmanız mukarrerdür : El-fakir İsâ Rûh-Ullâh».

Etrafına yedi sekiz bin kişilik bir kuvvet toplamış olan bu müdhiş şeyhin Eski-şehirliyle harbe tutuştuğu da rivayet edilir. Sultan Murad ilkönce Anadolu bey-lerbeyi Ali Paşa kumandasında bir kuvvet göndermişse de, bunun mağlûb olması üzerine ümerâdan Çiftelerli/Çifteli-Osman Ağa kumandasında üç bin kişilik bir kuvvet daha sevk edilmiştir).

17 Haziran = 4 Safer, Perşembe : Ordunun Konya'ya muvâsalatı.

(Üsküdar'dan buraya 41 günde gelinmiştir).

22 Haziran = 9 Safer, Salı: Sakarya şeyhinin idâmı.

(Çifteli-Osman Ağa kumandasında sevk edildiğini gördüğümüz ikinci kuvvet şeyhi ric'ate mecbur etmişse de ele geçirememiş ve nihayet oranın yerlisi olan Osman Ağa «letâif-ül-hiyel»e mürâcaat edip şeyhi aldattıktan sonra bir gece baskınıyla yakalayıp orduya getirmiştir: Müridleri kendisine silâh te'sir etmiyeceğine inandıkları için, derisi yüzülmek ve parmakları mafsalsal mafsalsal kopartılmak suretiyle müthiş işkenceler yapılmışsa da, «bir kerre of dimeyen» şeyhin cellâd Kara-Ali'ye :

— Acele itme, Cellât Ağa, ivme!

demesi seyredenleri «hayrân» bırakmıştır. Başında kocaman bir siyah sarık bulunan bu cesur şeyhin «bedeni uryân» olduğundan bahsedilir. Burnuyla kulakları ve elleriyle ayakları kesildikten sonra ordunun içine bırakılmış ve bir müddet o halde kaldıktan sonra can vermiştir).

25 Haziran = 12 Safer, Cuma : Ordunun Konya'dan hareketi.

(Burada yedi gün kalınıp sekizinci günü yola çıkılmıştır).

22 Temmuz = 10 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Ordunun Haleb'e muvâsalatı.

(Umumiyetle «11 Rebî'ül-evvel» gününden bahsedilirse de, Edirneli Hıbrî gün ismini «Hamîs = Perşembe» gösterdiğine göre hakikî takvimde Rebî'ül-evvelin 10 una tesadüf etmesi lâzımgelir. — Üsküdar'dan buraya 76 günde gelinmiştir: Bunun sebebi Konya ve sâir bâzı yerlerde bir kaç gün kalınmış olmasındır).

6 Ağustos = 25 Rebî'ül-evvel, Cuma : Ordunun Haleb'den hareketi.

(Sultan Murad burada 16 gün kalmıştır. — Umumiyetle «26 Rebî'ül-evvel» gününden bahsedilirse de doğru değildir: Yukarıki fıkraya bakınız).

26 Ağustos = 15 Rebî'ül-âhir, Perşembe : Vezir-i-a'zam Bayram Paşa'nın ölümü.

(Bayram Paşa eceliyle ölmüştür; öldüğü yerle gün tarihinde ihtilâf vardır: En kuvvetli rivayet olarak «Cülâb» konağında ölmüş gösterilir. Umumiyetle «6 Rebî'ül-âhir = 17 Ağustos Salı» tarihinden bahsedilirse de, bunun yanlış olduğu muhakkaktır: Çünkü «Cülâb» konağı Birecik'den daha ilerdedir ve ordunun 10 Rebî'ül-âhir=21 Ağustos Cumartesi günü Birecik'den hareketinde Bayram Paşa henüz berhayattır. Bağdad seferini bir şahid uslûbiyle nakleden Hıbrî'nin ifâdesinden «16 Rebî'ül-âhir»de öldüğü anlaşılmaktadır: Kâtib-Çelebi, Naimâ, Münecim-başı vesairede görülen «6 Rebî'ül-âhir» rivayetinin işte bundan galat olduğu muhakkaktır: Çünkü Kâtib-Çelebi 1048 vefiyâtı içinde Bayram Paşa'dan ayrıca bahsederken ölüm gününü «Rebî'ül-âhirün on altıncı günü» göstermiştir; fakat bunda da hakikî takvime nazaran bir günlük bir fark vardır: Çünkü Edirneli Hıbrî Rebî'ül-âhir ayının hakikatte Perşembe'ye tesadüf eden birinci gününü «Çarşamba» göstermektedir; işte bundan dolayı burada bu bir günlük fark tashih edilerek «15 Rebî'ül-âhir» tarihi esas ittihâz edilmiştir.

Bayram Paşa'nın sadâreti 1637=1046 senesi 2 Şubat=7 Ramazan Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 1 sene, 6 ay, 22 gün sür-

müştür. — Cenâzesinin İstanbul'a nakli emredildiğinden «Ol gice cerrâh şikemini pikâf idüp cevfini tathîr-ü-tat'yib itdükden sonra Baş-tezkirecisi Mehmet Efendi ile İstanbul'da binâ eyledüğü türbesine defnolunmağ için rû-be-râh kılınmış»dır. — Bayram Paşa'nın ölümüne Sultan Murad'ın ağladığı rivayet edilir).

27 Ağustos = 16 Rebî'ül-âhir, Cuma: Diyarbekir beylerbeyi ve Musul muhâfızı Tayyar-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Bir günlük tarih farkı için yukarıki fıkraya bakınız. — Selefî Bayram Paşa gibi Lâdikli olan Tayyar-Mehmet Paşa Türktür ve Safavî istilâsından evvel Bağdad valisi iken şehîd olan Uçar-Mustafa Paşa'nın oğludur. Zekâsı ve iktidârı, doğruluğu ve kahramanlığıyla meşhur olan bu büyük adam «İsâbet-i re'y ve hüsn-i tedbir ile müeddeb ve vakur vezîr-i dillîr-i rûşen-zamîr» şeklinde tavsif edilir. «Tayyar» lâkabının askerî hareketlerindeki sür'atinden dolayı Araplar tarafından takılmış olduğu rivayet edilmekle beraber, Amasya müverrihi Hüsâmüddin Efendi'ye göre babası Mustafa Paşa'nın lâkabı olan «Uçar» kelimesinin tercemesinden ibaret olmak ihtimali de vardır. — Sadâret mührü bu gün kendisine gönderilip orduya iltihâkı bildirilmiştir).

3 Eylül = 23 Rebî'ül-âhir, Cuma : Ordunun Diyarbekir'e muvâsالاتı.

(Edirne'li Hibri «24 Rebî'ül-âhir» gününü gösterirse de diğer menbâlarda 23 tarihi vardır : Bu bir günlük fark için yukarda bu senenin «26 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Sultan Murad buraya gelinceye kadar yollarda gizli tütün içen bir çok kimseleri işkencelerle idâm ettirmiştir).

5 Eylül = 25 Rebî'ül-âhir, Pazar : Yeni Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa'nın orduya iltihâkı.

(Musul'dan gelen Tayyar-Mehmet Paşa merâsimle karşılanıp Dördüncü Murad'ın elini öptükten sonra vazifesine başlamıştır. — Hibri, paşanın gelişini «26 Rebî'ül-âhir»e müsâdif gösterir : Bu bir günlük fark için yukarda bu senenin «26 Ağustos» fıkrasına bakınız).

13 Eylül = 4 Cumâda-l-ülâ, Pazartesi : Ordunun Diyarbekir'den hareketi.

(Bu tarih ittifakla rivayet edilir. — Diyarbekir'de «on gün oturak» olmuştur).

7 Teşrinievvel = 28 Cumâda-l-ülâ, Perşembe : Ordunun Musul'a muvâsالاتı.

(Umumiyetle bu tarih rivayet edilirse de, Naîmâ «Cumâda-l-ülâ selhi» diye ayın 30 undan bahsetmektedir ve o da 9 Teşrinievvel Cumartesi gününe müsâdifdir. — Ordu Musul'da iken topların bir kısmıyla cephâne nehirden ve 20 büyük top da karadan Bağdad üzerine sevkedilmiştir).

14 Teşrinisâni = 7 Receb, Pazar : Ordunun Kâzımıyye'ye muvâsalatı.

(Bağdad'ın 7 kilometre kadar şimalıgarbisinde ve Dicle'nin sağ sâhilinden biraz içerde bulunan Kâzımıyye kasabasına bu ismin verilmesi İmam Mûsâ-Kâzım'ın muhteşem türbesinden dolayıdır; son Osmanlı teşkilâtında kazâ merkezi olan bu kasaba nisbeten yenidir; onun için eski Osmanlı menbâlarında sadece «İmâm Mûsâ türbesi», denilir. Burası Şîîlerin ziyâretgâhı olmasına mukabil, karşı sâhilde ve Bağdad'ın 4 kilometre şimalıgarbî tarafında bulunan ve İmâm-ı-A'zam'ın türbesinden dolayı «A'zamiyye» ismini alan nâhiye merkezi de Sünnîlerin ziyâretgâhıdır. — Ordu bu gün buraya gelince Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa Bağdad önlerine gidip «Konak yerlerin ve meteris mahallerin» tedkik edip gelmiştir).

15 Teşrinisâni = 8 Receb, Pazartesi : Ordunun A'zamiyye'ye muvâsalatı.

(Bağdad'ın biraz yukarısında bulunan bu kasaba için yukarıki fıkraya bakınız. — Bu gün Sultan Murad Bağdad önlerine gidip meteris yerlerini tedkik ettikten sonra karargâhına dönmüştür. — Üsküdar'dan buraya 197 günde gelinmiş olduğu ittifakla rivayet edilirse de, hareket ve muvâsalat günleri de sayılmak şartıyla tam 192 inci günde varılmıştır: Bu müddetin 76 yahut 66 günü muhtelif konaklarda «oturak»la geçmiş olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. — Bu gün pâdişahın huzurunda bir harb meclisi toplanmış ve muhâsaranın derhal başlamasına karar verilmiştir).

15/16 Teşrinisâni = 8/9 Receb, Pazartesi/Salı gecesi : Bağdad muhâsarası.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz karar üzerine bu gece «iki buçuk sâat mürûrundan sonra», yâni takriben zevalî sâat dokuza doğru asker meterise girmiştir. — Şehrin muhtelif taraflarındaki muhâsara cephelerinin her biri Vezir-i-a'zamdan itibaren hükûmet erkânıyla valilerden birinin kumandasına tevdi edilmiştir. «Otâğ-ı-Hümâyûn», İmâm-ı-A'zam türbesinin önüne kurulmuş ve Dicle nehri otâğın sağına tesadüf etmiştir: Sultan Murad'ın harb harekâtını tâkib edebilmesi için yükseğe bir tepenin üstüne bir «Kasr-ı seferî» kurulduğundan da bahsedilir. — Kırk kurban kestirip fukarâya dağıttıran pâdişah:

— Ser-mezhebümüz şîyâretine bi-feth-ü-zafer dühûl itmekden istihyâ iderüm! diye İmâm-ı-A'zam türbesinin ziyaretini kalenin fethine tâlik etmiş ve ilk iş olarak «bimârhâne çadırların» teftiş etmiştir: Doğançı-başının Mısır sancak-beylerinden Mustafa Bey'e gönderdiği mektubun Thevenot seyâhatnâmesindeki Fransızca tercemesine göre Sultan Murad hastahâne çadırlarını kendi otâğının yanına kurdurmuş ve yaralıların tedâvisinde a'zamî ihtimam gösterilmesini emretmiştir; gene aynı vesikaya göre pâdişah yaralıları bizzat ziyaret edip sıhhatleriyle dâimî surette alâkadar olmuş ve her yaralıya elli akça vermiştir: Eski Osmanlı ordusunun sıhî teşkilâtı ve pâdişahların yaralıları ve hastalarla alâkası için yukarda 1622 = 1031 vukuâtının «18 Mayıs» ve 1635 = 1045 vukuâtının «28/29 Temmuz» fıkralarına da bakınız. — Asker meterise girer girmez derhal ateş açılmış ve ilk yaralıları bu geceden itibaren hastahâne çadırlarına nakledilmiye başlamıştır. — Bu sırada Safavîlerin Bağdad valiliğinde bulunan «Bektaş-Han», ın emrinde 30 - 40 bin asker bulunduğundan bahsedilir. Bunun on bini Mâzenderân'ın nişancılıklarıyla meşhur «Tüfeng-endâz»larındandır; Hammer'e göre Bektaş-Han Ermeni dönmесidir. — Birinci Saff'nin bu sırada Kasr-ı Şîrin'de bulunduğu rivayet edilir).

27 Teşrinisâni = 20 Receb, Cumartesi : Bağdad sûrunda büyük bir gedik açılması.

(İlk muhâsara gecesinin ertesinden itibaren bâzı küçük gedikler açılmışsa da müdâfiler bunları kum torbalarıyla doldurmakta kusur etmemişlerdir. Bu gün sûrun muhim bir kısmı top ateşiyle yıkılmış olduğu için, ilkönce «Yörüyüş=Umumi hücum» yapılmak istenmişse de, müdâfilerin iç tarafta derin hendekler hazırladıkları haber alınması üzerine meterisle ilerlemekte devam kararı verilmiştir).

4 Kânunuevvel = 27 Receb, Cumartesi : Musul'dan on top gelmesi.

(Bu büyük toplar derhal muhtelif muhâsara kollarına tevzi edilmiştir : Beşinin Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa koluna verildiği rivayet edilir).

19 Kânunuevvel = 12 Şa'ban, Pazar : Altı gün süren en şiddetli muharebelerin başlaması.

(Edirneli Hibri bunu «Şa'bân'un on üçüncü Ahad» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde «Ahad = Pazar» günü o ayın 12 sine tesadüf etmektedir: Bu gün başlayıp beş gün beş gece daha devam etmiş olan bu şiddetli muharebeye Safavî kadınlarının bile iştirâk ettikinden bahsedilir:

«Reâyâsı yaşla ve nisvânı kaynar sular dökmekle ve kumbaralar ve rûgan-ı neft ile âlûde esvablar atmağla harb-u-darbe küşîş itmişlerdür».

Erkeklerine «dolular sunan» kadınların:

— Bizi Osmanlıya nice virürsüz? Gayret bu mudur ki böyle ceng idersiz?

gibi teşvik sözlerinden başka çalgı ve rakısla da onları teşcile çalıştıklarından bahsedilir. Bu altı günlük şiddetli ateşe müdâfiler işte böyle dayanmışlardır).

23 Kânunuevvel = 16 Şa'ban, Perşembe : Vezir-i-a'zam Tayyar Mehmet Paşa'nın şehâdeti ve Kapdan-i-deryâ Kemankuş Kara-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Bâzı menbâlarda 17 ve hattâ 18 Şa'ban «Hamis = Perşembe» gününden bahsedilirse de, hakikî takvimde Perşembe o ayın 16 sına müsâdiftir. Thenvenot'nun seyahâtnâmesinde neşrettiği fetihnâme tercemesinde «16 Şa'ban Perşembe» tarihinden bahsedilmesi bu hususta hiç bir tereddüde imkân bırakmıyacak bir delil demektir. — Bağdad fethinin hakikî kahramanı olan büyük Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa bu sabah erkenden kendi cephesinin karşısında bulunan kuleleri zabtedip şehrin fethini te'min etmek üzere «Serden-geçti» denilen fedâîlerin başına geçerek en önde hücum etmek suretiyle büyük bir kahramanlık göstermiş ve Edirneli Hibri'nin kaydı vechile «kulleler zabt olunduktan sonra» mübârek alnından yahut boğazından giren bir kurşun ensesinden çıkmak suretiyle şehid olmuştur: Tayyar-Mehmet Paşa elinde kılıcıyla düşmana saldıırken şehid olan ilk Osmanlı Sadr-i-a'zamıdır; ondan evvel ikinci Murad devrinde Amasyalı Bâyezid Paşa «Düzmece-Mustafa» vak'asında telef olmuş, ikinci Bâyezid'in Vezir-i-a'zamlarından Hadım-Ali Paşa Anadolu'daki Şahkulu ısyânında maktul düşmüş ve Yavuz'un meşhur vezir-i-a'zamı Hadım-Sinan Paşa da Mısır seferindeki Ridâniyye muharebesinde şehid olmuşsa da, onların şehâdetleri bütünü başka mâhiyettir: Bâyezid Paşa bir saltanat mücâdelesinde can vermiş, Hadım-Ali Paşa bir dahillî ısyân tenkilinde maktul düşmüş ve nihayet Ha-

dım-Sinan Paşa da harb meydanlarında düşmanın bir nevi sükasdiyle öldürülmüştür: Bunlar için birinci ciltte 1422 = 825 vukuâtının birinci ve 1511 = 917 vukuâtının sekizinci fıkralarıyla ikinci ciltte 1517=922 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Bu vaziyete göre Tayyar-Mehmet Paşa bir yabancı devletle harbedilirken askerinin başında ve hücum vaziyetinde şehid olmuş ilk Sadr-i-a'zam demektir ve umumiyetle harbde şehid olan Vezir-i-a'zamların da dördüncüsüdür.

Tayyar-Mehmet Paşa'nın sadâreti bu senenin 27 Ağustos = 16 Rebf'ül-âhir Cuma gününden bu güne kadar 3 ay, 27 gün sürmüştür. Mezarı, babası Mustafa Paşa'nın A'zamiyye'deki türbesindedir : Aşağıki fıkraya da bakınız.

Yeni Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa en kuvvetli rivayete göre Arnavuttur : Hammer bunu Macar devşirmesi gösterirse de doğru değildir. Meskûkâtın islahiyle Hazine tasarrufu gibi bir takım mâlî muvaffakiyetlerinden bahsedilen Kara-Mustafa Paşa'ya «Kemankes» denilmesi ok atmaktaki mehâretindendir. Dördüncü Murad'ın gözüne girmesi, Yeniçeri-ağaları devrinde Ocak zorbalarının te'dibindeki hizmetleriyle izah edilir).

24 Kânunuevvel = 17 Şa'ban, Cuma : Bağdad'ın teslim olması.

(Bu kadar mühim bir vak'anın tarihinde bile bir takım hatâlarla ihtilâflara tesadüf edilmesi çok acınacak bir haldir; iki meselede ihtilâf vardır: Biri muhasaranın müddetine, biri de teslim tarihine âttir. Muhasara müddeti umumiyetle 40 gün gösterildiği ve kalenin 40 ncı gün teslim olduğundan bahsedildiği halde, muâsır bir müellif olan Peçevi 38 gün gösterir; Sultan Murad'ın İstanbul'a gönderdiği fetihnâmede ise kalenin «bîlcümle otuz dokuz gün» döğülmüş olduğundan bahsedilmektedir! Teslim günü de sayılmak şartıyla fetihnâmedeki 39 gün kaydı doğrudur : Bu vaziyete göre 40 ve 38 rivayetleri birer gün hatâlı demektir. — Gün tarihindeki ihtilâf da bunun gibidir; umumiyetle «18 Şa'ban Cuma», tarihinden bahsedilir ve hattâ Dördüncü Murad'ın fetihnâmesinde de:

«Şehr-i Şa'bân-ül-muazzamun on sekizinci günü Cum'a gün» tarihi vardır; halbuki hakiki takvimde Cuma günü o ayın 18 ine değil, 17 sine müsadıftır : Bir «Rüyet-i-hilâl» den mütevellid olması lâzımgelen bu bir günlük fark yukarıki fıkralarda olduğu gibi gün ismine istinâden burada tashih edilmiştir. Nalmâ'daki «8 Şa'ban Cum'a» tarihi her halde bir istinsah hatâsı olmalıdır : Çünkü me'hazı olan Kâtib-Çelebi'de «18 Şa'ban Cum'a» tarihi vardır; Du Lâir seyâhatnâmesinde Türkçe metniyle Fransızca tercemesi bulunan anonim Bağdad fetihnâmesindeki «29 Şa'ban Cum'a», tarihi büsbütün yanlıştır. Her halde «Cuma» gününde ittifak edildiği muhakkaktır; yalnız Peçevi «Perşembe»den bahsederse de bunun bir zühul olması lâzımgelir.

Bagdad'ın teslimini te'min eden en mühim vak'a, yukarıki fıkroda bir gün evvel şehid olduğunu gördüğümüz Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa'nın canını feda ederek sûrun bâzı kulelerini işgal etmiş olmasında gösterilebilir; halefî Kemankes-Mustafa Paşa da onun başladığı ve başardığı işe derhal devam ettiği için bir kaç kule daha zabtedilmiştir. Sultan Murad'ın fetihnâmesinde bu sabah bir umumî hücum başlamış olduğundan da bahsedilir.

Sabah erkenden Osmanlı «yörüyüşü» büyük bir şiddetle inkişâfa başlayınca «Burc-u-bedenlerden eman nakkaresi çalunup» bir takım Safavî askerlerinin feryadları yükseldiğinden bahsedilir :

— Amân, el-amân, yâ Sâhib-ül-kırân ve Halife-i zemîn-ü-zamân ve güzide-i Âl-i-

Osmân! Allâh için, ecdâdun yüzü suyuna! Allâhı seversenüz ey gaziler, başunuz için amân! Bektaş-Han kal'adan çıkar, kal'ayı size teslim ider!

İşte bunun üzerine Safavîlerin Bağdad valisi Bektaş-Han Vezir-i-a'zama bir adam gönderip «eman-nâme» istemiş, akşama kadar kale teslim edilmek şartıyla isteği vesika verilmiş ve nihayet ögle üzeri on kişilik maiyyetiyle kaleden çıkan Bektaş-Han ilkönce Sadr-i-a'zamanın çadırına getirilmiş ve ondan sonra da Sultan Murad'ın emriyle askerî merasim yapılarak «meterisden Otâğ-ı-Hümâyûna varınca tarafeyn-i tarikde kat-ender-kat alaylar, günâgün sancaklar ve bayraklar» dizilip «tabl-ı beşâret» çalınarak Bağdad'ın son Safavî valisi büyük ve muzaffer pâdişahın huzûruna çıkarılmıştır. Otâğ-ı-Hümâyûndaki tahtında oturan Dördüncü Murad'ın etrâfında devlet ve ordu erkânının el kavuşturup divan durdukları sırada içeri giren Bektaş-Han o muhteşem manzaranın mehâbeti içinde yer öptükten sonra ellerini kavuşturup durunca, Sultan Murad'ın şöyle bir sualle söze başlamıştı :

— Sen kimsen, adun nedür, neye geldün?

— Kal'a-i Bağdad hâkimi Bektaş-Han kulunam; kal'ayı Pâdişâhuma teslim itmeğe geldüm!

— Ya niçün karşı kodun? Bu kadar muhâlefet neden lâzım geldi? Dahî evvel kulluk itsen olmaz mı idi?

— Çünkü veliyy-i-nî'metümüzün uğruna kaadir olduğumuz mertebe duruşmak uhdemüze lâzım idi: Nitekim Saâdetlü Pâdişâhun kulları dahî uğûr-i Hümâyûnlarına sarf-ı iktidâr iderler. İşte bir avuç kanum ve başumla cânum: Huzûr-ı Şeriflerine geldüm; dilerse afveylesün, isterse katleylesün; ferman Pâdişâhundur!

— Hele böyle olur: Efendüne hidmet itmek ise ancak olur! Sana ve tevâbi' askerüne ve hanlara eman virdüm!

Yukarda 1635 = 1045 vukuâtının «8 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Erivan valisi Emîr-Güne-oğlu Tahmâsb-Kulihan gibi bu Bağdad valisi Bektaş-Han da Osmanlı tâbiyyetine girdiği için «bir murassa' siyah sorguç ve bir siyah kaplı kürk hil'at-ı fâhire ve bir murassa' hançer»le taltif edilmiştir. Bunun üzerine münâdılar Bağdad'daki Safavî askerlerinden istiyenlerin Osmanlı ordusuna iltihak etmekte ve istemiyenlerin de İran'a gitmekte serbest olduklarını ilân etmişlerdir.

Dördüncü Murad'ın «Fâtih-i Bağdad/Bağdad fâtihî», üvânıyla anılmasına sebep olan bu büyük muvaffakiyyetin beş bin şehidle on bin mecruha mal olduğundan bahsedilir; Safavîlerin harb zâyîâtı da on bin maktul kadardır. — 1624 = 1033 senesi 11/12 Kânunusâni = 20/21 Rebî'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesi ihânet yüzünden sukut etmiş olan Bağdad o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 14 sene, 11 ay, 13 gün ikinci defa olarak Safavî hâkimiyetinde kaldıktan sonra Dördüncü Murad'ın himmetiyle artık kat'î surette Osmanlı idaresine geçmiş demektir: Bağdad vilâyeti Sultan Murad'ın o günkü fethinden 1917=1335 senesi 11 Mart = 17 Cumâda-l-ülâ Pazar günü İngilizler tarafından zabtına kadar gene Milâdî takvim hesabıyla tam 278 sene, 3 ay, 2 gün Osmanlı - Türk idaresinde kalmıştır, fakat bundan başka bir de Kanunî'nin fethinden Dördüncü Murad devrinin başlarındaki sukutuna kadar 89 sene, 1 ay, 4 gün süren ilk Osmanlı devri vardır: Yukarda 1624 = 1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. Bu iki Osmanlı devrinin mecmûu 367 sene, 4 ay, 6 gün tutmaktadır: İkisinin arasında 15 sene kadar süren ikinci Safavî hâkimiyeti kısa bir fâsıladan ibaret demektir. — Aşağıki fıkraya da bakınız).

25 Kânunuevvel = 18 Şa'ban, Cumartesi: Bağdad'ın teslimine rağmen iç-kalede mukavemet etmek istiyen Safavî kuvvetlerinin tenkili.

(Yukarıki fıkra da bahsi geçen Bağdad valisi Bektaş-Han'ın teslim kararını kabul etmek istemiyen Safavî kumandanlarının en mühimmi Halef-Han'dır; di-

ger hanlarla beraber orduya hâkim olan bu kumandan sonuna kadar mukavemette devam tarafdarıdır; hattâ Bektaş-Han'ın karısı bile teslimi ihânet ve kocasını hâin saymıştır : Aşağıda bu senenin «26/27 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Bu hanların korktukları için teslim olmadıkları hakkındaki rivayet doğru değildir : Çünkü bundan bir gün evvel Bektaş-Han kendilerine bir tezkire yazıp Pâdişahın hepsine eman verdiğini ve derhal dışarı çıkıp teslim olmalarını bildir-mişse de, Safavî kumandanları:

— Bu gün hammâma varsak gerekdür, yarın çıkup varalum!

diye baştan savma bir cevap vererek eman kabulünden imtinâ etmişler ve o gece ellerinde bulunan yirmi bin kişilik kuvvetle «Nârin-kale» denilen iç-kaleye kapanmışlardır. O sırada bir taraftan da Osmanlı askeri sürün muhtelif gediklerinden şehre girmeye başlamış, sokaklarda çarpışmalar olmuş ve hattâ bir rivayete göre müsâdemeler bu sabaha kadar devam etmiştir. Şehre giren ilk Yeniçeri müf-rezesi «Bektaş-Han sarayı»nı muhâfaza için sevk edildiği halde bunun taarruza uğraması üzerine diğer Yeniçeri kollarının arkadaşlarına yardım için girmiş oldukları hakkında da kuvvetli bir rivayet vardır.

Kaleye kapananlar Osmanlı askerine ateş açınca Sultan Murad haklı olarak gazaba gelip Rumeli beylerbeyi Arslan-Paşa-zâde Ali Paşa kumandasında hücum kıt'aları sevk etmiş, şiddetli muharebeler olmuş ve ikinci vaktine kadar 20-30 bin Safavî askeri imhâ edilmiştir; Sultan Murad İstanbul'a gönderdiği fetihnâmede Bektaş-Han'ın tesliminden bahsettikten sonra bu noktayı şöyle anlatır:

«... Sâir melân-i hâsırın çıkmakda tereddüd itmeğle irtesi asker-i İslâm süyûf-i berk-iltimâ'-ı düşmen iltikaam ile üzerlerine hücum idüp zamân-ı yesirde yirmi otuz bin mıkdrâ Kızılbaş tu'm-e-i şemşir olup...»

Bu vak'ada düşman askerinden ancak üç yüzünün yaralı olarak kaçabildiği rivayet edilir. — Düşmanın teslim talebi kabul edilip eman verildikten ve bu suretle ateş kesilip harb hâli nihayet bulduktan sonra yeniden kan dökülmesine sebep olarak «nakz-ı emân» etmiş sayılan Safavî askerleri âsi ve hâin vaziyetine geçtikleri için, diri olarak ele geçirilenler de derhal kılıçtan geçirilmişlerdir: Bu te'dib hareketinin üç gün sürmüş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Her halde Sultan Murad'ın bu meselede hiç bir mes'ûliyeti yoktur; meselâ bundan evvel Eri-van fethinde teslim olan Safavî kuvvetleri aradaki ahdi ihlâl etmedikleri için silâhlarıyla çıkıp sâlimen memleketlerine gitmişlerdir: Yukarıda 1635 = 1045 vukuâtının «7 ve 8 Ağustos» fıkralarına bakınız. Onun için bu gün dökülen Safavî ve Osmanlı kanlarının bütün mes'ûliyeti kendilerine âittir. Halef-Han'la arkadaşları yeniden eman dileyerek teslim oldukları için canlarına dokunulmayıp esir edilerek İstanbul'a sevk edilmişlerdir.

Bu kanlı vak'a Bağdad sokaklarının cesedlerle dolmasına sebep olduğu için şehir derhal temizlenmiş, cesedler Dicle'ye atılmış ve kalenin de tâmirine başlanmıştır: Bu tâmir için aşağıda 1639=1048 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. — Bağdad ahâlisine dokunulmamış ve hattâ yanlışlıkla esir edilenler de derhal serbest bırakılmışlardır: Fakat buna rağmen bir gün Bağdad baruthânesi infilâk edip asker ve ahâlden sekiz yüz kişinin ölümüne ve bir çok evlerin yıkılmasına sebep olmuş ve bunun da şehirdeki Şîiler tarafından tertib edildiği anlaşılmıştır. İşte bu ikinci vak'a üzerine bundan on beş sene evvel Birinci Abbâs'ın Bağdad'a girdiği zaman Sünnîleri bilâ-sebeb katl-i-âm etmesine nazîre olarak Sultan Murad da şimdi haklı bir sebebe istinâden Şîilerden suçlu saydığı bin dört yüz kişiyi idâm ettirip mütebâkisini tehcir ettirmiş ve bu suretle Bağdad'da hiç bir Şîi ve Safavî kalmamıştır: Şâh-Abbâs'ın Sünnî katl-i-âmı için yukarda 1624=1033 vukuâtının «11/12 Kânunusâni» fıkrasına bakınız.

Irak'ın emniyeti bakımından bu tedbirini mülhakata da teşmil eden Dördüncü Murad bilhassa hudud boylarını tamamiyle Sünnileştirmek için Anadolu'dan Sünnî Türk kütleleri getirтип muhtelif kasabalara yerleştirmiştir: Şimdiki Mendeli, Ba'kûbe, Hânkin vesair hudud noktalarının Türk ahâlisi işte o zamanki iskândan kalmadır; hattâ Bağdad ahâlisinin büyük bir kısmı da öyledir).

26 Kânunuevvel = 19 Şa'ban, Pazar : Irak'da Şiîliğe karşı Sünnilik âbidesi demek olan İmâm-ı A'zam türbesinin ziyâreti ve zafer tebriki.

(Yukarda bu senenin «15/16 Teşrinisâni», fıkrasında Sultan Murad'ın Bağdad fet-hedilmedikçe İmâm-ı A'zam ziyâretine yüzü olamayacağından bahsettiğini görmüştük. Irak'da İran nüfuzıyla Şiîliğe karşı Osmanlı-Türklüğü ile Sünniliğin mânevî bir kalesi vaziyetinde bulunan bu mübârek makama karşı dinî olduğu kadar siyasi vazifesini de yapmak istiyen büyük pâdişah:

— İşte şimdi Ser-mezhebimiz olan İmâm-ı A'zam Hazretlerini ziyârete yüzümüz oldu!

diyerek merâsimle türbeyi ziyâret etmiş ve kurbanlar kestirerek derhal tâmir ve tezyinini emrettiği için az zamanda tâmir edilip ipek halılar, kıymetli şallar, gümüş kapılar ve pencereler ve altın, gümüş ve hattâ murassâ kandillerle tezyin edilmiştir. — Devlet ve ordu erkânının zafer tebriki de bu gün olduğu gibi, İstanbul'a fetihnâme götürniye me'mur edilen Büyük-Emîr-Âhur Halil Ağa da bu gün yola çıkarılmıştır: Aşağıda 1639 = 1048 vukuâtının «18 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

26/27 Kânunuevvel = 19/20 Şa'ban, Pazar/Pazartesi gecesi : Sa-fâvîlerin son Bağdad valisi Bektaş-Han'm ölümü.

(Bağdad'daki konağında bu gece birdenbire ölüveren Bektaş-Han'ın ölüm sebebi hakkında muhtelif rivayetler vardır: Meselâ Dördüncü Murad'ın mehâbetinden korkarak, yahut zehirle intihâr ederek veya başkaları tarafından zehirlenerek can verdiğinden ve nihayet «füc'eten» öldüğünden bahsedilir. En kuvvetli rivayete göre Osmanlılara teslim olmasını ve Osmanlı tâbiyyetine girmesini ihânet saydığı için kendisiyle beraber İstanbul'a gitmek istemiyen karısı tarafından zehirlenmiştir: Yukarda bu senenin «25 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Safavî ümerâsından Lori Hüseyin-Han'ın kızı olan bu kahraman yürekli hanım, Sultan Murad'ın emriyle babasına gönderilmiştir).

27 Kânunuevvel = 20 Şa'ban, Pazartesi : Yeniçeri-ağası Küçük-Hasan Ağa'nın Bağdad valiliğine tâyini.

(Bağdad'ın bu ikinci fethinde ilk Osmanlı valisi olan Küçük-Hasan Paşa'nın maiyyetine sekiz bini yeniçeri ve dört bini muhtelif sınıflara mensup on iki bin asker verilmiş ve bir müddet sonra bu miktar artırılmıştır).

1639 = 1048

14 Kânunusâni = 9 Ramazan, Cuma : Sultan Murad'ın Bağdad'dan hareketi.

(Dördüncü Murad 1638 = 1048 senesi 15 Teşrinisâni = 8 Receb Pazartesi gününden bu güne kadar Bağdad önlerindeki karargâhında tam 1 ay, 29 gün = 60 gün kalıp 61 inci günü hareket etmiştir. — Vezir-i a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa Serdâr-ı Ekremlikle ve orduyla Bağdad'da kalıp hem Irak'm muhâfazasına, hem İran'la harb yahut sulhün idaresine me'mur olmuştur. — Cuma namazını A'zamîyye'de kıldıktan sonra Musul'a hareket eden Sultan Murad bu gün Kâzî-miyye'ye geçmiştir: Bu mevki için yukarda 1638 = 1048 vukuâtının «14 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

17 Kânunusâni = 12 Ramazan, Pazartesi: Dördüncü Murad'ın Kâzımıyye'den Musul'a hareketi.

(Pâdişah burada üç gece kalıp dördüncü gün yola çıkmıştır : Ordu serdârla beraber Bağdad'da kaldığı için, Sultan Murad'ın maiyyetinde yalnız devlet erkânıyla hazine muhâfazasına me'mur olan asker vardır).

18 Kânunusâni = 13 Ramazan, Salı: Bağdad fetihnâmesinin İstanbul'a isâli.

(Yukarda 1638=1048 vukuâtının «26 Kânunuevvel», fıkrasında İstanbul'a fetihnâme götürmek için yola çıktığını gördüğümüz Baş-Emîr-Âhur Halil Ağa bu gün pâytahta varmış ve pâdişahın emriyle «İstanbul ve etrafında azîm donanma olup» şeker bayramının sonuna kadar yirmi gün geceli gündüzlü şenlikler yapılmıştır).

20 Kânunusâni = 15 Ramazan, Perşembe : Birinci Mustafa'nın ölümü.

(İlk saltanatı 3 ay, 4 gün = 96 gün, ikinci saltanatı 1 sene, 3 ay, 22 gün ve iki saltanatının mecmûu 1 sene, 6 ay, 26 gün sürüp ikinci hal'indenberi Topkapu sarayındaki dâiresinde kapalı yaşamakta olan Sultan Mustafa'nın ilk cülûsu için yukarda 1617 = 1026 vukuâtının «22 Teşrinisâni» ve ikinci cülûsu için de 1622 = 1031 vukuâtının «19 Mayıs» fıkralarına bakınız. Ölüm günü «Evâsıt-ı Ramazan» şeklinde kaydedilmekte olduğu için, buradaki «15 Ramazan», tarihi ihtiyatla karşılanmalıdır. Bu tarih doğru olduğu takdirde, müvâzenesizliğinden dolayı iki defa tahttan indirilmiş olan Birinci Mustafa 1623 = 1032 senesi 10 Eylül = 15 Zülka'de Pazar gününe tesadûf eden ikinci hal'inden itibaren Milâdî takvim hesabıyla tam 15 sene, 4 ay, 9 gün yaşamış demektir. En kuvvetli rivayete nazaran 1000 = 1591 - 1592 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 47 - 48 yaşlarında ölmüş olması lâzımgelir. Dördüncü Murad'ın emriyle «Dâr-ı Naîm'e irsâl» edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet dolaştığından bahsedilir! Sultan Murad'ın bundan evvel idâm ettirmiş olduğu kardeşleri için yukarda 1635 = 1045 vukuâtının «26/27 Ağustos» ve 1638 = 1047 vukuâtının da «17 Şubat» fıkralarına bakınız. — Birinci Mustafa Ayasofya'daki türbesine defnedilmiştir).

27 Kânunusâni = 22 Ramazan, Perşembe: Sultan Murad'ın Musul'a muvâsalatı ve Birinci Saffi'ye tehdidnâme göndermesi.

(Sulh teşebbüsünde bulunmak üzere Bağdad seferinden evvel İstanbul'a gelmiş ve Musul'a sevkedilip sefer neticesini orada beklemeye me'mur edilmiş olan Safavî elçisi Maksud-Han bu gün huzûra kabul edilip Şah Saffi'ye bir tehditnâme götürmeye de me'mur edilmiştir. Sultan Murad bu mektubunda evvelce Osmanlıların elinde bulunan yerlerin iâdesini ve her sene hediye gönderilmesini istemiş ve bunlar kabul edilmediği takdirde kışı geçirdikten sonra İran'a yürüyeceğini bildirip: — Ersen meydana gel!

diye tehdid etmiştir: Aşağıda bu senenin «23 Mart» fıkrasına da bakınız).

28 Kânunusâni = 23 Ramazan, Cuma : Dördüncü Murad'ın Musul'dan Diyarbekir'e hareketi.

(Pâdişah Musul'da yalnız bir gün kalmıştır).

5 Şubat = 1 Şevvâl, Cumartesi: Sultan Murad'ın Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Kış buraya geçirmeye karar veren pâdişah bir konak satın alıp tevsi ettirmek suretiyle bir saray yaptırmıştır. — Bağdad seferine çıkarken buraya kadar beraber getirdiği karısının kendisini burada beklemiş olduğundan bahsedilir. — Sultan Murad'ın İstanbul'a hareketi için aşağıda bu senenin «16 Nisan» fıkrasına bakınız).

18 Şubat = 14 Şevvâl, Cuma : Bağdad kalesindeki tâmir işlerinin ikmâli.

(Yukarda 1638 = 1048 vukuâtının «25 Kânunuevvel» fıkrasında derhal tâmirine başlandığını gördüğümüz Bağdad kalesinin inşaatı bu gün tamamlandığına göre 1 ay, 24 günde ikmâl edilmiş demektir).

23 Mart = 18 Zülka'de, Çarşamba: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kemankes Kara-Mustafa-Paşa'nın Bağdad'dan İran seferine çıkışı.

(Sultan Murad'ın yukarda bu sene vukuâtının «27 Kânunusânî» fıkrasında gördüğümüz tehdidnâmesinden sonra Bağdad'daki ordunun da sefere çıkması, tabii o tehdidin îkaasına başlanması demektir. Bu tazyik Safavî devletini bir an evvel sulh akdine mecbur eden en mühim sebep sayılabilir. — Sekiz gün evvel şehirden karargâha çıkmış olan Serdâr Bağdad'dan ayrılırken kale muhâfazasına bırakılan kuvvetin mecmûu yirmi bine çıkarılmıştır: Bunun 8 bini Yenigeri, bini Sipâhi ve mütebâkisi de muhtelif sınıflardandır. Yukarda 1638 = 1048 vukuâtının «27 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

16 Nisan = 12 Zülhicce, Cumartesi: Dördüncü Murad'ın Diyarbekir'den İstanbul'a hareketi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «5 Şubat», fıkrasında Diyarbekir'e muvâsalatını gördüğümüz Sultan Murad burada tam 70 gün oturup 71 inci günü yola çıkmıştır).

29 Nisan = 25 Zülhicce, Cuma: Kızıl-Rubat konağında orduya gelen Safavî elçisinin Serdâr-ı-Ekrem tarafından kabulü.

(Birinci Saff'nin Emîr-âhûru olan elçi Muhammed-kuli-Han Serdârla girdiği müzâkerede yüksekten tutturmuş olmak için Kars kalesinin İran'a terkinden veyahut tahribinden dem vurmuşsa da şiddetle reddedildikten sonra başka Safavî ordusunun Bağdad hududundan çekilmesi ve Dertenek kalesinin de derhal Türkiye'ye teslimi istenmiş ve bunlar kabul edilmediği takdirde ordunun derhal İran üzerine hareket edeceği tebliğ edilmiştir).

1639 = 1049

17 Mayıs = 14 Muharrem, Salı: Şimdiki Türkiye - İran hududunu tesbit eden Kasr-ı-Şîrin muâhedesinin akdi.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen Safavî elçisi Serdârın tehdidini hükûmetine bir

mektupla bildirdikten sonra 5 Muharrem = 8 Mayıs Pazar günü «Hân-ı-hânân» denilen Safavî Baş-kumandanı Rüstem-Han'dan Serdâr-ı-Ekreme gelen bir tezkirede Dertenek kalesinin tahliye edildiği ve sulh akdine me'mur edilen murahhas Saru-Han'ın da gelmek üzere olduğu bildirilmiş ve 6 gün sonra 11 Muharrem=14 Mayıs Cumartesi günü de kırk - elli kişilik bir maiyyetle Saru-Han gelmiştir. O günden itibaren üç gün süren müzâkere nihayet bu gün neticelenip Kasr-ı-Şîrin civarındaki «Zohâb» mevkiinde bulunan Osmanlı karargâhında bir sulh muâhedesi imzalanmış olduğu için, bu tarihi vesikaya «Kasr-ı-Şîrin muâhedesi», denilir. Bu müsâlahada Türkiye'yi Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kemankeş Kara-Mustafa Paşa ve İran'ı da fevkalâde murahhas Saru-Han'la elçi Muhammed-Kuli-Han temsil etmiştir. «Muâhedât-ı umumiyye mecmûası»nın ikinci cildinin 308 - 312 nci sahifelerinde bir sureti bulunan Kasr-ı-Şîrin muâhedesi mucibince Türkiye-İran hududunun tahdidinde son harb vaziyeti esas olduğu için Bağdad, Basra ve Şehr-i Zûr havâlisinden mürekkep «İrâk-ı-Arab», Türkiye'de kalmış ve Safavîlerin istirdâd etmiş oldukları Erivan da İran'a bırakılmıştır. Safavîlerin gerek Irak'a, gerek Kars, Ahıska ve Van taraflarına taarruz etmeyecekleri ve İran'da «Sebb-i Ashâb»ın memnû' olacağı da ayrıca tasrih edilmiştir. Bu muâhede çizilen hudud, hâlâ mevcut olan Türkiye - İran hudududur : Yalnız Türkiye Irak'ı ve İran da Erivan'ı zâyî etmiş oldukları için, şimdi bu hududun yalnız Şarkî-Anadolu ile İran arasındaki kısmı kalmıştır; «Tahdîd-i hudûd-ı İrânîyyeye me'mûr» Ferik Derviş Paşa'nın 1269 tarihinde hükûmete verdiği ve 1287 de de «Devlet-i-Âliyye ile İran devleti beyninde olan hudûdun lâyihası» ismiyle neşrettiği büyük rapor bu hududun teferrûatını tesbit eden en kıymetli ve en mevsuk eserdir. — Birinci Saff Kasr-ı Şîrin muâhedesini derhal tasdik edip musaddak nüshasını Muhammed-Kuli-Han'la İstanbul'a göndermiş ve Sultan Murad da «Evâil-i Şevvâl 1049 = 1640 Kânunusâni sonları»nda tasdik etmiştir. — Dördüncü Murad devrinin başlarında Birinci Abbas'ın 1624 = 1033 senesi 11/12 Kânunusâni = 20/21 Reb'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesi Bağdad'ı zabtetmesiyle başlayan bu son Osmanlı - Safavî mücâdelesini o tarihten bu gün kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 15 sene, 4 ay, 6 gün sürmüştür).

8 Haziran = 6 Safer, Çarşamba : Bağdad seferinden dönen Dördüncü Murad'ın İzmit'e muvâsalatı.

(Yukarda 1639 = 1048 vukuâtının «16 Nisan» fıkrasında Diyarbekir'den hareketini görmüş olduğumuz Sultan Murad 1 ay, 22 günde = 58 günde İzmit'e gelmiş ve İstanbul'daki devlet erkânıyla ulemâ tarafından burada karşılanmıştır. — Bu sırada pâdişahın damla illetinden fazla rahatsız olduğu rivayet edilir).

10 Haziran = 8 Safer, Cuma: Sultan Murad'ın İzmit'den hareketi.

(Pâdişahın İstanbul'a muvâsalat tarihinde ihtilâf vardır : Meselâ Hibri, Kâtib-Çelebi, Naimâ vesairede «10 Safer = 12 Haziran Pazar» gününden bahsedildiği halde Müneccim-başı ile bâzı ecnebi menbâlarında «8 Safer = 10 Haziran Cuma» tarihine tesadüf edilir; Hammer de bu gün son rivayeti esas ittihâz etmiştir. Peçevi'nin matbû nüshasındaki «Şevvâl», kelimesi «Safer» şeklinde tashih edildiği takdirde, bu muâsır menbâa göre de pâdişahın «5 Safer = 7 Haziran Salı» günü Üsküdar sarayına gelip üç gün kaldıktan sonra «8 Safer = 10 Haziran Cuma» günü İstanbul'a gelmiş olması lâzımgelir! Halbuki Sultan Murad'ın «6 Safer = 8 Haziran Çarşamba» günü İzmit'e vâsıl olduğunda umumiyetle ittifak edilir; onun için o tarihten bir gün evvel Üsküdar'a varmış olması kabil değildir. Bu gün 48 yahut 58 gün kadirğa ile İzmit'den Üsküdar'a geçen pâdişahın ayaklarındaki rahatsızlıktan dolayı iki gün istirahat mecburiyetinde kaldığından bah-

sedildiğine göre, bu «8 Safer = 10 Haziran Cuma» günü Üsküdar'a varmış ve iki gün sonra «10 Safer = 12 Haziran Pazar», günü de İstanbul'a geçmiş olması lâzımgelir: Her halde Üsküdar ve İstanbul tarihleri birbirine karıştırılmış olsa gerektir. Bir rivayete göre de Sultan Murad ilkönce Üsküdar sarayına değil, Sinanpaşa köşküne inmiştir).

12 Haziran = 10 Safer, Pazar : Dördüncü Murad'ın Bağdad seferinden İstanbul'a avdeti.

(Gün tarihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız. — Muzaffer pâdişahı karşılamak için İstanbul'da fevkalâde hazırlıklar yapılmış, muhteşem merâsimle pâyitahtına giren Sultan Murad'ın zafer alayında 22 Safavî hanı ~~zincir~~ler içinde teşhir edilmiş ve bir hafta şenlikler yapılmıştır. — Sultan Murad'ın bu Bağdad seferi 1638 = 1047 senesi 8 Nisan = 23 Zülka'de Perşembe günü Üsküdar karagâhına geçişinden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 1 sene, 2 ay, 4 gün sürmüştür).

16 Temmuz = 15 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Vezir-i-a'zam ve Serdar-ı-Ekrem Kara-Mustafa Paşa'nın Diyarbekir'e muvâsalatı.

(Yukarda bu senenin «17 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Kasr-ı-Şirin muâhedesi-ni akdettikten sonra Musul üzerinden bu gün Diyarbekir'e gelen Serdâr ordunun bir kısmını yolda gelirken ve bir kısmını da burada terhis edip hudud işlerini tanzim için bir müddet Diyarbekir'de kalmıya karar vermişse de, üç buçuk ay sonra İstanbul'a avdet emrini almıştır).

1640 = 1049

5 Kânunusânî = 11 Ramazan, Perşembe: Vezir-i-a'zam Kemankuş Kara-Mustafa Paşa'nın Şark seferinden İstanbul'a avdeti.

(Üsküdar'da parlak merâsimle karşılanan Sadr-i-a'zam derhal İstanbul'a geçip Sultan Murad'ın huzûruna kabul edilmiş ve Kasr-ı-Şirin muâhedesinin akdindeki muvaffakiyyetinden dolayı :

— Lala, hoş geldün; etmeğüm sana helâl olsun!
iltifâtına mazhar olarak hil'atle taltif edilmiştir).

8/9 Şubat = 15/16 Şevvâl, Çarşamba/Perşembe gecesi, zevâlî saat 8: Dördüncü Murad'ın ölümü.

(Kâtib-Çelebi'nin «Fezleke»sinde «Mâh-ı Şevvâlün 16 ncı yevm-i Hamîde gurûb'dan sonra» denilmesi, Naîmâ'nın bunu aynen tekrar etmesi ve bilhassa aynı tarihi kaydeden Münecim-baş'ının Sultan İbrahim'i «17 Şevvâl Cum'a» günü cülûs etmiş göstermesi Dördüncü Murad'ın Perşembe/Cuma gecesi ölmüş olduğuna delâlet edebilirse de, her halde bütün bunlar Kâtib-Çelebi'nin zühûlünden mütevellid olmalıdır: Çünkü Sultan İbrahim'in Perşembe sabahı tahta çıkmış olduğu gene Naîmâ'nın kaydıyla sâbit olduktan başka, muâsır bir müellif olan Mehmet-Halife'nin «Târîh-i Gilmânî»,sinde de:

«Mâh-ı mezbûrun on altıncı gicesi ki Pençşenbih gicesidür, yatsu namazından bir sâat mürûrundan sonra», denilmektedir; gene muâsır müelliflerden Solakzâde «15 Şevvâl» tarihini gösterir. O sırada İstanbul'da bulunan Fransız seyyahlarından Du Loir da Sultan Murad'ı Çarşamba günü akşamı ölmüş göstermektedir.

Dördüncü Murad'ın ölümüne sebep olan hastalık «İrk-u-nesâ = Sciatique» ve «Veca'-i mefâsıl = Nıkris = Goutte» gösterilir : Her halde bu muhtelif isimlerle Osmanlı hânedânında irsî bir hastalık olan «Damla» illeti kasedilmektedir. Sultan Murad Revan seferindenberi bu hastalıktan muztarıktır: Yukarda 1635 = 1045 vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Bilhassa 1639 = 1049 senesi 12 Haziran = 10 Safer Pazar günü Bağdad seferinden İstanbul'a avdetindenberi geçen 7 ay, 27 gün içinde ıztırâbı artmış ve hattâ halkı men'ettiği halde nefsinin men'edemediği içki ibtilâsına rağmen 3 - 4 ay kadar perhiz etmek mecburiyetinde bile kalmıştır. Bununla beraber, ölümünden 15 gün evveline tesadüf eden Ramazan bayramının birinci günü biraz iyilik hissettiği için ata binmiş ve en gözde nedimi olan Kapdan-ı-deryâ Silâhdar/Silâhdar-Mustafa Paşa'nın At-meydanındaki konağında tertib ettiği ziyâfete gidip Emir-Güne-oğlu, Yâr-ı-Ali Han ve Venedikli Bianchi gibi «Mahremân-ı sohbet-i hâss-ül-hâs» denilen bir takım yabancı dalkavukların istihâmıyle perhizi bozup bir kere daha «Âyine-i câm-ı gül fâma nigâhendâz» olmuştur! Bayramın ikinci günü başlayan ölüm hastalığı işte bu birinci günü tertib edilen «Bezm-i-Cem»in neticesidir. Sultan Murad'ın bu son hastalığı her gün ağırlaşmak suretiyle tam 14 gün sürmüş ve 14 üncü günün akşamı ruhu-nu teslim etmiştir. Dördüncü Murad en kuvvetli rivayete nazaran babası Birinci Ahmed'in saltanat devrinde 1612 = 1021 senesi 27 Temmuz = 28 Cumâda-ı-ülâ Cuma günü Boğaz-ıçinde sonradan «Beylerbeyi» ismini alan İstavroz-bahçesi'nde dünyaya gelmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabıyla tam 27 sene, 6 ay, 13 gün yaşayıp 28 yaşının içinde ölmüş demektir. Saltanat müddeti de 1623 = 1032 senesi 10 Eylül = 15 Zülka'de Pazar gününe tesadüf eden cülûsundan bu ölüm gününe kadar gene Milâdî takvim hesabıyla tam 16 sene, 4 ay, 29 gün tutmaktadır : Osmanlı menbâlarında 29 yaşında ölmüş ve 17 sene saltanat sürmüş gösterilmesi Hicrî takvim hesabına göredir.

Dördüncü Murad devri iki kısma ayrılır: 11 ini bitirip 12 sine bastıktan bir buçuk ay sonra tahta çıktığı günden Zorbaların tahakkümüne nihayet vererek devlet idaresini bizzat eline aldığı 1632 = 1041 senesi 8 Haziran = 20 Zülka'de Salı gününe kadar 8 sene, 8 ay, 28 gün süren çocukluk ve ilk gençlik çağında devlet işlerini anasıyla vezir-i-a'zamları idare etmiş ve o tarihten ölümüne kadar 7 sene, 8 ay, 1 gün süren ikinci devrinde de memleketin mukadderâtını bizzat eline almıştır. Sultan Murad'ın devlet idaresini eline alır almaz Zorbaların tenkilinden başka «Seyfiyye», «Kalemiyye» ve «İlmiyye» sınıflarını da çok kanlı bir tasfiye ve tensika tâbi tutmasında ve bir taraftan da kahve, tütün ve içki yasaklarını bahâne ederek bilhassa Genc-Osman fâciasındanberi pâytähtın âsâyişini bozan bir çok zararlı unsurları temizlemesinde Görüceli-Koçu Bey'in 1040 = 1630-1631 de kendisine takdim etmiş olduğu meşhur islâhat lâyhalarının her halde çok büyük bir te'siri bulunduğu muhakkaktır. Hammer Dördüncü Murad'ın idareyi eline alışından ölümüne kadar geçen 7 seneyi mütecâviz zaman zarfında idâm ettirdiği insanların yekûnunu 20 bin gösterir: Bu tahmini rakamın tüyler ürpertici azameti karşısında Sultan Murad'ın kan dökücülükteki dehşeti nasıl inkâr edilebilir? Fakat bunun feci olduğu kadar büyük bir tarihi zaruret olduğu da muhakkaktır. Bu müthiş zaruretin ne demek olduğunu anlamak için, muâsır bir müellif olan Mehmet-Halife'nin Zorba tahakkümünü tasvir ederken çizdiği şu levhaya şöyle bir göz gezdirmek kâfidir :

«Ol zaman Kulun şol mertebe tuğyâm var idi ki gündüz hammâmdan peştemal ile çıplak avret çıkarmak ve Gulâmiyye aldıkları günde Sultan-Mehmet [= Fâtih] câmiinde dühân içmek ve müslümanların ırzın pâymâl itmek ve köşelerde âşkâre ayak üzre zinâ ve livâta itmek ve kan dökmek ve evler ve saraylar basmak ve bayram günlerinde salıncak kurup bizzât Pâdişahı ve vâli-desini ve vüzerâ ve ehl-i Divânı mumlar ile salıncığa okumak [= dâcet etmek] gibi ve bâ-husûs kahvehânelerde ve meyhânelerde fi'l-i nâmeşrû' itmeleri gibi şol mertebe ki âlem nizâm-u-intizâmından çıkmış idi ki vasfa gelmez».

Taşralardaki vaziyet de pâytähtın bu müdhîş manzarasından farklı değildir :

Yemen, Lübnan, Kırım ve Anadolu ısyancılar içinde yanıma başlamış, valiler merkezin emirlerini dinlemeyecek hâle gelmiş, Irak elden gitmiş, Rumeli tarafındaki hudud boyları düşman akınlarıyla kan içinde kalmış ve kanunlar bozulup muhtelif idare zümreleri tefessüh ettiği için halk kütleleri rüşvet, müsâdere, haraç ve her türlü tahakküm altında perişan bir hâle gelmiş ve netice itibariyle artık hem içerden, hem dışardan inkıraz çatırdıları aksetmiye başlamıştır. Dördüncü Murad 20 yaşında idareyi eline aldığı zaman karşılaştığı manzara işte böyle bir devlet manzarasıdır : Çok kan dökmesinin sebebi tabii bu vaziyettir; hattâ bu bakımdan Yavuz'a benzetilir. Bâzı Garp menbâlarına göre bütün şehirlerde gizli me'murları vardır : Bunların gönderdikleri raporlarla memleketin her tarafındaki ahvâli tâkib ettiğinden bahsedilir. Seferlerinde uğradığı yerlerde bâzı kimselerin derhal kellelerini uçurması, işte bu sâyede oralara gelmeden evvel suçlarını öğrenmiş olmasındandır; bununla beraber, o kadar büyük bir temizleme işinde tabii kurunun yanında yaş da yanmıştır.

Dördüncü Murad'ın en büyük eserleri, devleti inkırâza götüren Zorbalığın imhâsiyle Irak'ın fethinde ve Osmanlı - İran hududunu hâlâ devam eden kat'i şekliyle tesbit ettirmiş olmasında gösterilebilir: «Bin târihinden sonra gelen Pâdişahların a'zamı», sayılan bu büyük hükümdar sülâstimallere nihayet verip vâridâtı artırmak, orduyu tensik ve ıslâh edip inzibât altına almak ve ticaretle sanâyî kuvvetlendirmek gibi hizmetleriyle Osmanlı devletine yeni bir hayâtiyet vermiş ve Hammer'in kanâatince Karlofça muâhedesine kadar 59 senelik bir azamet devri geçirmesine sebep olmuştur. Her halde Dördüncü Murad'ın Türkiye'yi bir inkıraz uçuğundan çekip kurtardığı muhakkaktır.

Sultan Murad vücûdunun fevkalâde kuvvetiyle de meşhurdur: idman yaparken iri-yarı bir adam olan Silihdar-Musa Paşa'yı kuşağından tutup bir eliyle havaya kaldırarak odanın etrafında dolaştırdıktan sonra yavaşça yere bırakması, iki yüz okkalık gürz kullanması ve bir ciritle sekiz kalkanı birden delivermesi gibi bir çok menâkıbından bahsedilir. — Edebi şahsiyeti için yukarda 1623 = 1032 vukuâtının «10 Eylül» fıkrasıyla 1626 = 1036 vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

SULTAN İBRAHİM

M. 1640 = H. 1049 — M. 1648 = H. 1058 —

1640 = 1049

9 Şubat = 16 Şevvâl, Perşembe: Sultan İbrahim'in cülûsu.

(Dördüncü Murad'ın bir kaç oğlu olmuşsa da hepsi küçükken öldüğü için bu gün tahta çıkan öz-kardeşi Sultan İbrahim Osmanlı hânedânından o sırada mevcut yegâne şehzâdedir. — En kuvvetli rivayete göre 1024 = 1615 senesi 13 Şevvâl=5 Teşrinisânî Perşembe günü dünyaya gelmiş olan Sultan İbrahim Milâdî takvim hesabıyla yaşının tam 24 sene, 3 ay, 5 gün tuttuğu sırada, yâni 25 yaşının içinde cülûs etmiş demektir. Birinci Ahmed'in en küçük oğlu olan Sultan İbrahim, ağabeyisi Dördüncü Murad'ın emriyle Bâyezid, Süleyman ve Kasım isimindeki kardeşlerinin sarayda boğularak yirmi beşer yaşında idâm edilmelerinden dolayı yıllardanberi gece gündüz mütemâdiyen cellâd ve kemend korkuları ve ecel terleri içinde yaşamış olduğu için, sınırları tamamiyle bozuk bir halde tahta çıkmıştır : Yukarda 1635 = 1045 vukuâtının «26/27 Ağustos» ve 1638 = 1047 vukuâtının da «17 Şubat» fıkralarına bakınız. İşte bundan dolayı Sultan Murad ölünce kendisine saltanat müjdesi vermek için odasına gönderilen Kapu-ağasının sözüne inanmamış:

— Siz bana mekr-ü-âl idersiz, bana taht-u-saltanat gerekmez; karındaşım sağ olsun! Benden ne istersiz?

diye odasından çıkmak istememiş ve hattâ kapıyı içerden kilitlemiş, bunun üzerine anası Kösem-Sultan gidip ve kilidi kırarak içeri girip «hezâr yemin», ettiği halde ona bile inanmamış ve nihayet Vâlide-Sultan'la Kapu-ağası kollarına girip âdetâ sürükliyerek Sultan Murad'ın odasına götürüp ağabeyisinin cenâzesini göstermek mecburiyetinde kalmışlardır: Sultan İbrahim, cenâzenin yüzünü açtırıp hakikaten ölmüş olduğunu gördükten sonra gözlerine inanmamış olacak ki, odadan çıkarken kapıdan geri dönüp bir kere daha açtırmış, iyice bakmış ve nihayet Sultan Murad'ın öldüğüne, saltanat müjdesinin yalan olmadığını ve kendisinin de artık pervâsızca tahta çıkabileceğine kaani olabilmıştır! O akşam Vezir-i-a'zam Kemankuş Kara-Mustafa Paşa ile Kapu-ağası koltuklarına girerek kendisini Taht-odasına götürüp ecdâdının tahtında oturmuşlarsa da, gene kendi irâdesiyle cülûs merâsimi bu sabah olmuştur.

O sırada İstanbul'da bulunan Fransız müelliflerinden Du Loir'in seyâhatnâmesinde hiç bir Osmanlı menbâının kaydetmediği çok tuhaf bir vak'adan bahsedilir: Bu müellife göre Sultan Murad öldüğü gün Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi'den zorla bir fetvâ alıp Osmanlı hânedânının son ferdi olarak sağ bıraktığı kardeşi İbrahim'in idâmını emretmiş, cellâd şehzâdenin odasına girmiş, ağabeyisinin fermanını göstermiş, Sultan İbrahim duâ ve istiğfâr için bir kaç dakika mühlet istemiş ve nihayet cellâd sabırsızlanıp kemendi boynuna geçirdiği sırada anası Kösem-Sultan içeri dâhıp Sultan Murad'ın ölüm hâlinde bulunduğunu söyleyerek ve cellâda bir takım mükâfatlar va'dederek oğlunu kurtarmış! Dördüncü Murad'a yalan söylenerek İbrahim'in idâm edildiğinden bahsedilmişse de, tamamiyle emin olmak için cesedin kendisine getirilip gösterilmesini emretmiş; etrafındakilerin tereddüd ettiğini görünce bir cellâd daha yollamış; Vâlide-Sultan bu ikinci cellâdı tevkif ettirip Sultan İbrahim'i ikinci bir ölüm tehlikesinden daha kurtardıktan sonra Sultan Murad'ın odasına gitmiş: Fakat artık can çekişmiye başlıyan Dördüncü Murad tam işte o sırada ruhunu tes-

lim etmiş. Sultan Murad'ın son kardeşini idâm ettirmekten maksadı, saltanat makamını en sevgili nedimi ve kızının yavuklusu olan Kapdan-ı-deryâ Silihdar-Mustafa Paşa'ya bırakmakmış! Her halde hiç bir Osmanlı menbâna aksetmiyen bu tuhaf rivayet Du Loir'in duymuş olacağı bir ecnebi dedikodusundan ibaret olmalıdır.

Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumelideki Osmanlı arazisinin mecmuuna hiçbir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline girmeyen Süleyman ve Musa Çelebiler sayılmamak şartıyla, Sultan İbrahim Osmanlı padişahlarının on sekizincisidir. «İbrahim» ismindeki yegâne Osmanlı pâdişahı da budur.

Sultan İbrahim amcası Birinci Mustafa gibi deli değildir; yalnız yıllarca süren mütemâdî bir ip korkusunun sinirlerini berbâd etmiş olduğu muhakkaktır. Sarayının içini kürklerle kaplatacak dereceleri bulan meşhur samur ibtilâsiyle çılgınca sefâhatinin ve diğer bir takım çılgınlıklarının en muhim sebebi işte bu asabî vaziyetinde gösterilebilir).

9 Şubat = 16 Şevvâl, Perşembe: Dördüncü Murad'ın cenaze merâsimi.

(Sultan İbrahim'in de iştirâk ettiği cenâze namazı sarayın avlusunda kılındıktan sonra bütün vüzerâ, ulemâ, devlet ve ordu erkânının ağlaşarak iştirâk ettiği cenâze alayında «Merhûmun binüp gazâyâ gittiği üç at tersine eğilenüp tâbûtunu önce yedilmiş» olduğundan bahsedilir. — Sultan Murad, babası Birinci Ahmed'in türbesine defnedilmiştir).

1640 = 1050

30/31 Ağustos = 12/13 Cumâda-ı-ülâ, Perşembe/Cuma gecesi: Büyük İstanbul yangını.

(Bu gece Balat-kapusundaki mumhânelerden çıkan yangın rüzgârın şiddetinden dolayı genişleyip iki kola ayrılarak bir kolu Balat ve Fener kapularına ve bir kolu da Sultanselim tarafına doğru ilerleyip nihayet ertesi gün Çukurbostan'da sönmüştür. — Bundan evvel Dördüncü Murad devrinde İstanbul'un beşte birini yakan büyük yangın için yukarda 1633 = 1043 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına ve gene Sultan İbrahim devrindeki ikinci büyük yangın için de aşağıda 1645 = 1055 vukuâtının «26/27 Haziran» fıkrasına bakınız).

1641 = 1051

14 Temmuz = 5 Rebî'ül-âhir, Pazar : Emir-Güne-oğlu'nun idâmı.

(Safavîlerin Revan/Erivan valiliğinde bulunduğu sırada Dördüncü Murad'ın şiddetli muhâsarasına mukavemet edemiyerek teslim olup Osmanlı hizmetine girerek ve mezheb değiştirerek «Tahmâsb-kuli-Han», ismi «Yusuf Paşa'ya çevrilen Emir-Güne-oğlu ilkönce iki ay Haleb valiliğinde bulunduktan sonra İstanbul'a getirilmiş, Boğaz-ıçinde kendi ismini alan «Emirgân/Mirgün» köyüne yerleşmiş ve fevkalâde bir sefâhat mütehassısı olduğu için Dördüncü Murad'a işret nedimi ve kadeh müsâhibi olarak Kubbe-vezirliğine kadar yükselmiştir : Sultan Murad ara-sıra Emirgân'a gidip bunun hazırladığı muhteşem sefâhat âlemlerinde bulunduğu için, hâlâ mevcut olan yalıda o zaman bir taht konulmuş olduğundan bahsedilir. — Saltanat tebeddülü bir çok mühim şahsiyyetler gibi bu sefiş vezirin de mevkinin sarstığı sırada Sultan İbrahim'in cûfûsunu tebrik için bir çok hediyeler getirip gelen İran sefiri İbrahim-Han rivayete na-

zaran pâdişahı Emîr-Güne-oğlu'nun idâmına teşvik etmiş ve işte bundan dolayı Sultan Murad'ın kadeh arhadaşı nihayet «vücûdu lâzım olmamağla izâle» edilmiştir! — Dördüncü Murad'ın Emîr-Güne-oğlu'na ihsân ettiği meşhur Emirgân yalısını Sultan İbrahim de Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'ya ihsân etmiş ve içindeki taht işte o zaman kaldırılmıştır: Hâlâ mevcut olan bu binâ esasen «Münşeât» sâhibi Feridun Bey'in yalısıdır. — Emîr-Güne-oğlu'nun Revan kalesini Dördüncü Murad'a teslimi için yukarda 1635 = 1045 vukuâtının «8 Ağustos» fıkrasına bakınız).

1642 = 1051

1/2 Kânunusâni = 29 /30 Ramazan, Çarşamba/Perşembe gecesi : Şehzâde Mehmed'in doğumu.

(Umumiyetle arefe gecesi doğduğundan bahsedilir: O sene Ramazan bayramının arefesi 30 Ramazan = 2 Kânunusâni Perşembe gününe mûsâdiftir. Naimâ «Ramazânun âhir gicesi leylet-ül-Hamîs» kaydıyle Çarşambayı Perşembeye bağlayan geceyi kasdetmektedir: Bâzı menbâlarda 29 ve bâzılarında da 30 Ramazandan bahsedilmesi şehzâdenin gece doğmuş olmasındandır; Kara-Çelebi-zâde «sâat-i sâbiada» dediğine göre takriben zevâli saat 12 de, yâni tam gece yarısı doğmuş olması lâzımgelir. «Sicill-i Osmânî» deki «27 Ramazan» tarihi doğru değildir. — Bu şehzâde Mehmet, 1648 = 1058 tarihinde babası Sultan İbrahim'in hal'i üzerine «Mehemmed-i Râbi' = Dördüncü Mehmet», ismiyle tahta çıkan Avcı Sultan Mehmet'dir. — O sırada Osmanlı hânedânı içinde Sultan İbrahim'den başka erkek kalmamış olduğu için, onun cülûsundan bu ilk oğlunun doğumuna kadar geçen 1 sene, 10 ay, 22 gündenberi hânedânın inkırâzı ihtimâliyle efkâr-ı umumiyyenin endişe içinde kalmış olduğundan ve nihayet şehzâde Mehmed'in doğumu üzerine her kesin geniş bir nefes aldığından bahsedilir. — Sultan Mehmed'in anası, Osmanlı sarayında «Haseki Turhan Hadice-Sultan» ismini alan bir Rus kızıdır).

3 Şubat = 3 Zülka'de, Pazartesi : Azak kalesinin istirdâdı vazifesiyle Rus seferi serdârlığına Sultan-zâde Semin-Mehmet Paşa'nın tâyni.

(Azak kalesi 4 sene, 7 aydanberi Rus-Kazaklarının elindedir: Yukarda 1637 = 1047 vukuâtının «5 Temmuz» fıkrasına bakınız. 1641 = 1051 senesi Nisan = Muharrem ayında Kapdan-ı-deryâ Siyavuş Paşa istirdâda me'mur edilip gönderilmişse de, muhâsara esnâsında barut bitmiş ve İstanbul'dan gelinceye kadar kış bastırmış olduğu için kale fethedilemeden avdet mecburiyeti hâsıl olmuştur. — Mevkuin ehemmiyetinden ve Rus-Kazaklarının Karadeniz yakınlarında bulunması tehlikeli görüldüğünden dolayı bu sefer daha mühim kuvvetler hazırlanarak Mısır valiliğinden mâzul ve «Civan-Kapucu-başı» lâkabiyle meşhur Sultan-zâde vezir Mehmet Paşa Azak kalesinin istirdâdı vazifesiyle bu gün Rus serdârlığına tâyin edilmiştir: Bu Mehmet Paşa için aşağıda 1644 = 1053 vukuâtının «31 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Karadeniz'den bir filo sevk edilmiş ve Kırım hanı Mehmet-Giray da yardıma me'mur olmuştur: Bu vaziyet üzerine Kazaklar mukavemet edemeyeceklerini anladıkları ve zâten Rus çarı da kalenin tahribini emretmiş olduğu için, şehri baştanbaca yıkıp yaktıktan sonra çekilip gitmişlerdir; onun için Serdâr Mehmet Paşa baharda Azak harâbelerine vardığı zaman kaleyi tâmir edip muhâfızlar koyduktan sonra özü kalesine çekilmiştir).

1642 = 1052

15 Nisan = 15 Muharrem, Salı: Şehzâde Süleyman'ın doğumu.

(Sultan İbrahim'in Dördüncü Mehmet'den sonra ikinci oğlu olan bu şehzâde

Süleyman 1687 = 1099 tarihinde ağabeyisinin yerine cülûs eden «Sultan Süleyman-ı Sâni = İkinci Süleyman», dir. Anasının adı «Saliha Dilâşüb-Sultan»dır. — «Sicill-i Osmâni»de doğum tarihi «25 Safer = 25 Mayıs Pazar» gününe mûsâdif gösterilirse de doğru değildir).

1643 = 1052

25 Şubat = 6 Zülhicce, Çarşamba: Şehzâde Ahmed'in doğumu.

(Sultan İbrahim'in Dördüncü Mehmet'le İkinci Süleyman'dan sonra üçüncü oğlu olan bu şehzâde Ahmed 1691 = 1102 tarihinde İkinci Süleyman'ın yerine cülûs eden «Sultan Ahmed-i Sâni = İkinci Ahmed» dir. Anasının adı «Hadice Muazzez Hanım» dir.

1643 = 1053

26 Haziran = 8 Reb'ül-âhir, Cuma: Nasuh-Paşa-zâde gailisi.

(Bu Nasuh-Paşa-zâde Hüseyin Paşa Birinci Ahmed'in tahtına göz dikecek derecelerdeki ihtirâsı ve İstanbul köpeklerini Üsküdar'a nefyetmek gibi bir tuhaf-lığıyla meşhur Vezir-i-a'zam Arnavut Nasuh Paşa'nın oğullarındandır : Yukar-da 1611 = 1020 vukuâtının «22 Ağustos», ve 1614 = 1023 vukuâtının da «17 Teş-rinievvel» fıkralarına bakınız. — Nasuh-Paşa-zâde vaktiyle Kapucu-başılıktâ bu-lunduğu sırada Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın akrabâsından bir Arnavudu idâm ettirmiş olduğu için, yıllardanberi aralarının açık olduğundan bah-sedilir.

Bundan evvel Erzurum valiliğinde bulunan Hüseyin Paşa Vezir-i-a'zâmın valileri pâdişah nâmına tuğra çekmekten men'eden emrini dinlememiş, bu emri tebliğ eden ağaya :

— Tuğrâ-keşlûk bana mirâsdur; Ben vezir-ibni-vezirüm ve tuğrâyı bana Sultan Murad merhum gibi bir gazi sâhib-kırân ısmarladı!

dedikten sonra «Çorbacı ve Ümmî» diye her zaman tezyif ve istihfâf ettiği Sadr-ı-a'zâmın aleyhinde bulunmuş ve ağayı sert sözlerle geri çevirmiştir. Bu muâmele üzerine Erzurum'un coğrafi ve askerî vaziyetinden istifâde ederek onun da Abaza Paşa gibi ısyân etmek ihtimâlinde korkulduğu için, Hüseyin Paşa Haleb valiliğine nakledilmiş ve Haleb'deki idaresinden halkın memnun olduğunu gören Vezir-i-a'zam telâşa düşüp Hüseyin'in kendisine rakib olacağına hükmederek Haleb'e Siyavuş Paşa'yı tâyin etmiş, fakat bu paşa kendi nâmına bir mütesellim gönderince Hüseyin Paşa kabul etmeyip geri çevirmiş ve işte bunun üzerine Sivas valiliğine tâyin edilmiştir. Bu tâyin bir tuzaktır: Çünkü Vezir-i-a'zam bir taraftan da meşhur Abaza Paşa'nın yetiştirmelerinden olan Sivas valisi Kör-Hazinedar İbrahim Paşa'ya gizli bir emir göndererek onu da Hüseyin Paşa'nın imhâsına me'mur etmiş, iki vali Kayseri civârında harbe tutuşunca İbrahim Paşa maktul düşmüş ve işte bu zafer üzerine Nasuh-Paşa-zâde Hüseyin Paşa artık Sivas eyâletine tenezzül et-miyerek Sadâret makamına göz dikip İstanbul üzerine yürümeye başlamıştır. Hü-seyin Paşa İzmit'e yaklaştığı sıralarda İstanbul ahâlisi heyecâna düşmüş, dükkân-lar kapanmış ve hattâ Vezir-i-a'zam zorla açtırmıştır. Bu sırada Kara-Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki muhâlifleri tarafından Hüseyin Paşa'ya mektuplar yazılıp Üsküdar'a kadar ilerlediği takdirde Sadâret mührünün derhal kendisine verile-ceğinden bahsettikleri hakkında bir rivayet vardır.

İstanbul hükûmeti İzmit'e yaklaşan tehlikeyi önlemek için Anadolu beylerbeyi Çiftelerli-Osman Paşa kumandasında bir kuvvet göndermişse de, İzmit civârın-daki muharebede Osman Paşa maktul düşünce İstanbul askeri darmadağın

olmuş ve artık Hüseyin Paşa hiç bir mukavemete tesadüf etmeksizin bu gün Bul'gurlu'ya kadar ilerlemiştir; o sırada İstanbul'da bulunan Kâtib-Çelebi :

«... Emmâ azîm galebe ve heybet ile görünüp ol gün Üsküdar'a bir kaç atlısı hücum eylese beride perişanlık mukarrer idî.. Üsküdar'a güzâr idüp asker ve serdârı bir hamle ile târmâr itmek mümkün idi».

demektedir. Fakat Hüseyin Paşa İstanbul'dan aldığı mektuplara inanıp Bul'gurlu karargâhında «Mühr-i-Hümâyûn» bekliyerek o parlak fırsatı kaçırmış, bu sırada İstanbul'dan Üsküdar'a asker ve top geçirilmiş ve hattâ Sultan İbrahim de Üsküdar sarayına geçmiştir. Bu vaziyet hakkında iki muhtelif rivayet vardır: Birine göre pâdişah Dâr-üs-Saâde ağasıyla Hüseyin Paşa'ya bir «Hatt-ı-Hümâyûn» gönderip inkıyâda dâvet etmiş ve o da:

— Şer' ile da'vâmı görmeğe geldüm, çün mümkün olmadı, emr Pâdişahumundur! diye itâat göstermişse de «huzûra varmakdan hicâb» duyduğu için o gece kaçmış ve ikinci bir rivayete göre de İstanbul'daki adamlarından birini kandırıp kendisine gönderen Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa, Hüseyin Paşa karşı yakaya geçtiği takdirde Rumeli beylerbeyliğine tâyin edileceğinden bahsetmiş ve paşa da bu söze kanıp o gece kayıkla karşıya geçmişse de, tâyin emri gelmediği için bunda da aldandığını anlayıp Kırım hanına ilticâ etmek üzere on kişilik maiyyetiyle Rusçuk civârına geldiği sırada üzerine sevk edilmiş olan Edirne bostancı-başısı Sinan Ağa tarafından yakalanıp zincire vurularak İstanbul'a sevk edilmiş, Vezir-i-a'zam Topkapu hâricindeki bahçesine gidip rakibini orada beklemiş ve geldiği zaman uzun uzadıya söğüp saydıktan sonra «envâ'-ı azâb ve eşedd-i siyâsetle» idâm ettirmiştir: Hüseyin Paşa'nın kesik başı Topkapu sarayının kapısında teşhir edildiğinden bahsedilir. Bu bedbahtın İstanbul'a gelmeden Burgaz'da idâm edildiği hakkında da bir rivayet vardır.

Kara-Mustafa Paşa bu vesileden istifâde ederek mevkiini tahkim için daha bir çok muhâliflerinin kanına girmiş ve Sultan İbrahim'in sefâhatla meşgul olmasından cür'et alarak şiddetli bir tedhiş siyasetiyle devletin başında müdhîş bir diktatör kesilip halkın nefretine uğramıştır. — Nasuh-Paşa-zâde Hüseyin Paşa'nın Bul'gurlu'ya geliş için 30 Haziran=12 Rebî'ül-âhîr tarihi de rivayet edilir).

1644 = 1053

31 Kânunusânî = 21 Zülka'de, Pazar : Vezir-i-a'zam Kemankes Kara-Mustafa Paşa'nın idâmı ve Civan-Kapucu-başî Sultan-zâde Semin-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Kara-Mustafa Paşa'nın idâmı, meşhur Cinci-Hoca meselesiyle alâkadardır : Saf-ranbolulu bir şeyhin oğlu olan Cinci-Hoca'nın asıl ismi «Hüseyin Efendi»dir. Memleketinden talebelikle İstanbul'a gelen Hüseyin Efendi daha medresede okurken babası Mehmet-Çelebi'den öğrendiği dualarla efsunculuğa başlamış ve câhil tabaka arasında nefesinin keskinliğiyle az çok bir şöhret bile kazanmıştır. Bu sırada Sultan İbrahim'in asabî bir rahatsızlığı vardır : Dördüncü Murad devrinde yıllarca mütemâdiyen cellâd korkusuyla geçirdiği fecî hayatın neticesi olan bu «hafakan ve sevdâvî illet» cülûsundanberi tedâvi edildiği halde bir türlü geçmediği için, nihayet Vâlide-Sultan ruhi bir tedâviye lüzum görerek oğlunu «erbâb-ı azâim»e okutmaya başlamıştır. Cinci-Hoca'nın şöhreti işte bu vaziyette saraya aksedince hemen dâvet edilmiş, pâdişah «vâhime imdâdı ile» bundan ferahlık hissetmiye başladığı için Cinci-Hoca birdenbire göze girip parlamış, usul hârici olarak ilmiye mesleğinin mühim mevkilerine tâyin edilmek suretiyle az zamanda Hâce-i-Sultânîlik ve Anadolu-Kazaskerliği gibi en büyük makamlara kadar yükselmiştir. Bilhassa saraydaki nüfuzu fevkalâdedir: Pâdişah onun elinde bir oyuncak hâline gelmiştir! Yalnız Vezir-i-a'zam bu nüfuzu çeke-

memektedir: Onun için Cinci-Hoca Kara-Mustafa Paşa'ya karşı Sultan İbrahim'in en gözde nedimi olan Silihdar-Yusuf Ağa ile ittifak etmiş ve bu suretle hükûmete karşı bir saray partisi kurmuştur. Günün birinde Vezir-i-a'zamın himâye ettiği Rumeli beylerbeyi Fâik Paşa'nın bir şikâyet üzerine sarayda idâm edilivermesi Kara-Mustafa Paşa'yı artık çileden çıkarmış, Cinci partisine bir mukabil darbe indirmek için Yenigeri-ocağını Silihdar'la Cinci aleyhine ısyâna teşvik etmiş ve hattâ bunun için Ocak ağalarına «yüz kese akça» dağıtmıştır! Fakat bu gizli tertip isyandan evvel pâdişaha aksettirildiği için, Kara-Mustafa Paşa bu gün saraya gidince Sultan İbrahim'den şiddetli tekdîr işittikten sonra tevkifi emredilmiş, Ağalar-odasına götürülmek üzere sarayın bahçesinden geçirilirken bir kolayını bulup atına binerek konağına kaçmış, diğer bir rivayete göre de Bostancı-başı pâdişahın tevkif emrini anlayamadığı için Paşa fırsattan istifade edip savuşmuş ve konağına gelince adamlarını silâhlandırmak istemişse de kabul etmedikleri için kıyâfetini değiştirerek evinden kaçmış ve işte bu sırada yetişen saray Bostancılarının eline geçip Hocapaşa çarşısındaki sebilin önünde kemendle boğularak idâm edilmiştir. Ümmiliğine rağmen kuvvetli bir şahsiyet olan Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın sadâreti 1638 = 1048 senesi 23 Kânunuevvel = 16 Şa'ban Perşembe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 5 sene, 1 ay, 8 gün sürmüştür: İdâmında yaşının henüz elliyi bulmamış olduğundan bahsedilir.

Cinci-Hoca'nın nüfuzu bilhassa işte bu günden itibaren büsbütün artmıştır. Yeni Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa Şam valiliğinde bulunduğu için Mühr-i-Hümâyûn oraya gönderilmiştir: Buna «Sultan-zâde» denilmesine sebep, Üçüncü Murad devrinde Sokullu'nun halefi olan dedesi Arnavut Semiz-Ahmed Paşa'nın Ayşe Hanım-Sultan'la evlenmiş olmasıdır; Kanunî'nin torunu ve Mîhrimah-Sultan'la Kehle-ikbal Rüstem Paşa'nın kızı olan bu Hanım-Sultan Semin-Mehmet Paşa'nın nine-sidir. «Cüvan/Civan-Kapucubaşı» lâkabının sebebi, işte bu âlevî vaziyetinden dolayı genç yaşında Kapucu-başılığa yükselmiş olmasıdır; «Semin» lâkabı da şişmanlığındandır. «Ayyâş-u-kallâş» sıfatlarıyla tavsif edilen bu ahlâk düşkününü bilhassa yalancılığı ve dalkavukluğuyla meşhurdur: Sultan İbrahim'in en çılgınca sözlerini bile birer «İlhâm-ı Rabbânî» sayarak sınırları zâten bozuk olan pâdişahı büsbütün çileden çıkarmıştır: Aşağıda 1645 = 1055 vukuâtının «17 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

26/27 Şubat = 17/18 Zülhicce, Cuma/Cumartesi gecesi: Büyük divan şâiri Şeyh-ül-İslâm Zekeriyâ-zâde Yahyâ Efendi'nin ölümü.

(Divan edebiyatımızın en büyük simâlarından olan Yahyâ Efendi Osmanlı Şeyh-ül-İslamlarının da en büyüklerindendir: Üç defa Meşihât makamına şeref vermiş ve üçüncü meşihatinde vefat etmiştir. Matbû divânına bir mukaddime yazan İbn-ül-Emin Mahmud Kemal Bey Zülhiccenin 18 inci Pazar gecesi vefat ettiğinden bahsederse de, o ayın 18 inci günü Pazara değil, Cumartesiye mûsâdiftir ve zâten Naimâ tarihiyle «Devhat-ül-Meşâyih» de de «Leyle-i Sebt» de vefat ettiğinden bahsedilmektedir. — 960 = 1553 senesi Safer = Kânunusânî/Şubat ayında İstanbul'da dünyaya gelmiş olan Şeyh-ül-İslâm Yahyâ, Milâdî takvim hesabıyla 91 yaşında ölmüş demektir: Ankaralı Şeyh-ül-İslâm Bayram-zâde Zekeriyâ Efendi'nin oğlu olduğu için «Zekeriyâ-zâde» denir. — Vefatının ertesi günü yapılan cenâze merâsiminde «a'yân-u-erkân, belki cümleten İstanbul halkı», bulunmuş olduğundan ve tabutunun parmaklar üzerinde taşındığından bahsedilir. — Mezarı Sultanselim'de Koğacı-Dede türbesi civârında babasının yaptırmış olduğu medrese haziresindedir. — Naimâ'da görülen «8 Zülhicce» tarihi «18 Zülhicce»den galat olmalıdır).

1644 = 1054

10 Mart = 1 Muharrem, Perşembe : Yeni Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa'nın Şam'dan İstanbul'a gelişi.

(Şam valiliğinden Vezir-i-a'zam olan ve bu gün merâsimle karşılanıp huzûra kabul edilen Mehmet Paşa'nın bundan bir gün evvel gelmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Tâyni için yukarda 1644 = 1053 vukuâtının «31 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

1645 = 1055

19 Nisan = 22 Safer, Çarşamba: «Malta seferi» ismiyle gizlenen Girit seferinin açılması.

(Roma ve Bizans idarelerinden sonra 823 = 208 - 825 = 210 tarihlerinde Arablar tarafından fethedilip takriben 138 sene «İkriş» ismiyle İslâm idaresinde kaldıktan sonra 960 = 349 - 961 = 350 tarihlerinde Bizanslılar tarafından istirdâd edilen «Kriti = Girit» adası Milâdın 13 üncü ve Hicretin 7 nci asırlarının başlarında İstanbul'un Lâtinler tarafından zabtı üzerine Bizans arâzisi paylaşılırken 1204 = 600 senesi 12 Ağustos = 13 Zühicce Perşembe günü Venedik hâkimiyetine devredilmiş ve işte o tarihten bu güne kadar Milâdi takvim hesabıyla tam 440 sene, 8 ay, 9 gündenberi Venediklilerin elinde kalmıştır. — Adalar-deniziyle Akdeniz'in arasında ve üç kıt'adaki Türk sâhillerinin karşısında bir engel gibi duran ve bilhassa dâimi bir korsan yatağı vaziyetinde bulunan Girit adasının Birinci Ahmed devrindenberi tasavvur edilen fethine nihayet Sultan İbrahim devrinde karar verilmesinin sebebi, bundan 9 ay kadar evvel 1644 = 1054 senesi Cumâda-l-ülâ = Temmüz ayında vukua gelen «Sünbül Ağa vak'ası»nın vesile teşkil etmesinde gösterilir: Pâdişahın gözünden düştüğü için Haccе gittikten sonra Mısır'da yerleşmek üzere vazifesinin affini isteyen Kızlar-ağası Sünbül Ağa o zamanki Mısır eyâletinin beş yıllık vergisine muâdil hazinesi, elli güzel câriyesi, bir çok köleleri ve kırk Arab atından başka 500 kadar müsellâh muhâfızlarıyla İbrahim-Çelebi isminde bir kapdanın iki katlı kalyonuna yerleşmiş ve Mekke kadısı Bursalı-Mehmed Efendi ile maiyyetinden başka bir takım hacıları da gemiye alarak peşinde iki küçük gemiyle yedi kayak da bulunduğu halde İskenderiyye'ye doğru Akdeniz'e açılmışsa da, Girit'in şimalişarkisindeki Kerpe = Karpathos/Skarpantho adasının önlerinde Malta korsanlarının altı gemilik bir filosu tarafından birdenbire hücumu uğramıştır. Sünbül Ağa'nın gemisini Malta korsanlarının pusuda bekledikleri ve hattâ ağa Rodos'a uğradığı zaman acele etmemesi ihtâr edildiği halde Hac mevsimine yetişmek istediği için söz dinlemediği rivayet edilir. İbrahim-Çelebi'nin gemisi yeni yapılmış olduğu için, İstanbul'dan tehzizatı tamamlanmadan alelâcele yola çıkarılmış ve ancak dört top alabilmiştir. Buna rağmen Kerpe önlerinde şiddetli bir muharebe olmuş, Sünbül Ağa ile İbrahim-Çelebi şehid düşmüş ve sağ kalabilen altmış muhâfızla Mekke kadısı esir edildikten başka câriyeler, köleler, atlar ve hazineler de kâmilan korsanların eline geçmiştir: Aşağıda bu sene vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına da bakınız. Hanyalı Hüseyin Kâmil'in «Girit tarihi»ne göre söz dinlemeyip bu felâkete sebep olan Sünbül Ağa'yı İbrahim-Çelebi öldürmüş ve ağanın adamları da İbrahim-Çelebi'yi parçalamışlardır. Oradan Girit'e giden korsanlar, aldıkları ganîmetlerden Venedik'in Girit valisiyle kumandanlarına da pay vermişler, câriyelerle köleler ve Arab atlarını da bir rivayete göre Hanya'da satışa çıkarmışlardır. Bu münaşebetle «ehl-i basîret» bir papasın :

... Cezîreye Türk atının ayağı basduğu âlâmet-i hayr degüldür!

dediğinden ve vaktiyle Rodos'la Kıbrıs'ın başına o yüzden felâket gelmiş olduğundan bahsedilir.

Ötedenberi Girit fethine tarafdâr olan Kapdan-ı-deryâ Silihdar-Yusuf Paşa Vezir-i-a'zam Semin Mehmet Paşa'nın muhalefetine rağmen işte bu vak'adan istifâde ederek Sultan İbrahim'i nihayet sefer açılmasına iknâ etmiştir : Pâdişahın en gözde müsâhibi olan bu Yusuf Paşa meşhur Cinci-Hoca'nın siyaset ortağı olduğu için, Girit seferinde Cinci'nin de paşaya müzâheret ettiğinden bahsedilir : Yukarıda 1644 = 1053 vukuâtının «31 Kânunusânî» fıkrasına bakınız.

Aylardanberi devam eden donanma, techizat ve mühimmat hazırlıklarına Sultan İbrahim'in bizzat nezâret ettiği ve hattâ her gün Tersâne'ye gidip teftiş ve teşvikte bulunduğu da rivayet edilir. Bu hazırlıklar İstanbul'daki Venedik balyozunu telâşa düşürmüştü de Malta seferinden bahsedilerek teskin edilmiş, fakat buna rağmen Venedik cumhuriyeti 23 kadirge ile Girit'e asker ve mühimmat göndermiştir. — Hedefin Girit olduğu Osmanlı kapdanlarıyla zâbitlerinden bile gizli tutulduğu için, sefer hazırlıklarını her kes Malta'ya müteveccih zannetmiştir : Aşağıda bu senenin «21 Haziran» fıkrasına bakınız. Donanmayla gidecek kara ve deniz kuvvetlerinin serdârlığına bu seferin en harareti taraftarı olan Kapdan-ı-deryâ Silihdar-Yusuf Paşa tâyin edilmiş ve Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa ile Kubbe-vezirlerinden ve eski Sadâret-Kaymakamlarından Boşnak Koca-Musa Paşa da maiyyetine verilmiştir : Bu Yusuf Paşa aslen Dalmaçyalı bir köledir ve asıl ismi de «Joseph Maskovitch», dir; çocukluğundanberi Venediklilere garaz beslediği için Girit'e sefer açılması istediğinden bahsedilir. — Sultan İbrahim bu gün sefere me'mur olan ordu ve donanma erkânına hil'atler giydirecek bir an evvel hareket etmelerini emretmiştir. — Bu gün açılan sefer, çeyrek asır sürececek bir kan ve can fedâkârlığının başlaması demektir).

30 Nisan = 4 Rebî'ül-evvel, Pazar: Osmanlı donanmasının «Malta seferi» ismiyle gizlenen Girit seferine hareketi.

(Anadolu askerinin Çeşme limanında ve Rumeli askerinin de Selânik'de toplanmaları emredilmiş ve bunların nakli için donanmanın hareketinden evvel Çeşme'ye altmış ve Selânik'e doksan nakliye gemisi gönderilmiştir : Bu gemilere 15 bin kantar barut, 50 bin demir gülle ve 50 topla kazma, kürek vesair muhâsara levâzımı da yüklenmiştir. — Donanma muhtelif cesâmette 106 harb gemisiyle nakliyâta mahsus 300 kadar Karamürsel gemisinden mürekkeptir : Bunların içinde Tunus ve Cezâyir ocaklarının gemileri de vardır; bir rivayete göre de hepsi 348 gemidir. Kara askerinin mîkdârı da 7 bini Yeniçeri, 14 bini Sipâhi ve mütebâkisi muhtelif sınıflara mensub olmak üzere 101 bin gösterilir: 50 bin ve 80 bin rivayetleri de vardır. — Donanma evvelâ Anadolu askerini almak için Sakız limanına gitmiştir).

21 Mayıs = 25 Rebî'ül-evvel, Pazar : Anadolu askerinin Sakız'da donanmaya iltihâkı.

(Asker nakliye gemileriyle Çeşme'den Sakız'a geçirilmiş ve donanma burada seviz gün kalmıştır).

28 Mayıs = 2 Rebî'ül-âhir, Pazar : Rumeli askerinin Termis limanında donanmaya iltihâkı.

(Termis limanı Mora'daki Skyla burnunun garbindedir. — Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa askeriyle beraber burada Serdârın maiyyetine iltihak etmiştir. — Bir günlük tarih farkı için aşağıki fıkraya bakınız).

8 Haziran = 13 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Donanmanın Navarin'de demirlmesi.

(Şiddetli bir fırtınadan dolayı donanma burada beklemek mecburiyetinde kalmıştır; Navarin limanına Osmanlı menbâlarında «Avarin» denir. — Burada asker bir kaç gün çadırlarda istirahat etmek üzere karaya çıkarılmıştır. — Trab-lusugarb beylerbeyi Abdurrahman Paşa'nın sekiz kadırğa ile burada donanmaya iltihak ettiği rivayet edilir. — Kâtib-Çelebi «12 Rebî'ül-âhir Cum'a» tarihini göstermekte ve Naimâ da bunu aynen tekrar etmekteyse de, o ayın 12 si hakiki takvimde Cum'aya değil, Çarşamba'ya müsâdiftir: Fakat gene Kâtib-Çelebi aynı ayın Salı'ya tesadûf eden 25 inci gününü Çarşamba göstermek suretiyle gün ismiyle rakamı arasındaki iki günlük farkı bir güne indirmektedir! İşte bundan anlaşıldığına göre «12 Rebî'ül-âhir Cum'a» tarihi «Perşembe» olacaktır ve Perşembe günü de hakiki takvimde «13 Rebî'ül-âhir = 8 Haziran», gününe müsâdiftir; zâten gene aynı müellif bu ayın bundan sonraki vak'alarını yalnız gün ismiyle tâkib ettiği için, burada gün rakamlarının isimlerine nisbetle gösterdiği birer günlük fark ona göre tashih edilmiştir).

21 Haziran = 26 Rebî'ül-âhir, Çarşamba: Donanmanın Navarin'den hareketi ve ordu ile donanma erkânına Girit seferinin ifşası.

(Bir günlük tarih farkı için yukarıki fıkraya bakınız. — Şimdiye kadar «Malta seferi» gibi gösterilerek hakiki hedefi büyük bir muvaffakiyetle gizli tutulan bu askerî hareketin «Girit seferi» olduğu ancak bu gün donanma Navarin'den ayrıldıktan sonra kumandanlarla kapdanlar Serdârın baştardasına dâvet edilip «Hatt-ı-Hümâyûn» okunmak suretiyle ilân olunmuş ve «Hanya-burnu üzerine» teveccüh edilmesi emredilmiştir).

24 Haziran = 29 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Girit'e asker çıkarılması.

(Bundan bir akşam evvel 23/24 Haziran = 28/29 Rebî'ül-âhir Cuma/Cumartesi gecesi Girit'in şimalıgarbî sâhillerine varılmış ve hattâ karaya bir miktar asker dökülerek bir iki köy basılmıştır; fakat asıl ihraç hareketi bu gündür. — Bu sabah donanma Türklerin «Kılıç-burnu», dedikleri «Capo Spatha» burnunu dolanıp Hanya şehrinin şimalıgarbisindeki «Théodora / Saint-Todero = Aya-Todori» adasıyla Girit arasında Hammer'in «Gogna» dediği koyda demirleyip derhal sâhile asker ve mühimmat çıkarmıştır. — Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa Yeniçeri ve Rumeli askeriyeye Hanya muhâsarasına me'mur edildiği için akşam-üstü yola çıkıp geceyi «Platania» çayının kenarlarında geçirmiştir: Aşağıda bu senenin «25 Haziran» fıkralarının ikincisine bakınız).

24/25 Haziran = 29 Rebî'ül-âhir/1 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi/Pazar gecesi: Aya-Todori adasındaki «Turlulu» kalesinin işgali.

(Hanya şehrinin şimalıgarbisinde ve Girit sâhiline pek yakın bir vaziyette bulunan bu müstahkem adacıkta iki kale vardır: Hanya'nın ileri tahkimâtı vaziyetinde bulunan bu kalelerden biri tepedeki «Turlulu», kalesi ve biri de aşağıdaki liman kalesidir. Serdâr Yusuf Paşa bu gece Amasya sancak-beyi Ahmed Paşa kumandasında Aya-Todori'ye asker sevketmiş ve yukarı-kale muhafızları

Türk donanmasını görünce aşağı-kaleye çekilmiş oldukları için, Turlulu istihkâmı hiç kan dökülmezsizin derhal işgal edilmiştir).

25 Haziran = 1 Cumâda-l-ûlâ, Pazar: Aya-Todori adasındaki liman kalesinin fethi.

(Yukarı-kale bu gece hiç kan dökülmeden işgal edilivermişse de, sabah erkenden muhâsara edilen aşağı-kale şiddetli bir mukavemet göstermiş, karaya çıkarılan muhâsara kuvvetlerinden başka donanma gemileri de çok sıkı bir ateş açmış, Biagio Giuliani ismindeki kale kumandanı sahte bir teslim işareti vererek Türk askerini o noktaya çektikten sonra bir lâğım patlatarak takriben 500 askerin şehâdetine sebep olmuşsa da bu lâğımın açtığı gedikten içeri şiddetli bir hücum yapılarak bütün kale muhâfızları kılıçtan geçirilmiştir. — Aya-Todori adasındaki kalelerin fethi Hanya muhâsarasının emniyetini te'min etmiştir. — Kâtib-Çelebi ile Naîmâ aşağı-kalenin fethini «28 Reb'ül-âhîr Cumartesi» gününe müsâdif gösterirlerse de doğru değildir).

25 Haziran = 1 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Ordunun Hanya önlerine muvâsalatı.

(Yukarda bu senenin «24 Haziran» fıkrasında bir akşam evvel Hanya üzerine sevk edildiğini gördüğümüz kuvvet bu gün kuşluk vakti şehrin garbindeki Kladhisas suyunun taş köprüsüne hâkim olan tepelerde mevzi almış ve asker Hanya ovasına yayılıp bağlarda «Fâriğ-ül-bâl» ve hattâ «zevk-u-safâda» buldukları gaafil ahâliyi birdenbire bastırıp bir çok ganîmet ve esir almışlarsa da, Aya-Todori kalelerinin fethinden sonra donanmayla Hanya limanına girip mütebâki askerle beraber şehrin önündeki karargâha gelen Serdâr Yusuf Paşa'nın esirleri serbest bıraktırap yerli Rumlara fena muâmele yapılmamasını, ağaç kesilmemesini ve yangın çıkarılmamasını emretmesi Venedik hâkimiyetinden bezgin olan yerlileri çok memnun etmiş ve hattâ Rum ahâli orduya zahîre getirip «Asker-i İslâma mâil» olmuştur).

26/27 Haziran = 2/3 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi/Salı gecesi: Büyük İstanbul yangını.

(İstanbul'da eski Türk mimârisinin azamet devrinden kalan nefis eserlerini yapıp yok eden âfetlerden biri de budur: «Giceden dört saat mürûrunda», yâni takriben gece-yarısı Bâyezid'de çıkan bu müdhiş yangın oradan Langa ve Yenikapı'ya kadar ilerleyip sûra dayanmış ve ertesi Salı günü, Salı/Çarşamba gecesi ve nihayet Çarşamba günü ikindi vaktine kadar devam edip Kumkapu semtini kül hâline getirdikten sonra Kadirga limanına doğru uzayıp oralandaki Ermeni ve Rum mahallelerini kâmilten yaktıktan sonra, nihayet «Kerestecilere ve Çingânelere müntehi' oldukda» sönmüştür. — Bundan evvelki son iki büyük yangın için yukarda 1633 = 1043 vukuâtının «2 Eylül» ve 1640 = 1050 vukuâtının da «30/31 Ağustos», fıkralarına bakınız).

27 Haziran = 3 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Hanya muhâsarası.

(Asker bir gün evvel meterislere girmiş ve bu gün kaleye ateş açılmıştır: Umumiyetle «4 Cumâda-l-ûlâ Seşenbih» tarihinden bahsedilirse de, «Seşenbih=Salı»

günü hakiki takvimde ayın 4 üne değil, 3 üne mäsâdiftir; zâten o günün Rumî takvimde «Haziranın on yedisi»ne tesadüf ettiğinden bahsedilmesi de bunu te'yid etmektedir : Aşağıki fıkraya da bakınız. — Muhâsara esnâsında kaleye denizden gelmesine mâni olmak için Suda İmanıyla boğazı işgal edilmiştir. — Hammer, Girit'in en müstahkem mevkilerinden olan Hanya = La Canée şehrinin ismini Arab hâkimiyeti devrinde takılan «Handak = Hendek», kelimesinden muharref gösterirse de doğru değildir : «Handak» Hanya'nın değil, Kandiya = Candie'nin Arapça ismidir. — Bu sırada Venediklilerin Girit vali ve kumandanlığında «Cornaro» ve Hanya mufâfızlığında da «Navagiero» bulunmaktadır).

13 Temmuz = 19 Cumâda-l-ülâ, Perşembe: Yardım kuvvetleri getiren Cezâyir filosunun gelişi.

(Cumâda-l-ülâ ayının yukarıki fıkra da gördüğümüz 4 üncü gününün bir gün hatâ ile Salı'ya müsâdif gösteren Kâtib-Celebi, aynı ayın bu 19 uncu gününü hatâsız olarak Perşembe göstermektedir : Aynı tenâkuza Naîmâ'da da tesadüf edilir. — Bu gün gelen Cezâyir filosu Osmanlı menbâlarında 20 gemiden ibaret gösterildiği halde, Hammer bunu 50'ye çıkarır. — Cezâyir filosu top şenlikleriyle karşılanmıştır).

19 Ağustos = 25 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Hanya kalesinin teslim olması.

(Muhâsaranın 54 üncü gününe tesadüf eden bu gün tarihinde Osmanlı menbâları umumiyetle ittifak etmektedir : Yalnız Münecim-başı «29 Cumâda-l-âhire = 22 Ağustos Salı», gününden bahsederse de, o tarih bu günkü teslim teklifinden üç gün sonra tahliyesi ikmâl edilen kaleye Türk ordusunun girmiş olduğu günün tarihidir. Hammer bâzı İtalyan menbâlarına istinâden «17 Ağustos=24 Cumâda-l-âhire Perşembe» tarihini gösterir : Fakat bu da teslim değil, son umumî hücum müsadiftir. Burada Osmanlı rivayetinin tercih edilmesi, muhâsaraya bizzât iştirâk etmiş bâzı şâhitlerin kaydıyla de sâbit olmasındandır. — Muhâsara esnâsında Girit valisi Cornaro Kandiya'dan Hanya'ya iki defa yardım kuvvetleri göndermiş, fakat her ikisi de imhâ edilmiştir. — Osmanlı ordusu bir iki kere lâğım patlatarak gedikler açmışsa da mahsurların şiddetli mukavemetlerinden dolayı içeri girilememiş ve son günlerde yapılan iki umumî hücum da neticesiz kalmıştır : Hattâ bundan dolayı Serdâr Yusuf Paşa İstanbul'dan yardım bile istemiştir; fakat mahsurlar da artık üçüncü bir hücumu dayanamayacaklarını anladıkları için, nihayet bu gün beyaz bayrak çekip «vire ile» teslim şartlarını müzâkere için orduya adam göndermişlerdir : Kısa bir müzakere üzerine imzâ edilen mukavele mucibince Venediklilerin canlarıyla mallarına dokunulmaması ve Türk gemileriyle Kandiya kalesine nakledilmeleri kabul edilmiş ve işte bu suretle Osmanlı-Türkleri Girit adasında ilk köprü-başını kurmaya muvaffak olmuşlardır).

22 Ağustos = 29 Cumâda-l-âhire, Salı: Venediklilerin tahliye ettikleri Hanya kalesinin Türk ordusu tarafından işgali.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz teslim günüyle bu tahliye günü arasında geçen iki gün içinde mağlûpların eşyaları beş Türk gemisine yüklenmiş ve nihayet bu gün Venedikliler iki sıra dizilen Türk askerinin arasından kadınları ve çocuklarıyla beraber geçip kendilerine tahsis edilen gemilere binerek Hanya'yı terketmiş-

lerdir: Bunlardan bin kadarının karadan ve Tuzla üzerinden Suda'ya gittikleri rivayet edilir. — Tahliye biter bitmez Türk askeri derhal kaleye girmiş ve kulelere bayrak çekilirken dâimâ riâyet edilen eski Osmanlı an'anesi mucibince burçların üstünden ezan sesleri yükselmiştir: Gene aynı an'ane mucibince fetih timsâli olarak üç kilise câmiye çevrilmiş ve bunların en büyükleri olan San-Nicolas kilisesi Sultan İbrahim'e izâfeten «Hünkâr-câmii», San-Francesco kilisesi Serdârın ismiyle «Yusufpaşa-câmii» ve San-Sava kilisesi de Serdâr müşâvirliğinde bulunan vezir Koca-Musa Paşa'ya izâfeten «Musapaşa-câmii» adını almıştır. — Şehirle kalenin derhal i'mârı ve iki hamam inşâsı emredilmiştir. — Sokaklarda münâdiler dolaştırılıp halkın can, mal ve mezheb masuniyetleri derhal ilân edildiği için, Katolik Venediklilerin zulmünden kurtulmuş olan Ortodoks Rumlar hemen dükkânlarını açmışlar ve Türk adeti sâyesinde insanlık hakkına kavuşmuşlardır. — Hanya'da üç yüzden fazla düşman topuyla bir çok mühimmat ele geçtiğinden bahsedilir; bir rivayete göre de Sünbül Ağa vak'asında Malta korsanlarının ellerine düşüp Girit'e çıkarılan câriyelerle mallar da Hanya'da bulunup kurtarılmıştır: Girit seferine sebep olan bu kanlı vak'a için yukarıda bu sene vukuâtının «19 Nisan» fıkrasına bakınız).

5 Eylül = 14 Receb, Salı: Hanya fethi müjdecisinin İstanbul'a gelişi.

(Müjdecilikle gönderilen Kapucular-Kethudâsı Hüseyin Ağa 25 Ağustos = 3 Receb Cuma günü öğleden sonra hareket edip 12 nci günü İstanbul'a varmış ve bu münasebetle hem pâyitahtta, hem taşrada üç gün üç gece zafer şenlikleri yapılmıştır).

21 Teşrinievvel = 1 Ramazan, Cumartesi: Orduyla donanmanın Girit'den İstanbul'a hareketi.

(Hanya kalesinin fethindenberi geçen iki ay içinde Venediklilerin Papalık vesairenden istimdâd ederek tophıyabildikleri bir Hristiyan donanması şehrin önlerine gelip görünmüşse de, Osmanlı donanması tâkib edince kaçmıştır. — Serdâr Yusuf Paşa Hanya kalesine top, mühimmat ve erzak doldurduktan sonra muhtelif sınıflardan 12 bin asker bırakmış ve kale muhafızlığına da muvakkaten Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa'yı me'mur etmiştir: Aşağıda 1646 = 1055 vukuâtının «2 Şubat» fıkrasına da bakınız. Hanya'da bırakılan 12 bin asker fetihten sonra İstanbul'dan gönderilmiş olan yardım kuvvetlerindendir).

20 Teşrinisânî = 1 Şevvâl, Pazartesi: Girit serdârı Kapdan-i-deryâ Yusuf Paşa'nın İstanbul'a avdeti.

(Havalar müsâid olmadığı için donanmayı Sakız'da Koca-Musa Paşa'nın idâresine bırakıp iki kadirga ile İstanbul'a gelen Yusuf Paşa Hanya zaferinden dolayı Sultan İbrahim'den pek çok teveccüh ve iltifat görmüştür: Bu iltifattan 2 ay, 3 gün sonra idâmı için aşağıda 1646 = 1055 vukuâtının «22 Kânunusânî» fıkrasına bakınız).

25 Teşrinisânî = 6 Şevvâl, Cumartesi: Hanya fethinden gelen muzaffer donanmayla ordunun İstanbul'a muvâsalatı.

(Donanma büyük tezâhürlerle karşılanmış ve Kapdanlarla Ocak-ağalarına hil'atler giydirilmiştir).

17 Kânunuevvel = 28 Şevvâl, Pazar: Vezir-i-a'zam Civan-Kapucu-başı Sultan-zâde Semin-Mehmet Paşa'nın azli ve Baş-defterdar Sâlih Paşa'nın sadâreti.

(Kâtib-Çelebi «27 Şevval Ahad» gününden bahsederse de, Pazar günü ayın 28 ine müsâdiftir ve zâten Naimâ'da «28 Şevvâl Ahad» tarihi vardır. — Bu üç lâkaplı Mehmet Paşa'nın azli, Hanya fethinden dönen Kapdan-ı-deryâ Yusuf Paşa ile oynadığı rekabet oyununun neticesidir: Kendisinin şiddetle muhâlif olduğu Girit seferinden muzafferiyetle avdet eden Yusuf Paşa'nın «Mühr-i-Hümâyûn»la taltifi ihtimalinden korkan Mehmet Paşa pâdişahı onun aleyhine çevirmek için Hanya fethinin masrafına değmediğinden ve bilhassa «vire ile» teslim olan düşmanın bütün hazinelerini alıp gitmesine müsâade eden Yusuf Paşa'nın her halde Venediklilerden rüşvet almış olması lâzımgelceğinden bahsetmiş, saray sefâhatine para yetiştirmekten başka bir şey düşünmiyen Sultan İbrahim'e muzaffer serdârın hiç bir hediye getirmemiş olmasını ayıplamış ve nihayet Yusuf Paşa'nın tevkifine bile sebep olmuşsa da, Vâlîde-Sultan'la Cinci-Hoca araya girip kurtarmışlardır. Yusuf Paşa da bilmukabele Mehmet Paşa'nın Girit seferine muhâlefetini Venedik balyozunun kendisine va'dettiği 60 bin filori meselesiyle izah etmiş, pâdişahın huzurunda her ikisi yüzleştirilmiş, Yusuf Paşa bu sözlerini rakibinin yüzüne karşı da tekrar etmiş ve işte bu sahneden bir iki gün sonra Mehmet Paşa sadâretten azledilmiştir: Azlinde kendisine halef olan Baş-defterdar Sâlih Paşa'nın da te'siri olduğundan bahsedilir. — Sadâret devrinde her hafta Sultan İbrahim'e rüşvet verdiğinden bahsedilen Semin-Mehmet Paşa pâdişahın her sözünü bir «ilhâm-ı Rabbânî» gibi göstererek:

— Kavlen ve fi'len sizden hatâ sudûr eylemez!

diye Sultan İbrahim'e bir nevi «Lâ-yuhtîlik» hissi telkin etmiş olmakla meşhurdur. Şişmanlığundan dolayı kendisine:

— Bre karpuz kıyâfetlü püzevang!

diye hitâb eden »Hatt-ı-Hümâyûn»lara tahammül edebilecek kadar da zelil ruh-ludur. Sadâret müddeti 1644 = 1053 senesi 31 Kânunusânî = 21 Zülka'de Pazar gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 1 sene, 10 ay, 17 gün sürmüş ve azli üzerine İstanbul'dan uzaklaştırılmak için maatteessüf Girit serdârlığına tâyin edilmiştir. — Sadâret mührü ilkönce Kapdan Yusuf Paşa'ya teklif edilmişse de, pâdişahın ısrârına rağmen kabul etmediği için Baş-Defterdar Boşnak Sâlih Paşa'ya verilmiştir: En büyük gayesi mevkiini muhâfazadan ibaret olan Sâlih Paşa «mekr-ü-ihhtiyâl»ıyla mâruftur).

1646 = 1055

22 Kânunusânî = 5 Zülhicce, Pazartesi: Hanya fâtihi Kapdan-ı-deryâ Silihdâr = Silâhdar-Yusuf Paşa'nın idâmı.

(Umumiyetle gün tarihi «4 Zülhicce Düşenbih» gösterilirse de, hakikî takvimde «Düşenbih = Pazartesi» günü Zülhicce'nin 4 üne değil, 5 ine müsâdiftir. — Yusuf Paşa'nın idâmına sebep olarak Hanya ganîmetlerinden hediyeler bekledikleri halde ümitleri boşa çıkan Saray mensuplarının tezvirâtından bahsedilir: Bu tezvirat, eski Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa'nın yukarıki fıkarda gördüğümüz sözlerinin aynı gibidir. Yusuf Paşa'nın Girit'den saray sefâhatinde isrâf edilecek hazineler getirmemiş olmasına gittikçe içerliyen Sultan İbrahim intikamını almaya bir vesile bulmak için Yusuf Paşa'yı çağırıp kış mevsiminin bu en şiddetli günlerinde hemen gidip bütün Girit'i almasını emretmiş, tabî Paşa

bu mevsimde gidilemeyeceğini söylemiş ve işte bunun üzerine emre **muhâlefet** suçundan dolayı altı yaşındaki kızının yavuklusu olan eski nedimini **idâm** ettirivermiştir! İdâmından sonra cesedini getirtilip görünce:

— Ne güzel kırmızı elma gibi yanakları var imiş; Yazık oldu ki kıydum! diye ağladığından da bahsedilir. — «Mütedeyyin ve müstakim», adam olduğundan **bahse**-dilen Yusuf Paşa'yı kurtarmak için Vezir-i-a'zam Sâlih Paşa ile diğer bazı **vüzerâ** pâdişahın ayaklarına kapanıp yalvarmışlarsa da muvaffak olamamışlardır).

2 Şubat = 16 Zülhicce, Cuma : İkinci vezir pâyesiyle Girit muhâfız-hğına tâyin edilen eski Budin Beylerbeyi Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın Hanya'ya muvâsalatı.

(Umumiyetle «15 Zülhicce» tarihinden bahsedilir: Bir günlük fark için **yukarıki** fıkraya bakınız. — Girit fethinin en şanlı kahramanı olan Hüseyn Paşa Anadolu Türklerindendir; memleketi Yenişehir'dir; «Deli» lâkâbı şecâat ve cesâretinden kinâyedir. Zekâsı, iktidârı ve doğruluğu kadar silâhşorluğu ve fevkalâde olan kol kuvvetiyle de meşhurdur. — Yukarda 1645 = 1055 vukuâtının «21 Teşriniev-vel» fıkrasında muvakkaten Hanya muhâfızlığında kaldığını gördüğümüz Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa, Deli-Hüseyn Paşa'nın muvâsalatı üzerine İstanbul'a avdet etmiştir. — Hüseyn Paşa Girit'e ayak basar basmaz Hanya civârını Venediklilerden temizlemek ve fütûhat dâiresini genişletmek için mütemâdi bir faaliyet göstermiye başlamış ve aşağıda göreceğimiz kale muhâsaralarından başka açıkta giriştiği altı muharebe ve müsâdemede cem'an 5000 kadar düşman kırmıştır: Hüseyn Paşa'nın kahramanlığına hayran olan Venediklilerin onu «Kaytas» ismindeki atının üstünde gösteren bir tablo yapıp memleketlerine gönderdiklerinden bahsedilir).

1646 = 1056

9 Mart = 12 Muharrem, Cuma : Kisamo kalesinin fethi.

(Kissamo = Kisamo kalesi, Girit adasının şimaligarbî muntehâsındaki **keyun** içindedir ve Hanya mülhakatındandır: Deli-Hüseyn Paşa'nın Segbanbaşı **Kara-Murad** Ağa kumandasında buraya sevkettiği üç bin kişilik kuvvet bu **sabah** Venediklilerle kale hâricinde karşılaşmış ve düşman derhal mağlûb edilince **içeri** kaçan kılıç-artıkları kaleyi hiç müdâfaa etmeden teslim etmişlerdir).

7 Nisan = 20 Safer, Cumartesi : Venediklilerin Bozca-ada'ya asker çıkarması.

(Girit seferiyle başlayan Osmanlı - Venedik harbi yalnız Girit adasında değil, Akdeniz'le Adalar-denizinde ve Adriyatik'le Yunan-denizlerinde de iki **tarafın** karşılıklı faaliyetlerine sebep olmuştur. — Çanakkale-boğazı'nın medhaline **hâkim** olmak isteyen düşmanın bu gün Bozcaada'ya asker çıkarması, İstanbul-Girit yolunda bir engel kurmak için yapılmış bir harekettir. — O sırada Çanakkale-boğazı'na gelmiş olan yeni Girit serdârı Semin-Mehmet Paşa düşmanın bu **günkü** teşebbüsünden bir iki gün sonra Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa'yı **bir** miktar Serdengeçti başında Bozca-ada'ya sevketmiş ve derhal mağlûb edilen **Venedik** kuvvetleri perişan bir halde gemilerine çekilip kaçmışlardır).

12 Temmuz = 28 Cumâda-l-ûlâ, Perşembe : Girit serdârlığına tâyin edilen eski Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa'nın Hanya'ya muvâsalatı.

(Sadâretten azli üzerine İstanbul'dan uzaklaştırılmak için Girit serdârlığına tâyin edildiğini yukarda 1645 = 1055 vukuâtının «17 Kânunuevvel», fıkrasında gör-
düğümüz Semin-Mehmet Paşa «Serdâr-ı-Ekrem = Baş-Kumandan» sıfatıyla Gi-
rit muhafızı Deli-Hüseyn Paşa'nın bile âmiri vaziyetindedir: Fakat askerî ikti-
darı sıfır derecesinde olduktan başka, siyasi kanâat itibariyle de Girit seferinin
aleyhindedir; hattâ bundan dolayı burası kendisi için bir nevi menfâ gibi göste-
rilir! Girit'e gelir gelmez işlediği büyük hatâ boş yere bir çok kan dökülmesiyle
neticelenmiştir: Aşağıda bu senenin «21 Temmuz» ve «24 Eylül» fıkralarına ba-
kınız. — Semin-Mehmet Paşa donanmayla gelmiş ve Kapdan-ı-deryâ Musa Paşa
ile Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa'yı da maiyyetinde getirmiştir).

21 Temmuz = 7 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Suda muhâsarası.

(Denize doğru uzamış bir yalçın kayanın üstünde bulunan bu müstahkem mevkiin
muhâsarasıyla işe başlamak büyük bir hatâ olduğu halde, Serdârın emriyle bu
gün asker meterise girmiş ve boş yere kan dökülmeye başlamıştır: Aşağıda bu
senenin «24 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Venedik ve Osmanlı donanma-
larının Girit sularında birbirini kolladığından bahsedilir).

21/22 Temmuz = 7/8 Cumâda-l-âhire, Cumartesi/Pazar gecesi: Aprikorno kalesinin işgali.

(Osmanlı menbâlarında «Abokron», denilen bu kale Hanya mülhakatındandır: Bu-
radaki Venediklilerin çekilmek üzere olduklarını haber alan Deli-Hüseyn Paşa bu
gece bir miktar askerle gidip boş bulduğu kaleye muhafızlar koymuş ve dönüp
gelirken pusu kuran bir düşman kuvvetini bir hamlede imhâ etmiştir).

11/12 Ağustos = 28/29 Cumâda-l-âhire, Cumartesi/Pazar gecesi : Girit serdârı Semin-Mehmet Paşa'nın ölümü.

(Sadâretten mahrumiyetine, serdârlıkla Girit'e sürülmüş olmasına ve bilhassa
«Nâzûk-tab' ve çelebi-meşreb» olduğu için sefer meşakkatlarına dayanamadığından
bahsedilen Mehmet Paşa «Hummay-ı-muhrîka»dan ölmüştür. Bu adamın memle-
kete yegâne hizmeti, Girit'e geldikten tam bir ay sonra ölüvermesidir: Muvâsalatı
için yukarda bu senenin «12 Temmuz» fıkrasına ve boş yere dökülmesine sebep
olduğu kanlar için de aşağıki fıkraya bakınız. — Mehmet Paşa'nın cenâzesi İstan-
bul'a nakledilip Üsküdar'a defnolunmuş ve Sultan İbrahim'in emriyle «emvâli mü-
sâdere edilmiştir).

24 Eylül = 13 Şa'ban, Pazartesi : Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın Girit serdârlığı ve Suda muhâsarasının kaldırılması.

(Semin-Mehmet Paşa'nın ölümü üzerine Sultan İbrahim Girit serdârlığını Hanya'-
nın kahraman muhafızı Deli-Hüseyn Paşa'ya tevcih etmek gibi umulmaz bir
basîret göstermiş ve Serdâr-ı-Ekremlik fermanı murassâ bir kılıçla beraber
«Evâil-i Şa'ban = Eylül ortaları»nda Hanya'ya gelmiştir: Hüseyn Paşa berâ-

karda 1646 = 1055 vukuâtının «2 Şubat», fıkrasına bakınız. Hanya muhâfızlığına da Dördüncü Mehmet devrinde Vezir-i-a'zam olan Segbanbaşı Kara-Murad Ağa tâyin edilmiştir. — Bu tarihten bir gün evvel Aprikorno = Abokron kalesine gelen yeni Serdâr-ı-Ekrem bu gün bir harb meclisi toplayıp selefinin emriyle başlamış olan Suda muhâsarasının neticelenmesi büyük fedâkârlıklarla uzun zamana muhtac olduğunu ve «Deniz ortasında bir yalın kaya üzerinde» ki vaziyetinden dolayı her taraftan kuşatılamadığını ve bilhassa düşman donanması orada olduğu için geceleri deniz tarafından yardım görmekte olduğunu söyliyerek bu tehlikeli muhâsaranın derhal kaldırılmasına ve vaziyeti daha müsâid olan Resmo kalesinin muhâsarasına karar almıştır. — Askerlikten bir şey anlamayan Semin-Mehmet Paşa'nın emriyle açılan bu lüzumsuz muhâsara bu senenin 21 Temmuz = 7 Cumâda-l-âhire Cumartesi gününden bu güne kadar tam 2 ay, 5 gün = 66 gün sürmüş ve tabii boş yere bir çok kan dökülmüştür).

6/7 Teşrinievvel = 25/26 Şa'ban, Cumartesi/Pazar gecesi: Resmo muhâsarası.

(Eski Osmanlı menbâlarında «Retmo» denilen «Rethymnon» Rétimo = Resmo» şehri Girit'in şimal sâhilinde, Hanya ile Kandiya arasında ve Hanya'nın 45 kilometre cənubuşarkisinde müstahkem bir sancak merkezidir. Sûr içindeki şehrin «Yalın kaya üzerinde» üç tarafı denizle çevrilmiş bir de iç-kalesi vardır. O zaman şehirde on bin kâgir evle 50 kilise ve 150 den fazla saray ve konak bulunduğu rivayet edilir. Yukarıki fıkrada gördüğümüz karar üzerine asker bu gece meterise girmiştir).

11 Teşrinievvel = 1 Ramazan, Perşembe: Milopotamo kalesinin işgali.

(Osmanlı menbâlarında «Milapotome», ve «Pelopotome» gibi muharref isimlerle bahsedilen Milopotamo kalesi Resmo'nun 2-3 saat şarkındadır. Türklerin buraya «Servi-kalesi/Selvi-hisarı» dediklerinden bahsedilir. Buradaki Venedikliler ordu lâşesini işgal ettikleri için üzerlerine bir kuvvet gönderilip boş bulunan kale derhal işgal edilmiş ve dağlara çekilen düşman muhâfızlarının üzerine varılıp hepsi imhâ edilmiştir).

20 Teşrinievvel = 10 Ramazan, Cumartesi: Resmo şehrinin fethi ve iç-kalenin mukavemetinde devamı.

(Naimâ «13 Ramazan Şenbih» gününden bahsederse de, o sene Ramazanının 13 ü «Şenbih = Cumartesi» ye değil, Saliya müsâdiftir: Cumartesi 10 Ramazandır ve zâten Kâtib-Çelebi bu doğru tarihi gösterir. — Bu gün fethedilen şehir, iç-kalenin dışında bir surla çevrilmiş olan varoştur: Bu sabah erkenden başlıyan umumî bir hücumla şehir zabtedilince Venedikliler iç-kaleye çekilmiş, şehirde derhal Türk idaresi kurulduğu için yerli Rumlar dükkânlarını açmış ve Venedik donanmasının tecâvuz ihtimâline karşı limana toplar konulmuştur).

15 Teşrinisânî = 6 Şevvâl, Perşembe : Resmo kalesinin fethi.

(Bundan bir gün evvel bir lâğım patlatılarak kulelerden biri uçurulmuş, yıkıntıların üstünde şiddetli bir muharebe olmuş ve hattâ kahraman serdâr Deli-Hüseyn Paşa gözünü budaktan sakınmadığı için başından yaralanmış ve tam işte o sırada kule yığınının üstüne bayrak dikilmiştir. Bu vaziyette artık mu-

kavemet imkânı göremiyen düşmanın gün batarken beyaz bayrak çekip teslim müzâkeresine giriştiğinden bahsedilir : O gece yapılan bu müzâkerede müdâfile-
rin Türk gemileriyle Kandiya'ya nakli takarrür etmiş olduğu için, bu sabah er-
kenden kalenin anahtarları Gazi Hüseyin Paşa'ya takdim edilmiştir. — Resmo ka-
lesinde bir çok top ve mühimmat ele geçmiş ve bu büyük zafer şerefine İstanbul'-
da üç gün şenlik yapılmıştır).

1647 = 1057

7 Temmuz = 4 Cumâda-l-âhire, Pazar: Kandiya ablukası.

(Serdâr-ı-Ekrem Deli-Hüseyin Paşa'nın bu seneki hazırlıkları hep Kandiya fethi içindir : Osmanlı menbâlarında «Perepetre/Baripetre» ve «Merbile/Mirablo» gibi muharref isimlerle bahsedilen «Giropetra» ve «Mirabello» isimlerinde iki küçük kale fethettikten başka, Girid'in merkezi olan bu müstahkem mevkin etrâfındaki köyleri bile zabtettiğinden bahsedilir. Düşmanın gerek bu köylere, gerek muhtelif noktalar-
daki Türk askerlerine karşı ikide bir yaptığı baskın hareketlerine niha-
yet verip muhâsara kuruluncaya kadar Venediklileri Kandiya'da mahbus tutmak istiyen büyük Serdâr bu gün Kandiya önlerine gelip kendisine karşı çıkan bir düşman kuvvetini mağlûb ettikten sonra bir abluka hattı kurmuş ve kumandan-
lığına da Rumeli beylerbeyi Küçük-Hasan Paşa'yı tâyin edip Resmo'ya dönmüş-
tür: Aşağıda bu senenin «28 Eylül» fıkrasına da bakınız).

8 Eylül = 8 Şa'ban, Pazar: Bosna valisi Tekeli Paşa'nın Sebeniko muvaffakiyetsizliği.

(Girit seferi bir takım deniz muharebelerinden başka bir de Dalmaçya cephesinin açılmasına sebep olmuştur. Osmanlıların ilkönce bir takım muvaffakiyetler ka-
zandıklarından bahsedilir: Meselâ Licca = Lika sancak-beyi Ali Bey Novigrad kalesini fethetmiş ve bundan başka Vodizza, Rasanza, Toretta ve Zara-Vecchia kaleleri de Türk hâkimiyetine geçmiştir; fakat Osmanlıların «Şebenek» dedik-
leri Sebeniko'nun fethine me'mur edilen Bosna valisi İbrahim Paşa'nın acziyle düşmanın kuvvetli mukabelesi o kalenin fethine imkân bırakmadıktan başka Duare, Punkora, Makarsa, Zemoniko, Polissano, İslam, Sukkovar, Nadin, Vrana, Velino ve Rachinizza gibi hudud kalelerinin sukutuna sebep olmuş ve hattâ Ali Bey'in fethettiği Novigrad kalesi bile tekrar düşman eline geçmiştir. Vene-
dikliler artık Osmanlıların «Kilis» dedikleri «Klisz» sancak merkezini bile teh-
dide başladıkları sırada İbrahim Paşa'nın yerine tâyin edilen Tekeli Paşa bir miktar kuvvetle gelip düşmanın hudud kalelerinden olan «Şebenek = Sebeniko»
yu üç hafta muhâsara etmişse de, çok kanlı bir hücumda bir çok zâiyat verdik-
ten sonra bu gün geri çekilmek mecburiyetinde kalmış ve onun bu muvaffaki-
yetsizliği Klisz civârındaki Dernis kalesiyle Knin ve hattâ Klisz gibi iki mühim mevkin de sukutuna yol açmıştır).

**16 Eylül = 16 Şa'ban, Pazartesi : Vezir-i-a'zam Sâlih Paşa'nın idâ-
miyle Kara-Musa Paşa'nın sadâreti.**

(Bâzı menbâlarda «17 Şa'ban İsneyn» tarihine tesadûf edilirse de, hakikî tak-
vimde «İsneyn = Pazartesi», günü ayın 16 sına müsâdiftir. — Sâlih Paşa araba
yasağına kurban olmuştur : Cinci-Hoca'nın nefesinden artık şifâ duymamıya
başlıyan Sultan İbrahim mübtelâ olduğu «Yürek sıkılması ve sevdâvî illet»i
tedâvi ettirmek için başka üfürükçülere de baş vurmuş ve hattâ bunların ev-

lerine gidip kendisini okutmaktan bile çekinmiyecek hâle gelmiştir. Taht-ı-revan, at yahut koçu arabasıyla yaptığı bu ziyaretlerde bâzan karşısına çıkan yük ve binek arabaları sokaklara «müzâyaka» verdiği için, şehirde araba kullanılmamasını yasak etmiştir! Fakat bu gün Davudpaşa'da nefesi keskin bir imamın evine giderken her nasılsa karşısına bir araba çıkmış, Sultan İbrahim derhal gazaba gelip Sâlih Paşa'yı çağırılmış ve alelâcele imamın evine gelen Vezir-i-a'zam araba yasağını tatbik etmekteki ihmalinden dolayı evdeki «kuyu urganı ile» hemen oracıkta boğulvermiştir! Bu felekkede boşnağın sadâreti 1645 = 1055 senesi 17 Kânunuevvel = 28 Şevvâl Pazar gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 1 sene, 9 ay sürmüştür.

«Kapucu» lâkabiyle de anılan yeni Vezir-i-a'zam Kara-Musa Paşa Deryâ-kapdanlığındaki aczinden dolayı biraz evvel azledilmiş olduğu için o sırada Anabolu'dadır: Bu adamın aczine rağmen sadârete tâyni de Sultan İbrahim'in meşhur mü-sâhibesi «Şeker-pâre Hâtun»,un kocası olmasındandır! «Mühr-i-Hümâyûn» derhal Anabolu'ya gönderilmiş ve kendisi İstanbul'a gelinceye kadar Baş-defterdar Ahmed Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiştir. Kara-Musa Paşa'nın milliyeti belli değildir).

21 Eylül = 21 Şa'ban, Cumartesi: Henüz İstanbul'a gelmemiş ve işe de başlamamış olan yeni Vezir-i-a'zam Kara-Musa Paşa'nın gıyâben azliyle Hezâr-pâre Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(Kara-Musa Paşa Anabolu'dan İstanbul'a gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş olan Baş-defterdar Ahmed Paşa «Şehr oğlanı ve mizâcgir kallaş olmağın neylediyse eylemiş», yâni Sultan İbrahim'e 300 bin kuruş rüşvet takdim etmek suretiyle Musa Paşa'yı azlettirip Sadâret makamını kendisine tevcih ettirmiştir! Anabolu'ya gönderilen «Mühr-i-Hümâyûn» u geri çevirmek için hemen bir adam gönderilmişse de, bu adam yolda vebâya tutulup öldüğü için Mühr geri çevrilememiş ve bir müddet sonra Kara-Musa Paşa İstanbul'a gelince gıyâben azledildiğini anlamış ve bununla beraber karısı Şeker-pâre Hâtun'un hatırı için ikinci vezirliğe tâyin edilmiştir: Musa Paşa'nın sadâret müddeti bu senenin 16 Eylül = 16 Şa'ban Pazartesi gününden bu güne kadar yalnız beş günden ibarettir. — İstanbul'da doğmuş olan yeni Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa bir Sîpâhinin oğludur: «Hezâr-pâre» lâkabı, idâmından sonra vücudunun «pâre pâre», edilmiş olmasından dolayı ölümünden sonra takılmıştır. Sultan İbrahim'in sefâhat gılgınlıklarının büsbütün körükliyerek ve bilhassa kürk ibtilâsını tatmin için bir «Samur vergisi» ihdâs ederek mevkiini muhâfazadan başka bir şey düşünmemesi, netice itibariyle hem kendisinin, hem efendisinin felâketine sebep olmuştur: Aşağıda 1648 = 1058 vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına bakınız).

28 Eylül = 28 Şa'ban, Cumartesi: Donanmanın Girid'e asker ve mühimmat getirmesi.

(Girid'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa Kandiya fethine hazırlanmakta olduğu için pâyitahttan asker, top ve mühimmat istemiş, toplanla mühimmâtı İstanbul'dan alan donanma Sakız limanında da Çeşme'den nakledilen Anadolu askerini aldıktan ve Venedik, Malta ve Papalık gemilerinden mürekkep bir düşman filosunu da mağlûb ettikten sonra Kapdan-ı-deryâ Fazlı Paşa kumandasında yoluna devam ederek bu gün Kandiya civârında demirlemiştir: Bundan sonraki yardım için aşağıda 1649 = 1059 vukuâtının «1 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Kandiya kalesi abluka altındadır: Yukarda bu senenin «7 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1648 = 1058

19 Şubat = 24 Muharrem, Çarşamba : Kandiya abluka hattında bir Türk zaferi.

(Girit'in merkezi olan Kandiya kalesi tam 7 ay, 4 gündenbergi Deli-Hüseyn Paşa'nın kurduğu abluka çenberi içindedir: Yukarda 1647 = 1057 vukuâtının «7 Temmuz», fıkrasına bakınız. — Bu gün düşman şiddetli bir huruç hareketi yapmışsa da mağlûp edilmiş ve 6 Safer = 2 Mart Pazartesi günüyle 23 Safer = 19 Mart Perşembe günleri tekrar ettiği huruç hareketleri de hep Türk zaferiyle neticelenmiştir).

26 Mart = 1 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Kandiya abluka çenberinin daraltılması.

(Denizde düşman donanması bulunduğu için Resmo'dan buraya kara yoluyla ve bin müşkilâtla dağlardan aşırılmak suretiyle üç defada 19 muhâsara topu getirilmiş ve işte bunun üzerine abluka çenberi kaleye doğru biraz daha yaklaştırılarak muhâsara hazırlıkları hızlandırılmış ve bir taraftan da Girit seferine karşı alâkası gevşemiş olan İstanbul hükûmetinden askerin 8 aylık mütedâhil mevâcibiyle zahire, lâğımçı ve topçu istenmiştir).

30 Nisan = 6 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Kandiya kalesiyle limanın top ateşine tutulması.

(Kaleye hâkim bir vaziyette bulunan San-Lucia tepesine sekiz büyük top yerleştirilip bu gün şehirle limana ateş açılmıştır: Osmanlı menbâlarında bu tepeye «Nazarta» denilmesi, İtalyanların «Lazaretto» dedikleri karantena dâiresinin karşısında bulunmasındandır. — Bu tedbirin sebebi, İstanbul'dan istenildiğini yukarıki fıkrada gördüğümüz levâzım ve mühimmat gelinceye kadar düşman tahkimâtını za'fa uğratmak ve Venedik gemilerinin limana girmesine mâni olmaktır. — Bu vaziyet üzerine düşmanın yüzlerce topunu Türk ordusuna tevcih ederek çok şiddetli bir ateş açtığından bahsedilir. İstanbul'da sarayla hükûmet sefâhat, rüşvet ve her türlü rezâlet içinde eğlenirken Girit'deki gaziler «Nebâtât ve a'sâb kökü devşirip» yiyerek düşman ateşine göğüs germişlerdir).

19/20 Mayıs = 25/26 Rebî'ül-âhir, Salı/Çarşamba gecesi : Düşmanın büyük bir huruç hareketinde Türk zaferi.

(Dört bin askerle yapılan bu huruç hareketi müdhîş bir bozgunla neticelenmiş, 1200 kadar düşman tepelenmiş ve kılıç-artıklarını koğalayan Türk askerleri Venediklilerin kale hâricindeki tabyalarına girip bir çok toplarını tahrib etmişlerdir).

20 Mayıs = 26 Rebî'ül-âhir, Çarşamba : İstanbul hükûmetine karşı isyân eden Sivas valisi Varvar-Ali Paşa'nın Çerkeş'de idâmı.

(Saray sefâhatine para yetiştirmek için me'muriyetleri müzâyedeye koymuş olan Sultan İbrahim nihayet bâzı valileri haraca kesmekten bile çekinmemiye başlamış ve meselâ doğruluğuyla mâruf olan Ali Paşa'dan «Otuz bin gurus» is-

tedikten başka, Anadolu beylerbeyi İbşir Paşa'nın Sivas'da bulunan güzel karısının kendisine gönderilmesini de emretmiştir! Bu çılıncıca emirlerin her ikisini reddetmiş olan Varvar-Ali Paşa İstanbul hükûmetine karşı etrafına mühim kuvvetler toplamış, sık sık rüşvet almak için mütemâdiyen değiştirilip duran valilerin üç sene geçmeden değiştirilmemesini idarî bir prensip şeklinde ilân etmiş ve nihayet :

— Şer' ile da'vâm vardır!

diye Üsküdar'a doğru ilerlemeye başlamışsa da, İstanbul hükûmeti kendisine karşı Sivas valiliği ve serdârlıkla İbşir Paşa'yı sevk etmiş, diğer bir takım valilerden de yardım gören İbşir bu gün Ali Paşa'yı bozguna uğratarak esir ederek kafasını kestirdikten sonra İstanbul'a yollamıştır; Ali Paşa'nın idâm edileceği sırada İbşir'e: — Senün avretün arzını sıyânet itdüğüm ve ibâd-Ullâhun mâlini zulmen alup virmedüğüm için bana katl mi icâb ider?

dediğinden bahsedilir. — Zavallı Varvar-Ali Paşa'nın kesik başı saray kapısında günlerce teşhir edilmiştir).

24 Mayıs = 1 Cumâda-l-ûlâ, Pazar : Venedik donanmasının Çanak-kale boğazını abluka altına alması.

(Asıl lâkabı «Himâr-zâde», olduğu halde «Ammâr-zâde»ye çevrilmiş olan Kapdan-ı-deryâ Mehmet Paşa'nın idaresinde Girid'e asker ve mühimmat sevkine me'mur olan Osmanlı donanması bu vaziyet üzerine dışarı çıkamadığı için, Kandiya önlerinde ot kökleri yiyerek Şahnâme kahramanları gibi döğüşen Deli-Hüseyn Paşa ordusu parasız, mühimmatsız ve erzaksız kalmıştır! Bu vaziyetin bütün mes'ûliyeti, düşman donanmasına taarruz etmekten çekinen Ammâr-zâde'de gösterilir: Aşağıda bu senenin «18 Haziran» fıkrasına da bakınız).

29 Mayıs = 6 Cumada-l-ûlâ, Cuma: Büyük İstanbul zelzelesi.

(Umumiyetle «6 Cumâda-l-ûlâ Ahad» tarihinden bahsedilirse de, o ayın 6 sı Pazara değil, Cumaya müsâdiftir: Gün ismi doğru olduğu takdirde zelzelenin «8 Cumâda-l-ûlâ = 31 Mayıs Pazar» gününe tesadüf etmiş olması lâzımgelir. — Çoktanberi misli görülmemiş bir şiddetle «Kabl-el-gurûb» pâyitahtı sarstığından bahsedilen bu müdhîş âfet bir çok evlerle konakları ve «ba'zı ebniye-i âliye», yi temelinden yıkmış ve son zamanlardaki üç büyük yangına bu felâketin de inzimâmı azamet devrimizdeki İstanbul'un ihtişamını büsbütün söndürmüştür: Yangınlar için yukarda 1633 = 1043 vukuâtının «2 Eylül», 1640 = 1050 vukuâtının «30/31 Ağustos» ve 1645 = 1055 vukuâtının da «26/27 Haziran» fıkralarına ve aşağıda 1660 = 1070 vukuâtının «24 Temmuz» fıkrasına bakınız).

12 Haziran = 20 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Kandiya muhâsarası.

(Kandiya kalesiyle limanı San-Lucia tepesindeki sekiz topla 44 gündenberi döğülmektedir: Yukarda bu senenin «30 Nisan», fıkrasına bakınız. Bu vaziyette düşman gemileri limana giremedikleri için, kalenin «öte cânibi divârını» delen düşman oradan açtığı kapılardan mütemâdiyen yardım görüp kuvvetlenmekte olduğu halde, Türk ordusunun Çanakkale-boğazında tıkanıp kalan donanmayı bekleyip durması mahsurların büsbütün kuvvetlenmesine sebep olacağı düşünümlere bu gün :

— Donanma yakında gelir!

ümidiyle asker meterise girmiş ve bu suretle 11 ay, 6 gün süren abluka hâli mu-

hâsaraya çevrilmiştir: Yukarda 1647=1057 vukuâtının «7 Temmuz», fıkrasına bakınız. — İstanbul'dan meded ummakla vakit geçtiği için bir seneye yakın bir zaman süren abluka esnâsında düşman tabii boş durmamış, kalenin etrâfındaki büyük hendeğin dışında tabyalar yapmış, her tabyayı bir hendek ve 2-3 lâğımla tahkim etmiş ve Deli-Hüseyn Paşa da bütün bunların plânını İstanbul'a gönderip tekrar yardım istemiştir. — Osmanlı tarihinin en büyük kumandanlarından olan bu şanlı asker Serdârlık otağında duramamış, çadırına bekçiler koyup kendisi de askerleriyle beraber meterise girmiştir).

18 Haziran = 26 Cumâda-l-ûlâ, Perşembe : Kapdan-ı-deryâ Ammâr-zâde Mehmet Paşa'nın idâmı.

(Ot kökleri yiyerek harbeden Girit gazileri mütemâdiyen yardım istedikleri halde Venedik donanması Çanakkale-boğazının medhalini kapadığı için dışarı çıkmıya cesaret edemiyerek hareketsiz durmak suretiyle Girit ordusunu tehlikede bıraktığından dolayı bu gün idâm edilen Ammâr-zâde'nin kesik başı İstanbul'a getirilmiş ve yerine Boğaz-hisarı = Seddülbaahr muhâfızı Voynuk-Ahmed Paşa tâyin edilmiştir).

24 Haziran = 2 Cumâda-l-âhire, Çarşamba: Girit serdârı Gazi Hüseyin Paşa'nın bir zaferde yaralanması.

(Bu gün bir huruç hareketi yapan Kandiya müdâfileri mağlûb edilmiş, Türk askeri düşman tabyalarına girmiş ve tam işte o sırada şanlı Serdârın çenesine iki kurşun isâbet etmiştir : Bunların biri çene kemiğini delip geçmişse de biri içerde kalmış ve büyük kahraman buna rağmen «Askere fütür gelmesün deyü bir destmâl ile çenesin sarup» harbe devam etmiş ve ancak harekât nihayet bulduktan sonra meteriste yarasını tedavi ettirmiştir : Bu sırada İstanbul hükûmeti Sultan İbrahim için «Samur ve anber» vergisi toplamakla meşguldür! — Deli-Hüseyn Paşa'nın bundan evvel başından aldığı yara için yukarda 1646 = 1056 vukuâtının «15 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

30 Haziran = 8 Cumâda-l-âhire, Salı: Çanakkale-boğazı abluhasının Kapdan-ı-deryâ tarafından Serdâr-ı-Ekreme tebliği.

(Her halde bu tebliğin bundan 12 gün evvel idâm edilen eski Kapdan-ı-deryâ Ammâr-zâde tarafından yapılmış olması lâzımgelir : Bu gün birkaç gemiyle Kapdan-Paşa'dan Deli-Hüseyn Paşa'ya bir mektup gelmiş ve askerin üç aylık mevâcibiyle 450 lâğımcıdan başka bir şey gönderilmemiştir! Çok müteessir olan Hüseyin Paşa'nın pâdişaha ve Vezir-i-a'zamla Şeyh-ül-İslâma şikâyetnâmeler yazdığı rivayet edilir).

6/7 Temmuz = 14/15 Cumâda-l-âhire, Pazartesi/Salı gecesi : Kandiya kalesinin hâricindeki düşman tabyalarının zabtı.

(Bu tabyalar için yukarda bu senenin «12 Haziran» fıkrasına bakınız. — Bu akşam gurubtan sonra Anadolu askeri lâğımlar patlatarak tabyalara hücum etmiş, gece-yarısına kadar beş saat süren şiddetli bir muharebeden sonra düşman tamamıyla imhâ edilmiş, 3 tabya zabtedilip 6 büyük topla 500 tüfek ve bir çok mühimmat ele geçirilmiş ve ertesi gece de Rumeli askeri aynı şekilde taarruz ederek mütebaki tabyaları zaptedip aynı mükdar levâzım ve mühimmat elde

etmiştir. Artık Osmanlı meterisleriyle kalenin etrafındaki büyük hendek arasında hiçbir engel kalmadığı için, hendek kolayca işgal edildikten sonra kale duvarı lâğımlanarak gedikler açılmışsa da içerde 30 bin kişilik bir müdâfaa kuvveti bulunmasından ve ana-vatandan yardım görmiyen ordusunun mütemâdiyen eriyip durmakta olmasından ve bilhassa ot kökleriyle geçinen askerin büyük Serdârı örnek ittihâz edip aç harbetmesinden dolayı umumî hücum yapılamamış, gediklerin üstünde meterisler kurulup meterisle şehre girmeye karar verilmiş, düşman bu meterisleri lâğımla uçurdukça tekrar yapılmış ve işte bu suretle üç gün süren çok kanlı bir muharebede Türk askeri mütemâdiyen gedik başlarındaki meterislerde tutunmaya çalışmıştır : Vaziyet bu şekil alınca üçüncü günün akşamına doğru düşman kalenin teslimi için müzâkereye girişmiş ve akşamdan sonra bu müzâkere ertesi güne bırakılmışsa da, o gece mahsurlar 25 gemiyle bir çok yardım görmüş oldukları için ertesi gün harbe devam etmişler ve tabii hâlâ İstanbul'dan donanma bekleyip duran Türk askerleri de çok haklı bir fütûr içinde kalmışlardır : Aşağıda bu senenin «23 Teşrinievvel», fıkrasına da bakınız).

7 Ağustos = 17 Receb, Cuma : Vezir-i-a'zam Hezâr-pâre Ahmed Paşa'nın azliyle Baş-defterdarlıktan ma'zul ve «Sofu» lâkabiyle meşhur Koca-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Ahmed Paşa'nın azline sebep, Sultan İbrahim'in kürk ve anber ibtilâsını tatmin ederek mevkîni muhâfaza için bir nevi «Samur ve anber vergisi» ihdâs etmiş olmasıdır : Bu tuhaf vergiyi İstanbul esnafından başka ilmiyye sınıfıyla vezirlerden ve valilerden tahsile başladıktan sonra askerlerden de almak isteyen Ahmed Paşa, o sırada Girit seferinden dönmüş olan sâbık Yeniçeri-Kethudâsı Kara-Murad Ağa ile diğer bir takım Ocak-ağalarına da haber göndermiştir. Bundan son derece müteessir olan Murad Ağa Sadr-i-a'zâmın adamını çok sert ve acı sözlerle koğmuş, bunun üzerine Ahmed Paşa bundan bir gün evvel Ocak-ağalarını oğlunun düğününe davet edip orada öldürtmek için tertibât ittihâz etmişse de Ağalar vaktinde haber alıp kaçmış ve işte bundan dolayı Kara-Murad Ağa bütün Ocak-ağalarını Yeniçeri-odaları'nın yanındaki «Orta-Câmi»,ye toplamış ve Ahmet Paşa'nın idâmını istemek için Şeyh-ül-İslâmı davet ettirmiştir : O sırada Meşihat makamında bulunan Adanalı-Abddürrahim Efendi Ağaların davetini kabul edip bu sabah bir çok ulemâ ile Fatih câmiine gelmiş, Seyfiyye ve ilmiyye sınıfları hemen anlaşılmış ve pâdişaha haber gönderilip Ahmed Paşa'nın idâmı ile Mehmet Paşa'nın tâyini istenmiştir. Sultan İbrahim hemen mührünü Mehmet Paşa'ya vermişse de, Ahmed Paşa'nın idâmına muvâfakat etmediğinden bahsedilir; hattâ Koca-Mehmet Paşa askerle ulemânın bu noktada ısrâr ettiklerini arzetmek için huzûruna çıkınca :

— Bre köpek Koca!

diye bağırıp mükemmel bir dayak attıktan sonra hayatını bile tehdid etmiştir. — İdâmından sonra «Hezâr-pâre» lâkabiyle şöhret bulan Ahmed Paşa'nın sadâreti 1647 = 1057 senesi 21 Eylül = 21 Şa'ban Cumartesi gününden bu güne kadar tam 10 ay, 16 gün sürmüştür. — «Mevlevî» ve «Sofu», lâkaplarıyla da anılan yeni Vezir-i-a'zam Koca-Mehmet Paşa seksenlik bir ihtiyardır : Milliyeti belli değildir; «Koca nâdân», «Koca gâbî», «Sâde-dil» ve «Ahvâl-i devletten bî-haber», gibi sözlerle tavsif edilir).

7/8 Ağustos = 17/18 Receb, Cuma/Cumartesi gecesi: Eski Vezir-i-a'zam Hezâr-pâre Ahmed Paşa'nın idâmı.

(Ocak-ağalarının makamından başka kellesini de isteyip durmalarından şaşkın

bir hâle gelen Ahmed Paşa konağından «bir heybe altun» alıp tanıdıklarından birinin evinde saklanmak için kapı kapı dolaşıp reddedildikten sonra barınacak bir ev bulabilmişse de, eteklerini öperek kabul eden ev sâhibi derhal yeni Vezir-i-a'-zama haber gönderdiği için hemen tevkif edilip «Paşa-kapusu»na götürülmüş, halefi kendisini güler yüzle karşılayıp canını kurtarmak va'diyle bütün servetini söylettikten sonra idâm fetvasını tatbik ettirmiş ve çok şışman olan Ahmed Paşa'nın elbisesi soyulduktan sonra cesedi At-meydanındaki çınar ağacının altına çırpıplak bırakılmıştır: O devrin telâkkisince «Şahm-i âdemî veca'-i mefâsıla devâ» sayıldığı için, gelip geçenler Ahmed Paşa'nın cesedinden birer parça kesip almış, nihayet ortada kemiklerinden başka bir şey kalmamış ve işte bundan dolayı ölümünden sonra «Hezâr-pâre=Bin-parça» lâkabiyle şöhret bulmuştur).

8 Ağustos = 18 Receb, Cumartesi; zevâlî saat 4,30: Sultan İbrahim'in hal'i.

(Yeni Vezir-i-a'zam Sofu-Mehmet Paşa Sultan İbrahim'in yukarda bu senenin «7 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz dayağı yayıp ölümle tehdid edildikten sonra perişan bir halde evine dönüp öğle vakti vaziyeti Fatih câmiindeki cem'iyete bildirmiş ve işte bunun üzerine oradaki asker ve ulemâ mahşeri Orta-Câmi'ye gelmiş ve bütün şehir kapıları kapatılmıştır; hattâ bütün dükkânlar kapanarak umumî hayatın da durduğu rivayet edilir. — Sultan İbrahim sarayı toparla tahkim ettirdikten başka, Bostancılarla sâir saray muhafızlarından mürekkep 12 bin kişilik bir kuvvetle üzerlerine yürüyeceğini bildirip hemen dağılmalarını emretmişse de bu emri dinliyen olmamış, o gece ulemâ Yenigeri-odalarında müsafer edilmiş ve ertesi sabah bütün cemâat At-meydanına gelmiştir. — ilkönce pâdişahın «Ayak-dîvânı» istenmişse de kabul etmediği için Vâlide-Sultan'a bir tezkire yazılıp Sultan İbrahim'in hal'ine ve büyük şehzâde Mehmed'in iclâsına karar verildiği bildirilmiş, Kösem-Sultan saraya gelip kendisiyle görüşmelerini emretmiş ve işte bunun üzerine saray muhafızlarının kumandanı olan Bostancı-başı elde edildikten sonra cemâat saraya dolunca, «Bâd-üs-Saâde», önüne kadar gelen Vâlide-Sultan oğlunun «Sü'i kurenâ şerrine» uğradığından ve bundan sonra devlet işleri vüzerâ ve ulemâ tarafından idare edilmek şartıyla tahtında bırakılmasından bahsedip ikinci vaktine kadar ısrâr etmişse de söz geçirememiş, şehzâde Mehmed'in hemen getirilmesi istenmiş ve nihayet şehzâde gelir gelmez biat edilmiştir. Daha zayıf bir rivayete göre de şehzâdenin öldürülmüş olduğu hakkındaki şâyialardan dolayı dışarı çıkarılıp her kese gösterilmesi istenmiş ve işte bu vesileyle çocuk meydana çıkar çıkmaz:

— Cılıs!

sesleri yükselerek hemen taht kurulup biat edilmiştir. Bu vak'anın «ikinci vakti» veyahut ezânî «Sâat dokuzda» olduğundan bahsedildiğine göre, takriben zevâlî saat dört buçuğa tesadüf etmiş olması lâzımgelir. — Biat merâsimi biter bitmez içeriye bir hey'et gönderilip Sultan İbrahim'e hal'i tebliğ edilmiş, hey'et âzâsına:

— Bre hâinler! Püzevengler!

diye hitâb eden sefiş padişah lüzumsuz bir münakaşaya girişmiş ve bilhassa İstanbul kadılığından ma'zul olan «Ravzat-ül-Ebrâr» müellifi Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi'den çok sert sözler işitmiştir:

— Umûr-i şer'iyye ve dîniyyeye adem-i takayyüdle cihânı harâba virdün ve ev-kaatunu lehv-ü-gafletle geçürüp rüşveti fâş ve bunca zalemeyi âleme musallat ve Beyt-ül-mâli telef itdün!

Sultan İbrahim bunları dinledikten sonra hapsedileceği odaya götürülüp kapatılmıştır:

«Bir kârgir odanın temür penceresinden sahan girecek kadar kesüp sâir pencere ve camların dıvar itmişler ve malzeme ve iki câriye ol odaya konulmuş».

Oda kapısının dışındaki kilide kurşun dökülüp açılmaz hale getirildiğinden de bahsedilir. Bu müdhiş odadan sarayın içine Sultan İbrahim'in gece-gündüz akse-den feryâdı saray halkını çok müteessir etmiştir.

1640=1049 senesi 9 Şubat = 16 Şevvâl Perşembe günü tahta çıkmış olan Sultan İbrahim'in saltanat müddeti o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 8 sene, 5 ay, 28 gün sürmüştür : En kuvvetli rivayete nazaran 1615 = 1024 senesi 5 Teşrinisâni = 13 Şevvâl Perşembe günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, gene Milâdî takvim hesabıyla yaşının tam 32 sene, 9 ay, 4 gün tuttuğu sırada, yâni 33 yaşının içinde hal'edilmiş demektir. — Kendisinden başka hiç bir Osmanlı şehzâdesi kalmamış olduğu bir sırada tahta çıkmış olduğu için, kendisinden sonraki Osmanlı pâdişahlarının hepsi Sultan İbrahim'in neslindendir.

Dördüncü Murad'ın 16 sene, 4 ay, 29 gün süren saltanat devrinin her dakikasını kemend bekliyerek ve her ayak sesini cellâtların ayak sesleri zannederek ecel buhranları içinde geçirdikten sonra, hiç ummadığı bir anda birdenbire kendisini mutlak bir kudretin rakipsiz sâhibi vaziyetinde gören Sultan İbrahim'in bütün çılgınlıkları şehzâdelik esâretiyle pâdişahlık hürriyeti arasındaki tezdân hâsıl ettiği ruhi sarsıntılarla izah edilebilir : Hayatının sonuna kadar çektiği «Hafakan ve sevdâvî illet» işte bunun neticesidir. Sultan İbrahim'in ruhi bir tedavi ihtiyacından dolayı Cinci-Hoca ile diğer bir takım üfürükçüler devletin başına musallat olmuş, Osmanlı hânedânında kendisinden başka erkek kalmamış olmasından dolayı da neslin devamını te'min için vezirlerden valilere kadar bütün devlet adamları kendisine güzel câriyeler takdim ederek baştan çıkmasına sebep olmuş, nesli inkırazdan kurtulmuşsa da muhtelif Şark ve Garp milletlerine mensub olan hasekililerle câriyeler Sultan İbrahim'i sonsuz bir sefâhat girdâbına sürüklemiştir. Devletin bütün vâridâtını yuttuktan sonra me'muriyetlerin bile tevcihine sebep olan saray isrâfâtı işte bu yüzdendir.

Bir taraftan hasekiler için murassâ kayıklarla murassâ arabalar yapılırken, bir taraftan da bir müsâhibenin söylediği masaldan ilhâm alan Sultan İbrahim'de marazî bir samur merâkî başlamış, «Sarây-ı muallâda olan kasr-ı muallâ vekâşane-i zibâların her biri serâpâ bisât-ı semmûr» ile döşenmiş ve mütemâdî bir sefâhat hayatı içinde «Takviyet-i bâh için» anber yemek ihtiyacından dolayı misli görülmemiş bir «Samur ve anber» vergisi ihdâs edilip «cebren ve kahren» tahsiline kalkışılmıştır!

Sultan İbrahim'in büsbütün baştan çıkmasına sebep olan ilk meş'um şahsiyyet «Civan-Kapucu-baş» denilen Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa'dır : Pâdişahın gözüne girip mevkiini tahkim etmek için ona her fikrinin bir «ilhâm-ı Rebbâni» olduğunu söyleyip «Kavlen ve fi'len» kendisinden hatâ sâdir olamayacağına inandıran işte bu ahlâksız vezirdir.

Kendisinin lâ-yuhti olduğuna işte bu suretle bir kere kâni' olan Sultan İbrahim artık en çılgınca hareketleriyle en müdhiş zulûmlerini bile haklı ve tabii görmiye başlamıştır : Meselâ Edirne seyâhatinde oranın odununu her nedense beğenmediği için İstanbul'dan hammallara odun taşıttırılmış ve yukarda bu sene vukuâtının «20 Mayıs» fıkrasında idâmını gördüğümüz zavallı Varvar-Ali Paşa'nın mâsum karısı da «Uryan, bal-mumlarıyla çarmıha gerilüp teşhir» edilmiştir!

Sultan İbrahim İstanbul'da işte böyle çılgınca bir saltanat sürerken, Venedikliler Çanakkale-boğazını tıkamış, Girit ordusu yarımsız ve aç kalmış, Bosna'da kırk kadar kale düşman eline geçmiş, Anadolu'da ısyancılar çıkmış ve bütün bunlar Vezir-i-a'zam Hezâr-pâre Ahmed Paşa tarafından gülünç te'viller ve hayâsızca inkârlarla pâdişahın saklanması : Meselâ Bosna'daki Klisz = Kilis sancağın merkezinin sukutu Sultan İbrahim'e duyurulduğu zaman Ahmed Paşa Klisz'in «bir küçük kilise» olduğundan bahsedip pâdişahı aldatmış ve Venedik

donanmasının da Çanakkale boğazından çekilip gitmiş olduğunu söylemekten utanmamıştır! Girit seferi hazırlanırken donanma inşaatını teftiş için her gün Tersâneye giden, Deli-Hüseyn Paşa gibi büyük bir askeri Girit serdârlığına tâtin eden ve onun her istediği yardımın derhal yapılmasıyla şahsen alâkadar olduktan sonra, Lâ-yuhtilik şuûru kuvvetlendikçe artık bütün devlet işlerini kendisine dünyayı penbe gösteren vüzerâsına bırakıp zevkünden başka bir şey düşünmemiye başlıyan Sultan İbrahim'in bu fecî hâle gelmesinde her halde devşirme vezirlerin mes'ûliyyeti Harem'deki hasekilerinin günahlarından çok fazladır).

DÖRDÜNCÜ MEHMET

(Avcı Sultan Mehmet)

— M. 1648 = H. 1058 — M. 1687 = H. 1099 —

1648 = 1058

8 Ağustos = 18 Receb, Cumartesi, zevâli saat 4,30 : Dördüncü Mehmed'in cülûsu.

(Sultan İbrahim'in hal'iyle büyük oğlu Sultan Mehmed'in cülûsu aynı saattedir : Bundan evvelki fıkraya bakınız. — 1642 = 1051 senesi 1/2 Kânunusâni = 29/30 Ramazan Çarşamba/Perşembe gecesi dünyaya gelmiş olan Dördüncü Mehmed'in yaşı Milâdî takvim hesabıyla tam 6 sene, 7 ay, 8 gün tuttuğu sırada, yâni 7 yaşının içinde tahta çıkmış olduğu için, biat merâsiminde vîzerâ ile ulemânın ileri gelenlerinden sonra «Ma'sûm havf itmesün deyü» Şeyh-ül-İslâm Abdurrahim Efendi'nin işaretiyle merâsime nihayet verilmiş ve «Pâdişâh-ı nev-cüvân Hazretleri» nenesi Kösem-Sultan'la Bostancı-başı'ya emânet edildikten sonra cemâat dağılmıştır. Dördüncü Mehmed'in anası, Osmanlı sarayında «Haseki Turhan Hadice-Sultan», adını alan bir Rus kızıdır.

Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline girmiyen Süleyman ve Musâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartıyla, Dördüncü Mehmet Osmanlı pâdişahlarının on dokuzuncusudur. — «Avcı» lâkabı av merâkindandır.

Bu saltanat tebeddülünde en mühim rolü sâbık Yeniçeri-Kethudâsı Kara-Murad Ağa'nın idare ettiği Ocak-ağaları oynamış oldukları için, pâdişahın çocukluğundan istifade eden Ağalar devlet idaresini ellerine almışlar ve bir nevi «Ağalar saltanatı» kurmuşlardır : Aşağıda bu senenin «28 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Saraya hâkim olan da bu tarihten itibaren «Vâlide-Sultan» vaziyetine geçen Haseki Turhan-Sultan değil, Dördüncü Mehmed'in gelinini göğede bırakan ve saltanat nâibeliğini eline alan meşhur ninesi Mâhpeyker-Kösem Sultan'dır).

18 Ağustos = 28 Receb, Salı : Sultan İbrahim'in idâmı.

(Yukarda bu senenin «8 Ağustos», fıkrasında hal'iyle hapsini gördüğümüz Sultan İbrahim'in gece-gündüz «feryâd-u-figanından» saray halkının çok müteessir olduğu ve işte bu teessürle «diri mezâra konulan Pâdişâh-ı zîşânı» tekrar tahta çıkarmak için bir takım dedikodular başladığı ve hattâ hal'inde iştirâki olmıyan Sipahilerin o yolda sözler sarfedip durdukları rivayet edilir : İşte böyle bir ihtimali önlemek için Şeyh-ül-İslâmın fetvâsiyle Sultan İbrahim'in «izâle» sine karar verilmiş ve bu gün saraya gelen Vezir-i-a'zam Sofu-Mehmet Paşa ve Şeyh-ül-İslâm Abdurrahim Efendi ile Yeniçeri-ağası eski pâdişahın kapalı odasını açtırarak cellâd Kara-Alî'yi içeri sokup kemendle boğdurmuşlardır. Sultan

İbrahim'in bağırıp çağırarak devlet erkânını tahkir ettiğinden ve hattâ cellâd Kara-Ali korkusundan kaçtığı halde Sadr-i-a'zamın bizzat yakalayıp dayak atarak zorla işini gördürdüğünden bahsedilir.

Hal'inden sonra on gün sağ bırakılan Sultan İbrahim 1615=1024 senesi 5 Teşrinisânî = 13 Şevvâl Perşembe günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabıyla tam 32 sene, 9 ay, 3 gün yaşayıp 33 yaşının içinde idâm edilmiş demektir. Idâm tarihi olarak «8 Şa'ban = 28 Ağustos Cuma» gününden de bahsedilirse de doğru değildir. Mezarı Ayasofya'da amcası Birinci Mustafa'nın yanındadır).

23 Teşrinievvel = 5 Şevvâl, Cuma : Kandiya muhâsarasının abluka takvili.

(Bunun sebebi, Çanakkale-boğazındaki düşman ablukasından dolayı donanmanın yardım getirememesi, mahsurlar mütemâdiyen takviye edildikleri halde ot kökle-riyle geçinen Türk askerinde tâkat kalmaması ve bilhassa şiddetli yağmurlarla seller yüzünden meterislerin sular altında kalmasıdır. İşte bundan dolayı bahara kadar askerini kısmen terhis eden Serdâr-ı-Ekrem Deli-Hüseyn Paşa Kandiya ön-lerinden ayrılmıyarak «Lazaretto = Nazarta» da kışlamaya karar vermiş ve kale-nin etrâfındaki tabyaları da elinde tutmuştur. «Nazarta», için yukarda bu senenin «30 Nisan» fıkrasına ve ikinci Kandiya muhâsarası için de aşağıda 1649 = 1059 vukuâtının «29/30 Ağustos» fıkrasına bakınız).

28 Teşrinievvel = 10 Şevvâl, Çarşamba: Sultanahmet vak'asında Si-pâhilerin tenkili ve Ağalar saltanatının başlaması.

(24 Teşrinievvel = 6 Şevvâl Cumartesi günündenberi İstanbul bir ihtilâl havası içindedir : Topkapı ve Galata saraylarındaki iç-oğlanlarından bir kısmının her cülûsta Sipahi yazılması âdet olduğu halde bu sefer ihmâl edilmeleri ayaklan-malarına sebep olmuş ve kendilerine bin kadar da Sipâhi iltihak etmiştir. Sultan İbrahim'in kanını bahâne ederek Vezir-i-a'zamla Şeyh-ül-İslâmın kaatil sıfatıyla idâmlarını istiyen bu cemâat nasihatle yatışmadığı için, bir çok ulemânın fetvâ-sıyla At-meydanına yürüyen Yeniçeri kuvvetleri Sultanahmet câmiini merkez itti-hâz eden Sipâhileri mağlûb etmiş ve bu kanlı vak'adan itibaren Yeniçeri-ocağı artık rakipsiz kaldığı için «Ocak ağalarının bıyığını balta kesmez olmuş»dur! Başta Arnavut Kara-Murad olmak üzere bu ağaların en mühimleri Boşnak Koca-Muslihüddin Arnavut Bektaş ve Kara-Çavuş isimindeki zorbalardır. Sultan İbra-him'in saltanat ve sefâhatine vâris olan bu vatansız devşirmeler bu günden itiba-ren sarayla hükûmete hâkim olarak me'muriyetleri müzâyede ile tevecihe başla-mışlar, etle ekmeğe varıncaya kadar memleketin bütün ticarî ve iktisadî hayatını inhisar altına alıp halkın nafakasında bile ihtikâra kalkışarak milyonlar kazan-mışlar ve tıpkı Sultan İbrahim gibi samur ve anber safâları sürmiye başlamışlar-dır. Bunların başında bulunan Kara-Murad Ağa bu tarihten iki buçuk ay sonra **Yeniçeri-ağalığına tâyin edilmiş** ve ondan sonra da Vezir-i-a'zam olmuştur. — Aşağıda 1651 = 1061 vukuâtının «3 Eylül» fıkrasına da bakınız).

29 Teşrinievvel = 11 Şevvâl, Perşembe: Cinci-Hoca'nın idâmı.

(Bu meşhur üfürükçü için 1644 = 1053 vukuâtının «31 Kânunusânî» fıkrasına ba-kınız. — Cinci-Hoca ilkönce tevkif ve tazyik edilerek definelerinin yerleri söyle-tildikten sonra Mihalıç = Karacabey kasabasına sürülüp bu gün orada idâm olunmuş ve bütün nakdî serveti cülûs bahşişine sarfedilmiştir: 1,958,400 duka

altını tutan bu bahşışın 1,920,000 altını Cinci'nin parasıdır. Bir çok emläki de zabtedilmiştir).

12 Teşrinisâni = 25 Şevvâl, Perşembe : Kara-Haydar-oğlu'nun idâmı.

(Sultan İbrahim devrinde Devşirmelerin zulûmlerine karşı ısyân ederek Evliya-Çelebi'nin rivayetine nazaran Orta-Anadolu'nun «yirmi sancaklık yeri»in silâh arkadaşı Katırcı-oğlu Mehmet'le beraber vurup haraca kesen Kara-Haydar-oğlu Mehmet Bey Anadolu beylerbeyi Ahmed Paşa'yı mağlûb ettikten sonra İsparta'yı haraca kesmek istemişse de, oranın mütesellimliğinde bulunan Abaza Kara-Hasan Ağa tarafından ânf bir baskınla mağlûb edildikten sonra ilticâ ettiği bir köyde yaralı olarak esir edilip İstanbul'a getirilmiş ve bu gün Parmakkapu'da asılarak idâm edilmiştir: Devşirme zulûmlerine ısyân ettikten sonra ister istemez şakavet yoluna sapan bu meşhur âsi, kahramanlığına düşmanlarını bile hayrân etmiş bir gençtir).

1649 = 1059

21 Mayıs = 9 Cumâda-l-ûlâ, Cuma : Vezir-i-a'zam Sofu-Mehmet Paşa'nın azliyle Yeniçeri-ağası Kara-Murad Ağa'nın ilk sadâreti.

(Mehmet Paşa'nın azline sebep, pâdişahın çocukluğundan istifâde ederek dikta-törlüğe kalkışması ve hattâ saltanat hulyâlarına kapılıp Sarayla Ocağın emirle-rini dinlememiye başlamasıdır : 1648 = 1058 vukuâtının «28 Teşrinievvel» fıkra-sına da bakınız. İşte bundan dolayı sarayla ocak Sofu Paşa'ya karşı birleşmiş, 1 Mayıs=18 Reb'ül-âhir Cumartesi günü Girit'e yardım götürmek için yola çıkarı-lan donanmanın Çanakkale-boğazındaki düşman abulukasını bozduktan sonra Fo-ça'da Venedik donanmasına karşı uğradığı bir muvaffakiyetsizlik onun taksirin-den mütevellid gösterilip bu gün azil ve hapsedildikten sonra Malkara'ya sürülüp bir kaç gün sonra orada boğdurulmuştur. Bu haris ihtiyarın sadâreti 1648=1058 senesi 7 Ağustos = 17 Receb Cuma gününden bu güne kadar 9 ay, 15 gün sür-müştür. — Sultan İbrahim'in hal'inde ön-ayak olarak Ağalar saltanatını kuran yeni Vezir-i-a'zam Kara-Murad Paşa Arnavuttur : «Fenn-i mekr-ü-hilede bî-nâzîr» olduğundan bahsedilir).

7 Temmuz = 26 Cumâda-l-âhire, Çarşamba: İstanbul üzerine yürü-yen Gürcü-Nebî'nin Bulgurlu muharebesi.

(Dördüncü Murad'ın kılıcından kurtulmuş Sipâhi zorbalarından olan bu Gürcü-Nebî/Abd-ün-Nebî bâzı taşra me'muriyetlerinde büyük bir servet topladıktan sonra Niğde'ye çekilip mütegalibeliğe kalkışmış ve nihayet 1648 = 1058 vukuâ-tının «28 Teşrinievvel», fıkrasındaki Sultanahmet vak'asında tenkil edilen Sipâhi-lerin intikamını almak üzere, Konya Sipâhilerinden başka gene aynı sene vuku-âtının «12 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen Katırcı-oğluyla da birleşerek 15 bin kişilik bir kuvvetle İzmit üzerinden Üsküdar'a doğru yürümiye başlamıştır. Vezir-i-a'zam Kara-Murad Paşa'nın kumandasındaki İstanbul kuvvetleriyle Bul-gurlu'da karşılaşan Gürcü-Nebî, Osmanlı pişdârını mağlûb eden Katırcı-oğlu'nun muvaffakiyetinden istifade edemiyerek geri çekilmiş, bir müddet sonra Kırşehir sancak-beyi İshak Bey tarafından gaafil avlanarak kesik başı İstanbul'a gönderil-miş ve Katırcı-oğlu da sonradan affedilerek Beyşehri sancak-beyliğine tâyin edil-miştir).

29/30 Ağustos = 20/21 Şa'ban, Pazar/Pazartesi gecesi: Kandiya'nın ikinci muhâsarası.

(Çanakkale-boğazındaki düşman ablukasından dolayı iki senedir yardımsız bırakılan Girid'e nihayet bu senenin «21 Mayıs» fıkrasında yola çıkarıldığını gördüğümüz donanmayla bir miktar levâzım ve mühimmat gönderilmişse de, Kapdan-ı deryâ Voynuk-Ahmed Paşa Girid'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa'yı kıskandığı için hiç bir şey vermeyip kendi başına hareket ederek Suda kalesini muhâsara etmiş ve nihayet bir top güllesiyle kafası koptuğu için gemi kapdanları bütün kuvvetleri ve toplarıyla Serdâr-ı-Ekrem'in emrine girmişlerdi. — 1648=1058 vukuâtının «23 Teşrinievvel» fıkrasında ablukaya tahvilini gördüğümüz Kandiya muhâsarası işte bu sâyede tekrar kurulabilmişse de, Gazi Hüseyn Paşa'nın şan ve şöhretini çekemiyen İstanbul Devşirmeleri muhâsaranın en şiddetli zamanında Girid'deki Yeniçerilerden bin beş yüzünü bir Hatt-ı-Hümâyûnla İstanbul'a aldıkları için, iki ay süren bu ikinci muhâsara da maatteessüf ablukaya çevrilmiştir).

1650 = 1060

15 Mart = 12 Rebî'ül-evvel, Salı: Venedik donanmasının Çanakkale boğazını ikinci defa olarak abluka altına alması.

(İlk abluka için 1648 = 1058 vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına ve kaldırılması için de 1649 = 1059 vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Bu gün 30 gemiden mürekkep bir düşman filosu boğazın dışında tekrar bir abluka hattı kurmuş, bu miktar biraz sonra 36 gemiye çıkarılmış, Osmanlı donanması gene dışarı çıkamıyacak hâle gelmiş ve bu vaziyet İstanbul'a aksedince vüzerâdan Ankebut Paşa bir miktar askerle Boğaz-hisarı = Sedd-ül-bahr muhâfızlığına gönderilmişti).

5 Ağustos = 7 Şa'ban, Cuma : Vezir-i-a'zam Kara-Murad Paşa'nın istifâsiyle Melek-Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(Murad Paşa'nın istifâ'sına sebep, devlet işlerine mütemâdiyen müdâhale eden ve kendisinin eski zorbalık arkadaşları olan Ocak-ağalarıyla geçinememesi ve nihayet bu ağaların en nüfuzlusu olan meşhur Bektaş Ağa'nın kendisine haber gönderip başını kurtarmak isterse derhal çekilmesi lâzımgeldiğini ihtâr etmesidir: işte bunun üzerine Mühr-i-Hümâyûn'u bu gün pâdişaha îade eden Kara-Murad Paşa kendi ricasıyle Budin valiliğine tâyin edilmiş ve onun tavsiyesiyle sadâret makamı Bağdad valiliğine henüz tâyin edilmiş olan Abaza Melek-Ahmed Paşa'ya tevcih olunmuştur. — Murad Paşa'nın sadâreti 1649 = 1059 senesi 21 Mayıs = 9 Cumâda-l-ülâ Cuma gününden bu güne kadar tam 1 sene, 2 ay, 15 gün sürmüştür. İkinci sadâreti için 1655 = 1065 vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Hoppalığı ve züppeliğiyle mâruf olan yeni Vezir-i-a'zam Ahmet Paşa'nın «Melek» lâkabı, gençliğinde semizliğinden kinâye olarak takılan «Malak» lâkabından muharref gösterilir).

12 Teşrinisânî = 18 Zülka'de, Cumartesi : Girid'e gönderilen yardım kuvvetlerinin hareketi.

(İkinci Kandiya muhâsarasının ablukaya tahvili için yukarda 1649= 1059 vukuâtının «29/30 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bu ikinci abluka esnâsında Serdâr-ı-

Ekrem Deli-Hüseyn Paşa Kandiya'nın etrafında üç havâle kalesi yaptırmakla meşgul olarak mütemâdiyen İstanbul'dan yardım beklemiştir. — Bundan evvel 16 Ağustos = 18 Şa'ban Salı günü varan yardım kuvveti 157 Yeniçeriden ibaret bir müfreze ile bir mükdar para ve eşyâdan ibarettir! — Bu gün 19 gemiyle yola çıkarılan 4 bin kişilik yardım kuvveti Çanakkale-boğazının ağındaki abluka hat-tından ustalıkla geçirilerek mevsimin kış olmasına rağmen selâmetle isâl edilmiştir).

1651 = 1061

2 Kânunusâni = 9 Muharrem, Pazartesi: Girit'e erzak ve mühimmat sevki.

(Donanmayla gönderilen asker ve mühimmat 21 Muharrem = 14 Kânunusâni Cumartesi günü orduya varmış ve bir kaç gün sonra da Hanya limanına Mısır'dan on kalyon dolusu erzak geldiğinden, ordu iâşe sıkıntısından kurtulmuştur).

9 Haziran = 19 Cumâda-l-âhire, Cuma : İstiya kalesinin işgali hakkında haber gelmesi.

(Kandiya'nın şarkında bulunan bu kalenin etrafı evvelce işgal edilmiş olduğu için, artık tutunamayacaklarını anlayan muhafızları kaçmış ve kale derhal işgal edilmiştir).

13 Haziran = 23 Cumâda-l-âhire, Salı: Donanmanın Girit'e hareketi ve Nakşa = Naxos bozgunu.

(Bu gün takviye küt'alarıyla hareket eden 74 gemiden mürekkep donanma Sakız'da iltihak eden ve «Bey gemileri» denilen sâhil sancak-beylerinin gemileriyle 150 parçayı bulduktan ve düşmanla muvaffakiyetli bir müsâdemedan sonra su almak için Nakşa adasına uğramış ve limandan gaafil ve dağınık bir halde çıkarken Venediklilerin hücumuna uğramıştır: «Bey gemileri» yedeklerini bırakıp hemen kaçtıkları için ağır gemiler müşkil vaziyette kalmış, bilhassa rüzgârsızlıktan hareket edememiş, altı kalyon dolusu askerle bir çok cephâne, top ve bayrak düşman eline geçmiş ve bunlar Girit sularında teşhir edildiği için, teslim olmak üzere bulunduklarından bahsedilen Kandiya müdâfileri mukavemetlerine devam etmişlerdir).

21 Ağustos = 4 Ramazan, Pazartesi: İstanbul'da esnaf ve halk ihtilâli. Vezir-i-a'zam Melek-Ahmed Paşa'nın azli ve Siyavuş Paşa'nın ilk sadâreti.

(Bu ihtilâlin sebebi Melek-Ahmed Paşa'nın bütçe açığını kapatmak ve Ocak-âğalarının da keselerini doldurmak için «ziyuf akça» bastırıp piyasaya sürerek mukabilinde cebren altın toplamaya kalkışmasıdır: Zâten ağır vergiler altında ezilen esnafa ahâli zulmün bu derecesine dayanamıyarak bu gün Şeyh-ül-İslâm Kara-Çelebi-zâde Abdül-Aziz Efendi'yi önlerine katıp «Bâb-üs-Saâde»ye kadar sarayın içine dolmuş, vezir-i-a'zamin azliyle Ağaların idâmı istenmiş ve işte bunun üzerine Melek-Ahmed Paşa derhal azledilip Mühr-i-Hümâyûn Kubbe-vüzerâsından Abaza Siyavuş Paşa'ya verilmiştir. — Büyük-Vâlide Kösem-Sultan

Ocak-ağalarına istinâden saltanat sürdüğü için Siyavuş Paşa ile Abd-ül-Aziz Efendi'yi halkı aldatıp dağıtmıya me'mur etmiş, Ağalar meselesinin ertesi gün halledileceğinden bahsederek ihtilâlciler dağıtılmış ve bu suretle o günkü müdhîş tehlikeden kurtulan Ocaklılar o gece el-çabukluğu ile bütün sokak başlarını tutup ertesi gün sarayda tekrar toplanmıya gelen esnafla ahâliden bir çoklarını öldürerek yeniden vaziyete hâkim olmuşlardır. — Melek-Ahmed Paşa'nın sadâreti 1650 = 1060 senesi 5 Ağustos = 7 Şa'ban Cuma gününden bu güne kadar tam 1 sene, 17 gün sürmüştür).

2/3 Eylül = 16/17 Ramazan, Cumartesi/Pazar gecesi : Kösem-Sultan'ın öldürülmesi.

(Büyük-Vâlide Kösem-Sultan'la Küçük-Vâlide Turhan-Sultan arasında çok şiddetli bir rekabet vardır : Birincisi Ocak-ağalarına, ikincisi saraydaki adamlarına istinâd etmektedir. Bu vaziyete nihayet vermek istiyen Kösem-Sultan'ın Dördüncü Mehmed'i zehirletip yerine başka bir anadan olan kardeşi Süleyman'ı iclâs etmek istediği ve bir taraftan da Ocak-ağalarına haber gönderip Turhan-Sultan'ın adamlarının kellelerini istemiş olduğu rivayet edilir. Turhan-Vâlide'nin nin er mühim adamı olan Baş-Lala Uzun-Süleyman Ağa Büyük-Vâlide'nin bu tertibâtını haber almış olduğu için, bu gece Hâs-Odalılardan müsellâh bir cemâatle Kösem-Sultan'ın dâiresine saldırıp dört pâdişah devrinde yarım asra yakın bir zaman Osmanlı imparatorluğuna hâkim olan ve o sırada 62 yaşında bulunan bu meşhur Vâlide-Sultan'ı bir perde ipiyle boğdurmuştur).

3 Eylül = 17 Ramazan, Pazar : Ağalar saltanatının sonu.

(Bu işde en mühim âmil, yukarıki fıkra da bahsi geçen Süleyman Ağa'dır : Dördüncü Mehmet onun telkiniyle bu gün Ocak-ağalarını tenkil için Ulemâ ile Si-pâhileri saraya dâvet edip «Sancağ-ı-Şerif»i «Bâb-ı-Hümâyûn» önüne diktirmiş ve halkın Sancak altına toplanmasını dellâllarla her semte ilân ettirmiştir. Ulemâdan da bir fetvâ alındığı rivayet edilir. Bu vaziyet üzerine can kaygısına düşen Yeniçeri neferleri At-meydanında toplanan ağalarından ayrılıp Sancağın altına gelmişler ve Ağalar da artık kaçıp gizlenmekten başka çâre bulamamışlardır. Bununla beraber Ramazan'ın sonuna kadar birer birer bulunup hepsi temizlenmiş ve işte bu suretle 1648 = 1058 senesi 28 Teşrinievvel = 10 Şevvâl Çarşamba günü kurulduğunu gördüğümüz Ağalar saltanatı 2 sene, 10 ay, 6 gün sürdükten sonra bir zenci Harem-ağasının gayretiyle nihayet bulmuştur).

27 Eylül = 15 Şevvâl, Pazar : Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın azliyle Gürcü-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Siyavuş Paşa'nın azline sebep, yukarıki fıkralarda bahsi geçen ve Ağalar saltanatına nihayet verince Dâr-üs-Saâde ağası sıfatile büyük bir nüfuz kazanan Uzun-Süleyman Ağa'nın hâkimiyyetine karşı mukavemet göstermiye başlamasıdır. Rüşvetle me'muriyet vermek gibi bir bahâneyle azledildiği de rivayet edilir. Sadâret müddeti bu senenin 21 Ağustos = 4 Ramazan Pazartesi gününden bu güne kadar 1 ay, 7 gün sürmüştür. — Azil tarihi olarak «5 Şevvâl=17 Eylül Perşembe», «5 Zülka'de=20 Teşrinievvel Cuma», ve «15 Zülka'de=30 Teşrinievvel Pazartesi» günlerinden de bahsedilirse de doğru değildir. — Doksanlık ve hattâ doksan beşlik bir ihtiyar olan yeni Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa ümmiliği ve ahmaklığıyla meşhurdur).

1652 = 1062

20 Haziran = 13 Receb, Perşembe : Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa'nın azliyle Tarhuncu-Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(Cehâleti, hamâkati, bunaklığı ve ümmiliğiyle meşhur olan bu doksanlık Gürcü Ağalar saltanatına nihayet veren Dâr-üs-Saâde ağası Uzun-Süleyman Ağa'nın her emrini ifâ ederek ve kendisine rakib addettiği devlet adamlarını sürdürerek mevkiini tahkime çalışmaktan başka bir şey yapamamıştır; fakat nihayet aczi sarayca da anlaşıldığı için 8 ay, 23 günlük bir sadâret safâsından sonra azledilmiş ve yerine iki gün evvel menfâdan gelmiş olan eski Mısır valisi Arnavut Tarhuncu-Ahmed Paşa tâyin edilmiştir: Tarhuncu Paşa bûdce lâyihalarıyla meş-hurdur).

1653 = 1063

21 Mart = 21 Rebî'ül-âhir, Cuma : Vezir-i-a'zam Tarhuncu-Ahmed Paşa'nın idâmiyle Kapdan-ı-deryâ Derviş Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Devleti ıslâh için Sadâret makamını «istiklâl» şartıyla kabul etmiş olan Tarhuncu kendisinden evvel rüşvetle servet yapanları Hazine nâmına haraca kesmek, masraflarda tasarruf ederek bir çok kimseleri mutazarrır etmek, bûdce açığını kapatmak için me'murları vergiye bağlamak ve bilhassa değirmen ve hâne vergileri tarhetmek suretiyle pek çok düşman kazanmıştır. Dördüncü Mehmed'in irâdesiyle Baş-Defterdar Zurnazen-Mustafa Paşa'nın riyâsetinde çalışan mâliyecilerin tertib ettikleri iki bûdce lâyihasına «Tarhuncu lâyiha» denilir ve bunlar bâzı yeni eserlerde Osmanlı devletinin ilk bûdcesi gibi gösterilirse de doğru değildir : Osmanlılarda ötedenberi bûtce «Defter» leri tanzim edilmiş olduğu, Tarhuncu lâyihalarından birindeki sarâhatle de sâbittir. Bu lâyihalara göre o sırada devletin vâridatı 24 bin yük akça ve masârifi de 25 bin 200 yük akça tuttuğuna göre bûtce açığı 1200 yük demektir; on senedenberi tedricen hâsıl olan bu açık saray mensuplarının israflarından mütevellid olduğu için, bunlar Tarhuncu'ya karşı cephe almışlardır. — Bu değişiklik umumiyetle «20 Rebî'ül-âhir Nevruz» gününe müsâdif gösterilirse de «Nevruz» Milâdî takvimde Martın 21 ine müsâdif olduktan başka, gün isminin Cuma gösterilmesi de bunu te'yid etmektedir. — Ahmed Paşa'nın idâmına sebep, Dördüncü Mehmed'i hal'edip kardeşi Süleyman'ı iclâs etmek istediği hakkında uydurulan ustalık bir iftirâdır : Pâdişah buna inandığı için Tarhuncu bu gün saraya çağırılıp Mühr-i-Hümâyûn alındıktan sonra alel-usul boğdurularak «izâle» edilmiştir. Sadâret müddeti 1652 = 1062 senesi 20 Haziran = 13 Receb Perşembe gününden bu güne kadar tam 9 aydır. — Ahmed Paşa'nın en şiddetli düşmanı olan halefi Çerkes-Derviş Mehmet Paşa çok silik bir şahsiyettir).

1654 = 1064

16 Mayıs = 28 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Çanakkale-boğazı açıklarında deniz zaferi.

(Hammer'in gösterdiği «13 Mayıs = 25 Cumâda-l-âhire» tarihi doğru değildir;

Kâtib-Çelebi «Fezleke»de Cumâda-l-âhire'nin 22 sini ve Esfâr-ül-bihâr»ında da 26 sını gösterir; Naîmâ donanmanın harekâtını gün isimleriyle tâkib ettiği için daha doğrudur : Yalnız gün rakamıyla ismi arasındaki bir günlük fark burada hakikî takvime göre tashih edilmiştir. — Osmanlı donanması Budin valiliğinden Kapdan-ı-deryâ olan eski Vezir-i-a'zamlardan Kara-Murad Paşa'nın kumandasındadır : Tunus, Cezâyir, Trablusugarb ve Mısır gemilerinden başka sâhil sancak-beylerinin gemileri de yardıma gelmiştir. Altı saat süren şiddetli bir muharebede Venedik donanması 6 gemi kaybetmiş, 3 bin maktul vermiş, Adriyatik baş-amirali Francesco Morosini öldürülmüş, oğlu esir edilmiş, Amiral gemisi batırılmış ve nihayet mütebâki düşman gemileri perişan bir halde kaçmıştır. — Osmanlı şehidleri 500 gösterilir. — Bundan sonra Akdeniz'e açılan Türk donanması İstendil=Tenos adasını iki gün yakıp yıktıktan sonra düşman donanmasının bulunduğu Değirmenlik = Milo adasına gitmiş ve 12 Haziran = 26 Receb Cuma günü bu adanın önlerinde bir top muharebesi olmuşsa da rüzgârın şiddetinden dolayı iki taraf birbirine yaklaşamamıştır.— Kara-Murad Paşa muhtelif limanlara uğrayıp dolaştıktan sonra bâzı düşman gemilerini batırarak Girid'e gitmiş ve oradan da evvelâ İzmir'e, ondan sonra da İstanbul'a gelmiştir. — Tabii bu vaziyet, ne kadar zamandır âtıl duran donanmanın artık biraz mevcutiyet göstermiye başlaması demektir).

28 Teşrinievvel = 16 Zülhicce, Çarşamba: Vezir-i-a'zam Derviş Mehmet Paşa'nın azliyle Haleb valisi İpsir Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Azıl sebebi Derviş Paşa'nın felce uğrayıp evinden çıkamıyacak hâle gelmesidir: Sadâret müddeti 1653=1063 senesi 21 Mart=21 Reb'ül-âhir Cuma gününden bu güne kadar 1 sene, 7 ay, 8 gündür; bâzı menbâlarda görülen «17 Zülhicce Erbeâ» tarihi gün ismine nazaran bir gün hatâlıdır. — Yeni Vezir-i-a'zam İpsir/İpsir Paşa, Anadolu'daki ısyanlarıyla meşhur Abaza-Mehmet Paşa'nın yeğenidir: 1628 = 1038 vukuâtının «22 Eylül», fıkrasına bakınız. — Zâhiri bir itâat kisvesi altında İstanbul'a karşı ötedenberi kafa tutan İpsir Paşa'nın vaziyeti aşağıkı fıkra izah edilmiştir).

1655 = 1065

25 Şubat = 18 Reb'ül-âhir, Perşembe : Yeni Vezir-i-a'zam İpsir Mustafa Paşa'nın Haleb'den Üsküdar'a gelişi.

(Sivas ve Haleb valiliklerinde etrâfına dâimâ kuvvet toplayıp İstanbul'a karşı bir celâli tavrı takınan İpsir Paşa ağıttan açığa ısyân etmiş olmadığı için üzerine kuvvet gönderilmemiş, fakat mütemâdi bir tehlike teşkil ettiği için İstanbul'a getirilip el altında bulundurulmak üzere Sadâret makamına tâyin edilmiştir : Ümmiliği ve akılsızlığıyla meşhur olduğu halde bu tevcihteki tehlikeyi sezdigi için, mevsimin kış olmasını ve Anadolu'da yapılacak bir çok ıslâhât bulunduğunu bahâne ederek yollarda çok vakit geçirmiş, İstanbul'daki Yeniçerilerden korktuğu için bir takım parlak vaitlerle Anadolu'daki Sipâhilerden ve diğer eyâlet askerlerinden binlerce adam toplamış ve bir çok vilâyetlere kendi taraftarlarından valiler tâyin etmek suretiyle bir takım emniyet tertibatı kurmuştur. Gelmesi daha fazla gecikeceği halde üstüste giden Hattı-i-Hümâyûnlar üzerine nihayet bu gün Üsküdar'a vâsıl olup iki gün kalmış ve tâyininden tam dört ay sonra parlak bir alayla İstanbul'a geçip işe başlamıştır).

11 Mayıs = 5 Receb, Salı : Vezir-i-a'zam İpşir Paşa'nın idâmiyle Kapdan-ı-deryâ Kara-Murad Paşa'nın ikinci sadâreti.

(İpşir Paşa'nın Anadolu'dan parlak vaitlerle İstanbul'a şahsî muhâfız şeklinde getirdiği Sipâhiler Hazine müşkilâtından dolayı tatmin edilemedikleri için Paşa'ya karşı Yeniçerilerle birleşmişler ve Kara-Murad Paşa'nın idare ettiği muhâfliflerin teşvikiyle bir gün evvel At-meydanında toplanıp Vezir-i-a'zamin kellesini istemişlerdir : Bunların ayaklanmasına sebep olarak İpşir Paşa'nın Anadolu'dan Segban vesaire kuvvetleri getirip kendilerini imhâ edeceğine inandırılmış olduklarından da bahsedilir. İpşir Mustafa Paşa bu vaziyetten isti'fâ ile kurtulacağını zannetmişse de sarayda tevkif edilmiş ve At-meydanında bu gün tekrar toplanan Yeniçerilerle Sipâhiler idâmında ısrâr ettikleri için «kaydı görölüp» kesik başı âsilere gönderilmiştir. Sadâret müddeti 1654 = 1064 senesi 28 Teşrinievvel = 16 Zülhicce Çarşamba gününden bu güne kadar 6 ay, 14 gündür; İstanbul'a muvâsala-tından 2 ay, 12 gün sonra idâm edilmiştir. İpşir Paşa'nın Sadâret makamında Çerkes elbisesi giyecek kadar Abazalığına bağlı olduğundan bahsedilir! — Halefi Kara-Murad Paşa'nın ilk sadâreti için 1649=1059 vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına bakınız).

19 Ağustos = 16 Şevvâl, Perşembe: Vezir-i-a'zam Kara-Murad Paşa'nın azli yahut isti'fâsı ve Ermeni-Süleyman Paşa'nın sadâreti.

(Yeniçerilerle Sipâhilerin mevcudlarını birer misli fazlalaştırdığı halde Hazine müşkilâtından dolayı tahsisatlarına karşılık bulamadığı için isti'fâ ettiğinden veyahut İpşir Paşa'nın idâmı üzerine Anadolu'da çıkan bâzı karışıklıklara müsebbib gösterilerek azledildiğinden bahsedilen Murad Paşa'nın bu ikinci sadâreti bu senenin 11 Mayıs = 5 Receb Salı gününden bu güne kadar 3 ay, 9 gün sürmüştür. — Kubbe-vezirliğinden Sadr-ı-a'zam olan halefi Süleyman Paşa Malat-yahı bir Ermeni dönmesidir: Bu âciz adamın «adem-i şuûr»undan bahsedilir!.

1656 = 1066

28 Şubat = 3 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi : Ermeni Süleyman Paşa'nın azliyle Girit serdârı Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın sadâreti.

(Selefinin sebep olduğu malî buhran içinde askerin «mevâcib»ini ancak «müsâderât ve müdâyenât» ile ve hattâ «züyûf akça»yla tesviye edebilen Süleyman Paşa aczinden dolayı azledilip yahut isti'fâ edip Mühr-i-Hümâyûn Girit'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa'ya gönderilmiştir: Hüseyn Paşa için 1646=1055 vukuâtının «2 Şubat» fıkrasına bakınız).

4 Mart = 8 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi : «Vak'a-i vakvâkiyye» yahut «Çınar vak'ası».

(Arapçanın «Vakvâk» kelimesi yüz arşın yüksekliğinde efsânevî bir ağaç ismidir. Bu ağacın insan başı şeklindeki yaprakları rüzgârda birbirine dokundukça «vak, vak» gibi bir ses çıkardığı için bu isim verilmiştir; hakikatte Hindistan cevizinin ağacı olduğundan bahsedilir. Bu gün başlayıp beş gün süren ısyanda

idâm edilenler Sultanahmet'deki meşhur çınar ağacına asıldıkları için o çınar Vakvâka benzetilmiştir. — İsyânın sebebi, yukarıki fıkralarda gördüğümüz Hazine buhranından dolayı asker ulûfelerinin «züyûf akça» denilen mağşuş paralarla verilmesi ve esnafın da bakır nisbeti gümüşünden çok fazla olan bu paraları kabul etmemesidir. İşte bundan dolayı bu tarihten bir gün evvelki Cuma günü Sipâhiler Yeniçeri-odalarına gidip onlarla birleşmişler ve geceyi müzâkareyle geçirdikten sonra devletin bütün vâridâtını yutarak servet yapan saray ağalarıyla hükûmet erkânından otuz kişinin isimlerini bir liste hâlinde tesbit edip bu gün At-meydanında toplanarak pâdişah'tan hem bunların kellelerini, hem «Ayak divânı» yapılmasını istemişlerdir. Bâzı aziller ve tâyinlerle ve bilhassa nasihatle yatışmıyan âsiler Pazar günü Alay köşkünün penceresine gelen genç pâdişahı valelerinin kabulüne mecbur ettikleri için, kelleleri istenilen saray ve hükûmet adamları o günden itibaren birer ikişer ele geçirilip idâm edilmiş ve cesetleri Sultanahmet'deki çınara baş-aşağı asılıp teşhir edilmiştir; bunların içinde Vâlide-Sultan'ın servet ve nüfuzıyla meşhur müsâhibesi «Meleki-Usta», isminde bir kadın da vardır. İdâmlar tamamlanıncaya kadar Vak'a-i-vakvâkiyye devam etmiş, beş gün dükkânlar kapanıp umumi hayat durmuş ve ancak 12 Cumâda-l-ülâ = 8 Mart Çarşamba günü ikindididen sonra âsiler dağılmıştır).

5 Mart = 9 Cumâda-l-ülâ, Pazar : Bir günde iki sadâret tebeddülü.

(Yukarda bu senenin «28 Şubat» fıkrasında tâyinini gördüğümüz Deli-Hüseyn Paşa'nın bu gıyabî sadâreti ancak 6 gün sürmüş ve bu gün onun yerine Vak'a-i-Vakvâkiyyede parmağı olduğundan bahsedilen Sadâret-Kaymakamı Arnavut Zurnazen-Mustafa Paşa tâyin edilmişse de asker istemediği için dört saat sonra azledilip Sadâret makamı Silistre valiliğinde bulunan eski Vezir-i-a'zamlardan Siyavuş Paşa'ya tevcih edilmiştir : Bunun için 1651 = 1061 vukuâtının «21 Ağustos» fıkrasına bakınız).

26 Nisan = 2 Receb, Çarşamba : Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın ölümü ve Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Bir akşam evvel ölen Siyavuş Paşa'nın bu ikinci sadâreti bu senenin 5 Mart = 9 Cumâda-l-ülâ Pazar gününden bu güne kadar ancak 1 ay, 22 gün sürmüştür. — Şam valiliğinden Vezir-i-a'zam olan «Cânîk Türkmenlerinden» Boynu-eğri/Boynu-yaralı Mehmet Paşa'nın lâkabı muhtelif muharebelerde aldığı kırk yaradan birinin boynunda olmasından kinâyedir).

26 Haziran = 4 Ramazan, Pazartesi : Çanakkale-boğazının önlerinde donanma bozgunu ve Bozcaada, Semendirek ve Limni adalarının düşman eline geçmesi.

(Boğaz medhalini abluka etmiş olan Venedik donanmasına karşı Kapdan-i-deryâ Ken'an Paşa kumandasında çıkan 79 yahut 86 veyahut 100 gemiden mürekkep Osmanlı donanması muhâlif bir rüzgârla karşılaşp solundaki Anadolu sâhiline sürüklenmiş, gemiler birbirine çatmış, bir çokları sığılta karaya oturmuş ve bu sırada şiddetli bir düşman ateşi Türk donanmasının hemen hiç harbetmeden mahvolmasına sebep olmuştur : Ancak 14 veyâ 16 yahut 19 veyahut 21 gemi kurtulabildiğinden bahsedilir; düşmanın eline 1000 topla bir çok tüfek ve cephâne de geçmiştir. Venediklilerin zâyîâtı 3 büyük, 2 küçük gemiden ibaret gösterilir. İkinci ciltte 1571=979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «Sıngın-donanma harbi», ndenberi en büyük deniz felâketi sayılan bu

müdhiş bozgun düşmanın Bozcaada, Semendirek ve Limni adalarını kolayca işgal edip İstanbul-Girit yolundan başka pâytahtın Akdeniz'den iâşe yolunu da kesmiş, İstanbul heyecan içinde kalmış ve hattâ bâzı âileler Anadolu'ya hicret etmiştir).

15 Eylül = 26 Zülka'de Cuma: Vezir-i-a'zam Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın azliyle Köprülü-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Doksanlık bir pîr olan Boynu-eğri'nin azline sebep, yukarıki fıkra da gördüğümüz umumî heyecandan istifâde eden muhâliflerinin Çanakkale felâketinden kendisini mes'ul göstermeleri ve bilhassa Vâlide-Sultan'a Köprülü'nün devleti bu felâketten kurtarabilecek yegâne adam olduğunu telkin etmiş olmalarıdır. — Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın sadâreti bu senenin 26 Nisan = 2 Receb Çarşamba gününden bu güne kadar 4 ay, 19 gün sürmüştür. — Trablusşam valiliğinden ma'zul olan Köprülü-Mehmet Paşa Arnavuttur: Son derece hunhâr olan bu 75 lik yahut 85 lik harîs ihtiyarın tâyininden bir akşam evvel Vâlide-Sultan'la görüşüp vazifesine kat'iyen müdâhale edilmemek şartıyla sadâreti kabul ettiğinden bahsedilir).

1657 = 1067

19 Temmuz = 7 Şevvâl, Perşembe : Venedik donanmasının Çanakkale-boğazı önlerinden kaçırılması.

(Sipâhi zorbalarını tedib bahânesiyle 4 bin kişinin kanına girip şahsî muhâliflerini tedhiş siyasetiyle sindirerek işe başlayan yeni Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa Çanakkale-boğazının düşman ablukasından kurtarılmasına me'mur edilerek Serdâr-ı-Ekrem olmuş ve 2 Ramazan = 14 Haziran Perşembe günü Çırpıcı çayırındaki karargâhından hareketle Gelibolu'dan Çanakkale'ye geçmiştir: Kendisinden bir hafta evvel hareket etmiş olan donanma da oradadır. Bütün hazırlıklar bittikten sonra 5 Şevvâl = 17 Temmuz Salı günü boğazdan çıkan donanma üç gün sırayla harbe tutuşmuşsa da gemilerdeki Yeniçerilerin karaya çıkmalarından dolayı hiç bir muvaffakiyet gösteremedikten başka bir takım zâyîata da uğramış, fakat nihayet bu üçüncü günü Kumburnu kalesi topçularından Kara-Mehmed'in attığı bir gülle Osmanlı menbâlarında «Kör-Kapdan» denilen Venedik amirali Mocenigo'nun gemisine isâbetle cephâneliğini patlattığı için amirali de, amiral gemisinin de berhâva olması düşman donanmasının bozgun bir halde kaçmasına sebep olmuş ve sırf işte bu tesadûf eseri yüzünden boğazın önü açılıp Köprülü muzaffer sayılmıştır!).

31 Ağustos/1 Eylül = 21/22 Zülka'de, Cuma / Cumartesi gecesi : Bozcaada'nın istirdâdı.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz umulmaz muvaffakiyetten 26 gün sonra 4 Zülka'de = 14 Ağustos Salı günü Köprülü-Mehmet Paşa karargâhını karşı yakaya geçirip Bozcaada'nın tam karşısındaki Çay-azgı mevkiine gelmiş ve orada hazırlıklarını bitirdikten sonra 15 Zülka'de = 25 Ağustos Cumartesi günü donanmanın himâyesinde ve Kurt Paşa kumandasında adaya asker çıkarmıştır. — Bozcaada kalesini muhâsara ederken mütemâdiyen takviye edilen Türk kuvvetleri bir baskın ve bir de huruç hareketinde düşmana bir çok zâyiat verdirdik-

ten sonra Venediklilerin daha fazla mukavemet ümidi kalmadığı için, bu gece kaleyi bir lâğımla tahrib edip kasabayı ateşliyerek gemilerine çekilip gitmişlerdir. — Bu muvaffakiyet üzerine derhal tahkim edilen adaya kuvvetli muhafız kıt'aları bırakılmış ve Kapdan-ı-deryâ Topal-Mehmet Paşa da Limni'nin istirdâdına me'mur edilmiştir. — Bozcaada'nın istirdâdından dolayı İstanbul'da üç gün üç gece şenlik yapıldığı rivayet edilir).

24 Eylül = 15 Zülhicce, Pazartesi: Kâtib-Çelebi'nin ölümü.

(Türk ilmine Garp kültürünün kapısını açan Kâtib-Çelebi'nin asıl ismi Mustafa'dır; Abdullah isminde bir sipahinin oğludur; kendi ifâdesine nazaran 1017 = 1609 senesi Zülka'de = Kânunusânî/Şubat ayında İstanbul'da doğmuş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabıyla 48 sene, 8 ay kadar yaşayıp 49 yaşının içinde ölmüş demektir; «füc'eten» öldüğü rivayet edilir. Hacc'e gitmiş ve Baş-Muhâsebe kaleminde ikinci halifelik etmiş olduğu için me'muriyet arkadaşları arasında «Hacı-Halife» ve ilim âleminde de «Kâtib-Çelebi» lâkaplarıyla anılmış ve müsteşrikler arasında da «Hacı-Halife» lâkabı «Hacı-Kalfa» şeklini almıştır. Mezarı Vefâ'da, Zeyreğe inen caddenin sol tarafında kendi ismi verilen ve sonradan yanan bir mektep sâhasındadır. Ölüm tarihini 1068 gösteren rivayet yanlıştır. — Kâtib-Çelebi'nin en mühim eserleri «Keşf-üz-zunûn», «Cihan-nümâ», «Takvîm-üt-tevârih», «Fezleke», «Esfâr-ül-bihâr» ve «Mizân-ül-hak» gibi muhtelif ilimlere âid te'lifâtıdır. Bunlardan «Mizân-ül-hak» din taassubuna karşı yazılmış çok mühim bir risâledir. Bâzı eserleri muhtelif Garp dillerine terceme edilmiştir: Her halde bu büyük adam Garp kültüründen aldığını çok fazlasıyla îade etmiş sayılabilir).

1657 = 1068

15 Teşrinisânî = 8 Safer, Perşembe : Limni adasının istirdâdı.

(Bozcaada muvaffakiyetinden sonra Limni'ye gönderildiğini 1657 = 1067 vukuâtının «31 Ağustos/1 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Kapdan-ı-deryâ Topal-Mehmet Paşa dört bin askerle adaya çıkıp sarp bir kayanın üstünde bulunan kaleyi 63 gün muhâsara etmiş, etrafda bulunan tepelere toplar çıkararak şiddetli bir havâle ateşi açmış ve mahsurların deniz yolundan bütün muvâsalalarını kesmiştir. Bu vaziyette daha fazla dayanamayacaklarını anlayan Venedikliler nihayet bu gün «vire ile» teslim oldukları için canlarına dokunulmamışsa da, mukavele mucibince bütün malları zabtedilmiştir).

7 Kânunuevvel = 1 Rebî'ül-evvel, Cuma : Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi'nin ölümü.

(Menfi bulunduğu Bursa'da ölen büyük müverrih Şeyh-ül-İslâm Abd-ül-Aziz Efendi İstanbulludur ve Rumeli Kazaskeri Kara-Çelebi-zâde Hüsâmuddin Efendi'nin oğludur. En meşhur eserleri bir Enbiyâ ve İslâm tarih-i-umumîsi olan «Ravzat-ül-Ebrâr»ıyla Kanunî devrine âit «Süleyman-nâme»sidir: İkisi de matbûdur. İnşâsının mustalahlığıyla mârûf olan Abd-ül-Aziz Efendi Bursa'da «Ravzat-ül-Ebrâr»ın bu sene vukuâtına kadar bir zeylini de yazmışsa da basılmamıştır. — 1000 = 1591 - 1592 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hesabıyla 65 - 66 yaşlarında ölmüş demektir).

1658 = 1068

23 Haziran = 22 Ramazan, Pazar : Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa'nın Erdel serdârlığı.

(Bir müddettenberi Lehistan tahtını ele geçirmeye çalışan Erdel = Transylvania prensi Goerges Rakoczy'nin vaziyeti için 1636 = 1046 vukuâtının «3 Teşrinievvél» fıkrasına bakınız. Maksadına ermek için İsveç'le ittifak ederek müstakil bir hükümdar gibi davranan bu âsi prense karşı bundan biraz evvel Kırım hanı sevkedilip memleketi istilâ ettirilmişse de bir türlü yola gelmek bilmiyen Rakoczy kendi havasından vazgeçmeyip Eflak ve Boğdan voyvodaları Ştefan ve Konstantin'le ittifak edip onları da baştan çıkardığı için azledilmiş ve voyvodalar da değiştirilip Eflak'a Mihnea isminde bir Rum ve Boğdan'a da Ghika isminde bir hristiyan Arnavut tayin olunmuştur. Fakat âsiler bu değişiklikleri kabul etmeyip isyanlarında devam ettikleri için, Edirne'de bulunan Dördüncü Mehmet bu gün şehir hâricindeki karargâhta Köprülü'yü Serdâr-ı-Ekremlikle Erdel seferine me'mur ederek hil'at giydirmiştir).

1 Eylül = 3 Zülhicce, Pazar: Erdel'in kapısı vaziyetinde bulunan Jenoe = Yanova kalesinin harbsiz teslim olması.

(Umumiyetle «1 Zülhicce = 30 Ağustos Cuma,» tarihinden bahsedilirse de, o gün ordunun muvâsalat günüdür : Ertesi akşam asker meterislere girmiş ve bu sabah da o kadar büyük bir orduya mukavemet edemeyeceğini anlıyan mahsurlar beyaz bayrak çekip harbetmeden teslim olmuşlardır. — Bu sefere iştirâk emrini almış olan Kırım hanı Dördüncü Mehmet-Giray'ın 200 bin Tatar askeriyle Erdel'in Weissenburg sancağına akın ederek 150 bin yerliden 100 binini kılıçtan geçirip 50 binini esir ettiğinden bahsedilir. — Yukarıki fıkra da zikri geçen âsi Rakoczy kaçmış, yerine Bark-Czaî isminde bir asilzâde tayin edilmiş ve bununla yapılan muâhede mucibince Jenoe = Yanova, Sebes = Şebeş ve Logosch = Logoş şehirleri Türkiye'ye ilhak edildikten başka Erdel'in 15 bin altınlık haracı 40 bine çıkarılmış ve ayrıca «elli bin gurus» harb tazminatı da kabul ettirilmiştir: Aşağıda 1660 = 1070 vukuâtının «23 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

1658 = 1069

13 Teşrinisâni = 16 Safer, Çarşamba : Köprülü'nün sadâretine karşı Haleb valisi Abaza Kara-Hasan Paşa'nın idaresindeki Anadolu valiler ittifakının isyânını tenkil etmek üzere Dördüncü Mehmed'in Vezir-i-a'-zamları beraber Üsküdar'a geçişi.

(Müdhiş bir hunhâr olan Köprülü'nün sadâreti bu millete çok pahalıya mal olmuştur : 1657 = 1067 vukuâtının «19 Temmuz,» fıkrasında gördüğümüz gibi, iş başına gelir gelmez Sipâhi zorbalarının te'dibi bahanesiyle dört bin kişinin karnına giren Mehmet Paşa o tarihteki Boğaz seferinden Edirne'ye dönerken Yenigerileri ve Edirne ile Erdel seferinde Sipâhilerle bir çok paşaları kılıçtan geçirmiş, «Tunca suyu leş ile dolmuş», başlarını kurtarıp kaçanlar Anadolu'ya can atıp Haleb valisi Abaza-Hasan Paşa'nın maiyyetinde toplanmıştır : 1648=1058

vukuâtının «12 Teşrinisânî» fıkrasında gördüğümüz Kara-Haydar-oğlu'nu tenkilinden itibaren parlıyan Hasan Paşa 1655 = 1065 tarihinde idâm edilen Vezir-i a'zam Abaza İpsir Paşa'nın intikamını almak için ısyân ettikten sonra ilkönce vezâret pâyesiyile Diyarbekir ve ondan sonra da Haleb valiliğine tâyin edilmiş eski ~~bir~~ âsıdır. Köprülü'nün kendisi gibi dik-başlı valileri yaşatmıyacağından emin olan Hasan Paşa yukarıki fıkrada gördüğümüz Erdel seferine iştirâk emrini alınca işte bundan dolayı itâat etmemiş, kendisi gibi başlarından korkan 15 ma'zul ve mansub validen başka 50 kadar sancak-beyiyle birleşip Osmanlı tarihinin en büyük ısyan hareketlerinden birinin başına geçmiş ve Erdel seferine iştirâk için Köprülü'nün azliyle idâmını ve ısyan arkadaşlarından Şam valisi Tayyâr-zâde Ahmed Paşa'nın sadâretini pâdişaha yegâne şart olarak arz etmiştir. Sultan Mehmet bu şartı kabul etmeyince Hasan Paşa'nın Anadolu ve Rumeli'yi iki devlete ayırıp paylaşmak teklifinde bulunduğundan bile bahsedilir! Bu sırada garbe doğru ilerliyen ısyan ordusu nihayet Bursa önlerine dayanmıştır. Bu müdhiş vaziyetten telâşa düşen Dördüncü Mehmet Diyarbekir valisi Murtazâ Paşa'yı tenkil kuvvetleri serdârlığına tâyin etmiş, Sadâret-Kaymakamı Ken'an Paşa'yı Bursa muhafızlığına göndermişse de o bile âsilere iltihak etmiş ve kendisi de Erdel seferinden derhal geri çağırıldığı Köprülü ile beraber bu gün Üsküdar karargâhına geçmiştir).

11 Kânunuevvel = 15 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Hükûmet ordusunun İlgin bozgunu.

(Köprülü'ye karşı bütün efkâr-ı umumiyyenin «Müeyyed min ind-illâh» sayılan Abaza-Hasan Paşa'ya tarafdâr olduğundan bahsedilir: Hattâ Üsküdar karargâhındaki askerler bile Veziri-i a'zam için kan dökmek istemediklerinden ve zorla harbe götürüldükleri takdirde Köprülü'yü Hasan Paşa'ya teslim edeceklerinden bahsettikleri için seferden vazgeçilmiş, İstanbul'dan gönderilen kuvvetlerle Serdâr Murtazâ Paşa'nın harekete geçmesi kararlaştırılmış ve Köprülü-Mehmet Paşa kendi yüzünden kan dökülüp memleketin harâb olmasına meydan vermemek için hemen isti'fâ etmek lüzumunu hayâlden bile geçirememiştir! — Murtazâ Paşa'nın Konya'ya doğru ilerlediğini Bursa önlerinde haber alan Hasan Paşa da o tarafa doğru hareket edip İlgin civârında pusular kurmuş ve işte bu pusulara düşen hükûmet kuvvetleri bir hamlede mağlûb olunca Serdâr Murtazâ Paşa kılıç-artıklarıyla Afyon-Karahisarı'na çekilmiştir. — Bu muharebede Köprülü'nün sadâret hırsı uğrunda iki taraftan sekiz bin insan telef olduğu rivayet edilir. — Kışın şiddetine rağmen Afyon'a asker ve mühimmat gönderilerek Murtazâ Paşa tekrar takviye edilmiştir).

29 Kânunuevvel = 3 Rebî'ül-âhır, Pazar: Girid'in şanlı serdârı Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın bütün milleti mâtem içinde bırakan haksız idâmı.

(O devrin yegâne millî kahramanı olan ve «şöhreti âlemgir» olduğundan ve bilhassa «Küffâr ile muharebede erlikleri beyn-en-nâs dâstân olmağla azîm iştihâr tahsîl» ettiğinden bahsedilen bu büyük Türk hunhar Köprülü'nün istirkabına kurban olmuştur: 12 buçuk sene kadar Girit'de her türlü mahrumiyetlere ve yardımsızlığa rağmen Türk fûtuhat dairesini genişletip sağlamlaştıran Deli-Hüseyn Paşa o muazzam şöhretiyle Köprülü'yü gölgede bırakan en parlak şahsiyet olduktan başka 1656=1066 tarihinde 6 gün Sadâret makamına da tâyin edilmiş olduğu için, Köprülü nazarında mevcudiyetine tahammül edilemeyecek en müdhiş rakip demektir; işte bundan dolayı Şeyh-ül-İslâm Bolulu-Mustafa

Efendi'den bir idâm fetvâsı istemişse de alamamış, bunun üzerine Hüseyn Paşa'yı Girit serdârlığından Deryâ-Kapdanlığına ve bu tarihten 25 gün evvel de Rumeli beylerbeyliğine naklettirdikten sonra Filibe kadısı Süleyman Efendi ismindeki ahlâksız softaya gizlice tâlimat verip aleyhine bir şikâyetnâme tanzim ettirerek pâdişahı kandırmış ve hemen Hüseyn Paşa'yı İstanbul'a dâvet ettirip iki gün Yedi-kule zindanında kapattırdıktan sonra bu gün boğdurarak idâm ettirmiştir! Dördüncü Mehmet için de, Köprülû için de silinmez bir leke teşkil eden bu müdhiş zulüm «âmme-i halk»ı yıllarca müteessir etmiş, evlerde, sokaklarda ve bütün şehirlerde her kes merhuma rahmet ve kaatillerine lâ'net okumuştur).

1659 = 1069

16/17 Şubat = 23/24 Cumâda-l-ûlâ, Pazar/Pazartesi gecesi: Abaza-Hasan Paşa'nın idaresinde İstanbul hükûmetine ısyân eden Anadolu valilerinin Haleb'de hileyle idâmı.

(Yukarıki sene vukuâtının «11 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Ilgın muharebesinden sonra Hasan Paşa kışı geçirmek için Haleb'e doğru gitmişse de şehre giremediği için Kilis ve Antep havâlisinde barınmak mecburiyetinde kalmıştır : Bunun sebebi, İstanbul hükûmetinin gönderdiği bir mütesellimi Halebîlilerin şehre kabul edip âsilerden yüz çevirmesi ve bunun üzerine Serdâr Murtazâ Paşa'nın da gelip Haleb'e yerleşmiş olmasıdır. Kışın şiddetinden ve bilhassa iâşe buhrânından çok sıkıntı çeken ısyan ordusundan bâzı zâbitlerin bu sırada gizlice elde edildiğinden bahsedilir: Murtazâ Paşa'nın elde ettiği bu zâbitler Abaza-Hasan Paşa'yı «Eman-nâme» ile dehâlete iknâ etmişler, eman-nâmeleri derhal getirmişler ve işte bu suretle iâşe buhrânı yüzünden bütün paşalar İstanbul serdârının verdiği «Emân-Ullâh»a inanıp şehre girmişlerse de şereflerine verilen ziyâfetlerden sonra yatsı vakti abdest almak için kollarını sıvadıkları sırada üzerlerine kılıç ve hançer «üşürölüp» hepsi öldürülmüş ve kesik başlarına yaftalar takılarak İstanbul'a 31 kelle gönderilmiştir! Bu muvaffakiyet üzerine Köprülû-Mehmet Paşa Anadolu'ya müfettiş olarak Boşnak İsmail Paşa ismindeki zâlim veziri göndermiş, Üsküdar'dan «Arabistan hudûduna değin» tesadûf edilen «şüpheli» insanların hepsi idâm edilmiş, her gün Topkapu sarayına 20-30 kelle gelmiye başlamış, bu şenâat bir sene sürmüş ve netice olarak bir Arnavudun sadâret hırsına 10-12 bin Türk kurban edilmiştir! — Bu sırada Antalya'da ısyân eden ve «Kör-Bey» denilen Mustafa Paşa ile Mısır'da ısyân eden Çerkes-Mehmet de tenkil ve idâm edilmişlerdir).

12 Temmuz = 21 Şevvâl, Cumartesi: Konotop zaferinde Rus ordusunun imhâsı.

(Konotop kalesi Çernigof'un 153 kilometre garbindedir. — Lehistan'la Rusya arasında müstakil bir devlet kurmak istediğinden bahsedilen Kazak hetmanı Vygovski/Wichowski Ruslara karşı Kırım hanı Mehmet-Giray'dan istimdâd etmiş, Mehmet-Giray derhal hareket ederek Kazaklara âid olup Ruslar tarafından muhâsara edilen Konotop kalesine yürümüş, yolda Osmanlılardan da bir yardım kuvveti almış ve ilkönce büyük bir Rus kuvvetini mağlûb ettikten sonra kalenin önlerinde Prens Trubeçkov kumandasındaki Rus kuvây-ı külliyyesini son neferine kadar kırmış ve ondan sonra da Rusya'nın içlerine akın-

cı kolları salmıştır: Bu seferde 120 bin Rus kırılıp 50 bin de esir alındığı rivayet edilir. — 1660 = 1070 tarihine müsâdîf gösteren rivayet yanlışır).

1659 = 1070

12 Teşrinisâni = 26 Safer, Çarşamba : Eflak ısyânının tenkili.

(1658 = 1068 vukuâtının «23 Haziran» fıkrasında ısyânını gördüğümüz Erdel prensi Rakoczy ile ittifak ederek İbrail, Yerköyü ve Tergovişte Türklerinden başka Türk tarafdarı boyarları bile kılıçtan geçirdikten sonra Boğdan'a da saldırıp oranın Ghika ismindeki arnavut voyvodasını kaçıran Eflak beyi Mihnea'ya karşı sevk edilen Silistre valisi Can-Arslan Paşa ile Elbasan sancak-beyi Ahmed Bey Kırım hanından 50 bin kişilik bir yardım kuvveti alarak Mihnea'yı mağlûb etmişler ve Eflak'ın merkezi olan Tergoviseht = Tergovişte kalesini tahrip edip voyvodalık merkezini Bükreş'e naklettirmişlerdir. Bu muvaffakiyet üzerine Eflak voyvodalığına Mihnea'nın Boğdan'dan kaçırdığı Ghika tâyin edilmiştir).

1660 = 1070

23 Mayıs = 13 Ramazan, Pazar : Âsi Erdel prensi Rakoczy'nin Szamos boylarında tenkili.

(Bir gün evvelki ve bir gün sonraki tarihler de rivayet edilir. — 1658 = 1068 vukuâtının «23 Haziran», ve «1 Eylül» fıkralarında ısyânından bahsettiğimiz Erdel = Transylvania prensi Rakoczy o zaman kaçmışsa da biraz sonra tekrar gelip Avusturyalıların yardımıyla halefi Bark-Czaî'a karşı mücâdeleye giriştikten başka Szathmar, Kallo, Tokai ve Grosz-Wardein = Varat kalelerini Avusturyalılara işgal ettirmiş ve bir taraftan da yukarıki fıkrada ısyânını gördüğümüz Eflak voyvodası Mihnea ile ittifak etmiştir: Eflak üzerine asker sevk edilirken Rakoczy'ye karşı da Budin beylerbeyi Seydi-Ahmed Paşa kumandasında bir ordu gönderilmiş ve âsi prensle bu gün yapılan son ve kat'i muharebe Szamos nehrinin sağ sâhilinde ve Klausenburg ile Szamofalva arasında Türk ordusunun parlak bir zaferiyle neticelenerek Edirne'de bulunan Dördüncü Mehmed'e dört bin kelle gönderilmiştir. Harb meydanından yaralı kaçan Rakoczy Varat kalesine gidebilmişse de 18 gün sonra orada ölmüştür. — Bu muvaffakiyet üzerine Bark-Czaî yeniden tahtına oturmuş ve tabii Erdel'deki Osmanlı - Avusturya mücâdelesini şimdilik Osmanlıların lehine neticelenmiştir: Aşağıda 1662 = 1072 vukuâtının «23 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

13/14 Temmuz = 5/6 Zülka'de, Salı/Çarşamba gecesi: Grosz-Wardein = Varat muhâsarası.

(Yukarıki fıkrada tenkili gördüğümüz Rakoczy'nin muvâfakatiyle Avusturyalılar Szathmar, Kallo, Tokai ve Varat kalelerini işgal ettikten başka, son zamanlarda Türk sınırlarını mütemâdiyen tecâvüz edip çapulculuğa da kalkıştıkları için, 1606 = 1015 denberi mütemâdiyen teccid edilip duran Zsitva-torok sulhünü ihlâlâ başlamışlardır. Bu vaziyete karşı Serdâr-ı-Ekremlikle sevkedi-

len Kapdan-ı-deryâ Köse-Ali Paşa Varat üzerine yürüyüp bu gece kaleyi muhâsara etmiştir : Çok müstahkem olan bu kalenin etrâfındaki muazzam hendegin «arzı yüz zirâ' ve derinliği yirmi zirâ' olup derûnu âb ile mâlâmâl» gösterilir. — Macarların Nagy-Varda dedikleri Varat kalesi Budin'in 311 kilometre şarkındadır : Aşağıda bu senenin «27 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

24 Temmuz = 16 Zülka'de, Cumartesi : En büyük İstanbul yangını.

(İstanbul şehrinin azamet devrimizdeki ihtişamına nihayet veren en büyük âfet işte budur : Bundan evvelki üç büyük yangınla bir büyük zelzele için 1633 = 1043 vukuâtının «2 Eylöl», 1640 = 1050 vukuâtının «30/31 Ağustos», 1645 = 1055 vukuâtının «26/27 Haziran» ve 1648 = 1058 vukuâtının da «29 Mayıs» fıkralarına bakınız. — Ayazma-kapusunda sur hâricinden çıkan yangın derhal içeri sirâyet ederek muhtelif kollara ayrılıp Bâyezid, Süleymâniye, Şehzâdebaşı, Fatih, Molla-Gûrani, Uzun-çarşı, Mahmudpaşa, Hocapaşa, Tahtakale, Sultanahmet ve Unkapanı semtlerini kül hâline getirdikten sonra Kadırga-lımanı, Kumkapu, Davudpaşa ve Samatya taraflarına dayanıp 49 saat sürdükten sonra 26 Temmuz = 18 Zülka'de Pazartesi günü takriben zevâlî saat altıya doğru sönmüştür. İstanbul'un «sülüsünü» yakan bu müdhîş felâkette 120 yahut 300 saray ve konak, 360 câmi ve mescit, 100 den fazla mahzen, 100 han ve kervansaray, 40 hamam, 280 bin yahut 80 bin 200 ev ve bir çok medreseler, tekkeler, dükkânlar vesaire yandığından bahsedilir : Her halde 280 bin ev rakamı 80 bin 200 den galat olmak lâzımgelir. Bundan başka 2700 yahut 4000 insan yandığından da bahsedilir. Bu felâketin tabii neticeleri olarak İstanbul ahâlisi kıtlık ve sâri hastalık felâketlerine de uğramıştır).

27 Ağustos = 20 Zilhicce, Cuma: Grosz-Wardein = Varat kalesinin fethi.

(Yukarda bu senenin «13/14 Temmuz», fıkrasında gördüğümüz muhâsara 44 gün sürdükten sonra bu 45 inci günü müdâfîler beyaz bayrak çekip «vire ile» teslim olmuşlar ve ertesi gün kaleden çıkıp gitmişlerdir : 700 topla bir çok mühimmat ele geçtiğinden bahsedilir. — Burası yeni bir eyâlet merkezi ittihaz edilerek valiliğine Edirne beylerbeyi Sinan Paşa tâyin edilmiştir).

1661 = 1071

22 Temmuz = 25 Zülka'de, Cuma : Yarım asırdan fazla süren bir fâsıladan sonra Yeni-câmi inşaatının yeniden başlaması.

(Eminönündeki Yeni-câmi'yi Üçüncü Mehmed'in anası Safiyye-Sultan yaptırmıya başlamış ve onun 1014 = 1605 tarihinde ölümü üzerine pencere hizasını bulmuş olan inşaat bu tarihe kadar 56 sene muattal kalmıştır : İlk temel-atma merâsımı için 1598 = 1006 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız. Bu sefer «Mi'mâr-ı-Hâssa Mustafa Efendi»nin tavsiyesiyle Dördüncü Mehmed'in anası Turhan-Sultan bütün masârifini der'uhde ederek ve etrâfında türbe, sebil ve «deryâya nâzır bir âli kasr» yapılmak üzere o civârdaki Yahudi evlerini istimlâk ettirerek inşaatı yeniden başlatmıştır. Bu gün başlayan inşaatta eski binânın üzerinden bir sıra taş söküldükten sonra yapıya devam edildiği rivayet edilir. — İkmâliyle halka açılması için 1664 = 1074 vukuâtının «8 Şubat», fıkrasına bakınız).

1661 = 1072

**29/30 Teşrinievvel = 5/6 Rebî'ül-evvel, Cumartesi/Pazar gecesi :
Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa'nın ölümü.**

(Köprülü'nün sadâreti 1656 = 1066 senesi 15 Eylül = 26 Zülka'de Cuma gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 5 sene, 1 ay, 15 gün sürmüştür. — 80 - 90 yaşlarında öldüğü hakkında muhtelif rivayetler vardır : «İstiska = Hydro-pisie» hastalığından Edirne'de ölen Köprülü'nün cenâzesi vasiyeti mucibince «menzil arabasıyla» derhal İstanbul'a nakledilip Divan-yolunda yaptırmış olduğu kütüphanenin yanındaki türbesine defnedilmiştir. — Köprülü-Mehmet Paşa'nın aslı. Arnavutluğun Berat sancağındaki Rodnik köyündendir : «Köprülü» denilmesi, Amasya'nın Köprü kazasında tavattun etmiş olmasındandır. Anasının Türk olduğu hakkında da bir rivayet vardır.

Meslek hayatı saray aşçılığından başlayan Mehmet Paşa, meşhur Kuyucu-Murad Paşa'dan sonra Anadolu Türklüğünü ezen en müdhiş tiptir : Sırf kendi sadâretine karşı ısyân eden Anadolu valilerini ordular sevkıyla tenkil ettikten sonra Boşnak vezir İsmail Paşa ismindeki zâlimi «Müfettiş» diye Anadolu Türklerinin başına belâ edip tam bir sene Türk kırdırması millî tarihin hiç bir zaman affetmiyeceği bir şenâattir. Bundan başka, kendisine ve hattâ sadâretini vasiyet ettiği oğluna rakîb olabilecek ne kadar siyaset ve idare adamı varsa hepsini idâm ettirmiş, yüz kadar devlet-adamı bu hunhar ve harîs ihtiyarın kinine kurban gitmiş, bilhassa Gird'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa merhum gibi Şarkın ve Garbın hayrân olduğu büyük bir millî kahramanı bigünâh olarak iftirâ ile idâm ettirmekten çekinmemiş, bütün mazlumların «emvâlin müsâdere», edip muazzam bir servet yapmış ve beş senelik sadâretinde 36 bin insanın kanına girmiştir : Yukarda 1658 = 1069 vukuâtıyla 1659 = 1069 vukuâtının «16/17 Şubat», fıkralarına da bakınız.

Kelle uçurmaktan ve ocak söndürmekten başka bir idare ve inzibat siyaseti bilmiyen bu câhil ihtiyarın bütün muvaffakiyeti Çanakkale-boğazındaki düşman ablukasını kaldırmış olmasında ve Erdel seferindeki Jenoe = Yanova kalesinin fet-hinde gösterilir : Halbuki Çanakkale muvaffakiyeti, kendi hazırladığı donanma Venediklilere karşı mağlûb vaziyetine düştükten sonra bir kaleden atılan topun kazârâ Amiral gemisini batırmasından mütevellid ve tamamıyla gayr-i-me'mul bir tâlih eseri olduktan başka, Yanova kalesi de muazzam bir orduya karşı hiç mukavemet etmeden teslim olmuştur : Yukarda 1657=1067 vukuâtının «19 Temmuz» ve 1658 = 1068 vukuâtının da «1 Eylül» fıkralarına bakınız. Her halde bu iki vak'a Köprülü'nün iktidarından ziyade tâlinin parlaklığını gösterir. 36 bin kişinin hayatına mal olan tedhiş siyaseti de idarî bir kabiliyetle değil, ancak hunharlıkla tefsir edilebilecek bir fâciadır. İşte bundan dolayı Köprülü-Mehmet Paşa «Mezâlimi mahâsininden kesir, katl-i nüfûs ve hetk-i perde-i nâmusa dilir» olmakla ve «Nice hânedân-ı mekârim-semîre bî-icâb-ı mucib şerbet-i şehâdet içirmüş», bulunmakla lekeli.

30 Teşrinievvel = 6 Rebî'ül-evvel, Pazar : Köprülü-zâde Fâzıl-Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(Köprülü-Mehmet Paşa'nın oğlu olan Ahmed Paşa 1045 = 1635 - 1636 tarihinde Amasya'nın Köprü kasabasında dünyaya gelmiş olduğuna göre 25 - 26 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş demektir. Ninesiyle anasının Türk olduğu rivayet edilir. Genç yaşında Sadâret makamına çıkarılması babasının ölüm döşegindeki vasiyetinden dolayıdır. Köprülü-Mehmet Paşa'nın son hastalığında Şam valiliğinden İs-

tanbul'a dâvet edilen Fâzıl-Ahmed Paşa 50 gün kadar Sadâret-Kaymakamlığında bulunduktan sonra Vezir-i-a'zam olmuştur. Babası gibi câhil olmayıp kuvvetli bir tahsil görmüş olduğundan bahsedilir).

1662 = 1072

23 Kânunusâni = 2 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Erdel muvaffakıyeti.

(1660 = 1070 vukuâtının «27 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Varat fethi üzerine Türk ordusu kışlağa çekilince Erdel prensliğine Avusturyalıların namzed gösterdikleri ve Osmanlı müelliflerinin «Kemyanos» dedikleri Kemény Janos mühim kuvvetlerle Erdel'e girip Türk himâyesinde bulunan Bark-Czañ hîleyle ele geçirip öldürmüş ve bunun üzerine tâyin edilen Osmanlı namzedi Apaffy de rakibine karşı âciz kaldığı için Serdâr Köse-Ali Paşa'dan istimdâd etmiştir. Ali Paşa'nın bu vaziyet karşısında imdâda me'mur ettiği Jenoe=Yanova sancak-beyi Küçük-Mehmet Bey Apaffy'nin bulunduğu Megyes kalesine gelmişse de, Kemény'nin yaklaştığını haber alınca kaleden çıkıp çok ilerden karşılayarak derhal mağlûp etmiş, Kemény Türk atlarının ayakları altında ezilerek can vermiş ve işte bu suretle Erdel meselesi bir kere daha Türkiye lehine halledilmiştir: 1660 = 1070 vukuâtının «23 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

1663 = 1073

12 Nisan = 4 Ramazan, Perşembe: Vezir-i-a'zam Köprülü-zâde Fâzıl-Ahmet Paşa'nın «Uyvar seferi» denilen Avusturya seferi serdâr-lığına tâyini.

(Girit seferinden dolayı ilkönce Venediklilere karşı bir Dalmaçya seferi açılmasına karar verilmişse de, Erdel ve Avusturya hudutlarından bir takım şikâyet-nâmeler geldiği için, altı gündür Edirne'de bulunan Dördüncü Mehmet hazırlanan seferin Avusturya'ya tevcihini tercih etmiştir. İşte bundan dolayı 1606 = 1015 senesi 11 Teşrinisâni = 10 Receb Cumartesi günü akdedilmiş olan Zsitva-torok sulhü bir kaç kere tecdid edilmek suretiyle Milâdî takvime nazaran 56 sene, 5 ay, 1 gün sürdükten sonra bu gün açılan Uyvar seferiyle nihayet bulmuş demektir. — Yukarda 1660 = 1070 vukuâtının «13/14 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi, Avusturyalılar âsi Rakoczy'nin muvafakatiyle bir takım Erdel kalelerini işgal ettikten başka bu memlekette Türk hâkimiyetine karşı mütemâdiyen mücâdele etmişler ve bir taraftan da Osmanlı sınırlarında çapulculuğa kalkışmışlardır. Bir senedir İstanbul'da bir takım müzâkereler yapılmışsa da anlaşmak imkânı olmamıştır: Türk metâlibinin en mühimleri Avusturya'nın Erdel işlerine müdâhale etmemesi, son zamanlarda işgal ettikleri Szeckelhyd kalesinin iâdesiyle Kanije'nin iki saat mesafesinde muâhede hilâfına olarak yapılan ve Türkler arasında «Yeni-kale», denilen Serinwar/Zrinwar kalesinin yıkılmasıdır. Viyana hükûmeti bunları kabul etmeyip hudut boylarındaki tecâvuzlar devam ettiği için, Dördüncü Mehmet bu gün Edirne'de Köprülü-zâde Fâzıl-Ah-

med Paşa'yı Nemçe serdârlığına tâyin etmiş ve Paşa da Dalmacya seferi için hazırlanmış olan ordunun başına geçip 6 Ramazan = 14 Nisan Cumartesi günü Belgrad'a hareket etmiş ve Sadâret-Kaymakamlığına Kapdan-ı-deryâ Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa tâyin edilmiştir. — Umumiyetle tâyin ve hareket tarihleri «3 Ramazan Perşembe» ve «5 Ramazan Cumartesi» gösterilirse de, gün isimlerine istinâden burada hakikî takvime göre tashih edilmiştir).

7 Haziran = 1 Zülka'de, Perşembe : Ordunun Belgrad'a muvâsalatı.

(Serdâr-ı-Ekrem burada on gün son hazırlıklarla meşgul olmuştur. — Ordu mevcudu 120 bin gösterilir).

3 Temmuz = 27 Zülka'de, Salı : Eszek = Osek konağında Avusturya'nın sulh teklifi.

(Baron de Goes ve Beris isimindeki düşman murahhasları evvelâ Belgrad'a gelip ilk müzâkereyi orada yaptıktan sonra gitmişler ve bu gün tekrar gelip Osek'de ikinci müzâkereye girişmişlerdir. Fâzıl-Ahmed Paşa yukarıki fıkra da gördüğü müz Türk metâlibinden başka Kanunî devrinden Zsitva-torok muâhedesine kadar devam eden senevî 30 bin altın haracın da tesviyesini istemiş, Avusturya murahhasları haraç yerine hediye teklif etmişlerse de kabul edilmemiş ve işte bundan dolayı ordu ileri hareketine devam etmiştir).

1663 = 1074

17/18 Ağustos = 13/14 Muharrem, Cuma/Cumartesi gecesi : Ujvar/Uyvar muhâsarası.

(Avusturya işgalindeki Macar kalelerinin en mühimlerinden olan Ujvar/Neuhausel kalesi Neutra nehri üzerindedir : Bu tarihten 58 sene evvel fethedilip Osmanlı tâbiyyetindeki Erdel prensi Bocskay'a verilmiş ve ondan sonra Avusturyalılar tarafından işgal edilmiş olan bu kale için 1605 = 1014 vukuâtının «3 Teşrinievvel» ve «20 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. — Türk ordusu Eszek = Osek'den buraya Budin-Gran/Usturgon-Parkany/Ciğerdelen yoluyla gelmiş ve bu gece asker meterise girmiştir. — Bu muhasâra esnâsında Kırım hanı Dördüncü Mehmet-Giray'ın oğlu Ahmed-Giray-Sultan 100 bin Tatar askeriyle ve kardeşi Mehmet-Giray-Sultan da 15-20 bin Kazak atlısıyla geldikten başka, Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodaları da birer mıkdar askerle gelip orduya iltihak etmişlerdir. — Kale kumandanı Kont Forgacs'dır).

24 Eylül = 21 Safer, Pazartesi : Uyvar kalesinin teslim olması.

(Kaleyi mudâfaa eden Alman ve Macar askerlerinin daha fazla mukavemet edemeyeceklerinden dolayı kumandanlarını teslime mecbur ettiklerinden bahsedilir. Uyvar kalesi 37 gün dayandıktan sonra bu 38 inci günü öğle üzeri «vire ile» teslim olmuştur; teslim müzâkeresinde mağlûblar bayraklarını açıp bando çalarak çikacaklarından bahsedince Serdâr-ı-Ekrem'in :

— Utanmazsunuz böyle itmeğe, idün!

dediğinden bahsedilir : Tabii utanmamışlardır. — Bu kadar mühim bir kalenin 37 günde fethi Avrupa'da büyük bir heyecan uyandırmış ve Türklerin bütün kıt'ayı istilâ zamanı artık gelmiş olduğu hakkında yeniden korkunç şâyialar yayılması her tarafta telâşa sebep olmuştur).

3/4 Teşrinisâni = 2/3 Rebî'ül-âhir, Cumartesi/Pazar gecesi : Novigrad fethi.

(Uyvar fethi üzerine Serdâr-ı-Ekrem o civârdaki kalelerle palankaların işgali vazifesiyle her birine bir kuvvet göndermiştir : Bunların en mühimmi Novigrad'dır; burası 27 gün muhâsaradan sonra teslim olmuştur; «14 Rebî'ül-âhir = 15 Teşrinisâni Perşembe» tarihi de rivayet edilirse de doğru değildir. — Buna nisbetle ikinci derecede kalan diğer kalelerden Neutra 1 Rebî'ül-evvel = 3 Teşrinievvel Çarşamba ve Osmanlı menbâlarında «Live/Leve» denilen Lewencz kalesi de 1 Rebî'ül-âhir = 2 Teşrinisâni Cuma günleri teslim alınmıştır: Neutra için «16 Rebî'ül-evvel = 18 Teşrinievvel Perşembe» ve «19 Rebî'ül-evvel = 21 Teşrinievvel Pazar» tarihlerine de tesadüf edilir. Bu sırada büyük bir akın hareketine me'mur edilen Tatar kuvvetleri Moravya ve Silezya ile Macaristan'ın Avusturya işgalindeki arâzisini yağma ve tahrib ederek 80 bin esir almıştır. — Mevsim ilerlemiş olduğu için Serdâr-ı-Ekrem 8 Rebî'ül-âhir = 9 Teşrinisâni Cuma günü Novigrad'dan Belgrad kışlağına hareket ve 3 Cumâda-l-ülâ = 3 Kânunuevvel Pazartesi günü muvâsalat etmiştir).

1664 = 1047

25 Kânunusâni = 26 Cumâda-l-âhire, Cuma : Düşmanın Szigetvar muhâsarası.

(Türk ordusunun kışlağa çekilmiş olmasından istifade etmek isteyen Avusturya kumandanı Kont Wolf von Hohenlohe ile Hırvatistan banı Zriny/Zrinyi = Zirin-oğlu kuvvetlerini birleştirip 50 bin kişilik bir orduyla Kanunî'nin son seferinde fethedilmiş olan Szigetvar'a doğru hareketle 21 Kânunusâni = 22 Cumâdal-âhire Pazartesi günü Presnitz/Berzenzce = Beryence ve 25 Kânunusâni = 26 Cumâda-l-âhire Cuma günü de Babocsa = Babofca palankalarını işgal ettikten sonra Szigetvar kalesini de bu gün muhâsara etmişlerdir. Belgrad'da bulunan Serdâr-ı-Ekrem Fâzıl-Ahmed Paşa bu haberi alınca Eszek = Osek'de kışlayan Haleb beylerbeyi Gürcü-Mehmet Paşa'yı düşman ordusuna karşı harekete me'mur etmiş ve diğer bâzı paşalarla Kırım Tatarlarının da maiyyetinde bulunmasını emretmiştir. Bununla beraber, Szigetvar'dan üstüste istimdâdnâmeler geldiği için Serdâr-ı-Ekrem ordunun kışlalara dağıtılmış olmasına rağmen elinde bulunan bir kaç bin kişilik bir kuvvetle 30 Receb = 31 Kânunusâni Perşembe günü Belgrad'dan çıkmış ve Osek'e doğru giderken düşmanın 9 Receb = 6 Şubat Çarşamba günü muhâsarayı kaldırmış olduğunu haber alıp geri dönmüş ve 24 Receb = 21 Şubat Perşembe günü tekrar Belgrad'a gelmiştir. — Düşman ordusunun bu taarruzunda Almanların Fünfkirchen dedikleri Pécs = Peçuy kalesinin de varoşu yakılmış olduğu için Fâzıl-Ahmed Paşa her iki şehre de takviye kıt'aları göndermiştir).

8 Şubat = 11 Receb, Cuma : İnşaâtı ikmâl edilen Yeni-câmiün halka açılması.

(İlkönce Üçüncü Mehmed'in anası Safiyye-Sultan tarafından başlatıldıktan sonra onun ölümü üzerine 56 sene muattal kalan inşaâtın bu tarihten 2 sene, 6 ay, 17 gün evvel Dördüncü Mehmed'in anası Turhan-Sultan tarafından tekrar başlatılması için yukarda 1598 = 1006 vukuâtının «9 Nisan», ve 1661 = 1071 vukuâtının da «22 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Silâhdar ve Râşid tarihlerinde ikmal tarihi 1076 = 1665 senesi 20 Rebî'ül-âhir = 30 Teşrinievvel Cuma gününe müsâdîf gösterilirse de, her halde bir zühûl olması lâzımgelir: Çünkü kible kapusunun üstündeki manzum tarih 1074 senesini gösterdikten başka, «Hadikat-ül-Cevâmî»deki «Bina-i azîm» terkibi de aynı seneyi gösterir. Halil Edhem ve Ahmed Refik Beylerle Profesör Gabriel de bu tarihte müttefiktir. — Safiyye-Sultan devrinde halkın taktığı «Zulmiyye» ismine mukabil ikmâlinde «Adliyye» ismini alan Yeni-Câmi'in üçer şerefeli iki minâresi vardır: Kubbesinin irtifâî 36 ve kutru 17,5 metredir. Çinilerinin nefâsetiyle meşhur olan bu muhteşem câmiin mi'marları sırayla Davud Ağa, Dalgıç-Ahmed ve Mustafa Ağa'dır. — 56 senelik inşaât fâsılası da hesap edilmek şartıyla Yeni-câmi'in açılış merâsimi ilk temel-atma tarihinden tam 63 sene, 9 ay, 29 gün sonra olmuş demektir. — Cuma namazıyla başlayan merâsimde Dördüncü Mehmet'le Vâlide ve Haseki-Sultanlar ve bütün vüzerâ ve ulemâ bulunmuş ve bu münâsebetle fukarâya altın ve gümüş paralar serpilmiştir).

7 Mayıs = 11 Şevvâl, Çarşamba : Serdârı-Ekrem'in Belgrad'dan hareketi.

(Sefer mevsimi geldiği için 25 gün evvel şehirden karargâha geçmiş olan Fâzıl-Ahmed Paşa Avusturya Baş-kumandanı Kont de Strozzi'nin 3 Şevvâl = 29 Nisan Salı günü Kanije'yi muhâsaraya başladığını ve yugarıki sene vukuâtının «3/4 Teşrinisânî» fıkrasında bahsi geçen Neutra kalesinin de aklık yüzünden düşmana teslim olduğunu haber aldığı için hareketini tesri etmiştir: Kanije muhâsarasını «2 Şevvâl»e müsâdîf gösteren bir rivayet varsa da gün ismine nazaran «3 Şevvâl» daha doğrudur. — Szigetvar üzerinden Kanije'ye doğru ilerliyen ordu bu senenin «25 Kânunusânî» fıkrasında bahsi geçen Presnitz = Berzence ve Babocsa = Bobocsa palankalarını işgal ettikten sonra 8 Zülka'de = 4 Haziran Pazartesi günü Kanije'nin bir saat mesâfesindeki Boghan köprüsüne gelince düşmanın muhâsarayı bırakıp çekildiği haber alınmıştır: Bunun için 6 ve 7 Zülka'de = 2 ve 3 Haziran Cumartesi ve Pazar tarihleri de rivayet edilir).

5 Haziran = 9 Zülka'de, Salı : Şehzâde Mustafa'nın doğumu.

(Dördüncü Mehmed'in büyük oğlu olan bu şehzâde 1695 = 1106 tarihinde tahta çıkan «Mustafây-ı Sâni = İkinci Mustafa»dır: Bu münâsebetle orduya gelen Hattı-ı-Hümâyûn'da «Zülka'denün sekizinci günü ki yevm-üs-Selâsedür» denilmek-
teyde de, hakikî takvimde «Selâse = Salı» günü o ayın 9 una müsâdîf olduğu için bir günlük farkın her halde bir «Rüyet-i-hilâl»den mütevellid olması lâzımgelir. Sultan Mustafa o gün ikinci vakti, yâni takriben zevâlî saat dörtte dünyaya gelmiştir. Anasının adı «Emet-Ullâh Gülnûş-Sultan»dır: «Rebia Gülnûş» şekline de tesadûf edilir. İkinci Mustafa ile Üçüncü Ahmed'in anası olan bu Vâlide-Sultan Girit seferinin başlarında esir edilip saraya gönderilmiş Resmolu bir Rum kızıdır: Fakat İslâm dinine samimiyetle bağlanmış ve bir çok hayrat bırakmıştır).

30 Haziran = 6 Zülhicce, Pazartesi: Serinwar = Yeni-kale fethi.

(Kanije'nin iki saat mesâfesinde Avusturyalılar tarafından inşâsının en mühim harb sebeblerinden olduğunu 1663 = 1073 vukuâtının «12 Nisan» fıkrasında gördüğümüz bu kale Drava ve Muhr = Mura nehirlerinin kavşağında ve Drava'nın sol sâhilindedir : Kanije muhâsarasını bırakan düşman buraya çekildiği için Serdar-ı-Ekrem bu noktaya yürümüş, bunun üzerine Avusturya ordusu karşı sâhile çekilince Yeni-kale 13/14 Zülka'de = 9/10 Haziran Cumartesi/Pazar gecesi muhâsara edilip 20 gün döğüldükten sonra bu 21 inci günü cebren fethedilip sağ kalan muhâfızları kılıçtan geçirilmiştir. — Evvelce sulh şartı olarak Avusturyalılardan tahribi istenilmiş olan bu kaleyi Türkler fethinden bir hafta sonra «yer ile beraber» tahrib etmişlerdir. — Fethi bir gün evvel gösteren bir rivayet de vardır).

1664 = 1075

1 Ağustos = 8 Muharrem, Cuma: Saint-Gotthard muharebesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Serinwar = Yeni-kale'nin fethiyle tahribinden sonra Serdâr-ı-Ekrem Raab = Yanık-kale'nin fethine karar vermiştir : Üçüncü Murad devrinde fethedilip 3 sene, 6 ay, 2 gün Türk hâkimiyetinde kaldıktan sonra Üçüncü Mehmet devrinde elden çıkan bu mühim kale için 1594 = 1003 vukuâtının «27 Eylül» ve 1598 = 1006 vukuâtının «29 Mart» fıkralarına bakınız. — Serinwar muhâsarası esnâsında Muhr = Mura nehrinin karşı yakasına geçirilen bir Türk müfrezesine taarruz eden Avusturya Baş-kumandanı Kont de Strozzi maktul düşmüş olduğu için, bu sırada düşman ordusunun başında ona halef olan meşhur feld-mareşal Kont Raymond de Montecuccoli/Montecuculli bulunmaktadır: O sırada Avrupa'nın en büyük askeri sayılan bu mareşal aslen İtalyan olduğu halde sonradan Avusturya hizmetine girmiştir. — Türk ordusu Serinwar'dan Yanık-kale'ye doğru giderken Küçük-Komran = Petit-Komorn, Egerseg=Egerszeg, Peleşke = Poeloeske, Egervar, Kemendvar ve Kapornak kaleleriyle palankaları umumiyetle mukavemetsiz teslim alındıktan sonra kâmilten tahrib edilmiştir. — Kanunî devrinde yakıldığından dolayı «Yanık», denilen Raab kalesi aynı isimdeki Raab = Raba nehrinin sol sâhilinde bulunduğu için, suyun sağ sâhilinde bulunan Osmanlı ordusu münâsip bir geçit yerinden karşı yakaya geçmek mecburiyetindedir : Montecuccoli'nin kumandasında Alman, Macar ve Fransız askerlerinden mürekkebe olan düşman ordusu da nehrin sol sâhilini tâkib etmektedir; Türk ordusu sağdan ilerledikçe, Avusturya ordusunun da soldan ilerlediği rivayet edilir! İşte bu suretle Osmanlı ordusu nihayet 30 Temmuz = 6 Muharrem Çarşamba günü nehrin sağ sâhilindeki Saint-Gotthard/Gotthard köyüne gelip sâhile müvâzi tepelerin sırtlarına çadırlarını kurmuştur: Osmanlı menbâlarında «Senkoncar/Senkotmar» gibi tahriflere uğrıyan Saint-Gotthard köyünün ismi, gene orada bulunan bir manastırın adından gelir; bu sırada düşman ordusu da karşı sâhildeki Moggers köyünün önlerindedir. — Garp menbâlarında Türk ordusunun mîkdârı 60 bini muntazam asker olmak üzere 130 bin ve Avusturya ordusu da yalnız 30 binden ibaret gösterilirse de bu rakamlar çok mübalâgalıdır: Osmanlı menbâlarında düşman ordusunun mevcudu 50 - 60 binden aşağı olmadığından bahsedilir. — Türk ordusunun muvâsalatına tesadüf eden Çarşamba günü Saint-Gotthard'ın bir saat kadar yukarısında dört atının yanyana geçmesine müsâid bir geçit bulunmuştur: Sularının derinliği üzüngi ıslatacak kadar gösterilen bu geçitte Perşembe günü hafif bir «yaya köprüsü» kurulmuş ve o akşam geçirilen bir Yeniçeri müfrezesi karşı yakanın

fundalıklarında tutunup meterisler açmıştır; nihayet bu Cuma günü Serdâr-ı-Ekrem köprüyü tedkik ettikten sonra Pazar günü bütün orduyu geçirmek üzere karşı yakadaki köprü başını iki gün tutmak vazifesiyle Bosna beylerbeyi Boşnak İsmail Paşa kumandasında beş bin asker geçirmiş ve bu sırada fazla sıklete mukavemet edemiyen köprü yıkılmıştır. Bu beş bin kişinin derhal harbe tutuştuğunu gören Serdâr, piyâdeleri suvârilerin terkilerine bindirerek beş bin kişi daha sevkettiği için, karşı yakadaki kuvvet on bini bulmuştur: Zevâli saat 9 dan 4 e kadar 7 saat süren meşhur Saint-Gotthard meydan muharebesi işte bu 10 bin kişilik Osmanlı fırkasıyla düşman kuvây-ı külliyesi arasında olmuş, o sırada çok şiddetli bir yağmur nehrin sularını kabarttığı ve köprü de yıkılmış olduğu için Fâzıl-Ahmed Paşa artık imdad kuvveti sevkedememiş ve işte bundan dolayı ilkönce düşmanı püskürtüp karargâhına kadar girmiş olan Osmanlı fırkası tedricen yıprandıkça sâhile doğru ric'at etmiş, İsmail Paşa ile maiyyetindeki paşalardan bâzılarının şehid düşmesi üzerine bu ric'at bir bozgun şeklini almış, bütün asker geçit başına yığılınca düşman da o noktaya saldırmış ve bâzı muâsır Osmanlı menbâlarına göre dört bin kadar asker suda boğulup şehid olmuşsa da mütebâkisi beri yakaya geçmiştir. — Garp menbâlarında o gün harbde şehid olan Türk askerlerinin mîkdârı 60000 ve suda boğulanlar da 8000, yâni mecmûu 14 bin gösterilir; hattâ 25 bin rivayeti bile vardır! Fakat bu 14 ve 25 bin yekûnları karşı sâhile geçen 10 bin kişilik fırka mevcudundan 4 bin ve 15 bin fazladır! Montecuccoli'nin hâtîrâtından itibaren bütün Garp menbâlarında bu Saint-Gotthard muharebesi fevkalâde mübalâgalarla süslenip bir destan hâline getirilerek bütün Türk ordusunun imhâsı gibi bir şekle sokulursa da kat'iyyen doğru değildir: Erkân-ı harb ferîkı Ahmed Muhtar Paşa'nın «Saint-Gottard'da Osmanlı ordusu» ismindeki eseri işte bu noktayı tavih için yazılmıştır. Buna mukabil düşman zâyîâtının ağırlığını Montecuccoli bile itiraf etmektedir. Beri yakada daha iki gün kalmış olan ordu kuvây-ı külliyesinin hiç sarsılmıyan kuvvet ve kudretine nisbetle bu günkü hâdisenin ehemmiyetsizliğinden bahseden Silîhdar Fındıklılı-Mehmet Ağa:

«Bu vak'ayı orduda ahşamdan sonra bile işitmemiş âdem nihayetsiz idi» diye Saint-Gotthard muharebesini âdetâ bir müfreze müsâdemesi şeklinde gösterir. Zâten aşağıki fıkra da göreceğimiz sulhün Avusturyalılar için çok ağır olan şerâiti de işte bu askerî Türk üstünlüğünün siyasî bir neticesinden başka bir şey değildir).

10 Ağustos = 17 Muharrem, Pazar : Vasvar sulhü.

(Türk ordusunun Saint-Gotthard'dan ayrıldıktan sonra uğramış olduğu Vasvar = Eisenburg önlerinde Avusturya'nın talebiyle akdedilmiş olan bu muâhede bâzı Osmanlı menbâlarında Saint-Gotthard muharebesinden evvel 5 Muharrem = 29 Temmuz Salı günü Raab sâhilindeki «Çakan = Csakany», konağında imzâlanmış gibi gösterilirse de doğru değildir : Orada Avusturya elçisiyle neticesiz bir müzâkere olduktan sonra muâhede bu gün imzâlanarak tasdik muâmelesi için Lâtince ve Türkçe nüshaları İstanbul ve Viyana'ya gönderilmiştir. — On maddeden ibaret olan bu sulh muâhedesinin en mühim esasları şöyle sıralanabilir : 1) Avusturyalılar Erdel'de işgal etmiş oldukları kaleleri tahliye edecekler ve bu memleketteki Türk ve Avusturya askerleri aynı zamanda çekileceklerdir; 2) Türk himâyesinde bulunan Erdel prensi Apaffy mevkünde kalacak ve bu prenslik Osmanlı hâkimiyet ve harâcı altında bulunacaktır; 3) Son muharebede fet-hedilen Neuhausel = Uyvar ve Novigrad kaleleri Türkiye'ye âid olacak, yalnız Szeckelhyd kalesi Avusturya'da kalacaktır: Bu kale için 1663 = 1073 vukuâtının «12 Nisan» fıkrasına bakınız; 4) Bu sefer Türk ordusunun yıktığı Serinwar = Yeni-kale bir daha yapılmıyacaktır; 5) Avusturya imparatoru bir defaya mahsus olmak üzere Osmanlı pâdişahına 200 bin 40 filorin kıymetinde hediye takdim edecek ve pâdişah da münâsip göreceği bir mukabelede bulunacaktır; 6)

Bundan evvelki muâhedelerin nakzedilmiyen esaslarına yeniden riâyet edilecektir. — Bu «Nemçe seferi» Erdel meselesi yüzünden açılmış olduğu için, böyle bir muâhede akdi Avusturya'nın Türk üstünlüğüne bir kere daha boyun eğmesi demektir. — Osmanlı menbâlarında «Uyvar seferi» denilen bu Avusturya seferinde fi'len harb hâli 1663 = 1073 senesi 12 Nisan = 4 Ramazan Perşembe gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 1 sene, 3 ay, 28 gün sürmüş demektir. — Belgrad kışlağına çekilen Serdâr-ı-Ekrem sulh tasdiknâmelerini götüren iki taraf elçileri yola çıktıktan sonra 1665 = 1075 senesi 17 Nisan = 1 Şevvâl Cuma günü Belgrad'dan Edirne'ye hareket etmiştir).

1665 = 1076

24 Temmuz = 11 Muharrem, Cuma : Topkapu-sarayı yangını.

(Bu sırada Dördüncü Mehmet Edirne'dedir: «Yeni-saray» denilen Topkapu-sarayının bir câriye tarafından kundaklanarak yakıldığı İstanbul'dan kendisine arz olunmuş ve câriye derhal Edirne'ye getirilip boğdurularak idâm edilmiştir. — Sarayın yanan kısımları Harem dâiresi, Adl köşkü, Divân-ı-Hümâyûn, Hazine ve Defterhâne, Dâr-üs-Saâde kapusu, Vâlide-Sultan ve Kara-Ağalar dâireleriyle iç-matbahdır: Netice itibariyle Topkapu-sarayının eski hâlinde mühim bir şey kalmamış demektir. Hattâ Harem halkı şimdiki Üniversite binâsının yerinde bulunan «Eski-saray»a nakledilmiş, Sultan Mehmed'in irâdesiyle Topkapu-sarayı derhal yeniden yapılmaya başlamış ve 1079 = 1668 - 1669 tarihinde ikmâl edilmiştir).

1666 = 1076

15 Mayıs = 11 Zülka'de, Cumartesi : Serdâr-ı-Ekremlikle Girit seferine me'mur olan Vezir-i-a'zam Köprülü-zâde Fâzıl-Ahmed Paşa'nın Edirne'den hareketi.

(Sultan İbrahim devrinde 1645 = 1055 senesi 19 Nisan = 22 Safer Çarşamba günü açılmış olan Girit seferi o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 21 sene, 27 gündenberi sürüncemede kalmış ve bilhassa Kandiya ve Suda gibi mühim kaleler hâlâ fethedilememiştir. Hele son Avusturya seferi Girit'in büsbütün ihmâline sebeb olduğu için, oradaki serdâr Ankebut-Ahmed Paşa'dan istimdad-nâmeler gelmektedir. Bir taraftan da Vasvar sulhünün akdi üzerine telâşa düşen Venedik cumhuriyeti İstanbul'da mahbus bulunan elçisi Ballarino'yu sulh müzakerelerine me'mur etmişse de anlaşmak imkânı olmadığı için Girit meselesi günün en mühim gâilesi şeklini almış, kış mevsimi ordu ve donanma hazırlıklarıyla geçirilmiş ve nihayet Edirne'ye gelen Dördüncü Mehmet bundan beş gün evvel Fâzıl-Ahmed Paşa'yı büyük merâsimle Serdâr-ı-Ekrem tâyin ederek ve kendi hazinesinden de sefer masrafı için 1500 kese akça vererek Girit seferine me'mur ettiği için, Vezir-i-a'zam bu gün ordunun başına geçip Edirne'den hareketle Gümülcine-Serez-Selânik-Yenişehir üzerinden Eğriboz'a gitmek üzere yola çıkmıştır: Hammer'in serdârı Anadolu içlerinden dolaşıp gitmiş göstermesi doğru değildir. — Kapdan-ı-deryâ vezir Kaplan Mustafa Paşa'nın kumandasında bulunan donanma da Eğriboz Benefşe = Monemvasia, Golos ve Selânik limanlarında toplanan askerinin nakli vazifesiyle daha evvel İstanbul'dan hareket etmiş ve bu sırada dört defa Girit'e gidip gelmiştir. — Umumiyetle «10 Zülka'de» tarihinden bahsedilirse de, bir günlük fark burada gün ismine göre tashih edilmiştir).

1666 = 1077

3 Teşrinisâni = 5 Cumâda-l-ûlâ, Çarşamba: Vezir-i-a'zam ve Serdar-ı-Ekrem Fâzıl-Ahmed Paşa'nın Hanya'ya muvâsalatı.

(Serdâr-ı-Ekrem 47 gemiden mürekkep bir donanmayla Hanya'ya gelmiş ve muvâsalatından itibaren beş gün için 120 gemiyle asker ve mühimmat getirilmiştir. — Mevsim kış olduğu için harb harekâtını bahara bırakan Fâzıl-Ahmed Paşa bir aralık Kandiya'ya gidip kaleyi tedkik ettikten sonra tekrar Hanya'ya avdet etmiştir).

1667 = 1077

16 Mayıs = 22 Zülka'de, Pazartesi : Serdâr-ı-Ekremin Hanya'dan Kandiya muhâsarasına hareketi.

(Kış mevsimini Hanya'da geçiren Fâzıl-Ahmed Paşa yukarıki fıkra da gördüğümüz takviyeden başka 75 ve 16 gemiyle iki defa daha kuvvet ve mühimmat aldıktan sonra bu gün ordunun başında Kandiya'ya hareket edip 23 Mayıs = 29 Zülka'de Pazartesi günü kalenin önündeki ordugâha vâsıl olmuştur).

25/26 Mayıs = 1/2 Zülhicce, Çarşamba/Perşembe gecesi : Kandiye muhâsarası.

(Türk donanması Hanya'ya asker ve mühimmat taşıırken Venedik donanması da mütemâdiyen Kandiya'yı takviye etmiş olduğu için çok kuvvetli vaziyette bulunan kaleden Osmanlı ordusuna saatte 400, yâni dakikada 6-7 gülle yağdırıldığından ve bilhassa serdârın top menzilineki otağının hedef tutulduğundan bahsedilir. Düşman donanmasının bu ateşe iştirâk etmesine mâni olmak üzere sâhilde bir tabya yapıp büyük toplanla tahkim edilmiştir. — Muhâsara esnâsında donanmayla bir kere daha asker ve mühimmat gelmiştir. — Bu seferki muhâsaranın en mühim hususiyeti, Türk ordusunun mütemâdiyen lâğım patlatarak düşmana göz açtırmamasında gösterilebilir : Her halde muhâsara ordusunun kahramanlığı kadar mahsurların gayret ve mukavemetleri de her türlü takdirin fevkindedir. — Bundan evvel Deli-Hüseyn Paşa devrindeki ilk Kandiya muhâsaraları için 1648 = 1058 vukuâtının «12 Haziran», «23 Teşrinievvel» ve 1649 = 1059 vukuâtının «29/30 Ağustos», fıkralarına bakınız. — Bu seferki üçüncü muhâsara için bir gün sonraki tarih de rivayet edilir).

1667 = 1078

16 Kânunuevvel = 29 Cumâda-l-âhire, Cuma : Kış mevsiminden dolayı Kandiya'da muhâsara faaliyetinin ta'tili.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz tarihten bu güne kadar tam 6 ay, 21 gün bütün şiddetiyle devam eden bu meşhur muhâsarada 8 bin asker şehid düşmüş, 20 bin kantar barut sarfedilmiş ve 8 yüz lâğım atılmıştır. — Kışın şiddetinden do-

layı ateş durmuşsa da muhâsara hattı kaldırılmamış, siperlerle meterislerde kışlamaya karar verildiği için kerpiçten odalar ve sazdan kulübelerle yer altında mahzenler hazırlanmış ve hattâ Fâzıl-Ahmed Paşa kendisi için bir «sıçan-yolu ağzında iki odacuk» yaptırmıştır. Bu suretle Türk ordugâhı yerin üstünden altına geçmiş ve hattâ yer altında karşı, pazar bile kurulmuştur).

1668 = 1079

30 Haziran = 20 Muharrem, Cumartesi : Kandiya muhâsarasında ikinci faaliyet devrinin açılması.

(Şafak sökerken kurbanlar kesilip duâlar edilerek ateş açılmıştır : Kış ta'tili yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten bu güne kadar tam 6 ay, 15 gün sürmüş demektir. Bu müddet zarfında donanmayla dört defa daha asker ve mühimmat gelmiştir. Gene o sırada Venedikliler senede 20 bin altın haraç mukabilinde Kandiya kendilerine kalmak şartıyla sulh teklif etmişlerse de kabul edilmemiştir. — Bundan evvelki harb mevsiminde olduğu gibi bu sefer de muhâsaranın en mühim hususiyeti her iki tarafın ve bilhassa Türk ordusunun mütemâdiyen lâğım atmasında gösterilebilir. Türk askerleri büyük bir nisbette «el humbarası» da kullanmışlardır : Hattâ ordu «dökümcüleri»nin günde bin el bombası yetiştirdiklerinden bahsedilir. — Kale duvarlarında büyük gedikler açılmışsa da, Fransa ile Papalık, Malta vesairenden yardım görmekte olan mahsurlar bunları kum torbalarıyla tıkmak ve daha içerilerde tahkimat yapmak suretiyle mütemâdiyen telâfiye çalışmışlardır. — 15 Temmuz = 5 Safer Pazar günü kale cephâneliğinin ifilâkı düşmanın iki bin kantar barutla bir çok humbara ve asker zıyâına sebep olarak müdâfaa imkânlarını mühim bir nisbette zayıflatmıştır. — Bundan evvelki sene gibi bu sene de kışın harekât ta'til edilinceye kadar müdhiş bir şiddetle devam eden muhâsarada Türk ordusunun 50 bin kantar barut, 200 bin okka bakır, 30 bin büyük humbara ve pek çok el-humbarası sarfettiğinden ve iki taraf insan zâiyatının 100 bini bulduğundan bahsedilir : Fakat bu son rakam çok mübalâgalıdır).

18 Ağustos = 10 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Dördüncü Mehmed'in Edirne'den Girit seferine hareketi.

(Kandiya muhâsarasının sürüncemede kalmasından müteessir olan Sultan Mehmet bizzat sefere karar vererek bu gün Edirne önündeki karargâhından hareket etmişse de, Dimetoka-Gümölcüne-Kavala-Serez-Selânik üzerinden Yenişehir'e kadar gelmiş ve 13 Teşrinievvel = 7 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü vâsıl olduğu bu kasabada bir müddet kaldıktan sonra Girit'e geçmek üzere Eğriboz'a giderken, Kandiya fetihnâmesi geldiği için, kış mevsimini geçirmek üzere Selânik'e gitmiştir).

1669 = 1080

1 Haziran = 1 Muharrem, Cumartesi : Kandiya muhâsarasında üçüncü faaliyet devrinin açılması.

(Bâzı menbâlarda «2 Muharrem Şenbih», gününden bahsedilirse de, Cumartesi günü o ayın birine müsâdiftir. — Bundan evvelki iki mevsimde olduğu gibi

bunda da en şiddetli faaliyet lâgım muharebesindedir. — Mahsurlar iki defa Avrupa'dan yardım kuvvetleri almışlardır : Bilhassa Duc de Noailles kumandasında gelen Fransız kuvveti bir gece şiddetli bir huruç hareketine kalkışmışsa da aynı şiddetle püskürtülmüş ve bu teşebbüs bir çok Fransız asilzâdelerinin hayatına mal olmuştur).

28 Ağustos = 30 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Kaleyi teslim karar veren Kandiya müdâfiinin müzâkere teklifi.

(1656 = 1066 tarihindenberi 13 senedir Venedik cumhuriyetinin Girit vali ve kumandanlığında bulunan ve o devrin en büyük askerlerinden sayılan Francesco Morosini'nin böyle bir karar vermiye mecbur olması, bir taraftan harâbe hâline gelmiş bir kalede Türk muhâsarasına daha fazla dayanmak imkânı kalmamasından ve bir taraftan da yukarıki fıkra da bahsi geçen Fransız kumandanı Duc de Noailles'le geçinemediği için Fransız kuvvetlerinin çekilip gitmesi üzerine müdâfaanın büsbütün za'fa düşmesindendir: Aşağıki fıkraya da bakınız).

5 Eylül = 8 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Kandiya'nın teslimiyle Girit'in Türkiye'ye terkine âid Osmanlı - Venedik sulh muâhedesinin imzâsı.

(Bâzı Osmanlı ve Garp menbâlarında görülen «9 Rebî'ül-âhir = 6 Eylül Perşembe» tarihi yanlıştır: Çünkü muâhede metninde «5 Eylül» tarihi bulunduğundan başka, hakikî takvimde Perşembe günü Rebî'ül-âhirin 8 ine ve Eylülün 5 ine mûsâdıftır. — Sulh müzâkereleri gece-gündüz devam etmek şartıyla 8 gün sürdükten sonra bu 9 uncu günü muâhede imzalanmıştır: 17 madde ile bir müddet sonra ilâve edilmiş müzeyyel bir maddeden mürekkebe olan bu muâhedenin en mühim esasları şöyle sıralanabilir: 1) Kandiya kalesi bütün silâhları ve mühimmâtıyla Türk ordusuna teslim edilecek, bütün Girit adası Türkiye'ye âid olacak ve yalnız Suda, Carabusa/Granbusa ve Spinalogna/Ispirlonga kaleleri Venediklilerde kalacaktır; 2) Dalmaçya'da Venediklilerin Girit seferi esnâsında zabtetmiş oldukları Klisz vesair kaleler kendilerine terkedilmiştir: Bunlar için 1647 = 1057 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız; 3) Venedik cumhuriyetinin harbden evvel Türkiye'ye vermekte olduğu haracın tesviyesine devam edilecektir; 4) Esir'ler mübâdele edilecektir; 5) Venedik elçisi hediyeler takdim edecektir; 6) Kandiya kalesi 12 günde tahliye edilecek ve hava mûsâid olmadığı halde bu müddet temdid edilebilecektir. — Bu muâhedenin imzâsından itibaren ateş kesilmiştir. — Girit seferi 1645—1055 senesi 19 Nisan=22 Safer Çarşamba günü açılmış olduğuna göre, bu yüzden çıkan Osmanlı - Venedik harbi o günden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 24 sene, 4 ay, 16 gün sürmüş demektir. Kandiya kalesinin ilk ablukası da 1647 = 1057 senesi 7 Temmuz = 4 Cumâda-l-âhire Pazar günü başlamış olduğu için, bu müstahkem mevki tam 22 sene, 1 ay, 29 gün Türk tazyikine mukavemet etmiştir; bu müddette üç muhâsara olmuştur; ilk ikisi için 1648 = 1058 vukuâtının «12 Haziran» ve 1649 = 1059 vukuâtının «29/30 Ağustos», fıkralarına bakınız. Fâzıl-Ahmed Paşa'nın zaferle neticelenen bu son muhâsarası 1667 = 1077 senesi 16 Mayıs=22 Zülka'de Pazartesi gününden bu güne kadar tam 2 sene, 3 ay, 20 gün sürmüştür; bu muhâsarada Türk ordusu yer üstünden 56 ve yer altından 45 hücum yapmış, 3500 kadar lâgım patlatmış ve 730 bin kantar barut sarfetmiştir; şühedâ sayısının 30 bini bulduğundan bahsedilir. Girit seferinin başındanberi 130 bin kadar şehid gömülmüştür).

27 Eylül = 1 Cumâda-l-ülâ, Cuma : Kandiya anahtarlarının Serdâr-ı-Ekreme takdimi ve kalenin işgali.

(Tahliye gece bitmiş olduğu için bu sabah zevâli saat dokuzda Kandiya'nın 93

anahtarları iki gümüş tepsi içinde Fâzıl-Ahmed Paşa'ya teslim edilmiş ve getiren düşman zâbitlerine ikişer, üçer yüz altın bahşiş verilmiştir. — Kale işgal edilir edilmez ilk ezan Su-kulesinde «Seyyid Cündî-Ahmed-Çelebi» tarafından okunmuş ve Hristiyanlara bırakılan iki mâbedden başka bütün kiliseler câmiye tahvil edilip 8 Cumâda-l-ûlâ = 4 Teşrinievvel Cuma günü en büyük kiliseden çevrilmiş olan «Hünkâr-câmi»nde fevkalâde merâsimle ilk Cuma namazı kılınmıştır: Fâzıl-Ahmed Paşa bu câmilerden birine kendi babası Köprülü-Mehmet Paşa'nın nâ-hak yere idâm ettirdiği büyük Türk kahramanı Deli-Hüseyn Paşa merhumun şanlı adını takmak büyüklüğünü göstermiştir).

1670 = 1080

5 Mayıs = 14 Zülhicce, Pazartesi : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Köprülü-zâde Fâzıl-Ahmed Paşa'nın Girit'den hareketi.

(1666 = 1077 senesi 3 Teşrinisânî = 5 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba günü Girit'e gelmiş olan Fâzıl-Ahmed Paşa o tarihten bu güne kadar tam 3 sene, 6 ay, 2 gün kaldıktan ve Kandiya'nın işgalinden itibaren geçen 7 ay, 8 günlük sulh zamanını kalelerinin tâmiriyle idare işlerine hasrettikten sonra donanmayla Kandiya limanından Tekirdağı'na hareket etmiştir : Dördüncü Mehmet Selânik'den Edirne'ye dönmüş olduğu için, Fâzıl-Ahmed Paşa da Tekirdağı'ndan oraya gitmiştir. — Girit valiliği sâbık serdâr Ankebut-Ahmed Paşa'ya tevcih edilmiştir).

1670 = 1081

1 Temmuz = 12 Safer, Salı: Vezir-i-a'zam Fâzıl-Ahmed Paşa'nın Edirne'ye muvâsalatı.

(Çok parlak merâsimle «Paşa-çayırı»nda karşılanan Fâzıl-Ahmed Paşa'nın istikbâline pâdişah bile iştirâk etmiş ve paşayı o civârda kurulan otağında huzûruna kabul edip fevkalâde ihsanlar ve iltifatlarda bulunmuştur. — «13 Safer Salı» tarihi de rivayet edilirse de Salı günü Sefer'in 12 sine mûsâdiftir. — Fâzıl-Ahmed Paşa Kandiya'dan Edirne'ye 1 ay, 27 günde gelmiştir).

1672 = 1083

4 Haziran = 7 Safer, Cumartesi: Birinci Lehistan seferine çıkan Dördüncü Mehmed'in Edirne'den hareketi.

(Umumiyyetle «8 Safer Şenbih» gününden bahsedilirse de «Şenbih=Cumartesi» hakiki takvimde Safer'in 7 sine mûsâdiftir. — Bu seferin sebebi, «Sarı-kamış», «Barabaş» ve «Potkal» isimleriyle üç koldan mürekkebe olan Ukrayna Kazakları hetmanı Doroszenko'yu Lehistan kralına karşı himâye mecburiyetidir: Evvelce Lehlilere tâbi olan Ukrayna Kazakları bir müddettenberi gerek Rus entrikaları, gerek Lehistan hükûmetinin idaresizliği yüzünden Kırım hanlarına istinâd etmiye başlamışlar ve tedricen Osmanlı himâyesine girmişlerdir; hattâ son Osmanlı-Avusturya seferine bir Kırım prensinin kumandasında 15-20 bin kadar Kazak

atlısı da iştirâk etmiştir: 1663 = 1074 vukuâtının «17/18 Ağustos» fıkrasına bakınız. Osmanlı menbâlarında «Doreşinko», denilen Doroszenko'nun himâyesi yalnız bu siyasi vaziyetten mütevellid değildir: İstanbul'a elçi gönderip resmen Osmanlı tâbiyyetine giren bu Kazak hetmanı Ukrayna'nın bir Türk sancağı hâline getirilmesini ve kendisinin de sancak-beyliğine tâyiniyle himâyesini istemiş, tabii butalep kabul edilerek Ukrayna sancak ve Doroszenko da sancak-beyi olduktan başka yeni sancağa derhal altı bin asker gönderilmiştir. Bu vaziyete rağmen Ukrayna'yı hâlâ benimseyip Kazak hetmanını bir şakî ve âsi gösteren Lehistan kralı Michel Korybut Wisniowiecki Türkiye'yi siyasi teşebbüslerle avutarak Doroszenko'yu te'dibe kalkışmışsa da şiddetli bir tehdidnâme ile Ukrayna'ya müdâhaleden vazgeçmesi ihtâr edilmiş ve Dördüncü Mehmet bizzât ordunun başına geçip Vezir-i a'zam Fazıl-Ahmed Paşa da maiyyetinde olduğu halde bu gün Edirne'den Lehistan'a hareket etmiştir: İkinci Lehistan seferi için 1673=1084 vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına bakınız).

18/19 Ağustos = 23/24 Rebî'ül-âhir, Perşembe/Cuma gecesi : Kaminiec = Kamenice muhâsarası.

(Kaminiec/Kaminiec/Kamenetz-Podolsk kalesi Lehistan'da Podolya eyâletinin merkezidir: Osmanlı menbâlarında «Kamanice/Kamenice» şeklinde bahsedilen bu şehre Türk ordusu İsakçı-Yaş-Hotin üzerinden 23 Rebî'ül-âhir = 18 Ağustos Perşembe günü gelmiş ve gece asker meterise girmiştir. Yolda Kırım hanı Selim-Giray'la Kazak hetmanı Doroszenko da askerleriyle gelip orduya iltihak etmişlerdir. — Lehistan'ın en müstahkem mevkilerinden olan Kamanice muhafızları teslim teklifini reddetmişse de, Türk ateşine 8 günden fazla dayanamamışlardır).

27 Ağustos = 3 Cumâda-l-ülâ, Cumartesi : Kamanice'nin teslim olması.

(İki gün evvel en mühim tabya fethedilmiş, ondan sonra kalenin dış duvarı lâğım ile uçurulmuş ve nihayet sıra iç-duvara gelince müdâfiler beyaz bayrak çekip «vire ile» teslim olmuşlardır: Muhâsara 8 gün sürdükten sonra 9 uncu günü beyaz bayrak çekilmiş ve iki gün sonra da kale kumandanı anahtarları getirip teslim etmiştir. Polonyalı Gasztowtt «29 Ağustos = 5 Cumâda-l-ülâ Pazartesi» tarihini gösterirse de doğru değildir. — O kadar müstahkem bir mevkiin bu kadar çabuk sukut etmesi Lehlileri dehşet içinde bırakmış, bu ruhi vaziyetten istifade için Haleb valisi Kaplan Paşa ile Kırım hanı Selim-Giray ve hetman Doroszenko Türklerin «İlba/İlbo/İlbav», dedikleri Leopold/Lwow = Lemberg üzerine sevk edilip orası da 9 Eylül = 16 Cumâda-l-ülâ Cuma günü fethedilmiş ve nihayet 27 Eylül = 4 Cumâda-l-âhire Salı gününe kadar Buczac̄ = Puçaş, Jazlowiec/Yazlowicz = Yazlavitse, Zadlotanka=Zolotank, Lublin, Belczice, Kulandane=Kulandon, Bedano=Bozanowa, Zwanic=Izvanca kaleleriyle palankalarının çoğu mukavemetsiz teslim alınmıştır. — Bütün bu fütûhât esnâsında Lehistan'ın meşhur Başkumandanı Jean Sobieski bir takım tâciz hareketlerinden başka bir şey yapamamıştır. — Kamanice muhafızlığına Özü beylerbeyi vezir Halil Paşa tâyin edilmiş ve derhal idare teşkilâtı yapmıştır).

18 Teşrinievvel = 25 Cumâda-l-âhire, Salı : Buczac̄ = Puçaş sulhü.

(Silihdar bundan bir gün evvelki tarihi ve Râşid de «20 Cumâda-l-âhire = 13

Teşrinievvel Perşembe» tarihini gösterirse de doğru değildir. — Podolya'nın yıldırım sür'atıyla istilâsı karşısında Puçaş konağına elçiler gönderip Kırım hanının şefâatıyla sulh istiyen Lehistan kralı çok ağır şartlar kabulüne mecbur olmuştur: Dört maddeden ibaret olan bu müdhiş muâhede mucibince Podolya eyâleti Türkiye'ye terkedilmiş, Ukrayna Türk himâyesindeki Kazak hetmanı Doroszenko'ya bırakılmış, Lehistan krallığı senevî 220 bin duka altını haraca bağlanmış ve kral hetmana dostâne muâmelede bulunmak mecburiyetine sokulmuştur. — Bu muâhede mucibince Podolya'nın henüz işgal edilmemiş olan kaleleriyle palankalarından bir kısmının derhal Türk ordusuna teslim edildiğinden bahsedilir. — Dördüncü Mehmet 20 Teşrinievvel = 27 Cumâda-l-âhire Perşembe günü Puçaş'dan Edirne'ye hareket etmiştir).

9 Kânunuevvel = 18 Şa'ban, Cuma: Dördüncü Mehmed'in birinci Lehistan seferinden Edirne'ye avdeti.

(Bu senenin 4 Haziran = 7 Safer Cumartesi günü Edirne'den hareket etmiş olan Sultan Mehmed'in bu Lehistan seferi o tarihten bu güne kadar tam 6 ay, 5 gün sürmüş ve Podolya'nın fethiyle Lehistan krallığının haraca bağlanmasını te'min etmişse de, kralın akdetmek mecburiyetinde kaldığı muâhedeyle Diyet meclisi kabul etmemiştir: Aşağıki fıkraya bakınız).

1673 = 1084

7 Ağustos = 23 Rebî'ül-âhir, Pazartesi : Dördüncü Mehmed'in Edirne'den ikinci Lehistan seferine hareketi.

(Bu ikinci seferin sebebi, yukarıki sene vukuâtının «18 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Puçaş = Buczacz muâhedesinin Lehistan Diyet meclisi tarafından reddi hakkında Baş-vekil Jean Leszcynski'den Vezir-i-a'zam Fâzıl-Ahmed Paşa'ya mektup gelmesi ve Baş-kumandan Jean Sobieski'nin de Türk ordusu çekildikten sonra meydana boş bulup Leopold = Lemberg ve Lublin kalelerini istirdâd etmiş olmasıdır: Lehistan'ın bu vaziyetinde Papa ile Almanya imparatorunun te'sirlerinden ve yardım va'dettiklerinden bahsedilir. — Bundan sonraki Osmanlı - Lehistan sulhü için 1676 = 1087 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

19 Eylül = 7 Cumâda-l-âhire, Salı : Ordunun İsakçı'ya muvâsalatı.

(Hudut boyunda kışlayıp baharda Lehistana girmek istiyen Dördüncü Mehmet buradan Lehistan kralına muâhedenin derhal tatbiki için bir tehditnâme göndermiştir: Fakat bu sırada Lehistan harbe hazırlanmakta ve bilhassa Almanya/Avusturya imparatorluğundan yardım almaktadır: Hattâ Eflak ve Boğdan voyvodaları Ghika ile Ştefan da Türkiye'ye ihânet edip Lehlilerle birleştikleri için yerlerine başkaları tâyin edilmiştir! — Sobieski'nin kumandasında 80 bin kişilik bir ordu toplandığından bahsedilir. Bu ordu Hotin üzerine yürümekte olduğu için, kale ile Dniestr = Turla köprüsünün muhafazasına 30 bin kişilik bir kuvvetle Silistre beylerbeyi Sarı-Hüseyn Paşa me'mur edilmiş ve Haleb beylerbeyi vezir Kaplan Mustafa Paşa da Ser-asker tâyin edilerek 12 bin askerle Yaş şehrine gönderilmiştir).

10 Teşrinisânî = 30 Receb, Cuma : Hotin bozgunu.

(Yukarıki fıkra da bahsi geçen Sarı-Hüseyin Paşa 30 bin askeriyle Hotin önlerinde «Tabur/ıstabur» kurmuşsa da çok geniş bir sâhaya yayıldığı için Sobieski 80 bin kişilik ordusuyla ilk hamlede Türk ıstaburuna girmiş, Hüseyin Paşa ancak üç saat kadar döğüşten sonra 200 askerle Turla köprüsünden geçip Kamanice = Kaminić kalesine kaçmış, geride başı boş bıraktığı askerler de peşinden gelirken köprü çöktüğü için binlercesi boğulmuş veyahut düşman kılıcıyla şehid düşmüştür. Sobieski'nin şecâatinden ziyâde Hüseyin Paşa'nın cebânetinden hâsıl olan bu fâcia üzerine Hotin kalesindeki 80 muhâfız da «vire ile», teslim olmuştur. — Bir gün sonraki tarih de rivayet edilir. — Dördüncü Mehmet bu felâket haberini almadan evvel Fâzıl Ahmed Paşa'yı Serdâr-ı-Ekremlikle Hotin üzerine sevk etmek istemişse de, kara-haber geldikten sonra artık orada yapılacak bir iş kalmadığı ve sefer mevsimi de geçtiği için Serdârın Baba-dağı'nda ve 61 gün Isakçı'da kalan Pâdişahın da Hacıoğlu-Pazarı'nda kışlamasına karar verilmiştir).

30/31 Kânunuevvel = 21/22 Ramazan, Cumartesi/Pazar gecesi : Şehzâde Ahmed'in doğumu.

(Dördüncü Mehmed'in ikinci oğlu olan bu şehzâde Ahmet 1703 = 1115 tarihinde tahta çıkmış olan «Lâle-devri» pâdişahı «Ahmed-i Sâlis = Üçüncü Ahmed» dir : Yukarıki fıkra da bahsi geçen Hacıoğlu-Pazarı kışlağında dünyaya gelmiştir. Büyük kardeşi ikinci Mustafa gibi bunun da anası Gülnûş-Sultan'dır : 1664 = 1074 vukuâtının «5 Haziran» fıkrasına bakınız. — Bu münâsebetle üç gün üç gece şenlik yapılması emredilmiştir).

1674 = 1085

16 Haziran = 12 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Dördüncü Mehmed'in Hacıoğlu-Pazar'ından Ukrayna üzerine hareketi.

(Bu sırada Ruslar Ukrayna'ya taarruz ederek Türk tâbiyyetindeki Kazaklardan Czerkas, Kaniow, Corsum vesaire gibi bâzı kaleleri aldıktan başka Osmanlı sancak-beyi pâyesini hâiz olan hetman Doroszenko'nun merkezi olan Czehryn/Cehryn=Çehrin kalesini de muhâsara etmiş oldukları için Ukrayna üzerine hareket edilmiş ve Dniestr = Turla suyu üzerinde kurulan köprüden geçilerek 6 Cumâda-l-ûlâ = 8 Ağustos Çarşamba günü Ukrayna'nın İspel ovasına girilmiştir. — Evvelce teslim olduğu halde sonradan düşmana iltihak eden İstone = İstene kalesi buradan gönderilen bir kuvvetle yıkılıp yakılmış ve Doroszenko'yu Rus muhâsarasından kurtarmak için Kırım hanı Selim-Giray gönderilmiştir: Bu senenin «14 Eylül» fıkrasına bakınız).

18 Ağustos = 16 Cumada-l-ûlâ, Cumartesi: Ladyzyn kalesinin fethi.

(Osmanlı menbâlarında «Ladjin» denilen bu kale Bug = Aksu üzerindedir : Evvelce Türk hâkimiyetini kabul etmiş olduğu halde sonradan Lehistan'a ilti-

hak etmiş olduğu için bu tarihten üç gün evvel muhâsara edilmiş, iki gün dayan-
dıktan sonra «vire ile» tekrar teslim olmak istemişse de ihânetlerinden dolayı bü-
tün muhâfızlarıyla ahâlisi esir edilmek şartıyla teklifleri kabul edilmiş, 800 mu-
hâfızı zincirlere vurulup Karadeniz üzerinden İstanbul tersânesine kürek mahkû-
mu olarak gönderilmiş ve sivil ahâlisi de esir edilmiştir).

21 Ağustos = 19 Cumâda-l-ulâ, Salı: Lehlilerin sulh teklifi.

(Lehistan kralı Michel Korybut 21 Mayıs = 15 Safer Pazartesi günü ölmüş ve yerine Leh ordusunun meşhur Baş-kumandanı Jean Sobieski intihâb edilmiştir : Şiddetli bir Türk düşmanı olan yeni kral hem intihâbını tebliğ etmek, hem de Podolya ile Ukrayna Lehistan'a bırakılmak şartıyla sulh istemek için elçilerle nâmeler göndermişse de reddedilmiştir. — Lehlilere teslim olan kalelerden Human = Umman kalesine bir kuvvet gönderilip muhâfızlarıyla ahâlisi esir edildikten sonra kâmilten tahrib edilmiştir).

14 Eylül = 13 Cumâda-l-âhire, Cuma: Kırım hanı Selim-Giray'ın Rus muhâsarasından kurtardığı Kazak hetmanı Doroszenko ile beraber orduya avdeti.

(Czehryn = Çehrin kalesinde muhâsara edilip istimdâd eden hetman için yukarda bu senenin «16 Haziran» fıkrasına bakınız. — İmdâda gönderilen Kırım hanı yaklaşırken Rus ordusu muhâsarayı kaldırıp öyle bir sür'atle kaçmıştır ki tâkibine çıkan «Tâtâr-ı-sabâ-reftâr» ordusu bile peşinden yetişememiştir).

18 Eylül = 17 Cumâda-l-âhire, Salı : Dördüncü Mehmed'in Ukrayna seferinden avdeti.

(Yukarda bu senenin «18 Ağustos» fıkrasında fethini gördüğümüz Ladyzyn = Ladjin kalesinin önlerinde ve Bug = Aksu nehrinin her iki sâhilinde 32 gün kalan Sultan Mehmet bu müddet zarfında muhtelif istikametlere kuvvetler sevk ederek Ukrayna ile Lehistan'ın bazı yerlerini vurdurmuş, Dniestr = Turla ve Dnieper = Özü/Ekşisu nehirlerinin arasındaki arâziyi kâmilten Osmanlı hâkimiyetine sokmuş ve artık mevsim ilerlediği için bu gün yola çıkıp İsakçı konağında Haleb valisi Şişman-İbrahim Paşa'yı Lehistan serdârlığına tâyin ettikten ve hudud boylarında kışlamak üzere orduyu ona bıraktıktan sonra yoluna devam ederek 22 Şa'ban = 21 Teşrinisâni Çarşamba günü Edirne'ye avdet etmiştir).

1675 = 1086

24 Ağustos = 2 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Leopold = Lemberg muharebesi.

(1672 = 1083 tarihindenberi Türk ordusunun her yaz yaptığı fütûhâtı kral Sobieski her kış kuvây-ı külliye çekildikten sonra istirdâd etmektedir : Bu sefer de öyle olduğu için, yukarıki fıkra da Lehistan serdârlığına tâyinini gördüğümüz Şişman-İbrahim Paşa yaz gelir gelmez ordunun başında harekete ge-

çip 48 kale ve palanka fetih ve istirdâd ettikten başka Volhyni eyâletini baştan başa tahrib etmiş ve ondan sonra da Lehlilerin «Lwow», ve Türklerin «İlbav-İlba/İlbo» dedikleri Leopold = Lemberg üzerine yürümüştür; Sobieski kaleyi kurtarmak için Leh ordusunun başına geçip gelmiş ve çok şiddetli bir dolu yağarken taarruza geçmişse de, bâzı Garp menbâlarının rivayet ettikleri şekilde bir zafer kazanamamıştır: Hattâ Osmanlı ordusunun muzaffer olamaması bile yardımcı Tatar kuvvetlerinin kaçmasından dolayıdır. Lehistan kralının te'min ettiği yegâne netice Lemberg'i muhâsaradan kurtarmış olmaktan ibarettir. Bununla beraber İbrahim Paşa diğer bir takım kaleler daha işgal ve tahrib ettikten sonra mevsim sonunda alel-usul kışlağa çekilmiştir).

1676 = 1087

2/3 Teşrinisânî = 25/26 Şa'ban, Pazartesi/Salı gecesi : Vezir-i-a'zam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın ölümü.

(Büyük bir devlet-adamı olan Fâzıl-Ahmed Paşa'nın genç yaşında ölmesine sebep içki ibtilâsıdır: 1045=1635—1636 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 40-41 yaşlarında ölmüş demektir. Dördüncü Mehmet İstanbul'dan Edirne'ye giderken hastalığına ehemmiyet vermiyerek yola çıkan Fâzıl-Ahmed Paşa gittikçe ağır-laştığı için geri kalmış ve nihayet Ergene köprüsü civârındaki Kara-biber çiftliğine geldiği zaman can vermiştir. — 1661—1072 senesi 30 Teşrinievvel = 6 Rebi'ül-evvel Pazar günü babası Köprülü-Mehmet Paşa'nın vasiyetinden dolayı 25-26 yaşlarında Vezir-i-a'zam olan Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadâreti o tarihten bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 15 sene, 4 gün sürmüştür: Birinci Murad, Yıldırım ve Fetret devirlerinde 19 sene Sadâret makamında bulunmuş olan Çandarlı-Ali Paşa'dan sonra Osmanlı tarihinde en uzun sadâret devri işte budur. — Fâzıl-Ahmed Paşa'nın cenâzesi Kara-biber çiftliğinden arabayla İstanbul'a nakledilerek babasının Divan-yolundaki türbesine defnedilmiştir. — Baba tarafından Arnavut olan Fâzıl-Ahmed Paşa'nın anasıyla ninesi Türktür. — Gençliğinde ilmiyye mesleğine intisâb edip Müderrislik pâyesi almış olan Fâzıl Ahmed Paşa, babasının sadâreti üzerine vezâret pâyesiyle valiliklerde ve nihayet Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuş ve tecribesizliğini büyük zekâsı ve kuvvetli kültürüyle telâfi etmiştir: En büyük hizmetleri 1663 = 1074 vukuâtının «24 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Uyvar fethi, ertesi sene vukuâtında gördüğümüz Vasvar sulhünün akdi ve nihayet 1669 = 1080 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Kandiya fethiyle Girit fütûhâtının ikmâli gibi büyük muvaffakiyetleridir: Fakat 1664 = 1075 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasındaki Saint-Gotthard muharebesiyle kat'i bir zarûret olmadığı halde devletin başına açmış olduğu Lehistan seferinden dolayı tenkid edilir. Dahili idaresinin kötülüğü de meşhurdur: Bütün işleri sürüncemede bıraktığından bahsedilir. — Fâzıl-Ahmed Paşa'nın ölümü için «22 Şa'ban = 30 Teşrinievvel Cuma» tarihinden de bahsedilirse de doğru değildir).

4/5 Teşrinisânî = 27/28 Şa'ban, Çarşamba/Persenbe gecesi : Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Üçüncü vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan Kara-Mustafa Paşa Merzifon kazası merkez nâhiyesinin Marınca köyündendir: Babası, Dördüncü Murad'ın Bağdad fethinde şehid olan Sipâhi beylerinden Oruç Bey'dir; anasının adı Âbide-Hatun'dur. — 1044—1634 - 1635 tarihinde dünyaya gelmiş olan Kara-Mustafa Paşa 4

yaşında yetim kaldıktan sonra baba dostu olan Köprülü-Mehmet Paşa tarafından himâye edilerek Fâzıl-Ahmed Paşa ile beraber tahsil etmiştir : Köprülü'ye dâ-mâd olduğu için, Fâzıl-Ahmed Paşa'nın eniştesidir. — İkinci Viyana muhâsarasıyla meşhur olan Kara-Mustafa Paşa bir kaç defa Sadâret-Kaymakamlığında bulunduktan sonra 41 - 42 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuştur. — Fazıl-Ahmed Paşa ölür ölmez kardeşi Fâzıl-Mustafa Bey «Müht-i-Hümâyûn»u alıp pâdişah henüz Edirne'ye varmadan Hasköy kazâsının Osmanlı köyünde peşinden yetiştirmiş ve Dördüncü Mehmet de bu gece «beyn-el-ışâeyn» mührünü servet ve azamet ibtilâsına rağmen Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden olan Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'ya tevdi ettikten sonra, sabahleyin Edirne'ye gelmiştir).

27 Teşrinievvel = 19 Şa'ban, Salı : Zorawno sulhü ve Podolya ile Ukrayna'nın Türkiye'ye ilhâkı.

(Yukarıki sene vukuâtının «24 Ağustos» fıkrasında bahsi geçen Lehistan serdârı Şişman-İbrahim Paşa bu yaz sefere çıkacağı sırada eceliyle ölmüş olduğu için yerine orduda bulunan Şam beylerbeyi Şeytan-İbrahim Paşa tâyin edilmiş ve yeni serdâr Osmanlı müelliflerinin «ızvança» dedikleri Zorawno/Zorowon'da «tabur/ıstabur», kurmuş olan Lehistan kralı Jean Sobieski'yi 27 Eylül = 19 Receb Pazar gününden itibaren tazyika başlamıştır : Bu muharebe 16 yahut 20 gün sürdükten sonra kral sulh istemek mecburiyetinde kalmıştır. Bu sulhün 1672 = 1083 senesi «18 Teşrinievvel» fıkrasında akdini ve ertesi sene vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasında da Lehistan Diyet meclisi tarafından reddini gördüğümüz Buczacz = Puçaş sulhünden yegâne farkı, 220 bin altınlık senevî haraçtan vazgeçilmiş olmasından ibarettir: Buna mukabil Podolya ve Ukrayna eyâletleri Türkiye'ye bırakılmış ve yalnız Ukrayna'nın Piarzako = Piyaçerko ve Pawolocza—Paliçe kaleleri Lehistan'da kalmıştır. — «16 Teşrinievvel» rivayeti zayıftır. — Bu Lehistan seferi 1672 = 1083 senesi 4 Haziran=7 Safer Cumartesi gününden bugüne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 4 sene, 4 ay, 23 gün sürmüştür).

1677 = 1088

14 Ağustos = 14 Cumâda-l-âhire, Cumartesi : Kazak hetmanı Doroszenko'nun ihânetinden dolayı Czehryn = Çehrin muhâsarası.

(Türk himâyesine ilticâsı dört buçuk sene kadar sürmüş bir Lehistan seferine sebep olan Ukrayna Kazak hetmanı Doroszenko nihayet Türkiye'ye ihânet ederek Ruslarla birleşmiş ve Ukrayna'nın Ruslar tarafından istilâsına yol açmıştır : Bu hâin için 1672 = 1083 vukuâtının «4 Haziran» ve 1674=1085 vukuâtının da «16 Haziran», fıkralarına bakınız. Rus çarı Feodor Alexiévitch'in çevirdiği entrikalardan dolayı Rusya'ya temâyül eden Kazakların Doroszenko'yu böyle bir ihânete mecbur ettikleri hakkında da bir rivayet vardır. — Bu haber gelir gelmez Bogdan isminde eski bir hetmanın Yedi-kule'de mahbus tutulan oğlu Georges Chmielnicki Ukrayna hetmanlığına tâyin edilip Rusya'ya harb ilân edilmiş ve yukarıki fıkroda bahsi geçen serdâr Şeytan-İbrahim Paşa ile Kırım hanı Selim-Giray Kazakların merkezi olan Czehryn = Çehrin kalesinin fethine gönderilmiştir. — Bu gün başlayan muhâsarada tuhaf bir kuvvet nisbetsizliği vardır : Türk ordusunun mevcudu 40 binden ibaret olduğu halde, kalede 60 bin Rus, Alman ve Kazak askeri bulunduğundan bahsedilir. Muhâsara esnâsında Rus-

ya'dan bir imdâd kuvveti daha gelmiş ve Şeytan-İbrahim Paşa buna karşı Kırım hanını sevkettiği de, düşmanın çok üstün kuvvetlerine karşı bir şey yapamıyan Selim-Giray serdâra hemen muhâsarayı bırakmaktan başka çâre olmadığını bildirdiği için 7 Eylül = 9 Receb Salı günü ric'ate başlıyan ordu düşmanın tâkibi-ne uğradığı için büyük bir sür'atle Bender'e çekilmiş ve bir çok ağırlıklarıyla topları düşman eline geçmiştir. Bu muvaffakiyetsizlik hem Selim-Giray'ın, hem Şeytan-İbrahim Paşa'nın azline sebep olmuş ve Kırım hanlığına Mubârek-Giray oğlu Murad-Giray, ordu serdârlığına da Anadolu beylerbeyi Abaza Kör-Hüseyn Paşa tâyin edilmiştir).

1678 = 1089

30 Nisan = 8 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Rusya'ya sefer açan Dördüncü Mehmed'in İstanbul'dan hareketi.

(Bu seferin sebepleri için yukarıki fıkraya bakınız. — Pâdişah Davudpaşa kargâhında 39 gün son hazırlıklarla meşgul olduktan sonra, bu gün Vezir-i-a'zam da maiyyetinde bulunduğu halde ordunun başında yola çıkmıştır).

21 Mayıs = 29 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Ordunun Hacıoğlu-Pazarı'na muvâsalatı.

(Silihdar tarihinde «1 Rebî'ül-âhir = 11 Mayıs-ı Rûmî Cumartesi» tarihinden bahsedilirse de, Cumartesi günü Rebî'ül-evvelin 29 una mûsâdiftir ve Rûmî tarih de bunu te'yid etmektedir. — Dördüncü Mehmet buraya kadar sefere iştirâk edip buradan itibaren orduyu Vezir-i-a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın kumandasında sevkettiği ve kendisi de seferin sonuna kadar Silistre'de avla vakit geçirmeye karar verdiği için 26 Mayıs = 4 Rebî'ül-âhir Perşembe günü Kara-Mustafa Paşa'yı Serdâr-ı-Ekrem tâyin edip «Sancağ-ı-Şerif»i alelusul eline teslim etmiş ve o da 30 Mayıs = 8 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü hareket edip İsakçı üzerinden Çehryn = Çehrin fethine gitmiştir: Umumiyyetle ikişer gün hatâlı gösterilen Hicrî tarihler burada gün isimleriyle Rûmî takvim tarihlerine istinâden tas-hih edilmiştir).

19 Temmuz = 29 Cumâda-l-ûlâ, Salı : Ordunun Çehryn = Çehrin'e muvâsalatı ve kalenin muhâsarası.

(Bir rivayete göre de ordu bu gün gelmiş ve muhâsara da iki gün sonra 1 Cumâda-l-âhire = 21 Temmuz Perşembe günü başlamıştır. — Çok sarp bir kayanın üstünde bulunan Çehrin kalesinin etrafında Türklerin «Tasma-suyu» dedikleri Tasmin nehri ve bu nehrin hâsıl ettiği bataklıklar bulunduğu için muhâsara çok müşkil olmuş ve bilhassa Osmanlı menbâlarında «Remdaniski/Remaneşkü» gibi muharref isimlerle anılan Rus Baş-kumandanı Prens Romodanovski'nin muazzam bir ordu ile Tasma-suyunun karşı yakasına gelip «tabur/ıstabur», kurarak mahsurlara yardım etmesi ve muhâsara kuvvetlerinden bir kısmını üzerine çekmesi bu müşkilâtı büsbütün arttırmıştır: Silihdar tarihinde 200 bin kişilik gösterilen bu Rus ordusunda Kalmuk, Kazan vesair bir takım Tatar unsurlarının da bulunduğu bahsedilir; Serdâr-ı-Ekrem bunlara karşı Kırım hanı Murad-Giray'la bir miktar Osmanlı kuvveti sevkettiği ve onları işgal edip kendisi muhâsarayla meşgul olmuştur).

20/21 Ağustos = 2/3 Receb, Cumartesi/Pazar gecesi: Çehryn = Çehrin kalesinin fethi.

(Umumiyetle «3/4 Receb Cumartesi/Pazar gecesi»nden bahsedilirse de, burada rakamlar gün isimlerine göre tashih edilmiştir: Zâten bir çok Garp menbâlarında da bu doğru tarihe tesadüf edilir. — Gündüz patlatılan lâğımların açtığı **gedikten** dalga dalga içeri saldıran Türk askerleri çok şiddetli muharebelerle ilkönce **varoşu** işgal edip Tasma-suyunun üstündeki üç köprüyü yıkarak karşı yakada **baıunan** Rus ordusunun yardım göndermesine mâni olmuş ve **ondan** sonra da iç-kaleye şiddetli bir topçu ateşi açılarak çıkarılan büyük yangınlar içerdeki düşman **askeri**nin canlarını kurtarmak için nehre atılmasına ve bu suretle iç-kalenin de **sukutu**na sebep olmuştur: Nehirde yirmi bin kadar «leş» görüldüğünden bahsedilir. — Karşı yakadaki Rus ordusu ertesi gün 3 saat ilerdeki Dnieper = Özü sâhiline çekilip orada istabur kurduğu için üzerine varılmış ve 30 Ağustos = 12 Receb Salı gününe kadar 9 gün taarruz edilip iyice yıpratıldıktan sonra mevsim ilerlediği için artık avdet kararı verilmiş ve Çehrin kalesi tamamıyla tahrib edildikten ve diğer bazı kaleler de takviye edildikten sonra ordu İsakçı'ya hareket etmiştir).

31 Ağustos = 13 Receb, Çarşamba : Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın İsakçı'dan Edirne'ye hareketi.

(Haleb beylerbeyi Kara-Mehmet Paşa'yı vezâret pâyesiyle ordu serdârlığına tâyin edip askerin bu kışı ihtiyâten Baba-dağı civârında geçirmesini emrettikten sonra hareket eden Kara-Mustafa Paşa 5 Şevvâl = 20 Teşrinisânî Pazar günü Edirne'ye gelip merâsimle karşılanmıştır : 11 Eylül = 24 Receb Pazar günü **Silistre**'den hareket edip 24 Eylül = 7 Şa'ban Cumartesi günü Edirne'ye gelmiş olan **Dördüncü** Mehmet muzaffer Vezir-i-a'zamına fevkalâde iltifatlar ve ihsanlarda **bulunmuş**tur. — Yukarda bu senenin «21 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

1679 = 1090

11 Eylül = 5 Şa'ban, Pazartesi : Dnieper = Özü/Ekşisu ve Bug = Aksu boylarında yaptırılan yeni kalelere İstanbul'dan asker ve levâzım gönderilmesi.

(Bu iki nehrin birincisinde iki ve ikincisinde bir kale yaptırılmış, inşaatı yukarıki fıkrada bahsi geçen serdâr Kara-Mehmet Paşa himâye etmiş, bütün malzeme donanmayla İstanbul'dan sevk edilmiş ve bu gün de muhafız askerlerle top, cephâne vesair levâzım gönderilmiştir).

1680 = 1091

29 Teşrinievvel = 5 Şevvâl, Salı: İkinci Rus seferine çıkan Dördüncü Mehmed'in İstanbul'dan Edirne'ye hareketi.

(Rusların harb hazırlıkları hakkında haberler geldiği için bu ikinci Sefer-i-Hümâyûn'un ağılmasına hükümet karar vermiş ve pâdişah da tasvib ettiği için hazırlıklar Edirne'de ikmâl edilmek üzere bu kışın orada geçirilmesi takarrür etmiştir : İbtilâ derecesindeki av merakıyla meşhur olan Sultan Mehmet kendi maiyetiyle bu gün Davudpaşa karargâhından hareket edip ordunun nakline

Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa'yı me'mur etmiş, 2 Teşrinisâni = 9 Şevvâl Cumartesi günü orduyla hareket eden Vezir-i-a'zam 18 Teşrinisâni = 25 Şevvâl Pazartesi günü Edirne'ye vardığı halde yollarda avlanarak gelen pâdişah ancak 1681 = 1091 senesi 10 Kânunuevvel = 19 Zühicce Cuma günü gelebilmiştir : Bu suretle Sultan Mehmed'in Edirne ile İstanbul arasındaki av partisi 2 ay, 12 gün sürmüş demektir. — Buradaki gün rakamlarıyla isimleri arasındaki birer günlük fark hakikî takvim hesabına göre tashih edilmiştir. — Râşid tarihinde pâdişahın Edirne'ye muvâsalatı «22 Zülka'de = 14 Kânunuevvel Cumartesi» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

1681 = 1092

11 Şubat = 22 Safer, Salı : Osmanlı - Rus sulhü.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz ikinci sefer hazırlıklarından ürken Moskof çarı Feodor Alexiévitch Kırım hanı Murad-Gıray'a elçiler gönderip sulhe delâletini rica etmiş ve ilkönce Radgin yahut Bahçe-saray'da müzâkere edilip 1681 = 1091 senesi 8 Kânunusâni = 17 Zühicce Çarşamba günü tanzim edilen esaslar Murad-Gıray tarafından Edirne'ye gönderilip bu gün Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa tarafından bir «Temessük» le tasvib edilmiş ve bundan 2 ay, 17 gün sonra 29 Nisan = 10 Reb'ül-âhir Salı günü de pâdişah tarafından tasdik olunmuştur. — 20 sene müddetle akdedilen bu 12 maddelik sulhün başlıca esasları şöyle sıralanabilir : 1) Dnieper = Özü suyu hudud ittihâz edilip beri yakası Türkiye'ye ve öte yakası Rusya'ya âid olacaktır; 2) Bununla beraber, Kiyef şehriyle buna tâbi üç palanka Rus hâkimiyetinde kalacaktır; 3) Özü buyunda iki taraf da yeni tahkimat yapamayacaktır; 4) Kırım hanı Rus arâzisine akın etmeyecektir; 5) Esirler mübâdele edilecektir. — Türk hududunu Dnieper = Özü/Ekşisu boylarına dayayan böyle bir muâhedeyle bile Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın ancak Avusturya seferi düşüncesiyle kabul etmiş olduğundan bahsedilir. — Bu sulhün akdi üzerine 10 Safer = 1 Mart Cumartesi günü Edirne'den hareket eden Dördüncü Mehmet 21 Safer = 12 Mart Çarşamba günü İstanbul'a dönmüştür).

24 Temmuz = 8 Receb, Perşembe : Sakız fâciası.

(Cezâyir, Tunus ve Trablus eyâletlerinden mürekkebe olan Mağrib-ocaklarının Akdeniz'de mütemâdiyen faaliyette bulunan korsanları Fransız gemilerinden başka Fransa'nın cenup sâhillerine de tecâvuz etmekte oldukları için, XIV üncü Louis bu korsanların imhâsına meşhur Fransız denizcisi Duquesne'i me'mur etmiştir : Sakız limanında 9 Trablus kalyonunun «yağa yatmış» olduğunu haber alan bu şumarkı kapdan 18 gemilik filosuyla bu gün Sakız'a gelip dost bayraklarıyla limanın ağzına demirledikten sonra birdenbire harb bayrakları çekip Trablus gemilerinden başka kaleyle şehre de dört buçuk saatte dört bin kadar gülle yağdırarak bir çok evlerle câmiler ve mescidler yıkmış, sivil ahâlden 60 - 80 müslüman ve 50 kadar hristiyan maktul düşmüş ve yaralıların sayısı da 800 ü bulmuştur! İstanbul hükûmeti derhal donanma sevkedip meselenin siyaseten halline kadar Fransız filosunun oradan ayrılmasına mâni olmuş ve Fransa sefiri Kont Joseph de Guilleragues Sadâret-Kethudâsı tarafından tekdir edildikten sonra Vezir-i-a'zamin huzûruna celbedilip XIV üncü Louis'nin derhal tarzîye ve tazminat vermesi istenmiş, sefir kaçamaklı cevaplar verdiği için hapsedilmiş ve nihayet kralın tarzîye ve tazminat vereceği hakkında bir «Temessük = senet» imzâlamak suretiyle serbest bırakılmıştır. Bir müddet sonra XIV üncü Louis'den pâdişaha kendisinin bu vak'adan haberi olmadığı hakkında bir tarzîyenâme ile 90 keselik cevâhir ve 30 keselik muhtelif hediyelerden mürekkebe

cem'an «60 bin guruhluk eşyâ-yı nefise» geldikten başka, donanmayla Sakız'da bulunan Kapdan-ı-deryâ Bozoklu-Mustafa Paşa da bombardman tahribâtının «keşfine göre» Duquesne'den tazminat aldığı gibi ölenlerin «diyet»lerini de tahsil etmiştir).

1682 = 1092

9 Kânunusâni = 30 Zülhicce, Cuma : İstanbul'a elçiler gönderip Türk himâyesine sığınan Eméric Thököly = Tökeli İmre'nin Orta-Macar krallığı meselesi.

(Osmanlıların «Orta-Macar» dedikleri yer, Türk hâkimiyetinde bulunan Macaristan'ın şimalinde Avusturyalıların hâkim oldukları Yukarı-Macaristan'dır : Bunun cenubuşarkisinde Erdel = Transylvania prensliği ve garbiyle cenubugarbisinde de gene Macaristan'ın Avusturya hâkimiyetinde bir şerit gibi uzayan kısmı vardır; ikisinin arasında «Orta-Macar» denilen sâhanın yeni bir krallık şeklini aldıktan sonraki merkezi, Osmanlı menbâlarında «Kaşa» denilen «Kaschau», kalesidir. — 1658 denberi 24 senedir Avusturya/Almanya tahtında bulunan Birinci Leopold son derece müteassıp bir katolik olduğu için, bilhassa 1665 = 1075 - 1076 tarihindenberi 17 senedir Orta-Macar protestanlarına karşı çok şiddetli bir tenkil ve imhâ siyaseti tâkib etmekte, bir çok asilzâdeler toptan imhâ edilmekte veyahut zindanlarda çürütülmekte, bunların bütün servetleri zaptedilip Viyana'ya aşırılmakta ve Alman ceneralleri memleketi çiftlik ve insanları hayvan gibi idare etmektedir. Orta-Macar millî hareketi işte bu vaziyetten doğmuştur. Bu hareketin bir çok kurbanları vardır; işte bunlardan birinin oğlu olan Eméric Thököly/Toekoely/Tékély 1658 de doğmuş olduğu için bu sırada 24 yaşında bir gençtir. 1676 da yahut ertesi sene hapisneden kaçıp daha 18-19 yaşlarında ısyan hareketinin başına geçtiğinden bahsedilir. Babası Erdel prensi Apaffy'nin kaynatası ve kendisi de kayı olduğu ve bilhassa Osmanlılara ısyanlarıyla meşhur Erdel prenslerinden Rakoczy'nin dul karısı Hélène/İlona Zrinyi ile evlendiği için büyük bir nüfuz kazanmış ve bir millî mukavemet timsâli sayılmaya başlamıştır. «Hağlılar» mânâsına «Krucze» kelimesinden muharref olarak Osmanlı menbâlarında «Kurus» denilen gönüllü Macar milliyetçilerinin başında Avusturyalıları karşı 4-5 senedir muvaffakiyetle mücâdele eden Thököly'nin Türk himâyesine sığınması, imparatorun 30 Kânunuevvel 1681 tarihinde ilân ettiği aff-i-umumî üzerine bir çok tarafdarlarının kendisini terketmiş olmasıyla izah edilirse de, İstanbul'a gönderdiği elçilerin o tarihten 10 gün sonra huzûra kabul edilmeleri mümkün olamayacağı için bu izahın doğru olmaması lâzımgelir : Bilhassa o sırada Enderun'da bulunan Silihdar Fındıklılı-Mehmet Ağa bu elçilerin kabulünü o aff-i-umumî tarihinden tam 5 ay, 9 gün evvel 1092=1681 senesi 6 Receb = 22 Temmuz Salı gününe müsâdif gösterdiğine göre, o rivayet doğru olduğu takdirde aff-i-umumî ile Thököly'nin Türk himâyesine ilticâsı arasında hiç bir münâsebet olamayacağı muhakkaktır. Her halde Avusturya imparatorluğuna karşı kendi kuvvetini kâfi görmediği için Türkiye'ye mürâcaat etmiş olması lâzımgelen Thököly'nin Fransa'dan da siyasi ve mali yardımlar gördüğünden bahsedilir: 1681 Eylülünün 30 uncu günü Strasbourg'u zabtetmiş olan XIV üncü Louis bu sırada Almanya/Avusturya imparatorluğunun başına bütün Avrupa'da gaileler çıkarmak için elinden geldiği kadar çalışmaktadır ve işte bundan dolayı Macar milliyetçileriyle Erdel ve Eflak voyvodaları arasında gizli bir ittifak bile te'min etmiştir; maksadı, Türkiye ile Lehistan'ı da ayaklandırmak suretiyle Avusturya imparatorluğunun taksimidir. İşte bundan dolayı Lehistan'daki Fransa sefiri Thököly'ye Lehli gönüllüler bile te'min etmiştir. — 1664 = 1075 vukuâtının «10 Ağustos», fıkrasında gördüğümüz Vasvar muâhadesindenberi Avusturyalıların sebep oldukları hudud hâdiselerinin mufassal bir

listesini yaptırmış ve Avusturya'nın mahvını en büyük gaye ittihâz etmiş olan Vezir-i-a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın Ghizi, Rédin ve Dumoghi isimlerindeki Orta-Macar elçilerini bu gün pâdişâha takdim ederek istedikleri himâyeyi kabul ettirip Osmanlı menbâlarında «Kurus kralı» denilen Thököly'ye krallık tevcih ettirmesi, işte bu müsâid vaziyetten istifade içindir : Orta-Macar kralına bir «mücevher topuz» gönderen Dördüncü Mehmet, Budin beylerbeyi vezir İbrahim Paşa'ya da bir «Hatt-ı-Hümâyûn» gönderip bir çok valilerle sancak-beylerini maiyyetine vererek yeni krallık arâzisinin Avusturyalılardan kurtarılmasına me'mur etmiştir).

1682 = 1093

9 Haziran = 3 Cumâda-l-âhire, Salı: Vasvar sulhünün tecdidini rica gelen Avusturya elçisinin huzûra kabulü.

(Yirmi sene müddetle akdedildiğini 1664 = 1075 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Vasvar muâhedesinin imzâsından bu tarihe kadar 17 sene, 10 ay geçtiği ve daha 2 sene, 2 ay müddeti olduğu halde Avusturya imparatorunun şimdiden tecdidini istemesi, yukarıki fıkrada gördüğümüz Orta-Macar meselesiyle bir takım hudud hâdiselerinden dolayı Türkiye'de hummâlı bir harb hazırlığı başlamış olmasındandır : Bir taraftan Budin valisi İbrahim Paşa Orta-Macar fütuhâtı için Peşte sahrasında büyük bir kuvvet toplamakta ve bir taraftan da İstanbul'da Avusturya istilâsı için muazzam bir ordu hazırlanmaktadır. Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi sekiz ay evvel Strasbourg'u zabtetmiş olan Fransa kralı XIV üncü Louis'nin Rhin nehrini geçivereceği hakkında bir takım şâyialar duyulmaktadır : Bu suretle Şarktan, Garptan iki tehdid arasında kalan Avusturya/Almanya imparatoru Birinci Leopold'un şaşkın bir vaziyette kaldığından ve işte bundan dolayı Türk sulhüne fevkalâde ehemmiyet verdiğiinden bahsedilir. — Bu gün huzûra kabul edilip pişkeşlerini takdim eden Avusturya elçisi Kont Albert de Caprara gerek İstanbul'da, gerek padişah Edirne'ye gittikten sonra orada hükûmet erkânıyla bir takım müzâkerelere girişmişse de anlaşmak imkânı olmamıştır : Türk metâlibinin başlıcaları Raab = Yanık-kale'nin iâdesi, hazırlanan sefer için tazminat verilmesi, Orta-Macar milliyetçilerinin gasbedilen servetlerinin iâdesi, mezheb hürriyeti ve aff-i-umumî ilânı gibi şartlardır. Zâten bu gibi ihtilâflı meseleler Caprara'nın selefi Hofmann zamanında da müzâkere edildiği halde halledilememiştir. Aşağıda 1682 = 1094 vukuâtının «31 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

27 Temmuz = 22 Receb, Pazartesi : Budin beylerbeyi vezir İbrahim Paşa'nın Orta-Macar seferine hareketi.

(Orta-Macar serdarlığına tâyinini bundan evvelki sene vukuâtının «9 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz İbrahim Paşa'nın maiyyetine me'mur edilen valilerle sancak-beyleri Peşte sahrasında toplanmış ve ordu bu gün hareket etmiştir : Erdel prensi Apaffy de bir miktar kuvvetle orduya gelmiştir. — İlkönce Sajo nehri civârında Osmanlıların «Khonod» dedikleri «Onod» kalesi bir yahut üç gün muhâsaradan sonra 3 Şa'ban = 7 Ağustos Cuma günü teslim olup tahrib edilmiştir : Bu kalenin Türk hududuna karşı tecâvuz ve akın üslerinden olduğu rivayet edilir).

15 Ağustos = 11 Şa'ban, Cumartesi: Kaschau = Kaşa kalesinin fethi.

(İki gün muhâsaradan sonra «vire ile» teslim olan bu kale Orta-Macar krallığının merkezi olduğu için, 12 bin askeriyle buraya gelip orduya iltihak etmiş olan Thököly'ye teslim edilmiş ve yeni kral merâsimle tahtına oturtulmuştur :

O civarda 28 kale ve palanka daha fethedilip krala teslim edildiğinden bahsedilir. Bu fütûhâtın en mühimmi, Osmanlıların «Füle» dedikleri «Füle» kalesinin 8 Ramazan = 10 Eylül Perşembe günü teslim alınmasında gösterilir: 29 Eylül = 27 Ramazan Salı tarihine de tesadüf edilmektedir. Burası Kanunî devrinde fethedildikten sonra elden çıkan kalelerdendir: İkinci ciltte 1552 = 959 vukuâtının «11 Ağustos» fıkrasına bakınız. Füle kalesinde Avusturyalıların hudud hâdiselerinde ele geçirdikleri 110 Türk esiri bulunup kurtarılmış ve kaleyle şehir tamamiyle yıkılıp yakıldıktan sonra mevsim sonu geldiği için avdet eden ordu 15 Ramazan=17 Eylül Perşembe günü Peşte sahrasına varmıştır).

12 Teşrinievvel = 10 Şevvâl, Pazartesi: Avusturya seferine karar veren Dördüncü Mehmed'in Edirne'ye hareketi.

(Ordu hazırlandığı için pâdişah saraydan Davudpaşa karargâhına geçmiş ve askeri Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa'nın getirmesini emrederek av ibtilâsını tatmin için bu gün hususî maiyyetiyle hareket edip 1 ay, 26 gün sonra 7 Kânunuevvel = 7 Zülhicce Pazartesi günü Edirne'ye vardığı zaman, ordu ile beraber İstanbul'dan 19 Teşrinievvel = 17 Şevvâl Pazartesi günü hareket edip kendisinden çok evvel Edirne'ye gelmiş olan Vezir-i-a'zamla diğer vüzera tarafından karşılanmıştır).

1682 = 1094

31 Kânunuevvel = 1 Muharrem, Perşembe : Ordunun hareketinden evvel hükûmetin son sulh teşebbüsü.

(Yukarıki sene vukuâtının «9 Haziran» fıkrasında İstanbul'a geldiğini gördüğümüz Avusturya elçisi Caprara ordu ile beraber Edirne'ye getirilmiş olduğu için bu gün Yeniçeri-ağası Bekri-Mustafa Paşa'nın huzûruna dâvet edilip tazminat vesair şartlardan vezgeçilerek yalnız evvelce Türkler tarafından feshedilmiş olan Raab = Yanık-kale'nin îadesi şartıyla sulhün tecdidî teklif edilmişse de kat'î bir ifadeyle reddettiği için hükûmet ordunun hareketine karar vermiştir. Her halde bir devşirme çocuğu hissiyle Kara-Mustafa Paşa'nın son derece aleyhinde bulunan ve hattâ «Vezir-i-a'zam bir müteharrik gavga kaşağısı, mütekebbir, tama'kâr devlet harablığın ister, anûd-u-kenûd ve mağrûr Türk» demekten utanmıyan Silihdar Fındıklılı-Mehmet Ağa pâdişahın harb istememesine karşı paşa'nın hudud ümerâsından Avusturya tecâvuzları hakkında şikâyetnâmeler getirterek ve askerin «Ceng isterüz!» dediğinden bahsederek Dördüncü Mehmed'i kandırmış olduğunu iddiâ ederse de, başka bir münâsebetle Avusturyalıların hudud boylarında «her bâr katl-i nüfus ve gaaret-i emvâl ile ihtilâl-i azîm îrâs» ettiklerinden ve Orta-Macar kaleleri fethedilirken içlerinden yüzlerce Türk esirleri çıkarıldığından bahsetmek suretiyle Avusturyalıların sulhe riâyet etmediklerini itirâf ederek kendikendini tekzib etmiştir: Zâten hudud beylerinden senelerdenberi şikâyetnâmeler gelmektedir. Bu gün Avusturya elçisine yapılan tek şartlı teklif de Kara-Mustafa Paşa'nın ne kadar mütedil davrandığını gösterir).

1683 = 1094

1 Nisan = 3 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Dördüncü Mehmed'in Edirne'den Avusturya seferine hareketi.

(1664 = 1075 senesi 10 Ağustos = 17 Muharrem Pazar günü 20 sene müddetle akdedildiğini gördüğümüz Vasvar sulhü o tarihten ordunun bu günkü hareketine

kadar Milâdî takvim hesabıyla tam, 18 sene, 7 ay, 22 gün sürmüş ve Avusturyalıların kanlı hudud vak'aları, mütemâdî çapulculukları ve bir çok hudud kalelerini sivil Türk esirleriyle doldurmaları nihayet Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın ikinci Viyana muhâsarasıyla neticelenen bu meşhur seferin açılmasına sebeb olmuştur).

24 Mayıs = 27 Cumâda-l-ülâ, Pazartesi: Pâdişahın Belgrad'da kalması ve Serdâr-ı-Ekremlikle sefere me'mur olan Vezir-i-a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın ordu başında hareketi.

(Ordu buraya 3 Mayıs = 6 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü gelmiştir. — Bu gün Belgradın karşısındaki Zemun/Zemlin sahrâsından hareket eden Serdârın maiyetine muhtelif konaklarda Beş hükümdar iltihak etmiştir; Bunlar Kırım hanıyla Eflak ve Boğdan voyvodaları, Orta-Macar kralı ve Erdel prensi gibi Türk tâbiyyetinde bulunan hükümdarlardır. — Bu büyük seferin ilk hedefleri Raab = Yanık ve Komorn = Komran kalelerinin fethidir; fakat bu karar biraz sonra değişmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız. — Ordu mevcudu hakkında 150, 200, 220 ve hattâ 300 bin gibi çok mübâlâgalı rakamlara tesadüf edilir: Halbuki Viyana müdâfii Kont Starhemberg'in 27 Ağustos tarihli bir mektubunda Türk ordusunun muhârib kuvvet yekûnu 60 binden ibaret gösterilmektedir. O tarihe kadar verilen zâyiatla bâzı kalelerin işgaline me'mur edilen kuvvetler de bu yekûna ilâve edilmek şartıyla, Belgrad'dan hareket eden ordunun 100 - 120 binden fazla olmaması lâzımgelir; silâhsız hizmetlere me'mur olanlar tabii bu yekûna dâhil değildir).

27 Haziran = 2 Receb, Cumartesi: Stuhlweissenburg = İstoni-i-Belgrad harb meclisinde Viyana muhâsarasına karar verilmesi.

(Mecliste Serdâr-ı-Ekremle Reis-ül-Küttâb Telhîsî-zâde Mustafa Efendi doğrudan doğruya Viyana üzerine yürümek fikrini müdâfaa ettikleri halde Kırım hanı Murad-Giray'la Budin beylerbeyi Arnavut Koca-İbrahim Paşa bu sene Raab= Yanık ve Komorn = Komran kalelerinin fethiyle iktifâ edilip Tatar ordusunun Avusturya'yı tahrib ederek kuvvetten düşürmesi ve ertesi sene de Viyana üzerine gidilmesi fikrinde bulunmuşlarsa da, muhtelif mülâhazalara istinâd eden Serdârın ısrârı nihayet onun fikrinin kabuliyle neticelenmiş ve hattâ İbrahim Paşa inatçılığından dolayı tekdir edilmiştir: Aşağıda bu senenin «12 Eylül» fıkrasına da bakınız. Papalık makamının Avusturya'ya yardım etmekte ve bir Hristiyan ittifakı hazırlamakta olduğunu ve bilhassa Avusturya ile Lehistan'ın 31 Mart tarihinde Türklere karşı ittifak etmiş olduklarını bir aydan fazla bir zaman evvel 15 Cumâda-l-ülâ = 12 Mayıs Çarşamba günü haber almış olan Kara-Mustafa Paşa'nın her halde Avrupa hristiyanlığına bir sene daha hazırlık imkânı vermek istemediği muhakkaktır).

14 Temmuz = 19 Receb, Çarşamba: İkinci Viyana muhasarası.

(Belgrad'dan Osek = Eszek, İstoni-i-Belgrad = Stuhlweissenburg ve Yanık=Raab yoluyla Viyana'ya gelen ordu, en mühimleri Wespriem = Bespirem, Buczın = Pujun, Moriczhida, Tata, Papa, Altenburg = Altun-bardak, Haimburg = Hanburk olmak üzere bir çok kalelerle palankalar işgal ve bâzılarını da tahrib etmiştir: Orta-Macar kralı Thököly'nin de elli kadar kale ve palanka zaptettiğinden bahsedilir. — Düşman ordusu Baş-kumandanı Duc Charles de Lorraine Türk ordusunun ileri hareketine mâni olmak üzere Aşağı-Avusturya hududunda ve Leyta

nehirinin öte yakasında bulunan Petronell'de mevzi almışsa da, 7 Temmuz = 12 Receb Çarşamba günü sevkedilen bir kuvvete mağlûb olup bir çok ağırlıklarını bırakarak ric'ate mecbur olmuş ve işte bunun üzerine imparator Birinci Leopold pâyitahtının müdâfaasını Kont Ernst Rüdiger von Starhemberg/Stahremberg'e bırakarak o akşam bütün saray halkıyla Viyana'dan kaçmak cebânetini göstermiş ve hattâ kapıları açık kalan saray yağma edilmiştir: İmparator kaçarken halkın:

— Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?

diye bağırıştığından bahsedilir. Viyana'nın bir çok âileleri de kaçmış, yalnız eli silâh tutan erkekler ordu emrinde kalmıştır: Tabii bütün bunlar derhal silâh altına alınmıştır. — 12 Temmuz = 17 Receb Pazartesi günü Viyana önlerine varan Türk pişdarları müdâfilerin yaktığı dış mahallelerdeki büyük yangınla karşılaşmış ve nihayet bu gün de ordu gelip derhal muhâsarayı kurarak ateş açmıştır. — Bu tarihten 12 Eylül = 20 Ramazan Pazar gününe kadar tam 2 ay, 1 gün = 61 gün süren ikinci Viyana muhâsarasında Türk ordusu 40 lâğım ve mahsurlar da 10 mukabil lâğım patlatmış, 18 hücumu mukabil 24 huruç hareketi olmuş, şehrin ileri tahkimâtı vaziyetinde bulunan tabyaların çoğu zabtedilmiş, bilhassa 4 Eylül = 12 Ramazan Cumartesi günü lâğımlarla açılan büyük bir gedikten içeri hücum edilmiş de çok şiddetli bir mukavemetten başka bir takım iç tahkimâtıyla de karşılaşıldığı için şehre girilememiştir. — Bu meşhur muhâsara esnâsında etrâfa saldıran akıncı kuvvetlerinin getirdikleri canlı ve cansız ganimetlerle muazzam servetler o kadar çoktur ki «en müstesnâ câriye kırk elli güruşa» satılmış ve Serdâr-ı-Ekrem «iki bin beş yüz koyunu elli güruşa almış»tır: Köle ve cariye olarak Türkiye'ye götürülen esirlerin sayısı 6 bin erkek, 11 bin kadın, 14 bin genç kız ve 50 bin çocuk olmak üzere cem'an 81 bin gösterilir).

12 Eylül = 20 Ramazan, Pazar : Kırım ham Murad-Giray'la Budin beylerbeyi Arnavut Koca-İbrahim Paşa'nın ihânетleri yüzünden kaybedilen Kahlenberg=Alaman-dağı meydan muharebesi üzerine ikinci Viyana muhâsarasının kaldırılması ve ordunun perişan bir halde ric'ati.

(Viyana muhâsarası Avrupa hristiyanlığını Türk tehlikesi telâsına düşürdüğü için Papa XI inci innocent bir taraftan imparator Birinci Leopold'a para yardımıyla bulunmakla beraber, bir taraftan da bütün Avrupa'yı imparatora karşı ayaklandırmak isteyen Fransa kralı XIV üncü Louis'nin bu sırada Almanya / Avusturya üzerine muhtemel bir taarruzunu önleyecek siyasî teşebbüslerde bulunmuş ve bilhassa Lehistan kralı Jean Sobieski'yi Fransa ittifakından ve Türk sulhüne sadâkatten ayırma ve Leopold'le ittifak ettirmeye muvaffak olmuştur : XIV üncü Louis Lehistan'ın hakikî düşmanları Avusturya ile Rusya olduğunu bildirdiği halde katolik taassubuna kapılan ve bilhassa karısı kraliçe Marie'nin Fransa kralı aleyhindeki telkinâtına uyan Sobieski'nin Lehistan menfaatlerine bu kadar aykırı bir harekette bulunması Leh müellifleri tarafından bile tenkid edilir : Son Osmanlı - Lehistan sulhü için 1676 = 1087 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Yirmi bin suvâri ile Avusturya'ya gelen Sobieski'den başka Saksonya ve Bavyera elektör prensleri de bu ittifaka dâhil olmuş ve bütün bunlar 7 Eylül = 15 Ramazan Salı günü Tulln önlerinde Duc de Lorraine'in kumandasındaki imparatorluk ordusuyla birleşmişlerdir. Baş-kumandanlığı kral Sobieski der'uhde etmiştir : İmparator Leopold'ün orduunda bulunan baş-papası Marco d'Aviano'nun 11 Eylülde yazmış olduğu bir mektupta müttelifler ordusunun mevcudu 70 bin gösterilir; bu rakam, iki aydır Viyana'yı muhâsara etmekte olan Türk ordusunun bu tarihten 16 gün evvel 60 binden ibaret olan mevcuduna nisbetle on bin fazladır: Yukarda bu senenin «24 Mayıs», fıkrasına bakınız. Tabii bu 60 bin yekünü 16 gündenberi bir çok zâyiat yüzünden bir mikdar daha azalmıştır. — Hristiyan ordusunun bu hareketinden haberdâr olan

Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın mukabil tedbirleri şöyle hulâsa edilebilir : 1) Kırım hanı Murad-Giray Viyana'dan «Altı saat yukarı nehr-i Tuna üzerinde» muhâfazasına me'mur olduğu taş köprüden düşman ordusunun geçmesine mâni olacaktır; 2) Meterislerdeki askerler muhâsaraya ve şehrin fethi gayretine devam edeceklerdir; 3) Düşman ordusu köprüyü zorlayıp gelebildiği takdirde elde bulunan diğer kuvvetlerle karşılanacaktır; 4) Düşman gelinceye kadar ve hattâ geldikten sonra Tatar atlıları arkadan çevirip geriden tehdid edecektir. — Bu plânın tatbikine daha ilk adında Kırım hanının alçakça ihâneti mâni olmuştur: Yukarda bu senenin «27 Haziran» fıkrasında gördüğümüz harb meclisindenberi Serdâr-ı-Ekreme kırıgın olan bu hâin han Viyana muhâsarasına bizzât iştirâk etmiş olan Silihdar Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın yana-yakıla anlattığına göre düşman Tuna köprüsünden geçerken bir tepe üstüne çekilip seyretmekle iktifâ etmiş ve yanında bulunan kendi imamı bile onun bu hâline itirâz ettiği halde:

— Sen bu Osmanlunun bize ettiği cevri bilmezsin. Bu düşmanın def'i yanında lâ-şey idi ve bilürüm ki dinimize de ihânetdür! Lâkin gayret beni komadı: Anlar da görsünler kendülerin kaç akça âdem imiş; Tatar kadrin bilsünler!

cevabını vermiştir. — Bu tarihten bir akşam evvel «Viyana ormanı» denilen dağların son çıkıntısını teşkil eden «Kahlenberg = Alman-dağı»nın arka yamacına gelmiş olan düşman ordusu bu sabah Türk kuvvetleriyle tepenin üstünde «elleşme»ye başladıktan sonra beri yamaçtan aşağı sarkmaya muvaffak olmuş, iki ordu işte bu suretle karşılaşmış, fakat sağ cenâha memur olan yûzerâdan Budin beylerbeyi Arnavut Koca-İbrahim Paşa ismindeki ikinci hâin yukarda bahsi geçen harb meclisindenberi Serdâr-ı-Ekreme dış bileliği için, düşmanın ilk hücumunda askerini alıp Raab = Yanık-kale tarafına doğru kaçmak şenâatini irtikâb ettiği için, düşman ordusu Türk ordusunun merkezine doğru yol bulmuştur. Sol cemahta bulunan Kırım hanı Murad-Giray da ikinci ihânetini orada işlemiş ve o da o cenah askerlerinin harbine seyirci kalmakla iktifâ etmiştir! Kahlenburg meydan muharebesinin kaybolmasında ve ikinci Viyana muhâsarasının neticesiz kalmasında en mühim rolleri işte bu iki şenî hâin oynamıştır. Bunlara nisbetle ikinci derecede bir takım sebeplerden daha bahsedilir: 1) Sırf kâr için orduya katılıp gelmiş «manav makuulesi» bir çok madrabazların o zamana kadar biriktirdikleri ganîmet mallarıyla esirleri hayvanlarına yükleyip kuşluk vakti kaçıp gitmeleri harbeden askerlerden bir çoklarının da mal kaygısıyla kaçmasına sebep olmuştur: Bilhassa düşman ordusunu arkadan çevirmeye me'mur olan Tatar atlıları mallarını götürüp gitmekten başka bir şey yapmamış ve tabii hâin hanları da kendilerine uymuştur; 2) Viyana'nın kenar mahallelerinde ele geçen şaraplarla akınlarda esir alınan binlerce kadınlar yüzünden orduda sarhoşlukla sefâhatin son haddi bulduğundan bahsedilir; 3) Bu muharebenin ertesi günü kral Sobieski'nin karısına yazdığı bir mektupta anlattığına göre «aslen Hristiyan olan» bir çok suvâriler harb esnâsında düşman tarafına geçmişlerdir. — İşte bütün bunlardan dolayı etrafında ancak 9 - 10 bin asker kalan Kara-Mustafa Paşa akşama kadar büyük bir kahramanlıkla döğüş-tükten sonra şehid olmak için düşman içine atılmak istemişse de, maiyyetinde bulunanlar dağılan ordunun toplanabilmesi için kendi vücuduna ihtiyaç olduğundan bahsederek mâni olmuşlardır: Otağına geldiği zaman düşman askeri artık ordugâha girmiş olduğu için, bütün ağırlıklarını bırakmak mecburiyetinde kalan ve Hristiyan ordusundan ziyâde iki müseccel hâinle bir takım Devşirme dö-küntülerinin ihânetlerine mağlûb olan büyük serdâr meterislerdeki askerlerini hemen toplayıp geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır: Bu hâle rağmen «Türk korkusu»ndan kurtulamayan galiplerin tâkiye cesaret edemediklerinden bahsedilir; hattâ bu ric'atî Türk ordusunun bir harb hilesi zannedenler bile olmuştur! — Bu günkü muharebede Türk şehidlerinin on bini bulduğundan bahsedilir: Tabii düşman zâyîâtı da çok ağırdır. — Umumiyetle Kara-Mustafa Paşa üç meseleden dolayı tenkid edilir: 1) Şehir cebren fethedildiği takdirde askerin

yağmasına uğrıyacağı için «vire ile» teslimini bekleyip bütün hazineleri eline geçirmek için tamahkârlık ederek vakit kaybetmiş ve bu suretle yardım ordusunun yetişmesine meydan vermiştir: Fakat imparatorun kaçtığını, sarayının yağma edildiğini bütün teferrüâtıyla bilen ve bilhassa müttefikler ordusunun hazırlanmakta olduğunu istihbârından itibaren kalenin cebren fethi için a'zamî gayretle çalıştığı Viyana seferine iştirâk edip kendisini hiç sevmiyen müverrih Silihdar Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın bile şehâdetiyle sâbit olan bir serdâra karşı her halde böyle bir ithâmın doğru olmaması lâzımgelir: Umumî hücumun yapılamaması surların henüz kâfi derecede tahrib edilememiş olmasındandır; 2) Düşman ordusu geldiği zaman serdârın meterislerdeki askeri çekip meydan muharebesinde onlardan da istifade etmemiş olması bâzı menbâlarda bir hatâ gibi gösterilirse de, muhâsaranın kaldırılması demek olan böyle bir tedbirin asker üzerinde bırakacağı fena te'sirden başka, serdârın her saat şehrin sukutunu beklediği için siperlerdeki askerleri çekmemiş olduğu hakkında da bir takım rivayetler vardır; 3) «Tabur/ıstabur», şeklinde bir müstahkem ordugâh tertib edilmemiş olduğundan da bahsedilirse de, büyük bir meydan muharebesi kabulüne karar verildikten sonra böyle bir tedbir ittihâzına hâcet kalmıyacağı pek tabiidir: Her halde bu noktalar askerlik bakımından sonsuz münakaşalara çok müsâid meselelerdir. — Türk milletinin 1071 = 463 deki Malazgird meydan muharebesiyle başlayıp ikinci Viyana muhasarasına kadar 612 yıl sürmüş olan taarruz ve istilâ hamlesi işte bu Kahlenberg meydan muharebesiyle nihayet bulmuş ve Avrupa'nın Asya'ya, Garb'ın Şark'a ve Hristiyanlığın Müslümanlığa karşı üstün bir vaziyete geçmesi işte bu fâcia ile başlamıştır: Bundan sonra sürüp gidecek müdâfaa devrinde Türk hududları geriliyecek, sonra durgunlaşacak ve nihayet büsbütün daralacaktır. — 61 gün süren bu ikinci Viyana muhâsarasının nesillerce unutulmıyan haşyet ve dehşetinden dolayı bu 1683 senesine Viyanalılar «Türk yılı» ismini vermişlerdir).

14 Eylül = 22 Ramazan, Salı : Viyana önlerinde dağılan ordunun Raab = Yanık-kale konağında toplanması ve hâin vezir Arnavut Koca-İbrahim'in idâmı.

(Darmadağın olan orduyu burada toplayıp tekrar inzibat altına almak kudretini gösteren Serdâr-ı-Ekrem, muharebe meydanından kaçıp Kahlenberg felâketine sebeb olduktan sonra bundan bir gün evvel buraya gelmiş olan Budin valisi Arnavut Uzun yahut Koca-İbrahim'i derhal idâm ettirmiştir: Bu süflî hâinin cezası tatbik edilirken Kara-Mustafa Paşa için «Pâdişahumuza söylesünler, telâff-i mâ-fât idecek ancak budur: Azl itmesün!» dediğinden bahsedilir).

22 Eylül = 30 Ramazan, Çarşamba: Ordunun Budin'e muvâsalatı.

(Düşman arâzisini yakıp yıkarak gelen ve valilerin eyâlet askerleriyle Kasım mevsimine, yâni 8 Teşrinisânîye kadar ihtiyâten burada kalmasını emreden Serdâr-ı-Ekrem Macaristan'ın muhtelif kalelerine takviye küt'aları göndermiş, pâdişahın bir Nâme-i-Hümâyûn'la bir hil'at ve bir murassâ kılıç gelmiş, hâin Kırım hanı Murad-Giray azledilip yerine ikinci Hacı-Giray tâyin edilmiş ve 24 gün burada kalan Kara-Mustafa Paşa Budin'e 40 bin kişilik bir Tatar kuvveti gelmesini de te'min ettikten sonra 16 Teşrinievvel = 24 Şevvâl Cumartesi günü hareket edip kış mevsiminde bir intikam seferi hazırlamak üzere 18 Teşrinisânî = 28 Zülka'de, Perşembe günü Belgrad kıışlağına vâsıl olmuştur).

7 Teşrinievvel = 15 Şevvâl, Perşembe : Ciğer-delen = Parkany zaferi.

(Kral Sobieski'nin kumandasındaki Hristiyan ordusunun Gran=Usturgon'u mu-

hasara etmek üzere Tuna üzerinde bulunan bu şehrin karşısındaki Ciğer-delen kalesine doğru ilerlemesi üzerine Budin beylerbeyi Kara-Mehmet Paşa kumandasında 30 bin kişilik bir kuvvet gönderilmiş, parlak bir zafer kazanılarak 8 - 10 bin düşman kırılmış ve hattâ oğluyla beraber pusuya düşürülen Sobieski bile canını güç kurtarıp kaçmıştır).

1 Teşrinisânî = 11 Zülka'de, Pazartesi : Usturgon'un sukutu.

(Ciğerdelen vak'asının intikamını almak istiyen kral Sobieski 9 Teşrinievvel = 17 Şevvâl Cumartesi günü Kara-Mehmet Paşa fırkasına bütün müttelikleriyle beraber yüklenip mağlûp etmiş, 7 bin asker şehid olmuş ve işte bunun üzerine 29 Teşrinievvel = 8 Zülka'de Cuma günü Macaristandaki Türk kalelerinin en mühimlerinden olan Gran = Usturgon muhâsara edilmiş ve artık mânevîyâtı bozulmuş olan askerin tehdid ve icbârı üzerine Muhâfız Bekir Paşa kaleyi «vire ile» teslim ettiği için Türk ahâli Budin'e nakledilmiştir. — Birinci Ahmed devrinde fethedilmiş olan Usturgon kalesi 1605 = 1014 senesi 3 Teşrinievvel = 20 Cumâda-ı ülâ Pazartesi gününden bu güne kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 78 sene, 29 gün Türk hâkimiyetinde kalmıştır).

15 Kânunuevvel = 25 Zülhicce, Çarşamba: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın idâmı hakkında çıkan «Hatt-ı-Hümâyûn» üzerine Sadâret-Kaymakamlığında bulunan üçüncü vezir Kara-İbrahim Paşa'nın sadâreti.

(Kara-Mustafa Paşa'nın sarayda Kızlar-ağası zenci Yusuf ve Baş-Emîr-âhur Boşnak Sarı-Süleyman isimlerinde iki zehirli düşmanı vardır: Viyana muvaffakiyetsizliğini haber alınca «ellerine mikrameler alup döne döne», oynadıklarından bahsedilen bu sefiller paşanın uşaklığından yetişmiş olan Sadâret-Kaymakamı Kara-İbrahim'le el-birliği edip askerin Kara-Mustafa Paşa'yı istemediğinden bahsederek ve hattâ zavallı paşa'nın saltanat makamına göz diktiği hakkında bir takım vesikalar uydurarak pâdişahı zehirlemeye başlamışlar ve nihayet muvaffak olarak bundan bir akşam evvel bir idâm hattı istihsâl edip Kapucular-kethudâsı Ahmed ve Çavuş-başı Mehmet Ağalarla Belgrad'a göndermişlerdir. — Dördüncü Mehmed'in en büyük günâhı işte budur: Bir zenci ile bir Boşnak serserisinin tezvirâtına uyarak Belgrad'da bir intikam seferi hazırlamakla meşgul olan Kara-Mustafa Paşa'yı idâm ettirmesi, netice itibariyle Macaristan'ın zıyânına sebep olmuştur. — Merhumun sadâreti 1676 = 1087 senesi 4/5 Teşrinisânî=27/28 Şa'ban Çarşamba/Perşembe gecesinden bu senenin 14/15 Kânunuevvel = 24/25 Zülhicce Salı/Çarşamba gecesini idâmı hakkında çıkan Hatt-ı-Hümâyûn tarihine kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 7 sene, 1 ay, 10 gün sürmüştür. İdâm hükmü Hatt-ı-Hümâyûn tarihinden on gün sonra 1683 = 1095 senesi 25 Kânunuevvel=6 Muharrem Cumartesi günü infâz edilmiş ve zavallı Kara-Mustafa Paşa boğulduktan sonra başı kesilerek vücudu Belgrad'a gömülmüş ve kesik başı da seferin bidâyetinden 16 Zülhicce = 6 Kânunuevvel Pazartesi gününe kadar Belgrad'da kaldıktan sonra Edirne'ye gelmiş olan pâdişaha gösterilmek üzere oraya götürülüp Saruca-Paşa camii haziresine defnedilmiştir. — Kara-Mustafa Paşa'nın uşaklığından yetişmiş olan nankör halefi Bayburtludur: Sefere gitmemek için «temâruz» ettiğinden dolayı Serdâr-ı-Ekremlik Belgrad'da bulunan Yeniçeri-ağası Tekirdağlı vezir Bekri-Mustafa Paşa'ya tevcih edilmiştir).

1684 = 1095

18 Haziran = 5 Receb, Pazar : Vissegrad = Vişgrad kalesinin sukutu.

(Viyana bozgunu Hıristiyanlığın Türklükten intikam alma zamanı gelmiş olduğunu gösteren bir alâmet sayıldığı için hemen bir «Sainte-Alliance = Mukaddes-İttifak» akdedilmiş ve buna Almanya/Avusturya, Papalık, Venedik, Lehistan, Malta, Toskana ve daha sonra Rus devletleri girmiştir. İşte bundan dolayı Macaristan'da, Lehistanda, Dalmagya'da, Bosna'da, Arnavutlukda ve Mora'da Avusturya'ya, Lehistan'a ve Venedik'le müttefiklerine karşı altı müdâfaa cephesi açılmış ve Osmanlı devleti bütün bu düşmanlarıyla tek başına uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır. Macaristan cephesinde Bekri-Mustafa Paşa, Lehistan'da üçüncü vezir Boşnak Sarı-Süleyman Paşa serdârdır ve ikinci defa Kırım hanlığına tâyin edilen Selim-Giray da bununla beraberdir; Mora'da Venediklilere karşı Kôr-Şa'ban, Şâhin-Mustafa, İspanakçı-İsmail ve nihayet vezir Halil Paşalar az zamanda birbirini istihlâf etmişlerse de hiçbir bir muvaffakiyet gösterememiştir. — İstanbul hükûmeti büyük harb hazırlıklarıyla meşguldür : Çanakkale-boğazıyla adalar tahkim edildiği gibi donanma da yeni gemilerle takviye edilmiştir.— Avusturya Baş-kumandanı Duc de Lorraine'in ilk hedefi Türkleri Macaristan'dan çıkarmaktır. Onun için büyük bir ordu başında ilerliyerek 14 Haziran = 1 Receb Çarşamba günü muhâsara ettiği Vişgrad = Vissegrad kalesini bu gün «vire ile» teslim almıştır. — Bu sırada Avusturyalılar Orta-Macar ve Hırvatistan üzerine de birer ordu daha sevketmişlerdir).

27 Haziran = 14 Receb, Salı : Waitzen = Vayçen bozgunu.

(Vişgrad'ı zabteden düşman ordusu Peşte'nin 33 kilometre şimalinde bulunan Weizen/Waitzen kalesine doğru ilerlediği için, Serdâr Bekri-Mustafa Paşa'nın emriyle Budin beylerbeyi Kara-Mehmet Paşa mukabeleye çıkmışsa da kuvveti kâfi gelmediği için mağlûb olmuş ve ertesi gün de kale sukut etmiştir).

15 Temmuz = 2 Şa'ban, Cumartesi: Avusturya ordusunun Budin muhâsarası.

(Serdâr Bekri-Mustafa Paşa düşman ordusunu Budin'in şimalindeki Alt-Ofen = Eski-Budin'de karşılaşmışsa da Tuna sâhilindeki Hamze-Bey palankasına çekilmek mecburiyetinde kaldığı için, bir gün evvel buraya gelen düşman bu gün şehri muhâsaraya başlamıştır. — Karşı yakadaki Peşte'nin tahkimâtını kâfi görmeyen Budin valisi Kara-Mehmet Paşa ahâliyi Budin'e naklettikten sonra Peşte'yi yakmıştır. — 6 Şa'ban = 19 Temmuz Çarşamba günü varoş sukut etmiş ve askerle ahâli kaleye çekilmiştir. — Bu muhâsarada Budin'in kahraman valisi Divrikli Kara-Mehmet Paşa şehid düştüğü için, vasiyeti mucibince kumandayı Haleb beylerbeyi vezir Şeytan-İbrahim Paşa der'uhde etmiştir. — Hamze-Bey palankasına çekilmiş olan serdâr Mustafa Paşa düşmanın şiddetli bir taarruzu üzerine Osek = Eszek kalesine kadar ric'ate mecbur olmuştur: Aşağıda bu senenin «2/3 Teşrinisânî» fıkrasına da bakınız).

15 Temmuz = 2 Şa'ban, Cumartesi : Venedik cumhuriyetinin Türkiye'ye harb ilânı.

(Girit fethinin acısını çıkarmak için fırsattan istifade edip «Mukaddes-İttifak»,a giren Venedik hükûmeti Dalmagya, Mora, Bosna ve Arnavutluk'da dört cephe

açmış ve Giridi Türklere terketmek mecburiyetinde kalan meşhur Francesco Morosini'yi Başkumandanlığa tâyin etmiştir: 1669 = 1080 vukuâtının «28 Ağustos» fıkrasıyla bu senenin «18 Haziran» fıkrasına da bakınız).

8 Ağustos = 26 Şa'ban, Salı : Ayamavri kalesinin sukutu ve Dalmaçya vaziyeti.

(Yunanistan'ın garp sâhilinde bulunan bu adaya 20 Temmuz = 7 Şa'ban Çarşamba günü asker çıkaran Venedik Baş-kumandanı Morosini kaleyi beş gün muhâsaradan sonra bu gün «vire ile» teslim almıştır; bu suretle Arnavutluk sâhilleri ve bilhassa Preveze limanı Venediklilerin tehdidi altına girmiş demektir: Aşağıda bu senenin «18 Eylül» fıkrasına da bakınız. — Zâten bu sırada Venedikliler Dalmaçya cephesinde de faaliyete geçmişler ve Vrana, Ostroviz, Carino, Nadino, Scardona, Macarsca ve Primorgia kalelerini Teşrinievvel sonlarına kadar kâmilten zabtetmişlerdir).

26 Eylül = 16 Şevvâl, Salı: Lehistan kralı Sobieski'nin Kamieniec = Kamanıçe bozgunu.

(Kamanıçe civârında Lehistan serdârı Sarı-Süleyman Paşa ve Kırım hanı Selim-Giray'la karşılaşan Sobieski mağlûb olmuş ve Eflâk'la Boğdan'ı zabtedip irsi bir krallık kurmak sevdâsına kapılmışsa da Dniestr = Turla suyundan geçmiye muvaffak olamadığı için geri çekilmiştir: Aşağıki sene vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

28 Eylül = 18 Şevvâl, Perşembe: Preveze'nin sukutu.

(Yukarda bu senenin «8 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Ayamavri muvaffakiyetinden itibaren Venediklilerin tehdidine uğrıyan Preveze 7 gün muhâsaradan sonra bu gün «vire ile» teslim olmuştur).

2/3 Teşrinisâni = 24/25 Zülka'de, Perşembe/Cuma gecesi: Budin'in muhâsaradan kurtulması.

(Bu senenin 15 Temmuz = 2 Şa'ban Cumartesi günündenberi 3 ay, 19 gün = 111 gün büyük bir kahramanlıkla düşman ateşine dayanmış olan Budin'in kurtuluşu Viyana bozgununun acısını çıkaran bir muvaffakiyet sayılabilir; fakat muvakkattir. — Bu gece muhâsarayı kaldırıp çekilmiye mecbur olan düşman bütün ağırlıklarını bırakmış ve bir kısmını da yakmıştır. — Bu büyük vak'a üzerine bir «Hatt-ı Hümayûn» la «Şeytan» lâkabı «Melek» şekline çevrilen Budin müdâfii vezir İbrahim Paşa, Bekri-Mustafa Paşa'nın yerine Macaristan serdârlığına tâyin edilmiş ve Budin valiliği de Arnavut Abdi/Abdurrahman Paşa'ya verilmiştir).

1685 = 1096

7 Nisan = 3 Cumâda-l-ülâ, Cumartesi: Bosna beylerbeyinin Sin = Sing zaferi.

(Venediklilerin Dalmaçya valisi Pietro Valerio 7600 yahut 20 bin askerle bu kaleyi muhâsara etmişse de Bosna valisi Fındık-Mustafa Paşa derhal üzerine yürüyerek askerini imhâ ve ağırlıklarını zabtettikten başka 90 bayrak da almıştır).

3 Haziran = 1 Receb, Pazar : Koron muhâsarası.

(Cenubî Mora'da Kalamata körfezinin garp sâhilinde bulunan bu mühim mevkiin Venediklilerle müttelikleri tarafından muhâsarasını 15 Haziran = 13 Receb Cuma ve 7 Ağustos = 7 Ramazan Salı günlerine müsâdif gösteren rivayetler de vardır: Kalenin sukutu için de 3 ve 4 Ağustos = 3 ve 4 Ramazan Cuma ve Cumartesi, 30 Ağustos = 30 Ramazan Perşembe, 7 Eylül = 8 Şevvâl Cuma vesaire gibi birbirini tutmaz tarihlere tesadüf edilir: Muhâsara müddeti olarak da 1 aydan 3 aya kadar muhtelif rivayetler vardır. — Bu muhâsâra esnâsında Mora serdârı Halil Paşa kaleyi kurtarmıya gelmişse de şehid olmuş ve ondan sonra gelen Siyavuş Paşa da aynı âkıbete uğradığı için Koron sukut edip müslüman ahâlisi kılıçtan geçirilmiştir).

16 Ağustos = 16 Ramazan, Perşembe : Gran=Usturgon kalesini muhasara eden Macaristan serdârı Şeytan/Melek İbrahim Paşa'nın ric'ati.

(Usturgon'un düşman eline geçmesi için 1683 = 1094 vukuâtının «1 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Bu sırada Avusturya Baş-kumandanı Duc Charles de Lorraine Neuhausel = Uyvar kalesini muhâsara etmekte olduğu için, fırsattan istifade etmek isteyen İbrahim Paşa Usturgon'u muhâsara etmişse de çok üstün kuvvetlerle yetişen Duc de Lorraine'e mağlûb olup çekilmek mecburiyetinde kalmıştır: Bu muharebede Paşa'nın dört bin, Duc'ün 40 bin askerinden bahsedilir. — Usturgon muhâsarası 1 Ramazan = 1 Ağustos Çarşamba gününden bu güne kadar 15 gün sürüp 16 ncı gün kaldırılmıştır).

19 Ağustos = 19 Ramazan, Pazar : Neuhausel = Uyvar kalesinin sukutu.

(1663 = 1074 senesi 24 Eylül = 21 Safer Pazartesi günündenberi 21 sene, 10 ay, 25 gün Türk hâkimiyetinde kalan bu mühim mevki Duc de Lorraine'in muazam ordusuna 50 gün kadar dayandıktan sonra düşmanın bu günkü umumî hücumunda beyaz bayrak çekmişse de «vire» kabul etmek istemiyen Avusturyalılar içeri girince erkekleri kılıçtan geçirip kadınları esir etmişlerdir).

10 Teşrinievvel = 12 Zülka'de, Çarşamba : Lehistan cephesinde Bojan zaferi.

(Kral Sobieski Eflak ve Boğdan'ı zabtetmek için Dniestr = Turla nehrinden geçip ilerlemeye başlamışsa da Bojan/Boyan'da Serdâr Süleyman Paşa ile Kırm hanı Selim-Giray'ın kuvvetleriyle karşılaşp 6 bin maktul ve 5 bin esir vermiştir: Bundan evvelki Lehistan zaferi için yukarıki senenin «26 Eylül», fıkrasına ve bundan sonrakiler için de 1687 = 1098 vukuâtının «2/3 Eylül» ve 1688 = 1099 vukuâtının «14 Ağustos» fıkralarına bakınız. Bu zaferleri çok kötü bir asker olan Sarı Süleyman değil, Selim-Giray te'min etmiştir).

1685 = 1097

18 Kânunuevvel = 21 Muharrem, Salı : Vezir-i-a'zam Kara-İbrahim-Paşa'nın azliyle üçüncü vezir Sarı-Süleyman Paşa'nın sadâreti.

(Kendisine rakib olabilecek vüzerâyı birer bahâneyle idâm ettirmek veyahut uzak yerlere attırmaktan başka bir şey düşünmiyen ve cepheye gitmemek için

mütemâdiyen «temâruz» edip devlet işlerini yüz-üstü bırakan Kara-İbrahim, kendi efendisi olan Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa gibi bir vezirin idâmına sebep olduktan sonra büyük şöhretine tahammül edemediği Macaristan serdârı ve Budin kahramanı Şeytan/Melek-İbrahim Paşa'yı da Usturgon'u alamadığından ve Uyvar'ı da kurtaramadığından bahsederek bu senenin 6 Muharrem = 3 Kânunuevvel Pazartesi günü Belgrad'da idâm ettirip Macaristan'ı öyle bir müdâfiden mahrum bırakmış ve nihayet Lehistan serdârlığından üçüncü vezirliğe getirilmiş olan Sarı-Süleyman Paşa'yı da istirkab edip Osek = Eszek kalesinin sukutu hakkında bir yalan uydurarak hemen Macaristan serdârlığına gönderilmesini arzetmiştir: Azline sebep, işte bu yalanın meydana çıkmasıdır. Sadâret müddeti 1683 = 1094 senesi 15 Kânunuevvel = 25 Zülhicce Çarşamba gününden bu güne kadar tam 2 sene, 4 gündür. — Halefi Sarı-Süleyman Paşa Macaristan'ın elden gitmesine sebep olduğu için Osmanlı tarihinde kapkara bir hâtıra bırakan bedbaht bir Boşnak'tır).

1686 = 1097

15 Haziran = 23 Receb, Cumartesi: Navarin'in sukutu ve neticeleri.

(Müttefiklerinden de yardım gören Venedikliler 2 Haziran = 10 Receb Pazar günü bu mühim mevkî muhâsaraya başlamışlar ve imdâda gelen Mora Ser-askeri İsmail Paşa'yı mağlûb ettikleri için bu gün kaleyi «vire ile» teslim almışlardır: Modon, Arkadia ve Argos kaleleri de aynı âkıbete uğramış ve nihayet 30 Ağustos = 10 Şevvâl Cuma günü Anabolu = Napoli di Romania'nın sukutu Thermis kalesinin de teslimine sebep olmuştur: Anabolu muhafızlığında bulunan «ümerây-ı bahriyyeden Rum-Hasan Paşa'nın irtidâd ederek düşman donanmasında vazife aldığından bahsedilir: Aşağıda 1687 = 1098 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına da bakınız).

2 Eylül = 13 Şevvâl, Pazartesi: Budin'in sukutu ve netice itibariyle Macaristan'ın elden çıkması.

(Yukarıki sene vukuâtının «18 Kânunuevvel» fıkrasında idâmını gördüğümüz Macaristan serdârı Melek-İbrahim Paşa'nın yerine Kapdan-ı-deryâ vezir Sarhoş-Ahmed Paşa tâyin edilmişse de bir muvaffakiyet gösteremediği için Vezir-i-a'zam Sarı-Süleyman Paşa kendi talebiyle Serdâr-ı-Ekrem tâyin edilerek Belgrad'a gelmiş ve 50 bin kişilik bir orduyla Macaristan'da ilerlemeye başlamıştır; o sırada Budin kalesi 18 Haziran = 26 Receb Salı günündenberi Duc Charles de Lorraine'in kumandasında gelen 90 bin kişilik bir Avusturya ordusunun muhâsarası altındadır: Bu orduda Avrupa'nın hemen her milletinden gelmiş igönüllü asilzâdeler ve askerler bulunduğundan bahsedilir. Kaleyi müdâfaa eden Budin beylerbeyi Arnavut Abdi/Abdurrahman Paşa'dan üstüste «feryâdcılar geldükçe» Serdâr-ı-Ekrem:

— Düşmen kal'aya zafer bulmak ne mümkün!

diye «batî hareket» etmiş ve «mukayyed olmamış»dır! Abdi Paşa'nın emrinde bâzı menbâlara göre 6 ve bâzılarına göre de 16 bin muhafız vardır: Bunun sebebi, para düşkünü olan bu ihtiyar arnavudun muhâsaradan evvel kaledeki tımarlılardan rüşvet alıp çoğunu salıvermiş olmasında gösterilir! — Ağır ağır giderek nihayet 1 Ağustos = 11 Ramazan Perşembe günü Budin civârındaki Hamze-Bey palankasına varan Serdâr-ı-Ekrem şehri muhâsaradan kurtarmak için 14 Ağustos = 24 Ramazan Çarşamba günü düşmanla harbe tutuşmuşsa da mağlûb olup üç bin şehid vererek çekilmiş ve bunun üzerine kaleye imdat sokmak için eski serdâr Sarhoş-Ahmed Paşa kumandasında iki defa Serden-geçti kuvvetleri sevk edilmişse de düşmanın çok şiddetli mukabelelerinden dolayı 20 Ağustos = 30 Ramazan Salı gününe tesadûf eden ilk teşebbüsünde ancak 500 kişi

sokabilmiş ve ikincisinde hiç muvaffak olamamıştır. — Parayla asker terhis ederek müdâfaanın zayıflamasına sebep olmakla beraber, büyük bir kahramanlıkla mukavemet eden Abdi Paşa bu sırada çok müşkil vaziyettedir: Daha 30 Haziran = 8 Şa'ban Pazar günü aşağı varoş ve ondan sonra da yukarı varoş sukut etmiş ve 16 Temmuz = 24 Şa'ban Salı günü de kalenin cephâneliğindeki 36 bin kantar barutun bir düşman humbarasıyla infilâkı üzerine 4 bin kişi şehîd olmuş ve 60 kadem genişliğinde bir gedik açılmıştır. — Osmanlı menbâlarında 18 «yörüüş» den ve Garp menbâlarında da ancak 3 umumî hücumdan bahsedilir: 2 Eylül = 13 Şevvâl Pazartesi günü Budin'in sukutuyla neticelenen en şiddetli hücumda düşman içeri girdikten sonra çok şiddetli bir sokak muharebesi yapan Türkler nihayet iç-kale vaziyetindeki «Bali Paşa meydanı»na çekilmişlerse de Abdi Paşa'nın şehâdeti üzerine başsız kaldıkları için teslim olmuşlardır. O gece şehir yanmış, yağmalanmış, ahâlinin mühim bir kısmı kılıçtan geçirilmiş, mütebâkisi esir edilip paylaşılmış ve ancak yüzme bildikleri için Tuna'ya atılıp kaçabilenler kurtulabilmiştir. Esirler çırlıçıplak soyuldukları için, hayâ hissiyle çukurlar kazıp girenlerin de soğuktan telef oldukları rivayet edilir. — Budin muhâsarası 18 Haziran = 26 Receb Salı gününden bu güne kadar tam 2 ay, 14 gün = 76 gün sürmüştür: Muhâsaranın bir gün evvel başladığı hakkında da bir rivayet vardır. — Bu müdhîş fâciadan biraz evvel yazılan ve:

Şâh-ı İslâmı dilerüz Budine
Nazar-ı merhamet kıla bu dine

matlaiyle Dördüncü Mehmed'i müdâfaaya dâvet eden ateşli gazile fâciadan sonra yazılıp :

Aldı Nemçe bizim nazlı Budini

nakarâtiyle nesilden nesle intikal eden Budin türküsü o muazzam felâketi hiç bir zaman unutturmayacak millî mâtem ifâdeleridir. — Kanunî Sultan Süleyman devrinde 1541 = 948 senesi 29 Ağustos = 7 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü işgal ve ilhak edilmiş olan Budin şehri Milâdî takvim hesabıyla 145 sene, 4 gün ve Grégorien ıslâhâtından mütevellit olan on günlük fark da hesap edilmek şartıyla tam 144 sene, 11 ay, 24 gün Türk hâkimiyetinde kalmış demektir: 1526 = 932 senesi 29 Ağustos = 21 Zülka'de Çarşamba gününe tesadüf eden Mohaç zaferinden itibaren Macar krallığının Türk hâkimiyetinde geçirdiği 15 sene de bu yekûna ilâve edildiği takdirde Budin'in 159 sene, 11 ay, 24 gün Türk tâbiyyetinde kalmış olduğu anlaşılır. — Bu kara haber 8 Zülka'de = 26 Eylül Perşembe günü İstanbul'a akседip çok büyük bir teessür ve heyecana sebep olmuş, pâdişahla hükümet aleyhine tezâhürler başlamış ve hattâ câmilerde vazılar verilmiştir! — Budin'in sukutu Macaristan'daki Türk kuvvetlerinin mânevîyyâtını tamamiyle bozmuş olduğu için bir çok mühim mevkiller ya hiç mukavemet etmeden veyahut bir kaç gün mukavemetten sonra düşmana teslim olmuşlardır: Meselâ 15 Eylül = 26 Şevvâl Pazar günü Simontornya = Şimotorna, 19 Eylül = 1 Zülka'de Perşembe günü Siklos = Şiklos, aynı gün yahut 10 Teşrinievvel = 22 Zülka'de Perşembe günü Pécs/ Fünfkirchen = Peçuy, 12 Teşrinievvel = 24 Zülka'de Cumartesi günü Szegedin = Segedin ve 29 Teşrinievvel = 11 Zülhicce Salı günü de Kaposvar = Kaposvár kalelerinin teslim olduğundan bahsedilir; tabîî bu vaziyet artık Macaristan'ın elden çıkması demektir; bununla beraber henüz düşman eline geçmemiş bir takım mühim mevkiller yok değildir: Meselâ Budin'in sukutu üzerine Serdâr-ı-Ekrem Sarı-Süleyman Paşa'nın «yüzü karasıyla» çekilmiş olduğu Eszek = Osek işte bunlardandır).

1687 = 1098

12 Ağustos = 3 Şevvâl, Salı : Mohaç bozgunu.

(Belgrad kışlağından sefere çıkınca Eszek = Osek kalesinin düşman muhâsarasına uğradığını haber alan Serdâr-ı-Ekrem Süleyman Paşa oraya gidip Avusturyahları bozguna uğratarak Mohacs = Mohaç'a çekilmek mecburiyetinde bı-

rakmışsa da, o kadarla iktifâ etmeyip bir takım dalkavuklarının sözüne kapılarak düşmanın peşinden gitmiş ve bu tarihten 160 sene, 11 ay, 14 gün evvel 1526 = 932 senesi 29 Ağustos = 21 Zülka'de Çarşanba günü Kanunî'nin Macar istiklâline nihayet veren parlak zaferiyle meşhur ovada müdhiş bir bozguna uğrayıp bir ri-vayete göre 20 bin şehid vermiş ve bu yüzden çıkan panik Valpo, Posega ve daha 15 kalenin düşmana teslimiyle neticelendikten başka, bir müddet sonra Eszek = Osek bile tahliye edilmiştir: Tabii artık Macaristan elden gitmiş demektir).

2/3 Eylül = 24/25 Şevvâl, Salı/Çarşanba gecesi: Caminiec = Kamanice kalesinin muhâsaradan kurtarılması.

(Lehistan kralı Jean Sobieski'nin oğlu Jacques Sobieski bu meşhur kaleyi muhâsaraya kalkışmışsa da, o cephe serdârı Bozoklu-Mustafa Paşa'nın Kırım kuvvetlerinden de yardım görerek yaptığı taarruz karşısında bir çok zâyîât vererek geceleyin çekilmiye mecbur olmuştur).

5 Eylül = 27 Şevvâl, Cuma: Cephedeki askerin isyânı, Serdâr-ı-Ekrem Sarı-Süleyman Paşa'nın firârı ve âsi ordunun İstanbul üzerine yürüyüşü.

(Isyanın sebebi, Varadin civârındaki ordugâha yaklaştığı iddiâ edilen bir düşman kuvvetini karşılamak bahânesiyle aldatılarak Erlau = Eğri kalesini takviye için Tuna'nın karşı yakasına ağırlıksız geçirilen bazı bölüklerin şiddetli bir yağmur altında çadırsız ve zahiresiz kalmaları ve bilhassa avdetlerine mâni olmak üzere köprü kapatıldığı için bunların nihayet engelleri yıkarak geri gelmiye mecbur olmalarıdır: Âsilerin tehdidine uğrıyan Süleyman Paşa Tuna'daki donanma gemilerinden biriyle ve bazı maiyyet erkânıyla İstanbul'a kaçmış, otağı derhal yağma edilmiş ve ertesi gün toplanan elebaşları Serdâr-kaymakamlığına Haleb valisi Siyavuş Paşa'yı intihâb edip pâdişaha bir şikâyetnâme göndererek bu intihâbın tasdikını ve biraz sonra da Süleyman Paşa'nın idâmîyle Abaza Siyavuş Paşa'nın sadâretini istemişlerdir. Dördüncü Mehmet, 'Macaristan'ı boş bırakıp Belgrad'a gelen âsi ordusunun her talebini kabul ettiği için Serdârlık فرمانını hemen gönderip askerin orada kışlamasını emretmişse de, İstanbul'a yürüyüp pâdişahı hal'etmiye karar veren ordu bu emri dinlemeyip Edirne'ye doğru hareket etmiştir. — İstanbul'a kaçan Sarı-Süleyman Paşa «Mühr-i-Hümâyûn»la «Sancağ-ı-Şerif»i Sadâret-Kaymakamı Receb Paşa'ya teslim edip korkusundan saklandığı için 18/19 Eylül = 11/12 Zülka'de Perşembe/Cuma gecesi azledilmiştir: Sadâret müddeti 1685 = 1097 senesi 18 Kânunuevvel = 21 Muharrem Salı gününden itibaren 1 sene, 9 ay, 2 gün sürmüştür. — İstanbul üzerine yürümekte olan ordunun başında bulunan Abaza Siyavuş Paşa 23 Eylül = 16 Zülka'de Salı günü Sadâret makamına tâyin edilmiş ve hemen gönderilen «Mühr-i-Hümâyûn» 4 Teşrinievvel = 27 Zülka'de Cumartesi günü Niş konağında kendisine teslim edilmiştir: Bu Siyavuş Paşa, Köprülü-Mehmet Paşa'nın kölesi ve dâmâdıdır. — Âsilerin İstanbul üzerine hareketlerini durdurmak için her arzularını yapan Sultan Mehmet, ordu Filibe'ye geldiği zaman Sarı-Süleyman Paşa'nın kellesiyle bir nasihatnâme göndermişse de te'siri olmamış, başlarında bulunan yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem ihtiyar Siyavuş Paşayı kukla gibi oynatan Küçük-Mehmet, Cadı-Yusuf, Fetvâci-Hüseyn, Kel-Pîri ve Hacı-Ali isimlerindeki isyan reisleri Dördüncü Mehmed'i hal'edip tedhiş siyasetiyle yeni bir zorba idaresi kurmak üzere İstanbul'a doğru hareketlerine devam etmişlerdir: Bundan evvelki zorba idareleri için 1632 = 1041 vukuâtının «8 Haziran», 1648 = 1058 vukuâtının «28 Teşrinievvel» ve 1651 = 1061 vukuâtının da «3 Eylül» fıkralarına bakınız).

25 Eylül = 18 Zülka'de, Perşembe : Atina'nın sukutu.

(Venedik baş-kumandanı Morosini Patras = Balyabadra, Korinthos = Gûrdûs ve Mistra = İsparta kalelerini alarak Mora'da Türk hâkimiyetine nihayet **verdikten** sonra şimale geçerek Lepanto = İnebahtı'yı almış, Atina'yı muhâsara etmiş ve bu muhâsarada meşhur Parthenon mâbedini bir humbarayla ikiye böldükten sonra nihayet bu gün şehri zabtetmiştir: Yukarda 1686 = 1097 vukuâtının „15 Haziran,“ fıkrasına da bakınız. — Mora'da da yalnız Thèbes Türk hâkimiyetinde kalmıştır. — Venedikliler bu sırada Dalmaçya'nın en mühim kalesi olan Castel-Nuovo'yu da almışlardır).

1687 = 1099

8 Teşrinisâni = 2 Muharrem, Cumartesi : Dördüncü Mehmed'in hal'i.

(Yukarıki sene vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında bahsi geçen âsi ordu **bundan** bir gün evvel Silivri'ye dayanmış ve o sırada Sadâret-Kaymakamlığında bulunan Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa'ya Sultan Mehmed'in derhal hal'i hakkında bir «mahzar» göndermiştir: İşte bunun üzerine bu sabah erkenden bütün vüzerâ ve ulemâyı Ayasofya câmiine tophıyan Mustafa Paşa vaziyeti anlatıp hemen hal'e karar almış ve lâzımgelen tertibat ustalıkla hazırlandıktan sonra bütün cemâat saraya gidip Sultan Mehmed'in kardeşi ve Sultan İbrahim'in ortanca oğlu şehzâde Süleyman dairesinden alınarak «Sofa köşkündeki **havuz** başında» kurulan tahta çıkarılmıştır. — Dördüncü Mehmed'in hal'ine sebep olarak devlet işlerini illet derecesindeki av ibtilâsına fedâ etmesinden bahsedilir: İstanbul'dan fazla Edirne'de oturması Balkanlar'da avlanmak içindir; **cephelerden** felâket haberleri geldikçe ulemâ ve halk arasında acı acı tenkid edilmiye başlamış, câmilerde aleyhine vaizlar verilmiş ve hattâ bu yüzden ava gidip **gelmesini** gece karanlığına tesadûf ettirmeye başlamıştır! Budin'in sukutu üzerine ava töbe ettiğinden bahsedilir: Fakat aradan bir ay geçer geçmez avsızlıktan geceleri «gözlerine uyku gelmediği» için vükelâsına söyleyip «Davudpaşa'dan öteye gitmemek şartıyla me'zun» olmuştur! Hakikatte ise kendisinin de, memleketin başına gelen müdhîş felâketlerin sebebi av ibtilâsından ziyâde Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'yı idâm ettirip devletin idaresini Kara-İbrahim ve Sarı-Süleyman gibi ehliyetli ve harîs adamların âciz ellerine bırakmış olmasında gösterilebilir. — Dördüncü Mehmed'in çok uzun süren saltanatı iki devre ayrılır: Kara-Mustafa Paşa'nın idâmına kadar devam eden birinci devri Girit fütûhâtının ikmâli, Podolya ve Ukrayna'nın ilhâkı ve «Orta-Macar» denilen Yukarı-Macaristan'ın tâbiyet altında bir krallık hâline getirilmesi gibi parlak muvaffakiyetlerle geçmiş ve Osmanlı devleti hudutlarının en geniş devrini idrâk etmiştir; Kara-Mustafa Paşa'dan sonra dört sene kadar süren ikinci devirde başta Macaristan olmak üzere Dalmaçya ile Mora elden çıkmış ve Arnavutluk'da, Bosna'da ve Şimalî-Yunanistan'da bir çok mühim mevkiiler düşman eline geçerek o muazzam devlet artık **küçülmiye başlamıştır**.

Dördüncü Mehmed'in saltanat müddeti 1648 = 1058 senesi 8 Ağustos = 18 Receb Cumartesi gününden itibaren Milâdî takvim hesabıyla tam 39 sene, 3 ay, 1 gün sürmüştür: Osmanlı tarihinde Kanunî'den sonra en uzun saltanat devri işte budur. 7 yaşının içinde tahta çıkmış olan Avcı-Sultan Mehmet 1642 = 1051 senesi 1/2 Kânunusâni = 29/30 Ramazan Çarşamba/Perşembe gecesi dünyaya gelmiş olduğuna göre, gene Milâdî takvim hesabıyla yaşının tam 45 sene, 10 ay, 6 gün tuttuğu, yâni 46 yaşının içinde bulunduğu sırada hal'edilmiş demektir. — **Ölümü** için 1693 = 1104 vukuâtının «6 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

İKİNCİ SÜLEYMAN

(Süleymân-ı-Sânî)

— M. 1687 = H. 1099 — M. 1691 = H. 1102 —

1687 = 1099

8 Teşrinisânî = 2 Muharrem, Cumartesi: İkinci Süleyman'ın cülûsu.

(Sultan İbrahim'in Dördüncü Mehmet'den sonra ikinci oğlu olan Sultan Süleyman 1642 = 1052 senesi 15 Nisan = 15 Muharrem Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hesabıyla yaşının tam 45 sene, 6 ay, 24 gün tuttuğu, yâni 46 yaşının içinde bulunduğu sırada cülûs etmiş demektir; anasının adı «Sâliha Dilâşûb-Sultan»dır. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân eden Süleyman ve Mûsâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartıyla ikinci Süleyman Osmanlı pâdişahlarının yirmincisidir).

14 Kânunusânî = 8 Safer, Pazar: Eğri kalesinin «vire ile» düşmana teslimi.

(Macaristan'daki Türk hâkimiyeti artık inhilâl hâlinde bulunduğu için Eriau/Eger = Eğri kalesi bu gün «vire ile» teslim olmuştur: 1596 = 1005 senesi 12 Teşrinievvel tarihinde fethedilmiş olan bu mühim mevki Milâdî takvim hesabıyla tam 91 sene, 2 ay, 3 gün Türk hâkimiyetinde kalmış demektir).

1688 = 1099

2 Mart = 28 Rebî'ül-âhir, Salı: Bir akşam evvel azledilen Vezir-i a'zam Siyavuş Paşa'nın yerine Nişancı-İsmail Paşa'nın tâyini.

(Abaza Siyavuş Paşa'nın azline sebep, Dördüncü Mehmed'in hal'iyle kendisinin sadâretinde âmil olduktan sonra devleti çiftlik gibi idare etmiye kalkışan müte-hakkim zorbaları tenkile başlamasıdır: Ocak-ağaları pâdişahı sadâret tebdiline mecbur ettikten sonra Siyavuş Paşa'nın konağını muhâsara ettikleri için, kahramanca bir mukavemette bulunan ihtiyar Paşa bir kaç yüz âsiyi tepeledikten sonra şehid olunca harem dairesindeki kadınlar tecâvuza uğramış ve esir gibi paylaşılmıştır! — Siyavuş Paşa'nın sadâreti 1687 = 1098 senesi 23 Eylül = 16 Zülka'de Salı gününden itibaren tam 5 ay, 9 gün sürmüştür. — Yeni Vezir-i a'zam Nişancı-İsmail Paşa Ayaşlıdır).

2 Mayıs = 1 Receb, Pazar: Nişancı-İsmail Paşa'nın azliyle Tekirdağlı Bekri-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(İhtiyarlığına rağmen kuvvetli bir şahsiyyet olan İsmail Paşa İstanbul'daki zorbaları tenkil ettikten ve o sırada Anadolu ile Rumeli'yi kasıp kavuran Celâ-

lileri sindirdikten sonra irtikâb ve irtişâ ile devlet işlerine müdâhalede son dereceyi bulan saray erkânıyla ilmiyye zümresini tasfiyeye karar verdiği için, bütün bunlar kendisine karşı cephe almış ve nihayet Şeyh-ül-İslâm Debbâğ-zâde Mehmed Efendinin bütün ulemâ nâmına pâdişaha müracaati paşanın azliyle neticelenmiştir: Sadâret müddeti yukarıki fıkra da gördüğümüz tarihten itibaren tam iki aydır. Halefi Bekri-Mustafa Paşa Sedd-ül-Bahir muhâfızlığından Sadr-i-a'zam olmuştur).

14 Ağustos = 16 Şevvâl, Cumartesi : Lehistan cephesinde Cami-niec = Kamanice kalesinin muhâsaradan kurtarılması.

(Diğer cephelerdeki mütemâdi bozgunluklara mukabil Lehistan cephesindeki muvaffakiyetlerin başlıca âmili Kırım hanı Selim-Giray'dır; bu sefer de oğullarından Azamet-Giray kumandasında sevkettiği 30 bin kişilik bir ordu şehri muhâsaradan kurtarmış ve Lehîlileri tâkib edip pek çok zâyîata uğratmıştır : Bundan evvelki Lehistan zaferleri için 1685 = 1096 vukuâtının «10 Teşrinievvel» ve 1687 = 1098 vukuâtının da «2/3 Eylül» fıkralarına bakınız).

6 Eylül = 10 Zülka'de, Pazartesi : Stuhlweissenburg = İstoni-i-Belgrad kalesinin sukutu.

(Artık Macaristan'da bir Türk ordusu kalmamış olduğu için son Osmanlı kaleleri âdetâ üstüste sukut etmektedir; Meselâ bunların en mühimlerinden olan İstoni-i-Belgrad'ın sukutunu Lipa = Lipva'nın, Illok'un, Varadin'in ve bir taraftan da Bosna'da Banyaluka, Zvornik ve Gradiska kalelerinin zıyâi tâkib etmiştir. — Osmanlıların «Orta-Macar» dedikleri Yukarı-Macaristan da Türk himâyesinde bulunan kral Thököly'nin elinden çıkmış vaziyettedir. Bu sırada Tuna boylarındaki Osmanlı kuvvetleriyle elbirliği etmekte olan bu bedbaht kralın kahraman karısı uzun zaman müdâfaa ettiği Munkacz kalesini bu senenin 17 Kânunusânî = 13 Rebi'ül-evvel Cumartesi günü Avusturyahlılara teslim etmiş ve kendisi de esir olmuştur).

8 Eylül = 12 Zülka'de, Çarşamba: Belgrad'ın sukutu.

(Belgrad kalesi 12 Şa'ban = 10 Ağustos Salı gününden itibaren Bavyera elektörü Maximilian-Emanuel'in kumandasındaki Almanya/Avusturya ordusu tarafından 29 gün muhâsara edildikten sonra bu 30 uncu günü sukut etmiş ve Tunadaki Türk gemileriyle kaçmaya muvaffak olamayan ahâli kılıçtan geçirilmiştir. — Bu sırada Macaristan serdârlığında Celâlîlikten yetişme Yeğen-Osman Paşa bulunmaktadır: Düşman ordusu 1 Şevvâl = 30 Temmuz Cuma günü Sava üzerindeki Ostrovo - Giganlija = Çingene adasında köprü-başı kurarken Belgrad'ın bedesteniyle hanlarını askerine yağma ettiren bu eski sergerdenin o gece yahut ertesi gece Niş'e çekildiğinden bahsedilir! — Osman Paşa çekilirken Semendere kalesini yakmış olduğu için, Belgrad muhâsarasında düşman ordusu orayı da işgal etmiştir. — Vak'anüvis Râşid'in gösterdiği «25 Şevvâl = 23 Ağustos Pazartesi» tarihi yanlıştır. — Belgrad'ın istirdâdı için 1690 = 1102 vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

1688 = 1100

30 Tesrinievvel = 5 Muharrem, Cumartesi: Çelebi-İbrahim Paşa'nın Eğriboz zaferi.

(Venedik donanması 1688 = 1099 senesi 15 Ramazan = 14 Temmuz Çarşamba günü Eğriboz adasına gelmiş ve Cuma günü açıkta yapılan bir muharebeyi Türkler kazandıktan sonra 18 Ramazan = 17 Temmuz Cumartesi günü kale muhâsara edilmiştir. Kahraman bir asker olan Eğriboz muhâfızı vezir Çelebi-İbrahim Paşa düşmanın hem karadan, hem denizden çok üstün kuvvetlerle açtığı şiddetli ve mütemâdi ateşe rağmen 106 gün fevkalâde bir celâdetle mukavemet etmiş ve pek çok zâyiâtâ uğriyan düşman nihayet bu gün muhâsarayı kaldırıp gitmek mecburiyetinde kalmıştır: Bu şanlı müdâfaanın Venedik baş-kumandanı Morosini'yi bile hayran bıraktığından bahsedilir).

1689 = 1100

30 Mayıs = 10 Şa'ban, Pazartesi: Kırım hanı Selim-Giray'ın Perekop = Ur zaferi.

(Prens Vasilli Galitzyn kumandasındaki Rus ordusuyla hetman Mazeppa kumandasındaki Kazak kuvvetlerinden mürekkep ve Selim-Giray'ın takririne göre 300 bin kişilik muazzam bir ordu ilkönce Kırım'ı ve ondan sonra da rivayete nazaran İstanbul'u zabtetmek üzere berzahın üstünde Tatarların Ur/Or/Ur-kapu dedikleri Perekop'a kadar ilerlemişse de, 5 Şa'ban = 25 Mayıs Çarşamba gününden bu güne kadar beş gün süren muharebe nihayet bu altıncı günü kahraman Selim-Giray'ın parlak bir zaferi ve bir çok zâyiâtâ uğriyan Moskof ordusunun da perişan bir halde ric'atıyla neticelenmiştir: Bu ric'at esnâsında Tatarlar Rusları mütemâdiyen hırpalamışlardır).

6 Haziran = 17 Şa'ban, Pazartesi: İkinci Süleyman'ın Edirne'den Avusturya seferine hareketi.

(Macaristan elden gittikten sonra Belgrad'ın da sukutu üzerine düşmanın Sırbistan içerlerine kadar hulûlü hükûmetin «Nefir-i-âm» ilân edip imparatorluğun her tarafından asker toplamasına sebep olmuş ve pâdişah da sıhhi vaziyeti pek mü-sâid olmadığı halde askeri teşvik için bizzât ordunun başına geçip 7 Ramazan=25 Haziran Cumartesi günü Sofya'ya gelmişse de cepheye gitmeyip harekâtı ve icab eden yerlere yardım sevkîyatını oradan idare etmesi tensib edilmiştir. — Bu sırada Avusturyahlara karşı ordunun başında «Macar serdârı/Macaristan ser-askeri», ünvânıyla Arab-Receb isminde bir belâ vardır: Kızlar-Ağasının iltimâsiyle Sofya beylerbeyliğinden serdârlığa çıkarılan bu âciz ve ehliyetiz adam orduyu felâketten felâkete sürüklemiş olmakla meşhurdur).

8 Temmuz = 20 Ramazan, Cuma : Feth-ül-İslâm = Gladova ve İrşeve = Orsova kalelerinin istirdâdı.

(İkisi de Tuna üzerinde ve Demir-kapu geçidinin üstünde ve altında bulunan bu kaleler Vidin muhâfızı vezir Sarı-Hüseyin Paşa ile Orta-Macar kralı Thököly tarafından fethedilmişlerdir: Feth-ül-İslâm/Feth-i-İslâm 16 gün muhâsara edilip zabtedildikten sonra Orsova muhâfızlarının kaleyi bırakıp kaçtıkları rivayet edilir).

30 Ağustos = 14 Zülka'de, Salı: Macar serdârı Arab-Receb Paşa'nın Batucina bozgunu.

(Bu büyük felâketin sebebi, askerlikten bir şey anlamıyan âciz serdârın idaresizliği, maiyyetine söz geçiremeyecek derecedeki aczi ve hattâ bir rivayete göre düşman ordusunun ne tarafta bulunduğunu bilmiyecek dereceleri bulan gafletidir : Yukarda bu senenin «6 Haziran» fıkrasına da bakınız. — Orduyu geride bırakıp bir suvârî kuvvetiyle düşman üzerine yürüyüp mağlûb olduktan sonra geri dönen serdâr Yeniçerilerin yağma edip bıraktığı ordugâhı bomboş bulmuş ve bunun üzerine kendisinin de ağırlıklarını düşmana bırakıp kaçması Avusturyalıların Morava boyunca cenuba doğru ilerlemelerine sebep olmuştur).

24 Eylül = 9 Zülhicce, Cumartesi: Macar serdârı Arab-Receb Paşa'nın Niş bozgunu.

(Sırbistan'da yayılan düşman ordusuna karşı Niş önlerinde «tabur/ıstabur» kuran âciz ve gaafil serdâr Arnavut askerinin firârı üzerine idaresizliği yüzünden ikinci bir bozguna uğramış, ordu darmadağın olmuş ve bunun üzerine Niş kalesi sukut ettikten başka Irşeve = Orsova ve Feth-ül-İslâm = Gladova kaleleri de tahliye edilmiştir. — Bu vaziyet Sofya'yı bile tehlikeye sokmuş olduğu için, orada bulunan ikinci Süleyman derhal Edirne'ye hareket etmiş, ordunun mukadderâtını Serdâr-ı Ekremlik tevcih ettiği Vezir-i-a'zam Bekri-Mustafa Paşa'ya bırakmış ve o da ilk iş olarak Arab-Receb Paşa'yı idâm ettirmiştir).

1689 = 1101

25 Teşrinievvel = 11 Muharrem, Salı: Tekirdağlı Bekri-Mustafa Paşa'nın azliyle Köprülü-zâde Fazıl-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Cephelerden çok fena haberler gelmekte ve meselâ Macaristan elden gittikten başka Rumeli'ye de sarkan Avusturyalıların Arnavutlarla elbirliği ederek Üsküp, Priştine, Prizren vesairede yerleşip tutunmakta olmaları, imparatorun bir ferman alan «Karpos» isminde bir Sırp sergerdesinin «Komanova kralı» ünvanıyla Kaçanık ve Komanova taraflarına hâkim olması, Venediklilerin Avlonya'yı işgali ve nihayet bu tarihten bir gün evvel Vidin kalesinin sukutu artık Rumeli'nin de tehlikede kaldığını gösterdiği için, pâdişahın emriyle toplanan fevkalâde bir meclis Fâzıl-Mustafa Paşa'nın iş başına getirilmesinden başka çâre kalmadığına karar vermiş ve bu seferki sadâret tebeddülü işte bu karar üzerine olmuştur. — Bekri-Mustafa Paşa'nın sadâreti 1688 = 1099 senesi 2 Mayıs = 1 Receb Pazar gününden bu güne kadar tam 1 sene, 5 ay, 24 gün sürmüştür. — Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden sayılan Fâzıl-Mustafa Paşa 1047 = 1637 - 1638 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 51 - 52 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş demektir: Çok kuvvetli bir kültür sâhibi olduğundan bahsedilir. — Sakız muhafızlığından gelip işe başlar başlamaz her şeyden evvel orduyla mâliyenin islahına ehemmiyet veren Mustafa Paşa seleflerinin halkı ezen fevkalâde vergileri kaldırmış, sarayın gümüş takımlarını Darbhâneye gönderip sikkayı islah etmiş, narhı ilga edip ticaret serbestisini ilân etmiş, gayr-i-meşrû servet yapan devlet-adamlarını müsâdereye tâbi tutarak hazîneye para yığmış ve «Nefir-i-âm» usulüyle toplanan gayr-i-muntazam askerleri terhis edip orduda islahat yaptıktan sonra istirdad siyasetini tatbika karar vermiştir).

1690 = 1101

23 Şubat = 14 Cumâda-l-ûlâ, Perşembe: Rumeli'yi düşman istilâsından temizliyen Kırım hanı Selim-Giray'ın Esirne'ye gelişi.

(Lehistan ve Rusya'daki zaferleriyle meşhur olan kahraman Selim-Giray için 1688 = 1099 vukuâtının «14 Ağustos» ve 1689 = 1100 vukuâtının da «30 Mayıs» fıkralarına bakınız. — Avusturyalıların yukarıki fıkroda gördüğümüz Rumeli kuvvetleriyle âsi Arnavutları Osmanlı kumandanlarıyla beraber temizledikten ve bilhassa Kaçanık'de krallık tashyan Karpos'u kazıklattıktan sonra Edirne'ye gelen Selim-Giray fevkalâde iltifatlar görmüş ve Fâzıl-Mustafa Paşa'nın hazırlamakta olduğu sefere iştirâk emrini almıştır).

11 Temmuz = 4 Şevvâl, Salı: Kanije'nin sukutu.

(Yıllardanberi tecrid edilmiş bir halde bulunan Kanije kalesi ahlık yüzünden «vire ile» teslim olmuştur: Silihdar tarihinde bu kara-haberin «20 Şa'ban Pazar» günü geldiğinden bahsedilirse de, Pazar günü 19 Şa'ban = 28 Mayıs'a tesadüf ettiğine ve o da bu tarihten bir buçuk ay evvel olduğuna göre, her halde bir zühul ihtimali vardır. — Kanunî devrinde 1532 = 938 senesi 30 Temmuz = 26 Zülhicce Salı günü fethedilmiş olan Kanije kalesi tam 157 sene, 11 ay, 12 gün Türk hâkimiyetinde kalmış demektir: Üçüncü Mehmet devrinde Tiryâki-Hasan Paşa'nın meşhur müdâfâası için 1601 = 1010 vukuâtının «9/10 Eylül» ve «18 Teşrinisânî» fıkralarına bakınız).

7/8 Haziran = 29 Şa'ban/1 Ramazan, Çarşamba/Perşembe gecesi: Eyüp yangını.

(Bir kaymakçı dükkânından çıkan yangının bütün Eyüp semtini yaktığından ve kâmilan yanmış olan câmiin üç ay sonra eskisinden daha mükemmel yapıldığından bahsedilir).

13 Temmuz = 6 Şevvâl, Perşembe: Vezir-i-a'zam Fazıl-Mustafa Paşa'nın Serdâr-ı-Ekremlikle Edirne'den Belgrad seferine hareketi.

(Bu hareket esnâsında 10 Ağustos = 5 Zülka'de Perşembe günü Şehir-köyü=Piot, 12 Ağustos = 7 Zülka'de Cumartesi günü Musapaşa palankası istirdâd edildikten sonra 16/17 Ağustos = 11/12 Zülka'de Çarşamba/Perşembe gecesi muhâsara edilen Niş kalesi 9 Eylül = 5 Zülhicce Cumartesi günü yahut bir gün evvel vire ile teslim alınmış ve 25 Eylül = 21 Zülhicce Pazartesi günü muhasara edilen Semendere kalesi de 27 Eylül = 23 Zülhicce Çarşamba günü cebren fethedilmiştir).

21 Ağustos = 16 Zülka'de, Pazartesi: Zernescht zaferi.

(Memleketi düşman istilâsına uğrıyan Orta-Macar kralı Thököly ahâlisinin kendisini istediğinden bahhsettiği Erdel krallığına tâyin edilmiş ve orası da Avus-

turya işgalinde bulunduğu için Silistre valisi Çerkes-Ahmed Paşa Erdel'in istirdâdiyle Thököly'nin ictlâsına me'mur olmuştur: Toeurzburg boğazından Erdel'e giren Ahmed Paşa Osmanlıların «Hayzer-Ceneral» dedikleri general Heisler'i mağlûb ve esir ettikten başka Avusturya himâyesindeki Erdel prensi Telecky ile iki düşman generalini öldürmüş, fakat bu zaferde kendisi de şehid olduğu için ordu geri dönmüştür).

1690 = 1102

8 Teşrinievvel = 4 Muharrem, Pazar: Belgrad'ın istirdâdı.

(Silâhdar/Silâhdar Pazar gününü 5 Muharrem gösterirse de hakikî takvimde 4 üne müsâdiftir; Râşid'in kaydettiği «9 Muharrem Ahed» tarihi büsbütün yanlıştır: Çünkü Muharrem'in 9 u 13 Teşrinievvel Cuma gününe müsâdiftir. — Yukarıki sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasında Niş ve Semendere kalelerini alarak ilerlediğini gördüğümüz ordu 1 Teşrinievvel = 27 Zülhicce Pazar günü Belgrad önlerine gelip o gece muhâsarayı kurmuştur. Bu kadar müstahkem bir mevkiin 8 günde fethedilebilmesi, iç-kaledeki cephâneliğe düşen iki humbaranın müdhiş bir infilâka sebeb olmasından ve tam o sırada bir gedik açılmasındandır: İşte bu gedikten yapılan umumî hücum zaferle neticelenmiş, düşman askerinden Tuna ve Sava sularına atılanların bile ekserisi öldürülmüş, cem'an 12-16 bin düşman tepelenmiş ve Tuna üzerinde asker dolu 12 Avusturya gemisi zabtedilmiştir; ele geçen top sayısı 396 dır. — Bu büyük muvaffakiyet üzerine Tuna boyundaki muhtelif palankalar düşmandan temizlendiği gibi, vaktiyle Fâtih tarafından yaptırılıp bu sefer Avusturyalılar tarafından yıkılan Bögür-delen = Sabacz kalesi tâmir ve tahkim edilmiş ve biraz sonra Vidin'in istirdâdiyle Tuna boyları tamamiyle temizlenip düşman artık öte yakaya atılmıştır. — Belgrad kalesi 1688 = 1099 senesi 8 Eylül = 12 Zülka'de Çarşamba gününden bu istirdad tarihine kadar tam 2 sene, 1 ay düşman işgalinde kalmış demektir. — Bu muvaffakiyet üzerine karşı yakaya geçirilen Tatar ordusu büyük bir akın hareketi yapmıştır).

1691 = 1102

1/2 Kânunusâni = 30 Rebî'ül-evvel/1 Rebî'ül-âhir, Pazartesi/Salı gecesi: Mısır-çarşısı yangını.

(O zaman «Yeni-çarşı» denilen Mısır-çarşısı 24 saatte tamamiyle yanmış, milyonlarla zarar olmuş ve bir kaç gün içeri girilememiştir).

6 Mart = 5 Cumâda-l-âhire, Salı: Avlonya'nın istirdâdı.

(Venediklilerin Avlonya işgali için 1689 = 1101 vukuâtının «25 Teşrinievvel», fıkrasına bakınız. — Haleb beylerbeyi vezir Hoca-Halil Paşa'nın 3 Şubat = 4 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü başladığı muhâsara 31 gün sürdükten sonra düşman bu gece kaleyi lâğımla berhavâ edip gemilerle çekilmiş ve bu gün ordu içeri girmiştir. — Bu sırada Erdel'i istirdâda me'mur olan Salahor-Süleyman Paşa tarafından da Lipva = Lipva kalesi istirdâd edilmiştir: Erdel için yukarıki sene vukuâtının «21 Ağustos» fıkrasına bakınız).

22 Haziran = 25 Ramazan, Cuma: İkinci Süleyman'ın ölümü.

(Umumiyetle «26 Ramazan Cuma» tarihinden bahsedilirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 25 ine müsâdiftir. — İki senedir «İstiska = Hydropisie» hastalığından muztarib olduğu için bütün vücudunun şişmiş olduğundan bahsedilen İkinci Süleyman bu tarihten 14 gün evvel Edirne'ye gelmiş ve artık yataktan kalkamıyarak bu sabah zevâlî saat 8,30 da can vermiştir : Bâzı menbâlarda tesadüf edilen «22 Ramazan = 19 Haziran Salı» ve «15 Şevvâl = 12 Temmuz Perşembe» tarihleri yanlıştır. — 1687 = 1099 senesi 8 Teşrinisani = 2 Muharrem Cumartesi günü tahta çıkmış olan İkinci Süleyman'ın saltanatı Milâdî takvim hesabıyla tam 3 sene, 7 ay, 4 gün sürmüştür : 1642 = 1052 senesi 15 Nisan = 15 Muharrem Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre tam 49 sene, 2 ay, 7 gün yaşayıp 50 yaşının içinde ölmüş demektir. — «Halîm-ü-selîm», «âbid-ü-zâhid» bir zât olduğunda ittifak edilen İkinci Süleyman'ın tabutu buzlar içine konulup arabayla İstanbul'a götürülmüş ve Kanunî Sultan Süleyman türbesine defnedilmiştir. — İkinci Süleyman'ın oğlu olmamıştır).

İKİNCİ AHMED

(Ahmed-i Sâni)

— M. 1691 = H. 1102 — M. 1695 = H. 1106 —

1691 = 1102

22 Haziran = 25 Ramazan, Cuma: İkinci Ahmed'in Edirne'de cülûsu.

(Sultan İbrahim'in üçüncü oğlu ve Dördüncü Mehmet'le İkinci Süleyman'ın küçük kardeşleri olan İkinci Ahmed 1643=1052 senesi 25 Şubat = 6 Zülhicce Çarşamba günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, yaşının Milâdî takvim hesabıyla tam 48 sene, 3 ay, 26 gün tuttuğu, yâni 49 yaşının içinde bulunduğu sırada cülûs etmiş demektir. Anasının adı «Hadice Muazzez Vâlide-Sultan»dır. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân eden Süleyman ve Mûsâ Çelebilerle bâzi mükerrer saltanatlar sayılmamak şartıyla İkinci Ahmed Osmanlı pâdişahlarının yirmi birincisidir).

19 Ağustos = 24 Zülka'de, Pazar: Slankamen / Salankemen muharebesinde Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Fâzıl-Mustafa Paşa'nın şehâdeti.

(Belgrad'dan sonra Budin'i de istirdâd etmek istiyen Mustafa Paşa 14 Haziran = 17 Ramazan Perşembe günü Edirne'den hareketle 20 Temmuz = 23 Şevvâl Cuma günü Belgrad'a gelip 29 Temmuz = 3 Zülka'de Pazar günü orduyu düşman elinde bulunan karşı yakaya geçirdikten sonra Peterwardein = Varadin önlerinde konaklıyan Baden markgrafı prens Louis'ye karşı harekete başlamış ve harb meclisinin kararı hilâfına Kırım hanı Saâdet-Giray'ın muvâsalatını beklemiyerek Theisz = Tisa — Tuna kavşağı civârında ve Karlofça = Carlowitz'in 26 kilometre cenubuşarkisinde bulunan Salankemen önlerinde düşman ordusuna taarruz etmiştir: İkinci vakti başlıyan bu şiddetli muharebede Avusturyalılar «inhizâma yüz dutmuş iken» Silâhdarlarla Gediklilerin başında ihtiyatsızca ileri atılan Serdâr-ı-Ekremin alnından bir kurşunla vurulup şehîd olması ordunun bozulmasına sebep olmuş, ordugâh bütün ağırlıklarıyla düşman eline geçmiş ve perişan asker o gece Belgrad'ın karşısındaki Zemun'a ric'at edip üç günde karşı yakaya geçirilmiştir. Şühedâ sayısı hakkında Osmanlı ve ecnebi menbâlarında 5 binden 28 bine kadar muhtelif rakamlara tesadûf edilir. — Osmanlı hududunu Tuna'nın beri yakasında kalmıya mahkûm eden en mühim vak'a işte budur: Düşmanı öte yakaya atmış olan Fâzıl-Mustafa Paşa'nın ihtiyatsızlığı Türklerin de beri yakada kalmasına sebep olmuş demektir. — Bu sırada Tuna donanması o civârdaki düşman donanmasını mahvetmişse de büyük bir faydası olmamıştır. — Ordu erkânı Serdâr-Kaymakamlığına Haleb beylerbeyi vezir Koca-Halil Paşa'yı seçmiş ve vaziyet derhal pâdişaha arzedilmiştir. — Fâzıl-Mustafa Paşa'nın sadâreti 1689 = 1101 senesi 25 Teşrinievvel = 11 Muharrem Salı gününden şehâdetine kadar tam 1 sene, 9 ay, 25 gün sürmüştür).

30 Ağustos = 5 Zülhicce, Perşembe: Arabacı-Ali Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(İlmiyyeden yetiştigi için «Kadı/Hoca» ve ihtiyarlığından dolayı «Koca» lâkaplarıyla anılan bu haris ve zâlim arnavuda «Arabacı» denilmesi, hışmına uğrıyanları arabalara doldurup sürdürmesindendir! — Sadâretle beraber serdârlık da tevcih edildiği halde bir takım bahâneler bularak bir türlü cepheye gitmek istememiştir).

1692 = 1103

27 Mart = 9 Receb, Perşembe: Arabacı-Ali Paşa'nın azliyle Çalık-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Arabacının azline sebep, düşmanı olan Kızlar-ağasını pâdişahın huzurundan koğup derhal azli için ikinci Ahmed'i Yeniçeri ocağıyla tehdit ettikten başka saraya bir araba yollayıp ağayı sürmiye kalkışmasıdır: Sadâret müddeti yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten itibaren 6 ay, 29 gün sürmüştür. — Diyarbekir valiliğinden Vezir-i-a'zam olan «Çalık» yahut «Hacı» Ali Paşa Merzifon'dan yetiştiren Sadr-ı-a'zamların ikincisi ve Kara-Mustafa Paşa'nın yetiştirmesidir: Doğruluğu, temiz ahlâkı ve tok-sözlülüğüyle meşhurdur. Diyarbekir'den Edirne'ye 6 Mayıs = 19 Şa'ban Salı günü gelip işe başlamıştır).

12 Haziran = 27 Ramazan, Perşembe: Varat = Varasd/Warasdın kalesinin sukutu.

(1691 = 1103 senesi 9 Teşrinievvel = 16 Muharrem Salı günündenberi 8 ay, 4 gündür Avusturyalılar tarafından muhâsara edilmekte olan Varat kalesi nihayet açlık ve yarımsızlık yüzünden «vire ile» teslim mecbur olmuştur).

18 Temmuz = 4 Zülka'de, Cuma: Venediklilerin Hanya muhâsarası.

(Francesco Mocenigo kumandasında Girid'e çıkan düşman kuvveti Hanya kalesini 28 Ağustos = 15 Zülhicce Perşembe gününe kadar 41 gün muhâsara etmişse de, kale muhafızı vezir Ispanakçı-İsmail Paşa'nın kahramanca mukavemetinden dolayı 42 nci günü muhâsarayı kaldırıp çekilmiştir)..

2 Ağustos = 19 Zülka'de, Cumartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Çalık-Ali Paşa'nın Belgrad'a muvâsalatı.

(15 Şevvâl = 30 Haziran Pazartesi günü Edirne'den hareket eden Ali Paşa karşı yakadaki düşman arâzisine geçmeden evvel Belgrad kalesinin tâmir ve tahkimine lüzum gördüğü için bu mevsimi o işe hasrettikten sonra 1692 = 1104 senesi 12 Kânunuevvel = 3 Rebî'ül-âhir Cuma günü Edirne'ye dönmüştür).

1693 = 1104

6 Kânunusâni = 28 Rebî'ül-âhir, Salı: Dördüncü Mehmed'in ölümü.

(Bâzı menbâlarda 1104 = 1692 senesi 8 Rebî'ül-âhir = 17 Kânunuevvel Çarşanba tarihinden bahsedilirse de doğru değildir. — 1687 = 1099 senesi 8 Teşrinisâni = 2 Muharrem Cumartesi günü hal'inden itibaren tam 5 sene, 1 ay, 28 gün yaşadık-tan sonra 52 sine basalı 4 gün olduğu sırada ölmüş ve cenâzesi Edirne'den İstan-bul'a nakledilip anasının Yeni-câmideki türbesine defnedilmiştir).

27 Mart = 20 Receb, Cuma: Çalık-Ali Paşa'nın isti'fâsiyle Bo-zoklu/Bıyıklı-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Ali Paşa'nın isti'fâsına sebep, iftirâya uğrıyan Baş-defterdar Cânib Ahmed Efendi'nin azli hakkındaki mükerrer irâdeleri reddettiği halde pâdişahın ısrâr etmesidir : Sadâret müddeti 1692 = 1103 senesi 27 Mart = 9 Receb Perşenbe gü-nünden itibaren tam 1 senedir. — Selefi gibi seciyyesinin kuvvetiyle mârûf olan Bozoklu-Mustafa Paşa ikinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olmuştur. — Bu değişikliği on gün evvel gösteren rivayet yanlışır).

7 Haziran = 3 Şevvâl, Pazar: Büyük İstanbul yangını.

(Cibâliden çıkıp Zeyrek câmiîyle At-pazarı'na kadar yayılan bu müdhiş ateş 838 i-ev ve 98 i dükkân olmak üzere 951 binayı kül hâline getirmiştir).

1693 = 1105

5 Eylül = 4 Muharrem, Cumartesi: Büyük İstanbul yangını.

(Ayazma kapusundan çıkan bu müdhiş âfet surlardan içeri sirâyetle bir kolu Fatih'den Avrât-pazarı'na ve bir kolu da Vefâ, Şehzâdebaşı, Aksaray üzerinden Cerrahpaşa'ya kadar yayılıp 2547 si ev, 1146 sı dükkân olmak üzere cem'an 4051 binâyı kül hâline getirmiştir).

12 Eylül = 11 Muharrem, Cumartesi : Belgrad'ın muhâsaradan kurtarılması.

(Üçüncü defa olarak Kırım hanı olan Selim-Giray düşmanın Erdel üzerinden Eflak ve Boğdan istilâsına hazırlandığını haber vermiş olduğu için 1693 = 1104 senesi 6 Temmuz = 3 Zülka'de Pazartesi günü Serdâr-ı-Ekremlikle Edirne'den hareket eden Vezir-i-a'zam Bozoklu-Mustafa Paşa Avusturyalıların Vilagosvar = Vilagos ve Jenoe = Yanova kalelerini aldıktan sonra Belgrad üzerine hareket et-tiklerini yolda haber aldığı için Erdel seferinden vazgeçip Belgrad'a teveccüh etmiş ve Selim-Giray'la Orta-Macar kralı Thoköly de orduya gelmiştir. — Duc de Croy kumandasındaki Avusturya ordusu 1693 = 1104 senesi 29 Temmuz = 26 Zülka'de Çarşanba günü yahut ertesi gün Belgrad önlerine gelip bir rivayete göre aynı senenin 7 Ağustos = 5 Zülhicce Cuma günü kaleyi muhâsara etmiş, bir humbara parçasıyla yaralanan Belgrad muhafızı vezir Ca'fer Paşa çok şiddetli bir mukavemet göstermiş ve nihayet ordunun yaklaştığını haber alan ve hattâ bir Tatar kuvvetinin taarruzuna da uğrıyan düşman kumandanı 36 gün süren

muhâsarada on bin telefât verdikten sonra bu sabah ağırlıklarını karşı yakaya geçirip gitmiş ve giderken köprüleri yakmıştır. Türk şehidlerinin sayısı 4400 gösterilir. Muhâsaranın 44 gün sürdüğü hakkında da bir rivayet vardır. — Ordu bu tarihten bir hafta sonra 19 Eylül = 28 Muharrem Cumartesi günü Belgrad'a gelmiş ve Serdâr-ı-Ekrem düşmanı tâkib ettirip zâyiat verdirdikten ve kaleyi de tâmir ve tahkim ettirdikten sonra 1 Teşrinisânî = 6 Rebî'ül-evvel Perşembe günü avdetle 29 Teşrinisânî = 30 Rebî'ül-evvel Pazar günü Edirne'ye vâsıl olmuştur. — Belgrad'dan Erdel üzerine sevkedilen Tatar ordusunun 20 bin esir ve bir çok ganimet getirdiğinden bahsedilir).

1694 = 1105

14 Mart = 17 Receb, Pazar : Vezir-i-a'zam Bozoklu-Mustafa Paşa'nın azliyle Sürmeli-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Bu kıymetli vezirin azline sebep, kendisinden yüz bulmıyan Kızlar-ağası Nezir Ağa'nın tezvirleridir. Av' merâkı bahâne edilerek «bî-icâb-ı mûcib,» azledilen Mustafa Paşa'nın sadâreti 1693 = 1104 senesi 27 Mart = 20 Receb gününden itibaren 11 ay, 18 gün sürmüştür. — Trablusuşam valiliğinden Vezir-i-a'zam olan Sürmeli-Ali Paşa Dimetokalıdır : Tâyininden 39 gün sonra Edirne'ye gelip işe başlamıştır. — Bu değişikliği bir gün evvel gösteren rivayet doğru değildir).

28 Haziran = 5 Zülka'de, Pazartesi: Gabella kalesinin sukutu.

(Dalmaçya'da Narenta suyu üzerinde bulunan bu müstahkem mevki Hersek'in o cihetten anahtarı sayılır: Venediklilerin böyle bir kaleyi zabtetmesi çok tehlikeli görüldüğü için, iki defa istirdâdına teşebbüs edilmişse de mümkün olamamıştır).

1694 = 1106

12 Eylül = 22 Muharrem, Pazar : Peterwardein = Varadin muhâsarası.

(Bu senenin sefer mevsiminde Serdâr-ı-Ekremlikle 28 Haziran = 5 Zülka'de Pazartesi günü Edirne'den hareket eden Vezir-i-a'zam Sürmeli-Ali Paşa 16 Ağustos = 23 Zülhicce Pazar günü Belgrad'a gelmiş, Kırım hanı Selim-Giray'ın da iştirâkiyle toplanan harb meclisinde iki senedir Belgrad'ın tahkimi ve muhâsaradan kurtarılması gibi sebeblerle karşı yakadaki düşman arâzisine geçilememiş olduğu düşünülerek Avusturya ordusunun bulunduğu Varadin üzerine hareket edilmesi kararlaştırılmıştır: Yukarda 1692 = 1103 vukuâtının «2 Ağustos» ve 1693 = 1105 vukuâtının «12 Eylül» fıkralarına da bakınız. — Sava üzerinde kurulan köprüden orduyu geçirdikten sonra 2 Eylül = 12 Muharrem Perşembe günü karşı yakadaki Zemun sahrâsına geçen Serdâr-ı-Ekrem 9 Eylül = 19 Muharrem Perşembe günü Varadin'e varıp düşman tabur/ıstaburuna karşı mevzi almış ve meterisler hazırlandıktan sonra 12 Eylül = 22 Muharrem Pazar günü kaleye ateş açılmıştır. Bu çetin muhâsara esnâsında bir taraftan da düşman ordusuyla çarpışmalar olmuş, buna rağmen Türk ordusu üstün bir vaziyette harbetmiş, fakat mütemâdiyen yağan şiddetli yağmurlardan meterisler bozulduğu için nihayet muhâsaranın kaldırılmasına karar verilerek 1/2 Teşrinievvel = 11/12 Safer Cuma/Cumartesi gecesi asker meteristen çıkarılmış ve sabahlayın avdet edilip 6 Teşrinievvel = 16 Safer Çarşamba günü ordu bütün ağırlıklarıyla Sava köprüsünden geçirilip Belgrad'a avdet edilmiştir. — Serdârın Belgrad'dan Edirne'ye muvâsalatı 8 Kânunuevvel = 20 Rebî'ül-âhir Çarşamba gününe müsâdiftir).

21 Eylül = 1 Safer, Salı: Sakız kalesinin «vire ile» Venediklilere teslimi.

(Papalık ve Malta hükûmetlerinden de yardım gören Venedik donanması 7 Eylül = 17 Muharrem Salı günü Sakız'a gelmiş ve ertesi gün adaya 12800 asker çıkarmıştır: Kaledeki Türk askeri 1370 kişiden ibarettir. Fazla olarak Venedikliler yerli Hristiyanları da daha evvelden elde etmişlerdir. 9 Eylül = 19 Muharrem Perşembe günü başhyan muhâsarada kaleye hem karadan, hem denizden ateş açıldığı halde, o civârda bulunan ve denizcilikle alâkadar olmadığı halde Kapdan-ı-deryâ olan Pala-bıyık/Helvacı-Yusuf Paşa Sakız muhafızı vezir Silâhdar-Hasan Paşa'nın istimdâdına rağmen yardım etmemiş, kale içindeki evler tamamıyla yıkılmış ve nihayet daha fazla mukavemet imkânı görmeyen halkın ve kumandanların ittifakıyla düşmanın «vire» teklifi 27 Muharrem = 17 Eylül Cuma günü kabul edilip üç günde şehir tahliye edilerek müslüman ahâli düşman gemileriyle Anadolu yakasına nakledilmiştir: Bu felâketten son derece müteessir olan ikinci Ahmed Sakız'ın derhal istirdadını emretmiş ve Anadolu beylerbeyi Mısırlı-zâde vezir İbrahim Paşa'yı kış mevsimine rağmen adayı istirdad vazifesiyle 13 Kânunuevvel = 25 Reb'ül-âhir Pazartesi günü Sakız serdârıhğına tâyin etmiş, Anadolu askerlerinin İzmir ve Çeşme limanlarında toplanmaları emredilmiş ve Kapdan-ı-deryâ Yusuf Paşa azledilerek yerine Amca-zâde/Sarhoş Hüseyin Paşa tâyin edilip donanmanın derhal takviyesi hazırlıklarına başlanmıştır).

1695 = 1106

6 Şubat = 21 Cumâda-l-âhire, Pazar: İkinci Ahmed'in ölümü.

(Umumiyetle «22 Cumâda-l-âhire Ahed» gününden bahsedilirse de, hakiki takvimde «Ahed = Pazar», günü o ayın 21 ine müsâdiftir. — 1691 = 1102 senesi 22 Haziran = 25 Ramazan Cuma günü tahta çıkmış olan Sultan Ahmed'in saltanatı Milâdî takvim hesabıyla tam 3 sene, 7 ay, 14 gün sürdükten sonra, kardeşi ikinci Süleyman gibi «İstiska = Hydropisie», hastalığından Edirne sarayında ölmüştür: 1643 = 1052 senesi 25 Şubat = 6 Zülhicce Çarşamba günü dünyaya gelmiş olduğuna göre tam 51 sene, 11 ay, 9 gün yaşadıktan sonra 52 yaşının içinde ölmüş demektir. — Şiir ve musiki meraklısı, hattat ve mizac itibariyle hassas, hiddetli ve aynı zamanda merhametli bir şahsiyyet olan Sultan Ahmed'in en büyük za'fı her telkine tâbi olmasında gösterilir: Meselâ Çalık-Ali ve Bozoklu-Mustafa Paşalar gibi saltanat devrinin en kıymetli Sadr-ı-a'zamalarını harem-ağalarının telkinâtiyle azletmiştir! — İkinci Ahmed'in cenâzesi İstanbul'a nakledilip Kanunî Sultan Süleyman türbesine defnedilmiştir).

İKİNCİ MUSTAFA

(Mustafây-ı Sâni)

— M. 1695 = H. 1106 — M. 1703 = H. 1115 —

1695 = 1106

6 Şubat = 21 Cumâda-l-âhire, Pazar: İkinci Mustafa'nın cülûsu.

(Dördüncü Mehmed'in büyük oğlu olan İkinci Mustafa 1664 = 1074 senesi 5 Haziran = 9 Zülka'de Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabıyla yaşının tam 30 sene, 8 ay, 2 gün tuttuğu, yâni 31 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir. Anasının adı «Emet-Ullâh/Rebîa Gülnûş-Sultan»dır. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân eden Süleyman ve Mûsâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartıyla İkinci Mustafa Osmanlı pâdişahlarının yirmi ikincisidir. — Gayretli ve kahraman ruhlı bir hükümdar olan Sultan Mustafa, Edirne'de cülûsunun üçüncü günü beyânname şeklinde neşrettiği bir «Hatt-ı-Hümâyûn»da babasını bile tenkid etmek suretiyle «zevk-u-safâ ve rahâti kendümüze harâm eylemişüzdür!» diye Kanunî Sultan Süleyman gibi bizzat «gazâ ve cihâda niyyet», ettiğini ilân etmiştir).

18 Şubat = 4 Receb, Cuma: Sakız'ın istirdâdını te'min eden Koyun-adaları zaferi.

(Sakız adasının Venedikliler tarafından işgali için yukarda 1694 = 1106 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. — Sakız seferi serdârlığına Mısırlı-zâde İbrahim Paşa ve Deryâ-kapdanlığına da Amca-zâde Hüseyin Paşa tâyin edilmiş olmakla beraber, bu deniz seferinin en büyük kahramanı Bahriye tarihimizin en mühim şahsiyetlerinden olan Kalyonlar-kapdanı Mezemorta-Hüseyin Paşa'dır : Bu lâkab, Hacı-Hüseyin Paşa'nın gençliğinde iştirâk ettiği bir muharebede 8-10 yerinden yaralanıp öldüğüne hükmedildiği halde iyileşmesi üzerine Venediklilerin «yarı ölü» mânasına kullandıkları «Mezzo-morto» kelimelerinden muhareftir. — 44 yahut 48 gemiden mürekkep olan Türk donanması 7/8 Şubat = 22/23 Cumâda-l-âhire Pazartesi/Salı gecesi Eski-Foça önündeki Orak adasından kalkıp 60 küsur gemiden mürekkep olan Venedik donanmasının bulunduğu Koyun-adalarına doğru hareket etmiştir: Avrupahlıların «Spalmatori» dedikleri «Koyun-adaları», İzmir hizâsındaki Kara-burun'la Sakız adasını ayıran Sakız-boğazındadır. İlk muharebe 9 Şubat = 24 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü olmuş ve çok mühim zâyiâta uğrıyan düşman donanması Sakız'ın şimalişarkisinde eskiden «Terfil» denilen şimdiki «Kolokitya/Kalokitya-limanı»na kaçmak mecburiyetinde kalmıştır. — Kat'i zafer, o ilk muvaffakiyetten 9 gün sonra Koyun-adalarıyla Kolokitya arasında cereyan eden bugünkü muharebede kazanılmış, düşman en mühim gemilerini kaybettikten başka Amiral Benedetto Pisani maktul olmuş ve mütebâki gemileri de akşam karanlığında Sakız limanına kaçmıştır. Venedikliler artık orada da tutunamayacaklarını anladıkları için 21 Şubat = 7 Receb Pazartesi günü kaleyi takviye için 500 suvâri bırakıp Tenos = İstendil

adasına kaçtıkları için 22 Şubat = 8 Receb Salı günü Türk donanması Sakız'a asker çıkarmış ve yerli Rumların mezheb ihtilâfından dolayı Venediklilerle mücâdeleye girişmiş olmalarından istifâde edilerek kale kolayca işgal edilmiştir: Mezemorta-Hüseyn Paşa'nın Rumlarla gizli bir anlaşmasından da bahsedilir. — O gün düşmanın karaya oturduğu için kaçamıyan bir cephâne gemisiyle limanda bulunan 8 harb gemisi de zabtedilmiştir: Bu suretle Sakız adası yukarda gördüğümüz tarihten istirdad gününe kadar tam 5 ay, 1 gün Venedik işgalinde kalmış demektir. — İkinci Mustafa devrinin ilk zaferi olan bu parlak muvaffakiyet üzerine Mezemorta-Hüseyn Paşa Kapdan-ı-deryâhıkla taltif olunmuş ve selefi Amcazâde Hüseyn Paşa da Sakız muhafızlığına tâyin edilmiştir: Aşağıki sene vukuâtının «18 Eylül» fıkrasına da bakınız).

2 Mayıs = 18 Ramazan, Pazartesi: Vezir-i-a'zam Sürmeli-Ali Paşa'nın azliyle Elmas-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, pâdişahın bizzat sefere gitmesini istemiyen Ali Paşa'nın Belgrad'a gönderilen 1500 Yenicheriyi Cisir-i-Mustafapaşa konağında cülûs bahşîşi bahânesiyle ısyân ettirmiş olmasıdır: Sürmeli'nin sadâreti 1694 = 1105 senesi 14 Mart = 17 Receb Pazar gününden itibaren tam 1 sene, 1 ay, 19 gün sürmüştür. — Rikâb-ı Hümayûn Kaymakamlığından 32 - 33 yaşlarında Vezir-i-a'zam olan Elmas-Mehmet Paşa Cidelidir).

30 Haziran = 18 Zülka'de, Perşembe: İkinci Mustafa'nın ilk Avusturya seferine hareketi.

(Avusturyalılardan Macaristan'ı istirdâd için bizzât ordusunun başına geçen Sultan Mustafa bu gün Edirne'den Belgrad'a hareket etmiştir).

1695 = 1107

9 Eylül = 29 Muharrem, Cuma: Lippa fethi.

(Macaristan'ın cenubuşarkisindeki Banat eyâletini Türklerden almak istiyen Avusturyalılar son zamanlarda, bu eyâlet merkezi olan Tımsıvar'ın 54 kilometre şimalişarkisindeki Lippa = Lipva kalesini zaptedip Tımsıvar'a karşı üss-ül-hareke hâline getirmiş oldukları için, 1695 = 1106 senesi 9 Ağustos = 28 Zülhicce Salı günü Belgrad'a gelmiş olan İkinci Mustafa'nın topladığı harb meclisinde ilkönce bu mühim mevkîin istirdâdına karar verilmiş ve Tuna üzerinde bir köprü kurularak Pancsova = Pançova sahrâsına geçildikten sonra Tımsıvar üzerinden Lippa'ya gidilerek meteris açmadan yapılan taarruzlarla kale bu gün fethedilmiş ve düşmanın Tımsıvar muhâsarası için hazırladığı bütün malzeme ve mühimmat zabtedilmiştir. Burada geçirilen 6 gün esnâsında Lippa kalesi tamamiyle tahrib edilmiş, Kırım hanı Selim-Giray orduya iltihak etmiş, Belgrad beylerbeyi Ca'fer Paşa tarafından Tuna-Tisa = Theisz kavşağındaki Titel kalesinin fethedildiği haber alınmış ve meşhur Avusturya generali Veterani bu sırada Lugos = Lugos civârında bulunduğu için 15 Eylül = 5 Safer Perşembe günü o tarafa hareket edilmiştir. — Lippa fethini 7 Eylül = 27 Muharrem Çarşamba gününe müsâdif gösteren bir rivayet de vardır).

18 Eylül = 8 Safer, Pazar: Osmanlı donanmasının Zeytin-burnu zaferi.

(Kapdan-ı-deryâ Mezemorta-Hüseyn Paşa'nın bundan evvelki Koyun-adaları za-

feri için yukarıki sene vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. — Bu seferki muharebe ilkönce Sakız'ın cenubunda beş gün sürüp 15 Eylül = 5 Safer Perşembe günü Venediklilerin çekilmesiyle neticelenmiş, fakat 51 gemiden mürekkebe olan Türk donanması 60 gemilik Venedik donanmasını tâkib edip bu gün Midilli'deki Zeytin-burnu açıklarında parlak bir zafer kazanarak düşmanın 13 gemisini batır-mış ve tahrib etmiş ve mütebâkisi de kaçıp gitmiştir).

22 Eylül = 12 Safer, Perşembe: Lugos zaferi.

(Osmanlı menbâlarında «Veterân-ı lâin», denilen Avusturya kumandanı Votera-ni'nin yukarda bu senenin «9 Eylül», fıkrasında bahsi geçen ordusu Lugos = Lu-goş civârında ve «nehr-i Tameş» denilen Temes suyu sâhilinde «tabur/ıstabur» kurmuştur: Lippa'dan gelen Türk ordusu cepheden taarruz ederken Kırım hanı Selim-Giray da Avusturyalıları arkadan çevirmiş, İkinci Mustafa Sipâhi, Silâh-dar, Gönüllü ve Solak askerlerinin başında bizzat hücumu geçmiş, düşman müd-hiş bir bozguna uğrayıp general Veterani ile Lichstenstein prensi maktul düşmüş ve bu büyük zafer üzerine Lugos kalesi derhal fethedilmiştir. — Sebes=Şebeş fethine me'mur edilen Diyarbekir valisi Topal-Hüseyn ve Anadolu beylerbeyi Mı-sırlı-zâde İbrahim Paşalar da bundan bir gün sonra kaleyi boş bulup işgal et-mişlerdir. — Mevsim ilerlemiş olduğu için artık avdete karar veren Sultan Mustafa 28 Eylül = 18 Safer Çarşamba günü hareketle Niğbolu üzerinden 1 Teşrinisânî=23 Rebi'ül-evvel Salı günü Edirne'ye ve 14 Teşrinisânî = 6 Rebi'ül-âhir Pazartesi günü de Davudpaşa'ya gelip Lippa, Lugos ve Şebeş fâtihi sıfatıyla 18 Teşrinisânî= 10 Rebi'ül-âhir Cuma günü parlak bir zafer alayı içinde İstanbul'a girmiştir).

13 Teşrinievvel = 4 Rebi'ül-evvel, Perşembe: Koca-Petro'ya karşı. Azak zaferi ve kalenin muhâsaradan kurtarılması.

(Ayasofya yolunu açmak için Karadeniz'e inmeyi en mühim hedef ittihaz eden meşhur Rus çarı Koca/Deli Petro 1695 = 1106 senesi 10 Temmuz = 28 Zülka'de Pazar günü 2-3 yüz bin kişilik muazzam bir ordu başında Azak kalesine gelmiş, 95 gün muhâsara ettikten sonra Kefe beylerbeyi Murtaza Paşa ile Selim-Giray oğlu Kaplan-Giray'ın büyük bir kahramanlıkla yaptıkları müdâfaa ve taarruz hareketlerinde Garp menbâlarına göre 30 bin ve bizim menbâlara göre de 50-60 bin maktul verdikten sonra bu 96 ncı günü ric'ate mecbur olmuş ve tâkibe uğra-yıp 3-4 bin askeri daha kırıldıktan başka iki topu da zabtedilmiştir. — Aşağıki sene vukuâtının «6 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

1696 = 1108

2 Ağustos = 3 Muharrem, Perşembe : Şehzâde Mahmud'un doğumu.

(İkinci Mustafa'nın büyük oğlu olan bu şehzâde Mahmud 1730=1143 de tahta çı-kan «Sultan Mahmûd-ı Evvel = Birinci Mahmud»,dur; Anasının adı «Sâliha-Sul-tan»dır. 1696=1107 senesi 10 Nisan= 7 Ramazan Salı tarihi de rivayet edilirse de, o tarih Sultan Mustafa'nın ilk çocuğu olan Ayşe-Sultan'a âittir).

6 Ağustos = 7 Muharrem, Pazartesi: Azak kalesinin sukutu.

(Yukarıki senenin «13 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz muhâsaradan son-ra tâmir ve tahkimi tamamiyle ihmâl edilen ve hattâ 4-5 yüz kişiden ibaret

yorgun ve bitkin muhafızları bile henüz değiştirilmemiş olan Azak kalesine 100 bin kişilik bir ordu ve Don suyunu tâkib eden büyük bir nehir donanmasıyla gelen Koca-Petro Venedik'den, Avusturya'dan, Holânda'dan, Prusya'dan mühendisler, mütehassıslar ve teknik yardımlar alarak kalenin önünde dışardan gelebilecek Türk ve Tatar taarruzlarına karşı 28 gün «tabur/ıstabur» kurmakla meşgul olduktan sonra 1696 = 1107 senesi 3 Haziran = 2 Zülka'de Pazar günü muhâsaraya başlayıp yardıma me'mur olan paşalarla Kırım hanının vaktinde yeti-şememelerinden istifâde etmiş ve nihayet bu gün açtığı büyük bir gedikten umumi hücumu geçeceği sırada kaledeki 4-5 yüz yorgun muhafızın sağ kalanları 100 bin kişiye karşı 64 gün büyük bir kahramanlıkla ikinci defa olarak müdâfaa ettikleri Azak kalesini «vire ile» teslim mecbur olmuşlardır: Her halde bu netice, Koca-Petro hesabına şerefsiz bir muvaffakiyet demektir. — Kalenin tâmirini ih-mâl eden ve vaktinde yardıma yetişemiyen bâzı paşalarla beyler idâm edilmişlerdir. — Ruslar Azak kalesini tahkim edip 3 bin Moskof âilesiyle dört yüzü kalmuk olmak üzere kuvvetli bir muhafız kıt'a koydukları gibi, Türkler de bunların Ku-ban mecrâsına sarkıntılık etmelerine mâni olmak üzere nehrin denize döküldüğü noktada büyük bir kale yapıp «Açu» ismini vermişler ve bu yeni kaleyi bir beyler-beylik merkezi ittihâz etmişlerdir).

27 Ağustos = 28 Muharrem, Pazartesi: İkinci Mustafa'nın Olasch zaferi.

(Bu sefer mevsiminde gene Avusturyalıları karşı hareket eden pâdişah 1695 = 1107 senesi 20 Nisan = 17 Ramazan Cuma günü Davudpaşa'dan hareketle Edirne'ye ve 18 Haziran = 17 Zülka'de Pazartesi günü de Edirne'den yola çıkıp bu senenin 2 Ağustos = 3 Muharrem Perşembe günü Belgrad'a vâsıl olmuştur. O sırada Osmanlıların «Nalkıran» dedikleri Saksonya elektörü Frédéric-Auguste Tımsıvar'ı muhâsaraya başladığı haber alındığı için derhal üzerine hareket edilmiş ve düşman ordusu 9 gün süren muhâsarayı kaldırıp Türklerle karşılaşmak üzere Bega = Begi boylarına gelmiştir; bâzı hafif müsâdemelerden sonra bu gün Olasch civârında cereyan eden büyük muharebenin en kızgın ânında Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa'nın 12 bin Serdengeçti başında yaptığı şiddetli bir hamle düşmanın mağlûbiyetiyle neticelenmiştir. Bu muvaffakiyet üzerine 31 Ağustos = 2 Safer Cuma günü ordu Tımsıvar'a gelip kaleyi takviye ve tahkim etmiş ve bir taraftan da muhtelif palankalar fethedilmiştir: Bunların en mühimmi Rumeli beylerbeyi Daltaban-Mustafa Paşa'nın 17 Eylül = 19 Safer Pazartesi günü zabtetmiş olduğu Morawich = Morevik palankasıdır. — Tımsıvar'dan Belgrad'a dönen pâdişah 28 Eylül = 1 Rebi'ül-evvel Cuma günü oradan hareketle 25 Teşrinievvel = 28 Rebi'ül-evvel Perşembe günü Edirne'ye vâsıl olmuştur. — Bu zaferi 20 Ağustos = 21 Muharrem Pazartesi gününe müsâdif gösteren bir rivayet de vardır).

1697 = 1109

11 Eylül = 24 Safer, Çarşamba: Zenta = Sente fâciası.

(1697 = 1108 senesi 17 Haziran = 27 Zülka'de Pazartesi günü Edirne'den son «Nemçe seferi» ne çıkan İkinci Mustafa bu senenin 10 Ağustos = 22 Muharrem Cumartesi günü Belgrad'a gelmiş ve ilkönce Sadr-i-a'zamin, ondan sonra da pâdişahın huzûrunda toplanan iki harb meclisinde Tuna'dan Banat = Tımsıvar yakasına geçip düşman ordusuna taarruz veyahut Sava'dan Zemun yakasına geçip Peterwardein = Varadin kalesini muhâsara şıklarından hangisinin mürec-cah olduğu müzâkere edilmiştir. Birinci hedef çoh tehlikelidir: Çünkü Tuna'dan sonra Temes = Tameş, Bega = Begi ve Theisz = Tisa nehirlerini geçmek ve bu

geçişlerde düşman taarruzuna uğramak ihtimâli vardır; ikinci hedefe gidildiği takdirde ise karadan Belgrad'a yakın olmak ve Tuna donanmasının himâyesinde nehir yoluyla lâşe edilmek imkânı müemmeldir. Fakat Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa'ya karşı elbirliği eden devşirme vezirler, her halde gençliğini ve cürklüğünü hazmedemedikleri yiğit paşanın gösterdiği mâkul ve doğru yolu kabul etmeyip orduyu tehlikeli yola sevketmekte ittifak etmişlerdir: Vak'anüvis Râşid o hâinlerin bu ihânetini Elmas Paşa'nın kendilerine yüz vermemiş olmasıyla izah ederek «lûtf-u-mücâmele üzre muâmele itmedüklerinden dilgir ve cümlesi vesile-i tedmir-i vezir olacak hâlet tedârûküne hem-zeban re'y-ü-tedbirde olduklarından» ve eger tehlikesiz tarafa gidilecek olursa «zuhûr-i zafer-ü-nusret âşkâr ve Sadr-i-a'zama vesile-i tezâyüd-i kadr-ü-i'tibârdur diyû bâis-i kesr-i şân-ı Âsâfi olmak dâyesiyle» tehlikeli tarafa gitmekte ısrâr ettiklerinden bahsetmektedir! Bu meclislerde yalnız Belgrad muhâfızı Amca-zâde Hüseyin Paşa Vezir-i-a'zamı te'yid etmişse de, hâinler yekpâre bir ihânet cephesi teşkil ettikleri için kaahir bir ekseriyetle tehlikeli yoldan gidilmesine karar verilmiştir: İkinci Mustafa gibi gayyur ve cengâver bir pâdişahın kendi hûzurununda verilen böyle bir karara karşı hiç ses çıkarmamış olması hiç bir zaman affedilemeyecek müdhîş bir gaflet eseridir. Düşman baş-kumandanı ordusunun harekât plânlarını «câsuslarından», haber almakta olduğuna göre, vüzerâ içinde satılmış soysuzlar bulunmak ihtimâli bile vardır. — İşte bu akla sığmaz karar üzerine ilkönce Tuna'dan ve ondan sonra da Temes = Tameş, Bega = Begi ve Theisz = Tisa nehirlerinden bin müşkilâtla geçilmişse de, Avusturya ordusunun meşhur kumandanı Feld-mareşal prens Eugène de Savoie ustalıkla bir hareketle geri çekilmiş ve kendisinin tahkim ve takviye ettiği Titel kalesi bir hamlede zabtedilip tahrib olunduktan sonra Varadin önlerinde istabur kurduğu haber alındığı için o tarafa gidilmiştir; fakat düşman «tabur» dan çıkmadığı ve tabura taarruz da muvâfık görülmediği için, tekrar toplanan harb meclisinde Szegedin üzerine gidilmesi ve Tuna donanmasının da Theisz = Tisa'ya sokulması takarrür etmiştir: Prens Eugène'in bu kararı da casuslarından haber aldığından ve hattâ Szege-din'e takviye kıt'aları gönderdiğinden bahsedilir! Bu sırada düşman eline esir düşen Rumeli beylerbeyi Arnavut Küçük-Ca'fer Paşa'nın canını kurtarmak için Prens Eugène'e Szegedin muhâsarasından vazgeçilip Theisz'in sol sâhiline geçilerek Tımsıvar üzerinden Osmanlıların «Orta-Macar» dedikleri Yukarı-Macaristan veyahut Erdel prensliklerinden birinin istilâsına karar verildiğini ifşâ etmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır: Düşman ordusu işte bunun üzerine büyük bir sür'atle bu gün zevâlî saat ikide Theisz kıyılarına yetişmiş, Szege-din'in 35 kilometre kadar cenubunda ve Zombor'un 70 kilometre şimalışarkisinde ve nehrin sağ sâhilinde bulunan Zenta / Zentha / Szent = Sente önlerinde Osmanlı ordusuyla karşılaşmıştır. Bu sırada Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa pâdişahla ordunun büyük bir kısmını karşı yakaya geçirdikten sonra mütebâkisini geçirmeye çalışmaktadır: Fakat Prens Eugène köprüyü iki noktadan top ateşine tuttuğu için ancak bin kadar asker geçtikten sonra köprü yıkılmış, o sırada düşman ordusu cepheden taarruz ederken sol cenâhı da nehirle Türk askeri arasına girdikten sonra bir çevirme hareketi yapmış, karşı sâhile geçmiş olan kuvây-ı külliye tıpkı 1664 = 1075 vukuâtının «1 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Saint-Gotthard muharebesinde olduğu gibi seyirci kalmış ve Garp rivayetlerine göre bu müdhîş fâcia sahnesinde 20 bin asker şehid düşüp 10 bin kişi de suda boğulmuştur! Vak'anüvis Râşid'e göre ordunun «sümnü=sekizde biri» telef olduğuna nazaran 60 bin mevcuttan ancak 7500 kadar telefât verilmiş demektir. Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa ve Anadolu beylerbeyi Mısırlı-zâde İbrahim Paşa ile 13 beylerbeyi ve bir çok beylerle ordu erkânı da şehid düşmüş ve hattâ Sadr-i-a'zamin koynundaki «Mühr-i-hümâyûn», düşman eline geçmiştir. — İmparatorluk Harb şûrâsı Prens Eugène'e müdâfaa vaziyetinde kalmasını emretmiş olduğu halde, onun taarruza geçmesi bir takım devşirme vezirlerin tertib ettikleri ihânetten istifâde içindir ve tabii fırsatı kaçırmamıştır. — Gene aynı hâin vezirler pâdişaha artık karşı sahilde durulamıyacağını söyleyip iğfâl ederek orduda müdhîş bir panik çıkardıkları için, o gece bilâ-sebebe

ordugâhla bütün ağırlıklar ve hazineler düşmana bırakılarak Tımişvar'a ric'at edilmiş, bu sırada ilk yağmayı Yeniçeriler yapmış ve düşman ordusu da ancak ertesi gün köprü kurmaya başlayıp bir iki gün sonra karşıya geçerek ağırlıkları zabtetmiştir: Hattâ ordu helvacılarından birinin tahin helvası kutularını bir öküz arabasına yükliyerek üç gün sonra Tımişvar'daki ordugâha ağır ağır geldiğinden bahsedilir! — İşte bu fâciadan dolayı Osmanlı-Türkleri Hicretin bu 1109 tarihini «Sente senesi» diye anmaya başlamışlardır. — Râşid bu vak'ayı bir gün evveline müsâdif gösterir).

18 Eylül = 2 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa'nın şehâdeti üzerine Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın sadâreti.

(Yukarıki fıkra da şehâdetini gördüğümüz Elmas-Mehmet Paşa'nın sadâreti 1695 = 1106 senesi 2 Mayıs = 18 Ramazan Pazartesi gününden Zenta fâciasına kadar tam 2 sene, 4 ay, 10 gün sürmüştür. — Yeni Vezir-i-a'zam Hüseyin Paşa'ya «Amca-zâde» denilmesi, Köprülü-Mehmet Paşa'nın kardeşi Hasan Ağa'nın oğlu ve Fâzıl-Ahmed Paşa ile Fâzıl-Mustafa Paşa'nın «amca-zâde»leri olmasındandır: Zenta'dan Tımişvar'a gelen ikinci Mustafa Belgrad muhafızlığında bulunan Hüseyin Paşa'yı derhal orduya dâvet edip bu gün Sadâret mesnedine çıkarmıştır; Amca-zâde, Köprülü âilesinden yetişen dördüncü Vezir-i-a'zamdır. — Sultan Mustafa bundan üç gün sonra 21 Eylül = 5 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü Tımişvar'dan Belgrad'a ve 30 Eylül = 14 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü de Belgrad'dan Edirne'ye hareket etmiştir).

17 Teşrinievvel = 1 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Bosna-saray'ın yanması.

(Bosna muhafızı Mehmet Paşa'nın ölümü üzerine askerinin başsız kalmasından istifade eden Prens Eugène, Zenta vak'asından bir ay sonra o tarafa saldırarak bir takım palankalar yıkıp yaktıktan sonra açık bir şehir olan Bosna-saray'ı da 120 câmiîyle beraber bu gün yakmış ve yeni muhafız yaklaşmakta olduğu için alâlelele çekilip 8 Teşrinisani = 23 Rebî'ül-âhir Cuma günü Eszek'e dönmüştür).

1698 = 1110

20 Teşrinievvel = 14 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Osmanlı murahhaslarının Belgrad'dan Karlofça'ya hareketleri.

(1697 = 1109 kış mevsimi bir takım sulh teşebbüsleriyle geçmiştir; bu meseleyle en fazla üç kişinin uğraştığından bahsedilir: Bunlardan İngiliz elçisi Lord Paget'le Felemenk / Holânda elçisi Collyer / Colier Türkiye ile Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya arasında sulhe tavassut ettikleri halde, Fransa sefiri Baron Charles de Ferriol/Fériol bil'akis XIV üncü Louis nâmina Osmanlı hükûmetini Macaristan'ın istirdâdına kadar harbin idâmesine teşvik etmiştir. Bu tuhaf vaziyetin sebebi, Fransa'nın Avusturya, İspanya, İsveç, İngiltere, Holânda ve bazı Alman prensliklerinden mürekkep ve «Ligue d'Augsbourg» ismiyle meşhur bir düşman ittihâdına karşı 1688 den 1697 ye kadar 9 sene harbettikten sonra Ryswick sulhünü akde mecbur olmakla beraber, İspanya verâseti muharebelerine hazırlanmasıdır. İşte bundan dolayı XIV üncü Louis, Türkiye harbe devam ettiği takdirde kendisinin de Macaristan istirdâd edilinceye kadar Avusturya / Almanya imparatorluğuna garpten taarruz edeceğini ve Türkler Zenta fâciasından sonra mağlûp bir vaziyette sulh akdedecek olurlarsa Avrupa Hristiyanlığı nazarındaki tarihi heybet ve itibarlarını artık tamamıyla kaybetmiş ola-

caklarını bildirmişse de söz dinletememiştir: Çünkü Fransa'ya karşı Augsburg ittifakının en mühim âmili olan Üçüncü Guillaume d'Orange hem İngiltere kralı ve Holânda hükümdarı, hem de Avusturya imparatorunun müttefiki sıfatıyla Osmanlı vüzerâsına para yedirmektedir! Fransa kralını Avusturya imparatorluğuna karşı yalnız bırakmak üzere Osmanlı-Nemçe sulhünün bir an evvel akdine aynı hükümdarı temsil eden Felemenk ve İngiliz elçilerinin tavassut etmesi işte bundandır; Hammer bunlardan Paget'in İngiliz tavassutunu «50 bin écu»ye satın aldığından ve Fransız müverrihleri de Colier'nin yedirdiği altınlardan bahsetmektedir! Fransız elçisinin muvaffak olamaması, para yedirmemiş veya yedirememiş olmasındandır: Bu vaziyette Osmanlı devletinin mukadderâtı bir takım devşirme vüzerânın elinde artık bir ticaret metâi hâline gelmiş demektir; hattâ bu meselede söz sâhibi olan Kırım hanı Hacı Selim-Giray gibi bir kahramana bile ayrıca para yedirildiği hakkında tuhaf bir rivayet vardır! Her halde yukarıki senenin «11 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Zenta harbinde olduğu gibi bu Karlofça sulhünde de ihânet cephesinin müdhiş bir rol oynadığı muhakkaktır: Çünkü o muharebede ordunun bir kısmı sırf ihânet yüzünden mağlûb olduğu halde, Lehistan ve Bosna cephelerinden muvaffakiyet haberleri gelmiş ve Çanakkale boğazı açıklarında Türk donanması Venediklileri üstüste iki defa daha mağlûp etmiştir. Millet mal ve can vergisini büyük bir tahammül ve metânetle vermekte devam etmektedir ve hattâ Zenta fâciasından sonra 100 bin kişilik büyük bir ordu daha toplanmış, Akdeniz, Karadeniz ve Tuna donanmaları yeni gemilerle takviye edilmiş ve bütün bunlar yeniden harbe hazırlanmıştır. Yıllardanberi devam eden harb hâlinin memleketi her hususta sarsmış olduğu muhakkak olmakla beraber, garpte Fransa ve şarkta Türkiye ile senelerce çarpışmış olan Avusturya imparatorluğunun da en güzide askerlerini cephe cephe fedâ ettikten sonra, vak'anüvis Râşid'in dediği gibi artık «Mühimmât-ı seferiyyeye vâfi olur irâda iktidârı mün'âdim ve münselib» olduğu da muhakkaktır: Hattâ sulh akdine muhâlif olan Rus çarı Koca-Petro Viyana'dan geçerken sulhü istiyen kim olduğunu sorduğu zaman, Hammer'in kaydine göre: Avusturya, İspanya, İngiltere, Holânda ve bütün Hristiyanlık! cevabını almıştır. Her ikisi de kral Guillaume d'Orange'i temsil eden İngiliz ve Felemenk elçilerinin o fecî tasavvurları işte bütün bunlara rağmen kabul edilmiş ve asıl fâcia da bundan sonra olmuştur: Sulhe karar verildiği için pâdişahın artık ordu başından hareketine lüzum görülmeyip Edirne'de kalması takarrür etmiş ve Serdâr-ı-Ekremlikle askerin başına geçen Vezir-i-a'zam Amca-zâde Hüseyin Paşa 1698 = 1109 senesi 30 Mayıs = 20 Zülka'de Cuma günü Edirne'den Belgrad'a doğru bir gösteriş seferine çıkıp Sofya konağına geldiği zaman Reis-ül-küttâb Râmi Mehmed Efendi ile Divân-ı-Hümâyûn Baş-tercümânı Scarlat / İskerlet-zâde Alexandre Mavrokordato Efendi murahhashlıkla ordunun önünden Belgrad'a doğru ileri gönderilmiştir; mütevassit rolünü oynayan mâhut İngiliz ve Felemenk elçileri de bunlarla beraberdir. Asıl fâcia, bunların Sofya'dan hareketlerinden evvel bu senenin 22 Temmuz = 13 Muharrem Salı günü «Sulh esası = base de la paix» olmak üzere en son harb vaziyetini kabul ettiklerine âit bir beyannâme imzâ etmiş olmalarıdır. Bu vaziyete göre, Osmanlı murahhasları için müzâkere esnâsında yapılacak mühim bir iş kalmamıştır: Çünkü beyannâmedeki taahhüd mucibince Osmanlı devleti daha müzâkereye girişmeden evvel Avusturya işgalindeki Macaristan ve Erdel ölkeleriyle Venedik işgalindeki Dalmaçya ve Mora kıtalarından bir kalemde vazgeçmiş demektir! Fakat aşağıki fıkrada görüleceği gibi, bizim murahhaslar o tuhaf «Sulh esası»nın bilhassa Lehistan cephesinde Türkiye'ye te'min edebileceği menfaatlerden de vazgeçmiş oldukları için, bu meş'ûm esas ancak düşman lehine ve Türkiye aleyhine olmak şartıyla tatbik edilmiştir. — Türkiye murahhaslarının Belgrad'dan hareketi Osmanlı menbâlarında 14 Rebî'ül-evvel = 20 Eylül Cumartesi gününe mü-sâdif gösterilirse de bunun «14 Rebî'ül-âhîr»den galat olması lâzımgelir. — Karlofça ile etrâfına münhasır mevzii bir mütâreke ilân edilmiş olmakla beraber, diğer taraflarda harb hâlinin devamına karar verildiği halde yüz bin kişilik

Türk ve otuz bin kişilik Tatar ordularını Semendere ve Belgrad önlerinde aylarca hareketsiz bırakıp sulh müzâkerelerinde müsâid bir te'sir yapabilecek hiç bir teşebbüse girişmeyen Serdâr-ı-Ekrem nihayet «meksi mücib hâlet olmadığı eciden» 10 Teşrinisâni = 6 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü Belgrad'dan hareketle 14 Kânunuevvel = 10 Cumâda-l-âhire Pazar günü Edirne'ye vâsıl olmuştur).

1699 = 1110

2 Kânunusâni = 29 Cumâda-l-âhire, Cuma : Şehzâde Osman'ın doğumu.

(İkinci Mustafa'nın ikinci oğlu olan bu şehzâde Osman 1754 = 1166 tarihinde tah-ta çıkan «Sultan Osmân-ı Sâlis=Üçüncü Osman»dır. Anasının adı «Şehsüvâr-Sultan»dır).

26 Kânunusâni = 24 Receb, Pazartesi: Karlofça muâhedelerinin imzâsı.

(Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya murahhasları 23 Teşrinievvvel=17 Rebî-ül-âhir Perşembe günü ve Osmanlı murahhasları da ertesi gün Karlofça'ya vâsıl olmuşlardır. Peterwardein = Varadin'in 15 kilometre kadar cenubuşarkisinde ve Tuna'nın sağ sâhilinde bulunan Carlowitz / Carlowicz = Karlofça kasabasının ismi eski Osmanlı menbâlarında Karloviçe tahavvülüne de uğramaktadır. — Müttefik düşmanlar arasındaki teşrifât ihtilâflarıyla 20 gün boş geçtikten sonra 1698 = 1110 senesi 13 Teşrinisâni = 9 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü müzâkere başlamış, 74 günde 36 celse akdedilmiş ve nihayet bu 75 inci günü öğleden evvel zevâli saat 11,45 de Avusturya, Venedik ve Lehistan hükûmetleriyle akdedilen Karlofça muâhedeleri merâsimle imzâlanmıştır: İmzâ merâsimi biter bitmez top şenlikleriyle ilân edildiği rivayet edilir. — 1683 = 1094 senesi 1 Nisan = 3 Rebî'ül-âhir Perşembe günü Türk ordusunun Edirne'den ikinci Viyana seferine hareketinden bu güne kadar Osmanlı-Avusturya harb hâli Milâdî takvim hesabıyla tam 15 sene, 9 ay, 25 gün sürmüştür. Lehisan'la olan harb hâli de kral Sobieskinin Viyana muhâsarası esnâsında Avusturya ordusuna iltihak tarihi olan 1683 = 1094 senesi 7 Eylül = 15 Ramazan Salı gününden itibaren tam 15 sene, 4 ay, 9 gün sürmüş demektir. Venedik cumhuriyetinin Türkiye'ye harb ilânı 1684 = 1095 senesi 15 Temmuz = 2 Şa'ban Cumartesi gününe tesadüf ettiği için, Osmanlı-Venedik harb hâli de 14 sene, 6 ay, 12 gün sürmüştür. Osmanlı - Rus devri bunlardan çok sonra Moskof ordusunun Türk hâkimiyetindeki Kırım hanlığını istilâ için 1689=1100 senesi 30 Mayıs = 10 Şa'ban Pazartesi günü giriştiği Perekop muharebesiyle başladığına göre tam 9 sene, 7 ay, 27 gün sürmüş ve Karlofça'daki Rus murahhası tam salâhiyyeti hâiz olmadığı için bu gün imzâlanan 2 yahut 3 senelik bir mütâreke ile nihayet bulmuştur: Sulh muâhede-i için 1700=1112 vukuâtının «14 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bâzi menbâlarda Hicrî gün tarihi «26 Receb» gösterilirse de doğru değildir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz «Sulh esasından dolayı Osmanlı murahhasları hemen hiç bir muvaffakiyet gösterememişlerdir: 20 maddelik Avusturya, 16 maddelik Venedik ve 11 maddelik Lehistan muâhedeleri mucibince Macaristan'la Erdel Avusturya'ya terk edilmiş, yalnız Banat = Timişvar eyâletiyle Belgrad'ın karşısındaki Syrmium = Sirem kıtasının Tuna = Tisa kavşağıyla Sava-Bossut kavşağı arasındaki kısmı Türkiye'ye bırakılmış ve oradan ilerisi için de Sava ve Unna nehirleri tabii hudud ittihaz edilmiştir. Son harb vaziyeti mucibince Mora ve Dalmaçya ile Santa-Maura = Aya-Mavri adası Venediklilere bırakılmış, yalnız Türk himâyesindeki Ragusa = Dubrovnik cumhuriyetiyle ittisâl için Dalmaçya'da bir toprak şeridiyle Yunanistan'daki Lepanto = İnebahtı ve Arnavutluk'daki Preveze kalelerinin Venedikliler tarafından tahribi şartıyla Türkiye'ye bırakılması güçlülükle te'min edile-

bilmiştir; fakat buna mukabil Lehistan'da Türk ve Tatar orduları mütemâdiyen muzaffer oldukları halde, yukarıki fıkra da gördüğümüz «Sulh esası» Türkiye aleyhine ihlâl edilerek son harp vaziyetine rağmen Caminiec = Kamanıçe kalesiyle Ukrayna ve Podolya eyâletleri her nedense Lehistan'a verilmiş ve bu tarihe kadar Avusturya, Venedik ve Lehistan devletlerinin haraç yahut hediye olarak Türk hazinesine takdim ettikleri bütün «pişkeş» ler ilga edilmiştir. İşte bütün bunlardan dolayı, kat'î bir mecburiyet olmadan akdedilen bu uğursuz sulh Osmanlı imparatorluğunun parçalanmaya başlaması ve Avrupa hristiyanlığına karşı Türk azamet ve heybetinin artık tavsaması demektir: Mütevassıt rolünü oynayan İngiliz ve Felemenk elçilerinin böyle bir sulh fâciasını bizim devşirme vezirlere kabul ettirmek üzere yedirdikleri paralar için yukarıki fıkraya bakınız. — Avusturya muâhedesinin bir maddesi mucibince Osmanlı idaresini tercih edecek Macar milliyetçileri Türkiye'ye muhâceret hakkına mâlik oldukları için, tam 1400 Macar âilesi Türk topraklarına hicret etmiş ve «Orta-Macar»ın kahramanlıklarıyla meşhur kralı Emörich Thököly ile kraliçesi Hélène Zrinyi izmit'de ihsan edilen çiftliğe çekilmişlerdir. — Muhtelif tarihlerde tasdik edilen bu üç muâhedenin akdi üzerine «Tekâlif-i seferiyye» denilen harb vergileri kâniilen kaldırılmıştır).

1699 = 1111

10 Eylül = 15 Rebî'ül-evvel, Perşembe: İkinci Mustafa'nın Edirne'den İstanbul'a avdeti.

(Son iki sefer mevsimindenberi Edirne'de oturan Sultan Mustafa, Karlofça sulhünün akdi üzerine gelecek Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya elçilerini kabul etmek üzere İstanbul'a gelmiş ve ondan sonra tekrar Edirne'ye dönmüştür).

1700 = 1112

14 Temmuz = 27 Muharrem, Çarşamba : Osmanlı - Rus sulhü.

(Garp menbâlarında umumiyetle «13 Haziran 1700 = 25 Zülhicce 1111 Pazar» gününden ve bâzı Osmanlı menbâlarında da «1112 Safer=1700 Temmuz/Ağustos» ayından bahsedilirse de doğru değildir; her halde «13 Haziran» rivayetinin «13 Temmuz» dan galat olması lâzımdır: Çünkü «Muâhedât Mecmûasın» ndaki Türkçe metnin mukaddimesinde «26 Muharrem 1112 Çarşamba» tarihine tesadûf edilmektedir; o sene muharreminin 26 sı Haziran'ın değil, Temmuz'un 13 üne müsâdifse de, gün ismi «Erbeâ = Çarşamba» gösterildiğine göre «Rû'yet-i hilâl»den mütevellid olması lâzımgelen bir günlük fark burada tashih edilmiştir. — Karlofça'da Ruslarla akdedilen 2 yahut 3 senelik mütâreke için 1699 = 1110 vukuâtının «26 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — 14 maddeden ibaret olan bu sulh muâhedesi Koca-Petro'nun İstanbul'a gönderdiği Rus murahhası Oukraintzow ile Reis-ül-küttâb Râmi Mehmet ve Divân-ı-Hümâyûn Baş-tercümanı Mavrokordato Efendiler arasında beş ay süren bir müzâkereden sonra imzâlanmıştır. — Başlıca esasları şunlardır: A) Azak kalesi mülhakatını teşkil eden palankalarla ve Kuban istikametinde 10 saatlik arâzi ile beraber Rusya'ya terkedilmiştir: Bu kalenin sukutu için 1696=1108 vukuâtının «6 Ağustos» fıkrasına bakınız; B) Son harbte Rusların Dnieper = Özü boyunda işgal etmiş oldukları Togan, Gazi-kerman, Şâhin-kerman ve Nusret-kerman kaleleri tahrib edildikten sonra arâzisi Türkiye'ye iâde edilecektir; C) Rus kazakları Karadeniz'e inemeyecekler ve Kırım Tatarları da Rus topraklarına akın edemeyeceklerdir; Ç) Çarlığın son harbe kadar Kırım hanlığına vermekte olduğu haraç ilga ve Rusya'nın istiklâli tasdik

edilmiştir; D) Esirler mübadele edilecektir. — Azak kalesinin Koca-Petro'ya terkî demek, Rusya'nın artık Karadeniz'e inmesi demektir; haraç altından kurtulup müstakil bir devlet vaziyetine geçen Rus çarlığının Avrupa siyasetinde rol oynamaya başlaması da Karlofça konferansı ile işte bu İstanbul muâhedesinden itibaren başlamıştır).

1701 = 1113

21 Temmuz = 14 Safer, Perşembe : Kapdan-ı-deryâ Mezemorta-Hüseyn Paşa'nın ölümü.

(En büyük Türk denizcilerinden olan Hacı-Hüseyn Paşa'nın «Mezemorta» lâkabı için 1695 = 1106 vukuâtının «18 Şubat», fıkrasına bakınız. — İki defa Deryâ-kapdanlığında bulunmuş olan Hüseyn Paşa Venediklileri üstüste mağlûb edip Türk denizciliğine yeni bir hayatiyetle canlandırdıktan başka, Osmanlı donanmasını ıslâh edip bazı kanunlar tedvin etmiş olmakla da mâruftur. Ölüm tarihini 15 Rebi'ül-evvel = 20 Ağustos Cumartesi gününe müsâdif gösteren bir rivayet de vardır).

3/4 Kânunuevvel = 2/3 Receb, Cumartesi/Pazar gecesi: Bedesten yangını.

(Bu gece çıkan yangında İstanbul bedesteni kâmilten yandıktan başka etrâfa sırayetle Sipâhiler-çarşısı, Bit-pazarı ve Mercan-çarşısı da baştanbaşa kül olmuştur).

1702 = 1114

4 Eylül = 11 Rebi'ül-âhir, Pazartesi: Amca-zâde Hüseyn Paşa'nın isti'fâsiyle Daltaban-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Amca-zâde'nin istifâsına sebep, pâdişahın hocası olduğu için fevkalâde bir nüfuza mâlik olan ve âdetâ bütün devleti eline almış bir vaziyette bulunan meşhur Şeyh-ül-İslâm Erzurumlu Feyz-Ullâh Efendi ile arası açıldığı için, muhtelif me'muriyetlere tâyin etmiş olduğu adamlarının haberi olmadan birer birer azledilmeleri ve nihayet sultanlardan birine karşı gizli bir alâka beslemekle ithâm edilen yeğeni Kapucular-kethudâsı Kibleli-zâde Ali Bey'in de idâm edilivermesidir. Bu vaziyetten çok müteessir olan Hüseyn Paşa hastalandığı için bir kaç kere isti'fâ etmiş ve nihayet bu gün bir «Hatt-ı-Hümâyûn» gönderilerek mühür geri alınmıştır. Sadâret müddeti 1697 = 1109 senesi 18 Eylül = 2 Rebi'ül-evvel Çarşamba gününden itibaren tam 4 sene, 11 ay, 16 gündür. — Kabalığı, ümmiliği ve cehaletiyle mâruf olan ve Yeniçeri neferliğinden yetişen yeni Vezir-i-a'zam Manastırlı Daltaban-Mustafa Paşa Sırp dönmesidir; O sırada Bağdad valiliğinde bulunduğu için, mühür gider gitmez «ılgar idüp» 27 Eylül = 5 Cumâda-l-İlâ Çarşamba günü pâdişahın bulunduğu Edirne'ye gelmiş ve kendisini o makama tâyin ettirmiş olan Şeyh-ül-İslâm Feyz-Ullâh Efendi'ye dalkavuklukta Sadâret haysiyetini ihlâl edecek kadar ileri gitmiştir).

1703 = 1114

24 Kânunusâni = 6 Ramazan, Çarşamba: «Tatar fitnesi» üzerine Daltaban-Mustafa Paşa'nın azliyle Râmi Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Daltaban'ın azline sebep, sadâretinde âmil olan Şeyh-ül-İslâm Feyz-Ullâh Efendi'nin yukarıki fıkra da gördüğümüz büyük nüfuzuna karşı istikbal ve teşyi me-

rasimlerinde arabasının önünde yayan yürüyerek zillet derecesinde boyun eğdikten sonra kafa tutmaya başlamasıyla izah edilir; Kırım isyanı bu değişikliğin resmî vesilesidir. — Sert ve serkeş bir asker olan Mustafa Paşa harb taraftarlığından ve Budin fâtihliği sevdasına kapıldığından dolayı Karlofça sulhünün aleyhindedir; Rusya'ya karşı Kerç boğazını tahkim ettirmiş ve Moskof topraklarına ganimet almak için akın etmek isteyen Kırım hanı Devlet-Giray'ın Rus hazırlıkları hakkındaki raporları da kendisinin harb temâyüllerine uygun gelmiştir; fakat İstanbul'daki Rus sefiri hazırlık iddialarını reddedip Kırım'dan 40 fersâh uzakta âsi Kazaklara karşı bir kaleden başka bir şey yapılmadığını ve Rusya'nın Azak-denizindeki 12 gemisini de Türkiye'ye derhal satabileceğini söylediği için Devlet-Giray hanlıktan azledilip babası Selim-Giray 1702 = 1114 senesi 2 Kânunuevvel = 6 Şa'ban Salı günü dördüncü defa olarak Kırım hanlığına tâyin edilip yola çıkarılmıştır; Devlet-Giray'ın isyanı işte bunun üzerinedir. Bu «Tatar fitnesi»nde Devlet-Giray Akkerman ve İsmail taraflarına kuvvetler sevk ederek yağmacılığa başlamış ve askerlerini böyle bir isyan hareketine sevkede bilemek üzere Vezir-i-a'zam da kendisiyle beraber olduğu için tenkil edilemeyeceklerinden bahsetmiştir. Halbuki Özü valisi Çelebi-Yusuf Paşa derhal tenkile me'mur edilip maiyyetine mühim kuvvetler gönderilmiş ve bu vaziyet üzerine Devlet-Giray başını kurtarmak için gidip Çerkeslere ilticâ etmiştir. Daltaban'ın harbeciliğine muhâlif olan Feyz-Ullâh Efendi'nin işte bu vak'adan istifade ettiği ve Kırım isyanında parmağı olduğunu söyliyerek azlettirdiği rivayet edilir: Bir rivayete göre de bu husûmetin asıl sebebi, Vezir-i-a'zamin bir ziyâfette Şeyh-ül-İslâmı zehirletmek istemesi ve onun da zamanında haber alıp ihtiyatlı davranmasıdır. Karlofça muâhedesini akdettikten sonra Reis-ül-küttâblıktan Kubbe-vezirliğine tâyin edilmiş olan Râmi Mehmet Paşa da harb aleyhdârı olduğu için, hâmisî olan Feyz-Ullâh Efendi ile elbirliği etmiş, Daltaban-Mustafa Paşa nihayet azledilmiş ve üç gün sonra da idâm olunmuştur. Hristiyan ve Yahudi kıyâfetlerinin siyah olmasını ve Müslüman kadınlarının da kalın siyah peçe kullanmalarını emretmiş olmakla mâ-rûf olan Daltaban'ın sadâreti yukarıki fıkrada gördüğümüz tarihten itibaren ancak 4 ay, 20 gün sürmüştür. Karlofça sulhüyle meşhur olan halefi Eyüplü Râmi Mehmet Paşa, askerlikle alâkadar olmamasına mukabil, münevver, kurnaz ve muktedir bir siyaset adamıdır; Fakat sadâretine sebep iktidârı değil, Şeyh-ül-İslâm Feyz-Ullâh Efendi'nin iltimâsıdır).

1703 = 1115

22 Ağustos = 9 Rebî'ül-âhir, Çarşamba: «Edirne vak'ası» ve İkinci Mustafa'nın hal'i.

(İstanbul'dan kalkan bir ihtilâl ordusunun Edirne'de bulunan Sultan Mustafa'yı tahtından indirmesiyle neticelendiği için «Edirne vak'ası» denilen bu büyük isyan hareketinin başlıca sebepleri, Karlofça sulhündenberi babası Dördüncü Mehmet gibi avcılıkla vakit geçiren İkinci Mustafa'nın Edirne sarayına yerleşip pâytähtı ihmâl etmesi, 16 sene kadar süren uzun bir harb devrinde memleket çok ağır ve fevkalâde vergiler altında ezildiği halde pâdişahın kocaya vereceği kızları için Edirne'de muhteşem saraylar yaptırmıya kalkışarak büyük masraf kapıları açması ve bilhassa şehzâdeliğinde hocası olduğu için cülûsundanberi Meşhat makamında tuttuğu Erzurumlu Feyz-Ullâh Efendi'yi devletin başında müdhîş bir diktatör vaziyetine getirmesidir: Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Sadr-i-a'zamlar bile Feyz-Ullâh Efendi'nin dama taşları vaziyetindedir! Haricî ve dahilî bütün devlet işleri Efendi Hazretlerinin keyfine tâbî'dir. Alim ve fâzıl bir zât olmakla beraber, son derece haris olduğu için yalnız şahsının değil, âilesinin bile iş başında bulunmasından başka bir şey düşünmemiştir: Pek genç yaşında bulunan dört oğlunun biri Nakîb-ül-Eşrâf, biri Anadolu Kazaskeri, biri Bursa kadısı ve biri de şehzâde hocasıdır; amcasının oğlunu Ru-

meli kazaskerliğine çıkarmıştır; dâmatlarından biri İstanbul, biri de Edirne kadıdır. Bu suretle en mühim ilmiyye makamâtı Feyz-Ullâh Efendi âilesinin inhisârında demektir: Efendi bu kadarla da iktifâ etmemiş, büyük oğlu olan Nakîb-ül-Eşrâf Feth-Ullâh Efendi'ye Meşihat pâyesi verdirmiş ve kendisi öldükten sonra yerine onun geçeceği hakkında bir irâde bile neşrettirerek Meşihat makamını irsî bir derebeyliği şekline sokmak suretiyle «Ekber-i evlâd»ını bir nevi veliahd ilân etmiştir! Tabii bu suretle Feyz-Ullâh Efendi bir «Fetvâ hânedânı» kurmuş demektir! Dâmadlarından biri de Köprülü-zâde Abdullah Bey'dir: Buna da hemen vezâret pâyesiyle İstanbul Kaymakamlığını tevcih ettirmiştir! İşte bundan dolayı en mühim erkânı yıllardan beri açıktaki kalan ilmiyye sınıfı Şeyh-ül-İslâma düşman kesilmiş ve sulh siyasetinin en büyük mümessili olduğu için asker de kendisinden yüz gevirmiştir. Mevkilerini kendisine medyun olan Sadr-i-a'zamlar bile Efendi'nin tahakkümüne dayanamadıkları için devirmeye çalışmışlardır: Bunların en sonuncusu Râmi Mehmet Paşa'dır ve «Edirne vak'asının hakikî mürettibi de odur. — Gürcistan'ın Mingrel ve Guriel havâlisi yıllardan beri vergi vermediği için Erzurum valisi Köse-Halil Paşa âsi Gürcülerin te'dibine me'mur olmuş ve İstanbul'dan kendisine gönderilecek yardım kuvvetlerinden 200 Cebeci tedâhüle kalmış ulûfelerini almadan gitmiyeceklerini söyledikleri için Kaymakam Abdullah Paşa paralarını verdirmişse de mesele bununla yatışmamıştır: Vezir-i-a'zam Râmi Paşa işte bu vaziyetten istifâde ederek adamlarından İbrahim Ağa'yı Cebeci-başılıkla İstanbul'a gönderip Feyz-Ullâh Efendi'yi devirmek için Cebecileri el altından ısyâna teşvik ettirmiş, 18 Temmuz = 4 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü bir kısım Yeniçerilerden başka bâzı ulemânın da iltihâkiyle Et-meydanı'nda başlıyan ısyân teşebbüsü Kaymakam Abdullah Paşa'nın idaresizliği yüzünden çarçabuk alevlenip bütün Yeniçeri, Cebeci, Topçu, ulema, esnaf ve ahâlinin de iştirâk ettiği büyük bir ihtilâl şeklini almış, dükkânlar kapanmış, muhtelif sınıflardan 22 bin muntazam askerle gönüllü halk, esnaf ve softa tabakalarından 50 bin kişilik bir ordu teşkil edilmiş, Topkapu sarayından «Sancâğ-ı Şerif»le «Hırka-i Saâdet» alınmış, bir Şeyh-ül-İslâmla bir Sadâret-Kaymakamı ve bir Yeniçeri-ağasıyla bir Segban-başı vesaire tâyin edilmiş, pâdişaha bir arıza yazılıp Feyz-Ullâh Efendi'yle oğullarının derhal İstanbul'a gönderilmeleri ve kendisinin de bir an evvel pâyitahtına gelmesi ve bu talebler kabul edilmediği takdirde ihtilâl ordusunun Edirne üzerine yürüyeceği bildirilmiş, fakat bu arızayı götüren asker, ulemâ ve ahâlî mümessillerinden mürekkep kalabalık hey'et Feyz-Ullâh Efendi'nin sevkettiği Bostancıbaşı Ali Ağa kumandasındaki 400 Bostancı tarafından tevkif edilip Eğri-dere palankasına hapsedildikten başka, padişahın meseleden haberdâr olmaması için âsilerin arızası yapılmış ve işte bunun üzerine İstanbul ordusu 9 Ağustos = 26 Rebî'ül-evvel Perşembe günü Davudpaşa'dan büyük bir intizamla Edirne'ye hareket etmiştir. — Bu ısyânın en mühim elebaşları âsilerin Yeniçeri-ağalığına intihâb ettikleri sâbık Kul-kethudâsı Çalık-Ahmed Ağa, Sadâret-Kaymakamlığına seçilen sâbık Nişancı ve Amca-zâde Hüseyin Paşa dâmadı Ahmed Paşa, Ocak ağalarından Süleyman Ağa ve idâma mahkûm olduğu için İstanbul'da saklanıp ısyân başladıktan sonra meydana çıkmış olan eski Şehr-i-Zûr = Kerkük beylerbeyi Firâri-Hasan Paşa'dır: Bu Hasan Paşa İstanbul-Kaymakamlığında bırakılmıştır. — İlk önce yalnız Feyz-Ullâh Efendi âilesinin tahakkümüne karşı başlıyan hareket, ikinci Mustafa'nın ihtilâlcileri yatıştırmak için onlar tarafından intihâb edilen devlet erkânının me'muriyetlerini tasdik etmesine, Eğri-dere mevkuflarını tahliye ettirmesine ve bilhassa Feyz-Ullâh Efendiyle oğullarını azledip Erzurum'a sürülmelerini emretmesine rağmen, âsiler dağılmadıkça İstanbul'a gelmiyeceğini bildirdiği için kendisine karşı bir hareket şeklini almış, pâdişahın hal'ine fetvâlar çıkmış ve hattâ ısyânın asıl mürettibi olan Râmi Mehmet Paşa bile iki yüzlü siyasetinden dolayı âsilerin gözünden düştüğü için ihtilâl ordusundaki Sadâret-Kaymakamı Ahmed Paşa Vezir-i-a'zam ilân edilmişse de «Mühürsüz» Sadr-i-a'zam vaziyetinde kalmıştır! — İstanbul ordusuna karşı Edirne'deki hükûmetin 80 bin kişilik bir mukabil ordu topladığından bahsedilir: Bu askere bahşişler

dağıtılmış ve Kur'an, kılıç, ekmek ve tuz üzerinde pâdişaha sadâkat yemini ettirilmiştir. «Evlâd-ı Fâtihan» denilen Rumeli yörüklerinin başında gelen vezir Hasan Paşa Ser-asker tâyin edilmiş ve rivayete nazaran Vezir-i-a'zam Râmi Paşa bu âciz ve ihtiyar Ser-askere âsiler taarruza geçtikleri zaman kendisinin Edirne'ye doğru ric'at etmesi hakkında gizlice tâlimat vermiştir! İşte bundan dolayı iki ordu Çorlu civârında karşılaşınca âsiler kendisine :

— Yolumuzdan savulsun!

diye haber gönderir göndermez Hasan Paşa hemen Hafsa'ya ric'at etmiş ve orada Râmi Paşa'ya vaziyeti arzedince Sultan Mustafa derhal ordu başına dâvet edilmiştir. — Pâdişah 6 Rebî'ül-âhîr = 19 Ağustos Pazar günü Hafsa'ya geldiği zaman, Bâbây-i-Atık = Babaeski'ye dayanmış olan İstanbul ordusuyla Edirne ordusu arasında artık bir konaklık mesâfe kalmış olduğu için, iki taraf askerleri arasında gizli muhâbereler cereyan ettiğinden bahsedilir. İşte bundan dolayı o gece hükûmet ordusundan tüfekler atılıp karşı tarafa işâret verilmiş ve bu işâret üzerine bütün asker Babaeski'ye doğru kaçıp İstanbul ordusuna iltihak ettiği için, ikinci Mustafa'nın maiyyetinde paşalardan başka kimse kalmamıştır! Hattâ bu paşalar bile kaçmıya mecbur olmuş, vak'anın mürettibi olduğu halde ısyânın inkişaf tarzına hâkim olamıyan Vezir-i-a'zam Râmi Mehmet Paşa pâdişaha vaziyetin vahâmetini arzedip başını kurtarmak için saklanmış ve Sultan Mustafa da derhal Edirne'ye gidip kardeşi Üçüncü Ahmed'e saltanat tebşir etmekten başka bir şey yapamamıştır! — İstanbul ordusu 28 Rebî-ül-evvel = 11 Ağustos Cumartesi günü yahut bir gün evvel Silivri'ye gelinceye kadar ikinci Ahmed'in henüz 11 yaşını bitirmemiş olan oğlu şehzâde İbrahim'in tahta çıkarılması takarrür ettiği halde, Silivri'de bir meclis toplanıp «Ekberiyet» kaidesi mucibince Dördüncü Mehmed'in ikinci oğlu ve ikinci Mustafa'nın öz-kardeşi olan Üçüncü Ahmed'in iclâsma karar verilmiştir. Bu kararın ittihâzında Üçüncü Ahmed'e şehzâdelik devrinde intisâb edip sonradan Vezir-i-a'zam olan Pruth kahramanı Baltacı-Mehmet Ağa'nın gayret ve faaliyeti başlıca âmil olmuş ve hattâ Mehmet Ağa bu uğurda bütün varını ihtilâl reislerine yedirmiştir. — İstanbul ordusu Hafsa vak'asının «ikinci günü», yâni 8 Rebî'ül-âhîr = 21 Ağustos Salı günü Tunca kıyılarına dayanmış ve ertesi gün de ikinci Mustafa hal'edilip Üçüncü Ahmed tahta çıkarılmıştır: Hal' ile cülûsu bir gün evveline mü-sâdif gösteren daha zayıf bir rivayet de vardır. — 18 Temmuz = 4 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü İstanbul'da başlamış olan bu büyük ısyân hareketi o tarihten bu güne kadar tam 35 gün sürdükten sonra 36 ncı gününe tesadûf eden saltanat tebeddülüyle nihayet bulmuştur.

Âsiler dağılmadan İstanbul'a gitmiyeceğini bir «Hatt-ı-Hümâyûn» la kendilerine tebliğ ederek düştüğü siyasi hatâ yüzünden hal'edilmiş olan ikinci Mustafa'nın saltanatı 1695 = 1106 senesi 6 Şubat = 21 Cumâda-l-âhire Pazar gününden bu tarihe kadar Milâdî takvim hesabıyla tam 8 sene, 6 ay, 14 gün sürmüştür: 1664 = 1074 senesi 5 Haziran = 9 Zülka'de Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 39 sene, 2 ay, 18 gün tuttuğu, yâni 40 yaşının içinde bulunduğu sırada hal'edilmiş demektir. — Şiirde kuvvetli bir üslûba mâlik olan ikinci Mustafa'nın mahlası «İkbâlî», dir).

Üçüncü Cildin Sonu

E N D E K S L E R
ve
TAHLİLİ FİHRİST

ENDEKS LER

1 — ŞAHİS İSİMLERİ

	Sayfa		Sayfa
A		Abdullah-Çelebi “Çivi-zâde—” — Kanunî devrî Baş-defterdarla- rından) 5	5
Aaron-Tiranul (Boğdan voyvodala- rından Zâlim-Aron) 138		Bk.: C. 2.	
Abaza “Küçük—” — (Âsi Abaza Paşa'nın hazinedarı) 340		Abdullah-Çelebi “Hoca-zâde — ” — (Genç Osman'ın meşhur hocası Amasyalı Ömer Efendi'nin oğ- lu, İstanbul Kadısı) 305	305
Abaza-Hasan Paşa — Bk.: Hasan Paşa “Abaza” Kara—”.		Abdullah-Han (Safavîlere karşı Os- manlılarla ittifak için İstan- bul'a elçi gönderen ve Hîve, yahut Hârizm-Hanları deni- len Özbek hanlarından) 108	108
Abaza-Mehmet Paşa — Bk.: Meh- met Paşa “Abaza—”.		Abdullah Paşa “Köprülü-zâde —” (Vezir-i a'zam (Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa'nın oğlu: İkinci Mustafa, Üçüncü Ah- med ve Birinci Mahmud de- virleri vüzerâsındandır; muh- telif valiliklerde bulunmuş- tur) 488	488
Abaza Paşa — Bk.: Mehmet Paşa “Abaza—”.		Abdurrahman “Nadajlı Sarı—” — (Üçüncü Mehmed devrinde İslâm akaidini istediği gibi te'- vil edip, bir nevi materya- lizm neşrine kalkıştığı için idâm edilen müderris) 214	214
Abaza-Siyavuş Paşa — Bk.: Siya- vuş Paşa “Abaza—”.		Abdurrahman/Abdi Paşa — Bk.: Abdi/Abdurrahman Paşa.	
Abbas “Birinci—” (Safavî hüküm- darı Muhammed Hudâbende'n- nin oğlu ve halefi Şâh Abbâs-ı Evvel Şehzâdelik zamanında Abbâs - Mirzâ diye anılmıştır) 85, 108, 114, 116, 117, 120, 160, 222, 223, 226, 227, 232, 233, 240, 245, 255, 258, 262, 264, 275, 281, 326, 328, 329, 334, 335, 340, 343, 345, 346, 379, 383		Abdurrahman Bey (986 = 1578 Şark seferinde Ardahan san- cak beyi) 21	21
Abbas Ağa (Bağdad'da isyân eden Bekir-Sübaşı'nın Birinci Ab- bâs'a gönderdiği murahhas) 327		Abdurrahman Paşa (1055 = 1645 de Girit seferine iştirâk eden Trablusgarp beylerbeyi: Daha sonra Tunus valisi ol- muştur) 395	395
Abbâs-Mirzâ — Bk.: Abbâs “Birinci—”		Abd-ül-Aziz Efendi “Hoca-Sa'düd- din-zâde—” — (Tâc-üt-tevâ-	
Abdal Paşa (Dördüncü Murâd devri valilerinden: Arnavuttur) 349			
Abdi/Abdurrahman Paşa (Son Bu- din valisi) 459, 461, 462			
Abdi-Çelebi “Sarhoş—” — 1007 = 1598 de ordu Nişancısı) 187			
Abdullah (XVII neî asrın büyük Türk âlimi Kâtib-Çelebi'nin babası olan sipâhi) 423			
Abdullâh “Mûlây—” — (981 = 1574 de ölen Fas Sultanı) 20			
Abdullâh “Şehzâde—” — (Üçüncü Mehmed'in cülûsunda idâm e- dilen kardeşlerinden) 114			

	Sayfa		Sayfa
rılı müellifi Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa'düddin Efendi'nin oğullarından ve Birinci Ahmed devri Rumeli Kazaskerlerinden)	197	Abd-ün-Nebî — Bk.: Nebî/Abd-ün-Nebî "Güreü—".	
Bk.: Mehmet-Çelebi Efendi, Mehmet Es'ad Efendi ve Sâlih Mehmed Efendi "Hoca-Sa'düddin-zâde—".		Abdürrahim Efendi "Adanalı/Hacı—" — (Sultan İbrahim ve Dördüncü Mehmet devirleri şeyh-ül-İslâmlarından)	408, 412, 431
Abd-ül-AzizEfendi "Kara-Çelebi zâde—" (Dördüncü Mehmet devri Şeyh-ül-İslâmlarından, "Ravzat-ül-ebrâr" müellifi)	409, 416, 417, 423	Abdürrahim Efendi "Kayserili Sarı Baba-zâde Şeyh Seyyid —" (Amasya tarihine göre, Üçüncü Mehmet devrinde İstanbul'un Devşirme idaresine karşı isyân edip, Anadolu'da saltanatını ilân eden Kara-Yazıcı'nın Şeyh-ül-İslâmı: Sonradan meşhur âsi Abaza Paşaya mürsidlik ettiği için "Abazaşeyhi" diye şöhret bulmuştur)	195, 341
Bk.: "Müellifler" cedveli.		Bk.: Abdülhalim Bey "Kara-Yazıcı—".	
Abdülbâkî Efendi — Bk.: Bâkî/Abdülbâkî Efendi)		Âbide-Hâtun (Dördüncü Mehmet devrinin Viyana muhâsarasıyla meşhur Vezir-i-a'zamı Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın anası)	445
Abdülbâkî Efendi (Gene-Osman fâciası üzerine halkı Yenigerilere karşı ayaklandıran Antep kadısı)	316	Bk.: Oruç Bey.	
Abdülbâkî Paşa — Bk.: Bâkî / Abdülbâkî Paşa.		Acqs "d—" — Bk.: Dax "de—".	
Abdülhalim Bey "Kara-Yazıcı—" — (Üçüncü Mehmet devrinde İstanbul Devşirme idaresine karşı Anadolu'da isyan ve "Halim-Şâh" ismiyle satanatını ilân eden meşhur ihtilâlcisi: "Amasya tarihi"ne göre, Urfa'nın Kılıçlı aşiretinden Ali Bey'in oğludur; "Kara-Yazıcı" lakabı, vaktiyle Segban bölüğü yazıcılığında bulunmuş olmasındandır)	194, 195, 200, 201, 204, 208, 212, 216, 218, 242	Adanalı-Abdürrahim Efendi — Bk.: Abdürrahim Efendi "Adanalı/Hacı—".	
Abdülkerim Ağa (Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın vefatında Sarâret mührünü Van'daki ordu karargâhından İstanbul'a getirmiş olan Kapuebaşı)	100	Adanalı-Sevündük — Bk.: Sevündük "Adanalı—".	
Abdülmelik "Ebu-Mervân—" — (Üçüncü Murad'ın himâyesiyle tahta çıkan Fas sultânı)	20	Âdem (İlk insan, Âdem-Peygamber)	109
Abdülmennân (Mi'mar Sinan'ın künyesindeki baba adı)	107	Âdem Efendi "Kadım/Kadının" — Bk.: Ahmed Efendi/Kethüdâ "Kadım/Kadının".	
Bk.: Sinan "Koca/Mimar—".		Adı-görklü (986 = 1578 Şark seferinde itâatini arzeden Zakho beyi)	29
		Adı-yaman — Bk.: Osman Paşa "Özdemir-oğlu—".	
		Adil-Giray (Kırım Hanı İkinci Mehmet-Giray'ın kardeşlerinden)	32, 35, 37, 38, 45
		Adli (Üçüncü Mehmed'in şiir mahlası)	143
		Bk.: Mehmet "Üçüncü—".	
		Ağaçdan-Pîri — Bk.: Pîri "Tokath Ağaçdan—".	
		Ahi-zâde Hüseyin Efendi — Bk.: Hüseyin Efendi "Ahi-zâde—".	

Sayfa

Sayfa

- Ahmed** (1011 = 1602 de İstoni-i Belgrad istirdâd edilirken yıkıntılara basarak sûrun üstüne çıkıp bayrak diken yiğit nefer) 213
- Ahmed** "Birinci—" (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Ahmed-i Evvel) 47, 118, 123, 225, 227, 229 - 232, 234, 236, 241, 242, 244, 247, 253, 255, 256, 258, 261-278, 289, 291, 294, 302, 308, 312, 314-316, 323, 325, 326, 329, 332, 336, 342, 361, 364, 368, 370, 371, 385, 387, 388, 390, 393, 457
- Ahmed** "Hân—" — (Gilân'da hüküm süren Kâr-Keyâ hânedânından Hân-Ahmed ibni Sultan Hasan: Memleketi Safavî istilâsına uğradığı için, 999=1591 de Osmanlılara ilticâ etmiştir) 120, 121, 122, 125, 126
- Ahmed** "İkinci—" — (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Ahmed-i Sâni) 390, 472, 473, 476, 489
- Ahmed** "Alatyalı Karakaş—" — (Üçüncü Mehmet devrinde İstanbul'un Devşirme idaresine karşı isyân edip, Anadolu'da saltanatını ilân eden Kara-Yazıcı'nın ümerâsından: Daha sonra İstanbul hükûmetiyle anlaşarak Çıldır beylerbeyi olmuştur) 195, 219, 235, 236, 240 Bk.: Abdülhalim Bey "Kara-Yazıcı—".
- Ahmed** "Sakarya-seyhi—" — Dördüncü Murad'ın Bağdad seferi esnâsında tenkil edilen ve "İsâ-Rûhullâh" ismini kullanan mehdîlik müddatsi) 372
- Ahmed** "Uzun—" — (Tiryâki-Hasan Paşa'nın Kaniye müdafaasında barut yapan Yeniçeri) 210
- Ahmed** "Üçüncü—" — (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Ahmed-i Sâlis) 433, 443, 489
- Ahmed Ağa** (Kırım Hanı İkinci Gazi-Giray'ın elçilerinden) 198
- Ahmed Ağa** "Kazzaz—" — Dördüncü Mehmet devrinde Kapucular-Kethüdâsı) 457
- Ahmed Ağa** "Koca/Türk—" — (Üçüncü Mehmet'in cülûsunda Kapucular-Kethüdâsı: Daha sonra Büyük-Emirâhluk ve Yeniçeri-âğalığı gibi bâzı mühim mevkilerde de bulunmuştur) 148, 155, 159, 224
- Ahmed Ağa** "Rahîkî-dâmâdı—" — (Genç-Osman'ın kaatili olan Vezir-i a'zam Kara-Davud'u idâm ettiren Kapucular-Kethüdâsı) 320
- Ahmed Ağa/Çavuş** "Dalgıç—" — (Koca-Sinanın talebesinden ve en büyük Osmanlı mi'marlarından: Davud Ağa'dan sonra Yenicâmî'nin ikinci mi'marındır) 108, 185, 265, 433
- Ahmed Ağa/Paşa** "Dâmâd—" — (Üçüncü Mehmet'in veliahdlik devrindeki Emirâhuru: Sonradan Musul valisi ve dâmâd olmuştur) 143
- Ahmed-Beg** (986=1578 Şark seferinde Safavîlerin Şeki hâkimi) 25
- Ahmed Bey** (986=1578 Şark seferine iştirâk eden ümerâdan Şavşat sancak-beyi) 24
- Ahmed Bey** (Üçüncü Murad devrindeki Şark seferinde Bakû muhâfızı) 57
- Ahmed Bey** (1070 = 1659 da Elbasan sancak-beyi) 427
- Ahmed Bey** "Sirâc-zâde—" — Konuya eşrafından: Hiç bir kabahati olmadığı halde Kuycu-Murad'ın emriyle idâm edilmiştir) 249
- Ahmed-Çelebi** "Seyyid Cündî—" — (Kandiya'nın fethinde kalemin su-kulesinde ilk ezanı okuyan müezzîn) 440
- Ahmed-Efendi** (Üçüncü Murad devrinde açılmasına teşebbüs edilen Sakarya - İzmit - körfezi kanalının hesap işleri emniğine tâyin edilen sâbık Budin defterdarı) 119 Bk.: Mustafa Efendi.
- Ahmed Efendi/Kethüdâ** "Kadım/Kadımın—" — (Zsitva-torok

Sayfa

Sayfa

- sulhünde Osmanlı murahhas-
larından: İsmnin "Âdem" ol-
duğu hakkında bir rivayet var-
dır, belki de Ahmed Âdem'dir.
Bu zât, Baş-murahhas olan Bu-
din valisi Kadı-zâde Ali Paşa'-
nın kethudâsı olan müteferri-
kadır) 246
- Ahmed-Giray-Sultan** (Kırım Hanı
Dördüncü Mehmet-Giray'ın
oğullarından) 431
- Ahmed-Han** (Dördüncü Murad dev-
rinde Erdelân Kürt beyi) 369
- Ahmed Paşa** (986= 1578 Şark sefe-
rine iştirâk eden Maraş bey-
lerbeyi) 19, 22
- Ahmed Paşa** "Ankebût—" — (1055
= 1645 de Girit seferine iştirâk
eden Amasya sancak-be-
yi olup daha sonra ve-
zâret pâyesiyile Çanakkale-bo-
ğazı muhâfızlığında, Sadâ-
ret-Kaymakamlığında, Konya
ve Girit valiliklerinde bulun-
muş ve Girit'de ölmüştür. A-
masyalıdır) 395, 415, 436, 440
- Ahmed Paşa** "Çalık—" — (Edirne-
vak'asında vezâret pâyesiyile
Yeniçeri-ağası olan sâbık
Kul-kethudâsı) 488
- Ahmed Paşa** "Çerkes—" — (1033 =
1624 deki Safavî istilâsında
Musul valisi: Sonraları Kon-
ya ve Kars valiliklerinde de
bulunmuştur) 328
- Ahmed Paşa** "Çerkes—" — (Dör-
düncü Mehmet ve İkinci Sü-
leyman devirleri valilerinden:
1101 = 1690 harekâtında Si-
listre valisi) 470
- Ahmed Paşa** "Çerkes-İskender-Paşa-
zâde—" — (Üçüncü Murad
devrindeki Şark seferine iştirâk
eden ma'zul valilerden
Sâbık Lâhsâ beylerbeyi ve
sonradan Çıldır valisi) 40, 43, 104
- Ahmed Paşa** "Dalgaç/Mimar—" (1017
= 1608 de Manyas-gölü civâ-
rında Kalender-oğlu'na mağ-
lûb olan Silistre beylerbeyi) 250
- Ahmed Paşa** "Etmekçi/Ekmekçi-zâ-
de—" — (Birinci Ahmed dev-
ri Baş-defterdarlarından: Son-
raları bâzı valiliklerle Kubbe-
vezirliğinde ve Sadâret kay-
makamlığında bulunmuştur) 251
- Ahmed Paşa** "Fâzıl—" — Bk.: Fâzıl
Ahmed Paşa.
- Ahmed Paşa** "Hacı-Beyzâde—" (So-
lak - Ferhad - Paşa - zâde
Mehmet Paşa'dan sonra ikinci
Tiflis beylerbeyi) 43
- Ahmed Paşa** "Hadım Hâfız—" (Eğ-
ri seferi esnâsında ve ondan
sonraki harekâtta Bosna valisi
ve daha sonra Kubbe-veziri ve
Sadâret-Kaymakamı) 165, 182, 188,
213, 232, 234
- Ahmed Paşa** "Hezâr-pâre — " —
(Sultan İbrahim devri Vezir-i-
a'zamlarından) 404, 408 - 410
- Ahmed Paşa** "İstanköylü—" — (Ü-
çüncü Murad devri Tunus va-
lilerinden: İkinci Osman dev-
ri Vezir-i-a'zamlarından Gü-
zelce-Ali Paşa'nın babasıdır) 277
- Ahmed Paşa** "Kara—" — (Kanunî
devri Vezir-i-a'zamlarından) 46, 168
Bk.: C. 2.
- Ahmed Paşa** "Kavanoz/Nişancı—" —
(Üçüncü Ahmed devri Vezir-i-
a'zamlarından: Amca-zâde-
Hüseyn Paşa'nın dâmâdıdır) 488,
489
- Ahmed Paşa** "Küçük—" — (1033 =
1624 deki Safavî istilâsında
beş yüz atlı ile Musul'u istir-
dâd eden kahraman sipâhi:
Sonraları Şam ve Anadolu
valiliklerinde bulunmuştur) 328,
345, 355, 356, 362, 368, 369
- Ahmed Paşa** "Küçük - Çavuş — "
(1058 = 1648 de Anadolu bey-
lerbeyi) 414
- Ahmed Paşa** "Melek—" — (Dördün-
cü Mehmet devri Vezir-i-a'zam-
larından: "Melek" lâkabı,
gençliğinde semizliğinden do-
layı takılan "Malak" lâkabın-
dan muharref gösterilir) 415 - 417

Sayfa

Sayfa

- Ahmed Paşa "Mihalıçlı—" (1002=**
1594 de Bosna ve sonra Tır-
mışvar ve Budin valisi) 133, 148,
150, 182
- Ahmed Paşa "Muhtâb-zâde—" —**
Kanunî devri Baş-defterdarlar-
ından ve Üçüncü Murad dev-
ri valilerinden: Lala Mustafa
Paşa'nın Şark seferinde Ma-
raş beylerbeyliğinden ma'zul-
ken iştirâk etmiştir) 22
- Ahmed Paşa "Müezzîn-zâde Hâfız—"**
— (Birinci Ahmed devri Kap-
dan-ı-deryâlarından ve Dör-
düncü Murad devri Vezir-i-a'-
zamlarından: "Hâfız Paşa"
lâkabıyla meşhurdur ve Bi-
rinci Ahmed'in dâmâdıdır) 316,
326, 327, 332 - 336, 339, 343, 351,
352, 355, 371
- Ahmed Paşa "Nişancı—" — (Birinci**
Mustafa ve İkinci Osman de-
virleri Nişancılarından: Genç
Osman'ın Lehistan seferinde
Pir-Mehmet Paşa'dan sonra
İstanbul - Kaymakamlığında
da bulunmuştur) 294, 300
- Ahmed Paşa "Sarhoş—" — (Dör-**
düncü Mehmet devri Kapdan-ı-
deryâlarından ve Macaristan
serdarlarından) 416
- Ahmed Paşa "Selânikli—" — (1015**
= 1607 de halefi olan Balıke-
sirli Hüseyin Paşa ile beraber
Kalenderoğluna mağlûb olan
sâbık Anadolu beylerbeyi) 248
- Ahmed Paşa "Semiz—" — (Sokul-**
lu'ya halef olan Vezir-i-a'zam) 1,
49, 50, 53, 127, 253, 392, 490
Bk.: Ayşe Hanım-Sultan ve
Mehmet Bey "Ahmed-Paşa-zâ-
de/Hanım-Sultan-zâde—".
- Ahmed Paşa "Seyyid/Seydi—" —**
(Dördüncü Mehmet devri
Kapdan-ı-deryâlarından: Va-
liliklerde de bulunmuştur. —
Kapdanlığında şecaâtinden do-
layı ecebilerin "Deli-Türk"
lâkabını taktıklarından bah-
sedilir) 427
- Ahmed Paşa "Tarhuncu—" — (Dör-**
düncü Mehmet devri Vezir-i-
a'zamlarından: Musa-Paşa-
Kethudâsı" lâkabıyla de anılır) 418
- Ahmed Paşa "Tayyar-zâde—" —**
(Dördüncü Murad devri Ve-
zir-i-a'zamlarından Tayyar-
Mehmet Paşa'nın Dördüncü
Mehmet devrinde Şam valisiy-
ken idâm edilen oğlu) 425
- Ahmed Paşa "Voynuk—" — (Sul-**
tan İbrahim ve Dördüncü Meh-
met devirleri Kapdan-ı-deryâ-
larından) 407, 415
- Ahmed-Paşa-zâde Mehmet Bey —**
Bk.: Mehmet Bey "Ahmed-
Paşa-zâde/ Hanım-Sultan-zâ-
de—".
- Ahmed-Sultan "Kara—" — (999 =**
1591 de Birinci Abbâs'ın Ü-
çüncü Murad'a gönderdiği Sa-
favi elçisi) 120, 121
- Ahmed Şemsüddin Efendi "Kadı-zâ-**
de—" — (Üçüncü Murad dev-
rinde nüfuzıyla meşhur Rume-
li-Kazaskeri ve Şeyh-ül-İslâm:
Büyük şâir Bâkî'nin hocala-
rındandır) 3, 49, 202
- Ahmed-ül-Mansûr (Üçüncü Murad**
devrindeki Türk himâyesinde-
ki Fâs sultanı: "Ez-Zehebi"
lâkabıyla anılır) 20
- Akhisarlı-Nevâlî Efendi— Bk.: Ne-**
vâlî Efendi "Akhisarlı—".
- Alaca-illi/Alacaetli Hasan Paşa—**
Bk.: Hasan Paşa "Alaca-illi/
Alacaetli—".
- Alaman-oğlu — Bk.: Eskinazi "Sa-**
lamon—".
- Albert de Caprara — Bk.: Caprara**
"Kont Albert de—".
- Albert Kiraly — Bk.: Kiraly "Al-**
bert—".
- Aldobrandini (Tiryaki-Hasan Paşa'nın**
1010 = 1601 deki Kaniye müdâ-
faasında Papa Sekizinci Clé-
ment'in Avusturya ordusuna
yardım kuvvetleri getiren ye-
ğeni: Osmanlı menbâlarında
yanlış olarak "Papa-karın-
daşı " denir) 209, 210

Sayfa

Sayfa

- Aldobrandini** "Hippolyte—" — Bk. : Clément "Sekizinci—".
- Aleksandre ibni Levend-Han** — Bk. : **Alexandré** "Léwan-oğlu ikinci—".
- Alexandré** "Léwan-oğlu ikinci—" — (Gürcistan'da Karthli krallığının şarkındaki Kakheti Gürcü devletinin kralı: Osmanlı menbâlarında "Aleksandre ibni Levend-Han" ve "Levend-oğlu Aleksandre-Han" denilir; 986=1578 Şark seferinde Türk ordusuna gelip itâatini arz ettiği için ülkesi Osmanlı vilâyeti olmuş ve ocaklık şeklinde beylerbeyliğine de kendisi tâyin edilmiştir) 24, 25, 27, 31, 233 Bk. : Ercelé.
- Alexandre Mavrokordato Efendi** — Bk. : Mavrokordati Efendi.
- Alfonso Cordero** — Bk. : Cordero "Alfonso—".
- Ali** "Hacı—" — (Dördüncü Mehmet'i deviren askerî isyânın ele-başlarından) 463
- Ali** "Hazret-i—" — (Çehâr-Yâr'dan ve Hulefây-ı Râşidîn'den) 336 Bk. : Haydar.
- Ali** "Kara—" — (Dördüncü Murad, Sultan İbrahim ve Dördüncü Mehmet devirlerinde cellâd-başı: Sultan İbrahim'i boğan budur) 373, 412, 413
- Ali** "Kazzaz—" — (Üçüncü Mehmet devrindeki Zorba isyânının elebaşlarından) 218
- Ali** "Kör—" — (Dördüncü Murad devrinde Eskişehir ve İnönü'ne hâkim kesilen Sipâhi zorbası) 351
- Ali Ağa** (Üçüncü Mehmet devrinde İstanbul'un Devşirme idaresine karşı isyân edip "Halim-Şâh" ünvanıyla Anadolu'da saltanatını ilân eden meşhur Kara-Yazıcı Abdülhalim Bey'in babası) 194
- Ali Ağa** (İkinci Mustafa'nın hal'iyle neticelenen "Edirne-vak'ası" esnâsında Bostancı-başı) 488
- Ali Ağa** "Kırk-çeşmeli Kara—" — ("Hâile-i Osmâniyye"de parçalanmış Yenigeri-ağası) 305-307
- Ali Bey** (Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirleri Vezir-i a'zamlarından "Serdâr-ı bî-âr" Koca-Sinan Paşa'nın babası) 492
- Ali Bey** (Özdemir-oğlu, Osman Paşa'nın maiyyetindeki sancak-beylerinden) 51
- Ali Bey** (1057=1647 de Licca = Lika sancak-beyi) 403
- Ali Bey** "Kara—" — (1003 = 1595 de Gran=Usturgon sancak-beyi) 147, 153 Bk. : Seyyid Bey.
- Ali Bey** "Kibleli-zâde—" — (İkinci Mustafa devrinde Kapucular-kethudâsı ve Vezir-i a'zam Amcazâde-Hüseyn Paşa'nın yeğeni) 486
- Ali-bin-Harfûs** (Üçüncü Murad devrinde Baalbek ve sonra Lübnan emîri) 89
- Âli-Çelebi** "Gelibolulu—" — (Osmanlı müverrihlerinden, "Kühn-ül-ahrar" müellifi) 17 "Müellifler" cedveline de bak.
- Ali Efendi** (Üçüncü Murad devri Kazaskerlerinden: 999=1591 de Anadolulı-Kazaskeri) 119
- Ali Efendi** "Zenbilli—" — (Yavuz ve Kanunî devirlerinin büyük Şeyh-ül-İslâmı) 155, 201, 296 Bk. : C. 2.
- Ali-Han** (987 = 1579 da Osmanlılara karşı Safavîlerin Bakû müdâfaa kumandanlarından) 46 Bk. : Maksud-Sultan.
- Ali-Han/Alikuli-Sultan** (Birinci Abbâs'ın Eşik-ağası: Üçüncü Murad devrinde sulh rehinesi olarak İstanbul'a gönderilen Safavî şehzâdesi Haydar Mirzâ'nın maiyyetinde gelenlerden) 114
- Alikuli-Han** "Feth-oğlu—" — Ustaclu beylerden: Safavîlerin Âzerbaycan valisi) 85, 86 Bk. : Hüseyn-kuli-Sultan.
- Alikuli-Sultan** — Bk. : Ali-Han/Alikuli-Sultan.
- Ali Paşa** (992=1584 seferinde Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan valilerden) 80
- Ali Paşa** (1008=1600 de Gence beylerbeyi) 200

Sayfa

Sayfa

- Ali Paşa** "Arabacı—" — (İkinci Ahmed devri Vezir-i-a'zamlarından: "Kadı", "Hoca" ve "Koca" lâkaplarıyla da anılır) 473
- Ali Paşa** "Arslan - Paşa - zâde—" (Dördüncü Murad'ın Bağdad seferinde Rumeli beylerbeyi: Bir müddet sonra vezir olmuştur) 379
- Ali Paşa** "Bostancı—" — (Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirlerinde Rakka beylerbeyi) 133, 183
- Ali Paşa** "Boşnak—" — (Dördüncü Murad'ın Revan seferinde idâm edilen valilerden Sivas beylerbeyi) 363
- Ali Paşa** "Canbulat-oğlu—" — (Haleb beylerbeyliğinde bulunan amcası Hüseyin Paşa'nın Şark serdari Çarşal-oğlu Sinan Paşa tarafından haksız olarak idâmı üzerine Birinci Ahmed devrinde isyan ve Şimâli-Suriye'de istiklâlini ilân eden meşhur Canbulat-oğlu) 240, 245, 246, 247 - 249, 252, 261, 316
Bk.: Hüseyin Paşa, Mustafa Paşa "Canbulat-oğlu—" ve Canbulat-ibni-Kasım.
- Ali Paşa** "Celep-oğlu—" — (Dördüncü Murad'ın Revan seferinde idâm edilen valilerden Karaman beylerbeyi) 363
- Ali Paşa** "Çalık/Hacı—" — İkinci Ahmed devri Vezir-i-a'zamlarından) 473, 474, 476
- Ali Paşa** "Çandarlı—" — (Birinci Murad, Birinci Bâyezid ve Fetret devirleri Vezir-i-a'zamlarından) 445
- Ali Paşa** "Çelebi/Güzelce/İstanköylü—" — (İkinci Osman devri Vezir-i-a'zamlarından) 276, 277, 280
- Ali Paşa** "Doğancı—" — (Genç-Osman'ın Lehistan seferinde şehid olan Karaman beylerbeyi) 285, 286
- Ali Paşa** "Hadım—" — (İkinci Bâyezid devri Vezir-i-a'zamlarından) 100, 376
Bk.: C. 1.
- Ali Paşa** "Haydar-Paşa-zâde—" — 1004 = 1595 de Trabzon beylerbeyi) 154, 156
Bk.: Haydar Paşa "Çerkes—".
- Ali Paşa** "Kadı-zâde—" — (Üçüncü Murad, Üçüncü Mehmet ve Birinci Ahmed devirleri valilerinden: Üç defa Budin beylerbeyliğinde ve Zsitva-torok sulhünde de Osmanlı Baş-murahhaslığında bulunmuş-tur) 215, 246
- Ali Paşa** "Kalaylıkoz—" — (Üçüncü Murad devrinde Budin beylerbeyi ve İkinci Selim'in Sokullu'dan dul kalan kızı Esmâ-Han Sultan'ın ikinci kocası) 82
- Ali Paşa** "Kejdehan—" — (1014 = 1605 de Celâfilere karşı hareket eden Anadolu beylerbeyi) 242
- Ali Paşa** "Kemankes Kara—" — (Birinci Mustafa ve Dördüncü Murad devirleri Vezir-i-a'zamlarından) 322, 323, 329
- Ali Paşa** "Keskinli—" — (Dördüncü Murad'ın Revan seferinde idâm edilen Beyşehir sancak-beyi) 363
- Ali Paşa** "Kılavuz/Köse—" — (Dördüncü Mehmet devri Baş-defterdarlarından ve Kapdan-ı-deryâlarından) 428, 430
- Ali Paşa** "Kılıç—" Bk.: Ali Paşa "Uluc/Kılıç—".
- Ali Paşa** "Malkoç/Yavuz—" — (Üçüncü Mehmet ve Birinci Ahmed devirleri Vezir-i-a'zamlarından: "Malkoç" ismi Boşnakça soy-adı olan "Malkovitz / Malcovich"den muharreftir) 225, 231, 232, 234
- Ali Paşa** "Müezzinzâde—" — (İkinci Selim devri Kapdan-ı-deryâlarından) 103
- Ali Paşa** "Potur—" — (992 = 1584 Şark harekâtında Mora sancak-beyliğinden Lori valiliğine terfi eden beylerbeyi) 76, 105
- Ali Paşa** "Sürmeli—" — (İkinci Ahmed ve İkinci Mustafa devirleri Vezir-i-a'zamlarından) 475, 478
- Ali Paşa** "Uluc/Kılıç—" — (İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirleri Kapdan-ı-deryâlarından: Barbaros'la Turgud'un talebesidir; Avrupalı bu ismi "Ocehiali" şeklinde tahrif etmişlerdir) 41, 72, 78, 79, 88, 89, 103, 104, 162
Bk.: C. 2.

Sayfa	Sayfa
Ali Paşa "Varvar—" — (1048=1638 de Anadolu ve sonra Sivas beylerbeyi) 372, 405, 406, 410	Arabacı-Ali Paşa — Bk.: Ali Paşa "Arabacı—".
Ali Paşa "Zencir-kıran—" — (1012=1603 de Tebriz beylerbeyi: Üçüncü Mehmed'in lalaliğinde bulunmuş olduğu için "Lala Paşa" ve "Lala-Ali Paşa" diye de anılır) 223, 224, 226	Arap-Recep Paşa — Bk.: Recep Paşa "Arab—".
Ali-Reis "Kırkık—" — "Üçüncü Mehmed tahta çıkmak üzere Magnisa'dan İstanbul'a gelirken Mudanya'da bindiği kadirganın kapdını) 142-143	Aras-Han — Bk.: Oros-Han.
Alkac (986=1578 Şark seferi esnâsında Dağıstan şamhalı çoban'ın kardeşi) 29	Arnavut-Osman Paşa — Bk.: Osman Paşa "Arnavut—".
Alp-Giray (Kırım hanı ikinci Mehmet Giray'ın kardeşlerinden) 71, 73, 80	Arnavut-Ömer Paşa — Bk.: Ömer Paşa "Arnavut—".
Altuncu-oğlu ("Hâile-i-Osmâniyye"de Genç-Osman'a hakaret eden ah-lâksız Yenigeri neferi) 307	Arnavut-Süleyman — Bk.: Süleyman "Arnavut—".
Amasyalı-Bâyezid Paşa — Bk.: Bâyezid "Amasyalı—".	Arslan Bey "Sarı-Ali-oğlu Tiryâki—" — (1002=1594 de Hatwan kale-muhafızı) 138
Amca-Hasan Ağa — Bk.: Hasan Ağa "Amca—".	Arslan-oğlu Kantemir-Mirzâ/Paşa — Bk.: Kantemir-Mirzâ/Paşa "Arslan-oğlu—".
Amcazâde-Hüseyn Paşa — Bk.: Hüseyn Paşa "Amcazâde—".	Arslan Paşa "Can—" — (1070=1659 da Silistre valisi) 427
Ammâr-zâde Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Himâr-zâde / Ammâr-zâde—".	Arslan Paşa "Yahyâ-Paşa-zâde—" — (Kanunî devrinde Sokullu'nun garazından dolayı idâm edilen Burdın beylerbeyi) 28
Amurat III — Bk.: Murad "Üçüncü—"	Bk.: C. 2.
Anastasya (Mâhpeyker Kösem-Sultan'ın Rumca ismi: Nasya şeklinde kısaltılmasına da tesadüf edilir) Bk.: Mâhpeyker Kösem-Sultan. 325	Arslan-Paşa-zâde Ali Paşa — Bk.: Ali Paşa "Arslan-Paşa-zâde—".
Ankebût-Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa "Ankebût—".	Arşidük Ernest — Bk.: Ernest "Arşidük—".
Antonia (XVI ncı asrın sonlarında Portekiz tahtı üzerinde verâset hakkı iddiâ eden papas) 119	Auesperg (1001 = 1593 deki KulPa muharebesine iştirâk eden Avusturya kumandanlarından) 128
Antonio Cicala — Bk.: Cicala "Antonio—".	Avcı Sultan Mehmet — Bk.: Mehmet "Dördüncü—".
Antonio de Gouvea — Bk.: Gouvea Antonio de—".	Aviano "Marco d—" — (Avusturya/Almanya imparatoru Birinci Leopold'un Baş-papası) 454
Antony Sherley — Bk.: Sherley "Sir Antony—".	Ayas-Paşa-zâde Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa Paşa "Ayas-Paşa-zâde—".
Apaffy (Dördüncü Mehmet devrinde Erdel prenslerinden) 430, 431, 450, 451	Aydınlı-Mustafa Efendi — Bk.: Mustafa Efendi "Aydınlı—".
	Ayşe Hanım-Sultan (Kanun'ın torunu, Mihrimah-Sultan'la Vezir-i-a'zam Rüstem Paşa'nın kızı, Vezir-i-a'zam Semiz-Ahmed Paşa'nın ve ondan sonra da "Münşeât" sahibi Nişancı Feridun Bey'in karısı) 6, 49, 63, 127, 342, 392, 491
	Ayşe-Sultan (Üçüncü Murad'ın kızı ve Üçüncü Mehmet devri Vezir-i-a'zamlarından Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ve ondan sonra da halefi

- Sayfa**
- Yemişçi-Hasan Paşa'nın karısı) 163, 207, 217, 225
- Ayşe-Sultan** (Birinci Ahmed'in kızlarından: Küçük yaşta Vezir-i a'zam Nasuh Paşa'ya nikâhlanmış ve onun idâmından sonra dört kocaya varmıştır) 261, 332, 336
- Ayşe-Sultan** (ikinci Mustafa'nın kızlarından) 479
- Azamet-Giray** (Kırım hanı Birinci Selim-Giray'ın oğullarından) 466
- B**
- Baba-Ömer** — Bk.: Ömer "Baba—".
- Babur-şâh** (Timurler'in Hindistan pâdişahlığı = Büyük Mongol imparatorluğu müessisi) 108
- Baka / Beka** (Çoruh boyundaki Samt-skhe Hristiyan Atabeyliğinden arta-kalan Altun-kale'nin son beyi ikinci Kayhosro/Keyhusrev'in oğullarından) 22, 23
- Bâkî/Abdûlbâkî Efendi** (En büyük divan şâirlerinden: Anadolu ve Rumeli Kazaskerliklerinde bulunmuştur; göbek-adının Mahmud olduğu kuvvetle rivayet edilir) 186, 201, 202
- Bâkî/Abdûlbâkî Paşa** (Birinci Ahmed, ikinci Osman ve Dördüncü Murad devirleri Baş-defterdarlarından: Bu üç padişahın defterdarlığından başka, ordu defterdarlıklarında da bulunmuştur) 275, 300, 305, 332
- Balassy "Sigismond—" —** (Yukarı-Macaristan = Orta-Macar kralı ve Erdel prensi Bethlen-Gabor'un 1023=1614 de İstanbul'a gönderdiği elçi) 259
- Balkesirli-Hüseyn Paşa — Bk.: Hüseyn Paşa "Balkesirli—".**
- Ballarino** (Dördüncü Mehmet devrinde Venedik elçisi) 436
- Baltacı-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Baltacı—".**
- Baltacı-zâde Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Baltacı-zâde—".**
- Banyalukalı-Hüseyn Paşa — Bk.: Hüseyn Paşa "Banyalukalı / Mar-yol—".**
- Barbaros** (En büyük Türk denizcisi Hayreddin Hızır Paşa) 1, 46, 88, 103, 104, 201
- Bk.: C. 2.
- Bark-Czaî** (Dördüncü Mehmet devrinde isyân eden Georges Rakoczy'nin yerine tâyin edilen Erdel prensi) 424, 427, 430
- Baron Achille de Molé — Bk.: Molé "Baron Achille de—".**
- Baron Charles de Ferriol/ Fériol — Bk.: Ferriol/Fériol "Baron Charles de—".**
- Baron de Germales — Bk.: Ger-mingny.**
- Baron de Goes — Bk. Goes "Baron de—".**
- Baron de Mollard — Bk.: Mollard Baron de—".**
- Baron de Solignac — Bk.: Solignac "Baron de—".**
- Baron de Vaubecourt — Bk.: Vaubecourt "Baron de—".**
- Basillie** (Madame de Gomez'e göre Gene-Osman'ın anası Mâhîrûz-Sultan'ın Yunanca adı) 273
- Basta "Georges—" —** (Üçüncü Mehmet ve Birinci Ahmed devirlerinde Avusturya'nın Erdel kuvvetleri Baş-kumandanı) 208, 214, 235, 237, 238
- Batakçı-Hasan — Bk.: Hasan "Deli/Batakçı—".**
- Bathory / Batthory "Sigismond—" —** (Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirlerinde Erdel prensi: Isyânından dolayı Osmanlı menbâlarında "Jigmond-ı lâîn" denir) 138, 171, 173, 176, 183, 186, 187, 199, 238
- Bathory / Batthory/Battori "Etienne/İstvan—" —** (Üçüncü Murad devrinde Türkiye tarafından Lehistan krallığına intihâb ettirilen Erdel prensi) 11, 12, 121, 138, 260
- Bathory-Gabor/Gabriel Bathory** (Yukarı-Macaristan = Orta - Macar krallığıyla Erdel prensliğinde İstvan Boeskey'nin halefi) 259
- Bayatlı-Hüseyn Ali Beg — Bk.: Hüseyn Ali Beg "Bayatlı—".**
- Sayfa**

Sayfa	Sayfa
Bâyezîd "Birinci—" — (Osmanlı pâdishahlarından Bâyezîd-i-Evvel/Yıldırım-Bâyezîd) 1, 445	Yerli-kullar kumandanı) 326 - 328
Bâyezîd "İkinci—" — (Osmanlı pâdishahlarından Sultan Bâyezîd-i-Sâ-nî/Bâyezîd-i-Velî) 1, 9, 100, 107, 113, 140, 325, 376	Bekri-Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa Paşa "Tekirdağlı Bekri—".
Bâyezîd "Şehzâde—" — (Kanunî'nin oğullarından) 46	Bektaş "Hacı—" — Bk.: Hacı-Bektaş.
Bâyezîd "Şehzâde—" — (Üçüncü Mehmed'in cülûsunda idâm edilen kardeşlerinden) 144	Bektaş Ağa (Dördüncü Mehmed'in çocukluğundaki Ağalar saltanatının ele-başlarından sâbık Yeniçeri-ağası: Arnavuttur) 413
Bâyezîd "Şehzâde—" — (Birinci Ahmed'in oğullarından) 269, 312, 325, 353, 366, 387	Bektaş Bey (Üçüncü Mehmed'in Eğri seferinde Szolnok sancak-beyi) 169
Bâyezîd Paşa "Amasyalı—" — (İkinci Murad devri Vezir-i-a'zamlarından) 376 Bk.: C. 1.	Bektaş-Han (Dördüncü Murad'ın Bağdad fethinde Safavî valisi: Ermeni dönmelerinden olduğu rivayet edilir) 375, 377 - 380
Bayram-Çavuş (Ferhad Paşa'nın ikinci Şark seferine iştirâk eden Der-gâh-ı-Âlî Çavuşlarından) 114	Benedetto Pisani — Bk.: Pisani "Benedetto—".
Bayram Paşa "Dâmâd—" — (Dördüncü Murad devri Vezir-i-a'zamlarından) 322, 357, 361, 368-370, 372 - 374	Beris (Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Uyvar seferinde sulh istemeye gelen Avusturya murahaslarından) 431
Bedrüddin Mahmud "Şeyh—" (XV inci asırda bir komünizm tarikatı kuran meşhur âlim) 291 Bk.: C. 1.	Beşinci Şeref-Han — Bk.: Şeref-Han "Beşinci—".
Behrâm-Mirzâ (Safavî hükümdarı Birinci Tahmâsb'ın oğullarından) 8	Beşir Ağa (Dördüncü Murad'ın müşâhiplerinden) 366
Behram Paşa "Sağır—" — (Üçüncü Murad devri valilerinden: Lala-Mustafa Paşa'nın Şark seferinde Erzurum beylerbeyi) 19, 22, 25	Bethlen "Etienne/Istvan —" — "1046 = 1636 daki Erdel prensliği buhrânında Osmanlı namzedi) 369
Beka — Bk.: Baka/Beka.	Bethlem/ Bethlem-Gabor (Yukarı-Macaristan = Orta-Macar krallığıyla Erdel prensliğinde Bathory-Gabor'un halefi) 259, 277, 278, 369
Bekir "Çopur—" — (Âsi Abaza Paşa'nın kethudâsı) 340	Beyceğiz-Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa Paşa "Silâhdar Tüccar-zâde Beyceğiz—".
Bekir Bey (986=1578 Şark seferinde Bayburd (Alay-beyi) 21	Beylerbeyi-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Doğancı / Müsâhip / Beylerbeyi—".
Bekir/Ehubekir Paşa "Deli—" — (İkinci Viyana muvaffakiyetsizliği üzerine Grand = Usturgon kalesini düşmana teslim eden muhâfız) 457	Bıyıklı-Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa Paşa "Bozoklu/Bıyıklı—".
Bekir Paşa — Bk.: Ebubekir/Bekir Paşa.	Biagio Giuliani — Bk.: Giuliani "Biagio—".
Bekir-Sübaşı/Bekir Paşa (Hükûmete isyânından dolayı 1033=1624 de Bağdad'ın sukutuna sebep olan	Bianchi "Venedikli—" — (Dördüncü Murad'ın cenabî dalkavuklarından) 385
	Birâder-i-Tavil — Bk.: Meymun,
	Birinci Ahmed — Bk.: Ahmed "Birinci—".
	Birinci Bâyezîd — Bk.: Bâyezîd "Birinci—".
	Birinci Georges Rakoczy/Ragotzki — Bk.: Rakoczy/Ragotzki "Birinci Georges—".

Sayfa

Sayfa

- Birinci Leopold** — Bk.: Leopold "Birinci—".
- Birinci Léwan** — Bk.: Léwan "Birinci—".
- Birinci Mahmud** — Bk.: Mahmud "Birinci—".
- Birinci Mehmet** — Bk.: Mehmet "Birinci—".
- Birinci Murad** — Bk.: Murad "Birinci—".
- Birinci Mustafa** — Bk.: Mustafa "Birinci—".
- Birinci Osman** — Bk.: Osman "Birinci—".
- Birinci Safi** — Bk.: Safi "Birinci—".
- Birinci Selim** — Bk.: Selim "Birinci—".
- Birinci Selim-Giray** — Bk.: Selim-Giray "Birinci—".
- Birinci Süleyman** — Bk.: Süleyman "Birinci—".
- Birinci Swimon/Simon** — Bk.: Swimon "Birinci—".
- Bocskay** "İstvan—" — (Birinci Ahmed devrinde Avusturya hâkimiyyetine karşı Erdel ve Yukarı-Macaristan = Orta-Macar ısyânlarının reisi olan ve Türkiye tarafından Türk hâkimiyyeti altında Orta-Macar kralı ve Erdel hâkimi ilân edilen meşhur Macar milliyetçisi: Osmanlı menbâlarında "Boçkay/Boçkayı İştvan-kral" ve bâzı Garp menbâlarında da "Etiénne Boscay" şeklinde bahsedilir) 237-239, 241 - 245, 259
- Boçkayı İştvan** — Bk.: Bocskay "İstvan—".
- Boçkay - kral** — Bk.: Bocskay "İstvan—".
- Bodur-Hüseyin Paşa** — Bk.: Hüseyin Paşa "Bodur—".
- Bogdan** (Kazak hetmanlarından) 446
- Bolevî-Mustafa Efendi** — Bk.: Mustafa Efendi "Bolevî/Bolulu—".
- Bolulu-Mustafa Efendi** — Bk.: Mustafa Efendi "Bolevî / Bolulu—".
- Borzun-Mustafa Paşa** — Bk.: Mustafa Paşa "Zurnazen—".
- Boscay** "Etienne—" — Bk.: Bocskay "İstvan—".
- Bostancı-Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa "Bostancı—".
- Bostancı-Ca'fer Paşa** — Bk.: Ca'fer Paşa "Bostan—".
- Bostan Paşa** (1033=1624 Safavî istilâsında Kerkük valisi) 328, 337
- Bostan-Receb Paşa** — Bk.: Receb Paşa "Bostancı—".
- Bostan-zâde Mehmed Efendi** — Bk.: Mehmed Efendi "Bostan-zâde—".
- Boşnak-Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa "Boşnak—".
- Boşnak-Halil Paşa** — Bk.: Halil Paşa "Boşnak—".
- Boşnak-Husrev Paşa** — Bk.: Husrev Paşa "Boşnak—".
- Boşnak-İsmail Paşa** — Bk.: İsmail Paşa "Boşnak/Müfettiş—".
- Boşnak-Yusuf Paşa** — Bk.: Yusuf Paşa "Boşnak—".
- Botachuk** (Genc-Osman devrinde ısyân eden Boğdan voyvodası Gratiyanı'nın kethudâsı) 278
- Boyalı-Hüseyin Bey** — Bk.: Hüseyin Bey "Boyalı—".
- Boynu-eğri/Boynu-yaralı Mehmet Paşa** — Bk.: Boynueğri / Boynuyaralı—".
- Bozoklu-Celâl** — Bk.: Celâl "Bozoklu—".
- Bozoklu-Mustafa Paşa** — Bk.: Mustafa Paşa "Bozoklu/Silâhdar—".
- Böyük-Ca'fer Paşa** — Bk.: Ca'fer Paşa "Böyük—".
- Budak Bey** (Şark seferinde Özdemir oğlu Osman Paşa'nın maiyyetindeki sancak-beylerinden) 60
- Budak Bey** (Üçüncü Mehmet devrinde Kara-Yazıcı ısyânını tenkil için Anadolu müfettişliğine tâyin edilen Amasya eşrâfından Habesh beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın babası) 195
- Bû-Hanife/Ebu-Hanife** — Bk. İmam-ı a'zam.
- Burnaz-Mehmet** — Bk.: Mehmet "Burnaz—".
- Bursalı-Hâbil Efendi** — Bk.: Hâbil efendi "Bursalı—".
- Bursalı-Mehmed Efendi** — Bk.: Mehmed Efendi "Bursalı—".

Sayfa

Sayfa

Burun-Kasım Beg — Bk.: Yâdigâr-ı Ali Sultan.

Bürhân-ı Ali Sultan (Şirvanşahların Derbendiyye sülâlesinden son hükümdar: İkinci Halil'in oğlu ve halefidir) 15, 38, 64
Bk.: Halil "İkinci—" ve C. 2.

C

Ca'fer-Efendi-zâde Hacı Mustafa Sun'-Ullâh Efendi — Bk.: Mustafa Sun'Ullâh Efendi "Cafer-Efendi-zâde Hacı—".

Ca'fer Paşa (Üçüncü Murad devrinde Kefe ve daha sonra Şirvan beylerbeyi: Üçüncü Mehmet devrinde bir aralık vilâyet şekline sokulan Boğdan beylerbeyliğine de tâyin edilmiştir) 61, 66, 69, 110, 146

Ca'fer Paşa "Bostancı—" — (Dördüncü Murad devri Kapdan-ı deryâlarından: Kapdanlığından sonra tâyin edildiği Budin valiliğinde idâm edilmiştir) 363

Ca'fer Paşa "Böyük—" — (Dördüncü Mehmet, İkinci Süleyman, İkinci Ahmed ve İkinci Mustafa devirleri valilerinden: "Böyük" lâkâbı, Rumeli beylerbeyi Küçük-Ca'fer Paşa'ya nisbetledir; Belgrad muhâfızlığında bulunmuş ve nihayet Zenta muharebesinde şehid olmuştur) 475, 478

Ca'fer Paşa "Hadım—" — (986=1578 Şark seferinde Anadolu, 991 = 1583 de Rumeli beylerbeyi ve iki sene sonra Tebriz valisi) 34, 40, 44, 45, 63, 95, 100 - 102, 166 - 168, 170, 171, 173, 200

Ca'fer Paşa "Küçük—" (1109 = 1697 Zenta = Sente muharebesinde Türk ordusunun esrarını düşmana ifşâ edip felâkete sebep olan Arnavut Rumeli beylerbeyi: Buna "Küçük" denilmesi "Böyük-Ca'fer Paşa"ya nisbetledir) 481
Bk.: Ca'fer Paşa "Böyük—".

Cadı-Yusuf — Bk.: Yusuf "Cadı—".

Cağala-zâde/Çağal-oğlu Mahmud Paşa — Bk.: Mahmud Paşa "Cağa-

la-zâde/Çağal-oğlu—".

Cağala-zâde/Çağaloğlu Yusuf Sinan Paşa — Bk.: Sinan Paşa "Cağala-zâde/Çağal-oğlu Yusuf—".

Câhî (Üçüncü Mehmet devri müteferriklerinden) 179

Can-Arslan Paşa — Bk.: Arslan Paşa "Can—".

Canbek-Giray — Bk.: Canibek/Canibeg-Giray "İkinci—".

Canbulât / Canbulâd-ibni-Kasım (İkinci Selim devrinde Kilis sancak-beyliğine ocaklık şeklinde ilân edilen ve Canbulât ailesinin cediti olan Dürzü beyi: Türk yahut Kürt einsinden olduğu rivayet edilir) 245

Bk.: Hüseyin Paşa ve Ali Paşa "Canbulât-oğlu—".

Canbulâtoğlu Haydar Bey — Bk.: Haydar Bey "Canbulât-oğlu—".

Canbulât-oğlu Hüseyin Paşa — Bk.: Hüseyin Paşa "Canbulât-oğlu—".

Canfedâ-kadın/Hâtun (Üçüncü Murad devrinde nüfuziyle meşhur Harem kethudâsı) 3, 71, 142

Cânib Ahmed Efendi (İkinci Ahmed ve İkinci Mustafa devirleri Başdefterdarlarından) 474

Canibek/Canibeg-Giray "İkinci—" — (Kırım hanlarından: Umumiyyetle Osmanlı menbâlarında Canbek-Giray denir) 266, 275, 278, 282, 284-286, 290, 329, 330, 339

Caprara "Kont Albert de—" — (1093 = 1682 de sulhün tevdidini rica ya gelen Avusturya elçisi) 451, 452

Carlo Cicala — Bk.: Cicala "Carlo—".

Cebbâr-kuli Beg (Osmanlılara ilticâ eden Safavî ümerâsından Korçubası Muhammed-kuli-Beg'in yeğeni) 101

Bk.: Kuli-Beg / Muhammed-kuli Beg "Korçu-bası—".

Celâl "Bozoklu—" (Yavuz devrindeki ilk Anadolu ısyânının reisi: "Celâlî" tâbirinin bu isimden geldiği rivayet edilir) 193

Celâli-Hasan Paşa — Bk.: Hasan Ağa/Paşa "Deli—".

Celep-oğlu Ali Paşa — Bk.: Ali Pa-

Sayfa

Sayfa

- şa "Celep-oğlu—".
- Cély** "Comte/Kont Harlay de—" — (XVIII inci asır başlarındaki Fransız elçilerinden) 292
- Cemâlüddin** "İsfahanlı Hâfız—" — "Tâc-üt-tevârih müellifi Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sâ'düddin Efendi'nin dedesinin babası) 196
Bk.: Mehmet Sa'düddin Efendi Hoca—"
- Cemşîd** (Birinci Ahmed devrinde ısyân eden Canbulât-oğlu Ali Paşa'nın Adana valî ve kumandanı) 246, 249
- Cennet-oğlu/Cennet-karî-oğlu** (Dördüncü Murad devrinde Balıkesir, Aydın ve Saruhan taraflarında büyük bir ısyân çıkaran celâli) 331, 332
- Cerrah-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Cerrah—".
- César** "Jules—" — Bk.: Jules César.
- Cezmi** "Kâtib—" — (Üçüncü Mehmet devrindeki Zorba ısyânı'nın reislerinden: Nâmık Kemal'in meşhur roman kahramanı) 216, 218
- Charles** "Dokuzuncu—" — (XVI ncı asırda Fransa krallarından) 10
- Charles de Ferriol/Férior** — Bk.: Ferriol/ Férior "Baron Charles de—".
- Charles de Lorraine** — Bk.: Lorraine "Duc Charles de—".
- Charles-Quint** (Kanunî devrinde Almanya imparatoru ve İspanya kralı) 178, 247
Bk.: C. 2.
- Chumelnicki** "Georges—" — (Dördüncü Mehmet devrinde Doroszenko'nun yerine tâyin edilen Ukrayna Kazakları hetmanı) 446
- Chodkiewicz** "Jean-Charles Borevko—" — (ikinci Osman'ın Hotin seferinde Lehistan Başkumandanlığında bulunan Litvanya Valî-i-umumîsi)
- Christophe Teuffenbach** — Bk.: Teuffenbach "Christophe—".
- Cicala** — Bk.: Sinan Paşa "Cağala-zâde/Cağal-oğlu Yusuf—".
- Cicala** "Antonio—" — (Vezir-i-a'zam
- Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın akra-bâsından bir İtalyan papası: Sinan Paşa ile Papalık makamı arasındaki gizli münâsebetlerde vâsıta olanlardan) 179
Bk.: Cicala "Vincenzo"
- Cicala** "Vincenzo—" — Vezir-i-a'zam Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın akra-bâsından bir İtalyan papası: Sinan Paşa ile PaPalık makamı arasındaki gizli münasebetlerde vâsıta olanlardan) 179
- Cicala** "Carlo—" — (Vezir-i-a'zam Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Naxos = Nakşa dukağına tâyin ettiği kardeşi) 179
Bk.: Cicala "Antonio—".
- Cicala** "Visconti di—" — "Üçüncü Mehmet devri Vezir-i-a'zamlarından Cağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'nın babası) 178
- Cigala** — Bk.: Sinan Paşa "Cağala-zâde/Cağal-oğlu Yusuf—".
- Cihangir** "Şehzâde—" — (Üçüncü Mehmed'in küçük yaşta ölen oğullarından) 229
- Cinci-Hoca** — Bk.: Hüseyin Efendi "Cinci-Hoca—".
- Civan-Kapucubaşı Sultan-zâde Semin-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Civan-Kapucubaşı Sultan-zâde Semin—".
- Clément - Clementi** "Sekizinci — " (XVI ncı asrın sonlarında Türklerle karşı bir "Saint - Ligue = Mukaddes - ittifak" tertip eden Papa: Asıl ismi "Hippolyte Aldobrandini"dir) 137, 138, 178, 179, 209
- Collyer/Colier** (Karlofça sulhünün akdine tavassut eden Felemenk elçisi) 482, 483
Bk.: Paget "Lord—".
- Comte de Dampierre** — Bk.: Dampierre "Comte de—".
- Comte Harlay de Cély** — Bk.: Cély "Comte Harley de—".
- Corci** "İkinci—" — Bk.: Giorgi "İkinci—".
- Corci** "Dokuzuncu—" — Bk.: Giorgi/Corci "Dokuzuncu—".

Sayfa

Sayfa

- Cordero "Alfonso—" —** (Birinci Ab-
bâs nezdinde İspanya elçisi) 222
- Cornaro** (1055 = 1645 seferinde Ve-
nediklilerin Girit vali ve kuman-
danı) 397
- Croy "Duc do—" (1105 = 1693 de**
Belgrad'ı muhâsara eden Avus-
turya kumandanı) 474
- Cûdî** (Osmanlı menbâlarına göre Sa-
favî veliahdi Hamze-Mirzâ'nın
kaatili) 103
Bk.: Hudâverdi.
- Cumuleo** (Papa Sekizinci Clément'in
Türkler aleyhine bir "Sainte-
Ligne = Mukaddes-ittifak" kur-
mak için Moskova, Erdel ve
Boğdan'a gönderdiği papas) 137, 138
- Cündî-Ahmed-Çelebi —** Bk.: Ahmed-
Çelebi "Seyyid Cündî—".

Ç

- Çalık-Ahmed Paşa —** Bk.: Ahmed
Paşa "Çalık—".
- Çalık-Ali Paşa —** Bk.: Ali Paşa "Ça-
lık/Hacı—".
- Çandarlı-Ali Paşa —** Bk.: Ali Paşa
"Çandarlı—".
- Çandarlı-İbrahim Paşa —** Bk.: İbra-
him Paşa "Çandarlı—".
- Çatalca-Hasan Paşa —** Bk.: Hasan
Paşa "Çatalca—".
- Çelebi** (Birinci Mehmed'in lâkabı) I —
Bk.: Mehmet "Birinci—".
- Çelebi-Ali Paşa —** Bk.: Ali Paşa "Çe-
lebi/Güzelce/İstanköylü—".
- Çelebi-İbrahim Paşa —** Bk.: İbrahim
Paşa "Çelebi/Kör—".
- Çelebi-Yusuf Paşa —** Bk.: Yusuf
Paşa "Çelebi—".
- Çerkes-Ahmed Paşa —** Bk.: Ahmed
Paşa "Çerkes—".
- Çerkes-Ferhad Paşa —** Bk.: Ferhad-
Kethudâ/Paşa "Çerkes—".
- Çerkes-Hasan Paşa —** Bk.: Hasan
Paşa "Çerkes—".
- Çerkes-Haydar Paşa —** Bk.: Haydar
Paşa "Çerkes—".
- Çerkes-İskender - Paşa-zâde Ahmed**
Paşa — Bk.: Ahmed Paşa "Çer-
kes-İskender-Paşa-zâde—".
- Çerkes-Kasım Bey —** Bk.: Kasım

- Bey "Çerkes—".
- Çerkes-Mahmud Paşa —** Bk.: Mahmud
Paşa "Çerkes—".
- Çerkes-Mehmet —** Bk.: Mehmet "Çer-
kes—".
- Çerkes-Mehmet Paşa —** Bk.: Mehmet
Paşa "Çerkes—".
- Çerkes Zor-Murtazâ Paşa —** Bk.:
Murtazâ Paşa "Çerkes Zor—".
- Çiftelerli/Çifteli Osman Paşa —** Bk.:
Osman Ağa/Paşa "Çiftelerli/Çif-
telili—".
- Çingiz** (Meşhur Mongol imparatoru:
"Cengiz" telâffuzu bundan mu-
harreftir) 70
- Çirâğ-Halife** (986 = 1578 Şark seferi
esnasında Safavîlerin Derbend =
Demirkapu muhâfızı) 26
- Çirâğ-Sultan-Ustaclu** (1012 = 1603 de
Osmanlılar Nahcivan'ı tahliye et-
tikleri zaman tâyin edilen Safa-
vî valisi) 226, 264
- Çivi-zâde Abdullah-Çelebi —** Bk.:
Abdullah-Çelebi "Çivi-zâde—".
- Çivi-zâde-dâmâdı —** Bk.: Hâmid Mah-
mud Efendi "Konyalı—".
- Çoban "Şamhal—" —** (Dağıstan'daki
Gazi-Kumruklar / Kazı-Kumruk-
lar'ın "Şamhal" ünvanlı beyi) 29
- Çoban-Süleyman Ağa —** Bk.: Süley-
man Ağa "Çoban—".
- Çopur-Bekir —** Bk.: Bekir "Çopur—".

D

- Dalgıç-Ahmed Ağa/Çavuş —** Bk.: Ah-
med Ağa / Çavuş "Dalgıç—".
- Dalgıç-Ahmed Paşa —** Bk.: Ahmed
Paşa "Dalgıç/Mi'mar—".
- Dal-Mehmet Asafi-Çelebi** (Özdemir-
oğlu Osman Paşa'nın Baş-tezki-
recisi ve "Şecâat-nâme" müellifi:
Bu ismin "Dâl-i-Muhammed" şek-
linde okunmak ihtimâli de var-
dır) 26, 60, 81, 92
Bk.: "Müellifler" cedveli.
- Dâmâd-Ahmed Paşa —** Bk.: Ahmed
Ağa/Paşa "Dâmâd—".
- Dâmâd-Bayram Paşa —** Bk.: Bayram
Paşa "Dâmâd—".
- Dâmâd-Halil Paşa —** Bk.: Halil Pa-
şa "Boşnâk/Dâmâd—".

Sayfa

Sayfa

- Dâmâd-Hasan Paşa** — Bk.: Hasan Paşa "Enişte—" 22, 23
- Dâmâd-İbrahim Paşa** — Bk.: İbrahim Paşa "Dâmâd—" 239
- Dâmâd-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Öküüz/Kara—" 239
- Dâmâd-Pertev Paşa** — Bk.: Pertev Paşa "Dâmâd—" 239
- Dampierre** "Comte de—" — (Ustur-gon'un 1014 = 1605 deki istir-dâdında kalenin Avusturya hiz-metinde bulunan Fransız müdafii) 239
- Dârendeli-Nuh Paşa** — Bk.: Nuh Pa-sa "Dârendeli—" 239
- Dâvud Ağa** (Yeni-câmi'in ilk mi'mâ-rı; Koca-Sinan'ın talebesinden) 108, 185, 201, 433
- Dâvud-Han** — Bk.: Dawith.
- Davud Paşa** "Kara—" — (Birinci Mustafanın ikinci saltanat devri Vezir-i-a'zamlarından, Genç-Os-man'ın kaatili olan nankör boş-nak; Birinci Mustafa'nın enişte-sidir) 308 - 310, 312 - 315, 318 - 321, 323
- Dawith / Dâvud-Han** (Güreistan'ın Karthli krallarından: Türk or-dusunu Güreistan'ın işgâline dâ-vet etmiştir; Birinci Tahmâş'ın kayınıdır; ihtidâsında "Dâvud" ismini almıştır; babasının adı "Birinci Laursab'dır) 17, 22, 23, 32, 33, 40, 76, 105
- Dax "de—" / D'Acqs** (ikinci Selim devrinde Fransa'nın İstanbul el-çiliğinde bulunan piskopos) 10
- Debbağ-Mehmet Paşa** — Bk.: Meh-met Paşa "Debbağ—" 10
- Debbağ-zâde Mehmet Emin Efendi** — Bk.: Mehmed Emin Efendi "Deb-bağ-zâde—" 10
- Dede-Han** (986 = 1578 Şark seferin-de meşhur Safavî Oros-Han'ın Osmanlılara esir olan oğlu) 32
- Dédis-İmêdi Debora** (Çoruh boyun-daki Samtskhe Hristiyan atabey-liğinin bakiyyesi olan Altunkale'-nin son beyi İkinci Kaynosro'nun karısı; Kocası öldükten sonra üç oğluyla beyliğin başında kalmış-tır; Osmanlı menbâlarında oğul-larına "Karı-oğulları" denir) 22, 23
- Bk.: Baka / Beka, Manoutchar / Manuçar ve Qwarqwaré.
- Deli-Bekir Paşa** — Bk.: Bekir/Ebu-bekir Paşa "Deli—" 239
- Deli-Derviş Ağa / Paşa** — Bk.: Der-viş Ağa / Paşa "Deli—" 239
- Deli-Ferhad Ağa/ Paşa** — Bk.: Fer-had Ağa/Paşa "Deli—" 239
- Deli-Hasan Ağa/Paşa** — Bk.: Hasan Ağa/Paşa "Deli—" 239
- Deli-Hüseyn Paşa** — Bk.: Hüseyn Paşa "Gazi Deli—" 239
- Deli-İbrahim Paşa** — Bk.: İbrahim Paşa "Divâne/Deli—" 239
- Deli-İlâhi** — Bk.: İlâhî "Deli—" 239
- Deli-Petro** — Bk.: Petro "Koca/De-li—" 239
- Deli-Yusuf Paşa** — Bk.: Yusuf Paşa "Deli—" 239
- Deli-Zülfikâr Ağa/Paşa** — Bk.: Zül-fikâr Ağa / Paşa "Amasyalı Deli—" 239
- Demirci-oğlu** (1012 = 1603 deki Sof-yan bozgununa sebep olan zâbit) 224
- Demir-kazık Halîl Paşa** — Bk.: Halil Paşa "Demir-kazık—" 224
- Derviş Ağa/Paşa "Deli—" — ("Hâ-ile-i-Osmâniyye"de parçalanmış Yeniçeri-ağası Kara-Ali Ağa'nın halefi; Sonradan Budin ve Ti-muşvar valiliklerinde bulunmuş-tur) 310, 314, 321**
- Derviş Bey** (Osmanlı pâdişahlarının zümrütü tahtı yapılırken nezâ-ret eden Mısırlı san'atkâr) 89
- Derviş Hasan Paşa** (Üçüncü Murad'ın müsâhiplerinden) 128, 129
- Derviş Mehmed Ağa** (İsyânı, Bağdad'-ın sukutuna sebep olan Bekir-Sü-başı'nın oğlu) 326-328
- Derviş Mehmet Ağa** (Birinci Ahmed devri Vezir-i-a'zamlarından) 244, 245, 247, 248
- Derviş Mehmet Paşa** (Dördüncü Meh-met devri Kapdan-ı deryâların-dan ve Vezir-i-a'zamlarından) 418, 419
- Derviş Paşa** (986=1578 Şark seferine iştirâk eden valilerden Diyar-bekir beylerbeyi ve Sokullu'nun

Sayfa	Sayfa
amecâdesi) 18, 19, 22, 25, 26, 28, 48	Dokuzuncu Giorgi/Corci — Bk.: Gior- gi / Corei "Dokuzuncu—".
Bk.: Mustafa Paşa ve Ferhad Paşa.	Dom Sebastiaev — Bk.: Sebastiaev "Dom—".
Derviş Paşa "Deli—" — Bk.: Derviş Ağa/Paşa "Deli—".	Don-Kişot/Don Quichotte (Cervantes'- in meşhur roman kahramanı) 56, 65, 161
Derviş Paşa "Mostarlı—" — (1012= 1603 de şehid olan sâbık Bosna valisi) 221	Doreşinko — Bk.: Doreszenko.
Destârî-Mustafa Ağa / Paşa — Bk.: Mustafa Ağa / Paşa "Destârî / Sarıkcı—".	Doreszenko (Dördüncü Mehmet dev- rinde Türk himâyesine sığınan ve sancak-beyliği pâyesini alan Ukrayna Kazakları hetmanı: Os- manlı menbâlarında "Doreşinko" denir) 440 - 444, 446
Devlet-Giray (Kırım hanı ikinci Ca- nibek-Giray'ın kardeşlerinden) 339	Dördüncü İvan Vasilyeviç — Bk.: İvan Vasilyeviç "Dördüncü—".
Devlet-Giray (Kırım hanlarından) 487	Dördüncü Mehmet — Bk.: Mehmet "Dördüncü—".
Dev-Murad Paşa — Bk.: Murad Pa- şa "Dev / Kara—".	Dördüncü Mehmet-Giray — Bk.: Meh- met-Giray "Dördüncü—".
Dev-Süleyman Paşa — Bk.: Süleyman Paşa "Dev—".	Dördüncü Murad — Bk.: Murad "Dördüncü—".
Dilâşûb-Sultan — Bk.: Sâliha Dilâşûb Sultan.	Dördüncü Şeref-Han — Bk.: Şeref- Han "Dördüncü—".
Dilâver Paşa (İkinci Osman devrinin "Hâile-i-Osmâniyye'de parçala- nan son Vezir-i-a'zamı) 286, 288, 293, 299 - 303, 306	Dördüncü Wlad — Bk.: Wlad "Dör- düncü—".
Dilâver Paşa "Çerkes—" — (1042= 1632 de Karaman=Konya bey- lerbeyi: Daha sonra Sivas, Ana- dolu, Van ve Kar's valiliklerinde de bulunmuştur) 355	Duc Charles de Lorraine — Bk.: Lorraine "Duc Charles de—".
Dişlenk-Hüseyn Paşa — Bk.: Hüseyn Paşa "Dişlenk—".	Duc d'Anjou — Bk.: Henri de Valois.
Ditmar von Koenisberg — Bk.: Koe- nisberg "Ditmar von—".	Duc de Mercœur — Bk.: Mercœur "Philippe Emmanuel, Duc de—".
Ditmo (Âsi Eflâk voyvodası Mihail Viteazul'un 1007=1598 de Os- manlı ordusuna gönderdiği elçi) 188	Duc de Noailles — Bk.: Noailles Duc de—".
Dîvâne-Ferhad Paşa — Bk.: Ferhad Ağa/Paşa "Deli/Dîvâne—".	Duducu-Hasan Paşa — Bk.: Hasan Paşa "Duducu—".
Dîvâne-Hızır Paşa — Bk.: Hızır Paşa "Dîvâne".	Dulgadırlı-Muhammed-Han / Muham- med-Halife — Bk.: Muhammed- Han "Dulgadırlı—".
Dîvâne-İbrahim Paşa — Bk.: İbrahim Paşa "Dîvâne/Deli—".	Dumoghi (Orta-Macar kralı Eméric Thököly'nin elçilerinden) 450
Divrikli-Mehmet Paşa — Bk.: Meh- met Paşa "Divrikli—".	Bk.: Ghizi ve Rêdin.
Doğancı-Ali Paşa — Bk.: Ali Paşa "Doğancı—".	Duquesne (XVII neî asırda meşhur Fransız denizeisi) 449, 450
Doğancı-Mehmet Paşa — Bk.: Meh- met Paşa "Doğancı / Mûsâhip / Beylerbeyi—".	
Dokuzuncu Charles — Bk.: Charles "Dokuzuncu—".	

E

Ebubekir Bey (Osmanlıların ilk Baku sancak-beyi) 26
Ebubekir/Bekir Efendi/Paşa (Dör- düncü Murad devri Baş-defter- darlarından) 341

Sayfa

Sayfa

- Ebubekir/Bekir Paşa** (1046 = 1636 da Tımışvar valisi) 369
- Ebubekir Paşa** "Deli—" — Bk.: Bekir/Ebubekir Paşa "Deli—".
- Ebûbekir-Mirzâ / Mirzâ Ebûbekir-Han** Şirvanşahların Derbendiyye sü-lâlesinden son hükümdar olan Bûrhârî Ali'nin Osmanlılara ilticâ ve sonra ihânet eden oğlu) 15, 17, 38, 60, 64, 66
- Ebu-Eyyûb-il-Ensârî** (Peygamberimizin büyük sahâbîlerinden: Türbesinden dolayı Eyüp/Eyüpsultan semtine ismi verilmiştir. Asıl ismi "Hâlid-ibni-Zeyd'dir) 5, 55
- Ebu-Hanife/Bû-Hanife** — Bk.: İmâm-ı a'zam.
- Ebu-l-Meyâmin Mustafa Efendi** — Bk.: Mustafa Efendi "Ebu-l-Meyâmin—".
- Ebu-Mervân Abdülmelik** — Bk.: Abdülmelik "Ebu-Mervân—".
- Ebussuûd Efendi** (Kanunî ve ikinci Selim devirlerinin meşhur Şeyh-ül-İslâmı) 1, 196, 201, 296
- Ebû-Tâlib** (Üçüncü Murad devrinde sulh rehînesi olarak İstanbul'a gönderilen Safavî şehzâdesi Haydâr-Mirzâ'nın hususî tabibi) 114
- Edouard Elbron** — Bk.: Elbron "Edouard—".
- Eggenbert** (1001 = 1593 deki Kulpa muharebesine iştirâk eden Avusturya kumandanlarından) 128
- Eğri-fâtihî** — Bk.: Mehmet "Üçüncü—".
- Ekmekçi/Etmekçi-zâde Ahmed Paşa** — Bk.: Ahmed Paşa "Ekmekçi/ Etmekçi-zâde—".
- Elbron "Edouard—"** — İngiltere kraliçesi Elisabeth'den Üçüncü Murad'a nâme getiren İngiliz tâcirlerinden) 39
- Elisabeth** (Meşhur İngiltere kraliçesi) 38, 57, 64
- Elmas-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Elmas—".
- Emêric Thököly / Toekoely / Tékély** (Dördüncü Mehmet devrinde Türk himâye ve hâkimiyetine giren

Orta-Macar = Yukarı-Macaristan kralı: Osmanlı menbâlarında "Kurus kralı" şeklinde de anılan bu prense "Tökeli Emre" denir: Metnin 450 nci sahifesine bakınız) 450, 451, 453, 467, 469, 470, 474, 485

Emet - Ullâh Gülnûş - Sultan (ikinci Mustafa ile Üçüncü Ahmed'in anası: Bu ismin "Rebîa Gülnûş" tahavvülüne de tesadüf edilir) 433, 443, 447

Emin Efendi — Bk.: Mehmet Emin Efendi "Debbâğ-zâde—".

Emîr-Güne-Han — Bk.: Güne - Han "Emîr—".

Emîr-Güne-oğlu Tahmâsb-kuli-Han — Bk.: Tahmâsb-kuli-Han "Emîr-Güne-oğlu—".

Emîr-Han (Lala-Mustafa Paşa'nın Şark seferinde Safavîlerin Tebriz valisi ve İran'ın Van cephesi kumandanı olan Türkmen beyi: Osmanlı menbâlarında Emîr-Han / Eymir-Han şeklinde de bahsedilir) 86

Emîr-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Şerif/Seyyid Emîr—".

Emîr Seyf-oğlu Yûsuf — Bk.: Yûsuf-ibni-Sayrâ "Emîr—".

Emîr Yûsuf-ibni-Sayrâ — Bk.: Yûsuf-ibni-Sayrâ "Emîr—".

Enişte-Hasan Paşa — Bk.: Hasan Paşa "Enişte—".

Ensâr-Halife (986 = 1578 Şark seferinde Osmanlılarla harbeden Safavî ümerâsından Karacadağ valisi) 24

Erdoedy (1001 = 1593 deki Kulpa muharebesine iştirâk eden Avusturya kumandanlarından) 128

Ereclé / Erekle (Osmanlı hizmetine giren Kakheti kralı ikinci Alexandre'nin Şeki sancak-beyliğine tâyin edilen oğlu: Osmanlı menbâlarında Erekle-Han ve Erakla-Mirzâ diye bahsedilir) 25

Eremye — Bk.: Jérémie Mogilla.

Ereş-Han — Bk.: Oros-Han.

Ermeni Süleyman Paşa — Bk.: Süleyman Paşa "Ermeni—".

Sayfa

Sayfa

Ernst / Ernest "Arşidük—" — (Le-
histan'dan Jagellon hânedânı
münkarız olduğu zaman zuhur
eden saltanat buhrânında Avus-
turya namzedi)

**Ernst Rüdiger von Starhemberg/Stah-
remberg** — Bk.: Starhemberg /
Stahremberg "Kont Ernst Rüdiger
von—".

Erzurumlu-Feyzullâh Efendi — Bk.:
Feyzullâh Efendi "Erzurumlu—".

Es'ad Efendi "Hoca-zâde—" — Bk.:
Mehmet Es'at Efendi "Hoca-Sa-
düddin-zâde Hacı—".

Esîrî-Mehmed Efendi — Bk.: Meh-
med Efendi "Bursalı Esîrî—".

Eskinazi "Salamon—" — "Üçüncü
Mehmet devrinde sâbık Vezir-i-
azam Ferhad Paşa'yı idâmdan
kurtarmak için rüşvet vâsıtası o-
lan Yahudi: Osmanlı menbâların-
da "Alaman-oğlu" şeklinde de
bahsedilir)

Eski-Yusuf — Bk.: Yusuf "Eski—".

Esmâ-Han-Sultan (İkinci Selim'in
kızı, Üçüncü Mehmed'in kızkar-
deşi ve Sokullu'nun karısı) 2, 3, 28,
46, 82, 141

Esmâ-Han-Sultan-zâde İbrahim Paşa
— Bk.: İbrahim Paşa "Esmâ-Han-
Sultan-zâde—".

Esther Kira — Bk.: "Esther—".

Etienne Bathory — Bk.: Bathory "Eti-
enne / İstvan—".

Etienne Boscay — Bk.: Boeskey "Eti-
enne / İstvan—".

Etienne/İstvan Bethlen — Bk.: Beth-
len "Etienne/İstvan—".

Etienne Kakach de Zalonkemeny —
Bk.: Zalonkemeny "Etienne Ka-
kach de—".

Eugéne de Savoie — Bk.: Savoie
"Prens Eugéne de—".

Eymir-Han — Bk.: Emîr-Han.

Eyre "Sir John—" — (İkinci Osman
devrinde İngiltere sefiri) 280

Eyüp / Eyyub-Çavuş (996 = 1588 de
Şark serdârı Ferhad Paşa'ya Nâ-
me-i-Hümâyûn götüren Çavuş) 109

Es-Zehabi — Bk.: Ahmed-ül-Mansûr.

F

FAHR-i-KAİNAT — Bk.: PEYGAM-
BERİMİZ.

Fahrüddin "Ma'n / Maan-oğlu—" —
(Lübnan Dürzü şeyhi/emîri) 89, 246,
249, 261, 293, 362, 369

Fâik Paşa (1053 = 1644) de Rumeli
beylerbeyi) 392

Fâris / Fârisî (Genç-Osman'ın şiir
mahlası) 274, 294, 311

Bk.: Osman "İkinci—".

Fâtıma "Hazret-i—" (Peygamberi-
miz Efendimiz Hazretlerinin
muhterem kızı) 254

Fâtih (İkinci Mehmed'in ünvanı) 1
Bk.: Mehmet "İkinci—".

Fâtih-i-Bağdâd (Dördüncü Murad'ın
lâkabı) 328, 378
Bk.: Murad "Dördüncü—".

Fatma — Bk.: Kira "Esther—".

Fatma-Sultan (İkinci Selim'in kızı
ve Üçüncü Murad devri Vezir-i-
a'zamlarından Kanijeli-Siyavuş
Paşa'nın sadâretinden evvel ölen
karısı) 63

Fâzıl Ahmed Paşa "Köprülü-zâde—" —
(Dördüncü Mehmet devrinde
Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet
Paşa'nın oğlu ve halefi) 429 - 433,
435 - 443, 445, 446, 482

Fâzıl-Mustafa Paşa "Köprülü-zâde—" —
Bk.: Mustafa Paşa "Köprülü-
zâde Fâzıl—".

Fazlı Paşa — Bk.: Fazlullah / Fazlı
Paşa "Dâmâd—".

Fazlullah / Fazlı Paşa "Dâmâd—" —
(Sultan İbrahim devri Kapdan-ı-
deriyâlarından) 404

Feodor Alexiévitch "Üçüncü—" —
(Romanoflardan Rus çarı) 446, 449

Ferdinand "Arşidük—" — (1010 =
1601 de Kaniye'yi muhâsara edip
Tiryâki-Hasan Paşa'ya mağlûb
olan Avusturya ordusunun Baş-
kumandanı: Osmanlı menbâların-
da (Ferdinandoş-kral" denir) 209, 211
Ferdinandoş-kral — Bk.: Ferdinand
"Arşidük—".

Ferhâd (Meşhur aşk efsânesindeki
Şîrin'in âşığı) 274

- Sayfa**
- Ferhad Ağa/Paşa** "Deli-Divâne—" 274 (Üçüncü Mehmed'e saltanat müjdesi götüren Bostancı-başı: Sonraları Yeniçeri-ağalığıyla bâzı valiliklerde ve serdârlıkta bulunmuştur) 142, 143, 156, 186, 218, 245
- Ferhad-Kethudâ/Paşa** "Çerkes—" — (Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın İstanbul Kapu-kâhyası: Daha sonra Şarkta muhtelif valiliklerde bulunmuştur) 70
- Ferhad Paşa** (Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirleri Vezir-i a'zamlarından) 28, 29, 58, 60, 63, 68, 69, 76, 77, 96, 100-102, 104, 105, 108 - 110, 113 - 115, 119, 120, 122, 128, 129, 138, 139, 142, 144 - 148, 151, 154 - 156, 160, 163, 200, 226, 233
- Ferhad Paşa** (Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan valilerden: Sâbık Bosna beylerbeyi) 79, 80
- Ferhad Paşa** "Deli-Divâne—" — Bk.: Ferhad Ağa/Paşa "Deli / Divâne—".
- Ferhad Paşa** "Gazi—" — (996=1588-997 = 1589 tarihlerinde Budin beylerbeyi: Sokullu'nun amcazâdesi ve galibâ Peçevî'nin dayısı. Peçevî, Budin valisi Mustafa Paşa'ya da bâzan "Ferhad" ismini izâfe eder) 124
- Ferhad Paşa** "Solak—" — (Kanunî devri valilerinden: Bağdad beylerbeyi) 23
Bk.: Mehmet Paşa "Ferhad?Paşa-zâde—".
- Feridun Ahmed Bey / Paşa** (Üçüncü Murad devri Nişancılarından, "Münşeât-üs-Selâtin" sâhibi ve Mihrimâh-Sultan kızı Ayşe-Hanım-Sultan'ın ikinci kocası) 5, 6, 13, 28, 49, 63
Bk.: — "Müellifler" cedveli ve Ayşe-Hanım-Sultan.
- Ferriol / Fériol** "Baron Charles de—" — (On-dördüncü Louis devrinde Fransız elçilerinden) 482
- Feth-oğlu Alikuli-Han** — Bk.: Alikuli-Han "Feth-oğlu—".
- Fethullâh Efendi** (İkinci Mustafa devrinin diktatör Şeyh-ül-İslâmı Erzurumlu Feyzullâh Efendi'nin Meşihat vârisi ilân ettirdiği büyük oğlu: Meşihat pâyesiyle Nakîb-ül-Eşrâflıkta bulunmuştur) 488
- Fetih/Feth-Giray** "Birinci—" — (Eğri seferine iştirâk eden Kırım prenslerinden: İkinci Gazi-Giray'ın kardeşi ve bir müddet de halefi) 173, 174, 176, 183
- Fetvâci-Hüseyn** — Bk.: Hüseyn "Fetvâci—".
- Feyzullâh Efendi** "Erzurumlu Seyyid Hacı—" — (İkinci Mustafa devrinde fevkalâde nüfuzıyla meşhûr Hâce-i-Sultânî ve Şeyh-ül-İslâm) 486-488
- Fındık-Mustafa Paşa** — Bk.: Mustafa Paşa "Fındık—".
- Firârî** (Haçova meydan muharebesinde bir aralık korkup kağıtçı için Cağal-oğlu Sinan Paşa'ya takılan lâkap) 178
Bk.: Sinan Paşa "Cağala-zâde/Cağal-oğlu Yusuf—".
- Firârî-Hasan Paşa** — Bk.: Hasan Paşa "Firârî—".
- Firley** (XVI ncı asırda Jagellon hânedanının inkırâzı üzerine Türkiye tarafından Lehistan tahtına namzed gösterilen asilzâdelerden) 10
Bk.: Jazłowiecki.
- Forgacs "Kont—" (1074=1663 deki Uyvar fethinde kale müdâfii) 431**
- Francesco Mocenigo** — Bk.: Mocenigo "Francesco—".
- Francesco Morosini** — Bk.: Morosini "Francesco—".
- Frédéric-Auguste** (1109=1697 de Vezir-i a'zam Elmas-Mehmet Paşa'ya mağlûb olan Avusturya kumandanı ve Saksonya elektörü: Osmanlı menbâlarında "Nal-kıran" denir) 480
- Frédéric de Khrekwitz** — Bk.: Khrekwitz "Frédéric de—".
- Frenk-İbrahim Paşa** — Bk.: İbrahim Paşa "Makbul/Frenk—".

	Sayfa		Sayfa
Fronsberger (1005 = 1596 da Haçova meydan muharebesinin birinci günü telef olan düşman kumandanlarından, Bavyeralı)	173	Georges Paradeiser — Bk.: Paradeiser "Georges—".	
Fuzûlî (En büyük Türk şâiri)	201, 202	Georges Rakoczy / Ragotzki "Birinci—"	
Bk.: C. 2.		— Bk.: Rakoczy/Ragotzki "Birinci Georges—".	
G		Germales "Baron de—" — Bk.: Germiny.	
Gabriel Bathory — Bk.: Bathory-Gabor.		Gevher-Han-Sultan (İkinci Selim'in kızı ve meşhur Kapdan-ı-deryâ Piyâle Paşa'nın karısı)	12
Galitzyn "Préns Vasili—" — (1110 = 1689 da Kırım hanı Birinci Selim-Giray'a mağlûb olan Rus Başkumandanı)	467	Bk.: Piyâle Mehmet Paşa.	
Gâvur-Murad — Bk.: Murad "Gâvur—".		Gevher-Han-Sultan (Birinci Ahmed'in kızı ve Vezir-i'a'zam Öküz/Kara-Mehmet Paşa'nın karısı: Bu ilk kocasından sonra Dördüncü Murad'ın Vezir-i'a'zamlarından Topal-Recep ve Dördüncü Mehmet devri Sadr-ı'a'zamlarından Abaza-Siyavuş Paşalarla evlenmiştir)	262
Gazanfer Ağa "Macar—" — (Üçüncü Murad devrinde nüfuziyle meşhur Kapu-ağası / Bâb-üs-Saâde-ağası)	3, 142, 177, 186, 216	Ghika (Dördüncü Mehmet devrinde Boğdan voyvodalarından)	424, 427
Gazi Beg "Şahkuli-oğlu—" — (1012 = 1603 de Selmas Kürt beyi)	222, 223	Ghizi (Orta-Macar kralı Eméric Thököly'nin elçilerinden)	450
Gazi Deli-Hüseyin Paşa — Bk.: Hüseyin Paşa "Gazi Deli—".		Bk.: Dumoghi ve Rédin.	
Gazi-Ferhad Paşa — Bk.: Ferhad Paşa "Gazi—".		Giorgi/Corci "İkinci—" — (Türklerin "Açuk-baş / Baş-açuk" dedikleri İmerethi = Garbî-Gürcistan kralı: Bâzı menbâlarda "Görgü", "Gorgu" tahriflerine tesadûf edilir)	19, 30
Gazi-Giray "İkinci—" — (Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'ın kardeşlerinden ve haleflerinden)	32, 51, 56 - 57, 60, 81, 82, 92, 135 - 137, 158; 176, 183, 186, 187, 189 - 191, 193, 196, 198, 199, 203, 219, 220	Giorgi / Corei "Dokuzuncu—".	
Gazi Koca-Memî Bey — Bk.: Memî Bey "Gazi Koca—".		Gorgu — Bk.: Giorgi/Corci "İkinci—". (1012 = 1604 de Birinci Abbâs'a tâbiyetini arzeden Kartlı kralı: Şâh-Abbâs'ın kayna tası olan bu Gürcü hükümdarına Osmanlı menbâlarında "Simon-oğlu Gorkin/Görkin" denir)	233
Gazi-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Gazi—".		Giuliani "Biagio—" — (1055 = 1645 Girit seferinde Hanya'nın şimalgarbîsindeki Ayatodori adasında Liman kalesinin Venedikli muhafızı)	396
Gazi-Sâlih (986 = 1578 Şark seferi esnâsında Dağıstan'daki Tabasaran beyliğinin Maysum ünvanlı hâkimi)	29	Goes "Baron de—" — (Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Ujvar/Uyvar seferinde sulh istemeye gelen Avusturya murahhaslarından)	431
Gazi Tiryâki-Hasan Paşa — Bk.: Hasan Paşa "Gazi Tiryâki—".			
Gelibolulu-Âli — Bk.: Âli-Çelebi Gelibolulu—".			
Genc-Osman — Bk.: Osman "İkinci—".			
Georges Basta — Bk.: Basta "Georges—".			
Georges Chmielinicki — Bk.: Chmielinicki "Georges—".			

Sayfa

- Gorgu — Bk.: Giorgi/ Gorci “İkinci—”
- Gorkin “Simon-oğlu—” — Bk.: Giorgi/Corgi “Dokuzuncu—”
- Gouvea “Antonio de—” — (İspanya ve Portekiz kralı Üçüncü Philippe nâmına Birinci Abbâs’a elçilikle gelen papas) 222
- Gökdereli-zâde Efendi (Dördüncü Murad’ın Revân seferinde idâm edilen ulemâdan: Kayseri kadısı) 363
- Görkin “Simon-oğlu—” — Bk.: Giorgi/Corci “Dokuzuncu—”
- Gratiani (İkinci Osman devrinde ihânet eden Boğdan voyvodası) 277, 278
- Grégoire “On-üçüncü—” — (İsmine izâfe edilen “Grégorien” takvim islâhatını yaptırmış olmakla meşhur Papa) 61
- Grof — Bk.: Hardek “Graf von—”
- Gubârî Efendi (İkinci Osman ve Birinci Mustafa devirlerinde İstanbul Nâkib-ül-Eşrâfı) 301
- Guillaume d’Orange “Üçüncü—” — (İngiltere krâllarından) 483
- Guilleragues “Kont Joseph de—” — (Dördüncü Mehmet devrinde Fransız elçilerinden) 449
- Güne-Han “Emîr—” — (1013=1604 de Revân kalesi sukut ettiği zaman tâyin edilen Safavî valisi: Dördüncü Murad’a Revân kalesini teslim edip Osmanlı hizmetine giren meşhur Emîr-Güne-oğlu Tahmâsb-kuli-Han’ın babasıdır ve Kaçarlulardandır) 233, 264
- Bk.: Tahmâsb-kuli-Han “Emîr-Güne-oğlu—”
- Gülnûş-Sultan — Bk.: Emet-Ullâh Gülnûş-Sultan.
- Gümüş-zâde Mustafa-Çelebi — Bk.: Mustafa-Çelebi “Gümüş-zâde—”
- Gürcü-Hüseyn Paşa — Bk.: Hüseyn Paşa “Gürcü—”
- Gürcü-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa “Hadım/Gürcü—”
- Gürcü-Nebî — Bk.: Nebî / Abd-ün-Nebî “Gürcü—”
- Güzelce-Ali Paşa — Bk.: Ali Paşa

Sayfa

- “Çelebi/Güzelce/İstanköylü—”.
- Güzelce-Mahmud Paşa — Bk.: Mahmud Paşa “Güzelce—”.

H

- Hâbil Efendi “Bursalı—” — (Üçüncü Mehmet ve Birinci Ahmed devirlerinde Budin kadısı: Zsitvatorok sulhünde Osmanlı murahhaslarından) 215, 246
- Haccâc-ı Zâlim (Hieretin birinci asrında Emevîlerin müdhîş zulümleriyle meşhur Hicaz ve Irak valisi) 344
- Hacı-Abdürrahim Efendi — Bk.: Abdürrahim Efendi “Adanalı/Hacı—”
- Hacı-Ali — Bk.: Ali “Hacı—”
- Hacı-Ali Paşa — Bk.: Ali Paşa “Çalık/Hacı—”
- Hacı-Bektaş (Yeniçeri-ocağının pîri sayılan büyük velî ve tarikat müessisi). 317
- Bk.: C. 1.
- Hacı Bey / Paşa “Sultan-zâde—” — (1015 = 1607 de Kalender-oğlu’na mağlûb olan Saruhan beyi: Kanunî’nin oğullarından şehzâde Mehmed’in kızı Hümâ-Sâh-Sultan’ın Dâmâd-Ferhad Paşa’dan olan oğludur) 248
- Hacı-Bey-zâde Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa “Hacı-Bey-zâde—”
- Hacı-Feyzullâh Efendi — Bk.: Feyzullâh Efendi “Erzurumlu Seyyid Hacı—”
- Hacı-Giray “İkinci—” — (Kırım hanlarından) 456
- Hacı-Halife — Bk.: Mustafa-Çelebi “Kâtip-Çelebi/Hacı-Halife—”
- Hacı-Hüseyn Paşa — Bk.: Hüseyn Paşa “Mezemorta/Hacı—”
- Hacı-İbrahim Paşa — Bk.: İbrahim Efendi/Paşa “Hacı—”
- Hacı-Kalfa — Bk.: Mustafa-Çelebi “Kâtip-Çelebi/Hacı-Halife—”
- Hacı-Mustafa Ağa — Bk.: Mustafa “Hacı—”
- Hacı Paşa — Bk.: Hacı Bey / Paşa “Sultan-zâde—”.

Sayfa

Sayfa

- Hacı-Sefer Paşa** — Bk.: Sefer Paşa
"Hacı/Köse—".
- Hacı-Selim-Giray** — Bk.: Selim-Giray
"Birinci/Hacı—".
- Hadım-Ahmed Paşa** — Bk.: Ahmed
Paşa "Hadım Hâfız—".
- Hadım-Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa
"Hadım—".
- Hadım-Cafer Paşa** — Bk.: Ca'fer Pa-
şa "Hadım—".
- Hadım Hâfız-Ahmed Paşa** — Bk.:
Ahmed Paşa "Hadım Hâfız—".
- Hadım-Hasan Paşa** — Bk.: Hasan
Paşa "Hadım—".
- Hadım-Husrev Paşa** — Bk.: Husrev
Paşa "Hadım—".
- Hadım-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet
Paşa "Hadım—".
- Hadım-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet
Paşa "Hadım/Gürcü—".
- Hadım-Mesih Paşa** — Bk.: Mesih
Paşa "Hadım—".
- Hadım-Sinan Paşa** — Bk.: Sinan
Paşa "Hadım—".
- Hadım-Süleyman Paşa** — Bk.: Süley-
man Paşa "Hadım—".
- Hadım-Yusuf Paşa** — Bk.: Yusuf
Paşa "Hadım—".
- Hadice Muazzez Hanım** (İkinci Ah-
med'in anası) 390, 472
- Hâfız-Ahmed Paşa** — Bk.: Ahmed
Paşa "Hadım Hâfız—".
- Hâfız-Ahmed Paşa "Müezzin-zâde—"**
Bk.: Ahmed Paşa "Müezzin-zâde
Hâfız—".
- Hâfız-Mehmet** — Bk.: Mehmet "Hâ-
fız—".
- Hâfız Paşa** — Bk. Ahmed Paşa "Mü-
ezzin-zâde Hâfız—".
- Halef-Han** (Dördüncü Murad'ın Bağ-
dad tethinde Safavîlerin müda-
faa kumandanı) 378, 379
- Halıcı-zâde / oğlu Mustafa Paşa** —
Bk.: Mustafa Paşa "Halıcı-zâ-
de—".
- Hâlid "Hazret-i—"** — Bk.: Ebu-Ey-
yûb-il-Ensârî.
- Halil İkinci —** (İrâkayn seferinde
Osmanlı tâbiyyetine giren Şir-
vanşahlardan: Derbendiyye sülâ-
lesindendir)

Bk.: C. 2.

- Halil "Uzun—"**. (Üçüncü Mehmet
devrinde İstanbul'un Devşirme
idaresine karşı isyân edip Ana-
dolu'da saltanatını ilân eden Ka-
ra-Yazıcı'nın ümerâsından: "Ta-
vil-Bölükbaşı" da denir; bunun
kardeşi Meymun da Celâli reisler-
rindendir) 195, 219, 242, 252
Bk.: Abdülhalim Bey "Kara-Ya-
zıcı—" ve Meymun.
- Halil Ağa** (1025 = 1616 Erivan mu-
hâsarasında Vezir-i-a'zam ve Ser-
dâr-ı-Ekrem Öktüz/Kara Mehmet
Paşa'nın Birinci Abbâs'a gönder-
diği elçi) 264
- Halil Ağa / Paşa** (1046 = 1637 de Baş-
Emîrâhur: Bir müddet sonra
vezir olmuştur) 370, 380, 381
- Halil Paşa** (1012 = 1603 de şehid o-
lan Ahıska valisi) 224
- Halil Paşa** (Birinci Ahmed, Birinci
Mustafa, İkinci Osman ve Dör-
düncü Murad devirlerinde iki de-
fa Vezir-i-a'zam olan ermeni
dönmesi: Dört defa da Kapdan-ı-
deryâhlğı vardır) 259, 264 - 266,
274 - 276, 282, 297, 316, 329, 335,
337, 339
- Halil Paşa "Boşnak / Dâmâd—"** (Ü-
çüncü Mehmet devri Kapdan-ı-
deryâlarından: İki defa Sadâret-
Kaymakamlığı da vardır) 192, 201,
207
- Halil Paşa "Demir-kazık—"** — (1039
= 1630 da Sivas ve ondan sonra
da Diyarbekir ve Erzurum va-
liliklerinde bulunan Bolulu bey-
lerbeyi) 345, 346, 349, 357, 362, 363
- Halil Paşa "Koca—"** — (Dördüncü
Mehmet ve İkinci Süleyman de-
virleri valilerinden: Mora Ser-
askerliğinde de bulunmuştur) 441,
458, 460, 470, 472
- Halil Paşa "Köse—"** — (İkinci Ah-
med ve İkinci Mustafa devirleri
Baş-defterdarlarından: Daha
sonraları valiliklerde bulunmuş-
tur) 488
- Halim-Şâh** — Bk.: Abdülhalim Bey
"Kara-Yazıcı—".

- Sayfa** **Sayfa**
- Hâmid Mahmud Efendi** “Konyalı—”
— (İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirleri Şeyh-ül-İslâmlarından; Meşhur Ebussuûd Efendi’nin halefidir; “Çivi-zâde-dâmâdı” lâkâbiyle de anılır). 1, 2
- Hamze-Mirzâ** (Safavî hükümdarı Muham-Kalender-ı uğrusu’na yataklık eden sipâhî) 319
- Hamze-Çelebi / Paşa** (Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirleri Nişancılarından) 164
- Hamze-Mirzâ** (Safavî hükümdarı Muhammed Hudâbende’nin oğlu ve veliahdi: 986=1578 Şark seferinde anasıyla beraber Osmanlılara karşı harbeden bu prensen Osmanlı menbâlarında umumiyetle “Şâh-oğlu” ve “Koç-kapan” denir; bâzan “Sultan” ünvanıyla da anılır) 34, 35, 78, 81, 84, 85, 87, 93, 95, 96, 99-103, 114, 160, 178, 256
- Hamze-Nigârî** “Mîr—” — (Amasya’da medfun Karabağlı velî: Türbesi Kazak-Terekeme cemâatlarının ziyaretgâhıdır) 77
- Hân-Ahmed** —Bk.: Ahmed “Hân—”.
- Handan-Sultan** (Birinci Ahmed’in anası, Üçüncü Mehmed’in karısı) 118
- Hanım-Sultan-zâde Mehmet Bey** — Bk.: Mehmet Bey “Ahmed-Paşa-zâde / Hanım-Sultan-zâde—”.
- Han-Muhammed** (Dağıstan’da Kaytaklar beyi Usmi’nin oğlu) 29
Bk.: Usmi.
- Hanzâde-Sultan** (Birinci Ahmed’in kızı ve Dördüncü Murad devri Vezir-i a’zamlarından Bayram Paşa’nın karısı) 370
- Hardek** “Graf von—” — (Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirlerindeki seferde Avusturya kumandanlarından : Osmanlı menbâlarında “Graf = Kont” ünvanı şahıs ismi zannedilerek “Grof” diye bahsedilir) 131, 136
- Harebone** “William—” — (İngiltere kraliçesi Elisabeth’den Üçüncü Murad’a nâme getiren İngiliz tâcirlerinden: Bir müddet sonra ilk İngiltere sefiri olarak gelmiştir) 39, 64
- Hasan** “Deli / Batakeç—” — (Bükk-reş civârındaki Kalugeran muharebesinde korkusundan kaçan dâr-ı bî-âr” Koca-Sinan Paşa’yı saplanmış olduğu bataklıktan kurtarmış olduğu için “Batakeç” diye şöret bulan nefer) 152
- Hasan** “Hazret-i—” — (Peygamber Efendimizin torunu, Hazreti Fâtıma ile Hazret-i Ali’nin oğlu ve Hazret-i Hüseyin’in kardeşi) 20
- Hasan** “Sultan—” — (Gılân hükümdarlarından Hân-Ahmed’in babası) 120
Bk.: Ahmed “Han—”.
- Hasan Ağa** “Amca—” — (Köprülü-Mehmet Paşa’nın kardeşi ve İkinci Mustafa devri Vezir-i a’zamlarından Amcazâde-Hüseyin Paşa’nın babası) 482
- Hasan Ağa** “Kara—” — (Birinci Ahmed ve İkinci Osman devirleri Vezir-i a’zamlarından Öküz/Kara Mehmet Paşa’nın babası olan öküz nalbandı: İsmi Hüseyin olduğu da rivayet edilir; oğluna “Öküz” denilmesi bunun san’a-tından kinâyetir). 262
- Hasan Ağa/Paşa** “Deli—” — (Üçüncü Mehmet devrinde İstanbul’un Devşirme idaresine karşı ısyân edip Anadolu’da saltanatını ilân eden meşhur Kara-Yazıcı’nın kardeşi ve halefi: Sonradan Bosna ve Tımsıvar valiliklerinde bulunmuştur; “Celâlî-Hasan Paşa” şeklinde de anılır) 195, 203, 208, 212, 213, 219, 221, 222, 235, 242
- Hasan Bey** (1001 = 1592 de Macaristan’da Gyula = Göle sancak-beyi) 124
- Hasan-Can** (Yavuz’un meşhur nedîmi ve “Tâc-üt-tevârih” müellifi Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa’düddin Efendi’nin babası) 143, 196, 197
Bk.: C. 2.
- Hasan-Halife** (1041=1632 ısyânında parçalanan Yeniçeri-ağası) 353
- Hacan Paşa** (1025 = 1616 da Kars

Sayfa

Sayfa

- muhâfızlığına tâyin edilen Maraş beylerbeyi) 263
- Hasan Paşa** (1033=1624 deki Kırın isyânını teskine me'mur olan vezir) 330
- Hasan Paşa** "Abaza Kara—" — (Köprülü-Mehmet Paşa'ya karşı ayaklanan Anadolu valilerinin reisi, Halep beylerbeyi) 414, 424-426
- Hasan Paşa** "Alaca-illi / Alaca-etli—" (1009 = 1600 fethinde ilk Kanije beylerbeyi olan Arnavut devşirmesi) 206
- Hasan Paşa** "Çerkes—" — (995=1578 de Trabzon valisi) 106
- Hasan Paşa** "Çerkes—" — (1035 = 1625 de Karaman beylerbeyi) 333
- Hasan Paşa** "Deli—" — Bk.: Hasan Ağa/Paşa "Deli—".
- Hasan Paşa** "Duducu—" — (Dördüncü Murad'ın Revan seferinde idâm edilen Mağnisa sancakbeyi) 363
- Hasan Paşa** "Enişte—" — (Üçüncü Ahmed devri Vezir-i-a'zamlarından: "Silâhdar", "Moralı" ve "Dâmâd" lâkaplarıyla da anılır) 476
- Hasan Paşa** "Fırârî—" — (İkinci Mustafa devri valilerinden: "Edirne vak'asında âsiler tarafından İstanbul Kaymakamlığına seçilmiştir) 488
- Hasan Paşa** "Gazi Tiryâki—" — (Meşhur Kanije müdâfii) 131, 150, 203, 204, 206, 209 - 212, 241, 244, 249, 250, 269
- Hasan Paşa** "Hadım—" — (Üçüncü Mehmet devri Vezir-i-a'zamlarından: Üçüncü Murad devrinde muhtelif valiliklerde bulunmuştur) 88, 110, 120, 125, 164, 183, 185, 186, 202
- Hasan Paşa** "Kirli—" — (Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirleri valilerinden: 996=1588 de Anadolu beylerbeyi) 110, 127, 170
- "Sicill-i-Osmânî'de biri Anadolu ve biri de Rumeli beylerbeyi olmak üzere iki Kirli-Hasan Paşa'dan bahsedilir".
- Hasan Paşa** "Küçük—" — (Dördüncü Murad'ın Bağdad fethinde oranın beylerbeyliğine tâyin edilen Yeniçeri-ağası: Daha sonra muhtelif valiliklerde ve Rumeli beylerbeyliğinde bulunmuştur. — 380, 394, 395, 398, 400, 401, 403
- Hasan Paşa** "Nakkaş—" — "Birinci Ahmed devri Kubbe-vezirlerinden: Bir aralık Celâflere karşı serdârlıkla gönderilmişse de mağlûb olmuştur) 250
- Hasan Paşa** "Rizeli—" — (Birinci Ahmed, Birinci Mustafa ve İkinci Osman devirleri Baş-defterdarlarından) 275, 276, 277
- Hasan Paşa** "Rum—" — (1097=1686 da muhâfızlığında bulunduğu Anadolu kalesini Venediklilere teslim ve irtidâd edip düşman hizmetine giren hâin devşirme) 461
- Hasan Paşa** "Saatçi—" — (1011=1603 deki "Zorba isyânı"nda azledilen Sadâret-Kaymakamı) 216
- Hasan Paşa** "Sokullu-zâde/ Tavil-zâde—" — (Sokullu-Mehmet Paşa'nın oğlu: Muhtelif valiliklerde bulunmuş, bir iki defa da Anadolu ve Rumeli beylerbeyi olmuştur) 28, 34, 40, 44, 77, 104, 115, 119, 130 - 132, 136, 147, 151, 158, 167, 168, 171 - 174, 202, 203, 208, 212, 213
- Hasan Paşa** "Telli—" — (Üçüncü Murad devrinde Bosna valisi: Özdemir-oğlu öldüğü zaman "Dağıstan güzeli" denilen dul karısı bu Hasan Paşa'ya verilmiştir) 30, 99, 122 - 124, 127, 128
- Hasan Paşa** "Tırnakçı—" — (Üçüncü Mehmet devri Yeniçeri-ağalarından Çerkes-Hasan Paşa: Ağalığından sonra Kubbe-vezirliğiyle Bağdad valiliğinde bulunmuştur) 192, 203, 246
- Bk.: Hüseyin Ağa/Paşa.
- Hasan Paşa** "Tiryâki—" — Bk.: Hasan Paşa "Gazi Tiryâki—".
- Hasan Paşa** "Yemişçi—" — (Üçüncü Murad devri Yeniçeri-ağalarından

- Sayfa**
- dan ve Üçüncü Mehmet devri Ve-
zirî-a'zamlarından) 55, 134, 207, 208,
210, 213-221, 224, 225, 398, 399
- Hasan Paşa** "Yörük—" — ("Edirne
vak'ası"nda âsîlere karşı Ser-as-
ker olan ihtiyar vezir) 489
- Haseki-Mehmed Ağa** — Bk.: Mehmed
Ağa "Haseki—".
- Haydar** (Hazret-i Ali'nin lâkabı) 311
Bk.: Ali "Hazret-i—".
- Haydar Bey** "Canbulât-oğlu — " —
(Birinci Ahmed devrindeki isyâ-
niyle meşhur Canbulât-oğlu Ali
Paşa'nın amcası) 249
- Haydar-Mirzâ** (Safavî hükümdarı Bi-
rinci Tahmâsb'ın beşinci oğlu :
Babasının yerine şâh ilân edil-
mişse de derhal öldürülmüştür) 7,
8, 14
- Haydar-Mirzâ** (Birinci Abbâs'ın ye-
ğeni ve maktul İran veliahdi
Hamze-Mirzâ'nın oğlu olup Ü-
çüncü Murad devrinde sulh re-
hinesi olarak İstanbul'a gönderil-
len Safavî şehzâdesi) 114 - 116, 120,
121, 127, 129, 160, 161, 223
- Haydar Paşa** (Osmanlıların ilk Ab-
lazya beylerbeyi) 27
- Haydar Paşa** "Çerkes—" — (Üçüncü
Murad devrindeki Şark seferine
990=1582 tarihinde iştirâk eden
Sivas beylerbeyi) 61, 66, 106, 110
Bk.: Ali Paşa "Haydar-Paşa-
zâde—".
- Haydar-Paşa-zâde Ali Paşa** — Bk.:
Ali Paşa "Haydar-Paşa-zâde—".
- Hayrüddin Çavuş** (Kuyneû-Murad Pa-
şa'nın 1019=1610 Şark seferin-
de Birinci Abbâs'a gönderdiği
elçi) 254
- Hayrüddin Paşa** — Bk.: Barbaros.
- Hayzer-General** — Bk. Heisler Gé-
néral—".
- Hazret-i Ali** — Bk.: Ali "Hazret-i—".
- Hazret-i Fâtîma** — Bk.: Fâtîma "Haz-
ret-i—".
- Hazret-i Hâlid** — Bk.: Ebu-Eyyûb-il-
Ensârî
- Hazret-i Hasan** — Bk.: Hasan "Haz-
ret-i—".
- Sayfa**
- Hazret-i Ömer** — Bk.: Ömer "Haz-
ret-i—".
- Heisler Général—"** (1101 = 1690 ha-
rekâtında mağlûb edilen Avus-
turyalıların Erdel kumandanı:
Osmanlı menbâlarında "Hayzer-
General" denir). 470
- Hélène Zriny** — Bk.: İlona / Hélène
Zrinyi.
- Helvacı-Yusuf Paşa** — Bk.: Yusuf
Paşa "Pala-bıyık/Helvacı—".
- Henri** "Üçüncü —" Bk.: Henri de
Valois.
- Henri de Valois/Duc d'Anjou** (Fran-
sa kralı Dokuzuncu Charles'in
kardeşi: Türkiye'nin himâyesiyle
Lehistan kralı olduktan sonra
kardeşinin ölümü üzerine Fran-
sa'ya dönüp "Üçüncü Henri" is-
miyle Fransa kralı olmuştur) 10, 11,
57
- Hersek-Matyaş** — Bk.: Mathias "Ar-
şidük—".
- Hezâr-pâre Ahmed Paşa** — Bk.: Ah-
med Paşa "Hezâr-pâre—".
- Hızır Bey** "Türkmen—" — (Revan
kalesini Dördüncü Murad'a teslim
için müdâfîler nâmına gönderil-
len Safavî murahhası) 365
- Hızır-Çelebi** (Üçüncü Murad devrin-
de Lala-Mustafa Paşa'nın Şark
seferine iştirâk eden Tımar-def-
terdarı) 52
- Hızır Efendi** "Yayabaşı-zâde İlyas-
oğlu—" — (Haçova meydan mu-
harebesinde yüz müridiyle be-
râber şehid olan muhterem Ordu-
vâzî) 175
- Hızır Paşa** (1005=1596 da Karaman
beylerbeyi) 166, 167
- Hızır Paşa** "Dîvâne—" — (995=1587
de Karş ve sonra Revan beyler-
beyi) 278
- Hızır-Paşa-zâde Mehmet Paşa** — Bk.:
Mehmet Paşa "Hızır-Paşa-zâde—".
- Hikmetî-Çelebi** (Özdemir-oğlu Osman
Paşa'nın ölüm hastalığında ordu
Reis-ül-etubbâsı) 97
- Himâr-zâde** Bk.: Metmet Paşa "Hi-
mâr-zâde/Amnâr-zâde—".

Sayfa

Sayfa

- Hippolyte Aldoprandini** — Bk.: Clément "Sekizinci—" 13
- Hoca-Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa "Araba—" 13
- Hoca-Efendi** — Bk.: Mehmet Sa'düddin Efendi "Hoca—" 13
- Hoca-Mehmet Sa'düddin Efendi** — Bk.: Mehmet Sa'düddin Efendi "Hoca—" 13
- Hoca-Ömer Efendi** — Bk.: Ömer Efendi "Hoca—" 13
- Hoca Paşa** — Bk.: Üveys Paşa "Kara—" 13
- Hoca-Sa'düddin Efendi** — Bk.: Mehmet Sa'düddin Efendi "Hoca—" 13
- Hoca-Sa'düddin-zâde Abd-ül-Aziz Efendi** — Bk.: Abd-ül-Aziz Efendi "Hoca-Sa'düddin-zâde—" 13
- Hoca-Sa'düddin-zâde Hacı Mehmet Es'ad Efendi** — Bk.: Mehmet Es'ad Efendi "Hoca-Sa'düddin-zâde Hacı—" 13
- Hoca-Sa'düddin-zâde Mehmet-Çelebi Efendi** — Bk.: Mehmet-Çelebi Efendi "Hoca-Sa'düddin-zâde—" 13
- Hoca-Sa'düddin-zâde Sâlih Mehmed Efendi** — Bk.: Sâlih Mehmed Efendi "Hoca-Sa'düddin-zâde—" 13
- Hoca-zâde Abdullah-Çelebi** — Bk.: Abdullah-Çelebi "Hoca-zâde—" 13
- Hofmann (Dördüncü Mehmet devrinde Almanya/Avusturya elçilerinden)** 451
- Hohenlohe "Kont Wolf von—" — (1074=1664 harekâtında Avusturya kumandanı)** 432
- Horoz-Memi** — Bk.: Memi "Horoz—" 107
- Hristo ("Tezkiret-ül-bünyân" mukaddimesine göre Mi'mar Sinan'ın babası)** 107
- Hudâbende-Muhammed** — Bk.: Muhammed Hudâbende. 1
- Hudâvendigâr (Birinci Murad'ın lâkabı)** 1
- Bk.: Murad "Birinci—" 1
- Hudâverdi / Hudâvirdi (Târih-i Âlem-ârây-ı Abbâsî'ye göre Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'nın kaatili)** 103
- Bk.: Cûdi. 103
- Hurrem-Sultan (Kanunî'nin meşhur karısı ve Mihrimah-Sultan'la i-**
- kinci Selim'in anası) 13
- Husrev (İran'ın Sâsânî hükümdarlarından Husrev-Pervîz: "Kasr-ı Şîrîn" sevgilisi Şîrîn için yaptırmış olduğu hakkında bir halk ananesi vardır)** 348
- Bk.: Şîrîn. 348
- Husrev Ağa (Sokullu-Mehmet Paşa'nın kethudâsı)** 28
- Husrev-Hân-ı bî-emân — Bk.: Husrev Paşa "Boşnak—" 28**
- Husrev Paşa "Boşnak—" Dördüncü Murad devri Vezir-i a'zamlarından: İranlılarca "Husrev-Hân-ı bî-emân" diye anılır** 332, 336, 339 - 353, 355, 371
- Husrev Paşa "Hadım—" — (Üçüncü Murad, Üçüncü Mehmed ve Birinci Ahmed devirleri valilerinden: 1011 = 1602 de Celâliilere karşı serdâr olmuştur)** 213, 239
- Husrev Paşa "Köse—" — (Üçüncü Murad devrindeki Şark seferinde Van ve sonra Diyarbekir beylerbeyi)** 14, 21, 36, 53, 104
- Hüdâyî Efendi "Şeyh—" — Bk.: Mahmud Hüdâyî Efendi "Şeyh—" 104**
- Hüsâm "Koca—" — (Üçüncü Murad devrindeki seferlere iştirâk eden Kanunî devri cengâverlerinden)** 131
- Hüsâmüddin Efendi "Kara-Çelebi-zâde—" — (Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi'nin babası Rume- li Kazaskerlerinden)** 423
- Hüsâmüddin-Tâcir (999=1591 de İstanbul'a gelen Gîlân elçisi)** 120, 121
- Hüseyn "Fetvâci—" — (Dördüncü Mehmed'i deviren askerî işyanın ele-başlılarından)** 463
- Hüseyn "Ma'n-öglü Mîr—" — (1045 1635 de idâm edilen âsî Lübnan emîri Ma'n-öglü Fahrüddin'in Enderun'da terbiye edilen küçük oğlu)** 362
- Bk.: Mes'ud "Ma'n-öglü Mîr—" 362
- Hüseyn "Şehzâde—" — (Birinci Ahmed'in küçük yaşta ölen oğullarından)** 269
- Hüseyn Ağa (1011=1603 de Yenice- ri-ocağı Turnacı-başısı)** 219

Sayfa	Sayfa
Hüseyn Ağa (1023=1614 de Bostan-cıbaşı) 261	fızı: Azerbaycan valisi Feth-oğlu Alikuli-Han'ın kardeşidir) 86, 87
Hüseyn Ağa (Birinci Ahmed devrindeki isyâniyle meşhur Canbulat-oğlu Ali Paşa'nın kethudâsı) 249	Hüseyn-oğlu İshak — Bk.: İshak "Hüseyn-oğlu—".
Hüseyn Ağa (1055=1645 Girid seferine iştirâk eden Kapucular kethudâsı) 398	Hüseyn Paşa (1003=1595 de Niğbolu muhâfızı) 151
Hüseyn Ağa/ Paşa (1014 = 1605 de Yenigeri-ağası ve daha sonra Adana ve Haleb beylerbeyi: Tırnakçı-Hasan Paşa'nın kardeşidir) 237, 246	Hüseyn Paşa (Üçüncü Mehmet devrinde Kara-Yazıcı isyânını bastırmak üzere Anadolu müfettişliğine gönderilen Habeş beylerbeyi: Amasya eşrâfından Budak Bey'in oğuludur) 195, 200, 201
Bk.: Hasan Paşa "Tırnakçı—".	Hüseyn Paşa — Bk.: Hüseyn Ağa/ Paşa.
Hüseyn Ali Beg Bayatlı (Birinci Abbas'ın Osmanlılar aleyhine elbirliği te'min etmek için Avrupa'ya gönderdiği elçi) 222	Hüseyn Paşa "Amcazâde / Sarhoş—" — (İkinci Mustafa devri Vezir-i a'zamlarından: Deryâ-kapdanlığında da bulunmuştur) 476-478, 481-483, 486, 488
Hüseyn Bey (986 = 1578 Şark seferinde Gori sancak-beyi) 32	Hüseyn Paşa "Bahkesirli—" (1015 = 1607 de Kalender-oğlu isyânını tenkile me'mur olup Nif civârında mağlûb olan Anadolu beylerbeyi) 248
Hüseyn Bey "Boyalı—" — (1003 = 1595 de Sirem alay-beyi) 153	Hüseyn Paşa "Banyalukalı/Maryol—" — (1037 = 1628 de Kâbbe ve-zirlerinden) 339
Hüseyn Efendi "Ahizâde—" (Dördüncü Murad devrinde idâm edilen Şeyh-ül-İslâm Şehid-Hüseyn Efendi) 352, 358	Hüseyn Paşa "Bodur—" — (986=1578 İran harekâtına iştirâk eden valilerden Bağdad beylerbeyi) 34
Hüseyn Efendi "Cinci-Hoca—" — (Sultan İbrahim devrinin fevkalâde nüfuzıyla meşhur efsuncusu: Safranbolulu Mehmet-Çelebi isminde birinin oğludur; "Hâce-i Sultânî" pâyesiyile Anadolu Kazaskerliğine kadar yükselmiştir) 391, 392, 394, 399, 403, 410, 413	Hüseyn Paşa "Canbulat-oğlu—" — (1014 = 1605 de Halep beylerbeyi ve âileye adını veren Kilis beyi Canbulat-ibni-Kaasım'ın oğlu: Bu Hüseyn Paşa'nın Şark serdârı Cagal-oğlu Sinan Paşa tarafından haksız olarak idâmı, yeğeni Ali Paşa'nın isyânına sebep olmuş ve bu meşhur Canbulat-oğlu isyânı Şimâlî-Suriye'nin bir aralık Osmanlı hâkimiyetinden ayrılmasıyla neticelenmiştir) 240
Hüseyn Efendi "Kefeli—" — (Kırım ulemâsından) 136	Bk.: Ali Paşa "Canbulat-oğlu—".
Hüseyn-Halife (Üçüncü Mehmet devrindeki "Zorba isyânı"nın reislerinden) 216	Hüseyn Paşa "Dişlenk—" — (Üçüncü Murad Devri Vezir-i a'zamlarından Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın Birinci Ahmed devrinden itibaren Anadolu beylerbeyi ve Halep valisi olan kardeşi) 250, 332, 337
Hüseyn-Han (1040=1629 da Safavîlerin Loristan valisi) 347, 348, 380	Hüseyn Paşa "Gazi Deli—" — (Sultan İbrahim ve Dördüncü Meh-
Hüseyn-Han "Solak—" — (986 = 1578 Şark seferinde Osmanlılarla harbeden Safavî ümerâsından: Dinâ-ver valisi) 34	
Hüseyn-i Yezdî (İran'la akdedilen 1021=1612 İstanbul sulhünde Safavî mürâhhaslarından) 257	
Hüseyn-kuli-Sultan (Özdenir-oğlu Osman Paşa'nın Azerbaycan seferinde Safavîlerin Tebriz muhâ-	

Sayfa

Sayfa

met devirlerinde Girid'in şanlı serdârı: Dördüncü Murad ve Sultan İbrahim devirlerinde iki defa Deryâ-kapdanlığı ve Dördüncü Mehmet devrinde altı günlük bir sadâreti de vardır; "Deli" lâkabı fevkalâde cêsâreti ve secâatin-dendir) 400-403, 405-407, 411, 413, 415, 416, 420, 421, 425, 426, 429, 437, 440

Hüseyn Paşa "Gürcü—" — (Meşhur âsi Abaza Paşa'nın kaynatası: Dâmâdından evvel Erzurum beylerbeyliğinde bulunmuştur; Birinci Mustafa devri Vezir-i a'zamlarından Gürcü Hadım-Mehmet Paşa'nın kardeşidir) 316

Hüseyn Paşa "Kör—" — (Dördüncü Mehmet devri valilerinden: Anadolulu beylerbeyliğinde ve Lehistan serdârlığında da bulunmuştur; Abazadır) 447

Hüseyn Paşa "Küçük—" — (1036=1627 de idâm edilen Adana beylerbeyi) 337

Hüseyn Paşa — "Mere—" — (Birinci Mustafa'nın ikinci saltanat devri Vezir-i a'zamlarından Türkçe bilmediği rivayet edilen Arnavut) 313, 314, 321 - 323, 330

Hüseyn Paşa "Mezemorto/Hacı—" — (İkinci Süleyman ve İkinci Mustafa devirlerinde iki defa Kapdan-ı deryâ olan büyük denizci: "Mezemorto" lâkabı Venediklilerin takdıkları "Mezzomorto"dan muharrefdir) 477, 478, 486

Hüseyn Paşa "Müneccim—" — (993=1585 de Trabzon valisi) 95

Hüseyn Paşa "Nasuh-Paşa-zâde—" — (Birinci Ahmed devri Vezir-i a'zamlarından Nasuh Paşa'nın oğlu: Budin, Erzurum ve Haleb valilikleri vardır) 369, 390, 391

Hüseyn Paşa "Ohrili—" — (İkinci Osman devri Vezir-i a'zamlarından) 280, 285, 286, 289, 300, 306-308

Hüseyn Paşa "Sarı—" — (Dördüncü Mehmet devri valilerinden: Abazadır) 442, 443

Hüseyn Paşa "Sarı—" — (1100=1689

da Vidin muhafızı: Boşnaktır) 467
Hüseyn Paşa "Topal—" — (İkinci Süleyman, İkinci Ahmed ve İkinci Mustafa devirleri valilerinden) 479

I

Ispanakçı-İsmail Paşa — Bk.: İsmail Paşa "Kara-yılan-oğlu Ispanakçı—".

I

İbni-Kemal (Kanunî devrinin büyük ve meşhur Şeyh-ül-İslâmı Kemal-paşa-zâde Şemsüddin Ahmed-Çelebi Efendi'nin lâkabı: "Kemal-Paşa-zâde" şeklinde de kullanılır) 155, 201
 Bk.: C. 2.

İbrahim "Sultan—" — (Osmanlı pâdişahlarından: Bu isimde başka pâdişah olmadığı için rakamı yoktur) 257, 263, 269, 270, 301, 325, 353, 371, 384, 387-394, 398, 399, 401, 403, 404, 407-410, 412, 414, 436, 464, 465, 472,

İbrahim "Şehzâde—" — (İkinci Ahmed'in oğlu) 489

İbrahim Ağa (İkinci Mustafa devrinin sonlarında Cebeci-başı) 488

İbrahim Bey (Osmanlı pâdişahlarının zümrütü tahtını yapan kuyumcu) 89

İbrahim Bey (Birinci Mustafa ve Dördüncü Murad devirlerindeki isyâniyle meşhur Abaza Paşa'nın oğlu) 340

İbrahim Bey "Pîri-Paşa-zâde—" — (Üçüncü Murad devrinde Şark seferine iştirâk eden Adana beyi: Ramazan-oğullarındandır) 44
 Bk.: İsmail Bey "Ramazan-oğlu—".

İbrahim-Çelebi (Sultan İbrahim devrinde sâbık Kızlar-ağası Sünbül Ağa'yı Hacc'e götürürken korsan baskımına uğraması Girid seferinin açılmasına sebep olan geminin kapdânı) 393

İbrahim Efendi — "Peçevî—" — "Meşhur Osmanlı müverrihi: 1003=1595 deki Usturgon muharebe-

- Sayfa**
- sinde bulunmuştur) 150, 201, 220, 239, 241
- Bk.: "Müellifler" cedveli.
- İbrahim Efendi / Paşa "Hacı—" —** (Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirleri Baş-defterdarlarından: Kubbe-vezirliğinde de bulunmuştur; meşhur Kara-Üveys Paşa'nın kardeşidir) 164, 202-204, 208
- Bk.: Üveys Paşa "Kara—".
- İbrâhim-Han-ı Türkmânî** (990=1582 de elçilikle gelen İran'ın Kum valisi) 61, 62
- İbrahim Paşa** (1033=1624 deki Kırmızı isyânında sevk edilen vezir Hasan Paşa'nın muâvini) 330
- İbrahim Paşa** (1057=1647 de azledilen Bosna valisi) 403
- İbrahim Paşa "Çandarlı—" —** (İkinci Bâyezid devri Vezir-i-a'zamlarından) 159
- Bk.: C. 1.
- İbrahim Paşa "Çelebi/Kör—" —** (1100=1688 deki müdâfaasıyla meşhur Eğriboz muhâfızı: Daha sonra Sofya muhâfızlığında ve bâzı valiliklerde bulunmuştur) 467
- İbrahim Paşa "Dâmâd—" —** (Üçüncü Mehmet devri Vezir-i-a'zamlarından: Üçüncü Murad'ın kızlarından Ayşe-Sultan'ın kocasıdır) 58, 88 - 90, 113, 142, 144 - 146, 148, 155, 156, 160, 163, 164, 169, 171, 174 - 178, 180, 181, 183, 191-193, 196, 199, 203, 206, 207
- İbrahim Paşa "Dîvâne / Deli—" —** (Üçüncü Murad devrinde nüfuzıyla meşhur Harem-kâhyası Canfedâ-kâdın'ın kardeşi, Diyarbekir beylerbeyi) 120
- İbrahim Paşa "Esmâ-Han-Sultan-zâde—" —** (Sokullu'nun bu sultan-dan olan oğlu Kapucu-başılıkla bâzı valiliklerde bulunmuştur) 48
- İbrahim Paşa "Hacı—" —** Bk.: İbrahim Efendi/Paşa "Hacı—".
- İbrahim Paşa "Kara—" —** (Dördüncü Mehmet devri Vezir-i-a'zamlarından: Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın halefidir; "Kara-Kethudâ" lâkabıyla da anılır) 447, 460,
- Sayfa**
- 461, 464
- İbrahim Paşa "Kara/ Şişman—" —** (Dördüncü Mehmet valilerinden: Lehlilere karşı serdârıhğı da vardır; Boşnaktır) 444 - 446
- İbrahim Paşa "Kör-hazinedar—" —** (Dördüncü Murad ve Sultan İbrahim devirleri valilerinden) 390
- İbrahim Paşa "Makbûl/Frenk—" —** (Kanunî'nin meşhur Vezir-i-a'zamı) 15, 36, 49, 58, 83, 88, 92, 194, 367
- İbrahim Paşa "Mısırlı-oğlu—" —** (Dördüncü Mehmet, İkinci Süleyman ve İkinci Ahmed devirleri Kapdan-ı-deryâlarından) 476, 477, 479, 481
- İbrahim Paşa "Sarhoş—" —** (Vezir-i-a'zam Şâhin-oğlu Lala-Mehmet Paşa'nın kızkardeşlerinden yeğeni ve sancak-beylerinden Arnavut Gazi Koca-Memi Bey'in oğlu: 1014=1605 de Kanije beylerbeyi) 241, 263
- İbrahim Paşa "Şakşakî—" —** (Üçüncü Mehmet devrinde Csanad=Çanad sancak-beyi, Birinci Ahmed devrinde Karadeniz muhâfızı) 187, 260
- İbrahim Paşa "Şeytan / Melek—" —** (Dördüncü Mehmet devri Baş-defterdarlarından ve valilerinden: Serdarlıkları da vardır; Budin müdâfaasındaki kahramanlığından dolayı "Şeytan" lâkabı bir fermanla "Melek" şekline çevrilmiştir) 446, 447, 458 - 461
- İbrahim Paşa "Uzun / Koca—" —** (İkinci Viyana muhâsarasındaki ihâneti muvaffakiyetsizliğin en mühim âmillerinden olan Arnavut Budin valisi) 451, 453 - 456
- İbşir Paşa —** Bk.: İbşir/İbşir Mustafa Paşa.
- İdris Bey / Paşa** (1003=1594 de Papa kalesi sancak-beyi yahut beylerbeyi) 136
- İkbâlî** (İkinci Mustafa'nın şiir mahlası) 489
- İkinci Ahmed —** Bk.: Ahmed "İkinci—".

Sayfa

- İkinci **Alexandrè** — Bk.: Alexandrè
“Lewan-oğlu İkinci—”.
- İkinci **Bâyezid** — Bk.: Bâyezid “İkinci—”.
- İkinci **Canibek-Giray** — Bk.: Canibek/
Canibeg-Giray “İkinci—”.
- İkinci **Gazi-Giray** — Bk.: Gazi-Giray
“İkinci—”.
- İkinci **Giorgi / Corci** — Bk.: Giorgi/
Corei “İkinci—”.
- İkinci **Hacı-Giray** — Bk.: Hacı-Giray
“İkinci—”.
- İkinci **Halil** — Bk.: Halil “İkinci—”.
- İkinci **İslâm-Giray** — Bk.: İslâm-Gi-
ray “İkinci—”.
- İkinci **İsmâil** — Bk.: İsmâil “İkinci—”.
- İkinci **Kayhosro/Keyhusrev** — Bk.:
Kayhosro “İkinci—”.
- İkinci **Keyhusrev** — Bk.: Kayhosro
“İkinci—”.
- İkinci **Mahmud** — Bk.: Mahmud
“İkinci—”.
- İkinci **Mehmet** — Bk.: Mehmet İkin-
ci—”.
- İkinci **Mehmet-Giray** — Bk.: Mehmet-
Giray “İkinci—”.
- İkinci **Murad** — Bk.: Murad “İkin-
ci—”.
- İkinci **Mustafa** — Bk.: Mustafa “İ-
kinci—”.
- İkinci **Osman** — Bk.: Osman “İkin-
ci—”.
- İkinci **Philippe** — Bk.: Philippe “İ-
kinci—”.
- İkinci **Saâdet-Giray** — Bk.: Saâdet-
Giray “İkinci—”.
- İkinci **Selim** — Bk.: Selim “İkinci—”.
- İkinci **Sigismund Auguste** — Bk.: Si-
gismund Auguste “İkinci—”.
- İkinci **Süleyman** — Bk.: Süleyman “İ-
kinci—”.
- İlâhî** “Deli—” — (Dördüncü Murad
devrinde Seydişehir ve Beyşehir
 taraflarına hâkim olan Sipâhi zor-
 bası) 351
- Ilona Zrinyi / Hélène Zriny** (Erdel
 prenseslerinden Rakoczy'nin ve
 ondan sonra da Orta-Macar kralı
 Emèrie Thököly'nin karısı) 450, 485
- İlyas-oğlu Hızır Efendi** — Bk.: Hızır

Sayfa

- Efendi “Yayabaşı-zâde İlyas-oğ-
 lu—”.
- İlyas Paşa** “Solak-oğlu—” — (Dör-
 düncü Murad devrinde isyân edip
 Balıkesir'le Mağnisa havâlisine
 hâkim olduktan sonra yakalanıp
 idâm edilen meşhur âsi) 355, 356,
 369
- İmâm-ı A'zam** (Hanefî mezhebinin
 şanlı müessisi Ebu-Hanîfe Nu'-
 mân İbni-Sâbit Hazretleri) 333, 335,
 348, 375, 380
- İmamkuli-Han-Kacarlu** (986 = 1578
 Şark seferinde Safavîlerin Gence
 valisi) 22, 24, 31, 40, 42, 64-66
- İmâm Mûsâ-Kâzım** — Bk.: Mûsâ-Kâ-
 zım “İmâm—”.
- İmir-Han** — Bk. Emîr-Han.
- İnâyet-Giray** (Dördüncü Murad dev-
 rinde isyân eden Kırım hanı) 370
- İnce-Kara** (Kaniye müdâfaasında Tir-
 yaki-Hasan Paşa'nın Topçu-başısı:
 Bunun bir lâkap olması lâzımge-
 lir) 211
- İncili-Çavuş** — Bk.: Mustafa-Çavuş
 “İncili—”.
- İncili-Mustafa-Çavuş** — Bk.: Musta-
 fa-Çavuş “İncili—”.
- Innocent** “Onbirinci—” (İkinci Viya-
 na muhâsarası devrinde Osmanlı-
 lara karşı Avrupa-Hristiyanlığı-
 nı ayaklandırmaya çalışan papa) 454
- İpşir/İbşir Mustafa Paşa** (Dördüncü
 Mehmet devri Veziri-a'zamların-
 dan) 406, 419, 420, 425
- İsâ-Han Korçu-başı** (Birinci Abbâs
 devrinde Safavî ümerâsından) 340
- İsâ Rûh-Ullâh** — Bk.: Ahmed “Sakar-
 ya-şeyhi—”.
- İsfendiyar-oğlu Şemsi Paşa** — Bk.:
 Şemsi Paşa “İsfendiyar-oğlu—”.
- İshak** “Hüseyn-oğlu—” — “Üçüncü
 Mehmet devrinde İstanbul'un dev-
 şirme idaresine karşı isyân edip
 Anadolu'da pâdisahlığını ilân eden
 Kara-Yazıcı'nın ümerâsından) 195
 Bk.: Abdülhalim Bey “Kara-Ya-
 zıcı—”.
- İshak Bey** (1059 = 1649 da Kırşehir
 sancak-beyi) 414
- İskender-Celebi** (Kanunî devrinde Ve-

Sayfa

Sayfa

- zir-i-a'zam Makbûl İbrahim Paşa'nın şerrine uğrayarak Bağdad'da idâm edilen Baş-defterdar: Zenginliği ve debbesiyle meşhurdur) 49, 53, 127
Bk.: C. 2.
- İskender Paşa** (1025 = 1616 da Boğdanlılara ve 1029 = 1620 de Lehli'lere karşı kazandığı zaferlerle meşhur Bosna valisi: Kaniye müdâfii Gazi-Hasan Paşanın kâhyahından yetişmedir) 263, 266, 277, 278
- İskender-Paşa-zâde Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa “Çerkes-İskender-Paşa-zâde—”**
- İskerlet-zâde — Bk.: Mavrokordato Efendi.**
- İslâm-Giray “İkinci—” — (Kırım hanlarından) 73, 78, 80, 81**
- İsmâil “Birinci—” — (Çaldıran'da Yavuz'a mağlûb olan Şâh-İsmâil-i Safavî) 7, 13, 160**
Bk.: C. 2.
- İsmâil “İkinci—” — (Safavî hükümdarı Birinci Tahmâşb'in oğlu ve halefi) 8, 14, 17**
- İsmail Âsım Efendi — “Küçük-Çelebi-zâde—” Bk.: Âsım Efendi “Küçük-Çelebi-zâde İsmail—”**
- İsmail Bey “Ramazan-oğlu—” — (Üçüncü Murad devrinde Şark seferine iştirâk eden Adana beyi Pirî-Paşa-zâde İbrahim Bey'in Kozan = Sis sancak-beyliğine tâyin edilen oğlu) 44**
- İsmâil-Safavî — Bk.: İsmâil “Birinci—”**
- İsmâil-Mirzâ — Bk.: İsmâil “İkinci—”**
- İsmail Paşa “Boşnak / Müfettiş—” — (Dördüncü Mehmet devri valilerinden ve vüzerâsından: Köprülü tarafından müfettişliklerle Anadolu'ya musallat edilmiş ve “Eşkîyâ te'dibi” bahânesiyle bir senede 10-12 bin Türk kırdığı için “Müfettiş” lâkabıyla fena bir şöhret kazanmıştır) 426, 429, 435**
- İsmail Paşa “Kara-ylan-oğlu İspanakçı—” — (Dördüncü Mehmet devrinde Mora Ser-askerlerinden: Bâzı valiliklerde de bulunmuş-tur) 458, 461, 473**
- İsmail Paşa “Nişancı—” — (İkinci Süleyman devri Vezir-i-a'zamlarından) 465**
- İsolani “Kont—” — (1011=1602 deki İstoni-i-Belgrad istirdâdında kale muhâfızı) 213**
- İstanköylü-Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa “İstanköylü—”**
- İstanköylü-Ali Paşa — Bk.: Ali Paşa “Çelebi/Güzelce/İstanköylü—”**
- İstefan-kral — Bk.: Zsigmond-Janos.**
- İstvan Bathory — Bk.: Bathory “İstvan/Etienne—”**
- İstvan Bocskay — Bk.: Bocskay “İstvan—”**
- İstvan Korlath — Bk.: Korlath “İstvan—”**
- İvan Vasilyevic “Dördüncü—” — (XVI ncı asırda ilk defa olarak “Çar” ünvanını alan ve “Müdhiş-İvan = İvan le Terrible” ismiyle de anılan Moskova büyük-dukası) 10, Bk.: C. 2. 11**
- İvan Vasilyevic “Üçüncü—” — (XV inci asırda yaşayıp Rusya'nın teşekkülünde âmil olduğu için “Büyük-İvan” denilen Moskova büyük-dukası) 9**
Bk.: C. 2.

J

- Jabel “Teetander von der—” — (Birinci Abbâs nezdindeki Alman elçilik kâtibi ve elçi vekili) 222**
- Jacques Sobieski — Bk.: Sobieski “Jacques—”**
- Jagellon (788=1386 tarihinde Lehistan kralı olan ve hânedânına ismini veren Litvanya dukası) 9**
- Jazlowiecki (XVI ncı asırda Jagellon hânedânı münkarız olunca Türkiye tarafından Lehistan tahtına namzed gösterilen asilâdelerden) 10**
Bk.: Firley.
- Jean “Üçüncü—” — (XVI ncı asırda İsveç kralı: Karısı Catherine “Jagellon” hânedânına mensub olduğu için bu hânedân münka-**

Sayfa

Sayfa

- rız olduğu zaman Lehistan tahtına namzedliğini koymuştur) 10
- Jean-Charles Brevko Chodkiewicz** — Bk. Chodkiewicz "Jean-Charles Borevko—".
- Jean Lescynski** — Bk.: Lescynski "Jean—".
- Jean Sobieski** (İkinci Viyana muhasarasında Avusturyalılara yardım eden meşhur Lehistan kralı) 441 - 446, 454-457, 459, 460, 463, 484
- Jérémie Mogila** (Birinci Ahmed devrinde Boğdan voyvodalarından: Osmanlı menbâlarında "Eremye" denir) 263
- Jigmond-ı-lâin** — Bk.: Bathory/Bathory "Sgismond—".
- John Eyre** "Sir—" Bk.: Eyre "Sir John—"
- Joseph de Guilleragues** — Bk.: Guilleragues "Kont Joseph de—".
- Joseph Maskovitch** — Bk.: Yusuf Paşa "Sılâhdar—".
- Jules César** (Eski Roma'nın meşhur kumandan ve diktatörü: "Julien" takvımı bunun adını taşır) 61 n.

K

- Kaabız-Molla** (Kanunî devrinde dinî bir fitne çıkarmaya kalkışan Gürcü dönmesi) 214
- Bk.: C. 2.
- Kaba-Mustafa Efendi** — Bk.: Mustafa Efendi "Abu'l-Meyâmin—".
- Kacar** "Muhammed Ziyâdoğlu—" — (Birinci Abbâs devrinde Safavî ümerâsından) 340
- Kacarlı-İmamkuli-Han** — Bk.: İmamkuli-Han "Kacarlı—".
- Kadı-Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa "Arabacı—".
- Kadı-Han** (İran'la akdedilen 1021=1612 İstanbul sulhünde Safavî murahhaslarından) 257, 262
- Kadı-Mehmet** — Bk.: Mehmed Efendi "Kadı—".
- Kadım / Kadınım Ahmed Efendi** — Bk.: Ahmed Efendi / Kethudâ "Kadım / Kadınım—".
- Kadı-zâde Ahmed Şemsüddin Efendi**

- Bk.: Ahmed Şemsüddin Efendi "Kadı-zâde—".
- Kadı-zâde Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa "Kadı-zâde—".
- Kadı-zâde Şemsüddin Efendi** — Bk.: Ahmed Şemsüddin Efendi "Kadı-zâde—".
- Kalavun-Yusuf Paşa** — Bk.: Yusuf Paşa "Kalavun—".
- Kalaylıkoz - Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa "Kalaylıkoz—".
- Kalenderoğlu-Mehmet** — Bk.: Mehmed Ağa "Ankaralı Kalenderoğlu—"
- Kalın-dudak Mahmud** — Bk.: Mahmud "Kalın-dudak—".
- Kamalık-Siyavuş Paşa** — Bk.: Siyavuş Paşa "Kamalık—".
- Kanber Ağa** — Bk.: Mehmet Kanber Ağa.
- Kanijeli-Siyavuş Paşa** — Bk.: Siyavuş Paşa "Kamalık—".
- Kanlı-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Kanlı—".
- Kantemir-Mirzâ / Paşa** "Arslanoğlu—" — (Genc-Osman'ın Lehistan seferinde Özü beylerbeyliğine tayin edilen Nogay-Tatarları beyi) 185, 286, 290, 330
- Kanunî** (Birinci Süleyman'ın lâkabı) — Bk.: Süleyman "Birinci—".
- Kaplan-Giray** (Kırım hanı Birinci Selim-Giray'ın oğullarından) 479
- Kaplan Mustafa Paşa** (Dördüncü Mehmet devri Kapdan-ıderyâlarından: Muhtelif valiliklerde de bulunmuştur) 436, 441, 442
- Kapucu-Musa Paşa** — Bk.: Musa Paşa "Kapucu/Kara—".
- Kara-Ahmed Paşa** — Bk.: Ahmed Paşa "Kara—".
- Kara-Ahmed Sultan** — Bk.: Ahmed-Sultan "Kara—".
- Kara-Ali** — Bk.: Ali "Kara—".
- Kara-Ali Ağa** — Bk.: Ali Ağa "Kırk-çesmeli Kara—".
- Kara-Ali Bey** — Bk.: Ali Bey "Kara—".
- Kara-Ali Paşa** "Kemankeş—" — Bk.: Ali Paşa "Kemankeş Kara—".

Sayfa

Sayfa

- Karabaş Efendi** (ikinci Osman'ın meşhur hocası Amasyalı-Ömer Efendi'nin Mekke kadılığında bulunan kardeşi) 297
- Kara-Çavuş** (Dördüncü Mehmed'in çocukluğunda Ağalar saltanatını kuran Ocak zorbalarından) 413
- Karaçavuş Mehmet Bey** — Bk.: Mehmet Bey "Karaçavuş—".
- Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi** — Bk.: Abd-ül-Aziz Efendi "Kara-Çelebi-zâde—".
- Kara-Çelebi-zâde Hüsameddin Efendi** — Bk.: Hüsameddin Efendi "Kara-Çelebi-zâde—".
- Kara-Davud Paşa** — Bk.: Davud Paşa "Kara—".
- Karaferiyeli-Mehmet Bey** — Bk.: Mehmet Bey "Karaferiyeli—".
- Karahan "Ustaclu—"** (986 = 1578 Şark seferinde Safavîlerin meşhur kumandanlarından ve Türkmen beylerinden) 22
- Kara-Hasan Ağa** — Bk.: Hasan Ağa "Kara—".
- Kara-Hasan Paşa** — Bk.: Hasan Paşa "Abaza Kara—".
- Kara-Haydar-oğlu** — Bk.: Mehmet Bey "Kara-Haydar-oğlu—".
- Kara-Hüseyn Ağa** — Bk.: Hüseyn Ağa "Kara—".
- Kara-İbrahim Paşa** — Bk.: İbrahim Paşa "Kara—".
- Kara-İbrahim Paşa** — Bk.: İbrahim Paşa "Kara / Şişman—".
- Karakaş-Ahmed** — Bk.: Ahmed "Malatyalı Karakaş—".
- Karakaş-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Karakaş—".
- Kara-Kaytas** (Özdemir-oğlu Hasan Paşa'nın asker arasında uğurlu sayılan ceng atı) 82, 98
- Kara-Kethudâ** — Bk.: İbrahim Paşa Kara—".
- Karamânî-Mehmed Efendi** — Bk.: Mehmed Efendi "Karamânî/Karamânî-zâde—".
- Karamânî-zâde Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Karamânî—".
- Karamânî-zâde Mehmed Efendi** — Bk.: Mehmed Efendi "Karamânî/Karamânî-zâde—".
- Kara-Mehmed Ağa** — Bk.: Mehmed Ağa "Kara—".
- Kara-Mehmet** — Bk.: Mehmet "Kara—".
- Kara-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Öküz/Kara—".
- Kara-Murad Paşa** — Bk.: Murad Paşa "Dev / Kara—".
- Kara-Musa Paşa** — Bk.: Musa Paşa Kapucu / Kara—".
- Kara-Mustafa Paşa** — Bk.: Mustafa Paşa "Kara / Lala—".
- Kara-Mustafa Paşa** — Bk.: Mustafa Paşa "Kemankeş Kara—".
- Kara-Mustafa Paşa** — Bk.: Mustafa Paşa "Merzifonlu Kara—".
- Kara-Nişancı Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Kara-Nişancı Boyalı—".
- Kara-Ömer Ağa / Paşa** — Bk.: Ömer Ağa / Paşa "Kara—".
- Kara-pençe Osman** — Bk.: Osman Kara-Pençe—".
- Kara-Said** — Bk.: Said "Sıvaslı Kara—".
- Kara-Şâhin-oğlu Rıdvan Paşa** — Bk.: Rıdvan Paşa "Kara-Şâhin-oğlu—".
- Kara-Üveys Paşa** — Bk.: Üveys Paşa "Kara—".
- Kara-Yazıcı Abdülhalim Bey** — Bk.: Abdülhalim Bey "Kara-Yazıcı—".
- Kara-Yılan-oğlu Ispanakçı İsmail Paşa** — Bk.: İsmail Paşa "Kara-yılan-oğlu Ispanakçı—".
- Karçakay-Han** (1027=1618 harekâtında Safavî ordusuna kumanda eden Âzerbaycan valisi: 1033 = 1624 de Bağdad'ı muhâsara ve zabtetmiştir) 275, 327, 328
- Karpos** (İkinci Süleyman devrinde Avusturyalılar tarafından "Komanova kralı" ilân edildikten sonra Osmanlılar tarafından kazıklanan Sıpa sergerdesi) 468, 469
- Kasım "Şehzâde—"** — (Birinci Ahmed'in oğullarından) 269, 312, 325, 353, 366, 371, 387
- Kasım Beg** (1024=1615 de İstanbul'a ipek haracı getiren Safavî elçisi) 262
- Kasım Bey "Çerkes —"** — (987=1579

Sayfa	Sayfa
da Tiflis muhâfızı)	43
Kasım Paşa (1012 = 1603 de Vezir olan ve bir aralık Sadâret-Kaymakamlığında da bulunan Yeniçeri-ağası)	224, 230, 231
Kasım-Sultan Avşarlı (1033 = 1624 Safavî istilâsında İran'ın Musul valisi)	328
Katircioğlu Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Katircioğlu".	
Kâtib-Cezmi — Bk.: Cezmi "Kâtib—".	
Kâtib-Çelebi — Bk.: Mustafa-Çelebi "Kâtib-Çelebi / Hacı-Halife—".	
Kavanoz-Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa "Kavanoz/Nişancı—".	
Kayhosro / Keyhusrev "İkinci—" — (Çoruh boyundaki Samtskhe Hristiyan atabeyliğinin bakiyyesi olan Altunkale beyliğinin son hükümdarı)	22
Kayıtmış Bey "Muslu/ Musullu Türkmen oymağı beylerinden: Şeref-Hanlar denilen Bitlis kürt beylerinden "Şerefnâme" müellifi Beşinci Şeref-Han'ın anasının babasıdır)	36
Kaytas — Bk.: Kara-Kaytas.	
Kaytas (Girid'in şanlı serdârı Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın ceng atı)	400
Kaytas Paşa (Şirvan eyâletinin ilk Osmanlı beylerbeyi: Saruhan sancak-beyliğinden terfian tâyin edilmıştır)	26, 27, 31
Kazak-Han — Bk.: Nazar Paşa.	
Kazıklı-Voyvoda — Bk.: Wlad "Dördüncü—".	
Kazzaz-Ahmed Ağa — Bk.: Ahmed Ağa "Kazzaz—".	
Kazzaz-Ali — Bk.: Ali "Kazzaz—".	
Kefeli-Hüseyn Efendi — Bk.: Hüseyn Efendi "Kefeli—".	
Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa — Bk.: Rüstem Paşa "Kehle-i-ikbâl—".	
Kej-dehan-Ali Paşa — Bk.: Ali Paşa "Kej-dehan—".	
Kekedy (Birinci Ahmed devrinde Türk himâyesine girip Erdel prensi ve Yukarı-Macaristan = Orta-Macar kralı ilân edilen Boeskey'n İstanbul'a gönderdiği elçilerden)	238
Bk.: Boeskey "İstvan—" ve Kor-	
lath "İstvan—".	
Kelb-i-Ali Han (1045 = 1636 da Revan/Erivan sukut ettiği zaman tâyin edilen Safavî valisi)	368
Kelender - uğrusu / Kelender - oğlu (Genç Osman'ın kaatillerinden: Bu lâkabın Kilinder/Kilindir-uğrusu/oğlu okunmak ihtimali de vardır)	310, 311, 319, 320
Kel-Pîrî — Bk.: Pîrî "Kel—".	
Kemâlüddin Mehmed Efendi "Taşköprülü - zâde—" — (Üçüncü Mehmet, Birinci Ahmed, Birinci Mustafa ve İkinci Osman devirleri Kazaskerlerinden: "Şakaa-yık-ı Nu'mâniyye" müellifi Taşköprülü-zâde Ahmed Efendi'nin oğludur)	279
Kemankeş Kara-Ali Paşa — Bk.: Ali Paşa "Kemankeş Kara—".	
Kemankeş Kara-Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa Paşa "Kemankeş Kara—".	
Kemény Janos (Dördüncü Mehmet devrinde Avusturyalılar tarafından tâyin edilip Osmanlılar tarafından öldürülen Erdel prens namzedi: Osmanlı menbâlarında "Kemyanoş" denir)	430
Kemyanoş — Bk.: Kemény Jonos.	
Ken'an Ağa (Koca-Sinan Paşa'nın Selâm-çavuşu)	53
Ken'an Paşa "Koca—" — (1044 = 1634 de Kubbe-veziri ve İstanbul muhâfızı: Daha sonra Silistre ve Erzurum valilikleriyle ikinci vezirlikte de bulunmuştur, Gür-eüddür)	359
Ken'an Paşa "Sarı/Topal—" — (Dördüncü Mehmet devri Kapdan-ı deryâlarından: Bir aralık Sadâret-Kaymakamlığında da bulunmuştur)	421, 425, 455
Kera — Bk.: Kira "Esther—".	
Keskinli-Ali Paşa — Bk.: Ali Paşa "Keskinli—".	
Keyhusrev "İkinci—" — Bk.: Kayhosro / Keyhusrev "İkinci—".	
Khrekwitz "Frédérick de—" — (1000 = 1592 de İstanbul'a Avusturya'nın son haracını getiren elli kişilik hey'etin reisi).	124

Sayfa

Sayfa

- Kibleli-zâde Ali Bey** — Bk.: Ali Bey
"Kibleli-zâde—".
- Kılavuz-Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa
"Kılavuz/Köse—".
- Kılıc-Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa "U-
luc/Kılıc—".
- Kılıc-Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa "Kı-
lıc—".
- Kıllu-dilsiz** (Üçüncü Mehmet devrin-
de sarayın nüfuzlu dilsizlerin-
den birinin lâkabı) 225
- Kınalı-oğlu** (Dördüncü Murad devrin-
de Aydın'da mütegalibelik eden
Sipâhi zorbalardan) 351
- Kırkayak-Sinan Paşa** — Sinan Ağa/
Paşa "Kırkayak—".
- Kırkçeşmeli Kara-Ali Ağa** — Bk.: Ali
Ağa "Kırkçeşmeli Kara—".
- Kırkık Ali-Reis** — Bk.: Ali-Reis
"Kırkık—".
- Kızıl-Ahmedlü Şemsi Paşa** — Bk.:
Şemsi Paşa "İsfendiyar-oğlu /
Kızıl-Ahmedlü—".
- Kilinder / Kilindir-uğrusu / oğlu** —
Bk.: Kelender-uğrusu / Kelen-
der-oğlu.
- Kira** "Esther—" — (Üçüncü Meh-
med'in anası Venedikli Safiyye-
Sultan'ın irtişâ vâsıtası olan ve
İstanbul gümrüğünü iltizâma
alıp mukabilinde mağşuş azça
verdiğinden dolayı asker tarafın-
dan parçalanan entrikacı Yahudî
karısı: Soy-adının "Kera" şek-
line de tesadüf edilir; ihtidâ edip
"Fatma" ismini almışsa da bu
tedbirle canını kurtaramamıştır) 201
- Kiraly "Albert—"** — (1003=1595 de
âsi Eflâk ordusuna kumanda e-
den Macar generali: Osmanlı
menbâlarında "Mihalice/Mihalice"
denir) 139
- Kirli-Hasan Paşa** — Bk.: Hasan Pa-
şa "Kirli—".
- Koca-Ahmed Ağa** — Bk.: Ahmed A-
ğa "Koca / Türk—".
- Koca-Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa
"Arabacı—".
- Koca-Halil Paşa** — Bk.: Halil Paşa
"Koca—".
- Koca-Hoca Efendi** — Bk.: Mehmet
Sa'düddin Efendi "Hoca—".
- Koca-Hüsam** — Bk.: Hüsam "Koca—".
- Koca-İbrahim Paşa** — Bk.: İbrahim
Paşa "Koca—".
- Koca-Ken'an Paşa** — Bk.: Ken'an
Paşa "Koca—".
- Koca-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet
Paşa "Koca/Sofu—".
- Koca-Memi Bey** — Bk.: Memi Bey
"Gazi Koca—".
- Koca-Murad Paşa** — Bk.: Murad Pa-
şa "Kuyucu/Koca—".
- Koca-Musa Paşa** — Bk.: Musa Paşa
"Koca—".
- Koca-Muslihüddin Ağa** — Bk.: Mus-
lihüddin Ağa "Koca—".
- Koca-Petro** — Bk.: Petro "Koca/Deli—".
- Koca-Sinan** — Bk.: Sinan "Koca /
Mi'mar—".
- Koca-Sinan Paşa** — Bk.: Sinan Paşa
"Koca—".
- Koç-kapan** — Bk.: Hamze-Mirzâ.
- Koçu Bey** (1004 = 1595 de Amasya
sancak-beyi) 154, 156
- Koenisberg** "Ditmar von—" — (1005
=1596 da Haçova meydan mu-
harebesinin birinci günü telef o-
lan düşman kumandanlarından) 173
- Kollonitsch** (1006=1597 deki Waitzen
= Vaç muharebelerinde Avus-
turya kumandanlarından) 183
- Konstantin** (Dördüncü Mehmet dev-
rinde Boğdan voyvodalarından) 424
- Kont Albert de Caprara** — Bk.: Cap-
rara "Kont Albert de—".
- Kont de Strozzi** — Bk.: Strozzi "Kont
de—".
- Kont Ernst Rüdiger von Starhemberg/
Stahremberg** — Bk.: Starhemberg
/ Stahremberg "Kont Ernst
Rüdiger von—".
- Kont isolani** — Bk.: isolani "Kont—".
- Kont Joseph de Guilleragues** — Bk.:
Guilleragues "Kont Joseph de—".
- Kont Raymond de Montecuccoli /
Montecucculli** — Bk.: Montecuc-
coli / Montecucculli "Kont Ray-
mond de—".
- Kont Starhemberg** — Bk.: Starhem-
berg / Stahremberg "Kont Ernst
Rüdiger von—".

Sayfa

Sayfa

- Kont Wolf von Hohenlohe** — Bk.: Hohenlohe "Kont Wolf von—".
- Konyalı Hâmîd Efendi** — Bk.: Hâmîd Mahmud Efendi "Konyalı—".
- Korçu-başı Kuli-Beg / Muhammed-kuli Beg** — Bk.: Kuli-Beg / Muhammed-kuli Beg "Korçu-başı—".
- Koreska** — Bk.: Korezki "Samuel—".
- Korezky "Samuel"** — (1025=1616 da Boğdan'da bir verâset harbi çıkaran Lehli asilzâde: Osmanlı menbâlarında "Koreska" denir) 263
- Korlath "İstvan"** — (Birinci Ahmed devrinde Türk himâyesine girip Erdel prensi ve Yukarı-Macaristan=Orta-Macar kralı ilân edilen Boçkay'ın İstanbul'a gönderdiği elçilerden) 238
- Bk.: Boeskay "İstvan—" ve Kedy.
- Köprülü-dâmâdi Siyavuş Paşa** — Bk.: Siyavuş Paşa "Köprülü-dâmâdi—".
- Köprülü-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Köprülü—".
- Köprülü-zâde Abdullah Paşa** — Bk.: Abdullah Paşa "Köprülü-zâde—".
- Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa** — Bk.: Fâzıl Ahmed Paşa "Köprülü-zâde Fâzıl—".
- Kör-Ali** — Bk.: Ali "Kör—".
- Kör-Bey** — Bk.: Mustafa Paşa "Kör-Bey—".
- Kör-Hazinedar İbrahim Paşa** — Bk.: İbrahim Paşa "Kör-Hazinedar—".
- Kör-Hüseyin Paşa** — Bk.: Hüseyin Paşa "Kör—".
- Kör-İbrahim Paşa** — Bk.: İbrahim Paşa "Kör—".
- Kör-Şa'ban Paşa** — Bk.: Şa'ban Paşa "Kör—".
- Köse-Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa "Kılavuz/Köse—".
- Köse-Halil Paşa** — Bk.: Halil Paşa "Köse—".
- Köse-Husrev Paşa** — Bk.: Husrev Paşa "Köse—".
- Kösem-Sultan / Vâlide** — Bk.: Mâhpeyker-Kösem-Sultan.
- Köse-Murad Paşa** — Bk.: Murad Paşa "Köse—".
- Köse-Sefer Paşa** — Bk.: Sefer Paşa "Hacı/Köse—".
- Köse-Sefer Paşa** — Bk.: Sefer Paşa "Köse—".
- Köse-Şa'ban** — Bk.: Şa'ban "Köse—".
- Kral-oğlu** — Bk.: Vladislav/Ladislav "Yedinci—".
- Kulaksız-Osman Bey** — Bk.: Osman Bey "Kulaksız—".
- Kuli-Beg / Muhammed-kuli Beg "Korçu-başı"** — (993 = 1585 deki Neheng muharebesinde Safavî kumandanı: Bir müddet sonra Osmanlılara ilticâ edip "Mehmet Paşa" ismiyle Karaman beylerbeyi olmuştur) 93, 101, 104
- Bk.: Cebbâr-kuli Beg.
- Kul-oğlu (Genç-Osman'ın kaatili olan Vezir-i-azam Kara-Davud'u celâlât satırından kurtaran yeniçerinin lâkabı)** 320
- Kurd Ağa (Dördüncü Murad devri Vezir-i-azamlarından Bayram Paşa'nın babası)** 370
- Kurt Paşa (Dördüncü Mehmet devrinde Venediklilerden Bozcaada'yı istirdâd eden kit'a kumandanı: Daha sonra Uyvar muhâfızlığında bulunmuştur)** 422
- Kurt-zâde Vâlihî Efendi** — Bk.: Vâlihî Efendi "Kurt-zâde—".
- Kurus kralı** — Bk.: Emêrie Thököly.
- Kuyucu-Koca** — Bk.: Murad Paşa "Kuyucu/Koca/Kuyucu-Koca—".
- Kuyucu-Murad Paşa** — Bk.: Murad Paşa "Kuyucu / Koca / Kuyucu-Koca—".
- Küçük-Abaza** — Bk.: Abaza "Küçük—".
- Küçük-Ahmed Paşa** — Bk.: Ahmed Paşa "Küçük—".
- Küçük-Çavuş Ahmed Paşa** — Bk.: Ahmed Paşa "Küçük-Çavuş—".
- Küçük-Hüseyin Paşa** — Bk.: Hüseyin Paşa "Küçük—".
- Küçük-Mehmet** — Bk.: Mehmet "Küçük—".
- Küçük-Mehmet Bey** — Bk.: Mehmet Bey "Küçük—".
- Kürt-Yusuf Bey** — Bk.: Yusuf Bey "Kürt—".

Sayfa

Sayfa

L

asrın meşhur Fransa kralı) 449-451, 454, 482

- Laçın Ağa** (Kırım hanı ikinci Mehmet-Giray'ın Kapucu-başı) 51
- Ladislav "Yedinci—" — Bk.: Vladislav / Ladislav "Yedinci—".**
- Lala-Ali Paşa — Bk.: Ali Paşa "Zencir-kıran—".**
- Lala-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Lala—".**
- Lala-Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa Paşa "Lala—".**
- Lala Paşa — Bk.: Ali Paşa "Zencir-kıran—".**
- Lâm-İbrahim Efendi** (Üçüncü Mehmet devri Nişancılarından Lâma-Ali / Lâma-Ali Çelebi'ye Solak-zâde'nin izâfe ettiği yanlış isim) 178
- Lefkeli-Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa Paşa "Lefkeli—".**
- Leopold "Birinci—" — (Dördüncü Mehmet'le muâsir Almanya/Avusturya imparatoru) 450, 451, 454**
- Lescynski "Jean—" — (Dördüncü Mehmed'in ikinci Lehistan seferi esnâsında Polonya Baş-vekili) 442**
- Levend-oğlu Aleksandre-Han — Bk.: Alexandré Lêwan-oğlu ikinci—".**
- Lêwan "Birinci—" — (Gürcistan'da Türklerin "Açuk-baş / Baş-açuk" dedikleri İmerethi hükûmeti krallarından: Osmanlı menbâlarında bu isim "Levend" tahrifine uğramaktadır) 30**
- Lêwan-oğlu Alexandré "İkinci—" — Bk.: Alexandré "Lêwan-oğlu İkinci—".**
- Lilko** (Papa On-üçüncü Grégoire'in emriyle "Grégorien" takvim islâhâtını yapan müneccim) 61 n.
- Lobkowitz "Baron Poppel de—" — (1001 = 1593 de Avusturya haracını getirirken sefer açıldığı için geri dönen elçi) 128**
- Lord Paget — Bk.: Paget "Lord—".**
- Lorraine "Duc Charles de—" — (İkinci Viyana seferinde Avusturya ordusu Baş-kumandanı) 453, 454, 458, 460, 461**
- Louis "On-dördüncü—" — (XVII ne**
- Louis "Prens—" — (1102=1691'deki Slankamen meydan muharebesinde Avusturya ordusuna komanda eden Baden markgrafi) 472**
- Luarsab "Birinci—" — (Gürcistan'da Karhli krallarından) 32, 105, 200**
- Bk.: Dawith ve Swimon / Simon "Birinci—".**
- Lucrèce** (Üçüncü Mehmet devri Vezir-i a'zamlarından Çağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'nın anası) 178, 179
- Bk.: Sinan Paşa "Çağal-zâde / Çağal-oğlu Yusuf—" ve Cicala "Visconti di—".**
- Luarsab-oğlu Simon-ı Gürcî — Bk.: Swimon/Simon "Birinci—".**

M

- Ma'n-oğlu Fahrüddin — Bk.: Fahrüddin "Ma'n-oğlu—".**
- Ma'n-oğlu Mîr-Hüseyn — Bk.: Hüseyn "Ma'n-oğlu Mîr—".**
- Ma'n-oğlu Mîr-Mes'ud — Bk.: Mes'ud "Ma'n-oğlu Mîr—".**
- Macar-Gazanfer Ağa — Bk.: Gazanfer Ağa "Macar—".**
- Mâh-firûz / Mâh-firûze** (ikinci Osmanın anası) 236, 270, 273
- Mahmud "Birinci—" — (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Mahmûd-ı Evvel) 479**
- Mahmud "İkinci—" — (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Mahmûd-ı Sâni: Yeniçeri-ocağını ilga etmiş olmakla meşhurdur) 113, 295**
- Mahmud "Kah-nudak—" — (Üçüncü Mehmet devrinde İstanbul'un devşirme idaresine karşı isyân edip Anadolu'da saltanatını ilân eden Kara-Yazıcı'nın ümerâsından) 195**
- Bk.: Abdülhalim Bey "Kara-Yazıcı—".**
- Mahmud "Şehzâde—" — (Üçüncü Mehmed'in 1011 = 1603 de idâm edilen büyük oğlu) 220, 227 - 229**
- Mahmud Ağa "Sofu—" — (Genç-Osman devrinde Bostancı-başı: Bâ-**

Sayfa

- zı menbâlarda ismi Mehmet gösterilirse de doğru değildir) 306
- Mahmud Bâkî Efendi** — Bk.: Bâkî/ Abdülbâkî Efendi.
- Mahmud Bey** (İkinci Selâm'ın kızlarından Esmâ-Han-Sultan'ın ikinci kocası Kalaylıkoz-Ali Paşa'dan olan oğlu: 52 gün yaşamıştır) 82
- Mahmud Efendi / Çelebi** (Üçüncü Murad devrindeki "Beylerbeyi vak'ası"nda Yenigeriler tarafından Parçalanın Baş-defterdar) 112, 113
- Mahmud-Han** "Varaza / Varaze-oğlu" — (986=1578 Şark seferi esnâsında Safavilere tâbi' Ahılkelek ve ondan sonra Akçakale = Rabat beyi: Gürcü dönmesidir) 19, 21 - 23, 105, 106
- Mahmud Hüdâyî Efendi** "Şeyh Aziz—" — (16-17 nci asırlarda yaşayan ve Sivrihisarlı olduğu halde tekkesinden dolayı "Üskü-dârî" denilen büyük velî ve şâir: Asıl ismi "Seyyid Mahmud"dur; mânevî nüfuzunun büyüklüğünden dolayı tekkesi siyasî mücerimler için en emin melce hâline gelmiştir) 197, 297, 302, 342
- Mahmud Paşa** (Üçüncü Murad devri valilerinden: Lala-Mustafa Paşa'nın Şark seferinde Sivas beylerbeyi ve Lala'nın rakibi olan Koca-Sinan Paşa'nın kardeşi) 133, 183
Bk.: Sinan Paşa "Koca—".
- Mahmud Paşa** (1002 = 1594 de Maraş beylerbeyi) 133
- Mahmud Paşa** "Cağala-zâde / Cağal-oğlu—" — (Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın muhtelif valiliklerde bulunmuş olan oğlu: Ehliyetizliyle mâruftur) 236, 251, 258, 322
Bk.: Sinan Paşa "Cağala-zâde / Cağal-oğlu—".
- Mahmud Paşa** "Çerkes—" — (1003 = 1595 de Halep ve sonra Sivas beylerbeyi: Meşhur Harem-kehudâsı Canfedâ-kadın'ın kardeşidir) 148 - 149, 169, 203

Sayfa

- Mahmud Paşa** "Güzelce—" — (1011 = 1603 de Sadâret-Kaymakamı olan üçüncü vezir) 216 - 218
- Mahmud Paşa** "Şemsi-Paşa-zâde—" — (986=1578 İran harekâtına iştirâk eden valilerden Şehr-i-Zur = Kerkük ve sonra Bolu ve Naheivan valisi: İsfendiyyar-oğullarından meşhur Şemsi Paşa'nın oğludur) 34, 150, 224
- Mâhpeyker-Kösem-Sultan** (Birinci Ahmed'in karısı ve Dördüncü Murad'la Sultan İbrahim'in annesi) 257, 263, 266, 270, 301, 302, 325, 354, 409, 412, 416, 417
- Makbûl-İbrahim Paşa** — Bk.: İbrahim Paşa "Makbûl/Frenk—".
- Maksud-Han** (Dördüncü Murad'ın Bağdad seferinden evvel gelip sonra memleketine gönderilen Safavî elçisi) 381
- Maksud-Sultan / Han** (987 = 1579 da Osmanlılara karşı Safavîlerin Bakû müdâfaa kumandanlarından: Bir aralık sulh istemek için elçilikle gelmiştir) 46, 56
Bk.: Ali-Han ve Tâbût Ağa.
- Malak** — Bk.: Ahmed Paşa "Melek—".
- Malkoç-Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa "Malkoç / Yavuz—".
- Malkovitz / Malcovich** — Bk.: Ali Paşa "Malkoç / Yavuz—".
- Mamia=Mamya** (Gürcistan'da Osmanlı müelliflerinin Guril /Güril dedikleri Guria hükûmeti prensinin 986 = 1578 Şark seferinde Türk ordusuna gelip babasının itâatini arzeden. oğlu) 30
- Mangır-kuşu Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Mangır-kuşu—".
- Manoutchar / Manuçar / Minûçeher** (Çoruh boyundaki Samtskhe Hristiyan atabeyliğinden artakalan Altunkale'nin son beyi İkinci Kayhosro / Keyhusrev'in oğullarından: 986=1578 de Türk ordusuna inkıyâdını arzedip ihtidâ ederek Lala Paşa'nın "Mustafa" ismini almış ve Azgur sancakbeyliğine tâyin edilmiştir; sonradan beylerbeyi olup Paşa ünvanı

Sayfa

Sayfa.

- nını da almış, fakat daha sonra irtidad ve isyân etmiştir: Osmanlı menbâlarında "Minûğehr-Mustafa Paşa" diye bahsedilir) 22, 23, 64, 104
- Bk.: Dèdis-İmèdi Débora.
- Mansfeld** "Prens—" — (1003=1595 de Türklere karşı imparator orduları ve müttefik kuvvetleri Başkumandanı) 146, 148, 153
- Manuçar** — Bk.: Manoutchar.
- Marco d'Aviano** — Bk.: Aviano "Marco d'—".
- Marie** (Lehistan kralı Jean Sobieski'nin karısı olan Polonya kraliçesi) 454
- Maryol-Hüseyin Paşa** — Bk.: Hüseyin Paşa "Banyalukalı / Maryol—".
- Maskovitch** "Joseph—" — Bk.: Yusuf Paşa "Silâhdar—".
- Mathias** "Arşidük—" — (Avusturya/Almanya imparatoru ikinci Rudolphe'un kardeşlerinden: Osmanlı menbâlarında "Çasâr" karındaşı Hersek Matyaş / Matyaş-herseği" denir) 132, 133, 135, 153, 188, 214, 215
- Matyaş-herseği** — Bk.: Mathias "Arşidük—".
- Mavrokordato Efendi** "Scarlat/İskeret-zâde Alexandré—" — (Karlofça sulhünde Osmanlı murahhaslarından: Dîvân-ı Hümâyûn Baştercümânı) 483, 485
- Maximilien** (Avusturya arşidüklerinden: Haçova meydan muharebesinde düşman Başkumandanı) 171, 173, 174, 176
- Maximilien "ikinci—"** — (Avusturya/Almanya imparatoru) 8
- Maximilien-Emanuel** (1099 = 1688 de Almanya /Avusturya ordusunun başında Belgrad'ı zabteden Bavyera elektörü) 466
- Mazeppa** (Kazak hetmanlarından) 467
- Mehdikuli-Han** (Üçüncü Murad devrinde sulh rehinesi olarak İstanbul'a gönderilen Safavî şehzâdesi Haydar-Mirza'nın maiyyetinde elçilikle gelen Erdebil hanı) 114-116, 120
- Mehdikuli-Sultan** (Üçüncü Murad devrinde sulh rehinesi olarak İstanbul'a gönderilen Safavî şehzâdesi Haydar-Mirza'nın maiyyetindeki Türkmen beylerinden) 114, 116
- Mehmed Ağa** (Koca-Sinan'ın yetiştirdiği büyük Osmanlı mi'marlarından) 108
- Mehmed Ağa** (1012=1603 de elçilikle İran'a gönderilen Çavuş-başı) 223
- Mehmed Ağa** "Ankaralı Kalender-oğlu—" — (Üçüncü Mehmet devrinde İstanbul'un devşirme idaresine karşı isyân edip Anadolu'da saltanatını ilân eden Kara-Yazıcı'nın ümerâsından ve bir rivayete göre de Vezir-i-a'zamı) 195, 219, 242, 248, 250-252, 254
- Mehmed Ağa** "Haseki—" — ("Hâile-i Osmâniyye"de Orta-câmi'e götürülen Genç-Osman'ın muhafızı) 309, 310
- Mehmed Ağa** "Kara—" — (Yeni-câmi inşaatında ilk binâ-emini) 185
- Mehmed Ağa / Kethudâ** (1008=1599 da Sadâret-kethudâsı = Dâhiliyye nâzırı: İki sene sonra şehid olmuştur) 197, 210
- Mehmed Ağa/Paşa** (Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın idâm hükmünü Belgrad'a götürülen Çavuş-başı: Sonraları vezâretle Rumeli beylerbeyi ve Varat muhafızı olmuştur) 457
- Mehmed Ali Paşa** (ikinci Mahmud devrinde isyan eden Mısır valisi) 340
- Mehmed Efendi** (Dördüncü Murad'ın Revan seferinde idâm edilen ulemâdan Karaağaç kadısı) 363
- Mehmed Efendi** (Dördüncü Murad devrinde Vezir-i-a'zam Bayram Paşa'nın Baş-tezkirecisi) 374
- Mehmed Efendi** (1033=1624 de Safavî istilâsında Birinci Abbâs'ın Bağdad'da idâm ettirdiği Câmî-i Kebîr hatîbi) 328
- Mehmed Efendi** "Bostan-zâde—" — (Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirleri Şeyh-ül-İslâmı olan) 128, 143, 144, 155, 160, 178, 197

Sayfa

- Mehmed Efendi** "Bursalı Esîrî—" — Sultan İbrahim devrinde Mekke'ye giderken Malta korsanlarına esir olan kadı: Dördüncü Mehmet devri Şeyh-ül-İslâmlarındandır; "Esîrî" lâkabı esâretinden dolayıdır) 393
- Mehmed Efendi** "Hoca-zâde—" — Bk.: Mehmet-Çelebi Efendi "Hoca-Sa'düddin-zâde—".
- Mehmet Efendi** "Kadı—" — (Meşhur Osmanlı münsîsi Veysî'nin babası) 340
- Mehmed Efendi** "Karamânî/Karamânîzâde—" — (Karamânî devri ulemasından ve "Tâc-üt-tevârih" müellifi Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa'düddin Efendi ile şâir Bâkî'nin hocalarından) 196, 202
- Mehmed Efendi** "Misk-kedisi—" — (1003=1594 de Raab=Yanık kalesi fethedilince defterdarlığına tâyin edilen sâbık Budin defterdârı) 136
- Mehmed Efendi** "Şehlâ—" — (Dördüncü Murad'ın Revan seferinde idâm edilen ulemâdan: Konya kadısı) 363
- Mehmet Efendi** "Tevfîkî-zâde—" — (Dördüncü Murad'ın Revan seferinde idâm edilen ulemâdan: İzmir kadısı) 363
- Mehmed Efendi / Paşa** "Okçu-zâde Şah—" — (Üçüncü Mehmet ve Birinci Ahmed devirleri Nişancılarından) 192
- Mehmet** (İstanbul'un devşirme idaresine karşı isyân edip Anadolu'da "Halim-Şâh" ismiyle saltanatın ilân eden Kara-Yazıcı'nın tekâliften muâfiyet fermânıyla taltif ettiği Kayserili) 204
- Mehmet** "Birinci—" — (Osmanlı pâdişahlarından Çelebi Sultan Mehmet) 1, 140, 158
- Mehmet** "Burnaz—" — (Üçüncü Mehmet devrindeki "Zorba isyânı"nın ele-başlıklarından) 218
- Mehmet** "Çerkes—" — (Dördüncü Mehmet devrinde Mısır'da tenkil edilen âsi) 426

Sayfa

- Mehmet** "Dördüncü—" — (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Mehmed-i Râbi: Avcı-Sultan Mehmet şeklinde de anılır) 119, 185, 325, 389, 390, 402, 409, 412, 417, 418, 424, 426, 428, 430, 433, 436, 438, 440-449, 451, 452, 457, 462-465, 472, 474, 477, 487, 489
- Mehmet** "Hâfız—" — (Yavuz Sultan Selim'in meşhur nedîmi Hasan Can'ın babası ve "Tâc-üt-tevârih" müellifi Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa'düddin Efendi'nin dedesi olan İsfahanlı müezzîn) 196
- Mehmet** "İkinci—" — (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Mehmed-i Sâni / Fatih Sultan Mehmet) 1, 9, 16, 67, 112, 140, 143, 159, 175, 229, 267-270, 292, 294, 305, 370, 385, 470
- Mehmet** "Kara—" — (1067=1657 de Kum-burnu kalesinden attığı bir gülle ile Venedik amiral-gemisini batıran topçu) 422
- Mehmet** "Küçük—" — (Dördüncü Mehmed'i deviren askerî isyânın ele-başlıklarından) 463
- Mehmet** "Öküz—" — (Üçüncü Mehmet devrindeki "Zorba isyânı"nın ele-başlıklarından) 218
- Mehmet** "Rum—" — (Dördüncü Murad devrinde Konya'ya hâkim olan Sipâhî zorbası) 351
- Mehmet** "Şehzâde—" — (Üçüncü Mehmed'in küçük yaşta ölen oğullarından) 229
- Mehmet** "Şehzâde—" — (Birinci Ahmed'in Genç-Osman devrinde idâm edilen oğlu) 269, 278, 279, 294, 302
- Mehmet** "Tavil - Ahmed-oğlu—" — Birinci Ahmed devrinde Bağdad'da isyân edip idareyi eline aldıktan sonra kendi adamlarından biri tarafından öldürülen Bölük-başı) 251
- Bk.: Mustafa "Tavil-Ahmed-oğlu—".
- Mehmet** "Tekeli—" — (Üçüncü Mehmet devrinde İstanbul'un devşirme idaresine karşı isyân edip A-

Sayfa

Sayfa

- nadolu'da saltanatını ilân eden Kara-Yazıcı'nın ümerâsından) 195, 219
- Bk.: Abdülhalim Bey "Kara-Yazıcı—".
- Mehmet "Üçüncü—" — (Osmanlı pâdisahlarından Sultan Mehmed-i Sâlis: "Eğri fâtihi" lâkabiyle meşhurdur) 2, 58, 59, 69, 72, 118, 123, 136-144, 146, 159, 161, 163-177, 180-182, 186, 191, 197, 201, 202, 207, 212, 216-220, 222-225, 227-231, 234, 239, 241, 243, 247, 258, 267, 269, 314, 367, 428, 433, 434, 469**
- Mehmet Bey (1003=1595 de Eflâk ve Boğdan voyvodalıkları vilâyet şekline sokulduğu zaman Memleketeyn defterdarı olan Yenışehir sancak-beyi) 146**
- Mehmet Bey "Ahmed-Paşa-zâde/Hanım-Sultan-zâde—" — (Üçüncü Murad devri Vezir-i-a'zamlarından Semiz-Ahmed Paşa'nın Ayşe Hanım - Sultan'dan olan oğlu: Niğbolu ve daha sonra Hersek sancak-beyi) 100, 127**
- Mehmet Bey "Karaçavuş—" — (1003 = 1595 de İbrail kale-muhâfızı) 139**
- Mehmet Bey "Karaferiyeli—" — (1002 = 1594 de Neograd kalesini düşmana teslim ettiğinden dolayı idâm edilen muhâfız) 131**
- Mehmet Bey "Kara-Haydar-oğlu—" — (Devşirme zulûmlerine isyân edip Orta-Anadolu'nun mühim bir kısmına hâkim olduktan sonra ele geçip 1059=1649 da idâm edilen meşhur âsi) 414, 425**
- Mehmet Bey "Küçük—" — (1073 = 1663 de Jenoe = Yanova sancak-beyi) 430**
- Mehmet Bey / Paşa (986=1578 Şark seferi esnâsında Kefe yahut Azak sancak-beyi ve ertesi sene Şirvan beylerbeyi ve ilk Azak kapdanı) 32, 42**
- Mehmet-Çavuş (1008=1599 da Karaman mütesellimi=Konya beylerbeyi vekili) 195**
- Mehmet-Çavuş "Tekeli—" — Bk.: Mehmet Paşa "Lala—".**
- Mehmet-Çelebi (Sultan İbrahim devrindeki nüfuzıyla meşhur Cinci-Hoca'nın babası) 391**
- Bk.: Hüseyin Efendi "Cinci-Hoca—".
- Mehmet-Çelebi "Dal—" — Bk.: Dal-Mehmet Âsaffi-Çelebi.**
- Mehmet-Çelebi Efendi "Hoca-Sa'düddin-zâde—" — ("Tâc-üt-tevârih" müellifi Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa'düddin Efendi'nin oğullarından ve Üçüncü Mehmet'le Birinci Ahmed devirleri Şeyh-ül-İslâmlarından) 197, 216, 261, 268**
- Bk.: Mehmed Es'ad Efendi, Abdül-Aziz Efendi ve Sâlih Mehmed Efendi "Hoca-Sa'düddin-zâde—".
- Mehmet-Çelebi Efendi "Seyyid—" — Dördüncü Murad devrinde idâm edilen Şeyh-ül-İslâm Ahî-zâde Hüseyin Efendi'nin oğlu olan İstanbul kadısı) 358**
- Mehmed Es'ad Efendi "Hoca-Sa'düddin-zâde Hacı—" — ("Tâc-üt-tevârih" müellifi Hoca-Sa'düddin Efendi'nin oğullarından ve Birinci Ahmed, Birinci Mustafa, İkinci Osman ve Dördüncü Murad devirleri Şeyh-ül-İslâmlarından: Gene-Osman'ın kaynatasıdır) 197, 214, 216, 268, 270, 271, 274, 279, 291, 293, 294, 296-299, 302, 303, 312**
- Mehmet-Giray (Kırım hanı İkinci Gazî-Giray'ın kardeşlerinden) 219**
- Mehmet-Giray "İkinci—" — (986=1578 Şark seferi esnâsında Kırım hanı) 32, 42, 45, 46, 50-52, 56, 61, 69, 70, 71, 73, 78, 81**
- Mehmet-Giray "Dördüncü—" — (Kırım hanlarından) 389, 424, 426, 431**
- Mehmet-Giray "Üçüncü—" — (Kırım hanlarından) 261, 329, 330, 339**
- Mehmet-Giray-Sultan (Kırım hanı Dördüncü Mehmet-Giray'ın oğullarından) 431**
- Mehmet Kanber Ağa (Bekir-Sübaşı isyânında hükûmete sadâkat gösteren Bağdad Azebâğası) 326-328**

Sayfa

Sayfa

- Mehmet-Kethudâ** — Bk.: Mehmet A-ğa / Kethudâ.
- Mehmet Paşa** (986=1578 Şark sefe-
rine iştirâk eden valilerden Ha-
leb beylerbeyi) 25, 26
- Mehmet Paşa** (1033=1624 de Kefe
beylerbeyi) 330
- Mehmet Paşa** — Bk.: Kuli-Beg/Mu-
hammed-kuli Beg.
- Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Ağa/
Paşa.
- Mehmet Paşa** “Abaza—” — (Gene-
Osman’ın kanımı dâvâ ederek Bi-
rinci Mustafa ve Dördüncü Mu-
rad devirlerinde altı sene isyân
halinde bulunan meşhur Erzurum
beylerbeyi: “Abaza Paşa” diye a-
nılır) 120, 315-317, 321-323, 326, 329,
331, 332, 336-343, 359, 360, 390, 419
- Mehmet Paşa** “Baltacı—” — (Üçün-
cü Ahmed devri Vezir-i-a’zamlar-
ından: Prut kahrmanı) 489
- Mehmet Paşa** “Baltacı-zâde—” —
(Kanunî devri Bağdad valilerin-
den Baltacı Mehmet Paşa’nın oğ-
lu: Üçüncü Mehmet devrinde
Raab = Yamk beylerbeyi ve mu-
hâfızı) 184
- Mehmet Paşa** “Boynu-eğri / Boynu-
yaralı—” — (Dördüncü Mehmet
devri Vezir-i-a’zamlarından) 421, 422
- Mehmet Paşa** “Cerrah—” — (Üçüncü
Mehmet devri Vezir-i-a’zamlar-
ından) 58, 59, 76, 113, 168, 183,
185, 186, 191, 192, 219, 225
- Mehmet Paşa** “Civan-Kapucubaşı Sul-
tan-zâde Semîn—” — (Sultan
İbrahim devri Vezir-i-a’zamlar-
ından) 389, 391-394, 402, 410, 439
- Mehmet Paşa** “Debbâğ—” — (Gene-
Osman’ın Lehistan seferinde Bos-
na beylerbeyi: Daha sonraları Ö-
zü, Kefe ve Şam valiliklerinde
bulunmuştur) 288
- Mehmet Paşa** “Divrikli—” — (Dör-
düncü Mehmet devri valilerin-
den: Bir aralık Rus cephesi ser-
dârlığında bulunmuş ve nihayet
Budin müdâfaasında şehid ol-
muştur) 448, 457, 458
- Mehmet Paşa** “Doğancı/Müsâhip/Bey-
lerbeyi—” — (Üçüncü Murad
devrindeki “Beylerbeyi vak’ası”n-
da Yenigerilerin parçaladığı Ru-
meli beylerbeyi) 112, 113, 265
Bk.: Halil Paşa.
- Mehmet Paşa** “Elmas—” — (İkinci
Mustafa devri Vezir-i-a’zamlar-
ından) 478, 480 - 482
- Mehmet Paşa** “Gazi—” — (1109 =
1697 de ölen Bosna beylerbeyi) 482
- Mehmet Paşa** “Gürcü—” — (Dördüncü
Mehmet devri Vezir-i-a’zamların-
dan) 417, 418, 432
- Mehmet Paşa** “Hadım—” — (Üçüncü
Murad devri valilerinden: 991 =
1583 de Diyarbekir beylerbeyi) 64
- Mehmet Paşa** “Hadım / Gürcü—” —
(Birinci Mustafa’nın ikinci sal-
tanat devri Vezir-i-a’zamların-
dan) 254, 262, 314, 319-321, 329, 332
- Mehmet Paşa** “Hızır-Paşa-zâde—” —
(Üçüncü Mehmet devrinde Re-
van / Erivan beylerbeyi) 233
- Mehmet Paşa** “Himâr-zâde / Ammâr-
zâde—” — (Sultan İbrahim dev-
ri Kapdan-ı deryâlarından) 406, 407
- Mehmet Paşa** “Kanlı—” — (1034 =
1624 de serdârlıkla Cennet-oğlu
isyânını tenkile me’mur olan Sa-
dâret-kethudâsı) 332
- Mehmet Paşa** “Karakaş—” — (Gene-
Osman’ın Lehistan seferinde şe-
hid olan Budin beylerbeyi) 285, 286,
289, 293
- Mehmet Paşa** “Karamânî—” — (Fâ-
tih devri Vezir-i-a’zamlarından) 159
Bk.: C. 1.
- Mehmet Paşa** “Kara-Nişancı Boya-
lı—” (Üçüncü Murad devri Ni-
şancılarından, vezir) 78, 79, 113
- Mehmet Paşa** “Katirci-oğlu—” — (A-
nadolu’da Kara-Haydar-oğlu ve
Gürcü-Nebî gibi âsilerle birleşip
uzun zaman mücâdele ettikten
sonra İstanbul hükûmetiyle uzla-
şıp muhtelif valiliklerde bulunan
beylerbeyi: Dördüncü Mehmet
devrinde Girit muharebelerinde
şehid olmuştur) 414
- Mehmet Paşa** “Koca / Sofu / Mevle-

Sayfa

Sayfa

- vî—" — (Sultan İbrahim ve Dördüncü Mehmet devirleri Vezir-i-a'zamlarından) 408, 412, 414
- Mehmet Paşa "Köprülü—" —** (Dördüncü Mehmet devri Vezir-i-a'zamlarından) 422, 424-426, 429, 440, 445, 446, 463, 482
- Mehmet Paşa "Lala—" —** (Üçüncü Mehmed'in lalası, Vezir-i-a'zam: Gençliğinde "Tekeli-Mehmet-Çavuş" denildiğinden bahsedilir) 118, 143, 159, 160, 163
- Mehmet Paşa "Lala / Şâhin-oğlu—" —** (Birinci Ahmed devri Vezir-i-a'zamlarından ve Sokullu âilesinden) 48, 134, 150, 153, 169, 173, 182, 204, 206, 207, 213, 215, 219-221, 234, 239, 241 - 245, 248
- Mehmet Paşa "Mangır-kuşu—" —** (1009 = 1600 de Budin beylerbeyi: Budin defterdarlığından valili olmuştur) 206, 210
- Mehmet Paşa "Öküz / Kara—" —** (Birinci Ahmed ve İkinci Osman devirleri Vezir-i-a'zamlarından: Birinci Ahmed'in kızlarından Gevher-Han Sultan'ın kocası olduğu için "Dâmâd-Mehmet Paşa" ismiyle de anılır) 262, 263, 265, 266, 268, 274 - 277, 364
- Mehmet Paşa "Pîr—" —** (İkinci Osman devrinde Bostancı-başı, Sivas valisi, Lehistan seferinde İstanbul-Kaymakamı ve sonra Mısır valisi olan Boşnak vezir) 281, 294
- Mehmet Paşa "Pîrî—" —** (Yavuz'un son ve Kanunî'nin ilk Vezir-i-a'zamu) 159
Bk.: C. 2.
- Mehmet Paşa "Ramazan-oğlu—" —** (1006 = 1597 de Macaristan harekâtına iştirâk eden Adana valisi) 183, 188
- Mehmet Paşa "Sarmısak / Tiryâki—" —** (Genc-Osman devrinde Niğbolu muhafızı) 278
- Mehmet Paşa "Satırcı—" —** (Üçüncü Murad devri Yeniçeri-âğalarından ve Üçüncü Mehmet devri vezirlerinden: Bir aralık Eflâk beylerbeyi ve daha sonra serdâr olmuştur) 122, 133, 146, 148, 151, 154, 155, 181, 182, 186, 189, 190-193, 196, 313
- Mehmet Paşa "Sinan-Paşa-zâde Muhanneş—" —** (Korkaklığından dolayı "Serdâr-ı bî-âr" denilen Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın korkaklığından ötürü "Cebân", "Cebân", "Menhûs-ibni-menhûs" ve "Muhannes-ibni-muhannes" denilen meş'um oğlu: Rumeli beylerbeyliğide ve Macaristan serdârlığında harb meydanlarından kaçarak devletin başına bir çok belâlar açmış olmakla meşhurdur) 130, 133, 137, 138, 148 - 150, 152 - 154, 159, 164, 166, 193, 195, 200, 202, 203
- Mehmet Paşa "Sofu—" —** (Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirleri valilerinden: 991 = 1583 deki Erzurum beylerbeyliğinde Şark seferine iştirâk etmiştir) 64
- Mehmet Paşa "Sofu—" —** (Birinci Ahmed, Birinci Mustafa, İkinci Osman ve Dördüncü Murad devirleri valilerinden ve Kubbevezirlerinden: İki defa Sadâret-Kaymakamlığında da bulunmuştur) 266, 270, 271, 274
- Mehmet Paşa "Sofu—" —** Bk.: Mehmet Paşa "Koca / Sofu / Mevlevî—" "
- Mehmet Paşa "Sokullu / Tavil—" —** (Birinci Süleyman, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirleri Vezir-i-a'zamlarından) 1-3, 5, 6, 12, 14-16, 18, 19, 28-30, 34, 39, 42, 43, 46-50, 52-54, 59, 77, 82, 104, 119, 127, 130, 131, 140, 141, 151, 213, 245, 253, 392
- Mehmet Paşa "Solak-Ferhad-Paşa-zâde—" —** (986=1578 Şark seferinde ilk Tiflis beylerbeyi ve bir müddet sonra Diyarbekir valisi) 23, 27, 40, 43, 84, 93, 95
- Mehmet Paşa "Şerîf/Seyyid/Emîr—" —** "Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirleri Baş-defterdarlarından: Daha sonra Erivan valisi) 125, 223, 226, 227, 231

Sayfa

- Mehmet Paşa** "Tabanı-yassı—" — (Dördüncü Murad devri Vezir-i a'zamlarından) 354, 357, 359, 361, 362, 367 - 370, 372
- Mehmet Paşa** "Tayyar—" — (Dördüncü Murad devri Vezir-i a'zamlarından) 321, 331, 370, 374-377
- Mehmet Paşa** "Tekeli—" — (1016 = 1607 de Vezir-i a'zam Kuyucu-Murad Paşa'nın maiyyetinde Celâllilere karşı hareket eden Kastamonu valisi: Daha sonra Van ve Diyarbekir valiliklerinde de bulunmuştur) 249, 258
- Mehmet Paşa** "Topal—" — (Dördüncü Mehmet devri Kapdan-ı der-yâlarından: 1068=1657 de Limni adasını Venediklilerden istirdâd etmiştir) 423
- Mehmet Sa'düddin Efendi** "Hoca—" — (Üçüncü Murad'la Üçüncü Mehmet devirlerinde Hâce-i Sultânî ve bir aralık aynı zamanda Şeyh-ül-İslâm olduğu için "Câmi'ül-Riyâseteyn" sayılan "Tâc-üt-tevârih" müellifi: "Hoca-Efendi" ve "Koca-Hoca-Efendi" lâkaplarıyla da anılır; Yavuzun meşhur nedîmi Hasan-Can'ın oğludur) 3, 64, 72, 128, 143, 164, 168, 171, 173-178, 186, 190, 196, 197, 201, 202, 216, 268, 270
- Melek-Ahmed Paşa** — Bk.: Ahmed Paşa "Melek—".
- Melek-İbrahim Paşa** — Bk.: İbrahim Paşa "Şeytan / Melek—".
- Melekî-Usta** (Kösem Sultan'ın "Vak'a-i Vakvâkiyye"de idâm edilen müsâhibesi) 421
- Melo** "Nicolae di—" — (Birinci Ab-bâs nezdinde Papalık elçisi) 222
- Memek-zâde Mustafa Efendi** — Bk.: Mustafa Efendi "Memek-zâde—".
- Memi** "Horoz—" — (Koca-Sinan'ın yetiştirdiği büyük Osmanlı mi'marlarından) 108
- Memi Bey** "Gazi Koca—" — (Üçüncü Murad devrinde şehid olan Swornik = İzvornik sancak-beyi; Arnavuttur) 127, 128

Sayfa

- Mercœur** "Philippe Emmanuel, Duc de—" — (1009 = 1600 de Kani-je'yi Türk muhâsarasından kurtarmak için gelen Fransız kumandanı) 205, 209, 210, 213
- Mere-Hüseyn Paşa** — Bk.: Hüseyn Paşa "Mere—".
- Mes'ud** "Ma'n-oğlu Mîr—" — (Lüb-nan'daki meşhur Dürzü emîri Ma'n / Maan-oğlu Fahrüddin oğullarından: 1045=1635 de baba-sıyla beraber idâm edilmiştir) 362
- Bk.: Hüseyn Ma'n-oğlu Mîr—".
- Mesih Paşa** "Hadım—" — (Üçüncü Murad devri Vezir-i a'zamlarından: Bir isminin de "Süleyman" olduğu rivayet edilir) 58, 76, 79, 88, 100, 102
- Mevlânâ inâyetullâh-oğlu Mevlânâ Muhammed Ali** — Bk.: Muhammed Ali Mevlânâ inâyetullâh-oğlu Mevlânâ—".
- Mevlevî-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Koca / Sofu / Mevlevî—".
- Meydan Bey** (Birinci Mustafa'nın ikinci saltanat devrinde Köstendil sancak-beyi) 321
- Meymun** (Birinci Ahmed devrinde Kırşehir'de isyân çıkaran Celâf "Tavil-Bölük-başı" denilen Uzun-Halil'in kardeşi olduğu için "Birâder-i Tavil" lâkabiyle de anılır) 248, 250, 252
- Mezemorta-Hüseyn Paşa** — Bk.: Hüseyn Paşa "Mezemorta/Hacı—".
- Mezzo-morta** — Bk.: Hüseyn Paşa "Mezemorta / Hacı—".
- Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa** — Bk.: İbrahim Paşa "Mısırlı-oğlu—".
- Mi'mar-Ahmed Paşa** — Bk.: Ahmed Paşa "Dalgıç/Mi'mar—".
- Mi'mar-Sinan** — Bk.: Sinan "Koca/Mi'mar—".
- Mi'mar-Yusuf** — Bk.: Yusuf "Mi'mar—".
- Michel Korybut Wisniowiecki** (Dördüncü Mehmed'in ilk Lehistan seferinde Polonya kralı) 441, 444
- Michel Romanof** (Romanofların birinciisi olan Rus çarı) 371

Sayfa

Sayfa

- Mihai-Viteazul** (Osmanlı menbâlarında "Mihâl-i dâll" ismiyle meşhur âsi Eflâk voyvodası Yiğit-Mihai) 138, 139, 146, 152, 154, 156-158, 188, 199, 208, 234
- Mihalce** — Bk.: Kiraly "Albert—".
- Mihalçlı-Ahmed Paşa** — Bk.: Ahmed Paşa "Mihalçlı—".
- Mihalice** — Bk.: Kiraly "Albert—".
- Mihâl-i dâll** — Bk.: Mihai-Viteazul.
- Mihnea** (Dördüncü Mehmet devrinde Eflak voyvodalarından) 424, 427
- Mihrimah-Sultan** (Kanunî Sultan Süleyman'ın meşhur kızı ve Vezir-i a'zam Rüstem Paşa'nın karısı) 6, 12, 13, 49, 127, 342, 392
- Minûcehr Mustafa Paşa** — Bk.: Manoutchar.
- Mîr-Hamze Nigârî** — Bk.: Hamze Nigârî "Mîr—".
- Mîr-Hüseyn** — Bk.: Hüseyn "Ma'n-oğlu Mîr—".
- Mîr-Mes'ud** — Bk.: Mes'ud "Ma'n-oğlu Mîr—".
- Mîr-Nigârî** — Bk.: Hamze Nigârî "Mîr—".
- Mirzâ Ali Bey** (986=1578 Şark seferine iştirâk eden Pasin sancakbeyi) 24
- Mirzâ-Beg** (Kırım hanı ikinci Canibek-Giray'ın veziri) 283
- Mirzâ-Çabuk** — Bk.: Mzédchabouc.
- Mirzâ-Ebübekir-Han** — Bk.: Ebûbekir Mirzâ.
- Mirzâ Selman** — Bk.: Selman "Mirzâ—".
- Misk-kedisi Mehmet Efendi** — Bk.: Mehmed Efendi "Misk-kedisi—".
- Mocenigo** (1067=1657 de Kumburnu kalesinden atılan bir güllenin isâbetiden dolayı gemisiyle beraber berhavâ olan Venedik amirali) 422
Bk.: Mehmet "Kara—".
- Mocenigo "Francesco—"** — (1103 = 1692 de Girid'e çıkarılan Venedik kuvvetlerinin mağlûp kumandanı) 473
- Mogila** — Bk.: Jérémie Mogila.
- Mojış** — Bk.: Moses-Szekely.
- Molê** "Baron Achille de—" — (XVII nci asır başlarındaki Fransız elçilerinden) 292
- Mollard "Baron de—"** — (Zsitvatorok sulhünde Avusturya Başmuharrahşlığında bulunan Komorn muhafızı) 246
- Montecuccoli / Montecuculli "Kont Raymond de—"** — (1075 = 1664 deki Saînt-Gotthard muharebesinde Avusturya Başkumandanı) 434, 435
- Moralı-Hasan Paşa** — Bk.: Hasan Paşa "Enişte—".
- Morosini "Francesco—"** — (Dördüncü Mehmet devrinde Venediklilerin Çanakkale açıklarında telef olan Adriyatik amirali) 419
Aşağıki maddeye de bk.:
- Morosini "Francesco —"** — (Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'ya Kandiya kalesini teslim eden Venedik valî ve kumandanı: Zamanın en mühim askerlerinden sayılır: Bunu yukarıki adasıyla karıştırmamalıdır) 439, 459, 464, 467
- Moses-Szekely** (1011=1602 de Erdel prensi: Osmanlı menbâlarında "Sikel Mozes / Moziş / Mojiş" şekillerinde bahsedilir) 214
- Moses-Szekely** (1046 = 1636 daki Erdel prensliği buhrânında İsveç namzedi) 369
- Mostarlı-Derviş Paşa** — Bk.: Derviş Paşa "Mostarlı—".
- Mozes** — Bk.: Moses-Szekely.
- Moziş** — Bk.: Moses-Szekely.
- Muazzez Hanım** — Bk.: Hadice Muazzez Hanım.
- Mubârek-Giray** (Kırım hanı ikinci Mehmet-Giray'ın oğullarından) 32
- Mubârek-Giray-oğlu Murad-Giray** — Bk.: Murad-Giray "Mubârek-Giray-oğlu—".
- MUHAMMED ALEYHİSSELAM** —
Bk.: PEYGAMBERİMİZ.
- Muhammed "Birinci—"** — (Fas sultanlarından: Mûlây-Abdullâh'ın babası ve Mûlây Muhammed-ül-Mütevekkil-al-Allâh'ın dedesi) 20
- Muhammed Ali "Mevlânâ İnâyetullâh—"**

Sayfa

Sayfa

- oğluMevlânâ—" — (Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya şehrin teslimini arzeden Safavî hey'etinin başındaki Tebriz müftisi) 87
- Muhammed-Han / Muhammed-Halife** "Dulgadırlu—" — (Lala-Mustafa Paşa'nın Şark seferinde Safavîlerin Mâzenderan ve sonra Şirvan valisi) 38, 46
- Muhammed-Han** "Tekelü—" — (Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Tebriz seferi esnâsında Safavîlerin Hemedan valisi) 85
- Muhammed-Han** "Tekelü—" — (Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Tebriz seferi esnâsında Safavîlerin Hemedan valisi) 85
- Muhammed-Han** "Ziyâd-oğlu—" — (Ferhad Paşa'nın ikinci Şark seferinde Safavîlerin Gence valisi) 109, 110
- Muhammed-Hân-Türkmân** (Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Tebriz seferi esnâsında Safavîlerin Kâşân valisi) 85
- Muhammed Hudâbende** (Safavî hükümdarı Birinci Tahmâşb'ın büyük oğlu ve meşhur Şâh-İsmâîl'in torunu: Küçük kardeşi İkinci İsmâîl'den sonra tahta çıkmıştır) 7, 14, 32, 34, 56, 81, 84, 85, 98, 108, 114, 160
- Muhammedi-Sultan** — Bk.: Tokmak-Han.
- Muhammed-kuli Beg** — Bk.: Kuli / Muhammed-kuli Beg.
- Muhammed-kuli-Han** (Dördüncü Murad'ın Bağdad fethinden sonra sulh istemek için orduya gelen Safavî elçisi) 382, 383
- Muhammed Mirzâ** "Sultan—" — Bk.: Muhammed Hudâbende.
- Muhammed - ül-Mütevekkil-al - Allâh** "Mûlây—" — (XVI ncı asırda Fas sultanlarından, Mûlây-Abdülâh'ın oğlu ve halefi: El-Mustansır ünvânıyla de anılır) 20
- Muhammed Ziyâd-oğlu Kacar** — Bk.: Kacar "Muhammed Ziyâd-oğlu—".
- Muhannes-ibni-Muhannes** — Bk.: Mehmet Paşa "Sinan-Paşa-zâde / Muhannes—".
- Muhannes-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Sinan-Paşa-zâde / Muhannes—".
- Muhsin-zâde Mehmed Efendi / Paşa** — Bk.: Mehmed Efendi / Paşa "Muhsin-zâde—".
- Muizz-ir-İsfahanî** (İran'la akdedilen 1021=1612 İstanbul sulhünde Safavî murahasalarından) 257
- Mûlây-Abdullah** — Bk.: Abdullâh "Mûlây—".
- Mûlây Muhammed-ül-Mütevekkil-al'-Allâh** — Bk.: Muhammed-ül-Mütevekkil-al'-Allâh "Mûlây—".
- Murad** "Birinci—" — Osmanlı pâdişahlarından Sultan Murâd-ı Evvel / Murad-Hudâvendigâr) 1, 445
- Murad** "Dördüncü—" — (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Murâd-ı Râbi': "Fâtih-i Bağdâd / Bağdad fâtihî" ünvanıyla anılır) 1, 257, 261, 263, 265, 266, 269, 270, 301, 312, 317, 323, 325, 326, 328-330, 332, 334-336, 343, 347, 351-368, 370-372, 374, 375, 377-391, 410, 445
- Murad** "Gâvur—" — (Üçüncü Mehmet devrinde İstanbul'un Devşirme idaresine karşı isyân edip Anadolu'da saltanatını ilân eden Kara Yazıcı'nın ümerâsından) 195
- Bk.: Abdülhalim Bey "Kara-Yazıcı—".
- Murad** "Üçüncü—" — (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Murâd-ı Sâlis) 1-8, 11, 13, 14, 17 - 20, 22, 23, 27-29, 31, 39-41, 44, 46, 48, 49, 52-55, 57-62, 64, 69-80, 82, 87-91, 98-100, 102, 106 - 108, 111 - 113, 116 - 118, 120, 125, 128, 133, 135, 139, 140-144, 160, 163, 164, 173, 177, 192, 197, 200, 202, 207, 223, 227, 229, 231, 238, 247, 254, 256, 257, 265-267, 269, 274, 277, 364, 367, 368, 392, 434
- Murad Ağa / Paşa** (Revan / Erivan kalesini Dördüncü Murad'a teslim eden Emîr-Güne-oğlu Tahmâşb-kuli - Han'ın Trablusşam valiliğine tâyin edilen kethudâsı) 365

Sayfa

Sayfa

- Murad Giray** (Kırım hanı ikinci Mehmet-Giray'ın oğullarından) 78
- Murad-Giray Mubârek-Giray-oğlu—**
— (Kırım hanlarından) 447, 449, 453 - 456
- Murâdî** (Üçüncü Murad'ın şii'r mahlası) 141
Bk.: Murad "Üçüncü—".
- Murad Paşa** "Dev/Kara—" — (Dördüncü Mehmet devri Kapdan-ı deryâlarından ve Vezir-i a'zamlarından) 400, 402, 408, 412-415, 419, 420
- Murad Paşa** "Köse—" — (1035=1625 de Diyarbekir beylerbeyi) 334
- Murad Paşa** "Kuyucu/ Koca/ Kuyucu-Koca—" — (Birinci Ahmed devri Vezir-i a'zamlarından) 95, 197, 222, 245, 248-257, 261, 268, 316, 322, 360, 429
- Murad-Sultan** (986=1578 Şark seferinde Osmanlılarla harbeden Şafavî ümerâsından, Moğan valisi) 24
- Murtazâ Paşa** (1032=1623 de âsi Abaza Paşa'ya iltihak mecburiyetinde kalan Şarkî-Karahisar muhâfızı) 321, 331
- Murtazâ Paşa** (1041=1632 de Özü'den nakledilen Diyarbekir beylerbeyi: Daha sonraları Budin ve Eriyan valilikleriyle Rikâb-ı Humâyun Kaymakamlığında da bulunmuştur) 353, 357, 359, 360, 362, 365, 368
- Murtazâ Paşa** (1069 = 1658 de Diyarbekir valisi) 425, 426
- Murtazâ Paşa** (1108=1696 Azak muharebesinde Kefe beylerbeyi) 479
- Murtazâ Paşa** "Çerkes Zor—" — (1040 = 1630 da Anadolu beylerbeyi) 348
- Murtazâ Paşa** "Nogay—" — (1039 = 1630 da Haleb beylerbeyi) 345, 346, 358
- Mûsâ-Çelebi** (Birinci Bâyezid'in oğullarından) 1, 140, 142, 229, 265, 266, 269, 274, 305, 325, 388, 412, 465, 472, 477
- Mûsâ-Çelebi** (Dördüncü Murad'ın 1041 = 1632 isyânında öldürülen meşhur müsâhibi) 353, 354
- Mûsâ-Kâzım** "İmâm—" — (Hazret-i Hüseyin sülâlesinden "Eimme-i Esnâaşer" denilen on iki İmâmın yedinciisi: Muhtesem türbesi Bağdad civarındaki "Kâzımıyye" kasabasıdadır) 375
- Musa Paşa** "Kapucu/Kara—" — (Sultan İbrahim devri Kapdan-ı deryâlarından: Beş günlük gıyabî bir sadâreti de vardır) 403, 404
Bk.: Şeker-pâre-Hâtun.
- Musa Paşa** "Koca—" — (Sultan İbrahim devri Kapdan-ı deryâlarından: Dördüncü Murad devrinde Budin valiliğinde, Girid seferi açılınca Şerdâr müşâvirliğinde ve bir müddet de İstanbul muhâfızlığında bulunmuştur) 372, 386, 394, 398, 401
- Musa-Paşa-Kethudâsı** — Bk.: Ahmed Paşa "Tarhuncu—".
- Muslihüddin Ağa** "Koca—" — (Dördüncü Murad'ın Revan seferinde İstanbul muhâfızlığında bulunan boşnak Segban-başı: Dördüncü Mehmed'in çocukluğundaki Ağalar saltanatının ele-başlılarından) 361, 413
- Muslu-Çavuş** (Birinci Ahmed devrinde Silifke'de isyân çıkaran celâlî) 248-250, 252, 253
- Mustafa** "Birinci—" — (Osmanlı pâdishahlarından Sultan Mustafây-ı Evvel) 229, 265, 268-274, 277, 292, 299, 301 - 315, 317 - 320, 323 - 326, 329, 330, 336, 381, 388, 413
- Mustafa** "Düzmece—" — (Yıldırım Bâyezid'in oğullarından şehzâde Mustafa: "Düzmece"liği doğru değildir) 376
Bk.: C. 1.
- Mustafa** "İkinci—" — (Osmanlı pâdishahlarından Sultan Mustafây-ı Sâni) 433, 443, 477 - 482, 484, 485, 487 - 489
- Mustafa** "Şehzâde—" — (Kanunî Sultan Süleyman'ın büyük oğlu) 13
Bk.: C. 2.
- Mustafa** "Şehzâde—" — (Üçüncü Mehmed'in cülûsunda idâm edilen kardeşlerinden) 144

	Sayfa		Sayfa
Mustafa "Tavîl-Ahmed-oğlu—" — (Birinci Ahmed devrinde Bağdad'da isyân etmiş olan Bölük-başı Tavîl-Ahmed-oğlu Mehmed'in kardeşi ve halefi)	251	Mustafa - Çelebi "Gümüş-zâde—" — (Osmanlıların ilk Şirvan defterdarı)	26
Mustafa "Üçüncü—" — Osmanlı padişahlarından Sultan Mustafây-ı Sâlis)	119	Mustafa-Çelebi "Kâtib-Çelebi / Hacı Halife—" — (XVII nci asrın en büyük Osmanlı âlimlerinden: Avrupa'da "Hacı-Kalfa" diye anılır)	423
Mustafa Ağa (Dördüncü Murad devrinde Hâfız Paşa'nın Bağdad'ı muhâsara ederken Birinci Abhâs'a gönderdiği elçi)	335	Bk.: "Müellifler" cedveli.	
Mustafa Ağa (1039=1630 Irak seferinde Turnacı-başı)	345	Mustafa Efendi (Üçüncü Murad devrinde Sakarya-İzmit körfezi kanalı emniyeti kâtipliğine tâyin edilen Dîvan-kâtibi)	119
Mustafa Ağa "Hacı—" — (Birinci Ahmed, Birinci Mustafa ve İkinci Osman devirlerinde Dâr-üs-Saâde ağası = Kızlar-ağası)	261, 268, 271, 272, 277	Bk.: Ahmed Efendi.	
Mustafa Ağa / Efendi (Dördüncü Mehmet devrinde Mi'mar-ı-Hâssa: Yenicâmi mi'marlarındandır)	428, 433	Mustafa Efendi — Bk.: Mustafa Ağa / Efendi	
Mustafa Ağa / Paşa "Destârî / Sarıkcı—" — (Eğri seferi esnâsında Yeniçeri-ağası olan Kapucu-başı: Daha sonra valiliklerde bulunmuştur)	170	Mustafa Efendi "Aydınlı—" — (Birinci Ahmed'in şehzâdeliğinde hocası ve cülûsunda Muallimi-i Sultânî: İlmî ve temiz ahlâkiyle mârûftur; Dördüncü Mehmet devri Şeyh-ül-İslâmlarından Horcazâde Şehid-Mes'ud Efendi'nin babasıdır)	234, 261, 268
Mustafa Bey (Kanunî'nin kızı Mihri-mah-Sultan'ın torunu ve Veziri-a'zam Semiz-Ahmed Paşa'nın Ayşe Hanım-Sultan'dan olan oğlu: Üçüncü Murad devrinde Kilis sancak-beyliğinde şehid olmuştur)	127	Mustafa Efendi "Bolevî / Bolulu—" (Dördüncü Mehmet devri Şeyh-ül-İslâmlarından)	425
Bk.: Mehmet Bey.		Mustafa Efendi "Ebu-l-Meyâmin—" — (Üçüncü Mehmet ve Birinci Ahmed devirleri Şeyh-ül-İslâmlarından: "Sarıgürz-zâde kayını" ve "Kaba" lâkaplarıyla da anılır)	216, 218
Mustafa Bey — Bk.: Manoutchar.		Mustafa Efendi "Nasıruddin-zâde—" — (Budin eşrâfından ve Zsitvatorok sulhünde Osmanlı murahhaslarından)	246
Mustafa Bey (1003 = 1595 de Silistre sancak-beyi)	139	Mustafa Efendi "Selânikî—" — (Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın Şark seferine "Silâhdarlar bölüğü kâtibi" olarak iştirâk eden meşhur Osmanlı müverrihi)	109, 115, 116, 120, 125, 201
Mustafa Bey (Dördüncü Murad devrinde Mısır sancak-beylerinden)	375	Bk.: "Müellifler" cedveli.	
Mustafa Bey / Paşa (991 = 1583 de Amasya sancak-beyliğinden Şamahi valiliğine terfi eden beylerbeyi)	68	Mustafa Efendi "Telhîsî-zâde—" — (Dördüncü Mehmet devrinde ikinci Viyana seferine iştirâk eden Reis-ül-küttâb)	453
Mustafa-Çavuş (Şark serdârı Lala Mustafa Paşa'nın maiyyetinden)	51	Mustafa Paşa — Bk.: Manoutchar.	
Mustafa-Çavuş "İncili—" — (Nükteleleriyle meşhur "İncili-Çavuş: 1021=1612 Osmanlı-Safavî sulhünün akdi üzere bâzı hudut meselelerinin halli için elçilikle İran'a gönderilmiştir)	258, 262	Mustafa Paşa (986=1578 Şark seferi-	

Sayfa

- ne iştirâk eden valilerden Maraş beylerbeyi) 25, 40, 42, 43, 138, 139
- Mustafa Paşa** (992 = 1584 seferinde Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan valilerden) 79
- Mustafa Paşa** (Birinci Mustafa devrinde Erzurum valiliğine tâyin edildiği halde, Abaza isyânından dolayı işe başlayamayan beylerbeyi) 321
- Mustafa Paşa** "Arnavud-oğlu—" — (1039=1630 da Şehr-i-Zur=Kerkük beylerbeyi) 345, 349
- Mustafa Paşa** "Ayas-Paşa-zâde—" "Serdârı bî-âr" denilen Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın kardeşi Ayas Paşa'nın oğlu, Şam beylerbeyi) 151
- Mustafa Paşa** "Bozoklu / Bıyıklı / Silâhdar—" — (Dördüncü Mehmet devri Kapdan-ı-deryâlarından ve ikinci Ahmed devri Vezir-i-azamlarından: Muhtelif serdarlıklarda da bulunmuştur) 450, 463, 474 - 476
- Mustafa Paşa** "Fındık—" — (1096=1685 de Bosna beylerbeyi: Daha sonra da muhtelif valiliklerde bulunmuştur) 450
- Mustafa Paşa** "Halıcı-zâde—" — (1039=1630 da Diyarbekir beylerbeyi) 334
- Mustafa Paşa** "İpşir—" — Bk.: İpşir/İbşir Mustafa Paşa.
- Mustafa Paşa** "Kaplan—" — Bk.: Kaplan Mustafa Paşa.
- Mustafa Paşa** "Kara—" — Bk.: Mustafa Paşa "Merzifonlu Kara—".
- Mustafa Paşa** "Kara/Lala—" — (Üçüncü Murad devrinin meşhür vüzerâsından: Serdârlıklarda bulunmuş ve Sadâretin ilgasında "Vekîl-i-Saltanat" ünvanıyla Sadâret-Kaymakamı olmuştur) 1, 13 - 19, 21, 22, 24-34, 36-41, 43, 44, 47, 50, 58, 60, 62, 69, 97, 98, 103, 105, 117
- Mustafa Paşa** "Kemaneş Kara—" — (Dördüncü Murad ve Sultan İbrahim devirleri Vezir-i-a'zamlarından: Dördüncü Murad devrin-

Sayfa

- de Kapdan-ı-deryâlığı da vardır) 372, 376, 377, 380, 382, 384, 387, 389-392
- Mustafa Paşa** "Köprülü-zâde Fâzıl—" — (ikinci Süleyman ve ikinci Ahmed devirleri Vezir-i-a'zamlarından) 446, 464, 468, 469, 472, 482
- Mustafa Paşa** "Kör-Bey—" — (Dördüncü Mehmet devrinde isyânından dolayı tenkil edilen Antalya beyi) 426
- Mustafa Paşa** "Lefkeli—" — (Birinci Mustafa'nın ikinci saltanat devri Vezir-i-a'zamlarından) 314
- Mustafa Paşa** "Merzifonlu Kara—" — (Dördüncü Mehmet devri Vezir-i-a'zamlarından) 431, 445-450, 452, 453, 455-457, 461, 464, 473
- Mustafa Paşa** "Parmaksız—" — (1039=1630 da Trablusşam beylerbeyi) 345, 349
- Mustafa Paşa** "Silâhdar Tüccar-zâde Beyceğiz—" (Dördüncü Murad'ın meşhür nedîmi ve son Kapdan-ı-deryâsı: Efendisinin ölümü üzerine Budin valiliğine nakledilmiş tir) 383, 388
- Mustafa Paşa** "Softa—" — (ikinci Osman devri Kapdan-ı-deryâlarından ve Dördüncü Murad devri Baş-defterdarlarından) 351 - 353
- Mustafa Paşa** "Sokullu—" — (Sokullu Mehmet Paşa'nın amcazâdesi ve Diyarbekir beylerbeyi Derviş Paşa'nın kardeşi olan Budin beylerbeyi: Umumiyetle ismi yalnız "Mustafa Paşa" şeklinde zikredilirse de, kız-kardeşinin oğlu olan Peçevî'ye göre ikinci isminin de Ferhad olduğu anlaşılmaktadır) 48, 58
- Bk.: Ferhad Paşa "Gazi—".
- Mustafa Paşa** "Tekirdağlı Bekri—" — (ikinci Süleyman devri Vezir-i-a'zamlarından) 452, 457 - 459, 465, 466, 468
- Mustafa Paşa** "Uçar—" — (Birinci Ahmed, Birinci Mustafa ve ikinci Osman devirleri valilerinden:

Sayfa

Sayfa

- Dördüncü Murad devri Vezir-i a'zamlarından Tayyar - Mehmet Paşa'nın babasıdır) 374, 377
- Mustafa Paşa** "Zurnazen—" — (Dördüncü Mehmet devri Kapdan-ı deryâlarından ve Vezir-i a'zamlarından: Sadâreti 4 saat sürmüştür; Baş-defterdarlığı da vardır; "Borazan" lâkabiyle de anılır) 418, 421
- Mustafa Sun'Ullâh Efendi** "Ca'fer Efendi-zâde Hacı—" — (Üçüncü Mehmet ve Birinci Ahmed devirleri Şeyh-ül-İslâmlarından) 197, 202, 207, 217, 218, 224, 235
- Mustansır "El—" —** Bk.: Muhammed-ül-Mütevekkil-al'-Allâh.
- Muytâb-zâde Ahmed Paşa —** Bk.: Ahmed Paşa "Muytâb-zâde—".
- Muzaffer-Sultan** (İshakıyye sülâlesinden Gılân hükümdarı Dûbâc-Han'ın ünvânı: Kanunî'nin Irâkayn seferinde tâbiyyetini arzettiştir) 15
Bk.: C. 2.
- Müdhiş-ıvan —** Bk.: İvan Vasilıyevic "Dördüncü—".
- Müezzın-zâde Ali Paşa —** Bk.: Ali Paşa "Müezzın-zâde—".
- Müezzın-zâde Hâfız-Ahmed Paşa —** Bk.: Ahmed Paşa "Müezzın-zâde Hâfız—".
- Müfettiş-İsmail Paşa —** Bk.: İsmail Paşa "Boşnak / Müfettiş—".
- Müneccim-Hüseyn Paşa —** Bk.: Hüseyin Paşa "Müneccim—".
- Müsâhip-Mehmet Paşa —** Bk.: Mehmet Paşa "Doğancı / Müsâhip/Beylerbeyi—".
- Mzédchabouc** (Yavuz'un şehzâdeliğindeki Trabzon valiliği esnâsında Ahıska hristiyan atabeyi: Osmanlı menbâlarında "Mirzâ-Çabuk" denir) 16
Bk.: C. 2.
- Telli-Hasan Paşa'ya** mağlûb olan Avusturya kumandanlarından) 12, 131, 183
- Nakkaş-Hasan Paşa —** Bk.: Hasan Paşa "Nakkaş—".
- Nal-kıran Bk.: Frédéric-Auguste.**
- Nasruddin-zâde Mustafa Efendi —** Bk.: Mustafa Efendi "Nasruddin-zâde—".
- Nassi "Yasef—" —** (İkinci Selim'e dalkavukluk ederek bir çok entrikalar çevirmiş olan zengin yahudi serserisi) 112
Bk.: C. 2.
- Nasuh Ağa** (İkinci Osman devrinde Segban-başı) 295, 300
- Nasuh Paşa** (Birinci Ahmed devri Vezir-i a'zamlarından) 242, 255, 257, 258, 260, 261, 329
- Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa —** Bk.: Hüseyin Paşa "Nasuh-Paşa-zâde—".
- Nasya —** Bk.: Anastasya ve Mâhpeyker-Kösem-Sultan.
- Navagierro** (1055=1645 Girid seferinde Venediklilerin Hanya muhafızı) 397
- Nazar Paşa** (Üçüncü Murad devrindeki Şark seferinde ihtidâ edip bu ismi alan ve Osmanlı menbâlarında "Kazak-Han" üvânıyla bahsedilen Borçalı Kazak-Tereke-me beyi) 77, 104, 105
- Nebî/Abd-ün-Nebî "Gürcü—" —** (Dördüncü Mehmet devrinde isyân edip İstanbul üzerine yürüyen eski Sipâhi zorbası) 414
- Nef'i** (Büyük dîvan şâiri: Asıl ismi "Ömer"dir) 347, 360-362, 370
- Nevâlî Efendi "Akhisarlı—" —** (Üçüncü Mehmed'in şehzâdelik devrindeki hocası) 197
- Nezir Ağa** (İkinci Ahmed devrinde Dâr-üs-Saâde ağası = Kızlar-ağası) 475
- Nicolas dı Melo —** Bk.: Melo "Nicolas di—".
- Nigârî "Mîr—" —** Bk.: Hamze Nigârî "Mîr—".
- Nişancı-Ahmed Paşa —** Bk.: Ahmed Paşa "Nişancı—".
- Nadajlı Sarı-Abdurrahman —** Bk.: Abdurrahman "Nadajlı Sarı—".
- Nadasdy** (1000=1592 de Bosna valisi

Sayfa

Sayfa

- Nişancı-Ahmed Paşa** — Bk.: Ahmed Paşa "Kavanoz / Nişancı—".
- Nişancı-İsmail Paşa** — Bk.: İsmail Paşa "Nişancı—".
- Nişancı Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Kara-Nişancı Boyalı—".
- Noailles "Duc de—"** — (Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Girid seferinde Venediklilerin imdâdına gelen Fransız kuvvetleri komandanı) 439
- Nogay-Murtazâ Paşa** — Bk.: Murtazâ Paşa "Nogay—".
- Nuh Paşa "Dârendeli—"** — (Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirleri Baş-defterdarlarından: 1011=1603 de Celâliilere karşı serdâr olan Anadolu beylerbeyi) 219
- Nûr-Bânû-Sultan** (ikinci Selim'in karısı ve Üçüncü Murad'ın anası) 1-3, 71, 72
- Nyary "Paul—"** — (Üçüncü Mehmed'in muhâsarası esnâsında Avusturya'nın Eğri kale muhafızı) 168-170

O

- Occhiali** — Bk.: Ali Paşa "Uluc/Kilic—".
- Ohrili-Hüseyn Paşa** — Bk.: Hüseyn Paşa "Ohrili—".
- Okçu-zâde Şah-Mehmed Efendi/Paşa** — Bk.: Mehmed Efendi / Paşa "Okçu-zâde Şah—".
- On-birinci innocent** — Bk.: innocent "On-birinci—".
- On-dördüncü Louis** — Bk.: Louis "On-dördüncü—".
- On-üçüncü Grégoire** — Bk.: Grégoire "On-üçüncü—".
- Orhan "Şehzâde—"** — (Madame de Gomez'e göre Birinci Ahmed'in oğullarından) 269
- Orhan-Gazi / Orhan Bey "Osman-oğlu—"** — (Osmanlı hükümdarlarının ikincisi) 5
- Oros / Orus / Aras / Ereş-Han** (986 = 1578 Şark seferinde Osmanlılarla harbeden Safavî ümerâsından, Şirvan valisi: Bu ismin im-

- lâsı eski yazıda "Erevs" okunabilecek şekle bile girmektedir; Oros-Han bir aralık Başkumandanlık da etmiştir) 25, 31, 32, 35
- Oruç Bey** (Dördüncü Mehmet devri Vezir-i-a'zamlarından Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın Dördüncü Murad devrindeki Bağdad seferinde şehid olan babası: Sîpâhi beylerindendir) 445
- Bk.: Âbide-Hâtun.
- Osman "Birinci—"** / **Osman-Gazi** (Osmanlı devletinin müessisi ve ilk hükümdarı) 5, 163, 197
- Bk.: C. 1.
- Osman "İkinci—"** — (Osmanlı pâdisahlarından Sultan Osmân-ı Sâni / Genç-Osman) 201, 236, 262, 265 - 267, 269-274, 276-283, 285-321, 324-326, 328, 330, 336, 341, 342, 345, 352, 357, 360, 385.
- Osman "Kara-Pence—"** (Tiryâki Hasan Paşa'nın Kanije müdâfasında gizli muhâbere ve casusluk işlerini idare eden serhad gâzisi) 210, 211
- Osman "Poyraz—"** — (Üçüncü Mehmet devrinde "Zorba isyânı"nın reislerinden) 216, 218
- Osman "Şehzâde—"** — (Üçüncü Mehmed'in cülûsunda idâm edilen kardeşlerinden) 144
- Osman "Üçüncü—"** — (Osmanlı pâdisahlarından Sultan Osmân-ı Sâlis) 484
- Osman Ağa** (1004=1595 de Wisseggrad = Vişegrad kalesini düşmana teslim edip irtidâd eden sâbık Budin Yeniçeri-ağası) 154
- Osman Ağa** (Üçüncü Mehmet devrindeki "Zorba isyânı"nda idâm edilen Dâr-üs-Saâde ağası / Kızlar-ağası) 216
- Osman Ağa "Sofu—"** — (Üçüncü Mehmet devri Vezir-i-a'zamlarından Dâmâd-İbrahim Paşa'nın Kapı-ağası) 142
- Osman Ağa / Paşa "Çiftelerli/Çifteli—"** — (Dördüncü Murad'ın Bağdad seferinde Mehdilik iddiâ eden Sakarya-şeyhi Ahmed'i ten-

Sayfa

Sayfa

- kil eden eski mütesellim: Eskişehir'in "Çifteler" köyündendir; biraz sonra vezâret pâyesiyle Şam valiliğine tâyin edilmiştir) 372, 390
- Osman Bey "Kulaksız—" — (1007 = 1598 de Szolnok sancak-beyi) 190
- Osman-Gazi — Bk.: Osman "Birinci—" / Osman-Gazi.
- Osman Paşa "Arnavut—" — (1003 = 1594 de ilk Yanık Raab beylerbeyi) 136, 149, 150
- Osman Paşa "Çiftelerli—" — Bk.: Osman Ağa / Paşa "Çiftelerli/Çifteli—".
- Osman Paşa "Özdemir-oğlu—" — (Üçüncü Murad devrinde Kafkasya fâtihi, Vezir-i a'zam ve Serdâr-ı Ekrem: Safavîler arasında "Adıyaman" lâkabiyle şöhret bulmuştur) 17, 18, 21, 22, 25 - 39, 42, 45, 50-52, 56-58, 60, 64-71, 73-76, 78-88, 90 - 101, 127, 135, 162, 178, 223, 226
- Osman Paşa "Yeğen—" — (1099 = 1688 harekâtında celâliklikten yetişme Macaristan serdârı) 466
- Oukraintzow (1112 = 1700 İstanbul sulhünde Rus murahhası) 485
- hur maiyyet zâbitlerinden: Büyük hizmetlerinden dolayı Pécş = Peçuy sancak-beyliğine ve daha sonra Batum beylerbeyliğine tâyin edilmiştir) 211, 212, 266, 333
- Ömer Efendi "Hoca—" — (Genc-Osman'a teceddüt ve inkılâp fikirleri telkin eden meşhur A-masyalı Hâce-i Sultânî) 274, 277, 284, 293, 297 - 301, 305
- Ömer Nuri Efendi (1033 = 1624 deki Safavî istilâsında Birinci Abbâs'ın idâm ettirdiği Bağdad kadısı) 328
- Ömer Paşa (992 = 1584 seferinde Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın maiyyetinde bulunan valilerden) 79
- Ömer Paşa — Bk.: Ömer Ağa/ Paşa "Kara—".
- Ömer Paşa "Arnavut—" — (1040 = 1630 da Tekrit beylerbeyi) 349
- Özdemir-oğlu Osman Paşa — Bk.: Osman Paşa "Özdemir-oğlu—".
- Özdemir Paşa (Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın babası, San'â ve Habeş fâtihi) 97
- Bk.: C. 2.

Ö

P

- Öküz-Mehmet — Bk.: Mehmet "Öküz—".
- Öküz-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Öküz / Kara—".
- Ömer (Şâir Nefî'nin göbek adı: "Nefî" mahlasıdır) 361
- Bk.: Nefî.
- Ömer "Baba—" — (Dördüncü Murad devrinde Afyon-Karahisar'a hâkim kesilen Sipâhi zorbası) 351
- Ömer "Hazret-i—" — (Hulefây-ı Râşidîn'den) 311
- Ömer "Şehâde—" — (İkinci Osman'ın oğlu) 290
- Ömer Ağa (Bağdad'da isyân eden Bekir-Sübaşı'nın kardeşi olan Bağdad defterdarı) 328
- Ömer Ağa / Paşa "Kara—" — (Kaniye müdâfii Tiryâki-Hasan Paşa'nın kahramanlıklarıyla meş-
- Paget "Lord—" — (Karlofça sulhünün akdine tavassut eden İngiliz elçisi) 482, 483
- Bk.: Collyer / Colier.
- Pala-bıyık Yusuf Paşa — Bk.: Yusuf Paşa "Pala-bıyık / Helvacı—".
- Palfy (Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirlerindeki seferde Avusturya kumandanlarından) 113, 183, 184
- Papa-karındaşı — Bk.: Aldobrandini.
- Paradeiser "Georges—" — (1001 = 1593 deki Kulpa muharebesine iştirâk eden Avusturya kumandanlarından: 1009 = 1600 deki Kaniye fethinde kale muhâfızıdır) 128, 204
- Parmaksız - Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa Paşa "Parmaksız—".
- Paul Nyary — Bk.: Nyary "Paul—".

Sayfa

Sayfa

- Paul Uchanski — Bk.: Uchanski "Pa-ul—".
- Pâyzen-Yusuf Paşa — Bk.: Yusuf A-ğa / Paşa "Pâyzen—".
- Peğevî-İbrahim Efendi — Bk.: İbra-him Efendi "Peğevî—".
- Perihan Hanum (Safavî hükümdarı Birinci Tahmâşb'ın kızı ve ikinci İsmâîl'in kız-kardeşi) 8
- Pertev Mehmet Paşa (Kanunî ve İ-kinci Selim devirlerinde ikinci vezir) 47
Bk.: C. 2.
- Pertev Paşa "Dâmâd—" — (İkinci Osman'ın ilk karısı olan Hanım Sultan'ın babası) 293
- Petro "Koca / Delî—" — (Meşhur Rus çarı) 479, 480, 483, 485, 486
- PEYGAMBERİMİZ (Ahmed Muham-med Mustafâ Efendimiz Hazret-leri) 5, 143, 168, 174, 175, 211, 228, 230, 297, 336, 355, 377
- Peyker-Han (Üçüncü Murad devrin-deki Şark seferi esnâsında Safa-vîlerin Şirvan valiliğine tâyin e-dilen kumandan) 60
- Pezzen (1001=1592/1593 de Avustur-ya'nın İstanbul elçisi) 124, 128
- Philippe "İkinci—" — (Charles-Quint'-in oğlu olan meşhur İspanya kralı) 119
- Philippe "Üçüncü —" — (İspanya kra-li) 179, 222
- Philippe Emmanuel de Mercoeur — Bk.: Mercoeur "Philippe Emma-nuel de—".
- Pietro Valerio — Bk.: Valerio "Piet-ro—".
- Pîr "Kel—" — (Dördüncü Mehmed'i deviren askerî isyânın ele-başla-rından) 463
- Pîrî "Tokatlı Ağaçdan—" — (Üçüncü Mehmet devrinde İstanbul'un dev-şirme idaresine karşı isyân edip Anadolu'da saltanatını ilân eden Kara-Yazıcı'nın ümerâsından) 195
Bk.: Abdülhalim Bey "Kara-Ya-zıcı—".
- Pîr-i-Gayb-Hân (Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Âzerbaycan seferinde Safavîlerin Tebriz müdâfaa ku-mandanlarından ve Ustaclu bey-lerinden) 86, 87
- Pîrî-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Pîrî—".
- Pîrî-Paşa-zâde İbrahim Bey — Bk.: İbrahim Bey "Pîrî-Paşa-zâde—".
- Pîr-Mehmed Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Pîr—".
- Pisani "Benedotto—" — (1106=1695 deki Koyun-adaları muharebe-sinde maktul düşen Venedik ami-rali) 477
- Piyâle Mehmet Paşa (Kanunî ve İkin-ci Selim devirleri Kapdan-ı-der-yâlarından ve en meşhur Osman-lı denizcilerinden: İkinci Selim'in dâmâdıdır; Kapdanlığında son-ra Kubbe-veziri olup ikinci vezir-liğe yükselmiştir) 1, 12, 103, 178
Bk.: C. 2.
- Poppel de Lubkowitz — Bk.: Lobko-witz "Baron Poppel de—".
- Portakal (Birinci Ahmed devrinde Vezir-i-a'zam Lala-Mehmet Paşa'nın hekimi) 245
- Potur-li Bey/ Paşa — Bk.: Ali Bey/ Paşa "Potur—".
- Poyraz-Osman — Bk.: Osman "Poy-raz—".
- Prens Eugène de Savoie — Bk.: Sa-voie "Prens Eugène de—".
- Prens Louis — Bk.: Louis "Prens—".
- Prens Romodanovski — Bk.: Romo-danovski "Prens—".
- Prens Trubeçkoy — Bk.: Trubeçkoy "Prens—".
- Prens Vasilî Galitzyn — Bk.: Ga-litzyn "Prens Vasilî—".

Q

- Qwarqwaré (Çoruh boyundaki Sa-mtskhê hristiyan atabeyliğinden arta-kalan Altunkale'nin son beyi İkinci Kayhosro/Keyhusrev'in o-ğullarından: 986=1578 de ordu-ya geldiği için Oltu sancığı ve-rilmiştir) 22, 23, 38
Bk.: Dêdis-îmêdi Debora.

Sayfa

Sayfa

R

- Radul Scherban** (İkinci Osman'ın Lehistan seferine iştirâk eden Eflâk voyvodası) 283, 287
- Rahîkî-dâmâdı Ahmed Ağa** — Bk.: Ahmed Ağa "Rahîkî-dâmâdı—".
- Rakoczy / Ragotzki** "Birinci Georges—" — (Erdel prenslerinden: Osmanlı menbâlarında "Rakoci/Rakoçi" denir) 369, 424, 427, 430, 450
- Rakoçi / Rakoci** — Bk.: Rakoczy / Ragotzki "Birinci Georges—".
- Ramazan-oğlu İbrahim Bey** — Bk.: İbrahim Bey "Pîrî-Paşa-zâde—".
- Ramazan-oğlu İsmail Bey** — Bk.: İsmail Bey "Ramazan-oğlu—".
- Ramazan-oğlu Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet Paşa "Ramazan-oğlu—".
- Ramazan Paşa** (Üçüncü Murad devrinde Tunus beylerbeyi ve Cezâyir'de Kapdan-ı-deryâ Kılıç-Ali Paşa'nın vekili) 20
- Râmi Mehmet Paşa** (İkinci Mustafa devri Vezir-i-a'zamlarından) 483, 485-489
- Raymond de Montecuccoli / Montecuccoli** — Bk.: Montecuccoli / Montecuccoli "Kont Raymond de—".
- Raziye-kadın** (Üçüncü Murad devrinde nüfuziyle meşhur Harem-i-Hümâyûn vekilhareci) 3
- Rebîa Gülnûş** — Bk.: Emet-Ullâh Gülnûş-Sultan.
- Recep Paşa "Arap—"** — (1100=1689 da orduyu bozgundan bozguna sürükleyen Suriyeli Macaristan serdârı) 467, 468
- Recep Paşa "Bostan—"** — (1098=1687 de Sadâret-Kaymakamı) 463
- Recep Paşa "Topal—"** — (Birinci Mustafa ve Dördüncü Murad devirleri Kapdan-ı-deryâlarından Dördüncü Murad devri Vezir-i-a'zamlarından ve Birinci Ahmed'in dâmâdlarından) 315, 330, 333, 352-355
- Redern** (1001=1593 deki Kulpa muharebesine iştirâk eden Avusturya kumandanlarından) 128
- Rédin** (Orta-Macar kralı Emèrie Thököly'nin elçilerinden) 450
- Remanekşü** — Bk.: Romodanovski.
- Remdaniski** — Bk.: Romodanovski.
- RESÛL-i-EKREM** — Bk.: PEYGAMBERİMİZ.
- RESÛL-ULLAH** — Bk.: PEYGAMBERİMİZ.
- Rıdvân Ağa** (1009=1594 de Serdâr-ı Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği ulak) 132
- Rıdvân Paşa "Kara-Sâhin-oğlu—"** — (Üçüncü Murad devrindeki Şark seferine iştirâk eden me'zûl valilerinden: Sâbık Basra ve sefer esnâsında Diyarbekir ve bir müddet sonra da Anadolu beylerbeyi) 40, 43, 44, 63
- Richard Stapei** — Bk.: StaPei "Richard—".
- Rizeli-Hasan Paşa** — Bk.: Hasan Paşa "Rizeli—".
- Rodolphe "ikinci—"** — (Almanya/Avusturya imparatoru) 8, 123, 132, 137, 179, 185, 222, 246, 247
- Romanof "Michel—"** — Bk.: Michel Romanof.
- Romodanovski** "Prens—" — (Dördüncü Mehmed'in 1089=1678 tarihindeki Rusya seferinde Rus Başkumandanı: Osmanlı menbâlarında Remdaniski ve Remanekşü diye bahsedilir) 447
- Rûhullâh Efendi** (Dördüncü Mehmet devri Burşa kadılarından)
- Rum-Hasan Paşa** — Bk.: Hasan Paşa "Rum—".
- Rum-Mehmet** — Bk.: Mehmet "Rum—"
- Rüstem "Zal-oğlu—"** — (Şâhnâme kahramanlarından) 171
- Rüstem-Han** (Üçüncü Murad devrindeki Şark seferinde Osmanlılarla harbeden Safavî ümerâsından) 64, 66
- Rüstem-Han** (Husrev Paşa'nın 1039=1630 Irak seferinde Zeynel-Han'ın yerine tâyin edilen ve "Hân-ı-Hânân" denilen Safavî Başkumandanı ve Tebriz valisi) 346, 366, 383

Sayfa

Sayfa.

Rüstem Paşa "Kehle-i-ikbâl—" —
(Kanunî'nin dâmâdı ve Mihri-
mah-Sultan'ın kocası olan Ve-
zir-i-a'zam) 6, 13, 49, 127, 361, 392
Bk.: C. 2.

S

Sa'düddin Efendi "Hoca—" — Bk.:
Mehmet Sa'düddin Efendi "Ho-
ca—".

Saâdet-Giray (Kırım hanı ikinci
Mehmet - Giray'ın kardeşlerin-
den) 32, 51

Saâdet-Giray (Kırım hanı ikinci
Mehmet-Giray'ın oğullarından) 78, 80

Saâdet-Giray "İkinci—" — (Kırım
hanlarından) 472

Saatçi-Hasan Paşa — Bk.: Hasan
Paşa "Saatçi—".

Saçlı (Birinci Ahmed devrindeki ce-
lâlî reislerinden) 242

Safâ-Giray (Kırım hanı ikinci Meh-
met-Giray'ın oğullarından) 70, 78

Safi "Birinci—" (Safavî hükümdar-
ı Birinci Abbâs'ın oğlu ve ha-
lefi) 223, 346, 349, 368, 369, 375,
381 - 383

Saff-kuli Han (Birinci Abbâs'ın He-
medan ve Birinci Saff'nin Bağ-
dad valisi) 327, 328, 348

Safi-Mirzâ (Birinci Abbâs'ın oğlu ve
veliahdi Muhammed Bâkır'ın ün-
vânı) 223
Bk.: Saff "Birinci—".

Safiyye-Sultan (Üçüncü Murad'ın kar-
ısı ve Üçüncü Mehmed'in anası
olan Venedikli Baffo) 2, 3, 71, 123,
141, 142, 155, 163, 164, 180, 181,
185, 186, 201, 216, 228, 231, 428, 433

Sağır-Behram Paşa — Bk.: Behram
Paşa "Sağır—".

Said "Sıvash Kara—" — (Üçüncü
Mehmet devrinde İstanbul'un dev-
şirme idaresine karşı isyân edip
Anadolu'da saltanatını ilân eden
Kara-Yazıcı'nın ümerâsından) 195,
242, 250 /

Bk.: Abdülhalim Bey "Kara-Ya-
zıcı—".

Sakarya-seyhi Ahmed — Bk.: Ahmed

"Sakarya-seyhi—".

Salahor-Süleyman Paşa — Bk.: Sü-
leyman Paşa "Salahor—".

Salamon Eskinazi — Bk.: Eskinazi
"Salamon—".

Sâlih "Gazi—" — Bk.: Gazi-Sâlih.

Sâliha Dilâşûb-Sultan (İkinci Süley-
man'ın anası) 390, 465

Sâlih Ağa / Paşa (1045=1635 de Ka-
pucular-kethudâsı: Biraz sonra
Bosna beylerbeyliğine tâyin edil-
miştir) 366, 369

Sâliha-Sultan (Birinci Mahmud'un
anası) 479

Sâlih Mehmed Efendi "Hoca-Sa'düd-
din-zâde—" — (Tâc-üt-tevârih
müellifi Seyh-ül-İslâm Hoca-Sa-
düddin Efendi'nin oğullarından
ve Dördüncü Murad devri Ana-
dolu Kazaskerlerinden) 197

Bk.: Mehmet-Çelebi Efendi, Meh-
met Es'ad Efendi ve Abd-ül-A-
ziz Efendi "Hoca - Sa'düddin - zâ-
de".

Sâlih Paşa (Sultan İbrahim devri Baş-
defterdarlarından ve Vezir-i-a'-
zamlarından) 399, 400, 403, 404

Sâlih-Reis / Paşa (Barbaros'un kap-
danlarından: Cezâyir beylerbey-
liğinde bulunmuş ve Fas şehri-
ni işgal edip bir hükümdar bile
tâyin etmiştir) 20
Bk.: C. 2.

Samuel Korezky — Bk.: Korezky
"Samuel—".

Sarhoş-Abdi Çelebi — Bk.: Abdi-Çe-
lebi "Sarhoş—".

Sarhoş-Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed
Paşa "Sarhoş—".

Sarhoş-Hüseyn Paşa — Bk.: Hüseyn
Paşa "Amcazâde/Sarhoş—".

Sarhoş-İbrahim Paşa — Bk.: İbrahim
Paşa "Sarhoş—".

Sarhoş-Selim — Bk.: Selim "İkinci—".

Sarı (İkinci Selim'in lâkâbı) 1
Bk.: Selim "İkinci—".

Sarı-Abdurrahman — Bk.: Abdurrah-
man "Nadağlı Sarı—".

Sarı-Ali-oğlu Tiryâk-Arslan Bey —
Bk.: Arslan Bey "Sarı-Ali-oğlu
Tiryâki—".

- Sayfa
- Sarı-gürz-zâde kaynı — Bk.: Mustafa Efendi "Ebu'l-Meyâmin—".
- Sarı-Hüseyn Paşa — Bk.: Hüseyn Paşa "Sarı—".
- Sarıkeçi-Mustafa Ağa/Paşa Bk.: Mustafa Ağa/Paşa "Destarı/Sarıkeçi—".
- Sarı-Ken'an Paşa — Bk.: Ken'an Paşa "Sarı/Topal—".
- Sarı-Süleyman Paşa — Bk.: Süleyman Paşa "Sarı—".
- Sarı-Şa'ban — Bk.: Şa'ban "Köprülü Sarı—".
- Sarmısak-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Sarmısak /Tiryâki—".
- Saru-Han (1049 = 1639 da akdedilen Kasrı-Şirin sulhünde Safavî mu-rahhası) 383
- Satırcı-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Satırcı—".
- Savoie "Prens Eugène de—" — (Osmanlılara karşı Zenta=Sente muharebesini kazanan ve o devrin en büyük askerlerinden sayılan meşhur Avusturya Baş-kumandanı) 481, 482
- Scarlat — Bk.: Mavrokordato Efendi.
- Scherban — Bk.: Radul Scherban.
- Schwarzenberg (Üçüncü Mehmet devrindeki Macaristan harekâtında Avusturya kumandanlarından) 184
- Scipione Cicala — Bk.: Sinan Paşa "Cağala-zâde / Cağal-oğlu Yusuf—".
- Sebastiao "Dom—" — (Üçüncü Murad devrinde Fas'da Türklere mağlûb olan Portekiz kralı Sebastian) 20, 119
- Sefer-Dayı ((Birinci Ahmed devrinde işyân eden Trablusgarp Levend-ler reisi) 259, 260
- Sefer Paşa (1025=1616 da Kars bey-lerbeyi) 263
- Sefer Paşa "Hacı/Köse—" — (1013 = 1604 harekâtında Erzurum beylerbeyi) 236, 240
- Sefer Paşa "Köse—" — (1038=1629 da Kars beylerbeyi) 343
- Sekizinci Clément — Bk.: Clément "Sekizinci—".
- Selâmet-Giray (Kırım hanı İkinci Ga-zî-Giray'ın kardeşlerinden) 219
- Selânikî-Mustafa Efendi — Bk.: Mustafa Efendi "Selânikî—".
- Selânikli-Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa "Selânikli—".
- Selim "Birinci—" — (Osmanlı pâdi-şahlarından Sultan Selim-i-Evvel / Yavuz Sultan Selim / Selim-i-Kadim) 1, 3, 7, 14, 16, 36, 82, 87, 91, 92, 94, 100, 107, 113, 140, 143, 193, 197, 201, 253, 291, 293, 325, 367, 376, 386
- Selim "ikinci—" — (Osmanlı pâdi-şahlarından Sultan Selim-i-Sânî / Sarı-Selim / Sarhoş-Selim) 1 - 4, 6, 9 - 13, 16, 18, 19, 28, 39, 46, 47, 52, 54, 55, 63, 69, 82, 103, 107, 112, 128, 138, 140, 143, 161, 163, 197, 202, 227, 229, 249, 258, 296
- Selim "Şehzâde—" — "Üçüncü Mehmet'in küçük yaşta ölen oğullarından) 229
- Selim "Şehzâde—" — (Birinci Ahmed'in küçük yaşta ölen oğullarından) 260
- Selim-Giray "Birinci / Hacı —" — (Kırım hanlarından) 441, 443, 444, 446, 447, 458 - 460, 466, 467, 469, 474, 475, 478, 479, 483, 487
- Selman "Mirzâ—" — Safavî hükümdarı Muhammed Hudâbende-Şâh'ın Vezir-i-a'zamı: Bu isim bâzı Osmanlı menbâlarında "Selmâs" tahrifine uğramaktadır; bu tahrif herhalde bir istinsah hatâsından mütevellid olmalıdır) 34, 35, 56, 57, 60, 85
- Selman-Han Ustaclu (Üçüncü Murad devrindeki Şark seferinde Osmanlılarla harbeden Safavî kumandanlarından: Mahmud Hudâbende-Şâh'ın eniştesidir) 56, 57
- Selmâs — Bk.: Selman "Mirzâ—".
- Semender Paşa (992=1584 de Tumanis beylerbeyi) 76
- Semin-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Civan-Kapucubası Sultan-zâde Semin—".
- Semiz-Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa "Semiz—".
- Serdâr-ı-bî-âr — Bk.: Sinan Paşa "Koca—".
- Sayfa

Sayfa

Sayfa

- Sevündük "Adanalı—" — (Üçüncü Mehmet devrinde İstanbul'un devşirme idaresine karşı isyân ederek Anadolu'da saltanatını ilân eden Kara-Yazıcı'nın ümerâsından)** 195
Bk.: Abdülhalim Bey "Kara-Yazıcı—".
- Sevündük Paşa "Softa—" — (1039=1630 da Adana beylerbeyi)** 345
- Seydi-Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa "Seyyid / Seydi—".**
- Seydi-zâde Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Seydi-zâde—".**
- Seyf-oğlu Yusuf Paşa — Bk.: Yusuf-ibni-Sayrâ.**
- Seyyid-Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa "Seyyid / Seydi—".**
- Seyyid Bey (1003=1595 de Kara-Ali Bey'in şehâdeti üzerine tâyin edilen Usturğun sancak-beyi)** 153
- Seyyid-Feyzullâh Efendî — Bk.: Feyzullâh Efendi "Erzurumlu Seyyid Hacı—".**
- Seyyid-Mahmud — Bk.: Mahmud Hüdayî Efendi "Şeyh Aziz—".**
- Seyyid-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Şerif/Seyyid/Emîr—".**
- Sherley "Sir Antony—" — (Birinci Abbâs nezdinde İngiliz elçisi)** 222
- Siddika-i-Kübrâ (Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin muhterem refikaları Hazret-i Âyişe'nin ünvanı: "Âyişe-i-Siddika" şeklinde de zikredilir)** 117
- Sıdkı-Çelebi (İkinci Osman devri Vezir-i-a'zamlarından Ohrili-Hüseyin Paşa'nın tezkirecisi)** 306
- Sieur de Germingy — Bk.: Germingy "Sieur de—".**
- Sigismund "Üçüncü—" — (Üçüncü Murad, Üçüncü Mehmet, Birinci Ahmed, Birinci Mustafa ve İkinci Osman devirlerinde Lehistan kralı)** 121, 284
- Sigismund Auguste "İkinci—" — (Jagellon sülâlesinden son Lehistan kralı: 980=1572 tarihinde ölmüştür)** 9 - 11
Bk.: Jagellon ve Anna/Anne.
- Sigismund Balassy — Bk.: Balassy "Sigismund—".**
- Sigismund Bathory — Bk.: Bathory "Sigismund—".**
- Sikel Mozez — Bk.: Moses-Szekely.**
- Silâhdar-Hasan Paşa — Bk.: Hasan Paşa "Enişte—".**
- Silâhdar-Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa Paşa "Bozoklu/Silâhdar—".**
- Silâhdar-Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa Paşa "Silâhdar Tüccarzâde Beyceğiz—".**
- Silâhdar-Yusuf Paşa — Bk.: Yusuf Paşa "Silâhdar—".**
- Simon-ı Gürcî — Bk.: Swimon "Bırinci—".**
- Simon-ı-lâin — Bk.: Swimon "Bırinci—".**
- Simon-oğlu Gorkin / Görkin — Bk.: Giorgi / Corei "Dokuzuncu—".**
- Sinan "Koca/ Mi'mar—" — (En büyük Osmanlı mi'marı: Künyesi "Sinân ibni Abd'ül-Mennân" şeklindedir) 13, 104, 106-108, 118, 185, 201**
- Sinan Ağa (Sokullu-Mehmet Paşa'nın Kapucu-başısı)** 28
- Sinan Ağa (990=1582 tarihinde Şark seferine iştirâk eden Yeniçeri-Kethudâsı)** 61
- Sinan Ağa / Paşa "Kırkayak—" — (1053=1644 de Edirne Bostancı-başısı: Sultan İbrahim ve Dördüncü Mehmet devirleri valilerinden ve Kubbe-vezirlerinden)** 391
- Sinan Paşa (1071 = 1661 de Grosz-Wardein = Varat beylerbeyi)** 428
- Sinan Paşa "Cağala-zâde / Cağaloğlu—" — (Üçüncü Mehmet devri Vezir-i-a'zamlarından: İtalyan dönmesi olan Sinan Paşa'nın soyadı İtalyanca'daki "Cicala / Cigala" şeklinden muharreftir; göbek-adı da "Scipione"dir; Hacıova meydan muharebesinde bir aralık kaçmış olduğu için "Fırası" lâkabıyla de anılır) 69, 81, 83, 84, 93, 95, 96, 98, 100, 164, 166-168, 173, 174, 176-181, 194, 219, 232, 233, 235, 236, 239, 240, 243, 244, 256, 261**
- Sinan Paşa "Hadım—" — (Birinci**

Sayfa

Sayfa

- Selim devri Vezir-i-a'zamların-
dan) 100, 376, 377
Bk.: C. 2.
- Sinan Paşa** "Koca—" — "Üçüncü
Murad ve Üçüncü Mehmet devir-
leri Vezir-i-a'zamlarından: Son-
suz ihtirâsı ve korkaklığıyla dev-
letin başına bir çok belâlar ve fe-
lâketler getirmiş olduğu için "Ser-
dârı bî-âr" lâkabiyle anılır) 1, 14,
18, 19, 51-56, 58, 60-63, 111, 113,
118-120, 122, 126-139, 144-148, 150-
164, 166, 178, 193, 195, 206, 242,
247, 261
- Sinan Mehmet Paşa** "Sofu—" — (1003
=1595 de Budin ve sonra Erzu-
rum ve Eğri beylerbeyi ve Sadâ-
ret-Kaymakamı) 148, 150, 170, 172,
180, 232, 237
- Sinan-Paşa-zâde Mehmet Paşa** — Bk.:
Mehmet Paşa "Sinan-Paşa-zâ-
de—".
- Sirâc-zâde Ahmed Bey** — Bk.: Ah-
med Bey "Sirâc-zâde—".
- Siyavuş Paşa** (1096 = 1685 de Koca-
Halil Paşa'nın şehâdeti üzerine
tâyin edilen Mora ser'askeri: Bu
da şehid olmuştur; abazadır) 360
- Siyavuş Paşa** "Abaza—" — (Sultan
İbrahim devri Kapdan-ı-der'yâla-
rından ve Dördüncü Mehmet dev-
ri Vezir-i-a'zamlarından) 389, 416,
418, 421
- Siyavuş Paşa** "Kamalık—" — (Sul-
tan İbrahim devri valilerinden) 390
- Siyavuş Paşa** "Kaniجلي—" — (Üçün-
cü Murad devri Vezir-i-
a'zamlarından: Sadâretinden ev-
vel Rumeli beylerbeyliği ve Kub-
be-vezirliği vardır) 7, 55, 58, 62, 63,
72, 100, 102, 111, 113, 122, 125-127
- Siyavuş Paşa** "Köprülü-dâmâdı—" —
(Dördüncü Mehmet ve İkinci Sü-
leyman devirleri Vezir-i-a'zamlar-
ından) 463, 465
- Sobieski** "Jacques—" — (Meşhur Le-
histan kralı Jean Sobieski'nin
oğlu) 463
- Sobieski** "Jean—" — Bk.: Jean Sobieski.
- Softa-Mustafa Paşa** — Bk.: Musta-
fa Paşa "Softa—".
- Softa-Sevündük Paşa** — Bk.: Sevün-
dük Paşa "Softa—".
- Sofu-Mahmud Ağa** — Bk.: Mahmud
Ağa "Sofu—".
- Sofu-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet
Paşa "Sofu—".
- Sofu-Mehmet Paşa** — Bk.: Mehmet
Paşa "Koca / Sofu—".
- Sofu-Osman Ağa** — Bk.: Osman Ağa
"Sofu—".
- Sofu-Sinan Paşa** — Bk.: Sinan Meh-
met Paşa "Sofu—".
- Sohrâb Paşa** (Üçüncü Mehmet devrin-
de Habeş beylerbeyi) 179
- Sokullu-Mehmet Paşa** — Bk.: Meh-
met Paşa "Sokullu—".
- Sokullu-Mustafa Paşa** — Bk.: Mus-
tafa Paşa "Sokullu—".
- Sokullu-zâde Hasan Paşa** — Bk.:
Hasan Paşa "Sokullu-zâde—".
- Solak-Ferhad Paşa** — Bk.: Ferhad
Paşa "Solak—".
- Solak-Hüseyn-Han** — Bk.: Hüseyn-
Han "Solak—".
- Solak-oğlu İlyas Paşa** — Bk.: İlyas
Paşa "Solak-oğlu—".
- Solignac** "Baron de—" — (XVII ne-
ası başlarındaki Fransız elçiler-
rinden) 292
- Stanislas Zolkiewski** — Bk.: Zolzi-
ewski "Stanislas—".
- Stapei "Richard"** — (İngiltere kra-
lığı Elizabeth'den Üçüncü Mu-
rad'a nâme getiren İngiliz tâcir-
lerinden) 39
- Starhemberg / Stahremberg** "Kont
Ernest Rüdiger von—" — (İkinci
Viyanâ muhâsarasında kale mü-
dâfii) 453, 454
- Strozzi** "Kont de—" — (1074=1664
harekâtında Avusturya Başku-
mandanı) 433, 434
- Sultan Hamze-Mirzâ** — Bk.: Hamze-
Mirzâ.
- Sultan Hasan** — Bk.: Hasan "Sul-
tan—" ve Ahmed "Hân—".
- Sultan İbrahim** — Bk.: İbrahim Sul-
tan—".
- Sultan Muhammed-Mirzâ** — Bk.: Mu-
hammed Hudâbende.
- Sultan-zâde Mehmet Paşa** — Bk.:

Sayfa

Sayfa

- Mehmet Paşa "Civan-Kapucubası Sultan-zâde Semin—".
- Sun'Ullâh Efendi** — Bk.: Mustafa Sun'Ullâh Efendi "Ca'fer-Efendi-zâde Hacı—".
- Süleyman** "Arnavut—" — (Birinci Mustafa devrinde Sipâhi zorbalardan) 321
- Süleyman** "Birinci—" — (Osmanlı pâdishahlarından Sultan Süleyman-ı Evvel / Kanunî Sultan Süleyman) 1, 2, 4, 6, 9, 11, 12, 14-16, 18, 21, 22, 28, 36, 39-41, 46, 47, 49, 53-59, 69, 72, 82-85, 87, 88, 92, 100, 105, 107, 112, 117, 118, 123, 127, 128, 131, 132, 134, 140, 142, 143, 154, 163, 167, 168, 170, 175, 179, 201, 202, 204, 214, 227, 229, 241, 243, 247, 254, 258, 268, 275-277, 281, 289, 292, 296, 327, 328, 342, 350, 361, 363, 364, 367, 392, 423, 431, 432, 434, 452, 462 - 464, 469, 471, 476, 477
- Süleyman** "İkinci—" — (Osmanlı pâdishahlarından Sultan Süleyman-ı Sâni) 389, 390, 417, 418, 464, 465, 467, 468, 471, 472, 476
- Süleyman** "Şehzâde—" — (Birinci Ahmed'in oğullarından) 269, 312, 325, 353, 366, 387
- Süleyman** "Usta—" — (Birinci Mustafa devrinde Cellâd-başı) 319, 320
- Süleyman Ağa** (Gene-Osman devrinde nüfuzıyla meşhur Dâr-üs-Saâde ağası = Kızlarağası) 279, 284, 288, 293, 299-303
- Süleyman Ağa** ("Edirne vak'ası"nın ele-başlılarından ve Ocak-ağalarından) 488
- Süleyman Ağa** "Çoban—" — (Üçüncü Mehmet devrinde Çavuş-başı) 156
- Süleyman Ağa** "Uzun—" — (Dördüncü Mehmet devrinde Baş-lala ve sonra Dâr-üs-Saâde ağası = Kızlar-ağası) 417, 418
- Süleyman-Celebi** (Birinci Bâyezid'in oğullarından) 1, 140, 142, 229, 265, 266, 269, 274, 305, 325, 388, 412, 465, 472, 477
- Süleyman Efendi** (1069=1658 de Fihrist kadısı) 426
- Süleyman Paşa** (Bekir-Sübaşı isyânında Bağdad valiliğine tâyin edildiği halde işine başlayamayan eski Diyarbekir beylerbeyi) 327
- Süleyman Paşa** "Dev—" — (Üçüncü Mehmet devri Budin valilerinden: Fıçı şeklindeki "Varul humbaraları" mücidi) 215
- Süleyman Paşa** "Ermeni—" — (Dördüncü Mehmet devri Vezir-i'azamlarından) 420
- Süleyman Paşa** "Hadım—" — (Kanunî devri Vezir-i'azamlarından) 88, 100
- Bk.: C. 2.
- Süleyman Paşa** "Salahor—" — (İkinci Süleyman devri valilerinden) 470
- Süleyman Paşa** "Sarı—" — (Dördüncü Mehmet devri Vezir-i'azamlarından) 457-464
- Sünbül Ağa** (Sultan İbrahim devrinde Hacc'e giderken gemisinin korsan tecâvüzüne uğraması Girid seferinin açılmasına sebep olan sâbık Kızlar-ağası) 393, 398
- Sürmeli-Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa "Sürmeli—".
- Swimon / Simon** "Birinci—" — "Gürcistan'da Karthli kralı: Türkleri Gürcistan'a dâvet etmiş olan Dawith = Dâvud-Han'ın kardeşidir; Osmanlı menbâlarında "Luvarsab-oğlu Simon-ı Güreî" ve "Simon-ı lâîn" diye bahsedilir: Babasının adı "Birinci Luarsab'dır" 17, 32, 40, 64, 76, 105, 106, 111, 200, 233
- Szekely** "Moses—" — Bk.: Moses Szekely.
- Ş**
- Şa'ban** "Köprülü Sarı—" — (Üçüncü Mehmet devrinde İstanbul devşirme idaresine karşı isyân edip Anadolu'da saltanatını ilân eden Kara - Yazıcı'nın ümerâsından) 195
- Bk.: Abdülhalim Bey "Kara-Yazıcı—".
- Şa'ban** "Köse—" — (Dördüncü Murad devrinde İskilib'e hâkim ke-

Sayfa	Sayfa
silen Sipâhi zorbası) 351	him Bey / Paşa “Şakşakî—”.
Şa’ban Paşa “Kör—” — (Dördüncü Mehmet devrinde Mora ser-askerlerinden) 458	Şamhal-Çoban — Bk.: Çoban “Şamhal—”.
Şâh-Abbâs — Bk.: Abbâs “Birinci—”.	Şehîd-Hüseyn Efendi — Bk.: Hüseyn Efendi “Ahi-zâde—”.
Şâhin Ağâ / Paşa (Dördüncü Murad devrinde elçilikle Lehistan’a gönderilmiş olan Emîr-âhur: Sonraları valiliklerde bulunmuştur) 359	Şehlâ-Mehmed Efendi — Bk.: Mehmed Efendi “Şehlâ—”.
Şâhin-Giray (Kırım hanı İkinci Gazi Giray’ın kardeşlerinden) 219	Şehsüvar-Sultan (Üçüncü Osman’ın auası) 484
Şâhin-Giray “Yavuz—” — (Kırım hanı Üçüncü Mehmet - Giray’ın kardeşlerinden) 329, 330, 339	Seker-pâre-Hâtun (Sultan İbrahim’in meşhur müsâhibesi ve beş günlük bir sadâreti olan Kapdan-ı deryâ Kapucu / Kara-Musa Paşa’nın karısı) 404
Şâhin Mustafa Paşa (Dördüncü Mehmet devrindeki Mora ser-askerlerinden: Valiliklerde de bulunmuştur) 458	Semsi-Han (1038 = 1629 da esir edilen Safavî ümerâsından) 343
Şâhin-oğlu Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa “Lala/Şâhin-oğlu—”.	Semsi Paşa “İsfendiyar-oğlu / Kızıl-Ahmedlü—” — (Üçüncü Murad devrinin en nüfuzlu vüzerâsından: Üsküdar sâhilinde türbesinin bulunduğu semt, ismini taşıyor) 3, 53, 54
ŞAH-İ-RÜSÜL — Bk.: PEYGAMBERİMİZ.	Bk.: Mahmud Paşa “Semsi-Paşa-zâde—”.
Şâh-İsmâîl — Bk.: İsmâîl “Birinci—”.	Semsi-Paşa-zâde Mahmud Paşa — Bk.: Mahmud Paşa “Semsi-Paşa-zâde—”.
Şahkuli Beg (Birinci Abbâs’ın Prag’a gönderdiği elçi) 222	Semsüddin “Üçüncü —” — (Şeref-Han’lar denilen Bitlis kürt beylerinden: “Şerefnâme” müellifi Beşinci Şeref-Han’ın babasıdır) 24, 36
Şahkuli-Han (İkinci Selim’in cülûsunu tebrik için gelen Safavî elçisi: Üçüncü Murad devrinde gelen Tokmak-Han’ın babasıdır) 7, 117	Bk.: Şeref-Han “Beşinci—”.
Şahkuli-oğlu Gazi Beg — Bk.: Gazi Beg “Şahkuli-oğlu—”.	Semsüddin Muhammed Aka (1019 = 1610 da Osmanlı ordusuna gelen Safavî elçisi) 254
Şahkuli / Şâhumkuli-Halife (Üçüncü Murad devrinde sulh rehînesi olarak şehzâdesi Haydar-Mirzâ’nın atabeyi = lalası) 114, 116, 121	Şeref-Han “Beşinci—” — (Şeref-Han’lar denilen Bitlis kürt beylerinden: Babası Üçüncü Semsüddin’in İran’da mülteci bulunduğu sırada dünyaya gelmiş olduğu için Safavî hizmetinde yetişmiş ve Naheivan valisi iken 986 = 1578 Şark seferinde Osmanlılara iltihak etmiştir: “Şerefnâme” ismindeki Kürt tarihinin müellifidir; Osmanlı menbâlarında “Şeref-Hân-ı Bitlisi” denir) 24, 34 - 36
Şahkulu (İkinci Bâyezid devrinde Teke civârında isyân çıkaran Safavî Propagandacısı) 376	Şeref-Han “Dördüncü—” — (Şeref-Han’lar denilen kürt beylerinden Yavuz devrinde Osmanlılara ilk itâat eden Bitlis emîri) 36
Şah-Mehmed Efendi — Bk.: Mehmed Efendi / Paşa “Okçu-zâde Şah—”.	
Şâh-oğlu — Bk.: Hamze-Mirzâ.	
Şâhumkuli-Halife — Bk.: Şahkuli / Şâhumkuli-Halife.	
Şahverdi (Üçüncü Mehmet devrinde isyân edip Anadolu’da saltanatını ilân eden Kara-Yazıcı’nın kardeşi ve halefi Deli-Hasan’ın ket-hudâsı) 219	
Bk.: Abdülhalim Bey “Kara-Yazıcı—”.	
Şakşakî-İbrahim Paşa — Bk.: İbra-	

Sayfa

Sayfa

T

Şeref-Hân-ı Bitlisi — Bk.: Şeref-Han “Beşinci—”.

Şerif-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa “Şerif / Seyyid / Emîr—”.

Şeyh-Abdürrâhim Efendi — Bk.: Abdürrahim Efendi “Kayserili Sarı Babazâde Şeyh Seyyid—”.

Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi — Babazâde Şeyh Seyyid—”. Bk.: Mahmud Hüdâyî Efendi “Şeyh Aziz—”.

Şeyh-Bedrüddin — Bk.: Bedrüddin “Şeyh—”.

Seyheyn (Çehâr-yâr’dan ve Hulefây-ı Râşidîn’den Hazret-i Ebubekir ve Hazret-i Ömer) 91, 328 Bk.: “Devlet, millet” cedvelinde Çehâr-yâr ve C. 2.

Seyho (Şehr-i-Zur=Kerkük vilâyetindeki “Zâlim-Ali” kalesinin 1039=1630 da teslim olan kürt beyi) 345

Şeyh-Şücâ’ — Bk.: Şücâ’/ Şücâ’üddin “Şeyh—”.

Şeyh-ül-İslâm Yahyâ — Bk.: Yahyâ Efendi “Zekerîyyâ-zâde—”.

Şeytan-İbrahim Paşa — Bk.: İbrahim Paşa “Şeytan / Melek—”.

Şîrîn (Meşhur aşk efsânesindeki Ferhâd’ın sevgilisi) 274

Şîrîn (Sâsânîlerden Husrev Perviz’in sevgilisi: Bizans imparatorunun kızı olduğu ve hattâ bu isminin “İrini”den muharref bulunduğu hakkında bir tahmin vardır; yu-karıki maddede gördüğümüz Ferhâd’ın sevgilisi Şîrîn’le de karış-tırılır) 348

Şirvan-Giray (Kırım hanı ikinci Mehmet-Giray’ın Şark seferine iştirâk eden oğullarından) 46

Şişman-İbrahim Paşa — Bk.: İbrahim Paşa “Kara / Şişman—”.

Ştefan (Dördüncü Mehmet devrinde Eflak voyvodalarından) 224

Ştefan Thomsa (Birinci Ahmed devrinde Boğdan voyvodalarından) 263

Şücâ’/Şücâ’üddin “Şeyh—” — (Üçüncü Murad üzerindeki nüfuzıyla meşhur Hünkâr-şeyhi: Devşirme-dir) 3

Tabanı-yassı Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa “Tabanı-yassı—”.

Tâbût Ağa “Üçüncü Murad devrindeki Şark seferi esnâsında sulh istemi-ye gelen Safavî elçilerinden) 56 Bk.: Maksud-Sultan/Han ve C. 2.

Tahmasb “Birinci—” — (Safavî hükümdarı meşhur Şâh-İsmâil’in oğlu ve halefi Tahmâsb-Şâh) 7, 8, 13-17, 23, 36

Tahmâsb-kulihan “Emîr-Güne-oğlu—” — (Dördüncü Murad’a Revan / Erivan kalesini teslim edip “Yusuf Paşa” ismiyle Osmanlı hizmetine giren ve Kubbe-vezirliğine kadar yükselen Safavî valisi: Boğaz-ıç’nin “Emirgân/Mirgün” köyündeki yalılarından dolayı o köy bunun ismini almıştır; Tahmasb-kulihan, Safavîlerin eski Revan valisi Emîr-Güne-Han’ın oğlu ve halefidir) 364, 365, 378, 385, 388, 389 Bk.: Güne-Han “Emîr—”.

Tarhuncu-Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa “Tarhuncu—”.

Taşköprülü-zâde Kemâlüddin Mehmed Efendi — Bk.: Kemâlüddin Mehmed Efendi “Taşköprülü-zâde—”.

Tavil-Ahmed-oğlu Mehmet — Bk.: Mehmet “Tavîl-Ahmed-oğlu—”.

Tavil-Ahmed-oğlu Mustafa — Bk.: Mustafa “Tavîl-Ahmed-oğlu—”.

Tavîl-Bölük-başı — Bk.: Halil “Tuzun—”.

Tavil-zâde Hasan Paşa — Bk.: Hasan Paşa “Sokullu-zâde/Tavil-zâde—”.

Tayyar-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa “Tayyar—”.

Tayyar-zâde Ahmed Paşa — Bk.: Ahmed Paşa “Tayyar-zâde—”.

Tectander von der Jabel — Bk.: Jabel “Tectander von der—”.

Tekeli-Mehmet — Bk.: Mehmet “Tekeli—”.

Tekeli-Mehmet-Çavuş — Bk.: Mehmet Paşa “Lala—”.

Sayfa

Sayfa

Tekeli-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet Paşa "Tekeli—".

Tekeli Paşa (1057=1647 de Bosna bey-
lerbeyi) 403

Tekelü-Muhammed-Han — Bk. Mu-
hammed-Han "Tekelü—".

Tékély — Bk.: Emérie Thököly.

Tekirdağlı Bekri-Mustafa Paşa — Bk.:
Mustafa Paşa Tekirdağlı Bekri—".

Telecky (Avusturyalılar tarafından tâ-
yin edilip 1101=1690 harekâtında
Türkler tarafından öldürülen Er-
del prensi) 470

Telhîsî-zâde Mustafa Efendi — Bk.:
Mustafa Efendi "Telhîsî-zâde—".

Telli-Hasan Paşa — Bk.: Hasan Paşa
"Telli—".

Teuffenbach "Christophe—" — (1002
= 1594 harekâtı esnâsında Avus-
turya'nın Styrie=İstirya vali ve
kumandanı) 131, 132, 135

Tevfikî-zâde Mehmet Efendi — Bk.:
Mehmed Efendi "Tevfikî-zâde—".

Thomsa — Bk.: Ştefan Thomsa.

Thoula-Chwili (1008=1600 de Osman-
lı ordusunda hizmet eden Gürcü
beylerinden) 200

Thököly "Emérie —" — Bk.: Emérie
Thököly.

Tırnakçı-Hasan Paşa — Bk.: Hasan
Paşa "Tırnakçı—".

Tiryâki-Arslan Bey "Sarı-Ali-oğlu—"
Bk.: Arslan Bey "Sarı - Ali-oğlu
Tiryâki—".

Tiryâki-Hasan Paşa "Gazi—" — Bk.:
Hasan Paşa "Gazi Tiryâki—".

Tiryâki-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet
Paşa "Sarmısak / Tiryâki—".

Toekoely — Bk.: Emérie Thököly.

Tokmak-Han Ustaclu (Üçüncü Murad-
ın cülûsunu tebrik için gelen Sa-
favi elçisi ve İran'ın Revan/Eri-
van valisi: İkinci Selim devrin-
de gelen Türkmen beylerinden
Şahkuli-Han'ın oğludur; Muham-
medî-Sultan ünvânıyla de anılır) 6-8,
19, 21, 22, 24, 34, 44, 45, 52, 68, 69

Topal-Hüseyn Paşa — Bk.: Hüseyn
Paşa — "Topal—".

Topal-Ken'an Paşa — Bk.: Ken'an
Paşa "Sarı / Topal—".

Topal-Mehmet Paşa — Bk.: Mehmet
Paşa "Topal—".

Topal-Receb Paşa — Bk.: Receb Pa-
şa "Topal—".

Tökeli İmre — Bk.: Emérie Thököly.
Trubeckoy "Prens—" — (1069=1659
da Kırım hanı Dördüncü Mehmet-
Giray'a mağlûb olan Rus Baş-
kumandanı) 426

Trzebinski (Dördüncü Murad devrin-
de Lehistan elçilerinden) 359

Tucelav Bûrhânüddin Bey (986=1578
Şark seferi esnâsındaki Mağistan
hâkimi Şamhal-Çoban'ın kardeşi
Alkac'ın oğlu: Osmanlı hizmetin-
de sancak-beyi olmuştur; bâzı
menbâlarda Şamhal'ın kardeşi
gösterilir. Bu Tucelav Bey, Özde-
mir-oğlu Osman Paşa'nın kayna-
tasıdır) 29, 30

Turgud Paşa (Büyük Türk denizeisi
Ve Trablusgarp fâtihî) 103, 201
Bk.: C. 2.

Turhan Hadice-Sultan (Dördüncü
Mehmed'in anası) 185, 389, 412, 417,
428, 433

Tüccar-zâde Mustafa Paşa — Bk.:
Mustafa Paşa "Silâhdar Tüccar-
zâde Beyceğiz—".

Türk-Ahmed Ağa — Bk.: Ahmed Ağa
"Koca / Türk—".

Türkmen-Hızır Beg — Bk.: Hızır
Beg "Türkmen—".

Türk-Yusuf Paşa — Bk.: Yusuf Pa-
şa "Türk—".

U

Uchanski "Paul—" — (999=1591 de
İstanbul'a gelen Lehistan elçisi) 121

Uçar-Mustafa Paşa — Bk.: Mustafa
Paşa "Uçar—".

Ukayle Hanım / Hâtun (İkinci Os-
man'ın karısı ve Şeyh-ül-İslâm
Hoca-zâde Mehmed Es'ad Efen-
di'nin kızı: Madame de Gomez'e
göre Genç-Osman bu sevgili ka-
rısını resmen "İmparatorçe" i-
lân etmiştir) 294, 316

Uluc-Ali Paşa — Bk.: Ali Paşa "U-
luç/Kılıç".

Usmi (986=1578 Şark seferinde Os-

Sayfa

Sayfa

- manlılara itâat eden Dağıstan
Kaytakları beyinin ünvanı) 29
Bk.: Han-Muhammed.
Ustaclu-Çirâğ-Sultan — Bk.: Çirâğ-
Sultan "Ustaclu—".
Ustaclu - Karahan — Bk.: Karahan
"Ustaclu—".
Ustaclu-Selman-Han — Bk.: Selman-
Han "Ustaclu—".
Ustaclu-Tokmak-Han — Bk.: Tok-
mak Han "Ustaclu—".
Usta-Süleyman — Bk.: Süleyman
"Usta—".
Uzun-Ahmed — Bk.: Ahmed "Uzun—".
Uzun-Halil — Bk.: Halil "Bağdadlı
Uzun—".
Uzun-İbrahim Paşa — Bk.: İbrahim
Paşa "Uzun / Koca—".
Uzun-Piyâle Paşa — Bk.: Piyâle Paşa
"Uzun—".
Uzun-Süleyman Ağa — Bk.: Süley-
man Ağa "Uzun—".

Ü

- Üçüncü Ahmed — Bk.: Ahmed "Üçün-
cü—".
Üçüncü Feodor Alexiévitch — Bk.:
Feodor Alexiévitch "Üçüncü—".
Üçüncü Guillaume d'Orange — Bk.:
Guillaume d'Orange "Üçüncü—".
Üçüncü Henri — Bk.: Henri de Valois.
Üçüncü İvan Vasilyevic — Bk.: İvan
Vasilyevic "Üçüncü—".
Üçüncü Jean — Bk.: Jean "Üçüncü—".
Üçüncü Mehmet — Bk.: Mehmet Ü-
çüncü—".
Üçüncü Mehmet-Giray — Bk.: Meh-
met-Giray "Üçüncü—".
Üçüncü Murad — Bk.: Murad "Ü-
çüncü—".
Üçüncü Mustafa — Bk.: Mustafa
"Üçüncü—".
Üçüncü Osman — Bk.: Osman "Ü-
çüncü—".
Üçüncü Philippe — Bk. Philippe
"Üçüncü—".
Üçüncü Sigismund — Bk.: Sigismund
"Üçüncü—".
Üçüncü Şemsüddin — Bk.: Şemsüd-
din "Üçüncü—".

- Üsküdarî-Mahmud Hüdâyi Efendi —
Bk.: Mahmud Hüdâyi Efendi
"Şeyh Aziz—".
Üveys-ibni-Mehmet — Bk.: Veysi.
Üveys Paşa "Kara—" — (Üçüncü
Murad devrinde nüfuziyle meşhur
Baş-defterdar: İlmîyyeden yetiş-
tiği için "Hoca-Paşa" lâkabiyle
de anılır) 3, 29
Bk.: İbrahim Efendi / Paşa "Ha-
cı—".

V

- Valerio "Pietro—" — (1096 = 1685
harekâtında Venediklilerin Dal-
maçya valisi) 459
Vâlihî Efendi "Kurt-zâde—" — (E-
dirne'nin Selimiyye vâzısı: 986=
1578 de Tiflis fethedilince Üçün-
cü Murad nâmına ilk hutbeyi o-
kumuştur). 23
Varaza /Varaze-oğlu Mahmud-Han—
Bk.: Mahmud-Han "Varaza/
Varaze-oğlu—".
Varvar-Ali Paşa — Bk.: Ali Paşa
"Varvar—".
Vasili Galitzyn: — Bk.: Galitzyn
"Prens Vasili—".
Vaubecourt "Baron de—" — (1006=
1598 de Raab = Yanık-kale'nin
sukutuna sebep olan harb hîlesini
tertib eden ve Avusturya hizme-
tinde bulunan Fransız zâtîbi) 185
Velî "İkinci Bâyezid'in lâkabı) 1
Bk.: Bâyezid "İkinci—".
Veli Ağa / Paşa (995=1587 de İran'a
elçilikle giden Çâşnigir-başı:
Sonradan Yeniçeri-ağası ve Ru-
meli beylerbeyi olmuştur) 104, 114,
164, 166, 168, 171, 182
Venedikli-Bianchi — Bk.: Bianchi
"Venedikli—".
Veterani (1107 = 1695 harekâtında
Avusturya kumandanı: Osmanlı
menbâlarında "Veterân-ı lâîn"
denir) 478, 479
Veysi (Büyük Osmanlı münşisi: A-
sıl ismi "Üveys-ibni-Mehmet'dir) 340
Vincenzo Cicala — Bk.: Cicala "Vis-
conti di—".

Sayfa

- Vladislas / Ladislas** "Dördüncü / Yedinci—" — (Gene-Osman'ın Hotin seferinde Lehistan veliahdi ve bir Leh ordusu kumandanı: Üçüncü Sigismond'un oğlu ve halefidir; Osmanlı menbâlarında umumiyetle "Kral-oğlu" diye bahsedilir) 283, 284, 359
- Von Starhemberg** — Bk.: Starhemberg / Stahremberg "Kont Ernest Rüdiger von—".
- Voynuk-Ahmed Paşa** — Bk.: Ahmed Paşa "Voynuk—".
- Vygovski / Wichowski** (1069 = 1659 da Ruslara karşı Kırımhlardan istinad eden Kazak hetmanı) 426

W

- Wichowski** — Bk.: Vygovski.
- William Harebone** — Bk.: Harebone.
- Wisniowiecki** — Bk.: Michel Korybut Wisniowiecki.
- Wlad** "Dördüncü—" — (XV inci sırada Türklerin "Kazıklı-voyvoda" dedikleri zâlim Eflâk prensi) 156 Bk.: C. 1.
- Wolf von Hohenlohe** — Bk.: Hohenlohe "Kont Wolf von—".

Y

- Ya'kub Bey** (991 = 1583 de Şark harekâtına iştirâk edip şehid olan Silistre sancak-beyi) 64, 65
- Yâdigâr-ı Ali Sultan** (1028=1619 da İstanbul'a gelen Safavî elçisi: Asıl ismi "Burun-Kasım Beg" şeklindedir) 276
- Yahyâ Ağa** (Raab=Yanık-kale Yeniçeri-ağası: Sarhoşluğuyla sefihliğinden dolayı 1006 = 1598 de kalenin sukutuna sebep olmuştur) 184
- Yahyâ Bey** (Gene-Osman'ın intikamını almak isteyen bir halk kahramanı tarafından Sultanahmet câmiinde öldürülen Mülâzım-başı) 314
- Yahyâ Efendi** "Zekeriyâ-zâde—" — (Birinci Mustafa, Dördüncü Murad ve Sultan İbrahim devirlerinde üç defa Şeyh-ül-İslâm olan

Sayfa

- büyük dîvan şâiri: Umumiyetle "Şeyh-ül-İslâm Yahyâ" diye anılır) 299, 312, 313, 318, 322, 323, 351, 352, 358, 365, 372, 387, 392 Bk.: Zekeriyâ Efendi "Bayram-zâde Hacı—".
- Yâr-Ali Han** (Safavî beylerinden ve Osmanlı hizmetinde Dördüncü Murad'ın müsâhiplerinden) 385
- Yasef Nassi** — Bk.: Nassi "Yasef—".
- Yavuz** (Birinci Selim'in lâkabı) 1 Bk.: Selim "Birinci".
- Yavuz-Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa "Malkoç / Yavuz—".
- Yavuz-Şâhin-Giray** — Bk.: Şâhin-Giray "Yavuz—".
- Yayabaşı-zâde Hızır Efendi** — Bk.: Hızır Efendi "Yayabaşı-zâde İlyas-oğlu—".
- Yeğen-Osman Paşa** — Bk.: Osman Paşa "Yeğen—".
- Yemişçi-Hasan Paşa** — Bk.: Hasan Paşa "Yemişçi—".
- Yezîd** (Hazret-i Hüseyin'i şehit ettiren ikinci Emevî hâlifesi: On üç asırdanberi İslâm âleminin mütemâdî lânetine uğrayan kanlı adını hayet bir hakaret kelimesi hâline gelmiştir) 317
- Yıldırım** (Birinci Bâyezid'in lâkabı) 1 Bk.: Bâyezid "Birinci—".
- Yörük-Hasan Paşa** — Bk.: Hasan Paşa "Yörük—".
- Yunus Bey** (Eğri seferine iştirâk eden Müteferrika-ağası) 174
- Yusuf** "Cadı—" — (Dördüncü Mehmed'i deviren askerî isyanın elebaşlarından) 463
- Yusuf** "Eski—" — (Yeniçeri-ocağını ilga etmek isteyen Gene-Osman'ın Türklerle Türkmenlerden ordu toplamak üzere gizli vazifeyle Haleb'e gönderdiği saray Baltacıısı) 293
- Yusuf** "Mi'mar—" — (Hindistan'daki eserleriyle meşhur Osmanlı mi'marlarından ve Koca-Sinan'ın talebesinden) 108
- Yusuf Ağa** (Dördüncü Mehmet devrinde Dâr-üs-Saâde ağası/Kızlar ağası) 457

Sayfa	Sayfa
Yusuf Ağa/Paşa "Pâyzen—" — Üçüncü Murad devrinde Ocağın kanun ve an'anesini bozan Yeniçeri-ağası: Sonraları Budin valiliğiyle Rumeli beylerbeyliğinde bulunmuştur) 60, 113	Aslen Dalmagyalıdır ve asıl ismi de "Joseph Maskovitch"'dir) 392, 394 - 400
Yusuf Bey "Kürt—" — (986 = 1578 Kars sancak-beyi) 19	Yusuf Paşa "Türk—" — (Birinci Ahmed devrinde Aydın ve Saruhan havâlisinde isyân çıkaran celâli) 248, 250, 252
Yûsuf-ibni-Sayrâ "Emîr—" — (Birinci Ahmed devrinden Sultan İbrahim devrine kadar Trablusşam valisi: Osmanlı menbâlarında "Emîr Seyf-oğlu Yusuf Paşa" denir; Maraş Türkmenlerindendir) 246, 316	Yusuf Sinan Paşa "Cağala-zâde/Cağal-oğlu—" — Bk.: Sinan Paşa "Cağala-zâde / Cağal-oğlu Yusuf—".
Yusuf Paşa "Boşnak—" — (Genç Osman devrinde Rumeli beylerbeyi: Daha sonra Bağdad valisi iken Bekir-Sübaşı isyânında öldürülmüştür; Sokullulardandır) 278, 286, 326, 327	Yusuf Sultan (Birinci Abbâs devrinde de Safavî ümerâsından) 340
Yusuf Paşa "Çelebi—" — (İkinci Mustafa devrinde Özü valisi: Çerkesdir) 487	Z
Yusuf Paşa "Deli—" — (1038=1628 de Hasankale muhafızı olan Arnavut sancak-beyi: Daha sonra Rumeli beylerbeyliğinde ve Şam valiliğinde bulunmuştur) 341, 345, 348	Zalonkemeny "Etienne Kakach de—" — Birinci Abbâs nezdinde Almanyalı elçisi) 222
Yusuf Paşa "Emîr-Güne-oğlu—" — Bk.: Tahmâsb-kulihan "Emîr-Güne-oğlu—".	Zapolyai-Janos (Kanunî Sultan Süleyman tarafından tâyin edilen Macar kralı) 11
Yusuf Paşa "Hadım—" — (Âsi Kalendar-oğlu'nun taarruz ihtimâline karşı 1017=1608 de Üsküdar muhafızlığına tâyin edilen vezir) 251	Bk.: Zsigmond-Janos ve C. 2.
Yusuf Paşa "Kalavun—" — (İkinci Osman devri Baş-defterdarlarından: Bir sene kadar süren Defterdarlığından sonra Maraş beylerbeyliğine tâyin edilmiş ve Abaza Paşa isyânında ona iltihak etmişse de i'timâdını kazanamadığı için Abaza'nın emriyle idâm edilmiştir) 321, 322	Zekeriyya-zâde Yahyâ Efendi — Bk.: Yahyâ Efendi "Zekeriyyâ-zâde—".
Yusuf Paşa "Seyf-oğlu—" — Bk.: Yusuf-ibni-Sayrâ "Emîr—".	Zenbilli-Ali Efendi — Bk.: Ali Efendi "Zenbilli—".
Yusuf Paşa "Silâhdar—" — (Sultan İbrahim'in meşhur müsâhibi, Der-yâ-kapdanı ve ilk Girit serdârı: Zencir-kıran Ali Paşa — Bk.: Ali Paşa "Zencir-kıran—".	Zeynel-Han (Husrev Paşa'nın 1039=1630 Irak seferinde Safavî ordusunun "Hân-ı-Hânân" denilen Baş-kumandanı: Mihriban muharebesinde mağlûbiyetinden dolayı idâm edilmiştir) 346
	Zirin-oğlu — Bk.: Zriny / Zrinyi.
	Ziyâd-oğlu Muhammed-Han — Bk.: Muhammed-Han "Ziyad-oğlu—".
	Zolkiewski "Stanislas—" — (1026=1617 ve müteâkib seneler harekâtında Lehistan Baş-kumandanı) 266, 278
	Zor-Murtazâ Paşa "Çerkes—" — Bk.: Murtazâ Paşa "Çerkes Zor—".
	Zriny (Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmed devirlerindeki seferde Avusturya kumandanlarından) 131
	Zriny / Zrinyi (Dördüncü Mehmet devrinde Osmanlıların Zirin-oğlu dedikleri Hırvatistan banı) 432
	Zsigmond-Janos (Kanunî devrinde Türk hâkimiyetindeki Macar

Sayfa

Sayfa

- Kralı Zapolyai-Janos'un Sultan Süleyman tarafından Erdel prensliğine tâyin edilen ve göbek-adından dolayı Osmanlı menbâlarında "İstefan-kral" denilen oğlu) 11
- Bk.: C. 2.
- Zurnazen-Mustafa Paşa** — Bk.: Mustafa Paşa "Zurnazen—".
- Zülfikar Ağa / Paşa** (1045=1636 da Erivan muhâfızı Murtazâ Paşa'nın kethudâsı: Sonradan valiliklerde bulunmuştur) 368
- Zülfikar Ağa / Paşa** "Amasyalı De-

- li—" — (Üçüncü Mehmet devrinde İstanbul'un Devşirme idaresine karşı isyân edip Anadolu'da saltanatını ilân eden Kara-Yazıcı'nın ümerâsından: Sonraları hükmütle anlaşıp bâzı valiliklerde bulunmuştur) 195, 219, 250, 252
- Zülfikar-Han** (1012 = 1603 de Safavîlerin Erdebil valisi) 223, 226
- Zülfikar Paşa** — Bk.: Zülfikar Ağa / Paşa.
- Zülfikar Paşa** "Deli—" — Bk.: Zülfikar Ağa/Paşa "Amasyalı Deli".

MÜELLİF, ESER, KÜTÜPHANE VE İLMÎ MÜESSESE İSİMLERİ

«Bu ciltte bahsi geçen müelliflerle eserlere münhasır olan bu cetvel, üçüncü cildin bibliyografyası mâhiyetinde değildir. Dört cildin tam ve umumî bibliyografyası dördüncü cildin sonundadır.»

Sayfa

Sayfa

A

- Abaza Paşa** destanı (Müşterek Dannon tarafından neşredilmiştir) 317
- Abdurrahman Hibri** — Bk.: Hibri "E-dirneli Abdurrahman—".
- Abdurrahman Şeref Bey** (Müverrih: "Özdemir-oğlu Osman Paşa" hakkında bir monografi müellifi) 54, 57, 65
- Abd-ül-Aziz Efendi** "Kara-Çelebi-zâde—" — (Revzat-ül-Ebrâr, Süleyman-nâme ve Târih-i feth-i Revân-u-Bağdâd müellifi) 13, 69, 100, 180, 290, 292, 310, 323, 326, 343, 368, 371, 389, 409, 423
- Bk.: "Şahıs isimleri".
- Abdülğaffâr "Hacı—" —** (Umdet-üt-tevârîh ismindeki Kırım tarihînin müellifi) 70
- Abdülkadir Efendi** "Topgular-kâtibi—" — (Hieretin 1000 - 1050 senelerine âit yazma bir eser sâhibi) 263
- Adli** (Üçüncü Mehmed'in şiir mahlası) 143
- Ahmed Efendi** "Taşköprülü-zâde—" — Bk.: Taşköprülü-zâde Ahmed Efendi.

- Ahmed Muhtar Paşa** "Ferik—" — (Harb tarihi mütehassısı) 345
- Bk.: Saint-Gotthard'da Osmanlı ordusu.
- Ahmed Refik** (Müverrih) 10, 107, 433
- Âlem-ârây-ı Abbâsî** — Bk.: Târih-i Âlem-ârây-ı Abbâsî.
- Âli Çelebi** "Gelibolulu—" — (Büyük Osmanlı müverrihlerinden: En meşhur eseri "Künh-ül-ahbâr" dır; Üçüncü Murad devrinde Lala-Mustafa Paşa'nın Şark seferine iştirâk ederek "Nusret-nâme" isminde bir sefer tarihi yazmıştır) 17 - 19, 24, 30, 43 - 45, 47, 49, 65, 66, 69, 77, 91, 93, 102, 106, 112, 136, 206, 360
- Âlimler ve Sanatkârlar** (Ahmed Refik merhumun eserlerinden) 107
- Amasya tarihi** (Amasyalı Hüseyin Hüsâ müddin Efendi'nin eseri: Dört cildi çıkmış ve beşinci cildinden ancak birkaç forma basılmıştır) 194 195, 201, 208, 213, 219
- Bk.: Hüsâ müddin Efendi "Hüseyin—".
- Anonim Gürcistan Vakayî-nâmesi** — Bk.: Chronique géorgienne.

Sayfa

Sayfa

Âsafi (Şecâatnâme müellifi Dal-Mehmet Çelebi'nin mahlası) 94
Bk.: Dal-Mehmet Âsafi-Çelebi ve Şecâatnâme.

Atâ Bey (Hammer mütercimi) 39, 90, 106
Atâyî "Nev'i-zâde—" — (Şakaayık-zeyli müellifi) 139, 180, 202, 236, 255, 267, 323, 352, 353

B

Bahtî (Birinci Ahmed'in şiir mahlası) 230
Bajazet (Racine'in manzum fâciası) 366
Bâkî / Abdûlbâkî Efendi (Büyük divan şâiri: Göbek-adı Mahmud'dur) 181, 186, 201
Bk.: "Şahıs isimleri".
Bayburdlu-Osman (Mir'at-ı Cihan-müellifi) 99, 200

Bégî — Bk.: Elie Efêda Bégî.
Bellan "Lucien-Louis—" — "Shah Abbas I" ismindeki Fransızca Birinci Abbâs tarihinin müellifi) 223
Brosset (Chronique géorgienne ismindeki anonim Gürcistan vakayî-nâmesi mütercim ve şârihi) 17, 200
Bursalı-Tâhir Bey ("Osmanlı müellifleri" sâhibi) 340

C

Cemsîd-u-Hurşîd (Birinci Abbâs'ın Üçüncü Murad'a hediye ettiği kitaplardan: Kimin eseri olduğu musarrâh değildir) 117
Cevher-ül-cevâhîr (Rûhullâh-il-Kazvî'nin kıymetli taşlara ve bunların evsâfına âid eseri) 89
Chronique Géorgienne (Brosset'nin terceme ettiği anonim Gürcistan vakayî-nâmesi) 17, 200
Cihan-nümâ (Kâtip-Çelebi'nin coğrafyaya âit meşhur eseri) 243
Clementi VIII e Sinan Bassa Cicâla (Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Papalık makamıyla gizli münâsebetleri hakkında Dinier'nin vesâika müstenit eseri) 173
Contribution à l'histoire des Sultans Osman II et Mouctafâ I er (Genc-Osman fâciası hakkında

müsteşrik Danon tarafından neşredilen vesikalar mecmuası) 292

D

Dal-Mehmet Âsafi-Çelebi (Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Baş-tezkirecisi: Üçüncü Murad devrindeki Şark seferine âit "Şecâatnâme" isminde bir eser müellifidir: Bu ismi "Dâl-i-Muhammed" şeklinde de okunabilir) 26, 37, 45, 51, 60, 78, 81, 83, 86, 92, 94
Bk.: "Şahıs isimleri".

Danon (Genc-Osman hakkındaki Türk, Arap ve İbrânî vesikalarını neşreden Fransız müsteşriki) 292, 310, 317

Bk.: Contribution à l'histoire des Sultans Osman II et Mouctafâ I er.

Da lo Croix ("Abrégé chronologique de l'histoire ottomane" müellifi) 144, 190, 215.

Derviş Paşa "Ferik—" — ("Devlet-i Aliyye ile İran devleti beyninde olan hudûdun lâyhâsı" ismindeki kıymetli eserin müellifi) 383

Devhât-ül-Meşâyih (Müstakim-zâde Süleyman İslâmlar tarihi) 392

Devlet-i-Aliyye ile İran devleti beyninde olan hudûdun lâyhâsı (Ferik Derviş Paşa'nın Osmanlı-İran hududunu teferrûâtıyla tesbit eden kıymetli eseri) 383

Divân-ı Hâfız (İran'ın en büyük şâirlerinden Hâfız-i-Şîrâzî'nin dîvânı) 117

Du Loir ("Les voyages du Sieur du Loir" ismiyle 1654 de neşredilen Türkiye seyâhatnâmesi müellifi) 371, 377, 384, 387, 388

Bk.: Feth-i Bağdâd-ı Sultan Murâd.

Dürret-üt-tâc fî sîret-i Sâhib-il-Mî'râc (Siyer-i Veysî'nin asıl ismi) 340
Bk.: Veysî.

Düstâr-ül-amel li-islâh-il-halel (Kâtip-Çelebinin ıslâhâtına âit risâlesi) 291

Sayfa

Sayfa

E

- Ebubekir** — Bk.: Solak-Ebubekir.
- Edirneli/Hacı Mehmed Efendi** (Nuh-bet-üt-tevârih müellifi) 59, 75, 134, 136, 150, 158, 160, 227
- Elie Eféda Béghi** (Genc-Osman fâcîasına âit İbrânî bir kâsîde yazan Karayim müellifi: Müsteşrik Danon tarafından neşredilmiştir) 271, 292, 298
- Emin Bey** (Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmet devirleri dîvan şâirlerinden) 162
- Emîrî-koleksiyonu** (Fâtih'de Millet kütüphanesinde Ali Emîrî Efendi kitapları) 2, 36, 230, 273
- Emîr-Osman Bey** (Genc-Osman fâcîası hakkında "Mesîr-ül-ahzân fî maktel-is-Sultân Osmân" isminde Arapça bir risâle yazmış olan sancak-beyi) 292
- Es'ad Efendi kütüphanesi** (İstanbul'da) 263, 264
- Esfâr-ül-bihâr** (Kâtib-Çelebi'nin Bahriye tarihi) 419, 423
- Esmâr-üt-tevârih** (Mehmet Şem'inin eseri)
- Evliyâ-Çelebi** (Meşhur seyâhatnâme sahibi) 414

F

- Fahreddin Kırzioğlu** (Henüz basılmamış bir Kars tarihi müellifi) 77
- Fâris / Fârisî** (Genc-Osman'ın şiir mahlası) 274, 294, 311
- Feridun Ahmet Bey / Paşa** ("Münşeât-üs-Selâtin" sahibi) 5, 6, 13, 28, 47, 49, 63, 117, 169, 257, 276, 288, 289
- Fethi Bağdâd-ı Sultan Murad** (Fransız seyyahlarından Du Loir'ın 1654 de neşredilen seyâhatnâmesine Lâtin harfleriyle Türkçe olarak dercettiği Bağdad fetihnâmesi: Türkiye Yayın-ve Tarih Serisi içinde neşredilmek üzere rahmetli Nâzan Dânişmend tarafından hazırlanmıştır) 371, 377
- Fezleke** (Kâtib-Çelebi'nin Hierî 1000-1065 senelerine âit Osmanlı tarihi:

- Naîmâ'nın başlıca me'hazıdır) 168, 292, 384, 419, 423
- Fındıklılı-Mehmed Ağa "Silâhdar—"** — Silâhdar = Silâhdar tarihi müellifi) 435, 441, 450, 452, 455, 456, 470
- Firdevsî** (Şâhnâme sâhibi: İran'ın en büyük destan şâiri Firdevsî-i Tûsî) 116
- Bk.: Şâhnâme.
- Fuzûlî** (En büyük Türk şâiri) 201, 202
- Bk.: "Şahıs isimleri".
- Fütûhât-ı sıyâm** (Üçüncü Murad'ın tasavvufa âit eseri) 141

G

- Gabriel "Professeur Albert—" — Les mosquées de Constantinople müellifi)** 433
- Galib Bey** — Bk.: İsmail Galib Bey.
- Gencîne-i feth-i Gence** (Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş'un Üçüncü Murad devrindeki Şark seferine âit eserlerinden: Yazmadır) 63, 68, 76, 96, 101, 105, 106, 115
- Bk.: Harîmî-Çavuş, Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad Han ve Gönge-i bâğ-ı Murâd.
- Girit tarihi** (Hanyalı-Hüseyn Kâmi'nin eseri) 393
- Gomez "Madame de—" — ("Histoire d'Osman" ismindeki Genc-Osman tarihi müellifi: İki cilttir)** 269, 270, 273, 280, 292-298, 301, 316, 325
- Gönge-i bâğ-ı Murâd** (Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş'un Üçüncü Murad devrindeki Şark seferine âit eserlerinden: Yazmadır) 78, 83, 88, 91, 95, 96
- Bk.: Gencîne-i feth-i Gence ve Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad-Han.
- Görücüli-Koçu Bey** (Dördüncü Murad'la Sultan İbrahim'e takdim edilen ıslâhât lâyhaları sâhibi) 385
- Bk.: Koçu Bey risâlesi.
- Gürcistan Vakayî'nâmesi** — Bk.: Crönique géorgienne.

H

- Hacı-Abdülgaflâr** — Bk.: Abdülgaflâr "Hacı—".

Sayfa

Sayfa

- Hacı-Halife / Kalfa** — 423 — Bk.: Kâtib-Çelebi.
- Hadikat-ül-Cevâmî** (Ayvansaraylı Hâfız-Hüseyn'in İstanbul câmileri hakkında meşhur eseri: Ali Sâti' neşri) 265, 433
- Hadikat-ül-vüzêrâ** (Osman-zâde Tâib'in Sadr-ra'zamlar tarihi) 181
- Hadikat-üs-Selâtin** — Bk.: Tâib "Osman-zâde—".
- Halil Edhem Bey** (Düvel-i İslâmiyye, Meskûkât-ı Osmâniyye ve Câmîlerimiz müellifi) 433
- Hammer** (Meşhur Osmanlı tarihi müellifi: Türkçe tercemesi için Atâ Bey maddesine de bakınız) 13, 39, 47, 55, 62, 81, 84, 89, 90, 101, 106, 113, 115, 119, 123, 127, 128, 130, 131, 133, 135, 136, 139, 142, 144, 148 - 150, 152, 156-158, 160, 162, 163, 171, 173, 190, 191, 195, 202, 205, 213, 214, 221, 251, 252, 264, 281, 284, 292, 294, 310, 315, 323, 331, 332, 343, 352, 370, 375, 377, 383, 385, 386, 395, 397, 418, 436, 483
- Hamse-i Nizâmî** (İran'ın en büyük şâirlerinden Genceli - Nizâmî'nin "Penc-genc" ismiyle de mâruf eseri) 117
- Hanyalı-Hüseyn Kâmi** (Girit tarihi müellifi) 393
- Harîmî-Çavuş** "Râhîmî-zâde İbrahim—" — (Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad-Han, Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence ve Gonçeri bâğ-ı Murâd isimleriyle Üçüncü Murad devrindeki Şark seferine âit risâleler müellifi) 18, 24, 37, 44, 45, 63, 68, 76, 78 - 84, 87, 88, 90 - 96, 98, 99, 101, 106, 109 - 111, 115, 116
- Harîta-i Kapudanân-ı deryâ** (Râmiz-Paşa-zâde Mehmet İzzet'in Kapdan-Paşalar tarihi) 103
- Hasan-Bey-zâde tarihi** (Hasan-Bey-zâde Ahmed Bey'in eseri: Nafmâ'nın me'hazlarındandır) 68, 136, 292
- Hâşimî-Çelebi** (XII nci asır dîvân şairlerinden) 279
- Hayrullâh Efendi** (Kendi ismiyle anılan Osmanlı tarihinin müellifi: Abdülhak Hâmid'in babasıdır) 89
- Hazîne-i Evrak** (Devlet arşivi) 10, 42, 57
- Henri de Valois et la Pologne** (Marquis de Noailles'in iki ciltlik eseri) 10
- Hibri** "Edirneli Abdurrahman—" — (Tâih-i feth-i Bağdâd-ı Sultan Murâd müellifi) 371-374, 376, 383
- Histoire de l'Empire ottoman** (Döchez'in Fransızca Hammer tercemesi: Üç büyük cilt olarak neşredilmiştir) 39
- Histoire de Vienne** (Richard Kralik'in Almanca, Viyana tarihinin Fransızca tercemesi) 136
- Histoire d'Osman** (Madame de Gomez'in Fransızca Genc-Osman tarihi: İngilizceye de terceme edilmiş olan bu mühim eser iki cilttir) 273, 292
- Hoca-Sa'düddin Efendi** — Bk.: Sa'düddin Efendi "Hoca—".
- Hoca-tarihi** — 197 — Bk.: Tac-üt-tevârih.
- Hulâsat-ül-ahbâr** (Müverrih Hodmir'in eserlerinden: Ravzat-us-safâ hulâsasıdır) 117
- Hüsâmüddin Efendi** "Hüseyn—" — (Amasya tarihi müellifi) 194, 374 Bk.: Amasya tarihi.
- Hüseyn-ibni-Sefer** "Solak—" — (Genc-Osman fâciası ve Birinci Mustafa'nın ikinci saltanatı hakkında "Sebebi halâs-ı Sultan Mustafa-Han" isminde bir monografi müellifi: "Nevî mahlasını kullanır; eseri Paris'de müsteşrik Danon tarafından neşredilmiştir) 282, 287, 292, 295, 298, 301, 303, 306, 307, 310, 311, 314, 315
- Hüseyn Kâmi** — Bk.: Hanyalı-Hüseyn Kâmi.

İ

- İbn-ül-Emin Mahmud Kemal Bey** (Müverrih) 392
- İbrahim Efendi** "Peçevî—" — Bk.: Peçevî-İbrahim Efendi.
- İbrahim Harîmî-Çavuş** — Bk.: Harîmî-Çavuş "Râhîmî-zâde İbrahim—".
- İkbalî** (İkinci Mustafa'nın şiir anahlası) 489

- Sayfa
- İkdam-külliyyâtı** (İkdam gazetesi sâhibi Ahmed Cevdet Bey'in neşrettiği eserler serisi) 107
- İorga / Jorga** (Osmanlı ve Balkan tarihlerine âid eserleri ve tedkikle riyle meşhur Rumanyalı müverrih) 193, 292
- İskender-Beg-Münşi** ("Târih-i Âlem-ârây-ı Abbâsî" ismindeki büyük eseriyle meşhur Safavî müverrihi) 68, 84, 86, 87, 91 - 93, 95, 96, 220, 223
- İsmail Galib Bey** (Takvîm-i Meskûkât-ı-Osmâniyye müellifi) 112
- J**
- Jonquiére** "A. de la—" — ("Histoire de l'Empire ottoman" müellifi) 292
- K**
- Kadı-zâde Mehmed Efendi** ("Kitâb-ül-makbûl fi hâl-il-huyâl" müellifi) 291
- Kaamûs-ül-a'lâm** (Şemsüddin Samî'nin tarih ve coğrafya lûgati: Altı cilttir) 103
- Kanun-nâme-i Âl-i-Osmân** (Fâtih devri kanunları: Tarih-i-Osmânî Encümeni âzâsından Mehmet Ârif Bey tarafından neşredilmiştir) 143, 144, 229, 268, 270
- Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi** — Bk.: Abd-ül-Aziz Efendi "Kara-Çelebi-zâde—".
- Kars tarihi** (Fahreddin Kırzioğlu'nun eseri) 77
- Katip-Çelebi** (XVII nci asrın en büyük Türk âlimlerinden: "Fezleke", "Esfâr-ül-bihâr" vesaire müellifi; "Hacı-Halife / Hacı-Kalfa" lâkaplarıyla da anılır; asıl ismi Hacı-Mustafa-Çelebi'dir) 47, 126, 127, 129, 134, 136, 137, 142, 150, 157, 158, 160, 161, 165, 167-169, 171, 174, 176, 180, 212, 224, 236, 264, 267, 270, 290-292, 296, 298, 307, 311, 315, 318, 323, 326, 331, 343, 345, 347, 348, 350, 352, 356-361, 363-365, 368, 370, 373, 377, 383, 384, 391, 395, 396, 399, 419, 423
- Bk.: "Şahıs isimleri".
- Kelâm-ı-Kadîm** — Bk.: Kur'an.
- Keşf-üz-zunûn** (Kâtib-Çelebi'nin bibliyoğrafyaya âit meşhur Arapça eseri) 423
- Kitâb-ı Gencine-i feth-i Gence** — Bk.: Gencine-i feth-i Gence.
- Kitâb-ül-makbûl fi hâl-il-huyâl** (Kadı-zâde Mehmed Efendi'nin eseri)
- Kitâb-ı Heft-manzar** (Molla-Câmî'nin yeğeni Abdullah Hâtîfî'nin manzum eseri) 117
- Koca-Sinan** — Bk.: Mi'mar-Sinan.
- Koçu-Bey Risâlesi** (Gürüceli Koçu Bey'in Dördüncü Murad'a takdim ettiği ıslâhât lâyhalarından mürekkeptir: Sultan İbrahim'e takdim ettiği lâyhaları da vardır) 59, 140, 291, 385
- Kralik "Richard—"** — ("Histoire de Vienne" ismiyle Fransızcaya terceme edilen Viyana tarihi müellifi) 136
- Kur'an (Kelâm-ı-Kadîm)** 4, 7, 116, 194, 297, 355, 489
- Külliyyât-ı Ehli** (Şâh-İsmâîl devri şâirlerinden Şîrâzlı Ehli'nin eserleri) 117
- Külliyyât-ı Hâkaanî** (İran'ın büyük şâirlerinden Hâkaanî'nin eserleri) 117
- Külliyyât-ı Şeyh-Sa'dî** (Gûlistan sâhibi Şeyh-Muslihüddin Sa'dî-i Şîrâzî'nin eserleri) 117
- Kühn-ül-ahbâr** (Gelibolulu Âli-Çelebi'nin meşhur tarihi) 66, 361
- L**
- Lârî "Molla" Muslihüddin Muhammed—"** — ("Mir'ât-üt-edvâr ve Mirkaat-ül-ahbâr" ismindeki umumî tarihiyle meşhur İranlı âlim) 197
- Bk.: Mir'ât-ül-edvâr.
- Lavallée "Théophile—"** — ("Histoire de la Turquie" müellifi) 292
- Les voyages du Sieur du Loir** — Bk.: Du Loir.
- Lûgaat-ı Târihiyye ve Coğrafıyye** (Ahmed Rif'at Efendi'nin eseri: Yedi cilttir) 107

Sayfa

Sayfa

M

- Madame de Gomez** — Bk.: Gomez
“Madame de—”.
Mahmud (Şâir Bâkî'nin göbek-adı) 202
Bk.: Bâkî / Abdülbâkî ve “Şahıs isimleri”.
Mahzen-ül-Esrâr (Meşhur İran şâiri.
Genceli-Nizâmî'nin eserlerinden) 117
Marquis de Noailles — Bk.: Noailles
“Marquis de—”.
Mehmed Ağa “Silâhdar—” — Bk.:
Fındıklılı - Mehmet Ağa “Silâh-
dar—”.
Mehmet — Bk.: Edirneli- Mehmet.
Mehmet-Hâlife (Târihi Gılmânî mü-
ellifi) 384, 385
Mehmet Hemdemî-Çelebi — Bk.: So-
lak-zâde.
Mehmet Hemdemî-Çelebi — Bk.: So-
lak-zâde.
Mehmet İzzet “Râmiz-Paşa-zâde—”
— (Harîta-i Kapudanân-ı deryâ
müellifi) 103
Mehmet Kemâlüddin Efendi — Bk.:
Taşköprülüzâde Mehmed Kemâ-
lüddin Efendi.
Mehmet Süreyyâ (Sicill-i-Osmânî mü-
ellifi)
Bk.: Sicill-i Osmânî.
Mehmet Şem'i — Bk.: Şem'i “Meh-
met—”.
**Mesir-ül-ahzân fî maktel-is-Sultân Os-
mân** (Mîr-i-livâ Emîr-Osman Bey'-
in Gene-Osman fâciasına âit A-
raPaça risâlesi: Müsteşrik Danon
tarafından neşredilmiştir) 292
Mevzûât-ül-ulûm (Taşköprülüzâde
Ahmed Efendi'nin Şark ve İslâm
ilimlerine ve bunların tasnifleri-
ne âit eseri) 279
Mî'mar-Sinan / Koca-Sinan (“Tezki-
ret-ül-bünyân” sâhibi: Bu meş-
hur eserini Sâif Mustafa-Çelebi'ye
yazdırmıştır) 106 - 108
Bk.: “Şahıs isimleri”.

- Miftâh-ı Cennet** (Münşeât sâhibi Fe-
ridun Bey'in ahlâka âit risâlesi) 5
Bk.: Feridun Ahmed Bey / Paşa
ve Münşeât-üs-Selâtin.

Millet Kütüphanesi (Fatih'de) 2, 36, 230,
273

Mir'ât-ı Cihan (Bayburdlı-Osman'ın)
İslâm tarihi: Nihâl Atsız'ın hu-
susî kütüphanesinde yazma bir
nüshası vardır) 99, 200

Mir'ât-ül-edvâr ve Mîrkaat-ül-ahbâr
(Molla Muslihüddin Muhammed-i
Lârî'nin umumî tarihi: Tâc-üt-
tevârih müellifi Hoca-Sa'düddin
Efendi tarafından Acemceden
Türkçeye terceme edilmiştir) 197

Mizân-ül-hak (Kâtib-Çelebi'nin muh-
telif meselelerde din taassubuna
karşı yazdığı meşhur risâle) 243

Muâhedât-ı umûmiyye Mecmûası (Os-
manlı muâhedeleri külliyyâtı:
Beş cilttir) 383, 485

Muallim-Cevdet koleksiyonu (İstanbul
Belediye Müzesindeki Muallim-
Cevdet kitapları) 36

Murad “Üçüncü—” — (“Fütûhât-ı
sıyâm müellifi ve divân sâhibi
şâir) 141

Mustafa-Çelebi “Hacı—” — Bk.: Kâ-
tib-Çelebi.

Mustafa Efendi “Selânikî—” — Bk.:
Selânikî-Mustafa Efendi.

Mücellâ Efendi “Pojeğalı—” — (Eğ-
ri seferine âit bir menzîlnâme
müellifi) 164, 165, 167

Müneccim-başı tarihi (Müneccim-başı
Derviş Ahmed Aşıkî'nin şâir Ne-
dim tarafından terceme edilen
“Sahâif-ül-ahbâr” ismindeki u-
mumî tarihi) 2, 45, 81, 93-96, 99, 112,
129, 131, 133, 149, 150, 160, 162, 176,
225, 262, 270, 290, 292, 310, 326, 329,
331, 352, 364, 368, 373, 383, 384, 397

Münşeât-üs-Selâtin (Feridun Bey'in
resmî vesikalar mecmûası: “Feri-
dun Bey Münşeâtı” diye meşhur-
dur) 5, 6, 13, 28, 47, 49, 63, 117,
169, 257, 276, 288, 389

N

Naîmâ (Meşhur Vak'anüvis: Vaka-
yi'nâmesi Hicretin 1000-1070 se-

Sayfa

Sayfa

- nelerine âittir; "Naîmâ tarihi" diye meşhurdur) 126, 127, 129, 131, 132, 134, 136, 138, 144, 149, 158, 165, 168, 169, 172, 178, 200, 201, 212, 224, 256, 260, 262, 264, 265, 267, 290, 292, 295, 296, 298, 307, 311, 314, 315, 332, 341, 343, 346, 348, 352, 353, 358, 361, 362, 364, 368, 369, 373, 374, 377, 383, 384, 389, 392, 395 - 397, 399, 402, 419
- Nâmık Kemal** (Meşhur şâir ve müellif) 216, 218
- Nazan Dânişmend** (Türkiye Yayın-
evi Tarih serisi içindeki Bağdad
fetih-nâmeleri nâşir ve şâirih) 371
Bk.: Târih-i feth-i Bâğdâd-ı Sul-
tan Murâd ve Feth-i Bâğdâd-ı
Sultan Murâd.
- Nefî** (Büyük dîvan şâiri: Asıl ismi
Ömer'dir) 289, 347, 360, 361, 370
Bk.: "Şahıs isimleri".
- Neşâtî** (XVII nci asır dîvan şâirle-
rinden) 279
- Netâic-ül-vukuât** (Mansûrî-zâde Mus-
tafa Nurî Paşa'nın eseri: Dört
cilttir) 296
- Nev'î** — Bk.: Hüseyin-ihni-Sefer "So-
lak—".
- Nev'î-zâde Atâyî** — Bk.: Atâyî "Nev'î-
zâde—".
- Noailles** ("Marquis de—" — ("Henri
de Valois et la Pologne" müellifi) 10
- Nuhbet-üt-tevârîh** (Edirneli Hacı
Mehmed Efendi'nin eseri) 59, 102,
134, 160, 227
- Nusretname** (Küh-ül-ahbâr müellifi
Gelibolulu Âlî-Çelebi'nin Üçüncü
Murad devrindeki Şark seferine
âit eseri) 18, 43, 45
Bk.: Âli-Çelebi "Gelibolulu—".

O

- Osman** "Bayburdlı—" — Bk.: Bay-
burdlı-Osman.
- Osman Bey** — Bk.: Emîr-Osman Bey.
- Osman-zâde Tâib** — Bk.: Tâib "Os-
man-zâde—".

Ö

- Ömer** — Bk.: Nefî.

- Özdemir-oğlu Osman Paşa** (Abdurrah-
man Şeref Bey'in Târih-i-Osmânî
Encümeni Mecmûası'nda tefrika
suretiyle neşredilen monografisi) 54,
57, 65

P

- Peçevî-İbrahim Efendi** (Târih-i Peçevî
müellifi) 3, 6, 29, 33, 47, 48, 53,
55, 60, 69, 75, 80, 93-95, 100, 101,
115, 120, 124, 126, 128 - 131, 134-
137, 148-150, 152, 153, 160, 167-170,
172-175, 179, 186, 189, 191, 199, 201,
206, 212, 213, 215, 219-221, 234, 235,
238, 239, 241, 243, 244, 256, 282, 284,
288, 290, 292, 296, 306, 307, 310, 311,
316, 323, 326, 332, 343, 352, 354,
356, 361, 365, 368, 377, 383
Bk.: Târih-i Peçevî ve "Şahıs
isimleri".
- Pojegah-Mücellâ Efendi** — Bk.: Mü-
cellâ Efendi "Pojegah—".

R

- Racine** (Fransız klâsiklerinden Bâja-
zet müellifi) 366
- Rahimî-zâde İbrahim Harimî-Çavuş** —
Bk.: Harimî-Çavuş "Râhîmî-zâ-
de İbrahim—".
- Râmîz-Paşa-zâde Mehmet İzzet** —
Bk.: Mehmet İzzet "Râmîz-Paşa-
zâde—".
- Râşid** "Vak'anüvis—" ve **Râşid tarihi**
(Vak'anüvis-Râşid'in Hierî 1071-
1134 yıllarına âit vakayinâmesi) 433,
441, 449, 466, 481, 482, 483
- Ravzat-ül-Ebrâr** (Kara-Çelebi-zâde
Abd-ül-Aziz Efendi'nin eseri) 13,
409, 423
- Relation de ce qui s'est passé à la prise
de Bagdad par Sultan Amurath
Empereur des Turcs** (Fransız sey-
yahlarından Thevenot'nun seyâ-
hât-nâmesine dercettiği mektup
şeklindeki Bağdad fetihnâmesi) 371,
375, 376
- Relation d'un voyage fait au Levant**
(Fransız seyyahlarından Theve-
not'nun 1664 de neşredilen Şark

Sayfa

Sayfa

- seyâhatnâmesi: Yukarıki maddeye de bakınız) 371, 387
- Resmî-Ahmed Efendi** (Halifet-ür-Rüesâ müellifi)
- Revan-odası Kütüphânesi** (Topkapı sarayının kıymetli yazmalarla meşhur kütüphânesi) 340
- Rinieri** (Üçüncü Mehmet devri Veziri-a'zamlarından Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın PaPalık makamıyla gizli münâsebetleri hakkında "Clemént VIII e Sinan Bassa Cicca" isminde bir eser neşreden İtalyan müellifi) 179
- Rûhullâh-il-Kazvîni** (Cevher-ül-cevahir müellifi) 89
- Rübâiyyât-ı Hayyâm** (Meşhur Ömer Hayyâm'ın Rübâîler mecmûası) 117

S

- Sa'düddin Efendi** "Hoca—" — (Tâc-üt-tevârih ve Selim-nâme müellifi, Şeyh-ül-İslâm ve Hâce-i Sultânî) 3, 64, 72, 128 143, 164, 168, 171, 172, 175, 190, 196, 197, 201, 202, 270
- Sadeddin Nüzhet** (Bâkî divânı nâşiri) 202
- Safvet Bey** "Miralay—" — (Bahriye tarihi mütehassısı: Târih-i Osmânî Encümeni âzâsından) 42, 118, 119
- Sâî Mustafa-Celebi** (Mi'mar-Sinan'ın ağzından "Tezkiret-ül-bünyân"ı yazan şâir ve nakkaş) 107
- Saint-Gotthard'da Osmanlı ordusu** (Erkân-ı Harb ferîki Ahmed Muhtar Paşa'nın eseri) 435
- Sâlnâme** (Osmanlı devletinin umumî veyahut bâzı Nezâretlere âit hususî salnâmeleri) 323
- Sebeb-i halâs-ı Sultan Mustafa-Han** (Nev'î mahlaslı Hüseyin-ibni-Sefer'in Genç-Osman fâciasıyla Birinci Mustafa'nın ikinci cülûsuna âit eseri: Paris'de müstefrik Danon tarafından neşredilmiştir) 292
- Bk.: Hüseyin-ibni-Sefer "Solak—" ve Danon.
- Selânikî-Mustafa Efendi** (En büyük Osmanlı müverrihlerinden "Selânikî tarihinin müellifi: Bu kıy-

metli eserin yalnız baş tarafı neşredilmiştir) 7, 48, 49, 52, 60, 62, 73 - 75, 78, 79, 89, 94, 95, 97, 99, 101, 102, 104, 106, 109 - 113, 115, 116, 122 - 125, 127, 129 - 131, 134 - 136, 144, 155, 159, 160, 162, 163, 166, 176, 180, 181, 185, 188, 190, 192, 194 - 197, 200, 201

Bk.: Târih-i Selânikî.

- Selim-nâme** (Hoca-Sa'düddin Efendi'nin Yavuz Sultan Selim hakkındaki eseri) 197
- Shah Abbas I** (Bellan'ın Fransızca Birinci Abbâs tarihi) 223
- Sicill-i Osmânî** (Mehmet Süreyyâ'nın Osmanlı devri terâcümüne âit eseri: Dört cilttir) 107, 161, 353, 389, 390
- Sihâm-ı kazâ** (Nef'î'nin gayri-müntezir hieviyeler mecmûası: Bir çok kısımları müstehecdir) 347, 360
- Silâhdar = Silâhdar tarihi** (Silâhdar Fındıklılı-Mehmed Ağa'nın Hierî 1065 - 1106 senelerine âit Osmanlı tarihi: İki cild olarak neşredilmiştir) 433, 447, 469
- Bk.: Fındıklılı-Mehmed Ağa "Silâhdar—".
- Siyer-i Veysî** (Büyük münşî Veysî'nin eseri: Asıl ismi "Dürret-üt-tâc fi Sîreti Sâhib-il-Mî'râc" şeklindedir; müellifin elyazısıyla yegâne tam nüshası hususî kütüphâne-mizdedir) 340
- Solak-Ebubekîr** (1024=1615 — 1044 = 1634 / 1635 vukuâtına âit hâtırat müellifi: Gayri-müntezirdir) 292, 301
- Solak - Hüseyin-ibni - Sefer** — Bk.: Hüseyin-ibni-Sefer "Solak—".
- Solakzâde** (Kendi ismiyle meşhur Osmanlı tarihinin müellifi Mehmet Hemdemî-Celebi) 49, 55, 59, 101, 144, 178, 180, 227, 284, 292, 298, 310, 323, 360, 364, 365, 368
- Süleyman - nâme** (Kara-Celebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi'nin Kanunî devrine âit eseri) 423
- Süreyyâ Bey** — Bk.: Mehmet Süreyyâ.

Sayfa

Sayfa

Ş

- Şâhnâme** (Fırdevsî-i-Tûsî'nin meşhur büyük destanı) 7, 116, 355
Bk.: Fırdevsî.
- Şakaayık-ı-Nu'mâniyye** (Taşköprülülüzâde Ahmed Efendi'nin Ulemâ ve Meşâyih terâcimine âit meşhur eseri) 279
Bk.: Atâyî ve Şakaayık-zeyli.
- Şakaayık-zeyli** (Nev'î-zâde Atâyî'nin eseri) 139, 162, 202, 255
Bk.: Atâyî "Nev'î-zâde—".
- Şecâatnâme** (Dal-Mehmet-Çelebi'nin Üçüncü Murad devrindeki Şark seferine âit eseri) 26, 37, 45, 60, 78, 81, 83, 86, 92
- Şem'î** "Mehmet—" — (Esmâr-üt-tevârih müellifi)
- Semsüddin Sami Fraşeri** (Kaamus-ül-a'lâm müellifi) 103
- Şeref-Han** "Beşinci—" — (Şerefnâme ismindeki Kürt tarihinin müellifi olan Bitlis Emîri) 24, 35, 36
- Şerefnâme** (Şeref-Hanlar denilen Bitlis Kürt beylerinden Beşinci Şeref-Han'ın Kürt tarihi: Petersburg'da basılmıştır; Emîri ve Belediye Müzesindeki Muallim-Cevdet koleksiyonlarında birer Türkçe tercemesi de vardır) 24, 35, 36
- Şehâvid-ün-Nübüvve** (Molla-Câmî'nin

T

- eserlerinden) 117
- Tâc-üt-tevârih** (Şeyh-ül-İslâm Hoca Sa'düddin Efendi'nin Osmanlı tarihi: "Hoca-tarihi" ismiyle de anılan bu kıymetli eser Osman Gazi'den Yavuz devrinin sonuna kadar geçen vukuâtâ âittir) 2, 64, 72, 128, 143, 171, 175, 190, 196, 197, 270
Bk.: Selim-nâme.
- Tâhir Bey** — Bk.: Bursalı-Tâhir Bey.
- Tâib** "Osman-zâde—" — (Hadîkat-üs-Selâtn ve Hadîkat-ül-Vüzerâ müellifi) 49, 157, 183, 225, 234, 257, 267, 295
Bk.: Hadîkat-ül-Vüzerâ.

- Takvîm-üt-tevârih** (Kâtib-Çelebi'nin meşhur krnolojisi) 423
- Târih-i Âlem-ârây-ı Abbâsî** (İskender-Beg-Münşî'nin Birinci Abbâs devrine âit Acemce büyük tarihi) 68, 84-86, 91-95, 99-102, 223, 226, 233
Bk.: İskender-Beg-Münşî.
- Târih-i feth-i Bağdâd-ı Sultan Murâd** (Dördüncü Murad'ın Bağdad fethi hakkında Edirneli-Abdurrahman Hıbrî'nin ruznâmesi) 371
- Târih-i feth Revân-u Bağdâd** (Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi'nin eseri) 371
- Târih-i Gilmânî** (Mehmet-Halîfe'nin eseri) 384
- Târih-i Osmânî Encümeni** (Osmanlı Tarih Akademisi mahiyetindeki müessesesi) 118
- Târih-i-Osmânî Encümeni Mecmûası** - 54
- Târih-i-Sâf** (Taşköprülülüzâde Mehmet Kemâlüddin Efendi'nin eseri: Diğer ismi de "Tuhfet-ül-ahbâr"dır) 59
- Târih-i Sultan Osman** (Anonim: Mîstîrik Danon tarafından neşredilen Gene-Osman vesikaları içinde çıkmıştır) 292, 296, 298, 310
- Taşköprülülüzâde Ahmed Efendi** (Şakaayık-ı-Nu'mâniyye ve Mevzû'ât-ül-ulfûm müellifi) 279
- Taşköprülülüzâde Mehmet Kemâlüddin Efendi** (Târih-i-Sâf / Tuhfet-ül-ahbâb müellifi) 59, 279
Bk.: "Şahıs isimleri".
- Tezkire-i Rızâ** (Şuarâ tezkiresi) 360
- Tezkiret-ül-bünyân/ Tezkiret-ül-ebniye** (Mi'mar-Sinan'ın eseri: Sâî Mustafa-Çelebi'ye yazdırmıştır) 107, 108
- The life of Osman tre Great** (Madame de Gomezin Gene-Osman hakkındaki Fransızca eserinin İngilizce tercemesi) 292
Bk.: Gomez "Madame de—" ve Histoire d'Osman.
- Thevenot** ("Relation d'un voyage fait au Levant" müellifi olan Fransız seyyâhi) 371, 375, 376
- Timur-nâme** (Timur-leng tarihlerinin umumî ismi) 355

	Sayfa
Tûğî (Vakaayi-i Sultan Osman müellifi)	292
Tuhfet-ül-Ahhâb — Bk.: Târih-i Sâf.	

U

Umdet-üt-tevârih (Hacı-Abdülğaf-fâr'ın Kırım tarihi)	70
--	----

Ü

Üçüncü Murad dîvanları (Fatih'de Millet Kütüphânesindeki Emîrî koleksiyonundadır: İkişi Türkçe ve ikisi de Arapça ve Acemcedir)	2
---	---

V

Vakaayi-i Sultan Osman (Tûğî'nin Gene-Osman hakkındaki monog-rafisi)	292
Veysi / Üveys-ibni-Mehmet (En büyük Osmanlı münsiflerinden: "Si-yer-i Veysi" müelliri)	340
Bk.: "Şahıs isimleri".	

DEVLET, MİLLET, KABİLE, AİLE VE MUHTELİF TEŞEKKÜL İSİMLERİ

A

Abaza / -lar — 316, 343, 414, 416, 419, 420, 424 - 426, 447, 463, 465	
Abazahlar (Gene-Osman'ın intikamını almak için isyân eden Erzurum valisi Abaza-Mehmet Paşa taraf-tarları ve askerleri)	338, 341
Acem— Bk.: İran.	
Acem/-ler (Umumiyetle İranlılar: Bu kelime Osmanlı menbâlarında A-cemistan=İran mânâsına da kul-lanılır) 96, 99, 117, 129, 161, 162, 197, 252, 261, 273, 368	
Bk.: İranlılar.	
Acemistan — Bk.: İran.	
Açuk-baş — Bk.: İmerethi.	
Adanalı/-lar —	195, 408
Afrika Türk Ocakları/Mağrib-Ocak-ları (Şimâli-Afrika'da Trablus-garb, Tunus ve Cezâyir eyâletle-ri)	39, 449

Sayfa

Viyana tarihi — Bk.: Histoire de Vienne ve Kralik "Richard—".	
---	--

Y

Yahyâ Bey (XVI neı asır dîvan şâir-lerinden)	361
Yahyâ Efendi "Zekeriyyâ-zâde—" — (Büyük dîvan şâiri Şeyh-ül-İslâm Yahyâ)	299, 312, 358, 392
Bk.: "Şahıs isimleri".	
Yûsuf ve Zeliâ (Molla-Câmî'nin eseri)	117

Z

Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad-Han (Rahîmî-zâde İbrahim Ha-rîmî-Çavuş'un Üçüncü Murad devrindeki Şark seferi hakkında Lala-Mustafa Paşa'nın emriyle yazmış olduğu gayr-i münteşir e-ser)	18, 37, 45,
Bk.: Gencîneri feth-i Gence ve Gonçe-i bâğ-ı Murâd.	

Ahıska Hristiyan Atabeyliği — Bk.: Samtskhé.	
--	--

Akkoyunlu/-lar (Türkmen oymak ve hânedânı)	15, 35
Alaşehirli/-ler —	340
Âl-i-Osman (Osmanlı hânedânı, Os-man-oğulları)	3, 4, 179, 194, 229, 250, 265, 271, 288, 291, 294, 317, 330, 336, 363, 367, 377, 378, 385, 387, 389, 410
Alman/-lar — 9 - 11, 136, 168, 173, 185, 187, 189, 198, 202, 204, 205, 209, 221, 237, 242, 284, 431, 432, 434, 446, 450, 482	

Almanya imparatorluğu — Bk.: Avus-turya imparatorluğu.	
--	--

Altunkale beyliği (Çoruh boyundaki Samtskhé Hristiyan atabeyliği parçalandıktan sonra kalan son bakıyyesi)	22
Bk.: Samtskhé ve Karı-oğulları.	

Sayfa

Sayfa

Amasyalı/-lar — 195, 293, 376

Ayazlı/-lar — 465

Anadolu-Türkleri / Anadolu-Türklüğü

B

— 29, 47, 95, 103, 159, 193, 194, 216,
248, 249, 255, 256, 268, 400, 429

Bk.: Türk/-ler, Türkmen/-ler.

Türkiye ve Osmanlı-Türkleri.

Ankaralı/-lar — 195, 249 392

Arab/-lar — 8, 15, 29, 72, 107, 202, 273,
292, 342, 374, 393, 397, 420, 467, 468

Arnavut/-lar (Osmanlı menbâlarında

Arnavûdî / Arnabudî / Arnabud/

Arnavûd-ı-anûd şekillerine de te-
sadüf edilir) 49, 52, 53, 101, 107, 120,
123, 127, 128, 134, 136, 144, 149, 159,
194, 206, 207, 215, 216, 224, 257, 260,
261, 280, 286, 313, 321, 329, 330, 341,
345, 349, 352, 354, 377, 390, 392, 413,
414, 418, 421, 422, 424, 426, 427, 445,
453-456, 459, 461, 468, 469, 473, 481Ashâb / Ashâb-ı-Güzîn (Peygamber-
rimiz Efendimiz Hazretlerinin
sahâbîleri) 95, 117, 258

Atabeyler — Bk.: Samtskhé.

Avar/-lar — 29

Avrupalı/-lar — 447

Avşar, Avşarlı/-lar (Safavîler dev-
rinde İran'a hâkim olan Türkmen
oymaklarından: Bu oymak men-
suplarına Avşarlı denir) 8, 328Bk.: Dulgadırlı/-lar, Kacar/-lar,
Samlı/-lar, Ustaclı/-lar ve Türk-
men/-ler.Avusturya imparatorluğu (Osmanlı
menbâlarında Nemçe/Nemse de-
nilen eski Almanya imparator-
luğu) 9 - 11, 46, 118, 122, 124, 125,
127-133, 135-138, 145, 146, 150, 153,
155, 161, 166, 169 - 171, 173, 175,
177, 179, 185, 188, 189, 194, 199,
202, 208, 214, 215, 221, 222, 230, 237,
238, 241, 246, 247, 254, 258, 261,
268, 280, 286, 427, 430 - 432, 434 -
436, 442, 449 - 454, 458, 460 - 462,
466, 467, 469, 470, 474, 475, 478-485Avusturyalı/-lar (Osmanlı menbâla-
rında Nemçelü/-ler denir) 107, 127,
132, 133, 146 - 148, 157, 166, 170, 183,
186, 188 - 190, 197, 199, 204, 208, 219,
234, 235, 237 - 239, 242 - 245, 247, 430,
431, 434, 435, 450 - 453, 458, 460,
462, 466 - 470, 472 - 474, 478 - 480

Baden markgraflığı — 472

Baffo (Üçüncü Murad'ın karısı ve
Üçüncü Mehmed'in anası Vene-
dikli Safiyye-Sultan'ın mensub
olduğu İtalyan âilesi) 3, 228

Bağdadlı/-lar — 195

Balkan milletleri / Balkanlılar — 65

Barabaş-Kazakları (Lehistan'daki
Ukrayna-Kazakları'nın üç kolun-
dan biri) 440Bk.: Kazaklar, Ukrayna-Kazak-
ları, Sarı-Kamış Kazakları ve
Potkal - Kazakları.

Baş-açuk — Bk.: İmerethi.

Bavyera elektörlüğü — 454, 466

Bavyeralı/-lar — 173

Bayburtlu/-lar — 457

Bitlis Kürt beyleri / Hanları — Bk.:
Şeref-Hanlar.

Bizans — 15, 140, 393

Bizanslı/-lar — 15, 331, 393

Boğdan / Moldava / Moldavio (Os-
manlı menbâlarında "Tâbî-Boğ-
dan" mânâsına "Kara-Boğdan" is-
miyle de anılan voyvodalık: Ru-
manya krallığı bununla Eflâk'ın
tevhidinden teşekkül etmiştir) 9, 10,
121, 137 - 139, 145, 146, 158, 177,
199, 208, 259, 263, 266, 267, 277, 278,
289, 424, 427, 431, 442, 453, 459, 460
Bk.: Memleketeyn ve Eflâk.Bohemya (Habsburg hâkimiyetinde
krallık) 124, 146, 280

Bolulu/-lar —

Borçalı/-lar, Borçalı-Kazakları (Te-
rekeme kabîlelerinden) 77, 104, 105
Bk.: Terekeme/-ler.Boşnak/-lar — 18, 28, 88, 134, 159, 163,
192, 194, 225, 234, 247, 281, 308, 312,
321, 336, 339, 352, 363, 394, 399, 413,
426, 429, 435, 457, 458, 461

C

Canbulat / Canbulâd âilesi (Bugün
Suriye'de bulunan Dürzü beyleri
âilesi: Bu âilenin ceddi, İkinci

Sayfa

Sayfa

Selim devrinde ocaklık şeklinde Kilis sancağ-beyliğine tâyin edilmiş olan Canbulâd-ibni-Kasım'dır; bunun torunu Canbulat-oğlu Ali Paşa Birinci Ahmed devrinde Şimâlî-Suriye'de çıkardığı büyük isyân hareketiyle meşhurdur) 245, 249, 250

Cavak/-lar (Terekeme kabîlelerinden) 77, 105
Bk.: Terekeme/-ler.

Celâli/-ler, Celâlîlik (İstanbul'daki Devşirmeler idaresine karşı asırlarca ayaklanan Anadolu-Türklerine Osmanlı menbâlarında verilen umumî isim) 95, 179, 180, 193, 200, 202, 204, 207, 213, 216, 219, 221, 222, 228, 235, 240, 242, 244-246, 248, 250-253, 255, 261, 268, 322, 465, 466

Celvetiyye (İslâm tarikatlerinden : Üsküdarlı Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi bu tarîkatin en büyük pîridir) 342

Genova / Genova cumhuriyeti — Bk.: Ciniviz/-ler, Ciniviz cumhuriyeti.

Cermen/-ler — 10, 237

Cicala / Cigala (Üçüncü Mehmet devri Vezir-i-a'zamlarından Çağaloğlu Sinan Paşa'nın İtalyanca soy-adı ve Cicala âilesi, Çağaloğulları) 69, 178, 179

Cideli/-ler — 478

Ciniviz/-ler, Ciniviz cumhuriyeti — 39, 57, 69, 178

Ç

Çeh — Bk.: Çek/-ler.

Çehâr-Yâr / Çâr-Yâr (Ashâbın en büyükleri olan Hulefây-ı-Râsîdîn) 91, 230

Çek/-ler (Osmanlı menbâlarında Çeh denir) 173

Çerkes/-ler — 29, 43, 82, 97, 106, 110, 148, 329, 332, 342, 355, 418, 420, 426, 470, 487

Çingene/-ler — 396

Çingiz hânedânı / Çingizîler / Âl-i Çingiz (Cengiz telâffuzu yanlıştır) 70

D

Dadyan — Bk.: Megreli / Mingrélie.

Dağıstan - Kumukları — Bk.: Kazı-Kumuklar.

Dağıstanlı/-lar, Dağıstan kabîleleri, Dağıstan beyleri — 38, 66, 81

Dağıstan Şamhallığı (Dağıstan'da Kazı-Kumuklar beyliği: Bey'in ünvanı "Şamhal"dır; tarihî merkezi Hazar denizinin garp sâhilindeki Tarku/Tarkhu kasabasıdır; Buy-nak ve Kumuk kasabaları da yazlık ve kışkık merkezlerdedir) 19, 29, 99, 258

Bk.: Kazı-Kumuklar.

Dalmaçvalı/-lar — 123, 394

Dârendeli/-ler — 219

Derbendiyye sülâlesi (Şirvanşahlar'dan) 15

Devlet-i Âliyye (Osmanlı Devleti) — Bk.: Osmanlı/-lar.

Devşirme/-ler Devşirmelik — 13, 18, 28, 29, 46, 49, 55, 58, 62, 88, 100, 107, 113, 131, 133, 145, 146, 150, 153-155, 157, 159, 163, 167, 171, 178, 186, 188, 193 - 195, 200 - 202, 216, 218, 220, 224, 225, 228, 234, 244, 247, 248, 255 - 257, 261, 262, 267, 268, 286, 295, 303, 308, 313, 321, 353, 354, 377, 413 - 415, 452, 455, 481, 483
Bk.: Dönmeler ve gayr-i-Türk/-ler.

Dimetokalı/-lar — 475

Divrikli/-ler — 458

Dnieper-Kazakları — Bk.: Sarı-kamış Kazakları.

Don-Kazakları (Rus Kazak cemâatlerinden) 260, 330, 331, 333, 370, 371, 389

Dönme/-ler (Umumiyetle muhtediler) 178, 202, 265, 375
Bk.: Devşirme/-ler ve gayr-i-Türk/-ler.

Dramalı/-lar — 260

Dubrovnik / Ragusa cumhuriyeti (Birinci ve ikinci ciltlerin "Yer isimleri" cedvellerinde Ragusa ve Dubrovnik maddelerine bakınız) 57, 484

Sayfa	Sayfa
Dulgadırlu/-lar (Safaviler devrinde İran'a hâkim olan Türkmen oymaklarından) 8, 38	Erzurum Türkmen beyliği (Kanunî devrinde ilhak edilen Erzurum, Kars ve Şüregel havâlisinden mürekkep Avşarlu beyliği) 41
Dürzü / Dürzi/-ler (Suriye ve Lübnan'da İslâm akaaidinden çok fazla nisbette ayrılmış bir mezheb sâlikleri) 245, 246, 249, 259, 261, 293, 362, 369	Bk.: C. 2. "Avşarlu beyliği".
	Eski Romalılar — Bk.: Romalı/-lar.
	Eskişehirli/-ler — 372
	Eyyûbi/-ler (Selâhüddin-ı Eyyûbî'nin kurduğu hânedân ve bu hânedâna mensub olanlar) 245, 369
E	F
Edirneli/-ler — 371	Fas (Şimâlî-Afrika'da Osmanlı müelliflerinin "Mağrib-ul-aksâ" dedikleri sultanlık) 20, 140
Eflâk / Valachie (Boğdan'la beraber "Memleketeyn" denilen iki voyodalıktan biri: Rumanya krallığı bunların birleşmesinden hâsıl olmuştur) 137-139, 145, 146, 148, 151, 152, 154, 155, 157-159, 162-164, 177, 188, 199, 203, 208, 234, 266, 267, 283, 285, 287, 289, 424, 427, 431, 442, 453, 459, 460	Bk.: Şürefâ.
Bk.: Boğdan ve Memleketeyn.	Felemenk — Bk.: Holânda.
Eflâklılı/-lar — Bk.: Ulah/-lar.	Floransa Büyük-dukahlığı (Osmanlı menbâlarında "Duka" denir) 173
Ehl-i-İslâm — Bk.: Müslüman/-lar.	Fransa krallığı (Osmanlı menbâlarında Frânçe ve Frengistan şekillerine tesâdüf edilir) 10, 11, 39, 57, 58, 64, 173, 222, 261, 438, 449-451, 454, 482, 483
Ehl-i-Kitâb (Hristiyanlarla Yahudiler) 14	Bk.: C. 2.
Ehl-i-Sünnet Ehl-i-Sünnet ve cemâat — Bk.: Sünnî/-ler.	Fransız/-lar (Osmanlı menbâlarında Françelî ve Frenk şekillerine tesâdüf edilir) 9-11, 39, 57, 135, 184, 185, 205, 209, 239, 241, 271, 273, 276, 277, 280, 284, 287, 292, 434, 439, 449, 483
Eimme-i-müctehidîn (Dört Sünnî mezheb imamları) 117	Frenk/-ler (Umumiyetle Avrupalılar ve bilhassa Fransızlar) 159, 178, 194
Ejderhan hanlığı — 16 — Bk.: C. 2.	Bk.: Fransız/-lar.
Engerus / Engürus — Bk.: Macaristan.	G
Erdel=Transylvania (Osmanlı hâkimiyetinde Prenslik: "Erdelistan" şeklinde de bahsedilen bu memleketin prenslerine Osmanlı menbâlarında Hâkim, Voyvoda, Ban ve Kral ünvanları verilir) 9-11, 135, 137, 138, 145, 152, 156, 166, 171, 173, 176, 179, 183, 186-190, 199, 207, 214, 215, 235, 237, 238, 244, 259, 260, 266, 277, 289, 369, 424, 425, 427, 429-431, 435, 440, 451, 453, 469, 470, 474, 481, 483, 484	Gayr-i-Türk/-ler (Türkiye'de Türk olmayan müslümanlar) 194
Erdelistan — 190 — Bk.: Erdel.	Bk.: Devşirme/-ler ve Dönme/-ler.
Erdelli/-ler (Transylvanialılar) 146, 157, 166, 237, 238, 259, 369	Géorgie Turque (Türk-Gürcistanı) 16
Ermeni/-ler — 44, 107, 112, 233, 265, 276, 336, 339, 360, 375, 396, 420	Bk.: Samtskhé.
Erzurumlu/-lar, Erzurum ahâlisi — 16, 120, 122, 486, 487	Gilân (Hazar denizinin cenubunda eski Gilân hanlığı) 15, 17, 120-122, 125, 126
	Gorgorz — Bk.: Qwarqwaré.
	Guria / Gurya / Guriel (Gürcistan beyliklerinden: İmerethi=Açukbaş krallığından ayrılmıştır ve bu krallığın garbindedir; bâzı Garp

Sayfa

Sayfa

menbâlarında "Gourie" şekline de
tesadüf edilir: Osmanlı menbâla-
rında "Guril / Güril" denir) 16, 30,
41, 258, 266, 288

Gürcü/-ler — 15, 16, 19, 21-24, 30, 32, 38,
40, 41 105, 106, 200, 233, 254, 262,
266, 314, 315, 319 - 321, 329, 332,
333, 414, 417, 418, 432, 488
Güril — Bk.: Guria.

H

Habeşistan imparatorluğu — 137
Habsburg/-lar, Habsburg hânedânı
(Avusturya / Almanya saltanat
hânedânı) 10, 11

Haçlı/-lar — Bk.: Malta Şövalyeleri.
Haçlılar — Bk.: Kurus.

Halebli/-ler — 426

Haydut/-lar — Bk.: Heiduk/-lar.

Hazar/-lar (Hazar Türkleri) 15, 59, 77

Heiduk/-lar (Üçüncü Mehmet dev-
rinde Macaristan'da türeyip bil-
hassa Budin'le Belgrad arasını
kasıp kavuran hristiyan haydut
çeteleri: "Heiduques" imlâsına
da tesadüf edilir; "Haydut" ke-
limesinin bu isimden geldiği hak-
kında bir nazariyye vardır) 199, 207
Hristiyan/-lar, Hristiyanlık — 14, 91,
107, 123, 135, 137, 146, 148, 153, 173,
175, 179, 185, 194, 199, 209, 258-260,
298, 398, 440, 453-456, 458, 476, 482,
483, 485, 487

Hristiyan Atabeyliği — Bk.: Samt-
skhé.

Hristiyan-Türk/-ler — 107

Hırvat/-lar — 62, 95, 123, 159, 248, 249,
255, 268, 286, 303

Hilâfet (İslâm Halîfeliği, Emîr-ül-
Mü'minîn makamı) 217, 224, 269, 310

**Hind / Hindistan pâdişahlığı / Pâdi-
şahları** (Hindistan Mongol imPa-
ratorluğu ve bunun başındaki Ti-
murîler sülâlesi) 108

Holânda (Muhtelif milli ve eenebî
idareler altında Holânda devleti: Osmanlı menbâlarında Fele-
menk denir) 247, 480, 482, 483, 485

Hun/-lar — 29

I

İsfahanlı/-lar — 233

İstanbul Lâtin imparatorluğu (Papa-
lık makamının, Osmanlı hânedâ-
nını devirip, İtalyan dönmesi o-
lan Vezir-i-a'zam Cağal-oğlu Si-
nan Paşa'nın irtidâdını te'min et-
mek suretiyle kurmak istediği Ka-
tolik imparatorluğu: Bunun için
Papalık'la Cağal-oğlu arasında
gizli muhâbereler cereyan etmiş-
tir) 179

İstanbullu/-lar 115, 423

İ

İmerethi (Garbî-Gürcistan krallığı:
Osmanlı menbâlarında "Baş-
açuk/-baş memleketi" denir; bu
tesmiyeyi "Paşacuk" tâbiriyile izah
eden tuhaf bir nazariyye varsa
da doğru değildir; İmerethi kral-
lığının pâyitahtı Kutais şehridir) 15,
16, 19, 30, 41, 258, 266
Bk.: Kakheti, Karthli ve Samt-
skhé.

İngiliz/-ler — 38, 39, 57, 64, 141, 222,
292, 378, 482, 483, 485

İngiltere krallığı — 38, 39, 57, 64, 121,
140, 222, 280, 282, 483

İran (Osmanlı menbâlarında İran
devleti mânâsına Acem/Acemis-
tan şekilleri de kullanılır) 6-8, 14, 15,
17, 21-25, 29-32, 34, 35, 37, 38, 40,
50, 57, 58, 60, 61, 66, 68, 81, 84-87,
95, 97, 98, 103, 105, 108, 114, 120,
121, 137, 140, 160, 222, 224, 230,
244, 246, 252 - 254, 257, 258, 262,
266, 268, 275, 326-329, 337, 345,
346, 359, 369, 378, 380 - 383, 386
Bk.: "Yer isimleri".

İranlı/-lar, irânî/-ler — 15, 17, 22, 23,
35, 45, 56, 66

Bk.: Acem/-ler ve Safavî/-ler.

İsfendiyar-oğlu / Oğulları (Kızıl-Ah-
medlüler sülâlesi) 3, 4, 53, 54, 150
Bk.: Kâr-Keyâ.

İskoçya krallığı — 222

İslâm (Müslüman dini, müslümanlık,

Sayfa

Sayfa

İslâmiyyet	73, 77, 83, 93, 99, 108, 155, 176-179, 190, 194, 287, 301, 336, 379, 393, 396, 423, 433, 456, 462
İslâv/-lar —	564
İspanya krallığı —	38, 39, 57, 119, 135, 173, 179, 222, 247, 258, 259, 482, 483
İspanyol/-lar —	39, 209, 247
İspartalı/-lar —	323
İspartalılar (Eski Atinalıların rakibi olan eski İspartalılar, Lâkede-monyalılar)	260
Bk.: Maynot/-lar.	
İsveç krallığı —	10, 424, 482
İtalyan/-lar —	135, 167, 173, 194, 209, 236, 273, 277, 322, 343, 361, 397, 405, 434
İyonyalı/-lar (Garbî-Anadolu'nun İzmir ve Mandalya körfezleri arasındaki eski İyonya halkı)	41

J

Jagellon/-lar (Lehistan, Bohemya ve Macaristan'da saltanat sürmüş olan Lituanyalı krallık hânedânı)	9, 11
Jezvit/-ler ("Jésuite" papas teşkilâtı mensupları)	179

K

Kacar/-lar, Kacarlı/-lar (Safavîler devrinde İran'a hâkim olan Türkmen oymaklarından: Daha sonra aynı isimle saltanat süren hânedân da bu oymağa mensuptur)	8, 65
Bk.: Avsar/-lar, Dulgadırlı/-lar, Şamlu/-lar ve Ustaclu/-lar.	
Kâfir — Bk.: Küffâr.	
Kakheti (Gürcistan'da Karthli kralığının şarkında ve onun nüfuzu altında küçük bir krallık: Merkezi Thelaw şehridir)	15, 16, 24, 25, 27, 31, 233
Kalmuk/-lar —	447, 480
Karabağlı/-lar —	77
Kara-Boğdan — Bk.: Boğdan.	
Karakoyunlu/-lar (Türkmen oymak ve hânedânı)	35
Karayim/-ler (Rusya ve Lehistan'daki Müsevî-Türkler: Garp menbâlarında "Caraites" imlâsına da tesadüf edilir)	271, 292, 298

Karı-oğulları (Çoruh boyundaki Samtskhé hristiyan atabeyliğinin son bakiyyesi olan Altunkale beyliğinin son hükümdarı İkinci Kayhosro öldüğü zaman beyliğinin başında kalan karısı Dédis-î médi Débora'nın oğullarına Osmanlı menbâlarında verilen isim)	22, 104
Bk.: Samtskhé.	
Kâr-Keyâ (Gîlân'ın mühim bir kısmında hüküm süren sülâle)	120
Bk.: İshâkiyye.	
Karthli / Khartli (Şarkî-Gürcistan krallığı: Burası asıl Gürcistan sayılır ve Karthwel, Sakarthwel / Sakarthwelo isimleriyle de anılır; pâyitahtı Tiflis şehridir)	15-17, 19, 21-24, 32, 40, 76, 105, 106, 111, 200, 233
Bk.: Kakheti, İmerethi ve Samtskhé.	
Katalan/-lar, Catalans (İspanya'nın Katalonya eyâleti abâlisi)	57
Katolik/-ler, Katolik mezhebi—	38, 61, n., 64, 137, 398, 454
Bk.: Papalık makamı.	
Kayserili/-ler —	107, 195, 341
Kaytak/-lar (Dağıstan'da Usmi ünvanlı bir bey idaresindeki cemâat)	29
Bk.: Kazı-Kumuklar.	
Kazak/-lar (Muhtelif kollara ayrılan Lehistan ve Rusya Kazaklarının umumî ismi)	260, 263, 330, 333, 339, 426, 431, 467, 487
Bk.: Don-Kazakları, Sarı-kamış Kazakları ve Ukrayna-Kazakları.	
Kazak-Terekeme (Terekeme kabîlelerinden)	77, 105
Bk.: Terekeme/-ler.	
Kazan hanlığı —	16
Bk.: C. 2.	
Kazanlı/-lar —	447
Kazı-Kumuklar /Gazi-Gumuklar (Dağıstan'da "Şamhal/Şamkhal" ünvanlı bir bey idaresinde bulunan sünnî fâife)	29, 31, 78
Bk.: Dağıstan Şamhallığı ve Kaytak/-lar.	
Kefere — Bk.: Küffâr.	
Keskinli/-ler —	363
Kılıçlı (Urfa'da Türkmen aşireti)	194

Sayfa

Kırım hanlığı ve hanlar — 9, 10, 12, 17, 27, 30, 32, 42, 45, 46, 50, 51, 56, 57, 60, 61, 69-71, 73, 74, 78-82, 92, 98, 121, 130, 135-137, 158, 176, 183, 186, 187, 260, 266, 267, 275, 278, 283, 284, 286, 287, 289, 329, 339, 350, 360, 389, 424, 426, 427, 431, 440 - 444, 446, 447, 449, 453 - 456, 458 - 460, 463, 466, 467, 469, 472, 474, 475, 478-480, 483 - 485, 487

Bk.: Kırımlı/-lar ve Tatar/-lar.

Kırımlı/-lar — 51, 78, 258, 330

Bk.: Kırım hanlığı ve Tatar/-ar.

Kırım-Tatarları — Bk.: Tatar/-lar.

Kızıl-Ahmedlü/-ler — Bk.: İsfendi-yar-oğlu / Oğulları.

Kızılbaş/-lar (Osmanlı menbâlarında "Sırh-ser" tâbiri de çok kullanılır) 32, 52, 101, 114, 333, 346, 377, 379

Bk.: Safavî/-ler ve Şii/-ler.

Koçhisarlı/-lar — 342

Komanova krallığı (ikinci Süleyman devrinde Avusturyalıların "Karpas" isminde bir Sırp sergerdesi-ne kurdukları isyân idaresi: Biraz sonra Türkler tarafından "kral" kazıklanmış ve "krallık" da ilga edilmiştir) 468, 469

Konyalı/-lar 7

Korkora — Bk.: QwarqWaré.

Kölemen/-ler (Mısır Kölemenleri) 88, 296

Köprülü/-ler (Köprü kazâsi ahâlisi) 195

Krucze — Bk.: Kuras.

Kumuk/-lar — Bk.: Kazı-Kumuklar ve Dağıstan Şamhallığı.

Kurus (Alman / Avusturya tahakkümüne karşı Türklerden yardım görecik isyân eden Orta-Macar = Yukarı-Macaristan milliyetçilerinin takındıkları "Krucze=Haçlılar" isminin Osmanlı menbâlarındaki muharref şekli: Orta-Macar kralı Emérie Thököly'ye "Kurus kralı" denilmesi işte bundandır) 450, 451

Bk.: Orta-Macar krallığı.

Küffâr / Kâfir / Kefere / Kefere-ifecere (Osmanlı menbâlarında Avrupa Hristiyanları hakkında "Kâfirler" mânâsına kullanılan

Sayfa

husûmet tâbirleri) 149, 150, 156, 175-177, 179, 198, 211, 212, 230, 425
Kürt/-ler — 24, 34 - 36, 222, 226, 227, 233, 240, 245, 255, 261, 344, 345, 369

L

Lâdikli/-ler — 374

Lâtin/-ler (Lâtin milletleri ve dilleri) 168, 273, 371, 393, 445

Lech / Leck / Lekh (Lehistan'a ve Leh milletine ismini veren ilk hânedân) 9

Bk.: Leh / Lehli/-ler ve Lehistan.

Leh /Lehli/-ler (Osmanlı menbâlarında Lih şekline de tesadüf edilir) 9-11, 121, 135, 173, 260, 263, 266, 267, 277, 278, 284, 285, 287-289, 331, 360, 440 - 442, 444, 445, 450, 454, 466

Lehistan (Polonya krallığı) 9, 10, 12, 20, 121, 140, 173, 199, 222, 259, 260, 263, 266-268, 277-282, 284, 285, 287-290, 292-295, 300, 302, 306, 308, 315, 316, 359 - 361, 371, 424, 426, 440-446, 450, 453, 454, 458, 459, 461, 463, 466, 469, 482 - 485

Lehistan-Kazakları — Bk.: Ukrayna-Kazakları ve Sarıkamış Kazakları.

Lekh — Bk.: Lech / Leck / Lekh.

Lichtenstein prensliği — 479

Lih — 11

Bk.: Leh / Lehli/-leri.

Lituanya — 284

Lituanya/-lılar — 9

M

Macar/-lar, Macarlık — 11, 62, 107, 134, 135, 139, 142, 159, 163, 166, 168, 170, 173, 187, 189, 204, 209, 214, 216, 221, 237-239, 241, 278, 284, 377, 428, 431, 434, 450, 463, 467, 468, 485

Macaristan / Macar krallığı (Osmanlı menbâlarında "Macar" ve "Engerus / Engürus" tâbirleri daha çok kullanılır) 11, 20, 28, 46, 107, 124, 146, 148, 149, 151, 153 - 155, 159, 164, 179, 199, 215, 219, 220, 231, 234, 237, 239, 289, 313, 432, 450, 456, 457, 459 - 464, 467, 468, 478, 482-484

Sayfa

Sayfa

- Bk.: Orta-Macar krallığı.
Mağrib-Ocakları — Bk.: Afrika Türk ocakları.
Mağrib-ul-aksâ — Bk.: Fas.
Mahmud-Han beyliği (Samtskhé Hristiyan atabeyliği Kanunî devrinde parçalandığı zaman Safavîler tarafından işgal edilen Ahıska havâlisinde Gürcü mühtedisi Mahmud-Han'ın İran hâkimiyyeti altında kurduğu ve nihayet Osmanlılara terketmek mecburiyetinde kaldığı beylik) 21 - 23, 105
Malatya/lılar — 195, 219, 235, 420
Malkovitz / Malkovich (Üçüncü Mehmet ve Birinci Ahmed devirleri Vezir-i-a'zamlarından Malkoç-Ali Paşa'nın mensub olduğu Boşnak âilesi: "Malkoç" ismi bundan muharrefdir) 225
Malta-Şövalyeleri ve Haçlı hükûmeti — 209, 258, 259, 393 - 395, 398, 404, 438, 458, 476
Manastırlı/lar — 486
Marashlı/lar 112
Marmaralı/lar — 159
Martoloz / Martolos/lar (Osmanlı hudut teşkilâtında Hristiyan askerîleri: Avusturyalılar da bunlara karşı Uskokları kullanmışlardır) 123, 185
 Bk.: Uskok/-lar.
Maynot/-lar (Mora'nın cenubundaki Koron körfezine hâkim ve Maına/Mayna denilen dağlık sahanın eski İspartalılardan kalan cengâver ahâlisi: Garp menbâlarında "Maînottes" imlâsına tesadûf edilir; bunlar mütemadî isyânlarıyla Osmanlı devleti için dâimî bir gaile teşkil etmişlerdir) 260
Megreli / Mingrel / Mingrélie (Gürcistan beyliklerinden: "Dadyan" ismiyle de anılır) 16, 41, 258, 266, 488
 Bk.: Kakheti, Karthli, İmerethi ve Samtskhé.
Memleketeyn (Şimdiki Rumanya devletini teşkil eden Eflâk ve Boğdan voyvodalarına Osmanlı menbâlarında verilen isim: "İki ülke" mânâsına gelir) 137, 146, 259

- Bk.: Boğdan ve Eflâk.
Merzifonlu/-lar — 431, 445 - 450, 453, 457, 461, 464, 473
Mevlevi/-ler — 77, 408
Mısır Abbâsileri (Bağdad'dan sonra Mısır'da Hilâfet makamına geçen Abbâsî halifeleri) 97
Mingrélie — Bk.: Megeli.
Moldava / Moldavia — Bk.: Boğdan.
Mongol/-lar — 15, 29
Moskof/-lar — Bk.: Rus/-lar.
Moskova Büyük-dukahlığı (Rusya'nın teşekkülünde esas olan Büyük-dukalık, yahut Prenslik) 9
 Bk.: Rusya / Rus çarlığı.
Mukhran (Gürcistan beyliklerinden) 16
 Bk.: Kakheti, Karthli, İmerethi, Megreli ve Samtskhé.
Muslu / Musullu (Türkmen oymağı) 36
Müslim / Müslimîn — Bk.: Müslüman/-lar.
Müslüman/-lar, Ehl-i-İslâm, Müslimîn — 64, 66, 77, 87, 105, 137, 138, 146, 158, 173 - 175, 179, 201, 487
 Bk.: İslâm.
Müslümanlık — Bk.: İslâm.

N

- Nadasdy** (Üçüncü Mehmet devrinde dinî bir fitne çıkarmaya kalkışan Nadaslı Sarı - Abdurrahman'ın mensub olduğu Macar âilesi) 214
Napoli krallığı — 247, 295
Nemçe — Bk.: Avusturya.
Nemçeli/-ler — Bk.: Avusturyalı/-lar.
Nogay-Tatarları — 78, 285, 286, 290, 330, 370

O

- Oğuz/-lar** (Oğuz-Türkleri) 15, 29
 Bk.: Türk/-ler ve Türkmen/-ler.
Orta-Avrupa milletleri — 65
Orta-Macar krallığı (Macaristan Türk hâkimiyyetinde bulunduğu sırada bu memleketin Avusturya idaresinde kalan şimâl kısmı, Yukarı-Macaristan: Birinci Ahmed devrinde Osmanlılar Macar milliyetçileriyle el-birliği ederek burayı Avusturya hâkimiyyetinden ayrı

Sayfa

Sayfa

bir krallık hâline getirmişler ve Erdel'le birleştirilerek meşhur Macca milliyetperveri Boeskey'i Erdel prensi ve Orta-Macar kralı ilân etmişlerdir; Osmanlı menbâlarında buna kısaca "Macar krallığı" da denir: Merkezi "Kaschau" kalesidir. Daha sonra meşhur Emérie Thökoly de Orta-Macar kralı ilân edilmiştir) 237, 238, 242 - 244, 259, 450 - 453, 458, 464, 466, 467, 469, 474, 481, 485

Ortodoks/-lar, Ortodoks kilisesi ve mezhebi — 61 n.

Bk.: Rum/-lar.

Osmanlı / Osmanlı/-lar, Osmâniyân (Devlet, tebea ve müessese mânâlarına) 1, 2, 5-7, 9-12, 17, 20-27, 29, 30, 32-42, 44, 45, 48, 53, 54, 56-64, 66-69, 70-72, 76-78, 80, 81, 84-96, 99-105, 107-121, 123-140, 142, 143, 145, 148-152, 156, 158, 159, 161-164, 166, 168-180, 182-188, 190, 192-196, 198-202, 204-206, 208-210, 212, 214-216, 219, 220, 222-223, 235, 236, 238-240, 242, 244, 246-251, 254-260, 262-269, 272-279, 284, 288, 289, 291-293, 295-298, 300, 301, 304, 305, 307, 308, 310-316, 321-323, 325, 327-336, 339, 340, 345-347, 349, 350, 356, 358-361, 364-369, 371, 372, 375-381, 383, 385-389, 392, 394, 395, 397, 398, 400-403, 406-408, 410, 412, 414, 415, 417-419, 421, 422, 425-427, 430-432, 434-437, 439-447, 449-452, 454, 455, 458, 461, 462, 464, 466, 468-470, 472, 477-486

Bk.: Türk/-ler ve Türkiye.

Osmanlı hânedânı — Bk.: Âli-Osman.

Osmanlı-Türkleri / Türklüğü — 20, 87, 91, 108, 114, 123, 201, 222, 233, 284, 367, 380, 397, 482

Bk.: Osmanlı/-lar, Türk/-ler. Türkmen/ler, Anadolu-Türkleri ve Türkiye.

Osman-oğulları — Bk.: Âli-Osman.

Ö

Özbek/-ler — 14, 108, 114, 121, 222

P

Papalık makamı ve hükûmeti (Osmanlı menbâlarında Papa'dan başka bâzan Papalık makamına da "Rim-Papa" denir) 135, 137, 173, 199, 222, 236, 239, 398, 404, 438, 453, 458, 476

Paşacuk — Bk.: İmerethi.

Polonya — Bk.: Lehistan.

Pomak/-lar — 332, 504, 505

Portekiz krallığı — 20, 39, 57, 119, 222

Portekizli/-ler — 20, 222

Potkal-Kazakları (Lehistan'daki Ukrayna-Kazaklarının üç kolundan biri) 440

Bk.: Ukrayna-Kazakları, Sarıkamış Kazakları ve Barabaş-Kazakları.

Prevezeli/-ler — 580

Protestan/-lar, Protestanlık — 38, 64, 280

Prusya dukalığı 480

Q

Qwarqwaré (Çoruh boyundaki Samtskhé hristiyan atabeyliği hânedânı: Osmanlı menbâlarında "Korkora / Gorgora" denir) 16

Bk.: Samtskhé.

R

Raguza — Bk.: Dubrovnik.

Ramazan-oğlu / oğulları (Adana beyleri sülâlesi) 44

Resmolu/-lar (Bu mânâyâ "Resmî" şekli de kullanılır) 433

Romalı/-lar (Eski Romalılar) 15, 61, n.

Rum/-lar (Osmanlı menbâlarında "Rûmî" şekline de tesadûf edilir) 256, 260, 277, 325, 360, 396, 398, 424, 433, 461, 478

Bk.: Ortodoks/-lar.

Rumanya devleti — 199, 208

Rus/-lar, Moskof/-lar — 10-12, 16, 70, 78, 80, 135, 258, 260, 330, 389, 412, 426, 427, 440, 443, 444, 446 - 449, 458, 467, 479, 480, 483 - 485, 487

Rus-Kazakları — Bk.: Don-Kazakları.

Sayfa

Sayfa

Rusya / Rus çarlığı — 9, 10, 12, 17, 33, 359, 370, 371, 426, 446, 447, 449, 454, 469, 482, 484 - 487
Bk.: Moskova Büyük-dukahlığı ve Rus/-lar.

Ruthéne/-ler (Galiçya ve Litvanya taraflarına yayılmış bir İslâm unsuru) 260

S

Safavî/-ler, Safavî-Türkleri — 7, 8, 13-16, 21-42, 44-46, 50, 51, 56, 57, 60-62, 64-68, 75, 76, 78, 80, 81, 83-87, 92-96, 98-105, 108-111, 114-117, 120, 121, 125-127, 160, 161, 178, 200, 222-224, 226, 232, 233, 236, 240, 243, 251, 254-258, 261-264, 266, 268, 275, 276, 326-328, 333-335, 337, 340, 342, 343, 345-347, 349, 350, 357, 364-366, 368, 369, 371, 374-376, 378-384, 388
Bk.: İran ve İranlı/-lar, Şii/-ler ve Kızılbaş/-lar.

Safranbolulu/-lar — 391

Saksonya elektörlüğü — 454, 480

Samtskhé Hristiyan Atabeyliği /Atabeyleri (Yukarı Kürt ve Çoruh boylarında XVI ncı asra kadar takriben 300 sene devam eden Hristiyan atabeyliği: Bâzı Garp menbâlarında buraya "Géorgie turque=Türk Gürcistanı" denir; merkezi Ahıska'dır; daha sonraları bu atabeylik parçalanınca Ardunç ve Altunkale kasabaları da merkez olmuştur) 15, 16, 21, 22, 64, 104, 105

Bk.: Altunkale beyliği, Karı-oğulları, Qwarqwaré ve C. 2.

Sarı-Kamış Kazakları (Lehistan'daki Ukrayna-Kazaklarından "Zaporog" denilen Dniepr-Kazaklarına Türklerin verdikleri isim) 260, 266, 267, 277, 282, 284, 286, 289, 315, 321, 360, 371, 440

Bk.: Kazak/-lar, Ukrayna-Kazakları ve Don-Kazakları.

Seferihisarlı/-lar — 342

Selâtin-i-Sebüktekin (Gaznevîlerden "Benî-Sebüktekin / Âl-i-Sebüktekin" şekillerinde de bahsedilen meşhur sülâle hükümdarları) 111

Selçukî/-ler (Anadolu - Selçukîleri) 15, 41, 72

Sırp/-lar — 123, 468, 486

Sıvaslı/-lar — 195

Sicilya kralığı (Osmanlıların Sicilye-teyn dedikleri "Deux - Sicilles" kralığı) 57, 259, 295

Sivrihisarlı/-lar — 342

Sokullu/-lar (Sokullu-Mehmet Paşa'nın mensub olduğu Boşnak âilesi) 28, 29, 44, 134, 150, 244

Bk.: C. 2.

Surh-ser — Bk.: Kızılbaş/-lar ve Şii/-ler.

Sânnî/-ler, Ehl-i-Sünnet, Ehl-i-Sünnet ve cemâat, Sünnîlik — 14, 15, 17, 25, 26, 29, 32, 69, 77, 91, 108, 117, 125, 161, 327, 328, 365, 375, 379, 380

Bk.: İslâm ve Müslüman/-lar.

Ş

Şaman dini / Şamanizm — 77

Şamlı/-lar (Bâzan Suriyeliler mânâsına da kullanılır) 369

Şamlu/-lar (Safavîler devrinde İran'a hâkim olan Türkmen oymaklarından) 8, 103

Bk.: Avşar/-lar, Dulgadırlı/-lar, Kacar/-lar ve Ustaclu/-lar.

Şemseddin/-ler (Terekeme kabilelerinden) 77, 105

Bk.: Terekeme/-ler.

Şeref-Hanlar (Bitlis Kürt beyleri, Bitlis hanları) 24, 34-36

Şii/-ler, Şiilik (Kızılbaşlar, Râfızîler, Râfızîlik) 14, 17, 25, 32, 77, 91, 108, 117, 120, 327, 328, 330, 375, 379, 380

Bk.: Kızılbaş/-lar.

Şimâli-Dağıstan — Bk.: Dağıstan Şamhallığı.

Şirvan (Hazar denizinin cenubu-garbisinde Şirvanşahlar ülkesi: Merkezi Şamahı şehridir) 15-17, 19, 21, 26, 27, 38, 64

Şirvanşahlar (Safavîlerden evvel Şirvan'a hâkim olan sülâle) 15, 66

Sayfa

Sayfa

Şürefâ (Hazret-i Hasan neslinden geldikleri için Şerâfet iddiâ eden Fas sultanları: Osmanlı menbâlarında "Şürefây-i-Sa'diyye" şeklinde de bahsedilir) 20
Şürefây-ı Sa'diyye — Bk.: Şürefâ.

T

Tabasaran beyliği (Dağıstan'da Derbend = Demir-kapı'nın garbinde beylik: Beyin ünvânı "Maysum" dur) 29
Tatar/-lar, Kırım-Tatarları — 32, 37, 42, 50, 51, 56, 82, 98, 121, 135, 137, 170, 173-176, 178, 189-191, 198, 199, 203, 205, 241, 260, 266, 267, 275, 278, 330, 351, 424, 431, 432, 445, 453, 455, 456, 467, 470, 474, 475, 480, 483, 485 - 487

Bk.: Kırım Halığı.

Tatar/-lar (Kırım-Tatarları hâricindeki Tatar unsurları) 447

Tebrizli/-ler — 86, 87, 223

Tekeli/-ler — 159, 195, 219

Tekelü (Safavîler devrinde İran'a hâkim olan Türkmen oymaklarından) 85

Bk.: Dulgadırlı/-lar, Kacar/-lar ve Ustaclu/-lar.

Tekirdağlı/-lar — 457, 465, 468

Terâkime (Türkmen kelimesinin arapçadaki cemi şekli) 77

Bk.: Türkmen/-ler.

Terekeme/-ler (Gürcistan'ın Lori vilâyetinde Hazar bakiyyelerinden olması muhtemel cemâat: Kazak, Borçalı, Cavak ve Şemşedin kollarına ayrılır; dilleri Türkçedir; bunlardan Borçalı-Kazaklarınun beyine Osmanlı menbâlarında "Kazak-Han" denir) 77, 105
 Bk.: Borçalı/-lar, Borçalı-Kazakları.

Tokatlı/-lar — 195

Toskana Büyük-dukalığı — 246, 258, 259, 458

Toskanyalı/-lar — 259

Transylvânia — Bk.: Erdel.

Türk/-ler, Türklük — 9-12, 15, 17, 20, 22, 26, 28, 29, 32, 33, 36, 38-41, 43-45,

47, 55-57, 64-68, 72, 76, 77, 84, 86, 87, 97, 99, 103, 105, 106, 108, 114, 115, 119, 123-125, 127, 128, 130, 131, 134, 137 - 140, 146, 148, 151-153, 156-160, 162, 163, 167-176, 178, 179, 182, 184, 185, 188, 190, 193-202, 205, 208-211, 214-216, 218, 221, 222, 224, 235, 237 - 239, 241, 242, 245-248, 254, 256, 258-260, 262, 266-268, 277, 284, 285, 288-290, 292, 293, 295-297, 313, 315, 316, 323, 331, 333, 342, 359, 364, 369-371, 374, 378, 379, 393, 395-398, 402, 403, 405-408, 413, 419, 421 - 423, 425-427, 429, 431, 432, 434-437, 439-460, 462, 464 - 467, 469, 472, 475 - 486

Bk.: Türkmen/-ler, Anadolu-Türkleri, Osmanlı-Türkleri ve Türkiye.

Türk-Gürcistanı — 16.

Bk.: Samtskhé.

Türkiye — 9 - 12, 16, 17, 20 - 22, 36, 38, 39, 41, 56, 57, 62, 87, 88, 98, 100, 105, 107, 121, 124, 161, 178, 179, 208, 214, 236, 243, 247, 254, 258, 259, 266, 275, 277, 280, 291, 311, 357, 367, 369-371, 382, 383, 386, 424, 430, 435, 439, 441, 442, 446-449, 451, 454, 482-485, 487
 Bk.: Osmanlı/-lar.

Türkmen/-ler — 8, 14, 21, 27, 32, 38, 41, 56, 57, 61, 66, 77, 84, 85, 103, 108, 195, 222, 233, 290, 292, 293, 295-297, 316, 331, 346, 421

Bk.: Türk/-ler Anadolu-Türkleri, Terâkime ve Türkiye.

Türkmen / Türkmân (Safavîler devrinde İran'a hâkim olan Türkmen oymaklarından birinin adı) 85, 365

U

Ukrayna - Kazakları / Lehistan - Kazakları — 440 - 444, 446

Bk.: Sarı-Kamış, Barabaş ve Potkal-Kazakları.

Ulah/-lar (Eflâklılar) 139, 156, 189

Uskok/-lar (Osmanlı istilâsından kaçmış Dalmacyalı, Hırvat, Sırp, Arnavut vesaire firârlilerinin Avusturya himâyesinde kurdıkları hudut çeteleri: GarP menbâlarında Uscochi ve Uscoques şekillerine

Sayfa

Sayfa

de tesadüf edilen bu isim Dalmag
dilinde "Kaçak" mânâsına ge-
tir) 122, 123
Bk.: Martoloz.
Ustaclu/-lar (Safavîler devrinde İ-
ran'a hâkim olan Türkmen oy-
maklarından, 8, 22, 56, 68, 85, 86,
103, 110, 226, 264
Bk.: Avşar/-lar Dugadırlu/-lar.

V

Valachie — Bk.: Eflâk.
Venedik cumhuriyeti — 6, 39, 57, 123,
135, 137, 222, 228, 306, 393, 394, 396,
399-402, 404-407, 410, 414, 419, 421,
422, 436, 437, 439, 458, 459, 464, 467,
476 - 478, 480, 482 - 485
Venedikli/-ler — 3, 71, 123, 142, 163, 201,

216, 231, 276, 385, 394, 397-403, 405,
410, 416, 421, 423, 429, 430, 438, 439,
458-461, 464, 468, 470, 473, 475-479,
428, 487

Y

Yahudi/-ler — 1, 71, 112, 185, 201, 247,
428, 487

Yukarı-Macaristan krallığı — Bk.:

Orta-Macar.

Yunanlı/-lar — 273

Z

Zaporog-Kazakları — Bk.: Sarı-Ka-
mış Kazakları.
Zencî/-ler — 457
Zeydî/-ler (Yemen'deki Zeydî mezhe-
bi mensupları) 97, 161

YER İSİMLERİ

"Bu cedvelin bâzı maddelerindeki (Bk.: C. 1.) yahut (Bk.: C. 2.) işâreti, aynı mad-
denin birinci ve ikinci cilt yer isimleri cedvellerindeki izahâtına mürâcaat lüzumuna
ifâde içindir."

A

Sayfa

Sayfa

A'zamiyye (Bağdad'ın 4 kilometre şî-
mâlî-garbîsinde ve Diçle'nin sol
sâhilinde İmâm-ı A'zam'ın türbe-
sinden dolayı bu ismi alan kasa-
ba: Osmanlı devrinde nâhiye mer-
kezidir) 333, 334, 348, 349, 375, 377,
380

Bk.: Kâzimiyye.

Abhazya (Kafkasyanın Kuban neh-
riyle Karadeniz arasındaki kıs-
mında Abaza memleketi: Üçüncü
Murad devrinde vilâyet hâline ge-
tirilerek Sohum-kale Beylerbeylik
merkezi olmuştur) 27

Abokron — Bk.: Aprikorno.

Abvâr (İran-Âzerbaycanında ve Teb-
riz'le Sûriyân / Sofyan ara-
sında konak: Tebriz'in şîmâlî-
garbîsindedir; bâzı Osmanlı men-
bâlarında görülen "Alivâr" şekli
yanlıştır) 83, 84, 98

Acara (Batım havâlisi) 16

Acem / Acemistan (Osmanlı menbâ-
larında "İran"la müterâdif olarak
kullanılan tâbirler)
Bk.: İran ve "Devlet, millet" ced-
veli.

Acıçay / Acısu — Bk.: Şûrâb.

Açu (Kafkasya'daki Kuban nehrinin
denize döküldüğü noktada Rus-
lara karşı Türklerin kurdukları
kale) 480

Açuk-baş — Bk.: İmerethi ve "Dev-
let, millet" cedveli.

Adalar-denizi — 393, 400
Bk.: C. 1.

Adana (Vilâyet merkezi) 44, 183, 188,
246, 249, 337, 345

Bk.: C. 1.

Adıgön / Adıgön — Bk.: Altın-kale.

Adliyye — Bk.: Yeni-câmi.

Adriyatik (Deniz) 400, 419
Bk.: C. 1.

Afrika — 20, 39
Bk.: Şîmâlî-Afrika.

Sayfa

Sayfa

- Afyon-Karahisari** (Vilâyet merkezi) 181, 213, 219, 351, 425
Bk.: C. 1.
- Ağa-kapusu** (İstanbul'da Yeniçeri-ağalarının Et'meydanındaki daîresi) 306-308, 310, 322
- Ağa-limanı** (Silifke'nin 100 kilometre kadar cenubugarbîsinde liman ve köy: "Büyük Ağa-limanı" ismiyle de anılır) 259
- Ağırnas** (Kayseri vilâyeti merkez kazâsının Kesi nâhiyesinde köy) 107
- Ağlağan** (Gürcistan'ın Lori vilâyetinde dağ) 77
Bk.: Lori.
- Ağrı-dağı** (Ağrı vilâyetindeki Ararat dağı) 68
Bk.: C. 2.
- Agria** — Bk.: Eğri.
- Ahılkelek** (Şimdi Rus toprağında kalan eski Osmanlı sancak merkezlerinden) 19, 23, 105
Bk.: C. 2.
- Ahıska / Akıska / Yeni-kale** (Çoruh boyundaki Samtskhé hristiyan atabeyliğinin merkezi) 16, 21, 33, 77, 104 - 106, 224, 275, 316, 337, 338, 342, 383
Bk.: C. 2.
- Ahmetpaşa sarayı** (Üçüncü Murad devrinde Sokullu'ya halef olan Vezir-i a'zam Semiz-Ahmed Paşa'nın şimdiki Sultanahmed câmii yerindeki sarayı) 127, 253
Bk.: Sokullu-Mehmet Paşa sarayı.
- Ahti / Akhti** (Dağıstan'da, Hazer denizine dökülen Samur nehri üzerinde ve Demir-kapı'nın 40 kilometre cenubugarbîsinde Samur kazâsının merkezi olan kasaba: Osmanlı devrinde sancak-merkezi ittihâz edilmiştir) 29
- Ak-ağalar kapusu** (Topkapı sarayında) 1
Bk.: Bâb-üs-Saâde.
- Akbaba** (Kars vilâyetinin Arpaçay kazâsında eski nâhiye) 77
- Akçakale** (Kars vilâyetinde Arpaçay kazâsının merkez nâhiyesinde köy ve eski kale) 69
- Akçakale** — Bk.: Rabat.
- Akdeniz** — 38, 39, 47, 88, 103, 258, 259, 276, 279, 280, 297, 330, 393, 400, 419, 422, 449, 483
Bk.: C. 1.
- Akhisar** — Bk.: Geyve-Akhisar.
- Akıska** — Bk.: Ahıska.
- Akkâ** (Suriye sâhilinde ve Hayfa'nın şimalinde müstahkem şehir: Son Osmanlı teşkilâtında Beyrut vilâyetinin sancak-merkezlerinden; eski isimleri: Acî/Akko/Ptolemaïs) 89
- Akkerman** (Besarabya sâhilinde müstahkem mevki) 146, 330, 487
Bk.: C. 1.
- Aksaray** (Niğde vilâyetinde kazâ merkezi) 195
Bk.: C. 1.
- Aksaray** (İstanbul'da mahalle) 107, 307, 474
Bk.: C. 1.
- Aksu** (Dağıstan ve Şirvan'dan geçip Kür nehrine dökülen ırmak) 35
- Aksu** — Bk.: Bug.
- Akşehir** (Konya vilâyetinde kazâ merkezi) 181, 372
Bk.: C. 1.
- Aktala** (Cenubî-Kafkasya'da, Gürcistan'ın eski Daşir vilâyetinde ve Debeda suyu üzerinde kasaba) 76
- Alaca-çayır** (Maraş vilâyetinin Göğsün kazâsındaki Göğsün ovasında) 251
- Alacahisar** (Sırbistan'da Kruşevac kalesine Türklerin verdikleri isim) 263
Bk.: C. 1.
- Alaman-dağı** — Bk.: Kahlenberg.
- Alamut** (İran'da ve Kazvin'in şimali-şarkisinde Bâtınî / İsmâîlîlerin merkezi olan meşhur kale: Çok sarp bir kayanın tepesinde bulunduğu için Safavîler devrinde zından ittihâz edilmiştir) 17, 32, 60, 81
- Alay-köşkü** (Topkapı sarayında) 421
- Alazan / Alasan** — Bk.: Kanak / Kamık.
- Alcazarquivir** — Bk.: El-Kasr-ul-Kebîr.
- Aleksandra / Alexandru-Voyvoda manastırı** (Bükreş'de Osmanlıların

Sayfa	Sayfa
kale şekline soktukları eski ma- nastır) 152	173, 179, 180, 182, 193-195, 199-205,
Alınca (Âzerbaycan'da kale) 226	207, 208, 212-214, 216-222, 228, 229,
Alivâr — Bk.: Âbvâr.	241, 242, 244-246, 248-251, 253-256,
Allâhuekber (Kars vilâyetindeki So- ğanlı grûpunun en yüksek dağla- rı: Sarı-kamış'ın 25 kilometre şî- mâlinde; en yüksek noktası 3113 metredir) 21	261, 265, 268, 269, 274, 285, 290, 292 - 296, 298-300, 305, 316, 319-323, 325, 329, 332, 335, 337, 341, 348, 351-353, 355, 359, 360, 363, 368, 370-372, 376, 379, 386, 388, 394, 400, 404, 406, 407, 412, 414, 419, 420, 422, 424-426, 429, 436, 447, 465, 476, 479, 481, 487
Almanya — 9, 146, 247, 254, 466 — Avusturya ve Nemçe maddeleri- le " Devlet, millet " cedveline de bk.	Anci-kale — Bk.: Tarku.
Alt-Arad — Bk.: O-Arad.	Anı / Anı (Kars vilâyetinde Arpaçay kazâsının Başgedikler nâhiyesin- de köy ve eski kale) 44
Altenburg (Macaristan'da Macarların Ovar ve Türklerin Altun-bardak dedikleri kasaba) 453	Ankara (Eski sancak ve vilâyet mer- kezi) 195, 249, 250, 322, 343
Bk.: C. 2.	Bk.: C. 1.
Altınköprü (Irak'da, Şehr-i-Zûr = Kerkük sancağında nâhiye mer- kezi: Zâb-ı-Esfel = Köprü-suyu nehrinin ortasında bir ada üze- rinde ve Kerkük'ün 42 kilometre şimalıgarbîsindedir; ahâlisinin ço- ğu Türk'dür) 333	Ankona / Ancona (İtalya'nın Adriya- tik sâhilinde evvelce Papalık hü- kûmetine âit şehir) 39, 57
Alt-Ofen — Bk.: Eski-Budin.	Antalya (Vilâyet merkezi) 426
Altun-Bardak — Bk.: Altenburg.	Bk.: C. 1.
Altunkale (Ahıska'nın garbindeki Kobliyan kazâsında kale: Samts- khê hristiyan atabeyliği parça- landıktan sonra bu prensliğin ba- şındaki Qwarqwaré hânedânının bir müddet tutunduğu son mer- kezdır; Adıgön/Adıgön ismiyle de anılır) 16, 21, 22	Antep / Ayntâb (Şimdi Gazi-Antep denilen vilâyet merkezi) 201, 316, 370, 426
Amasya (Vilâyet merkezi) 17, 41, 68, 77, 81, 96, 117, 154, 156, 194, 195, 201, 202, 208, 213, 219, 254, 255, 275, 370, 372, 374, 395, 429	Bk.: C. 1.
Bk.: C. 1.	Apokron — Bk.: Aprikorno.
Amerika — 247	Aprikorno (Girid'in şimalıgarbîsinde ve Hanya'nın cenubuşarkbîsinde Türklerin Abokron / Apokron dedikleri eski kazâ merkezi) 401, 402
Bk.: C. 2.	Arabistan (Umumiyetle Arab memle- ketleri) 426
Anabolu (Mora'nın şarkındaki Nauplia körfezinin şimâl sâhilindeki Na- uplion/Napoli di Romania iskele- sinin Türk devrindeki ismi) 461	Arad — Bk.: O-Arad ve Uy-Arad.
Bk.: C. 1. ve 2.	Aras (Nehir) 19, 27, 40, 110, 226
Anadolu — 1, 16, 28, 29, 34, 37, 40, 44-47, 53, 63, 66, 80, 84, 93, 95, 96, 99-101, 103, 107, 110, 115, 119, 132, 133, 140, 142, 146, 150, 153, 159, 164, 169, 170,	Bk.: C. 2.
	Araş — Bk.: Ereş.
	Arcadia — Bk.: Arkadia.
	Ardahan (Kars vilâyetindeki kazâ merkezi: Eski ismi Kara-Arda- han) 19, 21, 31, 33, 69
	Bk.: C. 2.
	Argos (Mora'nın şarkındaki Naup- lion = Anabolu iskelesinin 8 kilo- metre şimalıgarbîsindeki kasaba) 461
	Arkadia / Arcadia (Mora'nın garp sâhilinde iskele) 461
	Arnavutluk — 137, 261, 429, 458, 459, 464, 484
	"Devlet, millet" cedvelinde Arna- vut/-lar maddesiyle birinci ciltte

Sayfa

Sayfa

Albania kelimesine de bk.	
Arpaçay (Kars vilâyetinde kazâ: Mer-kezi Zaroşat kasabasıdır)	77
Arz-ı Mukaddes — Bk.: Filistin.	
Âstâne / Âstâne-i-Devlet / Âstâne-i-Aliyye — Bk.: İstanbul.	
Asya —	41, 86, 456
Aşağı-Avusturya (Basse - Autriche)	453
Bk.: Avusturya, Almanya ve Nemçe.	
Aşkale (Erzurum vilâyeti merkez ka-zâsında nâhiye)	18
Atık-Valide-Sultan câmii (Üçüncü Mehmed'in anası Nûr-Bânû-Sul-tan'ın Üsküdar'da Toptaşı'nda "Vâlîde-i Atık=Eski-Vâlîde" is-miyle de anılan câmii)	71, 72
Atina (Yunanistan'ın pâyitahtı)	179, 463
Bk.: C. 1.	
Atlas-okyanûsu —	280
At-meydanı (İstanbul'daki Sultanah-met meydanının eski ismi)	58, 59, 201, 217, 225, 253, 266, 297, 298, 355, 385, 409, 417, 420, 421
At-pazarı (İstanbul'da)	474
Augsburg / Augsburg (Bavyera'da Souabe vilâyet merkezi: Münich'in 63 kilometre şimalıgarbisinde-dir)	482, 483
Avarin — Bk.: Navarin.	
Avlonya (Arnavutluk'da liman)	26, 468, 470
Bk.: C. 1.	
Avrat / Avret-pazarı (İstanbul'da)	474
Avrupa —	9, 20, 41, 153, 172, 214, 222, 246, 247, 254, 256, 273, 280, 291, 292, 295, 362, 364, 432, 434, 438, 450, 453, 454, 456, 461, 482, 485, 486
Avusturya —	133, 135, 136, 145, 146, 150, 155, 161, 175, 177, 188, 189, 194, 202, 209, 214, 215, 221, 230, 237, 241, 246, 254, 258, 261, 286, 430, 434, 436, 440, 449, 452-454, 461, 462, 466, 467, 474, 475, 478, 480, 481
Ayakapusu (İstanbul halicinde kapı: Eski ismi Aya-Theodosia)	356
Ayamavri / Aya-Mavri/Santa-Maura (Yunanistan'ın garp sâhilinde ada)	459, 484
Bk.: C. 1.	
Ayasofya (İstanbul'un fethine timsâl	

olarak câmiye tahvil edilen en bü-yük Bizans kilisesi)	1, 2, 4, 63, 72, 82, 143, 144, 163, 197, 231, 300, 381, 413, 464, 479
Ayaş (Ankara vilâyetinde kazâ mer-kezi: Eski ismi Minizus)	
Aya-Todori / Saint Todero / Théodora (Hanya şehrinin şimalıgarbisinde ve Girit sâhili yakınlarında kü-çük bir ada)	395, 396
Ayazma-kapusu (İstanbul sûrunun Ha-liç tarafında ve Odun-kapusuyla Unkapı arasında)	428, 474
Aydın (Vilâyet merkezi)	242, 248, 250, 252, 332, 351
Bk.: C. 1.	
Ayşe-Sultan sarayı (Üçüncü Murad'ın kızlarından Ayşe-Sultan'ın At-meydanındaki sarayı)	217, 225
Azak (Azak-denizine ismini veren müstahkem şehir: Azak-denizinin şimalışarkî müntehasında ve Don nehrinin ağzında 10 kilometre yukarıdadır; Osmanlı devrinde sancak-merkezi ittihâz edilmiştir)	32, 42, 370, 371, 389, 479, 480, 485, 486
Bk.: C. 1.	
Azak-denizi —	370, 487
Bk.: C. 2.	
Âzerbaycan (İran-Âzerbaycanı: Mer-kezi Tebriz şehridir)	25, 85 - 88, 91, 92, 98, 99, 110, 117, 140, 222, 223, 226, 239, 275, 340, 367
Bk.: C. 1.	
Azfut / Azkut — Bk.: Haç-ova.	
Azgur (Gürcistan'da Ahıska civârın-da ve Kür nehrinin sağ sâhilinde Gürcülerin Astsqour / Astqwer ve bâzı müstesriklerin de Usker dedikleri kale: Osmanlı devrinde sancak-merkezi olmuştur)	23
B	
Ba'kûbe (Bağdad'ın 60 kilometre şî-mâlîşarkisinde ve Diyâle nehri ü-zerinde eski Osmanlı kazâ mer-kezi: Horasan ismiyle de anılır; ahâlîsinin çoğu Türk'dür)	379
Baalbek (Suriye'de harâbeleriyle meş-hur kasaba)	89
Bk.: C. 1.	

Sayfa	Sayfa
Baba-Ca'fer (İstanbul'da zindan) 305	Bakû (Hazar-denizinin garp sâhilinde
Babadağı (Dobruca'da kasaba) 330, 443	Şirvan'ın petrol menbâlarıyla meş-
Bk.: C. 2.	hur iskelesi) 19, 26, 46, 56, 57, 68,
Babaeski / Bâbây-i-Atîk (Kırklareli/	254
Kırkilise vilâyetinde kazâ mer-	Balat-kapusu (İstanbul halicinde eski
kezi) 165, 489	Vasiliki-Porta) 388
Bk.: C. 1.	Balıkesir (Vilâyet merkezi) 331, 355
Bâbây-ı-Atîk — Bk.: Babaeski.	Bk.: Karası ve C. 1.
Bâb-ı-Âlî (Osmanlı hükûmetinin bu-	Balı-Paşa-meydanı (Budün'in iç-kale
lunduğu şimdiki İstanbul vilâyet	vaziyetindeki meydanı) 462
konağı: Bu isim "Osmanlı hükû-	Balkan-yarımadası / Balkanlar — 65,
meti" mânâsına da kullanılmıştır) 291	188, 464
Bk.: Paşa-kapusu.	Bk.: Rumeli.
Bâb-ı-Hümâyûn (Topkapı sarayının	Baltık-denizi — 280
Ayasofya tarafındaki dış kapusu) 1	Balyabadra — Bk.: Patras.
Bk.: C. 2. Bâb-üs-Saâde ve Bâb-	Banaluka — Bk.: Banayaluka.
üs-Selâm.	Banat (Macaristan'da Tımuşvar eyâ-
Baboca (Macaristanda Osmanlıların	leti) 186, 187, 243, 478, 480, 484
Babofca / Bobofca / Bobokça	Bk.: Tımuşvar ve C. 2.
dedikleri kale) 203, 432, 433	Banyaluka / Bagna-Luka (Bosna vi-
Bk.: C. 2.	lâyetinde sancak-merkezi ve kale:
Babofca — Bk.: Baboca.	Osmanlı menbâlarında Banaluka
Bâb-ül-ebvâb — Bk.: Demir-kapu.	şeklinde de bahsedilir) 206, 466
Bâb-üs-Saâde / Ak-ağalar kapusu	Bk.: C. 2.
(Topkapı sarayının "Ak-ağalar	Baranyavar / Baranya-Var (Macarıs-
kapusu" ismiyle de anılan iç ka-	tan'da Mohaç'ın cenubugarbisin-
pusu) 1, 2, 90, 231, 409, 416	deki Baranya sancagında kale) 203
Bk.: Bâb-ı-Hümâyûn ve Bâb-üs-	Barbaros türbesi (İstanbul'da Beşik-
Selâm.	taş sâhilinde Osmanlı donanma-
Bâb-üs-Selâm / Orta-kapu (Topkapı	sının hareket noktası) 258
sarayında Bâb-ı-Hümâyûn'la Bâb-	Baripetre — Bk.: Giropetra.
üs-Saâde arasındaki kapu) 1, 2	Basmalı (Erzurum'la Ardahan arasın-
Bk.: Bâb-ı-Hümâyûn ve Bâb-üs-	da) 19
Saâde.	Basra (Irak'da eski Osmanlı vilâyet
Bağdad (Eski Osmanlı vilâyet mer-	merkezi) 40, 43, 81, 258, 328, 335,
kezi) 17, 23, 34, 36, 48, 81, 107, 127,	383
202, 203, 208, 213, 249, 251, 257, 258,	Basra-körfezi — 222
326-329, 332-336, 339, 340, 342-351,	Bk.: C. 1.
362, 367, 370-385, 415, 445, 486	Baş - açuk — İmerethi maddesiyle
Bâğ-ı-Şâhî (Şirvan'ın Ereş şehrinde	"Devlet, millet" cedvelindeki aynı
Safavî hükümdarlarının büyük	maddeye bk.
bahçesi) 25	Baş-tepe — Bk.: Beş-dePe.
Bagna-Luka — Bk.: Banyaluka.	Batotschina — Bk.: Batucina.
Bahçe-saray (Kırım hanlığının pâyi-	Battal-kapu (Macaristan'daki İstoni-i-
tahtı) 45, 70, 78, 449	Belgrad = Stuhlweissenburg ka-
Bahreyn-adaları (Basra-körfezinde) 222	lesinde eski bir kuleye Türklerin
Bahr-i-Kulzum — Bk.: Hazar-denizi.	verdikleri isim) 213
Bahr-i-Şirvan — Bk.: Hazar-denizi.	Batucina / Batotschina (Sırbistan'da
Bakırköy (İstanbul vilâyetinde kazâ	Morava nehrinin garbinde ve Se-
merkezi: Eski Makrıköy / Mak-	mendere'nin cenubuşarkî istikame-
rıköyü) 155	tinde kasaba) 468

Sayfa	Sayfa
Batum (Karadeniz'de meşhur iskele: Eski ismi Bathys-limen) 16, 266, 333 Bk.: Acara.	Bergama (İzmir vilâyetinde kazâ mer- kezi) 332, 355 Bk.: C. 1.
Bayburt / Baybûrd (Gümüşhâne vilâ- yetinde kazâ merkezi) 21, 252, 262 Bk.: C. 1.	Beruzence — Bk.: Berzençe.
Bâyezid (İstanbul'da Bâyezid câmiinin bulunduğu mahalle ve meydan: Halk arasında Beyazıt denir) 396, 428	Berzence / Presnitz (Macaristan'da Szigetvar'ın 46 kilometre şimâli- garbisinde Osmanlıların Berzence dedikleri kale) 206, 432, 433
Bâyezid hamamı (İstanbul'da) 115	Besarabya — 284 Bk.: C. 1.
Bayram-câmii (Belgrad'da) 207	Bespirem — Bk.: Veszprém.
Becen (Kars vilâyetinde eski kale) 69	Beş-depe / Baş-tepe (Şirvan'da Sa- mur çayının cenubunda mevki) 65, 66
Beçskerek-ovası (Bega nehri üzerinde ve Belgrad'ın şimâl tarafında ova: Burada aynı isimde bir kale de vardır; Banat=Timuşvar tarafına buradan gidilir; Osmanlı menbâ- larında Beçkerek denir) 187 Bk.: C. 2.	Beşiktaş (İstanbul vilâyetinde ve Bo- ğaziçi'nin Rumeli yakasında ka- zâ merkezi) 74, 258, 298, 347 Bk.: C. 1.
Beç (Osmanlı menbâlarında Viyana) 124, 129, 150, 164, 173, 177 Bk.: Viyana ve C. 2.	Beş-parmak (İran'da eski Hülvan şeh- ri civârında mevki) 347
Beçkerek-ovası — Bk.: Beçskerek- ovası.	Beyazıt — Bk.: Bâyezid.
Bedanow (Lehistan'da Osmanlıların Bozanova dedikleri kale) 441	Beylerbeyi (İstanbul-boğazının Ana- dolu yakasında eskiden "İstavroz- bahçesi" denilen köy) 356, 385 Bk.: İstavroz-bahçesi.
Bedesten (İstanbul bedesteni) 486	Beylerbeyi-kasrı (Eskiden "İstavroz- bahçesi" denilen Beylerbeyindeki eski Osmanlı sarayı) 356
Bega (Macaristan'ın Banat=Timuşvar eyâletinde Theisz=Tisa ve Temes =Tameş nehirlerine dökülen ır- mak: Osmanlı menbâlarında Begi denir) 480, 481	Beylerbeyi-Sarayı (Kasrı'nın Üçüncü Murad devrinde yapıлып sonradan Ermeniler tarafından yakılmış olmasına rağmen hâlâ mevcut olan eski vali-konağı) 44
Beki — Bk.: Bega.	Beylerbeyi-sarayı (Safavîlerin Âzer- baycan valilerinden Emîr-Hân'ın Tebriz'de yaptırdığı saray) 86
Begre-Hâturn ovası (Ardahan - Çıldır şosesi üzerinde) 21	Beypazarı (Ankara vilâyetinde kazâ merkezi) 322
Behke — Bk.: Bihatsch.	Beyşehir (Konya vilâyetinde kazâ merkezi) 351, 363, 414 Bk.: C. 1.
Bektaş-Han sarayı (Bağdad'da) 379	Beyt-Ullâh-ül-Harâm (Mekke'de İslâm kıblesi, Kâ'be) 295 Bk.: Mekke ve Kâ'be.
Belczice (Lehistan'da kale) 441	Bihatsch (Bosna hududundaki Avus- turya kalelerinden: Osmanlı men- bâlarında Behke denir) 123
Belçika — 146	Bilasa — Bk.: Vilasa.
Belgrad (Yugoslavya'nın hükûmet mer- kezi) 6, 107, 124, 127, 130-133, 137, 144, 164, 165, 167, 175, 177, 179, 180, 182, 184, 186, 187, 191-193, 196, 199, 203, 206-208, 210, 211, 215, 217, 222, 232, 234-238, 244, 431-433, 436, 453, 456, 457, 461-464, 466, 467, 469, 470, 472-475, 478, 480 - 484	Binbirdirek / Binbir-direk (İstanbul' da mahalle ve meydan)
Benefşe — Bk.: Monemvasia.	Birecik (Urfa vilâyetinde kazâ mer- kezi: Eski isimleri Birtha ve A-
Berat (Arnavutluk'da eski Yanya vi- lâyeti sancak merkezlerinden) 429 Bk.: C. 1.	

	Sayfa		Sayfa
pamea)	370, 372, 373	Bk.: Bosna-Sarayı ve C. 1.	
Bk.: C. 2.		Bosna-Sarayı / Sarây -ı- Bosna/Saray	
Birencird (Gence civârında mevki)	102	(Bosna vilâyetinin merkezi: Türk- leria "Bosna-suyu" dedikleri Mig- liazza nehri üzerinde ve Budin'in 330 kilometre cenubundadır: Fâ- tih'in yaptırdığı saraydan dolayı şehir bu ismi almış ve Saraievo/ Saraiewo / Serajevo tahavvüle- riyle İslâv ve GarP dillerine de geçmiştir)	482
Bisütün (İran'ın şimaligarbisinde, Ker- mansah'ın bir fersah mesâfesin- de ve Bağdad-Hemedan yolunun solunda sarp bir dağ: Eski eser- leriyle meşhurdur)	347	Bk.: Bosna.	
Bk.: Tâkır-Bûstân.		Bossut (Belgrad'ın karşısındaki Sirem=Syrnium kıt'asında Sava nehrine dökülen ırmak)	484
Bitlis (Vilâyet merkezi)	24, 34 - 36	Boyalı-Mehmet-Paşa türbesi (İstan- bul'da Nişancıpaşa câmiinde)	
Bk.: C. 2.		Boyan/Boyana — Bk.: Bojan/Bojana.	
Bit-pazarı (İstanbul'da)	486	Bozanova — Bk.: Bedanow.	
Bizans —	140, 393	Bozcaada (Çanakkale vilâyetinde kazâ ve Adalar-denizinde ada) 400, 421-423	
Bk.: İstanbul.		Bk.: C. 1.	
Bobofça / Bobokça — Bk.: Baboesa.		Bögür-delen=Sabacz/ Şabaç (Sırbis- tan'da Fâti'h'in Belgrad'ı tehdit için yaptırdığı kale)	470
Boğaz / Boğaziçi (İstanbul-boğazı) 279, 281, 325, 331, 333, 365, 388		Bk.: C. 1. ve 2.	
Bk.: Karadeniz-boğazı ve C. 1.		Bucuresti — Bk.: Bükreş.	
Boğaz-hisarı /Seddülbahr (Çenakkale- boğazı medhalinin şimâlinde ve Gelibolu yarımadasının cenubu- garbî müntehâsında istihkâm) 407, 415, 466		Buczacs (Galiçyada evvelce Lehistan krallığına âit olduğu halde son- radan Avusturya'ya ilhak edilen ve Osmanlı menbâlarında Puçaş denilen şehir)	441, 442
Boğdan / Kara-Boğdan = Moldava — 9, 118, 139, 145, 146, 158, 177, 199, 263, 266, 277, 289, 359, 424, 427, 459, 474		Buczın (Macaristan'da Osmanlıların Pujun dedikleri kale)	453
Bk.: C. 1.		Buçuk-tepe (Edirne'de)	112
Boghan (Macaristan'da Kaniye'nin bir saat mesâfesinde ve aynı isimdeki Kaniye ırmağının üstünde köprü) 433		Bk.: C. 1.	
Bohemya —	124, 146, 280	Budin / Budun / Budim (Macar pâ- yitahtına Osmanlı devrinde veri- len ismin üç muhtelif şekli) 19, 28, 29, 48, 58, 82, 95, 107, 113, 119, 124, 125, 130, 131, 133, 134, 136, 137, 148, 150, 153, 154, 168, 169, 175-177, 182, 184, 187-191, 193, 195, 196, 198, 199, 203, 204, 206, 214, 218, 220-222, 224, 234-237, 241, 244, 246, 247, 266, 285, 286, 289, 321, 359, 363, 369, 370, 372, 400, 415, 419, 427, 428, 431, 451, 453- 459, 461, 462, 464, 472, 478	
Bk.: C. 2.		Bk.: C. 2.	
Bojan / Bojana = Boyan / Boyana		Bug = Aksu (Rusya'da nehir: Munsab- bına yakın bir noktada sağ taraf-	
Boğdan'ın şimâlinde, Pruth neh- rinin şimâl sâhili yakınlarında ve Çernoviç'in garp istikametinde kasaba)	460		
Bolondwar (Macaristan'da kale)	204		
Bolu (Vilâyet merkezi) 79, 118, 150, 370			
Bk.: C. 1.			
Bolvadin (Afyon-Karahisar vilâye- tinde kazâ merkezi)	242		
Bk.: C. 2.			
Borçalı-suyu — Bk.: Debeda.			
Bosna (Eski krallık ve sonra Osmanlı eyâleti) 30, 46, 79, 99, 122, 124, 127, 133, 165, 188, 219, 221, 222, 225, 235, 239, 242, 263, 266, 277, 285, 288, 325, 343, 359, 360, 369, 372, 403, 410, 435, 458, 459, 464, 466, 482, 483			

Sayfa	Sayfa
tan Dniepr=Özü suyuna dökülür. Bu isimde bir nehir daha vardır: O da Galıçya'dan çıkıp Varşova'nın 25 kilometre şimaligarbisinde Vistül nehrine dökülür) 443, 444, 448	Canbaz-çukuru (Kars vilâyetinde ve Çıldır-gölünün şimalinde "Çıldır-düzü / Çıldır-çukuru" isimleriyle anılan yer) 19
Bujak — 131	Candie — Bk.: Kandiya.
Bk.: C. 2.	Canée "La—" — Bk.: Hanya.
Bulak (Mısır'da ve Nil üzerinde matbaasıyla meşhur kasaba) 430	Canet (Rize havâlisi) 16
Bk.: C. 2.	Cânîk (Samsun vilâyeti) 208, 421
Bulak-matbaası (Mısır'ın Bulak kasabasında Mehmet Ali Paşa devrinde kurulan ve ilmî-edebî bir çok mühim eserler neşrederek Türk kültürüne çok faydası dokunan meşhur matbaa) 430	Bk.: C. 1.
Bk.: Bulak.	Capo-Spatha (Girid'in şimalişarkisinde, Hanya ile Kisarmo arasında ve Buza burnunun şarkında Türklerin "Kılıç-burnu" dedikleri çıkıntı) 395
Bulgaristan — 180	Carabusa - Karabusa (Girid'in şimaligarbisindeki Kisarmo kazâsının garp muntehâsındaki burun kısmında Türklerin Granbusa dedikleri adada kale) 439
Bulgurlu (İstanbul vilâyetinde Üsküdar kazâsının Kısıklı nâhiyesinde mahalle ve eski köy) 319, 414	Carin / Carino = Karin/Karino (Dalmaçya'nın Adriyatik sâhilinde kasaba) 459
Burgaz (Bulgaristan'da liman) 391	Carlowitz/Carlowicz — Bk.: Karlofça.
Bk.: C. 1.	Castelli (Cenubî-İtalya'daki Calabria/Kalâbriya eyâletinde kasaba) 103
Burgaz-ovası (Kırklareli / Kırkkilise vilâyetinin Lüleburgaz kazâsında) 165	Castel-Nuovo (Dalmaçya sâhilinin cenubunda Osmanlıların Kastel dedikleri kale) 464
Bursa (Vilâyet merkezi) 242, 245, 248, 250, 251, 296, 306, 321, 322, 342, 358, 423, 425, 487	Bk.: C. 2.
Bk.: C. 1.	Cebelitârik / Cebel-Târik (Sebte-boğazı: Bu isim Avrupa'da Gibrâltar tahrifine uğramıştır) 38
Buynak (Dağıstan'da Kazı-Kumuk şamhalının kışlağı olan kasaba: Hazar tarafındaki ovadadır) 29	Cehennem-deresi (Sivas vilâyetinin Divrik kazâsında) 202
Bükreş / Bucuresti (Rumanya'nın hükûmet merkezi) 151, 154, 156, 188, 299, 427	Cehryn — Bk.: Czechryn.
Bk.: C. 1.	Cenova/Genova (Ciniviz cumhuriyetinin merkezi) 57
Büyük-câmi — Bk.: İskele-câmii.	"Devlet, millet" cedvelinde "Ciniviz cumhuriyeti" maddesine de bk.
Büyük-Çekmece (İstanbul vilâyetinin Çatalca kazâsında nâhiye merkezi) 358	Cenubî-Kafkasya (Transeaucaise) 233, 371
Bk.: C. 1.	Bk.: Kafkas-dağları, Kafkasya ve Şimâlî-Kafkasya.
Büyük-Karaman (İstanbul'da cadde) 356	Cenubî-Mora — 460
Büyük-Piyâle câmi (Kasımpaşa'nın Kozludere tarafında İkinci Selim'in dâmâdi Kapdan-ırderyâ Piyâle Paşa'nın yaptırdığı güzel câmi) 12	Bk.: Mora.
Bk.: Küçük-Piyâle mescidi.	Cerbe (Şimalî-Afrika'nın Gabes körfezinde Türk donanmasının büyük bir zaferiyle meşhur ada) 12
	Bk.: C. 2.
	Cerrahpaşa (İstanbul'da mahalle: Üçüncü Mehmet devri Vezir-i'azamlarından Cerrah-Mehmet Paşa'nın

C

Calabre / Calabria — Bk.: Kalâbriya.
Câmi'i-Kebîr (Bağdad'da) 328

	Sayfa		Sayfa
Çatalca (İstanbul vilâyetinde kazâ merkezi)	192	Çoruh (Anadolu'nun şimalişarkisinde nehir)	16, 21, 22, 23
Çay-âğzı (Çanakale vilâyetinin Anadolu yakasında ve Bozcaada'nın tam karşısında küçük bir çayın denize döküldüğü nokta)	422	Bk.: C. 2.	
Çehrin — Bk.: Czehryn.		Çorum (Vilâyet merkezi)	154, 203
Çemhal (İran'da, Nihâvend civârında ova)	347	Bk.: C. 1.	
Çerendâb — Bk.: Devlethâne-i-Hümâyûn.		Çubuk-ova / Çubuk-âbâd (Ankara vilâyetinde Çubuk kazâsının eski ismi)	251
Çerkeş (Çankırı vilâyetinde kazâ merkezi: Eski ismi Antinupolis)	405	Çukurbostan (İstanbul'da Topkapu - Aksaray yolunun garbinde, Topkapu'nun cenubunda ve Mevlevî-hâne-kapusu'nun şarkında bostan ve bu bostan semti)	388
Çerkezistan — Bk.: C. 1.	80	Çülek — Bk.: Çülek.	
Çermik (Diyarbakir vilâyetinde kazâ merkezi: Metnin 56 ncı sahifesinde bahsi geçen konak yerinin Diyarbakir merkez kazâsına bağlı Seyyid-Hasan nâhiyesindeki Çernik / Çernik köyü olmak ihtimâli de vardır)	56	D	
Çermik / Çermük — Bk.: İlha.		Dadyan —	258, 266
Çernigof (Rusya'da vilâyet merkezi)	426	Bk.: "Devlet, millet" cedveli.	
Bk.: Konotop.		Dağıstan (Şimalî-Kafkasya'da devir devir Osmanlı ve Safavî nüfuzlarına tâbi yerli beyliklere ayrılan saha: Bu beyliklerin en mühimmi Kazı Kumuk şamhallığıdır) 14 - 17, 22, 26-31, 33, 37-39, 42, 48, 50, 51, 58, 60, 66, 67, 69, 78, 81, 97, 99, 258, 266, 275	
Çeşme (İzmir vilâyetinde kazâ merkezi)	394, 404, 476	"Devlet, millet" cedveline de bk.	
Çıldır (Kars vilâyetinde kazâ merkezi ve eski Osmanlı teşkilâtında Beylerbeylik) 21-26, 30, 33, 34, 50, 51, 64, 97, 106, 235		Dalmaçya — 403, 430, 431, 439, 458, 459, 464, 475, 483, 484	
Çıldır-çukuru — Bk.: Canbaz-çukuru.		Bk.: C. 1.	
Çıldır-düzü — Bk.: Canbaz-çukuru.		Darphâne (İstanbul darphânesi)	351
Çıldır-gölü (Kars vilâyetinde Çıldır kazâ merkezinin cenubunda)	19	Dâr-ül-Hilâfe-i Kübrâ — Bk.: İstanbul.	
Çırpıcı-çayırı (İstanbul vilâyetinde Bakırköy kazâ merkezinin üç buçuk kilometre şimalişarkisinde ve Davutpaşa kırsalının iki kilometre kadar cenubşarkisinde çayır: Aynı isimdeki dere bu çayırın ortasından geçer)	422	Daşir (Güreistan'da eski vilâyet)	76
Çin —	162	Davutpaşa (İstanbul'da, Fâtih kazâsının Samatya nâhiyesinde mahal-le)	404, 428
Çingene-adası — Bk.: Ostrovo-Ciganlija.		Davudpaşa-kasrı / Sarayı (İstanbul'da, Davudpaşa'daki eski saray)	290, 323
Çirmenli — Bk.: Harmanlı.		Davudpaşa-sahrâsı (İstanbul vilâyetinde Bakırköy kazâ merkezinin 5 kilometre kadar şimalinde uzun, geniş ve düz bir sırt: Şimdiki Davudpaşa kırsalı, Rumeli seferinde hareket noktası olan bu sahanın ortasındadır) 145, 147, 148, 164, 181, 182, 192, 208, 232, 237, 238, 280, 281, 359, 370, 447, 448, 452, 464, 479, 480, 488	
Çora — Bk.: Kabur / Kabır.			
Çorlu (Tekirdağ vilâyetinde kazâ merkezi)	145		
Bk.: C. 1.			

- yaptırdığı eâmiden dolayı mahalle
bu ismi almıştır) 186, 474
- Cezâyir** (Şimâli-Afrika'da eski Os-
manlı eyâleti) 20, 103, 277, 293, 394,
397, 419, 449
- Bk.: C. 2.
- Cezîret-ibni-Ömer** — Bk.: Cizre.
- Charstoviz** (Bosna hududundaki Avus-
turya kalelerinden: Osmanlı men-
bâlarında Harastoyçe / Harasto-
viçe denir) 123
- Chocim** — Bk.: Hotin.
- Coczim / Choczın** — Bk.: Hotin.
- Chotzin** — Bk.: Hotin.
- Cibâli** (İstanbul halicinde kapu ve ma-
halle) 359, 474
Bk.: C. 1.
- Çiğer-delen = Parkany** (Macaristan'ın
Komorn = Komran sancağında,
Tuna'nın sol şâhilinde ve Ustur-
gon = Gran kalesinin karşısında
müstahkem mevki) 149, 196, 198,
214, 239, 431, 456, 457
- Cincia** (Macarların "Keresztes" dedik-
leri Haç'ova Theisz=Tisa nehrine
dökülen ırmağın) 171
- Cinis / Cinüs** (Erzurum vilâyeti mer-
kez kazâsının Aşkale nâhiyesin-
de köy) 18, 69
- Çiran-tepesi** (Diyarbakir civârında) 337
- Cicr-i-Ergene** — Bk.: Uzunköprü.
- Cisr-i-Mustafapaşa / Mustafapaşa-
köprüsü** (Bulgaristan'daki Svilen-
grad kasabasının Osmanlı devrin-
deki ismi) 180, 478
- Cizre** (Mardin vilâyetinde kazâ mer-
kezi: Eski ismi Cezîret-ibni-Ö-
mer) 266, 275
- Corsum / Korsum** (Ukrayna'da kale) 443
- Cos / Kos** — Bk.: İstanköy.
- Csakany** (Macaristan'da Raab=Raba
nehri üzerinde ve Saint-Gotthard
civârında Osmanlıların Çakan de-
dikleri köy) 435
- Csanad** (Macaristan'ın Banat=Tımsı-
var eyâletinde Osmanlıların Çanad
dedikleri kale) 187, 188
Bk.: C. 2.
- Csepel** (Budin'in aşağı tarafında Türk-
lerin "Kız-adası / Kızlar-adası"
dedikleri Tuna adası) 215, 221
- Culfa / Culhâ** (Cenubî-Kafkasya'nın
İran hududunda, Aras nehrinin sol
şâhilinde ve Tebriz'in şimâligarbî-
sinde kasaba) 226, 266
- Cülâb** (Urfa vilâyetinde Siverek ka-
zâsının Karakeçi nâhiyesindeki
Cülâb-dere / Cilâb-dere köyü) 373
- Cülek / Çülek** (Diyarbakir civârında
ova) 255, 332, 333
- Cüvanşir / Civansir** (Âzerbaycan'da
kale) 226
- Czehryn / Cehryn** (Ukrayna'da Kazak
hetmanlarının Tasmin = Tasma-
suyu üzerindeki müstahkem mer-
kezi: Osmanlı menbâlarında Çeh-
rin denir) 443, 444, 446 - 448
- Czerkas / Tcherkassy** (Rusya'da, Dni-
epr=Özü-suyu üzerinde ve Kiyef'-
in 306 kilometre cenubuşarkısında
kasaba) 443
- Ç**
- Çakan** — Bk.: Csakany.
- Çaldıran** (İran-Âzerbaycanında Ya-
vuz'un zafer sahnesi olan vâdi) 7, 16,
82, 83, 87, 94, 107, 176, 254, 346
- Çamurlu** (Sivas'la Erzincan arasında
gösterilen bu konağın Sivas vilâ-
yetinde Zara kazâsının Boluca
nâhiyesindeki "Çamurcu" köyle-
rinden biri veyahut Erzincan vilâ-
yetinde Kemah kazâsının Ahtik
nâhiyesindeki "Çamurlar" köyü
olmak ihtimâli vardır: Bunlardan
başka bir de Erzincan merkez ka-
zâsının Başköy nâhiyesinde "Ça-
mur-dere" köyü de aynı ihtimâl
dâiresine girebilir) 341
- Çanad** — Bk.: Csanad.
- Çanakkale** (Vilâyet merkezi)
Bk.: C. 1. 422
- Çanakkale-boğazı** — 400, 406, 407, 410,
411, 413-416, 418, 421, 422, 424, 429,
458, 483
Bk.: C. 1.
- Çarıklı** (Diyarbakir vilâyeti merkez
nâhiyesinde köy: Diyarbakir'in 5
kilometre cenubunda ve Diele'nin
bir ayağı olan Diyarbakir çayının
sağ şâhilindedir) 350

Sayfa	Sayfa
Dhanisi — Bk.: Tumanis.	1-Şîrîn'in şimâlišarkîsinde ve İran'ın Zohad sancagındaki Dalaho dağlarının cenubugarbî eteğinde kale) 382, 383
Debeda / Debede (Gürcistan'ın eski Daşir vilâyetinde Borçalı suyuna Gürcülerin verdikleri isim) 76	Dest-î Kıpçak — Bk.: Kıpçak.
Değirmenlik (Kiklâdlardan Milo / Milos adasının Türkçe ismi) 419	Devany (Macaristan'da kale) 131
Dehân-ı-Gürcistan (Osmanlı menbâlarında "Gürcistan'ın ağzı" sayılan Ardahan kalesine verilen isim) 21	Deve-boynu (Erzurum-Hasankale yolu üzerinde, Erzurum'un 7 kilometre şimâlišarkîsinde ve iki dağ arasında boyun) 341
Deli-Hüseyn-Paşa câmiî (Kandiya fethinde Girid'in şanlı serdârı Gazi-Hüseyn Paşa nâmına kiliseden çevrilen câmi) 440	Devlethâne-i-Hümâyûn (Tebriz'de saray: Çerendâb ismiyle de anılır; bu ismin Serendâb tahrifi de vardır) 86, 91
Demir-kapu (Hazar-denizinin garp sâhilinde Dağıstan'ın eski merkezlerinden: Araplar "Bâb-ül-ebvâb/El-Bâb", Acemler de "Derbend" derler; İslâm efsânelerinde bu müstahkem mevki "Sedd-i İskender" sayılan yerlerdendir) 26, 27, 36-38, 42, 45, 46, 50-52, 60, 61, 64-66, 68-70, 78, 97, 98, 254	Devlethâne-i-Surhâb (Tebriz'in şimâlindeki Surhâb dağında Safavîlerin şato tarzındaki sarayı) 87
Demir-kapu (Rumanya'da, Orsova ile Turnu-Severin arasında Tuna'nın dördüncü kataraktına Türklerin verdikleri isim: Osmanlılar her iki sâhile hâkim oldukları zaman gemileri durdurmak isteyince araya zincir gerdiklerinden dolayı bu ismin takarrür ettiğinden bahsedilir) 467	Dicle (Anadolu'dan çıkıp İran'ın cenubundaki Korna'da Fırat'la birleştikten sonra Şatt-ul-Arab'ı teşkil edip Basra-körfezine dökülen büyük nehir: Eski isimleri Sümerce Tiggari, Persçe Tigra, İbrânice Hiddekel, Yunanca Tigris) 327, 328, 334, 344, 348, 349, 362, 379
Demir-kapu (Topkapu sarayında kapu) 247	Dimetoka (Eski Edirne vilâyetinin şimdi Yunan toprağında kalan kazalarından) 140, 438
Denizli (Vilâyet merkezi: Eski ismi Laodicea ad Lycun) 332	Bk.: C. 1.
Der-Aliyye / Der-i-Aliyye — Bk.: İstanbul. 34	Dinâver (İran'da kasaba: Süleymâniye'nin 90 kilometre cenubuşarkîsindedir) 34
Der-i-Devlet — Bk.: İstanbul.	Divan-yolu (İstanbul'da meşhur cadde) 429, 445
Derbend — Bk.: Demir-kapu.	Divrik / Divriği (Sivas vilâyetinde kazâ merkezi) 202
Dergüzin / Dergezin (İran'da, Hemedan'ın 80 kilometre şimâlišarkîsinde ve Kazvin'in 140 kilometre cenubugarbîsinde kasaba) 347	Bk.: C. 1.
Dernis / Dernich (Dalmaçya'da, Zadra'nın 61 kilometre şimâlišarkîsinde kasaba) 403	Diyarbakir (Vilâyet merkezinin eski ismi "Âmid"dir: Şimdi kullanılmakta olan "Diyarbakır" şekli hem yanlış, hem mânâsız, hem uydurmadır) 17-19, 22, 25, 26, 28, 34, 43, 45, 56, 64, 81, 84, 93, 95-102, 104, 120, 137, 197, 212, 213, 243, 255-257, 261, 266, 275, 285, 286, 303, 316, 323, 326, 327, 332-334, 337, 339, 343, 344, 349-351, 353, 357, 359, 361, 362, 367, 368, 370, 374, 381 - 384, 425, 473, 479
Dertenek (Eski Bağdad vilâyetinin şimâlišarkî hududu civârında, Kasr-	Dmanisi — Bk.: Tumanis.
	Dniepr (Rusya'da Karadeniz'e dökü-

Sayfa	Sayfa
len büyük nehir: Türkler Özü ve Ekşi-su derler; eski isimler Borysthenes / Danapris) 260, 444, 448, 449, 485	Bk.: "Devlet, millet" cedveli ve C. 1.
Duiestr (Türklerin Turla dedikleri ır- mak) 266, 267, 277, 278, 284-286, 359, 442-444, 459	Eger — Bk.: Eğri. 168
Bk.: C. 1.	Eger-suyu — Bk.: C. 2.
Dobruca — 359	Egerszeg / Egerseg (Macaristan'da Osmanlıların Erşak dedikleri ka- le) 434
Bk.: C. 1.	Egervar / Macaristan'da Körmöndün 22 kilometre cenubuşarkisinde kasaba) 434
Don (Rusya'da Azak-denizine dökü- len büyük nehir) 47, 260, 330, 370, 480	Eğri / Egre (Macaristan'da Macarla- rın Eger, Almanların Erlau ve Lâtinlerin Agria dedikleri müstah- kem mevki) 124, 161, 163, 166-172, 175, 180, 183, 189, 190, 197, 198, 227, 263, 346, 463, 465
Dotis — Bk.: Tata.	Bk.: C. 2.
Drava / Drau (Tuna'ya dökülen bü- yük ırmak) 203	Eğriboz (Yunanistan'ın şarkında ada) 436, 438, 467
Bk.: C. 2.	Bk.: C. 1.
Dregely — 131	Eğri-dere - palankası / Eğri-palanka (Yugoslavya'da, eski Kosova vilâyetinin Üsküp sancağında, Üs- kübün 75 kilometre şimalişarkî- sinde ve Bulgaristan hududu ei- vârında eski kazâ merkezi) 488
Bk.: C. 2.	Eğri-Palanka — Bk.: Eğri-dere-pa- lankası.
Duare (Bosna'nın hudut kalelerinden) 403	Eğritaş (Gürcistan'ın Lori vilâyetin- de dağ) 77
Dubrovnik = Raguza — 57 484	Bk.: Lori.
Bk.: "Devlet, millet" cedveli.	Eisenburg — Bk.: Vasvar.
Dulgadır (Eski Osmanlı teşkilâtında Maraş beylerbeyliği) 17, 40	Ejderhan (Hazar denizinin şimaligar- bisinde Astrakhan şehri) 3, 10, 11, 16, 47
Bk.: Maraş.	Bk.: C. 2.
Dülbend/Tülbent-zâde câmiî (Tatar- pazarcığı'nda) 175	Eksi-su — Bk.: Dniepr.
E	El-Bâb — Bk.: Demir-kapu.
Ebu-Eyyûb-il-Ensârî türbesi (Eyüp'- de aynı isimdeki câmiin avlusunda Osmanlı pâdişahlarının kılıç-alay- larında ziyâret ettikleri muhteşem türbe) 5	Elbasan (Arnavutluk'da kasaba) 427
Birinci ciltte "Eyüp türbesi" mad- desine bk.	Bk.: C. 1.
Edirne (Vilâyet merkezi) 6, 23, 108, 140, 145, 146, 148, 165, 180, 181, 192, 207, 282, 290, 330, 359, 360, 361, 391, 410, 424, 427 - 430, 436, 438, 440 - 442, 444, 448, 449, 451, 452, 457, 463, 464 467 - 469, 471 - 480, 482 - 489	Elbistan (Maraş vilâyetinde kazâ mer- kezi) 208
Bk.: C. 1.	Bk.: C. 1.
Edirne-kapusu — 13, 202	Elbüroz / Kûh-i-Elbüroz (Kafkas dağ- larından: Gürcistan'la Abhazya arasındadır; irtifâi 5637 metre- dir; bu ismin Elbruz tahavvülüne de tesadüf edilir) 78
Bk.: C. 1.	Elcezîre (Mezopotamya) 344
Edirne-kapusu câmiî — Bk.: Mihri- mah-Sultan câmiî.	El-Kasr-ul-Kehîr/Alcazarquivir (Fas'-
Eflâk / Valachie — 118, 145, 146, 148, 151, 154, 155, 159, 163, 164, 177, 266, 285, 289, 359, 424, 427, 459, 474	

Sayfa

Sayfa

- da Tanca limanının cenubundaki
"Vâdi's-seyl" ovasında Osmanlı-
ların Portekizlilere karşı zafe-
riyle meşhur mevki) 20
Bk.: Vâdi's-seyl.
- Elvend** (İran'da Hemedan şehrinin
cenubugarbîsinde büyük dağ) 374
- Eminönü-iskelesi** (İstanbul'da Yeni-câ-
mi önünde iskele: Eski menbâlar-
da bâzan "Emin-iskelesi" şeklin-
de de bahsedilir) 72, 428
- Emirgân / Mirgün** (İstanbul-boğazı-
nın Rumeli yakasında köy) 365, 388,
389
- Emirgân-yalısı** (Boğaziçi'nin Emirgân
köyünde hâlâ mevcud olan Emîr-
Güne-oğlu yalısı) 389
- Engerus** (Osmanlı menbâlarında: Ma-
caristan) 124
Bk.: Macaristan ve C. 1. ve 2.
- Ercsi / Erscsény** (Budin'in cenubunda
ve Tuna üzerinde Türklerin Erçin
dedikleri kasaba) 221
- Erçin** — Bk.: Eresi.
- Erdebil** (İran-Azerbaycanında kasaba) 51,
114, 120, 161, 223, 226, 266, 275, 365
- Erdel / Erdelistan = Transylvania** —
9, 135, 137, 145, 512, 156, 166, 179,
186, 188-190, 214, 215, 237, 244, 259,
266, 289, 369, 424, 425, 429, 430, 435,
450, 470, 474, 475, 481, 483, 484
Bk.: C. 1.
- Erdelân** (İran'da Kermansah eyâleti-
nin bir kısmı: Bu vilâyete Kür-
distan ismi de verilmiştir) 368, 369
Bk.: Kermansah.
- Ereğli** (Konya vilâyetinde kazâ mer-
kezi, Konya-Ereğlisi) 249
Bk.: C. 1.
- Ereş / Araş** (Şirvan'da Osmanlıların
eyâlet merkezi olan kale: Kanak=
Alazan nehrinin şarkındadır) 25 - 28,
31, 32
Bk.: Şamahı.
- Ergene-köprüsü** — Bk.: Uzunköprü.
- Erivan / Revan** (Cenubî-Kafkasya'da
şimdi Sovyet Ermeni cumhuriye-
tinin merkezi olan şehir: Osman-
lılarla Safavîler arasında bir kaç
kere alınıp verilmiştir) 6, 19, 24, 34,
44, 45, 52, 67-69, 83, 102, 108, 110,
121, 219, 223, 226, 227, 232, 233,
236, 263-265, 361-366, 368, 371, 378,
383, 385, 388, 389
- Erlau** — Bk.: Eğri.
- Errân / Arrân** (Cenubî - Kafkasya'da
eski Yunanlılarla Romalıların Al-
bania dedikleri saha: Kür ve Aras
boyları arasında şimdiki Gence ve
Karabağ sancaklarından mürek-
kep olan bu muntakaya Türkler
Aran derler; eski merkezi Kaba-
la şehridir) 27
- Ersek-Ujvar** — Bk.: Ujvar.
- Erzincan** (Vilâyet merkezi) 81, 341, 365
Bk.: C. 1.
- Erzurum** (Vilâyet merkezi) 16-19, 21-23,
25-30, 32-34, 36-41, 50, 51, 53, 55,
56, 92, 97-99, 101, 102, 104, 106, 108,
111, 119, 120, 122, 170, 236, 240, 254,
263, 264, 266, 316, 321, 329, 331, 336-
343, 350, 357, 361-363, 368, 390, 488
Bk.: C. 1.
- Eski-Budin** (Budin'in şimalinde Ma-
carların "O-Buda", Almanların
"Alt-Ofen" dedikleri eski şehir) 221,
458
Bk.: C. 2.
- Eski-Foça** (İzmir vilâyetinde Foça
kazâ merkezinin cenubugarbîsin-
de: Eski isimleri Phocaea / Pho-
kia, buna mukabil şimdiki Foça'-
ya Nea-Phokia denir) 477
- Eski-kale** — Bk.: Kal'a-i-atık.
- Eski-saray** (İstanbul'da Sarây-ı-atık) 2,
144, 231, 302, 305, 306, 436
Bk.: C. 1.
- Eskişehir** (Vilâyet merkezi: Bâzı eski
vesikalarda "Şehr-i-atık" denir) 118,
249, 351, 362, 372
Bk.: C. 1.
- Essek / Eszek** (Macaristan'da Osman-
lıların Osek dedikleri şehir) 130, 203,
206, 210, 222, 431, 432, 453, 458,
461 - 463, 482
Bk.: C. 2.
- Esztergon** — Bk.: Usturgon.
- Et-meydanı** (İstanbul'un Ak-saray sem-
tinde Yeniçeri kışlasının bulundu-
ğu meydan: Bu kışlânın kapu ye-
rinden başka bir şey kalmamıştır) 488

Sayfa

Sayfa

- Evliyâ-câmii** — Bk.: Sultan-Murad-ı Sâlis câmii.
Eyüp / Eyyüp (İstanbul vilâyetinin Fâtih kazâsında nâhiye merkezi: Eyyüp-Sultan ismiyle de anılır) 5, 49, 156, 161, 197, 245, 297, 319, 469
 Bk.: C. 1.

F

- Fahusfenc** (Tebriiz civârında ırmak) 95
Fars / Pars (İran'ın cenubunda eyâlet) 85
Fas (Şimâli-Afrika'da Osmanlıların "Mağrib-ul-aksâ" dedikleri ülke) 20
 "Devlet, millet" cedveline de bk.
Faş / Faşa — Bk.: Rhion.
Faşa-boğazı (Rhion=Phasis nehrinin Karadenize döküldüğü noktada bulunduğu için Osmanlı menbâlarında Poti limanına verilen isim) 41
Faş / Faşa-kal'ası — Bk.: Poti.
Fatih (İstanbul'da mahalle ve kazâ merkezi) 299, 428, 474
 Bk.: C. 1.
Fatih-câmii (Osmanlı menbâlarında "Sultan-Mehmet câmii" şeklinde de bahsedilir) 72, 197, 202, 299, 322, 342, 356, 385, 408, 409
Felemenk — Bk.: Holânda.
Fellak (Macaristan'da, Maros boyunda kale) 184
Fener-bahçesi / Fener-bahçe (İstanbul vilâyetinin Kadıköy kazâsında mesâire: Moda-burnunun karşısında ve Kalamış koyunun cenup sâhilindedir; oradaki fenerinden dolayı bu isimle anılır) 115
Fener-kapusu (İstanbul halicinde kapu: Eski ismi Diplophanarion) 388
Feth-i-İslâm — Bk.: Gladova.
Feth-ül-İslâm — Bk.: Gladova.
Fırat — 344
 Bk.: C. 1.
Filek — Bk.: Fülele.
Filiba (Bulgaristan'da eski sancak-merkezi) 165, 180, 193, 426, 463
 Bk.: C. 1.
Filistin (Üç dine âit mukaddes mamlardan dolayı Arz-ı-Mukaddes = Terre-Sainte ismiyle de anılır) 179
 Bk.: C. 1.

- Flock** (Ruşuk'la Niğbolu arasında eski bir kasaba) 139
Foça (İzmir vilâyetinde kazâ merkezi) 414
 Bk.: Eski-Foça ve C. 1.
Fransa — 11, 58, 64, 205, 261, 438
 Bk.: "Devlet, millet" cedveli.
Fülele (Macaristan'ın Banat = Tımsı-var eyâletinde ve Lozanes'un 13 kilometre şimalişarkisinde Osmanlıların Filele dedikleri kale) 131, 452
 Bk.: C. 2.
Fünfkirchen — Bk.: Pécs.

G

- Gabella** (Dalmaçya'da Narenta suyu üzerinde Hersek'in o cihetten anahtarı sayılan kale) 475
Galata — 168, 279
 Bk.: C. 1.
Galata-sarayı (Kapı-kulu suvâri bölükleriyle Sipâhi ocağına alınacak Devşirme oğlanlarının terbiye edildikleri saray: İkinci Bâyezid devrinde te'sis edilmiştir) 413
Garb — Bk.: Garp.
Garbî-Gürcistan (Gürcistan'ın eskiden İmerethi = Ağuk-baş / Baş-ağuk krallığını teşkil eden garp tarafı) 15
 "Devlet, millet" cedvelinde İmerethi maddesine de bk.:
Garbî-İran — 85
 Bk.: İran ve Şarkî-İran.
Garp/Garp (Türkiye'ye nisbetle Avrupa) 1, 2, 16, 20, 91, 103, 107, 108, 127 - 129, 144, 153, 158, 162, 172-174, 197, 205, 209, 210, 215, 222, 224, 228, 230-232, 234, 236-239, 243-245, 248, 254, 258, 259, 267 - 269, 273, 278, 284, 287-293, 311, 359, 386, 410, 423, 429, 435, 439, 445, 448, 451, 456, 479, 481, 483, 485
Gazi-Kerman (DniePr=Özü boyunda kale) 485
Gecil (Tebriiz'in şimaligarbî kapısı) 86
Geçova (İran'da Hemedan'la Kermanşah arasında) 347
Gelibolu (Çanaakkale vilâyetinin Ru-

	Sayfa		Sayfa
melî sâhilinde kazâ merkezi)	181, 219, 422	tan'ın mühim merkezlerinden: 1793 de Prusyalılar zabtedmişlerdir)	10
Gellert (Budin'in cenubunda tabya: Türklerin "Gürz-İsyas / Gürz-i İlyas depesi" dedikleri yer olmak ihtimâli vardır)	190	Gogna (Hanya'nın şimalişarkisindeki Aya-Todorî adasıyla Girit arasında koy)	395
Bk.: C. 2.		Golos (Yunanistan'ın şarkındaki Golos körfezinde Yunanlıların Velos dedikleri liman)	436
Gelvar — Bk.: Yanık / Yanık-kale.		Gora (Bosna hududundaki Avusturya kalelerinden)	123
Gence (Cenûbî-Kafkasya'da eski Er-rân'ın en mühim şehirlerindendir: Rus idaresinde Elizavetpol / Elisabetpol ismini almıştır) 22, 24, 31, 40, 51, 64, 68, 76, 96, 101, 102, 105, 106, 108-111, 115, 117, 145, 200, 219, 254, 266, 333		Gori / Goru (Gürcistan'da Karthli krallığının Tiflis'den sonra ikinci şehri ve Osmanlı devrinde sancak-merkezi: Tiflis'in şimaligarbâsın-dedir) 30, 32, 76, 77, 105, 106, 200	
Bk.: Errân.		Göğsun-derbendi (Maraş vilâyetinin Göğsun kazâsında)	251
Genova — Bk.: Cenova.		Gökçe-göl (Cenubi-Kafkasya'nın şimdiki Ermeni Sovyet cumhuriyetinde göl: Eski ismi Lychnitis ve Ermenice ismi de Sevanga'dır)	264
Georgenfeld (Macaristan'ın Usturgon=Gran şehri civârında mevki)	149	Gök-meydan (Haleb hâricinde) 263, 337, 344	
Géorgie turque = Türk Gürcistanı — "Devlet, millet" cedvelinde Samt-skhé madesine bk.		Gök-künbed (Revan / Erivan kalesi civârında)	364
Gerede (Bolu vilâyetinde kazâ merkezi)	79	Gölbaşı (Budin civârında mevki)	182
Bk.: C. 1.		Göle (Kar's vilâyetinde kazâ)	21
Gilân (Hazar denizinin cenubunda ülke: Safaviler buraya hâkim olan İshâkiyye ve Kâr-keyâ hânedânlarını devirip memleketlerini İran'a ilhak etmişlerdir) 15, 17, 121		Bk.: C. 2.	
"Devlet, millet" cedveline de bk.		Göle — Bk.: Gyula.	
Giropetra (Girid'in cenubuşarkî sâhilinde Osmanlı menbâlarının Perrepetre, YerePetre ve Baripetre gibi muharref isimlerle bahsettikleri kale: Bu tahriflerin eski yazıdaki nokta hatâlarından ileri gelmiş olması lâzımgelir)	403	Gölvar — Bk.: Yanık/Yanık-kale.	
Girit (Araplar İkrîtis, Yunanlılar Kriti derler) 393-395, 397-408, 410, 411, 414-416, 419, 420, 422, 425, 426, 429, 430, 433, 436, 438-440, 445, 458, 459, 464, 473		Gözcü-kulesi (Osmanlı devrinde yapılan Erivan / Revan istihkâmlarından)	226
Bk.: C. 1.		Bk.: Kal'a-i-atik ve Kal'a-i-cedid.	
Giurgiu / Giurgewo — Bk.: Yerköyü.		Gradiska (Bosna'da Banyalukanın 46 kilometre şimalinde ve Sava nehrinin sağ sâhilinde Berbir ismiyle anılan kale)	466
Gladova (Yugoslavya'da, Tuna üzerinde ve Demir-kapı geçidinin alt tarafında Osmanlıların Feth-i İslâm / Feth-ül-İslâm dedikleri kale)	467, 469	Gran (Macaristan'da Tuna'ya dökülen ırmağ)	154
Gniezen / Gniezno / Gnesen (Lehis-		Bk.: C. 2.	
		Gran — Bk.: Usturgon.	
		Granbusa — Bk.: Carabusa.	
		Gross-Kanisa — Bk.: Kanije.	
		Gross-Wardein — Bk.: Nagy-Varda.	
		Guria / Gurya — 258, 266, 488	
		"Devlet, millet" cedveline bk.	
		Gül'anber (Şehri-Zâr = Kerkük vilâyetinin eski merkezi olan kale:	

Sayfa

Sayfa

Kanunî devrinde yapılmış ve sonra Safavî istilâsında yıkılmıştır; daha sonra tekrar yaptırılan ve İran hududuna çok yakın olan bu kale Osmanlı teşkilâtında Musul vilâyetinin Süleymâniye sancağında kazâ merkezi ittihâz edilmiştir) 345, 346, 349

Gümülcüne (Garbî-Trakya'da ve şimdi Yunan hâkimiyetinde eski Osmanlı sancak merkezi) 260, 436, 438 Bk.: C. 1.

Gürcistan (Cenubî- Kafkasya'da Şirvan'ın garbinden Karadeniz'e kadar uzayan itibarî saha: Bu saha da Gürcülerden başka milletler ve bilhassa Türkler ve Terekemeler de vardır: burada kurulan muhtelif Gürcü krallıklarıyla prenslikleri için "Devlet, millet" cedvelinde Karthli, Kakheti, Samtskhé, Megreli ve Guria maddelerine bakınız) 13, 15-17, 19, 20, 22, 23, 25, 27, 28, 30, 32, 33, 41, 48, 53, 55, 56, 58, 64, 66, 67, 77, 97, 104-106, 108, 111, 117, 200, 233, 258, 266, 333, 488

Güрдüs — Bk.: Korintos / Karinthos.
Güril / Guril — Bk.: "Devlet, millet" cedveli.

Gürz-İlyas / Gürz-İlyas depesi — Bk.: Gellert.

Györ — Bk.: Yanık / Yanık-kale.

Gyula (Macaristan'da Türklerin Göle dedikleri sancak-merkezi) 124, 369 Bk.: C. 2.

H

Habeş beylerbeyliği — 179, 195

Habeşistan — 97, 137

Hacc (Bâzan Hicaz mânâsına kullanılan tâbir) 107, 290, 293-295, 297, 298, 393

Bk.: Hicaz, Medine, Mekke ve Beyt-ULLâh-il-Harâm.

Hacıoğlu-Pazarı / Pazarcığı (Bulgaristan'da Varna'nın 40 kilometre şimalinde kasaba: Bulgarlar Dobriç ve Pazargic derler) 443, 447

Haçova / Haçovası (Üçüncü Mehmed'in Eğri seferinde Osmanlılar

rın son büyük meydan muharebesini kazandıkları meydan: Bu tesmiye, Macarcadaki "Keresztes-mezone" isminin aynen tereemesinden ibarettir; Haçova zafer nâmesinde buraya Azfut / Azkut gibi okunabilecek bir isim verilmektedir) 171-174, 176, 178-181, 194, 195, 197

Hadika-i-Hâssa (Sütlüce'de saray bahçesi) 225

Hafsa / Havsa (Edirne vilâyetinde kazâ merkezi) 489

Hainburg / Hainburg (Avusturya'da, Tuna'nın sağ sâhilinde ve Viyana'nın 44 kilometre cenubuşarkısında Osmanlıların Hanbark dedikleri şehir) 453

Hajataky (Macaristan'da kale) 131

Haleb / Halep (Suriye'de Osmanlı vilâyet merkezlerinden) 17, 25, 26, 110, 137, 148, 169, 202, 213, 240, 242, 245, 246, 248-251, 258, 262, 263, 285, 293, 298, 316, 337, 343-345, 349, 358, 362, 365, 373, 390, 419, 424-426, 432, 441, 442, 444, 448, 458, 463, 470, 472 Bk.: C. 1.

Hacıoğlu (İstanbul halicinde Hasköy'le Sütlüce arasında mahalle) Bk.: C. 1.

Haliç (İstanbul halici) 279, 281, 331 Bk.: C. 1.

Haliç-tersânesi / Kasımpaşa-tersânesi İstanbul-tersânesi — 103, 394, 411, 444 Bk.: C. 2.

Halkalı — 145, 164 Bk.: C. 2.

Halkalı-kasrı (Osmanlı pâdişahlarının Halkalı'daki sarayı) 232

Hama (Suriye'de eski Şam=Suriye vilâyetinin sancak-merkezlerinden) Bk.: C. 2.

Hamid / Hamid-eli — 251 Bk.: C. 1.

Hamze / Hamza-Bey sarayı / palankası (Budin'in cenubundaki Eresi kasabası civârındaki palanka) 221, 458, 461

Hamze / Hamza-çemeni (Gürcistan'ın Lori vilâyetinde mevki) 77 Bk.: Lori.

Sayfa

Sayfa

- Hanburk** — Bk.: Haimburg.
- Handak = Hendek** (Girid'deki Kan-diya şehrinin Arapça ismi) 397
Bk.: Kandiya.
- Handan-Ağa-bahçesi** (İstanbul halici-nin eski Tersâne sarayındaki bah-çe) 225
- Hânîkîh** (Bağdad'ın şimalîşarkisinde ve İran hududu yakınlarında eski Osmanlı kazâ merkezi: Ahâlisi-nin çoğu Türk'dür) 379
Bk.: C. 2.
- Hanya / La Ganée** (Girid'in şimalî-ğarblî sâhilinde eski vilâyet mer-kezi) 393, 395 - 402, 416, 437, 473
Bk.: C. 2.
- Hanya-burnu** (Girid'de Hanya şehrinin şimalîşarkisindeki Akrotiri yarım-adasının garbinde ve Hanya'nın şimalinde burun) 395
- Hanya-ovası** (Girit'de, Hanya şehrinin önünde) 396
- Harâmî-deresi** (İstanbul vilâyetinde Çatalca kazasının Büyükçekmece nâhiyesindeki Küçükçekmece kö-yünün 6 kilometre garbinde Mar-mara'ya dökülen çay) 159
- Harastoyce / Harastoviçe** — Bk.: Charstoviz.
- Harmanlı** (Bulgaristan'da Bulgarların Svilengrad dedikleri Cisir-i-Mus-tafapaşa / Mustafapaşa köprüsü eivârında köy: Şimdi Bulgar top-rağıdır; bâzı menbâlarda Çirmenli denir) 180, 181
- Harmanlı** (Edirne vilâyetinde Uzun-köprü kazâsının Maksutlu nâhi-yesindeki köy) 180
- Hasan-âbâd** (İran'da, Hemedan'ın se-kiz konak garbinde) 345
- Hasankale** (Erzurum vilâyetinde Pa-sinler kazâsının merkezi) 19, 21, 24, 114, 127, 160, 161, 235, 263, 341, 351, 361, 368
Bk.: C. 2.
- Hasköy** (Edirne vilâyeti merkez ka-zâsının eski kazâ merkezi) 165, 446
- Hatwan** — 132, 133, 167, 170, 178, 235, 236
Bk.: C. 2.
- Havsa** — Bk.: Hafsa.
- Haydarpaşa** (İstanbul vilâyetinin Ka-dıköy kazâsında) 252
- Haydar-Paşa sarayı** (İstanbul'da) 127
- Hazar-denizi / Bahr-i-Hazer / Caspi-enne** (Kuzgun-denizi, Hârizm-de-nizi, Bahr-i-Şirvan ve bâzı Os-manlı vesikalarında yanlış olarak Bahr-i-Kulzüm denilen iç-deniz) 10, 15-17, 19, 26, 27, 33, 42, 140
Bk.: C. 2.
- Hazret-i-Fâtîma türbesi** (Medîne'de) 254
- Hemedan** (Irak-ı-Acem şehirlerinden) 85, 327, 343, 345 - 347
Bk.: C. 2.
- Hendek** — Bk.: Handak.
- Herât** (Efganistan'da Herîr-rûd üzer-rinde Horasan'ın eski merkezle-rinden olan şehir) 222
- Hersek** (Bosna vilâyetinde sancak) 127, 330
Bk.: C. 1.
- Hest-Bihîst** (Birinci Tahmâsb'ın Teb-riz'de yaptırdığı saray) 86, 92
- Hirtız** (Yukarı Kür boyunda, Ahıska ve Ahıkkale arasında kale) 23
- Hırvatistan** — 123, 241, 458
- Hicaz** — 293, 295, 297, 298
Bk.: Hacc, Medîne, Mekke, Kâ'be ve Beyt-ULLâh-il-harâm.
- Hille** (Irak'da kasaba) 335, 345, 349, 351
Bk.: C. 2.
- Hint-denizi / Hind-okyanûsu** — 88
- Hint/Hindistan** — 20, 108, 162, 420
- Hirsova** (Rumanya'da İbrail'in cenu-bunda ve Tuna üzerinde kasaba) 146
- Hocapaşa** (İstanbul'da mahalle: Üçün-eü Murad devri Baş-defter-darlarından "Hoca Paşa" lâka-biyle meşhur Kara-Üveys Paşa'n-ın yaptırdığı câmiden dolayı mahalleye bu isim verilmiştir) 428
- Hocapaşa câmii** (İstanbul'da aynı i-simdeki semtinde) 428
Yukarıki maddeye de bk.
- Hocapaşa-çarşısı** (İstanbul'un Hoca-paşa mahallesinde çarşı) 392
- Holânda / Felemenk** — 247, 480
Bk.: "Devlet, millet" cedveli.
- Hollokoe** — 131
Bk.: C. 2.
- Horasan** (İran'ın şimalîşarkisinde eyâ-let) 14, 85, 117

	Sayfa		Sayfa
Bk.: C. 2.		İkritis (Arapların Girit adasına verdikleri isim)	393
Horasan — Bk.: Ba'kub.		Bk.: Girit.	
Horhor-çeşmesi (İstanbul'un Aksaray mahallesinde)	107	Ilgın (Konya vilâyetinde kazâ merkezi)	372, 425
Hoşalay (Kastamonu vilâyetinin Cide kazâsında nâhiye)		Bk.: C. 1.	
Hoten / Khoten (Şarkî-Türkistan'da şehir)	162	İlha (Erzurum vilâyeti merkez kazâsında nâhiye merkezi: Eski ismi Çermük/Çermik'dir) 18, 338, 362, 363	
Hotin / Hotun / Khotin (Rumanya'nın Besarabya kısmında, Dniestr=Turla nehrinin sağ sâhilinde eskiden Lehistan krallığına âit müstahkem mevki: Garp menbâlarında Ghoezim / Choezin/ Chotzin/ Choeim imlâlarına tesadüf edilir) 283 - 285, 287 - 289, 293 - 295, 441 - 443		İrâk — 17, 52, 97, 117, 202, 258, 326 - 328, 332, 335, 379, 380, 383, 386	
Hoy (İran Âzerbaycanında şehir)	83, 226, 254, 366	Bk.: İrâkayn, İrâk-i-Arab, İrâk-ı-Acem ve Bağdad.	
Bk.: C. 2.		İrâkayn (İki İrâk: İrâk-ı-Acem ve İrâk-ı-Arap) 15, 36, 49, 87, 107, 120, 328	
Hülvan (İran'da ve Kermansah-Bağdad yolu üzerinde harâbeleri bulunan eski bir şehir)	347	Bk.: İrâk.	
Human (Lehistan'da Osmanlıların Umman dedikleri kale)	444	İrâk-ı-Acem (İrân'ın şimaligarbîsi)	85
Hüdâyî-dergâhı (Üsküdar'da Şeyh Mahmud Hüdâyî Efendi tekkesi)		İrâk-ı-Arab (Bağdad, Basra ve Musul havâlisi)	383
Hünkâr-câmîi (Hanıya fethinde Sultan İbrahim nâmına câmiye tahvil edilen San-Nicolas kilisesi)	398	İsfahan (İran'ın en büyük şehirlerinden: Birinci Abbâs devrinde Kazvi'nden sonra pâytäht ittihâz edilmiştir; İsbahan tahavvülüne de tesadüf edilir) 81, 223, 257, 346	
Hünkâr-câmîi (Kandiya'nın fethinde zafer timsâli olarak Dördüncü Mehmet nâmına câmiye tahvil edilen büyük kilise)	440	Bk.: C. 2.	
Hünkâr-çayırı (İstanbul vilâyetinin Kartal kazâsındaki Maltepe'de Fâtih'in öldüğü yer)	140	İstanbul (İslâmbul / Konstantîniyye/ Dersaadet / Der-Aliyye / Der-i Devlet / Âstâne / Dâr-ül-Hilâfe gibi isimlerle ve şiirde bâzan "Sıtanbul" şeklinde anılan Osmanlı pâytähtı) 2, 3, 5-8, 11 - 14, 16, 17, 19, 20, 28, 30, 33, 34, 39, 40, 45, 48, 49, 51, 52, 55, 57, 58, 60-64, 68-74, 78-81, 88, 89, 94, 97, 101, 103, 104, 107 - 109, 112, 114-116, 118-134, 136-138, 140, 141, 143-148, 150-152, 155, 156, 158-161, 164, 166, 172, 176, 179-183, 185, 186, 188, 190, 192, 195-197, 200-203, 206-208, 212-214, 216-219, 223, 225, 230-238, 242-257, 259, 260, 262-266, 273, 275-282, 289-292, 294-297, 300, 304, 305, 310, 311, 313, 315-317, 321, 322, 327, 329 - 336, 338-340, 342 - 344, 346, 348, 350 - 353, 355-362, 365-372, 374, 377, 379 - 385, 387-394, 396-401, 403-408, 410, 413-416, 419, 420, 422, 423, 425, 426, 428-430, 435, 436, 441, 444, 445, 447, 452, 458, 462-465, 467, 471, 474, 476, 479, 485 - 489	
Bk.: C. 1.		Bk.: C. 1.	
Hünkâr-tepesi (Belgrad civârında)	132, 133, 165		
Bk.: C. 2.			
Hünkâr-tepesi (Mohaç ovasında)	132		
Bk.: C. 2.			
Hünkâr-tepesi (Revan / Erivan kalesi önünde)	364		
Hüsambey-mescidi (İstanbul'da Kırkçeşme civârında)			

Sayfa	Sayfa
Istanbul-boğazı — Bk.: Boğaz / Boğaziçi.	ingiltere — 38, 64
Istanbul-halici — Bk.: Haliç.	Bk.: “Devlet, millet” cedveli.
Istanbul-kapusu (Tebriiz’in şimâl tarafındaki kapusu) 86	inönü (Bilecik vilâyetinin Söğüt kazasında nâhiye merkezi) 321, 372
Istanbul-tersânesi — Bk.: Haliç-ter-sânesi.	Bk.: C. 2.
I	ior / iora — Bk.: Kabur / Kabır.
İbrahim-Ağa çiftliği (Boğaz’ın Üsküdar yakasında, Haydarpaşa çayırının şark tarafından ittisâlinde ve istasyonun 1100 - 1600 metre şarkında şimdi çayır ve mahalle olan saha: Şark seferlerinde çok defa hareket noktasıdır) 72	İran — 8, 14, 15, 17, 21, 24, 30, 32, 37, 38, 40, 50, 57, 58, 60, 61, 66, 68, 81, 84-87, 95, 98, 103, 105, 117, 137, 140, 190, 196, 200, 222, 224, 230, 233, 244, 246, 251-254, 256-258, 261, 262, 266, 275, 326-330, 337, 345, 356, 359, 369, 378, 380 - 383, 386
İbrahim-Paşa sarayı (Sultanahmet meydanında Makbûl-İbrahim Paşa sarayı) 59, 253	Bk.: “Devlet, millet” cedveli.
Bk.: C. 2.	İrşeve — Bk.: Orsova.
İbrail — 139, 146, 427	İsakçı / İsakça (Rumanya’nın Dobruca kısmında, Tulçî’nin 30 kilometre şimâligarbisinde ve Tuna’nın sağ sâhilinde kasaba) 146, 282, 283, 441 - 443, 447, 448
Bk.: C. 2.	iskele-câmii (Kanunî Sultan Süleyman’ın kızı Mihrimah Sultan’ın Üsküdar sâhilinde yaptırdığı câmî: Koca-Sinan’ın eserlerinden olan bu güzel câmî “Mihrimah Sultan câmii” ve “Büyük-câmî” isimleriyle de anılır) 13, 342
İçel — 252, 332	İskenderiyye (Mısır’ın Akdeniz’de en mühim iskelesi ve Osmanlı sancak-merkezi) 88, 136, 393
Bk.: C. 1.	Bk.: C. 1.
İkinci-Selim türbesi (Ayasofya’da) 72, 82, 143	İskilip (Çorum vilâyetinde kazâ merkezi) 351
İlba / İlbav — Bk.: Lwow.	İslâm (Bosna’nın hudut kalelerinden) 403
İlbo — Bk.: Lwow.	İslâmbol / İslâmbul — 317
İllok (Macaristan’da Türklerin İlok/Uylok ve Macarların Ujlak dedikleri müstahkem mevki) 466	Bk.: İstanbul.
Bk.: C. 2.	İsmail (Rumanya’da Tuna’nın en yukarı kolunun sol sâhilinde şehir) 146, 330, 487
İmâm-Ali Rızâ türbesi İran’ın Meşhed şehrinde) 283	İspanya — 38, 135, 247
İmâm-ı A’zam türbesi (Bağdad’ın 4 kilometre şimâligarbisindeki A’zamîyye kasabasında) 333, 348, 375, 380	Bk.: “Devlet, millet” cedveli.
Bk.: A’zamîyye.	İsparta (Vilâyet merkezi) 414
İmâm-Mûsâ türbesi (Irak’da Kâzîmiyye kasabasının eski Osmanlı menbâlarındaki ismi) 375	Bk.: C. 1.
Bk.: Kâzîmiyye.	İsparta — Bk.: Mistra.
İmerethi (Türklerin “Açık-baş/ Başaçuk” dedikleri Garbî Gürcistan krallığı ve arâzisi) 266	İşpel (Ukrayna’da ve Dniestr = Turla boyunda cva) 443
Bk.: “Devlet, millet” cedveli.	İspirlonga — Bk.: Spinalonga.
İnebahtı (Şimâlî Yunanistan’ın cenubgarbî sâhilinde ve Korintos körfezi üzerinde Lepanto / Navpaktos kalesi) 3, 47, 103, 464, 484	İstanköy = Cos (Bodrum’un karşısında ada) 259
Bk.: C. 2.	Bk.: C. 2.
	İstavroz-bahçesi (Boğaziçi’ndeki Bey-

Sayfa

Sayfa

İerbeyi köyünün eski ismi)	325, 356, 385
Bk.: Beylerbeyi.	
İstendil (Kiklâdlardan Tenos adasının Türkçe ismi)	419, 477
Bk.: C. 2.	
İstene — Bk.: İstone.	
İstirya / Styrie —	131, 132, 135, 241
Bk.: C. 2.	
İstiya / İstiye = Sitia (Girid'in şimali-şarkî sâhilinde eski kazâ merkezi)	416
İstone (Ukrayna'da Osmanlıların İstene dedikleri eski kale)	443
İstoni-i-Belgrad/İstolni-Belgrad (Macaristan'da Almanların Stuhlweizenburg ve Macarların Szekesfehervar dedikleri şehir)	131, 190, 209, 211, 213, 214, 221, 253, 466
Bk.: C. 2.	
İstranca (Balkanlardan ayrılıp Çatalca hizâsına kadar Karadeniz sâhil boyunca uzanan dağ silsilesi)	155
İsveç — Bk.: "Devlet, millet" cedveli.	
İtalya —	146, 295
İzmir (Vilâyet merkezi)	363, 419, 476, 477
Bk.: C. 1.	
İzmit (Vilâyet merkezi: Eski Osmanlı menbâlarında İznikmiş denir)	19, 125, 339, 340, 343, 357, 362, 383, 390, 414, 485
Bk.: C. 1.	
İzmit-körfezi —	118, 119
Bk.: C. 1.	
İzvanca — Bk.: Zwanic.	
İzvança — Bk.: Zorawno.	
İzvornik / Swornik (Bosna'da sancağ-merkezi)	127, 466
Bk.: C. 1.	
J	
Jassy — Bk.: Yaş.	
Jazlowiec / Yazlowicz (Lehistan'da Osmanlıların Yazlavitse dedikleri kale)	441
Jenoe (Macaristan'da Osmanlıların Yanova dedikleri kale)	243, 424, 429, 430, 474
Bk.: C. 2.	

Jitva-boğazı — Bk.: Zsitvatorok.	
Jora — Bk.: Kabur / Kabır.	

K

Kâ'be (Mekke'de İslâm kıblesi)	77, 253, 254, 295, 298, 299
Bk.: Beyt-Ullâh-il-Harâm, Hacc, Hicaz, Mekke ve Medîne.	
Kabala (Errân'ın eski merkezi: Şamahı'nın cenubugarbîsindedir; Ermeniler Kavalak derler)	60
Bk.: Errân.	
Kabur / Kabır (Cenubî-Kafkasya'da Kanak / Kanık ırmağı ile birleştikten sonra Kür nehrine dökülen Jora / Çora / İora / İor ırmağında Türklerin verdikleri isim)	24
Kaçanik (Yugoslavya'da eski Kosova vilâyet merkezi olan Üsküp şehrinin 35 kilometre şimalıgarbîsinde Şar dağıyla Karadağ arasındaki boğaz ve bu boğazın şimal medhalinde köy)	468, 469
Kadı-çeşmesi (İstanbul'da sokak)	356
Kadırga-Elnamı (İstanbul'da)	217, 396, 428
Bk.: C. 1.	
Kafkas-dağları —	41
Kafkas/ Kafkasya —	16, 17, 22, 25, 27, 30, 32-34, 37, 41, 45, 47, 51, 52, 60, 67, 69, 74, 75, 79, 80, 96-98, 103, 140, 254, 258
Bk.: Cenubî-Kafkasya ve Şimâlî-Kafkasya.	
Kağızman (Kars vilâyetinde kazâ merkezi)	44, 68, 114
Kahire —	107, 225, 253, 296
Bk.: Mısır ve C. 2.	
Kahire (Yemen'in en müstahkem mevâkilerinden Behrâmiyye kalesinin Osmanlılardan evvelki ismi)	97
Bk.: C. 2.	
Kahkahâ (İran'ın en meşhur zindanı olan kale)	8, 85, 95
Kahlenberg (Avusturya'da Tuna'nın sol sâhilinde 100 kilometre kadar imtidâd ederek Viyana'nın şimalıgarbîsine dayanan Kahlenbirge dağ silsilesinin "Wienerwal = Viyana-ormanı" denilen kısmının	

Sayfa

Sayfa

- son çıkıntısı: Osmanlı menbâla-
rında "Alaman-dağı" denir) 454-456
- Kakheti** (Gürcistan'da Karthli kral-
lığının şarkında Osmanlıların e-
yâlet şekline soktukları küçük
krallık arâzisi) 31
- Bk.: "Devlet, millet" cedveli.
- Kal'a-iratik / Eski-kale** (Osmanlı dev-
rinde yapılan Erivan / Revan ist-
tikhâmlarından) 226, 332, 233
- Bk.: Kal'a-i-cedîd ve Gözeü-kü-
lesi.
- Kal'a-i-cedîd / Yeni-kale** (Osmanlı
devrinde yapılan Erivan / Revan
tikhâmlarından) 226, 332, 233
- Bk.: Kal'a-iratik ve Gözeü-kulesi.
- Kalaba** (Şirvan şehirlerinden) 26
- Kalâbriya / Calabria / Calabre** (İtal-
ya'nın cenubugarbisinde eski Na-
poli krallığına âit eyâlet) 103, 295
- Kalabriya** — Bk.: Kalikratya.
- Kalamata-körfezi** (Cenubî-Mora'nın
Messina körfezi) 460
- Bk.: Koron-körfezi.
- Kalikratya** (İstanbul vilâyetinde Çar-
talca kazâsının Büyüğekekmece nâ-
hiyesinde köy: Nâimâ tarihinde
Kalabriya denilen köyün bu olmak
ihtimâli vardır) 358
- Kallo** (Macaristan'da kale) 8. 427
- Kalokitya** — Bk.: Kolokitya.
- Kalugeran** (Rumanya'da Bükreşin 4
mil mesâfesinde boğaz) 151, 152
- Kamanice** — Bk.: Kaminiek.
- Kamenetz** — Bk.: Kaminiek.
- Kamieniec** — Bk.: Kaminiek.
- Kamieniec** — Bk.: Kaminiek.
- Kamieniec-Podolsk / Podolski** — Bk.:
Kaminiek.
- Kaminiek / Kamieniec / Kamenetz /
Kaminiec** (Rusya'da Podolya eyâ-
letinin merkezi olan müstahkem
mekki: Ervelce Lehistan krallığı-
na âit olan bu şehre Osmanlı men-
bâlarında "Kamanice" denir: Garp
menbâlarında "Kamieniec Podols-
ki" ve "Kamenetz imlâları da-
ha sıktır; bu şehir Hotinin biraz
şimâlišarkisindedir) 284, 285, 441,
443, 459, 463, 466, 485
- Bk.: Podolya.
- Kanak / Kanık** (Cenubî-Kafkasya'da
Kabur / Kabır ırmağıyla birleş-
tikten sonra Kür nehrine dökülen
Alazan / Alasan suyunu Türkler-
in verdikleri isim) 24, 25
- Kandiya / Candie** (Girid'in en büyük
şehri ve eski vilâyet merkezi: Bu
isim Arap hâkimiyyeti devrinde
konulan "Handak = Hendek" a-
dından muharreftir) 397, 402 - 407,
413, 415, 416, 436-440, 445
- Bk.: C. 2.
- Kaniye / Kanice** (Macaristan'da şe-
hir: Macarlar Nagy-Kanizsa ve
Almanlar da Gross-Kanisa der-
ler) 203 - 207, 209 - 213, 241, 249,
430, 433, 434, 469
- Bk.: C. 2.
- Kaniow / Kanev** (Rusya'da Dniepr=
Özü suyu üzerinde ve Kiyet'in
105 kilometre cenubuşarkisinde
kasaba) 443
- Kapornak** (Macaristan'da kale) 343
- Bk.: C. 2.
- Kaposwar** (Macaristan'da Budin'in 145
kilometre cenubuşarkisinde ve
Kapos nehri üzerinde Türklerin
Kapoşvar dedikleri kasaba) 462
- Kapoşvar** — Bk.: Kaposwar.
- Karaağaç** (İsparta vilâyetinde Şarkî-
Karaağaç, yahut Denizli vilâye-
tinde şimdi Acıpayam denilen
Garbî-Karaağaç kazâ merkezi) 363
- Kara-Ardahan** — Bk.: Ardahan.
- Karabağ** (Âzerbaycan'da orta Aras
şimâlinde eski sancak ve kıslak) 25,
27, 61, 64, 102, 109, 111, 117, 226,
233, 333
- Bk.: Errân ve C. 2.
- Kara-biber çiftliği** (Üzünköprü civâ-
rında) 445
- Kara-Boğdan** — Bk.: Boğdan.
- Kara-burun** (İzmir-körfezi medhalinin
garbindeki burun ve bu burnun
bulunduğu yarımada) 477
- Karacadağ / Karadağ** (İran-Âzerbay-
canında sancak) 24, 117
- Karadeniz** — 10, 15, 17, 27, 41, 47, 103,
148, 260, 266, 267, 282, 289, 315, 331,
333, 359, 371, 389, 444, 479, 483,
485, 486

Sayfa

Sayfa

- Bk.: C. 2.
- Karadeniz-boğazı** (Umumiyetle İstanbul-boğazı mânâsına gelen bu tâbir bâzan da Boğaziçi'nin Karadeniz medhali mânâsına kullanılır) 331
- Bk.: Boğaz / Boğaziçi.
- Kara-dere** (İran Azerbaycanındaki Çaldıran sahrâsiyle Hoy şehri arasında konak) 83
- Karagümrük** (İstanbul'da mahalle) 262, 297
- Kara-Harman** (Rumanya'da, Köstence şehrinin şimalinde kasaba) 333
- Kara-Hasan-gediği** (Giresun vilâyetinin Şebîn-Karahisar / Şarkî-Karahisar kazâsında) 252
- Karahisar** — Bk.: Şarkî-Karahisar.
- Karaman** (Konya vilâyetinde kazâ merkezi) 249
- Bk.: C. 1.
- Karaman eyâleti** (Konya beylerbeyliği) 17, 45, 95, 104, 166, 167, 195, 250-252, 256, 285, 286, 329, 333, 355, 363, 368
- Bk.: C. 1.
- Karası** (Balıkesir vilâyetinin eski ismi) 331, 332
- Bk.: C. 1.
- Karasu** (Kayseri'nin şimalinden geçip Kızılıрмаğa dökülen nehir: Eski ismi Melas) 331, 336
- Karasu-köprüsü** (Kayseri'nin şimalindeki Karasu üzerinde ve şehrin 4 kilometre şimaligarbî tarafında köprü: Kayseri - Yozgat yolu üzerindedir) 331
- Karin/Karino** — Bk.: Carin/Carino.
- Karlofça /Carlowitz / Carlowicz** (Yugoslavya'da, Türklerin Varadin dedikleri Peterwardein şehrinin 15 kilometre cenubuşarkisinde ve Turna'nın sağ sâhilinde 1110 = 1699 sulhiyle meşhur kasaba: Osmanlı menbâlarında Karloviçe imlâsına da tesadüf edilir) 472, 482-487
- Karloviçe** — Bk.: Karlofça.
- Karnı-yarık** (Erivan / Revan'ın şimaligarbîsindeki Karnı-yarık dağında kale) 222, 223
- Karpathos** — Bk.: Kerpe.
- Kars** (Vilâyet merkezi) 39 - 41, 43-45, 50, 51 55, 56, 68, 69, 76, 104, 109, 233, 236, 254, 258, 263, 275, 316, 343, 363, 368, 382, 383
- Kars-çayı** (Kars'dan geçip Arpaçay'a dökülen ırmak: Eski ismi Akhurean'dır) 44
- Karthlı** (Osmanlı istilâsında vilâyet hâline gelen Şarkî-Gürcistan kralığı: Merkezi Tiflis şehridir) 27
- Bk.: "Devlet, millet" cedveli.
- Kaschau / Kassa** (Macaristan'da eskiden Yukarı-Macaristan=Orta-Macar krallığının pâytähtı olan müstahkem şehir: Budin'in 156 kilometre şimalişarkisindedir; Osmanlı menbâlarında "Kaşa" denir) 450, 451
- Kasımpaşa** (İstanbul halicinde Tersânenin bulunduğu mahalle) 12
- Bk.: C. 1 ve 2.
- Kasr-ı-Cedid** — Bk.: Kalı-köşkü.
- Kasr-ı-Şirin** (İran'da kasaba: Şimdiki Türk - İran hududunu tesbit eden 1049 = 1639 muâhodesiyle meşhurdur) 384
- Bk.: C. 2.
- Kassa** — Bk.: Kaschau.
- Kastamonu** (Vilâyet merkezi) 23, 78-82, 98
- Bk.: C. 1.
- Kaşa** — Bk.: Kaschau.
- Kâşân** (Irâk-ı-Acem şehirlerinden) 85
- Bk.: C. 2.
- Kavala** — 438
- Bk.: C. 1.
- Kayseriyye** — Bk.: Kayseri.
- Kayseri** (Vilâyet merkezi: Eski menbâlarda Kayseriyye şekli de kullanılır) 19, 107, 204, 208, 265, 331, 362, 363, 390
- Bk.: C. 1.
- Kazan** (Rusya'da eskiden bir hanlık merkezi olan şehir) 10, 16, 447
- Bk.: C. 2.
- Kazıklı** (İzmit'den ötede gösterilen bir konak yeri: Oralarda böyle köy mevcut olmadığına göre, Derince'nin karşısında ve Gülelik burununun 3 kilometre şarkındaki Ka-

Sayfa	Sayfa
zıklı olmak ihtimâli vardır; fakat burası yol-üstü değildir) 357	Kerman (İran'ın cenubuşarkisinde e-yâlet) 85
Kâzımıyye (Bağdad'ın 7 kilometre kadar şimaliğarbisinde ve Dicle'nin sağ sâhilinden biraz içerde "İmâm-Mûsâ Kâzım"ın muhteşem türbesinden dolayı bu isimle anılan kasaba: Sünnîler için İmâm-ı A'zam Hazretlerinin türbesinden dolayı "A'zamiyye" anukaddes olduğu gibi, Sîller için de Kâzımıyye aynı kudsîyeti hâizdir; son Osmanlı teşkilâtında kazâ merkezi olan bu kasaba eski Osmanlı menbâlarında "İmâm-Mûsâ türbesi" ismiyle anılır) 375, 380, 381	Kerpe=Karpathos / Skarpantho (Girit'in şimalişarkisinde ada) 393
Kazova / Kaz-âbâd — Bk.: C. 2.	Kesi (Kayseri vilâyeti merkez kazâsında nâhiye) 107
Kazvin (İran'da Safavîlerin Tebriz'den sonraki pâyitahtı) 8, 14, 32 - 35, 38, 45, 85, 109, 114, 223, 257, 346, 347	Keşiş-hanı (Erzincan civârında) 365
Keçiyan (Kars vilâyetinde Kağızman kazâsının Köték nâhiyesinde köy ve eski kale) 44	Khonod — Bk.: Onod.
Kefe (Kırında liman: Osmanlı devrinde sancak ve eyâlet merkezi ittihâz edilmiştir) 33, 42, 60, 61, 64, 66, 69-71, 73, 78-80, 92, 98, 330, 339, 479 Bk.: C. 1.	Khopik / Hopik (Erzurum vilâyetinde Hasankale / Pasinler kazâsının Aşağı-Pasin nâhiyesinde köy) 21
Kekkoe (Macaristan'da kasaba) 131	Khotin — Bk.: Hotin.
Keles (İzmit-körfezi'ne dökülen dere) 118	Khram (Güreistan'ın cenubundaki Somkhih muntıkasında Kür nehrine dökülen çay) 76
Kemendvar (Macaristan'da kasaba) 434 İkinci cilt cedvelinde Koermendvar maddesine de bk.	Kıbrıs (Akdeniz'in en büyük adalarından: Yunanlılar Kypros, Lâtinler Cyprus, Fransızlar Chypre derler) 12, 14, 47, 48, 55 Bk.: C. 1.
Kerbelâ (Irak'da şehir) 125 Bk.: C. 2.	Kılıç-Ali Paşa türbesi (Tophâne câmiinde) 104
Kerç (Kırım'ın şarkında ve aynı isimdeki boğazın garp sâhilinde şehir: Eski isimleri Panticapaeum, Bosphorus / Vosvor) 70	Kılıç-burnu — Bk.: Capo-Spatha.
Kerç-boğazı (Karadeniz'le Azak-denizi arasındaki Yenikale-boğazı) 69, 70, 487	Kıpçak (Osmanlı menbâlarında umumiyetle Deşt-i Kıpçak denir) 33, 78 Bk.: C. 2.
Kercaztez / Keresztez-mezoe — Bk.: Haç-ova.	Kırım — 9, 10, 17, 27, 31, 35, 37, 38, 41, 42, 46, 57, 60, 69, 70, 73, 74, 78-81, 98, 121, 170, 196, 260, 266, 267, 285, 329, 330, 350, 370, 386, 432, 463, 485, 487
Kerkük (Irak'da eski Şehir-i-Zur sancak ve eyâletinin muahhar merkezi) 328, 333, 335, 337, 488 Bk.: Şehir-i-Zûr ve C. 2.	"Devlet, millet" cedvelinde Kırım-hanlığı maddesiyle C. 1 e de bk.
	Kırk-çeşme (İstanbul'da mahalle) 125
	Kırşehir (Vilâyet merkezi) 248, 252. 414 Bk.: C. 1.
	Kız-adası — Bk.: Csepel.
	Kızılağaç (Hazar denizinin garp sâhilinde Bakû'ya tâbi kasaba) 51
	Kızıl-deniz — Bk.: C. 2.
	Kızıl-elma — Bk.: Roma.
	Kızıl-Rubat (Osmanlı teşkilâtında Bağdad vilâyetinin Hânkın kazâsına bağlı nâhiye merkezi: Hânkın cenubugarbisindedir) 382
	Kız-kulesi (İstanbul-boğazının Mar-mara tarafındaki deniz feneri) 7 Bk.: C. 2.
	Kızlar-adası — Bk.: Csepel.

	Sayfa		Sayfa
Kiev — Bk.: Kiyef.		kilometre şimalişarkisindedir)	468
Kili — Bk.: Kilya.		Komorn / Koemoern (Macaristan'da	
Kilis (Ayıntâb=Gaziantep vilâyetinde		Osmanlıların "Komran" dedikleri	
kazâ merkezi: Eski ismi Ciliza) 245,		sancak-merkezi: Raab = Yanık-	
249, 426		kale civârında Tuna adalarından	
Kilis — Bk.: Klis.		birinde ve Budin'in 80 kilometre	
Kilise-câmii (Üçüncü Mehmed'in Eğri		şimalişarkisindedir) 128, 136, 137,	
fethinde zafer timsâli olarak câ-		166, 198, 246, 453	
miye tahvil edilen büyük kilise) 170		Komran — Bk.: Komorn.	
Kilya / Kili — Kilis /	146, 330	Konotop (Rusya'nın Çernigof vilâye-	
Bk.: C. 2.		tinde ve Çernigof'un 153 kilomet-	
Kisamo / Kissamo (Girit'in şimali-		re garbinde sancak-merkezi) 426	
garbisinde ve aynı isimdeki kör-		Konya (Eski Osmanlı teşkilâtında	
fez sâhilinde Hanya sancağına		Karaman vilâyetinin merkezi) 17, 19,	
tâbi kazâ merkezi) 400		73, 195, 245, 249, 250, 344, 351, 362,	
Kiyef / Kiev (Dniepr = Özü suyunun		363, 370, 372, 373, 414, 425	
sağ sâhilinde Rusya'nın eski pâ-		Bk.: C. 1.	
ytıahtı olan büyük şehir) 449		Konya-ovası (Eski ismi: Anylos) 331	
Kladhisos (Girit'de Hanya şehrinin		Korfu (Yunan adalarından) 3	
garbinde Akdenize dökülen ır-		Bk.: C. 2.	
mak) 396		Korintos / Korinthos (Mora'da Türk-	
Klausenburg (Erdel = Transylvania'nın		lerin Gûrdüs dedikleri kasaba) 259,	
merkezi: Macarlar Kolosvar		464	
derler) 427		Bk.: C. 1.	
Klis / Klisz (Bosna hududunda Os-		Koron (Cenubî-Mora'daki Kalamata/	
manlıların Kilis dedikleri san-		Messina-körfezi'nin garp sâhilin-	
cak-merkezi) 123, 127, 165, 403, 410,		de kale) 460	
439		Bk.: C. 1.	
Bk.: C. 2.		Koron-körfezi (Mora'nın cenubundaki	
Knin / Tnin (Dalmaçya'da Zara'nın		Kalamata-körfezi: Eski ismi Mes-	
66 kilometre şarkında Almanların		seniacus-sinus) 260	
Tinen dedikleri müstahkem mev-		Bk.: Kalamata-körfezi.	
ki) 403		Kostantiniyye — 310, 356	
Kobliyan (Ahıska'nın garbinde kazâ) 16		Bk.: İstanbul.	
Kocaeli (İzmit vilâyeti) 118		Koyun-adaları (İzmir'in garbindeki	
Bk.: C. 1.		Karaburun'la Sakız adası'nı ayı-	
Koçhisar (Sivas vilâyetinde Hafik		ran Sakız-boğazında Avrupalıla-	
kazâsının merkezi) 340		rın Spalmatori dedikleri küçük	
Koçhisar (Mardin vilâyeti merkez ka-		adalar grubu) 477, 478	
zâsında nâhiye) 350		Koyun-geçidi (Cenubî - Kafkasya'da	
Koermend / Körmönd (Macaristan'da		Kür nehrine dökülen Kabur/Kar-	
Raab = Raba nehri üzerinde		bır ve Kanak / Kanık suları	
kasaba) 241		arasındaki Upadar yahut Şırak	
Koğacı-dede türbesi (İstanbul'un Sul-		bozkırının Kür tarafındaki geçi-	
tanselim mahallesinde) 392		di) 24-26, 30, 31, 33, 34, 50, 51, 97	
Kolokitya / Kalokitya (Sakız adası'nın		Kozan-Sis (Seyhan = Adana vilâye-	
şimalişarkisinde eskiden Ter-		tinde kazâ merkezi) 44	
fil denilen liman) 477		Bk.: C. 1.	
Kumanova / Kumanovo (Yugoslav-		Kozludere (İstanbul halicindeki Ka-	
ya'da eski Kosova vilâyetinin ka-		sımpaşa mahallesinde Büyük-Pi	
zâ merkezlerinden: Üsküb'ün 30		yâle câmîinin bulunduğu cihet) 12	

Sayfa	Sayfa
Köprü (Evvelce Amasya ve şimdi Samsun vilâyetinde kazâ merkezi: Vezir-Köprüsü ismiyle de anılır; eski isimleri: Andrapa, Neoclaudio-polis) 429	Kur/Kura — Bk.: Kür.
Köprülü-türbesi (İstanbul'da, Divan-yolunda) 445	Kurşunlu - han (İstanbul'da Darp-hâne civârında) 351
Köstence (Rumanya'nın Karadeniz'de en mühim limanı) 333	Kurtkale (Kars vilâyetinin Çıldır kazâsında nâhiye merkezi: Gürcü menbâlarında Mgel-Tzikhé denir) 22
Bk.: C. 1.	Kuruçesme Boğaziği'nde, Ortaköy'le Arnavutköy arasında)
Köstendil (Osmanlı devrinde sancak-merkezi) 61, 206, 321	Kuskun-kıran (Van civârında mevki) 357
Bk.: C. 1.	Kutais / Kütais (Gürcistan'da Türk-lerin "Açuk-baş / Baş-akuk" dedikleri İmerethi krallığının pâyi-tahtı) 15, 16, 41
Krakovi / Gracevie (Lehistan krallığı-nın Varşova'dan evvelki pâyitahtı: Lehliler Krakow derler) 11	Küçük-Ahmed-Paşa türbesi (Şamda) 369
Kriti — 393	Küçük-Çekmece — 159, 280
Bk.: Girit.	Bk.: C. 2.
Kuba (Derbend = Demirkapı'nın 98 kilometre cenubuşarkisinde kasaba: Diğer ismi Lâyeicân) 65	Küçük-Halkalı pınarı (İstanbul vilâ-yetinin Bakırköy kazâsında, Büyü-k-Halkalı'nın üç buçuk kilo-metre ve Küçük - Çekmece'nin 8 kilometre şimalişarkisinde ve aynı isimdeki derenin üzerinde-dir) 164
Kuban (Kafkasya'nın Erbüruz/Elbruz dağından çıkıp muhtelif kollara ayrılarak Azak'denizi'yle Karadeniz'e dökülen büyük nehir ve bu nehir boyları) 70, 480, 485	Küçük-Karaman (İstanbul'da mahal-le) 356
Küh-i-Elbüruz — Bk.: Elbüruz.	Küçük-Komran = Petit-Komorn (Macaristan'da Serinwar = Yenikale ile Raab = Yanık-kale arasında müstahkem mevki) 434
Kulandane (Lehistan'da Osmanlıların Kulandon dedikleri kale) 441	Bk.: Komorn.
Kulandon — Bk.: Kulandane.	Küçük-Piyâle mescidi (İstanbul halî-cinin Kasımpaşa mahallesinde ikinci Selim'in dâmâdı Kapdan-ı-deryâ ve vezir Piyâle Paşa'nın hayrâtından olan mescid) 12
Kulp (Kars vilâyetinde kazâ merkezi) 68	Bk.: Büyük-Piyâle-câmii.
Kulpa (Hırvatistan'da Sava nehrine dökülen ırmak: Osmanlı menbâ-larında "Nehri-Kûpe" denir) 123, 127	Kür = Kur / Kura (Cenubî-Kafkas-ya'nın Hazar denizine dökülen en büyük nehri) 24, 25, 27, 30, 31, 33, 40, 46, 50-52, 56, 57, 67, 68, 76, 98, 105
Kum (İran şehirlerinden) 61	Kütahya (Vilâyet merkezi) 18, 213, 242
Bk.: C. 2.	Bk.: C. 1.
Kumburnu-kalesi (Çanakkale vilâye-tinin Anadolu yakasında, Boğaz medhalinin cenup sâhilinde ve Seddülbahir istihkâmlarının tam karşısında kale: Bu çıkıntıya "Kumkale-burnu" denir; bundan başka bir de Bozcaada'nın tam karşısında ve gene Anadolu sâhi-linde bir Kumburnu daha vardır) 422	Kütais — Bk.: Kutais.
Kumkapu (İstanbul'da mahalle) 428	
Bk.: C. 1.	
Kumuk / Kumukh (Dağıstan'da Kazı-Kumuk şanhalının yazlık merkezi olan kasaba) 29	
Kûpe — Bk.: Kulpa.	

L

La Canée — Bk.: Hanya.

Lâdik (Evvelce Amasya ve şimdi Samsun vilâyetinde kazâ merkezi: Es-ki ismi Laodicea) 370

Ladjin — Bk.: Ladyzyn.

Sayfa

- Ladyzyn** (Ukrayna'da Bug = Aksu üzerinde Osmanlıların Ladjin dedikleri kale) 443, 444
- Lahsâ** (Basra-körfezinin şimaligarbî sâhilinde eski Osmanlı vilâyeti) 40, 43
Bk.: C. 2.
- Lak** (Macaristan'da Osmanlı menbâlarının "Lâve" şeklinde bahsettikleri kale) 204
- Lânga** (İstanbul'da Lânga-bostanları semti)
- Lazaretto** — Bk.: San-Lucia.
- Lehistan** (Lehliler Polska, Almanlar Polen, Fransızlar Pologne ve İtalyanlar da Polonia derler: Bugün kullandığımız Polonya ismi işte bu son şekilden gelir; Osmanlı vesikalarında "Lih" ve "Vilâyet-i Lih" şekillerine de tesadüf edilir) 9, 11, 173, 263, 266, 267, 278, 280, 282, 285, 287, 290, 292-295, 298, 300, 302, 306, 308, 315, 316, 321, 359-361, 424, 426, 440, 442, 443, 446, 458, 466, 469, 483, 485
- Leitha** — Bk.: Leyta.
- Lemberg** — Bk.: Lwow.
- Leopol** — Bk.: Lwow.
- Lepanto** — Bk.: İnebahtı.
- Lewencz /Lewenz** (Macaristan'da Uj-Banya=Könisberg'in 23 kilometre cennubunda Macarların Leva ve Türklerin Live / Leve dedikleri kasaba) 432
- Leyta/Leitha** (Avusturya'da, Presburg civârında Tuna'ya sağ tarafından dökülen nehir) 453
- Licca/ Likka** (Hırvatistan'da Osmanlıların Lika dedikleri sancak-merkezi) 403
- Lika** — Bk.: Licca.
- Liman-kalesi** (Girit'de Hanya şehrinin şimaligarbîsindeki Aya-Todori adasının limanındaki istihkâm, Aşağı-kale) 395, 396
Bk.: Turlulu.
- Limni** (Çanakkale-boğazı medhalinin karşısında ve İmroz'un cennubgarbîsinde ada) 421-423
Bk.: C. 1.
- Lippa** (Macaristan'da Banat=Timişvar eyâletinde Osmanlıların Lipva

dedikleri kasaba) 243, 466, 470, 478, 479

Bk.: C. 2.

Lipva — Bk.: Lippa.

Litroz (İstanbul vilâyetinde Bakırköy kazâsının Mahmutbey nâhiyesinde köy) 155, 156

Litunya (Eski Lehistan = Polonya krallığı eyâletlerinden) 9, 284

Logosch / Lugos / Logoş (Macaristan'ın Banat = Tımsıvar eyâletinde ve Temes nehri üzerinde şehir) 424, 478, 479

Londra / London (İngiliz pâyitahtı) 292

Lor / Loristan — 117, 374
Bk.: C. 2.

Lori / Loré (Gürcistan'da şehir: Bâzı menbâlarda Loru imlâsına da tesadüf edilir; bu şehir Gürcistan'ın Daşir vilâyetinde Gürcülerin Debeda / Dêbêdê dedikleri Borçalı suyunun sol sâhilinde Penbek ve Aktala kasabaları arasındadır; Osmanlı devrinde eyâlet merkezi olmuştur) 76, 77, 105, 254

Lorraine (Fransa ile Almanya arasında ve Fransız hâkimiyetinde eski dükalık ve eyâlet) 205

Lublin (Lehistan=Polonya krallığının vilâyet merkezlerinden: Varşova'nın 150 kilometre cennubşarkîsindedir; kral Sobieski'nin buradadır) 441, 442

Lugos — Bk.: Logosch.

Lübnan / Cebel-Lubnân — 89, 245, 246, 249, 261, 293, 362, 369, 386
Bk.: C. 2.

Lwow / Leopol / Lemberg (Galiçya'nın merkezi olan şehir: Evvelce Lehistan=Polonya krallığına âit olduğu halde sonradan Avusturya'ya ilhak edilmiştir; Osmanlı menbâlarında İlba / İlbo / İlbav şekillerinde bahsedilir) 441, 442, 444, 445

M

Macaristan (Osmanlı eyâleti: Budin ve Tımsıvar beylerbeylikleri ve umumiyetle eski Macar krallığı arazisi) 46, 107, 146, 151, 153, 155,

Sayfa

Sayfa

- 159, 164, 166, 179, 209, 215, 219, 220, 231, 234, 237-239, 242, 246, 289, 313, 432, 450, 456-460, 462-468, 478, 482 - 484
- Bk.: "Devlet, millet" cedveli.
- Macar-kal'ası** (Macaristan'daki Eger=Eğri şehrinin iç-kalesine Osmanlı menbâlarında verilen isim) 170
- Bk.: Nemçe-kal'ası.
- Macarsca / Kakarska / Makarsa /** (Dahmaçya'nın Adriyatik sâhilinde kasaba: İslâvca ismi Mokar) 403, 459
- Mağazbert** (Kars vilâyetinde Kağızman kazâsının Dıgır nâhiyesinde köy ve eski kale) 44
- Mağnisa** (Osmanlı devrinde Saruhan vilâyetinin merkezi) 1 - 3, 6, 29, 72, 118, 140, 142, 159, 197, 227, 229, 253, 267, 269, 332, 355, 363
- Bk.: C. 1.
- Mağrib** (Şimâlî-Afrika'nın garp tarafı) 449
- Mağrib-ul-aksâ** — Bk.: Fas.
- Mahaç-kale** — Bk.: Tarku.
- Mahmûd-âbâd** (Şirvan şehirlerinden) 26, 35
- Mahmutpaşa** (İstanbul'da mahalle ve çarşı) 428
- Mahmutpaşa câmii** (İstanbul'da)
- Makarsa** — Bk.: Macarsca.
- Makarska** — Bk.: Macarsea.
- Makbûl-İbrahim-Paşa sarayı** — Bk.: İbrahim-Paşa sarayı.
- Maksutlu** (Edirne vilâyetinin Uzun köprü kazâsında nâhiye) 180
- Malatya** (Vilâyet merkezi) 36
- Bk.: C. 1.
- Malazgird** (Muş vilâyetinde Sultan Alp-Arslan'ın Anadolu fethini ve Türkiye devletinin te'sisini te'min eden büyük ve muhteşem zaferiyle meşhur kazâ merkezi: Eski isimleri Arganias / Mantzikiert/Ma-navazakert) 456
- Malkara** (Tekirdağ vilâyetinde kazâ merkezi) 62, 126, 144-147, 159, 160, 321, 414, 429
- Bk.: C. 1. ve 2.
- Malta** (Akdeniz'de ada) 12, 103, 209, 258, 269, 393-395, 398, 404, 438
- Bk.: C. 2.
- Maltepe** (İstanbul vilâyetinin Kartal kazâsı merkez nâhiyesinde köy) 140
- Bk.: C. 1.
- Manyas-gölü** (Balıkesir=Karası vilâyetinde göl: Eski ismi Aphnitis) 250
- Marand** — Bk.: Merend.
- Maras / Mer'aş** (Eski Osmanlı teşkilâtında Dulgadı vilâyetinin merkezi) 17, 19, 22, 25, 40, 42, 43, 96, 133, 138, 213, 219, 251, 263, 265, 316, 321
- Bk.: C. 1.
- Mardin** (Vilâyet merkezi) 326, 327, 328, 350
- Bk.: C. 2.
- Marınca** (Amasya vilâyetinin Merzifon kazâsı merkez nâhiyesinde köy: Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa bu köydendir) 445
- Maria-Enzesrdorf** (Âvusturya'da ve Viyana'nın cenubugarbîsinde manastırı ve şatosuyla meşhur bir köy) 185
- Marmara-denizi** — 358
- Bk.: C. 1.
- Maros / Maros** (Erdel=Transylvania'dan çıkıp Macaristan'ın Szegedin şehri önünde Theisz=Tisa nehri-ne dökülen ırmak) 184, 187
- Marton** (Macaristan'da Maros boyunda kale) 184
- Maşaveri** (Güreistan'ın cenubundaki Somkhit mıntıkasında Kür nehri-ne dökülen Khiran çayına sağdan karışan su) 76
- Mâzenderân** (İran'ın şimalinde eyâlet) 38
- Medîne** (Hicaz'da Revza-i-Mutahharanın bulunduğu mukaddes şehir) 202
- Bk.: C. 1.
- Medînet-ül-uşşâk** (Naîmâ'nın Sinop şehrine verdiği isim) 260
- Bk.: Sinop.
- Megrek** (Kars vilâyetinde Göle kazâsının merkez nâhiyesinde köy) 21
- Megyes / Medgyes / Mediasch** (Erdel=Transylvania'da sancak merkezi: Karlsburg'un 61 kilometre şimalişarkisindedir) 430
- Mekke** (Hicaz'ın merkezi: İslâm Kâbesinin bulunduğu mukaddes şehir) 13, 202, 277, 297, 393

Sayfa

Sayfa

- Bk.: Hacc, Hicaz, Medîne ve C. 1. ve 2.
- Memleketeyn** (Rumanya devletinin teşekkülünde esas olan iki voyvodalık) Bk.: Eflâk, Boğdan ve "Devlet, millet" cedveli.
- Mendeli** (Bağdad'ın 115 kilometre şimalışarkısında ve İran hududu civârında eski Osmanlı kazâ merkezi: Ahâlisinin ekserisi Türk'dür) 379
- Menteşe** (Muğla vilâyetinin eski ismi) Bk.: C. 1. 252
- Merâğa** — Bk.: C. 2. 226
- Merbile** — Bk.: Mirabelle.
- Mercan-çarşısı** (İstanbul'da) 486
- Merc-i-Dâbık** — Bk.: C. 2. 107
- Mercoeur** (Fransa'da Tulle şehrinin 43 kilometre cenubşarkısında nâhiye merkezi) 205
- Merend / Marand** (İran-Âzerbaycanında ve Tebriz'in şimaligarbîsinde kasaba) 83
- Merv** (Orta-Asya'nın şimdi Türkmenistan denilen kısmında Horasan'ın eski merkezi olan meşhur şehir) 222
- Merzifon** (Amasya vilâyetinde kazâ merkezi) Bk.: C. 1. 445, 473
- Messina** — Bk.: C. 2. 178
- Meşelik** — Bk.: Samukha.
- Meşhed** — Bk.: C. 2. 222, 233
- Meşhed-i-Âli** — Bk.: Necef.
- Mgel-Tzikhé** — Bk.: Kurtkale.
- Mısır / Mısr** (Eski Osmanlı eyâleti) 88, 89, 97, 100, 137, 143, 144, 163, 225, 231, 234, 253, 261, 290, 292, 296, 313, 322, 323, 340, 342, 375, 376, 389, 393, 416, 418, 419, 426
- Bk.: Kahire ve C. 1.
- Mısır-çarşısı** (İstanbul'da eskiden "Yeni-çarşı" denilen kapalı çarşı) 470
- Mi'mar-Sinan türbesi** (İstanbul'da, Koca-Sinan'ın en güzel eseri olan Süleymâniye câmiinde) 107
- Midilli** (Ada) Bk.: C. 1. 332, 356
- Mihaliç / Mihalıç** (Bursa vilâyetinde Karacabey kazâ merkezinin eski ismi) Bk.: C. 1. 250, 413
- Mihnet-depesi / Tepesi** (Cenubî-Kafkasya'da, şimdiki Sovyet Ermeni cumhuriyetinin merkezi olan Revan/Erivan şehri civârında tepe) 227
- Mihriban** (İran'da eski bir kale: Osmanlı hududundaki Şehri-Zâr kalesiyle Hemedan şehrinin ortasında ve her ikisine de sekizer konak mesâfede bulunan Hasan âbâd yolu üzerindedir) 345, 346, 369
- Mihrimâh-Sultan câmii** (İstanbul'da, Edirne-kapusunda Kanunî'nin kızı Mihrimâh-Sultan'ın yaptırdığı câmi: "Edirne-kapusu câmii" ismiyle de anılır) 13
- Mihrimâh-Sultan câmii** — Bk.: İskele-câmii.
- Milapotome** — Bk.: Milapotamo.
- Milo / Milos** — Bk.: Değirmenlik.
- Milopotamo** (Girid'in şimalinde ve Resmo'nun 2-3 kilometre şarkında Türklerin "Servi-kalesi/Selvi-kalesi" dedikleri müstahkem mevki: Osmanlı menbâlarında bu isim Milapotome ve Pelopotome tahriflerine uğramaktadır) 402
- Mingrel** — Bk.: "Devlet, millet" cedveli. 488
- Mirabello / Mirabella** (Girid'in şimalışarkısında ve aynı isimdeki kazâda Osmanlı menbâlarının Merbile ve Mirable gibi tahriflerle bahsettikleri kale) 403
- Mirablo** — Bk.: Mirabello.
- Mirgün** — Bk.: Emirgân.
- Mistra** (Mora'da Osmanlıların Sparta'dan muharref olarak İsparta dedikleri kasaba) Bk.: C. 1. 464
- Modon** (Mora'nın cenubugarbî sâhilinde kale ve iskele: Osmanlı menbâlarında Moton imlâsına da tesadüf edilir) Bk.: C. 1. 461

Sayfa	Sayfa
Moğan / Muğan (İran-Âzerbaycanın- da şehir) 24	Mustafapaşa.
Moggers (Macaristan'da Raab=Raba nehirinin sol sâhilinde ve Saint- Gotthard'ın karşısında köy) 434	Musul (Irak'da eski Osmanlı vilâyet merkezi) 328, 333, 335, 344, 348-351, 369, 370, 374, 376, 380, 381, 384
Mohaç (Macaristan'da Kanunî Sultan Süleyman'ın zaferiyle meşhur sahrâ) 107, 132, 176, 211, 214, 462 Bk.: C. 2.	Muş (Vilâyet merkezi) 337 Bk.: C. 2.
Mokar — Bk.: Macarsea.	N
Moldava / Moldavia — Bk.: Boğdan.	Nadin / Nadino (Dalmaçya'da kale) 403, 459
Molla-Gûrânî (İstanbul'da mahalle) 428	Nagy-Kanisza — Bk.: Kanije.
Molla-Gûrânî çarşısı (İstanbul'da, ay- nı isimdeki mahallede) 356	Nagy-Varda (Macaristan'da Budin'in 311 kilometre şarkında müstah- kem mevki: Ahnanlar Gross-War- dein, Omanlılar Varad / Varat derler) 186 - 191, 193, 427, 428, 430
Moila-Hasan ırmağı (Şirvan'da) 35	Nahcivan — 24, 34-36, 76, 110, 121, 223, 224, 226, 233, 236, 264, 266 Bk.: C. 1.
Monemvasia (Mora'nın cenubundaki Minoa adası üzerinde Türklerin Benefşe dedikleri kasaba) 436 Bk.: C. 1.	Nakşa (Kiklâdlardan Naxos adası) 179, 227, 416 Bk.: C. 1 ve 2.
Mora (Yunanistan'ın cenubundaki ya- yarımada) 76, 260, 330, 485, 460, 461, 464, 483, 484 Bk.: Cenubî-Mora ve C. 1. ve 2.	Napolî — 247 Bk.: C. 2.
Morava (Yugoslâvy'a da Tuna'ya dö- külen ırmak) 165, 468	Napoli di Romania — Bk.: Anabolu.
Moravya / Moravie (Avusturya'nın Tuna havzasında eyâlet: Merkezi Brünn şehridir) 432	Narenta (Bosna'dan çıkıp Dalmaçya'- da Adriyatik denizine dökülen nehir: İslâvca ismi Opuz) 475
Morawich (Macaristan'ın Banat=Tı- mışvar eyâletinde Türklerin Mo- revik dedikleri palanka) 480	Nârin-kale / Narin-kale (Kars vilâyet merkezinin Osmanlı devrindeki iç-kalesi) 44
Morevik — Bk.: Morawich.	Nârin-kale / Narin-kale (Bağdad'ın iç-kalesi) 327
Moriczhida (Macaristan'da kale) 453	Naupaktos — Bk.: İnebahtı.
Moskova (Rusya'nın merkezi) 9, 137	Nauplion — Bk.: Anabolu.
Moton — Bk.: Modon.	Navarin (Mora'nın cenubugarbî sâhi- linde liman: Osmanlı menbâla- rıda "Avarin" vesâir birtakım tah- riflere tesadûf edilir) 260, 395, 461 Bk.: C. 1 ve 2.
Mudanya (Bursa vilâyetinde kazâ merkezi ve iskele) 6, 142, 314 Bk.: C. 1.	Naxos — Bk.: Nakşa.
Munkacz / Munkacs (Macaristan'da Beregh-Szasz'ın 21 kilometre şî- mâlinde kasaba) 466	Nâyân (Tebriz'in şimalinden geçen Şûrâb/Telhrûd = Acı-çay/Acı- su boylarındaki mevki) 99
Musapaşa-câmii (Hanya'nın fethinde Serdar-Müşâvirî vaziyetinde bu- lunan vezir Koca-Musa Paşa nâ- mına câmiye tahvil edilmiş olan San-Sava kilisesi) 398	Nazarta — Bk.: San-Lucia.
Musapaşa-palankası (Yugoslâvy'a da Piot=Şehir-köy/Şarköy ve Niş arasında palanka) 469	Necef (Irak'da eski Osmanlı kazâ mer- kezi: "Meşhed-i Ali" ismiyle de anılır) 327, 328, 334, 335, 345 Bk.: C. 2.
Mustafapaşa-çarşısı (İstanbul'da) 356	Neheng (Tebriz'in dört fersah mesa- fesinde Neheng-deresi) 92, 93, 178
Mustafapaşa-köprüsü — Bk.: Cisri-i	

Sayfa

Sayfa

Nehr-i-Kûpe — Bk.: Kulpa.

Nehr-i-Temes — Bk.: Temes.

Neitra / Neutra (Macaristan'da, Budin'in 130 kilometre şimalıgarbî-sinde ve aynı isimdeki nehir üzerinde Macarların Nyitra dedikleri sancak-merkezi) 432, 433

Neitra / Neutra (Macaristan'da Budin'in 130 kilometre şimalıgarbî-sinde bulunan aynı isimdeki sancak-merkezinden geçen ırmak: Macarlar Nyitra derler) 198, 431

Nemçe (Osmanlı menbâlarında Avusturya mânâsına kullanılan tâbir: Macarcadan geçmiştir) 128, 161, 173, 177, 189, 194, 237, 261, 431, 436, 462, 480

Bu cedvelde Avusturya maddesiyle "Devlet, millet" cedvelinde Nemçe ve Avusturya maddelerine de bk.

Nemçe-kal'ası (Macaristan'da Eger = Eğri şehrinin dış-kalesine Osmanlı menbâlarında verilen isim) 169, 170 Bk.: Macar-kal'ası.

Neograd — 131
İkinci ciltte Noygrad maddesine de bk.

Neuhausel — Bk.: Ujvar.

Neutra — Bk.: Neitra.

Nif (İzmir vilâyetinde şimdi "Kemalpaşa" denilen kazâ merkezi) 248

Niğbolu (Bulgaristan'ın şimalinde kasaba: Osmanlı devrinde sancak-merkezidir) 21, 139, 151, 188, 243, 278, 479

Bk.: C. 1 ve 2.

Niğde (Vilâyet merkezi) 322, 370, 414 Bk.: C. 1.

Nihâvend (İrâk-ı Acem'de ve Hemedan'ın 60 kilometre cenubunda kasaba) 117, 121

Niş (Yugoslâvyâ'da şehir) 165, 463, 466, 468, 470

Bk.: C. 1.

Niyâz-âbâd (Şirvan'ın Şâbûrân/Şabran nehrî civârında ova) 64 - 66

Novigrad / Novegradi (Dalmaçya'da, Zara'nın 27 kilometre şarkında ve aynı isimdeki körfez sâhilinde kale) 403, 432, 435

Nusret-Kerman (Dniepr=Özü boyun da kale) 485

O

O-Arad (Macaristan'ın Banat = Tımsıvar eyâletinde ve Maros nehrinin sağ sâhilinde Almanların Alt-Arad ve Türklerin Arad dedikleri Eski-Arad şehri: Yeni-Arad bunun karşısındadır) 187
Bk.: Uy-Arad ve ikinci ciltte Arad.

O-Buda — Bk.: Eski Budin.

Ocsakow — Bk.: Özü.

Odun-kapusu (İstanbul sûrunun Haliç tarafındaki kapularından: Eski ismi Drungarion-Vigale) 201

Olasch (Macaristan'ın Banat=Tımsıvar eyâletinde ve Bega nehrî boyunca kale) 480

Oltu (Erzurum vilâyetinde kazâ merkezi) 19, 23

Onod (Yukarı Macaristan = Orta-Macar arazisinde, Eger=Eğri kalesinin şimalişarkısında ve Sajo nehrî üzerinde kale: Osmanlı menbâlarında Khonod denir) 451

Orak-adası (İzmir vilâyetindeki Eski Foça sâhilinin karşısındaki küçük ada) 477

Ordra (Hırvatistan'da Kulpa nehrine dökülen ırmak) 128

Ordubâd (İran-Âzerbaycanında eski bir kasaba ve kale) 226

Orkapu — Bk.: Perekop.

Orsova (Rumanya'da Tuna'nın sol sâhilinde ve Demir-kapu geçidinin üst tarafında Osmanlıların İrseve/Orsova dedikleri kasaba: Bunun karşısında ve Tuna üzerinde bir adada aynı isimde bir de kale vardır) 467, 468.

Orsova — Bk.: Orsova.

Orta-Anadolu — 55, 242, 414

Bk.: Anadolu ve Şarkî-Anadolu.

Orta-Asya — 17
Orta-Avrupa — 11, 65

Bk.: Avrupa.

Orta-câmî (İstanbul'da Yeniçeri-odalarının ortasındaki Yeniçeri câ-

Sayfa

Sayfa

anii: Kanunî devrinde yapılmıştır) 306-308, 310, 311, 318, 320, 356, 408, 409

Orta-kapu — 1

Bk.: Bâb-üs-Selâm.

Orta-kapu (Kars'da mahalle) 43

Orta-Macar (Osmanlı hâkimiyyeti devrinde Avusturya işgalinde bulunan ve nihayet Türk himâyesinde ayrı bir krallık hâline getirilen şimal ve şimalıgarbî taraflarındaki Yukarı-Macaristan arazisi) 237, 238, 243, 259, 278, 450-452, 458, 464, 466, 481, 485
Bk.: "Devlet, millet" cedveli.

Oruç-ovası (Neresi olduğu kat'i surette mâlûm değildir: Seyhan=Adana vilâyetindeki Kadirli kazâsı merkez nâhiyesinde bir Oruç-Bey köyü, yahut Antep merkez kazâsının Ağca-koyunlu nâhiyesinde bir Oruç/Uruch köyü vardır; birinci ihtimâl daha kuvvetlidir. Bunlardan başka bir de Halep'in cenubugarbisinde ve Edlip'le Cisir-üş-Şuûr arasında bir "Urûc/Oruç" ovası varsa da, harekâtın cereyan tarzına nazaran Osmanlı menbâlarında bahsi geçen Oruç-ovası'nın orası olması lâzımgelir) 249, 261, 316

Osek — Bk.: Essek / Eszek.

Osmanlı (Edirne vilâyeti merkez kazâsının Havza / Hafza nâhiyesinde köy) 446

Ostroviz (Dalmaçya'da kale) 459

Ostrovo-Giganlija (Sava nehri üzerinde ve Belgrad civârında Çingene adası) 466

Otluk-beli — 67

Bk.: C. 1.

Ovar — Bk.: Altenburg.

ö

Özdemir-oğlu türbesi (Diyarbakir'de Kafkasya ve Azerbaycan fâtihî Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın türbesi) 98

Özü / Ocsakow (Dniepr=Özü / Ekşi-

su ırmağının Karadeniz'e döküldüğü noktada ve şimdi Rus toprağında eski Türk kalesi: Osmanlı idaresinde bir eyâlet merkezi olan bu şehre Kara-kerman ve Uzun-kale isimleri de verilmiştir) 277, 285, 330, 353, 359, 370, 372, 389, 441, 487
Özü-suyu — Bk.: Dniepr.

P

Palice — Bk.: Pawolocza.

Palota (Osmanlı menbâlarında "Palotta" denilen Macar kalesi) 130-132, 189, 241

Bk.: C. 2.

Pancsova (Yugoslavya'da, Belgrad'ın şimalişarkisinde, Tuna'nın öte yakasında, Temes nehri üzerinde ve Tımsıvar'ın 100 kilometre cenubugarbisinde bulunan Pancevo kasabasının bulunduğu ova: Osmanlı menbâlarında "Paçova sahrâsı" denilen bu sâhil, ordunun Tımsıvar'a gitmek için geçtiği yakadır) 478

Paçova-sahrâsı — Bk.: Pancesova.

Papa (Macaristan'da Türklerin "Bespirem" dedikleri Veszprém şehrinin 53 kilometre şimalıgarbisinde müstahkem mevki) 136, 189, 453

Paris (Fransa hükûmet merkezi) 11, 292

Parkany — Bk.: Çiğer-delen.

Parmak-kapu (İstanbul halicinde, Unkapı kapusuyla Cibâli kapusu arasında) 162, 368, 414

Parthenon (Atina'daki Akropol'de eski Yunanlıların güzelliğiyle meşhur bir ma'bedi: Tezvinatı Fidias'ın eseridir) 464

Pasinler (Eski Pasin sancağı: Şimdi Erzurum vilâyetinde kazâdır; merkezi Hasankale'dir) 361
Bk.: Hasankale ve C. 2.

Pasin-ovası — 50

Bk.: Hasankale, Pasinler ve Birinci cilt cedvelinde Pasin.

Paşa-çayırı (Edirne civârında) 440

Paşa-kapusu (Sadâret dâiresi: Bâb-ı Âlî'nin eski ismi) 409
Bk.: Bâb-ı-Âlî.

Sayfa.	Sayfa
Patras (Mora'nın şimalıgarbî sâhilinde Osmanlıların Balyabadra dedikleri şehir) 464 Bk.: C. 1 ve 2.	hisar" ismini vermişlerdir) 123 Petronell / Petronel (Avusturya'da Viyana'nın 35 kilometre şarkında ve Tuna üzerinde kasaba) 453
Pawolocza (Ukrayna'da Osmanlı müelliflerinin Palice dedikleri müstahkem mevki) 446	Phasis / Phase — Bk.: Rhion.
Payas (İskenderun-körfezinde) 344 Bk.: C. 1.	Pınar-başı (Konya vilâyetinin Seydişehir kazâsında mevki) 242
Pécs (Macaristan'da Almanların Fünfkirchen ve Türklerin de Peçuy dedikleri şehir) 184, 203, 206, 211, 212, 232. 462 Bk.: C. 2.	Pirot (Yugoslâvyâ'da Belgrad'ın 251 kilometre cenubuşarkisinde, İstanbul - Belgrad yolu üzerinde kasaba: Türk devrindeki ismi Şehir-köyü / Şarköy) 469
Peçuy — Bk.: Pécs.	Pirsagat (Şirvan'daki Şamahı şehri civârında çay) 68
Peleşke — Bk.: Poeloske.	Piyerçerko — Bk.: Piyerzako.
Pelopotome — Bk.: Milopotamo.	Piyerzako (Ukrayna'da Osmanlı müelliflerinin Piyerçerko dedikleri kale) 446
Penbek / Pambak (Güreistan'ın eski Daşir vilâyetinde Debeda = Borçalı suyunun başında kasaba ve dağ) 76	Platania (Girit'in şimalıgarbisinde Akdeniz'e dökülen ırmak) 395
Pendik — 115 Bk.: C. 1.	Podolya (Evvelece Lehistan krallığına ve sonra Rusya'ya âit eyâlet: Merkezi Kaminiék şehridir) 441, 442, 444, 446, 464, 485
Perekop (Kırım'ın şimalindeki berzarın üstünde Tatarların Ur / Orkapusu dedikleri müstahkem mevki) 467, 484	Poeloeske (Macaristan'da Osmanlıların Peleşke dedikleri kale) 434 Bk.: C. 2.
Perepetre — Bk.: Giropetra.	Pojega — Bk.: Posega.
Pertev-paşa-konağı / sarayı (İstanbul'da Vefa meydanında) 74, 116	Polata — Bk.: Palota.
Peşte (Budın'ın karşısında) 129, 189, 190, 196, 198, 214-218, 220-222, 224, 235, 236, 239, 451, 458 Bk.: Budın ve C. 2.	Polen — Bk.: Lehistan.
Petersburg (Çarlık devrinde Rusya'nın son pâytähtı: Gene o devirde Petrograd denildikten sonra nihayet Leningrad ismini almıştır) 36	Polissano (Bosna'nın hudut kalelerinden) 403
Petervaradin / Varadin (Macaristan'da şehir) 166, 167, 180, 463, 466, 472, 475, 480, 481, 484 Bk.: C. 1.	Pologne — Bk.: Lehistan.
Petit-Komorn — Bk.: Küçük-Komran.	Polonia — Bk.: Lehistan.
Petrina / Petrinia (Hırvatistan'da Kulpa nehrine dökülen ırmak) 123	Polonya — Bk.: Lehistan.
Petrina / Petrinia (Hırvatistan'da Agram / Zagreb'in 66 kilometre cenubuşarkisinde ve aynı isimdeki suyun Kulpa nehrine döküldüğü noktada kale: 1000 = 1592 de kurulduğu için Osmanlılar "Yeni-	Polska — Bk.: Lehistan.
	Portekiz — 39, 57, 119 Bk.: "Devlet, millet" cedveli.
	Posega (Macaristan'da Türklerin Pojega dedikleri kale) 463 Bk.: C. 2.
	Poti (Karadeniz'de Rus limanı: Osmanlı menbâlarında "Faş / Faşakal'ası" denir; kalesini Kılıç-Ali Paşa yaptırmıştır) 41, 103 Bk.: Faşa-boğazı ve Rhion.
	Pouille — Bk.: Pulya.
	Prag / Prague — 222 Bk.: C. 2.
	Presnitz — Bk.: Berzeneze.
	Preveze (Osmanlı devrindeki Yanya

Sayfa

Sayfa

- Rodnik** (Arnavutluğun Berat sancağında Köprülü ailesinin menşei ola köy) 429
- Rodos (Ada)** 107, 217, 218, 329, 330, 393
Bk.: C. 1 ve 2.
- Roma** (Eski Türklerin "Kızıl-elma" ve "Rim-Papa Kızıl-elması" dedikleri ve arkî-Roma'dan sonra en mühim fütûhât hedefi addedtikleri Garbî-Roma, Papalık pâ-yıtahtı) 295, 393
Bk.: C. 1. ve C. 2.
- Romanya** — Bk.: Rumanya.
- Rûm** (İran ve Osmanlı menbâlarında Anadolu ve Türkiye mânâlarına kullanılan tâbir) 95, 117, 211
Bk.: Anadolu, Türkiye ve C. 1 ve 2.
- Rumanya / Romanya** — 156, 199, 208
Bk.: Eflâk ve Boğdan.
- Rumeli** (Osmanlı idaresindeki Balkan memleketleri) 1, 3, 7, 21, 46, 49, 55, 58, 62-66, 80, 84, 88, 94, 107, 112, 113, 127, 130, 132, 133, 140, 142, 147, 151, 156, 158, 164, 167, 168, 171-174, 182, 199, 202, 204-207, 213-215, 217, 219, 222, 229, 234, 241, 244, 249, 250, 265, 269, 274, 278, 286, 299, 305, 308, 312, 320, 323, 325, 337, 345, 347, 358, 359, 363, 367, 379, 386, 388, 391, 392, 394, 395, 398, 400, 401, 403, 407, 412, 423, 425, 426, 465, 468, 469, 480, 481, 487 - 489
Bk.: Balkan yarımadası / Balkanlar ve C. 2.
- Ruşuk** (Bulgaristan'da şehir) 139, 145 - 148, 151, 155, 157 - 159, 391
Bk.: C. 1.
- Rusya** — 9, 359, 426, 446, 447, 449, 469, 486, 487
Bk.: "Devlet, millet" cedveli.
- Rüstem-Çelebi çayırı** (İstanbul sûrunun hâricinde Rüstempaşa-çayırı) 129, 130
- Ryswick** (Holânda'da La Haye'in 3 kilometre cenubuşarkisinde kasaba) 482
- S**
- Sabacız** — Bk.: Böğür-delen.
- Sabancı-gölü** — Bk.: Sapanca-gölü.
- Sâhib-âbâd** (Tebriz'in şark tarafında neydan) 86
- Sahrây-ı Sîrem** — Bk.: Sîrem.
- Saint-Gotthard / Saint-Gathard** (Macaristan'da Türklerin Raba dedikleri Raab nehrinin sağ sâhilinde manastır ve bu manastırdan dolayı o ismi alan köy: Osmanlı menbâlarında Senkoncar ve Senkontmar gibi tahriflerle bahsedilir; bu köy, nehrin sol sâhilinde bulunan Moggers köyünün tam karşısındadır) 434, 435, 445, 481
- Saint-Marton** — Bk.: Szent-Martony.
- Saint-Thomas** — Bk.: Tepedelen.
- Sajo** (Orta-Macar = Yukarı-Macaristan'da Theisz = Tisa nehrine döken ırmak) 451
- Saka** (Kütahya vilâyet merkez kazâsının merkez nâhiyesinde köy) 18
- Sakarya** (Anadolu'da ırmak) 118, 119, 372, 373
Bk.: C. 1.
- Sakız** (Adalar-denizi'nde ada) 12, 259, 394, 398, 404, 416, 449, 468, 476-479
Bk.: C. 1.
- Sakız-boğazı** (Sakız adasıyla İzmir'in Karaburun-yarımadası arasındaki boğaz) 477
- Salankamen / Slankamen / Szalankamen** (Sîrem'de kale) 166, 472
Bk.: C. 2.
- Salanta** — Bk.: Szalonta.
- Sâliyân / Salyan** (Şirvan şehirlerinden) 26, 31, 32, 35
- Samartin** — Bk.: Szent-Martony.
- Samatya** (İstanbul'da mahalle) 428
- Samsun** (Vilâyet merkezi: Eski ismi Cânîk) 212, 340, 350
Bk.: Cânîk ve C. 1.
- Samtskhé** — Bk.: "Devlet, millet" cedveli.
- Samukha = Meşelik** (Cenubî-Kafkasya'da Kabur ve Kanak ırmaklarının Kür nehrine dökülmeden evvel birleştikleri noktaya Gürcülerin verdikleri isim) 24
- Samur** (Dağıstan'da ırmak) 65
- San'â** (Yemen'in merkezi) 97
- Sanamer / Sanamur** (Erzurum vilâyet-

Sayfa	Sayfa
tinde Hasankale/ Pasinler kazâ- sının Aşağı-Pasin nâhiyesinde köy) 21	Bk.: C. 2.
San-Francesco kilisesi — Bk.: Yusuf- paşa-câmii.	Sebeniko (Dalmagya'da Osmanlıların Sebenek dedikleri kale) 403
Sanga — Bk.: Zengi.	Sebes = Şebes (Erdel=Transylvania'- da ve aynı isimdeki çayın üye- rinde Almanların Mulhenbach de- dikleri sancak-merkezi: Kla- usenbourg'un 84 kilometre cennu- bundadır) 427, 479
San-Lucia (Girit'de Kandiya kalesine hâkim tepe: İtalyanların Lazaret- to dedikleri karantene dairesinin karşısında bulunduğu için Os- manlı menbâlarında bu tepeye Nazarta denir) 405, 406, 413	Sedd-i-İskender — Bk.: Demir-kapu.
San-Nicolas kilisesi — Bk.: Hünkâr- câmii.	Sedd-ül-Bahr / Seddülbahir — Bk.: Boğaz-hisarı.
San-Sava kilisesi — Bk.: Musapaşa- câmii.	Segedin — Bk.: Szegedin.
Santa-Maura — Bk.: Aya-Mavri.	Segna (Adriyatik denizindeki Quar- nero körfezinde liman: Veglia adasının karşısındadır) 123
Sapanca-gölü. (Eski menbâlarda Sa- banergölü) 118, 119	Selânik (Eski Osmanoğlu vilâyet merke- zi) 151, 394, 436, 438, 440
Bk.: C. 1.	Bk.: C. 1.
Saraçhâne (İstanbul'da eski saraçlar çarşısı ve bu çarşı semti) 356	Selîmiyye (Edirne'de ikinci Selim'in Mi'mar-Sinan'a yaptırdığı muhte- şem câmî: "Sultan-Selim câmii" ismiyle de anılır) 23, 108
Saraievo — Bk.: Bosna-sarayı.	Selmâs — 222, 226, 254
Saray — Bk.: Bosna-sarayı.	Bk.: C. 2.
Saray-burnu (İstanbul'da, Topkapı sarayı sâhilinde) 279	Semender — Bk.: Tarku.
Bk.: C. 1.	Semendire / Semendere (Yugoslâv- ya'da Smederevo kasabası) 6, 263, 466, 469, 470, 483
Sarây-ı-Bosna — Bk.: Bosna-sarayı.	Semendirek (Adalar-denizi'nde ve im- roz'un şimaligarbisinde ada) 421, 422
Sarı-güzel (İstanbul'da cadde: Sarı- gürz'den muharreftir) 356	Bk.: C. 1.
Sarıkamış (Kars vilâyetinde kazâ) 77	Senkoncar — Bk.: Saint-Gotthard.
Sarıyer / Sarıyar (İstanbul-boğazı'- nın Rumeli yakasında) 330, 331, 333	Senkotmar — Bk.: Saint-Gotthard.
Sart-ovası (Saruhan=Mağnisa vilâ- yetinde) 227	Sente — Bk.: Zenta.
Saruhan (Mağnisa vilâyetinin Osmanlı devrindeki ismi) 1, 26, 118, 142, 159, 227, 229, 242, 250, 252, 267, 332	Sepetli / Sepedlû (Maraş vilâyetinin Elbistan kazâsında mevki) 208
Bk.: Mağnisa.	Serâb / Serâv (İran-Âzerbaycanında Tebriz'le Erdebil arasında ova) 274, 276
Satbîs-Dchala (Gürcistan'ın Kakheti krallığında ve Kür nehri sâhilin- de mevki) 24	Serâbâd (İran'da, Hemedan'la Ker- manşah arasında) 347
Sava (Belgrad'ın önünde Tuna'ya dö- külen nehir) 166, 466, 470, 475, 480, 484	Seraievo / Serajevo — Bk.: Bosna- sarayı.
Bk.: C. 1.	Serendâb — Bk.: Çerendâb.
Sayda (Suriye sâhilinde kasaba) 89	Serez — 436, 438
Bk.: C. 2.	Bk.: C. 1.
Scardona / Skardin (Dalmagya'da Za- ra'nın 40 kilometre cennubşarkî- sinde kasaba) 459	Serinwar / Zrinwar (Macaristan'da Kaniye'nin iki saat mesâfesinde, Drava ve Muhr = Mura kavşağın- da ve Drava'nın sol sâhilinde

Sayfa	Sayfa
Türklerin "Yeni-kale" dedikleri müstahkem mevki) 430, 434, 435	bediye ettiği muhteşem köşk: Murassâ tavanlarıyla orta-sofa-sındaki kıymetdâr âvizeyi süsleyen kıymetli taşlarla inceilerden dolayı bu güzel yahya "İncili-köşk" ismi de verilmiştir) 384
Servi-kalesi / Selvi-kalesi — Bk.: Milopotamo.	Sinop / Sinob/ (Vilâyet merkezi: Nafmâ tarihinde "Medinet-ül-üşşâk" ismine de tesadüf edilir) 78, 79, 260
Servili-yol (Topkapu sarayında "Bâbüs-Selâm" denilen orta-kapu ile "Bâbüs-Saâde" denilen Ağalar-kapusu arasındaki yol) 2	Bk.: C. 1.
Bk.: Topkapu-sarayı.	Sipâhiler-çarşısı (İstanbul'da) 486
Seydişehir / Seydişehir (Konya vilâyetinde kazâ merkezi) 242, 351	Sirem / Sahrây-ı Sirem / Siremiyye/ Syrmium (Belgrad'ın karşısında) 132, 133, 153, 166, 182, 263, 484
Sırbistan (Osmanlı idaresinde Belgrad beylerbeyliği) 468	Bk.: C. 2.
Bk.: C. 1.	Sirkeci (İstanbul'da mahalle) 185
Sırt-köyü (Yavuz'un öldüğü yer) 140	Bk.: C. 1.
Bk.: C. 2.	Sis — Bk.: Kozan.
Sıtanbul — Bk.: İstanbul.	Sisam (Ada) 259
Sivas (Vilâyet merkezi) 17, 19, 45, 61, 80, 81, 133, 137, 151, 183, 202, 203, 281, 285, 321, 331, 340, 343, 345, 346, 362, 363, 368, 370, 390, 405, 406, 419	Bk.: C. 1.
Bk.: C. 1.	Siska — Bk.: Sissek.
Sicilya (İtalyan adası) 295	Sissek (Hırvatistan'da Türklerin Siska / Şişka dedikleri kale) 123, 127, 128
Bk.: C. 2.	Sitva Suyu — Bk.: Zsitva / Sitva suyu.
Sicilya (Sicilyeteyn krallığı) — Bk.: "Devlet, millet" cedveli.	Sitva-torok — Bk.: Zsitva-torok.
Sign (Bosna'da Osmanlıların Sin dedikleri kale) 459	Skardin — Bk.: Seardona.
Siklos / Şikloş — 206, 462	Skarpantho — Bk.: Kerpe.
Bk.: C. 2.	Skyla / Scyllaeum (Mora'nın şarkında burun) 394
Silezya (Prusya'da eyâlet) 432	Slankamen — Bk.: Salankamen.
Bk.: C. 2.	Sofya (Bulgaristan'ın hükûmet merkezi) 165, 180, 193, 468, 483
Silifke (İçel=Mersin vilâyetinde kazâ merkezi) 248-250, 252, 259	Bk.: C. 1.
Bk.: C. 1.	Sofyan / Sûfiyân (Tebriiz'in şimaligarbısında konak) 83, 223, 226
Silistre (Osmanlı devrinde sancak ve vilâyet merkezi) 61, 64, 65, 139, 146, 193, 250, 263, 278, 308, 330, 421, 427, 442, 447, 448, 470	Soğanlı (Kars vilâyetinde ve Kars - Sarıkamış - Bardız - Kosur - Merdenek arasında dağlar grubu: Allâhuekber dağı bu gruptadır) 21, 263, 264
Bk.: C. 1.	Bk.: Allâhuekber.
Silivri (İstanbul vilâyetinde kazâ merkezi) 464, 489	Sokullu-sarayı (İstanbul'un Kadirga limanında) 127
Bk.: C. 1.	Sokullu-sarayı (Şimdiki Sultanahmet câmiinin yerinde ve Sokullu-Mehmet Paşa'nın hâlefî Ahmed Paşa'nın konağı yanında) 253
Sîmontornya (Macaristan'da Osmanlıların Şimotorna dedikleri kale) 462	Bk.: Ahmed-Paşa sarayı.
Bk.: C. 2.	Sombor — Bk.: Zombor.
Sin — Bk.: Sign.	
Sinanpaşa-köşkü (Vezir-i a'zam Koca-Sinan Paşa'nın Topkapu sarayında ve Ahırkapu tarafında sûr üstüne yaptırıp Üçüncü Murad'a	

Sayfa	Sayfa
Somkhith / Somkheth (Gürcistan'ın cenup kısmı: Bu isim Gürcücede "Cenup memleketi" mânâsına gelir) 76	Hasan câmii 86, 91
Somoskoe (Macaristan'da kale) 131	Sultan-Mehmet câmii (Osmanlı menbâlarında çok defa Fatih câmiine verilen isim) 385
Sos-kerek (Macaristan'da, Maros boyunda kale) 184	Bk.: Fatih-câmii.
Söğütlü (Erzurum vilâyetinde Hasan-kale = Pasinler kazâsının Pasin nâhiyesinde köy) 19, 21	Sultan-Murâd-ı Sâlis câmii (Kars'daki "Evliyâ-câmii" nin eski ismi) 44
Spalmatori — Bk.: Koyun-adaları.	Sultanselim (İstanbul'da Yavuz Sultan Selim türbesinin bulunduğu mahalle) 356, 388, 392
Spinalonga (Girid'in şimalîşarkisindeki Mirabello kazâsında Türklerin İspirlonga dedikleri limanın ağzındaki adada istihkâm) 439	Bk.: C. 2.
Steinamanger / Stein-am-Anger (Macaristan'da Budin'in 271 kilometre garbinde Macarların Szombathely dedikleri kasaba) 241	Sultanselim-câmii — Bk.: Selîmiyye.
Strasbourg (Fransa'da eski Alsace eyâletinin ve şimdi Bas-Rhin vilâyetinin merkezi) 450, 451	Sunca (Kafkasya'da Terek nehrine dökülen çaylardan: Osmanlı menbâlarında Sunce / Sünce denir) 70
Straszberg (Macaristan'ın Usturgon = Gran şehri civârında mevki) 149	Surhâb (Tebriz'in şimalinde dağ) 37, 255
Stuhlweizenburg — Bk.: İstoni-i Belgrad.	Bk.: Devlethâne-i Surhâb.
Styrie — Bk.: İstirya.	Suriye / Süriyye — 89, 246, 259, 290, 292, Bk.: Şimalî-Suriye ve C. 1.
Suda (Girid'in şimalîgarbî sâhilinde, aynı isimdeki koy / tabii-liman dâhilinde ve denize doğru uzanmış ada gibi bir kaya üzerinde kale) 397, 398, 401, 402, 415, 436, 439	Süleymâniyye (İstanbul'da Süleymâniye câmiinin bulunduğu mahalle) 107, 297, 308, 428
Suda-limanı (Girid'in şimalîgarbîsinde tabii liman) 397	Süleymâniyye-câmii (İstanbul'da Kanunî'nin Koca-Sinan'a yaptırdığı en muhteşem câmi) 108, 217, 218, 265
Sûfiyân — Bk.: Sofyan.	Bk.: C. 2.
Sukkovar (Bosna'nın hudut kalelerinden) 403	Süleymanlı (Maraş vilâyeti merkez kazâsında Fırnıs nâhiyesinin eskiden Zeytin denilen merkezi) 265
Sultanahmet câmii (İstanbul'da Birinci Ahmed'in yaptırdığı muhteşem câmi) 127, 230, 253, 265, 266, 299, 312, 313, 316, 342, 413	Sünc — Bk.: Sunca.
Sultanahmet-meydanı (İstanbul'da Sultanahmet câmiinin önündeki At-meydanı) 58, 266, 297 - 302, 312, 313, 316, 413, 421, 428	Sürmeli / İğdır-Karakalesi (Kars vilâyetinin İğdır kazâsı merkez nâhiyesinde köy ve eski kale) 69
Bk.: At-meydanı ve C. 2.	Sütlüce (İstanbul halicinin Beyoğlu yakasında mahalle) 225
Sultan-Ahmed türbesi (Birinci Ahmed'le âilesinin Sutanahmet câmiindeki türbesi) 266	Svilengrad — Bk.: Cisir-i-Mustafapaşa.
Sultancuk (Şirvan'da köy) 29	Swornik — Bk.: İzvornik.
Sultan-Hasan câmii (Tebriz'de Uzun	Symium — Bk.: Sirem.
	Szalankamen — Bk.: Salankamen.
	Szalonta (Macaristan'da Timuşvar'la Gynla arasında: Osmanlı menbâlarında "Salanta" denir) 369
	Szamofalva (Erdel = Transylvania'da ve Szamos nehri üzerinde kasaba) 427
	Szamos (Erdel=Transylvania'dan girip Macaristan'da Theisz = Tisa nehrine dökülen ırmak) 427
	Macaristan'da Theisz = Tisa nehri üzerinde şehir) 427
	Bk.: C. 2.

	Sayfa		Sayfa
Szeckelhyd (Erdel = Transylvania'da kale) 430, 435		58, 61-63, 68, 69, 76, 80-82, 91, 96 - 98, 100, 101, 107 - 109, 113, 114, 116, 117, 119, 121, 127, 128, 135, 137, 145, 161, 162, 178, 200, 222, 226, 227, 230-235, 239, 243-245, 254, 258, 264, 267, 268, 273, 274, 276, 357, 359, 361, 370, 384, 410, 429, 451, 456, 483, 491 - 493	
Szecsén / Szécsény — Bk.: C. 2. 131			
Szegedin (Macaristan'da Osmanlıların Segedin dedikleri şehir) 136, 167, 180, 191, 462, 481			
Bk.: C. 2.			
Szenta — Zk.: Zenta.		Şarkî-Anadolu — 36, 84, 97, 254, 368, 383	
Szent-Martony / Saint-Marton (Macaristan'da Türklerin "Yanık-kale" dedikleri Raab şehrinin beş kilometre cənubşarkısında Almanların Martinsberg ve Türklerin Samartin dedikleri kasaba ve eski kale) 134		Bk.: Anadolu ve Orta-Anadolu.	
Szigetvar (Macaristan'da şehir) 128, 140, 142, 148, 150, 168, 206, 211, 227, 432, 433		Şarkî-Gürcistan (Gürcistan'ın eskiden Karthli krallığını teşkil eden şark tarafı) 15	
Bk.: C. 2.		"Devlet, millet" cedvelinde Karthli maddesine de bk.	
Szolnok — 167, 169, 175, 180, 190, 191, 369		Şarkî-İran — 85	
Bk.: C. 2.		Bk.: İran ve Garbî-İran.	
		Şarki - Karahisar / Şebin - Karahisar (Giresun vilâyetinde kazâ merkezi) 252, 321, 331	
		Şarköy — Bk.: Piro.	
		Şavşat (Eski sancak-merkezi: Şimdi Çoruh = Artvin vilâyetinde kazâ merkezi) 24	
		Şebenek — Bk.: Sebeniko.	
		Şebes — Bk.: Sebes.	
		Şehir-köyü — Bk.: Piro.	
		Şehitlik (Erzurum civârında mevki) 40	
		Şehr-i-âtık — 372	
		Bk.: Eskişehir.	
		Şehr-i-Zür / Şehr-i-Zûl (Kerkük sancağı ve eski eyâleti: İran hududunda bu isimde eski bir kale de vardır) 17, 34, 344, 345, 349 - 351, 383, 488	
		Bk.: Gül'anber.	
		Şehzâdebaşı (İstanbul'da Şehzâde-câmiî'nin önünden geçen cadde) 428, 474	
		Bk.: C. 2.	
		Şehzâde-câmii (İstanbul'da Mi'mar-Sinan'ın ilk büyük eseri) 108, 207, 220	
		Bk.: C. 2.	
		Şeki (Şirvanda kale) 24-26, 254	
		Şemânik (Eski Musul vilâyetinin Kerkük sancağında ve Altunköprü nâhiyesinin 45 kilometre şimali-garbisinde köy) 344	
		Şemsipaşa-câmii (Üsküdar'da) 175	
		Şenb-i-Gaazân (Tebriz'in cənubunda Gaazân-Han'ın türbesiyle meşhur mevki: Osmanlı menbâlarında	
Şabac — Bk.: Böğür'delen.			
Şâbürân / Şabran (Şirvan şehirlerinden) 26, 29, 46, 64, 67			
Şâhin-Kerman — (Dniepr = Özü bo-yunda kale) 485			
Şam (Arapçada Suriye mânâsına gelen bu isim Türkler arasında Suriye'nin merkezi olan Dimişk / Dimeşk şehrine âlem olmuştur: Osmanlı menbâlarında "Şâm-ı Şerîf" terkibine de çok tesadüf edilir) 28, 34, 40, 43, 104, 137, 148, 155, 213, 258, 285, 296, 298, 329, 342, 345, 355, 362, 369, 392, 393, 425, 429, 446			
Bk.: C. 2.			
Şamahı (Şirvan'ın Osmanlı hâkimiyetinden evvelki merkezi) 26-36, 38, 46, 50 - 52, 56, 60, 67-69, 97, 98, 254			
Bk.: Ereş.			
Şam-Gazân — Bk.: Şenbri-Gaazân.			
Şam-Trablusu — Bk.: Trablusuşam.			
Şark (Umumiyyetle Şark memleketleri ve Osmanlılara nisbetle İran tarafı) 14, 18, 19, 29, 39, 50-53, 55, 56,			

Sayfa	Sayfa
Bk.: C. 1.	Titel — 166, 478
Telhrûd — Bk.: Şûrâb.	Bk.: C. 2.
Temes (Karpatlardan çıkıp Banat = Tımsıvar eyâletinden geçerek Tu- na'ya dökülen ve Osmanlı menbâ- larında "Nehr-i-Tameş" denilen ırmak) 479, 480, 481	Toeurzburg-boğazı (Transylvania = Erdel Alplerinde geçit) 470
Tenos — Bk.: İstendil.	Togan (Dniepr = Özü boyunda kasa- ba) 427
Tepe-delen = Saint-Thomas (Macaris- tan'da Gran = Usturgon kalesinin varoşu vaziyetinde bulunan müs- tahkem mevki) 150, 239, 240	Bk.: C. 2.
Tercan-ovası (Erzincan vilâyetinin Tercan kazasında) 331	Tokai / Tokay (Macaristan'da kasa- ba) 427
Bk.: C. 1.	Bk.: C. 2.
Terek (Kafkas dağlarından çıkıp Ha- zar denizine dökülen büyük nehir) 70	Tokat / Tokad (Vilâyet merkezi) 81, 208, 212, 213, 332, 338-340, 351, 353, 370
Terfil — Bk.: Kolokitya.	Bk.: C. 1.
Tergovişte / Tergovischt (Rumanya'- da Bükreş'in 90 kilometre şimâli- garbisinde Eflâk voyvodalarının eski merkezi) 152 - 154, 156, 158, 159, 427	Tomanis — Bk.: Tumanis.
Termis (Mora'nın şarkındaki Skyla / Scyllaeum burnunun garbinde li- man) 394	Tophâne (İstanbul'da Galata ile Fın- dıklı arasında) 7
Tersâne — Bk.: Haliç-tersânesi.	Bk.: C. 2.
Tersâne-zıhdanı (İstanbul-halıcinde) 305	Topkapu/ Top-kapusu (İstanbul sù- runda kapu ve o kapu senti) 391, 413, 426
Thbilî — Bk.: Tiflis.	Bk.: C. 1.
Thébes (Yunanistan'ın cenubuşarkî- sinde eski Thîva şehri) 464	Topkapu-sarayı / Yeni-saray (İstan- bul'da) 1, 5, 90, 144, 164, 214, 216, 231, 281, 300, 305, 310-312, 323, 352, 391, 436, 488
Theisz (Macaristan'da Türklerin Tisa dedikleri ırmak) 167, 168, 171, 189, 191, 472, 478, 480, 481, 484	Bk.: C. 1.
Bk.: C. 2.	Toptaşı (Üsküdar'da mahalle) 71
Thelaw (Güreistan'da eski Kakheti krallığının pâyitahtı) 16	Top-yolu (Üçüncü Murad devrindeki Şark seferinde Soğanlı ve Allâbu- ekber dağlarından top geçirmek için yapılan yol) 21
Tımsıvar (Macaristan'da Banat eyâle- tinin merkezi) 127, 148, 166, 167, 182- 184, 186, 187, 249, 369, 478, 480-482	Toretta (Dahmaçya'da kale) 403
Bk.: Banat ve C. 2.	Toskana / Toscana — "Devlet, mil- let" cedveline bk.
Tirnova — 188	Trablusugarb (Şimâli-Afrika'da eski Osmanlı vilâyeti) 20, 258-260, 395, 419, 449
Bk.: C. 1.	Trablusuşam / Şam-Trablusu — 89, 95, 246, 316, 345, 365, 422, 475
Tiflis (Güreistan'da eski Karthli kral- lığının pâyitahtı: Güreü metinle- rinde Thbili denir) 15, 17, 19, 21-24, 27, 32, 39, 40, 42-44, 55, 62, 64, 69, 76, 105, 111, 200, 254	Bk.: C. 2.
Tire (İzmir vilâyetinde kazâ merkezi) 29	Trabzon (Vilâyet merkezi) 16, 40, 95, 106, 154, 156, 266, 363, 368
Bk.: C. 1.	Bk.: C. 1.
Tisa — Bk.: Theisz.	Tulci / Tulcea (Rumanya'nın Dobru- ca kıtasında, Tuna'nın sağ sâhi- linde ve İsmail'in 24 kilometre cenubunda eski sancak-merkezi) 282
	Tulln / Tulln (Avusturya'da Viyana'- nın 33 kilometre şimâligarbisinde ve Tuna üzerinde kasaba) 454

	Sayfa
Tumadamı (Kars vilâyetindeki Soğanlı dağları civârında mevki)	21
Tumanis / Tomanis (Gürcistan'ın cenubundaki Somokhith vilâyetinde Kür nehrine karışan Khram çayı ile Debada = Borçalı-suyu arasında ve Khram çayına dökülen Maşaveri suyunun sağ sâhilindedir: Gürcüler bu şehre Dmanisi / Dbanisi derler; Osmanlı devrinde eyalet merkezi olmuştur)	76, 77, 104, 254
Tuna (Şarkî-Avrupa'nın en büyük nehri)	30, 123, 134, 135, 145-148, 150, 153-155, 157, 159, 166, 183, 188, 189, 193, 196, 198, 215, 221, 234, 235, 239, 246, 260, 266, 282, 330, 359, 455, 457, 458, 462, 463, 466, 467, 470, 472, 478, 480, 481, 483, 484
Bk.: C. 1.	
Tunca (Edirne'de Meriç'e dökülen ırmak)	282, 424, 489
Bk.: C. 1.	
Tunus (Şimâlî-Afrika'da eski Osmanlı eyâleti)	1, 14, 20, 48, 103, 161, 162, 277, 293, 394, 419, 449
Turla — Bk.: Dniestr.	
Turlulu (Girit'de Hanya şehrinin şimaligarbisindeki Aya-Todori adasının tepesindeki kale, Yukarı-kale)	395, 396
Bk.: Liman-kalesi.	
Tutrakan (Rumanya'da Silistre'nin cenubugarbisinde ve Tuna üzerinde kasaba)	146
Tuzla (Girit'i şimalişarkisindeki Suda limanında kasaba)	398
Tümük (Cenubî-Kafkasya'da, Yukarı-Kür boyunda ve Ahıska ile Ahılkelek arasında kale)	23
Türk-Gürcistanı = Géorgie turque — "Devlet, millet" cedvelinde Samtskhé maddesine bk.	
Türkiye (Osmanlı imparatorluğu arazisi)	16, 21, 22, 41, 87, 88, 98, 100, 105, 107, 161, 179, 236, 243, 254, 291, 311, 357, 367, 369, 371, 383, 424, 439, 442, 446, 449, 451, 454, 483, 484
Bk.: "Devlet, millet" cedveli.	

	Sayfa
U	
Ücân (İran-Âzerbaycanında yayla)	15, 84
Uçar-Mustafa-Paşa türbesi (Bağdad'ın 4 kilometre şimaligarbisindeki A'zamiyye kasabasında: Eski Bağdad valilerinden olan bu Mustafa Paşa'nın Dördüncü Murad devrindeki Bağdad fethinde şehid olan şanlı oğlu Vezir-i a'zam Tayyar-Mehmed Paşa da bu türbede medfundur)	377
Ujlak — Bk.: İllök.	
Ujvar = Uyvar (Almanların Neuhausel dedikleri Macar şehri: Neitra nehri üzerindedir; Macarlar bu ismi Ersek-Ujvar şeklinde de kullanırlar)	192, 198, 203, 241, 242, 430-432, 435, 436, 445, 460, 461
Ukrayna / Ukranya = Ukraine (Rusya'nın Kiyef, Poltava, Çernigof ve Kharkof vilâyetlerinden mürekkep saha: Evvelce mühim bir kısmı Lehistan krallığına âit olduğu halde, 1772 taksiminden itibaren tamamiyle Rusya'nın eline geçmiştir)	440, 441, 443, 446, 464, 485
Ulagos — Bk.: Vilagosvar.	
Ulubad — Bk.: C. 1.	250
Ulukışla (Niğde vilâyetinde kazâ merkezi)	262
Umman — Bk.: Human.	
Una — Bk.: Unna.	
Unkapanı (İstanbul'da cadde ve sokak)	356, 428
Unna / Una (Bosna ile Hırvatistan arasından geçip Sava nehrine dökülen ırmak)	484
Upadar / Şırak (Cenubî-Kafkasya'da Kür nehrine dökülen Kanak ve Kabur suları arasındaki bozkır)	24
Urfa (Vilâyet merkezi)	194, 195, 201, 202, 350
Bk.: C. 2.	
Ur-kapu — Bk.: Perekop.	
Urmıye-gölü (Tebriz-gölü ismiyle de anılır)	84, 239
Bk.: C. 2.	
Usturgon / Esztergon (Macaristan'da şehir: Avrupalılar Gran derler;	

Sayfa

Sayfa

- Esztergon şekli Macarcadır) 124, 132, 133, 137, 146-150, 152-154, 159, 166, 188, 196, 198, 203, 235, 237-242, 244, 246, 431, 456, 457, 460, 461
Bk.: C. 2.
- Uy-Arad** (Macaristan'ın Banat = Tırnışvar eyâletinde, Maros nehrinin sol sâhilinde ve O-Arad = Eski-Arad'ın karşısında Yeni-Arad kasabası) 187
Bk.: O-Arad.
- Uylok** — Bk.: Illok.
- Uyvar** — Bk.: Ujvar.
- Uzun-çarşı** (İstanbul'da cadde) 429
- Uzun-Hasan câmii** — Bk.: Sultan-Hasan câmii.
- Uzunköprü** (Edirne vilâyetinde kazâ merkezi: Ergene suyu üzerindeki köprüden dolayı "Cisr-i-Ergene"= Ergene köprüsü" isimleriyle de anılır) 180

Ü

- Üç-şerefeli câmi** (Edirne'de ve şehrin ortasında İkinci Murad'ın yaptırdığı zarif câmi: Dört minâresinden biri üç şerefeli ve üç merdivenli olduğu için bu isimle anılır; Eski ismi "Yeni-câmi"dir)
- Üçüncü Murad türbesi** (Ayasofya-câmiinde) 231
- Üniversite** (İstanbul'da Eski-saray'ın yerinde şimdi Üniversite olan eski Bâb-ı Ser-askeri) 231, 305, 346
Bk.: Eski-saray.
- Üsküdar** (İstanbul vilâyetinde ve Boğaz'ın Anadolu yakasında kazâ merkezi) 6, 7, 13, 17, 18, 51, 53, 62, 63, 71, 72, 78, 79, 98, 101, 115, 125, 126, 175, 195, 201, 218, 225, 232, 233, 235, 245, 248, 249, 251-254, 262, 266, 277, 279, 293, 295-298, 302, 306, 316, 329, 336, 342, 343, 352, 357, 360, 361, 368, 370 - 373, 375, 383, 384, 390, 391, 401, 406, 414, 419, 424 - 426
Bk.: C. 1.
- Üsküp** (Yugoslâvya'da eski Kosova vilâyetinin merkezi) 340, 468

V

- Vac / Vaç** — Bk.: Waitzen.
- Vâdi-s-seyl** (Fas'da Tanca limanının cenup tarafında Osmanlıların Portekizlilere karşı büyük bir zafarıyle meşhur sahrâ) 20, 119
Bk.: El-Kasr-ul-Kebîr.
- Valachie** — Bk.: Eflâk.
- Vale** — Bk.: Wéli / Vale.
- Vâlîde-i-atîk câmii** — Bk.: Atîk-Vâlîde-Sultan câmii.
- Valpo** (Macaristan'da kale) 463
Bk.: C. 2.
- Van** (Vilâyet merkezi) 14, 19, 21, 35, 36, 53, 69, 81, 83, 84, 92, 93, 95, 98, 100, 200, 236, 240 243, 245, 258, 357, 361, 367, 383
Bk.: C. 2.
- Varad / Varat** — Bk.: Nagy-Varda.
- Varadin** — Bk.: Petervaradin.
- Varasd** — Bk.: Varat.
- Varat** = **Varasd / Warasdin** (Hırvatistan'da, Drava boyunda eski Macar sancak-merkezi) 473
Bk.: C. 2.
- Vargınis** (Karş vilâyetinde Göle kazâsının Okam nâhiyesinde köy) 21
- Varna** — 145
Bk.: C. 1.
- Vasvar** = **Eisenburg** (Macaristan'da aynı isimdeki sancağın merkezi: Raab = Raba nehri civârındadır) 435, 436, 445, 451
- Vayçen** — Bk.: Waitzen.
Bk.: C. 1.
- Vefâ-meydanı** (İstanbul'un Vefâ mahallesinde) 116
- Veglia** (Adriyatik denizinde Styrie = İstirya ile Hırvatistan arasındaki Quarnero körfezinde ada) 123
- Velino** (Bosna'nın hudut kalelerinden) 403
- Venedik** (Şehri ve arazisi) 39, 57, 135, 137, 228, 306, 401, 404, 405, 407, 410, 414, 419, 421, 422, 437, 467, 476, 477, 479, 480
"Devlet, millet" cedveline de bk.
- Veszprém / Weszprim** (Macaristan'da Türklerin "Bespirem" dedikleri şehir) 130 - 132, 189, 241, 453
Bk.: C. 2.

Sayfa

Sayfa

Vidin (Bulgaristan'ın şimalıgarbısın-
de kasaba) 147, 278, 359, 467, 468, 470
Bk.: C. 1.

Vilagosvar (Macaristan'da Osmanlılar-
rın Vilagoş / Ulagos dedikleri
kale) 474

Vilagoş — Bk.: Vilagosvar.

Vilasa / Bilasa (Dağıstan'ın eski mer-
kezi olan Derbend = Demirkapı
kasabasının 100 kilometre kadar
cenubuşarkısında ve Kuba kasa-
bası civârında ova. Özdemir-oğlu
Osman Paşa'nın "Meş'ale savaşı"
bu ovada kazanılmıştır) 65

Vilâyet-i-Lih (Osmanlı vesikalarında
Lehistan = Polonya mânâsına
kullanılan tâbirlerden) 11

Vişgrad / Wissegrad — 153, 154, 239,
241, 458

Bk.: C. 2.

Viyana (Osmanlı menbâlarında Beğ
denilen Avusturya pâytahtı) 124, 125,
129, 134, 136, 150, 164, 173, 177, 205,
269, 430, 435, 446, 450, 453, 454, 456 -
459, 483, 484

Bk.: C. 1. ve C. 2.

Viyana-ormanı = Wienerwald (Viyana
civârında dağlar) 454, 455

Bk.: Kahlenberg.

Vodizza (Dalmaçya'da kale) 403

Volga (Rusya'nın ve bütün Avrupa'n-
nın en büyük nehri: Baltık civâ-
rındaki Tver eyâletinden çıkıp
Kazan ve Ejderhan'dan geçerek
3400 kilometrelik bir mecrâdan
sonra muhtelif kollara ayrılarak
Hazar denizine dökülür; Türkçe
ismi İtil / İdil'dir) 47

Bk.: C. 2.

Volhyni — Bk.: Wolyn.

Vrana (Dalmaçya'da Bosna vilâyeti-
nin hudut kalelerinden) 403, 459

W

Waitzen (Macaristan'da Türklerin
Vae / Vaç ve Vayçen dedikleri
şehir) 183, 197, 235, 236, 458

Bk.: C. 2.

Warasdin — Bk.: Varat.

Weissenburg (Erdel = Transylvania'n-

da sancak: Merkezi Carlsbourg/
Karlsburg kasabasıdır) 424

Wéli / Vale (Kars vilâyetinde Arda-
han kazâsının Hanak nâhiyesin-
deki Vile / Vele köyünün yerin-
de eski bir kale) 21

Wesziprim — Bk.: Veszprém.

Wienerwald — Bk.: Kahlenberg.

Wissegrad — Bk.: Vişgrad.

Wolyn / Wolhynie / Volhyni (Lehis-
tan = Polonya'da eyâlet: Merkezi
Jitomir şehridir) 445

Y

Yahudi-mahallesi (İstanbul'da Yeni-
câmi yapılmadan evvel Eminönü-
Sirkeci arasındaki Yahudi mahal-
lesi) 185

Yalı-Köşkü (Topkapı sarayında "Kasr-
ı-cedid = Yeni-köşk" ismiyle de
anılan ve Kanunî devrinde yapı-
mış olan sâhil köşkü: Osmanlı
donanması sefere çıkarken ve dö-
nerken pâdişahlar bu köşke iner
ve burada merâsim yapılırdı) 74

Yanbolu (Bulgaristan'da kasaba) 222
Bk.: C. 1.

Yanık / Yanık-kale (Macarların Györ ve diğer Avru-
pa milletlerinin Raab dedikleri
şehir: Budin'in 133 kilometre şir-
mâligarbısındadır; Kanunî dev-
rinde yakıldığı için Türklerin bu
ismi verdiklerinden bahsedilir;
ondan evvel Türkçe ismi Györ'-
den muharref Gölvar / Gelvar
şekillerindedir) 130, 133 - 136, 149,
166, 181, 182, 184, 185, 188, 434,
451, 454, 456

İkinci ciltte Raab maddesine bk.

Yanova — Bk.: Jenoe.

Yaş / Jassy (Rumanya'da şehir) 138,
278, 441, 442

Bk.: C. 2.

Yazlavitse — Bk.: Jaslowiec.

Yazlowicz — Bk.: Jazlowiec.

Yedikule (İstanbul sîrunda eski zın-
dan ve Hazîne dâiresi) 156, 185, 186,
200, 277, 298, 310-312, 317, 319, 320,
329, 330, 426, 446

Bk.: C. 1.

Sayfa

Sayfa

- Yemen** (Arabistan yarımadasında ülke: Bu eski Osmanlı vilâyetinin merkezi San'â, en mühim iskelesi de Hüdeyde şehirleridir) 14, 18, 19, 52, 58, 80, 97, 161, 386
- Yeni-câmi** (İstanbul'da, Eminönündeki muhteşem câmi: İnşaat başladığı zaman bâzı istimlâk yolsuzluklarından dolayı halk bu güzel câmiye "Zulmiyye" ismini takmışsa da, bütün haklar ihkak edildiği için sonradan "Adliyye" ismi verilmiştir) 108, 185, 428, 433, 474
- Yeni-çarşı** — Bk.: Mısırçarşısı.
- Yenihisar** — Bk.: Petrina.
- Yenikale** — Bk.: Ahıska.
- Yeni-kale** — Bk.: Kal'a-i-cedîd.
- Yeni-kale** — Bk.: Serinwar.
- Yenikapı** (İstanbul surlarındaki Topkapı'nın cenubugarbisinde Mevlevihâne-kapusu: Eski isimleri Pol-yandriion / Russion) 396
- Yeniköy** (İstanbul-boğazının Rumeli yakasında) 330, 331, 333
- Yeni-saray** — Bk.: Topkapı-sarayı.
- Yenişehir** (Bursa vilâyetinde kazâ merkezi) 400
Bk.: C. 1.
- Yenişehir** (Tesalya'da) 146, 436, 438
Bk.: C. 1. ve C. 2.
- Yerköyü / Yerkökü** (Rumanya'da Ulahların Giurgiu / Giurgewo dedikleri şehir) 139, 146, 147, 151, 155, 157-159, 330, 427
Bk.: C. 1.
- Yukarı-Macaristan** — Bk.: Orta-Macar.
- Yunan-denizi** — 400
Bk.: C. 2.
- Yunanistan** (Mora'nın şimalindeki asıl Yunanistan) 459, 484
Bk.: C. 1.
- Yusufpaşa** (Kars'da mahalle) 43
- Yusufpaşa-câmii** (Girit'de, Hanya'nın fethinde Serdâr Yusuf Paşa nâmına câmiye tahvil edilen San-Francesco kilisesi) 398
- Yusufpaşa-sarayı** (İstanbul'un Kırkçeşme semtinde Yusuf Paşa konağı) 125

Z

- Zab / Zâb** (Irak'da ve Musul'dan aşağıda Dieleye dökülen iki nehir: Birine "Zâb-ı a'lâ=Yukarı Zab / Büyük-Zab", ötekine "Zâb-ı Esfel=Aşağı-Zab/ Küçük-Zab" denir; eski isimleri: Büyük-Zab=Lycus/ Zabatus-Maior; Küçük-Zab=Caprus / Zabatus-minor) 344
- Zadlotanka** (Lehistan = Polonya'da Osmanlı menbâlarının Zolotank şeklinde bahsettikleri kale) 441
- Zağra** (Bulgaristan'da Filibe'nin 80 kilometre şimalışarkısindeki Eski-Zağra yahut bunun 31 kilometre şimalışarkısindeki Yeni-Zağra) Birinci cilt "Yer isimleri" cedvelinde Eski-Zağra ve Yeni-Zağra maddelerine bk.
- Zakho / Zaho** (Irak'da Musul şehrinin 100 kilometre kadar şimalıgarbisinde eski Osmanlı kazâ merkezlerinden) 29
- Zâlim-Ali-kalesi / Kal'a-i-Zalim** (Eski Şehr-i Zûr / Şehr-i Zûl=Kerkük vilâyetinde ve İran hududu yakınlardaki Şehr-i Zûr kalesi civarında müstahkem mevki: Son Osmanlı teşkilâtında Musul vilâyetinin Süleymânîyye sancağınadır) 345
- Zara-Vecchia** (Dalmaçya'da Zara'nın 28 kilometre cenubşarkısında İslâvların Biograd ve Almanların da Alt-Zara=Eski-Zara dedikleri liman: Eski Hırvatistan kralları'nın pâyitahtı olmakla meşhurdur) 403
- Zarşat / Zaroşat** (Kars vilâyetinde Arpaçay kazâsının merkezi olan eski müstahkem mevki) 77
- Zemoniko** (Bosna'nın hudut kalelerinden) 403
- Zemun / Zemuni / Zemlin / Semlin** (Belgrad'ın karşısında) 206, 208, 238, 453, 472, 475, 480
Bk.: C. 2.
- Zengî = Sanga** (Cenubî-Kafkasya'da Erivan / Revan kalesinden geçen ırmak) 226

Sayfa

Sayfa

Zenta / Zentha / Szenta (Macaristan'da Theisz = Tisa nehrinin sağ sâhilinde, Szegedin'in 35 kilometre cenubunda ve Zombor'un 70 kilometre şimalişarkısında kasaba: Osmanlı menbâlarında Sente denir)	480 - 483
Zernescht (Erdel'de kasaba)	469
Zeyrek-câmii (İstanbul'da)	474
Zeyrek-yokuşu (İstanbul'da)	356, 423
Zeytin (Maraş vilâyeti merkez kazâsında Fırnıs nâhiyesinin şimdi Süleymanlı denilen merkezi)	265
Zeytin-burnu (Midilli adasında)	478, 479
Ziştova / Ziştovo / Ziştovi (Bulgaristan'ın şimalinde, Rusçuk'la Niğbolu arasında ve Tuna sâhilinde kasaba: Bulgarca ismi Svistov)	146
Zohâb (İran'ın Irak hududu civârında ve Kasr-ı Şîrîn'in şimalişarkısında sancak-merkezi: 1049 = 1639 Kasr-ı Şîrîn muâhedesi burada akdedilmiştir)	383
Zolotank — Bk.: Zadlotanka.	
Zombor / Sombor (Macaristan'da, Tırmışvar kalesinin 145 kilometre garbinde şehir)	481

Zorawno / Zurawna / Zorawna (Lehistan=Polonya'da Stry'nin 31 kilometre şarkında ve Dniestr = Turla suyu üzerinde kasaba: Osmanlı menbâlarında "İzvança" denir)	446
Zorowon — Bk.: Zorawno.	
Zrinwar — Bk.: Serinwar.	
Zsitva / Sitva-suyu (Macaristan'da Usturgon'la Komorn arasındaki Zsitva-torok'da Tuna'ya dökülen çay)	426
Zsitva / Sitva-torok (Macaristan'da Gran=Usturgon şehriyle Komorn = Komran kalesi arasında ve Zsitva/Sitva-suyunun Tuna'ya döküldüğü noktada bâzı Osmanlı müelliflerinin "Jitva-boğazı" dedikleri yer: 1015 = 1606 sulhiyle meşhurdur)	124, 246, 247, 256, 258, 295, 427, 430, 431
Zulmiyye — Bk.: Yeni-câmi.	
Zurawno — Bk.: Zorawno.	
Zvornik / Zwornik — Bk.: İzvornik.	
Zwanic (Lehistan'da Osmanlıların İzvanca dedikleri kale)	441

TARİH SIRASIYLA

TAHLİLÎ FİHRİST

Parantez içindeki rakamlar Milâdî ve Hicrî tarihleri, metin rakamları da sahife numaralarını gösterir. — Tarih ihtilâfları için metne müracâat edilmelidir).

ÜÇÜNCÜ MURAD / MURAD-I-SÂLİS DEVRİ

- (1574 = 982) Üçüncü Murad'ın cülûsu, babası İkinci Selim'le beş erkek kardeşi-
nin cenâze merâsimi; yeni pâdişahın şahsiyyeti, muhiti, kadın ibti-
lâsı; saltanat devrinin mühim şahsiyyetleri; Sultan Murad'ın rüşvet
almıya başlaması,
1 — İkinci Selim'le «Nizâm-ı-âlem»e kurban edilen beş oğlunun
defni, 4 — Bir milyon yüz bin altınlık cülûs bahşışı, 4 — Beş gün
siyahlar giyildikten sonra mâtem kıyâfetlerinin değiştirilmesi ve
cülûs tebriki, 4.
- (1575 = 982) Üçüncü Murad'ın Eyüp'de Kılıç-alayı, 5 — Nişancı Feridun Ahmed
Bey tarafından tertib edilen ve halk arasında «Feridun-Bey Mün-
şeât»ı ismiyle şöhet bulan «Münşeât-üs-Selâtin»in Vezir-i-a'zam
Sokullu-Mehmet Paşa tarafından Üçüncü Murad'a takdimi ve So-
kullu'nun nüfuzu sarsıldığı için pâdişahın bu esere ehemmiyet ver-
memesi, 5. —
- (1575 = 983) İkinci Selim devrinde akdedilmiş olan Osmanlı - Venedik sulh mu-
âhedesinin saltanat tebeddülü üzerine tecdidi ve Venedik cumhuri-
yetinin Üçüncü Murad'a elli bin altın cülûs hediyesi takdimi, 6.
- (1576 = 984) İran'ın Erivan/Revan valisi Tokmak-Han'ın elçilikle ve beş yüz
deve yükü hediye ile Üsküdar'a müvâsalatı, 6 — Tokmak-Han'la
maiyyetinin otuz kadirgayla top şenlikleri içinde Üsküdar'dan İs-
tanbul'a geçirilmesi, 7 — Safavî elçisi Tokmak-Han'ın huzura ka-
bulü ve getirdiği muhteşem hediyelerin Üçüncü Murad'a tak-
dimi, 7 — İran şâhı Birinci Tahmâsb'ın ölüm haberi ve İran'da ka-
rışıklıklar zuhûru üzerine Tokmak-Han'ın memleketine avdeti.
- (1577 = 984) İkinci Selim'in son günlerinde sekiz sene müddetle akdedilmiş olan
Osmanlı-Avusturya / Almanya sulh muâhedesinin Avusturya'daki
saltanat tebeddülü ve İkinci Rodolphe'ün cülûsu üzerine gene sekiz
sene müddetle tecdidi ve bu münasebetle imparatorluk haracının
Osmanlı hazinesine takdimi, 8.
- (1577 = 985) Rus ve Cermen nüfuz ve hulûllerine karşı Osmanlı imparatorluğu-
nun Lehistan krallığını himâye altına alması, Osmanlı - Lehistan
münasebetlerinin tarihçesi ve Türkiye'nin şimal siyaseti; Jagellon
hânedânının inkırâzı üzerine Lehistan tahtına Türkiye tarafından
gösterilen namzetlerin intihâb ettirilmesi ve bunlardan Bathory'ye
24 maddelik bir tâbiyyet muâhedesini imzâ ettirilmesi, 9.
- (1578 = 985) En büyük Osmanlı Kapdan-ı-deryâlarından ve İkinci Selim'in dâ-
madlarından Vezir-i-Sâni = İkinci vezir Piyâle Mehmet Paşa'nın
ölümü, şahsiyyeti ve hayrâtı, 12 — Kanunî Sultan Süleyman'ın ye-
gâne kızı, İkinci Selim'in kızkardeşi, Üçüncü Murad'ın halası ve
Kanunî devri Vezir-i-a'zamlarından Rüstem Paşa'nın karısı Mihri-
mâh-Sultan'ın ölümü, şahsiyyeti ve hayrâtı, 12.

(1578 = 986) Elli iki sene saltanat sürdükten sonra ölen Safavî hükümdarı Bîrinci Tahmâşb'ın vefatı üzerine İran'da zuhur eden saltanat buhrânı karşısında Osmanlı hükûmetinin vaziyeti: Vüzerâ arasında iki fikir cereyanı ve Türk menfaatlerinin himâyesi için bir Şark seferi açılması fikrine Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın bir takım şahsî endişelerle muhâlefet göstermesi: Üçüncü Murad'ın sefer fikrini tercihi üzerine üçüncü vezir Lala-Mustafa Paşa'nın Şark serdârlığı; Kafkasya'yı hâkimiyetleri altına almış olan Safavîlerin Şark'dan sonra şimalişarkîden de Anadolu'yu tehdiye başlamaları ve Hazar-denizine dayanmış olan Rus çarlığının Karadeniz yollarıyla Kırım hanlığını tehdiye başlaması karşısında böyle bir şark seferinin hayati ehemmiyeti; Erzurumluların telâş ve en mühim Gürcü hükümdarı olan Karthli kralının Türk ordusunu Gürcistan'a dâvet etmesi; Safavî nüfuz ve hâkimiyeti altında bulunan Gilân, Şirvan, Dağıstan ve Gürcistan hükûmetleriyle Osmanlı devletinin eski münâsebâtı tarihçesi; Safavî buhrânı karşısında Sokulu'ya rağmen açılan «Acem seferi» üzerine Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, 13 — Üsküdar karargâhında 23 gün son hareket hazırlıklarıyla meşgul olan Lala Paşa'nın Erzurum'a hareketi, 18 — Erzurum civârındaki Cinis konağında eski Diyarbekir beylerbeyi ve müstakbel Kafkasya fâtihî Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın orduya iltihâkı, 18 — Şark serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın Erzurum civârındaki Çermük = Ilıca konağına muvâsalatı ve sefere me'mur olup Erzurum'da toplanmış olan valilerin orduya iltihâkı, 18 — Lala Paşa'nın Erzurum'a muvâsalatı, ilk müsâdemelerin başlaması, Dağıstan ve Şirvan beylerinden itâat mektupları gelmesi ve Erzurum harb meclisinde İran'dan evvel Gürcistan üzerine hareket kararı verildiği için Tiflis'in ilk hedef ittihâzı, 19 — Ordunun Erzurum'dan Ardahan üzerine hareketi, Türklerin «Açuk-baş / Baş-açuk memleketi» ve Gürcülerin de «İmerethi», dedikleri «Garbî-Gürcistan kralı Corci'nin elçilerle itâatini arzetmesi, 19 — Türk himâyesine giren Fas sultanlığında Portekizlilere karşı «Vâdi-s-seyl» zaferi, Portekiz kralı «Dom Sebastiao'nun maktul düşmesi ve Portekiz şevket ve kudretinin kırılması, 20 — Gürcistan ve Şirvan seferindeki Osmanlı ordusunun soğanlı ve Allâhüekber dağlarından aşttıktan sonra Göle üzerinden «Dehân-ı Gürcistan = Gürcistan'ın ağızı» sayılan Ardahan kalesine muvâsalatı ve bu sırada Gürcü Beylerinden dehâlet-nâmeler gelmesi, 21 — Ordunun Ardahan'dan Tiflis'e hareketi, 21 — Safavî hududunu geçen Ordusunun Akçakale = Rabat ve Wéli / Vale kalelerini işgal etmesi ve Tokmak-han idaresindeki Safavî ordusuna karşı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın kazandığı Çıldır zaferi üzerine Gürcistan yollarının açılması ve Gürcü kalelerinin kendiliklerinden teslim olma başlanması, 21 — Samtskhé hristiyan atabeyliğinin son bakıyyesi olan Altunkale ile Safavî hâkimiyetindeki Mahmud-Han beyliğine âit Ahıska, Ahikelek, Tümük ve Hirtz kalelerinin işgali, 22 — Gürcistan'da Karthli krallığının pâytahtı olan Tiflis şehrinin kan dökülmeden işgali, 23 — Tiflis'de ilk Cuma-namazı, mevcudiyetine nihayet verilen Karthli krallığının vilâyet şekline sokulması ve bir beylerbeyi tayini, 23 — Karthli krallığının şarkında bulunan Kakheti hükûmetinin

krallık ikinci Alexander'ın Türk ordusuna gelip itaât ve tâbiyetini arzemesi üzerine Türk vilâyeti hâline gelen ölkesinin beylerbeyliğine gene kendisinin tâyini, 24 — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Kür boyundaki Koyun-geçidi muharebesinde Safavî ordusuna karşı kazandığı ikinci büyük zafer üzerine Osmanlı ordusuna Şirvan yollarının açılması ve bu sıradaki Şeki kalesinin fethi, 24 — Koyun-geçidi zaferi sayesinde Şirvan'ın Ereş ve Şamahı gibi en mühim mevkillerinin işgali, Ereş'in Şirvan vilâyetine merkez ittihâzı ve Baku ile Demir-kapı'ya kadar bir çok kaleler fethi suretiyle Osmanlı fütuhâtının Hazar sâhilleriyle Dağıstan'a dayanması; o sırada Abhazya'nın da inkıyâdı üzerine Sohum-kale'nin vilâyet merkezi ittihâzı ve Kafkasya üzerinden Kırım hanlığı ile ittisal te'mini, 25 — Osmanlı hâkimiyet ve nüfuzu altına alınan Kafkasya'nın Safavilere karşı müdâfaasını küçük bir kuvvetle Şirvan ve Dağıstan serdarlığına tâyin ettiği Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya bırakan Şark-serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın Ereş'den Erzurum'a hareketi, 27 — Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın mevkiini tahkim için kurduğu âile ve tarafdar şebekesine karşı şiddetli hareketlere başlayan Üçüncü Murad'ın Budin beylerbeyi Sokullu-Mustafa Paşa'yı idâm ettirmesi, 28 — Dağıstan'daki Kumuk ve Kaytak beylerinin itaât ve inkıyâdı, 29 — Garbî Gürcistan'daki «İmerethi = Açıuk-baş / Baş-açuk» krallığının kat'i surette Türk hâkimiyetine girmesi ve Guria prensliğiyle diğer küçük Gürcü beyliklerinin inkıyâdı, 30 — Kafkasya'da istirdad hareketlerine başlayan Safavilere karşı Şirvan ve Dağıstan serdarı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın üç gün üç gece süren birinci Şamahı muharebesindeki parlak zaferi, 30 — Lala-Mustafa Paşa ordusunun Gürcistan ve Şirvan seferinden Erzurum kışlağına avdeti ve bu avdet esnâsında Ahıska, Ardahan ve Çoruh boylarından mürekkep «Çıldır eyâleti» ismiyle yeni bir beylerbeylik teşkili, 32 — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın üç gün süren ikinci Şamahı muharebesi ve kendisini kıskandığı için maiyyetine pek az kuvvet bırakıp Erzurum'a çekilen Şark-serdârı Lala-Mustafa Paşa'dan yardım görmediği için mağlûbiyeti, 33 — Şeref-Hanlar denilen Bitlis Kürt emirlerinden olup Kanunî devrinde İran'a kaçmış ve Safavî hizmetine girmiş olan Üçüncü Şemsüddin'in İran'da doğmuş oğlu, Safavilerin Nahcivan valisi ve «Şerefnâme» isimindeki Kürt tarihinin müellifi Beşinci Şeref-Han'ın İranlılardan ayrılıp Osmanlılarla anlaşarak ecdâdının Bitlis hanlığına tâyini üzerine Van'a gelip merâsimle karşılanması, 35.

(1579 = 986) İkinci Şamahı muharebesini yarımsızlık ve askersizlik yüzünden kaybeden Dağıstan ve Şirvan serdarı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Safavî istilâsı karşısında Şamahı'dan Demir-kapı'ya hareketi ve Erzurum'da seyirci vaziyetinde kalan Şark-serdârı Lala-Mustafa Paşanın alâkasızlığı yüzünden Şirvan'ın elden çıkması, 36.

(1579 = 987) İngiltere kraliçesi Elisabeth'in Üçüncü Murad'a üç tüccarla gönderdiği bir nâme üzerine ilk Osmanlı-İngiliz ticarî ve siyâsî münâsebetlerinin başlaması ve kraliçeye gönderilen cevapta İngiliz ticaret gemilerinin Türk limanlarına kendi bayraklarıyla gelebileceklerinin tebliği, 38 — Gürcülerden yardım gören Safavilerin Tiflis muhâsarası, 39 — Kış mevsimini Erzurum kışlağında geçiren Şark-serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın yaz gelince Kars'a hareketi 39 — On bin

kişilik bir Safavi-Gürcü kuvveti tarafından dört aydanberi muhâsara altına alınmış ve kedi, köpek yiyecek hâle gelmiş olduğu halde müdâfaada sebât eden yedi yüz kişilik Tiflis muhâfız kıt'asına Kars'dan imdat gönderilmesi, 40 — Şark-serdârı Lala-Mustafa Paşa ordusunun Kars'a muvâsalatı ve Üçüncü Murad'ın emriyle inşâsına karar verilen Kars kalesi için arâzî vaziyetinin keşfi, 40 — Gerek Gürcistan hâkimiyyeti, gerek Kafkasya üzerinden Kırım'la ittisâlin te'minî itibariyle hâiz olduğu askeri ehemmiyetten dolayı Kapdan-i-deryâ Kılıc-Ali Paşa'nın yaptırdığı Osmanlı müelliflerinin «Faş» dedikleri Poti kalesi inşaatının ikmâli, 41 — Kars kalesinin temel-atma merâsimi ve yedi burca göre yedi kola ayrılan inşâatta her kola bir beylerbeyinin me'mur olması, 41 — Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya yardım için Üçüncü Murad'ın emriyle Kırım hanı İkinci Mehmet Giray'ın yola çıkması ve on bin Tatar atlısıyla öncü olarak yolladığı sancak-beyi Mehmet Bey'in Demir-kapı'ya muvâsalatı, Şirvan beylerbeyliği ile Hazar-Kapdanlığına tâyin ve Hazar denizinde Osmanlı Bahriyesinin teşekkülü meselesi, 42 — Kars'dan gönderilen on iki bin kişilik yardım kuvveti yaklaşıırken Safavîlerle Gürcülerin Tiflis muhâsarasını kaldırması ve bu suretle on bin kişiye karşı yedi yüz Türkün tam dört ay iki gün süren muhteşem müdâfaasının muvaffakiyetle neticelenmesi, 42 — Maraş beylerbeyi Mustafa kumandasındaki imdat kuvvetlerinin Tiflis'e muvâsalatı üzerine müdâfaa kahramanlarının uzun bir açlık devresinden kurtulmaları, 42 — İç ve dış kalelerle büyük bir hendekten ve varoş sûrundan mürekkebe olan ve memnûnun çevresi 27 bin metre tutan Kars inşaatının Türk ordusu tarihine şeref veren büyük bir muvaffakiyet eseri olarak 28 günde ikmâli, 43 — Tiflis'in imdâdına giden Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa'nın istirahat muhtâc olan şanlı müdâfîlerle beraber Kars'a hareketi, 43 — Tiflis kalesine konulan tâze muhâfız kıtasına Kars'daki Lala-Mustafa Paşa ordusundan erzak sevki, 43 — Kars kalesini 28 günde yapan Şark ordusunun bir beylerbeyi-saray, birer mekteple medrese, beş câmi, iki köprü ve halk için evler, konaklar, hamamlar, değirmenler ve su terâzilerinden mürekkebe olan Kars şehri inşaatını da 30 günde ikmâl etmesi ve bu sırada Keçivan, Ani, Mağazbert ve Kağızman kalelerinin de inşası, 44 — Anadolu beylerbeyi Ca'fer Paşa'nın Erivan üzerine büyük bir akın hareketi ve bir çok Ermeni esirleriyle avdeti, 44 — Dağıstan ve Şirvan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya yardım etmiye me'mur olan Kırım hanı İkinci Mehmet-Giray'ın Demir-kapı'ya muvâsalatı, 45 — Ca'fer Paşa kolunun altı günlük bir hareketten sonra Erivan akınından Kars'a avdeti, 45 — Özdemir-oğlu Osman Paşa ile Kırım Hanı, İkinci Mehmet-Giray'ın Şirvan'ı Safavîlerden istirdad için Demir-kapı'dan harekete geçmeleri, Baku'nun istirdadı ve Şirvan'daki düşman ordusunun mağlûbiyeti üzerine Safavîlerin bu memleketi ikinci defa olarak tahliye etmeleri, 46 — Kanunî, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerinde 14 sene, 2 ay, 22 gün mütemâdiyen Sadâret makamında bulunmuş ve mevkîni muhafaza için memleketin bir çok mühim mevkilerinde âilesi efrâdiyle tarafdarlarından mürekkebe bir şebeke kurmuş olan Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Pa-

şa'nın öldürülmesi, şahsiyyeti ve katlinin feci âkıbeti, 46 — Sokullu'nun katli üzerine ikinci vezir Semiz-Ahmed Paşa'nın sadâreti ve şahsiyyeti, 49 — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın sefer mevsimini Kars inşaâtıyla geçirdikten sonra ikinci defa olarak Erzurum kışlağına çekilmesi, 50 — Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa ile Kırım hanı ikinci Mehmet-Giray'ın Safaviler tarafından tahliye edilen Şamahı şehrine girmeleri ve bu suretle Şirvan istirdâdının ikmâli, 50 — Sokullu-Mehmet Paşa'nın katli ve ikinci vezir Semiz-Ahmed Paşa'nın sadâreti üzerine üçüncü vezirlikten alelûsul ikinci vezirliğe terfi eden Şark-serdârı Lala-Mustafa Paşa'ya bu değişikliklerin tebliği, 50 — Parlak zaferleri ve muvaffakiyetleriyle kendisini gölgede bırakan Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı kıskandığı için, onunla Kırım hanı ikinci Mehmet-Giray'ın Safavilere karşı kendileriyle elbirliğine dâvet eden taleplerini reddetmiş olan Şark-serdârı Lala-Mustafa Paşa'nın Pasin ovasında askerini terhis edip Erzurum kışlağına çekilmesi, 50 — Şirvan'ın istirdâdı üzerine Kür nehrinin cenubuna çekilmiş olan, Safaviler üzerine Kırım hanı ikinci Mehmet-Giray'ın akın hareketi; Dağıstan ve Şirvan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa ile âmiri olan Şark-serdârı Lala-Mustafa Paşa arasındaki gerginliği hâd bir şekil almasından dolayı Erzurum'da bulunan Lala Paşa'nın bu harekâta iştirâk teklifini reddetmesi ve bu yüzden Kırım hanının Özdemir-oğluna bir miktar asker bırakarak memleketine çekilip gitmesi, 50.

(1580 = 987) Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı kıskandığı için en müşkil anlarda bile ona yardım etmemek suretiyle Kafkasya fütûhâtını tehlikede bırakan Şark-serdârı ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa'nın serdârlıktan azli, «Serdâr-ı bi-âr» denilen rakibi üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'nın serdarlığı ve yeni serdarla eski serdar arasındaki şiddetli rekabetin tarihçesi, 51.

(1580 = 988) Vezir-i-a'zam Semiz-Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine inhilâl eden Sadâret makamına usûlen namzed vaziyetinde bulunan ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa ile Şark-serdârı üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa arasındaki şiddetli rekabet karşısında bu iki devşirme ihtirâsının te'lifini imkânsız gören üçüncü Murad'ın Sadâret makamını ilga etmesi ve Lala-Mustafa Paşa'yı «Mühr-i-Hümâyûn» dan mahrum olmak şartıyla ve «Vekîl-i-Saltanat» ünvânıyla Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edip Osmanlı tarihinde misli görülmemiş bir tesviye tarzı icâd ederek ihtilâfın önünü alması, 53 — Sadâretin ilgasından dolayı «Vekîl-i-Saltanat» ünvânıyla Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş olan ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa'nın yıllardanberi çektiği «Mühr-i-Hümâyûn» hasretine dayanarak ölmesi ve bir rivayete göre de zehir içerek intihârı ve şahsiyyeti, 55 — ilga edilmiş olan Sadâret Makamının tekrar ihdâsıyla «Mühr-i-Hümâyûn» un Şark-serdârı ve Lala Paşa'nın meşhur rakibi Koca-Sinan Paşa'ya isâli, 55 — Şark-serdârlığında hiç bir iş göremeyip Gürcistan'da boş yere dolaşıptan sonra Kür boylarındaki Safavî cephesini bırakıp Kars önlerinde tuhaf bir harp manevrası yaptıran Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın Erzurum kışlağına muvâsalatı ve bir kısım askerinin muhtelif kışaklara taksimi, 56.

(1581 = 988) Safavîlerin Kanunî devrindeki hudut esas olmak şartıyla sulh teklifi

ve son fütûhâtın hiç sayılması demek olan bu teklifin reddi, 56 — Safavîlerin Şirvan'ı istirdâd için Kür boyunda hazırlamakta oldukları orduya karşı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın gönderdiği Kırım prenslerinden Gazi-Giray'ın şiddetli bir baskın hareketi üzerine 18 bin kişilik bir düşman kuvvetinin imhâsı ve Bakü'nün kahramanca bir müdâfaa sâyesinde kırk gün süren Safavî muhâ-sarasından kurtuluşu, 56.

- (1581 = 989) Fransızlara verilen üçüncü Kapitülâsyon fermanı mucibince Osmanlı limanlarına gelerek bütün ecnebi gemilerinin Fransız bandırası çekmek mecburiyeti, Fransa sefirlerinin diğer elçilere tekaddüm hakkı ve yalnız inzilizlerin bandıra mecburiyetinden istisnâsı, 57 — İran'ı bir hamlede fethedip şâhı esir edeceğinden bahsederek sadâretinden evvel Lala-Mustafa Paşa'nın elinden Şark serdarlığını almış olan Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın hiç bir askeri muvaffakiyet kazanmadan ve hattâ selefi Lala Paşa gibi istirkab ettiği Dağıstan ve Şirvan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'ya yardım kuvveti bile göndermeden İstanbul'a avdeti, 58.
- (1582 = 990) Üçüncü Murad'ın oğlu ve veliahdı Şehzâde Mehmed'in Osmanlı tarihinde en muhteşem şenlik sayılan elli yedi günlük sünnet-düğünü ve bu düğünde hüner gösterenlerin Yeniçeri ocağına kaydı suretiyle Ocak kanunlarının ilk defa olarak bozulmaya başlaması, 58 — Lala-Mustafa Paşa ile halefi Koca-Sinan Paşa'dan hiç bir yardım görmediği için parasızlık ve askersizlik yüzünden Safavîlere karşı çok müşkil bir vaziyette kalan Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın doğrudan doğruya Üçüncü Murad'a müracâati üzerine İstanbul'dan, Rumeli'den ve Kırım'dan tahsis edilen kuvvetlerle Hazine'den gönderilen paranın Kefe üzerinden Demir-kapu'ya isâli, 60 — Safavîlerin istenilen şartlarla sulh akdine hazır oldukları hakkında uydurduğu yalanın meydana çıkmasından dolayı «Serdâr-ı bi-âr» denilen Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın ilk sadâretinden azliyle Malkara'ya nefyi, 61 — İkinci vezir Kanijeli-Siyavuş Paşanın sadâreti ve şahsiyeti, 62 — Yeniçeri-ağabğından ma'zul Ferhad Ağa'nın Rumeli beylerbeyliğine tâyini, 63,
- (1583 = 991) Münşeât-üs-Selâtin», sâhibi Nişancı Feridun Ahmed Bey'in ölümü, 63 — Yeniçeri-ağalarından ma'zulken edildığı Rumeli beylerbeyliğinden üç ay sonra Şark serdârlığına tâyin edilen Ferhad Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, 63 — İlk İngiltere sefiri William Harbone'un İstanbula gelişi ve ilk İngiliz-Türk dostluğu, 64 — Kefe üzerinden Demir-kapuya gelen takviye kıt'aları içindeki Rumeli askerlerinin Şirvan ve Dağıstan serdârı Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı dinlemiyerek kahramanlık taslamak için ihtiyatsızca düşman üzerine hareketleri ve serkeşlerin uğradıkları Niyâz-âbâd bozgunu, 64 — Özdemir-oğlu Osman Paşa ordusunun şimale doğru ilerlemekte olan Safavî ordusuna karşı Demir-Kapu'dan hareketi, 65 — Kafkasya fâtihî Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın elli bin kişilik bir Safavî ordusuna karşı Samur nehrinin cenubundaki Vilasa / Bilasa ovasında 3-4 gün gece-gündüz devam eden «Meş'ale savaşı» ndaki en büyük zaferi, 65 — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın «Meş'ale savaşı» ndan sonra Şirvan'ın merkezi olan Şamahı'yı beşinci defa olarak istirdâdı, 67 — Müstahkem olmadığı için Safavîlerle Osmanlılar arasında bir kaç

defa elden ele geçmiş olan Şamahı'nın tahkimini Şirvan müdâfâ-
ası bakımından zarurî gören Özdemiş-oğlu Osman Paşa'nın em-
riyle büyük bir kalenin temel-atma merâsimi, 67 — Kalın ve
yüksek surları, geniş ve derin hendeği ve heybetli kuleleriyle eski
Türk askerî mi'mârisinin muazzam bir eseri olan yedi kapulu, Şa-
mahı kalesinin 45 günde ikmâli, 67 — Bir taraftan Kafkasya
fâtihî Özdemiş-oğlu Osman Paşa'nın «Meş'ale savaşı» nı kazan-
ması ve bir taraftan da Üsküdar'dan Erzurum'a gelen yeni Şark-
serdârı Ferhâd Paşanın yüz bin kişilik bir ordu başında Erzurum'dan
hareketi üzerine Safavîlerin Revan/Erivan şehrini tahliye
edip çekilmeleri ve bu şehri kan dökmeden işgal eden Ferhad
Paşa ordusunun büyük bir kale inşâsına başlaması, 68 — Kaf-
kasya serdârı Özdemiş-oğlu Osman Paşa'nın Şamahı kalesi ikmâl
edilip idare teşkilâtı tamamlandıktan sonra Demir-kapı'ya hare-
keti, 68 — Sekiz kuleli iç-kalesi ve kırk üç kuleli dış-kalesi ve
câmiyle beraber Erivan tahkimâtının 45 günde ikmâli ve yeni
bir eyâlet merkezi ittihâz edilerek beylerbeyi tâyini, 68 — Kaf-
kasya fâtihî Özdemiş-oğlu Osman Paşa'nın Demir-kapı'dan ve
Kırım üzerinden İstanbul'a hareketi ve Kefe'ye muvâsalatında
Rus teşvikine kapılarak İstanbul'un emirlerini dinlemeyen Kırım
hanı ikinci Mehmet-Gıray'la harbe tutuşması, 69 — Üçüncü Mu-
rad'ın Osmanlı tarihinde ilk defa olarak «Vâlide-Sultan» ünvâ-
niyle anılan anası Nûr-Bânû-Sultan'ın ölümü ve hayrâtı, 71 —
Mağnisa valiliğine tâyin edilen veliahd Şehzâde Mehmet /Üçüncü
Mehmed'in İstanbul'dan eyâlet merkezine hareket etmek üzere
Üsküdar'a geçişi, 72.

(1584 = 992) Me'zunen İstanbul'a gitmek üzere Demir-kapı'dan Kefe'ye gelmiş
olan Kafkasya fâtihî Özdemiş-oğlu Osman Paşa'nın İstanbul'dan
aldığı yardım kuvvetleriyle âsi Kırım hanı ikinci Mehmet-Gıray'ı
izâle edip Kırım meselesini tesviye etmesi, 73 — Kafkasya fâtihî
ve Üçüncü Murad devrinin millî kahramanı Özdemiş-oğlu Osman
Paşa'nın Kefe'den İstanbul'a gelişi, halkın sevgi tezâhürleriyle
karşılınması ve ikinci vezirliğe terfii, 73 — Özdemiş-oğlu Osman
Paşa'nın huzûra kabulü ve Üçüncü Murad'ın misli görülmemiş
fevkalâde teveccüh ve iltifâtı, 74 — Kafkasya fâtihinin şân ve
şöhretiyle pâdişah'tan gördüğü teveccühü çekemiyen kubbe vezir-
lerinin askeri Osman Paşa aleyhine ayaklandırma teşebbüsünden
dolayı Vezir-i-a'zam Kanîjeli Siyevuş Paşa'nın azliyle Özdemiş-
oğlu Osman Paşa'nın sadâreti, 75 — Şark-serdârı Ferhad Paşa'nın
Gürcistan seferinde en mühimleri Lori ve Tumanis olmak üzere
muhtelif kaleler yaptırması, Gürcistan hâkimiyetinin takviyesi
ve Terekemelerden Borçkalı-Kazaklarının itâati, 76 — Vezir-i-
a'zam Özdemiş-oğlu Osman Paşa'nın Kırım'da çıkan ısyan hareke-
tini tenkil vazifesiyle ve Serdâr-ı-Ekremlikle İstanbul'dan Üskü-
dar karargâhına geçişi, 78 — Vezir-i-a'zam ve Kırım serdârı Os-
man Paşa'nın Sinop limanından donanmayla Kırım'a ordu ge-
çirmek üzere Üsküdar karargâhından Kastamonu'ya hareketi,
79 — Özdemiş-oğlu Osman Paşa'nın ordu başında Kastamonu'ya
muvâsalatı ve pişdar olarak Kefe'ye gönderilmiş olan kuvvetle-
rin Kırım hanı ikinci islâm-Gıray'la elbirliği sâyesinde ısyan
hareketi bastırılmış olduğu için Vezir-i-a'zâmın Kırım seferine
hâcet kalmaması, 79.

(1585 = 993) Kırım isyanının tenkili üzerine artık oraya gitmesine hâcet kalmamış olan Vezir-i-a'zam Özdemiş-oğlu Osman Paşa'nın Safavilere karşı Şark serdârlığına tâyini hakkındaki Hatt-ı-Hümâyûn'un Kastamonu karargâhına isâli, 80 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Osman Paşa'nın hastalığına rağmen Kastamonu karargâhından Erzurum'a hareketi, 80 — Özdemiş-oğlu ordusunun Erzurum önlerinde konaklaması ve evvelce Safavilere esir olan Kırım prenslerinden Gazi-Giray'la «Şecâatnâme» müellifi Dal-Mehmet Bey'in esaretten kaçıp kurtularak bu konakta orduya iltihak etmeleri, 81 — Kanunî Sultan Süleyman'ın torunu, İkinci Selim'in kızı, Murad'ın kızkardeşi ve maktul Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın karısı Esmâ-Han-Sultanın ölümü, 82 — Kalb hastalığından muztarib olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemiş-oğlu Osman Paşa'nın şark ordusu başında Erzurum'dan tahtirevanla son seferi olan Tebriz fethine hareketi, 82 — Özdemiş-oğlu ordusunun Çaldıran sahrâsına muvâsalatı, 82 — Van ve Erivan beylerbeyi Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın Kara-dere konağında eyâlet askerleriyle beraber orduya iltihâkı, çarhacılığa tâyini ve ordunun Hoy üzerinden Tebriz'e doğru ileri hareketi, 83 — Özdemiş-oğlu ordusunun Çaldıran-Kara-dere-Hoy-Merend üzerinden Tebriz şehrinin şimali garbisindeki Süfiyân/Sofyan konağına muvâsalatı, 83 — Tebriz'in şimaligarbisindeki Abvâr mevkiinde ilk Osmanlı-Safavî müsâdemesi, Safavîlerin ric'atı ve Tebriz yolunun açılması, 83 — Tebriz'de şehir harbi yapmak üzere bir çok tertibât ittihâz etmiş olan Safavîlerle şehre giren Osmanlılar arasında bir gün süren sokak muharebesi, 84 — Tebriz şehrinin yarısı Osmanlı ordusu tarafından işgal edildikten ve Safavî askerleri kaçtıktan sonra şehir ahâlisi nâmına Serdâr-ı-Ekreme gelen hey'etin teklifi ve Tebriz'in Türkiye'ye ilhâkı şartıyla kabul edilen bu teklif üzerine gece-yarısı ateşin kesilmesi, halka «eman» verilmesi ve bu suretle Tebriz şehrinin Osmanlılar tarafından dördüncü defa olarak işgali, 86 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemiş-oğlu Osman Paşa'nın İran-Âzerbaycanı'nı Türkiye'ye ilhak etmesi ve bu ilhak kararının ilânı, 87 — Üçüncü Murad'ın valilikle Mısır ıslâhatına me'mur olan dâmâdı boşnak vezir İbrahim Paşa'nın Mısır ve Suriye'de elde ettiği kıymetli taşlar ve altınlarla yaptırdığı ve Osmanlı saltanatının sonuna kadar pâdişahların kullandığı «Taht-ı-zümür-rûdîn» isimindeki muhteşem ve murassâ tahtın Mısır'dan İstanbul'a gelen İbrahim Paşa tarafından Sultan Murad'a takdimi, 88 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemiş-oğlu Osman Paşanın Tebriz'de iki gece evvel ilân ettiği emâna riâyet etmiyen Yeniçerilerin şehri yağma edip halkı esir etmiye kalkışması üzerine karargâhından Tebriz'e gelen hasta Serdârın halkı esâretten kurtarması, 90 — Kafkasya'dan sonra Âzerbaycan'ı da fethetmiş olan kahraman Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemiş-oğlu Osman Paşanın «Çerendâb» karargâhından Tebriz'e girip şehri gezmesi, 91 — Âzerbaycan'ın fethinden dolayı Ramazan bayramında «İydeyn = İki bayram / Çifte bayram», tebriki, 91 — Tebriz'in Sultan-Hasan = Uzun-Hasan câmiinde Osmanlıların ilk cuma-namazı ve Üçüncü Murad nâmına hutbe okunması, 91 — Çevresi on iki bin yedi yüz arşın tutan Tebriz kalesinin otuz günde inşâsı, 92 — Tebriz'in fethi üzerine

Osmanlı ordusu Türkiye'ye avdet edinceye kadar hırpalama hareketleriyle iktifâya karar veren Safavîlerle Neheng muharebesi, Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa beylerbeyi ve İtalyan dönmesi Çağal-oğlu Sinan Paşa'nın korkaklık ve tedbirsizlik yüzünden mağlûbiyeti, 92 — Safavîlerin Neheng muvaffakiyetinden cür'et alan Tebrizlilerin تنها yerlerde buldukları Osmanlı askerlerini öldürmiye başlamaları ve bir hamamda 10 - 15 askeri kılıçtan geçirmeleri üzerine mütecâvizlerin tenkilini enreden Serdâr-ı-Ekrem'in bu emri yanlış anlaşıldığı veyahut kasden öyle tefsir edildiği için üç gün üç gece katliâm edilmesi, Özdemir-oğlu'nun bu katliâmı güçlüğüle durdurması, 93 — Tebriz katliâmı ile askerin diğer bir takım serkeşliklerinden çok müteessir olan ve esasen kalb hastalığından muztarip bulunan Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölüm hastalığı, 94 — Ölüm hastalığından dolayı orduyu bizzât idare edemiyen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Van beylerbeyi Çağal-oğlu Sinan Paşa'yı Serdâr-Kaymakamı tâyin etmesi, yeni bir eyâlet merkezi olan Tebriz'e bir beylerbeyi tâyini ve bu vaziyetten istifâde eden Safavî veliahdi Koç-kapan Hamze-Mirzâ'nın Tebriz civârındaki Fahusfenc ırmağı boylarında Çağal-oğlu'nu bozguna uğratarak parlak bir zafer kazanması, 95 — Tebriz kulesine sekiz bin muhâfız bırakan Osmanlı ordusunun Anadolu'ya çekilmek üzere hareketi, son anlarını yaşıyan Özdemir-oğlu'nun tahtirevanla nakli ve bu sırada otuz bin kişilik bir kuvvetle taarruza geçen Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'ya karşı «Şenb-i-Gazân» zaferi, 96 — Tebriz fethinden dönmekte olan Kafkasya ve Azerbaycan fâtihî, büyük Osmanlı kahramanı, Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Tebriz civârındaki «Telhrûd = Acıçay / Acısu», konağında ölümü, cenâzesinin Van'a ve oradan da Diyarbekir'e götürülüp Kurşunlu-câmi civârındaki türbesine defni ve şahsiyeti, 96 — Tebriz'den Van'a giden Osmanlı ordusuna karşı son taarruzunu yapan ve Osmanlılar arasında «Koç-kapan» diye şöhret bulan kahraman Safavî veliahdi Hamze-Mirzâ'nın «Telhrûd = Acısu» boyundaki Nâyân muharebesinde müdhiş bir bozguna uğratarak perişan bir halde kaçıp kurtulması ve vak'adan 14 gün sonra Safavîlerin Tebriz şehrini işgal ve istirdâd etmelerine mukabil, kalenin Osmanlı işgalinde kalması, 99 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölümü üzerine Serdâr-Kaymakamı Çağal-oğlu Sinan Paşa'nın Van'dan gönderdiği «Mühr-i-Hümâyûn», un İstanbul'a getirilmesi ve Özdemir-oğlu'nun ölümündenberi bir ay, iki gündür münhal kalan Sadâret makamına ikinci vezir Hadım-Mesih Paşa'nın bir rivayete göre de Şark-serdarlığına Kaymakamlığında bulunan Çağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'nın tâyini, 100.

(1586 = 994) Şark ordusunun Azerbaycan'dan Anadolu'ya çekilmesi, Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölümü, Tebriz şehrini istirdâd eden Safavîlerin kaledeki Osmanlı muhâfızlarını şiddetli bir muhâsara altına alıp «at ve it»eti yemek mecburiyetinde bırakması ve bütün bu müşkilât içinde Şark ordusunun Çağal-oğlu Sinan Paşa gibi değersiz bir serdâr elinde kalmasıyla tehlikeli vaziyetlerden telâşa düşen Üçüncü Murad'ın Şark serdarlığına Özdemir-oğlu'ndan evvelki Serdar Ferhad Paşa'yı ikinci defa olarak tâyin edip Tebriz kalesine

erzak ve imdat yetiştirmeye me'mur etmesi, 100 — Yeni Şark-serdârı Ferhad Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, 101 — Vezir-i-a'zam Hadım-Mesih-Paşa'nın bir arz tezkiresi pâ-dişah tarafından reddedildiği için isti'fâsı, 102 — Eski Vezir-i-a'zam Kanîjeli-Siyavuş Paşa'nın ikinci sadâreti, 102 — Yeni Şark serdârı Ferhad Paşa'nın ordu başında yaklaşmakta olduğunu haber alan Safavî veliahdi Hamze-Mirza'nın bir sene kadar süren Tebriz muhâsarasını kaldırıp çekilmesi, Osmanlı ordusunun Tebriz'e muvâsalatı, kalenin takviyesi ve yeni bir kale ile bir takım kuleler yapıldıktan sonra mevsim sonunda ordunun Erzurum kışlağına çekilmesi, 102 — Osmanlı istilâsına karşı açtığı kahramanca mücâdeleleriyle meşhur Safavî veliahdi Koç-kapan Sultan Hamze-Mirzâ'nın muhâlifleri olan Türkmen beyleri tarafından Gence ci-vârındaki karargâhında öldürtülmesi ve bu suretle Saravî müdâfaasının zayıflamasına mukabil Osmanlı harekâtını kolaylaştıran bir vaziyet hâsıl olması, 102.

- (1587 = 995) En büyük Türk denizcilerinden Kapdan-ı-deryâ Kılıç-Ali Paşa'nın ölümü ve şahsiyeti, 103 — İranlılar Şark-Serdârı, Ferhad Paşaya mürâcaat edip bir Safavî şehzâdesini rehine olarak İstanbula göndermek şartıyla sulh teklif etmiş oldukları için, bu mesele neticeleninceye kadar doğrudan doğruya İran üzerine yürümek istemiyen Ferhad Paşanın bir takım âsi Gürcü beylerini tedib için Erzurum kışlağından Gürcistan üzerine hareketi, 104 — Şark ordusunun Tumanis önlerine muvâsalatı ve evvelce Osmanlı tâbiyyetine girmiş olduğu halde sonradan Safavilerle birleşen Borçalı-Kazak hanının itâatini arz için orduya dâvet edilmesi, 104 — Evvelce ihtidâ edip Beylerbeyi pâyesiyile «Nazar Paşa» ismini almış olan Borçalı-Kazak hanının Şark ordusuna gelip yeniden itâat ve inkıyâdını arz ederek Osmanlı hâkimiyetine girmesi ve Safavî himâyesinde Gori şehrini eline geçirmiş olan Karthli krallık müddâîsi Simon=Swimon üzerine hareket kararı, 105 — Safavî himâyesinde Akçakale = Rabat beyi olan Gürcü mühtedisi Varaza-oğlu Mahmud-Hanın Kür boyunda orduya gelip itâatini arz etmesi üzerine dirliklerle taltifi, 105 — Şark ordusunun Tiflis üzerinden Goriye gelişi ve derhal işgal edilen bu şehirde inşâsına karar verilen kale yerinin keşfi, 105 — Goride inşâ edilen muazzam kalenin yirmi yedi günde ikmâli, 106 — ilk fethinde olduğu gibi eyalet merkezi itihâz edilen Gori beylerbeyliğine Safavilerden ayrılıp Osmanlılara itâat etmiş olan Akçakale=Rabat beyi Mahmud-Hanın tâyini, 106 — Eski Samtskhé hristiyan atabeyleri sülâlesinden olan Ahıska beyi Manuçar=Minüçehrin itâati üzerine Gürcistan tamamıyla inkıyâd altına girmiş Karthli krallık müddâîsi Simon=Swimon bütün istinâd noktalarından mahrum edilmiş olduğu için, Gürcistanda işi kalmıyan Şark ordusunun Goriden Erzurum kışlağına hareketi, 106.

- (1588 = 996) Üçüncü Murad'ın irâdesiyile kandi! gecelerinde minâre donanmalarının resmî ve umumî bir mâhiyet alması, 106 — En büyük Osmanlı mi'mârı Koca-Sinan'ın doksan sekiz yaşında vefâtı, şahsiyeti, eserleri ve meşhurları, 106 — İstanbul'a rehine olarak bir Safavî şehzâdesi göndermek şartıyla yapılan sulh teklifi İran'ın karışıklığı ve Muhammed-Hudâbende-Şâh'ın tahtını oğlu Birinci Abbâs'a terketmek mecburiyetinde kalması gibi sebeblerle

henüz neticelenmediği ve hattâ İstanbul'da bu Safavî teklifi bir oyalama siyasetiyle izah edildiği için, Üçüncü Murad'ın emriyle Şark ordusunun Erzurum kışlağından Gence üzerine hareketi, 108 — Erzurum'dan Gence seferine çıkan Ferhad Paşa ordusu Kars'a geldiği zaman, Safavîlerin pâyitahtı olan Kazvin üzerine hareket edilmesi hakkında İstanbul'dan bir irâde tebliği, bu suretle pâdişahın askeri harekâtı saraydan idareye kalkışması ve askerın galeyânı üzerine serdârın Kazvin seferini ertesi seneye bıraktığını ilâna mecbur olması, 109 — Ordunun Kars önlerinden Gence üzerine hareketi esnâsında İstanbul'dan ikinci bir irâde tebliğ edilip Kazvinin seferinden vazgeçilerek Genceye hareket emri verilmesi, 109 — Safavîler tarafından tahliye edilmiş olan Gence kalesinin kan dökülmeden işgali ve temel atma merâsimi, 109 — Genceyi istirdâd için Safavîlerin Aras boyundaki toplamakta oldukları ordunun otuz bin kişilik bir kuvvet sevkiyle dağıtılması, 110 — Şirvan valisi Ca'fer Paşa'nın ölümü ve halefi'nin tâyini, 110 — Çevresi üç bin sekiz yüz arşın tutan kırk üç kuleli, yedi kapılı ve hendekli muazzam bir eser olan Gence kalesinin 37 günde inşâsı ve yeni bir beylerbeyliğe merkez ittihâzı, 110 — Gence'de tâmir edilen harap bir câmide ilk Cuma-namazının kılınması ve Üçüncü Murad nâmına hutbe okunması, 111 — Ordunun Gence'den Erzurum'a hareketi, yolda Tiflis kalesinin tâmiri ve Karthli krallık müddâisi Simon = Swimon'la Karabağ beylerinden bâzılarının ilâati, 111 — Şark ordusunun Gence seferinden Erzurum kışlağına avdeti ve askerın kısmen terhisi, 111.

- (1589 = 997) Akçanın tağşişinden dolayı çıkan ve Osmanlı menbâlarında «Beylerbeyi vak'ası» denilen Yeniçeri isyânı ve bu isyanda Yeniçerilerin Osmanlı tarihinde ilk defa olarak kelle istemiye başlamaları, mes-kûkâtın islâhına me'mur olan Rumeli beylerbeyi Doğancı-Mehmet Paşa ile Baş-defterdar Mahmud-Çelebi'nin âziler tarafından öldürülmesi ve Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın âziliyle Koca-Sinan Paşa'nın ikinci sadâreti, 111 — Şâh-Abbâs'ın yeğeni ve maktul İran veliahdi Koç-kapan Hamze-Mirzâ'nın oğlu olan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın sulh rehinesi olarak Hasankale'deki Osmanlı ordusu karargâhına gelmesi ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa tarafından merâsimle karşılanması, 114,
- (1589 = 998) Şark-Serdârı Ferhad Paşa'nın sulh rehinesi olarak Osmanlı karargâhına gönderilmekte olan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın maiyyetiyle beraber gelmekte olduğu hakkındaki arızasına cevâben derhal İstanbul'a getirilmesi hakkında Hatt-ı-Hümâyün tebliği, 114,
- (1590 = 998) Şark rehinesi olarak İstanbul'a gönderilmiş olan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın Fenerbahçe'den itibaren fevkalâde askerî merâsimle karşılanması bütün İstanbul halkının bu istikbâle iştirâki ve henüz küçük bir çocuk olan prense Vefâ meydanındaki Pertev Paşa sarayının tahsisi, 115 — Şehzâde Haydar-Mirza'nın maiyyetiyle ve Safavî elçileriyle beraber Üçüncü Murad'ın huzûruna kabulü ve Şâh Abbâs'ın gönderdiği muhteşem hediyelerin pâdişaha takdimi, 116 — Osmanlıların Kafkasya Azerbaycan fütuhâtı tasdik edilmek ve bu memleketler Türkiye'ye bırakılmak şartıyla İstanbul'da Osmanlı-Safavî sulhünün imzâsı, 117.
- (1590 = 999) Üçüncü Mehmed'in oğlu Birinci Ahmed'in Mağnisa'da doğumu, 118 — Kanunî devrinde akdedilip Avusturya / Almanya imparator-

luğunu haraca bağlamış bulunan ve sekiz senede bir teccid edilmek şartıyla 43 yıldanberi devam etmekte olan Osmanlı-Avusturya sulhünün son defa olarak teccidi, 118.

- (1591 = 999) Donanma inşaâtında kullanılan ve Eskişehir Bolu ve Kocaeli taraflarından getirilmekte olan kerestenin naklini kolaylaştırmak için Sakarya-Sapanca-Izmit körfezi kanalının açılması hakkında Hatt-ı Hümayun çıkması ve İstanbul'dan levâzım sevkı, 118 — Bâzı devlet-adamlarının yaptıkları menfi te'sirler üzerine Üçüncü Murad'ın Sapanca-Izmit körfezi kanalının açılmasını birdenbire men'etmesi, 119 — Koca-Sinan Paşa'nın azliyle Vezâret-i Uzmâ makamına eski Şark-serdârı ikinci vezir Ferhad Paşa'nın tâyini, 119 — Yeni İran sefiri Kara-Ahmed-Sultan'ın İstanbul'a muvâsalatı, 120 — Gilân'daki Kâr-Keyâ hânedânının son hükümdarı olup ölkesi Safaviler tarafından işgal edildiği için Şirvan'daki Osmanlı valisine ilticâ etmiş olan Hân-Ahmed ibni Sultan Hasan'ın İstanbul'a gelmesini te'min için gönderdiği elçinin muvâsalatı ve askerî merâsimle karşılanması, 120 — İran sefiri Kara-Ahmed-Sultan'ın huzûra kabulü ve Nihâvend kalesinin iâdesiyle Özbeklere karşı İran'a yardım edilmesi hakkındaki ricâların reddi, 121 — Lehistan = Polonya elçisinin huzûra kabulü ve haraç takdimi, 121 — Safaviler tarafından zaptedilmiş olan ölkesinin yarısını Türkiye'ye terketmek şartıyla himâye ricasında bulunan Gilân hâkimi Hân-Ahmed tarafından gönderilen elçinin huzûra kabulü, Osmanlı-Safavi sulhünün akdinden dolayı bu ricanın reddi ve yalnız Hân-Ahmed'in İstanbul'a gelmesine muvâfakat edilmesi, 121.
- (1592 = 1000) Vezir-i a'zam Ferhad Paşa'nın azliyle Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın üçüncü sadâreti, 122 — Bosna beylerbeyi Telli-Hasan Paşa'nın hudud gazâlarından zafer alâmeti olarak İstanbul'a kesik başlar, zincirli esirler ve bayraklar gelmesi ve Birinci Ahmed devrine kadar sürecek uzun bir Avusturya seferine sebep olan hudud vaziyeti, 122.
- (1592 = 1001) Son hudud hâdiselerinden dolayı Avusturya/Almanya imparatorunun İstanbul elçisine sulhün Türkler tarafından ihlâli üzerine artık haracın kesildiğini tebliğ etmesi ve haraç getirmekte olan Avusturya elçilerinin yarı-yoldan dönmeleri, 124.
- (1593 = 1001) Osmanlılara ilticâ edip İstanbul'a gelen Gilân hükümdârı Hân-Ahmed'in huzûra kabulü ve ikametine bir saray tahsisı, 125 — Sarayda «Mevâcib» tevzi edilirken Yeniçerilere tam tahsisat verildiği halde kendi paralarının eksik verilmesinden dolayı ısyan çıkaran Sipâhilerin tenkili, 125 — Bâtıl i'tikad yüzünden ilk sadâret tebeddülü: Her sadâretinde askerî bir ısyan çıkmış olduğu için «Uğursuz» sayılan Vezir-i a'zam Kanijeli-Siyavuş Paşa'nın azliyle «Serdâr-ı bi-âr» denilen Koca-Sinan Paşa'nın üçüncü sadâreti, 126 — Ölkesini Safavilere kaptırdığı için Osmanlılara ilticâ edip İstanbul'a gelmiş olan Gilân hükümdârı Hân-Ahmed'in askerî bir yardım ümidini kestikten sonra Kerbelâ'da oturmak üzere İstanbul'dan hareketi, 126 — Sulh rehinesi olarak İstanbul'da bulunan küçük Safavi şehzâdesi Haydâr-Mirzâ'nın sünnet düğünü ve bütün vezirlerle devlet erkânının merâsime iştirâki, 127 — «Serdâr-ı bi-âr» denilen Vezir-i a'zam Koca-Sinan Paşa'nın şahsî garazından dolayı yardımsız kalmış olan Bosna valisi Telli-Hasan Paşa'nın Kulpa bozgununda şehâdeti ve sancak beylerinden olan

iki Sultan-zâde ile diğer bir takım beylerin de şehid düşmelerinden dolayı bu yıla «Bozgun senesi» denilmiye başlaması, 127 — Kulpa bozgunu üzerine Avusturya seferine karar verilerek İstanbul'daki elçinin hapsedilmesi ve Avusturya / Almanya imparatorunu zincire vurup İstanbul'a getireceğinden bahseden «Serdâr-ı bi-âr», ve Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın bu sefere muhâlefet edenleri «Küfr» ile ithâm eden fetvâlar neşrettirmek suretiyle Osmanlı tarihinde ilk defa olarak fikir hürriyetine darbe indirilmesi, 128 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın Avusturya seferine çıkmak üzere şehirden «Rüstempaşa çayırı» ndaki karargâhına geçmesi, 129 — «Rüstempaşa-çayırı» ndaki karargâhında dokuz gün son hazırlıklarla meşgul olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın Avusturya seferine hareketi, 130 — Ordunun Belgrad'a muvâsalatı, 130.

(1593 = 1002) Belgrad'dan hareket eden Koca-Sinan Paşa ordusunun Essek köprüsünden geçişi, 130 — Türk muhâsarasına ancak üç gün dayanabilen ve Osmanlı menbâlarında Bespirem denilen Weszprim kalesinin teslim alınması, 130 — Osmanlıların Polata dedikleri Palota kalesinin iki günlük bir mukavemetten sonra teslim alınması, 130 — Türklerin İstoni-i-Belgrad dedikleri «Stuhlweizenburg» kalesi önlerinde dalkavuklarının teşvikine kapılarak ve hiç bir nasihat dinlemiyerek düşman ordusuna sersemce saldıran Budin beylerbeyi Sokullu-zâde Hasan Paşa'nın uğradığı fecî bozgun üzerine bir çok Osmanlı kalelerinin düşmana teslim olması ve bunları teslim eden muhafızların hapis ve idam cezâlarına çarpılması, 131 — Mevsim sonundan dolayı Bel-kışlağına çekilecek olan ordunun Budin'e muvâsalatı, 131.

(1594 = 1002) Koca-Sinan Paşa ordusunun Belgrad kışlağına çekilmesi ve bu meş'um seferi açarken Avusturya imparatorunu esir edeceğinden bahseden «Serdâr-ı bi-âr»ın düşman tahşidâtından yılarak İstanbul'dan yardım istemiye başlaması, 132 — Bahar başı sefer başı sayıldığı için Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın Nisan iptidâlarında Belgrad'dan «Hünkâr-tepesi», ndeki karargâhına çıkışı, 132 — Avusturya imparatoru ikinci Rodolphe'un kardeşlerinden Arşidük Mathias'ın Gram=Usturgon ve Istirya kumandanı Teuffenbach'ın da Hatwan kalelerini muhâsara altına almaları, 132 — Koca-Sinan Paşa ordusunun Belgrad önlerindeki «Hünkâr-tepesi» karargâhından Tuna ve Sava nehirlerinin arasındaki Sirem sahrâsına geçmesi, Anadolu ve Rumeli askerlerinin burada orduya iltihâkı, 132 — Türk ordusunun Belgrad'dan hareketi üzerine Avusturyahların Gren=Usturgon ve Hatwan muhâsaralarını kaldır-maları, 133 — İstanbul'da Avusturya imparatorunu esir edeceğinden bahsettiği halde Belgrad kışlağında düşman tahşidâtından yılarak İstanbul'dan yardım istemiş olan «Serdâr-ı bi-âr» Koca-Sinan Paşa'ya Yeniçeri-ağasıyla kuvvet ve para gönderilmesi ve bu suretle hazarda ve seferde pâdişahların malyyetinden ayrılmıyan Yeniçeri-ağalarının Vezir-i-a'zamlar malyyetinde de sefere iştirâk etmiye başlamaları, 133 — Türk muhâsarasına ancak üç gün mukavemet edebilen Tata / Dotis kalesinin «vire ile» teslim olması, 134 — Türklerin «Samartin» dedikleri Saint-Marton kalesinin iki gün dayandıktan sonra teslim olması, 134 — Kanunî devrinde yıkılmış olduğu için Osmanlıların «Yanık/Yanık-kale» dedikleri Ra-

ab kalesinin muhâsarası, 134 — Üçüncü Murad'ın emriyle Kırım hanı Gazi-Giray'ın Raab = Yanık-kale önlerinde orduya iltihâkı, 135.

- (1594 = 1003) Elli bir günlük bir mukavemetten sonra Raab = Yanık-kale müdâfilerinin Türk ordusuna «vire ile» teslim olmaları, bu vak'anın bütün Avusturya'yı dehşet içinde bırakması ve yeni bir eyâlet merkezi ittihâz edilen Yanık-kale'de idare teşkilâtı yapılp beylerbeyi ve defterdar tâyini, 136 — Yanık fethi üzerine Kırım hanı Gazi-Giray'ın muhâsara etmekte olduğu Papa kalesinin teslim olması ve yeni bir sancak yahut eyâlet merkezi ittihâz edilmesi, 136 — Yanık-kale civârında Osmanlıların «Komran» dedikleri Komorn kalesinin muhâsarası ve bu kale muhâfızının Sokullu-zâde Hasan Paşa'ya teslim olacağı sırada onu kıskanan «Serdâr-ı bi-âr» Koca-Sinan Paşa kendi oğlu Mehmet Paşa'ya teslim olmasını istediği için muhâfızın tesliminden vazgeçmesi, 136 — Mevsim ilerlemiş olduğu için Kırım hanı Gazi-Giray'ın menleketine avdeti, 137 — Kış başlamış olduğu için, altı gün süren Komorn muhâsarasını kaldıran Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın kışlağa çekilmek üzere Gran = Usturgon üzerinden Budin'e hareketi, 137 — Ordunun Budin'e muvâsalatı, bir kısım askerin terhisi ve bir kısmının da muhtelif kışaklara taksimi, 137 — Budin'de yedi gün kalmış olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın Belgrad kışlağına hareketi, 137 — Papa Sekizinci Clément'in Türklere karşı hazırladığı Hristiyan ittifakına Avusturya/Almanya imparatorluğundan başka Osmanlı hâkimiyetindeki Erdel, Eflâk ve Boğdan voyvodalarına da iltihâkı ve bu «Sainte-Ligue=Mukaddes-ittifak», ın faaliyeti, 137 — Papalık makamının hazırladığı Hristiyan ittifakına girmiş olan Eflâk ve Boğdan'da müslümanların kılıçtan geçirilmesi, Bükreş ve Yaş faciaları, 138.

- (1595 = 1003) Osmanlıların «Mihâl-i dâll» dedikleri âsi Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un gönderdiği Ulah ordusunun İbrail şehrini yakması ve 15 gün mukavemet eden kalenin «vire ile» âsilere teslimi, 139 — Silistre'yi yakan âsi Eflak ordusunun mukabil bir taarruzla mağlûb edilmesi, 139 — Üçüncü Murad'ın ölümü ve şahsiyeti, 139.

MEHEMMED-İ-SÂLİS/ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVRİ

- (1595 = 1003) Üçüncü Mehmed'in cülûsu, şahsiyeti ve babası Üçüncü Murad'ın cenâze merâsimi, 142 — «Nizâm-ı âlem için», her cülûsta olduğu gibi «Kanunnâme-i Âl-i-Osmân'a kurban edilip hepsi birden idâm edilen on dokuz şehzâdenin herkesi müteessir eden cenâze merâsimi, 143 — «Serdâr-ı bi-âr» denilen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın azliyle Malkara'ya nefyi ve eski Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa'nın ikinci sadâretiyle Serdâr-ı-Ekremliği, 144 — Eski Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın teşvikiyle yeni Vezir-i-a'zam Ferhad Paşa'ya karşı Sipâhi isyânı, bu isyânın tenkili ve vaziyeti idare için Malkara menfâsında İstanbul civârındaki giftliğine gelmiş olan Koca-Sinan'ın tekrar Malkara'ya sürülmesi, 145 — Eflak seferine çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın İstanbul'dan Davudpaşa karargâhına geçişi ve Avusturya cephesinden evvel âsi Eflak ve Boğdan voyvodalarının tenkili kararı, 145 — Ferhad Paşa ordusunun Davudpaşa sahrâsından

Edirne'ye hareketi, 145 — Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın Edirne'ye muvâsalatı, Malkara menfâsında bulunan selefi «Serdâr-ı-bî-âr» Koca-Sinan Paşa'nın İstanbul'daki vüzerâyâ rüşvetler göndererek pâdişahı Ferhad Paşa'nın aleyhine çevirip ona gönderilecek takviye kît'alarının sevkine mâni olması, 146 — Eflak ve Boğdan'ın imtiyazlı voyvodalık vaziyetlerine nihayet verilerek vilâyet hâline getirilip valiler tâyin edilmesi ve Avusturyalıların büyük bir ordu hazırladıklarını bildiren Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın İstanbul'dan takviye kît'aları istemesi, 146 — Avusturya Almanya Baş-kumandanı Prens Mansfeld kumandasındaki yetmiş bin kişilik Hristiyan ordusunun Gran=Usturgon kalesini muhâsarası, 146 — «Serdâr-ı-bî-âr», denilen Koca-Sinan Paşa'nın Malkara menfâsında çevirdiği entrikalarla İstanbul'a gönderdiği rüşvetlerden dolayı cepheye bulunan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın azli ve Sinan Paşa'nın dördüncü sadâreti, 147 — Azlinden henüz haberdâr olmıyan Ferhad Paşa'nın Tuna üzerinde ve Rusçuk'la Yerköyü arasında büyük bir köprü kurdurmayaya başlaması, 147 — Rumeli beylerbeyi Sokullu-oğlu Hasan Paşa'nın Vidin üzerine yürüyen bir âsi Eflak fırkasını mağlûb ettikten sonra esirler ve kesik başlarla Rusçuk'daki ordu merkezine iltihâkı, 147 — Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın Rusçuk'daki ordu karargâhına gitmek üzere İstanbul'dan Davudpaşa'kaki karargâhına geçmesi, 147 — Koca-Sinan Paşanın Davudpaşa'dan Rusçuk'a hareketi ve Karadeniz'le Tuna üzerinden orluya mühimmat sevkı, 148 — Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın Edirne'den ileri hareketi, 148 — Eski Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'dan alınan «Mühr-i-Hümâyûn» un halefi Koca-Sinan Paşaya Rusçuk yolunda teslimi, 148 — Koca-Sinan Paşa Eflak ısyânını tenkil etmek üzere Rusçuk'a gitmekte olduğu için Macaristan cephesi serdârlığına tâyin ettiği korkak oğlu korkak «Muhannes-ibnimuhannes» Mehmet Paşa'nın gafletinden istifade eden Hristiyan müttefikler ordusunun Usturgon muhâsarası ve dış-kale sukut ettikten sonra gelen Mehmet Paşa'nın girişmiş olduğu Usturgon muharebesinin neticesiz geçen birinci günü, 148 — Usturgon muharebesinin ikinci gününü Sinan-Paşa-zâde Mehmet Paşa'nın düşman ordusu karşısında seyirci kalmakla geçirmesi, 149 — Usturgon muharebesinin hareketsiz geçen üçüncü günü, 149 — Usturgon muharebesinin dördüncü günü: «Serdâr-ı-bî-âr» denilen Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın Macar-serdârlığına tâyin ettiği «Cebîn = Korkak» oğlu Mehmet Paşa'nın «avret gibi», korkuya kapılıp er-meydanından kaçması üzerine ordunun bozulması ve Usturgon müdâfîlerinin ümitsiz bir vaziyette kalmaları, 149 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın İstanbul'dan hareketinin yirmi dördüncü günü Rusçuğa muvâsalatı, 151 — Rusçuk'daki ordunun Bükreş üzerine yürümek üzere Rusçuk'la Yerköyü arasında ve Tuna üzerinde kurulan yeni köprüden karşı yakaya geçişi, 151 — Bükreş'in 4 mil mesafesindeki Kalugera-boğazı muharebesinde de korkusundan kaçmak istiyen «Serdâr-ı-bî-âr» Koca-Sinan Paşa'nın bir bataklığa saplanmasından dolayı kaçamayıp kurtarıldıktan sonra bilmeceburiye ordunun başında kalması, 151 — Kalugera'da Osmanlı ordusundaki barut yüklerinin gece karanlığında infilâkı üzerine korkuya kapılan Eflak ordusunun dar-

madanın kaçması, âsi Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un Erdel hududuna doğru firarı ve bu hâli bir düşman hilesi zanneden «Serdâr-ı bi-âr» Koca-Sinan Paşa'nın korkuya kapılıp köprü'nün beri yakasına geçerek etrâfa akıncılar salmakla ıktifâ etmesi, 152 — Âsi Eflak ordusunun darmadağın olduğu anlaşıldıktan sonra cesarete gelen Koca-Sinan Paşa'nın Kalugera'nın Bükreş üzerine hareketi, 152 — Muzaffer bir fâtihtir tavrı takınan «Serdâr-ı bi-âr»'ın düşman tarafından yakılıp yıkıldıktan sonra bomboş bırakılan Bükreş'e büyük bir tantana ve debdebeyle girişi, 152 — Bükreş'in câmiye tahvil edilen büyük kilisesinde kılınan ilk Cuma-namazından sonra toplanan harb meclisinde bu boş ve harap şehirle 90 kilometre şimalişarkisinde düşmanın tahliye ve tahrip ettiği Tergovişte şehrinin tahkimine karar verilmesi, 152 — Bükreş'de ahşap bir palanka inşâsına başlanması, 153 — «Serdâr-ı bi-âr» Koca-Sinan Paşa'nın sarhoş ve korkak oğlu harb meydanından kaçtığı gündənberi ümitsiz bir vaziyete düşen Gran=Usturgon müdâfilelerinin iki ay, bir gün süren kahramanca bir müdâfaadan sonra «vire ile», düşmana teslim olmaları, 153.

(1595 = 1004) Wisegrad = Vişgrad kalesinin bir devşirme ihâneti yüzünden düşmana teslimi ve hâin devşirmenin irtidâdı, 154 — Bükreş'de ahşap bir palanka yaptırıp iki bin askerle vali bıraktıktan sonra «Serdâr-ı bi-âr» Koca Sinan Paşa'nın düşman tarafından tahliye ve tahrip edilmiş olan Tergovişte üzerine hareketi, 154 — Tergovişte'ye vâsıl olan ordunun Bükreş'de olduğu gibi burada da otuz günde bir ahşap palanka kurması, 154 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın istirkabından dolayı çevirdiği entrikalar yüzünden eski Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Ferhad Paşa'nın Yedikule zindânında idâmı, 155 — Ordunun Tergovişte'den Bükreş'e hareketi, evvelce Erdel hududuna kaçmış olan âsi Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un yeni bir ordu tophiyarak Tergovişte'yi istirdâda gelmesi ve bir konak mesâfede bulunan «Serdâr-ı bi-âr» Koca-Sinan Paşa düşmanın top seslerini işittiği halde geri dönmeyip korkusundan alâlacele Bükreş'e gidişi, 156 — Tergovişte'nin sukutu ve âsi Ulahların Osmanlı kumandanlarını birer birer şişe geçirip hafif ateşte kızarttıktan sonra yemeleri, 156 — Bükreş'e vâsıl olan «Serdâr-ı bi-âr»'ın korkusu askere de sirâyet etmiş olduğu için, burada ancak bir iki gün kalabilen ordunun Bükreş palankasını yıktıktan sonra Yerköyü'ne ric'ati, 156 — Orduyu cebri yürüyüşle Yerköyü'ne getiren «Serdâr-ı bi-âr» Koca-Sinan Paşa âsi Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un ilerlemekte olduğunu haber aldığı için, yeniden korkuya kapılıp Tuna köprüsünden karşı yakadaki Rusçuğa geçme kararını vermesi, 157 — Yerköyü-Rusçuk arasındaki Tuna köprüsü fâciası: Düşman korkusuyla askenden evvel karşı yakaya geçmiş olan serdârın Eflak ganimetleriyle esirlerden vergi aldırarak üzere köprü başlarına koyduğu tahsildarlardan dolayı ordunun gecikmesi, Eflaklıların baskın hareketi, ağırlıkların düşman eline geçmesi ve meşhur Akıncı alaylarının imhâsı üzerine bu tarihi ocağın inkırâzı, 157 — Yerköyü'nü zabteden âsi Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un bütün Türk ahâliyi kılıçtan geçirmesi, 158 — Yerköyü'nde ele geçirdiği Türk topraklarıyla Rusçuğu bombardıman eden Mihai Viteazul'un oradan çekilip gitmesi, 158 — Eflak seferinden yüz-karasıyla dönen «Ser-

dâr-ı bi-âr», Koca-Sinan Paşa'nın mevkiini muhâfaza endişesiyle askerini alelâcele terhis edip Rusçuk'dan İstanbul'a hareket etmesi, 158 — «Menhûs-ibni-menhûs» denilen korkak oğlu Mehmet Paşa'nın Macaristan ve kendisinin de Eflak cephesinde sebebp olduğu felâketlerden dolayı «Serdâr-ı bi-âr», denilen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Sinan Paşa'nın İstanbul'a gelmeden evvel yolda azliyle Malkara'ya nefyi ve Lala-Mehmet Paşa'nın sadâret ve serdârlığı, 159 — Ancak otuz gün iş başında bulunan yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın ölümü, 160 — Harb cephelerinde korkaklığından dolayı sebep olduğu büyük felâketler üzerine azledilmiş olan «Serdâr-ı bi-âr» Koca-Sinan Paşa'nın Malkara menfâsından yolladığı rüşvetler ve çevirdiği entrikalar sâyesinde beşinci ve sonuncu sadâreti, 160 — İran'ın sulh rehinesi olarak İstanbul'da bulunan Safavî şehzâdesi Haydar-Mirzâ'nın pek genç yaşında vebâya tutularak ölmesi ve Eyüb'deki kabrin üstüne bir türbe kurulması, 160

(1596 = 1004) «Serdâr-ı bi-âr» denilen Vezir-i-a'zam beşinci ve sonuncu sadâretinde ölümü ve kirli şahsiyeti, 161 — İkinci vezir Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ilk sadâreti ve şahsiyeti, 163 — «Serdâr-ı bi-âr» Koca-Sinan Paşa ile «Menhûs-ibni-menhûs» denilen korkak oğlu Mehmet Paşa'nın Macaristan cephesinde sebep oldukları felâketlerden dolayı bizzât sefere karar veren Üçüncü Mehmed'in İstanbul'dan «Eğri seferi», ne çıkmak üzere Davudpaşa karargâhına geçişi, 163 — Üçüncü Mehmed'in Davudpaşa karargâhından Edirne'ye hareketi, 164 — Ordunun on iki konakta İstanbul'dan Edirne'ye gelişi, 165 — Edirne'de beş gün kalan Üçüncü Mehmed'in Filibe'ye hareketi, 165 — Ordunun Filibe'ye muvâsalatı, 165 — Filibe'de dört gün kalan Üçüncü Mehmed'in Tatarpazarcığı üzerinden Sofya'ya hareketi, 165 — Ordunun Sofya'ya muvâsalatı, 165 — Sofya'da dört gün kalan Üçüncü Mehmed'in Niş'e hareketi, 165 — Niş önllerinde konaklayan ordunun Morava boyuna vardığı sırada Bosna hududundan zafer müjdeleri gelmesi, 165 — Ordunun Belgrada muvâsalatı, son hazırlıkların ikmâli, 165 — Belgrad'da on bir gün kalan ordunun on ikinci günü Sava köprüsünden Sirem yakasına geçişi, 166.

(1596 = 1005) İleri gönderilen bir müfrezinin Varadin / Petervaradin'le Titel arasında Tuna üzerinde üç günde altı yüz arşınlık büyük bir köprü kurması, 166 — Üçüncü Mehmed'in riyâset ettiği Slankamen / Salankamen harb meclisinde Eğri kalesi üzerine hareket kararı verilmesi, 166 — Ordunun yeni yapılan Varadin köprüsünden karşı yakaya geçişi, 167 — Düşman ordusunun muhâsara etmekte olduğu Hatwan kalesine imdad götüren üçüncü vezir İtalyan dönmesi Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın korkaklık ederek ağır davranmasından dolayı kalenin «vire ile» teslim oluşu ve bu teslim şartlarına riâyet etmiyen Avusturyalıların Hatwan müslûmanlarını kadınlarıyla çocuklarına varıncaya kadar derilerini yüzerek ve âzâlarını parçalayarak en vahşiyâne şekilde katliâm etmesi, 167 — Szegedin'de orduya iltihak eden Rumeli beylerbeyi Sokullu-oğlu Hasan Paşa'nın muhâsara toplarını Eğri önlerine nakletmiye me'mur olması, 167 — Üçüncü Mehmed'in Eger=Eğri ovasına muvâsalatı, 167 — Eğri ahâlisinin varoşu ateşleyip kaleye kapanması ve varoşun Türk ordusu tarafından işgali, 168 — Üçüncü Meh-

med'in teslim teklifini reddeden Eğri kalesinin muhâsarası ve ilk günden itibaren beş koldan şiddetli bir ateş açılması, 168 — Mu-hâsaranın ikinci günü altıncı ateş cephesinin açılması, 169 — Os-manlı menbâlarında «Nemçe-kal'ası» denilen Eğri dış-kalesinin fethi üzerine ateşin iç-kale üzerinde teksifi, 169 — Osmanlı-men-bâlarında «Macar-kal'ası» denilen Eğri iç-kalesinin muhâsara ba-şından itibaren on dokuzuncu gün fethi ve Baş-kumandan Nyary ile diğer dokuz müdâfaa kumandanının ihtidâ edip Türk hizmetine girmeleri, 169 — Avusturyalıların Hatwan katliâmına mukabele olmak üzere Eğri kalesinden çıkan Avusturya askerlerinin kılıç-tan geçirilmesi, 170 — Câmiye tahvil edilen Eğri büyük kilisesinde ilk Cuma namazı ve Üçüncü Mehmet nâmına hutbe okunması, 170 — Eğri prensi Sigismond Bathory'nin kuvvetlerinden mürek-keb büyük bir düşman ordusuna karşı gönderilen dördüncü vezir Hadım-Ca'fer Paşa'nın 4-5 bin kişilik küçük bir kuvvetle yapı-tığı şiddetli taarruzda büyük bir kahramanlıkla hafbettikten son-ra orduya dönmesi, 171 — Eğri harb-meclisinin «Tâcüt-tevârih» müellifi ve Hâce-i-Sultânî Sa'düddin Efendi'nin ısrârıyla düşman üzerine hareket kararı vermesi, 171 — Ordunun Eğri önlerinden Türklerin «Haç-ova / Haç-ovası», dedikleri ve o sırada düşman ordusunun bulunduğu ovaya hareketi, 172 — Haç-ova meydan mu-harebesinden bir gece evvel Üçüncü Mehmed'in ordu Baş-kuman-danlığını Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'ya bırakıp İstanbul'a dönmek arzusundan vazgeçirilmesi, 172 — Muhtelif Avrupa millet-lerinden toplanmış büyük bir düşman ordusuyla Osmanlı ordusu arasında başlayan Haç-ova meydan muharebesinin neticesiz kalan birinci günü 5-6 bin kişilik bir düşman kuvvetinin imhâsı, 173 — Haç-ova meydan muharebesinin ikinci günü: «Tâc-üt-tevârih» mü-ellifi ve Üçüncü Mehmed'in kahraman hocası Sa'düddin Efendi'nin pâdişaha mütemâdiyen sebat ve metânet telkini sayesinde, çok tehlikeli anlar geçirilmiş olmasına rağmen, Osmanlı tarihinde parlak bir zaferle neticelenen büyük bir harb daha kazanılması ve muvaffakiyetle neticelenen son büyük meydan-muharebesi, 173 — Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa azledilmediği halde, Haç-ova harb meydanında sadâret makamına Çağal-oğlu Sinan Pa-şa'nın tâyininden dolayı birbirinden bi-haber iki Vezir-i-a'zam türeyişi ve zafer gecesi her ikisinin Sadâret vazifeleriyle meşgûliyeti, 177 — Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa'nın azliyle Sadâret ma-kamının Çağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa uhdesinde takarrürü ve işte bu suretle bir gece süren çifte Sadr-ı-a'zam vaziyetine nihayet ve-rilmesi, 117 — Şımarık İtalyan dönmesi Çağal-oğlu Sinan Paşa'nın Sadâret makamını elde eder etmez ilk iş olarak Haç-ova meydan muharebesi esnâsında bir aralık bozguna uğrıyan ve hattâ âmir-lerinden aldıkları ric'at emirleriyle geri çekilen askerden otuz bin kişinin idâmını emretmesi ve bu fâhiş emir yüzünden Anadolu'ya kaçan askerlerin Celâlîlere iltihâk ederek devletin başına büyük bir gaile açmaları, 179 — Muzaffer Türk ordusunun Haç-ova muhare-be meydanından Eğri'ye hareketi ve yeni fethedilen kalenin tah-kimi, 180 — Eğri'de beş gün kalan Üçüncü Mehmed'in Belgrad-Sofya-Edirne üzerinden İstanbul'a hareketi, 180 — Ordu Edirne'ye yaklaşırken Harmanlı konağında Vezir-i-a'zam Çağal-oğlu Sinan Paşa'nın azliyle selefi Dâmâd-İbrahim Paşa'nın ikinci sadâreti

ve Cağal-oğlu'nun Anadolu'ya sürülmesi, 180 — Eğri fâtihi Üçüncü Mehmed'in Davudpaşa-kasrına muvâsalatı ve hânedân âzâsiyle İstanbul'daki devlet erkânı tarafından orada karşılanması, 181 — Eğri seferinden muzaffer İstanbul'a dönen Üçüncü Mehmed'in parlak merâsimle payitahtına girmesi ve üç gün üç gece süren zafer şenlikleri, 181.

(1597 = 1005) Üçüncü Mehmed'in Haç-ova zaferini istismâr etmiyerek derhal İstanbul'a dönmesinden cür'et alan Avusturyalıların Raab = Yanık-kaleyi muhâsara etmeleri ve hattâ Budin'le Tımişvar'ı bile tehdid altında bırakmaları üzerine Serdâr-ı-Ekremlikle sefere me-mur olan beşinci vezir Satırcı-Mehmet Paşa'nın İstanbul'dan cep-heye hareketi, 181 — Yeni Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa'nın Belgrad'a muvâsalatı ve Anadolu ve Rumeli beylerbeyle-rinin orada maiyyetine iltihâkı, 182.

(1597 = 1006) Satırcı-Mehmet Paşa ordusunun Belgrad'dan hareketi, 182 — Or-dunun Budin civârında Göl-başı mevkiine muvâsalatı, 182 — Os-manlı ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alan düşmanın Raab = Yanık-kale muhâsarasını kaldırıp çekilmesi üzerine mahsurların şiddetli bir huruç hareketi ve binlerce esir ve mak-tul bırakmaları, 182 — Türk muhâsarasına dayanamıyan Tata / Dotis kalesindeki düşman askerinin kaleyi tahliyesi ve derhal Os-manlı ordusu tarafından işgali, 182 — Âsi Erdel / Transylvania voyvodası Sigismund'un Tımişvar kalesini muhâsara ettiği hak-kında haber gelmesi ve derhal imdat gönderilmesi, 183 — Or-dunun Osmanlı menbâlarında Vaç denilen Waitzen önlerine mu-vâsalatı ve kaleyi tahliye etmiş olan düşmanın o civârda kur-duğu ıstaburla karşılaşması, 183 — Vezir-i-a'zam Dâmâd İbra-him Paşa'nın azliyle dördüncü vezir Hadım-Hasan Paşa'nın sa-dâreti ve bu değışikliğin sebepleri, 183 — Waitzen = Vaç civâ-rındaki düşman ordusuyla bir hafta süren mevsimin şiddetinden dolayı çok çetin geçen bir mücadeleden sonra Osmanlı ordusunun kat'î bir netice almadan Belgrad kışlağına hareketi, 184 — Or-dunun Belgrad kışlağına avdeti ve bu sefer mevsiminin netice-leri, 184.

(1598 = 1006) Raab=Yanık-kale'nin bir düşman hilesi veyahut ihânet yüzünden sukutu ve düşmanın bu muvaffakiyeti üzerine Avusturya/Alman-ya imparatoru ikinci Rodolphe'un emriyle temel-atma merâsi-mi, 185 — Vâlide-Sultan'a her hafta rüşvet vermekte olduğunu ifşâ etmesinden dolayı Vezir-i-a'zam Hadım-Hasan Paşa'nın az-liyle Yedikule zindanına atılması ve ikinci vezir Cerrah-Mehmet Paşa'nın sadâreti, 185 — Yedikule zindanına atılmış olan eski Vezir-i-a'zam Hadım-Hasan Paşa'nın idâmiyle servetinin müsâde-resi, 186 — Âsi Erdel = Transylvania prensi Sigismund'un Ba-nat=Tımişvar eyâletinde bâzı kaleler zaptetmesi üzerine Erdel se-ferine me'mur olan Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa'nın Bel-grad kışlağından Gross-Wadein=Varad/Varat üzerine hareketi, 186.

(1598 = 1007) Kırım hanı Gazi-Giray'ın Beçkerek ovasında orduya iltihâkı, 187 — Kırım hanı Gazi-Giray'ın da iştirâk ettiği Beçkerek=Beçkerek harb meclisinin kararı 187 — Tımişvar'ın 70 kilometre şimalin-deki Csanad = Çanad kalesinin fethi ve muhâfızlarının kılıçtan geçirilmesi, 187 — Düşmanın tahliye etmiş olduğu Arad kalesi-nin işgali, 187 — Ordunun Maros nehrinden karşı yakaya geçişi,

187 — Osmanlı ordusunun Gross-Wardein=Varat ovasına muvâsalatı ve yolda akına gitmiş olan Kırım hanı Gazi-Gıray'ın burada tekrar orduya iltihakı, 188 — Usturgon ve Yanık kalelerinin sukutu üzerine artık bir hudud şehri hâline gelen Budin kalesinin arşidük Mathias kumandasındaki düşman tarafından muhâsarası, 188 — itâat edeceğini arzeden âsi Eflak voyvodası Mihai Viteazul'un sözüne kapılarak gâfflet içinde bekliyen Tuna muhâfızı Hadım Hâfız-Ahmed Paşa'nın Niğbolu'da baskına uğrayıp üç bin kadar telefât verdikten sonra Tırnova'ya kaçması, 188 — Satırcı-Mehmet Paşa ordusunun Gross = Wardein = Varat önlerine muvâsalatı ve burada toplanan harb-meclisinin kaleyi muhâsaraya karar vermesi, 189 — Orduda muhâsara levâzımı bulunmadığı ve yalnız üç top mevcut olduğu halde Satırcı-Mehmet Paşa'nın çok müstahkem bir mevki olan Varat kalesini muhâsara etmesi, 189 — Varat muhâsarası esnâsında düşmanın Budin muhâsarasıyla bâzı kalelerin sukutu hakkındaki kara-haberler orduya geldiği halde Satırcı-Mehmet Paşa'nın imdâda yetişmek lüzumunu hissetmiyerek on beş bin Tatar atlısı göndermekle iktifâ etmesi, 189 — Mevsimin ilerlemiş olması, müdâfaanın şiddeti ve ordudan üç defa imdâd kuvvetleri gelmesi üzerine Avusturyalıların Budin muhâsarasını kaldırmaları, 190 — Otuz gün süren Varat muhâsarasının topsuzluk yüzünden ve mevsim ilerlemiş olmasından dolayı kaldırılması, 190 — Osmanlı ordusunu Varat önlerinden Budin tarafına hareketi, 191 — Szolnok konağında çıkan bir Yeniçeri isyânı üzerine Budin'e gitmekten vazgeçip Belgrad kışlağına hareket etmesi, 191 — Szegedin konağında askerin kışlaklarına taksimi, 191 — Neticesiz bir seferden sonra serdârın Belgrad kışlağına avdeti, 191.

(1599 = 1007) Devlet işleriyle meşgul olanıyacak kadar hasta olan Vezir-i-a'zam Cerrah-Mehmet Paşa'nın azliyle Dâmâd-İbrahim Paşa'nın üçüncü sadâreti ve muvaffakiyetsizliğinden dolayı azledilen Satırcı-Mehmet Paşa yerine Serdâr-ı-Ekremlîği, 191 — Uyvar seferine çıkan yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Dâmâd-İbrahim Paşa'nın İstanbul'dan Davudpaşa karargâhına geçişi, 192 — Serdârın Davudpaşadan Edirne'ye hareketi, 192 — Serdâr-ı-Ekrem'in Edirne'ye muvâsalatı, 192 — Eski Serdâr-ı-Ekrem Satırcı-Mehmet Paşa'nın Belgrad'da idâmı ve bu idâmın askerî ve siyasî sebepleri, 192 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Dâmâd-İbrahim Paşa'nın Belgrad'a muvâsalatı, 193.

(1599 = 1008) Belgrad'da on beş gün kalan ordunun Tuna donanmasıyla aynı günde Budin'e hareketi, 193 — İstanbul'un Devşirme hükûmet ve hâkimiyetine karşı Anadolu-Türklüğünün ayaklanması; Haçova harb meydanında İtalyan dönmesi Vezir-i-a'zam Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın haksız olarak idâma mahkûm ettiği otuz bin askerin «Celâli» denilen ihtilâlcilere iltihâkından dolayı isyan cephesinin kuvvetlenmesi, âsilerin başında bulunan Kara-Yazıcı Abdülhalim Bey'in Anadolu'da «Halim-Şâh» üvânıyla saltanatını ilân edip ayrı bir hükûmet ve devlet kurması, bu hareketin muhim şahsiyetleriyle hükûmet erkânı ve İstanbul hükûmetinin Anadolu Türk ihtilâlini bastırmak üzere «Serdâr-ı-bî-âr», denilen eski Vezir-i-a'zam Koca-Sinan Paşa'nın «Muhannes-ibni-muhannes» ve «menhûs-ibni-menhûs» lâkâbiyle ve korkaklığıyla meşhur oğlu üçüncü vezir Meh-

met Paşa'yı Serdâr tâyin etmesi, 193 — Macaristan'daki orduyla Tuna donanmasının Budin önlerine muvâsalatı, 195 — Usturgon'un karşısında ve Tuna'nın sol sâhilinde bulunan Parkany=Ciğer-delen'deki düşman ordusuna karşı yürümek üzere Türk ordusunun Budin'den Peşte yakasına geçmesi, 196 — Peşte'de üç gün kalan ordunun Parkany=Ciğer-delen üzerine hareketleri, 196 — En büyük Osmanlı müverrihlerinden «Tâc-üt-tevârih» müellifi Şeyh-ül-İslâm ve Muallim-i-Sânî Hoca-Sa'düddin Efendi'nin ölümü ve şahsiyeti, 196 — Avusturyalıların mücâcaati üzerine Waitzen = Vaç'da yapılan ilk sulh müzâkeresinin neticesizliği, 197 — Düşmanın tekrar mürâcaati üzerine Parkany = Ciğer-delen'de yapılan ikinci sulh müzâkeresinin de neticesizliği ve Avusturya ordusunun Ciğer-delen'den Komorn üzerine çekilmesi, 198 — Tatar atlılarının düşman arâzisine akın hareketleri, 198 — Ordunun Ujvar / Uyvar önlerine muvâsalatı ve mevsim ilerlemiş olduğu için kışaklara çekilme kararı, 198 — Uyvar'da iki gün kalan ordunun Peşte'ye hareketi, 198 — Ordunun Peşte'ye muvâsalatı ve Budin ve Peşte kalelerinin her ihtimâlê karşı tahkimi — Kırım hanı Gazi-Giray'ın kışı geçirmek için memleketine avdeti, 199 — Türklere karşı Papa'nın kurmuş olduğu «Mukaddes-ittifak» a girmiş olan Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodalarının birbirine düşmesi ve iki rakibinin olkelerini istilâyâ başlayan âsi Eflâk voyvodası Mihai Viteazul'un Erdel'le Boğdan'ı zabtederken Türk taarruzuna uğramamak için orduya elçi gönderip itâatini arzetmesi, 199 — Ordunun Belgrad'a avdeti ve otuz senedenberi Budin'le Belgrad arasını yakıp yıkmakta olan «Heiduk=Haydut» ların Serdâr-ı-Ekrem Dâmâd Paşa tarafından teşkil edilen Hristiyan milis kuvvetleri vâsıtasıyla tenkil ve imhâsı, 199 — Gürcistan Türk vilâyeti şekline sokulan eski Karthli krallığı arâzisindeki Gori kalesini eline geçirerek Safavîlerin himâyesinde Osmanlılarla harbetmekte olan Gürcistan krallık müddâisi Birinci Swimon'un esir edilip İstanbul'a getirilerek Yedikule zindanına atılması, 200.

(1600 = 1008) Anadolu'da âsilere iltihak eden eski Anadolu müfettişi Hüseyin Paşa'nın ele geçirilip İstanbul'a getirildikten sonra âzâsı kırılıp parçalanarak idâm edilmesi, 200 — Saraya hulûl edip Vâlide-Sultan'ı rüşvete alıştırdıktan sonra İstanbul gümrüğünü iltizâza alan «Esther Kira» isimindeki Yahudi kocakarisinin Hazineye verdiği kalp ve mağşuş akçalar Sipâhilere tevzi edilince bunların ısyan çıkarması ve bu ısyanda Esther Kira'nın idâmı, 201 — Büyük divan şâiri Bâkî'nin ölümü ve şahsiyeti, 201 — Anadolu'daki celâlf hareketlerine karşı Bağdad valisi Sokullu-Hasan Paşa'nın serdarlığı ve Muhannes-Mehmet Paşa'nın serdarlıktan azli ve yeni Serdar gelinceye kadar altıncı vezir Hacı-İbrahim Paşa'nın ser-askerliği, 202 — Sefer mevsimi üzerine Vezir-i-a'zam ve serdâr-ı-Ekrem Dâmâd-İbrahim Paşa'nın Belgrad kışlağında karargâhına çıkışı, 203.

(1600 = 1009) Belgrad önlerindeki karargâhında elli üç gün son hazırlıklarla meşgul olan Serdâr-ı-Ekrem Dâmâd-İbrahim Paşa'nın Kanije seferine hareketi, 203 — Essek harb-meclisinde Usturgon hedefinden vazgeçilip Budin yolunun emniyetini te'min için Kanije üzerine hareket kararı verilmesi ve bu konakta Eflak voyvodası Mihai Viteazul'dan gelen haracın İstanbul'a gönderilmesi, 203 — Drava boyunda Türklerin Babofça dedikleri Babocsa kalesinin üç gün mukavemetten

sonra «vire ile», teslim olması ve bir kaç palanka fethi, 203 — Ordunun Kanije önlerine muvâsalatı ve muhâsara hazırlığı, 204 — Anadolu'da saltanatını ilân eden Celâî reisi Kara-Yazıcı Halim-Şâh'ın Ser-askerlikle üzerine gönderilen altıncı vezir Hacı-İbrahim Paşa'ya karşı Kayseri zaferi, Osmanlı ordusunun bozulması ve Hacı Paşa'nın firârı, 204 — Kale içindeki fedakâr Türk esirleri tarafından ateşlenen Kanije barut deposunun infilâkı, esirlerin berhavâ olması, iki kule yıkılması ve bu yüzden barutsuz kalan müdâfilerin müşkil vaziyeti, 205 — Kanije kalesini kurtarmaya gelen «Tabur / Istabur bağlaması», bir kaç gün süren muharebeden sonra çekilmiye mecbur olması ve tâkibi, 205 — Kırk gün süren bir mukavemetten sonra imdâd ordusunun ric'atı üzerine Kanije kalesinin «vire» ile teslim olması, o civârda bulunan diğer birkaç palankanın da bu vaziyet üzerine teslim alınması, eyâlet merkezi ittihâz edilen Kanije'de idare teşkilâtı yapılarak bir beylerbeyi tâyini ve muhafızlığına da Budin beylerbeyi Tiryaki-Hasan Paşa'nın kendi arzusuyla gelmesi, 206 — Kalenin fethinden sonra on iki gün Kanije önlerinde kalan ordunun on üçüncü günü Belgrad kışlağına hareketi, 206.

(1601 = 1010) Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Dâmâd-İbrahim Paşa'nın kış mevsimini Belgrad kışlağında geçirdikten sonra sefer mevsimi gelince çıktığı Zemun karargâhında ölümü ve şahsiyeti, 206 — İkinci vezir Yemişçi-Hasan Paşa'nın sadâreti ve şahsiyeti, 207 — Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa'nın İstanbul'dan Belgrad karargâhına gitmek üzere Davudpaşa'ya geçişi, 207 — Anadolu'da saltanatını ilân etmiş olan Celâî reisi Kara-Yazıcı Halim-Şâh'ın Elbistan civârındaki Sepetli muharebesinde Bağdad valisi Sokullu-Hasan Paşa'ya mağlûb olup «Cânîk dağlarına» çekilmesi ve orada vefatı üzerine kardeşi Deli-Hasan Bey'in yerine geçişi, 208 — Erdel ve Boğdan voyvodahıklarını da zapt ederek bütün Rumanya'nın hükümdarı vaziyetine gelmiş olan âsi Eflak voyvodası Mihai Viteazul son zamanlarda Türkiye'ye tekrar itâatini arzetmiş olduğu için Avusturyalılar tarafından öldürülmesi ve bunun üzerine o üç voyvodahığın tekrar eskisi gibi tâbiyyet altına alınması, 208 — İstanbul'dan Belgrad'a gelen yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa'nın şehirde kalmıyarak Zemun / Zemin karargâhına geçişi, 208 — Muhtelif Avrupa milletlerinin gönderdikleri askerlerden teşekkül eden büyük bir Hristiyan ordusunun kaleyi muhâsara için Kanije önlerine muvâsalatı ve kalenin meşhur müdâfii Tiryâki-Hasan Paşa'nın son tedbirleri, 209 — Günde 1000 - 2000 gülle yağdıran düşman ordusunun Kanije kalesini muhâsarası, bu şiddetli muhâsaranın muhtelif safhaları ve müdafilerin mütemâdi huruç hareketleri, 209 — Tam iki ay, sekiz gün = 69 gün süren çetin ve kanlı bir muhâsaradan ve kale bir harâbe hâline geldikten sonra Kanije gazilerine mağlûb olan düşman ordusunun muhâsarayı kaldırıp kaçmıya mecbur olması. Baş-kumandan arşidük Ferdinand'ın firârı, düşman ordugâhının Türkler tarafından zabtedilmesi ve kaçakların tâkibi, 210.

(1602 = 1010) Celâlîlere karşı Anadolu serdarlığına tâyin edilmiş olan Bağdad valisi ve Sokullu-Mehmet Paşa'nın büyük oğlu Hasan Paşa'nın Halim-Şâh'a halef olan kardeşi Deli-Hasan'a mağlûb olduktan sonra kapandığı Tokat kalesinde öldürülmesi, hazinesiyle harem

kadınlarının Celâlîler tarafından müsâdere ve esir edilmesi ve bu vaziyet üzerine İstanbul'dan Anadolu muhâfızlığıyla gönderilmiş olan üçüncü vezir Hâfız-Ahmed Paşa'nın da Kütahya civârında mağlûb olup kaleye kapanmak mecburiyetinde kalması.

- (1602 = 1011) Osmanlıların «İstoni-i-Belgrad» dedikleri «Stuhlweissenburg» kalesi Kanije muhâsarası esnâsında sukut etmiş olduğu için, Vezir-i-a'-zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa'nın bu mühim mevkii istirdâd için kaleyi muhâsara etmesi, 213 — Yirmi beş gün mukavemet edebilen «İstoni-i-Belgrad» kalesinin yirmi altıncı günü «vire ile» teslim olması ve tahkiminden sonra ordunun Budin'e hareketi, 213 — Dinî bir fitne ve fesad çıkarmak isteyen Najadlı Sarı-Abdurrahman isminde bir Macar dönmesinin İstanbul'da muhâkeme edildikten sonra idâmı, 214 — Vezir-i-a'-zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa'nın Parkany = Ciğerdelen'de bulunan Avusturya ordusu üzerine yürümeyip Erdel seferine kalkışmasından istifade eden düşmanın Peşte'yi alıp Budin'i muhâsara etmesi ve kahramanca bir mukavemet gösteren kalenin kurtuluşu, 214.
- (1603 = 1011) İstanbul'da «Zorba ısyânı» denilen Türk-Devşirme mücadelesinin zuhuru, ekseriyetle Türklerden mürekkebe olan Sihâhilerin ısyânı, Üçüncü Mehmed'in «Ayak-dîvânı»nda ısyân reislerinin Anadolu'yu perişan eden zulümlerden şikâyetleri, rüşvetle me'muriyet satan Vâlide-Sultân'ın en mühim entrika vâsıtası olan Kapu-ağası Gazanfer Ağa ile Dâr-üs-saâde ağası Osman Ağa'nın idâmı ve hükûmet erkânından bâzılarının değiştirilmesi, 216 — İstanbul'daki vaziyet üzerine Belgrad kışlağından alelâcele pâyitahta gelen Vezir-i-a'-zam ve Serdar-ı-Ekrem Yemişçi-Hasan Paşa'nın gizlice şehre girip «Zorbalar» denilen Sipâhilere karşı mevkîni tahkim edecek tedbirler ittihazına başlaması, 217 — Sipâhilerin talebiyle Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullah Efendi tarafından idâmına fetvâ verilen Vezir-i-a'-zam Yemişçi-Hasan Paşa'nın Yeniçeri-ocağına ilticâsı ve Ocak'la anlaşp düşmanı olan yeni Sadâret-Kaymakamı Güzelce-Mahmud Paşa'nın idâmına irâde istihsâl etmesi ve vaziyetten haberdâr olan Mahmud Paşa derhal saklandığı için ölümden kurtulması, 217 — Vezir-i-a'-zam Yemişçi-Hasan Paşa'nın teşebbüsüyle Süleymâniyye avlusunda Yeniçeri-ocağını Sipâhilerin «hakkından gelmeğe» me'mur eden fermanın okunması, Anadolu'daki Celâlîler ve İstanbul'daki «Zorbalar» larla elbirliği eden Şeyh-ül-İslâm Sun'Ullâh Efendi'nin azli, Sipâhilerin tenkili ve Yemişçi-Hasan Paşa'nın diktatörlüğü, 218 — İstanbul'dan gönderilen orduların mütemâdiyen mağlûb olmalarından dolayı Anadolu'daki Celâlîliğin harben tenkilinden ümit kesen İstanbul hükûmetinin bu büyük gaileyi sulhen tesviyeye karar vermesi ve işte bu karar üzerine Celâlî reisi Deli-Hasan Bey'le müzâkereye girişmek üzere eski Vezir-i-a'-zam Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın serdârlıkla Anadolu'ya gönderilmesi, 219 — İstanbul hükûmetiyle anlaşarak Avusturyalılarla harbetmek üzere Bosna beylerbeyliğine tâyin edilen Celâlî reisi Deli-Hasan Paşa'nın on bin askeriyle Gelibolu'ya geçişi, 219 — Macaristan serdârlığına tâyin edilmiş olan Lala-Mehmet Paşa'yı kıskandığı için Kırım hanını ona yardım etmekten men'eden Vezir-i-a'-zam Yemişçi-Hasan Paşa'nın ihâneti ve Macaristan'da kışhyan Kırım hanı Gazi-Giray'ın sefer mevsimi gelince harekâta iştirâk etmiyerek Yemişçi'nin teşvikiyle memleketine dönmesi, 220 — Anadolu

serdârlığına tâlib olduğundan ve babasının yerine göz diktiğinden bahsedilen 21 yaşındaki şehzâde Mahmud'un idâmı ve Üçüncü Mehmed'in evlât kaatillliği, 220.

- (1603 = 1012) Elli bin kişilik bir düşman ordusunun bulunduğu Peşte yakasına geçirilen 17 - 18 bin kişilik bir Türk kuvvetinin bozulması ve bu vak'a üzerine Budin yakasına geçen düşman kuvvetinin Celâli-Hasan Paşa tarafından imhâsı, 221 — Türk ordusunun Budin kalesine erzak ve mühimmat vermesini men'etmek için karşı yakaya çıkarılan düşman kuvvetinin Eski-Budin'de mağlûbiyeti ve şehrin takviyesi, 221 — Mevsim sonunda ordunun Budin'den Belgrad kışlağına hareketi, 222 — Osmanlıların Anadolu ısyânlarıyla Avusturya muharebelerinden çok sarsılmış olmasını fırsat ittihâz eden Safavî hükümdarı Birinci Abbâs'ın bir Yeniçeri yağmacılığını vesile addederek ânî bir baskın hareketiyle Tebriz şehrini zabtetmesi ve bu suretle 13 sene, 6 ay, 6 gün Osmanlı hâkimiyetinde kalan bu şehrin yeniden Safavî idaresine geçmiş olmasına mukabil kalenin Osmanlı hâkimiyetinde kalması, 222 — Tebriz beylerbeyi Lala-Ali Paşa'nın çok üstün Safavî kuvvetlerine karşı uğradığı Sofyan bozgununda esir düşmesi ve şâhın huzuruna götürüldüğü zaman kahramanlığından dolayı hayatının bağışlanması, 223 — Sipâhi ısyânını tenkilinden itibaren çılgınca bir diktatörlüğe başlayıp kendisinden başka hiç kimsenin mevcudiyetine tahammül edemediği için bir çok devlet adamlarını idâm, hapis ve nefyettirdikten sonra pâdişahla Vâlide-Sultan'a bile kafa tutmaya kalkışan ve bütün bunları Yeniçeri-ocağına istinâd eden Vezir-i-a'zam Yemişçi-Hasan Paşa'nın azli ve kirli şahsiyeti, 224 — Sadâretten azli üzerine Yeniçerileri ayaklandırmış ve Vâlide-Sultan'a karşı tehditkâr bir vaziyet almış olan eski Vezir-i-a'zam Yemişçi-Hasan Paşa'nın azlinden on iki gün sonra idâmı, 225 — «Yavuz» lâkabıyla de anılan Mısır beylerbeyi Malkoç-Ali Paşa'nın sadâreti ve şahsiyeti, 225 — Tebriz şehrinin sukutundan sonra Sofyan Azerbaycan beylerbeyi Lala-Ali Paşa'nın esir düşmesi üzerine mukavemet kabiliyeti çok sarsılmış olan Tebriz kalesinin Safavî muhâsarasına dayanamıyarak «vire ile» teslim olması ve vire şartlarına riâyet etmiyen Birinci Abbâs'ın erkekleri kılıçtan geçirtip kadınları esir etmesi, 226 — Erivan beylerbeyliğine tâbi olan Nahcivan şehrinin tahkimâtı zayıf olduğu için tahliyesinden dolayı Safavî işgaline uğraması, 226 — Erivan/Revan şehrinin sukutu ve şâhın teslim teklifini reddeden kalenin müdâfaada devamı, 226 — Üçüncü Mehmed'in ölümü ve şahsiyeti, 227.

AHMED-İ-EVVEL / BİRİNCİ AHMED DEVRİ

- (1603 = 1012) Birinci Ahmed'in cülûsu ve şahsiyeti, 229 — Üçüncü Mehmed'in cenâze merâsimi ve Ayasofya'da babası Üçüncü Murad'ın yanında hazırlanan kabrine defni, 231 — Yeni Vezir-i-a'zam Malkoç-Ali Paşa'nın Mısır'dan İstanbul'a gelişi, 231.
- (1604 = 1012) Saltanat tebeddülü üzerine Üçüncü Mehmed'in Osmanlı inhitâtında çok fecî bir rol oynayan mürtekip ve entrikacı anası Venedikli Safiyye-Sultan'ın Topkapu sarayından alelûşul Eski-saray'a nakli, 231 — 14 yaşına kadar sünnet edilmemiş olan Birinci Ahmed'in sünnet düğünü, 231 — Şark ve Garp cephelerinde iki serdarlık

ihdâsı ve Garp cephesi serdârhlğına Vezir-i-a'zam Malkoç-Ali Paşa'nın tâyini, 231 — Kapdan-ı-deryâlık vazifesi uhdesinde kalmak üzere Safavilere karşı Şark serdârhlğına eski Vezir-i-a'zamlardan Çağal-oğlu Yuzuf Sinan Paşa'nın tâyini, 232 — Şark serdârı Sinan Paşa'nın cepheye gitmek üzere İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi, 232 — Erivan şehri sukut ettikten sonra mukavemette devam eden istihkâmlarından «Yeni-kale»nin sukutu ve «Eski-kale»,nin müdâfaada devâmı, 232.

(1604 = 1013) Garp serdârhlğına tâyin edilmiş olan Vezir-i-a'zam Malkoç-Ali Paşa'nın Davudpaşa'dan Belgrad'a hareketi, 232 — Safavî ordu-suna karşı 6 ay, 23 gün büyük bir kahramanlıkla mukavemet etmiş olan Revan/Erivan kalesinin düşmana teslimi, Tebriz'den sonra Erivan'ın da Safavî hâkimiyetine geçmesinden dolayı Şark'daki Osmanlı nüfuzunun sarsılması, Karabağ ve Şirvan'daki Türkmen oymaklarıyla Gürcistan prenslerinin Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp Safavî nüfuzuna girmeye başlamaları, 233 — Şark serdarhlğına tâyin edilmiş olan Kapdan-ı-deryâ Çağal-oğlu Sinan Paşa'nın Üsküdar karargâhından Safavî cephesine hareketi, 233 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Malkoç-Ali Paşa'nın Belgrad ko-nağında ölümü ve şahsiyyeti, 234 — Malkoç Paşa'nın ölümü üzerine Belgrad'da ordu idaresini eline almış olan Serdar-Kaymakamı ve eski Macaristan serdârı Lala-Mehmet Paşa'nın sadâreti, Garp serdârhlğı ve şahsiyyeti, 234 — Şark serdârı Çağal-oğlu Sinan Paşa'nın Hasankale'ye muvâsalatı, 235 — Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın ordu başında yaklaşması üzerine Avusturyalıların Peşte kalesini tahliye etmeleri ve iki sene düşman işgalinde kalan Peşte'nin istirdâdı, 235 — Avusturyalıların tahliye ettikleri Hatwan ve Waitzen = Vaç kalelerinin iç-tahkimi, 235 — Dokuz sene evvel düşman eline geçmiş olan Gran = Usturgon kalesinin muhâsarası, otuz bir gün süren bu muhâsaradan sonra mevsimin ilerlemiş olması ve Yeni-çerilerin tazyığı üzerine harekâtın ta'tili, 235 — Birinci Ahmed'in büyük oğlu ikinci Osman / Genc-Osman'ın doğumu, 236 — Şark ordusunun Kars'a muvâsalatı ve bu sırada küçük bir kuvvetle Erivan taraflarında bulunan Birinci Abbâs'a karşı Çağal-oğlu Sinan Paşa'nın hareketsiz kalarak büyük bir fırsat kaçırdıktan sonra Van'a çekilmesi ve orası Safaviler tarafından muhâsara edilince Erzurum'a kaçıp İstanbul'dan istimdâda başlaması, 236 — Peşte Hatwan ve Waitzen = Vaç kaleleri istirdâd edildikten sonra Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın kışlağına çekilmesi, 236.

(1605 = 1013) Erdel'in Avusturya hâkimiyetine karşı isyânı üzerine Birinci Ahmed tarafından İstanbul'a dâvet edilen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Belgrad'dan hareketi, 237 — Tekrar Garp serdarhlğına me'mur edilen Lala-Mehmet Paşa'nın İstanbul'dan Davudpaşa karargâhına çıkışı, 237.

(1605 = 1014) Davudpaşa karargâhında beş gün son hazırlıklarla meşgul olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Belgrad'a hareketi, 237 — Avusturya hâkimiyetine karşı isyân edip Türk himâyesine giren Erdel milliyetçilerinin reisi Istvan Bocskay'ın İstanbul'a elçiler göndermesi ve Erdel/Transylvania prensliğiyile

Avusturya işgalinde bulunan Yukarı Macaristan = Orta-Macar krallığına tâyini, 237 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın İstanbul'dan Belgrad'a gelişi, 238 — Serdâr-ı-Ekrem'in Belgrad'dan karşı yakadaki Zemun//Zemlin karargâhına geçişi, 238 — Zemun karargâhında on gün son hazırlıklar görüldükten sonra ordunun Usturgon seferine hareketi, 238 — 37 Kilometre şimalişarkiden Budin'i dâimî bir tehdid altında bulunduran Gran=Usturgon kalesinin istirdâdı, Osmanlı hükûmetinin en mühim hedefi sayıldığı için, bu kale üzerine yürüten Lala-Mehmet Paşa ordusunun derhal muhâsara kurması ve Usturgon'un karşısındaki Tuna sâhilinde bulunan Parkany = Cîğâr-değlen istihkâmının işgali, 239 — Wissegrad = Vişgrad kalesinin teslim alınması ve içindeki Fransız askerlerinin Osmanlı hizmetine girişi, 239 — «Serdâr-ı yâdgâr» denilen İtalyan dönmesi Çağal-oğlu Sinan Paşa'nın kumandasındaki yüz bin kişilik Osmanlı ordusunun Tebriz üzerine yürüten Urmiye-gölü civârında elli bin kişilik Safavî ordusuna mağlûbiyeti, serdârın hazîneyi, ordugâhı ve bütün topları bırakıp kaçması ve o sırada yardıma geldiği halde bozgun haberi üzerine Van'da kalmış olan Halep valisi Canbulat-oğlu Hüseyin Paşa'yı haksız olarak idâm ettirmesinden dolayı Hüseyin Paşa'nın meşhur yeğeni Ali Paşa'nın Haleb'de ısyânı, 239 — Garp cephesindeki Usturgon muhâsarası esnâsında bu kalenin varoşu hükmünde bulunan Saint-Thomas=Tepedelen istihkâmının fethi, 240 — Tam on sene, bir ay bir gün düşman elinde kalmış olan Gran=Usturgon kalesinin bir ay, beş gün süren şiddetli bir muhâsaraдан sonra «vire ile» teslim alınması, 241 — Usturgon muvaffakiyeti üzerine Styri = İstirya içerilerine kadar uzayan büyük Avusturya akını, 241 — Anadolu'da zuhur eden dört Celâfî reisi ve muntıkaları; bunların en mühimmi olan Uzun-Halil'e karşı serdarlıkla sevk edilen eski Halep valisi Nasuh Paşa ile Anadolu beylerbeyi Kej-dehan Ali Paşa Bolvadin bozgunu, dolu-dizgin kaçan Nasuh Paşa'nın Kütahya'da kabahatı Ali Paşa'ya yükleyip onu idâm ettirdikten sonra İstanbul'a gelip pâdişahın huzûrunda vükelâyı ithâm etmesi, 242 — Türk himâyesine girerek, Avusturyalıları karşı Erdel / Transylvania ısyânını hazırladığı için Erdel hâkimi ve Yukarı-Macaristan = Orta-Macar kralı ilân edilen Macar asilzâdelerinden İstvan Bocskay'ın Rakos sahrâsında Osmanlı karargâhına gelip Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa tarafından parlak merâsimle tetvic edilmesi, 242 — Urmiye bozgunundan sonra Van'a kaçan ve oradan da Diyarbekir'e gelen Şark serdârı Çağal-oğlu Yusuf Sinan Paşa'nın ölümü yahut zehir içerek intihârı, 243.

- (1605 - 1606=1014) İlk defa olarak Türkiye'ye bütün idhâli ve muâsırların telâkikleri, 243.
- (1606 = 1014) Çağal-oğlu'nun perişan bir halde bıraktığı Şark cephesiyle Celâfî ısyanlarının tehlikeli bir vaziyet ihdas etmesinden dolayı Birinci Ahmed'in dâvetiyle Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Lala-Mehmet Paşa'nın Belgrad'dan İstanbul'a avdeti, 244.
- (1606 = 1015) Sokullu âilesinden olan Vezir-i-a'zam Lala-Mehmet Paşa'nın ölümü ve bir rivâyete göre de yerine göz diken halefi tarafından zehirlenmesi, şahsiyeti ve ahlâksızlığıyla meşhur Kapdan-ı-deryâ Derviş

Mehmet Paşa'nın sadâreti, 244 — Çılgınlıklarıyla meşhur Deli/Dîvâne Ferhad Paşa'nın Şark serdarlığı, askerde inzibattan eser bırakmadığı ve bu yüzden Celâlî isyanları büsbütün alevlendiği için Konya'ya kapanması ve azlini haber alınca teessüründen ölmesi, 245 — Şimalî-Suriye'de Cenbulâd / Canbulat-oğlu isyanı, Canbulat âilesinin vaziyeti, bu büyük isyanın sebepleriyle ehemmiyeti, 245 — Macaristan'da «Zsitva-torok» suyunun Tuna'ya döküldüğü noktada Avusturyalılarla «Zsitva-torok» sulh müzâkerelerinin başlaması, 246 — Kanunî devrindenberi Avrupa diplomasisinde bir hukuk esası şeklini almış olan Türk üstünlüğü prensipine nihayet veren ve Türkiye ile Avrupa devletleri arasında hukukî müsâvât esasına yol açan «Zsitvatorok» sulhünün akdi ve 13 sene, 4 ay, 8 gün süren bir husûmet devrinden sonra Avusturya'nın haraç mükellefiyetinden kurtulması, 247 — Vezir-i-a'zam Derviş Mehmet Paşa'nın idâmı, kirli şahsiyeti ve idâmının sebebi, 247 — Derviş Paşa'nın idâmı üzerine «Mühr-i-Hümâyûn»un Anadolu Türklerine karşı müdhîş zulümleri ve şenî cinayetleriyle meşhur Garp serdârı Hırvat Kuyucu-Murad'a gönderilmesi, 248.

- (1607 = 1015) Anadolu'daki Celâlî hareketinin meşhur reislerinden Kalender-oğlu Mehmed Ağa'nın Nif zaferi ve Osmanlı Paşalarının mağlûbiyeti üzerine Kalender-oğlu'nun Saruhan'ı işgal etmesi, 248.
- (1607 = 1016) Celâlî isyanlarını tenkil için Anadolu serdarlığına tâyin edilen Vezir-i-a'zam Kuyucu-Murad Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, Şimalî-Suriye ve Anadolu isyan mıntıkalarıyla Celâlî reisleri, 248 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kuyucu-Murad Paşa'nın Üsküdar karargâhından hareketi, muhtelif Celâlî reislerine karşı tedbirleri, Şimalî-Suriye'de istiklâlini ilân eden Canbulat-oğlu Ali Paşa'dan Adana'nın istirdâdı ve Kuyucu-Murad'ın Anadolu'da mâsum Türklere karşı canavarlıkları, 249 — Adana'da Haleb üzerine yürüyen Kuyucu-Murad ordusunun Oruç-ovası zafesinde Canbulat-oğlu Ali Paşa ile Lübnan Dürzü emiri Ma'n-oğlu Fahrüddin'in mağlûbiyeti ve İstanbul'a kaçıp pâdisaha dehâlet eden Ali Paşa'nın Tımsıvar beylerbeyliğine tâyini ve âkıbeti, 249 — Canbulat-oğlu'nun âile ocağı olan Kilis'in işgali ve mallarıyla mülklerinin müsâddesi, 249 — Haleb şehrinin işgali, Canbulat taraftarlarının kılıçtan geçirilmesi ve kalenin mukavemette devâmı, 250 — Ancak üç gün mukavemet edebilen Haleb kalesinin müdâfilerine «Emân», verilmek şartıyla teslim olması ve Kuyucu'nun bu şarta rağmen hepsini kılıçtan geçirtmesi, 250.
- (1608 = 1017) Kış mevsimini Haleb'de geçiren Kuyucu-Murad'ın bahar gelince şehirden ordu karargâhına çıkması, Anadolu'daki Celâlî reislerine karşı siyasi tedbirleri, Kalender-oğlu'nun Manyas zaferi ve Anadolu saltanatına göz dikmesi, 250 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kuyucu-Murad Paşa'nın Haleb karargâhından Kalender-oğlu üzerine hareketi, 251 — Maraş'a gelen Kuyucu-Murad ordusunun hazırlıklarını tamamlamak için yirmi gün konaklaması, 251 — Göğsün ovasındaki Alaca-çayır'da Kalender-oğlu'nun çok üstün kuvvetlerle gelen Kuyucu-Murad ordusuna kahrmanca mağlûbiyeti, İran'a gidip Safavilere ilticâsı ve Bağdad'da isyan eden Taviş-oğlu'nun Kuyucu-Murad tarafından gönderilen kuvvetlere mağlûbiyeti, 251 — Celâlî reislerinden «Birâder-i Taviş» denilen Meymûn'un Şarkî-Karahisar civârındaki Kara-Hasan gediğinde tenkili ve ora-

dan Bayburd'a gelen Kuyucu-Murad'ın kan dökmek hırsını tatmin için binlerce bigünah Türkü idâm ettirip cesetlerini «dağlar gibi» yığdırması, 252 — Şimali-Suriye ve Anadolu ısyanlarının çoğunu tenkil etmiş olan Kuyucu-Murad'ın İstanbul'a avdeti, 252.

- (1609 = 1018) Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kuyucu-Murad Paşa'nın «Acem seferi» bahânesiyle İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçip Celâli bakıyyelerine karşı siyasi tedbirlerle meşgul olması ve son Celâli reislerinin ustalıkla celbedilip idâm olunmaları, 252 — Kâ'be örtülerinin İstanbul'dan gönderilmiye başlanması, 253 — At-meydanında maktul Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet ve halefi Semiz-Ahmed Paşaların istimlâk edilen konakları yıktırılarak açılan sâhada Sultanahmed câmiinin Temel-açma merâsimi, 253.
- (1610 = 1018) Temel-açma merâsiminden 2 ay, 27 gün sonra Sultanahmet câmiinin temel-atma merâsimi, 253.
- (1610 = 1019) On üç seneden fazla süren Avusturya seferiyle Anadolu'daki Celâli ısyanları yüzünden Kafkasya'daki Osmanlı fütûhatının boydanboya Safaviler tarafından işgaline karşı Avusturya ve Anadolu gâilelerinin tesviyesinden istifade eden Osmanlı hükûmetinin Şark'da istirdad siyaseti tâkibine başlaması ve işte bu maksatla İran seferine çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kuyucu-Murad Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, 253 — Üsküdar karargâhında 25 gün son hazırlıklarla meşgul olan Kuyucu'nun Şark'a hareketi, 254 — Kâ'be örtüleri gibi Ravza-i-Mutahhara örtülerinin de İstanbul'dan gönderilmiye başlanması, 254 — Şark seferine çıkan Kuyucu-Murad Paşa ordusunun Erzurum'a muvâsalatı, Kafkasya'yı kan dökmeden istirdâd etmek hülyasına kapılan Kuyucu'nun Üçüncü Murad devri fütuhâtı iâde edilmek şartıyla Safavilere sulh teklifi ve bu teklifin reddi üzerine yol boyundaki kalelere dokunmıyan Serdâr-ı-Ekrem'in Tebriz'e doğru ilerlemesi, 255 — Osmanlılarla Safavilerin Tebriz civârındaki Acıçay boyunda karşılaşmaları, Kuyucu'nun Kafkasya iâde edilmek şartıyla tekrarladığı sulh teklifinin tekrar reddi ve Osmanlı ordusunda şiddetli bir iâşe buhrânı, 255 — Acıçay boyunda Osmanlı ve Safavî ordularının beş gün harbsiz vakit geçirmeleri, Kafkasya Safavilerde kaimak ve Osmanlı devletine haraç verilmek şartıyla Birinci Abbâs'ın sulh teklifi ve iâşe buhrânı yüzünden nihayet Osmanlı ordusunun kışlağına hareketi, 255.
- (1611 = 1020) Anadolu Türklerine karşı canavarlıklarıyla meşhur Hırvat devşirmesi Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kuyucu-Murad Paşa'nın Diyarbekir kışlağında eceliyle veyahut zehirle ölümü, kanlı ve kirli şahsiyyeti ve muhtelif cinayetleri, 255 — Sadâret makamını elde etmek için selefi Kuyucu-Murad'ı zehirlediğinden bahsedilen Diyarbekir beylerbeyi Arnavut Nasuh Paşa'nın sadâret ve serdarlığı, 257.
- (1612 = 1021) Birinci Ahmed oğlu Dördüncü Murad'ın doğumu, 257 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Nasuh Paşa'nın sulh müzâkeresi için gönderilen Safavî elçileriyle beraber İstanbul'a gelişi ve iki yüz yük tutan ilk ipek haracının getirilmesi, 257 — Safavî elçilerinin huzûra kabulü ve Birinci Abbâs'ın gönderdiği ipek haracıyla diğer hediyelerin Birinci Ahmed'e takdimi, 257 — 9 sene, 1 ay, 24 gün-

lük bir husûmet devresinden sonra İstanbul'da «Nasuh Paşa müsâlahası» denilen Osmanlı-Safavî sulhünün akdi, Gürcistan'ın bir kısmıyla Dağıstan Osmanlı hâkimiyetinde kalmak şartıyla Kanunî devrindeki hududun esas tutulması ve İran'ın senede iki yüz yük ipek haracına bağlanması, 257.

(1613 = 1022) Bütün Osmanlı ölkesine şâmil umumî içki yasağı, «Emânet-i Hamr» denilen ve çok mühim bir vergi menbâi olan içki-eminliğinin ilgası, 258.

(1614 = 1023) Avusturya ve İran sulhleriyle Şark ve Garp seferleri nihayet bulmuş olduğu halde Akdeniz cephesinde İspanya, Toskana ve Malta gibi irili ufaklı Hristiyan hükûmetleriyle harb hâlinin devâmından ve Trablusugarp'la Suriye'de isyanlar çıkmış olmasından dolayı Osmanlı donanmasının Malta ve Trablusugarp seferine çıkmak üzere Beşiktaş'daki Barbaros-türbesi önlerinde toplanması, 258 — Yeni Erdel / Transylvania prensi Bethlem-Gabor'un mürâcaatı üzerine Erdel tâbiyyet şerâitinin tesbiti ve Yukarı-Macaristan = Orta-Macar krallığı meselesi, 259 — Osmanlı donanmasının Malta akını ve adanın tahribi, 259 — Donanmanın Malta'dan Trablusugarb'a muvâsalatı, âsi Sefer-Dayı'nın idâmı ve Trablus isyanının teskini, 259 — Trablusugarp'dan Navarin'e gelen donanmanın Cenubi-Mora'daki âsi Maynotları tenkil edip itâat altına aldıktan sonra İstanbul'a avdeti, 260 — Rusya'ya tâbi Don Lehistan'a tâbi Zaporog Kazaklarının Karadeniz'de müşterek bir akın hareketi, Sinop baskınında kadınlarla çocukları esir alıp şehri yaktıktan sonra kaçıp giden Kazakların Don munsâbında tenkiliyle esirlerin kurtarılması ve bu vak'ayı pâdişahın gizlemek istiyen Vezir-i-a'zam Nasuh Paşa'nın gözden düşmesi, 260 — Saltanat makamına göz dikecek kadar şımarıp kabaran zâlim ve mürtekip Vezir-i-a'zam Arnavut Nasuh Paşa'nın idâmı, mülevves şahsiyeti, rüşvet ve müsâdere mahsulü olan muazzam servetinin zabtı, 260 — «Öküz» lâkabıyla meşhur Dâmâd Kara-Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti ve şahsiyeti, 262.

(1615 = 1024) «Nasuh Paşa müsâlahası», denilen 1612 = 1021 İstanbul sulhü mucibince İran'ın taahhüd etmiş olduğu senevi ipek haracını o zamandanberi ve bâzı hudut işlerinin tesviyesi için elçilikle İran'a giden İncili-Çavuş da iâde edilmemiş olmasından dolayı Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa'nın Şark seferine çıkmak üzere İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi ve yirmi gün hazırlıklarla meşgul olduktan sonra hareket edip Haleb'e muvâsalatında mevsim ilerlemiş olduğu için askerın kışaklara tak-simi, 262 — Birinci Ahmed'in en küçük oğlu Sultan İbrahim'in doğumu, 263.

(1616 = 1025) Bir Kazak ordusunun Boğdan'a girip Osmanlı voyvodasını koğarak memlekete hâkim olması üzerine sevkedilen Bosna beylerbeyi İskender Paşa'nın Boğdan seferine hareketi, parlak muvaffakiyetleri ve Boğdan gâlesinin tesviyesi, 263 — Şark seferine çıkıp Haleb'de kışlamış olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa'nın Revan / Erivan üzerine yürümek üzere şehirden Gök-meydan karargâhına çıkması, 263 — Şark ordusunun Haleb'den Kars'a muvâsalatı ve son Safavî harekâtında harb olan kale-nin tâmiri, 263 — Çok çetin şartlar altında geçen Erivan muhâ-

sarası, neticesiz kalan bu muhâsara esnâsında iki yüz yük ipek haracı yüz yüke indirilmek şartıyla 1612 = 1021 İstanbul sulh esaslarının yeniden takarrüründen dolayı harb hâlinin bir müddet daha devamı, 264 — Elli beş gün süren Revan / Erivan muhâsarasının kaldırılması ve kışın şiddetinden dolayı ordunun çok büyük müşkilâtla Kars üzerinden Erzurum kışlağına çekilmesi, 264 — Erivan muvaffakiyetsizliğinden dolayı Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kara-Mehmet Paşa'nın azli ve Kapdan-ı-deryâ Halil Paşa'nın ilk sadâreti ve hüviyyeti, 264.

- (1617 = 1026) İnşaâtı ikmâl edilen Sultanahmet câmiinin açılış merâsimi ve Osmanlı mi'mârîsinin en güzel eserlerinden olan bu muhteşem ma'bedin hususîyetleri, 265 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın «Erdebil seferi» denilen İran seferine çıkmak üzere İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, Osmanlı ordusunun Diyarbekir'de ve sefere me'mur olan Kırım ordusunun da Cizre'de kışlaması, 266 — Lehistan - Kazakların Karadeniz akınlarıyla Boğdan'a taarruzlarından dolayı sulhun bozulması üzerine Osmanlı ordusu Dniestr = Turla boylarına ilerleyince Lehli!lerin talebiyle yeni bir sulh akdi ve muâhede mucibince Lehistan-Kazakların Karadeniz'e inmekten memnûiyyeti, 266 — Birinci Ahmed'in ölümü ve şahsiyyeti, 267.

MUSTAFA'Y-I-EVVEL / BİRİNCİ MUSTAFA DEVRİ (İlk saltanatı)

- (1617 = 1026) Verâset usulünün değiştirilmesi, Osmanlı devletinin kuruluşundan beri babadan oğula intikal eden saltanat verâsetinin «Ekberîyyet» kaidesine göre hânedânın diğer âzâsına da teşmili, bu değişikliğin sebepleri ve Birinci Ahmed'in büyük oğlu şehzâde Osman dururken kardeşi Sultan Mustafa'nın akli müvâzenesi bozuk olduğu halde tahta çıkarılıvermesi, 269.
- (1618 = 1027) Denizdeki balıklara altın atacak dereceleri bulan çılgınlıklarından dolayı Birinci Mustafa'nın 3 ay, 4 gün = 96 gün süren ilk saltanatından sonra hal'i, 271.

OSMÂN-I-SÂNÎ = İKİNCİ OSMAN/GENÇ-OSMAN DEVRİ

- (1618 = 1027) Birinci Ahmed'in büyük oğlu İkinci Osman'ın cülûsu ve şahsiyyeti, 273 — Genç-Osman'ın ilk icrâatı: Verâset usulünün değişmesinde âmil olan Sadâret-Kaymakamı Sofu-Mehmet Paşa'nın azli ve Meşihat selâhiyyetlerinin Sultan Osman'a inkılâp fikirleri telkin etmiş olmakla meşhur Hâce-i-Sultânî Ömer Efendî'ye devriyle Şeyh-ül-İslâmlik vazifesinin fetvâ vermiye hasrı. — 274 — Osmanlı menbâlarında «Ceng-i sahrây-i Sérâv» denilen «Pül-i-şi-keste» bozgunu; Diyarbekir'de kışladıktan sonra Tebriz üzerine yürüyen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın Kırım hanı Cânibek-Girây kumandasında sevkettiği Türk ve Tatar akıncılarının Safavîler tarafından imhâsı, hanın güçlkle kurtuluşu ve bu vaziyet üzerine ordunun Erdebil üzerine yürümesi, 274 — Osmanlı ordusunun Erdebil'e bir konaklık mesâfeye kadar ilerlemesi ve Serdâr-ı-Ekremin Şâh Abbâs'ı tehdid etmesi üzerine akdedilen ve «Serâv sulhü», denilen Osmanlı-Safavî muâhedesinin imzâsı, 1612 = 1021 İstanbul

muâhededesinin aynen tecdidi ve yalnız iki yüz yük ipek haracının yüz yüke indirilmesi, 275.

- (1619 = 1028) Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın «Pül-i-Şikeste» bozgunundan dolayı azliyle Sadâret-Kaymakamlığında bulunan «Öküz» lâkabiyle meşhur selefi Kara-Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti, 276 — Halil Paşa'nın Serdâr-ı-Ekremligi zamanında Safavilerle akdedilen «Serâv sulhü»nün ikinci Osman tarafından tasdi-ki, 276.
- (1619 = 1029) Halefinin entrikaları yüzünden Vezir-i-a'zam Kara-Mehmet Paşa'nın ikinci ve sonuncu sadâretinden azliyle Kapdan-ı-deryâ Güzelce-Ali Paşa'nın sadâreti ve lekeli şahsiyyeti, 276.
- (1620 = 1029) Lehistan'ın 1617 = 1026 sulhünü ihlâl etmesi, Lehistan-Kazakları'nın hudut boylarına akınları ve Türklere ihânet eden Boğdan voyvodası Gratiani'nin Lehlilerle elbirliğine kalkışması üzerine açılan sefer serdarlığına tâyin edilen Silistre valisi Iskender Paşa'nın Lassy = Yaş civârında Leh ordusuna karşı ilk büyük zaferi, âsi Boğdan voyvodasının firârı ve Leh Baş-kumandanının Osmanlı pâdişahına haraç vermek şartıyla teklif ettiği sulhün reddi, 277 — Iskender Paşa'nın ikinci büyük zaferi, sekiz günlük bir ric'at hareketi esnâsında Dniestr = Turla nehrinden geçmiye teşebbüs eden Leh ordusunun imhâsı ve düşman Baş-kumandanı Zolkiewsky'nin İstanbul'a gönderilen kesik başının saray kapusunda teşhiri, 278.
- (1621 = 1030) Lehistan seferine tahtından emin olarak çıkmak istiyen Genc-Osman'ın küçük kardeşi şehzâde Mehmed'i idâm ettirmesi ve halkın umumî teessürü, 278 — Kışın şiddetinden dolayı İstanbul halicinin donması ve Galata ile İstanbul arasında yayan gidilip gelinmesi, 279 — Halic donundan 16 gün sonra Sarayburnu-Üsküdar arasının donması, Galata - İstanbul arasında olduğu gibi Üsküdar - İstanbul arasında yayan gidip gelenler görülmesi ve bu şiddetli kışın divan edebiyatındaki akisleri, 279 — Servetler müsâderesiyle meşhur Vezir-i-a'zam Güzelce-Ali Paşa'nın ölümü, dördüncü vezir Ohrili-Hüseyn Paşa'nın sadâreti ve mâhiyeti, 280 — Avrupa'ya hâkim olmak için tarihin büyük cihangirlerine yakışacak muazzam bir plân hazırlıyan Genc-Osman'ın Lehistan seferi, bu plânın tatbikat bakımından eksiklikleri, tecrübesiz pâdişahın hataları ve bütün bunlara rağmen Lehistan'ın sulh teklifi reddedilerek Davudpaşa sahrasında Otâğ-ı-Hümâyûn kurulması, 280 — Genc-Osman'ın «Sefer-i Hotin» denilen Lehistan seferine çıkmak üzere Topkapu sarayından Davudpaşa karargâhına geçişi, 281 — Davudpaşa'da 13 gün son hazırlıklarla meşgul olan Genc-Osman'ın Davudpaşa'dan Edirne'ye hareketi, 281 — Sultan Osman'ın 10 günde İstanbul'dan Edirne'ye muvâsalatı, 282 — Edirne'de 16 gün en son hazırlıklarla meşgul olan Genc-Osman'ın Yanbolu'ya hareketi, 282 — Ordunun Dobruca'daki İsakçı kasabasına muvâsalatı ve Tuna üzerinde köprü kurulmaya başlanması, 282 — İsakçı köprüsünün on günde ikmâli, 282 — Donanmayla Karadeniz'den gelen Kapdan-ı-deryâ ve eski Vezir-i-a'zam Halil Paşa'nın orduya iltihâkı, 282 — İsakçı'da bir kale inşâsına başlanması, 282 — İsakçı köprüsünden bir haftada karşı yakaya geçen ordunun ileri hareketi, 283 — Kırım hanı Canibek-Giray'ın ordusuyla beraber emre âmâde bulunduğunu arzetmesi üzerine istediği yerde iltihak edebileceğinin tebliği, 283 — Eflak voyvodası Radul Scherban'ın orduya iltihâkı, 283 — Düşman ordusunun

Hotin önlerinde «Tabur/Istabur» kurmakta olduğu hakkındaki haberler alınması, 283 — Kırım hanının düşman ordusuna karşı muvaffakiyetli baskın hareketleri, 283 — Yeniçerilerin çoğunu kaçımsız gösteren şâyialar üzerine Genc-Osman'ın yaptığı yoklamadan dolayı Ocak zâbitlerinin pâdişahıtan muğber olmaları, 283 — Ordudan Besarabya'daki Hotin kalesi önlerine muvâsalatı, düşmanın vaziyeti ve asker mîkdârı, 284 — Kırım hanının Hotin önlerinde orduya iltihâkı, 285 — «Tabur» denilen müstahkem düşman ordugâhının muhasarası ve ilk müsâdemelerin başlaması, 285 — İlk umumî hücumda elde edilen zaferin Yeniçeri yağmacılığından dolayı neticesiz kalması, 285 — Düşmanın şiddetli top ateşinden dolayı ikinci hücumun da neticesiz kalması, 285 — Üçüncü hücumun da neticesizliği, 285 — Dördüncü hücumda düşman ordugâhına girip bayrak diken Budin valisi Karakaş-Mehmet Paşa'yı kısıkanan Arnavut Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa'nın seyirci kalması yüzünden Karakaş Paşa'nın şehâdeti üzerine askerinin geri çekilmesi, 285 — İhânetinden dolayı azledilen Vezir-i-a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa'nın yerine Diyarbekir beylerbeyi Dilâver Paşa'nın sadâreti, 286 — İnşâsı tamamlanan Dniestr = Turla köprüsünden karşı yakaya Ohrili-Hüseyn Paşa kumandasında geçirilen askerinin düşman ordusunu o taraftan da ateş altına alması, 286 — Karşı yakadaki Ohrili-Hüseyn Paşa karargâhına düşmanın bir gece baskını ve Ohrili'nin firârı, 286 — Genc-Osman'dan yüz çevirmiş olan Yeniçerilerin gayretsizliklerinden dolayı beşinci umumî hücumun neticesiz kalması, 286 — Altıncı ve sonuncu hücumun da Yeniçeriler yüzünden neticesizliği, 287 — Genc-Osman'ın riyâsetinde toplanan harb-meclisinin kışın muhâsarada devam kararı, 287 — Düşman ordusunun sulh talebi, 287 — Yeniçeri-ocağına artık itimâdı kalmıyan Genc-Osman'ın sulh teklifini kabulü ve Kanunî devrindeki hudud esas olmak, Kazaklar Karadeniz'e inmemek şartlarıyla Osmanlı-Lehistan sulhünün akdi, 288 — Hotin önlerinde 36 gün kalan Türk ordusunun İstanbul'a hareketi ve Genc-Osman'ın tasarladığı büyük plânın tatbikine mâni olan sebeblerin en mühimleri, 289.

(1622 = 1031) Lehistan seferinden avdetinde bir müddet Edirne sarayında kalmış olan Genc-Osman'ın İstanbul'a hareketi, 290 — Davudpaşa kasrında iki gün kalan Sultan Osman'ın zafer alayı ile İstanbul'a girişi, 290 — İkinci Osman'ın hal'i ve şehâdetiyle neticelenen ve «Hâile-i Osmâniyye» denilen büyük fâciyanın ilk günü: Hacc'e gitmek bahânesiyle Anadolu, Suriye ve Mısır Türkleriyle Türkmenlerinden yeni bir ordu teşkil edip Yeniçeri ve Sipâhi ocaklarını ilga ve imhâ etmek isteyen Genc-Osman'a karşı Yeniçerilerle Sipâhilerin ayaklanması, Sultan Osman'ın inkılâpçılığı ve tasarladığı teceddüd hamlelerinin ehemmiyeti, 290 — «Hâile-i Osmâniyye»nin ilk akşamı: Asılsız şâyialar yüzünden âsilerle saray Bostancılarının karşılıklı heyecanları üzerine vaziyetin büsbütün gerginleşmesi, 299 — «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci gününe tesadüf eden ilk vak'a: Âsilerin saray baskını ve Birinci Mustafa'nın mahbus olduğu odadan dışarı çıkarılması, 299 — «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci gününe tesadüf eden ikinci vak'a: Vezir-i-a'zam Dilâver Paşa ile Kızlar-ağası Süleyman Ağa'nın âsilere teslim edilip parçalanmaları, 302 — «Hâile-i Osmâniyye»nin ikinci gününe tesadüf eden üçüncü vak'a: Âsilere karşı hiç bir mukavemet göstermiyen ikinci Osman'ın hal'i. 303.

MUSTAFÂY-I-EVVEL/BİRİNCİ MUSTAFA**(İkinci saltanatı)**

- (1622 = 1031) «Hâile-i-Osmâniyye»nin ikinci gününe tesadûf eden dördüncü vak'a: Deliliğinden dolayı ilk saltanatından hal'edilmiş olan Birinci Mustafa'nın âsiler tarafından ikinci defa tahta çıkarılması, 305 — «Hâile-i-Osmâniyye»nin ikinci gününe tesadûf eden beşinci vak'a: Her ihtimâle karşı sıkı bir muhâfaza altında bulundurulmasına lüzum görülen Birinci Mustafa'nın Eski-saray'dan Yeniçerilerin Orta-câmiine nakli, 306 — «Hâile-i-Osmâniyye»nin ikinci akşamı: «Ağakapusu»,na ilticâ eden Genc-Osman'ın âsileri ihsanlarla elde etmeye teşebbüsü, 306 — «Hâile-i-Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesadûf eden ilk vak'a: Genc-Osman nâmına âsileri elde etmiye kalkışan Yeniçeri-ağası Kara-Ali Ağa'nın parçalanması, 307 — «Hâile-i-Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesadûf eden ikinci vak'a: Sultan Osman'ın tevkifiyle «Ağakapusu»ndan Orta-câmiye nakli, 307 — «Hâile-i-Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesadûf eden üçüncü vak'a: Genc-Osman'ın hal'inden sonra sadâret tevcih ettiği eski Vezir-i-a'zamın Ohrili-Hüseyin Paşa'nın parçalanması, 308 — «Hâile-i-Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesadûf eden dördüncü vak'a: Birinci Mustafa'nın eniştesi Kara-Davud Paşa'nın sadâreti, 308 — «Hâile-i-Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesadûf eden beşinci vak'a: Orta-câmi'de Genc-Osman'a yapılan suikasd teşebbüslerinin neticesiz kalması, 308 — «Hâile-i-Osmâniyye»nin üçüncü gününe tesadûf eden altıncı ve sonuncu vak'a: Genc-Osman'ın Yedikule zindanında Vezir-i-a'zam Kara-Davud Paşa'nın idare ettiği kaatiller tarafından şehid edilmesi, bu fâcianın bütün dünyadaki elfm akisleri ve büyük şehidin şahsiyeti, 310 — Genc-Osman'ın cenâze merâsimi, 312 — Genc-Osman fâciasından dolayı ayaklanan Sipâhilerin ilk kan dâvâsı, 312 — Şehzâdelere karşı suikasd tertibiyle ithâm edilen Kapu-ağasının iç-oğlanları tarafından parçalanması, 312 — Sultan Osman'ın baş-kaatili olan Vezir-i-a'zam Kara-Davud'un azliyle Mere-Hüseyin Paşa'nın sadâreti, 313 — Genc-Osman'ın intikamını almak istiyen bir halk kahramanının Sultanahmet vak'ası, 313 — Birinci Mustafa'nın kıyâfet irticâi, 314 — Mere-Hüseyin Paşa'nın azliyle dördüncü vezir Lefkeli-Mustafa Paşa'nın sadâreti, 314 — Lefkeli-Mustafa Paşa'nın azliyle ikinci Vezir Gürcü-Mehmet Paşa'nın sadâreti, 315 — Sulh muâhedesindeki sarâhate rağmen Karadeniz'e inip korsanlığa kalkışan Lehistan-Kazaklarına karşı büyük bir zafer kazanan donanmanın şenliklerle karşılanması, 315.
- (1622 = 1032) Abaza Paşa isyânının İstanbul'a aksetmesi, Anadolu'da Genc-Osman'ın kan dâvâsı, 315 — Genc-Osman fâciasından dolayı Sipâhilerin ikinci dâvâsı, 317.
- (1623 = 1032) Genc-Osman fâciasından dolayı Sipahilerin üçüncü kan dâvâsı, 318 — Sipâhilerin dördüncü kan dâvâsı üzerine Birinci Mustafa'nın bir Hatt-ı-Hümâyûn'la kaatillerin idâmını emretmesi, 318 — Genc-Osman'ın kaatillerinden Cebeci-başının idâmı, 319 — Genc-Osman'ın baş-kaatili olan eski Vezir-i-a'zam Kara-Davud'un saklandığı samanlıkta yakalanıp cinayet ortaklarından Kalender-uğrusu ile beraber Yedikule zindanına atılması, 319 — Kara-Davud'un idamdan kurtarılması için Ocaklılarla cellâda para yedirilmesi, 319 — Kara-Davud'un bir gün için cellât satınından kurtulması.

319 — Kara-Davud'un idâmı, 320 — Vaziyete hâkim olan zorbaların tazyikiyle Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa'nın istifâsı ve Mere-Hüseyn Paşa'nın ikinci sadâreti, 321 — Genc-Osman'ın kanunı dâvâ ederek ısyân etmiş olan Erzurum beylerbeyi Abaza Paşa gâilesinin büsbütün alevlendiği hakkında İstanbul'a korkunç haberler gelmesi, 321 — Vezir-i-a'zam Mere-Hüseyn Paşa'nın azliyle dördüncü vezir Kemankeş Kara-Ali Paşa'nın sadâreti ve bu değişikliğin sebepleri, 322 — Akli müvâzenesi bozuk olan Birinci Mustafa'nın ikinci defa hal'i ve sebepleri, 323.

(1623 = 1032) Dördüncü Murad'ın cülûsu ve şahsiyyeti, 325.

(1624 = 1033) Bağdad'ın ihânet yüzünden sukutu ve netice itibariyle Irak'ın elden çıkması, 326 — Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Ali Paşa'nın idâmı, sebepleri ve Kubbe-vezirlerinden Çerkes-Mehmet Paşa'nın sadâreti, 329 — Erzurum'da ısyân etmiş olan Abaza Paşa'nın tenkiline me'mur olan yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Çerkes-Mehmet Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar'a geçişi, 329 — Üsküdar karargâhında yirmi gün kalan serdârın hareketi, 329 — Kırım ısyânı, sebepleri ve tenkili, 329 — İstanbul-boğazına kadar sarkıntılık eden Don-Kazaklarının Yeniköy ve Sarıyer baskını, 330 — Kayseri civârındaki Karasu muharebesinde âsi Abaza Paşa'nın mağlûbiyyeti ve Erzurum'a çekilmesi, 331.

(1624 = 1034) Balıkesir, Aydın ve Saruhan taraflarında büyük bir ısyan çıkarmış olan Cennet-oğlu'nun tenkili, 331.

(1625 = 1034) Abaza Paşa'yı Karasu muharebesinde mağlûb ettikten sonra Tokat kışlağına çekilmiş olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Çerkes-Mehmet Paşa'nın ölümü, 332 — Diyarbekir beylerbeyi Müezzinzâde Hâfız-Ahmed Paşa'nın ilk sadâret ve serdârlığı, 332 — Bağdad'ın Safavîlerden istirdâdına me'mur olan yeni Serdâr-ı-Ekrem Hâfız-Ahmed Paşa'nın Diyarbekir'den Cülek karargâhına çıkması, 332.

(1625 = 1035) Osmanlı donanmasının Karadeniz'de Kazaklara karşı Kara-Harman zaferi, 333 — Şark ordusunun Bağdad'a muvâsalatı ve A'zamiyye kalesinin zabtı, 333 — Bağdad önlerinde ilk Osmanlı-Safavî mü-sâdemesi ve düşmanın kaleye çekilmesi, 334 — Bağdad muhâsarası ve tafsilâtı, 334.

(1626 = 1035) Birinci Abbâs'ın otuz bin kişilik bir imdâd ordusuyla Bağdad önlerine gelişi, 334 — Bağdad önlerinde Osmanlı ve Safavî ordularının ilk müsâdemesi, 335 — 7 ay, 8 gün süren Bağdad muhâsarasının kaldırılması ve sebepleri, 335.

(1626 = 1036) Bağdad muvaffakiyetsizliğinden dolayı Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Müezzinzâde Hâfız-Ahmed Paşa'nın azliyle Halil Paşa'nın ikinci sadâreti, 335 — Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın Abaza ısyânını bastırmak üzere İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, 336.

(1627 = 1036) Adana valisi Küçük-Hüseyn Paşa'nın Abaza tarafdarlığından dolayı Serdârın emriyle idâmı, 337 — Ordunun Haleb'e muvâsalatı, 337 — Haleb'de 3 ay, 11 gün son hazırlıklarla meşgul olan serdârın şehirden karargâha çıkışı, 337 — Ordunun Haleb önlerinden Diyarbekir'e hareketi, 337 — Ordunun 24 günde Haleb'den Diyarbekir önlerine muvâsalatı, 337 — Anadolu beylerbeyi Dişlenk-Hüseyn Paşa'nın Ahıska'yı Safavî muhâsarasından kurtarmaya gönderilmesi ve Abaza Paşa'nın taarruzundan dolayı bu teşebbüsün

- neticesizliği, 337 — Abaza'yı Erzurum'da muhâsara etmek istiyen serdârın Ilıca'ya muvâsalatı, 338.
- (1627 = 1037) Ordunun Ilıca'dan Erzurum'a gelişi, 338 — Erzurum muhâsarası ve topsuzluk müşkilâtı, 338 — Erzurum'un kırk bir gün süren neticesiz muhâsarası ve ordunun Tokat kışlağına hareketi, 338 — Halil Paşa ordusunun Tokad'a muvâsalatı, 339.
- (1628 = 1037) Erzurum muvaffakiyetsizliğinden dolayı Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Halil Paşa'nın azliyle Kubbe-vezirlerinden Husrev Paşa'nın sadâret ve serdârlığı, 339 — Kırım'da ısyân eden Mehmet-Giray'ın yerine Cânibek-Giray'ın tâyini, 339 — Yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Tokad'a muvâsalatı, 340 — Erzurum üzerine yürüyen Husrev Paşa ordusunun Sivas'a muvâsalatı, 340 — En büyük Osmanlı münşisi Veysî'nin ölümü ve şahsiyyeti, 340 — Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Erzurum önlerine muvâsalatı, 341.
- (1628 = 1038) Husrev Paşa'nın Erzurum muhâsarası ve Abaza Paşa'nın askerlerini bir takım vaitlerle elde edip celbetmiye başlaması, 341 — Genc-Osman'ın kan dâvâsını güderek altı senedir ısyân hâlinde bulunan Erzurum beylerbeyi Abaza Mehmet Paşa'nın affedilmek şartıyla teslim teklifinin kabulü, 341 — Büyük velî ve mutasavvîf Şeyh Aziz Mahmud Hüdâî Efendinin ölümü ve şahsiyyeti, 342 — Abaza gâlesini tesviye eden ordunun Erzurum'dan İstanbul'a hareketi, 342 — Erzurum seferinden dönen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Abaza Paşa ile beraber İstanbul'a avdeti ve affedilen âsinin Bosna beylerbeyliğine tâyini, 343.
- (1629 = 1038) «Hemedan ve Bağdad seferi»ne çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, 343 — Bir ay son hazırlıklarla meşgul olan serdârın Üsküdar'dan hareketi, 343.
- (1629 = 1039) Ordunun Konya'ya muvâsalatı ve Husrev Paşa'nın Anadolu'daki mezâlimi, 344 — Ordunun Haleb'e muvâsalatı, 344 — Ordunun Diyarbekir'e muvâsalatı, 344 — Ordunun Diyarbekir'den Musul'a hareketi, 344 — Musul'a vâsıl olan ordunun Dicle ve Fırat nehirleri taşmış olduğu için suların çekilmesini beklemesi, 344.
- (1630 = 1039) Musul'da kırk iki gün kalan ordunun ileri hareketi, 344 — Kerkük sancağının eski merkezi olan Gül'anber kalesinin inşâsına başlanması, 345 — Gül'anber kalesinin elli günde ikmâli, 345 — Ordunun yeni fethedilen Mihriban kalesine hareketi, 345 — Safavîlere karşı Mihriban zaferi, 345 — Ordunun Mihriban'a muvâsalatı, 346 — Birinci Abbâs'ın ölümünden mütevellit kargaşalıklardan istifade ederek İran'ı zayıflatmak suretiyle Bağdad fethini kolaylaştırmak istiyen serdârın Mihriban'dan Hemedan'a hareketi, 346 — Safavîlerin tahliye ettikleri Hemedan'a gelen ordunun şehri yakıp yıkması, 346 — Ordunun Hemedan'dan Dergüzin / Dergezin'e hareketi, 347 — Ordunun Dergüzin'e muvâsalatı ve şehrin tahribi, 347 — Ordunun Dergüzin'den Bağdad'a hareketi, 347 — Dördüncü Murad «Sihâm-ı kazâ»yı okurken ayak-ucuna bir yıldırım düştüğü için Nef'i'nin hecve tövbe ettirilmesi, 347 — Nihâvend civârındaki Çemhal ovasında Osmanlıların bir Safavî fırkasına karşı muvaffakiyetleri, 347.
- (1630 = 1040) Ordunun Kasr-ı-Şîrin'e muvâsalatı, 348 — Husrev Paşa ordusunun Bağdad civârındaki A'zamiyye önlerine muvâsalatı, 348 — Nehir

yoluyla Musul'dan muhâsara toplanının gelişi, 348 — Dördüncü Murad devrinde Bağdad'ın ikinci muhâsarası, 348 — Bağdad müdâfilerinin huruç hareketi, 348 — Osmanlı ordusunun umumî hücumu ve neticesizliği, 349 — Otuz dokuz gün süren ikinci Bağdad muhâsarasının kaldırılması, 349 — Ordunun A'zamîyye'den Musul'a hareketi, 349 — Ordunun Musul'a muvâsalatı ve bu seferin neticeleri, 349.

- (1631 = 1040) Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Musul'dan Mardin'e hareketi, 350 — Serdâr'ın Mardin'e muvâsalatı, 350 — Husrev Paşa'nın Mardin'den Koçhisar'a hareketi, 350.
- (1631 = 1041) Seferden bıkan askerin istirâhat istiyerek ayaklanması ve serdârın tekrar Bağdad üzerine yürümekten vazgeçmesi, 350 — Ordunun Koçhisar ovasından Diyarbekir'e hareketi, 350 — Bağdad muvafakîyyetsizliğinden dolayı Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın azliyle eski Vezir-i-a'zam Müezzîn-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'nın ikinci sadâreti, 351 — Ordu başında henüz azlinden haberdâr olmıyan sâbık Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Diyarbekir'e muvâsalatı, 351 — Diyarbekir'den Yenigecirilerin İstanbul'a gelmeleri hakkında emir tebliği, 351.
- (1632 = 1041) Topkapı sarayına hücum edip Dördüncü Murad'ı tehdid eden zorbaların Vezir-i-a'zam Müezzîn-zâde Hâfız-Ahmed Paşa'yı parçalamaları ve ikinci vezir Topal-Receb Paşa'nın sadâreti ve âsilerle elbirliği, 352 — Anadolu'da fesat çıkardığı için Tokad'da boğdurulan eski Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın idâmına delil olarak kesik başının İstanbul'a getirilmesi, 353 — Vezir-i-a'zam Recep Paşa'nın teşvikiyle zorbaların saray baskını ve bâzı devlet-adamlarının idâmı, 353 — Zorbalarla elbirliği eden Vezir-i-a'zam Topal-Receb Paşa'nın idâmı ve Kubbe-vezirlerinden Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın sadâreti, 354 — Devlet idaresini bizzat eline alan Dördüncü Murad'ın Yenigeri ve Sîpâhi ocaklarını sindirerek Zorbalar hâkimiyetine nihayet vermesi, 354.
- (1632 = 1042) Balıkesir taraflarında büyük bir ısyân çıkaran İlyas Paşa'nın tenkil kuvvetlerine teslim olup İstanbul'a getirilmesi ve affedildiği halde idâmı, 355.
- (1633 = 1043) Şehrin beşte birini yakan büyük İstanbul yangını, 355 — Kahvelerin kapatılması ve tütün yasağı, 355 — Van kalesinin Safavî muhâsarasından kurtarılması, 357 — Safavîlerin Van muhâsarasına mukabele olmak üzere Şark seferine çıkan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, 357 — Serdârın Üsküdar'dan hareketi, 357 — Ordunun İzmit'ten hareketi, 357 — Serdâr-ı-Ekrem Haleb'e muvâsalatı, 358.
- (1634 = 1043) Dördüncü Murad'ın bozulmaya başlamış olan ilmiyye sınıfını te'dibe başlaması ve Şeyh-ül-İslâm Ahi-zâde Hüseyin Efendi'nin bir iftirâ yüzünden idâmı, 358 — Lehistan-Kazaklarının sulh muâhdesine rağmen yaptıkları akınlardan dolayı Dördüncü Murad'ın İstanbul'dan sefere çıkmak üzere Davudpaşa karargâhından geçişi, 359 — Sultan Murad'ın Davudpaşa'dan Edirne'ye hareketi, 359 — Dördüncü Murad'ın Edirne'ye muvâsalatı, 359.
- (1634 = 1044) Lehistan hükûmetinin şartlarını kabul etmiye karar verdiği hakkındaki haber çıkması üzerine sefere hâcet kalmadığı için Dör-

düncü Murad'ın Edirne'den İstanbul'a hareketi, 359 — Sultan Murad'ın İstanbul'a avdeti, kahve ve tütün yasaklarından sonra içki yasağı, 360 — Abaza Mehmet Paşa'nın idâmı ve sebepleri, 360 — Osmanlı - Lehistan sulhü ve şartları, 360.

(1635 = 1044) Büyük divan şâiri Nef'i'nin idâmı, sebebi ve şahsiyyeti, 360 — Revan seferine çıkan Dördüncü Murad'ın İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi, 361 — Sultan Murad'ın bir hafta kaldığı Üsküdar karargâhından hareketi, 361 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın Diyarbekir şehrinden karargâha çıkışı, 362 — Lübnan'ın âsi Dürzü emiri Ma'n-oğlu Fahrüddin'in büyük oğlu Mir-Mes'udla beraber İstanbul'da idâmı, 362 — Serdâr-ı-Ekrem'in Erzurum'a muvâsalatı, 362.

(1635 = 1044) Zorbalardan başka valilerle kadıları da te'dib ederek ilerliyen Dördüncü Murad'ın Ilıca'ya muvâsalatı ve idâm edilenlerin isimleri, 362 — Sultan Murad'ın Erzurum'a girişi, 363 — Erzurum'da dokuz gün kalan Dördüncü Murad'ın Revan / Erivan üzerine hareketi, 363 — Ordunun Karsa muvâsalatı, 363 — Ordunun Revan / Erivan önlerine muvâsalatı, 363 — Revan kalesi civârındaki Gök-künbed'de ordu kurulması, 364 — Kaleye daha yakın olan Hünkâr-tepesi'nde otak kurulması, 364 — Erivan muhâsarası ve tafsilâtı, 364 — Erivan müdâfilerinin Osmanlı ordusunu oyalayıp vakit kazanmak için bir haftalık mütâreke şartıyla teslim teklif etmeleri ve bu teklifin reddi, 364 — Erivan müdâfilerinin «Vire ile», teslim teklifi ve bu ikinci teklifin kabulü, 365 — Revan / Erivan kalesinin teslim alınması ve Safavî valisi Emîr-Güne-oğlu Tahmâsb-kuli-Hân Osmanlı hizmetine girip «Yusuf Paşa» ismini alması, 365 — Dördüncü Murad'ın Erivan'dan Tebriz üzerine hareketi, 366 — Sultan Murad'ın kardeşlerinden şehzâde Bâyezid'le Süleyman'ın İstanbul'da idâmı ve sebepleri, 366 — Tebriz'e doğru ilerliyen Dördüncü Murad'ın Hoy şehrine girişi, 366 — Osmanlı ordusunun Tebriz şehrini altıncı defa olarak işgal etmesi ve oyalama siyaseti tâkib eden Safavîlerin sulh teklifleri, 366 — Tebriz'de dört gün kalan ordunun beşinci günü Van'a hareketi, 367 — Ordunun Van'a muvâsalatı, 367 — Diyarbekir kışlağında Bağdad seferinin hazırlıklarını yapmaya me'mur edilen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa'ya Sadâret makamına ilâveten Rumeli beylerbeyliğinin de tevcihi ve ordunun Van'dan hareketi, 367 — Dördüncü Murad'ın Diyarbekir'e muvâsalatı ve ölümüne sebep olacak damla illetinin başlaması, 367 — Sultan Murad'ın Diyarbekir'den İstanbul'a hareketi, 367 — Dördüncü Murad'ın zafer alayı ile İstanbul'a gelişi, 367.

(1636 = 1045) Yardımsızlık yüzünden Erivan kalesinin sukutu, 368.

(1636 = 1046) Şam beylerbeyi ve Muş muhafızı Küçük-Ahmed Paşa'nın Erdelân vak'asında şehid olması, 368 — Erdel buhrânı ve Osmanlıların Szalenta bozgunu, 369.

(1637 = 1046) Erivan kalesine yardım yetiştiremeyen Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın azliyle Bayram Paşa'nın sadâret ve serdârlığı, 369 — Şark seferine çıkan yeni Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Bayram Paşa'nın İstanbul'dan Üsküdar karargâhına gelişi, 370 — Serdârın Üsküdar'dan hareketi, Bağdad seferi hazırlıkları ve Anadolu'da bâzı i'mâr faaliyetleri, 370.

- (1637 = 1047) Kırım'daki karışıklıklar yüzünden yardımsız kalan Azak kalesinin Kazaklar tarafından zabtı, 370.
- (1638 = 1047) Dördüncü Murad'ın kardeşlerinden şehzâde Kasım'ın idâmı ve sebebi, 371 — Bağdad seferine çıkan Dördüncü Murad'ın İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi ve bu meşhur seferin bibliyografyası, 371 — Üsküdar karargâhında bir ay kalan Sultan Murad'ın Bağdad'a hareketi, 372.
- (1638 = 1048) Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Bayram Paşa'nın İnönü konağında orduya iltihâkı, 372 — Eskişehir ahâlisinin «Sakarya-şeyhi» denilen bir Mehdiilik müddâitsinden şikâyeti, 372 — Ordunun Konya'ya muvâsalatı, 372 — Orduya getirilen Sakarya-şeyhinin idâmı, 373 — Konya'da bir hafta kalan ordunun hareketi, 373 — Ordunun Haleb'e muvâsalatı, 373 — Haleb'de 16 gün kalan ordunun Diyarbekir'e hareketi, 373 — Yolda ölen Vezir-i-a'zam Bayram Paşa'nın cesedi tahnit edilip İstanbul'a gönderilmesi, 373 — Diyarbekir beylerbeyi ve Musul muhâfızı Tayyar-Mehmet Paşa'nın sadâreti, 374 — Ordunun Diyarbekir'e muvâsalatı, 374 — Musul'dan gelen Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa'nın Diyarbekir'de orduya iltihâkı, 374 — Ordunun Diyarbekir'den hareketi, 374 — Dördüncü Murad'ın Musul'a muvâsalatı, 374 — Ordunun Bağdad Kâzımıyye kasebasına muvâsalatı, 375 — Bağdad'ın dört kilometre mesâfesinde bulunan A'zamiyye'de konaklaması, 375 — Bağdad mukavemetinin devamı, 375 — Musul'dan on büyük top gelmesi, 376 — Altı gün süren en şiddetli muharebelerin başlaması ve Safavîlerin kahramanca müdâfaası, 376 — Bağdad'ın fethini kanı bahasına te'min eden şanlı Vezir-i-a'zam Tayyar-Mehmet Paşa'nın şehâdeti ve Kapdan-ı-deryâ Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın sadâreti, 376 — Bağdad kalesinin teslim olması ve tafsilâtı, 377 — Bağdad'ın teslimine rağmen iç-kalede mukavemet etmek isteyen Safavî kuvvetlerinin tenkili, 378 — Dördüncü Murad'ın Irak'da Şîliğe karşı Sünnîlik âbidesi demek olan İmâm-ı-A'zam türbesini ziyâret etmesi ve zafer tebriki, 380 — Safavîlerin son Bağdad valisi Bektaş-Han'ın ölümü, öldürülmesi yahut intiharı, 380 — Yeniçeri-ağası Küçük Hasan Paşa'nın Bağdad valiliğine tâyni, 380.
- (1639 = 1048) Bağdad'da 60 gün kalan Dördüncü Murad'ın Musul'a hareketi, 380 — Sultan Murad'ın Kâzımıyye'den hareketi, 381 — Bağdad fetihnâmesinin İstanbul'a gelmesi, 381 — Birinci Mustafa'nın ölümü yahut idâmı, 381 — Musul'a gelen Dördüncü Murad'ın Safavî hükümdarı Birinci Saffi'ye tehdidnâme göndermesi, 381 — Sultan Murad'ın Musul'dan Diyarbekir'e hareketi, 381 — Pâdişahın Diyarbekir'e muvâsalatı, 382 — Bağdad kalesinin 1 ay, 24 günde tāmiri, 382 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın Bağdad'dan İran seferine hareketi, 382 — Yetmiş gün Diyarbekir'de kalan Dördüncü Murad'ın İstanbul'a hareketi, 382 — Sulh müzâkeresi için Kızıl-Rubat konağında orduya gelen Safavî elçisinin Serdâr-ı-Ekrem tarafından kabulü, 382.
- (1639 = 1049) Şimdiki Türkiye-İran hududunu tesbit eden Kasr-ı-Şîrin muâhededisinin akdi ve sulh şartları, 383 — Sultan Murad'ın İzmit'den İstanbul'a hareketi, 383 — Bağdad fâtihî Dördüncü Murad'ın meşhur seferinden İstanbul'a avdeti, 384 — Kasr-ı-Şîrin sulhünün akdi üzeri-

ne Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın Diyarbekir'e gelip orduyu terhis etmesi, 384.

- (1640 = 1049) Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın Şark seferinden İstanbul'a avdeti, 384 — Dördüncü Murad'ın ölümü ve şahsiyeti, 384.

SULTAN İBRAHİM DEVRİ

- (1640 = 1049) Sultan İbrahim'in cülusu ve asabî vaziyeti, 387 — Birinci Ahmed türbesine defnedilen Dördüncü Murad'ın cenâze merâsimi, 388.
- (1640 = 1050) Büyük İstanbul yangını, 388.
- (1641 = 1051) Revan / Erivan kalesini Dördüncü Murad'a teslim edip Osmanlı hizmetine girmiş ve Boğaziçi'nin Emirgân köyüne ismi verilmiş olan eski Safavî valisi Osmanlı Kubbe-veziri Emîr-Güne-oğlu'nun idâmı, 388.
- (1642 = 1051) Sultan İbrahim'in büyük oğlu Dördüncü Mehmed'in doğumu, 389 — Azak kalesinin istirdâdı vazifesiyle Rus seferi serdârlığına eski Mırsır valisi Sultan-zâde Semin-Mehmet Paşa'nın tâyini ve Kazakların kaleyi yıkıp yakarak çekilmesi, 389.
- (1642 = 1052) Sultan İbrahim'in ikinci oğlu olan İkinci Süleyman'ın doğumu, 389.
- (1643 = 1052) Sultan İbrahim'in üçüncü oğlu İkinci Ahmed'in doğumu, 390.
- (1643 = 1053) Anadolu'da ısyân edip Üsküdar civârına kadar ilerliyen Haleb valisi Nasuh-Paşa-zâde Hüscyn Paşa kandırlarak Rumeli yakasına geçirildikten sonra idâmı, 390.
- (1644 = 1053) Cinci-Hoca'nın nüfuzu ve bu nüfuzu çekemiyen Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın idâmiyle Civan-Kapucu-başı Sultan-zâde Semin-Mehmet Paşa'nın sadâreti, 391 — Büyük divan şâiri Şeyh-ül-İslâm Zekeriyâ-zâde Yahya Efendi'nin ölümü, 392.
- (1644 = 1054) Şam valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Semin-Mehmet Paşa'nın İstanbul'a gelişi, 393.
- (1645 = 1055) «Malta seferi» ismiyle gizlenen Girit seferinin açılması ve sebepleri, 393 — Donanmanın «Malta seferi» ismiyle Girit seferine hareketi, 394 — Anadolu askerinin Çeşme'den nakliye gemileriyle Sakız'daki donanmaya nakli, 394 — Rumeli askerinin Mora'daki Termis limanında donanmaya iltihâkı, 394 — Şiddetli bir fırtınadan dolayı donanmanın Navarin'de demiriemesi, 395 — Donanmanın Navarin'den hareketi üzerine ordu ve donanma erkânına Girit seferinin ifşası, 395 — Girit'e asker çıkarılması, 395 — Hanya'nın şimaligarbisindeki Aya-Todori adasında Turlulu kalesinin işgali, 395 — Aya-Todori adasındaki liman kalesinin işgali, 396 — Ordunun Hanya önlerine muvâsalatı ve Venedik hâkimiyetinden bıkan yerli Rumların Türklere temâyülü, 396 — Büyük İstanbul yangını, 396 — Hanya muhâsarasının başlaması, 396 — Girit'e yardım kuvvetleri getiren Cezâyir filosunun gelişi, 397 — Muhasaranın elli dördüncü günü Hanya kalesinin teslim olması, 397 — Teslim mukavelesinden iki gün sonra Venedikliler tarafından tahliyesi ikmâl edilen Hanya kalesinin Türk ordusu tarafından işgali, 397 — Hanya'nın fethi hakkında İstanbul'a müjde gelmesi, 398 — Hanya kalesi tahkim edilip 12 bin muhâfız bırakıldıktan sonra orduyla donanmanın İstanbul'a hareketi, 398 — Girit serdârı Kapdan-ı-deryâ Yusuf Paşa'nın İstanbul'a muvâsalatı, 398 — Hanya fethinden dönen muzaffer donanmayla ordunun İstanbul'a gelişi, 398 — Girit seferine muhâlif olan Vezir-i-a'zam Civan-Kapucu-başı Sultan-zâde

Semin-Mehmet Paşa'nın azliyle Baş-Defterdar Sâlih Paşa'nın sadâreti, 399.

- (1646 = 1055) Saray mensuplarının tezvirâtı yüzünden Hanya fâtihî Kapdan-ı-deryâ Silâhdar-Yusuf Paşa'nın idâmı, 399 — Girit fütûhâtının en büyük kahramanı olan ve ikinci vezir pâyesiyle Girit muhâfızlığına tâyin edilen eski Budin valisi Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın Hanya'ya muvâsalatı, 400.
- (1646 = 1056) Hanya mülhakatından Kisamo kalesinin fethi, 400 — İstanbul-Girit yolunu kesmek isteyen Venediklilerin Bozcaada'ya asker çıkarmaları, 400 — Girit seferine muhâlif olduğu için azledilen eski Vezir-i-a'zam Semin-Mehmet Paşa'nın Girit serdârı olarak Hanya'ya muvâsalatı, 401 — Suda muhâsarası, 401 — Hanya mülhakatından Aprikorno kalesinin işgali, 401 — Girit serdârı Semin-Mehmet Paşa'nın ölümü ve cenâzesinin İstanbul'a nakli, 401 — Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın girit serdârlığı ve selefinin askerî hatâsı Suda muhâsarasını kaldırmaması, 401 — Deli-Hüseyn Paşa'nın Resmo muhâsarası, 402 — Resmo civârındaki Milipotamo = Servi-kalesi'nin fethi, — 402 — Resmo şehrinin fethi ve iç-kalenin mukavemetinde devamı, 402 — Hücuma bizzât iştirâk edip başından yaralanan Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın şecâati sâyesinde Resmo kalesinin fethi, 402.
- (1647 = 1057) Girit'de Bâzı küçük kaleler fethi ve adanın merkezi olan Kandiya'nın abluka altına alınması, 403 — Bosna valisi Tekeli Paşa'nın Sebeniko muvaffakiyetsizliği ve bir takım hudut kalelerinin sukutu, 403 — Sultan İbrahim'in meşhur araba yasağını tam tatbik edemediği için Vezir-i-a'zam Sâlih Paşa'nın idâmıyle eski Kapdan-ı-deryâ Kara-Musa Paşa'nın sadâreti, 403 — O sırada Anadolu'da bulunan ve henüz İstanbul'a gelip işe de başlamamış olan yeni Vezir-i-a'zam Kara-Musa Paşa'nın gıyâben azliyle Baş-Defterdar Hezâr-pâre Ahmed Paşa'nın sadâreti, 404 — Donanmanın Girit'e asker ve mühimmat getirmesi, 404.
- (1648 = 1058) Kandiya abluka altında düşmanın huruç hareketlerine karşı Türk zaferleri, 405 — Kandiya abluka çemberinin daraltılması ve muhâsara hazırlıkları, 405 — İstanbul hükûmetinin alâkasızlığından dolayı ot kökleriyle geçinen Girit ordusunun Kandiya kalesiyle limanını top ateşine tutması, 405 — Kandiya'da düşmanın şiddetli bir huruç hareketine karşı Türk zaferi, 405 — İstanbul hükûmetinin gayrimuşrû emirlerine karşı ısyân edip Üsküdar'a doğru ilerleyen Sivas valisi Varvar-Ali Paşa'nın Çerkeş'de idâmıyle kesik başını saray kapusunda teşhiri, 405 — Venedik donanmasının Çanakale-boğazını abluka altına alması ve İstanbul-Girit yolunun kesilmesi, 406 — Büyük İstanbul zelzelesi, 406 — Kandiya ablukasının muhâsaraya tahvili, 406 — Venediklilerin Çanakale-boğazı ablukasına karşı hareketsiz kalarak Girit ordusunu tehlikede bırakan Kapdan-ı-deryâ Ammâr-zâde Mehmet Paşa'nın idâm ve Seddülbahir muhâfızı Voynuk-Ahmed Paşa'nın kapdanlığı, 407 — Kandiya müdâfilerinin bir huruç hareketinde muzaffer olan Girit serdârı Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın ikinci defa olarak yaralanması, 407 — Çanakale-boğazı ablukasının Kapdan-ı-deryâ tarafından Girit'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa'ya tebliği, 407 — Kandiya kalesi hâricinde düşman tabyalarının zabtı ve muhâsara vaziyeti, 407 — İhdâs ettiği «Samur ve anber vergisi», ne karşı Ocak ağalarının ayaklanmalarından dolayı Vezir-i-a'zam Hezâr-pâre Ahmed Paşa'-

nın azliyle eski Baş-Defterdar Sofu yahut Koca Mehmet Paşa'nın sadâreti, 408 — Azledilen Vezir-i-a'zam Ahmed Paşa'nın idâmı ve At-meydanında teşhir edilen tombul cesedi parçalanıp rumatizma ilâcı diye kışıldığı için «Hezâr-pârâ=Binparça» lâkabiyle anılması, 409 — «Samur ve anber vergisi», ihdâs ettirecek dereceleri bulan sefâhatinden dolayı Sultan İbrahim'in hal'i ve şahsiyeti, 409.

MEHEMMED-İ-RÂBİ' = DÖRDÜNCÜ MEHEMMET İ AVCI SULTAN MEHMET DEVRİ

- (1648 = 1058) Sultan İbrahim'in yedi yaşındaki büyük oğlu Dördüncü Mehmed'in cülûsu ve Harem-i-Hümâyûn vaziyeti, 412 — Hal'inden sonra on gün mahpus yaşayan Sultan İbrahim'in idâmı, 412 — Yardımsız kalan Girit ordusunun Kandiya muhâsarasını ablukaya tahvil etmesi, 413 — Sultan İbrahim'in kanını bahâne ederek ısyân eden Sipâhilerin Sultanahmet vak'asında Yeniçeriler tarafından tenkili ve işte bunun üzerine Ağalar-saltanatının başlaması, 413 — Sultan İbrahim devrindeki nüfûziyle meşhur Cinci-Hoca'nın idâmı ve servetinin müsâderesi, 414 — Orta-Anadolu ısyânının kahraman reisi Kara-Haydar Mehmet Bey'in tenkilinden sonra İstanbul'a getirilip idâm edilmesi, 414.
- (1649 = 1059) Vezir-i-a'zam Sofu-Mehmet Paşa'nın azliyle Ağalar saltanatını kuran Yeniçeri-ağası Kara-Murad Paşa'nın ilk sadâreti, 414 — Anadolu'da bir ısyan hareketi çıkarp İzmit üzerinden Bulgurlu'ya kadar ilerledikten sonra ric'ate mecbur olan Gürcü-Nebi'nin bir baskın hareketinde öldürülmesi, 414 — İki sene yardımsız kalmış olan Girit ordusuna imdat yetiştirildiği için, Kandiya'nın ikinci muhâsarası, 415.
- (1650 = 1060) Venedik donanmasının Çanakkale-boğazını ikinci defa olarak abluka altına alması, 415 — Ağalar saltanatını kendi kurmuş olduğu halde Ağalar saltanatına dayanamıyan Vezir-i-a'zam Kara-Mustafa Paşa'nın isti'fâsiyle yeni Bağdad valisi Melek-Ahmed Paşa'nın sadâreti, 415 — Çanakkale-boğazındaki düşman ablukasını yarıp geçen bir Türk filosunun Girit'e yardım kuvvetleri götürmesi, 415.
- (1651 = 1061) Girit'e gönderilen yardımın muvâsalatı ve Mısırdan da yardım gelmesi, 416 — Girit'de istiya kalesinin işgali, 416 — Donanmanın Girit'e hareketi ve Nakşa adasında gaafil avlanarak bozulması, 416 — Vezir-i-a'zam Melek-Ahmed Paşa'nın bûdce kapamak için mağşuş akça bastırıp cebren altın toplamıya kalkışmasından dolayı İstanbul'da esnaf ve halk ihtilâli, Vezir-i-a'zamin azli ve Kubbe vezirlerinden Abaza-Siyavuş Paşa'nın ilk sadâreti, 416 — Saray entrikalarına kurban olan Büyük-Vâlide Kösem-Sultan'ın öldürülmesi ve sebepleri, 417 — Ağalar saltanatının sonu ve Ocak-ağalarının tenkili, 417 — Vezir-i-a'zam Abaza-Siyavuş Paşa'nın azliyle Gürcü-Mehmet Paşa'nın sadâreti, 417.
- (1652 = 1062) Vezir-i-a'zam Gürcü-Mehmet Paşa'nın bunaklığı ile ümmiliğinden dolayı azli ve eski Mısır valisi Tarhuncu-Ahmed Paşa'nın sadâreti, 418.
- (1653 = 1063) Bûdce lâyihalarıyla meşhur Vezir-i-a'zam Tarhuncu-Ahmed Paşa'nın idâmı, bu idâmın sebepleri ve Kapdan-i-deryâ Derviş Mehmet Paşa'nın sadâreti, 418.

- (1654 = 1064) Osmanlı donanmasının Çanakkale-boğazı açıklarında Venedik donanmasına karşı parlak bir zaferi ve Girit'e gidip gelmesi, 418 — Felce uğrayıp evinden çıkamıyacak hâle gelen Vezir-i-a'zam Der-
viş Mehmet Paşa'nın azliyle İstanbul hükûmetine karşı kafa tut-
makla meşhur Haleb valisi İpsir Mustafa Paşa'nın sadâreti, 419.
- (1655 = 1065) İstanbul'da gaafil avlanmamak için Anadolu'da bir çok asker top-
layıp tedbirli ve ihtiyatlı davranan yeni Vezir-i-a'zam İpsir Mus-
tafa Paşa'nın Haleb'den Üsküdar'a gelişi, 419 — Korktuğu başına
gelen Vezir-i-a'zam İpsir Mustafa Paşa'nın idâmiyle Kapdan-ı-der-
yâ Kara-Murad Paşa'nın ikinci sadâreti, 420 — Vezir-i-a'zam Ka-
ra-Murad Paşa'nın sadâreti, 420.
- (1656 = 1066) Mâli buhrâna çare bulamıyan Vezir-i-a'zam Ermeni-Süleyman Pa-
şa'nın azliyle Girit'in şanlı serdârı Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın sa-
dâreti, 420 — «Vak'a-i-vakvâkıyye» yahut «Çınar vak'ası» denlen
ve mâlî buhran sebebiyle çıkan askerî isyanda bir çok mühim şah-
siyyetlerin idâmı, 420 — Beş gün süren «Vak'a-i-vakvâkıyye», den
dolayı bir günde iki sadâret tebeddülü, altı gün evvel gıyâben tâyin
edilen Girit serdârı Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın azliyle Sadâret-Kay-
makamı Zurnazen-Mustafa Paşa'nın sadâreti ve onun da dört saat
sonra azliyle Silistre valiliğinde bulunan eski Vezir-i-a'zam Siyavuş
Paşa'nın tâyini, 421 — Vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'nın ölümü ve
Şam valisi Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın sadâreti, 421 — Çanak-
kale-boğazı önlerinde Osmanlı donanmasının muhâlif bir rüzgâr-
dan dolayı bozguna uğraması ve Bozcaada, Semendirek ve Limni
adalarının Venedikliler tarafından işgali, 421 — Vezir-i-a'zam Boy-
nu-eğri Mehmet Paşa'nın azliyle eski Trablusşam valisi Köprülü-
Mehmet Paşa'nın sadâreti, 422.
- (1657 = 1067) Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa'nın Çanakkale seferi ve Kum-
burnu kalesinden atılan bir güllenin Amiral gemisine isâbetinden
dolayı Venedik donanmasının Çanakkale-boğazı önlerinden kaçı-
rılması, 422 — Bozcaada'nın Venediklilerden istirdâdı, 422 — Büyük
Türk âlimi Kâtib-Çelebi'nin ölümü ve şahsiyeti, 423.
- (1657 = 1068) Kapdan-ı-deryâ Topal-Mehmet Paşa'nın Limni adasını Venedikliler-
den istirdâd etmesi, 423 — «Revzat-ül-Ebrâr» müellifi büyük mü-
verrih Şeyh-ül-İslâm Kara-Çelebi-zâde Abdül-Aziz Efendi'nin ölü-
mü ve en meşhur eserleri, 423.
- (1658 = 1068) Erdel/Transylvania isyânı ve Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Pa-
şa'nın serdârlığı, 424 — Erdel'in kapusu vaziyetinde bulunan Jenoe
= Yanova kalesinin habersiz teslim olması, yeni tâyin edilen pren-
sin Türkiye'ye iki mühim kale daha terketmesi ve haraç miktarı-
nın tezyidi, 424.
- (1658 = 1069) Kendisine rakib olabilecek şahsiyyetleri imhâ etmekte olan Köprü-
lü'nün sadâretine karşı Haleb valisi Abaza Kara-Hasan Paşa'nın
idaresindeki Anadolu valiler ittifakının isyânını tenkil etmek üzere
Dördüncü Mehmed'in Vezir-i-a'zamıyla beraber Üsküdar'a geçişi,
424 — Abaza-Hasan Paşa'yı tenkil için Serdâr Murtazâ Paşa ku-
mandasında sevk edilen hükûmet ordusunun Ilgın bozgunu, 425 —
Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa'nın istirkab ettiği şanlı Girit
serdârı Gazi Deli-Hüseyn Paşa'nın bütün milleti mâtem içinde bı-
rakan haksız idâmı ve bu zulmün yıllarca süren acısı, 425.

- (1659 = 1069) Köprülü'nün kanlı idaresinden dolayı Abaza-Hasan riyâsetinde İstanbul hükûmetine isyân eden Anadolu valilerinin Haleb'de hileyle idâmı, 426 — Kırım hanı Mehmet-Giray'ın Konotop zaferinde Rus ordusunu imhâ etmesi, bu büyük zaferde yüz yirmi bin Rus kırılıp elli bin esir alınması.
- (1659 = 1070) Silistre valisi Can-Arslan Paşa'nın Eflak isyânını tenkil etmesi ve voyvodalık merkezinin Tergovişte'den Bükreş'e nakli, 427.
- (1660 = 1070) Âsi Erdel / Transylvania prensi Rakoczy'nin Budin beylerbeyi Seydi-Ahmed Paşa tarafından Szamos boylarında tenkili, 427 — Tenkil edilen âsi Erdel voyvodası tarafından Avusturyahlara devredilen Nagy-Varda=Varat kalesinin Osmanlı ordusu tarafından muhâsarası, 427 — En büyük İstanbul yangını, 428 — Nagy-Varda = Varat kalesinin fethi ve yeni bir eyâlet merkezi ittihâzı, 428.
- (1661 = 1071) Yarım asırdan fazla süren bir fâsıladan sonra Yeni-câmî inşaatının yeniden başlaması, 428.
- (1661 = 1072) Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa'nın ölümü ve kanlı şahsiyeti, 429 — Babasının ölüm döşegindeki vasiyetinden dolayı Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa'nın sadâreti, 429.
- (1662 = 1072) Avusturyalıların yeniden alevlendirdikleri Erdel / Transylvania meselesinin tesviyesi, 430.
- (1663 = 1074) Son zamanlarda Avusturyalılar tarafından işgal edilen Erdel kalelerinin ve hudut çapulculuğundan dolayı açılan ve «Uyvar seferi» denilen Avusturya seferi serdârlığına Vezir-i-a'zam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın tâyini, 430 — Ordunun Belgrad'a muvâsala-tı, 431 — Eszek = Osek konağında Avusturya'nın sulh teklifi ve düşmanın harac altına girmek istememesinden dolayı bu teklifin reddi, 431.
- (1663 = 1074) Son zamanlarda Avusturyalılar tarafından işgal edilen Erdel kalelerinin en mühimlerinden olan Uyvar/ Uyvar kalesinin muhâsarası, 431 — Otuz yedi gün mukavemet eden Uyvar kalesinin 38 inci gününü teslim olması ve bu muvaffakiyetin Türk istilâsından korkan Avrupa'yı haşyet içinde bırakması, 431 — Muhtelif palankalarla Novigrad kalesinin fethinden sonra ordunun Belgrad kışlağına çekilmesi, 432.
- (1664 = 1074) Ordunun Belgrad kışlağına çekilmiş olmasından istifâde eden düşmanın Szigetvar muhâsarası ve kuvvet sevkî üzerine geri çekilmesi, 432 — İnşaatı ikmâl edilen Yeni-câmî'in halka açılması, muhtelif mi'marları ve eski isimleri, 433 — Belgrad kışlağından çıkan Serdâr-ı-Ekrem Fâzıl Ahmed Paşa'nın Kanije kalesini düşman muhâsarasından kurtarmak üzere o tarafa hareketi, 433 — Dördüncü Mehmed'in büyük oğlu İkinci Mustafa'nın doğumu, 433 — Kanije'nin iki saat mesâfesinde Türklerin «Yeni-kale» dedikleri Serinwar kalesinin fethi, 434.
- (1664 = 1075) Bir Osmanlı fırkasıyla düşman kuvvây-ı külliyesi arasında geçen ve ecnebi menbâlarında ehemmiyeti çok i'zâm edilen Saint-Gotthard muharebesi ve tafsilâtı, 434 — Bir Osmanlı fırkasının Saint-Gotthard'da bozulmuş olmasına rağmen galip vaziyette akdedilen on maddelik Vasvar sulhü ve en mühim esasları, 435.
- (1665 = 1076) Topkapu-sarayı yangını ve yanan yerlerin yeniden inşası, 436.
- (1666 = 1076) Sürüncemede kalan Girit fütuhâtını ikmâl etmek üzere sefere me'mur olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Edirne'den hareketi, 436.

- (1666 = 1077) Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın 47 gemilik bir donanmayla Hanya'ya muvâsalatı, 437.
- (1667 = 1077) Kış mevsimini Hanya'da geçiren Serdâr-ı-Ekremin baharda Kandiya muhâsarasına hareketi, 437, — Kandiya kalesinin üçüncü muhâsarası, 437.
- (1667 = 1078) Büyük bir şiddetle 6 ay, 21 gün süren Kandiya muhâsarasında kış mevsiminden dolayı faaliyetin ta'tili, 437.
- (1668 = 1079) Venediklilerin sulh teklifi reddedilerek Kandiya muhâsarasından ikinci faaliyet devrinin açılması, 438 — Kandiya muhâsarasının uzamasından dolayı Girit seferine çıkmak isteyen Dördüncü Mehmed'in Edirne'den Yenişehir'e hareketi ve daha ileri gitmesine hâcet kalmaması, 438.
- (1669 = 1080) Kandiya muhâsarasında üçüncü faaliyet devresinin açılması ve mahsurların Avrupadan yardım görmeleri, 438 — Kaleyi teslim kararla veren Kandiya müdâfii Francesco Morosini'nin müzâkere teklifi ve bu teklifin kabulü, 439 — Kandiya kalesinin teslimiyle yalnız üç kale Venediklilerde kalmak şartıyla Girit'in Türkiye'ye terkine âit Osmanlı sulh muâhedesinin imzâsı, 439 — Kandiya anahtarlarının Serdâr-ı-Ekreme takdimi ve kalenin işgali, 439.
- (1670 = 1080) Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Girit'den hareketi ve eski Girit serdârı Ankebut-Ahmed Paşa'nın Girit valiliği, 440.
- (1670 = 1081) Vezir-i-a'zam Fâzıl Ahmed Paşa'nın Girit'den Edirne'ye gelişi ve Dördüncü Mehmet tarafından karşılanması, 440.
- (1672 = 1083) Osmanlı tâbiyyetine girip sancak-beyi pâyesini alan Lehistan-Kazakları hetmanı Doroszenko'yu himâye için açılan Birinci Lehistan seferine çıkmak üzere Dördüncü Mehmed'in Edirne'den hareketi, 440 — Lehistan'da Podolya eyâletinin merkezi olan Kaminec=Kamanice kalesinin muhâsarası, 441 — Sekiz gün mukavemet edebilen Kamanice kalesinin teslim olması, Lehistan içerilerine büyük bir akın hareketi ve bir çok Leh kalelerinin mukavemetsiz teslim alınması, 441 — Podolya ve Ukrayna eyâletlerini Türkiye'ye terk edip Lehistan krallığını haraca bağlayan Buczacz=Puçaş sulhünün akdi, 441 — Dördüncü Mehmed'in birinci Lehistan seferinden Edirne'ye avdeti, 442.
- (1673 = 1084) Lehistan Diyet meclisinin Buczacz=Paçaş sulhünü tasdik etmemesinden dolayı Dördüncü Mehmed'in Edirne'den ikinci Lehistan seferine hareketi, 442 — Ordunun İsakçı'ya muvâsalatı ve Dördüncü Mehmed'in hudut boylarında kışlayıp baharda Lehistan'a girme kararı, 442 — Bir Osmanlı kuvvetinin Hotin bozgunu ve kalenin sukutu, 443 — Hacı-oğlu-Pazarcığı kışlağında Dördüncü Mehmed'in ikinci oğlu olan Üçüncü Ahmed'in doğumu, 443.
- (1674 = 1085) Osmanlı himâyesindeki Kazak hetmanının merkezi olan Czehryn=Çehrin kalesi Ruslar tarafından muhâsara edilmiş olduğu için, Dördüncü Mehmed'in Hacı-oğlu-Pazarı'ndan Ukrayna üzerine hareketi, 443 — Evvelce Türk hâkimiyetine girmiş olduğu halde sonradan Lehistan'a iltihak etmiş olan Ladyzyn kalesinin fethi, 443 — Ukrayna Lehistan'a bırakılmak şartıyla yapılan sulh teklifinin reddi, 444 — Kırım hanı Selim-Giray'ın Rus muhâsarasından kurtardığı Kazak hetmanı Doroszenko ile beraber orduya avdeti, 444 — Lehistan'da bir çok fütûhata muvaffak olduktan

sonra Haleb valisi Şişman-İbrahim Paşa'yı serdârlıkta bırakan Dördüncü Mehmed'in mevsim sonunda Edirne'ye avdeti, 444.

- (1675 = 1086) Sefer mevsiminde 48 kale ve palanka fetheden Lehistan serdârı Şişman-İbrahim Paşa'nın Leopold / Lemberg muhâsarası ve Leh ordusunun taarruzu üzerine bu muhâsaranın kaldırılması, 445.
- (1676 = 1087) Vezir-i a'zam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın ölümü ve şahsiyeti, 445 — Üçüncü vezir Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın sadâreti, âilesi ve menşei, 445 — Osmanlı devletiyle Lehistan krallığı arasında Zorawno sulhü ve Podolya ile Ukrayna'nın Türkiye'ye ilhâkı, 446.
- (1677 = 1088) Türk tâbiyyetine girmesi dört buçuk sene süren bir Lehistan seferine sebep olduktan sonra Türklere ihânet edip Ruslarla birleşen Kazak hetmanı Doroszenko'nun bulunduğu Czehryn=Çehrin kalesinin neticesiz kalan muhâsarası ve Rusya'ya harb ilânı, 446.
- (1678 = 1089) Rus seferine çıkan Dördüncü Mehmed'in İstanbul'dan hareketi, 447 — Ordunun Halıcı-oğlu-Pazarcığı'na muvâsalatı, pâdişahın burada kalması ve Vezir-i a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın Serdâr-ı-Ekremlikle Czehryn = Çehrin seferine hareketi, 447 — Ordunun Çehrin'e muvâsalatı ve kalenin muhâsarası, 447 — Çehrin kalesinin fethi ve yardıma gelmiş olan Rus ordusunun püskürtülmesi, 448 — İsakçı'ya gelen Vezir-i a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın Edirne'ye hareketi, 448.
- (1679 = 1090) Özü ve Bug = Aksu boylarında yaptırılan yeni kalelere İstanbul'dan asker ve levâzım gönderilmesi, 448.
- (1680 = 1091) Rusların harb hazırlıkları hakkında gelen haberlerden dolayı ikinci Rus seferine çıkan Dördüncü Mehmed'in İstanbul'dan Edirne'ye hareketi, 448.
- (1681 = 1092) Kırım hanı Murad-Giray'ın şefâatiyle akdedilen Osmanlı Rus sulhü. Dnieper = Özü-suyunun hudud ittihâzı ve bu sulhün en mühim esasları, 449 — Bir Fransız filosofun Sakız baskını ve Fransa kralının tarziye ve tazminât vermiye mecbur olması, 449.
- (1682 = 1092) İstanbul'a elçiler gönderip Türk himâyesine sığınan Macar milliyetçilerinin reisi Eméric Thököly=Tökeli İmre'nin Yukarı-Macaristan=Orta-Macar krallığı meselesi ve Budin valisinin yeni krala yardım etmiye me'mur edilmesi, 450.
- (1682 = 1093) Şark'dan Türkiye'nin, Garp'dan Fransa'nın tehditkâr vaziyetleri ve harb hazırlıkları karşısında Avusturya imparatorluğunun telâsı ve müddetinin inkızasına daha iki seneden fazla zaman olduğu halde Vasvar sulhünün tecdidini ricaya gelen Avusturya elçisinin huzûra kabulü, 451 — Osmanlı himâyesinde kral ilân edilen Eméric Thököly'ye müzâharet emri alan Budin beylerbeyi vezir İbrahim Paşa'nın Orta-Macar seferine hareketi ve Avusturya işgalindeki Onod kalesinin fethi, 451 — Orta-Macar krallığının merkezi olan Kaschau = Kaşa kalesiyle diğer 28 kale ve palankanın Avusturyalılardan fethiyle kral Thököly'ye teslimi, 451 — Avusturya seferine karar veren Dördüncü Mehmed'in İstanbul'dan Edirne'ye hareketi, 452.
- (1682 = 1094) Ordunun hareketinden evvel Edirne'de hükûmetin son sulh teşebbüsü. Yegâne şart olarak evvelce Türklere âid olduğu halde sonradan Avusturyalılar tarafından işgal edilmiş olan Raab = Yarık-

kale'nin iâdesi istenildiği halde Avusturya elçisinin kat'î surette reddetmesi, 452.

- (1683 = 1094) Dördüncü Mehmed'in Edirne'den Avusturya seferine hareketi, 452 — Pâdişahın Belgrad'da kalması ve Kırım hanıyla Orta-Macar kralından başka Erdel, Eflak ve Boğdan voyvodalarını da maiyyetine alan ve Serdâr-ı-Ekremlikle sefere me'mur olan Vezir-i-a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın ordu başında hareketi, 453 — Stuhlweiszenburg = İstoni-i Belgrad harb meclisinde Viyana muhâsarasına karar verilmesi, 453 — Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın ikinci Viyana muhâsarası ve tafsilâtı, 453 — Kırım hanı Murad-Giray'la Budin beylerbeyi Arnavut Koca-İbrahim Paşa'nın en mühim ve vahim anlardaki ihânetleri yüzünden kaybedilen Kahlenberg = Alaman-dağı meydan-muharebesi üzerine ikinci Viyana muhâsarasının kaldırılması ve ordunun perişan bir halde ric'ati, 454 — Viyana önlerinde dağılan ordunun Raab=Yanık-kale konağında toplanması ve Kahlenberg felâketine sebep olduktan sonra kaçan hân vezir Arnavut Uzun yahut Koca İbrahim'in idâmı, 456 — Ordunun Budin'e muvâsalatı ve Viyana muhâsarasındaki ihânetinden dolayı Kırım hanı Murad-Giray'ın azlı, 456 — Lehistan kralı Jean Sobieski'nin kumandasındaki Hıristiyan ordusuna karşı Parkany = Ciger-delen zaferi, 456 — Viyana bozgununun ilk neticesi: Gran=Usturgon kalesinin «vire ile» düşmana teslimi, 457 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın idâmı, bu hareketin netice itibariyle büyük zararları ve Sadâret-Kaymakamlığında bulunan üçüncü vezir Kara-İbrahim Paşa'nın sadâreti, 457.
- (1684 = 1095) Avrupa'da Türkler aleyhine bir «Mukaddes-ittifak», akdi ve Visegrad = Vişgrad kalesinin sukutu, 458 — Budin beylerbeyi Kara-Mehmet Paşa'nın Waitzen = Vayçen bozgunu, 458 — Avusturya ordusunun Budin muhâsarası, 458 — Girit fethinin intikamını almak için «Mukaddes-ittifak»a girmiş olan Venedik cumhuriyetinin Türkiye'ye harb ilân etmesi, 458 — Ayamavri adasının elden çıkması ve Dalmaçya cephesinde muhtelif kaleler sukutu, 459 — Lehistan kralı Sobieski'nin Kaminiec = Kamanice bozgunu, 459 — Preveze'nin «vire ile» Venediklilere teslim olması, 459 — 3 ay, 19 gün süren kahramanca bir müdâfaa karşısında düşmanın Budin muhâsarasını kaldırması, 459.
- (1685 = 1096) Bosna beylerbeyi Fındık-Mustafa Paşa'nın Sing=Sin zaferi, 459 — Venediklilerle mütteliklerin Koron muhâsarası ve yardımı gelen Mora serdârının şehâdeti üzerine kalenin sukutu, 460 — Gran=Usturgon kalesini muhâsara eden Macaristan serdârı Şeytan/Melek-İbrahim Paşa'nın çok üstün kuvvetlerle gelen düşman ordusu karşısında ric'ati, 460 — Neuhausel = Ujvar kalesinin sukutu, 460 — Lehistan cephesinde Bojan zaferi, 460.
- (1685 = 1097) Vezir-i-a'zam Kara-İbrahim Paşa'nın azliyle üçüncü vezir Sarı-Süleyman Paşa'nın sadâreti, 460.
- (1686 = 1097) Navarin'in sukutu ve feci neticeleri, 461 — 159 sene, 11 ay, 24 gün Türk hâkimiyetinde kalan Budin'in sukutu ve netice itibariyle Macaristan'ın elden çıkmasına yol açması, 461.

- (1687 = 1098) Mohaç bozgunu ve bâzı kalelerin elden çıkması, 463 — Lehistan cephesinde Kamaniec = Kamanıçe kalesinin muhâsaradan kurtarılması, 463 — Cephedeki askerin ısyânı, Vezir-i-a'zam ve Serdâr-i Ekrem Sarı-Süleyman Paşa'nın firârı ve âsi ordunun İstanbul üzerine yürümesi, 463 — Mora'nın elden çıkması ve Atina'nın sukutu, 464.
- (1687 = 1099) Dördüncü Mehmed'in hal'i ve şahsiyeti, 464.

SÜLEYMAN-I-SÂNİ / İKİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ

- (1687 = 1099) İkinci Süleyman'ın cülûsu, 465 — Macaristan'da Eger=Eğri kalesinin «vire ile» düşmana teslim olması, 465.
- (1688 = 1099) Vezir-i-a'zam Abaza-Siyavuş Paşa'nın azliyle Nişancı-İsmail Paşa'nın sadâreti, 465 — Nişancı-İsmail Paşa'nın azliyle Seddûlbahir muhâfızı Tekirdağlı Bekri-Mustafa Paşa'nın sadâreti, 465 — Lehistan cephesinde Kamaniec = Kamanıçe kalesinin tekrar muhâsaradan kurtarılması, 466 — Macaristan'da Stuhlweissenburg = İstoni-i-Belgrad kalesiyle son Osmanlı kalelerinden bir kısmının daha sukutu, Bosna ve Yukarı-Macaristan = Orta-Macar zâyîâtı, 466 — Belgrad'ın ilk sukutu, 466.
- (1688 = 1100) Eğriboz muhâfızı Çelebi-İbrahim Paşa'nın Venedik ordusuyla donanmasına karşı muhteşem zaferi, 467.
- Kırım hanı Selim-Giray'ın Ruslara karşı Perekop=Ur zaferi, 467 — Türkiye'de «Nefir-i-âm» ilânı ve İkinci Süleyman'ın Edirne'den Avusturya seferine hareketi, 467 — Gladova=Feth-ül-İslâm ve Orosva = Orşova kalelerinin istirdadı, 467 — Macaristan cephesi serdârı Arab-Recep Paşa'nın Batucina bozgunu ve düşmanın Morava boyunca cenuba doğru ilerlemesi, 468 — Macar serdârı Arab-Recep Paşa'nın Niş bozgunu, kalenin sukutu ve Arab-Recep'in idâmı, 468.
- (1689 = 1101) Vezir-i-a'zam Tekirdağlı Bekri-Mustafa Paşa'nın azliyle Sakız muhâfızı Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa'nın sadâreti, 468.
- (1690 = 1101) Rumeli'yi Avusturya istilâsından temizliyen Kırım hanı Selim-Giray'ın Edirne'ye gelişi, 469 — Uzun bir muhâsaraya dayanan Kaniçe kalesinin açlık yüzünden «vire ile» düşmana teslim olması, 469 — İstanbul'da Eyüb yangını, 469 — Vezir-i-a'zam Köprülü-zâde Fâzıl-Musfata Paşa'nın Serdâr-i-Ekremlik'le Edirne'den Belgrad seferine hareketi ve ilk muvaffakiyetleri, 469 — Erdel'de Avusturyalılara karşı Zernescht zaferi, 469.
- (1690 = 1102) Niş, Semendere, Belgrad ve Vidin kalelerinin istirdâdiyle Tuna boy-larının düşmandan temizlenmesi ve düşmanın karşı yakaya atılması, 470.
- (1691 = 1102) Mısır-çarşısının yanması, 470 — Arnavutluk'da Avlonya ve Erdel'de Lippa kalelerinin istirdadı, 470 — İkinci Süleyman'ın ölümü ve şahsiyeti, 471.

AHMED-İ-SÂNİ / İKİNCİ AHMED DEVRİ

- (1691 = 1102) İkinci Ahmed'in Edirne'de cülûsu, 472 — Slankamen / Salankamen muharebesinde Avusturyalılara karşı zafer kazandığı sırada Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa'nın şehâdeti üzerine ordunun Belgrad'a ric'ati, 472 — Arabacı-Ali Paşa'nın sadâret ve serdârlığı, 473.
- (1692 = 1103) Vezir-i-a'zam Arabacı-Ali Paşa'nın azliyle Diyarbekir valisi Çalık-Ali Paşa'nın sadâreti, 473 — Avusturyalılar tarafından muhâsara edilen Varasd=Varat kalesinin «vire ile» düşmana teslim olması, 473 — Girid'e asker çıkaran Venediklilerin Hanya muhâsarasını kaldırmıya mecbur olmaları, 473 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Çalık-Ali Paşa'nın Belgrad'a gelip kaleyi tâmir ettirmesi, 473.
- (1693 = 1104) Hal'inden sonra 5 sene, 1 ay, 28 gün yaşamış olan Dördüncü Mehmed'in ölümü, 474 — Vezir-i-a'zam Çalık-Ali Paşa'nın istifâsiyle ikinci vezir Bozoklu-Mustafa Paşa'nın sadâreti, 474 — Büyük İstanbul yangını, 474.
- (1693 = 1105) Büyük İstanbul yangını, 474 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Bozoklu-Mustafa Paşa'nın Belgrad kalesini Avusturyalıların muhâsarasından kurtarması, 474.
- (1694 = 1105) Vezir-i-a'zam Bozoklu-Mustafa Paşa'nın azliyle Trablusuşam valisi Sürmeli-Ali Paşa'nın sadâreti, 475 — Dalmağya cephesinde Gabella kalesinin sukutu, 475.
- (1694 = 1106) Neticesiz kalan Peterwardein = Varadin muhâsarası, 475 — Sakız kalesinin yardımsızlık yüzünden «vire ile» Venediklilere teslim olması, 476.
- (1695 = 1106) İkinci Ahmed'in ölümü ve şahsiyeti, 476.

MUSTAFÂY-İ-SÂNİ / İKİNCİ MUSTAFA DEVRİ

- (1695 = 1106) İkinci Mustafa'nın Edirne'de cülûsu, 477 — Sakız'ın istirdâdını te'min eden Koyun-adaları / Spalmatori zaferi, 477 — Vezir-i-a'zam Sürmeli-Ali Paşa'nın azliyle Elmas-Mehmet Paşa sadâreti, 478 — İkinci Mustafa'nın Macaristan'ı istirdâd için ilk Avusturya seferine hareketi 478.
- (1695 = 1107) Son zamanlarda sukut etmiş olan Lippa kalesinin Avusturyalılardan istirdâdı, 478 — Midilli açıklarında Osmanlı donanmasının Venediklilere karşı Zeytin-burnu zaferi, 478 — İkinci Mustafa'nın Avusturyalılara karşı Lugos zaferi ve iki mühim kale fethi, 479 — Rus çarı Koca-Petro'ya karşı Azak zaferi ve kalenin Rus muhâsarasından kurtarılması, 479.
- (1696 = 1108) İkinci Mustafa'nın büyük oğlu Birinci Mahmud'un doğumu, 479 — Vaktinde yardım görmediği için Azak kalesinin ikinci Rus taarru-

zunda sukutu, 479 — İkinci Mustafa'nın Avusturyalılara karşı Olasch zaferi ve muhtelif palankalar fethi, 480.

- (1697 = 1109) Zenta = Sente fâciası ve Osmanlı ordusunun mağlûbiyet sebepleri, 480 — Zenta muhârebesinde şehid olan Vezir-i-a'zam Elmas-Mehmet Paşa'nın yerine Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın tâyini, 482 — Avusturyalıların Bosna-saray şehrini yakmaları, 482.
- (1698 = 1110) İngiltere'nin tavassutiyle kararlaşan sulh müzakereleri için Osmanlı murahhaslarının Belgrad'dan Karlofça'ya hareketleri ve Avrupa siyasi vaziyeti, 482.
- (1699 = 1110) İkinci Mustafa'nın oğlu olan Üçüncü Osman'ın doğumu, 484 — Avusturya, Venedik ve Lehistan devletleriyle Karlofça sulh muâhede-lerinin imzâsı ve başlıca esasları, 484.
- (1698 = 1111) Karlofça sulhünün akdi üzerine İkinci Mustafa'nın Edirne'den İstanbul'a avdeti, 485.
- (1700 = 1112) İstanbul'da akdedilen Osmanlı - Rus sulhü ve başlıca esasları, 485.
- (1701 = 1113) En büyük Türk denizcilerinden Kapdan-ı-Deryâ Mezemorta-Hüseyin Paşa'nın ölümü, 486 — İstanbul'da Bedesten yangını, 486.
- (1702 = 1114) Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın istifası üzerine Bağdad valisi Daltaban-Mustafa Paşa'nın sadâreti, 486.
- (1703 = 1114) «Tatar fitnesi» denilen Kırım ısyânı, bu ısyânın bastırılması ve Vezir-i-a'zam Daltaban-Mustafa Paşa'nın bu yüzden azli üzerine Râmi Mehmet Paşa'nın sadâreti, 486.
- (1703 = 1115) «Edirne vak'ası», sebepleri, tafsîlatı ve bu vak'a üzerine İkinci Mustafa'nın hal'iyle Üçüncü Ahmed'in tahta çıkarılması, 487.

Üçüncü cildin sonu

İSMAİL HÂMİ DANIŞMEND

İZAHLI
OSMANLI TARİHİ
KRONOLOJİSİ

Cilt : 4

M. 1703 — 1924

H. 1115 — 1342

TÜRKİYE YAYINEVİ
İSTANBUL

Bu eserin bİlcümle telif hakları
TÜRKİYE YAYINEVİ'ne aİttir.

1 9 2 5

1 9 7 2

Bu kitap 1972 yılında İstanbul Ankara Caddesi No. 38 de
TÜRKİYE BASIMEVİ'nde dizilmiş ve YAYLACIK
MATBAASINDA basılmıştır.

İHTİLÂFSIZ SENELER

(M. 1703 = H. 1115 — 1924 = 1342)

FASILLAR FİHRİSTİ

F A S I L

SAHİFE

Üçüncü Ahmed / Ahmed-i Sâlis devri	1—19
Birinci Mahmud / Mahmûd-ı Evvel devri	20—35
Üçüncü Osman / Osmân-ı Sâlis devri	36—39
Üçüncü Mustafa / Mustafây-ı Sâlis devri	40—56
Birinci Abdülhamid / Abdülhâmîd-i Evvel devri	57—67
Üçüncü Selim / Selîm-i Sâlis devri	68—87
Dördüncü Mustafa / Mustafay-ı Rabi' devri	88—92
İkinci Mahmud / Mahmûd-ı Sâni devri	93—120
Abdûlmecid / Sultan Mecid devri	121—196
Abd-ül-Aziz / Sultan Aziz devri	197—264
Beşinci Murad / Murâd-ı Hâmis devri	265—284
İkinci Abdülhamid / Abdülhamîd-i Sâni devri	285—379
Beşinci Mehmet / Mehemmed-i Hâmis devri	380—440
Altıncı Mehmet / Mehemmed-i Sâdis devri	441—468
Abdûlmecid ibni Abd-ül-Aziz'in Hilâfet devri	469—470

ÜÇ ÜNCÜ AHMED

(Ahmed-i Sâlis)

— M. 1703 = H. 1115 — M. 1730 = H. 1143 —

1703 = 1115

22 Ağustos = 9 Rebî'ül-âhir, Çarşamba: Üçüncü Ahmed'in Edirne'de cülûsu ve ihtilâl idaresinin tasdikı [1].

(Dördüncü Mehmed'in ikinci oğlu ve üçüncü cildin son fıkrasında gördüğümüz «Edirne vak'ası», üzerine hal'edilen ikinci Mustafa'nın öz-kardeşi olan Üçüncü Ahmed 1673=1084 senesi 30/31 Kânunuevvel=21/22 Ramazan Cumartesi/Pazar gecesini dünyaya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 29 sene, 7 ay, 23 gün tuttuğu, yani 30 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir: Anası «Rebîa Gülü-nüş Hâtun» için 1664=1074 vukuâtının «5 Haziran» fıkrasına bakınız. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân eden şehzâdeler sayılmamak şartıyla Üçüncü Ahmed Osmanlı pâdişahlarının yirmi üçüncüsüdür. — Son derece zeki, kurnaz ve aynı zamanda hassas ve zarif bir zât olan Üçüncü Ahmed hem hattat, hem şâirdir ve şiir mahlası «Necib» dir. — Türk matbaacılığının kurulması ve ordunun yeni ihtiyaçlara göre ıslâhı gibi büyük teşebbüslerden dolayı Üçüncü Ahmed devri teceddüd tarihimizde artık müsbet hamlelerin başladığı devir sayılabilir. — Bu ilk cülûs günü vakit müsâid olmadığı için yalnız saray mensupları biat ettikten sonra, ertesi sabah erkenden umumî biat merâsimi yapılmış, «Edirne vak'ası»nda âsiler tarafından intihâb edilen ve bodurluğundan dolayı «Kavanoz», denilen Rus dönmesi Vezir-i-a'zam Nişancı-Ahmed Paşa ile diğer devlet erkânının me'muriyetleri tasdik edilmiştir).

17 Teşrinisânî = 8 Receb, Cumartesi: Üçüncü Ahmed'in «Edirne vak'ası» elebaşılarını tasfiyeye başlaması, Kavanoz-Ahmed Paşa'nın azliyle Enişte-Hasan Paşa'nın sadâreti.

(Edirne'den İstanbul'a gelip mevkiini tahkim ettikten sonra ihtilâl idaresini büyük bir ustalıkla tasfiyeye karar veren Sultan Ahmed ısyan reislerini birbirine düşürerek temizlemeye başlamış, ilkönce Yeniçeri-ağası Çalık-Ahmed Paşa ile kethudâsı Dev-Âli Ağa'yı azil ve nefyettikten sonra nihayet Vezir-i-a'zam Kavanoz Paşa'yı da inebahtı muhafızlığına göndermiştir: Kavanoz'un sadâreti bu senenin 22 Ağustos = 9 Rebî'ül-âhir Çarşamba gününden itibaren ancak 2 ay, 26 gün sürebilmiştir. — İkinci vezirlikten Sadr-i-a'zam olan Enişte-Hasan Paşa Moralı bir Rum dönmesidir: Dördüncü Mehmed'in dâmâdı ve ikinci Mustafa ile Üçüncü Ahmed'in eniştereli olduğu için «Dâmâd» ve «Enişte» lâkaplarıyla anılır).

[1] Bundan evvelki ciltlerde olduğu gibi, bu cilt vukuâtında da Hicrî gün tarihlerinin Milâdiye tahvilinde «Rüyet-i hilâl»den mütevellit farklar hakiki takvime göre tashih edildiği için, bunların her vak'ada ayrıca tasrihine lüzum görülmemiştir: Yaş hesaplarıyla saltanat ve me'muriyet müddetleri de hep Milâdi takvime göredir.

29 Kânunuevvel = 20 Şa'ban, Cumartesi: İkinci Mustafa'nın ölümü.

(Hal'inden çok müteessir olarak öldüğünden bahsedilen ikinci Mustafa 1664 = 1074 senesi 5 Haziran = 9 Zülka'de Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre tam 39 sene, 6 ay, 24 gün yaşamış demektir: Hal'inden sonra da ancak 4 ay, 8 gün yaşamıştır. Yeni-câmi'de babası Dördüncü Mehmed'in türbesinde medfûndur).

1704 = 1116

28 Eylül = 28 Cumâda-ı-ülâ, Pazar : Enişte-Hasan Paşa'nın azliyle Kalaylıkoz-Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(«Hırs-u-tama'ı serhad-i mübâlagayı açmış» olduğu için azledilen Enişte Paşa'nın sadâreti yukarıki senenin 17 Teşrinisânî = 8 Receb Cumartesi gününden itibaren 10 ay, 11 gün sürmüştür. — Girit valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Kalaylıkoz-Ahmed Paşa Kayserilidir).

25 Kânunuevvel = 27 Şa'ban, Perşembe: Kalaylıkoz'un azliyle Kapdan-ı-deryâ Baltacı-Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azlin sebebi Kalaylıkoz'un Şeyh-ül-İslâm Paşmakçı-zâde Ali Efendi'yi bir ihtilâl tertibiyle ithâma kalkışmasıdır: Sadâret müddeti 2 ay, 27 gündür. — Çok zeki ve münevver bir zât olan ve «Teberdâr» lâkabiyle de anılan halefi Baltacı-Mehmet Paşa Osmancıklıdır: Üçüncü Ahmed'in saltanatını te'min etmekteki rolü için ikinci Mustafa devrinin son fıkрасına ve ikinci sadâretinde kazandığı Pruth zaferi için de 1711 = 1123 vukuâtının «21 Temmuz» fıkрасına bakınız).

1706 = 1118

3 Mayıs = 19 Muharrem, Pazartesi: Baltacı-Mehmet Paşa'nın azliyle Çorlulu-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Bâzı saray erkânının azlini isteyip kabul ettiremeyince pâdişaha bile «nâz-u-istiğnâ» gösterdiği için azledilen Baltacı'nın sadâreti yukarıki fıkrapda gördüğümüz tarihten itibaren tam 1 sene, 4 ay, 9 gün sürmüştür. — Kubbe-vezirliğinden 30 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olan ve «Silihdar = Silâhdar» lâkabiyle de anılan Çorlulu bir çiftçi yahut berberin oğlu ve ikinci Mustafa'nın dâmâdıdır).

1708 = 1120

14 Kânunuevvel = 4 Şevvâl, Cuma: Vehrân = Oran anahtarlarının Üçüncü Ahmed'e takdimi.

(Cezâyir'deki Tlemsân = Telemsen şehrinin iskelesi olan bu müstahkem mevki oranın en mühim limanlarından; Türklerle İspanyollar arasında bir kaç defa alınıp verilmiştir: 1556 = 963 vukuâtının son ve 1574 = 982 vukuâtının «13 Eylül» fıkрасına bakınız. — Bu kalenin Cezâyir dayısı Bektaş-Hoca tarafından fethi üzerine İspanyolların Cezâyir'le son alâkaları da kesilmiştir).

1710 = 1122

16 Haziran = 18 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Çorlulu-Ali Paşa'nın azliyle Köprülü-zâde Nu'man Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, pâdişahın sulhcülüğüne rağmen Rusya ile harbe tarafdâr olan Çorlulu'nun bu sırada Ruslarla çarpışmakta olan İsveç kralı Demir-baş Charles'e yardım etmesi için Kırım hanına gizlice emir vermiş olmasıdır: Sadâret müddeti 1706=1118 senesi 3 Mayıs=19 Muharrem Pazartesi gününden itibaren 4 sene, 1 ay, 14 gündür. — Köprülü âilesinden yetişen beşinci ve sonuncu Sadr-i-a'zam olan Eğriboz muhafızı Nu'man Paşa, Fâzıl Ahmed Paşa'nın büyük oğludur).

18 Ağustos = 22 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Köprülü-zâde Nu'man Paşa'nın azliyle Baltacı-Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Devlet idaresinde «kendüye hayret», gelecek derecelerdeki aczinden ve adamlarının da Hazine zararına «cem'i mâl» etmesinden dolayı azledilen Nu'man Paşa'nın sadâreti 2 ay, 2 gün sürmüştür. — Haleb valiliğinden ikinci defa iş başına getirilen Baltacı'nın ilk sadâreti için 1704 = 1116 vukuâtının «25 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1711 = 1123

9 Nisan = 20 Safer, Perşembe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Baltacı-Mehmet Paşa'nın Davudpaşa'dan Pruth seferine hareketi.

(Osmanlı-Türklerinin «Koca», «Deli» ve «Ak-bıyık», lâkaplarıyla andıkları Rus çarı Birinci Petro'nun şimal siyaseti Baltık denizine hâkim olmak ve cenup siyaseti de Karadeniz'e çıkmak hedeflerine müteveccihdir: Koca-Petro'nun cihangirlik hulyâlarına kapılmış büyük bir asker olan ve Osmanlı menbâlarında «Demir-baş» denilen rakibi İsveç kralı On-ikinci Charles'e karşı Danimarka, Lehistan ve Saksonya ile ittifâkı işte bu şimâl siyasetinden dolayıdır. Demir-Baş bu müttelikleri sırayla mağlûb edip Baltık sâhillerinden başka Lehistan'a bile hâkim olmuşsa da, 27 Temmuz 1709 da 16 bin kişilik bir kuvvetle Koca-Petro'ya karşı giriştiği Poltava/Pultava muharebesini kaybedince, müttelik olan Kazak hetmanı Mazeppa ile beraber Bender'e gelip Türkiye'ye ilticâ etmek mecburiyetinde kalmıştır. Demir-baş'ın dokuz sene süren bu uzun mücadelesinden Türkiye'nin istifâde etmemiş olması ve bilhassa 1708=1120 vukuâtının «14 Kânunuevvel» fıkrasında böyle bir siyaset tâkib ettiğini gördüğümüz Çorlulu-Ali Paşa'nın azledilmesi Üçüncü Ahmed devrinin en büyük hatâlarından. Rusların Türkiye'ye ilticâ etmiş olan İsveç kralıyla askerlerini vurmak için Türk topraklarına tecâvuz edip 48 saat içerilere kadar ilerlemeleri, Kırım hududuna da sarkıntılığa başlamaları, Osmanlı - Rus sulhüne rağmen Azak denizinde bir Rus donanması kurmuş olmaları ve bilhassa İstanbul'daki Moskof elçisi Tolsto'nin Türk milletine ilticâ etmiş olan İsveç kralı On-ikinci Charles'in hudud hâricine atılması ve Mazeppa'nın da hemen Rusya'ya teslimini istiyecek kadar küstahlığa kalkışması nihayet sulhcü pâdişahın ikazıyla neticelenmiş ve işte bundan dolayı Üçüncü Ahmed'in huzurunda toplanan fevkalâde bir mecliste Rus seferinin açılmasına karar verilmiştir: Son Osmanlı-Rus sulhü için 1700 = 1112 vukuâtının «14 Temmuz» fıkrasına bakınız. — 360 harb ve nakliye gemisinden mürekkep büyük bir Osmanlı donanması da Azak denizindeki Moskof donanmasının imhâsı ve Azak kalesinin istirdâdı vazifesiyle bundan bir gün evvel Karadeniz'e açılmıştır).

19 Temmuz = 3 Cumâda-l-âhire, Pazar: Pruth muharebesinin birinci günü.

(Osmanlı ordusu Boğdan'da ve Pruth üzerindeki Faltschi=Falçı geçidinin bulunduğu Kartal-sahrâsında ve Rus ordusu da karşı yakada Osmanlıların Çuğura dedikleri Cecora mevkiindedir: Koca-Petro Eflak ve Boğdan istilâsına bir takım kuvvetler sevk etmiş olduğu için, yanında 60 bin kişi kalmıştır; Osmanlı ordusunun mevcudu da 140 bin gösterilir. — Türklerin karşı yakaya geçmek için bundan bir gün evvel köprü kurma teşebbüslerine karşı Osmanlı müelliflerinin «Şermet-oğlu» dedikleri general Petroviç Scheremetoff sevk edilmişse de püskürtülmüş, gece sabaha kadar 3-4 köprü kurulmuş ve sabahleyin geçirilen 40 bin kişilik bir pişdar kuvveti düşman «tabur/ıstabur» undan mukabeleye çıkarılan Rus kuvvetlerini akşama kadar süren bir muharebeden sonra mağlûb edip çekilmeğe mecbur etmiştir).

20 Temmuz = 4 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Pruth muharebesinin ikinci günü.

(Bu gün Baltacı-Mehmet Paşa kuvây-ı külliyye ile karşı yakaya geçmiş, Osmanlı ordusu cepheden saldırırken Kırım hanı Devlet-Giray da Rusları arkadan çevirmiş, ovaya hâkim tepeler tutulmuş ve bu suretle Koca-Petro ordusu Pruth nehriyle civarındaki bataklıklar arasında sıkı bir ateş çemberi içine alınıp ümitsiz bir vaziyete düşmüştür).

21 Temmuz = 5 Cumâda-l-âhire, Salı: Pruth muharebesinin üçüncü günü Rus ordusunun aman dilemesi ve Pruth «Mukaddimât-ı sulhiyye»si.

(Rus ordusu yukarıki fıkrada gördüğümüz ümitsiz vaziyette kalınca Koca-Petro ye's içinde çadırına çekilmiş ve sonradan «Birinci Katerina» ismiyle Rusya imparatoriçesi olan meşhur metresi Livonyalı Marthe Rabe işte bu mühlik anda ordu erkânını toplayıp teslim olmaktan başka çâre kalmadığına iknâ' etmiş, bütün mücevherleriyle parasını ortaya koyduktan başka borç paralar da alarak 200 bin rublelik bir sulh fidyesi hazırlamış ve bu gün ikindiye kadar harb devam ettikten sonra Rus ordusuna «vire bayrakları» çekilirken işte bu fidyeyi yollayıp Serdâr-ı-Ekremden aman dilemiştir. Katerina'nın bizzat geldiği hakkındaki rivayet çok zayıftır; gönderdiği mücevherlerle paraların muahhar menbâlarda rüşvet gibi gösterilmesi de doğru değildir: Kale ve ordu teslimlerinde muzaffer kumandanlara bu gibi hediyelerle fidyeler gönderilmesi umumiyetle riâyet edilen eski bir âdettir. Rus murahhasları gelince Baltacı derhal bir harb meclisi toplayıp düşmanın bütün Osmanlı metâlibini kabul etmek şartıyla teklif ettiği sulh meselesini müzâkereye koymuştur: Netice olarak «cümle Vükelây-ı devletün re'y-ü-ittifaklarıyla», sulhe karar verilmesi, artık çok bozulmuş olan Osmanlı ordusuna i'timad edilmemesindendir; hattâ bir gün evvelki muharebede akşama doğru düşmanın şiddetli ateşi karşısında asker yüz çevirmişse de ortalık karardığı için Ruslar farkında olamamışlardır! Bu nokta Vak'a-nüvis Râşid'in izâhâtı ve Baltacı'nın Vâlide-Sultan'a yazdığı bir mektuptaki sarâhatle sâbittir. Bu hâle rağmen Serdâr-ı-Ekrem'in İstanbul'daki düşmanları kendisini ihânetle ithâm edip idâmına bile çalışmışlar ve aynı mektuptaki kendi tâbiriyle «İstanbulu küffâra virmiş gibi» aleyhine propagandalar yapmışlardır. — Reis-ül-küttâb Ömer Efendi ile Koca-Petro'nun şansölyesi Baron Petro Schaffiroff arasında kararlaştırılan «Mukaddimât-ı sulhiyye»nin en mühim esaslarına göre Azak kalesiyle bütün mülhakaatı Türkiye'ye iâde edilecek, Rusların son

zamanlarda yaptıkları hudud kaleleri tahrib edilip bütün silâhları Türk ordusuna teslim olunacak, Kırım hanlığıyla Lehistan krallığına tâbi' Kazaklara kat'iyen müdâhale edilmeyecek, Türkiye'de mülteci bulunan İsveç kralı Demir-baş Charles mayyetiyle beraber memleketine giderken Ruslar tarafından hiç bir taarruza uğramayacak, Başvekil Schaffiroff'la Baş-kumandan Scheremetoff rehine olarak Türkiyede kalacak ve ancak işte bu şartların tatbikinden sonra kat'i sulh muâhedesı akdedilebilecektir).

20 Teşrinisâni = 9 Şevvâl, Cuma: Baltacı-Mehmet Paşa'nın azliyle Ağa-Yusuf Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Baltacı'nın İstanbul'daki düşmanları tarafından «Çarı elden kaçırmış» olmakla ithâm edilmesine ehemmiyet vermeyen Üçüncü Ahmed'in nihayet ikinci bir iftirâya inandırılmış olmasıdır: Pruth'dan Edirne'ye gelen muzaffer serdârın ordu işlerinden dolayı Edirne'de fazla kalması, ilk ithamden korkarak pâdişahı hal'etmek için askerî bir isyan hazırlamakla meşgul olduğu hakkında ikinci bir isnâda yol açmıştır! Baltacı'nın bu ikinci sadâreti 1710 = 1122 senesi 18 Ağustos=22 Cumâda-İâhire Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 3 ay, 3 gün sürmüştür. — Yeni Vezir-i-a'zam Gürcü Yusuf Paşa'ya «Ağa», denilmesi, Yeniçeri-ağalığından Sadârete çıkmış olmasındandır).

1712 = 1124

10 Nisan = 3 Rebî'ül-evvel, Pazar: Nâbî'nin ölümü.

(Dîvan edebiyatımızın en büyük şahsiyyetlerinden olan Urfalı Nâbî'nin asıl ismi «Yusuf», dur : Doğum tarihi belli değilse de doksanlık bir ihtiyar olarak öldüğü hakkında zayıf bir rivayet vardır. Son me'muriyeti Suvâri-mukabeleciliğidir; mezarı Karacaahmet'tedir. — En meşhur eserleri mürettep divâniyle «Hayriyye», «Hayr-âbâd», «Tuhfet-ül-Haremeyn» i ve «Tuhfe-i dilkeş»idir).

16 Nisan = 9 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Pruth «Mukaddimât-ı sulhiyye» sini tâkib eden ilk Osmanlı-Rus sulhi.

(Yukarıki senenin «21 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz taahhütlerini bir takım bahânelerle ifâ etmeyen Koca-Petro'ya karşı yeniden sefer hazırlığı başlamış, bu vaziyet üzerine Azak kalesi iâde edilmiş, fakat diğer taahhütler henüz ifâ edilmemiş İngiliz ve Felemenk elçilerinin tavassutıyla İstanbul'da 25 senelik bir sulh imzâlanmıştı : Bu muâhedenin en mühim esaslarına göre Rus devleti Türk hududunda tahribini taahhud ettiği kaleleri derhal yıktırarak ve Lehistan'daki askerini geri çekecektir; bu suretle Türkiye Lehistan'ı himâye etmekle şimal tarafından kendi emniyetini de te'min etmiş demektir : Aşağıki senenin «24 Haziran» fıkrasına da bakınız).

11 Teşrinisâni = 11 Şevvâl, Cuma: Moskofların taahhütlerini ifâ etmemelerinden dolayı yeni bir Rus seferine karar verilmesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz taahhütlerinden itibaren 6 ay, 25 gün geçtiği halde Ruslar Lehistan'ı tahliye etmedikten başka harb hazırlıklarına da kalkışmış oldukları için fevkalâde bir meclis toplanıp sefer kararı vermiş ve bu karar üzerine Üçüncü Ahmed İstanbul'dan Edirne'ye hareket etmiştir).

12 Teşrinisânî = 12 Şevvâl, Cumartesi: Ağa-Yusuf Paşa'nın azliyle Nişancı/Silâhdar-Süleyman Paşa'nın sadâreti.

(Ağa Paşa Rus meselesinin tesviyesinde muvaffak olamadığı için azledilmiştir: Sadâret müddeti 1711 = 1123 senesi 20 Teşrinisânî = 9 Şevvâl Cuma gününden itibaren 11 ay, 22 gündür. — Nişancılıktan Vezir-i-a'zam olan Abaza Süleyman Paşa'nın lâkapları evvelce bulunduğu vazifelerden dolayıdır).

1713 = 1125

1 Şubat = 5 Muharrem, Çarşamba: Bender'de mülteci bulunan İsveç kralı Demir-baş Charles'in memleketine iâdesi kararı.

(Koca-Petro'ya mağlûb olduğu tarihten itibaren üç buçuk senedir Bender'de mülteci bulunan Demir-baş için 1711 = 1123 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız. — Pruth «Mukaddimât-ı sulhiyye» si ve İstanbul sulhiyle memleketine sâlimen avdeti te'minât altına alınmış olan On-ikinci Charles yol masraflarını da aldığı halde yola çıkmamıştır: Bunun sebebi, Türkiye'de kalmak suretiyle Türk-Rus münâsebetlerinin düzelmesine engel olmak istemesi ve hattâ İstanbul'daki elçileriyle pâdişahı mütemâdiyen harbe teşvik edip durmasıdır; işte bundan dolayı kendisine Türk askerinin himâyesi altında memleketine gitmesi veyahut Türk tâbiyyetine girip siyâsî bir gâile vaziyetine nihayet vermesi tebliğ edilmiş ve bunları kabul etmediği takdirde hudud boyundan kaldırılıp Dimetoka'ya getirilmesi emredilmiştir. Bu emre karşı nankörlük eden kral Bender civârındaki evinde 300 İsveç askeriyle mukavemet ve müsâdemeye kalkışmışsa da, tabii derhal tenkil edilip yakalanmış ve gene hükümdar muâmelesi yapılarak Dimetoka'ya getirilmiştir: Aşağıki senenin «19 Eylül» fıkrasına da bakınız).

6 Nisan = 10 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Silâhdar-Süleyman Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-deryâ Hoca-İbrahim Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Demir-baş Charles'in yukarıki fıkra da gördüğümüz çirkin hareketine rağmen efkâr-ı-umumiyyece yalnız mülteci sıfatına ehemmiyet verilmesi ve uğradığı muâmelenin sırf işte bu bakımdan «hedef-i itirâz-ı nâs» olmasıdır. Süleyman Paşa'nın sadâreti 1712 = 1124 senesi 12 Teşrinisânî = 12 Şevvâl Cumartesi gününden itibaren 4 ay, 24 gündür. — «Hoca», «Orsa-Poça» ve «Pehlivan-zâde» lâkaplarıyla anılan halefi Urlalı bir Türk pehlivanının oğludur ve meslekten yetişmiş çok kıymetli bir denizcidir).

27 Nisan = 1 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Hoca-İbrahim Paşa'nın azil ve idâmîyle ikinci vezir Silâhdar-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Hoca Paşa'nın azliyle idâmına sebeb, Üçüncü Ahmed'in dokuz yaşındaki kızı Fatma-Sultan'a nikâhlanmış olan Silâhdar-Ali Paşa'yı istirkab edip bir ziyâfette öldürtme karar vermesidir: Sadâreti yukarıki fıkra da gördüğümüz tarihten itibaren ancak 21 gündür. — «Dâmâd» lâkabıyla de anılan kıymetli halefi İznik köylülerinden Hacı-Hüseyn Ağa'nın oğludur).

24 Haziran = 30 Cumâdâ-l-ûlâ, Cumartesi: Osmanlı-Rus sulhünü kat'ileştiren Edirne muâhedesinin akdi.

(Yukarıki senenin «11 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz sefer kararı üzerine telâşa düşen Koca-Petro bir i'tizar mektubu göndermiş ve bunun üzerine başlayan müzâkere Edirne muâhedesiyile neticelenmiştir: Bu muâhede mucibince Ruslar Lehistan'ın iki ay içinde tahliyesini, İsveç kralı Demir-baş Charles'in bir Türk muhâfız kıt'asıyla Rus topraklarından geçirilerek memleketine iâdesini Dniepr = Özü boyunda Dördüncü Mehmet devrindeki hududun esas olmasını, Samara ve Orel nehirleri arasında da Samara boyu Türklerde ve Orel boyu Ruslarda kalacak surette sınır çekilmesini kabul etmişlerdir. Bu suretle Kırım'la Lehistan tehlikeden kurtulmuş ve Karadeniz'e yaklaşan Rus tehlikesi geri atılmış demektir).

1714 = 1126

19 Eylül = 10 Ramazan, Çarşamba: İsveç kralı Demir-baş Charles'in Dimetoka'dan memleketine hareketi.

(5 sene, 2 ay gailleli bir mülteci olarak Türkiye'de kalan Demir-baş'ın şahsiyyet ve vaziyeti için 1711 = 1123 vukuâtının «9 Nisan» ve 1713 = 1125 vukuâtının da «1 Şubat», fıkralarına bakınız. Üçüncü Ahmed'den bir çok ihsanlar alan İsveç kralı 600 kişilik bir Türk müfrezesinin himâyesinde yola çıkmış ve Eflak'daki 2500 askerini de alıp Erdel üzerinden memleketine götürülmüştür).

8 Kânunuevvel = 1 Zülhicce, Cumartesi: Venedik-seferine karar verilmesi.

(1699 = 1110 senesinin «26 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz Karlofça muâhedesindenberi 15 sene, 10 ay, 13 gün süren Osmanlı - Venedik sulhüne bu gün toplanan fevkalâde meclisin kararıyle nihayet verilmiş olmasına sebep, Venediklilerin o sulhe rağmen Akdeniz'de Türk ticaret gemilerini zaptedip durmaları, Rakka valiliğinde ölen eski Vezir-i-a'zam Enişte-Hasan Paşa'nın terekesini İstanbul'daki karısı Hadice-Sultan'a götüren gemiyi bile zabtedip tayfalarını esir etmeleri ve bilhassa son zamanlarda Karadağlıları Türk hâkimiyetine karşı ısyan ettirip büyük bir tenkil hareketine sebep olmalarıdır: Katolik İtalyan tahakkümüne dayanamıyan Morahlılar Türk idaresini istedikleri için, Mora'nın istirdâdı ilk hedef ittihaz edilmiştir).

1715 = 1127

1 Nisan = 26 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Üçüncü Ahmed'le Vezir-i-a'zam Silâhdar-Ali Paşa'nın ordu başında İstanbul'dan Edirne'ye hareketleri.

(Padişah Edirne'de kalmış ve Ali Paşa da Serdâr-ı-Ekremlikle 19 Nisan = 14 Rebî'ül-âhir Cuma günü Serez-Selânik-Yenişehir üzerinden Mora'ya gitmiştir).

7 Haziran = 4 Cumâda-l-âhire, Cuma: Tinos/Tenos = İstendil adasının fethi.

(Barbaros devrinde alınıp haraca bağlandıktan sonra Venediklilerin eline geçen

bu Kiklâd adası Kapdan-ı-deryâ Canım-Hoca'nın kumandasındaki Türk donanması gelir gelmez yerli Rumların Venedikli vali Balbi'yi tehdid etmeleri üzerine habersiz teslim olmuş ve bu suretle Venediklilerin Adalar-denizi'ndeki son korsan yatağı da ellerinden çıkmıştır).

7 Ağustos = 6 Şa'ban, Çarşamba : Şimali-Mora fütûhatını ikmâl eden ordunun Anabolu'dan Cenubi-Mora'ya hareketi.

(27 Haziran = 24 Cumâda-l-âhire Perşembe günü Korinthos berzahından Mora'ya giren Türk ordusu 4 Temmuz = 2 Receb Perşembe günü Türklerin «Gürdüs» dedikleri Korinthos/Corinthus kalesini, 19 Temmuz = 17 Receb Cuma günü Napoli di Romania/Nauplion = Anabolu kalesini ve nihayet 4 Ağustos = 3 Şa'ban Pazar günü de Osmanlıların «Kastel-kal'ası» dedikleri Château de Morée'yi fethedip bunların arasındaki yerleri işgal etmiş, bu sırada Şimali-Yunanistan'la Mora arasındaki Egine körfezinde Osmanlıların «Cezîre-i Egene» dedikleri adayı da 6 Temmuz = 4 Receb Cumartesi günü donanma kumandanı teslim alıp anahtarlarını Serdâr-ı-Ekreme göndermiş ve gene o sırada Venedikliler de bilmukabele Preveze'yi muhâsara etmek istemişlerse de 17 Temmuz = 15 Receb Çarşamba günü Türklerin şiddetli bir huruç hareketiyle denize dökülmüşlerdir. — Şimali-Mora fütûhâtı işte bu muvaffakiyetlerle ve büyük bir sür'atle ikmâl edildikten sonra Cenubi-Mora'ya hareket eden ordunun en mühim hedefleri Navarin, Koron ve Modon kaleleridir).

22 Ağustos = 21 Şa'ban, Perşembe: Mora fethini ikmâl eden ordunun Modon'dan hareketi.

(Cenubi-Mora'daki bütün kuvvetlerini Modon'da toplayan düşmanın tahliye etmiş olduğu Navarin ve Koron kaleleri 13 Ağustos = 12 Şa'ban Salı günü işgal edilmiş, Modon limanındaki Venedik donanması 16 Ağustos = 15 Şa'ban Cuma günü Osmanlı donanması yaklaşırken kaçmış ve 13/14 Ağustos = 12/13 Şa'ban Salı/Çarşamba gecesi Modon kalesini kuşatan ordu 8 günlük bir muhâsaradan sonra bu doku-zuncu günü kaleyi cebren fethedip Mora fütûhâtını ikmâl etmiştir. Bütün Mora'nın fethi 1 ay, 20 gün = 51 gün sürmüştür. — Bu sırada Mora'nın cenubundaki Minoa adasında Türklerin «Benefşe» ve «Manvasya» dedikleri Monemvasia/Malvasia kale-siyle Aya-Mavri adası henüz düşman işgalinde bulunduğundan, Serdâr-ı-Ekrem Ali Paşa bunlardan birincisinin fethine Anadolu beylerbeyi Türk-Ahmed Paşa'yı ve ikincisine de Rumeli beylerbeyi Sarı-Ahmed Paşa'yı me'mur etmiş, Monemvasia 4 Eylül = 5 Ramazan Çarşamba ve Aya-Mavri de 5 Teşrinievvel = 6 Şevvâl Cumartesi günü fethedilmiştir).

24 Eylül = 25 Ramazan, Salı: Suda kalesinin fethi ve Venediklilerin Girit adasındaki son alâkalarının da kesilmesi.

(Dördüncü Mehmet devrinde Girit fütûhâtı ikmâl edildiği zaman Venediklilerin elinde bırakılan Suda, Granbusa / Carabusa ve Spinalonga = İspirlonga kaleleri için 1669 = 1080 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu seferki Osmanlı - Venedik harbi üzerine Hanya muhafızı vezir Mehmet Paşa Suda'yı ve Kandiya muhafızı vezir İzmirlî-Ali Paşa da diğer iki kaleyi zebtederek Venediklilerin Girit'le son alâkalarını da kesmiştir).

1716 = 1128

24 Nisan = 2 Cumâda-l-ülâ, Cuma: «Nemçe seferi»nin açılması.

(11 Nisan = 18 Reb'ül-âhir Cumartesi günü Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Silâhdar-Ali Paşa Venediklilere karşı Korfu = Korfos seferine çıkmak üzere Davudpaşa'dan İncirli köyüne geçmişse de, daha ileri gitmeden Avusturya seferi açılmıştır: Bunun sebebi, Mora fethi üzerine Venediklilerin Avusturyalılarla tedâfüf ve taarruzî bir ittifak akdetmiş olmalarıdır; işte bundan dolayı Avusturya hükûmeti Karlofça'da Venedik ve Avusturya hükûmetleriyle ayrı ayrı akdedilen muâhede-leri birbirine bağlı bir küll hâlinde göstererek Mora seferiyle sulhün ihlâl edilmiş olduğunu bildirmiş, Venedik zâyâtının iade ve tazmini şartıyla yeniden sulh akdedilmediği takdirde İstanbul'daki sefirinin iâdesini istemiş ve bunun üzerine toplanan fevkalâde mecliste derhal sefer açılmasına karar verilmiştir: Bu mecliste Avusturya seferi için büyük hazırlıklar lâzım geldiğinden bahsedenler olmuşsa da Mora fâtihliği gururuna kapılan Serdâr-ı-Ekreme söz geçirilememiştir; Ali Paşa bilhassa «Fitne-i kıyâme» ve «İblis ile celîs» denilen Sadâret-kethudâsı Giritli Köse-İbrahim Ağa ismindeki hâin devşirmenin kendisini «Müeyyed min ind-illâh» bir cihangir gösteren dalkavukluklarına kapıldığı için bu hazırlıksız sefere çıkmış ve Üçüncü Ahmed de Edirne'ye hareket etmiştir).

5 Ağustos = 16 Şa'ban, Çarşamba: Varadin bozgunu, Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Silâhdar-Ali Paşa'nın şehâdeti.

(Ali Paşa 24 Mayıs = 2 Cumâda-l-âhire Pazar günü Edirne'den Belgrad'a hareket etmiş, 22 Temmuz = 2 Şa'ban Çarşamba günü Belgrad'a gelmiş, burada toplanan harb meclisinde Osmanlı hâkimiyyetindeki Tımışvar'a gidilip düşman o tarafa gelmediği takdirde bu mevsimin harb hazırlıklarıyla geçirilmesini teklif edenler olmuşsa da sonradan irtidâd etmiş olan hâin Rumeli beylerbeyi Boşnak Sarı-Ahmed Paşa'nın telkiniyle düşman ordusunun bulunduğu Varadin = Peterwar-dein üzerine gidilmesi takarrür etmiş, orduda hazırlık olmadığı için Belgrad kalesinden ödünç olarak 14 «Bal-yemez» topu alınıp 25 Temmuz = 5 Şa'ban Cumartesi günü Zemun yakasına geçilmiş, 2 Ağustos = 13 Şa'ban Pazar günü Varadin'in bir buçuk saat mesâfesindeki Karlofça boğazında ilk pişdar müsâdemesi olarak 1500 kişilik bir Türk müfrezesi sekiz bin mevcutlu bir düşman kuvvetini mağlûb etmiş ve bunun üzerine toplanan harb meclisinde düşmanın hazırlanmasına vakit bırakmadan derhal taarruz edilmesi lâzımgeldiğinden bahsedilmişse de hâin Boşnak Sarı-Ahmed Paşa askerin yorgunluğundan bahsederek «Cümle-nun a'sâb-ı himmetlerine fütûr» vermiş, 3 Ağustos = 14 Şa'ban Pazartesi günü Varadin'e hareket edilmiş, ertesi sabah «Sancâğ-ı-Şerif» çıkarılıp düşman taarruzu beklediği sırada meterislere kumanda eden Sarı-Ahmed öyle bir ihtimâl olmadığını bildirip her kesin yerine çekilmesine sebep olmuş ve bu sırada «azim toplan» belirmesinden düşmanın takviye kıt'aları almakta olduğunu anlayan Serdâr-ı-Ekrem yukarıki fıkrada bahsi geçen hâin kethudâsı Giritli Köse-İbrahim'i Sarı-Ahmed'e gönderip tahkik ettirmek istemişse de bu iki meş'um devşirmenin söz birliğine aldanan Ali Paşa «Düşmen-i dîn firâr idiyormuş!» diye oyalanmıştır. Hakikatte ise Serdârın tahmini veçhile o sırada düşman ordusuna takviye kıt'aları gelmiştir! — O günün akşamı top düellosuyla geçtikten sonra bu sabah saat yediden öğle vaktine kadar süren Varadin muharebesi müdhiş bir bozgunla neticelenmiş, ilkönce sol cemahta Türk askeri Alman piyâdesini ezmisse de sağ cemahta Anadolu beylerbeyi Türk-Ahmed Paşa'nın şehâdeti o cenâhın bozulmasına ve düşmanın da o taraftan Osmanlı karargâhına kadar girmesine sebep olmuş, o sırada son bir hamle yapan Serdâr-ı-Ekrem alından giren bir kurşunla yere yuvarlanıp adamları tarafından geri götürülürken can vermiş ve nihayet

asker de Belgrad'a doğru kaçısmıya başlamıştır. Bu bâdirede «Sancağ-ı-Şerif»in bile Belgrad'a güçlükle kaçırıldığından bahsedilir! — İki devşirmenin ihânetine kurban olan zavallı Mora fâtihi Silâhdar-Ali Paşa'nın sadâreti 1713 = 1125 senesi 27 Nisan = 1 Rebî'ül-evvel Perşembe gününden itibaren tam 3 sene, 3 ay, 8 gün sürmüştür).

22 Ağustos = 4 Ramazan, Cumartesi: Belgrad muhâfızı Hacı-Halil Paşa'nın sadâret ve serdarlığı.

(Silâhdar-Ali Paşa'nın şehâdeti üzerine ordu erkânı tarafından Rumeli beylerbeyi Sarı-Ahmed Paşa Serdar-Kaymakamlığına intihâb edilmiş ve Üçüncü Ahmed'e şeh-zâdeliğindenberi mensûb olan Mevkufâtî Muşkaralı = Nevşehirli İbrahim Ağa da Varadin fâciasının pâdişaha arzına me'mur edilmiştir; «Lâle devri» nin zeki, zarif ve teceddüdcü Sadr-ı-a'zamı Dâmâd-İbrahim Paşa işte budur. Üçüncü Ahmed'e Varadin felâketini bütün tafsilâtiyle nakledip derhal sulh akdiyle ordunun ve devletin yeni ihtiyaçlara göre islâhından başka çâre kalmadığını anlatan Nevşehirli-İbrahim Ağa Baş-Emîr-âhurlukla pâdişahın yanında kalmış ve çok çabuk parlıyan bu büyük adamın 3 Teşrinievvel = 16 Şevvâl Cumartesi günü vezâretle Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamlığına tâyini üzerine sulh siyâseti hâkim bir vaziyete gelmiştir. — Hacı-Halil Paşa'ya gönderilen «Mühr-i-Hümâyûn» bu gün kendisine teslim edilmiş ve Varadin fâciasına sebep olan Serdar-Kaymakamı boşnak Sarı-Ahmed Paşa da Belgrad muhâfızlığına tâyin edilmiştir: Bu hâin devşirme biraz sonra irtidâd ettiği için ahâli tarafından parçalanarak öldürülmüş ve irtidâdından dolayı kaatilleri hakkında tâkibat yapılmamıştır).

Eylül sonları = Şevvâl ibtidâları: Vak'anüvis Naimâ'nın ölümü.

(Şehnâmecilerden sonra ilk Vak'anüvis olan Naimâ 1065 = 1654-1655 tarihinde Halep'de dünyaya gelmiş olduğuna göre 61-62 yaşlarında ölmüş demektir. Asıl ismi «Mustafa Naim» dir; Divan kaleminde kâtipken «Naimâ» mahlasını almış ve Defter-eminliği, Anadolu-Muhâsebeciliği ve Baş-Muhâsebecilik gibi mühim mevkilerde bulunmuştur. Hicretin 1000-1070 vukuâtına âid olan tarihi ilkönce İbrahim-Müteferrika matbaasında iki cild olarak basıldıktan sonra Matbaa-i Âmire'de altı cild üzerine tab'edilmiştir: Bunun ilk beş cildi Kâtib-Çelebi «Fezleke» sinin âdetâ aynen istinsâhından ibaretse de, büyük Vak'anüvis bir takım ilâveler ve üstüp hususiyetleriyle eserine şahsî bir çeşni vermek kudretini de göstermemiş değildir. — Mora Defter-eminliğinde ölen Naimâ'nın mezarı Balyabadra = Paleopatras'dadır).

20 Teşrinievvel = 4 Zülka'de, Salı : Tımışvar'ın sukutu.

(Macaristan'da son Türk vilâyeti şeklinde kalan Banat eyâletinin bu müstahkem merkezi Eflak'la Boğdan'ın da kilidi sayılır. Bu senenin «5 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Varadin bozgununun ilk fecî neticesi işte bu fâciadır. 180 bin kişilik bir Hristiyan ordusuna karşı 44 gün dayandıktan sonra imdatsızlıktan dolayı «vire ile» düşmana teslim olup ahâliyi Belgrad'a nakleden muhâfız Hacı-Mustafa Paşa 4 - 5 sene kâfi gelebilecek zahîre ve mühimmâta mâlik olduğu için şiddetle tenkid edilir. — Belgrad'da bulunan yeni Vezir-i-a'zam ve Serdar-ı-Ekrem Hacı-Halil Paşa bu felâket haberi üzerine askerin dağılmasına meydan vermemek için orduyu alıp derhal Edirne'ye hareket etmiştir).

1717 = 1129

28 Kânunusâni = 14 Safer, Perşembe: Şehzâde Mustafa'nın doğumu.

(Üçüncü Ahmed'in bu oğlu 1757 = 1171 de tahta çıkmış olan «Sultan Mustafâ-yı Sâlis = Üçüncü Mustafa» dir : Anasının adı «Mihrişâh-Kadın» dir).

18 Şubat = 6 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Fatma-Sultan'la evlenen Rikâb-ı Hümayun-Kaymakamı Nevşehirli-İbrahim Paşa'nın dâmadlığı.

(Üçüncü Ahmed'in en sevgili kızı olan Fatma-Sultan o sırada 13 yaşındadır : Henüz 5 yaşındayken eski Vezir-i-a'zam Silâhdar/Şehid-Ali Paşa'ya nikâhlanmış ve 12 yaşında bu itibarı izdivaçtan dul kalmıştır! Babasının en sevgili veziri olan yeni kocası en kuvvetli rivayete nazaran o sırada 54-55 yaşlarında çoluk-çocuk ve hattâ dâmad sâhibi bir âile babasıdır ve bilhassa henüz 44 üne basmış olan kaynatası Üçüncü Ahmed'den bile 10 - 11 yaş büyüktür!).

18 Ağustos = 10 Ramazan, Çarşamba: Belgrad'ın sukutu.

(Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Hacı-Halil Paşa Nevşehirli-İbrahim Paşa'nın sulh siyasetine rağmen harbcilik edip Tımsıvar istirdâd edilmedikçe sulh akdine tarafdâr olmadığı için 12 Haziran = 2 Receb Cumartesi günü Edirne'den Belgrad'a hareketle 26 Temmuz = 16 Şa'ban Pazartesi günü vâsıl olmuş, üç haftadır kaleyi muhâsara eden Prens Eugène'in ordusuyla karşılaşmışsa da bir türlü taarruza geçmeyip harb meclisleri akdederek vakit geçirmiş ve hattâ 60 - 70 bin askerle gelen Kırım hanı Saâdet-Giray'ı da atâlet içinde bekletmiş, nihayet 16 Ağustos = 8 Ramazan Pazartesi günü sabaha karşı düşman taarruzu başlarken uykudan uyandığı sırada Mısır ve Kürt askerleri kaçmaya başlamış ve hattâ kendisi de «Sancâğ-ı Şerîf», le beraber dolu-dizgin kaçmıştır! Bu bâdirenin 10 bin şehitle 10 bin yaralı ve esire mal olduğundan bahsedilir! Belgrad kalesi işte bundan dolayı üç günde tahliye edilmek üzere «vire ile» teslim olmuş ve muhâfız Sarı-Musafa Paşa ahâliyi Niş'e götürürken refâkatindeki Avusturya generallerinin yaptıkları sulh teklifini Sofya'da bulunan pâdişahla hükûmet erkânına arz etmiştir. — Belgrad'ın bundan 22 sene, 17 gün sonra Birinci Mahmud devrinde istirdâdı için 1739 = 1152 vukuâtının «1 Eylül» fıkrasına bakınız).

26 Ağustos = 18 Ramazan, Perşembe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Hacı-Halil Paşa'nın azliyle Nişancı-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Nevşehirli'nin sulh siyasetine muhâlefet ederek nihayet Belgrad fâciasına sebep olduğu için azledilen arnavut Halil Paşa'nın sadâreti 1716=1128 senesi 22 Ağustos = 4 Ramazan Cumartesi gününden itibaren 1 sene, 5 gün sürmüştür. Halefi Kayseri köylülerinden olmakla beraber aslen Mısırlı olduğu hakkında da bir rivayet bulunan «Hacı-Ali» isminde bir tâcirin oğludur).

1718 = 1130

9 Mayıs = 8 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Nişancı-Mehmet Paşa'nın azliyle Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Paşa'nın sadâreti.

(Nişancı'nın azline sebep, kendisinin harb temâyüllerine mukabil Nevşehirli'nin sulh siyasetinde ne kadar haklı olduğu bilhassa Belgrad fâciasıyla meydana çıkmış olmasıdır : Sadâret müddeti 1717 = 1129 senesi 26 Ağustos = 18 Ramazan Perşembe gününden itibaren 8 ay, 14 gündür. — Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden olan Muşkaralı = Nevşehirli İbrahim Paşa Ezdin voyvodası Ali Ağa'nın oğludur : O zamana kadar Muşkara denilen memleketine i'mârından dolayı «Nevşehir» ismi verilmiştir. — Çırağan-safâları ve zevk-u-safâ temâyülleriyle «Lâle devri»nin timsâli hâline gelen bu zeki, münevver ve zarif vezir teceddüdcülüğü ilk defa olarak bir hükûmet programı şekline sokmuş olan Vezir-i-a'zamdır).

16/17 Temmuz = 17/18 Şa'ban, Cumartesi/Pazar gecesi: Büyük İstanbul yangını.

(Cibâli-kapusu hâricindeki «Yahud-hâne» lerin birbirinden çıkan ateş Unkapanına kadar sâhil boyunu yaktıktan sonra içeri sirâyet edip altı kola ayrılarak 20 saatte İstanbul'un büyük bir kısmını kül hâline getirmiştir).

21 Temmuz = 22 Şa'ban, Perşembe: Pasarofça muâhedelerinin imzâsı.

(Yukarıki senenin «18 Ağustos» fıkrasında Avusturyalılar tarafından ızhâr edildiğini gördüğümüz sulh temâyülleriyle Felemenk elçisinin tavassutu Dâmâd İbrahim Paşa'nın sulh siyasetine uygun geldiği için Şıkk-ı-Sânî Defterdarı Silâhdar-İbrahim Ağa baş-murahas ve sonraları Paris sefâretnâmesiyle şöhret bulan Şıkk-ı-Sâlis Defterdarı Yirmi-sekiz-Çelebi Mehmed Efendi de ikinci murahas tâyin edilip yola çıkarılmış, Nevşehirli-İbrahim Paşa da ordu başında ihtiyâten Sofya'ya gelmiş, Morava'nın sol sâhilinde ve bu nehrin Tuna'ya karıştığı nokta civârında bulunan Poharevats/Passarowitz=Pasarofça şehrinde Avusturya ve Venedik murahaslarıyla 47 yahut 70 gün süren bir müzâkereden sonra bu gün zevâlî saat bir buçukta iki muâhede akdedilmiştir : 20 maddelik Avusturya muâhede-i mucibince Belgrad ve Semendere havâlisinden mürekkep bir mikdar Sırbistan arâzisiyle Banat=Timişvar eyâleti ve Alt/Aluta nehrinin garp sâhilinde Osmanlıların «Eflâk-ı-Çasâri» yahut «Eflâk-ı-sagir» dedikleri ve son seferde Avusturyalıların işgal ettikleri arâzi Avusturyalılara terkedilmiştir. — 26 maddelik Venedik muâhede-i mucibince de Cerigo=Çuka adasıyla Dalmacya, Hersek ve Arnavutluk'da Venediklilerin işgal ettikleri bâzı yerler onlara bırakılmışsa da, son seferde istirdâd edilen Mora yarımadasıyla Aya-Mavri ve İstendil adaları ve Girit'de fethedilen Suda ve diğer iki kale Türkiye'de kalmıştır. Netice itibariyle Pasarofça muâhede-i Avusturya cephesi itibariyle Karlofça sulhünden daha zararlı olmakla beraber, Venedik cephesi itibariyle daha faydalı demektir. Osmanlı ordusu harbedemeyecek kadar bozulmuş olduğu için, böyle bir sulhün akdi mühim bir zaruret ve hattâ siyasî bir muvaffakiyet sayılabilir).

1719 = 1131

25 Mayıs = 6 Receb, Perşembe: Büyük İstanbul zelzelesi.

(Zevâlî saat 12,30 da başlayıp üç dakika süren bu şiddetli sarsıntı İstanbul'da bir

çok binâlarla şehir sürunun hemen baştanbaşa yıkılmasına sebep olduktan başka, İzmit'in büyük bir kısmını yıkmış ve Karamürsel'de de tahribâta sebep olmuştur. — Şehrin i'mârına son derece ehemmiyet veren Dâmâd-İbrahim Paşa bundan bir müddet sonra İstanbul surlarını yeniden yaptırmış ve inşaatla tâmirât 1724 = 1137 senesi 18 Teşrinisânî = 4 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü ikmâl edilmiştir).

21/22 Temmuz = 4/5 Ramazan, Cuma/Cumartesi gecesi : Büyük İstanbul yangını.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz zelzeleden tam 57 gün sonra Gedikpaşa'da çıkan bu büyük yangın o semti kâmilten yaktıktan sonra Kumkapu üzerinden surlara kadar dayanmış ve bir çok güzel saraylarla konaklar kül olmuştur).

1723 = 1135

9 Temmuz = 5 Şevvâl, Cuma: Safavî saltanatının inkırâzı üzerine şark cephesinde Osmanlı harekâtının başlaması ve Gürcistan'da işgal edilen Tiflis ve Gori anahtarlarının Üçüncü Ahmed'e takdimi.

(İran'daki Safavî hâkimiyetinin takriben otuz senedenberi inhilâl hâlinde bulunması nihayet bu memleketin şarkıyla garbinde bir takım ısyanlarla tecâvüzlara sebep olmuştur: Şark'daki ısyan «Ağvan/Efgan», Türklerinden «Kılcılar» oymağının beyi Hacı Mir-Üveys'in Kandehâr'ı zabtedip hükûmet kurmasıyla başlamış, kendinden sonra yerine kardeşi Abdullah ve onun da yerine Üveys'in oğlu Mahmud-Han geçip Herat'la Meşhed'i aldıktan sonra İran'ın pâytahtı olan İsfahân'ı bile zabtedip Safavî hükümdarı Birinci Hüseyin'i esir etmiş ve bunun Kazvin'de tutunmaya çalışan oğlu Tahmâsb'ı da oradan koğmuş olduğu için, Safavî saltanatı artık yıkılmış demektir. İran'ın garp tarafındaki ısyan hareketi de Şirvan Sünnîlerinin başına geçen Hacı-Davud Bey'in Şamahî, Şabran, Ereş vesaire gibi mühim merkezleri zabtetikten sonra Şirvanlıların Türkiye'ye iltihak için 1722 = 1134 de İstanbul'a bir mahzar göndermeleriyle başlamış ve bunun üzerine Hacı-Davud Bey Şirvan hanlığına tâyin edilip kendisine bir menşurla «Tabl-ü-alem» gönderilmiştir. — Bu sırada Rus çarı Koca-Petro da fırsattan istifâde için Hazar sâhillerinden Bakû'ya doğru ilerlemekte ve Gilân'la Mâzenderan ve Esterâbâd-ı tehdid etmektedir! Netice itibariyle Türkiye şarkta bir Rus çenberiyle çevriliyor ve hattâ Rusların Hazar'dan sonra Karadeniz'e inmek tehlikesi de belirliyor demektir. Hudud valilerinden aldığı kaaimlerle İran'a gönderdiği casusların raporlarına istinâden bu mühlik vaziyetin inkişâfını büyük bir dikkatle tâkib eden Vezir-i-a'zam Dâmâd İbrahim Paşa, 84 sene evvel akdedilmiş olduğunu 1639=1049 vukuâtının «17 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Kasr-ı Şirin muâhedesinin Safavî hâkimiyeti yıkıldıktan sonra artık hükmü kalmamış olmasından dolayı Türkiye'nin şark tarafından emniyetini te'min edecek askeri tedbirlerin derhal ittihâzına başlıyarak İran ve Kafkasya sınırlarında üç cephe açmıştır: Erzurum beylerbeyi Silâhdar-İbrahim Paşa Cenubi-Kafkasya, Van valisi Köprülü-zâde Abdullah Paşa Azerbaycan ve Bağdad valisi Hasan Paşa da Hemedan ve Kermanşâh'a müteveccih Irak cephelerine Ser-asker tâyin edilmişlerdir. Gürcistan'ın Safavî hâkimiyetinde bulunan Karthli krallığına karşı derhal harekete me'mur olan Silâhdar-İbrahim Paşa bu krallığın pâytahtı olan Tiflis'le en mühim şehri olan Gori kalelerini mukavemetsiz teslim almış ve İstanbul'a gönderdiği kale anahtarları bu gün pâdişaha takdim edilmiştir. — Bu üç Ser-askerin en mühim vazifeleri, Efganlı Mahmud-Han'dan evvel Garbi-İran'ın ve Koca-Petro'dan evvel Bakû'nun işgalidir: Bunlardan Silâhdar-İbrahim Paşa harbsiz

teslim aldığı Tiflis'de 132 gün boş vakit geçirip Baku'nun Ruslar tarafından işgaline sebep olduğu için azledilip yerine Diyarbekir beylerbeyi vezir Ârifi-Ahmed Paşa tayin edilmiştir).

1723 = 1136

15 Teşrinievvel = 15 Muharrem, Cuma: Kermansâh'ın işgali.

(Bu cephe ser-askeri olan Bağdad valisi vezir Hasan Paşa ordusuyla gelir gelmez Safavi valisi Abdülbâki-Han derhal teslim olmuş, bundan sonra 10 Teşrinisânî = 11 Safer Çarşamba günü Erdelân eyâletinin merkezi olan Sine/Sinâ şehri teslim alınmış ve Loristan valisi Ali Merdan-Han da Şehr-i-Zûr beylerbeyi Abdurrahman Paşa'ya mağlûb olduktan sonra itâate mecbur olmuştur).

1724 = 1136

6 Mayıs = 12 Şa'ban, Cumartesi: Hoy fethi.

(Bu senenin Mart sonları = Receb iptidâlarında Merâğa valisi Feridun-Han Osmanlılara inkıyâd edip beylerbeyi pâyesiyle mevkiinde ibka edildikten sonra, bu gün de Azerbaycan cephesi ser-askeri Köprülü-zâde Abdullah Paşa'nın gönderdiği bir kuvvetin Hoy şehrini fethetmesi ve bunun üzerine Çors şehrinin de teslim olması Garbî-İran'da Osmanlı istilâ sâhasını mühim bir nisbette genişletmiştir).

24 Haziran = 2 Şevvâl, Cumartesi: Garbî-İran'ın taksimine âid Osmanlı-Rus muâhede.

(Bu sırada Hazar boyunu işgal etmiş olan Koca-Petro, Efganlılara esir olan Şah-Hüseyn'in oğlu Tahmâsb'ı himâyesine almış ve o da Gilân, Mâzenderan ve Esterâbâd havâlisinin Ruslara terkini kabul etmiştir : Bu vaziyet Osmanlı - Rus münasebâtını çok gergin bir hâle getirmiş ve hattâ efkâr-ı umumiyye bir Rus harbine tarafdar olmuşsa da, Yeniçerilerin muhâlefetini önliyerek bir «Nizâm-ı cedid» ocağı kurmak istiyen Nevşehirli-İbrahim Paşa orduya itimâd edemediği için Fransa sefirinin tavassutiyle böyle bir muâhede akdine mecbur olmuştur; Fransa'nın bu tavassuttan maksadı, Avusturya'ya karşı bir Osmanlı-Rus-Fransız müselles ittifâkına yol açmaktır. — Rus elçisi Neplujeff'le akdedilen 6 maddelik muâhede mucibince Hazar boylarıyla ikinci Tahmâsb'ın terketmiş olduğu İran eyâletlerinin Rusya'ya aidiyeti kabul edilmiş ve buna mukabil Rus çarı da Osmanlıların istediği Şirvan, Gence, Erivan, Mogan, Karabağ, Azerbaycan ve kısmen Irak-ı-Acem'in Türkiye'ye ilhâkında yardım taahhüd etmiştir. İran'ın mütebâki hismı ikinci Tahmâsb'a âid olacağı için, Türkiye ile Rusya Efganlılara karşı Safavileri iltizâm etmişler demektir).

31 Ağustos = 11 Zülhicce, Perşembe: Hemedan fethi.

(Bu ay içinde Kafkas cephesinde Nahcivan fethedildikten sonra Irak cephesinde de 58 günlük bir muhâsaradan sonra bu 59 uncu günü Hemedan fethedilmiş ve Azerbaycan cephesinde de Tebriz kalesi muhâsara edilmiştir).

1724 = 1137

3 Teşrinievvel = 14 Muharrem, Salı: Revan/Erivan fethi.

(2 ay, 28 gündenberi muhâsara altında bulunan Erivan kalesi 6 gün evvel «vire

ile» teslim teklifinde bulunmuş ve bundan bir gün evvel tahliyesi ikmâl edilerek bu gün Osmanlı ordusu tarafından işgal edilmiştir. — Kafkas cephesindeki bu muvaffakiyetten biraz sonra da Irak cephesinde Nihâvend kalesi mukavemetsiz teslim olup yeni bir beylerbeylik merkezi ittihâz edilmiştir).

1725 = 1137

20 Mart = 5 Receb, Salı: Şehzâde Abdülhamid'in doğumu.

(Üçüncü Ahmed'in bu oğlu 1774 = 1187 de tahta çıkmış olan «Abdülhamid-i Evvel = Birinci Abdülhamid,» dir : Anasının adı «Râbia Şermî-Sultan» dir).

3 Ağustos = 23 Zülka'de, Cuma: Tebriz fethi.

(Yukarıki senenin «31 Ağustos» fıkrasında bahsi geçen ilk muhâsarası neticesiz kalan Tebriz şehrine bu sefer tekrar yürüten Azerbaycan ser-askeri Köprülü-zâde Abdullah Paşa ilkönce Merend sancağının en müstahkem mevki olan Sünûs/Zünûz kalesini işgal ettirip sancağı ilhak ettikten sonra Tebriz'e hücum edip en kuvvetli rivayete göre 6 gün süren bir şehir muharebesinden sonra bu gün düşmanı «vire ile» teslimine mecbur etmiştir. — Bundan evvel 18 sene, 3 gün Osmanlı idaresinde kalan Tebriz'in Safaviler tarafından istirdâdı için 1603 = 1012 vukuâtının «26 Eylül» ve «21 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız).

4 Eylül = 25 Zülhicce, Salı: Gence fethi.

(Bu mühim mevkiin fethine ser-askerlikle me'mur olan Erzurum valisi vezir Hacı-Mustafa Paşa Erivan'dan hareketle yol üzerinde Lori kalesini 3 Ağustos = 23 Zülka'de Cuma günü zaptettikten sonra geldiği Gence kalesini bundan bir gün evvel muhâsara edip bu sabah erkenden başlıyan şiddetli bir hücumla fethetmiştir).

6 Eylül = 27 Zülhicce, Perşembe: Hurremâbâd'ın işgali ve Loristan'ın ilhâkı.

(Irak cephesi ser-askeri ve Bağdad valisi Hasan Paşa ölmüş, yerine tâyin edilen ve Basra valiliğinde bulunan oğlu Ahmed Paşa da evvelce itâat ettikten sonra Osmanlılardan yüz çeviren Loristan valisi Ali Merdan-Han'ın üzerine yürüyüp eyâlet merkezi olan Hurremâbâd'ı işgal ve vilâyetini ilhak etmiştir).

1726 = 1138

12 Mart = 8 Receb, Salı: Efganlı Eşref-Şâh'ın Hilâfet iddiasıyla Garbî-Iran'ın tahliyesi hakkındaki talebinin reddi.

(Bu sırdaa şimal ve garp taraflarından Rus ve Osmanlı istilâlarına uğrıyan İran, şarktan da «Ağvan/Efgan» Türklerinin istilâsı altındadır: 1723 = 1135 vukuâtının «9 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Mahmud-Han'ı öldürüp yerine geçen amca-zâdesi Eşref-Şâh bir taraftan Safavî saltanatını idâmeye çalışan ikinci Tahmâşb'la uğraşırken, bir taraftan da İstanbul'a Abdül-Aziz-Han/Sultan isminde bir elçi gönderip Garbî-Iran'da işgal edilen yerlerin iâdesini istemiş ve Hilâfetin şer'an taaddüd edebileceği hakkında İran Sünnî ulemâsından Osmanlı ulemâsına hitâben 19 imzâlı bir mahzar göndererek halifelik iddiasına bile kalkışmıştır! Buna

karşı Vezir-i-a'zam Dâmâd-İbrahim Paşa fevkalâde bir meclis toplayıp Eşref'in Üçüncü Ahmed'e göndermiş olduğu nâmenin takdime şâyân olmadığı hakkında bir karar aldıktan başka, arada «Bahr-ı Hind gibi bir hâciz-i azîm» olmadıkça Hilâfetin taaddüdüne şer'an cevâz olmadığı hakkında Şeyh-ül-İslâm Abdullah Efendi'den bir fetvâ almış, Osmanlı ulemâsından da cevâbî bir mahzar alıp Eşref-Şâh'ın elçisine vererek bu gün geri göndermiştir).

1727 = 1139

Temmuz başları = Zülka'de ortaları: Matbaacılığın kabulü hakkında ferman neşri.

(Avrupa'da 15 inci asrın ortalarından itibaren yayılmaya başlamış olan matbaacılığın bizde bu tarihe kadar takriben iki buçuk asır gecikmiş olması umumiyetle din taassubıyla izah edilirse de doğru değildir: Osmanlı askeri teşkilâtını Avrupa'ya ilk tanıtan büyük eserin müellifi Kont de Marsigli kendisinin İstanbul'da bulunduğu zaman şehirde doksan bin hattat mevcut olduğundan ve işte bundan dolayı hükümetin o kadar insanı işsiz bırakıp iktisadî bir buhrâna sebep olmaktan çekindiği için matbaacılığı kabulde tereddüd ettiğinden bahsetmektedir. Zâten Avrupa'da basılmış Arapça, Türkçe ve Acemce eserlerin daha Üçüncü Murad devrinden itibaren pâdişahın fermanıyla Türk piyasasında satış serbestisine mazhar olması da meselenin taassupla alâkadâr olmadığını gösteren bir delil demektir. Bununla beraber, Nevşehirli-İbrahim Paşa artık her şeye rağmen bu en büyük teceddüd ve terakki vâsıtasının kabulüne karar vermiş ve babasıyla beraber Paris'e gidip matbaacılık terakkiyatını orada tedkik etmiş olan Yirmi-sekiz-Çelebi-Mehmed Efendi-zâde Said Ağa/ Efendi ile «Basmacı-İbrahim» denilen Macar mühtedilerinden İbrahim-Müteferrika'nın müştereken bir matbaa açmalarına müsâade etmiştir: Üçüncü Ahmed'in bu tarihte çıkan Hatt-ı-Hümâyûniyle Şeyh-ül-İslâm Abdullah Efendi'nin verdiği fetvâda dinî eserler müstesnâ olmak şartıyla bütün ilimlere âit neşriyâta izin verilmesi, o zaman çok revaçta bulunan dinî eserlerin istinsâhını Hattatlar zümresine hasretmek ve bu suretle iktisadî bir buhrâna meydan vermemek içindir. — Aşağıki senenin «16 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

1727 = 1140

4 Teşrinievvel = 17 Safer, Cumartesi: Hemedan sulhü.

(Bu sırada İran'da vaziyete hâkim olan Efganlı Eşref-Şâh için 1726 = 1138 vukuâtının «12 Mart», fıkrasına bakınız. Hilâfet iddiâsiyle Garbî-İran'ın iâdesi hakkındaki talepleri reddedildikten sonra, kendisiyle harb veya sulhe me'mur edilen Irak cephesi ser-askeri Ahmed Paşa'yı 1726=1139 senesi 20 Teşrinisânî = 25 Reb'ül-evvel Çarşamba günü Osmanlı ordusundaki Kürtlerin ihânetinden dolayı Hemedan civârındaki Ancudan muharebesinde mağlûb eden Eşref-Şâh o tarihten sonra Ahmed Paşa'nın daha kuvvetli bir ordu hazırlamasından telâşa düşerek sulh istediği için, Hemedan'da bu gün 12 maddelik bir muâhede akdedilmiş ve bu muâhede mucibince Eşref-Şâh Osmanlıların Garbî-İran ve Cenubî-Kafkasya fütûhâtını tasdik ettikten başka, evvelce Safavilere âid olan Huveyze'nin de Osmanlılar tarafından işgalini kabul etmiştir: Eşref'in elde ettiği yegâne netice, saltanatının tasdikinden ibarettir. — Ruslar da Eşref'le 10 maddelik bir muâhede akdetmiş oldukları için, 1724=1136 vukuâtının «24 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı-Rus muâhedesinin artık hükmü kalmamış demektir).

16 Kânunuevvel = 2 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Müteferrika matbaasının işlemeiye başlaması.

(Yukarıki sene vukuâtında bahsi geçen müsâade fermanı üzerine kurulan bu ilk Osmanlı matbaası bu gün işlemeiye ve ilk eser olarak «Sahâh-ı Cevheri» tercümesi «Vankulu lûgati» dizilimiye başlamıştır).

1729 = 1142

27 Temmuz = 1 Muharrem, Çarşamba: Büyük İstanbul yangını.

(Balat-kapusu hâricinden çıkan ateş içeri sirâyet ederek «Şehrûn sümnü-sekizde biri» ni 24. saatte kül hâline getirmiştir).

1730 = 1142

2 Temmuz = 16 Zülhicce, Pazar: Nihâvend'in sukutu ve neticeleri.

(1727 = 1140 vukuâtının «4 Teşrinievvel», fıkrasında gördüğümüz Hemedan sulhünden sonra İran'da büyük bir değişiklik daha olmuş, Safavî saltanatını canlandırmıya çalışan ikinci Tahmâsb Horasan Türkmenlerinden yardım görerek teşkil ettiği ordunun başına Avşarların «Kırklu» oymağından Nâdir Ali—Tahmâsbkuli-Han'ı geçirmiş ve bu tarihten altı sene sonra «Nâdir-Şâh» ismiyle İran tahtına çıkıp Avşarlar hânedânını kuracak olan bu büyük Türk kahramanı üstüste üç muharebede Eşref-Şâh-ı mağlûb ve firâra mecbur ederek vaziyete hâkim olmuştur. Bu suretle Efganlıların 7 senelik hâkimiyetinden sonra Safavî saltanatı yeniden kurulmuş demektir. Bu vaziyet üzerine İstanbul'a Rızâkuli-Han isminde bir Safavî elçisi gelip Osmanlı işgalindeki İran topraklarının iâdesini istemiş ve bu teşebbüsün neticesini beklemiyen Safavîler hemen taarruza geçip bu gün Nihâvend'e girmişlerdir. Bu ilk muvaffakiyetten sonra Safavî ordusunun ilerlediğini haber alan Hemedan muhafızı Abdurrahman Paşa 60 bin askerini başsız bırakıp kaçınca orası da sukut etmiş ve bunun üzerine Kermansâh muhafızı Peçevî Hasan Paşa şehri tahliye edip Irak cephesi ser-askeri vezir Ahmed Paşa'nın ordusuna iltihak etmiştir).

1730 = 1143

3 Ağustos = 18 Muharrem, Perşembe: Üçüncü Ahmed'in Şark seferine çıkmak üzere İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçişi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz Safavî taarruzları İstanbul'a akseder etmez Nevşehirli-İbrahim Paşa'nın derhal topladığı fevkalâde meclis «Sefer-i Hümâyûn» açılmasına karar vermiştir: Vak'anüvis Subhi bu hususu seleflerinden Sâmi Efendi ile Şâkir Bey'in kayıtlarını tedkik etmeden tedvin etmiş olduğu için, Nevşehirli'nin Gürcistan'la Şirvan'dan mâadâ bütün Osmanlı fütuhâtını iâdeye muvâfakat etmiş olduğundan bahsederse de doğru değildir; Sâmi Efendi'nin bu dedikoduyu hakikat gibi kaydetmesi Dâmâd-İbrahim Paşa'ya düşmanlığındandır: Abdî tarihinin izahâtı da bunu teyid etmektedir. Zâten Hammer'in kaydine göre Garbî-Iran'ı istemiye gelen Safavî elçisi son taarruz haberleri üzerine Limni adasına sürül-

müştür. — «Sefer-i-Hümâyûn» ilânına rağmen İstanbul'dan ayrılmak istemiyen Üçüncü Ahmed'in son dakikada sefere iştirâkten vazgeçtiği rivayet edilir: İşte bundan dolayı Nevşehirli asker arasında bir «Hâdis-e mekrûhe», çıkmak ihtimâlinde bahsederek pâdişahı çok güçlükle Üsküdar'a geçirebilmiştir).

28 Eylül = 15 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Patrona ihtilâli.

(Bu meşhur ihtilâlin en mühim sebepleri Nevşehirli-İbrahim Paşa'nın Garp orduları tarzında «Asâkir-i-Nizâmiye» teşkiline teşebbüs edip Fransa'dan müte-hassıslar getirterek Üsküdar'da bir kışla kurdurup yeni efrâdı tâlim ettirmeye başlamasından dolayı Yeniçeri-ocağının hükûmetten yüz gevirmesi, artık tama-miyle bozulmuş olan ocağa sırf ulûfe almak için birer kolayını bulup kaydedilen küçük esnaf makuulesinin ihrâcı, yangınlarla zelzelelerden harâb olan İstanbul vesâirenin i'mârı için ihdâs edilen vergilerin esnaflık eden Yeniçerilere zarar vermesi, pâdişahla devlet erkânının Çırağan-safâlarıyla Helva-sohbetlerinin bir çok dedikodulara yol açması, Nevşehirli'nin âile efrâdını en mühim mevkilere çıkarması, Yeniçerilerin artık tarihe mal olan eski gazâ ganîmetleri yerine İstanbul'da saray, konak ve ev yağmalarına teşneliği ve bilhassa yukarıki fıkralarda gördüğümüz İran vukuâtının bir takım mübâlâgalı ve hattâ akla sığmaz muhâlefet propagandalarına vesile teşkil etmesi gibi şeylerdir: O sırada İstanbul «ipten kazıkdan halâs olmuş» serserilerle dolu gösterilir; Abdi tarihine göre bu «Eşkiyâ» hemen kâmilan Arnavut, Boşnak, Çingene, Bulgar, Yahudi, Rum, Ermeni, Lâz, Acem ve Kürt «Erâzil-ü-esâfil» inden mürekkeptir; ekserisi Arnavut gösterilir. Sekiz aydanberi isyan çıkarmaya çalışan bu vatansız ayak-takımının başına Bâyezid hamamında dellâklık eden Patrona-Halîl isminde bir Arnavut serserisi geçmiştir: Bu baldırı-cıplağın lâkabı, evvelce «Patrona» gemisinde levendlik etmiş olmasıyla izah edilir. — İstanbul'dan bir türlü ayrılmak istemiyen Üçüncü Ahmed'in 57 gündür Üsküdar'da tereddütle vakit geçirmesi, kendisiyle devlet erkânının karargâhı boş bırakıp saraylarla yahılara çekilmiş olmaları ve bilhassa bu sırada Tebriz muhafızı vezir Çavuşbaşı Kara-Mustafa Paşa'nın 70 - 80 bin askerini bırakıp bir gece kaçırmadından dolayı Tebriz'in sukutu ve askerle ahâlden bir çoklarının Safavîler tarafından kılıçtan geçirilmesi umumî bir teessür ve heyecâna sebep olmuş, bu felâket pâdişahın gizli bir Hatt-ı-Hümâyûnundan mütevellit gösterilmiş ve işte bu dedikodularla devlet erkânı Anadolu yakasında olduğu için İstanbul'un başsız kalmış olmasından istifâde eden Patrona nihayet bu gün isyan bayrağını açıp dükkânların kapanmasına ve umumî hayatın durmasına sebep olmuştur. İş bu rengi alınca Üçüncü Ahmed o gece devlet erkânıyla beraber Topkapu sarayına geçmişse de, saray Bostancıları dağılmış oldukları için mühim bir tenkil kuvveti teşkil edilememiş ve ertesi Cuma günü Yeniçeri-ocağının da âsilere iltihâkı ve bilhassa zindanlardaki mahkûmlar salıverildiği için evlerle konakların yağma edilmiye başlaması üzerine artık hiç bir ümit kalmamıştır: Her halde hükûmetin İstanbul inzibâtını gevşek bırakması ve sekiz aydır dilden dille dolaşan bir ihtilâl rivayetine ehemmiyet vermemiş olması çok büyük bir hatâdır. — 30 Eylül = 17 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü âsiler pâdişahı 37 kişinin teslimini istemişlerdir: Nevşehirli-İbrahim Paşa tabîi bu listenin başındadır. Üçüncü Ahmed bu vaziyet karşısında ilk iş olarak sevgili dâmâdını azletmiş, 1718 = 1130 senesi 9 Mayıs = 8 Cumâda-l-âhire Pazar-tesi gününden itibaren 12 sene, 4 ay, 22 gün süren ve muhtelif teceddüd hamleleriyle geçen parlak bir sadâret devrinde sonra ihtilâl ejderine fedâ ediliveren bu büyük ve mümtaz vezir sarayda tevkif edildikten sonra 1 Teşrinievvel = 18 Rebî'ül-evvel Pazar günü dâmâdları olan Kapdan-ı-deryâ Kaymak-Mustafa ve Sadâret-kethudâsı = Dâhiliye Nâzırı Mehmet Paşalarla beraber idâm edilip cesedleri öküz arabalarıyla Et-meydanına gönderilmişse de, vaktiyle Üçüncü Ahmed tahta çıktığı zaman «Edirne vak'ası», müretteplerini birer ikişer ortadan kaldırmış olduğu için kendisine itimâd etmeyip hal'ine vesile arayan âsiler Nevşehirli'nin cesedini bir beygir kuyruğuna bağlayıp ona âid olmadığını iddiâ ede-

rek saraya iade etmişler ve işte bu suretle yalancılıkla ithâm ettikleri Sultan Ahmed'in saltanat ve hilâfeti şer'an câiz olmadığından dem vurmaya başlamışlardır. — Nevşehirli'nin idâmı üzerine yerine Üçüncü Ahmed'in dâmâdı ve İstanbullu bir kavafın oğlu olan Kubbe-vezirlerinden Silâhdar-Mehmet Paşa tâyin edilmiştir).

1/2 Tesrinievvel = 18/19 Rebî'ül-evvel, Pazar/Pazartesi gecesi, zevâlî saat, 9,30: Üçüncü Ahmed'in saltanattan ferâgati.

(Kendisine yalancılık isnâd eden âsilerin Sultan İbrahim vak'asından bahsederek hayatını tehdid etmelerinden ve nihayet :

— Sultan Mahmud-Han Hazretlerini isterüz!

sesleri yükselmesinden çok müteessir olan Üçüncü Ahmed şahsiyle âile efrâdının hayatları hakkında te'minat verilmek şartıyla ferâgate karar vermiş, bu tekliften çok memnun olan elebaşılar Kelâm-ı-Kadîme el basarak yemin etmiş ve işte bunun üzerine yeğeni şehzâde Mahmud'u huzûruna dâvet edip alından öpen Sultan Ahmed saltanatını ona devredip şehzâdegân dâiresine çekilmiştir. — Ahmed-i-Sâlis'in saltanatı 1703 = 1115 senesi 22 Ağustos = 9 Rebî'ül-âhîr Çarşamba gününden bu ferâgat gecesine kadar tam 27 sene, 1 ay, 11 gün sürmüştür: 1673 = 1084 senesi 30/31 Kânunuevvel = 21/22 Ramazan Cumartesi/Pazar gecesi dünyaya gelmiş olduğuna göre, yaşının tam 56 sene, 9 ay, 2 gün tuttuğu sırada, yâni 57 yaşının içinde tahtından inmek mecburiyetinde kalmış demektir. — Şahsen cengâverlikle hiç bir alakası olmıyan ve hattâ kadınlara karşı iptilâsından dolayı onlarla beraber oya yapıp dikiş dikmekten bile hoşlandığı rivayet edilen Lâle devri pâdişahının saltanat devrinde Tımışvar'la Belgrad'ın elden çıkmış olmasına mukabil Venediklilerden Mora yarımadasıyla Aya-Mavri adasının ve Girit'deki son Venedik kalelerinin fethi, Ruslardan Azak havâlisinin istirdâdı ve Safavîlerden alınan Garbî-Iran son zamanlarda elden çıkmış olmakla beraber Cenubi-Kafkasya'nın Osmanlı hâkimiyetinde kalması, arâzi bakımından devletin genişlemesine sebep olduğu için Garp menbâlarında parlak bir devir sayılır).

BİRİNCİ MAHMUD

(Mahmûd-ı Evvel)

— M. 1730 = H. 1143 — M. 1754 = H. 1168 —

1730 = 1143

1/2 Teşrinievvel = 18/19 Reb'ül-evvel, Pazar/Pazartesi gecesi, zevâli saat 9,30: Birinci Mahmud'un cülûsu.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, Üçüncü Ahmed geç vakit ferâgat etmiş olduğu için İkinci Mustafa'nın büyük oğlu olan halefi Birinci Mahmud'a bu gece yalnız saray erkânı biat edebilmiş ve ertesi sabah da umumî biat merâsımı yapılmıştır. — 1108 = 1696 senesi 2 Ağustos = 3 Muharrem Perşenbe günü dünyaya gelmiş olan Sultan Mahmud yaşının 34 sene, 2 ay, 1 gün tuttuğu, yâni 35 yaşının içinde bulunduğu sırada cülûs etmiş demektir; anasının adı «Sâliha-Sultan» dir. — Çok zeki, hamiyetli ve temiz bir seciyye sâhibi olan Birinci Mahmud'un saltanat devri Osmanlı inhitâtının parlak ve şevketli bir devri sayılır. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân etmiş olan şehzâdelerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartıyla Sultan Mahmud Osmanlı pâdişahlarının yirmi dördüncüsüdür : Bir çok selefleriyle halefleri gibi bunun da kuvvetli şiiirleri vardır; mahlası «Sebkatî» dir : 1754 = 1168 vukuâtının «13 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız).

15 Teşrinisâni = 14 Cumâda-l-ülâ, Cumartesi: Patrona-Halil'le avenesinin imhâsı.

(Bu senenin 28 Eylûl = 15 Reb'ül-evvel Perşenbe günü başlayıp Üçüncü Ahmed'in ferâgatine sebep olan Patrona ihtilâli Birinci Mahmud devrinde de devâm ettikten sonra, âsiler cezâ görmeyecekleri hakkında Şeyh-ül-İslâmdan aldıkları hüccet üzerine 11 Teşrinievvel = 28 Reb'ül-evvel Çarşamba günü Et-meydanındaki çadırlarını kaldırmış, bu suretle 13 gün süren ihtilâl 14 üncü günü nihayet bulmuş ve bunun üzerine 14 Teşrinievvel = 1 Reb'ül-âhir Cumartesi günü pâdişahın emriyle çarşılar açılmıştır. Bununla beraber zorbalar saltanatı nihayet bulmuş değildir : Başlarında Patrona ile Muslu-Beşe bulunan bu baldırı-çiplaklar Dâmâd-İbrahim Paşa'nın i'mâr ettiği Sa'd-âbâd'daki «yüz yirmiden mütecâviz kasırlar» ın derhal yıkılmasını ve hattâ merhumun memleketi olan Nevşehir'in bile tahribini ilk iş olarak istemişlerse de pâdişah yalnız Sa'd-âbâd'ın yakulmayıp yıkılmasına râzı olduğu için Kâğıthâne köşkleriyle bahçeleri üç günde yağma ve tahrib edilmiştir! Patrona-Halil'in askere münhasır olması lâzım gelen cülûs bahşişini kendi avenesinden üç bin serseriye de teşmil ettirmiş olduğundan bahsedilir! Divan müzâkerelerine bile iştirâk eden bu hamam tellâki Baş-defterdar İzzet Ali Bey'in konağını cebren işgal etmiştir! Vaktiyle kendisine veresiye et veren Yanaki isminde bir «kasap yazıcısı» nı da Boğdan voyvodalığına tâyin ettirmiştir! Her halde böyle bir vaziyetin devâmı devlet mefhumıyla te'lif edilemeyeceği için, nihayet meşhur Dâr-üs-saâde ağası Beşir Ağa'nın teşebbüsüyle Vezir-i-a'zam Sülâhdar-Mehmet Paşa ve o sırada İstanbul'da bulunan Kırım hanı Birinci Kaplan-Gıray el-birliği etmiş, pâdişahın verdiği beş bin altın bâzı Ocak ağalarına yedirilmiş ve işte bu sâyede ustalık bir takım tertibât ittihâz edilmiştir : Bu tertibât mucibince bu gün sarayda Patrona'ya vezâret pâyesiyle Ru-

melî beylerbeyliği tevcih edilmek üzere büyük bir ictimâ akdedilirken münâsîp bir yere 33 yenîçeri saklandığından bahsedilir; avensiyile beraber saraya gelen Patrona Halil Revan köşkünde huzûra çıkmak üzere dâvet beklerken birdenbire bastırılıp imhâ edilmiş ve tabîî bütün adamları da temizlenmiştir : Bu arnavut serserisinin beş on günde topladığı servet Garp menbâlarında üç milyon frank gösterilir! — Kendisini «Halâskâr = Kurtarıcı» diye alkışlatan bu mülevves müfsidin kan dâvâsı bahânesiyle çıkan yeni bir ısyân için aşağıki senenin «28 Kânunusânî» fıkrasına bakınız).

1730 — 1731 = 1143

Kânunuevvel/Kânunusânî = Cumâda-lâhire: Nedim'in ölümü.

(Gün tarihi mâlûm olmadığından hangi Milâdî seneye tesadûf ettiği belli değildir. — Divan edebiyatımızın en büyük şahsiyyetlerinden olan Nedim Ahmed Efendi, Merzifonlu Kadı-asker/Kazasker Mustafa Efendi'nin torunu ve Kadı-Mehmed Efendi'nin oğludur; anası Sâliha-Hâtun Kara-Çelebi-zâde'lerdendir. — Muhtelif müderrisliklerde, Mahmudpaşa nâibliğinde ve Nevşehirli-İbrahim Paşa'nın Hâfız-ı-Kütüblüğünde bulunmuş olan Nedim'in Patrona ihtilâli üzerine «illet-i vâhime» den öldüğü rivayet edilir. En kuvvetli rivayete nazaran 1092 = 1681 de dünyaya gelmiş olduğuna göre 49 yaşında ölmüş olması lâzımgelir. Damdan dama atlarken veyahut denize düşerek öldüğü hakkındaki rivayetler yanlıştır. Mezarı Karacaahmet'de, Tunus-bağı kabristanının Selimiyye dergâhı civârındaki Çiçekçi kahvesi karşısında ve yola yakın bir noktadadır).

1731 = 1143

22 Kânunusânî = 13 Receb, Pazartesi : Silâhdar-Mehmet Paşa'nın azliyle Kaba-Kulak İbrahim Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, hükûmetin başında daha kuvvetli bir şahsiyyet ihtiyâciyle izah edilir : İşte bundan dolayı Patrona'nın tenkiline âit plânın hakiki mürettibi olan İbrahim Paşa iş başına getirilmiştir. — Silâhdar'ın sadâreti 1730 = 1143 senesi 1 Teşrinievvel = 18 Rebî'ül-evvel Pazar gününden itibaren 3 ay, 21 gün sürmüştür; Halep valiliğine hareket etmek üzere bulunduğu sırada sadârete tâyin edilen Kaba-kulak Karahisarlıdır; pâyitahtın Anadolu'ya nakli fikrinde olduğundan bahsedilir).

28 Kânunusânî = 19 Receb, Pazar: İstanbul'da bir Arnavut ısyânının tenkili.

(Vak'anüvis Subhî'ye göre o sırada İstanbul nüfusunun «öşrü mîkdârı» muhtelif tarihlerde pâyitahta üşüşen «Kefere-i müslim-nümâ Arnavud tâifesi»,nden mürekkeptir : Patrona'nın kan dâvâsı bahânesiyle şehri yağma için el-birliği eden bu serseriler hamamlarda, külhanlarda ve hanlarda yaşamaktadır; bu gün çıkarıldıkları ısyanda üzerlerine yürüten Vezir-i-a'zam Kaba-kulak İbrahim Paşa'nın çıkardığı «Sancâğ-ı-Şerif» e bile kurşun atmaktan çekinmemişlerdir; tabîî nihayet imhâ edilmişler ve İstanbul sokaklarında on beş bin maktul bırakmışlardır).

1731 = 1144

30 Temmuz = 25 Muharrem, Pazartesi: Kermansah'ın istirdâdi.

(Şark cephesinin son vaziyeti için 1730 = 1142 vukuâtının «2 Temmuz» ve 1730 =

1143 vukuâtının da «3 Ağustos» ve «28 Eylül» fıkralarına bakınız. — Kermanshah'ı Bağdad valisi ve Irak ser-askeri vezir Ahmed Paşa istirdâd etmiş ve bu muvaffakiyet üzerine bütün Erdelân eyâleti işgal altına alınmıştır).

10 Eylül = 8 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Kaba-kulak İbrahim Paşa'nın azliyle Topal-Osman Paşa'nın sadâreti.

(Kaba-kulağın azline sebep, sarayın en nüfuzlu şahsiyeti sıfatıyla kendisinin iş başına gelmesinde âmil olan meşhur Kızlar-ağası Beşir Ağa'ya boyun eğmemesi ve bilhassa devşirme ricâli nefye ve tenkile başlamasıdır : Azli üzerine Eğriboz muhâfızlığına gönderilmiştir; sadâret müddeti 1731 = 1143 senesi 23 Kânunusâni = 13 Receb Pazartesi gününden itibaren 7 ay, 19 gündür. — Arnavutluk'daki ıslâhât me'muriyetinden getirilen halefi Topal-Osman Paşa Nâmık Kemal'in ceddidir : «Morahı» denirse de aslen Konyalıdır. İstanbul'a muvâsalatı, 22 Eylül = 20 Rebî'ül-evvel Cumartesi gününe müsâdiftir; Osman Paşa bilhassa İran cephesindeki yararlıklarıyla mâruftur).

16 Eylül = 14 Rebî'ül-evvel, Pazar: Korican zaferi.

(Kermanshah'ı istirdâd ettikten sonra Hemedan'a yürüyen Irak ser-askeri Ahmed Paşa Hemedan civârındaki Korican ovasında İkinci Tahmâsb'ın 40 bin kişilik ordusuyla karşılaşarak parlak bir zafer kazanmış, 30 bin maktul verdiğinden bahsedilen düşmanın toplarıyla ağırlıkları zabtedilmiş ve ertesi gün de Hemedan istirdâd edilmiştir. — Vak'anüvis Subhi bu zaferi «13 Rebî'ül-evvel» gününe müsâdif gösterirse de, ayın 17 sini Perşembe gösterdiğine göre, bir günlük fark burada tashih edilmiştir).

11 Teşrinievvel = 9 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Urmiye fethi.

(Tebriz fethine me'mur edilen ser-asker Hekim-oğlu Ali Paşa evvelâ bu müstahkem mevkin zabtına lüzum görerek 3 Rebî'ül-evvel = 5 Eylül Çarşamba günü muhasara edip 27 nci günü fethetmiştir : Hammer'in kaydettiği «15 Teşrinisâni» tarihi yanlışır).

4 Kânunuevvel = 4 Cumâda-ı-âhire, Salı: Tebriz'in istirdâdı.

(Urmiye'nin fethi üzerine Tebriz şehrinin ahâli mümessilleri orduya gelip itâatlerini arz ettikleri için, Azerbaycan'ın merkezi harbsiz işgal edilmiştir).

1732 = 1144

10 Kânunusâni = 12 Receb, Perşembe: Osmanlı-Safavî sulhü.

(Irak ser-askeri Ahmed Paşa'nın İstanbul'dan aldığı salâhiyetle akdettiği muâhede mucibince Azerbaycan tarafında Aras nehri hudud ittihâz edildiği için Şirvan, Dağistan ve Gürcistan Osmanlılarda kalmışsa da Tebriz, Kermanshah ve Hemedan gibi son zamanlarda istirdâd edilmiş olan şehirlerle Huveyze ve Loristan İran'a bırakılmıştır).

12 Mart = 15 Ramazan, Çarşamba: Topal-Osman Paşa'nın azliyle Hekim-oğlu Ali Paşa'nın ilk sadâreti.

(Osman Paşa'nın azli, yukarıki fıkra da gördüğümüz son fütuhâtın İran'a iade-

sinden hâsıl olan hoşnutsuzlukla izah edilir : Sadâret müddeti 1731 = 1144 senesi 10 Eylül = 8 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden itibaren 6 ay, 2 gündür. Halefi Ali Paşa, Venedikli Hekim-başı Nuh Efendi'nin oğlu olduğu için «Hekim-başı-zâde/Hekim-zâde» şekillerinde de anılır; Tebriz ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olan bu İtalyan vezirin İstanbul'a gelip işe başlaması 10 Mayıs = 15 Zülka'de Cumartesi gününe müsâdiftir).

1733 = 1145

12 Kânunusâni = 26 Receb, Pazartesi: Nâdir-Han'ın Bağdad önlerine muvâsalatı ve taarruza başlaması.

(Yukarıki senenin «10 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı - Safavî sulhü Türkiye'de Sadâret ve İranda saltanat tebeddülüne sebep olmuştur : Bu sulhün akdini Şark'da bulunduğu sırada haber almış olan Tahmâsbkuli-Han = Nadir Ali-Han fırsattan istifâde ederek derhal İsfahan üzerine yürüyüp İkinci Tahmâsb'ı hal' ettikten sonra Horasan'a gönderip hapsedtirmiş ve yerine 40 günlük yahut 10 aylık oğlu Üçüncü Abbâs'ı iclâs ederek Şah vekili sıfatıyla devletin idaresini tamamiyle kendi eline almıştır : Bu Türkmen kahramanı için 1730 = 1142 vukuâtının «2 Temmuz», fıkrasına bakınız. Nâdir-Han'ın Bağdad üzerine yürütmesi işte bundan dolayıdır : Erbil ve diğer bazı yerleri aldıktan sonra bu gün Bağdad önlerine gelen İran ordusuna karşı müdafâa vaziyetine geçen Bağdad valisi vezir Ahmed Paşa vaziyeti İstanbul'a bildirip istimdâd etmiş olduğu için, Erzurum valisi olan sâbık Sadr-ı-a'zam Topal-Osman Paşa Anadolu beylerbeyi pâyesiyile ser-asker tâyin edilerek 80 bin kişilik bir ordu başında Bağdad'a hareket etmiştir).

1733 = 1146

19 Temmuz = 6 Safer, Pazar: Topal-Osman Paşa'nın Nâdir-Ali Han'a karşı Bağdad zaferi.

(Paşa'nın zafernâmesinde «7 Safer Pazar» tarihine tesadüf edilirse de, hakiki takvimde Pazar günü o ayın 6 sına müsâdiftir. — Harb sâhası Dicle sâhilinde ve Bağdad'ın 12 saat mesâfesindeki Dulceylik köyünün önleridir : Bu isim vak'anüvis Subhi'de «Ducum» ve zafernâmede «Çorum» şeklini almaktadır. — Yukarıki fıkra da gördüğümüz Bağdad muhâsarası 7 ay, 8 gündenberi devam etmektedir : Osmanlı ordusunu işte bu vaziyette karşılamaya mecbur olan Nâdir-Han sabahın sekizinden itibaren 9 saat harbettikten sonra 30 bin maktulden başka toplarıyla ağırlıklarını da bırakıp yaralı olarak Hemedan'a doğru kaçmış ve arkasındaki kılıç-artıkları da Osmanlılar tarafından beş saat kadar tâkib edilmiştir. — Bu parlak zafer üzerine İstanbul'da üç gün şenlik yapılmış ve Birinci Mahmud harbe iştirâk etmediği halde «Gazi» ünvanını almıştır).

1735 = 1148

20 Safer = 12 Temmuz, Salı: Hekim-oğlu Ali Paşa'nın azliyle Bağdad valisi İsmail Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Hekim-oğlu'nun büyük nüfuziyile meşhur Kızlar-ağası Beşir Ağa'ya muhâlefet ederek İran serdârı olmak istemesidir : Sadâret müddeti 1732 = 1144 senesi 12 Mart = 15 Ramazan Çarşamba gününden itibaren 3 sene, 4 ay, 1 gündür.

Vak'anüvis Subhi'nin «22 Safer Salı» kaydı burada gün ismine göre tashih edilmiştir. — Yeni Vezir-i-a'zam Gürcü-İsmail Paşa'nın İstanbul'a muvâsalatı 29 Eylül=11 Cumâda-l-ûlâ Perşembe gününe müsâdiftir).

24 Kânunuevvel = 8 Şa'ban, Cumartesi: Vezir-i-a'zam Gürcü-İsmail Paşa'nın azli.

(Kölelikten yetişmiş ümmî ve mürteşi bir adam olan bu gürcü vezirin azline sebep, kendisini iş başına getirmiş olan Kızlar-ağasının nüfuzundan şuna buna şikâyet edip durmasıdır : Sadâret müddeti yukarıki fıkra da gördüğümüz tarihten itibaren 5 ay, 13 gündür).

1736 = 1148

9 Kânunusâni = 24 Şa'ban, Pazartesi: Silâhdar Seyyid-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Gürcü-İsmail Paşa'nın yukarıki fıkra da bahsi geçen azli üzerine vezâret pâyesiyle Sadâret-Kaymakamı olan bu Mehmet Paşa Dimetokalıdır : Kaymakamlık müddetince 16 gün Sadâret makamı münhal kalmıştır).

1736 = 1149

16 Haziran = 6 Safer, Cumartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Seyyid-Mehmet Paşa'nın Davudpaşa'dan Rus seferine hareketi.

(Bu sırada bir Rus seferi açılmasının başlıca sebepleri şöyle sıralanabilir : 1 — 1733 = 1146 vukuâtının «19 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz büyük zaferinden sonra İranlılara karşı bir muvaffakiyet daha kazanan Topal-Osman Paşa ordusunu dağıtıp Kerkük civârındaki karargâhında hasta yattığı sırada Nâdir-Han'ın baskınına uğrayıp şehid olmuş ve bunun üzerine Kerkük vilâyeti İran istilâsına uğramış olduğu için Kırım hanı Kaplan-Giray Kafkasya üzerinden İran'a taarruz emrini almışsa da, Hazar boylarına yerleşip İranlılarla ittifak etmiş olan Ruslar bu harekete mâni olmak istemişlerdir; 2 — 1736 = 1148 senesi 30 Mart = 17 Zülka'de Cuma günü Azak kalesine yürüyen bir Rus ordusu bir kaç gün sonra kaleyi muhâsara ve 3 Mayıs = 21 Zülhicce Perşembe günü zapt ederek sulhü fi'len ihlâl etmiştir; 3 — Biraz sonra Kılburun kalesi de Ruslar tarafından işgal edilmiştir; 4 — 1713 = 1125 vukuâtının «24 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Edirne muâhadesi hilâfına Ruslar Lehistan'a asker sevkedip bazı vilâyetleri işgal etmişlerdir : Bunun sebebi Türklerin «Nal-kıran» dedikleri Lehistan kralı ikinci Auguste'ün ölümü üzerine çıkan Lehistan verâseti buhrânında Rusya ile Avusturya'nın Saksonya elektörü Üçüncü Auguste'ü ve Fransa'nın da eski kral Stanislas Leszczynski'yi namzed göstermiş olmasıdır; 5 — Ruslar Kırım'a karşı da bir ordu sevk etmişlerdir. İşte bu vaziyet üzerine toplanan fevkalâde meclis kararıyla sefer açılmış ve Serdâr-ı-Ekrem de bu gün ordu başında İsakçı ve Babadağ'ına doğru hareket etmiştir).

1 Temmuz = 21 Safer, Pazar: Üçüncü Ahmed'in ölümü.

(Patrona ihtilâli üzerine 1730=1143 senesi 1/2 Teşrinievvel = 18/19 Rebî'ül-evvel Pazar / Pazartesi gecesi ferâgate mecbur olan Ahmed-i-Sâlis o tarihten itibaren

ren tam 5 sene, 9 ay yaşamıştır : 1084 = 1673 senesi 21/22 Ramazan = 30/31 Kânunuevvel Cumartesi/Pazar gecesi dünyaya gelmiş olduğuna göre 62 sene, 6 ay, 1 gün yaşayıp 63 yaşının içinde ölmüş demektir: Zehirlendiği hakkındaki rivayet doğru değildir).

17 Teşrinievvel = 11 Cumâda-l-âhire, Çarşanba: Osmanlı - İran sulhü.

(Bu tarih sulhü tasdik eden Nâme-i-Hümâyun tarihidir : İstanbul'da akdedilen muâhede metni 22 Eylûl = 16 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü ikmâl edilmiştir. — Bu sırada İran'da mühim bir değişiklik olmuş, son Safavî hükümdarı Üçüncü Abbâs küçük yaşta ölünce İran şahlığına 1733 = 1145 vukuâtının «19 Temmuz» fıkrasında bahsi geçen Türkmen kahramanı Nâdir-Ali-Han'ın intihâbı üzerine Avşar hânedânı iş başına gelmiş ve bu meşhur kahraman bu senenin «16 Haziran», fıkrasında Osman Paşa'nın şehâdetiyle neticelendiğini gördüğümüz muvaffakiyetinden sonra 1735 = 1148 senesi 14 Haziran=22 Muharrem Salı günü Topal-Osman Paşa'nın halefi Köprülü-zâde Abdullah Paşa'yı da Arpaçay muharebesinde mağlûb ve şehid ettikten sonra Gence, Tiflis ve Erivan taraflarını zabtetmiştir. Bir taraftan işte bu vaziyet ve bir taraftan da Rus seferi sebebiyle o sırada Abdullah Paşa'ya halef olan Bağdad valisi Ahmed Paşa'nın teşebbüsüyle sulh müzakereleri başlamış ve bu gün tasdik edilen muâhede esasları mucibince Dördüncü Murad devrinde Safavîlerle akdedilen Kasr-ı Şirin muâhedesindeki hudud esas ittihâz edilmiştir : 1639 = 1049 vukuâtının «17 Mayıs» fıkrasına bakınız. Tabii bu suretle Üçüncü Ahmed devrindeki Şark fütûhâtı tamamiyle elden çıkmış demektir. Müzâkere esnâsında İran murahhasları Ca'ferî mezhebinin beşinci mezheb olarak tasdik ve kabulünü istemişlerse de reddedilmiş, yalnız Safavîlerin yerine geçen Avşar sülâlesinin saltanatı tasdik edilmiştir).

12 Teşrinisâni = 8 Receb, Pazartesi: Kırım hanı Feth-Giray'ın hanlık arâzisini istilâ ve tahrib eden Ruslara karşı büyük zaferi.

(Mareşal Munch/Münich kumandasındaki Rus ordusu 28 Mayıs = 17 Muharrem Pazartesi günü Or-kapı tahkimâtını zaptedip Kırım'a girmiş ve Temmuz = Rebi'ül-evvel ayına kadar bütün Kırım şehirlerini yakıp virâneye çevirmiştir: Bahçe-saray'daki hanlık sarayı ile büyük kütüphâne bile iğrenç bir vahşetle yakılmıştır! İşte bunun üzerine Kaplan-Giray azledilip yerine geçen Feth-Giray bu gün Ruslara karşı parlak bir zafer kazandıktan sonra Ukrayna üzerine bir intikam seferi açıp yüz bin esir ve bir kaç yüz bin hayvanla dönmüştür).

1737 = 1150

4 Ağustos = 6 Rebi'ül-âhir, Cumartesi: Bosna valisi Hekim-oğlu Ali Paşa'nın Avusturyalılara karşı Banyaluka zaferi ve büyük neticeleri.

(Bu sırada Ruslarla ittifak etmiş olan Avusturyalılar Türkiye'yi oyalamak için ilkönce sulh tavassutunda bulunup tuhaf bir rol oynadıktan sonra yüzlerindeki maskeyi atıp harbe girerek 12 Temmuz = 14 Rebi'ül-evvel Cuma günü Bosna, Sırbistan ve Eflak istikametlerine üç büyük ordu sevk etmişlerdir: Düşmanın en mühim muvaffakiyeti 27 Temmuz = 29 Rebi'ül-evvel Cumartesi günü Niş kalesini zaptedip diğer bir takım noktaları da ele geçirmesidir. Bu sırada Bosna cephesindeki Avusturya kuvvetleri de Banyaluka'ya kadar ilerleyip muhâsara kurmuşlarsa da, Bosna valiliğinde bulunan eski Vezir-i-a'zam Hekim-oğlu Ali Paşa

derhal düşman üzerine yürüyüp büyük bir zafer kazanmış, kaleyi kurtarmış ve Vak'anüvis Subhi'nin dediği gibi bu parlak muvaffakiyet diğer cephelelerdeki Avusturya ordularının da mâneviyyâtını bozup kumandanlar arasına ihtilâf düşürdüğü için her tarafta Türk zaferleri tevâli etmiş, Sırbistan cephesinde Rumeli Beylerbeyi Köprülüzâde Ahmed Paşa 11 Eylül = 16 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü Şehirköyünü, 10 Teşrinievvel = 15 Cumâda-l-âhire Perşembe günü Musapaşa palankasını ve nihayet 20 Teşrinievvel = 25 Cumâda-l-âhire Pazar günü de Niş kalesini istirdâd ettiği gibi, Vidin muhafızı vezir İvaz-Mehmet Paşa da oraya gelen düşman ordusunu 14/15 Cumâda-l-ülâ = 9/10 Eylül Pazartesi/Salı gecesi defetmiştir: Hammer bunu 29 Eylül = 4 Cumâda-l-âhire Pazar sabahına müsâdif gösterir. — Gene bu sırada Feth-ül-İslâm kalesi de istirdâd edildikten başka, Eflak ve Boğdan cephelelerinde muhtelif zaferler kazanılmış ve Kırım'daki Rus kuvvetleri defedildiği gibi, Azak denizindeki Moskof donanması da kendi kendini yakmaya mecbur edilmiştir).

6 Ağustos = 8 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Silâhdar Seyyid-Mehmet Paşa'nın azliyle Bender ser-askeri Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(Mehmet Paşa'nın azline sebep, Avusturya'nın yukarıki fıkra da gördüğümüz tavassut oyununa inanıp ve hâricî siyasetin idaresini Sadâret-kethudâsı Osman Hâlisâ Efendi'ye bırakıp İsakçı ve Babadağı karargâhlarıyla Lehistan'da Boğ nehrinin sol sâhilindeki Niemirow şehrinde toplanan bir konferansta neticesiz müzakerelerle vakit geçirmesi, Özü ve Bender muhafızları Yahyâ ve Abdullah Paşalar düşman harekâtına karşı yardım istedikçe Osman-Kethudâ'nın sulh olacağından dem vurarak istimdâda gelen adamları azarlayıp boş çevirmesi ve bu sırada Özü'yü muhâsara eden düşmanın 25 Temmuz = 27 Rebî'ül-evvel Perşembe günü muhimatsızlık ve yardımsızlık yüzünden teslim olan kaleyi işgal etmesi, Rusların Kırım'ı tekrar istilâsı ve Karadeniz'de bir Rus donanmasının faaliyeti gibi felâketlere meydan vermiş olmasıdır : Bu vaziyet üzerine Osman Hâlisâ Efendi idâm edilmiş ve Seyyid-Mehmet Paşa ile Kırım hanı Feth-Giray azledilip hanlığa ikinci Mengli-Giray tâyin edilmiştir. — Seyyid-Mehmet Paşa'nın sadâret müddeti 1736 = 1148 senesi 9 Kânunusânî = 24 Şa'ban Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 7 aydır. — Aslen Halebli ve ikinci bir rivayete göre de Musullu olan Muhsin-zâde'nin ordu merkezine muvâsalatı 19 Ağustos = 21 Rebî'ül-âhir Pazar gününe müsâdiftir.

19 Kânunuevvel = 26 Şa'ban, Perşembe: Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın azliyle Rikâb-ı-Hümâyun Kaymakamı Yeğen-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Gelecek sefer mevsiminin hazırlıkları için ordu başından İstanbul'a dönen Muhsin-zâde'nin gelir gelmez azline sebep, âdetâ diktatör vaziyetini almış olan meşhur Kızlar-ağası Beşir Ağa'nın gözünden düşmüş olmasıdır : «Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 4 ay, 14 gündür. Halefinin «Yeğen» lâkabı, eski Baş-defterdarlardan Alâiyyeli Kel-Yusuf Efendi'nin kızkardeşinin oğlu olmasındandır).

1738 = 1151

15 Ağustos = 28 Rebî'ül-âhir, Cuma: Orsova fethi ve muhtelif cephele vaziyeti.

(1738 = 1150 senesi 17 Nisan = 27 Zülhicce Perşembe günü cepheye hareket eden yeni Vezir-i-a'zamin en mühim hedefleri Belgrad ve Tımışvar kalelerinin istir-

dâdıdır. ilkönce Mehadia kalesi alındıktan sonra Orsova = Irşeve üzerine yürüyen Yeğen-Mehmet Paşa bu gün kaleyi fethetmiş, Diyarbekir valisi Abdi-Paşa-zâde Ali Paşa kumandasında sevkettiği bir kuvvetle 17 Eylül = 2 Cumâda-l-âhire Çarşanba günü Belgrad önlerinde bir düşman kuvvetini imhâ ettirmiş ve Banat = Tımsıvar yakasına da bir akın hareketi yaptırmıştır. Bu sırada Bosna cephesinde de Hekim-oğlu Ali Paşa'nın mevzîi muvaffakiyetleri devam etmektedir. Yukarıki senenin «4 Ağustos» fıkrasına da bakınız. — Müttefikleri gibi Ruslar da bu sefer mevsiminde bozgundan bozguna uğramışlar ve bilhassa Buçak ser-askeri Safâ-Giray-Sultan'la beylerbeyi Veli Paşa 1736 = 1149 vukuâtının «12 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen Feld-mareşal Munch'un ordusunu 8 Ağustos = 21 Rebî'ül-âhir Cuma günü Dniestr civârında imhâ etmişlerdir; Kırım hanı Mengli-Giray da o taraftaki Rus ordusunu bozmuş ve nihayet Moskoflar gene aynı senenin «16 Haziran» fıkrasında işgal ettiklerini gördüğümüz Özü ve Kılburun kalelerini berhâva edip çekilmeğe mecbur olmuşlardır).

1739 = 1151

22 Mart = 11 Zühicce, Pazar: Yeğen-Mehmet Paşa'nın azliyle Vidin ser-askeri Hacı-İvaz Mehmet Paşa'nın sadâret ve serdârlığı.

(Azlin sebebi, Vezir-i-a'zamları dama taşı hâline getiren Kızlar-ağası Beşir Ağa'nın nüfuzunu kırmak istemesidir : Selefi seferden gelir gelmez, bu da sefere çıkacağı sırada azledilmiştir! Halefi İvaz Paşa Arnavuttur ve Yagodinalı/Yagozinalı-Nasrullâh isminde birinin oğludur : Gürcülüğü hakkındaki rivayet doğru değildir. — Yeğen Paşa'nın sadâret müddeti 1737 = 1150 senesi 19 Kânunuevvel = 26 Şa'ban Perşembe gününden itibaren 1 sene, 3 ay, 4 gündür).

1739 = 1152

22 Temmuz = 15 Rebî'ül-âhir, Çarşanba: Hisarcık zaferi.

(Edirne'deki ordu merkezine gelip Serdâr-ı-Ekremlîği der'uhde eden yeni Vezir-i-a'zam Hacı-İvaz Mehmet Paşa selefinin plânını bozmadan tâkib ederek Belgrad'ın istirdâdî için o tarafa hareket etmiş ve bunun üzerine Mareşal Wallis kumandasındaki 100 bini mütecâviz Avusturya ordusu da Pancsova = Paçova yakasından Tuna'yı geçip Türk ordusunun yolunu kesmek için Belgrad'la Semendire arasında bulunan Hisarcık = Krozka boğazındaki bataklığı tutmak üzere ilerlemeye başlamıştır : Osmanlı pişdârına kumanda eden Rumeli beylerbeyi vezir Ali Paşa bu boğazın tepelerini düşmandan evvel tutup geçide hâkim olmuş, sabahın beşinden guruba kadar süren muharebede büyük bir zafer kazanılmış, Waldeck ve Hesse-Rheinfels prensleriyle üç düşman generali maktul düşmüş ve on bayrak alınmıştır. Hammer Avusturyalıların maktul ve mecruh yekûnunu 10259 gösterirse de, bu sefere bizzât iştirâk etmiş olan Vak'anüvis Subhî'ye göre daha ilk müsâdemede düşman ordusu 12 bin maktul vermiştir. — Hacı-İvaz Paşa'nın o gece Avusturyalıları çevirip imhâ etmemiş ve bu suretle karanlıktan istifade edip kaçmalarına meydan vermiş olması büyük bir hatâ sayılır. — Subhî'deki «15 Rebî'ül-evvel Çarşanba» tarihi «15 Rebî'ül-âhir» den galattır. — Bu parlak zafer Türk ordusuna Belgrad yolunu açmış ve nihayet 26 Temmuz = 19 Rebî'ül-âhir Pazar günü kale muhâsara edilmiştir. — 1737 = 1150 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasında bahsi geçen Bosna valisi Hekim-oğlu Ali Paşa da bu sırada büyük bir akın hareketine çıkıp Unna nehrini geçerek altmış senedir ilk defa olmak üzere Kulpa boylarına kadar düşman arâzisini tahrib etmiştir).

19 Ağustos = 14 Cumâda-l-ûlâ, Çarşamba: Hotin kalesinin sukutu ve neticeleri.

(Avusturya ve Rusya cepheleindeki mütemâdi zaferler içinde bu vak'a bir kazâ eseri gibidir : Mareşal Munch'un kumandasındaki 70 bin kişilik Rus ordusu Lehistan üzerinden Dniestr nehrini geçerek Hotin önlerinde Bender ser-askeri Veli ve Özü = Ocsakow ser-askeri Genc-Ali Paşalarla karşılaşmıştır; Veli Paşa'nın kaleye çekilme teklifine rağmen Genc-Ali Paşa bu tarihten bir gün evvel atılgnalık ederek Bostancıların başında delice düşmana saldırıp mağlûb olmuş ve bunun üzerine bütün asker panik hâlinde dağılmış olduğu için Hotin kalesinde 700 muhâfızdan başka bir kuvvet kalmamıştır! Kalenin «vire ile» teslim olması işte bundandır. Düşman ordusu bu muvaffakiyet üzerine Jassy = Yaş şehrine doğru yürümüş ve Boğdan voyvodası Ghika'nın emrinde sekiz bin asker bulunduğu halde orası da teslim olmuştur. Ruslar Yaş'dan sonra Bender üzerine yürümiye başlamışlardır. — Bu vaziyet üzerine Boğdan'daki Sarı-Ahmed Paşa ordusu takviye edilmiştir).

1 Eylül = 27 Cumâda-l-ûlâ, Salı: Belgrad «Mukaddimât-ı sulhiyye»si ve kalenin teslim alınması.

(Bu parlak muvaffakiyet, yukarda bu senenin «22 Temmuz», fıkrasında gördüğümüz Hisarcık zaferinin neticesidir. Uzun zamandanberi bir taraftan harbe devam edildiği halde, bir taraftan da Fransa, İngiltere, Felemenk ve hattâ İran elçilerinin tavassutlarıyla sulhe çalışılmakta ve müzâkereler cereyan etmektedir; bu meselede en mühim rolü On-beşinci Louis'nin elçisi Marquis Louis Saver de Villeneuve oynamıştır. Belgrad'ın Türkiye'ye iâdesi Osmanlı şartlarının başında geldiği için Hisarcık zaferi nihayet Avusturya'ya bu şartı da kabul ettirmiş sayılır. Villeneuve orduya gelmiş, Avusturya nâmına Kont Guillaume Renaud de Neuperg/Neipperg ve Rusya nâmına da Cagnoni isimlerindeki murahhaslar gönderilmiştir. Serdâr-ı Ekrem Hacı-İvaz Paşa'nın sulh müzâkeresine başlamak için Belgrad'ın teslimini şart koşması nihayet bu günkü «Mukaddimât-ı sulhiyye» ile neticelenmiş, beş günde kalenin tahliye ve teslim edilmesi ve tesliminden on gün sonra da sulh müzâkeresine başlanması kararlaştırılmıştır : Avusturyalılar Belgrad'ı üç günde tahliye ettikleri için, 4 Eylül = 30 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü teslim muâmelesi başlayıp ilk Türk kıtası kaleye girmiştir; Belgrad kalesi 1717 = 1129 senesi 18 Ağustos = 10 Ramazan Çarşamba günü sukut etmiş olduğuna göre, o tarihten itibaren tam 22 sene, 17 gün Avusturyalıların işgalinde kalmış demektir).

18 Eylül = 14 Cumâda-l-âhire, Cuma: Avusturya ve Rusya ile Belgrad sulhü.

(Belgrad'ın yukarıki fıkroda gördüğümüz tahliye ve teslim muâmelesi ikmâl edildikten sonra Fransa sefiri Villeneuve'nün tavassutuyla ve hattâ Avusturya ve Rusya devletlerinden aldığı murahhaslık salâhiyetleriyle Fransa kralının kefâleti altında yapılan müzâkereler bu sabah zevâlî saat altıda iki muâhede akdiyle neticelenmiştir : 27 sene müddetle akdedilen Avusturya sulhü 23 maddeliktir; bu muâhedenin en mühim esaslarına göre Belgrad kalesi «çevre-i atıkası» ile Türkiye'ye iâde edilmiş, Czabacz/Schabatz = Böğürdelen kalesi ve Orsova = İrşeve adasıyla kalesi ve bu adanın karşı yakasında Tımsıvar dağılarıyla mahdud ova ve bunlardan başka «Eflâk-ı Çâsârî/Eflâk-ı sagır = Valachie autrichienne» denilen ve Aluta nehriyle asıl Eflak arasında bulunup 1718 = 1130 vukuâtının «21 Temmuz», fıkrasında gördüğümüz Pasarofça sulhü mucibince üçüncü Ahmed devrinde terk edilen arâzi Türkiye'ye bırakılmış, Tuna ve Sava nehirleri umumî hudud itti-

hâz edilmiş ve Bosna tarafından da Karlofça sulhündeki hudud esas olmuştur; bu suretle Avusturyalılar Sırbistan'dan atılmış ve Eflak'la Boğdan tehlikeden kurtulmuş demektir : Karlofça sulhü için ikinci Mustafa devrinde 1699 = 1110 vukuâtının «26 Kânunusânî» fıkrasına bakınız. — Müddetsiz olduğu için hükmü ebedî gibi akdedilen ve Rusya nâmına Fransa elçisi tarafından imzâlanan muahede de 15 maddeliktir : En mühim esaslarına göre Azak kalesi hedmedilip arâzisiyle beraber her iki tarafın tasarrufundan çıkarak hâlî kalacak ve iki devlet arasında fâsıla teşkil edecektir; Azak deniziyle Karadeniz'de Rus donanması olmayacaktır; Rus elçisi diğer büyük devlet elçileriyle müsâvâta nâil olacaktır; Kazaklar Türk topraklarına ve Tatarlar da Rus arâzisine akın edemeyeceklerdir; Kabartaylar müstakil olup iki devlet arasında fâsıla teşkil edeceklerdir; tabii bu suretle Rus tehlikesi Karadeniz'den bir kere daha uzaklaştırılmış demektir.

Galip vaziyette akdedilen bu Belgrad sulhü Garp menbâlarında Osmanlı tarihinin en şanlı müsâlâhalarından sayılır. Bundan başka Osmanlı - Rus hududunun tahdidini hakkında 30 Teşrinievvel = 27 Receb Cuma günü Niş'de bir mukavele akdedilmiş, Hotin'in Türkiye'ye iâdesi takarrür etmiş ve Fransa devleti bir kefâletnâme vermiş olmakla beraber, çok mühim ve zarurî bir ihtiyat tedbiri olarak Rusya'ya karşı İsveç krallığıyla 1740 = 1152 senesi 20 Kânunusânî = 20 Şevvâl Çarşamba günü dokuz maddelik tedâfüi ittifâk da akdedilmiş ve hattâ bu ittifakın imzâsı Hotin'in Ruslar tarafından tahliyesi hakkındaki haberin İstanbul'a geldiği güne tesadüf ettirilmişdir).

1740 = 1153

23 Haziran = 28 Rebî'ül-evvel, Persenbe: Hacı-İvaz Mehmet Paşa'nın azliyle Nişancı Hacı-Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişikliğin sebebi, İstanbul'daki Arnavut döküntülerinin pahalılık bahânesiyle çıkardıkları bir ısyan hareketini bastırıp bu gibi serserileri memleketlerine iâde etmiş olan İvaz Paşa'nın verdiği te'minâta rağmen bir gün bir yenîçerinin bir yahu-diye koğalamasından hâsıl olan umumî heyecan üzerine dükkânların kapanmasıdır : Vâlide-Sultan'la meşhur Kızlar-ağası Beşir Ağa'nın te'sirinden de bahsedilir. İvaz Paşa'nın sadâreti 1739 = 1151 senesi 22 Mart = 11 Zülhicce Pazar gününden itibaren 1 sene, 3 ay, 2 gün sürmüştür. Halefi Foça'da doğmuş olmakla beraber aslen Antalyalıdır : «Şehlâ» ve «Kör» lâkaplarıyla da anılır).

1742 = 1155

21 Nisan = 15 Safer, Cumartesi: Hacı-Ahmed Paşa'nın azliyle Anadolu beylerbeyi Hekim-oğlu Ali Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Hacı Paşa'nın azline sebep, İstanbul'da sık sık çıkan yangınlarla Şark hududundan gelen haberlerin halk arasında uyandırdığı heyecandan dolayı bir ihtilâl çıkmak ihtimâlinde korkulmasıdır : Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 1 sene, 9 ay, 28 gündür. — Yeni Vezir-i-a'zam Hekim-oğlu Ali Paşa'nın ilk sadâreti için yukarıda 1735 = 1148 vukuâtının «12 Temmuz» ve İran vaziyeti için de 1743 = 1156 vukuâtının «29 Mayıs» fıkralarına bakınız).

1743 = 1156

29 Mayıs = 5 Rebî'ül-âhir, Çarşamba: Nâdir-Şâh'ın Irak hududunu tecâvuza başlaması.

(İran'da Avşar saltanatını kurduktan sonra Efganistan ve Hindistan taraflarını

istilâ ederek Asya'da âdetâ bir cihangir rolü oynamaya başlamış olan Nâdir-Şâh için yukarda 1736=1149 vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Şark muvaffakiyetlerinden çok mağrûr olan bu büyük Türkmen kahramanı gözlerini tekrar garba çevirip Dağıstan ve Şirvan taraflarına taarruz ettikten başka Erzurum, Erzincan vesaire gibi Şarkî-Anadolu vilâyetleriyle Bağdad'ı istemiye başlamış ve bunlarla da kanâat etmiyerek İstanbul'a elçi gönderip Ca'ferî mezhebinin beşinci Sünnî mezhebi olarak kabulünü istedikten başka Bağdad valisi Ahmed Paşa'ya da o yolda bir nâme göndermiştir. Bu vaziyet üzerine İstanbul'da akdedilen fevkalâde meclislerde Nâdir-Şâh'ın taleplerinin reddine karar verilmiş ve bir taraftan da hudutlar takviye edilmeye başlamıştır. Şâhın Irak üzerine hareketi işte bundan dolayıdır : Bu gün Horasan üzerinden Bağdad arâzisini tahribe başhyan İran ordusu 23 Haziran=1 Cumâda-I-ülâ Pazır günü de Hille taraflarını istilâ etmiş ve bir müddet sonra da Kerkük kalesi sukut etmiştir).

23 Eylül = 4 Şa'ban, Pazartesi: Hekim-oğlu Ali Paşa'nın azliyle Yeniçeri-ağası Seyyid-Hasan Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişikliğin sebebi, yukarıki fıkrada bahsi geçen İran ahvâline karşı Hekim-oğlu'nun Serdâr-ı-Ekremliğe tâlib olması ve diktatör vaziyetinde bulunan Kızlar-ağası Beşir Ağa'nın da bu talebi Ali Paşa'nın kendisini gölgede bırakmak maksadiyle tefsir etmesidir : Sadâret müddeti 1742 = 1155 senesi 21 Nisan = 15 Safer Cumartesi gününden itibaren 1 sene, 5 ay, 2 gündür. Halefi Hasan Paşa Karahisarlıdır : Kahramanlığı ve iktidariyle meşhurdur).

27 Eylül = 8 Şa'ban, Cuma: Nâdir-Şâh'ın Musul muhâsarası.

(24 Receb = 13 Eylül Cuma günü Musul'un şarkındaki Nebi-Yunus köyüne gelen Nâdir-Şâh şehrin etrafında 12 tabya ile bir takım meterisler yaptırdıktan sonra 4 Şa'ban = 23 Eylül Pazartesi günü karargâhını şehrin önlerine naklettirmiş ve nihayet bu gün 390 toptan mürekkep 14 batarya ile çok şiddetli bir ateş açmıştır. Bu sırada Musul valiliğinde Abdülcelil-zâde Hüseyin Paşa ve muhafızlığında da vezir Kazıkçı-Hüseyin Paşa bulunmaktadır. — Nâdir-Şâh'ın 12 hücumundan bahsedilir: Bunların en şiddetlisi 14/15 Şa'ban = 3/4 Teşrinievvel Perşembe/Cuma gecesine müsâdifdir; o gece lâğımlar patlatılarak bir takım gedikler açılmışsa da, çok şiddetli bir mukavemet gösteren müdâfiler yedi saatte 4500 düşman öldürmüşlerdir. Nâdir-Şâh'ın ertesi sabah alelâcele muhâsarayı kaldırıp çekilmesine sebep olan vaziyet için aşağıki fıkraya bakınız. — Musul muhâsarası gece-gündüz harbetmek şartıyla sekiz gün sürmüştür : Hammer'in otuz gün göstermesi doğru değildir).

1744 = 1157

29 Temmuz = 18 Cumâda-I-âhire, Çarşamba: Nâdir-Şâh'ın Kars muhâsarası.

(Nâdir-Şâh'ın yukarıki fıkrada gördüğümüz Musul muhâsarasını alelâcele kaldırıp Kars'a yürümesinin sebebi, saltanatları munkarız olan Safavîlerden Birinci Hüseyin'in hemşiresiyle beraber Osmanlılara ilticâ etmiş olan oğlu şehzâde Safi-Mirzâ'nın bir müddet Selânik'le Rodos'da kaldıktan sonra İran şahlığına tâyin edilmesi ve Kars/Kafkas cephesi ser-askerinin de bunu Tebriz üzerinden İsfahan'a götürüp iclâsına me'mur olmasıdır. Bu sırada İran'a karşı üç cephe açılmıştır: 1) Irak ser-askerliğine Bağdad valisi Ahmed Paşa, 2) Diyarbekir/Şarkî-Anadolu ser-askerliğine Musul muhafızı Hüseyin Paşa ve 3) Kars/Kafkas ser-asker-

liğine de eski Vezir-i-a'zam Hacı-Ahmed Paşa tayin edilmiş ve Rumeli beylerbeyi Pir-Mustafa Paşa da bunlara kuvvet ve mühimmat sevkini idare için Sivas'ı merkez ittihâz etmiye me'mur olmuştur. Nâdir-Şâh'ın Musul'dan Kars'a gelişi işte bu vaziyet üzerinedir. — 24 Temmuz = 13 Cumâda-l-âhire Cuma günü Arpaçayını geçen Nâdir-Şâh 28 Temmuz = 17 Cumâda-l-âhire Salı günü Kars'ın iki saat cenubundaki «Üçler» tepesinde karargâh kurmuş ve ertesi günü Osmanlılarla ilk müsâdeme olmuştur; İran ordusunun 150 bin mevcuduna mukabil Osmanlı ordusunu 30 binden 75 bine kadar gösteren muhtelif rivayetler vardır; İstanbul'dan bir çok mühimmatla Yenigeri, Cebeci ve Topçu kıt'aları da gelmiştir. — Nâdir-Şâh'ın muhâsara ettiği kaleleri her şeyden evvel susuz bırakmak âdetini bilen Ser-asker Hacı-Ahmed Paşa, daha İran ordusu gelmeden evvel şehir çevresinde ordu kurarak ve Kars-çayından Kars-gölüne cedvellerle su akıtarak gölü büyüttmüş, kalenin etrafına geniş ve derin bir hendek kazdırmış, bundan hâsıl olan toprakla adam boyunda siperler yaptırıp toprakla tahkim ettirmiş ve bu suretle çenber şeklinde bir dış müdâfaa tertibi vücuda getirmiştir. — Bu günkü ilk müsâdeme, atılğanlık eden bâzı askerlerle İranlılar arasında olmuş ve ric'atle neticelenmiştir. — Ertesi güne tesadüf eden 30 Temmuz=19 Cumâda-l-âhire Perşembe günü Nâdir-Şâh ordugâhını şehrin bir buçuk saat mesâfesindeki Kesik-Künbed köyüne nakledip Osmanlı müdâfaa hattının etrafında topraktan mukabil-tahkimât yaptırmaya başlamıştır).

9 Teşrinievvel = 2 Ramazan, Cuma: Nâdir-Şâh'ın muhâsarasını kaldırmaya mecbur olması.

(Kalenin doğrudan doğruya muhâsarasından ziyâde kale etrafındaki müdâfaa çenberini abluka şeklinde cereyân eden bu meşhur Kars muhâsarasında çok çetin muharebeler olmuş ve Osmanlı mukavemetinin şiddeti karşısında Nâdir-Şâh nihayet muvaffakiyetten ümidini kesmiştir. — Ser-asker Hacı-Ahmed Paşa'nın büyük bir basiretle ittihâz ettiği tedbirler sayesinde açlık ve susuzluk çekilmediğinden bahsedilir. — İran'da saltanat kurduktan sonra Efganistan'la Hindistan'ın büyük bir kısmını da istilâ eden muhteşem Türkmen kahramanı nihayet Anadolu-Türklerinin destan menkabelerini andıran celâdetleri karşısında tam 2 ay, 11 gün = 72 gün uğraşıp boş yere bir çok telefât verdikten ve kış başladıktan sonra çekilip gitmekten başka çâre bulamamıştır).

1745 = 1158

23 Ağustos = 25 Receb, Pazartesi: Kâğâverd bozgunu.

(Sihhi sebeblerle isti'fâ eden Kars cephesi ser-askeri Hacı-Ahmed Paşa'nın yerine 1744 = 1157 senesi 10 Kânunuevvel = 5 Zülka'de Perşembe günü eski Sadr-ı-a'zamlardan Aydın muhassılı Yeğen-Mehmet Paşa tayin edilip maiyyetine Rumeli'den bir çok sancak-beyleri verilmiş ve Haleb valiliğine tayin edilen selefi Hacı-Ahmed Paşa da ihtiyâten Kars'da kalmak emrini almıştır. İki cepheden aynı zamanda taarruz kararı verilmiş olduğu için, ser-asferlikle harekete me'mur olan Diyarbekir valisi Çeteci-Abdullah Paşa'nın maiyyetine de Musul valisi Abdülcelilzâde Hüseyin Paşa tayin edilmiş ve Irak ser-askeri vezir Ahmed Paşa el-birliğine me'mur olmuştur. Bu senenin 8 Cumâda-l-âhire = 8 Temmuz Perşembe günü Musul'dan hareket eden Çeteci Paşa, ilk iş olarak Urmiye'nin cenubundaki Savuçbulak'a kadar olan havâliyi işgal altına almıştır. — Bu sırada Kırım'dan gelen kuvvetlerle de takviye edilmiş olan Kars cephesi ser-askeri Yeğen-Mehmet Paşa 12 Receb = 10 Ağustos Salı günü Erivan'ın 6 fersah mesâfesindeki Kâğâverd ovasına varmıştır: Nâdir-Şâh da o civardaki Murad-tepesindedir ve «Tabur/Istabur» kurmuştur. İlk müsâdemeler o gün başlamış, düşman istaburuna doğru meterisler açılmak suretiyle 14 gün harbedilmiş, bilhassa 22 Receb = 20 Ağustos Cuma günü

iki taraf kuvây-ı külliyyeleri arasında geçen muharebede üstünlük Osmanlılarda kalmış ve hastalığından dolayı ser-askerin iştirâk edemediği bir harb meclisinde kat'i muharebenin ertesi gün olmasına karar verilmişse de, orduda bulunan 15 bin kadar Levendlerle Gönüllülerin muhim bir kısmı şîf mezhebine mensub olduğu için, ser-askerin hastalığından istifâde eden bu şüpheli unsurlar :

— Acem basdı!

yaygarasıyla yağmacılığa ve ondan sonra da firâra başlayınca diğer askerler de kaçmaya başlamış, hasta Ser-asker bu hâle rağmen dört gün daha vaziyeti idareye muvaffak olmuşsa da nihayet eceliyle, yahut zehirle veyahut âsilerden biri tarafından vurulmak suretiyle ölür ölmez diğer kumandanlar ordunun dağılmasına meydan vermemek için Kars'a ric'at kararını vermişlerdir: Nâdir-Şâh'ın tâkip hareketinde yirmi bin telefât verildiğinden bahsedilir. — Bu haber İstanbul'a aksedince, 10 Şa'ban = 7 Eylül Salı günü sâbık Ser-asker Hacı-Ahmed Paşa tekrar o cephe serdârlığına tâyin edilmiştir).

27/28 Kânunuevvel = 3/4 Zülhicce, Pazartesi/Salı gecesi: Büyük İstanbul yangını.

(Fener ve Balat kapuları arasındaki Kiremit mahallesinden çıkan ateş ekserisi Hristiyanlara âid olmak üzere 7-8 yüz ev yakmıştır).

1746 = 1159

9 Ağustos = 21 Receb, Salı: Seyyid-Hasan Paşa'nın azliyle Sadâret-kethudâsı Tiryâki Hacı-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişikliğe sebep olarak o sırada ölmüş olan Kızlar-ağası Hacı-Besir Ağa'nın halefi ikinci Besir Ağa'nın te'sirinden bahsedilir: Seyyid-Hasan Paşa'nın sadâreti 1743 = 1156 senesi 23 Eylül = 4 Şa'ban Pazartesi'nden itibaren 2 sene, 10 ay, 16 gün sürmüştür. Halefi Tiryâki-Mehmet Paşa İstanbullu olmakla beraber, bir Yenigercinin oğlu olduğu için milliyeti belli değildir).

4 Eylül = 17 Şa'ban, Pazar: Osmanlı - Avşar sulhü.

(Bağdad üzerinden Üsküdar'a gelip yirmi gün müsâfir edildikten sonra 9 Muharrem = 1 Şubat Salı günü huzûra kabul edilen İran elçisi Feth-Ali-Hân-ı Türkmân'ın pâdişaha takdim ettiği nâmede şâhın Ca'ferî mezhebinin beşinci Sünnî mezhebi şeklinde kabul ettirmek üzere evvelce ileri sürmüş olduğu talepten vazgeçtiğinden bahsedilmekte ve yalnız Necef ve Kerbelâ olmak üzere bir takım arâzi taleplerine tesadüf edilmektedir; mesele müzakere edildikten sonra «Hâcegân-ı Divân-ı Hümayûndan» Nazif Mustafa Efendi'nin elçilikle ve bir cevâpnâme ile gönderilmesine karar verilmiştir: Arâzi talepleri tabii reddedilmiş ve Dördüncü Murad devrindeki hududun esas ittihaz edilebileceği bildirilmiştir. — Kazvin'le Tahran arasındaki Kerden / Kherden ordugâhında Nâdir-Şâh'ın huzuruna kabul edilen Nazif Efendi'nin on günde 6-7 müzâkere celsesinde bulunduğundan bahsedilir: Nihayet Osmanlı şartı kabul edilerek Dördüncü Murad devrindeki Kasr-ı Şîrin muâhedesinde tesbit edilen hudud esas olmak üzere yeni bir sulh muâhedesine imzalanmıştır; Kasr-ı Şîrin sulhü için üçüncü ciltte 1639 = 1049 vukuâtının «17 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1747 = 1160

24 Ağustos = 17 Şa'ban, Perşembe: Tiryâki Hacı-Mehmet Paşa'nın azliyle Aydın muhasssî Kerküklî Boynu-eğri Seyyid-Abdullah Paşa'nın sadâreti.

(Tiryâki'nin azline sebep olarak esrarkeşliğinden ve keyf hâliyle erkân ve ulemâyı tahkir edip durduğundan bahsedilir: Sadâret müddeti 1746 = 1159 senesi 9 Ağustos = 21 Receb Salı gününden itibaren 1 sene, 16 gündür. Halefi Seyyid-Abdullah Paşa eski valilerden «Kesici» ve «Fîrârî» lâkaplarıyla mâruf Seyyid-Hasan Paşa'nın oğludur: Arap mı, Türk mü, belli değildir).

1750 = 1163

3 Kânunusânî = 24 Muharrem, Cumartesi: Seyyit-Abdullah Paşa'nın azliyle Sadâret-kethudâsı Devatdar-Mehmet Emin Paşa'nın sadâreti.

(Abdullah Paşa'nın hudud boylarını takviye hususundaki ihmalkârlığından dolayı azledilmiş olduğundan bahsedilir: Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 2 sene, 4 ay, 10 gündür. — Halefi Mehmet Emin Paşa'ya «Devatdar» denilmesi, Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Paşa'nın divitdarlığından yetmiş olmasındandır).

3/4 Şubat = 25/26 Safer, Salı/Çarşamba gecesi: Büyük İstanbul yangını.

(19 saat süren ve Küçükpazar'dan çıkan ateş o semti kavurduktan sonra iki kola ayrılıp biri Süleymaniye hastâhanesinin arkasındaki büyük konakları yakmış, biri de Vefa câmii hizâsından Ağa-kapusu'na dayanıp Yeniçeri-ocağının bu meşhur merkezini kül hâline getirmiştir: Birinci Mahmud Ağa-kapusu'nun hemen inşâsını emrettiği için, derhal inşâata başlanmıştır).

26/27 Nisan = 19/20 Cumâda-l-ülâ Pazar/Pazartesi gecesi: Çarşılar yangını ve Birinci Mahmud'un büyük bir şefkat eseri.

(Bu gece Mercan'da çıkan yangın Bitpazarıyla Abacılar, Yorgancılar ve Yağlıkcılardaki kâgir ve ahşap dükkânları, hanları ve mahzenlerle eşyaları ve malları kâmilên kül hâline getirdikten sonra Parmakkapı havâlisiyle Okçular arasındaki dükkânlara sirâyetle hepsini yakmış ve ertesi gün öğleye doğru söndürülebilmıştır: 12 saat süren bu müthiş âfet büyük küçük bir çok esnafı bir daha doğrulamıyacak bir hâle getirmiş olduğu için, unutulmaz bir büyüklük gösteren Sultan Mahmud bütün bu çarşıların kendi kesesinden derhal inşâsını emretmiş ve bu sâyede hepsi kâgir olarak yeniden yapılmıştır).

1752 = 1165

1 Temmuz = 18 Şa'ban, Cumartesi: Devatdar-Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Baş-Emir âhur Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın ilk sadâreti.

(Emin Paşa'nın azline sebep, her kesi tekdir ve tahkir etmesi ve bilhassa pâdi-

şahın şifâhî ihtarlarına rağmen fena muâmelelerine devam etmekten çekinmemesidir : Sadâret müddeti 1750 = 1163 senesi 3 Kânunusânî = 24 Muharrem Cumartesi gününden itibaren 2 sene, 5 ay, 29 gündür. Halefî Çorlulu Bâhir Mustafa Paşa'nın Baş-Emirâhurluktan birdenbire Sadâret makamına yükselivermesi Kanunî devrindeki Makbûl-İbrahim Paşa'nın Hâs-oda-başılığından Vezir-i-a'zam olmasını hatırlatan bir fevkalâdeliktir).

29/30 Temmuz = 17/18 Ramazan, Cumartesi/Pazar gecesi: İstanbul ve Trakya zelzelesi.

(Vak'anüvis İzzî «19 Temmuz-i Rumî = 18 Ramazan Pazar gecesi»nden bahsettiğine göre, bu büyük felâketin Cumartesi/Pazar gecesi başlamış olması lâzımgelir. Zelzelenin şiddeti bilhassa Trakya'da hissedilmiş, İstanbul'da yalnız bâzı eski binâlar yıkılmıştır : Buna mukabil Edirne, Hafsa vesairede bir saat kadar süren sarsıntı büyük tahribâta sebep olmuş, Sultanselin, Üç-şerefeli, Eski-câmi ve diğer bir çok câmilerin minâreleri, kubbeleri ve şerefeleri yıkılmış, bir çok kâgır binâlar, hanlar ve hamamlar çökmüş, Hasköy kasabası tamamıyla harâb olmuş, pek çok insan ölmüş ve yaralanmış ve bilhassa Edirne havâlisinde bir kaç ay süren fâsılalı zelzeleler halkı mütemâdî bir haşyet içinde bırakmıştır).

1754 = 1167

2/3 Eylül = 14/15 Zülka'de, Pazartesi/Salı gecesi : İstanbul zelzelesi.

(Takriben zevâlî saat dokuzda iki dakika kadar süren bu şiddetli sarsıntı bâzı binâları yıkmış, surlarda hasarlar olmuş, Yedi-kule'nin biri yıkılmış, bilhassa Aya-sofya, Fâtih ve Bâyezid câmilerinin kubbelerinde hasâr olduğu için derhal tâmirleri emredilmiştir : 50-60 kişi ezildiği rivayet edilir. Sarsıntıların 5-6 günde 14 defa tekerrür etmesi halkı mütemâdî bir heyecan içinde bırakmıştır).

1754 = 1168

21/22 Teşrinievvel = 4/5 Muharrem, Pazartesi/Salı gecesi: Uzunçarşı yangını.

(Gece yarısına doğru Baş-Emir-âhur Sâdık Ağa'nın konağından çıkan yangın on iki saat sürüp Uzunçarşı ile etrâfındaki evleri kâmilten yaktıktan sonra söndürülebilmiştir : Vak'anüvis Vâsîf «Her memleketün nâdide ve nâşinide» eşyasıyla dolu olan Sâdık Ağa konağının yağmasından «Nice fakir-i nâ-tüvân nâil-i mâl-i firâvân» olduğundan bahseder).

13 Kânunuevvel = 27 Safer, Cuma: Birinci Mahmud'un ölümü.

(Bir iki senedir sıhhati bozuk giden bu temiz yürekli, merhametli ve şefkatli halk babasının ölümüne bir fistül sebep olduğundan bahsedilir : Kalb sektesinden öldüğü hakkında da bir rivayet vardır. Mevsimin şiddetine ve bilhassa ata binemiycek halde bulunmasına rağmen Cuma selâmıhına çıkmış, namazdan sonra Silâhdar Ağa'nın koluna dayanarak güçlükle yürüyüp müşkilâtla ata bindirilebilmiş ve nihayet saray kapusundan girerken maiyyetinin kolları arasında can vermiştir: Vak'anüvis Vâsîf «28 Safer Cum'a» tarihinden bahsederse de hakikî takvimde Cuma günü o ayın 27 sine müsâdiftir.

İkinci Mustafa'nın büyük oğlu olan Birinci Mahmud 1108 = 1696 senesi 3 Muharrem = 2 Ağustos Perşembe günü dünyâya gelmiş olduğuna göre tam 58 sene, 4 ay, 12 gün yaşayıp 59 yaşının içinde ölmüş demektir: 1730 = 1143 senesi 1/2 Teşrinievvel = 18/19 Rebi'ül-evvel Pazar/Pazartesi gecesi zevâli saat 9,30 da tahta çıkmış olduğuna göre, saltanat müddeti de 24 sene, 2 ay, 12 gün sürmüş demektir.

Çok zeki, münevver, hamîyyetli ve bilhassa insâniyetli bir zât olan Birinci Mahmud'un saltanat zamanı Osmanlı tarihinin azamet yıllarını hatırlatan parlak bir devri sayılır : Almanyâ/Avusturya imparatorluğu mağlûb edilerek Belgrad istirdâd edilip Sırbistan ve Eflak düşman istilâsından kurtarılmış, Rusya bir kere daha Kırım'la Karadeniz'den uzaklaştırılmış ve Nâdir-Şâh gibi bütün Asya'yı titreten bir Türkmen fâtihine Dördüncü Murad devrinin hudutları kabul ettirilip her türlü dinî, askerî ve siyâsî iddialarından vazgeçtirilmiştir.

Zaruret olmadıkça kan dökmekten büyük bir takayyütle dâimâ ictinâb etmiş olan Birinci Mahmud insâniyet hislerinin ne kadar derin ve samimî olduğunu bilhassa Avusturya imparatoru Altıncı Charles ölüp yerine meşhur kızı Marie-Thérèse geçtiği zaman bütün Garp hristiyan devletlerinin tıpkı bir lâşeye konan kargalar gibi saldırıp «Avusturya verâseti», muharebelerine koyuldukları ve kendisini de fırsattan istifâdeye teşvik edip durdukları zaman göstermiş, zebunküşlükten ve kan dökmekten ictinâb edip Avrupa hükümdarlarına nasihatnâmeler göndererek harbin fecâatlerinden bahsedip insanlık ve insan hakları nâmına sulhe tavassut teklifinde bulunmuşsa da muhâtaplarının medenî ve ruhî seviyyeleri kendisi gibi olmadığı için söz dinletememiştir : Hattâ bundan dolayı Garp menbâlarında o devrin bu kadar ulvîce-naplık gösteren yegâne hükümdarı olarak hürmet ve minnetle anılır. Kendi tebaası-na karşı gösterdiği şefkatin muhteşem bir tecellisi için de yukarda 1750 = 1163 vukuâtının «26/27 Nisan» fıkrasına bakınız.

Memleketin fikrî tekâmülüne büyük bir ehemmiyet veren Sultan Mahmud başta Ayasofya kütüphanesi olmak üzere muhtelif kütüphaneler te'sis edip dersler açtırmış, mektepler yaptırmış ve Patrona ihtilâlinde bir müddet faaliyetten kalan Türk matbaacılığına yeni bir hız vermiştir. İşte bütün bunlardan dolayı bu müşfik ve büyük insanın ölümü bütün halk tabakalarını müteessir eden umumî bir mâtemle karşılanmıştır. — Mezarı Yenicâmi'de, babası ikinci Mustafa'nın yanındadır).

ÜÇÜNCÜ OSMAN

(Osman-ı Sâlis)

— M. 1754 = H. 1168 — M. 1757 = H. 1171 —

1754 = 1168

13 Kânunuevvel = 27 Safer, Cuma: Üçüncü Osman'ın cülûsu.

(İkinci Mustafa'nın ikinci oğlu olan Üçüncü Osman, büyük kardeşi Birinci Mahmud ölür ölmez derhal tahta çıkarılıp biat edilmiştir : 1110 = 1699 senesi 2 Kânunusânî = 29 Cumâda-l-âhire Cuma günü dünyâya gelmiş olduğuna göre yaşının 55 sene, 11 ay, 12 gün tuttuğu, yâni 56 yaşını bitirmek üzere bulunduğu sırada cülûs etmiş demektir; Rus dönmesi olduğundan bahsedilen anasının adı «Şehsüvar-Sultan»dır. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arazisinin mecmûuna hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline gireriyen Süleyman ve Musâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartıyla, Üçüncü Osman Osmanlı pâdişahlarının yirmi beşincisidir).

1755 = 1168

11 Kânunusânî = 27 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: İstanbul halicinin donması.

(Bu kış İstanbul tarihinin en şiddetli mevsimlerinden birine tesadüf etmiş, tıpkı Genc-Osman devrinde olduğu gibi Halîç suları donmuş ve bilhassa Defterdar iskelesiyle Sütölce arasında yayan gelip geçenler görülmüştür! Vak'anüvis Vâsîf bu hâdise hakkında şöyle bir tarih beyti kaydetmektedir :

Buz üstünden geçen geldi banâ yaz didi târihin
Deniz altmış sekizde dondu buzdan bendeniz geçdüm

O sırada Edirnede yağan karın da «yirmi karış» tuttuğundan bahsedilir. — Vâsîf tarihinde bu hâdise «Erbain muntasıfı» na ve Rebî'ül-evvel «evâsıtına», müsâdif gösterilirse de, Erbaînin yirminci günü o Hicret ayının «evâsıt»ına değil, «evâhir»ine müsâdiftir. — Genc-Osman devrindeki don için 1621 = 1030 vukuâtının «24 Kânunusânî» fıkrasına bakınız).

15 Şubat = 3 Cumâda-l-ülâ, Cumartesi: Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın azliyle eski Vezir-i a'zamlardan Anadolu beylerbeyi Hekim-oğlu Ali Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(Bâhir Mustafa Paşa'nın bu ilk sadâreti 1752 = 1165 senesi 1 Temmuz = 18 Şa'ban Cumartesi gününden itibaren 2 sene, 7 ay, 14 gün sürmüştür. — Halefi Hekim-oğlu Ali Paşa tayininden 40 gün sonra 27 Mart = 13 Cumâda-l-âhire Perşembe günü Trabzon'dan İstanbul'a gelip işe başlamıştır).

18 Mayıs = 6 Şa'ban, Pazar: Hekim-oğlu Ali Paşa'nın üçüncü ve sonuncu sadâretinden azliyle Baş-defterdar Nâilî Abdullah Paşa'nın sadâreti.

(Hekim-oğlu'nun azline sebep olarak eski yârânı olan boşnakların istedikleri me'muriyetleri vermekten âciz kalmasından ve bilhassa nüfuziyle meşhur Silâhdar Ali Ağa'nın telkinatından bahsedilir: Bu son sadâreti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 3 ay, 1 gün sürmüştür. — İlmî ve ahlâkî meziyetleriyle mârûf olan halefi Nâilî Abdullah Paşa İstanbulludur. Aşağıki fıkraya da bakınız).

24 Ağustos = 16 Zülka'de, Pazar: Nâilî Abdullah Paşa'nın azliyle Tevkîl/Nişancı Bıyıklı-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Üçüncü Osman'ın en gözde adamı olan bu Ali Paşa yukarıki fıkroda gördüğümüz Hekim-oğlu'nu azlettirince Silâhdarlıktan vezâretle Nişancılığa terfi etmiş ve niha-yet Nâilî Paşa'yı da attırıp yerine geçmiştir: «Bıyıklı» lâkabının sebebi, Hekim-oğlu'nun yerine sadâreti mukarrer olduğu halde henüz sakal koyuvermemiş olmasıyla ve hattâ Nâilî Paşa'nın sadâreti bunun sakal yetiştirmesine zaman bırakmak maksadiyle izah edilir! Nâilî Paşa bir sakal bitme müddetince sadârette kalabileceğini bildiği için, tâyin günü:

— Sadr-ı Sadârette hülle oldu!
diye güzel bir nükte bile sarfetmiştir. Bu kıymetli vezirin sadâreti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 3 ay, 7 gün sürmüştür).

27/28 Eylül = 20/21 Zülhicce, Cumartesi/Pazar gecesi: Büyük İstanbul yangını.

(Vâsîf «22 Zülhicce Pazar gecesi»nden bahsederse de, hakiki takvimde Pazar günü o ayın 21 ine müsâdiftir. — Hocapaşa'da Demirkapu hizasındaki evlerin birinden çıkan bu müdhîş âfet dört kola ayrılmıştır:

- 1) Bir kol Bahçekapusuna kadar iki tarafı boydanboya yakmıştır.
- 2) Diğer bir kol Paşa-kapusu = Bâbiâli, Defterdar-kapusu ve Divan-yolundan Mehterhâne ile Defterhâne'ye dayanmıştır;
- 3) Başka bir kol Mahmutpaşa çarşısından Çuhacılar hanına kadar uzamıştır;
- 4) Dördüncü bir kol da Ayasofya çarşısını yakıp Soğukçeşme taraflarına dayanmıştır.

Bu büyük yangının 36 saat sürdüğünden ve şehrin üçte ikisini yaktığından bahsedilir: Aşağıda 1756 = 1169 vukuâtının «4/5 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

1755 = 1169

25 Tesrinievvel = 19 Muharrem, Cumartesi: Bıyıklı-Ali Paşa'nın idâmiyle Sadâret-kethudâsı Yirmi-sekiz-zâde Mehmet Said Paşa'nın sadâreti.

(Pâdişahın en gözde adamı olduğu halde, bu zavallı Ali Paşa'nın böyle birden-bire idâm edilivermesine sebep olarak rüşvet aldığı ve yalancılığı hakkında düşmanlarının tertib ettikleri iftirâlardan bahsedilir: Bir anda gazaba geliveren Üçüncü Osman'ın iki saat sonra hakikati anlayıp «jeng-beste-i nedâmet» olduğundan bahsedilir! İstanbul'un fakir bir âilesinden yetişmiş olan Ali Paşa'nın sadâret müddeti 1755 = 1168 senesi 24 Ağustos = 16 Zülka'de Pazar gününden itibaren 2 ay, 2 gündür. — Halefi Mehmet Said Paşa, Paris sefâretnâmesiyle meş-

hur Yirmi-sekiz-Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu ve İbrahim-Müteferrika ile beraber Türk matbaacılığının müessisidir: 1727 = 1139 vukuâtının «Temmuz başları» ve «16 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız).

5 Kânunuevvel = 1 Rebî'ül-evvel, Cuma: İnşaâtı ikmâl edilen «Nûr-ı-Osmânî» câmiinin halka açılması.

(İnşaâta Birinci Mahmud devrinde başlanmıştır; temel-atma tarihi ihtilâflıdır: Vak'anüvis Vâsıf'a göre 1162 = 1749 senesi 28 Muharrem = 18 Kânunusânî Cumartesi gününe ve Binâ kâtibi Ahmed Efendi'nin «Târih-i Câmî-i-Şerif-i Nûr-ı-Osmânî» sine göre de 1161 = 1748 tarihine müsâdiftir! İlk rivayet doğru olduğu takdirde, Osmanlı mi'mârisinin inhitât eserlerinden olan bu meşhur câmî'in temel-atma merâsimiyle bu günkü resm-i-küşâdı arasında 6 sene, 10 ay, 18 gün geçmiş olması lâzımgelir. — İnşaâtı Üçüncü Osman ikmâl ettirip vakıflar te'sis ettirmiş olduğu için, onun nâmına «Nûr-ı-Osmânî» ismi verilmiştir. — «Tâc-üt-tevârih» müellifi Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa'düddin Efendi'nin haremi Fatma-Hâtun'un mescidi yerine yapılan bu câmiin ikişer şerefeli iki minâresi, medresesi, kütüphânesi, imâreti, sebîli ve çeşmesi vardır. — Açılış merâsiminde Üçüncü Osman Cuma-namazına gelmiş ve devlet erkânıyla ulemâya hil'atler giydirilip fukaraya sadakalar dağıtılmıştır).

1756 = 1169

1 Nisan = 1 Receb, Perşembe: Yirmi-sekiz-zâde Mehmet Said Paşa'nın azliyle Mora Muhassılı Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Said Paşa'nın azline sebep olarak yeni vergiler tarhına kalkışmasından ve «Mizac-ı zamânede olan televvüne», uymamasından bahsedilir; Sadâret müddeti 1755 = 1169 senesi 25 Teşrinievvel=19 Muharrem Cumartesi gününden itibaren 5 ay, 7 gün sürmüştür. — Halefi Bâhir Paşa 3 Mayıs = 3 Şa'ban Pazartesi günü İstanbul'a gelip işe başlamıştır).

4/5 Temmuz = 6/7 Şevvâl, Pazar/Pazartesi gecesi: Büyük İstanbul yangını.

(Vak'anüvis Vâsıf «8 Şevvâl İsneyn gicesi»nden bahsederse de, Pazartesi günü hakiki takvimde o ayın yedisine müsâdiftir. — Cibâli-kapusu hâricindeki «Yahud-hâne»lerin birinden çıkıp 48 saat süren bu müdhîş âfet o semti kâmilten kül ettikten sonra dört kola ayrılmıştır :

- 1) Bir kol Unkapanıyla Süleymâniye taraflarını yakıp Kapdanpaşa hamamına dayanmıştır;
- 2) Diğer bir kol Vefâ-meydanından itibaren Şehzâdebasını ve Yeniçerilerin Eski-odalarını yakıp Langa-kapusuna dayanmış ve sur hâricinden de sâhile kadar uzanmıştır;
- 3) Bir diğer kol Zeyrek'den itibaren Sarâçhane, Et-meydanı, Aksaray semtleriyle Yeni-odalardan bir kaç kışlayı ve Avretpazarı'nı yaktıktan sonra Davudpaşa iskelesine dayanmıştır;
- 4) Dördüncü bir kol da Fatih, Sultanselim, Alipaşa-çarşısı, Lûtfipaşa, Aya-kapusu ve Yeni-kapu taraflarını kül hâline getirmiştir: «Feth-i İstanbul'danberü» misli görülmediğinden bahsedilen bu büyük yangında iki bin ev, bin dükkân, beş yüz seksen değirmen, iki yüz câmi ve mescid, yetmiş hamam ve bir han yandıktan başka bir çok nüfus zâyîâtı da olmuştur; muhtelif cinsten yanan binâların mecmûu 3851 dir. — Yağmacılar her yangında olduğu gibi bu sefer de büyük bir faaliyet gösterip taşralara bir çok eşyâ ve mal sevketmişlerse de, vali-

lere gönderilen şiddetli emirlerle bütün bunlar geri getirilip sâhiplerine iade edilmiştir : Bu felâket üzerine İstanbul'un derhal yeniden inşâsına başlandığından bahsedilir. — Üçüncü Osman devrinin bundan evvelki büyük İstanbul yangını için yukarda 1755 = 1168 vukuâtının «27/28 Eylül» fıkrasına bakınız. Bunlardan başka, ikinci derecede bir takım yangınlar da olmuştur : Yeni inşaâta hükûmetin dâimâ yardım ettiğinden bahsedilir).

1757 = 1170

11 Kânunusâni = 19 Rebî'ül-âhir, Salı: Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın azliyle Haleb valisi Koca-Râgıb Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Köse Paşa'nın azline sebep, Şam valiliği ile Emîr-ül-Hacc makamı inhilâl edince kendisine rakip saydığı Koca-Râgıb Paşa'yı pâdişaha pek çok medhedip o işe bağlamak istemesi ve Üçüncü Osman'ın da o kadar muktedir bir veziri Şam valiliğinden ziyâde Sadârete lâıyk görmesidir : Tabîi bu suretle Bâhir Paşa kazdığı kuyuya düşmüş demektir! — Bâhir Mustafa Paşa'nın bu ikinci sadâreti 1756 = 1169 senesi 1 Nisan = 1 Receb Perşembe gününden itibaren 9 ay, 10 gün sürmüştür. Koca-Râgıb Paşa Istanbuldur ve Defterhâne kâtiplerinden Mehmet Şevki Efendi'nin oğludur : 1110 = 1698-1699 tarihinde dünyâya gelmiş olduğuna göre 58 - 59 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Dîvan edebiyatımızın en mühim şahsiyetlerinden olan Râgıb Paşa Ruhi ve Nâbi gibi fikir ve felsefeyi şiir hâline getirmiş ve bir çok beyitleriyle mısraları darbunesel hâline gelmiştir. İdarî ve siyâsî şahsiyeti de edebî kıymeti kadar medhedilir; yalnız tereddüdüyle askerî işlerdeki ihmalkârlığı kendisinden sonra devletin çok müşkil bir vaziyette kalmasına sebep olmuştur: Aşağıda 1763 = 1176 vukuâtının «7/8 Nisan» fıkrasına bakınız. — Üçüncü Ahmed'in kızlarından Sâliha-Sultan'ın üçüncü kocası olan Râgıb Paşa Üçüncü Mustafa'nın eniştesidir. — Haleb'den İstanbul'a gelip işe başlaması 20 Mart=28 Cumâda-ı-âhire Pazar gününe müsâdiftir: Sadr-ı-a'zamların çok sık değiştikleri bir devirde bu büyük adam ölünceye kadar Sadârette kalmış ve altı seneden fazla mevkiini muhâfaza etmiştir).

1757 = 1171

29/30 Teşrinievvel = 15/16 Safer, Cumartesi/Pazar gecesi: Üçüncü Osman'ın ölümü.

(Sultan Osman'ın ölümüne sebep, uyluğundaki «Loupe = Kurt-uru» nun çıkarılmasından dolayı çok rahatsız olduğu sırada Adalar-denizinden dönen donanmanın İstanbul'a girişini görmek için kendisini Saray-burnundaki köşke naklettirmek ihtiyatsızlığıdır : Merâsim sonunda saraya geldikten biraz sonra can vermiştir. Üçüncü Osman 1699 = 1110 senesi 2 Kânunusâni = 29 Cumâda-ı-âhire Cuma günü dünyâya gelmiş olduğuna göre tam 58 sene, 9 ay, 28 gün yaşayıp 59 yaşının içinde ölmüş demektir. Saltanat müddeti de 1754 = 1168 senesi 13 Kânunuevvel = 27 Safer Cuma gününden itibaren 2 sene, 10 ay, 18 gün tutmaktadır. Üçüncü Osman devri hâricen sulh içinde geçmiş olmakla beraber, İstanbul'da sık sık yangınlar çıkması ve bilhassa iki büyük yangının pâyitahtı harâbeye çevirmiş olması, bir tâûn = vebâ salgını ve Haliç donu Osmanlı menbâlarında bu devrin pek uğurlu sayılmadığını gösteren imâlî ifâdelere yol açmıştır. Bu pâdişahın en mühim i'mar eserleri de Ahırkapı feneriyle Nûr-ı-Osmânî câmiine münhasırdır : Bununla beraber İstanbul'un yeniden inşâsı da onun zamanında başlamıştır. Üçüncü Osman'ın şefkat ve merhametinden ve bilhassa rüşvetle yalana düşman olduğundan da bahsedilir. — Mezarı Yeni-câmi'de, büyük kardeşi Birinci Mahmud'un yanındadır).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA

(Mustafây-ı Sâlis)

— M. 1757 = H. 1171 — M. 1774 = H. 1187 —

1757 = 1171

30 Teşrinievvel = 16 Safer, Pazar sabahı : Üçüncü Mustafa'nın cülûsu.

(Üçüncü Ahmed'in oğlu olan Üçüncü Mustafa 1717 = 1129 senesi 28 Kânunusâni = 14 Safer Perşembe günü dünyâya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 40 sene, 9 ay, 4 gün tuttuğu, yâni, 41 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir. Anasının adı «Mihrişâh-Kadın»dır. — Fetret devrinde saltanatlarını ilân etmiş olan Süleyman ve Musâ Çelebilerle bâzı mükerrer saltanatlar sayılmamak şartıyla Üçüncü Mustafa Osmanlı pâdişahlarının yirmi altıncısıdır. — Osmanlı tarihinde son cülûs bahşişi işte bunun zamanında verilmiştir.

Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, Üçüncü Osman Cumartesi/Pazar gecesi ölmüşse de, Sadr-ı a'zamla diğer devlet erkânının sarayda toplanmasına kadar bir kaç saat geçmiş olduğu için, Sultan Mustafa sabaha karşı cülûs etmiş ve hattâ devlet-adamlarının bulunduğu «Sünnet-odası»na girdiği zaman:

— Sabahlar hayr ola!

diye selâm vermiştir : Onun için biât merâsimi «tulû'-i fecr-i sâdikda» başlamıştır. Zeki, münevver, çok çalışkan, temiz-yürekli, teceddüd ve ıslâhat tarafdârı bir zât olan Üçüncü Mustafa bir çok Osmanlı padişahları gibi kuvvetli bir şâirdir; meselâ başta Vezir-i a'zam Koca-Râgıb Paşa olmak üzere muhtelif şâirlerin tanzir ettikleri meshur kıt'ası bütün nazîrelerini gölgede bırakmıştır :

Yıkılıpdur bu cihan sanma ki bizde düzele
Devleti çarh-ı denî virdi kamû mübtezele
Şimdi ebvâb-ı saâdetde gezen hep hazele
İşimiz kaldı heman merhamet-i Lem-yezele

Her halde bu acı sözler, günden güne artık yaklaşmakta olan Rus tehlikesine karşı devletle orduyu ıslâh etmek istediği halde etrâfında kendisine yardım edecek ve o büyük işi başarabilecek kıymette devlet-adamları bulamamasından muztarib olduğu bir anda söylenmiş olsa gerektir: Çünkü bu azimkâr pâdişah «adamsızlık»dan çok bunalmıştır; bilhassa Koca-Râgıb Paşa'nın ölümünden sonra artık büyük iş görebilecek kimse kalmamıştır. Üçüncü Mustafa'nın şiir mahlası «Cihangir»dir. — Aşağıda 1774 = 1187 vukuâtının «21 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız).

1760 = 1173

10 Nisan = 23 Sa'ban, Perşembe : Lâleli câmiinin temel-atma merâsimi.

(Mi'mari inhitâtının «Nûr-ı Osmâni»den sonraki eseri olan bu Mustafây-ı Sâlis

câmiinin yerindeki Arif Efendi bostanıyla etrafındaki evler ve dükkânlar satın alınıp sâhiplerine bedellerinden başka ihsanlar da verildikten ve zemin tesviyesi ikmâl edildikten sonra, bu gün merâsimle temeli atılmıştır : İkmâli için 1764 = 1177 vukuâtının «9 Mart», fıkrasına bakınız).

1761 = 1175

24 Kânunuevvel = 27 Cumâda-l-ulâ, Perşembe: Şehzâde Selim'in doğumu.

(Üçüncü Mustafa'nın oğlu olan bu şehzâde Selim 1789 = 1203 tarihinde tahta çıkan büyük teceddüdcü Sultan Selim-i-Sâlis = Üçüncü Selim'dir : Anasının adı «Mihrişâh-Sultan» dir. — Üçüncü Selim'in doğumu büyük şenliklerle tes'îd edilmiş, yedi gün yedi gece «Şehrâyîn» ve üç gece de «Deniz donanması» yapılmıştır).

1763 = 1176

7/8 Nisan = 23/24 Ramazan, Perşembe/Cuma gecesi, zevâlî saat 3,35: Koca-Râgıb Paşa'nın ölümü ve Tevkii-Hamze Hâmid Paşa'nın sadâreti.

(Divan edebiyatımızın en mümtaz simâlarından olan Koca-Râgıb Mehmet Paşa'nın sadâreti 1757 = 1170 senesi 11 Kânunusânî = 19 Rebî'ül-âhîr Salı gününden itibaren 6 sene, 2 ay, 28 gün sürmüştür : 1110 = 1698 - 1699 tarihinde dünyâya gelmiş olduğuna göre 64 - 65 yaşlarında ölmüş olması lâzımgelir. Mezarı İstanbul'da Koska'daki kütüphânesinin bahçesindedir. — Diploması tarihimizin en mühim şahsiyyetlerinden sayılan bu büyük adamın başlıca hatâsı, ordunun perişan vaziyetini bildiği için zarurî bir sulh siyaseti tâkib ettiği halde altı seneden fazla süren sadâretinde askerî islâhâta ehemmiyet vermemiş olmasında gösterilebilir: Gerek kendisinin, gerek haleflerinin bu afvedilmez hatâları nihayet devletin 1768 = 1182 senesi «8 Teşrinievvel», fıkrasında göreceğimiz Rus seferine hazırlıksız ve hattâ perişan bir halde girişip büyük felâketlerle karşılaşmasına sebep olmuştur. Râgıb Paşa'nın bu askerî hatâsına mukabil çok mühim bir siyasî basiret eseri vardır: Rusya'ya karşı meşhur Prusya kralı Büyük Frédéric'le tedâfüî ve tecâvüzî bir ittifak için müzakereye girişip işi neticelendireceği sırada toplanan fevkalâde bir meclis sulhü muhâfaza gayretiyle o zarurî ittifakı reddetmiş ve ondan sonra Prusya kralının Rusya imparatoriçesi Büyük-Katerina/Catherine ile ittifakı Lehistan'ın ilk taksimine sebep olmuştur! — Koca Râgıb Paşa'nın hastalığı esnâsında Sadâret-kaymakamlığına tâyin edilmiş olan Tevkii/Nişancı Hamze Hâmid Paşa'nın sadâreti, bu ölüm gecesine tesadüf eden 8 Nisan = 24 Ramazan Cuma gününe müsâdiftir: Hamze Paşa İstanbul'da doğmuş olduğu için «Şehrî» gösterilirse de, aslen Kayseri vilâyetindeki Develi-Karahisar'dandır).

1763 = 1177

1 Teşrinisânî = 24 Rebî'ül-âhîr, Salı: Tevkii-Hamze Hâmid Paşa'nın azliyle Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın üçüncü ve sonuncu sadâreti.

(Hamze Paşa'nın azline sebep olarak mütereddid denilecek kadar icraâtında ihtiyatkâr olmasıdır: Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 6 ay, 23

gündür. —Bâhir Mustafa Paşa'nın bundan evvelki sadâretleri için yukarda 1752 = 1165 vukuâtının «1 Temmuz» ve 1756 = 1169 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasına bakınız.

1764 = 1177

9 Mart = 6 Ramazan, Cuma : İnşaâtı ikmâl edilen Lâleli câmiinin halka açılışı.

(Temel-atma merâsimi için 1760 = 1173 vukuâtının «10 Nisan» fıkrasına bakınız : 3 sene, 10 ay, 29 günde tamamlanan bu inhitât eserinin birer şerefeli iki minâresiyle medresesi, imârethânesi ve sebili de vardır; türbesinde Üçüncü Mustafa ile oğlu Üçüncü Selim medfundur. — Açılış merâsiminde Sultan Mustafa ile erkân ve ulemâ Cuma-namazına gelmiş ve kurbanlar kesilip sadakalar dağıtılmıştır).

1765 = 1178

28 Mart = 5 Şevvâl, Perşembe : Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın azliyle Rumeli beylerbeyi Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti.

(Bâhir Paşa'nın azline sebep, Gürcistan'da Rusların teşvikiyle yedi senedir sürüp duran imêrêthi = Açuk-baş/Baş-açuk isyanının tenkilinde gösterdiği idaresizliktir : Bu mesele için aşağıda 1768 = 1182 vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Sadâret müddeti 1763 = 1177 senesi 1 Teşrinisânî = 24 Rebî'ül-âhîr Salı gününden itibaren 1 sene, 4 ay, 27 gündür; Vâsıf'ın matbû metninde «7 Şevvâl Hamis», gösterilirse de, Perşembe günü hakikî takvimde o ayın beşine müsâdiftir; Midilli'ye sürülen Bâhir Mustafa Paşa bir ay sonra gayrimeşrû servet cem'i, Hazîne isrâfâtı ve yalancılık gibi töhmetlerle idâm edilip kesik başı İstanbul'a getirilerek teşhir olunmuştur. — Halefi Muhsin-zâde Mehmet Paşa 1737 = 1150 vukuâtının «6 Ağustos» fıkrasında sadâretini gördüğümüz eski Vezir-i-a'zamlardan Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın oğlu ve Üçüncü Ahmed'in kızlarından Esmâ-Sultan'la evlenmiş olduğu için Üçüncü Mustafa'nın eniştesidir : İstanbul'a gelip işe başlaması 29 Nisan = 8 Zülka'de Pazartesi gününe müsâdiftir).

1766 = 1179

22 Mayıs = 12 Zülhicce, Perşembe : Büyük İstanbul zelzelesi.

(Vak'anüvis Vâsıf «13 Zülhicce Pengşenbih» gösterirse de, Perşembe günü hakikî takvimde o ayın 12 sine müsâdiftir. — Gün doğduktan yarım saat sonra iki dakikadan az süren bu müdhîş âfet İstanbul ve civârında bir çok tahribâta sebep olmuştur : Ahşap ve kâgir binâlardan bir çoğu ve bilhassa Fâtih câmiıyla diğer bir çok câmiler hasâra uğramış veyahut yıkılmış, bir çok insanlar enkaz altında veyahut toprak içinde can vermiş ve Rebî'ül-evvel = Ağustos'a kadar takriben iki buçuk ay muhtelif fâsılalarla tekrür eden sarsıntılar halkı mütemâdi bir haşyet içinde ve çadır altında yaşatmıştır; zarar ve ziyan 22 bin kese = 11 milyon kuruş tahmin edilmiştir. — Şehrin yeniden i'mârında Üçüncü Mustafa'nın nakdî yardımlarından şükranla bahsedilir).

1768 = 1182

7 Ağustos = 23 Rebî'ül-evvel, Pazar : Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın azliyle Anadolu beylerbeyi Silâhdar-Hamze Mâhir Paşa'nın sadâreti.

(Muhsin-zâde'nin azline sebep, halkın ve pâdişahın istediği Rus seferinin açıl-

masına asker ve hudud vaziyetleri ıslâh edilinceye kadar haklı olarak muhâlefet etmesidir : Aşağıdaki fıkraya bakınız. Bununla beraber, 1765 = 1178 senesi 28 Mart = 5 Şevvâl Perşembe gününden itibaren 3 sene, 4 ay, 10 gün sürmüş olan sadâreti esnasında ordunun ıslâhını ihmâl etmiş olması kendi hatâsıdır : Bu mesele için yukarda 1763 = 1176 vukuâtının «7/8 Nisan» fıkrasına da bakınız. Halefi Hamze Paşa Develi-Karahisar eşrâfından Mehmed Ağa'nın oğludur : 40-41 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş ve 22 Eylül = 10 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü pâyitahta gelip işe başlamıştır).

8 Teşrinievvel = 26 Cumâda-l-ülâ, Cumartesi: Lehistan'ı himâye için Rusya'ya sefer açılması.

(1739 = 1152 senesi 18 Eylül = 14 Cumâda-l-âhire Cuma günü müddetsiz, yâni ebedî olmak üzere akdedildiği halde ancak 28 sene, 10 ay, 19 gün sürmüş olan son Osmanlı - Rus sulhünün bozulmasına sebep, Rusların bilhassa son yıllarda mütemâdiyen muâhedeyi ihlâl edecek hareketlerde bulunmuş olmalarıdır : Meselâ Gürcistan'daki İmêréthi = Aşuk-baş/Baş-aşuk krallığı 1757 = 1170 denberi Rus teşvikiyle haracını eksik vermiye ve nihayet hiç vermemeğe başlamış olduğu için, evvelâ Trabzon ve sonra muhtelif Çıldır valileri tenkile me'mur olmuş ve nihayet 1766 = 1180 de Çıldır beylerbeyi vezir Hasan Paşa ser-asgerlikle sefere çıkıp bu müzmin ısyânı tenkile muvaffak olmuştur. Gene Moskoflar Karadağlıları da ısyân ettirmiş olduktan başka, Yunanistan, Arnavutluk, Eflak ve Boğdan Hristiyanlarını da ısyâna teşvik etmişlerdir. Hattâ bu kadarla da kalmış değillerdir : Kocası Üçüncü Petro'yu öldürerek tahta çıkmış olan meşhur Rusya imparatoricesi Büyük-Katerina = Catherine II, Lehisan kralı Üçüncü Frédéric-Auguste ölünce Polonya'ya asker sevk ederek ve Prusya kralı Büyük Frédéric'le de ittifak ederek 1764 tarihinde eski aşığı Kont Stanislas-Auguste Poniatowski'yi Leh Diyet meclisine zorla kral intihâb ettirmiştir! Son Osmanlı - Rus muâhedelerinde Türkiye'nin emniyeti bakımından Lehistan'ın Rus istilâsından masûniyyeti en mühim esas ittihâz edilmiş olduğu halde, ordu ıslâh olunmamış ve hududlar takviye edilmemiş olduğu için, Üçüncü Mustafa devlet erkânının teenni tavsiyesine riâyette buna da tahammül etmiş ve çarîcenin askerini geri çekeceğine âit vaitleriyle iktifâya mecbur olmuştur. Tabii bütün bu yaldızlı vaitler neticesiz kalmış, dört sene sabreden Leh milliyetperverleri nihayet bu sene Rus istilâsına karşı Polonya'nın Bar şehrinde toplanıp «Confédération de Bar» denilen bir birlik kurarak millî bir misak akdedip Sultan Mustafa'nın kendilerine yardım etmesini istemişlerdir.

O sırada Hotin, Bender ve Özü kalelerini ihtiyâten takviye ettirmiş olan pâdişah ordunun hazırlıksız olmasından dolayı Lehlilerin bu haklı dâvetine rağmen sefer açmak istememişse de, nihayet Rusların çok küstahça bir hareketleri Türkiye'nin bu sabır ve tahammül siyasetine son vermiştir : Bar milliyetçilerini tenkile kalkan bir Rus suvâri müfrezesinden kaçan Leh vatanperverlerinin bir kısmı Rusları Türk topraklarına sürüklemek için Kırım hanlarının haslarından olan Balta kasabasına ilticâ edince, oraya kadar saldıran Moskoflar Lehlilerle beraber Müslümanları da kılıçtan geçirip kasabayı tahrib etmek suretiyle Osmanlı-Rus sulhünü çok kanlı bir taarruzla ihlâl etmişlerdir.

Vak'a İstanbul'a aksedince, bu tarihten dört gün evvel toplanan fevkalâde bir mecliste sefer kararı verilmiş ve işte bundan dolayı Rus sefiri Obreskoff nihayet bu gün Yedi-kule'ye atılıp resmen harb ilân edilmiştir : Sefer açılınca sefirlerin hapsedilmek âdeti, memleketlerinde bulunan Türk Tüccar ve tebaasının iâdesini te'min için elde rehine bulundurmamak maksadıyla izah edilir).

20 Teşrinievvel = 8 Cumâda-l-âhire, Perşembe : Silâhdar-Hamze Mâhir Paşa'nın azliyle Tevkii/Nişancı Yağlıkçı-zâde Hacı-Mehmet Emin Paşa'nın sadâreti.

(Hamze Mâhir Paşa'nın azline sebep olarak israfçılığundan bahsedilir : Sadâreti

bu senenin başındaki fıkra tarihinden itibaren 2 ay, 14 gün sürmüşse de, Anadolu beylerbeyliğinden İstanbul'a gelip işe başlamasından itibaren ancak 28 gün fiilen Sadârette bulunmuştur. — Halefi Mehmet Emin Paşa evvelce sefâretle Hindistan'a gitmiş olan Yağlıkçı esnafından Hacı-Yusuf Ağa'nın oğlu ve Üçüncü Mustafa'nın câ-mâdidir: 44 - 45 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olunca Serdâr-ı-Ekremlikle Rus seferine de me'mur edilmiştir).

1769 = 1182

31 Kânunusâni = 23 Ramazan, Salı: Kırım hanı Kırım-Giray'ın Cenubî Rusya seferine hareketi.

(Yukarıki senenin «8 Teşrinievvel», fıkrasında bahsi geçen Balta vak'asının intikamını almak için bu gün yüz bin Tatar atlısıyla hareket eden Kırım-Giray Rusları mağlûb edip Cenubî-Rusya'yı üç koldan tahrib ve yağma ederek binlerce esir getirmiştir : Yüz köy ve kasaba yıkıp yaktığından ve her neferine 6 - 7 köle ve câriye ile 24 çocuk ve 60 - 80 koyun isâbet ettiğinden bahsedilir! Bu müdhiş kahramana karşı âciz kalan İkinci Katerina biraz sonra Siropulo isminde bir Rum hekimini elde edip zavallı Kırım-Giray'ı zehirleterek öldürmüştür).

27 Mart = 19 Zülka'de, Pazartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yağlıkçı-zâde Hacı-Mehmet Emin Paşa'nın Rus seferine çıkmak üzere İstanbul'dan Davudpaşa karargâhına geçişi.

(Bu sırada Ruslar Avrupa ve Asya cephelerinde Türklere karşı mühtelif ordular hazırlamışlardır : Prens Alexandre Mikhaïlowitsch Galitzin/Galitsyne kumandasında 65 binlik bir ordu Podolya'dan Hotin üzerine, Kont Pierre Alexandrowitsch Romanzoff / Roumantsof kumandasında 60 binlik bir ordu Azak deniziyle Dniépr arasının müdâfaasına ve Ukrayna'nın işgaliyle Belgrad sulhündenberi tahrib edilmiş olan Azak kalesinin yeniden inşasına ve General Todtleben ve Medem kumandalarındaki ordular da Kafkasya üzerinden Tiflis'e ve oradan da Erzurum ve Trabzon havâlisinin işgaline me'mur olmuşlardır. İşte bu suretle şimalden, şarktan ve garptan beliren Rus tehditlerine karşı hazırlıksız bir vaziyette ve eski nizam ve intizâmını tamamiyle kaybetmiş çürük bir ordu başında harekete geçmek üzere bugün Davudpaşa sahrâsındaki otağına geçen Serdâr-ı-Ekrem bir hafta son hazırlıklarla meşgul olduktan sonra Edirne'ye doğru yola çıkmıştır).

1 Mayıs = 24 Zülhicce, Pazartesi: Ordunun İsakçı'ya muvâsalatı.

(En mühlik vaziyette Serdâr-ı-Ekremlikle ordunun başına geçirilen Vezir-i-a'zam Mehmet Emin Paşa askerlikten hiç bir şey anlamadığını ve hattâ İsakçı'dan ne tarafa gidilmesi lâzımgeldiğini bile kestiremeyecek vaziyette bulunduğunu işte burada topladığı bir harb meclisinde şu tarihi sözleriyle bizzât i'tirâf etmiştir: — Benüm sefer ile ülfetüm olmayup ne tarafa hareket Devlet-i-Aliyye'ye hayırlı ise o mahalli tâyin ve cihet-i-nâfiayı bilâ ketm-ü-tereddüd tebyin idün! İşte bunun üzerine cereyan eden müzakerede Tuna nehri geçildikten sonra tâkib edilecek istikametın ayrıca tâyinine karar verilmiş ve İsakçı'da 25 gün kadar erzak noksanlarının ikmâline çalışılmıştır. — Mehmet Emin Paşa'nın askerlik seviyesi, devletle ordunun o sırada adam kıtlığından ne kadar muztarib olduğunu gösteren en fecî delil demektir).

1 Mayıs = 24 Zülhicce, Pazartesi: İlk Hotin zaferi.

(3 Mayıs = 26 Zülhicce Çarşamba tarihi de rivayet edilir. — Yukarda bu senenin

«27 Mart» fıkrasında gördüğümüz Prens Galitzin ordusu 26 Nisan=19 Zülhicce Çarşamba günü Dniestr=Turla nehrinden geçip 30 Nisan = 23 Zülhicce Pazar günü Hotin kalesine şiddetli bir hücumda bulunmuşsa da püskürtülmüştür. Bu Rus taarruzuna sebep olarak Hotin muhafızları arasındaki anarşiden bahsedilir: Serdâr-ı Ekrem ordusunun yaklaşmakta olmasından cür'et alan kale muhafızları Lehistan arızisine doğru bir akın hareketine çıkmak istemişlerse de, Türkiye'nin Lehistan'ı himâye için harbe girdiğinden bahseden kumandan Çeteci Yeğen-Hasan Paşa izin vermeyince asker tarafından parçalanıp öldürülmüş, yerine Selânik beyi Ahıskalı Hasan Paşa tâyin edilmişse de âsiler kabul etmeyip o sırada halkın ırzına ve malına tasallut ederek Hotin'e gelmiş olan Dukagin sancak-beyi Kahraman Paşa ismindeki kanlı zâlim kale muhafızlığına intihâb edilmiş ve hükûmet de hem bu tuhaf intihâbı tasdika, hem Kahraman Paşa'nın istediği vezâret pâyesini tevcihe mecbur olmuştur! Ruslar işte bu vaziyetten istifâde için Hotin'e saldırmışlarsa da muvaffak olamadıktan başka, Turla'nın öte yakasına geçerken tâkiye bile uğramışlardır. — İsakçı konağında ne tarafa gideceğini takdir edemeyecek vaziyette bulunduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz Serdâr-ı-Ekrem Mehmet Emin Paşa bu ilk Hotin muvaffakiyetini göklere çıkararak İstanbul'a bildirdiği için, harbe iştirâk etmemiş olan Üçüncü Mustafa'nın ismine 5 Mayıs = 28 Zülhicce Cuma gününden itibaren «Gazi» ünvânı izâfe edilmiye başlamıştır: Bundan evvel Birinci Mahmud'a da aynı şekilde takılan Gazilik ünvânı için yukarıda 1733 = 1146 vukuâtının «19 Temmuz» fıkrasına ve Hotin'in bundan 4 ay, 20 gün sonra sukutu için de aşağıki senenin «21 Eylül» fıkrasına bakınız).

1769 = 1183

12 Ağustos = 9 Rebi'ül-âhir, Cumartesi: İkinci Hotin muvaffakiyeti.

(Hotin muhafızlığına âsi askerler tarafından intihâbını yukarıki fıkrada gördüğümüz Kahraman Paşa bir aralık Serdâr-ı-Ekrem'i görmek için ordu merkezine gitmişse de derhal idâm edilip yerine Ahıskalı Hasan Paşa tâyin edilmiş ve o da Hotin'in işte bu ikinci muhâsarasında bir gülle isâbetiyle şehid olmuştur. — Bu muhâsara esnâsında kalenin imdâdına Kırım hanı Üçüncü Devlet-Gıray'la Hotin cephesi ser-askeri Moldovancı-Ali Paşa ve Cânîk muhassılı Ali Bey de gönderilmiş, bunlar Rusları müdhiş bir bozguna uğratmış ve nihayet bu gün Prens Galitzine = Galîcin Hotin'den ikinci defa olarak ric'ate mecbur olmuştur: Aşağıda bu senenin «21 Eylül» fıkrasına da bakınız).

12 Ağustos = 9 Rebi'ül-âhir, Cumartesi: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı Ekrem Yağlıkcı-zâde Hacı-Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Hotin ser-askeri Moldovânî/Moldovancı Ali Paşa'nın sadâret ve serdarlığı.

(Askerlikten bir şey anlamadığını yukarıki senenin «1 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Mehmet Emin Paşa'nın azline sebep olarak 1 Haziran = 26 Muharrem Perşembe günü Tuna'nın karşı yakasına geçişinden itibaren Bender, Han-tepesi ve Yassı-tepe karargâhında tereddütlerle vakit geçirip pâdişahın emirlerine rağmen düşman üzerine yürümemiş ve bu suretle askerinin şevkını kırmış olmasından, ordu erkânıyla ihtilâflarından ve Kırım hanıyla Moldovancı-Ali Paşa'nın şikâyetlerinden bahsedilir: Bununla beraber kendisi de işinin ehli olmadığını bildiği için azlinden evvel bir kaç defa isti'fâ etmiştir; sadâret müddeti 1768 = 1182 senesi 20 Teşrinievvel = 8 Cumâda-l-âhire Perşembe gününden itibaren 9 ay,

23 gündür. Her halde askerlikten anlamadığını bidâyettenberi i'tirâf etmesi ve ondan sonra da üstüste isti'fâ edip durması nâmuskârlığıyla hüsnüniyetinin en büyük delilleridir : Fakat buna rağmen Dimetoka'ya nefyi hakkındaki irâde üzerine oraya giderken düşmanlarının tezvîrleriyle çıkan ikinci bir irâde üzerine Edirne'ye gelir gelmez idâm edilip kesik başı İstanbul'da teşhir edilmiştir. — Şecâatiyle mârûf olan halefi Ali Paşa Kastamonu'nun Sorkun köyündendir: «Moldovancı» lâkabı, vaktiyle Bostancılıkla Moldavia = Boğdan'da eşkıyâ tenkil ederken almış olduğu esirler içindeki fâhişeleri Bursa'ya sevkederken kendi muvâfakatlarıyla câriye şeklinde sattırması olmasından kinâyedir. Selefinden alınan Mühr-i-Hümâyûn'un Ali Paşa'ya isâli 17 Ağustos = 14 Rebî'ül-âhir Perşembe gününe müsâdif gösterilir).

9 Eylül = 8 Cumâda-l-ülâ, Cumartesi: Yeni Vezir-i-a'zam ve Ser-dâr-ı-Ekrem Moldovancı-Ali Paşa'nın Dniestr = Turla nehrinden ordu geçirmesi.

(Ali Paşa'nın bu teşebbüsü, nehrin karşı yakasında «Tabur/ıstabur» kurmuş olan Prens Galitzin/Galiçin ordusuna karşıdır: Bu senenin «12 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz ikinci Hotin zaferinde düşmanın karşı yakaya atılmış olmasından şevke gelen askerin taarruz temâyülleriyle selefinin atâlet yüzünden uğradığı âkıbet karşısında böyle bir harekete mecbur olduğundan bahsedilen Ali Paşa'nın elindeki dunbazlar kâfi gelmediği için, 2 Eylül = 1 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü Hotin önlerinde ikmâl ettirdiği köprü'nün iki başını yük arabalarına istinâd ettirmek mecburiyetinde kalmıştır! O gün geçirilen küçük bir müfreze Ruslar tarafından geri püskürtülmüşse de, düşmanın köprüyü yakma teşebbüsü akim kalmıştır. Nihayet bu gün ordu ilk defa olarak karşı yakaya geçmiş, Matracı köyünü karargâh ittihaz etmiş olan düşman o civardaki ormanlıklarla sırtlara yayılmış olduğu için muhtelif kollar teşkil edilmiş, 3-4 meterisle 6 top ve 2 cephâne arabası zabtedildikten başka 800 Moskof tepelemiş, fakat Türk kuvvetlerinin dağınıklığından istifâde eden düşman meterislerini istirdâd edince o günlük bu kadarla iktifâ edilerek asker geri çekilmiştir).

16/17 Eylül = 15/16 Cumâda-l-ülâ, Cumartesi/Pazar gecesi : Köprü fâciası.

(Bu gün karşı yakaya 12 bin dalkılıç geçirilmişse de, iki başının yük arabalarına istinâd ettirildiğini yukarıki fıkra da gördüğümüz köprü suların yükselmesine mukavemet edemiyerek tam ortasından çökmüş, bir çok asker dalgalar içinde kaybolup gitmiş, iki sâhilden yükselen çığlıklar üzerine vaziyeti anlıyan düşman derhal taarruza geçmiş, bununla beraber ertesi güne tesadüf eden 17 Eylül = 16 Cumâda-l-ülâ Pazar ve onu tâkib eden Pazartesi günleri bir taraftan dunbazlarla ve bir taraftan da öyle bir vaziyette bile adam başına para alan Tatar askerlerinin ustalıklarla efrâdın mühim bir kısmı beri yakaya nakledilmiş ve nakline imkân olmayan 600 asker de Ruslarla çarpışa çarpışa Bender'e giderken bir kaç yüz şehit vermiştir. — Bu felâket üzerine dağılacak hale gelen ordunun artık orada tutulmasına imkân kalmadığından bahsedilir).

21 Eylül = 20 Cumâda-l-ülâ, Perşembe: Türkler tarafından tahliye edilen Hotin'in Ruslar tarafından işgali ve neticeleri.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz köprü fâciasının asker arasında hâsıl ettiği pa-

nikten dolayı orduyu İsakçı'ya götürmek mecburiyetinde kalan Serdâr-ı-Ekrem Moldavancı-Ali Paşa 20/21 Eylül=19/20 Cumâda-l-ülâ Çarşamba/Perşembe gecesi hareket etmiştir. — Yukarıki senenin «1 Mayıs» ve bu senenin «12 Ağustos» fıkralarında gördüğümüz muhâsaralardan dolayı «eser-i binâdan hâlî» diye tasvir edilecek kadar harâb olan Hotin'de ancak 20 günlük erzak kalmış olduğu için, köprü fâciası üzerine bütün muhâfızları kaçmış ve hattâ müdâfaa kumandanı vezir Abaza Paşa da nihayet 5 - 6 adamıyla kaçmış mecbur olmuş ve işte bu yüzden 300 topu ve mükemmel cephânesiyle bomboş kalan Hotin kalesini düşmana bırakıp giderken Serdâr-ı-Ekrem teessüründen ağlamıştır! Bununla beraber, bu fecî âkıbette Moldavancı'nın hiç bir mes'ûliyyeti yok değildir: Kırım hanıyla bâzı ordu erkânı kendisine karşı yakaya geçmekten vazgeçip bu sene yalnız kalenin tâmir ve tahkimiyle iktifâ etmesini tavsiye ettikleri zaman selefinin âkıbetinden korkarak mutlaka harekete geçmek istemesi nihayet işte bu büyük felâketle neticelenmiş, çok kötü bir asker olan Rus baş-kumandanı Prens Galitzine Türk ordusunun ric'at hareketinden istifâde edemeyip ancak sabaha karşı kaleyi işgal etmiş, bu adamın bidâyettenberi teşelsül eden muvaffakiyetsizlikleri nihayet azledilip yerine Kont Romanzof'un tâyi-niyle neticelenmiş ve bu yeni baş-kumandan Hotin fâciasından istifâde etmekte kusur etmediği için, Ruslar Osmanlıların «Memleketeyn» dedikleri Eflak ve Boğdan voyvodalıklarını kolayca istilâya muvaffak olmuşlardır. Gene bu sırada Todtleben ile Medem'in orduları da Kafkasya'yı boydanboya istilâ etmişlerdir: Bunlar için yukarıki senenin «27 Mart» fıkrasına bakınız).

12 Kânunuevvel = 13 Şa'ban, Salı : Moldovancı-Ali Paşa'nın azliyle Rumeli beylerbeyi İvaz-zâde Halil Paşa'nın sadâret ve serdarlığı.

(Muvaffakiyetsizliğinden dolayı azledilen Moldovancı'nın sadâreti bu senenin 12 Ağustos = 9 Reb'ül-âhir Cumartesi gününden itibaren 4 ay, 1 gün sürmüştür. — Halefi Halil Paşa 1739 = 1151 vukuâtının «22 Mart» fıkrasında gördüğümüz, Birinci Mahmud devri Vezir-i-a'zamlarından Arnavut Hacı-İvaz Mehmet Paşa'nın oğludur).

1770 = 1183

9 Nisan = 13 Zülhicce, Pazartesi : Mora zaferi.

(Rus seferinin mânna tesadûf eden 1768 = 1182 senesi içinde hazırlanıp o senenin sonlarına doğru Kronstadt'dan hareket eden bir Rus donanması Sund, Manche = Manş ve Cebelitârik yoluyla Akdeniz'e girmiş ve bir müddet evvel İkinci Kate-rina'nın yolladığı papas kılıklı casusların Osmanlı idaresine karşı hazırladıkları Mora ısyânını alevlendirmek üzere ilerlemeye başlamıştır: Bu donanmayla içindeki askerin başında çarichenin en meşhur âşıklarından Kont Alexis Orloff ile kardeşi Théodore Orloff ve Amiral Spiridoff/Spiritow vardır; fakat hakikatte donanmayı iskoçyalı amiral Elphinston, Gregg/Greig ve Dugdale gibi bir takım İngiliz zâbitleri idare etmektedir: Bunlar bir İngiliz filosuyla Rus donanmasına iltihak etmişlerdir. İstanbul'daki Fransa sefiri Kont de Saint-priest böyle bir Rus donanmasının Baltık denizinden Akdeniz'e geleceğini ne kadar zaman evvel hükûmete haber vermişse de, Akdeniz'in dış denizlerle ittisâlinde bihaber bulunan devşirme devlet erkânının coğ-rafi havsalası öyle bir ihtimâli bir türlü kabul etmediği için maatteessüf hiç bir mu-kabil tedbir ittihâz edilmemiştir! Vak'anüvis Vâsıf bu tuhaf meseleyi şöyle anlatır:

«O vaktin ricâl-ü-kibârı bu keyfiyyeti mağlataya haml ve adem-i tasdik ile Peterpurk'dan [= Petersburg'dan] Akdeniz'e Moskovlu'nun donanma ihrâcını bir vechile mütâlâalarına tatbîk idemeyüp umûr-i müstahileden add ve muâraza idenlerin delâilini mükâbere-i mahz ile red eylediler.»!

Tabii artık Osmanlı inhitâtı o muazzam ve muhteşem devletin nihayet işte bu gibi ellerde kalmasıyla neticelenecek kadar ilerlemiş demektir. Her halde Üçüncü Mustafa'nın :

Şimdi ebvâb-ı saâdetde gezen hep hazele
İşimiz kaldı heman merhamet-i Lem-yezel'e

diye feryâd etmekte yerden göğe kadar hakkı vardır : Yukarda 1757 = 1171 vukuâtının «30 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — 24 büyük ve bir çok küçük gemilerden mürekkebe olan Akdeniz Rus donanmasından ayrılan ve amiral Spiridoff kumandasında bulunan yedi gemilik bir filo Şubat sonlarında = Zülka'de ibtidâlarında Mora sâhillerine yanaştığı ve Kont Orloff da Maïna [= Mayna/Manyasâhillerine 500 Rus askeri çıkarıp elli bin Maynot'un ısyânına sebep olduğu zaman «Moskovlunun Bahr-i-Sefid'e donanma ihrâcını müstahîl add idenler garik-ı bahr-i şerm» olmuş ve ancak işte bu vaziyet üzerine eski Vezir-i-a'zamlardan Muhsin-zâde Mehmet Paşa Mora ser-askerliğine tâyin edilip Iskenderiyye sancak-beyi Mehmed Paşa, Rodos beyi Ca'fer Bey ve Selânik mutasarrıfı vezir Ali Paşa da maiyyetine me'mur edilmiştir : Maynotlar için üçüncü ciltte 1614 = 1023 vukuâtının «18 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Koron, Modon, Navarin, Patras, Anabolu, Tripoliçe, Kalamata ve Mistra/Misistra = İsparta vesaire gibi Mora'nın en mühim merkezleri Ruslarla müttelikleri olan âsi Rumların taarruzlarına uğramış ve bilhassa İsparta'da küçük Türk çocuklarının minârelerden aşağı atılması gibi vahşetler Garp menbâlarında bile elim akisler bırakmıştır. — Bu sırada bir taraftan Mora ser-askeri Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın karadan ve bir taraftan da Kapdan-ı-deryâ Mandal-zâde Hüsâmüddin Paşa kumandasındaki donanmanın denizden taarruzu Rusların rumları bırakıp çekilmesiyle neticelenmiş, bu 9 Nisan = 13 Zülhicce zaferinde 70 bin kişilik bir Maynot-Rum ordusu Osmanlıların «Trablîçe» dedikleri Tripoliçe civârında tepelenmiş ve bundan sonra diğer taraflardaki kılıc-artıkları da kolayca temizlendiği için Muhsin-zâde Mehmet Paşa «Mora fâtihî», diye anılmaya başlamıştır: Aşağıdaki fıkra da bakınız).

1770 = 1184

6/7 Temmuz = 12/13 Rebî'ül-evvel, Cuma/Cumartesi gecesi: Çeşme fâciası ve neticeleri.

(Vak'antivis Vâsıf «Mâh-ı mezbûrun on dördüncü Cum'a-irtesi gicesi»nden bahse-derse de, hakiki takvimde Cumartesi günü o ayın 13 üne müsâdffir : Zâten Garp menbâlarında da bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihe tesadûf edilir. — Yukarıki fıkra da gördüğümüz Akdeniz Rus donanmasına karşı harekete me'mur olan Kapdan-ı-deryâ Hüsâmüddin Paşa'nın idaresindeki Osmanlı donanması «Yirmi kıt'adan mütecâviz» ve Garp menbâlarında da 20-30 gemiden mürekkep gösterilir: Her halde mecmûunun 20-25 parça kadar tuttuğu anlaşılmaktadır. Rus donanmasının mevcudu için yukarıki fıkra da bakınız. — Hüsâmüddin Paşa Türk donanmasının yarısını Sakız vesair adalardan icab edenlere bıraktıktan sonra on gemiyle Mora'ya hareket edip Anabolu kalesine dört gemiyle asker ve mühimmât ihrâc ederken diğer altı Osmanlı gemisi Rus hizmetindeki İngiliz amirali Elphinston'un taarruzuna uğramış, bu müsâdemede Osmanlı gemilerinin beşi ric'at etmişse de «Kapudâne» gemisine kumanda eden ve bir müddet sonra «Gazi Hasan Paşa» ismiyle Deryâ-Kapdanlığına yükselen en büyük Türk deniz-

cilerinden Cezâyirli-Hasan Bey yalnız kendi gemisiyle harbe devam edip düşmanlarını bile hayrân eden bir kahramanlıkla çarpıştıktan ve Rusların bir «Üç-anbarlı» sını batırdıktan sonra Anabolu kalesine çekilmiş ve düşman donanması da Cérigo = Çuka adasına ilticâ mecburiyetinde kalmıştır. Hasan Bey Osmanlı filosuna iltihak ettikten sonra düşmanın derhal tākibini istemişse de, Hüsâmüddin Paşa Rusların iâşe buhrânına uğradıklarından ve kendisinin adalarda bırakmış olduğu gemilerle birleşmek lüzumundan bahsederek bu haklı teklifi maatteessüf kabul etmemiştir. O sırada kara ordusunun yukarıki fıkra da gördüğümüz ileri hareketi sür'atle inkişaf etmekte olduğu için, Mora'ya ihrâc edilmiş olan Rus kuvvetleri âsi Rumları en mühlik anda yalnız bırakıp gemilerine çekilmiş, Monemvasia = Benefşe burnu civârında ikinci bir deniz muharebesi daha başlamışsa da rüzgârsızlıktan dolayı mühim bir hareket olamamış ve işte bunun üzerine Osmanlı donanması Sakız adasına çekilmişse de bu adayla Karaburun arasındaki Sakız-boğazında sıralanan Koyun-adaları = Spalmatori önlerinde Ruslarla tekrar karşılaşmıştır : Bu adalar için üçüncü ciltte 1695=1106 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. Düşman donanması Alexis Orloff, Spiridoff ve Elphinston kumandasında üç filodan mürekkeptir ve bunların birincisi baş-kumandan vaziyetindedir. Buna karşı sâhil tahkimâtına dayanarak hilâf bir vaziyet alan Türk donanmasının 6 Temmuz = 12 Reb'ül-evvel Cuma günü giriştiği muharebe dört saat sürmüş ve işte o sırada amiral Elphinston'un gemisi Cezâyirli-Hasan Bey'in kumandasındaki Osmanlı kapudânesine yanasmış, çok şiddetli bir güverte harbi olurken müşkil vaziyette kalan düşman kumandanı Türk gemisini yakmaya teşebbüs etmişse de iki gemi birden infilâk etmiş, Türk gemisinden Hasan Bey'le bir kaç zâbit ve düşman gemisinden de Spiridoff'la Théodore Orloff denize atılarak güçlükle kurtulabilmişlerdir. Bu müdhiş infilâkta yedi yüz düşman askeri telef olduğundan bahsedilir. Meşhur Çeşme fâciası, Türk üstünlüğüyle nihayet bulan işte bu muharebe üzerine Riyâle kumandanı Ca'fer Bey'in yaptığı yanlış bir hareketin neticesidir; Yangının kendi gemilerine sirâyetinden korkan Ca'fer Bey filosunu kaldırıp Cezâyirli-Hasan Bey'in i'tirâzına rağmen Çeşme limanına ilticâ etmiş ve onun bu hâtası diğer Osmanlı gemilerinin de aynı limana dolmasıyla neticelenmiştir! Tabii bu suretle Osmanlı donanması düşman için kolayca yakılabilecek toplu bir hedef teşkil etmiş demektir! Böyle bir fırsattan istifâde etmekte pek tabii olarak kusur etmiyen amiral Elphinston'un Dugdale isminde bir İngiliz zâbiti kumandasında ve gece karanlığında iki «brûlot = ateş gemisi» sevkettiğinden bahsedilir : Bu iki geminin ilticâ için gelmekte olduğuna hükmeden bazı Osmanlı kapdanları İstanbul'da yapılacak zafer alayında bunları teşhir hulyâlarına kapıldıkları sırada atılan kundaklar Çeşme limanını tıklım tıklım dolduran Türk gemilerinde hemen yangın çıkartıp müdhiş infilâklarla tarrâkalara sebeb olmuş, infilâk sesleri tâ Atina'da bile duyulmuş, gerek bu yüzden gerek düşman gemilerinin bombardımanından Çeşme kasabasıyla kalesi yanıp yıkılmış ve Osmanlı donanmasından sağlam kurtulan tek bir büyük gemi de düşman eline geçmiştir! Askerle ahâlinin İzmir ve havâlisine dağıldığından ve Kapdan-i-deryâ Hüsâmüddin Paşa ile Cezâyirli-Hasan Bey'in de yaralı olarak kurtulduklarından bahsedilir. Bu fâcia üzerine Hüsâmüddin Paşa azledilmişse de, yanlış hareketiyle felâkete sebeb olan Ca'fer Bey'in o müdhiş hatası henüz anlaşılmış olmadığı için Cezâyirli dururken Deryâ-kapdanlığı işte o ehliyetsiz adama tevcih edilip İstanbul'dan kendisine derhal altı gemi gönderilmiş ve Bar'la Ölgün'den de 30 gemi yetiştirilmesi emredilmiştir.

Düşman bu unutulmaz muvaffakiyeti üzerine İngiliz amirali Elphinston'un Rus baş-kumandanı Alexis Orloff'a Çanakkale-boğazı'nın derhal zorlanmasını teklif ettiğinden bahsedilir. O sırada boğazın müdâfaa tertibâtı pek mükemmel bir vaziyette bulunmadığı için, Garp menbâlarında İstanbul'un büyük bir tehlike geçirmiş olduğundan bahsedilirse de, böyle bir tehlikenin çok izâm edilmiş olduğu ve bir kaç müsâdemede zâyiâtâ uğramış yirmi küsur düşman gemisinin o hâliyle Osmanlı pâyitahtını zabta muvaffak olamayacağı ve hattâ boğazdan içeri girmekle âdetâ bir şişe içine girmiş olacağı da unutulmamalıdır. İngiliz amiralinin

teklifini Rus baş-kumandanının reddetmesinde bu endişenin de te'siri olmak ihtimâlî yok değildir. İşte bundan dolayı Çeşme fâciası düşman donanmasının yalnız Limni adasını almış gün muhâsara etmesiyle neticelenmiş ve gene o sırada İstanbul hükûmeti Çanakkale-boğazı'nı büyük bir sür'atle tahkim ettirmiştir : Limni'nin kurtuluşu için aşağıda bu senenin «22 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Çanakkale tahkimâtında bilhassa Baron de Tott'un gayretiyle ihtisâsından çok istifâde edilmiştir : İlk önce Fransız ve ondan sonra da Osmanlı hizmetine girmiş olan bu Macar asilzâdesi o devre âit çok kıymetli bir vesika sayılan hâtıratıyla meşhurdur ; işte bu sâyede al-el-acele toplan döktürölüp yeni tabyalar yapılmış, boğazın iki sâhiline otuz bin asker yerleştirilmiş ve bir çok nakliyye gemileri silâhlandırılarak Çanakkale geçidi artık geçilmez bir hâle getirilmiştir ; onun için düşman donanması İngiliz amiralinin ısrâriyle tâliini bir kere daha denemek için boğaz medhaline geldiği zaman işte bu vaziyetle karşılaşmıştır. — Çeşme vak'ası İngiliz amirali Elphinston'un eseri demek olduğu halde, İkinci Katerina'nın aşığı olan Rus baş-kumandanı Kont Alexis Orloff Rusya'da büyük bir deniz kahramanı sayılmış, o tarihten itibaren «Tschesmesekji=Çeşmeli», lâkabiyle anılmıya başlanmış ve hattâ Çarskoyeselo sarayında şerefine bir ták-i-zafer bile kurulmuştur!).

1 Ağustos = 8 Rebî'ül-âhir, Çarşamba: Kagul-Kartal felâketi, bu felâketin neticeleri ve Bender fâciası.

(Osmanlıların «Memlekety», dedikleri Eflak'la Boğdan'ın bir çok yerleri bu sırada Rus istilâsı altındadır: Bir taraftan Kont Panin kumandasında 60 bin Rus ve Kalmuktan mürekkep bir düşman ordusu Bender kalesini muhâsaraya giderken, bir taraftan da bu sene Boğdan'da kışlamış olan Kont Romanzoff/Roumiantzoff kumandasında 30 bin kişilik bir Rus ordusu Tuna'nın sol sâhilinde ve İsakç'ın karşısındaki Kartal = Kagul/Kaghul/Cahulu/Cahoul sahrâsının on saat ilerisinde «Tabur/Istabur» kurmuş vaziyettedir. Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem İvaz-zâde Halil Paşa ilkönce Kırım hanı İkinci Kaplan-Giray'la Rumeli beylerbeyi ve Boğdan ser-askeri Abdi Paşa'yı ve bunların istimdâdı üzerine Yenigeri-ağası Kapu-kıran Mehmet Paşa'yı sevketsin de bütün bu kuvvetler ric'at edip serdârın bizzat hareketine lüzum gösterdikleri için, Halil Paşa 27 Temmuz=3 Rebî'ül-âhir Cuma günü İsakç'dan Kartal yakasına geçmiş ve bu suretle Romanzoff ordusu önden serdârın ve arkadan Kırım hanıyla diğer ümerânın idaresindeki Türk-Tatar kuvvetleri arasında kalarak Koca-Petro'nun Pruth'daki vaziyetini andırır mühlik bir çenber içine düşmüştür: 1711=1123 vukuâtının «19, 20 ve 21 Temmuz» fıkralarına bakınız. Osmanlı ordusunun 50 bini Kırım-Tatarlarından olmak üzere 180 bin mevcudundan bahsedilir: Fakat artık bu ordu 59 sene evvelki Pruth ordusundan bile bin kat intizamsız bir kalabalıktan ibaret olduktan başka, Ruslar da istiklâl vaitleriyle Tatarları elde etmiş ve hattâ gizli bir muâhede bile akdetmiş oldukları için, Kırım kuvvetlerinden hemen hiç istifâde edilememiştir. Çok muktedir bir asker olan Kont Romanzoff işte bu vaziyetten ve bilhassa topçu üstünlüğünden istifâde edip gece karanlığında taarruza başlamış, 8 saat süren çetin ve ustahlık bir muharebeden sonra bu sabah saat dokuz buçuğa doğru 30 bin kişilik kuvvetiyle 180 binlik Osmanlı-Kırım ordularını mağlûb edip toplarıyla ağırlıklarını ele geçirmiş, bizim firârilere elli bini kılıçtan geçmiş ve hattâ Serdâr-ı-Ekrem bile güçlkle Babadağ'ına çekilebilmiştir: Romanzoff için yukarda 1769 = 1183 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına da bakınız. — Bu müdhîş fâcia Bender, Akkerman, Kili/Kilya, İsmail, İbrail ve Bükreş kalelerinin üstüste sukutiyle neticelenmiş ve bu suretle Türk ordusu Tuna'nın sol sâhilinden el çekmek mecburiyetinde kalmıştır. Bilhassa 27 Eylül = 6 Cumâda-l-âhire Perşembe günü Bender kalesinin sukutu unutulmaz bir hâile şeklini almış ve bu kanlı sahnede karılıyla çocuklarını düşman eline bırakmak istemiyen namuslu Türkler canlarından çok sevdikleri insanları kendi elleriyle öldürmek mecburiyetinde kalmışlardır: Bu müdhîş fâcianın bir hususiyeti de Rus zâyîâtının muazzam yekûnu-

dur; hattâ ikinci Katerina'nın o kadar pahalıya mal olmuş bir zaferden müteessir olduğu bile rivayet edilir).

22 Tesrinievvel = 2 Receb, Pazartesi : Limni'nin kurtuluşu.

(Yukarda bu senenin «6/7 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Çeşme fâciası üzerine Rus donanmasının 60 gün muhâsara altına aldığı Limni adası nihayet düşmanın «vire ile» teslim teklifini kabule mecbur olmuşsa da, alâle-acele hazırlanan 23 gemilik yeni bir filo ile tam o sırada birdenbire yetişen Cezâyirli-Hasan Bey vire mukavelesini tanımayarak Mondros limanında Rusları mağlûb etmiş ve Rus donanması geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır: Cezayirli-Hasan Bey'e «Gazi» ünvanıyla Deryâ-kapdanlığı işte bu parlak muvaffakiyet üzerine tevcih edilmiştir).

25 Tesrinievvel = 5 Receb, Perşembe: İvaz-zâde Halil Paşa'nın azliyle Bosna valisi Silâhdar-Mehmet Paşa'nın sadâret ve serdarlığı.

(Halil Paşa yukarda bu senenin «1 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz Kartal bozunundan dolayı azledilmiştir: Sadâret müddeti 1769=1183 senesi 12 Kânunuevvel=13 Şa'ban Salı gününden itibaren 10 ay, 14 gündür. Rusların alevlendirdikleri Karadağ ısyânının tenkilinde yararlık gösterdiği için iş başına çıkarılan halefi Silâhdar-Mehmet Paşa Üçüncü Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'ın kocası ve Cihangirli-Ahmed Kapdan isminde bir denizecinin oğludur: Serdâr-ı-Ekrem sıfatıyla Babadağı'ndaki ordu merkezine gelişi 13 Kânunuevvel = 6 Ramazan Cuma gününe tesadûf ettiği için, bâzı menbâlarda sadâreti o güne müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

1771 = 1185

24 Haziran = 11 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Ur-Or-kapu'nun sukutu ve netice olarak Kırım'ın elden çıkması.

(Asırlarca Rus topraklarını akın sâhası ittihâz eden Kırım-Tatarları Resmî-Ahmed Efendi'nin «Hulâsat-ul-itihâr»ına göre artık «Talkan ve boza yerine berş ve afyon ile çay ve kahve içmeğe alışıp tenbel ve tiryâki olarak külli za'f-u-fetret»e düşmüş, bir taraftan Osmanlı tereddi ve inhitâtı günden güne artarken diğer taraftan Rus şevket ve kudretinin tezâyüdü Tatarlar arasında Moskof siyasetine temâyül cereyanları zuhuriyle neticelenmiş ve nihayet bu cereyan o kadar kuvvetlenmiştir ki, bundan bir sene evvel Rus propagandacılarıyla Tatarlar arasında Osmanlı hâkimiyetine karşı gizli bir muâhede bile akdedilmiştir: Hattâ Kırım hanı İkinci Kaplan-Giray'ın Rusları dâvet için bir mahzar yazdırp ilkönce kendisinin imzâ etmiş olduğundan bahsedilir! Bu hanın azli üzerine tâyin edilen Üçüncü Selim-Giray ordu başında bulunan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem İvaz-zâde Halil Paşa'dan vatanının müdâfaası için yüz bin kese akça alıp Bahçe-saray'a gelince düşman tehlikesini her nedense unutarak Vak'anüvis Vâsîf'ın tâbiriyle «Vakt-i hazar gibi istikmâl-i esbâb-ı refâh» a dalmış ve tam işte o sırada Prens Dolgoruki'nin kumandasındaki 30 bin Rus ve 60 bin Nogay-Tatarı'ndan mürekkep düşman ordusu berzahın üstünde Kırım'ın kilidi vaziyetinde bulunan Ur-kapu kalesini muhâsaraya başlamıştır: Yukarda bahsi geçen gizli muâhede mucibince Ruslar Tatarlara kendi hâkimiyetleri altında tuhaf bir «istiklâl» vâdetmiş oldukları için, bu sırada Tatarların Türklerden ziyade o ezeli ve ebedî düşmanlarına tarafdâr olduklarından ve hattâ işte bundan dolayı Kefe'de bulunan Kırım ser-askeri Silâhdar-İbrahim Paşa'ya vesâit-i nakliyye vermediklerinden bahsedilir: Tabii bu vaziyette Kırım-Tatarlığı Osmanlı-Türkliğüne ihânet etmiş demektir. Üçüncü Selim-Giray 80 bin kişilik bir orduyla Ur-kapu'nun imdâdına giderken seraskerden de istimdâd etmişse de, maiyyetindeki hâin mirzâlar kendisini aldatıp guyâ kazanacakları zafere Osmanlıları teş-

rik etmemek bahânesiyle İbrahim Paşa gelmeden evvel yola çıkarmışlar ve işte bu suretle Kırım hanı Ur-kapı'ya geldiği sırada kaledeki Tatarlar kapularını açıp düşmanı içeri almışlardır! Bu vak'a üzerine Ruslar Kırım'ı üç haftada kolayca işgal etmiş, Üçüncü Selim-Giray İstanbul'a kaçmış, Rus istilâsı 13 Temmuz = 30 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü Kırım'ın kahraman ser-askeri Silâhdar-İbrahim Paşa'nın esâretiyle nihayet bulmuş ve içlerinde Üçüncü Selim-Giray'ın iki oğlu da bulunan 46 kişilik bir Kırım hey'et-i-murahasası Petersburg'a gidip ikinci Katerina'ya sadâkat yemini etmiştir! — Fâtih devrinde Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve tam 296 sene Türk himâyesi altında mevcudiyetini muhâfaza 1475 = 880 vukuâtına da bakınız. — Moskof boyunduruğuna tarafdâr olmıyan etmiş olan Kırım hanlığı nihayet işte bu suretle Tatarların kendi ihânetleri yüzünden Rus gizmesi altındaki fecî «İstiklâl» ine kavuşmuş demektir! Birinci ciltte bâzı Tatar âilelerinin Anadolu'ya hicretleri işte bu tarihten itibaren başlamıştır: Kırım meselesi için aşağıda 1774 = 1188 vukuâtının «21 Temmuz», 1779 = 1193 vukuâtının «21 Mart», 1783=1197 vukuâtının «9 Temmuz» ve 1787—1201 vukuâtının «13 Ağustos» fıkralarına da bakınız).

2 Ağustos = 20 Rebî'ül-âhir, Cuma: Özü zaferi.

(Özü'ye karşı yürüten bir Rus ordusunu kale muhâfızı vezir Hazinedar-Ali Paşa müdhiş bir bozguna uğratmış ve bu muvaffakiyetten sonra gene onun yardımıyla Kılburun muhâfızı Abdullah Paşa'nın da bir Moskof taarruzunu defetmesi mütemâdî felâket haberlerinden bunalan halka geniş bir nefes aldırılmıştır: Aşağıki fıkraya da bakınız).

12 Eylül = 2 Cumâda-l-âhire, Perşembe : Yerköyü = Giurgewo zaferi.

(Bu mühim mevki 20 bin kişilik bir Rus ordusuyla zabtetmek istiyen general Essen'in 500 ölü ve 200 yaralı ile 7 top ve bir çok mühimmat bırakarak perişan bir halde çekilmiye mecbur olması, yukarıki fıkroda gördüğümüz Özü ve Kılburun zaferlerinden sonra Türklerin yüzünü güldüren en mühim muvaffakiyet sayılır).

30 Teşrinievvel = 10 Receb, Salı : Dumbowitza'nın sukutu ve neticeleri.

(Vidin muhâfızlığında bulunan eski Vezir-i-a'zamlardan Muhsin-zâde Mehmet Paşa Bükreş üzerine hareket etmek üzere otuz bin kadar asker tedârik etmişse de bunların umumiyetle suvârilere mürekkeb olması ve hattâ Yenigeriler bile atlanmış oldukları için piyâdeliği kabul etmemeleri öyle bir harekete imkân bırakmamış, düşman görünür görünmez askerin çoğu kaçmış, ordu Yerköyü'ne ric'at etmiş ve bunun üzerine Matschin = Maçin ve Tulça kaleleri sukut ettikten başka Rusların Babadağı'ndaki ordu merkezine yaptıkları âni bir taarruz hareketi de askerin kaçışması ve Serdârın Hacıoğlu-Pazarcığı'na ric'atıyla neticelenmiştir).

11 Kânunuevvel = 4 Ramazan, Çarşamba: Silâhdar-Mehmet Paşa'nın azliyle Vidin muhâfızı Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın Serdâr-ı ekremlikle ikinci sadâreti.

(Yukarıki fıkroda gördüğümüz muvaffakiyetsizliğinden dolayı azledilen Silâhdar'ın sadâreti 1770 = 1184 senesi 25 Teşrinievvel = 5 Receb Perşembe gününden

İtibaren 1 sene, 1 ay, 17 gün sürmüştür. 1770 = 1183 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Mora müdâfaasındaki muvaffakiyyetinden dolayı ikinci defa olarak iş başına getirilen Muhsin-zâde firârlileri tecziye suretiyle askerin inzibâtını îâde etmiş ve Balkan geçitlerini koruyan en mühim mevki vaziyetindeki Şumnu = Schumla'yı tahkim edip ordu merkezi ve üssülhareke hâline getirmiştir: Bu mevkin kendisinden sonra bir asır daha askeri ehemmiyetini muhâfaza etmesi Muhsin-zâde'nin isâhet ve basiretine delil sayılır).

1772 = 1186

9 Teşrinisânî = 13 Şa'ban, Pazartesi : Bükreş sulh konferansının açılması ve neticesizliği.

(Tuna boylarıyla Eflak ve Boğdan'ın Rus istilâsına uğraması, Kırım'ın elden çıkması ve bir taraftan da Mısır'da Şeyh-ül-beled Ali Bey'in isyânı ve Suriye'de Rusların körüklediği bir isyan zuhuru ve bilhassa ordunun perişan vaziyeti Osmanlı devletini bir an evvel sulh akdine mecbur eden mühlik bir vaziyet teşkil ettiği gibi, Rus ordusunda çıkan vebânın Moskova'ya kadar sirâyeti, harb masraflarının ağırlığı, ikinci Katerina ile akdettiği ittifak mucibince Prusya kralı Büyük-Frédéric/Fredrich'in her sene Rus hazinesine gönderdiği yardım parasından artık usanmış olması ve bilhassa Avusturya'nın şarktaki Rus fütuhâtını istirkaaba başlayıp Rusya'ya karşı cephe alacak gibi bir siyasi vaziyet göstermesi nihayet Moskof diplomasisini de sulhe temâyül ettirmiştir. 1771 = 1185 senesi 6 Temmuz = 23 Reb'ül-evvel Cumartesi günü akdedilen gizli bir Osmanlı-Avusturya muâhedesinden de bahsedilir: Bu mukavele mucibince «Eflak-ı Sağır»ın Avusturya'ya terki ve bir sene içinde Türkiye'nin Avusturya'ya 20 bin kese akça=11,250,000 florin te'diyesine mukabil Viyana hükûmeti bütün Rus fütuhâtının îadesi ve Lehistan'ın istiklâli şartlarıyla sulh akdine tavassut etmeyi der'uhde etmiştir; fakat 17 Şubat 1772 tarihinde Lehistan'ın ilk taksimine ait Rusya - Prusya muâhedesine Nisan ayında Avusturya'nın da iltihâkı bu gizli Osmanlı muâhedesini neticesiz bırakan bir siyasi tahavvül sayılır; bununla beraber, Rusya'nın tavassut kabul etmek istememesine rağmen Avusturya ile Prusya hükûmetleri araya girmiş, nihayet Vâsıf'a göre bu senenin 7 Safer = 10 Mayıs Pazar ve Hammer'e göre de 10 Haziran = 9 Reb'ül-evvel Çarşamba günü Yerköyü'nde bir mütareke akdedilmiş, 7 Cumâda-l-ülâ = 6 Ağustos Perşembe günü ilk sulh konferansı Eflak'la Boğdan arasındaki Fokschany/Focziani = Fokşan kasabasında toplanmışa da Ruslar Kırım'ın istiklâlini, tazminat verilmesini ve hattâ harb ve ticaret filolarına denizlerin açılmasını istedikleri için bir neticeye varılamamış ve nihayet bu gün toplanan Bükreş konferansında son müzâkerelere başlanmıştır. Bu müzâkerelerin 15 Şubat 1773 tarihine tesadüf eden 27 nci celsesinde Rusların verdikleri yedi madelik ultiमतomda tazminattan vazgeçilmesine mukabil bir çok ağır şartlar bulunduğu için, Osmanlı devletinin Kırım meselesinde yalnız bir «Hâkimiyet-i âliye» ile iktifâ etmesine rağmen sulhün akdine imkân olamamış ve harbe devam edilmiştir. Osmanlı - Rus sulhü için aşağıda 1774 = 1188 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1773 = 1187

1 Mayıs = 8 Safer, Cumartesi : Mısır sultanlığını ilân eden âsi kölemen Cin-Ali Bey'in Sâlihîyye muharebesinde mağlûbiyyet ve esâreti.

(Bu Ali Bey «David» isminde bir Gürcü papasının 13 yaşında esir edilip köle-

likle Mısır'a getirildiği zaman ihtidâ ettirilmiş oğludur : Efendisi olan İbrahim-Kethudâ'nın himmetiyle tahsil ve terbiye gördükten sonra şecâatinden dolayı «Cin» lâkabını almış ve çabuk parlayıp sancak-beyliğine kadar yükseldikten sonra Şeyh-ül-beled = Belediye reisi olmuştur. Bu vazifede iken serveti sâyesinde bir çok köleler alıp kuvvetlenmiş ve rakipleri olan Kölemen beyleriyle uğraştığı için 1179 = 1765 - 1766 da Suriye'ye sürülerek Akkâ muhafızı Şeyh Ömer-üz-Zâhir'le dost olmuştur. Bir müddet sonra tekrar Mısır'a gelip etrafına kuvvet tophıyarak bu tarihten altı sene evvel tekrar Şeyh-ül-beled olup mevkuini tahkime başlamıştır. Vak'anüvis Vâsîf'a göre Ali Bey'in serveti ve nüfuziyle meşhur Şam valisi Emîr-ül-Hacc Osman Paşa ile rekabeti işte bu ikinci me'muriyeti esnâsındadır : Birkaç defa Gazze ve Remle taraflarını yağma ve tahrib ettiğinden bahsedilir. Nihayet 1768 = 1182 de Osmanlı-Rus seferi açılınca İstanbul hükûmetinin istediği Mısır askerini toplamaya başlayan Cin-Ali Bey'in bu faaliyeti Mısır valisi Gürcü-Mehmet Paşa tarafından düşmana yardım maksadiyle izah edilmiş, bunun üzerine hükûmet Ali Bey'in kellesini istemiş ve o da kendi adamları olan Kölemen beylerinden başka Akkâ'daki dostu Şeyh-Ömer-üz-Zâhir'le de ittifâk ederek valiyi tardedip ısyâna başlamıştır. Bu meşhur ısyân harekâtında Ali Bey'in ordu serdarlığında kendi kölesi ve dâmâdı olan Hazinedar-Muhammed Ebu-Zehab isminde bir kölemen beyi vardır : Bu muktedir kumandan ilkönce 1770=1184 de Hicaz'ı istilâ edip Mekke emirliğine Şerif Abdullah'ı tâyin etmiş ve o da Ali Bey'i «Sultan-ül-Mısır ve l-bahreyn» ilân etmiştir! Tabii «Bahreyn»den maksat Ak ve Kızıl denizlerdir! Gene o sene Ali Bey Osmanlılara karşı Akdeniz'deki Rus amirali Alexis Orloff'la da ittifak ettiği için Rus seferi esnâsında devletin başına muazzam bir ihânet gallesi açmış demektir. Şam valisi Osman Paşa Mısır ordusunun Suriye'ye tasallûtunu önlemek istemişse de, Şeyh Ömer-üz-Zâhir'in mümânaatinden dolayı muvaffak olamamış ve nihayet ertesi sene Ali Bey'in Ebu-Zehab kumandasındaki ordusu Şam'a kadar bütün Filistin ve Suriye'yi işgale muvaffak olmuştur. O sırada Rus donanmasının da âsi müttelikine yardım ederek Beyrut ve Sayda gibi bâzı sâhil şehirlerini topa tuttuğundan bahsedilir. Cin-Ali Bey'in bu büyük muvaffakiyeti felâketinin de mukaddimesidir : Çünkü Suriye'yi zabteden dâmâdı ve kölesi Ebu-Zehab Mısır ve Suriye sultanlığına kaynatasından ziyade kendisini lâ-yık gördüğü için ordusunu alıp Suriye'den Mısır'a dönmüş ve Cin-Ali kendisini te'dibe karar verdiği için Mısır-ı Ulyâ'ya kaçıp yeni bir ordu tophıyarak ve İstanbul hükûmetine karşı da nedâmet göstererek kaynatasını iki defa mağlûb ve Suriye'ye firâr etmiye mecbur etmiştir. Bir sene kadar Suriye'de kalan Ali Bey, Şeyh Ömer-üz-Zâhir'le Rus donanmasının yardımları sâyesinde Sayda vesaireyi zebtettikten sonra Ebu-Zehab'ın askerlerine yazdırdığı dâvet nâmelere aldanarak 400 ü Rus olmak üzere 6700 kişilik bir kuvvetle Mısır'a gelmiş ve Mısır'ın Suriye taraflarında en mühim mevkuî sayılan Sâlihiyye'de bu gün giriştiği muharebeyi kaybedip yaralar içinde esir olarak Kahire'ye sevk edilmişse de 15 Safer=8 Mayıs Cumartesi günü yaralarının te'siriyle yahut zehirle öldüğü için, kesik başı İstanbul'a yollanmıştır. Vak'anüvis Vâsîf bu muvaffakiyet haberinin 26 Safer 1186=29 Mayıs 1772 Cuma günü alındığından bahsederse de, bu rivayette bir senelik bir zühul vardır).

29 Haziran = 8 Rebi'ül-âhir, Salı: Silistre zaferi.

Osmanlı-Rus seferinin bu beşinci senesi Ruslardan fazla Osmanlıların muvaffakiyetleriyle geçmiştir: Türk ordusunun ilk hareketleri, Tuna'nın şimaline geçip şimdiki Rumanya arâzisinde Yerköyü'nü istirdâd için Rusçuk ser-askeri Dağıstanlı-Ali Paşa'nın neticesiz hamleleriyle başlamış ve buna mukabil Ruslar da Tuna'nın cenubuna geçip şimdiki Bulgaristan'da Rusçuk şehrinin üç saat mesâfesindeki Mardin=Mertin mevkuinde bozguna uğramışlardır; bu muharebede düşmanın 1200 esir, 3 top ve bir çok nehir gemileri kaybettiğinden bahsedilir. Bu arada Rus generallerinden Prens Repnin esir edilip İstanbul'a gönderilerek Yedikule zindanına atılmıştır. Fakat buna mukabil Rusların da mühim bir mu-

vaffakiyeti vardır: Rumeli beylerbeyi ve Karasu ser-askeri vezir Abdi Paşa'nın yerine tayin edilen Varna muhafızı Seyyid-Nu'man Paşa Karasu ordusuna gelip yetişmeden evvel davranan düşman Varna'nın 25 saat mesâfesinde ve Babadağı ile Pazarcık arasında bulunan bu mevkiye girdiği muharebeyi kaybetmek üzere iken Osmanlı sağ cenâhındaki askerlerin sırf intizamsızlıklarından dolayı kaçışmaya başlamaları diğer askere de sirâyet edip 11 Mayıs = 18 Safer Salı günü muhakkak bir zaferi bozguna çevirmiştir: Zaten bu devirdeki Osmanlı hizmetlerinin ekserisi ordunun intizamsız bir kalabalıktan ibaret olmasıyla izah edilir. Sahrâda hareket ve taarruz kabiliyetlerini kaybetmiş olan bu inhitât ordusunun artık yegâne kudreti müdâfaada ve bilhassa kale müdâfaalarındadır: Dobruca'daki Silistre zaferiyle aşağıki fıkra da göreceğimiz Varna muvaffakiyeti işte bu sâyede kazanılabılmıştır. Tuna'nın cenup sâhiline geçen Mareşal Romanzoff o cephe ser-askeri Osman Paşa ile kale muhafızı vezir Hasan Paşa'nın şehri hâricine tâbiye ettikleri Osmanlı kuvvetlerini kolayca mağlûb edip varoşa çekilmek mecburiyetinde bırakmışsa da, şehir ve kale müdâfaasındaki Türk üstünlüğü karşısında bu gün müdhiş bir bozguna uğrayıp on saatte sekiz bin maktulle bin mecruh verdikten ve 12 top bıraktıktan sonra Tuna'nın öte yakasına çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu parlak zafer üzerine ser-asker Osman Paşa'ya «Gazi» ünvânı tevcih edilmiş ve paşalara murassâ, zâbitlerle askerlere de gümüş ve tüy «Çelenkler» gönderilmiştir. Azamet devrinde ender tesadüf edilen bu «Gazi» ünvânının ibtizâle uğraması da inhitat hususiyetlerindendir: Bu hâlin sebebi, tereddidi ve ric'at devirlerinde en küçük muvaffakiyetlerin bile büyük görünmesinde aranmalıdır; devletler küçüldükçe kahramanlarla gaziler büyüüp bollaşır. — Askere gönderildiğinden bahsettiğimiz «Çelenk» ler ilk Osmanlı nişanları demektir. — Hammer'in gösterdiği «30 Mayıs = 8 Rebî'ül-evvel Pazar» tarihi yanlıştır).

20 Teşrinievvel = 3 Şa'ban, Çarşamba: Varna zaferi.

(Eflak ve Boğdan'dan sonra Tuna'nın cenubuna geçip Bulgaristan'ı da ele geçirmek isteyen Rus baş-kumandanlığı yukarıki fıkra da gördüğümüz Silistre vak'asından yılmış değildir: Babadağı'ndan cenuha doğru Dobruca'yı bomboş bir harâbeye çevirdikten sonra iki koldan Bulgaristan'a yürümüş, bir kol Pazarcık = Pazargic ve diğer kol da Varna üzerine hareket etmiştir. Dobruca'nın cenubundaki Pazarcık kasabası ilkönce düşman işgaline düşmüş ve Ruslar bu boş kasabadan kaçmamış müslüman kadınlarını telvis edip ihtiyarları kılıktan geçirmek ve küçük çocukların başlarını duvarlara çarparak öldürmek gibi vahşetler irtikâb ettikten biraz sonra Pazarcık istirdâd edilmiş ve nihayet en mühim hareket general Unger'in Varna taarruzunda olmuştur: Üç koldan hücumu geçen düşman Hristiyan mahallesinden şehre girdiği halde Türk müdâfaasının şiddeti karşısında tıpkı Silistre vak'asında olduğu gibi bir bozguna uğramış, 1500 maktul ve bir çok mecruh verdikten başka 6 topla 100 araba mühimmat bırakmış ve nihayet perişan bir halde Babadağı'na doğru çekilmiştir: Bu muvaffakiyette Karadeniz ser-askeri vezir Kelleci-Osman Paşa'nın karaya çıkardığı Levendlerin yararlığundan çok istifade edilmiş olduğu da rivayet edilir).

1774 = 1187

21 Kânunusâni = 8 Zülka'de, Cuma, Zevâli saat 1,30 : Üçüncü Mustafa'nın ölümü.

(Beş senedir sürüp giden Rus seferinin sonlarına doğru yukarıki fıkralarda gördüğümüz Sâlihiyye, Rusçuk, Silistre ve Varna zaferlerini idrâk ederek biraz teselli bulan Üçüncü Mustafa'nın altı hafta süren ölüm hastalığı bilhassa Karasu ve Pazarcık fâcialarından duyduğu derin teessürler üzerine fazlalaşmış gösteri-

lır: Hastalığı «Hydropisie=İstiskaa», «Asthme-Hunâk», «Polype au coeur = Kalb ahtapotu» ve «Paralysis=Nüzul» gösteren muhtelif rivayetler vardır. En fazla Karasu vak'asından müteessir olduğu ve artık ser-askerlerine i'timâd etmediği için bizzat sefere çıkmak istediği sırada ölmüş olduğu da rivayet edilir. — Üçüncü Ahmed'in oğlu olan Üçüncü Mustafa 1717 = 1129 senesi 28 Kânunusânî = 14 Safer Perşembe günü dünyaya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 56 sene, 11 ay, 24 gün tuttuğu, yâni 57 yaşını bitirmek üzere olduğu sırada ölmüş demektir; saltanat müddeti de 1757 = 1171 senesi 30 Teşrinievvel = 16 Safer Pazar sabahından itibaren tam 16 sene, 2 ay, 22 gün sürmüştür. — Dindar, âdil, çalışkan, muktasit, hamîyyetli, her türlü felâkete karşı metin ve mütehammil, ilme, ve ulemâya hürmetkâr, hassas, şâir ve bilhassa Garp kültürüyle tekniğini çok iyi takdir eden hakikî bir teceddüdcü ve kendisine yardımcı bulamamış samimî bir ıslâhatçı olan Üçüncü Mustafa bâzı menbâlarda teferriâta kadar karışan şahsî bir idare kurmuş olmakla tenkid edilirse de, Garp menbâlarında onun bu hâli adam kıtlığından mütevellit tabii ve zarurî bir netice sayılır:

Devleti carh-ı denî virdi kamû mübtezele

diye feryâd eden bu büyük pâdişahın en büyük tâlî'sizliği zamanının «Kaht-ı ricâl» inde gösterilebilir; Sultan Mustafa işte bundan dolayı ordunun ıslâhında bilhassa Baron de Tott gibi ecnebilere istifâdeye mecbur olmuş, Kâğıthânede bir kışla kurdurup Garp tarzında yeni bir asker ocağı te'sis ederek Osmanlı ordusunu ilk defa olarak şüğü ile techize başlamış, gene aynı mütehassıstan istifâde ederek inhitat hâlindeki Osmanlı topçuluğunu ıslâha çalışmış, Tersânede bahri ve berri bir Mühendishâne açtırarak ak sakallı zâbitleri bile tahsile mecbur etmiş ve bu suretle haleflerinden Üçüncü Selim'le ikinci Mahmud'a teceddüd ve ıslâhat yollarını göstermiye muvaffak olduktan sonra dünyadan el çekmiştir. Baron de Tott'un hâtıratına göre Süveyş kanalının açılmasına bile karar veren bu büyük adam o muazzam işi sulhün akdine ta'lik etmiş ve gene o zaman tatbikine karar verdiği idarî ıslâhat ihtiyacına da kendi mutlakıyyetini bile fedâ edecek kadar iman etmiştir: işte bütün bunlardan dolayı Üçüncü Mustafa Garp menbâlarında en büyük ve en tâlî'siz Osmanlı pâdişah'larından sayılır. — Yukarda 1757=1171 vukuâtının «30 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız.

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD

(Abdülhamid-i Evvel)

— M. 1774 = H. 1187 — M. 1789 = H. 1203 —

1774 = 1187

21 Kânunusâni = 8 Zülka'de, Cuma : Birinci Abdülhamid'in cülûsu.

(Üçüncü Ahmed'in oğlu ve Üçüncü Mustafa'nın küçük kardeşi olan Birinci Abdülhamid 1725=1137 senesi 20 Mart=5 Receb Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 48 sene, 10 ay, 3 gün tuttuğu, yâni 49 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir; anasının adı «Râbia Şermi-Sultan»dır. Fetret devrinde saltanatlarını ilân ettikleri halde Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman hâkim olamadıkları için pâdişahlar cedveline giremeyen Süleyman ve Musâ Çelebilerle bâzi mükerrer saltanatlar sayılmamak şartıyla Birinci Abdülhamid Osmanlı pâdişahlarının yirmi yedincisidir. Birinci Mahmud'la Üçüncü Osman ve Üçüncü Mustafa'nın cem'an 43 sene, 3 ay, 22 gün süren saltanat devirlerinde mütemâdiyen sarayda kapalı yaşayıp âdetâ gün yüzü görmemiş ve devletle dünya hakkındaki bütün mâlûmâtını tarîh kitaplarından almış olan bu tâlî'siz inhitat pâdişahının hâli, er-meydanlarıyla eyalet valiliklerinde askerî ve idarî tecrübeler görerek yetişen eski azamet devri şehzâdelerinin olgunluğuyla tam bir tezaad hâlidir: Kuvvetli zekâsıyla bunun ne demek olduğunu her halde çok iyi takdir etmiş olmalı ki, veliahdi olan yeğeni şehzâde Selim'e tam bir serbestî verdiğinden bahsedilir. — Birinci Abdülhamid'den itibaren cülûs bahşişi an'anesine artık riâyet edilmemiştir).

1774 = 1188

21 Temmuz = 12 Cumâda-ı-ülâ, Perşembe : Küçük-Kaynarca muâhedesinin akdi ve Kırım'ın istiklâli.

(1773 = 1187 vukuâtında gördüğümüz Rusçuk, Silistre ve Varna zaferlerinin inkısamını almak istiyen ikinci Katerina Tuna ordusunu takviye etmiş ve bas-zamandan mareşal Romanzoff Osmanlı ordusunu merkezinde muhâsara için Şumnu'ya doğru hareket etmiştir: Sıhî vaziyeti çok fena olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Muhsinzâde Mehmet Paşa düşmanı karşılamak üzere Yenigeri-ağası Yeğen-Mehmet Paşa kumandasında bir kuvvet sevketmişse de, Lu kuvveti Kozluca'da mağlûb olması üzerine Romanzoff'un Şumnu önlerine gelmesi ve Varna yolunu keserek Osmanlı ordusunu en mühim iâşe ve mühimmat menbâından mahrum etmesi askerîn birdenbire dağılmasına ve Serdârın emrinde 12 bin kişiden başka kuvvet kalmamasına sebep olmuştur! Rusların sulh teklifi işte bu mühlik âna müsâdifdir: Tabii bu vaziyette düşmanın teklifini kabulden başka çâre olmadığı için, Sadâret-kethudâsı Resmî-Ahmed Efendi Tevkiilik/Nişancılık pâyesiyle Baş-murahhas ve Reis-ül-küttâb İbrahim Münib Efendi de ikinci-murahhas tâyin edilip hemen yola çıkarılmış, bunlar mareşal Romanzoff'un Bulga-

ristan'da Tuna sâhilinin 4-5 saat berisindeki Küçük-Kaynarca/Kaynarca'daki karargâhına gidip derhal müzâkereye girişmiş ve iki günde iki celse akdedilerek 8 Cumâda-ı-ülâ = 17 Temmuz Pazar günü alel-acele bir sulh muâhedeşi imzalamışlardır; Rus murahhası Prens Nicolas Repin'in bu muâhedeşi Osmanlı murahhaslarından dört gün sonra imzalaması, Baltacı-Mehmet Paşa'nın bu tarihten 63 sene evvel akdettiği Pruth muâhedesinin yıl-dönümüne tesadûf ettirerek o acı tarihin intikamını almak gayretiyle izah edilir: 1711=1123 vukuâtının «21 Temmuz» fıkрасına bakınız.

«Ebedi», kaydıyle akdedilip yirmi sekiz maddeyle iki ayrı fıkradan mürekkebed olan bu ağır ve uğursuz muâhedenin en mühim esasları şöyle sıralanabilir:

- 1 — Kırım hanlığıyla Kuban ve Bucak Tatarları siyaseten müstakil olup ancak dinî işlerinde Hilâfet makamına tâbi olacaklardır; Tabii bu suretle Kırım hanlığı Osmanlı hâkimiyet ve himâyesinden ayrılarak Rusya'nın istediği zaman yutabileceği ve Türkiye'nin karışmıyacağı bir lokma hâline gelmiş demektir;
- 2 — Kılburun/Kilburun, Kerc, Yenikale ve Azak kalesiyle Dniépr=Özü ve Bug=Aksu nehirleri arasındaki arâzi Rusya'ya terkedilmiş ve Aksu hudud ittihaz olunmuştur;
- 3 — Ruslar tarafından işgal edilen Besarabya, Eflak, Boğdan ve Gürcistan ölkeleriyle Akdeniz adaları Türkiye'ye iade edilecektir;
- 4 — Rus ordusu Bulgaristan'da Tuna'nın sağ sâhilinden bir ay içinde sol sâhiline çekilecektir;
- 5 — Bâb-ı-Âli Türkiye'de Hristiyan diniyle kiliselerini daimî surette himâye edecektir; Tabii bu madde Rusya'yı Türkiye'de Hristiyanlığın hâmisî vaziyetine getirmektedir;
- 6 — Rus sefirlerinin Eflak ve Boğdan vaziyetleri hakkındaki mürâaatleri nazâr-ı-îtibâra alınacaktır: Bu madde mucibince de Memleketeyn işlerinde Rus müdâhalesine dâimî bir açık kapu bırakılmış demektir;
- 7 — Rus ticaret gemileri Karadeniz'le Akdeniz'de hareket serbestisine mazhar olacak ve istedikleri zaman boğazlardan geçebileceklerdir;
- 8 — İngilizlerle Fransızlara verilen Kapitülâsyonlar ahkâmı Rusya'ya da aynen teşmil edilmiştir;
- 9 — Türkiye üç senede ve üç taksitte Rusya'ya 15 bin kese akça = 7 buçuk milyon kuruş = 4 buçuk milyon ruble verecektir: Cevdet Paşa'nın izahına göre devletin bu tazminat yüküne mahkûm olması, diğer maddelerin müzâkeresi bitip muâhede metni tamamlandıktan sonra ikinci-murahhas İbrahim Münib ismindeki ahmağın «Yâvegûluk» ederek:

— Gel gelelim tazminat mes'elesine!

demesi üzerine Rus murahhaslarının fırsattan istifâde etmiş olmalarından mütevellittir ve muâhede metninde mevcut olmayan harb tazminatı için müzeyyel bir madde ilâvesi işte bundan dolaydır! Diğer bir rivayete göre de İbrahim Münib Efendi müzâkere esnâsında «dirsek-safâsı» yapmış ve her kes sükût edince birdenbire uyanıp gaffet uykusunu belli etmemek için ortaya öyle bir söz atıvermiştir! Netice itibariyle Efendi'nin dirsek-safâsı bu millete tam dört buçuk milyon rubleyle mal olmuş demektir! — Bu fecî muâhede Rusya'yı artık Osmanlı mukadderatına hâkim en mühim kuvvet hâline getirmiş ve bu vaziyet günden güne ağırlaşan bir kâbus şeklinde devam edip durmuştur. — Üçüncü Mustafa devrinde 1768 = 1182 senesi 8 Teşrinievvel = 26 Cumâda-ı-ülâ Cumartesi günü açılan bu uğursuz sefer Kaynarca sulhüne kadar tam 5 sene, 9 ay, 14 gün sürmüş olduğu için, harbe sebep olan Lehistan'ın Rusya, Prusya ve Avusturya arasındaki ilk taksimini önlemek imkânı olamadıktan başka bir çok Türk arâzisi elden çıkmış olmasına rağmen, çok yorgun düşen milletin nihayet geniş bir nefes aldığı rivayet edilir. — Kaynarca muâhedesinin tasdiknâmeleri mübâdele edilmeden evvel Türkiye lehine hafif bir değişiklik yapılmış, Kırım ulemâsiyle beylerinin İstanbul'a bir mahzar getiren murahhasları hanların eskiden olduğu gibi pâdişah tarafından tâyinini istedikleri için Rusya'ya bir nota verilip bu muâmeleye dinî bakımdan lüzum gösterilmiş ve kırk günde bir muvâfakat cevabı alın-

miş olduğu için Kırım hanı ikinci Sâhib-Giray'ın mevkuinde ibkasına âit bir menşur gönderilmiştir: Aşağıda 1779=1193 vukuâtının «21 Mart» fıkrasına da bakınız).

4 Ağustos = 26 Cumâda-l-ûlâ, Perşembe: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın ölümü.

(Bir müddettenberi hasta olan Muhsin-zâde, Kaynarca sulhü üzerine seferden dönerken Karin-âhâd/Karınova'da ölmüş ve cenâzesi İstanbul'a nakledilip Eyüb'e defnedilmiştir: Sadâret müddeti 1771=1185 senesi 11 Kânunuevvel=4 Ramazan Çarşamba gününden itibaren 2 sene, 7 ay, 24 gündür).

10 Ağustos = 2 Cumâda-l-âhire, Çarşamba: Sadâret-Kaymakamı İzzet Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti.

(Bu İzzet Mehmet Paşa beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar», cedvelinde 13 numarayla gördüğümüz Rum-Mehmet Paşa'nın neslindendir: Bolu vilâyeti merkez kazâsının Çarşamba nâhiyesindeki «Beylik», köyünde doğmuş olduğundan bahsedilir; 50-51 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuştur).

1775 = 1189

6 Temmuz = 7 Cumâda-l-ûlâ, Perşembe: Vezir-i-a'zam İzzet Mehmet Paşa'nın azliyle Sadâret-Kethudâsı Derviş Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Azlın sebebi, İzzet Mehmet Paşa'nın Şeyh-ül-İslâm İbrahim Bey'le kavgasıdır: Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 10 ay, 27 gündür. Halefi Derviş Mehmet Paşa İstanbul'un Hoşkadem mahallesinde dünyaya gelmiştir; Yağlıkçı-Kadri Ağa isminde birinin oğludur, 45-46 veyahut 39-40 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olduğundan bahsedilir).

1776 = 1190

2 Mayıs = 13 Rebî'ül-evvel, Perşembe : İran'a harb ilânı.

(İran'da Safavileri istihlâf eden Avşar hânedânının dördüncü ve sonuncu hükümdarı Şahrûkh'un saltanat devri bu hânedânın sukutiyle neticelenen bir anarşî devridir: Hemen her tarafta valiler istiklâllerini ilâna başladıkları için Şahrûkh nihayet Horasan'da tutunabilmişse de, Zend-Kerim Han isminde bir türedinin taruzları Avşar sülâlesinin yerine Zend hânedânının saltanat kurmasıyla neticelenmiştir. İlkönce «Vekil» ünvâniyle İran'a hâkim olan Kerim-Han asâletsizliğini askerî muvaffakiyetlerle telâfi etmek istediği için Osmanlı devletinin harb yorğunluğundan istifâdeye kalkışmış, Bağdad valisi Ömer Paşa'nın azlettiği Baban sancak-beyi Mehmet Bey'i makamına iâde bahânesiyle sevkettiği kuvvet mağlûb olunca 1775 = 1189 senesi Mart = Muharrem ibtidâlarında kardeşi Sâdık-Han kumandasında sevkettiği bir orduyla Basra'yı muhâsara ettirirken Bağdad havâlisini de yağma ve tahribe başlamış, 13 ay mukavemet eden Basra nihayet bu sene sukut etmiş ve işte bu vaziyet üzerine toplanan fevkalâde bir mecliste harb ilânına karar verilip bir de fetvâ neşredilmiştir. Basra şehri üç sene kadar İran işgalinde kaldıktan sonra 1779 = 1193 tarihinde Zend Kerim-Han'ın ölümü üzerine istirdâd edilmiştir).

1777 = 1190

5 Kânunusâni = 25 Zülka'de, Pazar : Derviş Mehmet Paşa'nın azliyle Sadâret-Kethudâsı Darendeli Cebeci-zâde Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişikliğe sebep olarak Derviş Paşa'nın sefâhat ve rehâvetinden bahsedilir : Sadâret müddeti 1775=1189 senesi 6 Temmuz = 7 Cumâda-l-ülâ Perşembe gününden itibaren 1 sene, 6 aydır. Halefi Mehmet Paşa Darende'nin eski bir âilesine mensuptur ve orada bir çok hayrâtı vardır).

1777 = 1191

5 Mayıs = 27 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Sine zaferi.

(1776=1190 vukuâtının «2 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz harb ilânındanberi İranlılara karşı kazanılan en mühim muvaffakiyyet işte budur. Musul valisi ve o cephe ser-askeri Hasan Paşa Kürt beylerini de maiyyetine alarak ilkönce 14 Rebî'ül-evvel = 22 Nisan Salı günü Osmanlı-İran hududundan 13 saat içerde bulunan Bâne hâkimi Sâlih-Han'ı üç saatlik bir muharebede mağlûb edip on topunu zabtettikten ve kasabayı da yağma ve tahrib ettirdikten sonra Zend Kerim-Han'ın en mühim ümerâsından Sine hâkimi Husrev-Han kumandasındaki 20 bin kişilik İran ordusuna karşı sevkettiği Çarhçı-Mehmet Paşa parlak bir zafer kazanmış, İranlılar iki bin maktul bırakmış ve İstanbul'a 233 kesik baş gönderilmiştir).

1778 = 1192

1 Eylül = 8 Şa'ban, Salı: Darendeli Cebeci-zâde Mehmet Paşa'nın azliyle Yeniçeri-ağası Kalafat-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Azlinin sebebi, Darendeli'nin betâet ve rehâvetiyle akrabâsının irtikâp ve irtişâsından dolayı pâdişahın i'timadını kaybetmiş olmasında gösterilir; Sadâret müddeti 1777 = 1190 senesi 5 Kânunusâni = 25 Zülka'de Pazar gününden itibaren 1 sene, 5 gündür; halefi Kalafat Paşa gençliğinde ihtidâ etmiş bir Bulgar köylüsüdür ve cehâleti ve ümmiliğiyle meşhurdur).

1779 = 1193

21 Mart = 3 Rebî'ül-evvel, Pazar: Aynalı-kavak tenkihnâmesi.

(1774=1188 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Kaynarca muâhe-desinden itibaren Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp sözde istiklâlî ilân edilen Kırım beş senedir Rus entrikalarına tamamiyle açık bir anarşi sâhası hâline gelmiştir. Tatar beylerinin Rus ve Osmanlı tarafdarı olarak iki zümreye ayrıldıklarından bahsedilir : Hanlar bu iki zümrenin oyuncağı hâline gelmiş, İkinci Sâhib-Giray 1775 = 1189 da Osmanlı partisi tarafından devrilip yerine Üçüncü Devlet-Giray çıkarılmış ve bilmukabele 1777 = 1191 tarihinde de Rus partisi Moskofların yardımıyla Devlet-Giray'ı devirip yerine Petersburg'da alafrangalaşmış genç bir züppe olan Şâhin-Giray'ı çıkarmıştır! Bu sefih ve mütereddi züppe Kırım'ın son hanıdır. Türkiye'nin iki senedir harb hazırlıklarına sebep olan bu buh-

ranlı vaziyet esnâsında Rus diplomasisi bir taraftan da Memleketeyn meselesini diline dolayıp Eflak'la Boğdan'ın istiklâline yol açmak üzere voyvodaların sebsiz azillerine mûmânaat hakkını iddiâyâ başlamış ve nihayet bu şiddetli gerginlik bir harbe müncer olmadan evvel Fransa sefirinin tavassutuyla bu gün Aynalı-kavak sarayında Kaynarca muâhedesinin ihtilâflı noktalarını tavzih için bir «Convention explicative = Tenkihnâme» akdedilmiştir. Garp menbâlarında bu muâhedenin tarihi «10 Mart», gösterilirse de, o rakam Rusların kullandıkları «Julien» Ortodoks takvimine göredir. Ruslar Memleketeyn üzerindeki müfrit iddialarından vazgeçmiş gibi görünerek Aynalı-kavak'da asıl hedefleri olan Kırım meselesini istedikleri şekle bağlamışlardır: Osmanlı pâdişahlarının Kırım'la alâkası surf Halife sıfatına hasredilmiş, her yeni Han intihâbında Kırım müslümanlarının Hilâfet makamına gönderecekleri bir mahzarla dinî merbutiyetlerini arz etmelerine mukabil Halifenin de «Takdis-i şer'î» mâhiyetinde bir menşur göndermesi ve bu dinî merasim hâricinde hiç bir işe karışmaması takarrür etmiş, bir Rus uşağı rolünü oynayan Şâhin-Giray'ın hanlığı tasdik olunmuş ve memleketeyn meselesinde de Hristiyan dininin himâyesi, haracın mütedil olması, Eflak'la Boğdan'ın İstanbul'a gönderecekleri maslahatgüzarların Devletler-hukuku kaidelerinden istifâdesi ve Rusya'nın da indellâhce bu hususlarda «Şefâat» hakkı kabul edilmiştir: Tabii bu suretle Kırım'ın mukadderatı kat'i surette Rusya'ya bağlandıktan başka, istiklâlê doğru giden Memleketeyn işleri de Rus müdâhalesine açık bırakılmış demektir. Osmanlı ordusu harbedebilecek halde olmadığı için, böyle bir «Tenkihnâme»nin bile o zaman için bir nevi muvaffakiyyet eseri sayıldığından bahsedilir).

21 Ağustos = 8 Şa'ban, Cumartesi: Kalafat-Mehmet Paşa'nın azliyle Kara-Silâhdar/Kara-Vezir Seyyid-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebepleri, Kalafat Paşa'nın ıslâhât işlerindeki muvaffakiyyetsizliği, zamanında İstanbul'un dörtte birini yakan bir çok yangınlar yüzünden uğursuz sayılması ve bilhassa cehâletleyle ümmiliğinden dolayı pâdişahın gizli Hatt-ı Hümayunlarını başkalarına okutarak devlet esrârının ifşâsına sebep olmasıdır: Sadâret müddeti 1778 = 1192 senesi 1 Eylül = 8 Şa'ban Salı gününden itibaren 11 ay, 20 gündür. 43-44 yaşlarında Silâhdarlıktan Sadr-i-a'zam olan halefi Seyyid-Mehmet Paşa Nigde vilâyetinin Arapsun kazâsı eşrâfından Seyyit-Ali Ağa'nın oğludur: Münevver, zeki ve doğru bir devlet-adamı olan Seyyid-Mehmet Paşa memleketini i'mâr edip köy hâline kazâ vaziyetine çıkarmıştır; Birinci Abdülhamid devrinin en gözde ve nüfuzlu Sadr-i-a'zamı işte budur).

8 Eylül = 26 Şa'ban, Çarşamba: Şehzâde Mustafa'nın doğumu.

(Birinci Abdülhamid'in bu oğlu 1807 = 1222 tarihinde tahta çıkmış olan «Sultan Mustafây-ı Râbi' = Dördüncü Mustafa», dir: Anasının adı «Ayşe Sine-perver» dir. Bu münasebetle üç gün top şenliği yapılmıştır).

1781 = 1195

19 / 20 Şubat = 24 / 25 Safer, Pazartesi / Salı gecesi: Kara-Silâhdar / Kara-Vezir Seyyid-Mehmet Paşa'nın ölümü ve ertesi gün Erzurum valisi İzzet Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti.

(«İşine mukayyed ve mukdim bir zât-i huçeste-âsâr» olan bu kıymetli vezirin sadâreti 1779 = 1193 senesi 21 Ağustos = 8 Şa'ban Cumartesi gününden itibaren 1 sene, 6 ay sürmüştür: Birinci Abdülhamid'in o kıymette bir devlet-adamını

kaybetmesinden çok müteessir olduğu rivayet edilir. Ertesi gün tâyin edilen halefi için 1774 = 1188 vukuâtının «10 Ağustos» fıkrasına bakınız).

1782 = 1196

21/22 Ağustos = 12/13 Ramazan, Çarşamba / Perşembe gecesi : Büyük İstanbul yangını.

(Birinci Abdülhamid devri İstanbul yangınlarıyla meşhurdur : Bunların en mühimleri bu sene olmuş, ilkönce 28/29 Receb Salı/Çarşamba gecesi çıkan Samatya yangınında binden fazla ev ve dükkân yandıktan sonra 13 Şa'ban = 24 Temmuz Çarşamba gününe tesadüf eden Balat yangınında yedi bin binâ kül olmuş ve nihayet bu gece Cibâli'de çıkan en büyük yangın muhtelif kollara ayrılarak 50 saatte yirmi bin ev yakmıştır : Bütün bu yangınlarda Birinci Abdülhamid'le Vezir-i a'zam İzzet Mehmet Paşa ve diğer vükela itfâiyye işlerine bizzat nezâret etmişlerse de, netice itibariyle İstanbul'un bir kül yığını hâlini almasına mâni olamamışlardır).

25 Ağustos = 16 Ramazan, Pazar: İzzet Mehmet Paşa'nın azliyle Rumeli beylerbeyi Hacı Yeğen-Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(İzzet Paşa'nın azline sebep olarak rehâvetinden ve fenalarla fenalıklara meylinde bahsedilir: Bu ikinci sadâret müddeti 1781 = 1195 senesi 20 Şubat = 25 Safer Salı gününden itibaren 1 sene, 6 ay, 3 gündür. Belgrad Serdengeçti ağalarından Alâiyyeli Hacı-Yusuf Ağa'nın oğlu olan halefi Yeğen-Mehmet Paşa'nın tâ-yini kendisinin azlinden evvel takarrür edip 10/11 Ağustos = 1/2 Ramazan Cumartesi/Pazar gecesi gizlice gönderilen bir Hatt-ı-Hümâyûn üzerine Manastır'dan derhal yola çıkıp İstanbul'a gelmiştir).

1782 = 1197

31 Kânunuevvel = 25 Muharrem, Salı: Hacı Yeğen-Mehmet Paşa'nın azliyle Sadâret-Kethudâsı Halil Hamid Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebepleri, Yeğen Paşa'nın muvaffakiyetsizliği ve kindarlığından dolayı eski düşmanlarından intikam almıya kalkışmıştır: Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 4 ay, 6 gündür. Halefi Halil Hamid Paşa İspartalı-Ali Ağa-zâde Hacı-Mustafa Ağa'nın oğludur: Aslen İranlı yahut Gürcü gösteren rivayetler doğru değildir; 45-46 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olan bu muktedir devlet-adamı bir çok ıslâhâtıyla mâruftur).

1783 = 1197

9 Temmuz = 8 Şa'ban, Çarşamba: Rusya imparatorluğuna ilhak edilen Kırım hanlığının inkırâzı.

(İorga'nın kaydettiği «28 Haziran» tarihi Rusların kullandıkları Ortodoks takvimine göredir; Cevdet tarihinin 1279 tab'ındaki «20 Şa'ban = 21 Temmuz» tarihi yanlıştır : Ruslar bu kanlı oyunu ikinci Katerina'nın 28 Haziran/9 Temmuz 1762 ye tesadüf eden cülûsunun 21 inci yıl-dönümünde oynamışlardır. — 1779 = 1193 vukuâtının «21 Mart», fıkrasında Ruslar tarafından Kırım hanlığına çıkarıldığını

gördüğümüz Şâhin-Giray bir taraftan züppeliğinin, bir taraftan da Rus elçisinin te'siriyle akılsızcasına bir garpılaşma sevdâsına kapılıp sarayında alafranga içki sofraları tertibi, İkinci Katherina'dan aldığı askerî rütbenin elbisesini giyip Rus nişanlarını takması, Moskof zâbitlerinden yâverler kullanması, pâyıtahtında at yerine alafranga arabayla dolaşması, mecburî askerlik usulünü kabul edip ordusuna Rus üniforması giydirmeye kalkışması, güyâ Karadeniz hâkimiyetini elde etmek için donanma teşkiline ve devletini garpılaştırmıya yeltenerek halkı ağır vergiler altında ezmesi ve bu meyanda evkafı da ilga edivermesi gibi çılgınlıklarla halkın nefretine uğramış ve kendisini bu çılgınlıklara teşvik eden Rus elçisi muhâliflerini de el altından ısıyana teşvik ederek 1782 = 1196 tarihinde bu mütereddi prensin Rusya'ya ilticâsıyla Kırım hanlığına büyük kardeşi Bahadır-Giray'ın intihâbına yol açmıştır! Tabîî Rusya'nın maksadı, Şâhin-Giray'ı himâye bahânesiyle Kırım'ı işgal edivermektir: Yedi ay sonra Rus ordusu Şâhin-Giray'ı cebren tahtına iâde edince bu maksat kendiliğinden hâsıl olmuş ve Osmanlı hükûmeti de umumi seferberliğe cesâret edemediği için bir taraftan Özü kalesinin takviyesiyle ve bir taraftan da Kuban nehrinin Azak'la Karadeniz'e dökülen kolları arasındaki Taman halkının mürâcaati ve Şâhin-Giray'ın me'murlarını koğması üzerine o tarafların muhâfazasına Soğucak muhâfızı Ali Paşa'yı me'mur etmekle iktifâ etmiştir. Ali Paşa'nın bir mikdar askerle Taman havâlisine gönderdiği Kethudâsına Şâhin-Giray'ın bir adam yollayıp oralardan çekilmesini istediğinden bahsedilir: Kethudânın akılsızlık ederek bu adamı idâm ettirmesi Rusya için umulmaz bir fırsat teşkil etmiş, Şâhin-Giray'dan sözde ruhsat alan Rus ordusu Kırım'dan geçip, Kefe, Taman ve Kuban havâlisini bir hamlede işgal etmiş ve bu iş bittikten sonra Rus baş-kumandanı prens Potemkin/Patyomkin artık maskesini yüzünden atarak Kırım'ın ortasındaki Karasu karargâhına memleketin ulemâsiyle mirzâlarını toplayıp İkinci Katerina'nın cülûs yıl-dönümünde Kırım, Taman ve Kuban'ın Rusya'ya ilhakını ilân ederek imparatoriçenin 19 Nisan = 16 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü yazılıp o zamandanberi gizli tutulmuş olan beyannâmesini okuduktan-başka, Şâhin-Giray'ın senede sekiz yüz bin ruble tahsisat mukabilinde hanlıktan ferâgat etmiş olduğunu da ilân ettikten sonra top şenlikleri arasında Kırımhları imparatoriçeye sadâkat yemini etmiye mecbur etmiştir! Potemkin bu münâsebetle halka din serbestisinden ve Rus idaresini istemiyenlerin muhâcerette serbest olduklarından bahsetmişse de, memleketin ileri gelen âilelerinden kadın ve erkek olarak idâm edilenlerin sayısı otuz bini geçmiştir! İkinci Katerina'nın beyannâmesinde tarihin hiç bir zaman unutmıyacağı bir söz vardır: Çariçenin iddiâsına göre Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinden maksat, Türkiye ile Rusya arasındaki ihtilâf mevzuunu izâle etmekten ibarettir! Rus korkusundan bunalan Bâb-ı-Âlî'nin bu fâcia karşısında hürmet-kârâne bir protestoya bile cür'et edememiş olmasını Vak'anüvis Cevdet Paşa bile acı bir lisanla tenkid etmektedir! — Bu vak'a üzerine Kırım'dan Türkiye'ye bir çok muhâcir kabileleri gelmiş ve hattâ gittikçe istiskale uğrayıp nihayet Türk hududuna sevk edilen Şâhin-Giray da Rodos'a sevk edilip 1201 = 1787 tarihinde akılsızlığıyla hâmlüğünün cezasını çekerek orada idâm edilmiştir. — Kırım Hanlığı 823 = 1420 tarihinden itibaren 363 sene pâydar olmuş ve Fâtih devrinden itibaren 308 sene Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır: Birinci ciltte 1475 = 880 vukuâtına bakınız. — Ruslar bu emr-i-vâkûn Türkiye tarafından resmen kabul ve tasdikını ısrarla istemiş oldukları için, yeni bir harb fâciasından çekinen Bâb-ı-Âlî nihayet 1784 = 1198 senesi 8 Kânunusânî = 14 Safer Perşenbe günü «Kırım senedi» denilen üç maddelik yeni bir muâhede imzâlamak mecburiyetinde kalmış ve bu elim vesika mucibince Özü ve Soğucak kaleleri Türkiye'de kalıp Kuban nehri hudud ittihâz edilmiş, bu nehirle Karadeniz arasındaki sâhada yaşayan Tatarlar Türk tâbiyyetinde bırakılmış ve bunlara mukabil Kırım hanlığının Ruslar tarafından ilhâkı maatteessüf tasdik edilmiştir).

1785 = 1199

31 Mart = 20 Cumâda-l-ülâ, Perşenbe: Halil Hamid Paşa'nın az-

İlye Özü muhâfızlığında bulunan Haleb valisi Hazinedar-Şâhin Ali Paşa'nın sadâreti.

(Azle sebep olarak Halil Hamid Paşa'nın «celb-i mâl» sevdâsından ve her kesi «tenfir» etmiş olduğundan bahsedilir! Sadâret müddeti 1782 = 1197 senesi 31 Kânunuevvel = 25 Muharrem Salı gününden itibaren 2 sene, 3 aydır. Halefi Şâhin Ali Paşa kölelikten yetişme ümmî bir gürcüdür).

20 Temmuz = 13 Ramazan, Çarşamba: İkinci Mahmud'un doğumu.

(Birinci Abdülhamid'in ikinci oğlu ve Dördüncü Mustafa'nın küçük kardeşi olan ikinci Mahmud'un anası «Naks-i-dil Sultan»dır: Bu Vâlide-Sultan için aşağıda 1808 = 1223 vukuâtının «28 Temmuz», fıkrasına bakınız).

1786 = 1200

24 Kânunusâni = 23 Rebî'ül-evvel, Salı: Hazinedar-Şâhin Ali Paşa'nın azliyle Mora valisi Koca-Yusuf Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azlin sebebi, Ali Paşa'nın ümmiliğinden dolayı mahrem evrâkı başkalarına okutarak devlet esrârının ifşâsına sebep olması ve taşralarda yetişmiş olduğu için pâyitaht âdâbını bilmemesidir: Sadâret müddeti yukarıki senenin ilk fıkrasındaki tarihten itibaren 9 ay, 24 gündür; halefi Koca-Yusuf Paşa da tıpkı kendisi gibi ümmî bir gürcü kölesidir).

1787 = 1201

13 Ağustos = 28 Şevvâl, Pazartesi: Rusya'ya harb ilânı.

(1774=1188 senesi 21 Temmuz = 12 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü «Ebedî» kaydıyle akdedilen Küçük-Kaynarca sulhü gittikçe şiddetlenen mütemadî bir gerginlik devresi şeklinde 13 sene, 23 gün sürdükten sonra nihayet bu gün Türkiye'nin Rusya'ya harb ilânıyla sona ermiştir. Osmanlı devletinin çok ağır hükümlere boyun eğerek akdetmek mecburiyetinde kaldığı Kaynarca muâhdesi Türk düşmanlığıyla meşhur Rus çaricesi ikinci Katerina'nın doymak bilmez iştihâsını bir türlü tatmin edemediği için, o muâhede mucibince sözde istiklâlî ilân edilmiş olan Kırım hanlığı muâhede hilâfına Rus nüfuzu altına alınmış ve harbedecek vaziyette olmyan Osmanlı hükûmeti 1779 = 1193 senesi 21 Mart = 3 Rebî'ül-evvel Pazar günü Aynalı-kavak tenkinâmesiyle Rusya'nın bu yeni emr-i-vâkıını da kabul ve tasdika mecbur olmuştur. Fakat bununla da iktifâ etmiyen muhteris çarice nihayet 1783 = 1197 senesi 9 Temmuz = 8 Şa'ban Çarşamba günü Kırım'ın Rusya'ya ilhâkını ilân edivermiş ve yeni bir harb fâciasından çekinen Osmanlı hükûmeti 1784 = 1198 senesi 8 Kânunusâni = 14 Safer Perşembe günü «Kırım senedi» denilen üç maddelik mukaveleyi imzâ ederek Rusyanın hak mefhumuna karşı irtikâb ettiği bu muazzam şenâyı da sineye çekmek mecburiyetinde kalmıştır. Rus küstahlıkları bununla da bitmiş değildir: İstanbul'daki Moskof elçisi Jacques Bulghakoff âmirâne edâlarla her gün yeni taleplerde bulunarak Bâb-ı Âlî'nin başına dâimî bir belâ kesilmiş, Eflak ve Boğdan voyvodalarının azil ve nasbına müdâhale ettikten başka bâzı Osmanlı valilerinin bile tebdilini istiycek derecelerde küstahlıklar etmiye başlamış, Tiflis'in Osmanlı hâkimiyetindeki Gürcü beyi Ereklî/Heraclius'u himâye bahânesiyle Gürcistan'a Rus askerleri gönderilmiş, Yaş, Bükreş ve İskenderiyye'deki Rus konsolosları Eflak, Boğdan ve

Mısır'da fesad şebekeleri kurmuş ve hattâ Mısır'da çıkan ısyânı Bâb-ı Âlî tenkil ettirmeye mecbur olmuş, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'da Rus ajanları mütemâdî bir fesatçılığa koyulmuş ve bir taraftan da ikinci Katerina Türkiye'nin taksimi hakkında «Projet grec» denilen meşhur plânını tatbik için Avusturya imparatoru ikinci Joseph'le gizli bir ittifak akdetmiştir. Bu ittifaka göre Dacie = Daçya» ismiyle Eflak, Boğdan ve Besarabya'dan mürekkep ve müstakil bir Ortodoks devleti kurulacak, Özü kalesiyle Bug ve Dniépr nehirleri arasındaki sâhil boynu ve Adalar-denizindeki adaların bâzılarını Rusya alacak, Sırbistan, Bosna ve Hersek'le Venediklilerin Dalmaçya arâzisi Avusturya'ya verilecek, Venedik Cumhuriyetine tâvizât olarak Mora yarımadasıyla Girit ve Kıbrıs adaları bağışlanacak, İstanbul zabtedildiği takdirde Bizans imparatorluğu tamamiyle müstakil bir devlet şeklinde ihyâ edilip başına ikinci Katerina'nın Rum müreb-biler elinde Rumca öğrenerek yetiştirilen «Konstantin», ismindeki torunu geçirecek ve nihayet o sırada Türk dostluğuna ihânet edip Rus dostluğuna meylet-den Fransa'ya da Suriye ile Mısır pişkes çekilecekti. İngiltere ile İspanya'ya bile tâvizler verilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat o sırada İngiliz - Fransız rekabeti alevli bir devir geçirmekte olduğu ve bilhassa Fransa hükûmeti Rusya ile bir ticaret mukavelesi akdederek o zamana kadar İngiliz inhisarında bulunan Baltık ve Şimal denizleri ticaretine ortak kesildiği için, İngiltere Rusya'ya karşı cephe almış ve hattâ Avusturya - Rusya ittifakına karşı bir İngiltere - Prusya ittifakı ortaya çıkmıştı. İkinci Katerina'nın 1787 deki Kırım seyahati işte bu vaziyete tesadüf etti : Kırım havâlisine 50 - 60 bin asker sevk edildikten sonra yapılan bu meşhur seyahat Türkiye'yi tehdid eden muazzam bir nümâyiş şeklini almış, ahlâksız çarçenin eski âşıklarından olan Kırım vâli-i umumi'si' prens Potemkin mâşukasının Karadeniz hâkimiyyeti için Dniépr ağzında yaptırmış olduğu Kerson/Kherson şehrinde kurdurduğu ták-i zaferlere Rumca ve Rusça olarak «Bizans yolu» ibâresini yazdırmış ve Avusturya imparatoru ikinci Joseph de buraya gelerek çarçe ile Türkiye'nin taksimi projesinin tatbikatını görüşmeye başlamıştı. İstanbul'daki Avusturya ve Rusya elçileri de Kerson'a çağırılmışlardı : Fakat o sırada Avusturya hâkimiyyetindeki Belçika arâzisinde büyük bir ısyan çıkması, Rusya'nın malî müşkilâtı, İngiltere ile Prusya'nın muhâlefeti ve bir taraftan da Katerina'nın Kırım nümâyişini bir «İlân-ı husûmet» sayan Osmanlı hükûmetinin Dniépr = Özü boğazına bir filo göndermekle beraber hudutları tahkime başlaması çarçe ile müttefikini teenni ve ihtiyata mecbur etmiş ve İstanbul sefirlerine ona göre tâlimat verilmiştir; hattâ Rus elçisinin İstanbul'a avdetinde lisanını değiştirip daha terbiyeli ve siyasî âdâba daha riâyetkâr davranmaya başladığından bile bahsedilir! Fakat bir taraftan Kırım'ın elden çıkması ve bir taraftan da Rusların yukarda gözden geçirdiğimiz taşkınlıkları milletin ruhunda büyük bir aks-ül-amel uyandırmış, bâzı yerlerde Rus konsoloshâneleri taşlanmış, millî haysiyet acısıyla halk harb istemiye başlamış ve İngiltere ile Prusya elçileri de Rusya'ya karşı İsveç yardımından ve Avusturya'ya karşı da Prusya tehdidinden bahsederek hükûmeti harb ilânına teşvik edip durmuşlardır. Ümmîliğine rağmen câhilâne bir gayretle Kırım'ın istirdâdî sevâdına kapılmış olan Vezir-i a'zam Koca-Yusuf Paşa'nın harb tarafdarlığı işte bundandır; pâdişahın sulh tarafdarlığına rağmen millî galeyâna istinâd eden Sadr-ı a'zamın re'yi ağır basmış olduğu için, Rus sefiri Bulghakoff Bâb-ı Âlî'ye celbedilip Yaş, Bükreş ve Iskenderiyye'deki müfsit konsolosların derhal geri çağırılması, Gürcistan'ın tahliyesi, kaçakçılığa mâni olmak üzere Rus gemilerinin boğazlarda muâyenesi ve Rus şehirlerinde Türk konsoloslukları te'sisi hakkında bir ültimatome verilmiş, hattâ bir rivayete göre Kırım'ın iâdesi bile istenmiş, Moskof elçisi hükûmetinden istizan için mühlet istemişse de bir kaç gün sonra toplanan fevkalâde meclisin kararı üzerine bu mühlet nihayet bulmadan evvel elçiyle maiyyeti Yedikule zindanına atılarak Rusya'ya harb ilân edilmiştir; elçinin istizana lüzum görmeyip harbi tercih etmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Ordu Islâh edilmeden evvel böyle bir karar verilmesinden dolayı Koca-Yusuf Paşa tenkid

edilirse de, askerî islâhâta senelerdenberi ehemmiyet verilmekte olduğu da unutulmamalıdır : Dakikada 8-10 mermi atmak üzere «Sür'at topçuları» ismiyle 2000 mevcutlu yeni bir Topçu ocağı ihdâs edilip Garp usulleriyle tâlim ve terbiye edilmiş olduktan başka, Fransız zâbitleriyle mühendislerinin vesair askerî mütehasıslarının ve hattâ bir Fransız kıt'asının nezâreti altında bir kaç senedir ordunun tâlim ve terbiyesine itînâ edilmiş ve ancak son zamanlarda Fransa'nın Türk dostluğuna ihânet edip Rusya'ya temâyülü üzerine ikinci Katerina'yı memnun etmek için bu Fransız askerî hey'eti geri alınmıştır. Bu vaziyette Osmanlı ordusunun islâhî ikmâl edilmiş olmamakla beraber, büsbütün mühmel ve perişan bir halde bulunmadığı da muhakkaktır. Zâten Rusya'nın vaziyeti de sulh ve sükûn içinde uzun islâhat yılları geçirmeye müsâit değildir; fazla olarak bu harb kararında millî galeyânın büyük bir te'siri olduğu ve hattâ câmilerdeki vazılarda bile harb ve zafer temennileri duyulduğu da unutulmamalıdır).

1788 = 1202

9 Şubat = 2 Cumâda-l-ülâ, Cumartesi: Avusturya'nın Türkiye'ye ve ondan sonra da İsveç'in Rusya'ya harb ilânı.

(Türkiye'nin Rusya'ya harb ilânındanberi 5 ay, 28 gündür hazırlıkla meşgul olan Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Koca-Yusuf Paşa nihayet bu gün Bâb-ı-Âlî'de «Tuğ ihrâcı» merâsiminde bulunurken Avusturya baş-tercümanı gelip devletinin Rusya ile ittifakından dolayı Türkiye'ye harb ilânı hakkındaki notasını tevdi ederek Avusturya ordularının aynı gün Sırbistan, Bosna vesaire cephelerinde taarruza başlamış olacaklarını tebliğ etmiştir : O zamana kadar Prusya'dan çekindiği için bitaraf kalan Avusturya'nın bu kararı Büyük-Frédéric'in 1786 da vefatı üzerine tedricen siyaset değiştiren Prusya'nın Rus plânına temâyül etmiş olmasıyla izah edilir. — Rus çarîçesinin bu muvaffakiyyetine mukabil, İsveç kralı Üçüncü Gustave da cenubî Finlândiya'nın kendisine verilmesi ve Türk - Rus ihtilâfında kendisinin hakem ittihâz edilmesi talepleriyle bir ültimatom verdikten sonra cevabını beklemiyerek Haziran ayında Rusya'ya saldırmış, bazı muvaffakiyyetler kazanmışsa da kale muhâsaralarıyla vakit geçirerek muhâfız kıt'adan mahrum olan Petersburg'da ikinci Katerina'yı derhal muhâsara etmekte kusur ettiği için Katerina'nın asker toplamasına vakit bırakmış ve nihayet ordusunda çıkan bir ısyân üzerine Ağustos'da Stockholm'a avdet mecburiyetinde kalmıştır : Rusya'ya karşı Osmanlı-İsveç ittifakı için aşağıda 1789 = 1203 vukuâtının «11 Temmuz», fıkrasına bakınız).

21 Eylöl = 20 Zülhicce, Pazar : Avusturyahlara karşı Şebeş zaferi ve İmparator İkinci Joseph'in esaretten güçlkle kurtulması.

(Koca-Yusuf Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu 17 Cumâda-l-âhire = 25 Mart Salı günü İstanbul'dan hareket etmiştir. Filibe sahrasında Avusturyalıların Boğdan'da Yaş şehrine girdikleri haber alınmışsa da bu şehir biraz sonra istirdâd edilmiş ve İmparator İkinci Joseph'in Belgrad'a taarruz ettiği de yolda haber alınarak Feth-ül-İslâm'dan karşı yakaya geçilmek üzere o tarafa hareket edilmiştir. İmparator Belgrad'dan Şebeş civârına çekilmiştir. Almanların Muhlenbach ve Macarların Szasz-Sebes dedikleri Şebeş kasabası Klausenburg'un 84 kilometre cenubundadır. Ordu Tuna'nın karşı yakasına geçtikten sonra, iyi bir asker olan Koca-Yusuf Paşa sonradan «Cenâze» lâkabiyle şöhret bulan vezir Çerkes-Hasan Paşa'yı ser-askerlikle önden sevk etmiş, Şebeş civârındaki düşman ordusunun gerisini tehdid eden tepeler tutulmuş, gece başlıyan taarruz hareketinde Avusturyalılar meterislerinden kaçırılmış, sabaha karşı Şebeş'e girilmiş ve bir taraftan da düşman ordusu şiddetle tâkib ve imhâ edildiği için imparator canını güçlkle kurtarabilmiştir. İnhitat devrimizin en parlak zaferlerinden olan bu büyük muvaffakiyyette Avusturyahlardan 80 topla bir çok cephâne ve

mühimmat alındıktan başka Banat = Tımsıvar eyâletinde bir kaç yüz köy, kasaba ve kale yağma ve tahrib edilerek elli bin kadın ve çocuk esir edildiği için 3-5 kuruşa câriye ve köle, 30 kuruşa dana ve 2-3 kuruşa da koyun satıldığından bahsedilir! 30 saatlik bir çevrede taş üstünde taş bırakılmamış ve ordunun eline birçok zahire geçmiştir. Avusturyalıların Rus ordusuyla birleşmesine mâni olan bu zaferde Türk askeri Lugosch'a kadar tâkib hareketine devam etmiştir: Birinci Abdülhamid'e «Gazi» ünvanının verilmesi işte bu parlak zafer üzerinedir).

1788 = 1203

17 Kânunuevvel = 18 Rebî'ül-evvel, Çarşamba : Özü kalesinin sukutu.

(Özü = Oczakow/Otchakof muhafızı Mehmet Ali Paşa'nın sefer açıldığı zaman Kılburun kalesini Ruslardan istirdâda teşebbüsü muvaffakiyetsizlikle neticelenmiş ve boş yere dökülen kanlar Özü'yü zayıflatmıştır; Ruslara karşı en mühim hudut noktası sayılan bu meşhur kalede tahkimâtın çok eski olduğundan bahsedilir: Bununla beraber Potemkin'in 80 bin kişilik ordusuna karşı şiddetli bir müdâfaa yapılmış, huruç hareketleri düşmanı çok yıpratmış ve bir taraftan da Kapdan-ı-deryâ Cezâyirli-Hasan Paşa kaleye denizden yardım için donanmayla gelmişse de, Kapdan Paşa'nın İstanbul'dan istemiş olduğu hafif gemiler fırtına yüzünden yetişememiş olduğu için, Özü suyunun içine çekilen hafif Rus filosuna karşı ağır Türk gemilerinin hareketi sığıhtan dolayı müşkilâta uğramış ve nihayet karaya oturan üç gemiyi kurtarmıya çalışan Osmanlı donanması düşmanın şiddetli bir hücumuna uğrıyarak 15 gemiyle bir çok asker ziyâna uğramıştır. İşte bu deniz felâketi Özü'nün sukutuna sebep gösterilir. Şiddetli bir hücumla kaleye giren Ruslar şehri yağma etmekle kalmayıp ahaliden 25 bin kişiyi kılıhtan geçirdikleri için Garp menbâlarında bile vahşetle ithâm edilmişlerdir. — Boğdan'ın anahtarı sayılan Hotin kalesinin de bu sırada sukutu, yukarıki fıkra da gördüğümüz Şebeş zaferinin neş'esini bir mâtem havasına çevirmiştir).

1789 = 1203

6/7 Nisan = 10/11 Receb, Pazartesi/Salı gecesi: Birinci Abdülhamid'in ölümü.

(Cephelerden gelen kara haberlerden dolayı bir müddettir rahatsız olan Sultan Hamid'e yukarıki fıkra da gördüğümüz Özü felâketi arz ediliği zaman «nüzul» isâbet etmiş ve işte bu büyük teessür içinde bu gece sabaha karşı ruhunu teslim etmiştir. — Dindarlığıyla iyiliğinden dolayı halk arasında velîliğine itikad edilen bu temiz yürekli pâdişah 1725 = 1137 senesi 20 Mart = 5 Recep Salı günü dünyaya gelmiş olduğuna göre 64 sene, 18 gün yaşayıp 65 yaşına henüz girdiği sırada ölmüş demektir: Ölüm gününü «13 Receb» gösteren rivayet yanlış; saltanat müddeti de 1774 = 1187 senesi 21 Kânunusânî = 8 Zülka'de Cuma gününden itibaren 15 sene, 2 ay, 17 gün tutmaktadır. — Sultan Hamid'in açık fikirli bir zât olduğundan bahsedilir: Meselâ kadın kıyâfetleri hakkında neşrettiği şiddetli bir ferman ahkâmının tatbikatını teftiş için tebdil gezmesini mevzû ittihâz ederek kendisini tehzip eden bir piyesin saraç câriyeleri tarafından temsilde bizzat hazır bulunmuş ve kendi câriyelerinin kadınlık nâmına kendisiyle alay etmelerini neş'eyle seyretmiştir! — Sultan Abdülhamid Bahçekapı'da kendi yaptırdığı türbe-ye defnedilmiştir).

ÜÇÜNCÜ SELİM

(Selim-i Sâlis)

— M. 1789 = H. 1203 — M. 1807 = H. 1222 —

1789 = 1203

7 Nisan = 11 Receb, Salı: Üçüncü Selim'in cülûsu.

(Teceddüd tarihimizdeki muhteşem şahsiyeti bakımından Osmanlı pâdişahları'nın en büyüklerinden sayabileceğimiz Üçüncü Selim, Üçüncü Mustafa'nın oğludur : Anası «Mihrişâh-Sultan», ın Gürcü olduğu rivayet edilir. 1761 (= 1175 senesi 24 Kânunuevvel = 27 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü dünyaya gelmiş olduğuna göre yaşının 27 sene, 3 ay, 15 gün tuttuğu, yâni 28 inin içinde bulunduğu sırada cülûs etmiş demektir : Osmanlı pâdişahlarının yirmi sekizincisidir. Tahta çıkınca vükelâsına hiç bir hakikatin kendisinden gizlenmemesini emretmiştir. — Sultan Selim çok ince hisli, zarif ve büyük bir şâir olduğu gibi musiki tarihimizin de en büyük şahsiyetlerindendir : «Sûz-i dil-ârâ» makamının mucididir; fakat san'atkârlık hassâsiyetiyle nezâket ve mülâyemetinden siyaset sâhasında çok zarar görmüş ve hattâ âkıbetinin fecâatinde bu ruhî meziyetlerinin çok büyük bir te'siri olmuştur. — Üçüncü Selim bu sabah Ak-ağalar kapusunun önünde kurulan tahta çıkmış ve biat merâsimi orada yapılmıştır. — Sultan Selim'in şiir mahlası «İlhâmî» dir).

7 Haziran = 13 Ramazan, Pazar: Koca-Yusuf Paşa'nın azliyle Vidin ser-askeri Meyyit/Cenâze-Hasan Paşa'nın sadâret ve serdarlığı.

(Ruslara karşı muvaffakiyyetsizliğiyle irtişâsı hakkındaki şâyialardan dolayı azledilen Koca-Yusuf Paşa'nın sadâreti 1786 = 1200 senesi 24 Kânunusânî=23 Rebi'ül-evvel Salı gününden itibaren 3 sene, 4 ay, 14 gün sürmüştür. «Kethudâ» lâkabıyla de anılan halefi kölelikten yetişme bir Çerkestir; «Cenâze» denilmesine sebeb, Sadâret mührünü verem döşeginde almış olmasıdır : 1788 = 1202 vukuâtının «21 Eylül», fıkрасına da bakınız).

11 Temmuz = 17 Şevvâl, Cumartesi: Osmanlı - İsveç ittifakı.

(Rusya'ya karşı akdedilen bu Beykoz ittifâk muâhedesi dört maddeden ibaret tir : Bu maddelere göre Osmanlı imparatorluğunun İsveç krallığına senede ikişer bin kese vermek suretiyle 20 bin keselik (= 10 milyon kuruşluk malî bir yardımda bulunulması ve iki tarafın birbirinden ayrı sulh akdetmemesi takarrür etmiştir. — Yukarda 1788 = 1202 vukuâtının «9 Şubat» fıkрасına da bakınız).

1 Ağustos = 9 Zülka'de, Cumartesi : Fokşan bozgunu ve Arnavutların ihâneti.

(Yaş'daki Rus ordusuna karşı 25-30 bin kişilik bir kuvvetle sevkedilen Ser-asker Kemankes-Mustafa Paşa Yerköyü'ne geçip Souvaroff'un kuvvetleriyle harbe girdiği sırada prens «De Saxe-Cobourg»un idaresindeki Avusturya kuvvetleri

birdenbire bastırınca Osmanlılar bozulup ağırlıkları düşman eline geçmiştir : Cevdet Paşa, bu muharebede para yüzünden Rusya ve Avusturya hizmetine girmiş olan Arnavutların Türklere ihânet edip kurşun atmalarından haklı bir teessürle bahseder. — Fokşan = Foczanı/Fokschany kasabası Eflak'la Boğdan arasında ve ikisinin müşterek idaresindedir).

1789 = 1204

22 Eylül = 2 Muharrem, Salı: Boza/Buza bozgunu ve neticeleri.

(Harb, Eflak'la Boğdan arasında hudud olan Rymnik/Rimnic nehri üzerindeki Martinestji/Martineşti de olduğu halde, ric'atte Tuna kollarından Buzau çayı üzerindeki köprü yıkılıp asker boğulduğu için Osmanlı menbâlarında bu isim verilmiştir. — Fokşan bozgununun intikamını alıp Bender ve Akkerman'ı muhasaradan kurtarmak isteyen Serdâr-ı-Ekrem Cenâze Paşa'nın önden sevkettiği Çarhacı-Abdi ve Kemankuş-Mustafa Paşalar beş buçuk saatte düşmanın topçu üstünlüğü yüzünden mağlûb olmuşlardır : Köprü'nün yıkılması ertesi gündür; zâiyat 23 bin şehitle 100 bayrak ve 66 yahut 77 toptur. — İlk netice olarak Belgrad'ın sukutu için aşağıda «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız; bundan başka 11 Teşrinievvel = 21 Muharrem Pazar günü Potemkin Akkerman'ı almış, 9 Teşrinisani = 20 Safer Pazartesi günü prens De Cobourg Bükreş'e girmiş ve 14 Teşrinisani = 25 Safer Cumartesi günü de Bender kalesi cüz'î bir mukavemetten sonra Ruslara teslim olmuştur).

23 Eylül = 3 Muharrem, Çarşamba : İsmail zaferi.

(İsmail kalesine yürüyen Potemkin kuvâyı-külliyesini müdhiş bir bozguna uğratan ser-asker ve sâbık Kapdan-ı-deryâ Cezâyirli Hasan Paşa düşmanın kılıc artıklarını tâkib ederek Boza bozgununun parlak bir intikamını almıştır).

8 Teşrinievvel = 18 Muharrem, Perşembe: Belgrad'ın sukutu.

(Avusturya kumandanı Laudon'un 11 Eylül 1789 = 20 Zühicce 1203 Cuma yahut 15 Eylül = 24 Zühicce Salı günü kaleyi muhasaraya başladığı hakkında iki rivayet vardır; birinci rivayete göre muhasara 27 ve ikincisine göre de 23 gün sürmüştür: Bu âkıbetin mes'ûliyeti, kale muhâfızı vezir Osman Paşa'dan ziyâde iki meş'um şahısdadır : Bunlardan Belgrad cephesi ser-askeri Abdi Paşa'nın aktettiği gizli mütârekeden istifâde eden düşman ordusu kışın takviye küt'aları almış ve Defterdar Hüsnü ismindeki hâin de düşmana zahire satıp sefâhat sürmüştür! — Belgrad'ın bundan evvelki ilk sukutu için üçüncü ciltte 1688 = 1099 vukuâtının «8 Eylül», ilk istirdâdı için 1690 = 1102 vukuâtının «8 Teşrinievvel» ve ikinci sukutuyla ikinci istirdâdı için de 1717 = 1129 vukuâtının «18 Ağustos» ve 1739 = 1152 vukuâtının da «1 Eylül» fıkralarına ve nihayet bundan sonraki üçüncü istirdâdı için de aşağıda 1791 = 1205 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Bu sefer Belgrad'ın sukutu üzerine Semendere kalesi de düşman eline geçmiştir).

3 Kânunuevvel = 15 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Cenâze-Hasan Paşa'nın azliyle İsmail ser-askeri Cezâyirli Pala-bıyık Gazi Hasan Paşa'nın sadâret ve serdarlığı.

(Cenâze'nin azline sebep, yukarıki senenin «1 Ağustos» ve bu senenin «22 Eylül», fıkralarında gördüğümüz Fokşan ve Boza bozgunlarıdır : Sadâret müddeti yukarıki senenin 7 Haziran = 13 Ramazan Pazar gününden itibaren 5 ay, 26 gün-

dür. — Deryâ-kapdanlığından İsmail ser-askerliğine tâyin edildikten sonra bu senenin «23 Eylül» fıkrasındaki İsmail zaferini kazanan Cezâyirli-Hasan Paşa denizlerle karalardaki parlak zaferlerine rağmen tedhiş derecesini bulan şiddetinden doıayı çok tenkid edilir).

1790 = 1204

31 Kânunusâni = 15 Cumâda-l-ülâ, Pazar: Osmanlı - Prusya ittifakı.

(Avusturya ile rakabete başhyan Prusya'nın bu beş maddelik muâhedesi İsveç'le Lehistan'a da teşmil edilmiş, baharda Rusya ile Avusturya'ya harb açmayı taahhüd eden Prusya'ya Akdeniz'de bâzı ticarî imtiyazlar verilmiş ve Kırım'ın istirdâdına kadar harbe devam edilmesi takarrür etmiştir; Fakat 1789=1203 vukuâtının «11 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz ittifaka rağmen İsveç hükûmeti bu senenin Şubat ayında Ruslarla münferid sulh akdettiği ve Prusya da harbe girmedığı için bu muâhede neticesiz kalmıştır. Aşağıda 1791 = 1205 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

29/30 Mart = 13/14 Receb, Pazartesi/Salı gecesi: Cezâyirli-Hasan Paşa'nın ölümü ve 17 gün sonra Rahova = Rakhovo muhâfızı Rusçuklu Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşa'nın sadâret ve serdarlığı.

(Cezayirli seksenini geçtiği sıralarda hummây-ı-muhrikadan eceliyle öldüğü halde, Garp menbâlarında idâm edilmiş, intihar etmiş veyahut zehirlenmiş olduğu hakkında bâzı yanlış rivayetler vardır. Sadâret müddeti yukarıki senenin 3 Kânunuevvel = 15 Rebî'ül-evvel Perşenbe gününden itibaren 3 ay, 28 gündür. — Halefinin sadâreti 16 Nisan = 1 Şa'ban Cuma günü Şumnu'daki ordu başına gelişinden itibar edildiğine göre, Sadâret makamı 17 gün açık kalmış demektir).

8 Haziran = 25 Ramazan, Salı: Yerköyü zaferi.

(Prens De Cobourg kumandasındaki 26 bin kişilik düşman ordusunun 60 küsur topla 16 Ramazan = 30 Mayıs Pazar günü geldiğinden bahsedilir: Avusturyalılar ot almiya çıkan bir Türk neferine saldırınca kaleden tedricen sevk edilen yardım kuvvetleri düşmana beş bin maktul verdirmiş, 50 toplarıyla mühimmatları zabte-dildikten başka bin kadar esir de alınmıştır).

1790 = 1205

30 Teşrinievvel = 21 Safer, Cumartesi: Kili/Kilya kalesinin sukutu.

(Kışın ordu dağılmış ve alelâcele tedârik edilebilen asker de zamanında yetişememiş olduğu için, kalenin «vire ile» teslim olduğundan bahsedilir: bu vak'anın neticesi olarak 16 Teşrinisâni = 9 Rebî'ül-evvel Salı günü Tulçı = Tulcea ve 25 Teşrinisâni = 18 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü de Isakçı kaleleri sukut etmiştir).

22 Kânunuevvel = 15 Rebî'ül-âhir, Çarşamba: İsmail kalesinin sukutu.

(İsmail'i muhasara eden Potemkin, General Souvaroff'u hücumla kaldırmış ve

şiddetli muharebelerden sonra kale sukut edince üç gün süren Rus katliâmında ahâlden otuz bin kişi şehit düşmüştür: Bununla beraber Moskof zâyiâtı da 15 bindir).

1791 = 1205

14/15 Şubat = 10/11 Cumâda-l-âhire, Pazartesi/Salı gecesi : Rus-çuklu-Hasan Paşa'nın idâmı ve 12 gün sonra Bosna valisi Koca-Yusuf Paşa'nın ikinci sadâret ve serdarlığı.

(Rusçuklunun idâmına sebep olarak yukarıki hezimetlerle anarşi derecesindeki idaresizliğinden ve mârûzâtındaki «Dikçe lisânı»ndan bahsedilir. Şumnu'da gece yatarken kurşunla vurulmuştur : Sadâret müddeti 1790 = 1204 senesi 16 Nisan=1 Şa'ban Cuma gününden itibaren 9 ay, 25 gündür. — Halefinin sadâreti 23 Cumâda-l-âhire=27 Şubat Pazar günü Şumnu'ya gelip işe başlamasından itibar edilir. — Cevdet Paşa idamı bir gün evvel göstermektedir).

10 Temmuz = 9 Zülka'de, Pazar: Maçin'in sukutu.

(Maçin'i Koutousoff zabtetmiştir : Cevdet tarihinde bu vak'a bir gün evveline müsâdif gösterilir).

4 Ağustos = 4 Zülhicce, Perşembe : Zıştovi = Szistow / Swischtow sulhü.

(1790=1204 vukuâtının «31 Kânunusâni», fıkrasında gördüğümüz Osmanlı-Prusya ittifakından dolayı Prusya'nın İsveç'le beraber tehdidi ve bir taraftan da Fransız ihtilâlinin zuhuru üzerine o senenin 27 Temmuz=15 Zülka'de Salı günü Prusya ile Avusturya arasında akdedilen Reichenbach muâhedeşi mucibince Avusturya hükûmeti Osmanlılarla mütâreke akdini, son harbde aldığı yerlerin Türkiye'ye iâdesini ve yalnız Hotin kalesinin Osmanlı-Rus sulhüne kadar muhâfazasını taahhüd etmiye mecbur olmuş işte bundan dolayı 1790=1205 senesi 19 Eylül=10 Muharrrem Pazar günü Yerköyünde 9 aylık bir Osmanlı - Avusturya mütârekesi imzâlanmış ve nihayet bu gün de 14 maddelik bir sulh akdedilmiştir: Bu sulhün şartları, Reichenbach muâhedeesindeki esasların aynıdır; Belgrad kalesi işte bu muâhede mucibince istirdâd edilmiştir. Gene bu gün akdedilen yedi maddelik bir hudut mukavelesi mucibince «İrşeve-i-atık = Eski Orsova» kasabasıyla arâzisi Avusturya'ya terkedilmiştir. — Bu Osmanlı - Avusturya harbi 1788=1202 senesi 9 Şubat = 2 Cumâda-l-ülâ Cumartesi gününden itibaren tam 3 sene, 5 ay, 24 gün sürmüştür).

1792 = 1206

9 Kânunusâni = 14 Cumâda-l-ülâ, Pazartesi: Yaş muâhedeşi.

(Resmî metindeki «15 Cumâda-l-ülâ» tarihi hakiki takvime göre tashih edilmiştir. — Tuna üzerinde Rusların Balkanlara inmesine mâni olacak son müdâfaa noktası olan İsmail'in sukutu ve ordunun perişanlığı sırasında İngiltere ile Prusya'nın müdâhalesi vaziyeti kurtarmış sayılır: Bunun sebebi, Fransa ihtilâline karşı Avusturya gibi Rusya'nın da serbest kalmasına lüzum görülmüştür. — İlkönce 1791 = 1205 senesi 10 Ağustos = 10 Zülhicce Çarşamba günü yahut ertesi gün Kalas'da 8 ay müddetle bir mütâreke imzâlanmış ve ondan sonraki müzâke-

reler işte bu 13 maddelik sulh muâhedesıyla neticelenmiştir: Bu muâhede mucibince Kırım'la Taman yarımadası, Kuban'la Besarabya'nın birer kısmı, Özü-Oczakow şehri ve Bog/Bug'la Dniestr arasındaki arâzi Rusya'ya terkedilmiş ve Dniestr = Turla nehri hudud olmuştur. Bu sulh güyâ «ebedî» dir! — 1787 = 1201 senesi 13 Ağustos=28 Şevvâl Pazartesi gününden itibaren tam 4 sene, 4 ay, 27 gün süren bu uğursuz Rus seferinde Türkiye Kırım'ı istirdâd edememişse de Rusların Türkiye'yi taksim projesi suya düşmüş, Memleketeyn ve Besarabya hulyâları iflâs etmiş ve netice olarak Tuna'nın öte yakasındaki Türk eyâletleri kurtulmuştur. — Osmanlı zâyiat yekûnu 330 bin nüfus gösterilir).

4 Mayıs = 12 Ramazan, Cuma: Koca-Yusuf Paşa'nın azliyle Dâmad Melek Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi Yusuf Paşa'nın mevkuini tahkim için bir takım keyfi azillerle nasıplara kalkışmış olmasıdır. — 72 - 73 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olan Kandiya muhâfızı «Şeyh-ül-vüzerâ» Melek Mehmet Paşa, Üçüncü Ahmed'in kızlarından Zeyneb Âsime-Sultan'ın ikinci kocasıdır. — Tâyininden 34 gün sonra 7 Haziran = 16 Şevvâl Perşembe günü Kandiya'dan İstanbul'a gelip işe başlamıştır).

1792 = 1207

13 Eylül = 26 Muharrem, Persenbe: Büyük İstanbul yangını.

(Kuşluk vakti Odun-kapusunda bir helvacı dükkânından çıkan ateş 18 saatte Ağa-kapusu civârını, Dökmecileri, Tahtakale'nin iki tarafını, Mercan çarşısını, Tarakçıları ve Uzunçarşı'yı baştanbaşa yaktıktan sonra söndürülebilmıştır).

1793 = 1207

24 Şubat = 13 Receb, Pazar : «Nizâm-ı-Cedîd» in ihdâsı.

(Yeniçeri ocağı artık tamamiyle bozulmuş, İstanbul'daki Ocaklılar esnafığa ve Anadolu ile Rumeli'deki askerler de çiftçiliğe koyulmuş, teknik müesseseler artık işliyemeyecek ve işlese de hiç bir hayrı olmayacak hâle gelmişti : Garbın askerlik sâhasındaki dev adımlarına mukabil, Türkiye'de ciddi bir ordu kalmamış gibiydi; bilhassa son Rus seferi bu feci vaziyeti büsbütün meydana çıkarmıştı; onun için hem tâlim ve terbiye, hem silâh ve techizat bakımlarından Avrupa ordularıyla boy ölçüşebilecek deniz ve kara kuvvetlerine çok şiddetli bir ihtiyaç vardı. Bu zaruri ihtiyacın en büyük ve en samimi mümessili olan Üçüncü Selim, devlet-adamlarından istediği islâhat lâyhalarını tedkik ettikten sonra, ilgasına imkân olmayan Yeniçeri ocağının yanında «Ta'limlü asker» den mürekkep bir «Nizâm-ı-Cedîd» ordusu kurup Garp tarzında silâhlandırmıya karar verdi. Yeniçeriler böyle müstakil bir rakibe tahammül edemeyecekleri için, «Ta'limlü asker», resmen Bostancı ocağına ilhak edildi ve hattâ «Bostancı-tüfenkçisi Ocağı» sayıldı. Bu yeni ocağın masrafını karşılamak üzere te'sis edilen «İrâd-ı-cedid Defterdarlığı» na Şikk-ı-Sânî inzîmâmiyle sâbık Sadâret-Kethudâsı Mustafa Resîd Efendi tâyin olunmuş ve bu gün neşredilen bir kararname ile «Ta'limlü asker Nezâreti», yahut «Mühimmât-ı cihâdiyye Nâzirliği» da ilâveten uhdesine tevdi edilmiştir. — Nizâm-ı-Cedid'in ilk kadrosu 12 bin kişiliktir : Fakat ilkönce Fransız ve İsveçli muallimler idaresinde 1602 neferle zâbitten ibaret 12 bölüklük bir «Orta» kurulmuştur; zâbitan kadrosu bir binbaşı ile sağ ve sol kol-ağalarından, bunların iki mülâzım ağasından ve her bölüğün bir yüzbaşısı ile diğer küçük zâbitlerinden mürekkeptir; Levend çiftliği kethudâsı Veli Ağa Kapucu-başlık pâyesiyle Ocak-ağalığına tâyin edilmiştir. Bunlar için «Levend çiftliği Kanun-nâme-

si» ismiyle yeni bir kanun tedvin edilmiş ve «İrâdî bulundukça teksir» kararı verilmiştir. Yeni usul kışlalar inşâsı da takarrür ettiği için, Üçüncü Selim devrindeki askeri inşaatın ilk eseri olarak 1208 = 1794 de Levend çiftliğindeki Nizâm-ı Cedîd kışlası ikmâl edilmiştir. — Humbaracı, Lâğımçı, Topçu ve Arabacı ocaklarıyla Tersâne'nin ıslâhı için de birer kanun-nâme nesredilmiştir. — Bu vesileyle Yenîçeriler de tâlime tâbi tutulmuşlarsa da bir kaç ay sonra terketmişler ve hattâ «Bu ta'lim gâvur isidir!» diye Nizam-ı-Cedîd efrâdından bazılarının da dağılmasına sebep olmuşlardır; bununla beraber pâdişahla hükûmetin mütemadî alâkalarıyla teftişlerinden dolayı «Asâkir-i-Şâhâne» ismiyle de anılan yeni asker gittikçe çoğalıp kuvvetlenmeye başlamıştır; ikinci ortanın teşekkül tarihi birincisinden 6 sene, 8 ay, 28 gün sonra 1214 = 1799 senesi 24 Cumâda-l-âhire = 23 Teşrinisâni Cumartesi gününe müsâdiftir; ilk Ortanın kıyâfeti yarı kırmızı ve yarı mavi olduğu halde bu sefer ikisini birbirinden ayırd etmek için birine kırmızı, birine mavi elbise giydirilmiştir. İkinci Orta kurulurken valilerin maiyyetlerinde de Nizâm-ı-Cedîd teşkili emredilmiş ve her Ortada ikişer mühendis ve ikişer mülâzımdan mürekkep ilk Erkân-ı-harbiyye hey'etleri de işte o zaman kurulmuştur).

1794 = 1209

19 Teşrinievvel = 24 Rebî'ül-evvel, Pazar: Melek Mehmet Paşa'nın azliyle İzzet Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, ihtiyarlık ve gevşeklikle izah edilir. — Safranbolulu İzzet Mehmet Paşa Mısır valiliğinden Anadolu beylerbeyliğine gelirken Sadr-ı-a'zam olmuştur).

1795 = 1209

7/8 Temmuz = 19/20 Zülhicce, Salı/Çarşamba gecesi: Büyük İstanbul yangını.

(Guruptan iki saat sonra Balıkpazarı'nın dışındaki Hasır iskelesinden çıkan ateş 11 saatte Balıkpazarı, Taşçılar, Balmumcular, Keresteciler, Zeytinyağcılar, Nalburlar, Kutucular, Kantarcılar, Sepetçiler çarşılarıyla piring mahzenlerini ve Ahi-Çelebi câmiî civârını kül hâline getirdikten sonra yangının bir ucu Tekirdağ iskelesine ve bir ucu da Uzunçarşı üzerinden Pertevpaşa hanına dayanmıştır).

1797 = 1212

26 Teşrinisâni = 6 Cumâda-l-âhire, Pazar: Pazvand-oğlu ısyânının tenkiline karar verilmesi ve ısyânın mâhiyeti.

(1792 = 1206 daki Yaş muâhdesiyle nihayet bulan Rus seferinin devlet bünyesinde hâsıl ettiği sarsıntıyla ordunun perişan hâli merkezin mülhakaat üzerindeki hâkimiyet ve nüfuzunu çok zayıflatmış, Afrika'daki Garp ocakları âdetâ müstakıl bir hâle gelmiş, Mısır yerli beyler elinde kalmış, Suriye'ye Cezzâr Ahmed Paşa hâkim olmuş, Bağdad havâlisi âdetâ bir Kölemen hükûmeti hâlini almış, Necid'de Vehhâbîler dinî bir idare kurmuş ve Anadolu ile Rumeli'de de derebeyleriyle âsiler türemiştir: İsyanların en mühimleri Rumeli'deki Dağlı ve Kırcalı eşkiyâsiyle Pazvand-oğlu hareketleridir. İlkönce Deliorman'dan çıkan isyan hareketi Kırım prenslerinin idaresinde Tuna boylarına yayılmış ve bir taraftan da gene Tatar prenslerinin idaresinde Edirne-Serez-Selânik arasındaki

sarp dağlarda baş kaldıranlar etrâfa sarkarak kasıp kavurmuş başlanmışlardır : Bunlara «Dağlı eşkıyası» denir. Pazvand-oğlu'nun hareketi daha mühimdir : «Pâsban» dan muharref olarak «Pazvand» denilen ve son Rus seferinde isyanından dolayı Koca-Yusuf Paşa'nın emriyle idâm edilen bir âsinin oğlu olan Osman Ağa babasının felâketi üzerine bir müddet kaçak gezdikten sonra seferin sonunda meydana çıkıp «Yamak» yazılmıştır : Yamaklar, hudut muhafızlığında bulunan Yeniçerilerdir. Pazvand-oğlu Osman Ağa şecâat ve cesaretiyle Vidin Yamakları içinde büyük bir nüfuz kazanmış olduğu için, bâzı münâsebetliliklerinden dolayı kaleden koğulan Belgrad yamakları kendisinden istimdâd etmiş ve Belgrad'a saldırıp püskürtülünce gelip kendisine iltihak etmişlerdir. İki senedir bunların bilhassa Eflak ve Boğdan'a taarruz edip Memleketeyn'i haraca kestiklerinden bahsedilir. Pazvand-oğlu'nun Sava nehrinden Karadeniz'e kadar Tuna boylarında bir kırallık kurmak istediği hakkında da bir takım rivayetler vardır : işte bundan dolayı Rusçuk, Varna, Sofya, Niş, Belgrad, Zıstovi ve Niğbolu en mühim hedefleridir; hattâ Niğbolu ve Zıstovi bu sırada sukut etmiştir. Pazvand-oğlu Nizâm-ı Cedid'e ve o yüzden yapılan mukataa zamlarına muhâlif olduğu için, İstanbul'daki Yeniçeri ocağının da kendisine müzâhir olduğundan bahsedilir. işte bu vaziyetten dolayı bu gün Bâb-ı Âlî'de fevkalâde bir meclis toplanıp tenkil kararı vermiş, fetvâlar neşredilmiş ve Nizâm-ı Cedid'in en hararetili taraftarı olmakla meşhur Kapdan-ı deryâ Küçük-Hüseyn Paşa da ser-askerlikle hükûmet kuvvetlerinin başına geçirilmiştir. — Vidin-Rusçuk arasına hâkim olan Pazvand-oğlu muhtelif kollardan taarruza geçmiş gösterilir : Bunlardan bir kol bu Pazar gecesi Varna'ya girmişse de mağlûb edilip atılmış ve tam yirmi gün sonra diğer bir kol da Silistre eyâletinin merkezi olan Rusçuğ'a saldırırken mağlûb edilmiştir; Semendere'yi alan üçüncü bir kolun da Belgrad varoşunda bozulduğundan bahsedilir; Semendere'yi Bosna valisi istirdâd etmiştir. Niş ve Sofya üzerlerine de birer kol gitmiş, hattâ Sofya sukut etmişse de biraz sonra istirdâd edilmiştir. Niğbolu şehri de bu tarihten üç ay sonra geri alınmıştır. — Tamamiyle tenkili mümkün olmadığı için bâzan taltifine bile lüzum hâsıl olan Pazvand-oğlu'nun bu meşhur isyanı gittikçe müzminleşmiştir : Aşağıda 1806 = 1221 vukuâtının «13 Kânunuevvel», fıkrasına da bakınız).

1798 = 1213

2 Temmuz = 18 Muharrem, Pazartesi: Mısır seferine çıkan Napoléon Bonaparte'in İskenderiyye'yi işgal etmesi.

(Bir çok isyanlara sahne olan Osmanlı imparatorluğunun inhilâli andıran manzarası Avrupa'da ne kadar zamandır bir takım taksim projeleri tasarlanmasına sebep olacak bir hâle gelmiş olduğu için, daha On-beşinci Louis devrinden itibaren Fransa'nın Mırs'a göz diktiğinden bahsedilir: Bilhassa Napoléon'un Campo-Formio muâhdesiyle neticelenen İtalya seferinde Yunan sergerdelerinin kendisinden himâye istemeleri genç ve haris kumandanın gözlerini Şark'a dikmesiyle neticelenmiş, evvelce Osmanlılarla Venediklilere sırayla ihânet etmiş olan Yunanlılara i'timâd etmediği için Fransa'nın düşmanı olan İngilizlerin Hint yolunu tehdid etmek üzere Mısır seferine karar vermiş ve İtalya'dan zafer hâleleri içinde Fransa'ya döndüğü zaman «Directoire» idaresine bu kararını kabul ettirmekte güçlük çekmemiştir. Napoléon'un Campo-Formio muâhdesiyle Venedik enkazından koparmış olduğu Korfu, Ayamavri, Paxos, İthaque, Kefalonya, Zanta ve Cérigo = Çuka adalarından mürekkep ve Osmanlı menbâlarında «Cezâir-i seb'a = Yedi-ada» ismiyle meşhur Yunan adalarıyla Arnavutluk sâhilindeki Preveze, Parga, Vonitza ve Buthrinto kasabalarını Şark'a doğru köprü-başı saydığından bahsedilir. Fransa'ya hâkim olabilmek için İtalya fâtihliğinden sonra Şark fâtihliğini de zarurî gören general Bonaparte 1798 = 1212 senesi 19 Mayıs=3-Zührece Cumartesi günü Toulon'dan denize açılmıştır: Bu seferin hedefi son derece

gizli tutulmuş ve hattâ Mora valisi Hasan Paşa Fransızların Mora ile Kıbrıs ve Girid'e asker çıkaracaklarını bildirdiği için, Bâb-ı Âlî yalnız oraları takviye ettirmekle iktifâ etmiştir; zâten Napoléon'un hedefini gizli tutması Türkiye'den ziyâde Akdeniz'deki İngiliz donanmasına karşı bir ihtiyat eseri sayılır. Fransa'da kralıktan sonraki ihtilâl idarelerinin bile Türk - Fransız dostluk an'anesine riâyet etmiş olmalarına mukabil, Napoléon'un böyle bir mâcerâyâ atılması bir çok Fransız menbâlarında bile tenkid edilmektedir. — Mısır seferine çıkan Fransız donanmasını irili ufaklı 427, 450 ve 502 harb ve nakliye gemisinden mürekkep gösteren muhtelif rivayetler vardır; bu donanmanın taşıdığı asker mîkdarı da Garp menbâlarında 25, 35 ve 36 bin gösterildiği halde, Cevdet Paşa 60 bin gösterir. — Napoléon ilkönce Malta'ya gelmiş ve 1798 = 1212 senesi 12 Haziran = 27 Zühicce Salı günü adayı teslim alıp Saint-Jean şövalyeleri Haçlı hükûmetine nihayet vermiştir: Bu şövalye teşkilâtı için ikinci ciltte 1522 = 928 vukuâtının «4 Haziran» ve 1522 = 929 vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. Malta'nın işgali için bir ve iki gün evvelki tarihler de rivayet edilir. — Fransız donanmasının İskenderiyye önlerine muvâsalatı 1 Temmuz = 17 Muharrem Pazar gününe müsâdiftir: Fakat Corci Zeydan ertesi günden bahsetmektedir. Napoléon o akşam şehrin garbindaki Murâbit koyuna asker çıkarmış, şafak vakti İskenderiyye'ye hücum etmiş ve müdafaaya kâfi kuvvet olmadığı için şehir teslim olmuştur; Arapların «Bunaberdî», dedikleri müstakbel Fransa imparatorunun burada neşrettiği ilk beyannâmede âsi Kölemenlere karşı İstanbul hükûmetini takviye ve Fransız ticaretini himâye için gelmiş olduğu hakkında tuhaf bir mugalâta vardır! — Lavallée İskenderiyye'yi bu tarihten on gün sonra işgal edilmiş gösterir).

22 Temmuz = 8 Safer, Pazar: Kahire'nin 'sukutu.

(6 Temmuz = 22 Muharrem Cuma günü ve bir rivayete göre de ertesi gün İskenderiyye'den hareket eden Napoléon'a karşı Mısır valisi Ebubekir Paşa ile Kölemen beylerinden Murad ve İbrahim Beyler el birliği etmişlerse de, bu beylerin bütün kuvvetleri onar bin Kölemen ibarettir: Valinin kuvveti hiç mesâbesindedir. Her halde çok üstün kuvvetler ve silâhlarla ilerliyen Bonaparte ilkönce 29 Muharrem = 13 Temmuz Cuma günü Kahire yolundaki Rahmâniyye muharebesinde Murad Bey takımını bozmuş ve bunlar çekildikten sonra 7 Safer = 21 Temmuz Cumartesi günü Fransızların «Bataille des Pyramides» dedikleri Ehramlar harbini kazanmıştır. Napoléon'un ordusuna hitâben:

— Askerler, bu Ehramların üstünden size kırk asır bakıyor!

şeklindeki meşhur sözünü işte bu harb meydanına geldiği zaman söylediğinden bahsedilir. Bu muharebeyi bir gün evvel ve iki gün sonra gösteren rivayetler de vardır. — Vali Bekir Paşa Adiliyye'ye, Murad Bey Mısır-ı Ulyâ'ya ve İbrahim Bey de Suriye taraflarına kaçmış, o gece şehirde panik olmuş ve ertesi gün de Ezher'de toplanan ulemâ Napoléon'dan aman dilemiştir. — Zenginleri haraca kesen Fransızlar, Murad Bey'in karısı Nefise Hanım'dan 120 bin Fransız altını almışlardır! — Kahire'nin sukutu için 9 Safer = 23 Temmuz Pazartesi günüyle ertesi ve hattâ daha ertesi günlerden de bahsedilir).

1 Ağustos = 18 Safer, Çarşamba: Ebu-Khur = Aboukir deniz harbinde İngiliz zaferi.

(Bir gün sonraki tarih de rivayet edilir. — Napoléon'un Mısır fütühâtından duyduğu zafer sarhoşluğu ancak dokuz gün sürdükten sonra işte bu onuncu günü İskenderiyye'nin şimalişarkısındaki Ebu-Khur koyunda Amiral Brueys kumandasındaki Fransız donanmasının meşhur Amiral Nelson kumandasındaki İngiliz donanması tarafından bir kaç saat içinde mahvedilmesi Fransız ordusunun anavatanla irtibatını kesmiş ve general Bonaparte Mısır'da mahbus gibi bir vaziyete düşmüştür).

30 Ağustos = 18 Rebî'ül-evvel, Perşembe: İzzet Mehmet Paşa'nın azılyle Kör-Yusuf Ziyâüddin Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azlin sebebi, uzun zaman Mısır valiliğinde bulunmuş olduğu için vilâyet ahvâlini çok iyi bildiği halde Fransız istilâsına karşı icab eden tedbirlerin ittihazında kusur etmiş olmasıdır. — Aslen bir Gürcü kölesi olan Yusuf Ziyâ Paşa'nın «Kör» lâkabı iyi görmemesiyle izah edilir. Münevver ve muktedir olmakla beraber, Kandilli haman ustalarından olan karısı Ayşe Hanımın hükmü altında kalmıştır : Erzurum valiliğinden İstanbul'a gelişi 25 Teşrinievvel = 15 Cumâda-İlâ Perşembe gününe müsâdiftir. — İzzet Mehmet Paşa'nın sadâreti 1794 = 1209 senesi 19 Teşrinievvel = 24 Rebî'ül-evvel Pazar gününden itibaren 3 sene, 10 ay, 12 gün sürmüştür).

2 Eylül = 21 Rebî'ül-evvel, Pazar : Fransa'ya harb ilâm ve netice-leri.

(Fransa hükûmetinin Mısır mâcerâsını Kölemenlere karşı bir harekettten ibaret göstermek suretiyle verdiği sahte dostluk te'minâtına mukabil, Fransa ile harb hâlinde bulunan İngiltere, Avusturya ve Rusya elçilerinin teklif ettikleri yardımlarla ittifakların ve bilhassa Ebu-Khur zaferinin harb kararında büyük bir te'siri olduğundan bahsedilir: Bâzı Garp menbâlarında bir gün evvelki ve on gün sonraki tarihlere bile tesadüf edilir; forga 4 Eylül = 23 Rebî'ül-evvel Salı tarihinden bahsetmektedir. — Fransız maslahatgüzârı Ruffin maiyyetiyle beraber Yedikule zindanına atılmıştır. — İlkönce Sayda valisi Cezzâr-Ahmed Paşa sevâhil ser-askerliğine, Şam valisi İbrahim Paşa Mısır ser-askerliğine ve Azamzâde Abdullah Paşa da Kölemen ümerâsiyle elbirliğine çalışmak üzere Mısır valiliğine tâyin edilmişse de, 17 Receb = 25 Kânunuevvel Salı günü Hacc-emâretiyile Şam, Trablusşam, Kudüs ve Nablus sancaklarıyla Mısır ser-askerliği Cezzâr-Ahmed Paşa'nın uhdesine ilâve edilmiş ve kendisine Nizâm-ı Cedid askerinden 700 kişilik bir kuvvet gönderilmiştir. — İngiliz ve Rus ittifakları henüz imzâ edilmemiş olduğu halde, 5 Eylül = 24 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü 11 büyük ve bir kaç küçük gemiden mürekkep bir Rus filosu Akdeniz'de Osmanlı donanmasıyla beraber hareket etmek üzere Büyükdere'ye gelip demirlemiştir : 9 Teşrinievvel = 28 Rebî'ül-âhir Salı günü Akdeniz'e hareket eden bu filonun vazifesi, Türk ve İngiliz donanmasıyla beraber Iskenderiyye şehriyle Yunan adalarını Fransızlardan kurtarmak ve Mora'yı muhafâza etmektir. — Fransızlara karşı Osmanlı-Rus ittifakı bu tarihten dört ay sonra 1799=1213 senesi 3 Kânunusânî = 26 Receb Perşembe ve Osmanlı - İngiliz ittifakı da 5 Kânunusânî = 28 Receb Cumartesi günü akdedilmiştir).

20 Kânunuevvel = 12 Receb, Perşembe: En büyük ta'lik üstadı Mehmet Es'ad Yesârî Efendi'nin ölümü.

(Sağ tarafı meflûc ve sol tarafı titrek doğduğu halde sol eliyle yazdığı için «Yesârî» denilen Es'ad Efendi ta'likin en büyük hattatıdır : Bir çok levhalar ve kitâbeler bırakmıştır. Son resmî vazifesi saray hocalığıdır).

1799 = 1213

3 Kânunusânî = 26 Receb, Perşembe: Galib-Dede'nin ölümü.

(Divan edebiyatımızın en mümtaz ve en zarif şahsiyyetlerinden olan bu büyük adam 1171 = 1757 — 1758 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 41-42 yaşların-

da vefat etmiş demektir : Mevlevihâne-kapusunda oturan babasının adı Reşid Efendi'dir. Mevlevilik aşkıyla daha gençliğinde Konya'ya gitmişse de, âilesinin ricâsıyla Çelebi Efendi kendisini İstanbul'a iade etmiş ve bir müddet sonra Yenikapı mevlevihânesi postnişini Seyyid-Ali Efendi'den inâbe almıştır : Mevlevi tarikatında son mevki Galata mevlevihânesi meşihatidir. — Galib-Dede'nin asıl ismi «Es'ad» olduğu halde, bâzı müteşâirlerle itibâsa mahal vermemek için sonradan «Galib», mahlasını almıştır. — Divanından başka «Hüs-nü-âşk» ıyla Mevlevi şâirlerine âit bir «Tezkiret-üş-şuarâ» sı ve tasavvufa âit bâzı eserleri de vardır. — Üçüncü Selim'in Galata mevlevihânesini hem kendisine hem mevleviliğe hürmeten tâmir ettirdiğinden bahsedilir. Şeyh-Galib pâdişahın bir çok ihsanlarıyla hediyelerine nâil olduğu gibi, çok defa huzûra dâvet edilip sohbetinde bulunmuştur. Genç yaşta ölmesi Türk edebiyatı için çok büyük bir ziyandır).

18 Mart = 11 Şevvâl, Pazartesi: Mısır'dan Suriye seferine çıkan Napoléon Bonaparte'ın Akkâ'ya muvâsalatı ve muhâsaranın neticesizliği.

(Osmanlı Fransız ve Arap menbâlarındaki gün tarihleri arasında hayret edilecek derecelerde ihtilâf vardır : Burada en kuvvetli rivayetler esas ittihâz edilmiştir. — Bu meşhur Suriye seferine sebep olarak Osmanlı hükûmetinin İskenderiyye civârına çıkarılmak üzere Rodos'a ve karadan hareket etmek üzere Suriyye'de iki ordu hazırlamasından ve Napoléon'un da Mısır'da kalabilmek için Suriyye hâkimiyetini zarurî görmesinden bahsedilir. — Mevcudu 12 binden 21 bin 400 e kadar gösterilen bir ordu başında 5 Ramazan = 10 Şubat Pazar günü hareketle Arış üzerinden ilerliyen Bonaparte 24 Şubat=19 Ramazan Pazar günü oradan Han-Yûnus'a hareketle ertesi gün Gazze'yi zabtetmiş ve buranın muhafızlığında bulunan yeni Mısır valisi Azım-zâde Abdullah Paşa geri çekilmiştir. 28 Şubat=23 Ramazan Perşembe günü Remle mukavemestiz teslim olduktan sonra beş gün mukavemet eden Yafa 7 Mart=30 Ramazan Perşembe günü ve diğer bir rivayete göre de 13 Mart=6 Şevvâl Çarşamba günü sukut etmiş ve burada teslim olan dört bin kadar Arnavut askerinin kılıçtan geçirilmesi ve bilhassa şehrin Müslüman ahâlisiyle beraber hristiyanların da katli-îâmı Napoléon'a karşı umumî bir nefret uyandırmıştır. — Akkâ kalesine ateş açılması 19 Mart=12 Şevvâl Salı gününe mûsâdiftir. — Bu meşhur muhâsara esnâsında Safed, Sür ve Taberiyye tarafları da istilâya uğramıştır. — Kale müdâfil Cezzâr-Ahmed Paşa boşnaktır : «Kasap» mânâsına gelen «Cezzâr» lâkabı kan dökücülüğünden ve gadarlığından kinâyedir; Suriye'ye hâkim olmak sevdâsıyla İstanbul hükûmetine kafa tutmakla meşhurdur : Yukarıki senenin «2 Eylül» fıkrasına da bakınız. Cezzâr Paşa Akkâ müdâfaasındaki muvaffakiyetini Nizâm-ı Cedid askerlerine medyunur : İngiliz amirali «Sir Sidney Smith», de topcuları ve tayfalarıyla kendisine yardım etmiş ve Fransızları denizden topa tutmuş, bu yardıma Osmanlı donanması da iştirâk etmiş ve muhâsaranın ellinci gününe tesadûf eden 7 Mayıs=2 Zülhicce Salı günü İstanbul'dan 3000 kişilik bir Nizâm-ı Cedid kuvveti daha gelmiştir. Napoléon'un Akkâ ric'atine üç sebep gösterilir : 1) Fransız ordusunda vebâ zuhuru ; 2) Mısır'da Kölemen beylerinden Elfi Mehmet Bey'in ısyan çıkarması ; 3) Müdâfaanın şiddeti ve kalenin metâneti. İşte bunlardan dolayı general Bonaparte son umumî hücumda muvaffakiyesizliğe uğradıktan sonra 21 Mayıs=16 Zülhicce Salı günü ric'at emri vermiş, ağırlıklarını gömdükten sonra karanlık basınca hareket etmiş, 64 gün süren muhâsarada askerinin takriben yarısı telef olduğu ve hastalıktan da zâyîata uğradığı için, artık Yafa ve Gazze'de de tutunamamış, Osmanlı askerleriyle bedevîlerin tâkip hareketâtına uğramış ve nihayet 1214=1799 senesi 10 Muharrem=14 Haziran Cuma günü mağlûbiyetini gûyâ belli etmek için zafer alayı ile Kahire'ye girmiştir! Bununla beraber maiyyetindeki generallere :

— Eğer Akkâ mukavemet etmeseydi, belki şark imparatoru olurum!

dediğinden de bahsedilir. — Cevdet Paşa muhâsara başıyla ric'at tarihlerini 5 Şevvâl = 12 Mart Salı ve 11 Zühicce = 16 Mayıs Perşembe günlerine müsâdif gösterir. — Akkâ muvaffakiyyetsizliği Napoléon'un meslek hayatında yediği bir iki şiddetli darbenin biridir).

1799 = 1214

25 Temmuz = 21 Safer, Perşembe: Ebu-Khur bozgunu.

(Cevdet Paşa bu vak'ayı 24 Safer=28 Temmuz Pazar gününe müsâdif gösterir. — Tırhala mutasarrıfı Köse-Mustafa Paşa kumandasında seksen gemiyle ve İngiliz donanmasının da yardımıyla Ebu-Khur = Aboukir'e ihrâc edilen kuvveti 8 binden 18 bine kadar gösteren muhtelif rivayetler vardır. — Mustafa Paşa kaleyi işgal ettikten sonra meterisler açtırmıştır : Bu haber üzerine Kahire'den sür'atle gelen Napoléon'un meterislere karşı yaptırdığı suvâri hücumu püskürtüldüğü sırada iki taraftan birdenbire kaldırdığı piyâde hücumları Osmanlı meterislerinin sukutiyle neticelenmiş, Köse-Mustafa Paşa esir düşmüş ve dört gün yahut bir hafta sonra da kale sukut etmiştir : Fransız menbâlarında denize dökülen Türk askerinden 12 bininin boğulduğundan ve üç bin de şehit verildiğinden bahsedilirse de, bu rakamlar çok mübâlagalıdır. Bozulan askerin çoğu donanma gemilerine alınmıştır : Bu vak'a Fransızların Mısır'da bir müddet daha tutunabilmelerine sebeb olmuş sayılır).

22 Ağustos = 20 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Napoléon Bonaparte'in Mısır'dan Fransa'ya kaçması.

(İngiliz donanmasının Mısır'la Fransa arasındaki irtibatı kesmesi, Suriye seferinin muvaffakiyyetsizlikle neticelenmesi, Fransız ordusunun gittikçe erimesinden dolayı artık Mısır'da tutunmak imkânı kalmaması, büyük bir Osmanlı ordusunun yaklaşmakla olması ve nihayet Avusturyalılara karşı Fransız ordularının mağlûbiyetinden dolayı «Directoire» idaresinin sarsılması Napoléon'un kendini İngilizlere belli etmeden iki küçük gemiyle kaçvermesinin başlıca sebepleri sayılır : Tabii bu suretle Mısır'ı tahliye'ye mecbur olmadan muzaffer bir fâtihi sıfatıyla memleketine dönmüş ve Fransa'daki anarşiden istifade ederek hâkimiyetini kolayca kurmuş olacaktır. — Napoléon baş-kumandanlık vazifesini Mısır'ı tahliye salâhiyetiyle beraber general Kléber'e tevdi ettikten sonra hareketini kendi askerinden bile gizlemiş olduğu için, Mısır'daki Fransızlar tarafından bir aralık ihânetle ithâm edilmiştir! — 1798 = 1213 senesi 1/2 Temmuz=17/18 Muharrem Pazar/Pazartesi gecesi Mısır toprağına ayak basmış olan Napoléon o tarihten bu güne kadar tam 1 sene, 1 ay, 21 gün Mısır'da kalmış demektir).

1800 = 1214

21 Mart = 24 Şevvâl, Cuma: «Cezâir-i-Seb'a» cumhuriyetinin Osmanlı hâkimiyet ve himâyesine girmesi ve Arnavutluk sâhilindeki dört şehrin ilhâkı.

(Cevdet tarihindeki 8 Zülka'de=3 Nisan Perşembe tarihi yanlıştır : Noradungyan'ın 21 Mart tarihini işte bu 8 Zülka'deye müsâdif göstermesi daha büyük bir hatâdır. — «Cezâir-i-Seb'a» denilen yedi ada Korfu, Paxos, Ayamavri, Kefalonya, İthaque, Zanta ve Cérigo=Çuka adalarıdır; Arnavutluk sâhilindeki kasabalar da Preveze, Parga, Vonitza ve Buthrinto şehirleridir: Bunlar Campo Formio muâhedesini mucibince Venedik mirâsından Fransa'ya intikal eden yerlerdir. 1798=

1213 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı-Rus ittifakı mucibince müttefik donanmalar daha o sene ile ertesi sene bu adaları işgal etmişlerdir : En mühimleri olan Korfu adası 1799=1213 senesi 22 Şubat=17 Ramazan Cuma günü zabtedilmiştir. — Uzun müzâkerelerden sonra «Cezâir-i-Seb'a Cumhuriyeti = République des Sept Iles/République Sept-Insulaires» ismiyle Raguza cumhuriyeti gibi Osmanlı hâkimiyet ve himâyesinde yeni bir devlet şeklini alan bu adalar hükûmetini Rus çarlığı kefâlet altına almış ve Arnavutluk sâhilindeki şehirler de yalnız hristiyanlarla meskûn sayılarak mezhep imtiyazları verilmiştir. Bunlardan Yedi-ada cumhuriyeti Osmanlı hazinesine her üç senede 75 bin kuruş vermek üzere haraca bağlanmış ve dört şehir de Venedik cumhuriyetine verdiği harağa mükellef tutulmuştur).

1801 = 1216

27 Haziran = 15 Safer, Cumartesi : Mısır'ın Fransızlar tarafından tahliyesi hakkındaki mukavelenin imzâsı.

(Napoléon'un Fransa'ya kaçması ve kaçarken va'dettiği imdad kuvvetlerinin gelmemiş olması, Sadr-ı-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Kör-Yusuf Ziya Paşa'nın 40-60 bin kişilik bir ordu başında Gazze'ye gelmesi ve esasen Bonaparte'in halefine indelhâce tahliye salâhiyeti de vermiş olması nihayet general Kléber'in tahliye teklifiyle neticelenmiş ve Osmanlı-İngiliz-Fransız murahhasları arasında 27 Şa'ban 1214 = 24 Kânunusâni 1800 Cuma günü 22 maddelik bir tahliye şartnâmesi imzalanmıştır: Bu mukavele mucibince Fransızların üç ay içinde tahliye edecekleri Mısır'dan silâhları ve ağırlıklarıyla Fransa'ya nakledilmeleri takarrür etmişse de, İngiliz hükûmeti sonradan bu şarta riâyet etmek istemeyip Fransızları esir almak istediği için iş gene sarpa sarmış, harb harekâtı tekrar başlamış, Serdâr-ı-Ekrem'in «Nefir-i-âm» denilen başıbozuklarla Arab aşiretlerinden ve Mısır Kölemenleriyle bir miktar Kapu-kullarından mürekkep derme-çatma ordusu Héliopolis = Ayn-şems muharebesinde Fransızlara mağlûb olmuş, bununla beraber o sırada Mısır'a varan yeni vali Nasuh Paşa'nın fırkası ahâlîyle beraber mukavemet ettiği için 37 günlük bir husûmetten sonra üç günlük bir mütâreke akdedilerek Osmanlı kuvvetleri Mısır'dan çekilip Fransızlar vaziyete tekrar hâkim olmuşlardır. Serdâr-ı-Ekrem de ordusunu yeniden tanzîme başlamıştır. — Bu sırada çok mühim bir hâdisе olmuş, 1215 = 1800 senesi 21 Muharrem=14 Haziran Salı günü Halebli-Süleyman Bey isminde bir Türk genci general Kléber'in evinin bahçesinde hançerle öldürmüş ve bunun üzerine general Menou başkumandan olmuştur : 24 yaşında bir fedâi olan Süleyman Bey aslen Kilis'in Kubad Bey hânedânındandır ve Haleb'in Müstedam-Bey mahallesinde sâkin Osman Ağa'nın oğludur; Fransızlardan ırkının intikamını almak isteyen bu kahraman Türk göçüğüne işkence yapılmış ve bir eli yakıldıktan sonra Garp medeniyetinin kazığına vurularak şehid edilmiştir! — İngilizler işte bu vaziyetten istifade ederek 1801 = 1215 senesi 8 Mart = 22 Şevvâl Pazar günü Ebu-Khur=Aboukir'e asker çıkarmış, Kapdan-ı-deryâ Hüseyin Paşa 70 Osmanlı gemisiyle bu harekete iştirâk etmiş, Fransızlar taarruz etmişse de mağlûb edilmiş, Zülhicce iptidâlarında=Nisan ortalarında Reşid, 26 Zülhicce= 10 Mayıs Pazar günü Rahmâniyye zabtedilmiş ve nihayet Kahire muhâsara edilince muhafızlığında bulunan general Béliard'ın talebiyle tahliye mukavelesi imzalanmıştır: Bu mukavele mucibince Fransızlar Kahire'yi 28 Safer = 10 Temmuz Cuma günü tahliye etmişlerse de, İskenderiyye kalesinde bulunan general Menou Fransa'dan yardım umarak bir müddet daha mukavemet ettikten sonra, 16 Reb'ül-âhir = 26 Ağustos Çarşamba günü o da tahliye teklif edip bir kaç gün sonra teslim olmuştur; İskenderiyye muvaffakiyyeti İstanbul'da dört gece şenlik yapılarak tes'îd edilmiş ve 17 Cumâda-ı-ülâ = 25 Eylül Cuma hutbelerinden itibaren Üçüncü Selim «Gazi» ünvanıyla anılmaya başlamıştır. — 1798=1213 senesi 1/2 Temmuz=17/18 Muharrem

Pazar/Pazartesi gecesinden bu senenin 2 Eylül=23 Rebî'ül-âhir Çarşamba gününe tesadûf eden İskenderiyye teslimine kadar Fransızlar Mısır'da tam 3 sene, 2 ay, 1 gün tutunmuşlar ve arkeoloji sâhasındaki büyük muvaffakiyetlerinden başka hiçbir netice elde edememişlerdir: Fransa için Hint yolu ebediyyen kapanmış, Akdeniz hâkimiyeti suya düşmüş ve hattâ Malta adası da iki sene Fransızlarda kaldıktan sonra 1800 tarihinde İngiliz hâkimiyetine düşmüştür).

1802 = 1217

25 Haziran = 23 Safer, Cuma: Osmanlı-Fransız sulhü.

(Elçilikle Paris'de bulunan Amedî-Galib Efendi'nin meşhur Talleyrand'la tesbit ettiği on maddelik muâhede mucibince Kapitülasyonlar ibka edilmiş, iki taraf tamâmiyyet-i-mülkiyyelerini müteakabilen taahhüd etmiş ve Karadeniz de Fransız ticaretine açılmıştır: Bu vesileyle aynı hak İngilizlere de bahşedilmiştir. — Türkiye - Fransa harb hâli 1798 = 1213 senesi 2 Temmuz=18 Muharrem Pazartesi gününden itibaren tam 3 sene, 11 ay, 24 gün sürmüş demektir).

1803 = 1217

18 Şubat = 25 Şevvâl, Cuma: Vehhâbîlerin Tâif muhâsarası.

(Vehhâbî mezhebi islâmiyyeti safvet-i-asliyyesine ırcâ' iddiâsiyle 1143=1730—1731 tarihinde te'sis edilip 1150 = 1737 den itibaren neşrolunmaya başlamıştır: Müessesisi Hanbelî ulemâsından ve Benî-Temîm kabîlesinden Necidli Şeyh-Muhammed ibni Abdülvehhâb'dır; bu şeyh Medîne ve Şam'da tahsil ettikten başka Irak, İran ve Hindistan'da seyahatten sonra memleketine dönüp propagandaya başlamış ve bir takım risâleler yazmıştır. Yeni mezhebin başlıca esasları üçe ırcâ edilir: 1) Amel imandandır: Onun için namazın bir vakit bile terki küfürdür ve bu gibi kâfirlerin kanı heder ve malı helâldir 2) Enbiyâ ve evliyâdan istimdad şirktir; 3) Türbe inşâsı, kandil yakılması ve evliyaya adak adanması dine mugayirdir. Şarap, tütün, afyon, musiki ve hattâ «bid'at» diye tesbîh bile yasaktır! İşte bu gibi esaslardan dolayı Vehhâbî olmayan bütün Müslümanlar müşrik sayılmış ve canlarıyla malları helâl ilân edilmiştir! İbni-Abdülvehhâb'ın muvaffakiyyetinde iki âmil gösterilir: Her şeyden evvel Der'iyye'de oturan Necid emîri Muhammed-ibni-Suûd'a kızını vererek ona istinâd etmesi ve ondan sonra da mezheb esaslarının yağmacı bedevilere çok câzip görünmesidir! İbni-Suûd'un bu yeni mezhebi 1158 = 1745 de kabul ettiğinden bahsedilir. Şimdiki Suûdî Arabistan hânedânı bu sülâledendir. — İşte bu suretle bir göl devleti hâline gelen Vehhâbîler, bedevileri yağma ile cezbederek Necid'den başka Bahreyn ve Lâhsâ'yı da alıp Basra ve Bağdad'ı tehdide, Umman ve Maskat taraflarına el atmaya, Hicaz'la Yemen'e bile uzanmaya başlayıp Cezîret-ül-Arab'ın her tarafına yayılmışlardır. — Mekke şerifleri İstanbul'a baş vurdukça toplanan meclislerde gaafil Osmanlı ulemâsı şer'î münâkaşalarla vakit geçirdikleri için, nihayet Zülka'de = Mart ayında Tâif sukut etmiş, şehir yağma ve ahalisi katli-i-âm edilmiştir! — O sırada İstanbul hükûmeti Vehhâbîlerin ne istediklerini pek iyi bilmediği halde, Avrupa'nın muhtelif dillerinde Vehhâbîliğe âit bir çok neşriyat yapılmıştır! — Aşağıda 1807 = 1221 vukuâtının son fıkrasına da bakınız).

1803 = 1218

30 Nisan = 8 Muharrem, Cumartesi: Suûd-ibni-Abdül'Aziz'in Mekke'ye girişi ve neticeleri.

(Bu Suûd, o sırada Necid emîri olan Abdül'Aziz-ibni-Muhammed'in oğlu ve ilk

Vehhâbî emîri olduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz Muhammed-ibni-Suûd'un torunudur. — Mekke emîri Şerif Galib-ibni-Müsâid'le Cidde valisi Şerif Paşa mevcut kuvvetlerinin azlığından dolayı Cidde'ye çekilmiş oldukları için, Mekke ahâlisi emîr Suûd'a bir mektup gönderip teslim teklifinde bulunmuş, işte bu sâ-yede Mekke'ye giren Vehhâbiler Cidde'yi de 14 gün sonra muhâsara etmişlerse de mağlûb olarak geri çekilmişlerdir. — Emîr Suûd'un Mekke kalesinde 400 asker bıraktığından bahsedilir : Şerif-Galib'le Şerif Paşa 22 Rebî'ül-evvel=12 Temmuz Salı günü gelip Mekke kalesini muhâsaraya başlamışlar ve nihayet Vehhâbiler 25 gün mukavemetten sonra bir gece kaçıp gitmişlerdir. Yalnız Tâif kalesi müstahkem ve Vehhâbî muhafızları da daha fazla olduğu için istirdâd edilememiş ve bu suretle Hicaz gâilesi sürüncemede kalmıştır).

1805 = 1220

24 Nisan = 24 Muharrem, Çarşamba: Kör-Yusuf Ziya Paşa'nın isti-fâsiyle Bostancı-başı Hâfız-İsmail Paşa'nın sadâreti.

(İsti'fâsının sebebi, ahvâlin encâmından korkmasıyla izah edilir : Sadâret müd-detî 1798 = 1213 senesi 30 Ağustos = 18 Rebî'ül-evvel Perşembe gününden itibaren 6 sene, 7 ay, 25 gündür. — Deryâ-kapdanlığından sadârete geçen İsmail Paşa 47-48 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuştur).

8 Temmuz = 10 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliği.

(Osmanlı devletinin başına büyük bir isyan gâilesi çıkarmış ve Mısır valiliğinin irsî şekilde kendi sülâlesine tevcihini te'min etmiş olmakla meşhur Kavalalı Mehmed Ali Paşa Derbend ağası İbrahim Ağa'nın oğlu ve Kavala a'yânı Hüseyin Ağa'nın yeğeni, yâni kız-kardeşinin oğludur. Milliyeti ihtilâfıdır: Umumiyetle Arnavut gösterilirse de, Osman Ergin'in «Türkiye Maarif Tarihi» nde Türk olduğuna âit bâzı deliller ve vesikalar gösterilmektedir; fakat bunların hiç biri usul bakımından kat'i bir vesika teşkil edebilecek mâhiyette değildir : En mühim delil, Mehmed Ali'nin oğlu İbrahim Paşa'nın Meclis-i Ahkâm âzasından Mehmed Ârif Paşa'ya söylediği ve onun da On-birinci asır ricâline âid eserine geçirmiş olduğu sözdür; âilesinin bir kaç yüz senedir Rumeli'de tavattun etmiş olduğundan bahseden İbrahim Paşa ecdâdının «Bilmem nereden» Arapgir'den yahut Konya'dan gelmiş olduğunu pek müphem bir ifâdeyle anlatmıştır: Atalarının Konya'dan gelmiş olduğunu iddiâ etmek bütün Rumeliler arasında öteden-beri âdet hükmünü almış olduğu için, İbrahim Paşa'nın bu pek müphem ifâdesini kat'i bir delil addetmek kabil değildir. — Kavala'da serkeşlikleriyle dayısını bile yıldırılmış olan Mehmed Ali, Mısır seferi çıkınca Hüseyin Ağa'nın tavsiyesiyle iki yüz kadar Arnavut askerine bayrakdar olarak gönderilmiş, bu askerin sergerdeleri olan Hüseyin-Ağa-zâde Halil Ağa Kavala'ya dönünce sergerdelik kendisine kalmış ve bir müddet sonra da «Ser-çeşme» ünvânıyla sergerdelere âmir olmuştur. Haris olduğu kadar kurnaz ve ümmiliğini telâfi edecek kadar zeki ve dirâyetli bir adam olduğu muhakkaktır : Devir devir Yenîçerilerle Arnavutları ve Rumeli askerini birbirine ve bütün bunları Mısır valilerine karşı ayaklandırarak, vaziyetin icabına göre Kölemenlerle bâzan ittifâk ve bâzan harbederek Mısır'da fevkalâde bir nüfuz kazanan Mehmed Ali nihayet vezâret pâyesiyile Cidde valiliğine gönderilmek istenmişse de gitmemiş ve ulûfe bahânesiyle askerleri Mısır valisi Hürşid Paşa'ya karşı ayaklandırarak paşayı kaleye kapanmak mecburiyetinde bırakmıştır; bir taraftan da ahâliyi ayaklandıran Mehmed Ali, Mısır'ın kendisine tevcihini isterken kaleyi de muhâsara etmiş, işte bunun üzerine Bâb-ı-Âli Vehhâbîlerin tehdid ettiği Hicaz yolunda böyle bir gâilenin deva-

minı tecviz etmediği için Mehmed Ali'nin arzusunu yerine getirmiş ve hemen Mısır'a gönderilen valilik fermanı bu gün merâsimle okunmuştur. — İlkönce hükûmete sâdık davranan ve hattâ bâzı mühim hizmetlerde bulunan yeni valinin ilk işi, âsi kölemenlerin te'dibiyle kesik başlarının İstanbul'a gönderilmesi gibi mühim bir muvaffakiyettir).

24 Eylül = 29 Cumâda-l-âhire, Salı: Osmanlı - Rus ittifakının tecdidi.

(Bundan evvelki ittifak için 1798 = 1213 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına bakınız. — Fransa'ya karşı aynı ittifakın bu sefer dokuz sene müddetle tecdidine sebep olarak Napoléon'un Boğazlarla İstanbul'a göz dikmiş olmasından bahsedilir. Bu 15 maddelik muâhedenin on maddelik bir gizli kısmı da vardır: Osmanlı imparatorluğu bu suretle yalnız Rusya ile değil, Napoléon'a karşı İngiltere vesair Avrupa devletleriyle de el-birliği taahhüdünde bulunmuştur. Bu tedâfüi ittifakın esası, karşılıklı asker ve para yardımına dayanmaktadır).

1806 = 1221

2 Haziran = 15 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : «İkinci Edirne vak'ası» na sebep olan Nizâm-ı-Cedid ordusunun Anadolu'dan Üsküdar'a gelişi.

(Bir taraftan Osmanlı imparatorluğunun Napoléon'a karşı kurulan ittifak sisteme girmesi ve bir taraftan da Rumeli a'yanlarının tuğyan ve ısyânı Nizâm-ı-Cedid'in bir an evvel takviyesini ve İstanbul'la Anadolu'dan sonra Rumeli'ye de teşmilini icab ettiren en mühim sebep sayılır. İşte bundan dolayı Anadolu'da Nizâm askerini mühim bir kuvvet hâline getiren Karaman beylerbeyi Kadı-Abdurrahman Paşa pâdişahın emriyle zâhiren aşağıki fıkra da göreceğimiz Sırp ısyânının tenkili ve hakikatteyse Rumeli'de Nizâm-ı-Cedid teşkili vazifesiyle İstanbul'a gelmiştir. Kadı Paşa'nın bir vazifesi de Vidin'deki Pazvand-oğlu, Rusçuk'daki Tersenikli/Tirsinikli-oğlu İsmail Ağa ve Edirne'deki Dağdeviren-oğlu Mehmed Ağa gibi âsi a'yanları te'dib etmektir; fakat Üçüncü Selim, Kadı Paşa'nın Yeni-Nizâm askerlerinden çok hoşlandığı için bir aydan fazla İstanbul'da alıkoyup manevralar yaptırmış ve bu müddet zarfında paşayı istirkab eden ve Nizâm-ı-Cedid'e de kalben muhâlif olan Sadr-ı-a'zam Hâfız-İsmail Paşa veliahd şehzâde Mustafa ile gizlice anlaşarak Tersenikli-oğlu'na adam gönderip mukavemete teşvik etmiştir. Bu gizli işe Yeniçeri ocağıyla ilmiyye sınıfı ve muhâfazakâr devlet-adamları da dâhil olduğu için, vaziyetin çok vahim bir irticâ şekli olduğundan bahsedilir: İşte bundan dolayı Tersenikli-oğlu diğer Rumeli a'yanlarını da etrâfına toplayıp Edirne'ye kadar gelmiş ve Kadı Paşa'nın işi yatıştırmak için gönderdiği adamları idâm ettirmiştir. — Kadı-Abdurrahman Paşa nihayet Temmuz ortalarında 24 bin askerle harekete geçip Silivri ve Çorlu'da tenkil hareketleri yapmışsa da, Tekirdağ'da çıkan ısyân üzerine ince hisli pâdişahın «Etfâl ve aceze-i nisvan pâymâl olur!» diye verdiği ric'at emri üzerine âsiler bütünü şımarmışlardır. — Bu sırada Tersenikli-oğlu evinin bahçesinde öldürülmüş ve yerine meşhur Alemdar/Bayrakdar-Mustafa Ağa Rusçuk a'yânı olmuştur: Türk ordusunda istihkâm âmirliği etmiş olan Baron Juchereau de Saint-Denys'nin muâsir bir menbâ olan tarihinde bu siyasî cinayet Alemdar'ın tertibi gibi gösterilirse de, Cevdet Paşa o fikirde değildir. — Gene bu sırada Rumeli âsilerinin hutbelerde Üçüncü Selim'in ismini zikrettirmemeleri İstanbul'da büyük bir heyecana sebep olmuştur: Nihayet eski Silistre valisi Eğribozlu-İbrahim Paşa ile Serez a'yânı İsmail Bey âsileri te'dib ve teskin etmiş ve Sadr-ı-a'zam azledilmiş-

se de, elindeki otuz bin mevcudlu Nizâm-ı-Cedîd ordusuna rağmen pâdişahın hissiyatına kapılıp zaaf göstermesi felâketine mukaddime teşkil etmiştir).

14 Teşrinisâni = 1 Receb, Pazar : Hâfız-İsmail Paşa'nın azliyle Keçi-boynuzu Ağa-İbrahim Hilmi Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi için yukarıki fıkraya bakınız: Hâfız Paşa'nın sadâreti 1805 = 1220 senesi 24 Nisan = 24 Muharrem Çarşamba gününden itibaren 1 sene, 6 ay, 20 gün sürmüştür. — Halefi Yeniçeri-ağalığından Sadr-ı-a'zam olduğu için «Ağa» ve çok cılız olduğu için de «Keçi-boynuzu» diye anılır).

13 Kânunuevvel = 2 Şevvâl, Cumartesi : Sırp isyânı ve Belgrad'ın sukutu.

(1797 = 1212 vukuâtının «26 Teşrinisâni», fıkrasında isyânından bahsettiğimiz Pazvand-oğlu vezâretle tatyib edildiği halde tekrar isyân ederek Belgrad yamaklarıyla el-birliğine kalkışmış, yamaklar da kendilerine karşı Sırlara istinâd eden muhâfız Hacı-Mustafa Paşa'yı öldürüp Sırları katli-âma kalkışmışlardır: Sırp milli hareketi işte bundan çıkmıştır. Bu hareketin başında evvelce Avusturya his-Sırbistan'ın istiklâline kadar harbe devam edeceğini ilân etmiş ve Sırbistan'ın metinde «heiduque = haydut» luk etmiş olan Tserni/Czerny-George yahut George Petrowitch isminde bir domuz göbanı vardır: Bu adama Türkler «Kara-Yorgi» dedikleri için, Sırlar arasında bile «Knez Kara-Corce» ismiyle şöhret bulmuştur; bu ismin başındaki «Knez» ünvandır. Kara-Yorgi'nin ilk düşmanları olan Belgrad yamakları da tıpkı Mağrib ocakları gibi dört dayının idaresinde mahallî bir kuvvet şeklini almıştır. — Kara-Yorgi ilkönce eski efendileri olan Avusturyalılardan ve ondan sonra da 1804 = 1218 tarihinde islâvlık gayretiyle Rusya'dan istimdâd ederek isyan hareketini genişletmiş ve işte bunun üzerine Bosna valisi Ebubekir Paşa meselenin tesviyesine me'mur edilmiştir. Ustalık hareket eden Bekir Paşa devleti dinlemiyen yamakları bırakıp Sırp âsileriyle el-birliği etmiş, dayıların hizmetindeki Arnavut seğbanlarının reisi Koşancalı-Halil Ağa'yı gizlice elde edip aşağı ve yukarı kaleleri zabtedivermiş ve bunun üzerine dayılar kaçmışlarsa da tâkib edilip yakalanarak idâm edilmişlerdir. Bekir Paşa bu muvaffakiyyet üzerine avdet ettiği sırada Ruslar Karadağlıları da isyân ettirip Rus bayrağı çektiirdikten başka, Belgrad yamaklarından sonra Sırları da Bâb-ı-Âlî'ye karşı ayaklandırmışlardır: İstanbul'a gelen Sırp murahhaslarının bütün Sırbistan kalelerinden başka iki milyon kuruş istediklerinden bile bahsedilir! — Bu vaziyet üzerine sevk edilen Niş valisi Hâfız Paşa'nın mağlûbiyeti, Semendere'nin âsiler tarafından işgali, ilk icrâ komitesinin orada kurulması ve bütün Sırların silâh altına çağırılması yeniden kuvvetler sevkine sebep olmuşsa da hem bunların bozulmasından, hem Rus harbi tehlikesinden dolayı hükûmet senede sekiz yüz bin frank harac almak ve Belgrad'da bir muhassıla 150 Türk askeri bulundurmak üzere Kara-Yorgi ile sulh akdine mecbur olmuştur; fakat bu anlaşmanın ecnebi devletlerle akdedilen muâhedeler şeklinde tasdik ve ilân olunmadığı ve Sırbistan kaleleri de teslim edilmediği için taarruzuna devam eden Kara-Yorgi nihayet Belgrad şehrini varoş kapısına me'mur Aziz Bey'in ihâneti sayesinde ele geçirdikten sonra kaleyi kolayca teslim almış ve Müslümanları katli-âm ettirip evlerini yağmalatmıştır. Kara-Yorgi işte bu muvaffakiyet üzerine Sırbistan'ın istiklâline kadar harbe devam edeceğini ilân etmiş ve Sırbistan'ın Türk hâkimiyetinden ayrılma hareketi işte böyle başlamıştır).

22 Kânunuevvel = 11 Şevvâl, Pazartesi: Rusya'ya harb ilânı ve muhârib devlet elçilerinin hapsi âdetine nihayet verilmesi.

(Fransa'nın meşhur Hâriciyye nâzırı Talleyrand bir mektubunda iki gün evvelki tarihi gösterir. — Birinci-Konstüllükten sonra imparatorluğunu ilân etmiş olan

Napoléon Bonaparte'm Avrupa'daki zaferleri Rusya ile İngiltere'nin İstanbul'daki itibarını sarsmış ve ebedi Rus tehlikesine karşı muzaffer Fransa ile el-birliği temâyülünü uyandırmıştır: Napoléon'un işte bu sırada gelen meşhur elçisi general Sebastiani bu hâlet-i ruhiyyeden kolaylıkla istifâde ederek Rus tarafdarı olan Eflak beyi Konstantin İpsilanti ile Boğdan beyi Aleksandr Moruzzi'yi azlettirmiştir. Rusya ile İngiltere bunu muâhedeye mugayir bulup Bâb-ı Âlî'yi tehdid etmiş ve işte bunun üzerine Memleketeyn beyleri yerlerine iade edilmişlerse de, Osmanlı devletinin hazırlıksız olmasından istifâde etmek isteyen Rusya harb ilânına bile lüzum görmeden general Michelson kumandasında 60 bin kişilik bir orduya Memleketeyn'i istilâya başlamıştır. 27 Ramazan=8 Kânunuevvel Pazartesi günü Bender, 5 Şevvâl = 16 Kânunuevvel Salı günü Hotin kaleleri «vire ile» teslim olduktan sonra Kili ve Akkerman da aynı âkıbete uğramıştır. Ruslar yalnız ismail önlerinde bozguna uğramışlardır: Gûya müttefik olan Rusya'ya işte bundan dolayı harb ilân edilmiştir. — Osmanlı tarihinde düşman devlet elçilerinin Yedikule'ye hapsedilmeleri daimî bir an'ane şeklinde olduğu halde Üçüncü Selim ilk defa olarak bu âdeti kaldırıp Rus sefiri D'Italinski'yi 15 Şevvâl=26 Kânunuevvel Cuma yahut 18 Şevvâl=29 Kânunuevvel Pazartesi günü memleketine iade etmiştir. — Bu vaziyet üzerine Vezir-i a'zam İbrahim Hilmi Paşa Serdâr-ı-Ekrem olmuş ve Sadâret-kaymakamlığına da Üçüncü Selim'in felâketine sebep olan Selânik mutasarrıfı cüce ve köse Musa Paşa tâyin edilmiştir. — Ruslar ve Sırplarla birleşen meşhur âsi ve hâin Pazvand-oğlu'nun bundan biraz sonra 1807=1221 senesi 5 Şubat=27 Zülka'de Perşenbe günü ölüvermesi devlete çok geniş bir nefes aldırıldığından bahsedilir).

1807 = 1221

20 Şubat = 12 Zülhicce, Cuma: Çanakkale-boğazını zorlayan İngiliz donanmasının İstanbul önlerine gelişi.

(Bir gün evvelki tarih de rivayet edilir. — Silistre valisi vezir Alemdar Paşa'nın Bükreş üzerine yürüyen bir Rus fırkasını mağlûb etmesi ve İsmail üzerine yürüyen diğer bir düşman kuvvetinin de Pehlivan Ağa tarafından bozguna uğratılması pâytahtı sevindirdiği sırada İngiliz donanması birdenbire ortaya çıkıvermiştir: Bunun sebebi, Fransa ile siyasi münasebetlerin kesilmesini ve eski ittifakların tecdidini isteyen İngiltere sefiri Arbuthnot'un talebi kabul edilmeyince 19/20 Zülka'de = 28/29 Kânunusânî Çarşamba/Perşenbe gecesi veya ertesi gece gizlice bir gemiyle Bozcaada'daki İngiliz donanmasına gidip harekete getirmesidir. Boğaz tahkimâtının zayıflığından istifâde eden 16 gemilik düşman filosu ehemmiyetsiz top düellolarından sonra Marmara'ya girmiş, vaziyet bir brikle İstanbul'a arz edince derhal boğazın iki sâhili tâhkim edilmeye başlamış, Memleketeyn'nin Rusya'ya ve Çanakkale-boğazının İngiltere'ye teslimini isteyen İngiliz vis-amirali John Dukworth müzâkerelerle oyalanarak beş günde sâhillerle 1250 top yerleştirilmiş, amiralin su almak için bir mukdar askerle Kinah-ada'ya çıkan oğlu esir edilmiş, İngilizler artık gemiden gemiye gidemeyecek hâle getirilmiş ve İstanbul ahâlisi de kayıklarla düşmana saldırarak hâle gelmiştir: Bu vaziyet üzerine âdetâ şişe içinde kaldığını anlayan İngiliz donanması 21 Zülhicce=1 Mart Pazar günü tabyalarla sâhillerdeki askerini ve ahâlinin yuhaları arasında çekilip gitmiye mecbur olmuştur; boğazdan dışarı çıkınca amiralin Allâha şükrettiğinden bile bahsedilir! — Asım Efendi düşman donanmasının İngiliz tarafdarı olan devlet-adamları tarafından gizlice dâvet edilerek gelmiş olduğundan bahsedirse de, Cevdet Paşa bu rivayeti şüpheli gösterir. — Bozcaada'yı işgal eden İngilizler boğaz hâricini abluka altına almışlardır).

Vehhâbilerin Hicaz istilâsı.

(Vehhâbiler için 1803=1217 vukuâtının «18 Şubat» ve 1803=1218 vukuâtının «30

Nisan» fıkralarına bakınız. — Devletin büyük gailelerinden istifade eden Emir Suûd-ibni-Abdül'Aziz Medine'yi zaptedip türbeleri yıkmışsa da halkın ricâsiyle Ravza-i-Mutahhara'ya dokunmamış, yalnız Hazine-i-Risâletpenâhindeki cevâhirlere incileri gasbedip memleketine göndermiştir! — Hutbeden pâdişahın ismini kaldıran Emir Suûd Mekke ve Medine'ye kadılar tâyin edip Osmanlı me'murlarını koğmuş ve hattâ Üçüncü Selim'i Vehhâbiliğe dâvet için tuhaf bir teklifnâme bile göndermekten çekinmemiştir).

1807 = 1222

20 Mart = 10 Muharrem, Cuma : İskenderiyye'nin İngilizlere teslim olması.

(Yukarıki sene vukuâtının «20 Şubat» fıkrasında gördüğümüz İstanbul bozgununun intikamını almak isteyen İngiltere, vis-amira! Dukworth'u Malta'da bulunan amiral Lewis'in donanmasıyla beraber Mısır'ın zabtına me'mur etmiştir: Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın hemen kâmilin imhâ etmiş olduğu Kölemenlere istinâd edemiyen İngiliz generali Fraser İskenderiyye civârına 5 - 7 bin kadar asker çıkarıp bâzı hâinlerin yardımıyla şehri işgal etmişse de, Reşid=Rosette üzerine yaptığı teşebbüste muvaffak olamadığı için bir müddet İskenderiyye'de kalıp Mısır fethi hulyâlarının iflâsına şahid olmuştur. — Cevdet Paşa 12 Muharrem=22 Mart Pazar tarihini gösterir. — İşte bu vaziyet üzerine Rusya'dan sonra İngiltere'ye de harb ilân edilip Fransızlarla ittifaka teşebbüs edilmiştir).

12 Nisan = 3 Safer, Pazar : Ordunun Rus seferine hareketi ve muhtelif harb tedbirleri.

(Sadr-ı-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem İbrahim Hilmi Paşa 20 Muharrem=30 Mart Pazartesi günü Davudpaşa karargâhına geçip bu gün yola çıkarak 17 Safer=26 Nisan Pazar günü Edirne'ye varmış ve 26 Safer=5 Mayıs Salı günü de oradan hareketle 16 Rebî'ül-evvel=24 Mayıs Pazar günü Silistre önlerine gelmiştir: O sırada Napoléon'un Lehistan harekâtından dolayı Tuna boylarında Rusların ancak 30 bin kadar askeri olduğu halde Yeniçerilerin muhâlefetinden dolayı Nizâm-ı-Cedid ve muallem Anadolu askeri gönderilmemiş ve derme-çatma «Nefir-i-âm», efrâdiyle de hiç bir şey yapılamadığı için Osmanlı ordusu uzun zaman Silistre'de kalmış ve Moskof ordusu da karşı sâhilde konaklamıştır! — Bozcaada'yı üs ittihaz ederek Çanakkale-boğazını abluka eden Rus amirali Siniavin/Steniavin'in 22-25 gemilik donanmasına karşı Kapdan-ı-deryâ Cezâyirli Seydi/Seyyidi-Ali Paşa 18 gemilik bir filoyla 26 Muharrem = 5 Nisan Pazar günü yola çıkarılmış ve 2 Rebî'ül-evvel=10 Mayıs Pazar günü muharebede kat'i bir zafer te'min edememekle beraber çok tahribâta uğrattığı Rus donanmasını ablukayı kaldırmak mecburiyetinde bırakmıştır. — Gene bu sırada Tiflis'deki Rus ordusunun Kars, Ahıska ve Çıldır üzerine hareket edeceği haber alındığı için, Erzurum valiliğinde bulunan eski Vezir-i-a'zam Yusuf Ziya Paşa Şark ser-askerliğine tâyin edilip maiyetine muhtelif valiler ve a'yanlar verilmiştir).

25 Mayıs = 17 Rebî'ül-evvel, Pazartesi : Kabakçı vak'ası.

(Üçüncü Selim'in hal'iyle neticelenen bu meş'um irticân sebepleri şöyle sıralanabilir: 1) «Asâkir-i-Şâhâne» denilen Nizâm-ı-Cedid'in ihdâsı Yeniçeri ocağını kışkandırmıştır; 2) Nizâm-ı-Cedid masârifi için senede 20 bin keselik rûsum ihdâsı ve nihayet «İrâd-ı-Cedid» hazinesinin 60 bin keseye kadar çıkması bir çok kimseleri mutazarrır etmiştir; 3) Nizâm-ı-Cedid'in kıyâfeti «Şer-i cedid» ve «Küffâra taklid» sayılmıştır; 4) Devlet düşkünleriyle küskünleri muhâlefete iltilhak etmişlerdir; 5) Nizâm-ı-Cedid askerleri çoğaldıkça Yeniçeri ocağına ulûfe verilmiyeceği ve hattâ ocağın ilga edileceği şâyi' olmuştur; 6) Ordunun islâhiyle Nizâm-ı-Cedid'in teşkili için pâdişahın devlet-adamlarından istediği lâyhaların

genç ve tecribesiz kurenâ tarafından alay vesilesi ittihâz edilmesi eski ricâli gücendirmişti; 7) Teceddütçüler servetler toplanarak kâşâneler, israflar ve boğaz safâlarıyla Lâle-devrini gölgede bırakmışlardır; 8) Şiir ve musıkî iptilâsiyle Türk musikisinde yeni bir devir açan Üçüncü Selim'in saz, söz ve mehtap âlemleri sefâhat sayılmıştır; 9) Bu hâller teceddütçüleri bile dillendirmişti; 10) Yeni vergilerle para taşışından dolayı pahalılık olmuştur; 11) Tahsilât yolsuzluklarından dolayı taşradan gelen şikâyetlere kulak asılmamıştır; 12) Vükela ve kurenâ fenalıkları pâdişahın gizlemişler ve hattâ Vâlide-Sultan'ın emriyle Sadr-ı-a'zamlar Sultan Selim'i rahatsız etmemek için gaili işleri saraya aksettirmemişlerdir; 13) Bu vaziyet, halk arasında pâdişaha cin çarptığı için devlet işleriyle meşgul olamadığı şeklinde tuhaf bir şâyia çıkmasına bile sebep olmuştur; 14) Alafrangalığın ifrâta vardırılması, muhafazakârların teceddütçüleri tekfir etmesiyle neticelenmiştir; 15) Hür fikirlilik taslamak isteyen bir takım züppe kurenânın bazı hezeyanları Fransız lâikliğiyle dinsizliğinin taklidi sayıldığı için, ilmiyye sınıfı saraya karşı cephe almıştır; 16) İstanbul ve Anadolu'da muhtelif sınıflardan muallem asker mevcudu 50-60 bini bulduğu halde Üçüncü Selim'in 1806=1221 senesi «2 Haziran» fıkrasında gördüğümüz ikinci Edirne vak'asında rikkat ve şefkatine kapılıp gevşek davranması muhâliflerle mürtecileri büsbütün şımartmıştır; 17) Müşfik ve nâzik pâdişahın müsâmahakârlığı hiç kimsede cezâ korkusu bırakmamış ve bilhassa Yeniçeriler büsbütün azmıştır; 18) İkinci Edirne vak'asında Veliahd Mustafa'nın alâkası sâbit olduğu halde Sultan Selim'in hiç ses çıkarmaması düşmanlarının cür'etini son derece artırmıştır; 19) Müdâhale vesilesi ihdâs etmek isteyen Fransa sefiri Sebastiani Yeniçeri ocağını ilga tehlikesiyle el altından kıskırtmış ve İngiliz donanmasını teceddütçülerin dâvetiyle İstanbul'a gelmesi gibi göstermiştir; 20) Pâdişahın selâmihâ Nizam-ı-Cedid üniformasıyla çıkarak Yeniçerileri imhâ ettireceği şâyî' olmuştur; 21) Son derece haris ve ah-lâksız bir herif olan Sadâret-kaymakamı «Adı Musa, boyu kısa, sakalı köse» Selânikli Musa Paşa rakiplerini izâle ile sadâretini te'min için muhafazakârlığı âlet ittihâz etmiş ve Edirne vak'ası üzerine Şeyh-ül-İslâm olan Topal-Ataullâh Efendi de iki yüzlü bir teceddüd düşmanı rolünü oynamıştır; 22) Üçüncü Selim'in muktedir bir yardımcıdan mahrum olması felâketinin başlıca âmillerindendir.

İşte bütün bu sebeplerle vesilelere istinâd eden veliahd Mustafa ile Köse-Musa ve Topal-Ataullâh el-birliği etmiş, müdhiş bir propagandaya başlanmış ve meselâ Bostancı-başı Şâkir Bey'in pâdişaha gûyâ :

— Emrederseniz ben bostancılara Nizâm-ı-Cedid elbisesinden başka şapka bile giydirebilirim!

dediği hakkında bir takım tezvirlere iftirâlar yayılmıştır! O sırada boğazın iki yakasında çadırlarını kurmuş Nizâm-ı-Cedid askerlerinden başka Karadeniz kalelerinde Trabzon taraflarından getirilmiş bir iki bin Lâz yamakları da vardır: İngilizce bildiği için «İngiliz» denilen ve o sırada Boğaz nâzirliğinde bulunan eski Reis-ül-küttâb Râif Mahmud Efendi ile Bostancı-başı Şâkir Bey'in bu Lâz yamaklarını gizlice kıyâfet değiştirmeye teşvik etmeleri Köse-Musa için mükemmel bir fırsat teşkil etmiş, o da gizlice Lâzlara haber gönderip yamakların Yeniçeri olduklarından ve Nizâm elbisesinin kendilerine yakışmayacağından bahsetmiş, pâdişahın her kesi zorla Nizâm-ı-Cedid'e sokacağından dem vurulmuş, Lâzların galeyânına sebep olan bu rivayetleri Macar tabyası zabiti Haseki-Halil Ağa tekzib edince zavallı adam derhal parçalanmak suretiyle meşhur ihtilâl alevlenmiş ve o sırada Râif Mahmud Efendi sandalla Büyükdere'ye kaçmışsa da tâkib edilerek o da idâm edilmiştir. — Asilerin Büyükdere çayırında toplanması ve Kastamonulu Kabakçı-Mustafa'nın başbuğ seçilmesi işte bu vaziyet üzerinedir. Çarşamba günü Büyükdere'den sâhil boyunca tâkib ederek hareket eden 4-5 yüz şakinin büyük bir korku içinde İstanbul'a doğru hareketleri esnâsında Levend çiftliğinden indirilecek bir tabur Nizâm askerinin felâketi önlemeye kâfi geleceğinden bahsedilir! Fakat Köse-Musa hemen Nizâm-ı-Cedid'e yerlerinden kumildamalarının emretmiş ve Üçüncü Selim de nihayet Köse'ye :

— Bu işlere sebep benim hilmimdir!

demekle iktifâ etmiştir. Köse-Musa'nın asıl mel'aneti işte bu sıradadır: Âsileri teskin edeceğinden dem vurarak iki sâhildeki Nizamlıların kışlarına çekilmeleri hakkındaki meşhur irâdeyi işte bu vaziyette istihsâl ederek eşkıyanın yolundan bütün engelleri kaldırmıştır! O gece âsiler Tophâne'ye gelince pâdişaha sâdık olan Topçulara Köse'nin «Muhâlefet etmesünler!» diye emir gönderdiğinden bahsedilir; Üçüncü Selim'in kaçırdığı son fırsat işte budur: Köse ile Topal'ı o gece idâm ettirmemesi felâketine sebep olmuştur. Bu sırada Çardak ve Unkapanı iskelelerine geçen âsiler Yeniçerilerle birleşmişler ve ertesi Perşembe sabahı Topal-Atâullâh Efendi ile ulemâyı Ağa-kapusuna dâvet etmişlerdir: Nihayet alelusul kazanlar kaldırılmış, dükkânlar kapanmış, Köse Paşa Nizâm-ı-Cedid'in ilgası hakkında irâde istihsâl etmiş, Nizamlılar dağılmış ve Kabakçı-Mustafa on bir kellelik bir liste takdim etmişse de Sultan Selim bunlardan üçünü çıkararak kurtarmıştır. Zavallı pâdişahın bu sırada :

— Benim için kan dökülmesin, benim yüzümden ümmet-i Muhammed'e zarar gelmesin!

dediğinden bahsedilir! Şehzâdelerin hayatına kıyılmak ihtimaline karşı kendisinden onların muhâfazası hakkında te'minât isteyenlere de:

— Benim zürriyetim yoktur!
diye mukabele etmiştir).

29 Mayıs = 21 Reb'ül-evvel, Cuma : Üçüncü Selim'in hal'i ve irfî-câm zaferi.

(Nizâm-ı-Cedid'in bir gün evvel ilgası üzerine ortalıktaki buhran zâhiren biraz yatışır gibi olmuşsa da, Köse-Musa ve Topal-Atâullâh ile el-birliği eden veliahd Mustafa'nın adamlarından Abdurrahman Ağa'nın o gece âsilerle gizlice müzâkeresi nihayet hal'in de ileri sürülmesiyle neticelenmiştir: Âdetâ bir sahne tertib edilir gibi sabahleyin Ocak-ağaları Topal Efendi'ye gidip artık dağılma teklifinde bulunmuşlarsa da o müfsid Şeyh-ül-İslâm:

— Başbuğlara sorun, daha bir şey istiyorlar mı?
dediği için haşeratla müzâkere başlamış, İstanbul Kadısı Murad-zâde Murad Efendi pâdişahın emin olup olmadıklarını sormuş, bunun üzerine eşkıyâ Topal'a gelip istiftâ etmiş, o iki yüzlü mürteci' de hemen fetvâ vermiş, araya girenler dinlenmemiş, sergerdelerin hal'i tebliğe me'mur ettikleri Atâullâh iki bin kadar haşeratla Bâb-ı-Âlî'ye gelmiş, artık sevincine pâyân olmiyan Köse Paşa Anadolu Kadı-askeri/Kazaskeri Hafid Efendi ile Segban-baş'ı saraya göndermişse de kapular kapalı olduğu için, Kızlar-ağası'na bir tezkire yazılıp âsilerin «kabl-el-cülûs» dağılmıyacakları bildirilmiş, Ağa da bu meş'um tezkireyi «mührünü fekketmeden», büyük pâdişaha takdim etmiş ve işte bunun üzerine «Zâlike takdir-ül aziz-ül alim» âyet-i kerimesini okuyan muhterem Sultan Selim-i Sâlis amcasının oğlu Dördüncü Mustafa'nın saltanatını tebrik etmiştir; o sırada saray kapusundaki mülevves ve mürteci' haşerâtın:

— Sultan Selim'i istemeyüz, Sultan Mustafa Efendimizi isterüz!

sesleri aksettiğinden bahsedilir. O gün Sultan Mustafa'nın temsil ettiği kara kuvvet iyiliğinden, insanlığından ve şefkatinden dolayı zayıf davranan büyük Sultan Selim'in nûrânî kuvvetini işte böyle mağlûb etmiştir. — Şahsî felâketi milli felâket olan Üçüncü Selim 1789 = 1203 senesi 7 Nisan = 11 Receb Salı günü tahta çıkmış olduğuna göre tam 18 sene, 1 ay, 22 gün saltanat sürmüş ve 1761 = 1175 senesi 24 Kânunuevvel = 27 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü dünyaya gelmiş olduğuna göre de yaşının 45 sene, 5 ay, 7 gün tuttuğu sırada, yâni 46 yaşının içinde hal'edilmiş demektir: Genc-Osman'dan sonra teceddüd uğrunda can vermiş ikinci Osmanlı pâdişahı olan bu ulvî adamın şehâdeti için aşağıda 1808 = 1223 vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız).

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA

(Mustafây-ı Râbî')

— M. 1807 = H. 1222 — M. 1808 = H. 1223 —

1807 = 1222

29 Mayıs = 21 Rebî'ül-evvel, Cuma: Zevâlî saat 12,30 : Dördüncü Mustafa'nın cülûsu.

(Birinci Abdülhamid'in oğlu ve ikinci Mahmud'un büyük kardeşi olan Dördüncü Mustafa zekâca zayıf sayılırsa da, çok kurnaz ve o nisbette de harîs olduğu muhakkaktır : Kurnazlığın zekâ ile alâkası olmadığına göre, umumî telâkki doğru sayılabilir. — Sultan Mustafa 1779 = 1193 senesi 8 Eylül = 26 Şa'ban Çarşamba günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, yaşının tam 27 sene, 8 ay, 22 gün tuttuğu, yâni 28 inin içinde bulunduğu sırada cülûs etmiş demektir; anasının adı umumiyetle «Âyişe Sine-perver Kadın» gösterilirse de, Ahmed Refik'in kaydine göre «Nüket-sezâ Kadın»dır. — Dördüncü Mustafa Osmanlı pâdişahlarının yirmi dokuzuncusudur).

31 Mayıs = 23 Rebî'ül-evvel, Pazar : Pâdişahla Ocak arasında muâhede akdi.

(Osmanlı tarihinde misli görülmemiş olan bu muâhede, Kabakçı isyânınınndan dolayı Yenigeri-ocağının mes'ul tutulmıyacağına ve bilmukabele Ocağın da devlet işlerine müdâhale etmiyeceğine âittir : İki nüshanın birini pâdişah, birini de Ocak-ağaları imzalamış, pâdişahın nüshası alayla Ağa-kapusuna götürülüp merâsimle okunmuş ve ağalara hil'atler dağıtılmıştır! Fakat zorbalara buna rağmen devlet işlerine karışmaktan geri kalmamışlardır! — Teceddütcü devlet-adamlarının en mühimleri idâm edilmiş ve ancak bazıları kurtulabilmiştir: Aşağıki senenin «28 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Gene bu sırada Kabakçı-Mustafa «Turnacı-başı» pâyesiyle boğazın Rumeli kaleleri nâzırlığına tâyin edilmiş ve arkadaşlarına da mühim mevkiler verilmiştir. — En büyük fitne âmili olan Kaymakam Köse-Musa maktullerin mallarını müsâdere ederek zengin olduğu için, başını kurtarmak üzere isti'fâ edip Bursa'da ikamete me'mur olmuştur).

18 Haziran = 11 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Keçi-boynuzu Ağa-İbrahim Hilmi Paşa'nın azliyle Anadolu beylerbeyi ve Akdeniz-boğazı ser-askeri Çelebi-Mustafa Paşa'nın sadâreti ve serdârlığı.

(Azlin sebebi, İstanbul'daki Kabakçı isyânına nazîre yapmak istiyen ve vazifesinden azledilmiş olan Yenigeri-ağası Pehlivan Ağa'nın Silistre'deki orduyu ayaklandırıp Ağa Paşa'yı Rusçuk'a kaçırarak bir çiftlikte saklamak mecburiyetinde bırakmış olmasıdır; mevkiinde ibka edilen Pehlivan Ağa'ya vezâret pâyesi bile verilmiştir! Keçi-boynuzu'nun sadâret müddeti 1222 = 1806 senesi 14 Teşrinisânî = 1 Receb Pazar gününden itibaren 7 ay, 4 gündür. — Halefi, ordu zorbalarının

tensibiyle tâyin edilmiştir : Bu sırada ordudaki Sultan Selim taraftarlarının imhâsına karar verilmiş olduğu için, bunların dâvet ettikleri Alemdar-Mustafa Paşa beş bin athyla Silistre'ye gelmiş ve bu suretle ortalık sükûnet bulmuşsa da 24 Rebî'ül-âhîr=1 Temmuz Çarşamba günü yeni Serdar gelince Tuna boyunda Ruslara karşı devletin yegâne istinadgâhı olan müteazzım Alemdar Silistre'den Rusçug'a dönmüş ve Sadâret hırsıyla orduya erzak vermediği için asker karargâhı yağma edecek hâle gelmiştir).

25 Ağustos = 20 Cumâda-l-âhire, Pazartesi : Osmanlı - Rus mü-târekesei.

(Fransa, Rusya ve Prusya arasındaki Tilsitt muâhedesi mucibince yedi ay müddetle akdolunan bu mü-târekeye göre Ruslar 35 gün içinde Memleketeyn'in tahliyesini der-uhde etmişlerse de, Rus-Fransız ittifakından dolayı bu taahhüdlerini ifâ etmemişlerdir. — Berbad bir halde bulunduğu için hiç bir iş göremiyen Osmanlı ordusu 2 Receb=5 Eylül Cumartesi günü Silistre'den hareketle 21 Receb=24 Eylül Perşembe günü Edirne'ye gelmiştir. — Bu Osmanlı-Rus seferi 1806 = 1221 senesi 22 Kânunuevvel = 11 Şevvâl Pazartesi gününden itibaren 8 ay, 4 gün sürmüştür).

14 Eylül = 11 Receb, Pazartesi : İskenderiyye'nin İngilizler tarafından tahliyesi.

(Hicrî Milâdisine ve Milâdîlerinin hiç biri diğerine uymıyan muhtelif tarihler rivayet edilir. — İngilizler bu senenin 20 Mart = 10 Muharrem Cuma günü İskenderiyye'yi işgal etmişlerse de, Reşid üzerine yaptıkları harekette muvaffak olamayınca Mehmed Ali Paşa'nın muhâsarasına dayanamıyarak teslim olmağa mecbur olmuşlardır : Bu suretle İskenderiyye şehri 5 ay, 25 gün İngiliz işgalinde kalmış demektir. — Bu tarihe kadar Mısır gümrükleri İstanbul'dan idare edildiği halde, Mehmed Ali'nin İskenderiyye'yi harben teslim alması üzerine gümrükler de kendisine bırakılmış ve Mısır valisi muhtariyyete doğru mühim bir adım atmıştır).

1808 = 1223

28 Temmuz = 4 Cumâda-l-âhire, Perşembe : Alemdar-Mustafa Paşa'nın Bâb-ı Âlî ve saray baskını, Sadr-ı a'zamın azil ve tevkifi, büyük teceddüdcü Üçüncü Selim'in şehâdeti ve Dördüncü Mustafa'nın hal'i.

(Yukarıki senenin «18 Haziran» fıkrasına da bakınız. — Orduda bulunan ve «Rusçuk yârânı» denilen Sultan Selim taraftarlarının başlıcaları Sadâret-mektupcusu Mehmet Tahsin, Baş-muhâsebeci Abdullah Ramiz, Tuna yahısı mübâyaacısı Mehmet Emin Behiç, Sadâret-kethudâsı Mustafa Refik ve Reis-ül-küttâb Mehmet Said Galib Efendilerdir. O sırada en müktedir devlet-adamları sayılan bu kıymetli teceddüdcüler ordu zorbalarının tehdidi ve İstanbul hükûmetinin kendilerini izâle kararı üzerine Alemdar-Mustafa Paşa'ya iltihak etmişlerdir. Alemdar yahut Bayrakdar-Mustafa Paşa Rusçuk Yeniçerilerinden Hacı-Hasan Ağa'nın oğludur ve kendisi de Ocak'dan yetişmedir : Arapyan Efendi aslen Hotinli gösterir. Ümmîliğine rağmen şecâat ve cesâretiyle Hezargrad a'yanlığına kadar çıktığı için, efendisi olan Rusçuk a'yânı Tersenikli/Tirsinikli-oğlu İsmail Ağa öldürülünce derhal yerine geçmiş ve bir müddet sonra da vezâret pâyesiyle Silistre va-

lisi ve Tuna ser-askeri olmuştur. «Alemdar/Bayrakdar» ünvânı, mensub olduğu bölüğün bayrakdarlığında bulunmuş olmasındandır. — Alemdar'ın himâyesinde bulunan Rusçuk-yârânından bazıları tekrar orduda mühim vazifelere tayin edilmişlerdir. — Gizli bir komite faaliyeti gösteren Rusçuk-yârânının başlıca gayesi, Üçüncü Selim'in tekrar iclâsıyla Nizâm-ı Cedîd'in ihyâsıdır: Bunun için Alemdar'la Edirne'deki ordunun başında bulunan Sadr-ı-a'zam Çelebi-Mustafa Paşa'nın arasını bulmuşlar ve hattâ pek zayıf bir rivayete göre maksatlarını ona da kabul ettirmişlerdir; sefer işleri hakkında görüşülmek üzere Alemdar'ın Edirne'ye davet edilmesi işte bu vaziyetle alâkadardır: Alemdar 4 Cumâda-ı-ülâ = 28 Haziran Salı günü ordusuyla Edirne'ye gelmiştir; fakat Cevdet Paşa'ya göre Sadr-ı-a'zamin Alemdar'ı davet etmesi, ustalıkla aldatılmış olmasındandır: Her halde Çelebi Paşa'nın hem ordu işlerinde, hem İstanbul zorbalarının te'dibinde Alemdar'dan istifade tavsiyesiyle Rusçuk-yârânı tarafından aldatılmış olduğu muhakkaktır. — Rusçuk-yârânı bir taraftan Sadr-ı-a'zamı elde etmekle beraber, bir taraftan da onun nâmına ordu işleri için İstanbul'a gidip Dördüncü Mustafa'yı da Baş-çukadar Gürcü-Fettah ve zenci Hazine-vekili Nezir Ağalar gibi ben-değânı vasıtasıyla iğfale muvaffak olmuşlardır: Daha Alemdar Edirne'ye gelmeden evvel Kethudâ Refik ve ondan sonra da Defterdar Behic Efendiler sırayla İstanbul'a gidip saray ağalarına Alemdar hakkında bazı gizli telkinatta bulunmuşlardır: O sırada pâdişah zorbaların tahakkümünden ve onlara istinâd eden Şeyh-ül-İslâm Topal-Atâullâh Efendi'nin diktatörlüğünden bîzâr olduğu için, Refik ve Behic Efendiler işte bu vaziyetten istifade ederek Alemdar'ın sadâketi ve İstanbul'a geldiği takdirde Kabakçı'yı te'dib edip Atâullâh'ı ıskat edeceği hakkında te'minat vermişlerdir; ağalar işte bu te'minâta inanmış ve pâdişahın mü-sâadesiyle Fettah Ağa Alemdar'a gizli bir dâvetnâme bile yazıp Behic Efendi'ye vermiştir. Sadr-ı-a'zamin ordudaki Rusçuk-yârânı tarafından iğfali üzerine Alemdar'ın Edirne'ye gelmesi işte bu İstanbul muvaffakiyeti üzerinedir. — O sırada mütârekeye rağmen Osmanlı - Rus sulhü sürüncemede kalmış olduğu için, Rusçuk-yârânı Edirne'de her ay bir kaç bin kese sarfedileceğine hep beraber İstanbul'a gidilip sulh olmadığı takdirde hazırlık görülerek oradan cepheye hareket edilmesi hakkında Çelebi-Mustafa Paşa'yı iknâ etmek suretiyle ikinci bir tuzâga daha düşürmüşlerdir: Cevdet Paşa ile Arapyan Efendi ordunun Edirne'den İstanbul'a hareketini 20 Cumâda-ı-ülâ = 14 Temmuz Perşembe gününe müsâdif gösterir. — Ordunun hareketinden evvel Alemdar-Mustafa Paşa Pınar-hisar a'yânı Uzun Hacı-Ali yahut Ahmed Ağa'yı seksen suvâri ile Kabakçı-Mustafa'nın idâmına me'mur edip göndermiştir: Boğaz nâzirliğinde bulunduğu için Rumeli-fenerinde oturan Kabakçı 19 Cumâda-ı-ülâ=13 Temmuz Çarşamba gecesi sabaha karşı evinde muhâsara edilmiş, Hacı-Ali Ağa hareme girip Âsım Efendi'ye göre zıfâf neşesi içinde bulunan Kabakçı'nın kafasını kesmiş ve ordu Çorlu konağına geldiği sırada Alemdar'a yetiştirmiştir. — Ordunun İstanbul'a muvâsalatı 25 Cumâda-ı-ülâ = 19 Temmuz Salı gününe müsâdiftir: Şeyh-ül-İslâmı devlet erkânı Serdarla Alemdar'ı incirli çiftliğinde istikbâl etmiş ve Dördüncü Mustafa da «Sancâğ-ı-Şerif», i incirli ile Davudpaşa arasındaki Kırk-kavak mevkinde karşılaşmıştır: Sadr-ı-a'zamla Alemdar işte orada huzûra kabul edilip ayak öpmüş ve Alemdar Çırpıcı çayırındaki karargâhına gönderilmiştir. Rusçuk-yârânından Râmiz Efendi işte o sırada Alemdar'a Sultan Mustafa'nın tevkifini tavsiye etmişse de, çok saf olan Alemdar bunu «Merdlige mugayir!» bularak reddetmiş ve işte bu mükemmel fırsatın kaçırılması zavallı Sultan Selim'in felâketine sebep olmuştur. — Alemdar'ın İstanbul'a ilk girişi 27 Cumâda-ı-ülâ = 21 Temmuz Perşembe gününe müsâdiftir: 1000-5000 kişilik bir Rumeli kuvvetiyle Bâb-ı-Âli'ye gelip Sadr-ı-a'zamla görüşerek Topal-Atâullâh'ı azlettirmiş, yerine Arab-zâde Ârif Efendi Şeyh-ül-İslâm olmuş, Üçüncü Selim'in hal'inde rol oynayan ulemâ bir iki gün içinde nefyedilmiş ve artık zorbalar tamamıyla sınıştır. Bu vaziyet üzerine Alemdar'ın tam bir hafta hareketsiz kalması büyük bir hatâ sayılabilir: O müddet zarfında Sadr-ı-a'zam artık kendisinin vücuduna lüzum kalmadığı için avdetini istemiş, bu yüzden aralarında ihtilâf çıkmış ve nihayet 4 Cumâda-ı-lâhi-

re=28 Temmuz Perşembe sabahı 15 binden fazla askeriyle Bâb-ı-Âlî'yi basan Alemdar :

— Bre herif, Mühr-i-Hümâyûnu ver!

diye Sadr-ı-a'zamdan mührü aldıktan sonra kendisini bir beygirle Çırpıcı karargâhına göndermiştir: Alemdar'ın hakikî maksadını nihayet anlıyabilen Çelebi-Mustafa Paşa'nın Dördüncü Mustafa'ya şehir kapularını kapatıp müdâfaaya geçilmesini teklif ettiği ve pâdişahın da Alemdar meselesinde aldatılmış olduğu için bu teklifi kabul etmediği hakkında çok kuvvetli rivayetler vardır; Alemdar'ın muhakkırâne hitâbında her halde bu vaziyetin büyük bir te'siri olmak lâzımgelir. Çelebi Paşa'nın sadâreti 1807=1222 senesi 18 Haziran = 11 Rebî'ül-âhîr Perşembe gününden itibaren 1 sene, 1 ay, 10 gün sürmüştür.

Alemdar-Mustafa Paşa'nın saray baskını işte bu Bâb-ı-Âlî vak'ası üzerinedir : Şeyh-ül-İslâm Arab-zâde Ârif Efendi'yi de yanına alarak askeriyle beraber Soğuk-çeşme kapusundan saray avlusuna dalıp «Bâb-üs-Selâm» denilen Orta-kapu'dan içeri girerek Kubbe-altına kadar ilerlemiş, Kızlar-ağası Küçük-Mercan Ağa'yı işte oraya çağırıp Arab-zâde ile beraber hem meseleyi Sultan Mustafa'ya tebliğ etmiye, hem Sultan Selim'i dışarı getirmiye göndermiş ve cehâletleyle saflığından dolayı en büyük gafletini işte burada göstererek «Bâb-üs-Saâde» yahut «Ak-ağalar kapusu» denilen üçüncü kapuyu tutmamıştır: Şeyh-ül-İslâmı huzurundan koğan Dördüncü Mustafa işte bundan istifâde ederek iç-kapuyu derhal kapattırmış ve mukarriplerinin teşvikiyle amcası Üçüncü Selim'le kardeşi şehzâde Mahmud'un idamlarını emretmiştir; tabii bundan maksadı, kendisini artık hal'edemeyecek hâle getirmekti! Çünkü o sırada bunlardan başka şehzâde yoktur. — Bu emrin icrâsını der-uhde eden Baş-çukadar Gürcü kölesi Abdülfettah, Hazine-kethudâsı sırp köle Ebe-Selim, Hazine-vekili zencî Nezir, Baş-emirâhur Deli-Eyüb-oğlu Kör-Mehmet, Tebdil-hasekisi Bağdadlı Hacı-Âli ve Bostancı Deli-Mustafa ismindeki dönme ve devşirme hânler yirmi kadar Sandalcı ve Bostancı ile derhal Sultan Selim'in dâiresine saldırmış, o sırada Üçüncü Selim'in odasında bulunan karısı Re'fet Kadın-Efendi ile iki câriye araya girmek istemişlerse de câriyelerden Pâkize'nin elleri bir kılıç darbesiyle yaralanmış, diğer câriye bayılmış, Kadın-Efendi bir darbeye sedire yığılmış, bir rivayete göre zavallı Sultan Selim silâhsız olduğu için kendisini bir neyle müdâfaa etmiş, diğer bir rivayete nazaran da mücâdele iki saat kadar sürmüş, nihayet bir kılıç darbesi sağ şakağının derisini sakalıyla beraber çenesine kadar indirmiş, bir çok lobut, şiş ve kılıç darbeleri daha inmiş ve işte böylece o büyük ve nûrânî pâdişah nihayet kanlar içinde Allâhına kavuşmuştur: Son bir hamleyle ortaya atılmak isteyen Re'fet Kadın-Efendi ancak cesedin üstüne kapanabilmiştir. — Daha veliahdlığı zamanında bir taraftan On-altıncı Louis ile ve bir taraftan da Fransa Hâriciyye nâzırlarıyla gizlice muhâbere ederek ve hattâ Paris'e adam göndererek memleketinde yapmak istediği inkılâpları cülûsundan yıllarca evvel hazırlamış olmakla mârûf olan büyük teceddüd şehidi Üçüncü Selim 1761=1175 senesi 24 Kânunuevvel=27 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü dünyaya gelmiş olduğuna göre tam 46 sene, 7 ay, 5 gün yaşayıp 47 yaşının içinde şehid olmuş demektir: 1807 = 1222 senesi 29 Mayıs=21 Rebî'ül-evvel Cuma günü hal'inden itibaren ancak 1 sene, 2 ay yaşamıştır. — Hüsn-i-niyetiyle cesâretinden başka bir meziyyeti olmayan câhil ve gafil Alemdar'ın şu üç büyük hatâsı bu fâciyanın en mühim sebepleri sayılabilir: 1) Ordu İstanbul'a gelirken Kırk-kavak mevkinde sancağı karıştıran Dördüncü Mustafa'yı Rusçuk-yârânından Râmiz Efendi'nin ihtârına rağmen merdliğe mugayir gördüğü için tevkif edivermemiştir; 2) Mürtecileri sindirdikten sonra muvaffakiyyetinden istifâde etmesini bilmediği için bir hafta boşuna vakit geçirmiştir; 3) Topkapu sarayını bastığı zaman iç-kapu önünde saatlerce durmuş, derhal içeri dalıp meseleyi bizzat halletmedikten başka kapuyu tutmadığı için, o kapunun kapanması fâciaya sebep olmuştur. Aradan iki saat geçtikten sonra içine şüphe giren Alemdar nihayet kapuyu baltalarla yıktırmak istemişse de muvaffak olamamış, damdan adam geçirip açtırmışsa da Kızlar-ağası karşısına çıkıp fâciayı haber vermiş ve o sırada büyük şehidin mübârek ce-

sedi bir şilte üzerinde dışarıya çıkarılınca Alemdar Paşa hemen ayaklarına kapı :

— Vay Efendim, seni iclâs için bu kadar yerden şedd-i rahl idüp gelmişiken şu gözlerim seni bu halde gördü! Şu Enderun halkı dedikleri hâinleri katl-i-âm ile intikam alayım!

diye bağırıp ağlamıştır. Bir rivayete göre de Alemdar içeri girince Arz-odasının büyük kapusu önündeki sofaya konulmuş olan cenâze ile karşılaşmıştır. — Nasıl kurtulduğunu aşağıki fıkra da göreceğimiz şehzâde Mahmud işte bu sırada ortaya çıkınca Alemdar derhal biat etmiş ve Dördüncü Mustafa'ya da hal'i tebliğ edilmiştir : 1807=1222 senesi 29 Mayıs=21 Rebi'ül-evvel Cuma günü tahta çıkmış olan mürteci' Sultan Mustafa tam 1 sene, 2 ay saltanat sürmüştür; 1779=1193 senesi 26 Şa'ban = 8 Eylül Çarşamba günü dünyaya gelmiş olduğuna göre yaşının 28 sene, 10 ay, 21 gün tuttuğu sırada, yani 29 unun içinde hal'edilmiş demektir).

İKİNCİ MAHMUD

(Mahmûd-ı Sâni/Mahmûd-ı Adli)

— M. 1808 = H. 1223 — M. 1839 = H. 1255 —

1808 = 1223

28 Temmuz = 4 Cumâda-lâhire, Perşembe : İkinci Mahmud'un cülûsu ve Alemdar-Mustafa Paşa'nın sadâreti.

(Birinci Abdülhamid'in küçük oğlu, Dördüncü Mustafa'nın kardeşi ve Osmanlı pâdişahlarının otuzuncusu olan İkinci Mahmud 1785=1199 senesi 20 Temmuz=13 Ramazan Çarşamba günü dünyaya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 23 sene, 10 gün tuttuğu, yâni 24 üne henüz bastığı sırada tahta çıkmış demektir: Anasının adı «Nakş-i-dil Sultan»dır; bu Vâlîde-Sultan'ın Fransız olduğu hakkında Fransa'da yapılan bâzı neşriyyâtı Ahmed Refik merhum «T. O. E.» mecmuasında red ve cerhetmiştir. — Kuvvetli bir şâir olan İkinci Mahmud'un şiir mahlası «Adli» dir. — Sultan Mahmud, Üçüncü Selim'i öldüren kaatillerin ellerinden güçlkle kurtularak cülûs edebilmiştir : Enderun müverrihi Atâ Bey'in o sırada Baş-lala olan babası Tayyâr Efendi «Baş-lala kulesi» nin penceresinden bakarken yukarıki fıkra da bahsi geçen kaatillerin hareketlerini görüp Selim ve Mahmud taraftarlarını derhal haberdar etmiş, Sultan Selim'le şehzâde Mahmud'u bacadan dama çıkarıp kurtarmak üzere Üçüncü Selim'in ağalarından Kasım, Mahmud'un lalası Anber ve bunun arkadaşı Hâfız-İsâ Ağalar derhal içeri gönderilmişlerse de kaatillerin Sultan Selim dâiresinden kanlı ellerle çıktıklarını gördükleri için kestirme bir yoldan hemen şehzâde Mahmud'un dâiresine koşmuşlar, fakat kaatiller de yetiştikleri için Kasım Ağa merdiven başını tutmuş ve yaralanıncaya kadar sebât etmiş, nihayet cellâtlar merdiven başına çıkınca Gürcü yahut Çerkes câriyelerden Cevri-Kalfa külhandan aldığı külü birdenbire gözlerine serptiği için câniler duraklamış, Cevri-Kalfa içerdeki Anber ve İsâ Ağalara :

— Damdan kaçırın, damdan!

diye seslendiği sırada kaatiller içeri dalmışlarsa da ağalar şehzâdeyi dipteki camekânî odanın tavana yakın olan ve «baca» denilen çatı ağzından dama çıkarmıya muvaffak olmuşlardır. Bu sırada cânilerden Ebe-Selim'in attığı hançer şehzâdenin bir kolunu hafifçe yaraladığı gibi, sağ kaşının üstü de kapiya çarparak biraz berelenmiştir. Sultan Selim'in şehâdeti üzerine Sultan Mahmud'un Cevri-Kalfa dâiresine kaçtığı ve bu vak'anın orada olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Şehzâde dama çıkınca ağalar aşağıda mücadelelerine devam etmişlerse de, tam o sırada Alemdar'ın askerleri içeri girdikleri için kaatiller kaçmışlardır. — Sultan Mahmud Hâsekiler dâiresi damından Kuşhâne damına geçmiş, kenara gelince lalası olan Seferli-kethudâsı Recep-Paşa-zâde Mehmet Bey'le Baş-lala Tayyar ve imam Hâfız-Ahmed Efendilerin dayadıkları merdivenden aşağı inmiş ve Alemdar'ın olduğu tarafa doğru ilerlemiştir; şehzâdeyi tanımayan Paşa'nın Rumeli şivesiyle :

— Abe, bu kimdir?

suâlîne imam Hâfız Efendi'nin :

— Sultan Mahmud Efendimiz budur! Nevbet-i Hilâfet kendilerindir: Ben biât eyledim; maslahat-ı hayriyyinin itmâmı size kalmıştır!

diye cevap verdiğinden bahsedilir. Alemdar hemen yeni pâdişahın eteğini öp-

müş ve Sultan Selim faciasından dolayı Enderun halkını tehdiye başlamıştır. Bu korkunç vaziyette büyük bir metânet gösteren ve esâsen çok metin ve cesur bir zât olan Sultan Mahmud :

— Paşa, ben onları buldurup sana gönderirim; sen şimdi askerini dağıt, silâhlarını çıkar da Hırka-i-Şerif dâiresine gel!

diye şiddetli bir emir vermiştir: Alemdar hemen askerlerini dışarı yollamış, bütün silâhlarını çıkarmış, yalnız Üçüncü Selim'in yadigarı olan murassâ hançerden ayrılmak istemediği için pâdişah o kadarına müsâde etmiştir. — İkinciye doğru Alemdar'ı Hırka-i-Şerif odasında huzûruna kabul eden Sultan Mahmud bir riva-yete göre kendisine ilkönce Sadâret-Kaymakamlığını tevcih etmiş ve Bâb-üs-Saâde hâricinde kurulan tahta çıkıp biat merâsimi yapıldıktan sonra da Sadâret mührünü vermiştir. — Üçüncü Selim'in telkinâtı sâyesinde samimi bir teceddüdcü olan ikinci Mahmud'un cülûsu, kardeşinin temsil ettiği kısa bir irticâ devrinden sonra teceddüd cereyanının tekrar iş başına gelmesi demektir).

29 Temmuz = 5 Cumâda-l-âhire, Cuma: Üçüncü Selim'in cenâze me-râsimi ve kaatillerinin tenkili.

(Sadr-ı-a'zamla bütün vükela ve ulemânın tâkip ettiği cenâze halkın umumî te-essürü içinde Lâleli câmiine götürülüp babası Üçüncü Mustafa'nın türbesine def-nedilmiştir. — Sultan Selim'in kaatilleri ertesi günden itibaren yakalandıkça idâm edilmişlerdir: Dördüncü Mustafa'nın faciada rol oynayan müstefreselerinden on câriye kayıklarla Kız-kulesi açığına götürülüp boğularak denize atılmıştır: İki ay içinde idâm edilenlerin 300-1000 i bulunduğu bahsedilir).

29 Eylül = 8 Şa'ban, Perşembe: İstanbul hükûmetiyle «Sened-i itti-fak» tanzimine gelen taşra a'yanlarının huzûra kabulü.

(Bundan evvel de muhtelif münasebetlerle söylediğimiz gibi, âsi valilerle a'yan-lar yüzünden o sırada merkezin mülbakat üzerinde nüfuzu kalmamış, âdetâ bir «Tavâif-i-Mülûk=Feodalite», sistemi vücuda gelmiş ve devlet bu yüzden inhilâl alâmetleri göstermiye başlamıştır: Bu vaziyetin en mühim âmili, a'yanlığın te-reddisinde gösterilebilir. A'yan demek vergi tahsili, asker cem'i, erzak ve levâ-zım tedârîki gibi devletle halkı aynı zamanda alâkadar eden işlerle mükellef ol-mak üzere halk tarafından intihâb edilen mümessil demektir: Bu mümessillerin intihapları ilkönce valiler ve ondan sonra da Sadr-ı-a'zamlar tarafından tasdik edilmiştir; fakat devlet hâricî ve dâhilî gailelerle za'fa düştükçe a'yanlık da te-reddi etmiş, taşra a'yanları halk mümessili vaziyetinden çıkıp birer derebeyi hâline gelmiş ve merkezin emirlerini dinlemiyerek âdetâ istiklâl emâreleri gös-termiye başlamışlardır. Büyük a'yanlar küçük a'yanlara hâkim oldukları için, vaziyet âdetâ Orta-çağ Avrupa feodalitesinin Türkiye'de canlanmasına benzetile-bilir. Alemdar-Mustafa Paşa iş başına gelmesinden itibaren iki ay Üçüncü Se-lim'in kaatillerini tenkil etmek ve zorbalıkla irticâı sindirmek gibi gailelerle meşgul olduktan sonra, kendisiyle beraber iktidar mevkine geçmiş olan Rusguk yârânının telkiniyle iki büyük iş görmiye karar vermiştir: Bunların biri a'yan-ların itâat altına alınması ve biri de Nizâm-ı Cedid'in ihyâsidir. İşte bundan dolayı Anadolu ve Rumeli a'yanları İstanbul'a dâvet edilmiş, Alemdar'ın şahsî nüfuzundan ve kendisine karşı beslenen emniyet ve itimaddan dolayı bunlar askerleriyle beraber pâytahta gelmekte tereddüd etmemişlerdir. Âsım, Şânî-zâde ve Cevdet tarihlerinde İstanbul'a gelen a'yanların hepsi zikredilmemiştir: Yalnız bâzılarının isimlerine tesadûf edilmektedir; mâlûm olanlar Bozok a'yânı Ceb-bar-zâde/Çapan-oğlu Süleyman Bey, Serez a'yânı İsmail Bey, Çirmen mutasar-rıfı Mustafa Bey, Mağnisa a'yânı Kara-Osman-oğlu Hacı-Ömer Ağa, Bolu-voy-vodası Hacı-Ahmed-oğlu Seyyid-İbrahim Ağa, Bilecik a'yânı Kalyoncu-Mustafa Ağa ve Şile a'yânı Ahmed Ağa isimlerinde yedi kişiden ibarettir: Bunlardan Ka-

ra-Osman-öglü aslen Sırttır; Serezli-İsmail Bey'in 10-12 bin ve Kalyoncu-Mustafa Ağa'nın da 5 bin askeriyle geldiğinden bahsedilir; diğerlerinin asker miktârı belli değildir. İstanbul'da toplanan a'yânların bu yedi kişiden ibaret olmadığı muhakkaktır: Zâten Arapyan Efendi Anadolu ve Rumeli a'yânlarının kâmilan gelmiş olduklarından ve askerlerinin mecmûu da 70 bini bulduğundan bahsetmek-
tedir. Bunlardan başka Üçüncü Selim devrinin Nizâm-ı-Cedid taraftarlığıyla meş-
hur Karaman valisi Kadı-Abdurrahman Paşa da 5 bin muallim askerle gelmiş-
tir. — A'yânların ileri gelenleri bu gün Kâğıthane'deki Çağlayan köşkünde ikinci Mahmud'un huzûruna kabul edilip taltif ve tatmin edilmişlerdir. Bir müddet evvel büyük bir «Meclis-i meşveret» akdedilerek verilen karar mucibince bu tarihten on gün kadar sonra hükûmetle a'yânlar arasında bir «Sened-i-ittifak» akd olunmuş-
tur; devletle tebaası arasında bir nevi muâhedeye benziyen bu tuhaf vesika yedi maddeliktir: Birinci madde a'yânların pâdişaha sadâkatine, ikincisi asker cem'in-
de yardım edeceklerine, üçüncüsü tahsilâtın te'minine, dördüncüsü Sadâret mak-
amının kanun ve ittifaka uygun emirlerine itâat edip uygun olmıyanlara müttefikan mâni' olacaklarına, beşincisi devlet erkânı gibi a'yânların da ittifaka riâyet ed-
ceklerine ve riâyet etmiyen a'yânın müttefikan te'dib edileceğine, altıncısı İstan-
bul'daki Yeniçeri vesaire ocaklarında isyan çıktığı takdirde a'yânların istizâna lüzum olmadan gelip te'dib edeceklerine ve yedincisi de vergilerin mütâdil olma-
sına dâirdir! Bu yedi maddeye ilâve edilen bir zeyile göre de her yeni Sadr-ı-a'zam-
la Şeyh-ül-İslâm bu ittifaknâme imzâ etmekle mükellef olacaktır! Fakat bu tuhaf vesikada Alemdar'dan itibaren bütün devlet erkânının imzâları bulunduğu halde yukarda bahsi geçen yedi kişiden yalnız dördünün, yâni Çapan-öglü Süley-
man, Serezli-İsmail ve Çirmen mutasarrıfı Mustafa Beylerle Kara-Osman-öglü Hacı-Ömer Ağâ'nın imzâlarına tesadûf edilmesi hayret edilecek bir vaziyettir. — Pâdişahın tebaasıyla böyle bir ittifak akdine mecbur olmasından çok müteessir olduğu ve taşra hânedanlarına işte bu tarihten itibaren garaz bağladığı rivayet edilir. — Şa'ban sonlarından itibaren a'yânlar tedricen yerlerine avdet etmişlerdir).

14 Teşrinievvel = 23 Şa'ban, Cuma: «Seghân-ı-Cedid» ismiyle Ni- zâm-ı-Cedid'in ihyası.

(Yukarıki fıkraya da bakınız. — Alemdar, başta Yeniçeri-ocağı olmak üzere yedi ocaktan bir muvafakat senedi aldıktan sonra sekizinci ocak olarak «Seghân-ı-Cedid» i kurmaya başlamış, ilkönce 1 Şa'ban = 22 Eylül Perşembe günü Levend-
çiftliği kırsasına bir miktâr asker konulmuş, Nizâm-ı-Cedid zabıtlarından Arna-
vut-Mustafa Selimiyye'de asker yazmaya me'mur edilmiş ve 8 Şa'ban = 29 Eylül Perşembe günü de tâlimler başlamıştır. Bununla beraber Şıkk-ı-Evvel defterdarı Behic Efendi'nin «Umûr-ı-Cihâdiyye» nâzırlığına tâyini suretiyle ocağın resmen teessüsü bu gündür; ocak-ağalığına da Nizâm-ı-Cedid kethudâsı Süleyman Ağa tâyin edilmiştir. Aba dizlik ve tozluk giydirilen yeni askerlin hususî bir kıyâfetî vardır. Bunlara diğer ocaklardan daha fazla tahsisat verilmesi, Yeniçerilerin bile yeni ocağa râğbet etmesiyle neticelenmiştir. — Bir taraftan da ocak esâmelerinin hükûmet tarafından satın alınması kararlaştırılmıştır: Bu esâmeler, askerlik yerine esnaflık eden ocaklıların esham, ve tahvilât gibi her kese sattıkları ulûfe cüz-
danlarıdır: Bunlar, zaman geçtikçe elden ele dağılmış ve bir çok âileler için ma-
işet medârı hâline gelmiş olduğu için pâdişah birdenbire ilga edilmelerine mü-
sâade etmemiş, bunun üzerine gümrükten yarı bedellerinin te'diyesi suretiyle kırk gün içinde esâmelerin satın alınmasına karar verilerek mesele halledilmiştir).

14/15 Teşrinisânî = 25/26 Ramazan, Pazartesi/Salı gecesi, zevâlî saat 12/24 : İrticâm yeniden baş kaldırması ve «Alemdar vak'ası» deni- len Yeniçeri isyânının başlaması.

(Umumiyyetle Ramazan'ın 26/27 nci gecesine müsâdif olan «Kadir geçesi»nden

bahsedilirse de, «Salı gecesi» diye gün ismi tasrih edilmekte olduğuna göre bir günlük farkın «Rüyet-i hilâl» den mütevellid olması lâzımgelir. — Bu meşhur ısyânın başlıca sebepleri «Segbân-ı-Cedid», ismiyle Nizâm-ı-Cedid'in ihyâsı, yukarıki fıkrada gördüğümüz esâmeler meselesinden Yeniçerilerin mutazarır olması ve vazifesiz tahsisat alan «Ulemây-ı-Rüsûm», un da bu misalden kuşkulandır, diktatör vaziyetinde bulunan Alemdar'la «Bîrun» denilen hükûmet adamlarının istiklâline karşı eski nüfuzlarını kaybeden ve «Enderun» denilen Saray ricâlinin muhâlefeti, ticaret ve san'atla meşgul olan Ocaklıları tâlime mecbur etmek üzere İstanbul'da esnaflık için askeri tâlimin şart ittihâz edilmesi, başta Alemdar olmak üzere Rusçuk yârânının rüşvet, hediye ve müsâdereyle zenginleşivererek her gece sefâhat ve saz âlemlerinde yaşamaları, Kapdan-ı-deryâ Râmiz Paşa'nın «Hatâyî», denilen ve güya bekâreti mütemâdiyen tazelenen «Bîkr-i-dâime» bir câriye bulundurmak için her tarafa kol kol adamlar ve esirciler salmasının halk arasında çok fena bir te'sir uyandırması, gene Râmiz Paşa'nın şiddetli icraâtından dolayı Tersânelilerin dilgîr olması, cevâhir içinde takdim edilen muhteşem câriyelerden dolayı Alemdar'ın aklı başından gitmesi ve bilhassa bunlardan «Kamer-tâb Hâtun» un te'siriyle artık silâhsız dolaşacak hâle gelmesi, bir dalkavuk çenberi içinde kalan paşanın yanına kimsenin yaklaşamaması ve nihayet kendisinin ümmiliğiyle câhilliğinden ve yârânının da sefâhatlerinden dolayı gaflet içinde kalmış olmalarıdır. — Dördüncü Mustafa işte bu vaziyetten istifâde ederek iclâs edilmesi için adamlarıyla muhâbereye başlamış, kızkardeşi Esmâ-Sultan «Tebdil-i kıyâfet», le mütemâdî bir propagandaya girişmiş ve hattâ bazı Ocak erkânıyla görüşmüş, Alemdar bu vaziyeti pâdişaha arzemişse de Sadr-ı-a'zamının diktâtörlüğünden memnun olmadığı anlaşılan ikinci Mahmud aldırma-mıştır : Aşağıki vukuâtan anlaşılabileceği gibi hem Alemdar'a, hem Ocağa karşı Râmiz ve Kadî Paşalarla gizlice anlaşmış olmak ihtimâli bile yok değildir! İşte bundan dolayı Cevdet Paşa «Alemdar'ın zevâl-i devlet-ü-ikbâli mütemennây-ı ba'z-ı eâli» olduğundan ve hattâ «Vak'anın zuhûrundan akdem hudûsuna Enderun-ı-Hümâyunca intizâr olduğundan» bahsetmektedir. — Böyle bir vaziyette Ocaklıların Alemdar'ı öldürüp devleti ellerine almak için gizli bir cemiyet kurmaları pek tabiidir : Buna mukabil tabii olmıyan bir şey varsa o da Alemdar'la yârânının gaflet uykularından uyanmamaları, bir ay içinde ancak dört bin kadar Segbân-ı-Cedid askeri toplanabildiği halde Anadolu ve Rumeli a'yânlarını memleketlerine iâde etmeleri ve hattâ Ocağın teşvikiyle Rusçuk üzerine yürüten Vidin valisi Molla Paşa —İdris Paşa'ya karşı Alemdar'ın maiyyet kumandanı olan Boşnak Ağa'yı askeriyle beraber gönderip büsbütün kuvvetsiz kılmasıdır. Yakında bir ısyân çıkacağı için Edirne'ye gitmesi kendisine ihtar bile edildiği ve hattâ Bâb-ı-Âli duvarlarına «Rumeli'den geldi bir çitak — Bayram ertesi ya kılıc oynıyacak ya bıçak» şeklinde yaftalar bile yapıştırılmış olduğu halde aldırma-mış, Yeniçerileri «Manav ve leblebici gürûhu» diye istihfâf ettiği için hiç bir emniyet tedbiri ittihâz etmemiştir. — Vak'anın bu gece zuhûruna sebep, Şeyh-ül-İslâmın konağındaki ziyâfetten dönen Alemdar'a yol açmak isteyen maiyyetinin halkı değnek ve kamçıyla dağıtması ve bu yüzden yaralananların kahveleri dolaşıp Yeniçerileri ayaklanmaya teşvik etmeleridir : Ocaklılar bu heyecan içinde iken «İsmi bilinmiyen», birinin bayram ertesi Ocağın ilga edileceği hakkında bir haber göndermiş olduğundan da bahsedilir! — Gece-yarısı kışlalarından hareket eden 400 kadar Yeniçeri ilkönce Ağa-kapusu'na gidip Yeniçeri-ağası Mustafa-Ağa'yı parçaladıktan sonra sessizce Bâb-ı-Âli'yi kuşatmışlar ve Alay-köşkü tarafındaki büyük kapıya nâzır Kethudâ dâiresinin altına ot yığıp yangın çıkardıktan sonra tüfek atmaya başlamışlardır : O sırada Alemdar'ın Rumeli askerleri sürgüne gönderilmiş ulemâ ve ricâlin evlerinde dağınık olduğundan bahsedilir; Levend-çiftliği ile Selimiyye'deki Segbân-ı-Cedid efrâdının da cephânesi yoktur! Yağmacılık hırsıyla bir çok ayak takımı da âsilere iltihâk etmiştir : Alemdar'a hemen atlanarak eşkiyayı yarıp geçme teklifinde bulunanlar olmuşsa da müdâfaa vaziyetinde imdad beklemeyi tercih etmiştir. — Kapdan Râmiz Paşa ısyandan haberdâr olunca Segbanlara cephâne verip İstanbul kapılarını tuttur-

makla iktifâ etmiş ve Selimiyye'de bulunan Kadı Paşa da askerine cephâne dağıttıktan sonra İstanbul yangınına uzaktan seyirci kalmıştır. Bunların bu hâli bellki de ikinci Mahmud'un gizli bir emriyle alâkadardır; çünkü pâdişah emredince her ikisi de sarayın müdâfaasına derhal yetişmekte kusur etmemişlerdir: Aşağıki fıkraya bakınız. — Alemdar'ın elli altı câriyesiyle «Haremdeki mahzene» ve daha doğrusu «Harem bağçesi derûnunda olan kullenin içine» kapandığından bahsedilir: İşte oradan eşkiyâya kurşun yağdırmış, on ikisini müzâkere bahanesiyle çağırıp tepelemiş ve hep imdad umarak kahramanca mukavemetine devam etmiştir).

15 Teşrinisâni = 26 Ramazan, Salı: Alemdar'ın şehâdeti, Çavuşbaşı Arnavut Memiş Efendi'nin Sadâret-kaymakamlığı ve âsilerin saraya hücumu.

(Alemdar-Mustafa Paşa bir rivayete göre bu gün ikinci vaktine kadar ve daha kuvvetli olan ikinci bir rivayete göre de ezânî saat 3 — zavâlî saat 8.e kadar müdâfaasına devam ettikten sonra artık imdaddan ümidini kesmiştir: Son kararını verince, vaktiyle mensub olduğu 42 nci bölük oda-başısını çağırıp câriyelerini Ocağın namusuna emanet etmiş, yalnız en çok sevdiği baş-câriyesiyle sâdik harem-ağası kendisinden ayrılmamıştır. O sırada kule yahut mahzenin arka tarafına ve üstüne üşüşen bir çok yenîçerilerin kazmalarıyla gedik açmaya çalıştıklarından bahsedilir: Tam işte o anda Alemdar evvelce koydurduğu büyük bir barut variline tabancasını sıkıp ateşlemiş, müdhiş bir tarrâka olmuş, âsilerden beş yüz yahut sekiz yüz kişi bir anda havaya uçup telef olmuştur. Dumandan boğulan Alemdar'la iki sâdik adamının cesetleri iki gün sonra enkaz altından çıkarılmıştır. — Bu gafil kahramanın sadâreti bu senenin 28 Temmuz = 4 Cümâda-1-âhire Perşembe gününden itibaren 3 ay, 18 gün sürmüştür. — Arnavut Memiş Efendi'nin Sadâret-Kaymakamlığına tâyini, Sadr-ı-a'zamın «hayat ve memâtı nezd-i saltanat-ı seniyyede», henüz mâlûm olmamasıyla izah edilir. — Âsiler bu gün Sadâret-Kethudâsı Mustafa Refik Efendi'nin evinde mukavemetinden dolayı kapısını topla yıkarak kendisini dışarı çıkarıp parçalamışlardır: Diğer yârandan Umûr-ı-Cihâdiyye nâzırı Behic ve Defterdar Tahsin Efendiler kaçmışlardır. — Bâb-ı-Âli vak'ası üzerine âsiler büsbütün azıp şehirde zorbalığa ve devlete hâkim olmağa başladıkları için, Sultan Mahmud Kapdan Râmiz ve Kadı Abdurrahman Paşaları ihtiyâten sarayın müdâfaasına dâvet etmiş, Râmiz Paşa Segban ve Topçu kuvvetleriyle ve Kadı Paşa da Selimiyye'deki askeriyle denizden Topkapu'ya gelmişlerdir. Âsilerin saraya hücumu işte bundan dolayıdır: Derhal üzerlerine asker sevkedilip bir hayli eşkiyâ kırıldığından bahsedilir).

15/16 Teşrinisâni = 26/27 Ramazan, Salı/Çarşamba gecesi: Dördüncü Mustafa'nın idâmı.

(Bunun sebebi âsilerin Sultan Mustafa'yı tekrar tahta çıkaracaklarından bahsetmiş olmalarıdır: Sarayın Sünnet odasında Şeyh-ül-İslâm Sâlih-Efendi-zâde Es'ad Efendi, Kaymakam Memiş Paşa, Kapdan Râmiz Paşa ve Anadolu beylerbeyi Kadı Paşa ile sarayda bulunan bâzı ulemâ toplanıp vaziyet müzâkere edilmiş, Şeyh-ül-İslâm fetvâ vermiş, pâdişah biraz tereddütten sonra muvâfakat etmiş ve işte bunun üzerine Kadı Paşa ile Bostancı-başı bir kaç cellâdla içeri gidip Dördüncü Mustafa'yı Şimşirlik'de kendi belindeki şal kuşakla boğdurmışlardır: Bu suretle Sultan Mustafa 3 ay, 19 gün evvel Üçüncü Selim'e yaptığıнын cezâsını aynen çekmiş demektir. — 1779 = 1193 senesi 8 Eylül = 26 Şa'ban Çarşamba günü dünyaya gelmiş olan Dördüncü Mustafa 29 sene, 2 ay, 8 gün yaşayıp 30 yaşının içinde idâm edilmiştir: İhtilâlden dolayı cenâzesi ancak Cuma günü öğle namazından sonra kaldırılıp babası Birinci Abdülhamid'in türbesine defnedilmiştir).

16 Teşrinisâni = 27 Ramazan, Çarşamba : Segban-Yeniçeri harbi, büyük İstanbul yangını, donanmanın âsilere ateş açması ve Ocak-ağalarının pâdişaha dehâleti.

(Bu sabah âsiler erkenden Ayasofya minârelerine çıkarak sarayın içine kurşun yağdırmağa başlamışlardır: Sarayda fazla erzak olmadığı için, dört bin mevcutlu Segban-ı-Cedid kuvvetinin eşkiyâya nisbetle kifâyetsizliğine rağmen huruç hareketine karar verilmiş, Ocak ağası Süleyman Ağa segbanları üç kola ayırarak ustahlıklı bir hareketle âsilerden üç yahut beş bin kişi telef etmiş ve Cebeciler kışlaşını zabtettirmiştir: Bu vaziyet üzerine Yeniçeriler kışlayı ateşlemiş, rüzgârdan dolayı yangın genişliyerek Divan-yolu, Sultanahmet ve Ayasofya taraflarını küllâline getirmiştir; Segbanların 117 yahut 600 şehit verdikleri rivayet edilir; Süleyman Ağa da şehid olmuştur. — Minârelerden saraya ateş açılınca Sultan Mahmud donanmanın âsileri topa tutmasını emretmiş, şehirdeki harekât esnâsında Ağa-kapusu bombardman edilmiş ve evlere de isâbetler olduğu için halk telâşa düşmüştür. — Nihayet âsilerin bir çoğu kendi evlerini yangından muhâfaza için dağılmış, Ocak-ağaları neticeden ümit keserek ulemâdan bâzılarını dehâlet için saraya göndermiş ve pâdişah da kabul ettiği için, ertesi gün bir itâat hücceti yazılmak üzere her iki taraftan ateş kesilmiştir).

17 Teşrinisâni = 28 Ramazan, Perşembe: Tersâne, Tophâne, Selimiye ve Levend-çiftliği vak'aları.

(Bursa'da menfi bulunan eski Kapdan-ı-deryâ Seyyid-Ali Paşa'nın akrabâsından Kandıralı-Mehmet isimindeki zorba bu sabah erkenden Kasımpaşa'ya gidip şöhretine kapılan eşkiyâ döküntülerini başına toplayarak Tersâne ile limandaki gemileri zabtettikten sonra muhâfızları azalmış olan Tophâne'yi de ele geçirmiş, Topçu ve Arabacı kazanları Et-meydanı'na nakledilerek ısyan yeniden alevlendirilmiş, bir kısım âsiler Üsküdar'a ve bir kısmı da Levend-çiftliği kışlağına giderek bir takım müsâdemelerden sonra oraları da ellerine geçirmiş ve iş bu şekle girince sarayda bulunan Râmiz ve Kadı Paşalarla Bahriye nâzırı Moralı-Ali Efendi deniz yoluyla Ayastefanos = Yeşilköy'e geçip Rumeli'ye kaçarak tâkipçilerin elinden kurtulmuşlardır. Bütün bu vak'alarda bir çok evler basılmış, yağmalar yapılmış, ırzlara tecâvüz edilmiş ve Selimiye kışlası yanmıştır).

17/18 Teşrinisâni = 28/29 Ramazan, Perşembe/Cuma gecesi: Âsilerle muâhede akdi ve irticâin ikinci zaferi.

(Gündüz Alemdar'ın cenâzesi enkaz altında bulunmuş olduğu için âsiler öldüğüne inanmış, yapılan müzâkerede firârliler bulundukça cezâlarının verilmesi kararlaştırılmış, Segban ocağının ilgası kabul edilmiş ve bu suretle 1807 = 1222 vukuâtının «25 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Kabakçı ısyânından sonra ikinci defa olarak yeni askerî teşkilât lâğvedilmiştir. — Buna rağmen Cuma sabahı saraydaki Segbanların mühim bir kısmı denizden Tophâne'ye geçtikten sonra Yeniçeriler Soğukçeşme vesâire kapılarından içeri hücum ederek mütebâki 3-4 yüz segbanı imhâ etmişler ve pek azını da tahkir ve teşhir ederek kışlalarına götürmüşlerdir).

22 Teşrinisâni = 3 Şevvâl, Salı: Sadâret-Kaymakamı Memiş Paşa'nın sadâreti.

(Âciz, idaresiz ve silik bir şahsiyyet olan bu arnavut Memiş Paşa'nın Kaymakamlığı için yukarda bu senenin «15 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

1809 = 1223

1 Kânunusâni = 14 Zülka'de, Pazar: Memiş Paşa'nın azliyle Kör-Yusuf Ziyâüddin Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Azlin sebebi acziyle idaresizliğidir: Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 1 ay, 9 günden ibarettir. — Halâfi Gürcü Ziyâ Paşa bu ikinci sadâretine Haleb valiliğinden gelmiştir: İstanbul'a muvâsalatı 1809 = 1224 senesi 23 Nisan = 8 Rebî'ül-evvel Pazar gününe müsâdiftir).

5 Kânunusâni = 18 Zülka'de, Perşembe: Osmanlı-İngiliz sulhü.

(Cevdet Paşa «19 Zülka'de» tarihinden bahsederse de, muâhede metninde mevcud olan «5 Kânunusâni» günü Perşembe'ye ve o da hakiki takvimde «18 Zülka'de» ye müsâdiftir. — İngiltere'ye ilân edilen harb için 1807 = 1222 vukuâtının «20 Mart» fıkrasına bakınız: O tarihte İngilizlerin İstanbul ve Mısır üzerine yaptıkları hareketlere karşı Türkiye ile elbirliği derecesinde bir dostluk te'sis eden Napoléon sonradan bu dostluğa ihânet edip Rusya ile 1808 senesi 12 Teşrinievvelinde akdettiği Erfurt muâhedesinde Memleketeyn'in Ruslar tarafından ilhâkını kabul etmiş ve bu vaziyete karşı Osmanlı imparatorluğu da İngiltere'nin arzu ettiği sulh ve ittifâkı kabule mecbur olmuştur. Sulh muâhedesi 12 maddeliktir: İngilizler ellerinde bulunan Osmanlı kalelerinin ve Osmanlılar da harbin ilânında el koydukları İngiliz gemileriyle mallarının iâdesini taahhüd etmiş, kapitülasyonların ibkâsı ve her iki taraftan tâyin edilecek konsolosların aynı hukuku hâiz olması kararlaştırılmıştır. Aynı tarihte akdedilen dört maddelik gizli ittifak muâhedesine göre de Fransa devleti Türkiye'ye taarruz ettiği takdirde İngiltere donanması Karadeniz'e kadar Osmanlı sâhillerini koruyacak, silâh ve mühimmat verecek ve İngiltere Türkiye'den evvel Rusya ile sulh akdedecek olursa Osmanlı «Tamâmiyyet-i mülkiyye» sini te'min edecek bir Türk - Rus sulhünün akdine tavassutta bulunacaktır).

1809 = 1224

24 Teşrinievvel = 15 Ramazan, Salı: Yeniden başlıyan Rus seferinde Tatarîçe zaferi.

(Prusya ve Avusturya'ya karşı Ruslarla Anlaşan Napoléon'un 1808 deki Erfurt mülâkatından çar Birinci Alexandre'nin Memleketeyn'i ilhak etmesine müsâit davranması üzerine Fransız tavassutiyle artık sulh olamayacağı anlaşıldığı ve işin içine İngiliz teşviki de karıştığı için harb yeniden alevlenmiş, Vezir-i a'zam Yusuf Ziyâ Paşa Serdâr-ı-Ekremlikle ordunun başına geçip 10 Cumâda-l-âhire = 23 Temmuz Pazar günü İstanbul'dan hareketle Tuna boyuna yürümüş, nehrin beri yakasına geçen Rusları ric'ate mecbur etmek için Sumnu üzerinden 30 Receb = 10 Eylül Pazar günü Rusçuk sahrâsına gelip ertesi gün karşı sâhildeki Yerköyü'ne asker geçirmeye başlamışsa da Silistre'nin muhâsaraya uğradığını haber alıp oraya hareket etmiş, şehre bir saat mesâfedeki Tataritz = Tatarîçe köyünde Pehlivan-İbrahim Ağa kumandasındaki Osmanlı fırkası 60 bin mevcutlu bir Rus ordusuyla harbe tutuşmuş, bin şehide mukabil on bin moskof tepelenmiş ve nihayet düşman Tuna'nın öte yakasına kaçtığı için Silistre muhâsaradan kurtulmuştur: Bu zafer üzerine vezir olan Pehlivan Ağa «Baba Paşa» diye meshurdur. — Bununla beraber, bu mevzî zafer Şevvâl sonları = Kânunuevvel başlarında İsmail ve Zühîce = Kânunusâni sonlarında da İbrail kalelerinin vire ile teslim olmalarına mâni olamamıştır: İorga, İbrail'in teslimini 2 Kânunuevvel = 24

Şevvâl Cumartesi gününe müsâdif gösterir. — Gene bu sırada Trabzon valisi ve Karadeniz sâhilleri ser-askeri Şerif Mehmet ve Çıldır valisi vezir Selim Paşaların ihtilâflarından dolayı yerlerine başkalarının tâyininden mütevellit kargaşalıktan istifade eden Ruslar Faş = Poti kalesini de işgal etmişlerdir).

1810 = 1225

25 Haziran = 22 Cumâda-ı-ülâ, Pazartesi: Cihâd-ı-ekber ilân ve cephe vukuâtı.

(Varna'nın muhâsaraya uğraması, Baba Paşa'nın 2-3 bin askerle müdâfaa ettiği Hacı-oğlu-Pazarı'nın sukutu ve Paşa'nın esâreti, Hezargrad'ın düşmesi ve müte-sellimliğinde bulunan Yılık-oğlu'nun ihâneti yüzünden Silistre'nin düşmana teslimi İstanbul'da büyük bir teessür uyandırmış, Fâtih câmiinde umumî bir meclis toplanıp bizzat sefere karar veren pâdişahın Hatt-ı-Hümâyûnu okunmuş ve nihayet bu gün de Cihâd-ı-ekber ilân edilmişse de Şumnu üzerine gelen düşman ordusunun mağlûb ve ric'ate mecbur olduğu ve donanmanın yetişmesi üzerine Varna'nın da muhâsaradan kurtulduğu haber alındığı için umumî galeyan biraz sükûn bulmuştur: Bilhassa Anadolu'dan gelen kuvvetlerin 3 Receb = 4 Ağustos Cumartesi günü Şumnu civarındaki Rus ordusuna yirmi bin telefat verdiren zâferi Moskofların ric'atine sebeb olmuştur. Bununla beraber, Ruscuğ'un kahraman müdâfii Halil Paşa'nın alnından vurulması üzerine 27 Şa'ban = 27 Eylül Perşembe günü Rusçuk ve Yerköyü kaleleri düşmana teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır).

1811 = 1226

10 Nisan = 16 Rebî'ül-evvel, Çarsamba: Kör-Yusuf Ziyâüddin Paşa'nın azliyle Baş-Emir-âhur Nâzır/Laz-Ahmet Paşa'nın sadâret ve serdarlığı.

(Azlın sebebi Ziyâ Paşa'nın ihtiyarlığı, servet ve ihtişam düşkünlüğü ve mevkuini tahkim için Yenîçerileri şımartmasıdır: Sadâreti 1809 = 1223 senesi 1 Kânunusânî = 14 Zülka'de Pazar gününden itibaren 2 sene, 3 ay, 9 gündür. Halefi Ahmed Paşa'ya «Nâzır» denilmesi evvelce İbrail nâzırlığında bulunmuş olmasından ve «Laz» lâkabı da Trabzonluluğundan kinâyedir. — Yeni serdar 5 Cumâda-ı-âhire = 27 Haziran Perşembe günü Şumnu'dan Ruscuğ'a gidip şehri muhâsara etmiş ve o sırada Fransa ile harb hâlinde bulunan Ruslar 16/17 Cumâda-ı-âhire = 8/9 Temmuz Pazartesi/Salı gecesi Ruscuğ'u tahliye mecburiyetinde kalmıştır).

1812 = 1227

28 Mayıs = 16 Cumâda-ı-ülâ, Perşembe: Bükreş muâhede-i.

(Hicri tarihin umumiyetle bir gün sonra gösterilmesi bir Rüyet-i-hilâlden mütevellid olmalıdır. — Besarabya ile Memleketeyn'i ve Sırn istiklâlini hedef tutan Ruslar Napolâon'un Moskova seferinden dolayı bu iddîalarından vazgeçmek mecburiyetinde kaldıkları için Türkiye bu çetin seferden az zararla kurtulmuştur: Muâhede 16 maddeliktir. Eflâk'a girdiği yerden Tuna'ya dökülünceye kadar Pruth ve Karadeniz'e kadar Tuna nehirleri hudud ittihâz edilmiş, Pruth'un sa-ğında kalan Boğdan arâzisiyle bütün Eflak Türkiye'ye kalmış, bunların hâricindeki Rumeli ve Anadolu hudutları eski hâlinde bırakılmıştır. Sırbistan meselesinde de afv-i-umumî ilânı ve kaleler Türk işgalinde kalmak şartıyla idarî muh-

tariyet verilmesi kararlaştırılmıştır. Netice olarak Besarabya/Bucak'la Boğdan'ın bir kısmı elden gitmiş, Ruslar Tuna ağzına ayak basmış ve Sırp misali nihayet Yunanlılara da örnek olmuştur. — Bu uzun Osmanlı-Rus seferi 1806 = 1221 senesi 22 Kânunuevvel = 11 Şevvâl Pazartesi gününden itibaren tam 5 sene, 5 ay, 7 gün sürmüştür: Arada neticesiz kalan ve yedi ay için akdedildiği halde 1 sene, 10 ay, 29 gün süren uzun mütâreke için 1807 = 1222 vukuâtının «25 Ağustos» fıkrasına ve bu muâhedeyi tavzih için akdedilen Akkerman muâhedeşi için de aşağıda 1827 = 1242 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

5 Eylül = 27 Sa'ban, Cumartesi: Laz-Ahmed Paşa'nın azliyle Sofya ser-askeri Hürşid Ahmed Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, «pek gözlü» olmakla beraber askerlikten anlamaması ve Rus sulhü üzerine artık pek-gözlülüğüne ihtiyaç kalmamasıdır: Sadâreti 1811 = 1226 senesi 10 Nisan = 16 Reb'ül-evvel Çarşamba gününden itibaren 1 sene, 4 ay, 25 gündür. — Aslen bir Gürcü kölesi olan Hürşid Paşa Sofya ser-askerliğinde Sırbistan'ın te'dibine me'mur olduğu ve Bükreş muâhedeşi üzerine bu gaille yeni bir şekle girdiği için iş başına getirilmiştir).

2 Kânunuevvel = 27 Zülka'de, Çarşamba: Medine'nin istirdâdı.

(Vehhâbi gaillesi ve Tâif'in sukutu için 1803 = 1217 vukuâtının «18 Şubat» Mekke'nin istilâsı için 1803 = 1218 vukuâtının «30 Nisan» fıkralarına ve Medine'nin sukutu için de 1807 = 1221 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Devletin bağındaki hâricî gaillelerden dolayı Hicaz buhrânının izâlesine Mısır valisi Mehmed Ali Paşa me'mur olmuş ve o da oğlu Tosun Paşa kumandasında asker sevk etmiştir: Uzun bir mücâdeleden sonra Medine'nin istirdâdı Kahire ve İstanbul'da şenliklerle tes'id edilmiştir).

1813 = 1228

23 Kânunusâni = 20 Muharrem, Cumartesi: Mekke'nin istirdâdı ve Hicaz'ın Vehhâbilerden temizlenmesi.

(21 Kânunusâni = 18 Muharrem Perşembe günü Tosun Paşa Cidde'ye girmiş ve derhal sevkettiği suvari kuvveti de bu gün Mekke'yi teslim almıştır: Bu muvafakıyyet üzerine Vehhâbi döküntüleri tâkip ve imhâ edilerek 28 Kânunusâni = 25 Muharrem Perşembe günü de Tâif istirdâd edilerek Hicaz tamamiyle kurtarılmıştır. — Haremeyn anahtarları İstanbul'a gönderilip merâsimle karşılanmış ve 27 Cumâda-l-ülâ = 28 Mayıs Cuma hutbelerinden itibaren inhitat âdeti mucibince pâdişahın ismine «Gazi» ünvânı eklenmiştir!).

3 Teşrinievvel = 7 Şevvâl, Pazar: Sırp ısyânının tenkili üzerine Kara-Yorgi'nin Avusturya'ya kaçması.

(Bu ısyân için 1806 = 1221 vukuâtının «13 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Yukarıki senenin «28 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Bükreş muâhedeşinin 8inci maddesi mucibince, Sırların müşevvik ve hâmisî olan Rusya bütün Sırp kalelerinin Türkiye'ye iâdesini kabul ettiği ve yalnız vergilerini vermek şartıyla idari bir muhtâriyyete mazhariyetlerini kabule mecbur olduğu halde, Kara-Yorgi'nin mümessilleri bu muâhedeyi tanımayıp istiklâl esasında ısrar ettikleri için Sadr-ı a'zam Hürşid Paşa tenkile me'mur olup Niş üzerinden âsileri czip kalelerini istirdâd ederek Semendere'ye doğru ilerlemiş, Bosna valisi Dârendeli-Ali Paşa da o taraftan ilerliyerek meşhur Sırp. sergerdelerinden «Miloş Obrenoviç» i

mağlûb edip bir çok kaleler ve palankalar aldıktan sonra Belgrad önlerinde orduya iltihak etmiştir. — Bu sefer artık Rusya ile Avusturya'dan müzâharet görmiyen Kara-Yorgi hiç bir şey yapamamış, camını kurtarmaktan başka bir şey düşünmemiş ve bu tarihten bir gün evvel bir kaç arkadaşıyla Morava nehrinden geçip o zamana kadar biriktirdiği servetleriyle beraber Avusturya'ya ilticâ etmişse de, Viyana hükûmeti Türkiye'ye cemile olarak kendisini harb esiri ittihaz etmiştir: Bu vaziyet üzerine Belgrad ve Semendere kaleleri derhal teslim olmuşlardır. — Miloş'un parlaması, işte bu en müdhiş rakibinin firarı üzerine- dir. — Hurşid Paşa bir afv-i-umumi ilân etmiş, Sırların silâhlarını toplatmış ve evvelce hicret etmiş olan muhâcirleri eski yerlerine yerleştirmiştir. — Bununla beraber, idaresizlik yüzünden bir müddet sonra tekrar ısyan hareketleri başlamıştır).

1815 = 1230

1 Nisan = 20 Rebî'ül-âhir, Cumartesi : Hurşid Ahmed Paşa'nın azliyle Şıkkı-ı-Evvel defterdarı Mehmed Emin Rauf Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azlin sebebi, Hurşid Paşa'nın ehemmiyetsiz bir Yenigeri patirtısında gevşeklik göstermesidir : Sadâreti 1812 = 1227 senesi 5 Eylül = 27 Şa'ban Cumartesi gününden itibaren 2 sene, 6 ay, 27 gündür. — Bu tebeddül umumiyetle «18 Rebî'ül-âhir = 30 Mart» tarihine müsâdif gösterilir: O gün bir Perşembe'dir; halbuki Hızır İlyas Efendi'nin Enderun tarihinde gün ismi Cumartesi gösterilmiştir ve o da hakiki takvimde Rebî'ül-âhir'in 20 sine tesadûf etmektedir).

1818 = 1233

5 Kânunusâni = 26 Safer, Pazartesi: Mehmed Emin Rauf Paşa'nın azliyle Bursa mutasarrıfı Derviş Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, ikinci Mahmud devrinde feykalâde nüfuziyle meşhur olan Nişancı Kırımlı Tatar Hâlet Efendi'nin istirkabiyle izah edilir. — Derviş Mehmet Paşa, Sultan Aziz zamanındaki şâir Nevres'in dedesidir).

26 Eylül = 25 Zülka'de, Cumartesi: Der'îyye'nin fethi.

(Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Vehhâbîlerin merkezi olan Der'îyye'nin dış-kalesini 5 Zülka'de = 6 Eylül Pazar günü zabtettikten sonra bu gün iç-kaleyi de fethedip Vehhâbî emiri Abdullâh-ibni-Suûd ile dört oğlunu ve ümerâsından bazılarını esir ederek İstanbul'a göndermiş ve hepsi idâm edilmiştir. Emirnin sandığında babasının Ravza-i-Mutâhharâ'dan aşırıldığı mücevherâtın bir kısmı bulunmuş ve biraz sonra diğer bir oğluyla dört yüz Vehhâbî, daha esir edilip Mısır'a getirilince mütebâkisi de çıkarılıp İstanbul'a gönderilmiştir: Bu münasebetle üç gün şenlik yapıldığından bahsedilir).

1820 = 1235

5 Kânunusâni = 19 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Derviş Mehmet Paşa'nın azliyle Bursa ve Kocaeli mutasarrıfı Seyyid-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, üzerlerine Yenigerilik alâmetleri takarak İstanbul inşaatını zorba-

İnkla inhisar altına alan ırgatlarla Yenigeriler arasında çıkan bir mukatelede Derviş Paşa'nın seyirci kalacak kadar aciz göstermesidir: Sadâret müddeti yu-kariki senenin 5 Kânunusânî = 26 Safer Pazartesi gününden itibaren tam 2 sene-dir. Halefi Seyyid-Ali Paşa, Tanzimatçı Koca-Reşid Paşa'nın eniştesidir).

20 Ağustos = 11 Zülka'de, Pazar: İsyânından dolayı idâma mah-kûm edilen Tepedelenli-Ali Paşa'nın Yanya'da muhâsarası ve netice-leri.

(Bu Ali Paşa'nın milliyeti ihtilâfıdır: Bir rivayete göre Türk fethinde ihtidâ etmiş bir arnavut âilesine mensuptur ve diğer bir rivayete göre de 17 nci asır-da Tepedelen civârında tavattun etmiş Kütahyalı-Niyazi isminde bir Türk derviş-i-nin torunudur; bununla beraber, Derviş-Nazif'in Arnavut olduğu bir suç işle-diği için Kütahya'ya kaçtıktan sonra ikinci bir suçundan dolayı tekrar Arnavut-luğa döndüğü hakkında da bir rivayet vardır. Ecdâdı Arnavutlukta muhtelif me'muriyetlerle nüfuz kazandıktan sonra kendisi Yanya, Delvina ve Tırhala mu-tasarıflıklarıyla Derbendler-başbuğluğu gibi vazifelerde temâyüz etmiş ve bil-hassa büyük oğlu Muhtar Paşa Eğriboz ve Karlı-eli mutasarrıfı, ikinci oğlu Veli/Veliyüddin Paşa babasının yerine Derbendler nâzırı ve Mora valisi ve küçük oğlu Sâlih Paşa da Lepanto=İnebahtı mutasarrıfı olunca cenubî Arnavutluk'la Yuna-nistan Tepedelenli âlesinin mâlikânese hâline gelmiştir. Arnavutluğun Toskalık ha-vâlisine hâkim olan Ali Paşa'nın en mühim rakibi, şimaldeki Kegahlık mintakasına hâkim olan İskodra mutasarrıfı İbrahim Paşa'dır: Aralarında sıhrıyyet olduğu halde İbrahim Paşa'ya karşı isyanlar tertib ettirerek kendisini Avlonya'ya çe-kilmek mecburiyetinde bıraktıktan sonra oradan aldrıp ölünciye kadar Yanya'da mahpus tutan Ali Paşa Toskalık'dan sonra Kegahlığa da tecâvüz ederek arâzisini mütemâdiyen tevsi etmiş, son Rus seferinde oğullarının kumandasında kuvvetler göndererek hizmet etmiş olduğu için isyankâr vaziyetine göz yumulmuş ve ihti-yarhğından dolayı ölümü beklenmekle iktifâ edilmiştir. Buna rağmen devletin kendisine karşı tenkil kuvvetleri sevkmesine sebep, meşhur ve meş'um Hâlet Efendi'nin entrikalarıdır: Nişancılık makamında bulunan ve ikinci Mahmud üze-rindeki büyük nüfuzıyla hükûmet ve devlete hâkim olan Mehmet Sait Hâlet Efendi Kırım tatarlamdandır; Fener Rum beylerinin hocalıklarıyla kâtiplikle-rinde bulunmuş olduğu için, onlara voyvodalıklar ve tercümanlıklar satarak servet yapmış ve muhâliflerine karşı başlıca istinadgâh olarak Yenigeri ocağına dayanmıştır. Hâlet Efendi'nin Tepedelenli meselesindeki entrikalarına bir kaç sebep gösterilir: 1) Ali Paşa'dan senede bin kese rüşvet isteyip alamayınca ona karşı düşman kesilmiştir; 2) Yunan ihtilâlinin hazırlanmasında büyük bir rol oynayan Fener Rumlarının te'siri altında kalmıştır; 3) Sultan Mahmud'un Yeni-geri ocağını ilga tasavvuruna mâni olmak üzere devletin başına bir Yanya ga-ilesi açmak istemiştir. — Tepedelenli Veli Paşa'nın kethudâsı olduğu halde ba-bası Ali Paşa'nın hışmına uğrayıp İstanbul'a kaçmış olan Paşo İsmail Bey'e karşı Ali Paşa'nın gönderdiği adamlar tarafından neticesiz bir suikasd teşeb-büsünde bulunulması Hâlet Efendi'nin çok işine yaramış, devlet-adamları umu-miyetle Tepedelenli'ye düşman olmuş, Yanya civârındaki valilere teyakkuz emri verilmiş ve Ali Paşa ile oğulları memuriyetlerinin bir kısmından azledilmişlerse de dinlemedikleri için o sırada Mora valisi olan Hurşid Ahmed Paşa ser-asker-likle tenkil hareketine me'mur olduktan başka, Arnavutluk sâhillerine de Nasuh-zâde Ali Bey kumandasında bir filo gönderilmiştir. Bu vaziyet üzerine Ali Paşa bir taraftan afvini istemekle beraber, bir taraftan da Yanya'yı tahkime ve Rus-va'daki merkezlerinde Yunan isyânını hazırlayan «Ethniki hetairia» ve Hétairia tòn Philikon» gibi ihtilâl cemiyetleriyle elbirliğine kalkıştıktan başka Mora, Ada-lar, Sırbistan, Eflak ve Boğdan'da umumî bir isyan çıkarmak üzere her tarafa adamlar gönderip ihânet teşebbüslerine girişmiştir! İsyânından evvel Yunan ih-tilâl cemiyetleri hakkında gönderdiği raporlar Hâlet Efendi tarafından hasır-altı

edilen Ali Paşa'nın nihayet şahsî menfaati uğrunda onlarla elbirliği etmesi Hâlet Efendi'nin şenaâtinden geri kalır bir denâet değildir. 23 Mayıs = 10 Şaban Salı günü Yanya'da Eteryacılarla bir ictimâ akdedip Toskalık ve Tesalya beyliği kendi âilesinde kalmak ve Karlı-eli sancağıyla Mora kendi himâyesinde bir Yunan hükûmeti olmak şartıyla fecî bir ittifak akdeden Tepedelenli eskiden teşkil ettiği Yunan çetelerini yeniden teşkil etmiş ve son vazife olarak elinde bırakılan Yanya mutasarrıflığından da azledilip âilesiyle Tepedelen'de ikamet emrini ahncâ dinlemediği için «Fermanlu» olmuş, yâni âsî sıfatıyla idâmına ferman çıkmıştır. — Hükûmet kuvvetleri ilkönce Tepedelenli'nin bütün âzâsını işgal etmiş, oğulları Veli Paşa Preveze'de, Muhtar ve Sâlih Paşalar Ergiri'de ve Veli-Paşa-zâde Mehmet Bey Parga'da teslim olmuş ve ondan sonra da vezâretle Yanya mutasarrıflığına tâyin edilen Paşa İsmail Paşa Yanya'yı muhâsara etmiştir : Muhâsaradan evvel şehri yakıp kaleye çekilmiş olan Ali Paşa'nın Arnavut, Rum, Fransız, İtalyan ve İsviçreli beş bin askeriyle 200 topu, dört senelik erzâkı ve yıllarca kâfi gelebilecek hazineleri bulundugundan bahsedilir. — Bir rivayete göre ihtiyar Tepedelenli «Vasiliki», ismindeki genç ve güzel Rum karısının teşvikiyle muhâsara esnâsında tanassur bile etmiştir! — Ali Paşa hükûmet ordusundaki Türklerle Arnavutları birbirine düşürmüş olduğu ve Yanya tahkimâtı da çok kuvvetli bulunduğu için muhâsara 1 sene, 4 ay, 25 gün sürmüş, nihayet ser-asker Hurşid Paşa Tepedelenli ile muhâbereye girişip hayatına dokunulmıyacağı hakkında te'minât vermiş, bu hususta İstanbul'dan ferman gelinceye kadar Ali Paşa Yanya gölündeki «Pandeileimon» manastırına çekilip beklemiş, fakat Hâlet Efendi Hurşid Paşa'nın iş'arını kabul etmediği için Ser-asker bir idam fermanı tasnî ederek bir kaç kişiyle 24 Kânunusânî 1822 = 1 Cumâda-ı-ülâ 1237 Perşembe günü Ali Paşa'ya göndermiş, âsî Paşa kendisini müdâfaa etmişse de bir kurşunla öldürüldükten sonra kesik başı İstanbul'a gönderilmiştir : Kütahya ve Ankara'ya sürülmüş olan oğullarıyla torununun kesik başları da pâyi-tahta gönderildikten sonra Silivri-kapusu hâricindeki mezarlığa defnedilmişlerdir. — Yunan ısyânının tesri ve teshilinde bu Tepedelenli vak'ası en mühim âmil sayılır).

1821 = 1236

12 Şubat = 9 Cumâda-ı-ülâ, Pazartesi: Patras vak'ası ve Yunan ısyânının başlaması.

(Yunanlılık fikri Rumluk fikriyle başlamıştır : Şimalî Yunanistan'la Mora çevresine münhasır olan Yunanlılığa mukabil Garbî-Anadolu, Adalar ve Rumeli'nin muhtelif taraflarına yayılmış olan Rumluk daha geniş bir câmiadır; her ikisi de ırkî birlikten tamamiyle mahrumdur; bütün Rum-Yunan câmiası bir mezheb ve dil birliğinden ibarettir. Bilhassa mezheb bakımından ilk zamanlarda Sırlarla Bulgarlar ve Ulahlar bile Rum cemâatine mensup sayılmıştır. İşte bu vaziyetten dolayı yukarıki fıkra da bahsi geçen «Hétairia» ların gayesi Ortodoks istiklâli ve Bizans imparatorluğunun ihyâsı şeklinde ortaya atılmıştır. Bunlardan «Hétairia tön Philikon» ilmi ve edebî bir cemiyet şeklinde meydana çıkmış ve «Ethniki hétairia» ise gizli bir ihtilâl cemiyeti şeklinde kurulmuştur : Bu ikincisinin ilkönce 18 inci asırda meşhur şâir Rhigas tarafından kurulduktan sonra onun 1798 de idâmı üzerine dağıldığından ve nihayet 1814 de Odesa'da ikisi Rum ve biri Bulgar olmak üzere üç tüccar tarafından tekrar te'sis edilmiş olduğundan bahsedilir. Rus çarını o gizli cemiyetin umumî reisi gibi gösteren bu müessislerin iddiaları mevskul olmamakla beraber, Rusya'nın Rum-Yunan dâvasını daha 18 inci asırdan itibaren siyaseten benimsemiş olduğu muhakkaktır : Rusların Mora'da çıkardıkları ilk ısyan hareketi için 1770=1183 vukuâtının «9 Nisan» ve Rus çaricesi İkinci Katerina ile Avusturya imparatoru İkinci Joseph'in meşhur «Rum projesi» için 1787 = 1201 vukuâtının «13 Ağustos» fıkralarına bakınız. Eteryanın

kasası Munich'de, kafası Peteresburg'da ve merkezi İstanbul'da gösterilir: Her halde 1814 den itibaren bütün Rum ve hattâ Ortodoks âleminde teşkilâtlandığı muhakkaktır. Umumi reisliğine Rus çarının aslen Rum olan yâverî general Alexandre Ypsilanti intihâb edilmiştir: Bu adam evvelce Türklere ihânet edip Rusya'ya kaçarak orada tavattun etmiş olan Konstantin Ypsilanti'nin oğludur. Bundan başka o sırada Rus Hâriciyye nâzırlığında bulunan meşhur Capo d'Istria da aslen Rum olduğu için Eteryâ'ya müzâheret etmiştir. İstanbul'da da Rum patriki Grigorios ile bir çok piskoposlar ve Fener beylerinin bir çokları Eteryâ'ya iltihak etmişlerdir. — Yunan ihtilâlinin dâhilî ve hâricî bir çok sebeblerinden bahseden Cevdet Paşa dâhilî sebeblerin en mühimmini idaresizlikle adletsizlikte gösterir; vaktiyle Balkan milletlerinin Osmanlı hâkimiyetine iltihâkında silâh kuvvetine muâdil bir rol oynayan Türk adaleti artık bozulmuş, câhil ve mürteşi hâkimler halkı hükûmetten soğutmuş ve bilhassa bir şakavet ocağı hâlini alan Yenicerilerin zorbalıklarıyla zulümleri müslümanların bile nefretine sebep olmuştur. Hâricî sebeblerin en mühimleri de Fransız ihtilâlinin her tarafa yaydığı milliyet ve millî hâkimiyet fikirlerinin Balkanlarda umumi bir intibâha sebep olması, Rusya ve Avusturya gibi devletlerin mütemâdî propagandalarıyla tahrikleri ve eski Yunan kültürüne hayrân olan Avrûpa milletlerinin Türklere karşı Yunanlılığı iltizâm etmekte taassup derecesine varmalarındır. İşte bütün bu sebeblerden dolayı 18 inci asrın sonlarındanberi Rum-Ortodoks âlemi isyan ve ihtilâl ruhiyyâtı içindedir; zâten cenubi Mora'daki Mainottes = Maynotlar ötedenberi âsi vaziyetindedir: Üçüncü ciltte 1614 (= 1023 vukuâtının «18 Temmuz» fıkrasına bakınız. Üçüncü Mustafa devrindeki uzun seferde Ruslar bütün Mora'yı ayaklandırmışlardır: 1770 = 1183 vukuâtının «9 Nisan» fıkrasına bakınız. Daha sonra meşhur çarice ikinci Katerina ile Avusturya imparatoru ikinci Joseph'in «Projet grec = Rum projesi» denilen ittifâk esasları da Bizans imparatorluğunun ihyâsı gayesine müstenittir: 1787 = 1201 vukuâtının «13 Ağustos» fıkrasına bakınız. Napolêon'un İtalya seferinden sonra Rum sergerdeleri Türk idaresine isyân etmek üzere kendisine elbirliği teklif etmişlerdir: 1798=1213 vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu sefer Eteryacılar da Yunanlılık fikriyle değil, Bizans'ın ihyâsını istihdâf eden Rumluk fikriyle harekete başlamışlardır: Yalnız kendi kuvvetleriyle Osmanlı imparatorluğuna karşı koyamayacaklarını bilen ihtilâl reislerinin bir taraftan yukarıki fıkra da gördüğümüz Tepedelenli'nin ve bir taraftan da Rusya'nın elbirliğine istinâd ettiklerinden bahsedilir: Tepedelenli-Ali Paşa işte bundan dolayı Yunan istiklâl hareketinin «Patron» u sayılmaktadır! — Bir taraftan ser-askerlikle Tepedelenli-yi tenkile me'mur olan Mora valisi Hurşid Ahmed Paşa'nın bütün eyâlet askerini alıp Yanya'ya gitmesinden dolayı Mora'nın askersiz kalması ve bir taraftan da Tepedelenli-Eteryâ ittifâkı artık isyâna müsâit bir vaziyet hasıl ettiği için, Mora sergerdelerinin 21/22 Nisan = 18/19 Receb Cumartesi/Pazar gecesi her tarafta birden taarruza karar verdiklerinden bahsedilir: Fakat bu gizli karar pek çabuk şâyi olduğu için müslümanlar her tarafta şehirlerden kalelere çekilmeye başlamışlardır. Patros baş-piskoposu Germanos işte bundan dolayı on bin kişilik bir kuvvetle kaleyi muhâsaraya kalkmış ve bu hâdise Yunan isyânına başlangıç sayılmıştır. Üç haftada bütün Mora âsillerin eline geçmiş, yalnız Osmanlıların «Trablîçe» dedikleri vilâyet merkezi Tripolitza = Tripolîçe aylarca mukavemet etmiştir. — Yunan isyânında rol oynayan âsiler üç zümreye ayrılır: 1) Şimâli-Yunanistan'la Epir'de ötedenberi şakavet hâlinde bulunan Rum ve Hristiyan-Arnavutlara «Pallicares = Palikarya» denir: Hükûmet bunlara karşı Müslüman-Arnavutları kullanınca Palikaryalar dağlılarına Maynot denir; Nâhiyelerin başındaki koca-başlılarla papaslar da bunlar Türk idaresine karşı geldikleri için bu haydutlar Yunan istiklâlinin ilk millî kahramanları sayılır! 2) Cenubi-Mora'nın ötedenberi bir isyân ocağı olan Mayna dağlılarına Maynot denir; Nâhiyelerin başındaki koca-başlılarla papaslar da bunlarla elbirliği etmişlerdir; 3) Argolid körfezindeki Hydra = Çamlık, Spætzta = Suluca/Sütlüce ve Psara = İpsara adalarının ötedenberi muhtâriyyete benzer bir idareleri vardır. Diğer Yunan adalarıyla sâhil şehirleri gibi bunlar da son Av-

rupa muharebelerinde Türk bayrağının bitarafılığından istifâde ederek deniz ticaretinde çok ilerlemişler ve bilhassa korsanlara karşı gemilerini toprakla takviye etmişlerdir. 1816 da Rumların 600 gemisiyle 17 bin gemicileri olduğundan ve hattâ yalnız o üç adanın 180 gemiyle ısyâna iştirâk ettiğinden bahsedilir. — Mora ısyânının ilk reisi, yukarda bahsi geçen Alexandre Ypsilanti'nin kardeşi Dimitrios Ypsilanti'dir; ünvânı «Archistratêge» dir; bayrağında siyah zemin üzerine bir ankaa resmi vardır; fakat Bizans fikrini temsil eden bu Eteryacı Yunanistan'da tutunamamış, yabancı diye defedilmiş ve ondan sonra bir takım mücâdeleler olmuşsa da nihayet ısyân hareketinin başına Alexandre Mavrokordato geçmiştir. Diğer rüesânın en mühimleri de Marko Botsaris, Kolokotronis, Mavromihalis ve baş-piskopos Germanos gibi adamlardır; muvakkat hükûmet merkezi Anabolu'dur. — Mora askeriyeye Yanya'da bulunan vali ve ser-asger Hursid Paşa bu vaziyet üzerine Kapucu-başı Mustafa Bey kumandasında 3500 asker göndermiş ve Mustafa Bey de 3 Cumâda-l-âhire=8 Mart Perşembe günü Argos'u istirdâd etmişse de oradan Tripoliçe'ye gidip tedbirsizlik ederek kaleye girmiş ve muhâsaraya uğramıştır. Tripoliçe kalesi 1821=1237 senesi 5 Teşrinievvel=8 Muharrem Cuma günü sukut etmiş ve ahâlden sekiz bin müslüman kılıçtan geçirilmiştir; zâten bütün Mora kalelerinde âsiler hep aynı vahşeti irtikâb etmişlerdir. — Yunan ısyânı Mora'dan Eğriboz'a, Sisam'a, Girid'e ve hattâ Selânik havâlisine bile sirâyet etmiş, devletin başına karada ve denizde yıllarca büyük bir gaile açılmıştır; buna karşı hükûmetin ilk tedbirlerinden biri, ısyânın İstanbul'daki elebaşlarının tenkilidir: Rum patriki Grigorios 19 Receb = 22 Nisan Pazar günü patrikhânenin orta kapısında salben idâm edilmiş ve yaftası göğsünde olarak üç gün teşhir olunmuştur; bundan başka Kayseri, Edremit, Tarabya ve Edirne piskoposlarıyla tüccar vesairenden bir takım hâinler daha asılmışlardır. — Eterya reisi Alexandre Ypsilanti'nin Bizans hulyâsiyle hareket ettiğini yukarda görmüştük: Eflak, Boğdan ve Sırbistan'ı da bu hulyâ ile ayaklandırabileceğini zanneden Ypsilanti Boğdan beyi Mihal Soutzo/Suzzo ile anlaşarak 5 Mart=30 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü üç bin kişiyle Yaş'a girmiş, 11 Mart=6 Cumâda-l-âhire Pazar günü Kalas ve nihayet 30 Mart = 25 Cumâda-l-âhire Cuma günü de Bükreş sukut etmişse de, Rumanyalılar Rumlukla alâkadar olmadıkları gibi Rus çarı da bu hareketi takbih edip Ypsilanti'yi askerlikten tardetmiş, İstanbul'daki Rus sefiri hükûmete te'minat vermiş, Türk askeri harekete geçmiş ve nihayet hayalperest Ypsilanti Avusturya'ya ilticâ mecburiyetinde kalmıştır: Büyük Rumluk ve Bizans hulyâları işte böyle suya düşmüş ve ısyân hareketi Yunanistan'la bazı adalarda mevzileşerek Rumluk ve Ortodoksluk yerine Yunanlılık fikri alevlenmiştir: Aşağıda 1822 = 1237 vukuâtının «13 Kânunusâni», ve «23 Mart», 1824 (= 1239 vukuâtının «1 Nisan», 1824 = 1240 vukuâtının «13 Teşrinisâni», 1825 = 1240 vukuâtının «24 Şubat» ve 1826 = 1241 vukuâtının da «22 Nisan» fıkralarına bakınız).

28 Mart = 23 Cumâda-l-âhire, Çarşamba: Seyyid-Ali Paşa'nın azliyle Çirmen mutasarrıfı Benderli-Ali Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, devletin geçirmekte olduğu büyük buhranlar içinde ehliyet ve iktidarının kâfi görülmemesidir: Sadâret müddeti 1820=1235 senesi 5 Kânunusâni=19 Rebî'ül-evvel Çarşamba gününden itibaren 1 sene, 2 ay, 24 gündür).

30 Nisan = 27 Receb, Pazartesi: Benderli-Ali Paşa'nın azliyle sâbık Sadâret-Kaymakamı Hacı-Sâlih Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, diktatör hâlini alan Tatar Hâlet Efendi'nin idâmını çok haklı olarak istemiş olmasıdır: Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 1 ay, 3 gündür).

1821 = 1237

15 Teşrinisâni = 19 Safer, Perşembe : Osmanlı-Kaçar harbi.

(Osmanlı imparatorluğunun Tepedelenli ve Yunan ısyânlarıyla meşguliyetinden, istifade ederek Bağdad'ı işgal edivermek istiyen ve «Baba-Han» lâkabiyle mârûf olan İran şâhi Feth-Ali Han'ın oğlu ve veliahdı Abbas-Mirzâ Şarkî-Anadolu'ya ve diğer oğlu Mehmed Ali-Mirzâ da Irak'a taarruz etmişlerdir : İranlılar bâzi hudut hâdiselerini vesile ittihâz ederek Anadolu cephesinde Bâyezid, Toprakkale = Eleşgirt ve bir müddet sonra da Bitlis, Muş ve Erciş taraflarını işgal etmişlerse de ordularında şiddetli bir kolera çıktığı için perişan olmuşlar ve Irak cephesinde de Mehmed Ali-Mirzâ'nın aynı hastalıktan ölümü üzerine sulhe teşebbüs etmişlerdir : Erzurum'da yapılan müzâkereler 1746 (= 1159 vukuâtının «4 Eylül» fıkrasında gördüğümüz sulh esaslarına göre bir muâhede akdiyle neticelenmiş ve bu muâhede 1823 = 1238 senesi 28 Temmuz = 19 Zülka'de Pazartesi günü imzâ edilmiştir).

1822 = 1237

13 Kânunusâni = 19 Rebi'ül-âhir, Pazar: Yunan istiklâlinin ilânı.

(Yunan ısyânının merkezi olan Mora'daki Epidauros/Pidavro kasabasına yakın bir ormanda toplanan millî meclis bu gün Yunan istiklâlini ilân etmiş, Şimâlî-Yunanistan iki ve Mora bir eyâlet ittihâz edilmiş, millî meclis reisliğine Alexandre Mavrokordato seçilmiş, bir kanun-i-esasî tedvin olunmuş ve beş kişilik bir icrâ hey'eti teşkil edilmiştir).

23 Mart = 29 Cumâda-l-âhire, Cumartesi: Sakız ısyânı.

(Sakız adasının 80 bin hristiyan nüfusuna mukabil yalnız bin müslüman ahâlisi bulunması ve Yunan ihtilâlinin buraya da sirâyet edeceği hakkında şâyialar çıkması üzerine ada muhâfızı vezir Vahid Paşa Bâb-ı Âlî'den kuvvet istemişse de tehlikenin ehemmiyeti takdir edilmediği için gönderilen asker mikdarı ancak iki bin bulabilmiştir. İsyan hâlinde bulunan Sisam adasından bu gün gelen 60 küçük ve 17 büyük gemiden altı bin asker ihrâc edilmiş, Sakız şehriyle köylerinin bütün hristiyan ahâlisi âsilere iltihak etmiş, kaleye çekilen Türk kuvvetleriyle müslüman ahâli muhâsara edilmiş, nihayet 11 Nisan (= 19 Receb Perşembe günü) Kapdan-ı-deryâ Nasuhzâde-Ali Paşa kumandasındaki donanma gelince eşkıyâ gemileri kaçmış ve hemen Çeşme'den asker geçirilmiş, ertesi gün şehir istirdâd edildikten sonra tenkil edilen âsiler 18 Nisan = 26 Receb Perşembe günü istimân etmişlerdir: Bu muharebelerde Türk askerlerinin ganîmetten zengin oldukları ve 50 kuruşa köle ve câriye satıldığı rivayet edilir. — Garp menbâlarında bu meşrû tenkil hareketinin bir «Katl-i-âm» şeklinde gösterilmesi, hayret edilecek bir taassup eseridir).

1822 = 1238

10 Teşrinisâni = 24 Safer, Pazar: Hacı-Sâlih Paşa'nın azliyle Afyon-Karahisar mutasarrıfı ve İstanbul-boğazı muhâfızı Deli-Abdullah yahut Hamdullah Paşa'nın sadâreti.

(Meşhur Hâlet Efendî ile geçinemediği için azledilen, Sâlih Paşa'nın sadâreti 1821 = 1236 senesi 30 Nisan = 27 Receb Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 6 ay,

10 gündür. Azledildiği gün pâdişaha Hâlet'in nefyini tavsiye etmiş ve foyası artık meydana çıkan Hâlet Efendi Konya'ya sürüldükten biraz sonra ikinci bir irâdeyle orada idâm edilip kesik başı İstanbul'a getirilmiş ve teşhir edildikten sonra Yahyâ-Efendi dergâhına defnolunmuştur).

1823 = 1238

10 Mart = 26 Cumâda-l-âhire, Pazartesi : Deli-Abdullah/Hamdullah Paşa'nın azliyle Silâhdarlıktan mâzul Ali Paşa'nın sadâreti.

(Abdulaah Paşa'nın sadâreti yukarıki fıkra tarihinden itibaren dört ay sürmüştür).

25 Nisan = 13 Şa'ban, Cuma : Sultan Abdülmecid'in doğumu.

(İkinci Mahmud'un bundan evvel doğan oğulları yaşamadıkları için Sultan Mecid büyük oğlu sayılır : Anasının adı «Bezm-i-âlem Sultan»dır. 1839=1255 de tahata çıkmış olan Abdülmecid'in doğum tarihi umumiyetle «11 Şa'ban = 23 Nisan Çarşamba» ve «14 Şa'ban=26 Nisan Cumartesi» günlerine müsâdif gösterilirse de yanlışdır : O sırada Hazine-i-Hümâyun'da bulunan Hâfız Hızır İlyâs Efendi'nin «Enderun tarihi»nde «14 Şa'ban Cum'a» diye gün ismi zikredilmekte olduğuna ve Cuma günü de hakikî takvimde Şa'ban'ın 13 üne müsâdif bulunduğuna göre, bizim burada esas ittihâz ettiğimiz gün tarihlerinin doğru olduğu muhakkaktır).

1823 = 1239

13 Kânunuevvel = 9 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Silâhdar-Ali Paşa'nın azliyle Bursa ve Kocaeli mutasarrıfı Mehmet Said Galib Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi idaresizliktir : Sadâret müddeti yukarıki senenin 10 Mart = 26 Cumâda-l-âhire Pazartesi gününden itibaren 9 ay, 4 gündür).

1824 = 1239

1 Nisan = 1 Şa'ban, Perşembe : İbrahim Paşa'nın Mora valiliği.

(1821=1236 senesi 12 Şubat=9 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü Patras vak'asıyla başhyan Yunan ısyânı, 3 sene, 1 ay, 18 gündür karada ve denizde bir çok kan dökülmesine sebep olmuş, ordu başında muhtelif ser-askerler tecrîbe edilmiş ve bütün bunlara rağmen iş yatıştırılamamıştır : Bu vaziyette Yenigeri ocağının tefessüh hâlinde bulunması ve devletin hâlâ yeni bir ordu kuramamış olması en büyük âmilidir. İşte bundan dolayı ısyânın en mühim sâhası olan Mora'nın tenkili, Hicaz'daki Vehhâbî gâilesinin tesviyesinde gösterdiği muvaffakiyyetten dolayı Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya havâle edilmiş ve o da tenkil hareketinin sonuna kadar oğlu İbrahim Paşa'ya Deryâ-kapdanlığıyla Mora valiliğinin tevcihini istemişse de Kapdanlık talebi kabul edilmiyerek tam salâhiyetle valilik verilmiş ve emrine 20 gemilik bir filo da gönderilmiştir. Mehmed Ali Paşa bu filo ile Mısır donanmasından mürekkep 196 gemilik ve bir rivayete göre de harb ve nakliye gemisi olarak 454 parçalık bir donanma techiz edip «Asâkir-i-Cihâdiyye» ismiyle teşkil ettiği muntazam askerden üç alayla başıbozuk efrâdından otuz bin kişilik bir kuvvet tertib ederek ve 150 sahrâ topu vererek Zülka'de = Temmuz ayında İbrahim Paşa ile Iskenderiyye'den Mora'ya sevkettiştir).

1824 = 1240

14 Eylül = 20 Muharrem, Salı: Mehmet Said Galib Paşa'nın azliyle Silistre valisi Benderli-Mehmet Selim Sırrı Paşa'nın sadâreti.

(Azlın sebebi, Yeniçeri ocağının ilgasını isteyen ikinci Mahmud'a bu işin ehli olmadığını söyleyen Galib Paşa'nın Benderli-Selim Paşa'yı tavsiye etmesidir : Sadâret müddeti 1823 = 1239 senesi 13 Kânunuevvel = 9 Reb'ül-âhir Cumartesi gününden itibaren 9 ay, 2 gündür).

13 Teşrinisâni = 21 Reb'ül-evvel, Cumartesi: Vidin valisi Mehmet Reşid Paşa'nın Rumeli Ser-askerliği.

(Yukarıki sene vukuâtında Mora valiliğine tâyin edildiğini gördüğümüz Mısırlı İbrahim Paşa ile tenkil hareketinde elbirliği edebilecek muktadir bir ser-asker intihâbına karar verildiği için Reşid Paşa Rumeli beylerbeyliği ile ser-askerliğine tâyin edilip Derbendât nezâreti ile Yanya ve Delvine mutasarrıflıkları da ilâveten tevcih edilmiş ve İbrahim Paşa gibi buna da tam salâhiyet verilmiştir).

1825 = 1240

24 Şubat = 6 Receb, Perşembe: İbrahim Paşa ordusunun Mora'da karaya çıkması ve neticeleri.

(1824=1239 vukuâtında gördüğümüz Mısır donanması Rodos'da Osmanlı donanmasıyla birleştikten sonra kışı Girit'de geçirmiş ve nihayet bu gün Mora'nın cenubundaki Modon kalesi önlerine asker çıkarmıştır: İbrahim Paşa ilk iş olarak 18 Mayıs = 30 Ramazan Çarşamba günü Navarin kalesini aldıktan sonra Kalamata, Tripoliğe vesaire gibi mühim merkezleri sür'atle istirdâd ederek âsileri her tarafta tepelemiş, Mora bir hamlede geri alınmış ve âsilerin elinde yalnız Anabolu kalmıştır: Aşağıki fıkraya da bakınız).

1826 = 1241

22/23 Nisan = 14/15 Ramazan, Cumartesi/Pazar gecesi: Missolonghi'nin fethi.

(Mossolonghi kalesi Şimalî-Yunanistan'ın cenubugarbi sâhilinde ve Lepanto körfezi üzerindedir. — Mısırlı-İbrahim Paşa cenuptan şimale doğru sür'atli bir istirdat hareketine giriştiği sırada, 1824=1240 vukuâtının «13 Teşrinisâni» fıkrasında bahsi geçen ser-asker Mehmet Reşid Paşa da şimalden harekete geçerek yukarıki senenin 30 Nisan=12 Ramazan Cumartesi günü Missolonghi'yi kuşatmaya başlamış, kale çok müstahkem olduğu ve bilhassa deniz tarafından iase ve takviye edildiği için muhâsara çok uzun sürmüş, nihayet Sultan Mahmud'un emri üzerine Mısırlı-İbrahim Paşa ile Kapdan-ı-deryâ Koca-Husrev Mehmet Paşa da elbirliği ederek bu gece kale fethedilmiştir: Aşağıda 1827 = 1242 vukuâtının «5 Haziran» fıkrasına da bakınız).

15 Haziran = 9 Zülka'de, Perşembe: Teceddüd fikrinin ilk büyük zaferi olan «Vak'a-i-Hayriyye»de Yeniçeri-ocağının imhâ ve ilgası.

(Yeniçeri-ocağının Osmanlı fütûhâtındaki rolü fevkalâde mübâlâgalarla son de-

rece i'zâm edilmiştir. Azamet ve istilâ devrinde bütün mevcudu on küsur binden ibaret olan bu devşirme askerin ne kale fütûhâtında, ne meydan muharebelerinde zannedildiği kadar mühim bir rolü olmadığından bahseden Fernand Grenard çok haklıdır. Pâdişahların etrafında bir muhafız ve ihtiyat kuvvetinden başka bir şey olmıyan Yeniçeri ocağı azamet devrimizde bile devletin başına dâimi bir gaile teşkil etmiş ve hattâ bir çok seferlerde düşmanın işine yarayan bir engel rolü oynamıştır; Yeniçerilerin ilk ısyanlarıyla yağmacılıkları Fâtih'in ilk saltanatındaki «Buçuk-tepe» hâdisesinde gösterilir: Birinci ciltte 1445=849 vukuâtının ilk fıkrasına bakınız. Tekmil İran'ı fethetmek isteyen Yavuz'un Çaldıran zaferrinden sonra otağın kurşun atarak geri dönmesine sebep Yeniçerilerdir: İkinci ciltte 1514=920 vukuâtının «14 Ağustos», «15 ve 21 Eylül» fıkralarına bakınız. Kanunî devrinde bile hükûmeti devirmek için İstanbul'da ısyan çıkarıp yağmacılık etmişlerdir: Gene ikinci ciltte 1525=931 vukuâtının «25 Mart» fıkrasına bakınız. Bilhassa inhitat seferlerinde cepheden kaçıp karargâh yağmalamaktan ve ordunun bozulmasına sebep olarak üstüste ölkeler zıyâna yol açmaktan başka bir şey yapmıyan bu meş'ûm ocak İstanbul'da asırlarca bir siyasi komite rolü oynamış, teceddüdcülerin kellelerini isteyip elverini yağma etmekten başka bir şey yapmamış, bütün irticâ hareketlerinde kanlı bir önyak olmuş, sarayla hükûmeti ve esnafla halkı haraca kesmiş, hamamlardan çıplak kadınlar kaldırıp sokaklarda sefâhat sahneleri kuracak derecelerde tefessüh etmiş ve ulûfe almaktan başka askerlikle alakası kalmamıştır. Daha Birinci Mahmud devrinden itibaren Garp orduları tarzında «Asâkir-i muallime-Ta'limlü asker» yetiştirilmek üzere projeler tertib edilmesi işte bundandır. Üçüncü Mustafa devrindeki Tophâne islahâtı da aynı maksatlardır: Birinci Abdülhamid devrinde «Sür'at topçuları» çoğaltılmışsa da ocak korkusundan daha fazla bir şey yapılamamıştır. Üçüncü Selim'in «Nizâm-ı Cedid» ihdâsiyle gösterdiği celâdet felâketiyle neticelenmiş ve ikinci Mahmud'un cülûsunda Alemdar'ın kurduğu «Segbân-ı Cedid», de onun felâketine sebep olmuştur. Fakat ikinci Mahmud seleflerinden daha cür'etli ve daha müdebbirdir: Devletin selâmeti için ocağın ilgası fikrini Üçüncü Selim'den aldığı rivayet edilir. Büyük fırsatı uzun bir sabırla hazırladığı anlaşılmaktadır: Ocağın azılı zorbaları Ağa-Hüseyn Paşa'nın Yeniçeri-ağalığı zamanında muhtelif vesilelerle izâle ve nefyedildiği için vaziyetin müsâit bir şekle girmiş olmasından istifâde edilerek 17 Şevvâl=25 Mayıs Perşembe günü teceddüdcü Şeyh-ül-İslâm Kadı-zâde Mehmet Tâhir Efendi'nin konağında Sadr-ı-a'zamla erkân ve ulemâdan mürekkep bir Meclis-i Hâs toplanıp Garb tarzında tâlim istemiyen ve yalnız «Usûl-i kadime mucibince destiye kurşun atmak ve keçeye kılıç çalmak»la iktifâ etmek isteyen Yeniçerilere rağmen «Ta'lim-i harbin vücûbuna fetvâ» ve «Eşkinici nâmiyle asâkir-i muallime» teşkiline karar verilmiştir. Bununla beraber ocağı kıskırtmamak için yeni askerin elli bir Yeniçeri ortasından yüz ellişer kişi alınmak suretiyle teşkili kararlaştırılmış ve hattâ bir «Hüccet-i şer'iyye yazılarak devlet erkânından başka Ocak-ağalarına da imzâ ettirilmiştir. Eşkinici nezâretine Matbah ve Gümrük emini Hacı-Sâib Efendi tâyin edildikten sonra 5 Zülka'de=11 Haziran Pazar günü yeni askere yeni üniforma giydirilip silâh verilerek Et-meydanında tâlimlere başlanmıştır. Fakat pâdişahla hükûmet Yeniçerilerden emin olmadıkları için ihtiyâten Topçu, Humbaracı, Lâğımcı ve Tersâne ocaklarının ileri gelenleri elde edilmiş, bilhassa Boğaziçi'nin Rumeli sâhilleri muhafızı Ağa-Hüseyn Paşa ve Anadolu sâhilleri muhafızı Dârendeli iz-zet Mehmet Paşaların maiyyetlerindeki üç bin kadar Segban'la indelhâce derhal İstanbul'a geçebilmeleri için her türlü hazırlıklar yapılmış ve devlet erkânı her ihtimâle karşı Boğaziçi'ndeki yahılarına çekilmiştir. Yeniçeriler tâlime başladıktan dört gün sonra kazan kaldırıp ısyân etmelerine sebep, Théphile Gautier'nin İstanbul seyâhatnâmesine nazaran Mısırlı bir tâlim mualliminin bir nefere dayak atmasıdır. İşte bundan galeyâna gelen ocaklılar gece Sadr-ı-a'zamın Bâb-ı-Âlî'deki harem dâiresiyle hazinesini ve Mısır Kapu-kâhyası Necib Efendi'nin konağını yağma etmişler, son Yeniçeri-ağası Celâlüddin Ağa'yı öldürmek istemişlerse de ele geçirememişler ve nihayet bu sabah Et-meydanına kazanlarını çıkarak is-

yan bayrağını açmışlardır. Sadr-ı-a'zam Benderli-Selim Paşa vak'ayı haber alınca derhal Yalı-köşküne gelip Beşiktaş sarayında bulunan pâdişaha arzemiş, Ağa-Hüseyn ve Dârendeli-İzzet Paşalar askerleriyle beraber İstanbul'a çağırılmış, pâdişah Topkapı sarayına gelince bütün halkın mücâdeleye iştirâkı için «Sancâğ-ı Şerif», çıkarılmış, Şeyh-ül-İslâmın dâvetiyle ulemâ ve 3500 Talebe-i ulûm Sancak altına gelmiş, Topçu, Arabacı, Kalyoncu, Humbaracı ve Lâğımçı ocakları alay alay yetişmiş, bilhassa suvâri-topçuları yüzbaşısı meşhur Kara-cehennem İbrahim Ağa toplarını alıp gelmiş, Yeniçeri zorbalarından canı yanmış olan İstanbul'un mahalleler halkı imamlarıyla kadılarının idaresinde kütle kütle ortaya çıkmış, ulemâ âsilerin katline fetvâ vermiş, halka silâh dağıtılmış ve Sultanahmet câmiî üssülhareke ittihâz edildiği için Sancâğ-ı Şerif tekbirlerle oraya götürülüp minberin üstüne konulmuştur. — Osmanlı menbâlarında «Vak'a-i-Hayriyye» denilen tenkil hareketi, Ağa-Hüseyn ve Dârendeli-İzzet Paşaların kendi Segbanları ve diğer ocakların askerleriyle At-meydanından Et-meydanına iki kol hâlinde yürümesiyle başlamıştır: Hüseyn Paşa kolu topçularla Divan-yolundan, İzzet Paşa kolu da diğer askerlerle Saraçhâne üzerinden hareket etmiş, müsellâh halk kütleleri de tekbirlerle bunları tâkib etmiştir. Âsilerin öncüleri kolayca püskürtüldükten sonra Et-meydanında «Yeni-odalar» denilen kışlaları gevrilip sıkı bir çenber içine alınmış, günün kahramanı olan Kara-cehennem İbrahim Ağa ilk top ateşini açıp kışla kapusunun bir kanadını yıktıktan sonra Mustafa isminde çevik bir Topçu neferi de diğer kanadı açıvermiş, ayagından yaralanmasına ehemmiyet vermeyen Kara-cehennem'le Tophâne'nin cesur imamı Hacı Hâfız-Ahmed Efendi hemen içeri atılıp askere önyak olmuş, kışla tutuşturulmuş ve şiddetli bir taarruzla içerideki âsilerin ekserisi kılıçtan geçirilmiş ve kaçabilenlerden iki yüzü hemen o gün yakalanarak idâm edilmiştir: Diğer günler de bu temizlik devam ettikten başka taşralardaki Yeniçeriler de tenkil edildiği için Vak'a-i-Hayriyye'de altı bin Yeniçeri imhâ edildiğinden bahsedilir. Bu fırsattan istifade edilerek 40-50 günde yirmi binden fazla serseri sürüldüğü için, pâyitahtın âsâyişini ihlâl edebilecek kimse kalmamıştır. — Hükûmet kuvvetlerinin zâyiâtı 25 yaralıdan ibaret gösterilir. — O gece hükûmet erkânıyla askerleri ihtiyâten Sultanahmet câmiîyle meydanında kalmışlardır. Ondan sonra saray meydanlarına çadırlar kurulmuş, erkân ve ulemâ 27 Zülhicce = 2 Ağustos Çarşamba günü Sancak yerine konuluncaya kadar ihtiyâten çadırda kalmış, ahâli de mahallelerini beklemiştir. — Bu büyük muvaffakiyyet üzerine bütün elçilerin hükûmeti tebrik ettiklerinden bahsedilir.

Yeniçeri-ocağının lâğvına Vak'a-i-Hayriyye'den iki gün sonra 17 Haziran = 11 Zülka'de Cumartesi günü toplanan erkân ve ulemâ meclisinde karar verilip o gün neşredilen ilga fermanı Sultanahmet câmiinde okunmuş ve derhal her tarafta ta'mim edilmiştir: Birinci ciltte 1361—1362=763 vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz «Pencik» kanuniyle teşekküle başlamış olan Yeniçeri-ocağı Vak'a-i-Hayriyye'ye kadar 465 sene sürmüş demektir. Ocak ilga edilince Yeniçeri-ağalığı da lâğvedilip yeni teşkil edilecek «Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye» seraskerliğine Kocaali ve Hudâvendigâr mutasarrıfı ve İstanbul boğazının Rumeli savâhili muhafızı Ağa-Hüseyn Paşa ilâveten tâyin edilmiş ve derhal Asâkir-i-Mansûre yazılmağa başlamıştır. — Süleymâniye'deki Ağa-kapusunun Meşihat binâsı ve Bâyezid'deki Eski-saray'ın da Bâb-ı-Ser'askerî ittihâzı işte bu vaziyet üzerinedir. — Yeniçeriler Hacı-Bektaş'ı yanlış olarak ocaklarının piri saydıkları, kışlalarında dâimî surette bir Bektaşî babası bulundurdıkları ve bilhassa vak'a günü babalar ocak propagandası yaptıkları için 2 Zülhicce=8 Temmuz Cumartesi günü Bektaşî tarikatı de ilga edilip mensupları muhtelif yerlere sürülmüştür).

2 Ağustos = 27 Zülhicce, Çarşamba: Hocapaşa yangını.

(Hocapaşa'dan çıktığı için bu ismi alan büyük yangın 36 saat sürmüş ve Bâb-ı-Âlî binâsı dâhil olmak üzere İstanbul'un büyük bir kısmı kül olmuştur).

1827 = 1242

5 Haziran = 10 Zülka'de, Salı: Atina'nın fethi.

(Yukarıki senenin «22/23 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Missolonghi fethinden sonra Avrupa'nın yardımına rağmen Atina'nın da istirdâdı Yunan buhrânına zâhiren nihayet vermişse de, bundan sonra Avrupa devletlerinin müdâhalesi üzerine iş büsbütün vahâmet kesbetmiştir : Aşağıki senenin «20 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

**7 Teşrinievvel = 5 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Akkerman muâhede-
desi.**

(Bir taraftan Yeniçeri ocağının ilgasını ve bir taraftan da senelerce süren Yunan ısyânının devleti büsbütün zayıf düşürmüş olmasını fırsat ittihâz eden Rusya, 1812 = 1227 vukuâtının «28 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Bükreş muâhede-
sinin tavzihli lüzumundan bahsederek Bâb-ı-Âlî'yi tazyik ettiği için bilmeceburiyye akdedilen bu sekiz maddelik muâhedeyle iki zeyli mucibince Memleketeyn bey-
lerinin İstanbul'dan tâyinine nihayet verilip mahallî meclisler tarafından yedi sene müddetle seçilmesine, Rusya'nın muvâfakati olmadan azledilmemelerine ve Türk askerlerinin miktarını mahallî meclislerin tesbit etmesine, muhtâriyyetle idare edilecek olan Sırbistan'da yalnız kalelerin Osmanlı hâkimiyetinde kalmasına karar verilmiş ve Anadolu hududu Bükreş muâhedesinden evvelki hâlinde bırakılmıştır).

1827 = 1243

20 Teşrinievvel = 29 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Navarin baskını.

(Yukarıki senenin «5 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Atina fethiyle Yunan ısyânının tenkili Avrupa'da Yunanlılar lehine resmî bir müdâhale fikri uyanmasına sebep olduğu için 6 Temmuz 1827 = 11 Zülhicce 1242 Cuma günü Londra'da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bir protokol imzalanmış ve Bâb-ı-Âlî'ye tavassut teklif edilip kabul edilmediği takdirde fi'len müdâhale edileceği bildirilmişse de hükûmet bu tehdide ehemmiyet vermemiştir. İngiliz amirali Codrington'un kumandasındaki müttefikler donanmasının Navarin önlerine gelmesi işte bu gergin vaziyet üzerinedir : Limanın içinde Çengel-oğlu Tâhir Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı filosuyla Muharrem Bey'in idaresindeki Mısır filosunun mecmûu altmış gemiden fazla gösterilir; buna mukabil müttefiklerin 27 gemisinde kıymet ve kuvvet üstünlüğü vardır. Yunanlılara taarruz edilmemesi hakkında bir müddet müzâkareyle vakit geçtikten sonra bu sabah müttefik gemileri gûyâ dostâne bir hareketle limandan içeri girmiş, fakat girdikten sonra Türk ateş gemisinin baş-
ka yere kaldırılmasını isteyince muvâfakat edilmemiş ve işte bunun üzerine o gemiye ateş açılmak suretiyle harb başlamış, hilâl şeklinde üç sıra teşkil eden gemilerinin demirli bulunmasından dolayı Osmanlı donanması üç buçuk saatte 57 gemi ve 8 bin asker zâyi etmiş ve mütecâviz hükûmetler bu çirkin tecâvuzdan haberdar olmadıklarından, nasıl başladığını bile bilmediklerinden ve hattâ Osmanlı kapdanlarının mes'ûliyetinden bahsetmişlerdir! Aşağıda 1829 = 1245 vukuâtının «15 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

Türkiye'de ilk «Buğu gemisi».

(İlk vapur bu tarihte satın alınmış, buharla işlediği için «Buğu gemisi» denilmiş ve bu yeni icâda göre kapdan ve tayfa yetiştirilmesi hakkında bir irâde neşredilmiştir. — «Sür'at» ismi verilen bu ilk vapurla ikinci Mahmud Rodos'a gidip gelmiştir).

1828 = 1243

26 Nisan = 11 Şevvâl, Cumartesi: Rus seferi ve harb safahâtı.

(Yukarıki senenin başında gördüğümüz Navarin baskını üzerine Reis-ül-küttâb Pertev Efendi/Paşa baskıncı devletlerin elçilerinden tazminat, Yunan işleriyle kat'i-alâka ve tarziye talebinde bulunmuşsa da elçiler yalnız tarziyeye muvafakat edip diğer iki şartı kabul etmedikten başka 1827=1243 senesi 8 Kânunuevvel=19 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü İstanbul'u terkedip memleketlerine gitmişlerdir: Çar Birinci Nicolas bu vaziyetten istifade edip Fransa ile İngiltere'yi de Rusya ile beraber Türkiye'ye karşı harbe teşvik etmişse de muvaffak olamamış ve işte bunun üzerine Türkiye'nin za'fından ve bilhassa ordusuzluğundan istifade maksadiyle Rus tarihine leke süren bir zebunküşlüğe kalkışarak 26 Nisan=11 Şevvâl Cumartesi günü neşrettiği bir beyannâme ile harb ilân etmiş, ve Moskof ordusu bir taraftan 8 Mayıs = 23 Şevvâl Perşembe günü Pruth nehrinden geçip Osmanlı arâzisine girdiği gibi, bir taraftan da 12 Mayıs=27 Şevvâl Pazartesi günü Anapa'ya taarruz etmiştir. 20 Mayıs=6 Zülka'de Salı günü İstanbul'da devlet erkânıyla ulemâdan mürekkep fevkalâde meclisin verdiği harb kararı işte bu vaziyet üzerinedir. Sefer ser-askerliğine Hudâvendigâr valisi ve Boğaz muhâfızı Ağa-Hüseyn Paşa tayin edilmiş ve henüz teşekkül hâlinde bulunan «Asâkir-i-Mansûre» vesâireden mürekkep ordu 24 Mayıs=10 Zülka'de Cumartesi günü Davudpaşa'dan Şumnu'ya hareket etmiştir: Rif'at Paşa hareket tarihini 5 Zülka'de = 19 Mayıs Pazartesi gününe müsâdif gösterirse de doğru değildir. — Muntazam bir ordudan mahrum olan devletin mütemâdi harblar ve isyanlar sebebiyle takatsızlığından dolayı bu meş'um sefer müdhiş bir Rus istilâsıye neticelenmiş, Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerindeki mevzî zaferierimize rağmen her iki cephede de en mühim merkezler üstüste sukut etmiştir: Bu senenin 6 Haziran = 23 Zülka'de Cuma gecesi isakçı, 11 Haziran = 23 Zülka'de Çarşamba günü Anapa, 19 Haziran=6 Zülhicce Perşembe günü ve diğer rivayetlere göre 23 Haziran=10 Zülhicce Pazartesi yahut 27 Haziran=14 Zülhicce Cuma veya 18 Temmuz 1828=5 Muharrem 1244 Cuma günü İbrail, 6 Temmuz=23 Zülhicce Pazar günü Pazarcık, 7 Temmuz=24 Zülhicce Pazartesi günü Yeniçeri ocağının ilgasından memnun olmayan ahâlisinin teslim talebinden dolayı Kars şehri, 13 Temmuz=30 Zülhicce Pazar günü Harsova, 1828=1244 senesi 14 Temmuz=1 Muharrem Pazartesi günü Pravadi, 15 Temmuz=2 Muharrem Salı günü Kars kalesi, 28 Ağustos = 16 Safer Perşembe günü Ahıska ve nihayet 10 yahut 11 Teşrinievvel=30 Rebi'ül-evvel yahut 1 Rebi'ül-âhır Cuma yahut Cumartesi günü de Varna sukut etmiştir: Vak'anüvis Lûtfi bu felâketi 3 Rebi'ül-âhır=13 Teşrinievvel «Pazar» gününe müsâdif gösterirse de o gün Pazar değil, Pazartesidir. Osmanlı donanmasının denizden takviye ettiği Varna'nın muhâsara hareketini Çar Birinci Nicolas bizzât idare etmiş ve nihayet Kapdan-ı-deryâ Dârendeli-İzzet Mehmet Paşa'nın sonuna kadar müdâfaa azmine mukabil kalenin hâin muhâfızı Serezli-Yusuf Paşa düşmanla gizlice temâs edip Varna'yı çara satmış ve maiyyetindeki Rumeli askerleriyle beraber Rusya'ya ilticâ edip bir müddet orada para yemiştir. — 1829 = 1244 hareketi daha mühliktir: 28 Şubat=23 Şa'ban Cumartesi günü bir Rus filosu Süzebolu'yu yıkıp yaktıktan sonra işgal etmiş, 10 Haziran = 7 Zülhicce Çarşamba günü Vidin civârındaki Rahova düşmüş, ertesi gün Varna ile Şumnu arasındaki Kulewtcha/Kaletschwa = Kulefca/Külefce boğazında Rus ordusuna karşı muvaffakiyetli bir harbe girişen Sadr-ı-a'zam Selim Sırrı Paşa'nın askeri bir cephâne infilâkından dolayı darmadağın olduğu için Paşa güçlükle Şumnu'ya çekilebilmiş ve işte bu sâyede Ruslar nihayet Balkanları aşmaya muvaffak olmuşlardır. Silistre'nin sukutu işte bu müdhiş felâketten yirmi gün sonra 1 Temmuz = 30 Zülhicce Çarşamba gününe müsâdiftir: Bununla beraber 27 Zülhicce=30 Haziran Salı, 2 Temmuz=29 Zülhicce Perşembe ve nihayet 5 Temmuz 1829 = 3 Muharrem 1245 Pazar tarihleri de rivayet edilir. — 1829=1245 senesinin ilk mühim vak'ası Erzurum'un 7 yahut 8 Temmuz=5 yahut 6 Muharrem Salı yahut Çar-

şanba gününe tesadüf eden sukutudur. Rumeli tarafında da 19 Temmuz = 17 Muharrem Pazar günü Rus ordusu Varna'nın cenubundaki Kamtchik = Kamgık nehrini geçmiş 11 Ağustos = 10 Safer Salı günü Selimno/Slivno = İslimye sukut etmiş ve bu felâket 19 Ağustos=18 Safer Çarşamba günü Edirne'nin mukavemet-siz teslim olmasına sebep olmuştur. Vak'anüvis Lûtfi, Edirne'nin sukutunu 21 Safer=22 Ağustos Cumartesi gününe müsâdif gösterirse de doğru değildir. İşte bu suretle Sadr-ı-a'zam Selim Sırrı Paşa düşmanın ilkönce kendisine taarruz etmesini Şumnu'da bekleyip dururken Moskoflar onu bırakıp Balkan geçitlerinden sarkarak Misivri, Ahyolu, Burgaz, Aydos, Karnova ve İslimye üzerinden Edirne'ye geldikten sonra 20 Ağustos=19 Safer Perşembe günü Kazak atlıları Kırkkilise = Kırklareli, Lüleburgaz, Dimetoka, Tekirdağ, İpsala ve Enez önlerinde görünmüş ve tabii artık İstanbul bile büyük bir tehlikeye uğramıştır. Aşağıda 1829=1245 vukuâtının «14 Eylül», fıkrasına da bakınız).

1828 = 1244

24 Teşrinievvel = 14 Rebî'ül-âhir, Cuma: Benderli-Selim Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-deryâ Dârendeli-İzzet Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azlin sebebi, yukarıki fıkra da bahsi geçen Balkan harekâtındaki aczi ve bilhassa Varna'nın sukutudur. Sadâret müddeti 1824 = 1240 senesi 14 Eylül = 20 Muharrem Salı gününden itibaren 4 sene, 1 ay, 10 gündür).

1829 = 1244

28 Kânunusâni = 22 Receb, Çarşamba : Dârendeli-İzzet Paşa'nın azliyle Rumeli valisi ve İnebahtı muhâfızı Reşid Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Rus seferindeki muvaffakiyetsizliğidir. Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 3 ay, 5 gündür. Rumeli valiliği de uhdesinde bırakılan halefi Reşid Paşa, on sene sonra Sadr-ı-a'zam olan Koca-Husrev Paşa'nın gürcü kölelerindendir).

3 Mart = 26 Şevvâl, Cuma : Kıyâfet nizâmı.

(İkinci Mahmud'un teceddüd hamlelerinden biri de kıyâfet inkılâbında gösterilir: Kavuk kaldırılmış, «İmâme ve ferâce» denilen sarıkla cübbe ilmiyye sınıfına hasredilmiş ve devlet me'murlarıyla ahâli «Fes ve harvâni», «Setre pantolon», «Kapot ve İstanbulin» giymekle mükellef tutulmuştur. Bu değişiklik, Avrupa kıyâfetinin alelâde bir taklidi değil, muaddel şekilde tatbiki demektir. — Lûtfi tarihindeki nizamnâmede görülen «6 Şevvâl» tarihinin bir tertip hatâsından mütevellid olması lâzımgelir).

1829 = 1245

15 Ağustos = 14 Safer, Cumartesi: Yunan devletinin teşekkülü.

(1827 = 1243 vukuâtının «20 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz Navarin baskısından sonra İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri 1828 = 1244 senesi 3 Ağustos=21 Muharrem Pazar günü Mısırlı İbrahim Paşa'ya bir tahliye mukavelesi imzâ ettirmiş, gene o senenin 29 Ağustos=17 Safer Cuma günü general Maison kumandasında Navarin'e gelen bir Fransız ordusu Mora'yı işgal edince Mısır askeri 7 Eylül=26 Safer Pazar gününden itibaren çekilmiye başlamış, nihayet 16

Teşrinisânî=8 Cumâda-1-ülâ Pazar günü imzâlanan Londra protokolü mucibince Mora ile Kiklâd adalarındaki Yunan ihtilâl idaresi bu üç devlet tarafından resmen himâye altına alınmıştır : O sırada Osmanlı imparatorluğu hem Anadolu'dan, hem Rumeli'den Rus istilâsı altındadır ve hattâ Edirne sukut ettikten başka Kazak atlıları İstanbul'a doğru ilerlemektedir. Yunanistan'ı himâye eden üç devletten İngiltere ve Fransa'nın Mora ile Kiklâd adalarında bir Yunan hükûmeti kurulması hakkında bu senenin 9 Temmuz=7 Muharrem Perşembe günü Bâb-ı Âlî'ye verdikleri meşhur notanın bu gün kabul edilmesi işte bu müdhiş buhran yüzündendir : Yeni Yunan hükûmetinin Osmanlı hâkimiyeti altında bulunması, Türkiye'ye senede bir buçuk milyon kuruş haraç vermesi ve seçilecek hristiyan prensinin intihâbında üç devletten başka Bâb-ı Âlî'nin de rey sâhibi olması kararlaştırılmış ve Yunan devleti işte bu haksız himâye sayesinde teşekküle başlamıştır. — Aşağıki senenin «24 Nisan» fıkrasına da bakınız).

14 Eylül = 15 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Edirne muâhedeşi.

(1828=1243 vukuâtının «26 Nisan» fıkrasında gördüğümüz meş'um seferde Rumeli tarafındaki Rus baş-kumandanı Dibitch'in Edirne'den sonra İstanbul'u bile tehdid edecek kadar yaklaşması ve Anadolu'da da Erzurum'u alan Paskiêwitch ordusunun Trabzon'a doğru ilerlemesi üzerine Bâb-ı Âlî alâlecele mütâreke ve sulh istemek mecburiyetinde kalmış ve bilhassa Prusya elçisinin tavassutundan istifade etmiştir. Evvelce memleketlerine gittikleri halde yukarıki fıkra da gördüğümüz Yunan meselesinin tesviyesi üzerine avdet etmiş olan İngiltere ve Fransa sefirleri de daha fazla ilerlememesi hakkında Dibitch'e mürâcaatte bulunmuşlardır : Her halde Osmanlı talebinin kabulünde en mühim âmil, İstanbul meselesinin siyasi ehemmiyet ve nezâketidir. — 16 maddeyle Memleketeyn'e âit bir zeyilden ve ayrı bir maddeden ibaret olan Edirne muâhedeşi Osmanlı imparatorluğunun arâzi bakımından büyük bir ziyâna uğratmış değildir: Rumeli tarafında harbeden evvelki Pruthi hududu ibka edilmiş ve yalnız Tuna ağzıları Rusya'ya bırakılmış ve Kafkasya ile Anadolu tarafından da Anapa, Poti, Ahıska ve Ahılkelek kaleleri Ruslara verildikten başka Rusya'nın Gürcistan hâkimiyeti de tasdik olunmuştur. Memleketeyn ve Sırbistan hakkındaki esaslar muhtâriyyet imtiyazlarının tevsiinden ibarettir. Bu muâhedeyle teferrüâtının en ağır tarafı mâlî ahkâmındadır: Rus tebaasının şahsî ve ticarî zararlarına mukabil bir buçuk milyon ve harb tazminatı olarak da on milyon Felemenk altını taahhüd edilmiş ve Memleketeyn'in Ruslar tarafından tahliyesi işte bu on milyonun tamamıyla tesviyesine bırakılmıştır! Rusya'nın bu suretle Osmanlı kalkınmasına mâlî bakımdan imkân bırakmamak istediğinden bahsedilir. Memleketeyn'in tahliye mukavelesi ancak 1834 = 1249 senesi 29 Kânunusânî = 18 Ramazan Çarşamba günü ve aynı sebepten işgal altında kalan Silistre'nin tahliye mukavelesi de 1836=1251 senesi 8 Nisan = 21 Zühlicce Cuma günü imzâlanmıştır).

1830 = 1245

7/8 Şubat = 13/14 Şa'ban, Pazar/Pazartesi gecesi : Sultan Aziz'in doğumu.

(İkinci Mahmud'un ikinci oğlu ve Sultan Mecid'in küçük kardeşi ve halefi Sultan Abd-ül-Aziz'in doğumu umumiyetle «15 Şa'ban= 9 Şubat» gününe müsâdif gösterilirse de, Hızır İlyâs Efendi'nin Enderun tarihinde gün ismi Pazartesi gösterildiğine göre bir günlük farkın «Rû'yet-i hilâl» den mütevellid olması lâzımgelir; Berat gecesi doğmuş olduğu da vak'anüvis Lûtfi'nin kaydinden anlaşılmaktadır. Anasının adı «Pertevniyâl Vâlide-Sultan» dır).

24 Nisan = 1 Zülka'de, Cumartesi: Yunan istiklâlinin tasdikı.

(İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinin Londra konferansında verdikleri kararlar hakkında İstanbul sefirleri 8 Nisan=14 Şevvâl Perşembe günü Bâb-ı Âlî'ye bir

nota vermişler ve bu tarihi vesikada Osmanlı devletini Yunan istiklâlinin tasdikine dâvet ederek Aspropotamos nehrinin ağzından Zeytin körfezinde Sperchius nehrinin ağzına kadar geçtikleri hudut hattını ve Eğriboz, Skyro, Kiklâd ve Şeytan adalarının da müstakil bir prenslik şeklini alan Yunanistan'a verildiğini bildirmişlerdir; Son Rus seferinden dolayı bitkin bir halde bulunan devlet, bu notaya kerhen kabul cevabı vermek mecburiyetinde kalmıştır. — Yukarıki senenin ikinci fıkrasına da bakınız).

1830 = 1246

5 Temmuz = 14 Muharrem, Pazartesi: Cezâyir'in Fransızlar tarafından işgali.

(Bir gün evvelki tarih de rivayet edilir. — «Garb-ocakları» denilen Cezâyir, Tunus ve Trablus eyâletleri birer askeri cumhuriyet şeklindedir: Cezâyir 18 inci asrın başlarından itibaren «Dayı=Dey» denilen valiler tarafından idare edilmektedir; bunların devletle alâkası, arasına hediye göndermekten ve bilmukabele intihaplarını tasdik ettirmekten ibarettir. Ötedenberi korsanlıkla geçinen bu eyâletler Avrupa denizciliğinin terakkiyyâtından bihaber kaldıkları halde korsanlıkta devam etmişlerdir. — 1797 de Cezâyir hükûmeti Fransa'ya beş milyon frankla bir çok hububât ikraz etmiş, Fransa o zamandanberi bu borcunu ödeyememiş ve nihayet dayı İzmirli Hüseyin Paşa işte bu yüzden Fransa konsolusu Deval'in suratına elindeki yelpâzeyle bir şamar vurduğu için Fransa hükûmeti Bâb-ı Âlî'ye mürâcaatle tarziye istemiştir: Felâketin sebebi, İstanbul'un emrine Cezâyir'in itaat etmemesidir. İşte bundan dolayı vis-amiral Duperré'nin kumandasındaki Fransız donanması 1827 = 1242 senesi 12 Haziran=17 Zülka'de Salı günü Cezâyir'i abluka etmiş, bu tazyik 3 sene, 2 gün sürdükten ve siyasi teşebbüsler neticesiz kaldıktan sonra 1830=1245 senesi 14 Haziran=22 Zülhicce Pazartesi günü general Bourmont kumandasında 36 bin kişilik bir ordu ihrâc edilerek Cezâyir şehri muhâsara edilmiş ve nihayet bu gün Hüseyin Paşa teslim olup esir edilmiştir. Cezâyir işte bu suretle Osmanlı idaresinden çıkmış ve bundan sonra Fransızlar bütün eyâlete hâkim olabilmek için senelerce uğraşmışlardır).

29 Ağustos = 10 Rebî'ül-evvel, Pazar: Sırbistan muhtâriyeti.

(1829 = 1245 vukuâtının «14 Eylül», fıkrasında gördüğümüz Edirne muâhedesi mucibince Sırbistan imtiyazlarının tevsi kabul edilmiş olduğu için, bu gün bir muhtâriyyet «Hatt-i Şerif» i neşredilip Sırp baş-kınyazı Miloş Obrenoviç'in Osmanlı hâkimiyeti altında irsî prensliği tasdik edilmiş ve Sırbistan'a Vidin ve Bosna vilâyetlerinden altı nâhiye verilmiştir).

1831 = 1247

1 Teşrinisâni = 25 Cumâda-l-ûlâ, Salı: «Takvim-i Vekaayi» in neşri.

(İlk Türk gazetesi olan Takvim-i-Vekaayi' devletin resmi ceridesi olmak ve haf-tada bir neşredilmek üzere bu gün intişâra başlamıştır: Muhtelif isimler teklif edildiği halde «Takvim-i-Vekaayi» ter kibini bizzât İkinci Mahmud bulmuş ve bu şekil hepsine tercih edilmiştir. — Bâyezid'de kurulan matbaasının ismi «Takvim-i-Vekaayi'hâne-i Âmire» dir ve ilk baş-muharriri de meşhur Vak'anüvis Es'ad Efendi'dir. 1827=1140 senesi 16 Kânunuevvel=2 Cumâda-l-ûlâ Salı günü İbrahim-Müteferrika matbaasının işleme başlamasıyla bu ilk Türk gazetesinin intişârı arasında geçen 103 sene, 10 ay, 16 gün zarfında yalnız kitap basılmıştır).

1832 = 1248

10 Kânunuevvel = 17 Receb, Pazartesi: Sisam muhtâriyeti.

(Yunan istiklâliyle neticelenen ısyan hareketlerinde Sisamlılar çok faal bir rol oynamışlardır: 1821=1236 vukuâtının «12 Şubat» ve 1822=1237 vukuâtının da «23 Mart» fıkralarına bakınız. Avrupa devletlerinin himâyesiyle ilkönce Osmanlı hâkimiyeti altında küçük bir Yunan hükûmetinin teşekkülü ve 8 ay, 10 gün sonra bu hükûmetin daha geniş hudutlarla müstakil bir devlet hâlini alması, o büyük ısyâna iştirâk etmiş olan Sisamlıları Osmanlı idaresine karşı pek müşkil bir vaziyette bırakmıştır: 1829=1245 vukuâtının «15 Ağustos» ve 1830=1245 vukuâtının da «24 Nisan» fıkralarına bakınız. İşte bundan dolayı İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinin Sisam için istedikleri imtiyazlar, devletin muhât olduğu büyük gaillerden dolayı bilmecburiyye kabul edilip bu gün o üç devletin İstanbul sefirlerine bir nota ile bildirilmiştir. Bu nota sekiz maddeliktir; başlıca esasları şöyle sıralanabilir :

- 1 — Sisamlılara afv-i umumî ilân edilmiştir;
- 2 — Sisam adası, intihapla teşekkül edecek bir müteberan meclisi tarafından idare edilecek ve idarî teşkilât da gene bu meclis tarafından kurulacaktır;
- 3 — Meclis riyâseti, Bâb-ı Ali tarafından tâyin edilecek olan «Prince de Samos» Sisam beyi ne âittir ve bu bey Ortodoks mezhebine mensub olacaktır;
- 4 — Sisam adasında asker bulunmayacaktır;
- 5 — Adanın devlet hazinesine her sene vereceği maktû vergi dört yüz bin kuruştur;
- 6 — Osmanlı muâhedeleri ahkâmına Sisam adası da tâbi'dir;
- 7 — Sisam piskoposu eskiden olduğu gibi İstanbul Rum patriki tarafından tâyin edilecektir.

Bu imtiyazlar sonraları bir takım tâdilâta uğramış ve meselâ 120 yerli jandarmaya mukabil 150 Osmanlı askeri bulundurulması gibi bâzı değişiklikler olmuştur).

21 Kânunuevvel = 28 Receb, Cuma : Mehmed Ali ısyânında Mısır ordusunun Konya zaferi, Sadr-ı-a'zam Resîd Mehmet Paşa'nın esâreti ve neticeleri.

(1805=1220 vukuâtının «8 Temmuz» fıkrasında Mısır valiliğine tâyinini gördüğümüz Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hicaz'ın âsi Vehhâbilerden ve Mora'nın Yunan âsilerinden istirdâdında devlete hayatî hizmetlerde bulunmuş ve yıllarca sadâkatini muhafaza etmiş olduğu halde, Edirne muâhedesinden sonra serkeşliğe başlayıp âsi vaziyetine geçmiştir. Bu meşhur ısyânın başlıca sebepleri şöyle sıralanabilir :

- 1) Mora seferi Mısır'ın bir milyon altınıyla 30 bin askerine mal olduğu halde, Yunan istiklâlinden dolayı Mora valiliği nihayet bulmuş olan Mehmed Ali Paşa-zâde İbrahim Paşa'ya istediği tâvizât verilmemiştir; 2) Mehmed Ali Paşa Mora'ya mukabil Suriye'yi istemişse de Girit verilmiş ve o da dâimî bir ısyan yatağı olan bu vilâyeti kabul etmemiştir; 3) Hükûmet evvelce Mehmed Ali Paşa'ya Suriye'yi va'dettiği halde, sonradan sözünde durmamıştır; 4) Mehmed Ali Paşa'yı çekemiyen vüzerâ ve vükelâ pâdişahı ustahkî telkinlerle onun aleyhine çevirmişlerdir; 5) İşte bundan dolayı İbrahim Paşa pâdişahın müsâadesi olmadan Mora'yı tahliye etmiştir; 6) Son Rus seferinde Mısır «Asâkir-i Cihâdiyye» sinden 12 bin kişilik bir yardım kuvveti va'deden Mehmed Ali Paşa sözünde durmamış ve yalnız 25 bin keselik bir para yardımında bulunmuştur; 7) Mehmed Ali'nin İskodra valisi Mustafa Paşa'yı ısyâna teşvik eden mektupları Bâb-ı Ali'nin ve bilmukabele Şam valisini Mısır baskınına me'mur eden vesikalar da Mehmed Ali'nin eline geçmiştir. İşte bütün bu sebeplerden dolayı ikinci Mahmud'un Mısır valisine ve Mehmed Ali Paşa'nın da İstanbul hükûmetine emniyet ve itimâdı kalmamıştır.

Edirne muâhedesinden sonra devletin başına kanlı gâileler açmış üç valî vardır: Bunlardan Bağdad'ın Kölemen valisi Davud ve İskodra'nın irsî valisi Mustafa Paşaların isyânları çok sürmeden tenkil edilebilmişse de, Mısır valisinin isyânı ikinci Mahmud'dan sonra Sultan Mecid devrine bile intikal etmiş ve ecnebî müdâhalelerine yol açmış muazzam bir gâiledir: Neticesi için aşağıda 1841=1257 vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına bakınız.

Mehmet Ali Paşa'nın isyân vesilesi, Sayda valisi Abdullah Paşa'dan alacağı olan on bin kese akçayı alamaması ve Mısır'dan Suriye'ye kaçan altı bin kadar fellâhın iâdesini istediği halde, halkın istediği yerde oturmak salâhiyetinden bahsedilerek reddedilmesidir. İşte bu vesileden istifade ederek İstanbul'un nasihatlerine artık kulak asmayan Mehmed Ali Paşa 30-40 bin kişilik muntazam bir ordu ile 23 gemilik bir filo hazırlayıp meşhur oğlu İbrahim Paşa'nın emrine vermiş ve kara ordusu 1831=1247 senesi 20 Teşrinievvel=13 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü Mısır'dan yola çıkmıştır: Gazze, Yafa, Kudüs ve nihayet Hayfa şehirlerini mukavemetsiz teslim alan İbrahim Paşa 16 Teşrinisânî=10 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü Sayda valisi Abdullah Paşa'nın bir iki bin askerle kapanmış olduğu Akkâ kalesini muhâsara edip 6 ay, 11 gün uğraştıktan sonra 1832=1247 senesi 27 Mayıs=26 Zülhicce Pazar günü zabtetmiş ve ondan sonra da Suriye'nin en mühim merkezi olan Şam şehrine bu 1832=1248 senesi 15 Haziran=16 Muharrem Cuma günü girmiştir: 18 Haziran=19 Muharrem Pazartesi tarihi de rivayet edilir. İstanbul hükûmeti bu vaziyete karşı Mehmed Ali Paşa'yı «Fermanlu» ilân edip tenkiline fetvâ çıkardıktan sonra Yeniçeri ocağının ilgasındaki hizmetiyle meşhur Edirne valisi Ağa-Hüseyn Paşa'yı ser-askerlikle otuz bin asker başında Akkâ'nın sukutundan biraz evvel 1832=1247 senesi 12 Nisan=11 Zülka'de Perşembe günü yola çıkarmış, Mısırlılarla ilk muharebeye ser-asker'in sevkettiği Trablusşam valisi Halebli Mehmet Paşa 1832=1248 senesi 8 Temmuz=9 Safer Pazar günü yahut ertesi gün Humus civârında yapıp mağlûb olmuş, ondan sonra İskenderon'la Antakya arasındaki Belen muharebesinde aynı senenin 29 Temmuz=1 Rebi'ül-evvel Pazar günü ser-askerin ordusu aynı âkibete uğramış ve bu acı haber İstanbul'a aksedince ser-askerlik Sadr-i-a'zam Reşid Mehmet Paşa'ya tevcih edilip 60 bin kişilik bir ordu ile bu senenin 3 Teşrinisânî=9 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü yola çıkarılmıştır.

Humus ve Belen zaferlerinden sonra Toroslardan geçerek Anadolu'ya giren ve ikinci Mahmud'un teceddüd hareketlerine karşı halk arasındaki muhalefetten çok istifade eden İbrahim Paşa 21 Teşrinisânî=27 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü Konya'ya girmiş ve bir müddet sonra çıkagelen Reşid Paşa ordusuyla işte orada karşılaşmıştır: 21 Kânunuevvel = 28 Receb Cuma gününe tesadüf eden Konya muharebesinde Mısır ordusu bozulacağı sırada havanın karlı ve dumanlı olmasından dolayı düşman suvârisini kendi askeri zanneden Reşid Mehmet Paşa'nın birdenbire esir oluvermesi müdhiş bir bozguna sebep olmuştur. Bütün bu hareketlerde Mehmed Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa Osmanlı hânedânına karşı dâimâ hürmetkâr davranmış oldukları için, esir Sadr-i-a'zam en büyük âmir gibi karşılanmış, hattâ İbrahim Paşa kendisini Mısır ordusunun da Baş-kumandanı saymış ve Mısır'a yahut İstanbul'a gitmekte serbest bırakıldığı için Reşid Paşa pek tabii olarak İstanbul'u tercih etmiştir.

Konya muvaffakiyyetinden sonra 1833 = 1248 senesi 2 Şubat = 12 Ramazan Cumartesi günü Kütahya'yı işgal eden İbrahim Paşa'nın kış mevsimini Bursa'da geçirmek üzere pâdisâden müsâade istemesi İstanbul'da çok büyük bir telaşa sebep olduğu için, vaziyetten istifade etmek isteyen Rusya'nın yaptığı yardımı tek-lifi kabul edilmiş ve işte bunun üzerine 20 Şubat 1833=30 Ramazan 1248 Çarşamba günü on gemilik bir Rus filosu ile bir fırka Moskof askeri Büyükdere önlerine gelmiş ve Rus askerleri Hünkâr-iskelesi civârına kurulan çadırlara yerleştirilmiştir. Bu sırada Rus hülûlünü çekemiyen Avrupa ve bilhassa Fransız diplomasisi büyük bir faaliyet göstermeye başlamış, Suriye'nin Mehmed Ali Paşa'ya tevcihiyle Rus filosunun iâdesini te'min için hem İstanbul'da, hem Kütahya'da, hem Mısır'da büyük bir siyasî faaliyet başlamış ve bu faaliyet nihayet 1833=1248 senesi 8 Nisan=18 Zülka'de Pazartesi günü İbrahim Paşa'nın imzâladığı Kütahya

mukavelesiyle neticelenmiştir: Bu mukavele mucibince Suriye ile Adana ve Cidde'nin Mehmed Ali ile oğluna tevcihi, ısyâna iştirâk edenler hakkında bir afv-i umumî Hân ve Mısır ordusunun Anadolu'yu tahliye etmesi kararlaştırılmıştır; 14 Mayıs=24 Zülhicce Salı günü İskenderiyye'de imzâlanan mukavele de aynı esasların te'yidi mâhiyetindedir. Fakat buna rağmen Bâb-ı-Âlî Mısır'dan emin olmadığı için, Ruslarla gizli bir müzâkere cereyân etmiş ve nihayet 1833 = 1249 senesi 8 Temmuz=19 Safer Pazartesi günü Osmanlı devletini Rus himâyesine sokan meşhur Hünkâr-iskelesi muâhede-i akdedilmiştir: Sekiz sene müddetle akdolunan bu altı maddelik muâhede zâhiren karşılıklı bir ittifak ve yardım mukavelesinden ibaretse de, aynı tarihte imzâlanan gizli bir müstakıl madde mucibince askerî yardımı yalnız Rusya der'uhde etmiş ve buna mukabil Osmanlı devleti de Rusya'nın istemediği ecnebi harb gemilerini boğazlardan geçirmemek taahhüdünü altına girmiştir: Aşağıda 1841=1257 vukuâtının «13 Temmuz» ve Mısır meselesi için de 1839=1255 vukuâtının «24 Haziran» fıkrasına bakınız).

1833 = 1248

18 Şubat = 28 Ramazan, Pazartesi: Reşid Mehmet Paşa'nın azliyle Anadolu valisi Mehmet Emin Rauf Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Azlin sebebi, yukarıki fıkra da gördüğümüz mağlûbiyyet ve esârettir: Sadâret müddeti 1829=1244 senesi 28 Kânunusânî=22 Receb Çarşamba gününden itibaren 4 sene, 21 gündür).

1833 = 1249

30 Ağustos = 13 Rebî'ül-âhir, Cuma: Büyük İstanbul yangını.

(Bugün Cibâli kapusundan çıkan yangın Şehzâde câmiine kadar İstanbul semtinin yarısını yakmış ve bu felâketle bir kaç çarşı kül hâline gelmiştir).

1838 = 1254

30 Mart = 4 Muharrem, Cuma: Sadâretin Baş-vekâlet'e tahvili.

(Eski devlet teşkilâtının nezâretlere tahvili ikinci Mahmud devrinde başladığı gibi, Sadâret makamının ilk defa olarak Baş-vekilliğe tahvili de aynı devirdedir: Pâdişahın bu gün Sadr-ı-a'zam Rauf Paşa'ya gönderdiği Hatt-ı-Hümâyunda vükelâdan birinin Baş-vekil sıfatıyla Mühr-i-Hümâyûnu hâmil olmasından ve bu yeni kaideye göre kendisine Dâhiliyye nezâretini tevcih ederek Baş-vekil yaptığından bahsedilmektedir; bununla beraber Sultan Mecid devrinde Sadâret ünvânı ihyâ edilmiştir: Aşağıki sene vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1839 = 1255

24 Haziran = 11 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Nezib bozgunu.

(1832=1248 vukuâtının «21 Kânunuevvel» fıkrasında Kütahya anlaşmasıyla neticelendiğini gördüğümüz Mısır meselesi o zamandanberi mütemadî bir buhran vaziyetini dâimâ muhâfaza etmiştir: Bu gerginliğin başlıca sebepleri iki tarafın da o anlaşmadan memnun olmaması ve birbirine emniyet ve itimâd edememesi, Mehmed Ali'nin Mısır'la Suriye ve Kilikya'da istiklâl arzuları beslemesi ve hattâ bir aralık Avrupa devletlerinin Kahire'deki konsoloslarına bu memleketler üzerinde fetih hakkı iddia ederek verâset usulüyle istiklâle karar verdiğini tebliğ ettikten sonra konsolosların tazyikile iddîalarını tâdile mecbur olması ve nihayet Osmanlı hazinesine vergi vermemeğe kalkışması gibi şeylerdir. İşte bütün bunlardan dolayı her iki taraf mütemadîyen askerî hazırlıklarda bulunmuş, hu-

dut boylarında birbirinin harekâtını kollamış, Adana taraflarında Toros geçitlerini tahkim eden İbrahim Paşa Suriye'ye 80 bin asker yığmış ve babası da Mısır'da 50 bin kişilik bir ordu ile bir donanma hazırlamaya başlamış, Osmanlı hükûmeti Şark vilâyetlerinde hazırladığı «Kürdistan ordusu» nu mütemâdiyen takviye ettikten başka meşhur Molteke de içlerinde olmak üzere bu orduya müte-hassıs ecnebi zâbitleri göndermiş ve kumandanlığına da vezâret pâyesiyile Kü-tahya feriki çerkes Hâfız-Mehmet Paşa'yı tâyin etmiştir. Bu gergin vaziyette harbin gecikmesi, devletlerin her iki taraf üzerinde mütemâdi tazyiklerde bulunmalarındandır; fakat Mehmed Ali'nin nihayet istiklâl dâvâsına kalkışması ikinci Mahmud'un Hâfız Paşa'ya hareket emri vermesiyle neticelenmiş, Osmanlı ordusu 21 Nisan=6 sefer Yazar günü Fırat'dan geçmiye başlamış, 3 Mayıs=18 Safer Cuma günü Haleb yolu üzerinde bulunan Nezib işgal edilmiş ve işte bu vaziyet üzerine Mehmed Ali ile oğlu İbrahim Paşa yeniden «Fermanlu» yâni idâma mahkûm âsi ilân edilip me'muriyetlerinden azledilerek Mısır valiliği Kürdistan ordusu kumandanı Hâfız Paşa'ya ilâveten tevcih olunmuştur.

İki tarafın kuvvetleri arasında büyük bir nisbetsizlikten bahsedilir : 40-45 bin kişilik Osmanlı ordusu tâlim ve terbiye bakımından da Mısır ordusundan çok zayıftır; fazla olarak karşı tarafın İbrahim Paşa gibi harb işleri içinde yetişmiş pişgin bir kumandanına mukabil Hâfız Paşa cesur, fakat değersiz bir askerdir. Öyle bir vaziyette Moltke ve arkadaşları gibi kıymetli Erkân-ı-harb zâbitlerinin tavsiyelerine kulak asmayarak ulemânın sözüyle hareket etmiş ve meselâ bir gün düşman ordusunun fenâ bir vaziyetinden istifâde için hemen taarruz edilmesini tavsiye eden mütehassısları dinlemeyip o günün Cuma olmasını şer'an taarruza mâni gibi gösteren ulemâyı dinliyerek büyük bir fırsat kaçırmıştır! Nezib bozgununun sebebi işte bu ehliyetsizlikte gösterilir: Bir kaç saat içinde ordu darma-dağın olmuş, askerle beraber Hâfız Paşa da kaçmış ve bütün ağırlıklar Mısırlılara kalmıştır: Aşağıda bu senenin «3 Temmuz» fıkрасına da bakınız).

**30 Haziran / 1 Temmuz = 17 / 18 Rebî'ül-âhir, Pazar / Pazartesi
gecesi : İkinci Mahmud'un ölümü.**

(İkinci Mahmud veremden ölmüştür; bu âkıbette çektiği gailelerin de te'siri olduğundan bahsedilir. 1785=1199 senesi 20 Temmuz=13 Ramazan Çarşamba günü dünyaya gelmiş olduğuna göre 53 sene, 11 ay, 12 gün yaşayıp 54 yaşını bitireceği sırada vefat etmiş demektir. 1808=1223 senesi 28 Temmuz=4 Cumâda-ı-âhire Perşembe günü tahta çıkmış olduğuna göre saltanat müddeti de 31 sene, 4 gündür. İkinci Mahmud Osmanlı pâdişahlarının en büyüklerindendir. Uzun süren saltanatında hâricî harbler ve dâhilî isyanlarla sarsılan devletin inhilâline mâni olmak kudretini gösterdikten başka, her sâhadaki teceddüd hamleleriyle Osmanlı imparatorluğuna yeni bir hayâtîyyet vermiştir; bilhassa câhil ve müteassıp tabakaların kendisini tekfir derecesine varan husûmetlerine rağmen teceddüd yolunda gösterdiği sarsılmaz azimden dolayı Garp menbâlarında bile hürmetle yâd edilir; hattâ Sultan Mecid zamanında ilân edilen «Tanzimât-ı-Hayriyye» bile bunun son zamanlarında hazırlandığı halde, meşhur Âkif Paşa vesaire gibi bâzı muhâfazakârların muhâlefetlerinden dolayı geri kalmıştır.

Yenigeri ocağının ilgasiyle yeni ordunun harblerle isyanlara rağmen kurulmaya başlaması, devlet teşkilâtının Garp esaslarına göre tensik ve ıslâhı, kıyâfet inkılâbı, Posta, Karantine, Tahrir-i-nüfus vesaire gibi faydalı yeniliklerin tatbiki, «Rüşdiyye» denilen Ortamektepe teşkilâtıyla Tıbbiyye, Harbiyye ve Bahriyye mekteplerinin te'sisi, buharlı gemi vesaire gibi teknik terekkiyâtın memlekete girmesinde önayak olması, Unkapamı köprüsüyle daha pek çok umran eserlerinin inşâsı ve daha bir çok hayırlı teşebbüsleriyle eserleri inkırazı doğru giden devleti muhakkak bir vartadan kurtarmıştır.

Sultan Mahmud, yukarıki fıkrapda gördüğümüz Nezib felâketini duymadan ölmüş olduğu için, bâzı menbâlarda bahtiyar sayılır).

SULTAN ABDÜLMECİD

— M. 1839 = H. 1255 — M. 1861 = H. 1277 —

1839 = 1255

1 Temmuz = 18 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Sultan Mecid'in cülûsu.

(İkinci Mahmud'un büyük oğlu, Sultan Aziz'in büyük kardeşi ve Osmanlı pâdişahlarının otuz birincisi olan Sultan Mecid, 1222=1341 de saltanatın ilgası üzerine yalnız Hilâfet makamında bulunmuş olan yeğeni Abdülmecid-ibni-Abdül'Aziz'e nisbetle «Abdülmecid-i-Evvel = Birinci Abdülmecid» sayılabilir: 1823 = 1238 senesi 25 Nisan = 13 Şa'ban Cuma günü dünyaya gelmiş olduğuna göre yaşının 16 sene, 2 ay, 7 gün tuttuğu, yâni 17 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir: Anasının adı «Bezm-i-âlem Vâlide-Sultan»dır. Sultan Mecid'in tahsil ve terbiyesine çok i'tinâ edildiğinden ve hattâ muntazam konuşacak kadar Fransızca da bildiğinden bahsedilir. Her halde babasının teceddüd ve islâhât fikirlerine tamamiyle vâris olmuş ve bilhassa muhâfazakâr vüzerâ ve vükelâyâ rağmen, tahta çıkar çıkmaz Hâriciyye nâzırı Koca-Reşid Paşa ile gizlice anlaşarak kendi mutlakıyyet salâhiyyetlerini tahdid eden Tanzimat Hatt-ı-Hümâyûnunu neşretmekte tereddüd etmemek suretiyle yaşından umulmiyacak bir büyüklük göstermiştir).

2 Temmuz = 19 Rebî'ül-âhir, Salı: Mehmet Emin Rauf Paşa'nın azliyle Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye reisi Koca-Husrev Mehmet Paşa'nın sadâreti.

(Bu değişiklik, saray ve devlet erkânından mürekkep iki partiden birinin digesine galebesi demektir: Rivayete nazaran, ikinci Mahmud'un son zamanlarında hastalığının ilerlemesinden dolayı hal'iyle büyük şehzâde Abdülmecid'in iclâsını isteyen devlet-adamlarının başındaki Koca-Husrev Paşa'ya karşı, Mâbeyn müşiri Ahmed Fevzi Paşa'nın temsil ettiği saray erkânı Abdülmecid'in idâmiyle babasının tahtında kalmasını te'min etmek isterlermiş: İşte bundan dolayı Husrev Paşa ikinci Mahmud'un ölüm hastalığını çok yakından tâkib edip son nefesini verir vermez şiddetli bir partizan gayretiyle Abdülmecid'i derhal haberdar etmiş. Cülûs günü Sultan Mahmud defnedileceği sırada yağmur yağmakta olduğu için Rauf Paşa Köprülü kütüphânesinde beklerken yeni pâdişahın en mühim tarafdârı olan Koca-Husrev Paşa sert sözlerle Mühr-i-Hümâyûnu elinden almış ve işte bundan dolayı ertesi gün bir Hatt-ı-Hümâyûnla işe meşrûiyyet verildikten başka «Baş-vekâlet», yerine «Sadâret» ünvânı da ihyâ edilmiştir: Rauf Paşa'nın bu ikinci sadâreti 1833=1248 senesi 18 Şubat=28 Ramazan Pazartesi gününden itibaren 6 sene, 4 ay, 12 gün sürmüştür. — Koca-Husrev Paşa kölelikten yetişme ihtiyar bir abazadır; Sadâret makamına kadar yükselen köleler yetiş-

tirmiş olmakla da meşhurdur; hattâ bu kölelerden Reşid Mehmet Paşa kendisinden on sene evvel Sadr-ı-a'zam olmuştur: Yukarda 1829=1244 vukuâtının «26 Kânunusâni» fıkrasına bakınız).

3 Temmuz = 20 Rebi'ül-âhir, Çarşamba: Kapdan-ı-deryâ Giritli Hâin-Ahmed Paşa'nın Osmanlı donanmasını Mısır'a kaçırması.

(Sultan Mecid cülûs eder etmez Mehmed Ali Paşa'yı affederek Mısır meselesinin sulhen tesviyesi hakkında Sadr-ı-a'zam Koca-Husrev Paşa'ya bir irâde tebliğ etmiş ve bunun üzerine Çanakkale'de hareketsiz hazır bulunan donanmanın sefere çıkması hakkında Kapdan Paşa'ya derhal emir gönderilmiştir: Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, Husrev Paşa ile Ahmed Paşa ötedenberi iki muhâlif kutup vaziyetindedir: İşte bundan dolayı Sultan Mecid'in cülûsiyle rakibinin sadâretini kendisi için en büyük tehlike sayan Ahmed Paşa donanma erkânından bâzılarını elde ederek Mehmed Ali'ye ilticâ etmek ve onunla birleşip İstanbul üzerine yürümek üzere bu gün boğazdan çıkıp İskenderiyye'ye hareket etmiş ve bu suretle yukarda bu senenin «24 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Nezib bozgununda ordu perişan olduktan sonra, nihayet donanma da elden gitmiştir: O tarihten itibaren «Hâin» ve «Fîrârî» lâkaplarıyla anılan Rum dönmesi Ahmed Fevzi'nin bu şeni ihâneti Mehmed Ali'nin vaziyetini son derece takviye etmiş olduğu için, Mısır'ın elden çıkmasında mühim bir âmil sayılır).

3 Teşrinisâni = 25 Şa'ban, Pazar : Gülhâne Hatt-ı-Hümâyûnu ile «Tanzimât-ı-Hayriyye» nin ilânı.

(Ferman metnindeki «26 Şa'ban» tarihinin bir «Rüyet-i-hilâl» den mütevellid olduğu hem gün ismiyle, hem Milâdî tarihle sâbit olduğu için, burada hakikî takvime göre tashih edilmiştir. — Bir zamanlar dünyanın en mükemmel devlet teşkilâtı sayılan Osmanlı müesseseleri üç yüz sene muntazam işledikten sonra bozulmuş, artık işliyemeyecek hâle gelmiş ve bilhassa Garb'ın dev adımlarıyla ilerliyen fikriyle tekniği karşısında köhne mevcudiyetini çok güçlkle sürükliye bilmiştir: Bu hâle karşı ilk teceddüd hamlesini gösteren Genc-Osman'dır. Üçüncü ciltte 1622 = 1031 vukuâtının «18 Mayıs» fıkrasına bakınız. O fecî vak'adan itibaren 1826 = 1241 vukuâtının «15 Haziran» fıkrasında gördüğümüz «Vak'a-i-Hayriyye» ye kadar geçen 204 sene, 28 gün içinde devlet bünyesini zamana uydurmak için girişilen her teşebbüs Yenigeri ocağının kanlı muhâlefetleriyle karşılaşmış ve işte bu yüzden Osmanlı imparatorluğu iki asırdan fazla bir zaman insanlığın umumî tekâmülünden istifâde edememiştir. Türk teceddüd tarihinde «Vak'a-i-Hayriyye» bu bakımdan en hayırlı başlangıç sayılabilir: İkinci Mahmud'un o muhteşem muvaffakiyeti teceddüd ve ıslâhâtın en büyük engellni ortadan kaldırmış ve artık bütün hayırlı teşebbüslere yol açılmış demektir.

Genc-Osman'a karşı çıkan «Hâile-i-Osmâniyye» ile «Vak'a-i-Hayriyye» arasında geçen 204 sene, 28 gün içinde Türk milletinin en büyük mahrumiyeti insanlık haklarında gösterilebilir: İnsanın en tabii ve en kudsi hukuku can, mal ve namus masûniyetleridir; iki asrı geçen o uzun devri Türk halkı bu haklardan mahrum olarak geçirmiştir: 1) Hayat hakkı yalnız pâdişahların değil, vezir-i-a'zamların, vezirlerin ve hattâ valilerle voyvodaların bile keyfine tâbi'dir: Üçüncü ciltte 1646=1055 vukuâtının «22 Kânunusâni» ve 1661=1072 vukuâtının «29/30 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız; 2) Mal müsâderesi yalnız vüzerâyı değil, halkı da tehdid eden bir âfet haline gelmiştir: 1622=1031 vukuâtının «13 Haziran» fıkrasına bakınız; 3) Irz ve namus masûniyeti de yoktur: 1640=1049 vukuâtının «8/9 Şubat» ve 1648=1058 vukuâtının «20 Mayıs» fıkralarına bakınız. Bu fecî vaziyetten müslüman ve hristiyan, yerli ve yabancı her kes muztariptir: Hattâ kapitülâsyonlardan dolayı ecnebiler yerlilerden daha emin ve daha masun vaziyettedir.

«Vak'a-i-Hayriyye» yi tâkib eden yeni teşkilât ve ıslâhât bu hâle nihayet vermiş değildir: Meselâ «Asâkir-i-Mansûre» ordusu için taşraya giden Ahz-i-asker me'murlarının önlerine gelen delikanlıları cebren toplayıp bir daha memleketlerine dönmek ümidi olmamak şartıyla dâimî asker yazdıklarından bahsedilir! Bu acı vaziyet yüzünden Osmanlı idaresinin ne içerde, ne dışarda zerre kadar itibarı kalmamıştır: Hattâ Mısır ısyânında halk kütlelerinin Mehmed Ali'ye meyledecek bir hâlet-i ruhiyye gösterdiklerinden bile bahsedilenler vardır! İşte bundan dolayı daha ikinci Mahmud devrinin sonlarında bile Tanzimât ihtiyacı hissedilmiş de meşhur Dâhiliyye nazırı Âkif Paşa'nın padişaha saltanat hukukunun tahdidinden bahsederek şiddetle muhâlefeti yüzünden tatbik edilememiştir.

Bu fikrin en büyük mümessili, Hâriciyye nezâreti de uhdesinde olarak Londra sefâretinde bulunan Koca-Reşid Paşa'dır: Avrupa'da devletin itibarını iade için yakında tatbik edilecek ıslâhât hakkında bir çok propagandalar yaptığından bahsedilen bu büyük adam Sultan Mecid'in cülûsu üzerine İstanbul'a gelince, başta Sadr-ı-a'zam Koca-Husrev Paşa olmak üzere muhafazakâr devlet-adamlarının hiç hoşlanmadıkları Tanzimâtın hayatî bir zaruret olduğunu genç padişaha gizli müâkâtlarla anlatmış ve Sultan Mecid de tecribesizliğiyle yaşının küçüklüğüne rağmen kendi mutlakıyyet kudretinin tahdidıyla neticelenecek bir teklifi tereddütsüz kabul edip benimsemek büyüklüğünü göstermiştir.

Tanzimâtın ilânı, Sultan Mecid'in cülûsundan 4 ay, 3 gün sonradır: Reşid Paşa'nın saltanat tebeddülü üzerine Ağustos başlarında İstanbul'a geldiği mâlûm olduğuna göre, Hatt-ı-Hümâyûna dercedilecek Tanzimât esaslarının takriben üç ayda hazırlanmış olması lâzımgelir; her halde ikinci Mahmud devrinin sonlarında hazırlanmış bazı esaslar da mevcuttur; zâten bir arşiv vesikasına nazaran Tanzimât esasları bir hey'et tarafından hazırlanmıştır. Fakat bütün bunlara, yâni padişahın tarafdarlığına ve böyle bir hey'et teşkil edilmiş olmasına rağmen muhafazakârlığın hâlâ korkunç bir kuvveti vardır; onun için Mustafa Reşid Paşa büyük bir medenî cesaret göstermiş sayılır; Hatt-ı-Hümâyûn okunurken «Kürsiye yakın» bir yerde durup dinlemiş olan Vak'anüvis Lûtfi, onun bu cesaretini şöyle anlatır :

«Tanzimât-ı-Hayriyye'nin icrâsiyçün Reşid Paşa'nın vukua gelen himmet-i sadıkanesine ve gözüne aldırığı müşkilâta'karşu şu harekât-ı cansipârâne ve fidâkârânesi ilâ-âhir-iz-zamân ziver-i sayâyif-i tevârih-i cihân olmağa şâyan hidemât-ı makbûledendir. Te'yid-i makaal için şu hikâyeyi buracığa dereceyledim; şöyle ki: Reşid Paşa dâiresi kethudâsı Topçubaşı-zâde Sâlih Bey ki muahharen vezir olmuş idi, bu zâtiden mesmû'dur ki dâirece mühim bir işin ifâdesiyçün hâf-talarca bir vakt-i müsâid bulup da Reşid Paşa'ya ifâdeden âciz kalup bir ahşam Paşa mu'tâdı olduğu üzere nısf-ul-leylden sonra Harem dâiresine gidinceye kadar bekleyüp şamdanla Paşa mâbeyn kapusunu açmakda iken kethudâ yanına sokularak merâmını ifâde için fekk-i şefe eder etmez :

— Efendim, sen ne efkârdasın, ben ne haldeyim? Ben yarınki gün bir mehlîke deyim ki ahşama sağ çıkacağımndan ümidim yokdur!

deyüp içertüye girerek kapuyu kapayup gitmişdir ki meğer o gecenin ertesi günü zikrolunan Gülhâne cem'iyyeti vuku'bulacakmış».

Gene Vak'anüvis Lûtfi, bizzât şahid olduğu «Kırâat» merâsimini de şöyle anlatır :

«Hatt-ı-Hümâyûnun kırâati resminde hâzır bulunmak için Zât-i Hazret-i Pâdişâhî elli beş senesi Şa'bânının yirmi altıncı günü Gülhâne meydanında kâin kasr-ı âlfi bi-t-tegrif vükelâ ve ulemâ ve havâss-ı me'mûrîn ve süferây-ı ecnebiyye da'vetle nasbolunan haymelerde ârâm etdikden ve nice bin ahâlî ile o meydan mahşerden nişân olduktan sonra tehyie olunan gayet yüksek kürsi üzerine çıkup Reşid Paşa şerefirây-ı sudûr olan Hatt-ı-Hümâyûnu alâ-mele'-in-nâs min-evvelihi ilâ-âhirihi savt-ı bülend ve selika-i belîğa-i âlem-pesend ile okudu. Müddet-i kırâat hayli mümtedd oldu. Huzzâr-ı müsteminin çoğu meâl-i Hatt-ı-Hümâyûnu yakinen fehmetdiler».

Reşid Paşa'nın okuduğu Gülhâne Hatt-ı-Hümâyûnu şöyledir:

BİSM-İLLAH-İR-RAHMÂNİR-RAHİM

Tebârek ellezî bi-yedihi-l-mülkû ve Hüve alâ külli şey'in kadîr

«Benim vezirim! Cümleye ma'lûm oldu-ğu üzere Devlet-i-Âliyyemizin biddâ-yet-i zuhurundanberü ahkâm-ı celîle-i Kur'ânîyye ve kavânin-i Şer'îyye-ye kemâliyle riâyet olunduğundan Saltanat-ı-Senîyyemizin kuvvet-ü-mik-net ve bilcümle tebaasının refâh-u-ma'mûriyyeti rütbe-i gaayete vâsıl ol-muşiken yüz elli sene vardır ki gavâil-i müteâkabe ve esbâb-ı müte-nevviaya mebnî ne Şer'-i-Şerîf'e ve ne Kavânin-i-Münîfe'ye inkıyâd-u-in-tisâl olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet-ü-ma'muriyyet bil-aks za'f-u fakra mübeddel olmuş ve halbuki kavânin-i şer'îyye tahtinde idâre olunmayan memâlikin pâydar olamayacağı vâzihâtдан bulunmuş olup cülus-i Hümayûnumuz rûz-i firâzundanberü esfâr-i hayriyyet-âsâr-ı Mî-lâkânemiz dahî mücerred i'mâr-ı memâlik-ü-enhâ ve terfih-i ahâlî ve fukarâ kazıyye-i nâfiasına münhasır ve memâlik-i Devlet-i-Âliyyemizin mevkr-i coğrafisine ve arâzi-i münbitesine ve halkın kasâ'ilîyet ve istî'dâdlarına nazaran esbâb-i lâzimes'ne teşebbüs olunduğu halde beş on sene zarfında bi-tevfikihi-Teâlâ suver-i matlûbe hasıl olacağı zâhir olmağla avn-ü-inâyet-i Hazret-i Bârî'ye ittimîd ve imdâd-ı ruhâniyyet-i Cenâb-ı Peygamber'î'ye to-vessül ve istinâd birle bundan böyle Devlet-i-Âliyye ve memâlik-i-mahrûse-miz'in hüsn-i idâresi zımnında bazı kavânin-i cedide vaz'-u-te'sisi lâzım ve mü-him görünerek işbu kavânin-i muktezıyyenin mevâdd-ı esâsiyyesi dahî emni-yet-i can ve mahfâziyyet-i ırz-u-nâmûs ve mâl ve ta'yin-i virgü ve asâkir-i muktaziyyenin sûret-i celb ve müddet-i istihdâmı kazıyyelerinden ibâret olup şöyle ki dünyâda candan ve ırz-u-nâmûsdan eazz bir şey olmadığından bir âdem anları tehlikede gördükçe hilkat-i zâtiyye ve cümle-i fitriyyesinde hi-yânetz meyl olmasa bile muhâfaza-i cân-u nâmûsiyçün elbette bazı sûretlere teşebbüs edeceği ve bu dahî devlet-ü-memlekete muzırr olageldiği müsellemler olduğu misillî bi-l-aks cân-u-nâmûsundan emin olduğu halde dahî sıdk-u-isti-kametden ayrılmıyacağı ve işi gücü heman devlet-ü-milletine hüsn-i hizmet-den ibâret olacağı dahî bedihî ve zâhirdir ve emniyyet-i mâl kazıyyesinin fik-dâm hâlinde ise her kes ne devlet ve ne millet'ine ısınamayup ve ne i'mâr-ı mülke bakamayup dâimâ endişe ve ıztırâbdan hâki olamadığı misillî aksi tak-dirinde ya'nî emvâl-ü-emlâkinden emniyyet-i kâmile olduğu halde dahî he-man kendü işiyle ve tevsî-i dâirz-i taayyüşüyle uğraşıp ve kendüsüne gün-be-gün devlet-ü-millet gayreti ve vatan mahabbeti artup ana göre hüsn-i hare-kete çalışacağı şüpheden âzâdedir ve ta'yin-i virgü maddesi dahî çünkü bir devlet muhâfaza-i memâlikiyçün elbette asker-ü-leğgere ve sair masârif-i muk-taziyyeye muhtâc olarak bu ise akça ile idâre olunacağına ve akça dahî tebaa-nın virgüsüyle hâsıl olacağına binden sanun dahî bir hüsn-i sûret'ine bakılmak ehemmiyetli olup eğerçi mukaddemlerde vâridât zannolunmuş olan yed-i vâhid be-liyyesinden leh-i-l-hamd memâlik-i-mahrûsemiz ahâlîsi bundan evvelce kurtul-muş ise de âlât-ı tahribiyyeden olup hiç bir vaktde semere-i nâfiası görüleni-yen ültizâmât usûl-i muzırrası elyevm câri olarak bu ise bir memleketin mesâ-

lih-i siyâsiyye ve umûr-i mâliyyesini bir âdem'in yed-i ihtiyârına ve belki pençe-i cebr-ü-kahrına teslim demek olarak ol dahi eğer zâten bir iyüce âdem değil ise heman kendü çıkarına bakup cemi-i harekât-u-sekenâtı gadr-ü-zulm-dan ibâret olmasıyla ba'd-ez-in ahâlî-i memâlikden her ferdin emlûk ve kudretine göre bir virgü-yi münâsib ta'yin olunarak kimseden ziyâde şey alınmaması ve Devlet-i Aliyyemizin berren ve bakren masârif-i askeriyye ve sâiresi dahi kavânin-i icâbiyye ile tahdîd-ü-teb'yin olunup ana göre icrâ olunması lâzîmedendir ve asker maddesi dahi ber-minvâl-i muharrer mevâdd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhâfaza-i vatan için asker vermek ahâlinin fariza-i zimmeti ise de şimdiye kadar câri olduğu cevhlile bir memleketin aded-i nüfûs-i mevcûdesine bakılmıyarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyâde ve kiminden noksan asker istenilmek hem nizamıslığı ve hem zirâat ve ticâret mevâdd-ı nâfiyasının ihlâlini mâcib olduğu misillü askerliğe gelenlerin ilâ-nihâyet-il-ömr istihdamları dahi fütûru ve kat-ı tenâsülü müstelzim olmakda olmasıyla her memleketden lüzûmu takdirinde taleb olunacak neferât-ı askeriyye için ba'zı usûl-i hasene ve dört ve yâhud beş sene müddet-i istihdâm zımnında dahi bir tarik-ı minâvebe vaz'-u-te'sis olunmak icâb-ı hâldendir. Velhâsıl bu kavânin-i nizâmiyye hâsıl olmadıkça tahsil-i kuvvet-ü-ma'mûriyyet ve âsâiyş-ü-istirâhat mümkün olmayup cümlesinin esâsı dahi mevâdd-ı meşrûhadan ibâret olduğundan fima-ba'd eshâb-ı cünhannın da'vâları kavânin-i şer'iyye iktizâsınca alenen ber-vech-i tedkik görölüp hükmolunmadıkça hiç kimse hakkında hafî ve celi idâm-u-tesmim muâmelesi icrâsı câiz olmamak ve hiç kimse tarafından digerin'in ırz-u-nâmûsuna tasallut vuku'bulmamak ve her kes emvâl-ü-emlâkine kemâl-i serbestiyyetle mâlik-ü-mutasarrıf olarak ana bir taraftan müdâhale olunmamak ve farzâ birinin töhmet-ü-kabâhati vukuunda annın veresesi ol töhmet-ü-kabâhatden beriyy-üz-zimme olacaklarından annın malını müsâdere ile veresesi hukuk-ı irsiyyelerinden mahrum kılınmamak ve tebaa-ı Saltanat-ı Seniyyemizden olan ehl-i İslâm ve millet-i sâire bu müsâadât-ı Şâhânemize bilâ-istisnâ mazhar olmak üzere can ve ırz-u-nâmûs ve mâl maddelerinden hükmi-i şer'i iktizâsınca kâffe-i memâlik-i mahrûsemiz ahâlisine taraf-ı Şâhânemizden emniyyet-i kâmile verilmiş ve diger hususlara dahi ittîfâk-ı ârâ ile karar verilmesi lâzımgelmüş olmağla Meclis-i Ahkâm-ül-Adliyye a'zâsı daha lüzûmu mertebe teksir olunarak ve vükelâ ve ricâl-i Devlet-i Aliyyemiz dahi ba'zı ta'yin olunacak eyyâmda orada ictimâ ederek ve cümlesi efkâr-u-mütâlââtını hiç çekinmeyüp serbestçe söyliyerek işbu emniyyet-i cân-u-mâl ve tâ'yin-i virgü hususlarına dair kavânin-i muktaziyye bir taraftan kararlaştırılıp ve Tanzimât-ı askeriyye maddesi dahi Bâb-ı Ser-askeri Dâr-ı Şûrâsında söylesiüp her bir kanun karargîr oldukca ilâ-mâşâ-Allâhi-Teâlâ düstûr-ül-amel tutulmak üzere bâlâsı Hatt-ı Hümayûnumuz ile tasdik-u-tevşih olunmak için taraf-ı Hümayûnumuza arzolunsun ve işbu kavânin-i Şer'iyye mücerred dîn-ü-devlet ve mülk-ü-milleti ihyâ için vaz'olunacak olduğundan cânib-i Hümayûnumuzdan hilâfına hareket vuku'bulmıyacağına ahd-ü-misak olunup Hırka-i Şerife odasında cemi-i ulemâ ve vükelâ hazır oldukları halde kasem-billâh dahi olunarak ulemâ ve vükelâ dahi tahlîf olunacağından ana göre ulemâ ve vüzerâdan velhâsıl her kim okur ise olsun kavânin-i şer'iyyeye muhâlif hareket edenlerin kabâhat-i sâbitelerine göre te'dibât-ı lâykalarının hiç rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmıyarak icrâsı zımnında mahsûsen Cezâ kanun-nâmesi dahi tanzim etdirilsün ve cümle me'mûrinin el-hâletü-hâziki maktâr-ı vâfi maaşları olarak şâyet henüz olmıyanları var ise anlar dahi tanzim olunacağından şer'an menfûr olup harâbiyyet-i

mülkün sebeb-i d'zâmı olan rüşvet madde-i kerihisinin fima-ba'd' adem-i vukuun maddesinin dahi bir kanun-u kavi ile te'kidine bakılsun ve keyfiyyât-ı meşrûha usûl-i atıkayı bütün bütün tağyir-ü-tecdid demek olacağından işbu irâde-i Şâhânemiz Dersâdet ve bilcümle memâlik-i mahrûsemiz ahâlisine ilân-u işde olunacağı misillü düvel-i mütehabbe dahi bu usûlün inşallâhu-Teâlâ ile-l-ebed bekaasına şahid olmak üzere Der-i-saadetimiz'de mukim bilcümle süferâya dahi resmen bildirilsün. Heman Rabbimiz Teâlâ Hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kavânin-i müessesenin hilâfına hareket edenler Allâhu-Teâlâ Hazretlerinin lâ'netine mazhar olunsunlar ve ile-l-ebed felâh bulmasunlar Âmin».

Bu hatt-ı-Hümâyûn bir nevi Kanun-ı-esasiye ve Tanzimât idaresi de müeyyidesiz bir meşrutiyete benzetilebilir: Hattın iptidai bir kanun-ı-esasiye benzemesi, mutlakıyyet hukukunu tahdid edip insan haklarının en mühimlerini tâyin ve tesbit etmesindendir. İnhitat asırlarında masûniyyeti kalmamış olan can, mal ve namus esasları en kuvvetli ifâdelerle te'minât altına alınmakta, iltizam usulünün ilgisiyle servete göre vergi esasına müstenit bir malî adâlet düsturu konulmakta, kayd-ı-hayatla askerlik usulüne nihayet verilip 4-5 senelik bir askerî hizmet devresi tâyin edilmekte, rüşvet memnûniyyeti kanunî bir mâhiyet almakta, muhâkemelerin alenîliği ve hükümsüz cezâ olamayacağı yeni bir hukuk esası şeklinde tesbit olunmakta ve bilhassa din ve mezheb farkı olmaksızın bütün tebaanın bu insanlık haklarından istifâdeleri hususunda müsâvat ilân edilmektedir. Bütün bu esaslar için yeni kanunlar tedvin edilmek suretiyle «Tanzimât-ı-Hayriyye», tahakkuk etmiş olacaktı: Bunlara mugayir kanun olamayacağına göre, Gülhâne hattı bir nevi kanun-ı-esasî demektir. Bu bakımdan Tanzimat idaresi mutlakıyyetle meşrutıyyet arasında 1839—1255 den 1876—1293 tarihine kadar 37 sene sürmüş bir istihâle devri sayılabilir: Fakat bu nev'i şahsına münhasır rejimin yegâne müeyyidesi pâdişahla vükelâ ve ulemânın «Hırka-ı-Şerif» odasındaki yeminlerine münhasırdır. Sultan Mecid'in «Kasem-billâh» şekli şöyledir :

«Hatt-ı-Hümâyûnunda münderic olan kavânin-i şer'iyyenin harf-be-harf icrâsına ve mevâdd-ı esâsiyyenin fîrûâtına dâir ekseriyyet-i ârâ ile karar verilen şeylere müsâade eyliyeceğime ve hafi ve celi hâricen ve dâhilen taraf-ı Hümâyûnuma ilkaa olunan şeyleri kavânin-i müesseseye tevffik-u-tatbik etmedikçe kimesnenin lehine ve aleyhine bir hükm-ü-ferman etmiyeceğime ve vaz'olunmuş ve olunacak kavâninin tağyirini tecviz buyurmayacağıma Vallâhi».

Bu yemine göre pâdişah keyfî idareden vazgeçip kendisinin de kanuna tâbi olacağını ilân etmek suretiyle saltanat salâhiyyetini bizzat tahdid etmekte ve bu suretle mutlakıyyet hukukuna resmen nihayet vermektedir: Böyle bir hareket Türk demokrasi tarihinde fevkalâde mühim bir inkılâb ehemmiyetini hâiz olmakla beraber, halkın devlet işlerini mürâkabe edebilmesini te'min edecek bir meclis kurulmuş olmadığı için, henüz millî hâkimıyyet başlamamış demektir; Gülhâne hattının tefrii salâhiyyetlerle techiz ettiği hey'etler millet meclisleri değil, devlet meclisleridir; Umumi kanunların tedvini «Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye»ye ve askerî kanunların tanzimi de «Dâr-ı Şûrây-ı Askerî»ye bırakılmıştır. Bunlardan «Ahkâm-ı Adliyye» meclisi kendi âzasına «Vükelâ ve ricâl-i devlet»in de inzimâmı ile kanun tedvin edecektir ve âzasının vükelâdan istizah hakkı bile vardır. İşte bundan dolayı Tanzimat demek, pâdişahla hükûmetin halktan evvelki halkçılığı demektir. Zâten bizde teceddüd cereyânıyla halkçılık fikri Garp milletlerinde olduğu gibi aşağıdan yukarı değil, yukardan aşağı doğru bir mecrâ tâkib etmiş, Genç-Osman'dan Sultan Mecid'e kadar bu fikirlerin bütün mümessilleriyle mürevvicleri ve hattâ şehitleri sarayla Bâb-ı-Alî'den yetişmiş ve bütün muhâlefetle mukavemet de Yeniçeri ocağıyla ilmiyye zümresinden ve hattâ halk kütlelerinden çıkmıştır.

Gülhâne Hatt-ı-Hümâyûnunun teceddüd ve demokrasi tarihimizdeki büyük kıymetine mukabil, devlet bünyesindeki mühlik te'sirini de inkâr etmek kabil değildir. Bütün imparatorluklarda bir hâkim millet vardır: Avusturya imparatorluğunda Alman ırkı, Moskof garlığında Rus unsuru, İngiltere câmiasında İngi-

liz milleti ve hattâ Amerika Birleşik-devletlerinde Anglosakson unsuru hâkim vaziyettedir ve bütün bu devletlerin mevcudiyeti işte o hâkimiyetlere bağlıdır. Osmanlı imparatorluğu bu bakımdan tarih sahnesinde bir istisnâ sayılabilir. Osman-Gazi'nin itibarı istiklâl tarihi sayılan 1299 = 699 senesinden Tanzimâtın ilânına tesadüf eden 1839=1255 tarihine kadar geçen 540 yıllık büyük devirde hâkim bir millet yoktur, hâkim bir ümmet vardır; devlet bünyesine «Müsâvât-ı islâmiyye» esasının hâkim olduğu bu beş buçuk asır, kılıc altında ihtidâ etmiş mağlûp milletlerden Boşnakların, Pomakların, Çitakların, Arnavutların ve ötedenberi müslüman olan Arapların, Kürtlerin, Berberilerin ve daha bir çok unsurların devlet sâhibi olan Türk ırkıyla hukuk müsâvâtına mazhar oldukları ve müşterek bir hukukî kütle teşkil ettikleri devirdir. Türk ırkı millî hüviyyet ve hâkimiyetini işte bu beş buçuk asırlık dinî hâkimiyet devrinde unutmuştur. Tanzimâtın bu bakımdan zararlı tarafı, ümmet hâkimiyetine bile nihayet veren «Ehl-i islâm ve millet-i sâire», müsâvâtında gösterilebilir: işte bu suretle ümmet devrinin yerine artık kozmopolit bir Osmanlılık devri kaaim olmuş ve üç kıt'aya yayılan o muazzam imparatorluk câmiasında hâkim bir unsur kalmaması anâsır disiplininden eser bırakmadığı için devlet bünyesi mukadder bir demokraziye mukavemet edemeyecek bir hâle gelmiştir. Bu iğreti anâsır câmiası içinde devletin müessisi ve sâhibi olan Türk unsuru artık bir akalliyet vaziyetindedir: Hânedânın Türk ve resmî dilin Türkçe olmasından başka bir Türklük âlâmeti kalmamıştır. Böyle bir vaziyette ümmet hâkimiyetinin de yıkılması, o zaman bile halk arasında muhtelif aksül'ameller uyandırmış, müslümanlar müteessir, gayr-i-müslümler memnun olmuştur. Abdurrahman Şeref merhum «Tarih müsâhabeleri» ndeki Tanzimat etüdlerinde müslümanların teessürünü: «Ahâl-i islâmiyye eser-i taassub olarak müsâvât-ı tebaa keyfiyyetinden birdenbire hoşlanmamışdı»

cümlesiyle ve gayr-i-müslimlerin memnuniyyetini de:

«Hususiyle tebaa-i gayr-i-müslimenin şevk-i ve neşâtı muzâaf idi»

kaydıyle anlatmaktaysa -da, müslümanların bu hususta «eser-i taassub» gösterdikleri hakkındaki ifâdesinde bir zühûl olsa gerektir; çünkü gene aynı etüdlere bu müsâvâtı bizzat kendisi de şöyle tenkid etmektedir:

«Bütün rütbe ve menâsib-i devlet kendülerine [=Gayr-i-müslimlere] açıldı. Müslim üzerine şehâdetleri gayr-i mesmû' iken müslim üzerine hükmetmek üzere Mahkeme âzâlığı verildi. Müslim vatandaşlarının nâil olduğu niam-u-müsâadâta mazhar olduktan fazla anlar daha evvel mektepler açup ve muâmelât-ı ticâriyye ve sarrafîyye ile daha ziyâde para kazanup terekkiyyât-ı fikriyye ve yesâr-u-refâhiyyet bittabî' kendülerinde âmâi-i harisâne-i siyâsiyye uyandırdı. Kuvve-i kaahire ile mahkûm iken ma'rifet ve servet cihetinden yükselmelerinden hâsıl olan neş'e ve emeller hükûmetin gözüne batmağa başladı. Bu emellerin vakt-ü-zamânıyla hükûmetçe hüsn-i idâre olunması ve cereyanına menfaat ve mes'ûdiyyet-i devlet-ü-memlekete yarayacak bir istikâmet verilmesi lüzumunu tasdik ve kaide-i müsâvâtın bir lâzıme-i hükûmet olduğunu i'tirâf ile beraber tebaa-i gayr-i-müslimenin hâl-i hâzırıyla hâl-i sâbıkını bilmukayese istihsâl olunacak neticenin takdirini kaarın-i kirâma havâle eyleriz».

Bundan da anlaşılacağı gibi, Tanzimat muhâliflerinin yalnız taassupla ithâmı doğru değildir: Haklı oldukları nokta çok mühimdir ve hattâ propagandasını da yapmışlardır. Engelhardt bu noktayı şöyle anlatır:

«Müslüman ahâliyi islâhâtın neticelerinden ürkütmek üzere kasden bir takım yanlış haberler yayılıyordu: Her tarafta reâyânın hürriyet ve müsâvât nâmına ayaklanacaklarından, müslümanların asırlarca sürmüş zulûmlerinden dolayı çekecekleri cezâ vaktinin yaklaşmakta olduğundan bahsediliyordu».

Projesi yapılmış olan Tanzimat âbidesi işte bu umumî heyecandan dolayı dikilememiştir: Her halde Reşid Paşa ile arkadaşlarının en büyük hatâsı, imparatorluğun temel-taşı olabilecek hâkim bir millet ve hattâ ümmet esasını ihmal etmiş yahut hiç düşünmemiş olmalarında gösterilebilir. İşte bundan dolayı Koca-

Reşid Paşa Osmanlı câmiasını kurmuş, fakat hayâtîyetini te'min edememiş demektir. Onun bu hâtasında, Avrupa devletlerinin umumî alâkasını celbetmek suretiyle devletin hâricî gailelerini tesviye etmek endişesinin de dahli olma ihtimali çok kuvvetlidir : Bilhassa Mısır buhrânının hallinde Tanzimatın Garp memleketlerinde uyandırdığı umumî alâkanın büyük bir te'siri vardır).

1840 = 1256

8 Haziran = 7 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Koca-Husrev Mehmet Paşa'nın azliyle Mehmet Emin Rauf Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(Azlin sebebi, Husrev Paşa'nın ihtiyarlığı Tanzimatın tatbikine müsaid olmamasıyla izah edilir: Halbuki Rauf Paşa da yaşlıdır! Hakikatte bu değişiklik Husrev Paşa'nın Mehmed Ali ile ötedenberi arası açık olmak itibariyle kendisi iş başında bulundukça Mısır meselesinin halline imkân olmamasındandır. Koca-Husrev Paşa'nın sadâreti yukarıki senenin 2 Temmuz = 19 Rebî'ül-âhir Salı gününden itibaren 11 ay, 7 gün sürmüştür).

15 Temmuz = 15 Cumâda-l-ülâ, Çarşamba: Mısır meselesi hakkında İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya devletleriyle Londra mukavelesinin akdi.

(1832 = 1248 vukuâtının «21 Kânunuevvel» fıkrasında bahsi geçen Hünkâr-iskelesi muahedesi Osmanlı imparatorluğunu Rus himâyesi altında bırakması ve bilhassa bu himâye mukabilinde Boğazların Rus nüfuzu altında kalması Avrupa diplomasisini harekete getirmiş, Mısır buhrânı beynelmilel bir mesele hâline gelmiş, Türkiye'yi Rusya'nın elinde bırakmak istemiyen devletler Şark meselesine fiilen müdâhale mecburiyetinde kalmış, Tanzimât-ı Hayriyye'nin Avrupa matbûâtıyla efkâr-ı umumiyyesindeki müsâit te'sirleri büyük devletlerin Mehmet Ali'ye karşı Bâb-ı Ali'yi iltizâm etmesiyle neticelenmiş ve bilhassa Hâriciyye nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın böyle bir netice istihsâlinde çok büyük himmet ve hizmetleri olmuştur. Londra mukavelesine yalnız Mehmed Ali'yi iltizâm eden Fransa devleti iştirâk etmemiş ve hattâ harb hazırlıklarına bile kalkışmışsa da, kral Louis-Philippe'in itidâlinde dolayı bir Avrupa harbi çıkmamıştır. — Bu mukavele beş maddeliktir: Sekiz maddelik bir de zeyli vardır. Asıl metindeki beş madde Mısır meselesinde Türkiye ile ittifak eden İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya devletlerinin askerî yardım şekillerine ve zeylindeki sekiz madde ise pâdişahın Mehmed Ali'ye ultiमतom şeklinde yapacağı iki teklife aittir. Bu tekliflerin birincisi on gün müddetle yapılacak ve Osmanlı donanmasını îade etmekle beraber Hicaz, Suriye, Girit ve Adana'yı tahliye etmek şartıyla Mehmed Ali Paşa'ya Mısır vilâyetinin irsî ve Akkâ vilâyetinin de kayd-i hayatla şahsî şekilde tevcihine âid olacak, bu ilk teklif reddedildiği takdirde gene on gün müddetle yapılacak ikinci teklif yalnız Mısır vilâyetinin irsî surette tevcihine âid olup Akkâ verilmeyecek ve iki ultiमतom müddeti olan yirmi gün geçtiği halde Mehmed Ali hiç birini kabul etmediği takdirde ise pâdişah istediği gibi harekette serbest olacak ve müttefikleri de kendisine yardım edeceklerdir. — Vak'anüvis Lûtfi Londra mukavelesinin tarihini 9 Şevvâl = 4 Kânunuevvel Cuma gününe müsâdif gösterirse de doğru değildir. — Aşağıda bu senenin «3/4 Teşrinisânî» fıkrasına da bakınız).

21 Eylül = 24 Receb, Pazartesi : Beşinci Murad'ın doğumu.

(Sultan Mecid'in büyük oğlu olan ve amcası Abdül-Aziz'in 1876 = 1293 de hal'i

üzerine tahta çıkan Beşinci Murad'ın doğumu devlet Salmâmelerinde «25 Receb» e müsâdif gösterilirse de, kont E. de Kératry'nin «Mourad V» ismindeki büyük monografisi ile Hüseyin Hıfzı'nın «Sultan Murâd-ı Hâmis» ismindeki küçük risâlesinde Milâdî gün tarihi «21 Eylül» gösterilmektedir: Her halde aradaki bir günlük farkın bir «Rüyet-i hilâl» den mütevellid olması lâzımgelir. Aşağıda 1842 = 1258 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına da bakınız).

3/4 Teşrisânî = 8/9 Ramazan, Salı/Çarşamba gecesi: Akkâ'nın istirdâdı ve Mehmed Ali'nin Suriye hâkimiyetine nihayet verilmesi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz kararları Mehmed Ali'ye tebliğ etmek üzere Hâriciyye müsteşarı Sâdık Bey Mısır'a gönderilmişse de, Türkiye'yi müttefiklerinden tecrid için siyasi bir manevraya kalkışan hilekâr âsi «Velînimet efendisi», ile kendisinin arasına yabancıların girmeye hakları olmadığından ve efendisinin her emrine itâat edeceğinden bahsederek ve bu manevrasında bilhassa Fransa'ya güvenerek Avrupa devletlerini aradan çıkarmıya çalışmışsa da muvaffak olamamış ve netice itibariyle her iki teklifi de reddetmek cür'etinde bulunduğu için tenkil ve te'dibine karar verilmiştir. Müttefikler içinde harb harekâtına iştirâk edenler İngiltere ile Avusturya'dır: Bu iki devletin deniz kuvvetleriyle Osmanlı deniz ve kara kuvvetleri arasında bir iş birliği yapılmış, ilkönce 15 Eylül = 18 Receb Salı günü Beyrut'un şimaline asker çıkarılmış, 8 yahut 9 Teşrinievvel = 11 yahut 12 Şa'ban Perşembe yahut Cuma günü Mısırlıların tahliye ettikleri Beyrut şehri ertesi gün müttefikler tarafından işgal edilmiş, 15 Teşrinievvel = 18 Şa'ban Perşembe günü İbrahim Paşa kuvvetleri Beyrut'un iki saat ötesinde müdhîş bir bozguna uğratılmış, Mısır hâkimiyetine karşı ayaklandırılan yerli kuvvetler 16 Teşrinievvel=19 Şa'ban Cuma günü Trablusşam'a girmiş, bu muvaffakiyetler üzerine Lâzıkıyye, Sayda ve Sur şehirleri de istirdâd edildikten sonra Akkâ kalesi bombardman edilmiştir: İbrahim Paşa'nın en mühim işe ve mühimmat merkezi olan bu müstahkem mevki denizden üç buçuk saat ateşe tutulduktan sonra bir cephâne infilâkı üzerine harap bir halde işgal olunmuş ve Mehmed Ali'nin Suriye hâkimiyetine işte bu vak'a nihayet vermiştir.

İş bu şekli ahnca Mısırlılar 13 Teşrinisânî=18 Ramazan Cuma günü Haleb şehrini tahliye etmiş ve Şam'a çekildikten sonra 29 Kânunuevvel=5 Zülka'de Salı günü artık oradan da kaçıp hatt-ı ric'ati büsbütün kesilmeden Mısır'a dönmek isteyen İbrahim Paşa bin müşkilâtla çöllerden geçip aç ve perişan bir halde memleketine can atmıştır. — Akkâ'nın sukutu üzerine İngiliz amirallerinden Napier altı gemilik bir filo ile İskenderiyye'ye gelip Mehmed Ali'ye Mısır'la iktifâ teklifinde bulunmuş ve bu teklif kabul edilmediği takdirde şehri topa tutacağını bildirmiştir: Yukarda bu senenin «15 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Londra mukavelesine mugayir olarak ve pâdişahın haberi bile olmayarak yapılan bu teklifi amiral Napier'in şahsî bir teşebbüsü şeklinde gösteren rivayetler de vardır. Her halde artık Suriye'yi kaybetmiş olan Mehmed Ali için böyle bir fırsat son çâre demektir: İşte bundan dolayı 27 Teşrinisânî = 2 Şevvâl Cuma günü İngiliz amiraliyle Mısır valisi arasında imzâlanan İskenderiyye mukavelesi mucibince Mehmed Ali Paşa yalnız Mısır eyâletiyle iktifâ edip diğer iddîâlarından vazgeçmiş ve Osmanlı donanmasının iâdesini de kabule mecbur olmuştur: Donanma için yukarıki senenin «3 Temmuz» fıkrasına bakınız).

1841 = 1257

24 Mayıs = 2 Rebî'ül-ahir, Pazartesi: Mısır valiliğinin verâset imtiyâziyle Mehmed Ali Paşa'ya tevcihi.

(Yukarıki senenin «3/4 Teşrinisânî» fıkrasında bahsi geçen İskenderiyye anlaşması Londra mukavelesine mugayirdir: Çünkü o mukavele mucibince verilen iki

ültimatomu Mehmed Ali'nin kabul etmemesi üzerine harb harekâtı başlamış, Suriye istirdâd edilmiş ve Osmanlı pâdişahı artık Mısır valiliğine bir başkasını tâyin etmek hak ve salâhiyyetini ihraz etmiştir. İşte bundan dolayı Bâb-ı-Âli harb harekâtının devamını istemişse de, Avrupa siyaseti bakımından bir takım mülahazalara kapılan İngiltere'nin ısrâriyle nihayet İskenderiyye mukavelesini kabule mecbur olmuş ve işte bundan dolayı bu günkü tarihle bir valilik fermanı yazılmıştır : Bu fermandaki «2 Rebi'ül-âhır» tarihini Noradungiyan «23 Mayıs» a müsâdif gösterirse de doğru değildir. — Pâdişahın fermanında Mısır valisine bahşedilen verâset hakkı bir takım şartlara bağlanmıştır; bu şartlar şöyle sıralanabilir :

- 1 — Mısır eyâletinin hududu, Sadr-ı-a'zam tarafından mühürlenerek gönderilen haritadaki «Hudûd-ı kadîme» dir;
- 2 — Valilik inhilâl ettikçe Mehmed Ali'nin «Evlâd-u-ahfâd-ı zükûrunun büyükden büyüğüne intikal» edecek ve tâyinleri pâdişah tarafından yapılacaktır;
- 3 — Erkek nesli münkarız olduğu takdirde «Evlâd-ı inâsdan mütevellid olan zükûrun» hiç bir hakkı olmayacaktır;
- 4 — Vezâret pâyesini hâiz olan Mısır valilerinin elkab ve teşrifât itibariyle diğer Osmanlı vüzerâsından hiç bir farkı olmayacaktır;
- 5 — Gülhâne hattıyla ilân edilen Tanzimat esasları Mısır'da da aynen tatbik edilecektir;
- 6 — Yapılmış ve yapılacak bütün muâhedeler Mısır'a da şâmil olacaktır;
- 7 — Bütün Osmanlı kanunları Mısır'da da mer'î tutulacaktır;
- 8 — Pâdişah nâmına toplanacak olan vergilerin tahsili aynı usule tâbi olacaktır;
- 9 — Her sene hazineye gönderilecek olan vergi tam zamanında tesviye edilecektir: Aynı tarihte yazılan ikinci bir fermanla bu senevi verginin mîkdârı maktû olarak seksen bin kese gösterilmiştir;
- 10 — Mısır'da basılacak paralar pâdişahın nâmına olacak ve arada ayar farkı olmayacaktır.
- 11 — «Hidmet-i Devlet-i Aliyye için müretteb» olan Mısır ordusu sulh zamanında 18 binden ibaret olacaktır;
- 12 — Harp hâlinde bu mîkdârın ne derece tezyid edilebileceği ayrıca tâyin edilecektir;
- 13 — Askerlik müddetini tahdid eden «İstibdâl» usulü Mısır'da da tatbik olunacaktır;
- 14 — Her sene İstanbul'a 400 asker gönderilecektir;
- 15 — Üniforma, nişan ve bayrak farkı olmayacaktır;
- 16 — Miralaya kadar olan zâbitler Mısır valisi tarafından tâyin edilebilecek ve daha büyük rütbeler ancak pâdişah tarafından tevcih edilecektir;
- 17 — İstanbul'dan müsaade alınmadıkça harb gemileri yapılamıyacaktır;
- 18 — Bu şartlardan her hangi birine riâyet edilmemesi verâset imtiyâzının «derhal fesh-ü-nez»ine sebep olacaktır;

Bu ferman üzerine Mehmed Ali artık rahat durmuş, itâatten ayrılmamış ve hattâ ertesi sene pâdişah «Beyaz üzerine» bir Hatt-ı-Hümâyûnla kendisine Sadâret pâyesi bile tevcih etmiştir; «Beyaz üzerine», tâbiri, pâdişahların kendiliklerinden ısdâr ettikleri Hatt-ı-Hümâyûnlar için kullanılır: Aşağıda 1846=1262 vukuâtının «19 Temmuz» fıkrasına da bakınız.

Mehmed Ali isyânı 1831=1247 senesi 20 Teşrinievvel=13 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü Mısır ordusunun Suriye üzerine hareketinden bu tarihe kadar tam 9 sene, 7 ay, 5 gün sürmüş ve netice itibariyle Mehmed Ali Paşa'nın büyük hulyaları suya düşmüşse de Mısır vilâyeti artık elden gitmiş demektir: Yukarda 1832 = 1248 vukuâtının «21 Kânunuevvel», 1839=1255 vukuâtının «24 Haziran» ve «3 Temmuz» fıkralarıyla yukarıki senenin «15 Temmuz», ve «3/4 Teşrinisânî» fıkralarına da bakınız).

13 Temmuz = 23 Cumâda-l-ülâ, Salı: Boğazlar mukavelesi.

(Osmanlı imparatorluğunun âsi bir valisini bile te'dib edemeyecek kadar zayıf düşmesinden dolayı Mısır buhrânı esnâsında en müdhiş düşmanı olan Rusya'nın himâyesine muhtâc olacak hâle gelmesi ve 1832=1248 vukuâtının «21 Kânunuevvel» fıkrasında bahsi geçen Hünkâr-iskeleyi» muâhedesini 1833=1249 senesi 8 Temmuz=19 Safer Pazartesi günü imzâlıyarak Boğazlar üzerinde Rusya'ya siyasi bir nüfuz tanınması, başta İngiltere olmak üzere büyük devletlerin hepsini mütemâdi bir endişe içinde bırakmıştır: Rusya'nın genişlemesi, Boğazlara hâkim olması ve o sâye de Şarkî-Akdeniz'e çıkması İngiltere kadar Fransa, Avusturya ve Prusya'nın da menfaatine mugayirdir; buna mukabil Rus hükûmeti de Hünkâr-iskeleyi siyasetinin bütün Avrupa'ya rağmen devam edemeyeceğini artık iyice anlamıştır; işte bundan dolayı yukarıki senenin «15 Temmuz» fıkrasında Mısır buhrânına karşı Londra mukavelesini akdettiklerinden bahsettiğimiz İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya devletleri bu sefer Fransa'yı da aralarına alarak Londra'da Türkiye ile bir Boğazlar mukavelesi akdetmişlerdir.

Bu dört maddelik mukavelenin mukaddimesinde o beş devlet Osmanlı pâdişahının dâvetine icâbet ederek meseleyi müzâkere etmiş gibi gösterilmektedir. Mukavele ahkâmına göre Türkiye sulh zamanlarında Boğazların bütün ecnebi harb gemilerine kapalı bulundurulması hakkındaki eski siyaset düsturunun yeniden tatbikini taahhüd etmekte, beş devlet de bu karara riâyet taahhüdünde bulunmakta, yalnız sefâretlerin maiyyetlerindeki hafif harb gemileri bu memnûniyetten istisnâ edilmekte ve bu mukaveleye başka devletlerin de iltihak edebilmeleri için açık kapu bırakılmaktadır: Nitekim ertesi sene Toskana, Danimarka, Belçika, İsveç ve Norveç hükûmetleri ayrı ayrı iltihak etmişlerdir.

Boğazları Rus nüfuzundan kurtarıp Avrupa devletlerinin müteselsil ve müsterek te'minâtı altına alan bu muâhede Osmanlı imparatorluğu kadar Rus ve Garp devletlerini de tatmin etmiş sayılır. — Noradungiyân Efendi «13 Temmuz», tarihini «19 Receb» e müsâdif gösterirse de doğru değildir).

4 Kânunuevvel = 19 Şevvâl, Cumartesi: Mehmet Emin Rauf Paşa'nın azliyle Dârendeli Topal-İzzet Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Sadâret tebeddülüne âit Hatt-ı-Hümâyunda Rauf Paşa'nın azline sebep olarak ihtiyarlığından ve «Evân-ı şeyhûhatinde bir müddet dahî hâne ve sâhilhânesinde ârâm-u-istirâhat eylemesi» lüzumundan bahsedilmektedir: Paşa'nın bu üçüncü sadâreti 1840 = 1256 senesi 8 Haziran=7 Reb'ül-âhir Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 5 ay, 26 gün sürmüştür).

1842 = 1258

30 Ağustos = 23 Receb, Salı: Dârendeli-İzzet Mehmet Paşa'nın azliyle Mehmet Emin Rauf Paşa'nın dördüncü sadâreti.

(Hatt-ı-Hümâyûna göre muvaffakiyetsizliğinden dolayı azledilen Dârendeli'nin bu ikinci sadâreti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 8 ay, 27 gün sürmüştür. Gene yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, ihtiyarlığından ve istirâhate ihtiyacından dolayı üçüncü sadâretinden azledilen Rauf Paşa'nın bu dördüncü sadâreti ancak «Hâne ve sâhilhânesinde ârâm-u-istirâhat» müddetini ikmâl etmiş olmasıyla izah edilebilir!).

21 Eylül = 15 Şa'ban, Çarşamba: İkinci Abdülhamid'in doğumu.

(Vilâdet Hatt-ı-Hümâyûniyle Salnâmelerdeki «16 Şa'ban» tarihi burada gün ismine istinaden hakikî takvime göre tashih edilmiştir: Sultan Hâmid ezânî saat 11 = zevâlî saat 5 de dünyaya gelmiştir. Anasının adı «Tir-i-müjgân»dır: Sultan Mecid'in ikinci karısı olan bu Vâlide-Sultan 1269 = 1853 senesi 17 Receb=26 Nisan Salı günü, oğlunun cülûsundan 23 sene evvel Hamid Efendi henüz 11 yaşındayken vefât edip Yenicâmi'deki türbesine defnedilmiştir. — Sultan Hamid'le dâima istirkab etmiş olduğu selefi ve ağabeyisi Sultan Murad'ın doğum tarihleri «21 Eylül»e tesadüf etmekte olduğuna göre, aralarındaki yaş farkı tam iki sene demektir: Yukarda 1840=1256 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. İkinci Abdülhamid'in cülûs yıl-dönümleri Rumî takvime göre tes'îd edildiği halde, vilâdet yıl-dönümlerinin Hicrî takvime göre hesab edilmesi belki de işte bu «21 Eylül» meselesinden dolayıdır!).

1843 = 1259

6 Eylül = 11 Şa'ban, Çarşamba: Yeni Ahz-i-asker usulünün ilânı.

(İkinci Mahmud devrindeki «Vak'a-i-Hayriyye» üzerine yeni ordu teşkil edilirken müddetsiz tatbik edilen ahz-i-asker usulü için yukarda 1839=1255 vukuâtının «3 Teşrinisâni», fıkrasına bakınız. Tanzimâtın ilânı üzerine askerlik hizmeti 4-5 sene müddetle tahdid edilip «İstibdâl» usulü konulmuştur: Bu suretle dâimî askerlik ilga edilmiş, gelişi-güzel asker toplanmasına nihayet verilerek kur'a usulü konulmuş ve askerî teşkilât itibariyle Osmanlı imparatorluğu beş ordu dâiresine taksim edilmiştir).

1844 = 1260

25 Haziran = 8 Cumâda-l-âhire, Salı: Sultan Mecid'in teftiş se-yâhatı.

(Bu gün «Eser-i-çedid» ismindeki vapurla seyâhate çıkan pâdişah İzmit, Mudanya, Bursa ve sonra Gelibolu, Çanakkale, Midilli ve diğer bâzı adalara uğrıyarak kalelerin tahkimâtını, mühimmâtını ve askerle ahâlinin vaziyetini tedkik edip şikâyetlerini dinledikten sonra, seyahatinin 17 nci günü İstanbul'a avdet etmiştir: Bilhassa İzmit'de çuha vesaire fabrikalarıyla çok alâkadâr olduğundan bahsedilir. — Aşağıda 1846 = 1262 vukuâtının «29 Nisan» fıkrasına da bakınız).

1/2 Teşrinisâni = 19/20 Şevvâl, Cuma/Cumartesi gecesi: Beşinci Mehmed Reşad'ın doğumu.

(Sultan Mecid'in kardeşi Sultan Aziz'den sonra sırayla tahta çıkan dört oğlunun üçüncüsü olan Beşinci Mehmet Reşad'ın doğum gününü vak'anüvis Lûtfi Şevvâlin «21 inci Cumartesi gecesi» ne müsâdif gösterirse de, gün ismine göre bu farkın «Rüyet-i-hilâl» den mütevellid olması lâzımgelir. — Sultan Reşad'ın anası, Sultan Mecid'in dördüncü karısı «Gülcehal Kadın-Efendi»dir).

1845 = 1261

14 Eylül = 12 Ramazan, Pazar: Lübnan ıslâhâtına me'mur Hâriciyye nâzırı Mehmet Şekib Efendi'nin Beyrut'a muvâsalatı ve «Mes'ele-i Cebeliyye»nin muhtelif safhalarıyla neticesi.

(Cebel-Lübnan ötedenberi türlü türlü dinlere, mezheplere, ırklara ve milletlere

mensub insanların müşterek meskeni olan rahatsız ve dağlık bir yerdir; ahâlisi iki kısma ayırır: Sünnileri pek az olmasına mukabil müslümanlıktan türemiş Dürzü/Dürzi, Mütvâli, Nusayrî ve İsmailî gibi küçük mezhepler İslâm câmiasına nisbet edildikleri halde Mârûnî, Rum-Melkit ve Rum-Katolik cemâatleri hırıstiyandır. Bunların içinde müslüman sayılanların en mühimmi Dürziler ve hırıstıyanların en mühimmi de Mârûnîlerdir. Bütün bu kütleler Haçlı devletlerinden ve hattâ daha evvelki zamanlardanberi bir nevi derebeylik sistemine alışmıştır: Osmanlı idaresinin bu sisteme uygun gelen Tımar teşkilâtında sâhipsiz kalan arâzi «Mukaataa» ismini alır ve bunlar «Mukaataacı» ismiyle bir takım mültezimlere ihâle edilir. Lübnan Mukaataacıları hep yerli hânedanlardan olduğu için, bunlar asırlardanberi halkı esir gibi idareye ve halk kütleleri de esârete alışmıştır: işte bundan dolayı Tanzimatın «Muhassıl» isimdeki devlet tahsilatlarını Lübnanlılar kabul etmedikleri için 1257=1841 de mukaataacılık oraya mahsus olarak ibka edilmiştir. Mukaataacı, tahsilâtının sekizde birini âidât olarak aldıktan sonra mütebâkisini Lübnan hâkimine teslim etmekle mükelleftir.

Hicretin 11 inci ve Milâdın 17 nci asrının başlarından itibaren Lübnan emâretinde iki âile teselsül etmiştir: Bunların birincisi olan Ma'n-oğulları için 1585=993 vukuâtının «23 Eylül», 1606=1015 vukuâtının «19 Eylül», 1607=1016 vukuâtının «23 Teşrinievvel» 1614=1023 vukuâtının «17 Teşrinievvel», 1622=1031 vukuâtının «18 Mayıs», 1635=1044 vukuâtının «13 Nisan» ve 1636=1046 vukuâtının da «1 Teşrinievvel», fıkralarına bakınız. Ma'n-oğullarından sonra Lübnan emirliğinde görülen «Şihâbî» sülâlesinin hem ana, hem baba tarafından Kureşilere mensub olduğu rivayet edilir ve hattâ nesepleri bir sahâbiye müntehî gösterilir: Bununla beraber, ilkönce Havran'a ve ondan sonra da Lübnan'a yerleşen bu âilenin bir kısmı sonradan siyaset ve menfaat yüzünden tanassur etmiştir. Ma'n-oğullarının inkırâzından sonra Lübnan tarihinde parlamıya başlıyan Şihâbîlerin en meşhur şahsiyeti, bir aralık Suriye'ye hâkim olan Cezzâr-Ahmed Paşa devrinde türeyip 1789=1203 de henüz 22 yaşlarındayken Paşa'nın emriyle emâret mevkiine geçen «Mîr Beşîr Ömer-üş-Şihâbî» dir. Aynı âileden daha evvel ve daha sonra da birer «Beşîr» çıkmış olduğuna göre «İkinci Beşîr» sayılması lâzımgelen bu en mühim Beşîr'in emâreti 1840=1256 tarihine kadar tam elli bir sene sürmüştür ve nihayet o tarihte yetmiş üç yaşlarındayken azledilmiştir. Bu büyük Beşîr katoliktir ve hattâ kendisinden evvel babası tanassur etmiştir: Azlinin sebebi, Mehmed Ali isyânı esnâsında Mısırlılarla elbirliği etmiş olmasıdır. İlkönce Malta'ya ve oradan da Türkiye'ye sevkedilerek Anadolu ve İstanbul'da mütemâdi bir menfâ hayatı yaşadıktan sonra 1851=1267 de seksen dört yaşlarında öldüğü zaman Galata'daki Ermeni katolik kilisesine gömülmüştür. Mısırlı İbrahim Paşa'nın Suriye ve Lübnan'da en mühim zulüm âleti işte bu ihtiyar «Mîr Beşîr-üş-Şihâbî» dir.

1840=1256 vukuâtının «3/4 Teşrinisânî» fıkrasında gördüğümüz harekât üzerine Suriye, Lübnan ve Filistin havâlisti Mısırlılardan istirdâd edilirken, İbrahim Paşa'nın mezâliminden bizâr olan Lübnanlılar Osmanlılarla müttefiklerine yardım etmişler ve bir zulüm âleti saydıkları Mîr-Beşîr'e karşı cephe almışlardır: işte bundan dolayı istirdâd esnâsında Beriyyet-üş-Şâm ser-askeri olan eski Sadr-ı a'zam İzzet Mehmet Paşa Mîr-Beşîr'i azledip yerine yeğeni Üçüncü Beşîr-ibni-Kasım-ı tâyin etmiş ve bu değişiklik Lübnanlıları Osmanlı hâkimiyetine bûsbütün ısındırıştır.

Tanzimattan sonra bu vaziyetin değişmesine iki sebep gösterilir :

1 — Mısırlılardan evvel Cebel'in senevi vergisi 2650 keseden ibaret olduğu halde Mısırlı-İbrahim Paşa bunu 6500 keseye çıkarmış ve istirdaddan sonra Sayda valisi Mehmet Selim Paşa 3500 keseye indirmiştir: işgal esnâsında çok ezilmiş olan ahâli bu mîkdârın da eski haddine indirilmesini istemişse de, hazine müzâyakasından dolayı bu talebin kabul edilmemesi halkı soğutmuş, iktisadî vaziyet yüzünden Dürzüler çete teşkilâtı yapıp Mârûnî vesair hırıstıyan köylerini basmaya başlamış, 1841 = 1257 de Mîr-Beşîr Deyr-ül-Kamer'deki konağından alınıp sokaklarda sürüklenerek teşhir ve tabkir edilmiş ve yıllarca sürecektir. Lübnan buhrânı işte böyle patlak vermiştir.

2 — Vali Mehmet Selim Paşa emirinin maiyyetinde bütün cemaatların mümessillerinden mürekkep bir muhtelit divan teşkil ederek Tanzimatın ilk temelini atmış ya başlamış ve mukaataacıların yerine bütün vilâyetlerde olduğu gibi muhassıllar tâynini de mukaataacıların inhisar altında tutan nüfuzlu âilelerin menfaatlerine dokunmuştur. Bu gibi tedbirler Lübnan'ın asırlardanberi devam eden muhtâriyyetine nihayet vereceği için halk arasında ve bilhassa hristiyanlarca hoş görülmemiştir.

İş bu şekli alınca konsoloslar müdâhaleye başlamış, İstanbul'daki sefirlerin talebiyle Ser-asker Sır-kâtibi Mustafa Nuri Paşa me'mûriyyet-i mahsûsa ile Beyrut'a gönderilmiş ve bu suretle mesele beynelmilel bir mâhiyet almıştır. Nuri Paşa'nın başlıca icraâtı, Mir-Beşir'i azledip emâret ve muhtâriyyete nihayet vererek Lübnan'ın idaresine sonradan «Serdâr-ı Ekrem» olan Mir-livâ Ömer Paşa'yı tâyin etmek ve bu tedbire Fransa ile Rusya itiraz edip Şihâbilerden hristiyan bir emir tâynini isteyince hristiyan hâkimiyetini istemiyen Dürzüleri de tatmin etmiş olmak için 1842=1258 de Ömer Paşa'nın vazifesine nihayet verip Cebel-Lübnan'ı bir Dürzü ve bir de Mârûnî kaymakamlığına tâksim edivermek gibi hiçbir tarafı memnun edememiş bir takım tedbirlerden ibarettir: Genişçe salâhiyetlerle teşkil edilen bu iki kaymakamlık Sayda valisinin emrine verilmiştir. Fakat Lübnan'ın bir çok yerlerinde muhtelif unsurlar karmakarışık yaşadıkları için, din ve mezhep esasına istinâd eden kaymakamlıkların hududunu tamamiyle tahdid etmek imkânı olmamış ve işte bu yüzden bir çok ihtilâflar daha çıkıp devletin başına mütemâdi bir gaile teşkil etmiştir.

Lübnan meselesinde gûya müstereken hareket eden beş devlet vardır: Bunlardan en fazla alâkadar ve aynı zamanda birbirine rakib olanlar İngiltere ile Fransa'dır; Avusturya, Prusya ve hattâ Rusya ikinci plânda kalmışlardır. Fransa katolikliğin hâmisî geçindiği için katolik Mârûnîler Fransızlara ve bilmukabele müslüman sayılan Dürzüler de İngilizlere istinâd etmiştir.

Tıpkı Mısır meselesi gibi, onun bir neticesi demek olan Lübnan meselesi de işte bu suretle Osmanlı imparatorluğunun za'fından dolayı hâricî bir mesele mâhiyyetini almış ve devletler arasındaki rekabet ve ihtilâflardan dolayı hiç bir tedbir her tarafı birden memnun edememiştir. İşte bundan dolayı Ser-asker Mustafa Nuri Paşa'dan sonra 1843 = 1259 sonlarında Kapdan-ı deryâ Dâmad-Halil Rif'at Paşa gönderilmiş, o da Dürzü ve Mârûnî kaymakamlıklarının tahdidi meselesiyle meşgul olmuş ve ahâlisî muhtelif yerler için yegâne çâre olarak vekillikler ihdâs etmiştir: Muhtelit yerde vekil demek, akalliyet unsuruna âit mukaataacı ekseriyet mukaataacısından ayrı olarak idare edecek adam demektir; bu suretle her unsurun kendi işlerini kendisi görmek imkânı te'min edilmiştir. Fakat bir taraftan anâsır mücâdeleleri ve bir taraftan da müdâhaleci devletlerin entrikaları yüzünden bu tedbirin de bir te'siri olmamış, 1843=1259 ve 1844=1260 seneleri kanlı hâdiselerle geçmiş, iki Fransız manastırı yağma edilip bir Fransız papazı öldürüldüğü için Fransa fırsattan bil'istifâde müdâhalesini büsbütün artırmış ve işte bundan dolayı Sır-Kâtibi Mustafa Nuri Paşa gibi Dâmad-Halil Paşa da buhrânı teskin edemeden dönmüştür. Beş devletin mütemâdi müdâhaleleri bu vaziyette de müsterek tebligat şeklinde tekerrür ettiği için, nihâyet Hâriciyye nazırı Mehmet Şekib Efendi tâmin şeklinde bir nota ile bizzat hareket edeceğini ve eğer icab ederse fesatçılara devletin kuvvetini de göstereceğini bildirmiş ve büyük salâhiyetlerle yola çıkarak bu gün Beyrut'a vâsıl olmuştur. Çok zeki ve muktedir bir devlet-adamı olan Şekib Efendi Beyrut'da bir kaç gün vaziyeti tedkik ettikten sonra konsolosları toplayıp Lübnan'da yapılacak askeri harekât esnâsında tebaalarının görebilecekleri zararlardan mes'ûliyyet kabul edemeyeceği için bunların Cebel'den Beyrut'a naklini tavsiye etmiş, bu haklı nasihate Fransa'nın şımarık konsolosu itiraz ederek hem işlerinden ayrılacak Fransızlar, hem yağmaya uğradığından bahsettığımız manastırlar için tazminat istedikten başka öldürülen papazın kaatili zannedilen Şeyh-Hammud Ebu-Neked'in de tecziyesini istemiştir! O günden itibaren Fransızların Şekib Efendi'ye mütemâdiyen müşkilât çıkardıklarından bahsedilir.

Arabistan ordusu kumandanı Müşir Nâmık Paşa ile vaziyeti müzâkere eden Meh-

met Şekib Efendi'nin ilk tedbiri, anâsırın birbirini kirmasına ve memlekette şekavetin devamına mâni olmak üzere silâh toplatma kararında gösterilir: Bunun için Lübnan'daki asker mîkdârı yirmi dört tabura çıkarılıp bir başı-bozuk suvârî müfrezesi ilâve edilmiştir.

Bilhassa Fransızların el altından yaptıkları teşviklerden dolayı bir çok kimseler silâhlarını saklamış, bâzıları vermemek için kafa tutmuş ve bu yüzden bir takım hâdiseler çıkmıştır: Bu meselede taksirleri görülen Dürzü ve Mârûnî kaymakamlarıyla rüesâ ve meşâyihden bâzılarının tevkif edilmesi ve bâzi yerlerde askerın kafa tutanlara dayak atması gibi ehemmiyetsiz vak'alar Avrupa'ya bin türlü mübâlağalarla aksettirilmiş, Napoléon'un neticesiz kalan Mısır seferinden sonra Lübnan ve hattâ Suriye'ye göz dikmiş olan Fransa'da «Türk vahşetleri» ile «Lübnan katli-i-âmı» gibi asılsız yaygaralar koparılmış, Beyrut'taki Fransız konsoloshânesi yerli tercümanının kardeşi halkı silâh saklamıya teşvik suçundan dolayı tevkif edilince Avrupa'ya konsolosun tevkif edildiği şeklinde yalanlarla iftirâlar yayılmış ve hattâ bu yalanlara meşhur Avusturya baş-vekili Metternich bile inanmıştır! Fransız konsolosu bu kadarla da kalmış değildir: Emrinde bulunan bir harp gemisini derhal Cünye limanına gönderip mevkufun tahliye ve teslimini istemiş ve aksi takdirde kasabanın topa tutulacağını ve hattâ asker çıkarılacağını bildirmiştir.

Bu vaziyet Avrupa'da galeyâna sebep olduğu için, hiç bir taksiri olmıyan zavallı Şekib Efendi Hâriciyye nâzirliğundan azledilip Londra sefirliğine tâyin olunmuş ve kendisine Lübnan işinin artık bir an evvel intâcı emredilmiştir. İşte bundan dolayı nihayet Fransızların iddiâ ettikleri zararlar tazmin olunmuş, istedikleri mevkuf serbest bırakılmış ve papazın katliyle ithâm edilen Hammûd berâet ettiği halde iki bin kuruş aylıkla İzmit'e nefyedilmiştir. Vazifesini bütün bu müşkilât içinde ifâya çalışan Şekib Efendi'nin Lübnan buhrânını 14 sene kadar teskin eden tedbirlerine âit iki beyannâmesi vardır: Kendisinin «Tanzimât» ismini verdiği bu beyannâmelerin birincisi 13 Şevvâl = 15 Teşrinievvel Çarşamba tarihlidir; bu ilk beyannâme Avrupa'da sûtetsir edildiği için, Bâb-ı Âlî silâh toplama işinin olduğu gibi bırakılmasını emretmiş ve mevkuf kaymakamlarla şeyhler tahliye edilmiştir. Buna rağmen beş devlet 16 Kânunuevvel tarihli notalarıyla hükûmeti tehdid edip islahât istedikleri için, Şekib Efendi 1262 = 1846 başlarında ikinci beyannâmesini neşretmiştir; bu iki beyannâmeye göre Lübnan idaresi şu sekiz esasa bağlanmaktadır:

- 1 — Cebel-Lübnan bir Dürzü ve bir Mârûnî kaymakamlığına ayrılmıştır;
- 2 — Bu kaymakamlıklar Şayda vilâyetine tâbi'dir;
- 3 — Ahâlisi muhtelit yerlerde akalliyet mukaataaları kendi vekilleri tarafından idare edilecektir;
- 4 — Her kaymakamın maiyyetinde on ikişer âzâdan mürekkep birer muhtelit meclis bulunacaktır;
- 5 — Bu meclislerin adli, idarî ve malî salâhiyyetleri olacaktır;
- 6 — Her meclisteki 12 âzâdan biri reis vekili sıfatıyla kaymakam vekilidir: Müslüman, Dürzü, Mârûnî, Rum-Melkit ve Rum-Katolik unsurlarının ikişer ve Mütvâli unsurunun da bir mümessili bulunacaktır;
- 7 — Lübnan'ın devlet hazinesine maktûen vereceği vergi 3500 kesedir;
- 8 — Vergiler mükelleflerin malî kudretleriyle mütenâsib olacaktır.

Şekib Efendi'nin bu tanzimat esaslarından çıkan en mühim neticelerin biri, Lübnan emâretiyle muhtâriyyetinin ilgası ve biri de ötedenberi halkı ezen ibtidai derebeylik sistemine nihayet vermiş olmasıdır. — Aşağıda 1860 = 1276 vukuâtının «27 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

İdâdilerin te'sisi.

(Eskiden «Rüşdiyye» denilen orta-mektepler ikinci Mahmud devrinde kurulmuştur; 1839 = 1255 vukuâtının «30 Haziran/1 Temmuz» fıkrasına bakınız. Liseye müâdil olan idâdilerin te'sisi de bu seneye müsâdiftir: «Sıbyan mekâtibi» denilen

ilk-mekteplerin ıslâhiyle idâdilerin te'sisi için Bâb-ı-Alî'de, İlmiyye, Kalemîyye ve Seyfiyye zümrelerine mensup mütehassıslardan mürekkep bir komisyon teşkil edilmiş ve ilkönce Harbiye'ye menş'e olarak askeri lise hâlinde memleketin her tarafında kurulmasına karar verilen bu yeni mekteplerin programlarıyla te'sis işleri işte bu muvakkat komisyona havâle edilmiştir).

1846 = 1262

29 Nisan = 3 Cumâda-l-ülâ, Çarşamba: Sultan Mecid'in Varna se-yâhati.

(Tanzimat ve ıslâhât işlerini teftiş edip halkın şikâyetlerini dinlemek isteyen pâdişah bu gün kara yoluyla Varna'ya hareket etmiş ve dönerken deniz yolundan gelmiştir: Avdetinde ısdâr ettiği Hatt-ı-Hümâyün meşhûdât itibariyle çok mühimdir. Bu seyâhat-i-Hümâyün hakkında bir de risâle neşredilmiştir. — Yurkarda 1844=1260 vukuâtının «25 Haziran» fıkrasına bakınız).

19 Temmuz = 25 Receb, Pazar: Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a gelişi.

(Burada esas ittihâz ettiğimiz gün tarihi Corci Zeydân'ın Mısır tarihine göre dir: Vak'anüvis Lûtfi yalnız «Sene-i hâliye Şa'ba'nında» demekle iktifâ etmektedir. — Tanzimatın ciddiyetine i'timâd ettiği için Mehmed Ali Paşa'nın böyle bir dâvete icâbette tereddüd etmediğinden bahsedilir: Şerefine bir çok ziyâfetler verilmiş, pâdişahla sık sık görüşmüş ve hattâ bir rivâyete göre Sadâret makamına bile tâlib olmuşsa da, o tevcihin Mısır'a avdetinden sonra yapılacağından bahsedilerek atlatılmıştır! — Gençlere hep «Evlât!» diye hitâb etmek i'tiyâdında bulunan ihtiyar Mehmed Ali'nin bir gün huzurdayken genç pâdişaha da dalgınlıkla öyle hitâb eder etmez hatâsını anlayıp derhal ayaklarına kapanarak affini istirhâm ettiğinden bahsedilir; çok zeki ve zarif bir zât olan Sultan Mecid :

— Siz Devlet-i-Aliyye'nin pederi makamında sayılırsınız! cevâbiyle eski âsinin gönlünü almıştır. — İstanbul'da 29 gün kalmış olan Mehmed Ali Paşa 30 uncu güne tesadûf eden 17 Ağustos=24 Şa'ban Pazartesi günü memleketi olan Kavala üzerinden Mısır'a avdet etmek üzere hareket etmiştir: Lûtfi tarihinde «Ramazân-ı Şerife üç beş gün kalarak» avdet ettiğinden bahsedilir).

28 Eylül = 7 Şevvâl, Pazartesi: Mehmet Emin Rauf Paşa'nın az-liyle Hâriciyye nâzırı Koca-Mustafa Reşid Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azlin sebebi, Rauf Paşa'nın Tanzimatı bir türlü hazmedememesine mukabil Koca-Reşid Paşa'nın günden güne nüfuz ve i'tibârının artması ve iş başına gelmesinin artık bir zaruret hâlini almasıdır: Rauf Paşa'nın bu dördüncü sadâreti 1842 = 1258 senesi 30 Ağustos = 23 Receb Salı gününden itibaren 4 sene, 29 gün sürmüştür. — Reşid Paşa'nın sadâretiyle beraber kendi yetiştirmesi olan Hâriciyye müsteşarı Âli Efendi de bâlâ rütbesiyle Hâriciyye nâzırı olmuştur. — Koca-Reşid Paşa bu ilk sadâretine tâyin edildiği sırada 47 yaşındadır).

30 Tesrinisâni = 11 Zülhicce, Pazartesi: Dede-Efendi'nin ölümü.

(Musıki tarihimizin en büyük şahsiyyetlerinden olan Hammâmî-zâde İsmail Dede-Efendi 1191=1778 senesi 10 Zülhicce=9 Kânunusâni Cuma günü İstanbul'un Şehzâdebaşı semtinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 68 sene, 10 ay, 22 gün yaşayıp 69 yaşının sonlarında ölmüş demektir. «Hammâmî-zâde» lâkabı, babası Sü-

leyman Ağa'nın bâzı me'muriyyetlerde bulunduktan sonra hâlâ mevcut olan Şehzâdebaşı hamamını satın alıp işletmiş olmasındandır; anasının adı Rukiye = Rukayye Hanım'dır.

Dede-Efendi ilk tahsilinden sonra Yenikapı Mevlevihânesine devam ederek Edebiyat, Musiki ve Farsî tahsil etmiş ve Mevlevî çilesini bitirdikten sonra da 1213 = 1799 senesi 20 Şevvâl—27 Mart Çarşamba günü «Dede» ünvanını almıştır. Mevlevihâne'de musiki tedris ederek bir çok talebe yetiştiren bu büyük adam Üçüncü Selim ve ikinci Mahmud devirlerinde «Fasl-ı-Hümâyun hânendesi» ve «Müsâhib-i-Şehriyârî» olmuş ve nihayet hacc için gittiği Mekke'de koleradan vefat edip Hazret-i Hadice'nin merkadî civârına merâsimle defnolunmuştur. Üslûbunun en zarif hususiyyeti hazin ve müessir ihtişamında gösterilebilir : Bâzı parçaları bütün klâsik musikimizin en güzel eserlerindendir.

Sultânî-Yegâh, Nev-Eser, Sabâ-Püselik, Hicaz-Püselik ve Araban-Kürdî mürekkep makamları da Dede-Efendi'nin terkipleridir. En büyük eserleri yedi Mevlevî «Âyin-i-Şerif»idir. Bu gün elde 210 parça eseri vardır.

Klâsik Türk musikisinin tekâmülünde çok büyük bir rol oynamış olan Dede-Efendi'nin dehâsını tamamiyle takdir eden Üçüncü Selim'le ikinci Mahmud'un bütün bu eserleri büyük bir i'tinâ ile tedkik etmiş olduklarından bahsedilir: Her iki pâdişahın da himâyesine mazhar olması işte bundandır).

1847 = 1263

Maârif-i-Umumiyye nezâretinin ihdâsı.

(1845—1261 vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz idâdî teşkilâtıyla Sultan Mahmud devrinde kurulmuş olan Rüşdiyye teşkilâtından ve ilk-mekteplerin yeni ihtiyaçlara göre ıslâhından dolayı görülen lüzum üzerine bunların hepsini idare edecek bir Maârif-i-Umumiyye Nezâretinin teşkili zaruret hâlini almış, Nezâret bu sene te'sis edilmiş ve ilk nâzır olarak da Rumeli Kadı-asker/Kazaskeri vak'anüvis Es'ad Efendi tâyin edilmiştir).

1848 = 1264

28 Nisan = 24 Cumâda-I-ülâ, Cuma: Koca-Reşid Paşa'nın azli ve ertesi gün Meclis-i-Vâlâ reisi İbrahim Sârim Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, rakiplerinin ve bilhassa Dâmad-Said Paşa'nın kendisini dinî mübâlaâsızlık ve müfrit alafrangalıkla ithâm ederek pâdişahı ürkütmüş olmasıdır: Reşid Paşa'nın bu ilk sadâreti 1846—1262 senesi 28 Eylül 7 Şevvâl Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 7 ay sürmüştür. Her halde Tanzimatçı pâdişahın Reşid Paşa'yı fedâ etmesi, muhâfazakârlığın o sıralarda ne kadar kuvvetli olduğunu gösterir).

11/12 Ağustos = 11/12 Ramazan, Cuma/Cumartesi gecesi: İbrahim Sârim Paşa'nın azli ve ertesi gün Koca-Reşid Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Azlin sebebi, İbrahim Sârim Paşa'nın dirâyet ve iktidârına rağmen yukarıki fıkra da bahsi geçen muhâfazakâr ve hattâ müteassıp Dâmad-Said Paşa'nın mahmûsî olmasından dolayı sadâretinin Tanzimat zihniyetiyle te'lif edilememesidir: Sârim Paşa'nın sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 3 ay, 13 günden ibarettir. — Azil tarihindeki ihtilâf için «Sadr-ı-a'zamlar» cedvelinde 213 numara bakınız).

1849 = 1265

1 Mayıs = 8 Cumâda-l-âhire, Salı: Memleketeyn meselesi hakkında Balta-limanı muâhedeşi ve sebepleri.

(Fransa'da krallığın devrilmesi, cumhuriyetin ilânı ve işçi hukukuna âit nazarıyyelerin yeni bir fikir cereyanı hâlinde ortaya atılması Avrupa'nın her tarafında akisler yapmış ve bu suretle 1848 inkılâbı beynelmîl bir hâdise hâlini almıştır: Bu inkılâbın ortaya attığı demokrasi ve milliyet fikirleri yalnız Orta-Avrupa'da kalmıyarak Şarki-Avrupa'ya ve bilhassa Balkanlara kadar sirâyet etmiş ve netice olarak mutlakıyyetçi Rusya'nın bütün hudutlarını sarmıştır. Almanya'da Avusturya'da, Macaristan'da çıkan ısyanlar Avusturya hâkimiyetini atmak isteyen Macarların meşhur Kossuth'u başlarına geçirerek müstakıl bir cumhuriyet kurmalarıyla neticelenmiş, imparator Ferdinand Viyana'dan koğularak yerine François-Joseph geçmiş, Lehîler yeniden ayaklanmış, Rumen birliği fikriyle kaynaşan Memleketeyn'de Eflak voyvodası Bibesko 23 Haziran 1848—21 Receb 1264 Cuma günü kerhen bir Kanun-ı-esasî kabulüne mecbur olduktan dört gün sonra 27 Haziran—25 Receb Salı günü canını kurtarmak için kaçınca muvakkat bir hükûmet kurulmuş, bu hareket Boğdan'a da sirâyet ettiği için oranın voyvodası Mihail Sturdza mukavemet etmek istemişse de muvaffak olamadığı için o da çekilmiş ve işte bu suretle bir aralık vaziyete hâkim olabilen milliyetçiler Rus nüfuzuna karşı Türkiye'ye temâyül göstermeye başlamışlardır.

Bu vaziyet, Bâb-ı-âli için fevkalâde mühim iki mesele zuhuruna sebep olmuştur: Biri mülteciler meselesi, biri de Memleketeyn buhranıdır. Mülteciler meselesi için aşağıki sene vukuâtının «25 Kânunuevvel», fıkrasına bakınız.

Rus çarı Birinci Nicolas, Avrupa'yı baştanbaşa sarsıp kendi hudutlarına dayanan yeni fikirlere karşı muhafazakârlıkla mutlakıyyetin en kaahir ve en amansız timsâli ve müdâfîi sayılır: Onun için daha 28 Haziran 1848—26 Receb 1264 Çarşamba günü Boğdan'a 12 bin asker sevk etmiş ve bu vaziyet karşısında Bab-ı-âli protestoda bulunduktan sonra bilmukabele harekete geçip 2 Ağustos 1848 = 2 Ramazan 1264 Çarşamba günü İbrail'i işgal ettirmiştir. Bukovina, Transylvania (= Erdel ve Besarabya'yı da ihtivâ edecek bir Rumen imparatorluğu hulyâlarına kapılan muvakkat hükûmet erkânı kaçmış, Rus işgal kuvvetleri altmış bine kadar çıkmış ve işte bu mühlik vaziyet içinde girişilen müzâkereler nihayet Balta-limanı mukavelesiyle neticelenmiştir: Bu yedi maddelik ve yedi senelik muâhede mucibince Memleketeyn beyleri eskisi gibi pâdişah tarafından yedişer sene müddetle tâyin edilecek, vaziyet düzelinceye kadar her iki taraftan 25-35 biner askerle Memleketeyn müştereken işgal altında tutulacak, âsâyiş takarrür ettikten sonra bu mikdarlar onar bine indirilecek, yerli milis teşkilâtı ıslâh olunacak ve bütün bu işler için her iki taraftan birer komiser bulundurulacaktır. İşte bu suretle muhakkak bir Türk-Rus harbinin önü alınmış demektir.)

1 Ağustos = 12 Ramazan, Çarşamba: Mehmed Ali Paşa'nın ölümü.

(İsyanlarıyla meşhur Mısır valisi Mehmed Ali Paşa son zamanlarında bunadığı için yerine büyük oğlu İbrahim Paşa tâyin edilmiş ve onun da 10 Teşrinisânî 1848—13 Zühicce 1264 Cuma günü babasından evvel vefatı üzerine kardeşi Tosun Paşa'nın oğlu Abbas Paşa vali olmuştur: Bütün bu değişikliklerin farkında bile olmıyan Mehmed Ali'nin ölünceye kadar kendisini iş başında zannettiğinden ve hattâ bu vehmine hürmet edilerek ona göre davranıldığından bahsedilir! — Corci Zeydan, Mehmet Ali Paşa'nın ölümünü bir gün sonra göstermektedir. —

Şahsiyeti ve Mısır valiliği için 1805—1220 vukuâtının «8 Temmuz» ısyânı ve sebepleri için 1832—1248 vukuâtının «21 Kânunuevvel», ısyan hareketinin mühim

vak'aları için 1839—1255 vukuâtının «24 Haziran» ve «3 Temmuz», Mısır meselesinin tesviyesi için 1840 = 1256 vukuâtının «15 Temmuz» ve «3/4 Teşrinisânî», 1841—1257 vukuâtının «24 Mayıs» ve 1846—1262 vukuâtının da «19 Temmuz» fıkralarına bakınız).

1849 = 1266

25 Kânunuevvel = 9 Safer, Salı: Mülteciler meselesinin halli.

(Bu vahim meselenin zuhuruna sebep olan vaziyet için yukarıki sene vukuâtının «1 Mayıs» fıkrasına da bakınız. — 1830 ve 1848 Fransız ihtilâllerinin yaydığı fikirlerle Avusturya hâkimiyetine karşı ayaklanıp müstakil bir cumhuriyet ilân etmiş ve Reiscumhurluğuna da meşhur milliyetçi Layoş Kossuth'u intihâb eylemiş olan Macarlar, Rusların bir çok defa tenkil etmiş oldukları Lehistan ihtilâlcileriyle teşrik-i mesâi etmişler ve hattâ Bem ve Dembinski gibi meşhur Leh milliyetçileriyle beraber Macaristan'da bir Leh-Macar ordusu kurmuşlardır.

Avusturyalılara karşı muvaffakiyetle mücadele eden bu ısyan ordusuna karşı imparator François-Joseph çar Birinci Nicolas'dan istimdâd ettiği için, Lehistan'ın tenkilinde tecrübe sâhibi olmakla meşhur Rus generali Paskiêwitch iki yüz bin kişilik bir orduyla Macaristan'a girip sayı üstünlüğü sayesinde milliyetçileri üstüste bozgunlara uğrattıktan sonra 12 Ağustos 1849 = 23 Ramazan 1265 Pazar günü teslim olmak mecburiyetinde bırakmıştır. İşte bunun üzerine zavallı Macaristan tekrar Avusturya boyunduruğu altına girmiş ve Birinci Nicolas Lehistan'ı nasıl ezdiyse, François-Joseph de Macarlara aynı muâmeleyi yapmıştır. Bir çok Macar ve Leh milliyetçilerinin Türk topraklarına can atmaları işte bundandır.

Türkiye'nin bu zavallı mültecileri insanî bir şefkatle kabul etmesi Garp memleketlerinde ve bilhassa Fransa ile İngiltere'de çok müsâit te'sirler uyandırırken, Avusturya ve Rusya hükûmetleri bu mültecilerin hükûmdarlarına karşı gelmiş âsiler olmak itibarıyla iâdelerini istemişlerdir: Bilhassa Avusturya hükûmeti 1739—1152 vukuâtının «18 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Belgrad muâhedesinin haydutlara âid olan 18 inci maddesine istinâd etmek gibi bir garâbet bile göstermiştir! Bâb-ı Ali'nin 17 Eylül 1849 = 29 Şevvâl 1265 Pazartesi günü bu yüz kızartıcı talepleri reddetmesi Avusturya ile Rusya'dan başka her tarafta büyük takdirlerle karşılanmış, Tanzimâtın hâricte yaptığı te'sir gibi bu merdâne hareket de Kırım muharebesinde Garp devletlerinin Türkiye ile elbirliğini te'min eden mühim bir âmil olmuştur.

Hâriciyye nâzırı Ali Paşa'nın bu sene 22 Teşrinisânî = 6 Muharrem Perşembe günü verdiği notada mülteciler meselesi hakkındaki Türk telâkkisi çok kuvvetli esaslara istinâden izah edildikten sonra cereyan eden müzâkereler nihayet bu gün Sadır-ı a'zam Koca-Reşid Paşa'nın konağında Rus sefiri Titoff'un iştirâkiyle akdedilen konferans Türk tezinin kabulüyle neticelenmiş ve o şekilde bir zabıt tanzim edilmiştir: Verilen karara göre mültecilerin Rus hududundan uzak olmak üzere Haleb'e sevkedilmeleri kabul edilmişse de biraz sonra o mecburiyet bile kaldırılmıştır.

Bir çokları ihtidâ edip Osmanlı tâbiyyetine geçmiş olan bu mültecilerin bazıları orduya girmiş ve hattâ yüksek rütbelere kadar çıkmışlardır).

1851 = 1267

18 Temmuz = 19 Ramazan, Cuma: «Encümen-i Dâniş»in açılış merâsimi.

(Tanzimat devrinin en hayırlı eserlerinden biri de, bütün medenî memleketlerde

emsâline tesadûf edilen bir Ulûm-Akademisi mâhiyetinde olmak üzere «Encümen-i-Dâniş», in te'sisidir : Bu günkü merâsim için Bezm-i-Âlem Vâlide-Sultan'ın Sultanmahmut türbesi civârında yaptırmış olduğu «Dâr-ül-Maârif» mektebinde ayrılan hususî bir dâirede bir salon hazırlanmış ve başta Sultan Mecid olmak üzere Sadr-ı-a'zamla vükelâ ve yeni Encümenin kırk kadar âzâsı hazır bulunmuştur. Fransız akademisi tarzında kurulmuş olan Encümen-i-Dâniş kırk «Dâhili» yâni aslî ve otuz da «Hâricî» yâni fahri âzâdan mürekkeptir: ictimâ günleri her ayın ilk Cumartesi günüdür. Birinci reisliğine meşhur ulemâdan Kazasker Ebu-İshak-zâde Şerif Mehmed Efendi ve ikinci reisliğine de Abdülhak Hâmîd'in babası müverrih Hayrullâh Efendi tâyin edilmiştir.

Aslî âzâ içinde Sadr-ı-a'zam Koca-Reşid Paşa, Hâriciyye nâzırı Âlî Paşa vesaire gibi bâzı vükelânın bulunması işe verilen ehemmiyeti göstermekle beraber bir zaaf sebebi sayılır; fakat buna mukabil Hayrullâh Efendi, Ahmed Vefik Paşa, Cevdet Paşa gibi o devrin en mühim ilim adamları da aslî âzâdandır. Fahri âzâ içinde de meşhur müverrih Hammer, İngiliz müsteşriki Redhouse ve Fransız lûgatçisi Bianchi gibi mühim şahsiyetlerle bâzı Rum ve Ermeni âlimleri de vardır.

Encümen-i-Dâniş Koca-Reşid Paşa'nın kısa bir nutkiyle açılmış ve ondan sonra da ikinci reis Hayrullâh Efendi Encümen nâmına bir hitâbede bulunmuştur: Fakat bu hitâbeyi de Koca-Reşid Paşa'nın yazmış olduğu rivayet edilir.

On bir sene kadar faaliyette bulunan bu ilk Türk akademisinin inkişâf edememiş olması memleket kültürü için çok büyük bir mahrumiyettir; bu acı netice belki de devlet-adamlarının işe siyaset karıştırmış olmalarından mütevellittir.

Bu mesele için aşağıki sene vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına bakınız.

1852 = 1268

26 Kânunusânî = 3 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Koca-Reşid Paşa'nın azliyle Mehmet Emin Rauf Paşa'nın beşinci ve sonuncu sadâreti.

(Mustafa Reşid Paşa'nın bu ikinci sadâreti 1848=1264 senesi 12 Ağustos=12 Ramazan Cumartesi gününden itibaren 3 sene, 5 ay, 15 gün sürmüştür: Altı defa Sadr-ı-a'zam olan Reşid Paşa'nın en uzun sadâreti işte bu ikincisidir).

5 Mart = 13 Cumâda-l-ülâ, Cuma: Mehmet Emin Rauf Paşa'nın azliyle Koca-Reşid Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(Rauf Paşa'nın bu son sadâreti yukarıki fıkra tarihinden itibaren yalnız 1 ay, 9 gün sürebilmiştir: Çok ihtiyar olan Paşa sekiz sene daha yaşadıktan sonra senesini geçkin olarak vefat etmiştir; beş sadâretinin ilk ikisi İkinci Mahmud ve son üçü de Abdülmecid devrindedir).

5 Ağustos = 18 Şevvâl, Perşembe : Koca-Reşid Paşa'nın azli ve ertesi gün Hâriciyye nâzırı Mehmet Emin Âlî Paşa'nın ilk sadâreti.

(Reşid Paşa'nın yukarıki fıkra tarihinden itibaren 5 ay, 1 gün süren bu üçüncü sadâretinden azline sebep, pâdişahın eniştesi ve en zînüfuz müşâviri olan Tophâne müşiri Dâmad-Fethi Ahmed Paşa ile geçimsizliğidir : Bu ihtilâfın sebebi de yukarıki senenin «18 Temmuz», fıkrasında açılış merâsimini gördüğümüz «Encümen-i-Dâniş» e vükelâdan bâzıları âzâ seçildikleri halde Fethî Paşa gibi çok münevver ve muhtelif ecnebi dillerine vâkıf bir zâtın her nedense ihmâl edilmiş olmasıdır; rivayete nazaran bu şiddetli ihtilâf nihayet devlet işlerini ihlâl edecek bir hâle geldiği için Sultan Mecid hem kıymetli Sadr-ı-a'zamını, hem Türk müzeciliğinin bânisi olan münevver Tophâne müşirini aynı günde azletmek mecburiyetinde kalmıştır.

Yeni Sadr-ı-a'zam Âli Paşa'nın asıl ismi «Mehmet Emin» ve o devrin âdetince Bâb-ı-Âli mahlası da «Âli» dir: Koca-Reşid Paşa'nın yetiştirmiş olduğu bu büyük ve mümtaz devlet-adamı 1230=1815 senesi 23 Rebî'ül-evvel = 5 Mart Pazar günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, bu ilk sadâretine tâyin edildiği gün yaşının 37 sene, 5 ay, 3 gün tuttuğu, yâni 38 yaşının içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Âli Paşa'nın beş sadâreti vardır.

Reşid Paşa'nın yerine Sadr-ı-a'zam olmak istemediği halde pâdişahın isrâriyle kabule mecbur olduğundan ve Sadâret alayından sonra büyük selefinin yalısına gidip o devrin terbiyesince eteğini öptüğünden bahsedilir).

3 Teşrinievvel = 18 Zülhicce, Pazar : Âli Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-deryâ Dâmad-Mehmed Ali Paşa'nın sadâreti.

(Âli Paşa'nın yukarıki fıkra tarihinden itibaren yalnız 1 ay, 28 gün süren bu ilk sadâretinden azline sebep olarak aşağıki sene vukuâtının «28 Şubat» fıkrasında göreceğimiz «Makaamât-ı-Mubâreke», meselesinin siyasi bir buhran şeklini almış olmasından bahsedilir. Azlı üzerine İzmir valiliğine tâyin edilmiştir. Halefi Dâmad-Mehmed Ali Paşa ikinci Mahmud'un şâir kızı Adile-Sultan'ın kocasıdır : 1228=1813 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 39 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir).

1853 = 1269

28 Şubat = 19 Cumâda-l-ülâ, Pazartesi: Rus Bahriye nâzırı Prens Mentschikoff/Mençikof'un fevkalâde sefâret vazifesiyle İstanbul'a gelmesi ve Kırım muharebesine sebep olan «Makaamât-ı-Mubâreke» meselesi.

(Kudüs'de İslâm, Hristiyan ve Yahudi dinlerince mukaddes makamlar vardır ve hattâ bunların bazıları hem Müslümanlarca, hem Hristiyanlarca mukaddesdir: Bununla beraber «Makaamât-ı-Mubâreke» meselesi Müslümanlarla Hristiyanlar arasında değil, muhtelif Hristiyan mezhepleri arasında bir ihtilâf mevzûdur ve Müslüman-Türkler de mülkûn sâhibi sıfatıyla asırlardanberi bu vâhî ihtilâflarla mütemâdi bir gaile şeklinde meşgul olmuşlardır.

Asıl ihtilâf Katolik ve Ortodoks mezhepleriyle bu mezheplerin hâmilere geçinen Fransa ve Rusya devletleri arasında olmakla beraber, meselenin Avrupa siyaseti bakımından hâiz olduğu ehemmiyet dolayısıyla son zamanlarda İngiltere ve Prusya gibi Protestan devletler de alâkadar olmak lüzumunu hissetmiş ve işte bundan dolayı İstanbul'daki İngiltere sefâreti 1261=1845 senesi 6 Ramazan=8 Eylül Pazartesi günü Kudüs'de bir Protestan kilisesi te'sisi hakkında pâdişahın bir ferman istihşâline muvaffak olmuştu.

Kudüs'teki »Makaamât-ı-Mubâreke« Hazreti-i İsâ'nın doğduğu Beyt-Lâhim mağarasıyla kilisesi, Kamâme kilisesi, «Merkad-i İsâ» ve kilisesi, «Merkad-i Meryem» ve kilisesi gibi yerlerdir: Muhtelif Hristiyan mezheplerinin buralarda âyin ve ibâdet hakları olmakla beraber, anahtarlarının muhâfazası ve muhtelif hizmetlerinin ifâsı Kanunî devrindenberi Katoliklere bırakılmıştır.

Rum-Ortodoks kilisesinin bu hakları Türkiye ile Fransa arasındaki bazı ihtilâflardan istifade ederek ve ilk defa olarak Katoliklerden alması 1634=1043-1044 tarihine müsâdîf gösterilir: İşte o tarihten bu 1853=1269 tarihine kadar tam 219 senedir iki mezhep arasında mütemâdi bir mücâdele cereyân etmiş, her ikisi de bir takım fermanlara istinâd etmiş ve işte bu müzmin dâvâ siyasi tarihte «Makaamât-ı-Mubâreke meselesi» ismini almıştır.

Son zamanlarda meselenin büyük bir buhran şeklinde alevlenmesine iki tuhaf sebep gösterilir: Bunların biri Katoliklerin Beyt-Lâhm mağarasında yeni bir do-

lap inşâsına müsaade almış olmaları ve ikincisi de sonradan «Serdâr-ı-Ekrem» olan Ömer Paşa'nın Karadağlılara karşı sevk edildiği bir te'dib hareketinden Katolik Avusturya sefirinin şefaatiyle döndürülmüş olmasıdır! Ortodoks kilisesinin, yâni Şark Hristiyanlığının en büyük müdâfîi geçinen çar Birinci Nicolas Katoliklikğin işte bu iki muvaffakiyyetine tahammül edemediği için Kaynarca, Bükreş ve Edirne muâhedelerinin kendisine te'min ettiğini iddiâyâ kalkıştığı hukuka istinâden «Makaamât-ı-Mubâreke» meselesinin bir an evvel hallini istemek üzere Bahriye nâzırı, Baltık donanma kumandanı ve Finlândiya vali-i-umumîsi amiral Prens Mençikof'u fevkalâde sefâretle İstanbul'a göndermiş ve küstahlıkta efendisinden aşağı kalmıyan bu meşhur Mençikof da büyük bir tantana ve debdebe ile bu gün Osmanlı pâyitahtına ayak basmıştır.

Mençikof, zamanının muâşeret kaidelerine kasden riâyet etmemekle mâruftur: Meselâ Sadr-ı-a'zamı aklınca istihfâf etmiş olmak için alelâde gündelik elbisesiyle ziyâret etmiş ve Rus düşmanlığıyla mâruf Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Fuad Efendi nezâret makamında üniformasıyla ziyâretini beklediği halde hiç semtine uğramadığı için Nâzır Efendi, yâni müstakbel Sadr-ı-a'zam Büyük-Fuad Paşa derhal isti'fâ etmiş ve yerine Rif'at Paşa getirilmiştir.

Rusya imparatoru gibi, Fransa imparatorunun da bir takım iddiaları vardır: 1789 ihtilâlindeberi Fransa'nın din siyasetine nihayet vermesi «Makaamât-ı-Mubâreke», nin Ortodoks idaresine geçmesiyle neticelendiğini gören ve nihayet ikinci imparatorluk devrinde aklı başına gelen Fransa hükûmeti bu makamların Katoliklere iâde edilmesini istemiş ve pek tabii olarak Ruslar da alelûsul i'tirâz etmişlerdir! İşte bunun üzerine Bâb-ı-Âlî'nin teşkil ettiği komisyon meseleyi tedkik ederek muhtelif tarihlerdeki fermanlar ahkâmına mugayir bir vaziyet mevcud olmadığına ve netice itibariyle «Makaamât-ı-Mubâreke» Müslümanlar için de mukaddes olduğuna göre Katoliklerle Ortodoksların paylaşamadıkları hizmetlerin Müslümanlar tarafından ifâsına karar vermiş ve tabii bu karar alâkadar devletlere derhal tebliğ edilmiştir.

Meselenin en mühim noktası, çar Birinci Nicolas'nın bu sırada Petersburg'daki İngiltere sefiri Sir Hamilton Seymour'a «Hasta adam» diye bahsettiği Türkiyenin Rusya ile İngiltere arasında taksimî teklif etmek suretiyle iç-yüzünü belli ederek dini siyasete âlet ittihâz etmiş olduğunun ifşasında hiç bir mahzur görmemiş olmasında gösterilir: Bu meseleye âit vesikalar biraz sonra İngilizler tarafından neşredilmiştir.

Terbiyesizlik derecesindeki küstahlığıyla mütecâvizliği yalnız Bâb-ı-Âlî ricâlinin değil, İstanbul'da bulunan bütün elçilerin nazar-ı-dikkatini celbeden prens Mençikof muvâalatından on gün sonra 10 Mart=29 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü huzûra kabul edilmiş ve 16 Mart=5 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü de Bâb-ı-Âlî'ye ilk şifâhî notasını vermiştir: 22 Mart=11 Cumâda-l-âhire Salı günü «Makaamât-ı-Mubâreke» meselesinin Rus siyasetine göre tesviyesi hakkında bir mukavele projesi veren azametli sefir 19 Nisan=10 Receb Salı günü ikinci ve nihayet 5 Mayıs=26 Receb Perşembe günü de üçüncü şifâhî notasını tevdi etmiştir. Bu son nota bir ültimatom mâhiyetindedir ve beş gün müddetlidir.

Bütün bu notalarda ileri sürülen Moskof tezi şu üç esasa ircâ edilebilir :

- 1 — Makaamât-ı-Mubâreke meselesi bir an evvel halledilmelidir;
- 2 — Türkiye, Ortodoks kilisesinin imtiyazları hakkında Rusya'ya sağlam ve hiç bir zaman değişmeyecek te'minat vermelidir;
- 3 — Makaamât-ı-Mubâreke'yi ziyâret için Kudüs'e giden Rus tebaasının mârûz olduğu fena muâmelelere nihayet verilmelidir.

Bâb-ı-Âlî'nin beş günlük mühlet sonuna tesadûf eden 10 Mayıs=1 Şa'ban Salı günü verdiği cevabî notada Kudüs'e giden Rus tebaasının şimdiye kadar hiç bir fena muâmeleye mârûz olmadığı gibi bundan sonra da olmayacağı te'min edilmiş, Ortodoks kilisesinin Fâtih devrindenberi hâiz olduğu hukuka bundan sonra da riâyet edileceği hakkında bütün dünyaya te'minat verilebileceği bildirilmiş ve yalnız Ortodoks Osmanlı tebaası üzerinde Rus himâyesinin kabulü demek olan ikinci taleb Türk istiklâlini ihlâl edeceği için pek doğru ve haklı olarak reddedilmiştir: Bu red kararı, Bâb-ı-Âlî'de toplanan kırk üç kişilik bir meclisin

bir muhâlif re'ye karşı ittifâkıyle verilmiştir.

Üstüste dayadığı notalarda Türk vükelâsı aleyhine siyasi terbiye ve teâmüle muğayır târizlerde bulunması ve bilhassa küstahça hareketleriyle sert ve kaba muâmelesi Avrupa diplomatlarını bile hayrette bırakan prens Mençikof'un fevkalâde sefâret vazifesi işte bu muvaffakiyetsizlikle neticelendiği için, Tanzimat ordusu-nu mütefessih Yeniçeri-ocağı zannederek zafer hulyâlarına kapılan bu kof adam nihayet 18 Mayıs = 9 Şa'ban Çarşamba günü vazifesinin nihayet bulduğunu söyleyerek Türkiye ile Rusya arasındaki siyasi münâsebetlere nihayet vermiş, ertesi gün gemisine binmiş ve 21 Mayıs=12 Şa'ban Cumartesi günü İstanbul Rus sefâret hey'etini de beraber alarak çekilip gitmiştir. Mençikof'un avdetini 22 ve 23 Mayıs=13 ve 14 Şa'ban Pazar ve Pazartesi günlerine müsâdif gösteren rivayetler de vardır.

Birinci Nicolas, Mençikof'un muvaffakiyetsizliğini pâdişahın kendisine vurduğu bir şamar şeklinde tavsif etmiştir!).

13 Mayıs = 4 Şa'ban, Cuma: Dâmad-Mehmed Ali Paşa'nın azli ve ertesi gün Meclis-i Vâlâ reisi Giritli-Mustafa Nâîli Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azlin sebebi, yukarıki fıkra da bahsi geçen prens Mençikof'un tehdidinden ve yahut İngiltere sefirinin te'sirinden mütevellit gösterildiği gibi, hükûmet değişikliğinden dolayı müzâkerâtı uzatıp askeri hazırlıklar için vakit kazanmak maksadiyle de izah edilir: Mehmed Ali Paşa'nın sadâreti yukarıki sene vukuâtının 3 Teşrinievvel=18 Zülhicce Pazar gününden itibaren 7 ay, 11 gün sürmüştür. Ümmi olduğundan bahsedilen halefi Mustafa Nâîli Paşa arnavut olduğu halde, otuz sene Girit valiliğinde bulunmuş olduğu için «Giritli» lâkabiyle anılır).

21 Mayıs = 12 Şa'ban, Cumartesi: Nesselrode'un notası.

(Prens Mençikof'un yukarda bu sene vukuâtının «28 Şubat», fıkrasında bahsi geçen 5 Mayıs=26 Receb Perşembe tarihli ve beş gün müddetli ultiatomunu Bâb-ı Ali reddetmiş olduğu halde, Rusya Hâriciyye nâzırı kont De Nesselrode bu gün bir nota ile o ultiatomun kabulüne kadar Memleketeyn'in işgal edileceğini bildirmiştir: Bu işgal hareketi için aşağıda bu sene vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına bakınız).

11 Haziran = 4 Ramazan, Cumartesi: Nesselrode'un Rus sefâretlerine tâmimi.

(Yukarıki fıkra da bahsi geçen nota muhteviyatını te'kid eden bu tâiminde Memleketeyn'in işgali Türkiye'ye karşı bir harb ilânı demek olmayıp Bâb-ı Ali'nin Ortodoks mezhebi hakkında vermek istemediği mânevî te'minat yerine maddî te'minat mâhiyetinde olacağından bahsedilerek tuhaf bir mugalata yapılmıştır).

25 Haziran = 18 Ramazan, Cumartesi: İngiliz ve Fransız donanmalarının Beşike körfezine muvâsalatı.

(Beşike = Bısıka körfezi, Çanakkale-boğazı hâricinde Anadolu sâhilinin Bozcaada = Tenedos hizâsındadır. — Donanmaların buraya muvâsalatını 14 ve 15 Haziran = 7 ve 8 Ramazan tarihlerine müsâdif gösteren rivayetler de vardır: Aşağıki sene vukuâtının «2 Teşrinisânî» fıkrasına da bakınız.

Rusya'nın Ortodoks mezhebinin benimsemesine mukabil, Fransa devleti de öte-

denberi Katolikliğin müdâfii rolünde bulunduğu için, yukarda bu sene vukuâtının «28 Şubat» fıkrasında gördüğümüz Mençikof meselesiyle a'zamî surette alâ-kadar olması pek tabiidir. Fazla olarak o sırada Üçüncü Napoléon Avrupa siya-setinde parlak bir rol oynamayı şahsının ve hânedânının istikbâli bakımından zarurî görmektedir. İngiltere'nin alâkası ise Protestanlıktan ziyâde Rus genişle-mesinin ve bilhassa Boğazlar meselesinin Hind yolu bakımından hâiz olduğu fev-kalâde ehemmiyetle izah edilir.

Prens Mençikof İstanbul müzâkerâtının bu iki devletten gizli tutulmasını iste-mişse de, Bâb-ı-Âli İngiliz ve Fransız maslahatgüzarlarını muntazaman haberdâr etmiş ve donanmaların ihtiyâten Çanakkale civârına gelmelerini ilkönce işte bu maslahatgüzarlar istemiştir. Me'zûnen memleketlerinde bulunan İngiltere sefiri Stratford of Redcliffe ile Fransa sefiri De la Cour İstanbul'a gelince Bâb-ı-Âli'yi metin davranmıya teşvik ettikleri gibi, hükûmetlerine de azimli hareket tavsiye-lerinde bulunmuşlardır.

1841=1257 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Boğazlar mukave-lesi mucibince Çanakkale-boğazı bütün ecnebi harb gemilerine sulh zamanların-da kapalı bulundurulmakta olduğu için, İngiliz ve Fransız donanmaları boğaz hâricinde ihtiyâten emre âmâde bulundurulmuşlar demektir; İngiltere ve Fransa sefirleri de Bâb-ı-Âli'nin göstereceği lüzum üzerine indelhâce bu donanmaları İs-tanbul'a dâvet salâhiyetini almışlardır: Aşağıki sene vukuâtının «2 Teşrinisânî», fıkrasına bakınız).

3 Temmuz = 26 Ramazan, Pazar: Pruth nehrini geçen Rus ordusu-nun Memleketeyn'e girmesi.

(Bu mesele için yukarda bu sene vukuâtının «21 Mayıs» ve «11 Haziran» fıkralarına bakınız. — 35 bin asker ve 72 topla yapılan bu hareketi bir gün evvelki tarihe müsâdîf gösteren bir rivayet de vardır. Rus baş-kumandanı general Prens Gortchakoff/Gorçakof bu hareketin bir istilâ mâhiyetinde olmadığı hakkında bir beyannâme neşrettiği gibi, Hâriciyye nâzırı Nesselrode da yeniden bir tâmin göndererek Memleketeyn işgalinin Türkiye'ye harb ilânı demek olmayıp Bâb-ı-Âli'nin Rus metâlibini kabul etmesi için Rusya'nın bir rehîne elde etmek istediğinden dem vurmuş ve bu işgalin «muvakkat» olduğunu te'mine kalkışmıştır! Hakikatte ise bu kırkin hareket, Nesselrode'un safsatalarına rağmen Rusya'nın fi'len harbe başlaması demektir: işte bundan dolayı Bâb-ı-Âli Rus tecâvuzunu derhal protesto etmiştir. Aşağıki sene vukuâtının «4 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

8 Temmuz = 1 Şevvâl, Cuma : Sadr-ı-a'zam Giritli-Mustafa Nâîli Paşa'nın azli.

(Bu senenin 14 Mayıs=5 Şa'ban Cumartesi günü Dâmad-Mehmed Ali Paşa'nın yerine Sadr-ı-a'zam olduğunu «13 Mayıs», fıkrasında gördüğümüz Mustafa Nâîli Paşa'nın tâyininden 1 ay, 25 gün sonra azline sebab, Hâriciyye nâzırı Koca-Re-şid Paşa ile geçimsizliğidir ve hattâ ikisi beraber azledilmiştir: Fakat ma'zûliyyetleri bayramın birinci gününden üçüncü gününe kadar iki gün sürdükten sonra üçüncü günü tekrar tâyin edilmişlerdir; yalnız bayramın hangi bayram ol-duğunda ihtilâf vardır: Bir rivayete göre, «İyd-i-saîd-i Fıtr» yâni Şeker-bayramı ve ikinci bir rivayete göre de «İyd-i Adhâ» yâni Kurban-bayramıdır! Burada bi-rinci rivayetin esas ittihâz edilmesi, muâsir bir müellif olan Rif'at Efendi'nin ifâdesi daha kuvvetli görünmesindendir. Bâzı menbâlarda bu iki günlük ma'zû-liyyet bir sadâret tebeddülü sayılmadığı için, Mustafa Nâîli Paşa'nın bu ilk sa-dâretiyle aşağıki fıkra da göreceğimiz ikinci sadâreti fâsılasız bir sadâreti gibi gösterilir).

10 Temmuz = 3 Şevvâl, Pazar: İki gün ma'zul kalan Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Yukarıki fıkra da izah edildiği vechile, Mustafa Reşid Paşa ile beraber aziedilen Nâilî Paşa bu gün gene onunla beraber tekrar tâyin edilmiştir. Bu ikinci sadâretinden azli için aşağıda 1854=1270 vukuâtının «29 Mayıs» ve üçüncü sadâreti için de 1857 = 1273 vukuâtının «6 Ağustos» fıkralarına bakınız).

26 Eylül = 22 Zülhicce, Pazartesi: Rusya'ya harb ilânı hakkında fevkalâde meclis kararı.

(Bâzı Garp menbâlarında bu kararın «25 Eylül=21 Zülhicce Pazar», günü verilmiş olduğundan bahsedilirse de, bu rivayette bir zühul olduğu anlaşılmalıdır: Çünkü Osmanlı menbâlarına göre kararı veren 163 kişilik fevkalâde meclis «22 ve 23 Zülhicce» günleri toplanmıştır ve o günler de 26 ve 27 Eylül'e mûsâdiftir; «Rüyet-i hilâl» sebebiyle arada bir günlük bir fark olduğu da kararın Pazartesine mûsâdif gösterilmesinden anlaşıldığına göre, «25 Eylül» rivayeti her halde ilk ictimâ gününün tarihi olmak lâzımgelir; karar ertesi gün verilmiş olduğu için, bu rada «26 Eylül=22 Zülhicce Pazartesi tarihi esas ittihaz edilmiştir.

Yukarda bu sene vukuâtının «28 Şubat» fıkrasında gördüğümüz aşırı Rus taleplerinin Bâb-ı Âlice reddinden ve Rus ordusunun yukarda bu senenin «3 Temmuz», fıkrasında bahsi geçen işgal hareketinden hâsıl olan siyasi buhran yalnız İngiltere ile Fransa'yı değil, Avusturya ile Prusya'yı da telâşa düşürmüştür: Avusturya'nın telâşı, Şarkî-Avrupa muvâzenesinin Rusya lehine ve kendi aleyhine bozulmak ihtimaliyle ve Prusya'nın endişesi de bu büyük buhrandan çıkabilecek umumî kargaşalık içinde Fransa'nın Rhin boylarına saldırmak imkânıyla izah edilir. İşte bundan dolayı Rusya'nın Memleketeyn'e taarruzunu her iki devlet de protesto etmiştir. Avusturya ve Prusya hükümetleri İngiltere ve Fransa ile beraber Viyana'da bir konferans akdedip Türkiye ile Rusya'yı uzlaştırmak ve bu suretle meseleyi sulhen halletmek için bir proje tertib ederek İstanbul ve Petersburg'a göndermişlerse de Rusya kabul ettiği halde Bâb-ı Âlî iki sebepten dolayı kabul etmemiştir: Birinci sebep, proje metninde Rusya'nın Ortodoks mezhebini himâye için o tarihe kadar yaptığı müdâhaleleri Türkiye'nin dâimâ kabul etmiş olduğu hakkında yanlış ve tehlikeli bir fıkra bulunması ve ikinci sebep de İngiltere sefiri Stratford of Redcliffe'in resmen kabul edilmesini istediği projenin kat'iyen kabul edilmeyip bil-akis reddedilmesini gizlice tavsiye etmiş olmasındır! İşte bütün bunlardan dolayı hükûmet redde karar vermiş ve bu vaziyet üzerine ittihaz edilecek harb kararının ehemmiyetinden dolayı fevkalâde bir meclis toplamıştır. İki gün süren uzun müzâkerelerden sonra Rusya'nın Memleketeyn'e tasallutunu çok haklı olarak fi'li bir tecâvuz ve sebebsiz bir husûmet eseri sayan meclis nihayet bu gün harb kararı vermiş ve Meşihat makamının bir fetvâ ile tasvib ettiği bu tarihî karar derhal bir mazbata ile pâdişaha arz edilmiştir: Sultan Mecid meclisin kararını üç gün sonra tasdik etmiştir).

1853 = 1270

4 Teşrinievvel = 1 Muharrem, Salı: Rusya'ya harb ilânı.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz meclis kararının irâdeye iktirânı üzerine bu gün Rusya'ya resmen harb ilân edilmiştir: Bu haklı hareket yukarıki sene vukuâtının «28 Şubat» fıkrasında 18 Mayıs = 9 Şa'ban Çarşamba günü kesildiğini gördüğümüz siyasi münâsebatın inkitâından 4 ay, 17 gün ve Memleketeyn'in 3 Temmuz=26 Ramazan Pazar günü işgaliyle başhyan Rus haksızlığından 3 ay, 2 gün sonradır.

Bu müddet boş geçirilmemiş, büyük bir faaliyetle harb hazırlıkları yapılmış, Osmanlı imparatorluğunun her tarafından getirilen askerler Varna'dan Tuna boylarına sevkolunmuş, Anadolu ve Rumeli'nin hudud kaleleriyle Karadeniz-boğazı tahkim edilmiştir).

14 Teşrinievvel = 11 Muharrem, Cuma: Memleketeyn'in tahliyesi hakkında Türk ordusunun Rus ordusuna ultiमतom vermesi.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz harb hâli üzerine hükümetin verdiği emirle Rumeli kumandanı müşir Ömer Paşa bu gün Rus baş-kumandanı general Gorçakof'a bir ultiमतom göndererek Eflak'la Boğdan'ın 15 gün içinde tahliyesini istemiş ve Rus kumandanı da bu haklı talebi 17 Teşrinievvel=14 Muharrem Pazartesi günü reddettiği için, ikinci safhasından dolayı «Kırım muharebesi» ismiyle anılan uzun sefer artık bir emr-i vâkı' hâlini almıştır.

İki tarafın kuvvetleri hakkında muhtelif rakamlar zikredilir: Fransız askerî müelliflerinden A. du Casse'in «Précis historique des opérations militaires en Orient» isimindeki eserinde harb başladığı zaman Tuna boylarındaki Rus kuvvetlerinin mecmûu 149-152 bin gösterilir ve buna mukabil Ömer Paşa'nın kumandasındaki Türk ordusu ilkönce 60 bin kişiden ibaret olduğu halde sonradan 133 bine kadar çıkmış olduğundan bahsedilir. Bâzı Türk askerî eserlerinde ise harb başladığı zaman Tuna boylarındaki Osmanlı ordusunun 178 bini bulunduğu, muhtelif taraflara tevzi edilmiş olan bu yekûndan Şumnu'daki Ömer Paşa kumandasında yalnız 40 bin kişi ile iki batarya Armstrong topu bulunduğu ve Anadolu cephesinde ise Müşir Abdi/Abdülkerim Paşa kumandasında ve Erzurum-Kars havâlisinde bulunan 150 bin kişilik ordunun elli bini başıbozuk olduğundan bahsedilmektedir. Buna mukabil Memleketeyn'deki Rus ordusu 128 bin ve Anadolu cephesindeki düşman kuvveti de 160 bin gösterilir. Her halde her iki cephedeki Rus kuvvetlerinin sayıca Türk ordularından fazla oldukları muhakkaktır).

23 Teşrinievvel = 20 Muharrem, Pazar: Ruslara karşı ilk ateşin açılması.

(Bu gün Galatz=Kalas'a doğru giden iki Rus vapurunun asker yüklü olarak çektiği sekiz dubadan mürekkep Tuna filosuna İsakçı önlerindeki adada bulunan Türk bataryasından ateş açılmak suretiyle harb fiilen başlamıştır: Bu vak'a-da iki duba batmış, diğer dubalarla vapurlar hasara uğrayıp karaya oturmuş ve Ruslar üç yüz kadar telefât vermiştir).

27 Teşrinievvel = 24 Muharrem, Perşembe: Kalafat'ın işgali.

(Bu sırada Rus ordusu bilhassa «Eflak-ı sağır=Petite-Valachie» denilen Küçük-Eflak'da tahâşşüd etmektedir: Bundan maksat, Vidin'i zabtetmek suretiyle Niş-Sofya-Istanbul şosesine hâkim olmak, Balkanları çevirmek, Sırplarla Makedonya Rumlarını ayaklandırarak Türk topraklarına çeteler saldırmakta olan Yunan hükûmetiyle elbirliği ettikten sonra İstanbul üzerine yürümektir.

Çok kıymetli ve büyük bir asker olan Rumeli müşiri Ömer Lûtfi Paşa'nın bu Rus plânını tam zamanında keşfederek ona göre davranmış olduğunda ittifak edilir: Ömer Paşa işte bu maksatla Vidin'in tam karşısında ve Tuna üzerinde bulunan Kalafat'a bu gün asker geçirip işgal etmiş ve derhal tabyalar ve istihkâmlar inşa ettirerek hem Vidin'i, hem Kalafat'ı büyük bir sür'atle tahkim ettirmişe başlamıştır. Bu tahkimâtın ikmâline vakit kazanmak için düşmanı aldatmak isteyen Paşa bir taraftan da Rusçuk'dan Yerköyü'ne ve bilhassa Tortokai/Turtukaia=Tuhrakan'dan Oltenizza/Oltenitza=Oltenica'ya asker geçirmiştir: Bükreş'in cenubuşarkisine tesadûf eden Oltenica'nın işgali üzerine Ruslar Osmanlı

harekâtını Bükreş'e müteveccih zannederek Vidin istikametindeki kuvvetlerini Olteniça'ya çekip Türk mevzi'lerine taarruz etmişlerdir! İşte bu sâyede Kalafat ve Vidin tahkimâtı ikmâl edilmiş ve bu hayatî noktalar düşman eline geçmeyecek bir hâle getirilmiştir.

Rusların bundan sonraki harb plânları için aşağıda 1854=1270 vukuâtının «23 Mart» fıkrasına bakınız).

27/28 Teşrinievvel = 24/25 Muharrem, Perşembe/Cuma gecesi : Batım civârındaki Saint-Nicolas kalesinin fethi.

(Anadolu cephesi Baş-kumandanı müşir Çırpanlı-Abdülkerim Nâdir Paşa/Abdi Paşa bir taraftan Şeyh-Şâmil'le irtibâta çalışmakla beraber, bir taraftan da Çerkezleri ayaklandıracak tedbirler ittihâzına teşebbüs etmiş ve Batım kumandanı Selim Paşa'yı da Çürüksu kuvvetleriyle sevk ederek bu gece Batım'un dört kilometre şimalinde bulunan Nikolaja/Saint-Nicolas=Şekvetil/Şefketil isimindeki Rus kalesini âni bir baskınla işgal ettirmiştir. — Bir iki gün sonra Ruslar bu kaleyi istirdad teşebbüsünde bulunmuşlarsa da büyük telefatsız püskürtülmüşlerdir; o gün asker dolu bir vapurları da topla batırılmıştır: Bu vapur, yukarıki sene vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasında İstanbul'a geldiğini gördüğümüz Prens Mençikof'un bindiği vapurdur).

2 Teşrinisâni = 30 Muharrem, Çarşamba: İngiliz ve Fransız donanmalarının İstanbul önlerine gelişi.

(Yukarıki sene vukuâtının «23 Haziran» fıkrasında Beşike körfezine geldiklerini gördüğümüz İngiliz ve Fransız donanmaları Rus harbinden dolayı Bâb-ı-Âlî'nin gösterdiği lüzum üzerine Çanakkale-boğazından geçip bu gün İstanbul önlerine vâsıl olmuş ve Beykoz'da demirlemiştir: Rus hükûmeti bu hareketi 1841 = 1257 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Boğazlar mukavelesine mugayir gibi göstererek protesto etmişse de, o mukavele ahkâmı yalnız sulh zamanlarına münhasır olmak itibarıyla hiç bir te'siri olmamıştır).

5 Teşrinisâni = 3 Safer, Cumartesi: Oltenizza = Olteniça zaferi.

(Tuna'nın sol sâhilinde ve Tutrakan'ın karşısında bulunan bu noktanın işgali meselesi için yukarda bu sene vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — En kuvvetli rivayete göre Olteniça'ya asker geçirilmesi 3 Teşrinisâni=1 Safer Perşembe gününe müsâdiftir: Bir gün evvel Tutrakan önündeki Tuna adası işgal ve tahkim edilmiş, ilk iki gün muhtelif müsâdemelerle geçmiş ve nihayet bu gün general Dannenberg kumandasında 22 tabur piyâde ve 3 alay suvâri ile saldıran Ruslar beş saat harbettikten sonra müdhiş bir bozguna uğrıyarak bin iki yüz maktul bırakıp kaçmışlardır; Baş-kumandan Ömer Paşa bu harbi Tutrakan'dan idare etmiştir. Olteniça muvaffakiyeti Tuna boyunda ilk Türk zaferi sayılır: Aşağıki sene vukuâtının «5 Kânunusâni», fıkrasına da bakınız).

11 Teşrinisâni = 9 Safer, Cuma : Olteniça kuvvetlerinin geri alınması.

(Bu sene vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasında Vidin ve Kalafat tahkimâtının ikmâline vakit bulmak ve düşmanı şaşkırtmak için karşı yakaya geçirilmiş olduğunu gördüğümüz kuvvetler, yukarıki fıkrada bahsi geçen ilk zafer kazandıktan ve tahkimat da sür'atle ikmal edildikten sonra geri alınmışlardır: Bir gün sonraki tarih de rivayet edilir).

26 Teşrinisânî = 24 Safer, Cumartesi: Ahıska bozgunu.

(Anadolu kumandanı Abdülkerim/Abdi Paşa Gümrü=Alexandropol ve Ahıska=Akhaltzikhe havâlisine kadar ilerlemişse de general Mouravieff kumandasındaki üstün Rus kuvvetlerine mukavemet edemiyerek geri çekilmiştir: Aşağıda bu sene vukuâtının «1 Kânunuevvel» fıkrasına da bakınız.

Rumeli cephesindeki muvaffakiyetlere mukabil, Anadolu cephesindeki muvaffakiyetsizlikler işte bu vak'a ile hattâ bundan on iki gün evvel 14 Teşrinisânî = 12 Safer Pazartesi günü Gümrü civârında uğranılan bir muvaffakiyetsizlikle başlamış ve Osmanlı kuvvetleri Arpaçay'ın berisine atılmıştır. Bu vaziyetin başlıca sebepleri Rus ordusunun sayı üstünlüğü, Osmanlı ordusunda gayr-i muntazam başıbozuklarla gönüllülerin mühim bir yekûn teşkil etmesi, Abdülkerim Paşa ile Erkanharbiyye reisi Ahmed Paşa arasında ihtilâf çıkması ve hattâ Ahmed Paşa'nın Abdi Paşa'ya «betâet» isnâd ederek azline sebep olduktan sonra yerine kendisini tâyin ettirmiş olmasıdır. Bununla beraber, harbin sıklet merkezi Tuna cephesinde olduğu için, oradaki parlak muvaffakiyetler bâzı Garp menbâlarında Anadolu cephesindeki muvaffakiyetsizlikleri mühim bir nisbette telâfi etmiş sayılır. Her halde hükûmetin Anadolu'ya Rumeli'deki Ömer Paşa değerinde muktedir ve zabt-u-rabta kaadir bir kumandan bulamamış olması çok acı bir vaziyettir).

30 Teşrinisânî = 28 Safer, Çarşamba: Sinop baskını.

(Anadolu ordusuna Batum üzerinden gönderilen sevkıyâtı himâye için Patrona-Osman Paşa kumandasında 12 gemilik bir filo teşkil edilmiş ve bu filoya İnceburun'la Amasra arasında karakol vazifesi verilerek havalar müsâit olmadığı zaman Sinop limanına ilticâ etmesi emredilmiştir. Şiddetli bir fırtınadan dolayı Osman Paşa filosunun Sinop'da demirli bulunduğunu haber alan Karadeniz Rus donanması amirali Nakhimoff/Nachimof iki defa yaptığı keşif hareketlerinde Türk gemilerinin sâhil boyunca hilâli bir vaziyette bulunduklarını tesbit ettikten sonra idaresindeki filoyu bir kaç gemiyle takviye ettirerek bu gün öğle vakti birdenbire şiddetli bir baskın hareketi yapmıştır.

Bu hareketi kolaylaştıran iki sebeten bahsedilir: Biri havanın karlı yahut sisli olmasından dolayı Türklerin Rusları uzak mesâfeden görememiş olmaları ve biri de Osman Paşa'nın emniyet tertibatı ittihâzında kusur etmiş olmasıdır.

Sinop'daki Türk filosu şu on iki gemiden ibarettir: 1) Avnullah; 2) Nizâmiyye; 3) Nesim-i-zafer; 4) Fazlullah; 5) Nâvek-i-bahrî; 6) Dimyât; 7) Kaaid-i-zafer; 8) Necm-eşan; 9) Feyz-i-Ma'bûd; 10) Gül-i-sefid; 11) Ereğli vapuru; 12) Pervâz-i-bahrî. Bunlardan «Dimyât» ile «Pervâz-i-bahrî», Rus seferi üzerine getirilen Mısır gemilerindendir. Bu 12 gemide cem'an 282 top bulunduğundan bahsedilir: Gemiler hafif ve zayıf teknelerden ibaret olduğu gibi, toplar da som gülle atan eski silâhlardandır ve çapları da yeni Rus toplarına nisbetle çok zayıftır.

Buna mukabil, amiral Nakhimoff'un kumandasındaki Rus filosu altı gemiden ibaret olmakla beraber, Türk filosundan çok kuvvetlidir: Her şeyden evvel gemiler büyük ve kuvvetli olduktan başka, son sistem 318 topla mücehhezdir. Manevra itibariyle Ruslar bütün bu toplarını kullanabildikleri halde Türkler 282 topun ancak yarısını kullanabilmişlerdir.

İşte bu fecî şartlar altında öğleye doğru başlayıp saat üçe doğru nihayet bulan Sinop baskınında bütün Türk filosu kahramanca bir müdâfaadan sonra tamamıyla mahvolduktan başka, dört bin kişiyi bulan mürettebatının yarısından fazlası şehid olmuş, Patrona-Osman Paşa ayağından yaralı olarak esir düşmüş, Riyâle Bozcaadalı-Hüseyn Paşa şehid olmuş, üç zâbitimizle 125 neferimiz düşman eline geçmiş ve Sinop şehrinin yarısı yanmıştır.

Bu vak'a da yalnız Batum'dan gelip Sinop'a uğramış olan «Tâif» vapuru rahneli olarak kaçıp kurtulabildiği için, felâket haberini İstanbul'a işte o yegâne gemi götürmüştür: Bâzı Garp menbâlarında Türk filosunun on üç gemiden mürekkep gösterilmesi işte bundan dolayıdır.

Rus zâyiâtı 34 maktul ve 230 yaralıdan ibaret gösterilir: Bununla beraber bir çok gülle yiyen Moskof gemileri iki gün Sinop limanında kaldıktan sonra yedekte götürülecek kadar hasâra uğramışlardır. Bu vak'a esnâsında limanda bulunan bir İngiliz ve altı Türk ticaret gemisi batmış ve iki İngiliz maktul düşmüştür. Bâzı Garp menbâlarında Sinop şehrinde harâb olan evlerin sayısı 2500 gösterilir: Bunlar umumiyetle Müslüman mahallelerindedir.

Bu vaziyet üzerine bir İngiliz ve bir Fransız harb gemisi zâyiâtın keşfine me'mur edilerek Sinop'a gelmiş, âhâlden şehid olanların cesetleri sâhillerle sokaklarda görülmüş, ıztırâb içinde kıvranan yaralılardan 280 kişi işte bu ecnebi gemileriyle İstanbul'a nakledilmiş ve bu vak'a bütün dünyada Rusya aleyhine umumî bir galeyân ve heyecâna sebeb olmuştur. Bilhassa İngiltere ve Fransa'da bütün matbuât derhal Ruslar aleyhine dönmüş ve Rusya'nın bu harbde müdâfaa vaziyetini muhâfaza edeceği hakkında o zamana kadar verdiği mükerrer te'minatla Sinop baskını arasındaki kanlı te'zad efkâr-ı umumiyyeyi son derece müteessir etmiştir.

Avrupa'da çok büyük bir teessür uyandıran noktalardan biri de amiral Nakhi-moff'un şehir bombardmanı hakkında mahallî hükümetle konsoloslara haber vermeden şehre ateş açmış olmasıdır: Netice itibariyle Türk donanmasını yalnız on iki gemisinden mahrum eden Sinop baskını Rus devletinin insanlık nazarında-ki şeref ve haysiyyetine mal olmuş demektir.

Bilhassa Müslüman mahallelerinin ateşe tutulup Rum mahallelerine dokunulmamış olması, Rus amiralinin vak'adan sonra hiç sıkılmadan beyan etmiş olduğu teessürlerin ne kadar sahte olduğunu gösteren feci bir delil demektir).

1 Kânunuevvel = 29 Safer, Perşembe: Baş-gedikler bozgunu.

(Baş-gedikler mevkii Arpaçay = Zaroşat'ın cenubuşarkisinde ve Kars şehrinin şarkındadır. — Bu gün Türk ordusunun burada uğradığı muvaffakiyetsizlik Erzurum ve Kars'a çekilmesiyle neticelenmiş ve nihayet Kars şehri muhâsaraya uğramıştır: Yukarda bu sene vukuâtının «26 Teşrinisânî» ve aşağıda 1855=1272 vukuâtının «28 Teşrinisânî» fıkralarına bakınız).

1854 = 1270

3 Kânunusânî = 3 Rebî'ül-âhir, Salı: İngiliz ve Fransız donanmalarının Boğaziçinden Karadeniz'e hareketleri.

(Bu donanmaların Beşike körfezine muvâsalatları için yukarda 1853=1269 vukuâtının «25 Haziran» ve İstanbul önlerine gelmeleri için de yukarıki sene vukuâtının «2 Teşrinisânî» fıkralarına bakınız. — Gene yukarıki sene vukuâtının «30 Teşrinisânî» fıkrasında gördüğümüz Sinop baskınından dolayı Bâb-ı Ali'nin gösterdiği lüzum üzerine İngiliz ve Fransız donanmaları bu gün Karadeniz'e açılmak suretiyle Rusların bu denizdeki hâkimiyetlerine nihayet vermişlerdir).

5 Kânunusânî = 5 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Çatana zaferi.

(Garp menbâlarında Litâté, Trutaté ve Tschetate gibi değişik şekillerle bahsedilen Çatana köyü, yukarıki sene vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasında işgaliyle tahkimini gördüğümüz Kalafat'dan yukarı doğru giden yolun üstünde ve bir tepe civarındadır. Kalafat'a taarruz etmek istiyen Rusların işte buraya asker yığıp tepeyi tahkim ettikleri keşif hareketleriyle anlaşılmış olduğu için, o sırada Kalafat'da bulunan Rumeli ordusu Erkâniharbiyye reisi ferik Nâzır-Ahmed Paşa on bin askerden mürekkep üç kol tertib ederek ferik Menemenli-Mustafa Tevfik,

ferik Çerkez-İsmail ve Suvâri livâsı Osman Paşaların idaresinde Çatana üzerine sevkettmiştir: Tabii bundan maksat, Rus taarruzunu önlemektir. Rusların gönderilecekleri imdad kuvvetlerini karşılamak üzere bir kol ihtiyâta bırakıldıktan sonra İsmail Paşa köyün gerisindeki müstahkem tepeye doğru taarruz etmiş, düşmanın cenahlarını tehdid ederek Rus siperlerini zabtedip köye girmiş ve köyün içinde mukavemete kalkışan düşman artıklarını da süngü hücumıyla imhâ ve taretmiştir.

O sırada İsmail Paşa yaralanmış olduğu için yerine Menemenli-Mustafa Tevfik Paşa geçmiş, Rusların gönderdikleri imdad kuvvetiyle Türk ihtiyat küt'ası arasında müsademe başlamış, tepedeki Rus tahkimâtı şiddetli bir top ateşine tutulmuş ve nihayet bozguna uğriyan düşman artıkları perişan bir halde tepeye doğru kaçışmışlardır. Yukarıki sene vukuâtının «5 Teşrinisânî» fıkrasında gördüğümüz Olteniça zaferinden sonra bu Çatana muzaferiyyeti Tuna boyunda ikinci Türk zaferi sayılır.

Ruslar bundan evvelki seferlerde olduğu gibi Yeniçeri-ocağının tefessühünden artık istifâde edemeyeceklerini ve «Vak'a-i-Hayriyye» ile «Tanzimat», dan sonra muntazam bir Türk ordusu yetişmiye başlamış olduğunu işte bu ilk zaferler üzerine anlamıya başlamış, biraz sonra 10 Mart=10 Cumâda-l-âhire Perşembe günü Baş-kumandan Gorçakof azledilip yerine ihtiyar mareşal Paskiwitch tâyin edilmiş ve çar Birinci Nicolas bu halden hem müteessir, hem mahcub olmuştur. Sultan Mecid'in Ömer Paşa'ya «Serdâr-ı-Ekrem» ünvanını tevcih etmesi işte bu zafer üzerinedir.

Ruslar Kalafat civârına otuz iki bin piyâde, dört alay suvâri ve elli iki top sevk ederek beş gün daha uğraşıp bir kaç defa taarruza kalkışmışlarsa da hepsinde püskürtülmüşlerdir).

27 Şubat = 29 Cumâda-l-ülâ, Cumartesi : Rusya'nın Memleketeyn'i tahliyesi hakkında İngiliz-Fransız ültimatomu.

(Yukarıki sene vukuâtının «30 Teşrinisânî» fıkrasında gördüğümüz Sinop bas-kını İngiliz ve Fransız matbuâtında çok heyecanlı neşriyâta sebeb olmuş, tedâfüi vaziyette kalacağı hakkında bu iki devlete te'minat vermiş olan Rusya'nın binlerce mâsum ahâliyi imhâ etmekle neticelenen feci hareketi Boğaziçi'ndeki İngiliz ve Fransız donanmalarına karşı bir nevi meydan-okuma sayılmış, gazeteler hükümetlerinden donanmaların İstanbul-boğazı'na kadar geldikten sonra neden dolayı Karadeniz'e girip bu gibi harekâta mâni olmadıklarını acı bir lisanla sormaya başlamış, bu yüzden her iki memlekette efkâr-ı-umumiyye heyecanlanmış ve bir taraftan da Bâb-ı-Âli yardım istemiş olduğu için, 29 Kânunuevvel 1853=28 Reb'ül-evvel 1270 Perşembe günü Petersburg'daki Fransa sefiri İngiliz ve Fransız donanmalarının Karadeniz'de tesadüf edecekleri Rus gemilerini en yakın limanlarına kapamak mecburiyetinde bırakacaklarını ve Türk donanmasının da Rus sâhillerine taarruz ettirilmiyeceğini tebliğ ederek meselenin sulhen tesviyesi için iki devletin tavassuta hazır olduklarını bildirmiş ve gene aynı gün Fransa imparatoru Üçüncü Napoléon çar Birinci Nicolas'ya bir mektup yazarak Rusya Memleketeyn'i ve İngiltere ile Fransa da Karadeniz'i tahliye etmek şartıyla Türk-Rus sulh müzâkerelerinin hemen başlamasını teklif etmiştir. İşte bu tebliğde tek-lifin hem Rus hükûmeti, hem Moskof çarı tarafından reddedilmesi ve fazla olarak çarın 21 Şubat = 23 Cumâda-l-ülâ Pazar günü neşrettiği bir beyânnamede İngiliz ve Fransız milletlerini Müslüman-Türklerle Hristiyanlığa karşı elbirliği etmiş göstermesi İngiltere ile Fransa'nın Türkiye ile ittifakına ve Kırım seferinin açılmasına sebeb olmuştur. İngiltere ile Fransa'daki Rus elçilerinin Londra ile Paris'den ayrılmaları bu senenin 6 Şubat = 6 Cumâda-l-ülâ Cumartesi gününe müsadif gösterilir : Petersburg'daki İngiliz ve Fransız sefirleri de Pasaportlarını o gün almışlardır.

İngiltere ile Fransa'nın bu gün Rusya'ya vermiş oldukları ültimatomda Memle-

ketey'n'in tahliyesi istenmiş ve bu talebin reddedilmesi veyahut cevapsız bırakılması «Casus belli = Harb sebebi» sayılacağından bahsedilmiştir).

1 Mart = 1 Cumâda-lâhire, Çarşamba: Keçeci-zâde Fuad Efendi'nin Epir ve Tesalya ısyanlarını tenkile me'mur edilmesi.

(Arâzisini genişletmek isteyen küçük Yunan krallığı Türk-Rus harbini kendisi için büyük bir fırsat sanmış, Ruslardan teşvik görmüş ve Epir'le Tesalya rum-larını Türklere karşı ayaklandırmak için çete teşkilâtı kurarak kanlı bir faaliyete başlamış, âsilerle para ve mühimmat yardımlarından başka harekâtı idare edecek zabıtlarla gönüllüler bile göndermiye kalkışmıştır: Bu zabıtların en mühimleri «Elenlerin başkumandanı» ilân edilen Tzavellas ile Griyaz isminde iki kişidir. Bunlar Tesalya'nın merkezi olan Larissa = Yenişehir'den başka Preveze'nin şimalişarkisindeki Arta/Larta = Narda'yı bile ellerine geçirip faaliyet merkezleri hâline getirmişler, Yanya ve Tırhala taraflarını kan ve ateş içinde bırakmışlar ve bütün bunlarda Atina hükûmetinden mütemâdiyen yardım görmüşlerdir; hattâ Yunanistan'ın harb hazırlıklarından bile bahsedilir: Halbuki Rus hükûmeti İslâm milletlerini dâimâ Yunanlılara tercih etmiş ve Yunanistan Ruslardan ziyâde İngiltere ve Fransa'nın himâyesiyle istiklâlini kazanabilmiştir: Yukarıda 1827=1243 vukuâtının «20 Teşrinievvel» ve 1829=1245 vukuâtının «15 Ağustos» fıkralarına bakınız.

İş bu şekli alınca Bâb-ı-Âlî Atina hükûmetinden izâhât istemiş ve ihtilâlin millî ve dînî hissiyyâta dayandığı ve hattâ bütün hükûmetlerin bu hissiyyâta riâyete mükellef oldukları şeklinde tuhaf bir cevap almıştır! İşte bundan dolayı 16 Şubat=18 Cumâda-l-ülâ Salı günü İngiltere ve Fransa devletleri Yunan hükûmetine tebligatta bulunarak âsileri teşvik ve himâyede devam ettiği takdirde Yunanistan'ı abluka altına alacaklarını bildirmişlerdir. Bâb-ı-Âlî'nin ayrıca yaptığı teşebbüs de ısyâna iltihak eden Yunan zabıtlarının tecziyesine, Türk topraklarına yapılan tecâvuzlara kat'î surette nihayet verilip hududa riâyete edilmesine ve Yunan hükûmetinin ısyânı takbih etmesine âittir: Atina'daki İngiltere ve Fransa elçileri de bu Türk taleplerini müttelifkan desteklemişlerdir; fakat Yunan hükûmeti bütün bunlara rağmen Rusya'dan ümidini kesmemiş olduğu için müsâit bir cevap vermemiştir.

Sâbık Hâriciyye nazırı Keçeci-zâde Fuad Efendi/Paşa'nın idarî, siyasi ve askerî salâhiyetlerle ısyânın tenkiline me'mur edilmesi işte bu vaziyet üzerinedir: O havâliye vapurlarla tenkil kuvvetleri de sevk edilmiştir. — Müverrih Cevdet Paşa'ya yazdığı bir mektuptaki imzâsının üstünde Fuad Efendi «Cenerâl-i Ordû-yi Yanya ve Tırhala» ünvanını kullanır! Aşağıda bu sene vukuâtının «1 Nisan» fıkrasıyla «22 Nisan» fıkralarının ikincisine de bakınız).

9 Mart = 9 Cumâda-lâhire, Perşembe: Osmanlı-Yunan siyasi münâsebetlerinin kesilmesi.

(Yunanistan, Bâb-ı-Âlî'nin yukarıki fıkrada gördüğümüz haklı taleplerini kabul etmemiş olduğu için Atina'daki Osmanlı maslahatgüzârı sefâret hey'etiyle beraber bu gün pasaportlarını alıp siyasi münâsebetlere nihayet vermiş, İstanbul'daki Yunan sefirine de pasaportu verilmiş ve İngiltere ile Fransa'nın tavsiyesiyle bütün Yunan konsoloslarıyla tüccar ve tebaası Türkiye'den koğulmuştur: Aşağıda bu sene vukuâtının «1 Nisan» fıkrasıyla «22 Nisan» fıkralarının ikincisine de bakınız).

12 Mart = 12 Cumâda-lâhire, Pazar: Rusya'ya karşı Osmanlı - İngiliz - Fransız ittifâkı.

(Yukarıda bu sene vukuâtının «27 Şubat» fıkrasında gözden geçirdiğimiz siyasi

vaziyetin neticesi ve Hâriciyye nâzırı Koca-Reşid Paşa'nın büyük bir muvaffakiyyet eseri olan bu meşhur İstanbul muâhedeşi beş maddeden ibarettir: Türkiye'yi Reşid Paşa, İngiltere'yi İstanbul sefiri vikont Stratford of Redcliffe ve Fransa'yı da gene İstanbul sefiri general Kont Baraguey d'Hilliers temsil etmiştir. Muâhedenin mukaddimesinde İngiltere kraliçesi = (Victoria) ile Fransa imparatorunun = (Üçüncü Napoléon) böyle bir ittifaka Osmanlı pâdişahı tarafından dâvet edilmiş ve onlar da Osmanlı imparatorluğunun mevcudiyetini Avrupa muvâzenesi için zarurî gördüklerinden dolayı Rusya'yı karşı Türkiye ile ittifak esasları şöyle sıralanmaktadır :

1 — Bundan evvel gönderilmiş olduklarını 1853 = 1269 vukuâtının «25 Haziran» ve yukarıki sene vukuâtının «2 Teşrinisâni» fıkralarında ve Karadeniz'e hareketlerini de bu sene vukuâtının «3 Kânunusâni» fıkrasında görmüş olduğumuz donanmalardan başka icab eden noktalara lüzumu kadar kuvvetleri de gönderilecektir;

2 — Müttefikler birbirinden ayrı olarak Ruslarla mütâreke ve sulh akdedemiyebilecekleri gibi o yolda bir müzâkereye bile girişemeyecekler ve Rusya tarafından vâkı' olabilecek teklifleri derhal yekdiglerine bildirmekle mükellef olacaklardır;

3 — İttifâkın gayesi tahakkuk edip Osmanlı tamâmiyyet-i mülkiyyesi te'min edildikten sonra Türkiye'deki İngiliz ve Fransız kara ve deniz kuvvetleri sulh muâhedeşi tarihinden itibaren a'zamî kırk gün içinde Osmanlı arâzisinden çekileceklerdir;

4 — Harb harekâtına iştirâk tarzı itibariyle İngiliz ve Fransız kuvvetleri Osmanlı makamlarına tâbi' olmayıp müstakil olacaklar, her hususta müzâharet ve teshilât görecekler, müttefik kumandanlar kendi askeri inzibatlarını te'min etmekle beraber Türk kanunlarıyla teâmüllerine riâyet etmekle mükellef bulunacaklar, harb harekâtı üç baş-kumandan tarafından müştereken müzâkere ve tanzim edilecek ve müttefik baş-kumandanlarının askeri ihtiyaçları hakkındaki mürâaatları is'âf edilecektir;

5 — Bu muâhede a'zamî altı hafta içinde tasdik edilip musaddak suretler İstanbul'da mübâdele edilecektir.

Bâzı Garp menbâlarında müttefiklerin askeri yardımlarına mukabil Türkiye'nin de muâhede mucibince Hristiyan tebaasına bir takım haklar bahşetmek taahhüdünde bulunduğundan bahsedilirse de, muâhede metninde öyle bir şey yoktur. Sardonya=Sardaigne krallığının da bu ittifâka iltihâkı için aşağıda 1855 = 1271 vukuâtının «15 Mart» fıkrasına bakınız).

23 Mart = 23 Cumâda-lâhire, Perşembe: Rusların Dobruca istilâsı.

(Bu gün sabaha karşı Tuna nehrini Galatz=Kalas, Braila=İbrail ve İsmail önlerinden geçmiye başlayarak ve pek az mukavemet görerek Şimalî-Dobruca'yı istilâya kalkışan düşman ordusu Tulça, Maçin, Isakçı Hırsova ve Köstence'yi kolayca işgal edivermiştir. Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın harekât plânı mucibince bunlardan bazıları hiç mukavemet göstermeden tahliye edilmiştir; yalnız Tutrukaî = Tutrakan mukavemet etmiş ve burada Rus telefâtı iki bin beş yüzü geçmiştir.

Düşman kumandanlığının bu hareketi Silistre, Şumnu ve Varna'yı alarak Küçük-Balkan üzerinde Edirne'ye inmek için Dobruca'yı üssülhareke ittihâz etmek maksadiyle izah edilir; onun için Dobruca'da tutunabilmek üzere civardaki mühim noktaların işgalini Ruslar ilk hedef ittihâz etmişlerdir; Aşağıda bu sene vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasında göreceğimiz Silistre muhâsarası işte bu plânla alâkadardır).

27 Mart = 27 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: İngiltere ile Fransa'nun Rusya'ya harb ilâm.

(Müttefiklerin Rusya'ya verdikleri ulti-matom için yukarda bu sene vukuâtının «27 Şubat» fıkrasına bakınız. Harb kararı her iki devletin parlâmentolarına da tebliğ edilmiştir).

31 Mart = 2 Receb, Cuma: İlk müttefik kuvvetlerinin Gelibolu'ya muvâsalatı.

(Fransa Harbiye nâzırı mareşal Leroy de Saint-Arnaud'nun kumandasına verilen Şark ordusu 19 Mart=19 Cumâda-l-âhire Pazar günü Marsilya'dan hareket edip bu gün Gelibolu'ya vâsıl olmuş ve ertesi gün karaya çıkarılmıştır: Onu tâkiben İngilizler de Lord Raglan kumandasında gelmişlerdir; bu kumandan, Waterloo muharebesinde meşhur Duc de Wellington'un yâverliğini yaparken sağ kolunu kaybetmiş tecribeli ve muktedir bir asker olmakla mâruftur.

İcâbında tezyid edilmek üzere İngiltere'nin 25 bin ve Fransa'nın da 50 bin asker göndermiye karar verdiklerinden bahsedilir: İlk gelen kıt'alar Nisan sonlarında 6 bin İngilizle 22 bin Fransızdan mürekkep 28 bin kişilik bir kuvvet teşkil etmiştir: Bunların Gelibolu'dan Varna'ya nakli için aşağıda bu sene vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1 Nisan = 3 Receb, Cumartesi: Yunan âsilerine karşı Narda zaferi.

(Osmanlı - Rus seferinden istifâde ederek arâzisini genişletmek istiyen Yunanistan'ın Epir ve Tesalya'da çıkardığı ısyanlar için yukarda bu sene vukuâtının «1 ve 9 Mart» fıkralarına bakınız. — Tenkil hareketlerini çok iyi idare eden eski Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Fuad Efendi «Elenler baş-kumandanı» denilen Tzavellas'ı Arta/Larta (= Narda'nın şimalindeki Pita civârında bu gün tenkil ettirdiği gibi, bir kaç gün sonra Tesalya âsilerinin reisi Grivaz'ı da Yanya'nın 38 kilometre şimalışarkısındaki Mezzovo=Meçova kazâsında aynı âkibete uğratmıştır: Aşağıda bu sene vukuâtı içindeki «22 Nisan» fıkralarının ikincisine de bakınız).

17 Nisan = 19 Receb, Pazartesi: Kalafat zaferi.

(Vidin'in karşısında ve Tuna üzerinde bulunan Kalafat'ın Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa tarafından işgal ve tahkimi için yukarda 1853=1270 vukuâtının «27 Teşrinievvel» ve «11 Teşrinisani» fıkralarına bakınız. — Silistre üzerinden Şumnu ve Varna'ya sarkarak Edirne'ye doğru yol açmak istiyen düşmanın bu yeni plânı için yukarda bu sene vukuâtının «23 Mart» fıkrasına ve Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın akamete uğrattığı eski Rus plânı için de 1853 = 1270 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

Yeni plânı tatbik için «Eflâk-ı-sağır (= Küçük Eflak»daki kuvvetlerini Dobruca cephesine çekmek istiyen düşman bu hareketini setretmek için bu gün Kalafat üzerine bir taarruzda bulunmuşsa da büyük zâyiatla bozguna uğramış ve işte bu vak'a üzerine 21 Nisan=23 Receb Cuma gününden itibaren Küçük-Eflak'ın tahliyesine başlamıştır: Türk ordusu bu hareketi adım adım tâkib etmiş, iz'aç hareketleri yapmış ve nihayet 10 Mayıs=12 Şa'ban Çarşamba günü Küçük-Eflak'ın merkezi olan Craïova = Krayova'yı zabtetmiştir).

22 Nisan = 24 Receb, Cumartesi: Müttefiklerin Odesa bombardmanı.

(İngiltere ile Fransa'nın Rusya'ya karşı yukarda bu sene vukuâtının «27 Mart» fıkrasında gördüğümüz harb ilânı üzerine Karadeniz'deki müttefik donanmaların amiralleri Odesa'ya İngilizlerin «Furious» isimindeki buharlı harb gemisini mükâleme bayrağı ile gönderip Fransız ve İngiliz konsoloslarıyla tebaalarından arzu edenleri aldirmek istemişlerse de, devletler hukukuna mugayir olarak bu mükâleme gemisine istihkâmlardan ateş açılmıştır: Amirallerin bu gün Odesa'yı topa tutmaları işte bu vahşiyâne harekete karşıdır.

Bu sabah beş İngiliz ve üç Fransız buharlı harb gemisinden mürekkep bir filo Odesa limanına gelip saat beşe kadar devam eden şiddetli bir ateş açmıştır: Bâzı istihkâmlar yıkılmış, barut deposu infilâk etmiş, on beş Rus gemisi batırılmış ve yakılmış, Bahriye müesseseleri tahrib edilmiş ve mühimmat yüklü on üç gemi zabtedilmiştir. Yalnız şehirle muhtelif milletlerin ticaret gemileri bulunan limana dokunulmamıştır. Bu vak'ada müttefiklerin zâyiâtı iki maktulle on sekiz yaralıdan ibarettir. — Bir gün evvelki tarih de rivayet edilir).

22 Nisan = 24 Receb, Cumartesi: Yunan hükûmetine İngiliz - Fransız tebligatı.

(Osmanlı-Rus seferinden istifâdeye kalkışan Yunanlıların Epir ve Tesalya'da çıkardıkları isyanlar için yukarda bu sene vukuâtının «1 ve 9 Mart» ve «1 Nisan» fıkralarına bakınız. — Müttefiklerin bu günkü tebligatında Osmanlı «Tamâmiyyet-i-mülkiyye», sinin muhâfazası hakkında vermiş oldukları kararın infâzı için hiç bir tedbirin ittihazında tereddüd etmiyecekleri ve eğer o uğurda Yunan tahtını yıkmak icâb edecek olursa bütün mes'ûliyyetin İngiliz ve Fransız dostluğunu unutmüş olan Yunanlılara râci' olacağı bildirilmiştir).

5 Mayıs = 7 Şa'ban, Cuma: Yunanistan'ı itâat altına almak için Atina ve Pire'yi işgal etmek üzere Fransa hükûmetinin bir kol-ordu göndermesi.

(Bu tedbirin sebebi, Yunanlıların Epir ve Tesalya'da Türkiye'ye karşı çıkardıkları isyanlardır: Yukarıki fıkraya da bakınız. Müttefikler Yunanistan'ı abluka altına aldıkları için kral Othon Kırım muharebesi esnâsında bitaraflığını ilâna ve Osmanlı arâzisine gönderdiği çeteleri nihayet geri çekmiye mecbur olmuş, Atina'da hükûmet değişmiş ve Yunanlıların müttefiklere olan borçlarının itfâsı cebren kabul ettirilmiştir. — Yunanistan'daki Fransız işgali 1857=1273 tarihine kadar devam etmiştir).

15 Mayıs = 17 Şa'ban, Pazartesi: Silistre muhâsarasının başlaması.

(Rus baş-kumandanlığının yeni plânına göre Silistre işgalinin hâiz olduğu ehemmiyet için yukarda bu sene vukuâtının «23 Mart» ve «17 Nisan» fıkralarına bakınız. — Bâzı menbâlarda Silistre muhâsarası 14 Nisan=16 Receb Cuma günü yahut ertesi gün başlamış gibi gösterilirse de doğru değildir: Düşmanın Nisan = Receb sonlarından itibaren muhâsara hazırlıklarında bulunduğu ve meselâ şehrin karşısındaki Tuna adasını işgal ettiği muhakkaktır; bu 15-20 gün içinde Ruslar Tuna köprülerini kurarken muhtelif müsâdemeler olmuştur: Nihayet bu gün general Schilder Tuna'nın sol sâhilinden şehri çevirmiş, ondan sonra da general

Luders sağ sâhilden çevirmeye muvaffak olmuş ve bu suretle 18 Mayıs=20 Şa'-ban Perşembe günü Silistre her taraftan kuşatılmıştır. Düşmanın bu faaliyeti esnâsında Türkler bir huruç hareketi yaptıkları için, Ruslar ancak 22 Mayıs = 24 Şa'-ban Pazartesi günü ateş açabilmişlerdir. Baş-kumandan mareşal Paskiyeviç'in idare ettiği muhâsara ordusu 80 bin kişiliktir: Top mevcudu 130 gösterilir; buna mukabil Topçu feriki Musa Paşa'nın kumandasında muhâfız kıt'asının on bin kişiden ibaret olduğu bir çok Garp menbâlarında bile itiraf edilir. — Aşağıda bu sene vukuâtının «9, 13, 15 ve 25 Haziran» fıkralarına da bakınız).

24 Mayıs = 26 Şa'-ban, Çarşamba: Müttefik kuvvetlerinin Gelibolu'-dan Varna'ya sevkı.

(İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Gelibolu'ya muvâsalatları için yukarda bu sene vukuâtının «31 Mart» fıkrasına bakınız. — Bu gün ilk sevkıyyât deniz yoluyla yapılmış ve bundan sonra da 28 Mayıs=1 Ramazan Pazar günü karadan gidecek kıt'alar yola çıkarılmıştır).

29 Mayıs = 2 Ramazan, Pazartesi: Giritli-Mustafa Nâîli Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-deryâ Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın ilk sadâreti.

(Mustafa Nâîli Paşa'nın bu ikinci azli de tıpkı birincisi gibi Hâriciyye nâzırı Koca-Reşid Paşa ile geçimsizliğinden ve Meclis-i Vükelâ'da «Tefevvühât-ı gayr-ı lâyükada» bulunmuş olmasındandır: Yukarda 1853=1269 vukuâtının «8 ve 10 Temmuz» fıkralarına bakınız. Birincisinden iki günlük bir fâsılayla ayrılan bu ikinci sadâreti işte o tarihten itibaren 10 ay, 20 gün sürmüştür.

Kırım harbi gibi bütün dünyayı alâkadâr eden büyük bir buhran esnâsında böyle okuyup yazma bilmiyen ümmî bir adamın nasıl olup da iş başına getirildiğine hayret etmemek kabil değildir! — 41 yaşında Sadr-ı-a'zam olan Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa Paris'de tahsil etmiş münevver ve mümtaz bir devlet-adamıdır).

9 Haziran = 13 Ramazan, Cuma : Rus baş-kumandanı mareşal Paskiyeviç'in Silistre muhâsarasında yaralanması.

(Yukarda bu sene vukuâtının «5 Kânunusânî» fıkrasında Gorçakof'un yerine baş-kumandan olduğunu gördüğümüz ihtiyar Paskiyeviç çar Birinci Nicolas'ya Silistre muhâsarası hakkında rapor göndermek istediği için, bu gün 24 taburla Abdülmecid tabyasını keşfe çıktığı sırada kalçasına isâbet eden bir Türk gülle-siyle ağır surette yaralanmış, iki gün sonra geriye nakledilmiş ve bir kaç gün sonra da hekimlerin gösterdikleri lüzum üzerine Rusya'ya götürülmüş olduğu için baş-kumandanlık vazifesine ilkönce vekâleten ve 4 Temmuz=8 Şevvâl Salı gününden itibaren de asâleten selefi Gorçakof tâyin edilmiştir. Çarın bu vak'adan teşe'üm ettiği hakkında bir rivayet vardır! — Yeni baş-kumandan Gorçakof'un ikinci muvaffakiyetsizliği için aşağıki fıkraya bakınız).

13 Haziran = 17 Ramazan, Salı: Silistre müdâfilerinin huruç hareketinde yeni Rus baş-kumandanı prens Gorçakof'un yaralanması ve düşmanın kat'i mağlûbiyeti.

(Bu gün düşman Silistre'nin Abdülmecid/Mecidiyye, Yanya ve Arap tabyalarına karşı hazırladığı lâğımları ateşlediği sırada şiddetli bir huruç hareketi yapan

şanlı müdâfiler dört muhtelif istikametten hücumla geçerek ve muhâsara tertibatını tahrib ederek Rusları en geri hatlarına kadar püskürtmüşlerdir. Bu muhteşem hareket esnâsında Rus baş-kumandanı general Gorçakof yukarıki fıkra da gördüğümüz selefi Paskiyevic gibi yaralanmış, istihkâm kumandanı general Schilder maktul düşmüş, general Luders de yaralandığı için harb hârici kalmış ve netice olarak Moskoflar bin maktul ve iki bin yaralı vermişlerdir : Türk şehidleriyle yaralıların mecmûu 900 den ibaret gösterilir. Bu vak'ada Ruslardan bir çok bayrak ve top zabtedilmiş ve bir avuç müdâfiin karşısında âciz kalan seksen bin kişilik Rus ordusunun mâneviyyâtı bozulduğu için, düşman artık neticeden ümidini kesmiştir. İşte bu vaziyet üzerine Rusların Silistre muhâsarasını kaldırmaya karar verdiklerinden ve hattâ çarın harekâta devam emrini bile dinlemeyecek hâle geldiklerinden bahsedilir).

14 Haziran = 18 Ramazan, Çarşamba: Memleketeyn hakkında Avusturya ile akdedilen Boyacaköy mukavelesi.

(İslâv ırkından bir çok tebaası bulunan Avusturya imparatorluğu Rusya'nın panslâvizm propagandasından en çok müteessir olan devletlerden biridir; bu bakımdan Moskofların Memleketeyn'e yerleşmek suretiyle Balkanlarda tutunmaları Viyana hükûmeti için en büyük tehlike demektir: İşte bundan dolayı istatûkonun muhâfazasında İngiltere ve Fransa kadar Avusturya da alâkadardır. Avusturya devleti 3 Haziran=7 Ramazan Cumartesi günü Memleketeyn'in tahliyesi için siyasi bir teşebbüste bulunmuşsa da bir netice çıkmamış ve nihayet Boğaziçi'deki Boyacaköyünde Türkiye ile yedi maddelik bir mukavele akdetmiştir; bu mukavele mucibince Memleketeyn'i tahliye ettirmek için siyasi ve askerî her türlü vesâite mürâcaat taahhüdünde bulunduktan başka, işgal edeceği yerleri sulhün akdine kadar muhâfaza ve ondan sonra tahliye vazifesini de yüklenmiş ve bu suretle Türk ordusunun yükünü mühim bir nisbette hafifletmiştir : Aşağıda bu sene vukuâtı içindeki «20 Eylül» fıkralarının ikincisine de bakınız).

15 Haziran = 19 Ramazan, Perşembe: Silistre kahramanlarının ikinci huruç hareketi ve düşmanın muhâsarayı kaldırma kararı.

(Yukarda bu senenin «13 Haziran» fıkrasında gördüğümüz vak'a üzerine muhâsarayı kaldırmaktan başka çâre kalmadığına kaani' olan Rus Erkânıharbiyyesi Türklerin bu gün yaptıkları şiddetli bir huruç hareketi karşısında artık kat'î kararını vermiş ve çekilme hareketini setretmek için muhâsara hattında on bin kişi bırakarak kuvây-ı külliyyesini Dobruca'da, Silistre'nin 90 kilometre şimali-şarkisinde, Tuna'nın sağ sâhilinde ve Karadeniz'e kadar uzayan meşhur Trajan seddinin başladığı nokta civârında bulunan Rassova kasabasına doğru sevkâ başlamıştır; düşmanın Tuna filosu da Silistre'den Kalas'a çekilmiştir).

25 Haziran = 29 Ramazan, Pazar: Silistre'nin Rus muhasarasından kurtulması.

(Çarın muhâsaraya devam emrine rağmen Rus ordusunu Silistre'den çekilmiye mecbur eden Türk zaferi için yukarda bu senenin «13 Haziran» fıkrasına ve düşman kuvây-ı külliyyesinin ric'ati için de yukarıki fıkraya bakınız. — Muhâsara toplarıyla ağırlıklarını bu gün kaldıran Rus ordusunun muazzam bir yaralı kütlesiyle yola çıktığından bahsedilir. Tuna filosunun son gemileri de bu gün hareket etmiştir.

«Kırım muharebesi» ismiyle meşhur seferin Tuna boylarında geçen birinci safhasının en mühim vak'ası olan ve çarlığın askerî haysiyyetini ihlâl etmekle neticelenen bu Silistre mâcerâsı Rus ordusuna on beş bin ölü ile yirmi binden

fazla yaralıyla ve dokuz generalin ölümüyle üç generalin harb hârici kalacak şekilde yaralanmasına mal olmuştur! Türk zâyiâtının mecmûu Garp menbâlarının da üç bin kadar şehitle üç bin yaralıdan ibaret gösterilir. Aslen Selânikli olmadığı halde âilesi sonradan orada yerleşmiş olduğu için «Selânikli» denilen Silistre müdâfii müşir Musa Hulûsî Paşa merhum muhâsaranın sonlarına doğru bir gün namaz kılmak için abdest alırken bir gülle isâbetiyle maatteessûf şehid olmuştur. Şerefli âkıbetinden üç gün evvel kendisine Müşir rütbesi tevcih edildiği zaman :

— Rütbe-i şehâdeti tercih ederdim!

deniş ve pâdişahın rütbesinden sonra Allâhın rütbesine de nâil olmuştur.

Silistre muhâsarası bu senenin 15 Mayıs=17 Şa'ban Pazartesi gününden itibaren 41 gün sürmüştür; 22 Mayıs=24 Şa'ban Pazartesi günü ilk ateşin açılmasından itibaren geçen müddet de 34 gündür. — Silistre'nin muhâsaraдан kurtulmasını 17 Haziran=21 Ramazan Cumartesi, 26 Haziran=30 Ramazan Pazartesi ve 28 Haziran=2 Şevvâl Salı günlerine müsâdîf gösteren rivayetler yanlıştır.

Bu büyük muvaffakiyyet Rusların 26 Haziran=30 Ramazan Pazartesi gününden itibaren Eflak topraklarını tahliye etmeleriyle neticelenmiş ve Türkler asırlardanberi hâkim oldukları bu beyliği derhal işgale başlamışlardır.

Rusların bu harpte İstanbul üzerine yürümek için tertib ettikleri bu plânın ikincisi de işte bu suretle akamete uğramıştır: Bu plânlar için yukarda 1853=1270 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasıyla bu sene vukuâtının «23 Mart» ve «17 Nisan» fıkralarına bakınız).

8 Temmuz = 12 Şevvâl, Cumartesi: Yerköyü = Giurgiewo zaferi.

(Silistre muhâsarasını kaldıran düşmanın yukarıki fıkroda gördüğümüz gibi Eflak topraklarını da tahliyeye mecbur olmasından çok müteessir olan çar Birinci Nicolas Petersburg'dan baş-kumandan general Gorçakof'a bir emir göndererek Eflak'ın tekrar işgalini istediği için otuz bin kişilik bir Rus kuvveti Bükreş, Olteniça vesaireyi yeniden işgal etmiştir. Yerköyü muharebesi işte bunun neticesidir. Bu sabah saat dokuzda Türk ordusu Rusçuk civârındaki Kama adasıyla Yerköyü üzerine iki fırka sevketmiştir: Ruslar her iki noktada da bütün kuvvetlerini ileri sürmüşlerse de artık mâneviyyatları tamamiyle bozulmuş olduğu için mağlûb olmuşlardır; iki generalleri ölmüş, altı bin askerleri maktûl düşmüştür. İşte bunun üzerine düşman ordusu Tuna'daki gemileriyle Yerköyü depolarını yakarak ve köprülerini yıkarak Boğdan'a çekilmiye mecbur olmuş ve Türk ordusu da Eflak'ı tekrar işgale başlamıştır: Aşağıda bu sene vukuâtının «6 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

21 Temmuz = 25 Şevvâl, Cuma: Varna harb meclisinin Kırım seferine karar vermesi.

(Bu Osmanlı-Rus harbi iki safhaya ayrılır: 1853=1270 senesi 4 Teşrinievvel=1 Muharrem Salı günü Rusya'ya harb ilân edilmesinden bu güne kadar geçen 9 ay, 19 günlük birinci safha Tuna boyuna geçmiş ve Türk ordusu Ruslarla yalnız başına mücâdele edip üstüste zaferler kazanarak İstanbul'u hedef ittihâz eden düşmanın iki büyük istilâ plânını akamete uğratmıştır: Bu plânlar için yukarda 1853=1270 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasıyla bu sene vukuâtının «23 Mart», «17 Nisan» ve «25 Haziran» fıkralarına bakınız.

Bu ilk safhanın sonlarında, yâni Temmuz=Şevvâl iptidâlarında Fransız ve İngiliz askerleri Varna'ya gelmişlerse de bunlar Türk ordusunun şimdiye kadar gördüğümüz hareketlerine tabii iştirâk etmemişlerdir. O sırada Varna ve havâlisinde biriken müttefik askerlerinin mecmûu 40 bin Fransızla 15 bin İngilizden ibarettir. Müttefiklerin Varna harb meclisi işte bu vaziyette toplanmış ve Tuna boyunda Türk ordusuna mağlûb olan düşmanın Boğdan'a çekilmiş olduğunu ve

Memleketeyn'in yukarda bu sene vukuâtının «14 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Bayacıköy mukavelesi mucibince Avusturyalılar tarafından muhâfaza edileceğini nazar-ı-i'tibâra alarak harbi Rus toprağına nakletmek üzere Kırım seferine karar vermiştir: ikinci safha da işte bu kararla başlamış demektir. Gene bu sırada Fransızlar Dobruca'ya bir kuvve-i-seferiyye göndermişlerse de, Marsilya'danberi koleradan muztarip oldukları için bir çok asker zâyi ederek geri dönmüşlerdir).

6 Ağustos = 12 Zülka'de, Pazar : Türk ordusunun Bükreş'e girmesi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «8 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Yerköyü zaferi üzerine Eflak'ı tahliye edip Boğdan'a çekilen düşman ordusu tâkip hareketleriyle iz'âc edildiği sırada Türk ordusu Eflak'ı tekrar işgale başlamış, 30 Temmuz=5 Zülka'de Pazar gününden 5 Ağustos = 11 Zülka'de Cumartesi gününe kadar bir hafta içinde Bükreş etrafına mühim kuvvetler yığılmış ve nihayet bu gün şehir işgal edilmiştir: Rus zulmünden canları yanmış olan Bükreşlilerin 14 Ağustos=20 Zülka'de Pazartesi günü şehrin büyük kilisesinde salibin yerine hilâlin avdetinden dolayı âyin yaparak Allâha şükretmiş olduklarından hayret ve ibretle bahsedilir!

Bu sırada Ruslar Boğdan'dan da çekilmiye ve Avusturyalılar da yukarda bu sene vukuâtının «14 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Boyacıköy mukavelesi mucibince Memleketeyn'i harb sonuna kadar muhâfaza etmek üzere muvakkaten işgale hazırlanmaktadır).

13 Eylül = 20 Zülhicce, Çarşamba: Denizden nakledilen Türk ve müttefik ordularının Kırım sâhillerine muvâsalatı.

(Varna ile Balçık'dan gemilere bindirilen Türk, İngiliz ve Fransız kıt'aları 7 Eylül = 14 Zülhicce Perşembe günü hareket etmiş ve bu gün Kırım'ın garp sâhilinde ve Sivastopol'un şimalinde bulunan Alma = Elmalu nehrinin ağzıyla onun şimalindeki Eupatoria = Gözleve kasabası arasında asker ihrâcına müsâit görülen sâhil boyuna varmıştır: Ordu mevcudu için aşağıki fıkraya bakınız).

14 Eylül = 21 Zülhicce, Perşembe : Müttefiklerin Kırım'a asker çıkarması.

(Asker, yukarıki fıkra da gördüğümüz sâhil koyundaki Eski-hisar=Old-Fort civârına çıkarılmıştır. Ordu mevcudu hakkında muhtelif rakamlar zikredilir: En kuvvetli rivayete göre 24,250 kişilik dört Fransız, 22 bin kişilik dört İngiliz ve Ferik Rüstem Paşa kumandasında 7 bin kişilik bir Türk fırkasından mürekkeb olan müttefikler ordusunun mecmûu 53,250 yi bulmaktadır; bununla beraber 57 bin ve 59 bin rivayetlerine de tesadûf edilir.

Türk askeri mikdar itibarıyla diğerlerinden az olmakla beraber en muntazam, tecribeli ve seçme efrattan mürekkeb olduğu Garp menbâlarında bile itirâf edilmektedir: Kırım'a bidâyette az asker gönderilmesi, Türk ordusunun henüz Tuna boylarıyla Karadeniz sâhillerini muhâfaza ve müdâfaa işleriyle meşgul olmasındandır; bununla beraber, sonradan takviye kıt'aları gönderildikten başka Tuna ordusuyla Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa bile gelmiştir: Aşağıki sene vukuâtının «9/10 Teşrinievvel» ve «5 Teşrinisâni» fıkralarıyla 1855=1271 vukuâtının «17 Şubat» fıkrasına bakınız.

Kırım kuvve-i-seferiyyesini Varna ile Belçık'dan nakleden harb ve nakliye gemilerinin adedi de ihtilâfıdır: Dâimi olarak ordu ile elbirliği edecek harb gemilerinin 15'i Fransız, 10'u İngiliz ve 9'u Türk olmak üzere mecmûu 34 gemiden

mürekkep bir filo gösterilir; Türk gemileri Kayserili-Ahmed Paşa kumandasındadır. Bu filoyu 50 buharlı harb gemisiyle 300 nakliye den mürekkep büyük bir katile tâkib etmiştir. Bu vaziyete göre Kırım kuvve-i seferiyyesi cem'an 384 gemiyle nakledilmiş demektir. Bununla beraber mecmûnun 500 kadar tuttuğundan da bahsedenler vardır. Bu gemilerin çoğu yelkenli ve bir mîkdarı da buharlıdır.

İhrâc ameliyyesi bu gün sabaha karşı başlamış ve ancak 18 Eylül = 25 Zülhicce Pazartesi günü ikmâl edilebilmiştir. Bu sırada meşhur prens Mençikof'un kumandasındaki 35-40 bin kişilik bir Rus ordusu ihrac noktasına birkaç fersah mesâfede bulunmakla beraber, kendisinden emin olan prens müttefiklerin taarruzunu beklediği için ihrâca mâni olmak istememiş ve altı gün sonra bu gafletin ilk cezasını çekmiştir. Aşağıda bu sene vukuâtının «20 Eylül», fıkrasına bakınız).

19 Eylül = 26 Zülhicce, Salı : Müttefikler ordusunun Eski-hisar civârından Sivastopol'a hareketi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz ihrâc ameliyyesi dört gün sürüp bundan bir gün evvel tamamlanabilmiş olduğu için, ordu bu sabah saat yedide Kırım'ın en müstahkem şehri olan Sivastopol'a doğru sâhile müvâzi bir istikamet tâkib ederek ilerlemeye başlamış ve bu suretle sağ yanını birlikte hareket eden donanmaya dayamıştır. Aşağıki fıkraya da bakınız).

20 Eylül = 27 Zülhicce, Çarşamba: Alma zaferi.

(Yukarıki fıkrada Sivastopol üzerine hareket ettiğini gördüğümüz müttefikler ordusu bir kaç saatlik bir yürüyüşten sonra Alma=Elmalu nehrinin şimal sâhiline yaklaşmış ve bu suyun cenubundaki tepelerde mevzi almış olan Rus ordusu artık görülmeye başlamıştır. Mevcudu 40 bin kadar gösterilen ve etrafını iyice tahkim etmiş olan bu ordu 1853=1269 vukuâtının «28 Şubat» fıkrasında fevkalâde sefâretle İstanbul'a gelip «Makaamât-ı Mubâreke» meselesinden dolayı Bâb-ı Âlî'yi tehdid ettikten sonra Osmanlı-Rus siyasi mânasebetlerini kesip geri dönmüş olan müteazzım ve haşin prens Mençikof'un kumandasındadır ve Tuna boyunca son harekâtı idâre etmiş olan meşhur general Gorçakof da maiyyetindedir. Mençikof'un bilhassa müstahkem mevzileriyle Kazak suvârilere çok güvendiğinden bahsedilir.

19 Eylül Salı günüyle 19/20 Eylül Salı/Çarşamba gecesini her iki taraf da karışıklı bir sükûn içinde geçirdikten sonra, bu gün öğleden evvel saat on bir buçukta müttefikler harekete başlamış, Alma nehri geçilmiş ve öğleden sonra taarruz emri alan ordu saat dörde kadar çok çetin bir mücâdeleyle Rusları mağlûb edip mevzilerinden atmış, azametli prens Mençikof bir çok ağırlıklılarıyla silâhlarını bırakıp ric'ate mecbur olmuş ve yalnız müttefiklerin suvâri kuvvetleri kâfi gelmediği için tâkib edilmemiştir.

Bu parlak zaferde Rus zâyiâtı 6-7 bini bulduğu ve ayrıca 600 esir alındığı halde, müttefiklerin maktul ve mecruh zâyiâtının mecmûu 3314 kişiden ibarettir. Müttefikler ordusunun Alma nehri cenubunda tutunabilmesi işte bu zafer sayesindedir: Aşağıda bu sene vukuâtının «23 Eylül» fıkrasına da bakınız).

20 Eylül = 27 Zülhicce, Çarşamba: Avusturya'nın Memleketeyn'i işgale başlaması.

(Bu işgale âit Boyacıköy mukavelesi için yukarda bu sene vukuâtının «14 Haziran» ve Rusların Memleketeyn'i tahliyeeye başlamaları için de «25 Haziran» fıkralarına bakınız. — Sulhün akdine kadar Avusturya'nın Memleketeyn'i muhâfaza ve müdâfaa vazifesiyle meşgul olması Türk ordusunun yükünü mühim bir

nisbette hafifletmiş demektir : Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın Kırım seferine iş-tirâki işte bu sâyede mümkün olabilmiştir: Aşağıda 1855=1271 vukuâtının «17 Şu-bat» fıkrasına bakınız).

23 Eylül = 30 Zülhicce, Cumartesi : Sivastopol liman ağzının Rus-lar tarafından tıkanması.

(Sivastopol'un uzun bir koy şeklinde büyük ve tabii bir limanı vardır: Ruslar bu gün Karadeniz donanma gemilerinin bir kısmını işte bu büyük limanın med-halinde batırmak suretiyle müttefiklere karşı bir tıkama tedbiri ittihaz etmiş-lerdir).

23 Eylül = 30 Zülhicce, Cumartesi: Müttefiklerin Katcha = Kaça çayından geçmesi.

(21 ve 22 Eylül=28 ve 29 Zülhicce Perşembe ve Cuma günlerini yaralıların ge-milere nakille geçiren müttefikler ordusu o işini bitirdikten sonra bu sabah erkenden Sivastopol'a doğru yoluna devam ederek Alma ve Kaça arasındaki 15 kilometrelik mesâfeyi hiç bir mukavemet görmeksizin bir hamlede kat'edip ve Mamaçay köyü civârında Kaça nehrini geçip bu nehrin cenup sâhiline yerleşmiştir. Harb ve nakliye gemilerine bindirilen yaralılar Varna, İstanbul, Gelibolu vesair şehirlerde hazırlanmış olan askerî hastahanelere nakledilmişlerdir).

1854 = 1271

24 Eylül = 1 Muharrem, Pazar : Müttefiklerin Belbek çayından geçmesi.

(Belbeck/Belbek çayı Sivastopol'un biraz şimalinde ve Kaça'nın cenubunda Ka-radeniz'e dökülen sudur: Müttefikler bu çayın cenup sâhilindeki Rus bataryala-rından dolayı büyük bir ihtiyatla geçmişlerse de hiç bir mukavemet görmemiş-lerdir).

25 Eylül = 2 Muharrem, Pazartesi: Müttefiklerin Sivastopol'u çe-virmeye başlaması.

(Ordunun hedefi, Belbek vâdisinden Sivastopol koyuna dökülen Tchernaiâ = Çer-nayya vâdisine geçmek suretiyle şehrin şimal tahkimâtını çevirerek Balaklava iskelesine inmek ve bu sâyede Sivastopol'a cenuptan taarruz imkânını te'min et-mektir: Kat'edilecek mesâfe 18-20 kilometredir; en müşkil hareket budur: Çünkü sâhil boyundan dâhile sarkan ordunun donanmayla ittisâli kalmamıştır. İngilizlerin ağır davranmasından dolayı bu gün bu hareket ikmal edilemediği için ordu Çernayya sâhillerine varamamış ve geceyi şehrin şimalişarkî istikametindeki Mackensie çiftliğinde geçirmeye mecbur olmuştur).

26 Eylül = 3 Muharrem, Salı: Balaklava limanının işgali.

(Pek hafif bir mukavemetten sonra işgal edilen bu küçük liman Sivastopol'un 6 kilometre cenubundadır: Müttefikler Belbek vâdisinden buraya sarmak sure-tiyle Sivastopol'u kara tarafından çevirmek üzere başlamış olduklarını yukarıki fıkrada gördüğümüz tehlikeli hareketi hiç bir mukavemet görmeden ikmal

etmişler ve işte bu sayede donanmayla yeniden temasa gelmişlerdir. — Balaklava'ya İngilizler yerleşmişlerdir).

9/10 Teşrinievvel = 16/17 Muharrem, Pazartesi/Salı gecesi : Müttefiklerin Sivastopol etrafında meteris açmaya başlamaları.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz Balaklava işgaline tesadüf eden 26 Eylül = 3 Muharrem Salı gününden 9 Teşrinievvel = 16 Muharrem Pazartesi tarihine kadar geçen 13 gün müttefiklerin muhâsara hattında kat'î mevzilerini almaları, takviye kıt'alarının ihrâcî ve keşif hareketleriyle geçmiştir. Bu müddet zarfında Fransız baş-kumandan mareşal Leroy de Saint-Arnaud 29 Eylül = 6 Muharrem Cuma günü koleradan öldüğü için, yerine Üçüncü Napoléon'un evvelce ihtiyâten namzed göstermiş olduğu general Certain Canrobert geçmiştir: Aşağıki sene vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına da bakınız. Kırım'a çıkarılan müttefikler ordusunun mevcudu hakkında yukarıki sene vukuâtının «14 Eylül», fıkrasında ilk izâhât verilmiştir: Bu sefer 26 Eylül = 9 Teşrinievvel arasında geçen 13 gün içinde Var-na'dan 13 bin Fransız askeriyle altı tabur Türk askeri daha gönderilmiş ve bunlar Sivastopol'un cenubugarbısındaki küçük körfezlerden Kamiesch = Kamış/Kamışlı boyuna çıkarılmıştır: Müttefiklerin top mevcudu da 126 dır; bir müddet sonra İstanbul'dan bir miktar top daha gelmiştir.

Bu sırada İngiliz filosu Balaklava limanında ve Türk-Fransız filoları da Kamiesch = kamışlıdadır.

Rus kuvvetleri iki hatta ayrılmış vaziyettedir:

1 — Vis-amiral Korniloff'un kumandasındaki şehir tahkimâtında dört tabur piyâde ile 20 bin bahriyeli vardır;

2 — Baş-kumandan prens Mençikof'un emrinde de otuz bin kişilik bir ordu vardır ve bu da Belbek boylarında mevzi almıştır: Prensın karargâhı Bahçesaray'dadır.

Bu suretle Sivastopol'un içinde ve dışındaki Rus müdâfaa kuvvetlerinin mevcudu 54 bini buluyor demektir. İki tarafın kuvvetleri arasında sayı bakımından ilk günlerde teâdül olmakla beraber mühimmat, topçu ve suvâri bakımından üstünlük Ruslardadır. Fazla olarak düşman Pérékop = Ur/Ur-kapu yoluyla Odesa'dan mühim takviyeler gelmesi müttefikler için tehlikeli bir vaziyettir.

İşte bu vaziyette ay ışığına rağmen bu gece meterisler açılmıya başlamışsa da, kendi tahkimatlarıyla meşgul olan Ruslar hiç bir iz'âç hareketinde bulunmamışlardır: İlk meteris hafriyyâtı tam bir hafta sürdükten sonra ancak 16 Teşrinievvel = 23 Muharrem Pazartesi günü ikmal edilebilmiştir).

17 Teşrinievvel = 24 Muharrem, Salı: Sivastopol muhâsara hattında müttefiklerin ateş açması.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz hazırlıklar tamamlanmış olduğu için, bu sabah saat altı buçukta muhâsara hattının her tarafından 126 topla ateş açılmış ve bu şiddetli ateşe donanma da 26 gemiyle iştirâk etmiştir. Mahsurların buna 250 top ateşiyle mukabele ettiklerinden bahsedilir.

Bu günkü bombardmanda Ruslar çok zâyîata uğramışlardır. Hattâ müdâfaa kumandanlığında bulunduğunu yukarıki fıkra da gördüğümüz Amiral Korniloff'un uyluğuna bir gülle isâbet ettiği için biraz sonra ölmüş ve yukarda 1853=1270 vukuâtının «30 Teşrinisânî», fıkrasında bahsi geçen Sinop fâciasının fecî kahramanı olmakla meşhur halefi amiral Nakhimoff da bir bomba parçasıyla kafasından yaralanmıştır).

25 Teşrinievvel = 2 Safer, Çarşamba: Balaklava muvaffakiyyeti.

(Yukarıki fıkra tarihinden itibaren geçen sekiz gün içinde karşılıklı ateş de-

vam etmiş, şehirde yangınlar çıkarılmışsa da çabuk söndürülmüş, mahsuruların bazı ehemmiyetsiz huruç hareketleri püskürtülmüş ve gene bu müddet zarfında müttefikler yeni bir Fransız alayı ile takviye edildiği gibi, Ruslara gelen üç takviye fırkasından biri şehre girmiş ve muvaffak olmuştur. Baş-kumandan prens Mençikof işte bu takviyeleri aldıktan sonra İngilizlerin üss ittihaz etmiş oldukları Balaklava üzerine bu sabah erkenden büyük bir baskın hareketine kalkışmış, o taraftaki sahrâ siperlerinde bulunan Türk askerlerini gafil avhıyarak sayı üstünlüğü sayesinde bir iki siperi işgale muvaffak olmuş ve ondan sonra da Balaklava'nın etrafındaki bahçelere kadar suvârî kuvvetlerini sevk etmişse de, orada İngiliz suvarisinin şiddetli mukavemetiyle karşılaşan düşman büyük zâyiatla ric'ate mecbur olmuş, siperler istirdâd edilmiş ve o sırada Fransız kıt'aları da yardıma geldiğinden Mençikof'un bu teşebbüsü bir çok Rus zâyîâtına mal olmakla neticelenmiştir: Bu vak'ada fazla atılğanlık edip düşman mevzilerinin arkasına kadar ilerliyen İngiliz suvarisinin de çok telefât verdiğinden bahsedilir).

5 Teşrinisâni = 13 Safer, Pazar : İnkerman zaferi.

(Yukarıki fıkra tarihinden itibaren geçen on bir gün içinde karşılıklı topçu ateşi bütün şiddetiyle devam etmiş, şehir tahkimâtının uğradığı tahribât Ruslar gece gündüz çalışarak fevkalâde gayretlerle tâmire muvaffak olmuş ve müttefiklerin attıkları yangın ve infilâk bombalarından da büyük bir fayda görülmemiştir. Prens Mençikof Odesa ile Cenubi-Rusya'nın muhtelif yerlerinden takviyeler almış olmasına rağmen, son zamanlarda müttefiklerin de Türkiye, Fransa ve İngiltere'den gönderilmiş olan yirmi bin askerle takviye edilmiş olduklarını, meterrislerin gittikçe ileri sürüldüğünü ve bu vaziyette Sivastopol'a karşı yapılacak umumî bir hücumun tehlikeli olabileceğini düşünerek kat'î bir harekete geçmek lüzumunu hissetmiş ve işte bu mülâhazayla müttefikleri denize dökmek için en müsâit nokta saydığı İnkerman yolundan İngilizlerin sağ cenâhına taarruz kararı vermiştir. İnkerman harâbeleri Sivastopol'un şarkındadır. İngiliz baş-kumandanı Lord Raglan'ın böyle bir ihtimâlî hesab etmediği için emniyet tertibatının tam olmadığından ve tıpkı yukarıki fıkra da bahsi geçen Türk siperlerindeki gibi gafil avlandığından bahsedilir.

Mençikof'un bu plâni mucibince general Dannenberg kumandasındaki Rus kıt'aları müttefiklerin sağ cenâhına taarruz ettikleri sırada şehir müdâfileri de şiddetli bir huruç hareketiyle sol cenâha saldırmışlardır. Hiç beklemedikleri âni bir taarruz karşısında kalan İngilizler çok kuvvetli bir mukavemet göstermiş olmalarına rağmen düşman selleri altında ezilecekleri sırada Türklerle Fransızların imdâda yetişmesi derhal vaziyetin değişmesine sebep olmuş, Dannenberg kolu püskürtüldüğü gibi huruç hareketine kalkışan şehir müdâfilerinin taarruzu da şiddetli bir mukabil hareketle def'edilmiştir.

Müttefiklerin bu kanlı zaferinde Rus zâyîâtı düşmanın kendi itirâfına göre 10-11 bindir; 850 kadar da esir alınmıştır. Ölü ve yaralı olarak müttefik zâyîâtı da 4680 gösterilir: Prens Mençikof bu mağlûbiyetin acısına dayanamıyarak bir az sonra ölmüş ve yerine general Gorçakof tayin edilmiştir. Aşağıki sene vukuâtının «16 Ağustos» fıkrasına bakınız).

23 Teşrinisâni = 2 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Koca-Reşid Paşa'nın dördüncü sadâreti.

(Selefi Giritli-Mustafa Nâilî Paşa gibi Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa'nın da azline sebep, o sırada devletin en mühim şahsiyeti olan ve kendisinden evvel üç defa Sadâret makamında bulunan Hâriciyye nazırı Mustafa Reşid Paşa ile geçimsizliğidir: Doğruluğu ve iktidârîyle mâruf olan Kıbrıslı'nın bu ilk sadâreti 1854 = 1270 senesi 29 Mayıs = 2 Ramazan Pazartesi gününden itibaren 5 ay, 25 gün sürmüştür. Azil ve tayin tarihlerindeki gün ihtilâfları için beşinci cildin «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 221 ve 222 numaralara bakınız).

2 Kânunuevvel = 11 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Memleketeyn hakkında Avusturya-İngiltere-Fransa muâhedesı.

(Üç devletin bu gün Rusya aleyhine akdettikleri ittifak muâhedesı, yukarıki sene vukuâtının «14 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Boyacıköy mukavelesini te'yid etmektedir: Bu muâhede mucibince Londra, Paris ve Viyana hükümetleri Rusya ile münferid sulh akdetmiyeceklerini, Avusturya devleti de Boyacıköy mukavelesi mucibince işgal etmiş olduğu Memleketeyn arâzisini Rusların yeni bir istilâ teşebbüsüne karşı müdâfaa edeceğini ve Eflak-Bogdan topraklarında müttefik orduların harekâtına mâni olmayacağını taahhüd etmiştir).

1855 = 1271

15 Kânunusâni = 25 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Azak ve Karadeniz Rus limanlarının müttefik donanmalar tarafından abluka altına alınması.

(Bu tedbirin sebebi, Rusların her iki deniz iskelelerinden Kırım'a takviye kıt'alarıyla levâzım ve mühimmat sevkedilip durmalarındır; fakat ablukaya rağmen düşman deniz yollarından istifâde etmekte devam etmiştir: Daha kat'î tedbirler için aşağıda bu sene vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına bakınız).

26 Kânunusâni = 7 Cumâda-l-ülâ, Cuma: Müttefiklerin Torino muâhedesı ve Sardenyâ kralığının da ittifâka ittihâkı.

(İtalyan birliğini hazırlamakta olan Sardenyâ=Sardaigne kralı ikinci Victor-Emmanuel büyük devletler manzumesinde yer alabilmek için bu gün Fransızların «Turin» dedikleri Torino şehrinde Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa ile tedâfüî ve tecâvuzî bir ittifak akdedip Kırım seferine iştirâk taahhüdünde bulunmuştur: Osmanlı-Sardenyâ ittifâkı için aşağıda bu sene vukuâtının «15 Mart» fıkrasına bakınız).

3 Şubat = 15 Cumâda-l-ülâ, Cumartesi: Türk - İngiliz askeri mukavelesi.

(Müttefiklerin 1854=1270 senesi 14 Eylül=21 Zülhicce Perşembe günü Kırım'a asker çıkarmalarından bu tarihe kadar geçen 4 ay, 20 gün içinde üstüste kazanılan zaferlerle muvaffakiyetler ve muhâsara harekâtındaki kanlı fedâkârlıklarla sârif hastalıklar pek tabîî olarak bir çok telefâta mal olmuş ve arasına gönderilen takviyeler bu zâyîâtı mütemâdiyen telâfi etmişse de, kendi memleketinde harbeden düşmanın daha fazla takviye almasından dolayı vaziyet gittikçe müşkilleşmiştir. Bilhassa İngiliz kıt'alarının mevcudu 11 bine kadar düştüğünden bahsedilir: İşte bundan dolayı bu gün İstanbul'da imzâlanan bir mukavele ile İngiltere hükûmeti Türkiye'nin yirmi bin kişilik bir kuvvet istikrâzına mecbur olmuştur! Bu tuhaf mukavele dokuz maddeliktir: Birinci madde mucibince harbin sonuna kadar İngiltere'ye verilecek yirmi bin askerin 15 bini muvazzaf, beş bini redif olacaktır; diğer maddelere göre de bu Türk kuvvetinin kumandanlarını İngiltere tâyin edecek ve bu kumandanlarla zâbitler Türk ordusundaki muâdil rütbelere hukukunu hâiz olacaklardır.

Türk askerleri, İngiliz ordu nizamlarına tâbi olacak, üniformalarının rengini İngiliz kumandanlığı tâyin etmekle beraber şekil Türk üniforması tarzında olacak, elbiseleriyle ayhıkları ve silâhları İngiltere tarafından verilecek, dinî teâ-

müllerine müdâhale edilmeyecek ve sulhün akdinde hepsi birden iâde edilecektir. İngiltere'nin böyle bir mukavele akdetmesi tabii İngiliz kanını korumak içindir; her halde Bâb-ı Âlî bakımından Kırım harbinin en buhranlı devrinde böyle bir teklifi kabul etmemek imkânı olamayacağı da unutulmamalıdır; Zâten İngilizlere âdetâ ikrâz edilen bu yirmi bin asker hakikatte İngiltere'yi değil, Türkiye'yi müdâfaa edecek ve bu vesileyle Türk askerî masrafları harbin sonuna kadar kısmen hafiflemiş olacaktır).

17 Şubat = 29 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın Eupatoria = Gözleve zaferi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz müşkil vaziyetten dolayı Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa Tuna boylarındaki askerleriyle bir kaç gün evvel Kırım'a geçmiş ve Gözleve'yi tahkime başlamıştır. Türklerin burada tutunmasına mâni olmak isteyen Ruslar bu sabah erkenden 80 sahrâ topuyla gelen 25,400 kişilik bir kuvvetle tarazuza geçmişler ve birkaç defa takviye edilmişlerse de, Türk askerinin dört saatlık bir süngü hücumuna dayanamıyarak perişan bir halde kaçmaya mecbur olmuşlar ve yığınlarla ölü ve yaralı bırakmışlardır. Bu Gözleve zaferi Kırım muharebesinin en mühim muvaffakiyetlerinden sayılır. Bu sırada Kırım'daki Türk askerinin mevcudu 55 bini ve müttetiklerin bütün kuvvetleri de 202 bini bulmuştur).

2 Mart = 12 Cumâda-l-âhire, Cuma: Rus mağlûbiyetlerinden çok müteessir olan çar Birinci Nicolas'nın intihârı.

(On dokuzuncu asırda insan haklarının en zalim düşmanı, mutlakîyetin en korkunç timsâli ve Türklerle Müslümanlığın en amansız cellâdı olan Birinci Nicolas yıllardanberi «Hasta adam» diye ölümünü istediği Türkiye'yi İngiltere ile paylaşmak ve bunu te'min edebilmek için de İstanbul'u «Serbest şehir» hâline getirmek üzere bir hayli uğraşıp durduktan sonra kendine güvenerek açtığı seferde bozgundan bozguna uğrıyarak artık hayata tahammül edemeyecek hâle gelmiş, «Hasta adam»ın darbeleriyle sinirleri bozulmuş, bu hacâlet içindeyken tahtessıfır 15-20 derece-i hararete hususî tabibi Doktor Wylie'nin ihtârına rağmen askerlerini teftiş ederken soğuk alıp hastalanmış ve nihayet kendi emriyle aynı doktorun verdiği zehri içerek bir Rus menbâının kaydine göre «nâmusunu kurtarmak için» intihâr etmiştir!

Birinci Nicolas'nın yüzünü kızartarak ölümüne sebep olan hâdiseler için yukarıda 1853 = 1269 vukuâtının «28 Şubat», 1853 = 1270 vukuâtının «27/28 Teşrinievvel», «5 Teşrinisâni», 1854=1270 vukuâtının «5 Kânunusâni», «12 ve 27 Mart», «17 ve 22 Nisan», «25 Haziran», «8 Temmuz», «6 Ağustos», «14, 20 ve 26 Eylül», «25 Teşrinievvel», «5 Teşrinisâni» ve bu sene vukuâtının da «17 Şubat» fıkralarına bakınız. — Birinci Nicolas'nın kanlı mirâsına vâris olan büyük oğlu ikinci Alexandre yüksekte atıp tutarak ve Koca-Petro'nun izini tâkib edeceğinden dem vurarak tahta çıkmışsa da, pek az sonra mağlûbiyetini kabul etmekten başka çâre bulamamıştır).

15 Mart = 25 Cumâda-l-âhire, Perşembe: Osmanlı - Sardanya ittifak muâhede-i.

(Bu muâhede, yukarıda bu sene vukuâtının «26 Kânunusâni», fıkrasında gördüğümüz Torino muâhedesinin tabii bir neticesidir: Dört maddeden ibaret olan bu İstanbul muâhedesinin mukaddimesinde Sardanya kralının Türkiye ile müttetikler arasındaki 12 Mart 1854 ittifak muâhedesine iltihak kararı vermiş olduğundan ve İngiltere kraliçesiyle Fransa imparatoru gibi kendisinin de Osmanlı tamamiyyet

ve istiklâlini onlarla beraber müdâfaa edeceğinden bahsedilmektedir. Türkiye nâmına Sadr-ı-a'zam Mustafa Reşid ve Hâriciyye nâzırı Âli Paşalar ve Sardanya nâmına da İstanbul elçisi baron Tecco tarafından imzâ edilmiş olan ittifaknâmenin başlıca esasları şöyle sıralanabilir :

- 1 — Torino muâhede-i mucibince Sardanya kralı harb sâhasına asker göndermek taahhüdünde bulunmaktadır;
 - 2 — Bu iltihâkı memnuniyetle kabul eden Osmanlı pâdişahı Sardanya kıt'alarına İngiliz ve Fransız askerleriyle her hususta müsâvi muâmele yapacaktır;
 - 3 — Osmanlı hükûmeti bütün devlet teşkilâtına emir vererek Sardenyahların İngiliz ve Fransızlardan farksız muâmele görmelerini te'min edecektir;
 - 4 — Bu muâhede, imzâsından itibaren a'zamı altı hafta içinde her iki tarafca tasdik edilmiş olacak ve musaddak nüshalar İstanbul'da teâtî edilecektir.
- İşte bu ittifak üzerine Sardanya kralı ikinci Victor-Emmanuel Kırim cephesine Harbiye nâzırı General de la Marmora kumandasında 15-16 bin kişilik bir kuvvet göndermiştir. Aşağıda bu sene vukuâtının «25 Mayıs» fıkrasına bakınız).

2 Mayıs = 14 Şa'ban, Carsamba: Koca-Reşid Paşa'nın istifâsiyle Hâriciyye nâzırı Mehmet Emin Âli Paşa'nın ikinci sadâreti.

(istifânın sebebi, Mısır valisi Said Paşa'nın Süveyş kanalı hafriyyât imtiyâzını Fransız diplomatlarından Ferdinand de Lesseps'e vereceği sırada İngilizlerin şikâyetinden dolayı Reşid Paşa'nın Meclis-i Vâlâ reisi ve Said Paşa'nın eniştesi olan Yusuf Kâmil Paşa'ya gizli bir mektup yazdırıp mâni olmak istemesi ve bu mektup muhteviyâtının Fransa sefâretine aksetmesi üzerine İngilizler gibi Fransızların da şikâyetleri karşısında Paşa'nın makamından çekilerek işi kapatmak istemesidir.

Mustafa Reşid Paşa'nın bu dördüncü sadâreti 1854 = 1271 senesi 23 Teşrinisânî = 2 Reb'ül-evvel Perşembe gününden itibaren 5 ay, 9 gün sürmüştür. Yeni Sadr-ı-a'zam Âli Paşa o sırada murahhas olarak Viyana'da bulunduğu için, İstanbul'a avdetine kadar Mâliye nâzırı Şefik Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve Âli Paşa da 17 Haziran = 10 Şevvâl Salı günü İstanbul'a gelip işine başlamıştır. — Gün tarihlerindeki ihtilâflar için beşinci cildin «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 222 ve 223 numaralara bakınız).

24 Mayıs = 7 Ramazan, Perşembe : Kerç boğazına asker çıkarılması.

(19 Mayıs = 2 Ramazan Cumartesi günü Fransız baş-kumandanlığında ikinci bir değişiklik olmuş ve İngilizlerle ihtilâfından dolayı kendi arzusuyla çekildiğinden bahsedilen general Canrobert'in yerine general Pélissier geçmiştir: Bundan evvelki değişiklik için yukarıki sene vukuâtının «9/10 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Yeni Fransız baş-kumandanının ilk işi, bu sene vukuâtının «15 Kânunusânî» fıkrasında ilân edildiğini gördüğümüz plâtonik ablukaya rağmen Kerç-boğazı tarikiyle Asya'dan Kırim'a mütemâdiyen sevkıyyât yapmakta olan düşmanın bu deniz yolunu kesip Sivastopol müdâfaasını o menbâdan mahrum etmek üzere boğazın işgaliyle Azak denizine buharlı harb gemilerinden bir filo sokulmasını İngiliz ve Türk baş-kumandanlarına kabul ettirmek olmuştur: İşte bu karar üzerine Fransız kumandanlarından General d'Autemarre 20 Mayıs = 3 Ramazan Pazar günü bu vazifeye me'mur edilmiş ve ertesi gün Kamiesh = Kamış/Kamışlı'da biriken Türk, Fransız ve İngiliz askerlerini 22 Mayıs = 5 Ramazan Salı günü yirmi iki buharlı gemiyle yola çıkarmıştır.

Bu gün öğleden sonra saat birde Kerç kasabasının iki buçuk fersah cenubundaki «Kamiesch-Bouroum = Kamış-burun», a varan kuvve-i-seferiyye derhal karaya çıkarılmaya başlamış, Kerç'le Arabat arasında mevzi alan Ruslar hiç bir mukavemet göstermemiş ve yalnız tahliye ettikleri Kerç limanının cenup tarafındaki tahkimâtını berhavâ etmekle iktifâ etmişlerdir.

Geceyi açık ordugâhta geçiren müttefikler kuvveti ertesi gün Yenikale üzerine hareket edip öğleye doğru vâsıl olmuşsa da, düşmanın tahliye ettiği şehri ateşler içinde bulmuş ve bir gün uğraşıp söndürdükten sonra 26 Mayıs = 9 Ramazan Cumartesi günü Yenikale'ye girmiştir. Bu muvaffakiyyet üzerine müttefikler Kerç boğazını derhal tahkime başlamışlardır.

10 Haziran = 24 Ramazan Pazar günü Anapa üzerine hareket kararı verilmişse de Rusların orasını da tahrib edip çekildikleri haber alındığı için vazgeçilmiştir).

25 Mayıs = 8 Ramazan, Cuma: Tcherna'ina/ Çernayya = Karasu hattının işgali.

(Cenubuşarkiden şimalıgarbiye doğru akan Çernayya suyu Sivastopol koyuna dökülen bir çaydır. — Sivastopol muhâsarası Nisanın sonuna kadar karşılıklı bombardmanlar ve mevzî taarruzlarla, bilhassa müttefikler için meteris sürmek ve Ruslar için de tahkimât işlerini ilerletmekle geçmiştir; Onun için muhâsaranın başından Nisanın sonuna kadar geçen müddet bu meşhur muharebenin birinci safhası sayılır. Mayıs başından itibaren başlayan ikinci safha büyük taarruzların, şiddetli huruçların ve karşılıklı lâğımlardan dolayı yer altı muharebelerinin büyük nisbetler aldığı devirdir.

Müttefiklerin bu gün Çernayya suyunun cenup sâhilini işgal ederek şehre doğru büyük bir hamle yapmaları işte bu büyük hareketlerin en mühimlerinden. Türklerle Fransız ve İngilizlerin bu geniş hamlesine Sardanya kralının gönderdiği İtalyan askerleri de iştirâk etmiştir: 10 Mayıs=22 Şa'ban Perşembe gününden itibaren Balaklava'ya gelmiye başlamış olan bu müttefikler için yukarda bu sene vukuâtının «26 Kânunusânî» ve «15 Mart» fıkralarına bakınız).

28 Mayıs = 11 Ramazan, Pazartesi: Düşmanın Anapa kalesiyle Karadeniz sâhil tahkimâtını tahliye ve tahribi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Kerç seferi üzerine Karadeniz boylarının tahliyesini müdâfaasına tercih eden Ruslar bu gün başta Anapa olmak üzere sâhil kalelerini tahliye ve tahrib ederek geri çekilmişler ve bu suretle müttefiklerin tutunabilecekleri bir nokta bırakmamak maksadını takib etmişlerdir).

7 Haziran = 21 Ramazan, Perşembe: Yeşil-tümsek'le Ak-tabyalar'ın zabtı.

(Bu Rus tahkimâtı Sivastopol'un şarkındadır: Fransızların «Ouvrages-Blancs» dedikleri Ak-tabyalar, «Mamelon-Vert» dedikleri Yeşiltümsek'in şimal tarafındadır. Bunların birincisi şimalıgarbiden cenubıgarbi'ye doğru uzayan Kilene-Balka/ Kilen-Balka deresini ve ikincisi de o cihette Rus tahkimâtının en mühim noktası olan Malakoff istihkâmını himâye için yapılmıştır. 4 Haziran = 18 Ramazan Pazartesi günü Yeşil-tümsek bataryaları çok şiddetli bir ateşle müttefikleri iz'âc etmiş olduğu için bunların zabtına karar verilmiş ve bu gün yapılan şiddetli ve kanlı taarruzlar muvaffakiyyetle neticelenmiştir: Buralarda Ruslardan zabtedilen topların mecmûu 73 gösterilir. Ölü ve yaralı olarak müttefiklerin zâyiâtı 5060 yekûnunu bulmuşsa da bunların çoğu hafif yaralılardır: Rus zâyiâtının yirmi bini aştığından bahsedilir.

Bu günkü büyük muvaffakiyyet, meşhur Malakoff istihkâmının işgalini te'min eden en mühim adım demektir).

18 Haziran = 2 Şevvâl, Pazartesi: Malakoff muvaffakiyetsizliği.

(Malakoff istihkâmı Rusların bu harb içinde yaptıkları tahkimâtın en mühimmi

sayılır; muhâsaranın başında ölen Sivastopol kumandanı amiral Korniloff orada vurulduğu için Ruslar bu taahhüde onun ismini vermişlerdir: Yukarıki sene vukuâtının «17 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Sivastopol'un tahkiminde en büyük rolü bu tarihten 22 sene sonra Gazi-Osman Paşa ile Plevne'de general sıfatıyla karşılaşacak olan istihkâm kaymakamı Todtlében oynamıştır. Fransızların «Tour de Malakoff/Tour Malakof» dedikleri istihkâm Sivastopol'un «Karabelnaına» denilen şark varoşunun önündeki tepededir: Hem varoşa, hem küçük ve büyük limanlara hâkim olmak itibariyle buranın zabtı hem limandaki Rus donanmasının tahribini, hem şehrin ıskatını te'min edebilir. İşte bundan dolayı müttefikler bir gün evvelinden itibaren şiddetli bir top ateşi açtıktan sonra bu gün büyük kuvvetlerle hücumu geçmişlerse de harekât iyi idare edilemediği için muvaffak olamamışlardır: Bu gibi muvaffakiyetsizliklerde en mühim âmil, kumanda birliğinden mahrumiyette gösterilebilir.

Bu vak'ada dört bin kadar zâyiât verildiğinden bahsedilmektedir. — Malakof'un zabtı için aşağıda bu sene vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız).

28 Haziran = 12 Şevvâl, Perşembe: İlk Osmanlı istikrâzı.

(Osmanlı hükûmeti inhitât asırlarında mâlî müşkilât içinde bocaladıkça akça tağışı ve ağır vergiler tarhi gibi tedbirlere mürâcaat etmiş, bu yüzden bir çok isyanlar çıkmış, fakat bu tarihe kadar hiç bir zaman hâricî bir istikrâz akdetmemiştir. Kırım muharebesinin ağır masrafları Bâb-ı Âlî'yi ilk defa olarak hâricîden para bulmaya mecbur ettiği için bu gün Londra'da akdedilen beş maddelik bir mukaveleyle İngiltere ve Fransa'dan beş milyon İngiliz altını istikrâz edilmiş ve bu borç için yüzde dört fâizle yüzde bir amortisman kabul edilmiştir: devletin bütün vâridâtı ve bilhassa Mısır hârâciyle İzmir ve Suriye gümrüklerinin hâsılatı karşılık gösterilmektedir: Her sene 25 Haziran ve 25 Kânunuevvel günleri fâiz ve amortisman hesaplarının tesviye va'deleridir).

28 Haziran = 12 Şevvâl, Perşembe: Kırım harbinde İngiliz başkumandanı feld-mareşal Lord Raglan'ın ölümü.

(Koleradan yahut yorgunluktan öldüğü hakkında muhtelif rivayetlere tesadüf edilir: Yerine kıdem itibariyle vekâleten general Simpson geçmiş ve kraliçe Victoria biraz sonra asâleten tâyinini tasdik etmiştir: Fransız başkumandanlığındaki değişiklikler için yukarıki sene vukuâtının «9/10 Teşrinievvel» ve bu sene vukuâtının «24 Mayıs» fıkralarına bakınız).

16 Ağustos = 2 Zülhicce, Perşembe: Traktir zaferi.

(Rus-başkumandanı prens Gorçakof'un artık vaziyetten ümit kestiği ve hattâ Sivastopol'un yakında sukut edeceğini Petersburg'a bildirdiği rivayet edilir: İşte bu kanâatinden dolayı son çâre olmak üzere açtıkları ordusuyla şiddetli bir taarruza kalkıp müttefikleri denize dökmek veyahut hiç olmazsa şehrin sukutunu geciktirmek istediği için, son günlerde büyük hazırlıklar yapmıştır.

Bundan evvel de gördüğümüz gibi, müttefikler düşmanın iki cephesi arasındadır; bunların biri Sivastopol tahkimat hattı ve biri de açıkta bulunan Rus ordusudur: Yukarda 1854=1270 vukuâtının «20 Eylül» fıkrasına bakınız. Gorçakof işte bu orduyla müttefiklere taarruz etmeye karar vermiştir. Müttefikler de hem tahkimâta, hem orduya karşı iki cephe vaziyetindedir.

O sırada düşman ordusu, Sivastopol koyunun şimalışarkisine tesadüf eden Mackensie çiftliğindeki tepelerdedir. Bu gün için tasarladığı büyük taarruza almış bin kişilik bir kuvvet tahsis eden Rus başkumandanı sağ cenâhını general Read'a ve sol cenâhını da general Liprandi'ye tevdi edip harekâtın umumî idaresini bizzat der'uhde ettikten sonra 15/16 Ağustos=1/2 Zülhicce Çarşanba/Perşembe ge-

cesi askerini Mackensie tepelerinden indirmeye başlamıştır: İlk hedefi, yukarıda bu sene vukuâtının «25 Mayıs» fıkrasında müttefikler tarafından işgalini gördüğümüz Tchernaina/Çernayya hattını tutmaktır. Bu günkü muharebeye ismini veren Traktir köprüsü işte bu Çernayya suyunun üstündedir ve Balaklava'nın şimaline, Sivastopol'un cenubuşarkisine tesadüf etmektedir.

Müttefikler düşmanın geceki hareketini tam zamanında farketmiş oldukları için gafil avlanmamışlar, derhal mukabil tedbirler ittihaz etmişler ve işte bu sayede Gorçakof'un taarruzunu şiddetli bir mukavemetle püskürterek Tchernaina boylarını düşman cesetleriyle doldurmuşlardır: Bu vak'ada Rus zâyiâtı iki bin ölü, beş bin yaralı ve dört yüz esir olmak üzere 7400 gösterilir. Rusların sağ cenah kumandanı general Read'ın cesedi de maktuller içinde bulunmuştur).

4 Eylül = 21 Zülhice, Salı: Sivastopol'da Baş-kumandanlar meclisinin umumî hücum kararı.

(Yukarıki fıkra tarihindenberi geçen 19 gün müttefiklerin Rus ateşi altında Sivastopol tahkimâtına karşı meterislerini ilerletmeleri ve bâzı mevziler işgaliyle geçmiş ve 1 Eylül = 18 Zülhice Cumartesi günü bir Fransız takviye livâsı gelmiştir.

Meterislerin vaziyeti artık tahkimâta dayanmış gibidir: Meselâ solda «Bastion Central = Merkez burcu» na 30-40 metre ve sağda «Tour de Malakoff = Malakof istihkâmı» ile «Petit Redan = Küçük Ok-tabya» ya 25 metre yaklaşmıştır; bunların birincisinde müttefiklerin 350 ve ikincisinde de 250 topları vardır; «Grand Redan = Büyük Ok-tabya» ya karşı sürülen İngiliz meterislerinin de 200 metreye kadar yaklaştığından bahsedilir: Bu tarafta da 200 top vardır.

Bu gün toplanan Baş-kumandanlar meclisinde vaziyetin bu kadar müsâit bir şekle girmiş olması nazar-ı itibâra alınarak artık umumî hücumun yapılmasına karar verilmiştir: Bu hücumda en mühim hedef, yukarıda bu sene vukuâtının «18 Haziran» fıkrasında bahsi geçen ve şehirle limana hâkim olan Malakof istihkâmıdır; Merkezburcu ile Büyük ve Küçük Ok-tabyalar buna nisbetle ikinci derecede sayılır.

Bu günkü mecliste umumî hücumu hazırlık olarak ertesi günden itibaren şehirle tahkimâtına karşı şiddetli bir topçu ateşi açılmasına da karar verilmişse de hücumun günüyle saati henüz tâyin edilmemiştir: Aşağıda bu sene vukuâtının «7 Eylül» fıkrasına da bakınız).

5 Eylül = 22 Zülhice, Çarşamba: Sivastopol bombardmanı.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz karar üzerine bu gün bütün müttefik bataryaları hep birden şehirle tahkimâtına karşı fâsılasız bir ateş açmış, bu şiddetli ateşe dayanma gemileri de iştirâk etmiş, şehirde bir çok yangınlar çıkmış, cephâneler patlamış, limanda gemiler batmış ve tahkimatta bir çok hasarlar olmuştur: Rus baş-kumandanı prens Gorçakof'un üç gün süren bu müdhiş bombardmana «cehennem ateşi» dedikinden bahsedilir).

7 Eylül = 24 Zülhice, Cuma: Müttefikler harb meclisinin son kararı.

(Yukarıda bu sene vukuâtının «4 Eylül» fıkrasında kararlaştığını gördüğümüz umumî hücumun günüyle saati bu gün tâyin edilip 8 Eylül = 25 Zülhice Cumartesi günü tam öğle zamanı saat 12 de başlamasına karar verilmiş ve harekât birliğini te'min için kumandanlar saat ayarlarını birleştirmişlerdir. En ince noktalarına kadar bütün teferruâtın da bu gün tesbit olunduğundan bahsedilir. — Bir rivâyete göre de hücum günüyle saati 4 Eylül Salı günü toplanan Baş-kuman-

danlar meclisinde kararlaştıktan sonra bu gün yalnız teferrûât tesbit edilmiştir: O fıkra da bakınız).

8 Eylül = 25 Zülhicce, Cumartesi: Malakof istihkâmının zabtı ve Rus mukavemetinin kırılması.

(Sivastopol şehriyle limanına hâkim bir vaziyette bulunan Malakof istihkâmı 350 metre tûlünde ve 150 metre arzında bir toprak kaledir ve etrâfında geniş ve derin bir hendek vardır: Muhtelif çaplarda 62 topla mücehhez olan ve bu harbin başlarındanberi «Kornilof» ismini alan bu meşhur istihkâm için yukarda bu sene vukuâtının «18 Haziran» ve «4 Eylül» fıkralarına da bakınız.

Yukarıki fıkroda gördüğümüz son karar mucibince bu gün saat tam on ikide müttefiklerin umumî hücumu başlamıştır. Sivastopol muharebesinin bu en büyük hareketinde şu üç nokta hedef itihâz edilmiştir:

- 1 — Sağda Malakof istihkâmı ile «Petit Redan», denilen Küçük Ok-tabya;
- 2 — Solda «Bastion Central» denilen Merkez-burcu ile «Bastion du Mât» denilen Direk-burcu;
- 3 — Ortada «Grand Redan» denilen Büyük Ok-tabya.

Yapılacak taarruzun ilkönce Malakof'la Küçük Ok-tabya'ya, sonra Büyük Ok-tabya'ya ve nihayet Merkez ve Direk burçlarına tevcih edilmesi kararlaştırılmış ve bu plân aynen tatbik edilmiştir.

1873 de Fransa Reisicumhuru olan meşhur mareşal Maurice de Mac-Mahon o sırada general rütbesiyle Kırım muharebesindedir: En mühim hedef olan Malakof'a karşı işte bu müktedir asker hareketi geçmiş, Fransızlar bu büyük istihkâmı bir hamlede zabtedip bayrak çekmiş, fakat yukarda bu sene vukuâtının «4 Eylül», fıkrasında Grand-Redan=Büyük Ok-tabya'ya karşı meterislerini ancak 200 metreye kadar yaklaştırabildiklerini gördüğümüz İngilizler bütün gayretlerine rağmen aradaki mesafenin fazlalığından dolayı büyük zâyiatla muvaffakiyetsizliğe uğramış ve sol taraftaki Merkez ve Direk burçlarına karşı da Fransız taarruzu neticesiz kalmıştır. Bununla beraber, asıl maksat Malakof'un zabtudur ve o da te'min edilmiştir. Ruslar bu en hayati noktayı istirdâd için saat beşe kadar dalga dalga saldırmışlarsa da muvaffak olamamışlardır.

Prens Gorçakof işte bundan dolayı artık müdâfaasına imkân kalmıyan Sivastopol'un derhal tahliyesine karar vermiş ve hemen bu kararını tatbika başlamıştır. Bu günkü taarruzlarda müttefiklerin ölü ve yaralı zâyîâtının mecmûu hakkında 6147 den 12340 a kadar muhtelif rakamlar zikredilir: Rus zâyîâtı 13500 kadardır).

9 Eylül = 26 Zülhicce, Pazar: Rus ordusunun tahliye ettiği Sivastopol şehrinin müttefikler tarafından işgaline başlanması.

(Şehre ve limana hâkim olan Malakof istihkâmının sukutu üzerine Ruslar daha akşamdan şehri tahliyeye başlamışlardır: Asıl şehir, Sivastopol koyunun cenup sâhilindedir ve şimal sâhiline bir köprü ile bağlıdır; şimalde ise bir takım tahkimattan başka bir şey yok gibidir. Müttefikler düşmanın bundan bir akşam evvel askerleriyle ağırlıklarını geçirip şimale doğru çekilerek şehri tahliye etmeye başladığını farketmişlerse de, Rusların terkettileri tahkimâtı mütemâdiyen berhavâ etmelerinden ve bilhassa şehri ateşlemelerinden dolayı tâkib edemeyip se-yirci kalmışlardır.

Tahliye işi bittikten sonra bu gün öğle üzeri köprü'nün atılmış ve iki sâhil arasındaki muvâsalanın kesilmiş olduğundan bahsedilir. Şehir yangınıyla çok şiddetli ve mütemâdi infilâklardan dolayı müttefikler birdenbire içeri girememişler, tedricen hulûl etmek suretiyle ilk iş olarak ateşi söndürmeye başlamışlardır: Bu muazzam itfâiyye işiyle sokakların temizlenmesi bir kaç gün sürmüştü olduğundan bahsedilir; onun için şehrin tamamıyla işgali ancak 12 Eylül = 29 Zülhicce Çarşamba günü mümkün olabilmıştır. — 1870 Fransız-Alman harbinde Metz ka-

lesini düşmana teslim etmiş olmakla mâruf mareşal Bazaine o sırada general rütbesiyle Kırım'dır : Sivastopol kumandanlığına işte bu Fransız generali tâyin edilmiştir.

1854=1271 senesi 9/10 Teşrinievvel=16/17 Muharrem Pazartesi/Salı gecesi muhâsara hattında meteris açmıya başlamış olan müttefikler 17 Teşrinievvel=24 Muharrem Salı günü ateş açmış olduklarına göre, Sivastopol muharebesi o tarihten bu gün şehir işgal edilmiye başlayıncaya kadar tam 10 ay, 23 gün sürmüş demektir. Müttefiklerin bu müddet zarfında 800 topla 1,600,000 den fazla mermi sarfetmiş olduklarından bahsedilir. Buna mukabil Rusların cenup tahkimâtındaki top adedi 1100 dür ve harb gemileriyle şimal tahkimâtının topları bu yekâna dâhil değildir.

Askeri mütehasıslarca Sivastopol'un çabuk sukut etmeyip takriben on bir ay kadar dayanmış olması müttefikler lehine bir vaziyet sayılır: Bu telâkkinin sebebi, ilk hamlede şehir sukut ettiği takdirde Rusların tedricen içerilere çekilerek müttefikleri sonsuz bir mâcerâya sürüklemelerinin muhakkak olmasıdır; fakat muhâsaranın uzun sürmesi düşmanın bütün askeri kudretini Sivastopol'da teksif etmesiyle neticelenmiş ve nihayet şehrin fethiyle bu kudret artık kırılmış demektir).

9 Eylül = 26 Zülhicce, Pazar: Türkiye'de ilk telgraf hattının işleniye başlaması.

(Memleketimizde ilk telgraf hattı Kırım muharebesi esnâsında İngilizlerin yardımıyla temdid edilmiştir: Bu ilk hat İstanbul-Edirne-Varna arasında kurulduktan sonra Varna'dan kablo şeklinde Kırım'daki Balaklava'ya bağlanmış olduğu için, bu gün Kırım'dan İstanbul'a çekilen ilk telgrafta Malakof zaferi üzerine Sivastopol'un işgal edildiği bildirilmiş ve bu ilk telgraf müjdesi uğur sayılmıştır).

1855 = 1272

29 Eylül = 17 Muharrem Cumartesi : Kars muhâsarasında umumî hücumla kalkışan Rus ordusunun bozulması.

(Bu Osmanlı - Rus seferinin en mühim hususiyetlerinden biri de Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa kumandasındaki Tuna ordusunun o cephedeki mütemâdi zaferlerine mukabil Anadolu cephesindeki harekâtın çok cansız ve muvaffakiyetsiz geçmiş olmasında gösterilir: 1853=1270 vukuâtının «27/28 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz gibi sefer başladığı sıralarda Batum civârındaki Saint-Nicolas=Sekvetil kalesi fethedilmişse de, bu ilk muvaffakiyyeti Gümrü ve Ahıska muvaffakiyyetsizlikleriyle Baş-gedikler bozgunu tâkib etmiş ve bu felâketler Türk ordusunu Arpa çayının berisine ve nihayet Erzurum ve Kars taraflarına çekilmek mecburiyetinde bırakmıştır: Bunlar için yukarda 1853 = 1270 vukuâtının «26 Teşrinisâni» ve «1 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. Biraz sonra Doğu-Bâyezid bile sukut etmiştir. Kars'ın muhâsaraya uğraması işte bu yüzdendir.

Rahmetli Nazan Danişmend'in İngilizceden terceme ettiği muhâsara ruznâmesine göre 1855 = 1271 senesi 16 Haziran = 30 Ramazan Cumartesi gününden itibaren Kars etrâfında ilk müsâdemeler başlamış olmakla beraber, şehrin tamamiyle kuşatılması gene o senenin 15 Temmuz=29 Şevvâl Pazar gününe müsâdiftir. İşte o tarihten bu günkü büyük Rus taarruzuna kadar Kars şehriyle tahkimâtı tam 2 ay, 16 gündenberi muhâsara altındadır.

Müşir Mehmet Vâsîf Paşa'nın kumandasındaki Türk müdâfaa kuvvetinin mecmûu 15 bin kişiden ibaret olduğu halde, muhâsaranın başında Rusya'nın Kafkasya val-i-umumîsi general Mouraviyeff/Muravyef kumandasında gelen 40 bin kişilik düşman ordusu o zamandanberi mütemâdiyen takviye edilmiştir. Bu nis-

betsiz muhâsara esnâsında İngiliz generallerinden Williams ile bir kaç İngiliz zâbiti de kale müdâfaasında büyük bir gayretle hizmet etmişlerdir. Sayıca ve silâhça üstünlük ve iâşe bakımından bolluk içinde harbeden Rus ordusunun bu gün ortalığı kan ve ateş içinde bırakarak yaptığı umumî hücumu iki buçuk aydır her türlü mahrumiyetler içinde çektiği sefâletle uğradığı zâ-yiâtı ancak mâneviyyâtiyle telâfi eden bir avuç Türk yedi saat pençeşerek püskürtmüş, bu müdhiş mâcerâda Rus ordusu yedi bin maktul bırakmış ve hattâ düşmanın Kars muhâsarasını artık kaldırmaktan başka çâresi kalmadığı hakkın-da bile bir takım şâyialar çıkmıştır.

İngiliz müşâhidlerini hayrân eden bu efsânevî kahramanlık günü Türk askerinin mâneviyyâtından mütevellit bir takım efsâneler zuhuruına sebep olmuş ve meselâ yeşil kıyâfetli on bin kadar rûhânî askerin yardıma geldiğini gözleriyle görenler olmuştur! Fakat bütün bunlara rağmen Rus ordusu muhâsaradan çekilmiş de-ğil-dir : Aşağıda bu sene vukuâtının «28 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız).

17 Teşrinievvel = 5 Safer, Çarşamba: Kinbourn = Kılburun za-feri.

(Kılburun/Kilburnu kalesi, Kırım yarımadasının şimaligarbisinde Türklerin Özü ve Ekşi-su dedikleri Dniepr nehrinin ağzındaki limanı Karadeniz'den ayıran uzun ve dar bir burnun garp münthâsında müstahkem bir mevkidir: Şimdi bu eski ka-lenin yerinde küçük bir kasaba vardır.

Yukarıki sene vukuâtının «9 Eylül» fıkrasında tahliye edildiğini gördüğümüz ce-nubi Sivastopol'dan şimale çekilen Rus ordusu müttefiklerin taarruzuna orada intizâr ettiği halde, müttefik kumandanlar böyle bir harekete lüzum görmeyip düşmanın daha şimalden çevrilmesini tercih etmişlerdir. Bu maksatla iki hareket yapılmıştır: Biri Eupatoria=Gözleve'deki Türk karargâhını abluka altında tutan Ruslara karşı 25 ve 29 Eylül=13 ve 17 Muharrem Salı ve Cumartesi günleri Türk-lerle Fransızların müsterek hareketlerle temin ettikleri muvaffakiyetlerde ve biri de bugünkü Kılburun fethinde gösterilir.

Kılburun kuvve-i-seferiyye kumandanlığına Fransız generali Bazaine tâyin edil-miş ve kendisine 8560 kişilik bir fırka verilmiştir: Beş harb ve bir çok nakliye gemileriyle 7 Teşrinievvel=25 Muharrem Pazar günü Kamiesch=Kamış limanın-dan hareket eden fırka 15 Teşrinievvel=3 Safer Pazartesi gününden itibaren Kılburun'un beş kilometre mesâfesinde sâhile çıkarılmaya başlamış, hiç bir muka-vemet görülmemiş ve yalnız kasabanın yakıldığı görülmüştür.

Müttefikler ihrâcın ertesi günü kaleye ateş açmışlar ve Ruslar da mukabele et-mişlerdir: Bu hâl otuz saat kadar sürdükten sonra, bu gün öğleden sonra saat bir buçukta düşman ateşi kesilmiş ve kısa bir mükâlemeden sonra mevki kuman-danı general Kokhanowitz 40 zâbit ve 1380 askerden mürekkep muhâfız kıt'a ile beraber teslim olup esir ittihâz edilmiştir.

Bu vaziyet üzerine Ruslar 18 Teşrinievvel = 6 Safer Perşembe günü Dniepr limanı-nın şimal sâhilinde ve Kılburun'un tam şimalinde Türklerin Özü dedikleri Ocsa-kow kalesini de tahliye etmişlerdir).

6 Teşrinisânî = 25 Safer, Salı: Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın İngur zaferi.

(Yukarda bu sene vukuâtının «29 Eylül» fıkrasında gördüğümüz gibi, Kars ka-lesi 1855 = 1271 senesi 15 Temmuz = 29 Şevvâl Pazar günündenberi muazzam bir Rus ordusunun muhâsarası altındadır ve 15 bin kişilik bir kuvvetle muhteşem bir müdâfaa yapmaktadır. Muhâsara uzadıkça bilhassa iâşe buhrânından çok sı-kıntı çeken Kars'ın imdâdına yetişmek artık en mübrem zaruret hâlini almıştır: Tuna boylarında Rusları mağlûb ettikten sonra büyük bir kuvvetle Kırım'a geçip Eupatoria=Gözleve'de parlak bir zafer kazanmış olduğunu yukarıki sene vu-

kuâtının «17 Şubat» fıkrasında gördüğümüz Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa işte bundan dolayı böyle bir yardım hareketine me'mur edilmiştir.

Eylül'ün dokuzunda Sivastopol'un zahtıyla müttefiklerin Kırım'daki vaziyetlerini iyice tahkim etmiş olmaları Serdâr-ı-Ekrem'in Kafkas seferine imkân veren bir vaziyet hâsıl ettiği için, Türk ordusunun büyük bir kısmı gemilerle Sohum-kale önlerine nakledilmiş ve orada askerin ihraç işlerini bu senenin 15 Eylül = 3 Muharrem Cumartesi günü ikmâl eden Ömer Paşa Kutais'e taarruz etmek üzere harekete geçmiştir : Kars müdâfileri bu büyük müjdeyi 12 gün sonra 27 Eylül = 15 Muharrem Perşembe günü almışlardır.

Sohum-kale'den Kutais'e giden yol boyunca Karadeniz'e dökülen bir takım sular vardır: Bunlardan biri de, Poti'nin şimalindeki Anaklia iskelesinde denize dökülen Ingur nehridir. Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa ilk Rus tahkimâtına işte burada tesadüf edip taarruza geçerek bu gün düşman mevzilerini zabtetmek suretiyle ilk hedefi olan Kutais yolunu açmışsa da, bir müddet sonra aşağıki fıkrada göreceğimiz Kars felâketini haber aldığı için daha ileri gitmiye artık lüzum görmiyerek geri çekilmiştir.

Ömer Paşa'nın bu seferi şu iki bakımdan tenkid edilir:

1 — Askerini Trabzon'a çıkarıp Türk arâzisinden kolayca Kars'a yetiştirebileceği halde, Sohum-kale'ye çıkıp düşman toprağından geçmiye ve bu suretle Ingur muharebesinde olduğu gibi bir takım engeller devirmeye mecbur olması hatâlı bir harekettir;

2 — 15 Eylül = 3 Muharrem Cumartesi gününden itibaren iki aydır yollarda vakit geçiren Serdâr-ı-Ekrem'in çok ağır davranması kahraman Kars'ın nihayet açlık yüzünden teslimine sebep olmuştur.

Tuna boylarında Rus ordularını bozgundan bozguna uğratarak ve nihayet Kırım'daki Eupatoria = Gözleve zaferini de kazanarak askeri iktidarını bütün dünyaya teslim ettirmiş olan Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın büyük bir kumandan olduğu muhakkaktır. Bu kıymette bir askerin bâzı münekkithler tarafından ileri sürülen yukarıki basit meseleleri düşünememiş olması kabil olamayacağına ve zâten bu hareketini müttefik baş-kumandanlarının da tasvibiyle yapmış olduğuna göre, Paşa'nın bu Kafkas teşebbüsü askeri bakımdan ayrıca tedkik edilebilecek mühim bir mevzu demektir).

28 Teşrinisânî = 18 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Kahraman Kars'ın şanlı bir müdâfaadan sonra açlık yüzünden düşmana teslimi.

(Bu felâketi bir gün sonra gösteren rivayet doğru değildir. — Yukarda bu sene vukuâtının «29 Eylül», fıkrasında gördüğümüz gibi, Kars kalesi Rusya'nın Kafkasya vali-i-umumîsi general Mouravieff/Muravyef'in kumandasındaki düşman ordusu tarafından 1855 = 1271 senesi 15 Temmuz = 29 Şevvâl pazar gününden itibaren tam dört buçuk aydanberi çok şiddetli ve iki taraf kuvvetleri bakımından pek nisbetsiz bir muhasâra altındadır.

Şehir civarındaki müsâdemelerle muharebeler muhâsaradan bir ay evvel 16 Haziran = 30 Ramazan Cumartesi günü başlamış olduğuna göre, kahraman Kars tam beş buçuk ay ateş altında kalmış ve mütemâdiyen kan dökmüş demektir. Bununla beraber, aynı müddet zarfında Rus ordusunun telefâtı Kars müdâfilerinin bütün mevcudundan pek çok fazladır ve hattâ bu yüzden bir aralık düşmanın muhâsarayı kaldıracağı hakkında bir takım şâyialar bile çıkmıştır.

Müdâfaanın devamını artık imkânsız bir hâle getiren müşkilâtın en mühimmi, günden güne artık korkunç bir hâl alan iâşe buhrânında gösterilir: Sohum-kale'ye asker çıkardığını yukarıki fıkrada gördüğümüz Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın çok gecikmiş olması müdâfilerde artık hiç bir taraftan bir imdâd ümidi bırakmamış, asker ve ahâlî ot kökleriyle geçinecek hâle gelmiş ve işte bu fecî vaziyetten dolayı müşir Vâsıf Paşa'nın tensibiyle İngiliz generali Williams bu tarihten üç gün evvel 25 Teşrinisânî = 15 Rebî'ül-evvel Pazar günü bir kaç zâbitle düş-

man karargâhına gidip Rus baş-kumandanı general Muravyeff'le teslim şerâitini tesbit etmiştir; bu şartların en mühimleri şöyle sıralanabilir:

1 — Kahramanca müdâfaalarıyla düşmanın bile hürmet ve takdirini kazanan Türk zâbitlerinin kılıçları alınmayacaktır;

2 — Gönüllü ve Başbozruk efrat silâhlarını bırakıp yerlerine dönmekte serbest olacaklardır;

3 — Askerî doktorlarla gayr-i muhârib me'murlar serbest bırakılacaktır;

4 — Câmilere, evlere ve ahâliye dokunulmayacaktır;

5 — Şehir yağma edilmeyecektir;

6 — Bu şartların takarrüründen üç gün sonra, yâni işte bu 28 Teşrinisânî = 18 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü askerler silâhlarını çatıp teslim olacaklar ve kumandanlarıyla beraber esir ittihâz edileceklerdir.

Pazar günü takarrür eden bu «vire ile teslim» fâciası Pazartesi gününden itibaren askerle ahâli arasında şâyî' olmağa başlamış ve millî ızdırâbın şiddeti zavallı Kars'ı çığlıklar içinde bir mâtem evine çevirmiştir.

1853=1270 senesi 4 Teşrinievvel = 1 Muharrem Salı günü Rusya'ya harb ilânıyla başlayıp birinci safhası Tuna boylarında ve ikinci safhası da müttefiklerle beraber Kırım'da geçen bu uzun seferde düşmanın yegâne mühim muvaffakiyeti işte bu Kars viresinden ibarettir ve o da Rus ordusunun değil, açık belâsının zaferidir: Bununla beraber, harbin ilânından bu tarihe kadar tam 2 sene, 1 ay, 26 gündür mütemâdiyen bozgundan bozguna uğrayıp duran Ruslar işte bu vak'a üzerine askerî şereflerinin nihayet kurtulmuş olduğuna kaani' olmuşlardır! Hattâ aşağıki fıkra da göreceğimiz sulh müzâkerelerine yanaşmaları bile işte bu tuhaf kanâatlarından mütevellit sayılır. Kars'ın bundan evvel bir defa olarak Ruslar tarafından işgali için 1828 = 1243 vukuâtının «26 Nisan» fıkrasındaki izâhâta bakınız: O vakit Edirne muâhedeyle kurtulan Kars bu sefer de Paris muâhedeyle kurtulmuştur: Bu muâhedeler için yukarda 1829 = 1245 vukuâtının «14 Eylül» ve aşağıda 1856 = 1272 vukuâtının «30 Mart» fıkralarına bakınız).

1856 = 1272

1. Şubat = 24 Cumâda-l-ülâ, Cuma: Sulh esaslarına âit Viyana protokolünün imzâsı.

(Kırım harbinde müttefiklerin tahakkuk ve te'mini uğrunda kan döktükleri dört sulh esası vardır :

1 — Eflak, Boğdan ve Sırbistan beylikleri üzerindeki Rus himâyesinin yerine Avrupa düvel-i muazzaması müşterek kefâlet ve te'minâtının ikaamesi;

2 — Tuna nehrinde seyr-i sefâin serbestisi ve bu nehrin Rus hâkimiyetinden ayrılacak olan ağızlarında beynelmilel bir idare te'sisi;

3 — Karadeniz'in bitaraflığı, yâni bütün devletler için bu denizde harb gemileri bulundurmak yasağı;

4 — Osmanlı tâbiyyetinde bulunan hristiyanların Müslümanlarla hukuk müsâvâtı hakkında kendiliğinden vermiş olduğu te'minâtı gene kendiliğinden te'yid edecek olan pâdişahın istiklâli ve devletinin tamâmiyyet-i mülkiyyesi.

Henüz Kırım'a asker çıkarmadan evvel 1854=1270 senesi 22 Temmuz=26 Şevvâl Cumartesi günü bu dört esası Rusya'ya bildirmiş olan müttefikler 26 Ağustos=2 Zülhicce Cumartesi günü kendine pek güvenen Rus hükûmetinden red cevâbı almışlardır: Fakat müttefikler Rusya'nın reddettiği dört şartı sulhün ana-prensipleri şeklinde tesbit eden «Protocole des quatre garanties=Dört kefalet protokolü», nû gene o senenin 8 Ağustos=14 Zülka'de Salı günü imzalamış oldukları için, Rusya'nın red cevâbı üzerine artık anlaşma ümidi kalmamıştır; bununla beraber Avusturya hükûmeti mütemâdiyen iki tarafı uzlaştırmağa çalışmış ve işte bundan dolayı Viyana'da ilk ikisi neticesiz kalmak üzere üç konferans toplanmıştır: Bunlardan birincisi 15 Mart 1855=25 Cumâda-l-âhire 1271 Perşembe gününden aynı

senenin 26 Nisan=8 Şa'ban Perşembe gününe kadar 43 gün sürmüş, ikincisi aynı senenin 4 Haziran = 18 Ramazan Pazartesi günü toplanmış ve bu ilk iki konferans neticesiz kaldıktan sonra Avusturya'nın Rusya'ya verdiği ultimatomun kabulü üzerine bu 1856 = 1272 senesi 16 Kânunusâni = 8 Cumâda-ı-ülâ Çarşamba gününü de üçüncü Viyana konferansının müzâkerâtı başlamıştır. İşte bu müzâkereler üzerine bu gün Viyana'da Türkiye, İngiltere, Fransa, Avusturya ve mağlûb Rusya murahhasları tarafından imzâlanan «Mükaddimât-ı-sulhiyye» mukavelesi mucibince yukarıki dört esas üzerinde nihayet ittifak edilmiş ve sulh muâhedesinin akdi için a'zamî üç hafta içinde Paris'de bir konferans toplanmasına karar verilmiştir. — Aşağıda bu sene vukuâtının «25 Şubat» ve «30 Mart» fıkralarına da bakınız. — Bu gün imzâlanan Viyana protokolünün «Mukaddimât-ı-Sulhiyye» sayılmasına Paris kongresinde karar verilmiştir. — Aşağıki fıkroda göreceğimiz islahat fermanı işte bu protokol ahkâmına uymuş olmak için neşredilmiştir).

18 Şubat = 11 Cumâda-ı-lâhire, Pazartesi: Gülhâne hattının ahkâmı te'yid ve tevsî' eden Islâhat Hatt-ı-Hümâyûnu.

(Bu Hatt-ı-Hümâyûnun neşrine sebep, Kırım seferinin başındanberi müttefikler tarafından sulh esasları olarak tesbit ve ilân edildiğini yukarıki fıkroda gördüğümüz dört esasın dördüncüsünü yerine getirerek aşağıki fıkroda göreceğimiz Paris kongresine o husustaki hüsnüniyyetini isbât etmiş bir devlet sıfatiyle iştirâk etmiş olmaktadır.

Bâb-ı-Âlî'de vükelâ, devlet erkânı ve akalliyet mezheplerinin rûhânî reisleriyle ileri gelenleri hazır bulundukları halde okunan Hatt-ı-Hümâyûnun başlıca esasları şöyle sıralanabilir:

- 1 — Müttefiklerin «himmət ve muâvenet»leriyle hâricî vaziyet sağlamlaştığı sırada dâhilî islahât icrâsı yeni ve hayırlı bir devre mukaddime teşkil edecektir;
- 2 — Gülhâne hattı mucibince din ve mezhep farkı olmaksızın bütün tebaaya bahşedilmiş olan can, mal ve nâmus masuniyyeti «te'kid ve te'yid» edilmiştir;
- 3 — Fâtih devrindenberi gayr-i-müslim cemâatlara verilmiş olan imtiyazlarla rûhânî muâfiyetler ika edilmektedir;
- 4 — Bu imtiyazlarla muâfiyetlerin yeni şartlar ve ihtiyaçlarla te'lifi için hükûmetin nezâreti altında olmak şartıyla patrikhânelerde hususî meclisler teşkil edilecek ve bu meclislerin kararları Bâb-ı-Âlî'ye arz edilip tasdik edilmek suretiyle kat'iyet kesbedecektir;
- 5 — Patriklerin intihab usulü islah olunacak ve «kayd-i-hayat» ile tâyin edilecek patrik, piskopos, metropolit, marhasa ve haham gibi rûhânî reisler «usûl-i tahlifiyye»ye tâbi olarak devlete sadâkat yemini edeceklerdir;
- 6 — Cemâatların rûhânî reislerine vermekte oldukları «cevâiz ve avâidât» tama- miyle men'edilerek hepsi maaşa bağlanacaktır;
- 7 — Cemâat işleri rûhânî ve cismânî âzâdan mürekkep meclislere havâle edilecektir;
- 8 — Cemâatlara âit mektep, hastahâne, mezarlık vesaire gibi umumî yerlerin «hey'et-i asliyyeleri üzre, tâmirlerine mûmânaat edilmeyecekse de «müceddeden inşâsı» hükûmetin müsâadesine mütevakıf olacaktır;
- 9 — Ahâlisi karışık olmayıp yalnız bir mezhep cemâatiyle meskûn olan yerlerde «zâhiren ve alenen âyin icrâsı»na müsâade edilecektir;
- 10 — Küçük ve büyük mezhep farkı olmayıp bütün mezhepler din serbestisinden müstefid olmakta müsavıdır;
- 11 — Din, dil ve ırk itibariyle her hangi bir cemâatin diğer bir cemâatten aşağı tutulduğunu gösteren «kâffe-i ta'bîrât ve elfâz-u-temyizât muharrerât-ı diyâniyyeden ilâlebed mahv-u-izâle» edilecektir;
- 12 — Bu gibi tâbirlerin me'murlarla halk tarafından kullanılması da kanunen men'edilecektir;
- 13 — Hiç kimse din değiştirmeye, yâni ihtidâyâ mecbur edilemeyecektir;
- 14 — Cins ve mezhep farkı olmaksızın bütün tebaa devlet me'muru olabilecektir;

15 — Kanunî ehliyet ve evsâfı hâiz her ferd hangi dine mensub olursa olsun «Mekâtib-i askeriyye ve mülkiyye»ye girmek hakkını hâiz olacaktır;

16 — Âzâsı «muhtelit bir Meclis-i Maârif»in nezâret ve teftişine tâbi olmak ve programlarıyla muallimleri bu meclisin mürâkabesiyle tâyin ve tesbit edilmek şartıyla akalliyet mektepleri açılmasına müsâade edilecektir;

17 — Müslümanlarla gayr-i-müslimler veyahut münhasıran gayr-i-müslimler arasında zuhur edecek ticaret ve cinayet dâvâları için muhtelit mahkemeler te'sis edilecek ve muhâkemeler alenî cereyân edecektir;

18 — Gayr-i-müslimler arasında çıkacak miras vesaire ihtilâfları gibi hususî dâvâlar âlâkadarların talepleriyle patriklerle rûhânî meclislere havâle edilebilecektir;

19 — Muhtelit ticaret ve cinayet mahkemelerine dâir kanunlar bir an evvel tedvir edilip Osmanlı imparatorluğunda kullanılan muhtelif dillere terceme ve neşredilecektir;

20 — Hapishâneler «hukuk-ı insâniyyeyi hukuk-ı adâlet ile» te'lif edecek surette ıslâh olunacaktır;

21 — Her türlü «mücâzât-ı cismâniyye ve eziyyet ve işkenceye müşâbih kâffe-i muâmele» tamamiyle ilga ve ibtâl edilmiştir: buna rağmen işkence yapan ve yaptıran me'murlar Cezâ kanununa konulacak maddeler mucibince tecziye edilecektir;

22 — Hukuk müsâvâtı vazife müsâvâtıyla kaaım olmak itibariyle Müslümanlar gibi hristiyanlar vesair gayr-i-müslimler de askerlik hizmetiyle mükellef olacaklar ve bu mükellefiyetlerini fi'len ifâ edebilecekleri gibi bedel vermek suretiyle de edâ etmek hakkını hâiz olacaklardır;

23 — Gayr-i-müslimlerin orduda «sûret-i istihdamları hakkında nizâmât-ı lâzime yapılıp» bir an evvel neşredilecektir: [Bu hususta başlıca iki fikir ileri sürülmüştür: Her mezhep için ayrı tabur teşkilini teklif edenler olmuşsa da kabul edilmemiş ve nihayet karışık olması tercih edilmiştir];

24 — Vilâyet ve sancak meclislerindeki Müslüman ve gayr-i-müslim âzânın hakkaniyetle intihâbı ve re'ye fesat karıştırılmaması için nizamnâmeler tertib edilecektir,

25 — Devletlerle yapılacak «Suver-i tanzîmiyyeden sonra» yerli tebaanın tâbi olduğu ahkâma ittibâ etmek şartıyla ecnebilere de Türkiye'de «Tasarruf-i emlak», hakkı verilecektir;

26 — İltizâm usulünün ilgasiyle vergilerin doğrudan doğruya devlet tarafından tahsili esas olacaktır;

27 — «Beher sene için vâridât ve masârifât defteri» denilen bûdce hakkında Tanzimattan sonra yapılmış olan kanunun tatbikine i'tinâ edilecektir;

28 — Maaşların muntazam tesviyesine başlanacaktır;

29 — Her cemâatin rûhânî reisiyle devlet tarafından bir sene müddetle tâyin edilecek birer me'muru bütün tebaaya şâmil meselelerde «Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye» müzâkerâtına iştirâk ettirilecektir;

30 — Meclis-i Vâlâ âzâsı müzâkerelerde tamamiyle serbestçe söz söyleyecek ve bundan dolayı «aslâ rencide» edilmeyecektir;

31 — «İrtikâb-u i'tisâf»in men'ine âit kanunlar bilâ-istisnâ bütün me'murlara cidiyetle tatbik edilecektir;

32 — Meskûkât tashih edilecek ve devletin «umûr-i mâliyyesine i'tibar verecek banka misillü şeyler» yapılacaktır;

33 — Zirâat ve ticâretin inkişâfı için yollar yapılp kanallar açılacaktır;

34 — Garp kültürüne ehemmiyet verilerek «Maârif ve ulûm ve sermâye-i Avrupa'dan istifâdeye» bakılacaktır;

35 — Hükûmet bu Hatt-i-Hümâyûn ahkâmının «Bi-l-etrâf mütâlâasıyla peyderpey mevki'-i icrâyâ konulması»na me'mur edilmiştir.

Aşağıki fıkrada göreceğimiz Paris kongresine iştirâk edecek devletlere de tebliğ edilmiş olan bu fermanla yukarda 1839 = 1255 vukuâtının «3 Teşrinisânî» fıkrasında gördüğümüz Gülhâne Hatt-i-Hümâyûnunu ayıran başlıca hususiyet, o hattın hiç bir hâricî te'sir olmaksızın sırf dâhilî ihtiyaçlar bakımından hazırlanmış olmasına mukabil bu fermanın yukarıki fıkrada müttetikler tarafından ilân

edilmiş olduğunu gördüğümüz dört sulh esasının dördüncü maddesi mucibince Avrupa devletlerini tatmin için neşredilmiş olmasında gösterilir. Bu suretle devletin dâhili ıslâhât işi bir hârici siyaset meselesi hâline gelmiş demektir: Fakat harb masraflarını karşılayacak para ile ordusunun kullanacağı silâhları bile Avrupa'dan tedârike mecbur olacak hâle gelmiş bir devlet için başka türlü bir hareket imkânı yoktur. İşte bundan dolayı Sadr-ı-a'zam Âli Paşa milli izzetinefsi vikaye için yalnız iki şey yapabilmıştır :

1 — İslâhat fermanı Paris konferansından evvel neşredilmek suretiyle bu işi devlet kendiliğinden yapmış gibi görünmüştür;

2 — Paris muâhedesinin 9 uncu maddesine Baş-murahhas Âli Paşa'nın himmet ve gayretiyle konulan bir fıkra da fermanın devletlere tebliğ edilmiş olması, onların Osmanlı «idâre-i dâhiliyyesine» müdâhale hakkını ihrâz etmeleri gibi bir mânâyâ gelebileceği kat'i bir ifâdeyle tasrih edilmiştir; hattâ pâdişahın bunu kendiliğinden neşretmiş olduğu hakkında bile bir ibâre vardır.

İşte bu suretle hem zavâhir kurtarılmış, hem de müstakbel bir müdâhalenin hukuk itibariyle önü alınmış demektir.

Müttefiklerin Müslüman-Hristiyan müsâvâtını te'min edecek şekilde ıslâhât istemeleri bir taraftan Rusya'nın Ortodoksları himâye iddîalarına sed çekmek ve bir taraftan da umumiyetle Avrupa hristiyanlığını tatmin etmek maksadıyla izah edilir.

İslâhat fermanının yukarıda gözden geçirdiğimiz otuz beş esası dört kısma ayrılabilir:

1 — Can, mal ve nâmus masuniyetleriyle Osmanlı anâsırının hukuki müsâvâtı vesaire gibi esaslar Gülhâne Hatt-ı-Hümâyûndaki ahkâmın te'yidinden ibaret olmak itibariyle yeni bir şey değildir;

3 — Hapishânelerin ıslâhı, işkence yasağı, maaşların muntazam tesviyesi, meskûkât ve bûdce meseleleri, yollarla kanallara âit nâfia işleri ve maârif siyasetinde Garp kültürüne ehemmiyet verilmesi gibi esaslar en zarurî ve hakiki ihtiyaçların ifâdesinden ibaret olmak itibariyle Avrupa devletlerini tatmin gibi bir maksatla âlâkadar değildir;

3 — Avrupa'yı memnun etmek için gayr-i-müslimlere verilen yeni hakların en mühimleri devlet me'muriyetleriyle mülki ve askerî mekteplere onların da girebilmelerine, kendi aralarındaki miras dâvâlarının patrikhânelerde görülebilmesine, resmî dil esasına mugayir olarak cinayet ve ticaret kanunlarının akalliyet dilleriyle de neşredilmesine, bütün cemâatların ikişer mümessille Meclis-i Vâlâ'da temsiline ve nihayet mülkiyet hakkının ilk defa olarak ecnebilere de teşmiline âid olanlardır: Bunların içinde patrikhânelere verilen kazâ hakkı pek mahdud olsa bile devletin adlî istiklâlini ihlâl eden bir vaziyet demektir;

4 — İslâhât fermanında gayr-i-müslim anâsırın lehine olduğu kadar aleyhine de bir çok hükümler vardır: Askerlik mükellefiyeti, Fâtih devrindenberi verilen dinî imtiyazlarla muâfiyetlerin yeni şartlarla te'lif edilmek üzere yeniden tedkik edilmek mecburiyeti, papazların ötedenberi kendi cemâatlarından haraç şeklinde alageldikleri keyfî âidâtın ilgasiyle aylığa bağlanmaları ve bütün rûhânî reislerin sadâkat yeminiyle mükellef tutulmaları gibi esaslar onlara çok ağır gelmiş mükellefiyetlerdir.

İşte bundan dolayı Müslümanlar kadar gayr-i-müslimler de bu meşhur ıslâhat fermanının aleyhinde bulunmuşlardır: En çok müteessir olanlar da Engelhardt'ın tâbiriyle asırlarca soygunculuk ettikten sonra «Cevâiz ve avâidât»ın birdenbire ilga edilivermesi hiç işlerine gelmiyen papazlardır; soyulmaktan kurtulan halk tabakaları da askerlik mecburiyetinden memnun değildir: Çünkü Osmanlı tarihinin başlarındanberi hep Müslümanlar ve bilhassa Türkler kan dökmüş ve gayr-i-müslimler kendi işleriyle meşgul olup rahat yaşamışlardır! İşte bundan dolayı Bâb-ı-Âli'de ferman okunup bittikten sonra atlas keseye konulurken izmit piskoposunun :

— Allaha duâ edelim de şu ferman bir daha o keseden çıkmasın!

dediğinden bile bahsedilir. İmtiyazların yeniden tedkikini hükûmetin patrikhâne

işlerine müdâhalesi ve hattâ bunların ilgasına kalkışması gibi göstermek isteyen Ortodoks kilisesinin biraz sonra bir Avrupa müdâhalesine yol açmak üzere gazetelerle menfi bir propagandaya kalkışmasında «Cevâiz ve avâidât» meselesinin her halde çok büyük bir te'siri olsa gerektir).

25 Şubat = 18 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Paris sulh kongresinin açılması ve otuz beş günlük mütâreke kararı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «1 Şubat» fıkrasında bahsi geçen Viyana protokolü mucibince o tarihten a'zamî üç hafta = 21 gün sonra toplanması lâzımgelen Paris kongresinin en geç 22 Şubat = 15 Cumâda-l-âhire Cuma günü toplanmış olması icab ettiği halde, ilk ictimâ üç günlük bir teahhurla ancak bu gün akdedilebilmiştir.

Kongreye iştirâk eden devletler Türkiye, Fransa, İngiltere, Sardanya, Avusturya ve Rusya'dır: 1841=1257 senesi 13 Temmuz=23 Cumâda-l-ülâ Salı günü akdedilmiş olan Boğazlar mukavelesinde imzâsı bulunmak itibariyle Prusya devletinin de dâvet edilmesine 10 Mart = 3 Receb Pazartesi celsesinde karar verilmiş ve bu suretle kongrede temsil edilen devletlerin sayısı yediye bulmuştur.

Konferans Paris'de toplanmış olduğu için, diplomasi teâmülüne uyularak Riyâset makamına Fransa Hâriciyye nâzırı ve baş-murahası kont Alexandre Walewski seçilmiştir: Birinci Napoléon'un gayr-i-meşrû oğlu olan ve Lehistan'da dünyaya gelen bu kont, anası lehli kontes Marie Walewska'nın adını taşır! Fransa'nın ikinci murahası da Viyana büyük-elçisi baron François-Adolphe de Bourqueney'dir. Osmanlı imparatorluğunu Baş-murahas olarak Sadr-ı a'zam Mehmet Emin Âli Paşa ve ikinci murahas olarak da Paris sefir-i-kebri Mehmet Cemil Bey temsil etmiştir: Bu Mehmet Cemil Bey Koca-Reşid Paşa'nın oğludur. İngiltere krallığını Hâriciyye nâzırı kont George-Gulliaume-Frédéric de Clarendon ve Paris büyük-elçisi baron Henri-Richard-Charles Cowley, Sardanya krallığını meşhur Baş-vekil ve Mâliye nâzırı kont Camille Benso de Cavour ve Paris orta-elçisi marki Salvador de Villamarina, Avusturya-Macaristan'ı Hâriciyye nâzırı kont Charles-Ferdinand de Buol-Schauenstein ve Paris orta-elçisi baron Joseph-Alexandre de Hübnér, Prusya krallığını Hâriciyye nâzırı baron Othon-Théodore de Manteuffel ve Paris orta-elçisi kont François de Hatzfeldt-Wildenburg-Schoenstein ve nihayet mağlûb Rusya imparatorluğunu da çarlık Karargâh-ı umumî kumandanı ve çarın harb yâveri general kont Alexis Orloff ve orta-elçi baron Philippe de Brunnow temsil etmiştir: Aşağıki fıkrada göreceğimiz Paris muâhedesinde işte bunların imzaları vardır.

Kongre Fransa Hâriciyye nezâreti binâsında toplanmıştır: İlk önce reis seçilip kısa bir teşekkür nutku irâd etmiş, ondan sonra alel-usul salâhiytnâmeler tedkik edilip muvâfık görülmüş ve işte bunun üzerine müzâkere açılınca reisin teklifiyle müzâkerâtın mahrem tutulması kararlaştırılmış ve yukarda bu sene vukuâtının «1 Şubat» fıkrasında gördüğümüz Viyana protokolündeki esaslar «Mukaddimât-ı sulhiyye» olarak kabul edildikten sonra da 31 Mart=24 Receb Pazartesi günü akşamına kadar denizde ve karada mütâreke akdine ve bu hususun muhârib devletler murahasları tarafından telgrafla derhal baş-kumandanlarâ tebliğ edilmesine karar verilmiştir: Eğer icab ederse bu otuz beş günlük mütâreke temdid edilebilecektir. Paris kongresinde 24 celse akdedilmiştir: Aşağıdaki fıkrada göreceğimiz sulh muâhedesinin 30 Mart Pazar gününe tesadûf eden imzâ tarihine kadar 19 celse akdedildikten sonra, Nisan içinde beş toplantı daha yapılmıştır. Bu günkü açılış celsesinden itibaren gün tarihlerine göre bunlar şöyle sıralanır:

- İkinci celse — 28 Şubat=21 Cumâda-l-âhire Perşembe;
- Üçüncü celse — 1 Mart=23 Cumâda-l-âhire Cumartesi;
- Dördüncü celse — 4 Mart=26 Cumâda-l-âhire Salı;
- Beşinci celse — 6 Mart=28 Cumâda-l-âhire Perşembe;
- Altıncı celse — 8 Mart=1 Receb Cumartesi;

Yedinci celse — 10 Mart=3 Receb Pazartesi;
 Sekizinci celse — 12 Mart=5 Receb Çarşamba;
 Dokuzuncu celse — 14 Mart=7 Receb Cuma;
 Onuncu ve On birinci celseler — 18 Mart=11 Receb Salı;
 On ikinci celse — 22 Mart=15 Receb Cumartesi;
 On üçüncü celse — 24 Mart=17 Receb Pazartesi;
 On dördüncü celse — 25 Mart=18 Receb Salı;
 On beşinci celse — 26 Mart=19 Receb Çarşamba;
 On altıncı celse — 27 Mart=20 Receb Perşembe;
 On yedinci celse — 28 Mart=21 Receb Cuma;
 On sekizinci celse — 29 Mart=22 Receb Cumartesi;
 On dokuzuncu celse — 30 Mart=23 Receb Pazar;
 Sulh muâhadesinin işte o gün imzâsından sonra:
 Yirminci celse — 2 Nisan=26 Receb Çarşamba;
 Yirmi birinci celse — 4 Nisan=28 Receb Cuma;
 Yirmi ikinci celse — 8 Nisan=2 Şa'ban Salı;
 Yirmi üçüncü celse — 14 Nisan=8 Şa'ban Pazartesi;
 Yirmi dördüncü ve sonuncu celse — 16 Nisan=10 Şa'ban Çarşamba günleri akdedilmiştir.

Sulh muâhadesinin imzâsından sonra Nisan içinde akdedilen beş celsede ikinci derecedeki meseleler görüşülüp bazı kararlar verilmiştir).

30 Mart = 23 Receb, Pazar: Kırım harbine nihayet veren Paris sulh muâhadesinin imzâsı.

(Yukarıki fıkrada bahsettiğimiz otuz beş günlük mütârekenin otuz dördüncü gününü imzâlanan Paris muâhadesinin nihayet verdiği büyük seferde Türkler Tuna, Kırım, Kafkas ve Anadolu cephelerinde harbettikleri halde müttefik İngiliz, Fransız ve Sardanya/İtalya orduları yalnız Kırım cephesinde çarpışmışlardır: Bu harbin «Kırım muharebesi» ismiyle anılması, neticenin orada alınmış olmasından ve müttefiklerin de yalnız orada kan dökmüş olmalarındandır.

Sefer müddetleri de farklıdır: 1853=1270 senesi 4 Teşrinievvel = 1 Muharrem Salı günü Rusya'ya harb ilân etmiş olan Türkiye o tarihten bu güne kadar tam 2 sene, 5 ay, 27 gündüneri harb hâlinindedir; gene aynı senenin 23 Teşrinievvel = 20 Muharrem Pazar günü ilk ateşin açılmasından yukarıki fıkrada gördüğümüz mütâreke tarihine kadar Türkler 2 sene, 4 ay, 4 gün cephede harbetmişlerdir.

Buna mukabil 1854=1270 senesi 27 Mart=27 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü Rusya'ya harb ilân etmiş olan İngiltere ile Fransa Paris muâhadesinin imzâsına kadar 2 sene, 4 gündür harb hâlinde bulunmakla beraber ilk ateşe gene o senenin 20 Eylül = 27 Zühicce Çarşamba günü Kırım'daki Alma muharebesinde girmiş oldukları için, o tarihten yukarıki fıkrada gördüğümüz mütâreke gününe kadar ancak 1 sene, 5 ay, 6 gün yalnız bir cephede kan dökmüşlerdir.

Bu vaziyete göre Türkler İngiliz-Fransız müttefiklerine nisbetle 10 ay, 28 gün fazla harbetmişler demektir.

Sardanya krallığının harbe girmesi 1855=1271 senesi 26 Kânunusâni=7 Cumâda-l-ülâ Cuma günü Torino muâhadesinin imzâsıyla başlamış olduğuna göre, en az sıkıntı çeken bu İtalyan krallığı o tarihten itibaren 1 sene, 2 ay, 5 gün harb hâlinde bulunmuş ve aynı senenin 10 Mayıs=22 Şa'ban Perşembe günü Kırım'a asker çıkardıktan sonra 25 Mayıs = 8 Ramazan Cuma günü Tchernaia muharebesinde ilk ateşe girmiş olmak itibariyle yukarıki mütâreke tarihine kadar yalnız 9 ay, 2 gün bilfiil harbetmiştir.

İşte bu vaziyete rağmen bizim müttefikler Kırım muharebesinin bütün şerefini kendilerine hasreden bir propaganda yapmışlar ve en ciddi tarih menbâlarında bile Türkiye'yi pek ehemmiyetsiz bir unsur gibi göstermişlerdir: Halbuki kendilerinin Kırım'a gidebilmeleri Türklerin Tuna boylarında Rusya'yı tamamiyle mağ-

lûb etmiş olmaları sâyesindedir ve Kırım'da elde edilen büyük ve parlak neticede de Türk ordusu en mühim âmillerdendir.

Bu gün Paris kongresinde bir sulh muâhedesiyle üç mukavele imzalanmıştır; bunlar ehemmiyetlerine göre şöyle sıralanır :

- 1 — «Paris muâhedesi» ismiyle meşhur büyük sulh muâhedes;
- 2 — Boğazlar mukavelesi;
- 3 — Bitaraf ilân edilen Karadeniz'de sâhilleri bulunan devletlerin bulundurabilecekleri hafif harb gemilerine âit mukavele;
- 4 — Aland adalarına âit mukavele.

Bu tarihi vesikaların bütün murahhaslar tarafından imzâsı üzerine kongre reisi kont Walewski bir gün sonra müddeti bitecek olan mütâreke hâlinin Paris muâhedesine alâkadar devletler tarafından a'zamî dört hafta içinde tasdik edilip kat'iyet kesbedinceye kadar temdidini teklif etmiş ve ittifakla kabul edilen bu teklif murahhaslar tarafından telgraflarla derhal devletlerine bildirilmiştir.

Paris muâhedesine 34 maddede ile bir müzeyyel maddeden ibarettir ve yukarıki fıkra da bahsi geçen yedi devletin birinci ve ikinci murahhasları tarafından imzâ edilmiştir.

Muâhedenin mukaddimesinde sulhün temeli olarak Fransızca ve Türkçe metinlerinde :

«Rétablissement et consolidation de la paix, en assurant, par des garanties efficaces et réciproques, l'indépendance et l'intégrité de l'Empire Ottoman»

Yâni :

«Saltanat-ı-Seniyyenin istiklâl-i âlîsiyle memâlikinin tamâmiyyetini kefâlet-i mües-sire ve müteakabile ile te'min»

hususundan başlıca esas olarak bahsedilmektedir.

34 maddenin ihtivâ ettiği esaslar şöyle sıralanabilir :

1 — Birinci madde mucibince muâhedenin tasdikinden itibaren müttefiklerle Rusya arasında takarrür edecek sulh «ebedî» dir.

2 — İkinci, üçüncü ve dördüncü ve otuz birinci maddeler harb esnâsında işgal edilen yerlerin müteakabile tahliyelerine âittir. Bu tahliye işleri iki kısma ayrılmaktadır: Birinci kısmı Rusların Anadolu cephesinde işgal ettikleri Kars şehir ve kalesiyle diğer yerleri ve bilmukabele müttefiklerin de Kırım'da işgal etmiş oldukları Sivastopol, Balaklava, Kamiesch = Kamsı, Eupatoria = Gözleve, Kerc, Yenikale, Kinbourn = Kılburun vesâire gibi şehirlerle limanları tahliye ve îade etmelerine âittir. Otuz birinci maddede ise müttefik devletler tarafından gönderilmiş askerlerin Türk topraklarında dost olarak bulunmakta oldukları yerleri bir an evvel terkedip gideceklerinden bahsedilmektedir. Aşağıda bu sene vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına da bakınız.

3 — Yirminci ve yirmi birinci maddelerde de arâziye âit esasların en mühimlerine temas edilmektedir : Bu iki madde mucibince müttefiklerin Kırım'da işgal etmekte oldukları yerlerin Ruslara îadesine mukabil, Ruslar da Besarabya'nın Cahul/Kahulu, İsmail ve Bolgrad kazâlarından mürekkep kısmını Osmanlı hâkimiyeti altında olmak şartıyla Boğdan beyliğine terkedecektir. Mağlûb Rusya'nın yegâne arâzi ziyânı işte bundan ibarettir. Yirminci maddede hudud hattı tesbit edilmekte olan bu toprak parçasının Boğdan'a ilhâkından maksat, Rusya'yı Tuna ağzılarından uzaklaştırmaktır. Tuna ağzılarındaki adaların doğrudan doğruya Türkiye'ye terki için aşağıda 1857=1273 vukuâtının «19 Haziran» fıkrasına bakınız.

4 — Harpten evvelki vaziyetini aynen muhâfaza edecek olan Anadolu hududu hakkındaki otuzuncu madde mucibince her türlü ihtilâfın önü alınmak üzere hudut hattının tamamiyle tavzihi için iki Türk, iki Rus ve birer İngiliz ve Fransız komiserinden mürekkep bir muhtelit komisyon teşkil edilecek ve bu komisyon muâhedenin tasdik tarihinden itibaren sekiz ay içinde işini bitirmiş olacaktır.

5 — Yirmi ikinci maddeden yirmi yedinci maddeye kadar altı madde Memleketeyn'e âttir. Bu maddeler mucibince Eflak ve Boğdan voyvodalıkları Osmanlı hâkimiyeti altında olmak şartıyla muâhede imzâları bulunan devletlerin müşterek kefâletleri altında mevcut imtiyazlarından istifade etmekte devam,

edeceklerdir; bu suretle Rusya'nın bu iki beylik üzerinde iddiâ ettiği himâye hakkı tamamiyle kaldırılmış demektir: Hattâ kefil devletlerden hiç birinin münferiden himâye iddiâ edemeyeceği ve Memleketeyn'in dâhilî işlerine müdâhale hakkı olmayacağı da tasrih edilmiştir. Bundan başka her iki beyliğe âit nizamlarla teşkilât kanunlarını yeniden tedkik için kefil devletlerin mümessilleriyle Türkiye'nin bir komiserinden mürekkep bir komisyon teşkil edilmesine, pâdişahın bu iki memlekette bütün halk sınıflarını hakkıyla temsil edebilecek birer «Dîvan» teşkil etmesine ve bu dîvanların o komisyonla münasebâtının ayrıca tesbitine, işte bu suretle esaslar tesbit edildikten sonra Memleketeyn'in yeni teşkilâtı bir Hatt-ı-Hümâyûn'la ilânedilmesine, voyvodaların âsâyiş ve hudut emniyetleri için müsellâh kuvvetler bulundurmalarına ve bunların indelhâce Bâb-ı-Alî ile mütâbık kalmak şartıyla her hangi bir taarruza karşı müdâfaa salâhiyyetlerine ve nihayet dâhilî kargaşalıklar çıktığı takdirde Bâb-ı-Alî'nin devletlerle anlaşıldıktan sonra kuvvet sevk edebilmesine karar verilmiştir.

6 — Yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu maddeler Sırp beyliğine âittir: Bu prenslik Osmanlı hâkimiyeti ve devletlerin müşterek kefâleti altında imtiyaz fermanlarından istifâde etmekte devam edecek ve Bâb-ı-Alî şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da Sırbistan kalelerinde asker bulundurmak hakkını hâiz olacaktır. Indelhâce asker sevki için devletlerle anlaşmak lâzımdır.

7 — On birinci maddeden on dördüncü maddeye kadar dört madde Karadeniz'e âittir: Bitaraf ilân edilen bu iç-denizde sâhilleri olan ve olmuyan hiç bir devletin harb gemileri bulundurmak hakkı olmayacak ve Türkiye ile Rusya Karadeniz tersânelerini kaldıracakları gibi yenilerini de yapamayacaklardır; yalnız on dördüncü maddede sulh muâhedesinin «Annexe = Cüz'i mütemmin» olduğundan bahsedilen ve bu gün muâhede ile beraber imzâlanan üç maddelik bir Türk-Rus mukavelesi mucibince Türkiye ile Rusya Karadeniz sâhillerinin muhâfazasında kullanmak üzere 50 metre uzunluğunda ve a'zamî sekiz yüz ton hacminde altışar buharlı gemi ile en fazla iki yüz tonluk buharlı veya yelkenli dörder hafif gemi bulundurmak hakkını hâiz olacaklardır.

8 — Onuncu maddede Boğazlar meselesine âittir: Yukarda 1841—1257 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Boğazlar mukavelesini te'yid eden bu maddede gene bu gün imzâlanan yeni bir mukavenenin sulh muâhedesine «rabt-utezyîl kılınmış» olduğundan bahsedilmektedir. Yeni mukavele dört maddelikdir: Mukaddimesinde eski mukavenenin teferriâtına âit bazı tâdilât yapılmış olduğu kaydedildikten sonra Türkiye'nin sulh hâlinde Boğazları bütün harb gemilerine kapalı bulunduracağından, devletlerin de bu esasa riâyet edeceklerinden, yalnız İstanbul'daki sefâretlerin emrinde bulunacak birer hafif harb gemisine eskiden olduğu gibi müsâade edileceğinden ve nihayet Tuna seyr-i-sefâinine âit yeni nizamnâmelerin tatbikını te'min için muâhede imzâları bulunan devletlerin bu nehir ağzlarında ikişer hafif gemi bulundurabileceklerinden bahsedilmektedir.

9 — On beşinci maddeden on dokuzuncu maddeye kadar beş madde yeni Tuna rejimine âittir: Bu maddeler mucibince muhtelif memleketlerden geçmekte olan Tuna nehriyle ağzlarında seyr-i-sefâin serbestisi Avrupa devletlerinin müşterek kefâletleri altına alınmış ve bu serbestinin inzibat ve karantene icâbâtından başka hiç bir kayitle tahdid edilememesine karar verilmiştir; bunlara âit esasları tâyin ve tatbik için muâhede imzâları bulunan yedi devletin birer murahhasından mürekkep bir Avrupa komisyonu teşkil edilip iki sene içinde Tuna ağzlarını seyr-i-sefâine müsâit bir hâle getirdikten sonra feshedilecek ve buna mukabil nehir boyunda sâhilleri bulunan Türkiye, Avusturya, Bavyera ve Wurtemberg devletlerinin birer murahhasıyla Sırbistan ve Memleketeyn beyliklerinin seyr-i-sefâin ve inzibat nizamnâmelerini tertib edecek, serbesti esasını ihlâl eden Bâb-ı-Âlice, tasvib edilecek birer komiserinden mürekkep dâimî bir komisyon her türlü mevânîi ortadan kaldıracak, bütün nehir boyunca yapılması lâzımgelen maddî işleri yaptıracak ve Avrupa komisyonununun feshinden sonra nehrin ağzlarıyla Karadeniz'in o civardaki kısmının seyr-i-sefâine müsâit kalmasına nezâret edecektir.

10— Dokuzuncu madde Bâb-ı-Âlf'nin birer sûretini devletlere tebliğ etmiş olduğu ıslâhât fermanı hakkındadır: Bu mesele için yukarda bu sene vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız.

11 — Yedinci maddede Türkiye'nin Avrupa hukuk-i-umumiyesinden istifade hakkı tasdik edilerek devletler manzûmesine kabul edilmiş olduğu ilân edilmekte, muâhedede imzaları bulunan devletler Osmanlı istiklâliyle tamâmiyyet-i-mülkiyyesine riayet edeceklerini yegân yegân taahhüd ettikten başka bu taahhüdün tamamiyle tatbikını müşterek kefâlet altına almakta ve bu esasların ihlâline ma'tuf her hangi bir teşebbüsü bir menfaat-i-umumiyye meselesi telâkki edeceklerinden bahsedilmektedir.

Bu fevkalâde mühim maddenin Avrupa hukuk-i-umumiyesinden istifademizle devletler manzûmesine kabulümüz hakkındaki birinci fıkrası bâzı menbâlarda bir takım yanlış telâkkilere yol açarak Türkiye'nin bütün tarihinde ilk defa olarak Avrupa devletleriyle hukuk müsâvâtına nâil olduğundan bahsedilirse de kat'iyen doğru değildir.

Devletler hukuku bakımından Türkiye'nin vaziyeti üç devre ayrılır: Birinci devir, Avrupa hukukunda Türk üstünlüğü devridir; bu parlak devirde Osmanlı imparatoru resmen pâdişahlar pâdişahı sayılmış, meselâ Avusturya hükümdarı ancak Osmanlı sadr-ı-a'zamiyle müsâvi addedilmiş, muâhedelerin yalnız İstanbul'daki Türkçe metinleri esas ittihaz olunmuş ve Avrupa devletleri haraca bağlanmıştır: Bir çok muâhedelerdeki sarâhatlerle sâbit olan bu ilk devir 1533 = 939 senesi 22 Haziran = 29 Zülka'de Pazar günü akdedilen İstanbul muâhedeyle başlayıp 1606 = 1015 senesi 11 Teşrinisâni = 10 Receb Cumartesi günü imzâlanan ve Türk üstünlüğünün yerine hukukî müsâvât esasını ikaame eden Zsitva-Torok sulhüne kadar tam 73 sene, 4 ay, 9 gün sürmüştür. Fakat bu müsâvât bile teşrifat ve muhâberat sâhalarına münhasır kaldığı için biraz nazarîdir ve hattâ bir çok devletler bu ikinci devirde bile Türk hazinesine haraç ve pâdişahlara mecburi hediye takdimine devam etmişlerdir.

İnhitat devrimizdeki fecî mağlûbiyetler yüzünden bu muhteşem müsâvât devrinin nihayet bulması da 1699 = 1110 senesi 26 Kânunusâni = 24 Receb Pazartesi günü akdedilen Karlofça muâhedelerinin imzâsı üzerinedir: Bir çok arâzi kaybedip artık parçalanmaya başlayan Osmanlı imparatorluğunun o tarihe kadar almakta olduğu son haraçlarla hediyelemeye işte bu muâhede ile nihayet verilmiş ve Türkiye eski heybet ve ehemmiyetini kaybetmiştir. Bu vaziyete göre müsâvât esasına istinâd eden ikinci devir Zsitva-Torok sulhünden Karlofça muâhedesine kadar tam 92 sene, 2 ay, 5 gün sürmüş demektir. İlkönce resmî Türk üstünlüğü ve ondan sonra da hukukî müsâvât esaslarıyla geçen bu ilk iki devrin mecmûu 165 sene, 6 ay, 14 gün tutmaktadır.

Karlofça muâhedeyle başlayıp Paris muâhedeyle nihayet bulan üçüncü devirde bile müsâvât esasî Türkiye aleyhine olarak resmen ihlâl veya iptâl edilmiş değildir: Sırf kendi kuvvetiyle mevcudiyetini muhâfaza imkân ve iktidârından artık mahrum olan Osmanlı devleti Mehmed Ali ısyânı gibi dâhili gailelerini bile ancak hâricî yardımlarla tesviye edebilecek hâle geldiği için, 157 sene, 2 ay, 5 gün süren bu üçüncü devirde bir taraftan hristiyan unsurlar üzerinde iddiâ edilen himâye hakları gibi dinî ve bir taraftan da kapitülâsyonlardan mütevellit siyasi, adli ve iktisâdî vesilelerle büyük devletler için dâimî bir müdâhale sâhası hâline gelmiş, işte bundan dolayı «Avrupa hukuk-i-umumiyesi»nden istifade edememiş ve meselâ 1815 Viyana kongresi gibi beynelmilel toplantılara dâvet edilmemiştir.

Paris muâhedesinin yedinci maddesi bu bakımdan fevkalâde mühim olmakla beraber, Osmanlı istiklâliyle tamâmiyyet-i-mülkiyyesinin Avrupa kefâleti altında bulunması, gayr-i-müslimlere verilen haklar gibi dâhili bir meselenin muâhedeye ayrı bir madde ile geçirilmiş olması ve bilhassa devletin kendi topraklarındaki hâkimiyetini tahdid eden kapitülâsyonların ilgası hakkında 25 Mart = 18 Receb Salı günü toplanan on dördüncü celsede Ali Paşa'nın ileri sürdüğü haklı sebeplerin ıslâhâta muallâk bir takım müphem vaatlerle geçiştirilmiş olması bu meşhur maddedeki tımturaklı ve yaldızlı sözlerle rağmen Osmanlı imparatorlu-

ğunun «Avrupa hukuk-i-umumiyyesi»nden hiç bir zaman tamamiyle istifade edemeyeceğini gösteren hukukî ve siyasi engellerdir! Bu gibi kayitler Osmanlı istiklâlinin mütemâdiyen ihlâline sebep olmuş ve sadâret tebeddüllerine varınca-ya kadar her hususta devletlerin haksız ve münâsebetsiz müdâhalelerine yol açmıştır: Misâl olarak aşağıda 1856—1273 vukuâtının «1 Teşrinisânî» ve 1857—1273 vukuâtının «6 Ağustos» fıkralarına bakınız.

12 — Beşinci madde muâhedede imzâları bulunan devletlerin harb suçluları hakkında afv-i-umumi ilân etmelerine ve altıncı madde de esirlerin derhal mübâdelesine aittir.

13 — Sekizinci maddede Türkiye ile Paris muâhedesini imzâlayan diğer devletlerden biri veya bir kaç arasında sulhü ihlâl edebilecek mühim bir ihtilâf çıktığı takdirde, her iki tarafın da silâha sarılmadan evvel mütebâkî devletlerin tavassutuna mürâaat edeceğinden bahsedilmektedir: Tabii bu madde ile bilhassa Rusya istihdâf edilmiştir.

14 — Türkiye'yi alâkadâr etmiyen otuz üçüncü madde Baltık denizindeki Aland adalarına aittir ve bu Fin adaları için gene bu gün İngiltere ve Fransa ile Rusya arasında ayrı bir mukavele imzâ edilmiştir.

Osmanlı tamâmiyyet-i-mülkiyyesi, Türkiye'deki müttefik kuvvetlerinin hareket tarihi, Tuna işleri, hudut meseleleri ve Memleketeyn beyliklerinin yeni vaziyetleri hakkında Paris muâhedesinin mütemmimleri ve zeyilleri şeklinde bundan sonra akdedilen tâlî mukavelelerin en mühimleri için aşağıdaki fıkra ile daha aşağıda bu senenin «13 Mayıs», 1857 = 1273 vukuâtının «19 Haziran» ve nihayet 1858 = 1275 vukuâtının da «19 Ağustos» fıkralarına bakınız.

Paris muâhedesinin hoşâ gitmiyen bâzı esaslarından dolayı Ali Paşa siyasi rakiplerinin ve bilhassa Koca-Reşid Paşa'nın bir çok tenkitlerine uğramışsa da, bunların ekserisi haksızdır).

15 Nisan = 9 Şa'ban, Salı: Osmanlı «Tamâmiyyet-i-mülkiyye» sinin tekeffülü hakkında İngiltere-Fransa-Avusturya muâhedesî.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz Paris muâhedesinin yedinci maddesiyle Osmanlı devletinin tamâmiyyet-i-mülkiyyesi Rusya'nın da dâhil olduğu devletler hey'eti tarafından tekeffül edilmiş olmakla beraber, kurdun kuzuya kefâletini andıran öyle bir vaziyeti pek sağlam bulmiyan İngiliz, Fransız ve Avusturya hükümetleri bilhassa Rusyanın müstakbel bir tecâvüz ihtimâline karşı bu gün Paris'de üç maddelik bir muâhede imzâlamışlardır: Bu yeni muâhedeye göre o üç büyük devlet tarafından yegân yegân ve müstereken tekeffül edilen tamâmiyyet esasının her hangi bir başka devlet tarafından ihlâli «Casus belli = Harb sebebi», sayılacak ve o takdirde kefil devletler Bâb-ı-Alî ile anlaşıp kara ve deniz kuvvetlerini mütecâvize karşı derhal harekete getireceklerdir).

13 Mayıs = 8 Ramazan, Salı: Müttefiklerin Türkiye'deki kuvvetlerini geri çekmeleri hakkında yeni mühlet mukavelesi.

(1854 = 1270 vukuâtının «12 Mart» fıkrasında gördüğümüz ittifak muâhedesî mucibince müttefikler sulhün imzâsından itibaren kırk gün içinde Türkiye'deki askerlerini geri çekmek mecburiyetindedirler; fakat uzun süren harb vaziyeti buna imkân bırakmadığı için, bu gün İstanbul'da imzâ edilen iki maddelik mukavele mucibince müttefiklere altı aylık yeni bir mühlet verilmiştir: Bu mühlet, sulh muâhedesî tasdiknâmelerinin Paris'de mübâdelesine tesadûf eden 27 Nisan = 21 Şa'ban Pazar gününden itibaren hesab edilecektir).

1856 = 1273

1 Teşrinisâni = 3 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Âli Paşa'nın azliyle Koca-Reşid Paşa'nın beşinci sadâreti.

(Kendi yetiştirdiği Âli Paşa'nın kendi makamına kadar yükselmesi Koca-Reşid Paşa'nın nihayet ondan yüz çevirmesine sebep olmuş ve büyük üstad kıymetli talebesinin siyasetini artık her vesileyle tenkide başlamıştır: Bilhassa Paris kongresine Baş-murahas olarak gitmek istediği halde, İngiliz siyasetine tarafdarlığından dolayı Fransa'nın muhâlefeti üzerine gidemediği için o büyük işin de Âli Paşa'ya havale edilmiş olmasından çok müteessir olduğu rivayet edilir! İşte bundan dolayı Reşid Paşa ile tarafdarlarının Paris muâhedesini hakkındaki tenkitleriyle propagandaları Âli Paşa'nın mevkiini sarsmış ve tam o sırada Memleketeyn'in yeni idaresi hususunda İngiltere ile Fransa arasında çıkan bir ihtilâf üzerine İngiliz elçisi Stratford of Redcliffe'in pâdişaha mürâcaatle Koca-Reşid Paşa'nın sadâretini istemesi bu günkü değişikliğe sebep olmuştur! Türkiye'nin dâhilî işlerine müdâhale edilemeyeceği hakkında Paris muâhedesinin dokuzuncu maddesine dercedilen hükmün ne kadar vâhi olduğu işte bu suretle yedi ay sonra meydana çıkmış demektir.

Âli Paşa'nın bu ikinci sadâreti 1855=1271 senesi 2 Mayıs=14 Şa'ban Çarşamba gününden itibaren 1 sene, 6 ay sürmüştür: Birinci sadâreti için yukarda 1852 = 1268 vukuâtının «6 Ağustos» ve «3 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız).

1857 = 1273

19 Haziran = 26 Şevvâl, Cuma: Besarabya hududuna âit Paris muâhedesini ve Tuna ağızlarındaki adaların Türkiye'ye ilhâkı.

(1856 = 1272 vukuâtının «30 Mart» fıkrasında gördüğümüz Paris sulh muâhedesinin mütemmimlerinden olan bu beş maddelik yeni muâhede Türkiye, Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya, Sardanya ve Rusya mümessilleri tarafından imzâ edilmiştir; en mühim esasları şunlardır:

1 — Besarabya'nın yeni hududunu tesbit eden tahdid komiserlerinin 30 Mart 1857 = 4 Şa'ban 1273 Pazartesi tarihli haritası kabul edilip muâhedeye raptolunmuştur;

2 — Tuna nehrinin Karadeniz'e dökülürken teşkil ettiği deltadaki kollarında bulunan adalar, Paris sulh muâhedesinin 21 inci maddesi mucibince Boğdan'a değil bu yeni muâhede mucibince eskiden olduğu gibi doğrudan doğruya Türkiye'ye ilhak edilmişlerdir;

3 — Paris sulh muâhedesinde meskût geçilmiş olan «Yılan adası=Fidonisi» ile des Serpents» da Tuna ağızlarındaki adalardan sayılabileceği için Türkiye'ye terk olunmuştur;

4 — Türkiye bu adada bir fener kulesi yapacaktır.

«Yılan adası», Karadeniz'de ve Tuna deltasının tam karşısında küçük ve kayalık bir adadır: Burada bâzi balıkçı kulübelerinden başka bir şey yoktur, ehemmiyeti Tuna ağızlarının karşısındaki coğrafi vaziyetindedir).

6 Ağustos = 10 Zühicce, Cumartesi: Koca-Reşid Paşa'nın azliyle Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın üçüncü ve sonuncu sadâreti.

(Yukarıki senenin 1 Teşrinisâni=3 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü İngiltere sefirinin talebiyle beşinci defa olarak Sadr-ı a'zam olduğunu gördüğümüz Koca-Reşid Paşa 7 ay, 7 gün iş başında kaldıktan sonra Fransa sefirinin talebiyle azledilmiştir! Sebeb olarak Memleketeyn intihâbâtından bahsedilir: Paris sulh muâ-

hedgesinin yirmi dördüncü maddesi mucibince Eflak'la Boğdan'da halk mümes-sillerinden mürekkep birer «Divan» seçilmesi takarrür etmiş ve Fransa sefiri Mem-leketeyn'in bir idare altında birleşmesine taradâr olan namzetlerin intihâbına Bâb-ı-Âli'nin mâni' olduğundan bahsederek bu seçimler yapılırken Boğdan in-tihâbına fesat karıştığını iddiâ edip seçimin iptâlini istemişse de Bâb-ı-Âli bu iddiâyı kabul etmemiş ve işte bunun üzerine sefir Thouvenel saraya gidip İstan-bul'u terkedeceğinden bahsederek tehditler savırmış ve hattâ Rusya, Prusya ve Sardanya elçileri de protestolarıyla kendisini takviye etmiş oldukları için, Sul-tan Mecid Reşid Paşa'yı fedâ etmiye mecbur olmuştur. Fakat işin hakikî sebebi Reşid Paşa'nın İngiliz siyasetine istinâd etmesi ve Paris kongresindenberi İngil-tere ile Fransa arasındaki tarihi rekabetin yeniden alevlenmiş olmasıdır. Ümmiliğinden bahsedilen yeni Sadr-ı-a'zam Giritli-Mustafa Nâili Paşa'nın birin-cisiyle ikincisi arasında iki günlük bir fâsıla bulunan ilk sadâretleri için yukarda 1853=1269 vukuâtının «14 Mayıs» ve «8 ve 10 Temmuz» fıkralarına bakınız).

1857 = 1274

22 Teşrinievvel = 3 Rebî'ül-evvel, Perşenbe: Giritli-Mustafa Nâili Paşa'nın azliyle Koca-Reşid Paşa'nın altıncı ve sonuncu sadâreti.

«O kadar mühim bir zamanda ümmiliğine rağmen iş başına getirilmiş olan Mus-tafa Nâili Paşa'nın azline sebep olarak bir gün pâdişahın temâs ettiği siyasi bir meseleyi kavrayamamış olmasından bahsedilir: Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 2 ay, 17 günden ibarettir).

1858 = 1274

7 Kânunusâni = 21 Cumâda-i-ülâ, Perşenbe: Büyük Tanzimatçı ve teceddüdcü Sadr-ı-a'zam Koca-Mustafa Reşid Paşa'nın ölümü.

(Tanzimât-ı-Hayriyye'nin bu büyük ve mümtaz rehberi Emirgân'daki yalısında kalb hastalığından ve daha zayıf bir rivayete göre de zâtürriyeden bir hafta ka-dar yattıktan sonra, öyle bir devlet-adamı için pek erken sayılabilecek bir yaşta dünyadan elini çekmiştir.

Sultan Bâyezid evkâfı ruznamçesi Enderunlu-Mustafa Efendi'nin oğlu olan Bü-yük-Reşid Paşa en kuvvetli rivayete nazaran 1214=1800 senesi 16 Şevvâl=13 Mart Perşenbe günü İstanbul'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 57 sene, 9 ay, 26 gün yaşadıktan sonra 58 yaşının içinde ölmüş demektir.

Ali Fuad Bey'in «Ricâl-i mühimme-i siyâsiyye» isimindeki eserinin 41 inci sahi-fesinde paşanın vefatı «24 Cumâda-i-âhire=9 Şubat Pazar», gününe müsâdif gös-terilirse de doğru değildir; İbn-ül-Emin Mahmud Kemal Bey'in «Osmanlı devrin-de son Sadr-ı-a'zamlar» külliyyâtının birinci cüz'ünün 17 inci sahifesinde görü-len «25 Cumâda-i-ülâ = 11 Kânunusâni Pazartesi» tarihi de Reşid Paşa'nın vefa-tına değil, Ali Paşa'nın dört gün sonraki üçüncü sadâretine müsâdif olmak itiba-riyle bir zühul eseri olmak lâzımgelir. Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz gün tarihi «Ceride-i-Havâdis» in kaydiyle sâbittir.

Osmanlı tarihinin en büyük ve en vatanperver vezirlerinden olan Koca-Reşid Pa-şa'nın muhtelif elçiliklerinden başka dört defa Hâriciyye nâzırılığı ile altı sadâ-reti vardır. Birinci sadâreti için 1846=1262 vukuâtının «28 Eylül», ikincisi için 1848=1264 vukuâtının «11/12 Ağustos», üçüncüsü için 1852=1268 vukuâtının «5 Mart», dördüncüsü için 1854=1271 vukuâtının «23 Teşrinisâni», beşincisi için 1856=1273 vukuâtının «1 Teşrinisâni» ve nihayet bu seferki altıncı ve sonuncu sadâreti için de yukarıki senenin «22 Teşrinievvel» fıkralarına ve «Vezir-i-a'zamlar»,

cedvelinde de 212, 214, 216, 222, 224 ve 226 numaralara bakınız. Ölümüyle nihayet bulan bu son sadâreti ancak 2 ay, 16 gün sürmüştür. Reşid Paşa'nın hep Sultan Mecid devrine tesadüf eden altı sadâret müddetinin mecmûu 6 sene, 8 ay, 19 gün tutmaktadır: «Bir Türk diplomatının evrâk-ı siyâsiyesi» isimindeki eserinin 37 nci sahifesinde Salâhüddin Bey «Yedi sene, bir mâh, on altı gün» gösterirse de doğru değildir.

Teceddüd ve tekâmül itibariyle zamana uymadığı için artık ayakta duramayacak hâle gelmiş olan Osmanlı devletini yaşiyabilecek bir seviyyeye çıkarmayı en büyük gaye ittihaz etmiş olan Koca-Reşid Paşa'nın dâhilde bir çok hayırlı hamleleri ve hâricte vatan ve milleti en mühlik vartalardan kurtarmakla neticelenmiş çok büyük hizmetleri ve muvaffakiyetleri vardır.

Devlete yeni bir hayâtiyyet veren dâhilî hamlelerinin en büyüğü Tanzimât-ı Hayriyye'nin ilânıdır: Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu ile anasır müsâvâtına müstenit bir Osmanlı câmiası kurarken imparatorluğun temel taşıını teşkil edecek hâkim bir unsur esasını ihmal etmiş olması büyük bir hatâ olmakla beraber, bu Hattın her sâhadaki teceddüd ve ıslâhât hamlelerimize ve hattâ Meşrutiyet ve Cumhuriyet fikirlerine bile menbâ olduğu muhakkaktır: Yukarda 1839 = 1255 vukuâtının «3 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız.

Devletin kendi kuvvetiyle tenkil edemediği Mehmed Ali ısyânının en mühlik bir safhaya girdiği sırada İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya devletleriyle Mısır meselesinin müştereken tesviyesi için akdedilen Londra mukavelesi Koca-Reşid Paşa'nın Hâriciyye nâzırlıklarındaki hizmetleriyle muvaffakiyetlerinin her halde en büyüğüdür: 1840 = 1256 vukuâtının «15 Temmuz» fıkrasına bakınız. Osmanlı imparatorluğunu temelinden sarsan Mehmed Ali ısyânı ancak işte o sâyede tenkil edilip devlet kurtarılmıştır: Gene aynı senenin «3/4 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız.

Henüz hiçbir müttefik te'min edememiş ve askerî ıslâhatiyle hazırlıklarını da bitirememiş olan devletin başına yeni bir Rus harbiyle bir Avusturya seferi çıkacak büyük bir buhran hâlini alan Mülteciler meselesinin Türk nokta-i-nazarına göre halli de Reşid Paşa'nın ikinci sadâretindeki unutulmaz hizmetlerindendir: 1849 = 1266 vukuâtının «25 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

Merhumun son büyük muvaffakiyyeti de «Makaamât-ı-mubâreke» meselesini vesile ittihaz edip Türkiye'ye saldırmak isteyen Rus heylûlâsına karşı Hâriciyye nâzirliği zamanında İngiliz-Fransız ittifakını te'min etmiş olmasında gösterilebilir; bu ittifakın neticesi olan Kırım muharebesi, 1856 = 1272 Paris muâhedesinden ikinci Abdülhamid devrinin başlarındaki 1877 = 1294 seferine kadar Rus tehlikesini 21 sene sindirmekle neticelenmiştir: «Makaamât-ı-mubâreke» meselesi için yukarda 1853 = 1269 vukuâtının «28 Şubat» ve Türk-İngiliz-Fransız ittifakı için de 1854 = 1270 vukuâtının «12 Mart» fıkralarına bakınız.

İşte bütün bunlardan dolayı Koca-Reşid Paşa Türk tarihinin ebedî minnet ve hürmetini kazanmıştır.

Bütün insanlar ve hattâ bütün büyük adamlar gibi Mustafa Reşid Paşa'nın da hiç şüphesiz ki bir takım hatâlarıyla kusurları vardır: Meselâ mevki ihtirâsının çok şiddetli olduğundan ve hattâ kendi yetiştirdiği Âli Paşa'yı işte bundan dolayı istirkab ettiğinde ittifak edilir; fakat buna mukabil Âli ve Fuad Paşalarla daha bazı emsâli gibi kendi yolunda yürümüş çok kıymetli halefler bırakmış olmak meziyyeti de unutulmamalıdır.

Her halde ikinci Mahmud'un «Vak-a-i-Hayriyye»siyle Yeniçeri-ocağı imhâ edildikten sonra bir Koca-Reşid yetişmiş olması memleket için en büyük mazhariyettir).

II Kânunusâni = 25 Cumâda-l-ülâ, Pazartesi: Hâriciyye nâzırı Âli Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(Koca-Reşid Paşa'nın vefatı üzerine pâdişahın sadâret makamını dört gün münhal bırakmış olması her halde merhumun hatırasına hürmet hissinden mütevel-

lid olmalıdır. Âli Paşa'nın bundan evvelki sadâretleri için yukarda 1852 = 1268 vukuâtının «6 Ağustos» ve 1855=1271 vukuâtının da «2 Mayıs» fıkralarına bakınız).

15 Temmuz = 3 Zülhicce, Perşembe: Cidde vak'ası ve neticeleri.

(Bir taraftan 1839=1255 vukuâtının «3 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu ile 1856 = 1272 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasında gördüğümüz islâhât fermanının Müslümanlarla Hristiyanlar arasında ilân ettiği müsâvât esasının islâm efkâr-ı umumiyyesinde hâsıl ettiği teessür ve bir taraftan da Paris kongresinde dinî hislerine kapılan müttetiklerin Garp menbâlarında bile itirâf edildiği vechile Hristiyan unsurlar lehine kabul ettikleri maddeler yalnız Türkiye'ye değil, bütün islâm âleminde gayr-i müslimlere karşı umumî bir gayeyan uyandırdığından bahsedilir: Hattâ o sırada Hindistan'da çıkan ısyânın bile en mühim sebebini bu vaziyette görenler vardır. Bütün müslüman Şark'ın aynı heyecanla sarsıldığı rivayet edilir; devletlerin himâyesine güvenen ve el altından kışkırtılan hristiyan unsurlar da taşkınlık içindedir; Garp menbâlarına göre Cidde vak'asının sebebi işte bu gergin vaziyettir. Aşağıda 1859=1276 vukuâtının «15 Eylül», fıkrasına da bakınız.

Bir takım dervişlerin Hac mevsiminden istifâde ederek tahrik ettikleri iddiâ edilen hacılar bu gün halkı ayaklandırarak hristiyanlara saldırmışlardır: İş bu şekli alınca Fransız konsolosuyla İngiltere vis-konsülü gûyâ tebaalarını himâye etmek üzere müdâhale ettikleri sırada öldürüldükleri için vahim bir vaziyet hâsıl olmuş ve işte bunun üzerine Cidde'ye gelen bir İngiliz-Fransız filosu intikam almak için şehri bombardman etmiştir. İş bu kadarla da kalmış değildir: 4 Ağustos = 23 Zülhicce Çarşamba günü İngiliz ve Fransız kumandanlarının talebiyle Cidde eşrâfından on kişi müşevvik sayılarak idâm edilmiştir! Bütün bu cinâyetler işlenirken Osmanlı devletiyle İngiltere ve Fransa'nın sulh içinde ve hattâ müttetik vaziyetinde bulundukları da unutulmamalıdır! Garb menbâlarında bu vak'a Lübnan buhrânının mukaddimesi gibi gösterilir: Aşağıda 1860=1276 vukuâtının «27 Mayıs» ve 1860 = 1277 vukuâtının da «5 Eylül» fıkralarına bakınız).

1858 = 1275

19 Ağustos = 9 Muharrem, Perşembe: Memleketeyn'in yeni teşkilâtına âit Paris muâhedesinin imzâsı.

(1856 = 1272 vukuâtının «30 Mart» fıkrasında gördüğümüz Paris sulh muâhedesinin 22 nci ve 23 üncü maddelerinde tesbit edilen esaslara göre hazırlanıp gene Paris'de imzâlanan bu yeni muâhede Türkiye, Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya, Sardanya ve Rusya devletleri arasında akdedilmiş ve Türkiye nâmına Hâriciyye nazırı Keçeci-zâde Fuad Paşa tarafından imzâlanmıştır.

Eflak'la Boğdan'ı birleştirip müstakbel Rumanya'nın istiklâl esaslarını kuran bu uzun muâhede ellî maddeden mürekkeptir. Başlıca hükümleri şöyle sıralanabilir:

- 1 — Bu tarihten itibaren «Principautés unies de Moldavie et de Valachie = Müttehid Eflak ve Boğdan beylikleri», ismini alan Memleketeyn voyvodalıkları Osmanlı pâdişahının yüksek hâkimiyyeti altında bulunmakta devam edeceklerdir;
- 2 — Dâhilî idarelerinde Bâb-ı Âlî'nin hiç bir müdahâle hakkı olmamak şartıyla tamâmen serbest olan Eflak ve Boğdan voyvodalıkları birer «Hospodar = Voyvoda» ile ahâlî tarafından seçilecek birer meclis tarafından idare edilecek ve bir de her iki beyliğin müşterek işlerine bakmak üzere bir «Commission centrale = Merkezî komisyon» kurulacaktır;
- 3 — Voyvodalarda hem icrâ, hem teşrî salâhiyyeti ve merkezî komisyonla millet meclislerinde de yalnız teşrî salâhiyyeti olacaktır;
- 4 — Boğdan beyliği Türkiye hazinesine her sene maktû olarak bir buçuk mil-

yon ve Eflak beyliği de iki buçuk milyon kuruş haraç verecektir; 5 — Her hangi bir hâricî tecâvuza karşı metbû vaziyetinde bulunan Osmanlı devleti beyliklerle mütâbık kalmak suretiyle müdâfaa tedbirleri ittihâz edecektir; 6 — Metbû devlet olan Türkiye tarafından akdedilecek muâhedeler ahkâmı Memleketeyn imtiyazlarını ihlâl etmemek şartıyla Eflak ve Boğdan'a da şâmil olacaktır;

7 — İmtiyazların herhangi bir suretle ihlâli karşısında voyvodaların İstanbul'daki kapu-kâhyaları gerek Bâb-ı-Âli'ye, gerek kefil devletlerin İstanbul elçilerine mü-râcaat hakkını hâiz olacaklardır;

8 — Voyvodalar millet meclisleri tarafından kayd-i-hayatla seçileceklerdir;

9 — Voyvoda olabilmek için en aşağı otuz beş yaşında bulunmak, Eflak yahut Boğdanda doğmuş bir babamın oğlu olmak, üç bin duka geliri bulunan emlak sâhiplerinden olduğunu isbât etmek ve on sene me'muriyet hayatında veyahut meclis âzâlıklarında bulunmuş olmak lâzımdır;

10 — Her voyvoda kendi tâyin edeceği nâzırlar vâsıtasıyla hükûmetini idare edecektir;

11 — Millet meclisleri yedi sene müddetle seçilecektir;

12 — Her iki beyliğe âit müşterek işleri görecek ve müşterek kanunları tedvin edecek «Merkezî komisyon» iki beyliğin arasında bulunan Fockshani = Fokşan'ı merkez ittihâz edecek ve sekizerden on altı âzâsı olacaktır : Bu sekizer âzânın dörderi voyvodalar ve dörderi de meclisler tarafından seçilecektir;

13 — Memleketeyn'in yegâne ve müşterek Temyiz mahkemesi de Fockshani'de bulunacaktır.

Muâhedenin bu hükümleri Memleketeyn'i birleştirmek için âdetâ bir halîta hâline getirmekte ve idare şekli bakımından da meşrutî bir krallığın en mühim temellerini kurmaktadır: Tabîî Bâb-ı-Âli için bu vaziyet bile Kırım muharebesinden evvelki Rus himâyesine müreccaktır. — Aşağıda 1859 = 1276 vukuâtının 25 Eylül fıkrasına da bakınız).

8 Tesrinisâni = 1 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Osmanlı - Karadağ hudut protokolünün imzâsı.

(İslâvların Tchernagora/Çernagora ve İtalyanlarla onlardan naklen Fransızların da Monténégro dedikleri Karadağ, Adriyatik denizine hâkim ve sarp bir dağlıktan ibarettir. İşte bundan dolayı Osmanlı idaresi hiç bir zaman bu küçük memlekete tamamiyle hulûl edememiş ve Ortodoks Sırp cinsinden olan ahâlisi lâfzî bir tâbiyyet altında yaşamıştır. Kabîle hayatı süren bu dağlı ve iptidai cemâat, kabîle reislerinden başka «Vladika», denilen ve hem piskopos, hem bey vaziyetinde bulunan umûmî bir reisin idaresindedir. Bu millî ve dinî reisler hep aynı âileden yetişir ve dinî sıfatlarından dolayı evlenemedikleri için yerlerine hep yeğenleri geçirilir! İşte bundan dolayı on dokuzuncu asrın ortalarına kadar riyâset hep amcadan yeğene intikal etmiştir. Türklere karşı ısyanlar çıkarmak ve Osmanlı arâzisine tecâvuzlar yaptırmak gibi kanlı işlerde Rus çarları bu Karadağ vladikalarından çok istifâde etmişlerdir.

1852 = 1268 tarihinde Danilo isimindeki vladika, piskoposluktan vazgeçip cismânîleşerek evlenmiş ve bu suretle Karadağ'da bir beylik sulâlesi kurulmuştur : Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa o zaman bir tenkil hareketine çıkmışsa da, Avusturya ve Rusya devletlerinin şefâat ve tavassutlarıyla geri çekilmiştir.

Kırım muharebesi esnâsında Rusya'dan yüz çevirip Avusturya'ya yaklaşarak bitaraflığını muhafaza etmiş olan prens Danilo, Paris kongresinden âdetâ mükâfât olarak Karadağ istiklâlinin tasdikıyla Hersek sancağının bir kısmını ve Antivari = Bar limanını istiyecek kadar ileri gitmiştir! Bâb-ı-Âli bâzı hafif fedâkârlıklara râzı olmuşsa da Türk hâkimiyetinin kabulünü şart koşmuş ve işte bu yüzden çıkan ihtilâf üzerine nihayet Karadağ'a asker sevk edilmişse de, ilkönce bir muvaffakiyyet kazanıldıktan sonra 1858 = 1274 senesi 13 Mayıs = 29 Ramazan Perşembe günü prens Danilo'nun kardeşi Mirko'nun kumandasındaki Karadağ

kuvvetleri Grakhovo muharebesini kazanmışlardır: Bu sırada Adriyatik denizine harb gemileri gönderen Fransa hükûmeti Paris muâhedesine rağmen Karadağlıları açıktan açığa teşvik ve himâye etmiş ve bu suretle Islâm dostluğu güderek Rusya'ya yaklaşma siyasetini tâkib etmiştir! İşte bundan dolayı Bâb-ı Âlî Grakhovo bozgununun intikamını almadan evvel Rusya ve Fransa ön-ayak olmuş hududun tahdidî için beynelmilel bir komisyon teşkil edilmiş ve nihayet bu gün İstanbul'da Türkiye, Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusya mümessilleri tarafından imzâ edilen protokol mucibince Grakhovo kazâsı Karadağ'a ve Kulaşın Türkiye'ye kalmak üzere yeni bir hudut tesbit edilmiştir: Aşağıda 1862 = 1279 vukuâtının «31 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

1859 = 1275

24 Nisan = 21 Ramazan, Pazar: Süveyş kanalı hafriyyâtına başlanması.

(Akdeniz'le Kızıl-deniz'i bir kanalla birleştirme fikri Firavunlar devrine kadar dayanır. Kısmen Nil mecrâsı tâkib edilerek daha o zamanlardan itibaren hafriyyâta başlanmış ve çok uzun süren bir mesâî devrinden sonra, nihayet Milâttan evvel üçüncü asırda 200 kilometrelik bir kanal açılmışsa da Romalılar devrinde ihmal yüzünden tıkanmış, fakat bir müddet sonra gene açılıp Milâdın altıncı asrının başlarına kadar işlemiştir.

Bu ilk kanalın ikinci tıkanışı da yedinci asra kadar sürdükten sonra Hazret-i Ömer zamanında Mısır valisi Amr-ibnû-Âs 320 kilometrelik bir mecrâ üzerinden tekrar açtırmıştır: Bu Islâm eseri ikinci kanal sayılabilir. Bir zaman sonra bunun da kapanıp tıkanması, Fırat-Basra körfezi yolunu tercih eden Abbâsiler devrindedir. Tarih kadar eski olan bu büyük kanal yeni medeniyette son defa olarak açmak şerefini Fransız diplomatlarından Ferdinand de Lesseps kazanmıştır: Daha 1854 = 1270 den itibaren Mısır valisi Said Paşa'ya fikrini açan Fransız diplomatının teşebbüsüne İngilizler mâni olmak istemişlerse de muvaffak olamamışlardır.

Kanal projesini Mısır hizmetinde bulundukları için «Bey» denilen Linant-Bey ve Mougel-Bey isminde iki Fransız mühendisi 1855 = 1271 de hazırlamış, ertesi sene imtiyaz verilmiş ve nihayet bu gün de hafriyyâta başlanmıştır.

Eskileri gibi Nil mecrâsını tâkib etmeyen yeni kanal Akdeniz'deki Portsaid iskelesiyle Kızıl-deniz'deki Süveyş limanı arasında 162 kilometrelik bir mecrâ tâkib etmek üzere işe başlanmış ve genişliği de vasatı 75 metre hesab edilmiştir. Avrupa ile Şarkî-Afrika, Asya ve Okyanusya arasında en kısa ve kestirme yolu te'min eden bu büyük işin ikmâlî ve diğer tafsilâtı için aşağıda 1869 = 1286 vukuâtının «19 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız).

1859 = 1276

14 Eylül = 16 Safer, Çarşamba: Kuleli vak'ası.

(Kuleli'de bir vak'a olmuş değildir ve hattâ hiç bir yerde hiç bir şey olmamıştır. Yalnız gizli bir ihtilâl cemiyeti keşfedilmiş ve bu cemiyetin henüz hiç bir vak'a çıkarmamış olan elebaşları kâmilten yakalanıp Boğaziçi'ndeki Kuleli kıyısında muhâkeme edildikleri için, mesele tarihe «Kuleli vak'ası» diye aksetmiştir.

Bâzı yerli ve yabancı menbâlarda «Kuleli vak'ası» Sultan Mecid devrinde çıkmış ilk meşrutiyet hareketi gibi gösterilirse de doğru değildir: Uluğ İğdemir'in «Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma» isimindeki eserinde neşrettiği Hazine-i Evrak vesikalarından anlaşıldığına göre bu gizli teşebbüs, 1839 = 1255 vukuâtının «3 Teşrinisânî» fıkrasında gördüğümüz Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu ile 1856 = 1272

vukuâtının «18 Şubat» fıkrasında gözden geçirdiğimiz islâhât fermanındaki anâsır müsâvâtının islâm efkâr-ı umumiyyesinde uyandırdığı aks-ül-amelle izah edilebilecek bir suikasd teşebbüsünden başka bir şey değildir: Yukarda 1858=1274 vukuâtının «15 Temmuz» fıkrasına da bakınız.

İkinci bir âmil daha gösterilebilir: Sultan Mecid'in bilhassa son zamanlarındaki saray israfâtı Garp menbâlarına bile aksedecek kadar fâhiş nisbetler almıştır; meselâ pâdişahın Fatma-Sultan ismindeki kızı 1854 = 1270 tarihinde Koca-Reşid Paşa'nın oğullarından Ali Galib Paşa ile evlenirken on beş gün süren düğün masrafının iki milyon Osmanlı altını tuttuğundan bahsedilir! Bu gibi saray israflarının ve bilhassa Kırım muhârebesiyle büsbütün artan devlet masraflarının sebeb olduğu borçlar seksen milyon liradır. Tabii bütün bunlar efkâr-ı umumiyyede Sultan Mecid'le vükelâsına karşı gittikçe artan bir muhâlefet cereyanı uyandırmakla neticelenmiş ve dinî teessürlere işte bu malî sıkıntıların da karışması muhâfazakârlar arasında bir ısyân ve ihtilâl isti'dâdı vücuda getirmiştir.

«Kuleli vak'ası», denilen teşebbüsün başında Musul'daki Süleymâniyye sancağı ahâlisinden 46 yaşlarında ve Şeyh-Ahmed isminde bir sarıklı vardır: 5-6 aydan beri gizli bir cemiyet teşkiline çalışan bu müteheyyic softa ilkönce Rumeli ordusu feriklerinden Çerkes Hüseyin Dâim Paşa'yı elde etmiştir. Bu Hüseyin Paşa, 1839=1255 vukuâtının «24 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Nezib bozununun fecî kahramanı Çerkez Hâfız Paşa'nın kardeşidir; bir de Arnavut Câfer-dem Paşa isminde okuma-yazma bilmez bir câhil vardır. Diğer elebaşları da l'mâlât meclisi âzâsından binbaşı Râsim ve Tophâne kâtiplerinden Arif beylerdir. Bunlardan başka Hezargradlı Şeyh-Feyzullah 1000 ve Kütahyalı Şeyh-İsmail 6000 müridiyle yardım va'detmiştir: Câfer-dem Paşa'nın da arnavut askerleri ayaklandıracağından bahsedilir. Cemiyete girenler fedâî olduklarına âit birer taahhütnâme imzâsiyle mülkeftir.

Başlıca gaye «Saltanat-ı-Seniyye aleyhinde ikaa'-ı fitne ve fesâd», yâni Sultan Mecid'le hükûmet erkânını öldürmek ve «Nâm-ı âlisini ortaya koydukları Şeriat-i garrâ»yı istemektedir: Hükûmetin beyannâmesinde «Esbâb-ı icrâiyyesini dahî tehyie», ettiklerinden bahsedilir. Bâzi müellifler bu işde veliahd Abdül-Aziz Efendi'nin de parmağı olduğundan bahsetmişlerse de, bu nokta kat'î bir vesika ile isbat edilememiştir. Tevkif edilenlerin sayısı 41 den ibarettir: Kaçabilenlerin kaç kişi olduğu belli değildir. Ebuzziyâ-Tevfik Bey şâir Şinâsî'nin de bu işle alakasından bahsetmişse de tevsik edememiştir.

Matbuâta verilen resmî beyannâmeye nazaran hükûmet nihayet bu gün meseleden haberdar olmuştur: İhbârı yapan, Mirlivâ Tatar-Hasan Paşa'dır; mülkâfâten rütbesi ferikliğe çıkarılan bu Hasan Paşa meseleyi Kolağası Hasan Ağa isminde bir zabıttan ve o da biraz evvel cemiyete girdikten sonra kendisine işin mâhiyyetini açmış olan Tophâne muzika baş-cavuşu Erzurumlu-Mehmet'den haber almıştır. Hasan Paşa'nın cemiyete iltihak etmesi için kendisine ayrıca teklif yapıldığından da bahsedilir: İşte bu suretle iki koldan işi öğrenen Tatar-Hasan Paşa derhal ser-asiker Rızâ Paşa'ya haber vermiş ve bunun üzerine hükûmet derhal faaliyete geçmiştir.

Bâb-ı Âlî'nin beyannâmesinde cemiyet mensuplarının «bulundukları mahallerden birer ikişer celb ve Kuleli kışla-i Hümâyûnuna nakl-ü-tevkif» olunduklarından bahsedildiğine göre, tevkifatın derhal başlamış olması lâzımgelir: Fakat ekserisi ertesi gün Kılıc-Ali-Paşa câmiinde ictimâ hâlindeyken âdetâ suç-üstü yakalanmıştır. Ahmed Midhat Efendi «Üss-i-inkılâb»ında tevkifatın suikasd olacağı sırada yapıldığından bahsetmektedir:

«Bir akşam Zât-i-Şâhânenin Tophâne-i-Âmire'ye vuku-i teşrifi üzerine emellerini mevkî-i fi'le çıkarmak için peyda edebildikleri beş on erbâb-ı gaflet ile oralarda toplanmışlar işe de keyfiyyet asdıkaa-yı bendegân tarafından ihbâr edilmeğe orada bulunanlar derhal ahz-ü-girift olundukları gibi bunların haber verdikleri şâir erbâb-ı fesâd dahî hânelerinde tutulmuşlar idi».

Bunlardan ümmî arnavut Câfer-dem Paşa Kuleli'ye götürülürken korkusundan «kendüyü kayıktan bağteten denize atmasıyla kendi sun'-u-ihiyariyle mucâzâtını görmüş», ve diğerleri orada muhâkeme edilmiştir.

İşin ehemmiyetinden dolayı Sadr-ı-a'zâmin riyâsetinde Şeyh-ül-İslâm ve Ser-askerle Tanzimat ve Ahkâm-ı-Adliyye meclisleri ve Dâr-ı-Şurây-ı Askerî reislerinden mürekkep fevkalâde bir «Dîvân-ı mahsûs» kurulmuş ve istintak işlerini de o sırada Meclis-i-Vâlâ ikinci kâtipliğinde bulunan Midhat Efendi, yâni müstakbel Midhat Paşa idare etmiştir.

Muhâkeme neticesinde mücrimler suçlarının derecesine göre dört sınıfa ayrılmış ve en mühimleri olan Şeyh-Ahmed Efendi, Hüseyin Dâim Paşa, Ârif Bey ve Râsım Bey idâma ve diğerleri de kürek, kalebent, hapis ve nefiy gibi muhtelif cezâlara mahkûm edilmişlerse de Sultan Mecid idam mahkûmlarının cezâlarını müebbed küreğe tahvil etmiştir.

Bu cezâlara âit Meclis-i-Vükelâ mazbatası II Rebî'ül-evvel 1276=8 Teşrinievvel 1859 Cumartesi günü yazılmış olduğuna göre, tevkifatın başladığı 14 Eylül=16 Safer Çarşamba günü de dâhil olmak üzere istintak ve muhâkemenin 25 günde ikmâl edilmiş olduğu anlaşılmaktadır).

25 Eylül = 27 Safer, Pazar: Memleketeyn'in bir voyvoda elinde birleşmesi.

(Yukarıda 1858=1275 vukuâtının «19 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz yeni teşkilât muâhedesinde Eflâk'la Boğdan'ın ilerde bir devlet şeklinde birleşmesini kolaylaştıracak her türlü esaslar hazırlanmış olmakla beraber, iki beyliğin bir bey idaresinde tevhibi meselesine temâs edilmemiştir.

Yeni seçilen meclisler işte bu vaziyete rağmen müşterek bir bey seçmişlerdir. İlk önce Boğdan meclisi 17 Kânunusânî 1859 = 12 Cumâda-l-âhire 1275 Pazartesi günü miralay Alexandre Jean Couza/Kuza'yı prens intihâb etmiş ve ondan 19 gün sonra 5 Şubat=2 Receb Cumartesi günü Eflak meclisi de efkâr-ı-umumiyyenin tazyikine uyarak aynı prensi seçmek mecburiyetinde kalmıştır.

Bâb-ı-Âlî teşkilât muâhedesine uymıyan bu tek ve müşterek voyvoda esasına ittirâz etmişse de, muâhedede imzaları bulunan devletler içinde Avusturya'dan başkasına merâm anlatmak imkânı olmadığı için, nihayet bu gün iki ayrı فرمانla Kuza'nın hem Eflâk, hem Boğdan beyliklerini tasdikla mecbur olmuş ve işte bu suretle bir prens idaresinde birleşen Memleketeyn istiklâlâ doğru bir adım daha atmıştır: Aşağıda 1864=1281 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına da bakınız).

18 Teşrinievvel = 21 Rebî'ül-evvel, Salı: Âli Paşa'nın azliyle Kıbrıs-Mehmet Emin Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Âli Paşa'nın bu üçüncü sadâretinden azlinin sebebi pek gariptir ve hattâ kendisi bunu meşhur fil hikâyesine benzetmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «14 Eylül», fıkrasında da gördüğümüz gibi, Galata sarraflarından bile para alan ve bir taraftan da «Envâ'-ı evrak» çıkarıp borç yekûnu seksen milyon altın lirayı bulan devlet bu sırada çok şiddetli bir malî buhran içindedir; bu buhranın sebebi Kırım muharebesinin ağır masraflarıyla sûr-ı-hümâyunlar vesâir saray israflarıdır. Bir gün Meclis-i-Vükelâda vaziyetin pâdişaha olduğu gibi arz edilmesine ve bütün vükelânın hakikati tamamiyle ifâde edecek sözler söylemesine karar verilmiş ve nihayet bundan bir gün evvel malî vaziyet görülmek üzere saraya dâvet edilip «müctemian huzûr-ı Şâhâne» girdikleri zaman işte bu karardan dolayı :

— Hâlimiz Efendimizin merhamet-i Şâhânelerine kaldı!

diye söze başlayan Sadr-ı-a'zam Âli Paşa çok acı sözler söylediği halde arkadaşlarından hiç biri ağzını açıp kendisini te'yid etmediği için çok müşkil vaziyette kalmış ve işte bu yüzden paşa'ya kızan pâdişah da bu gün kendisini azletmiştir. Bununla beraber, bir rivayete göre de azlin sebebi saray borçlarının Maliye'ye devredilmesini paşa'nın kabul etmemiş olmasıdır. Âli Paşa'nın bu seferki sadâ-

reti 1858=1274 senesi 11 Kânunusâni=25 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 9 ay, 8 gün sürmüştür).

23 Kânunuevvel = 28 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Kıbrış-Mehmet Emin Paşa'nın sadâretten azli.

(Kıbrış'ın yukarıki fıkra tarihinden itibaren 2 ay, 6 gün geçer geçmez azledilmesine sebep, bundan bir gün evvel huzurda gümrük işlerinden bahsedilirken patavasızlık ederek pâdişaha:

— Merhume Vâlide-Sultan bundan dahî irtikâb etmiş!

demekten çekinmemesidir; bu sözden çok müteessir olan Sultan Mecid'in paşa gittikten sonra:

— Bu herif benim ölmüş vâlidemden ne istiyor? Ne diye irtikâb ile ithâm ediyor?

dediğinden bahsedilir. Çok hiddetli bir zât olan Kıbrış-Mehmet Paşa, bu gün kendisinden Mühr-i-Hümâyûnu almıya gelen mâbeynciye:

— Efendimiz beni mel'abe-i sıbyan mı zannediyor?

demekten bile çekinmemiştir).

24 Kânunuevvel = 29 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Meclis-i-Tanzimât reisi Mütercim-Mehmet Rüşdü Paşa'nın ilk sadâreti.

(Sinob'un Ayandon köyünden fakir bir kayıkçının oğlu olan Rüşdü Paşa'ya «Mütercim» denilmesi, mülâzımlık devrinde Bâb-ı-Ser'askerî Terceme-odasında iken Fransızcadan askerî bir takım nizamnâmeler terceme etmiş olmasındandır. — Mütercim-Rüşdü Paşa'nın Abdülmecid, Abd-ül-Aziz, Beşinci Murad ve İkinci Abdülhamid devirlerinde beş sadâreti vardır ve bihassa halî'lerle iclâslardaki mühim rolleriyle meşhurdur).

1860 = 1276

27 Mayıs = 7 Zülka'de, Pazar: Lübnan vak'ası, neticeleri ve Hâriciyye nâzırı Fuad Paşa'nın fevkalâde me'muriyyeti.

(Lübnan meselesiyle bundan evvelki tesviye şekli için yukarda 1845=1261 vukuâtının «14 Eylül» fıkrasına bakınız. — O tarihten bu güne kadar geçen 14 sene, 8 ay, 13 günlük bir sükûn devrinden sonra Müslümanlar ve Müslüman sayılan Dürzi/Dürzülerle Mârûnîler vesair Hristiyanlar arasında şiddetli müsâdemelerle başlayan bu meşhur vak'anın en mühim sebebi, 1858 = 1274 vukuâtının «15 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Cidde vak'asıyla neticelenen ve Tanzimat ve Islâhât fermanlarındaki anâsır müsâvâtına karşı İslâm efkâr-ı-umumiyyesinde hâsıl olan galeyanda gösterilir.

Bununla beraber Lübnan, ecnebi nüfuzlarıyla entrikalarının en çok rol oynadığı sahâlerdendir. Bilhassa İngilizlerin Dürzüleri ve bilmukabele Fransızların da Mârûnîlerle diğer Hristiyan unsurları tahrik edip durduklarından ve hattâ silâh bile verdiklerinden bahsedilir. Şam valisi ve Arabistan ordusu müşiri Nâzır-Ahmed Paşa Lübnan'la Suriye'de vaziyetin gittikçe gerginleştiğini İstanbul'a bildirip her hangi bir vak'a çıkmak ihtimâline karşı takviye kıt'aları istemişse de Bâb-ı-Âlî ehemmiyet vermemiş ve bil-akıs bir miktar asker çekmek suretiyle Suriye ordusunu zayıflatmıştır.

İşte bu vaziyette patlak veren Lübnan vak'ası bu gün Baabde'de beş yüz Mârûnînin ayaklanmasıyla başlamış, bunlar bir Dürzü köyüne saldırıp püskürtülmüş ve iş bu şekli alınca Dürzüler bir taraftan meşhur Canbulât âilesine mensup

Said Bey ve bir taraftan da İsmâîl-ül-Atraş idâresinde taarruza geçmiş, konsolosların mürâcaatı üzerine Beyrut valisi Hurşid Paşa Lübnan'a 300 kadar asker göndermişse de gerek bunlar, gerek Lübnan kasabalarındaki askerler hâdisâta seyirci kalmaktan başka bir şey yapmamış ve hattâ Fransız menbâlarının çok mübâlagalı ifâdelerine nazaran Dürzülerin yağma ve katl-i-âm hareketlerine askerler de iltihak etmiş ve bu suretle Râşeyyâ, Hasbeyyâ, Cizzîn, Zahle, Deyr-ül-Kamer ve Sayda'da bir çok kan dökülüp Hristiyan evleri yağmalanmış, yangınlar yüzünden bu kasabalar çok harâb olmuş ve hattâ Fransız vesair ecnebî rivayetlerine nazaran 360 köy, 560 kilise, 42 yahut 43 manastır, 28 mektep, 9 dinî binâ yıkılıp yakılmış ve netice itibarıyla 7770 ve daha mübâlagalı bir rivayete göre de 12000 kişi öldürülmüştür: Canbulât ailesi için üçüncü ciltte 1604=1015 vukuâtının «19 Eylül» fıkrasına bakınız.

Lübnan vukuâtının en mühim neticesi Şam vak'asında gösterilir: Suriye'nin bu büyük ve eski merkezinde muhtelif mezheplerden 20-25 bin Hristiyan vardır; Lübnan misâlinde cür'et alan Müslümanlarla Dürzüler Şam'da da işte bunlara karşı yağma ve katl-i-âma kalkışmışlardır: Şam vak'asının oyun oynayan çocukları arasında çıkmış bir sokak kavgasından alevlenmiş olduğu rivayet edilir. Bihassa ölenler arasında Amerika ve Felemenk/Holânda konsoloslarının da bulunması vak'anın siyasi vehâmetini büsbütün artırmıştır. Vali ve müşir Ahmed Paşa'nın en mühim taksiri, mevcut askeriyle işe müdâhale etmeyip maiyyetinin telkinine kapılarak hükûmet konağına kapanmış olmasında gösterilir.

Şam vak'asının yatıştırılmasında en büyük gayreti meşhur Cezâyir kahramanı emir Abdülkaadir-ibni-Muhyiddin-il-Hasenî göstermiştir: Türkiye'ye ilticâ edip bir müddet Bursa'da oturduktan sonra Şam'da yerleşmiş olan bu büyük adam, maiyyetindeki Cezâyirîlerden başka Şam'daki Cezâyir muhâcirlerini de derhal etrafına toplayıp Hristiyan mahallelerini himâye etmiş, başta Fransız konsolosu olmak üzere 1500 Hristiyan kurtarmış, bunların bir çoğunu kendi konağına alıp barındırmış, muhtâc olanlara yardımlarda bulunmuş ve işte bundan dolayı eski düşmanı olan Fransa'nın en büyük nişanıyla taltif edilmiştir.

Bu hâlin bir çok mübâlagalar yüzünden Avrupa'da hâsıl ettiği aks-ül-amel için aşağıki fıkraya bakınız. — Bâb-i-Âlî'nin ittihâz ettiği tedbir, Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın nezâret uhdesinde kalmak üzere «Fevkalâde me'mur ve murahhas» sıfatıyla ve her türlü askeri, idâri, siyasi ve mali salâhiyetlerle iğtişâşın teskinine ve icâb eden islâhatın icrâsına me'mur edilmesidir. Bu senenin 20 Zülhicce=9 Temmuz Pazartesi günü Meclis-i-Vükelânın arzıyla bu fevkalâde vazifeye tâyin edilmiş olan Fuad Paşa üç bin askerle alelâcele hareket etmiş ve Şam vak'asını Beyrut'a vardığı zaman haber alarak derhal oraya gidip faaliyete geçmiştir: Paşa'nın bu çok çetin ve nâzik faaliyeti aşağıki fıkra da göreceğimiz Avrupa müdâhalesini önlemek veyahut hiç olmazsa ehemmiyet ve vehâmetini tâdil etmek gibi maksatlarla izah edilir. İşte bundan dolayı bir taraftan müsebbihlerle mes'ullere karşı tedhiş derecesinde bir şiddet göstererek Avrupa'yı teskine çalışmış ve bir taraftan da zarar gören Hristiyanlara 75 milyon kuruş tazminat vermiştir. Şam'a gider gitmez beş kişi, ondan sonra katil töhmetiyle elli altı kişi ve nihayet vazifelerini suiistimal etmiş «Asâkir-i muvazzafe ve avniyye ve zabtiyye»den 111 kişi daha idâm ettirdiğinden bahsedilir. Bu idâm cezâlarıyla müebbed küreke ve sürgün cezâları Fuad Paşa'nın derhal teşkîl ettiği iki divân-ı-harbin hükümleriyle verilmiştir. Devlet için hayatî bir zaruret hâline gelen bu siyasi adaletin en mühim kurbanı Şam valisi ve Arabistan ordusu müşiri Nâzır-Ahmed Paşa'dır: İlk erkânıharb zabitlerinden olan ve bir aralık Mekteb-i-Harbiyye nâzırlığında bulunmuş olduğu için «Nâzır» lâkabıyla anılan bu münevver ve muktedir kumandan son Rus seferinde ferik rütbesiyle Rumeli ordusu Erkân-ı-Harbiyye reisi iken kazandığı Çatana zaferiyle meşhurdur: Yukarda 1854=1270 vukuâtının «5 Kânunusânî» fıkrasına bakınız.

Fuad Paşa Şam'a varır varmaz Ahmed Paşa'yı azledip İstanbul'a göndermiş, vak'ayı vukuundan evvel haber vererek vaktiyle ikaza çalışmış olduğu İstanbul'da bilâ-muhâkeme rütbesi ref'edilip askerlikten tardedilen zavallı müşir Suriye'de muhâkeme edilmek üzere geri gönderilmiş ve nihayet Divân-ı-harb yukarda

bahsettiğimiz taksirinden dolayı idâmına hükmetmiştir! Zarurî bir tedhiş siyasetine kurban giden bu temiz, mütevekkil ve dindar askerin hükmü dinleyince:

— Eğer devletin gailisi benimle ber-taraf olacaksa kanım helâl olsun!

dediğinden bahsedilir. Eski dostu olan Fuad Paşa da:

— Ben ömrümde bir tavuk kesmemiş ve bir kuş vurmamış iken Cenâb-ı Hak bakınız beni nelere âlet etti!

demıştır. Zavallı Ahmed Paşa'nın kurşuna dizilirken gözlerini bağlatmayıp «Ateş!» kumandasını bizzat verdiği hakkında mahallî bir an'ane vardır. Merhumun bu fecî âkibetinden son derece müteessir olan «Ehl-i Dimişk bu kurbânı mertebe-i refia-i ma'neviyyeye ilâ edegelmıştır».

Nâzır-Ahmed Paşa ile beraber muhtelif rütbelerden bir takım zâbitler de kurşuna dizilmiştir. Bunların en mühimleri Miralay Ali Bey, Kaymakam Osman Bey, Kaymakam Abdüsselâm Bey, Binbaşı Ahmed Ali Ağa ve Binbaşı Ali Ağa'dır; idâm edilenlerin mecmûu 185 gösterilir.

Fuad Paşa'nın aşağıki sene vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında göreceğimiz Avrupa müdâhalesini zararsız bir hâle getirip Suriye'yi kurtarmakla neticelenen bu fevkalâde me'muriyyeti Sultan Aziz devrinde sadâretle İstanbul'a gelinceye kadar 1 sene, 5 ay kadar sürmüştür: İlk sadâreti için aşağıda 1861=1278 vukuâtının «22 Teşrinisani» fıkrasına bakınız. Paşa'nın Suriye ve Lübnan'ı teskin etmekle neticelenen icraâtından dolayı İngilizler Bâb-ı Âli'ye Filistin, Suriye ve Lübnan'dan mürekkep bir Hıdivlik teşkiliyle Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın Hıdiv olmasını teklif etmişlerse de, Paşa bu teklifi:

«Mukaaseme-i memleket demek olduğundan dolayı kaale getirilmiş olması bile âzîm teessüfe şâyân»

diye şiddetle reddetmek büyüklüğünü göstermiştir.

Cebel-Lübnan'ın imtiyazlı bir sancak hâline getirilmesi işte bu kanlı vak'aların neticesidir. Aşağıda 1861=1277 vukuâtının «9 Haziran» fıkrasına bakınız).

27 Mayıs = 7 Zülka'de, Pazar: Mütercim-Rüşdü Paşa'nın sadâretten azli.

(Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Mütercim'in tâyini üzerine İngiltere kraliçesi Victoria'nın Sultan Mecid'e gizli ve hususî bir mektup gönderip Kıbrıs'ı medhederek azlınden müteessir olduğunu bildirdiğinden bahsedilir: Bir taraftan da saray erkânı Mütercim-Rüşdü Paşa aleyhine mütemâdî bir propaganda girişmişlerdir. İşte bundan dolayı azledilen Rüşdü Paşa'nın bu ilk sadâreti yukarıki senenin «24 Kânunuevvel» tarihinden itibaren 5 ay, 4 gün sürmüştür).

28 Mayıs = 8 Zülka'de, Pazartesi: Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa'nın üçüncü ve sonuncu sadâreti.

(Yukarıki sene vukuâtının «23 Kânunuevvel» fıkrasında pâdişahı gücendirdiğinden dolayı ikinci sadâretinden azledildiğini gördüğümüz Kıbrıs'ın aradan beş ay, beş gün geçer geçmez tekrar iş başına getirilmesi, her halde İngiltere kraliçesinin yukarıki fıkra da bahsî geçen mektubuyla alâkadar olmak lâzımgelir. — Kıbrıslı-Mehmet Paşa'nın bu son sadâreti Sultan Mecid devrinin sonlarıyla Sultan Aziz devrinin başlarına tesadûf etmektedir. — Gün tarihindeki ihtilâf için «Vezir-i a-zamlar» cedvelinde 230 numaraya bakınız).

1860 = 1277

5 Eylül = 18 Safer, Çarşamba: Avrupa'dan Suriye'ye asker sevkine âit Paris mukavelesi.

(Yukarıki senenin «27 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Lübnan ve Suriye vak'aları Avrupa'ya çok büyük mübâlâgalar ve müheyyic şâyialar şeklinde aksetmiş, Şark

Hristiyanlığı tehlikede gösterilmiş, bilhassa Fransız matbuâtı çok heyecanlı neşriyyat yapmış, efkâr-ı umumiyyenin tazyiki büyük devletleri harekete getirmiş. Suriye'de Fransız nüfuzunu istirkab eden İngiliz ricâli bile Avam-kamarasında Osmanlı idaresini tenkid etmiş ve bilhassa büyük mâcerâlara atılıp parlak muvaffakiyyetler te'min ederek mevkiini tahkim etmek istiyen Üçüncü Napoléon Fransa'nın Suriye'ye karşı ötedenberi beslemekte olduğu eski emellerin tahakkuk zamanı geldiğine hükmederek askerî müdâhale siyasetinde ön-ayak olmuştur.

Lübnan ve Suriye'nin teskin ve ıslahını Avrupa efkâr-ı umumiyyesinin tatmini bakımından zarurî gören diğer devletler Fransızların bu meşhur emellerini tâdil için ilkönce 3 Ağustos = 15 Muharrem Cuma günü Paris'de bir protokol imzalamışlardır: Türkiye nâmına Paris büyük-elçisi Ahmed Vefik Paşa'nın imzalamış olduğu bu kısa protokol Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya mümes-silleri tarafından imzâ edilmiştir. En mühim esas olarak Türkiye'ye «yardım» ismi altında yapılacak olan askerî müdâhalede hiç bir devletin arâziye âit hiç bir hususî gaye tâkib etmiyeceğinden ve münferid nüfuz ve ticarî menfaat maksatları da güdülmeyeceğinden bahsedilerek 1856 = 1272 vukuâtının «30 Mart» fıkrasında gördüğümüz Paris sulh muâhedesinin 9 uncu maddesinde bahsi geçen ıslâhâtın tatbiki temenni edilmektedir. Tabii böyle bir protokol, asker sevkinden evvel bir kere Fransa'nın meşhur ihtirâsâtına sed çekmek demektir: İşte bu suretle Paris muâhedesî, imzâ tarihinden 4 sene, 5 ay, 7 gün sonra Türkiye'nin dâhilî işlerine askerî ve siyasî bir müdâhale yapılarak imzâ sâhipleri tarafından resmen ihlâl edilmiştir.

Bu gün gene Paris'de ve gene aynı devletler arasında akdedilen askerî mukavele yedi maddeden ibarettir; en mühim esasları şöyle sıralanabilir :

- 1 — Devletlerin teklifi ve Türkiye'nin kabulü üzerine âsâyişin îadesinde Türk askerîyle el-birliği etmek üzere Suriye'ye a'zamî on iki bin kişilik bir Avrupa kuvveti gönderilecektir;
- 2 — Bu miktârın yarısı olan altı bin kişilik bir müfrezeyi Fransa hükûmeti derhal yola çıkaracaktır;
- 3 — Altı bin kişi kifâyet etmediği takdirde, on iki bine iblâğ için asker verecek devletler Bâb-ı Âlî ile ayrıca anlaşacaklardır;
- 4 — Bu Avrupa kuvve-i-seferiyyesinin kumandanı Suriye'deki Türk fevkalâde komiseriyle temâs ederek hareketini tanzim edecektir;
- 5 — Devletler aynı maksatla Suriye sâhillerine harb gemileri de göndereceklerdir;
- 6 — Kuvve-i-seferiyye Suriye'de altı ay kalacaktır;
- 7 — Osmanlı hükûmeti Avrupa askerinin îâşe vesair ihtiyaclarının te'mininde kolaylık gösterecektir.

İşte bu mukavelenin imzâsı üzerine Fransa hükûmeti vaktiyle Mehmed Ali Paşa'nın Suriye istilâsı esnâsında Mısır hizmetinde bulunmuş olan general Beaufort, d'Hautpoul kumandasında altı bin kişilik bir kuvvet göndermiş, diğer devletlerin hiç biri asker yollamamış ve yalnız Beyrut limanına 5 Fransız, 5 İngiliz, 2 Rus ve bir de Avusturya harb gemisi gelmiştir: Bu 13 gemiden başka muâhede imzâları bulunmadığı ve dâvet de edilmemiş oldukları halde bir iki ıspanyol ve Yunan gemisinin de gelmiş olması hayretle karşılanmıştır! Bunlar erzak yardımı bahânesiyle gelmişlerdir.

Fevkalâde me'muriyyetle Suriye'ye Fransızlardan evvel gelmiş olduğunu yukarıki fıkrada gördüğümüz Hâriciyye nâzırı Fuad Paşa'nın bütün hareketleriyle tedbirlerini büyük bir sür'atle başarması Fransızlara âdetâ nümâyiştan başka iş bırakmamış, lorga'nın dediği gibi Fransız askerleri her gittikleri yerde her şeyin kendilerinden evvel yapılmış olduğunu görmüş, bununla beraber âsâyişin tamamiyle îadesine kadar Fuad Paşa gibi general Beaufort d'Hautpoul de Suriye'de kalmış ve işte bundan dolayı ilk altı aylık müddet sonradan iki defa temdid edilmiştir: 1861=1277 senesi 19 Mart=7 Ramazan Çarşamba günü Paris'de imzalanmış bir mukavele mucibinde Fransızlara ikinci defa olarak o senenin 5 Haziran=26 Züika'de Çarşamba gününe kadar son bir mühlet daha verilmiştir. — Aşağıda 1861=1277 vukuâtının «9 Haziran» fıkrasına da bakalımız).

1861 = 1277

2 Şubat = 21 Receb, Cumartesi: Son Osmanlı pâdişahı Altıncı Mehmet Vahidüddin'in doğumu.

(Sultan Mecid'in otuz kadar evlâdının yirmi üçüncüsü ve kardeşi Sultan Aziz'den sonra sırayla saltanat süren dört oğlunun en küçüğü ve sonuncusu olan Sultan Mehmet Vahidüddin Osmanlı hânedânının otuz altıncı ve sonuncu pâdişahı ve bu sülâleden yetişen İslâm halifelerinin yirmi sekizincisi ve sondan evvelkisidir: 1918 = 1336 tarihinde büyük kardeşi Beşinci Mehmet Reşad'ın ölümü üzerine tahta çıkmış ve nihayet Osmanlı saltanatı bunun devrinde ilga edilmiştir. — Anasının adı «Gülistü» dur).

9 Haziran = 30 Zülka'de, Pazar: İmtiyazlı bir müstakil sancak hâline getirilen Cebel-Lübnan'ın yeni teşkilâtına âit Beyoğlu protokolünün imzâsı.

(Yukarda 1860=1267 vukuâtının «27 Mayıs» fıkrasında gözden geçirdiğimiz Lübnan ve Şam vak'aları üzerine 1860=1277 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Paris mukavelesi mucibince Suriye'ye bir Fransız kuvve-i seferiyyesiyle bir takım ecnebi harb gemilerinden başka mahallî tedkiklerde bulunmak üzere bir de Avrupa komisyonu gönderilmiştir: İmtiyazlı bir sancak hâline getirilmesi takarrür eden Lübnan'ın idarî, adlî ve malî muhtâriyyetine âit nizamnâme esaslarını işte bu muhtelit komisyon tanzim ettikten sonra İstanbul'da tedkik ve tâdil edilerek hazırlanan protokol bu gün Türkiye, İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya ve Rusya mümessilleri tarafından imzâ edilmiştir. Bu protokol 17 maddeden mürekkeptir. En mühim esasları şöyle sıralanabilir:

- 1 — Lübnan sancağı Bâb-ı-Âlî'nin tâyin edeceği bir Hristiyan mutasarrıfı tarafından idare edilecek ve bu mutasarrıf doğrudan doğruya Bâb-ı-Âlî'ye tâbi olacaktır;
- 2 — Tâyini gibi azli de Bâb-ı-Âlî'ye âid olan Lübnan mutasarrıfına her türlü idarî ve malî salâhiyyetler verilecek ve bütün idare me'murlarını tâyin, mahkeme kararlarını infaz ve âsâyişi te'min vazifeleriyle mükellef olacaktır;
- 3 — Mutasarrıfın riyâsetinde bütün Lübnan'ı temsil eden bir idare meclisi bulunacak ve bu on iki kişilik meclisin iki Müslüman, iki Mârûnî, iki Dürzü, iki Rum-Katolik, iki Rum-Ortodoks ve iki de Mütvâlî âzâsı olacaktır;
- 4 — Lübnan sancağı altı kazadan mürekkep olacak ve her kazâda bir Meclis-i idâre bulunacaktır;
- 5 — Kazâlar nâhiyelere taksim olunacak, nâhiye müdirleri kaymakamların in-hâsiyle mutasarrıf tarafından tâyin edilecek ve köylerin başında da gene mutasarrıfın tâyin edeceği birer şeyh bulunacaktır;
- 6 — Muhtelif cemâatlerle meskûn yerlerde her camâatin ayrı bir şeyhi olacaktır;
- 7 — Kanun nazarında müsâvât esası ilân edilecektir;
- 8 — Üç dereceli bir adliye teşkilâtı kurulacaktır;
- 9 — Âsâyişi te'min için mutasarrıfın emrinde bir inzibat kuvveti bulunacak ve nüfusun binde yedisi nisbetinde gönüllü efrattan teşkil edilecek olan bu kuvvetin hususî bir üniforması olacaktır;
- 10 — Lübnan mutasarrıfı fevkalâde vaziyetlerde lüzum görürse Suriye ordusundan yardım istemek salâhiyyetini de hâizdir;
- 11 — Bâb-ı-Âlî 3500 kese tutan Lübnan vergisini indelhâce 7000 keseye kadar çıkarabilecek ve bu para mahallî ihtiyaçlara sarfedildikten sonra artan mîkdârı devlet hazinesine âid olacaktır;
- 12 — Masraf vâridâtı tecâvüz ettiği takdirde aradaki farkı Bâb-ı-Âlî ödeyecektir.

Aynı gün imzâlanan ikinci ve mütemmim bir protokol mucibince Lübnan mutasarrıfı vezir pâyesini hâiz olacak ve Deyr-ül-Kamer kasabasını merkez ittihâz edecek, me'muriyyet müddeti üç sene sürecek, muhâkemesiz azledilmiyecek, müddeti bitmeden üç ay evvel Bâb-ı-Âlî düvel-i-muazzama mümessilleriyle amlastıktan sonra halefini tâyin edecek ve bütün bu esaslar hakkında bir ferman neşre-dilecektir.

6 Eylül 1864=4 Rebî'ül-âhîr 1281 Salı günü Türkiye'nin talebi ve devletlerin muvâfakatiyle Bâb-ı-Âlî'de imzâlanan yeni bir Lübnan nizamnâmesinde teferrü-âta âit pek ehemmiyetsiz bir takım tâdilât yapılmış ve ana-hatlar olduğu gibi ibka edilmiştir: Lübnan sancağının bu hukukî vaziyeti 1914 deki birinci cihan harbine kadar devam etmiştir).

25 Haziran = 16 Zülhicce, Salı: Sultan Mecid'in ölümü.

(Bâzı menbâlarda 15 ve 17 Zülhicce tarihlerinden bahsedilirse de, Milâdî gün tarihinde ittifak edilmesi ve gün isminin de mâlûm olması, hakikî takvime nazaran «16 Zülhicce»nin doğru olduğunu göstermektedir. — Babası İkinci Mahmud gibi Sultan Abdülmecid de veremden ölmüştür: 1839 = 1255 vukuâtının «30 Haziran/1 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bununla beraber, içki ibtilâsiyle saray sefâhatinin de bu erken âkibette büyük te'sirleri vardır.

Sultan Mecid 1823=1238 senesi 25 Nisan=13 Şa'ban Cuma günü dünyaya gelmiş olduğuna göre 38 sene, 2 ay yaşayıp 39 yaşının içinde ölmüş demektir: Kırk yaşında ölmüş gösterilmesi Hicrî ve kamerî hesaba göre bile yanlıştır.

1839=1255 senesi 1 Temmuz=18 Rebî'ül-âhîr Pazartesi günü tahta çıkmış olan Sultan Abdülmecid'in saltanat müddeti de tam 21 sene, 6 ay tutmaktadır. Otuz kadar çocuğu olmuşsa da çoğu yaşamamıştır. Tahsil ve terbiyesine babasının fevkalâde ehemmiyet verdiğiinden bahsedilen Sultan Mecid zekâsı, zarâfet ve nezâketi, İkinci Mahmud'dan vâris olduğu samimî teceddüdçülüğü ve bütün bunlara mukabil irâdesinin gevşekliğı ile meşhurdur: Babasının kuvvetli irâdesinden mahrumiyyeti, onun en büyük Osmanlı pâdişahlarında biri olmasına mâni olmuştur; bununla beraber Garp menbâlarında bile itidâlinde, adâlet ve merhametinden, ıslâhatçılığında ve bilhassa tebaasına karşı sonsuz şefkatinden dolayı bütün Avrupa'nın hürmetini kazanmış olduğundan bahsedilir. Beş sene kadar hususî hekimliğinde bulunmuş olan Avusturyalı doktor Şipitser, Ahmed Refik merhumun «T. O. E. M.»nda neşrettiği hâtıratında onu şöyle tasvir etmektedir:

«Sultan Abdülmecid pederinden sıkı bir terbiye görmüş; ezcümle mükemmel bir müslûmana lüzumu olan şeyleri her şeyden evvel tahsil etmiş. Gayet zarîfâne söz söyler ve yazar. Kimsenin görmediğini bilirse, mükemmel surette ata da biner. Ahâlinin karşısına çıktığı zaman tabii beşâretini, cismânî metânetini ne sebebe mebnî sakladığına bir türlü aklım ermedi: Bu gibi hallerde nazarlarının bî-tablîğı ve fersizliği, vaziyetinin ihmalkârâne oluşu pek çok defalar nazar-ı-hayretimi celbetti... Sultan Abdülmecid umûr-ı beytiyyede gayet idâreli ve hayırhah-tır; zulûm elinden gelmez. Oğullarının tahsil ve terbiyesine son derece dikkat eder».

Sultan Mecid'in en büyük mazhariyyet ve meziyyetlerinden biri de Koca-Reşid, Âlî, ve Fuad Paşalar gibi zamanının en büyük ve en mümtaz devlet adamlarını bihakkin takdir edip iş başından ayırmamış olmasında gösterilebilir. Bununla beraber saltanat devri iki kısma ayrılır: İlkönce devletin malî vaziyetiyle alakâdar olduğu halde sonraları saray sefâhatlerine dalması halkın kendisinden yüz çevirip kahraman tavırlı veliahd Abd-ül-Aziz Efendi'ye bel bağlamasıyla neticelenmiş ve bilhassa muhafazakârlar Sultan Mecid'in teceddüdçülüğünden hiç bir zaman hoşlanmamıştır: Yukarda 1859 = 6276 vukuâtının «14 Eylül» fıkrasına bakınız. — Sultan Mecid'in türbesi Sultanselimde'dir).

SULTAN ABD-ÜL-AZİZ

— M. 1861 = H. 1277 — M. 1876 = H. 1293 —

1861 = 1277

25 Haziran = 16 Zülhicce, Salı: Sultan Aziz'in cülûsu.

(İkinci Mahmud'un ikinci oğlu, Sultan Mecid'in küçük kardeşi ve Osmanlı padişahlarının otuz ikincisi olan Sultan Abd-ül-Aziz 1830 = 1245 senesi 7/8 Şubat= 13/14 Şa'ban Pazar/Pazartesi gecesi dünyaya gelmiş olduğuna göre yaşının 31 sene, 4 ay, 16 gün tuttuğu sırada, yâni 32 yaşının içinde tahta çıkmış demektir : Anasının adı «Pertevniyâl Vâlide-Sultan» dir.

İ'tinâh bir tahsil görmüş olan Sultan Aziz'in bilhassa edebî kültürü kuvvetlidir : Musiki tahsili de gördüğü için, güftelerini yazdıktan sonra bizzat bestelediği zarîf şarkıları vardır. Meselâ şu «Muhayyer Devr-i-Hindî» şarkının güftesi gibi bestesi de kendisininindir.

Bi-huzûrum nâle-i mürğ-i dil-i divânenen
Fark olunmaz cism-i bîmârım bozulmuş lânenen
Bunca derd ü mihnetê katlandığım âyâ neden
Terk-i cân etsem de kurtulsam şu mihnet-hânenen

Bâzı mektuplarından nesrinin de çok kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır. Denizcilik merakından dolayı donanmaya da çok ehemmiyet vermiş ve hattâ dünyanın en kuvvetli donanmalarından biri derecesine çıkarmış olmakla mâruftur. Büyük kardeşi Abdülmecid'e hiç benzemiyen Abd-ül-Aziz güçlü kuvvetli, pehlivanlığa, cirid'e, ava ve ata meraklı, kahraman yapılı, gösterişli ve heybetli bir şahsiyyet olduğu için, ağabeyisinin teceddüdcülüğünden bizâr olan muhâfazakârlar onu müstakbel bir Yavuz gibi görerek yıllarca saltanatını beklemişler ve Sultan Mecid'in son zamanlarındaki israflarla sefâhatlerden müteessir olan teceddüdcüler bile Sultan Aziz'in cülûsundan memnun olmuşlardır : İşte bundan dolayı Abd-ül-Aziz devri bütün halk tabakaları tarafından büyük ümitlerle karşılanmıştır.

Sultan Aziz'in saltanatı iki devre ayrılır: Birinci devir, Âli ve Fuad Paşaların iş başında bulundukları parlak devirdir; Abd-ül-Aziz'in cülûsundan Âli Paşa'nın 1871=1288 senesi 7 Eylül = 21 Cumâda-l-âhire Perşembe gününe tesadüf eden vefâtına kadar 10 sene, 2 ay, 12 gün süren bu birinci devir Tanzimat ve ıslâhâtın devâmı, yeni müesseseler kurulması ve mâhirâne bir hâricî siyaset tâkibiyle geçmiştir. Âli Paşa'nın vefâtından Sultan Aziz'in 1876=1293 senesi 29/30 Mayıs= 5/6 Cumâda-l-ülâ Pazartesi/Salı gecesi sabaha karşı hal'ine kadar 4 sene, 8 ay, 23 gün süren ikinci devirde ise umumiyetle ikinci derecede bir takım şahsiyyetler iş başına gelmiş ve hattâ «Nedimof» denilen Mahmud Nedim Paşa gibi değer-siz bir adam bile iki defa Sadâret makamına çıkıp mevkiini muhâfaza için saray isrâfâtına para yetiştirmekten başka bir şey düşünmemiş ve devlet idaresini Rus nüfuzu altında bırakmıştır. Birinci devirde Âli ve Fuad Paşaları iş başından ayırmamak suretiyle hamîyyet ve hüsnüniyyetini isbât etmiş olan Sultan Aziz'i ikinci devirde baştan çıkaran en mühim âmil işte bu Gürcü Mahmud Nedim Paşa'dır).

1861 = 1278

6 Ağustos = 29 Muharrem, Salı: Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Âli Paşa'nın dördüncü sadâreti.

(Azlin sebebi, orduyla donanmanın bir an evvel takviyesini istiyen Sultan Aziz'in Tersâne tahsisâtına zam yapılmasını emretmesine mukabil, Kıbrıslı'nın malî vaziyetten dolayı pâdişaha:

— Efendimiz, bugün devletimiz kabuksuz bir yumurta hâlinindedir; bir taraftan bir diken dokunacak olursa maâzallâh akıp gidecektir! Evvelâ ahvâl-i mâliyyemizi ıslâh edelim; be'dehu asker tanzimine, donanma tehyiesine çalışalım. diye muhâlefet etmiş olmasıdır: Baş-mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey'in «Hakaayık-ul-beyân fi hakkı cennetmekân Sultan Abd-ül-Aziz Hân» ismindeki eserinin 10 uncu sahifesindeki izahına göre pâdişahın nokta-i-nazarı askerî ve malî ıslâhâtın aynı zamanda icrâsıdır. Bundan başka Kıbrıslı'yı çekemiyenlerin te'sirlerinden de bahsedilir.

Mehmet Emin Paşa'nın bu üçüncü ve sonuncu sadâreti 1860=1276 senesi 28 Mayıs=8 Zülka'de Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 2 ay, 9 gün sürmüştür: Saltanat tebeddülü üzerine yalnız 1 ay, 11 gün iş başında kalabilmiş demektir. Kıbrıslı'nın en uzun sadâreti işte bu sonuncusudur).

22 Teşrinisânî = 19 Cumâda-l-ülâ, Cuma: Âli Paşa'nın azliyle Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Mehmet Fuad Paşa'nın ilk sadâreti.

(Âli Paşa'nın yukarıki fıkra tarihinden itibaren ancak 3 ay, 17 gün süren bu dördüncü sadâretinden azline sebep olarak Sultan Aziz'in «Neşve-i saltanat ve unfvân-ı şebâbetle müteharrik ve cevval» mizâciyle Paşa'nın «Müteennî ve muhâfazakâr» tabiatı arasında «Tevâfuk hâsıl olamadığından» ve Mâbeyn kâtiplerinden olup o sırada «Pâdişâh-ı cedide pek ziyâde hulûl eden şâir-i şehir Ziyâ Bey'in [Paşa'nın] ilkaâtı da inzımâm ettiğinden» bahsedilir. Sadâret tebeddülünden bil-istifâde Ziyâ Bey'in yeni kabinede bir koltuk hulyâsına kapılmış olduğu bile mervîdir: Her halde haris şâire ilerde bir «Zafer-nâme», yazdıracak şâikler daha o zamandan belirmiye başlamış demektir! Bununla beraber pâdişahın Ziyâ Bey'e kapılmış olmayıp saltanatının ilk zamanlarında resmî isrâfâtın aleyhinde bulunduğu için Âli Paşa'nın akrabâsından birine harcirah olarak altı yüz kese ihsan edilmesi hakkındaki mâruzâtına kızarak sadâret tebeddülüne karar verdiği hakkında da bir rivayet vardır; diğer bir rivayete göre de en mühim sebep İngiliz te'siridir. Meşhur şâir izzet-Molla'nın oğlu olan Keçeci-zâde Fuad Paşa o sırada henüz Suriye ıslâhâtıyla meşguldür: Paşa'nın bu fevkalâde me'muriyyeti için yukarda 1860=1276 vukuâtının «27 Mayıs» fıkrasına bakınız. Fuad Paşa, sadâret teklifini Hâriciyye nezâretine Âli Paşa tâyin edilmek şartıyla kabul etmiş ve bunun üzerine Âli Paşa da halefinin yerine Hâriciyye nâzırı olmuştur.

Yeni Sadr-ı a'zam Suriye'den İstanbul'a gelinceye kadar Meclis-i Valâ reisi Yusuf Kâmil Paşa sadâret-kaymakamlığına tâyin edilmiş ve Fuad Paşa da sadâret tebeddülünden 28 gün sonra bu senenin 20 Kânunuevvel=17 Cumâda-l-âhire Cuma günü İstanbul'a gelmiştir. — Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın iki sadâreti vardır: İkincisi için aşağıda 1863 = 1279 vukuâtının «1 Haziran» fıkrasına bakınız).

1862 = 1278

15 Haziran = 17 Zülhicce, Pazar: Belgrad vak'ası ve kalenin şehri topa tutması.

(1830=1246 vukuâtının «29 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz muhtâriyyet fermanı

mucibince Sırbistan'da Müslümanların şehirlerde oturmaları men'edilip yalnız Türk işgalindeki kalelerde ikametlerine müsaade edilmiş olmakla beraber, Belgrad şehri bu memnûniyetten istisnâ edildiği için orada bu tarihe kadar bir Müslüman mahallesi vardır.

Sırların o sırada başlıca hedefleri, işte bu vaziyete nihayet vererek evvelâ şehirdeki Müslümanları uzaklaştırmak, ondan sonra da Belgrad kalesiyle hâlâ Türk işgalinde bulunan Smederevo = Semendire, Sokod, Oujitza/Ujica = Eskice, Gladova=Feth-ül-İslâm ve Schabatz=Böğürdelen kalelerini Türklerden almaktır. Bilhassa Rusların teşvikiyle Sırların ikide bir mesele çıkarıp Avrupa'ya karşı mazlûm görünerek büyük devletlerin müdahalelerini celbe çalışmaları işte bu maksatla izah edilir. Şehirdeki Müslümanlarla Hristiyanlar arasında vaziyet çok gerginleşmiş, hemen her gün vak'a çıkmıya başlamıştır.

Bu vak'aların en mühimmi, bir çişme başında çıkmıştır: Rivayete nazaran bir Türk askeri kendisinden evvel su almak isteyen bir sırbı öldürmüş, bunun üzerine Sırlar ayaklanıp şehirdeki Türk karakollarını zabettikten başka Müslüman mahallesiyle kaleye bile hücumla kalkışmış, baş-vekil Garachanine=Garaşanin gûyâ işi teskin bahânesiyle Müslüman ahâliyi kaleye göndermiş ve bunun üzerine Sırlar kaleye karşı meterisler bile hazırlamıya başladıkları için muhâfız Âşir Paşa derhal şehri topa tutmuştur.

Paşa'nın bu hareketinde haklı olduğu İngiltere ve Avusturya konsoloslarıyla sefirleri tarafından da tasdik ve teslim edilmiş olmakla beraber, o sırada eski müttefiklerinden uzaklaşıp Rusya'ya yaklaşmış olan Fransa bu meselenin Sırbistan lehine halledilmesinde ön-ayak olmuştur: Aşağıki sene vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız).

1862 = 1279

1 Temmuz = 3 Muharrem, Salı: «Darülfünun kaidesi» yle kaaime-lerin ilgasına başlanması.

(Osmanlı tarihinde ilk kâğıt paralar ikinci Mahmud devrindeki harblerle ısyanlara karşı ihtiyâr edilen askeri masrafları karşılamak üzere ilkönce fâizli esham şeklinde çıkarılmış ve bir iki emisyonundan sonra fâiz kaldırılmıştır:

Sultan Mecid devrindeki islâhât esnâsında bu kâğıt paraların tedâvülden büsbütün kaldırılması tasavvur edilmişse de, bir taraftan Kırım seferinin ve bir taraftan da saray masraflarının gittikçe artıp taşması 1855=1271 vukuâtının «28 Haziran», fıkrasında gördüğümüz beş milyon altınlık bir Osmanlı istikrâzından bu hususta istifâdeye imkân bırakmamıştır.

Hazinenin müzâyakası arttıkça yeni emisyonlara bile ihtiyaç hâsıl olmuş ve meselâ 1861 = 1277 senesi 14 Nisan (= 3 Şevvâl Pazar günü bir milyar iki yüz milyon kuruşluk kaaime çıkarılmıya teşebbüs edilmiştir: Tedâvülü mecburi olan bu kaaimelerin on sekiz senede tedricen piyasadan çekileceği ilân edilmişse de, karşılıksız olması gittikçe kıymetten düşmesine ve bu suretle hem hazinenin, hem ticaret âleminin günden güne zarar etmesine sebep olmuştur. Sadr-ı-a'zam Fuad Paşa'nın Sultan Aziz'e takdim ettiği bir lâyhada mesele bütün teferrüâtıyla teşrih edilmektedir.

Fuad Paşa'nın Sadâret makamına geçer geçmez ilk iş olarak işte bu mali buhranla meşgul olduğundan ve hattâ saraylarda bulunan altın ve gümüş kapların bile darphâneye devrini istediğinden bahsedilir; Sultan Aziz, Paşa'nın bu teklifine hayret edip :

— Nasıl olur? Sultanların seyir yerlerinde su içtikleri gümüş tasları da mı ellerinden alacağız?

— deyince Büyük-Fuad Paşa'nın pervâsızca verdiği cevap meşhurdur :

— Hayhay Efendim, anları da alınız! Allah göstermesin, Devlet-i-Aliyyenize bir fenalık gelüp de Efendimiz başımızda olarak ve kullarınız da rikâb-ı Hümâyûnu-

muza sarılarak Konya-ovasına doğru giderken Sultan-Efendiler bu taslarla ayrılık geçmesinde mi su içecekler? Efendimiz vâris-i saltanatınız, lâkin bir medyun Türkiye'ye vâris oldunuz!

Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'at-ı hakikat»indeki izâhına göre «Kaaimenin altuna nisbetle kıymeti yüzde kırktan aşağı düşmüş»tür. Fuad Paşa'nın ilga ve imhâ kararı, işte bu vaziyetin malî i'tibârı ihlâl etmesindendir. Bu sırada Londra'dan istikrâz edilen sekiz milyon İngiliz altını, 1862=1278 senesi 17 Haziran=19 Zühicce Salı günü çıkan bir kararnâme mucibince şu üç esasın te'minine has-redilmiştir :

- 1 — Kaaimelerin ilga ve imhâsı;
- 2 — Düyûn-ı gayr-i-muntazamanın itfâsı;
- 3 — Masraf bütçesinde tasarruf te'mini.

Kaaimelerin imhâsında esas ittihâz edilen meşhur «Dârülfünun kaidesi»ne göre işte bu 1 Temmuz=3 Muharrem Salı gününden 13 Eylül=18 Rebî'ül-evvel Cumartesi gününe kadar hükûmet yüzde kırkını mâdenî para ve yüzde altmışını da senevî yüzde beş fâizli «Konsolit/Konsolide» denilen «Eshâm-ı cedide» ile ödemek şartıyla kaaimleri tedâvülden çekmiye karar vermiştir: Ziyâ Karamürsel'in «Osmanlı malî tarihi hakkında tetkikler» isimindeki eserinde bu muâmelemin 13 Temmuz=15 Muharrem Pazar günü başlayıp 12 Eylül=17 Rebî'ül-evvel Cuma günü nihayet bulduğundan bahsedilmektedir; yüzde kırk mâdenî para ve altmış esham kaidesine «Darülfünun» isminin izâfesi, bu muâmelenin Ayasofya karşısında Adliye binâsı olduktan sonra yanmış olan eski Dârülfünun binâsında yapılmış olmasındandır.

Jonquiére işte bu suretle tedâvülden bir milyar dokuz yüz yedi bin yedi yüz yirmi kuruşluk kaaime çekilmiş olduğundan bahsettiği halde, Ziyâ Karamürsel'in Maliye tarihinde yalnız 998,800 kuruşluk kaaime çekildiğinden bahsedilmektedir! Muhakkak olan nokta, tedâvüldeki kaaimelerin «Darülfünun kaidesi» ile çekilip işte o tarihte imhâ edilmiş olmasıdır. Mahmud Celâlüddin Paşa borcun borçla ödenmesinden başka, bir şey olmıyan bu tuhaf kaideyi şöyle tenkid etmektedir:

«Bir yüzlük kâğıda bedel elli kuruşluk altın vererek her kesi hoşnut etmek mümkün bulunmuş iken Avrupa'da konsolide denilen esham Devlet-i Aliyye'de dahî icâd olunarak buna senevî yüzde beş fâiz verilmek ve re's-ül-mâline mahsûben tahsis olunan akça kur'a ile edâ edilmek tarikine gidilip yüz kuruşluk kaaimenin kırk kuruşu nakd ve altmış kuruşu eshâm-ı umumiyye senediyle te'diye olundu ve kaaime borçlar dahî bu usulün içinde muhtelif-ül-mikdâr esham ve nakd ile tesviye edildi ise de Hazine-i devlet hakikatte eskisinden ziyâde müşkilâta uğradı».

Kaaime ve düyûn-i gayr-i-muntazama meseleleri işte bu pürüzlü şekillerle hal-ledilirken, yukarda gördüğümüz üç esasın üçüncüsü olan tasarruf kararı daha müsbet neticeler verecek bir şekilde tatbik edilmiştir: Bu hususta ilk fedâkârıhı Sultan Aziz yaparak Hazine-i Hassa'nın ayda beş bin=senede altmış bin keselik munzam tahsisâtını devlet hazinesine terkettikten başka, hânedan tahsisatlarıyla diğer saray masraflarında da tenkihat yapmış ve işte bu misal örnek ittihâz edilerek bütün nezâretlerin bütçelerinde derece derece tenkihat icrâ edilmiştir.

Saltanat devrinin bilhassa son yıllarındaki israflarıyla şöret bulan Sultan Aziz'in bu ilk zamanlarındaki tasarrufkârıhı kendisinin çok iyi niyetlerle tahta çıktığı halde sonraları Mahmud Nedim vesaire gibi bir takım haris vüzerâ elinde nazıl bozulmuş olduğunu bütün vuzuhiyle gösteren bir delil demektir.

İşte bu umumî tasarruf tedbirlerinin neticesi olarak Mâliye nazırı Mısırlı-Mustafa Fâzıl Paşa bir müddet sonra pâdişaha devlet bütçesinde masraf yekûnuna nisbetle 43 bin kese fazla vâridat te'min edilmiş olduğunu arz etmiştir.

Sultan Abd-ül-Aziz'in hâlet-i rûhiyyesinde bu vaziyetin tasarruf endişesinden is-râf endişesizliğine doğru bir istihâleye mukaddime teşkil ettiğinden bahsedilir: Cülûsunda karşılaştığı malî buhrânı tasarrufla önledikten sonra, vâridat fazlalığı karşısında artık o endişeden kurtulması ruhunda bir nevi müsriflik isti'dâdı vücûda getirmiş demektir! İşte bundan dolayı gittikçe saray halkının yekûnu

beş bin beş yüzü geçmiş, her birinde on iki çeşit yemek olmak üzere günde beş yüz tabla çıkmıya başlamış, yeni saraylara milyonlar sarfedilmiş, ihsân-ı şâhâne yekûnları muazzam rakamlara dayanmış ve işte bu suretle hânedan ve saray masraflarının yekûnu nihayet vâridat bûdcesinin beşte birini aşmıştır).

23 Ağustos = 26 Safer, Cumartesi: Karadağ ordusunu mağlûb eden Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın Rieka zaferi.

(Karadağ meselesi için yukarda 1858=1275 vukuâtının «8 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Bu seferki Karadağ harbi Hersek isyânından doğmuştur: Kırım muharebesindeki mağlûbiyyetinin acısını çıkarmak için Osmanlı arâzisindeki İslâv vesair Hristiyan unsurlarını kıskırtıp isyân ettirerek Türkiye'den ayrılma larını te'mine çalışan ve hattâ bu hususta Fransa'dan bile müzâheret görmiye başhayan Rusların teşvikiyle ayaklanan ve bilhassa Karadağlıların 13 Mayıs 1858=29 Ramazan 1274 Perşembe günü Osmanlı kuvvetlerine karşı kazanmış oldukları Grakhovo muvaffakiyyetinden cür'et alan Hersekliler bu meşhur isyân hareketlerinde Karadağ'dan gayr-i-resmî olarak çok yardım görmüşler ve meselâ bir çok Karadağ çeteleri «gönüllü» maskesi altında Herseğ'e geçip âsilere iltihak etmişlerdir. Bâb-ı-Âli bu vaziyet karşısında Karadağ hudut boylarında bir tarassut kordonu kurduktan başka bir filo gönderip Adriyatik limanlarını abluka altına aldırmiş ve Karadağ prensi Nicolas Petroviti/Petroviç utanmadan protesto bile etmişse de hiç bir faydası olmamıştır: işte bu vaziyette Hersek isyânını tenkile me'mur olan Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa 1861=1278 senesi 21 Teşrinisâni=18 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü kazandığı Piva zaferiyle âsilere katli bir darbe indirip meseleyi halletmiş ve ondan sonra artık ötede beride bir takım çete hareketlerinden başka bir şey kalmamıştır.

Hersek isyânı esnâsında gûyâ bitaraflığını ilân etmiş olan Karadağ prensi bir taraftan da seferberlik ilân edip tahşidâta kalkıştığı için, Bâb-ı-Âli toplanan askerini derhal terhisini istemiştir: Osmanlı-Karadağ harbinin sebebi, işte bu haklı talebin reddedilmesidir.

Bu red cevabı üzerine bütün Karadağ hududu abluka altına alındıktan sonra Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa Garp menbâlarında altmış bin kişiden mürekkep gösterilen ordusuyla hududu geçip dört koldan ilerlemeye başlamış ve Derviş, Abdi ve Hüseyin Avni Paşaların kumandalarındaki kolların her birine istilâ plânının tatbikini te'min edecek vazifeler vermiştir; bunlardan Hüseyin Avni Paşa Lim nehrini geçerken muvaffakiyetsizliğe uğramışsa da, Derviş Paşa'nın çok usulhâk bir manevra ile Duga geçidini çevirmeye muvaffak olması Karadağlıların artık hiç bir yerde tutunabilmelerine imkân bırakmamıştır. işte bunun üzerine Rieka'da Karadağlılar nevmidâne bir gayretle son bir hücumla kalkışmışlarsa da, şiddetli bir topçu ateşi açan Ömer Paşa mukabil bir taarruzla düşman ordusunu imhâya muvaffak olmuştur.

Serdâr-ı-Ekrem bu parlak zafer üzerine Karadağ'ın pâytahtı olan Tsettinje/Tsétinié = Çetine'ye doğru ilerlediği sırada, her Türk zaferini Hristiyanlık hisleleriyle karşılamak i'tiyâdında bulunan Avrupa diplomasisi derhal araya girerek Türk ordusu Çetine'ye girmeden evvel aşağıki fıkra da göreceğimiz İşkodra sulhüne delâlet etmiştir. — Hersek isyânının tamamıyla yatışması işte bu Karadağ muvaffakiyyeti üzerinedir).

31 Ağustos = 5 Rebi'ül-evvel, Pazar: Osmanlı - Karadağ harbine nihayet veren İşkodra sulh muâhedesinin imzâsı.

(Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa yukarıki fıkra da gördüğümüz Rieka zaferiyle Karadağ ordusunu yere serdikten sonra Çetine'ye doğru ilerlediği sırada Avrupa devletlerinin tavassut şeklindeki müdâhaleleri üzerine akdedilmiş olan bu İşkodra muâhedesini 14 maddeden mürekkeptir ve bizzat Serdâr-ı-Ekrem tarafından imzâ edilmiştir.

Büyük serdârın mağlûp ve küstah düşmana zorla kabul ettirdiği ağır şartların en mühimleri şöyle sıralanabilir :

- 1 — Karadağ'ın dâhilî idaresi eski şeklinde kalacaktır;
- 2 — Hudut eski şeklini muhâfaza edecektir;
- 3 — Karadağ prensi Nicolas Petroviç'in son harblerde baş-kumandanlık etmiş olan ve «Karadağ'ın kılıcı» sayılan babası Mirko Karadağ'dan çıkacak ve bir daha dönmiyecektir;
- 4 — Karadağlıların idhâlât ve ihrâcât itibariyle Antivari=Bar limanından istifade etmelerine müsâade edilecekse de, Karadağ'a silâh ve mühimmat idhâli yasaktır;
- 5 — Hersk - İşkodra yolunun Karadağ'dan geçen kısmında bir çok noktalar Türk askeri tarafından işgal edilecek ve buralarda blockhaus/Blokhavzlar kurulacaktır. Bu noktalar sonradan ayrıca tâyin edilecektir;
- 6 — Karadağlıların bir daha Türk topraklarına tasallut etmiyecekleri ve Türk arâzisinde isyan çıkarsa maddî ve mânevî hiç bir yardımda bulunmıyacakları hakkında bütün Karadağ ileri gelenleri Serdâr-i-Ekreme senet vereceklerdir;
- 7 — Karadağ'da hemhudut devletler arasında çıkabilecek ihtilâflar kendi aralarında halledilemediği takdirde Bâb-ı-Âlî yegâne merci olacaktır;
- 8 — Karadağ hükûmeti Arnavutluk ve Bosna-Hersek hudutlarında hiç bir nevi tahkimat vücuda getiremiyecektir;
- 9 — Türk pasaportu olmadan Karadağ'a hiç bir âile giremiyecek ve eğer girerse derhal çıkarılacaktır.

Bâb-ı-Âlî bir müddet sonra bu şartların ikisinden vazgeçmiştir. Bunların biri prens Mirko'nun bir daha dönmek üzere vatanından ihrâcı ve biri de blok-havzlar inşâsı hakkındaki hükümlerdir: «Karadağ'ın kılıcı» denilen ihtiyar Mirko'ya merhamet buyurulup memleketinde kalmasına müsâade edilmiştir. Blok-havzlar meselesinde Ruslar, gürültü çıkarmak istemişlerse de Bâb-ı-Âlî kulak asmamış ve hattâ derhal bir blok-havz yaptırmıştır. Fakat işin içine Fransa ile Avusturya'nın da karışıp yıkılmasını istemeleri üzerine işin rengi değişip mesele siyasî bir vehâmet arzettiği başladı. Bu için, 1863 = 1279 senesi 3 Mart = 12 Ramazan Salı günü Sadr-ı-a'zam Yusuf Kâmil Paşa Karadağ prensi Nicolas'ya İşkodra muâhedesinin blok-havzlar hakkındaki altıncı maddesinin iptâlîne Zât-i Şâhânenin müsâade buyurduğunu ve yalnız bu tahkimâtın himâye edeceği yolun dâima açık kalması ve yolcuların mârûz olabilecekleri zararların da Karadağ hükûmeti tarafından tazmin edilmesi şart olduğunu tebliğ etmiştir.

Prens Nicolas bu şartı derhal kabul etmiş ve nihayet Karadağ'daki blok-havz ancak 1864=1281 senesi Haziran=Muharrem ayında yıktırılmıştır. Fakat buna mukabil bütün Karadağ hudut boyunca Osmanlı arâzisinde bir çok blok-havzlar yaptırılarak bu iptidai memleket sıkı bir tahkimat çenberi içine alınmıştır).

8 Eylül=13 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Sırbistan'daki Türk kaleleri hakkındaki İstanbul protokolünün imzâsı.

(Yukarıki sene vukuâtının «15 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Belgrad vak'asını Rusya ile beraber Türkiye aleyhine ve Sırbistan lehine istismâr etmek isteyen Fransa ön-ayak olarak İstanbul'da bir süferâ konferansı toplanmasına sebep olmuş ve bu konferansta İtalya'nın da müzâheretini te'min etmiştir. Böyle bir «Meclis-i mükâleme»nin ictimâî lüzumunu isbât için ileri sürülen sebep, 1856=1272 vukuâtının «30 Mart» fıkrasında gördüğümüz Paris muâhedesinin 28 inci maddesi mucibince Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Sırp prensliğinin Rus himâyesi yerine o muâhedede imzâları bulunan devletlerin müşterek kefâletleri altına alınmış olmasıdır. Halbuki o tarihtenberi aynı muâhede aynı devletler tarafından Türkiye aleyhine mütemâdiyen ihlâl edilmiştir. Misal olarak yukarıda 1860=1277 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı Avrupa devletleri nazarında Paris muâhedesini Türkiye aleyhine mer'iyetini dâimâ mu-

hâfaza eden ve Türkiye lehine artık hiç hükmü kalmıyan tuhaf bir vesika hâline gelmiş demektir.

İngiltere, Fransa, İtalya, Prusya, Rusya ve Türkiye arasında akdedilen İstanbul konferansında Fransa sefiri Marquis de Moustier Belgrad kalesinin Sırlara terki için çok çalışmışsa da İngiltere ile Avusturya'nın muhâlefetinden dolayı muvafak olamamış ve nihayet bu gün imzâlanan protokolde yalnız şu esaslar kabul edilmiştir :

- 1 — Türk hâkimiyetinde bulunan Sırp kalelerinden Sokod ve Oujtza/Ujitza = Eskice Sırbistan'a terkedilmiştir;
 - 2 — Belgrad, Sabacz=Böğürdelen, Smenderevo=Semendire ve Gladova=Feth-ül-İslâm Türk hâkimiyetinde kalacaktır;
 - 3 — Müslümanlar yalnız kalelerde oturabileceklerdir;
 - 4 — Belgrad şehrindeki Türk karakolları ilga edilmiştir;
 - 5 — Belgrad şehri gibi varoş istihkâmları da Sırlara bırakılmıştır;
 - 6 — Buna mukabil Bâb-ı Âlî muhtelit bir komisyonun askerlik bakımından gös-tereceği lüzum üzerine Belgrad kalesini tevsi edebilecek ve bu hususta Sırp hükûmetiyle anlaşarak icab eden arâziyi istimlak edecektir.
- Sırbistan'a iki kale terki ve Belgrad şehrinden Türk karakollarıyla Müslüman ahâlinin çekilmesi gibi Türkiye aleyhindeki ağır ve haksız esaslarına rağmen Sırlar bu protokol ahkâmından gene memnun olmamışlardır!
- Sırbistan'daki son dört kalenin de Sırlara terki için aşağıda 1867=1283 vukuâtının «10 Nisan» fıkrasına bakınız).

1863 = 1279

2 Kânunusâni = 11 Receb, Cuma: Sadr-ı-a'zam Keçeci-zâde Mehmed Fuad Paşa'nın isti'fâsı.

(Fuad Paşa'nın isti'fâsına sebep, Sultan Aziz'in askerî masraflar için fazla tahsisat ayrılmasını istemesine mukabil Paşa'nın bûdce muvâzenesini ileri sürerek muhâlefet göstermesi, bir takım mukarreblerin ilkaatı yüzünden bâzı mârûzâtının neticesiz kalması, bu suretle sarayın hükûmet salâhiyetlerine tecâvuz etmesi ve işte bundan dolayı Fuad Paşa'nın artık «İ'timâd-ı tâm»dan mahrum olduğuna kanâat getirmesidir : Sadâret müddeti 1861=1278 senesi 22 Teşrinisâni = 19 Cumâda-l-ülâ Cuma gününden itibaren 1 sene, 1 ay, 10 gündür.

Hâriciyye nâzırı Âli Paşa da kendisiyle beraber isti'fâ etmişse de kabul edildikten başka, Fuad Paşa bile halefi Yusuf Kâmil Paşa'dan inhilâl eden Meclis-i Vâlâ reisiğine tâyin edilmiştir: Bununla beraber Keçeci-zâde'nin bir müddet gözden düşmüş olduğu rivayet edilir. — Gün tarihindeki ihtilâf için beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 232 numaraya bakınız).

5 Kânunusâni = 14 Receb, Pazartesi: Meclis-i-Vâlâ reisi Yusuf Kâmil Paşa'nın sadâreti.

(Fuad Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz isti'fâsı üzerine Sadâret makamı üç gün münhal kaldıktan sonra Arabgirli Yusuf Kâmil Paşa sadr-ı-a'zam olmuştur : Mısır valisi Mehmet Âli Paşa'nın dâmâdı ve Zeyneb Hanım'ın kocası olan Kâmil Paşa Üsküdar'daki Zeyneb-Kâmil hastahânesinin müessisi ve «Telemak» mütercimi olmakla mârufur. Mensub olduğu Gök-beyi sülâlesinin Akkoyunlu hânédânından olduğu rivayet edilir. — Gün tarihindeki ihtilâf için beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 233 numaraya bakınız).

3 Nisan = 13 Şevvâl, Cuma: Sultan Aziz'in Mısır seyâhatine hareketi.

(Umumiyetle «14 Şevvâl Cuma» tarihinden bahsedilirse de, hakiki takvimde Cuma günü o ayın 13 üne müsâdiftir. — Pâdişahı bu seyâhate meşhur Mehmed Ali Paşa'nın dâmâdı olan yeni Sadr-ı-a'zam Yusuf Kâmil Paşa'nın teşvik ettiğinden ve Sultan Aziz'in de Mehmed Ali isyânındanberi âdetâ ayrı bir hükûmet hâlini almiya başlıyan bu Osmanlı vilâyetine gitmekle Mısırlıların İstanbul'a merbutiyyetlerini kuvvetlendirmek istediğinden bahsedilir; üçüncü bir âmil de o sırada Meclis-i Vâlâ reisliğinden Ser-askerliğe nakledilmiş olan sâbık Sadr-ı-a'zam Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın teşvikidir: Yukarda bu sene vukuâtının «2 Kânunusâni» fıkrasında Sadâretten isti'fâsı üzerine gözden düştüğünü gördüğümüz Fuad Paşa'nın maksadı, seyâhatte pâdişahın maiyyetinde bulunup eski teveccühünü yeniden kazanmaktır.

Bu gün selâmlık resminden sonra Dolmabahçe sarayında toplanan vükelâ ve devlet erkânına iltifatta bulunan Sultan Aziz «Feyz-i-Cihâd» vapuruyla Mısır'a hareket ederken devlet-adamlarıyla pâytaht ahâlisi tarafından vapurlar ve kâkıylarla Marmara açıklarına kadar teşyi edilmiştir: Şehzâdelerden veliahd Murad, Abdülhamid ve Mehmet Reşat Efendilerler devlet erkânından Ser-asker Fuad ve Kapdan-ı-deryâ Ateş-Mehmet Paşalardan başka saray erkânından bâzılarıyla sonraları iki defa Şeyh-ül-İslâm olan Muallim-i-Sultânî Akşehirli Hasan Fehmi Efendi de bu seyâhâtte Sultan Abd-ül-Aziz'in maiyyetinde bulunmuşlardır. Pâdişahların seferleriyle seyâhatlerinde İstanbul'a bir Kaymakam bırakılması eskidenberi âdettir: Bu vazifeye de Sadr-ı-a'zam Yusuf Kâmil Paşa tâyin edilmiştir. Mısır'da misli görülmemiş tezâhürlerle karşılanan Sultan Aziz'in istikbâl merâsimine temâs eden Ali Fuad Bey «Ricâl-i mühimme-i siyâsiyye»sinde Fuad Paşa'nın ustalıklı bir hareketini anlatır:

«Pâdişahın Mısır'a vusûlünde rûkûbuna mahsûs olarak gaayet mükellef bir at çekilüp vali İsmail ve Fuad Paşalar için de başkaca atlar ihzâr edilmiş olduğu halde, Fuad Paşa kendisi için hazırlanan ata binmekten ictinâb ile pâdişahın atının rikâbına yapışarak yayan gitmeğe azmetmiş ve bunu görünce İsmail Paşa'nın camı sıkılmakla beraber o da müşârûnileyhın hareketine imtisâl mecburiyyetinde kalmıştır».

Bu seyâhat esnâsında Mısır valisi İsmail Paşa'nın pâdişahı eğlendirip gözüne girmek için tertib ettiği fevkalâde muhteşem eğlence âlemlerinin Sultan Aziz'i sefâhat ve isrâfa meylettiren âmillerin en mühimlerinden olduğu hakkında bir rivayet vardır).

1 Haziran = 13 Zülhicce, Pazartesi: Yusuf Kâmil Paşa'nın azliyle Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın Ser-askerlik uhdesinde kalmak üzere ikinci sadâreti.

(Bu değişikliğin sebebi, yukarıki fıkrada gördüğümüz Mısır seyâhati esnâsında Fuad Paşa'nın zarâfet ve dirâyetiyle pâdişaha yeniden hulûl edip eski teveccühünü eskisinden fazla olarak tekrar kazanmış olmasıdır: Sadârete tâyininden 22 gün evvel 10 Mayıs=21 Zülka'de Pazar günü «Yâver-i-Ekrem» lik tevcihiyle taltif edilmiş ve nihayet bu gün de Ser-askerliğe ilâveten ikinci defa olarak Sadr-ı-a'zam olmuştur; bu suretle Fuad Paşa hem Sadr-ı-a'zam, hem Ser-asker, hem Yâver-i-Ekrem olmak itibariyle devletin en mühim pâyelerini cem'etmiş demektir: Bâb-ı-Âlî'ye Yâver-i-Ekremlik kordonlarıyla gitmesini Ali Paşa'nın hafiflik sayıp tenkid ettiğinden bahsedilir.

Azlından 12 gün sonra tekrar Meclis-i Vâlâ reisliğine tâyin edilen Yusuf Kâmil Paşa'nın sadâreti bu senenin 5 Kânunusâni=14 Receb Pazartesi gününden itibaren 4 ay, 27 gün sürmüştür. — Gün tarihlerindeki ihtilâflar için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 233 numaraya bakınız).

1864 = 1281

28 Haziran = 23 Muharrem, Salı: Memleketeyn birliğini tamamlayan İstanbul protokolünün imzâsı.

(Millî meclisleri ayrı olduğu halde her ikisi de miralay Couza/Kuza'yı prens intihâb etmek suretiyle Rumanya birliğine doğru çok mühim bir adım atarak hem Bâb-ı Âlî'yi, hem Avrupa devletlerini emr-i vâkı' karşısında bırakmış olan Eflak ve Boğdan'ın son hukukî vaziyetleri için yukarda 1858=1275 vukuâtının «19 Ağustos» ve 1859=1276 vukuâtının «25 Eylül» fıkralarına bakınız.

Bu sırada Memleketeyn efkâr-ı umumiyyesi mütemadî bir heyecan ve galeyân içindedir: Bu millî heyecanın en büyük hedefi Rumanya birliğinin bir an evvel tahakkukudur. İşte bundan dolayı tek prens emr-i vâkı'nı kabul ettirdikten sonra hükümetleriyle millî meclislerini de birleştirerek ikinci emr-i vâkı'a da bir an evvel girişmekte tereddüd etmemişlerdir.

Bu sırada Avrupa devletleri içinde en atılgan devlet rolünü oynayan Fransa her tarafta nüfuzunu yürütmek için yerine göre muhtelif prensipler tâkib etmekte ve meselâ Filistin, Suriye ve Lübnan'da Katoliklik, Sırbistan meselesinde milliyet ve Hristiyanlık, Girit meselesinde eski kültür ve insanlık prensiplerini tâkib ettiği gibi, Memleketeyn içinde de Lâtinlik dâvası peşindedir!

Kırım muharebesinde Rusya'ya karşı birleşen müttefikler tesânüdünden de artık eser kalmamıştır: İngiltere Avrupa işlerinden el çekip «Muhteşem-inzivâ» yolunu tutmuş, Avusturya gittikçe büyüyen Prusya tehlikesiyle karşılaşmış ve Kırım muharebesinin yorgunluğunu henüz çıkarmamış olan Bâb-ı Âlî de Avrupa devletler manzumesinde her türlü istinadgâhtan mahrum kalmıştır. Memleketeyn idaresindeki ikinci emr-i vâkı'nı da kabulü işte bu yüzden: Yalnız Bâb-ı Âlî'nin 2 Kânunuevvel 1861=29 Cumâda-ı ülâ 1278 Pazartesi günü kabul ettiği Eflak-Boğdan birliği, Osmanlı menbâlarında «Kuza Bey» denilen Birinci Alexandre-Jean devrine münhasırdır.

Memleketeyn efkâr-ı umumiyyesi Bâb-ı Âlî'nin bu muslihâne siyasetiyle yatışmış değildir: Bütün mesele, bu hukukî vaziyeti Kuza'nın prenslik devrine münhasır olmaktan kurtarıp millî ve dâimî bir hak şekline getirmektir. Eski müttefiklerin yukarda gördüğümüz vaziyetlerinden dolayı Bâb-ı Âlî nihayet işte bu şartı da kabule mecbur olduğu için İstanbul'da Avusturya, Fransa, İngiltere, İtalya, Prusya ve Rusya devletlerinin iştirâkiyle bir konferans toplanmış ve bu gün imzâ edilen yirmi maddelik protokolde nihayet şu esaslar tesbit edilmiştir:

1 — Müttahid Eflak ve Boğdan beyliği şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da Türk hâkimiyetinde kalacaktır;

2 — Türkiye'nin akdetmiş olduğu muâhedeler Memleketeyn prensliğine de şâmilidir;

3 — Eflâk ve Boğdan bir prens idaresinde bir millî meclisle bir âyan meclisi tarafından idare edilecektir;

4 — Bu meclislerin vazife ve salâhiyetleriyle intihap usulleri muhtelif maddelerde bütün tafsilâtıyla izah edilmiştir.

Memleketeyn meselesinin bundan sonraki safhaları için aşağıki sene vukuâtının «22/23 Şubat» ve «19 Nisan» fıkralarına bakınız).

1866 = 1282

22/23 Şubat=6/7 Şevvâl, Perşembe/Cuma gecesi: Memleketeyn beyi Birinci Alexandre Couza/Kuza'nın ıskaatı.

(Eflak ve Boğdan meclisleri tarafından «Birinci Alexandre-Jean» ismiyle Mem-

lekete'nin müşterek beyliğine seçilmiş olan miralay Couza/Kuza için yukarda 1859=1276 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız. — Osmanlı menbâlarında «Kuza Bey» denilen bu yerli voyvodanın her iki memleket tarafından müştereken intihâbını Bâb-ı Âlî bir hayli tereddütten sonra tasdika mecbur olduğu halde, şâir Ziyâ Paşa meşhur «Zafer-nâme»sinde bu intihâbın mes'ûliyyetini de Âlî Paşa'ya yüklemek için:

Etti bir yüzbaşı'yı Memleketeyn üzre kral!

demişse de, bir çok ithamları gibi bunun da aslı yoktur. Memleketine bir çok hizmetlerde bulunmuş olan Kuza Bey dâhili siyasetinde bilhassa çiftçi ve köylü tabakalarına istinâd etmişse de millet meclisiyle geçinemediği için 14 Mayıs 1864 = 7 Zülhicce 1280 Cumartesi günü meclisi feshedip diktatörlüğe başlamış, fakat vergilerin gittikçe ağırlaşması ve maiyyet adamlarının malî rezâletleri yüzünden artık eski itibarını kaybetmiş olduğu için askeri bir darbe ile kendisini devirmek üzere Românul gazetesi müdürü meb'us Rosetti'nin idaresinde gizli bir teşebbüs hazırlanmış ve nihayet bu gece sarayında basılan Memleketeyn prensi Birinci Alexandre-Jean=Kuza Bey bir ferâgat beyannâmesi imzâlıyarak canını kurtarmıştır.

Bu hareketi yapanların maksadı Memleketeyn'in başına bir ecnebi prens getirmektir. İlkönce Bourbon hânedânından bir Fransız prensi getirmek istemişlerse de, yerli prens esasına mugayir olan bu talep 10 Mart=22 Şevvâl Cumartesi günü Paris'de toplanan süferâ konferansı tarafından kabul edilmemiştir: Aşağıki fıkraya da bakınız).

19 Nisan = 3 Zülhicce, Perşembe: Prusya hânedânından prens Charles de Hohenzollern'in Memleketeyn beyliğine intihâbı.

(Müttahid Eflak ve Boğdan beyliğinin başına ecnebi bir prens, intihâbını yukarıki fıkrada gördüğümüz sebepten dolayı Paris konferansı kabul etmemiş olduğu halde, yukarda 1864=1281 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasında gözden geçirdiğimiz emr-i vâkı'lara artık alışmış olan Rumen milliyetçileri bu meseleyi de el-çabukluğu ile o yolda halle kalkışmış ve işte bundan dolayı Paris kararından tam kırk gün sonra Memleketeyn millet meclisi Prusya hânedânından prens Charles'i «Birinci Karol» ismiyle Memleketeyn'e bey seçerek hem metbû devlet olan Türkiye'yi, hem kefil vaziyetinde bulunan Avrupa devletlerini yeni bir emr-i vâkı'la karşılaştırmıştır! Bu tuhaf intihâbın devletlerce kabulünde en mühim rolü Üçüncü Napoléon'un oynamış olduğundan bahsedilir.

Muhtelif muâhedelerle teşkilât nizâm-nâmelerinin ihlâlinden dolayı Bâb-ı Âlî pek haklı olarak i'tirâz etmiş ve hattâ Tuna boylarında tahşidâta başlamışsa da, aşağıki sene vukuâtının «2 Eylül» fıkrasında göreceğimiz Girit buhrânından dolayı nihayet bu emr-i vâkı'nın da kabulüne mecbur olmuştur: Aşağıki senenin «26 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

1866 = 1283

28 Mayıs = 13 Muharrem, Pazartesi: Mısır verâset usulünün değişmesi.

(Azamet ve istilâ devirlerinde etrâfındaki irili-ufaklı devletleri yutarak üç kıta aya yayılan Osmanlı imparatorluğunun inhitat devrindeki inhilâl tarzı da bâzı vilâyetlerinin tedricen bünyesinden ayrılıp irili-ufaklı devletler şeklini almasında gösterilebilir: Balkanlardaki hristiyan devletleri hep işte böyle teşekkül ettikleri gibi, Afrika'daki Mısır müslüman hükûmeti de aynı seyri tâkib ederek teşekkül etmiştir.

Bu sırada bir taraftan Memleketeyn=Rumanya, Sırbistan ve hattâ Karadağ beylikleri Avrupa devletlerinin mütemâdi himâyeleri sâyesinde muhtâriyetten istiklâle doğru giderken, bir taraftan da Mehmed Ali sülâlesinden gelen Mısır valilerinin beşincisi olan İsmail Paşa İstanbul'a yağdırdığı altın külçeleriyle muhteşem ve giranbahâ hediyeler sâyesinde irsî valiliklerden hükümdarlığa doğru tedricen istihâlesini te'min edebilecek imtiyazlar koparmakla meşguldür!

İsmail Paşa münâsebâtında girgin, insan avlamakta pişkin, son derece kurnaz, dolap çevirmekten yorulmaz, velhâsıl emsâli pek az bir «idareci»dir: İşte bütün bu menfi meziyyetleriyle tükenmez altınları sâyesinde saraydan Bâb-ı Âlî'ye kadar İstanbul'da bir çok tarafdardlar avlamış, Sultan Aziz'in gözüne girmiş, kendisi de pâdişahın bendegâmından olmak itibarıyla en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün Mâbeyn ve Bâb-ı Âlî erkânına güler yüz gösterip:

— Kapu yoldaşım!

diye arkadaşça tatlı diller dökmüş ve hattâ rivayete nazaran sarayın harem-ağalarını bile bu gibi hitaplardan mahrum etmemiştir! Bu sırada üstüste imtiyazlar koparması işte bu sâyededir.

İsmail Paşa'nın istihâsâline muvaffak olduğu ilk mühim imtiyaz, Mehmed Ali Paşa devrinden beri câri olan Mısır verâset usulünün kendi nesli lehine tebdilidir: Sultan Aziz'in bu gün verdiği bir ferman mucibince Mısır verâsetinde âilenin en büyüğüne esas ittihâz eden «Ekberîyyet» kaidesi kaldırılıp meşhur İbrahim Paşa'nın oğlu olan İsmail Paşa'dan itibaren Avrupa hânedanlarında olduğu gibi babadan oğula intikal esası kabul edilmiş ve tabii bu suretle İsmail Paşa'nın amcazâdelerinden başka kendi kardeşi olup o sırada İstanbul'da Meclis-i Âlî-i Hazâin reislüğünde bulunan Mustafa Fâzıl Paşa'nın bile verâset hakları iptâl edilmiş demektir: Fâzıl Paşa ile kardeşinin arası işte bundan dolayı açılmış ve meşhur Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Halim Paşa ile ikinci meşrutîyet devrinde biri Sadr-ı a'zam ve biri de Nâfia nâzırı olan oğulları Sait Halim ve Abbas Hilmi Paşalar işte bu yüzden hıdiv olamamışlardır.

Gene aynı verâset fermânı mucibince Sevâkin ve Musavva' kazâları Mısır vilâyetine ilhak edilmek suretiyle senevî 80 bin keselik Mısır vergisi 150 bin keseye=750 bin Osmanlı altınına çıkarılmış ve 1841=1257 vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasında Mehmed Ali Paşa'ya verilmiş olduğunu gördüğümüz ferman mucibince a'zamî 18 bin kişiden ibaret olması lâzımgelen Mısır ordu kadrosunun 30 bin kişiye çıkarılmasına da müsâade edilmiştir! Bu suretle İsmail Paşa bir fermanla bir kaç imtiyaz birden koparmış demektir! Paşa'nın bundan sonra elde ettiği diğer imtiyazlar için aşağıki fıkra ile daha aşağıda 1872=1289 vukuâtının «28 Eylül» fıkrasına bakınız).

2 Haziran = 18 Muharrem, Cumartesi: Mısır valilerine «Hıdiv» ünvanının tevcihi.

(Mısır'ın güler yüzü, tatlı dili ve muhteşem pişkeşleriyle meşhur valisi İsmail Paşa'nın yukarıki fıkrada gördüğümüz verâset fermanından beş gün sonra kopardığı bu parlak ünvanın tevcihini Jonquiêre 1867=1284 senesine ve forga da 1873=1290 senesi Haziran=Reb'ül-âhir ayına müsâdif gösterirse de doğru değildir: Türkçe menbâlarda da bâzı yanlış tarihlere tesadüf edilir.

Mısır valiliğinin bir taraftan irsî olması ve bir taraftan da yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Sevâkin ve Musavva' kazâlarının ilhâkıyla daha fazla genişlemiş olmasından başka 18 bin kişilik ordusunun 30 bine çıkarılması, alelâde bir «vali» ünvanını ötedenberi sönük bulan İsmail Paşa'nın Yusuf-Peygamber'i takliden «Aziz-i Mısır» ünvanına tâlip çıkmasıyla neticelenmiş, fakat Sultan Aziz'in ismiyle ittibâsından dolayı bu şekil münâsip görülmemiş ve nihayet Acemcede hem hükümdar, hem vezir mânâlarına gelen ve Bâb-ı Âlî resmî dilinde de Sadr-ı a'zamlarla bâzı mühim vüzerâ hakkında hürmeten kullanılan «Hıdiv» kelimesi lâstiklî mâhiyyetinden dolayı tercih edilmiştir! İsmail Paşa'yı alelâde bir

vali vaziyetinden kurtardığı için sevindiren bu tumturaklı ünvâna âit ferman bu gün çıkmış ve işte bu tarihten itibaren kelime «ta'rib» edilmiş, yâni Arapça'ya da geçmiş olduğu için Mısır vilâyetine artık «Hıdiviyet-i Mısıriyye» denilmiye başlanmışır.

Daha Mehmed Ali Paşa devrinden itibaren Mısır valilerine vezâretin fevkünde bir rütbe olan «Sadâret pâyesi» tevcih edilmiş ve bu suretle bunlar Avrupa'da prensler hakkında kullanılan «Altesse = Fehâmetmeâb» ünvânını ihrâz etmişlerdir: Yukarda 1841=1257 vukuâtının «24 Mayıs» fıkrasına bakınız.

Bu sefer tevcih edilen «Hıdiv» ünvânı üzerine Mısır eyâleti artık bir Emâret= Prenslik vaziyetine gelmiş demektir; bununla beraber Osmanlı pâdişahı Mısır hıdivini alelâde bir vali gibi istediği zaman azletmek salâhiyyetini hâiz olduğu da unutulmamalıdır: Nitekim İsmail Paşa 1879=1296 senesi 25 Haziran = 5 Receb Çarşamba günü Sultan Hamid tarafından azledilmiş ve yerine oğlu Mehmet Tefik Paşa hıdiv olmuştur. — Aşağıda 1872 = 1289 vukuâtının «28 Eylül» fıkrasına da bakınız).

4/5 Haziran = 20/21 Muharrem, Pazartesi/Salı gecesi: Sadr-ı a'zam ve Ser-asker Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın azli.

(Azlin sebebi, Hıdiv İsmail Paşa'nın arz-ı ta'zimâta gelen kızı Tevhîde Hanım'ı beğenip kendisiyle evlenmek istiyen Sultan Aziz'in Baş-mâbeynci Ali Bey vâsıtasıyla Fuad Paşa'dan fikir sordurması üzerine haris hıdivin böyle bir izdivaçtan sonra yukarıki fıkralarda gördüğümüz fermanlarla kanâat etmiyerek daha bir çok imtiyazlar koparacağını düşünen sadr-ı a'zamin meseleyi tasvib etmemiş ve Baş-mâbeynciye hitâben küçük bir kâğıda mülâhazalarını yazıp pâdişaha aynen arz edilmesini tavsiye etmiş olmasıdır: Bu mülâhazaların «küçük kâğıda yazılması ihtirâma adem-i dikkat» sayıldığı için zavallı Fuad Paşa bu gece azledilmiştir! Halbuki Sadâret tebeddülüne sebep olan küçük kâğıt bir arıza değil, Baş-mâbeyncinin eline verilmiş bir nottan ibaret olduğu için Sultan Aziz'in alınmasına sebep yoktur.

Büyük-Fuad Paşa'nın bu ikinci ve sonuncu sadâreti 1863 = 1279 senesi 1 Haziran = 13 Zühicce Pazartesi gününden itibaren 3 sene, 4 gün sürmüştür: Bundan sonra Hâriciyye nâzırlığında bulunan Fuad Paşa, en samimi dostu Âli Paşa'nın aşağıda 1867=1284 vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasında göreceğimiz Girit seferi esnâsında Sadâret-kaymakamlığında da bulunmuştur.

Sultan Aziz'in büyük bir meziyyeti vardır: Âli ve Fuad Paşaların kıymet ve ehemmiyetlerini tamamiyle takdir ettiği için, kendilerini sadâretten azletse bile devleti hizmetlerinden mahrum etmemiştir).

5 Haziran = 21 Muharrem, Salı: Mütercim-Rüşdi Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Meclis-i Valâ ri'yâsetinden Sadr-ı a'zam olan Mütercim-Mehmet Rüşdi Paşa'nın Sultan Mecid devrindeki ilk sadâreti için yukarda 1859=1276 vukuâtının «24 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

2 Eylül = 21 Rebî'ül-âhir, Pazar: Girit ısyânı ve âsilerin Yunanistan'a iltihak kararı.

(1830=1245 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasında tasdikını gördüğümüz Yunan istiklâlî Yunanlılık buhrânına nihayet vermiş değildir: O tarihe kadar istiklâl hedefini tâkib eden Yunan milliyetçiliği ondan sonra «Megali-idea», denilen ve bütün Rumluğun Yunanistan'a bağlanmasından hâsıl olacak ve gûyâ İstanbul'u merkez ittihaz edecek muazzam bir imparatorluk hulyâsiyle izah edilen tuhaf bir azamet

iptilâsına tutulmuştur : Bu küçük milletin en büyük hatası küçüklüğünü anhyamamasıdır.

Bavyera kralı Birinci Louis'nin 1832 de Yunan krallığına seçilmiş olan oğlu Birinci Othon 1862 ihtilâli üzerine devrilince «Birinci Yorgi» ismiyle kral seçilen ve bir Rus prensesiyle evlenen Danimarkalı prens Guillaume'un Yunan tahtına cülûsu münâsebetiyle İngiltere himâyesindeki «République des Sept-Iles = Cezâir-i-Seb'a cumhuriyeti», halkının ızhâr ettiği arzuyu kabul eden İngiliz hükûmeti bu yedi adanın Yunanistan'a ilhâkını 29 Mart 1864 tarihli bir muâhedeyle kabul etmiş ve ondan sonra da Bâb-ı-Âli İstanbul'da 8 Nisan 1865 = 12 Zülka'de 1281 Cumartesi günü akdedilen ikinci bir muâhede ile bu ilhâkı tasdik etmiştir : Teşekkülüyle istiklâlîni bile Avrupa devletlerine medyun olan Yunanistan'ın gene o devletler sâyesinde işte böyle kolayca genişleyivermesi Yunan milliyetçiliğinin bilhassa o tarihten itibaren artık kabına sığamıyacak kadar kabarıp herşeyi azımsamasına sebep olmuş sayılır! Yunan hükûmetinin Girit'e göz dikmesi işte bu tuhaf hâlet-i ruhiyye neticesidir.

Nüfusunun ancak üçte biri Müslüman gösterilen Girit o sırada bu Yunan istihâ ve ihtirâsının en kolay alevlendirebileceği sâha vaziyetindedir; Yunan istiklâliyle neticelenen büyük ısyâna Girit ve Sisam adaları da iştirâk etmiştir: 1821 = 1236 vukuâtının «12 Şubat» fıkrasına bakınız; fakat netice olarak Sisam adası muhtâriyyete kavuştuğu halde Girit'in vaziyetinde hiç bir değişiklik olmamıştır : Yukarda 1832=1248 vukuâtının «10 Kânunuevvel», fıkrasına bakınız. İki mühim sebep daha vardır. Âli Paşa'nın Sultan Aziz'e verdiği bir lâyhada bunların biri şöyle izah edilir :

«İhtilâlden evvel Girit'de efrâd beyninde düvün ve müstakrazâtın yekûnu yüz elli milyon kuruşa bâliğ ve bunun takriben sülûsânı ahâlî-i müslimenin matlûbâtı olup ve bir takım âdemler dahî aşâr iltizâmından dolayı Hazine-i-Celîle'ye medyun ve rüesânın ekseri bu makuleden bulunup o makuleler başka bir idareye geçmeyi borçlarından kurtulmağa bir yol zannına ve bu tarik ile dâyinlerini ızrâr ve kendülerini mazhar-ı yesâr etmek tam'a-u-ümidine düşüp...»

Âli Paşa'nın çok güzel tebâriz ettirdiği bu mahallî ve iktisâdî sebebin yanında çok mühim bir hâricî ve siyasî âmil de vardır: Osmanlı imparatorluğunu Kırım muharebesiyle 1856 = 1272 vukuâtının «30 Mart» fıkrasında gördüğümüz Paris muâhedesinin te'min ettiği faydalardan mahrum etmek isteyen Rusya, bu sırada Avrupa devletlerinin birbiriyle ve kendi dertleriyle meşgul olmasından istifade ederek Sırplarla Rumları Türklere karşı ayaklandırmıya ve bunun için de Sırbistan'la Yunanistan'ın siyasî ihtiraslarını körüklemeye çalışmaktadır: Sırp istekleri için aşağıki sene vukuâtının «10 Nisan» fıkrasına bakınız.

Yunanistan'ın Girit meselesinde takındığı mütecâviz ve cür'etkâr tavır da işte bu Rus telkiniyle izah edilir : Hattâ Yunan kralı Yorgi'nin aldığı Rus prensine çehiz olarak Girit adasının va'dedilmiş olduğu hakkında bile tuhaf bir rivayet vardır! Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mîr'ât-ı Hakikat»inde Hanya'daki Rus konsolosunun tam bir senedenberi Girit hristiyanlarını ayaklandırmıya çalıştığından bahsedilmektedir.

Bilhassa Atina hükûmeti büyük bir gayret ve faaliyet sarfına başlamış, Rus ve Yunan propagandaları Girit meselesini bütün Osmanlı hristiyanlığının umumî ıztırâbına misal gibi göstermiş ve gittikçe kuvvetlenen Prusya'ya karşı Rusya'ya istinâd etmek isteyen Fransa da bu Rus-Yunan tezine iltihak ettiği için, Girit buhrânı büyük bir Avrupa meselesi hâline gelerek Osmanlı imparatorluğunu çok ciddi bir tehlike karşısında bırakmıştır.

Girit ısyâm birdenbire patlak vermiş değildir: Âsiler Avrupa'ya karşı kendilerini mağdur ve mazlum gibi göstermek için, ilkönce 14 Mayıs 1866=28 Zülhicce 1282 Pazartesi tarihli bir mahzarla pâdişaha mürâcaat edip gümrük rûsumunun yükseklüğünden, vergilerin ağırlığından, tahsilât işlerinin bozukluğundan, mahkemelerin adaletsizliğinden ve vali Hekim-İsmail Paşa'nın fena idaresinden şikâyet ederek islâhât istemişlerdir! Fakat bu mahzarın birer suretini de Girit'deki konsoloslara tebliğ etmek suretiyle işe beynelmîl bir mâhiyet de vermiş oldukları için, Bâb-ı-Âli'nin 1 Ağustos=19 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü gelen cevabında

şikâyetlerinin tedkik edileceği va'dedilmekle beraber, devletin hâkimîyyet haklarına karşı gelecek olanların şiddetle tecziye edilecekleri de tebliğ edilmiştir.

Girit isyânı, âsilerin işte bu haklı tebligata karşı ayaklanmalarıyla başlamıştır: Çok sarp ve yüksek bir silsile teşkil eden Sphakia=İsfakya dağları isyânın en mühim kaynağıdır. İstanbul'un cevabından memnun olmıyan âsiler bu gün ilk iş olarak işte o sâhada umumî bir ictimâ akdedip adanın bir daha ayrılmamak üzere ebediyyen Yunanistan'a iltihâkını ilân etmişlerdir.

Girit isyânının en mühim elebaşısı «Hacı-Mihal» isminde bir sergerdedir. Yunan hükûmeti resmen işe karışmış olmamakla beraber, âsilere muntazaman si-lâh, mühimmat, erzak, para ve «gönüllü», ismi altında asker, zâbit ve hattâ miralay Koroneos isminde bir kumandan göndermiştir! Bu nakliyyâta tahsis edilen «Arkadi», «Enosis» ve «Kriti» vapurları Yunan harb gemilerinin himâyesinde hareket etmişlerdir! Tabii bütün bunlar Avrupa'nın gözleri önünde cereyân etmek-te, isyan esnâsında serbest kalmak istiyen âsilerin âileleri Avrupa gemileri ve Yunan kayıklarıyla Yunanistan'a taşınmakta ve hattâ bu kadın ve çocuk muhâcereti Avrupa efkâr-ı-umumiyyesine gûyâ Türklerin tasarladıkları bir katli-i-âm korkusundan mütevellit gösterilmektedir.

Atina'da Girit isyânına yardım için cemiyetler kurulmuş, Yunan matbuâtı dünyayı velveleye vermek için çığırtganlığa başlamış, Türk sefârethânesinin önünde taşkınlıklar yapılmış, Girit âsileri Müslümanlarla isyâna iştirâk etmiyen Hristiyanlara saldırıp ortalığı kan ve ateş içinde bırakmış, bir çok köyler yakılıp yıkılmış, vali İsmail Paşa'nın tenkil teşebbüsleri muvaffakiyyetsizlikle neticelenmiş ve işte bundan dolayı Bâb-ı-Âlî de bir takım siyasî ve askerî tedbirler ittihâzına başlamıştır.

İlk siyasî tedbir, bütün bunların mufassal notalarla Avrupa devletlerine tebliğinde gösterilir: Askerî tedbir de üstüste sevkedilen taburlarla Girit'e az zamanda kırk bin kişilik bir kuvvet yığılmış olmasıdır. Bir taraftan da Yunan kaçakçılığını önliyecek bir abluka kurmak üzere Girit sularına bir Osmanlı filosu gönderilmiştir: Yunanlıların «Arkadi» ismindeki meşhur kaçakçı gemisini bir müddet sonra işte bu Türk filosundaki «İzzüddin» vapurunun kahraman suvârisi Gamsız-Hasan Bey bütün levâzım ve mühimmâtıyla beraber zabtetmiş ve şâir Ziya Paşa da sırf kin ve garazına kapılarak Âlî Paşa'yı tehzil için yazdığı «Zafer-nâme» ismindeki güzel ve güzelliği nisbetinde haksız ve insafsız eserinde:

Yirmi beş kıt'a sefine idi hükmünde fidel:

Tuttu bir Rum vapurunu bir sene ikdâma bedel!

Öeytiyle bu muvaffakiyyeti bile tezyife kalkışmıştır! — Girit isyânı esnâsında Müslümanlar köylerle kasabalardan kalelere çekilmiş ve hattâ bir rivayete göre yalnız Kandiya kalesine eili bin mülteci kapanmıştır.

Girit gibi Yanya ve Tesalya havâlisine de göz dikmiş olan Yunanistan o sırada bir taraftan da Tesalya'yı karıştırmış ve orada da «Kiryako» isminde bir sergerde baş kaldırmıştır. — Aşağıki fıkra ile daha aşağıda 1867=1284 vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

8 Eylül = 27 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Girit ıslâhâtına me'mur olan eski Sadr-ı-a'zam Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın İstanbul'dan hareketi.

(Fransa ile İngiltere'nin teşebbüsleri üzerine büyük salâhiyyetlerle fevkalâde bir komiser gönderilmesine karar verilmiş ve bu çetin vazifeye vaktiyle otuz sene Girit valiliğinde bulunduğu için «Giritli» denilen Mustafa Nâilî Paşa «Mecidiye», vapuruyla ve bir miktar askerle gönderilip 10/11 Eylül=29 Rebî'ül-âhir/1 Cumâda-l-ülâ Pazartesi/Salı gecesi Suda limanına vâsıl olmuşsa da, esasen Girit'de iyi bir hâtıra bırakmamış olduğundan bahsedilen bu ümmî ve ihtiyar vezir 1283 =

1867 senesi Zülka'de=Mart sonlarına kadar altı buçuk ay devam eden fevkalâde me'muriyyeti esnâsında ne âsilerle giriştiği müzâkerelerde ve ne de tenkil hareketlerinde muvaffakiyyet gösteremediği için geri çağırılmış ve işte bunun üzerine isyanın tenkili meşhur Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'ya havâle edilmiştir. — Aşağıda 1867 = 1284 vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

26 Teşrinievvel = 16 Cumâda-l-âhire, Cuma: Memleketeyn beyliğine seçilen Prusya prenslerinden Charles de Hohenzollern = Birinci Karol'un evvelce i'tirâza uğrıyan intihâbının tasdıkı.

(Memleketeyn beyliğindeki son değişiklikler için yukarıki sene vukuâtının «22/23 Şubat» ve «19 Nisan» fıkralarına bakınız. — Bu sene vukuâtının «2 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Girit isyanının en alevli ve tehlikeli devrinde devletin başına Tuna boylarında da gaileler çıkmasına meydan vermemek istiyen Bâb-ı-Âli, maatteessüf başka çâre olmadığı için Memleketeyn ve Sırbistan metâlibini kabule mecbur olmuştur: Sırlara terkedilen «Kılâ-ı Hâkaaniyye» için aşağıki sene vukuâtının «10 Nisan» fıkrasına bakınız.

Rumanya'nın son krallık hânedânını kurmuş olan Birinci Karol'a bu gün verilen tasdik fermanındaki mühim şartlar şöyle sıralanabilir:

- 1 — Müttahid Memleketeyn beyliği Türkiye'nin yüksek hâkimiyyeti altında bulunmakta devam edecektir ;
- 2 — Memleketeyn ordusu 30 bin kişiden fazla olmayacaktır;
- 3 — Türkiye'nin akdetmiş olduğu muâhedeler ahkâmı Memleketeyn'e de şâmil olacaktır;
- 4 — Memleketeyn beyliği kendi nâmına ayrıca muâhedeler akdedemeyecektir;
- 5 — Meskûkât üzerinde Türk hâkimiyyetini gösterecek bir alâmet bulunacaktır;
- 6 — Memleketeyn beyi nişan ihdâs etmek salâhiyyetini hâiz değildir;
- 7 — Haraç mîkdârı artırılacaktır.

Hâriciyye nâzırı Âli Paşa bu şartları ilkönce bir mektupla prens Karol'a bildirmiş ve o da derhal kabul cevabı vermiş olduğu için, kendisine Memleketeyn beyliğinin irsî olarak tevcih olunduğu nihayet işte bu fermanla tebliğ edilmiştir).

1867 = 1283

11 Şubat = 6 Sevvâl, Pazartesi: Mütercim-Rüşdi Paşa'nın isti'fâsiyle Hâriciyye nâzırı Mehmet Emin Âli Paşa'nın beşinci ve sonuncu sadâreti.

(İsti'fânın sebebi, bir taraftan yukarıki sene vukuâtının «2 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Girit isyanının bir Yunan harbiyle neticelenecek kadar alevlenmesi ve diğer cihetten de Ruslar tarafından teşvik edilen Sırların başta Belgrad olmak üzere Sırbistan'daki son «Kılâ-ı Hâkaaniyye»yi istiyerek bu talepleri kabul edilmediği takdirde Yunanlılarla elbirliği etmek ihtimâlidir. Diğer İslâv unsurlarını da ayaklandırarak Balkanlarla Adalar-denizini kan ve ateş içinde bırakmak istidâdı gösteren böyle bir buhran içinde Rus tehlikesi de mevcut olduğu için, her ne yapsa tenkit ve ta'rise uğrıyacağını düşünen Mütercim-Rüşdi Paşa'nın sırf başını galleden kurtarmak üzere isti'fâ ettiğinden bahsedilir! Bununla beraber, hükûmetin başına öyle bir vaziyetin eri olan Âli Paşa geçmiş olduğu için, müvesvis Mütercim'in isti'fâsı netice itibarıyla memleket için hayırlı olmuştur.

Rüşdi Paşanın bu ikinci sadâreti yukarıki senenin 5 Haziran = 21 Muharrem Salı gününden itibaren 8 ay, 6 gün sürmüş ve isti'fâsı üzerine kendisi Ser-asker, Keçeci-zâde Fuad Paşa da Hâriciyye nâzırı olmuştur).

24 Mart = 18 Zülka'de, Pazar: «Yeni-Osmanlılar Cemiyeti» nin Paris'de propagandaya başlaması.

(Bizde meşrutiyet ve hattâ cumhuriyet fikirleri Tanzimat devrinde ortaya çıkmıştır : Cumhuriyetten yalnız bir iki kişinin bahsetmiş olmasına mukabil, meşrutiyetçilik oldukça kuvvetli bir cereyan hâlinindedir ve hattâ bundan dolayı eski muhafazakârlara nisbetle teceddüdcü sayılan Tanzimatçılar işte bu ilk meşrutiyetçilere nisbetle muhafazakâr vaziyetinde kalmışlardır.

O sırada meşrutiyet fikrinin en mühim mümessili «Yeni-Osmanlılar Cemiyeti» dir: Umumiyetle bu cemiyet Paris'de teşekkül etmiş gibi gösterilir ve ismi bile Fransızca «Jeunes-Turcs» tâbirinin tercemesi sayılır; meselâ İhsan Sungu merhumun «Tanzimat ve Yeni-Osmanlılar» hakkındaki kıymetli etüdünde öyle gösterilmektedir; fakat Abdurrahman Şeref'in «Yeni-Osmanlılar ve Hürriyet», ismindeki makalesinde bilakis «Jeunes-Turcs» tâbiri «Yeni-Osmanlılar», isminin Fransızcaya tercemesi sayılır: Halbuki Nâmık Kemal bu Fransızca ismi «Türkisân'ın erbâb-ı şebâbı» diye terceme etmiştir; işte bundan dolayı «Yeni-Osmanlılar» tesmiyesini «Jeunes-Turcs» karşılığı gibi göstermek pekt doğru olmasa gerekir; zâten Yeni-Osmanlılar Paris'den evvel İstanbul'da faaliyete başlamışlardır. Bu cemiyetin ilk âzâsı içinde şâir Ziya Paşa, Nâmık Kemal, Ali Suâvi, Necib Paşa torunu ve Ali Paşa'nın ölümünden sonra Sadr-i-a'zam olan Mahmud Nedim Paşa'nın büyük kardeşi Sağır-Ahmed Şükrü Bey'in küçük oğlu Mehmet Bey, Reji komiseri Nuri Bey, şâir Ali Ferruh'un sonradan Kuds mutasarrıfı olan babası Reşad Bey/Paşa, Anadolu müfettişi müşir Şâkir Paşa'nın ağabeyisi ve «Tercümân-ı Efkâr» gazetesi sâhibi olup Posta nezâretinde bulunduğu için «Postacı» denilen Ağâh Efendi gibi o devrin en münevver şahsiyetleri görülmektedir. Ziyâ Paşa ile Nâmık Kemal'in daha sonra intisâb ettikleri hakkında da zayıf bir rivayet vardır. Abdurrahman Şeref'e göre bu teşekkülün «ruhu ve re'si» Necib Paşa hafidi Mehmet Bey'dir. Yeni-Osmanlıların İstanbul'da yaptıkları son toplantı Veli-Efendi çayırında ve daha zayıf bir rivayete göre Ayasofya câmiindedir : Sadr-i-a'zam Ali Paşa'nın icâb ederse katledilmek suretiyle iskaatını istiyen bu heyecanlı meşrutiyetçilerin o toplantıda müzâkare ettikleri mesele, gûyâ hükûmet ellerine geçmiş gibi Sadâret makamına kimin getirileceği ve yeni kabineye kimlerin gireceği şeklinde çocukça bir meseledir: Necib Paşa torunu Mehmet Bey'in amcası Mahmud Nedim Paşa'dan bahsetmesine mukabil, diğerleri Ahmed Vefik Paşa'yı istedikleri için o gün anlaşılamamış olduklarından bahsedilir! Fakat gene aynı gün mesele hükûmete aksetmiş, zâbita tâkibâta başlamış, Sağır-Ahmed Bey'in istin-yedeki yalısı basılarak Mehmet Bey aranmışsa da bulunamamış ve işte bunun üzerine Mehmet Bey'le Nuri ve Reşad Beyler Avrupa'ya kaçmışlardır. Biraz sonra Ziyâ Paşa ve Nâmık Kemal Bey'le Ali Suâvi ve Ağâh Efendiler de kaçmış oldukları için, «Yeni-Osmanlılar» cemiyeti İstanbul'dan sonra Paris'i merkez ittihâz etmiş demektir.

O sırada Paris'de çok mühim bir şahsiyet vardır: İstanbul'da Meclis-i-Hazâin reisliği ve Mâliye nâzirliği gibi mühim mevkilerde bulunmaktan ve bu suretle Ali ve Fuad Paşalar gibi en büyük Tanzimatçılarla beraber çalıştıktan sonra onlara küstüp muhâlefete başlamış ve daha İstanbul'da iken Yeni-Osmanlılarla elbirliği etmiş olan Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa bir müddettenberi Paris'dedir ve hattâ Ziyâ Paşa, Nâmık Kemal ve Ali Suâvi gibi muhâlefetin en kuvvetli kalem sâhiplerini Paris'e o davet etmiştir : Paris'de Mustafa Fâzıl Paşa'nın etrafında toplanan Yeni-Osmanlıların en mühimleri bu üç dâvetliden başka Necib Paşa torunu Mehmet, Reji komiseri Nuri ve Kâni-Paşa-zâde Ahmed Rif'at Beylerle Postacı-Ağâh ve Mısırlı Abdullah Efendilerdir; Paris'deki Müslüman ve Hristiyan Osmanlı talebesinden bir çoklarıyla Üçüncü Napoléon idaresine muhâlif bazı Fransız gençlerinin cemiyete intisâb ettiklerinden ve «Introduction à l'histoire de l'Aste» isimindeki kıymetli Türk tarihinin müellifi müstegrik Léon Cahun'un de bu miyanda bulunduğundan bahsedilir.

Meşhur Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve İbrahim Paşa'nın oğlu olan Mısırlı Mus-

tafa Fâzıl Paşa babasından iki buçuk milyon altın tutarında muazzam bir mirâsa konmuş olduğu için İstanbul'dan gelen Yeni-Osmanlıların hepsine bol keseden aylıklar bağlamıştır. Bunlardan başka İstanbul'da ve Mısır'da da bir çok aylıklı taraftarları bulundugundan bahsedilir. En büyük aylığı alan Ziyâ Paşa Paris'de çok müreffeh yaşamıştır. Ali Suâvi'nin «Ulûm gazetesi» ndeki ifşaatına göre Mustafa Fâzıl Paşa o zamanki altın frank hesabıyla Kâni-Paşa-zâde Ahmed Rif'at Bey'le Postacı-Ağâh Efendi'ye bin beşer yüz, Nâmık Kemal'le Necib Paşa hafidi Mehmet Bey'e biner, Reşad Bey'le Nuri Bey'e yedi yüz ellişer ve Mısırlı Abdul-lah Efendi'ye de üç yüz frank aylık tahsis etmiştir.

Bütün siyasi teşekküllerle teşebbüslerde olduğu gibi Yeni-Osmanlılar içinde de kanâatlerinde samimi bir kaç idealiste nisbetle şahsî menfaat güdenler ekseriyet hâlinde-dir: Hattâ cemiyetin umumî reisi vaziyetinde bulunan Mustafa Fâzıl Paşa bile bir kanâat adamı değildir! Bu milyoner politikacının İstanbul hükûmetine birdenbire muhâlif kesilivermesi, 1866 = 1283 vukuâtının «28 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Mısır verâset usulünün değişmesinden şahsen mutazarrır olmasın-dandır: Büyük kardeşi hıdiv İsmail Paşa'nın Sultan Aziz'den kopardığı verâset fermanı eski «Ekberîyyet» kaidesi yerine babadan oğula intikal esasını koymuş olduğu için, Fâzıl Paşa hıdivlik hakkını kaybetmiştir; Fuad ve Âli Paşalara işte bundan dolayı kin bağlamış ve kininden dolayı da Tanzimatçılığa karşı Meşruti-yetçiliğe kalkışmıştır! Âli Paşa'yı tehzil için yazdığı «Zafer-nâme»yi Paris'de ka-leme alan Ziyâ Paşa da aynı vaziyettir: Evvelce Mâbeyn kâtipliğinde bulun-duğu sırada kendisine umduğu mevkileri vermediği için Âli Paşa'nın aleyhinde Sultan Aziz'e bir takım telkinatta bulunan Ziyâ Bey/Paşa Sadr-ı-a'zamın te'si-riyle nihayet Mâbeyn'den atılınca ateş gibi bir muhâlif kesilmiş ve bu muhâlefeti bilhassa Âli Paşa'nın şahsını istihdâf etmiştir; bunu bizzat kendisi i'tirâf etmek-tedir; Âli Paşa'nın vefatı üzerine İstanbul'a gelince Sultan Aziz'e takdim ettiği kasidelerin birinde Avrupa'ya gidişinin sebebini şöyle anlatır:

Enzâr-ı lûtfun etmiş idim celb Efendimin
Abd-i kemînenin bu idi hep kabâhatı
Yalvardım i'tizâr-u-tazarru'lar eyledim
Aslâ tagayyür etmedi kin-û-husûmeti
Encâm-ı kâr Kıbrıs'a nefyetmek istedi
Gördüm ki câna kasd idi ma'nâda niyyeti
Bir başka çâre kalmadı tahlis-i cân için
Terk-i diyâra eyledim âhir azîmeti
Bâis bu oldu terkime minnetdi cânıma
Yoksa veliyy-i-nî'metimin emr-ü-hidmeti

Ziya Paşa'nın bu fecî i'tirâfında Âli Paşa'nın kendisini Kıbrıs'a nefyedeceği için Avrupa'ya kaçmış olduğundan bahsetmesi pek tuhaf bir te'vilden başka bir şey değildir: Çünkü Âli Paşa kendisini Kıbrıs mutasarrıflığına tâyin etmiş ve Ziyâ Paşa da vaktiyle kendisini Kıbrıs mutasarrıflığına tâyin etmiş ve Ziyâ Paşa da vaktiyle müstakil bir krallık olan bu büyük ve güzel adanın mutasarrıflığını azın-sadığı için Fâzıl Paşa'nın dâvetini kabul edip Avrupa'ya gitmiştir. Avdeinden sonra pâdisaha işte bu sadâkat ve ubudiyet kasidelerini takdim eden Ziyâ Paşa'nın Avrupa'da «idâre-i cumhuriyye»yi medheden makaleler yazmış olduğu da düşünülürse, bu kuvvetli şâirin acabâ hangi kanâatinde samimi olduğu nasıl tâyin ve tahmin edilebilir?

Yeni-Osmanlıların istedikleri nedir yahut nelerdir? Avrupa'da neşrettikleri «Muh-bir», «Hürriyet» ve «Ulûm gazetesi»ndeki yazılarına göre «Nizâm-ı serbestâne = Demokrasi», «Nizâm-ı esâsiyye=Kanun-u esası» ve «Şûrây-ı ümmet = Meclis-i Meb'usan/Millet meclisi» gibi esaslarda umumiyyetle ittifak ettikleri anlaşıl-maktadır. Fakat buna mukabil «Lâiklik = Dinle devletin tefriki» gibi bâzı mühim me-selelerde hiç anlaşılamamış oldukları da muhakkaktır; meselâ Ziyâ Paşa ile Nâ-mık Kemal dincidir; «Hürriyet» gazetesinin 11 inci nüshasında çıkan bir makale-sinde Kemal Bey bu nokta-i-nazarını şöyle anlatır:

«Biz usûl-i meşveret istiyoruz. Meclis-i şûrây-ı ümmet talebindeyiz. Onda her

mezhebden âdem bulunacak, hükûmete nezâret edecek. Umum halk hürriyet-i siyâsiyesine mâlik olacak: Bu müddeâmızı din üzerine te'sis ediyoruz». Halbuki Ali Suâvi «Ulûm gazetesi»nin 17 nci nüshasında dinle devletin mutlaka tefrikı tarafdâridir:

»İbâdâtı muâmelât-ı dünyeviyyeden ayırıp dünyâya müteallık umûru başkaca ve müstakillen tedvin etmeli,

demiştir. Mustafa Fâzıl Paşa'nın Sultan Aziz'e yazdığı meşhur mektupta da lâiklik esasını müdâfaa eden şöyle bir cümleye tesadüf edilir:

«Din hakaayık-ı ezeliyye makamında durup kalmazsa, ya'nî umûr-i dünyeviyyeye dahi müdâhale ederse cümleyi itlâf eder, kendüsü dahi telef olur».

Bu vaziyete göre Ziyâ Paşa ile Nâmık Kemal'in dinciliğine mukabil Ali Suâvi ile Mustafa Fâzıl Paşa lâisizm tarafdârı demektir. Diğer bir takım meseleler üzerinde de bu gibi ihtilâflara tesadüf edilebilir.

Abdurrahman Şeref merhum Yeni-Osmanlılardan bahsederken parlak gayeler içinde hiç düşünmedikleri bir noktaya temâs etmektedir:

«İstedikleri şey ne idi ve memlekette kaabil-i icrâ mı idi? İşte buralarını tamamiyle tâyin ve tahmin edemiyorlar idi... Hasb-eş-şebâb düşüncülemiyen şeyler bunlar idi».

Âli ve Fuad Paşalar gibi büyük Tanzimatçılarla «Yeni-Osmanlılar» denilen muhallit meşrutiyetçiler arasında en büyük telâkki farkı işte bu noktada gösterilebilir: Aşağıda 1868—1284 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasında göreceğimiz gibi, Reşid Paşa mektebinin bu iki büyük mümessili umumiyetle zannedildiği vechile demokrasi ve meşrutiyet düşmanı değildir: Onların kanâatince bir çok dillerden, dinlerden, mezheplerden ve rengârenk ırklarla milliyetlerden mürekkebe olan ve dünyanın üç muhtelif kıt'asına yayılan Osmanlı imparatorluğunda parlamento demek, o türlü anâsır için bir millî ve dinî mücâdele meydanı demektir; intihâbât esnâsında bu anâsırla alâkadâr ecnebi devletlerinin bir çok entrikalar çevirecekleri de muhakkaktır. İşte bundan dolayı Âli ve Fuad Paşalara göre Garp tarzında bir meşrutiyet ilânı, imparatorluğun inhilâline yol açabilir. Onun için onlar sırf mahallî şerâite göre ve tedricî surette bir hâkimiyet-i-millîye sistemi kurulmasını istemişlerdir: «Teşkil-i vilâyât» kanunu ile her vilâyette bir Meclis-i-umumî kurulması ve İstanbul'da da o taşra meclislerinin mümessilleriyle beraber çalışarak millî bir meclis mâhiyyetini alacak büyük bir «Şûrây-ı-Devlet» te'sisi işte bu maksatlardır. Osmanlı imparatorluğunun anâsır vaziyeti ve Avrupa devletlerinin münferid ve müsterek siyaseti bakımından Âli ve Fuad Paşaların o telâkkilerinde ne kadar haklı oldukları, kendilerinden sonraki meşrutiyet tarihiyle maatteessüf sâbit olmuş çok acı bir hakikattir.

Yeni Osmanlıların en büyük hâtası, meşrutiyeti dünyanın üç kıt'asına yayılmış rengârenk Osmanlı anâsırını birbirine hemen perçinleyecek sihirli bir lehim farzetmiş olmalarında gösterilebilir: Bilhassa On-dokuzuncu asrın başlarındanberi milliyet şuûrunun Osmanlı câmiyasına için-için nasıl hulûl etmiş olduğunun farkında bile değillerdir! Bütün yazılarında işte bu tarihî gaflet sezilmektedir.

Bu yazıların birincisi, Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın henüz İstanbul'daki arkadaşları Paris'e gelmeden evvel «Liberté» gazetesiyile Sultan Aziz'e hitâben neşrettiğinden bahsettiğimiz meşhur mektuptur. Bu tarihî mektubu hem Avrupa'nın, hem Türkiye'nin muhtelif dillerine terceme ettirip binlerce nüsha bastırarak Şark'a, Garb'a yaymış olan Fâzıl Paşa'nın en fena hareketi, o sırada Türkiye'nin dâhilî işlerine mütemâdiyen müdâhale edip duran Garp devletlerinin hükûmdarlarıyla siyaset adamlarına bile göndermekte tereddüd etmemiş olmasıdır! Bir çok tenâkuzlarla dolu olan bu tuhaf mektupta milyonlar paşa pâdişahant «Tebdül-i usûl-i idâre» ile «Nizâm-ı serbestâne = Demokrasi» istemekte ve etrafındaki «müsteşarlar», yani başta Âli ve Fuad Paşalar olduğu halde bütün devlet erkânını «Hâinler ve câhiller» diye tahkir etmektedir! Buna karşı Âli Paşa Paris'de «Réponse à Son Altesse Moustapha Fazil Pacha au sujet de sa lettre au Sultan» ismiyle risâle şeklinde Fransızca bir cevap neşrettirmiş ve bunda Fâzıl Paşa'nın Mâlîye nazırlığı zamanında Sadr-ı-a'zam Fuad Paşa'ya verdiği lâyihalardan ictibaslar yaparak bir müddet evvel siyasetleriyle idarelerini göklere çıkaracak

kadar medhettiği adamları biraz sonra nasıl ihânet ve cehâletle ithâm ettiğini çok alaylı bir lisanla ifşâ etmiştir.

Mustafa Fâzıl Paşa'nın en iğrenç hareketi, bir müddet sonra İstanbul hükûmetiyle anlaşıp Yeni-Osmanlıları yüz-üstü bırakarak memlekete dönmesinde ve hattâ kabineye bile girmesinde gösterilebilir! Bununla beraber iki yüzlü bir siyaset tâkib ederek Paris yârânının aylıklarını vermekte devam etmiştir! O tarihten itibaren yalnız iki kişi Mısırlı paşanın vermek istediği aylığı reddetmiştir: İlk reddeden Ali Suâvi ve ikincisi de Necip Paşa torunu Mehmet Beydir.

Yeni Osmanlıların arasına diğer bir takım şahsî ihtilâflar da karışmış; nihayet birer birer hükûmetle anlaşarak veyahut afv-i-umumiden istifâde ederek hepsi dönmüş ve en son olarak da Ali Suavi gelmiştir.

Bizde ilk meşrutiyet teşebbüsü işte böyle bir dağılma ile nihayet bulmuş, Avrupa'da ve bilhassa Fransa, İngiltere ve İsviçre'de bir çok âteşin neşriyat yapanlar memlekete dönünce mutlakıyyet idaresinden birer me'muriyyet almış, işlerinde kasîde ve hattâ jurnal yazarlar bile olmuş, velhâsıl «Yeni-Osmanlılar Cemiyeti» nihayet tefessüh edip gitmiştir: Yalnız Garp taklidi bir meşrutiyet ve demokrasi fikirlerinin yayılmasında bu teşebbüsün büyük bir te'siri bulunduğu da muhakkaktır).

10 Nisan = 5 Zühlicce, Çarşamba: Belgrad ve diğer «Kılâ'-ı Hâkaaniyye» nin Sırbistan'a terki.

(Yukarda bu senenin «11 Şubat» fıkrasında gördüğümüz mühlik vaziyet içinde Tuna boylarının da ateş içinde kalmasına meydan vermek istemiyen ve bu hususta Fransa ile Avusturya'nın ihtarlarını da nazar-ı itibara alan Meclis-i Vükelâ'nın 8 Şevvâl=13 Şubat Çarşamba günü takdim ettiği mazbata üzerine 10 Şevval = 15 Şubat Cuma günü Sırbistan'ın henüz Türk işgalinde bulunan ve «Kılâ'-ı Hâkaaniyye», denilen son dört kalesinin tahliyesiyle Sırp beyinin muhâfazasına vâl = 15 Şubat Cuma günü Sırbistan'ın henüz Türk işgalinde bulunan ve «Kılâ'-ı Hâkaaniyye» denilen son dört kalesinin tahliyesiyle Sırp beyinin muhâfazasına terki ve bununla beraber bu kalelere Sırp bayrağı ile beraber Türk bayrağının da çekilmekte devam edilmesi hakkında irâde çıkmıştır: Türk hâkimiyeti altında bulunan Sırbistan prensi Mihailo Obrénovitch/Obrenoviç'e hitaben bu günkü tarihle sâdir olan fermanın en mühim esasları işte bunlardır. «Kılâ'-ı Hâkaaniyye/Kılâ'-ı erbea» denilen dört kale de Belgrad, Sabacz = Bögürdelen, Smederevo = Semendire ve Gladova = Feth-ü-İslâm kaleleridir: Bundan evvel terkedilen diğer iki kale için yukarda 1862=1279 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasına bakınız.

Tahliye ve terkedilen kalelerde Sırp bayrağıyla beraber Türk bayrağının da bulundurulması, millî izzetinefsi tatmin içindir: Bunun mânâsı «Kal'alar kemâkân kılâ'-ı Hâkaaniyyeden olarak» kalıyor ve yalnız muhâfaza vazifesi Türk askerinden alınıp Türk hâkimiyetindeki Sırp askerine veriliyor demektir! Fakat tabii bütün bunlar zâvâhiri kurtarmak için düşünülmüş şeylerdir. Netice itibariyle Kanunî Sultan Süleyman'ın 1521=927 senesi 29 Ağustos=25 Ramazan Perşembe günü fethettiği Belgrad kalesi nihayet bu gün son defa olarak elden çıkmış demektir: O tarihten bu hazin ferman tarihine kadar XVI ncı asırdaki takvim islâhâtından mütevellit on günlük fark da hesab edilmek şartıyla tam 345 sene, 7 ay, 3 gün geçmiştir; fakat bu üç buçuk asra yakın Türk hâkimiyeti esnâsındaki Avusturya seferlerinde Belgrad kalesi üç defa düşman eline geçmiştir: İlk sukutu için üçüncü ciltte 1688=1099 vukuâtının «8 Eylül» ve ilk istirdâdı için de 1690 = 1102 vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkralarına, ikinci sukutu için bu ciltte 1717 = 1129 vukuâtının «18 Ağustos» ve ikinci istirdâdı için 1739 = 1152 vukuâtının «1 Eylül» ve nihayet üçüncü sukutuyla istirdâdı için de 1789 = 1204 vukuâtının «8 Teşrinievvel» ve 1791=1205 vukuâtının «4 Ağustos», fıkralarına bakınız. Belgrad kalesi bunların birincisinde 2 sene, 1 ay, ikincisinde 22 sene, 17 gün ve üçüncüsünde de 1 sene, 9 ay, 27 gün düşman istilâsında kalmıştır: Bu üç fâsılının mecmûu 25 sene, 11 ay, 14 gün tutmaktadır. İşte bu son rakam, Kanunî'nin fethinden Sultan Aziz'in fermanına kadar geçen 345 sene, 7 ay, 3 günden tarhedildiği takdirde Belgrad kalesinin tam 319 sene, 7 ay, 19 gün Türk hâkimiy-

yetinde kalmış olduğu anlaşılır: Son ısyanlarda âsilerin hâkimiyetiyle geçen cüz'î zamanlar tabii bu hesaba dâhil değildir.

«Kılâ'-ı Hâkaaniyye», hakkındaki ferman bu senenin 13 Zülhicce=18 Nisan Perşenbe günü Belgrad'ın kale-meydanında son Osmanlı muhâfızı Cezâyirli Ali Rızâ Paşa ile Sırp beyi Mihail'in müvâcehesinde merâsimle okunup hükmü yerine getirilmiş, yâni :

«Kal'alar kemâkân kılâ'-ı Hâkaaniyyeden olarak kalup ve burçlarına Saltanat-ı Seniyye ve Sırp bayrağı çekilüp hıfz-u idârelerinin Sırp beyinin zâtine ihâlesi ile müstahfız askerlerinin kaldırılması»

hakkındaki hazin emir derhal yerine getirilmiştir. — Biraz sonra Sırp beyi Mihail Bey sonradan müşir olan son kale muhâfızı ferik Cezâyirli Ali Rızâ Paşa ile beraber İstanbul'a gelip methûuna teşekkürlerini arzemiş ve işte bu suretle **Yunanlılar yalnız bırakılıp Girit meselesi** bir müddet sonra tesviye edilerek bütün Hristiyan unsurlarını hep birden ayaklandırmak isteyen Rus plânı suya düşürülmüştür.

Bundan dolayı zavallı Ali Paşa'yı Ali Suâvi gibi şiddetle tenkid ve Ziyâ Paşa gibi tehzil edenler çoktur; meselâ «Zafer-nâme»,nin:

Şart edüp rekz-i alem etmeyi kakhârâne,
Belgrad kal'asın ihsân ile Sırbistân'e,
Devletin kıldı tamâmiyyetini istikmâl!
Kinezi'nush-i belâgat-eseri koydu yola:
Salamaz gayri mukaddemki gibi sâğa sola!

gibi mısralarının san'atkarâne zarâfetinden hoşlanmıyacak kimse yoktur: Fakat esasen elden çıkmış olan Sırbistan'da birer ada veyahut birer tarih âbidesi gibi kalan o dört kaleye mukabil Ali Paşa'nın devleti çok büyük bir vartadan kurtarmış olduğu da muhakkaktır).

1867 = 1284

21 Haziran = 18 Safer, Cuma: Sultan Aziz'in Avrupa seyâhatine hareketi ve Ali Paşa'nın Saltanat-nâipliği.

(Fransa imparatoru Üçüncü Napoléon beynelmilel Paris sergisi münâsebetiyle Sultan Aziz'i Fransa'ya dâvet etmiş ve bu suretle umumî sulhü takviye edecek fikirler teâtisine de vesile bulunmuş olacağını İstanbul'daki sefiri vâsıtasıyla bildirmiştir.

Yukarıki fıkralarda gördüğümüz vechile o sırada Memleketeyn, Sırbistan ve Karadağ gibi Türk hâkimiyyetindeki Balkan beylikleri hep istiklâle doğru hamleler yapmakta ve bu hareketlerinde bilhassa Rusya ile Fransa'dan müzâheret görmektedir: Son zamanlarda bu gâilelere bir de Girit buhrânının inzunâmı Osmanlı imparatorluğunu çok çetin bir vaziyete sokmuş ve bu kanlı oyunda da Fransa hükûmeti milliyet prensipi nâmına Yunan tezini desteklemeye kalkışmıştır! Böyle bir vaziyette öyle bir dâvet en büyük fırsat demektir: Bilhassa imparatorun umumî sulhü takviye meselesinden de bahsetmiş olması Şark meselesinde muhteşem müsâfirini herhalde rencide etmiyecek fikirler serdetmek ihtimâline delâlet edebilir. Sultan Aziz'in Üçüncü Napoléon'a karşı Türk tezini Paris'e kadar gitmiş en büyük müsâfir sıfatıyla bizzat müdâfaa etmesi, bilhassa Girit meselesi bakımından fevkalâde bir ehemmiyeti hâizdir: Çünkü bu kanlı mesele küçük bir Yunan dâvası olmaktan ziyâde büyük bir devletler meselesi hâline gelmiştir.

Üçüncü Napoléon'un dâvetini Bâb-ı Ali bazı menbâlarda rivayet edildiği gibi sırf Sultan Aziz'in Avrupa terakkiyâtını bizzat görüp memleketinde tatbik etmesine yol açmak için değil, bilhassa işte bu siyasi gâilelerin Türkiye lehine tesviyesini kolaylaştırabilecek bir zemin hazırlamak için müsâit karşulamış,

Sadr-ı-a'zam Âlî ve Hâriciyye nâzırı Fuad Paşalar pâdişahı teşvik etmiş ve o sırada İngiltere sefiri de kraliçe Victoria'nın Sultan Aziz'i Londra'ya dâvet etmekte olduğunu arz edince her iki dâvet de kabul edilmiştir.

Osmanlı tarihinde büyük istilâ seferleri sayılmamak şartıyla ecnebi memleketlerinde seyâhate çıkmış yegâne pâdişah ve hristiyan memleketlerine dost olarak gitmiş yegâne halife Sultan Abd-ül-Aziz'dir. Bu bakımdan Avrupa tarihinde de misli görülmemiş bir hâdise demektir. İngiltere ve Fransa gibi müstemlekelelerinde bir çok Müslüman tebaaları bulunan büyük devletlerin bu fevkalâde seyâhâte son derece ehemmiyet vermeleri işte bundandır.

Sultan Aziz bu gün Ortaköy câmiinde yapılan Cuma selâmlığından sonra Dolma-bahçe sarayına gelmiş ve öğleden sonra saat dörde doğru «Sultâniyye» ismindeki hususî vapuruyla İstanbul'dan hareket etmiştir: Muhtelif noktalarından toplar atılarak ve sâhillere dizilmiş askerlerle ahâlî tarafından «Pâdişahım çok yaşa» diye alkışlanarak yola çıkan pâdişahın vukelâ vesair devlet erkânıyla ecnebi sefirleri tarafından Marmara açıklarına kadar teşyî edildiğinden bahsedilir. «Vapur-ı-Hümâyûn» a donanmadan bir kaç zırhlı da refâkat etmiştir.

Sultan Aziz'in maiyyetinde Avrupa seyâhatine iştirâk edenlerin en mühimleri veliahd Murad Efendi ile şehzâde Abdülhamid ve pâdişahın büyük oğlu Yusuf İzzüddin Efendilerden başka Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Fuad Paşa Muallim-i-Sultanî Akşehirli-Hasan Fehmi Efendi, Baş-Mâbeynci Hüseyin Cemil Bey, Baş-Kâtip Bursalı Mehmet Emin Bey, «Mahşer Midillisi», denilen Hâriciyye-Teşrifatçısı Mehmet Kâmil Bey, Mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey, sonraları Baş-vekil olan Divân-ı-Hümâyûn tercümanı Arifi Bey ve onunla beraber tercümanlık vazifesini ifâ edenlerden Mâbeyn Kâtibi Halîmi Efendi'dir: Münevver bir zât olan bu Halîmi Efendi «Sultan Abd-ül-Aziz Han Hazretlerinin Avrupa seyâhât-nâmesi» ismiyle bir ruznâme de yazmıştır. Bunlardan Hâfız-Mehmet Bey'le Halîmi Efendi sonraları Baş-Mâbeynci ve Baş-Kâtip olmuşlardır; veliahd Murad ve şehzâde Abdülhamid Efendilerle Fuad Paşa ve Akşehirli-Hasan Efendi bundan evvelki Mısır seyâhatine de iştirâk etmişlerdir: Yukarda 1863=1279 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız. Fransa büyük-elçisi mösyö Bourée ile İngiltere sefâreti baş-tercümanı da dâvet sâhiplerini temsilen pâdişahın maiyyetinde bulunmuşlardır.

Sultan Aziz'in memleket hâricine çıkmasından dolayı Türkiye'de devlet reisliği vazifesini vekâleten ifâ etmek üzere bir «Nâib-i-Saltanat» tâyini lâzımgelmiş ve bu fevkalâde vazifeye de Sadr-ı-a'zam Âlî Paşa tâyin edilmiştir. Osmanlı tarihinde pâdişahlar sefere çıktıkça pâyitahtta «İstanbul Kaymakamı», üvânıyla bir vekil bırakılması eskidenberi âdettir: Fakat o gibi vaziyetlerde pâdişah istilâ ettiği yerlerde bile kendi mülkünde ve işinin başında sayıldığı için İstanbul-Kaymakamı tamamiyle bir saltanat-nâibi vaziyetinde değildir; halbuki bu sefer pâdişah ülkesinden ve işinin başından ayrılıp hârice gitmiş olduğu için, Âlî Paşa her türlü hukukî şerâitiyle «Nâib-i-Saltanat», yâni pâdişah vekili olmuş demektir; bu bakımdan bütün Osmanlı tarihinde Sadâretten daha mühim bir mevkide bulunmuş yegâne devlet-adamı Âlî Paşa'dır: büyük vezirin bu fevkalâde sıfatı pâdişahın bu günkü hareket tarihinden itibaren Tuna tarikiyle avdetinde 3 Ağustos=2 Rebi'ül-âhir Cumartesi günü akşamı Vidin'de Türk toprağına ayak basıncaya kadar tam kırk dört gün sürmüştür.

22 Haziran=19 Safer Cumartesi günü İstanbul'dan Çanakkale'ye varan Sultan Aziz sâhillerden selâmlanarak yoluna devam etmiş, boğazın önüne kadar istikbâle gelmiş olan Fransız donanması tarafından toplar ve alkışlarla selâmlanmış, 23 Haziran=20 Safer Pazar günü Midilli ve Sakız hizâlarından ve 24 Haziran=21 Safer Pazartesi günü de Girit meselesine rağmen Yunanistan açıklarından geçilerek Sicilya istikameti tâkib edilmiştir.

Bu sırada Girit işyânı en alevli devrindedir ve Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa da tenkil hareketleriyle meşguldür: Yukarda 1866=1283 vukuâtının «8 Eylül» fıkrasıyla aşağıda bu senenin «2 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

25 Haziran = 22 Safer, Salı: Sultan Aziz'in Messina'ya muvâ-salatı.

(Bu sabah Sicilya'daki Etna yanar-dağının açıklarından geçen seyâhat alayı öğ-
leden biraz sonra Messina limanına gelmiş ve kaleden atılan toplarla selâmlan-
mıştır: Sultan Aziz burada «Sultâniyye» vapurundan «Pertev-i-piyâle» vapuruna
geçmiş ve geceyi orada geçirdikten sonra ertesi sabah yoluna devamla Messina-
boğazı'ndan çıkıp «Mer Tyrrhénienne=Tirenya/Tiren denizi» ne girerek Napoli'ye
doğru ilerlemiştir).

28 Haziran = 25 Safer, Cuma: Sultan Aziz'in Napoli'ye muvâ-salatı.

(Messina'dan hareket edildikten sonra 27 Haziran=24 Safer Perşembe günü Os-
manlı pâdişahını karşılamaya gelen bir İtalyan filosu alaya iltihak ederek Na-
poli'ye kadar beraber gelmiş, bu sabah varılan Napoli'de Türk sefiri Rüstem
Bey'le İtalyan amirali ve mahallî hükûmet erkânı «Vapur-ı-Hümâyûn» a gelip
huzura kabul edilerek iltifâta mazhar olmuşlardır: Aslen bir İtalyan âilesine
mensub olan bu katolik Rüstem Bey sonraları vezâret pâyesiyile Cebel-Lübnan
mutasarrıflığında ve Londra büyük-elçiliğinde bulunmuştur; sadâkat ve dirâye-
tiyle mârûf olduğu için, bu gün Sultan Aziz'in huzuruna kabul edildiği zaman
ikinci rütbeden Osmânî nişaniyle taltif edildiğinden bahsedilir. — Pâdişah Na-
poli'de bir kaç saat kaldıktan sonra yoluna devam etmiş ve bir gün evvel istik-
bâle gelen İtalyan filosu bu gün de teşyi için refâkat ettiği halde Korsika açıkla-
rından Toulon'a doğru ilerlemiştir).

29 Haziran = 26 Safer, Cumartesi: Sultan Aziz'in Toulon'da ka- raya çıkışı.

(Fransa'nın Toulon/Tulon ve Marseille/Marsilya gibi limanlarında Akdeniz'i Türk
gözü hâline getiren azamet ve istilâ devirlerimizin an'aneleşmiş hâtıraları hâlâ
yaşamaktadır; meselâ Kanunî devrinde Fransa'yı himâye etmiye giden Bar-
baros'a Birinci François tarafından Toulon şehriyle limanlarının hâkimiyet ve
idaresi muvakkaten devredilmiş olduğu hakkında mahallî vesikalar bile vardır:
ikinci ciltte 1543=950 vukuâtının «20 Temmuz» ve «5 ve 20 Ağustos» fıkralarına
bakınız. — İstanbul'dan hareketinin dokuzuncu günü Sultan Aziz işte o parlak
hâtıraların henüz silinmemiş olduğu Toulon limanında Fransız toprağına ayak
basarak:

«Berren ve bahren fevkalâde ve me'mûl-ü-tasavvurdan ziyâde envâ'-ı tezyî-
nât ve güzergâh-ı Şâhâneye asâkir ikaamesiyile bir taraftan dahî ahâlî-i belde
cânibinden ibraz-ı ta'zîmât-u-tevkîrat olunarak»
ve bütün donanma gemileriyle askerî mevkilerden «toplar ve tüfenkler» atılarak
karşılanmış, «misli nâ-besbuk şenlikler icâd-u-icrâ kılınmış», öğle yemeğini isti-
râhatine tahsis edilen konakta yedikten sonra mahallî hükûmet erkânını huzu-
runa kabul edip iltifât etmiş ve biraz sonra trenle Marsilya'ya hareket edip ak-
şam yemeğini de orada yedikten sonra gene o gece Paris'e doğru yoluna devam
etmiştir).

30 Haziran = 27 Safer, Pazar : Sultan Aziz'in Paris'e muvâ-salatı.

(Öğleden evvel saat on bire doğru Paris'e varan Osmanlı pâdişahı «Mefrûşât-ı
nefise ferş», edilmek suretiyle «Pür-zîb-ü-zînet» olan istasyonda Fransa impara-
toru Üçüncü Napoléon tarafından karşılanmış, askerî merâsimden sonra arabayla
«Tuileries» sarayına giderken halkın fevkalâde tezâhürleriye alkışlanmış ve ora-

da güzelliği ile meşhur imparatoriçe Eugénie ile görüştüktan sonra da ikametine tahsis edilen Elysée sarayına gitmiştir: İmparatoriçenin kocasıyla beraber istasyona gelmemesi, Halife-i İslâmın yanında kadın bulunmamasındandır.

Bu muvâsalat gününü istirahatle geçiren Sultan Aziz ertesi gün imparatorla beraber beynelmilel Paris sergisinin açılış merâsiminde bulunmak üzere Elysée sarayından On-dördüncü Louis'in muhteşem arabasıyla hareket edip misli görülmemiş alkışlar içinde sergiye gelmiş ve Fransızlara cemile olmak üzere Sèvres mâ-mûlâtından bir çok eserlerle daha bir takım şeyler satın almış ve bunlar serginin sonuna kadar ayrıca teşhir edildikten sonra İstanbul'a gönderilmiştir.

Hareket günü sayılmamak şartıyla Sultan Aziz Paris'de on gün kalmış ve bu müddet zarfında Fransız ordusunun şerefine yaptığı geçit resimlerinde, resmî ve hususî ziyâfetlerde, tiyatro temsillerinde bulunmuş ve Paris'in görülecek yerlerini gezmiştir. Gene o sırada Avusturya ve Prusya'nın Paris sefirleri tarafından hükümdarları nâmına Viyana ve Berlin'e dâvet edilmiştir. Pâdişah Paris'de iken Girit meselesinden bahsedildiği muhakkaktır; yalnız bahsi nasıl geçtiğinde ihtilâf vardır: Bir rivayete göre bir gün imparator Sultan Aziz'e Girit meselesinin en münâsîp tesviye şekli adanın Yunanistan'a terkinden ibaret olduğunu söyleyince pâdişah hiç bir cevap vermeyip hiddetinden yüzünü başka tarafa çevirivermiş ve imparator bu haklı muâmeleden çok sıkılmıştır. Fakat daha kuvvetli bir rivayet de vardır: Bu seyâhatte pâdişahın maiyyetinde bulunanlardan başmâbeynci Hâfız-Mehmet Bey, Sultan Aziz'in sükût etmiş olmayıp bil-akis «kükremiş arslan gibi» mukabele ederek şu sözleri söylediğinden bahsetmektedir:

— Girit için Devlet-i Aliyye yirmi yedi sene kan dökerek cezire-i mezkûreyi Memâlik-i Osmâniyye'ye ilhak eylemiş ve Girit'in toprağı Osmanlı kânıyla yuğurulmuştur. Sûreta bir ihtâr-ı hayırhâhâne ve ma'nen devletimin bâis-i berbâdisi olan şu teklif beni me'yûs etmiş ve düvel-i muazzama ittifak ederek Girit'in Yunanistan'a terkini notalarla teklif etseler bile teklifât-ı mevhûmeyi red ve aske-rinin son neferine varıncaya kadar cezîreye sevkeder ve donanmamdan bir sandal kalıncaya kadar sebât eder ve çâresiz kalınur ise Girit'i öyle terkederim! Gene Hâfız Mehmet Bey'e göre bu vaziyet karşısında imparator teklifinden artık vazgeçmiş:

— Mâdemki efkâr-ı Şâhâneleri bu merkezde dâirdir, Girit meselesi ber-taraf olmuştur; müsterih olunuz!

demıştır. Bununla beraber Sultan Aziz'e izâfe edilen sözler Fuad Paşa'ya da isnâd edilir. Bilhassa Üçüncü Napoléon'un bir sohbet esnâsında Paşa'ya Girit'in Yunanistan'a satılmasını teklif edip Türkiye'nin bu adaya mukabil ne kadar para istiyebileceğini sorduğu zaman, hazır-cevaplığı ile meşhur olan Fuad Paşa'nın

— Aldığımız fiâta veririz, Haşmetmeâb!

tarzındaki cevabı pek meşhurdur: Her halde muhakkak olan nokta, Girit meselesinde Türkiye'nin hiçbir fedâkârlığa yaklaşmıyacağını Fransa'nın işte bu seyâhat esnâsında kat'i surette anlamış olmasıdır).

10 Temmuz = 8 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Sultan Aziz'in Paris'den Londra'ya hareketi.

(İstikbâlindeki debdebe ve ihtişamla teşyi edilmek suretiyle bu gün öğleden sonra saat dörde doğru Paris'den hususî «Kara-vapuru=Tren»le hareket eden Osmanlı pâdişahı Manş deniziyle Şimal-denizi arasındaki «Pas de Calais=Kaleboğazı»,nın Fransız sâhilinde bulunan «Boulogne-sur-Mer= Bolonya» limanına gelip geceyi orada geçirdikten sonra ertesi gün «yine icrây-ı şehráyın ile» İngiltere sâhilindeki Dover=Douvres limanına geçmiş, Fransız donanması tarafından teşyi edilirken İngiliz donanması tarafından karşılanmış, her tarafı donatılan Dover limanında da kraliçe Victoria nâmına veliahd prens Edouard [= müstakbel Yedinci Edouard] karşılamış ve «Sâhil-i bahre karib tertib olunan kasırda» bir ziyâfet verildikten sonra «Hâzır ve müheyyâ bulunan Kara-vapurları=hususî trenler»le Londra'ya hareket edilmiştir.

Abdurrahman Şeref Fransa'nın Calais limanından hareket edimiş olduğunu söylerse de, bu seyahate bizzat iştirak etmiş olan Mâbeyn Baş-kâtibi Halîmî Efendi'nin ruznâmesinde Boulogne = Bulonya limanından Fransız gemileriyle hareket edildiğinden bahsedilmektedir).

12 Temmuz = 10 Rebî'ül-evvel, Cuma: Sultan Aziz'in Londra'ya muvâsalatı.

(Bu gün akşam-üstü zevâlî saat altıya doğru Londra'ya gelen Sultan Aziz çok parlak merâsimle karşılandıktan sonra muhteşem bir alayla ikametine tahsis edilen Buckingham sarayına gitmiş ve geceyi orada geçirdikten sonra:

«Ferdâsı Cumartesi günü yine sarây-ı mezkûrdan alay arabalarına ve ba'dehu kara-vapurlarına [=trenle] râkiben kraliçe-i müşârunileyhânın bulundukları şehirde bulunan saraylarına azimet ve kendisiyle mülâkat-ı Seniyye vuku'bularak orada dahî Zât-i Şâhâne ve maiyyetlerinde bulunan bendegâna ziyâfet verildikten sonra yine Londra'daki saraya avdet-i Şâhâne vuku'bulmuş»

olduğundan bahsedilir. — Muvâsalat günü de sayılmak şartıyla Londra'da on bir gün kalıp on ikinci günü hareket etmiş olan Sultan Aziz'in şerefine muhteşem ziyâfetler, balolar, konserler ve büyük tiyatrolarda temsiller verilmiş, orduyla donanmaya geçit resimleri yaptırılmış, Belediye dairesinde kabul merâsimi yapılmış, pâdişah Avam-kamarasını ziyâretle müzâkerâtı tâkib etmiş «Sefâin-i ticâriyye ile banka mevkî'leri ve posta aklâmı ve mahâl-i sâire»,yi gözden geçirmiş, bir kaç mühim tersâneye gidip tetkikatta bulunmuş, bilhassa Portsmouth tersânesini gezdikten sonra İngiliz donanmasının şerefine yaptığı deniz manevrasını kraliçenin yatından tâkib etmiş ve o gün kraliçe Victoria İngiltere'nin meşhur Diz-bağı nişanını «Kendü yediyle Zât-i Ali-i Pâdişâhiye ta'lik eylemiş»dir.

Sultan Aziz'in bu tarihten iki sene evvel ölmüş ve Rus siyasetine karşı Türk ittifakını prensip ittihâz etmekle şöhret bulmuş olan eski Baş-vekil Palmerston'un evine gidip âilesini ziyâret etmek lûtuflârlığında bulunması İngiliz efkâr-ı umumiyyesinde çok iyi bir te'sir bırakmıştır.

Her hade bu on bir gün içinde yalnız merâsimle vakit geçirilip siyasi meselelerden hiç bahsedilmemiş olması kabil değildir: Fakat Paris'de olduğu gibi Londra'da da neler konuşulup ne gibi neticeler elde edildiği pek belli değildir; her halde Girit meselesinden bahsedilmiş olduğu muhakkaktır).

23 Temmuz = 21 Rebî'ül-evvel, Salı: Sultan Aziz'in Londra'dan hareketi.

(İstikbâlinde olduğu gibi muhteşem merâsimle teşyi edilerek Londra'dan trenle Dover'e ve oradan da İngiliz donanması tarafından uğurlanarak hususî vapurlarla Calais limanına gelen pâdişah Fransa hükûmetinin hazır bulundurduğu hususî trenle Belçika ve Prusya-Bavyera üzerinden Viyana'ya doğru hareket etmiştir: Avusturya imparatoruyla Prusya kralının Paris'de arzedilen dâvetleri için yukarda bu sene vukuâtının «30 Haziran» fıkrasına bakınız).

24 Temmuz = 22 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Sultan Aziz'in Brüksel'den geçişi.

(Belçika kralı ikinci Léopold Osmanlı pâdişahının bu sabaha karşı uğradığı istasyonu tezyin ettirmiş, Belçika ordusu Türk hâkanını selâmlamış, kral Sultan Aziz'in şerefine bir öğle ziyâfeti vermiş ve öğleden sonra da Viyana'ya hareket edilmiştir).

25 Temmuz = 23 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Pâdişahın Coblentz'de Prusya kralıyla kraliçesi tarafından karşılanması.

(Sultan Aziz burada bir gece kalmış, gündüz huzurunda bir geçit resmi yapılmış, gece ziyâfetten sonra Rhein nehrinde gezdirilip şerefine yapılan şenlikler seyrettirilmiştir; Prusya kralı Birinci Wilhelm'in geçit resminden sonra pâdişah kendisini tebrik edince :

— Ben bu orduyu Fransa'ya karşı hazırladım!

dediğinden bahsedilir: Bundan üç sene sonra 1870 harbinde Fransa'yı mağlûb edip Almanya imparatoru olan Prusya kralı işte budur).

28 Temmuz = 26 Rebî'ül-evvel, Pazar: Sultan Aziz'in Viyana'ya muvâsalatı.

(Viyana istasyonunda Sultan Aziz'i karşılayan imparator, 68 sene saltanat sürdükten ve birinci cihan harbini bile gördükten sonra 1916 da ölmüş olan Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı Birinci François-Joseph'dir: 86 sene yaşamış olan bu uzun ömürlü hükümdar, Osmanlı pâdişahlarından Abdülmecid, Abd-ül-Aziz, Beşinci Murad, İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşat'la muâsırdır!

Prusya'dan sonra Bavyera'dan geçerek Avusturya'ya gelen Sultan Aziz Viyana'da meşhur Schoenbrunn sarayına müsâfir edilip üç gün kalmış, şerefine ziyâfetler, balolar ve gezintiler tertib edilmiş, geçir resimleri yapılmış ve bir manevra esnâsında François-Joseph:

«Cennet-mekân Kanunî Sultan Süleyman-Han Hazretlerinin Viyana muhâsarasında otak kurduğu mevkii parmağıyla göstererek Osmanlıların cihânı lerze-nâk eyledikleri zamân-ı besâlet-ünvânı yâd»

etmiştir. — Mâbeyn Baş-kâtibi Halîmi Efendi gene bu üç gün içinde Sultan Aziz'in «Mülk-ü-milletce hayırlı ve menfaatlı olan yerleri gezüp muâyene» ettiğinden de bahsetmektedir.

Her halde Paris ve Londra'da olduğu gibi burada da merâsimle iktifâ edilmeyip Şark meselesinden ve bilhassa Girit buhrânından mutlaka bahsedilmiş olması lâzımgelir.

Sultan Aziz 31 Temmuz = 29 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü Viyana'dan Tuna vapurlarıyla Peşte'ye hareket etmiş ve Baş-Mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey'in tâbiriyile imparator François-Joseph «Vapur gözden nihân oluncaya kadar iskelede kaâmen ibrâz-ı hürmet-ü-riâyetde» bulunmuştur).

31 Temmuz = 29 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Sultan Aziz'in Buda-Peşte'ye muvâsalatı.

(Bu sabah Viyana'dan Tuna vapurlarıyla hareket eden Abd-ül-Aziz'le maiyyetinin bu akşam geldiği Macar pâytahtı vaktiyle 159 sene, 11 ay, 24 gün Türk hâkimiyetinde kaldıktan sonra Dördüncü Mehmet devrinde elden çıkmış olan Budin beylerbeyliğinin eski merkezi olmak itibariyle Osmanlı pâdişahının şimdi buraya bir günlük bir müsâfir sıfatıyla gelişi her halde Avrupa seyâhatinin yeğâne hazin tarafı olsa gerektir : Budin'in elden çıkışı için üçüncü ciltte 1686 = 1097 vukuâtının «2 Eylül» fıkrasına bakınız. Sultan Aziz o fâciadan tam 180 sene, 11 ay sonra Buda-Peşte'ye gelmiş demektir.

Geceyi vapurda geçiren pâdişah ertesi gün krallık sarayında tertib edilen öğle ziyâfetinden sonra bir kabul resmi yapıp «Erkân ve mu'teberân-ı belde»ye iltifatta bulunmuş, şehrin görülecek yerlerini gezmiş ve akşama doğru gene vapurla yoluna devam etmiştir).

3 Ağustos = 2 Rebî'ül-âhir, Cumartesi : Avrupa seyâhatinden dönen Sultan Aziz'in Vidin'e muvâsalatı.

(Bu senenin 21 Haziran = 18 Safer Cuma günü İstanbul'dan hareket etmiş olan pâdişahın bu akşam Vidin'de Türk topraklarına ayak basıncaya kadar Türkiye hâricinde geçirdiği müddet tam 44 gündür: Aşağıda bu sene vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına da bakınız. Sultan Aziz geceyi Vidin'de hazırlanan konakta geçirmiş, şehir kandillerle donatılıp fişek, tüfek ve top şenlikleri yapılmış ve ertesi Pazar günü öğleden biraz sonra Rusçug'a hareket edilmiştir).

4 Ağustos = 3 Rebî'ül-âhir, Pazar: Sultan Abd-ül-Aziz'in Rusçug'a muvâsalatı.

(Sadr-ı-a'zam Âli ve Ser-asker Mütercim-Rüşdi Paşalar pâdişahı karşılamak üzere Tuna vilâyetinin merkezi olan Rusçug'a gelmişlerdir: Tuna valiliğinde bulunan Midhat Paşa da Peşte'den karşılamıştır.

Sultan Aziz Rusçug'a akşam gelip ikametine tahsis edilen konağa inmiş, Pazar-tesi günü Memleketeyn beyi prens Charles=Karol da gelip metbûna arz-ı ta'zimât etmiş ve vilâyet erkânıyla şehrin ileri gelenleri de huzura kabul edilip iltifâta mazhar olmuşlardır: Prens Karol için yukarda 1866=1283 vukuâtının «26 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

6 Ağustos = 5 Rebî'ül-âhir, Salı: Sultan Aziz'in Rusçuk'dan Varna'ya hareketi.

(Rusçuk'dan trenle gelen pâdişah Varna'da bir kaç saat istirahat ettikten sonra akşam-üstü «Sultâniyye», yatıyla İstanbul'a hareket etmiştir: Esasen karadan gitmek niyetinde olduğu halde, annesinin çok göreceği geldiğini arzettirmesi üzerine deniz yolunu tercih ettiğinden bahsedilir).

7 Ağustos = 6 Rebî'ül-âhir, Çarşamba: Sultan Aziz'in Avrupa'dan İstanbul'a avdeti.

(Bu gün pâdişahı getiren Sultâniyye vapuru Karadeniz boğazına gelince tabyarlardan atılan toplarla selâmlanmış, bütün vükelâ ve devlet erkânıyla sefirler ve ruhânî reislerden başka mektep çocuklarıyla halk kütleleri bile vapurlar ve kayıklarla istikbâle çıkmış, Anadolu ve Rumeli sâhillerini dolduran askerle ahâlinin alkış sesleri top ve tüfek şenliklerine karışmış ve Sultan Aziz işte bu coşkun alkışlar içinde vapurdan inip o zamanki tâbiriyle «Yedi gıfte kayak-ı Hümâyunlarına suvâr» olarak Dolmabahçe rihimine çıkmıştır.

Bu münâsebetle İstanbul ve Boğaziçi üç gün üç gece donatılıp «Bütün dağlar ve bağlar ve bağçeler» bile kandiller ve fenerlerle süslenerek hava-fişekleriyle şenlikler yapıldığından bahsedilir.

Pâdişahın İstanbul'dan gaybûbeti bu senenin 21 Haziran=18 Safer Cuma gününden itibaren tam 47 gün sürmüştür: Bu müddetin 44 günü Türkiye hâricinde ve son üç günü de Vidin'den İstanbul'a gelinceye kadar Türk topraklarında geçmiştir: Yukarda bu sene vukuâtının «3 Ağustos» fıkrasına bakınız.

Sultan Aziz'in bu meşhur Avrupa seyâhatinde müsâfir olup görüştüğü hükümdarlar Fransa imparatoru Üçüncü Napoléon, İngiltere kraliçesi Victoria/Viktorya, Belçika kralı ikinci Léopold, Prusya kralı Birinci Wilhelm, Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı Birinci François-Joseph'dir. Uğramak, geçmek ve bir müddet oturmak suretiyle görmüş olduğu memleketler de İtalya, Fransa, İngiltere, Belçika, Prusya, Bavyera, Avusturya ve Macaristan'dır: Bu suretle beş

hükümdara müsâfir olmuş ve sekiz memleket görmüş demektir. Debdebe ve tan-tana içinde geçen bu muhteşem seyâhatin iki mühim neticesi vardır: Biri Avrupa'ya nisbetle Türkiye'nin ne kadar geri kalmış olduğunu pâdişahın kendi gözle-riyle görmüş olmasıdır; avdetinde neşrettiği beyannâmenin şu fıkrası o bakımdan çok mühimdir:

«Her tarafta görüldüğü vechile medâr-ı kıvâm-ı düvel olan esbâb-ı zâhire ki beyn-el-ahâli ulûm ve maârif-i nâfianın intişârı ve turuk-u-meâbirin tekeşsürü ve kuvve-i berriyye ve bahriyyenin intizâmı ve umûr-ı mâliyyenin te'min-i itî-bârı hususlarından ibâretidir. Bunların bir yandan terakki ve tevessüüne tarafî-muzdan kemâkân himmet-ü-ikdâm olunacağı gibi kâffe-i rûkelâ ve me'mûrin câniblerinden dahî dâire-i vazifeleri dâhilinde olarak bez-i mesâf olunması kat'îyyen matlûbum idüğü... cümleye ilân olunur».

İkinci mühim netice de bu meşhur seyâhatin Avrupa memleketlerinde hâsıl ettiği müsâit te'sirlerde gösterilebilir: Her halde Âli Paşa'nın bir müddet sonra Girit meselesini Yunanistan aleyhine halletmek suretiyle elde ettiği büyük muvaffakiyyette hem o te'sirlerin, hem Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın Avrupa devlet-adamlarıyla yapmış olduğu mülâkatların mühim bir dahli olmak lâzım-gelir).

2 Teşrinievvel = 3 Cumâda-lâhire, Çarşamba: Sadr-ı-a'zam Âli Paşa'nın fevkalâde me'muriyyetle Girit'e hareketi.

(Girit meselesi için yukarda 1866=1283 vukuâtının «2 ve 8 Eylül», fıkralarına bakınız. — Âli Paşa'nın bu fevkalâde me'muriyyetine sebep, Girit'in Yunanistan'a iltihâmı ilân etmiş olan âsileri tenkil edip Sphakia = İsfakya dağlarına çekilmek mecburiyetinde bıraktıktan sonra o sarp mıntakayı çenber içine alıp kuşatmakta olan Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın muvaffakiyetli harekâtı devam ederken Rusya, Prusya, İtalya ve Fransa sefirlerinin 9 Haziran = 6 Safer Pazar günü Bâb-ı-Âli'ye müşterek bir nota verip Girit'e beynelmîlel bir komisyon gönderilmesini ve «Plébiscite» yapılarak yeni idare esaslarının işte o komisyon tarafından hazırlanmasını istemiş olmalarıdır; tabii böyle bir komisyonun hazırlayacağı idare şekli, tıpkı Lübnan meselesinde olduğu gibi Avrupa devletlerinin müşterek kefâletleri altında bir muhtâriyyet olacaktır. Lübnan meselesi için yukarda 1861 = 1277 vukuâtının «9 Haziran» fıkrasına bakınız.

İngiltere ile Avusturya'nın bu talebe iştirâk etmemiş olmalarından kuvvet alan Bâb-ı-Âli beynelmîlel komisyon teklifini şiddetle reddetmiş ve işin içine Avrupa devletlerini karıştırmamak için onların yapacağı işi doğrudan doğruya kendisi yapmaya karar vermiştir: Âli Paşa'nın Girit'e bizzat gitmesi işte bundan dolayıdır ve tabii çok isâbetli bir harekettir; Girit o zaman işte bu sâyede kurtulmuştur.

Sultan Aziz'in «Sultâniyye vapur-ı Hümâyûnu» denilen yatıyla yola çıkan Âli Paşa'nın maiyyetinde Nâfia nâzırı Kabuli Paşa, pâdişahın Yâver-i-Harbi ferik Rauf Paşa, sonradan vezâret pâyesiyle Hâriciyye nâzırlığında bulunmuş olan Karatodori Efendi, her ikisi de sonraları Girit valiliğinde bulunmuş olan Kostaki Adossidi Efendi ve Sava Efendi, Türkçe kâtibi Mahmud Bey, Fransızca kâtibi Charles Mismar, ulemâdan Amasyalı Mecid Efendi ve bir kaç yâver vardır. Bunlardan Mecid Efendi Âli Paşa'nın şahsî dostu ve oğullarından birinin hocasıdır; sonradan Meclis-i-Maârif âzâlığında bulunmuştur. Fransız gazetecilerinden ve «La Turquie» muharrirlerinden Mismar de «Soirées de Constantinople», ve «Souvenirs du monde musulman» isimindeki eserleriyle mâruftur: Bu ikinci eserinin bir faslı işte bu Girit seyâhatine âittir. — Aşağıki fıkra ile 1868=1284 vukuâtının «4 Kânunusânî», «15 ve 29 Şubat», fıkralarına da bakınız).

4 Teşrinievvel = 5 Cumâda-lâhire, Cuma: Âli Paşa'nın Girit'e muvâsalatı.

(Bu gün «Sultâniyye Vapur-ı-Hümâyûnu» Girit'in merkezi olan Hanya'ya va-

runca büyük vezir istihkâmlardan atılan topraklar selâmlanmış, ısyânı tenkil için Girit'de bulunan Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa vilâyet ve fırka erkânıyla vapura gelmiş ve biraz sonra karaya çıkan Sadr-ı-a'zam iki sıra dizilen askerlerin arasından geçerek ikametine tahsis edilen hükûmet konağına girmiştir).

1868 = 1284

4 Kânunusâni = 9 Ramazan, Cumartesi: Girit'de ilk ıslâhât esaslarının ilânı.

(Ali Paşa'nın Girit'e varır varmaz giriştiği ıslâhât siyâsi, askerî, idarî ve malî meselelere âid olmak üzere dört safhaya ayrılabilir:

1 — Siyasî tedbirlerin en mühimleri âsiler hakkında afv-i-umumî ilânı ve elebaşlılarıyla müzâkereye başlanmasıdır: Bunun büyük faydası olmuş, bilhassa tehditle ve zorla ısyâna iştirâk ettirilmiş olan kütüpheler «muâmele-i intikamîyeden muhâfaza ve himâye olunmak şartıyla arz-ı inkıyâd» ettikleri için adanın büyük bir kısmında âsâyiş îade edilmiştir; yalnız ısyan reisleriyle yapılan müzâkerelerden mühim bir netice istihâl edilememiştir.

2 — Askerî tedbirlerin en mühimleri inkıyâd eden yerlerin muhâfaza altına alınması, adanın askerlik bakımından «Devâir-i tahaffuziyye»ye ayrılması, istihkâmlarla askerî yollar inşası ve tenkil hareketlerinin devâmıdır.

3 — İlk idarî tedbirlerin en mühimmi «Beher nâhiyeden iki İslâm ve iki Hristiyan dörder mebus intihâbiyle» bir Meclis-i-umumî teşkilinde gösterilebilir: Bu mecliste halk mümessilleri her türlü ihtiyaçlarını arza imkân buldukları gibi, Ali Paşa da ıslâhât fermanlarını bunlara okuduktan başka halka dağıtılmak üzere Türkçe ve Rumca metinlerini bastırıp kendilerine tevzi ettirmiştir.

4 — Malî tedbirler halka ağır gelen bâzı vergilerin ilga ve tahfifine âittir. Meclis-i-umumî'nin bu günkü ictimânda okunan ilk ıslâhât fermanındaki esaslar bilhassa malî meselelere, yâni «A'sârın iki sene müddet afvine ve iki sene dahî nisfî alınıp îâmâr-ı cezireye sarf olunmasına ve bedelât-ı askerîyenin Girit mîsillü ehl-i İslâmından asker alınmayan yerlerde câri olan usule tatbik edilmesine» âittir: Bu suretle Girit Müslümanlarından asker alınmamakta olduğu için, Hristiyanlarından da «Bedel-i nakdî» alınmaması takarrür etmiş ve iki sene sonra yarı nisbetinde alınacak olan a'sâr hâsîlâtının da Hazine'ye mal edilmeyip Meclis-i-umumî kararıyla mahallî ihtiyaçlara sarfedilmesi kararlaştırılmış demektir).

15 Şubat = 21 Şevvâl, Cumartesi: Girit'in idarî ve adli teşkilâtına âit yeni esasların ilânı.

(Yukarıki fıkrada bahsi geçen Meclis-i-umumî'nin bu günkü son celsesinde Ali Paşa'nın okuduğu ikinci fermanın başlıca esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Girit valisinin biri Müslüman ve biri Hristiyan olmak üzere iki müşâvirî olacaktır;

2 — Mutasarrıflarla kaymakamlar yarı yarıya Müslüman ve Hristiyan olacak ve Müslümanların maiyyetinde Hristiyan ve bilmukabele Hristiyanların maiyyetinde Müslüman muâvinler bulunacaktır;

3 — Vilâyet merkeziyle sancaklarda ve kazâlarda birer idare meclisi teşkil edilecek ve vali, mutasarrıf veyaht Kaymakamın riyâset edeceği bu meclislerde vilâyet müşâvirleri ve mutasarrıf yahut kaymakam muâvinleriyle defterdar/muhâsebeci/Malmüdüdü, mektupçu/tahrirat müdürü yahut kâtibi, müfettiş-i-hukâm, piskopos vesaire gibi tabii âzâdan başka üçü Müslüman ve üçü Hristiyan olmak üzere ahâlî tarafından seçilmiş altışar âzâ daha bulunacak ve yalnız Hristiyanlarla meskûn yerlerde bu altı âzâ kâmilan kendilerinden seçilecektir;

4 — Bu dâimî idare meclislerinden başka her kazâdan seçilecek dörder mümes-

silden mürekkep olarak her sene vilâyet merkezi olan Hânya'da bir Meclis-i-umumî toplanacak ve bu meclis bütün vilâyete âid işlerle meşgul olacaktır; Girit vilâyeti beş sancakla yirmi bir kazâya taksim edilmiş olduğu için, Meclis-i-umumî 84 muntahap âzâdan mürekkep olacak demektir.

5 — Köylerde ihtiyar meclisleri kurulacaktır;

6 — Müslüman ve Hristiyan âzâdan mürekkep muhtelit mahkemeler teşkil edilecek ve Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki dâvalara bu muhtelit mahkemeler bakacaktır;

7 — Resmî muharreratla idare meclislerinde Türkçe gibi Rumca da kullanılabilir.

Derhal tatbikine başlanan bu kararların tamamıyla yerine getirilmesi, Yanya ve Yenişehir fırka kumandanlığından naklen Girit valî ve kumandanlığına tâyin edilmiş olan Müşir Hüseyin Avni Paşa'ya havâle edilmiştir: Bu Hüseyin Avni Paşa, sonradan Sultan Aziz'in hal'inde en mühim rolü oynamış olan meşhur Hüseyin Avni Paşa'dır. — Serdar-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın Girit'deki vazifesine Ali Paşa'nın gösterdiği lüzum üzerine nihayet verilmiştir: Sebebi de çapkınca bir zât olan bu büyük askerî bir kadın meselesinden dolayı dillere düşmüş olmasıdır!

Bir taraftan eşkıyanın tenkiline devam edilmesi ve bir taraftan da yukarıki fıkra ve burada gördüğümüz siyasi, askerî, malî, adlî ve idarî ıslâhâtın ilânıyla tatbikine başlanması Girit Rumlarının ekserisini tatmin ettiği için dehâletlerle itaatler günden güne artıp âsiler İsfakya dağlarında bir akalliyet hâline gelmiş, fakat bu vaziyete ve donanmanın kurduğu ablukaya rağmen Yunanlıların bilhassa kayıklarla kaçakçılık ederek yaptıkları yardımlar devam ettiği için ısyan ateşi büsbütün söndürülemedi. Bununla beraber, Ali Paşa'nın bu tedbirlerinden sonra âsilerle Yunanlılar için artık hiç bir muvaffakiyet ümidi kalmadığını da hâdisât isbât etmiştir: Aşağıda 1869=1285 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakalımız).

29 Şubat = 6 Zülka'de, Cumartesi: Ali Paşa'nın Girit'den İstanbul'a avdeti ve bu fevkalâde me'muriyetinin neticeleri.

(Yukarıki sene vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasında İstanbul'dan hareketini gördüğümüz Ali Paşa'nın bu fevkalâde me'muriyeti gidip gelme müddetleri de dâhil olmak şartıyla 4 ay, 28 gün sürmüştür.

Büyük vezirin bazı insafsız düşmanları tarafından bir çok tenkitlerle istihzâlara uğramış olan Girit icraâtının en mühim neticeleri şunlardır:

1 — Paşa'nın bu seferi, Girit'e beynelmilel bir komisyon gönderip «Plébiscite» yaptırarak adanın yeni idare şeklini tâyin ettirmek isteyen Avrupa devletlerinin müdâhalesini önlemiştir: Yukarıki sene vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasına da bakalımız.

2 — Ali Paşa'nın tesbit ve ilân ettiği yeni rejim Girit Hristiyanlarının büyük bir kısmını tatmin etmiş olduğu için umumî galeyana yatışmış ve ısyan hareketi bilhassa İsfakya dağlarında mevzifleşmiştir;

3 — Yeni idare esaslarının Garp efkâr-ı-umumiyyesini geniş bir nisbette tatmin etmiş olduğu ve bu suretle Yunan propagandasının tavsatıldığı Avrupa matbuâtının neşriyatıyla sâbittir;

4 — Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, mevzifleşen ısyan hareketi için artık muvaffakiyet ümidi kalmamıştır.

İnhilâl alâmetleri göstermeye başlamış ve işte o yüzden büyük devletlerin dâimî bir müdâhale sâhası hâline gelmiş çürük bir imparatorluğun günden güne fenalaşan mukadderâtı içinde bundan fazla ne yapılabilir? Ali Paşa'yı tenkid ve tehvil edenler, demagojiden başka bir şey yapmış değillerdir: Meselâ kendisinden yüz bulamadığı ve bilhassa umduğu mevkileri koparamadığı için can düşmanı kesilen harîs şâir Ziyâ Paşa'nın edebiyat tarihimizde mühim bir yer tutan «Zafer-nâme»si kuvvetli bir kalemin hırsla, haksızlığa ve mânevî zulme âlet olma-

sından doğmuş çok feci bir şâh-eserdir. Bu zarif eserdeki manzum iftirâlarla mevzuun ve mukaffâ alayların bâzıları âdetâ «İntâk-ı hak» kabilindendir :

Girid'i aldı geri savlet-i seyf-û-kalemi,
Halkına gelmiş iken dâiye-i istiklâl!

Bu bir hakikat değildir de nedir? Girid'i beynelmilel bir rejimden kurtaran yegâne âmil, Avrupa devletlerinden evvel davranan Âlî Paşa'nın önleyici tedbirleridir. O sırada Girit meselesini vesile ittihâz ederek bütün Hristiyan unsurların Türkiye'den ayrılmasını ileri süren Rus tezi bile ancak işte o sâyede suya düşürülmüştür).

1 Nisan = 8 Zülhicce, Çarşamba: «Vahdet-i kuvâ» esasının ilga-sıyla demokrasiye doğru büyük bir adım atılarak «Tefrik-ı kuvâ» esasının kabulü, Adliyye'nin istiklâli ve (Millet meclisi) vaziyetinde büyük bir Şûrây-ı Devlet ihdâsı.

(Âlî ve Fuad Paşaların bâzı menbâlarda demokrasi düşmanı gibi gösterilmeleri haksızdır : Fevkalâde iktidar ve dirâyetleriyle bütün dünyaya ün salan bu iki büyük vezirin kanâatince o zamanki Osmanlı câmiyası bir çok milletlerden mürekkep bir mozaik hâlinde bulunduğu için Avrupa tarzında bir parlamantarizmin birdenbire tatbikine müsâit değildir; onların nazarında Osmanlı parlâmentosu demek, muhtelif anâsırın çarpışacağı bir mücâdele meydanı demektir; bilhassa intihâbât esnâsında Hristiyan unsurlarla alâkadâr Avrupa devletlerinin bir çok entrikalar çevirmeleri ve hattâ müdâhaleye kalkışmaları muhakkaktır: İşte bundan dolayı Türkiye'de demokrasi mahallî şerâite uydurularak devlet bünyesini sarsmayacak surette tedricen tatbik edilmelidir.

Bu yolda ilk adım 7 Cumâda-l-âhire 1281=7 Teşrinisâni 1864 Salı günü neşredilen «Teşkil-i vilâyât» nizamnâmesiyle atılmış sayılır: Eski eyâletlerin yerine sancak, kazâ ve nâhiye teşkilâtına müstenit yeni vilâyetler kuran bu kanun ilkönce Silistre, Vidin, Niş ve Sofya havâlisinin tevhidinden hâsıl olan Tuna vilâyetinde tecrübe edilmiş ve çok muktedir bir vali olan Midhat Paşa'nın bu tecrübeye gösterdiği muvaffakiyyet üzerine yeni teşkilâtın bütün memlekete teşmili kararlaştırılmıştır.

Demokrasi tarihimizde fevkalâde bir ehemmiyeti hâiz olan bu meşhur nizamnâme mucibince vilâyetlerde valilerin, sancaklarda mutasarrıfların ve kazâlarda kaymakamların riyâsetinde birer «Meclis-i idare» bulunacak ve bu meclislerin mahallî hükûmet erkânından mürekkep tabii âzasından mâadâ bütün Müslim ve Gayr-i-Müslim âzâsı kanunun tâyin ettiği intihâb usulüyle iki senede bir seçilecektir: Yeni kurulan muhtelif mahkemelerin âzâsı da aynı usule tâbî'dir.

Gene aynı kanuna göre her vilâyetin senede bir toplanan bir «Meclis-i umumi» si vardır: Bu meclis bütün kazâlardan gelecek mümessillerden mürekkep olacak ve vilâyetin ticaret, zirâat, sanâyi, maarif ve nâfia sâhalarına âit umumî işlerini müzakere edecektir.

İşte bu suretle halkı hem idare işlerine, hem intihâbâta alıştırmak için ilk adım atılmış ve aynı zamanda idare işleriyle Adliye işleri birbirinden ayrılmak suretiyle «Tefrik-ı kuvâ»nın da ilk temeli İstanbul'dan evvel taşrada atılmıştır.

O sırada İstanbul'daki vaziyet büsbütün başkadır: 1839=1255 vukuâtının «3 Teşrinisâni», fıkrasında Tanzimât-ı Hayriyye'nin ilâmı üzerine teşkil edildiğini gördüğümüz «Meclis-i Valây-ı Ahkâm-ı Adliyye» sonraları bir takım değişikliklere uğramış olmakla beraber hâlâ mevcuttur ve muhtelif sâhalara âit büyük salâhiyetleriyle, icrâ, Teşri ve Kazâ kuvvetlerini cem'etmiş bir «Vahdet-i kuvâ» müessesesi ve timsâli hâlinedir: Meselâ Me'murin muhâkemesi ve hükûmetle efrâd arasındaki dâvâların rü'yeti gibi kazâî, bir çok idare işleri gibi icrâî ve nihayet kanunlar tanzimi gibi teşriî salâhiyetleri vardır! Halbuki demokrasinin en mühim temeli işte bu üç kuvveti birbirinden ayırıp istiklâl ve müvâzenelerini te'min eden «Tefrik-ı kuvâ» esasındadır.

Ali Paşa yukarıki fıkralarda gördüğümüz Girit seferinden döndüğü zaman, Sultan Aziz henüz Avrupa seyahatinden aldığı ibret ve intibâh içindedir: Her halde Londra'da ziyâret ettiği Avam-kamarası müzâkerelerinden pek ürkmüş olmaması lâzımgelir. Bâzı Garp menbâlarında Âlî Paşa'nın işte bu müsâit hâlet-i ruhiyyeden istifâde etmiş olduğundan bile bahsedilmektedir.

Bir «Vahdet-i kuvâ» timsâli olan «Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye»nin ilga-sıyla ilk «Şûrây-ı Devlet» ve «Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye»nin te'sisi hakkında bu gün neşredilen ve pâdişahın bile salâhiyyetlerini daraltan nizamnâme işte bu vaziyetin mahsulüdür.

Bu iki müessesenin ihdâsından maksat idare ve adliye işlerinin, yâni icrâ ve Kazâ kuvvetlerinin birbirinden ayrılmasını te'min olduğu için «Vahdet-i kuvâ» yerine «Séparation des pouvoirs=Tefrik-ı kuvâ», esasının ikamesi mahiyetindedir. Bu suretle Âlî Paşa Türkiye'de demokrasinin en mühim temel-taşını atmış demektir.

Beş daireden mürekkep olan bu ilk «Şûrây-ı Devlet» bir nevi Millet-Meclisi sayılır: Meselâ Engelhardt «İbtidai bir Meclis-i-Meb'ûsan» ve «Meşrutiyete doğru küçük bir tecrübe» saymaktadır. Teşrii salâhiyyetlerinden başka bûdcenin tanzimi bile bu müesseseye âittir. Memleketin her tarafını ve bütün anasını temsil etmesine bilhassa ehemmiyet veren Sultan Aziz'in:

— Kim olursa olsun, hangi millete mensub bulunursa bulunsun, bütün erbâb-ı iktidârın Şûrây-ı Devlet'e dâhil olmasını isterim! Şûrây-ı Devlet Suriyelilerin, Bulgarların, Boşnakların, velhasıl tekmlil anasının erbâb-ı iktidârı için müşterek bir merkez olmalı ve bu erbâb-ı iktidar vükelâya yardım etmelidir.

dediğinden bahsedilir. — Şûrây-ı Devlet'in vilâyet Meclis-i-umumîleriyle el-birliği de te'min edilmiş ve bu meclislerin her sene istiycekleri ıslâhâta âit mazbatalarının Şûrâ'da müştereken müzâkeresi için her birinden 3-4 mümessil gelmesine karar verilmiştir.

Muhtelif vilâyetlerden gelen âzâlar yola çıkarken halkın çok heyecanlı tezâhürat yaptığından ve bütün anasının fevkalâde memnun olduğundan bahsedilir: Nihayet 10 Mayıs 1868=17 Muharrem 1285 Pazar günü açılış merâsimi yapılmış ve bu münâsebetle Bâb-ı Âlî'ye gelen pâdişah sonradan yanmış olan «Hünkâr dâiresi»nin anfiteatr şeklinde hazırlanan büyük salonunda irâd ettiği nutukta son derece mühim bir noktaya temâs ederek:

— Teşkilât-ı cedîde kuvve-i icrâiyyenin kuvve-i adliyye, diniyye ve teşriyyeden tefriki esasına müsteniddir!

demek suretiyle yalnız «Tefrik-ı kuvâ», esasına değil, Devlet işlerinde dinle dünyanın ayrıldığına bile temâs ederek yeni teşkilâtı Lâikliğe doğru büyük bir adım şeklinde târif etmiştir.

İşte bundan dolayı bütün rûhânî reisler pâdişaha teşekkürlerini arzettikten başka, Avrupa'nın en mühim devlet-adamlarından Bâb-ı Âlî'ye tebrik telgrafları da gelmiştir.

Böyle bir şûrây-ı Devletin hukukî mâhiyyeti nasıl târif edilebilir? Her halde bunun klâsik mânâsıyla bir Millet-Meclisi olmadığı muhakkaktır: Fakat gene o mânâsıyla bir Şûrây-ı Devlet olmadığı da meydandadır. Engelhardt en münâsip târifi yapmış sayılabilir: Bu bir «İbtidai Meclis-i-Meb'ûsan» demektir. Tanzimâtın meşrutiyete doğru yaptığı bu büyük hamle bizde maatteessüf lâıkiyle tedkik edilememiştir.

Sonradan Mülkiyye, Maliyye ve Tanzimât isimleriyle üç daireye ayrılan Şûrây-ı Devlet bu ilk mâhiyyetini tamamiyle kaybetmiştir. «Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye»den doğan ikinci müessese de «Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye»dir: Bir müddet sonra Adliye nezâretine inkılâb eden bu müessese bir nâzir idaresinde iki büyük mahkeme şeklindedir: Bunlardan Temyiz mahkemesi Hukuk ve Cezâ şûbelerine ve istinaf mahkemesi de Hukuk, Cezâ ve Ticaret dairelerine ayrılmış ve Adliyye'nin istiklâlini te'min için âzânın «Lâ-yen'azil» olması esas ittihaz edilmiştir. Diğer «Mahâkim-i nizâmiyye», gibi bunlar da muhtelittir. Meşihat'e tâbi olan «Şer'iyye Mahkemeleri» yalnız şer'i dâvâlar için ibka edilmiştir.

Şûrây-ı Devlet'in ilk reisi Midhat Paşa ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin ilk nâzırı da meşhur Cevdet Paşa'dır).

29 Mayıs = 6 Safer, Cuma: Son halife Abdülmecid'in doğumu.

(Sultan Abd-ül-Aziz'in ikinci meşrutiyet devrinde intihâr etmiş olan Yusuf iz-züddin Efendi'den sonraki oğlu olan Mecid Efendi, Altıncı Mehmet Vahidüddin devrinde veliahd olduğu halde saltanatın ilgası üzerine bu sıfatını kaybedip pâdişah olmamak üzere Hilâfet makamına intihâb edilmiştir).

9 Haziran = 17 Safer, Salı: Ecnebilere mülkiyet hakkı verilmesi.

(Tanzimat devrine kadar ecnebilere Türkiye'de mülkiyet hakkını hâiz olmadıkları için, 1856=1272 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasında gördüğümüz ıslâhat fermanında Osmanlı tebaasının tâbi olduğu ahkâm dâhilinde bu hakkın ecnebi tebaasına da teşmil edileceğinden ve bu hususta devletlerle «Suver-i tanzîmiyye» yapılacağından, yâni hususî muâhedeler akdolunacağından bahsedilmiştir. Osmanlı tebaasının tâbi olduğu ahkâmın kabulünü Bâb-ı-Alî'nin şart ittihâz etmesine sebep, ecnebilere kapitülasyonlardaki imtiyazlardan o hususta da istifâdeye kalkışmak ihtimâlidir.

Bu tarihten bir sene evvel 1284=1867 senesi 7 Safer=10 Haziran Pazartesi günü mülkiyet hakkının ecnebilere teşmili hakkında beş maddelik bir kanun neşredilmiştir: Bu kanuna göre Hicaz müstesnâ olmak şartıyla bütün Osmanlı imparatorluğunda ecnebilere mülkiyet hakkını hâiz olabilecek, bu hususta onlar da tamamiyle Türk kanunlarına tâbi olacak ve yalnız tebaalarının bu haktan istifâde etmelerini istiyen ecnebi devletleri ilkönce Bâb-ı-Alî'nin şartlarını kabul etmek mecburiyetinde bulunacaktır.

İlk protokol bu gün Fransa ile imzâ edilmiş ve buna kapitülasyonlar ahkâmını Türkiye lehine tâdil eden bâzı esaslar da ilâve edilmiştir: Meselâ konsolosluk merkezlerinden en az dokuz saat uzakta bulunan yerlerde bir Fransızın ikametgâhı aranmak lâzım geldiği takdirde konsolosluk mümessili bulunmasına hâcet olmadan taharriyat yapılabileceği gibi, mahkemelerde mümessil olmadan muhâkeme cereyan edebilecektir. Kapitülasyonların bu derece tâdili bile o zaman için bir muvaffakiyettir.

Fransa'dan sonra sırayla İsveç ve Norveg, Belçika, İngiltere, Avusturya, Danimarka, Prusya ve Almanya, İspanya, Yunanistan, Rusya, İtalya vesaire ile de aynı şekilde protokoller imzalanmıştır).

2 Kânunuevvel = 16 Şa'ban, Çarşamba: Türk-Yunan siyasi münâsebetlerinin kesilmesi.

(Yukarıki sene vukuâtının «4 Kânunusânî» ve «15 Şubat», fıkralarında Sadr-ı a'zam Âli Paşa tarafından ilân edildiğini gördüğümüz ıslâhât esasları Giritlilerin çoğunu tatmin etmiş olduğu halde ısyanda ısrar edenlerle Yunanlılar memnun olmamışlardır: Bunların istedikleri adanın doğrudan doğruya Yunanistan'a ilhâkından ibarettir ve bu hususta Rus te'sir ve teşvikinin büyük bir âmil olduğu muhakkaktır. İşte bundan dolayı Âli Paşa'nın Girit seferindenberi Yunanistan harp hazırlıklarına kalkışmış, kaçakçılıkla yaptığı yardımları artırmış ve nihayet baş-vekil mecliste meselenin tesviyesi için Girit'in bir an evvel Yunanistan'a ilhâkından başka çâre olmadığını söylemiştir. Bu sırada Atina'daki Giritliler bayraklar açarak Türk sefâretinin önünde bir takım husumet tezâhürlerinde de bulunmuşlardır.

Atina'daki Osmanlı sefiri Fotyadi Bey'in geri çağırılması işte bundandır: Bu vaziyet üzerine Türk limanları Yunan ticaretine kapatıldıktan başka Türkiye'deki Yunan tebaası da hudut hâricine çıkarılmıştır).

11 Kânunuevvel = 25 Şa'ban, Cuma: Bâb-ı Âlî'nin Yunanistan'a ültimatı vermesi.

(Bu şiddetli tedbirin sebebi, yukarıki fıkrada gördüğümüz vaziyettir: Bir Türk-Yunan harbi çıktığı takdirde, başta Rusya olmak üzere bazı Avrupa devletlerinin de iştirak ihtimali düvel-i muazzamayı çok ürküttüğü için, devletler araya girerek meseleyi sulhen tesviye etmek üzere Paris'de bir konferans toplanmasına karar vermişlerdir. Âlî Paşa bu mühlik vaziyeti fevkalâde bir dirâyetle idare etmiş ve meselenin Yunanistan aleyhine hallinde en büyük rolü oynamıştır: Aşağıki senenin «18 Şubat» fıkrasına bakınız).

1869 = 1285

12 Şubat = 29 Sevvâl, Cuma: Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Mehmet Fuad Paşa'nın ölümü.

(Büyük zekâsı, fevkalâde dirâyet ve iktidârı, zarâfet ve nüktedanlığı ve bilhassa hazır-cevaplılığıyla mârûf olan Büyük-Fuad Paşa meşhur divan şâiri Keçeci-zâde Mehmet İzzet-Molla'nın oğludur. 1230=1815 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 54 yaşında ölmüş demektir.

İlkönce ilmiyye mesleğine intisâb etmişse de biraz sonra Galatasaray'daki Tıbhâne'ye girip doktor olmuş ve o zaman Tıbbiye tedrisâtı Fransızca olduğu için, çok mükemmel bildiği bu Garp dilini orada öğrenmiye başlamıştır. Bir müddet Trablusgarp'da ve İstanbul'da askerî hekimlik vazifelerinde istihdâm edilen bu müstaid gencin Bâb-ı Âlî'ye intisâbı, zekâ ve kabiliyyetini takdir eden Koca-Reşid Paşa'nın himâye ve teşvikiyledir: 1837 = 1253 senesi 1 Kânunuevvel=3 Ramazan Cuma günü Bâb-ı Âlî Terceme-odası'na me'mur edilmiş olduğuna göre, siyasi hayatı o tarihten vefatına kadar 31 sene, 2 ay, 11 gün sürmüştür demektir. Ölüm sebebi kalb hastalığıdır: Bilhassa devletin başındaki muazzam gailelerden çok yorulmuş ve «nâbehengâm za'f-ı pîr» ye uğrayarak saç sakalı ağarıp yetmişlik bir ihtiyar hâline gelmiş olduğundan bahsedilir. Hayatının en büyük sıkıntısını Sultan Aziz'in Avrupa seyâhatinde çekmiş, hırçın ve hodbin pâdişahı büyük bir ustalıkla idare etmişse de esasen bozuk olan sıhhi vaziyeti işte o yüzden büsbütün sarsılmıştır.

Son hastalığının altı ay kadar sürdüğünden bahsedilir: İlkönce Yakacık'da istirahat etmişse de biraz sonra Nice/Nis'e gitmiş ve her türlü ihtimâma rağmen nihayet bu gün Allâhın rahmetine ve Türk tarihinin ebedî hürmetine kavuşmuştur: «Sicill-i Osmânî»de ölüm tarihi bir gün sonra gösterilir. İrtihâlından 16 gün sonra cenâzesi bir Fransız beylik gemisiyle 28 Şubat=16 Zülka'de Pazar günü İstanbul'a getirilmiş, o gün millî matem ilân edilerek bütün devlet dâireleri tâtil edilmiş ve cenâze Fazlıpaşa'daki türbesine defnolunmuştur.

Garp menbâlarında bile yalnız Türkiye'nin değil, bütün Avrupa'nın o sırada en büyük devlet-adamlarından olduğu itirâf edilen Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın millet ve memleketine tarihin hiç bir zaman unutamıyacağı bir çok büyük hizmetleri vardır: 1849=1266 vukuâtının «25 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Mülteciler meselesinden dolayı Rusya ile Avusturya devletleri el-birliği ile Türkiye'ye saldıracakları sırada fevkalâde sefâretle Petersburg'a gidip çar Birinci Nicolas'ya Türk tezini büyük bir mehâretle kabul ettirerek Reşid ve Âlî Paşaların İstanbul'daki müzâkerelerini muvaffakiyyetle neticelendiren Fuad Paşa'dır. Kırmı muharebesinin mukaddimesini teşkil eden Osmanlı-Rus seferinden istifâde için Yunanistan'ın Epir ve Tesalya'da çıkardığı büyük ısyan hareketini de o bastırmıştır: 1854=1270 vukuâtının «1 ve 9 Mart» ve «1 Nisan» fıkralarına bakınız. Bilhassa Lübnan ve Suriye buhranlarının teskininde gösterdiği büyük muvaffakiyyet bütün Suriye'nin kurtulmasına sebep olmuş ve bu münâsebetle İngilizle-

rin Bâb-ı-Âlî vâsıtasıyla kendisine teklif ettirdikleri Suriye-Lübnan-Filistin hıdivliğini şiddetle reddetmek suretiyle misli görülmemiş bir büyüklük göstermiştir: 1860=1276 vukuâtı içindeki «27 Mayıs» fıkralarının birincisiyle 1860=1277 vukuâtının «5 Eylül» ve 1861 = 1277 vukuâtının «9 Haziran» fıkralarına bakınız. Tanzimat devrinin en parlak cephesi Koca-Reşid, Âlî ve Fuad Paşalar gibi bütün dünyanın gıpta ve hürmet ettiği büyük adamlarının ustalıklı ve kudretli siyasetinde gösterilebilir. Kararlarıyla icraâtında çok ihtiyatlı davranan Âlî Paşa'ya nisbetle Fuad Paşa daha amelî ve daha cür'etkâr olduğu için, bu iki büyük adamın birbirini ikmâl ettiklerinde umumiyetle ittifak edilmektedir: Meselâ vak'anüvis Lûtfî'ye göre bunlar «Vücûd-i devletin iki eli mesâbesinde» dir; «Asvât-ı sudûr» sâhibi Memduh Paşa'ya göre de «Âlî ve Fuad Paşalar iki cihetten hâric ve dâhile temdid-i nazar için kullanılan şeffâf bir durbine benzediğinden devlet dâima elinde tuttu: Vefatlarına kadar kırılmamalarına dikkat edilmiştir». Bir misli daha yetişmiyen bu büyük adamların erken ölümleri Osmanlı imparatorluğu için birer tarihi felâket demektir: Fuad Paşa'dan 2 sene, 6 ay, 23 gün sonra Âlî Paşa'nın vefatı için aşağıda 1871=1288 vukuâtının «7 Eylül» fıkrasına bakınız.

Bu iki büyük vezirin müşterek bir tâlî'sizlikleri vardır: Yukarda 1867=1283 vukuâtının «24 Mart» fıkrasında gördüğümüz Yeni-Osmanlılardan siyasi kanâatlerinden ziyâde kin ve garazlarına kapılan kalem sâhipleri edebî kudretlerini şahsî husûmetlerine âlet ederek çok haksız ve hattâ çirkin târizlerde bulunmuşlardır; meselâ Ziyâ Paşa «Hürriyet» gazetesindeki makalelerinden birinde Kur'ân-ı Kerim elinde olduğu halde Allâhına kavuşan Büyük-Fuad Paşa'nın imânına bile taarruz ve tecâvuzdan çekinmiyerek ölüm döşeğinde Katolik âyini yapılmış olduğunu iddiâ etmekten hiç sıkılmamış ve Nâmık Kemal de devlete yaptıkları büyük hizmetlerle bütün dünyanın hürmetini kazanan Âlî ve Fuad Paşaları :

Nasıl âh etmiyelim memleketin hâline kim
Ne zamandır çekiyor Sadr-u-Fuâd illetini!

diye istihfâf edivermekte hiç bir beis görmemiş, fakat memleketin onları kaybettikten sonra çektiklerini bütün fecâatiyle görmüştür! — Büyük-Fuad Paşa iki defa Sadârette ve beş defa da Hâriciyye nâzırlığında bulunmuştur: Sadâretleri için yukarda 1861 = 1278 vukuâtının «22 Teşrinisânî» ve 1863 = 1279 vukuâtının «1 Haziran» fıkralarıyla «Vezir-i-a'zamlar», cedvelinde 232 ve 234 numaralara bakınız).

18 Şubat = 6 Zülka'de, Persenbe: Girit meselesi hakkındaki Paris konferansının kararları.

(Bu konferansın toplanmasına sebep, yukarıki sene vukuâtının «2 ve 11 Kânunuevvel» fıkralarında gördüğümüz Osmanlı-Yunan buhrânıdır : Türkiye, Avusturya, İngiltere, Fransa, İtalya, Prusya ve Rusya'nın iştirâkiyle akdedilen konferansa küçük Yunan devleti de re'ye iştirâk etmemek şartıyla surf istişârî şekilde dâvet edilmişse de kabul etmemiş ve tabî ehemmiyet verilmemiş, 9 Kânunusânî = 25 Ramazan Cumartesi gününden itibaren 41 gün süren müzâkere esnâsında Osmanlı hizmetindeki İngiliz amirali Hobbart Paşa Girit adasından başka Yunanistan'ın Pire limanını da abluka altında tutup kaçakçılığa mâni' olmuş, Âlî Paşa'nın ustalıklı siyaseti İngiltere, Avusturya ve Prusya devletlerini Türk tezine imâle edince Fransa bile artık muhâlefetten vazgeçmek mecburiyetinde kalmış ve işte bu sâyede konferans nihayet yukarıki senenin «11 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Osmanlı ultiatomundaki haklı taleplerin Yunanistan tarafından kabulüne karar vermiştir.

Bu Türk metâlibinin en mühimleri Yunanistan'ın Girit ısyânına müdâhale eden el çekmesi, çetelerin dağıtılması ve kaçakçılıkta kullanılan Yunan vapurlarının silâhtan tecrididir: Devletlerin müşterek tebligatı üzerine Yunanistan bu şartla-

rın kabulüne mecbur olduğu için Girit âsileri yardımsız kalmış, Petropolâki ve Limbrakaki gibi sergerdeler kanlı oyunlarına devam etmek istemişlerse de artık ateş kolayca bastırılmış ve Ali Paşa'nın 1867=1284 vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasıyla 1868=1284 vukuâtının «4 Kânunusânî», «15 ve 29 Şubat» fıkralarında gördüğümüz Girit seferindeki ıslâhâtıyla işte bu son siyasi muvaffakiyyeti nihayet Girit buhrânının yatışmasıyla neticelendiği için biraz sonra Osmanlı-Yunan münâsebetleri yeniden te'sis edilmiştir).

1869 = 1286

19 Teşrinisânî = 14 Şa'ban, Cuma: Süveyş kanalının açılış merâsimi.

(Osmanlı imparatorluğu bakımından bilhassa Akdeniz'le Kızıl-deniz'i birbirine bağlayıp hac yolunu kısalttığı gibi, dünya ticareti bakımından da Avrupa ile Şarki-Afrika, Asya ve Okyanusya arasında en kestirme deniz yolunu te'min etmiş olan bu büyük kanalın kazılıma başlaması için yukarda 1859=1275 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasına bakınız. — Hıdiv İsmail Paşa ile 200 milyon frank sermayeli «Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez» ismindeki hafriyat şirketi mümessili Ferdinand de Lesseps arasında bir takım ihtilâflar çıkmışsa da bütün bunlar 22 Şubat 1866=6 Şevvâl 1282 Perşembe günü Kahire'de imzalanan 17 maddelik bir mukavele ile halledilmiş ve bu mukavele gene o senenin 2 Zülka'de = 19 Mart Pazartesi günü Sultan Aziz'in bir fermanıyla tasdik olunmuştur.

Hafriyâtın yukarda gördüğümüz başlangıç tarihinden kanalın bu günkü açılış merâsimine kadar tam 10 sene, 6 ay, 25 gün geçmiş ve bu müddet zarfında ekserisi angaryaya tâbi olmak şartıyla vasatî 60 bin fellâh çalıştırılmıştır. Akdeniz'deki Portsaid'le Kızıl-deniz'deki Süveyş limanı arasında 162,5 kilometrelik bir mesâfe kat'eden Süveyş kanalının genişliği su sathında 68-100 ve dibinde de 22 metredir. Derinliği 8,5-10,36 metre tutmaktadır.

Kendine bir hükümdar süsü vermek için yaptığı çılginca masraflarla bu müdhiş masrafları karşılamak üzere giriştiği akılsızca istikrazlar yüzünden nihayet Süveyş kanalı hisse senetlerinin İngilizlere intikaliyle Mısır'ın işgaline sebep olan hıdiv İsmail Paşa bu günkü muhteşem resm-i-küşâda Avrupa hükümdarlarını bile davet etmiş, Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı Birinci François-Joseph'le Fransa imparatoriçesi Eugénie İstanbul'da Sultan Aziz'e iâde-i-ziyâret ettikten sonra hıdivin dâvetine bizzat icâbet eylemiş, Prusya veliahdiyle bir çok Avrupa prensleri de hükümdarlarını temsilen gelmişlerdir. — Yukarda esas ittihâz ettiğimiz gün tarihi Corci Zeydân'ın Mısır tarihine göre: Rumanyalı forga 17 Teşrinisânî = 12 Şa'ban Çarşamba ve Şemsüddin Sami de «Kaamüs-ül-a'lâm»ında 20 Teşrinisânî=15 Şa'ban Cumartesi gününden bahsetmektedir).

1870 = 1286

11 Mart = 8 Zülhicce, Cuma: Bulgar kilisesinin istiklâli.

(Balkan milletleri içinde Türk hâkimiyetine karşı en geç ayaklanan Bulgar unsurunda bile milliyet ve milli mezhep şuuru bu tarihten takriben kırk yıl evvel uyanıma başlamıştır. Bu hususta Rus propagandasının ve bilhassa panslâvizmin

çok büyük bir rol oynadığı muhakkaktır. Fakat Bulgar milliyetçiliğinin ilk aks-ül-ameli Müslüman-Türklere karşı değil, Rum piskoposlarıyla papazlarının fena-hıklarıyla zulümlerinden dolayı Ortodoks-Rumlara karşıdır. Bu suretle Bulgar milliyeti, her şeyden evvel bir kere mezhep sâhasında Rum vesâyet ve hâkimiyetinden sıyrılıp kurtulma gayesini tâkib eden bir hamle ile ortaya çıkmış demektir. Bundan dolayı Tuna boylarıyla Makedonya ve Trakya'da ne kadar zamandır iki unsur arasında bir takım vak'alar bile çıktığından bahsedilir. Her halde artık Bulgarlık şuuru uyanmış ve bilhassa Osmanlı câmiyasından ayrılıp istiklâle doğru giden diğer Balkan unsurlarının mütemâdi muvaffakiyetleriyle her gün artan Rus telkinâtından bir hayli cür'et almış demektir.

Türk hâkimiyetine karşı ilk Bulgar hareketini 1862 = 1279 tarihinde Rakovski isminde bir Bulgar milliyetçisi Belgrad'da hazırlamış ve oradan Bulgaristan'a gelip Panayot Hitov/Hitof isminde diğer bir sergerde ile beraber Balkan haydutlarını etrafına toplayarak müsella komitalar = geteler teşkil etmiştir. Türkçe-deki «Komitacı» kelimesinin işte o zamandan kaldığı rivayet edilir.

Bu hareket bilhassa son Rus seferleri üzerine Tatar ve Çerkez muhâcirlerinin Bulgaristan'a yerleştirilmesi ve bunların Bulgarlara karşı fena muâmeleleri üzerine gittikçe umumileşmiş, 1868=1284 vukuâtının «1 Nisan», fıkrasında bahsi geçen «Teşkil-i vilâyât», nizamnâmesinin ilk tatbik sâhası olarak teşkil edilen Tuna vilâyetinin bütün Bulgaristan'da bir idare birliği vücûda getirmesi Bulgar emellerinin büsbütün alevlenmesine sebep olmuş ve Rumanya'nın Bükreş, İbrail ve Bolgrad gibi merkezlerinde kurulan İslâv komitalarının tahrikâtı da nihayet Rusya'nın ekmeğine yağ sürerek ortaya bir Bulgar buhrânı çıkarmıştır.

Midhat Paşa'nın hâtıratına nazaran valiliğinde bulunduğu Tuna vilâyetinde ilk çete hareketleri Rumi takvimin 1283 Mayıs evâilinde, yâni 1867=1284 senesi Mayıs—Muharrem ortalarında başlamıştır. Bâb-ı Âlî'nin şimdiye kadar Bulgar unsuruna millî bir hususiyet vermemek için muvâfakat etmediği kilise istiklâlini nihayet kabule mecbur olması işte bundandır.

Mahmud Celâlüddin Paşa'nın tâbiriyle «Hükm-i zamânın kuvveti ol bâbda ikaa-ı mevânie imkân bırakmamağla» nihayet bu gün Bulgar kilisesini İstanbul Rum kilisesinden ayıran tarihi ferman artık verilmiş ve bir Egzarh = Exarque idâresindeki yeni kiliseye rûhânî dâire olarak hemen bütün Bulgaristan'la Makedonya'nın bir kısmı tahsis edilmiştir. Yalnız egzarklık namzedinin Bâb-ı Âlice kabulü ve Bulgar sinodu tarafından intihâbı üzerine de Rum patriki tarafında dinen tasdiki şarttır. Hattâ duâlarda patrikin ismini zikretmek de mecburidir.

Driault'un dediği gibi, işte bu suretle Halife-i İslâm yeni bir Hristiyan kilisesi kurmuş demektir! Fakat bu netice, umumiyetle zannedildiği gibi Rus siyasetinin bir zaferi demek değildir. Çünkü Rus çarlığının İslâv ittihâdı kadar ehemmiyet verdiği Ortodoks birliği bu suretle biraz zedelenmiş ve bilhassa o zamana kadar mezhep bakımından sayılan Bulgar unsuru Balkan müvâzenesinde Yunanlığa karşı yeni bir âmil hâlini almış başlamıştır).

1870 = 1287

5 Haziran = 5 Rebi'ül-evvel, Pazar: Beyoğlu yangını.

(Feridiyye'de Vâlide-geşmesi sokağından çıkan yangın poyrazın şiddetinden dolayı derhal genişliyerek altı kola ayrılmış, Tarlabası, Beyoğlu caddesi, Kalyoncu-kulûğu boydanboya ateş içinde kalmış, Galatasaray lisesi güçlûkle kurtarılabilmiş, bazı mağazalarda bulunanlar canlarını kurtarmak için kepenkleri indirmişlerse de hepsi diri-diri yanmış, bir çok âileler mahzenlerde kavrulmuş, şimdiki sefâretin yerinde bulunan ve 1809 da yapılmış olan İngiltere sefârethânesi kül hâline gelmiş ve Beyoğlu'nun üçte ikisini yakıp eski şeklini değiştiren bu müdhiş yangında 3200 ve bir rivayete göre de 5000 kadar binâ ile 150 yahut daha fazla insan yanmıştır).

1871 = 1287

13 Mart = 20 Zülhicce, Pazartesi: Karadeniz'in bitaraflığına nihayet veren Londra muâhedesinin imzâsı.

(1856=1272 vukuâtının «30 Mart» fıkrasında Kırım muharebesine nihayet verdiğini gördüğümüz Paris sulh muâhedesinin 11, 13 ve 14 üncü maddeleri mucibince bitaraf ilân edilmiş olan Karadeniz'de sâhilleri olan ve olmyan devletler donanma bulundurmamak hakkını hâiz olmadıkları gibi, o zamana kadar mevcut Türk ve Rus tersânelerinin de yıkılması takarrür etmiştir. Gene aynı muâhedenin 10 uncu maddesi mucibince de Boğazlar sulh hâlinde bile harb gemilerine kapalı kalacaktır. Aynı fıkradaki 7 ve 8 numaralı bendlere bakınız.

Bu vaziyet bir taraftan Rusya'nın Karadeniz hâkimiyetine nihayet verdiği gibi, bir taraftan da Sultan Aziz'in şahsî gayretiyle az zamanda «Yirmiden ziyâde zırhlı ve seksen-yüz kadar ahşâb» gemiden mürekkep büyük bir kuvvet hâline gelen Türk donanmasının azameti sayesinde Türkiye'nin İngiltere'den sonra «İkinci derecede bir devlet-i bahriyye» hâline gelmesi Moskof çarlığına karşı günden güne büyüyen bir tehlike teşkil etmiye başlamıştır. İşte bundan dolayı Karadeniz bitaraflığına nihayet verilmesini en büyük gaye ittihâz eden Petersburg hükûmeti müsâit bir fırsat beklemeye başlamış ve nihayet 1870 harbinde Fransa imparatorluğunun yıkılıp Almanya imparatorluğunun kurulması üzerine Avrupa'da hâsıl olan yeni vaziyetten istifâde ederek Paris muâhedesinde imzâları bulunan devletlere Karadeniz bitaraflığına âit hükümleri artık mülga saymakta olduğunu bildirmiştir! Alman zaferinde Rus bitaraflığı en mühim âmil olduğu için, Petersburg'un böyle bir teşebbüsüne Berlin'in müzâharet etmesi pek tabiidir.

Ruslara karşı müttefiksiz olarak bir harb mâcerasına atılmak istemiyen Ali Paşa İngiliz siyasetine istinâdı tercih etmiş, nihayet İngiltere'nin dâvetiyle Londra'da Türkiye, Almanya, Avusturya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın iştirâkiyle bir konferans toplanmış ve bu senenin 17 Kânunusânî = 24 Şevvâl Salı gününden 14 Mart = 21 Zülhicce Salı gününe kadar 57 gün süren bu konferansın kapanmasından bir gün evvel imzâ edilen dokuz maddelik muâhede mucibince Karadeniz bitaraflığı ilga edilmişse de, Türkiye'ye Boğazları sulh hâlinde kapalı tutmak mecburiyetini yükliyen maddenin de ilga edilmiş olması ve Bâb-ı Âlî'nin lüzum gördüğü zaman dost ve müttefik donanmalarını içeri almakta serbest bırakılması Türkiye için çok mühim bir fâviz ve Rusya için de yeni bir tehdid teşkil etmiştir).

1871 = 1288

7 Eylül = 21 Cumâda-lâhire, Perşembe: Sadı-ı-a'zam ve Hâriciyye nâzırı Mehmet Emin Âli Paşa'nın ölümü.

(Zayıf bünyeli, ince yapılı bir zât olan Ali Paşa'nın «Bunca teab-u-meşakkatin netice-i te'sirâtı olarak teverrüm» ettiğinden bahsedilir: Ötedenberi sürüklemiş olduğu anlaşılan hastalığın ölümle neticelenen son devresi üç ay sürmüştür; devletin başındaki muazzam gailelerin verdiği yorgunluklardan başka Yeni-Osmanlıların çirkin ve iğrenç neşriyyâtından ve bir taraftan da hayatına kasdedileceği hakkında Zabtiye nezâretinin bilhassa son zamanlarda mütemâdiyen verip durduğu raporlardan çok müteessir olduğu rivayet edilir. Son hastalığında ilkönce Erenköy'de ve ondan sonra da Bebek'deki yahısında tedâvi edilirken bile devlet işleriyle alâkadâr olmaktan geri kalmamış ve hattâ bir gün takatsızlığına rağmen pâdişahla görüşmek üzere Dolmabahçe sarayına gitmişse de, üst kata

çıkacak hâli olmadığı için Sultan Aziz onun bulunduğu odaya inmek nezâketini göstermiştir. Nihayet Erenköy'den Bebek'deki yalına nakledilmiş ve Osmanlı imparatorluğunun karanlık yolunu yıllarca aydınlatan büyük zekâ bu gün işte orada sönmüştür.

Tanzimat devrinde yetişen büyük devlet-adamlarının sonuncusu olan Âli Paşa'nın ölümü üzerine Osmanlı imparatorluğu da artık can çekişme devrine girmiştir : Koca-Reşid Paşa'nın ölümü için 1858 = 1274 vukuâtının «7 Kânunusâni» ve Büyük-Fuad Paşa'nın vefatı için de 1869 = 1285 vukuâtının «12 Şubat» fıkralarına bakınız.

1815 = 1230 senesi 5 Mart=23 Rebî'ül-evvel Pazar günü İstanbul'da dünyaya gelmiş olan Mehmet Emin Âli Paşa milâdî takvim hesabıyla 56 sene, 6 ay, 2 gün yaşadıktan sonra 57 yaşının içinde ölmüş demektir.

«Erkân-ı selâse» denilen büyük Tanzimatçılar içinde altmışını bulan yoktur : Koca-Reşid Paşa 58, Âli Paşa 57 ve Fuad Paşa da 54 yaşında ölmüştür; her halde bu büyük adamların yirmişer sene fazla yaşamamış olmaları Osmanlı imparatorluğu için tarihi mukadderâtının en fecî demektir. Çünkü bir daha o ayarda adam yetiştiremeyen devlet artık hep orta adamlarla mânevî cüceler elinde kalmıştır.

Âli Paşa beş defa sadr-ı-a'zam ve sekiz defa da Hâriciyye nâzırı olmuştur : Beş sadâret müddetinin mecmûu 8 sene, 3 ay, 15 gün tutmaktadır; bunların ilk üçü Sultan Mecid ve son ikisi de Sultan Aziz devirlerindedir : Yukarda 1852 = 1268 vukuâtının «6 Ağustos», 1855 = 1271 vukuâtının «2 Mayıs», 1858 = 1274 vukuâtının «11 Kânunusâni», 1861 = 1278 vukuâtının «6 Ağustos» ve 1867 = 1283 vukuâtının «11 Şubat» fıkralarıyla beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 217, 223, 227, 231 ve 236 numaralara bakınız.

Bu seferki beşinci ve sonuncu sadâreti 1867=1283 senesi 11 Şubat=6 Şevvâl Pazartesi gününden itibaren 4 sene, 6 ay, 24 gün sürmüştür; en uzun sadâreti işte bu sonuncusudur. Gene bu son sadâretinde Sultan Aziz Avrupa seyâhatindeyken kırk dört gün Saltanat-nâibliğinde de bulunmuştur : Yukarda 1867=1284 vukuâtının «21 Haziran» fıkrasına bakınız.

Mısır-çarşısı attarlarından Ali Rızâ Efendi'nin oğlu olan Âli Paşa'nın asıl ismi «Mehmed Emin»dir : «Âli» mahlasını o devrin âdetince Bâb-ı-Âlî'ye intisâbından itibaren almıştır; Bâb-ı-Âlî'de Divân-ı-Hümâyûn kalemine intisâbı 1245 = 1830 senesi 4 Zülka'de = 27 Nisan Salı gününe müsâdif olduğuna göre, ölüm gününe kadar resmî ve siyasi hayatı tam 41 sene, 4 ay, 10 gün sürmüştür demektir.

Âli Paşa çok fakir bir âileye mensub olduğu ve bilhassa babasını da küçük yaşta kaybettiği için muntazam bir tahsil görmeden henüz yaşının 15 sene, 1 ay, 24 gün tuttuğu, yâni 16 yaşına yeni bastığı sırada devlet hizmetine girmek mecburiyetinde kalmış olduğu için kendikendini yetiştirmeye çalışmış ve sırf şahsî gayretiyle zamanının en büyük diplomatu sayılacak mertebeye erişmiştir. Hususî hayatının en şerefli cepheleri işte bu büyük meziyyetiyle Garp menbâlarında bile hürmetle bahsedilen lekesiz iffet ve istikametidir. Bütün hayatı muazzam bir imparatorluğun en büyük makamlarında geçmiş olan bu temiz ve doğru adam Allahına kavuştuğu zaman âilesine borçtan başka bir şey bırakmamış, «Zamân-ı medîd-i ikbâlinde iltizâm-ı iffet-ü-istikamet edip âilesine servet yerine külliyyetlü deyn bırakmış ve terekesi garîmen tesviye edilmiştir».

Bâb-ı-Âlî'ye intisâbı üzerine derhal Fransızca öğrenmeye başlayan ve bilhassa Terceme-odası'na nakledildikten sonra o kalemdeki hulefâya Fransızca dersi verilmesinden çok istifâde eden Âli Efendi bilhassa sefâret kâtipliklerinde durmadan çalışarak bu beynelmîl diplomasi dilini fevkalâde mükemmel öğrenmiştir : Âli Fuad Bey «Ricâl-i mühimme-i siyâsiyye»sinde «Lisân-ı diplomasi olan Fransızca'yı emsâlî nâdir derecede tahsil» ettiğinden bahsettiği gibi, Fransız siyaset adamlarından Challemeil-Lacour'un «Türkiye ricâl-i-devleti» ismiyle Türkçeye terceme edilmiş olan eserinde de «Fransızcaya son derece vukufu olup gayet mükemmel yazarsa da esnây-ı mükâlemeye ağır konuştur ve dâima doğru tâbirlerle ifâde-i merâm etmeyi sevdiği için bâzan bir kelimeyi lüzumundan

fazla bir müddet arar» denilmektedir. Kendisini çok yakından tanıyan ve hattâ Girit seferinde Fransızca kâtipliğinde bulunmuş olan Fransız muharrirlerinden Charles Mismer «Souvenirs du monde musulman» isimindeki eserinde kendi yazılarını Paşa'nın ne mükemmel tashih ettiğini şöyle anlatır:

«Kendisine bir müsvedde takdim ettiğim zaman büyük bir dikkatle okuyup hoşlanmadığı yerleri çizer yahut tâdil ederdi. Fikirlerin ifâdesiyle kelimelerin intihâbında çok yüksek bir kudret ve kabiliyyete mâlik olduğu için, kendi kalemîyle şâyân-ı hayret bir surette tashih edilmiş bâzı vesikaları hâlâ saklarım».

Âli Fuad Bey paşanın «Siyasî notalar tarihinde Avrupa siyâsiyyûnuna da mu-saddak bulunan iktidârı,na ve Memduh Paşa da «Fransızca olarak kaleme aldığı notaların Avrupa diplomatları enzârında hayreti câlib» olduğuna işâret etmektedir; Âli Paşa'nın bizzat yazmış olduğu bir çok notalar Fransa'da talebe için siyasî üslûp örneği olarak kitap şeklinde basılmıştır. Her halde bu büyük adamın kıymeti Türkiye'den ziyâde Avrupa'da takdir edilmiş denilebilir: 1856 Paris sulh kongresindeki Avusturya murahhaslarından Baron Alexandre de Hübner hâtıratında kongreden bahsederken orada Âli Paşa ayarında diplomat olmadığını söylediği gibi, Fransa imparatoru Üçüncü Napoléon'un da :

— Âli Paşa gibi bir Hâriciyye nâzırı bulabilsem!

temennisinden ittifakla bahsedilir. Gene Üçüncü Napoléon'un «Sırf Garb'a âit bir mes'ele-i düveliyyede vükelâsına bir kerre de Âli Paşa'nın re'yini sormalarını ihtâr eylediği»nden bahsedilmektedir; hattâ Fransa'nın 1870 felâketinde imparatorluk devrilince Kuvve-i İcrâiyye reisi ve ondan sonra da Reiscumhur olan meşhur müverrih Thiers sulh teşebbüsüne girişmeden evvel Âli Paşa'dan da fikir sormuş olduğunu meclisteki nutkunda söylemiştir.

Memduh Paşa'nın «Asvât-ı sudûr»unda söylediği gibi Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı François-Joseph «Abd-ül-Aziz Hân'a iade-i ziyaret için Dersaadete vürûdunda Âli Paşa'nın sâhilhânesine de» gitmek suretiyle Paşa'nın bey-nelmîlel itibarına fevkalâde bir riâyet eseri göstermiştir. Charles Mismer'in Paşa öldüğü zaman o devrin en büyük diplomati olduğundan bahsetmesi hem dirâyet ve iktidârının fevkalâdeliğinden, hem de işte bu âlemşûmul şöhret ve itibarından dolayıdır. Vefatında terekese satılırken Almanya imparatorunun emriyle Baş-vekil Bismarck paşanın meşhur notalarını yazarken kullandığı yazı takımını «üç yüz lira bedel mukabilinde» aldırıp müzeye koydurmuştur.

Âli Paşa'nın bütün devletler nazarındaki büyük kıymet ve itibarına Sultan Aziz'in fevkalâde ehemmiyet verdiği ve hattâ kendisinden pek çok çekindiği muhakkaktır; meselâ bir gün paşanın gıyâbında:

— Allah şu adamı başımdan kaldırsın!

diyen pâdişaha Baş-mâbeyncisi azlinden kolay bir şey olmadığını söyleyince Sultan Aziz'in :

— Çık dışarı! Ben onu azletmeyi senin kadar bilmiyorum muyum? Azledip de Avrupa'ca bu kadar tanınmış bir adamın yerine kimi getireceğim?

diye azarladığından bahsedilir. Memduh Paşa'nın rivayetine göre de Sultan Aziz sonradan Şeyh-ül-İslâm olan İmâm-ı Evvel Hasan Hayrullâh Efendi'ye:

— O koca başlı adamı işten çıkarmış olsam başımıza işler çıkar!

demıştır. Paşa öldükten sonra pâdişahın saray erkânından birine:

— Şu kanapeyi görüyor musun? Âli bana pek çok gece bunun üzerinde sabah ettirmiştir!

dediğinden de bahsedilir. Âli Paşa'nın vekariyle nüfuz ve te'sirinden pek yalgın olan Sultan Aziz'in ölüm haberini alınca :

— İşte şimdi serbest oldum! Pâdişah olduğumu şimdi anlamıya başladım!

dediği hakkında da muhtelif rivayetler vardır. Sultan Aziz'in böyle söylemesine sebep, Âli Paşa devrinde sarayın devlet işlerine müdahale edememesidir. Abdurrahman Şeref «Tarih müşâhabeleri»,nde bu noktayı bilhassa tebarüz ettirir :

«Bâb-ı Âli'nin merci-i küll olmak an'anesini te'yid etmiştir. Vükelâdan hiç biri Sadr-ı a'zama ma'lûmat vermeksizin saraya çağrılabilir bile gidemez idi».

Sultan Aziz'in usul ve kanuna mugayir irâdelerini Âli Paşa infâz etmemiştir.

Bilhassa Tanzimât'ın halka verdiği hukuku pâdişaha karşı bile muhâfaza ve müdâfaada gayet titizdir. Süleyman Nazif merhum Âli Paşa'yı sevmediği halde böyle meselelerde ne kadar takayyüdkâr olduğunu «Nâmîk Kemal» hakkındaki risâlesinde şöyle anlatır:

«Pek çok kimsenin ma'lûmu olmayan bir hakikat-i târihiyyeyi burada zikredeyim. Vak'aya şâhid olanlardan birisinden işitmiş olan bir zât bana hikâye etmişti: Âli Paşa'nın son sadâretinde ve gecenin birinde Sultan Abd-ül-Aziz'in bir yâ-veri bir irâde tebliğ eder; Nâmîk-Paşa-zâde Ser-kurenâ ferik Cemil Paşa'nın hemen rütbesi ref'ile bir kaleye nefyolunmasını pâdişah emrediyor. Âli Paşa Bebek'deki yalısının dağ tarafındaki köşkünde bâzı yârâniyle demgüzâr olmakta imiş. Derhal giyinmiş ve saraya gitmiş. Misâfirleri paşanın avdetine kadar beklemişler. Sadr-ı-a'zam saraydan beşûş ve şâd avdet eder. Meğer bu emri i'tâyâ pâdişahın salâhiyyeti ve icrâyâ sadr-ı-a'zamın mecburiyyeti olamayacağına Sultan Abd-ül-Aziz'i iknâ' etmiş. Asıl güzellik ve Âli Paşa'nın şâyân-ı muâheze bâzı harekât-ı siyâsiyyesiyle beraber bu husustaki büyüklüğü, vak'ayı o gece mahremlerine anlattıktan sonra:

— Bu kapı bir kerre açılırsa bu memlekette büyük küçük hiç kimseye râhat ve emniyet kalmaz!

demiş olmasındadır.»

Hürriyet ve meşrutiyet isteyen Yeni-Osmanlılar işte bu Âli Paşa aleyhine manzum ve mensur küfürler savurarak neşriyat yaparken, pâdişaha bile salâhiyet dersi verecek kadar metânet gösteren bir şahsiyete saldırdıklarının farkında olmamaları kabil değildir; fakat buna rağmen Ziya Paşa:

Na's-i murdârımı seylâba atın,
Sürüdürler köpeği öldürene!

diye haykırmaktan çekinmemiş ve Nâmîk Kemal de :

Bilmem nedir lüzûmu vücûd-î habîsinin,
Dünyâyı boynuzun mu tutar hey öküz teres!

gibi mevzun ve mukaffâ küfürler savururken, o ölünce sağ kalanların elinde devletin ne hâle geleceğini hiç hayâlinde geçirmemiştir.

Âli Paşa'nın ölümüne en çok sevinenler Rus sefiri general İgnatiev/İgnatiyef ile Mısır hıdivi İsmail Paşa'dır; İbn-ül-Emin Mahmud Kemal Bey'in kaydettiği bir rivayete göre Âli Paşa hıdivin istiklâl temâyüllerine engel olduğu için, İsmail Paşa ölüm haberini getiren telgraf me'muruna bin altın ihsan etmiştir!

Âli ve Fuad Paşaların demokrasi ve meşrutiyet telâkkileri için yukarda 1867 = 1283 vukuâtının «24 Mart» ve 1868=1284 vukuâtının da «1 Nisan» fıkralarına bakınız. — Âli Paşa'nın mezarı Süleymaniyye câmiindedir).

8 Eylül = 22 Cumâda-l-âhire, Cuma: Bahriye nâzırı Mahmud Nedim Paşa'nın sadâreti.

(Osmanlı tarihinin en fecî tiplerinden olan bu gürcü Mahmud Nedim Paşa eski vüzerâdan Mehmet Necib Paşa'nın küçük oğludur: Ötedenberi saraya hulûl etmiye çalışmış ve bilhassa Âli Paşa'nın hastalığı esnâsında pâdişahı istibdâda sevkedecek telkinâtı sâyesinde Sultan Aziz'in gözüne girmiş, Bahriye tahsisâtından saraya paralar takdim etmiş ve daha bir çok entrikalar çevirerek maatteessüf Sadâret makamına geçmiştir.

Devlet işlerinin Bâb-ı-Âlî'den saraya intikaliyle keyfi idarenin teessüsü, Tanzimât'ın te'min ettiği insan haklarının ibtâlî ve Sultan Aziz'in israfçılığı bu meş'um adamın başlıca seyyiâtındandır. Koca-Reşid, Âli ve Fuad Paşaların devlet idaresini tedricî bir tekâmülle demokrasiye doğru götürecektir surette kurdukları teceddüd nizâmını bozan ve devleti Rus sefirinin tâlimâtıyla idare eden

Mahmud Nedim muâsırları arasında «Nedimof» ismiyle şöhet bulmuştur : Aşağıki fıkraya da bakınız).

13 Eylül = 27 Cumâda-l-âhire, Çarşamba: Şinâsi'nin ölümü.

(Ebuzziyâ'nın «Nümune-i-Edebiyyât», ında gösterdiği «5 Receb = 13 Eylül Çarşamba» tarihindeki Hicrî gün ve ay doğru değildir: Çünkü «5 Receb» Milâdî takvîmde Eylül'ün 20 nci Çarşamba gününe müsadiftir. İbn-ül-Emin'in «Son asır Türk şâirleri»ndeki «17 Eylül = 27 Cumâda-l-âhire» tarihinde de Milâdî gün rakamı hatâlıdır: Çünkü «17 Eylül», Hicrî takvimde «27 Cumâda-l-âhire»ye değil, «2 Receb Pazar gününe müsadiftir. Ebuzziyâ Tefvik aynı eserinde Şinâsi'nin Âli Paşa'dan bir hafta sonra bir Çarşamba günü ölmüş olduğunu tasrih ettiğine ve Âli Paşa da 7 Eylül=21 Cumâda-l-âhire Perşembe günü vefat etmiş olduğuna göre, yukarda esas ittihâz ettiğimiz tarih en doğrusudur.

Tanzimat edebiyatının ilk büyük şahsiyeti olan İbrahim Şinâsi Efendi bir rivayete göre 1240 = 1824 — 1825 ve diğer bir rivayete göre de 1242 = 1826—1827 tarihinde Tophâne'de dünyaya gelmiş olduğuna nazaran 46-47 yahut 44 - 45 yaşlarında ölmüş demektir: Çok çalışmadan mütevellit bir beyin rahatsızlığından öldüğü rivayet edilmekte olduğuna göre, hastalığının «Meningite=İltihâb-i-sehâyâ» olmak ihtimâli vardır.

Şinâsi Efendi Taşköprülü Mehmed Ağa isminde bir Topçu yüzbaşısının oğludur: Mehmed Ağa'nın Bolulu olduğu hakkındaki rivayet doğru değildir; bu yiğit yüzbaşı 1828 = 1243 vukuâtının «26 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Rus seferinde şehid olduğu için, zavallı Şinâsi bir iki yaşında yetim kalmış ve kendisini akrabâlarından yardım gören annesi Esmâ Hanım yetiştirmiştir: Bu fedâkâr ana İstanbulludur.

«Sicill-i-Osmânî»de Şinâsi'nin göbek-adı «Ali» âile menşei «Bitlis» gösterilirse de doğru değildir.

İbtidâî tahsilini ikmâl ettikten sonra «Tophâne-i-Âmire Mektûbî Kalemî»ne girmiş olan İbrahim Şinâsi orada «Kudemây-ı hulefâdan ve a'lem-i ulemâdan», İbrahim Efendi'den Arapça ve Acemce ve Osmanlı hizmetindeki Fransız zabitlelerinden olup ihtidasından sonra «Reşad Bey» ismini almış olan Châteauneuf'den de Fransızca öğrenmiş ve işte bunların teşviki üzerine Türk müzeciliğinin müessisi olmakla meşhur Tophâne müşiri Dâmâd-Fethi Ahmed Paşa'ya bir istid'â ile mürâcaat edip devlet hesabına tahsil için Paris'e gönderilmesini ve kendisi orada bulundukça fakir ve ihtiyar anasına münâsib bir maaş tahsisini istemiş, Fethi Paşa bu istid'âyı tervic edip Sadr-ı-a'zam Koca-Reşid Paşa'ya göndermiş ve adam yetiştirmeyi millî bir vazife bilen o büyük adam da derhal kabul edip Şinâsi'yi elli altın harcırah ve 750 frank = 37 buçuk Fransız lirası aylıkla Paris'e gönderdiği gibi anasına da oğlu tahsilini ikmâl edinceye kadar üç altın maaş bağlamıştır: Bugünkü kâğıt paramızla Şinâsi'nin talebe aylığı 1400 liraya ve annesinin maaşı da 120 liraya muâdildir! Devlet hesabına Fransa'ya gönderilmiş ilk Türk talebesi sayılan İbrahim Şinâsi Efendi Paris'de Maliye ve Edebiyat tahsil etmiş, avdetinde Meclis-i-Maârif ve Encümen-i-Dâniş âzâlıklarına ve daha sonra Ulâ rütbesiyle Meclis-i-Vâlâ âzâlığına tâyin edilmiştir. Encümen-i-Dâniş için 1851=1267 vukuâtının «18 Temmuz» fıkrasına bakınız.

Hedef olduğu entrikalarla istirkaplar yüzünden me'muriyyet hayatını mizâcına uygun bulmayan ve hattâ şimdiki beş vilâyetimize muâdil olan o zamanki İzmir vilâyeti valiliği gibi muhteşem bir makamı bile kabul etmeyen Şinâsi'nin en mühim faaliyetleri gazetecilik sâhasıyla büyük bir Türk lûgati te'lifinde gösterilir: İlkönce Ağâh Efendi ile beraber «Tercümân-ı-Ahvâl» gazetesini te'sis etmişse de altı ay sonra ondan ayrılmış ve bir müddet sonra 1278=1862 tarihinde «Tasvir-i-Efkâr»,ı neşre başlamıştır. Bu gazetenin ilk nüshasını çok beğenen Sultan Aziz Şinâsi Efendi'ye beş yüz altın ihsan göndermişse de, Efendi'nin öyle büyük bir paraya ihtiyacı olmadığını bahsederek reddetmiş olduğu rivayet edilir: Bu ihsan şimdiki kâğıt paramızla yirmi bin lira kadar bir para, yâni kü-

çok bir servettir! Şinâsi'nin nasıl bir seciyye sâhibi olduğu işte bununla o mu-
azzam İzmir valiliğini reddetmiş olmasından anlaşılır.
İkâmâline muvaffak olamadığı büyük lûgatının eski yazıdaki «tı = T» harfine
kadar biner sahifelik 14 cildini yazmıştır: Ebuzziyâ bunun bir kısmı Paris
«Encümen-i Şarkî»sinde ve bir kısmı da Peşte Üniversite kütübhanesinde oldu-
ğundan bahsetmektedir; «Encümen-i Şarkî»den maksat «Société Asiatique» ol-
duğu gerektir).

25 Eylül = 10 Receb, Pazartesi: Devlet-adamlarının «bilâ-muhâ- keme» nefyine ve keyfi icraâta başlanmak suretiyle Tanzimat devrine bilfiil nihayet verilmesi.

(Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Mahmud Nedim Paşa daha iş başına gel-
meden evvel Sultan Aziz'i keyfi idareye sevkedip Tanzimat esaslarını yıktırarak
telkinâta başlamış ve meselâ:

— Efendimiz bir pâdişâh-ı müstebidsiniz, her emr-ü-fermânınızı icrâya mukte-
dirsiniz!

gibi sözlerle mutlakıyyet dersi vermiye kalkışmıştır. Bu sözdeki «Müstebid» ke-
limesi «Müstakil» mânâsına gelir; tabii böyle bir «İstiklâl» den maksat, pâdişâ-
hın hiç bir kayde tâbi olmaması ve her sözünün kanun kuvvetini hâiz olmasıdır.
Âli ve Fuad Paşalar devrinde Bâb-ı-Âlî'nin bütün devlet işlerinde merci olmasın-
dan ve kendisinin de «İcrây-ı saltanat» edip «İcrây-ı hükûmet» edemeyecek vazî-
yette kalmış bulunmasından çok bunaldığı için Âli Paşa'nın ölüm haberini alınca:
— İşte şimdi pâdişâh olduğumu anladım!

diyen Sultan Aziz'e yeni sadr-ı-a'zamın şeytânî igvâları kadar kolay te'sir ede-
bilecek bir telkin tasavvur edilemez. Âli ve Fuad Paşaların yetiştirmelerinden
oldukları için vazifelerine derhal nihayet verilen Adliye nâzırı Şîrvânî-zâde Meh-
met Rüşdi ve Ser-asker Hüseyin Avni Paşaların Tanzimat esaslarına mugayir
olarak «bilâ-muhâkeme», memleketlerine nefyi hakkında Mahmud Nedim'in he-
men bir irâde istihsâline muvaffak oluvmesi işte bundandır; rûtbeleriyle nişan-
larından da tecrid edilen Şîrvânî-zâde Amasya'ya, Hüseyin Avni İsparta'ya nefye-
dilmiş, fakat mesele bu iki paşanın sürülmesine münhasır kalmamıştır. Eski
sadr-ı-a'zamlardan Şûrây-ı-Devlet reisi Yusuf Kâmil Paşa ile Adliye nâzırı Mü-
tercim Rüşdi Paşa da Tanzimâta mugayir olan bu keyfi cezâlara itirâz ettikleri
için 7 Şa'ban=22 Teşrinievvel Pazar günü azledildikten başka, Âli Paşa'ya men-
subiyyetlerinden dolayı rûtbeleri ref'edilenlerden Zabtiye müşiri Hüsni Paşa
ile Mâbeyn baş-kâtibi Emin Bey Kıbrıs'a, İskodra vali ve kumandanı Divitçi-İs-
mail Paşa Trabzon'a ve veliahd Murad Efendi'ye mensubiyyetinden dolayı şe-
hir-emini Haydar Efendi de Midilli'ye sürülmüş, bir çok devlet erkânı bilâ-sebep
azledilmiş veyahut taşra me'muriyetleriyle İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır! Tabii
bu vaziyet bütün bir devrin tasfiyesi ve hükûmetin Tanzimâta bilfiil nihayet ve-
rerek inhitat mutlakıyyetine doğru irticâ demektir: Sultan Mecid'in cülûsundan
4 ay, 3 gün sonra 1839 = 1255 senesi 3 Teşrinisânî = 25 Şa'ban Pazar günü Gül-
hâne Hatt-ı-Hümâyûnu ile başlayan Tanzimat devri tam 31 sene, 10 ay, 22 gün
sürdükten sonra Gürcü Mahmud Nedim'in insan haklarını işte bu gün resmen
ihlâle başlamasıyla nihayet bulmuş demektir.

İkinci Abdülhamid devrinde ilân edilen Kanun-ı-esasî'nin pâdişaha istediği ada-
mı hudut hâricine çıkarma salâhiyyetini veren meşhûr 113 üncü maddesi, is-
tibdadî Mahmud Nedim'in işte bu keyfi icraâtıyla başlayan irticâ hamlesinin bu
tarihten 5 sene, 2 ay, 29 gün sonra kanunlaşmasından başka bir şey değildir:
Aşağıda 1876=1293 vukuâtının «23 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. Bilhassa bu
bakımdan Sultan Hamid'in kanun-ı-esasîsi, babası Sultan Mecid'in Gülhâne
Hatt-ı-Hümâyûnuna nisbetle geriye doğru atılmış bir irticâ adımı demektir.
1861 = 1277 senesi 25 Haziran = 16 Zülhicce Salı günü tahta çıkmış olan Sultan

Aziz'in saltanat devri bu bakımdan iki safhaya ayrılabilir: Ali Paşa'nın ölümü üzerine maatteessüf iş başına gelen mutlakıyyetçi Mahmud Nedim'in bu gün Tanzimat hukukunu ihlâl eden keyfi icraâtına kadar 10 sene, 3 ay süren birinci safha Ali ve Fuad Paşalar şâyesinde Tanzimat esaslarına tam bir riâyetle geçmiş ve hattâ 1868—1284 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasında halk mümessillerinin iştirâki şartıyla kurulduğunu gördüğümüz büyük Şûrây-ı-devlet bir millet-meclisi mâhiyyetini almış ve nihayet bu gün başlayıp Sultan Aziz'in hal'ine kadar 4 sene, 8 ay, 5 gün süren ikinci safha artık keyfi bir idare şeklinde geçmiştir: Abd-ül-Aziz'in hal'i için aşağıda 1876—1293 vukuâtının «30 Mayıs», fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı Sultan Aziz iyi vezirler elinde çok iyi bir pâdişah olduktan sonra, şaşılığından dolayı «Kör-Mahmud Nedim» ve Rus tarafdarlığından dolayı «Nedimof» isimleriyle de anılan gürcü Mahmud Nedim gibi değersiz ve hâris adamların elinde fena bir istihâleye uğrayıp müstebid kesilmiştir).

1872 = 1289

16 Nisan = 7 Safer, Salı: Antakya zelzelesi.

(Antakya ve havâlisinde bu gün başlayan büyük ve korkunç zelzele 27 Nisan = 18 Safer Cumartesi gününe kadar on iki gün sürmüştür: Buradaki gün tarihleri «Basiret» gazetesinin 25 Safer 1289 tarihli nüshasında Rûmî takvimin 4-15 Nisan günlerine müsâdîf gösterilir).

On iki gün içinde altmış sarsıntı olmuş, şehrin üçte biri tamamiyle yıkılmış, diğer kısımları artık oturulamıyacak kadar harab olmuş, civarda 38 köy ve kasaba virâneye dönmüş ve bilhassa Süveydiyye limanı «kâmilten harâbezâr», hâline gelmiştir: Bu müdhîş felâkette bin beş yüz insan telef olduğundan ve bir misli de yaralı tahmin olunduğundan bahsedilir).

30/31 Temmuz = 24/25 Cumâda-l-ülâ, Salı/Çarşamba gecesi : Mahmud Nedim Paşa'nın azli ve ertesi gün Mithat Paşa'nın ilk sadâreti ve şahsiyeti.

(Rusçuklu Hacı-Ali-Efendi-zâde Hacı Hâfız-Mehmet Eşref Efendi isminde bir kazâ kadısının oğlu olan Şûrây-ı-devlet reisi Ahmed Şefik Midhat Paşa daha Ali Paşa hayatta iken İstanbul'dan uzaklaştırılmak üzere Bağdad valiliğine gönderilmiş ve «Altıncı ordu nezâreti» de ilâveten uhdesine tevcih edilmiştir. Çok muktedir bir vali olan Midhat Paşa'nın Tuna vilâyetinde olduğu gibi Bağdad vilâyetinde de bir çok muvaffakiyyetli icraâtı vardır; fakat bu değerli vali, umumiyyetle zannedildiği gibi büyük bir devlet-adamı değildir: Çok sert, mütehakkim, muhtar ve hattâ mütecâviz mizâcî siyasî hayatındaki muvaffakiyyetsizliklerle felâketlerin başlıca âmilidir.

Zâten iyi bir devlet-adamı olmadığını ve bilhassa büyük işlerdeki tecrubesizliğini bizzat kendisi de bu ilk sadâretinden sonra bir aralık bulunduğu Adliye nezâretinden çekilirken yazdığı istifânâmenin sonunda işte şöyle i'tirâf etmektedir:

«Ekser-i evkaatım taşra me'mûriyyetlerinde geçmesiyle bu kadar karışık işlerin içine girmemiş ve emsâlini görmemiş olduğumdan efkâr ve iktidâr-ı âcizâneme muvâfık ve müvâzin diğer bir hizmet ihsan buyurulması ümidine mütevellilen istid'ây-ı merhamet ve şefkat-ı Veliyy-i-nîmete mecburiyyet hâlinde bulundum». Her halde Paşa'nın bu acı i'tirâfı, aşağıda göreceğimiz megalomani buhranlarından âzâde bulunduğu bir âna tesadûf etmiş olsa gerektir.

Bu noktada umumiyyetle ittifak edilir: Meselâ müverrih Cevdet Paşa «Evzâ-ı nâbecâ ve atvârı hod-fürûşânesinden» ve bilhassa «Mübâlâtsiz ve bir işin sonunu saymaz bir zât» olduğundan, Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı Eğinli Said Paşa hâtîrâtında «Şerr-ü-mekrinden», Ali Suâvi «Haddini bilmezliğinden», sadâreti za-

manında mektubçuluğunda bulunmuş olan Memduh Paşa «Lâübâliyanê tavrı»ndan ve «Sellemeñü-s-selâm tasvîr-i merâm ve ifâde-i kelâm» eden «Bi-fütur bir zât» olduğundan, Abdurrahman Şeref «İhtiyât-u-teenniye mültefit» olmadığından ve «Pek çok işe başlar ve ehemmi mühimme takdim etmeği ve hangilerinin kolaylıkla kabil-i ikmâl olduğunu düşünmez» bir yaradılıştâ bulunduğundan, Mahmud Celâlüddin Paşa «Cür'et-i muharribe ile şöhret-şîâr olup her fi'l-ü-amelden mülâhaza-i zâtiyyesine pereştîşle müstebid-bir-re'y ve isti'lâyâ mâil» olduğundan ve nihayet İbn-ül-Emin Mahmud Kemal de «Hod-serâne ve serbestâne ahvâl-ü-akvâl» inden ve bilhassa Midhat Paşa'nın bütün âşınâlarından bizzât işitiğine göre «Önünü ardını gözetmez, yaptığı işten de dürlü zarar tevellüd edeceğinî düşünmez bir zât olduğundan» bahsetmektedir.

Yalnız bir kaçını zikretmekle iktifâ ettiğimiz bu gibi mütâlâaların ne kadar haklı olduğunu anlamak için Midhat Paşa'nın «Tabsıra-i ibret» ve «Mirât-ı hayret» isimleriyle iki cilt hâlinde neşredilen hâtıratına şöyle bir göz gezdirivermek bile kâfidir: Paşa'nın kendikendine ne derece hayran ve hattâ hürmetkâr olduğu her şeyden evvel «Ben» ve «Biz» gibi müfred yahut cem'-i-mütekellim zamirleri kullanmaya kat'iyen tenezzül etmeyip bir şahs-ı-sâlisten bahseder gibi hep «Midhat Paşa» ve hattâ «Müşârunileyh Midhat Paşa» demesinden anlaşılır! «Midhat Paşa Hazretleri» dememiş olmasına şükretmelidir! İşte bu hâlet-i ruhiyyeden dolayı devletin kendisiyle kaaim olduğuna ve kendisi olmazsa memleketin hemen yıkılıvereceğine kaani'dir! Meseâ Sultan Hamid kendisini hudud hâricine çıkarırken «Müşârunileyh Midhat Paşa» Mâbeyn müşiri Eğinli Said Paşa'ya :

— Eğer beni buradan tard-ü-teb'id ederseniz alimallah memleket mahvolur! demiş ve vapura götürülmek üzere saraydan çıkarılırken de Türk milletinin artık ölmüş olduğuna karar vererek:

— Allah rahmet eylesün bu millete!

demekten bile çekinmemiştir: Yalnız Türkiye'de değil, Avrupa'da bile dirâyet ve iktidarı kadar doğruluğu ve ciddiyetiyle de mârûf olan Eğinli Said Paşa'nın hâtıratına Midhat Paşa'nın bu sözlerini kaydederken hiç bir mübâlagaya kapılmadığı «Tabsıra-i ibret» in 197 nci sahifesinde Midhat Paşa tarafından bizzât te'yid edilmiş olmasıyla sâbittir; «Müşârunileyh» kendi sözünü kendi hâtıratına şöyle geçirmiştir :

— Teessüf ederim ki Der-i-Saâdet'e avdetimde ne Şevketlü Efendimizi bu saraylarda ve ne de bu mülkû yerinde göremeyeceğimden ve edilen hatîâtın ol vakt derecesi taayyün eder ise de telâfi-i mâfât mümkün olmayacağından bunların aynıyle ve tamamıyla Huzûr-ı Şâhâneye arzını recâ ederim!

Halbuki bir müddet sonra Avrupa'dan avdetinde pâdişahı da, sarayları da, devleti de hep yerli-yerinde bulmuş ve hattâ öyle bulduğu için Suriye ve İzmir valiliklerinde de bulunmuştur!

Her halde bu ölgüsüz sözleri ulu-orta söyliycek kadar megalomaniye müptelâ olan bir kimse için başkalarını istihfâf etmek ve hattâ kendisinin bu gibi patavatsızlıklarına karşı çok sabırlı davranan pâdişahı bile şifâhen ve tahrîren ve mükerreren techil, tezyif, tehdit ve hattâ tahkir edivermek işten bile değildir. Meselâ «Müşârunileyh» in Sultan Hamid'e verdiği tuhaf bir «Takrîr» in «Tabsıra-i ibret» deki sûretinde bir pâdişahı değil, insanın en yakın ve en samimi dostunu bile çileden çıkaracak bir takım hiddetli, şiddetli ihtarlar tesadüf edilir (S. 395) :

— Evvelâ, Zât-i-Mülûkânelerine âid olan vazâif-i hükümdârânenizi mutlaka bil-melisiniz, zirâ bilcümle harekâtınızdan millet nazarında mes'ul olacaksınız!

Âdetâ bir tekdiri andıran bu sert ve acı sözü ilk meşrutîyyetin ilk günlerinde sarfeden Midhat Paşa pâdişahı techil ederken meşrutî rejimlerde hükümdarların değil, bil-akis hükümetlerin mes'ûliyyet mevkuinde bulunduklarının farkında bile olmadığını göstermiştir! Bu vaziyete göre Sultan Hamid'in hâtıratında paşanın Hukuk-ı-esâsiyye bilmediğinden bahsetmesine hak vermemek kabil midir? Gene aynı «Takrîr» inde «Şevketlü efendi» sine ders verip durmakta her nedense devam eden Midhat Paşa :

— Usûl-i meşveretle idare olunan bir millette nizam nedir, bilir misiniz?
diye meydan okuduktan sonra:

— Tâfsile hâcet yoktur!

diye birdenbire bahsi kapatmakta ve ondan sonra da henüz tahta çıkıp istenilen meşrutıyyeti ilk iş olarak ilân etmiş olan pâdişahı işte şöyle tahkir etmektedir:

— Henüz dehşetli zelzelelerden mahv-u inkırâz derecesini savuşturan binây-ı devleti ta'mire çalıştığımız sırada siz âdeta yıkmak istiyorsunuz diyebilirim!

Böyle sözler yalnız resmî âdâba değil, âdâb-ı muâşerete bile mugayirdir: Dünyanın hiç bir yerinde bir hükümdarın tebaasından biri tarafından böyle azarlandığı görülmemiştir.

Sultan Hamidin düşmanı ve Midhat Paşa'nın hayrâmı olan Osman Nuri Bey «Abdülhamid-i Sâni ve devr-i saltanatı» ismindeki eserinin birinci cildinin 185 inci sahifesinde Avrupa devletlerine verilecek bir notada «Gayet şiddetli bir lisan kulanılmasını» isteyen Midhat Paşa'nın itidâl tavsiye eden pâdişahla Hâriciyye nazırı Safvet Paşa'ya ne kadar kızdığını anlatırken:

«Midhat Paşa'nın lisanından Abdülhamid'in yüzüne karşı mücib-i hakaret bir söz sâdır olmuş ve pâdişahın umûr-ı hükûmette tecribesiz olduğunu ifade etmiş, bunun üzerine Abdülhamid sadr-ı a'zamı hemen huzûrundan çıkarıp Safvet Paşa'yı bir müddet daha yanında alıkoymuş»

dedikten sonra, «Müşârûniyleh» Midhat Paşa'nın:

«Evinde ziyâretine gelen ulemâ ve ricâl-i devlete karşı da Abdülhamid hakkında mugayir-i hürmet ba'zı kelimât sarfetmiş»

olduğundan bahsetmektedir! İşte bütün bunlardan anlaşılacağı gibi Midhat Paşa, merhum Âli ve Fuad Paşalar tarzında temkinli, olgun, müdebbir ve muktedir bir devlet-adamı değil, maatteessüf kendini pek çok beğenip ve daima dev aynasında görüp muâsırlarına pek yüksekte bakmış müteheyyic bir şahsiyettir. Bu taşkın ve atılın vezirin devlet idaresi bakımından temsil ettiği yegâne fikir, kendisinden çok evvel ortaya atılıp her türlü münakaşası yapılmış olan

«Meşrutıyyet» fikrinden ibarettir: Bu meselede büyük selefleri Âli ve Fuad Paşalar gibi o muazzam Osmanlı imparatorluğunun bünyevî ve mahallî şerâtını millî hâkimiyet esaslarıyla te'lif edebilecek tehlikesiz bir şekil bile düşünemeyip Avrupa parlantarizmini olduğu gibi taklid edivermekle devletin inhilâl ve inkırâz tehlikesinden derhal kurtuluvoreceğini zannetmiş ve işte bundan dolayı meşrutıyyetin ilânı üzerine hâricen Avrupa devletlerinin artık müdâhâle siyasetinden hemen el çekivereceklerine, dâhilen memleketin birdenbire kalkınıp kuvvetleneceğine ve bilhassa rengârenk ırklara türlü türlü dillere ve muhtelif dinlerle bir sürü mezheplere ayrılan imparatorluk anasının Osmanlılık esası etrafında birdenbire kaynaşıp birleşivereceğine hükmetmiştir! Âli ve Fuad Paşaların en kuvvetli cephelelerini teşkil eden siyasi tecrübeleriyle muhteşem Garp kültüründen mahrum olan

Midhat Paşa dünyanın gidişini bile maatteessüf kavrayamadığı için «Osmanlılık» ismi altında bir nevi milliyetler milliyeti kurulabileceğine kaani' olmuş ve işte bu kanaâtinden dolayı Türk bayrağının millî safvet ve kudsiyyetini bile ihlâl kalkışmaktan çekinmemiştir! Bu tüyler ürpertici faciayı bizzat kendisi öğüne öğüne anlatır! Bosna-Hersek meselesi münâsebetiyle Avusturya Hâriciyye nazırı kont Andrassy'nin neşrettiği bir beyannâmeye hilâl ile salibin bir bayrakta birleşmeyeceğinden mecâzî bir şekilde bahsetmesine karşı Türk bayrağına hemen bir hac ilâve ediveren Midhat Paşa bu fecî mârifetini «Tabsıra-i ibret»inin 181 inci sahifesinde kendisinden alel-usul bir şahs-ı sâlis gibi bahsederek şöyle nakletmektedir:

«Midhat Paşa mücerred bu da'vâyı mükezzib olmak ve eser-i fi'lisini göstermek için Hristiyyandan bir tabur gönüllü askeri teşkil ederek ve sancaklarında ay yıldızın yanına bir de salib ilâve eyliyerek tâbûr-ı mezkûr Der-ı-Saâdet'de cümle nin manzûr-u meshûdu olduktan sonra Niş fırka-i askerıyyesine göndermiştir». Aşağıda 1876=1293 vukuâtının «23 Kânunuevvel», fıkrasında vesikasıyla beraber göreceğimiz diğeri bir hareketi de fecâat derecesi itibarıyla bu bayrak faciâsından aşağı değildir: Midhat Paşa Türk meşrutıyyetini Avrupa devletlerinin müsterek kefaleti altına aldırarak teşebbüsünde bile bulunmuşsa da hamdolsun muvaffak

olamamıştır. — Paşanın malî seciyyesi için aşağıda 1875=1292 vukuâtının «6 Teşrinievvel», fıkрасile 1876=1293 vukuâtının «30 mayıs» ve «4 haziran» fıkralarına bakınız.

Ahmed Şefik Midhat Paşa'nın parlaması, Niş eyâletiyle Tuna vilâyetindeki muvaffakiyyeti üzerinedir: «Teşkil-i vilâyât» nizamnâmesi yapılırken İstanbul'a çağırılıp Büyük-Fuad Paşa'ya yardım ederek gözüne girmiş ve bir kaç sene sonra Sultan Aziz Avrupa'dan dönerken Tuna vilâyetindeki icrâatını takdir ettiği için, 1868=1284 vukuâtının «1 Nisan», fıkрасında iptidai bir millet-meclisi mâhiyyetinde teşkil edildiğini gördüğümüz büyük Şûrây-ı devlet kurulduğu zaman riyâsetine tâyin edilmiştir. Fakat demokrasiye doğru ilk adım sayılan bu vazifedeki keyfi idaresiyle lâübâlî hareketlerine ve bilhassa serkeşliğine tahammül edemiyen Ali Paşa nihayet kendisini azledip Bağdad valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırmıştır. 1869=1285 den 1872=1289 tarihine kadar üç sene Bağdad'da kalan Midhat Paşa hemen Ali Paşa'nın ölümü üzerine kendisi için artık pâyitahtta rol oynamak imkânı hâsıl olmasından, hem Mahmud Nedim'in millî bir fâcia şeklini alan sadâretinin bütün memlekette uyandırdığı umumî infiâlden istifâde etmek üzere isti'fâ edip İstanbul'a gelmişse de Mahmud Nedim Paşa kendisinden kuşkulandığı için hemen Edirne valiliğine tâyin ettirip tekrar uzaklaştırmak istemiş, fakat bu tâyinden iki gün sonra teşekkür için huzura çıkan Midhat Paşa Sultan Aziz'e hâin sadr-ı a'zamın bütün fenalıklarını anlatarak kendi sadâretine yol açmıştır: Mahmud Nedim Paşa'nın bu ilk sadâretindeki fenalıklarının en mühimleri Tanzimat esaslarının yukarıki sene vukuâtının «25 Eylül» fıkрасında gördüğümüz keyfi hükümlerle ihlâlinden başka on milyon liralık bir istikrazdan «komisyon» ismiyle ayırdığı yüz bin altını pişkeş şeklinde gizlice pâdişaha takdim etmesi ve bilhassa Rus sefiri general İgnatiev'in tâlimâtına uyarak Rumeli demir-yollarının inşaatını sekteye uğratmasıdır: Bu meselede yüz binlerce liralara döndüğünden bahsedilir.

Bir taraftan yukarıki senenin «25 Eylül» fıkрасında nefyedildiklerini gördüğümüz devlet-adamlarının husûmetlerinden ve bir taraftan da halkın artık «Dilgir ve müteneffir» olmya başlamasından telâşa düşen Sultan Aziz bilhassa Midhat Paşa'yı dinledikten sonra Mahmud Nedim'i fedâ etmiye karar vermiş ve nihayet bu gün kararını tatbik ederek Midhat Paşa'yı Edirne'ye gitmeden evvel Sadâret makamına getirmiştir.

Mahmud Nedim'in bu ilk sadâreti yukarıki senenin 8 Eylül=22 Cumâda-ı-âhire Cuma gününden itibaren 10 ay, 24 gün sürmüştür: Gün tarihindeki ihtilâf için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 237 numaraya bakınız.

İbn-ül-Emin Mahmud Kemal'in hesabına göre Mahmud Nedim bu ilk sadâreti esnâsında 5 Ser-asker, 4 Bahriye, 4 Adliye ve 5 Maliye nâzırı ile 6 Tophâne müşiri, 5 Sadâret ve 6 Ser-asker müsteşarı azil ve nasbettiirmiştir! Bilhassa valilerin dama taşına döndüklerinden bahsedilir: Valiliklerle mutasarrıflıkların sık değişmesi, bu gibi tebeddüllerin irtikâp ve irtişâ vesilesi olmasındandır).

7 Ağustos = 2 Cumâda-ı-âhire, Çarşamba: Kuzguncuk yangını.

(Bu gün Kuzguncuk iskelesinin yanında bir yalıdan çıkan yangın inâdiyye karakoluna kadar genişliyerek altı yüzden fazla ev ve yalıyı «harâbezâr» a çevirmiştir: Boğaz-ıçî'nin eski Türk üslûbundaki zarif binâlarını hep işte bu büyük yangınlar mahvetmiştir).

28 Eylül = 25 Receb, Cumartesi : Mısır hıdivine hâricî istikraz akdi salâhiyyetine âit ferman verilmesi.

(İstiklâl hulyâları uğrunda hazineler sarfedip duran Mısır hıdivi İsmail Paşa'nın ondan evvel verâset usulünü «Ekberiyyet» kaidesinden «Evlâdiyye» şekline

tahvil için istihsal ettiği fermanla valilik ünvanının «Hıdiv» lige tahvili hakkında aldığı diğer bir ferman için yukarda 1866 = 1283 vukuâtının «28 Mayıs» ve «2 Haziran» fıkralarına bakınız. O tarihten sonra 5 Safer 1284 = 8 Haziran 1867 Cumartesi günü ecnebi devletleriyle gümrük ve posta işlerine âit «gayr-i-siyasi» mukaveleler akdi hakkında da yeni bir imtiyaz fermanı koparmış olan İsmail Paşa'nın artık en mühim hedefi hâricî istikraz salâhiyyetini istihşâl etmektir: Bir taraftan i'mâr işleri ve bir taraftan da çok heveslendiği hükûmdar rolünün fevkalâde masrafları haris hıdivi ötedenberi böyle bir imtiyaz peşinde koşturmuşsa da, bundan evvel Âli Paşa'nın şiddetli bir ihtâriyle karşılaşmış ve hattâ «Mir'ât-ı Hakikat»e göre:

«Azli derecesine varan tasavvurâta karşı Londra'da hisâba sığmaz paralar sarfiyle İngiltere vükelâsının sahâbetini kazanmış»

ve nihayet Âli Paşa öldükten sonra «Pâdişahı envâ'-ı tühaf-u-hedâyâ ve bi-hisâb nükud-u-emvâl takdimiyle tarafına celb» ettikten başka «Vükelâ ve ricâl-i devlet-den lüzumlu lüzumsuz pek çok zâtı dahî itmâ'» etmiştir: Hâricî istikraz salâhiyyetine âit fermanı işte bu sâyede koparan İsmail Paşa'nın:

«Bu alış verişler esnâsında kurenây-ı-pâdişâhiden akl-u-fikri bir para değmiyen züfehâyâ yüzer, yüz ellîşer bin lira»

dağıttığından bile bahsedilir! Yalnız Sadr-i-a'zam Midhat Paşa i'tirâz edip ilkönce müphem bir ferman verdimişse de İsmail Paşa kabul etmediği için pâdişah nihayet hıdivin istediği gibi bir ferman yazdırmış ve artık Midhat Paşa da ses çıkarmamıştır. Bundan sonra 13 Rebî'ül-âhir 1290 = 10 Haziran 1873 Salı günü İsmail Paşa'nın o tarihe kadar tedricen istihşâl ettiği imtiyazların hepsini birden te'yid eden bir ferman daha verilmiştir).

19 Teşrinievvel = 16 Şa'ban, Cumartesi: Midhat Paşa'nın azliyle Mütercim-Rüşdü Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(Bu değişikliğe başlıca üç sebep gösterilir: 1) Midhat Paşa'nın huzura çıktıkça «Lâübâliyâne» hareketlerde bulunması, «Atvâr-u-güftârı hoşâ gitmemesi» ve bu yüzden sarayda dedikoduya meydan vermesi, 2) Yukarıki fıkra da Mısır hıdivine verildiğini gördüğümüz istikraz fermanına bîdayette muhâlefet etmiş olması, 3) O sırada devletin iki milyon altınından fazla bir bûdce açığı bulunduğu halde Avrupa'dan istikraz ettiği on milyon lira sayesinde sahte bir bûdce tertib ettirip pâdişahı aldatarak vâridâtı masâriften beş yüz küsur bin lira fazla göstermiş ve hattâ istikraz komisyonu nâmiyle ayırdığı yüz bin altını da el altından saraya takdim etmiş olan Mahmud Nedim'in sukutu üzerine Midhat Paşa'nın arzettiği hakiki bûdce vaziyeti karşısında şaşalıyan pâdişahın paşaya inanmaması nihayet azliyle neticelenmiştir.

Midhat Paşa'nın bu ilk sadâreti bu senenin 31 Temmuz = 25 Cumâda-ı-ülâ Çarşamba gününden itibaren 2 ay, 19 gün sürmüştür: Sultan Hamid devrindeki ikinci sadâreti için aşağıda 1876 = 1293 vukuâtının «19 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

1873 = 1289

15 Şubat = 17 Zühicce, Cumartesi: Mütercim-Rüşdü Paşa'nın azliyle Ser-asker Sakızlı Ahmed Es'ad Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azle sebep olarak dalkavuk ve hafifmeşrep Mahmud Nedim'in tekâpuya alıştığı saray muhitinde Mütercim'in ağır-başlılığı artık giran gelmiye başladığından bahsedilir; İbn-ül-Emin'in kaydettiği bazı rivayetlere göre de İngiltere'ye ismarlanan zirhîların taksitleri ödenmemiş olması veyahut Mısır hıdivi İsmail Paşa'nın entrikalarını da başlıca sebeplerdendir; Rüşdü Paşa'nın bu üçüncü sadâreti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 3 ay, 27 gün sürmüştür.

Sakızlı-Es'ad Paşa kolağası Mehmed Ağa isminde birinin oğludur: ilkönce Büyü-Fuad Paşa'nın teveccühünü kazanarak himâyesine mazhar olmuş, sonra ataşemillerlikle bulunduğu Paris sefâretinde Sultan Aziz'e takdim edilip onun da gözüne girmiş ve «Sâye-i Şâhâne» çabuk parlıyarak 44 - 45 yaşlarında Sadr-ı a'zam olmuştur. İkinci sadâreti için aşağıda 1875 = 1292 vukuâtının «26 Nisan» fıkrasına bakınız).

1873 = 1290

15 Nisan = 16 Safer, Salı: Sakızlı-Es'ad Paşa'nın azliyle Mâliye nâzırı Şîrvânî-zâde Mehmet Rüşdü Paşa'nın sadâreti.

(Yukarıki fıkra tarihinden itibaren ancak 1 ay, 28 gün sadârette bulunan Es'ad Paşa'nın azline sebep, Sultan Aziz'in yetiştirmesi ve adamı olmasına tahammül edemiyen ve kıdemsizliğini de istihfâf eden bazı vükelânın aleyhine ittifak etmiş olmalarıdır. Mahmud Nedim'in de düşmanları olan bu müttelikler Ser-asker Hüseyin Avni, Mâliye nâzırı Şîrvânî-zâde Rüşdü ve Adliye nâzırı Midhat Paşa'larıdır. 1871 = 1288 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasında bunlardan Şîrvânî-zâde'nin Amasya'ya ve Hüseyin Avni'nin de Isparta'ya nefyedildiklerini görmüştük: Mahmud Nedim'in azlinden dört gün evvel artık mevki tamamiyle sarsılmış olduğu sırada 1872=1289 senesi 26 Temmuz=20 Cumâda-ı-ülâ Cuma günü her ikisi birden afvedilmiş, Hüseyin Avni ilkönce İzmir valiliğine gönderildikten sonra Bahriye nâzirliği ile İstanbul'a getirilmiş ve biraz sonra da Es'ad Paşa Sadr-ı a'zam olunca Ser-askerliğe geçirilmiştir; Şîrvânî-zâde ise evvelâ Orman ve Maâdin ve ondan sonra da Mâliye nezâretine tâyin edilmiştir.

Bunların daha o zamanlardan itibaren Sultan Aziz'in hal'ini tasarlamaya başladıklarından bahsedilir: Sadâret makamında Es'ad Paşa gibi pâdişahın sâdık bir «berkeşide» sine tahammül edememelerinin en mühim sebebi işte bu vaziyette gösterilebilir. Mahmud Celâlüddin Paşa'nın rivayetine göre Hüseyin Avni Paşa: «Sarây-ı pâdişâhide meclûbesi olan Hazînedar-Kalfa'yı ve Ser-kurenâ Hâfız-Mehmet Bey'i itmâ' ile»

Es'ad Paşa'yı azlettirip müttelik olan Şîrvânî'nin sadâretini te'min etmiştir. Azıl tarihindeki ihtilâf için «Vezir-i a'zamlar» cedvelinde 240 numaraya bakınız. Amasya'da tavattun etmiş Şîrvan Türklerinden büyük mutasavvıf İsmail Şîrâcüd-din'in oğlu olan Mehmet Rüşdü Paşa ilmi ve iktidariyle mâruftur: Hayatının en mühim hatâsı, sûret-i haktan görünen Hüseyin Avni'nin ne mâhiyette bir tip olduğunu çok geç anlamış olmasında gösterilebilir; Aşağıki fıkraya bakınız. — Şîrvânî-zâde Rüşdü Paşa'ya nisbetle adaşı Mütercim-Rüşdü Paşa'ya «Büyük-Rüşdü Paşa» denilir).

1874 = 1290

13 Şubat = 25 Zülhicce, Cuma: Sadr-ı a'zam Şîrvânî-zâde Rüşdü Paşa'nın azli.

(Azlin sebebi, Sultan Aziz'in hal'i meselesinde müttelikleri Hüseyin Avni ve Midhat Paşaların kendisini bir âlet olarak kullanmak istediklerini nihayet anlamaya başlayan Şîrvânî-zâde'nin işi savsaklamasından ve Midhat Paşa'yı da Selânik valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırmış olmasından şüphe ve endişeye düşen Hüseyin Avni Paşa'nın pâdişaha alel-usul sûret-i haktan görünerek bir takım tezvîratla bulunmuş olmasıdır: Meselâ Şîrvânî-zâde'nin veliahd Murad Efendi'ye mütemâyil olduğundan, Kanun-ı esâsi tarafdarlığından ve hattâ hal'e bile teşebbüs etmek istediğinden bahsetmiş olduğu rivayet edilir; bu suretle Hüseyin Avni kendi garazını Şîrvânî-zâde'ye isnâd etmiş demektir!

Midhat Paşa'nın «Tabsıra-i ibret» ine göre «Havâss-ı vükelâ beyninde» vaziyeti kurtarmak için meşrutiyetten başka çâre olmadığı «Müttefikan teslim» edilmişse de pâdişahı kuşkulandırmamak için şimdilik bâzı «Kavânin ve nizâmât vaz'ına dâir bir lâyiha», yazılmasına ve bunu da kendisinin yazmasına karar verilmiş, Şirvânî-zâde bir gün huzurda bu lâyiha meselesini ağzından kaçırması ve işte bunun üzerine Midhat Paşa Selâniğ'e gönderildikten sonra Rüşdi Paşa da azledilmiştir. Fakat her halde Hüseyin Avni'nin tezvirâtı muhtelif rivayetlerle sâbit ve muhakkaktır.

Şirvânî-zâde'nin sadâreti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 9 ay, 29 gün sürmüştür: Gün tarihindeki ihtilâflar için «Vezir-i a'zamlar» cedvelinde 240 ve 241 numaralara ve Şirvânî'nin encâmı için de aşağıki fıkraya bakınız).

15 Şubat = 27 Zühicce, Pazar: Ser-asker Hüseyin Avni Paşa'nın sadâreti.

(Ser-askerlik de uhdesinde kalmak şartıyla Sadr-ı-a'zam olan Hüseyin Avni Paşa İsparta vilâyetinin Şarkî-Karaağaç kazâsına tâbî' Avşâr nâhiyesinin Gelendos köyündendir: İbn-ül-Emir Mahmud Kemal'e göre soy-adı «Odabaşı-zâde» dir ve babası da bâzı eşrâfın uşaklığında bulunmuş olan «Eşek-Ahmed» isminde biridir. İnsan tanımakta Fuad Paşa'dan çok mâhir olan Âlî Paşa bu iki yüzlü ve hattâ iki yüz yüzlü Hüseyin Avni'den hoşlanmadığı halde Fuad Paşa himâye ettiği için ilerlemesine mâni' olmamış ve işte o sâyede Hüseyin Avni daha Âlî Paşa zamanında bile Ser-askerliğe kadar yükselmiştir. Sultan Aziz'in de bu adamdan ötedenberi nefret ettiği muhakkaktır: Bu nefretin sebebi, Hüseyin Avni'nin alay günlerinde saray kadınlarına âid bir külhanbeyi gibi söz atıp sarkıntılık etmekten çekinmemesinde, sarayın Hazine-dar-kalfalarından biriyle gizli münâsebetlerde bulunmuş olmasında ve hattâ Abdurrahman Şeref'in «T.T.E.M.» nda «Sultan Abd-ül-Aziz'in vefâtı intihar mı, katil mi?» serlevhasıyla neşrettiği etüdlerdeki ifâdesine nazaran «Kadın-Efendilerden biriyle münâsebeti» nde gösterilir. Âlî Paşa devrinde Sultan Aziz işte bundan dolayı Hüseyin Avni'yi nefyettirmek istemişse de büyük Sadr-ı-a'zam Tanzimat esaslarına göre hiç kimseye «bilâ-muhâkeme» cezâ verilemeyeceği için muvâfakat etmemiştir. Yukarda 1871 = 1288 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasında gördüğümüz vechile, Âlî Paşa'dan sonra iş başına gelen Mahmud Nedim'in Hüseyin Avni'yi derhal askerlikten taredittirip hemen İsparta'ya sürdürebilmesinde bu vaziyetin her halde büyük bir te'siri olmak lâzımgelir. Pâdişahın bu haklı nefret ve husûmetine rağmen bu sefer Ser-askerliğe ilâveten sadâreti de yakalamıya muvaffak olması, yukarıki fıkroda gördüğümüz tezvirâtından ve bilhassa Şirvânî-zâde vesaire gibi rakiplerini hal'e teşebbüsle itâm ederek Sultan Aziz'in gözüne girmiş olmasındandır! Hattâ ordu kendi elinde bulundukça pâdişaha hiç bir zarar gelmeyeceği hakkında te'minat vermiş olduğundan bile bahsedilir! Bir taraftan de tıpkı Mahmud Nedim gibi saraya Harbiye tahsisâtından mühim paralar ayırıp el altından takdim etmekte de kusur etmemiştir.

İnsanlığın belli başlı faziletlerinden tamamiyle mahrum olan ve sonsuz kiniyle garazından ve bilhassa hudutsuz ihtirâsından başka hiç bir hisse ve fikre tâbî' olmıyan bu mukaddesatsız adamın Sadâret makamında ilk işlerinden biri, «Sırr-ı ser-beste-i hal'e» vâkıf olan selefi Şirvânî-zâde Rüşdi Paşa'yı Haleb valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırmak olmuştur: Biraz sonra Hicaz valiliğiyle Haleb'den de teb'id edilen Şirvânî-zâde 1291 = 1874 senesi 11 Şa'ban—23 Eylül Çarşamba günü Taîf'de Kara-hummâdan yahut kalb sektesinden ölmüştür. İşte bu suretle İstanbul'da korkusuzca hükûmeti eline alan ve Sadâretle Ser-askerliği cem'ederek «Mutlak-ul-inân», kalan Hüseyin Avni, pâdişahı aldığını kuvvetle pâdişaha karşı harekete kalkışıp ara-sıra Alemdağı kasrına giden Sultan Aziz'i suvâri kuvvetleriyle sardırarak hal'etmek istemişse de pâdişahın orada bir geceden fazla kal-

maması bu teşebbüse mâni' olmuş ve nihayet Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-ı Hakikat» inde anlattığına göre:

«Ba'zı mahremlerden mesmû' olduğu üzere Sultan Abd-ül-Aziz'i tesmim kasdında dahî bulunup ancak bu cinâyetin icrâsına pâdişahın harekât-ı ihtiyatkârânesi meydan bırakmamıştır».

Mahmud Celâlüddin Paşa'nın bu kaydı pek yabana atılacak bir rivayet değildir: Çünkü vaktiyle Ali Paşa'nın kâtipliğinde bulunduğu zaman Hüseyin Avni'nin Girit vali ve kumandanlığını te'mine çalışmış olan Fransız muharrirlerinden Charles Mismar'in «Souvenirs du monde musulman» isimindeki eserine geçirdiği şâyân-ı dikkat bir hâtırası da bu mühim rivayeti te'yid etmektedir: Mahmud Nedim'in sadâretinde İsparta'ya nefyedilceği zaman ziyâretine gelen Mismar'e bir daha iş başına gelirse gafil avlanmayacağını söyleyen Hüseyin Avni'nin pâdişahıtan bahsederken sesini dolduran kin ve garaz tonu Fransız muharririnin daima kulağında kalmış ve hattâ Mismar sonradan Sultan Aziz'in başına gelen bütün felâketleri işte bununla izah etmiştir. — Gün tarihindeki ihtilâf için «Vezir-i a'zamlar» cedvelinde 242 numaraya bakınız.

1875 = 1292

13 Nisan = 7 Rebî'ül-evvel, Salı: Hersek isyanı.

(1870 Fransız-Alman harbinden sonra Fransa'nın eski şevket ve ehemmiyetini kaybetmesi ve İngiltere'nin de kıt'a işleriyle eskisi kadar alâkadâr olmamaya başlaması Avrupa'yı üç imparatorluk nüfuzu altında bırakmıştır: Fakat bunlar arasında bir çok ihtilâf sebepleri vardır; bu gibi sebeplerin kanlı neticeler vermesini önleyip müşterek menfaatler üzerinde el-birliği etmek istiyen Rusya imparatoru İkinci Alexandre, Avusturya imparatoru Birinci François-Joseph ve Almanya imparatoru Birinci Wilhelm/Guillaume 1872 den itibaren her sene Berlin, Viyana, Petersburg vesâirede ve nihayet bu sene de Avusturya'nın Reichstadt şehrinde mülâkatlar yapmışlar ve bilhassa bu son mülâkata Rus baş-vekilli prens Gortchakov/Gorçakof, Avusturya baş-vekilli kont Andrassy/Andraşi ve Almanya baş-vekilli prens Bismarck gibi Avrupa siyasetinin en mühim şahsiyyetleri de iştirâk etmişlerdir.

Konuşulan meselelerin en mühimmi Şark meselesidir: Gorçakof'un teklifiyle varılan karar, Osmanlı idaresindeki Hristiyan unsurlarının muhtemel isyan hareketlerine karşı «Adem-i müdâhale» kararıdır; Rusya'nın bundan maksadı, kendi teşvikiyle Rumeli'nin her tarafında çıkacağından emin olduğu büyük isyanlar karşısında âciz kalacağını tahmin ettiği Bâb-ı Âlî'nin hiçbir taraftan ve bilhassa bir çok İslâm tebaası bulunan Avusturya'dan her hangi bir müzâharet görmesine meydan vermemektir. İtalya tarafındaki arâzi zâyiâtını ötedenberi Bosna-Hersek'in ilhâkiyla telâfi etmek ve hattâ Selânik limanına bile inmek istiyen Avusturya'nın o sırada İslâvcılığa kalkışması işte bundandır.

Merkezleri Rusya'da bulunan İslâm cemiyetlerinin Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan Hristiyanlarını Türk idaresine karşı ayaklandırmak için uzun zamandanberi sarfettikleri faaliyetler son zamanlarda büsbütün hızlanmış, bütün bu memleketlere el altından para, silâh ve mühimmat yardımları yapılmış, Sırbistan ve Karadağ prenslikleri kanlı rollerine hazırlanmış ve bir taraftan da Avusturya imparatoru Bosna-Hersek Hristiyanlarının gizlice gönderdikleri bir hey'ete ümit verici sözler söylemiştir: Hersek isyanı işte bu siyasî vaziyetin ilk neticesidir.

Dağlık yerlerde cereyan ettiği ve mütemâdiyen hâricten takviye edildiği için Osmanlı askerini uzun uzadıya işgal eden bu meşhur isyan, Bosna vilâyetinin Hersek sancağındaki Nevesinje=Nevesin kazâsı Hristiyanlarından 120 yahut 160 veyahut 360 kişinin bu gün Karadağ'a geçip Prens Nikita/Nicolas'ya dehâlet etmeleriyle ilkönce siyasî bir hareket şeklinde başlamış sayılır: Bu âsi mülteciler prene «Agnâm resmi» ile «Bedel-i askeri»nin ağırlığından ve Osmanlı zabtiyye ==

jandarmasının zulmünden şikâyetle vergilerin tahfifini ve jandarmanın da yerli-lerden teşkilini istemişlerdir. Prens Nicolas bu metâlibi İstanbul'daki entrikalarıyla meşhur Rus sefiri İgnatiev vâsıtasıyla Bâb-ı Âlî'ye bildirmiş, mültecileri kendisi besliyemeyeceği için afvedilmek şartıyla avdetlerine müsaade edilmesini rica etmiş ve Hüseyin Avnî'den sonraki Sadr-ı a'zam Es'ad Paşa da avdet müsaadesini verip diğer taleplerinin tedkik edileceğini bildirmiştir.

İşte bunun üzerine büsbütün şımarmış bir halde Nevesin'e gelen azgın mülteciler halkı ayaklandırmıya kalkışmışlar ve bu senenin 5 Haziran=1 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü bir kervan zabtedip bir kaç jandarma öldürmek ve Nevesin müdürünü de oradan kaçırmak suretiyle ilk kanlı hareketlerine başlamışlardır.

Bunu tâkib eden hareketler artık askeri müsâdemeler şeklindedir: 23 Temmuz = 19 Cumâda-l-âhire Cuma günü Stolatz=İstolça ve Bilek-Bileke arasındaki Dabar=Dabra'da ve ertesi gün de Nevesin'de yapılan müsâdemeler üstün kuvvetlerinden dolayı âsilerin muvaffakiyyetleriyle neticelenmiş, Hersek'deki Türk askerinin azlığından dolayı Temmuz = Cumâda-l-âhire sonlarına kadar her taraf kan ve ateş içinde kalmış ve bilhassa sancak merkezi olan Mostar'dan Avusturya hududuna kadar bütün memleket büyük bir ısyân sâhası hâline gelmiştir.

O sırada Bosna valiliğinde bulunan Müşir Derviş Paşa Bâb-ı Âlî'den hem asker, hem tâlimat istemişse de kararsız ve müvesvis bir zât olan Sadr-ı a'zam Es'ad Paşa bu meselenin Karadağ'la bir harbe yol açabileceğini ve öyle bir harbe de Rusya'nın karışmak ihtimalini düşünerek ısyânın kuvvet yerine nasihatle yatıştırılmasını emretmiş, fakat nasihat dinliyen olmadığı için vali kuvvet istemekte ısrâr edince uzun bir muhâbere başlamış ve işte bu suretle kaybedilen vakitten istifâde etmekte hiç kusur etmiyen âsiler fırsat kaçırmayıp teşkilâtlarını ikmâl ettikten başka yollarda meterisler açmışlar, en mühim askeri noktaları tutmuşlar ve nihayet Temmuz = Cumâda-l-âhire sonlarında Hersek'in cenubgarbisinde, Karadağ hududu civârında ve en mühim yolların kavşağında bulunan Trebinje = Trebin kasabasını muhâsara etmişlerdir. Bâb-ı Âlî işin ehemmiyetini ancak işte bu muhâsara üzerine anlamıya başlamış ve Ağustos=Receb ayı içinde mecmûa 4200 kişiden ibaret bir takım yardım kuvvetleri sevk etmiştir.

O sırada Bosna-Hersek nüfusu bir milyon iki yüz bin gösterilir: Bunun 515 bini Ortodoks olmasına mukabil 685 bini Müslümandır; fakat zahiri ekseriyetin Müslümanlarda olmasına mukabil, vilâyetin bir taraftan Sırbistan ve Karadağ'la ve bir taraftan da Avusturya'nın İslâvlarla meskûn Dalmaçya ve Hırvatistan gibi eyâletleriyle muhât olması ve bilhassa Karadağ'la Sırbistan'dan mütemâdiyen sarkıp gelen gönüllü kuvvetlerinin âsileri takviye edip durması ve hattâ Moskova'dan bile para, silâh ve zâbit gönderilmesi ısyânın müzminleşmesine sebep olmuş, hele 16 Ağustos = 14 Receb Pazartesi gününden itibaren Bosna Hristiyanlarının da ayaklanmaya başlaması işin vehâmetini büsbütün artırmıştır.

Karadağ'la Sırbistan resmen bîtaraf kalmışlarsa da askeri hazırlıklarında tabîî kusur etmemişlerdir. Bilhassa Rus propagandasının te'siriyle Avrupa matbuâtında mesele büsbütün i'zâm edilip Şark-Hristiyanlığının Müslüman-Türk zulmüne daha fazla dayanamayacağı şeklinde müheyyic yazılar neşrine başlanması, yu-karda el-birliğinden bahsettiğimiz üç imparatorluktan başka Fransa ve İtalya'nın bile onlarla beraber meseleyle alakadâr olmasına sebep olduğu için Bâb-ı Âlî çok çetin bir vaziyetle karşılaşmıştır.

Hersek ısyânının askeri ve siyasi iki cephesi vardır: Askerî bakımdan âsilerin mütemâdiyen gördükleri hâricî yardımlar sebebiyle Hersek sancağı Türklerin yerli Hristiyanlardan başka Sırlar ve Karadağlılarla da mücâdele meydanı hâline gelmiş, Anadolu'dan ve Rumeli'den mütemâdiyen kuvvetler sevk edilmiş, az zamanda dört kumandan değiştirilip Derviş Paşa'nın yerine Ahmed Hamdi Paşa, onun yerine Rauf Paşa ve nihayet bunun da yerine sonradan «Gazi» ünvanını alan Ahmed Muhtar Paşa gönderilmiş, fakat bütün bunlara rağmen müzminleşen kanlı ısyân aşağıki sene vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasında göreceğimiz Sırbistan-Karadağ muharebesine kadar sürüncemede kalmıştır.

Hersek ısyânının siyasi cephesi için aşağıda bu senenin «20 Ağustos» fıkrasıyla

1876 = 1293 vukuâtının «31 Kânunuevvel», fıkrasına bakınız. — «93 seferi» denilen Osmanlı-Rus harbi hep birbirinden doğmuş bir takım vukuâtın neticesidir ve o kanlı vak'aların en başında da işte bu Hersek isyânı gelir).

25 Nisan = 19 Rebî'ül-evvel, Pazar: Sadr-ı-a'zam ve Ser-asker Hüseyin Avni Paşa'nın azli.

(Azle bir kaç sebep gösterilir: 1) 1872 = 1289 vukuâtının «28 Eylül» fıkrasında gördüğümüz son imtiyaz fermanından sonra istiklâle doğru yeni bir adım daha atmak istiyen hıdiv İsmail Paşa'nın Avrupa devletlerine siyasi mümessiller göndermek üzere yaptığı mürâcaat bizzat Sultan Aziz tarafından reddedildiği halde İsmail Paşa sadr-ı-a'zama karşı cephe alıp aleyhine dolaplar çevirmeye ve hattâ saraya alel-usul pişkeşler takdimiyle pâdişahı Hüseyin Avni aleyhine imâleye başlamıştır; 2) Sadr-ı-a'zamanın gayr-i-meşrû yollarla te'min ettiği servetten dolayı halk arasındaki sül-i-şöhreti saraya aksedip gözden düşmesine sebep olmuştur; 3) Devlet vâridâtının mühim bir kısmı borçların fâizlerine hasredilmesinden hâsıl olan bütçe açığına karşı Hüseyin Avni'nin kırk milyonluk konsolid çıkarmaktan başka bir şey yapmamış olması malî vaziyetin büsbütün fenalaşmasına sebep olmuştur; 4) Sadâretten azli üzerine ilkönce Konya ve ondan sonra da Suriye valiliğine gönderilmiş olan Es'ad Paşa son zamanlarda Sultan Aziz'in arzusu ile Bahriye nâzırı olarak İstanbul'a gelmiş ve pâdişaha Hüseyin Avni hakkında bir takım mârûzâtta bulunmuştur: Bir kısmı malî vaziyete âid olan bu mârûzâtın diğer kısımları belli değildir.

İşte bunlardan dolayı nihayet azledilen Hüseyin Avni İzmir valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılmışsa da, biraz sonra «Temâruz ederek tedâvi bahânesiyle» Avrupa'ya gitmiş, Londra'da İngiliz vükela'sıyla gizli mülâkatlar yaparak Sultan Aziz'in hal'ine muvâfakatlarını almış ve bu suretle dâhilî bir meseleyi hâricî siyasetle karıştırmaktan çekinmemiş, Avrupa'dan dönünce Konya valiliğiyle tekrar uzaklaştırılacağı sırada Mahmud Celâlüddin Paşa'ya göre saray erkânına para yedirecek İstanbul'a gelince yukarıki fıkrada gördüğümüz Hersek isyânı çıktığı için üçüncü defa olarak Ser-asker olduktan başka, Sultan Aziz'e karşı müttefikî olan Midhat Paşa'nın da Adliye nâzırlığına tâyinini te'min etmiştir.

Pâdişahın bu sevmediği ve emniyet etmediği adamları tekrar iş başına getirmesi bazı menbâlarda yalnız gafletiyle izah edilirse de doğru değildir: Hersek isyânı gibi büyük bir gaile karşısında bütün bunlardan istifâde etmek istediği hâdisâtın cereyan tarzıyla sâbittir.

Hüseyin Avni Paşa'nın dolaplar ve dalaverelerle geçen sadâreti yukarıki senenin 15 Şubat=27 Zülhicce Pazar gününden itibaren 1 sene, 2 ay, 8 gün sürmüştür).

26 Nisan = 20 Rebî'ül-evvel, Pazartesi: Bahriye nâzırı Sakızlı Es'ad Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Sultan Aziz'in yetiştirmesi olan bu Ahmed Es'ad Paşa'nın ilk sadâreti için yukarıda 1873 = 1289 vukuâtının «15 Şubat», fıkrasına bakınız. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi, Hersek isyânının vehâmetinden dolayı bütün devlet-adamlarının el-birliğinden istifâde etmek istiyen pâdişah hiç hoşlanmadığı Hüseyin Avni Paşa'yı Ser-askerliğe ve Midhat Paşa'yı Adliye nezâretine getirdiği gibi, onların düşmanı olan eski Sadr-ı-a'zam gürcü Mahmud Nedim'i de Şûrây-ı-devlet riyâsetine tâyin etmiştir: Bu suretle aynı kabinede Sultan Aziz'in Sadr-ı-a'zam Es'ad ve Şûrây-ı-devlet reisi Mahmud Nedim Paşalar gibi birbirini istirkab eden iki tarafdârıyla Ser-asker Hüseyin Avni ve Adliye nâzırı Midhat Paşalar gibi iki düşmanı bir araya gelmiş demektir!

Mahmud Nedim'in bu sefer Şûrây-ı-devlet külâhını kapıp teşekkür için huzura çıkınca Sadâret külâhını da kapmıya zemin hazırlıyacak sözler söylediğinden ve

meselâ Memduh Paşa'nın «Mir'ât-ı Şûnât»ına göre Sultan Aziz Hersek gailinden bahsedince :

— Bu dağdağa bir iki çete dırıltısıdır; sâye-i kudret-vâye-i Şehriyârîde on beş yirmi gün geçer geçmez dağıdılır!

eşeklinde parlak bir palavra attığından bahsedilir. Zâten Sultan Aziz'in Mahmud Nedim'i kendi yetiştirmesi olan Es'ad Paşa'ya bile tercih ettiği muhakkaktır: Çünkü kendisine mutlakiyyet lezzetini ilk tatıran Es'ad Paşa değil, Mahmud Nedim Paşa'dır).

20 Ağustos = 18 Receb, Cuma: Fransa Hâriciyye nâzırı dük Decazes'ın Hersek meselesi hakkındaki teklifi.

(Hersek isyânı için yukarda bu sene vukuâtının «13 Nisan» fıkrasına bakınız. — Bosna-Herseg'e göz dikmiş olan Avusturya'nın âsileri himâyeye kalkışması bütün İslâv unsurlarını kendi etrâfında toplamak istiyen Rusya'nın istirkabına sebep olduğu için, Fransa hükûmeti tehlikeli bir buhrânı önliyerek Avrupa'da mühim bir rol oynamıya ve bu suretle 1870 mağlûbiyyetindenberi sarsılmış olan beynelmîtel vaziyetini tāmire kalkışmıştır. Dük Decazes işte bu maksatla 1856 Paris muâhadesinde imzaları bulunan devletlere bu gün yaptığı tebligatta âsilerin bir Avrupa müdâhalesine güvendikleri için isyânda devam ettiklerinden bahsetmiş ve bu hâle bir nihayet vermek üzere konsoloslardan mürekkep bir hey'et teşkilıyla Herseg'e gönderilmesini ve bu hey'etin âsilere devletlerden hiç bir müdâhale ve müzâharet beklemeyip Bâb-ı Âlî'nin gönderdiği fevkalâde komiserlerle müzâkereye girişmeleri hakkında tebligatta bulunmalarını teklif etmiştir: Tabii bundan maksat, Avusturya'nın Rusya'yı telâşa düşüren gizli faaliyetine nihayet verdirilmesidir. Bu teklif kabul edilmiş, Mahmud Nedim Paşa'nın aşağıki fıkroda göreceğimiz ikinci sadâreti esnâsında Şûrây-ı Devlet reisi Server Paşa fevkalâde me'muriyetle Mostar'a gönderilmiş, konsoloslar hey'eti âsilerle temâs etmişse de hiç bir te'siri olmamış ve bil-akis Avrupa devletlerinin kendi ayaklarına öyle bir hey'et göndermeleri üzerine büsbütün şımararak «İslâhât» yerine artık «İdâre-i mümâze» istemiye başlamışlardır. — Bâb-ı Âlî'nin böyle bir Avrupa müdâhalesine muvâfakat etmiş olması bir çok menbâlarda haklı tenkitlere uğrayarak daha sonrakı müdâhalelere işte bu suretle yol açılmış olduğundan bahsedilir: Aşağıki senenin «31 Kânunusânî», ve «13 Mayıs» fıkralarına da bakınız).

25/26 Ağustos = 23/24 Receb, Çarşamba/Perşembe gecesı : Sakızlı-Es'ad Paşa'nın azli ve ertesi gün Şûrây-ı Devlet reisi Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci sadâreti.

(Azlin sebebi, Sultan Aziz'in himâyesiyle bir iki senede miralaylıktan Sadârete kadar yükselen tecribesiz sadr-ı a'zamın Hersek meselesindeki muvaffakiyetsizliği ve Mahmud Nedim'in de pâdişaha bu isyânı «On beş yirmi günde» tenkil ediverceğinden dem vurmasıdır: Es'ad Paşa'nın bu son sadâreti tam 4 ay sürmüştür; azli üzerine Nâfia nâzırı olmuşsa da, hem sultan Aziz'e düşman olan Ser-asker Hüseyin Avni ve Adliye nâzırı Midhat Paşalar, hem pâdişahın dalkavuşu olan Mahmud Nedim bir takım entrikalarla kendisini İzmir valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırmışlardır).

6 Teşrinievvel = 6 Ramazan, Çarşamba: «Tenzil-i fâiz» kararı.

(Kırım muharebesindenberi askerî masraflarla israfların gittikçe artması devletin «Düyûn-ı muntazama» sını takriben iki yüz milyon liraya çıkarmıştır: Bundan dolayı senede 14 milyon lira «Fâiz ve re'sül-mâl akçası» te'diye edilmekte-

dir; son askeri masraflar dâhil olmamak şartıyla bûdce açığı da beş milyon liradan fazladır. İşte bundan dolayı «Borcu borc ile ödemek ve bûdce açıklarını da istikrâz ile kapamak» düstûriyle târif edilen bir malî siyaset tâkib olunmaktadır! Hâricî istikrâz akdedilemediği zamanlar «Galata sarraflarından», ağır fâizlerle para kaldırmak âdet hükmüne girmiştir! Bilhassa Bosna-Hersek isyanından itibaren askeri masrafların büsbütün kabarması üzerine Sadr-ı-a'zam Mahmud Nedim Paşa bir rivayete göre Rus sefiri İgnatyef'in şeytânî iğvâsına kapılarak «Tenzil-i fâiz» tedbirine baş vurmuş ve Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'-at-ı-Hakikat»ine göre de İngiltere ve Fransa sefirlerinin bazı şartlarla muvafakatlerini almıştır: İşte bunun üzerine Adliye nâzırı Midhat, Ser-asker Rızâ, Hâriciyye nâzırı Safvet, Ticaret nâzırı Dâmad-Mahmud, Maliye nâzırı Yusuf Paşalarla Sadâret-müşteşarı Said Efendi'den mürekkep bir encümen teşkil edilmiş ve bu encümen sefirlerin muvafakatleri hakkındaki te'minât üzerine Sadr-ı-a'zamın tedbirini tasvib etmiştir; fakat Midhat Paşa hâtıratında süferânın muvafakati meselesinde Mahmud Nedim'in kendilerini aldattığından bahsetmektedir: Buna mukabil Mahmud Celâlüddin Paşa'ya göre de Encümen âzâları kararın ilânından bir gün evvel giriştikleri hava oyunları sayesinde «Binlerce altın kazanmakla iştigal» etmişlerdir: Bu gizli oyunları oynayanlar bilhassa Mahmud Nedim ve Midhat Paşalarla Rus sefiri İgnatyef'dir; müverrih Cevdet Paşa «T.O.E.M.»nin 47 nci nüshasında neşredilen «Tezâkir», inde bu noktayı şöyle anlatır:

«Midhat Paşa geceden kendü sarrafı ile haberleşüp ferdâsı henüz keyfiyyet duyulmadan kendi hisâbına külli konsolid satmış olduğu haber alınmış ve bir iki saat sonra keyfiyyet ilân olundukda eshâm-ı-umûmiyyenin fiâtı def'aten nısfatenezzül etmekle Midhat Paşa bundan mebâlig-i külliyye kazanmış ise de dâmen-i iştihârı lekelenmiştir. Diğer rûfekaasının muâmelâtı meçhûl olup fakat Mahmud Paşa ile Rusya elçisine mensûb olan sarraflar külliyyetlü kâğıt satup mebâlig-i külliyye kazanmış oldukları tahakkuk etmiştir».

Bunlara mukabil Sultan Aziz'in de üç milyon lira zarar ettiğinden bahsedilir. — Bu gün ilân edilen «Tenzil-i fâiz» kararı mucibince hükûmet senede 14 milyon lira tutan «Düyûn-ı hâriciyye ve eshâm-ı-umûmiyye fâiziyle re's-ül-mâlleri tahsisâtı»nın yarısını beş sene müddetle tenzil etmiştir: Bu suretle tasarruf edilen yedi milyonun beşi bûdce açığına ve ikisi de askeri masraflara karşılık tutulmuşsa da devletin vaziyeti yarı fâiz te'diyesine bile müsâid olmadığı düşünülmemiştir! — Hâricî dâyinlerin en mühimleri İngiltere ve Fransa'dır. Bunların parlâmentolarıyla matbûâtında Türkiye aleyhine şiddetli târizler ve tenkidler başlamış, zarar gören esham ve tahvilât hâmilleri kıyâmet koparmış ve hattâ Osmanlı sefirleri halkın tahkirlerine uğramıştır. Memleket dâhilinde mutazarrır olanlar da pek çoktur: İşte bundan dolayı «Hâricen ve dâhilen devlet ve pâdişah hakkında azâm bir nefret» hâsıl olduğundan bahsedilir. İngiltere ve Fransa hükûmetleri işte bu vaziyet üzerine kendi tebaalarına Osmanlı hükûmetinin o tarihten itibaren akdetmek istiyecceği istikrazlardan dolayı artık hiç bir mes'uliyet kabul edemeyeceklerini ilân etmişlerdir: Tabii bu suretle İgnatyef'in maksadı tamamiyle hâsıl olmuş ve devlet hâricte ve dâhilde bütün itibâr-ı malisini kaybetmiş demektir. İş bu şekli alınca, kararda imzâları bulunan ve hattâ hava oyunları ile binlerce altın kazanan vükela bile bütün kabahatı Mahmud Nedim'e yüklemişlerdir! — O vaziyette böyle bir tedbir zarurî olmakla beraber, alâkadar devletlerle dâyinlerin resmî ve tahrirî muvafakatleri alınmadan öyle bir karar ilânı her halde çok büyük bir gaflettir).

1876 = 1293

31 Kâunusânî = 4 Muharrem, Pazartesi: «Andrasi lâyihası»nın Bâb-ı-Âlfîye tebliği.

(Bosna'ya da sirâyet etmiş olduğunu yukarıki senenin «13 Nisan», fıkrasında gör-

düğümüz Hersek ısyânı o tarihten itibaren 9 ay, 18 gün geçtiği halde hâlâ tenkil edilemediği için müzmin bir yara hâlini almıştır; bu hâle iki sebep gösterilir: Birincisi Sadr-ı-a'zam Es'ad Paşa'nın mütereddid davranıp devletlerden çekinerek ve hattâ işin ehemmiyetini bile pek takdir edemiyerek gevşek davranması ve kendisine halef olduğunu yukarıki fıkra da gördüğümüz Mahmud Nedim Paşa'nın da büyük bir buhran şeklini alan Hazine müşkilâtını ileri sürerek lüzumu kadar asker göndermemiş olmasıdır; ikinci sebep de bir taraftan Rusların teşvikiyle Sırlarla Karadağlıların ve bir taraftan da Bosna-Hersek'e göz dikmiş olan Avusturya'nın teşvikiyle Dalmagya ve Hırvatistan İslâvlarının mütemâdiyen âsilere yardım edip durmalarıdır. Almanya imparatorluğu da Avusturya'nın Şark'a doğru genişlemesini panjermanizmin en mühim esaslarından addetmektedir: Bu esasa «Drang nach Osten = Şark'a doğru hamle» denir. Bu üç devlet Baş-vekilinin Berlin'de yaptıkları bir mülâkat üzerine Şark işlerine müdâhale kararı vermeleri işte bundandır. Berlin mülâkatında tesbit edilip Avusturya-Macaristan Hâriciyye nâzırı kont Andrassy/Andraşi tarafından 1856 Paris muâhedesinde imzaları bulunan Fransa, İtalya ve İngiltere devletlerine birer nota ile bildirilerek muvâfakatleri alındıktan sonra bu gün Bâb-ı-Âlî'ye bir «Şifâhî nota» şeklinde tebliğ edilen «Lâyihâ»nın mukaddimesinde Osmanlı devletinin şimdiye kadar ilân etmiş olduğu ıslâhât teşebbüslerinin neticesiz kalmış olduğu iddiâ edilerek bundan sonra yapılacak ıslâhâtın devletlerce tasdik ve mürâkabe edilmek şartıyla tatbik edilmesi lâzımgeldiğinden bahsedilmekte ve ondan sonra da Hersek meselesinde şu beş esasın tatbiki istenilmektedir:

- 1 — Hristiyanlar için tam ve mutlak bir din ve âyin serbestisi;
- 2 — A'sar vergisinde iltizam usulünün ilgası;
- 3 — Çiftçilerin tasarruf haklarını tamamiyle te'min edebilecek bir kadastro ıslâhâtı;
- 4 — Hristiyanlarla Müslümanlardan muhtelit bir vilâyet meclisi teşkiliyle ıslâhâta nezâret hakkının bu meclise verilmesi;
- 5 — Vergi hâsılâtının mahallî ihtiyaçlara tahsisi.

Bâb-ı-Âlî'nin 12 Şubat=16 Muharrem Cumartesi günü bu noktaya ehemmiyetsiz bâzı tadilâtla kabul cevabı vermiş olması büyük bir hatâ sayılır: Çünkü bu suretle bütün ıslâhât işlerinde devletlerin müdâhâle hakkı resmen tasdik edilmiş demektir; bilhassa İngiltere hükûmeti Andraşi lâyihasını resmen ve zâhiren tasvib ettiği halde Bâb-ı-Âlî'yi gizlice ikaz etmesine rağmen bu fâhiş hatânın irtikâb edilmiş olmasına hayret etmemek kabil değildir. Bununla beraber âsiler Türk askerinin Bosna-Hersek'den çekilmesini ve ıslâhât hususunda devletlerin müşterek kefâletini istedikleri ve pek tabii olarak bu talepler kabul edilmediği için Bosna-Hersek ısyânı günden güne alevlenerek devam etmiştir: Bir taraftan âsilere yardım eden ve bir taraftan da Bâb-ı-Âlî'yi ithâma kalkışan Rusya ve Avusturya devletlerinin bu meseledeki rolleri her halde pek şerefli roller değildir. — Yukarıki sene vukuâtının «20 Ağustos» ve aşağıda bu sene vukuâtının «13 Mayıs» fıkralarına da bakınız).

2 Mayıs = 7 Rebî'ül-âhir, Salı: Bulgar ısyânı.

(Rumî takvimin «20 Nisan» tarihine tesadûf ettiği için Bulgaristan'da «Nisan ihtilâli» denilen bu meşhur ısyân Rusların teşvik ve tertibiyle Bükreş'de toplanan bir Bulgar kongresinin kararıyla yapılmıştır: Bulgar meselesi için yukarda 1870 = 1286 vukuâtının «11 Mart» fıkrasına bakınız. — Son zamanlarda büyük Tuna vilâyetinin teşkili üzerine bütün Bulgaristan'da bir idare birliği vücûda geldikten ve bilhassa Bulgar kilisesinin istiklâli tasdik edildikten sonra Rus tehlikeleriyle büsbütün alevlenen Bulgar milliyetçiliğinin artık en büyük hedefi diğer Balkan milletleri gibi muhtâriyyet yoluyla istiklâl te'minidir. Garp menbâlarında zahîrî sebep olarak Çerkez ve Tatar muhâcirlerinin zulmünden ve bilhassa her Çerkez

âilesi için beş Bulgar âilesinin bir ev yapmak ve arâzi işlerine de bakmak mecburiyetinde bırakılmış olmasından bahsedilir.

27 Nisan = 2 Rebî'ül-âhir Perşembe günü Otluk-köy'de toplanan komiteciler ictimâında Filibe, Sofya, İhtıman vesaire gibi mühim merkezlerin yıkılıp yakılması, Müslümanların katli-i âm edilmesi ve mümkün olan yerlerde hükûmetin ele alınması gibi meseleler görüşüldükten sonra ısyânın 13 Mayıs = 18 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü başlamasına karar verilmiştir. Bu harekete iştirâk etmek üzere 700 kadar Bulgar köyünden söz alındığı rivayet edilir. Asilerin bütün zararları ihtilâl komitesi tarafından tazmin edileceği için, köylülerin malları sayılıp tesbit edilmiştir.

İsyânın muayyen tarihten 11 gün evvel başlamasına sebep, Niko-Çorbacı isminde bir çetecinin mahallî hükûmete haber vermesi ve işte bunun üzerine Avret-alan nâhiye merkezinde bâzı tevkifler başlayınca çanlar çalınarak ihtilâlın derhal ilânına mecburiyet hâsıl olmasıdır: Nâhiye müdürü Ali Efendi ile iki zabtiye şehid edilerek başlıyan ısyân hareketi bir iki günde etrâfa sirâyet etmiş; Bulgar komitecileriyle beraber Rus ve Sırp ajanları da büyük bir faaliyet göstermiş, fakat buna rağmen ihtilâl ateşi bütün Bulgaristan'a yayılmayıp Rodop dağlarıyla Balkan silsilesi arasındaki zâviyeye münhasır kalmış, 700 köy yerine yalnız 55 köy ayaklanmış, bilhassa ovalardaki köylüler cesaret edemedikleri için en fazla dağlılar ortaya atılmış, bununla beraber Filibe sancağına hükûmet kuvvetlerinin mecmûu 300 den fazla olmadığı ve mutasarrıf Aziz Paşa'nın istimdâdına karşı Rus sefiri İgnatyef'in telkiniyle işe ehemmiyet vermeyen Sadr-ı a'-zam Mahmud Nedim Paşa alâkasız davrandığı için Bulgar çeteleri Müslüman köylerini yıkıp yakarak akla sığmayacak vahşetler irtikâbına başlamış, telgraf hatlarıyla köprüler kesilmiş, demiryolları tahrib edilmiş, karakollar basılmış, 3000 kadar ev yakılmış, bin kadar müslüman öldürülmüş ve nihayet 4 Mayıs = 9 Rebî'ül-âhir Perşembe günü Filibe civârına kadar her taraf kan ve ateş içinde kalmıştır. — Bâb-ı Ali'nin işin mâhiyyetini ancak bu vaziyet üzerine anlayıp asker sevkine başlamış, Bulgaristan'a gönderilen tenkil kuvvetleriyle Sırbistan hududundaki İhtiyat kuvvetlerinin başına «Serdâr-ı Ekrem» ünvanıyla müşir Çırpanlı-Abdülkerim Nâdir Paşa tâyin edilmiş ve tenkile me'mur iki fırka da ferik Hacı-Âdil ve Fazlı Paşaların kumandasına verilmiştir; Hacı-Âdil Paşa fırkası Filibe-Tatarpazarcığı-Yanbolu mıntakasında, Fazlı Paşa fırkası da Şimalî-Balkan'dadır: Bu iki fırkanın mecmûu 34 piyâde taburuyla 2 suvârî alayından ve 3 bataryadan mürekkeptir; ayrıca «Asâkir-i muâvine» den de istifade edilmiştir. Asilerin «Kiraz ağacı kütüklerinden düzülmüş ve üstü şarap fıçısı çenberleriyle sarılmış toplar» ve «Pazar yerlerinde müsta'mel âdi kantardan güller» kullanmış olduklarından bahsedilir.

2 Mayıs = 7 Rebî'ül-âhir Salı günü başlıyan ısyânın tenkili 9 Haziran = 16 Cumâda-l-ülâ Cuma günü ikmâl edilmiş olduğuna göre, bu meşhur Bulgar ihtilâli tam 39 gün sürmüş demektir. Bu müddet zarfında Otluk-köy, Avret-alan, Yeniköy, Praçkova, Prasdım, Prostence, Batak-köy, İvrâça, Drenova, Trevna ve Boyacık-köy'de 11 müsâdeme olmuş ve 4500 kadar âsi tepelenmiştir. Bilhassa Rus propagandasının te'siriyle bu meşrû tenkil hareketi Avrupa'ya «Müslümanlar Hristiyanları katli-i âm ediyor» şeklinde aksetmiş, yukarıki senenin «6 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «Tenzil-i fâiz» meselesinden dolayı bir müddettir Türkiye aleyhine dönmüş olan Avrupa efkâr-ı umumiyyesi heyecanlanmış, 15000 Bulgar kesilip 100 küsur köy yakıldığından bahsedilmiş ve bilhassa aşağıki fıkra da göreceğimiz Selânik vak'ası üzerine Türkiye aleyhindeki cereyan bütünü alevlenmiştir).

6 Mayıs = 11 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Selânik vak'ası.

(Resmî vesikalara nazaran bu tarihten bir gün evvel ihtidâ etmek üzere ferâce giyip yaşamak tutunarak Müslüman kıyâfetine girmiş bir Bulgar kızı Avrethisara-

n'ndan Selânik istasyonuna gelip kendisini hükümet konağına götürmek üzere üç zabıte — jandarma almış, fakat ihtidâ maksadını trende ifsâ etmiş olduğu için bir Yahudi ve bir de Hristiyan me'mur tarafından mesele Amerika konsolosuna telgrafla bildirilmiştir: Hakikatte Amerikalı olmayan bu tuhaf konsolos «Perikli Lazari/Hacı-Lazaro» isminde Vodinalı bir Rumdur; Rus tâbiyyetinde bulunduğundan bahsedilen bu milliyetsiz serseri «Selânik vak'ası»nın en mühim mürettebidir; hattâ bu vak'anın yukarıki fıkra da gördüğümüz Bulgar ısyânıyla alakasından bile bahsedilir. Tren me'murlarının telgrafını alır almaz istasyon civârına Rumlarla Bulgarlardan 150 kişilik bir kalabalık yığan bu konsolos taslağının emriyle Bulgar kız zabıteyelerin elinden zorla alınıp ferâcesıyla yaşmağı parçalandıktan sonra konsolosluk arabasıyla Amerika konsoloshânesine götürülmüş, Müslüman olduğunu haykıran kızın feryâdına ehemmiyet verilmemiş ve bu feryâda yetişen beş on Müslüman da o muazzam kalabalığa karşı pek tabîi olarak hiç bir şey yapamamıştır. İşte bundan dolayı ertesi gün hükümet konağına gelen 3-5 bin Müslüman bunun bir namus meselesi olduğundan bahsederek kızın hükûmete teslimini istemişler ve vilâyetin vaitleriyle ıktifâ etmiyerek «Saatli-câmi» ismiyle de anılan «Selim-Paşa câmi»nde toplanmışlardır. Bunların içinde bir çok «Yabancı Arnabudlar = Arnavutlar» bulunduğundan da ehemmiyetle bahsedilir! Vak'a mürettep olduğuna göre her halde bu serseriler parayla tutulmuş olmalıdır. Selânik valisi Baytar-Mehmet Re'fet Paşa vilâyet erkânıyla beraber câmiye gidip nasihat etmek istemişse de «Cem'iyet tarafından habsedilmek suretiyle câminin medresesi odalarında alıkonulmuş»dur!

Vak'anın kurbanı olan Fransız konsolosu Muline ile Alman konsolosu Abot'un işe karışması işte bu sıradadır: «Zâbıta bölük-ağası Hüsnî Efendi» bunlara câmiye girmelerinin tehlikeli olacağından bahsetmişse de söz dinletememiştir. Bilhassa Alman konsolosunun meselede alâkadâr olduğundan da bahsedilir: İşte bundan dolayı her iki konsolos da halkın hücumuna uğrayıp öldürülmüş ve nihayet İngiliz konsolosunun delâletiyle mühtedi Bulgar kız hükûmete iade edilince iş yatışmıştır.

Bütün bu izâhattan anlaşılacağı gibi, «Selânik vak'ası», bir Rus tertibinden başka bir şey değildir: «Vak'a» üzerine mâhut İgnatyev'in riyâsetinde İstanbul'daki büyük-elçilerin akdettikleri ictimâda verdikleri karar mucibince bütün büyük devletler Selânik limanına birer filo göndermiş, icâbında karaya asker çıkarılması takarrür etmiş, fakat Bâb-ı-Âli sür'atli davranıp konsolosları öldürenlerden altı kişiyi derhal idâm ettirdikten başka bir çok kimselere de şiddetli cezâlar verdiği ve valiyi de azlettiği için asker çıkarılmamıştır. Bu «vak'a»nın en hazin tarafı, konsoloslar jandarma elinden gündüz gözüne kız kaçırarak kadar eşkiyalık ettikleri halde Bâb-ı-Âli'nin ses çıkarmamasıdır! — Yukarıki fıkra da gördüğümüz Bulgar ısyânı gibi «Selânik vak'ası» da Avrupa efkâr-ı umumiyyesinin Türkiye'ye karşı galeyânını büsbütün artırmış sayılır: Aşağıda bu sene vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

10 Mayıs = 15 Rebi'ül-âhir, Çarşamba: «Talebe-i-ulûm»un mürettep nümâyişleri.

(Yukarkı senenin «25/26 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz gibi Mahmud Nedim Paşa'nın bu ikinci sadâretinde Hüseyin Avni Paşa Ser-askerlikte ve Midhat Paşa da Adliye nezâretinde bulunmuşsa da, Mahmud Nedim biraz sonra Hüseyin Avni'yi Bursa valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırınca Midhat Paşa da «hasb-el-ittifak» Adliye nezâretinden isti'fâ etmiştir. Bu «ittifak» Sultan Aziz'e karşıdır ve hedefi de pâdişahın hal'idir. Bu hedefe varabilmek için de tekrar iş başına gelmek lâzımdır. Ma'zuliyyet devrini «Topkapu hâricinde binâ eylediği kasırda», yani «Çirpıcı-çayırındaki meşhur köşkünde» geçirmekte olan Midhat Paşa Bosna-Hersek ve Bulgaristan ısyânlarıyla yukarıki senenin «6 Teşrinievvel» fıkrasında

gördüğümüz «Tenzil-i fâiz» kararından dolayı efkâr-ı umumiyyenin hissetmekte olduğu teessürden istifâdeye kalkışarak hükûmet aleyhine bir hareket hazırlamıya karar vermiş ve işte bu maksatla veliahd Murad Efendi'nin sarrafı Hristaki'den aldığı paraları İstanbul'daki büyük medreselerin talebesine gizlice dağıttırıp bu gün başlayan ve kansız bir isyân mâhiyyetini alan softalar nümâyişini hazırlamıştır. Bu noktada paşanın muhâlifleriyle taraftarları müttefiktir; meselâ Midhat Paşa'nın aleyhinde bulunan Mahmud Celâlüddin Paşa şöyle anlatır:

«İstanbul'da bir heyecan çıkarmanın çâresine bakılması zımnında şehzâde Murad Efendi'nin sarrafı Hristaki Midhat Paşa delâletiyle medârise hafıyyen akça dağıdıp Talebe-i ulûm ayaklandırılmış...».

Bundan anlaşıldığına göre softalara dağıtılan paralar veliahdin kesesinden çıkmıştır! Hüseyin Avni ve Midhat Paşaların hayrâm olan Tefvik Nurüddin de «Sultan Aziz'in hal'i ve intihârı» isimindeki risâlesinde (X) şu izâhâtı verir:

«Bunlar re's-i kârda olmadıklarından ellerinde hiç bir kuvvet yoktu. Maksadın husulü iğün re's-i-kâra geçmeleri lâzımdı. Bu sebepten Midhat Paşa bâzı ulemâ-yi kendisine celbe sa'yederek mevkı'-i-iktidâra geçmek istedi. Hattâ Talebe-i ulûmun ayaklandırılması rivâyât-ı mevsûkaya göre Midhat Paşa'nın Çırpıcı-çayırındaki meşhur köşkünde düşünöldü».

İkinci Abdülhamid'in hâtıratında da :

«Bir takım câhil hocalar arasında kadr-ü-haysiyyeti olmayan asker kaçkını yobaz makulesi birer mecidiyeye toplanarak» nümâyiş yaptırıldığından bahsedilmektedir. Midhat Paşa'nın bu tertibatta kullandığı vâsıtalar içinde Yeni-Osmanlılardan şâir Ziyâ Bey/Paşa ile Postacı-Ağâh Efendi, ulemâdan Şirvânî-zâde Ahmed Hulûsi Efendi ve veliahd Murad Efendi'nin sarrafı Hristaki ile hususî hekimi Kapolyon'dan ve bilhassa nüfuzıyla meşhur Yenikapı Mevlevihânesi şeyhi Osman Efendi'den bahsedilir. İşte bu suretle ayaklandırılan ve Midhat Paşa'nın hâtıratında söylediği gibi umumiyyetle Rumeli muhâcirlerinden mürekkeb olan bin kadar «Talebe-i ulûm» a halk arasından katılanlar ve hattâ sarık sararak ilmiyye kisvesine bürünenler de olmuştur: Bunların «müsellehan» dolaştıkları da rivayet edilir. Bâb-ı-Meşihat'e, Bâb-ı-Âlî'ye, Bâb-ı-Ser-askerî'ye ve hattâ Sultan Aziz'in o sırada bulunduğu Yıldız'a kadar gidip nümâyiş yapan bu çığırtgan gürühu «Mir'at-ı şüünât» sâbihi Memduh Paşa şöyle tasvir etmektedir:

«Tullâb-ı medâris dülâb-ı desâis ile âdetâ baş dönmesine uğradıldığından:

— Şeyh-ül-İslâm Hasan Efendi'yi istemeyiz!

— Mahmud Paşa sadârette duracak mı?

makalâtiyle cem'iyetler akdetmiş» lerdir; fakat yaygara bundan ibaret kalmamış, sadârete pek tabii olarak Midhat Paşa'yı meşihate Baş-mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey'in «Şerrullâh» dediği eski Şeyh-ül-İslâm Hayrullâh Efendi'yi istemişlerdir: Mütercim-Rüşdi Paşa'yı da istediklerinden bahsedilir. Sultan Aziz bir bölük askerle bunları derhal dağıtırabileceği halde o yola gitmeyip işe ehemmiyet vermiş, bu yaygaraları millî bir galeyân zannederek Baş-mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey'le Ser-yâver Halil Paşa'yı ayaklarına gönderip arzularının is'af edileceğini bildirerek işi izâm etmiş olmakla tenkid edilir. İşte bundan dolayı Çarşamba günü başlayan nümâyişler Cuma günü kabine değişikliğine kadar üç gün sürmüş ve hattâ «Talebe-i ulûm» gürühu geceleri sokaklarda geçirmiştir.

Gene bu sırada bir takım müheyyic şâyialar da neşredilmiştir: Meselâ verâset usulünü değiştiren büyük oğlu Yusuf İzzüddin Efendi'yi valiahd ilân etmek isteyen Sultan Aziz'in ahâlden muhâlefet gördüğü takdirde İstanbul'a kırk bin Rus askeri getireceğinden dem vurulmuş ve Rus sefiri mâhut İgnatyef de Müslümanların Hristiyanları keseceği hakkında bizzât ortaya attığı şâyialara bir ciddiyet rengi vermek üzere sefârethânsinin etrafına bir kaç yüz Karadağlı muhâfız koynca Avusturya sefiri de kendisini taklid etmiştir!).

(X) Baş-Mâbeynci Hâfız-Mehmet Beyin «Hakaayık-ül-beyân fi hakkı cen-netmekân Sultan Abd-ül-Aziz Hân» isimindeki eseri işte bu risdleye karşı reddiye olarak yazılmıştır.

11 Mayıs = 16 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Mahmud Nedim Paşa'nın azîi.

(Azlin sebebi, yukarıki fıkra da gördüğümüz «Talebe-i-ulûm» numâyişidir : Sonsuz seyyiâtıyla Sultan Aziz'in de lekenlemesine sebep olan bu fecî adamın şahsiyet ve mâhiyyeti için yukarda 1871—1288 vukuâtının «8 ve 25 Eylül» fıkralarına bakınız. Mahmud Nedim'in bu son sadâreti 1875 = 1292 senesi 26 Ağustos = 24 Receb Perşembe gününden itibaren 8 ay, 16 gün sürmüştür. — «Mühr-i-Hümâyun» alındıktan sonra «Talebe-i-ulûm», korkusuyla Bâb-ı-Âlî'den yayan çıkıp İran sefâretine can attıktan sonra bir araba getirtip yalına giderek hayatını güçlükle kurtardığından bahsedilir).

12 Mayıs = 17 Rebî'ül-âhir, Cuma: Mütercim-Rüşdî Paşanın dördüncü sadâreti.

(Âlî Paşa'nın ölümünden itibaren Bâb-ı-Âlî'de iki hizip belirmiye başlamıştır : Mahmud Nedim ve Sakızlı-Es'ad Paşalarla Şeyh-ül-İslâm Hasan Fehmi Efendi gibi Sultan Aziz'in emirberleri vaziyetindeki şarayıcı devlet-adamlarına mukabil Mütercim-Rüşdî, Hüseyin Avni ve Midhat Paşalarla eski Şeyh-ül-İslâm Hasan Hayrullah Efendi gibi Abd-ül-Aziz düşmanlığında ittifak etmiş bir muhâlif zümre teşekkül etmiştir; Sultan Aziz'in felâketini el-birliği ile hazırlıyan bu intikamcı ve ikinci zümreye «Erkân-ı-erbea», «Erkân-ı-müttefika» ve «Erkân-ı-hal'» isimleri verilir. Yukarda gördüğümüz «Talebe-i-ulûm» yaygarası üzerine Mütercim-Rüşdî Paşa sadr-ı-a'zam olunca Hüseyin Avni Ser-askerliğe, Midhat Paşa «Mecâlis-i-Âliye'ye me'mur», ünvânıyla nezâretsiz nâzırlığa ve Hasan Hayrullah Efendi de Meşihat makamına getirilmek suretiyle «Erkân-ı-erbea» aynı kabinede birleştirilmiştir; Sultan Aziz'in çok tenkid edilen bu gafletine sebep, birer mecidiyyeye sokak çığırtganlığı yapan Rumeli softalarının tertipli yaygaralarını millî bir galeyana zannetmiş olmasıdır! İşte bundan dolayı yeni sadr-ı-a'zamı huzuruna kabul edince:

— Sizi halk istediğinden me'mur ettim!

demiş ve Rüşdî Paşa da iki yüzlülükle çalkavukluk ederek:

— Efendimiz halk bizi ne bilsün? İstihâr-ı nâmımız teveccühât-ı Şâhâneniz se-meresidir!

demişse de pâdişah sözünü tekrar etmek suretiyle yeni kabinenin kendi i'timâ-diyle iş başına gelmiş olmadığını anlatmak istemiştir. — Bu değişikliğin hâricî siyaset itibariyle de büyük bir ehemmiyeti vardır: Mahmud Nedim'in temsil ettiği Rus siyaseti yerine Mütercim-Rüşdî, Hüseyin Avni ve Midhat Paşaların temsil ettikleri İngiliz siyaseti kaaım olmuş demektir. — Mütercim-Rüşdî Paşa'nın bu dördüncü sadâreti «Hâlî'ler ve iclâslar devri»ne, yâni Sultan Aziz, Sultan Murad ve Sultan Hamid devirlerine müsâdiftir).

13 Mayıs = 18 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Berlin memorandumı.

(Hersek ısyânı 1856 Paris muâhedesinde imzaları bulunan «Düvel-i-Muazzama»nın ikide bir müdahâlesine vesile teşkil etmiş ve Bâb-ı-Âlî'nin miskince cevapları da bu müdahâlelere âdetâ meşrû bir hak mâhiyyeti vermiştir : Yukarıki senenin «20 Ağustos»ve bu senenin «31 Kânunusânî» fıkralarına bakınız. O fıkralarda gördüğümüz Decazes notasıyla Andrassy/Andraşi lâyihasından sonra zuhur eden «Selânik vak'ası» da bu seferki Berlin memorandumuna sebep olmuştur. Bu «Vak'a» için yukarda bu sene vukuâtının «6 Mayıs» fıkrasına bakınız.

Berlin memorandumı 11 Mayıs=16 Rebî'ül-âhir Perşembe günü Berlin'de toplanan Rus başvekilli Gortschakoff/Geççakof, Alman baş-vekilli Bismark ve Avus-

turya baş-vekili Andrassy/Andraşi'nin müşterek eseridir; Gorgakof'un kaleme aldığı rivayet edilir. 1856 Paris muâhedesinde imzaları bulunan devletlerden İngiltere, Fransa ve İtalya'nın da tasvibine arz edilmiştir. Başlıca esasları şöyle sıralanabilir:

- 1 — Selânik vak'asının bilhassa İzmir ve İstanbul'da da tekerrür etmek ihtimâ-
linden dolayı bu gibi yerlere büyük devletlerin filolar gönderip el-birliği ile hare-
ket etmeleri;
- 2 — Mevcut gerginliğe sebep olan Bosna-Hersek meselesinin Andrassy lâyihasın-
daki esaslara göre tesviyesi;
- 3 — Türkiye'nin Avrupa'ya karşı taahhütlerinin müşterek kefâlet altına alınması;
- 4 — Bosna-Hersek'de iki aylık bir mütâreke ilânıyla Türk kuvvetlerinin muayyen
bir noktaya çekilmesi, tahribâtın tazmini ve konsolosların ıslâhâtı mürâkabe
etmesi;
- 5 — Mütâreke müddeti içinde bunlar yapılmadığı takdirde devletlerin fi'len mü-
dâhalesi.

Bu teklifleri yapan üç imparatorluğun Şark siyasetleri İngiliz politikasına uyma-
dığı için İngiltere hükûmeti 15 Mayıs=20 Rebi'ül-âhir Pazartesi günü kat'î bir
lisanla red cevabı verince iş suya düşmüş, bununla beraber İtalya ile Fransa ka-
bul ettikleri için beş devlet nâmına 30 Mayıs=6 Cumâda-l-ülâ Salı günü me-
morandumun Bâb-ı-Âlî'ye tebliği kararlaşırsa da o günün Türkiye'de saltanat
tebeddülüne tesadüf etmesinden dolayı bu müdhiş müdâhale hiç bir zaman tatbik
edilememiştir).

30 Mayıs = 6 Cumâda-l-ülâ, Salı: Sultan Abdül-Aziz'in hal'i.

(Sultan Aziz «Erkân-ı-Erbea» denilen dört kişinin şahsî kin ve garazından dolayı
tahtından indirilmiştir: Bunlardan Sadr-ı-a'zam Mütercim-Rüşdi Paşa Sultan
Mecid devrinde parladıktan sonra Sultan Aziz devrinde iki defa Sadârette ve üç
defa Ser-askerlikte bulunmuş olmakla beraber ma'zuliyyet fâsılaları uzun sür-
müş olduğu için pâdişaha dış bilemiş bir «Ayyâr-ı efsunker» dir; Mahmud Celâ-
lüddin Paşa'ya göre işte bundan dolayı «Pâdişahdan münfail ve saray aleyhindeki
fikirlere mütemâyil» dir, hattâ hal'inden sonra bir gün Bâb-ı-Âlî'de toplanan bir
mecliste:

— Ahd-i saltanatında on bir sene ma'zul bulundum!

diye husûmetinin sebebini ilândan bile çekinmemiştir; fakat deve kınıyla meş-
hur olan Ser-asker Hüseyin Avni o hususta Mütercim-Rüşdi'yi de, «Erkân-ı-er-
bea»nın diğer ikisini de gölgede bırakır: Kalbinde kinden başka hiç bir hisse yer
bulunmayan bu amansız adamın dolambaçlı şahsiyyeti için yukarda 1874 = 1290
vukuâtının «15 Şubat» fıkrasına bakınız. Hüseyin Avni işte o fıkra da bahsi ge-
çen bir kadın meselesinden ve 1871 = 1288 vukuâtının «25 Eylül», fıkrasında gör-
düğümüz tardıyle nefyinden dolayı yıllardanberi pâdişahdan intikam almaya ça-
lışmakta, hal'ini ve hattâ telmismini tasarlamaktadır! Bu tarihten 1 sene, 1 ay, 6
gün evvel sadâretten azıl üzerine tedâvi bahânesiyle Londra'ya gittiği zaman Sul-
tan Aziz'in hal'ine İngiliz vükelâsının muvâfakatlerini istemekten bile çekinmemiş-
tir: 1875=1290 vukuâtının «25 Nisan» fıkrasına bakınız. Bunun sebebi, Rus taraf-
dârı olan Mahmud Nedim'i iş başına getirmiş olmasından dolayı İngiltere'nin art-
tık Sultan Aziz'den yüz çevirmiş olmasıdır. Her halde Hüseyin Avni hâricî siyaseti
bile şahsî kin ve garazına âlet etmekten çekinmeyecek kıratla bir mahlûktur.
Bunun işte böyle olduğunda umumiyetle ittifak edilir.

Bâzı menbâlarda Midhat Paşa'nın yalnız meşrutiyet sevdâsıyla bu işe karıştığı-
ndan ve hiç bir şahsî hisse kapılmadığından bahsedilirse de doğru değildir: Sul-
tan Aziz devrindeki ilk sadâretinden 2 ay, 19 günde azledilivermesi içine işlemiş
ve hattâ hâtıratında 37 senelik me'muriyyet hayatında «ilk infisâli» olduğundan
bahsetmiştir! Saraydaki orta-oyunları da yapılan vükelâ taklitlerinden bütün
«Erkân-ı-erbea» gibi o da çok mütesirdir. Paşanın hâtıratını neşreden oğlu Ali

Haydar Midhat Bey her ne kadar «Hal'in garaz-ı şahsiden ileri gelmediğini isbât» için «Tabsıra-i ibret», in 165 inci sahifesindeki hâşiyede babasının Sadr-ı-a'zam Rüşdî Paşa'ya yazmış olduğu mektubun sûretini neşretmiş ve bu mektupta Midhat Paşa pâdişaha görüşüp «İslâhât-ı cedide ve muntazama», yapılmasını kabul ettirdiği için «Tebdîl-i hareket etmek», yâni hal'i'den vazgeçmek teklifinde bulunmuşsa da, mektubun altındaki «Safer 93» tarihi bu tezkirenin uydurma olduğunu göstermektedir; çünkü Safer ayında sadr-ı-a'zam Rüşdî Paşa değil, Mahmud Nedim Paşa'dır ve Mütercim-Rüşdî Paşa'nın sadâreti o tarihten iki ay sonra «Reb'ül-âhîr» ayına müsâdiftir: Yukarda bu senenin «12 Mayıs», fıkrasına bakınız. Zâten Mahmud Celâlüddin Paşa da Midhat Paşa'nın Sultan Aziz'e karşı «Husûmet-i zâtiyye» sinden bahsetmekte olduğu gibi, bizzat Midhat Paşa bile hâtıratında bu noktayı itirâf etmekten çekinmemiştir: Paşa'ya göre hal'in en mühim sebebi, «Erkân-ı-erbea»yı mecburiyyetle iş başına getirmiş olan pâdişahın ilk fırsatta bunları azledip Mahmud Nedim Paşa'yı tekrar sadârete davet edeceğinin «Tecârib-i adide ile meczûm» olmasıdır! Hattâ, «Mir'at-ı Hakikat»deki izahâta göre Sultan Aziz o sırada Mahmud Nedim'e sadâret teklif etmişse de Rüşdî, Hüseyin Avni ve Midhat «İstanbul'dan teb'id» edilmedikçe kabul edemeyeceği cevabını almış ve bu mesele «Erkân-ı-erbea»nın Mâbeyn'deki adamları tarafından derhal kendilerine yetiştirilmiştir. Zâten Midhat Paşa'nın en bâriz vasfı hissiyyâtına mağlûbiyyetinde gösterilir: Yukarda 1872 = 1289 vukuâtının «30/31 Temmuz» fıkrasına bakınız.

«Erkân-ı-erbea»nın dördüncüsü de Sultan Aziz'in hal'ine fetvâ vermiş olmakla meşhur Şeyh-ül-İslâm Hasan Hayrullâh Efendi'dir: Mahmud Celâlüddin Paşa bu nankör ve seciyesiz yobazı «Sultan Abd-ül-Aziz'in imamlığında bulunarak mizâca hoş gidecek mukallidlikler ve fassallıklarla kat'ı merâtib etmiş âlim kıyâfetine bir câhil-i cesur ve cibillet-i redie ve ef'âl-i rezile ile meşhur» gösterdiği gibi, Baş-Mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey de «Hukuk-ı ubûdiyyet ve nân-u-ne-mekî bilmiyen câhil ve cesur Hayrullâh yahut Şerrullâh hâini» demektedir! Sultan Aziz devrindeki ilk meşihatinden bir ay, sekiz gün içinde azledilmiş olduğu için pâdişaha garaz bağlaması pek tabiidir. İşte bundan dolayı bu seferki ikinci meşihatinde «Hıfz-ı ikbâl için kazıyye-i ittifâkiyyeye hizmet» ettiğinden bahsedilir. «Mir'at-ı şûunât», da Sultan Aziz'in bu adam hakkında şöyle bir sözü vardır :

— Hayrullâh Efendi bizim dâirede iken «Müfsid imam» derler idi! Rüşdî Paşa'nın tavsiyesiyle şimdi Şeyh-ül-İslâm nasbeyledik : Allah vere bir halt etmeseydi! «Erkân-ı-erbea» içinde yegâne meşrutiyet taraftarı Midhat Paşa'dır : Diğerlerinin mutlakıyyetçiliğinde umumıyyetle ittifak edilir. Bu noktayı Midhat Paşa bile hâtıratında itirâf etmektedir. İşte bundan dolayı bu paşa mutlakıyyetçilerle elbirliği ederken meşrutiyetçilik kanâatinden fedâkârlık etmiye bile râzı olmuştur! Hal'in askerî cephesini idare etmiş olan Mekâtib-i-Askeriyye nazırı Süleyman Paşa «Hiss-i inkilâb» isimindeki eserinde vak'adan sonraki meşrutiyet müna-kasalarından bahsederken Mütercim-Rüşdî ve Hüseyin Avni Paşaların muhâlefetlerine temâs ettikten sonra Midhat Paşa'nın da onlara uyduğunu şöyle anlatır (S. 60) :

«Midhat Paşa lisânından dahî (Bu iki müttefik-i müstebidde karşı ne yapayım? Üçümüz birbirimizin kavline ittibâa söz vermiş idik!) kelime-i acz-tetimmesinden başka söz sudûr etmedi».

Onun için Sultan Aziz'in hal'ini meşrutiyete doğru bir hamle gibi göstermek kat'iyyen doğru değildir: Alel-usul «Vatan», «Millet» ve «Devlet» gibi yaldızlı kelimelerle süslenen bu karanlık iş, kanâatinden fedâkârlık etmiş bir meşrutiyetçi ile üç koyu mutlakıyyetçinin müşterek bir kin ve garaz uğrunda elbirliği ederek işledikleri bir şahsî intikam işidir.

Bâzı menbâlarda «Erkân-ı-erbea»nın büyük sırrı, hal'e teşebbüs edilinceye kadar kendi aralarında kalmış gibi gösterilirse de doğru değildir : Bahriye nazırı Kayserili-Ahmed Paşa müstesnâ olmak üzere diğer vükelâdan gizli tutulmuş olmakla beraber, bir iki senedir bu işe bir çok kimse imâle edilmiştir. İlk müte-

şebbis Hüseyin Avni ve kâdem itibariyle ikincisi de Midhat Paşa'dır: Bunlar Sadr-ı-a'zam Rüşdi Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Hayrullâh Efendi'yi son zamanlarda elde etmişlerdir. Hüseyin Avni Paşa'nın sadâretten azlı üzerine yaptığım 1875 = 1292 vukuâtının «25 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Avrupa seyahatinde Paris'e uğradığı zaman görüşmüş olduğu Charles Mismar'ın «Souvenirs du monde musulman» ismindeki eserinin 273 üncü sahifesindeki izaha göre, bu ilk müteşebbisin daha o zaman elde etmiş olduğu taraftarların sayısı 62 yi bulmuştur! O zamandanberi geçen bir sene içinde bu miktârın fazlalaşmış olmak ihtimâli de vardır: Yalnız bunların isimleri belli değildir. Mâlûm olanlar, teşebbüse geçildiği zaman rol oynamış olanlardır ve zâten bunların çoğu da son günlerde elde edilmiş olan kumandanlarla zâbitlerdir: Meselâ Süleyman Paşa'nın «Hiss-i inkılâb»ına nazaran Hüseyin Avni Paşa meşhur Dâr-ı Şûrây-ı Askerî reisi müşîr Redif Paşa'yı bu son ser-askerliği esnâsında elde etmiştir. En büyük rolü oynayan Süleyman Paşa'yı da Redif Paşa iknâ'etmiş ve işte bunun üzerine Redif ve Süleyman Paşalar 1/2 Cumâda-ı-ülâ = 25/26 Mayıs Perşembe/Cuma gecesi Hüseyin Avni Paşa'nın Kuzguncuk'daki yalına giderek işin askeri cephesini müzâkere etmişlerdir. Bu vaziyete göre hal'in ruhu mesâbesinde bulunan Süleyman Paşa bile ancak beş on gün evvel elde edilmiş demektir.

Hüseyin Avni'nin son günlerde Kayserili-Ahmed Paşa ile Redif Paşa'dan başka bizzat elde etmiş olduğu taraftarların en mühimleri kendi bacanağı olan Dâr-ı Şûrây-ı Askerî âzasından Mir-i-livâ Hüseyin Sabri Paşa, sonraları ferik olan Mir-i-livâ Mösyö-Necib Paşa, Ser-askerlik ser-yâveri Miralay Mustafa Bey ve sonradan ferikliğe kadar yükselen Hâssa meclisi âzasından Miralay Hacı-Râşid Bey'dir. Bahriye nâzırı Kayserili-Ahmed Paşa da donanma kumandanlığında bulunan Bahriye mir-i-livâsı Arif Paşa'yı elde etmiştir.

— Bu emr-i hayra çarşaf kadar fetvâ yazarım!

diyen Fetvâ-emini Filibeli Kara-Halil Efendi ismindeki seciyyesiz kazaskeri de Midhat Paşa'nın elde ettiğinden bahsedilir. Eski Sadr-ı-a'zam Şîrvânî-zâde Rüşdü Paşa'nın küçük kardeşi olan sâbık İstanbul kadısı kazasker Şîrvânî-zâde Ahmed Hulûsi Efendi'yi de Şeyh-ül-İslâm Hayrullâh Efendi iknâ' etmiştir.

Midhat Paşa'nın en mühim faaliyeti veliahd Murad Efendi ile olan gizli muhâberesinde gösterilir: Bir hayli zamandır devam edip duran bu muhâberede vâsıta ittihâz ettiği adamlar şâir Ziyâ Bey/Paşa ile Murad Efendi'nin sarrafı Hristaki ve aslen İtalyan olan hususi hekimi Doktor Capoleone/Kapolyon'dur. Nüfuziyle meşhur Yenikapı Mevlevihânesi şeyhi Osman Efendi'nin de Midhat Paşa delâletiyle hal'e tarafdâr olduğundan bahsedilir.

İşin askeri cephesinde en mühim rolü oynayan şahsiyyet, sonradan müşîrliğe kadar yükselerek Rumeli harb orduları umum-kumandanlığında bulunan ve ilmi sâhada da «Tarih-i âlem», «Umdet-ül-hakayık» ve «Mebâni-l-insâ» gibi eserleriyle şöhrat bulan Mekâtib-i-Askeriyye nâzırı mir-i-livâ Süleyman Hüsnî Paşa'dır. Çok samimi bir meşrutiyetçi olan ve sırf millî ve vatanî hislerle bu işe giren zavallı Süleyman Paşa ser-asker Hüseyin Avni Paşa tarafından meşrutiyet hakkında bir takım müphem vaatlerle nasıl aldatılmış olduğunu «Hiss-i inkılâb» ismindeki eserinde bizzât anlatır.

Süleyman Paşa'nın elde ettiği zâbitler, en mühim vazifeleri der-uhde eden kıta kumandanlarıyla Mekteb-i-Harbiyye zâbitleridir: Bunların da en mühimmi İstanbul Merkez-kumandanı mir-i-livâ Mustafa Seyfi Paşa'dır; Mekteb-i-Harbiyye zâbitleri içinde bilhassa mektebin Dâhiliyye miralay Ahmed Hıfzı Bey'den ve edebî eserleriyle mâruf Erkân-i-harb kolağası Manastır-ı Rif'at Efendi ile sonraları ferik rütbesiyle İskodra valisi olan kolağası Bedri Efendi'den bahsedilir. Gene Süleyman Paşa tarafından Taş-kışla'da elde edilip kıt'alarının başında Dolmabahçe sarayını muhâsara ederek hal'i te'min eden zâbitlerin başlıcaları da Hâssa beşinci Talia taburu binbaşısı İzzet Efendi, Hâssa birinci alay ikinci tabur binbaşısı Edhem Bey, Hâssa dördüncü Talia taburu binbaşısı Osman Ağa, Tarabya ve Büyükdere telgrafhânelerini işgal eden İstinye karakol yüzbaşısı Halil Ağa ve veliahd Murad Efendi'nin adamlarından olup vak'ının günüyle sa-

atini kendisine haber vermiş olan Hâssa beşinci Talia taburu birinci yüzbaşısı Necib Efendi'dir .Tabii bütün bu küçük rütbeli zâbitler mâhut «Erkân-ı-erbea» gibi kin ve garazla değil, tıpkı zavallı Süleyman Paşa gibi vatan ve hamîyyet hisleriyle iyi bir şey yaptıklarına inanarak kelleyi koltuğun altına almışlardır. Teşebbüsün tesiri iki sebeple izah edilir : Biri «Erkân-ı-erbea»nın saraydaki adamlarından gizlice haber aldıklarına göre Sultan Aziz'in kendilerini azledip Mahmud Nedim Paşa'yı sadârete ve eski ser-asiker Derviş Paşayı da tekrar ser-asikerliğe tâyin etmek üzere kat'î kararını vermiş olmasıdır; bilhassa bundan dolayı «Paşaların can başlarına sıçrayıp tevakkuf zamamı geçti diyerek» hemen faaliyete giriştiklerinden bahsedilir. İkinci sebep de bu tarihten on sekiz gün evvel «Talebe-i-ulûm»un üç gün süren mürettep nûmâyişleri üzerine «Erkân-ı-erbea» iş başına gelince pâdişahın Baş-mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey'i Bâb-ı-Meşihat'e gönderip ulemâyı toplatarak bir daha öyle bir münasebetsizlik olduğu takdirde düşman için hazırladığı orduyla donanmayı kendilerine karşı kullancasını tebliğ ettirmek suretiyle bütün ilmiyye zümresini tehdid etmiş olmasıdır: Şeyh-ül-İslâm Hasan Hayrullah Efendi meseleyi derhal Hey'et-i-vükelâ'ya arz etmiş, hükûmet ulemâ lisânından pâdişaha bir nevi istîğfarnâme yazdırmış, fakat bu müdhîş tehdit «Havâss-ı vükelâ'yı pek tabii olarak büyük bir telâşa düşürmüştür.

Efkâr-ı-umumiyyeye karşı hal'e bir meşrûiyyet şekli vermek ve bilhassa halkı Sultan Aziz'den soğutmak üzere ustalıklı bir propaganda yapılmakta da kusur edilmemiştir : Meselâ pâdişahın verâset usulünü değiştirip büyük oğlu Yusuf iz-züddin Efendi'nin veliiahtlığını te'min için İstanbul'a kırk bin kişilik bir Rus ordusu getirteceği ve devlet haiznesinde beş para olmadığı halde saray hazinesinde elli milyon lira mevcut olduğu şeklindeki şâyialar hep işte bu menfi propaganda mahsulleridir.

Bir de bir milyon liralık bir rüşvet meselesi vardır: Yukarda 1875 — 1292 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz «Tenzil-i fâiz» kararının hem hâricte, hem dâhilde hâsıl ettiği sù'i-te'siri izâle için bir Londra bankasıyla müzâkareye girişip «Tevhid-i düyun» şeklinde bir muâmele yaptırmaya kalkışmış olan Mahmud Nedim Paşa gümrük, bütün, tuz vesaire rüsûmiyle 7 - 8 vilâyet a'şarını karşılık göstermek suretiyle işi bir ecnebi «Şirket-i iltizâmîyye» sine otuz sene müddetle ihâle etmiye karar vermiş ve bu muâmeleden komisyon ismiyle alınacak bir milyon lira için Yunanlı sarraf Zarifi'den aldığı taahhüt senedinin tercemesini de Sultan Aziz'e takdim etmiştir. Baş-mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey'e göre bu paranın pâdişaha tahsis edilmesine sebep, hünkârın «Tahsisât-ı Hümâyunlarından olarak Avrupa'ya top vesaire siparişleri» yapılması ve «Tenzil-i fâiz» kararından dolayı pâdişahın bir müddet evvel «Bir çok zararlar» uğratılmış olmasıdır. Mütercim-Rüşdi Paşa sadr-ı-a'zam olunca Sultan Aziz bu senet tercemesini Mâbeyn Baş-kâtibi Atif Bey'le kendisine göndermiş, Mahmud Celâlüddin Paşa'ya göre muâmele yapıldığı takdirde «vikaye-i istifâdesi» ni emretmiş ve Hâfız-Mehmet Bey'e göre de «Devlet ve milletçe hayırlı olup da mevkî-i icrâyâ konulacak olursa zinhâr aldanmasınlar gibi bir irâde-i-Seniyye» tebliğ ettirmiştir. Halî vak'asında Sultan Aziz'i lekelemek için Mütercim-Rüşdi Paşa'nın her kese gösterdiği meşhur senet işte budur.

Hal'in günüyle saati bir iki kere değişmiş ve nihayet bu Salı günü yapılmasına karar verilmiştir: Dolmabahçe'nin velliâhd dâiresinde bulunan Murad Efendi'ye asker sarayı kuşatınca kendiliğinden dışarı çıkması teklif edilmişse de kat'îyyen kabul etmeyip askerın saraya girerek kendisini dışarı çıkarmasında ısrâr etmiştir; bunun sebebi, muvaffak olunamadığı takdirde kendisini Sultan Aziz'e karşı kabahatsız göstermek istemesidir! «Erkân-ı-erbea»nın ilkönce ezânî saat 5—zevâli 12,32 de harekete geçilmesini istemeleri de aynı sebeplerdir: Onlar da muvaffak olamadıkları takdirde meseleden hiç bir haberleri olmayıp Bâb-ı-Âlî'de çalışmakla meşgul olduklarından bahsederek kabahatı zavallı askerlere yüklemek suretiyle işin içinden sıyrılvermek için öyle bir saat tâyin etmişlerdir! Fakat askerî harekâtın idaresini der-uhde etmiş olan Süleyman Paşa o saatin teh-

likeli olacağını söyliyerek şiddetle i'tirâz etmiş ve nihayet sabaha karşı herkes uykudayken yapılması kabul edilerek ezânî saat 9 — zavâli 4,34 de harekete geçilmesi kararlaştırılmıştır.

Her kes gibi Sultan Aziz de o saatte derin bir sabah uykusu içinde bulunduğu için haberi bile olmadan âdetâ el-çabukluğu ile hal'edilivermiştir : büyük bir kısmı Taş-kışladan gelmiş olan taburlarla Mekteb-i-Harbiyye'nin 300 kadar talebesi Dolmabahçe'yi hemen çevirmiş, donanma gemileriyle kayıkları da deniz tarafını tutmuş ve Mekâtib-i-Askeriyye nâzırı Süleyman Paşa da karadaki muhâsara kuvvetlerine kumanda etmiştir.

O sırada «Erkân-ı-erbea» ile Dâr-ı-Şurâ reisi Redif Paşa ser-asker Hüseyin Avni Paşa'nın Kuzguncuk'daki yalısındadır: Sabaha karşı bunlardan Mütercim-Rüşdi ve Midhat Paşalarla Şeyh-ül-İslâm Hayrullâh Efendi Bâb-ı-Ser-askerî'ye gitmek üzere kayıkla Bahçekapısına, Hüseyin Avni ve Redif Paşalar da Dolmabahçe'ye gitmek üzere Salpazarına çıkmışlardır. Redif Paşa umumî harekâtı tâkib etmek üzere Dolmabahçe karakoluna girmiş ve Hüseyin Avni Paşa da yeni pâdişahı alıp Ser-asker kapusuna götürmek üzere arabada beklemiştir.

Süleyman Paşa veliahdin yukarda bahsettiğimiz şerâitini yerine getirerek saraya girmiş, merdiven başındaki sofada bekliyen Murad Efendi'nin önüne düşüp dışarı çıkarmış, kapunun önünden itibaren bütün asker selâma durmuş ve tam işte o sırada arabasıyla yaklaşan Hüseyin Avni tarihi bir terbiyesizlik edip üç kıt'a üzerindeki muazzam imparatorluğun yeni pâdişahını arabadan inmiye lüzum görmiyerek :

— Buyurun!

diye yanına almak küstahlığını irtikâb etmiştir. Murad Efendi arabaya girince bir rivayete göre Hüseyin Avni Paşa kendisine tabancasını verip:

— Eğer hayatınız tehlikede kalırsa bu tabanca ile evvelâ kulunuzu öldürünüz!

gibi bir şey söylemiş ve diğer bir rivayete göre de tabancayı veliahdin ağalarından biri takdim etmiştir. Murad Efendi'yi ürküten ikinci hâdise de kendisiyle yanındaki ser-askeri tanımayan Suriyeli askerlerin:

— Yasak!

diye sünğüye davranmalarındır; arapça bilen bir zabıt kim olduklarını söyledikten sonra araba kordondan dışarı çıkabilmiş ve içindeki iki yolcu çok şiddetli bir yağmur altında Dolmabahçe câmiinin yanındaki rıhtıma inip orada bekliyen üç çifte kayığa binmiştir. Biraz açıldıktan sonra ser-askerin beş-çiftesine ve ondan sonra da tersâne çatanasına aktarma ettiklerinden ve hattâ ser-asker bir zırhıya yaklaşmak istediği halde Murad Efendi'nin şüphelendiği için müsaade etmediğinden bahsedilir. Veliahdin sinirlerini bozan ilk aksilikler işte bunlardır. Her halde yeni pâdişahın Sirkeci iskelesinden bir kira arabasıyla Ser-asker kapusuna «Dehşet ve haşyet içinde» vâsıl olduğu muhakkaktır : Aşağıki fıkraya da bakınız.

Sultan Aziz'i hal'edebilmek için efkâr-ı-umumiyyeye karşı bir takım yalanlar ve iftirâlar uydurularak tertib edilen meşhur fetvâ muhtelif menbâlarda bir takım kelime değişikliklerine uğramaktadır ve hattâ sonundan bir iki kelime eksiktir; İbn-ül-Emin'in «T.T.E.M.»nda fak-similesini neşrettiği hakikî metin şöyledir: «Emir-ül-Mü'minin olan Zeyd muhtell-üş-suûr ve umûr-ı siyâsiyeden bi-behre olup envâl-i mîriyyeyi mülk-ü-milletin tâkat ve tahammül edemiyeceği mertebe masârif-i nefsanîyyesine sarf ve umûr-ı diniyye ve dünyeviyyeyi ihlâl-ü-teşviş ve mülk-ü-milleti tahrib edip bakaası mülk-ü-millet hakkında muzırr olsa hal'i lâzım olur mu?

«Beyan buyrula. Ei-cevâb: Allâhu Teâlâ a'lem OLUR».

Neşrinden itibaren bir çok tenkitlere uğramış olan bu çürük fetvâda Sultan Aziz'e isnâd edilen cinnet, siyasî cehâlet, umûr-ı diniyyeyi ihlâl ve mülk-ü-milleti tahrib iftirâlarıyla bakaasının mülk-ü-millet için muzır olacağı hakkındaki iddiâ kat'îyyen doğru değildir : Fetvâ-eminî Kara-Halil Efendi'yi konağına celbedip bu fetvâyı yazdırmış olan Midhat Paşa, sonradan Tâif'de yazdığı hâtıratının

«Tabsıra-i ibret» ismindeki birinci cildinin 150 nci sahifesinde âdetâ kendi eseri demek olan halî fetvâsını bizzat tekzib ederek:

«Sultan Abd-ül-Aziz âkil ve fatîn ve hayırhâh-ı devlet ve âlîhimmet bir zât olduğu ve devlet ve memleketin hüs-n-i idâresi kanun ve nizâm ile olmak lâzımlıcağının cümleden ziyâde bildiği halde sonradan nasılsa tebdil-i ahlâk ederek ulûvv-i himmet yerine kibr-ü-azamet kaaim olmuş ve hisabsız sarfiyyât-u-isrâfât kapuları açılmış ve hele Âlî Paşa'nın vefâtını müteâkıb Mahmud Nedim Paşa'nın sadârete vürûdiyle hâl bütün bütün tegayyür etmesiyle kavânin ve nizâmât hükümsüz kalup umûr-ı devletde bir çok sû-i-istimâlât meydan almış» olduğundan bahsetmek suretiyle Sultan Aziz'in mâhut fetvâda iddiâ edildiği gibi «muhtell-üş-şuûr» olmayıp «Âkil ve fatîn» olduğunu, «Umûr-ı siyâsiyyeden bi-behre» olmayıp devlet idaresini «Cümleden ziyâde bildiği» ni, «Mülk-ü-milleti tahrib etmiş» olmayıp «Hayır-hâh-ı devlet ve âlî-himmet bir zât olduğu» nu ve nihayet son zamanlarındaki israflarıyla kanunsuzluklarının mes'uliyeti de Âlî Paşa'nın ölümünden sonra iş başına gelen Mahmud Nedim'e âid olduğunu bütün vuzûhiyle itirâf etmektedir! Gene Midhat Paşa hâtıratının «Mir'ât-ı hayret» ismindeki ikinci cildinin 7 nci sahifesinde de:

«Hâkan-ı müşârunileyh zeki ve âkil olmasıyla mülkün ve tebea-i devletin eski vakitler gibi idaresi mümkün olamayacağını bilmez değil» dedikten sonra, işte bu «zeki ve âkil zât» in mutlakıyyet zihniyetinden ve bir kısım halkın da kendisi gibi düşündüğünden bahsetmektedir! «Erkân-ı-erbea» işte bu «Âkil», «Zeki» ve «Fâtîn» zâte cinnet isnâd etmekten çekinmemişlerdir! Bu meselede Midhat Paşa gibi «Bâb-ı-Fetvâ» da kendikendini tekzib etmekten utanmamış, halî fetvâsında Sultan Aziz'i mecnun gösterdikten bir kaç gün sonra ölümlerini intiharla izah için verdiği «İ'lâm-ı şer'î» de merhumun hal'inden sonra şuuruna hâle geldiğinden bahsetmiştir!

Sultan Aziz'in Dolmabahçe'den Topkapu sarayına nakli üzerine kendi el-yazısıyla Sultan Murad'a yazmış ve o zamanki gazetelerin neşretmiş olduğu meşhur tezkiredeki kuvvetli muhâkeme ile metin ifâde karşısında fetvâdaki isnâdın mâhiyyeti halk arasında da derhal anlaşılmıştır; bu tarihi tezkirenin doğru şekli şöyledir:

«Evvelâ Cenâb-ı Allâh'a, ba'dehu atebe-i Şevketlerine sığınırım. Hidmet-ı milletde [sarf-ı] mesâî etmiş isem de hoşnûdî hâsıl edemediğimi beyan ve Zât-i Şâhanelerinin hoşnûdî-i milleti müstelzim olacak hayırlı işlere muvaffakiyyetini temenni ile beraber kendi elimle silâhlандırdığım asker beni bu hâle getirdiğini tahattur buyurmalarını tavsiyeye ibtidâr ederek mürüvvet ve insâniyyet sıkılmışlara yardım etmek meziyyetini gösterdiğinden, [bu] tengenây-ı ıztırâbdan halâs ile bir mekân-ı mahsûs için inâyet-i Şehriyârlarını recâ ve saltanat-ı Âl-i Osmân'ı Sultan Mecid Hazretlerinin hânedânına tebrik eylerim».

Hal'in ilk foyası işte bu mektubun neşriyle meydana çıkmış ve halk arasında derhal dedikodular başlamıştır. Her halde «Erkân-ı-erbea»nın şu tarihi gaffetine bakınca Sultan Aziz'in Sadr-ı-a'zam Mütercim-Rüşdi Paşa'dan bahsederken:

— Benim ecdâdım bu gibilerin akıyla hareket etmiş olsaydı, Konya ovasında koyun sürtileriyle hayme-nişin olmaktan kurtulamazdık!

demesine hak vermemek kabil midir? Fetvâ metnindeki «Umûr-ı diniyyeyi ihlâl» iddiâsı da çirkin bir iftirâdan başka bir şey değildir; Memduh Paşa'nın «Mir'ât-ı şûunât» ında pâdişahın dindarlığı:

«Abd-ül-Aziz Han mûskirât isti'mâl etmezdi. Evâhir-i eyyâm-ı saltanatında su yerine Zemzem içmekden mütelezziz olurdu»

şeklinde izâh edilir. Her akşam rakı içenlerin su yerine Zemzem içen ve Kur'an okurken ölen bir zâtî dinsizlikle ithâma kalkışmaları her halde pek sık görülen manzaralardan olmasa gerektir.

Sultan Aziz'in cülûs toplarıyla uyandığından ve donanma gemilerindeki bayrakları görünce:

— Bu toplar cülûs topları olacaktır!

değinden bahsedilir. Biraz sonra hükûmetin hem hal'i, hem Topkapu sarayına

nakli kararını tebliğe me'mur ettiği Baş-Mâbeynci Hâfız-Mehmet ve Baş-Kâtip Âtîf Beylerle Dâr-üs-Saâde ağası Cevher Ağa bin türlü tereddüdlerle vaziyeti arzedenin derin bir tevekkülle :

— Ne yapalım, kader böyle imiş!

diye teslimiyyet göstermiş ve Murad Efendi'nin pâdişah olduğunu öğrenince:

— Acâyip!

dedikten sonra içini şöyle dökmüştür :

— Böyle olacağını biliyordum. Zirâ selâtin-i sâlifeden benim gibi bu devletin i'lây-ı şevket-ü-şânına hizmet edenler düçar-ı felâket oldular. Amcam şehid-i mağfûrun [Üçüncü Selim'in] ahvâli ve uğradığı felâketin derecesi sahâyif-i tarihi al kanlara boyadı, cümleye bir esef-i ebedî yâdgârı bıraktı. Bu her-bâr gözlerimize çarpmaktadır. İşte onların gördükleri felâket benim hakkımda da zuhûra geldi.

Dolmabahçe halkının hıçkırıkları içinde rıhtıma inen Sultan Aziz'le âile ve maiyyet efrâdı kayıklarla Sarayburnu'na nakledilmişlerdir: Kendisinin bindiği beş çiftmeye oğullarından Yusuf İzzüddin ve Mahmud Celâlüddin Efendileri ve Baş-kâtipleri Baş-mâbeyncisini almıştır; Vâlide-Sultan ve küçük şehzâdelerden Abd-ül-Mecid, Şevket ve Seyfuddin Efendilerle harem ve maiyyet takımı diğer kayıklardadır. Süleyman Paşa'nın «Hiss-i inkılâb» ında yalnız iki şehzâde ile on bir kadâimâ yatak-odasında bulundurduğu tarihi palayı da pek tabii bir müdâfaa hisdini ve beş harem-ağasından bahsedilir. Sultan Aziz Dolmabahçe'den çıkarken, dâima yatak-odasında bulundurduğu tarihi palayı da pek tabii bir müdâfaa hissiyle sakosunun altına asmıştır.

Kendi yaptırdığı donanmanın bayraklarla donanmış zırhlıları arasından nemli gözlerle geçen Sultan Aziz şiddetli bir yağmur altında sır-sıklam olarak Sarayburnu'na çıkmış, orada bekliyen bir tek arabaya kendisi binmiş ve maiyyeti de yağmur altında yayan yürümüştür: Bilhassa Üçüncü Selim'in dâiresine konulmasından ve istediği bir sıcak çorba ile bir dilim ekmeğin verilmemesinden çok müteessir olduğu rivayet edilir.

Abd-ül-Aziz'in felâketinden bi-l-istifâde yağmacılık işte bu gün yapılmış, Vâlide-Sultan'la Kadın-Efendiler çıkarken üzerleri aranıp «Ba'zı zabıtlar tarafından mücevherât yoklaması» yapılmış, eşyalar Topkapu sarayına nakledilirken «Erkân-ı Müttefika» huzurlarında sandıklar açılıp kıymetli şeyler «Tevkif» edilmiş ve sarayın iç-hazinesinde kalan 7-8 yüz bin liralık mücevherat da Sultan Murad'ın bir milyon lirayı bulan borcuna mukabil «Rehin makamında», yeni pâdişahın meşhur sarrafı Hristaki'ye «Ma'dûd-ül-esâmi zevâtın himmet-i bi-hemtâlarıyla tamâmen devr-ü-i'tâ kılınmış» dir. Artık İstanbul'da durmayıp kapağı Avrupa'ya atan Hristaki'ye «Mâr-ül-beyan mücevherâtın iyd-i-adhâ koçları gibi kurban» olduğundan bahsedilir! Aşağıki fıkrayla daha aşağıda bu senenin «4 Haziran» fıkrasına da bakınız.

Sultan Aziz'in 85 bin altınını da «Cülûs atıyyelerine karşılık» ismiyle yeni Vâlide-Sultan zabtetmiştir! Yedi milyon üç yüz doksan dokuz bin altı yüz altmış beş lira «mıkdâr-ı i'tibârisinde», ki esham ve tahvilât da Mâliye'nin borcuna mukabil «Erkân-ı erbea» karariyle ve el-çabukluğu ile her nedense hemen Osmanlı Bankasına devredilivermiş ve bu suretle Sultan Aziz'in parasından «Hazîne-i devlete bir akça girmek müyesser olamamış»dır!

İkinci Mahmud'un ikinci oğlu olan Sultan Abd-ül-Aziz 1830—1245 senesi 7/8 Şubat = 13/14 Şa'ban Pazar/Pazartesi gecesi dünyaya gelmiş olduğuna göre, hal'edildiği gün yaşı tam 46 sene, 3 ay, 20 gün tutmaktadır: Yâni 47 yaşının içinde hal'edilmiş demektir. 1861—1277 senesi 25 Haziran=16 Zülhicce Salı günü tahta çıkmış olduğuna göre de saltanat müddeti 14 sene, 11 ay, 5 gün sürmüştür.

Düşmanlarının ve hattâ Midhat Paşa'nın bile i'tirâf ettiği gibi Sultan Aziz fevkalâde zeki, fatin ve hüsniniyet sâhibi bir hükümdardır: Devletin marûz olduğu büyük tehlikelerden dolayı ordu ile donanmanın ıslâhına ve bilhassa en son silâhlarla techiz ve ta'limine fevkalâde ehemmiyet vermiş ve Memduh Paşa'nın tâbiriyle bu işleri «Bâb-ı Âlî'nin ataletine bırakmayıp» bizzat meşgul olmuştur. Hattâ bir çok defalar askerî masrafları kısmak istiyen hükûmetle ihtilâflara bile düşmüştür:

Yukarda 1861 = 1278 vukuâtının «6 Ağustos» fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı Avrupa ile Amerika'ya yapılan zırhlı, top ve mühimmat siparişlerine bâzan kendi kesesinden bile yardım etmiştir. Sultan Aziz'in bu mütemâdi gayretiyle devleti yedi yüz bin kişilik muntazam bir ordu çıkarabilecek hâle getirdiğinden bahsedilir. Bilhassa yirmi beş zırhlı ile yüz küsur ahşap firkateyn ve korvetle dört bin şeshâne» den ibarettir! Askerî mekteplerin ıslâhiyle büyük bir silâhhâne ve muhtelif kışlalarla istihkâmlar inşâsı gibi muvaffakiyetleri de bu silsileye dâhildir.

Son sistem bir tersâne ile fabrika da vücuda getirdiği için, İstanbul'da da zırhlı yapılmış ve top dökülmüştür: Buna mukabil kendisi tahta çıktığı zaman devletin bütün askerî teçizatı Baş-mâbeynci Hâfız-Mehmet Bey'in «Hakaayık-ul-beyân»ına göre «Dört köhne kapak ve bir kaç ahşap firkateyn ve korvetle dört bin şeshâne» den ibarettir! Askerî mekteplerin ıslâhiyle büyük bir silâhhâne ve muhtelif kışlalarla istihkâmlar inşâsı gibi muvaffakiyetleri de bu silsileye dâhildir.

Sultan Aziz'e karşı en şiddetli tenkitler malî sâhadadır: Sultan Abdülmecid'in vefâtında doksan milyona yaklaşan devlet borçları Abd-ül-Aziz devrinin sonlarında 196 milyona yükselmiştir; yalnız bunu kâmilen pâdişahın israfından mütevellit göstermek doğru değildir: Bir taraftan ordu ve donanmanın tensik ve teçhizine âit masraflarla Suriye, Girit, Bosna-Hersek ve Bulgaristan ıııyanlarının sebep olduğu muazzam askerî masraflar ve bir taraftan da Kırım harbindenberi biriken borçların fâizlerini tesviye için akdedilen yeni borçlar **düün-i-umu**miyyenin mütemâdiyen kabarmasında en büyük âmildir.

Sultan Aziz Bâb-ı-Âlî'nin mârûzât ve mukarrerâtını reddetmeyip dâimâ tasdik etmiş olmakla mâruftur; onun için Âlî ve Fuad Paşalar gibi büyük vezirler devrinde onların gösterdiği tasarruf yolundan gitmekte kusur etmemiştir: 1862 = 1279 vukuâtının «1 Temmuz» fıkrasına bakınız. Âlî Paşa'nın vefâtını tâkib eden ikinci devirde pâdişahın malî ahlâkını bozan başlıca âmîl, Mahmud Nedim **denilen canlı faciadır**. Bilhassa saraylar inşâsına çok para döküldüğünden şikâyet edilir: Fakat bunların en büyük ve en muhteşemi olan Çırağan sarayının inşâsına Abdülmecid devrinde başlanıp binâ meydana çıkarılmış ve Abd-ül-Aziz ancak ikmâl ettirmiştir. Kendisinin yaptırdığı en mühim saray Beylerbeyi kasrıdır ve o da pek büyük bir şey değildir; diğerleri bir takım ahşap binâlardan ibarettir. Hattâ Taşlık'da yaptırmıya başladığı câmi ile o câmiye vakfettiği Akaretlerin inşâsını bile lüzumsuzluğu hakkındaki tenkitlerden dolayı durdurmuş olduğundan bahsedilir.

Sultan Aziz'in büyük meziyyetlerine mukabil büyük kusurları da vardır: Son zamanlarındaki israfçılığundan başka, gittikçe artan azametiyle ondan mütevellit gafleti nihayet kendisine bir nevi lâ-yuhtilik hissi vermiş ve işte bundan dolayı bizzat kendisini tehdid eden tehlikelerin bile arzını imkânsız bir hâle getirmiştir; hattâ son zamanlarında annesinin bile haber aldığı tehlikelerden bahsetmiye cesaret edemediği rivayet edilir! Bu hâlet-i ruhiyyesinin teşekkülünde en müessir âmîl Mahmud Nedim'in telkinâtıdır: Saltanatının bidâyetinde bir devlet-reisi zihniyetiyle çalışan Sultan Aziz'in nihayet devleti kendi malı gibi saymaya başlaması işte bundandır. Bununla beraber, koç ve horoz döğüştürüp galip hayvanların boyunlarına murassâ nişanlar taktırdığı hakkındaki dedikoduların aslı, fash yoktur: Bu iftirâlar «Yeni-Osmanlılar», ın İsviçre'deki neşriyyâtında ortaya atılmış ve ondan sonra ağızdan ağıza yayılmıştır.

Sultan Aziz'in gururiyle azametine rağmen çok nâzik bir zât olduğundan bahsedilir; merhamet ve şefkati de azamet ve ceberûtiyle tenâkuz hâlidir: Bestelesinin içli âhengi hassasiyyetinin en ince delilidir; çok güzel ney üflediğinden de bahsedilir. «Ressamlar Cemiyeti Mecmuası»nda neşredilen zarif krokilerin canlılığı da estetik kabiliyyetinin musıkiden ziyâde resimde tecelli ettiğini gösterecek kuvvettedir.

Abd-ül-Aziz'in en büyük meziyyeti, elindeki kıymetlerden istifâde etmekte kusur etmemiş olmasında gösterilebilir: Âlî ve Fuad Paşaları, hayatları boyunca iş başından ayırmamış olması işte bundandır. Onlardan sonraki sönük devlet-adam-

larından kendisine düşman olanları bile icab ettikçe iş başına getirmesi bu büyük meziyyetin en bâriz delili demektir. Her halde şahsî garazlarından başka bir şey düşünmiyen «Erkân-ı-erbea»nın en büyük fenalığı işte bu noktaya ehemmiyet vermemiş olmalarında gösterilebilir: Onların bu hareketi mutlakıyyeti sürüncemede bırakmış ve Ali Paşa'nın kurmaya başladığını 1868=1284 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasında gördüğümüz millî demokrasi hareketini durdurarak Garp taklidi meşrutıyyetin iflâsına sebeb olmuştur).

BEŞİNCİ MURAD

(Murâd-ı Hâmis)

— M. 1876 = H. 1293 —

1876 = 1293

30 Mayıs = 6 Cumâda-l-ülâ, Salı: Beşinci Murad'ın cülûsu.

(Sultan Mecid'in büyük oğlu, Sultan Aziz'in yeğeni ve Osmanlı pâdişahlarının otuz üçüncüsü olan Beşinci Murad 1840=1256 senesi 21 Eylül=24 Receb Pazar-tesi günü dünyaya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 35 sene, 8 ay, 10 gün tuttuğu sırada, yani 36 yaşının içinde tahta çıkmış demektir. Anası, Sultan Mecid'in ikinci haremi «Şevk-efzâ Kadın-Efendi» dir.

Osmanlı tarihinde en kısa saltanat, Sultan Murad'ın işte bu 93 günlük saltanat devridir; Birinci Mustafa'nın 96 gün süren ilk saltanatı bile bundan üç gün fazladır: Üçüncü ciltte 1618=1027 vukuâtı içindeki «26 Şubat» fıkralarının birincisine bakınız.

Osman Gazi'den Birinci Ahmed'e kadar saltanat verâseti babadan oğula intikal ettiği halde, Birinci Ahmed'in ölümü üzerine bu usule nihayet verilerek büyük oğlu Osman dururken küçük kardeşi Birinci Mustafa tahta çıkarılmak suretiyle «Eskeriyyet» kaidesinin tatbikine başlanmıştır. Üçüncü ciltte 1617 = 1026 vukuâtının «22 Teşrinisânî», fıkrasına bakınız. O zamandan itibaren kanunlaşan bu kaideyi Sultan Abdülmecid bozarak çok sevdiği büyük oğlu Murad Efendi'yi küçük kardeşi Abd-ül-Aziz'in yerine veliahd ilân etmek istemişse de muvaffak olamadığı için Sultan Murad babasının yerine pâdişah olamamıştır: Yeni-Osmanlılarla el-birliği ederek amcası Sultan Aziz'in bir an evvel hal'ine çalışmasında her halde bir taraftan bu hâtıranın ve bir taraftan da Abdülmecid gibi Abd-ül-Aziz'in de verâset usulünü Murad Efendi aleyhine değiştirip kendi oğlu Yusuf izzüddin Efendi'yi veliahd ilân etmek istemesinin büyük bir te'siri olsa gerektir.

Sâkin, sevimli, nâzik ve hassas bir zât olduğundan bahsedilen Sultan Murad'ın tahsiline çok i'tinâ edilmiştir: Sultan Aziz'le beraber gittiği Avrupa saraylarında amcasından daha iyi bir te'sir bırakmış olması işte bundandır. Şark kültürüyle fen derslerini o devrin en mühim âlimlerinden almıştır: Nesriyle nazmının kuvvetini Gerdan-kıran Ömer Efendi isminde kıymetli bir âlime medyundur. On dört yaşından itibaren Fransızca öğrenmeye başlayıp ilkönce Edhem Paşa'dan, ondan sonra da Kemal Paşa ile Gardet isminde bir Fransızdan ders almışsa da fazla pratik yapmadığı için iyi konuşamadığından bahsedilir. Bilhassa musiki merakı ihtilâ derecesindedir: Muzika-i-Hümâyûn kumandanı Guatelli Paşa ile Augusto Lombardi isminde iki Italyandan piyano dersi almış, çok iyi öğrenmiş ve bir çok şarkılar bestelemiştir; torunlarından şehzâde Osman Fuad Efendi bir gün bana dedesinin Çırağan sarayındaki felâket yıllarını besteler tertibiyle geçirdiğinden ve bütün bunların büyük kardeşi Ahmed Nihad Efendi'de bulunduğundan bahsetmişti.

Sultan Murad'ın okumadan çok hoşlandığı ve hattâ veliahdlığı zamanında Av-

rupa'dan mütemâdiyen edebî ve felsefî kitaplar getirtip okuduğu da rivayet edilir: Meşrutiyet ve demokrasi tarafdarlığında Yeni-Osmanlılar'ın telkinleri kadar her halde bu Garp kültürünün de te'siri olsa gerektir. Bununla beraber demokrasi telâkkisinin nasıl bir telâkki olduğu pek belli değildir; zamana uymuş olmak ihtimali de vardır; hattâ Londra'da İngiltere veliahdı Edouard'ın delâletıyla ve 33 derece ile Fran-mason teşkilâtına girmiş olması bile bir kanâat meselesinden ziyâde o zümrenin siyasi müzâheretnî te'min maksadiyle izah edilebilir.

Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi Sultan Murad'ın cülûsu çok çirkin bir saray yağmacılığına sebeb olmuş, Sultan Aziz'le âilesine âit mücevherâtın büyük bir kısmı yeni pâdişahın bir milyon lirayı bulan borcuna mukabil «Erkân-ı-erbea» tarafından sarraf Hristaki'ye devrediliverdikten başka mütebâkî kısmını da yeni Valide-Sultan'la Mâbeyn müşirliğine tâyin edilen Dâmad-Nurî Paşa zabtetmiş, Sultan Murad'ın eniştesi olan bu Mehmet Nuri Paşa «Mir'â-ı hakikat» daki izâha göre :

«Sarayda kalan mücevherattan ve mehâl-i müteaddidede bulunan kasır ve kâşâ-neler eşyasından ve Istabl-i-Hâs hayvânâtından istediği kadar sirkat ve Erkân-ı-Müttefika'ya dahi hakk-ı-sükût verüp kâmrân»

olmuştur! Yeni devrin dört kahramanı işte böyle kahramanlardır. Aşağıki fıkra-ya da bakınız.

Cülûsundaki gayr-i-tabîî şerâitten dolayı Sultan Murad'ın ne kadar müteheyyic olup âsâbı bozulduğunu yukarıki fıkra da görmüştük; bu heyecanın en bâriz tezâhürü Ser-asfer-kapısındaki biat merâsiminde gösterilir: Memduh Paşa'nın iza-hına nazaran patriklerle diğer rûhânî reisler içeri girer girmez «Topluca dâmen-bûs olmağa şitâb gösterdiklerinde tevahhuşla i'tidâl-i Şâhâne muhtel olarak dî-van yerinden fevrî çekilmek» istemiştir! Yeni pâdişahın bu hâline sebeb olarak «Meşrûbât-ı külliyye isti'mâlinde ifrâtı»ndan dolayı ötedenberi sinirleri bozuk olduğu halde «Dağdağa-i nâgeh-zuhûr-i hal'-u-iclâsın tevliid-i evhâm-u-hirâs», ettiğinden bahsedilir. Bununla beraber henüz cinnet hâli başlamış değildir: Aşağıda bu senenin «6 Haziran» fıkрасına bakınız.

Sultan Aziz'in hal'iyle Sultan Murad'ın cülûsu hakkında vilâyetlere tâmin edilen resmi tebliğde «İttifâk-ı umumî» den bahsedilirse de bu iddiâ «Erkân-ı-erbea»nın uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir: Hakikatte bu iş bir kaç kişi tarafından tasarlanıp bir iki bin askerle yapılmış bir el-çabukluktan ibarettir! Hattâ zırhlılardaki Bahriye askeri Sultan Aziz'in ölüm haberiyle aldatılmış ve sarayı karadan muhâsara eden taburlardan bazılarının efrâdı da neye âlet edildiklerini sonradan anlayıp ayaklanma alâmetleri gösterdikleri için derhal taşralara sevk edilmişlerdir. Vükela ve vüzerânın büyük bir kısmı bile ancak iş olup bittikten sonra tebeddûlden haberdar olmuşlardır: Meselâ bunların en mühimmi olan eski Sadr-ı-a'zamlardan Arapgirli Yusuf Kâmil Paşa'nın biat için Dolmabahçe sarayına gelince karşılaştığı Sadr-ı-a'zam Mütercim Paşa'ya:

— Rüşdi Paşa, iyi bo... yediniz!

deyip ağzına geleni söylediğinden bahsedilir.

Bâb-ı-Ser-asferi'de başlayıp Dolmabahçe'de ikmâl edilmek suretiyle çok aceleye gelen biat merâsiminde Topkapu sarayındaki tarihi tahtın getirilmesi kabil olamadığı için, Sultan Murad'a ecdâdının tahtına oturmak hiç nasib olmamıştır: Bu meşhur taht için üçüncü ciltte 1585=993 vukuâtının «23 Eylül», fıkрасına bakınız. Beşinci Murad'ın cülûsundan saltanatın ilgasına kadar Osmanlı tahtında Sultan Mecid'in dört oğlu sıralanmıştır; Sultan Aziz'in yukarıki fıkra da gördüğümüz tezkiresinde:

«Saltanat-ı Al-i-Osmân'ı Sultan Mecid Hazretlerinin hânedânına tebrik eylerim» cümlesi, yaş sırası itibariyle saltanat hakkının kendi oğullarından evvel onlara intikal etmesindendir).

4 Haziran = 11 Cumâda-l-ülâ, Pazar, zevâlî saat 9,36: Sultan Aziz'in kanlı ölümü.

(Tarihin belki hiç bir zaman halledilemeyecek bir takım muammâları vardır : Sultan Abd-ül-Aziz'in Fer'iyye sarayındaki fecî ölümü de işte böyle bir muammâdır. Elde mevcut vesikalar kat'î bir hüküm vermiye müsâit değildir: Ancak «İntihar» ve «Şehadet» rivayetlerinden hangisinin daha kuvvetli olduğu tesbit edilebilir.

Topkapu sarayında Üçüncü Selim'in dâiresine konulmuş olması Sultan Aziz'in «zihnini tahdiş» ettiğinden ve:

— Burası amcam Sultan Selim'in dâiresidir : Beni de Sultan Selim gibi burada itmâm etmek isterler!

gibi sözlerle can kaygısına düştüğünden bahsedilir: Sultan Murad'a gönderdiği tezkirelerde o «tengnây-ı ıztırâb» dan halâs edilmesini ısrarla rica etmesi ve üç gün Topkapu'da kaldıktan sonra dördüncü güne tesadüf eden 2 Haziran=9 Cumâda-l-ülâ Cuma günü «Ale-s-seher» âile efrâdiyle ve kayıklarla «Fer'iyye» sarayına nakledilmesi işte bundandır.

Diktatör vaziyetine geçmiş olan Ser-asker Hüseyin Avni Paşa'nın o gün çok iğrenç ve bayağı bir harekette bulunduğundan teessürle bahsedilir: Sultan Aziz'i vaktiyle kendisine ihsan etmiş olduğu beş-çifteye bindirtip Kuzguncuğ'un yanında Paşa-limanı'nda bulunan kendi yalısının önünden geçirterek pencereden seyreden Hüseyin Avni o muhteşem yahyî bile onun lûtuflarına medyundur! Abd-ül-Aziz'le âilesi için alelacele hazırlanan ve çok sıkı bir askerî muhâfaza altına alınan «Fer'iyye» sarayı Çırağan'la Ortaköy arasında şimdi Galatasaray lisesi ibtidai kısmının bulunduğu dâiredir. Burada bahçeye çıkmak hürriyetine bile müdahale edilen Sultan Aziz zâbitlerden gördüğü terbiyesizce muâmelelerden ve bilhassa :

— Aziz Efendi!

diye hitâb etmesinden çok müteessir olmuştur: Gece-gündüz Kur'an okumak ve namaz kılmakla vakit geçirdiğinden bahsedilir. Cuma sabahından Pazar sabahına kadar ömrünün son iki gününü işte böyle bir teessür ve tevekkül içinde geçiren sâbık pâdişahın nihayet bu sabah ezânî saat 2 = zevâlî 9,36 ya doğru Fer'iyye'nin deniz tarafındaki odasında kollarından kanlar fışkırarak can çektiği görülmüştür.

A) Resmen ilân edilen intihar rivayeti şöyledir: Sultan Aziz o sabah sakalını düzeltmek üzere annesinden bir makasla bir ayna istemiş, Vâlide-Sultan da dâhil olmak üzere odasında bulunanların hepsini dışarı çıkarıp kapıyı kilitlemiş ve her iki kolunun kan damarlarını işte o küçük makasla kesip «Seyelân-ı dem», neticesi olarak vefat etmiş. Nihayet odada yalnız kalması uzayınca harem takımı meraka düştüğü için kapı zorlanmış ve içeri girilince Sultan Abd-ül-Aziz minderin önündeki hasırın üstünde «meyyit olarak» bulunmuş.

Camları kırıp saçlarını yolan câriyelerin feryad ve figanı Hüseyin Avni Paşa'nın karşı sahildeki yalısına aksettği için Ser-asker hemen beş-çiftesine atlayıp beş on dakikada Fer'iyye'ye gelerek kadınların vâveylâsını men'ettikten sonra cenâzeyi derhal karakola naklettirip oradaki kahve ocağında neferlere mahsus ot şiltelerden birine koydurarak pencerelerin birinden kopardığı bir perdeyi üstüne örtmüştü. Derhal devlet erkânına haberler gitmiş. Yerli ve ecnebi, müslüman ve hristiyan doktorlardan 19 hekim getirilmiş. Bunlara Sultan Aziz'in cesediyle intihar âleti olan makas gösterilmiş ve işte bunun üzerine yazılan Fransızca raporun şu Türkçe tercemesi ertesi günkü gazetelerle neşredilmiştir:

«Ber-muktezây-ı İrâde-i Seniyye-i Cenâb-ı Şehensâhî vükelây-ı fihâm; hazerâtı tarafından verilen emr üzerine 11 Cumâda-l-ülâ sene 93 ve 23 Mayıs 92 Pazar günü öğleden bir saat evvel Hudâvendigâr-ı sâbık Abd-ül-Aziz Han'ın sebeb-i mevtini tahkik etmek için Çırağan sarây-ı Hümâyûnu ittisâlinde bulunan karagöhlâneye giderek ortada bizi alt katta bulunan bir odaya götürdüklerinde yerde

serilmiş bir şilte üzerinde üzeri cedid bir bez ile örtülmüş bir cesed gördük. Örtüyü kaldırdığımızda Hudâvendigâr-ı sâbık Abd-ül-Aziz Han'ın cesedi olduğunu tanıdık. Lede-i-muâyene bîcümle a'zâsı soguk, kansız ve soluk ve ba'zı mahalleri dem-i mütehasşir ile mestûr olup cesed ise henüz donmamıştı. Göz kapakları açıkça, karine-i lâmiyası hafifçe kesif ve ağzı dahi biraz açık idi ve kolları ile ayaklarını setreden bezler kan ile mülemma' olup kolundaki bezi kaldırdığımızda sol kolunun bükümünün biraz aşağısında beş asîr-i-zirâ' [= beş santimetrel] tûlünde, üç asîr-i-zirâ' [= Üç santimetrel] umkunda bir ceraha müşâhede eyledik. İşbu cerihanın kenarları pürüzlü ve gayr-i-muntazam olup istikameti ise yukarıdan aşağıya ve dâhilden hârice doğru idi. Mezkûr nâhiyenin evridesi kesilmiş ve şiryân-ı zendî takriben hurûc eylediği noktada çapının üç rub'u açılmış idi. Sağ kolunun büküm mahallinde dahi iki buçuk asîr-zirâ' [= iki buçuk santimetrel] tûlünde kezâlik pürüzlü ve biraz mûnharif bir ceriha müşâhede eyledik. İşbu mahaldeki ceriha küçük çaplı evride üzerinde olup şerâyın sâlim idiler. On şîr-i-zirâ' [= on santimetrel] tûlünde ve ziyâde keskin ve bir kolunun ucuna yakın yan tarafında ufak bir düğmesi bulunan bir mıkraz [= makas] irâe olundu: Mezkûr mıkraz kanlı olup Hudâvendigâr-ı sâbıkın bâlâda zikrolunan cerihaları bununla icrâ etmiş olduğunu bizlere beyân ettiler. Ba'dehu bizleri Hudâvendigâr-ı merhumun ikametgâhı olan deniz tarafındaki büyük odaya götürdüler. Bu odada bir pencerenin kurbünde bulunan köşe minderi üzeri kan ile göl kesilmiş ve hasırın üzerinde dahi pıhtılaşmış bir mikdar kan bulunduğu gibi hasırın ötesinde berüsünde dahi kan lekeleri müşâhede olunmuştur.

İşte sâlif-üz-zıkr ahvâlden cümlemiz müttahiden ati-z-zıkr kararı verdik:

Evvelâ — Hudâvendigâr-ı sâbık Abd-ül-Aziz Han'ın vefâtına kol bükümlerindeki evi'yenin kat'îyle hâsıl olan seyelân-ı dem sebeb olmuştur;

Sâniyen — Bize irâe olunan âlet cürûh-i mezkûreyi husûle getürebilir;

Sâlisen — Cürûhun hey'et ve istikametinden ve bunları husûle getirmiş olan âlet-i cârihadan bir intihar, ya'nî telef-i-nefs vukua geldiği istidlâl olunuyor. Binâenaleyh Çırağan saray-ı Hümâyûnu karağolhânesinde yapmış olduğumuz işbu mazbata-i âcizânemiz imzâ ve takdim kılındı».

Dr. Marko - Dr. Nuri - Dr. Soto - Dr. Espagnol - Dr. Marc-Marcel/Mark-Markel - Dr. Yatropulo - Dr. Abdünnûr — Dr. Servet - Dr. De Castro/Kastro - Dr. Maroen - Dr. Jules Melincen - Dr. Konstanin Carathéodory/Karatodori - Dr. Dickson/Dikson - Dr. Vitalis - Dr. Edouard Spadaro - Dr. Nurican - Dr. Melyan Bey - Dr. Mustafa - Dr. Mehmet.

İlkönce beş doktor tarafından «sudan bir rapor» yazılmışsa da vükelânın hoşuna gitmediği için değiştirilip işte bu ikinci rapor tertip ve neşredilmiştir.

B) Şehâdet rivayeti de şöyle izah edilir: «Erkân-i-erbea», «Erkân-ı-müttefika», ve «Erkân-ı-hal» isimleriyle anılan ve saltanat tebeddülünde âmil olan Mütercim-Rüşdi, Hüseyin Avni ve Midhat Paşalarla Şeyh-ül-İslâm Hayrullâh Efendi o sırada devlete hâkim bir diktatörlük hey'eti vaziyetindedir. Sultan Murad'ın cûlûsunda işte bunlarla Bahriye nâzırı Kayserili Ahmed Paşa ve Cemile-Sultan'ın kocası ve Dâmad-Fethi Ahmed Paşa'nın oğlu olan Ticaret nâzırı Mahmud Celâlüddin Paşa'dan mürekkep fevkalâde bir vükela komisyonu teşkil edildiğinden, pâdişahın rahatsızlığından dolayı bütün işleri bu komisyonun gördüğünden ve Sultan Mecid'in dâmadlarından olan yeni Mâbeyn müşiri Nuri Paşa'nın da Vâlide-Sultan'la dâimi temâsından dolayı bu hey'etin sarayda mûmessili vaziyetinde bulunduğundan bahsedilir.

Sultan Aziz'in katli, işte bu hey'etle oğlu nâmına hareket eden yeni Vâlide Şevkefzâ Sultan arasında kararlaştırılmış, bir rivayete göre Sultan Murad da işe karışmış ve bu kararı tatbik etmek üzere de yeni pâdişahın emekdar adamlarından Cezâyirli-Mustafa Pehlivan, Yozgadlı Pehlivan-Mustafa Çavuş ve Boyabadlı Hacı-Mehmet Pehlivan Sultan Aziz'in gûyâ muhâfazasına me'mur edilmiştir: Bunlar koruculuk ve köşk bekçiliği gibi «hidemat-ı süflîyye»de kullanılan adamlardandır.

O sırada Sultan Aziz'in hususî hizmetinde yalnız ikinci mâbeyncisi Fahri Bey

birakılmış, diğerlerinin hepsi savulmuştur. Fahri Bey de vükela komisyonunun Fer'iyye'deki adamıdır. Bundan başka muhafız kıt'a zabıtlarından binbaşı İzzet, Binbaşı Necip ve kolağası Ali Beyler de elde edilmiştir. Dâmâd-Mahmud ve Nuri Paşalarla Kızlar-ağası Süleyman Ağa Cezâyirli, Yozgadlı ve Boyabadlı pehlivanlara icab eden tâlimâtı verip bundan bir akşam evveline tesadüf eden Cumartesi/Pazar gecesi her üçünü Fer'iyye'ye göndermişler, pehlivanlar geceyi karakolda geçirmişler ve bu sabah da Fahri Bey tarafından içeri alınmışlardır. Saraya girerken Fahri Bey Yozgadlı Mustafa-Pehlivan'a beyaz saplı keskin bir çakı vermiş, karakol zabıtlarından Ali ve Necip Beyler de beraber gelmiş, Reyhan ve Râkım isminde iki harem-ağası da vaziyeti kollamış, odaya girince birdenbire Sultan Aziz'in üstüne atılan kaatillerden Fahri Bey pâdişahın şaşalamasından istifade ederek kollarını arkadan tutmuş, Cezâyirli-Mustafa ile Boyabadlı-Mehmet dizlerine oturmuş, Yozgadlı-Mustafa elindeki çakı ile pâdişahın ilkönce sol kolunun ve ondan sonra da sağ kolunun damarlarını kesmiş, zavallı Sultan Aziz :

— Aman Allâh!

diye feryâd etmiş, bu fecî ameliyye beş dakika kadar sürmüş ve o sırada Necip ve Ali Beyler de yalın kılıçlarla oda kapısını tutmuşlardır. Kaatiller umumiyetle sofadan ve yalnız Cezâyirli-Mustafa pencereden kaçıp gittikten sonra Pertev-Niyâl Vâlide-Sultan gelip oğlunun üzerine kapandığı ve saraylılar da feryâda başladıkları zaman Sultan Aziz henüz sağ olmakla beraber artık konuşmadığı için bir şey söyleyememiştir.

Bu iki rivayetin her ikisini de te'yid eden bir takım deliller vardır. «İntihar» rivayetine âit deliller şöyle sıralanabilir :

1 — Sarayın harem dâiresinde bulunan Sultan Aziz'in odasına altı kişinin birden gündüz gözüne girmeleri ve üç yüz kadar câriye tarafından görülmemeleri kabil değildir;

2 — Kaatiller her ne suretle girmiş ve her ne sebeple görülmemiş olsalar bile Sultan Aziz gibi fevkalâde kuvvetli, pehlivan cüsseli ve bilhassa «Korku bilmez bir hükümdar»,ın uzun uzadıya mücâdele etmeden ve hiç olmazsa bağırıp çağırmadan kol damarlarını kestirmesi nasıl kabil olabilir?

3 — Yukarda gördüğümüz raporda hiç bir mücâdele izinden bahsedilmemesi ölümün intihardan mütevellid olduğunu göstermektedir.

4 — Sultan Aziz'in o gün hizmetinde bulunmuş olan beşinci hazinedar Arz-ı-niyâz Kalfa pâdişahın intihar ettiğine şehâdet etmiştir;

5 — Sultan Abd-ül-Aziz'de ötedenberi intihar fikri vardır : Zillet görmüş bazı tarihî şahsiyyetlerin intihar etmemiş olmalarını muhtelif münâsebetlerle tenkid etmiştir;

6 — Hal'inden çok müteessir ve bilhassa uğradığı hakaretlerden son derece dilgir olan sâbık hâkan daha Topkapu sarayında iken Baş-mâbeyncisi Hâfız-Mehmet Bey'e:

— Bir parça zehir bulamaz mısın? Varsa getir! Ba'demâ benim hayatım mücib-i fitnedir!

diye intihar fikrini ilk gününden itibaren ızhâra başlamış ve Fer'iyye'ye nakledildikten sonra da:

— Bu dünyada bizim için tad kalmadı!

demıştır: Hattâ bundan dolayı etrâfında hiç bir silâh bırakılmamıştır;

7 — Sultan Aziz'in odası Fer'iyye sarayının üçüncü katındadır: Kaatillerden Cezâyirli-Mustafa nasıl olup da pencereden kaçarak ve dar bir çıkıntıya tutunarak üçüncü kattan aşağı inebilir?

8 — Yukarda gördüğümüz raporda imzaları bulunan hekimlerden ikisi İngilizdir: Bunlardan Dr. Dickson sefâret tabibî ve Dr. Melincen de Harem-i-Hümâyûn hekimidir; bunlar muâyeneye diğerlerinden daha geç geldikleri için cesedin «her tarafını ince ince gözden geçirmişler» ve merhumun intihar ettiğine kaanî olmuşlardır;

9 — Dr. Melincen cesedin muâyenesinden sonra hareme gidip «Divâne gibi bir halde» bulunan Vâlide-Sultanı tedâvi etmek isteyince makas meselesindeki gaf-

letinden müteessir olan Pertevniyâl-Sultan:

— Oğlumun canına kıyan ben oldum; bana hekim göndereceğinize cellât gönderin!

diye feryâd etmiştir;

10 — O zaman İngiltere'nin İstanbul büyük-elçiliğinde bulunmuş olan Henry Elliot, Londra'da çıkan «Nineteenth Century» mecmuasında neşrettiği bir makalede cesedi muâyene etmiş olan İngiliz doktorlarının ilmi kanâatleriyle diğer bir takım delillere istinâden vak'anın bir intihardan ibaret olduğunu izah etmiş ve bu makalenin Türkçe tercemesi gene Londra'da çıkan «Hürriyet» gazetesıyla neşredildikten başka risâle şeklinde de tab'edilmiştir;

11 — İkinci Abdülhamid'in vak'adan beş sene sonra Yıldız'da kurdurmuş olduğu fevkalâde mahkeme tarafından ortaya atılmış olan «Şehâdet», iddiâsının Midhat Paşa ile bir iki arkadaşını mahkûm etmek için tertib edilmiş bir tuzaktan başka bir şey olmadığı, o zaman Avrupa'da ve ikinci meşrutiyetten sonra da Türkiye'de yapılmış olan neşriyyatla sâbittir;

12 — Yıldız mahkemesinde kaatil olduklarını i'tirâf eden pehlivanlarla diğer maznunlara işkence edilmiş olduğu hakkında bir takım vesikalar vardır;

13 — Midhat Paşa Yıldız mahkemesinde Sultan Aziz'in vâlidesi Pertev-niyâl Sultan'ın şehâdetine mürâcaat edilmesini talep ettiği halde, her nedense Vâlide-Sultan'ın ifâdesi alınmamıştır;

14 — Vak'anın vukuundan Yıldız muhâkemesine kadar geçen beş sene içinde Sultan Aziz'in vârisleri tarafından hiç bir dâvâ ve iddiâda bulunulmamıştır.

Buna mukabil «Şehâdet» rivayetini te'yid eden deliller de şöyle sıralanabilir:

1 — Yukarda Sultan Aziz'in ölümünü intihar ihtimâliyle izah ettiğini gördüğümüz tıbbî rapor kanunî şerâit ve eşkâlîne kat'îyyen mütâbık olmadıktan başka, doktorlar cesedin umumî muâyenesinden men'edilmek suretiyle alelacele yazdırıvermiş çürük ve şüpheli bir vesikadır; Abdurrahman Şeref'in izahına göre:

«Etibbâ pâdişâh-ı mahlû'un na'sini bi-l-etrâf muâyene etmek istediklerinde kılıcına dayanmış olduğu halde kapuda duran Hüseyin Avni Paşa mâni' olmuş ve (Bu cenâze Ahmed Ağa, Mehmed Ağa değildir; bir pâdişah'tır; onun her tarafını açtırıp size gösteremem!) demiştir».

Ser-asker böyle bir «Vaz'-ı tehdidkârâne» alınca sathî bir muâyene ile yalnız kollarındaki yaralara bakılmış ve hekimler paşanın «Evzâ'-ı mütehakkimânesinden şüpheye düşmüşlerdir»; sonradan Dr. Marko Paşa da meseleyi böyle anlatmıştır:

2 — Bâzı doktorlar ve ezcümle Marko Paşa muâyeneye iştirâk etmedikleri halde raporu «bilâ--muâyene», imzâ ettikleri gibi, ismi ma'lûm olmıyan bir doktor da imzâdan istinkâf ettiği için Trablusugarb'e nefyedilmiştir; Mâbeyn etibbâsından Ömer Bey/Paşa ise muâyeneye her nedense iştirâk etmek istemediği için devrin diktatörü vaziyetinde bulunan ser-asker Hüseyin Avni Paşa tarafından:

— Edepsizlik ediyorsun!

diye tekdîr edildikten başka derhal şeritleri sökölerek hemen orada askerlikten tardedilivermiştir;

3 — Midhat Paşa Yıldız mahkemesine sevkedilmek üzere İzmir'den getirilirken İstanbul vapurunda yapılan istintakında vak'a günü raporu okuduğu zaman ölümün «Merhumun kendi eser-i fi'lî idiğüne pek de kuvvet görememiş», olmakla beraber diğer vûkelâ ses çıkarmadığı için kendisinin de sustuğunu i'tirâf etmiştir;

4 — Tıbbî olmaktan ziyâde siyasî bir vesika demek olan bu tuhaf rapor Avrupa'da da bir takım tenkitlere yol açmış ve hattâ doktorlar arasında münâkaşalar bile olmuştur. Doktor olmıyanlar bile tenkid etmiştir: Meselâ Fransız muharriirlerinden Charles Mismar cenâzenin üstündeki örtü bile kaldırılmadan yapılan üstün-körü muâyeneyi «Souvenirs du monde musulman» ismindeki eserinin 278 inci sahifesinde Tıbb-ı-adil'ye mugayir gösterir;

5 — Raporu tedkik eden bu günkü hekimler de kanunî evsâfı hâiz olmadığı kanâatindedir: Meselâ Sıhhiye vekâleti Danışma Kurulu Başkanı Doktor Ali Süha Delilbaşı'ya göre vak'anın vuku'bulduğu mahallin vaziyeti, cesedin vaziyeti, mu-

hitindeki eşyanın vaziyetleri, bir mücadele geçtiğine âit izler olup olmadığı, ölü-
nün üstündeki elbise ve çamaşır nevi'leriyle bunların üzerinde ne gibi alâmetler
ve izler bulunduğu, ceset soyulduktan sonra vücudun tepeden tırnağa hâli, man-
zarası, rengi, soğukluk veya sıcaklığı, vücudun her hangi bir nâhiyesinde cebr-ü-
şiddet alâimini bulunup bulunmadığı ayrı ayrı zikredilmek lâzımdır: Mâhut ra-
porda bu noktalara hiç temâs edilmediği için bunun bir Tıbb-ı-adlî raporu sayıl-
mak imkânı yoktur;

6 — Hali' fetvâsında «Muhtell-üş-şüûr» gösterilen Sultan Aziz'in aklı başında
olduğu halefine yazmış ve hükûmetin de matbuâta vermiş olduğu tezkire ile
sâbit olmasına mukabil, Sultan Murad'ın cülüsundan itibaren göstermiye baş-
ladığı müvâzenesizlik karşısında Abd-ül-Aziz'in tahta avdet ihtimâli «Erkân-i-
erbea» yı böyle bir su-i-kasda sevkeden en mühim âmil sayılır;

7 — Devlete hâkim olan «Erkân-i-erbea», dan bilhassa orduya istinâd etmek iti-
bâriyle diktatör vaziyetinde bulunan ser-asker Hüseyin Avni Paşa ötedenberi
Sultan Aziz'in ifnâ ve izâlesine kasdetmiş bir adamdır: Meselâ Mısırlı Mustafa
Fâzıl Paşa'ya:

— Ben andan ahz-i sâr etmedikçe Allah canımı almasun!

dedikten başka Mısırlı-Halim Paşa ile Adliye nâzırı Akif Paşa'dan birer fedâi
istemiş, evvelce tedârik ettiği bir Arnavut serserisini Zabtiye nâzırı Hüsnî Paşa
yakalatmış ve bir aralık da Kilerci-başı vâsıtasıyla Sultan Aziz'i tesmim ettir-
miye kalkışmıştır: Yukarda 1874=1290 vukuâtının «15 Şubat» fıkrasına bakınız.
Bu vaziyette bir adamın halî'den sonra fırsat eline geçince garazını icrâdan geri
kalmıyacağı pek tabiidir. Hattâ Avrupa seyâhatinde bu niyetini Charles Mismer'e
itiraf bile etmiştir;

8 — Sultan Aziz'in muhâfazası Hüseyin Avni ve Kayserili-Ahmed Paşalara ha-
vâle edilmiş olduğu için, Midhat Paşa İzmir'den İstanbul'a getirilirken vapurdaki
istintâkında ihtiyatlı ve te'villi bir i'tirafa bulunarak:

— Abd-ül-Aziz merhumun emr-i muhâfazası Avni Paşa ile Kayserili Ahmed Pa-
şa'ya muhavveldir ve mâdemki madde-i katli kendi eser-i fi'li olmayup yed-i
âharla vuku'bulmuştur, bunun elbette müşârunileyhümânın tertibiyle yapılmış ola-
cağı vâzih ve âşikârdır!

demiş ve bu suretle katli kabul ederek mes'uliyyeti o zaman her ikisi de ölmüş
olan asker arkadaşlarına yüklemek istemiştir;

9 — Halbuki Sultan Aziz'in katline bizzat Midhat Paşa da taraftardır ve hattâ
kendisine isnâd edilen cinâyet ortaklığı ile her nedense iftihar bile etmiştir!
Hâtîrâtının «Mir'ât-ı-hayret» ismindeki ikinci cildinin 216 ncı sahifesinde Yıl-
dız mahkemesinin ilk celsesinde bahse başlarken hâkimlere işte şöyle hitâb et-
tiğini bizzat kendisi anlatır :

— İbtidâ Cenâb-ı-Hakk'a hamd-ü-şükr ederim ki böyle bir muhâkemeye da'vet
olunmaklığım ahlâk ve fazâil-i insâniyyeyi lekedâr edecek sirkat ve irtikâb-ı
rüşvet ve ifsâd-ı memleket misillü bir töhmete mebnî olmayup sahih olsa bile
gayret-i milliyye ve hamîyyet-i vataniyyeden münbais olmak iktizâ eder bir
madde içündür!

Tahtından indirildikten sonra hapsedilmiş ve beş yüz askerle kordon altına alın-
mış müdafaasız ve âciz bir mevkufun katli ne «Gayret-i milliyye» ile, ne de
«Hamîyyet-i vataniyye» ile zerre kadar alâkadar değildir: Osmanlı tarihinde şahsî
ihtirâsâtın «Vatan» ve «Millet» terâneleriyle süslenmesi bilhassa işte o tarihten
itibaren taammüm etmiştir;

10 — Gene Midhat Paşa İzmir'den İstanbul'a getirilirken vapurdaki istintakında
vak'a günü Fer'iyye dâiresine giderken «Hâkan-ı müşârunileyhin muhâfazası pek
müşkîl ve tehlikeli olduğundan bu vechile vuku'-ı vefâtı pek eyü oldu diyerek
izhâr-ı memnuniyyet» ettiğini de i'tirâf etmiştir: Paşayı Tâif'de boğduran man-
tık da işte böyle bir mantıktır;

11 — Sultan Aziz vak'asında hükûmet adli tahkikat yapmamıştır: Cenâzenin
bulunduğu karakola gelen vükelâ yalnız Mâbeynci Fahri Bey'le iki harem-ağa-
sından intihar rivayetini dinleyip hakikat diye kabul edivermekle iktifâ etmiş-

ierdir: Midhat Paşa hâtıratının «Tabsıra-i ibret» ismindeki birinci cildinin 172 nci sahifesinde «Tahkikat için her ne lâzım ise yapılmış olduğundan» bahsettiği halde, «Mir'ât-ı hayret» ismindeki ikinci cildinin 220 nci sahifesinde kendikendini nakzederek «Fahri Bey'in iki arap hadım ile birlikte vuku'bulan takrir-ü-ifâdesi tamamıyla tabiat-i hâl-ü-maslahata muvafık olduğundan ve diğer tarafta merhumun hâl-i irtihâliyle mükedder olan Vâlide-Sultan ile Kadın-Efendilerin bu madde için isticvâb ile iz'ac edilmeleri dahi münâsîp görülmemiş idüğünden umum vükela bu derece ma'lûmât ile iktifâ etmiş», olduğunu i'tirâf etmektedir! Sultan Aziz'in ne âile efrâdından, ne de mîkdârı yüzleri bulan saraylılarıyla câriyelerinden hiç bir şey sorulmamıştır: Halbuki Abdurrahman Şeref'e göre câriyeler hep şehâdetten bahsedip «intihâra aslâ kaail değiller» dir! On dokuz doktora imzâ ettirilen mâhut raporu karakola gelip okuyunca tatminkâr bulmadığını bizzat i'tirâf etmiş olan Midhat Paşa'nın bu şüphesine rağmen diğer vükela ile beraber sükût edip tahkikat talebinde bulunmaması her halde lehine kaydedilecek bir nokta değildir;

12 — Vak'ayı intihar şeklinde gösteren «İ'lâm-ı şer'i»yi tertib etmek üzere gıyâ keşfe gelen Sadreyn müsteşar muâvini Tahsin Efendi cenâze kaldırıldıktan sonra Fer'iyye dairesine gelip Mâbeynci Fahri Bey'i dinlemekle iktifâ ettiği gibi, zabtiye mustantiklerinden Mustafa Efendi de «Cenâzenin ertesi günü me'mûren gelüp» gene aynı Fahri Bey'in aynı izâhâtıyla kanâat etmiştir;

13 — «İ'lâm-ı şer'i»de Sultan Aziz'in hal'inden sonra «şuûruna hâlel târi», olduğu için intihâr ettiğinden bahsedilmek suretiyle «muhtell-üş-şuûr» olduğu için tah-tundan indirilmesine hükmeden hali' fetvâsı ikinci bir yalanla resmen tekzib edilmiştir;

14 — Vak'a günü vükelâdan biri Midhat Paşa'ya meselenin bir kere de Vâlide-Sultan'dan tahkikini teklif edince Mâliye nâzırı Yusuf Paşa:

— Hüseyin Avni Paşa'yı göndermeli: Vâlide-Sultan başına bir şey vursun da kırsun!

demıştır; eski Sadr-ı-a'zamlardan Arapgirli Yusuf Kâmil Paşa'nın da Hüseyin Avni Paşa için :

— Mel'un herif pâdişahın başını yedi! dediğinden bahsedilir;

15 — Sultan Aziz'in yanında tarihi bir paladan başka silâh kalmamış ve o da vak'adan yarım yahut bir saat evvel aldırılıp karakola kaldırılmıştır: Mütercim-Rüşdi Paşa Sultan Hamid'in emriyle İzmir'de istintak edildiği zaman bunu inkâr etmişse de «Mir'ât-ı hayret»in 218 inci sahifesindeki ifâdesine göre Midhat Paşa Yıldız mahkemesinde «Nihayet ahziyle karakola teslimi vak'adan bir saat evvele tesadûf etmiş oluyor; bundan ne çıkar?», diye i'tirâf etmiştir: Bundan çıkacak şey, öldürülmesine karar verilmiş bir adamın son müdâfaa vâstasından da mahrumiyetidir;

16 — Kanunen bir müntahir veya maktulün adli keşif yapılmadan evvel yerinden kaldırılmaması ve hattâ olduğu vaziyette bırakılması lâzımgelir: Abdurrahman Şeref işte buna rağmen Sultan Aziz'in hiç bir münâsebet olmadığı halde derhal odasından kaldırılıp karakola indirtilerek ottan bir şilte üzerine atılıl-vermesini «İştibâh-u-tereddüde bâis olan esbâbın a'zamı» gösterirse de, ondan çok mühim bir vaziyet daha vardır : Sultan Aziz henüz ölmeden ve belki de yara yerlerinin üstünden kolları derhal boğulup kan durdurulmak suretiyle hayatının kurtarılması tibben kabilken odasından kaldırılıp kanları aka aka karakoldaki kahve ocağına nakledilmiştir! Dağ başlarındaki haydutların bile irtikâb etmiyecekleri bu müdhîş vahşeti ser-asker Hüseyin Avni Paşa yaptırmıştır! Karakola getirildiği zaman bile henüz sağ olan Sultan Aziz'i kurtarmak için hiç bir şey yapılmadıktan başka, biraz sonra ölünce Hüseyin Avni Paşa kendi eliyle bir pencere perdesini koparıp üstüne örtmüş ve bu suretle ölümüne bizzat sebeb olmuştur. O zamanın Sadr-ı-a'zamı olan ve o gün karakola diğer vükelâdan sonra gelen Mütercim-Rüşdi Paşa beş sene sonra Sultan Hamid'in emriyle İzmir'de yapılan istintakında bu noktayı şöyle anlatır :

— Na'sini karakola çıkarmışlar ve çıkardıkları zaman kendisinde eser-i hayat mevcut imiş; sonra münkatı' olmuş olduğunu dahi söylediler ve hekimler dahi orada hâzır idi: Anlar da merhumda karakola çıkarıldığı vakit eser-i hayat mevcut olduğunu tasdik eylediler!

Bu izahattan anlaşıldığına göre doktorlar «Eser-i hayat» mevcut olduğu sırada gelmiye başlamışlarsa da, her halde ser-askerden korktukları için hiç bir tedâvi teşebbüsünde bulunmamışlardır! Sultan Aziz'in kan damarları açıldıktan ne kadar sonra karakola nakledildiği mâlûm olmadığı gibi, karakolda ne kadar yaşadığı da belli değildir. Mustantik hem bu noktayı, hem de merhumun konuşup konuşmadığını Mütercim-Rüşdi Paşa'ya sormuş, paşa da şu cevabı vermiştir:

— Ol vakit bunu ben de sordum, tekellüme iktidârı olmadığı cevabını almış idim; karakolda ne kadar yaşadığını bilemem; bu hâl ol vakit tevâtüren söylen-di; orada bulunan vükelâ ve ulemâ ve ricâl ve sâire ki orada mevcut bulunanlardır, bu hâli mutlak görmüşlerdir ve benim gibi sonradan gelenler de de işitmişlerdir.

Karşı sâhildeki Paşalimanı'nda oturan Hüseyin Avni Fer'iyye'deki saraylıların feryadını duyar duymaz beş-giftesine atlayıp «beş on dakikada» yetişmiş ve Sultan Aziz'i derhal karakola naklettirmiş olduğuna göre, Boğaziçi'nin muhtelif taraflarında oturan devlet erkânına haber gönderip onların da orada toplanmalarını te'min edinceye kadar hiç olmazsa bir saat geçmiş olması lâzımgelir. Sultan Aziz'i henüz hayatta görmüş olan doktorların da o zamanki vesâitle daha evvel gelmiş olmaları kabil değildir. Her halde en az bir saat kadar yaşamış bir yaralının kurtarılmasına teşebbüs edilmemesi ve hiç olmazsa kolları boğulup kanın durdurulmamış olması ancak kasd eseri olabilir ve hattâ karakola indirilmesi bile her halde Hüseyin Avni'nin işte bu kasdından mütevellittir. Sultan Murad'ın Mâbeyn müşiri Dâmad-Nuri Paşa beş sene sonraki istintâkında bu meseleye temâs ederek o gün kendisine bir adam gelip :

— Aman Sultan Aziz yaralandı, Fer'iyye'den hekim istiyorlar! deyince Doktor Marko Paşa'nın aranıp bulunmasını emrettiğinden bahsetmiştir. Öyle bir vaziyette her hangi bir doktor yetiştirilmeyip de Kuzguncuk'da oturan Mekteb-i Tıbbiye nâzırının aranıp bulunmasından bahsetmek, yaralıyı imdatsız bırakmaktır! Bu suretle Nuri Paşa da Hüseyin Avni Paşa gibi davranmış demektir. O gün vükelâ ile beraber karakolda bulunan Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-ı hakikat»inde «Merhumun esnây-ı mecruhıyyetinde», en zarurî «Tedâbir-i tıbbiyye» ye bile mürâcaat edilmemiş olmasından acı acı şikâyet etmesi işte bundandır. Vak'anüvis Lûtfi Efendi'nin bu fâciyaya âit risâlesinde söylediği gibi, zavallı Sultan Aziz nihayet karakolun kahve ocağındaki ot şilte üstünde:

«Gözlerini Avni Paşa'ya dikerek vefât etmiştir».

İşte bütün bunlardan dolayı Midhat Paşa'nın bâtırâtında Abd-ül-Aziz'i «Vâlide kucağında vefât etmiş» göstermesi kat'iyyen doğru değildir. Mâhut raporun sahteliği de işte bu vaziyetle sâbittir;

Yaralı kuşlar için bile hastahâneler kurmuş olan eski Türk şefkat ve hassâsiyetiyle Hüseyin Avni ve arkadaşlarının adam öldürmekten bin beter olan bu hareketlerini karşılaştırdınca bütün vuzuhiyle göze çarpan mânevî ve ruhî tereddî manzarası karşısında ürpermek kabil midir? O gün Fer'iyye karakolundaki «Vükelâ, ulemâ ve etibbâ», mahşeri içinde bu hâle isyân edebilecek kadar cesâret gösterebilen tek bir kişi bile çıkmamış olması yüz kızartıcı bir vaziyettir;

17 — Vak'a hakkında adli tahkikat yapılmayıp yalnız Mâbeynci Fahri Bey'in izâhâtıyla iktifâ edilmiş olduğu için, âile efrâdına söz söylemek imkânı verilmiştir. Meselâ yukarda gözden geçirdiğimiz intihar delilleri içindeki İngiliz rivayetine nazaran Vâlide-Sultan vak'a günü kendisini tedâvi etmek isteyen doktora :

— Oğlumun canına kıyan ben oldum, bana hekim göndereceğinize cellât gönderin!

demiş gibi görünüyorsa da, Abdurrahman Şeref'e göre öyle dememiş, bilakis :

— Evlâdım şehid oldu, beni de şehid etsinler; bana hekimin lüzumu yoktur! demiştir. Bu mütenâkız rivayetlerin sebebi, hükûmetin tahkikat yaptırmamış olmasıdır. «Erkân-i-erbea» yı çok haklı bir şüphe altında bırakan en mühim noktalardan biri de işte budur. Bundan dolayı âile efrâdının fikirleri ancak beş sene sonraki Yıldız muhâkemesi esnâsında bilvâsıta sorulan bâzı noktalara verdikleri tahriiri cevaplarla bâzı kimselere söyledikleri sözlerden anlaşılabilir. Meselâ Vâlide-Sultan'ın bir hey'et vâsıtasıyla alınan ve İbn-ül-Emin tarafından neşredilen ifâdesinde şu fıkraya tesadûf edilir:

«Ol vakit artık her taraf askerle dolu olduğundan iki adam oda kapusunda durup şimdi girelim, yok sonra girelim diye birbirleriyle söyleştiklerini işittim. Fakat Cennetmekân'a bir kat daha fenalık gelmemek için söylemedim. Böyle iki kişi yukarda ve üç kişi de aşağıda bu iş için bekliyorlar idi. O akşam saat dörde kadar yanında kaldım ise de dâimâ haklarında icrâ olunacak gaddarlığı söyler idi. Sonra dâireme gittim. Bir de sabah istediklerini yapmışlar. Yâver Necib Bey gelüp :

— Cennetmekân şehid oldu!
dediği vakit anladık».

Sultan Aziz'in büyük oğlu Yusuf İzzüddin Efendi'nin Yıldız mahkeme dosyasında bulunan bir tezkiresinde «Sarayın her tarafına asker doldurulmuş ve anahtarlar dahi alınıp askerlere verilmiş olduğundan» ve vak'a günü kendisini babasının odasına bırakmadıklarından bahsedilmektedir! Diğer şehzâde Mahmud Celâlüddin Efendi de «Vukuât ne olduğunu bilmeden bizleri bir küçük odaya götürüp bir de nokta koydular» demiştir! Her halde bunlar intihar rivayetini te'yid edebilecek sözler değildir! Yıldız muhâkemesi üzerine gerek Vâlide-Sultan'ın, gerek Yusuf İzzüddin Efendi'nin Sultan Hamid'e yazdıkları teşekkürnâmeler de kanâatlarının ne yolda olduğunu gösteren birer vesika demektir. Yusuf İzzüddin Efendi ikinci meşrutiyetten sonra veliahd olduğu zaman lisanını değiştirip intihardan bahsetmişse de, bu nokta siyasi mülâhazalarla izah edilir: Midhat Paşa'nın göklere çıkarıldığı ve hattâ ölümüne rağmen muhâkemesinin tekrarıyla tebriyesi istenildiği bir devirde veliahd efkâr-ı umumiyeye uymayı siyaset icâbı zannetmiştir. Fakat küçük kardeşi olan son halife Abdülmecid babasının şehid olduğunu dâimâ söylemiş ve tekrar etmiştir; Yusuf İzzüddin Efendi'nin intiharından bir hayli zaman sonra bir gün bizzat kendisinden duyduğum şu sözü kelimeleriyle hatırlarım:

— Babam şehid oldu, kardeşim de ölüm şeklini taklid ederek intihar etti. Abdurrahman Şeref'le İbn-ül-Emin Mahmud Kemal'in neşriyyâtından anlaşıldığına göre, Mecid Efendi bu kanâatını onlara da söylemiştir. Vak'a günü Abdülmecid Efendi sekiz yaşını bir hafta evvel bitirip dokuzuna henüz basmış bir çocuk vaziyetindedir: O yaşta bir çocuğun böyle bir vak'ayı o zaman tahkik etmiş olması tabii kabil değildir; yalnız babasının ölüm şeklini âile muhitinden işitmemiş ve fâciyanın teferrûâtını dinliyerek yetişmemiş olması da o nisbette imkânsızdır; işte bundan dolayı Mecid Efendi'nin ifâde ettiği şahsî kanâatın büyük kıymeti, bir âile an'anesini temsil etmesinde gösterilebilir. Gene âile muhitinde bundan daha kuvvetli bir kanâat da vardır: İkinci Mahmud'un sâirliği ile meşhur kızı ve Sultan Aziz'in o sırada elli yaşında bulunan ablası Âdile-Sultan, vak'a üzerine yazdığı ve Ali Emiri Efendi'nin «Osmanlı Tarih ve Edebiyyat Mecmuası»nda neşrettiği mersiyede kardeşinin şehid olduğunu ilk kıt'asından itibaren yana yakıla anlatır:

Nasıl yanmam kime oldu olanlar Şâh-ı devrâna
Bilinmez oldu hâli kıydılar ol Zill-i-Yezdâna
O gitti mülk-i ukbâya firâkı geçdi tâ câna
Sarâya velvele saldı cihâmı koydu efgaana

Aynı mersiyenin son kıt'asında da şu beyte tesadûf edilir:

Nasıl hemşiresi bu (Âdile) yanmaz o hâkana
Ki kıydı bunca zâlimler karındaşı cihanbâna

Her türlü siyasi ihtiraslardan âzâde olan ve olgun çağındaki zekâsiyle kuvvetli kültürü âile muhitinin kanaâtini tahkikten sonra ifâdeye her kesten ziyâde mü-sâid olan Âdile-Sultan'ın bu manzum şehâdeti vak'anın tenviri bakımından çok kıymetli bir vesika demektir.

Yıldız mahkemesinde Midhat Paşa Sultan Aziz'in âile efrâdiyle üç yüz kadar câriyesinin intihara kaail olduklarını iddiâ etmişse de, Vâlide-Sultan'la Âdile-Sultan'ın ve Yusuf İzzüddin, Mahmud Celâlüddin ve Abdülmecid Efendilerin burada gözden geçirdiğimiz ifâdeleri kâmilten kendisini tekzib edecek mâhiyettedir. Câriyelerin kanaâtini de o devri ve devrin adamlarını çok iyi bilen Vak'anüvis Abdurrahman Şeref merhum «Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası»ndaki etüdünde şöyle anlatır:

«Sultan Abd-ül-Aziz'in haremünde bulunan câriyeler intihara aslâ kaail olmayup merhumun başkaları tarafından katl-ü-ittlâf edildiği kanaâtini beslerler ve bu kanaâtlerinde ısrâr eylerler ve bunu dahi bi-pervâ söylerler idi».

Câriyeler içinde intihar rivayetine şehâdet etmekteki ısrâriyle meşhur Arz-ı-Niyâz yahut Arzû-Niyâz isminde bir beşinci Hazinesar-kalfa varsa da, İbn-ül-Emin'in «Son Sadr-ı-a'zamlar»ının 536 ncı sahifesindeki hâşiyede kaydettiği gibi bu kalfa «Avni Paşa'nın sarayda eli»dir: Hattâ Harem-i-Hümâyun ikinci-kâtibi Ebrû-Nigâr ve ikinci-hazinesar Ebrû-Keman gibi bir kaç eli daha vardır. İntihar rivayetinin intişarında bunların rolleri tabii çok büyüktür. Fakat bunlara mukabil saraydan çıkıp Mahmud Celâlüddin Paşa'nın oğlu Münir Bey/Paşa ile evlenmiş olan Pervin-i-Felek/Pervin Felek Hanım ve Zevkyâb-Kalfa gibi şehâdete şahitlik edenler de vardır: Hattâ Yıldız mahkemesinin kurulmasına işte bu Pervin Hanım'ın izâhâtı sebep olmuş gösterilir;

18 — Sultan Aziz vak'asına âit bâzı yazılarda şehâdet rivayetinin beş sene sonra Yıldız mahkemesi kurulduğu zaman ortaya atıldığından bahsedilirse de kat'iyen doğru değildir: Abd-ül-Aziz'in öldürüldüğü daha ilk gününden itibaren halk arasına yayılmış ve hattâ Midhat Paşa «Mir'ât-ı hayret», inin 63 üncü sahifesinde işi hafifleterek «Böyle bir lâkırdı bir kaç gün deverân etmiş» olduğunu i'tirâfa mecbur olmuştur. Mersiyeler yazılmış, türküler bile yakılmıştır:

Seni tahttan indirdiler
Üç-gifteye bindirdiler
Topkapu'ya gönderdiler
Uyan Sultan Aziz uyan
Kan ağhyor bütün cihan

türküsi umumî kanaâtın hazin bir ifâdesi şeklinde nesillerce söylenip durmuştur;

19 — Şehâdet rivayetinin en mühim delillerinden biri de Sultan Murad'ın cülü-sunu tebrik için İstanbul'a gelmiş olan Bursa valisi Mustafa-Nâilî-Paşa-zâde Veliyyüddin Paşa'nın vak'a sabahı Hüseyin Avni Paşa'yı Kuzguncuk'daki yalıında ziyâret ettiği sırada gördüğü tuhaf vaziyettir: Hüseyin Avni'nin «Dik dik ve sık sık» Fer'iyye sarayına bakması Veliyyüddin Paşa'nın nazar-ı-dikkatini celbetmiş ve nihayet Fer'iyye'de câriyelerin vâveylâsı başlar başlamaz Avni Paşa evvelden hazır bulundurduğu beş-giftesine hemen atlayıp Abdurrahman Şeref'in tâbiriyle «Azrâil gibi» karşıya geçmiştir: Bundan anlaşıldığına göre, ser-asker tertib ettiği vak'anın vukuunu pencereden kollayıp beklemiştir;

20 — Sultan Aziz'in zâhiren muhâfazasına ve hakikatte izâlesine me'mur edildiklerinden bahsedilen Cezâyirli ve Yozgadlı Mustafalarla Boyabadlı Mehmed'e yüzer altın aylık bağlandıktan başka ellerine de otuzar altın atıyye verilmiştir! 2-3 lira aylıklı bekçi ve korucu makûlesinden olan bu pehlivanlara birer ferik maaşı bağlanması kanlı vazifelerinin en mühim delillerinden sayılır: O zamanın yüz altın lirası bu zamanın beş bin kâğıt lirasına yakın bir paradır! Fevkalâde bir sebep olmadan öyle adamlara böyle aylıklar nasıl bağlanabilir? Midhat Paşa İzmir'den İstanbul'a getirilirken vapurdaki istintâkında bunların «Ne ma-

aşlarını ve ne de şahıs ve sıfatlarını» bilmediğinden bahsedip inkâr etmişse de, sonradan yazdığı «Mir'ât-ı hayret»,in 56-57 nci sahifelerinde bil-akis hepsini bildiğinden bahsederek kendi kendini nakzetmiştir;

21 — Mabeynci Fahri Bey'in isticvâbında söylediği çok mühim bir söz vardır; İbn-ül-Emin'in Yıldız dosyasından iktibâs ettiği bu söz acemice bir i'tirâftır :

— Ben Sultan Aziz kendini öldürdü diyemem, öldürmedi dahi diyemem! Ben zâten Mustafalar ile Mehmed Ağa'nın oraya gelişini pek beğenmemiş idim!

Sultan Aziz'in kollarını arkasından tutmuş olmakla ithâm edilen Fahri Bey bu suretle cinâyeti i'tirâf etmekle beraber, kendini kurtarmak için pehlivanlara yüklenmiş demektir;

22 — Dâmad-Mahmud ve Nuri Paşaların da bu gibi i'tirafları ve i'tirâfa âit yazıları vardır: İntihar esasını müdâfaa edenlerce bunlar tazyik ve tehditle veyahut mahkûmiyyetten kurtulmak ümidiyle söyleyip yazılmış gibi gösterilirse de, öyle olduğunu isbât edebilecek kat'î bir delil bulunamamıştır. Ortada mevcut bir i'tirâfı reddebilmek için yalnız şüphe kâfi değildir; Vesika ve delil lâzımdır;

23 — Meşhur Tophâne müşiri Dâmad-Fethi Ahmed Paşa'nın oğlu olan Ticaret nazırı Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa, Sultan Mecid'in kızlarından Cemile-Sultan'ın kocasıdır; İkinci Abdülhamid'in öz-kardeşi olan Cemile-Sultan'ı çok sevdiği rivayet edilir. Eniştesi de şehâdeliğindenberi en yakın ve en mahrem adamıdır: İşte bundan dolayı Beşinci Murad'ın hal'iyle Sultan Hamid'in iclâsına en çok çalışan vezir Dâmad-Mahmud Paşa'dır. Sultan Abdülhamid eniştesi, adamı ve bilhassa saltanatının te'mininde en gayretli taraftarı olan Mahmud Celâlüddin Paşa'yı kızkardeşinin göz yaşlarına rağmen nasıl olup da hiç bir cürmü olmadığı halde mahkûm ettirilebilir? Sultan Hamid'in cülûsunda bir müddet pek parlak bir vaziyette bulunduktan sonra Trablusugarp valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılmasını Midhat Paşa hâtrâtının ikinci cildinde «Bilinemiyen bir sebep»den mütevellit göstermişse de, sebebin ne olduğu Yıldız mahkemesinde meydana çıkmıştır. Her halde Sultan Abdülhamid'in Dâmad-Mahmud Paşa'yı fedâ etmesi, amcasının şehâdeti hakkındaki kanâatinde samimi olduğunu gösteren bir vaziyet demektir;

24 — Sultan Aziz'in cenâzesini Sultanahmet şeyhi Ömer Efendi gasletmiştir: Yıldız mahkemesine şahid olarak getirilen bu ihtiyar şeyhin şahsiyle şehâdetini Abdurrahman Şeref:

«Ayakta duramıyacak derecede bir pîr-i fânî idi; ağlaya ağlaya ifây-ı şehâdet etmesi hâzırûna ziyâde te'sir eylemişti»

diye anlatır; Ömer Efendi cenâzede «Kalb muhitinin mosmor morarmış olduğunu maa-l-kasem ifâde» etmiştir: Vak'a günü Sultan Aziz'in üstünde bulunan ve sol meme hizâsı delinmiş olan hırka da mahkemede teşhir edilmiştir; bu deliğin sonradan açılması güç olmadığından bahsedilmişse de, morartı hizâsına tesadûf etmesi çok mühimdir. Ömer Efendi ile beraber gasil hizmetinde bulunan Hırka-i Şerif hademesinden yedi kişinin şehâdetlerinden anlaşıldığına göre cesedin sol memesindeki morluktan başka iki dişi kırık ve sakalının sol tarafı yoluk bulunmuştur: Midhat Paşa pâdişahın dişlerini esasen bozuk ve eksik gösterirse de, burada tesbit edilen şey bozukluk ve eksiklik değil, «kırıklık»tır;

25 — Kaatillerin mahkemede Abdurrahman Şeref'in tâbiriyle cinâyetlerini «Birr birer ve serbest serbest» i'tirâf edip «Ber-tafsîl teşrih» etmeleri intihar taraftarlarının dayak ve işkence ile izah edilir: Nitekim Midhat Paşa da muhâkemesinde öyle izah etmişti. Hattâ Yıldız evrâkı içinde bunu te'yid edecek bir iki vesikaya bile tesadûf edilmiştir: Bilhassa mâhut pehlivanlara bâzı işkenceler yapıldığı muhakkaktır. Fakat şu da muhakkaktır ki dünyada pek çok kimselere hakikat ancak dayak ve tehditle i'tirâf ettirilebilir; bu gün bile bir çok devletlerin polis teşkilâtlarında cinâyetleri tenvir için şiddet başlıca vâsitalardandır. Cinâyetini kolayca i'tirâf edivercek kuzu gibi cânî ve melek gibi kaatil nerede bulunabilir? Bu yolun meşrû bir yol olmadığı muhakkak olmakla beraber, bilhassa On-dokuzuncu asırda bütün idarelerin baş vurduğu en kestirme yol olduğu da unutulmamalıdır;

26 — Sultan Aziz'in sol kolunun büküm yerinden biraz aşağıda tesbit edilen yara, yukarda gördüğümüz resmî rapora göre beş santimetre genişliğinde ve üç santimetre derinliğinde «kenarları pürüzlü ve gayr-i muntazam» bir yaradır. Sol kolunun kan damarlarını böyle bir yara açıp kestikten sonra sağ kolunda da iki buçuk santimetre genişliğinde ikinci bir yara açarak orada da veridlerini kesmiş olması kabil midir? Vak'a esnâsında sadârette bulunduğu için Sultan Hamid'in emriyle İzmir'de istintâk edilen Mütercim-Rüşdi Paşa bu çetin suâle cevap verirken Nasrüddin-Hoca'nın «Sen de şaş, ben de şaşayım!» hikâyesini hatırlatan pek tuhaf bir itirafa bulunmaktadır:

— Ol vakit aklım başımda bulunmuş olsa idi, bir kolunu kestikten sonra diğer kolunu kesmeğe nasıl iktidarı olabileceğini sormak emr-i tabii idi; fakat efkâr-ı umumiyye vefâtın diğer surette vukuu üzerine münhasır bulunması ve bizlerde dahî dehşet ve telâş müstevli olması cihetiyle hâtıra gelmemiş demek oluyor!

Mütercim-Rüşdi Paşa'yı bile hayrette bırakan bu mühim nokta mantıkla izah edilemeyecek tıbbî bir meseledir; resmî raporun umumî eşkâline âit mütâlâasını yukarda gördüğümüz Dr. Ali Süha Delilbaş'ının bu husustaki mütâlâası da şöyledir:

«Soldaki yarada veridlerle beraber şiryân-ı zendî de kesilmiş olduğuna göre vücudun az bir zamanda çok kan zâyî edip mağdurun pek az sonra kendini kaybetmiş olduğuna hükmedilebilir. Zâten etrafındaki kanların mebzûliyyeti de bunu te'yid etmektedir. Bu vaziyette bir kimsenin diğer kolunu da yaralaması kabil olmamak lâzımgelir. Bundan başka intiharlarda umumiyyetle sathî damarlar, yâni veridlerle Kô'berî = Radial denilen nabz şiryânı gibi sathî şiryânlar açılabilir: Zendî = Cubital gibi binnisbe derindeki şiryânların müntahir tarafından açılması gayet nâdir olduktan başka, müntahirin doğrudan doğruya muntazam yara açacağına ensiceyi kopararak kendisine fazla ıztırap vermek suretiyle intiharı da kolay inanılır bir keyfiyyet değildir».

27 — Yukarda gördüğümüz gibi Sultan Aziz'in bir kaç kere intihardan bahsetmiş ve bilhassa bâzı tarihî şahsiyetleri intihar etmediklerinden dolayı tenkid etmiş olmasını kendisinde bu fikrin ötedenberi mevcudiyetine ve binaenaleyh intihar etmiş olduğuna delil gösterenler vardır: Yeis anlarında intihardan bahsetmemiş insan yok gibidir; bilhassa esaret ve zillete tahammül etmiş tarihî şahsiyetleri o bakımdan tenkid etmek kolaydır ve her kesin yaptığı şeydir. Bu kadar umumî ve beşerî bir şey nasıl delil ittihâz edilebilir? Bilhassa Sultan Aziz dini bütün bir müslümandır ve İslâmiyyette intiharın katilden beter olduğunu çok iyi bilir: Charles Mismer de bu noktaya temâs etmiş ve intiharı Abd-ül-Aziz'in imânına mugayir göstermiştir. «Su yerine zemzem» içecek kadar dindar bir adamın Fer'iyye sarayında «Gece gündüz namaz kılp Kur'an okur», ken ve bilhassa vak'a esnâsında «Süre-i Yusuf» önündeki küçük masanın üstünde açık dururken, dininin men'ettiği en büyük günâhı Kur'anın karşısında irtikâb ettiğine nasıl inanılabilir?

28 — Hal'inden itibaren Sultan Aziz'in hâlet-i ruhiyyesine hâkim olan en büyük his ölüm korkusudur: Topkapu sarayında Üçüncü Selim'in dâiresine konulduğu andan itibaren onun âkubetinden korkmaya başlayan ve hattâ bu endişesini etrafındakilere de söyleyen ve bilhassa Sultan Murad'a üstüste tezkireler yazıp aynı endişesinden dolayı başka bir yere naklini istiyen bir zâtın ölüm korkusuna ölümle nihayet vermiş olduğunu iddiâ edebilmek için vâzih bir vesika lâzımdır ve halbuki elde öyle bir şey yoktur;

29 — Sultan Aziz'in hal'inden çok müteessir olduğu için intihar ettiğinden de bahsedilir: Halbuki kendisine Sultan Murad'ın cevabını götürmüş olan Baş-mâbeynci Edhem Bey'e o tarihten dört beş ay evvel saltanattan ferâğat etmek istediği halde âile efradının mâni' olduğunu «Vallâhi-l-Azîm» diye yemin ederek söylemiş olduğu ittifakla rivayet edilmektedir! Bu vaziyete göre hal'inden fazla bir teessür duymamış olması lâzımgelir;

30 — Çok güçlü kuvvetli bir zât olan Abd-ül-Aziz'in kendini müdâfaa etmemiş olması intihar delillerinden sayılırsa da, kaatillerin ifâdelerinde Sultan Aziz'in

birdenbire şaşaladığı ve hattâ üstüne fenalık geldiği için bir şey yapamadığından bahsedilmektedir;

31 — O zamanki İngiltere sefiri Henry Elliot'un yukarda bahsettiğimiz «Nineteenth Century» mecmuasında İngilizce metni neşredildikten sonra Türkçe tercemesi de Londra'da çıkan «Hürriyet» gazetesine dercedilen ve hattâ ayrı bir risâle şeklinde de basılan uzun makalesinde intihar tezini müdâfaa etmiş olması, o tez taraftarlarınınca çok mühim ve âdetâ müskit bir delil addedilirse de hiç doğru değildir. İngilizce ve Türkçe makale ve risâle şeklinde her tarafa yayılan bu eser, Sultan Hamid'e karşı Midhat Paşa'yı iltizâm için Yıldız dâvâsından sonra pek acemice yazılmış kıymetsiz ve ehemmiyetsiz bir propaganda yazısından başka bir şey değildir. Her halde Henry Elliot bu makale veya risâleyi yazdığı sırada artık bunamıya başlamış olmalıdır ki vak'adan tam beş sene sonra kurulmuş olan Yıldız mahkemesini eserinin muhtelif yerlerinde ve meselâ risâle şeklindeki Türkçe tercemesinin 25 inci ve 29 uncu sahifelerinde vak'adan «Üç sene sonra», kurulmuş gibi göstermiştir! Yıllarca yaşadığı memleketin vakayı' ve ahvâlinde tamamiyle bi-haber olduğunu ve Türkiye'de âdetâ gözlerini yumup kulaklarını tıkayarak yaşadığını işte o tuhaf yazısıyla isbât eden bu zavallı sefirin akla, hayale sığmıyacak bir sürü iddiaları vardır: Meselâ Sultan Aziz «Tâ 1862 de» cinnet getirmiş ve o zamandanberi tam on dört senedir deli imiş! Pâdişahın yangın korkusundan dolayı kendi odasından başka hiç bir yerde ışık yakulamadığı için her kes sabaha kadar sarayın içinde el yordamıyla dolaşmak mecburiyetinde imiş! Hali' fetvâsında Sultan Aziz'e isnâd edilen kusurlardan biri de matbuâta hürriyet vermemiş olması imiş! Hal'in şekli de şöyle imiş: Hüseyin Avni Paşa «Dolmabahçe kışlasından» bir alay asker alıp sarayı muhâsara ettikten sonra içeri girmiş ve mukavemet etmek isteyen pâdişahı teslim olmaya iknâ' etmiş! Midhat Paşa da gece yarısından sonra Ser-asker-kapusuna giderek kendisi asker olmadığı halde askeri meydana çıkarıp meydana nutuk irad etmek suretiyle muvâfakat ettirmişmiş! «Muhayyelât-ı Aziz Efendi» yi andıran bu efsâneleri hakikat diye sıralamakta tereddüt bile etmemiş gafil ve dünyadan bi-haber bir ecnebinin «Şehâdet» ve «İntihar», rivayetleri hakkındaki tûr-rehâtına kıymet vermek şöyle dursun, kaale almak bile bîhude zahmettir.

Bu zavallı adamın «İntihar» tezini aklınca müdâfaaya kalkışması, vak'a zamanındaki «Erkân-ı erbea»nın İngilizciliğinden ve her işlerinde İngiltere sefâretinden izin alacak kadar İngiltere'ye bağlanmış olmalarındandır: Meselâ Sultan Aziz devrinde Midhat Paşa'nın meşrutiyet istihsâli için İngiliz yardımını istemek üzere İngiltere sefârethânesine bizzat gitmiş olduğunu aynı risâlenin 12-13 üncü sahifelerinde anlatan gene aynı Henry Elliot'dur! Hattâ bunun üzerine İngiltere sefiri Osmanlı paşasına te'minat verdikten sonra Sultan Aziz'e gidip Türk milleti nâmına söz söyleyerek meşrutiyetin ilâmını istemişse de pâdişah pek haklı olarak aldırmamıştır! Cevdet Paşa'nın «Tezâkir»ine göre Mütercim-Rüşdi Paşa'nın istirkab ettiği Midhat Paşa'yı kabineden atamamasına sebep «Midhat Paşa'yı İngiltere sefâretinin pek ziyâde tesâhub ve iltizâm, etmesidir! Paşalar gerek Abd-ül-Aziz'in, gerek Beşinci Murad'ın hal'inden evvel hep İngiltere sefâretinden müsaâde almışlardır: Meselâ Sadr-ı a'zam Mütercim-Rüşdi Paşa'nın Sultan Murad'ı hal'etmek için Henry Elliot'dan izin almak üzere 25 Ağustos günü Tarabya'daki İngiltere sefârethânesine bizzat gidişi, gene aynı risâlenin 36 ncı sahifesinde :

«Pâdişahın hal'edilüp edilmemesine re'yimi almak üzere»

kaydiyle anlatılır! Hüseyin Avni Paşa da Londra'ya gittiği zaman İngiliz vükela'sıyla Sultan Aziz'in hal'ini müzâkere etmiş olmakla meşhurdur: Yukarda 1875 — 1292 vukuâtının «25 Nisan» fıkrasına bakınız. İngiltere'nin «İntihar» tezini müdâfaa etmesi işte bundandır. Hattâ bu İngiliz tezine mukabil Ruslar da «Şehâdet» tezini müdâfaa edip Sultan Hamid'i amcasının kaatillerinden intikam almıya teşvik etmişlerdir: Bunun sebebi, devletin tereddüsünden ve hükûmet adamlarının birer yabancı devlete bağlanmalarından dolayı Türkiye'de ortaya çıkan

her cereyânın bir ecnebi mudâhale veya entrikasına vesîle teşkil etmesidir. Tabii bu gibi siyasi nokta-i-nazarların hiç bir ilmi kıymeti yoktur.

«İntihar» ve «Şehâdet» rivayetlerinin buraya kadar en mühimlerini gözden geçirdiğimiz delilleriyle vesikalarının mukayese ve müvâzenesinden çıkabilecek yegâne netice, «Şehâdet» ihtimalinin «İntihar» rivayetinden pek çok kuvvetli olmasından ibarettir. Elde mevcut vesâik ve mâlûmâta göre, daha kat'i bir şey söylemek kabil değildir.

Sultan Aziz'in hal'indeki yağmacılıklardan sonra bu kanlı ölümü de ikinci bir yağmacılığa sebeb olmuş, cesed saraydan karakola indirilirken Vâlide-Sultan'ın kulağındaki küpelerle parmağındaki yüzüğe varıncaya kadar nesi varsa zorla alınmış ve zavallı kadın baygın bir halde kaldırılıp «Karağolhâne meydanına» bırakılmıştır. Mahmud Celâlüddin Paşa üst tarafını şöyle anlatır :

«Merhum Sultan Abd-ül-Aziz'in ve vâlidesinin peri-peyker câriyeleri çıkarılıp içlerinden şehirde me'cel ve menşe'i bulunanlar şuraya buraya dağılmış ve kim-sesizleri kapanın elinde kalup ırz-u-nâmûs-ı Haremserây-ı saltanat pâmâl olmuş idi : Hattâ bunlardan Erkân-i-erbea'nın dahi dâne-çin-ı vuslat oldukları mervidir!»

Bu rezâletlerden sonra Fer'iyye'de bir odaya hapsedilen Vâlide-Sultan'ın ihtilâttan men'edilerek «Emvâl-i mektûme», sini söylemesi için tazyik olunduğundan da bahsedilir.

Hal'inden itibaren Topkapı ve Fer'iyye saraylarında cem'an beş gün yaşamış olan Sultan Abd-ül-Aziz 1830=1245 senesi 7/8 Şubat=13/14 Şa'ban Pazar/Pazar-tesi gecesi dünyaya gelmiş olduğuna göre tam 46 sene, 3 ay, 24 gün yaşayıp 47 yaşının içinde ölmüş demektir. Öldüğü gün derhal Topkapı sarayına nakledilip techiz ve tekfin edildikten sonra hemen merâsimle kaldırılarak alelâcele Sultan-Mahmud türbesine defnedilivermiştir. — Sultan Aziz'in şahsiyeti için yukarda 1861 = 1277 vukuâtının «25 Haziran» ve bu senenin «30 Mayıs» fıkralarına bakınız).

6 Haziran = 13 Cumâda-l-ülâ, Salı: Sultan Murad'ın tecennünü.

(Beşinci Murad'ın cülüsündeki fevkalâde vaziyetten ne kadar müteheyyic olup âsâbının nasıl bozulduğunu gösteren ilk tezâhürler için yukarda bu sene vukuâtı içindeki «30 Mayıs» fıkralarının ikincisine bakınız. Bilhassa Sultan Aziz'in feci ölümü üzerine müvâzenesi tamamiyle bozularak bu gün bir cinnet buhrânına uğramıştır. Bu neticede hususi hekimi Capoleone/Kapolyon'un câhilâne tedâvisi de en mühim sebeplerden sayılır: Pâdişahı sıcak banyoya soktuktan sonra şakaklılarıyla boynuna ve kulaklarının arkasına 70 kadar sülük vurdurması hastanın âsâbını büsbütün za'fa uğratmıştır! Selâmlıkta câmi merdivenlerinden çıkarken inmek, inerken çıkmak ve ata ters binmek, huzuruna çıkan vükelâyı öpüp kucaklamak ve nihayet Yıldız sarayında kendini havuza atmak gibi gayr-i tabii hallerinden ve mütemâdiyen:

— Kan istemem, pâdişahlık istemem!

deyip durduğundan bahsedilir. Kılıc alayının işte bundan dolayı te'hîr edilmesi ve hattâ her kesin görmek istediği yeni pâdişahın Cuma selâmlıklarına bile çıkarılmamaya başlaması halkın bin türlü dedikodusuna sebeb olduğu halde hükümet için gizli tutulmasına ve nihayet İngiltere sefirinin tensibiyle Viyana'dan doktor Leidersdorf isminde bir akliyye mütehassısı getirtilmesine karar verilmiştir. — Aşağıda bu sene vukuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının birincisine de bakınız).

8 Haziran = 15 Cumâda-l-ülâ, Perşembe: Bâb-ı-Fetvâ'da meşrutiyet münâkaşası.

(Meşrutiyetçilerin sukut-ı-hayâli Sultan Murad'ın cülüsü ve cülüs Hatt-ı-Hümâ-

yüniyle başlamıştır: O gün Midhat Paşa'nın «Erkân-ı-erbea», dan olan arkadaşlarına gösterdiği bir Hatt-ı-Hümâyün müsveddesindeki meşrutiyet va'dine Sadr-ı-a'zam Mütercim-Rüşdi Paşa ile Ser-asker Hüseyin Avni Paşa i'tirâz edince Midhat Paşa da onlara uymuş ve Sultan Aziz'in hal'inde Kanun-ı-esâsî hulyâsiyle en faal rolü oynayan Süleyman Paşa'ya çâresizlik ifâde eden bir «Kelime-i acz-tetim-me» den başka bir şey söyleyememiştir! Mutlakıyyetçi Sadr-ı-a'zamla Ser-askerin esasen pek kuvvetli olmayan meşrutiyet cereyanına karşı bir oyalama siyaseti tâkib ettiklerinden bahsedilir: Onun için hakikî takvim hesabıyla 8 Cumâda-ı-ülâ=1 Haziran Perşembe günü neşredilen cülûs Hatt-ı-Hümâyûnunda «Usûl-i idâre-i devletin bir esâs-ı metin-ü-sahih üzerine te'sisi» ve halkın «Bilâ-istisnâ nâil-i hürriyet-i tamm» olması gibi bir takım müphem sözlerle ictifâ edilmiş ve nihayet Sultan Murad'ın tecennününden üç gün evvel 3 Haziran=10 Cumâda-ı-ülâ Cumartesi günü Dolmabahçe sarayında pâdişahın riyâset ettiği fevkalâde bir Meclis-i Vükelâ toplanarak ilk münâkaşa yapılmışsa da hiç bir neticeye varılamadığı için Bâb-ı-Fetvâ = Meşihat binasında daha büyük bir meclis akdine karar verilmiştir. Oyalama siyasetinin Hatt-ı-Hümâyûnla Dolmabahçe meclisinden sonra üçüncü merhalesi de işte bu «Bâb-ı-Fetvâ meclisi» dir: Vükelâdan başka Dâr-ı Şûrây-ı Askerî reisi Redif ve Mekâtib-i Askeriyye nâzırı Süleyman Paşalarla Fetvâ-emini Kara-Halil ve Kazasker/Kadı-asker Seyfüddin İsmail Efendi, Amedci Mahmud Celâlüddin ve Sadâret mektupçusu Memduh Beylerden mürekkeb olan bu mecliste Midhat Paşa «Konstitüsyon kanunu», ve «Usûl-i meşveret kanunu» isimleriyle bahsettiği bir Kanun-ı-esâsî ilâniyle «Divân-ı Memleket» dediği bir Millet-meclisi teşkilini teklif etmişse de Sadr-ı-a'zam «Meşrutıyyet-i idâreye ehl-i vatanda adem-i kabiliyyet» den bahsederek çok şiddetli bir lisanla reddetmiş, Süleyman Paşa Sultan Aziz'in o maksatla hal'edildiğini söyleyerek i'tirâz etmişse de «Asker siyasete karışmaz!» diye Ser-asker tarafından susturulmuş, «Mecâlis-i Âliyye me'mur» yâni nezâretsiz vükelâdan Namık Paşa sırf Müslümanlardan mürekkep bir Meclis-i Meh'usan teşkilini istemiş, Cevdet ve Safvet Paşalarla Seyfüddin Efendi «Tarafeyne mülâyim» davranmış ve nihayet Kara-Halil Efendi de devlet işlerinde «istiftâ» edilmek üzere «Fetvâhâne'de bir hey'et-i ilmiyye» teşkilinden dem vurmuştur! Bu meşhur mecliste vükelâdan yalnız Halil Şerif, Server, Midhat, Raşid ve Namık Paşalarla kabine hâricinden Mekâtib-i Askeriyye nâzırı Süleyman Paşa meşrutiyeti müdâfaa edip altı kişilik bir akalliyet hâlinde kalmışlardır; fakat hakikatte işin neticesiz kalması devrin diktatörü olan Ser-asker Hüseyin Avni Paşa'nın mutlakıyyetçiliğindendir: Vükelâdan bir çoklarının ağızlarını bile açmamış olmaları her halde onun korkusundandır).

15/16 Haziran = 22/23 Cumâda-ı-ülâ, Perşembe/Cuma geçesi : Çerkes-Hasan vak'ası.

(Bu meşhur vak'anın kahramanı olan Sağ-kolağası Hasan Bey Çerkeslerin Zevş kabilesi beylerinden Gazi-İsmail Bey'in oğlu, Sultan Aziz'in dördüncü haremi Neş'erek Kadın-Efendi'nin kardeşi ve bu Kadın-Efendi'den olan şehzâde Şevket Efendi ile Esmâ-Sultan'ın dayısıdır. Bununla beraber Kadın-Efendi'nin çok yakın akrabâsından olduğu hakkında da zayıf bir rivâyet vardır. 26 yaşlarında çevik, cesur ve silâhşûr bir genç olduğundan bahsedilir. Sultan Aziz zamanında Ser-asker Hüseyin Avni Paşa tarafından Bağdad'daki Altıncı Orduya me'mur edilmişse de, sarayın himâyesiyile ve Dâr-ı Şûrây-ı Askerî yâverliğiyle İstanbul'da kalmış ve nihayet Abd-ül-Aziz'in büyük oğlu Yusuf İzzüddin Efendi'nin yâverliğine tâyin edilmiştir. Beyoğlu âlemlerine ün saldığı da rivâyet edilir. Halî'den sonra kendisini tehlikeli gören Avni Paşa tekrar Bağdad'a tâyin etmişse de ayak direyip gitmediği için bundan bir gün evvel tevkif edilmesi üzerine Dâr-ı Şûrâ reisi ve Hâssa müşiri Redif Paşa'ya mürâcaat ederek ertesi gün hareket edeceğine söz verdiği için serbest bırakılmıştır.

Çerkes-Hasan Bey bekâr olduğu için, halasının kocası olan merhum Kapdan-ı-

deryâ Ateş-Mehmet Paşa'nın Cibali'deki konağında oturmaktadır: Akşam-üstü serbest bırakılınca doğru işte oraya gitmiştir. «Vak'a»nın şu üç sebepten çıktığı anlaşılmaktadır: 1) En mühim sebep, istintâkında mükerreren söylediği gibi Sultan Aziz'in «Bi-gayr-i-hakkın» hal'iyle ölümünden Hüseyin Avni Paşa'yı başlıca mes'ul bilmesidir: Hattâ ilkönce vak'ayı pâdişahın defni günü Sultan-Mahmud türbesinde yapmak istediği halde orayı münâsip görmediği için caydığından bahsetmiştir; 2) Hasan Bey'in hemşiresi olan Neşerek Kadın-Efendi Sultan Aziz'in son zamanlarında hastalanmış olduğu için hali'den sonra Fer'iyye sarayına götürülürken bir şala бүрүнмүш, bu şal bir zâbit tarafından cebren üstünden alınmış, Kadın-Efendi açık-saçık kalmış, hakaretlere uğramış ve biraz sonra da 18 Cumâda-1-ülâ = 11 Haziran Pazar günü vefât etmiştir: Bu geceki «vak'a» tarihinden dört gün evvel kızkardeşinin o çirkin muâmelelere uğradıktan sonra can vermesi herhalde Hasan Bey'in afvedebileceği bir şey değildir; 3) Yukarda gördüğümüz Bağdad meselesinden dolayı Çerkes-Hasan'ın ötedenberi Ser-asker Hüseyin Avni Paşa'ya dış bilemediğinden bahsedilir.

Eniştesinin Cibâlî'deki konağından çıkıp bir kayığa binen Hasan Bey vedâ'etmek bahânesiyle Ser-askerin Paşalimanındaki yalısına gitmişse de Avni Paşa'nın o akşam Midhat Paşa konağında toplanan mecliste bulunduğunu anlayınca aynı kayıkla Sirkeci'ye geçerek bir lokantada yemek yeyip kafayı tütsüledikten sonra bir «sürücü beygiri» ile Bâyezid'in Soğanâğa mahallesindeki Midhat Paşa konağına gelmiştir: Üstünde 4-5 revolverle bir kama bulunduğundan bahsedilir.

Sultan Aziz devrindenberi devam eden Balkan gailelerine o sırada yeni bir Girit gailesi de inzimâm etmiş olduğu için, vükelânın her akşam bir konakta ictimâ ettiklerinden bahsedilir: Yalnız Boğaziçi'nin uzak yerlerinde oturan nâzırların İstanbul'da yapılan bu gece toplantılarından vâreste tutulması kararlaştırılmış olduğu için, o akşam Midhat Paşa'nın konağında toplananlar şu on üç kişiden ibarettir: Sadr-ı-a'zam Mütercim-Rüşdi, Ser-asker Hüseyin Avni, Bahriye nâzırı Kayserili-Ahmed, Hâriciyye nâzırı Râşid, Maarif nâzırı Cevdet, Defter-i-Hâkanî nâzırı Yusuf, Şûrây-ı-Devlet reisi Midhat, «Mecâlis-i Âliyye me'mur», yâni nezâretsiz nâzır Hasan Rızâ, Şerif Hüseyin ve Hâlet Paşalarla Sadâret müsteşarı Kabzımal-zâde Said Efendi'den başka Âmedci Mahmud Celâlüddin ve Sadâret mektupçusu Memduh Beyler de vardır. Bunlar yemekten sonra konağın üst katında bahçeye nâzır büyük bir odada toplanmışlardır; Mektupçu Memduh Bey/Paşa «Mir'ât-ı şüunât»ında tuhaf bir hiss-i-kablelvuku'dan bahsederek paşaların müzâkare esnâsında:

— Ne acâyip hâl, zihnimizi toplayamıyoruz!

dediklerini anlatır. — Kont De Kératry'ye göre vak'a zevâlî saat on buçuğa ve ezânî üçe doğru olmuştur; aşağıdaki ağaların içki hâliyle kumar dalgınlığından istifâde eden Hasan Bey bir aralık merdiveni tenhâ bulup yukarı fırlamış, sofa-daki hademenin ikaazına ehemmiyet vermiyerek aralık kapuyu biraz gözetledikten sonra sağ elinde bir tabanca ve sol elinde bir kama ile birdenbire içeri dalıvermiş :

— Davranmayınız!

veyahut :

— Davranmayın, davranma Ser-asker!

diye bağırıp Hüseyin Avni Paşa'yı iki kurşunla göğsünden ve karnından vurmuştur. Neye uğradıklarını bilmiyen vükelânın bir kısmı sofadan aşağıya can atmış ve Sadr-ı-a'zam Rüşdi Paşa ile Cevdet, Hâlet ve Yusuf Paşalar da yandaki küçük odaya kaçmışlardır: Yalnız Hâriciyye nâzırı Râşid Paşa müzâkere odasında korkusundan bayılıp kalmıştır. O sırada henüz ölmemiş olan Hüseyin Avni Paşa can hevliliyle sofaya kaçıp yıkılmışsa da Hasan Bey oraya da yetişmiş, fakat onun da arkasından Kayserili-Ahmed Paşa saldırıp ellerini tutmaya çalışırken Çerkes-Hasan'ın kaması kulaklarıyla parmaklarını «Pastırma doğrarcasına» kestiği için nihayet Kayserili de Sadr-ı-a'zamn sığındığı küçük odaya can atmıştır. İşte bunun üzerine Hüseyin Avni'yi kamasıyla delik-deşik edip öldüren Hasan Bey tekrar salona girip iskemlesinin üstünde baygın bulunan Râşid Pa-

şa'ya bir kurşun sıktıktan sonra gırtlığını da keserek işini bitirmiştir. Midhat Paşa'nın harem dâiresine kaçmış olduğundan bahsedilir. Vak'a kahramanı nihayet küçük odanın kapısını zorlarken Midhat Paşa'nın mühtedi uşağı Ahmed Ağa ekmek bıçağı ile ensesini yaralamışsa da bir kurşunla o da yere serilmiştir. Artık gözleri dönen Hasan Bey'in mumları söndürüp perdeleri tutuşturduğundan bahsedilir.

Aşağıda paşaların yaverleri, çavuşları ve ağaları 30-40 kişiyi bulduğu halde hiç bir şey yapamayışları şaşılacak şeydir! Nihayet civardaki Hasanpaşa karakoluyla Ser-asker-kapusundan zabtiye ve asker kuvvetleri gelmiş, Hasan Bey bunlara teslim olmuş, fakat aşağıya indirilirken Sadâret yâverlerinden Bahriye kolağası Şükrü Bey kendisini tahkir ettiği için çizmesinden çıkardığı bir tabanca ile onu da yere sermiştir. Ölenler içinde bir zabtiye neferi de vardır: Cem'an beş maktul ve iki yahut üç ve Midhat Paşa hâtıratında on mecruhtan bahsedilir. Hasan Bey de başıyla sırtından yarananmıştır. İlk isticvâbı o gece ve ikincisi de ertesi Cuma günü Bâb-ı-ser-asker'inin Süleymâniyye kışlasında yapılan Hasan Bey yaralarını tedâvi için gelen cerrâhı :

— Beni ya asacaklar veyahut kurşuna dizeceklerdir: Artık nâfile yere yaralarım baktırmak abestir!

diye savmıştır. Divân-ı-harb tarafından verilen hükmün Meclis-i-Vükelâca da tasdik edildiğinden bahsedilir: Askerlikten tardıyla idâmına karar verilen Çerkes-Hasan Bey nihayet 17 Haziran = 24 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü sabaha karşı Bâb-ı-Ser-asker'inin Bâyezid meydanındaki büyük kapısının yanındaki dut ağacına asılmıştır.

Diktâtörlüğü bir kâbusa benziyen Hüseyn Avni Paşa'nın âkıbeti her kese geniş bir nefes aldırılmış, Sultan Aziz'in intikamını alan Hasan Bey halk arasında millî bir kahraman gibi takdir edilmiş, hattâ vükelâ bile memnun olmuş, şiirler ve mersiyeler yazılmış ve bir müddet sonra ikinci Abdülhamid devrinde Edirne-kapusu mezarlığındaki kabri yapılarak kitâbesinde «Genç yaşında veliyy-ün-nî'meti uğrunda fidây-ı cân» ettiğinden bahsedilmiştir).

2 Temmuz = 9 Cumâda-l-âhire, Pazar: Sırbistan'la Karadağın harbe başlaması.

(Osmanlı hâkimiyyeti altında bulunan bu iki İslâv prensliğinin böyle bir harb açmaları, hukukî bakımdan bir nevi isyan demektir; zâten bu harb, yukarıki sene vukuâtının «13 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Hersek isyânıyla bu senenin «2 Mayıs», fıkrasında gördüğümüz Bulgar isyânının o zamandanberi her gün beklenen tabîi ve mukadder bir neticesidir: Bütün Balkan İslâvlarını Türkiye'ye karşı ayaklandırmak isteyen Rus siyaseti ilk ateşi Bosna-Hersek'de tutuşturmuş ve mütemâdiyen Sırbistan ve Karadağ'la Rusya'dan yardım gören bu vilâyet Türk ordusunun mahallî âsilerden başka Sırlar ve Karadağlılarla da mücâdele meydanı hâline gelmiştir. O zamandanberi Sırbistan ve Karadağ hükümetleri hummâh bir harb hazırlığı içindedir: İki hükümet 26 Mayıs=2 Cumâda-l-ülâ Cuma günü tedâfüi ve tecâvuzî bir ittifak muâhedeşi akdederek metbu'larına karşı resmen elbirliği etmişlerdir. Bu vaziyeti dikkatle tâkib eden Bâb-ı-Âli bilhassa Bulgar isyânındanberi Sırbistan'la Karadağ'a karşı askerî emniyet tedbirlerinde kusur etmedikten başka, 8 Haziran = 15 Cumâda-l-ülâ Cuma günü ve bir rivayete göre de ertesi gün Sadr-ı-a'zam Mütercim-Rüşdi Paşa Sırbistan prensi Milan'la Karadağ prensi Nikita/Nicolas'ya birer telgraf çekerek seferberliklerinin sebebini sormuş ve bu şiddetli ihtâra ilkönce müsekkin ve mülâyim cevaplar gelmiş, hattâ prens Milan izâhât arzı için İstanbul'a bir murahhas göndereceğinden bile bahsetmişse de göndermemiş, bil-akis aradan on dört gün geçince 22 Haziran = 29 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü murahhas yerine ultiमतom göndermiştir! Bu tuhaf ultiमतomda Bosna-Hersek harekâtından dolayı memleketin ticarî, iktisadî ve mânevî zararlarından bahseden prens Milan, Başibozuk kuvvetlerinin

hudut köylerine tecâvuzundan şikâyet ederek bu hâle bir nihayet vermek üzere Bosna-Herseg'in Sırp askerleri tarafından işgalini ve Karadağ prensi de Hersek sancağının bir kısmını istemiştir! İlk önce bu tarihten bir gün evvel Karadağlılar taarruza geçmiş ve bu gün de Sırp ordusu Morava nehrinden geçmiye başlamıştır.

O sırada Balkanlardaki Türk kuvvetlerinin mecmûu yüz bin kadar gösterilir : Bunlar, Hüseyin Avni Paşa'nın katli üzerine Ser-asker olan Serdâr-ı-Ekrem Abdî/Çirpanlı Abdülkerim Nâdir Paşa'nın kumandasındadır; Karadağ cephesine de Hersek kumandanı müşir Ahmed Muhtar Paşa me'mur edilmiştir.

Sırp ordusu Baş-kumandanlığına daha 29 Mayıs = 5 Cumâda-1-ülâ Pazartesi gününden itibaren «Taşkend fâtihî» diye meşhur Rus generali Tcherniaeff/Çernayef tâyin edilmiş ve hemen gelip yeni vazifesine başlamıştır.

Bosna-Hersek ve Bulgaristan isyanlarıyla Sırbistan ve Karadağ harbleri Rusya tarafından hazırlanmış öyle bir hâdisat zinciridir ki, Balkan milletlerine karşı zâhirî gayesi îslâm birliğinin te'mininden ibaret olmakla beraber, hakikî hedefi bu küçük milletleri pişdar şeklinde ateşe atıp Türk ordusunu hırpalattıktan sonra istediği zaman işe müdâhale ederek «93 seferi» diye meşhur Türk - Rus harbinde kendi muvaffakiyyetini kolaylaştırmaktan ibarettir. — Türk zaferiyle neticelenen bu Sırbistan - Karadağ seferinin neticesi için aşağıda bu sene vukuâtının «31 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

31 Ağustos = 10 Şa'ban, Perşembe: Beşinci Murad'ın hal'i.

(Yukarda bu sene vukuâtının «6 Haziran» fıkrasında aklını kaybettiğini gördüğümüz Beşinci Murad'ın hastalığı doktorların her türlü ihtimâmına rağmen hafiflememiş, o tarihten itibaren 87 gündenberi pâdişah kendine mâlik olmadığı için devlet işleri gayr-i-resmî ve gayr-i-mes'ul bir «Nâib-i-Saltanat», vaziyetini alan Sadr-ı-a'zam Mütercim Rüşdi Paşa'nın elinde kalmış, hükümet gizli tuttuğu halde mesele şâyî' olduğu için her kafadan bir ses çıkmaya başlamış, ulemâ cuma namazının «adem-i cevâzı» ndan dem vurmuş, Midhat Paşa her derde devâ bildiği meşrutiyeti bu derdin de yegâne devâsı diye ileri sürdükçe hâlimden memnun olan Sadr-ı-a'zam :

— Pâdişah muhtell-üş-şuurdur: Binâenaleyh devletin tebdil-i usûl-i hükûmetine zaman müsâid değildir!

diye atlatmış, nihayet yukarıki fıkra da gördüğümüz Sırbistan ve Karadağ muharebeleri ortaya çıkınca hazine müşkilâtından dolayı «Kavâim-i nakdiyye» başsız kalan devletin malî ve iktisadî vaziyetini büyük bir buhranla karşılaştırmış ve işte bütün bu müşkilât içinde her nasılsa bir Cuma selâmlığına çıkarılan Beşinci Murad saraya avdetinde sırtından çıkarmadığı üniformasıyla sabahladıktan sonra erkender Dolmabahçe sarayının alt katına inip bir pencerenin camlarını kırarak bahçeye çıktıktan sonra kendisini kayık havuzuna atacağı sırada yetişen bedegânı zorla içeri almak istemişlerse de parmaklıklara sarıldığı için ellerine vurmak mecburiyetinde kalmışlar ve bu hâli pencereden gören veliahd Abdülhamid Efendi tarafından şiddetle tekdir edilmişlerdir. Hamid Efendi'nin bu vaziyeti derhal Sadr-ı-a'zama bildirdiğinden bahsedilir.

Gene «6 Haziran» fıkrasında Viyana'dan celbedildiğini gördüğümüz Akliyye mütehasssı doktor Leidersdorf bir rivayete nazaran pâdişahın tedâvisi kaabil olmadığı ve ikinci bir rivayete göre de Viyana'daki kliniğinde altı ay tedâvi edilmek şartıyla iyileşebileceği hakkında bir rapor vermiştir: İkinci rivayet doğru olsa bile tatbîkî kabil değildir; üç kit'a üzerindeki muazzam bir devletin imparatoru ve îslâm âleminin halifesi vaziyetinde bulunan bir zâtın Viyana'da bir akliyye kliniğine sevkı hangi akla sığabilir? Bir taraftan da Ramazan bayramı yaklaştığı için pâdişahın bayram namazından ve muâyede merâsiminden dolayı hükûmetin çok müşkil bir vaziyette kaldığından bahsedilir. Veliahd Abdülhamid Efendi'nin bir an evvel tahta çıkmak için sarfettiği büyük gayret ve faaliyetin sebepleri işte bunlardır.

Hamid Efendi'nin bu faaliyetinde en mühim adamı, Ticaret nâzırlığında bulunan eniştesi Fethi-Paşa-zâde Mahmud Celâlüddin Paşa'dır: İşte bu vâsıtayla ilkönce Ser-asker kaymakamı Redif Paşa'yı elde etmiş olduğundan bahsedilir; Ser-asker Abdülkerim Nâdir Paşa o sırada Serdâr-ı-Ekremlikle Rumeli'de bulunduğu için, vekâletinde bulunan Dâr-ı-Şûrây-ı-Askerî reisi Redif Paşa İstanbul'daki askerin en büyük âmiri demektir. Mütercim-Rüşdi ve Midhat Paşalar işte bu vaziyet üzerine elde edilmişlerdir: Abdülhamid Efendi bunlarla Kâğıthâne çiftliğinde görüşmüş, ikisini bir parmağında oynatmış, mevkîinden başka bir şey düşünmiyen Mütercim'i iş başından ayırmıyacağından bahsetmiş, Midhat Paşa'ya da:

— Usûl-i meşrutîyyet ve meşverete mübteni olmayacak bir hükûmeti kabul etmem!

dedikten sonra muhteşem kol düğmelerini çıkarıp yadigar olarak vermiş ve Ali Haydar Midhat Bey de hâtîrâtında daha sonra verilmiş gösterdiği bu pırlanta düğmeleri bir Avrupa kuyumcusuna dört bin altına sattıklarından bahsetmiştir: O zamanki dört bin altın, şimdiki kâğıt para ile takriben yüz yetmiş bin lira kadar bir paradır! Sultan Murad'ın hal'ine işte bu tatlı mülâkat üzerine karar verilmiş, askere hâkim olan Redif Paşa sadr-ı-a'zamı için tesrîfine mecbur etmiş ve Şeyh-ül-İslâm Hayrullâh Efendi de Sultan Aziz'den sonra Sultan Murad için de şöyle bir fetvâ vermiştir:

«İmâm-ül-Müslimin cünûn-i mutbık ile mecnûn olmağla imâmetden maksûd fevtolsa uhdesinden akd-i imâmet münhall olur mu? Beyan buyrula.

«El-cevâb: Allâh-u-a'lem olur»

Ketebehu-l-fakir

Hasan Hayrullâh ufiye-anhu

Bu fetvâda «Dâimî cinnet», mânâsına gelen «Cünûn-ı mutbık» tâbirini veliahd Abdülhamid Efendi'nin koydurduğundan bahsedilir: Efendi'nin bundan maksadı, kardeşinin hiç bir zaman iyileşemeyeceğini halka ilân ettirmektir.

Bundan bir gün evvelki Meclis-i-Vükelâ ictimâında ilkönce Mütercim-Rüşdi ve ondan sonra da Midhat Paşaların arkadaşlarına ifşâ ettikleri vaziyet üzerine yalnız Tophâne müşiri Rızâ Paşa'nın muhâlif re'iyine karşı ittîfak-ı-ârâ ile Sultan Murad'ın hal'ine karar verilmiş ve bunun üzerine yukarıki fıkrada gördüğümüz Sırbistan meselesi hakkında bir «Meclis-i umumî akdedileceğinden bahsedilerek ve ma'zul ve mansub bilcümle erkân ve ulemâya dâvetiyyeler gönderilerek bu gün Topkapu sarayında toplanmaları tebliğ edilmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız. 1840=1256 senesi 21 Eylül=24 Receb Pazartesi günü dünyaya gelmiş olan Beşinci Murad yaşının tam 35 sene, 11 ay, 11 gün tuttuğu, yani 36 yaşını ikmâl etmek üzere bulunduğu sırada hal'edilmiş demektir; saltanat müddeti de bu senenin 30 Mayıs=6 Cumâda-ı-İlâ Salı gününden itibaren 93 gün sürmüştür:

Doksan üçde doksan üç gün pâdişah-ı dehr olup

Göçdü uzletgâhına Sultan Murâd-ı nâ-murâd

beytinde işte bu vaziyet ifâde edilmişse de, zavallının bu 93 gün içinde yalnız yedi gün kendisine mâlik olduğundan bahsedilir: Bununla beraber, cinneti hakikatte bir «Cünûn-i mutbık» olmıyan Sultan Murad'ın hastalığı çok sürmemiş, torunlarından şehzâde Osman Fuad Efendi'nin bana anlattığına göre Çırağan sarayındaki çilesini şarkılar bestelemek ve torunlarına ders vermekle geçir-miştir).

İKİNCİ ABDÜLHAMİD

(Abdülhamid-i Sâni)

— M. 1876 = H. 1293 — M. 1909 = H. 1327 —

1876 = 1293

31 Ağustos = 10 Şa'ban, Perşembe, Zevâli saat 12: İkinci Abdülhamid'in cülûsu.

(Resmî vesikalardaki «11 Şa'ban» tarihi Rü'yet-i hilâlden mütevellid olduğu gibi, «19 Ağustos» tarihi de Rûmî takvime göredir. — Osmanlı tarihinin son devrinde Sultan Abdülmecid'in sırayla saltanat süren dört oğlunun ikincisi ve «Fetret» devrinde saltanatlarını ilân eden Süleyman ve Musa Çelebiler sayılmamak şartıyla Osmanlı pâdişahlarının otuz dördüncüsü olan Sultan Abdülhamid 1842—1258 senesi 21 Eylül—15 Şa'ban Çarşamba günü dünyaya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 33 sene, 11 ay, 11 gün tuttuğu, yâni 34 yaşını doldurmak üzere olduğu sırada tahta çıkmış demektir. Sultan Mecid'in ikinci haremî olan anası Tîr-i-Müjgân Kadın-Efendi 1853 = 1269 tarihinde vefat ettiği zaman kendisi henüz 11 yaşında bir çocuk olduğu için, babasının emriyle Abdülhamid Efendi'ye Piristü Kadın-Efendi analık etmiş ve işte bundan dolayı üvey-oğlunun cülûsunda bu Kadın-Efendi Vâlide-Sultan olmuştur.

«Abdülhamid'in evâil-i saltanatı» ismindeki eserinde Ahmed Sâib Bey, Sultan Hamid'in anasını «Çandır» isminde bir câriye gösterirse de kat'iyyen doğru değildir: «İstanbul Ansiklopedisi»nde «Gülñihal-Kadın» gösterilmesi de yanlıştır. Hele G. Dorys'in «Abdul-Hamid intime» ismindeki düşmanca eserinde Sultan Hamid'i saray rakkaselerinden mühtedi bir ermeni kadınından doğmuş göstermesi herzeden daha bayağı ve safsatadan daha aşağı bir iftirâdan başka bir şey değildir.

İkinci Abdülhamid'le tâlî'siz selefi Beşinci Murad arasında yaş farkı iki sene-den ibaret olduğu için, iki kardeşin beraber tahsil ettiklerinden bahsedilir: Türkçeyi Gerdan-kıran Ömer Efendi'den, Acemceyi Ali Mahvi Efendi'den, Arapçayla diğer ilimleri Ferid ve Şerif Efendilerden, Osmanlı tarihini Vak'anüvis Lûtfi Efendi'den, Fransızca'yı Edhem ve Kemal Paşalarla Gardet isminde bir Fransızdan ve musikiyi de Guatelli ve Lombardi isminde iki İtalyandan öğrenmişlerdir; Sultan Hamid'in Garp musikisini Şark musikisine tercih etmesi işte bundandır. İmlâ bilmediği ve hattâ yazı yazamayacak kadar câhil olduğu hakkındaki rivayetler ikinci meşrutiyetten sonra düşmanları tarafından ortaya atılmış efsânelerdendir; Sultan Hamid âlim olmamakla beraber imlâ bilmiyecek kadar câhil de değildir; bu tuhaf isnâdın mâhiyyetini anlamak için şimdiye kadar neşredilmiş el-yazılarına şöyle bir bakıvermek kâfidir; meselâ yukarda bahsi geçen mâhud Dorys'in mâhud kitabında iki sahifelik bir müsveddesinin «fac-similé» si vardır: Başkası tarafından yazılmış bir müsveddenin tebyizi gibi bir şey olmadığı çizilmiş ve değiştirilmiş kelimeleriyle sâbit olan bu yazıda hiçbir imlâ yanlışlığı olmadıktan başka ifadesi de bir çok düşmanlarının üslûbundan daha düzgündür!

«Millet» kütüphanesindeki «Ali Emîrî» koleksiyonunda «Dîvan 275, Hususî 648» numarada mukayyet «Fâtih divânı» kopyesinin başındaki «Arz-ı şükran» serlevhalı mukaddimede Emîrî Efendi, Sultan Hamid'i senâ ederken : «Ecdâd-ı maâli-nijâd-ı izâmları misillü ahyânen inşâd-ı şî're de lûtfen tenezzül buyurduklarından» bahsetmekte ve pâdişahın «Muallim-i Sultânîleri» Vak'anüvis Lûtfi Efendi'ye gönderdiği şu kit'ayı da misal göstermektedir :

Haber-i inhirâf-ı tab'î şerif
Oldu gaayet teessüre bâdi
Hak vere âfiyetle ömr-i dirâz
Bâ-kemâl-i meserret-û-şâdi

Lûtfi Efendi bu kit'ayı matbû divânında neşretmiş olduğu gibi, Ali Emîrî Efendi de uzun bir «Tedis» ini yapmıştır. Hocasının hastalığında hatırını sormak için yazıp gönderdiği bir kit'ayı başkasına yazdırıp benimsemiye tenezzül etmiyeceği ve bilhassa kendi iktidar derecesini çok iyi bilen hocasını aldatamıyacağı muhakkak olduğuna göre, her halde kendi eseri olmak lâzımgelir (*).

Tarihte tahrif edilmiş birçok şahsiyetler vardır : Bazılarının kahramanlaş-tırılmasına mukabil, bazıları da ejderleştirilmiştir! İkinci Abdülhamid işte bu ikinci zümredendir. Saltanat devrinde muhâlifleri tarafından yabancı memleketlerde ve hal'inden sonra da düşmanları tarafından Türkiye'de yazılmış eserlerde bin türlü mübâlagalarla yalnız kusurlarından bahsedilmiş ve gene bin türlü iftirâlar atılarak kanlı ve korkunç bir tip hâline getirilmiştir. Meselâ Ermeni komitecilerinin Avrupa müdâhalesine sebep olmak için yaptıkları hareketlerle ihtilâl teşebbüslerini tenkil etmiş olduğu için muhtelif memleketlerde bir takım müteassıp Türk düşmanlarının Sultan Hamid'e taktıkları bazı çirkin lâkaplar vardır : Bunların en meşhurları Fransız müverrihlerinden Albert Vandal'ın ortaya attığı «Le Sultan Rouge = Kızıl Sultan» ve İngiltere'deki «Whigs», partisinin meşhur reisi Gladstone'un savurduğu «The Great criminal = Büyük câni» sıfatlarıdır! Hristiyanlık taassubıyla Anadolu'nun yarısını Ermenistan görmek isteyen bir takım Türk düşmanlarının bu gibi herzeler ve hattâ küfürler savurmaları pek tabiidir : Fakat Ermeni komitecisine karşı Türkün hakkını koruduğu için müteassıp Fransızın ortaya attığı «Sultan Rouge» lâkabını Türkçeye terceme edip de Sultan Hamid'e «Kızıl Sultan» diyen bazı Türklerin yüz kızartıcı gaffet ve cehâletlerine ne denilebilir ?

İkinci Abdülhamid'in bir takım büyük kusurlarıyla çok kötü icraâtına mukabil çok büyük meziyyetleriyle bir çok iyilikleri de vardır. Kusurlarının en meşhuru vehmidir ve hattâ bütün taksirâtının menbâi işte budur : Her şeyden ve her kesten her zaman şüphe ettiği için, devletini şüphelerinden aldığı ilhamlara göre idare etmiştir! Yıllarca hizmetinde bulunmuş adamlardan duyduğuma göre, Sultan Hamid'in mütemâdiyen tekrar edip durduğu bir söz vardır :

— Şüphe basfretin başıdır!

Bâb-ı-Âli'ye işte bundan dolayı i'timâd etmediği için devlet idaresini sarayda toplamış, amcasıyla kardeşinin hal'inden dolayı devlet-adamlarının kendisini de tahtından indireceklerini bir fikr-i-sâbit hâline getirmiş, işte bundan dolayı kendisi için tenezzül sayılacak kadar ehemmiyetsiz işlere bile karışmış, hafiyyeliğe de o yüzden revaç vermiş ve bu suretle bir takım mânâsız şeyler için her kesten evvel ve her kesten ziyâde kendikendini rahatsız etmiştir. Sultan Aziz devrinde İngiltere'den sonra ve Fransa ile beraber dünyanın ikinci derecede deniz kuvveti hâline gelen donanmayı ihmâlinde malî imkânsızlık kadar vehminin de âmîl olduğu muhakkaktır : Çünkü amcası hal'edilirken Dolmabahçe sarayını deniz tarafından merhumun kendi eseri olan donanma muhâsara etmiştir! Bu tarihi vehmin memlekete zarar vermiş daha bir çok tezâhürlerinden de bahsedilebilir : Bilhassa demokrasinin bütün dünyaya yayıldığı bir devirde zamanla beraber yürüyemiyerek koyu bir Ortaçağ mutlakıyyetini idâme etmekte ısrâr

(*) Hususî kütüphanemde bunu te'yid eden çok mühim bir vesika vardır : Sultan Hamid'in kızlarından Ayşe-Sultan'la vâlidesi Müşfika Kadın-Efendi'nin ihdâ ettikleri bu eşsiz vesika, ikinci Abdülhamid'in hal'inden sonra Beylerbeyi sarayında yazmış olduğu Aceme bir rûbâidir ve kendi el-yazısıyladır; altında imzası da vardır.

etmesi ve Garp taklidi bir parlantarızmin Osmanlı câması için mühlik olmasına mukabil Âli Paşa'nın memleket bünyesine göre kurmuş olduğu demokrasi temelini mühmel bırakmış olması en büyük kusurlarındandır; Bu mesele için yukarıda 1868 = 1284 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasına bakınız.

Sultan Hamid'in bu büyük kusurlarına mukabil, çok büyük meziyyetleriyle iyilikleri olduğu da muhakkaktır: Fevkalâde bir zekâ ile hayret edilecek kuvvette bir hâfizaya mâlik olduğunda düşmanları bile müttefiktir. İrade kuvveti de zekâ ve hâfızasıyla mütenâsip gösterilir: Anasıyla babası genç yaşlarında veremden öldüğü ve kendi bünyesi de aynı istidâda vâris olduğu için, bütün hevesat ve ihtirâsâtını sıhhatine fedâ ederek ölünceye kadar mütemâdi bir itidâl içinde yaşamak, o vaziyette ve o imkânlar içinde kolay şey değildir. Fevkalâde çalışkanlığı ile hususî hayatının intizamı da Garp menbâlarında bile hayretle bahsedilen meziyyetlerindendir: Meselâ öldüğü güne kadar yaz kış ılık duş yapmış ve hiç bir gün fâsıla vermemiştir! Mesâî saatleri gayet muntazamdır ve yorulmak bilmeden çalışır. Mühim telgraflar ve haberler geldiği zaman gece uykusundan bile uyandırılabilir.

Sultan Hamid iffet, haysiyet, vekar ve namus timsâlidir: On dört sene Mâbeyn kâtipliğinde bulunmuş olan eski Dâhiliye nâzırlarından Reşid Bey'in hâtıratında onun bu en bâriz vasfına:

«Kelimenin bütün mânâsıyla afif idi; Yâni kimsenin ırzına ve kesesine göz diktiği görülmemiştir»

diye şehâdet edilmektedir. Topkapı sarayının Harem-i Hümayun dâiresine astırdığı ahlâkî inzibat levhası Abdurrahman Şeref tarafından «T.O.E.M.»nda neşredilmiştir: «Bu tâlimatnâmede muayyen bir saatten sonra Harem-ağalarının bile Harem dâiresinde kalamıyacaklarına âit bir madde vardır; zâbita-i-ahlâkiyyeye saraydan başlamak üzere bütün memlekette fevkalâde bir ehemmiyet vermesi, son zamanlarda ve bilhassa Sultan Aziz devrinde sarayın bile o bakımdan bozulmaya yüz tutmasındandır.

Sultan Hamid tam mânâsıyla dinî bütün müslümandır ve öyle olduğu için müteassıp değildir: Reşid Bey bu noktayı da «Müteassıp olmamakla beraber dindardı» diye anlatır.

Müsriflikleriyle meşhur olan amcası Sultan Aziz'le ağabeyi Sultan Murad'ın ve diğer kardeşlerinin aksine olarak Sultan Hamid çok muktasid olmakla mâruftur: Şehzâdelik hayatı çiftliklerinin mahsulâtıyla ticaret yaparak, parasını işleterek, emlakının idaresiyle bizzat meşgul olarak ve hattâ gayet ihtiyatlı surette borsa oyunlarına bile iştirâk ederek servet yapmakla geçmiştir; kardeşlerine para ıkrâz ettiğinden bile bahsedilir! İşte bundan dolayı Beşinci Murad'ın cülûsunda bir milyon altından fazla borcu olduğu halde, Sultan Hamid tahta çıktığı zaman yalnız nakdî servetinin yüz bin altını aştığına âit bâzı rivayetler vardır. Saltanat devrinde de dâimâ idareli davranmış, Sultan Aziz gibi devlet hazinesine ikide bir el atmamış ve hattâ menâfi-i-umumiyyeye âid işlerde kendi kesesinden pek çok fedakârlıklarda bulunmuştur.

Reşid Bey Sultan Hamid'i «Halim, sabur ve rahim» gösterir: Kimsenin rızkına mâni' olmak istemediği için, siyasi menfilere bile aylıklar bağlatması bu hususiyetinin en bâriz delillerindendir. Merhum Doktor Abdullah Cevdet Trablusgarb'a sürülürken bütün müterâkim aylıklarının bir torba gümüş mecidiye olarak Bâş-Zabtiye'ye getirilip kendisine verilmiş olduğunu bir gün Sultan Hamid'e rahmet okuyarak ve o zamanki muhâlefetine nedâmet ederek bana teesürlerle anlatmıştı! Sultan Aziz'in katliyle alâkadâr olarak Kastamonu'dan getirtilip Yıldız'da muhâkeme edilen Mâbeynci Seyyid Bey'in zaruret içinde kalan karısı Kevser Hanım Mâbeyn'e çok şiddetli bir telgraf çektiğinden dolayı tekdire uğradığı halde, maişetinin te'mini için derhal valiye emir verilmiştir! Midhat Paşa bile hudut hâricine çıkarılırken cebine beş yüz altın konulmakta kusur edilmemiştir! Bu gibi deliller nâmütenâhidir.

Ermeni propagandacılarının utanmadan «Kızıl Sultan», dedikleri İkinci Abdülhamid'in en büyük hususiyyetlerinden biri de kan dökmekten son derece müc-

tenib olmasındır; hâtîrâtında Sultan Hamid'in bir çok kusurlarını şiddetli bir lisanla tenkid etmiş olan Raşid Bey bu noktayı şöyle anlatır :

«Kitâbet hizmetinde bulunduğum on dört sene zarfında âdi cürümlerinden dolayı haklarında idam hükmü sâdir olanlar elbette yüzü tecâvuz etmiştir. Pâdişah bunların arasında yalnız birinin, anasını ve babasını katletmiş bir canavarın idâmı hükmünü tasdik etti. Diğerleri hakkındaki idam cezalarını, cürmü muhit olan sebeplere göre müebbeden, yahut yirmi, yirmi beş sene, hattâ daha az kürek cezasına tahvil ederdi... İdam cezalarını muttariden hapis cezasına tahvil etmiş olduğu, hâlen Hazine-i-Evraak kuyûdiyle de sâbittir».

Gene Reşid Bey'in bana şifâhen söylediğine göre Sultan Hamid idam cezasını tasdik etmekte kullandığı kalemi bizzat kırıp sobaya atmış ve kaydını yapan Mâbeyn kâtiplerinin de öyle hareket etmelerini irâde etmiştir. Otuz üç sene süren saltanat devrinde idâm edilenlerin mecmûu bir kaç kişiden ibaret gösterilir! Türkiye'de dar-ağaçları Sultan Hamid'den sonra kurulmuş ve ormanlar teşkil edecek kadar bereketlenmiştir.

İkinci Abdülhamid'in mechul cephelerinden biri de Türklük şuûrunda gösterilebilir : «Lûgat-i Çagatâyî ve Türki-i Osmânî» müellifi Buhârâlî Şeyh-Süleyman Efendi'yi saltanatının daha ilk yıllarında Türkler ve Türkmenlerle temâs etmek üzere resmî vazife ile Orta-Asya'ya göndermiş olduğunu Süleyman Efendi Çagatay lehçesiyle yazdığı manzum mukaddimesinde :

Hem sefâretle seyâhat kıldum

diye anlatır ve :

Türkmenün hâlini bir bir bildüm

Cins-ü-mukdârını defter kıldum

şeklinde izâhat da verir; gene Şeyh-Süleyman Efendi Peşte'de toplanan Turan kongresinde de Sultan Hamid'i temsil etmiştir; bundan bahsederken de :

Cümle bir bir gelüben il öpdü

Türk dip alkışla kıyâmet kopdu

demektedir. Sultan Hamid'in âile beşiği olan Eskişehir ve Söğüt civârındaki Karakeçili aşiretinden iki yüz kişilik bir «Söğütlü malîyyet bölüğü» teşkil etmesi de milliyetine bağlılığındandır; Mâbeyn baş-kâtibi Tahsin Paşa'nın hâtîrâtında bu meseleden bahsedilirken :

«Sultan Hamid'in bu mızraklı bölüğüne fevkalâde teveccüh ve i'timâdi vardı»

denildikten sonra bunların kumandanı olan Mehmed Bey'in bir arkadaşıyla beraber «Sultan Hamid'in yatak odası yanında» yattıklarından, pâdişahın «Hayatının muhâfazasını bunlara tevdi» ettiğinden bahsedildikten sonra da, sarayda bütün ahlâkî safvetlerini «Kaya gibi» muhâfaza etmiş olan «Civanmerd» Karakeçililere karşı Abdülhamid'in millî râbitası şöyle izâh edilmektedir :

«Sultan Hamid Söğütlü bölüğünden dâimâ memnuniyet ve sitayişle bahseder, onlarla görüştüğü zaman :

— Öz hemşerilerim!

diye hitâb eylerdi».

Sultan Abdülhamid'i meşrutiyetten yıldıran muhtelif sebeplerin en mühimlerinden biri de anâsır meselesi ve o zamanki Osmanlı imparatorluğunda Türk unsurunun diğer anâsır mecmûuna nisbetle akalliyette olmasıdır; Ali Paşa gibi Sultan Hamid de Meclis-i-Meb'ûsânın anâsır mücâdelesine sahne olacağı kanâatindedir. İşte bundan dolayı ikinci meşrutiyetin ilânından bir hayli zaman evvel Türk milliyetini koruyacak bir Kanun-i-esasî tedvini için bütün Avrupa Kanun-i-esâsîlerini terceme ettirmeye başlamıştır. Başkâtîp Tahsin Paşa bu mesele hakkında Sultan Hamid'in kendisine söylediği sözü hâtîrâtına şöyle geçirmiştir :

— Bir hükümdar için lâzım olan şey memleketin menfaatidir. Eğer bu menfaat

Kanun-ı esasının ilânında ise o da yapıyor; fakat iyi tatbik olunur mu, TÜR-KÜN MENFAATI MAHFUZ KALIR MI? Burasını kestiremiyorum! Pâdişahın bu millî endişesinde ne kadar haklı olduğunu ikinci meşrutiyet tarihi bütün fecâatiye isbât etmiştir. — Sultan Hamid'in Azerbaycan'da İran hükûmeti tarafından men'edilmiş olan Türk dilinin tedris lisanı olmasını te'min etmek suretiyle Türklüğe ettiği hizmet için aşağıda 1900 = 1318 vukuâtının «29 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

Sultan Abdülhamid'in en kuvvetli cephesi harici siyasetinde gösterilir: Balkan devletlerini mütemâdi ihtilâflar içinde yaşatarak Türkiye'ye karşı ittifaklarına hiç bir zaman imkân vermediği gibi Şark meselesinde Rusya ile Avusturya'nın anlaşmasına mütemadî bir meâretle mâni' olmuş, İngiltere ve Fransa'ya karşı icâbında Almanya'yı kullanmış, bütün devletleri büyük bir ustalıkla idare ederek Osmanlı tarihinde otuz üç sene sürmüş en uzun sulh devrini te'min ederek inhitat harblerinden sonra memleketi dinlendirmeye muvaffak olmuştur: Bu sulh devrinin başındaki «93 seferi» Abd-ül Aziz devrinden mevrûs olduğu gibi, aradaki Yunan harbi de büyük bir sefer mâhiyyetini hâiz değildir. Abdurrahman Şeref Sultan Hamid'i şöyle anlatır:

«Simâ ve bünyesinde hânedân-ı Osmânî'ye mahsus olan alâmetler iyice fark-umüşâhede olunurdu. Zeki ve hassas, dakika-şinâs, muâmele-i mu'tâdesi nâzik, halâvet-i mahsûsa-i sadâya mâlik, efendiliğin ve Hilâfet-u-saltanatın izz-ü-ve-kaarını tamamiyle yerine getirir, bendegânını taltif ve kendisiyle görüşen ecne-bileri tatlı dili ve câzibe-i nezâketi ile teshir etmenin yolunu bilir, tehdidini hak-kiyle fıkâ'a kaadir ve lüzumunda şiddet göstermeğe veya hiddetini teskin etmeğe muktedir idi».

Sultan Hamid'in cülûs merâsimi Topkapu sarayında olmuş, Sırbistan meselesi münâsebetiyle ictimâa çağırıldıklarını yukarıki fıkra da gördüğümüz dâvetliler birdenbire hiç bilmedikleri saltanat tebeddülüyle karşılaşmış, sadr-ı-a'zam Mü-tercim-Rüşdi Paşa kısa bir nutukla vaziyeti anlattıktan sonra hali' fetvâsı okunmuş ve işte bunun üzerine yeni pâdişah Hırka-ı Şerif dâiresinden çıkıp an'ane mucibince Bâb-üs-Saâde önünde kurulan murassâ tahta ezânî saat 5,15 = zevâlî 12 de cülûs ederek derhal biat merâsimi yapılmıştır. Sultan Murad o sırada Çırağan sarayına nakledilmiş olduğu için, ikinci Abdülhamid biâttten sonra Saray-bur-nu'ndan saltanat kayığı ile Dolmabahçe sarayına geçmiş ve üç gün üç gece cülûs şenlikleri yapılmıştır.

«Vehm-i Hümâyûn» una rağmen Sultan Hamid büyük bir hüsn-i-niyetle işe başlayıp Osmanlı tarihinde misli görülmemiş demokratça hareketleriyle az zamanda askerle ahâlinin gönüllerini kazanmıştır: Bu yolda ilk hareketi, cülûsunun on beşinci gününe tesadüf eden 14 Eylül = 24 Şa'ban Perşembe günü Bâb-ı-Ser-aske-ri'ye gidip ümerâ ve zâbitanla beraber akşam yemeğinde bulunmasıdır; sofrada: — Ser-asker Paşa, Paşalar, Beyler, Efendiler! hitâbıyla bir nutuk irâd etmiş, Ser-asker Redif Paşa ordu nâmına cevap vermiş, ertesi akşam vükela ile Mâbeyn erkânını Yıldız'da yemeğe dâvet edip devletin mâruz olduğu tehlikeler karşısında hepsine ittifakla hareket, yâni millî birlik tavsiyesinde bulunmuş, 18 Eylül=28 Şa'ban Pazartesi günü kayıkla Tersâne'ye gidip Bayriyelilerle tanışarak birlikte sofraya oturup «yalnız asker yemeği» yemiş ve gene bir nutuk irâd etmiş, 5 Teşrinievvel = 16 Ramazan Perşembe günü Bâb-ı-Meşihat'e gidip ulemâ ile beraber iftar sofrasına oturmuş, 19 Teşrinievvel = 30 Ramazan Perşembe günü Kızlar-ağası vesairi Harem-âğalarının ünifor-malarla muâyedelere iştirâkine men'etmiş, 9 Teşrinisânî = 21 Şevvâl Perşembe günü Haydarpaşa hastahanesine gidip Balkan cephelerinden gelen harb yaralılarına «biri birer» ziyaret ettikten sonra hepsine atıyyeler dağıttırmış ve câmîlerde Sadr-ı-a'zam ve diğer vükela ile beraber halk içinde namaz kılmıştır! Gene o gün-lerde bir çok defalar Karadeniz'le Marmara'da vapur gezintileri yapmış ve bunlara bazı şehzâdelerle devlet-adamlarını da dâvet etmiştir.

Sultan Hamid'in ilk Mâbeyn erkânı umumiyetle çok kuvvetli şahsiyetlerdir:

Sonraları dokuz defa Sadârette bulunan Said Bey/Paşa'yı Baş-kâtipliğe ve o devrin en mümtâz adamlarından olan Eğinli Said Paşa'yı da Mâbeyn ferikliğine intihâb etmiştir; bunlardan Sadr-ı-a'zam Said Paşa'ya «Küçük-Said Paşa» denilmesi işte bu Eğinli «Büyük-Said Paşa»ya nisbetledir. Bir müddet sonra Mâbeyn müşiri ve aynı zamanda Bahriye nâzırı olan Eğinli Said Paşa yeni Mâbeyn'in Avrupa'da bile çok iyi karşılanan en mühim şahsiyyetidir. İzmit mütesellimi Hâs-âğası Mustafa Ağa'nın oğlu olan Said Paşa Mühendishâne-i Berri-i Hümâyun'u birincilikle bitirdikten sonra hükûmet tarafından İngiltere'ye gönderilip Edinburgh üniversitesinde beş sene tahsil ederek oradan da birincilikle şâhâdetnâme aldıktan başka Woolwich askerî mektebini de aynı derece ile ikmâle muvaffak olmuş, Londra'nın «Institution of Mechanical Engineers» ismindeki Makine mühendisleri enstitüsüne âzâ seçilmiş, Rasadhâne müdürlüğü ile Mekteb-i Bahriyye nâzirliğinde ve Londra sefâreti ataşe-navallığında muvaffakiyyetler gösterdikten sonra Tophâne Tecribe dâiresi reisliğinde bulunduğu ve artık Sultan Murad'ın hal'ine karar verildiği sırada Sultan Hamid kendisine bir hey'et gönderip Baş-mâbeyncilik teklif etmişse de kabul ettiremeyince sarayın ıslâhı salâhiyyetiyle Mâbeyn ferikliğini kabul ettirmiştir. Son devrin en büyük riyâziyyecilerinden olan Said Paşa devlet hesabına İngiltere'de tahsil etmiş ilk Türk genci olduğu için, muhâfazakârlarla müteassıplar kendisine «İngiliz-Said Paşa» demişlerdir! Kont de Kératry'nin «Mourad V» ismindeki eserinde Eğinli-Said Paşa'nın Mâbeyn ferikliğine tâyini Sultan Hamid'in tecdütçülere, yâni meşrutiyetçilere karşı bir nevi te'minâtı gibi gösterilir: Her halde Ruslara karşı İngilizlerden istifâde etmek istiyen Sultan Hamid'in bu suretle İngiltere'yi de memnun etmek istediği muhakkaktır.

O sırada Mâbeyn müşirliğine de yeni pâdişahın eniştesi olan Ticaret nâzırı Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa tâyin edilmiştir; bu Dâmad-Mahmud Paşa, Türk müzeciliğinin müessisi olmakla meşhur Tophâne müşiri Fethi Ahmed Paşa'nın oğlu ve Eğinli-Said Paşa da dâmâdıdır; bu suretle meslekleri birbirinin zıddı olan kayınla enişte yeni Mâbeyn'de birleşmiş demektir: Bunlardan Mahmud Paşa mutlakıyyetçi, Said Paşa meşrutiyetçidir. — Eğinli-Said Paşa'nın o zamanki vukuâtı günü gününe zabteden ruznâme şeklindeki kıymetli hâtıratının yalnız baş tarafları rahmetli torunu Nazan Danişmend tarafından «Türklük» mecmuasında neşredilmişse de alt tarafı maatteessüf gayr-i münteşir kalmıştır.

Eğinli-Said Paşa'nın tâbiriyle Sultan Hamid «Fevk-el-müşkil», şerâit içinde tahta çıkmıştır: Abd-ül-Aziz devrindenberi müzminleşip giden Bosna-Hersek isyânıyla Bulgar gailisine Beşinci Murad devrinde Sırbistan ve Karadağ seferleri de inzimâm etmiş, Girit meselesi yeniden alevlenmiş, mütemâdiyen harbe hazırlanan Rusya, Besarabya'da büyük bir ordu tahşid etmiş ve Avrupa devletleri müsterek bir müdahaleye hazırlanmış olduktan başka, dahili vaziyet itibariyle de meşrutiyetçilikle mutlakıyyetçilik arasındaki gerginlik pâyitaht efkâr-ı umumiyyesini ikiye bölen bir buhran hâline gelmiştir).

7 Eylül = 17 Şa'ban, Perşembe: Sultan Hamid'in Kılıç-alayı.

(Beşinci Murad'ın cülûsunda hazırlıkları yapıldığı halde pâdişahın hastalığından dolayı yerine getirilememiş olan bu eski an'ane ikinci Abdülhamid'in cülûsundan bir hafta sonra pek parlak merâsimle ihyâ edilmiş, saltanat kayığı ile Dolmabahçe'den Eyüb'e geçen pâdişah orada kılıç kuşandıktan sonra atla Eyüp'den Topkapu sarayına gitmiş, yolda ecdâdının türbelerini ziyâret etmiş ve Topkapu'dan da tekrar kayıkla Dolmabahçe'ye geçmiştir: Eğinli-Said Paşa'nın hâtıratında sâhillerle yol boylarındaki seyircilerin sayısı 5-6 yüz bin kadar tahmin edilir).

31 Teşrinievvel = 12 Şevvâl, Salı: Sırbistan ve Karadağ harekâtının ta'tili hakkında Rus ultiyatı.

(Yukarda bu sene vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasında başladığını gördüğümüz Sırbistan ve Karadağ seferlerinin Türk zaferleriyle lehimize inkişafı Rusya'nın teessir ve telâşına sebep olmuş ve bilhassa 29 Teşrinievvel=10 Şevvâl Pazar günü kazanılan Alexinat = Aleksinaç zaferi Sırbistan'ın kat'i mağlûbiyetiyle neticelenerek Türk ordusunun artık hiç bir mukavemet görmeden Belgrad üzerine yürümesini te'min edecek bir vaziyet hâsıl etmiştir. Bu yüzden bir Türk-Rus seferi açılmasını istemiyen İngiltere bundan biraz evvel araya girip Bâb-ı Âlî'ye mütâreke teklif etmişse de şerâitinde uyulamayıp işin sürüncemede kalması nihayet Sırp ordusunun Aleksinaç felâketiyle neticelenince daha fazla sabredemiyen Rus hükûmetinin emriyle bu gün İstanbul sefiri İgnatieff kırk sekiz saat müddetle bir ultiyatı verip bu müddet zarfında bütün harekâtın ta'tiliyle a'zamî iki aylık bir mütâreke akdini istemiş, Bâb-ı Âlî de Avrupa'nın her türlü yardımından mahrum olduğu için kabule mecbur olmuş ve bu suretle o parlak Türk zaferi maatteessüf semeresiz kalmıştır. — Ateş kesilmesi hakkındaki emrin ordu kumandanlığına 3 Teşrinisani = 15 Şevvâl Cuma günü telgrafla tebliğ olunduğu rivayet edilir : Aşağıda bu sene vukuâtı içindeki «23 Kânunuevvel» fıkralarının birincisine de bakınız).

19 Kânunuevvel = 2 Zülhicce, Salı: Mütercim-Rüşdi Paşa'nın isti'fâsiyle Midhat Paşa'nın ikinci sadâreti.

(İsti'fânın sebebi Sultan Aziz'in şahsî garazlarla hal'inden dolayı halk arasında Mütercim aleyhine dedikodular başlaması ve kendisine i'timâd olmayan Sultan Hamid'in de Bâb-ı Âlî mârûzâtından bâzılarını reddetmesidir; bu suretle hem halkın, hem pâdişahın gözünden düştüğünü anlıyan Rüşdi Paşa bundan evvel de bir iki kere isti'fâ etmişse de kabul edilmemiş ve nihayet bu sefer Mısır hıdivi İsmail Paşa'nın Sırbistan seferine yardım için gönderdiği askerin kendisini hal'etmekte kullanılacağını zanneden pâdişahın vehmi karşısında ihtiyarlığını bahâne ederek tekrar isti'fâ edince Mühr-i-Hümâyûn artık geri alınmıştır : Mütercim'in hali'ler ve iclâslarla geçen bu dördüncü sadâreti bu senenin 12 Mayıs = 17 Rebî'ül-âhir Cuma gününden itibaren 7 ay, 8 gün sürmüştür. — Gün tarihindeki ihtilâf için Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 246 numaraya bakınız).

23 Kânunuevvel = 6 Zülhicce, Cumartesi: Tersâne konferansı.

(Bir taraftan bu sene vukuâtının «2 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Bulgar ısyânından dolayı Avrupa efkâr-ı umumiyesinin Türkiye aleyhine dönüşü ve gene o sırada «6 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Selânik vak'asının zuhuru ve bir taraftan da Sırbistan'ın mağlûbiyetini hazmedemiyen Rusya'nın Besarabya'da ve Anadolu hududunda birer ordu tahşid ettikten sonra Bâb-ı Âlî'ye «31 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz ultiyatımla yüklenmesi «Şark meselesi» ni en buhranlı safhasına sokmuş ve öyle bir vaziyette Rusya'nın tek başına oyun oynamasını istemiyen İngiltere'nin teklifiyle 1856 Paris muâhededinde imzaları bulunan devletlerin İstanbul'da bir konferans akdetmelerine karar verilmiştir : Haliç tersânesindeki Bahriye nezâretinde toplanan ve bizim menbâlarda «Meclis-i mükâleme» denilen bu konferansta her devletin murahhasıyla İstanbul elçileri bulunmuş, Osmanlı Baş-murahhası olan Hâriciyye nazırı Safvet Paşa alelusul konferans reisliğine seçilmiş ve ikinci murahhashıya da Sultan Hamid'in Fransızca hocalarından olduğu için ötedenberi i'timâdını hâiz olan Berlin sefiri Edhem Paşa tayin edilmiştir.

Bu gün ilk ictimâmı akdeden Tersâne konferansı 1877=1294 senesi 20 Kânunu-

sâni=5 Muharrem Cumartesi gününe kadar 29 gün sürmüş ve 9 celse akdetmiştir. Sirbistan, Karadağ, Bosna-Hersek ve Bulgaristan meseleleri için Bâb-ı-Âlî'ye tebliğ edilen ağır şartlar muvakkat ve dâimî olarak iki kısma ayrılır: Dâimî şartların başlıcaları Sirbistan'ın harbden evvelki vaziyetini muhâfaza etmesi, Karadağ'a Hersek'le Arnavutluk'dan bazı yerler verilmesi, Bosna-Hersek'le Bulgaristan'a beşer sene müddetle tâyin edilecek Hristiyan valilerin ve kayd-i-hayatla tâyin edilecek istinaf hâkimlerinin intihâbında devletlerden muvâfakat istihsâli, âsâyişi muhâfaza için muhtelit milis kuvvetleri teşkili, Türkçe ile beraber mahallî dillerin de resmîleşmesi, vergilerin kısmen hazineye mal edilip mütebâkisinin mahallî ihtiyâcâtı sarfı gibi noktalardır. Muvakkat şartlar da altı devlet murahasalarından mürekkep iki muhtelit komisyonun yalnız bir sene müddetle ıslâhâtı mürâkabe etmesi ve bu müddet zarfında beş bin kişilik bir Belçika kuvvetinin muhtelit komisyonlar emrinde bulundurulmasından ibarettir. Bâb-ı-Âlî bunlardan bilhassa Hristiyan valiler meselesiyle muhtelit komisyonlara i'tirâz etmiş, bir çok münâkaşalar olmuş, bir taraftan pâdişah İngiliz başmurahtası Lord Salisbury'ye Eğinli-Said Paşa'yı göndererek beş bin kişilik Belçika askerine âit kaydı kaldırtmış ve bir taraftan da beş sene müddetle tâyin edilecek Hristiyan valilerin intihâbında devletlerden yalnız ilk defaya münhasır olmak şartıyla muvâfakat alınması kararlaştırmıştır. Yaptırılabilen en mühim tâdilât işte bunlardan ibarettir.

Lord Salisbury ilkönce 20 Kânunuevvel = 3 Zülhicce Çarşamba günü pâdişaha gizli bir mektup yazıp Türkiye'nin müttefiksiz, parasız, mühimatsız ve hazırlıksız Rusya ve Balkan peykleriyle harbetmesi felâket olacağını arzettikten sonra 14 Kânunusâni = 28 Zülhicce Pazar günü saraya gelip huzura kabul edilerek ve Eğinli-Said Paşa tercümanlık ederek son tâdilâtı arz edip gene kabul edilmediği takdirde konferans dağılmakla beraber sefirlerin de İstanbul'u terk edeceklerini söylemiştir.

Bu mühlik vaziyet üzerine pâdişah o akşam vükelâyı saraya dâvet etmiş, huzurdaki müzâkerede Sultan Hamid çok haklı olarak asker, mühimmat ve para vaziyetlerini sorup mütenâkız cevaplar aldıktan sonra kabinenin vükelâ-odası'nda derhal ictimâiyle meselenin etraflıca müzâkeresini emretmiş ve nihayet müzâkereden sonra kendisine şu netice arz edilmiştir:

— Böyle tekliflerde harbetmek için askerın kuvvetine bakılmaz, bunda istitâat aranmaz; biz Anadolu'ya dört yüz atlı ile geldik, yine dört yüz kişi kalıncaya kadar harbetmek lâzımdır!

Pâdişaha işte böyle bir palavrayı karar diye bildiren Midhat Paşa kabinesinin fikrince Hristiyan valilerle muhtelit komisyonlar istiklâl münâfîi oldukan başka diğer vilâyetler için de birer sù-i-misal teşkil edebilir: Bu adamlar böyle bir nokta-i-nazarı ortaya atarken Girit, Sisam ve Lübnan sù-i-misallerinin esasen ortada mevcut olduğunu her halde hiç düşünmemiş olacaktırlar!

Eğinli-Said Paşa'nın hâtirâtında :

— Vay gidi humk-u-belâhet vay! Rumeli'nin bütün bütün gitmesine sebep olacaklar!

diye yapıp yıkılması işte bundandır. Bu sırada Bâb-ı-Âlî'nin başında bulunan Sadr-ı-a'zam Midhat Paşa harbciliğin en büyük mürevvicidir ve Ser-asger Redif Paşa da kendisiyle hemfikirdir: Saraydaki harp timsâli de Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa'dır; Cevdet Paşa bunlar için :

«Midhat Paşa sanki tûfengi doldurdu; Dâmad-Mahmud Paşa üst tetiğe çıkardı; Redif Paşa ateş etti: Bu üç kişi devletin başını bu felâkete uğrattı» demektedir. Sultan Hamid'le Eğinli-Said Paşa ise o vaziyette harbe girmenin bir cinnet olduğuna kaani'dir! Onun için Midhat ve Mahmud Paşalar harb aleyhtarlığının ihânet olduğundan bahsederek Eğinli'yi ithâm ve dolayısıyla pâdişahı bile tehdid edecek kadar ileri gitmişlerdir: Aşağıki sene vukuâtının «18 Kânunusâni» fıkrasına da bakınız).

23 Kânunuevvel = 6 Zühicce , Cumartesi: İlk meşrutiyetin ilânı.

(Muhâlefet cephesinin kuvvetinden dolayı Beşinci Murad devrinde neticesiz kalmış olan ilk meşrutiyet müzâkeresi için yukarda bu senenin «8 Haziran» fıkrasına bakınız. — Teceddüdcüleri memnun etmek için meşrutiyetin ilânına daha cülûsundan evvel söz vermiş olan Sultan Hamid 10 Eylül = 20 Şa'ban Pazar günü Bâb-ı Âlî'de merâsimle okunan cülûs Hatt-ı Hümâyûnunda o şifâhî va'dini resmen te'yid etmiş, derhal bir Kanun-ı esasî hazırlanmak üzere Midhat Paşa'nın riyâsetinde bir encümen teşkil ettirmiş ve bâzı şiddetli münâkaşalardan sonra nihayet bu kanun projesi kat'î şeklini almıştır.

«Yeni Sabah» gazetesinin 9 ve 10 Kânunuevvel 1909 tarihli nüshalarının ikinci sahifelerinde «Sultan Hamid'in hâtıratı» serlevhasıyla Beylerbeyi sarayında yazdığı notlardan bir parça neşredilmiştir: Bu notların mevsukıyyet derecesi belli olmamakla beraber, ikinci Abdülhamid'in tarihen mâlûm olan bir çok fikirlerine tamamiyle mütâbık olduğu muhakkaktır: Babasını müdâfaa etmek isteyen Ali Haydar Midhat Bey de aynı gazetenin 21 Kânunuevvel nüshasındaki cevabında bu notların Sultan Hamid'e âdiyyetini kabul etmiştir. İşte bu hâtırat parçasının 9 Kânunuevvel'de çıkan birinci kısmında Kanun-ı esasî hazırlıklarından bahsedene Sultan Abdülhamid muhtelif kimseler tarafından kendisine «Yirmiyeye yakın» proje verilmiş olduğundan bahsetmektedir: Bunların en mühimleri Midhat ve Süleyman Paşalarla Mâbeyn baş-kâtibi Küçük-Said Bey/Paşa'nın projeleridir.

Ahmed Midhat Efendi'nin «Üss-i inkılâbı»nın 2 nci cildinin 326 ncı sahifesindeki Midhat Paşa projesi pek tuhaftır: reisiyle âzâsının üçte biri hükûmet tarafından «tâyin» edilmek şartıyla «Yüz yirmi âzâdan mürekkep» garip bir Meclis-i Meb'ûsan isteyen Midhat Paşa projesine göre vükelâ ile müsteşarlar da tabii meb'us sayılacaklardır! Bu suretle Midhat Paşa 80 millet meb'usiyle 40 devlet meb'usundan mürekkep acâyip bir meclis istemiş demektir! Buna mukabil Küçük-Said ve Süleyman Paşalar Fransa Kanun-ı esasîsini esas ittihâz ederek daha demokratik projeler tertib etmişlerdir. Midhat Paşa'nın projesindeki garâbetler her halde Hukuk-ı esasîyye ile Avrupa Kanun-ı esasîlerini tedkik etmemiş olmasından mütevellid olsa gerektir; Sultan Hamid'in notlarında bu nokta şöyle izah edilir :

«Fihakika o, ötedenberi meşrutiyetin tarafdârı idi. Lâkin ismini ve bâzı kitaplarda medhini işitmekle hâsî olmuş bir taraftarlıktır... Midhat Paşa Kanun-ı esasî'nin behemehâl ilân olunmasını teklif ettiği zaman hiç bir devletin Kanun-ı esasîsini tedkik etmemiş ve bu babda esaslı bir fikir edinmemiştir. Rehberi Odyan Efendi idi. Odyan Efendi ise, o zaman bile bizde en mümtaz hukukşinas değildi. Hele memleketi hiç bilmezdi. Zannedirim ki bu vukufsuzluk Midhat Paşa ile Tâif kalesine kadar beraber gitti.»

İşte bundan dolayı Midhat Paşa'nın şahsî projesi değil, riyâsetinde teşekkül eden encümenin hazırladığı resmî proje esas ittihâz edilmiştir. Bu projenin ilk şeklinde bir takım münâkaşalara sebeb olan maddelerin en mühimleri ikidir: Biri Türk dilinin resmî dil olduğundan bahsedilmeyip her unsurun kendi dilini «ta'lim-ü teallümde» serbest olduğundan bahsedilmesidir! Bu suretle Meclis-i Meb'ûsan bir Bâbil kulesi hâlini alacak demektir. Bu müdhîş tehlikeye karşı Eğinli-Said Paşa merhum şiddetli bir mücâdeleye girişerek nihayet Türk dilinin resmî lisan olmasını kabul ettirmiş ve bu esas o ilk Kanun-ı esasînin 18 inci ve 57 nci maddelerinde iki defa tasrih edilmiştir. Eğinli-Said Paşa'nın bu unutulmaz hizmetini Türk tarihi dâimâ minnet ve şükranla yâd edecektir.

İkinci nokta da meşhur 113 üncü maddenin son fıkrasıdır. Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa'nın koydurmuş olduğu bu fıkraya göre pâdişah her kimden şüphe ederse hudut hâricine atmak salâhiyyetini hâizdir! Eğinli-Said Paşa buna karşı da mücadele etmişse de kısmen muvaffak olabilmiş ve bunun üzerine o fıkranın hükmü «Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idâre-i zâbitanın tahkikat-ı mev-sukası üzerine» sâbit olanlara hasredilmiştir: Fakat hükûmet polise istediği kim-

se hakkında istediği gibi rapor yazdırabileceği için, bu tâdilin hakikatte hiç bir kıymeti yok demektir. Midhat Paşa'nın bu fıkraya ilkönce itirâz edip sonradan kabul edivermesi ve kanâat mes'elesi yaparak derhal isti'fâ etmemesi her halde kendi zihniyetine de uygun olmasındandır. Çünkü Kanun-i-esasî projesi hazırlanırken muhâlefet göstermiş olanlardan Kazasker Gürcü-Şerif ve Dağıstânî-zâde Muhyiddin Efendilerle mirimirandan Râmiz Paşa, Bâb-ı-Âlî Evrak müdürü Uzun-etek Rızâ Bey, Kıbrıslı-Mehmet Paşa kethudâsı Kâmil Efendi vesaire gibi muhâliflerinden yirmi küsur kişiyi «bilâ-muhâkeme» nefye kalkışmış, pâdişah mahkeme kararı olmadan nefyedilemeyeceklerini söyleyince isti'fâ ile tehdid etmiş ve nihayet örfî ve keyfî bir kararla «bir gece hânelerinden kaldırtup» her birini bir tarafa sürdükten başka bir çok da talebe nefyetmiştir: İşte bundan dolayı Mahmud Celâlüddin Paşa'nın dediği gibi:

«Bu muâmeleye en evvel Midhat Paşa yol açmış ve henüz cülûs eden bir pâdişaha memleketçe emniyet olunmayanların def'-ü-teb'idlerinde be's olmadığını anlatmış»dır.

Midhat Paşa'nın bu suretle yeni pâdişaha bir istibdad dersi vermiş olduğunu söyliyken İbn-ül-Emin de bir müddet sonra paşayı hudut hâricine atan Sultan Hamid'den bahsederken:

«Pâdişah da aldığı dersi evvelâ üstâdî hakkında kemâl-i mehâretle tatbik etti: Mehâretine hayrân olan üstâdını, âilesiyle vedâ' etmeye bile vakit bırakmadan memlekettten çıkardı»

demektedir! İşte bu suretle Kanun-i-esasî projesi nihayet kat'î şeklini aldıktan sonra Midhat Paşa'nın ısrârıyla bir an evvel ilânı, paşanın yukarıki fıkra da gördüğümüz İstanbul konferansını hayrân ederek devletleri her türlü müdâhaleleriyle bütün taleplerinden birdenbire vazgeçirivermek hulyâsına kapılmış olmasındandır! Eğinli-Said Paşa'nın hâtîrâtında bu ilânın «Konferansın ictimâından evvel olması mücib-i muhassenât-ı azîme olacağından», dolayı Midhat Paşa tarafından tesrî' e'tirilmiş olduğundan bahsedilir. Mahmud Celâlüddin Paşa da «Midhat Paşa bunun te'sis ve i'lânını teklifât-ı hâriciyyenin hüsn-i indifâına çâre-i müessir addeylemiş» ve «Teklifâtın reddinde devletler murahhasları iskât olunur me'mûlünden neş'et etmiş» olduğunu anlatır! Meşrutiyet ilânının Tersâne konferansı toplandığı güne tesâdüf ettirilmesi işte bundandır.

Kanun-i-esasî Hatt-ı-Hümâyûnunu Bâb-ı-Âlî'ye Mâbeyn Baş-kâtibi Küçük-Said Bey/Paşa getirmiş, Midhat Paşa istikbâl etmiş ve o zaman Âmedcilikte bulunan Mahmud Celâlüddin Bey/Paşa da «Dâire-i-Hümâyûn önündeki meydana» kurulan kürsiye çıkıp dâvetlilerle ahâliye okumuş, yüz bir top atılmış ve o sırada ictimâ hâlinde bulunan Tersâne konferansında Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa hemen ayağa kalkıp bu top seslerinin Kanun-i-esasî ilânına âid olduğunu söyleyerek bütün anâsırın hukuku te'min edilmiş olduğu için artık «İctimâımız zâid kahr!» demişse de zerre kadar ehemmiyet verilmemiş, Balkan sulhünü te'min için toplanıldığından bahsedilerek müzâkereye devam edilmiştir! Celseden sonra Safvet Paşa Bâb-ı-Âlî'ye döndüğü vakit Midhat Paşa:

— Ne dediler, ne dediler?

diye sabırsızlıkla sorunca, zavalhı Hâriciyye nâzırının:

— Ne diyecekler? Çocuk oyuncacı dediler!

cevabını verdiğinden bahsedilir. Meselenin bu gülünç tarafına mukabil, bir de hazin tarafı vardır: Midhat Paşa meşrutiyeti Sultan Hamid'e karşı beynelmilel bir muâhede ile te'minât altına aldırarak için Avrupa devletleriyle bir rejim muâhedesini akdetmeye bile kalkışmaktan çekinmemiş ve bunun için Nâfia müsteşarı Odyan Efendi'yi «Me'mûriyyet-i mahsusâ ile», Avrupa'ya göndermiştir! «Âbdülhamid'in evâil-i saltanatı» ismindeki eserinin 96-97 nci sahifelerinde Ahmed Sâib Bey bu fâciayı şöyle anlatır:

«Odyan Efendi, İngiltere Hâriciyye nâzırı Lord Derby ile mülâkata muvafak olup Lord cenaplarına bu def'a Devlet-i-Âliyye idâresine vaz'olunan Kanun-i-esasî Hristiyanların âsâyiş ve hukuklarını daha ziyâde te'min edeceğini ve Devlet-i-Âliyye de bu idâre-i meşrûta'yı muâhede-i beyn-ed-düvel şekline koyabile-

ceğini ve bu hususta hükümetler tarafından talep olunacak te'minat ne şekli-ü suretle olursa olsun Bâb-ı-Âlî rızâ göstereceğini beyan ve binaenaleyh konferansın Rumeli ıslâhâtı hakkında vereceği karar bîhude olacağını anlattı. Lord Derby, Odyan Efendi'nin ifâdâtını kemâl-i dikkatle dinleyip hâlen kat'î bir cevap vermediyse de Kanun-ı-esasî mes'elesi Devlet-i-Âliyye'ye âid dâhilî bir iş olup bu husûsa Avrupa hükümetlerinin müdâhale edemeyeceklerini bir kaç gün sonra Odyan Efendi'ye söyledi!»

Türkiye'nin dâhilî idare şeklini ecnebi kefâleti altına aldurmak istiyen Midhat Paşa, akla hayret veren bu fecî teklifini İstanbul konferansına bile arz etmişse de hamdolsun kabul ettirememiştir! Hindistan nâzırı Salisburi ile beraber konferansta İngiltere'yi temsil eden İstanbul Büyük-elçisi Sir Henry Elliot, Sultan Aziz vak'ası hakkında Londra'da İngilizce ve Türkçe olarak neşredildiğinden bahsetmiş olduğumuz meşhur risâlenin Türkçe tercemesinin 40-41 inci sahifelerinde kendisinin şahsen tasvib ettiği bu hazin mâcerâyı şöyle anlatır:

«Kanun-ı-esasî ilân olunur olunmaz, düvel-i ecnebiyye tarafından icrâsı talep olunan ıslâhâtı câmi' olduğu cihetle, ol vakt İstanbul'da ictimâ' eden konferansa resmen tebliğ olunmasını Midhat Paşa teklif eylemiş idi. Eğer Pâşây-ı müşârûnileyhin işbu teklifi kabul edilmiş olsa idi, düvel-i-muazzama Kanun-ı-esasînin hâvi olduğu şerâitin muteber tutulacağına dâir, muâhedenâme kılıklı, bir va'd istihsâl ederek işbu şerâitin icrâsını talep eylemeğe hak kazanmış olacağından, Abdülhamid Kanun-ı-esasînin hükmünü fesh-ü-ibtâl etmeğe cür'et edemez idi ve cür'et ettiği halde bile bir taraftan düvel-i-muazzama ve diğer taraftan ahâlî der-uhde etmiş olduğu taahhüdü kuvveden fi'le ihrâc ettirinceye kadar râhat durmazlar idi. Fakat ne çâre ki Midhat Paşa'nın teklifini konferans kabul eylemedi».

İşte bundan da anlaşılacağı gibi, Midhat Paşa dâhilî idare şeklini hâricî kefâlet altına sokan bir devletin artık istiklâlinden eser kalmıyacağını ve ecnebi te'minatı altındaki hürriyetin esâretten bin beter olduğunu takdir edemeyecek kadar şahsî ihtirâsâtına kapılmıştır: İnsan aklı için bu acı mâcerânın başka türlü izâhı ve hiç bir türlü te'vili kabil değildir. — İlk Meclis-i-Meb'ûsânın resm-i-küşâdî için aşağıki senenin «19 Mart», fıkрасına bakınız).

1877 = 1294

18 Kânunusânî = 3 Muharrem, Perşembe: Tersâne konferansının tekliflerini tedkik ve müzâkere için Bâb-ı-Âlî'de «Meclis-i-Umumî» toplanması.

(Tersâne konferansının teklifleri için yukarıki senenin «23 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — O fıkırada gördüğümüz gibi Sultan Hamid'in temsil ettiği sulh fikriyle Midhat Paşa'nın temsil ettiği harb fikri şiddetli bir mücâdele hâlinde: İlk Meclis-i-Meb'ûsan henüz toplanmamış olduğu için, meselenin fevkalâde bir mecliste tedkikine lüzum görülmüş ve muhtelif anâsır mümessilleri de dâvet edilmiş olduğu için 180 Müslüman ve 60 Gayr-i-Müslimden mürekkep 240 ve diğer rivayetlere göre de 300 küsur kişilik bir hey'et toplanmıştır. — Yukarıda gördüğümüz gibi bu sırada müdhiş bir mâlî buhran içinde kıvranan devletin beş parası yoktur; Sultan Aziz devrindenberi devam eden Bosna-Hersek ve Bulgar ihtilalleriyle onları tâkib eden Sırbistan ve Karadağ seferlerinden dolayı ordu yorgun ve yıpranmış bir hâldedir; silâh, mühimmat ve zâbit kadroları çok eksiktir; iâşe ve levâzım bozukluğu ile yolsuzluk harbe müsâit değildir; devletin hiç bir müttefikî yoktur! İşte bütün bunlara rağmen pâdişaha karşı «Efkâr-ı-umumiyyeyi kazanup mevkîlerinde kesb-i sıyt-ü-şöhret etmek dâyesine düşmüş» olan Sadr-ı-a'zam Midhat ve Tophâne müşiri Dâmad-Mahmud Paşalar harb fikrini tervic için her vâsitaya baş vurmuşlardır; «Mir'ât-ı-Hakikat» müellifinin tâ-

biriyile «Fikr-ü-mesleki tehyic-i urûk-ı nâs» olan Midhat Paşa vaktiyle Sultan Aziz devrinde olduğu gibi bu sefer de «Talebe-i-ulûm»u saray kapularına gönderip :

— Harb isteriz!

diye nümâyişler yaptırmış, Dâmad-Mahmud Paşa Çırağan sarayına kadın kıyafetiyle iki kişi sokturup yakalatıktan sonra pâdişaha harb istiyen halkın kendisinden yüz çevirip Sultan Murad'ı tekrar tahta çıkarmak istediğinden bahsederek göz dağı vermiş, Sultan Hamid harb istemediği için «Moskof tarafdarı», diye aleyhine propagandalar yapılmış, matbuâta müheyyic yazılar yazdırılmış ve Eğilni-Said Paşa'nın hâtîrâtına göre işte bu gibi propagandalardan dolayı Midhat ve Mahmud Paşaların «şerlerinden korkan» pâdişahın sıhhatine bile halel gelmiştir! Tersâne konferansındaki İngiliz Baş-murahhası Lord Salisbury'nin bu günkü meclis münâsebetiyle bundan bir gün evvel Midhat Paşa'ya yazdığı mektubun şu fıkrası işte bu vaziyetle alâkaçardır:

«Zât-i-Fahimânelerine terettüb eden mes'ûliyyet büyüktür. Devletler tarafından yapılan tekliflerin kabul veya reddi size tâbi'dir. Vatanımızın mahvi de, selâmeti de sizin elinizdedir. Pâdişahınızın fikri üzerinde yalnız siz müessir olabilirsiniz».

Rusya'ya karşı sırf İngiliz menfaati bakımından Türkiye'yi ikaz etmek istiyen Salisbury'nin bu haklı sözlerini hiçe sayan Midhat Paşa bu günkü fevkalâde mecliste gene kendi bildiğini okuyup harpçilikten başka bir şey yapmadığı için Salisbury'nin İngiltere Hâriciyye nezâretine gönderdiği 18 Kânunusânî tarihli tezkirede ağır bir lisanla tenkid ve ithâm edilmiştir.

Meclis âzâsına vaziyeti izah için yazdığı beyânnâmede «Devlet-i Aliyye'nin beş altı yüz bin askerle cenge hazırlandığı»ndan ve donanmanın Karadeniz hâkimiyetinden bahseden Midhat Paşa devletin eski seferlerden fazla harbe hazır olduğunu söyledikten sonra muharebeyi «Devlet ve milletin kadr-ü-şânına muvâfık» göstermiş, yalnız eğer mağlûb olursak neticenin daha vahim olacağını da bîtaraf görünmek için ihtiyâten ilâve edivermiş, Âmedci sıfatıyla bu beyannâmeyi okumuş olan Mahmud Celâlüddin Paşa'nın tâbiriyle «Dudu kuşu gibi ta'limlû zatlere», bir takım «Şiddetli nutuklar» irâd ettirmiş ve nihayet bu müteheyyic meclis Tersâne konferansı teklifatının reddine karar verdiği için, halk nazarında «Moskof tarafdarı!» gösterilerek mâneviyyâtı sarsılmış ve gözü yıldırılmış olan Sultan Hamid de o feci kararı bilmeceburiyye tasdik etmiştir! — Red kararının tebliği üzerine 20 Kânunusânî = 5 Muharrem Cumartesi günü dokuzuncu ve sonuncu celsesini akdeden Tersâne konferansı dağılmış, büyük devletlerin murahhaslarından başka İstanbul Büyük-elçileri de siyasi bir nümâyiş şeklinde memleketlerine dönmüş ve bütün sefâretler birer maslahatgüzar elinde bırakılmıştır. — Rûmî takvime göre «93 seferi» denilen kanlı fâciaya işte böyle yol açılmış ve nihayet Moskof orduları İstanbul kapılarına dayanıp şimdi «Yeşilköy» dediğimiz «Ayastefanos» Rus karargâhı hâline gelmiştir: İşte bundan dolayı Eğilni-Said Paşa'nın hâtîrâtında şu acı ve haklı hükme tesadûf edilir:

«Harbin netâyic-i vahimesinden vükelâ, daha doğrusu bizim Mahmud Paşa ile Midhat Paşa mes'ûl olmaz da bu âlemde acabâ daha kim mes'ûl olur?». Aşağıda bu senenin «24 Nisan» fıkrasına da bakınız.

5 Şubat = 21 Muharrem, Pazartesi: Midhat Paşa'nın azliyle hudut hâricine ihrâcı ve Şûrây-i-Devlet reisi Edhem Paşa'nın sadâreti.

(Midhat Paşa'nın sadâretten azliyle memleketten tardı şu beş sebebin ictimâından mütevellittir: 1) Son halî'lerle iclâslardaki rollerinden dolayı Midhat Paşa'ya Sultan Hamid'in kat'iyyen i'timâdı yoktur; 2) Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi paşa, pâdişahı mühlik bir harbe sürükliyecek şekilde hareket ederek hem saraya, hem devlete tahakküm etmiştir; 3) Midhat Paşa'nın bilhassa akşamları bir ta-

kum gençleri rakı masasında toplayıp «Serâir-i devletten anlara fâş etmediği şey kalmadığında» ittifak edilir : Bu noktada yalnız Mütercim-Rüşdi, Hüseyin Avni, Eğinli-Said ve Mahmud Celâlüddin Paşalar gibi muâsır Devlet-adamları değil, Charles Mismer vesaire gibi ecnebi müellifleri de müttefiktir. Midhat Paşa'nın işte bu meşhur içki âlemlerinde patavatsızca söylediği sözlerin biri de cumhuriyet ilânı suretiyle Osmanlı hânedânını ıskat edip Sultan Hamid'in tâbiriyle «Reis-ül-Cumhûr» olduktan sonra Üçüncü Napoléon gibi kendi saltanatını ilân edivermektir! Bu vaziyete göre meşrûtiyetle cumhuriyet Midhat Paşa'nın nazârında birer üzengi demektir! Doğruluğu ile ciddiyyeti Avrupaca bile mârûf olan Eğinli-Said Paşa'nın hâtîrâtında bu mesele şöyle anlatılır :

«Müşâruñileyh kendü efkârına mütâbık efkârda birini görecek olsa derhal tenhâ bir odada, münâsebet olsun olmasun, mükâlemeyi Saltanat-ı-Seniyye üzerine getirerek (Hânedân-ı-Osmânîden artık hayır gelmiyecek, cumhuriyyete tahvil etmeklerini başka çâre kalmadı! Bunu nasıl etmeli bilmem. Fakat bu mes'eleyi sizler gibi birkaç kişi anlar) ve hattâ âlem-i-âbda:

— Bu âna kadar «Âl-i-Osman) denildi ya, bundan sonra dahî «Âl-i-Midhat) denilse ne var?

sözlerinde bulunmuş olduğu hadd-i tevâtüre varmıştır».

Mahmud Celâlüddin Paşa'ya göre bu gibi tevâtürlerin sebebi, paşanın «Dâire-i mahremiyetinde» bulunanların ertesi gün «Yâr-u-ağyâr mahzarında tefevvüh-den kendülerini alamamış» olmalarıdır. İşte bu yüzden mesele o kadar şâyi' olmuştur ki, Midhat Paşa hudut hâricine çıkarılınca şâir Kâzım Paşa'nın yazdığı şiirlerden birinde bile «Âl-i-Midhat» terkibine tesadûf edilir :

Kemâl-i ucb ilê dermiş ter... a'vâmı yanında

Biraz dâ (Âl-i-Midhat) eylesün halka hükümrânî

O zamanın matbuâtına da intikal etmiş olan «Tevâtür»den bizzat Midhat Paşa da hâtîrâtının birinci cildinin 198-199 uncu ve ikinci cildinin de 95-99 ve 104-106 ncı sahifelerinde uzun-uzadıya bahsedip pek tabii olarak reddetmiştir: Halbuki Eğinli-Said ve Mahmud Celâlüddin Paşalardan başka, kendisiyle beraber Sultan Aziz vak'asının «Erkân-ı erbea» sından olan Sadr-ı-a'zam Mütercim-Rüşdi Paşa İzmir'deki istintakında rivayetin doğruluğunu te'yid edecek bir ifade kullanmıştır:

— Midhat Paşa âdeti veçhile eclâfı toplar, sofra başında böyle şeyler söyler: Fakat bana bir şey söylememiştir!

Tabii bütün bu «tevâtürler» Sultan Hamid'e muntazaman arzedilmiştir; 4) Osmanlı hânedânının ıskatiyle Hilâfet yahut Saltanata Mekke şeriflerinin (!) getirilmesi gibi gülünç bile sayılamıyacak tuhaf bir fikrinden de bahsedilir: Mesela Mahmud Celâlüddin Paşa'ya göre «Kemal Bey takımından» ve Harbiye talebesinden «Ali Nazmi», isminde bir çocuğun dolabında Hilâfetin eski Mekke şerifi Abdülmuttalib, Efendi'ye devredilmesi hakkında bir «varaka» bulunmuş olduğu gibi, Mâbeyn müşiri Eğinli-Said Paşa'ya göre de Midhat Paşa bir gün sarayda Nâmık Kemal'in Mekke şerifini bin lira aylıkla pâdişah yaptırmak istediğini hikâye şeklinde söylemekle iktifâ etmiş ve buna karşı Sadr-ı-a'zam sıfatıyla hiç bir tedbir ittihaz etmemiştir! Her halde bütün bunlar, o zamanki Osmanlı imparatorluğunu temelden sarsacak fikirlerdir; 5) Bir taraftan bu tevâtürlerle rivayetler ağızdan ağıza yayılıp dururken, bir taraftan da Midhat Paşa Ziyâ ve Kemal Beyler vâsıtasıyla devlet ordusundan ayrı ve paşanın kendi tâbiriyle «Müslim ve Gayr-i-Müslim tebeanın gençlerinden», mürekkep bir «Millet askeri» yazdırmıya başlamış ve bu tuhaf teşkilât İstanbul'dan başka taşralarda da yapılmıştır! Gittikçe çoğalan bu acayip asker taslakları «Bölük bölük Midhat Paşa'nın konağına gidip reisleri olan Paşa'yı alkışlamıya» başlayınca işin rengi değişmiş, Sultan Hamid bunların Bâb-ı-Ser-askeri'de resmen gönüllü kaydedilmelerini irâde etmişse de kabul etmemişler ve hattâ Mahmud Celâlüddin Paşa'ya göre :

— Bâb-ı-Ser-askerî maiyyetinde askerliği kabul etmeyiz, biz Millet askeri olacağız!

diye bağırsarak gene Midhat Paşa'nın konağına gitmişlerdir; işte bu suretle devlet ordusundan başka bir de şahsî Midhat Paşa ordusu kurulmaya başlamış demektir: Acabâ devlet askerliğini kabul etmeyen bu «Millet askeri», nin teşkilindeki hakikî maksat nedir? Hangi idare şeklinde olursa olsun, dünyada hiçbir devlet için böyle bir şeye göz yummak kabil değildir. Midhat Paşa'nın azliyle yeni Kanun-ı-esasın 113 üncü maddesi mucibince hudut hâricine çıkarılması işte bütün bu sebeplerden çıkmış bir netice demektir: O meşhur madde için yukarıki senenin «23 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız.

Midhat Paşa bu sabah erkenden Mâbeyn'e dâvet edilmiş, üzerindeki Mühr-i-Hümâyün Eğini-Said Paşa vâsıtasıyla aldırıldıktan sonra derhal hudut hâricine çıkmak üzere İzzüddin vapurunun hazır olduğu tebliğ edilmiş, üstünde para olmadığını söyleyince cebine beş yüz altın konulmuş ve bir aralık Said Paşaya :

— Eğer beni buradan tard-u-teb'îd ederseniz alimallâh memleket mahvolur!

gibi büyük sözler söylemişse de aldırın olmamıştır: Paşa'nın bu gibi sözleri için yukarda 1872=1289 vukuâtının «30/31 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Kendi arzusuyla Brendizi'ye sevk edilen Midhat Paşa'nın Çanakkale'den geçerken İstanbul'da ihtilâl çıkıp çıkmadığını bile soruşturduğundan bahsedilir! — Midhat Paşa'nın bu ikinci ve sonuncu sadâreti yukarıki senenin 19 Kânunuevvel=2 Zülhicce Salı gününden itibaren ancak 1 ay, 17 gün sürebilmiştir: Zâten iki sadâretinin mecmûu bile 4 ay, 6 günden ibarettir).

28 Şubat = 14 Safer, Çarşamba: Sırp sulh protokolünün imzâsı.

(Rusya'nın teşvikiyle açtığı ısyân harbinde Türk ordusuna mağlûb olan Sırbistan'ın son vaziyeti için yukarıki senenin «31 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Sırbistan harpten evvelki «Statuquo» sunu muhâfaza ettiği için imtiyaz fermanları mucibince Türkiye'ye tâbi bir beylik şeklinde kalmış ve 18 Safer=4 Mart Pazar günü verilen bir ferman mucibince âsiler hakkında Afv-i-umumî ilân edilmiştir. — Sırplarla beraber harbe girişen Karadağlılar da İstanbul'a murahhaslar göndermişlerse de, arâzi meselelerinden dolayı müzâkereler neticelenmemiştir: Aşağıda bu senenin «24 Nisan» fıkrasına bakınız).

19 Mart = 4 Rebî'ül-evvel, Pazartesi, Ezânî saat 2,30=Zevâlî 8,51: İlk Meclis-i-Meb'ûsân'ın açılış merâsimi.

(Mahmud Celâlüddin Paşa'nın Mir'ât-ı-Hakikat'inde 2 Rebî'ül-evvele müsâdif gösterilen Hicrî tarih iki gün hatâlıdır; Hakkı Târık Us'un «Meclis-i-Meb'ûsân» ismiyle neşrettiği meclis zabıtlarının başında Rûmî takvim gününün «7 Mart» yerine «6 Mart»a müsâdif gösterilmesinde de bir günlük bir zühul vardır: Çünkü On-dokuzuncu asırda Efrencî ve Rûmî takvimler arasındaki fark 13 gün değil, 12 gündür; İbn-ül-Emin Mahmud Kemal'in «Son Sadr-ı-a'zamlar»ının 617 nci sahifesindeki Efrencî «20 Mart» tarihi de bir gün ileridir.

Rûmî sene hesabıyla halk arasında «93 Meclisi» ismiyle de bahsedilen ilk Meclis-i-Meb'ûsân Dolmabahçe sarayının eskiden «Divân-ı-Hümâyün mahalli» denilen Muâyede salonunda açılmış ve ondan sonra da Meb'ûsan ve A'yan dâiresi ittihâz edilen eski Dârülfünun binâsında toplanmıştır: İkinci Meşrutiyetin ilk meclisine de tahsis edildikten sonra Adliye'ye devredilen bu binâ Cumhuriyet devrinde yanmıştır. — İlk Meclis-i-Meb'ûsan reisliğine meşhur Ahmed Vefik Efendi/Paşa tayin edilmiştir.

Merâsim günü murassâ Osmanlı tahtı Muâyede salonunun Garp tarafına konulmuş, vükelâ, ulemâ, a'yan ve meb'ûsân, askerî ve mülkî erkân, rûhânî rüesâ ve süferâ ayak-üstü saflar teşkil etmiş, üniformasının üstüne siyah bir pelerin giyen

Sultan Abdülhamid Hademe-i-Hümâyûnun alkışları içinde salona girip tahtın önünde durmuş, pâdişahın kardeşleri olan veliahd Reşad ve şehzâde Kemâlüddin Efendiler de tahtın solunda yer almış ve işte bu muhteşem dekor içinde Sultan Hamid elindeki nutku Sadr-i-a'zam Edhem Paşa'ya ve o da Mâbeyn Baş-kâtibi Küçük-Said Bey/Paşa'ya vermiştir: Said Bey'in okuduğu Nutk-ı-Hümâyûnun yarım saat kadar sürdüğünden bahsedilir. Bu nutukta iki mühim nokta vardır: Biri pâdişahın meşrutiyeti kendi eseri sayması ve ikincisi de «Edyan-u-ecnâsca bu derece muhtelif olan» imparatorluk anâsırını Osmanlılık etrafında tesânüd ve ittihadâ dâvet etmesidir; fakat dinî ve millî ihtiraslar pek tabii olarak daha ilk celselerden itibaren tezâhüre başlamıştır. — Açılış merâsimi şehrin muhtelif noktalarıyla karakol gemilerinden atılan toplarla selâmlanmış olan bu ilk Meclis-i-Meb'ûsanın kapanması için aşağıki senenin «13 Şubat» fıkrasına bakınız).

24 Nisan = 10 Rebî'ül-âhir, Salı: Rus çarlığının Osmanlı imparatorluğuna harb ilânı ve «93 seferi» denilen Türk-Rus harbinin Anadolu ve Rumeli safahâtı.

(Yukarıki senenin «23 Kânunuevvel» fıkrasında gördüğümüz Tersâne konferansının Türkiye lehine tâdil etmiş olduğu ıslâhat tekliflerinin bu sene vukuâtı içindeki «18 Kânunusânî» fıkrasında bahsi geçen «Meclis-i-Umumî» de Midhat ve Mahmud Paşaların te'siriyle reddedilmesi üzerine konferans dağılmış olmakla beraber, sulh ümitleri büsbütün kaybolmamıştır: Bunun sebebi, fırsattan istifâde etmek isteyen panslâvistlerin harpciliğine rağmen Rus çarı ikinci Alexandre'in İngiltere'den çekinmesiyle izah edilir. İşte bundan dolayı mâhut İstanbul sefiri general İgnatieff Avrupa pâyitahtlarını ziyaret ederek bir takım müzakrelere girişmiş ve nihayet bu senenin 31 Mart=16 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü altı büyük devlet arasında meşhur Londra protokolü imzâ edilmiştir: Bâb-ı-Âlî'ye gene aynı tarihte telgrafla tebliğ edilen bu kısa protokolün ahkâmı, Tersâne konferansı teklifâtından ehvendir: En mühim esasları Karadağ'a bir miktar arâzi verilip tashih-i-hudud edilmek şartıyla sulh akdolanması, Bosna-Hersek ve Bulgaristan ıslâhâtının doğrudan doğruya Bâb-ı-Âlî tarafından yapılması, ordunun terhisıyla hazarî hâle getirilmesi ve ıslâhat yapılmadığı takdirde devletlerin Hristiyanları himâye için icâb eden çârelere başvuracakları gibi bir takım noktalardan ibarettir.

Bu protokolden ayrı olarak verilen bir Rus beyannâmesinde de Türk ordusundan sonra Rus ordusunun da terhisini müzâkere etmek üzere Petersburg'a bir elçi gönderilmesi istenilmiştir.

«18 Kânunusânî» fıkrasında gördüğümüz «Meclis-i-Umumî»denberi harpcilik artık devlet zihniyeti hâline gelmiş olduğu için, Bâb-ı-Âlî 10 Nisan=26 Rebî'ül-evvel Salı günü verdiği cevapta Karadağ lehine tashih-i-hudud esasını reddettikten başka, Türk ve Rus ordularının aynı zamanda terhisini ve Petersburg'a bir Osmanlı elçisi gönderilirken İstanbul'a da bir Rus murahhası gönderilmesini istemiş ve işte bunun üzerine devletlerin son sulh ümitleri de suya düşmüştür.

Bununla beraber, harbin âkîbetinden ziyâde İngiltere'den korkan Rus hükûmeti bir adım daha geriliyerek yalnız Petersburg'a elçi gönderilmesiyle iktifâ edeceğini ve nihayet derhal gönderilmese bile va'dedilmesiyle dahî kanâat edilebileceğini İstanbul maslahatgüzârı Nelidoff vâsıtasıyla bildirmiş ve sulh için gelmiş olan Karadağ murahhasları da arâzi taleplerini yalnız Nıksık=Nicksitch kazâsına hasrederek asgarî haddine indirmişlerse de gene kabul ettiremedikleri için avdet etmişlerdir: Karadağ'a iki kazâ terkini harpciliğin en şiddetli mümessili olan Midhat Paşa bile kabul etmiş ve hatâ hâtıratının birinci cildinin 195 inci sahifesinde bizzat itirâf eylemiş olduğu halde, halefi Edhem Paşa'nın tek bir kazâya bile muvâfakat göstermemesi ve Meclis-i-Meb'ûsânın da her türlü arazi terki esasını reddetmesi, «93 seferi», denilen fâciyanın müdhiş âkîbetinde Midhat ve Dâmad-Mahmud Paşalar kadar Edhem Paşa'ya da muazzam bir mes'uliyet hissesi yükliyen fecî bir harekettir.

Rus maslahatgüzârı Nelidof'un bu gün öğle üzeri Bâb-ı-Âlî'de Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa'ya tevdi ettiği ilân-ı-harb notası işte bu üç kişinin, yâni Midhat, Dâmad-Mahmud ve Edhem Paşaların afvedilmez bir inad ve ısrarla devletin başına getirdikleri tarihi bir belâ demektir.

Nilidoff sefâret erkânıyla beraber derhal İstanbul'dan ayrılmış ve sefârethânen çıkarken, Midhat Paşa'nın hamîyyetlerine çok itimâd ettiği Gayr-i-Müslim tebeamız tarafından hararetle alkışlanmıştır! Gene o gün Petersburg'daki Türk maslahatgüzârı Tevfik Bey'e de Rus hükûmeti pasaportlarını vermiş ve işte bu suretle harb hâli aynı günde karşılıklı olarak başlamıştır: Bu Tevfik Bey, son Osmanlı Sadr-ı-a'zamı Tevfik Paşa'dır.

İlân-ı-harb gününden 1878=1295 senesi 31 Kânunusânî—27 Muharrem Perşembe günü imzâ edilen Edirne mütârekkesine kadar tam 9 ay, 7 gün sürmüş olan «93 seferi» Anadolu ve Rumeli cephelerinde ilkönce Türk ve ondan sonra da Rus muvaffakiyyetleriyle geçmiş ve nihayet Rus orduları İstanbul kapularına dayanmıştır.

1 — *Anadolu cephesi*: Bu cephede «Anadolu Ordû-yı-Hümâyûnu» denilen Şark-ordusu kumandanı müşir Katırcıoğlu Ahmed Muhtar Paşa Baş-kumandan vaziyetinde olmakla beraber, Batum'da bir kolordu başında bulunan müşir Derviş Paşa ile Van ve Bâyezid cihetlerinde bir Kuvve-i-Muâvîne fırkası toplamıya çalışan Erzurum valisi müşir Kurd-İsmail Paşa müstakıl bırakılmış oldukları için, 300 küsur kilometrelik Anadolu cephemizde maatteessüf kumanda birliği yoktur: işte bundan dolayı bir aralık Muhtar Paşa Batum ve Iğdır'dan tâkviye kuvvetleri istemişse de söz geçirmeye muvaffak olamamıştır! Ahmed Muhtar Paşa'nın emrindeki askerin mecmûu 57,560 kişiden ve top mevcudu da 97 den ibarettir; bu askerin bir çoğu tâlîmsiz Redif ve Müstahfızdan ibaret gösterilir.

Batum ve Iğdır taraflarındaki kuvvetler de hesap edilmek şartıyla Anadolu cephesindeki Osmanlı kuvvetlerinin mecmûu 90 bin kadardır.

Buna mukabil, aslen Ermeni olan general Loris-Melikow/Melikof kumandasındaki Rus ordusunun mevcudu, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın «Anadolu'da Rus muharebesi» isimindeki eserine göre 125,390 neferle 189 toptur: Bu vaziyete göre Rus ordusu sayıca Türk ordusunun iki mislinden fazla demektir. Gene Muhtar Paşa'ya göre Ruslar harb ilânına tesadûf eden Salı gününden bir gece evvel birdenbire taarruza başlamışlardır.

İlkönce Erzurum-Kars arasındaki Zivin/Zewin boynunda yaptırdığı tahkimâta yerleşen Muhtar Paşa ordusunun eksiklerini ikmâlê çalıştığı sırada 30 Nisan=16 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü general Tergoukasof kumandasındaki Rus fırkası Bâyezid üzerine yürümüş ve orada bulunan küçük bir Türk kuvveti şehri derhal tahliye ettiği için o akşam düşman Bâyezid'e girmiştir. 17 Mayıs=4 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü de Ardahan sukut etmiştir.

General Tergoukassof Bâyezid'den sonra Karakilise'ye yaklaşırken Murad nehrine dökülen Saryan/Şiryan çayı ile Tâhir-köy arasındaki Tâhir tepelerinde ve Muhtar Paşa'nın Halyaz dediği mevki'de 21 Haziran=9 Cumâda-l-âhire Perşembe günü Paşa'ya mağlûb olmuştur. Anadolu cephesinde ilk Türk zaferi işte budur. Fakat o sırada Rus baş-kumandanı Melikof da Zivin tahkimâtına taarruz etmiş, 25 Haziran=13 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü Ahmed Muhtar Paşa'nın kazandığı Zivin harbi üzerine Moskoflar tâkib edilip Rus topraklarına atılmış ve buâyede Kars şehri de ilk muhâsaradan kurtulmuştur. Bu ikinci Türk zaferi üzerine Loris-Melikof azledilerek Rus ordusunun başına çarın kardeşlerinden Gran-dük Michel Nicolaïévitch/Mişel Nikolayevîç tayin edilmiştir.

Gene o sırada Ferik Fâzıl Paşa kumandasında Sohum'a bir fırka asker çıkarılması Rus ordusunun vaziyetini büsbütün müşkilleştirmiş, cephede bir sükûn devri başlamış, her iki taraf da bu devri hazırlıklarla geçirmiş, Muhtar Paşa bu sefer de Kars'ın şarkındaki Alacadağ'da tahkimat yapıp oraya yerleşmiştir.

Harekâtın yeniden hararetlenmesi, Kars-Erzurum muvâsalasını kesmek isteyen düşmanın işgal etmiş olduğu Kızıltepe'nin 24/25 Ağustos=14/15 Şa'ban Cuma/Cumartesi gecesi zabtiyle başlamıştır: Bu çetin ve parlak muvaffakiyyet, bir fırka ile

taarruza me'mur olan ferik Gedik-Ali Paşa ile derhal Mir-i-livâhğa terfi ettirilen Miralay Kapdan-Mehmet Bey/Paşa'nın arslanlar gibi saldırıp düşmanın çok üstün kuvvetlerini perişan etmeleri sayesinde kazanılmış ve o gece bu yiğit kumandanların her ikisi de yaralanmıştır.

Kızıltepe'nin zabtı üzerine ovadaki düşman oradan döğülmiye başladığı gibi, ordu kuvây-i külliyyesi de üç koldan Rus ordusuna yüklenmiş, «Kars ovasının bir başından diğer başına kadar dört saat tûlû olan on beş kilometrelik bir hatt-ı-harb üzerinde» çok şiddetli bir muharebe olmuş, düşmanın elindeki yerler boydanboya istirdâd edilmiş ve Moskof zâyiâtı 3-4 bini bulmuştur. Ahmed Muhtar Paşa'nın «Gedikler muharebesi», tesmiye ettiği bu parlak zafer üzerine Sultan Hamid'in kendisine çektiği uzun telgrafta «Hey'et-i devlet-ü-milletle hey'etinize teşekkür ederim» ve «Silâh arkadaşlarınıza ferden ferdâ selâm ederim» cümlelerine tesadûf edilir. Ahmed Muhtar Paşa'ya «Gazi» ünvânı işte bu parlak zafer üzerine tevcih edilmiştir.

Anadolu cephesinde son Türk zaferiyle neticelenip üç gün süren Yahniler muharebesi 2 Teşrinievvel=24 Ramazan Salı günü düşmanın taarruz hareketiyle başlamıştır. Geniş bir cephe üzerinde açılan bu büyük taarruzda Rus ordusunun en mühim hedefi, «Küçük-Yahni» denilen iki tepeyi ele geçirerek Türk ordusuyla Kars şehrinin irtibatını kesmektir: Bu mühim mevkin müdâfaasına me'mur olan Kızıltepe kahramanı Mirilivâ Kapdan-Mehmed Paşa, 24 tabur ve 40 topla saldıran düşmanı altı tabur askerle mağlûb ve perişan etmiştir! «93 seferi»nde Anadolu cephemizin yüz-suyu olan bu arslan yavrusunun o günkü hâlini Gazi Ahmed Muhtar Paşa yukarda bahsi geçen eserinin 255 inci sahifesinde şöyle anlatır:

«Koca herif, kendine mahsus o gümrah sadâsiyle sabahtan akşama kadar ayakta ve ortalık yerde, envâ'-ı kelimât-ı müheyyice ile askerini teşci' eder, asker de onu gördükçe gayretini artırır ve cehennemden nümûne-nümâ olan dehşetli hâli hiçe sayar idi».

Bu meşhur muharebede şehid ve yaralı olarak Türk zâyiâtı 2500 ve düşman zâyiâtı da 8-10 bin kadardır. Ordu mevcudları da 74 bin Rusa mukabil, 34 bin sekiz yüz Türkten ibarettir.

Yahniler zaferiyle kapanan Türk üstünlük devrini Alacadağ bozgunuyla başlayan Rus üstünlüğü tâkib etmiştir: Üstüste uğradıkları hezimetleri telâfi için mütemâdiyen takviyeler alan Rus ordusu gerek sayı, gerek teçhizat ve gerekse silâh ve mühimmat itibariyle Türk ordusunu çok geride bırakmış ve nihayet 15 Teşrinievvel = 7 Şevvâl Pazartesi günü 79 tabur piyâde, 27 alay suvâri ve 254 topla dört koldan giriştiği büyük taarruzda Gazi Muhtar Paşa'nın Alacadağ müdâfaa hattını arkadan çevirmeye muvaffak olmuştur: Bu bâdirede ordumuzun altı bin mevcutlu merkez kısmı ferik Ömer ve Hacı-Râşid Paşalarla beraber teslim olmak zorunda kalınca Gazi Paşa büyük bir soğukkanlılıkla Erzurum'a doğru çekilerek ordusunun bakıyyesini Deve-boynu'nda toplamış ve nihayet 4 Teşrinisâni = 27 Şevvâl Pazar günü oraya da çok üstün kuvvetlerle saldıran düşmana artık mukavemet edemiyerek muntazam bir hareketle Erzurum müstahkem mevkiine çekilmiştir. 18 Teşrinisâni = 12 Zülka'de Pazar günü Kars'ın su-kutu işte bu vaziyetin tabii bir neticesidir.

Anadolu cephesinin başlıca harekâtı işte bu Erzurum ric'atiyle neticelenmiştir: Bu neticeye rağmen Rus ordusu Anadolu cephemizde kat'î bir muvaffakiyyet istihşâl etmiş değildir; her türlü mahrumiyyetlerine rağmen Türk ordusu bu cephede ana-yurdu mükemmel müdâfaa etmiş ve seferin sonuna kadar düşmanı hudut boylarında tutmaya muvaffak olmuştur: Gazi Ahmet Muhtar Paşa merhumun bu büyük hizmetini Türk tarihi dâima minnet ve hürmetle anacaktır.

Ruslar «93 seferi»nin kat'î ve feci âkibetini Anadolu'da değil, Rumeli cephesinde istihşâl etmişlerdir: Moskof orduları nihayet İstanbul'a yaklaşırken Gazi Ahmed Muhtar Paşa pâyitahtın müdâfaa tertibatını yaptırmak üzere İstanbul'a dâvet edilmiş ve müşir Kurd-İsmail Paşa'yı vekil bırakarak 25 Kânunuevvel =

19 Zülhicce Salı günü Erzurum'dan hareketle Trabzon üzerinden İstanbul'a gelince «Çatalca Hatt-ı-müdâfaası kumandanlığı»na tâyin edilmiştir.

2 — *Rumeli cephesi*: Her iki taraf da en büyük kuvvetlerini bu cepheye yığmışlardır. Anadolu cephemizde olduğu gibi, Balkanlarda da tam bir kumanda birliğimiz yoktur: Ruslara karşı «Serdâr-ı-Ekrem» üvânıyla Tuna ordusu umum-kumandanı olan ve Şumnu'da bulunan Çırpanlı-Abdülkerim Nâdir Paşa baş-kumandan vaziyetinde olmakla beraber Hersek kumandanı Süleyman, İşkodra kumandanı Ali Sâib, Bosna kumandanı Veli ve Sırbistan'la Karadağ arasındaki Yenipazar kumandanı Mehmed Ali Paşalar müstakil vaziyettedir!

Tuna cephemiz üç orduya ayrılır: Rusçuk, Silistre, Şumnu ve Varna murabbaında bulunduğu için «Kûlâ'-ı-erbea ordusu», ismiyle de anılan Şark ordusunun başında müşir Ahmed Eyyub, Vidin'de bulunan Garp ordusunun başında biraz sonra Plevne hânkasını yapacak olan müşir Tokath Osman Paşalar vardır ve ikisinin arasındaki Cenup yahut Balkan ordusunun başına da biraz sonra Hersek'den getirilen Süleyman Paşa tâyin edilmiştir.

Bosna-Hersek, Karadağ ve İşkodra gibi Garbî-Balkan cephelerindeki Türk kuvvetleri sayılmamak şartıyla, Tuna umum-kumandanlığı cephesindeki kuvvetlerimizin mecmûu 186 bin kişidir: Bunun yüz bini Şark ordusunda, 35 bini Garp ordusunda ve 51 bini de Cenup-Balkan ordusundadır. Süleyman Paşa bu Balkan ordusunun başına gelirken Hersek'deki kuvvetlerini de getirmiştir; bu suretle ordu mevcudunun 200 bine çıktığından bahsedilir.

Karşımızdaki Rus ordusunun baş-kumandanı, çarın kardeşlerinden veliahd Grandük Nicolas Nicolaïevitch/Nikola Nikolayevič'dir: Bu prensin kumandasında ilk önce dört kolordu bulunduğu halde, biraz sonra üç kolordu daha zammedilerek mecmûu 220-250 bin kişiyi bulmuştur; top mevcudu da 800 dür.

Tıpkı Sırbistan ve Karadağ gibi lâfzî bir Türk hâkimiyeti altında bulunan Rumanya prensliği harpten evvel bîtaraflığına mukabil istiklâlinin tasdikini istemişse de Bâb-ı-Âlî reddetmek gafletini göstermiştir: Halbuki Rumanyalılar İslâv olmadıkları için öyle bir vaziyette Rusya'ya karşı Türkiye ile müşterek hareketlerinin bile te'mini kabilirdi. Bâb-ı-Âlî'nin bu mühlik gafletinden Rusya derhal istifâde edip Rumanya ile 16 Nisan=2 Reb'ül-âhir Pazartesi günü gizli bir muâhede akdetmiş, arâzisinin tevsiyle istiklâlinin te'minini taahhüd eylemiş ve işte bu sâyede Rus ordusunun Rumen topraklarından geçirilmesini ve Rumanya demiryollarından da istifâdesini te'min etmiştir: Bu anlaşma mucibince 50 bin kişilik Rumen ordusunun Eflak'da bîtaraf kalması kararlaştırılmıştır.

İşte bundan dolayı harb ilân edilir edilmez Rus ordusu Besarabya'dan Rumanya'ya girmiş ve yayılma hareketini bir buçuk ayda tamamlayıp Tuna boyunda toplanıktan sonra 21/22 Haziran=9/10 Cumâda-l-âhire Perşembe/Cuma gecesi general Zimmermann kumandasındaki 40 bin kişilik kolordu İbrail'in 15 kilometre kadar cenubuşarkısındaki Maçin/Matchin'den Tuna'yı geçip Dobruca'ya girmiş ve beş gün sonra 26/27 Haziran=14/15 Cumâda-l-âhire Salı/Çarşamba gecesi de Rus kuvvâ-i-külliyesi zimnicea/Zimnitsa [= Zimniçe'den Svichtov/Svishtov = Zıştova/Zıştovi'ye geçmiye başlamış ve bu hareketini dört günde ikmâl etmiştir: Maçin'den Dobruca'ya girmiş olan Zimmermann ordusu harekâta iştirâk etmeyip karşısındaki Osmanlı kuvvetini hareketsiz tutmak vazifesiyle hep orda kalmış ve istilâ faaliyetini de Zimniçe'den Zıştova'ya geçen kuvvâ-i-külliyeye yapmıştır.

Şimalden gelecek böyle bir istilâ ordusuna karşı Rumeli'nin iki tabii müdâfaa hattı vardır: Bunların birincisi Tuna nehri ve ikincisi de Balkan silsilesidir. Ruslar bu iki mâniyai hiç bir mukavemet görmeden geçmişlerdir! Zayıf bir asker ve âtil bir ihtiyar olan Serdâr-ı-Ekrem Abdülkerim Paşa Kırım harbindeki büyük selefi Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın harekâtından ibret almayarak Rus ordusunun Tuna'yı rahat rahat geçmesine mâni' olmamış, düşman sürüleri hiç bir mukavemet görmeden Türk topraklarına ayak basmıştır! Yukarda gözden geçirdiğimiz Türk ordularının vaziyetine göre Rus ordusu da üç kola ayrılmış, Grandük Nicolas'nun bizzât idare ettiği kol bizim Şark ordusuna karşı

Rusçuk üzerine, General Krüdner kumandasındaki kol garba doğru Niğbolu üzerine ve General Radetzki kumandasındaki kol da cenuba ve bilhassa Balkan geçitlerine doğru hareket etmiştir: Cür'et ve sür'atiyle meşhur olan General Gourko/Gurko işte bu cenup kolunun pişdar kumandanıdır.

Bu muktedir generalin 7 Temmuz=25 Cumâda-1-âhire Cumartesi günü Tırnova/Tirnovu'yu işgal etmesi, cenuba müteveccih Rus hamlesinin ilk muvaffakiyyeti sayılır. Garp kolunun ilk başarısı da ondan dokuz gün sonra 16 Temmuz=5 Receb Pazartesi günü general Krüdner'in Niğbolu'ya girmesiyle te'min edilmiştir. Tuna'dan sonra ikinci mâniayı teşkil eden Balkanların geçilmesi Niğbolu felâketinden üç gün sonradır.

Cenup kolunun pişdar kuvvetlerini büyük bir sür'atle ilerleten atılğan general Gurko üç suvârî ve bir piyâde alayı ile meşhur Şıpka geçidinin şarkındaki Hâin-boğazı'ndan geçip Balkanların cenubuna sarkarak önüne çıkan zayıf Türk kuvvetlerini dağıttıktan sonra ustalıklı bir çevirme hareketiyle Şıpka geçidine girip 19 Temmuz=8 Receb Perşenbe günü o hayatî geçide hâkim oluvermiştir!

Tâli'siz Türk ordusunun başındaki âtil ve bâtil Serdâr-ı-Ekrem Çırpanlı Abdülkerim Nâdir Paşa'nın azli işte bu sıradadır: Düşman ordusunun Tuna nehrinden mukavemetsiz geçmiş olmasının hesabını vermek üzere 17 Temmuz = 6 Receb Salı günü İstanbul'a çağırılan Çırpanlı'nın yerine Yenipazar'daki ordu kumandanı Mehmed Ali Paşa tâyin edilmiştir: Alman-Hırvat melezi olan bu mühtedi Karl .petroit=Mehmed Ali Paşa da selefinden farklı bir şey değildir. Hattâ Çırpanlı kıdemli müşir olduğu için diğer ordu kumandanları ona itâat ettikleri halde, bu mühtedi serdar kıdemsiz müşir olduğu için her birinin müstakil bir kumandan vaziyetine geçtiği ve bu suretle artık müşterek bir harb plâniyle sevk-ü-idare birliğinden hiç bir eser kalmamış olduğu rivayet edilir.

Bu ilk Rus muvaffakiyyetlerinden telâşa düşen Sultan Hamid'in İstanbul'da teşkil etmiş olduğu Askerî meclis iki mühim tedbir ittihâz etmiştir: Bunların biri Vidin'de bulunan müşir Osman Paşa'nın sarka doğru Plevne üzerine hareketi ve biri de Hersek'deki Süleyman Paşa'nın kolordusuyla beraber Rumeli'ye gelip yukarda bahsettiğimiz cenup ordusunu idare etmesidir: 9 Temmuz = 27 Cumâda-1-âhire Pazartesi günü hareket emri alan Süleyman Paşa'nın 25 bin kişilik kolordusunu Bar limanından vapurlarla Dedağaç'a ve oradan da trenle cepheye nakledip 26 Temmuz=15 Receb Perşenbe günü general Gurko'ya karşı taarruza hazır bulunması o zamana göre büyük bir muvaffakiyyet sayılır.

Niğbolu'nun 44 kilometre cenubugarbisinde ve bâzı mühim yolların kavşağında bulunduğu için fevkalâde bir askerî ehemmiyeti hâiz olan ve hattâ Bulgaristan'da hayatî bir nokta sayılan Plevne'yi Türkler gibi Ruslar da bir an evvel işgal etmek istemişlerse de, Osman Paşa yedi günlük bir cefrî yürüyüşle daha evvel davranmış ve Niğbolu'daki general Krüdner ordusunun ileri kollarına kumanda eden general Schilder-Schuldner/Şilder-Şuldner de 19 Temmuz=8 Receb Perşenbe günü yetişip akşama kadar şiddetli bir topçu ateşi açmış ve ertesi gün de umumî hücumu geçmiştir; 20 Temmuz=9 Receb Cuma günü sabahtan akşama kadar süren bu kanlı muharebe, «93 seferi»nde Rusların Rumeli cephesinde Türklerden yedikleri ilk şiddetli darbedir: Amédee Le Faure'un «Histoire de la Guerre d'Orient», ismindeki büyük eserine göre o gün 2847 Rus tepelenmiş, bir çok mühimmat ele geçmiş ve mağlûb düşman perişan bir halde ric'ate mecbur olmuştur. Cennetmekân Gazi-Osman Paşa'nın Plevne'deki ilk zaferi işte budur.

O tarihe kadar kan dökmeden elde ettikleri kolay muvaffakiyyetlerle âdetâ sarhoş olan ve hep öyle «Askerî gezinti» lerle seferi bitirebileceklerine kaani' olan Rusların işte bu müdhîş sille üzerine ayılıp akıllarını başlarına topladıkları ve içlerindeki eski Türk korkusunun yeniden uyanmaya başladığı Garp menbâlarında bile itirâf edilir.

İlk darbeyi yedikten sonra ordusunu sür'atle takviye eden general Krüdner'in bizzat idare ettiği ikinci Rus taarruzu 30 Temmuz=19 Receb Pazartesi günü birincisinden daha büyük bir felâketle neticelenmiştir: İlk zaferini 15 bin kişiyle kazanan Osman Paşa Vidin'den gelen takviyelerle 9 gün içinde mevcudunu 23

bine çıkarmış ve esasen müstahkem bir mevki olmyan Plevne'nin etrafında bir takım toprak tabyalar yaptırmıya başlamıştır. Top adedi de 58 den ibarettir.

Buna mukabil, Rus ordusunun 50 bin askeriyle 184 topu vardır. İşte bu nisbetsizliğe rağmen harekâtı fevkalâde bir mehâretle idare eden büyük Türk kumandanı düşman ordusunu ilkinden daha müdhiş bir darbeye yere sermiş, bizim 100 şehidimizle 400 yaralıımıza mukabil 7305 Moskof tepelenmiş, gene bir çok mühimmat ele geçmiş, Ruslar panik hâlinde kaçışmış, bu vaziyet diger Rus ordularının da ileri harekâtını sekteye uğratmış ve düşman Erkân-ı-harbiyyesi Plevne meselesi halledilmedikçe daha ileri gitmenin tehlikeli olacağına kanaât getirmiştir.

Cephede bulunduğu için harekâtı yakından tákib edip büyük bir haşyet ve dehşet içinde kalan Rus çarı ikinci Alexandre o tarihe kadar hep yüksekte atıp tuttuktan sonra birdenbire dünyaya karşı yüzünü kızartan Plevne bozgunlukları karşısında bir taraftan Petersburg'daki Hâssa ve Kazak fırkaları ve alaylarıyla muhtelif sınıflardan altı fırkayı daha cepheye celbederken, bir taraftan da o güne kadar istihfâf ettiği Rumanya ordusunu imdâdına çağırarak mecburiyetinde kalmıştır. Halîl Sedes Paşa'nın «1875-1878 Osmanlı ordusu savaşları» isimindeki eserinin ikinci cildinde çarın Rumanya prensi/kralı Karol'e çektiği istimdad telgrafının Almanya metninden nakledilen Türkçe tercemesi şöyledir:

«İmdâdımıza gel! İsteddiğin şartlar altında, istediğin yerde, istediğin gibi Tuna'yı geç! Fakat yardımımıza koş! Türkler bizi mahvediyorlar! Hristiyanlık dâvası kaybedilmiştir».

Rumanya'nın harbe karışması işte bunun üzerinedir. Birinci Karol 3 piyâde ve 1 suvâri fırkasıyla dâvete icâbet edip Plevne harekâtının Baş-kumandanlığını der-uhde etmiş ve muhâsara kumandanlığı ile Erkânharbiyye reisliğine de Kırmu muharebesinde istihkâmcılıktaki mehâretiyle sıvrılmıye başlamış olan meşhur general Todtlêben/Tottleben tâyin edilmiştir.

Gazi-Osman Paşa merhumun ikinci Plevne zaferiyle aşağıda göreceğimiz üçüncü büyük zaferi arasında 30 Temmuz'dan 11 Eylül'e kadar tam 44 gün geçmiş, Plevne hârîkasının karşısında aczini anlayıp mâneviyyâtı temelinden sarsılmış olan müstevli Moskof sürûleri Niğbolu-Rusguk-Sıpka müsellesi içinde âdetâ mahsur ve mahpus gibi hareketsiz kalmıya mahkûm olmuş ve çarın ısmarladığı yardım kuvvetleri gelinceye kadar o 44 günden sonra ikinci bir 44 gün daha geçeceği muhakkak bulunduğu halde, Şark, Garp ve Cenup Türk orduları düşmanı imhâ için elbirliği etmiye maatteessüf muvaffak olamamışlardır. Bunun sebebi, güya Baş-kumandan vaziyetinde bulunan ehliyetsiz Mehmed Ali Paşa'nın ordu kumandanlarına söz geçirebilecek kuvvetli bir şahsiyyet olmaması ve İstanbul'un da her kumandanla ayrıca muhâbere edip aralarında elbirliğine imkân bırakmıyacak tuhaf bir vaziyet hâsıl etmesidir. İşte bundan dolayı her ordu kumandanı kendine göre ayrı bir plân tatbik etmiş ve netice olarak Rus ordusunun müşkil ve hattâ buhranlı vaziyetinden istifâde edilememiştir.

Birbirinden ayrı kalmış olan bu üç Türk ordusunun yegâne müsterek gayreti, aralarında ittisal ve irtibat te'sisi için yaptıkları hareketlerde gösterilir: 1) Bunların biri Kazanlık/Kızanlık'da bulunan Cenup ordusu kumandanı Süleyman Paşa'nın Sıpka geçidini zorlayıp durmasıdır; Dedeağaç'dan harb sahnesine geldikten sonra 31 Temmuz=20 Receb Salı günü Gurko kuvvetlerinden Eski-Zağra'yı istirdâd etmiş olan Süleyman Paşa'nın Sıpka'ya taarruzu 20 Ağustos=10 Şa'ban Pazartesi günü başlamış, 26 Ağustos=16 Şa'ban Pazar gününe kadar yedi gün süren bu kanlı hamlede fevkalâde bir gayret ve şiddetle en güzide kıt'alarını ateşe atan Süleyman Paşa hem kendi ta'biye hatâlarından, hem Rusların en buhranlı anda takviye kıt'aları yetiştirmelerinden dolayı maatteessüf muvaffak olamamış ve nihayet 17/18 Eylül =9/10 Ramazan Pazartesi/Salı gecesi Sıpka'daki Saint-Nicolas tepesine karşı ikinci bir tecribeye daha girişip şiddetli bir gece baskını yapmışsa da o bile neticesiz kalmıştır. Türk ordularının birleşememiş ve netice itibariyle Plevne'deki kahraman Garp ordusunun kurtulamamış olmasında en mühim âmil işte bu Sıpka muvaffakiyetsizliğidir.

2) diğcr teşebbüs de umum-kumandan üvâniyle maatteessüf Şark ordusunun başında bulunan mühtedi Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'dan gördüğü tazyik üzerine gıyâ Plevne'nin imdâdına yetişmek üzere bilmeceburiyye girişmiş olduğu bir harekettir: Rus veliahdının Rusçuk civârında Tuna'ya dökülen Lom nehri-
nin sol/garp sâhilindeki kuvvetlerine karşı girişilen bu taarruz hareketinde 22/23 Ağustos=12/13 Şa'ban Çarşamba/Perşembe gecesi Ayazlar, 30 Ağustos=20 Şa'ban Perşembe günü Karahasın-köy ve nihayet 5 Eylül=26 Şa'ban, Çarşamba günü de Katzelev=Kaçilova/Katselve ve Ablovo=Ablova/Ablova zaferleri kazanılmıştır. Bunlardan Karahasın-köy muharebesini bir gün evvelki tarihe ve hattâ 24 Ağustos=14 Şa'ban Cuma gününe müsâdîf gösteren rivayetlere bile tesadüf edilirse de, burada Cenup ordusu kumandanı Süleyman Paşa'nın «Umdet-ül-Hakaayık» isimindeki eserinde gösterdiği tarih tercih edilmiştir. Bir müddet sonra «Elena kahra-manı» diye şöhret bulan ve o zaman henüz ferik rütbesinde bulunan müşir Çer-kes/Deli Fuad Paşa'nın gösterdiği gayretler ve şecâatler sayesinde bu muhare-beleri kazanmış olan Mehmed Ali Paşa gayet ağır ve mütereddît hareket ettiği için, düşmanı tâkib etmeyip biraz daha garpta ve Zıştova'nın şarkında Tuna nehrine dökülen Yantra boylarında toplanmasına meydan vermiş, bir daha ele geçmiyecek büyük bir fırsatı kaçırmış, üstüste kazanılan üç zafer neticesiz kal-mış ve nihayet kaplumbağa hareketiyle Yantra'ya doğru ilerlemişse de Raz-grad-Tırnova yolu üzerindeki Tserkovnia = Çayırköy civârında karşılaştığı bir Rus fırkasına karşı 21 Eylül = 13 Ramazan Cuma günü giriştiği muharebede mağlûp olması hem kendisinin tekrar Lom suyunun şarkına çekilmesine, hem ric'at hâlindeki Rus ordusu Kuvây-i külliyesinin en büyük tehlikeden kurtulmasına se-beb olmuştur! O tarihe kadar mağlûp vaziyette bocalıyan Rus ordusunu Rumeli cephesinde birdenbire üstün bir vaziyete getiren vak'a, işte bu ârızî ve tesadüfî fâciadır. Türk ordusunun felâketine sebep olmuş âciz ve değersiz bir palavracıdan başka bir şey olmayan mühtedi Karl Petroit nâm-i-diğcr Mehmed Ali Paşa'nın bir aralık İstanbul'da huzura kabul edilip pâdişaha bir takım sevkulceys ve ta'biye palavraları atarak Baş-kumandanlığı yakalamış olduğundan bahsedilir! Mehmed Ali'nin 28 Eylül = 20 Ramazan Cuma günü azliyle Umum-kumandanlığa Cenup ordusu kumandanı müşir Süleyman Paşa'nın tâyini işte bundandır: Netice olarak Cenup ordumuzun Şıpka muvaffakiyetsizliği ile Şark ordumuzun Çayırköy hezimetini bu iki ordunun artık âtil bir vaziyette kalmasına sebep olmuş ve bununla beraber düşman Baş-kumandanlığı Plevne'deki Garp ordusu mağlûb edilmeden evvel Rus ordusunun İstanbul üzerine yürümesini tehlikeli gördüğü için, Gazi-Osman Paşa'nın mukavemetini bir an evvel kırmıya karar vermiştir.

Yukarda gördüğümüz 20 ve 30 Temmuz muvaffakiyetlerinden sonra Gazi-Osman Paşa merhumun Rus ordusuna karşı en büyük zaferi 11 Eylül = 3 Ramazan Salı günü kazandığı üçüncü muharebesindedir: Rumanya ordusunun iltihâkiyle yeni Rus takviyelerinin muvâsalatından dolayı suvâri ve piyâde mevcudu 100 bin'i aşmış olan düşmanın top mevcudu da 432 dir. Buna mukabil Plevne'deki Türk or-dusunun mecmûu 30 binden ibarettir! Bu nisbet, âdetâ dörtte bir nisbetsizliği de-mektir. 7 Eylül = 28 Şa'ban Cuma sabahından 11 Eylül = 3 Ramazan Salı sabahına kadar dört gün fâsılasız ve gece-gündüz süren çok şiddetli bir topçu ateşinden sonra 11 Eylül Salı günü Rus ordusunun sabahtan akşama kadar devam eden umumî hücumu müdhîş bir bozgunlukla neticelenmiş ve 3 general, 350 zâbit ve 15,200 nefer tepelenmek suretiyle Moskof zâyiâtı 15,553 kişiyi bulmuştur: Bu nis-bet de 30 bin kişilik Plevne Türk ordusunun yarısından fazladır! Buna mukabil bi-zim zâyiâtımız 3-4 bin şehid ve yaralıdan ibarettir. Bu büyük muharebenin bilhassa Kanlı-kaya tabyasında göğüs göğüseye boğuşularak geçen müdhîş safhası Türk tari-hinin en heybetli levhalarındandır.

Rusların o tarihe kadar Plevne muharebelerinde verdikleri telefâtın mecmûu Garp menbâlarında bile 50 bin gösterilir! Bu da Türk ordusunun bir buçuk mis-linden fazladır! Fakat Rus demek, tükenmez sürüler yetiştiren bir mahşer de-mektir: Onun için Rus ordusunun üçüncü Plevne muharebesinde yeddiği müdhîş

darbenin yegâne neticesi, yeni takviye sürüleri celbinden ibaret kalmıştır. O sırada üç taraftan muvâsala yolları kesilmiş olan Plevne'nin yegâne îâse yolu, cenubugarbiye giden Sofya şosesinden ibarettir: Bilhassa 3 Eylül=24 Şa'ban Pazartesi günü kanlı bir muharebeden sonra Lovatz=Lofça kasabasının sukutu üzerine cenup yolunun kesilmesinden itibaren Plevne'ye yalnız Sofya'dan erzak ve cephâne sevkedilebilmektedir. Gazi-Osman Paşa'nın yukarda gördüğümüz üçüncü büyük zaferi üzerine Şipka'daki Rus kuvvetlerinin başından muvakkaten kaldırılıp getirilmiş olan meşhur general Gurko'nun ilk yaptığı iş, 24 Teşrinievvel = 16 Şevvâl Çarşamba ve bir rivayete göre de 28 Teşrinievvel=20 Şevvâl Pazar günü 35 bin kişilik bir kuvvetle ortaya atılıp Sofya-Plevne caddesini zabt etmek suretiyle son muvâsala hattundan da mahrum kalan Plevne müdâfilerini açlığa ve cephânesizliğe mahkûm 'bir hâle getirmiş olmasıdır. İşte bundan dolayı zavallı Plevne artık elindeki erzakla cephâne tükeninceye kadar mukavemet edebilecek demektir.

Bu vaziyete karşı Orhâniye'de bir «İmdâd ordusu» teşkil edilmiş ve bu yeni ordunun Şark ve Cenup ordularıyla müsterek hareket ederek Plevne'yi kurtarmadan Süleyman Paşa Şark ordusuyla Elena üzerine yürüyecek, Cenup ordusu kumandanlığına ehliyetsizliğinden dolayı Umum-kumandanlıktan azledilmiş olan mühtedi Mehmed Ali Paşa tâyin edilmiştir! Tertib edilen plâna göre Baş-kumandan Süleyman Paşa Şark ordusuyla Elena üzerine yürüyerek, Cenup ordusu kumandanı Rauf Paşa Balkanların şimaline geçecek, İmdâd ordusu kumandanı Mehmed Ali Paşa da Orhâniye'den Lofça'ya taarruz edecek ve ondan sonra her üç ordu asıl hedef olan Tırnova üzerine müstereken yürüyecektir. Halbuki bunlardan Rauf Paşa yerinden bile kımıldamamış, Mehmed Ali Paşa general Gurko tarafından daha ilk adımında püskürtülmüş ve yalnız Süleyman Paşa Tırnova istikametinde taarruza başhıyarak bir sürü muvaffakiyetsizliklere mukabil Deli-Fuad Paşa'nın şecâat ve celâdeti sayesinde Elena zaferini kazanmıştır: Fevkalâde cesâretinden dolayı «Deli» denilen Fuad Paşa 4 Kânunuevvel = 28 Zülka'de Salı günü bir fırka askerle Elena civârındaki düşman tahkimâtına saldırıp Rus kuvvetlerini imhâ etmiş ve 11 sahrâ topuyla bir çok tüfek ve 156 esir almışsa da bu parlak muvaffakiyet mevzî bir hareket mâhiyetinde kalmış, Süleyman Paşa'nın böyle bir zaferden derhal istifâde etmiyerek bir kaç gün vakit geçirmesi Rusların Tırnova'ya bir çok takviye kıt'aları getirmesiyle neticelendikten başka, Paşa'nın bundan sonra 11 Kânunuevvel = 5 Zülhicce Salı günü giriştiği Maçka muharebesi de kazanılmadığı için, ordu muntazam bir ric'atle geri çekilmiştir.

Bu vaziyette Plevne için artık hiç bir imdâd ümidi kalmamış demektir: Yukarda gördüğümüz gibi oradaki muhteşem ordunun 28 Teşrinievvel = 20 Şevvâl Pazar günündenberi her tarafla muvâsalası kesilmiş, erzak ve levâzım kalmadığı ve havalar soğuduğu için açlık ve hastalık başlamış, cephâne tükenecek hâle gelmiş, yaralıları için sıhhi levâzım bile suyunu çekmiş, fakat bütün bunlara rağmen efsâne kahramanlarını andıran muhterem Gazi-Osman Paşa düşman orduları Baş-kumandanı Gran-dük Nicolas'nın 2 Teşrinisânî=25 Şevvâl Cuma günü hürmetkâr bir lisanla yazdığı teslim teklifnâmesini 13 Teşrinisânî = 7 Zülka'de Salı günü verdiği cevapta nâzik ve kat'î bir lisanla reddetmiş ve işte bundan dolayı 10 Kânunuevvel = 4 Zülhicce Pazartesi günü düşmanın ihâta çemberini Garp tarafından yapıp Sofya'ya çekilmek üzere meşhur huruç hareketini yapmıştır: Beşer kudretinin üstünde bir hamleyle yapılan bu ulvî harekette aç, zayıf, hasta, bitkin ve pejmürde kılıklı Türk yiğitleri çokluk ve tokluk içinde dalgalanan yüz elli bin kişilik bir düşman ordusuna saldırıp Vid suyunu geçmiye çalıştığı ve hattâ büyük muvaffakiyetler elde ettiği sırada her taraftan çevrilmiş, çok kanlı bir mücâdele olmuş, 2500 şehid ve 3500 yaralı verilmiş ve hattâ o bâdirede muhteşem Gazi-Osman Paşa merhumun sol dizinden giren bir kuruşun atının karnına saplanmış ve tabii artık ırkının ulu tarihine şeref veren mübarek ordu ile başındaki Şahnâme kahramanı muzafferiyetten daha şerefli bir esârete yükselmiştir.

Millî kahramanımızın teslim teklifini Erkânıharbiyye reisi Mirilivâ Tefvik Paşa iki suvâri neferiyle düşman hattına gidip kıt'a kumandanlarından general Stroukof / Strukof'a kendini takdim ettiken sonra kısaca tebliğ etmiş ve bunun üzerine Strukof büyük Türk kumandanını yaralandıktan sonra girmiş olduğu ahşap eve gidip dizindeki kurşun yarası sarıldığı sırada huzuruna kabul edilerek Rus ordusu nâmına hayranlıklarıyla tebriklerini arzetmiş, şanlı müşirimizin teklifine rağmen huzurunda oturmayıp teeddüben ayakta durmuş, muhterem Gazi düşman generaliyle Fransızca görüşmüş ve artık yapılabilecek bir şey kalmadığı için teslim olmak mecburiyyetinde kaldığını söylemiş, Strukof Allâhın takdirinden bahsederek teselli sözleri söyledikten sonra büyük mağlûbun huzurundan çıkmış ve biraz sonra da âmiri olan Vid cephesi kolordu kumandanı general Ganetzky/Ganetsky ile beraber tekrar gelmiştir: Gazi-Osman Paşa Türk tarihinde ebedî bir nur gibi parlıyacak olan şanlı kılıcını belinden çıkarıp hafifçe içini çektiikten sonra işte bu kolordu kumandanı general Ganetzky'ye teslim etmişse de, biraz sonra Rus orduları Baş-kumandanı Gran-dük Nicolas Nicolaïévitch/Nikolayevič öyle kılıcı ondan iyi kullanacak kimse olamayacağı için, hürmetlerle ve askerî merâsimle iâde etmiştir. Ganetzky'den biraz sonra Gran-dük nâmına arz-ı-tâzîmât için meşhur general Skobelef ile oğlu genç general Skobelef gelmiş ve nihayet gene o gün yaralı kahraman arabayla Rus karargâhına götürülürken etrâfında kendi yâverleriyle erkânıharbiyyesinden başka general Strukof ve diğer bir takım Rus zâbitleri de atlarla yâver gibi refâkat etmişlerdir: Alayın önünde bir Rumen ve arkasında da bir Rus suvâri kıt'ası vardır.

Plevne müdâfînin Bogot'daki İmparatorluk karargâhına götürülmesi o tarihten iki gün sonra 12 Kânunuevvel = 6 Zülhicce Çarşamba gününe müsâdiftir: Orada büyük müsâfir için güzel bir Kırgız çadırı kurulmuş, her türlü istirahat ve tedâvi esbâbı te'min edilmiş ve en seçme askerlerden selâm kıt'aları hazırlanarak askerî merâsim yapılmıştır. Bogot karargâhında dört gün kalıp çar ikinci Alex-andre'la görüşen Gazi-Osman Paşa ile maiyyeti 16 Kânunuevvel = 10 Zülhicce Pazar günü Rusya'ya götürülmüşlerdir.

Plevne müdâfaası bu senenin 19 Temmuz = 8 Râceb Perşenbe gününden 10 Kânunuevvel = 4 Zülhicce Pazartesi gününe kadar tam 4 ay, 23 gün = 145 gün sürmüş, beş aya yaklaşan bu müddetin her günü ateş içinde geçmiş, üç büyük zafer kazanılmış, düşman zâyîatı seksen bini aşmış, bütün Rus ordularının ileri hareketi işte bu yüzden aylarca felce uğrayıp durduğu için düşmanın Rumeli istilâsiyle İstanbul tehdidi geciktikçe gecikmiş ve bu suretle Türk ordusunun muhtelem tarihine düşmanların bile gözlerini kamaştıran nûrânî bir levha daha ilâve edilmiştir.

Plevne'nin sukutu düşmanın o cephedeki 120-150 bin kişilik büyük bir ordusunun hareket serbestisini te'min etmiş olduğu gibi, Rus ileri hareketinin yeniden başlamasına ve yukarda bu sene vukuâtının «28 Şubat» fıkrasında sulh akdettiğini gördüğümüz Sırbistan'ın da 14 Kânunuevvel = 8 Zülhicce Cuma günü yeniden harb ilân etmesine sebep olmuştur: Bu suretle Rus ileri hareketi esnâsında Rumanya ve Karadağ gibi peyklerine Sırbistan da iltihak etmiş demektir. Bunlardan Sırp ordusu biraz sonra 1878 = 1295 senesi 10 Kânunusânî = 6 Muharrem Perşenbe günü Niş'e girmiş, gene o gün Karadağ ordusu Antivari = Bar limanına girdikten dokuz gün sonra 19 Kânunusânî = 15 Muharrem Cumartesi günü Dulcigno/Ulçin = Ölgün limanını zabtetmiş, 24 Şubat = 21 Safer Pazar günü Rumanya ordusu Vidin'e girmiş ve hattâ İslâvîğa karşı Yunan hukukunu te'min bahânesiyle Yunanistan bile 2 Şubat=29 Muharrem Cumartesi günü Tesalya'ya 12 bin asker sevketmiştir!

Asıl fâcia Rus ileri hareketindedir: Yukarda gördüğümüz gibi Ruslar Şıpka geçidini daha seferin başlarında işgal ve tahkim etmiş oldukları için, Edirne yolu kendilerine açık demektir. Bu vaziyete karşı Sultan Hamid askerî müşâvirlerinin ve bilhassa Ser-asfer kaymakamı Çerkes-Rauf Paşa'nın yanlış telkinlerine uyarak ordunun Kızanlık'dan Samakowo=Samaku'ya kadar 300 kilometrelik bir cep-

hede Balkan geçitlerini ceniuptan tutmasına karar vermişse de, bu plân askeri mütehasşislarca şiddetle tenkid edilir. Balkanların şimalindeki muvaffakiyyetsizliklerden sonra o kadar geniş bir cepheye dağılmak tabii çok tehlikelidir: En doğru hareketin Edirne ve Çatalca tahkimâtına toplanmaktan ibaret olduğundan bahsedilir; hattâ Baş-kumandan Süleyman Paşa da bu fikirdedir: Edirne'yi tahkim edip merkez ittihaz etmek istemişse de İstanbul'a derd anlatamamıştır; bunun sebebi, kendisini istirkab eden Çerkes-Rauf Paşa'nın pâdişaha Sultan Aziz'in hal'inde en mühim rolü oynıyan Süleyman Paşa gibi bir kumandanın Edirne'ye gelmesi tehlikeli olacağından bahsederek «Vehm-i Hümayûn»u tahrik etmiş olmasıdır! Bu bakımdan felâketin bütün mes'ûliyyet ve vebâli Rauf Paşa'nın boynundadır. İşte bundan dolayı 60 taburla Balkanların cenubuna getirilen zavallı Süleyman Paşa zorla Tatar-Pazarcığı'na gönderilmiş, i'tiraz ve hattâ istifâ bile etmişse de dinletememiş, nihayet beklenen felâket çıkagelmış, 40-50 bin kişilik bir ordu başında Şıpka geçidini aşan general Radetzky ferik Veysel Paşa kumandasındaki Şıpka kolordusunu çevirmiş, 1878 = 1295 senesi 9 Kânunusânî=5 Muharrem Çarşamba günü kanlı mücâdelelerle karargâha kadar girmiş ve işte bunun üzerine Veysel Paşa bir beyaz bayrak çektiyip teslim olmuştur: Bu kolordunun mevcudunu 25 bin göseren bir rivayete mukabil, teslim olanların 12 bin askerle 280 zâbit, dört miralay ve bir de Veysel Paşa'dan ibaret olduğu da rivayet edilir.

Süleyman Paşa'nın bundan sonraki muharebeleri artık birer felâket şeklinde tetselsül etmiştir: Filibe'ye doğru ilerliyen general Radetzky Osmanlı baş-kumandanının Edirne ile muvâsalasını kesmiş, meşhur Gurko'nun taarruzlarına uğrıyan Süleyman Paşa arâzi müşkilâtına rağmen çok mâhirâne bir hareketle Gülmülcüne'ye doğru ric'ate mecbur olmuş, düşman ordusunun karşısında artık hiç bir ciddi mukavemet kalmamış, 3 Kânunusânî 1878 = 28 Zülhicce 1294 Perşembe günü Sofya düştükten sonra 8 Kânunusânî=4 Muharrem 1878 = 1295 Salı günü Kızanlık ve İhtıman, ertesi gün Samaku, 14 Kânunusânî=10 Muharrem Pazartesi günü Yeni-Zağra, Çırpan ve Tatar-Pazarcığı, 16 Kânunusânî = 12 Muharrem Çarşamba günü Turnova, 17 Kânunusânî=13 Muharrem Perşembe günü Filibe, 19 Kânunusânî=15 Muharrem Cumartesi günü Cisir-i-Mustafapaşa ve nihayet 20 Kânunusânî=16 Muharrem Pazar günü de Edirne sukut etmiştir: Edirne'de Ahmed Eyyub Paşa kumandasında sekiz bin asker bulunduğundan bahsedilir: Yanbolu'dan Mehmed Ali Paşa kumandasında gelecek kuvvetleri bekliyen Ahmed Eyyub Paşa nihayet mühtedi Mehmet Ali Paşa'nın son mağlûbiyyetlerden ürkip Edirne'ye uğramıyarak Kırkkilise=Kırklareli üzerinden İstanbul'a savuştuğunu haber alınca şehri tahliye etmiş ve işte bundan dolayı general Skobelef ordusunun pişdarına kumanda eden general Strukof hiç bir mukavemet görmeden suvâri kuvvetleriyle Edirne'yi işgal edivermiştir! Baş-kumandan Gran-dük Nicolas'nın Edirne'ye gelişi 26 Kânunusânî=22 Muharrem Cumartesi gününe mü-sâdiftir.

İşte bu son felâket üzerine artık Rus ordusuna İstanbul yolu da açılmış, 26 Kânunusânî=22 Muharrem Cumartesi günü Dimetoka ve Uzunköprü, 29 Kânunusânî=25 Muharrem Salı günü Çorlu, 5 Şubat=2 Safer Salı günü Silivri, 6 Şubat=3 Muharrem Çarşamba günü de Çatalca sukut etmiş ve nihayet Rus orduları baş-kumandanı Gran-dük Nicolas Nicolaïevitch/Nikolayevič aşağıki senenin «31 Kânunusânî» fıkrasında göreceğimiz mütârekeyi bile ihlâl ederek Ayastefanos=Yeşilköy'de karargâh kurmuştur! Midhat ve Dâmad-Mahmud Paşaların pâdişahı bile tehdid ederek devletin başına zorla açtırdıkları harb mâcerâsı işte böyle neticelenmiştir: Yukarda bu senenin «18 Kânunusânî» fıkrasına bakınız).

1878 = 1295

11 Kânunusânî = 7 Muharrem, Cuma: İbrahim Edhem Paşa'nın azliyle Dâhiliyye nâzırı Ahmed Hamdi Paşa'nın sadâreti.

(Edhem Paşa'nın azline sebep, yukarıki fıkrada gördüğümüz askeri felâketlerden

dolayı Meclis-i-Meb'ûsân'ın gizli bir celsesinde şiddetle tenkid edilmesi ve hattâ pâdişaha şikâyet edilmiş olmasıdır: Sadâret müddeti yukarıki senenin 5 Şubat=26 Muharrem Pazartesi gününden itibaren 11 ay, 4 gündür).

31 Kânunusâni = 27 Muharrem, Perşembe: Edirne mütârekesi.

(Yukarıki sene vukuâtının son fıkrasında gördüğümüz Şıpka felâketinde ordunun esir olması artık hiç bir mukavemet ümidi bırakmamış ve İstanbul bile tehlikede kalmış olduğu için Kızanlık/Kazanlık'da bulunan Rus baş-kumandanı Gran-dük Nicolas'ya telgrafla mürâcaat edildikten sonra Hâriciyye nâzırı Server Paşa birinci ve Hazine-i-Hâssa nâzırı Nâmık Paşa ikinci murahhaslıkla gönderilerek mütâreke taleb edilmiştir: Bu iki murahhasstan başka ferik Necib ve Erkanharbiyye mirilivâsı Osman Paşalarla kaymakam Ağâh Bey de askerî müşâvir tâyin olunmuştur. 19 Kânunusâni=15 Muharrem Cumartesi günü Kızanlık'a vâsıl olan bu hey'et Edirne'nin sukutuna kadar Rus karargâhiyle beraber göçebelik etmiş, Sultan Hamid mütâreke talebimizin kabulü için Rusya imparatoruna ve delâlette bulunması için de İngiltere kraliçesine telgraflar çekmiş, kraliçe Victoria da çara telgraf çekerek tavassutta bulunmuş ve nihayet «Sulh esasları» mütâreke ile beraber imzâlanmak şartıyla Gran-dük muvafakat etmiş ve işte bunun üzerine bu gün Edirne'de iki vesika imzâlanmıştır: Bunların biri on maddelik «Mütâreke mazbatası», biri de Rusya'nın istediği gibi tesbit ettirdiği beş maddelik «Esâsât-ı Sulhiyye» mukavelesidir; bu mukavele, aşağıda bu senenin «3 Mart» fıkrasında göreceğimiz «Ayastefanos Mukaddimât-ı Sulhiyyesi»nin ana-hatlarından mürekkeptir).

4 Şubat = 1 Safer, Pazartesi: Ahmed Hamdi Paşa'nın azliyle Maârif nâzırı Ahmed Vefik Paşa'nın «Baş-vekil» ünvânıyla ilk sadâreti.

(Azlın sebebi hem mağlubiyetten, hem Sultan Murad tarafdarlarının faaliyetinden müteessir olarak Yıldız sarayına çekilip etrâfına bir çok asker toplamış olan Sultan Hamid aleyhine Meclis-i-Mebûsân'da bir takım dedikodular başlamış olmasından dolayı Hamdi Paşa'nın pâdişaha Yıldız'daki inzivâsına nihayet verip Dolmabahçe'ye inerek halkın sevgisini kazanmaya çalışmasını tavsiye etmesi ve Sultan Hamid'in de Dolmabahçe teklifini hal'ine zemin hazırlanmakla tefsir etmiş olmasıdır: Hamdi Paşa'nın sadâreti bu senenin 11 Kânunusâni=7 Muharrem Cuma gününden itibaren 24 günden ibarettir. — Meclis-i-Mebûsân'ın ilk ictimâ devresinde riyâsette bulunduktan sonra Edirne valiliğine, Âyân âzâlığine ve nihayet Maârif nâzırlığına tâyin edilmiş olan Mollâre mütercimi Ahmed Vefik Paşa Sadâret ünvânının Baş-Vekâlet'e tahvilini bizzât istemiştir: Ailesi ve milliyeti için beşinci ciltte «Vezir-i-f-azamlar», cedvelinde 249 numaraya bakınız).

13 Şubat = 10 Safer, Çarşamba: İlk Meclis-i-Meb'ûsân'ın tâtili.

(İctimâ devresinin «Hitâmina bir ay kalarak», Meclisin Kanun-ı-esasî mucibince tâtil hakkındaki Meclis-i-Vükelâ mazbatasında sebep olarak ahvâlin fevkalâdeliğinden bahsedilirse de, hakiki sebepleri şöyle sıralanabilir:

1 — Yukarıki fıkrada gördüğümüz gibi Meclis-i-Meb'ûsân'da pâdişah aleyhine bir takım dedikodular başlamış ve hattâ Rus ordularının İstanbul'a doğru ilerlemesinden hâsıl olan mühlik vaziyeti müzâkere için bu gün sarayda toplanan fevkalâde bir mecliste Astarçılar-kethudâsı Ahmed Efendi isminde bir meb'us ayağa kalkıp pâdişaha :

— Siz bizim fikrimizi pek geç soruyorsunuz!

diye başlayarak çok şiddetli sözlerle târizde bulunmuş ve sanki başka memle-

ketlerde harb harekâtını meb'uslar idare edermiş gibi Meclis-i-Meb'ûsân'ın mağ-lûbiyetten dolayı hiç bir mes'ûliyyet kabul etmiyeceğini tekrar tekrar söyleyince son derece hiddetlenen Sultan Hamid artık dedesi ikinci Mahmud'un yolundan gitmiye mecbur olduğundan bahsederek salonu terketmiştir;

2 — Rengârenk ırklar, diller, dinler ve türlü türlü milliyetlerden mürekkep iğ-reti bir mûzaik hâline gelmiş olan Osmanlı imparatorluğu Garp tarzında bir meşrutiyete tahammül edebilecek bir devlet değildir: Kanun-i-esasinin te'min et-tiği şahsî hürriyeti akalliyet unsurları millî hürriyet ve hattâ muhtariyet ve is-tiklâl hakkı mânâsına almış ve işte bundan dolayı ilk Meclis-i-Meb'ûsan parti grupları yerine milliyet gruplarının mücâdele ve entrika sahnesi hâline gelmiş-tir; meselâ Kanun-i-esasî'nin resmî dil kabul ettiği Türkçeye karşı İstanbul Rum meb'uslarından Vasilâki Efendi meclisin sekizinci celsesinde Nutk-ı-Hümâyûn'a verilecek cevap müzâkere edilirken Osmanlı tarihinde yalnız mezheplerle milli-yetlerin değil, anâsır dillerinin de muhâfaza edilmiş olduğu hakkında bir kayıt konulmasını isteyince reis Ahmed Vefik Paşa tarafından şiddetli bir mukabele görmüş, on ikinci celsede Suriye meb'uslarından Nevfel Efendi «Her cemâatin ismi yine bâkî kalır; Osmanlı ismi cemâat ismini kaldıramaz!» diye haykırmış, gene aynı celsede Erzurum'un Ermeni meb'uslarından Hamazasp Efendi:

— Kanun-i-esasiden maksat her kavmin hukukunu muhâfazadır!»

demekten çekinmemiş ve gene aynı Ermeni meb'us on altıncı celsede de :

— Hristiyan köylerinde kâtip tutup da lisân-i-resmîyi yazdırmak için külfet edilecek; köylerde çok kimse okumak yazmak bilmez: Her karye kendi lisânı üzre yazsun!

diye bütün akalliyet dillerinin Türkçe ile beraber resmî lisan olmasını istiycek kadar ileri gitmiştir! Bu gibi misaller daha pek çok sayılabilir;

3 — Meşrutiyet yalnız mecliste değil, meclis hâricinde de anâsırın iftirak ve is-tiklâl cereyanlarını körüklemiş, devlet aleyhine bir takım siyasî hareketlere ve hattâ Türk hâkimiyetine karşı millî komiteler teşekkülüyle ısyanlar çıkmasına bile sebep olmuştur: İkinci meşrutiyet devrinde «Ermeni komitelerinin âmâl ve harekât-ı ihtilâliyyesi» hakkında Emniyet-i-Umumiyye tarafından neşredilen res-mî vesikalar mecmuasının 11 inci sahifesinde izah edildiği gibi, ilk meşrutiyetin ilânı üzerine Ermeni mekteplerinde millî ihtilâl ve istiklâl manzumeleri teren-nüm edilmiye ve Gedikpaşa tiyatrolarında Ermenistan istiklâlini tervec eden müheyyic piyesler temsiline başlandıktan başka, Rus ordusu İstanbul kapularına dayandığı zaman Ermeni patriki Nerses Patrikhâne nâmına Gran-dük Nicolas'ı Ayastefanos karargâhında ziyaret etmiş, bir de muhtıra verip Şarkî-Anadolu'da müstakıl veyahut Rus kontrolü altında bir Ermeni devleti kurulmasını istemiş ve bu maksatla Avrupa'ya da bir hey'et göndermiştir. Gene o sırada Arnavut milliyetçileri Prizrin'de ve Debreli-İlyas Paşa isminde bir sergerde'nin riyâsetin-de «Arnavut millî birliği = Ligue Nationale Albanaise» isminde bir ihtilâl ce-miyeti kurmuş ve bu ısyan teşkilâtı Arnavutluğun bir kısmında idareyi eline almış ve nihayet devleti askeri bir tenkil hareketine mecbur etmiştir. Ötedenberi Yunanistan'a iltihak etmek isteyen Epir rumlarının meşrutiyet taşkınlıkları da Türk hâkimiyetinin aleyhinedir.

Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın ilk sadâreti zamanında Hey'et-i-Vükelâ nâmına pâdişaha takdim edilip İbn-ül-Emin Mahmud Kemal tarafından neşredilen gizli bir muh-tıradâ ilk Meclis-i-Meb'ûsân'dan bahsedilirken anâsır meselesi şöyle izah edilir :

«Hristiyan meb'usların her birisi mensub olduğu milletin âmâl-ü-makaası-dını tervice bezli-i mesâil ederek Ermeniler Ermenistan hakkında nutuklar irâdına ve Rumlar Tırhala vesaire hakkında tervec-i merâma tasaddî ile dâhil-i Meclis'de ve Vükelâ üzerinde âdetâ icrây-ı hükm-ü-nüfûz eylemeğe cür'et etmiş idiler». Gene aynı menbâda Almanya imparatoruna nişan götüren müşir Ali Nizâmî Pa-şa'ya meşhur prens Bismarck'ın şu sözü söylemiş olduğundan bahsedilir :

— Siz iyi ettiniz de parlâmentoyu bertaraf eylediniz: Çünkü bir devlet, millet-i vâhideden mürekkep olmadıkça onun parlâmentosunun fâidesinden ziyâde ma-

zarratı olur!

Her halde ilk Meclis-i-Meb'ûsan dağılmayıp devam etmiş olsaydı, Osmanlı imparatorluğu Yirminci asrı idrâk etmeyip daha On-dokuzuncu asrın sonlarında inhilâl edip giderdi: İkinci meşrutiyetin on senelik kanlı ve hazin tarihi bu acı hakikatin en büyük delilidir. İşte bütün bunlardan dolayı meseleyi yalnız Sultan Hamid'in müstebitliği ile izah edivermek doğru değildir: İkinci Abdülhamid'in meşrutiyet ve milliyet meseleleri hakkındaki fikirleri için yukarda 1876=1293 vukuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının ikincisine bakınız. — İlk Meclis-i-Meb'ûsan yukarıki senenin 19 Mart=4 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden itibaren tam 10 ay, 25 gün faaliyette bulunmuştur. — Sultan Hamid meclisi dağıtmış olmakla beraber, Kanun-ı-esasî'yi ilga etmemiş, ikinci meşrutiyete kadar devlet salnâmelerinin başına her sene muntazaman âdetâ bir hâtıra gibi dercedilmiş ve bu suretle meşrutî devlet şekli itibarî olarak güyâ muhâfaza edilmişse de tatbik edilmemiştir).

3 Mart = 28 Safer, Pazar: Ayastefanos «Mukaddimât-ı-Sulhiyye» si.

(Bu tarihten 32 gün evvel imzâlanan Edirne mütârekesiyle «Esâsat-ı-Sulhiyye» için yukarda bu senenin «31 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Bu 32 gün içinde İstanbul çok büyük bir tehlike geçirmiş, Rus baş-kumandanı Gran-dük Nicolas Osmanlı pâyitahtına bir fırka asker sokacağını ve bunun üzerine İngiltere hükûmeti de kendi menâfiini himâye için İstanbul limanına bir filo göndereceğini bildirmiş, Sultan Hamid Rus çarı ve İngiltere kraliçesiyle telgraf muhâberelerinde bulunmuş, Ruslar İstanbul'a yaklaşırken yedi zırhlıdan mürekkep bir İngiliz filosu da dostâne bir hareketle Çanakkale-boğazı'ndan geçip 14 Şubat=11 Safer Perşembe günü Marmara'ya girerek Adalar civârına kadar geldikten sonra Mudanya'da demirlemiş ve nihayet bu iki devlet arasındaki rekabeti ustalıkla iştis-mâr eden Sultan Hamid, Rus fırkasının şehre ve İngiliz filosunun da limana girmesini önlemiştir. Yalnız İngiliz gemilerinin Mudanya'yı üs ittihaz etmelerine mukabil Gran-dük Nicolas da mütâreke mukavelesine mugayir olarak şimdi «Yeşilköy» dediğimiz «Ayastefanos»,u karargâh ittihaz etmiş ve meşhur «Mukaddimât-ı-Sulhiyye» işte orada müzâkere ve imzâ edilmiştir.

Osmanlı baş-murahhaslığına Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa ve ikinci murahhaslığına da Berlin büyük-elçisi Sa'dullah Bey tâyin edilmiştir; Rus murahhasları da mâhut kont İgnatiev/İgnatief ile çarın mâbeyncilerinden Nélidow / Nélidof'dur. — 29 maddeden mürekkep olan Ayastefanos muâhedesinin müzâkeresi esnâsında mühim bir hâdise olmuş, Ruslar Sultan Aziz devrindenberi Karadeniz'e hâkim olan Türk donanmasından altı zırhlının kendilerine terkini istemiş, Bâb-ı-Âli bu kaydin kaldırılması kabil olmazsa bir protesto ile bilmeceburiyye kabulüne karar vermiş, fakat Sultan Hamid bu kararı kat'iyyen kabul etmiyerek Baş-vekil Ahmed Vefik Paşa ile diğer vükelâya şu meşhur Hatt-ı-Hümâyûnu göndermiştir:

«Baş-vekil Paşa'ya ve Safvet Paşa'ya ve sair Vükelâya kasemle beyân ederim ki Donanmâ-yı-Hümâyûnumun elden çıkarılmasına kat'iyyen re'yim ve rızâm yoktur. Her türlü fedâkârlığı eder, fakat bu donanma maddesini esâsen reddey-lerim ve esbâb-ı mücibesini dahî beyâna muktedirim. icâbı hâlinde donanmayı gaib etmemek için cânımı fedâya hâzırım. Fi 5 Şubat sene 93 = 27 Şubat 1878». Ahmed Vefik Paşa Ayastefanos'a gidip bu Hatt-ı-Hümâyûnu Grand-dük Nicolas'ya göstererek donanma meselesinden vazgeçirmiş ve hattâ Gran-dük bu hattı «Te-berrüken» nezdinde hıfzetmek istemişse de bir kaç gün sonra geri alınmıştır.

Ahkâmı çok ağır olan Ayastefanos muâhedesine «Préliminaires de paix = Mukaddimât-ı-Sulhiyye» denilmesi, yâni kat'i bir sulh muâhedesi sayılmaması, Avrupa devletlerinin işe müdâhale ederek tâdilât yaptıracaklarından Rusya'nın emin olmasındandır. Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa'nın hıçkırıklarla ağlıyarak imzâla-

diği bu müdhiş muâhedenin en feci hususîyeti Balkanlardaki Osmanlı arâzisini birbirlerinden ayrı üç parçaya bölmüş olmasında gösterilebilir. Bunun sebebi, Karadeniz'den Adalar-denizi'ne ve Trakya'dan Arnavutluğa kadar uzanan büyük bir Bulgaristan teşkil edilmiş olmasıdır: Osmanlı hâkimîyeti altında bir prenslik şeklini alan bu büyük Bulgaristan'a Tuna boylarından başka Trakya'nın Kırk-kilise=Kırklareli'ni de ihtivâ eden bir kısmıyla bütün Makedonya da ilhak edilmiştir! Karadağ, Sırbistan ve Rumanya beylikleri büyütlülerek istiklâlleri tasdik olunmuş ve işte bundan dolayı Türkiye'nin elinde Trakya'nın mütebâkî kısımları, Selânik limanını da ihtivâ etmek üzere Halkidikya yarımadası ve nihayet daha garpte Epir, Tesalya, Arnavutluk ve muhtariyetle idare edilecek olan Bosna-Hersek havâlisi kalmıştır: Fakat araya Bulgaristan arâzisi girdiği için, bu üç parçanın birbiriyle ittisâli yoktur! Muâhedenin en ağır şartlarından biri de harb tazminatına âid olan 19 uncu maddedir: Bir milyar dört yüz on milyon ruble = 164 milyon Osmanlı altınını bulan bu müdhiş tazminatın Türkiye için te'diyesi kabil olamayacağından dolayı Balkan cephesinde Şimalî-Dobruca ile Tuna deltasındaki adaların ve Anadolu cephesinde de Batum, Kars, Ardahan ve Bâyezid sancaklarının Rusya'ya terki kararlaştırılmış, buna mukabil tazminat yekûnundan bir milyar yüz milyon ruble tenzil edilmiş ve işte bu suretle borç yekûnu üç yüz on milyon rubleye immiştir: Rus baş-kumandanının dikte ettirdiği bu ağır ve mühlik şartların kabulü, Ayastefanos'a dayanan Rus ordusunun istediği anda İstanbul'a giriverecek bir vaziyette bulunmasındandır. Muâhedenin 25 inci maddesi de Türk topraklarının Ruslar tarafından tahliyesine âittir: Onun için de kat'î sulh muâhedesinin akdinden itibaren üç ay mühlet tâyin edilmiştir! — Ayastefanos mukaddimât-ı sulhiyyesini tâdil eden Berlin muâhedesini için aşağıda bu sene vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız).

18 Nisan = 15 Rebî'ül-âhîr, Perşembe: Ahmed Vefik Paşa'nın azliyle Rûsûmât-emini Mehmet Sâdık Paşa'nın «Reis-i Meclîs-i Vükelâ = Başvekîl» ünvânıyla sadâretî.

(Azlın sebebi, Ahmed Vefik Paşa'nın İstanbul'daki Rumeli muhâcirlerini kullanarak Sultan Hamid'i gûyâ hal'edeceği hakkında bir jurnal verilmiş olmasıdır: Paşa'nın bu ilk sadâreti bu senenin 4 Şubat = 1 Safer Pazartesi gününden itibaren 2 ay, 9 gün sürmüştür).

20 Mayıs = 18 Cumâda-1-ülâ, Pazartesi, Ezânî saat 5 = Zevâlî 12,24: Ali Suâvî vak'ası.

(Türk milliyetçiliği tarihinin en büyük simâlarından olan Ali Suâvî merhum «Kâğıtçı-Hüseyn Ağa» isminde bir Anadolu türkünün öğrencisidir: 1839=1255 de İstanbul'un Cerrahpaşa mahallesinde doğmuş olmakla beraber, âile yurdu Çankırı vilâyetinde Çerkes kazasının şimdi Mecidiyye denilen eski Viranşehir nâhiyesindeki Çay/Çaylı köyüdür. Şahsiyeti hakkında «Ali Suâvî'nin Türkçülüğü», ismiyle Cumhuriyet gazetesinin muhtelif nüshalarında neşredildikten sonra 1942 tarihinde risâle şeklinde iki tab'ı yapılmış olan eserimizde mufassal izâhat vardır. Ali Suâvî anadan-doğma ihtilâlcidir. İhtilâl için yaratılmış, ihtilâl için yaşamış ve ihtilâl içinde ölmüştür. Tanzimat ve birinci meşrutiyet devirlerinde fikrini camından tatlı bilen ve öyle bildiği için ecel şarabını kendi eliyle hazırlayabilen yegâne ihtilâlcî ondan ibarettir. «Çırağan vak'ası» şeklinde de bahsedilen «Ali Suâvî vak'ası» ruh kuvvetinin misline ender tesadüf edilen muhteşem bir beyyinesi demektir.

Bu meşhur «vak'a», Suâvinin Sultan Hamid'i hal'edip Sultan Murad'ı tekrar tahta çıkarmak için Çırağan sarayına yaptığı kanlı bir baskın hareketinden iba-

rettir: Büyük ihtilâlcinin hayatına mal olan bu müdhiş teşebbüsten maksadı, havsalasına sığmayan «Ayastefanos mukaddimât-ı sulhiyyesi»ni iptâl ederek İstanbul önlerindeki Rus ordusuna mukavemet ve hattâ taarruzdur! Bu fikrini Sultan Hamid'e kabul ettiremediği için saltanat tebeddülüne lüzum gördüğünden bahsedilir: «Yeni-Osmanlılar», nâmına Avrupa'da yıllarca neşriyatta bulunduktan ve nihayet İstanbul'a geldikten sonra kendisini pâdişaha Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı Eğinli-Said Paşa takdim etmiş olduğu gibi, tuhaf bir tesadüf eseri olarak tenkil hareketini de Yıldız'dan bölüklerle asker ve tersânenen filikalar sevkettiren Said Paşa idare etmiştir.

O sırada İstanbul Rumeli muhâcirleriyle doludur ve bunların içinde Balkan komiteciliğinin her türlü şûriş ve iğtişâş unsurları vardır: Vaktiyle Filibe Rüşdiyesinde hocalık ettiği zaman kazanmış olduğu hürmet ve itibar sayesinde bilhassa Filibe muhâcirlerinden istifade eden Suâvi bir kaç yüz kişi elde etmiş, bunların bir kısmı karadan ve bir kısmı da Ali Suâvi ile beraber denizden Çırağan'a gelmiştir: Bunun sebebi, kendisinin o sırada Şemspâşâ'da oturmasıdır; oradan Kuzguncuğ'a gelen ateşli ihtilâlcî, adamlarıyla beraber bir mavnaya girip Çırağan rıhtımına çıkmış, kapudaki nâbetçi yaralandıktan sonra pencere camları kırılıp «Pâdişahım çok yaşa» sesleriyle içeri girilmiş, Eğinli-Said Paşa'nın hâtîrâtına göre Ali Suâvi, Sultan Murad'ın kolundan tutup:

— Aman Efendim, gel bizi Moskoflardan halâs et!
dediği sırada içeri dalan Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa elindeki sopayı Suâvi'nin tâlîsiz başına indirerek derhal yere sermiştir. En kuvvetli rivayete göre bu meşhur vak'ada 23 kişi ölüp 15 kişi yaralanmıştır: Kurşun sesleri Yıldız'a kadar aksettiği için, vak'adan derhal haberdâr olan Sultan Hamid Cumalık üniformasını giyip silâhlanmış ve Sultan Murad muvaffak olduğu takdirde Yıldız kuvvetleriyle üzerine yürüme karar vermiştir. — İhtilâlcilerden bir çokları yakalamp Yıldız'da teşkil edilen istintak komisyonuna verildiği gibi, vaktiyle Suâvi'yi pâdişaha takdim etmiş olan Eğinli-Said Paşa da derhal gözden düştüğü için bir kaç gün sonra Mâbeyn müşirliğinden azledilerek valilikle İstanbul'dan ve siyasi hayattan uzaklaştırılmış ve yerine Hâssa müşirliğinde bulunan Plevne kahramanı Gazi-Osman Paşa tâyin edilmiştir. — Vak'anın sona ermesi Ezânî saat 7=Zevâlî 2,24 dedir. — Ali Suâvi merhumun ateş gibi bir milliyet şûûriyle atılmış olduğu bu çığınca hareket Sultan Hamid'in vehmini büsbütün alevlendiren en mühim vak'a sayılır).

28 Mayıs = 26 Cumâda-l-ülâ, Salı: Mehmet Sâdık Paşa'nın azliyle Meclis-i Vükelâ'ya me'mur Mütercim-Rüşdi Paşa'nın beşinci ve sonuncu sadâreti.

(Azlin sebebi, Çırağan vak'ası üzerine «Artık Sultan Murad'ın çâresine bakmadır!» diyen Sâdık Paşa'nın bu sözü Sultan Hamid'in vehmine dokunmuş olmasıdır: Sadâret müddeti bu senenin 18 Nisan=15 Rebî'ül-âhîr Perşembe gününden itibaren 1 ay, 10 günden ibarettir; bu değişiklik üzerine «Baş-vekil» ünvâm kaldırılmış ve Mütercim Paşa «Sadr-ı a'zam» ünvânıyla iş başına geçmiştir).

4 Haziran = 3 Cumâda-l-âhire, Salı: Rusya'ya karşı Türk-İngiliz ittifakı ve Kıbrıs muâhedesı.

(Yukarda bu senenin «3 Mart», fıkrasında gördüğümüz «Ayastefanos mukaddimât-ı sulhiyyesi» mucibince teşkil edilecek büyük Bulgaristan'ın Adalar-denizi'ne inmesi demek, hakikatte Rusya'nın Akdeniz'e çıkması demektir: Diğer Balkan devletlerinin Rusya sayesinde genişleyip istiklâllerine kavuşmaları da bütün Balkanları Rus nüfuzuna sokan bir vaziyettir ve bu da bir çok İslâv tebeası bulunan ve bilhassa Bosna-Herseg'e göz dikmiş olan Avusturya'yı telâşa

düşürmüştür. İşte bundan dolayı Londra ve Viyana hükümetlerinin teşebbüsüyle 1856 Paris muâhedesinde imzaları bulunan devletlerin Ayastefanos mukaddimâtı yerine kat'î bir sulh muâhedesini tanzim etmek üzere Almanya hükûmetinin dâvayla Berlin'de bir kongre akdetmelerine karar verilmiş ve bu karar Bâb-ı Ali'ye de tebliğ olunmuştur.

Ayastefanos mukarrerâtını tâdil ettirebilmek için Berlin kongresine fevkalâde bir ehemmiyet veren ve bu hususta Rusya'ya karşı Garp devletlerinden ve bilhassa İngiltere'den istifade etmek isteyen Sultan Hamid'in bu sırada büyük bir siyasi faaliyet gösterdiğinden bahsedilir. Fırsattan istifade etmek isteyen İngiltere'nin Kıbrıs meselesini ortaya atması işte bu Berlin hazırlıkları esnâsındadır. Kıbrıs adasını Osmanlı hâkimiyeti altında kalmak şartıyla işgal etmek isteyen İngiltere, buna mukabil kongrede Ayastefanos mukarrerâtının tâdilini der-uhde etmiştir: İsanbul'da yapılan gizli müzâkerelerde İngiliz elçisi Rumeli cihetine âit tâdilât hakkında söz vermekle beraber, Rusya'nın tazminâta mukabil elinde tuttuğu Batum, Kars ve Ardahan sancaklarını iade etmiyeceğinden ve hattâ Şarkî-Anadolu'nun başka taraflarına da tecâvüz edeceğinden bahsetmiş ve öyle bir ihtimâlde karşı İngiltere'nin Türkiye ile tedâfüi bir ittifak akdine hazır olduğunu bildirmiştir: Kıbrıs'ın işgali, zâhiren işte böyle bir ittifak mucibince İngiltere'nin Rusya'ya karşı elinde bir üssülhareke bulundurmamak istemesindendir. Hakikatte ise Şarkî-Akdeniz, Süveyş ve Hint yollarının emniyeti bakımından Kıbrıs adasının İngiltere nazarındaki fevkalâde ehemmiyeti en mühim sebeptir. Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa bâzı itirazlarda bulunmuşsa da, Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-ı Hakikat»ine göre İngiltere sefirinin şu şiddetli tehdidiyle karşılaşınca derhal imzaya mecbur olmuştur:

— Eğer Devlet-i Aliyye şu karara muhâlefet eyler ise kongrede mukarrerât-ı sulhiyyeyi tâdile İngiliz murahhaslarının çalışmayacakları şöyle dursun, İngiltere devleti donanması kuvvetiyle cebren Kıbrıs'ı istilâ edeceği dahi bilinmelidir! Sefirin sarayda da böyle sözler söylediğinden bahsedilir. Bu vaziyete göre zavallı Kıbrıs, Ayastefanos mukaddimâtının tâdiline kurban gitmiş demektir.

İstanbul'da Türkiye nâmına Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa ve İngiltere nâmına da büyük-elçi Henry Layard tarafından imzalanarak muâhede iki maddeliktir: Birinci maddeye göre Rusya Batum, Kars ve Ardahan'ı iade etmedikten başka Anadolu'nun diğer kısımlarına da tecâvüz ettiği takdirde İngiltere devleti Türk müdâfaasına silâh kuvvetleriyle yardım edecek ve buna mukabil Türkiye de Şark vilâyetlerinde islahât yapacağını İngiltere'ye va'dettikten başka Kıbrıs adasını da Anadolu müdâfaasına âit taahhütlerin ifâsını te'min için İngiliz işgaline bırakacaktır. İkinci madde tasdiknâmelerin bir ay içinde teâtisine âittir. İngiltere'nin Şarkî-Anadolu'da islahât istemesi, Ermeni meselesinde Rusya'yı yalnız bırakmamak içindir.

1 Temmuz = 1 Receb Pazartesi günü imzalanarak bir zeyle göre de ada vâridâtının masâriften artan fazla kısmı Türkiye'ye âid olacak ve Rusya Kars vesair sancakları Türkiye'ye iade ettiği takdirde İngiltere de Kıbrıs'ı tahliye edecektir. İkinci Selim devrinde 1 sene, 2 ay, 17 gün süren Kıbrıs fethi 1571=979 senesi 15 Eylül=24 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü ikmâl edilmiş olduğuna göre, bu güzel Türk adası o tarihten işte bu muâhede tarihine kadar tam 306 sene, 8 ay, 19 gün Osmanlı idaresinde kalmış demektir. Muâhede tarihinden 1914 dekî birinci cihan harbine kadar İngiliz işgaline rağmen hukukî mâhiyette 36 sene daha süren hâkimiyet hakkı tamamiyle lâfzî ve itibaridir).

4 Haziran = 3 Cumâda-l-âhire, Salı: Mütercim-Rüşdi Paşa'nın azliyle Hâriciyye nâzırı Mehmet Es'ad Safvet Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Mütercim'in Ser-asker Dâmad-Mahmud Paşa ile ittifak edip veliahd Reşad Efendi'yi iclâsa karar verdiği hakkında bir takım haberler verilmiş olmasıdır: Sadâret müddeti bu senenin 28 Mayısı = 26 Cumâda-l-ülâ Salı

gününden itibaren 7 gündür. Halefi Safvet Paşa Hâriciyye nâzırlığını da muhâfaza etmiştir).

13 Temmuz = 13 Receb, Cumartesi: Berlin-muâhedesinin imzâsı.

(Ayastefanos «Mukaddimât-ı-Sulhiyye»sini tâdil eden bu meşhur muâhedenin akdine sebep olan vaziyet için yukardaki «4 Haziran» fıkralarının birincisine bakınız. — Almanya, Avusturya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya devletleri Berlin kongresine Baş-vekillerini veyahut Hâriciyye nâzırlarını ve aynı zamanda Berlin büyük-elçilerini me'mur ettikleri halde, Türkiye büyük bir hatâ işliyerek hristiyanlığından dolayı hüsn-i-te'sir eder zannıyla Nafia nâzırı Aleksandr Karatodori/Karathéodory Paşa ile Alman mühtediliğinden dolayı göze girer zannıyla meşhur Mehmed Ali Paşa'yı göndermiş ve Berlin sefiri Sa'dullah Bey'i de bunlarla beraber murahhas tâyin etmiştir: Halbuki Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-ı Hakikat»inde söylediği gibi Karatodori'nin hristiyanlığı hoşla gitmedikten başka, mühtedi Mehmed Ali'nin dönmeliği de «İ'tibardan sukutuna» sebep olmuştur! Mehmed Ali'nin ne kadar sül-i-te'sir ettiğini Jonquièr de anlatır: Bâzı celselerde Bismarck bu Alman dönmesini istihfaf bile etmiş ve hattâ bir celsede tersleyip susturmuş olduğu için Mehmed Ali bir çok celselere iştirâk edememiştir! Her halde bu itibarsız adamların yerine Sadr-ı-a'zam ve Hâriciyye nâzırı Safvet Paşa ile bütün dünyanın hürmet ve tebcil ettiği Plevne müdâfii Gazi-Osman Paşa merhuunun gönderilmemişi olması afvedilmez bir hatâdır.

Alman baş-vekili prens Bismarck'ın riyâsetinde toplanan Berlin kongresi ilk ictimâmı 13 Haziran=12 Cumâda-l-âhire Perşembe günü akdetmiş olduğuna göre, muâhedenin imzâ tarihine kadar 31 gün sürmüş ve bu müddet içinde yirmi celse akdedilmiştir. — 64 maddeden mürekkebe olan Berlin muâhedesinin başlıca esasları şöyle sıralanabilir:

1 — Ayastefanos'da Bulgaristan'a verilmiş olan Makedonya Türkiye'ye iâde edilmiş, fakat Âli Paşa'nın yaptığı Girit nizamnâmesi tarzında bir idareye tâbi tutulmasına karar verilmiştir. Bu nizamnâme için yukarda 1868 = 1284 vukuâtının «4 Kânunusâni» ve «15 Şubat» fıkralarına bakınız. Bununla beraber, Bâb-ı-Âlî'nin teklif ettiği esasları devletler ve devletlerin teklif ettikleri şerâiti de Bâb-ı-Âlî kabul etmediği için Makedonya idaresi hakkındaki karar hiç bir zaman tatbik edilmemiştir.

2 — Ayastefanos'da kurulan büyük Bulgaristan bu suretle küçültüldüken başka iki kısma da ayrılmıştır: Balkanların şimalindeki asıl Bulgaristan Türkiye'ye tâbi ve haraçgüzar bir prenslik şekline sokulmuş ve cenup kısmı da «Rumeli-i Şarkî» ismiyle mümtaz bir vilâyet hâline getirilmiştir; bu vilâyetin valisi Hristiyan olacak ve idare esasları da beynelmilel bir komisyon tarafından tanzim ve tedvin edilecektir. Bu iki Bulgaristan'ın birleşmesi için aşağıda 1885 = 1302 vukuâtının «18 Eylül» fıkrasına bakınız;

3 — İşte bu suretle Ayastefanos muâhedesinin üç ayrı parçaya bölmüş olduğu Rumeli'yi Berlin muâhedesini tekrar birleştirmiş demektir: Türkiye'nin en mühim kazancı işte budur;

4 — Bosna-Hersek vilâyetinin Osmanlı «Hâkimiyet-i Âliye»si altında kalmakla beraber Avusturya-Macaristan işgal ve idaresine tevdi kararlaşmıştır: Tabii artık bu vilâyet elden gitmiş demektir;

5 — Rumanya, Sırbistan ve Karadağ beyliklerinin istiklâlleri tasdik edilmiş ve bunlardan Sırbistan'a Niş havâlisini ve Karadağ'a da Antivarı=Bar kasabası verilmişse de bu küçük İslâv beyliğinin arâzisi Ayastefanos muâhedesindeki hududuna nisbetle üçte bire inmiştir;

6 — Rusya'nın Balkanlarda aldığı yer Besarabya'dan ibarettir: Buna mukabil Anadolu'da Batum, Kars ve Ardahan sancaklarını muhâfaza edebilmişse de Bâyezid sancağını Türkiye'ye iâde mecburiyetinde kalmış ve serbest liman olması takarrür eden Batum'un da tahkimâtı yıkılmasına karar verilmiştir;

7 — Van'ın şarkında ve hudut boyundaki Kotur/Khotur kazâmı İran'a terkedilmiştir;

8 — 61 inci madde mucibince Şarki-Anadolu'nun Ermenilerle meskûn vilâyetlerinde bir an evvel yapılacak ıslâhâtın tatbik edildikçe devletlere tebliği kararlaşırsa da, Berlin muâhedesinin bir çok maddeleri gibi bu münâsebetsiz madde de hükümsüz kalmıştır;

9 — Yunanistan lehine ve tashih-i hudud icrâsı iki devletin müzâkere ve itilâfına bırakılmış ve lüzumunda «Düvel-i-Muazzama»nın tavassutu kararlaştırılmıştır : Bu uzun müzâkerelerin neticesi için aşağıda 1881 = 1298 vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasına bakınız;

Berlin muâhedesini Türk hâkimiyetindeki Balkan beyliklerinin istiklâline, yeni bir Balkan beyliğinin teşekkülüne ve Anadolu ile Rumeli'de bir çok yerlerin elden çıkmasına sebeb olmakla beraber, Ayastefanos mukaddimât-ı sulhiyyesine nisbetle Türkiye'nin lehine ve Rusya'nın aleyhinedir. En mühim hususiyyeti Rumeli birliğini iade etmesinde gösterilebilir. — Karadağ, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Rumanya gibi yerlerin ne kadar zamandır devletin başına muazzam birer belâ kesilip artık elde tutulamayacak hâle gelmiş oldukları da unutulmamalıdır).

4 Kânunuevvel = 9 Zülhicce, Çarşamba: Safvet Paşa'nın azliyle Mâliye Komisyonu reisi Ayandan Tunuslu-Hayrüddin Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Safvet Paşa ile kabine arkadaşlarının kendisini hal'edecekleri hakkında Sultan Hamid'e verilen bir jurnaldır: Sadâret müddeti bu senenin 4 Haziran=3 Cumâda-ı Ahire Salı gününden itibaren 6 aydır. — Aslen Abaza olan ve Tunus beyliğinde mühim hizmetlerde bulunduktan sonra İstanbul'a gelen Hayrüddin Paşa'nın henüz iyi Türkçe öğrenmeden Sadr-ı a'zam olduğundan bahsedilir).

1879 = 1296

29 Temmuz = 9 Şa'ban, Salı: Tunuslu-Hayrüddin Paşa'nın azliyle Sicill-i Ahvâl komisyonu reisi Ayandan Ahmed Ârifi Paşa'nın «Baş-Vekil» ünvâniyle sadâreti.

(Azlin sebebi, bâzı mâruzâtının kabul edilmemesi ve bilhassa vükelâ salâhiyyet ve mes'ûliyyeti meselesinde sarayla ihtilâfa düşmesidir: Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 7 ay, 26 gündür. Şahsiyyeti için «Vezir-i a'zamlar» cedvelinde 254 numaraya bakınız).

18 Teşrinievvel = 2 Zülka'de, Cumartesi: Ahmed Ârifi Paşa'nın azliyle Adliye nâzırı Küçük-Said Paşa'nın «Baş-vekil» ünvâniyle ilk sadâreti.

(Azlin sebebi, Sultan Aziz devri Sadr-ı a'zamlarından Mahmud Nedim Paşa'nın Dâhiliye nezâretine tâyinini münâsib bulmamasıdır: Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 2 ay, 20 gündür; gün tarihindeki ihtilâf için «Vezir-i a'zamlar» cedvelinde 255 numaraya bakınız. — Halk arasında «Şâpur», lâkabıyla anılan Ankaralı Seb'a-zâde Said Paşa'ya «Küçük» denilmesi Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı Eğinli-Said Paşa'ya nisbetledir: Küçük-Said Paşa'nın dokuz sadâreti vardır).

1880 = 1297

18 Mayıs = 8 Cumâda-l-âhire, Salı: Zıyâ Paşa'nın ölümü.

(Tanzimât edebiyatının en mühim şahsiyyetlerinden olan Abdülhamid Zıyâ Paşa 1241 = 1825 - 1826 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 54-55 yaşlarında ölmüş demektir. Kendisi İstanbul'da doğmuşsa da babası Erzurumludur; Galata güm-rüğü kâtiplerinden Ferdüddin Efendi'nin oğlu olan Zıyâ Paşa daha yirmisine basmadan evvel Sadâret Mektûbî kalemine girmiş, on beş yaşından itibaren şiir yazmaya başladığı için devrin şâirleriyle düşüp kalkmaya başlamış, «Bezmi-i Cem» şâirliğinin şartı sayan tuhaf bir zihniyetle Bâb-ı-Âlf'deki me'muriyyet devrini hep meyhâne âlemlerinde derbeder geçirmiş ve nihayet kaleminin kuvvetini beğenen Koca-Reşid Paşa'nın lûtfıyla Sultan Mâcid devrinde Mâbeyn kâtipliğine kayırl-masından itibaren tarz-ı-hayatını değiştirip intizâma almış ve hattâ Fransızca öğrenmiye de işte o zamandan itibaren başlamıştır. Bilhassa Sultan Aziz devrinde pâdişahın gözüne girmeye muvaffak olduğundan bahsedilir.

Son derece haris olduğu için, hırs-ı-câhını tatmin etmeyen Ali Paşa'ya düşman kesilip bir takım tezvirâta kalkışması işte o zamandan başlamış, nihayet Zabtiye müsteşarlığı ile saraydan atılmış, biraz sonra Atina sefirliğine tâyin edilmişse de hareketinden evvel Kıbrıs mutasarrıflığına nakledilmiş ve ondan sonra da Bosna-Hersek müfettişliğinde, Meclis-i-Vâlâ âzâhlığında, Daâvî nâzirli-ğında, Beylikçilikte, Maârif müsteşarlığında, Amasya ve Cânîk=Samsun muta-sarrıflığında ve nihayet Sultan Hamid'in cülûsundan itibaren de vezâret pâye-siyle Suriye = Şam, Konya ve Adana valiliklerinde bulunmuş ve işte bu son valiliğinde iken Adana'da ölmüştür.

Bu mühim vazifelerin hiç biri kendisini tatmin edememiştir. Meşrutiyetçiliği, te-ceddütçülüğü, Mısırlı-Fâzıl Paşa'nın dâvetiyle kaçtığı Avrupa'daki Yeni-Osmanlı-lığı hep işte bu tatmin edilmemiş hırs-ı-câhın muhtelif tuğyanlarıyla isyanları demektir ve bilhassa Avrupa'da bir hayli Jön-Türklük ettikten sonra Sultan Aziz'e kasideler yazarak mutlakıyyete sadâkat ve ubûdiyyetini arzetmesi işte bun-dandır: 1867=1283 vukuâtının «24 Mart» fıkrasına bakınız. En güzel eserlerinden olan «Zafer-nâme»nin yegâne çirkin tarafı Ali Paşa gibi Osmanlı tarihinin en bü-yük vezirlerinden birine iftirâlar ve hattâ küfürler savurmak için yazılmış olma-sında gösterilebilir. Hemen her beyti bir darb-ı-mesel hâline gelmiş olan «Terkib-i-bend» inde şeklen Ruhi-i-Bağdadî'yi taklid etmiş olmakla beraber fevkalâde mu-vaffak olduğu muhakkaktır).

9 Haziran = 1 Receb, Çarşamba: Said Paşa'nın azliyle Ticaret ve Zirâat nâzırı Cenâni-zâde Mehmet Kadri Paşa'nın «Baş-vekil» ünvâniyle sadâreti.

(Said Paşa'nın kendi izâhına göre azlin sebebi, Islâhat meselesi hakkında ver-diği bir arızanın sû-i-tefsir edilmesidir. Sadâret müddeti yukarıki senenin 18 Teşrinievvel=2 Zülka'de Cumartesi gününden itibaren 7 ay, 20 gündür. Halefi Kadri Paşa Şark ve garp kültürlerinin kuvveti ve ahlâkının temizliğiyle mâ-ruftur).

12 Eylül = 7 Şevvâl, Pazar: Kadri Paşa'nın azliyle Said Paşa'nın «Baş-vekil» ünvâniyle ikinci sadâreti.

(Azlinin sebebi islahât işlerinde sarayla anlaşamamasıdır. Sadâret müddeti yuka-rkı fıkra tarihinden itibaren 3 ay, 3 gündür).

1881 = 1298

12 Mayıs = 12 Cumâda-l-âhire, Perşembe: Tunus beyliğinin Fransa himâyesine girmesi.

(İlkönce birer vilâyet şeklinde idare edildikten sonra uzun zaman mahallî kuvvetler elinde ve Osmanlı hâkimiyyetinde birer askerî cumhuriyet şeklini almışken nihayet bâzı sülâleler elinde kalan ve «Mağrib-ocakları» denilen Tunus, Cezâyir ve Trablusugarb eyâletlerinden Cezâyir'in Fransızlar tarafından işgali için 1830 = 1246 vukuâtının «5 Temmuz» fıkrasına bakınız. — 1870 harbinde Almanya'dan yediği şiddetli darbeden dolayı bir müddet sinip kendini toparlanmaya çalışmış olan Fransa yeniden canlanmaya başlıyarak müstemlekecilik siyasetinde Tunus beyliğini ilk hedef ittihâz etmiştir: Bu sırada bâzı Tunus kabilelerinin Cezâyir topraklarına tecâvuzu fırsat düşkünü Fransızlar için iyi bir vesile teşkil etmiş, 24 Nisan = 24 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü Cezâyir'den hareket eden 23 bin kişilik bir kuvvet eyâlet arâzisinin büyük bir kısmını işgal ederek Tunus şehrinin bir kaç mil mesâfesine kadar yaklaşmış, Toulon'dan gemilerle sevk edilen 8 bin kişilik bir kuvvet de Arapların Benzart dedikleri Bizerta limanına çıkarılmış, Tunus'un irsî valisi Mehmet Sâdık Paşa Bâb-ı-Âlî'den telgrafla istimdâd etmiş, uzun müzâkerelerle vakit geçirildikten sonra Tunus meselesinde Fransa'nın rakibi olan İtalya'nın da harekete geçmesine ve bu suretle meselenin beynelmîl bir mâhiyyet almasına vesile teşkil etmek ümidiyle Girit sularında bulunan üç Osmanlı zırhlısı yola çıkarılmışsa da Tunus sâhillerine varmadan evvel vali Sâdık Paşa himâye muâhedesini imzâya mecbur olduğu için Türk filosu Suda limanına avdet mecburiyetinde kalmıştır! — İmzâ edildiği yerden dolayı «Bardo/Kasr-Said muâhedesini» denilen bu haksızlık vesikası mucibince Fransa hükûmeti Tunus beyliğinin işgaliyle himâyesine hak kazanmış ve Bâb-ı-Âlî de Devletler-hukukuna muğayir olan bu emr-i-vâkı hiç bir zaman kabul etmediği için Tunus'u dâimâ Türk eyâleti ve Tunusluları da Osmanlı tebaası saymıştır. — Barbaros Hayrüddin ve Kılıç-Ali Paşalar devrinde Tunus Osmanlı-Türkleri tarafından üç defa fethedilmiştir: 1574=982 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. Son ve kat'i fethi o senenin 13 Eylül=26 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü ikmâl edilmiş olmak itibariyle, 1582 takvim islâhâtından mütevellit on günlük fark da hesab edilmek şartıyla Tunus eyâleti tam 306 sene, 7 ay, 19 gün Türk hâkimiyyetinde kalmış demektir: Birinci ve ikinci fetihlerinde cem'an 3 sene, 4 ay, 24 gün süren ilk hâkimiyyet müddetleri de bu yekûna ilâve edildiği takdirde, Tunus üzerinde 310 sene, 13 günlük bir tarihî hakkımız olduğu anlaşılır. — Cezâyir'in zıyândan 50 sene, 10 ay, 8 gün sonra Tunus'un da elden çıkması üzerine, eski «Mağrib-Ocakları»ndan Türk hâkimiyyetinde artık yalnız Trablusugarb kalmış ve o da 1835 = 1251 denberi 30 senedir alelâde vilâyet şeklini almıştır).

2 Temmuz = 4 Şa'ban, Cumartesi : Tesalya ile Narda kazâsının Yunanistan'a terki.

(Yukarda 1878 = 1295 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Berlin muâhedesinin 24 üncü maddesi mucibince Yunanistan lehine yapılacak tashih-i hudud o zamandanberi neticelenmemiş, nihayet gene aynı madde mucibince tavassut hakkına mâlik olan Düvel-i-muazzamanın İstanbul elçileriyle yapılan müzâkere 24 Mayıs = 24 Cumâda-l-âhire Salı günü 19 maddelik bir muâhedeyle neticelenmiş ve işte bu muâhedenin 18 inci maddesi mucibince ve aynı esaslar dâhilinde bu gün de Yunan elçisiyle 18 maddelik bir muâhede imzalanmıştır: Tesalya kıt'asıyla Epir'in Narda = Arta kazâsı işte bu suretle Yunanistan'a terkedilmiş ve Yunanlılar Berlin kongresinin 13 üncü protokolüne istinâden tekmil Epir'i, yâni Yanya vilâyetini de istedikleri halde orası güçlûkle kurtarılmıştır).

27 Haziran = 29 Receb, Pazartesi: Yıldız mahkemesinin ilk celsesi.

(Bu fevkalâde mahkeme Sultan Aziz'in kaatillerini muhâkeme için teşkil edilmiştir; vak'adan 5 sene, 23 gün sonra muhâkemeye lüzum görülmesi umumiyetle bir haksızlık delili gibi gösterilirse de doğru değildir: Bütün dünya adliyelerinde vukuundan yıllarca sonra mahkemeye intikal etmiş bir çok vak'alar vardır. Sultan Aziz'in katli hakkındaki şâyialar halk arasında mütemâdi bir dedikodu mevzûu teşkil ettiği sırada Amedçilikte bulunan ve sonraları Maliye ve Nâfia nazırı olan «Mir'ât-ı Hakikat», müellifi Mahmud Celâlüddin Bey/Paşa'nın padişaha Abd-ül-Aziz'in katledilmiş olduğu hakkında bir arıza takdim etmesi ve Midhat Paşa'nın İzmir'den getirilirken «İstanbul» vapurunda yapılmış olan ilk isticvaplarında söylediğine göre Sultan Aziz âilesinin de dâvâcı vaziyetine geçmesi bir Tahkikat hey'eti teşkilyle neticelenmiş ve işte bu ilk tahkikat üzerine böyle bir mahkeme kurulmuştur.

Mahmud Celâlüddin Paşa'nın iddiâsı, Sultan Aziz vak'asından sonra saraydan çıkıp kendi oğlu Münir Bey/Paşa ile evlenmiş olan saraylı Pervin Felek Hanım'ın ifşâatına dayanır. İşte bundan dolayı vak'anın vukuundan beş sene sonra mahkemeye intikalinde hiç bir fevkalâdelik yoktur. Fakat buna mukabil muhâkemenin Adliye binâsında ve kanunen salâhiyetdar bir cinayet mahkemesinde yapılmayıp Yıldız'daki Malta köşkûyle karakolu yanında kurulan bir çadırda yapılması ve hattâ bâzı maznunların sarayda mevkuf tutulması çok çirkindir. Vehmine kapılan Sultan Hamid bu suretle büyük bir hatâ işlemiş ve bilhassa işte bu münâsebetsiz ve çirkin zavâhirden dolayı Avrupa matbuâtında şiddetli tenkitlere uğramıştır.

Yıldız mahkemesi riyâsetine istinaf mahkemesi reis-i-evveli Süruri, ikinci reisliğine aynı mahkemenin reis-i-sânisi Hristoforidi Efendiler, Müdda-i-umumiğe Lâtif Bey ve âzâlıklara da istikamet ve adaletiyle mâruf Alman mühtedisi Emin, Tevfik ve Hüseyin Beylerle Takavur Efendi tâyin edilmiştir.

Beşinci Murad'la anası Şevk-efzâ Vâlide-Sultan, Abd-ül-Aziz devri saraylılarından Arz-ı-niyâz Kalfa, eski Sadr-ı-a'zamlardan Mütercim-Rüşdi ve Midhat, eski Tophâne müşiri ve Ser-asker Dâmad-Mahmud Celâlüddin ve Sultan Murad'ın Mâbeyn müşiri ve eniştesi Dâmad-Nuri Paşalarla Sultan Aziz'in mâbeyncilerinden Fahri, Seyyid, Nâmık-Paşa-zâde Ali, Miralay izzet ve Binbaşı Necib Beyler, Pehlivan-Mustafa, Cezâyirli-Mustafa ve Boyabadlı Hacı-Mehmed Ağalar da maznun vaziyetindedir. Bu 15 maznundan Sultan Murad'la vâlidesi mahkemeye getirilmemiş Kalfa kadın olduğu için afvedilip mahkemeye çağırılmamış ve Magnisa'da menfi bulunan Mütercim-Rüşdi Paşa da hasta olduğu için İzmir'de isticvâbiyle ıktifâ edilmiştir.

Yıldız mahkemesinde maznunların en meşhuru olan Midhat Paşa'nın şahsiyeti için 1872 = 1289 vukuâtının «30/31 Temmuz» fıkrasına ve bu ilk muhâkeme gününden 4 sene, 4 ay, 20 gün evvel hudut hâricine çıkarılması için de 1877 = 1294 vukuâtının «5 Şubat», fıkrasına bakınız. Hiç bir sıfatı olmadığı halde Avrupa'da ve bilhassa Londra'da bir takım siyasî temaslarda bulunması pek haklı olarak hoşâ gütmediği ve bir taraftan da İngiltere hükûmeti şefâatte bulunduğu için nihayet afvedilen Midhat Paşa 1 sene, 7 ay, 21 gün hudut hâricinde kaldıktan sonra âilesiyle Girit'de oturmak üzere 1878 = 1295 senesi 28 Eylül=1 Şevvâl Cumartesi günü Hanya limanına gelmiş, 2 ay 10 gün sonra aynı senerin 10 Kânun-evvel = 15 Zülhicce Salı günü Suriye ve nihayet 1880=1297 senesi 4 Ağustos=27 Şa'ban Çarşamba günü de İzmir valiliklerine tâyin edilmiştir: Yıldız'da muhâkeme edilmek üzere «İstanbul» vapuruyla İzmir'den getirilmiş olması işte bundan dolayıdır.

İstanbul'dan gönderilen Hünkâr-yâveri Hüsnü Bey'le İzmir fırka kumandanı Hilmi Paşa'nın valiyi tevkif etmek üzere askerî tedbirler ittihazı bu 1881 = 1298

senesi 16/17 Mayıs=16/17 Cumâda-l-âhire Pazartesi/Salı gecesine müsâdiftir : Evinde uyurken polis hafiiyyeleri tarafından ikaz edilen Midhat Paşa derhal giyinip arka kapıdan çıkarak bir kirâ arabasıyla Frenk mahallesine gidip çok çirkin bir harekette bulunarak ecnebi mümessilliklerinin en yakını olan Fransız konsoloshânesine ilticâ etmiştir! Osmanlı tarihinde bir yabancı devlet kapısına sığınan ilk sadr-ı a'zam, Midhat Paşa'dır. Her işinde saraya karşı millete istinâd ettiğinden bahsedip millî kahraman rolü oynayan bir devlet-adamı, mâsumiyyetinden emin olmasına rağmen zulüm göreceğini bilse bile ecnebi kapısına ilticâ etmemek en tabii vazifesidir. Bu hareketinin ne kadar çirkin olduğunu Yıldız'daki istintakında bizzat kendisi şöyle itirâf etmiştir:

«Fransız konsoloshânesine gitmekliğim, tarih-i ömrümün bir lekesidir ki yalnız bana değil, evlâd-u-a'kaabıma dahî kalacak bir şey-ü-âr olduğunu itirâf ederim: Bununla beraber şurasını dahî nasafet ve merhamet-i veliyy-i-nî'mete havâle ederim ki hayvan bile olsa kendünün itlâf olunacağını anladığı gibi bulunduğu mahalden kaçmağa mecbur olur»!

Me'muriyyetinden azli bile milletin galeyânına sebep olacağından ve hattâ «ceberen» makamına oturtulacağından bahsedecek kadar halka istinâd ettiğinden emin olan bir adam nasıl korkabilir? Daha evvelce bâzı dostları kendisine Avrupa'ya kaçmasını teklif etmişlerse de, Midhat Paşa mâsumiyyetinden şüphe ettirmemek için kaçmadığını söylemiştir: Avrupa'ya kaçmayı bile mâsumiyyetle te'lif edemiyen paşanın ondan bin beter olan ilticâyı nasıl olup da tecviz edebildiğine hayret etmemek kabil değildir. Millî kahramanlar, ideal yolunda canlarını hiçe sayan adamlardır.

Midhat Paşa'nın Adliye nâzırı Cevdet Paşa ile muhâbere ederek kendi arzusuyla konsoloshânedan çıkıp hükûmete teslim olduğu hakkındaki rivayet de bir efsânedir başka bir şey değildir : Fransa Hâriciyye nâzırının emriyle İstanbul'daki Fransız büyük-elçisi Ch. Tissot 18 Mayıs = 18 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü İzmir konsolosu Pelisier'ye telgrafla emir vererek Midhat Paşa'nın konsoloshânedede «Une heure de plus = Daha bir saat» bile kalmamasını tebliğ etmiş ve işte bunun üzerine konsolosun «Vesâyây-ı musırrânesi»nden dolayı paşa hükûmete teslim olmak mecburiyetinde kalmış, yâni konsoloshânedan çıkmamış, çıkarılmıştır.

19 Mayıs=19 Cumâda-l-âhire Perşembe günü Fransızlardan teslim alınıp kışlaya götürülen Midhat Paşa, o akşam «İstanbul» vapuruna nakledilip kendisini almak üzere o vapurla gelmiş olan Adliye nâzırı Cevdet Paşa'ya teslim edilmiştir. İzmir'deki âilesinin İngiliz konsoloshânesine «müsâfir» olması işte bunun üzerinedir.

22/23 Mayıs=22/23 Cumâda-l-âhire Pazar/Pazartesi gecesine İstanbul'a getirilen Midhat Paşa Ortaköy civârında karaya çıkarılıp arabayla Yıldız'a götürülmüş, Çadır-köşkü'nde mevkuf tutulmuş ve daha vapurda başlamış olan istintakına Yıldız'da da devam edilmiştir. Bu gün başhyan muhâkeme hep aleni olmuş, yalnız kart alabilenler gelmiştir.

Abdurrahman Şeref muhâkemenin usulü dâiresinde cereyan ettiğinden bahse derse de, Adliye nâzırı Cevdet Paşa ile Râgıp Bey/Paşa gibi bâzı mâbeyncilerin ikide bir Hey'et-i Hâkimenin arkasındaki yaldızlı koltuklarda görünmeleri ve hattâ hâkimlerle fısıldaşmaları usule sığacak şeylerden değildir : Muhâkemenin Yıldız'da ve çadır altında cereyânı kadar bu gibi garâbetler de Avrupa matbuât mümessilleri üzerinde çok fena bir te'sir bırakmıştır.

Bu meşhur dâvâ 29 Haziran=1 Şa'ban Çarşamba gününe kadar üç gün sürmüş ve üçüncü günü hüküm tebliğ edilmiştir. Sultan Aziz'in kanlı ölümünü 1876 = 1293 vukuâtının «4 Haziran» fıkrasında bütün tefferûâtıyla gözden geçirmiş olduğumuz için, burada itham ve müdâfaa delillerinin tekrarına lüzum görmüyoruz. Verilen hüküm, İzmir'de istintak edilip hastalığından dolayı İstanbul'a getirilemeyen Mütercim-Rüşdi Paşa da dâhil olmak üzere 12 maznuna âittir: Bunlardan Pehlivan-Mustafa, Cezâyirli-Mustafa ve Boyabadı Hacı-Mehmet'te Mütercim-Rüşdi, Midhat, Dâmad-Mahmud ve Dâmad-Nuri Paşalar ve Fahri, Ali ve

Necib Beyler idâma, Seyyid ve İzzet Beyler de onar sene kürek cezasına mahkûm olmuşlardır. Hükûm Mahkeme-i-Temyiz ile Bâb-ı-Fetvâca da tasdik edilmiştir.

Midhat Paşa ötedenberi İngiliz siyasetine istinâd etmiş olduğu için İngiltere sefirinin Sultan Hamid'e bir kaç kerre mürâcaatle şefâatte bulunduğundan ve hattâ bir defasında tehditkâr bir lisan kullandığından bahsedilir! Pâdişah bu mürâcaatlere müsbet cevap vermemiş, bununla beraber 1876 = 1293 vukuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının ikincisinde şahsiyyetinden bahsederken söylediğimiz gibi Sultan Hamid kan dökmekten son derece müctenip olduğu için, elindeki şer'i ve kanunî ilâmlara rağmen hüküm tasdik veyahut cezâyı tahfif etmeden evvel bir kere de Askeriyye, Mülkiyye ve İlmiyye ricâlinin fikirlerini yoklamak istemiştir: İşte bu maksatla 20 Temmuz=22 Şa'ban Çarşamba günü Yıldız sarayında mâzul ve mansup devlet-adamlarından mürekkep 25 kişilik fevkalâde bir meclis toplanmış, eski ve yeni Sadr-ı-a'zamlarla Şeyh-ül-İslâm Uryânî-zâde Ahmed Es'ad Efendi'nin ve vükelâdan başka bazı müşirlerle feriklerin de iştirâk ettiği bu tarihî mecliste 15 kişi idam hükmünün tasdikını ve 10 kişi de cezânın tahfifini istemiştir: Bu suretle ekseriyyet idam kararının tatbikı re'yyinde bulunmuş demektir. O sırada Harbiye nâzırlığı ile Mâbeyn müşirliğinde bulunan ve vicdanî kanaâtinden başka hiç bir te'sire kapılmak imkânı olmayan Plevne kahramanı Gazi-Osman Paşa merhum da idam hükmünün tatbikını isteyenlerdendir; Sadr-ı-a'zam Said Paşa «Hâtîrât»,ının birinci cildinin 66 ncı sahifesinde Gazi-Osman Paşa'nın meclis zabıtına yazdığı mütâlâa şöyle kaydedilmektedir:

«Hük-m-i kanunun icrâsı hukuk-ı mukaddesedendir. Binâenaleyh şehid-i merhum bir pâdişâh olup her halde ibret-i müessire icrâsı lâzımgeldiğinden hük-m-i kanunun icrâsını Efendimiz'den istirhâm ederim. İlâmatda bir kusur ve hatâ var ise Adliyye me'murlarına aiddir. — Osman».

Sultan Hamid'in bütün bunlara rağmen idam cezalarını müebbed küreğe tahvil etmesi hem kendisinin kan dökmekten müctenip zihniyetiyle, hem de İngiltere'yi memnun etmek mülâhazasıyla izah edilebilir. — Mahkûmların kürek cezalarını Tâif'de çekmelerine karar verilmiş ve hepsi birden İzzüddin vapuruyla 28 Temmuz=1 Ramazan Perşembe günü sevkedilmiştir: Bu suretle Midhat Paşa 22/28 Mayıs=22/23 Cumâda-l-âhire Pazar/Pazartesi, gecesinden itibaren 2 ay 6 gün = 66 gün Çadır-köşkünde mevkuf kalmış demektir. — Ölümü için aşağıda 1884 = 1301 vukuâtının «6/7 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1881 = 1299

20 Kânunuevvel = 28 Muharrem, Salı: «Muharrem kararâmesi» ve Düyûn-ı-umumiyye'nin teşekkülü.

(Sultan Hamid bir çok gaillelerle beraber amcası Abd-ül-Aziz'in son zamanlarından beri devam eden ve bilhassa Balkan isyanlarıyla «93 seferi» yüzünden bütün artan büyük bir malî buhrana da vâris olmuştur: Hâricte ve dâhilde hiçbir itibarı kalmıyan devlet hazinesi müdhiş bir müzâyaka içinde kıvrınmaktadır. Bu vaziyet karşısında her şeyden evvel itibarını iade etmek ve Berlin muâhedesinde bir tesviye suretine bağlanması taahhüd edilen hâricî borçlar yüzünden devletin başına bir gaille çıkmasını önlemek isteyen hükûmet bu tarihten iki sene evvel Osmanlı bankası mümessilleriyle Galata bankerlerinden mürekkep bir hey'etle anlaşarak hâricî borçlara karşı senede 1,350,000 lira ödemek üzere «Rûsüm-i-Sitte» denilen Müskirat, Balık, Tuz, Harir = İpek, Tütün ve Evrak-ı-sahiha=Damga hâsılâtını mültezim vaziyetine geçen bu hey'ete bırakmış ve işte bu ilk esasî tevsi etmek suretiyle nihayet bütün hâricî borçlar meselesini kat'î bir şekilde bağlamak ve umumî yekûndan Hazine lehine tenzilat yapmak üzere ecnebi tahvilât hâmillerinin gönderdikleri mümessillerle müzakereye girilerek çok müsâit bir anlaşmaya varmıştır: Hicrî takvimin ilk ayı içinde nesredüğü

için «Muharrem kararnâmesi» denilen taahhütnâme işte bu anlaşmanın neticesidir.

Devletin bu tarihe kadar biriken hâricî borçlarıyla ödenmemiş fâizlerden mütevellit umumî borç yekûnu 252,801,885 Osmanlı lirasıdır : «Rûsûm-i-Sitte» ye zammolunan Kıbrıs ve Rumeli-i-Şarkî vergileri karşılık gösterilmek suretiyle beyneimîl bir «Düÿûn-i-umumiyye» idâresinin teşekkülüne mukabil borç yekûnundan 146,364,651 lira tenzil edilmiş ve işte bu suretle yarıdan aşağı düşen yekûn 106,437,234 liraya inmiştir.

Böyle bir «Düÿûn-i-umumiyye» idaresinin teşekkülü devletin malî istiklâline uygun olmamakla beraber, borç yekûnunun yarıya inmesi, büyük bir müdâhale vesilesinin ortadan kalkmış olması ve nihayet malî itibarın îadesi o iflâs vaziyetindeki devlet için çok mühim kazançlardır.

Düÿûn-i-umumiyye meclis-i-idaresi alâkadar memleketlerle Türkiye'nin «Dâ-yinler vekili» denilen yedi mümessilinden mürekkeptir: Riyâset, en mühim alacaklı vaziyetinde bulunan İngiliz ve Fransız mümessilleri tarafından münâvebe ile ifâ edilmiştir. Meclis-i-idarenin tâyin ettiği Müdür-i-umumî ile me'murların bir çoğu Avrupalıdır. Hükûmetin temsili için de bir Osmanlı komiserliği ihdâs edilmiştir).

1882 = 1299

2 Mayıs = 13 Cumâda-l-âhire, Salı: Said Paşa'nın azliyle Nâfia Komisyonu âzâsından ve vüzerâdan Kütahyalı Abdurrahman Nurüddin Paşa'nın «Baş-vekil» ünvanıyla sadâreti.

(Azlin sebebi, aşağıda bu sene vukuâtının «11 Temmuz» fıkrasında göreceğimiz Mısır meselesi münâsebetiyle Iskenderiyye'ye donanma gönderilmesine muhâlefet etmesidir : Sadâret müddeti 1880=1297 senesi 12 Eylûl=7 Şevvâl Pazar gününden itibaren 1 sene, 7 ay, 20 gündür. — Eski vüzerâdan Hacı-Ali Paşa'nın oğlu olan yeni Sadr-ı-a'zam Abdurrahman Paşa muhtelif valiliklerde bulunduktan sonra ve bu tarihten biraz evvel İstanbul'da alıkonarak Nâfia Komisyonuna tâ-yin edilmiştir: Osmanlı inhitâtının her türlü haksızlıkları içinde iyiliğin, hakkın ve doğruluğun en muhteşem timsâli olan ve re'inde istiklâlini muhâfaza şartıyla Sadâret vazifesini kabul eden bu münevver, vakur ve eğilmek bilmez vezirin temiz ve mümtaz şahsiyeti için aşağıki fıkrayla «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 258 numaraya bakınız).

10/11 Temmuz = 23/24 Şa'ban, Pazartesi/Salı gecesi : Abdurrahman Nurüddin Paşa'nın isti'fâsından dolayı Sadâretten azli.

(İsti'fânın sebebi, aşağıda bu senenin «11 Temmuz» fıkrasında göreceğimiz Mısır buhrânına karşı asker sevki meselesinden dolayı pâdişahla ihtilâfa düşmüş olmasıdır: Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 2 ay 10 gün=70 gündür. Abdurrahman Paşa merhum isti'fâ etmiş olduğu halde, halefinin sadâret Hatt-ı-Hümâyûnunda «Azledilmiş» gösterilmesi belki de Sultan Hamid'in isti'fâya kızmış veyahut belli etmemek istemiş olmasındandır! — Sadâretinden sonra bâzı valiliklerde bulunmuş olan Abdurrahman Paşa 1895=1313 senesi 7 Teşrinisânî=19 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü Adliye nezâretine tâyin edilmiş ve ikinci meşrutiyetin ilânından sonra 1908 = 1326 senesi 1/2 Ağustos = 3/4 Receb Cûmârtesi / Pazar gecesi yapılan kabine tâdilâtında Meclis-i-Vükelâ'ya me'mur oluncaya kadar 12 sene, 8 ay, 25 gün Adliye nazırı kalarak bu müesseseyi daha sonraki devirlerde bile takdirlerle anılacak bir hale getirmiştir: Sadâretinin bidâyetinde Sultan Hamid'in irâdesiyle maaşına yapılan zammı bile meş-

rüiyyetine rağmen reddedecek kadar iffet ve istikamet sâhibi olan Abdurrahman Paşa merhum Adliye'de irtikâb ve irtisâ ile mücâdele ettikten başka, hâkimlerin intihâbı ve terceme-i-halleriyle bizzat meşgul olarak adalet cihâzımızı islâh etmiş ve saraydan yapılan hâkim tâyinlerini reddedecek kadar seciyye kuvvet ve metâneti göstererek Adliye'nin istiklâlını her şeyden üstün tutmuştur. Muhterem dâmâdı Sadettin Arel Beyefendinin izahına göre Paşa merhum hâkimleri giyâben tanımakla iktifâ etmeyip İstanbul'a gelenlerin hepsiyle şahsen görüşüp tanışmayı ve meslekî faaliyetleri hakkında notlar almayı usul ittihaz etmiştir).

11 Temmuz = 24 Şa'ban, Sah: İngiliz donanmasının İskenderiyye'yi topa tutması ve Mısır meselesi.

(Çılgınlıklarıyla Mısır'ın felâketine sebep olan hıdiv İsmail Paşa'nın şahsiyyeti için 1866=1283 vukuâtının «28 Mayıs», Hıdivlik ünvânı için gene o senenin «2 Haziran», ve mecnunca israfları için de 1869=1286 vukuâtının «19 Teşrinisânî» ve 1872=1289 vukuâtının «28 Eylül» fıkralarına bakınız. — İsmail Paşa'nın Fransa ile İngiltere'deki istikrazlarının yekûnu yüz milyon İngiliz lirasını bulunca bu iki devletin tazyiki bir takım malî tedbirlerle neticelenmiş, paşanın elindeki Süveyş kanalı eshamını İngiltere almış ve bu suretle Kanal sermayesinin takriben yarısı İngilizlere geçmiş, Mısır maliyesine muhtelit kontrol konularak bir İngiliz ve bir Fransız kontrolörü gelip biri Maliye ve biri de Nâfia nâzırı sıfatıyla kabineye girmiş ve işte bunun üzerine sıkı bir tasarruf siyasetine girişen kontrolörler tarafından askerî tensikat yapılarak ordu mevcudu on bir bine indirildikten başka iki bin beş yüz zâbit açığa çıkarılmış ve kadroda kalanların da maaşlarında bir çok tenkihat yapılmıştır.

Mısır'da çıkan askerî ve millî isyan hareketinin birinci sebebi işte bu iktisadî meseledir. İkinci sebep de tamamiyle millî ve Mısırlıların tâbiriyle «vatanî» dir: Ordu kadrolarında Türk ve Çerkez zâbitlerin Arap zâbitlere tercih edilmesi yerlilerin millî hislerini rencidê ettiği gibi, malî kontrol vesilesiyle bütün idareyi ellerine almış olan İngiliz-Fransız kontrolörlerinin temsil ettiği ecnebi tahakkümüne karşı da dinî ve millî bir galeyân başlamıştır: «Vatanîler» denilen milliyetçiler işte bu vaziyetten istifâde etmiş, hükûmete karşı ilk askerî tehdid üzerine kabine isti'fâ etmiş, kontrolörlere yol verilmiş, İngiltere ve Fransa hükûmetleri İskenderiyye'ye birer zirhlî gönderip İsmail Paşa'ya isti'fâ teklif etmişlerse de paşa dinlememiş ve işte bunun üzerine iki devlet birden Sultan Hamid'e mürâcaat edince İsmail Paşa'dan hoşlanmıyan ve hattâ hıdivliği bile ilgaya vesile arayan pâdişah fırsattan istifâde ederek 1879=1296 senesi 25 Haziran=5 Receb Çarşamba günü İsmail Paşa'yı azletmiş ve yerine oğlu Mehmet Tevfik Paşa geçmiştir. Bu değişiklik muhtelit kontrol sisteminin yeniden iş başına gelmesiyle neticelendiği için, meşhur Miralay Ahmed İrâbî Bey'in idare ettiği millî hareket büsbütün alevlenmiştir. Bâzi menbâlarda bu «İrâbî» ismi «A'râbî/Arâbî» şekillerinde yazılırsa da doğru değildir.

Askerî bir hükûmet teşkiliyle ecnebi tahakkümüne nihayet verilmesini istiyen ve:

— Mısır Mısırlılarındır!

düsturiyle ortaya atıldığı için orduyla beraber halkın da efkâr-i-umumiyyesini temsil eden İrâbî Bey, talepleri kabul edilmediği takdirde hıdivliğin ilgasına da karar vermiştir. Sultan Hamid'in bu millî hareketten hoşlanması işte bundan dolayıdır.

Muhtelif vesilelerle hıdivi tazyik ederek Vatanîlerden mürekkep bir kabine teşkil ettiren ve hattâ kendisi de nihayet Harbiye nâzırı sıfatıyla millî kabineye giren İrâbî Bey bir müddet sonra Sultan Hamid tarafından mirilivâlgâ terfi edilerek paşa ünvânını aldıktan başka birinci rütbeden bir Mecidî nişaniyle de taltif edilmiştir.

İrâbî Paşa'nın ilk icraatı ordunun takviyesiyle Mısır idaresindeki ecnebi me'murların hepsine yol vermiş olmasında gösterilir: İskenderiyye önlerine Fransız

ve İngiliz filolarının gelmesi işte bunun üzerinedir. Fakat bir taraftan da şiddetli bir İngiliz-Fransız rekabeti vardır: İngiltere'nin maksadı, Hindistan'ın en kısa yolu olan Süveyş kanalından Fransa'yı uzaklaştırmak ve bu hayatî yola tek başına hâkim olmak üzere Mısır'a yerleşmektir; onun için Fransızların müsterek askeri hareket teklifini reddetmiştir! Fakat Fransa da İngiltere'yi yalnız bırakmak istemediği için, İstanbul'da bir Düvel-i Muazzama konferansı toplanmasını te'min etmiş ve bu konferans Türkiye'nin üç ay müddetle asker gönderip âşâyışı te'min ve statükoyu iade etmesini istemiştir; Tabii bu suretle Türk ordusu ecnebi tahakkümüne karşı ayaklanmış mümtaz bir eyâletinin millî hareketini yabancılar hesabına bastırdıktan sonra istatükoyu iade edecek, yâni memleketin idaresini gene Fransız-İngiliz mürâkabesine terkedip dönecek demektir! Sultan Hamid işte bundan dolayı asker sevkini kabul etmemiş ve hattâ İngilizlerin müsterek sevkıyat teklifine de yanaşmamıştır: Bâzı menbâlarda pâdişah bundan dolayı tenkid edilir ve İngiltere'yi kendi başına harekette serbest bırakmış gösterilir; fakat bu mülahaza doğru değildir: Çünkü Hindistan'ın en kısa yolu olan Süveyş kanalının açıldığı günden itibaren her hangi bir vesile ve fırsattan bilis-tifâde Mısır'ın işgali İngiliz siyasetinin en mühim hedefidir; muvakkat bir müddetle Türk askeri gönderilerek Mısır kan ve ateş içinde bırakılıp âşâyış te'min edildikten sonra, İngiltere her halde o büyük hedefinden vazgeçecek değildir! Netice olarak o zamanki telâkkiye göre İslâm askeri Hristiyan tahakkümünü istemiyen Müslümanları kırmış ve gözlerini Mısır vukuâtına dikmiş olan Âlem-i İslâma karşı Emir-ül-Mü'minin garp müstemlekeçileri nâmına kendi mağdur tebeasının kanını dökmüş olmak gibi çirkin bir vaziyette kalmış olacaktır. Mısır'a asker sevkedip işgal altına almak, dâimî surette orada kalmak ve bir daha İngiltere'yi yaklaştırmamak imkânı olmadıktan sonra, bütün İslâm efkâr-ı umumiyyesini rencide edecek kanlı ve haksız bir mâcerâyâ atılmakta mânâ nedir? İngiliz diplomasisinin kendi işgal hareketini mâzur göstermek için Türkiye'den asker istenildiği halde gönderilmemiş ve bu suretle Sultan Hamid'in İngiltere'yi kendi başına hareket mecburiyetinde bırakmış olduğundan bahsetmesi pek tabii bir propaganda mugalatasıdır.

O sırada İngiltere ile Fransa'nın bir taraftan da Mısır hükûmetini tehdid ederek Mahmud Paşa riyâsetindeki millî hükûmetin iskatını istemeleri halkın tekrar ayaklanmasına sebep olmuş ve Hıdivin azlettiği Mahmud Paşa'nın yerine de İrâbî Paşa iş başına getirilmiştir: Bu kargaşalıkta can kaygısına düşen Avrupalıların evlerine kapandıklarından bahsedilir. Meşhur İskenderiyye vak'ası işte bu vaziyettedir. Artık zabtedilmez bir hâle gelen yerli halk 11 Haziran=24 Receb Pazar günü şehirdeki Avrupalılara taarruz etmiş, evler yağma edilmiş, bir çok kimseler öldürülmüş ve hattâ İngiliz, İtalyan, Rus ve Yunan konsoloslarıyla ileri gelen ecnebilere bir çokları yaralanmıştır.

Bu vaziyette artık harbin önüne geçilemeyeceğini anlıyan İrâbî Paşa İskenderiyye'nin etrafını tahkime başladığı için İngiltere hükûmeti 24 saatlik bir ultimatom vererek tahkimâtın sâtilini istemiş ve işte bu ultimatomun cevapsız kalması üzerine İngiliz amirali Seymour bu sabah saat yediden bir buçuğa kadar tam altı buçuk saat İskenderiyye'yi topa tuttuktan sonra daha fazla mukavemet edemiyen istihkâmlara beyaz bayrak çekildiği için limana iki zırhlı girmiş, İrâbî Paşa ordusunu şehirden çekmiş ve nihayet ertesi güne tesadüf eden 12 Temmuz=25 Şa'ban Çarşamba günü İngilizler karaya asker çıkarmaya başlamışlardır. İçerilere çekilen İrâbî Paşa'nın millî ordusuyla Sir Garnet Wolseley kumandasındaki İngiliz ordusu arasındaki büyük muharebe 12 Eylül=28 Şevvâl Salı günü «Tell-ül-Kebir»de olmuş, Mısır kuvvetleri yirmi dakikada bozulmuş, İrâbî Paşa kaçmış ve işte bunun üzerine 15 Eylül=2 Zülka'de Cuma günü İngiliz ordusu Kahire'ye girip Hıdiv Tefvik Paşa'nın önünde bir geçit resmi yapmıştır!

Bir müddet sonra Kahire'de yakalanan İrâbî Paşa'yı İngilizler Seylân adasına nefyetmişlerdir. İşte bu suretle İngiliz işgaline düşen Mısır Hıdivliği üzerindeki

Osmanlı «Hâkimiyet-i-Âliye»siyle Mısır vergisi ibka edilmiş ve irâbî Paşa'nın ilga etmek istediği Hıdivlik kurtulmuşsa da, bu tâlî'siz memleket hakikatte artık bir İngiliz müstemlekesi hâline gelmiştir).

12 Temmuz = 25 Şa'ban, Çarşamba: Said Paşa'nın «Baş-vekil» ünvânıyla üçüncü sadâreti.

(Hatt-ı-Hümâyun'daki «24 Şa'ban» tarihi için Beşinci cildin «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 259 numaraya bakınız).

1882 = 1300

30 Teşrinisânî/1 Kânunuevvel = 19/20 Muharrem, Perşembe/Cuma gecesi : Said Paşa'nın azliyle Ahmed Vefik Paşa'nın «Baş-vekil» ünvânıyla ikinci sadâreti.

(Azlin sebebi, Mişir Deli-Fuad, Kütahyalı Âkif ve Dağıstanlı-Mehmet Paşalarla beraber pâdişahı hal'etmek istediği hakkındaki isnattır: Sadâret müddeti yukarıki senenin 12 Temmuz=25 Şa'ban Çarşamba gününden itibaren 4 ay, 20 gündür. — Gün tarihindeki ihtilâf için Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 259 numara bakınız).

2/3 Kânunuevvel = 21/22 Muharrem, Cumartesi/Pazar gecesi : Ahmed Vefik Paşa'nın azli ve ertesi gün Said Paşa'nın dördüncü sadâreti.

(Yukarıki fıkra tarihinden itibaren yalnız iki gün sadârette bulunan Ahmed Vefik Paşa'nın derhal azline sebep, Şeyh-ül-İslâm Uryânî-zâde Ahmed Es'ad Efendi'yi Meclis-i-Vükelâ'ya gelmekten men'etmesi ve pâdişahın haberi olmadan bir takım değişiklikler yapmaya kalkışmasıdır! — Said Paşa bu sefer «Sadr-ı-a'zam» ünvânıyla tayin edilmiştir).

1884 = 1301

6/7 Mayıs = 10/11 Receb, Salı/Çarşamba gecesi, Ezânî saat 6,30 = Zevâlî 1,42: Midhat ve Dâmâd-Mahmud Celâlüddin Paşaların Tâif zindanında boğularak öldürülmeleri.

(Paşaların ihtiyâten içerden kilitledikleri kapular kırılarak Midhat Paşa'nın odasına iki zâbitle bir çavuş ve altı nefer, Dâmâd-Mahmud Paşa'nın odasına da iki zâbitle iki çavuş ve yedi nefer saldırmış, hiç bir mukavemet göstermediğinden bahsedilen Midhat Paşa'yı Edirneli Berber İsmail isminde bir nefer eliyle boğup kolayca işini bitirmişse de güçlü-kuvvetli bir zât olan Dâmâd-Mahmud Paşa kaatillerini bir hayli uğraştırmış ve nihayet boynuna bir yağlı ip atılarak kârı itmâm edilmiştir: O gece derhal kışla hastahânesinin yanındaki «mağsel»e nakledilen cenâzeler gün doğmadan evvel kale duvarı hâricindeki metrûk kabristana götürülüp gömülmüş, ilkönce üzerlerine birer taş dikilmişse de bir müddet sonra Hicaz valisi olan Ahmed Râtib Paşa'nın emriyle bu mezarlar tamamıyla belirsiz bir hâle getirilmiştir. Sonraları Midhat Paşa'ya izâfe edilmiş mezarlar şüphelidir. Bu münâsebetle yazılan tıbbî raporlarda Midhat Paşa biraz evvel geçirdiği şirpençeden hâsıl olan za'f-ı-umumî ile hıyarcıktan ve Dâmâd-Mahmud Paşa da «Hummây-ı-tifoidî» den ayrı ayrı tarihlerde ölmüş gibi gösterilmiştir. Yukarda 1881=1298 vukuâtının «27. Haziran» fıkrasında gördüğümüz Yıldız fevkalâde mahkemesinin 29 Haziran = 1 Şa'ban Çarşamba günü vermiş olduğu idam

hükümü Sultan Hamid tarafından müebbed küreğe tahvil edilmiş olduğu halde, o hüküm tarihinden tam 2 sene, 10 ay, 7 gün sonra işlenen bu şeni cinâyet ikinci Abdülhamid devrinin en kara lekesidir. Fakat acabâ bu leke doğrudan doğruya padişaha mı, yoksa devrine ve adamlarına mı âittir?

İbn-ül-Emin Mahmud Kemal'in Yıldız evrâkı içinde bulup «Son Sadr-ı-a'zam-ları»nın 392 nci sahifesinde suretini neşrettiği bir telgraf müsveddesi iyi tedkik edilmediği takdirde Sultan Hamid'in aleyhine bir vesika sayılabilir: Hicaz vali ve kumandanı Osman Paşa'ya hitâben yazılan bu telgrafta Midhat ve Mahmud Paşalar İngilizler tarafından kaçırlıma teşebbüs edildiği takdirde vurulmaları emredilmektedir. Telgrafın altındaki Rûmî 25 Şubat 1299 tarihi Milâdî ve Hicrî takvimlerde 1883=1300 senesi 9 Mart=29 Rebî'ül-âhir Cuma gününe müsâdiftir. Bu hesaba göre o telgraf Tâif cinâyetinden tam 1 sene, 1 ay, 29 gün evvel yazılmış demektir ve zâten paşaların zindanda boğulmaları için değil, kaçma teşebbüs ettikleri takdirde vurulmaları için yazılmıştır; işte bundan dolayı Tâif fâciasının o telgrafla hiç bir alâkası yoktur. Buna mukabil, pâdişahın cinâyetten haberdâr olmadığını gösteren bir iki vesika da vardır. Sadr-ı-a'zam Said Paşa «Hâtîrât»ının birinci cildinin 154 üncü sahifesinde şu fıkraya tesadüf edilir:

«Üç yüz bir senesi Recebin on dördüncü günü Mâbeyn Baş-kıtabetinden bir tezkire-i husûsiyye alındı. Meâlinde Midhat Paşa'nın irtihâli şâyi' olduğundan tahkikat icrâsı lüzumu beyân olunuyordu. Müşârûnileyhin 25 Nisan sene 300 [Rumî] tarihinde vefât ettiğine dâir Hicaz vilâyetinden Dâhiliyye Nezâretine gelen telgraf Nezâret-i müşârûnileyhâdan bâ-tezkire gönderilmeğe arzolundu».

Eğer Sultan Hamid Tâif fâciasının mürettibi olsaydı, her halde vak'ının vukuundan üç gün sonra Sadr-ı-a'zama bir «Tezkire-i husûsiyye» yazdırap «Tahkikat icrâsı»nı emretmemesi lâzımgelirdi. Efkâr-ı-umumiyyeyi îğfal için böyle bir tezkire yazılmış olması da kabil değildir. Çünkü bu tezkire o zaman mahrem tutulmuş ve yalnız Hicaz valisinin telgraftı neşredilmişti. Hattâ pâdişah paşaların ölümüne inanmayıp kaçıklarına hükmettiği için Hicaz vilâyetine de ayrıca bir telgraf çektiirmiştir; Midhat Paşa hâtîrâtının «Tabsıra-i ibret» isimindeki birinci cildinin 320 nci sahifesinde ve Ali Haydar Midhat Bey'in ilâve etmiş olduğu «Midhat ve Dâmad-Mahmud Paşaların sûret-i şehâdetleri» faslında Mâbeyn'in bu telgraflı şöyle kaydedilmektedir:

«Bunlar kaçmıştır. Eğer vefât etmişler ise ne suretle hasta olmuşlardır ve hastalıkları ne ise me'murlar, hekimler ve ağaları tarafından bir mazbata tanzim olunarak mühürlensün ve Mâbeyn'e gönderülsün».

Her halde kendi emriyle işlenmiş bir cinâyet hakkında bir pâdişahın aklını kaybetmediğe bir taraftan Sadârete, bir taraftan vilâyete bu gibi tahkikat emirleri vermemesi lâzımgelir. O zaman efkâr-ı-umumiyyeden gizli tutulmuş olan bu resmî vesikaların müstakbel müverrihleri îğfâl etmek üzere uydurulmuş olmak ihtimâli de akla sığacak şeylerden değildir! Zâten Sultan Hamid bu cinâyete hiç bir alâkası olmadığını muhtelif kimselere ve hattâ Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Midhat Bey'e de mükerrenen söylemişti. Bir gün ziyâretine gittiğim Abdülhak Hâmid bana biraz evvel yanından ayrılan Ali Haydar Midhat Bey'in Tâif fâciasından bahs açarak babasının felâketinde Sultan Hamid'in «Hiç bir dahli olmadığına kaani' olduğunu» söylediğinden bahsetmişti. Hâmid'in bu sözünden bir kaç sene sonra Ali Haydar Midhat Bey'in «Hâtîralarım» isimindeki eseri çıktı; ikinci meşrutiyette iki defa Sultan Hamid'in huzuruna kabul edildiğini söyleyen müellif, 197 nci sahifesinde ilk mülâkatından bahsederken pâdişahın kendisine:

— Allâh düşmanların gözünü kör etsin: Babanın felâketine sebep olanlar hep onlardır!

dediğinden ve 215 inci sahifede ikinci mülâkatından bahsederken de:

— Babanıza karşı takdirlerimi tekrar ederim. Şurasını unutmayınız ki felâketine sebep olan ben değilim, düşmanlarıdır!

diye nefsinin tekrar tebrîye ettiğinden bahsetmekte, fakat Abdülhak Hâmid'e söylediği sözün tamamıyla aksine olarak bu te'mînâta inanmadığını söylemektedir! Ali Haydar Midhat Bey'in şifâhî ve tahrirî ifâdeleri arasındaki tenâkuzu izah

etmek kolay değildir. Yalnız şurası muhakkaktır ki, Tâif fâciasından Sultan Hamid'i mes'ul bildiği takdirde, babasının kaatiliyle görüşmemesi ve bilhassa pâdişahın lehine İngiltere'de propaganda yapmak vazifesini kabul etmemesi lâzımgelirdi. Biraz sonra Sultan Hamid tahtından indirilmiş olduğu için Ali Haydar Midhat Bey'in öyle bir propagandadan vâreste kalmış olması kendisini mâzur gösterecek bir vaziyet değildir.

Her halde kan dökmekten ne kadar müctenib olduğunu 1876=1293 vukuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının ikincisinde etrâfiyle gördüğümüz Sultan Abdülhamid'in Tâif cinâyetinden ceff-el-kalem mes'ul gösterilivermesi doğru değildir: Bu mesele bütün resmî vesikaları neşredilmek suretiyle ayrıca tedkik edilecek çok mühim bir mevzû demektir.

Eğer bu müdhiş fâcia Sultan Hamid'in emriyle olmamışsa, müsebbiplerinin tecziye edilmemiş olması da pâdişahın tarihi bir günâhı sayılabilir: Cânileri cezasız bırakmak, cinâyeti hoş görmek gibi bir şeydir.

Ahmed Şefik Midhat Paşa 1238=1822 senesi Safer=Teşrinievvel/Teşrinisani ayında dünyaya gelmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabıyla 62 yaşının içinde ölmüş demektir.

Bundan evvel de muhtelif vesilelerle söylediğimiz gibi çok müdebbir, muktedir ve zeki bir vali olmakla beraber, iyi bir siyaset ve devlet adamı değildir: Bunun bizzat kendisi de bir kaç vesileyle itirâf etmiştir. Bu vaziyetinin sebebi, bir taraftan kültürünün kifâyetsizliğinde, bir taraftan da mizâcında aranmalıdır. Midhat Paşa'nın Garp kültürü yoktur; Şark kültürü de çok zayıftır; hattâ yazılarında bazı fâhiş lisan hatâlarına bile tesadüf edilir: Meselâ hâtrâtının birinci cildinin 196 ncı sahifesinde «Yekdigirini tâkib eden» yahut «Teâkub eden» yerine «Yekdigirini teâkub eden», demesi ve bunu aynı cildin muhtelif yerlerinde tekrar etmesi hem Arapçasının çok zayıf olduğunu, hem «Teâkub» kelimesinin hakiki mânâsına vâkıf olmadığını gösterir! Gene birinci cildinin 200 üncü sahifesindeki «Bitirilmesini ısrâr etmiş» sözünün doğrusu da «Bitirilmesinde ısrâr etmiş» olacaktır! Aynı cildin 350 nci ve 353 üncü sahifesindeki mektuplarının :

— Ulüvv-ül-himem azizim efendim!

şeklindeki elkrabında da fâhiş bir lisan hatâsı vardır: Midhat Paşa «Ulüvv-ül-himem» terkiibini «Âlf-himem», mânâsına gelir zannetmiştir! Bu gibi misaller daha pek çok sayılabilir.

Her halde Tâif mağdurunun şahsiyeti efkâr-ı umumiyeye bir agrandisman şeklinde aksetmiştir: Bunun böyle olmasında paşanın meşrutiyetçiliğinden ziyade çadır altında icrây-ı adâlet eden Yıldız fevkalâde mahkemesinin garâbetiyle Tâif zindanında başına geçirilen şehâdet hâlesi âmil olmuştur.

Midhat Paşa'nın şahsiyetiyle siyasî hayatı ve muhtelif rolleriyle sadâretleri için yukarda 1872=1289 vukuâtının «31/31 Temmuz» fıkrasıyla 1876=1293 vukuâtının «10, 12 ve 30 Mayıs», «4 ve 8 Haziran», «31 Ağustos», «19 ve 23 Kânunuevvel», 1877 = 1294 vukuâtının «18 Kânunusani», «5 Şubat» ve nihayet 1881=1293 vukuâtının da «27 Haziran», fıkralarına bakınız).

28 Haziran = 4 Ramazan, Cumartesi: Hacı-Arif Bey'in ölümü.

(Türk musikisinde bir «Néo-classique = Yeni-klâsik» devri açan ve bütün musiki tarihimizin en büyük bestekârlarından olan Hacı-Arif Bey 1274 = 1831-1832 tarihinde Eyüpde dünyaya gelmiş olduğuna göre 52-53 yaşlarında ölmüş demektir. Ölüm sebebi kalb hastalığıdır.

Mahkeme-i Şer'iyye baş-kâtiplerinden Bekir Efendi'nin oğlu olan Arif Bey daha ilk mektepte iken fevkalâde istidâdından dolayı bestekâr Eyyûb-Mehmet Bey'in delâletiyle büyük Dede-efendi'ye takdim edilip devrin en büyük musikîşinâsından ders almaya muvaffak olmuş ve dinî musikîyi de meşhur Zekâî-Dede'den öğrenmiştir.

Sesinin fevkalâde güzelliğinden dolayı Sultan Mecid devrinde saraya alınan Arif Bey daha yirmisine basmadan «Müsaheb-i Şehriyârî» pâyesini almış, musikî

dersleri verdiği saray câriyeleriyle bir takım aşk mâcerâları geçirmiş, Sultan Aziz devrinde «Reis-i Fasi-i-Hümâyün» ve «Ser-hânende» olmuş, bu iki pâdişah devrindeki aşk mâcerâlarından dolayı iki kere me'muriyetle saraydan çıkarıldıktan sonra Sultan Hamid'in cûlûsunda Kolağası rütbesiyle Muzika-i-Hümâyün muallimliğine tâyin edilmiş ve işte bu son vazifesindeyken ölmüştür.

Taş-basmasıyla «Mecmûa-i-Arifî» isminde 600 sahifelik bir güfte mecmuası neşreden Hacı-Arif Bey binden fazla şarkı ile bir çok dinî eserler bestelemiştir. Bu gün elde 37 makamdan 242 şarkısıyla 7 dinî eseri ve bir de Nihâvend bestesi kalmıştır. Mütebâkisinin kaybolması musikimiz için çok büyük bir ziyandır. Hicaz-kâr-ı-Kürdî makamıyla Müsemmen usulünü Hacı-Arif Bey icad etmiştir. Bu büyük adam musiki tarihimizde açtığı yeni çığır ve yaptığı büyük te'sir itibariyle bütün klâsik devrimizde en mühim şahsiyyet sayılır. Sultan Mecid'den Sultan Hamid'e kadar üç pâdişahın kendisini himâye etmesi ve hattâ bir çok vaziyetlerde nazını çekmesi işte bundandır. Hacı-Arif Bey'in oğlu olan viyolonselist Cemil Bey de babası gibi Muzika-i-Hümâyün'da bulunmuştur).

1885 = 1302

18 Eylül = 8 Zülhicce, Cuma : Rumeli-i-Şarkî vilâyetinin Bulgaristanla birleşmesi.

«Berlin kongresinde Türkiye'ye tâbî» bir prenslikle «Rumeli-i-Şarkî» isminde mümtaz bir vilâyete ayrılan Bulgaristan için yukarıda 1878=1295 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasındaki 2 nci bende bakınız. — Şimaldeki Bulgaristan prensliğine 1879=1296 tarihinde prens Alexandre de Battenberg seçilmiş ve cenuptaki Rumeli-i-Şarkî vilâyetine de ilkönce Aleko Bogoridi/Vogorides isminde bir Rum vali tâyin edildikten sonra Rusya'nın tavsiyesiyle Osmanlıların «Gavril Paşa» dedikleri Gabriel Krestowitch isminde bir Bulgar tâyin olunmuştur: Bulgar milliyetçilerinin yalnız Türkiye'yi değil Bulgaristan'ın teşekkülünde âmil olan Rusya'yı da hiçe sayarak vilâyetle prensliğin tevhidine kalkışmaları işte bu Gavril Paşa zamanındadır.

Bu Osmanlı valisi bir alay milis askeriyle bu gün makamından alınıp bir köyde hapsedilmiş ve işte bunun üzerine iki Bulgaristan'ın birleştiği ilân edilmiştir.

Bu hareket esnasında Bâh-ı-Âlî'nin müdâhale ihtimaline karşı Bulgar kuvvetleri hududa yığılmış olduğu için, Sırp kralı Milan fırsattan istifâde ederek Bulgaristan'a harb ilân edip Sofya'ya doğru yürümüşse de Slivnitsa muharebesinde Bulgarlar galip geldikleri için Avusturya'nın tavassutıyla 1886 = 1303 senesi 3 Mart = 27 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba günü Bükreş'de bir Sırp-Bulgar sulhü imzalanmış ve işte bu muvaffakiyet Bulgaristan'ın siyasi vaziyetini biraz takviye etmiştir. Bu vukuât esnasında İstanbul'da iki nokta-i-nazar çarpışmıştır: Sadr-ı-a'-zam Said Paşa'nın Bulgar-Sırp ihtilâfından istifâde için bir askerî müdâhale fikrinde bulunmasına mukabil, rakibi Kıbrıslı-Kâmil Paşa meselenin siyaseten halline taraftarıdır: pâdişah da bu nokta-i-nazarı tervic ettiği için nihayet Bulgarlarla 1886 = 1303 senesi 24 Mart = 18 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü bir i'tilâf akdedilerek «Rumeli-i-Şarkî» vilâyeti ibka edilmekle beraber bu vilâyetin valiliğine şahsen Bulgaristan prensi Alexandre tâyin edilmiş, vilâyetin Türkiye'ye vermekle mükellef olduğu vergi ibka olunmuş ve prensin valiliğine mukabil askerlikçe fevkalâde ehemmiyeti olan Rouptchos=Rupgoz ve Kırcah/Kırcaali nâhiyeleri Türkiye'ye terk edilip Edirne vilâyetine ilhak edilmiştir: O vaziyette bu netice mühim bir siyasi muvaffakiyyet sayılabilir).

24/25 Eylül = 14/15 Zülhicce, Perşembe/Cuma gecesi: Said Paşa'nın azli ve ertesi gün Evkaf nâzırı Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın ilk sadâreti.

(Azlin sebebi, yukarıki fıkarda gördüğümüz Rumeli-i-Şarkî hâdisesidir: Sadâret

müddeti 1882=1300 senesi 3 Kânunuevvel=22 Muharrem Pazar gününden itibaren 2 sene, 1 ay, 23 gündür; gün tarihindeki ihtilâf için Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 261 numaraya bakınız).

1888 = 1306

2 Kânunuevvel = 28 Rebî'ül-evvel, Pazar : Nâmık Kemal'in ölümü.

(Asıl ismi «Mehmet Kemal» ve bir şiir mahlası da «Nâmık»dır : Bu mahlası sonradan müşir olan Bursalı şâir Eşref Paşa takmıştır. — Mutasarrıflıkla bulunduğu Sakız'da on gün süren bir «Hunâk-i-sadr = Angine de poitrine» hastalığından ve diğer bir rivayete göre de «Zât-ür-rie = Pneumonie»den ölen Nâmık Kemal 1256=1840 senesi 26 Şevvâl=21 Kânunuevvel Pazartesi günü Tekirdağ'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 47 sene, 11 ay, 12 gün yaşadıktan sonra ve 48 yaşını ikmâl etmeden 18 gün evvel vefat etmiş demektir.

Nâmık Kemal'in mâlûm olan nesebi beş batın tutmaktadır: Babası Mustafa Asım Bey, dedesi Şemsüddin Bey, dedesinin babası Dâmâd-Ahmed Râtib Paşa, dedesinin dedesi Topal-Osman Paşa ve cedd-i-a'lâsı da Konyalı Bekir Ağa'dır; bunlardan Mustafa Asım Bey ikinci Abdülhamid devrinde Münecim-başı, Şemsüddin Bey Üçüncü Selim devrinde Kapucular-kethudâsı ve Baş-Emirâhur, Üçüncü Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'ın kocası olan Dâmâd-Ahmed Râtib Paşa Birinci Mahmud devrinde Kapdan-ı-deryâ ve Topal-Osman Paşa da gene Birinci Mahmud devrinde Sadır-i-a'zam olmuştur : Ahmed Râtib Paşa için «Kapdan-ı-deryâlar», cedvelinde 130 ve babası Osman Paşa için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 142 numaralara bakınız.

Nâmık Kemal'in oğlu Ali Ekrem'den işittiğine göre Topal-Osman Paşa'nın babası Konyalı Bekir Ağa Mora'ya gidip arâzi aldığı için âilesine Moralı denilmişse de doğru değildir. Kemal'in annesi Zehrâ Hanım Mütessellimliklerle Mutasarrıflıklarda bulunmuş olan Koniçeli Abdülâtif Paşa'nın kızıdır : Nâmık Kemal işte bu Abdülâtif Paşa'nın Tekirdağ mütessellimliği zamanında dünyaya gelmiştir. Zehrâ Hanım oğlunun küçüklüğünde ölmüş olduğu için, iki yaşından itibaren Nâmık Kemal'e anne-annesi Mahdûme Hanım analık etmiştir. Bir an evvel «Mürüvvet görmek» istiyen Abdülâtif Paşa ile Mahdûme Hanım, Mehmet Kemal'i henüz 16 yaşındayken Sofya'da evlendirmişlerdir: Aldıkları kız, Sofya kadısının kızı Nesime Hanım'dır. — Me'muriyet hayatı Gümrük kâtipliği ile başlayan Nâmık Kemal Bâb-ı-Âli Terceme kaleminde, mutasarrıflıklarda ve Şurây-ı-Devlet âzâlığında bulunmuştur: Mutasarrıflıkları Gelibolu, Midilli, Rodos ve Sakız'dadır; rütbesi Bâlâ'dır. Avrupa'ya firâriyle Magosa'ya nefyi Sultan Aziz devrindedir: 1867 = 1283 vukuâtının «24 Mart» fıkrasına bakınız. 1290 = 1873 senesi 11 Saffer = 10 Nisan Perşembe günü çıkan bir ferman üzerine Magosa'ya nefyinin sebebi, «İbret» gazetesindeki şiddetli yazılarıyla «Vatan yahut Silistre» piyesinin temsiliindeki coşkun tezâhürlerdir. Beşinci Murad'ın cülûsu üzerine derhal afvedilip İstanbul'a gelmiş olduğuna göre, Magosa'daki kale-bendliği 3 sene, 2 ay kadar sürmüştür demektir. Sultan Hamid zamanında bir jurnal yüzünden Midilli'de «İkamete me'mur», olmuşsa da elli altın aylık tahsis edilmiş ve bir müddet sonra da Midilli mutasarrıfı olmuştur. — Öldüğü zaman Bolayır'a defnedilmesini Ebuzziyâ-Tevfik Bey'e söylemiş olduğu için, ilkönce Sakız'da defnedilmiş olduğu halde vasiyetinin padişaha arzı üzerine Sultan Hamid kadirşinaslık göstererek cenâzesini Sakız'dan Bolayır'a naklettirip Şehzâde Süleyman Paşa türbesi civârına defnettirmiş ve masârifini Hazine-i-Hassa'dan tesviye ettirerek zarif bir parmaklık içinde ve mermer lâhid şeklinde güzel bir mezar yaptırmıştır; baş tarafındaki kitâbe şöyledir :

LİLLÂH-İL-FÂTİHA

NAMIK KEMAL BEY MERHUMUN

KABRİDİR

Rahmetli Rızâ Nur'un Mısır'da neşrettiği «Türk Bilik rövüsi»nün Nâmık Kemal'e hasrettiği 6 ncı cildinin 566 ncı sahifesinde bu kitabenin yalnız «Kemal Bey merhumun kabridir» şeklinde olduğundan bahsedilerek:

«Kemal Bey kim? Hiç olmazsa şunu Nâmık Kemal yazaydılar!...»

denilmekteyse de doğru değildir: Kitâbede «Nâmık» mahlası da vardır. Şiir ve Fikir düşmanı denilen Sultan Hamid'in gösterdiği kadirşinaslığı ondan sonrakiler gösteremedikleri için bu zarif mezarın bugün perişan bir hâle geldiğinden bahsedilir. — Nâmık Kemal'in ölümü üzerine oğlu Ali Ekrem Bey'le de alâkadâr olan Sultan Hamid onu Mâbeyn kâtipliğine almış ve bir müddet sonra da Kudüs müstakil mutasarrıflığına tâyin etmiştir).

1891 = 1308

1 Nisan = 21 Şa'ban, Carşanba: Ahmed Vefik Paşa'nın ölümü.

(Takvim-i-Vakayi'in «23 Şa'ban 1308 ve 2 Nisân-ı Efrenci 1891» tarihli nüshasında «Dünkü gün» vefat etmiş olduğundan bahsedildiğine göre, Hicri tarihte bir günlük bir «Rû'yet-i-hilâl» farkı olduğu anlaşılmaktadır. — Rumeli-Hisarı'ndaki evinde kalb hastalığından ölmüş olan Ahmed Vefik Paşa — 1238=1823 senesi 23 Şevvâl=3 Temmuz Perşembe günü İstanbul'da dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdi takvim hesabıyla tam 67 sene, 8 ay, 29 gün yaşayıp 68 yaşının içinde ölmüş demektir: Takvim-i-Vakayi'in ifâdesine göre öldüğü gün Rumeli-Hisarı mezarlığına defnedilmiştir.

Siyasî tarihimizde olduğu kadar ilim, edebiyat ve bilhassa millî kültür tarihlerimizde de mühim bir mevki sâhibi olan Ahmed Vefik Paşa merhum Koca-Reşid Paşa'nın yetiştirmelerindendir: ilk tahsilini İstanbul'da gördükten sonra, babası Ruhüddin Mehmed Efendi'nin Paris sefareti baş-kâtipliği ve maslahatgüzarlığı zamanlarında «Saint-Louis» lisesine devam ederek çok mükemmel bildiği Fransızca'yı daha çocukken Paris'de öğrenmeye başlamıştır. Gerek siyasi, gerek edebî şahsiyetlerini Şark kültüründen ziyâde Garp kültürüne medyundur. Muhtelif sefirlikleri, valilikleri, nâzırlıkları, ilk Meclis-i-Meb'usan reisliği ve iki defa da sadâreti vardır: Meclis reisliği için 1877=1294 vukuâtının «19 Mart» fıkrasına ve sadâretleri için de 1878 = 1295 vukuâtının «4 Şubat», ve 1882 = 1300 vukuâtının «30 Teşrinisâni/1 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. İlk sadâretine müsâdif olan Ayastefanos muâhede-i akdedilirken bir çok mühim meselelerde ve meselâ donanmanın kurtarılmasında Gran-dük Nicolas'ı iknâ ederek memlekete unutulmaz hizmetlerde bulunmuştur: 1878=1295 vukuâtının «3 Mart» fıkrasına bakınız. — Dünyaya ehemmiyet vermez, doğruyu söylemekten çekinmez ve kendinden başka hiç kimseye benzemez bir deryâ-dil olduğu için, bilhassa son yıllarını ma'zuliyetle geçirmiş, kendisini çekemiyenler arasında «Deli» diye şöhret bulmuş ve bu namuslu deli devletin en mühim makamlarına kadar çıktığı halde âilesine bir yığın borçtan başka bir şey bırakmamıştır! — Ahmed Vefik Paşa'nın te'lif ve terceme eserleri büyük bir yekûn tutmaktadır: «Lehce-i Osmânî» ismindeki lûgatiyle «Fezleke-i Tarih-i Osmânî», ismindeki mektep kitabı ve Ebu-l-Gazi Bahadır-Han'dan naklettiği «Evşâl-i Şecere-i Türkî» gibi dile ve tarihe âid eserlerinin yanında Fénelon'dan, Hugo'dan, Voltaire ve Molière'den tercemeleri de vardır: Bilhassa Molière'in 17 piyesini büyük bir muvaffakiyetle Türkçeye naklettiği için «Molière mütercimi» diye anılır. — Vefik Paşa'nın dedesi Yahya Naci Efendi mühtedi olmakla beraber ırkan Türktür: Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 249 numaraya bakınız).

1891 = 1309

3/4 Eylül = 28/29 Muharrem, Perşembe/Cuma gecesi : Kâmil Paşa'nın azli ve ertesi gün Girit vali vekili ve fırka kumandanı Kabağağaçlı-zâde Ahmed Cevad Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Kâmil Paşa'nın Ser-asiker Ali Sâib Paşa ile beraber pâdişahı hal'edeceği hakkında verilen bir jurnaldır: Sadâret müddeti 1885 = 1302 senesi 24/25 Eylül = 14/15 Zülhicce Perşembe/Cuma gecesinden itibaren 5 sene, 11 ay, 9 gündür: Halefi Cevad Paşa Girid'den gelinceye kadar Adliye nâzırı Rızâ Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve sür'atle İstanbul'a gelmesi emredilen yeni Sadr-ı-a'zam da 1 Safer=6 Eylül Pazar günü gelip işe başlamıştır. — Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 263 numaraya da bakınız).

1894 = 1312

10 Temmuz = 6 Muharrem, Salı, Ezânî saat 4,45 = Zevâlî 12,27 : Büyük İstanbul zelzelesi.

(İstikameti «cenuptan şimale» müteveccih gösterilen bu müdhîş zelzele «Tercümân-ı-Hakikat» gazetesinin ertesi günkü nüshasına göre «Bir dakika kadar» sürmüşse de pek çok tahribat ve telefâtı sebeb olmuştur. Bir çok câmilere, minârelere, medreselere, mekteplere, karakollara, rıhtımlara, resmî binâlara, hanlara, dükkânlar, evler ve duvarlar yıkılmış, bir takım binâlar da yıkılacak hâle geldiği için kazâyâ mâni' olmak üzere hükümet tarafından yıktırılmıştır. Ölenlerin çoğu, yıkılan binâlardan çıkamayanlardır: Meselâ Sarâhâne-başı'nda bir iptidâî mektebinde beş çocuk birden telef olmuştur; sokakta giderken üzerlerine yıkılan duvarların altında can verenler de vardır. Yaralıların yekûnu ölenlerden fazla gösterilir: Bunlar hemen hastahânelere kaldırılıp tedâvi altına alınmış, pâdişah derhal yaverleriyle Zabtiye nezâretini, Şehremânetini ve Sıhhiyeyi imdad hareketlerine me'mur etmiş ve hemen bir iâne defteri açtırmıştır: 29 Cumâda-l-âhire = 28 Kânunuevvel Cuma gününe kadar 5 ay, 19 günde toplanan para mîkdârı 82,874 Osmanlı altınıdır; bunun mühim bir kısmını Sultân Hamid vermiştir).

1895 = 1312

8 Haziran = 14 Zülhicce, Cumartesi: Cevad Paşa'nın azliyle Said Paşa'nın beşinci sadâreti.

(Azlin sebebi, aşağıki fıkrada göreceğimiz Ermeni meselesinin şiddetlenmesi üzerine devletlerin müdâhalesini önlemek üzere idarî ıslâhat yapılmasına lüzum gösteren Cevad Paşa'nın Sadâret mârûzâtını tetkik için Yıldız sarayında bir hey'et teşkilini ve bu hey'etçe muvâfık görülecek mârûzâtın pâdişah tarafından mutlaka tasdikını istiyerek saltanat hukukunu tahdide kalkışmış sayılmasıdır: Sadâret müddeti 1891 = 1309 senesi 4 Eylül = 29 Muharrem Cuma gününden itibaren 3 sene, 9 ay, 4 gündür).

1895 = 1313

30 Eylül = 10 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: İstanbul'da ilk «Ermeni patırdısı» ve buna sebep olan Ermeni meselesi.

(Milâdın On-birinci ve Hicretin beşinci asrında Anadolu'nun fethiyle Türkiye

devletinin kurulmasından itibaren dilini, dinini, mezhebini ve milliyetini Türk âdaletinin bahşettiği imtiyazlar sâyesinde muhâfaza eden, Türk ordusunun müdâfaa ettiği topraklarda asırlarca her türlü emniyet ve masuniyet esbâbı içinde ticaret ve zirâatle meşgul olan ve nihayet devlet hizmetlerine de girip Vezâret ve Nezâret mertebelerine kadar yükselmiş siyaset ve idare adamları yetiştiren Ermeni unsurunun dokuz asırlık muhafızı olan Türk milletinden altı vilâyet istemesi bilhassa Ayastefanos ve Berlin muâhedelerinden itibaren başlamış bir garıbedir : Osmanlı menbâlarında «Vilâyât-ı-Sitte» denilen bu altı Anadolu vilâyeti eski idare teşkilâtımızdaki Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbekir, Ma'mûret-ül-Aziz = Harput ve Sivas vilâyetleridir. Bu sâha, şimdiki idare teşkilâtımızda Erzurum, Erzincan, Ağrı, Van, Hakkâri, Bitlis, Muş, Siirt, Diyarbekir, Mardin, yanlış olarak Elâzığ denilen El-Aziz=Ma'mûret-ül-Aziz, Malatya, Bingöl, Sivas, Amasya ve Tokat vilâyetleriyle Giresun vilâyetinin cenubundaki Şebn-Karahisar havâlisinden mürekkeptir: Bu hesaba göre eski «Vilâyât-ı-Sitte=Altı vilâyet», şimdi on altı buçuk vilâyet demektir! Bütün Şarkî-Anadolu ile Orta-Anadolu'nun bir kısmından mürekkeb olan bu geniş sâha Anadolu kıt'asının üçte birinden fazla ve takriben yarısına yakındır! Halbuki Sultan Hamid'in Almanya sefirine söylediği gibi:

— Ermeniler hiç bir yerde ekseriyyet değildir!

Hattâ bütün bu vilâyetlerde Ermeni unsuru en küçük akalliyet hâlinindedir! Fakat Avrupa'nın oralarda himâye edebileceği başlıca Hristiyan unsur da Ermeni unsurdur! İşte bundan dolayı 1878=1295 vukuâtının «3 Mart» fıkrasında gördüğümüz Ayastefanos muâhedesinin 16 ncı ve aynı senenin «13 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Berlin muâhedesinin de 61 inci maddelerinde Bâb-ı-Âlî Anadolu'nun Ermenilerle meskûn vilâyetlerinde «İslâhât» icrâsiyle mükellef tutulmuştur : Avrupa devletleri nazarında Türkiye'de «İslâhât» demek, her hangi bir Hristiyan unsurunun muhtâriyyetini te'min edecek müesseselerle imtiyazların mecmûu demektir! Lübnan'da, Sisam'da, Girit'de, Rumeli-i-Şarkî'de, Bulgaristan'da vesairede yapılan «İslâhât» hep işte bu mâhiyyettedir! Fakat arada iki büyük fark vardır : Meselâ Girit'de, Sisam'da ve Bulgaristan'da Rumlarla Bulgarlara nisbetle Müslümanlar akalliyette bulundukları halde, Anadolu'nun her tarafında Türkler boydan-boya ekseriyyet hâlinindedir; fazla olarak Girit, Bulgaristan vesaire ana-vatan çerçevesi içinde olmadığı halde, «Vilâyât-ı-Sitte» Osmanlı imparatorluğunun temel taşını teşkil eden Türk ana-yurdunun coğrafi, ırkî ve tarihî bir parçasıdır. Avrupa devletlerinin de, Ermeni komitelerinin de düşünemedikleri veyahut düşünmek istemedikleri en mühim nokta işte budur ve Sultan Hamid işte bundan dolayı Alman sefirine :

— Şarkî-Anadolu'yu muhtâriyyete götürecek «İslâhât»ı kabul etmektense ölmeyi tercih ederim!

demıştır. — 1878=1295 vukuâtı içindeki «13 Şubat» fıkrasının 3 üncü bendinde gördüğümüz gibi, «93 seferi»nin sonunda Rus orduları İstanbul kapularına dayandığı zaman patrik Nerses Türk mağlûbiyyetinden istifade etmek üzere Grandük Nicolas'ın karargâhına gidip Ermeni metâlibini arzetmiş olduğu için Ayastefanos muâhedesine meşhur 16 ncı madde konulmuşsa da, Rus himâyesinde bir Ermeni muhtâriyyetini Akdeniz siyaseti bakımından tehlikeli gören İngiltere gene aynı senenin «4 Haziran» fıkrasında gördüğümüz Kıbrıs muâhedesini akdederken Bâb-ı-Âlî'ye Şark vilâyetlerinde ıslâhât icrâsını taahhüd ettirmek suretiyle Ermeni meselesinde Rusya'yı yalnız bırakmamak ve İskenderun körfezine doğru muhtemel bir Rus tevesşüüne karşı bir Ermeni seddi çekmek siyasetini tâkib etmiş ve o muâhedeyle Anadolu'yu Ruslara karşı Türklerle beraber müdâfaa etmeyi der-uhde etmiş olduğu halde nihayet Türklere karşı Ermeni metâlibinin en müthiş mümessili kesilmiştir! Fakat buna mukabil Ayastefanos'la Berlin'de Ermeni dâvasını benimsemiş olan Rus siyasetinde mühim bir değişiklik olmuştur : Kendi eserleri olan Rumanya ve Bulgaristan gibi yeni Balkan peyklerinin hemen nankörlüğe başlayıp kendisinden yüz çevirdiklerini ve bu suretle kendisi için artık Balkanlar üzerinden Akdeniz'e inmek imkânı kalmadığını gören Rusya, aynı hatâyı Anadolu'da da irtikâb edip günün birinde o taraftan da

yolunu kesebilecek bir Ermenistan teşkilini tehlikeli görmiye başlamış ve hattâ Rus Hâriciyye nâzırı prens Lobanow/Lobanof işte bundan dolayı :

— Biz Garp'daki hatâmızı Şark'da da tekrar edemiyeceğimiz için bir Ermeni Bulgaristan'ı istemeyiz!

demekte tereddüd etmemiştir. Zâten o sırada çarlığın Kafkasya'yı Ruslaştırma siyaseti en şiddetli devresindedir: Cenubi-Kafkasya'da ise Anadolu'dan fazla Ermeni vardır ve Rus hükûmetinin en mühim hedeflerinden biri de Ermeni kilisesini, dilini ve kültürünü yıkmaktır! Sultan Hamid'in Şarkî-Anadolu meselesinde muhtâriyyetçi İngiliz politikasına karşı Rus siyasetine temâyül göstermesi işte bundandır: Bilhassa Muhâfazakârların yerine Liberallerin geçmesi ve Türk düşmanlığıyla meşhur Gladstone'un iş başına gelmesi Türkiye için artık İngiltere'yi Rusya'dan beter bir hâle getirmiştir. İngiliz siyasetinin Ermeni dâvâsına müzâhereti işte bundandır.

Berlin muâhedesinden itibaren bu siyasi inkişâfları büyük bir dikkatle tâkib eden Sultan Hamid o muâhedenin 61 inci maddesindeki «İslâhât» meselesini kâğıt üstünde bırakacak bir hatt-ı-hareket tâkib etmiş, İngiltere umumi bir Avrupa müdâhalesinden korkarak ses çıkarmamış ve Rusya da Ermenilerden yüz çevirdiği için pâdişahın siyasetinden hoşlanmıya başlamıştır.

Bu siyasi tahavvûlden evvel Rusya'da yetişmiş ve hattâ bir çokları Rus ordusunda hizmet etmiş olan Ermeni milliyetçileri Türklere olduğu kadar Ruslara da düşman kesilmiş olmakla beraber, Rusya'dan toprak koparmak imkânsız olduğu için gözlerini Şarkî-Anadolu'ya dikmişler ve bu gayelerinde bilhassa İngiliz siyasetinden meded ummaya başlamışlardır. Bunların kurduğu ilk ihtilâl ocağı, Kafkasyalı Nazarbek isimindeki komitecinin 1886 = 1303 tarihinde İsviçre'de tesis ettiği «Hıncak = Çan sesi» cemiyetidir: «Vilâyât-i-Sitte» muhtâriyyetini gaye ittihaz eden bu teşekkül, devletler arasındaki siyaset ihtilâflarından dolayı neticesiz kalacak bir Avrupa müdâhalesinden ziyâde ihtilâl teşkilâtının millî kuvvetine istinat tarafdândır; ilk teşkilâtını İstanbul, İzmir ve Haleb şehirlerinde kurarak Hıncak cemiyeti gaye itibariyle muhtâriyyetçi olduğu gibi, vâsita itibariyle de tedhişçidir. Her tarafta tedhiş hareketleri yaparak hem devleti zayıf düşürmek, hem hükûmeti Ermeni metâlibinin kabulüne mecbur etmek Hıncak programının en mühim esasıdır.

Bu ilk teşekkülün memnun edemediği unsurlar 1890 da Hıncakçılardan ayrılıp «Troşak = Bayrak» isminde bir cemiyet kurmuşlardır: Bu cemiyet daha sonra «Taşnakzutyun = Birlik/İttihad» ismini almıştır. Sultan Hamid devrindeki İstanbul, Erzurum, Zeytin, Sasun, Trabzon, Amasya, Merzifon, Tokat, Sivas, Diyarbakır, Van, Muş, Urfa vesairedeki Ermeni ııyanları hep işte bu komitelerin eseridir. Bu vaziyete göre Ermeni meselesi Türkiye Ermenilerinden değil, Rus-Ermenilerinden çıkmış demektir. Sultan Hamid'in Erzincan'daki Dördüncü ordu müşiri Zeki Paşa vâsıtasıyla ve «Hamidiyye alayları» ismiyle Kürt aşiretlerinden askeri teşkilât vücûda getirmesi işte bu vaziyete karşıdır.

Umumiyetle Rus-Ermenilerinden mürekkeb olan ve Türkiye Ermenilerini işğal edip başlarına iş açan komiteciler gayelerine varabilmek için yalnız Türklerin değil, Türkiye Ermenilerinin de hayatını hiçe saymışlardır: Hıncakçılarla Troşakçılar arasındaki program farklarına rağmen kimisi devleti zayıflatmak ve kimisi de Avrupa müdâhalesine yol açmak üzere Ermenileri Türkler ve Türkleri Ermeniler aleyhine ayaklandıracak vak'alar ihdâs edip hükûmeti tenkile mecbur ettikten sonra bu tabii meşrû tenkil hareketlerini Avrupa'ya hep «Türk mezâlimi» şeklinde göstermişler ve Amerika'ya varıncaya kadar her tarafta şiddetli ve yaygaralı propagandalar yapmışlardır. Hattâ Türk kıyâfetine girmiş bir takım Ermeni komitecileri ötede beride ellerine geçen Ermenileri öldürerek Türkler aleyhine ııyanlar çıkmasına bile çalışmışlardır! Bu kanlı hâdiselerin en mühimmi 1894 = 1312 senesi Teşrinievvel = Reb'ül-âhir ayındaki Sasun vak'asında gösterilir: Van gölünün cenubugarbisinde ve şimdi Siird vilâyetinde bulunan Sasun kazası dağlık bir sâhâdır; o zaman burada 15 bin Müslümana mukabil 12 bin kadar Ermeni bulunduğundan bahsedilir. Hükûmetin vergi tahsiline karşı

ısyâna kıskırtılan bu dağlı Ermeniler üzerine pek tabii olarak asker sevk edilmiş, ikinci meşrutiyette Kozan meb'usu olan Hamparsom Boyacıyan'la Damad-yan isminde bir komitecinin idare ettiği âsilerle tenkil kuvvetleri arasında şiddetli mûsâdemeler olmuş, otuz köy yıkılıp yakılmış ve nihayet Kafkas ihtilâlcilerinin muhtâriyyet ve istiklâl hulyâları uğrunda rivayete nazaran 4500-5000 Ermeni maktul düşmüştür; Avrupa'ya bin türlü mübalâgalarla aksettirilen bu meşrû tenkil hareketi alelusul «Türk mezâlimi» şeklinde gösterilmiş ve harekât esnâsında can veren Türk askerleri pek tabii olarak hiçe sayılmıştır.

Gene 1894=1312 senesinin 1 Teşrinisânî=2 Cumâda-ı-ülâ Perşembe günü başlayıp üç gün süren Diyarbekir vak'asında da 1191 kişi ölüp 286 kişi yaralandığından bahsedilir. İngiltere için mükemmel bir müdâhale vesilesi teşkil eden bu vak'alar üzerine İngiliz kabinesi Fransa ile Rusya'yı da elbirliğine dâvet etmiştir. Yalnız bu iki devletin dâvet edilmesine sebep, Şarkî-Anadolu'da diğerlerinin konsolosları olmamasıdır.

Bâb-ı-Âlî'nin teşkil ettiği tahkikat hey'etine işte bu üç devlet de birer mümessil katmış, Muş'a giden hey'et orada uzun uzadıya tahkikat yapmış ve netice olarak ecnebi mümessilleri raporlarında pek tabii olarak Türkleri kabahatlı çıkarmışlardır! Bununla beraber bu hususta Ruslarla Fransızların zâhiren İngilizlere uyduklarından ve hakikatte ise Sultan Hamid'i desteklediklerinden bahsedilir: Hattâ bundan dolayı Fransa Hâriciyye nâzırı Gabriel Hanotaux'ya bir murassâ imtiyaz nişanı bile verilmiştir. Fakat buna rağmen İngiltere'nin ağır basmasından dolayı nihayet 11 Mayıs 1895 = 16 Zülka'de 1312 Cumartesi günü üç devlet Bâb-ı-Âlî'ye bir muhtıra vererek Berlin muâhedesini mucibince yapılacak ıslâhâtın icrâsını, Şark vilâyetlerine beşer sene müddetle valiler tâyinini ve bunların intihâbında bü-yükelçilerin muvâfakatları alınmasını, mahallî anâsırdan muhtelit jandarma teşkilini, halkın intihâbiyle vilâyet meclisleri kurulmasını, Adli ve mâlî ıslâhât icrâsını ve Kürd aşiretlerinin göç hareketleri mürârakabeye tâbi tutulmasını istemişlerdir. O sırada İngiliz donanması İskenderiyye'den Çanakkale-boğazı'na doğru bir nümâyış seferine çıkmış olduğu halde, Fransa ile Rusya'nın muhtıradaki imzâlarına rağmen bu İngiliz taleplerini hakikatte tervec etmek istemediklerini bilen Sultan Hamid'in emriyle Bâb-ı-Âlî aynı senenin 3 Haziran=9 Zühicce Pazartesi günü verdiği cevapta istiklâl mefhumuna mugayir bulduğu bu haksız taleplerin hepsini reddetmiştir.

Ermeni komitecilerinin Avrupa'yı harekete getirmek için nihayet İstanbul'da bir vak'a çıkarmıya karar vermeleri işte bundan dolayıdır. Istanbulluların «Ermeni patırdısı» dedikleri hareketler iki kanlı vak'adır: Bu tarihten beş sene evvel de bir nümâyış tertibine teşebbüs edilmişse de kan dökülmeden hemen dağıtılmış olduğu için bu hesaba dâhil değildir.

Bu gün başlayıp üç gün sürmüş olan ilk vak'a bir kaç yüz Ermeninin itilâfiyle neticelenmiştir; asker ve ahâlden Türk zâyîâtı pek azdır. Bu sabah gün doğmadan evvel Kadirga limanıyla Patrikhâne'den hareket eden müsellâh Ermeni kalabalığı güyâ ıslâhât istemek için yola çıkmıştır.

Meşhur ihtilâlcî patrik İzmirliyan'ın riyâsetinde tertib edilen ıslâhât esaslarına göre «Vilâyat-ı-Sitte», bir umumî vali idaresine verilecek, bu büyük eyâletin malî muhtâriyyeti olacak, Hamidiyye alayları ilga edilecek, silâh taşıma yasağı kaldırılacak, matbuat ve ictimâ hürriyetleri ilân edilecektir! Komitecilerin işte bu coşkun ve taşkın iddiâlar ve akla sığmaz hulyâlarla ayaklandıkları gafil âsiler Kadirga-limanı'ndan Sultanahmet meydanıyla Sultanahmet türbesine kadar ilerlemişlerse de, Bâb-ı-Âlî'ye doğru sarkan kol İran sefârethânesinden ileri gidememiştir.

Sadr-ı-a'zam Said Paşa Zabtiye nezâretinin jandarma kuvvetlerini kâfi görmiyerek Bâb-ı-Âlî'nin muhâfazası için Ser-asger'den bir tabur asker istemişse de, Sultan Hamid böyle bir tedbirin Avrupa'da işin i'zâm edilmesine vesile teşkil edeceğini düşünerek mûsâade etmemiş ve yalnız jandarmalarla beraber askerin de sokaklarda devriye şeklinde gezdirilmesine mûsâade etmiştir.

Vak'anın bu ilk günü Ermeni telefâtı 50 maktulden ibaret kalmış, Bâb-ı-Zabtiye-

ye'den yalnız Servet Efendi isminde bir komiser şehid olmuş, âsiler yaygaracılıktan başka bir şey yapamamış ve işte bütün bunlardan dolayı bir taraftan patirike şiddetli emirnâmeler gönderilir ve âsiler de tehdid olunurken, bir taraftan da işin elebaşlarından veyahut tecâvuz hareketlerinde bulunanlardan bir çok kimseler tevkif edilmiştir. Ahâlinin de asker ve jandarmaya yardım ettiğinden ve bilhassa «Talebe-i-ulûm» ile esnaf tabakasının müdâhalesi üzerine Ermenilerin daha ileri gidemediklerinden bahsedilir. Fakat gündüz böyle geçtikten sonra gece daha kanlı sahneler olmuş, İstanbul'dan başka Galata, Tophâne, Tersâne ve Kadıköy taraflarında Ermenilerin Müslümanlara taarruzundan mütevellit müsâdemeler saatlerce sürmüş, ertesi gün İstanbul'un her tarafında bu müsâdemeler şiddetlenip sabahtan akşama ve akşamdan sabaha kadar devam etmiş, daha ertesi güne tesadûf eden 2 Teşrinievvel=12 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü daha hafif geçmekle beraber gece tekrar şiddetlenmiş ve ancak Perşembe günü tenkil hareketi tamamlanıp âsâyiş iâde edilmiştir.

Ermeni komitecilerinin bu mecnunca hareketi netice itibariyle beş on Müslümana mukabil bir kaç yüz Ermeninin hayatına mal olmuş, Sultan Hamid'in ustalklı siyasetinden dolayı Avrupa müdâhalesi suya düşmüş ve yegâne netice olarak 3 Teşrinievvel=13 Rebî'ül-âhir Perşembe günü Bâb-ı Âlî'ye bir protesto notası gelmiş ve tabii hiç bir te'siri olmamıştır. — «Banka vak'ası» denilen ikinci «Ermeni patırdısı» için aşağıki senenin «26 Ağustos» fıkrasına bakınız).

30 Eylül/1 Teşrinievvel = 10/11 Rebî'ül-âhir, Pazartesi/Salı gecesi : Sadr-ı a'zam Said Paşa'nın azli.

(Azlin en mühim sebebi, yukarıki fıkra da gördüğümüz Ermeni meselesidir: Sadâret müddeti 1895 = 1312 senesi 8 Haziran = 14 Zülâcce Cumartesi gününden itibaren 3 ay, 23 gündür. — Gün tarihindeki ihtilâf için beşinci ciltte «Vezir-i a'zamlar» cedvelinde 264 numaraya bakınız).

2 Teşrinievvel = 12 Rebî'ül-âhir, Çarşamba: Kâmil Paşa'nın ikinci sadâreti.

(İngiliz siyasetine istinâdiyle meşhur olan Kâmil Paşa'nın bu seferki sadâreti, her halde Ermeni dâvâsının en şiddetli müdâfil rolünde bulunan İngiltere'yi tatmin endişesiyle alâkadar olsa gerektir: Zâten bu tebeddülün Londra'da iyi karşılandığından bahsedilir).

7 Teşrinisâni = 19 Cumâda-l-ülâ, Perşembe: Kâmil Paşa'nın azliyle Dâhiliyye nâzırı Halil Rif'at Paşa'nın sadâreti.

(Azlin sebebi, Kâmil Paşa'nın pâdişaha takdim ettiği bir arızada bütün devlet işlerinin sarayda toplanması dâhilde ve hâricte sù-i-te'sir ettiğinden bahsederek Bâb-ı Âlî'ye eski salâhiyyetlerinin iâdesini ve vükelânın Sadr-ı a'zam tarafından intihâbı lüzumunu arzetmiş olmasıdır: Bu mârûzât Sultan Hamid'in vehmine dokunduğu için, Kâmil Paşa'nın artık İstanbul'da kalmasını tehlikeli bularak İzmir valiliğine göndermiştir. — Gün tarihindeki ihtilâf için beşinci ciltte «Vezir-i a'zamlar» cedvelinde 265 numaraya bakınız).

1896 = 1314

26 Ağustos = 17 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: «Banka vak'ası» denilen ikinci Ermeni-patırdısı.

(Ermeni meselesi ve İstanbul'daki ilk «Ermeni patırdısı», için yukarıki senenin «30 Eylül» fıkrasına bakınız. — Birincisinden tam 10 ay, 26 gün sonra tertib edi-

len bu ikinci vak'anın sebebi, bundan evvelkinin neticesiz kalmış olması ve Avrupa devletlerinin müşterek bir müdahale yerine kuru bir protesto ile iktifa etmiş olmalarıdır.

«Banka vak'ası» hariçteki komiteciler tarafından tasarlandıktan sonra hâin patrik İzmirliyan'ın tasvibiyle tatbik edilmiş bir tedhiş hareketidir: Avrupa devletlerini müdahaleye mecbur etmek için ecnebi sermayesini temsil eden Osmanlı bankasına yapılan bu müsellâh baskın hareketini Rus pasaportuyla hâriçten gelmiş bir kaç komiteci idare etmiştir.

Ertesi gün neşredilen Tebliğ-i resmî'ye nazaran bir takım «Eşhâs-ı me'ânet-ih-tisâs» gûyâ ustalık ederek «İş bahânesiyle birer ikişer» bankaya girmişler ve «Bağteten arbede», çıkarmışlardır: Birdenbire silâh atmaya başlayan bu yaygaracı serseriler Ermeni metâlibi derhal kabul edilmediği takdirde ellerindeki bombalarla bankayı berhavâ edeceklerini söyliyerek binâyı işgale ve me'murları esir etmiye kalkışmışlarsa da, hükûmet böyle bir teşebbüs ihtimalini daha evvelden haber almış olduğu için o civarda hazır bulundurduğu asker, polis ve jandarma kuvvetlerini derhal sevk ederek işi bastırmış, âsilerin çoğu yakalanıp tevkif edilmiş, Bâb-ı Âlî'yi berhavâ etmek üzere o tarafa saldıran guruh da tenkil olunmuş, şehrin her tarafına devriyeler çıkarılmış, hâriçten gelen vak'a mürettepleri Fransız ve Rus sefâretlerinin himâye ve delâletiyle ve bir Fransız vapuruyla derhal kaçmış, bâzı komiteciler intihâr etmiş, fakat bir taraftan da ahâlî arasında şiddetli müsâdemeler başlamıştır. Bunun sebebi, ilk «Ermeni patırdısı»ndanberi Ermenilerle Müslümanlar arasındaki münâsebâtın son derece gerginleşmiş ve bu ikinci vak'anın da kin ve intikam hislerini tatmine vesile teşkil etmiş olmasıdır: Bilhassa Ermenilerin vazife gören askere taarruz etmesi, Sadr-ı a'zama kurşun atılması ve Ermeni evlerinin pencereleriyle balkonlarından askerle ahâlinin üstüne bombalar ve kurşunlar yağdırılması artık halkı zabtedilmez bir hâle getirmiş, millî ve dinî hisler pek tabii olarak alevlenmiş, bütün halk tabakaları ve bilhassa hamâiller ellerine geçirdikleri bıçaklar ve sopalarla Ermenilere saldırmış, bu kanlı mücâdele Boğaz-ıçî'nin bir çok yerlerine de sirâyet etmiş ve netice olarak Avrupa'daki Rus-Ermenilerinin tertib ettikleri facia bir çok İstanbul Ermenisinin hayatına mal olmuştur: Hattâ maktullerin yük arabalarıyla taşındığından bahsedilir. Tabii Müslümanlardan da ölenler ve yaralananlar az değildir. Taşranın muhtelif yerlerinde de kanlı vak'alar olmuştur.

Avrupa'daki Türk düşmanlarının Sultan Hamid'e «Kızıl-Sultan» lâkabını takmaları işte bundandır: Yukarda 1876=1293 vukuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının ikincisine bakınız. Her halde Avrupa'nın istediği şey, Hristiyan unsurlarının ısyanlarına karşı Türk hükûmetinin seyirci kalmasıdır! Bu işde hiç bir zulüm mevzuubahis değildir: Avrupahların teşvik ve himâyesiyle gelmiş bir takım serseri komitecilerin çıkardıkları kanlı bir vak'a pek tabii ve meşrû olarak tenkil edilmiştir. Dünyada böyle hareket etmeyecek hiç bir devlet yoktur.

Bu vaziyet üzerine İngiltere tekrar faaliyete geçip Rusya ile Fransa'yı peşine takarak Bâb-ı Âlî'den «Vilâyât-ı Sitte», muhtâriyyetini te'min edecek «İslâhât» istemiye kalkışmış, notalar teâtî edilmiş, Sultan Hamid de o cihete yaklaşmıyarak Afv-i-umumî ilânı, bir Türk müfettişi-umumî tâynı ve Hristiyanlardan vali ve mutasarrıf muâvinleri istihdâmı gibi bir takım islâhât esasları neşretmek ve devletlerin ihtilâflarını büyük bir mehâretle istismarda kusur etmemek suretiyle müdahale tehlikelerini gene suya düşürmüştür.

Yukarda bahsi geçen mâhut ihtilâlcî patrik İzmirliyan işte bu «Banka vak'ası» üzerine azledilip Kudüs'e def'edilmiştir).

1897 = 1314

18 Nisan = 16 Zülka'de Pazar: Yunanistan'a harb ilânı ve sefer safahâtı.

(Berlin muâhede-i mucibince Tesalya ile Narda=Arta kazâsını siyasi bir bahşiş

şeklinde kolayca alıvermiş olduğunu 1881 = 1298 vukuâtının «2 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz küçük Yunanistan'ın doymak bilmiyen istihâsı o tarihten itibaren büsbütün kabarmış ve ötedenberi göz diktiği Girit adasıyla Epir kıtasını bir an evvel ilhak etmek üzere şiddetli ve kanlı bir çetecilik faaliyetine kalkışmıştır. Fransızların 1881=1298 vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz Tunus işgali, İngilizlerin 1882 = 1299 vukuâtının «11 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Mısır istilâsı ve Bulgaristan'la Rumeli-i-Şarkî vilâyetinin 1885=1302 vukuâtının «18 Eylül», fıkrasında gördüğümüz ittihadı Yunanistan'ın cür'etini artıran hâdiseler demektir: Bilhassa 1895=1313 vukuâtının «30 Eylül» fıkrasıyla yukarıki fıkra da gördüğümüz Ermeni meselesinden dolayı Türkiye'nin uğradığı dâhilî ve hâricî gaileler de «Delyannis = Deli-Yani», kabinesi için kaçırılmıyacak bir fırsat teşkil etmiştir. Zâten o sırada meşhur «Ethniki-hétairia = Etniki-etarya» Yunan efkâr-ı-umumiyyesine tamamiyle hâkim bir vaziyettedir ve bu millî cemiyet nazarında Girit'le Epir=Yanya vilâyeti «Megâli-idea»ya doğru ilk adım sahâlarıdır. İşte bütün bunlardan dolayı bilhassa 1890=1307 tarihinden itibaren Yunanistan'ın Girit'deki kanlı faaliyeti büsbütün artmış, Ali Paşa'nın Sultan Aziz devrinde tanzim ettiğini 1868 = 1284 vukuâtının «4 Kânunusânî», ve «15 Şubat» fıkralarında gördüğümüz Girit nizâmnamesinin ada Rumlarını tamamiyle tatmin edecek mâhiyyetine rağmen Müslüman valilere karşı Meclis-i-umumî'deki Hristiyan ekseriyyeti dâimî bir muhâlefet cephesi teşkil etmiş, müzmin ihtilâflar çıkarılmış, bu hâle nihayet vermek için tâyin edilen Hristiyan valilerden de Müslümanlar hoşlanmamış, adada teşekkül eden ıftirakçı radikal parti Atina'daki dâimî Girit komitesiyle elbirliği etmiş, Avrupa devletleri Girit sularına harb gemileri göndermiş ve işte bütün bu siyasî karışıklıklar mütemadî ısyanlarla anâsır müsâdemeleri yüzünden kan dökülmesine ve kan döküldükçe de Yunan milliyetçilerinin «Türk mezâlimi»nden bahsederek yaygaralar koparmasına sebep olmuştur! Yunanistan'ın gerek Avrupa devletlerini, gerek Osmanlı imparatorluğunu hiçe sayarak yaptığı meşhur el-çabukluğu işte bu sıradadır.

Bu senenin 15 Şubat=13 Ramazan Pazartesi günü Miralay Vassos kumandasında bir istihkâm ve bir piyâde taburuyla bir Efzon bölüğü ve bir bataryadan mürekkep bir iki bin kişilik bir Yunan kuvveti Hanya civârındaki Platania/Plâtanya'da karaya çıkarılmış ve biraz sonra üç piyâde taburu ve bir cebel bataryasıyla takviye edilen bu kuvvet Girit'in işgaline me'mur edilmiştir: Bir gün evvelki ve bir gün sonraki tarihler de rivayet edilir. Bundan başka Girit'e Yunan kralının oğullarından prens Yorgi'nin kumandasında bir filo da gönderilmiştir. Tabii bunlar Yunanistan'ın Türk sularıyla karalarına fiilen tecâvüz ve taarruzundan başka bir şey değildir.

Sultan Aziz devrindenberi Girit meselesi artık tamamiyle beynelmilel bir mesele mâhiyyetinde bulunduğu ve zâten ada sularında düvel-i-muazzama zırhlıları bekleyip durduğu için, devletlere karşı bir vaziyet almak istemiyen Sultan Hamid'in emriyle Bab-ı-Âlî derhal siyasî teşebbüslere girişmiş ve bir taraftan da Vassos'un Girit'e ayak bastığı gün Fransız, İngiliz, Rus ve İtalyan zırhlılarından Hanya limanına yüzer kişilik kuvvetler ve Avusturya zırhlısından da elli asker çıkarılmıştır: Biriki gün sonra gelen bir Alman zırhlısından çıkarılan müfreze de elli kişiliktir; işte bunun üzerine Hanya kalesinde Türk bayrağının yanına düvel-i-muazzama bayrakları da çekilmiştir.

Yunanistan'ın bu müdhîş cür'etkârlığına karşı Avrupa devletlerinin ilk müşterek hareketi 2 Mart = 28 Ramazan Salı günü Yunan hükûmetine şiddetli bir nota vererek Girit'in kat'iyyen Yunanistan'a ilhak ettirilmeyip Osmanlı hâkimiyetinde kalacağını, muhtâriyyetle idare edileceğini ve Yunan kuvvetleri altı gün içinde geri çekilmediği takdirde cebri teğbirler ittihazına mecburiyet hâsıl olacağını tebliğ etmiş olmalarında gösterilir. İkinci hareket de adanın beynelmilel abluka altına alınması ve bir çok limanların işgalidir: Yunanistan'a karşı Avrupa devletlerinden istifâde etmek isteyen Sultan Hamid bu abluka teklifine muvâfakat ettiği için, Girit'deki düvel-i-muazzama amiralleri 21 Mart = 17 Şevvâl Pazar günü neşrettikleri bir beyannâme ile, ablukayı ilân ve ertesi günden itibaren de fiilen tatbikine başlamışlardır. İşte bunun üzerine Kandiya, Resmo,

Suda, Hanya vesaireye bir ay evvelkinden daha fazla kuvvetler çıkarılarak devletlerin adayı emânet olarak ellerine aldıklarından bahsedilmiş ve bu işgal kuvvetlerine Girit'deki Türk askerleriyle müşterek hareket emri verilmiştir. Yunanistan'ın Tesalya hududundaki çete faaliyetlerini şiddetlendirmesi ve hattâ nihayet Türk topraklarına top ve askerle de tecâvüze kalkışması işte bu Girit vaziyetine karşı bir mukabil hareket sayılır: 9 Nisan = 7 Zülka'de Cuma günü hududumuzu tecâvüz eden ve içinde askerler de bulunan büyük bir Yunan çetesi iki Türk blokhavzını yaktıktan sonra püskürtülmüş ve gene o gün diğer iki noktadan daha tecâvüzlar olmuş, 11 Nisan = 9 Zülka'de Pazar günü bu çete hareketleri tekrerrür etmiş, 13 ve 14 Nisan = 11 ve 12 Zülka'de Salı ve Çarşamba günleri muntazam bir Yunan bölüğü üstüste taarruza geçmiş, 16 Nisan = 14 Zülka'de Cuma günü daha büyük bir Yunan kıt'ası hududu tecâvüz etmiş ve nihayet 17 Nisan = 15 Zülka'de Cumartesi sabahı topraklarla mücehhez bir Yunan kuvveti «Çam-tepe» civârında bir Türk blokhavzını bombardmanla tahrib etmiştir! Gene o gün öğleden sonra meşhur Milona geçidinin iki tarafından Alasonya ovasına bakan sarp ve yalçın «Kırçova» ve «Menekşe» tepelerine taarruz eden Yunan ordusu hudut karakollarımızın hepsini işgal etmiş olduğu için, Türk ordusunu her nedense hiçe sayan bu azgın ve kızgın düşman artık fi'len harbe başlamış demektir.

Avrupa devletlerinin Yunanistan'a yardım ihtimâlinde çok çekinen Sultan Hamid gerek yukarıda gördüğümüz Girit meselesinde, gerek bu hudut tecâvüzlarında büyük bir sabır ve sükûnetle işin siyâseten halline çalışmışsa da düvel-i muazzama Girit'de bir abluka ilânından başka bir şey yapamamış, miralay Vassos devletlerin verdikleri altı günlük mühlete kulak asmamış ve nihayet Tesalya hududundaki çete hareketlerinden sonra Yunan ordusunun askerî harekâtı da başlamış olduğu için, artık daha fazla sabra zaman ve hüsn-i niyyete imkân kalmamıştır. Vaziyeti müzâkere için Yıldız sarayında toplanan Meclis-i Hâssın elli altı saat sürdüğünden bahsedilir: Vükelânın bir kısmı mütereddittir; yalnız Ser-asger Rızâ Paşa pek haklı olarak harbin derhal ilânında ısrâr etmiştir. Paşanın «Hülâsa-i hâtîrât»ına nazaran bir aralık kendisini meclis odasından huzûruna çağırılan Sultan Hamid bir masa üzerindeki Tesalya haritasına bakarak :

— Ben sizin gibi tecribesiz değilim; benim tecribem sizinkinden ziyâdedir : Bu harbin zıyâi ayn-i vahâmettir!

diye izâhât istemiş, Rızâ Paşa ordunun harekât plânını aynı harita üzerinde uzun uzadıya izah etmiş ve işte bunun üzerine pâdişâhın tereddüdü zâil olarak harb ilânını kabul etmiştir.

Devletin neden dolayı harbe karar vermiş olduğu hakkında Rûmî 5 Nisan 1313 = Milâdi 17 Nisan 1897 = Hicrî 15 Zülka'de 1314 Cumartesi günü bir Tebliğ-i resmî neşredilmiş ve ertesi gün Bâb-ı Âlî düvel-i muazzamaya en meşrû bir müdâfaa vaziyetinden dolayı harb ilânına mecbur olduğunu bildirirken Atina sefiri Asım Bey de Yunan Hâriciyye nâzırına şöyle bir nota vermiştir:

«Hükûmet-i Yûnâniyye'nin devâm-ı harekât-ı tecâvüzkârânesinden dolayı Saltanat-ı-Seniyye ile Yunanistan arasındaki münâsebât-ı siyâsiyye münkâtîr olmuşdur».

Türkiye'deki Yunan tebaa ve tüccarı 15 gün içinde memleketi terketmiye mecbur tutulmuş ve Alasonya ordu kumandanı müşîr Edhem Paşa da Baş-kumandanlığa tâyin edilerek derhal harekâta başlaması yukarıda bahsettiğimiz Tebliğ-i resmî'nin neşredildiği gün telgrafla kendisine bildirilmiştir: Uzun zaman Osmanlı hizmetinde bulunduğu için Türkiye'de «Golç Paşa» denilen meşhur Alman mareşal Graf von der Goltz bu Türk-Yunan seferine âid eserinde Gazi-Osman Paşa, Gazi-Ahmed Muhtar Paşa ve Deli-Fuad Paşa gibi büyük askerler dururken Edhem Paşa'nın Baş-kumandan olmasını pâdişâha merbutiyyet ve itâatıyla izah etmekte ve bununla beraber askerî meziyyetlerini de inkâr etmemektedir.

Golç Paşa 15 Şubat = 13 Ramazan Pazartesi günü dörtte bir nisbetinde kısmî seferberlik yapıp 21 ve 22 Şubat = 19 ve 20 Ramazan Pazar ve Pazartesi günleri tepsî edildiginden bahsetmektedir. Bunun sebebi, Yunan seferberliğinin daha 4

Kânunuevvel 1896=28 Cumâda-l-âhire 1314 Cuma günü başlamış olmasıdır : Bu hesaba göre Yunân seferberliği bizden 73 gün evvel başlamış demektir. Türk ordusunun mukabil taarruzu, ilân-ı harb notasının tebliğine tesadüf eden işte bu 18 Nisan=16 Zülka'de Pazar günü başlamıştır: İlk hedef, yukarıda Yunanlılar tarafından işgal edildiğini gördüğümüz Milona geçidinin istirdâdıdır. Akşamı kadar süren bu kanlı mücadele esnâsında Pınar tepesine taarruz eden Türk livâsının muhteşem ve şanlı kumandanı muhterem Hâfız-Abdül'Ezel Paşa merhum askerinin başında ve at üstünde düşmana saldırırken en önde gitmemesini ricâ eden zabıtlarına Rus harbinde önde gittikten sonra Yunan harbinde geri kalamıyacağını söylemiş, biraz sonra kollarına birer kurşun isâbet etmişse de ehemmiyet vermemiş ve nihayet askerini teşci' için ağızını açacağı sırada giren bir kurşunla Allâhına kavuşmuştur: Bâzı menbâlarda seksen bir yaşında olduğundan bahsedilen bu nûrânî asker Konya'nın Hadım kazâsı köylülerindendir; şerefli ömrü er meydanlarında geçmiş, Kırım, Karadağ, Sırp ve Girit muharebelerinde yiğitlikleriyle şöhret kazandıktan sonra Plevne destanındaki şecâat hârikalarından dolayı Sultan Abdülhamid Plevne madalyasını kendi eliyle göğsüne takmış ve nihayet hem kendine, hem ırkına lâıyk bir ölümle Türk ordusunun ve Türk tarihinin minnet ve ta'zimini kazanmıştır: Mubârek mezarı Alasonya'nın çarşı câmiindedir; İstanbul caddelerinden biri de şanlı adını taşır. Bu ihtiyar arslanın şehâdet menkabesi bütün dünya matbûâtına aksetmiş ve hattâ o zamanki İtalya kralı Birinci Humberto kendisinden hayret ve hürmetle bahsetmiştir.

Milona geçidindeki tepeler işte o gün istirdâd edilmişse de, top geçirilecek yolların tâmirinden dolayı ordu merkezi geçidin ilerisinde bir kaç gün hareketsiz kalmıştır. 23 Nisan=21 Zülka'de Cuma günü sol cenâhın yaptığı ileri hareketten bir netice çıkmamış ve Tournovo=Turnova'ya giden dağ yoluna hâkim olan Losfaki tepesine karşı 19 Nisan=17 Zülka'de Pazartesi günündenberi devam eden taarruz hareketi de ikinci livânın kahraman kumandanı Celâl Paşa'nın şehâdetine mal olduğu halde beş gün sürdükten sonra ancak 24 Nisan=22 Zülka'de Cumartesi günü muvaffakiyyetle neticelenmiştir: Yunanlıların son zamanlarda zabt etmiş oldukları blokhavzlar işte bu sâyede geri alınarak hudut boyu tamamiyle istirdâd edilmiştir.

Ordunun ileri hareketinden sür'atli neticeler bekliyen Sultan Hamid işte bu ağır hareketten dolayı Baş-kumandanlığa Plevne kahramanı Gazi-Osman Paşa'yı tâyin edip zâhiren teftiş vazifesiyle derhal yola çıkarmışsa da, aşağıda göreğimiz ilk zafer haberleri üzerine Selânik'de durmasını emretmiş ve o da tahkimâtı teftişle iktifâya mecbur olmuştur.

Turnova'da bulunan Yunan veliahdı ve baş-kumandanı prens Konstantin hudut boylarındaki blokhavzların istirdâdı üzerine Türk ordusuna karşı artık müdâfaa edemeyeceği şehri 23/24 Nisan = 21/22 Zülka'de Cuma/Cumartesi gecesi tahliye edip Larissa = Yenişehir ve Pharsala = Çatalca'ya doğru ric'at emri vermiş olduğu için, Turnova ertesi sabah işgal edilmiş ve hattâ Yenişehir'in de tahliyesi haber alınarak 25 Nisan = 23 Zülka'de Pazar günü İslâm ahâlisinin alkışları içinde oraya da bir Türk kuvveti girmiştir. Yunan ordusunun bu ric'at hareketi âdetâ «fırar» şeklinde olduğundan bahsedilir: Hattâ Yenişehir'de 10 bin tüfek, 2 bin sandık piyâde fişeği, bir çok top cephânesi, 14 top ve bir seyyar hastahâne iğtinâm edilmiş ve hudut muharebeleri işte bu muvaffakiyetlerle nihayet bulmuştur.

Atina üzerine yürüyen Türk ordusunun bundan sonraki hedefi Yunanlıların Volos dedikleri Golos limanıdır; bu şehri himâye eden en mühim müdâfaa mevzileri de yirmi kilometre garbında bulunan Vélestine = Velestin tepeleridir; o sırada Yunan ordusu bütün ihtiyaçlarını Golos'dan te'min ettiği için, Velestin tepelerinin zabtını zarurî gören Baş-kumandan bu mevzilere karşı mirilivâ Naim Paşa ve Gazi-Ahmed Muhtar Paşa-zâde miralay Mahmud Muhtar Bey kumandasında 3500 kişilik bir kuvvet sevk etmişse de 27, 29 ve 30 Nisan = 25, 27 ve 28 Zülka'de Salı, Perşembe ve Cuma günleri yapılan taarruzlar 10 bin Yunan as-

kerinin müdâfaa ettiği mevzilerin sarphından dolayı neticesiz kalmış, çok büyük zâyîata uğrayan düşmanın maneviyâtı bozulduktan sonra Türk kuvveti muntazam surette geri çekilmiştir.

İlk büyük zafer 5 Mayıs = 3 Zühicce Çarşamba günü kazanılan Pharsala = Çatalca zaferidir. Turnova'dan buraya çekildiğini gördüğümüz Yunan veliahdi Konstantin otuz bin kişilik ordusuyla sabahtan akşama kadar müdâfaaya çalıştığı bu dağınık mevzide daha fazla dayanamamış, Türk ordusu ilk önce şehrin etrafındaki tepeleri ve ondan sonra da demiryolunu işgal ettiği için düşman gece karanlığında Dömeke'ye doğru ric'at etmiştir: Kdhem Paşa ağır hareket ettiği için burada düşman ordusunu imhâ edememiş olmakla tenkid edilir. Düşmanın o gece tahliye ettiği Çatalca kasabası ertesi sabah işgal edilmiştir. Bu 5 ve 6 Mayıs = 3 ve 4 Zühicce Çarşamba ve Perşembe günleri Velestin'deki Yunan kuvvetlerinin prens Konstantin'e yardım etmesine mâni' olmak üzere gönderilen Hakki Paşa fırkası 7 Mayıs = 5 Zühicce Cuma günü bütün Velestin tepelerini zabtederek düşmanı o noktadan da atmıştır.

Golos'un işgali işte bu Çatalca ve Velestin muvaffakiyetleri sayesinde: Buradaki İngiliz ve Fransız konsolosları 8 Mayıs = 6 Zühicce Cumartesi günü kendi bayraklarıyla Türk karargâhına gelip tahliye edilmiş olan şehre bir zarar verilmemesini Baş-kumandan Edhem Paşa'dan istirhâm ettikleri için, bir tabur asker gönderilerek Golos derhal işgal edilmiştir. Tırhala'nın işgali de bu muvaffakiyetten dört gün sonra 12 Mayıs = 10 Zühicce Çarşamba gününe müsâdiftir. Yunan ordusunun son istinatgâhı, Tırhala'nın 80 kilometre cenubuşarkisindeki Domokos = Dömeke'dedir. Burada 550 metre irtifındaki sarp ve yalçın dağ geniş bir ovaya nâzırdır. Bu dağlığın üç tepesinde eski bir Türk kalesiyle bir iç-kale ve bir de Dömeke nâhiye merkezi vardır; eteklerde de köyler sıralanır. Yunan erkânıharbiyesi burasını daha evvelden tahkim ettirmiş olduğu için, veliahd Konstantin her halde tutunabileceğine hükmetmiştir. Taarruz eden Türk ordusunun 40 bin 8 yüz mevcuduna mukabil, 35 bin kişilik Yunan ordusu mevkin sarphı ile tahkimâtından istifâde etmektedir. İşte buna rağmen 17 Mayıs = 15 Zühicce Pazartesi günü başlayan taarruzda en mühim tepelerle mevzilerden bazıları zabtedilmiş olduğu için, prens Konstantin alelusul gece karanlığından istifâde ederek ordusunu çekip gitmiş ve ertesi gün boş bulunan Dömeke tabii derhal işgal edilmiştir. Bu muvaffakiyet üzerine Türk ordusunun karşısında artık ciddi bir mukavemet kalmamış, 19 Mayıs = 17 Zühicce Çarşamba günü Forka boğazı da işgal edilerek Lamia = Lâmya nehriyle meşhur Termopil geçidi Türk askerinin gözü önünde ve ayaklarının altında kalmış, artık Atina yolu açılmış, Yunanlılar tâkib edilmiş, fakat işte bu tâkib esnâsında ve öğleden sonra saat dörtte Lâmya belediye reisi iki Yunan zabitiyle ve beyaz bayrakla gelip mü-târeke haberini getirmiş ve biraz sonra da Baş-kumandanın emriyle ateş kesilmiştir.

Başlıca harekâtını kısaca gözden geçirdiğimiz bu Tesalya seferi esnâsında Yunanlılar Narda = Arta üzerinden Yanya'ya karşı da taarruza geçmişlerse de, harbin umumî neticesi üzerinde hiçbir te'siri olmayan bu ehemmiyetsiz hareketlerin ayrıca tâkibine lüzum görülmemiştir.

Türk ordusunun daha ilk muvaffakiyetlerinden itibaren Yunanistan'da umumî bir panik havası esmiye başlamış, yıllarca harb istiyen palikaryalarla palavracılar kâmilten sinmiş, Epir'le Girit'i istiyenler Atina ile Pire'nin telâşına düşmüş ve nihayet muhâlif partilerin tazyikıyla 27 Nisan = 25 Zülka'de Salı günü Deliyani kabinesi istifâya mecbur edilmiş ve yerine geçen Rallis kabinesi de Yunan mukadderâtını Avrupa devletlerine bırakmaktan başka çâre bulamamış, bunun üzerine devletler Türkiye'ye mü-târeke teklif etmişlerse de Bâb-ı Âlî on milyon altın lira tazminat isteyip Tesalya'nın iâdesini de şart ittihaz ederek müsâ-laha ile mü-târekenin aynı zamanda olacağını bildirdiği için Yunanistan Rusya'ya baş vurmak mecburiyetinde kalmış, Rus çarı ikinci Nicolas Sultan Hamid'e telgrafila mürâcaat edip Türk pâdişahının insânî hissiyatına ve sulhperverliğine baş vurarak kazandığı zaferlerin kan dökülmesine mâni' olacak bir mü-târeke ile

tervicini rica etmiş ve ancak işte bunun üzerine Sultan Hamid Baş-kumandanlığa ateş kesilmesini emrettiği için 19 Mayıs = 17 Zühicce Çarşamba günü harekât durmuş ve ertesi Perşembe günü de Türk ordusunun işgal ettiği yerler elinde kalmak şartıyla mütâreke mukavelesi imzâ edilmiştir.

Şarlatanlıkla yaygaracılığa karşı ciddiyetle vekarın zaferi olan bu meşhur Yunan seferi bu senenin 18 Nisan = 16 Zülka'de Pazar gününden 19 Mayıs = 17 Zühicce Çarşamba gününe kadar 32 gün sürmüştür.

1897 = 1315

4 Kânunuevvel = 9 Receb, Cumartesi : Osmanlı - Yunan sulhü:

(Yukarıki fıkranın sonunda gördüğümüz gibi mağlûp Yunanistan mukadderâtını düvel-i muazzamaya emânet etmiş olduğu için bu «mütevassıt» devletlerin teklifiyle 3 Haziran = 2 Muharrem Perşembe günü Tophâne kasrında Hâriciyye nâzırı Tevfik Paşa'nın riyâset ettiği bir süferâ konferansı toplanmış, haftada iki celse akdedilmek suretiyle 3 ay, 16 gün sulh esasları müzâkere edilmiş ve nihayet 18 Eylül = 20 Reb'ül-âhir Cumartesi günü 11 maddelik bir «Mukaddimât-ı sulhiyye», muâhedeşi imzâlanmıştır. İşte bunun üzerine İstanbul'a gelebilen Yunan murahhaslarıyla bu gün akdedilen 16 maddelik kat'î sulh muâhedeşi «Mukaddimât-ı sulhiyye»nin te'yidinden ibarettir. Başlıca esasları şöyle sıralanabilir:

- 1 — Türk ordusunun zabtetmiş olduğu Tesalya kıt'ası Yunanistan'a iade edilmekle beraber hudut Türkiye lehine tashih edilecektir;
- 2 — Yunanistan Türkiye'ye dört milyon Osmanlı altını tazminat verecektir;
- 3 — Türk tebaasının uğramış olduğu şahsî zararlara karşı da Yunanistan ayrıca yüz bin Osmanlı altını te'diye edecektir;
- 4 — Hudut boyunca şakavet men'edilecektir;
- 5 — Yunanistan'ın istifâde etmekte olduğu kapitülâsyon ahkâmı tahdit olunacaktır.

Avrupa devletlerinin Hristiyanlık gayretiyle tesbit ettirdikleri bu garib esaslar şöyle bir telâkkinin mahsulüdür: «Türk mağlûb olursa çok şey verir, galip gelirse hiç bir şey almaz!» Bu zihniyyet Avrupa medeniyetinin en silinmez lekerindendir. İşte bu telâkkiye istinâd eden mağlûb Yunanistan netice itibariyle hiç bir şey kaybetmemiş, fakat Türk milleti zaferinin semeresini kaybetmiş ve hattâ aşağıki fıkra da göreceğimiz gibi Girit meselesinde de Yunanistan lehine bir adım daha atılmıştır).

18 Kânunuevvel = 23 Receb, Cumartesi: Girit muhtâriyyeti.

(Yukarıki senenin «18 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Girit buhrânı esnâsında devletlerin Yunanistan'a verdikleri notada bahsedilen muhtâriyyet nihayet İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya tarafından ilân edilivermiş, Almanya ile Avusturya iştirâk etmemiştir! Yeni rejimin başlıca esasları şunlardır: 1) Girit adası Osmanlı hâkimiyetinde bîtaraf ve muhtar bir vilâyettir; 2) Bu vilâyetin başında pâdişahın beş sene müddetle ve devletlerin muvâfakatiyle tâyin edeceği bir vali bulunacaktır; 3) Müslümanların emniyeti te'min edildikçe Türk askeri adadan çekilecektir; 4) Her sene Osmanlı hazinesine maktû bir vergi verilecektir. — İşte bu suretle Girit meselesi Türkiye aleyhine tuhaf bir şekle bağlanmış, muhtelif noktaları bir müddettir devletlerin işgali altında bulunan adada Yunan kuvveti bulundurulmamakla beraber, Yunan kralının ikinci oğlu preis Georges/Yorgi Fevkalâde komiser olarak idarenin başına getirilmiş, biraz sonra Türk askeri geri alınmış ve netice olarak Girit adası mağlûp Yunanistan'a ma'nen ilhak edilmiştir).

1900 = 1317

4/5 Nisan = 3/4 Zühicce, Çarşamba/Perşembe gecesi : Gazi-Osman Paşa'nın ölümü.

(Osmanlı tarihinin en büyük askerlerinden olan Plevne müdâfii müşir Gazi-Osman Nuri Paşa merhum 1248=1832 tarihinde Tokat'da dünyaya gelmiştir: Bâzı Garp menbâlarında 1837 = 1253 tarihinde Amasya'da doğmuş gösterilir. Daha kuvvetli olan ilk rivayet doğru olduğu takdirde 68 ve ikinci rivayete göre de 63 yaşında ölmüş demektir. Tokat'ın «Yağcı-oğulları» denilen fakir bir âilesine mensub olduğu rivayet edilir. Babası iş bulmak üzere İstanbul'a gelmiş ve bir rivayete göre de dayısı getirmiş olduğu için, ilk tahsilini burada bitirdikten sonra Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesinden itibaren meslek tahsiline başlayıp 1269=1853 de Harbiye'den Mülâzım-ı-Sânî çıkmış, birinci safhası o sene başlamış olan Kırım seferine iştirâk etmek üzere derhal Tuna boyuna gönderilmiş ve ilk kahramanlıklarını işte o seferde gösterip iki derece terfi ederek Yüzbaşılıkla avdet etmiştir. Ondan sonraki meslek hayatı hep er-meydanlarında geçmiş, Girit ve Yemen muharebelerinde Mirilivâhğa kadar yükseldikten sonra Feriklikle Niş firkasına ve biraz sonra da Vidin kumandanlığına tâyin edilmiş ve ilk büyük zaferini işte bu vazifede iken 1876=1293 vukuâtının «2 Temmuz» ve «31 Teşrinievvel» fıkralarında gördüğümüz Sırbistan seferinde Rusların idare ettiği Sırp ordusunu bir kaç gün içinde perişan ederek kazanmıştır: Şanlı kahramanımızın müşirliğe terfii işte bu Sırbistan zaferi üzerinedir.

Gazi-Osman Paşa'nın en büyük eseri, klâsik ta'biye usullerine sığmıyan ve bütün insanlığı imrendiren Plevne hârikasıdır : 1877=1294 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasında «Rumeli cephesi» harekâtına bakınız. O şahnâme menkabesinin sonunda yaralanıp düşman eline düştüğü zaman, cephedeki Bogot karargâhında bulunan çar ikinci Alexandre'in kendisini tebrik ederken söylediği sözler içinde şu cümlelere tesadüf edilir :

— Sen benim esirim değil, müsâfirimsin! Kılıcımı sana verdim! Senin gibi cesur, gayyur ve yüksek liyakatli bir kumandanla harbetmiş olduğumdan dolayı kendimi bahtiyâr addederim!

Muhterem Gazimiz imparatorluk karargâhında dört gün tedâvi edildikten sonra Besarabya'da Rumenlerin «Chishinau» dedikleri «Kichinef = Kişinef», şehrine ve oradan da Ukrayna'daki Kharkof'a götürülmüş, bütün düşmanların hürmet ve ta'zimi içinde iki ay kadar müsâfir muâmelesi gördükten sonra Ayastefanos «Mukaddimât-ı-Sulhiyye»,sinin imzâsı üzerine İstanbul'a gelmiş ve:

Şanı büyük Osman Paşa

Plevne'den çıkmam diyor!

gibi türküler yakan halkın misli görülmemiş alkışları, duâları ve gözyaşlarıyla karşılanmıştır. Sultan Hamid büyük askeri kucaklayıp mübârek alnını öpmüş:

— Sen benim yüzümü ağarttın: İki cihanda yüzün ak olsun!

diye duâ etmiş ve kendisine bir çok kıymetli hediyeler vermiştir. Biraz sonra Eğinli-Said Paşa'nın yerine Mâbeyn müşiri olan şanlı Gazi ölünceye kadar 22 sene bu büyük makamda kalmış ve bir kaç kere de ilâveten Hâssa müşiri ve Ser-asker olarak ordunun tensik ve ıslâhında çok büyük hizmetleri görülmüştür. Bu kahraman asker ahlâkının temizliği, doğruluğu, samîmi müslümanlığı, her bakımdan lekesiz ve tertemiz şahsiyeti ve maiyyetine karşı tükenmez bir baba şefkatiyle meşhurdur. Onu sevmiyen tek kişi yoktur; her kes hayrânıdır: Hakiki büyük adam işte öyle olur.

Merhumun vasiyeti mucibince muhterem na'şî Fatih türbesinin bahçesine defnedilmiş ve mübârek mezarıyla türbesini Sultan Hamid yaptırmıştır.

Gazi-Osman Paşa'nın oğullarından Nurüddin ve Kemâlüddin Paşalar Sultan Hamid'in kızlarıyla evlenmişlerdir).

1900 = 1318

29 Teşrinievvel = 5 Receb, Pazartesi: Azerbaycan mekteplerinden Türk dili yasağının kaldırılması.

(İran şahı Muzaferüddin Kacar'ın İstanbul'a gelmesinden istifade eden Sultan Hamid o zamana kadar Azerbaycan mekteplerinde tedrisi memnû olan Türk diline âit yasağın kaldırılmasını te'min etmek suretiyle milliyetçiliğinin büyük bir delilini daha göstermiştir: İkinci Abdülhamid'in Türkçülüğü için 1876 = 1293 vukuâtının «31 Ağustos» fıkrasına bakınız. Şahın memleketine dönerken İran Maarif nezâretine telgrafla yolda emir vermiş olduğundan bahsedilir. Yukarıki tarih, İstanbul gazetelerinin bu müjdeyi neşrettikleri günün tarihidir. «Tercümân-ı Hakikat»ın ifâdesine göre Muzaferüddin-Şâh :

«Azerbaycan'da bulunan mekâtibde bundan böyle zebân-ı Fârsî ile beraber lisân-ı Türkî'nin dahî tedrisine ve bilhassa Türkçenin gereği gibi öğretilmesine i'tinâ edilmesini, emretmiştir. Her halde Sultan Hamid'in bu muvaffakiyyeti, Türk milliyetçiliği tarihinin hiç bir zaman unutamıyacağı bir hizmettir).

1901 = 1319

5 Teşrinisânî = 23 Receb, Salı: Fransız donanmasının Midilli'ye asker çıkarması ve buna sebep olan Lorando-Tubini meselesi.

(Said Paşa «Hâtîrât»ının ikinci cildinde bu vak'a 7 Teşrinisânî = 25 Receb Perşembe gününe müsâdif gösterilirse de, paşanın kendi sadâret tarihlerinde bile yanlışlar yaptığı unutulmamalıdır. — Fransız tebaasından Tubini ile Lorando'dan Sultan Aziz devrinin sonlarında bir miktar para istikrâz edilmiş ve bunun büyük bir kısmı Abd-ül-Aziz'in hal'inde kullanılmıştır: O zamandanberi ödenmeyen bu paranın faiz-i-mürekep hesabıyla 750 bin Osmanlı altınını bulduğundan ve nihayet bir takım müzâkerelerle yekûnun 502 bine indirildiğinden bahsedilir. Bunun 340 bini Lorando'ya ve 162 bini de Tubini'ye âittir. Mâlîye nezâreti borcunu vermediği için alacaklılar Ticaret mahkemesine mürâcaat edip birer ilâm almışlardır: Bütün bu işlerde meşhur Kâtib-i-Sânî izzet Holo Paşa ile Zirâat nazırı Selim Melhame Paşa'nın yağlı dolaplar çevirdiklerinden bile bahsedilir! Mâbeyn Baş-kâtibi Tahsin Paşa'nın «Abdülhamid ve Yıldız hâtıraları»na nazaran amcasının hal'inde kullanılmış bir paranın ödenmesi lüzumundan bahsetmiye kimse cesaret edemediği için Sultan Hamid meseleyi ancak siyasî bir buhran şeklini aldıktan sonra öğrenmiştir: Fransız sefiri Constans, mütemâdi müracaatlarından netice çıkmayınca hükûmetinin emriyle 26 Ağustos = 11 Cumâda-ı-ülâ Pazartesi günü sefâret müsteşarını maslahatgûzar tâyin ederek İstanbul'u terketmiş, Fransa ile siyasî münâsebetler kesilmiş gibi bir vaziyet hâsıl olmuş ve Fransız hükûmeti 26 Teşrinievvel = 13 Receb Cumartesi günü İstanbul maslahatgûzarı vâsıtasıyla Midilli gümrüğünü işgal edip vâridâtını tebaasının alacağına karşılık tutacağını bildirdikten başka, fırsattan istifade ederek Fransa tâbiyyet veya himâyesinde bulunan din ve kültür müesseselerinin kanunî mevcudiyetleri tasdik edilmediği takdirde bir daha Midilli'den çıkmıyacağını da tebliğ etmiştir! İşte bunun üzerine Bâb-ı-Âlî Midilli vak'asının ertesi günü bütün Fransız taleplerini kabule mecbur olmuş ve 30 Receb = 12 Teşrinisânî Salı günü maslahatgûzar Bâb-ı-Âlî'ye gelip siyasî münâsebatı yeniden tesis ettiği gibi Fransız donanması da Midilli'den askerini çekip gitmiştir. — Bazı menbâlarda Fransız kültür müesseselerinin tasdik meselesine lüzumundan fazla ehemmiyet verilir: Böyle bir mecburiyetle tasdik edilmiş olmasa bile, acabâ o zamanki Bâb-ı-Âlî için bunları kapatmak kabil midir? Kuvvet onlarda oldukça, biz tasdik etsek

de etmesek de o gibi müesseseler dâimâ işliyecek ve hattâ çoğalacaktır. Bu işin çirkin tarafı, pâdişahın vehmine dokunmasın diye arzedilemeyen küçük bir borç için bir vatan parçasının işgale uğramış ve işte bundan dolayı devletin nihayet boyun eğmiş olmasındadır).

9 Teşrinisânî = 27 Receb, Cumartesi: Sadr-ı-a'zam Halil Rif'at Paşa'nın ölümü.

(1828 = 1244 tarihinde Serez'de dünyaya gelmiş olduğuna göre 73 yaşında ölmüş demektir: Sadâret müddeti 1895 = 1313 senesi 7 Teşrinisânî = 19 Cumâda-ı-ülâ Perşembe gününden itibaren 6 sene, 2 gündür; hastalığı zamanında işlere bakmadığı için, ölümünden bir gün evvel Adliye nazırı Abdurrahman Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiştir).

18 Teşrinisânî = 6 Şa'bân, Pazartesi: Said Paşa'nın altıncı sadâreti.

(Sadâret-Kaymakamlığına tâyinini yukarıki fıkra da gördüğümüz Adliye nazırı Abdurrahman Paşa pâdişahın müteaddid teklifleriyle ısrarlarına rağmen sadâreti kabul etmediği için altıncı defa olarak Said Paşa tâyin edilmiştir: Abdurrahman Paşa'nın Bâb-ı-Âlî'ye salâhiyyet verilmesini istediğinden ve pâdişahın da ilkönce kabul ettiği halde sonra caydığından ve zâten paşaya sadâret teklif etmesi biraz sonra azledilip Adliye nezâretinden de uzaklaştırmak fikrine müstenid olduğundan bahsedilir: Abdurrahman Paşa'nın «Sadâret vekili» ünvanıyla Kaymakamlığı on gün sürmüştür).

1902 = 1320

21 Eylül = 17 Cumâda-l-âhire, Pazar : İlk Makedonya ihtilâli.

(1878=1295 vukuâtının «3 Mart» fıkrasında gördüğümüz Ayastefanos muâhede-siyle Rusların bol keseden Bulgaristan'a bahsettikleri Makedonya kıt'ası aynı se-nenin «13 Temmuz», fıkrasında gördüğümüz Berlin muâhedesini mucibince Türki-ye'ye iade edilmiş olmakla beraber, iki muâhede arasında 4 ay, 11 gün = 132 gün süren itibarî Makedonya hâkimiyetini Bulgar milleti bir türlü unutamamış ve hattâ tarihi bir hak saymıştır! Gene Berlin muâhedesinin 23 üncü maddesi mu-cibince Bâb-ı-Âlî Makedonya'yı Girit rejimi tarzında bir muâhedeyle idare et-mek mecburiyyetinde bırakılmışsa da, devletlerin ihtilâflarından büyük bir us-talıkla istifade eden Sultan Hamid bu 23 üncü maddeyi hiç bir zaman tatbik et-meyip kâğıt üstünde bırakmıştır: Makedonya üzerinde 132 günlük bir «Hakk-ı tarihi» iddia eden Bulgarların Berlin muâhedesinden itibaren 15 sene sabrettik-ten sonra 1893=1310 tarihinden itibaren «Makedonya-Edirne ihtilâlcî dâhilî teş-kilâtı» isminde gizli bir cemiyet kurmaları işte bu kâğıt üstünde kalan muhtâriy-yeti istihsâl içindir. Yalnız Makedonya ahâlisi Bulgar unsurundan ibaret de-ğildir: Bulgarlardan başka Müslümanlar, Sırlar, Ulahlar, Yahudiler ve hattâ az olmakla beraber Arnavutlar da vardır; «Macédoine» kelimesinin Fransızca ile diğer bâzı Garp dillerinde mecâzen karmakarışık şeylere alem olması ve meselâ karışık meyve, türlü ve hattâ muhtelif parçalardan mürekkep edebî eser mânâla-rına gelmesi işte bundan dolayıdır.

Osmanlı teşkilâtında «Vilâyât-ı-Selâse = Üç vilâyet» denilen ve Makedonya kıt'asına tekabül eden Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinde üç milyona yak-laşan umumî nüfusun bir buçuk milyondan fazlası Müslüman olduğu halde, diğer anâsırın en kalabalığı olan Bulgar unsurunun mecmûu sekiz yüz küsur bin-

den ibarettir: Rumlar üçüncü, Sırlar dördüncü ve Ulahlar da beşinci derecede kalır. İşte bundan dolayı Bulgarların kurduğu «Dâhilî teşkilât», cemiyeti zâhiren «Makedonya Makedonyalılarıdır» düstûriyle harekete başlamış ve hakikatte ise pek tabii olarak «Makedonya Bulgarlarıdır» gayesini tâkib etmiştir. Bu ihtilâl cemiyetinin 1893 = 1310 daki teşekkülünden bu 1902 = 1320 tarihine kadar dokuz sene süren ilk faaliyet devri şakavet tarzında nisbeten küçük hareketler ve çete baskınlarıyla geçmiş, kırlarda ve köylerde âsâyiş ihlâl edilmişse de umumî bir ihtilâl olmamıştır. Bunun sebebi bir taraftan Boris Sarafof, Dalçef vesaire gibi cemiyet rüesâsı arasında faaliyet programı itibariyle bir takım ihtilâflar olması ve hattâ müfritlerle mu'tedillerin ayrı gruplar teşkil etmesi ve bir taraftan da Yunanistan'la Sırbistan'dan gelen çetelerin de sahneye çıkmış bulunmasıdır: Bilhassa «Andartes» denilen Rum çetelerinin Bulgarlara karşı faaliyetinden bizim tenkil kuvvetlerinin çok istifade etmiş olduğundan ve hattâ bazı vaziyetlerde Türk-Rum elbirliğinden bile bahsedilir! Prizrin, Üsküp vesaire gibi yerlerde de Bulgar kilisesine karşı Sırp-Ortodoks piskoposlarına beratlar verilmiş ve Yunan/Rum çetelerinin Bulgar köylerini İstanbul patrikliğine bağlamak suretiyle rumlaştırma gayretleri himâye edilmekle beraber, rumlaşan Ulah köylüleri de Yunanlıhğa karşı harekete getirilmiştir! Bu vaziyette Bulgarlar Türklerden ziyâde Sırlar ve Yunanlılarla uğraşmak mecburiyetinde kalmış ve netice itibariyle Makedonya kıt'ası Hristiyan unsurların birbiriyle mücadele sahnesi hâline gelmiştir.

Bulgarların en mühim hedeflerinden biri de Avrupa müdâhalesine sebep olmaktır: Zâten müdâhale vesilesi arayan ve Berlin muâhadesinin kâğıt üstünde kalmış 23 üncü maddesine istinâd eden düvel-i muazzamanın Bâb-ı Âlî üzerinde yaptığı tazyikler nihayet Sultan Hamid'in bir «Vilâyât-ı Selâse Müfettiş-i Umumiği», ihdâs etmesiyle neticelenmiş, 1 Kânunuevvel = 29 Şa'ban Pazartesi günü bu mühim vazifeye geniş selâhiyyetlerle eski Yemen valisi Hüseyin Hilmi Paşa tâyin edilmiş ve 13 Kânunuevvel = 12 Ramazan Cumartesi günü de «Vilâyât-ı Selâse ta'limâtnameşi», neşrolunmuştur: İstanbul'da da bu işlerle meşgul olmak üzere bir «Rumeli vilâyâtı İslâhât komisyonu» kurulup riyâsetine Konya valisi Avlonyalı-Ferid Paşa getirilmiştir. Tabii bütün bunlar 23 üncü maddenin tatbikine hâcet bırakmadan Makedonya'yı ıslâh etmek içindir: Fakat o zamanki Makedonya ıslâh edilebilecek bir yer değildir! Bâb-ı Âlî'nin yeni tedbirlerine, Müfettiş-i Umumi'nin selâhiyyetlerine, Ta'limâtname mucibince Hristiyanlarla Müslümanlardan muhtelit jandarma ve polis teşkilâtı kabul edilmiş olmasına, malî ve adlî ıslâhât esaslarının ilânına rağmen bir taraftan Rusya ile Avusturya'nın mütemâdi tahrikâtı ve bir taraftan da Bulgar, Sırp ve Yunan rekabetleriyle ihtiraslarının kanlı şekiller almış olması Makedonya'yı artık sönmez bir fesad ocağı hâline getirmiştir.

Bulgar «Dâhilî teşkilât»ının bu gün başlayan ilk büyük ihtilâl hareketi ancak bir ayda bastırılabilmiştir: Aşağıda 1903=1321 vukuâtının «2 Ağustos», «25 Teşrinisâni» ve 1905 = 1323 vukuâtının «26 Teşrinisâni», fıkralarına da bakınız).

1903 = 1320

14 Kânunusâni = 14 Şevvâl, Çarşamba: Said Paşa'nın azliyle Rumeli İslâhât Komisyonu reisi Avlonyalı Mehmet Ferid Paşa'nın sadâreti.

(Azlın sebebi, Rumeli vilâyetlerine âit malî ıslâhât hususunda sarayla ihtilâfa düşmesi ve Meclis-i Vükelâ'da kendisini tahkir etmiş olan Ser-asker Rızâ Paşa'yı pâdisaha şikâyet ettiği ve Sultan Hamid de Rızâ Paşa'nın tarzıye vereceğini söylediği halde Ser-askerin tahkirde ısrâr etmesinden dolayı Said Paşa'nın bir iki defa istifâ etmek suretiyle gözden düşmesidir: Sadâret müddeti 1901 =

1319 senesi 18 Teşrinisânî=6 Şa'ban Pazartesi gününden itibaren 1 sene, 1 ay, 26 gündür.

Mutlakıyyet devrinin son sadr-ı a'zamı olan Avlonyalı-Ferid Paşa'nın soy-adı «Vlora»dır: İbn-ül-Emin'in «Son Sadr-ı a'zamlar»ında bu âilenin İkinci Bâyezid devri Deryâ-Kapdanlarından Güveği-Sinan Paşa nesline mensub olduğundan bahsedilmekte ve Ferid Paşa'nın dâmâdı Halil Paşa'nın şifâhî rivayetine göre de Sinan Paşa Konyalı bir Türk olmak itibariyle Vlora âilesi arnavutlaşmış bir Türk sülâlesi gibi gösterilmektedir; tarih metoduna göre bir âilenin milliyetini tâyin hususunda yalnız bir şifâhî rivayet kâfi değildir; fazla olarak eldeki menâbie nazaran Sinan Paşa «Devşirme» dir ve devşirmeler de Türk değildir: Beşinci ciltteki «Kapdan-ı Deryâlar», cedvelinde 14 numaraya da bakınız.

Zâten Ferid Paşa hiç bir zaman Türklük iddiâ etmemiş ve bil-akis gençliğinden-beri hep Arnavut milliyetçiliği etmiş ve Arnavutluk istiklâli peşinde koşmuş bir iştirakçidir: Sadâretinden tam 33 sene evvel henüz pek gençken 1870 = 1287 tarihinde «Drita = Hak/Hukuk» isminde bir cemiyet teşkil etmiş ve bir de gazete çıkarmıştır! Yunan Bahriye mektebi profesörlerinden «Jean Kersopoulos» un «Chronologie albanaise» ismindeki eserinin 1870 vukuâtı içinde bu gazetenin «Arnavut istiklâli»ni hazırlamak için neşrolunduğundan bahsedilir! Gene aynı menbain 1907 vukuâtı içinde de Ferid Paşa'nın «Drita» cemiyeti işte o sene ıslâh ve tensik edilmiş gösterilmektedir: Bundan da anlaşılacağı gibi Avlonyalı-Ferid Paşa'nın iştirakçı cemiyeti kendi sadâret devrinde bile faaliyetine devam etmiştir! Sultan Hamid'in kendisine i'tmâd etmediği hakkında bâzı rivayetler bulunan böyle bir adamı bir çok kidedli ve tecribeli vükelâ ortada dururken birdenbire Sadâret makamına çıkarıvermesinde Alman sefirinin te'siri olduğundan bahsedilir: Bununla beraber mütemâdiyen ecnebi tahrikâtına mâruz olan Arnavutluğun bu suretle tatmin edilmek maksadı da tâkib edilmiş olabilir.

Ferid Paşa bu 14 Kânunusânî=14 Şevvâl Çarşamba günü tâyin edilmiş ve Sadâret alayı da ertesi Perşembe günü yapılmış olduğu için Hatt-ı Hümayun'da «16 Şevvâl» tarihi vardır ve o da hakikî takvime göre «15 Şevvâl» olmak lâzımgelir).

1903 = 1321

2 Ağustos = 8 Cumâda-l-ülâ, Pazar: «İlin-Dèn» denilen ve üç ay süren Makedonya büyük ihtilâlinin başlangıcı.

(Makedonya meselesi için yukarda 1902=1320 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. — O fıkra da gördüğümüz ilk ihtilâl üzerine Bâb-ı Âlî'nin ittihâz ettiği ıslâhât tedbirlerini kâfi görmiyen Avusturya ve Rusya devletlerinin 1903=1320 senesi 21 Şubat=23 Zülka'de Cumartesi günü Bâb-ı Âlî'ye tebliğ ettikleri «Viya-na ıslâhât programı»nı çok ağır bulan Sultan Hamid bu programdan yalnız jandarmanın ıslâhı için ecnebi mütehassıslar celbi maddesine muvâfakat etmişse de Bulgarlar pek tabii olarak o kadarla kanaât etmemişlerdir. İşte bunun üzerine Avrupa'yı müdahaleye mecbur etmek için Avrupalıların maddî menfaatlerine dokunmaktan başka çâre olamayacağına hükmeden Bulgar «Dâhili teşkilât», cemiyeti Ermeni ihtilâlcilerinin 1896 = 1314 vukuâtı içindeki «26 Ağustos» fıkrasında gördüğümüz «Banka vak'ası»nı taklid ederek bu senenin 29 Nisan = 1 Safer Çarşamba günü Selânik Osmanlı bankasını bir lâğımınla berhavâ etmişlerdir: Bir seneden fazla bir zamanda yer altından yol açılarak konulan bu lâğımın banka ile beraber Frenk mahallesinin mühim bir kısmını da uçurduğundan bahsedilir! Bununla iktifâ etmiyen Bulgar cemiyeti umumî bir Makedonya ihtilâli de tertib etmiş, Manastır vilâyeti merkez olmak üzere her tarafta tedhiş hareketlerine karar vermiş ve o da bu gün başlamıştır: Bu büyük ısyâna Bulgarlarca «İlin-Dèn ihtilâli» denilmesi «Saint-Elie = İlyas Peygamber» yortusuna tesadûf etmesindendir. Üç ay süren bu kanlı mâcerâya 26-30 bin çeteci iştirâk ettiğinden bahsedilir.

Şarki-Trakya'ya da teşmil edilen Makedonya ihtilâli Bulgarların «Préobráženié» dedikleri «Transfiguration = Tecelli-i-Mesih», yortusuna tesadüf eden 6 Ağustos = 12 Cumâda-l-ülâ Perşenbe günü Kırkkilise/Kırklareli havâlisini de kan ve ateş içinde bırakmış ve çete hareketleri askeri harekâta benzemediği için orduyu ay-larca işgal ettikten sonra bastırılabilmiştir. Devletlerin işte bu yüzden artan mü-dâhaleleri için aşağıki fıkrayla daha aşağıda 1905=1323 vukuâtının «26 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

25 Teşrinisâni = 5 Ramazan, Çarşamba: Makedonya ıslâhâtı.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz «İlin-Dèn ihtilâli» üzerine çar ikinci Nicolas ile imparator François-Joseph Avusturya'nın Münzsteg şehrinde Hâriciyye nazırları kont Goluchowski ile kont Lamsdorf da hazır bulunduğu halde 2 Teşrinievvel = 10 Receb Cuma günü mülâkat edip Makedonya için iki senelik yeni bir ıslâhât programı hazırlamışlardır: 22 Teşrinievvel=30 Receb Perşenbe günü Bâb-ı-Âlî'ye tebliğ edilen bu «Münzsteg programı»nı diğer devletler de tasvib ettikleri ve bil-hassa Türkiye ile dostluk siyaseti tâkib eden Almanya bile kabulünü tavsiye ettiği için, Sultan Hamid devletin hükûmranlık haklarıyla istiklâl ve itibarı ihlâl edil-memek ve «statu quo» muhâfaza edilmek şartıyla kabul etmiş ve Bâb-ı-Âlî bu gün neticeyi devletlere bildirmiştir.

Yeni ıslâhâtın başlıca esasları şöyle sıralanabilir: 1 «Vilâyât-ı-Selâse» Müfet-tiş-i-Umumîsi Hüseyin Hilmi Paşa'nın maiyyetinde ıslâhât işlerini tâkib etmek üzere bir Rus ve bir Avusturyalı «Agent civil = sivil me'mur», bulunmasına ka-rar verilmiş ve Rusya nâmına Baş-konsolos Nicolas Demeric / Demerik ve Avusturya nâmına da Baş-konsolos Henri Müller von Roghoj tâyin edilmiştir; 2) Osmanlı hizmetinde çalışmak şartıyla İtalyan generallerinden Degiorgis jandarma tensikatına me'mur edilmiş ve maiyyetine diğer devletlerden de zâbitler veril-miştir: Bu suretle beş jandarma mıntakasına ayrılan Makedonya ıslâhât sâha-sından Selâniğ'e Rus, Serez'e Fransız, Drama'ya İngiliz, Manastır'a İtalyan ve Üsküb'e de Avusturya zâbitleri tâyin edilmiş ve jandarma mektepleri müfettiş-ligine de bir Alman zâbiti getirilmiştir. Fakat bu ecnebi zâbitlerinin kumanda salâhiyetleri yoktur ve ıslâhât da iki senede ikmâl edilecektir: Bu müddet son-radan iki sene daha temdid edilmiştir. «Münzsteg programı»nın anâsır vaziyet-lerine göre idari teşkilât hudutlarının tâdili ve mahallî muhtâriyyetler ihdâsı hakkındaki ağır esasları kabul edilmemiştir. — Makedonya ihtilâlinden istifâde eden Avrupa devletlerinin «Vilâyât-ı-Selâse» ıslâhâtına el atması demek olan bu vaziyet Osmanlı istiklâline mugayir bir hâl olmakla beraber, Berlin muâhedesinde takarrür ettiği halde tatbik edilmeyen muhtâriyyet şekline nisbetle ehven bir vaziyet olduğu da muhakkaktır. — Aşağıda 1905 = 1323 vukuâtının «26 Teşrinisâni» ve 1907 = 1325 vukuâtının «25 Nisan» fıkralarına da bakınız).

1904 = 1322

29 Ağustos = 17 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Beşinci Murad'ın ölümü.

(Ertesi gün neşredilen Tebliğ-i-resmîye nazaran ölüm sebebi şeker hastalığıdır: 1840=1256 senesi 21 Eylül=24 Receb Pazartesi günü dünyaya gelmiş olan Sul-tan Murad 63 sene, 11 ay, 18 gün yaşayıp 64 yaşını ikmâl edeceği sırada ölmüş demektir. 93 günlük kısa bir saltanattan sonra 1876=1293 senesi 31 Ağustos=10 Şa'ban Perşenbe günü hal'inden itibaren 27 sene, 11 ay, 29 gün Çırağan sarayında âilesiyle beraber çok sıkı bir muhâfaza altında yaşamış ve tabii saraydan hiç çıkmamıştır. Bu müddet zarfında Sultan Hamid'le yegâne münâsebeti, pâdişah-ın ara-sıra bir mâbeynci gönderip hatırını sordurmasına ve kendisinin de alel-ûsul teşekkürle mukabele etmesine münhasırdır.

Hal'ine sebep olan zihin hastalığı çok sürmeyip geçmiş ve Çırağan'daki uzun çilesini besteler tertib etmek ve torunlarını okutmakla geçirmiştir: Bunlardan şehzâde Osman Fuad Efendi'nin vaktiyle bana anlattığına göre Sultan Murad'ın ölümü üzerine Sultan Hamid hem kendilerini, hem babaları Salâhüddin Efendi'yi huzuruna kabul edip bir çok iltifata bulunmuş ve artık mevkufiyetlerine niha-yet vermiştir.

Halk arasında umumî bir heyecan ve nümâyişe vesile teşkil etmek ihtimâlinde dolayı cenâze merâsimi bile yapılmıyan tâlisiz Sultan Murad'ın tabutu sekiz kişilik bir saray cemâatiyle kaldırıldığından bahsedilir: Adetâ el çabukluğuyla anesi Şevk-Efzâ Kadın-Efendi'nin Yeni-câmî'deki türbesine defnedilivermiştir! Sultan Hamid'in meşhur vehmiyle vesvesesinin en çirkin neticelerinden biri de işte budur.

Beşinci Murad'ın cülûsu için 1876=1293 vukuâtının «30 Mayıs» fıkrasına ve hal'inden 1 sene, 8 ay, 20 gün sonra tekrar iclâsı hulyâsiyle zavallı Ali Suâvi'nin yaptığı «Çırağan vak'ası» için de 1878=1295 vukuâtının «20 Mayıs» fıkrasına bakınız).

1905 = 1323

21 Temmuz = 18 Cumâda-l-ûlâ, Cuma: Bomba hâdisesi.

(Bu günkü «Selâmlık resm-i âlisi»nde Sultan Hamid Yıldız câmiinden çıkacağı sırada kendisini berhavâ etmek üzere «Machine infernale», denilen bir saatli bomba patlatılarak yapılan sükasda son devir menbâlarında «Bomba hâdisesi» denir. Bu müdhîş sükasda, Anadolu'nun «Vilâyât-ı Sitte» denilen altı Şark vilâyetinde bir Ermenistan hükûmeti kurmak istiyen Ermeni komiteleri tarafından hâricte tertib edilmiştir: Ermeni meselesi ve komitacıların İstanbul'da ve taşralarda çıkardıkları Ermeni patırdılarıyla ısyanları için yukarda 1895 = 1313 vukuâtının «30 Eylül» ve 1896=1314 vukuâtının «26 Ağustos», fıkralarına bakınız. «Bomba hâdisesi»ni tertib eden komitacıların maksadı pâdişahı berhavâ ettikten sonra Bâb-ı Âlî'yi, Galata köprüsünü, Tünel'i, Osmanlı bankasını, ecnebi sefârethâneleriyle «Cercle d'Orient», ı ve diğer bâzı resmî, hususî, yerli ve ecnebi müesseselerini de havaya uçurmak, müdhîş bir kargaşalık ve ihtilâl çıkarak İstanbul'u kan ve ateş içinde bırakmak ve işte bu suretle Avrupa devletlerinin fi'li ve askerî müdâhalelerine sebep olarak Ermeni meselesini hallettirmekti: «Hâdis», den sonra İstanbul'un muhtelif yerlerinde yapılan araştırmalarda «Mêlinite» denilen müdhîş infilâk maddesinden tam yüz kırk sekiz kilo bulunmuş ve Osmanlı bankasıyla Galata köprüsünü berhavâ etmek için kazılan lâğım-lar da meydana çıkarılmıştır. İşte bundan dolayı Sultan Hamid'e atılan bomba hakikatte Türk devlet ve milletine atılmış demektir.

Sükasın hâricten gelen elebaşları «Troşak» isimindeki Ermeni ihtilâl cemiyeti rüesâsından Baku'lu Samoil Kayın nâm-ı diğer Hristofor Mikaelyan isimindeki herifle bu mel'un herifin kızı gösterilen Robina Kayın ve Konstantin Kabulyan nâm-ı diğer Safo isminde üç Rus-ermenisidir: Bunlar Beyoğlu'nda Moraviç apartmanında bir ay kalıp İstanbul'daki adamlarını hazırlamışlar ve bilhassa Singer kumpanyası me'murlarından ve Belçika anarşistlerinden Anvers'li Charles Edouard Jorris isimindeki beyneimilel serseriye de elde etmişlerdir: Dört senedir İstanbul'da bulunan bu 29 yaşındaki genç anarşist «Bomba hâdisesi»nin ruhu ve en mühim âmil ve fâili sayılır; «Anne=Anna» isimindeki karısı da kendisiyle beraber çalışmıştır.

Hâricten gelen elebaşlar bir kaç defa Selâmlık seyrine giderek Yıldız'daki Hamidiyye câminin binek-taşından arabasına binen Sultan Hamid'in dış kapı önüne tam bir dakika kırk iki sâniyede gelmekte olduğunu da tesbit ettikten sonra Avrupa'ya dönmüşler ve iki ay sonra tekrar gelmişlerdir. Saatli bombanın konulduğu zarif araba işte o sırada Viyana'da hususî bir plâna göre yapılmıştır. Yüz kilo hacmindeki sandığına seksen kilo «Mêlinite»le yirmi kilo «Mitraille

= çelik ve demir parçaları» konulan bu lâstik tekerlekli arabanın koyu kestâne doru atları da «Komik-i şehir» Hasan Efendi'den 46 Osmanlı altınına satın alınmıştır : «Hâdisе», günü sükasdcılar kadını erkekli ecnebi seyirciler kılığına girerek işte bu zarif arabayla Yıldız'a gitmişler ve dış kapı civarında durmuşlardır. Bomba saatinin Robina Kayın tarafından kurulmuş olduğu rivayet edilir: Fakat bu kadınla arabayı oraya götürenlerden ve sükasdı hazırhyanlardan Madam Sofi Liparis, arabacı Mıgırdıç veled-i Serkiz, seyis Yervant Frankolyan ve arabacı Jorj Petri Varşamof nâm-i-diger Kirkor Varşam'ın pasaportları evvelden hazır olduğu için kara ve deniz yollarından muhtelif tarihlerde hepsi kaçıp kurtulmuştur. Sultan Hamid namazdan sonra sarayına dönmek üzere câmiden çıkarken koridorda kendisini selâmlıyan vükelâ ve vüzerâyâ iltifât ettiği sırada Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendi ile o gün mu'tâdından daha uzun konuşmuş, sırf işte bu yüzden bomba saatinin ayarına nisbetle biraz gecikmiş ve nihayet hünkâr koridor-dan kapıya doğru giderken İstanbul'un en uzak semtlerine bile akseden müdhiş bir tarrâka olmuştur. Pâdişahın maiyyetinde vak'aya şahid olan Baş-kâtip Tahsin Paşa sonsuz vehmiyle meşhur olan ikinci Abdülhamid'in o andaki hâlini «Hâtîrât»ının iki yerinde şöyle anlatır.

«Sultan Hamid o anda ne duydu? Bunu bilemezsem de zâhiren pek cesâret gösterdiği kabil-i inkâr değildir».

«Hiç korku ve telâş eseri göstermedi; yalnız benden «Ne var?» diye sordu». Binek taşına geldiği zaman gördüğü umumî telâştan dolayı kalm ve gür sesiyle:

— Korkmayın, korkmayın!

dediğinden de bahsedilir. Câmiden dönerken dâimâ yaptığı gibi kendi kullandığı arabaya binmiş ve askerın, halkın ve Selâmlığı seyretmek için Merâsim dâiresinde bulunan elçiler vesair ecnebilerin «Yaşa» sesleriyle fevkalâde alkışlanmış, bütün bunlara güler yüzle ve temennâlarla mukabele etmiş ve her zaman olduğu gibi Çit köşkünde arabasından inip sefirleri huzuruna kabul ederek hiç bir şey olmamış gibi yirmi dakika kadar görüşmüştür. Ertesi gün neşredilen «Tebliğ-i resmî»de bu nokta şöyle anlatılır :

«Zât-i Akdes-i Hazret-i Hilâfetpenâhî bu vak'ada kemâl-i derece metânet-ü mekânet ibrâz ile aslâ telâş buyurmayarak her zaman olduğu gibi gerdüne-suvâr-i izz-ü-iclâl oldukları ve istâde-i mevki-i ihtirâm bulunan asâkir-i Şâhânelerini ve Avusturya imparatoru Hazretleri cânibinden me'mûren Merâsim dâire-i fâhiresinde bulunan Avusturya sefir-i kebiri Hazretleriyle Selâmlık resm-i âlisini temâşâ için Hâzır bulunan yerli ve ecnebi zevâtı selâm ve iltifât-ı Hümâyûn-ı Mülûkâneleriyle taltif buyurdıkları ve cümlesi taraflarından alkışlandıkları halde Sarây-ı Şevket-ihativây-ı Hümâyunlarına avdet buyurmuşlardır».

Hünkârın bu fevkalâde metâneti çok iyi bir te'sir bırakmış, bütün ecnebi hükümdarlarıyla devlet reislerinden tebrik telgrafları gelmiştir.

Bu müdhiş vak'ada ölenlerin sayısı 26 ve yaralananların adedi de 58 kişidir : Yaralıları derhal hastahânelere kaldırılmıştır; yirmi kadar hayvan telef olduğundan ve bir çok arabaların enkaz hâline geldiğinden de bahsedilir.

Rus-Ermeni komitacılarının İstanbul'u Avrupa devletlerine işgal ettirmek suretiyle Şarkı-Anadoluyu bir Ermeni devleti hâline getirmek için tertib ettikleri «Bomba hâdisesi»nin en hazin cephelerinden biri de Sultan Hamid'e muhâlif olan bazı Türk münevverleri tarafından maatteessüf alkışlanmış olmasında gösterilebilir. Meselâ Tevfik Fikret'in «Bir lâhza-i teahhur» ismindeki münasebetsiz manzûmesinde yalnız pâdişahı değil, Türk vatanını da parçalamak isteyen vak'â fâilîne :

Ey şanlı avcı, dâmını bîhûde kurmadın,
Attın fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadın!

ve pîlhassa :

Mâlik sesin o sevret-i ra'dîn-i gayza ki
Her yerde hiss-i hakk-u-hâlâsın muharriki!

şeklindeki hitapları mutlakıyyet devrinde gizli kalan bu yersiz şi'r'in yazıldığı tarihte şâirin henüz cinâyet sebeblerini bilmemesiyle te'vil edilebilirse de, ikinci meşrutiyetin ilânı üzerine derhal neşrinde tereddüd etmemek suretiyle işin mâhiyyetini anladıktan sonra da Ermeni komitacılarını alkışlamakta ısrar etmiş gibi bir vaziyette kalmış olduğu nasıl inkâr edilebilir? Türk şâirinin bu iğrenç şi'rine mukabil, komitacı bir Ermeni şâirinin Türkçe yazdığı «Zeytin mersiyesi»nde şu parçalara tesâdüf edilir :

Avrupa'dan mahsus bize gelenler
Şöhretleri ise Hınçak baronlar
Millet için bunlar fedâidirler
Haykazyan neslinin hep kahramanı

Haylıca Türklere kurşun urdular
Çokça ağlattılar Türkü, Müslümanı

Bilhassa «Abdülhamid ve devr-i saltanatı», ismindeki eserin üçüncü cildini yazmış olan müverrih Ahmed Refik'in hâdiseden sonra yapılan resmî tahkikattan bahsederken şu satırları nasıl yazabildiğine ve yazarken millî hissi nasıl rencide olmadığına hayret etmemek kabil midir :

«Nihayet hakikat tamamiyle meydana çıkarıldı: Osmanlı milletini Abdülhamid'in zulmünden kurtarmak için bu hareket-i kahramânânenin Ermeni vatan-daşlarımız tarafından icrâ olunduğu anlaşıldı!»
Bu satırlar bir Türk müverrihinin değil, ancak bir komitacı Ermeni muharririnin kalemine yakışabilir.

Hâdisenin tahkiki ve fâillerinin derhal meydana çıkarılması için Yıldız'da Ticaret ve Nâfia nezâreti müsteşarı Necib Melhame Paşa'nın riyâsetinde Baş-Müddai-umumî Cemal Bey'le istinaf Müddeiumumîsi Necmeddin-Molla vesairenden mürekkep bir «Komisyon-ı-Mahsus» teşkil edilmiş, bir çok kimseler tevkif olunmuş, tahkikat fezlekesi bin sahifeye yaklaşmış ve nihayet mesele bütün teferrüatıyla tenvir edilmiştir.

Yakalanan elebaşılar içinde Belçikalı anarşist Jorris de vardır : Bu adam bütün yaptıklarını i'tirâf etmiş ve hattâ isticvabında hazır bulunan Belçika sefirinin önünde her türlü cezâyâ müstahak olduğunu söylemiştir : Süikasdın bu en müdhîş âmili pek tabii olarak nihayet idâma mahkûm olmuşsa da, kan dökmekten hoşlanmıyan Sultan Hamid bunu bile afvetmiştir! Baş-kâtip Tahsin Paşa bu noktayı şöyle anlatır :

«Sultan Hamid'in oynadığı rol şâyân-ı hayrettir: Hayatına süikasd etmiş, bomba getirip fitili ateşlemiş ve nihayet her şeyi i'tirâf ederek idâma mahkûm olmuş olan bu Jorris idâm olunmadı, hapsolunmadı, hattâ mahfûzen hudud hâricine de tardolunmadı; bil-akis afvedildi, hapisihâne höcresinden saraya getirildi; pâdişahla bilvâsita görüştü; Ermeni komiteleri aleyhine çalışmak ve bunların ahvâl-ü-harekâtı hakkında hünkâra mâlûmat vermek üzere para mukabilinde Sultan Hamid'in hizmetine girdi; beş yüz altın harcirah ihsân edilerek Sirkeci'den şömendöfere bindirildi ve gitti. Sultan Hamid'i itlâf etmek için vazife kabul etmiş olan Jorris çok geçmeden Sultan Hamid'in hafiyeliğini alarak Avrupa'ya döndü ve hayli hizmet etti»

Ermeni komitacılarının kanlı faaliyeti «Bomba hâdisesi»nden sonra da devam etmiş, bir komitacının başka bir komitacıya göndermek üzere dört mâsum Türk hocasına tevdi ettiği yaldızlı «Tefsîr-i Tibyân» kitabı Kayseri köylerinden birinde heybeden düşüp patlıyarak zavallı hocaların şehâdetine sebep olmuş, muhtelif yerlerde bombalarla dinamitler yakalanmış, Avrupa'dan yeni süikasd haberleri alınmış ve hattâ Atina'da Yunan polisinin tevkif ettiği on Ermeni komitacısının yığınlarla infilâk maddeleri bulunmuştur).

26 Teşrinisâni = 28 Ramazan, Pazar: Makedonya malî ıslâhâtı meselesinden dolayı Midilli ve dokuz gün sonra da Limni gümrük ve posta-telgraf dâirelerinin devletler tarafından işgali.

(Makedonya meselesi için yukarda 1902=1320 vukuâtının «21 Eylül», «İlin-Dèn», denilen büyük Makedonya ihtilâli için 1903=1321 vukuâtının «2 Ağustos» ve Vilâyet-i-Selâse jandarma ıslâhâtı için de gene o senenin «25 Teşrinisâni», fıkralarına bakınız. — Makedonya meselesiyle en fazla alakadâr olan Avusturya ve Rusya devletleri jandarma ıslâhâtını kâfi görmedikleri için Maliyenin de ıslâhından dem vurarak 1905 = 1322 senesi 17 Kânunusâni = 11 Zülka'de Salı günü Bâb-i-Âli'ye verdikleri bir notayla Osmanlı bankasının da iştirâk edeceği muhtelit bir mürâkabe sistemi kurulmasını istemişlerse de Sultan Hamid bu ağır teklifi pek haklı olarak reddetmiş ve yalnız iki devletin rol oynamasını hoş görmiyen diğer devletler de ses çıkarmamıştır. Meselenin bütün düvel-i-muazzamayı alâkadâr eden beynelmilel bir mâhiyyet alması işte bundandır. Avusturya ile Rusya diğer devletleri de müttâhiden harekete dâvet edince hepsi birleşerek bu senenin 8 Mayıs=3 Reb'ül-evvel Pazartesi günü verdikleri müşterek notayla Vilâyet-i-Selâse Müfettiş-i-Umumiliği nezdindeki Avusturya ve Rusya sivil mümessillerine diğer dört devlet de birer malî mümessil ilâve etmek suretiyle Makedonya maliyesinin ıslâhını istemişler ve hattâ bir müddet sonra bu maliyecilerin tâyin edilmiş olduklarını da bildirmişlerse de Bâb-i-Âli 29 Ağustos = 27 Cumâda-i-âhire Salı günü verdiği cevabî notayla bu haksız talebi de reddetmiştir. Meselenin mühim bir buhran şeklini alması işte bunun üzerinedir. İstanbul'daki düvel-i-muazzama süferâsı meseleyi halletmek için pâdişah tarafından müctemian kabul edilmelerini istemişlerse de Sultan Hamid Bâb-i-Âli'ye mürâcaat etmeleri lüzumundan bahsederek reddetmiş ve işte bundan dolayı Türkiye'ye karşı dostluk rolü oynayan Almanya müstesnâ olmak üzere diğer beş devletin ikişer zırhlısından mürekkep bir filo bu gün Midilli'de karaya asker çıkararak gümrük ve posta-telgraf dâirelerini işgal ettiği gibi, 5 Kânunuevvel=7 Şevvâl Salı günü de Limni gümrüğünü işgal altına almıştır. Bütün Avrupa devletlerine karşı tek başına mukavemet edemeyeceğini anlayan Sultan Hamid Almanya'nın tavsiyesiyle nihayet «Vilâyet-i-Selâse» denilen Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinde malî ıslâhât esasını bâzı tâdilâtla Limni'nin işgalinden bir gün evvel kabule mecbur olmuş, dört maliye mümessili «Müşavir» ismiyle kabul edilip bir de Türk müşavir ilâve edilmiş ve hazine işlerinin tanzimî de Osmanlı bankasının oralardaki şubelerine bırakılmıştır. Midilli ve Limni adaları ecnebi işgalinden ancak işte bu sayede kurtulabilmiştir. Aşağıda 1907=1325 vukuâtının «25 Nisan», fıkralarına da bakınız).

1906 = 1324

1 Teşrinievvel = 12 Şa'ban, Pazartesi: Akabe meselesinin halli ve Sultan Hamid'in Hilâfet siyasetine karşı İngiliz emperyalizmi.

(İkinci Abdülhamid bâzı menbâlarda Hilâfet siyaseti tâkib etmiş yegâne Osmanlı pâdişahı gibi gösterilirse de doğru değildir. Yavuz'un Mısır fethinde Halife sıfatını ihrazından Akabe buhrânına kadar geçen 389 sene içinde teselsül etmiş Osmanlı pâdişahlarının hepsi bu ünvâna ve bunun her türlü icâbatına fevkalâde ehemmiyet vermiş, Hilâfetin Harémeyn'e karşı an'anevî vazifelerini bilâ-istisnâ hepsi o sıfatla yapmış ve kendisini tekmil İslâm âleminin reisi sayan ve yahut «Emîr-ül-Mü'minin» olduğunu unutan hiç bir Osmanlı pâdişahı görülmemiştir : Hilâfet meselesi için ikinci ciltte 1517 = 923 vukuâtının «15 Şubat» fıkrasına bakınız. Hilâfetin İslâm âlemi üzerindeki haklarıyla salâhiyyetle-

rini bir hâricî siyaset düstûru ittihâz etmiş Osmanlı pâdişahları da vardır: Yavuz devri için 1520=926 vukuâtının «21/22 Eylül», fıkрасına, Kanunî'nin İslâm siyaseti için 1538 = 945 vukuâtının «13 Haziran» fıkрасına, İkinci Selim devrinde aynı maksatla yapılan Okyanus seferi için 1569=976 vukuâtının son fıkрасına ve nihayet Üçüncü Ahmed devrinde Efganlı Eşref-Şâh'ın iddialarına karşı tâkib edilen Hilâfet siyaseti için de bu cildin 1726=1138 vukuâtı içinde «12 Mart», fıkрасına bakınız.

Bu meselede Sultan Hamid'in seleflerinden farkı, Alem-i-İslâm üzerindeki Hilâfet nüfuzunu Avrupa'ya ve bilhassa İngiliz emperyalizmine karşı siyasi ve mânevî bir kuvvet olarak kullanmasında gösterilebilir. Bunun için daha ilk saltanat yıllarından itibaren Müslüman memleketlerine gizli propagandacılar göndermiş, bâzı Garp menbâlarında da bahsedildiği gibi Hindistan'da bile Halifenin göze görünmez adamları propaganda yapmış, Sultan Hamid'in resimleri Hind'in köylü kulübelerine kadar hulûl etmiş, Cava, Çin, Afrika ve Orta-Asya câmileri mü'minlerin Emir-ül-Mü'minin'e nusret duâlarıyla inlemiştir. Bilhassa Hicaz demir-yolunun inşasıyla 1897 = 1314 vukuâtının «18 Nisan» fıkрасında Yunanistan'a karşı kazanıldığını gördüğümüz zaferin İslâm âleminde Sultan Hamid'in nüfuz ve itibarını fevkalâde artırdığından bahsedilir. 1905 = 1323 tarihinden itibaren İngiltere'nin Hindistan'la Mısır'da uğradığı mânevî mukavemette bu vaziyetin büyük bir tesiri vardır.

Böyle bir siyasete karşı İngiliz emperyalizminden görülecek aks-ül-amelin ne kadar şiddetli olacağını tahmin etmek her halde güç değildir: İngiltere'nin mukabil darbesi Cezîret-ül-Arap'dadır.

İslâmiyyetin menşei, Araplığın vatani ve Mekke ile Medîne'den dolayı bütün İslâm âleminin dâimî ziyaretgâhı olan bu büyük yarımada'yı Osmanlı hâkimiyetinden ayırmak ve hiç olmazsa Arap âlemini o hâkimiyete karşı ayaklandırmak bir Türk Emir-ül-Mü'minin'e vurulacak en müessir darbedir. İşte bundan dolayı Sultan Hamid devrinde Cezîret-ül-Arap Türk-İngiliz siyasi mücadelesinin en mühim sahnesi haline gelmiştir.

Bu tarihi mücadelenin en hayati noktaları yarımada'nın iki tarafındadır: Biri Basra körfezinin şimalindeki Küveyt limanı ve biri de Kızıl-deniz'in şimali-parki-sindeki Akabe körfezinin yukarı müntehâsında ve sâhilin dört kilometre şarkındaki Kal'at-ül-Akabe yahut Kasr-ül-Akabe'dir. Bu iki noktadan birincisi Bağdad demir-yolunun müntehâsında bulunmak itibarıyla Anadolu ve Irak ticaretinin en mühim iskelesi ve ikincisi de Hicaz hattının Akabe körfezi vâsıtasıyla Kızıl-deniz'e doğru bir kapısı demektir. Bunların birincisindeki Türk-İngiliz mücadelesi mahallî şeyhlerle emirleri takviye suretiyle bilvâsıta ve ikincisinde askerî ve bahrî nümâyişlerle doğrudan doğruya olmuştur. Bağdad demir-yolu münâsebetiyle Küveyt meselesinde Alman siyasetinden de istifâde eden Sultan Hamid, Akabe meselesinde İngiltere'ye karşı yapılmıştır.

1 — Almanların «Drang nach Ostn» denilen «Şarka doğru hamle» siyasetini Küveyt üzerinden Basra körfezine ve netice itibarıyla Hint yoluna kadar indiren Haydarpaşa-Bağdad hattı Hilâfet nüfuzıyla satvetini de Cezîret-ül-Arap'a mütemâdiyen sokacak bir yol demektir. Bu yolun müntehâsındaki Küveyt iskelesi Osmanlı hâkimiyetinde ve «Mubârek-üs-Sabâh» isminde bir Arap şeyhinin idaresindedir. Bu şeyhlik mintakasının hinterlandı demek olan Necid/Need yahut El-Yemâme kit'ası da iki bedvî emirinin mücadele sahnesidir: Bunların biri Cebel-Şammar emiri Abd-ül-Aziz ibn-ir-Reşid ve biri de sonradan Hicaz'da zabtedip Suûdi-Arabistan hükümdarı olan Vehhâbî emiri Abd-ül-Aziz ibn-is-Suûd'dur; birincisinin merkezi «Hayl/El-Hayl» ve ikincisinin merkezi de «Rıyâd/Er-Rıyâd» kasabasıdır. Bir zamanlar Osmanlı devletinin başına büyük gâileler açan Vehhâbîlerle mezhepleri için yukarda 1803 = 1217 vukuâtının «18 Şubat» ve 1803 = 1218 vukuâtının «30 Nisan» fıkralarıyla 1807=1221 vukuâtının son fıkрасına, 1812=1227 vukuâtının «2 Kânunuevvel», 1813=1228 vukuâtının «23 Kânunusânî» ve 1818=1233 vukuâtının da «25 Eylül» fıkralarına bakınız.

On-dokuzuncu asrın sonlarına doğru Abd-ül-Aziz'in babası Muhammed ibn-ür-Reşid devrinde Şammarlılar Vehhâbîleri mağlûb ettikleri ve hattâ merkezleri

olan Rıyâd'ı bile aldıkları için Abd-ül-Aziz İbn-is-Suûdu'un babası olan Abdurrahman İbn-is-Suûd oğluyla beraber Küveyt'e kaçıp Mubârek-üs-Sabâh'a ilticâ etmiştir. Emâret merkezi sâhilde bulunduğu için İngiliz nüfuzuna dayanmak istiyen hâin Mubârek'in Vehhâbîlere yataklık etmesi Sultan Hamid'in hoşuna gitmediği için Bağdad'daki Altıncı ordu müşiri Feyzi Paşa'yı bu şeyhliğin ilga ve yahut işgali için Küveyt'e göndermişse de Mubârek-üs-Sabâh derhal İngiliz himâyesini istemiş ve işte bunun üzerine cereyan eden müzâkere neticesinde Bâb-ı Âlî'nin statu-quo'yu muhâfaza etmesine mukabil İngiltere hükûmeti de şeyhi resmen himâye altına almaktan vazgeçmiştir: Bununla beraber, hakikatte hem Şeyh Mubârek, hem ona ilticâ etmiş olan Vehhâbî emri İngiliz nüfuzuna istinâd etmekte oldukları için düşmanları olan ve ötedenberi devlete sadâkatten ayrılmıyan İbn-ür-Reşid de Türkiye'ye dayanmıştır.

Sultan Hamid'in İngiliz nüfuzuna karşı bilvâsita mücâdeleye başlaması işte bu vaziyetten dolayıdır: İlkönce 1900—1318 de İngilizlerin tahriki üzerine Şeyh Mubârek'le Abdurrahman İbn-is-Suûd harekete geçip Abd-ül-Aziz İbn-ür-Reşid'e hücum etmişlerse de mağlûb olmuşlar ve işte bunun üzerine 1901—1319 tarihinde Sultan Hamid'in teşvikiyle İbn-ür-Reşid Küveyt'e taarruz etmişse de derhal sâhile seri' toplar çıkaran İngilizlerin talebiyle bu taarruz durdurulmuştur. Bununla beraber Şammarlılarla Suûdîlerin bu kanlı mücâdelesine o kadarla da kalmamış, İngilizlerden yardım gören Suûdîler bir aralık eski merkezleri olan Rıyâd'ı istirdâd etmiş ve nihayet İbn-ür-Reşid'in bu sene maktul düşmesi üzerine bütün Necid Suûdî/Vehhâbî hegemonyasında kalmıştır. Bu vaziyet üzerine Osmanlı hükimiyeti Basra körfezinin garp sahilinde ve Küveyt'in cenubundaki El-Hasâ/Lâhsâ havâlisine münhasır bir hâle gelmiş ve o da Abd-ül-Aziz İbn-is-Suûd'un 1913—1332 deki istilâsına kadar devam etmiştir.

1897—1315 denberi müzminleşmiş bir halde devam eden Yemen isyanının 1904—1322 de İngilizlerin tahrikiyle büyük ve kanlı bir gaile şeklini alması Şammarlılarla Suûdîlerin işte bu tarihî mücâdelesine müsâdiftir: İngiltere'nin bundan maksadı, Sultan Hamid'i Emir Abd-ül-Aziz İbn-ür-Reşid'e yardım edemeyecek bir vaziyete sokmak arzusuyla izah edilir. Meşhur Zeydî imâmı Yahyâ Hamîdüddin El-Mütevekkil 1905—1323 tarihinde San'â şehrini zabtetmişse de 45 bin kişilik bir kuvvetle hareket eden müşir Feyzi Paşa gene o sene içinde istirdâdına muvaffak olmuş, bununla beraber isyan müzminleşmiş ve tabîî bu suretle İngilizlerin Türk ordusuna mütemâdiyen kan döktürmek emeli tamamiyle hâsıl olmuştur. Buraya kadar gözden geçirdiğimiz vaziyete göre Cezîret-ül-Arab'ın merkeziyle şarkındaki Küveyt-Hayl-Rıyâd mücâdele dâiresinde İngiliz siyaseti Hilâfet nüfuzunu nihayet mağlûb etmiş, fakat cenubugarbîdeki Yemen'de o kadar muvaffak olmamış demektir.

2 — Avrupa devletlerinin müşterek müdâhaleleriyle deniz nümâyişleri ve tehditleri yüzünden Makedonya meselesinin Rumeli'deki Osmanlı hâkimiyetini tehlikeli bir vaziyete soktuğu sıralarda Cezîret-ül-Arab'ın şark tarafından İngiliz nüfuzunun hulûlî Rumeli gibi Arabistan'ın ve hattâ Irak'la Elcezeire'nin de istikballerini tehdid ettiği için, Sultan Hamid bu yarımada'nın şarkında kaybettiği dâvâyı garbinde kazanmaya fevkalâde ehemmiyet vermiş ve büyük devletlere karşı dâimâ ihtiyatkâr davrandığı halde bu meselede hem İngiliz emperyalizmine, hem onu destekliyen diğer büyük devletlere karşı sonuna kadar tek başına mukavemet ve hattâ mücâdele etmiştir. Bu mücâdelenin gayesi, şarkta Bağdad hattının müntehâsı olan Küveyt'e mukabil garpta Hilâfet siyasetinin ana-hattı olan Hicaz demir-yolunun Kızıl-deniz'e doğru en mühim kapısı vaziyetindeki Akabe kalesini işgal etmektir! Çünkü Osmanlı arâzisinde bulunan bu hayati nokta, Mehmed Ali Paşa devrinde Mısır meselesinin 1841—1257 vukuâtı içindeki «24 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz tesviye şeklindenberi Bâb-ı Âlî'nin müsâade-siyle Mısırlı muhâfızlar elindedir: Bunun sebebi de Mısır'dan Hacc'e giden kara yolunun oradan geçmesidir: esasen Mısır vilâyeti de Türk hâkimiyetinde bulunduğu için, o zaman Hac yolunun emniyeti bakımından öyle bir müsâade verilmesi pek tabîîdir ve hattâ Hicaz arâzisinde de bâzı yerlere böyle bir takım

Mısır karakolları ikame ettirilmiştir. Fakat o tarihten sonra Süveyş kanalının açılması Mısır hacıların artık kara yolunu bırakıp deniz yolunu tercih etmelerine sebep olduğu gibi, 1882 = 1299 vukuâtının «11 Temmuz» fıkrasında görüldüğü İngiliz işgali de Mısır vilâyetini bir ecnebi kuvvetinin üssülharekesi hâline getirmiştir. Hattâ Akdeniz'de bir Mısır muhafız kıt'ası bulunmasından istifade etmek isteyen İngiltere'nin bu askeri noktayı İngiliz kuvvetleriyle de takviye ederek hem Hicaz demir-yolunu, hem Filistin ve Suriye'yi tehdit etmek istediğinden bile bahsedilir.

Hamidiyye Hicaz demir-yolu Akabe körfezine yaklaşırken Sultan Hamid'in İngiliz tehdidine karşı Kal'at-ül-Akabe'yi işgal ederek hattın denizle temas noktasını kurtarmak istemesi işte bundandır.

Bu meselede hiç bir vehme, vesveseye ve tereddüde kapılmayarak büyük bir cesaret ve metânetle hareket eden Sultan Hamid kendi yâverlerinden miralay Rüşdi Bey/Paşa isminde müderris ve muktedir bir askeri iki tabur ve bir topla Akabe ve havâlisinin işgaline me'mur etmiş, Rüşdi Bey bu vazifesini derhal ifâ edip Akabe'ye yerleştikten sonra İngilizlerin ileri sürdükleri bir bedevî kuvvetini perişan etmiş ve hattâ o kadarla da kalmıyarak bu tarihten 7 ay, 14 gün evvel 1906=1323 senesi 15 Şubat=20 Zühlicce Perşembe günü «Tâbe» mevkiini de işgal etmiştir. Akabe körfezinin biraz şimalıgarbısına tesadüf eden bu askeri mevki Sinâ yarımadasındaki Mısır hududu üzerindedir. Sultan Hamid'in asıl hedefi olan Akabe'den sonra burayı da bir taburla işgal ettirmesi belki de İngilizlerle çıkacak ihtilâfta nihayet fedâ edilebilecek bir nokta elde etmek içindir! Zâten bu emr-i vâkî'lar mukadder ihtilâfın derhal başlamasına sebep olmuş, bilhassa Türk kuvvetlerinin Mısır hudud işaretlerini söküp kaldırması bütün Sinâ yarımadasının işgaline mukaddime sayılmış, Akabe körfezinin ağzındaki Tiran adasının da işgal edileceği şâyi' olmuş, İngiltere hükûmeti derhal bir protesto notası yaymış, İngiliz parlamentosuyla Londra matbuâtında ateşler püskürmüş, Sultan Hamid'in vehmiyle tereddüdünden umulmayan bu hareket haksız olarak imparator Wilhelm'in teşvikine hamledilerek Hint yoluna karşı Alman tehlikesinin belirdiğinden bahsedilmiş, işgal edilen yerlerin derhal tahliyesi istenmiş ve hattâ Rusya ile Fransa da bu hususta İngiltere'ye müzâheret ettikten başka Almanya bile bu teşebbüsün mühlik olabileceğini bildirmiş, Mısır'daki beş bin kişilik İngiliz kuvvetleri takviye edilmiş, Akabe körfezine Diana isminde bir harp gemisi gönderilmiş ve bir taraftan da muazzam bir donanma hazırlanmaya başlamıştır! İşte bütün bunlara rağmen Mısır vilâyetini kendi toprağı sayan Sultan Hamid'in İngiliz işgalini gayr-i meşrû addetmesi bütün Mısır meselesinin tâzelenmesine sebep olduğu için Mısır'da Emir-ül-Mü'minin lehine nümayişler yapılmış ve Kahire'deki İngiliz fevkalâde komiseri Lord Cromer'e bir çok tehdit mektupları gönderilmiştir.

«Akabe meselesi» denilen bu siyasi buhranın en şiddetli safhası İngiltere'nin 3 Mayıs=9 Rebi'ül-evvel Perşembe günü verdiği on günlük ultimatomla başlamıştır: Türk kuvvetleri o müddet içinde Sinâ yarımadasını tahliye etmedikleri takdirde vaziyetin vahim olacağını bildiren bu uzun va'deli ultimatomu te'yid için Malta'dan bir donanma hareket ettirilmiş, Adalar-denizi'nde bir İngiliz filosu nümayişe çıkmış ve hattâ Okyanus donanması da Cebel-Târk'da boy göstermiştir! Sultan Hamid'in maksadı her halde İngiltere'ye harb ilânı değildir: İşte bundan dolayı İslâm âlemine karşı Halifeyi müşkil vaziyette bırakmak istemiyen İngiltere'nin «On gün» mühletle verdiği uzun va'deli ultimatomla Bâb-ı Âlî müsâit cevap vermiş, fakat o vaziyette bile metânetini muhafaza eden Sultan Hamid İngiltere'nin Mısır işgalini meşrû tanımadığı için yeni hududu tâyin edecek komisyonun yalnız Türk ve Mısır zabıtlarından mürekkep olmasını istemiş, yâni İngiliz murahhasları bulunmasına müsâade etmemiştir.

Komisyonun müzâkereleri nihayet bu gün sekiz maddelik bir protokol imzâsiyle neticelenmiştir: Bu mukavelede tesbit edilen hudut hattı Akabe körfezinin garp sâhilindeki «Re's-Tâbe» den başlayıp Akdeniz sâhiline nâzır «Harâbe», tepesinden deniz kenarına inmektedir; «Harâbe» tepesi Gazze ile El-Arîş arasındadır.

Bu tesviye suretinde bilhassa dikkat edilecek çok mühim bir nokta vardır: Akabe körfezinin şimalişarkisinde bulunan ve Sultan Hamid'in asıl hedefini teşkil eden Kal'at-ül-Akabe/Kasr-ül-Akabe Türkiye'de kalmış ve yalnız Mısır hududundaki Tâbe iade edilmiştir. Bâzi menbâlarda bu noktaya dikkat edilmediği için Sultan Hamid Küveyt işinde olduğu gibi Akabe meselesinde de muvaffakiyyetsizliğe uğramış gösterilirse de doğru değildir: Cezîret-ül Arab'ı Küveyt-Akabe-San'a kışkacıyla boğmak isteyen İngiliz emperyalizminin yalnız Küveyt'de muvaffak olmasına mukabil, diğer iki nokta da Hilâfet siyaseti üstün gelmiştir).

1907 = 1325

25 Nisan = 12 Rebî'ül-evvel, Perşembe: Gümrük resminin artırılması.

(Adli, idari, malî ve siyasi sâhalarda devletin istiklâlini ihlâl ettikten başka her türlü tekâmüle de engel olan kapitülâsyonların malî takyidâtından en mühimmi gümrük resmini yüzde sekize hasreden kaydudur: Devletin bunu kendiliğinden artırmaya hakkı yoktur! Yukarda 1905=1323 vukuâtının «26 Teşrinisânî», fıkrasında bahsi geçen Makedonya malî islahâtının kabulüne mukabil Bâb-ı Âlî devletlerle müzâkereye girilerek âdetâ bir tâviz şeklinde gümrük resminin yüzde sekizden on bire çıkarılmasını te'mine muvaffak olmuştur; yalnız bunun bile ağır bir şartı vardır: Eski miktarda yapılan yüzde üç zamdan hâsıl olacak fazla vâridâtın yüzde yetmiş beşi Makedonya bütçesine âid olacaktır! Netice itibariyle umumî devlet hazinesinin istifâdesi yüzde bir buçuktan bile aşağı demektir).

1908 = 1326

9 ve 10 Haziran = 9 ve 10 Cumâda-l-ülâ, Salı ve Çarşamba: Reval mülâkatı.

(Sonra'dan Estonya'ya geçip Tallinn ismini alan Reval yahut Revel limanı Baltık denizinin şark sâhilinde ve Finlândiya körfezindeki Rus askerî limanlarındanır: Buradaki meşhur mülâkat İngiltere kralı Yedinci Edward ile son Rus çarı ikinci Nicolas arasındadır.

Bizde ittihad ve Terakki yaygaracılarının Reval mülâkatı hakkında çok tuhaf bir propagandası vardır: Güyâ Reval'de Türkiye'nin taksimine karar verilmişse de «İttihad ve Terakki» cemiyeti ortaya atılıp ikinci meşrutiyeti ilân ettirerek vatani kurtarıvermiştir! Bu safsataya müverrih Ahmed Refik bile her nedense inanmış ve Reval'de «Vatan-ı Osmânî'nin paylaşılmasına karar verilmiş» olduğundan bahsetmiştir! Hakikatte ise bu ittihatçı palavrası câhilâne bir herzedenden başka bir şey değildir: Her şeyden evvel bir kere Reval mülâkatında konuşulan şeyler son derece gizli tutulmuştur; fazla olarak yalnız İngiltere ile Rusya'nın Türkiye'yi taksime karar verip Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Fransa gibi muazzam devletleri hiçe sayarak açıkta bırakmış olmaları imkânsızdır. Zâten sonraları yapılan ifşâattan anlaşıldığına göre Reval mülâkatı Türkiye'den ziyâde Almanya aleyhine bir teşebbüstür; Türkiye'nin umumî mukadderâtından bahis bile edilmemiş, yalnız Makedonya islahâtından bahsedilmiş ve Almanya'yı kuşkulandırmamak için sırf işte bu islahât işi görülmüş gibi şâyialar çıkarılmıştır: Makedonya Jandarma ve Mâliye islahatı için yukarda 1903 = 1321 vukuâtının «25 Teşrinisânî», 1905 = 1323 vukuâtının «26 Teşrinisânî», ve 1907 = 1325 vukuâtının da «25 Nisan» fıkralarına bakınız.

Gene 1907=1325 senesi 15 Eylül=7 Şa'ban Pazar günü Rusya ve Avusturya devletleri malî islahât gibi adli islahat yapılmasını da istemişlerse de Bâb-ı Âlî muvafakat etmediği için Reval mülâkatında yalnız işte bu meseleden bahsedilmiş

ve ecnebi jandarma mütehassıslarının tezyidiyle Türk izzetinefsine ağır gelmesi için Türkiye hizmetine girip Osmanlı zabıti sıfatıyla çalışmaları tensib olunmuştur.

Bu vaziyete karşı büyük bir hassasiyetle hareket eden Sultan Hamid'le Almanya imparatoru ikinci Wilhelm derhal muhâbereye başlamış, pâdişahla görüşmek üzere imparatorun İstanbul'a gelmesi kararlaştırılmış, Alman sefiri hünkârla görüştüktan sonra Berlin'e gitmiş ve hattâ resmi mahfillerde Türkiye'nin ittifâk-ı Müsellese'ye gireceğinden bile bahsedilmiştir.

«İttihad ve Terakki» cemiyetince Türkiye'nin taksimi kararıyle neticelenmiş gibi gösterilen meşhur Reval mülakatının iç-yüzü işte bundan ibarettir: Dahili bir propaganda vesilesi ittihaz edilen bu hârici mesele, biraz sonra «Kahramân-ı hürriyet» ilân edilen kolağası Niyazi ve binbaşı Enver Efendiler birer çete ile dağa çıktıkları zaman dillerine doladıkları en mühim ısyân sebebi olmuştur).

22 Temmuz = 22 Cumâda-l-âhire, Çarşamba: Avlonyalı-Ferid Paşa'nın azliyle Said Paşa'nın yedinci sadâreti.

(Azlın sebebi, aşağıki fıkırada göreceğimiz meşrutiyet meselesinden dolayı: Rumeli'de çıkan galeyanı teskin edememesi ve hattâ tuhaf bir rivayete göre de Arnavutları meşrutiyet istemiye teşvik etmesidir: Sadâret müddeti 1903=1320 senesi 14 Kânunusânî = 14 Şevvâl Çarşamba gününden itibaren 5 sene, 6 ay, 8 gündür.

Said Paşa «Hâtırat»ının ikinci cildinde kendisini meşrutiyet mürevvici gibi gösterirse de Kâmil, Memduh ve Tahsin Paşaların muhtelif isimlerle neşrettikleri Hâtırat ciltlerinin mukayesesinden anlaşıldığına göre pâdişahın fikri kendisine resmen tebliğ edilinceye kadar hiç bir şahsî mülâhaza dermiyan etmeyip son derece ihtiyatkâr davranmış ve hattâ Tahsin Paşa'ya göre sadâretinden biraz evvel istişâre için huzura davet edildikçe meşrutiyetin aleyhinde bulunup Rumeli ısyânının tenkilini tavsiye etmiştir!

Bu tebeddülde kabine erkânı kâmilten ikba edilmiş, yalnız Ser-asker Rızâ Paşa azledilerek yerine «Harbiye nâzırı» ünvâniyle Erkânıharbiyye-i-Umumiyye reisi müşir Ömer Rüşdi Paşa getirilmiştir).

23 Temmuz = 23 Cumâda-l-âhire [= Rumi 10 Temmuz], Perşembe: İkinci meşrutiyetin ilânı.

(İkinci Abdülhamid'in cülûsundan 3 ay, 23 gün sonra ilân edilmiş olan ilk meşrutiyet için 1876 = 1293 vukuâtının «23 Kânunuevvel», ilk Meclis-i-Meb'ûsan'ın açılış merasimi için 1877=1294 vukuâtının «19 Mart» ve ikinci ictimâ devresi içinde kapatılması için de 1878 = 1295 vukuâtının «13 Şubat» fıkralarına bakınız. İlk meclisin tâtiliyle meşrutiyet usulüne fiilen nihayet verilmesinden bu ikinci meşrutiyete kadar devlet tam 30 sene, 5 ay, 6 gün mutlakıyyetle idare edilmiştir: Buna «İkinci mutlakıyyet» denilebilir. Bununla beraber, her ikisi de kendi saltanat devrine tesadüf etmiş olduğu için, Sultan Hamid Osmanlı tarihinde ilk meşrutiyet pâdişahıdır. Bu meselede dikkat edilecek iki mühim nokta vardır:

1 — «Birinci» ve «İkinci» meşrutiyet tâbirleri fiilen doğru olmakla beraber hukukî bakımdan doğru değildir; çünkü ilk Meclis-i-Meb'ûsan tâtil edildiği zaman meşrutiyet ilga edilmemiş, Kanun-ı-esasî her sene muntazaman ve mütemâdiyen devlet salnâmelerine dercedilmiş ve hattâ «Kayd-i-hayât» ile tâyin edilmiş olan âzâsı öldükçe azalan «Meclis-i A'yan» hiç bir zaman ictimâ etmemekle beraber resmen mevcudiyetini dâimâ muhâfaza etmiştir: Meselâ Hicrî 1326 tarihli ve 64 numaralı son mutlakıyyet salnâmesinin 170 - 171 inci sahifelerindeki «Hey'et-i A'yan»da Sadr-ı-a'zam Said ve Abraham Paşalarla Logofet Bey'den ibaret üç âzâ ismi vardır. İşte bundan dolayı hukukan meşrutiyet şekli nazarı olarak devam etmiş, yalnız birinci ve ikinci meclisler arasında otuz seneden fazla bir

fâsıla geçmiş demektir: Bu vaziyet Kanun-ı-esasının ilgası değil, ihlâlidir! İşte bundan dolayı gerek usulen tanzim olunan Meclis-i-Vükelâ mazbatasında, gerek matbuâta verilen Tebliğ-i-resmî'de meşrutiyet ilânından bahsedilmeyip yalnız :

Te'sis-i Celil-i Cenâb-ı Hilâfetpenâhi olan Kanun-ı-esasî'de suret-i teşkilî beyân olunan Meclis-i-Meb'ûsâr'ın ictimâa da'vet olunması», hakkında irâde çıktığından bahsedilmiştir.

2 — Meşrutiyet hakkındaki irâde bu gün çıkmış olmakla beraber, gazetelerle ancak ertesi gün neşredilebilmiş olduğu için İstanbul vesair vilâyetlerde halk ancak 24 Temmuz=24 Cumâda-l-âhire Cuma günü haberdâr olabilmiştir: Yalnız Makedonya'daki ihtilâl hareketinin en mühim merkezi olan Manastır'da işte bu 23 Temmuz günü irâdenin tebliğinden sekiz saat kadar evvel toplar atılarak ezânî saat 3 = zevâlî 10,34 de ilân edilmiş olduğu «Hâtırat-ı Niyâzi» deki sarâhatten anlaşılmaktadır.

Bu seferki meşrutiyetin ilânında âmil olan «İttihâd ve Terakki» ismindeki Balkan komitesinin pek tuhaf bir teşekkül tarihi vardır: Memlekette kanlı bir hâ-tıradan başka bir şey bırakmayan bu gizli cemiyet şekilden şekle girerek nihayet bir Balkan komitesi hâline gelmiştir.

«İttihad ve Terakki»nin «Terakki ve İttihad» ismiyle ilk teşekkülü 1890 = 1307 tarihinde ve İstanbul askerî Tıbbiyesindedir: Müessisleri de Doktor Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve İbrahim Temo'dur. Meşrutiyet istihsâli için kurulan bu gizli cemiyet az zamanda Tıbbiye'den şehre yayılmış, mahallelerle resmî dâirelerde şubeler teşekkül etmiş, Bâb-ı-Ser'askerî Muhâsebat dâiresi mümeyyizlerinden Hacı-Ahmed Efendi umumî Reis ve Nümüne-i-Terakki mektebi müdürü Nâdir Bey de Kâtib-i-umumî seçilmiştir. Şube reislerinin en mühimleri içinde de Bâb-ı-Ser'askerî şubesi reisi Ser-asker yâverlerinden Kaymakam Şefik Bey'le Samatya şubesi reisi Nâilî Efendi'den bahsedilir. Cemiyet az zamanda o kadar çok dal-budak salmıştır ki Hazine-i-Hassa'ya bile kol attığı hakkında bir rivayet vardır. Meşhur «Mizan» gazetesinin sâhibi olduğu için «Mizancı» denilen Düyûn-ı-umumiyye komiseri müverrih Murad Bey'le sonraları İşkodra valisi ve müşir olan Birinci Fırka kumandanı Kâzım Paşa gibi bazı mühim şahsiyyetlerin iltihâkı üzerine büsbütün kuvvetlenen bu ilk «İttihad ve Terakki», Sultan Hamid'i hal'edip Bâb-ı-Âli'yi basarak Sultan Murad'ı yeyahut veliahd Reşad Efendi'yi tahta çıkarmak üzere icrâata geçeceği sırada Kâtib-i-umumî Nâdir Bey'in Mekâtib-i-Askeriyye nâzırı İsmail Paşa akrabasından Mazhar Bey'i cemiyete almak ümidiyle ihtiyatsızca yaptığı ifşâat üzerine meydana çıkmış, âzâsının bir çoğu yakalanıp öteye berieye sürülmüş ve bazıları da Mısır'a ve Avrupa'ya kaçmıştır: Faaliyet merkezinin İstanbul'dan Paris'e intikali işte bu vaziyet üzerinedir. Bununla beraber İstanbul'da ele geçmemiş olanlar da vardır ve bunlar bir müddet sonra Avrupadakilerle muhâbereye başlayıp ikinci bir faaliyet devrine girmişler ve hattâ Harbiye mektebinde Sultan Aziz vak'asındaki elebaşların mânidâr isimleriyle «Süleyman Paşa» ve «Hüseyn Avni Paşa» komitelerinin kurulmasında ön ayak olmuşlardır.

Nihayet Harbiye ve Tıbbiye talebesinin Yıldız'a karşı büyük bir nümâyiş yapmasına karar verilmişse de hükûmet haber aldığı için bir çok tevkifât yapılmış, 2 Temmuz 1897 = 1 Safer 1315 Cuma günü Taşkıışla divân-i-harbinde on ikisi idâm olmak üzere 81 mahkûmiyyet kararı verilmiş, fakat Sultan Hamid idâm cezâlarını kürege tahvil etmiştir.

Memleket dâhilindeki teşkilât işte bu suretle dağıldıktan biraz sonra Sultan Hamid ser-hafiyye Ahmed Celâlüddin Paşa'yı Avrupa'ya göndermiş, Ahmed Rızâ Bey'in Paris'de riyâset ettiği «İttihad ve Terakki» merkeziyle müzâkereler olmuş, Afv-i-umumî ilân edilmiş, Murad Bey'le bir iki arkadaş İstanbul'a dönmüş, Paris'deki Jön-Türklerden Çürüksulu-Ahmed Bey Belgrad ve Kaymakam Şefik Bey de Viyana ataşemiliterliklerine tâyin edilmiş ve biraz sonra da Doktor Abdullah Cevdet'e Viyana ve Doktor İshak Sükûti'ye de Roma sefâret tabiplikleri verilmiştir! Tabii bu vaziyet Sultan Hamid'in «İttihad ve Terakki»ye galebesi demektir; bununla beraber, Paris ocağı büsbütün sönmüş değildir: Ahmed Rızâ

Bey'le bir iki arkadaşı hâlâ oradadır; bilhassa 1899=1317 de bir taraftan Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa ile oğulları Sabâhüddin ve Lûtfullah Beylerin ve bir taraftan da Midhat Paşa'nın İzmir'de oturan oğlu Ali Haydar Midhat Bey'in firârı Sultan Hamid'in lüzumundan fazla telâşına sebeb olmuştur.

Bu Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa Deryâ-kapdanlıklarıyla Ser-askerliklerde bulunan ve Husrev Paşa kölelerinden olan Gürcü Mehmet Halil Rif'at Paşa'nın oğlu ve Sultan Mecid'in kızlarından Seniha-Sultan'ın kocası olmak itibarıyla Sultan Hamid'in eniştesidir. Dâmadlığından dolayı daha 24 yaşlarındayken vezir pâyesiyile Adliye nâzırı olduktan sonra uzun bir ma'zuliyyet devri geçirdiği ve istediği bir mâden imtiyazı verilmediği için şiddetli bir muhâlif kesilmiş ve hiç bir şey yapamayacağını ve yapmaya da iktidârı olmadığını bildiği halde oğullarını alıp karısını bırakarak kaçırmıştır. Yegâne yaptığı ve yapabildiği şey, velîni-meti olan Sultan Hamid'e hezeyanlarla dolu bir kaç hakaret mektubu yazmaktan ve surf dâmâd olduğu için Avrupa matbuâtında bir takım dedikodulara sebeb olmaktan ibarettir. 21 Kânunusânî 1900 tarihiyle pâdişaha yazdığı çirkin bir hakaretnâme Sultan Hamid'i «Kanlar dökmek», «Eblehâne» saltanat sürmek ve «İslâm ve Hristiyan binlerce benî-beşer mahvetmek» le ithâm ettikten sonra:

— Tebeanız istibdâdınızdan kurtulmak için firâr ediyor: Vatan boşalıyor; bunun neticesi olarak vâridât azalıyor!

gibi Osmanlı imparatorluğu ahâlisini âdetâ muhâceret-i-umumiyye hâlinde göstererek sıraladığı safsatalar ancak bu «ihtilâlcî, dâmâdın zihni ihtilâliyle izah edilebilecek şeylerdir ve zâten Avrupa'daki Osmanlı sefâretlerine gönderilen bir tâminde uzun zamandanberi şuûrunun muhtel olduğundan bahsedilmiştir!

Gene aynı mektubunda «İslâmım ve Türküm!» diye öğünen Dâmad Paşa kat'iyen Türk değildir, bir Gürcü kölenin oğludur! Çok geçmeden kendisi Brüksel'de öldükten sonra da Avrupa'da kalmış ve Osmanlı imparatorluğunun inhilâlîne sebeb olacak fecî bir «Adem-i merkeziyyet» propagandasına girişerek Ermeni komitacıları vesair Türk düşmanlarıyla resmen el ve dil birliği etmiş olan oğlu Sabâhüddin Bey'in takındığı «Prens» ünvanı da babasının Türklük iddiâsı kabîlindendir: Öyle bir ünvan taşımak için şehzâde olmak lâzımgelir; anası prenses olmakia beraber kendisi prens değil, bir köle çocuğunun oğludur.

Avrupa'da umumiyyetle «Jön-Türk=Jeunes-Turcs» ve «Ahrâr-i-Osmâniyye» isimleriyle anılan Osmanlı firârlarının hepsi «İttihad ve Terakki» âzâsı değildir: Bu isim altında yalnız Ahmed Rızâ Bey'le arkadaşları toplanmıştır. Jön-Türkler arasında büyük ve şiddetli ihtilâflar vardır: Bu ihtilâfları halledip tek bir cemiyyet şeklinde çalışılmak üzere 1902=1319 senesi 4 Şubat=25 Şevvâl Salı gününden 9 Şubat=1 Zülka'de Pazar gününe kadar altı gün süren bir «Ahrâr-i-Osmâniyye Kongresi» toplanmıştır: Paris'de «Prens» Sabâhüddin Bey'in riyâset ettiği bu karmakarışık kongreye Türk, Arap, Kürt, Arnavût vesaire gibi Müslüman unsurlardan başka Rum ve Ermeni murahhasları da dâhil olmak üzere yetmiş kadar âzâ iştirâk etmiş ve netice olarak Türk tarihinin ebediyyen lâ'net edeceği bir takım yüz kızartıcı kararlar verilmiştir. Bu meş'um karamânenin meşrutîyyete âit maddesinden mâadâsı Türk vatanına çevrilmiş birer hançer mâhiyetindedir! Bilhassa ikinci maddeyle neticeleri şöyle sıralanabilir:

- 1 — Berlin muâhedeşiyle, diğer muâhedelerin Makedonya ile Şarkî-Anadolu'ya âit ahkâmının diğer vilâyetlere de teşmîli suretiyle tatbikine çalışılacaktır;
- 2 — Bunun neticesi olarak Osmanlı imparatorluğunun her tarafında mahallî idareler ve millî muhtâriyyetler teşekkül edecektir;
- 3 — Sultan Hamid'in Makedonya ile Şarkî-Anadolu'da bile tatbik etmediği muhtâriyyet usulünün bütün vilâyetlere teşmîli için düvel-i-muazzamanın fi'li müdahalesi talep edilecektir.

Kongreye iştirâk eden Ermeniler, «Troşak» ve «Hıncak» ihtilâl komitelerinin murahhaslarıdır: Bunlar ancak Berlin muâhedesinin mâhût 61 inci maddesi tatbik edilmek şartıyla Sultan Hamid'e karşı elbirliği edeceklerini söyledikleri için Sabâhüddin'le «Adem-i-merkeziyyetçi», yârânı onlarla birleşmiş, hattâ Ermeni komitacılarının bu birleşmeye rağmen Türkiye'deki kanlı faaliyetlerine devam

etmelerini bile kabul etmekte tereddüd etmemiş ve yalnız Ahmed Rızâ, Doktor Nâzım ve Ali Haydar Midhat Beylerle Hoca-Kadri Efendi vesâireden ibaret küçük bir grup ecnebi müdâhalesini istiklâle mugayir bularak o fecî ekseriyyetten ayrılmıştır.

Ali Haydar Midhat Bey'in «Hâtıralarım» ismindeki eserine göre Sabâhüddin'in elbirliği ettiği «Adem-i-merkeziyetçiler» içinde Şarki-Anadolu'yu Ermenistan yapmak istiyen Ermeni komitacılarından başka Arnavutluğu Osmanlı hâkimiyetinden çıkarıp İtalyan hâkimiyeti altında «müstakil» bir hükümet şekline sokmak istiyen Derviş Hima ile Arnavutluk'da her birine bir nüfuz muntakası ayırma çalışmak üzere Avusturya, İtalya ve Yunan devletlerinden tahsisât alan ve Midhat Paşa'nın da eski adamlarından olan İsmail Kemal de vardır! Sultan Hamid'in mâhut Sabâhüddin'le ihânet ortağı olan kardeşi Lûtfullah'ı müebbed kalebendliğe mahkûm ettirmesi işte bundan dolayıdır: Tabii bu mahkûmiyet, hüriyyet kahramanı geçinen o devlet ve millet hâinlerince alelûsul zulûm sayılmış ve Sultan Abdülhamid aleyhine yeni bir propaganda vesilesi yapılmıştır.

Paris'deki «Ahrâr-ı Osmâniyye»nin Ahmed Rızâ Bey riyâsetinde bir «İttihad ve Terakki» grupuyla Sabâhüddin'in riyâsetinde bir «Adem-i merkeziyyet-i idâre ve Teşebbüs-i şahsî cem'iyyeti»ne ayrılması işte bu kongrede ortaya çıkan iki-likğin pek tabii bir neticesidir. Bunların bütün faaliyetleri propaganda ve neşriyat sâhasına münhasırdır: İttihadçılar «Meşveret», «Şûrây-ı Ümmet», «Sancak» vesaire gibi bir takım gazeteler neşretmişler, Adem-i-merkeziyyetçiler de «Terakki» gazetesini çıkardıkları başka Ermenilerin neşrettikleri «Sabâh-ül-Hayr» ve «Pro-Armenia», gazeteleriyle Arnavutların çıkardıkları «Arnavutluk» gazetesinden de istifâde etmişlerdir.

Sabahüddin bu propaganda faaliyeti esnâsında Sultan Hamid'le beraber Türk milletini de ithâm eden yazılar yazdıktan başka, Ermeni dâvasını müdâfaa ederek Avrupa devletlerini müdâhaleye dâvet eden fecî bir makale neşretmekte bile tereddüd etmemiştir: Bu noktalarda bütün menbâlarla vesikalar müttefiktir.

«Abdülhamid-i Sâni ve devr-i saltanatı»nın üçüncü cildinde Ahmed Refik merhumun izahına göre Ali Haydar Midhat Bey kongreden sonra bir aralık Ahmed Rızâ Bey'in «İttihad ve Terakki» cemiyetine girdikten sonra isti'fâ edip mâhut Sabâhüddin'in «Adem-i merkeziyyet» cemiyetine intisâb etmiştir.

Paris'deki «İttihad ve Terakki»nin Türkiye'de en çok ehemmiyet verdiği propaganda muntakası, jandarma ve maliye ıslâhâtından dolayı Avrupa devletlerinin en fazla alâkadâr oldukları ve işte bundan dolayı propaganda neşriyatının diğer vilâyetlere nisbetle kolayca girebildiği Makedonya sâhasıdır: Siyasî ehemmiyetinden dolayı Harbiye'den çıkan genç zâbitlerin hep oraya gönderilmesi Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinden mürekkebe olan Makedonya'yı alaylı ve eski fikirli zâbitlerin en az bulunduğu sâha vaziyetine getirmiştir. «Hâtırat-ı Niyâzi»ye varıncaya kadar bütün menbâlarda ve Müfettiş-i Umumî Hüseyin Hilmi Paşa'nın Mâbeyn'e çektiği bir telgrafta i'tirâf edildiği gibi, merkezi Selânik'de bulunan üçüncü ordunun Sultan Hamid'e karşı beslediği muhâlefetin en mühim sebebi maaşların bâzan üç ay kadar tedâhüle kalması ve zâbitlerin zamanında terfi edememesidir: Bu iktisadî sebep, Jön-Türk propagandasından daha mühimdir. Gerek Selânik'de teşekkül eden gizli bir cemiyetin, gerek Paris'deki «İttihad ve Terakki»nin istifâde ettiği müsâit vaziyet işte budur.

Selânik'deki teşekkülün Posta-Telgraf baş-kâtibi Tal'at, Askerî Rüşdiye müdürü Tâhir, Fransızca muallimi Naki, Selânikli Midhat Şükrü ve mülâzım Ömer Nâci Efendiler gibi müessislerinin 1904=1322 den itibaren Mason localarında propaganda ile faaliyete başladıktan sonra 1906=1324 yazında «Osmanlı Hürriyet cem'iyyeti»ni kurduklarından bahsedilir: Az zamanda genişliyen bu gizli cemiyet Paris'deki «İttihad ve Terakki» ile muhâbereye girişmiş, «Hâtırat-ı Niyâzi»ye göre bu muhâbereye ordu müşirliği kâtib-i-hususiliğinde bulunan ve biraz sonra yüzbaşı olan mülâzım Mecdüddin Efendi delâlet etmiş, nihayet Selânik ve Paris teşekkülleri «Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyyeti» ismi altında birleşmiştir.

İş bu şekli aldıktan sonra bütün faaliyet ahâlden evvel ordu zabıtlarıyla hükümet me'murlarının elde edilmesine sarfedilmiş ve yukarıda gördüğümüz siyasi ve bilhassa iktisadi sebeplerden dolayı az zamanda çok büyük neticeler elde edilerek Makedonya'da âdetâ hükümet içinde bir gizli hükümet vücuda gelmiştir: «Hâtîrât-ı Niyâzi»de bu vaziyet tasvir edilirken «Cem'iyyet muntazam ve hafi bir hükümet hâlinde icrâ-yı vazife ediyordu» cümlesine tesadüf edilir!

Sultan Hamid devrinin sonlarından birinci cihan harbine kadar 16 sene Rusya'nın İstanbul sefâreti baş-tercümanlığında bulunmuş olan meşhur Türk düşmanı André Mandelstam'ın «Le sort de l'Empire Ottoman» isimindeki eserinde «İttihad ve Terakki», erkânından naklen anlattığı acı bir hakikat vardır; anlatan düşman olmakla beraber söz doğrudur: Makedonya'daki üçüncü ordu zabıtları yıllarca Bulgar, Sırp ve Yunan çeteleriye çarpışa çarpışa çetecileşmiş ve netice itibarıyla bu ordu zihniyet bakımından büyük bir çete hâline gelmiştir; zâten «İttihad ve Terakki»nin gizli teşkilâtı da 1902 = 1320 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasında bahsi geçen «Makedonya-Edirne ihtilâlcî dâhili teşkilâtı» isimindeki Bulgar komitesinin aynen taklidinden başka bir şey değildir: İşte bundan dolayı «İttihad ve Terakki» demek, çetecilik zihniyetiyle teşekkül etmiş bir Balkan komitesi demektir. Tabii böyle bir teşekkülden hukukî ve meşrutî bir idare beklemek abestir.

Yukarıda bu senenin «9 ve 10 Haziran» fıkrasında gördüğümüz «Reval mülâkatı», nı vesile ittihâz eden bu askerî-siyasî Balkan komitesinin sırf Osmanlı imparatorluğuna hâkim olmak maksadıyla meşrutiyet istiyerek Rumeli'de bir ihtilâl hareketine kalkışması, bilhassa Makedonya teşkilâtının icrâata geçecek kadar kuvvetlenmesi üzerine başlamıştır. Cemiyetin bu hareket esnâsında konsoloslara verdiği muhtıralarla halka yaptığı propagandalara nazaran siyasi umdeleri şöyle sıralanabilir :

1 — Makedonya'da anâsırın birbiriyle ve hepsinin Türklerle mücâdelesine sebep, Sultan Hamid idaresinin mutlakıyyetidir: Meşrutiyetin ilânı bu hâle derhal ve ebediyyen nihayet verecektir!

2 — Bütün anâsırın «Menâfii, âmâli ve ekdârı hep müşterek ve aynıdır»: Yâni Bulgar, Sırp ve Yunan çetelerinin yıllardanberi devam eden kanlı faaliyetleri hiç bir millî maksatla âlâkadâr olmayıp sırf Osmanlı meşrutiyeti uğrunda sarfedilmiş hamîyyet hamîyeleridir!

3 — «Osmanlılar mezhep ve cins tefrik edilmeksizin hep kardeşdir»: Yâni meşrutiyet ilân edilir edilmez bütün millî ve dinî ihtiraslar derhal nihayet bulup «Osmanlı» ismi altında bir «İttihâd-ı anâsır», vücuda geliverecek, bu suretle bütün milliyetler yekpâre bir kütle hâlinde perçinleşmiş olacağı için artık arada hiç bir ihtilâf kalmıyacak ve devletlere derd olan Makedonya meselesi de kendiliğinden halledilivermiş olacaktır!

4 — Meşrutiyetin ilânı Avrupa'nın Türkiye'yi taksim projelerini hemen suya düşürecek!

5 — Avrupa'daki Sabâhüddin, Lûtfullah, İsmail Kemal vesaire gibi Adem-i merkeziyetçilerin telkinlerini kabul eden cemiyet, meşrutiyetin ilânından evvelki mücâdele devrinde «Mayıs 1324» Rumi tarihiyle düvel-i muazzama konsolosluklarına gönderdiği muhtıranın iki yerinde devletlerin müdâhalesini istemiştir; bu yüz kızartıcı talebe âit ilk cümle şöyledir :

«İstibdâd-ı hâzır yıkmak, hürriyete ve aydınlığa çıkmak için bize bi-t-te'sir yardım ediniz!»

Bu fecî talep, «Hâtîrât-ı Niyâzi»nin 51-61 inci sahifelerini dolduran o uzun muhtıranın sonunda da şöyle tekrar edilmektedir:

«İdâre-i müstebiddânenin ifrâtına bir an evvel nihayet verilmesi için İstanbul'da tazyikaat icrâsı!»

Bu suretle Makedonya meselesinde devletlerin müdâhalesine mecburiyyetle tahammül ettiğinden dolayı Sultan Hamid'i ihânetle ithâma kalkışan «İttihad ve Terakki» komitesi, aynı devletlerin meşrutiyet meselesinde dâhili işlerimize karışıp «Bi-t-te'sir yardım» ve «Tazyikaat icrâsı» gibi ağır şekillerle müdâhalesini bizzât istemiş demektir.

işte bundan da anlaşılacağı gibi cemiyet Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan nâmına Türklüğe karşı Bulgarlık, Sırlık ve Yunanlılık gayretiyle yıllardanberi Makedonya'yı kan ve ateş içinde bırakan ve bilhassa Sofya, Belgrad ve Atina merkezlerinden idare edilen millî hareketlerin mâhiyetini zerre kadar kavrayamadan ortaya atılmıştır: Dünyanın en muazzam imparatorluklarından birini on senede yele verecek kafa, işte böyle bir kafadır.

«İttihad ve Terakki»nin Makedonya ihtilâl harekâtı bir kaç sûikasd vak'asıyla bir iki çete faaliyetinden ibarettir:

1 — İkinci derecede şaysiyyetlerden sûikasd uğrayanlar şunlardır: Cemiyetin faaliyetine karşı şiddetli tedbirler ittihazına kalkışan Selânik merkez-kumandanı Nâzım Bey erkân-ı-harp binbaşısı Enver Bey'in attığı bir kurşunla ilk sûikasd hedef olmuşsa da yalnız yaralanmakla kurtulup İstanbul'a can atmış, ondan sonra Manastır Polis müfettişi Sami Bey öldürülmüş ve nihayet 12 Temmuz = 12 Cumâda-1-âhire Pazar günü de Topçu alay imamı Mustafa Efendi Selânik'de bir kurşunla yere serilmiştir;

2 — En mühim sûikasd, Makedonya ihtilâlinin en şiddetli harekâtına sahne olan Manastır'da yapılmıştır: Çete hareketlerinin tenkili vazifesiyle gönderilmiş olan Manastır fevkalâde kumandanı Birinci ferik Şemsi Paşa 7 Temmuz = 7 Cumâda-1-âhire Salı günü Telgrafhânenin çıkarken mülâzım Âtîf Efendi'nin attığı bir kurşunla kalbinden vurulup derhal ölmüş, paşanın maiyyeti de Âtîf Efendi'yi yaralamış, fakat komite arkadaşları yaralı mülâzımı el çabukluğu ile kaçırıp saklayıvermişlerdir. Bu hâdise, İstanbul hükûmetini en çok telâşa düşüren vak'alardandır; Şemsi Paşa öldürülmemiş olduğu takdirde tenkil hareketinin muvaffakiyetle neticeleneceği «Hâtîrât-ı Niyâzi» de bile itirâf edilir;

3 — Cemiyetin meşrutiyet ilânından bir gece evvelki son mühim muvaffakiyeti de Şemsi Paşa'nın yerine Manastır fevkalâde kumandanlığına tâyin edilmiş olan «Teftiş-i Askerî Komisyon-ı Alisi, âzâsından müşir Osman Fevzi Paşa/Tatar-Osman Paşa'nın 22/23 Temmuz = 22/23 Cumâda-1-âhire Çarşamba/Perşembe gecesi telgraf telleri kesildikten sonra Niyâzi ve Eyyub Sabri çeteleri tarafından iki bin kişilik bir kuvvette Manastır'daki konağı kuşatıldıktan sonra dağa kaldırılmasında gösterilir: Şahsına karşı çok hürmetle muâmele edilen Osman Paşa Resne'ye götürülmüştür. O sırada Manastır valisi Hıfzı Paşa'nın konağı da abluka edilmiş, fakat kendisine bir şey yapılmamıştır: Osman Paşa'yı götüreren çetelere Manastır'daki hükûmet kuvvetleriyle ahâlden 3500 kişi de iltihak etmiştir. Çete harekâtına çıkanlar hep ordu zabıtlıdır: En meşhur çeteler Resne nâhiyesi mevki kumandanı kolağası Ahmed Niyâzi ve Ohri redif taburu kumandanı kolağası Eyyub Sabri Efendilerle erkân-ı-harp binbaşısı Enver Bey'in çeteleridir; bu Enver Bey, Selânik merkez-kumandanı Nâzım Bey'i yaraladıktan sonra tâki-battan kurtulmak için dağa çıkmıştır. Bunlardan başka erkân-ı-harp kaymakamı Salâhüddin Bey'le erkân-ı-harp binbaşılarında Hasan Tosun Bey'in idare ettiği bir Manastır çetesi de vardır. En mühimleri olan Resneli-Niyâzi Efendi 3 Temmuz = 3 Cumâda-1-âhire Cuma günü 160 askerle Resne'den hareket etmiş, her nefer için ikişer tüfek almış ve kışla sandığındaki 550 lirayı da bir makbuz bırakarak alıp götürmüştür: «Hâtîrât-ı Niyâzi» de bundan başka «muhtelif zamanlarda» zimmetine geçirmek suretiyle 550 lira biriktirmiş olduğundan da bahsedilir. Askerden, ahâlden ve eşkiyâdan gittikçe iltihak edenlerle bu çete nihayet bin kişiyi bulmuştur: Niyâzi Efendi Arnavutluk'da Türk hâkimiyetine ısyân eden Tôska ihtilâl reisi Çirçis'le de el-birliği ettiğinden bahsetmektedir; çetesinde «Hayvânât-ı vahşiyye gibi», adamlar bulunduğunu da gene kendisi anlatır! Takındığı ünvan «Resne millî taburu kumandanı» şeklindedir; başındaki külahın üstünde de «Vatan fedâisi» yazılıdır.

Bu müteheyyic adamın kendikendine çok büyük bir teveccüh ve hürmeti vardır: Hâtîrâtında «Resne, Ohri ve havâlisini çocukluğundanberi teshir etmiş» olduğundan, hemşerilerinin «Yunan muharebesinde takdir-i âmmeye iktirân eden fedâkârlığı ve gayretiyle mağrur ve müftahir» bulunduğundan, «Mertliğinden», «Ciddiyyet ve hamiyyetinden», «Ahâli-i islâmiyyeye olan nüfuziyle komitelere

karşı olan te'sirinden», «Nıyyât ve tasavvurât-ı ulviyye»sinden ve «Metânetinin ulviyyetinden» bahsedip durmaktan çok hoşlanır! Yalnız hürriyet kahramanlığın-
dan evvel Bulgar çetelerine karşı kazandığından bahsettiği muvaffakiyetlerden
pek müteessirdir; bu tuhaf teessürünü:

«Zirâ hükûmetin istibdâdına karşı hürriyetleri, kavmiyyetleri için silâha
sarılan bir kavmin kuvvetini mahvediyordum»

diye yana-yakıla anlatır! Bilhassa Arnavutluk ısyancılarıyla Ermeni komitecileri-
nin harekâtına pek hayrandır! Bir de meşhur geyiği vardır ve onun da kendisi
gibi meşrutiyetçi olduğuna kaani'dir! Dağa kaldırdığı müşir Osman Paşa'ya bu
kanâatini şöyle anlatır (Hâtîrât, S. 229):

— Maksad-ı ulvî-i Cem'iyette hizmeti hayvanlar bile şeref biliyor! İşte görülüyor
ki hayvânât-ı vahşîyyeden olan şu geyik âdetâ bize rehberlik ediyor: Bu bir
sevk-i-tabiidir!

Meşrutiyet lehindeki tezâhürlerin biri de Arnavutların Fêrisovitchi=Ferizovik/
Ferizovik nümâyişidir: «İttihad ve Terakki» merkez-i-umumîsi Arnavut ihtilâl
komitelerinin «An-cemâatin» cemiyete kabul edilmelerine karar vermiş olduğu
için, Üsküb'ün 50 kilometre şimalıgarbisine tesadüf eden bu mevki'de toplanan
altı bin kadar Arnavut pâdişaha telgrafla mürâcaat edip alelusul «Sadâkat»lerin-
den dem vurduktan sonra meşrutiyet derhal ilân edilmediği takdirde elli bin Ar-
navudun İstanbul'a yürüyeceğinden bahsetmişlerdir! Tabii bu bir cayırtıdan
başka bir şey değildir! Arnavutlara lüzumundan çok fazla yüz vermiş ve hattâ
onları memnûn etmek için yukarıki fıkra da gördüğümüz «Drita»cı Ferid Paşa'yı
sadârete kadar çıkarmış olan Sultan Hamid'in bu palavraı telgraftan çok müte-
essir olduğu rivayet edilir. Buna mukabil meşhur Arnavut sergerdesi İsâ Bolâ-
tın=Boletinatz'dan da yalnız sadâkat ve merbutiyyet telgrafı gelmişse de Sultan
Hamid artık inanmamıştır.

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz hâdiselerden anlaşılaçağı gibi, «İttihad ve Te-
rakki»nin Makedonya ihtilâli bir kaç sükasla bir iki çete nümâyişinden ve ni-
hayet bir de Ferizovik'de toplanan bir kaç bin Arnavudun palavrasından ibaret
bir kuru gürültüdür. Eğer Sultan Hamid kat'î bir tenkil kararı verip karşı ta-
rafa iltihak etmiyecek emniyetli ve müdebbir zâbitlerle muktedir kumandanlar
idaresinde bir kaç Anadolu fırkası sevketmiş olsaydı, her halde vaziyet büsbütün
başka bir şekil alabilirdi: Fakat yukarıki fıkra da azlini gördüğümüz Arnavut
sadr-ı-a'zam Ferid Paşa İzmir redif fırkasının bile sevkini geciktirmiş, yalnız bir
iki tabur göndermiş ve onların zâbitleri de derhal karşı tarafa iltihak edivermiş-
tir! Edirne'deki ikinci ordu zâbitlerinden bir çoklarının da komiteye dâhil oldukla-
rından bahsedilir.

Sultan Hamid o sırada 66 yaşını ikmâl etmek üzeredir: Saltanat müddeti de 32
seneyi bulmuştur. Yaşı ilerlemiş ve bilhassa bir hastalık geçirdiği için eski zin-
deliğini kaybetmiş, gailleli ve tehlikeli bir mutlakıyyetle geçen uzun bir saltanat-
tan artık mânen yorulmuş ve rûhen yıpranmış bir haldedir; Baş-kâtip Tahsin Pa-
şa'nın hâtîrâtına göre Makedonya'dan fena haberler aldıkça:

— Suyun akıntısına gideceğim!

demesi her halde işte bu hâlet-i-rûhiyyeden mütevellid olmalıdır. Dağa çıkan çete
reisleriyle «İttihad ve Terakki»nin Selânik ve Manastır merkezlerinden ve bazı
askeri ve mülki makamlardan aldığı telgraflar içinde en fazla Manastır merke-
zinin fevkalâde hürmetkârâne yazılmış olmakla beraber «Pazar gününe kadar»
mühlet tâyin etmek itibarıyla bir ültimatoma benziyen telgrafiyle Serez mutasar-
rifi Reşid Paşa'nın derhal meşrutiyet ilân edilmediği takdirde «Tecdid-i biat» olu-
nacağı hakkındaki telgrafından müteessir olduğu rivayet edilir.

Sarayda toplanan Meclis-i-Vükelâ'da bütün bu telgraf yığınları tedkik edilmişse
de, henüz pâdişahın fikri mâlûm olmadığı için, Kâmil Paşa'nın hâtîrâtındaki tâ-
birle vükelâ içinde meşrutiyet ilânı lüzumundan bahsedebilecek «Hiç bir yiğit»
çıkamamıştır. O sırada Baş-kâtip Tahsin ve Kâtib-i-Sâni Arab-izzet Paşalar hu-
zurdadır; Tahsin Paşa'nın hâtîrâtına göre «Sultan Hamid gözlerini sâbit bir nok-
taya rekzederek bir müddet», düşünceye dalmış ve nihayet izzet Paşa'ya :

— Kanun-i-esasî'nin ilânı benim zamanımda olmuştur: Bunun müessisi benim. Bir müddet basb-el-lüzum mer'iyeti ta'til edilmişti. Hey'et-i-Vükelâ'ya gidiniz, bunları söyleyiniz ve ilânı için mazbatanın yazılmasını irâde ettiğimi tebliğ ediniz!

demistir. Meclis-i-Vükelâ mazbatasını işte bunun üzerine yazılmış ve derhal irâdesi çıktığı için, bütün vilâyetlerle müstakil mutasarrıflıklara o akşam-üstü tel-graflarla bildirilmiş ve İstanbul matbuâtına da bir Tebliğ-i-remî gönderilmiştir. Bir taraftan Rusya ile İran gibi komşu devletlerde mutlakiyyete nihayet verilir ve bir taraftan da artık zamanına uymayan Osmanlı mutlakiyyet cihâzı işliye-miyecek hâle gelirken, Türkiye'de meşrutiyetin iâdesi kadar zarurî ve tabii bir şey olmadığında zerre kadar tereddüt kabil değildir. Yalnız bizim bu ikinci meşrutiyetin iki çürük temel üzerine kurulduğu da muhakkaktır: Türk hâki-miyyetinden ayrılmak için yıllardanberi yer yer kan döken, ısyân hareketlerinde Avrupa devletlerinden müzâheret gören ve hukukî bakımdan da Berlin muâhede-sinin bâzı maddelerine istinâd eden bir sürü iftirakçı anâsır için Meclis-i- Meb'-ûsânın derhal bir mücâdele sahnesi hâline geleceği göz önünde bir hakikattir ve bu acı hakikat ilk Meclis-i-Meb'-ûsân tecrübeleriyle de sâbittir. Bu kadar basit bir me-selede gösterilen affedilmez gaflet, nihayet on sene içinde muazzam bir impara-torluğun inhilâlîyle neticelenmiştir! O fecî inhilâlin en mühim mes'ullerinden olan Tal'at Paşa, hâtıratında cemiyetin bu tarihî gafletini şöyle anlatır :

«(Jön-Türkler) Araplar, Yunanlılar, Arnavutlar, Türkler vesâire gibi yurttaki bütün milletleri birleştirmeyi ve bu suretle de sevgili vatanın selâmet ve terakkisi için birlikte çalışabileceklerini zannediyorlardı. Fakat ihtilâlî tâkib eden hâdiseler maalesef bambaşka bir çehre gösterdi!»

Cemal Paşa'nın hâtıratında da meşrutiyetin ilânı üzerine cemiyet erkânının di-ger ihtilâl komiteleriyle birleşmek üzere giriştikleri teşebbüslerden bahsedilirken şu cümlelere tesadüf edilir:

«Biz Osmanlılık esâsâtından bahsederken Bulgar ihtilâlcileri Makedonya'nın muhtâriyyeti fikirlerinden bir zerresini bile fedâ etmek istemiyorlardı. Tal'at Bey'le beraber icrâsına me'mur olduğumuz bu müzâkerat esnâsında çektikleri-mizi bir Allah bilir, bir de biz... Maa-hâzâ ihtilâl komiteleri arasında en ziyâde anlaşılabildiğimiz gene bunlardı.»

İşte bu elîm i'tirâflardan da anlaşılacağı gibi, «İttihad ve Terakki» komitesi anâsır meselesinin ve hattâ kendi menşei olan Makedonya'daki kanlı milliyet mücâdale-lerinin bile ne olduğunu kavriyâmadan ortaya atılmıştır! İmparatorluğun inhilâlinden sonraki Türkiye için demokrasi ne kadar hayatî bir zaruretse, Osmanlı câmiası için de meşrutiyet o kadar mühlik bir zehirdir; bu hakikat, daha Âli ve Fuad Paşalar devrinde bile takdir edilmiştir: 1867—1283 vukuâtının «24 Mart» ve 1868—1284 vukuâtının da «1 Nisan» fıkralarına bakınız.

İkinci meşrutiyetin diğcr çürük tarafı da ilânına sebep olan ihtilâlin millî ve umumî bir hareket olmayıp mevzî ve askerî mâhiyette bir çete ve komite ha-reketinden ibaret bulunmasında, işte bundan dolayı meşrutiyeti kendi malı sayıp benimseyen bir Balkan komitesinin devlet bünyesine istediği gibi hâkim olmasın-da, orduya siyaset aşılayıp Bâb-ı-Âli'ye çetecilik ruhu sokarak imparatorluğun inhitâtını şiddetlendirmesinde ve bilhassa bir monarşi yerine «Meşrutiyet» ismi altında kaahir bir oligarşi kurmuş olmasında gösterilebilir.

Tahsin Paşa'nın hâtıratına göre meselenin bütün vahâmet ve âkubetini tamamiyle kavrayan Sultan Hamid, bu işde bir İngiliz parmağı olduğuna bile hükmetmiştir. Her halde Mahmud Muhtar Paşa'nın «Mâziye bir nazar» isimindeki eserinde «Parlantarizm Saltanat-ı-Osmâniyyeyi helâk etti» demesi ve Baş-Mâbeynci Lütî Simavî Bey'in de hâtıratında «Parlantarizm Türkiye'ye uymadı» hükmünü ver-mesi çok haklıdır.

İki meşrutiyet arasında çok uzun süren son mutlakiyyet devrinin bu acı neti-cesi Sultan Abdülhamid'in büyük bir hatâsından mütevellittir: 1876—1293 vu-kuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının ikincisinde cülûs münâsebetiyle şah-siyyetinden bahsederken gördüğümüz gibi, Sultan Hamid saltanatının son yıl-

larında meşrutiyetin iâdesine karar vermiş ve yalnız Türk unsuruna nisbetle ekseriyet teşkil eden diğer anâsır mecmûna karşı Türklüğün hâkimiyet haklarını koruyacak ve imparatorluk bünyesine uyacak bir Kanun-ı esası tedvin ettirmek için saray mütercimlerine bütün ecnebi teşkilât kanunlarını terceme ettirmeye başlamıştır: O muazzam devletin nihayet bir Balkan komitesi elinde kalmasına sebep, işte öyle bir Kanun-ı esası'yi bir an evvel tedvin ettirip kendiliğinden ilân ederek meseleyi halletmiş ve bu suretle her hangi bir ihtilâli önlemiş olmamasıdır.

Meşrutiyetin ilânı «Memâlik-i Osmâniyye»nin her tarafında bir çok tezâhürlere sebep olmuş, sarıklı hocalarla papazların kucaklaşıp öpüşmesi ve bilhassa Makedonya dağlarındaki Hristiyan çetelerinin şehirlere inip Osmanlı nümâyişlerine iştirâk etmesi âni bir «İttihâd-ı anâsır» manzarası gibi görünmüştür: Fakat hakikatte ne Bulgar, ne Sırp, ne Yunan vesaire çeteleri millî dâvâlarından kat'iyen vazgeçmiş değildir: Onların sevinci, gayelerine daha kolay kavuşabilme ümidiyle izah edilir! Her halde bu ümitleri boşa çıkmamıştır.

Osmanlı tarihinde Demagoji devri işte bu ikinci meşrutiyetin ilânıyla başlamıştır: Halka her türlü hürriyetler ve her nevi saadetlerle şetâretler bol keseden va'dedilmiş, matbuâtın birdenbire serbest oluvmesi efkâr-ı umumiyyenin ilk sarhoşluk anlarında bütün bu telkinâta inanmasıyla neticelenmiş, mâhiyyeti henüz meçhul olan «Cem'iyyet-i mukaddese» her yerde alkışlanmış, her tarafta «İttihad ve Terakki» şubeleri kurulmuş ve bu göz kamaştırıcı «Hürriyet, Adalet, Müsâvât, Uhuvvet» devirciğinin siyasi hususiyetlerine âit yeni ıstılâhlar derhal teammüm etmiştir: Meselâ «Cem'iyyet-i mukaddese» demek, «Münci-i millet» sayılan «Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyyeti», demektir! Osmanlı ordusu da «Nigehbân-ı hürriyet», dir! Merkez-i Umumi'nin bulunduğu Selânik şehri «Mehd-i hürriyet», yahut «Kâ'be-i hürriyet» ismini almıştır! Meşrutiyetin ilânına «İnkılâb-ı Osmânî» denir! Fakat bu ikinci meşrutiyet birincisi gibi alelade bir meşrutiyet değil, fevkalâde bir «Meşrutiyet-i mübeccele»dir! Buna mukabil iki meşrutiyet arasındaki son mutlakıyyet devrinde de «Devr-i istibdad» yahut «Devr-i sâbık» ismi verilmiştir! «Kahramân-ı hürriyet», yahut «Mücâhid-i hürriyet» terkipleri çeteleriyle dağa çıkan kolağası Niyâzi, binbaşı Enver ve kolağası Eyyub Sabri Efendilerin üvânıdır ve bu Efendiler tabii derhal beyleştirilmiştir! Niyâzi Efendi'nin hâtîrâtında «Cenâb-ı Hak tarafından» gönderilmiş olduğu için «takdis» edildiğinden ve «Sevk-ı m'anevî ile», kılavuzluk ettiğinden bahsedilen mukaddes gayik de «Rehber-i hürriyet» dir! «Hâtib-i şehir» demek, cemiyet hesabına heyecanlı nutuklar irâd eden mülâzım Ömer Nâci Efendi meb'us Ömer Nâci Bey demektir! Umumiyyetle hürriyet taraftarlarına «Ahrâr-ı ümmet» denir; Cemiyet âzâsı da «İhvân»dır; fakat müfred olarak «Kardaş» şeklinde hitâb edilir! «Kahraman kardaşımız» demek, Manastır'da Şemsi Paşa'yı öldüren mülâzım Âtîf Efendi meb'us Âtîf Bey demektir! Mesleğin piri sayılan Midhat Paşa'dan «Şehid-i hürriyet» diye bahsedilir: Bu üvânı «31 Mart vak'ası» kurbanlarıyla «Hareket ordusu» İstanbul'a girerken vurulup «Hürriyet-i ebediyye» tepesine defnedilenlere âit «Şühedâ-yı hürriyet» terkiibiyle karıştırmamalıdır! Sultan Hamid'e de hal'inden itibaren «Hâkan-ı mahlû» denilmiştir: İster ona mensub olsun, ister olmasın, bütün «Cem'iyyet-i mukaddese» muhâlifleri «Mürteci»dir ve işte bundan dolayı «İrticâ», kelimesi «Muhâlefet»le müterâdif bir mânâyâ kullanılmıştır! Yeni başlıyan ve on senede muazzam bir imparatorluk devirecek olan devrin zihniyetiyle hâlet-i ruhiyyesini bütün vuzuhiyle gösteren siyasi ıstılâhlar işte bunlardır.

Dikkat edilecek mühim bir nokta vardır; bir müddet sonra «Fırka = Parti», ismini alan «İttihad ve Terakki» komitesinin 1908 = 1326 dan 1918 = 1337 tarihine kadar on seneye yaklaşan meş'ûm iktidârı üç devre ayrılır:

1 — Meşrutiyetin ilânına tesadüf eden bu 23 Temmuz 1908 = 23 Cumâda-i âhire 1326 Perşembe gününden itibaren «31 Mart vak'ası» üzerine İstanbul'a gelen Hareket ordusu'nun 1909 = 1327 senesi 27 Nisan = 6 Reb'ül-âhir Salı günü Sultan Hamid'i hal'edip devlet mukadderâtına hâkim olduğu tarihe kadar 9 ay, 5 gün

süren birinci devirde «İttihad ve Terakki» erkânı hükûmete iştirâk etmemiş olduğu gibi pâdişahın nüfuzunu da tamamiyle kıramamıştır : Bu ilk devir icraâtından Cemiyet resmen ve kanunen mes'ul değildir! Fakat meşrûtiyetin daha ilk günlerinden itibaren komitenin en mühim erkânından olan Tal'at, Câvid, Cemal ve Rahmi Efendilerle bâzı arkadaşları İstanbul'a gelmiş, hükûmet erkânıyla her gün temâs ederek her meselede «İttihad ve Terakki»nin irâdelerini dikte etmiş, kabînelerin teşekkülünde cemiyetin telkinâtı en mühim âmil olmuş, taşralarda valilerle mutasarrıflar ve kaymakamlar hep İttihad ve Terakki şubelerinin tâlimâtına göre hareket etmiş ve nihayet muhâlif gazetecilerle eski devir adamları sokak ortalarında ve karanlıklarda gizli eller tarafından vurularak siyasî cinâyetler işlenmiye başlamıştır; sarhoş bir mülâzımın yakası açık ve düğmeleri çözükle bir halde Şam'daki beşinci ordu kumandanını bir bahçe toplantısında meşrûtiyete sadâkat yeminine dâvet etmesi çocukluk hâfızamda feci bir levha gibi nakşolup kalmıştır! Orduyu siyasete âlet ittihâz edip perde arkasından emir tebliğ etmekle geçen bu ilk devir «İttihad ve Terakki» komitesinin gayr-i mes'ul vaziyetteki «Tahakküm devri»dir. 2 — Sultan Hamid'in 1909=1327 senesi 27 Nisan=6 Rebî'ül-âhir Salı günü hal'i üzerine, «İttihad ve Terakki» komitesinin devlete tamamiyle hâkim olmasından itibaren komiteye muhâlif olan «Halâskârân», grupunun tazyikiyle dokuzuncu ve sonuncu Said Paşa kabinesinin sukutuna tesadûf eden 16 Temmuz 1912 = 1 Şa'ban 1330 Salı gününe kadar 3 sene, 2 ay, 19 gün süren ikinci devir «İttihad ve Terakki» komitesinin resmî mes'ûliyetlere iştirâk ettiği «İlk hâkimiyet devri»dir.

3 — İttihadçıların 23 Kânunusânî 1913 = 14 Safer 1331 Perşembe gününe tesadûf eden Bâb-ı Âlî baskınından 14 Teşrinievvel 1918=8 Muharrem 1337 Pazartesi günü birinci cihan harbinin feci neticesi üzerine Tal'at Paşa kabinesinin isti'fâsından dolayı İzzet Paşa kabinesinin teşekkülüne kadar 5 sene, 8 ay, 22 gün süren üçüncü devir de «İttihad ve Terakki» komitesinin Osmanlı imparatorluğunu yele verdiği «Son hâkimiyet devri»dir.

İşte bu suretle «İttihad ve Terakki» ismindeki Balkan komitesi 9 ay, 5 gün süren gayr-i mes'ul bir tahakküm devrinden sonra mecmûu 8 sene, 11 ay, 11 gün tutan iki mutlak «Hâkimiyet devri» geçirmiş demektir: Bu iki hâkimiyet devri arasındaki kısa fâsıla 6 ay, 8 günden ibarettir; ilk tahakküm devriyle iki hâkimiyet devrinin mecmûu da 9 sene, 8 ay, 16 gün tutmaktadır.

Meşrûtiyetin ilânından biraz sonra komitenin «Merkez-i-Umumî»si Selânik'den İstanbul'a nakledilmiştir. — Derhal ilân edilen Afv-i-umumî üzerine Avrupa'daki Jön-Türklerle memleketin muhtelif yerlerindeki menfiler artık İstanbul'a dönmiye başlamış, bir çokları muzkalarla karşılanıp alkışlanmış, hattâ Osmanlı imparatorluğunun mahallî muhtâriyetlere ayrılarak parçalanması için yıllarca propaganda yapan «Adem-i-merkeziyetçi», Sabâhüddin bile bir millî kahraman tavrı takınp gelmekten çekinmemiş ve kimse işin farkında olmadığı için o bile hararetli tezâhürlerle karşılanmışır!).

4 Ağustos = 6 Receb, Salı: Said Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün Kâmil Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(İsti'fânın sebebi, Kanun-i-esasî mucibince yalnız sadr-ı-a'zamla şeyh-ül-islâmı doğrudan doğruya tâyin etmek hakkını hâiz olan pâdişahın aynı kanun mucibince hâiz olduğu Baş-kumandan sıfatına istinâden Harbiye ve Bahriye nazırlarını da sadr-ı-a'zâmın intihâbına bırakmayıp bizzat tâyin etmek istemesi ve İttihad ve Terakki cemiyetinin i'tirâzından dolayı Said Paşa'nın müşkil bir vaziyette kalmasıdır : Sadâret müddeti bu senenin 22 Temmuz=22 Cumâda-l-âhire Çarşamba gününden itibaren 13 gündür).

3 Teşrinievvel = 7 Ramazan, Cumartesi: Makedonya ıslâhâtı üzerindeki Avrupa kontrolünün kaldırılması.

(Makedonya meselesi için 1902 = 1320 vukuâtının «21 Eylül» ve 1903 = 1321 vu-

kuâtının «2 Ağustos» fıkralarına ve islahât meselesi için de gene 1903 = 1321 vukuâtının «25 Teşrinisâni» fıkrasıyla 1905 = 1323 vukuâtının «26 Teşrinisâni», ve 1907 = 1325 vukuâtının da «25 Nisan» fıkralarına bakınız. — Meşrutiyetin ilânı sıralarında ittihad ve Terakki cemiyetinin Sırp, Bulgar ve Yunan komiteleriyle el-birliğine kalkışmasından dolayı çete hareketleri muvakkaten dinmiş olduğu için, Avrupa devletleri Makedonya islahâtı üzerindeki kontrolün kaldırılmasına karar verdiklerini bu gün Bâb-ı-Âlî'ye tebliğ etmişlerdir. Bununla beraber, hükûmet Jandarma islahâtına me'mur olan ecnebi zabıtlarından bazılarını vazifelerinde ibka etmiştir).

5 Teşrinievvel = 9 Ramazan, Pazartesi: Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhâkı ve istiklâlini ilân eden Bulgaristan prensliğinin krallık şeklini alması.

(Bir devletin mukadderâtını ellerine almış adamlarda aranacak evsâfın en zarurîleri siyasî kültürle tecrübeleridir: Tamamiyle gayr-i-mes'ul bir komite şeklinde bir taraftan hükûmete tahakküm eden ve bir taraftan da Makedonya anâsırıyla bir takım gizli müzâkerelere girişen «İttihad ve Terakki» erkânında bu en zarurî vasıflardan maatteessüf hiç bir eser yoktur! İşte bundan dolayı meşrutiyetin ilânı üzerine bir takım mütenâkız teşebbüslere girişerek bir taraftan Cemal Paşa'nın hâtrâtında söylediği gibi Sırp, Bulgar ve Yunan ihtilâl komiteleriyle birleşip blok teşkil etmiye çalışırken, bir taraftan da jandarma islahâtına me'mur olduğu için o sırada vukuâtı çok iyi tâkib eden Fransız miralaylarından Lamouche'un Türkiye tarihinde söylediği gibi ittihadçılar Bosna-Hersek, Rumeli-i-Şarkî ve Girit gibi Türk idaresinden çıkmış «Eyâlât-ı Mümtâze», den bile meb'us intihâb ettirmiyе kalkışmışlar ve hattâ Fransız işgalindeki Tunus ve Cezâyir'e bile göz dikmişlerdir! Avusturya imparatoru François-Joseph'in Berlin muâhedesindenberi işgalinde bulunan Bosna-Hersek'in ilhâkına âit beyannâmeyi bu gün imzâ etmesi ve Osmanlı hâkimiyetindeki Bulgaristan prensi ve Rumeli-i-Şarkî vilâyeti valisi Ferdinand'ın da gene bu gün istiklâlini ve «Bulgarlar çarı» ünvânıyla krallığını ilân edivermesi «İttihad ve Terakki» nin işte bu ihtiyatsızca iddîâlarından mütevellit gösterilir! Girit meselesi için aşağıki fıkraya bakınız. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ve Yunanistan'ın da Girit'i ötedenberi ilhâka çalıştıkları ve Bulgaristan'ın da istiklâle doğru gittiği mâlûm olmakla beraber, Türkiye'nin vazifesi de imparatorluğun daha fazla inhilâline mâni' olmak için bunları siyasî tedbirlerle mümkün olduğu kadar önlemek ve o müddet zarfında da kuvvetlenmiye çalışmaktır: Sultan Hamid'in usulâklı siyasetinden sonra çeteci ruhiyle hareket eden İttihad ve Terakki'nin ilk fenalığı, işte bu üç eyâletin devlet bünyesinden derhal ayrılmasına sebep olmasındır. Bu fâcia münferid kalmıyacak, hâdisât artık zincirleme şeklinde bir seyir tâkib edecek, Avusturya'nın Bosna'yı ilhâkı biraz sonra İtalya'nın da Trablusgarb'e saldırmasıyla neticelenecektir: Aşağıda 1911 = 1329 vukuâtının «25 Eylül» fıkrasına bakınız.

Bulgaristan'ın istiklâlini ilân vesilesi pek tuhaftır; Sultan Hamid'in Hicri takvim hesabıyla 15/16 Şa'ban=12/13 Eylül Cumartesi/Pazar gecesi tes'id edilen vilâdeti münâsebetiyle sadr-ı-a'zâzın Hâriciyye konağında ecnebi sefirlerine verdiği ziyâfete «sefir» sıfatını hâiz olmadığı için çağırılmıyan Bulgaristan Kapu-kethudâsı/kâhyası Guéchoff/Geşof Efendi Bâb-ı-Âlî'yi protesto edip Sofya'ya gitmiş ve işte bu tuhaf vesileye nihayet 23 gün sonra prens Ferdinand'ın istiklâlini ilânıyle neticelenmiştir. Yeni kralın «Bulgaristan çarı» yerine «Bulgarlar çarı» üvânını takınmış olması, Makedonya'daki Osmanlı Bulgarları üzerindeki iddîâlarıyla alakadardır! Yukarda bu senenin «9 ve 10 Haziran» fıkrasında gördüğümüz «Reval mülâkatı» üzerine meşrutiyet ilân ettirerek Türkiye'yi gûyâ taksim tehlikesinden kurtarmış olduğunu iddiâyı kalkışan İttihad ve Terakki komitesinin halk nazarında itibardan düşmiye başlaması, «10=23 Temmuz» inkılabından pek az sonra devletin başına işte böyle bir inhilâl ve inkıraz alâmeti gelmiş olmasındandır: Bu vaziyete göre «Devây-ı küll» zannedilen meşrutiyet sarhoşluğu an-

cak 2 ay, 13 gün sürebilmiş demektir.

Türkiye'nin yegâne yapabildiği şey kuru bir protestodan ibarettir: Avusturya idhâlâtına karşı da boykotaj ilân edilmiş, o zaman en fazla idhâl edilen şey fes olduğu için ahâli kalpak giymiye başlamış, bir çok yerlerde başlardaki fesler yırtılıp atılmış ve «Cem'iyyet-i mukaddese» hatipleri ötede beride heyecanlı nutuklar söyleyip durmuştur! Bununla beraber siyasi müzâkereler derhal başlamış ve nihayet 1909=1327 senesi 26 Şubat=5 Safer Cuma günü İstanbul'da Avusturya ile bir muâhede imzalanıp Bosna-Hersek'in ilhâkı tasdik edilmiş ve buna mukabil gene Avusturya işgalinde bulunan Yenipazar sancağı Türkiye'ye iade edildiği gibi, elden çıkan arâzideki mirî emläke mukabil Avusturya devleti Türkiye'ye iki buçuk milyon Osmanlı altını vermiştir.

Bulgaristan meselesinin halli de gene o sıralardadır: Birinci derecede Rusya ve ikinci derecede de İngiltere ile Fransa işe karışmış, uzun müzâkereler olmuş, bu esnâda karşılıklı askerî tedbirler ittihaz edilmiş, Türkiye'nin istediği tashihi-hudut kabul edilmemiş ve yalnız Bulgaristan'daki «Emlâk-i miriyye», ile Rumeli-i Şarkî vilâyetindeki demir-yollarına mahsuben Sofya hükûmetinin Türkiye'ye 125 milyon altın frank = 5 milyon İngiliz altını tazminat vermésine karar verilmişse de, yeni krallığın o kadar parası olmadığı için «93 seferi»nden dolayı Türkiye'nin Rusya'ya borçlu olduğu harb tazminatına mahsub edilmiştir: Bu tesviye şeklinin malî kısmı 1909=1327 senesi 16 Mart=23 Safer Salı günü Petersburg'da bir Osmanlı-Rus mukavelesiyle ve siyasi kısmı da gene o senenin 19 Nisan=28 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü İstanbul'da bir Osmanlı-Bulgar muâhedeşiyle tasdik edilmiştir. Netice itibariyle gerek Avusturya'nın, gerek Bulgaristan'ın aynı günde yaptıkları emr-i vâkı'lar kabul edilmiş demektir).

6 Teşrinievvel = 10 Ramazan, Salı: Girit'in Yunanistan'a iltihâkını ilân etmesi.

(Girit meselesinin son şekli için yukarda 1897=1315 vukuâtının «18 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — O devirdenberi bir Yunan fevkalâde komiserinin idaresinde bulunan Girit adası İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya devletlerinin askerî işgali altında ve resmen Osmanlı hâkimiyetinde muhtâriyyetle idare edilir bir «Eyâlet-i mümtaze» olmakla beraber, bizdeki «10=23 Temmuz», inkılâbının ertesi günü bekçi vaziyetindeki devletler askerlerini çekip Girit'i tahliyeye başlamışlardır: Tabii Girit'in tahliyesi demek, Yunanistan'a bırakılması demektir! Bu tahliye nihayet 1909 = 1327 senesi 27 Temmuz=9 Receb Salı günü tamamlanmış ve yalnız Suda limanında hâtıra kabîlinden bir Türk bayrağı ile güyâ muhafız olarak bir kaç stasyonier gemi bırakılmıştır! Yukarıki fıkrada gördüğümüz sebebler yüzünden Atina hükûmetinin teşvikiyle Bulgaristan'ı taklid eden Girit meclis-i umumîsi bu gün bir emr-i vâkı' yaparak Yunanistan'a iltihâkını ilân etmişse de Bâb-ı Âlî derhal protesto etmiş, bu emr-i vâkı' ötekiler gibi hemen kabul edilmemiş, Yunan mallarına boykotaj ilân edilmiş, halk arasında umumî bir teessür ve heyecan başlamış, ittihat ve Terakki yaygaracıları «Girit bizim canımız, fedâ olsun kanımız!», kabîlinden demagojik bir propagandaya kalkışmış, küçük çocukların takkeleriyle başlıklarının üstünde sırmayla işlenmiş «Ya Girit, ya ölüm!» kelimeleri görülmeye başlamış ve nihayet mesele gittikçe müzminleşen bir Türk-Yunan ihtilâfı şeklini almıştır: Bâb-ı Âlî'nin Yunanlılara karşı Sırbistan ve Bulgaristan'a yaklaşma siyaseti ve hattâ bir müddet sonra Sultan Reşad devrinde Bulgar ve Sırp kırıllarının sırayla İstanbul'u ziyaretleri hep işte bu müzmin ihtilâfın neticeleridir; fakat ittihad ve Terakki'nin o gafillâne ve câhilâne siyaseti bu Türk-Bulgar-Sırp anlaşma teşebbüslerini yalnız akamete uğratmakla kalmamış, Türkiye aleyhine bir Yunan-Bulgar-Sırp ittifağına bile sebep olmuştur: Girit meselesi için aşağıda 1910=1328 vukuâtının «9 Mayıs» ve Balkan devletlerinin Türkiye'ye karşı ittifağına sebep olmuş bir hamâkat şah-eseri olan «Kiliseler kanunu» için de gene o senenin «3 Temmuz» fıkrasına bakınız).

17 Kânunuevvel = 23 Zülka'de, Perşembe: İkinci meşrutiyet Meclis-i-Meb'ûsânının açılması.

(Bu tarih, Rumî takvimin 4 Kânunuevvel 1324 Perşembe gününe müsâdiftir. — Umu- mi intihâbât o zamanki Kanun-i-esasî'nin:

«Müntahipler intihâb edecekleri meb'usları mensub oldukları dâire-i vilâyet ahâlisinden intihâb etmiye mecburdur»

şeklindeki 72 nci maddesi mucibince yapıldığı için, her kes kendi memleketinden meb'us olmuştur; bu ilk meclisin yegâne iyi cephesi işte bundan ibarettir; diğer cep- heleri demokrasi prensipleriyle te'lif edilebilecek şeyler değildir. İntihâbât, otuz iki sene evvelki kanun mucibince iki derecelidir: halk ancak «Müntahib-i-sâni,leri seçe- bilmiş ve onlar da meb'usları intihâb etmişlerdir. «Her elli bin nüfus-i zükûr» ba- şına bir meb'us seçilmiş ve bu suretle meb'usânın «Aded-i mürettebi 266» yı bul- muştur.

Bu ilk intihap mücâdelesi bir Türk-anâsır mücâdelesi şeklinde geçmiş ve işin içine bir takım ecnebi te'sirleri de karışmıştır: Türk cephesini orduya istinâden devlet ve hükûmete hâkim bir gayr-i-mes'ul teşekkül vaziyetinde bulunan «İt- tihad ve Terakki» komitesiyle adem-i-merkeziyyetçi «Ahrar fırkası» temsil et- miş ve anâsır içinde de en şiddetli mücâdeleyi Atina hükûmetinin telkinleri ve Fener patrikhânesinin tâlimâtıyla hareket eden Rum unsuru yapmıştır.

«İttihad ve Terakki»ye muhâlif olan «Ahrar fırkası»nı meşrutiyetin ilânı üze- rine Avrupa'dan İstanbul'a gelen Sabâhüddin kurdurmuştur: Bu adamın menfi fa- aliyetleri için yukarda bu senenin «23 Temmuz» fıkrasına bakınız. «Ahrar fırka- sı»na Mizancı-Murad, Ali Kemal, Nurüddin Ferruh ve Arnavut İsmail Kemal Bey- ler de girmişlerdir: Gene aynı «23 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz gibi üç ecnebi devletinden tahsisât almakta olan İsmail Kemal bu sefer de Yunan hükûmetinden para alarak intihap propagandası için Arnavutluğa gitmiş ve nihayet Berat meb'- usu olarak İstanbul'a gelmiştir! Sadr-ı-a'zam Kâmil Paşa'nın da «İttihad ve Te- rakki» tahakkümüne karşı Ahrâr'a temâyülünden bahsedilir: Hattâ bunların Pe- rapalâs'da verdikleri bir ziyâfete bile iştirâk etmiştir.

İntihâbât esnâsında en fazla entrika çeviren yabancî devlet Yunanistan'dır: İs- tanbul elçiliği ve Fener patrikhânesi vasıtâsıyla Rum unsurunu istediği gibi ha- reket ettirmiş, Yunan matbuâtı Türkiye'de altı buçuk milyon Rum bulunduğun- dan dem vurarak meb'us ve a'yan mîkdarlarının ona göre ayarlanmasını iste- miş ve hattâ o kadarla da kalmıyarak Türkçe ile beraber Rumcanın da resmî dil olmasını istiyecek kadar ileri gitmiştir! İşte bundan dolayı nüfus mîkdârını fazla göstermek isteyen İstanbul Rum cemâatinin hileleri meydana çıkınca bir taraftan patrik Bâb-ı-Âlî'ye şikâyetler yağdırmış ve bir taraftan da 22 Teşrinî- sâni—27 Şevvâl Pazar günü 20 bin kadar Rum Beyoğlu ve İstanbul sokaklarında nümâyişler yapmıştır.

İşe bütün bunlara karşı orduya istinâd eden «İttihad ve Terakki» en büyük kuvvet vaziyetindedir: İki dereceli intihâbât işte o kuvvetin te'sir ve hattâ ted- hişi altında cereyân etmiş, Müntâhib-i-sâni listeleri Müntahib-i-evvellerin evlerine kadar götürülmüş, sandık başlarında hep cemiyet zorbaları bulunduğu için, tabii halk ister istemez o listeleri kullanmış ve işte bu suretle yeni meclis kaahir bir İttihad ve Terakki ekseriyyetinin şakasız hâkimiiyeti altında toplanmıştır.

Otuz iki sene evvelki ilk Meclis-i-Meb'ûsan gibi bu ikincisi de Ayasofya'nın yanında sonradan yanmış olan eski Adliye binâsında toplanmıştır: O gün bütün İstanbul ahâlisinin güzergâha döküldüğünden bahsedilir. Dört atlı bir saltanat arabasıyla gelen Sultan Hamid'in karşısında en sevgili oğlu şehzâde Bürhânüd- din Efendi ile Sadr-ı-a'zam Kâmil Paşa vardır: Asker ve ahali pâdişahı fevka- lâde alkışlamış, ezânî saat 7,15 = zevâlî 11,57 de meclis açılmış ve Nutuk-ı-Hü- mâyûnu Mâbeyn baş-kâtibi Cevad Bey okumuştur: Bu tarihî nutkun en mühim noktaları ilk Meclis-i-Meb'ûsân'ın o zamanki «Ricâl-i devlet tarafından gösteri- len lüzum üzerine» muvakkaten kapatılmış ve bu seferki meclisin de «Muhâlif

re'y-ü-mütâlâada bulunanlara rağmen bilâ-tereddüd» açılmış olduğundan bahsedilen noktalarıdır; fakat bundan evvel de muhtelif vesilelerle söylediğimiz gibi Sultan Hamid anâsır mücâdelesinden dolayı parlamantarizmin Osmanlı câmiasını inhilâle sürüklüyeceği kanâatindedir; hattâ Baş-kâtip Tahsin Paşa'nın hâtîrâtında şöyle bir sözü vardır:

— Muhtelif âmâl-ü-efkâr besliyen unsurların ictimâ' ettikleri yerlerde fırka mü-nâzaalarından memlekete dâimâ zarar gelir: Bizim ilk mecliste bunun acı tecrübeleri olmuştur!

O muazzam imparatorluğun on senede inkırâzına sebep olan bu ikinci «Acı tecrübeler» ile doğruluğu bir kere daha sâbit olan bu kanâatinden dolayı nutkunun sonunda âdetâ müstehziyâne bir cümleye tesadüf edilir:

— İnşallah Meclis-i-Meb'ûsânımız devletimize ve milletimize hayırlı işler görür de vatanımız saâdete nâil olur!

Sadr-i-a'zam Said Paşa'nın hâtîrâtına göre meb'usların «Aded-i mürettebi 266»dır: Mandelstam 275 ve forga ise 228 gösterir! Bunların yekûnları yanlış olmakla beraber, milliyetlere göre yaptıkları tasnifler o sırada takribî bir fikir verebilecek mâhiyettedir.

Mandelstam'a göre 142 Türk meb'ûsa mukabil 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp ve 1 Ulah'dan mürekkep 133 gayr-i-Türk meb'us vardır; bu hesaba nazaran Türkler anâsır mecmûundan 9 fazla demektir; fakat forga'ya göre 107 Türke mukabil 45 Arap, 27 Rum, 22 Arnavut 10 Ermeni, 5 Bulgar, 4 Sırp, 3 Yahudi, 2 Kürt ve birer de Ulah, Dürzü ve Mârûni olmak üzere anâsır meb'uslarının mecmûu 121 i bulduğuna nazaran Gayr-i-Türkler bu ikinci tasnifte Türklerden 14 fazladır! Yalnız milliyetler tasnifi bizim vesikalara göre yapılsa bile bir takım zühullere sebep olacağı için, her halde bunlar kat'î değildir: Meselâ Türk sayılanların içine Avdetilerle muhtelif unsurlara mensup bir çok Balkan müslümanları da girmektedir! Her halde Osmanlı Meclis-i-Meb'ûsânında hakikî Türklerin mecmûu diğer anâsıra nisbetle akalliyet hâlinindedir ve Sultan Hamid'i ötedenberi korkutan nokta da işte budur: 1876=1293 vukuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının ikincisine bakınız. «İttihad ve Terakki»nin bütün muhayyelâtına rağmen pâdişahın bu korkusu meclisin daha ilk günlerinden itibaren tahakkuk etmiş, Hristiyan anâsır millî gruplar hâlinde mücâdeleye geçtikten başka Arap ve Arnavut gibi Müslüman unsurlar bile çok geçmeden yüz çevirmeye başladığı için Meclis-i-Meb'ûsân muhtelif Osmanlı milliyetlerinin Türklüğe karşı mücâdele sahnesi hâline gelmiştir).

1909 = 1327

13/14 Subat = 22/23 Muharrem, Cumartesi/Pazar gecesi: Kâmil Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün Dâhiliyye nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa'nın ilk sadâreti.

(İsti'fânın sebebi, gayr-i-mes'ul «İttihad ve Terakki» komitesinin tahakkümüne ve bu tahakküme istinatgâh ittihaz edilen ordunun siyasetle iştigaline karşı çok haklı olarak cephe almış olan Kâmil Paşa'nın gevşeklik gösteren Harbiye nâzırı Ali Rızâ Paşa'yı Mısır fevkalâde komiserliğine tâyin edip onun yerine orduda inzıbâtı iâde edebileceğine kaani' olduğu ikinci ordu kumandanı Nâzım Paşa'yı tâyin etmesi, mütereddît bir zât olan Bahriye nâzırı Ârif Hikmet Paşa'nın isti'fâsını kabul edince onu da kabineden atmış sayılması, Yanya taraflarında faaliyette bulunan Yunan çetelerine karşı meşrutîyyet muhafızı sayılan üçüncü orduyu zayıflatmamak için Selânik'den asker gönderilmesini isteyen İttihad ve Terakki'ye karşı biraz evvel gene Selânik'den İstanbul'a gönderilmiş olan avcı taburlarının sevkı hakkında Harbiye nezâretine emir vermesinden dolayı cemiyetin şüpheye düşmesi, nihayet donanmayla ordunun hükûmeti meşru-

tiyete karşı gelmekle ithâm ederek tehdid etmesi ve işte bunun üzerine istizâh için meclise çağrılan Kâmil Paşa'nın mühlet istemesine karşı heyecanlı nutuklar irâd eden ittihatçı meb'usların te'siriyle gıyabında adem-i i'timâd re'yi verilmiş olmasıdır. Cemiyetin bu hareketinden bir maksadı da uysal bir sadr-ı a'zamı işbaşına getirdikten sonra kendi erkânını artık kabineye sokuvermektir! — Kâmil Paşa'nın bu üçüncü sadâreti yukarıki senenin 5 Ağustos=7 Receb Çarşamba gününden itibaren 6 ay, 10 gündür).

13 Nisan = 22 Rebî'ül-evvel, Salı: «Otuz-bir Mart vak'ası», Hüseyin Hilmi Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün Hâriciyye nâzırı Tevfik Paşa'nın ilk sadâreti.

(O zamanki Rumî takvimin «31 Mart 1325» tarihine tesadûf ettiği için «Otuz-bir Mart vak'ası», denilen bu meşhur irticâ hâdisesi pâdişahın teşvik ve hattâ tertibiyle olmuş gibi gösterilmişse de kat'iyyen doğru değildir: Sultan Hamid'in bu vak'ada hiç bir taksiri, te'siri ve her hangi şekilde olursa olsun zerre kadar bile bir alâkası yoktur. Bu tarihi safsata, ittihad ve Terakki cemiyetinin uydurduğu ve yıllarca propagandasını yaptırdığı bir iftirâdır; bunun böyle olduğu işte şu delillerle sabıttır :

1 — Sultan Reşad ve Sultan Vahidüddin devirlerinde uzun zaman Mâbeyn başkâtıplığında bulunmuş olan Ali Fuad Bey'in «Görüp işittiklerim» ismiyle 1949 da «Türk Tarih Kurumu» tarafından neşredilen hâtıratının 49 uncu sahifesinde şu cümleye tesadûf edilir :

«Zâten Tal'at Paşa da Abdülhamid'in 31 Mart vak'asında medhalı olmadığını bana bir çok defa söylemişti».

İşte bundan anlaşıldığına göre «İttihad ve Terakki», komitesinin en mühim şahsiyeti bile Sultan Hamid'in mâsumiyetine kaanidir.

2 — «31 Mart vak'ası», ndan beş gün sonra İstanbul'a gelmiş olan Marcelle Tinayre'in «Notes d'une voyageuse en Turquie» isimindeki eserinin 47 inci sahifesinde Meclis-i-Meb'usan reisi Ahmed Rızâ Bey'in bu irticâ hareketinde Sultan Hamid'i bitaraf gösteren beyânâtından bahsedilmektedir.

3 — Sultan Reşad devrinde Van, Suriye vesaire valiliklerinde ve Cumhuriyet devrinde de üçüncü Umumi Müfettişlikte bulunmuş olan Tahsin Uzer «31 Mart vak'ası» esnâsında Selânik merkez kaymakamlığında ve aynı zamanda Polis müdür vekillığında bulunmuş olduğu gibi «İttihad ve Terakki»nin de Merkez-i Umumi âzasındandır: «Baykuş», ve «Heykel-i zulm-ü-i'tisâf», gibi ağır tâbirler kullanacak kadar Sultan Hamid'e düşman olan bu eski ittihadçı, şimdi ailesi nezdinde bulunan üç ciltlik gayr-i münteşir hâtıratının birinci cildinin 38 inci ve ikinci cildinin 28 inci sahifelerinde pâdişahın vak'a çıktıktan sonra bile «Akıfâne hareket» edip «Kan dökülmesine meydan vermediğinden» bahsetmekte ve bu harekete hayranlığını şöyle anlatmaktadır:

«Abdülhamid-Hân-ı Sâni basiretkâr davrandı; ister sâika-i havf ile olsun ve ister beyn-el-asâkir kan dökülmekten ihtirâz eser-i şefkat göstermiş bulunsun, her hâl-ü-kârda büyüklük gösterdi».

4 — İbn-ül-Emin Mahmud Kemal'in «Son sadr-ı a'zamlar»,ının 1709 uncu sahifesinde Osmanlı imparatorluğunun son sadr-ı a'zamı olan Tevfik Paşa'nın bir iza'fına tesadûf edilir; Hareket-ordusu İstanbul önlerine geldiği sırada sadârette bulunan Tevfik Paşa'ya Sultan Hamid şöyle bir teklifte bulunmuştur :

— Mâdemki beni istemiyorlar, saltanatı birâderime ferâğ ederim; devleti o idare etsin. Fakat bir komisyon mu, meclis mi, ne dersenin deyiniz, teşkil olunup benim bu vak'ada medhalim olup olmadığını meydana koymalıdır!

Tevfik Paşa bu teklifi Ayân reisi Said Paşa'ya şifâfen tebliğ etmişse de, evhâmiyle meşhur olan Said Paşa ber-mu'tâd vesveseye kapılıp:

— Tebrîe ederse sonra bizim hâl-ü-mevkuimiz ne olur?

Çiye resmî tahkikat açılmasını reddetmiştir.

5 — Şeyh-ül-İslâm Cemalüddin Efendi'nin «Hâtırat-ı siyâsiyye»sinin 16 ncı sahifesinde meşrutiyetin muhafazası için Selânik'den İstanbul'a gönderilmiş olan Avcı taburlarının :

«Hilâf-ı me'mûl olarak hâdise-i mezkûreyi ika'a cür'etleri ve bu hâdise sebebiyle erkân-ı cem'iyetin merkez-i saltanatı takviye-i nüfuza muvaffakiyetleri câlib-i nazar»

olduğundan bahsedilerek «31 Mart vak'ası» cemiyet tarafından tertib edilmiş gibi gösterilmekte ve «Abdülhamid-i Sâni ve devr-i saltanat»ının üçüncü cildini yazan müverrih Ahmed Refik de bu garazkârâne eserinin hemen her sahifesinde Sultan Hamid'e küfürler savuracak kadar düşmanlık ettiği halde «31 Mart vak'ası»nı :

«İttihad ve Terakki cem'iyetini düşürmek için mezkûr cem'iyete zıdd olanlar»

tarafından tertib edilmiş göstermektedir.

6 — Bu vak'ayı saltanatın ilgasından sonra tedkik eden müelliflerle muharrirler de Sultan Hamid'in hiç bir alâkası olmadığında umumiyetle ittifak etmektedir.

7 — Aşağıki izâhattan anlaşılacağı gibi pâdişahın irticâ esnâsındaki dürüst hareketi de mâsumiyyetinin en mühim delillerindendir.

Bir çok noktaları henüz tamamiyle aydınlanmamış olan «31 Mart vak'ası»nın şimdiye kadar mâlûm olabilen en mühim sebepleri şöyle sıralanabilir:

1 — Meşrutiyetin ilânından irticâın zuhuruna kadar geçen 8 ay, 21 günlük karmakarışık devir gizli ve gayr-i mes'ul bir komitenin tahakkümüyle geçmiş ve bu hal halkı sukut-ı hayâle uğratmıştır;

2 — Epir'de Yunan çetelerinin tekrar faaliyete başlaması, İstanbul Rumlarının yaygaralı intihap nümâyişleri ve Meclis-i Meb'ûsan'daki akalliyet gruplarının faaliyetleri İttihad ve Terakki'nin «İttihâd-ı anâsır» hulyasını suya düşürmüştür;

3 — Komitenin İstanbul'da tertib ettiği siyasî cinayetler şehirde bir tedhiş havası hâsıl etmiş ve bilhassa kaatillerin yakalanmaması hükûmetin cemiyetten korkarak adalet icrâsından çekinmesiyle izah edilmiştir : Bu siyasî cinayetler 2 Kânunuevvel 1908=8 Zülka'de Çarşamba gecesi Sultan Hamid'in adamlarından İsmail Mâhir Paşa'nın ustalıkla evinden Harbiye nezâretine çağırılarak yolda meçul bir kaatil tarafından öldürülmesiyle başlamış ve nihayet bu senenin 6/7 Nisan=15/16 Reb'ül-evvel Salı/Çarşamba gecesi «Serbestî» gazetesinin cemiyete mütemâdiyen hücum eden baş-muharriri Hasan Fehmi Bey'in köprü üstünde vurulması, ertesi gün talebe ile halkın :

— Adalet isteriz!

diye bağırarak büyük bir nümâyiş yapmalarına sebep olmuştur. Haşyet içinde kalan muhâlifler, hep karanlıkta işlenen bu Balkan usulü cinayetlerin temâdi edip gideceğine kaani'dir: Aşağıda 1910=1328 vukuâtının «9/10 Haziran» fıkrasına bakınız;

4 — Alaylı zabitlerin ordudan çıkarılmasına karar verilmiş olması daha 1908 = 1326 Teşrinievvel=Ramazan ayında bunların galeyânına sebep olmuş, başlarında bulunan birinci suvâri fırkası kumandanı ferik Refik Paşa altı ay hapse mahkûm edilmiş, ondan sonra alaylıların çoğu tasfiye edilerek bütün bunların «31 Mart» vak'asında mühim bir rol oynamalarına yol açmıştır;

5 — Bâb-ı Âlî vesair devlet dâirelerinde yapılmış olan tensikat üzerine bir çok me'murların açıkta kalması da muhâlefet cephesine mühim bir kütlenin inzîmâna demektir;

6 — Softaların askerliği hakkında Meclis-i Meb'ûsâna verilen kanun lâyihası bütün medrese talebelerinin muhalif cepheye geçmeleriyle neticelenmiştir;

7 — Halkın ruhi temâyülleriyle mâneviyyâtına karşı «İttihad ve Terakki» komitesinin lüzumsuz bir lâübâlilikle hareket etmesi Garp menbâlarında bile tenkid edilir; meselâ «İkdam» gazetesinin o zamanki neşriyyâtına göre vak'adan üç gün evvel İttihadçı zabitler askerlerine şöyle bir takım telkinlerde bulunmuşlardır:

— Hocalarla kat'iyen görüşmiyeceksiniz! Askerlikte diyânet meselesi aranmaz!

Hamid'in pencereye gelmesini istemişler ve Kabuli-kapdanı onun önünde öldürmüşlerdir. Sokaklarda ve köprü üstünde bâzı genç zâbitlerin de «Mektepli» oldukları için öldürüldüklerinden bahsedilirse de sayısı belli değildir. Bu bâdirede Tanin ve Şûrây-ı-Ummet gibi bâzı gazetelerin idârehâneleri de tahrib edilmiştir. Sadr-ı-a'zam Hüseyin Hilmi Paşa vak'ının çıktığı gün saraya gidip istifâ ettikten sonra bir dostunun evinde saklanmış ve ertesi gün de bitarafılığından dolayı her kesin itimadını kazanmış olan Hâriciyye nâzırı Tevfik Paşa yeni kabineyi teşkile me'mur olmuştur: Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu ilk sadâretî bu senenin 14 Şubat=23 Muharrem Pazar gününden itibaren 1 ay, 27 gün sürmüştür. Ondan başka askerın istemediği Meclis-i-Meb'ûsân reisi Ahmed Rızâ Bey'le bir çok ittihadçı meb'uslar da saklanmışlardır.

Sultan Hamid'in «Vak'a» esnâsındaki vaziyeti çok dürüsttür: Zuhûrunda hiç bir dahli ve te'siri olmıyan irticâ hareketinin kendi lehindeki seyrinden istifâdeyi bile aklından geçirmemiş olduğunu isbât edecek resmî bir vesika vardır. Âsiler meşrutiyetin aleyhinde bulundukları ve hattâ meşhur Derviş Vahdetî «Volkan» gazetesinde Meclisin kapatılmasını istediği halde, Sultan Hamid yeni Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'ya hitâb eden Sadâret Hattı-ı-Hümâyûnunda:

«Kanun-ı-esasî'nin muhâfazası ile âsâyişin idâmesi»

lüzumundan bahsetmiş, ihtilâlin ilk günü Mâbeyn baş-kâtibi Cevad Bey'i âsilere göndererek istedikleri Şeriat'e dâimâ olduğu gibi riâyet edileceğini ve ısyandan vazgeçtikleri takdirde haklarında Afv-i-umumî ilân edeceğini bildirmiş, bu hâl işin biraz yatışmasına sebep olmuşsa da tahrikçilerin te'siriyle âsiler ertesi gün tekrar azgınlığa başlamış ve nihayet asker üzerindeki nüfuzundan dolayı yeni kabinede Harbiye nezâretine tayin edilen Tesalya kahramanı müşir Gazi Edhem Paşa da pâdişah nâmına âsi askerlere gidip bir kere daha teskine çalışmıştır. Kendi sarayını muhâfaza eden ikinci fırka efrâdı bile âsilere tarafdâr olduğu için, Sultan Hamid'in nasihatten fazla bir şey yapması ve meselâ askerî bir tenkil hareketine kalkışması maddeten imkânsızdır. — Aşağıda bu senenin «23/24 Nisan» fıkrasına da bakınız).

14 Nisan = 23 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: «Adana vak'ası».

(İstanbul'daki «31 Mart vak'ası»nın ertesi günü çıkan «Adana vak'ası» çok kanlı bir Ermeni ihtilâlidir; bu meşhur «Vak'a» dokuz günlük bir fâsıla ile iki ihtilâl hareketine ayrılır: Birincisi bu gün 16 Nisan=25 Rebî'ül-evvel Cuma gününe kadar Adana vilâyet merkeziyle Tarsus, Erzin, Misis, Dörtöyl vesaire gibi o zamanki mülhakaatından bâzı yerlerde üç gün sürmüş ve 25 Nisan=4 Rebî'ül-âhîr Pazar gününe tesadûf eden ikinci ihtilâl de yalnız Adana şehrine münhasır kalmıştır. Ermeni komitacılarının böyle çalgınca bir ısyan çıkarmaktan maksatları, Avrupa devletlerinin askerî müdâhalelerine sebep olarak Kilikya'da bir Ermeni hükûmeti kurmaktır; zâten bu tarihe kadar bütün «Ermeni patırdıları», hep aynı hulyâ ile yapılmıştır: Yukarda 1895=1313 vukuâtının «30 Eylül», 1896=1314 vukuâtının «26 Ağustos» ve 1905=1323 vukuâtının da «21 Temmuz» fıkralarına bakınız.

Bu seferki Adana ihtilâlinin bütün mes'ûliyyet ve vebâli «İttihad ve Terakki» komitesinin boynundadır: Memlekete tamamiyle hâkim olup hiç bir zaman iş başından ayrılmamak için meşrutiyetin ilânından itibaren gerek Balkanlarda, gerek Anadolu'da Türk hâkimiyeti aleyhine kurulmuş ne kadar Bulgar, Sırp, Yunan ve Ermeni ihtilâl komiteleri varsa hepsiyle birleşip büyük bir blok te'sis etmiye çalışan «İttihad ve Terakki»nin bu uğurda muhtelif unsurlarla giriştiği gizli müzâkereler hakkında Cemal Paşa'nın hâtıratında bir çok izâhâta tesadûf edilir. İşte bu izâhâta göre 1908 Ağustos=1326 Receb ayında «İttihad ve Terakki» nâmına Tal'at, Cemal ve Bahâüddin Şâkir Beylerin ve «Taşnakzutyun» isimindeki Ermeni ihtilâl komitesi nâmına da Mâlûmyan ve Şahrikyan isimindeki murahhasların giriştikleri müzâkereler:

Allahtan başka kimse tanılmaz! Pâdişah ve efrâd-ı ahâli «İttihad ve Terakki» cemiyetinin elindedir!

Bu gibi telkinlerden müteessir olanların hükûmete bile mürâaat ve şikâyetle bulunduklarından bahsedilir;

8 — «İttihad ve Terakki» müessisleriyle kodamanlarının halk arasında şâyi' olan Masonluğu, softaların askerliği hakkındaki kanun projesinin dinî tedrisâta karşı bir darbe sayılması, ordudan çıkarılan alaylı zâbitlerin mekteplileri «Kâfir», gösteren menfi propagandası, mektepli zâbitlerin de yukarda gördüğümüz lüzumsuz telkinleri, nihayet meşrutiyetten sonraki Bosna-Hersek ve Bulgaristan felâketleriyle Girit buhrânı münâsebetiyle halk arasında bütün bu vilâyetlerin cemiyet tarafından «Gâvura satılmış» olduğuna âit bir takım şâyialar çıkması muhâlefetle muhafazakârlığın dinî bir taassup cereyânına istihâlesiyle neticelenmiş ve meşhur «İttihad-ı Muhammedî» cemiyeti işte bu hâlet-i ruhiyyeden doğmuştur;

9 — «31 Mart vak'ası»nın zuhurunda en büyük rolü oynayan «İttihad-ı Muhammedî cem'iyyeti», nin «Volkan» isminde bir gazetesi de vardır: Kıbrıslı Hâfız Derviş Vahdetî'nin te'sis ettiği bu Fransızca isimli gazete mütemâdiyen halkın taassubunu tahrik eden şiddetli neşriyâtiyle meşhurdur; hattâ Meclis-i-Meb'ûsânın ta'tilini bile istiyecek kadar ileri gitmiştir! Zâten Derviş Vahdeti «İttihâd-ı Muhammedî cem'iyyeti»nin de müessislerindendir. Vaktiyle Paris'de bir müddet Jön-Türk'lük etikten sonra İstanbul'a gelip Şurây-ı-Devlet âzâsı olan müverrih Murad Bey de o sırada «Mizan» gazetesini tekrar neşre başlayarak «İttihad ve Terakki»ye karşı çok şiddetli hücumlarda bulunmuştur: Bilhassa işte bu iki gazetenin neşriyyâtı «31 Mart», ı hazırlayan en mühim âmillerden sayılır.

İşte bütün bu sebeplerden doğan, fakat tarz-ı-tertibî karanlıkta kalan «31 Mart vak'ası» bundan bir müddet evvel Selânik'den İstanbul'a «Meşrutiyet muhafızı» olarak gönderilmiş olan ve Taş-kışla'ya yerleştirilen meşhur Âvci taburları efrâdının zâbitlerini kışlaya hapsedtikten sonra gece yarısına doğru Sultanahmet meydanında toplanmalarıyla başlamış, diğer kışlalara da adamlar gönderilerek onların da iştirâki te'min edilmiş ve nihayet «31 Mart=13 Nisan Salı» sabahından itibaren havaya kurşunlar sıkılarak ısyân hareketi ilân olunmuştur.

Bu hareketin başında Arnavut Hamdi-Çavuş, Bölük-emini Mehmet ve kamacı-ustası Ârif isimlerinde üç asker bulunduğundan bahsedilir: Aralarında bir çok softalarla halk adamları da vardır. Sultan Hamid'in vak'ayla zerre kadar alakadâr olmadığış işte bu vaziyette de sâbittir: Eğer bu iş pâdişahın işi olsaydı, askeri başsız bırakır mıydı? Başlarına kumandanlar ve hattâ Erkân-ı-harb zâbitleri koyarak muntazam bir hareketle bir anda Meclis-i-Meb'ûsânı ortadan kaldırıp meşrutiyeti işte onlar vâsıtasıyla ilga ettirivermesi güç bir iş miydi? «31 Mart», yâni «13 Nisan = 22 Rebî'ül-evvel Salı» sabahından 24 Nisan = 3 Rebî'ül-âhîr Cumartesi sabahı Selânik'den gelen «Hareket-ordusu» İstanbul'a gelinceye kadar 11 gün süren bu meşhur irticâ vak'asında en mühim hareket, birinci günü ilk kurşunlar havaya sıkıldıktan sonra Ayasofya meydanındaki Meclis binâsına yürüyen âsilerin :

— Şeriat isteriz!

naaralarıyla başlamış, bazı sarıklı meb'uslar aşağıya inip nasihat etmek istemişlerse de hiç bir te'siri olmamış, âsiler yalnız Şeriat değil, daha başka şeyler de istemiş, Sadr-ı-a'zam Hüseyin Hilmi Paşa ile Meclis-i-Meb'ûsan reisi Ahmed Rızâ Bey'in isti'fâlarıyla İttihadçıların nefyi ve alaylı zâbitlerin vazifelerine iâdesi de istenilmiş, mütemâdiyen atılan kurşunlar bazı kazâlara sebep olmuş ve nihayet o sırada Meclis'e gelen Adliye nâzırı Nâzım Paşa yanlışlıkla Ahmed Rızâ Bey zannedilerek kalbinden vurulup öldürülmüş ve Lâzıkiyye meb'usu Emir Şefik Arslan da gene öyle bir yanlışlığa kurban gitmiştir. Bu 11 günlük irticâ devrinin en mühim vak'alarından biri de Yıldız sarayını topa tutmak istediğinden bahsedilen «Âsâr-ı-Tevfik» suvârisi Ali Kabuli Bey'in kendi gemisindeki bahriyeliler tarafından Yıldız'a götürülüp öldürülmesinde gösterilir: Âsiler Sultan

Hamid'in pencereye gelmesini istemişler ve Kabulî-kapdanı onun önünde öldürmüşlerdir. Sokaklarda ve köprü üstünde bazı genç zabıtların da «Mektepli», oldukları için öldürüldüklerinden bahsedilirse de sayısı belli değildir. Bu bâdirede Tanin ve Şûrây-ı-Ümmet gibi bazı gazetelerin idârehâneleri de tahrib edilmiştir. Sadr-ı-a'zam Hüseyin Hilmi Paşa vak'ının çıktığı gün saraya gidip isti'fâ ettikten sonra bir dostunun evinde saklanmış ve ertesi gün de bitarafılığından dolayı her kesin i'timadını kazanmış olan Hâriciyye nâzırı Tevfik Paşa yeni kabineyi teşkile me'mur olmuştur: Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu ilk sadâretî bu senenin 14 Şubat=23 Muharrem Pazar gününden itibaren 1 ay, 27 gün sürmüştür. Ondan başka askerin istemediği Meclis-i-Meb'ûsân reisi Ahmed Rızâ Bey'le bir çok ittihadçı meb'uslar da saklanmışlardır.

Sultan Hamid'in «Vak'a» esnâsındaki vaziyeti çok dürüsttür: Zuhûrunda hiç bir dahli ve te'siri olmayan irticâ hareketinin kendi lehindeki seyrinden istifâdeyi bile aklından geçirmemiş olduğunu isbât edecek resmî bir vesika vardır. Âsiler meşrutiyetin aleyhinde bulundukları ve hattâ meşhur Derviş Vahdetî «Volkan» gazetesinde Meclisin kapatılmasını istediği halde, Sultan Hamid yeni Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'ya hitâb eden Sadâret Hattı-ı-Hümâyûnunda:

«Kanun-ı-esasî'nin muhâfazası ile âsâyişin idâmesi»

lüzumundan bahsetmiş, ihtilâlin ilk günü Mâbeyn baş-kâtibi Cevad Bey'i âsilere göndererek istedikleri Şeriat'e dâimâ olduğu gibi riâyet edileceğini ve ısyandan vazgeçtikleri takdirde haklarında Afv-i-umumî ilân edeceğini bildirmiş, bu hâl işin biraz yatışmasına sebep olmuşsa da tahrikçilerin te'siriyle âsiler ertesi gün tekrar azgınlığa başlamış ve nihayet asker üzerindeki nüfuzundan dolayı yeni kabinede Harbiye nezâretine tâyin edilen Tesalya kahramanı müşir Gazi Edhem Paşa da pâdişah nâmına âsi askerlere gidip bir kere daha teskine çalışmıştır. Kendi sarayını muhâfaza eden ikinci fırka efrâdı bile âsilere tarafdar olduğu için, Sultan Hamid'in nasihatten fazla bir şey yapması ve meselâ askerî bir tenkil hareketine kalkışması maddeten imkânsızdır. — Aşağıda bu senenin «23/24 Nisan», fıkrasına da bakınız).

14 Nisan = 23 Reb'ül-evvel, Çarşamba: «Adana vak'ası».

(İstanbul'daki «31 Mart vak'ası»nın ertesi günü çıkan «Adana vak'ası» çok kanlı bir Ermeni ihtilâlidir; bu meşhur «Vak'a» dokuz günlük bir fâsıla ile iki ihtilâl hareketine ayrılır: Birincisi bu gün 16 Nisan=25 Reb'ül-evvel Cuma gününe kadar Adana vilâyet merkeziyle Tarsus, Erzin, Misis, Dörtöyl vesaire gibi o zamanki mülhakaatından bazı yerlerde üç gün sürmüş ve 25 Nisan=4 Reb'ül-âhir Pazar gününe tesadûf eden ikinci ihtilâl de yalnız Adana şehrine münhasır kalmıştır. Ermeni komitacılarının böyle çığınca bir ısyan çıkarmaktan maksatları, Avrupa devletlerinin askerî müdâhalelerine sebep olarak Kilikya'da bir Ermeni hükûmeti kurmaktır; zâten bu tarihe kadar bütün «Ermeni patırdıları», hep aynı hulyâ ile yapılmıştır: Yukarda 1895=1313 vukuâtının «30 Eylül», 1896=1314 vukuâtının «26 Ağustos» ve 1905=1323 vukuâtının da «21 Temmuz» fıkralarına bakınız.

Bu seferki Adana ihtilâlinin bütün mes'ûliyyet ve vebâli «İttihad ve Terakki», komitesinin boynundadır: Memlekete tamamiyle hâkim olup hiç bir zaman iş başından ayrılmamak için meşrutiyetin ilânından itibaren gerek Balkanlarda, gerek Anadolu'da Türk hâkimiyeti aleyhine kurulmuş ne kadar Bulgar, Sırp, Yunan ve Ermeni ihtilâl komiteleri varsa hepsiyle birleşip büyük bir blok te'sis etmiye çalışan «İttihad ve Terakki»nin bu uğurda muhtelif unsurlarla giriştiği gizli müzâkereler hakkında Cemal Paşa'nın hâtîrâtında bir çok izâhâta tesadûf edilir. İşte bu izâhâta göre 1908 Ağustos=1326 Receb ayında «İttihad ve Terakki», nâmına Tal'at, Cemal ve Bahâüddin Şâkir Beylerin ve «Taşnakzutyun» ismindeki Ermeni ihtilâl komitesi nâmına da Mâlûmyan ve Şahrikyan ismindeki murahasların giriştikleri müzâkereler :

«Taşnakzutyun cem'iyetinin kendi ihtilâl teşkilâtını memlekette idâme etmesi ve şu kadar ki şimdiye kadar hafî olan bu teşkilâtın bundan sonra âşikâr bir cem'iyet-i siyâsiyye hâlini iktisâb etmesi ve a'zâsının alenen ifây-ı vazife eylemesi»

kararıyla neticelenmiştir! Buna mukabil «Taşnakzutyun» meşrutiyetin muhâfazasında «İttihad ve Terakki»ye yardım edecektir! Cemal Paşa bu siyasî fâciayı kemâl-i safvetle ifşâ ettikten sonra, Hâtîrâtının 247 nci sahifesinde :

«Bi-t-tabî' bu teklifi kabul etmekten başka çâremiz yoktu» demektedir! İşte bu akla, iz'âna ve millî vicdâna sığmıyacak ittifak üzerine meşrutiyetten evvel hükûmetin şiddetle tâkib ettiği gizli teşekküller artık alenen faaliyete başlamış, hattâ Taşnakzutyun'dan başka Hınçak, Veragamyal-Hınçak, Ramgavar vesâir ihtilâl cemiyetleri de Anadolu'yu parçalama faaliyetlerini açığa yapmak imkânını te'min etmişlerdir! Bu nokta da Emniyyet-i Umumiyye'nin Ermeni ihtilâl hareketleri hakkında neşrettiği vesikalar mecmuasıyla sâbittir. Sultan Hamid zamanında memlekete giremeyen komitacı Rus-Ermenilerine de artık sürülerle tesadûf edildiğinden bahsedilir; Tal'at Paşa hâtîrâtının 16 ncı sahifesinde bu vaziyetten bahsederken :

«Komitelere karşı dâimâ a'zamî müsâmahayı gösterdim ve onların hakikî maksatlarını biliyormuş gibi hareket ettim»

demek suretiyle zavallı Osmanlı imparatorluğunun nasıl bir kafa ile idare edildiğini farkında bile olmadan i'tirâf etmektedir! İttihad ve Terakki'nin anladığı «İttihâd-ı anâsır» işte böyle bir «İttihâd-ı anâsır»dır.

«Adana vak'ası»nı oradaki ihtilâlcî Ermeni piskoposu Mouchegh=Muşeg ismindeki kanlı papaz tertib etmiştir: Cemal Paşa'nın hâtîrâtından anlaşıldığına göre Sultan Hamid zamanında silâh idhâli memnû olduğu halde meşrutiyette bu memnûiyet kaldırılmış olduğu için Muşeg bir müddettir Avrupa'dan getirttiği tüfekler, tabancalar ve bombalarla Ermeni gençlerini müsella bir ordu hâline getirmiş, bizim meşrutiyet hükûmeti «İttihâd-ı anâsır» hulyâsiyle hiç bir tedbire lüzum görmediği için bâzı Türk âileleri vak'adan evvel dehşete düşüp muhâcerete mecbur olmuş, nihayet vak'a patlak verip Ermeni ihtilâlcileri Türk mahallelerine saldırarak kadın, çocuk, ihtiyar ve hasta bile tefrik etmeksizin her tarafı kan ve ateş içinde bırakınca Müslümanlar da hükûmet kuvvetlerinin müdâhalesine rağmen canlarını, ırzlarını ve ocaklarını müdâfaa hıncıyla mukabeleye mecbur olmuş ve netice itibariyle 1850 Türk şehidine mukabil 17000 Ermeni maktul düşmüştür. Mâhut Muşeg ihtilâlin daha ikinci günü İskenderiye'ye kaçıp kurtulmuş ve biraz sonra orada On-üçüncü asrın «Vêpres sicilliennes» denilen meşhur Sicilya katli-i-âminin ismini takliden «Les Vêpres ciliciennes» ismindeki hezeyan-nâmesini neşrederek vukuâtı tamamiyle tersine çevirmiştir! Bu «Vak'a» Avrupa matbuâtında da pek tabîî olarak Türkler aleyhine çevrildiği için İttihadçılar telâşa düşmüşler ve ihtilâli tertib eden Ermeni cânilerine dokunmayıp sırf Avrupa'ya hoş görünmek için zavallı Türkleri cezâlandırmışlardır! «Vak'a» üzerine Adana valiliğine gönderilen Cemal Paşa bunu da şöyle anlatır :

«Yalnız Adana şehrinde Divân-ı Harb-i-Örfî mahkûmlarından otuz Müslümanı i'dâm ettirdiğim gibi, ondan iki gün sonra da Erzin kasabasında on yedi Müslümanı i'dâm ettirdim. Bunlarla beraber yalnız bir Ermeni i'dâm olunmuştur. i'dâm olunan Müslümanlar arasında Adana'nın en eski ve zengin âilelerine mensup gençler bulunduğu gibi, Bağçe kâzâsı müftisi dahî vardı. Bu müftî o havâlî Türkleri nezdinde pek büyük bir nüfuza mâlik bulunuyordu!» O sırada ilk defa olarak Dâhiliyye nâzırı olan Tal'at Bey/Paşa da «Hâtîrâtında :

«Bu i'dâm kararının Nâzırlar hey'etince tasdikını te'min eden yine ben oldum»

diye bir mârifet yapmış gibi öğünmektedir! Yalnız bir Ermeniye mukabil kırk yedi Türk i'dâm ettirmiş olmakla İttihâd edenlerin mâhut Muşeg'e «İttihâd-ı anâsır», nâmına bir teşekkürnâme göndermemiş olmalarına şükretmelidir).

23/24 Nisan = 2/3 Rebî'ül-âhir, Cuma/Cumartesi gecesi: «Hareket-ordusu» nun İstanbul'a girmiş ve ikinci meşrutiyetin «örfi» leşmesi.

(Yukarda bu senenin «13 Nisan» fıkrasında gördüğümüz «31 Mart vak'ası»nın Jandarma yüzbaşlarından çerkez İsmail Canbulat Efendi tarafından Selâniğ'e derhal bildirildiği rivayet edilir: Sonraları Dâhiliyye nâzırlığına kadar çıkarılan bu zabtiye yüzbaşı «Meşrutiyet mahvoldu» diye bir telgraf çekmiştir. Tahsin Uzer'in gene aynı fıkra da bahsi geçen gayr-i münteşir hâtıratına göre Selâniğ'e haber gider gitmez askeri kulüpte bir ictimâ akdedilmiş ve üçüncü ordu kumandanı Birinci-ferik Mahmud Şevket Paşa'nın idare ettiği müzakerede İstanbul'a derhal kuvvet sevk edilip meşrutiyetin kurtarılmasına karar verilerek bu kuvvete «Hareket-ordusu» gibi mânâsız bir isim takılmıştır: Muhtelif yerlerden parça parça yola çıkan bu derme-çatma «ordu» kozmopolit bir kütleden başka bir şey değildir: İçinde her millettten mahlûkat vardır; hattâ Selânik yahudilerinden bile katılanlar olmuştur! Türk düşmanı Makedonya çetecilerinin teşkil ettikleri gönüllü kuvvetler içinde bilhassa Bulgar müfrezesi pek meşhurdur! Bir takım keçe-külâhlı Arnavut serserilerinden de bahsedilir! Selânik'den pışdar şeklinde ilk hareket eden asker ve gönüllü kuvveti 15 Nisan = 24 Rebî'ül-evvel Perşembe günü yola çıkmış ve ondan sonra da 19, 20 ve 21 Nisan = 28, 29 ve 30 Rebî'ül-evvel Pazartesi, Salı ve Çarşamba günleri gene Selânik'le Drama, Serrez, Gümölcüne, Manastır ve Üsküp'den bir çok askeri trenler daha hareket ettirilmiştir.

«Hareket-ordusu»nun başına ilkönce Selânik Redif fırkası kumandanı ferik Hüseyin Hüsnü Paşa geçmiştir: Sadr-ı-a'zam Said Paşa'nın hâtıratına göre İstanbul önlerine gelen ilk kuvvetler içindeki Selânik jandarma bölüğü 19 Nisan = 28 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü ilkönce Ayastefanos = Yeşilköy istasyonunu işgal etmiş ve Hareket-ordusunun ilk kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa da ertesi gün Hadım-köyü'ne gelmiştir. Üçüncü ordunun başında Hâdi Paşa'yı vekil bırakan Mahmud Şevket Paşa'nın yedi trenle Selânik'den hareketi 18 Nisan = 27 Rebî'ül-evvel Pazar gününe ve Ayastefanos'a muvâsalatı da 22 Nisan = 1 Rebî'ül-âhir Perşembe gününe müsâdiftir.

Hareket-ordusu Ayastefanos'a gelince İstanbul'daki Ayandan bazılarıyla mebusların ekserisi birdenbire oraya gidip gene 22 Nisan = 1 Rebî'ül-âhir Perşembe günü Yat-kulüb'ün sonradan yanmış olan sâhil binâsında «Meclis-i Umumi-i Millî» hâlinde ve o sırada Ayan reisi olan eski Sadr-ı-a'zam Said Paşa'nın riyâsetinde gizli bir celse akdettikten sonra Hareket-ordusu lehinde bir beyannâme nesretmiştir: Sultan Hamid'in hal'ine ilkönce işte bu celsede karar verilmişse de henüz ordu İstanbul'a girmemiş ve girdiği takdirde âkıbetin ne olacağı da iyice anlaşılmamış olduğu için mesele son derece gizli tutulmuştur! Hattâ bu kadarla da iktifâ edilmiyerek gizli celsenin akdedildiği gün Ayan reisi Said, reis-i sânisî Gazi Ahmed Muhtar ve Meclis-i-Meb'usan birinci reis-vekili Tal'at imzâlarıyla Sadâret makamına çekilen telgrafta pâdişâha te'minat verildiği gibi, ertesi gün «Hareket-ordusu kumandanı Mahmud Şevket», imzâsıyla gene Sadr-ı-a'zama çekilen telgrafta da hal'e âit dedikodular tezkib edilmiştir: Halbuki o sırada pâdişâhın hal'i takarrür etmiş ve hattâ bir fetvâ müsveddesi bile hazırlanmıştır! Her halde Ayan reisi Said Paşa'nın 33 senelik velinîmeti olan ve kendisini Zirâat meclisi âzâlığından itibaren yükselte yükselte yedi defa Sadârete çıkarmış ve ihsanlarıyla da büyük bir servet sâhibi hâline getirmiş olan Sultan Abdülhamid'e karşı oynadığı rol, pek hoş bir rol değildir.

O sırada Rumeli'nin bir çok yerlerinden İstanbul hükûmetini meşrû tanımadıklarına dâir telgraflar yağmakta ve hattâ bazı yerlerde pâdişâhın ismi Cuma hutbelerinde zikredilmediğinden bahs olunmaktadır: Yukarda bu senenin «13 Nisan» fıkrasında gördüğümüz gibi, Sultan Hamid'in bu vaziyetteki dürüstlüğü ve çok müteassıp bir ittihatçı olan Tahsin Uzer'in hâtıratında i'tirâf ettiği «bü-

yüklüğü», işte bütün bunlara rağmen bitaraflığını muhâfaza etmiş olmasında-
dır. Hareket ordusu İstanbul'a girdikten sonra kurulan ve suçlulardan fazla suç-
suzları dar-ağacına çeken meşhur Divân-ı Harb-i Örfî âzasından birinin bana an-
lattığını burada tarihe tevdi' etmeyi millî bir vazife biliriz: İstanbul'un pâdişaha
sadık olan birinci ordusunun sadık olmıyan kumandanı Mahmud Muhtar Paşa
«31 Mart vak'ası» üzerine Selâniğ'e kaçınca Yıldız'a gidip huzura kabul edilen
bir iki müşir ve ferik Sultan Hamid'in ayaklarına kapanarak Hareket-ordusu'na
mukavemet edilmesini istihâm ettikleri halde pâdişah kabul etmemiş, asabi bir
sesle :

— Paşalar, ben Halife-i İslâmın: Müslümanı müslümana kırdıramam!
deyip bitişik odaya çekilmiştir. O sırada Sultan Hamid'in ağzından çıkacak tek
bir kelime, Hareket-ordusu denilen derme-çatma gürühu bir anda mahvetmiye
ve Türkiye'nin en mükemmel kuvveti olan birinci ordunun başına iyi bir ku-
mandan koyup «Vur!» emrini vermesi devletin bütün mukadderâtını değiştiri-
miye kâfidir: İkinci Abdülhamid'in en büyük hatâsı işte bunu yapmamış ve
meşrutiyeti muhâfaza etmek şartıyla «İttihad ve Terakki» denilen kanlı Balkan
komitesini imhâ etmemiş olmasında gösterilebilir.

Sultan Abdülhamid o kadarla da kalmamış, bir taraftan Topçu feriki Hurşid
Paşa ile Ders-vekili Hâlis Efendi'yi Hareket-ordusuna gönderip meşrutiyetin
mahfâz olduğunu te'min ederken, bir taraftan da birinci ordunun yeni kuman-
danı Nâzım Paşa'yı Rumeli kuvvetlerine mukavemet etmemeleri için İstanbul
askerini yemin ettirmiş me'mur etmiştir. Ayastefanos açıklarına gelmiş olan
donanmanın da müzâheretine istinâd eden Hareket-ordusu'nun bu gece ezânî
saat 4,35=zevâlî 11,33 de İstanbul'a kolayca hulûle başlaması işte o sâyededir.
Gece bâzı mevkiller işgal edildikten sonra sabaha karşı muhtelif kollardan şehrin
işgaline başlanmış, Padişah kan dökülmemesini emrettiği halde Bâb-ı Âlî'de, Tak-
sim kışlasında, Taşkısla'da, Harbiye'de ve Selimiyye'de görülen mukavemetler
yüzünden bâzı müsâdemeler olmuş ve top bile kullanılmış, Selimiyye'den mâadâ
bütün bu noktalar o gün akşama kadar teslim olmuş ve nihayet Selimiyye ile
Yıldız'daki ikinci fırka da ertesi gün teslim olunca Hareket-ordusu artık İstan-
bul'a tamamiyle hâkim kesilmiştir.

Mahmud Şevket Paşa'nın İstanbul-İzmit-Çatalca mıntakasında idâre-i örfiyye
ilan etmesi işte o ikinci güne tesadüf eden 25 Nisan=4 Rebi'ül-âhir Pazar sabahı
ezânî saat 12=zevâlî saat 7 dedir: Tabii derhal «Divân-ı Harb-i Örfî»lerle dar-
ağaçları kurulmuş, suçluların yanında suçsuzlar da ipe çekilmiş veyahut hapse
atılmış, eski devir adam'larından bir çok kimseler öteye beriye sürülmüş, idâre-i
örfiyye mıntakası mutlakıyyete rahmet okutan bir tedhiş sâhası hâline gelmiş,
bütün birinci ordu efrâdî angarya ile çalıştırılmak üzere Rumeli yollarına sü-
rülüş, inkılâbı koruma bahâne ve terânesiyle «İttihad ve Terakki» hâkimiiyye-
tini idâme için bu tedhiş rejimi gittikçe tabii hâl şeklini almış, hafiyelik yeni bir
şekle istihâle etmiş, matbuâtın ağzına yep-yeni bir kilit vurulmuş ve netice olarak
meşrutiyet örflleşerek «Hürriyet» ismi altında iki meclisli tuhaf bir mutlakıyyet
kurulmuştur: «Devlet-i Osmâniyye» denilen son Türk imparatorluğunu işte bu
mutlak ve örfî meşrutiyete bürünen «İttihâd ve Terakki» ismindeki Balkan ko-
mitesi on sene içinde yıkıverecektir).

**27 Nisan = 6 Rebi'ül-âhir, Sah, Ezânî saat 6,30 = Zevâlî 1,32 :
İkinci Abdülhamid'in hal'i.**

(Yukarıki rıkrada Ayastefanos=Yeşilköy'de toplandığını gördüğümüz «Meclis-i
Millî» âzası İstanbul'un Hareket-ordusu tarafından işgali tamamlandıktan sonra
26 Nisan = 5 Rebi'ül-âhir Pazartesi günü İstanbul'a dönmüş ve bu gün de Aya-
sofya'daki binâda 240 meb'usla 34 ayandan mürekkep 274 kişilik bir «Meclis-i
Umumi-i Millî», hâlinde tekrar toplanarak Sultan Hamid'in hal'ine ittifakla karar
vermiştir! Halî' fetvâsının ilk müsveddesini sarıklı meb'uslardan Elmalı-Hamdi
Hoca/Küçük-Hamdi Efendi yazmış, Meclis'e dâvet edilen fetvâ-emini Hacı-Nuri
Efendi metin ve dürrüst adam olduğu için, Riyâset odasında toplanan hususî en-

cümende bu müsveddeye karşı «taallül gösterip» ve hattâ isti'fâ ettiğini söyleyip hal'e muhâlefet etmiş ve nihayet pâdişaha kendiliğinden ferâgat teklif edilmesini tavsiye ettiği için fetvânın son kısmı tâdil edilerek hali' veya ferâgat şıklarından birinin tercihi «Erbâb-ı hall-ü-akde» yâni Meclis-i-Millî'ye bırakılmış, Şeyh-ül-İslâm Mehmet Ziyâüddin Efendi'nin imzâ ettiği bu muaddel şekil Hey'et-i-umumiyye'de okununca ittihadçı meb'uslar:

— Hali', hali'!

diye bağırışmış ve işte o sırada Sultan Hamid'in yetiştirmesi ve lütfüddesi olan Meclis-i-Millî reisi Küçük-Said Paşa riyâset kürsisinde ayağa kalkarak:

— Efendiler, okunan fetvây-ı şerife ve millet tarafından gösterilen arzûy-ı umumî mucibince Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni'nin Hilâfet ve Saltanattan hal'ine karar veriyor musunuz?

deyince eller kaldırılırken «Ferâgat» tarafdarları tereddüd gösterdikleri için ayağa kalkılması ihtâr edilmiş ve işte bunun üzerine ittifakla hal'e karar verilmiştir. Fetvâ metnindeki hali' sebepleri tamamıyla yalan ve iftirâdan ibarettir: Bu sebeblerin en mühimmi olarak «31 Mart vak'ası»nda Sultan Hamid'e isnâd edilen mes'ûliyyet iftirâsı için yukarda bu senenin «13 Nisan» fıkrasına bakınız. Diğer sebeblerin en mühimleri de «Kütüb-i şer'iyyenin men'-ü-ihrâkı», tebaanın «katli» ve Beyt-ül-mâlin «tebzir-ü-isrâfı» gibi safsatalardır! Halbuki Sultan Hamid'in en büyük hususiyeti kan dökmekten icinâbıdır: 1876 = 1293 vukuâtının «31 Ağustos» fıkrasına bakınız. Fetvâ-eminî Hacı-Nuri Efendi'nin i'tirâziyle de sâbit olduğu gibi, dinî kitapların «men'-ü-ihrâkı» da bir efsânenen ibarettir: Sultan Hamid, kendisine bu iftirâyı atanların hepsinden daha dindâr olmakla meşhurdur. Beyt-ül-mâlin isrâfı da iftirâdır; Düvün-i-Umumiyyenin teşkiline mukabil Abdülmecid ve Abd-ül-Aziz devirlerindenberi kabaran devlet borçlarının yaridan aşağıya indirilmesi Sultan Hamid devrindedir: 1881 = 1299 vukuâtının «20 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. O tarihten sonra bir takım istikrazlar akdedilmişse de bunların çoğu ve devlet vâridâtının mühim bir kısmı borç itfâsına hasredilmiş ve Tahsin Paşa'nın hâtıratında söylediği gibi:

«Sultan Hamid borç ödemek i'tiyâdının te'siriyle bu hususa mütemâdiyen dikkat etmiş ve borcun dörtte üçünü ödemeğe muvaffak olmuştur.» «Tebzir-ü-isrâf»ından bahsedilen pâdişah 1897 = 1314 vukuâtının «18 Nisan» fıkrasında gördüğümüz Yunan seferi masraflarının büyük bir kısmını da Hazine-i-Hâssa'dan, yâni kendi kesesinden tesviye etmiştir. «Müsrif»in hayrâta verdiği paralar da muazzam yekûnlar tutmaktadır. İnhitat devrinin en büyük pâdişahlarından olan ikinci Abdülhamid'in bir takım idarî taksirâtına mukabil memlekete pek çok ve pek büyük iyilikleri vardır. Eserleri ve te'sisâtı hakkında ciltlerle eserler yazılabilir. En büyük iyilikleri Maârif sâhasındadır: Memleketin kültür seviyyesini yükselten, Sultan Hamid'dir: Mekteb-i-Mülkiyye, Mekteb-i-Hukuk, fen ve edebiyat kısımlarından mürekkep Dârülfünun = Üniversite, Sanâyi'-i-nefise mektebi = Güzel san'atlar akademisi, Hendese-i-Mülkiyye = Yüksek-Mühendis mektebi, Dâr-ül-Muallimîn-i Âliye = Yüksek-Muallim mektebi, Mâliye mektebi, Ticaret mektebi ve Halkalı Zirâat mekteb-i âlisi gibi yüksek tahsil müesseselerinin hepsi Sultan Hamid devrinde kurulmuştur; bunlardan başka Ticaret-i-bahriyye, Orman ve Maâdin, Lisan, Dilsiz ve A'mâ mektepleriyle Dâr-ül-muallimât ve Kız Sanâyi' mektepleri de onundur. Bilhassa Garp tarzındaki ilk ve orta tahsilin hakiki müessisi Sultan Hamid'dir: Bütün vilâyetlerle sancakların çoğunda İ'dâdîler = Liseler açtırıp bunlar için hususî binâlar yaptırmış ve kazâlarda Rüşdiyyeler = Orta-mektepler kurdurmuştur. Yalnız İstanbul'da açtırdığı liselerin sayısı altıdır. «İbtidâf» denilen ilk-mektepleri köylere kadar sokan da odur. Rüşdiyye derecesinden itibaren ecnebi dil tahsilinin mecburî tutulması da onun devrindedir. Bunlardan başka bir çok vilâyetlerde Dâr-ül-mualliminler ve bazı vilâyetlerde Hukuk mektepleri açtırmıştır. Kurdurduğu kültür müesseseleriyle binâlarının en mühimleri Müze-i-Hümâyun = Eski-eserler müzesi, Askerî müze, Bâyezid Kütüphanesi-i umumîsi, Yıldız kütüphanesi ve Haydarpaşa Tıbbiyesidir. Kendi kesesinden yaptırdığı Şişli Etfâl hastahânesiyle te'sis masrafları

kısmen tesviye ettiği Dâr-ül-aceze, Yeni-Postahâne, Çenberlitaş'da sonradan Ma-ârif nezâretine tahsis edilen Dârülfünun binâsı ve bilhassa İstanbul'u susuzluk-tan kurtaran Hamidiyye suyu hep onun eserleridir. Bütün memlekette Tîicaret, Zirâat ve Sanâyi odaları Sultan Hamid zamanında kurulmuş, ilk defa olarak Tahrir-i-nüfus teşkilâtı yapılmış, Anadolu ve Rumeli demiryollarının büyük bir kısmı o zaman ikmâl edilmiş, Hicaz ve Basra telgraf hatları temdid olunmuş, yolsuz Anadolu'da bir şose şebekesi vücuda getirilmiş, Zirâat bankaları kurulmuş, muhtelif şehirlerde atlı ve elektrikli tramvaylar ve muntazam rıhtımlar yapılmış, Feshâne ve Hereke fabrikaları genişletilmiş ve Yıldız Çini fabrikası açılmış ve bilhassa sırf İslâm âleminin îanesiyle Şam'dan Medine'ye kadar muazzam bir eser olan Hicaz demiryolu yapıp işletilmiştir. Sultan Hamid'in askeri ıslâhâtı da çok mühimdir : Bunun için Almanya'dan muallimlerle mütehasşislar getirilmiş, Alman ordusunda tecrübe görmek veyahut ikmâl-i-tahsil etmek üzere zabıtlar göndermiş, askeri Rüşdiyeler ve idâdîler açtırmış ve Türk ordusunu yeni silâhlarla tehziz etmiştir.

Sultan Mecid'in «Kuruntulu oğlum!», dediği ikinci Abdülhamid'in dillerde destan olan vehmiyle vesvesesinden memleketin de, kendisinin de zarar gördüğü muhakkaktır : Bilhassa donanmanın bu yüzden ihmâli en büyük hatalarındandır. Bununla beraber «Vehm-i-Hümâyûn»unda büsbütün haksız olmadığını isbât eden vak'alar da vardır. 1878 = 1295 vukuâtının «20 Mayıs» fıkrasında gördüğümüz «Ali Suâvi vak'ası»nı gene o senenin 8/9 Temmuz=8/9 Receb Pazartesi/Salı gecesi bastırılan ve Sultan Murad'ı yeniden tahta çıkarmak için Masonlar tarafından kurulan Cleanti Scaleri komitesinin gizli faaliyetleri tâkib etmiş, ondan sonra Jön-Türklerin bir takım sûikasd tertibâtı haber alınmış, nihayet 1905 = 1323 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz «Bomba hâdisesi» olmuş. Ermeni komitelerinin o tarihten sonra da bir kaç sûikasd teşebbüsü keşfedilmiş Yıldız sarayına mütemâdiyen sûikasd jurnalleri yağdırılmış ve esasen vehhâm olan Sultan Abdülhamid'in vesvesesi işte bu suretle her gün körüklenip alevlendirilmiştir : O vaziyette kim olsa hayat endişesine düşecek ve pek tabii olarak vehme kapılacaktır. Bu gibi vesveselerin hiç olmazsa yarı mes'ûliyyeti ahlâk-ı-umûmiyyeye âittir.

1842=1258 senesi 21 Eylül=15 Şa'ban Çarşamba günü dünyaya gelmiş olan ikinci Abdülhamid yaşının tam 66 sene, 7 ay, 7 gün tuttuğu sırada, yâni 67 yaşının içinde hal'edilmiş demektir: 1876=1293 senesi 31 Ağustos=10 Şa'ban Perşembe günü tahta çıkmış olduğuna göre saltanat müddeti de 32 sene, 7 ay, 27 gün tutmaktadır. Bu uzun saltanat üç devreye ayrılır: 1) Sultan Hamid'in cülûsundan 3 ay, 23 gün sonra 1876 = 1293 senesi 23 Kânunuevvel = 6 Zühicce Cumartesi gününden 1878 = 1295 senesi 13 Şubat = 10 Safer Çarşamba gününe kadar devam edebilen ilk meşrutiyet 1 sene, 1 ay, 21 gün sürmüştür; 2) ilk meşrutiyetin nihayetinden 1908 = 1326 senesi 23 Temmuz = 23 Cumâda-l-âhire Perşembe günü ikinci meşrutiyetin ilânına kadar süren ikinci mutlakıyyet devri 30 sene, 5 ay, 8 gün tutmaktadır; 3) ikinci meşrutiyetin ilânından Sultan Hamid'in hal'ine kadar geçen müddet de 9 ay, 5 gün tuttuğuna göre, ikinci Abdülhamid devrinin 1 sene, 10 ay, 26 günü birinci ve ikinci meşrutiyetlerle geçmiş demektir. İlk meşrutiyetin ilânından evvelki 3 ay, 23 günlük ilk mutlakıyyet müddetiyle iki meşrutiyet arasındaki ikinci mutlakıyyet devrinin mecmûu da 30 sene, 9 ay, 1 gün tutmaktadır. Sultan Hamid'e hal'ini tebliğ edecek Âyan ve Meb'ûsan hey'etinin intihâbında ittihatçılar Türk tarihinin hiç bir zaman unutmıyacağı ve dâimâ nefret ve lânetle yâd edeceği müdhiş bir şenâat irtikâb etmişlerdir: Seçilen hey'et, Ayândan ermeni Aram ve Bahriye feriki lâz Ârif Hikmet'le Selânik meb'usu yahudi Karasu, Türk düşmanlığıyla mâruftur; Sultan Hamid'in benedâğınan ve eski yâverlerinden olan «Jandarmalıktan yetişme» arnavut Es'ad Toptani, efendisinden sonra Türkiye'ye de ihânet etmiş bir hândir; lâz Ârif Hikmet, pâdisşahın kapısında yetişmiş bir lûtuftidesi ve yâveridir; Aram Efendi'nin araya katılması

da her halde Sultan Hamid'in Ermeni ihtilallerini tenkil etmiş ve Anadolu'da bir Ermenistan kurdurmamış olmasının cezâsı olsa gerektir! Otuz üç sene Hilâfet-i İslâmiyye makamında bulunmuş bir Türk hâkânının fetvâ mucibince hal'ini ancak bir Müslüman-Türk hey'eti tebliğ edebilir : «İttihad ve Terakki» denilen kanlı Balkan komitesi bu şenî ve mel'un hareketiyle Sultan Abdülhamid'in şahsına değil, Türk ırkına ve o ırkın muhteşem tarihine hakaret etmiştir : Bütün Osmanlı tarihinde bu nâmerdâne ihânetin tek bir misli yoktur. Sultan Reşad'ın cülûsunda Baş-Mâbeynciliğe tâyin edilen Lûtfi Simavî Bey hâtîrâtında bu şenâati «Afvolunmaz bir hatâ ve silinmez bir leke» diye tavsif ettiği gibi, o zaman Selânik merkez kaymakamlığıyla Polis müdür vekillğinde bulunan İttihatçı Tahsin Uzer bile gayr-i münteşir hâtîrâtının ikinci cildinde bunun «Azîm» bir hatây-ı siyasi olduğunu i'tirâf etmiştir. Sultan Hamid Çırağan sarayında oturmak istediğini «Meclis-i Milli»ye bildirdiği halde, Hareket ordusunun artık diktatör kesilen kumandanı Bağdadlı gürcü yahut çeçen Mahmud Şevket Paşa el-çabukluğu ederek «Hâkan-ı mahlû» u hal'edildiği gece Selânik'e sevkettirmiştir : Eşyâsını bile almadan bir kaç bavulla gece-yarısı Yıldız sarayından çıkarılan Sultan Hamid, «Cem'iyyet» denilen komite tarafından Selânik'deki ikametgâhının «Mübâyaa me'murluğu»na tâyin edilen Tahsin Uzer'in hâtîrâtına nazaran âile ve maiyyet efrâdından 38 kişiyle hareket etmiştir; bunların içinde dört Kadın-Efendi'den başka küçük şehzâdelerden Abdürrahim ve Âbid Efendilerle Sadiye, Ayşe ve Refia sultanlar bir çok kalfalar, bir kaç harem-ağası ve bâzı sâdik bendegânı vardır. Kırk Selânik jandarmasının başında muhâfızlık vazifesine de binbaşî Fethi Bey me'mur olmuştur.

27/28 Nisan = 6/7 Rebî'ül-âhir Salı/Çarşamba gecesi zevâlî saat birde Sirkeci istasyonundan hareket eden hususî trenin iki yahut üç vagonndan ibaret olduğu rivayet edilir: Salonlu vagona Sultan Hamid'le âilesi yerleşmiş, ötekine de maiyyeti binmiştir. 28 Nisan = 7 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü akşam ezanından sonra Selânik'e vâsıl olan bu hazin kafilâ Kılıç istasyonundan 15 hususî arabayla bir suvârî müfrezesi tarafından tâkib edilerek Allatini köşküne isâl edilmiştir : Osmanlı hizmetinde Jandarma müfettiş-i umûmisi olan İtalyan generali Robilant Paşa'nın derhal tahliye ettiği bu muhteşem köşkü hükûmetin biraz sonra mefrûşâtıyla beraber satın aldığından bahsedilir. Köşkün kapısında Üçüncü ordu kumandan vekili Hâdi Paşa ile Selânik Belediye reisi İsmail Hakkı ve merkez kaymakamı Tahsin Uzer Beyler tarafından karşılanan Sultan Hamid, âile efrâdı tamamiyle içeri girdikten sonra kapının önündeki mermer merdivenlerden ağır ağır çıkıya başlamış ve Tahsin Uzer'in hâtîrâtına göre tam o sırada yatış ezanı okunduğu için :

— Aziz Allah, celle şânuhu,

diye mukabelede bulunmuştur : Bu izâha göre o sırada saatin ezânî 4,42 = zevâlî 8,43 olması lâzımgelir.

Sultan Hamid Allatini köşkünde marangozluk ve tenekeçilikle vakit geçirmiş ve hattâ bunlara âit levâzımı «Mübâyaa me'muru» Tahsin Uzer te'min etmiştir : Fakat her halde en mühim meşgalesi kendisini hal'edenlerin dâhilî ve haricî bütün devlet işlerinde milletin başına getirdikleri muazzam belâları «Mirsâd-ı ibret»den mümkün olduğu ve haber alabildiği kadar temâşâdan ibaret olsa gerektir.

«İttihad ve Terakki» komitesinin bu memlekete yaptığı en büyük fenalık, Sultan Hamid gibi Avrupa siyasetine otuz üç senelik bir tecrübeyle hâkim olmuş büyük bir hükümdarı iş başından uzaklaştırmaktır: İngiltere sefiri Nicolas O'connor bir cihan harbi belâsından kurtulmak için bütün Avrupa milletlerinin ona duâ etmekle mükellef olduklarından ve Fransa sefiri Maurice Bompard da bütün Avrupa'da onun ayarında tek bir diplomat olmadığından bahsetmişlerdir. Sultan Hamid'in şahsiyeti için yukarda 1876=1293 vukuâtı içindeki «31 Ağustos» fıkralarının ikincisine, Balkan harbinde İstanbul'a nakli için 1912=1330 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına ve ölümü için de 1918 = 1336 vukuâtının «10 Şubat» fıkrasına bakınız).

BEŞİNCİ MEHMET

(Mehemmed-i Hâmis/Sultan Mehmet Reşad)

— M. 1909 = H. 1327 — M. 1918 = H. 1336 —

1909 = 1327

27 Nisan = 6 Reb'ül-âhir, Salı: Beşinci Mehmed'in cülûsu.

(Sultan Mecid'in Abd-ül-Aziz'den sonra sırayla tahta çıkan dört oğlunun üçüncüsü ve Osmanlı pâdişahlarının otuz beşincisi olan Beşinci Mehmet Reşad'ın cülûsunda iki garâbete tesadûf edilir: Birinci garâbet, Sultan Hamid'in hal'ine karar veren «Meclis-i Milli», de reis Küçük-Said Paşa'nın o tarihi karardan sonra veliahd Mehmed Reşad Efendi'nin saltanatını hiç lüzum olmadığı halde re'ye koyması ve işte bu suretle Reşad Efendi'nin «İntihapla» iclâs edilmiş olmasıdır! Hattâ bu «İntihâp» iki kişilik bir hey'etle derhal kendisine tebliğ edilmiştir: Bu hareket, o zamanki Kanun-i-esasi'nin üçüncü maddesine mugayirdir; **çünkü** o madde mucibince saltanat zâten «Ekber-i evlâd»a âittir! İkinci garâbet de, Âyan-dan ferik Sami Paşa'nın teklifiyle «Meclis-i Milli», Hareket-ordusunun İstanbul'a girişini şehrin ikinci fethi saymak saygısızlığında bulunduğu için, ilk fâtih olan «İkinci Mehmed»in ismine nazîre olarak yeni pâdişaha «Birinci Reşad» yerine «Beşinci Mehmet» isminin takılıvermiş olmasıdır! Bununla beraber halk arasında «Sultan Reşad», ismi kullanılmıştır.

Beşinci Mehmet 1844=1260 senesi 1/2 Teşrinisâni=19/20 Şevvâl Cuma/Cumartesi gecesi dünyaya gelmiş olduğuna göre yaşının tam 64 sene, 5 ay, 26 gün tuttuğu, yâni 65 yaşının içinde bulunduğu sırada cülûs etmiş demektir. Anasının adı «Gülcehal Kadın-Efendi»dir. — Şark kültürünün ve bilhassa acemcesinin çok kuvvetli olduğundan bahsedilir; Garp kültürü yoktur. Çok uzun süren **şehzâdelik** ve veliahtlık devrini İran edebiyatıyla ve bilhassa Mesnevî okumakla geçirdiği rivayet edilir: Mevlevîliğe intisâbı işte bundandır. — Saltanat devrinde şahsiyetsizlik sayılacak kadar irâde gevşekliği göstermiş, meşrutiyet pâdişahlığını hiç bir işe karışmamaktan ibaret muhteşem bir işsizlik zannetmiş ve «İttihad ve Terakki» komitesinin elinde bir kukla rolü oynamıştır! Her halde Sultan Hamid gibi kudretli bir şahsiyyetin yerini doldurabilecek bir halef değildir. Çanakkale muharebesi münâsebetiyle yazmış veyahut kendisine isnâd edilmiş olduğundan bahsedilen meşhur şi'r'in muhtelif şâirlere izâfe edilen «Tahmîs» şeklindeki tehzilinde Sultan Reşad'ın bu hâlini çok güzel tasvir eden bir kıt'a vardır :

Haberim yoktu olup bitmiş olan işlerden
Mesnevîler okuyordum oturup ezberden
Bir de baktım ki haber geldi bizim Enver'den
«Savlet etmişti Çanakkal'aya bahr-û-berden,
«Ehl-i-İslâmın iki hasm-ı-kavîsi birden»

Sultan Hamid'in Esvabcı-başısı İlyas Bey'den işitmiştim: Veliahtlık devrini âdetâ ihtilâttan memnû gibi bir halde geçirmiş olan müstakbel halefinden her hangi bir münâsebetle bahseden zeki pâdişah bir gün İlyas Bey'e :

— Ben bizim birâderi halka göstermemekle kendisine çok büyük bir iyilik ediyorum!

demiş ve insana lâtife gibi gelen bu sözün ne kadar ciddi olduğunu maatteessüf hâdisât en acı şekilde isbât etmiştir).

5 Mayıs = 14 Rebi'ül-âhir, Çarşamba: Tevfik Paşa'nın isti'fâsiyle Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci sadâreti.

(İstifânın sebebi, «İttihad ve Terakki» erkânının devlet işlerini artık doğrudan doğruya ellerine almak istemeleri ve işte bundan dolayı Meclis-i-Meb'ûsân reisi Ahmed Rızâ ve birinci reis-vekili Tal'at beylerin ısrarlarıdır: Tevfik Paşa'nın bu ilk sadâreti bu senenin 14 Nisan=23 Rebi'ül-evvel Çarşamba gününden itibaren 21 gündür. — Yeni kabinede Dâhiliyye nâzırı olan eski Sadr-ı-a'zam Avlonyalı Ferid Paşa biraz sonra «Cem'iyyet» tarafından isti'fâya mecbur edilerek yerine Tal'at Bey getirilmiş ve işte bu suretle «İttihad ve Terakki» nin talihsiz ve tecribesiz komitacıları devletin idaresini maatteessüf artık fi'len ellerine almayı başlamışlardır).

28 Kânunuevvel = 15 Zülhicce, Salı: Hüseyin Hilmi Paşa'nın isti'fâsı.

(Hilmi Paşa'nın isti'fâsına sebep olarak «İttihad ve Terakki»nin müdâhaleleriyle her biri bir fâtihi kesilen İttihatçı zâbitlerin tahakkümüne dayanamadığından bahsedilir: Sadâret müddeti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 7 ay, 24 gündür).

1910 = 1327

12 Kânunusâni = 30 Zülhicce, Çarşamba: Roma sefiri Hakkı Beyin sadâreti.

(Sadâretinden itibaren «Paşa» ünvanını alan yeni Sadr-ı-a'zam Roma'dan gelinceye kadar eski kabine 15 gün vekâleten vazifesine devam etmiştir. — «İttihad ve Terakki»den memnun olmıyan efkâr-ı-umûmiyyeye karşı «Adl-ü-ihsan» siyaseti tâkib edeceğinden dem vurduğu halde «Cem'iyyet»e selefinden fazla boyun eğen ve nihayet gaflet ve alâkasızlığı yüzünden Trablusgarp felâketine sebep olan Hakkı Paşa'nın kurduğu kabineye Hareket-ordusunun diktatör kumandanı Mahmud Şevket Paşa da Harbiye nâzırı olarak girmiştir).

1910 = 1328

19 Kânunusâni = 7 Muharrem, Çarşamba: Çırağan yangını.

(Hareket-ordusunun İstanbul'a girmesinden itibaren «İttihad ve Terakki» artık pâyitahta hâkim bir işgal kuvveti gibi harekete başlamış ve işte bu zihniyetle Meclis-i-Meb'ûsân reisi Ahmed Rızâ Bey Çırağan sarayının meclis binası olmasını istemiş, Sultan Reşad muvâfakat etmediği halde Ahmed Rızâ matbuâtâ pâdişahın o muhteşem sarayı Meclis-i-Millî'ye ihsân ettiğinden bahsederek yalandan bir emr-i-vâkı' yapmış, Ayasofya'daki Âyan ve Meb'ûsan meclisleri hemen Çırağan'a taşınmış ve nihayet bu gün dikkatsizlik ve tedbirsizlik yüzünden Boğaziçi'nin o zarif ziyneti bir iki saat içinde yanıvermiştir: Muhteşem mefrûsâtından başka Yıldız sarayından getirilen eşyâ ve bir çok kıymetli tablolarla san'at eserleri de kül olmuştur! Deniz suyundan istifâde edebilmek için evvelden tertibât ittihâz edilmemiş olması affedilecek gafletlerden değildir! — Bütün halkı müteessir eden bu felâket üzerine Âyan ve Meb'ûsan meclisleri sonradan «Güzel-san'atlar akademisi» olduktan sonra yanan Fındıklı sarayına yerleştirilmiştir).

1 Nisan = 20 Rebî'ül-evvel, Cuma: Arnavutluk ısyânı.

(Sultan Hamid'in meslekten yetişmiş tecribeli valilerinden sonra «İttihad ve Terakki» bir takım tecribesiz ve dirâyetsiz adamları sırf İttihadçı olduklarından dolayı o zamanın büyük valiliklerine göndermiye başlamıştır: Bunların içinde bazı komitacı zâbitler bile vardır! Meselâ Kosova valisi Mazhar Bey esasen sivil olmakla beraber tecribesiz bir komitacıdır: Arnavutluk ısyânı işte bu adamın gûyâ Üsküb'ü i'mâr etmek için imparatorluğun hiç bir yerinde mevcut olmayan bir «Octroi=Dâhilî gümrük vergisi», tarhetmiye kalkışmasından ve bunun üzerine sakal ve yumurta vergileri de tarhedileceği hakkında bir takım şâyialar çıkmasından doğmuştur! Arnavutluk vesaire gibi iptidâî yerlerin mahallî şerâitine göre bir imparatorluk siyaseti tâkib eden Sultan Hamid'den sonra İttihatçıların bu malî baskı siyasetinden başka muhâlif meb'us çıkarmamak ve meşhur İsâ Bolatin gibi Sultan Hamid'in lûtuflarını görmüş derebeylerinin nüfuzlarını kırmiya kalkışmak gibi bir takım çılgınca hareketleri de vardır. Arnavutluk zâten yıllardanberi Avusturya, İtalya, Sırbistan, Yunanistan ve hattâ Karadağ gibi devletlerin propagandalarından dolayı Osmanlı hâkimiyetine karşı ayaklanmiya fırsat arayan bir sâhadır: Arnavut milliyetçilerinin daha 1909 = 1327 senesi 20-26 Ağustos=3-9 Şa'ban Cuma-Perşembe günleri toplanan Elbasan kongresinde Arnavutçanın tedris lisanı olmasına ve Lâtin harflerinin kabulüne karar verilmiştir. Böyle bir vaziyette «İttihad ve Terakki»nin öyle bir siyaseti Baş-Mâbeynci Lûtfi Simavî Bey'in tâbiriyle «Mecnûnâne» bir hareketten başka bir şey değildir. İşte bundan dolayı çıkan ısyânın ilk vak'ası, bu gün İpek mutasarrıfı İsmail Hakkı Bey'in âsiler tarafından yaralanmasıdır. O taraflarda askerinin azlığından ve arâzinin dağlık olmasından istifâde eden Arnavutlar, meşhur Kaçanik boğazını tutup yukarısına hâkim olmuşlar, ısyân sâhalarını az zamanda İpek ve Yakova havâlisinden Priştine, Volçetrin, Ferizovik ve hattâ İşkodra'ya kadar genişletmişlerdir. Buna karşı «İttihad ve Terakki» komitesi Arnavut meb'usların tavsiye ettikleri muslihâne tesviye şekillerini reddederek tenkil kararını vermiş, diktatör Harbiye nazırı Mahmud Şevket Paşa seksen iki piyâde taburuyla çayırtılı bir Arnavutluk seferine çıkmış, ısyâna iştirâk eden ve etmiyen bütün ahâlinin silâhları toplanmış, bu muâmele esnâsında karlılarıyla kızlarının önünde erkeklere sopalar çekilerek izzet-i nefisleri kırılmış ve işte bundan dolayı ısyân müzminleşerek ve muhtelif şiddet ve sükûnet safhaları geçirerek Balkan harbinde Arnavutluğun tamamiye elden çıkmasına kadar devam etmiştir. — İttihatçıların densizlikleriyle idaresizliklerinden dolayı o sırada Havran'da da bir Dürzü ısyânı çıkmış ve o yüzden de bir çok kan dökülmüştür).

9 Mayıs = 28 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: Girit meclisinin Yunan kralına sadâkat yemini.

(Girit meselesinin son şekli için yukarda 1908 = 1326 vukuâtının «6 Teşrinievvel», fıkrasına bakınız. — Bu gün açılan Girit Meclis-i umumiisinde Rum âzânın Yunan kralına sadâkat yemini etmesi ve meclis reisi Venizelos'un da biraz sonra meb'us intihâb edilerek Türk tâbiyyetine rağmen Yunan parlâmentosuna girmesi Bâb-ı Âlî'nin protestolarına sebeb olmuş, devletler araya girip Müslüman âzâyı yeminden istisnâ ettirmiş, fakat Venizelos meselesinde gösterilen şiddet Yunanistan'ın Sırbistan ve Bulgaristan'a yaklaşmasında ve nihayet Türkiye'ye karşı Balkan ittifâkının akdinde mühim bir âmil olmuştur: Balkan ittifâkının bundan daha mühim olan ikinci sebebi için aşağıda bu senenin «3 Temmuz» fıkrasına bakınız).

9/10 Haziran = 30 Cumâda-l-ülâ / 1 Cumâda-l-âhire, Perşembe / Cuma gecesi : Ahmed Samim'in katli.

(Muhâliflerini Makedonya komiteleri zihniyetiyle sindirmek isteyen «İttihad ve

Terakki'nin siyasi cinâyetler silsilesine «Sadây-ı-Millet» gazetesi Baş-muharriri Ahmed Samim'in de nihayet sokak ortasında vurulmasıyla bir kurban daha katılmıştır. Bundan evvelkiler için yukarda 1909=1327 vukuâtının «24 Nisan» fıkrasına bakınız. İlk kurbanlar gibi zavallı Samim'in de «Mechul» kaatili alel-usul bulunamamıştır).

3 Temmuz = 24 Cumâda-l-âhire, Pazar : Balkan ittifâkına sebep olan «Kiliseler kanunu».

(Devlet idaresi ve anâsır siyaseti hakkında hiçbir fikri olmıyan «İttihad ve Terakki» komitesinin tarihi bir hamâkat âbidesi olan bu menhus kanunun resmi ismi «Rumeli'de kâin münâzaun-fih kilise ve mektepler hakkında kanun»dur : Bulgar kilisesinin Rum-Ortodoks kilisesinden ayrıldığı tarihtenberi Makedonya'da bir çok kiliselerle mekteplerin âdiyyeti meselesinden dolayı Rumlarla Bulgarlar arasında müzmin bir ihtilâf vardır; hattâ Fener patrikliği Bulgar egzarhlığını aforoz bile etmiştir! Sultan Hamid bu vaziyeti büyük bir mehâretle istismâr ederek Balkan devletlerinin Türkiye aleyhine ittifâkını imkânsız bırakmış olmakla meşhurdur; fakat İttihatçılar bu kadar basit bir meseleyi bile kavramaktan âciz oldukları için, gûyâ Makedonya'daki anâsır ihtilâflarını ortadan kaldırıp âsâyişi îade etmek maksadıyla bu gün bir kanun neşredip ihtilâflı kiliselerle mekteplerin hangi unsura âid olacağını nüfus nisbetlerine göre tâyin etmişler, hükûmetin yardımıyla teslim ve tesellüm muâmeleleri yaptırmışlar ve netice olarak Bulgar, Yunan ve Sırp unsurları arasında hiç bir ihtilâf bırakmıyarak bunların Türkiye aleyhine bir Balkan ittifâkı akdetmelerine yol açmışlardır. Aşağıda 1912=1330 vukuâtının «8 Teşrinievvel», fıkrasına bakınız. Balkan harbi başladıktan sonra Sultan Hamid Selânik'den İstanbul'a getirilirken bu hamâkat şah-eserinden müstehziyâne bir lisanla bahsetmiş olduğu kuvvetle rivayet edilir).

1911 = 1329

4/5 Kânunusâni = 3/4 Muharrem, Çarşamba/Perşembe gecesi : Bâb-ı-Âli yangını.

(Bâb-ı-Âli bir çok defalar yanıp yeniden yapılmıştır : Bu son yangın susuzluk ve tedbirsizlik yüzünden Şûrây-ı-Devlet ve Dâhiliye nezâretiyle Sadâret dâiresinin bir kısmını kül hâline getirmiş ve bir çok kıymetli vesâik ve evrak yanmıştır. Yukarıki senenin «19 Kânunusâni» fıkrasında gördüğümüz «Çırağan yangını»ndan İttihatçıların ibret alıp tedbirli davranmamış olmaları affedilir gâflerden değildir).

5 Haziran = 7 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Rumeli seyâhatine çıkan Sultan Reşad'ın İstanbul'dan hareketi.

(Bu seyâhatin sebebi, Makedonya ve Arnavutluk anâsırını devlete ısındırmak ve bilhassa yukarıki senenin «1 Nisan» fıkrasında bahsi geçen ısyâmın sükûnet devresinden istifade edip Arnavutları tamamiyle yatıştırmaktır. — Şehzâdelerden Zıyâüddin ve Ömer Hilmi Efendilerle Sadr-ı-a'zam Hakkı Paşa ve vükelâdan bâzıları da pâdişahın maiyyetindedir. — Sultan Reşad, Barbaros zırhlısına binmiş ve küçük bir filo da zırhlıyı tâkib etmiştir.

7 Haziran=9 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü Selâniğ'e çıkan pâdişah 11 Haziran=13 Cumâda-l-âhire Pazar günü Üsküb'e, 15 Haziran=17 Cumâda-l-âhire Perşembe günü Priştine'ye gitmiş ve 16 Haziran=18 Cumâda-l-âhire Cuma günü de Murad Hudâvendigâr'ın şehid olduğu Kosova sahrasında yüz bin kişilik muazzam bir

cemaatle Cuma namazını kılmıştır : Sadr-ı-a'zam burada Arnavutları memnun edecek bir nutuk irâd etmişse de, Arnavutça bildiğini söyleyerek tercümanlık vazifesiyle seyhâte iştirâk etmiş olan Ayandan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi bir kelime bile bilmediği için nutuk terceme edilememiş ve bununla beraber bir çok âsi Arnavut sergerdeleri gelip itâatlerini arz etmişlerdir: 17 Haziran=19 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Selâniğ'e dönen pâdişah 20 Haziran=22 Cumâda-l-âhire Salı günü Manastır'a gitmiş ve 24 Haziran=26 Cumâda-l-âhire Cumar-tesi günü tekrar Selâniğ'e gelip doğru zırhlıya girmiş, 25 Haziran=27 Cumâda-l-âhire Pazar günü Çanakkale'ye ve 26 Haziran=28 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü de İstanbul'a gelip sâhillere dökülen ahâli tarafından alkışlanmıştır. Hareket ve avdet günleri de dâhil olmak üzere bu seyhâat 22 gün sürmüştür, — Pâdişahın oralara gitmesi muhtelif unsurlar ve bilhassa «Bâbâ!» diye bağırışıp ağlaşan Arnavutlar üzerinde çok iyi bir te'sir bırakmışsa da, İttihatçılar bundan bile istifâde etmesini bilmedikleri ve kan dâvâlarını halledecek tedbirler ittihâzını va'det-tikleri halde hiç bir şey yapmadıkları için biraz sonra ısyân yeniden alevlenmiştir).

28 Eylül = 4 Şevvâl, Perşembe: Trablusugarp ve Bingazi'nin tah- liyesini isteyen İtalyan iltimatı.

(Trablusugarb'a ötedenberi göz dikmiş olan İtalya'nın 1902=1320 de Avusturya ve Fransa ile, 1904=1322 de İngiltere ile ve nihayet 1909=1327 tarihinde de Rusya ile mukaveleler akdederek onların Bosna, Fas, Mısır ve Boğazlar meselelerindeki hareket serbestilerine mukabil kendisinin de Trablus ve Bingazi'de aynı serbestiyi tamamiyle te'min etmiş olduğuna daha o zamandan itibaren bütün dünya vâkıftır. Sultan Hamid buna karşı yalnız siyasi tedbirlerle iktifâ etmemiş, muktedir kumandanlar elinde bulundurduğu Trablusugarp fırkasını silâh ve mühim-mât itibariyle takviye ettikten başka Bigazi'deki Sünûsileri de silâhlandırarak o havâliyi İtalya için kolay yutulamayacak sert bir lokma hâline getirmiştir. Hakkı Paşa kabinesi kuruluncaya kadar bu hâl az çok böyle devam ettikten sonra izahı çok müşkül ve hattâ te'vili bile gayr-i-kaabil bir takım gaflet fâci-aları irtikâb edilmiye başlamıştır. Sadâret makamına Roma sefirliğinden getiril-miş olan Hakkı Paşa'nın Trablusugarb'a karşı İtalya'nın beslediği ve bütün dün-yanın bildiği emellerden bihaber olması kabil değildir: Bilhassa Avusturya'nın Bosna'yı ilhâkından itibaren İtalya'nın da Trablus'a pençe atacağı gün gibi âşi-kârdır; zâten o zamanki İtalyan matbuâtının lisâniyle ordusunun hazırlıkları da mukadder âkıbetin ilk âlâmetleri demektir. İşte bütün bunlara rağmen Harbiye nâzırı Mahmud Şevket Paşa Trablus'daki askeri kaldırıp Yemen'e sevkettikten başka, bir çok ihtarlara rağmen mühimmâtı da İstanbul'a getirterek bu son Af-rika topraklarımızı bütün müdâfaa esbâbından mahrum bırakmış ve İtalyanların teşebbüsleri üzerine Trablusugarp vali ve kumandanı müşir İbrahim Paşa da azledilerek zavallı vilâyet kumandansız ve valisiz bırakılmıştır! Hakkı Paşa ile gaafil kabinesinin bu affedilmez hamâkat ve cinâyetlerinde «İtalya ile mesele çıkarmamak» mülâhazasının âmil olduğundan bahsedilir! Halbuki Roma hükû-meti işte bu vaziyetten istifâde etmiştir. İlk İtalyan notası 23 Eylül=29 Ramazan Cumartesi tarihlidir: Bunda «İttihad ve Terakki'nin Trablusugarp ve Bingazi'de halkı İtalyanlar aleyhine tahrik ettiğinden ve Osmanlı vapurlarıyla oralara as-ker ve mühimmat sevkolunduğundan şikâyet edilip İtalyan tebaasının ertesi gün o havâliyi terkedecekleri bildirilmiş ve Bâb-ı-Âlî'nin cevabında da ale-l-usul te'minat verilmiştir! Bu notada bahsedilen askeri sevkıyyat, ateş çatıyı sardıktan sonra yalnız bir tek vapurla gönderilmiş bir miktar mühimmattan ibarettir! Fa-kat İtalya artık kozunu ortaya atmıştır: İlk notadan beş gün sonra verdiği yirmi dört saatlik iltimatımda Trablus'la Bingazi'nin tahliye ve teslimini istemesi işte bundandır. Bu iltimatımda en mühim noktası, Bâb-ı-Âlî'nin son anda İtalyanla-ra o havâlide «Müsâdât-ı iktisâdiyye» teklif etmiş olduğu hakkındaki fıkradır :

İşte bundan anlaşıldığına göre Trabıus'u askersiz, mühimmatsız, kumandansız ve valisiz bırakmış olan Hakkı Paşa kabinesi o müdhiş günâhı işledikten sonra bir takım imtiyazlar bahşederek vaziyetini kurtarmak istemiştir! Dünyada keyfiyle zevkinden başka bir şey düşünmiyen o şuursuz ve kaygısız Hakkı Paşa'ya bu ulti-matomun Jandarma müfettişliğiyle Osmanlı hizmetinde bulunan İtalyan generali Robilant Paşa'nın evinde briç oynarken verildiği ve hattâ oyunu bırakmak istemiyen Sadr-ı-a'zam zarfı açmadığı halde işin iç-yüzünü bilen madam Robilant'ın ısrârıyla açmak mecburiyetinde kaldığı hakkında bâzı menbâlara bile geçmiş meşhur bir rivayet vardır! Bu ulti-matoma ertesi gün verilen miskin-cevaptan gene iktisâdî imtiyazlardan bahsedilmişse de, tabii hiç bir faydası olmamış ve hattâ İtalya hükûmeti cevap tarihine tesadüf eden 29 Eylül = 5 Şevvâl Cuma günü ilân-ı-harb notasını dayamakla iktifâ etmiştir.

Karaya asker çıkarmadan dört gün evvel 1 Teşrinievvel = 7 Şevvâl Pazar günü İtalyan donanması sâhil boyunda abluka ilân etmiş, 3 Teşrinievvel = 9 Şevvâl Salı günü şiddetli bir top ateşine tutulan Trablus şehrindeki ehemmiyetsiz Türk kuvvetleri şehri terkedit içerilere çekilmiş, 4 Teşrinievvel = 10 Şevvâl Çarşamba günü karaya çıkarılan bir İtalyan müfrezesi boş bulduğu Hamidiyye tabyasını işgal etmiş, 5 Teşrinievvel = 11 Şevvâl Perşembe günü çıkarılan 1700 Bahriyeli şehri teslim almış ve işte bu suretle başlayan işgal fâciası general Caneva kumandasındaki kara kuvvetleriyle ağırlıklarının 11 Teşrinievvel = 17 Şevvâl Çarşamba günü başlayıp 20 Teşrinievvel = 26 Şevvâl Cuma günü ikmâl edilen ihraç ameliyyesiyle nihayet bulmuş, 11 Teşrinievvel = 17 Şevvâl Çarşamba ve bir rivayete göre de 4 Teşrinievvel = 10 Şevvâl Çarşamba günü Bingazi sancağındaki Tobruk limanı işgal edilmiş, 13 Teşrinievvel = 19 Şevvâl Cuma yahut 18 Teşrinievvel = 24 Şevvâl Çarşamba günü Derne sukut etmiş, 18 Teşrinievvel = 24 Şevvâl Çarşamba günü Trablusgarp vilâyetinin sancak merkezlerinden olan Humus/Hums kasabası işgal edilmiş ve 19 Teşrinievvel = 25 Şevvâl Perşembe günü sâhile asker çıkaran general Ameglio ertesi gün Bingazi'ye girmiştir.

Trablusgarp şehrinin işgal tarihinde bir takım ihtilâflara tesadüf edilir: Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz gün tarihi «Sabah» gazetesinin 23 Teşrinievvel 1911 = 30 Şevvâl 1329 tarihli nüshasında çıkan bir muhâbir mektubuna göredir; bu vesikaya nazaran işgalden bir gün evvel Trabluslu Hassun Paşa ile diğer bâzı hâinler vali vekiline teslim teklifinde bulunmuşlarsa da kabul etmediği için kaleye gidip kendi elleriyle beyaz bayrak çekmişlerdir! İşte bu suretle o büyük eyâlet merkezi Kanunî devrinde meşhur Türk denizcisi Turgud-Reis'in Malta şövalyelerinden fethettiği şanlı günden itibaren tam 360 sene, 1 ay, 11 gün Türk hâkimiyetinde kalmış demektir: İkinci ciltte 1551 = 958 vukuâtının «15 Ağustos» fıkrasına bakınız. — İtalyanlar Mısra'ta'ya ancak 1912 = 1330 senesi 8 Temmuz = 23 Receb Pazartesi günü girebilmişlerdir.

Bu vaziyetten anlaşılabacağı gibi İtalyan ordusu ancak donanmasının hâkim olduğu sâhil boylarında tutunabilmiştir; buna mukabil içerilere çekilen bir avuç Türk askeri Trablus'la Bingazi'nin kahraman yerlileriyle ve bilhassa Sünûsilerle el-birliği ederek her türlü mahrûmiyetler içinde bir müdâfaa cephesi kurmuştur: Bu cephenin başında vali vekilliğini de der-uhde eden kumandan vekili miralay Neş'et Bey vardır: İstanbul hükûmetinin yapabildiği şey, Tunus ve Mısır tarikiyle ve kaçakçılıkla mümkün olduğu kadar zâbit, para ve mühimmat yetiştir-miye çalışmaktan ibarettir. İşte buna rağmen İtalyan ordusu sâhilden içeri hülûl etmiye muvaffak olamamış, bir çok teşebbüsler yapmışsa da mütemâdiyen püskürtülmüş, aylar geçtikçe müzminleşmiş ve pek tabii olarak dünya nazarında İtalyan ordusunun askeri itibarı son derece sarsılmıştır. Bu mânevi hezimetini kolay muvaffakiyetlerle telâfi etmek istiyen İtalya hükûmetinin nihayet Rodos'la mülhakatından mürekkebe olan «Dodécanèse = On-iki ada»ya saldırmasında Trablus vaziyetinden başka yardım sevkıyyâtına mâni olmak ve Boğazları tehdid altında bulundurmamak gayreti de âmil olmuştur. Osmanlı bahriyesi düşman donanmasıyla boy ölçüşecek vaziyette bulunmadığı için İtalyanlar bu tehlikesiz teşebbüslerinde de kolayca muvaffak olmuşlar ve zavallı On-iki-ada-

mızı diğer bir ada da ilâve ederek ilân-ı-harb tarihinden 6 ay, 25 gün sonra 1912 = 1330 senesi 24 Nisan = 7 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü işgale başlayıp 20 Mayıs = 3 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü işgal hareketlerini tamamlayarak 28 günde hepsine hâkim oluvermişlerdir: İlkönce 24 Nisan = 7 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü eski Türklerin İstanbula dedikleri Stampalia, ondan sonra 4 Mayıs = 17 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü Rodos, 9 Mayıs = 22 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü Kharki = Herke, 12 Mayıs = 25 Cumâda-l-ülâ Pazar günü Patmos, Leros = İleros/Leryoz ve Calymnos = Kalimmoz, 13 Mayıs = 26 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü Skarpanthos/Karpathos = Kerpe, Piskopi = İleki/İllek, Kasos = Kaşot ve Nissiros = İncirli, 16 Mayıs = 29 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü Lipsos = Lipso, 19 Mayıs = 2 Cumâda-l-âhire Pazar günü Symi = Sumbegi/Sömbeki ve nihayet 20 Mayıs = 3 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü de Cos/Kos = İstanköy adaları sukut etmiş ve bütün bunlarda yerli Rumlar Türklerle ihânet etmiştir: Bu suretle eski «Cezâir-i-Bahr-i-Sefid» vilâyetimizin merkezi olan Rodos başta olmak üzere tam 13 adamız elden çıkmış demektir! Kanunî devrinin başlarında fethedilmiş olan Rodos tam 389 sene, 4 ay, 7 gün Türk hâkimiyetinde kalmıştır: İkinci ciltte 1522 = 929 vukuâtının «20 Kânunuevvel», fıkrasına bakınız; bu hesap Milâdî takvim ıslâhâtından mütevellit on günlük farklara göre yapılmıştır.

İtalyan donanması bundan sonra 18/19 Temmuz 1912 = 3/4 Şa'ban 1330 Perşembe/Cuma gecesi Çanakkale-boğazı'nı zorlamaya bile yeltenip Kilid-ül-bahr'e kadar sokulmuşsa da Türk tabyalarının şiddetli ateşleri altında hemen çekilmiye mecbur olmuştur. — Balkan harbi yüzünden İtalya ile akdedilen Lausanne = Lozan sulhü için aşağıki senenin «15 Teşrinievvvel» fıkrasına bakınız).

29 Eylül = 5 Şevvâl, Cuma: Hakkı Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün Ayan reisi Said Paşa'nın sekizinci sadâreti.

(İsti'fânın sebebi, yukarıki fıkra da gördüğümüz Trablusugarp felâketidir: Bu müdhiş fâcia mes'ûlünün o meş'um sadâret devri 1910 = 1327 senesi 12 Kânunusânî = 30 Zülhicce Çarşamba gününden itibaren maatteessüf 1 sene, 8 ay, 18 gün sürmüş ve iki Afrika vilâyetimizle on üç adama mal olmuştur! İsti'fânâmesinde: «Bu güne kadar cereyân eden ahvâl-ü-muâmelâtın ve hâl-i-hâzır mes'elesinin mes'ûliyyeti»

kendisine âid olduğundan bahsettiği ve Meclis-i-Meb'ûsan'la matbûat da Divân-ı-Âlî'ye sevkini istediği halde, kendi adamlarını devletin vilâyetleriyle adalarından daha kıymetli bilen «İttihad ve Terakki» komitesi bir takım parlamento dolapları çevirerek o lekeli mücrimi adâlet pençesinden kaçırmış ve hattâ «Me'mûriyyet-i mahsûsa», ile Londra'ya bile göndermiştir: Hakkı Paşa bir müddet sonra da yüzünün karasına rağmen Berlin sefirliğine tâyin edilerek şerefli bir milleti resmen temsil etmek mevkiinde de bulundurulmuştur! — Aşağıdaki fıkrayla «Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 274 numaraya da bakınız).

1911 = 1330

30 Kânunuevvel = 9 Muharrem, Cumartesi: Said Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün dokuzuncu ve sonuncu sadâreti.

(İsti'fânın sebebi, Hakkı Paşa kabinesinin Divân-ı-Âlî'ye verilmesi hakkında Trablusugarp ve Bingazi meb'uslarının teşebbüsüyle ve bir çok imzâ ile bir taktırır verilmiş olması ve «İttihad ve Terakki» komitesinin de tarihî suçluları kurtarmak için Meclis-i-Meb'ûsânın feshine kalkışmasıdır: Kanun-i-esas'ın 35 inci maddesi mucibince evvelce pâdişaha âid olan fesh hakkını «İttihad ve Terakki» meşrutiyyet için tehlikeli görerek maddeyi tâdil ettirmiş olduğundan dolayı şimdi bir irâdeyle meclisi feshettirip Hakkı Paşa kabinesini kurtarmak ka-

bil değildir! İşte bundan dolayı Said Paşa fesih hakkının tekrar pâdişaha verilmesi için maddenin tekrar tâdilini istemiş, fakat Kanun-i-esasî'nin tâdili «Sülûsân-ı ekseriyyet» le kabil olabileceğinden muhâlif meb'uslar o celseye iştirâk etmeyince üçte iki ekseriyyet hâsıl olamamış ve işte bunun üzerine Said Paşa isti'fâ edip tekrar teşkil ettiği kabine ile aynı teklifi tekrar edince muhâlifler gene aynı mukavemeti gösterdikleri için hükûmetle meclis iki defa ihtilâf hâlinde kalmış ve bu vaziyette pâdişah Kanun-i-esasî mucibince Ayan meclisinin muvâfakatini alarak biraz sonra 1912 = 1330 serisi 18 Kânunusânî=28 Muharrem Perşembe günü Meclis-i-Meb'ûsâmı feshetmiştir: Hakkı Paşa kabinesi işte bu el çabukluğuyla Divân-ı-Âlî'den kurtulmuştur! Tabii bu vaziyet «İttihad ve Terakki» komitesinin «meşrutiyet» efsânesine rağmen «Lâ-yûs'el» olması demektir).

1912 = 1330

25 Mart = 6 Rebî'ül-âhir, Pazartesi: «Türk Ocağı»nın kuruluşu.

(Birinci meşrutiyet gibi ikinci meşrutiyet de Osmanlı anâsırının milliyet dâvâlarıyla iştirakçılık cereyanları peşinde koşmasına müsâit bir fırsat teşkil etmiş ve hattâ Müslüman unsurlar bile milliyetçiliğe kalkışmıştır: Meselâ Arapların ilmi ve edebî kisvelerle kurdukları (En-Nâdi-ş-Şarkî) ve (El-Müntedi-i-Edebî) gibi teşekküller pek meşhurdur. Tabii bu neticede ecnebi telkinlerinin büyük bir te'siri vardır. Bu vaziyet Türk gençliğinde de milliyet fikrinin uyanmasına sebep olduğu için, birbirini tâkiben üç teşekkül vücuda gelmiş 1909 = 1326 senesi 7 Kânunusânî = 14 Zülhicce Perşembe günü «Türk Derneği», 1911 = 1329 senesi 31 Ağustos = 6 Ramazan Perşembe günü «Türk Yurdu» ve nihayet bu gün de «Türk Ocağı» teşekkül etmiştir. Bunların üçü de «gayr-i-siyâsî» kültür cemiyetleridir. Bilhassa Rusya'dan gelmiş muhâcirlerin kurmuş oldukları «Türk Yurdu» cemiyeti aynı isimde bir mecmûa da neşretmiştir. — İlk iki cemiyetin mühim bir rolü yoktur: Müslümanlıktan evvelki devirlere kadar dayanan Türk milliyetçilik tarihinin bu son devrinde en mühim rolü «Türk Ocağı» oynamış ve memleketin bir çok yerlerinde teşkilât kurarak milliyet fikrinin yayılmasında büyük bir âmil olmuştur. İlk Umumi-kâtibi ve kanunî müessisi, Cumhuriyet devrinde Sivas meb'usu olduktan sonra siyâsî bir cürm isnâdiyle idâm ediliveren Hâlis Turgud Bey'dir. Bu teşekkülün kuvvetlenmesi, Balkan harbinin sonlarında teşekkül eden ikinci idâre-hey'etine Hamdullah Suphi ve Doktor Hasan Ferit gibi şahsiyetlerin reis ve kâtib-i-umumi olarak iltihaklarından itibaren başlamıştır. Bununla beraber, «Türk Ocağı» ilmi esaslara müstenit bir milliyet ideolojisi kurabilmiş değildir: Daha ihzârî devresinde Askerî Tıbbiyye talebesinden 190 gencin 1911 = 1329 senesi 24 Mayıs = 25 Cumâda-1-ülâ Çarşamba günü neşrettikleri beyannâmede inkıraz hâlinde gösterilen Türk ırkının fikrî kalkınması en büyük hedef gibi gösterilmesine nazaran Türk Ocağı'nın milliyeti Irk ve Kültür esaslarıyla izah etmiş olduğuna hükmedilebilirse de, bu iki mefhum Türk milliyetinin ilmi bir târifine esas olmak üzere zikredilmiş değildir; işte bundan dolayı Ocağın Türkçülüğü fikri ve ilmi olmaktan ziyâde hissîdir. Bununla beraber, o zamana göre böyle bir his uyandırmak da büyük bir hizmettir).

16 Temmuz = 1 Şa'ban, Salı: Said Paşa'nın isti'fâsı üzerine «İttihad ve Terakki» komitesinin iş başından düşmesi.

(Bu sırada devlet büyük buhranlar içindedir: Bir taraftan 1911 = 1329 senesinin «28 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Trablus harbi devam ederken İtalyanlar «On-iki-ada»yı işgal ettikten başka Çanakkale-boğazı'nı da topa tutarak İstanbul'u bile tehlide kalkışmışlar ve bir taraftan da «İdâre-i-Örfiyye»nin ilga edilmemiş olmasından, yeni intihâbât esnâsında «İttihad ve Terakki»nin şiddetli bas-kısından ve bir takım ecnebi tahrikâtından dolayı Arnavutluk isyâm yeniden

alevlenince İttihatçılar tekrar ordu sevkedip tenkile başlamışlar ve işte bu tenkil harekâtı esnâsında muhâlif zâbitler «Halâskâran / Halâskâr-zâbitan» isminde bir siyasî grup teşil edip 1908 = 1326 da Enver'le Niyâzi'nin yaptıkları gibi dağlara çıkmışlardır! Bu grupun İstanbul'da bulunan mensupları da müttemâdiyen hükûmeti tehdid etmektedir. O sırada Posta nâzırı Tal'at, Dâhiliyye nâzırı Hâcî-Âdil vesaire gibi Cem'iyet kodamanları Levâzım dâiresindeki ihtilâslardan dolayı Meclis-i-Meb'ûsan'da «Paçavraya çevrilecek» olan Harbiye nâzırı Mahmud Şevket Paşa'yı isti'fâya mecbur etmişler ve ondan sonra Bahriye nâzırı Hurşid Paşa ile diğer bazı vükelâ da isti'fâ edip çekilmişlerdir: İşte bu yüzden kabinenin çok sarsılmış olmasına rağmen Sadr-ı-a'zam Said Paşa bundan bir gün evvel Meclis'den i'timad re'yi almış, fakat vaktiyle Sultan Hamid'e yaptığını bu sefer de «İttihad ve Terakki»ye yaparak ertesi gün birdenbire isti'fâ edivermiştir! Her halde bu âni karar üzerinde «Halâskâran» tehdidinin en mühim âmil olduğu muhakkaktır: Said Paşa'nın bu son sadâreti yukarıki fıkra tarihinden itibaren 6 ay, 16 gün sürmüştü ve orduyu siyasete karıştırarak iş başına gelmiş olan «İttihad ve Terakki» kâbüsü işte bu âni isti'fâ üzerine gene aynı ordunun tazyikinden dolayı sukut ediverince meydan muhâliflere kalmıştır).

22 Temmuz = 7 Şa'ban, Pazartesi : Ayan reisi Gazi-Ahmed Muhtar Paşa'nın sadâreti ve «Baba-oğul kabinesi»nin teşekkülüyle muhâlefetin iktidâra geçmesi.

(«Bitaraf» ismiyle iş başına gelen bu muhâlif hey'ete halk arasında «Baba-oğul kabinesi» denilmesine sebeb, Gazi-Ahmed Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmud Muhtar Paşa'yı da Bahriye nâzırlığıyla kabinesine almış olmasıdır: Eski Sadr-ı-a'zamlardan Kâmil, Hüseyin Hilmi ve Avlonyalı-Ferid Paşalar da listeye dâhil oldukları için yeni hükûmete «Büyük-Kabine», ismi de verilmiş, fakat Avrupa'da bulunan Ferid Paşa i'tizâr etmiştir. — Muhtar Paşa kabinesinin ilk işi, İttihatçıların halka nefes aldurmıyan «idâre-i-Örfiyye»sini bu tarihten bir gün sonra ilga etmek olmuştur).

8 Teşrinievvel = 26 Sevvâl, Pazartesi : Balkan harbinin başlaması ve harb safahâtı.

(İkinci meşrûtiyetin ilâmı Bulgaristan'ın istiklâliyle Bosna-Herseg'in Avusturya tarafından ilhâkına fırsat teşkil ettiği gibi, Avusturya'nın Bosna muvaffakiyyeti de İtalya'nın Trablusugarp ve Bingazi ile Or-iki-ada'yı işgal etmesine yol açmış ve nihayet devletin bir taraftan Trablus harbi ve bir taraftan da Arnavutluk isyânıyla meşgul olması Balkan devletlerinin Rumeli'yi paylaşmak üzere Rusya'nın teşvikiyle ittifak edip el-birliğiyle saldırmasına sebeb olmuştur: İttihatçılar tarafından tedvin edilip böyle bir Balkan ittifakını kolaylaştıran ve «Kiliseler kanunu» denilen hamâkat şâh-eseri için yukarda 1910 = 1328 vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına ve Yunanistan'ın İslâv devletleriyle ittifakına sebeb olan Girit meselesi için de gene aynı senenin «9 Mayıs» fıkrasına bakınız.

Yukarıki senenin «28 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Trablusugarp fâciasında Hakkı Paşa kabinesinin affedilmez gafleti ne büyük bir âmil olmuşsa, bu Balkan fâciasında Said ve Ahmed Muhtar Paşaların birbirlerini tâkib eden gaafil kabineleri de müsel sel gafletleriyle hep aynı rolü oynamışlardır. Said Paşa kabinesinin en büyük gafleti, Fransa hükûmetinin ikazına ve Atina'daki Türk maslahatgüzârı Galip Kemâli Söylemezoğlu'nun ihtârına rağmen Balkan ittifakına inanmamış ve bilhassa Yunanistan'ı Bulgaristan'la Sırbistan'dan ayırmak için Girit meselesinin hâline yanaşmamış olmasında gösterilir: O kabinenin Sofya sefirliğinden getirilen Hâriciyye nâzırı Asım Bey, Roma sefirliğinden sadârete getirilen Hakkı Paşa'nın âdetâ ikinci nüshası gibidir! Hakkı Paşa biçâresi İtalya'dan geldiği halde İtalyan ihtirâsâtına karşı ne kadar gaafil davranmışsa, Asım

Bey zavallısı da Bulgaristan'dan geldiği halde Bulgar ihtirâsâtından o kadar gaafildir: Hattâ son Said Paşa kabinesinin isti'fâsından bir gün evvel 15 Temmuz=30 Receb Pazartesi günü Meclis-i-Meb'ûsân'da kürsiye çıkıp :

— Balkanlardan imânım kadar emnim!

diye te'minât vermiş olmakla meşhurdur. Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendi'nin hâtîrâtına göre gene o gaafil kabine devrinde Sırbistan'ın Avrupa'dan mübâyaa ettiği serî ateşli toplar Avusturya arâzisinden geçirilemediği için Bâb-ı-Âlî'nin müsâadesiyle Selânik limanından Belgrad'a sevkettirilmek suretiyle Sırp ordusunun silâhlanmasına bile hizmet edilmiştir! «Bâyûk-Kabine» denilen Muhtar Paşa hükûmetinin en büyük gafleti de Balkan ittifakını el altından hazırlıyan Rusya'nın harb olmayacağı hakkında Hâriciyye nâzırı Noradungıyan Efendi'ye verdiği sahte te'minâta aldanarak Rumeli'deki yüz yirmi tabur muallim askeri terhis edivermesinde gösterilir! O sırada muhâlefet rolü oynıyan «İttihad ve Terakki», komitesi de iş başındaki hükûmetin mukadder ve muhakkak bir mağlûbiyyet yüzünden sukutunu te'min etmek için şiddetli bir harb propagandasına başlamış ve hattâ Dârülfünunun talebesini kıskırtarak Bâb-ı-Âlî'de ve sarayda:

— Harb isteriz!

diye gûmbürtülü bir nümâyiş yaptırmış ve ondan sonra Sultanahmet meydanında heyecanlı bir miting tertib etmiştir: O sırada Avrupa devletlerinin harbe mâni' olmak üzere Rumeli'de ittihazını istedikleri âşâyış tedbirlerine kendilerinin de teşrik edilmeleri hakkındaki taleplerine karşı hükûmetin mütereddî davranıp bir takım müzâkerelerle vakit geçirmesi işte bu cayırtılı nümâyişler yüzündendir! Balkan devletlerinin ultimatomları işte bu lüzumsuz müzâkerelerle geçirilen bir iki gün içinde üstüste yağmıştır.

Balkan ittifakı Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ devletleri arasında akdedilmiştir: İlkönce 13 Mart=24 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü Bulgaristan'la Sırbistan arasında ve ondan 77 gün sonra 29 Mayıs=12 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü de Bulgaristan'la Yunanistan arasında Sofya'da birer ittifak muâhede-i imzâlanmış ve biraz sonra küçük Karadağ da bu ittifak sistemine iltihak etmiştir.

Karadağ'ın işte bu 8 Teşrinievvel = 26 Şevvâl Pazartesi günü harb ilân etmesiyle başlıyan Balkan harbi 1913 = 1331 senesi 30 Mayıs = 23 Cumâda-l-âhire Cuma gününe kadar tam 7 ay, 23 gün sürmüştür. Karadağ hükûmetinin harb ilânından sonra diğer müttetikler 13 Teşrinievvel=2 Zülka'de Cumartesi günü verdikleri müsterek bir nota ile Rumeli'nin anâsır vaziyetine göre muhtar idarelere ayırmasını istemişlerse de Bâb-ı-Âlî cevap vermemiş ve o sırada Bulgaristan ve Sırbistan hükûmetleri hudut boylarında bir takım tecâvuz ve taarruz hareketlerinde bulundukları için 17 Teşrinievvel = 6 Zülka'de Çarşamba günü Sırp ve Bulgar elçilerine pasaportları verilmiş, ertesi gün bu iki devlet ilân-ı-harb etmiş ve ondan sonra Yunanistan da aynı meâlde bir nota ile muhâriplere iltihak etmiştir. Balkan harbi «Şark cephesi = Trakya» ve «Garp cephesi = Makedonya ve Arnavutluk» isimleriyle iki cephe cereyân etmiştir: Şarp cephesinde Türklere karşı yalnız Bulgarlar ve Garp cephesinde de bütün müttetikler vardır. Bu dört Balkan devletinden başka, esasen ısyân hâlinde bulunan Arnavutluk da Türk ordusuna ihânet vaziyetindedir ve hattâ harb esnâsında istiklâlini bile ilân etmiştir. Bu iki kara cephesinden başka Yunan donanmasının hâkimiyeti altında bir deniz cephesi de vardır.

1 — «Şark cephesi»: A) 1912 = 1330 harekâtı : İttihad-ve-Terakki'nin sukutuna sebep olduğunu yukarıki fıkralarda gördüğümüz «Halâskâr-Zâbitan grubu»nun umumî reisi vaziyetinde bulunan Harbiye nâzırı Nâzım Paşa «Baş-kumandan vekili, sıfâyle bütün Osmanlı ordularının başındadır ve «Şark ordusu» kumandanlığına da Birinci-ferik Abdullah Paşa tayin edilmiştir: Bu ordu Ömer Yâver, Şevket Turgud, Bahriye nâzırı Mahmud Muhtar ve Ahmed Abuk Paşalar kumandasında dört kolordu ile Kırcaali/Kırcaali taraflarından Filibe'yi tehdid eden Ali Yâver Paşa kumandasında bir mürettep kolordudan mürekkeptir. Şark muntakasının en mühim mevk'-i-müstahkemi olan Edirne kumandanlığında da Balkan fâciasında Türk ırkının yüzünü ağartan ve bütün dünyaya Plevne destanını hatırlatan Er-

zurumlu Şükrü Paşa vardır. — İyi bir asker olmadığı halde kendini çok beğenen ve sonsuz azametinden dolayı kimseyi dinlemeyen Baş-kumandan-vekili Nâzım Paşa'nın ilk büyük hatası, gerek asker mevcudu, gerek tâlim ve terbiyesi bakımından Bulgar ordusunun çok dününde bulunan Şark ordusunu derhal taarruza sevkemiş olmasında gösterilir: Bulgar Baş-kumandanı general Savov = Savof bu vaziyete karşı ilk iş olarak Ali Yâver Paşa kumandasında Filibe demiryolunu tehdid eden mürettep kolorduyu 19 ve 20 Teşrinievvel=8 ve 9 Zülka'de Cumartesi ve Pazar günleri bozguna uğratarıp Mestanlı'nın cenubuna kadar sürmüş ve ondan sonra da asıl Şark ordusu kuvvetleriyle karşılaşmıştır. Balkan harbinin bütün cephelerinde Osmanlı ordularının şimdi kısaca gözden geçirdiğimiz hareketlerinde bozgundan bozguna uğramasının en mühim sebepleri şunlardır: 1) Biraz yukarda gördüğümüz gibi, hükûmet Rus te'minatına çocukça aldanarak Rumeli'deki 120 tabur muntazam ve muallem askeri terhis etmiştir; 2) Vatan fikriyle zerre kadar alâkadâr olmıyan İttihat-ve-Terakki komitesi yeni hükûmeti muvaffakiyyetsizliğe uğratmak suretiyle sukutuna sebep olup tekrar iş başına gelebilmek için bütün cephelerde askerleri harbetmemiye teşvik etmek suretiyle feci' ve denli bir propagandaya girişmiş, mütemâdiyen bozgunculuk etmiş ve hattâ İstanbul Divân-ı-harbî bir çok İttihatçı bozguncular yakalamıştır: Bu iğrenç ihânet, o sırada bir fırka kumandanlığında bulunan ve sonradan Bahriye nâzırı olan meşhur İttihatçı Cemal Paşa'nın Mahmud Muhtar Paşa'ya gönderdiği bir raporda bile itirâf edilmiş ve bu rapor Mahmud Muhtar Paşa'nın üçüncü kolordu harekâtına âid eserinde nesredilmiştir: O zaman iş başında bulunanlardan bâzılarının hâtıratı da bu noktayı te'yid etmektedir: aşağıda 1913=1331 vukuâtının «23 Kânunusânî» fıkrasına da bakınız; 3) Ordunun kumanda hey'eti umumiyetle zayıftır: Hattâ Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey'in hâtıratına göre Şark ordusu kumandanı Abdullah Paşa İstanbul'dan giderken düşmanla başa çıkamıyacağını söylemiştir! 4) İâşe ve menzil teşkilâtı son derece bozuktur; 5) Bir çok yerlerde Rumeliler ve bilhassa Arnavutlar orduya ihânet etmişlerdir; 6) Hazırhklar ikmâl edilmeden harekâta başlanmıştır. Bütün cephelerde sıralanan bozgunlukların en mühim sebepleri işte bunlardır.

Ali Yâver Paşa kolordusunun yukarda gördüğümüz hezimetinden iki gün sonra bizim Şark ordumuzla general Savof'un kumandasındaki Bulgar ordusunun ilk karşılaşması 21-23 Teşrinievvel=10-12 Zülka'de Pazartesi-Çarşamba günleri Edirne-Kırkkilise/Kırklareli arasında ve bilhassa Edirne'nin 25 kilometre şimalışark kısmında Süloğlu/Siloğlu ve Pınarhisar taraflarında müdiş bozgunluklarla neticelenmiş, Kırkkilise sukut etmiş ve Osmanlı ordusu perişan bir halde Vize-Lüleburgaz hattına çekilmiştir. Bulgarların üç hafta geçmeden Çatalca istihkâmlarına dayanmaları işte bu sâyededir: Edirne üzerine ilk baskın hareketleri de 22-24 Teşrinievvel=11-13 Zülka'de Salı-Perşembe günlerine müsâdiftir. Bundan sonra 28 Teşrinievvel /2 Teşrinisânî=17-22 Zülka'de Pazartesi-Cumartesi günleri cereyân eden Lüleburgaz muhârebeleri Bulgar ordusunun ikinci zaferiyle neticelenmiş ve nihayet 15-19 Teşrinisânî=5-9 Zülhicce Cuma-Salı günleri Çatalca istihkâmları karşısındaki düşman hamleleri artık neticesiz kalmıştır: Eğer buna bir «zafer» denilebilirse, ilk Çatalca zaferi işte budur! O sırada İstanbul halkı top seslerinin verdiği heyecan içindedir! Bâb-ı-Âli'nin müsâadesiyle 18 Teşrinisânî=8 Zülhicce Pazartesi günü büyük devletlerin ikişer ve İspanya, Holânda ve Rumanya gibi devletlerin de birer harb gemisi İstanbul limanına gelip kendi sefâretleriyle iktisadî müesseselerini himâye için karaya 2250 asker çıkarmışlardır! Aşağıda gözden geçireceğimiz Garp cephesinden gelen kara-haberler de araya karıştığı için artık zaferden ümidini kesen Bâb-ı-Âli'nin talebiyle nihayet 28 Teşrinisânî=18 Zülhicce Perşembe günü Çatalca'da Balkan müttefikleriyle müzâkereler başlamış ve Türkiye'nin Başkumandan-vekili Nâzım Paşa ile Ticaret ve Zirâat nâzırı Mustafa Reşid Paşa tarafından temsil edildiği bu çetin müzâkereler nihayet 3 Kânunuevvel=23 Zülhicce Salı günü imzâlanan mütârekenâme ile neticelenmiştir: Bu mütârekeyi Yanya ve İşkodra muhâsaralarıyla meşgul olan Yunan ve Karadağ hükûmetleri imzâ etmemişlerdir; çok ağır bir maddesi vardır: Bulgar muhâsarasında bulunan Edirne'yi biz iâşe edemeyeceğimiz halde,

Bulgar ordusuna Edirne istasyonundan geçecek trenler iâşe maddeleri taşıyabilecekler! Diğer bir maddeye göre de sulh işi Londra'da toplanacak bir konferansa bırakılmış ve sulh olmadığı takdirde harekâtın başlaması için ihbar tarihinden itibaren dört gün mühlet tâyin edilmiştir. Londra'da İngiltere Hâriciyye nâzırı Sir Edward Grey'in fahri riyâsetinde toplanan Saint-James sulh konferansı ilk ictimâmını 1912=1331 senesi 16 Kânunuevvel=6 Muharrem Pazartesi günü akdetmiş ve ertesi gün de gene Grey'in riyâsetinde Şark işlerini tedkik edecek Büyük-elçiler konferansının müzâkereleri başlamıştır.

B) 1913 = 1331 *tarekâtı*: Balkan müttefikleri henüz mukavemet etmekte olan Edirne, Yanya ve İşkodra dâhil olmak üzere bütün Rumeli'nin ve adaların kendilerine terkini istedikleri halde Bâb-ı Âlî yalnız Makedonya'nın bir hristiyan prensi ve Arnavutluğun da bir Osmanlı şehzâdesi idaresinde muhtâriyyetlerini kabul edip diğer talepleri reddettiği için Londra müzâkereleri 6 Kânunusânî = 27 Muharrem Pazartesi günü inkitâa uğramıştır: Osmanlı orduları bütün cephelerde mağlûb oldukları halde Bâb-ı Âlî'nin arzı terkinde yanaşmaması, daha harekât başlamadan evvel büyük devletlerin 1912 = 1330 senesi 8 Teşrinievvel = 26 Şevvâl Salı günü harbin neticesi ne olursa olsun «statu quo» nun kat'iyen değişmeyeceğini ilân etmiş olmalarındandır! Düvel-i muazzamanın böyle bir ilândan maksadı, Balkan devletleri mağlûb olduğu takdirde Türkiye'yi arzı kazancından mahrum etmektir: Fakat şimdi netice öyle çıkmayınca tabii artık o prensipin hiç bir hükmü kalmamıştır! İşte bundan dolayı Londra müzâkerâtı kesilince Bulgar Başkumandanı general Savof mütârekenâme mucibince harb harekâtının dört gün sonra başlayacağını 29 Kânunusânî = 20 Safer Çarşamba günü yahut ertesi gün Osmanlı ordusuna bildirmiş, 3 Şubat = 25 Safer Pazartesi günü Edirne bombardman edilmeğe başlamış, 4 Şubat = 26 Safer Salı günü Çatalca muharebelerinin ikinci safhası başlayıp tıpkı birincisi gibi Türk muvaffakiyetiyle neticelenmiş, 18 Mart = 9 Rebî'ül-âhir Salı günü başlayıp 13 gün süren üçüncü safhada düşman bâzı ileri mevzilerimize hulûl etmişse de, 29 ve 30 Mart = 20 ve 21 Rebî'ül-âhir Cumartesi ve Pazar günleri tamamiyle püskürtülmüş ve işte o sâyede İstanbul artık kurtulmuştur. Pâyitahtın bu mazhariyyetine mukabil, zavallı Edirne'nin nihayet aklık ve yardımsızlık yüzünden 26 Mart = 17 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü sukutu memleketin her yerinde millî bir mâtem te'siri yapmıştır: Yukarıda gördüğümüz gibi Edirne'ye karşı ilk düşman taarruzu 22 Teşrinievvel 1912 = 11 Zülka'de 1330 Salı günü başlamış olmak itibariyle, şanlı adı bütün dünyayı aylarca ulvî bir heyecân içinde yaşatar muhteşem kahraman Mehmet Şükrü Paşa her türlü mahrûmiyyetler içinde askeriyle beraber süpürge tohumu yediği halde düşmanın teslim tekliflerini tıpkı Gazi-Osman Paşa gibi reddederek tam 5 ay, 5 gün = 155 gün general İvanov = İvanof'un müreffeh ordusuna mukavemet etmiş, nihayet iki fırka Şırp askeriyle ağır topçusundan başka Çatalca'dan çekilen üç Bulgar livâsiyle de takviye edilen düşman ordusu 24 Mart = 15 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü şiddetli bir topçu ateşi açtıktan sonra, ertesi Salı sabahı erkenden umumi hücumna geçmiş, ileri mevzilerimiz o gün sukut etmiş ve daha ertesi Çarşamba günü de Şark ve Cenup tahkimâtının sukutu üzerine artık hiç bir mukavemet imkânı kalmadığını gören Şükrü Paşa zevâlî saat 10,30 da Bulgar kumandanlığına bir zâbit göndererek teslim teklifine mecbur olmuştur: Saat 12,45 de general İvanov'un hürmetle karşıladığı büyük Türk kahramanı şanlı kılıcını ale-l-usul düşmanına teslim etmişse de, Edirne'ye gelen kral Ferdinand askeri merâsimle iâde etmiş ve Avrupa matbûatında buna âit bir çok resimler ve yazılar neşredilmiştir. Sulhün akdinden sonra İstanbul'a avdet ettiği zaman halkın tezâhüratta bulunmak ihtimâlinde korkan «İttihad ve Terakki» nin meşhur İstanbul muhâfızı Cemal Bey/Paşa'nın el-çabukluğu ile trenden alıp muhâfızlık arabasına koyarak kimseye göstermeden evine getirdiği Edirne mudâfiinin bir gün derin bir teessürle anlattığı mühim bir noktayı o zamanki notlarımdan naklen burada aynen tarihe tevdi etmeyi millî ve vicdânî bir vazife bilirim. Hâtıratımı yazmakta kendisine yardım etmemi istediği halde ömrü vefâ etmediği için bu arzusunda muvaffak olamıyan Şükrü Paşa merhum bana menkûbiyyetinin sebebini şöyle anlattı:

— Harbin bidâyetinde hükûmet bender Edirne'nin bir ay müdâfaasını istedi : Elimde bu noktaya âit bir vesika da var; ben her türlü mahrumiyyete rağmen taahhüdümün beş misli dayanarak 155 gün mukavemet ettim. İşte buna rağmen esâretten avdetimde İttihad-ve-Terakki hükûmeti beni tekaüde sevkedip menkûp yaştı! Bu menkûbiyyetimin çok acı bir sebebi var: Harbin bidâyetinde ve muhâlif kabine zamanında henüz muhâsara başlamadan evvel İttihatçıların eski Dâhiliyye nâzırı Tal'at Bey gönüllü refer yazılıp Edirne'ye gelmişti; maksadı askerlik etmek değil, askeri ifsâd etmektir; ikinci derecedeki kumandan paşaların oturdukları binaya yerleşmiş ve tıpkı o paşalar gibi o nefer beye de emirberler tahsis edilmişti! Nefer bey kumandan paşaların sofrasına oturuyor ve âdetâ bir «Nefer Paşa» muâmelesi görüyordu: Tabii bu vaziyet zabitlerle askerler arasında bir çok dedikodulara sebep oldu. Tal'at Bey'in her günkü faaliyeti hakkında raporlar alıyordum: Askeri harbetmemiye teşvik ediyor ve bilhassa Anadolu efrâdına Rumeli'nin kendi vatanları olmadığından bahsediyordu! O sırada düşman ordusu ilerlemekte ve Edirne muhâsaraya düşmek üzere idi: Tabii böyle bir fesâda daha fazla tahammül edemezdim. Tal'at Bey'i çağırttım: Karşımda askeri vaziyet alan nefer elbiseli müfside «Bey oğlum!» diye hitâb ederek Edirne'deki gayr-i-tabii vaziyetini ve bu vaziyetten istifâde ederek yaptığı menfi propagandayı anlattım; bu hâle bir dakika daha tahammül edemeyeceğimi, Edirne'de kaldığı takdirde kendisini maâzallah idâm ettirmek mecburiyetinde kalacağını ve öyle bir mecburiyette kalmak istemediğim için o günkü trenle derhal İstanbul'a hareket etmesini emrettim; tabii çekildi, gitti. O gitti ama, Merkez-i-umumi âzâsından doktor Bahâüddin Şâkir «Hilâl-i-ahmer», müfettişi sıfatıyla Edirne'de kaldı: Tal'atın propagandasına devâm eden bu adamı idâm ettirmemek için çekmediğim kalmadı! Muhâsaranın sonlarına doğru bir gün bana gelip Sultanselim câmiinin düşmana teslim edilemeyeceğinden dem vurarak dinamitle ber-havâ edilmesini teklif etti: Kendisine Edirne üzerindeki en muhteşem Türklük ve Müslümanlık damgasının imhâsı tarihe bir ihânet olacağını ve Edirne'nin her halde Bulgar hâkimiyetinde kalamıyacağını söyledikten sonra bir daha vazifesinden başka bir şeyle meşgul olmamasını ihtar ederek def'ettim. İşte benim menkûbiyyetime bu Tal'atlarla Bahâüddin Şâkirler sebep oldu: Onlar ordumuzun bir an evvel mağlûb olmasını ve mağlûbiyyet yüzünden muhâlif hükûmetin bir an evvel sukutunu istiyorlardı! Fakat unuttukları bir şey vardı: Benim asker olduğumu unutuyorlardı.

Şükrü Paşa'nın bahsettiği bozgunculuk meselesi hakkında o zamanki Dâhiliyye nâzırı Reşid Bey'in hâtıratında bir çok izâhat vardır: Bu meseleye bâzi gazete makalelerinde bile temâs edilmmiştir. Hayret edilecek noktalardan biri de, vaktiyle Sultan Hamid Rusya'daki şerefli esâretinden dönen Gazi-Osman Paşa lehindeki heyecanlı tezâhürattan çekinmemiş olduğu halde İttihat-ve-Terakki komitesinin Şükrü Paşa Bulgaristan'dan dönerken alkışlanmak ihtimalinden korkmuş olduğu için Paşa'yı halka göstermemiş olmasıdır! — İttihad-ve-Terakki'nin düşmanlığına mukabil bütün dünyanın hayranlığını kazanan Şükrü Paşa'ya Edirne'nin sukutu üzerine Fransız milleti nâmına bir «Şeref kılıcı» ve binlerce imzâlarla dolu bir «Altın kitap» takdim edilmiştir; bu kitabın Paşa'ya hitâb eden mukaddimesinde şu cümlelere tesâdüf edilir:

«Her taraftan tehdid altında kalan devletin en çâresiz musibete mahkûm gibi görüldüğü sırada siz baş kaldırınca hayretler içinde kalan dünya, böyle evlâtlar yetiştiren bir ırkın damarlarında kendisine feyyâz bir inkişaf te'min edecek bir kan bulunması zarurî olduğunu i'trâfa mecbur oldu».

«Sayca on mislinizi bulan muhâsırlara karşı cihan tarihinin kaydettiği en muhteşem mukavemetlerden birini gösterdiniz».

«Paşa! Siz dünyanın üstünden ulvî bir lerze geçmesine sebep olduğunuz için, bütün dünyanın size bir minnet borcu var. İşte bundan dolayı, düşman eline sağ geçmiş olmaktan mütevellit büyük acınızın içinde eğer size teselli verebilecek bir söz ve kalbinize kuvvet verecek bir işaret tasavvur edilebilirse, hayranlarımız şimdi size işte o teselli ile o kalb kuvvetini vermek istiyorlar».

Şimdi bu «Şeref kılıcı» ile muhteşem altın kitap merhumun âilesindedir.

2 — «Garp cephesi: A) 1912 = 1330 harekâtı: 20 Teşrinievvel = 9 Zülka'de Pazar günü Sırp ordusu Priştine'yi aldıktan sonra 22 Teşrinievvel = 11 Zülka'de Salı günü Ali Rızâ Paşa kumandasındaki Garp ordusunu Murad-Hudâvendigâr'ın 523 sene evvelki zaferiyle meşhur Kosova sahrasında mağlûb etmiştir: Birinci ciltte 1389 = 791 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız; Priştine'nin işte o gün sukut etmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Gene aynı gün Yunan ordusu da Serfiçe'ye girmiştir. Ondan sonra 23 Teşrinievvel = 12 Zülka'de Çarşamba günü Yenipazar'a giren ve Sırp veliahdi prens Alexandre/Aleksandr'ın kumandasında bulunan düşman ordusu Karadağlılarla birleşmek üzere ileri hareketine devam edeceği sırada Garp ordumuzun kuvây-ı külliyyesini teşkil eden Vardar ordusunun taarruzundan dolayı 23 ve 24 Teşrinievvel = 12 ve 13 Zülka'de Çarşamba ve Perşembe günleri cereyân eden Komanova muhârebelerini de kazanmıştır. Bu vak'a üzerine Zeki Paşa kumandasındaki Vardar ordusu perişan bir halde Manastır'a doğru çekilmiş ve artık vaziyete tamamiyle hâkim olan Sırp ordusu bir taraftan Bulgarlar ve bir taraftan da Karadağlılarla birleşerek iki koldan sür'atli bir istilâ hareketine başlamıştır: İşte bu hareket esnâsında 24 Teşrinievvel = 13 Zülka'de Perşembe günü bir Sırp-Bulgar kuvveti Koçana'ya girmiş, 25 Teşrinievvel = 14 Zülka'de Cuma günü Yunanlılar Karaferye'yi almış, 26 Teşrinievvel = 15 Zülka'de Cumartesi günü iştip kasabası Sırlarla Bulgarların eline geçmiş ve nihayet 26/27 Teşrinievvel = 15/16 Zülka'de Cumartesi/Pazar gecesi Üsküp ahâlisi Türk devletine ihânet ederek Sırp ordusuna teslim olmuştur: Konsoloslar vâsıtasıyla düşman ordusunu dâvet eden Üsküp şehri Rumeli'nin işte bu harb esnâsında mâhiyyetleri meydana çıkan Selânik, Manastır, Kalkandelen, Gostivar vesaire gibi hâin şehirler silsilesinin başında gelir! Bu vaziyet üzerine artık Bulgarların hâkim olduğu demiryollarıyla Yunanlıların hâkim olduğu deniz yolundan ana-vatanla her türlü muvâsalası kesilmiş olan Garp ordumuz tamamiyle tecrid edilmiş demektir. Şehirler artık üstüste sukut etmiye başlamış, 3 Teşrinisânî = 23 Zülka'de Pazar günü Yunanlılar Preveze'yi ve 6 Teşrinisânî = 26 Zülka'de Çarşamba günü Sırp-Karadağ kuvvetleri Yakova'yı almış ve nihayet 8 Teşrinisânî = 28 Zülka'de Cuma günü de İtihatçıların mâhut «Kâ'be-i-Hürriyet/Mehd-i-Hürriyet» leri olan Selânik şehri kendi arzusuyla Yunan ordusuna teslim olmuştur: Bu yüz kızartıcı teslim şenâati Belediye ve idâre meclisleriyle «Mu'teberân», denilen vatansız hâinlerin talepleri ve Baş-mâbeynci Lûtfi Sinavî Beyin hâtıratında Macaristan'dan alınan ordu hayvanları meselesindeki hırsızlığından bahsedilen Hasan Tahsin Paşa ismindeki mülevves kolordu kumandanının tasviyiyle yapılmış, Yunan veliahdi prens Konstantin'in kumandasındaki orduyla Cuma günü teslim şartnâmesi imzâ edildikten sonra Cumartesi günü şehre giren düşmana kolordunun bütün silâhları teslim edilmiştir! — Biraz yukarda gördüğümüz Komanova bozgunundan sonra Manastır'a doğru çekilmiş olan Garp ordusunun Sırlarla son muharebesi 14-18 Teşrinisânî = 4-8 Zülhicce Perşembe-Pazartesi günlerine mûsâdiftir: İlk iki hezimetten çok sarsılmış olan bu ordu bakıyyesi Manastır civârında bûsbütün perişan olmuş ve yalnız Câvid Paşa kumandasındaki bir fırkası Arnavutluğa çekilerek bir müddettenberi ordumuzu arkadan vurmak istiyen âsi Arnavutlar içinde zorla tutunmaya çalışmıştır; Makedonya harekâtı işte bu vak'ayla nihayet bulmuş ve yalnız Şark cephesindeki şanlı Edirne gibi Garp cephesinde de Yanya ve İşkodra müstahkem mevkilleri Yunan ve Karadağ muhâsaralarına mukavemette devam etmiştir. — Sırlarla Karadağlıların bundan sonraki müşterek hareketleri Arnavutluk'tadır: Bu iki müttefik ilkönce 18 Teşrinisânî = 8 Zülhicce Pazartesi günü Alessio = Leş kasabasına, 21 Teşrinisânî = 11 Zülhicce Perşembe günü «Kahramân-ı-Hürriyet» yahut «Mücâhid-i-Muhterem» dedikleri kolağası Niyâzi Efendi'nin vatani olan Resne'ye, 28 Teşrinisânî = 11 Zülhicce Perşembe günü Debre ile Draç'a ve ertesi gün de Ohri'ye girmiş ve gene o sırada Tiran kasabasıyla Türklerin «Akçahisar» dedikleri Kroja/Croia da sukut etmiştir. — İşte o sırada Arnavutluk'da mühim bir hâdise olmuş, Midhat Paşa'nın yetiştirmelerinden ve muhtelif ecnebi devletlerine parayla satılmış hâinlerden eski Berat meb'usu İsmail Kemâl Vlora, Avlonya'ya gelip 83 ihânet yoldaşıyla beraber 29 Teşrinisânî = 19 Zülhicce Cuma günü Arnavutluğun sözde

istiklâlini ilân edip şehrin her tarafına Arnavut bayrakları çekmiştir : Öteden-beri Türk düşmanlığıyla mâruf olan bu müseccel hâin için yukarda 1908 = 1326 vukuâtının «23 Temmuz» ve «17 Kânunuevel» fıkralarına bakınız. İsmail Kemal o sırada Berat'dan Avlonya'ya gelen bir Türk suvâri bölüğünü şehre sokmadığı için bölük Berat'a dönmek mecburiyetinde kalmış ve Garp ordusunun Câvid Paşa kumandasında gelip Arnavutluk'da tutunmaya çalışan bir fırkalık bakıy-yesi o tarihten itibaren Sırplarla Arnavutlar arasında çok müşkil bir vaziyette kalmıştır. O tarihten 18 gün sonra 1912=1331 senesi 17 Kânunuevvel = 7 Muharrem Salı günü büyük devletlerin İsmail Kemal riyâsetindeki muvakkat Arnavut hükûmetinin «istiklâl»ini tanınması, Avusturya ile İtalya'nın ötedenberi alâkadâr oldukları Arnavutluğa üçüncü bir devlet olarak Sırbistan'ın da hulûl etmiş olmasını hoş görmemelerinden ve hattâ bundan dolayı Rusya ile Avusturya'nın bir-birine karşı askeri tedbirler ittihâzına başhyarak umumî sulhü tehlikeye düşürmüş olmalarındandır: Yukarda bahsettiğimiz Londra konferansı Arnavut istiklâlini tasdik etmek ve Sırbistan'la Karadağı da Arnavutluk'dan çekilmiye dâvet etmekle Avrupa sulhünü muhâfaza etmek istemiştir.

B) 1913 = 1331 harekâtı: Garp cephesinde bu yeni senenin ilk mühim vak'ası, dört aylık bir mukavemetten sonra Yunan ordusunun muhâsara ettiği Yanya'nın 6 Mart=27 Rebî'ül-evvel Perşembe günü sukutudur. Bundan sonra 17 Mart=8 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü Yunanlılar Argyrocastro=Ergeri sancak merkezine girmiş ve 25 Mart=16 Rebî'ül-âhir Salı günü Orta-Arnavutluk'daki Scumbi = İşkombi boylarında Câvid Paşa fırkası Sırp ordusuna teslim olmuştur. Artık Türk hâkimiyetinin Rumeli'de yegâne mukavemet noktası Hasan Rızâ Paşa'nın müdâfaa ettiği İşkodra'dan ibarettir; fakat maatteessüf Paşa'nın maiyyetinde Jandarmadan yetişme bir hân vardır: Sultan Hamid'in imparatorluk siyasetinden istifade ederek bir çok emsâli gibi sivrilmiş olan ve Türk milletinden evvel efendisine ihânet eden bu eski Draç meb'usu Es'at Paşa Toptâni ismindeki Arnavut döküntüsü için 1909 = 1327 vukuâtının «27 Nisan» fıkrasına bakınız. Es'ad Toptâni 30 Kânunusânî=21 Safer Perşembe günü zavallı Hasan Rızâ Paşa'yı kahbece öldürtüp yerine geçmiş ve derhal Karadağlılarla gizli muhâbereye girişmiştir: Karadağ Hâriciyye nâzırı bizzât İşkodra'ya gelip bu hâinle görüştükten sonra mesele halledilmiş ve nihayet 22 Nisan=15 Cumâda-l-ülâ Salı günü Es'ad Toptâni İşkodra'yı Karadağlılara teslim etmiştir! Fakat yukarda bahsettiğimiz Avusturya-Rusya ihtilâfından dolayı büyük devletler Arnavutluğun sözde istiklâline karar verdikleri için Karadağ sâhillerine harb gemileri göndererek nümâyiş yaptırıkları için Karadağ hükûmetçisi nihayet İşkodra'dan el çekmiye mecbur olmuş ve işte bunun üzerine 14 Mayıs = 7 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü Karadağlıların tahliye ettikleri şehir Düvel-i-muazzama kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.

3 — «Deniz harekâtı»: Balkan müttefiklerinden yalnız Yunanistan'ın deniz kuvveti varsa da Osmanlı donanması onunla bile başa çıkamayacağı için Adalar-denizi'ne çıkamayıp yalnız Karadeniz'de boy gösterebilmiş ve harb başlar başlamaz 1912 = 1330 senesi 19 ve 20 Teşrinievvel = 8 ve 9 Zülka'de Cumartesi ve Pazar günleri Bulgaristan sâhillerine taarruz ederek Varna ve havâlisini bombardman etmiştir: Fakat buna mukabil 20 ve 21 Teşrinievvel = 9 ve 10 Zülka'de Pazar ve Pazartesi günleri Yunan donanması Tenedos = Bozcaada ile Lemnos = Limni adalarını ve ondan sonra da 17 Teşrinisânî = 7 Zühicce Pazar günü Nikaria/icaria = Karyot adasını, 21 Teşrinisânî = 11 Zühicce Perşembe gününden 20 Kânunuevel 1912=10 Muharrem 1331 Cuma gününe kadar Midilli'yi ve 24 Teşrinisânî=14 Zühicce Pazar gününden 3 Kânunuevvel=23 Zühicce Salı gününe kadar da Sakız'ı işgal etmiştir. Miralay Lamouche Yunanlıların 13 Teşrinisânî = 3 Zühicce Çarşamba gününden 20 Kânunuevvel = 10 Muharrem Cuma gününe kadar Bozcaada, Limni, İmbros = Imroz, Thassos=Taşoz, Samothraki/Samothrace = Semendirek/Semadirek/Semedrek ve Mytilène = Midilli adalarını zabettiklerinden bahsetmektedir: İşte bu suretle İtalyan işgalinde bulunan 13 ada hâric olmak üzere bütün Türk adalarını Yunanlılar bir hamlede zaptedivermiş ve netice

olarak Osmanlı teşkilâtındaki «Cezâir-i-Bahr-i-Sefid vilâyeti» artık tamamıyla elden çıkmıştır. Bu feci âkibette bizim donanma erkânının mes'uliyet derecesi maatteessüf belli değildir : Çünkü bizde gûyâ bir meşrutiyet ve binnetice mes'uliyet mevcut olduğu halde hiç bir kimseden hiç bir millî felâketin hesabı sorulmamıştır! Karada bütün Rumeli elden çıkmış ve hiç kimse mes'ul olmamış, denizde bütün adalar elden gitmiş ve hiç kimseden hesap sorulmamıştır : Bizim meşrutiyet işte böyle «Nev'i şahsına münhasır» mes'uliyetsiz bir meşrutiyettir! Yalnız bu tuhaf meşrutiyet, devlet küçüldükçe sürülerle kahramanlar yetiştirmiştir.

Osmanlı donanmasının Çanakkale-boğazı'nı abluka eden Yunan donanmasına karşı mevcudiyet göstermek için yaptığı bir huruç hareketi de vardır : 1912 = 1331 senesi 17 Kânunuevvel = 7 Muharrem Salı gününe tesadüf eden bu hareket boğazın önünde cereyan eden imroz deniz harbiyle neticelenmiş, iki taraftan da bir takım gemiler yaralanmış ve bilhassa Yunanlıların Averof zırhlısı bizimkilerden fazla hasara uğramış, fakat buna rağmen Osmanlı donanması bâzı şüpheli vaziyetlerden dolayı tâmir bahânesiyle içeri çekilmiş ve tabii Yunan ablukası devam etmiştir. — Balkan harbine nihayet veren sulh için aşağıki senenin «30 Mayıs» fıkrasına bakınız).

15 Teşrinievvel = 4 Zülka'de, Salı: Osmanlı-İtalyan sulhüne âit Ouchy muâhedelerinin imzâsı.

(İsviçre'deki Lausanne = Lozan şehrinin iskelesi olan Ouchy'de imzalanmış olduğu için, bu muâhedeye «Lozan muâhede» diyenler de vardır. — «İttihad ve Terakki»nin sukutundan evvel Said Halim Paşa Lozan'a gidip 12 Temmuz = 27 Receb Cuma gününden itibaren İtalyanlarla bir takım gizli müzâkerelere girişmişse de bir netice çıkmamış ve nihayet yukarıki fıkrada gördüğümüz Balkan harbinin tahakkuku, Gazi-Ahmed Muhtar Paşa kabinesini Trablus meselesinin bir an evvel tasfiyesine mecbur etmiştir : Bu mesele için yukarıki sene vukuâtının «28 Eylül» fıkrasına bakınız. — Bu sulhün akdinde Osmanlı murahhasları Mehmet Nâbi ve Rumbeyoğlu Fahrüddin Beyler, İtalyan murahhasları da Pietro Bertolini, Giuseppe Volpi ve Guida Fusinato isimlerindeki diplomatlardır. — Bu gün imzâ edilen gizli muâhede dört parçadan mürekkeptir : İlk üç parçası gizli ve 18 Teşrinievvel = 7 Zülka'de Cuma günü imzalanan dördüncü vesika da alenidir. Evvelâ gizli vesikaların imzâ edilmesine sebep, Türkiye'nin Trablus'la Bingazi'yi İtalya'ya terketmiş gibi görünmemek için bir muhtâriyet fermânı neşretmesine karar verilmesi ve İtalya'nın da harb içinde neşrettiği ilhak kanuniyle muâhede mucibince Hilâfet makamına verilen hakları te'lif edecek bir beyannâme neşrine lüzum görmesidir. — İlk gizli vesikalarla 18 Teşrinievvel tarihli 11 maddelik alenî muâhedenin başlıca esasları şöyle sıralanabilir :

1 — Türkiye Trablusgarp ve Bingazi'yi, İtalya da işgal ettiği adaları derhal tahliye edecektir : «Bu maddeye rağmen İtalyanların adaları derhal tahliye etmemiş olmalarının sebebi, Balkan harbi esnâsında Yunan donanmasının işgaline mâni olmak bahânesidir»;

2 — İslâm dininin istiklâlini kabul eden İtalya hutbelerde Halifenin ismi zikredilmesine, pâdişahın «Nâib-üs-Sultan» ünvânıyla bir mümessil bulundurmasına, bu mümessilin tahsisâtını mahallî vâridattan almasına, Trablusgarp ve Bingazi kadısının Mesihat makamı tarafından tâyin edilmesine ve bu kadının intihâb edeceği «Nâib»lere de mahallî vâridattan aylık verilmesine, Evkaf'ın istiklâline, yerli eşrafın da iştirâk edeceği bir meclis tarafından yeni idare esaslarının tanzimine muvâfakat etmiştir;

3 — Nâib-üs-Sultân ile kadının tâyininden evvel Bâb-ı Âlî İtalya hükûmetinin muvâfakatini istihsâl edecektir;

4 — Trablus ve Bingazi'den Düyûn-ı Umumiyye'ye para verilmekte devam edilecek ve senevî taksit mîkdarı iki milyon İtalyan lîretinden, yâni takriben 90 bin Osmanlı altınından aşağı olmayacaktır;

5 — Kapitülasyonların ilgası hususunda İtalya hükümeti Türkiye'ye yardım edecektir.

Netice itibariyle Hakkı ve Mahmud Şevket Paşaların afedilmez gafletleri yüzünden «Afrika-i-Osmâni» denilen iki muazzam eyaletimiz elden gitmiş ve buna mukabil bir müddet harbe iştirâk etmiş olan «Kahramân-i-Hürriyet» Enver Bey «İttihad ve Terakki» matbuâtında «Bingazi kahramânı» ünvanını kazanmıştır!).

29 Teşrinievvel = 18 Zülka'de, Salı: Gazi-Ahmed Muhtar Paşa'nın isti'fâsiyle Şûrây-ı-Devlet reisi Kâmil Paşa'nın dördüncü ve sonuncu sadâreti.

(İsti'fânın sebebi, Balkan harbindeki mağlûbiyetlerin teselsülü ve Kâmil Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendi'nin Muhtar Paşa'ya karşı cephe almış olmasıdır; işte bundan dolayı Ahmed Muhtar Paşa'nın istemiyerek isti'fâ ettiğinden bahsedilir: Sadâret müddeti bu senenin 22 Temmuz = 7 Şa'ban Pazartesi gününden itibaren 3 ay, 8 gündür).

1 Teşrinisâni = 21 Zülka'de, Cuma : Sultan Hamid'in Selânik'den İstanbul'a nakli.

(İkinci Abdülhamid'in hal'edildiği günü tâkib eden gece-yarısı Selâniğ'e sevkı için yukarda 1909 = 1327 vukuâtının «27 Nisan», fıkrasına bakınız. Bu sefer İstanbul'a naklinin sebebi, Balkan harbinde Rumeli'nin düşman istilâsına uğraması ve Selânik'den de artık ümit kesilmiş olmasıdır. Kendisini getirmek için hükûmetin iltimâsiyle Alman sefâreti maiyyetine me'mur Loreley harb gemisi İstanbul'dan Selâniğ'e gitmiş ve her halde gelmesini te'min etmek üzere dâmatlarından Abdurrahman-Paşa-zâde Ârif Hikmet ve Mehmet Şerif Paşalar da bu Alman gemisiyle hareket etmişlerdir. Dâmat-Şerif Paşa'nın bu tarihi vazifesi hakkındaki gayr-i münteşir eserinden İbn-ül-Emin'in naklettği izâhâta göre, Selânik'de bulunduğu müddetçe kendisine gazete verilmediği için ahvâl-i âlemden bihaber kalan büyük pâdişah Balkan ittifâkına ve Bâb-ı-Âlî'nin öyle bir ittifaktan haberdar olmamasına hayret ederek:

— Sefaretlerde elçiler, ataşemiliterler var; bunlar şimdiye kadar uyumuş mu? Dört devlet ittifak etmiş de bu olan biten şeyler haber alınmamış mı? Ben makamda bulunduğum müddetçe bunların arasında nifâk ilkaasına çalıştım! demiştir; hattâ meşhur bir rivayete göre Balkan ittifakını ilk duyduğu zaman :

— Kiliseler meselesini hallettiniz mi? diye sormuş ve halledildiği söylenince ittifakı tabii bulmuştur: «İttihat ve Terakki»nin tarihî bir hamâkat şâh-eseri olan bu Kiliseler meselesi için yukarda 1910 = 1328 vukuâtının «3 Temmuz» fıkrasına bakınız. Gene İbn-ül-Emin'in Dâmat-Şerif Paşa'dan naklettiğine göre Sultan Hamid ilkönce Selânik'den ayrılmak istememiş ve kendisine tehlikeden bahsedilince:

— Ben de bir silâh alırsın, askerle beraber müdâfaada bulunurum; ölürsem şehid olurum; ben zâten ölmüş bir adamım!

demiş ve bir aralık da:

— Allah bu hallere sebep olanları Kahhâr ismiyle kahreylesin. Şimdi devlet ne hâle geldi!

diye otuz üç sene muhâfaza ve idâre ettiği imparatorluğun üç dört sene içinde uğradığı ve uğratıldığı fecî âkıbetten şikâyet etmiştir: O tarihten senelerce sonra Cumhuriyet devrini Ankara mahkemesinde İttihatçı döküntüleri muhâkeme edilirken Müddai-i-umumî Necib Ali iddiâ-nâmesini okuduğu gün

Sultan Hamid'in selefinden tesellüm ettiği imparatorluğu İttihad-ve-Terakki'ye olduğu gibi teslim ettiği halde, onların bir kaç senede inkırâza uğrattıklarını söylemek suretiyle zavallı Sultan Hamid'in o şikâyetinde ne kadar haklı olduğunu resmen te'yid etmiştir. — Sultan Abdülhamid, dâmatlarının istirhamları üzerine nihayet Selânik'den İstanbul'a dönmiye muvâfakat etmiş, fakat hükûmetin istediği gibi gece değil, gündüz karaya çıkacağını söylemiştir: İbn-ül-Emin «Loreley»in Hicri 22 Zülka'de 1330 = Rumî 20 Teşrinievvel 1328 günü sabahlayın İstanbul'a geldiğinden bahsederse de, «Tanin»in yerine neşredilen «Renin» gazetesinin o tarihte çıkan nüshasında «Dün gece geç vakit» gelip Beylerbeyi sarayına çıkarıldığı hakkında bir fıkra vardır; işte o fıkraya nazaran bu sabah erkenden karaya çıkmış olması lâzımgelir. — Sultan Hamid ölünceye kadar Beylerbeyi sarayında yaşamıştır: Aşağıda 1918=1336 vukuâtının «10 Şubat» fıkrasına bakınız. — Gidip gelme günleri de dâhil olmak üzere Sultan Abdülhamid'in İstanbul hâricinde geçirdiği müddet 3 sene, 6 ay, 3 gündür).

1913 = 1331

23 Kânunusânî = 14 Safer, Perşembe, Ezânî saat 10,2 = Zevâlî 3,15 : «Bâb-ı Âlî baskını», İttihad-ve-Terakki komitesinin kanlı zorbalığı, Kâmil Paşa'nın cebren iskaatı ve Mahmud Şevket Paşa'nın sadâreti.

(İkinci meşrutiyetin ilânında ve «31 Mart», vak'asında orduya istinâden iş başına gelip vaziyetini tahkim eden İttihad-ve-Terakki komitesi asker ocağını siyasetle ifsâd etmesinin cezâsını çekerek nihayet «Halâskâr zâbitan grubu»nun tazyikıyla yıkıldıktan sonra boş durmamış, tekrar orduyu elde ederek yeniden iş başına gelmek için hararetili ve gizli bir faaliyete girişmiştir. Komitenin bu faaliyetini kolaylaştıran başlıca âml, kendi kuvvetinden ziyâde Ahmed Muhtar ve Kâmil Paşa kabinelerinin za'fında gösterilebilir. Düşman ordularının İstanbul kapularına dayandığı sırada İttihatçılar türlü türlü dolaplar çevirmişlerdir:

1 — Asker içinde bozgunculuk yapmışlar, Anadolu efrâdına Rumeli'nin kendi vatanları olmadığından bahsederek hükûmetin kendilerini boş yere kırdırıldığından bahsetmişlerdir: Bu mesele hakkında o zamanki Dâhiliyye nazırı Reşid Bey'in hâtıratında bir hayli tafsîlât vardır; hattâ bu yüzden bir çok İttihatçılar Divân-ı harbe verilmiş, sonraları Dâhiliyye nezâretine kadar yükseltilen eski Jandarma zâbitlerinden İsmail Canbolat isminde bir komiteci kendisini Divân-ı harbe dâvet için evine gelen bigünâh bir askerî inzibat me'murunu öldürüp yakalandıktan sonra hapishânedan kaçırılmış ve hükûmeti mağlûbiyyet yüzünden sukuta mahkûm etmek için yapılan bu düşmanca propagandayı meşrû göstermek isteyen İttihad-ve-Terakki kodamanları harbin neticesi ne olursa olsun Düvel-i muazzama «Statu quo»nun değiştirilmeyeceğini ilân etmiş olmak itibariyle ordunun mağlûb olmasından dolayı hiç bir zarar gelmeyeceğinden dem vurmuşlardır! Bu mesele için yukarıki senenin «8 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız.

2 — İttihatçılar «Halâskârân», grupuna mensub olmiyan zâbitlerden bir çoklarını elde etmişler ve ordudaki eski mensuplarını da siyasî faaliyete sevketmişlerdir: Meselâ Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey'in hâtıratına göre Çatalca'da İstanbul müdâfaasıyle meşgul askerin binbaşılardan biri şehzâde Abdülmecid Efendi'ye bir telgraf çekerek ordunun galeyan hâlinde bulunduğunu bildirmiş ve Mecid Efendi de bu telgrafı pâdisaha takdim etmiştir! Öyle bir zamanda vatanın varlığıyla oynamaktan çekinmiyen İttihad-ve-Terakki komitesinin bu menfi ve mühlik faaliyeti esnasında elde ettiği en mühim askerî şahsiyyet, «Halâskârân» grubunun reisi vaziyetinde bulunan Harbiye nazırı ve Baş-kumandan vekili Nâzım Paşa'dır: Tal'at, Enver, Cemal vesairenin bu gaafil Baş-kumandanla temâsını son-

radan Sadr-ı-a'zam olan Mısırlı Said Halim Paşa te'min etmiş, Nâzım Paşanın eski dostu olan Said Halim Paşa'nın yahsında bir takım toplantılar olmuş, İttihad-ve-Terakki erkânı Sadr-ı-a'zam Kâmil Paşa'nın harpten sonra kendisini Divân-ı-harbe verip ordunun mağlûbiyyetinden dolayı mahkûm ettireceğinden bahsederek çok saf bir adam olan Nâzım Paşa'yı mensub olduğu hükûmet aleyhine çevirmiş ve hattâ zavallı adamcağız İttihatçılar iş başına geldikleri takdirde kendisinin Sadr-ı-a'zam olacağına bile inandırılmıştır! O sırada İttihad-ve-Terakki'nin ordu içindeki bozgunculuğu ve bütün memleketteki ihtilâl tertibâtı hakkında Polis raporları alan Dâhiliyye nâzırı Reşid Bey harb vaziyetinden dolayı bunlara karşı fevkalâde tedbirler ittihazı için Meclis-i-Vükelâda pek çok uğraşmış ve hattâ Trabzon'da elde edilen bir ihtilâl vesikasını da delil olarak ibraz etmişse de, tabii zamanların kanun zihniyyetine saplanan ve harb hâlinin fevkalâde icâbâtını takdir edemiyen diğer vükelânın gevşekliği hükûmetin hiç bir tedbir ittihazına imkân bırakmamıştır! Bilhassa Nâzım Paşa artık İttihad-ve-Terakki'nin müdâfil vaziyetindedir: Hattâ bir gün Meclis-i-Vükelâ'da yerinden fırlayarak Reşid Bey'e Enver'le arkadaşlarının siyasetle uğraşmayacakları hakkındaki kendisine «Şahsi ve askeri nâmusları üzerine» yemin ettiklerinden bile bahsetmiştir!

3 — İstanbul polis kadrosunun müüm bir kısmı komitenin adamlarından mürekkeptir. Bunların birdenbire değiştirilmesi kaabil olamadığı için İttihatçılar hükûmetin bütün tedbirlerinden haberdardır; fazla olarak Nâzım Paşa'nın cemiyet tarafından Bingazi'den İstanbul'a dâvet edilmiş olan Enver'i kolordu erkân-ı-harp reisliğine ve Cemal'i de Menzil müfettiş-i-umumiliğine tâyin etmesi İstanbul'daki askerin mühim bir kısmını İttihad-ve-Terakki'nin eline geçirmekle neticelenmiştir.

4 — Sadr-ı-a'zam Kâmil Paşa da Dâhiliyye nâzırı Reşid Bey gibi şiddetli tedbirler ittihazına tarafdâr olduğu halde, ordunun başında âdetâ diktatör kesilmiş olan Nâzım Paşa'dan çekindiği için bir şey yapamamıştır: Hattâ isti'fâ edip yeni kabineyi tekrar kendisi teşkil etmek suretiyle Nâzım Paşa'yı açıkta bırakmayı bile düşünmüşse de, o şekli de tehlikeli bulmuştur.

5 — Safderunlukta hamâkat derecesini bulan Nâzım Paşa'nın akla sığmayacak icraâtından biri de bozgunculuklarından dolayı tevkif edilip Divân-ı-harbe verilmiş olan İttihad-ve-Terakki komitecilerinin hepsini birden tahliye edivermiş olmasıdır.

Komitecilikle eşkıyalığı Makedonya bulgarlarından öğrenmiş olan İttihad-ve-Terakki yetecilerinin tasarladıkları kanlı baskın için her halde bundan müsâit bir vaziyet tasavvuru kaabil değildir; akıllarınca parlak bir vesile de bulmuşlardır: Balkan devletleriyle yapılan Londra sulh müzâkerelerinin neticelenmesine mâni olan Edirne ve Adalar meselesinden dolayı «Düvel-i-sitte/Düvel-i-muazzama», denilen altı büyük devletin İstanbul elçileri 17 Kânunusânî = 8 Safer Cuma günü Bâb-ı-Âlî'ye müsterek bir nota vererek Edirne'nin Bulgaristan'a terkiyle Midye-Enez hattının hudud olarak kabulünü ve Adalar mukadderâtının da Anadolu emniyeti nazar-ı-îtibâra alınmak şartıyla kendilerine bırakılmasını istemişlerdir. Bu iki şart kabul edilmeyişi takdirde tabii harbe devam edilecektir; fakat ordu mağlûb olmuş, bütün Rumeli elden çıkmış ve Bulgar ordusu Çatalca'ya dayanıp İstanbul'u tehdide kalkışmış olduğu için devletin artık harp kaabiliyyeti kalmamıştır: Netice olarak ne Edirne verilebilir, ne harbedilebilir! İşte bu fâsîd dâire karşısında hükûmet Bâb-ı-Âlî baskınının bir gün evvel 22 Kânunusânî = 13 Safer Çarşamba günü Dolmabahçe sarayının üst katındaki büyük salonda vükelâ ve âyan a'zâsıyla askeri ve mülki devlet-adamlarından mürekkep fevkalâde bir «Şûrây-ı-Umumî» toplamış, mesele uzun-uzadıya müzâkere edilmiş, devletin artık harbe devam edemeyeceği tesbit edildikten sonra Edirne meselesi millî haysiyeti kurtaracak bir tesviye şekline bağlanmış ve işe bu esaslar dâhilinde devletlere verilecek cevâbın hazırlanması Hâriciyye nezâretine havâle edilmiştir. Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey'in hâtıratında Sadr-ı-a'zam Kâmil Paşa'nın kaleme aldığı cevâbî notanın sureti vardır: Bu vesikaya göre Edirne'nin Bulgaristan'a terkinin kabul etmiyen hükûmet şehrin bitaraf ve serbest olmasını, devletlerin tasdikıyla Bâb-ı-Âlî tarafından bir mutasarrıf ve

Meşihat tarafından bir kadı tayinini, Meclis-i-idâre a'zâsının ahâli tarafından intihâbını, mahallî jandarma ve polis kuvvetleri teşkilini, maaşların mahallî bütçeden tesviyesini, bütçe açıklarının Türk hazinesince kapatılmasını ve dinî ve millî günlerin eskiden olduğu gibi tes'îdini teklif etmiştir. Cevâbî notanın bu esaslarını ittihatçıların bilmemesi kaabil değildir: Çünkü bunları tesbit eden «Şurây-ı-Umumi» a'zâsı içinde kendi taraftarları da vardır.

Hazırlanacak nota metnini tedkik için Meclis-i-vükelânın bu 23 Kânunusânî = 14 Safer Perşembe günü öğleden evvel ictimâ etmiş olmasına aldanarak cevâbî notanın Düvel-i-muazzama elçiliklerine gönderilmiş olduğuna hükmeden itti-had-ve-Terakki komitesi efkâr-ı-umumiyyeye karşı Kâmil Paşa kabinesini Edir-ne'yi Bulgaristan'a terketmiş gibi göstermek ve işte buna istinaden Bâb-ı-Âlî baskınına millî bir galeyan şekli vermek istemiştir! Halbuki hükümet Edirne'nin Bulgaristan'a terkinî kabul etmediği gibi, notayı da henüz göndermemiştir. Bas-kın hareketinin başında, 1908 = 1326 daki meşrutiyet hareketinde dağa çıkan-lardan «Kahramân-ı hürriyet» Enver Bey vardır: Muhtelif yerli ve ecnebî men-bâlarında Enver'in yanındaki baskıncıların mîkdârı 17, 20-30, 30-40 ve hattâ 200 kadar gösterilirse de bunların hiç biri doğru değildir. O gün tesâdüfen Bâb-ı-Âlî'nin önünden geçerken gördüğüm manzaraya göre Enver'in etrâfındakiler 8-10 kişiden fazla değildi: Enver Bey kır bir ata binmişti, diğerleri kâmilan yayandı; ellerinde birer küçük bayrak vardı; ben Bâb-ı-Âlî'nin dış kapısına yakla-şırken onlar da Cağaloğlu tarafından sür'atle geliyorlardı; Reşid Bey'in hâtirâ-tında söylediği gibi bunlar hakikaten «Cem'iyet-i beşeriyenin en müstekreh tortularındandı»; Enver'in bindiği kötü beygirin dizginlerini iki tarafından iki çeteci tutuyor, hepsi birden ve hiç durmadan tuhaf bir külhanbeyi telâffuzıyla:

— Yaşşassin Enver Bey, Yaşşassin millet!

diye bağırıyorlardı. Bunların içinde Tal'at Bey yoktu; miralay Lamouche'un ifâdesinden anlaşıldığına göre o meşhur komitacı bir kaç zâbit ve softayla be-raber daha evvel gelip içeri girmişti. Bâb-ı-Âlî'nin alt katında her ihtimâle karşı Dâhiliyye nâzırı Reşid Bey'in koydurduğu bir muhafız bölüğü vardı: itti-had-çılar bir gün evvel o muntazam bölüğü ustalıkla değiştirip yerine acemi efra-tın mürekkep derme-çatma bir müfreze koydurmuşlar ve başına da bir itti-had-çı zâbit koymuşlardı: Enver'le etrâfındaki yaygaracı çeteciler gürûhu bi-nek taşına geldiği zaman işte bu zâbitle bir miktar asker ortaya çıkdıysa da, atından inip merdivenden çıkmıya başlıyan Enver Bey zâbiti yanına çağırıp kısa bir emir verdi; zâbit askerlerini alıp Bâb-ı-Âlî'nin arka tarafındaki Nallı-mescid önünde silâh çattırdı ve hiç bir şeye karışmadı! Eğer o anda o mechul zâbit isteseydi, baskıncılarla elebaşlarının hepsini yakalar ve Türkiye'yi birinci cihan harbine sürüklüyecek bir Balkan komitesinin yeniden iş başına gelme-sine mâni olarak memleketin mukadderâtını değiştirebilirdi! Fakat öyle ol-madı: Enver'le adamları derhal içeri daldı; içerden bir kaç silâh sesi aksetti.

O sırada pâdişahın bâzı irâdelerini tebliğ için saraydan gelen Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey'le görüşmek üzere Sadr-ı-a'zam Kâmil Paşa Meclis-i-vükelâ'dan kalkıp Sadâret odasına geçmişti; Gerek Ali Fuad Bey'in, gerek Meclis-i-Vükelâ-da bulunan Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendî ile Dâhiliyye nâzırı Reşid Bey'in hâtirâtlarında ve Kâmil Paşa'nın torunu olan Hikmet Bayur'un «Türk inkılâp tarihi»nde izah edildiğine göre dışardan akseden gürültü üzerine gaafil ve mağ-rur Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili Nâzım Paşa yerinden fırlayıp ne olduğunu anlamak için sofaya çıkmıştır: Silâh seslerinden ürken zavallı Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendî odunluğa saklanmış, vükelânın çoğu Anadolu ve Bağdad demir-yolları Müdür-i-umumîsi Huguenin'le diğer bir iki ecnebinin bu-lunduğu odaya ilticâ etmiş ve yalnız Reşid Bey'le Evkaf nâzırı Zıyâ ve Bahriye nâzır vekili ferik Rüstem Paşalar Meclis-i-Vükelâ salonunda kalmıştır.

Vak'ının kanlı safhaları Dış/Büyük sofa ile İç/Küçük sofada cereyan etmiştir: Kâmilan müsellâh olan baskıncılar dış-sofada kendilerine silâh çeken Sadâret yâveri Nâfiz Bey'le Harbiye nezâreti yâverlerinden Kıbrıslı-Tevfik Bey'i, Sa-dâret dâiresi kapısında duran iki nöbetçi neferini ve isimleri mâlûm olmyan diğer altı kişiyi derhal vurup öldürmüşlerdir. Kendilerinden de Cem'iyet mu-

rahhaslarından ve eski mülâzımlardan Mustafa Necib Bey isminde biri öldürülmüştür; dış-sofa mücadelesinde netice olmak on bir kişi telef olduktan sonra, başlarında Tal'at'la Enver bulunan çeteciler iç-sofaya dalarken kapıdaki sivil polis komiseri Celâl Efendi'yi öldürdükleri sırada Harbiye nâzırı Nâzım Paşa ile karşılaşmışlardır. Kendisini Sadâret va'dile aldatan komitecileri ellerinde tabancalarla gören safderun Harbiye nâzırının bilhassa siyasetle uğraşmayacağı hakkında kendisine «Şahsî ve askerî nâmusu üzerine» söz vermiş olan Enver'le münâkaşaya tutuştuğundan bahsedilir. Ali Fuad Bey'in hâtıratına göre hepsine birden çıkışımıya kalkışan Nâzım Paşa :

— Pezevenkler, siz beni aldattınız! Bana verdiğiniz söz böyle miydi?

demiş ve tam işte o sırada bir kurşunla yere devrilip biraz sonra can vermiştir. Nâzım Paşa'nın kaatilinde ihtilâf vardır: Bir rivayete göre Enver ve diğer bir rivayete göre de komiteci zabıtlardan Yakup Cemil vurmuştur. Bu siyasî şakaavet hâdisesi netice itibariyle on üç kişinin hayatına mal olmuş demektir.

O sırada 83-84 yaşlarında bulunan ihtiyar Sadr-ı-a'zam Kâmil Paşa büyük bir metânet göstermiş ve Enver'le Tal'at Sadâret odasına dalıp isti'fâ teklif ettikleri zaman, harp vaziyetinin vahâmetinden ve devletin mârûz olduğu tehlikelerden bahsederek nasihat etmek istemişse de mütemâdiyen sözünü kesen Talat'ın sert bir sesle:

— İsti'fâ, isti'fâ!

diye bağırıp çağırması üzerine kalemi eline almış, «Cihet-i askeriyyeden vuku' bulan teklif üzerine» kaydıyla başlayan bir isti'fânâme yazmış ve zorbaların ısrarıyla nihayet bu ibârenin başına «Ahâli ve» kelimelerini ilâveye mecbur olmuştur.

O sırada dışarı çıkan bir kaç tabancalı çeteci Bâb-ı-Âlî'nin önüne biriken 40-50 kişilik meraklılar kütlesinin arasından geçip karşıki köşede bulunan eski «Ma'zûlîn kırâathânesi»ne girerek ve içerdikleri silâhla tehdid ederek:

— Ulan tû! Ne duruyorsunuz? Vatan gidiyor, din gidiyor, alçaklar!

diye zorla dışarı çıkardıktan sonra Tekbir getirmeye başlamışlardır! Tam işte o sırada Enver Bey isti'fâ kâğıdı elinde olduğu halde binek taşında görünmüş ve kaşlarını çatıp parmağını ağzına götürerek halka sükût işareti verdikten sonra kabinenin isti'fâ ettiğini, kendisinin de şimdi saraya gidip Zât-i Şahâneye arzedeceğini ve yeni kabinenin Mahmud Şevket Paşa veyahutt İzzet Paşalardan biri tarafından teşkilî muhtemel bulunduğunu söylemiş ve derhal Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendi'nin otomobiline selleme hü-s-selâm atlıyarak Dolmabahçe'ye hareket etmiştir. Komitenin meşhur «Hatîb-i şehri» Ömer Nâci'nin sahneye çıkması işte o sıradadır: Sağ elindeki kocaman tabancayı mütemâdiyen sallıyarak sol eliyle dizini yumruklayan bu müteheyyic, coşkun ve taşkın «Hatîb-i şehir», binek taşının üstünde kendinden geçmiş gibi görünerek hiç durmadan:

— Edirne gidiyor, din gidiyor, vatan gidiyor!

diye ateş püskürüyor ve başka bir şey söylemeyip hep bu kelimeleri tekerliyordu. Bir aralık Kâmil Paşa'ya müdhîş bir külhanbeyi küfrü savurarak tabancasını sağ tarafındaki pencereye doğru uzattı ve sanki Paşa oradaymış gibi tetiği çekmek istedi; fakat etrafındaki çeteciler:

— Yapma Nâci Bey, bize bağışla, elini kirletme!

diye mâni olur gibi davrandılar. O sırada binek taşının üstündeki cümle kapısının sağ tarafında gördüğüm Zıyâ Gökâlp'a yaklaştım; daha evvelden tanımış olduğum Tal'at Bey de bir aralık yanıma geldi; vak'anın neden çıktığını sordum; Zıyâ Bey :

— Edirne'yi düşmana veren kabineyi millet devirdi!

dedi ve kendilerinin de inanmadığı bu söze ikisi de güldü. — Tal'at Bey o sırada birdenbire kayboldu ve bir müddet sonra gelip bütün vilâyetlere «Dâhiliyye nâzır vekili», imzâsıyla bir telgraf çektiğini Zıyâ Gökâlp'a haber verdi: Sahte nâzır vekili bu tâmininde Kâmil Paşa kabinesinin Edirne ile adaları düşmana verdiği için millet tarafından ıskaat edilmiş olduğundan bahsetmişti! Tabii bunların hepsi yalandı: Kendisi Dâhiliyye nâzır vekili değildi ve Kâmil Paşa da Edirne'yi düşmana vermemiş ve hattâ cevâbi notasını bile henüz sefâ-

retlere göndermemişti! Biraz sonra Enver Bey, Baş-Mâbeynci Hâlid Hürşid Beyle beraber saraydan avdet etti ve Mahmud Şevket Paşa'nın sadârete, Er-kân-ı Harbiyye-i-Umumiyye Reisi İzzet Paşa'nın da Baş-kumandan vekillikğine tâyin edildiğini binek taşından halka tebliğ ettikten sonra:

— Pâdisâhım çok yaşa!

dedi ve artık mahşerleşen kalabalık da tekrar etti. — Eski vükelânın çoğu biraz sonra serbest bırakılmış, yalnız Sadr-ı-a'zam Kâmil Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Cemalüddin Efendi o gece orada alkonarak sabaha karşı birer zâbitle evlerine gönderilmiş ve Dâhiliyye nâzırı Reşid Bey'le Mâliye nâzırı Abdürrahman Efendi baskın esnasında Cemal Bey/Paşa'nın der'uhde ettiği İstanbul muhâfızlığı dâiresine gönderilip bir odaya kapatılmışlardır! — İşte bu misli görülmemiş kanlı baskın üzerine tabii artık devletin mukadderâtına «İttihad ve Terakki» denilen Balkan çetesi kat'î surette hâkim olmuş demektir: idâre-i-örfiyyesiyle, «Bekir-Ağa bölüğü» denilen askerî tevkifhânesiyle, dar-âgaçlarıyla, sansürüyle, muazzam bir hafiyye şebekesiyle ve İstanbul-Muhâfızlığı denilen askerî ve siyasi emniyet teşkilâtıyla kaahir bir tedhiş idâresi ve müdhiş bir komite hâkimiyeti kurulmuş, bu kanlı oligarşiye «Meşrutîyyet» denilmekte devam edilmiş, fakat örfi ve keyfi zulümlere daha o akşamdan başlanarak başta Ali Kemal, Rızâ Nur, Gü-mülcüneli-İsmail vesaire olmak üzere birçok muhâlifler bilâ-sebebe tevkif edilip Bekir-Ağa bölüğüne tıkmış ve birkaç gün sonra da Kâmil Paşa ile Şeyh-ül-İslâm Cemalüddin Efendi, Dâhiliyye nâzırı Reşid, Mâliye nâzırı Abdurrahman, muharrir Ali Kemal ve doktor Rızâ Nur Beyler hudut hâricine atılmıştır! Sultan Hamid'e «Zâlim», diyenler işte böyle «mazlûm»lardır.

Kâmil Paşa'nın bu dördüncü ve sonuncu sadâreti yukarıki senenin 29 Teşrinievvel = 18 Zülka'de Salı gününden itibaren 2 ay, 25 gün sürmüş, sukutundan sonra memleketi olan Kıbrıs'a gidip Bâb-ı-Âli vak'asından 9 ay, 22 gün sonra bu senenin 14 Teşrinisânî = 14 Zülhicce Cuma günü Lefkoşa'daki evinde kalb sekte-sinden ölmüştür.

Yeni Sadr-ı-a'zam Mahmud Şevket Paşa her şey olup bittikten sonra zevâlf saat 8,30 = 20,30 da Bâb-ı-Âli'ye gelmiş ve halka bir kaç söz söyledikten sonra dağılmalarını emretmiştir. — Edirne'yi gûyâ kurtarmak iddiâsiyle Bâb-ı-Âli'yi basıp hükûmeti zabtetmiş olan İttihad-ve-Terakki komitesi Kâmil Paşa'nın kabul etmediği şartı biraz sonra hiç sıklımadan kabul ederek bütün Rumeli kıt'a-sıyla beraber Edirne'yi düşmana terketmiş ve adaların mukadderâtını da devlet-lere bırakmıştır: Aşağıki fıkraya bakınız).

30 Mayıs = 23 Cumâda-l-âhire, Cuma: Balkan harbine nihayet veren Londra sulhünün imzâsı ve Edirne demagojisinin iflâsı.

(Yukarıki senenin «8 Teşrinievvel» fıkrasında Balkan Harbinden bahsederken gördüğümüz gibi Bulgarlarla akdedilen mütâreke esnasındaki müzakereler neticesiz kalmış ve bilhassa İttihad-ve-Terakki harp palavralarıyla iş başına gelmiş olduğu için Bulgar Baş-kumandanı general Savof 29 Kânunusânî = 20 Safer Çarşamba günü harbin devam edeceğini Osmanlı karargâhına bildirmiş, dört gün sonra Çatalca ile Edirne'de ateş açılmış, fakat Mahmud Şevket Paşa Kâmil Paşa'dan ve İzzet Paşa da Nâzım Paşa'dan fazla bir şey yapamamıştır: Yegâne ciddi teşebbüs olarak Çatalca'daki Bulgar ordusunu arkadan çevirmek için 8 Şubat = 1 Rebi'ül-evvel Cumartesi günü Bolayır üzerinden yapılan bir taarruzla Marmara sâhilindeki Şarköy'e yapılan ihraç hareketi muvaffakiyyetsizlikle neticelenmiş, ondan sonra Yanya, Edirne ve İşkodra kaleleri üstüste sukut etmiş ve Arnavutluk'daki son Osmanlı kuvvetleri de Sırlara teslim olduğu için İttihad-ve-Terakki hükûmetinde artık hiç bir ümit kalmamıştır. İşte bunun üzerine Londra sefiri Tevfik Paşa hükûmetten aldığı emir mucibince devletlerin tavassutu kabul edileceğini İngiltere Hâriciyye nezâretine bildirmiş, bir ay sonra 31 Mart = 22 Rebi'ül-âhir Pazartesi günü İstanbul'daki büyük-elçiler Hâriciyye nâzırı Said Halim Paşa'ya dört maddelik bir müsterek nota ile sulh esaslarını tebliğ etmiş, Çatalca cephesinden çok korkan hükûmet hemen ertesi gün kabul

cevâbı vermiş ve on beş gün sonra da Bulgarlarla yeni bir mütâreke akdedilmiştir. İşte bunun üzerine tekrar başlayan Londra müzâkereleri Balkan devletleri arasındaki ihtilâflardan dolayı iki ay sürüncemede kaldıktan sonra nihayet bu 30 Mayıs Cuma günü Türkiye ile Balkan müttefikleri arasında yedi maddelik bir sulh muâhede imzâ edilmiştir. Kâmil Paşa'yı ihânetle ithâm edip millete karşı Edirne'yi kurtarma taahhüdüne girmiş olan İttihad-ve-Terakki komitesi işte bu muâhedeyle bütün Rumeli'yi Balkan devletlerine terkâdip Midye-Enez hattını hudud olarak kabul etmiş ve bu suretle Edirne hudut hâricinde kalmış, yâni Bulgaristan'a bırakılmıştır! Arnavutlukla adaların mukadderâtı da büyük devletlere terk edilmiş olduğu için, netice itibariyle onlar da tamamıyla elden çıkmıştır. — Balkan müttefikleri arasında biraz sonra çıkan harpten dolayı Bulgarların kendiliklerinden tahliyyeye mecbur oldukları Edirne'nin Türk ordusu tarafından tekrar işgal edilmiş olması tabii İttihad-ve-Terakki komitesini tebriye edebilecek bir vaziyet değildir. Aşağıda bu senenin «21 Temmuz» fıkrasına bakınız).

11 Haziran = 6 Receb, Çarşamba, Ezânî saat 3,30 = Zevâlî 11,10: Sadr-ı-a'zam Mahmud Şevket Paşa'nın katli, o gün Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilen Hâriciyye nâzırı Mısırlı Said Halim Paşa'ya ertesi gün Sadâret tevcihi ve İttihad-ve-Terakki komitesinin en şiddetli tedhiş devrinin başlaması.

(Şiddet şiddetle ve kan da kanla karşılaşılır: Tabiatın da, tarihin de kanunu böyledir. «Su testisi su yolunda kırılır» darbimeseli bu ezeli ve ebedi hakikatin âmiyâne bir ifâdesinden başka bir şey değildir. Kanla, baskınla, çetecilikle ve zorbalıkla kabine devirmek usulünü İttihadçılar icâd etmiş oldukları için, muhâliflerin de kendilerine aynı silâhla mukabele etmeleri pek tabiidir.

Bu meşhur sûikasdın bir çok noktaları henüz karanlıktır: Bilhassa hakiki mürettepleri kimlerdir? Muvaffak oldukları takdirde ne yapmak istemişlerdir? Vak'adan sonra niçin derhal harekete geçmeyip ve hiç bir şey yapmayıp seyirci kalmışlardır? Bu hususlarda kat'i bir şey söylemek kaabil değildir: O zaman gazetelerle neşredilmiş olan Divân-ı-harp mazbatalarıyla İstanbul-Muhâfızlığında bulunduğui için işin iç-yüzünü her kesten iyi bilmesi lâzımgelen Cemal Paşa'nın hatıratı bitaraf değildir. Bâzı ecnebi menbâlarındaki izâhâtın da ne dereceye kadar doğru olabileceğine nasıl hükmedilebilir? İşte bundan dolayı mevcut menbâların mukayesesıyla meselenin mümkün olduğu kadar tenvirine çalışmaktan başka bir şey yapmak kaabil değildir.

Sûikasdın sebepleri: Bâb-ı-Âli baskınında öldürülen Harbiye nâzırı Nâzım Paşa'ya tarafdâr olan «Halâskâr», zabıtlarla kumandanların intikam fikriyle galeyânı, Edirne'yi kurtarmak iddiâsıyla hükûmeti zabteden İttihad-ve-Terakki komitesinin baskın tarihinden yukarıki fıkra da gördüğümüz Londra sulhüne kadar tam 4 ay, 8 gün harbi temdid ederek boş yere bir çok kan döktüğü halde hiç bir muvaffakiyyet kazanamaması ve o müddet zarfında Edirne, Yanya ve İşkodra'nın da yardımsızlık yüzünden sukutuna sebep olduktan sonra Edirne'yi düşmana terketmesi, Bâb-ı-Âli baskını üzerine muhâliflere karşı tazyığın şiddetlenmesi ve nihayet muhâlefet için bütün kanunî yolların kapanmış olmasıdır. Divân-ı-Harb'in hüküm mazbatasına nazaran sûikasdın asıl mürettepleri prens olmadığı halde prens denilen Sabâhüddin ve eski Dâhiliyye nâzırı Reşid Beylerle sâbık sefirlerden kürt Şerif Paşa, eski meb'uslardan Gümölcüneli-İsmail, sâbık Kısım-ı-siyasî müdiri Muhib, miralay Fuad, yüzbaşı Çerkes-Kâzım, Pertev Tefvik ve Kemal Midhat Beylerdir; Dâmad-Sâlih Paşa sonradan iltihak etmiş gösterilmektedir: Halbuki o zaman İstanbul muhâfızlığında bulunan Cemal Paşa'nın hatıratında Dâmad-Sâlih Paşa «işin başında» gösterilir! Gene Cemal Paşa'nın ifâdesine nazaran o sırada Çatalca ordusu kumandanlığında bulunan Ahmed Abuk Paşa'nın da bu işle alâkadâr olduğu hakkında raporlar almışsa da inan-

maruştur : Halbuki hüküm mazbatasında Gümülcüneli-İsmail Bey'in «Ordu ile temas ve münasebette» bulunduğundan bahsedilmektedir. Hikmet Bayur'un «Türk inkılâp tarihi»ne geçirdiği mühim bir rivayete göre de Sabâhüddin Bey ve Sâlih Paşa ile anlaşılan Ahmed Abuk Paşa süikasdın icrâsından sonra İstanbul'a yürüyüp hükümeti devirme taahhüdünde bulunmuşsa da yapamadığı için teşebbüs neticesiz kalmıştır.

Çok mühim bir rivayet daha vardır : İstanbul-Muhâfızlığı ile Polis Müdiriyyet-i Umumiyyesi böyle bir süikasd hazırlandığından haberdâr olduğu ve hattâ kimlerin hazırladığını da bildiği halde, ittihad-ve-Terakki komitesi fırsattan istifâde edip muhâlifleri tamamiyle ezmek ve Mahmud Şevket Paşa'nın da komiteye karşı üstünlüğünden kurtulmak için hiç bir tedbir ittihaz etmemiş, işi oluruna bırakmıştır! Cemal Paşa'nın hâtirâtında bunu te'yid eden bâzı deliller de vardır : Kendisi bütün bu tertibattan haberdâr bulunduğunu ve hattâ mürettepler arasına kendi hafiyelerini bile sokmaya muvaffak olduğunu uzun-uzadıya anlatmaktadır! Dâmad-Sâlih Paşa ile görüşüp :

«Bu eşhâsın pek karîb bir âtide yapacakları cânîyâne bir hareket,

esnâsında İstanbul'da bulunmaması için Avrupa'ya gitmesini bile tavsiye etmişse de kabul ettirememiştir! Cemal Paşa'ya göre Sabâhüddin Bey'i Avrupa'ya kaçıran da Tal'at Bey'dir! Her halde memleketi bir çiftlik ve insanları bir sürü gibi idare eden tedhişçi bir Balkan komitesinn aylardanberi «Bir çok delâil ve emârât ile» haberdâr olduğu bir süikasdın müretteplerini tevkiif edip cinâyete mâni' olmaması pek mânidardır: Komitecilikte bu gibi karanlık işler olağan şeylerdendir.

Gene Cemal Paşa'nın hâtirâtıyla Divân-ı-harp mazbatasına nazaran süikasdçıların maksadı Mahmud Şevket Paşa'yı, Tal'at Bey'i, yahudî Karasu ve Nisim Ruso Efendileri ve nihayet kendisi de dâhil olduğu halde ittihad-ve-Terakki'nin koda-manlarını «Münferid ve umumî komplolarla» ifnâ ettikten sonra «Taklîb-i hükümet» yaparak müşir Şâkir Paşa'yı Sadâret-Kaymakamlığına getirip bütün ittihadçıları temizlemek ve ondan sonra da Kâmil Paşa'yı veyahut Sabâhüddin Bey'i Sadârete tâyin ettirmektir : Hattâ süikasdın biraz evvel Kâmil Paşa'nın İstanbul'a gelmesi işte bu maksatla tefsir edilerek tekrar hudut hâricine çıkarılmıştır. Cemal Paşa bütün bu tertibâtı İngiltere sefâreti Baş-tercümanı Fitz-maurice'in eseri gibi gösterir.

Vak'a günü Sadr-ı-a'zam ve Harbiye nâzırı Mahmud Şevket Paşa Bâb-ı-Âlî'ye gitmek üzere Harbiye nezâretinden otomobille hareket etmiş ve Bâyezid meydanının Divan-yolu'na çıkan noktasında Saka çeşmesi civârına geldiği zaman kalabalık bir cenâze alayından dolayı otomobil durmuştur: Bu cenâze alayındaki tabutun boş olduğu hakkında bir ağız rivayeti dolaşmışsa da, İbn-ül-Emin'e göre «Saraylı Hamım», denilen bir kadının cenâzesidir. O sırada Mahmud Şevket Paşa'nın otomobilinde kendisinden başka, ser-yâveri Eşref ve Bahriye mü-lâzım-ı-evveli yâver İbrahim Beylerle şoför İsmail Hakkı'nın yanında oturan uşağı Kâzım Ağa vardır. Biraz ötede bir kaç saattir tâmir bahânesiyle bekliyen bir otomobil de süikasdçılara âittir: Divân-ı-harp mazbatasına nazaran kaatiller Topal-Tevfik, Zıyâ, Nazmî, Şevki, Mehmed Ali, Abdullah Safâ ve Abdurrahman isimlerinde yedi kişidir ve şoförlerinin ismi de Cevad'dır; bunların bir kısmı arabanın içinde, bir kısmı da dışındadır. Sadr-ı-a'zamın otomobili durmaz bunlar derhal ateşe başlamış, ilk kurşun Mahmud Şevket Paşa'nın sağ yanına isâbet etmiş, ikinci ve üçüncü kurşunlar Mahmud Şevket Paşa'nın sağ yanına isâbet etmiş, ikinci ve üçüncü kurşunlar yâver İbrahim Bey'i derhal öldürmüş, ser-yâver Eşref Bey'le Kâzım Ağa dışarı fırlayıp mukabeleye başlamışlarsa da Kâzım Ağa yaranalıp devrilmiş ve yalnız Eşref Bey'le şoför İsmail Hakkı'ya bir şey olmamıştır. İşte o sırada Topal-Tevfik büyük bir cesaret gösterüp otomobilin basamağına athyarak pencereden Mahmud Şevket Paşa'ya dört kurşun sıkıp beynini parçaladıktan sonra yayan kaçmış ve arkadaşları da otomobille sür hâricine doğru yol almıştır. 20-30 u bulan silâh sesleri üzerine birdenbire pânîk olduğu için, o civârdaki dükkânların derhal kapandığı rivayet edilir. Süikasd olacağını bildiği için kulaklarının «Her an bir vak'a'ya müterakkıb» olduğundan bahseden Cemal Paşa o sırada Harbiye nezâretinde bulunduğu için,

silâh seslerini duyar duymaz vak'a mahalline bir inzibat zâbitini koşturmuş ve beş dakika sonra Topal-Tevfik ele geçmiştir.

Mahmud Şevket Paşa derhal Harbiye nezâretine nakledilmişse de bir saat kadar bîhuş yaşadıkdan sonra ölmüştür: Cenâze merâsimi ertesi Perşembe günü yapılmış ve zavallı yâveri İbrahim Bey'le beraber «Hürriyet-i-Ebediyye» tepesine defnedilmiştir. Sadâret müddeti bu senenin 23 Kânunusânî = 14 Safer Perşembe gününden itibaren 4 ay, 19 gündür. Her halde böyle bir sûikasta kurban gitmiş olması, Mahmud Şevket Paşa'yı tarihi mes'ûliyyetlerinden tebriye edecek bir vaziyet değildir: Meclis-i-Meb'ûsanda Trablusgarp meselesinden dolayı Divân-ı Âlî'ye verilmesi istenildiği halde İttihad-ve-Terakki komitesi tarafından Meclis feshettirilerek cezâdan kurtarılmış olan Hakkı Paşa kabinesinin Harbiye nâzırı sıfatıyla en büyük mes'ûlü işte bu adamdır; çünkü bir çok ihtarlara rağmen Trablus'daki askeri Yemen'e göndermiş, mühimmâtı İstanbul'a getirtmiş, kumandanı kaldırmış ve işte bu suretle o zavallı vilâyetimizi kuvvetsiz bırakarak İtalya'nın fırsattan istifâde etmesine sebep olmuştur! Balkan harbinde de Ahmed Muhtar Paşa kabinesi tarafından Yunanlılara karşı Alasonya cephesi kumandanlığına tâyin edilmişse de menfi vaziyet alarak kabul etmemiş, bu suretle o cephenin Jandarmadan yetişme ferik Hasan Tahsin Paşa gibi ehliyetsiz bir adamın eline verilmesine ve netice itibarıyla de İttihadgılar arasında «Kâbe-i hürriyet» denilen Selâniğ'in mudâfaasız teslimine yol açmıştır; Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey hâtıratında bu menfi hareketinden dolayı kendisini tenkid edince Mahmud Şevket'in :

— Canım efendim, ne yapayım? Bu benim şöhretimi ve şeref-i askerimi ihlâl için yapılmıştır; şöhretimi nasıl fedâ ederim?

dediğinden bahsetmektedir: İbn-ül-Emin'in Dâmad-Şerif Paşa'dan naklettiğine göre Sultan Hamid'e hafiyelik bile etmiş olan bu Bağdadlı gürcü yahut çeçenin nazarında «şöhret» askeri vazifeden ve hattâ Türk vatanından daha üstündür.

İttihad-ve-Terakki komitesinin en şiddetli tedhiş devri işte bu vak'a ile başlamıştır: Cemal Paşa'nın hâtıratında i'tirâf ettiği gibi Polis Müdiriyyet-i-Umumiyyesinde «Havâsdan ve avâmdan» bütün muhâliflerin isimlerini muhtevi olarak «daha evvelce bir defter tanzîm» edilmiş olduğu için, sûikadla hiç bir alâkası olmayan üç yüz elli muhâlif o gün derhal tevkif edilip bir «Seyr-i-Sefâin» vapuruna doldurularak ertesi akşam Sinob'a nefyedilmiştir! Dâmad-Sâlih Paşa vesaire gibi sûikadla uzaktan, yakından alâkadâr görülenlerle görülmek istenilenler de hemen yakalanıp Polis Müdiriyyetine getirilerek derhal isticvaplarına başlanmıştır.

Yalnız kaatillerden Şevki ve Mehmed Ali ile müretteplerden Çerkes-Kâzım'ın Ağa-câmiindeki Pire-Mehmet sokağında ihtilâl teşkilâtının merkezi olan 1 numaralı eve saklanmış oldukları haber alındığı için, 13 Haziran = 8 Receb Cuma günü ev basılmış, maznunlar silâhla mukabele etmiş, bu şiddetli müsâdemede Cemal Paşa'nın yâveri yüzbaşı Hilmi Efendi vurulup öldüğü gibi Polis Müdiriyyeti Kısım-ı-Adli müdürü Samoel Efendi de bacağından yaralanıp topal kalmış ve nihayet içerdekilerin üçü de yakalanmıştır.

Vak'a ile alâkalı görülüp Divân-ı-harb-i-örfi'de gıyâben ve vicâhen muhâkeme edilenler 37 kişidir: Sekizi berâet etmiş ve mütebâki yirmi dokuzundan on dördü gıyâben ve on beşi vicâhen mahkûm olmuştur. Bunlardan vicâhen idâma mahkûm olup Bâyezid meydanında sıralanan dar-ağaçlarına asılanlar şu on iki kişidir: Dâmad-Sâlih Paşa, Miralay Fuad Bey, Yüzbaşı Çerkez-Kâzım Bey, Polis Müdiriyyeti sâbık Kısım-ı-Siyâsî müdürü Muhib Bey, Bahriye yüzbaşılığından müsta'fi Şevki Bey ve Topal-Tevfik, Çerkez-Ziyâ ve kardeşi Hakkı, mülâzım Mehmed Ali, Gelenbevi idâdîsi ser-mubassırı Abdullah Safâ Efendilerle şoför Cevad ve jandarma Kemal.

Avrupa'da bulundukları veyahut kaçmış oldukları için gıyâben idâma mahkûm edilip «Emvâl ve emlâklarının hazine» karar verilenler de şu on iki kişidir: «Prens» denilen Sabâhüddin Bey, sâbık Dâhiliyye nâzırı Reşid Bey, eski sefirlerden Kürt-Şerif Paşa, eski meb'uslardan Gümülcüneli-İsmail Bey, Kaymakam

Zeki Bey, mütekaaaid jandarma yüzbaşısı Mehmed Efendi ve Kemal Midhat, Pertev Tevfik ve Çerkez-Nazmi Beylerle Abdurrahman, Kavaklı-Mustafa ve yüzbaşı Çerkez-Kâzım'ın kardeşi Hikmet Efendidir.

Vicâhen kale-bend ve kürek cezalarına çarpılan üç kişiden Gözlüklü-Emin Efendi müebbed kale-bend, Kara-Ahmed ve Râgıb Efendiler de on beşer sene kürek cezasına mahkûm olmuşlardır. Aynı cezâlara gıyâben mahkûm olan iki kişiden Süleyman-Paşa-zâde Adil Bey'e müebbed kale-bend ve Râif Efendi'ye de on beş sene kürek cezası verilmiştir.

Her nasılsa berâet edebilen sekiz bahtiyar da Erkân-ı-harbiyye miralayı Kemal ve yüzbaşı Adil Beylerle hukuk talebesinden İzzüddin, Şihhîlî-Mustafa, jandarma Sâdık, şoför İsmail, şoför Mehmet ve Kasabın-Fehmi Efendilerden ibârettir.

Bâyezîd-meydanı'nda ipe çekilenler içinde en mühim şahsiyyet, ikinci Abdülhamit devri Sadr-ı-a'zamlarından Tunuslu-Hayrüddin Paşa'nın oğlu olan Dâmad-Sâlih Hayrüddin Paşa'dır : Bu zavallı paşa Sultan Mecid'in oğullarından şehzâde Ahmed Kemâlüddin Efendi'nin kızı Münire-Sultan'ın kocasıdır. Bigünâh olduğu rivayet edilen Dâmad-Sâlih Paşa'nın idâmı efkâr-ı-umumiyyeye son derece sù-i-te'sir etmiştir. Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey'in hâtîrâtından anlaşıldığına göre, bir taraftan paşanın haremî ve pâdişahın yeğeni Münire-Sultan'la annesi, bir taraftan da Osmanlı hânedânının bütün sultanlarıyla şehzâdeleri her gün saraya gelip bizzat ve bilvâsita pâdişaha mürâcaat ederek Sâlih Paşa'nın kurtarılmasını istemişlerse de muvaffak olamamışlardır! Hükûm mazbatasını saraya gelince Sultan Reşad ilkönce tereddüt gösterip

— Şimdi ne yapalım?

demiş, sonra İttihad-ve-Terakki Kâtib-i-umumîsi Tal'at Bey'le Evkaf nâzırı Hayri Efendi'yi çağırıp o esnâda saraya gelmiş olan Meclis-i-Meb'ûsân reisi Halil ve Adliye nâzırı İbrahim Beylerle beraber huzuruna kabul ederek müzâkereye girişmiş, kendi kanunî salâhiyyetini bile kullanmaktan âciz olan ve her halde İttihad-ve-Terakki komitesinin şerrinden korkan gevşek ve ürkek pâdişah bir aralık :

— Sâlih Paşa'nın idâmına müsâade buyurulmadığı halde iş daha yakınlarınıza kadar sirâyet edecektir!

diye zorbalıkla tehdid edilmiş ve işte bunun üzerine Baş-Kâtip Ali Fuad Bey'den kâğıdı isteyip imzâlayıvermiştir. İttihatçı vükelânın bu meselede o kadar ısrâr etmelerinin sebebi, İstanbul-muhâfızı Cemal Bey/Paşa'nın kendilerine :

— Eğer Zât-i-Şâhâne Sâlih Paşa'nın idâmına irâde vermezse, ben irâde olmaksızın onu asarım; sonra siz beni asınız!

demiş olmasıdır: İttihatçıların elinde «Meşrutîyyet» denilen nesne nihayet işte bu hâle gelmiştir! Zavallı Sâlih Paşa asıldıktan sonra karısı Münire-Sultan İkinci-Mâbeynci Tevfik Bey'i çağırıp amcası hakkında söylemediğini bırakmamış ve bilhassa Ali Fuad Bey'e göre:

— Sakah kana boyansın!

diye bağırmıştır. Bu facia üzerine pâdişah'tan artık yüz çeviren şehzâdelerle sultanlar uzun zaman sementine uğramadıkları gibi, zavallı Münire-Sultan pek haklı olarak bir daha amcasıyla görüşmemiş ve nihayet Sultan Reşad artık yalnız kendi hânedânının değil, milletin de ayıpladığı sevimsiz bir tip hâline gelmiştir. Sâlih Paşa'yı kurtarmak için kendisinin «Pek ziyâde hürmete mazhar olduğu Tunus'da heyecân-ı-azîm husule», geldiğinden bahseden Fransa hükûmeti de sonuna kadar uğraşmışsa da faydası olmamış, yalnız Cemal Paşa'nın emriyle tevkif edilmiş olan kardeşleri Tâhir Hayrüddin Paşa ile Mehmet Hayrüddin Bey bir daha Türkiye'ye gelmemek şartıyla Fransa'ya gönderilmiştir.

Fırsattan istifâde eden İttihad-ve-Terakki komitesi memlekette muhâlefetten eser bırakmamak istediği için, 350 kişinin nefyi ve 29 kişinin mahkûmiyyetiyle iktifâ etmiyerek Fransız ihtilâlinin «Şüpheliler kanunu»nu taklid ederek kendisine sadâkatlerinden şüphe ettiği me'murların hepsini bir çırpıda azledivermiştir : Türkiye'de artık cana, mala ve nafakaya komite hâkimdir! İttihad-ve-Terakki oligarşisinin başında da Enver, Tal'at ve Cemal'den mürekkep bir nevi «Triumvirat» belirmişe başlamıştır.

Mahmud Şevket'in öldürüldüğü gün komite Hâriciyye nâzırı Mısırlı Said Halim Paşa'yı kukla gibi oynatmak üzere sadâretini istemişse de, Sultan Reşad o sırada Viyana sefâretinde bulunan eski Sadr-ı a'zam Hüseyin Hilmi Paşa'yı tercih ettiği için, o gelinceye kadar Said Halim Paşa'yı o gün Sadaret-Kaymakamlığına tâyin edip diğer nâzırların vekâleten işlerine devâmını emretmiş, fakat nihayet komitenin ısrârına dayanamıyarak :

— Bunların istediklerini yapmaktan başka çâre yok!

diye ertesi gün Said Halim Paşa'nın sadâretini tasdik etmiştir: İkinci Mahmud devrindeki isyânlarıyla meşhur Mısır valisi Mehmed Ali'nin oğullarından Halim Paşa'nın oğlu olan bu Said Halim Paşa ittihad-ve-Terakki oligarşisinin elinde dayanıklı bir oyuncaktan başka bir şey değildir).

21 Temmuz = 16 Şa'ban, Pazartesi: İkinci Balkan harbinde Edirne'nin istirdâdı ve bunu takib eden Balkan sulhü.

(Bir gün sonraki tarih de rivayet edilir. — Bu senenin «30 Mayıs» Londra sulhiyle nihayet bulduğunu gördüğümüz birinci Balkan harbinden 1 ay, 22 gün = 52 gün sonra çıkan ikinci Balkan harbi Bulgaristan'la Rumanya, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasındadır: Edirne'nin istirdâdı için Türkiye de işe karışmış olduğu için, Bulgaristan beş devlete karşı tek başına kalmış demektir. Londra sulhünün üzerinden daha iki ay bile geçmeden eski müttefiklerin birbirine girmesi, Rumeli'deki Osmanlı mirâsını paylaşamamalarındandır. — Birinci Balkan harbine girmemiş olan Rumanya, Bulgaristan'ın fazla büyümesinden kuşkulandığı ve zâten ötedenberi aralarında bir Dobruca ihtilâfı da olduğu için, henüz o harp bitmeden evvel ta'vizât istemiye başlamış, büyük devletler işe müdâhale etmiş ve Londra sulhünden 21 gün evvel 9 Mayıs=2 Cumâda-ı âhire Cuma günü Petersburg'da toplanan bir süferâ konferansı Silistre'nin Bulgaristan'dan alınıp Rumanya'ya verilmesine karar vermişse de bu karar Rumenleri tamamiyle tatmin etmemiştir.

Birinci Balkan harbinin sonlarından itibaren Bulgaristan'la diğer üç Balkan devleti arasında da Makedonya meselesinden dolayı şiddetli bir ihtilâf baş göstermiş ve aralarındaki ittifak muâhadesi mucibince Makedonya'nın kısm-ı a'zamı Bulgaristan'a âid olacağı halde Sırbistan'la Yunanistan o yağı parçayı ona yutturmamak istemediklerinden dolayı 29 Haziran=23 Receb Cumartesi günü Bulgar ordusu eski müttefiklerine karşı taarruz harekâtına başlayıvermiştir! Bulgaristan'ın Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'la tek başına ve akılsızca mücadele girişimi Rumanya için kaçırılmaz bir fırsat teşkil ettiği için, harekât başladıktan on bir gün sonra 10 Temmuz=5 Şa'ban Perşembe günü Bükreş hükûmeti de Bulgaristan'a harb ilân etmiş ve o vaziyette askerî bir gezintiye çıkmış sayılan Rumen ordusu Balçık, Silistre, Tutrakan = Turtucia, Plevne vesaireyi kolayca işgal ederek Sofya'ya doğru ilerlemeye başlamıştır! Türk ordusunun işe karışması işte bu vaziyettir: Kâmil Paşa kabinesine iftirâ ederek Edirne'yi gûyâ kurtarmak üzere Bâb-ı Âlî baskını yapıp iş başına çıktıktan sonra Londra muâhadesiyle o tarihî Türk şehrini Bulgaristan'a terketmiş olan ittihad-ve-Terakki komitesi milletin nefretinden kurtulmak için Berlin sefiri Mahmud Muhtar Paşa'nın tavsiyesiyle fırsattan istifâde etmiye karar vermiş, devletlerin müdâhalesinden çekinen vükelâdan bir iki kişi muhâlif kalmışsa da ekseriyet ordunun derhal hareketini istemiş, Londra muâhadesinde kabul edilen Midye-Enez hududunun tahdidine yanaşmayan Bulgaristan'dan şikâyet edilerek büyük devletlere 19 Temmuz = 14 Şa'ban Cumartesi günü bir nota verilip Meriç hududunun tecâvüz edilmiyeceğinden bahs olunmuş ve işte bunun üzerine cebri yürüyüşle yapılan askerî hareket, dört devletle harbeden Bulgaristan'ın kuvvetsiz bırakmak mecburiyetinde kaldığı Edirne'nin bu gün hiç bir mukavemet görülmeden işgal edilivermesiyle neticelenmiştir. Bu harekete Bâb-ı Âlî' baskınının meşhur kahramanı «Mücâhid-i hürriyet», Enver Bey de Kaymakam rütbesiyle iştirâk etmiş ve tabii bütün muvaffakiyyet ona mal edile-

rek Edirne fâtihî sayıvermiştir! — Büyük devletler Edirne'nin tahliyesi için Bâb-ı Ali'yi alelûsul tehdid etmişlerse de hiç bir netice istihâl edememişlerdir. — Meriç nehrinin tecâvüz edilmiyeceği hakkında devletlere te'minât verilmiş olmakla beraber, Bulgarların o sırada boş bırakmış oldukları Garbî-Trakya'nın müsâit vaziyetinden istifâde etmek isteyen ve Yunanlılardan da teşvik gören İttihadçılar yüzbaşı Süleyman Askerî Efendi'nin riyâsetinde gayr-i-resmî bir «Teşkilât-ı Mahsûsa» kurup eski Edirne vilâyetinin Ortaköy ve Kırca-Ali/ Kırca kazâlarıyla Dedeağaç ve Gümölcüne sancaklarından mürekkep olan Garbî-Trakya'yı Karasu=Musta nehrine kadar çetelerle işgal ettirip ciddi bir şey olmıyan küçük bir İslâm devletçisi kurdurmuşlardır: Bu oyuncak devletin reisliğine Gümölcüne Belediye reisi intihab edilmiş ve güyâ hükûmet-i muvakkate reisliğini de yüzbaşı Süleyman Askerî Efendi der-uhde etmiş, fakat bu tuhaf mâcerâ ancak iki ay sürebilmiştir!

Edirne şehri bu senenin 26 Mart=17 Rebî'ül-âhîr Çarşamba günü sukutundan bu güne kadar tam 3 ay, 26 gün = 117 gün Bulgar işgalinde kalmış demektir. — Miras kavgasına tutuşan eski müttelikler arasındaki ikinci Balkan harbi 29 Haziran=23 Receb Cumartesi gününden itibaren 1 ay, 11 gün = 42 gün sürdükten sonra 10 Ağustos = 7 Ramazan Pazar günü akdedilen Bükreş sulhiyle nihayet bulmuş ve netice olarak «Fâsik-i mahrûm» vaziyetindeki mağlûp Bulgaristan iki buçuk ay evvelki zafer semerelerinin kısm-ı-a'zamını kaybettikten başka kendi arâzisinden olan cenubi Dobruca'yı da Rumanya'ya terketmek mecburiyetinde kalmıştır! Bükreş sulhü Bulgaristan'la Rumanya, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında akdedilmiş olduğu için, Osmanlı-Bulgar sulhü 29 Eylül=27 Şevvâl Pazartesi günü İstanbul'da imzalanmıştır: Yirmi maddeden ibaret olan bu İstanbul muâhedesinin birinci maddesine göre Edirne ile garp tarafında kutru 30 kilometre tutan yarım-dâire şeklinde bir toprak parçası bizde kalmış ve «Garbî-Trakya hükûmeti-i-muvakkatesi» nin Meriç-Mesta=Karasu arasındaki arâzisinden mürekkep Garbî-Trakya Bulgaristan'a iade edilmiştir. — Bunu tâkid eden Osmanlı-Yunan sulhü 14 Teşrinisani=14 Zülhicce Cuma günü Atina'da imzalanmıştır: Adalar meselesinin halli Londra muâhedesinin beşinci maddesi mucibince büyük devletlere havâle edilmiş olduğu için, bu seferki Atina muâhedesinin 16 maddesi hep umumî hükümlere âittir. Büyük devletler o pürüzlü meseleyi Hristiyanlık gayretiyle pek tabii olarak Yunanistan lehine hallederek 16 Kânunuevvel 1913 = 17 Muharrem 1332 Salı günü tebliğ ettikleri haksız kararla Çanakkale-boğazı'nın önlerindeki İmroz = İmbros ve Bozcaada = Tenedos ile şimdiki Antalya vilâyetimizin cenup sâhiline pek yakın olan Meis=Castellorizo/ Castellosso adacığını bize bağışlayıp diğer adalarımızın hepsini birinci Balkan harbindenberi işgal altında tutan Yunanistan'a ihsan etmişlerdir: Avrupa medeniyetinin siyasi adaleti işte böyledir! — Yunanlılar buna rağmen Bozcaada'yı tahliye etmek istememişlerdir. — Rumeli'nin zıyâından itibaren artık Sırbistan'la ittisâlimiz kalmamış olmakla beraber, sulh hâlinin iadesi için 14 Mart 1914 = 16 Rebî'ül-âhîr 1332 Cumartesi günü onunla da umumî mâhiyette bir muâhede akdedilmiştir).

1913 = 1332

14 Kânunuevvel = 15 Muharrem, Pazar: «Alman hey'et-i askeriyye-i ıslâhiyyesi»nin İstanbul'a gelmesi.

(Trablusugarp ve Balkan felâketlerinden sonra çok perişan bir hâle gelen ordumuzun bir Alman hey'eti tarafından ıslâhını bilhassa Mahmud Şevket Paşa tasarlamış ve umumî bir harb ihtimaline karşı Türk ordusunu elde bulundurmak isteyen Alman sefiri Baron von Wangenheim da bir an evvel işi neticelendirmek için büyük bir gayret sarfetmiştir. — Almanya imparatoru ikinci Wilhelm hey'et reisliğine Cassel'deki 22 inci Prusya fırkası kumandanı general Liman von Sanders'i intihâb etmiş ve 1913=1331 senesi 27 Teşrinievvel=26 Zülka'de Pazartesi

günü mukavelesi imzalanmıştır: İlkönce 42 kişiden ibaret olan hey'et kadrosu ertesi sene 71 kişiye çıkarılmış ve çok geniş salâhiyyetler verilmiştir: Generalin bu gün on zâbitle geldiğinden ve diğerlerinin de biraz sonra bunları tâkib ettiğinden bahsedilir. — Bir model kolordu teşkil etmek üzere alman generalinin İstanbul'daki Birinci Osmanlı kolordusu kumandanlığına tâyin edilmesi «İ'tilâf-ı Müselles», denilen İngiltere-Fransa-Rusya devletler grubunun telâşına sebep olmuş, Bâb-i Âli uzun-uzadıya tazyik edilmiş, donanmanın ıslâhı Limpus Paşa ismindeki İngiliz amiraline ve jandarmanın ıslâhı da Baumann Paşa ismindeki Fransız generaline tevdi edilmiş olduğu gibi ordunun ıslâhına da bir Alman generali getirilmiş olduğundan bahsedilmişse de Almanın fi'li kumanda vaziyetinden dolayı bu mü-lâhaza kabul edilmemiş ve nihayet Almanya imparatoru Liman Paşa'yı kolordu kumandanlığına muâdil olan Suvâri generallğine terfi ettirince bu general bizde bir rütbe mâfevki olan müşirliğe yükseltilip kumanda mevkiinden kaldırılarak Müffettiş-i umumî yapılmış, fakat buna rağmen İ'tilâf devletlerinin i'tirazları nihayet bulmamıştır; bu vaziyet, Türkiye'nin o devletlerle arasını büsbütün açan sebeplerden sayılır: Aşağıki senenin «11 Teşrinisânî» fıkрасına da bakınız).

1914 = 1332

3 Kânunusânî = 5 Safer, Cumartesi: Kaymakam Enver Bey'in paşahlığı ve Harbiye nâzirliği.

(Sonsuz ihtirâsından başka hiç bir hususiyeti olmıyan bu İttihad-ve-Terakki çetesinin o Balkan komitesine ettiği müsellâh hizmetler için yukarda 1908=1326 vukuâtının «23 Temmuz» ve 1913=1331 vukuâtının «23 Kânunusânî» fıkralarına bakınız. — Rumanya'nın Kili/Kilya kasabasından Ahmed Efendi isminde birinin oğlu olan Enver Bey'in 1298=1881 tarihinde İstanbul'da doğmuş olduğu rivayet edildiğine göre, 33 yaşında Harbiye nâzırı olmuş demektir; Babası Ahmed Efendi eskiden Fransızcadan muharref olarak «Kondoktor», denilen ve yol yapmakta kullanılan amele çavuşlarından olduğu halde, Enver Bey'in Hürriyet kahramanlığından itibaren «Ahmed Bey» diye anılmıya başlamış, oğlunun dâmadlığı üzerine saray inşaât nâzirliğine tâyin edilip sivil «Paşa»lık verilmişse de pâdişahı bile rahatsız edecek şekilde mütemâdiyen bağırıp çağırmasından dolayı Sultan Reşad'ın emriyle saraydan uzaklaştırılmıştır! Bu Ahmed Efendi'nin büyük dedesi «Killi Abdullah» isminde bir Macar yahut Gagavuz dönmesidir; mühtedilerin babalarına «Abdullah», ve kendilerine «İbni-Abdullah» denilmek âdetinden dolayı bu âilede ilk ihtidâ eden şahsın Abdullah oğlu Koca Ağa olmak ihtimâli de vardır: İşte bu Koca Ağa'dan aşağı doğru Kahraman Ağa, Killi-oğlu Hüseyin Ağa, Hacı-Mustafa Kapdan, Hâfız-Kâmil Efendi ve nihayet Enver'in babası Ahmed Efendi sıralanır. — Enver Bey'in askerî kabiliyyet ve iktidârı sıfır bile değildir: Hangi cepheye gitmişse, askerî körü-körüne hücumla kaldırmaktan başka bir şey yapmamış ve bu yüzden yüz binlerle Türkün kanını heder etmiştir; Alman «Hey'et-i ıslâhiyye» reisi Liman von Sanders'in hâtîrâtında bu değersiz askerın Alman tarafdarlığına rağmen «Nüfûz-i-nazar, tecrübe ve tahsil»den tamamiyle mahrum olduğundan bahsedilir. — Bingazi ve Balkan harplerine iştirâkından dolayı üçer sene kıdem zammı yapılarak ve bu suretle «Asgarî müddeti ikmâl etmiş», sayılarak kaymakamlıktan birdenbire livâhğa yükseltilen bu hezimet ve felâket mütehasısına el-çabukluğuyla «Paşa» ünvanı verildiği gün Harbiye nâzirliği da tevcih edilmiş ve aynı güne tesadûf eden bütün bu tevcihât halkı hayretler içinde bırakmıştır. — Kanun-ı esâsî'nin Baş-kumandanlığı pâdişaha hasretmiş olmasından dolayı «Baş-kumandan vekili» ünvanıyla bütün kara ve deniz kuvvetlerinin başına geçirilmesi de 21 Teşrinievvel = 1 Zülhicce Çarşamba gününe müsâdiptir. — İttihad-ve-Terakki komitesinin himmetiyle Enver Paşa Osmanlı hânedârına dâmad da olmuştur: Sultan Mecid'in oğullarından şehzâde Süleyman Efendi'nin kızı Emine Nâciye-Sultan'ın kocasıdır. — Enver Paşa'nın Har-

biye nezâretine tâyininden biraz sonra Cemal Bey/Paşa da Bahriye nâzırı olmuş ve ikisi de el-birliği ederek ve tecrübeyle iktidâra bakmıyarak orduyla donanmayı gençleştirmek üzere bir çok erkân, ümerâ ve zâbitânı tekaüde sevkemişlerdir : Enver'in ilk hamlede ordudan çıkarıverdiği erkân ve zâbitânı adedi 1200 gösterilir! — Türkiye'nin hiç bir lüzum olmadığı halde birinci cihan harbine atılmasında ve ondan sonra da çılgınca harp mâcerâlarıyla Osmanlı imparatorluğunun in-kırâza uğratılmasında en mühim âmillerden biri de işte bu Enver Paşa'dır).

6 Şubat = 10 Rebî'ül-evvel, Cuma: «Vilâyât-ı Şarkıyye» ıslâhâtı hakkında Yeniköy mukavelesi:

(Vilâyât-ı Şarkıyye'den maksat, Osmanlı teşkilâtındaki Van, Bitlis, Erzurum, Ma'mûret-ül-Aziz = Harput, Diyarbekir, Sivas ve Trabzon vilâyetleridir: Bu yedi büyük vilâyet, şimdiki teşkilâtımızda Şarkî-Anadolu'nun tam yirmi iki vilâyetinden mürekkeptir. — O zaman pek küçük bir Ermeni akalliyetinin bu havâlide dağınık bir halde yaşamasını vesile ittihaz eden Rusya ötedenberi burada Avrupa kontrolü altında ıslâhât istemiş ve hattâ 1878 = 1295 vukuâtının «3 Mart» fıkrasında gördüğümüz Ayastefanos muâhedesinin 16 ncı ve «13 Temmuz» fıkrasında gördüğümüz Berlin muâhedesinin 61 inci maddelerinde bu ıslâhâtı Bâb-ı Âlî'ye kabul ettirmişse de, Sultan Hamid Şark vilâyetlerimizi muhtâriyyete doğru götürecek şekildeki ıslâhâta ölümü tercih edeceğinden bahsederek o maddeleri kat'iyen tatbik etmeyip hükümsüz bırakmak dirâyetini göstermiştir: 1895 = 1313 vukuâtının «30 Eylül» fıkrasına bakınız. İttihadçılarda o dirâyetten eser olmadığı için, Rusya'nın teşebbüsü ve İngiltere ile Fransa'nın da iltihâkı üzerine Düvel-i-muazzama'nın istediği meş'ûm ıslâhâtı nihayet kabul edip bu gün Sadr-ı-a'zam Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında Şarkî-Anadolu'nun ecnebi müfettişler tarafından ıslâhına âit mukaveleyi imzâlamışlardır. İşte bu mukavele mucibince o yedi büyük vilâyetten Van, Bitlis, Harput ve Diyarbekir mıntakası Müfettiş-i-umumiliğine Norveçli binbaş Hoff ve Trabzon, Erzurum ve Sivas vilâyetleri Müfettiş-i-umumiliğine de Holânda müstemlekât me'murlarından Westenenk intihâb edilmiştir: Bunlarla Dâhiliyye nâzırı Tal'at Bey arasındaki kontratolar da 25 Mayıs=29 Cumâda-i-âhire Pazartesi günü imzalanmış ve çok büyük salâhiyyetler verilen Müfettiş-i-umumilere ayda dörder yüz Osmanlı altın maaş bağlandıktan başka birer ikametgâh tahsisi de kabul edilmiştir! Müfettişlerin birer ecnebi yâverleri de olacaktır. Biraz sonra birinci cihan harbi başlayınca Şarkî-Anadolu bu siyasi felâketten kurtulmuş, yalnız Hoff bir kere Van'a kadar gidip gelebildiği halde Westenenk işe başlamak imkânını bile bulamamış ve nihayet 31 Kânunuevvel 1914 = 13 Safer 1333 tarihinde çıkan bir irâde ile kontratolar feshedilmiştir).

9 Eylül = 18 Şevvâl, Çarşamba: Kapitülâsyonların ilgası.

(Kapitülâsyonlar meselesi için ikinci ciltte 1536=942 vukuâtının «18 Şubat» fıkrasına bakınız. — İlk zamanları zayıf ve fakir Avrupa devletlerine birer lütuf şeklinde ihsan edilen bu imtiyazlar, Türkiye zayıflayıp Avrupa kuvvetlendikçe devletin başına belâ kesilip istiklâlini ihlâl edecek şekiller almıştır. İşte bundan dolayı Kapitülâsyonların ilgası Tanzimâtın ilânındanberi devletin hârici siyasetinde en mühim gayedir. — Bu sırada birinci cihan harbi başlamış ve Türkiye de Almanya ile gizli bir ittifak akdetmiş olduğu için, İttihad-ve-Terakki hükûmeti fırsattan istifâde ederek Kapitülâsyonların 1 Teşrinievvel=11 Zülka'de Perşembe gününden müteber olmak üzere ilgasını ilân etmiştir: Türk-Alman ittifakı ve birinci cihan harbi için aşağıda bu senenin «11 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Türkiye'nin bu haklı hareketine en fazla Alman müttfiklerimizin itiraz etmiş olmasından hayret ve ibretle bahsedilir! — Bâzı menbâlarda Paris ve Berlin muâhედeleriyle Lübnan imtiyâzının ilgası da aynı güne müsâdîf gösterilirse de doğru değildir: Bunlar hakkında Almanya ve Avusturya devlet-

lerine harb içinde verilen notanın tarihi 1 Teşrinisâni 1916 = 5 Muharrem 1335 Çarşamba gününe müsâdiftir. — Kanunî devrinde Fransa'ya verilen ilk kapitülâsyonun yukarda gördüğümüz tarihten itibaren bu ecnebi imtiyazları, takvim ıslâhından mütevellit on günlük fark da hisâb edilmek şartıyla, tam 378 sené, 6 ay, 10 gün sürmüş demektir).

3/4 Teşrinievvel = 13/14 Zülka'de, Cumartesi/Pazar gecesi, zevâli saat 12 = 24: Burdur ve İsparta zelzelesi.

(Anadolu'nun bu iki şehriyle mülhakaatını harâb eden müdhiş sarsıntıdan en fazla Burdur müteessir olmuştur: 2500-3000 telefât olduğundan bahsedilir. İsparta'nın 5500 evinden üç bini yıkılmış ve mütebâkisi de oturulmaz hâle gelmiştir: Bu vilâyette de 1500 telefâtla 100 kadar yaralı sayıldığından bahsedilir. Ahâliye mesken te'mini için derhal ameile taburları sevk edilmiştir).

11 Teşrinisâni = 22 Zülhicce [= Rûmî 29 Teşrinievvel] Çarşamba: Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarıyla ittifak etmiş olan Osmanlı devletinin «İtilâf-ı Müselles» denilen İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerine harb ilân ederek hiç bir lüzum olmadığı halde birinci cihan harbine atılıvermesi.

(O zamanki matbûâtımızda «Harb-i umûmî» denilen ve otuz devletin iştirâkinden dolayı yeryüzünü bir cehennem hâline getiren birinci cihan harbinin Avrupa devlet manzûmeleri arasındaki tarihi rekabetten mütevellid olan sebepleri bu eserin mevzûiyle doğrudan doğruya alakâdar olmadığı için, burada ayrıca tafsilüne lüzum görülmemiştir: Bununla beraber Osmanlı imparatorluğunu alakâdar eden harb sebeplerine münâsebet geldikçe temâs edilecektir.

Birinci cihan harbinin infilâkında «Casus belli» rolünü oynayan hâdiseye «Bosna-Saray cinâyeti» denir: Bosna eyâletinin merkezi olup Fâtih'in sarayından dolayı Bosna-sarayı / Sarây-ı Bosna/Saray = Serajevo/ Saraiewo / Sarayévo denilen şehir o sırada Avusturya hâkimiyetindedir: Bosna-Hersek vilâyetimizin Avusturya'ya ilhâkı için yukarda 1908 = 1326 vukuâtının «5 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. 1912 = 1330 vukuâtının «8 Teşrinievvel», fıkrasında gördüğümüz Balkan harbinde Rumeli'nin Türk hâkimiyetinden çıkıp Balkan devletleri arasında taksiminden itibaren «Büyük Sırbistan» ismiyle bir Sırp imparatorluğu hulyâsına kapılmış olan ve birinci ciltteki 1371 = 773 vukuâtının üçüncü fıkrasında bahsettiğimiz «Duşan imparatorluğu»nu ihyâ etmek isteyen Sırp milliyetçileri Avusturya veliahdı François-Ferdinand'ın 28 Haziran = 4 Şa'ban Pazar günü Bosna-Saray'a gelmesini bir sükâsd vesilesi ittihaz ederek ilkönce bir bomba patlatmışlarsa da veliahde isâbet ettirememişlerdir; fakat komitecilerin bütün bu ihtimalleri hisâb edip ona göre davrandıklarından bahsedilir: Aynı gün Belediye dâiresinden çıkan prens bombadan yaralananları ziyâret etmek üzere hastahâneye gittiği sırada tabancayla ateş açan «Kara el» komitesi mensuplarından «Gavrilo Princip» isminde bir Sırp lise talebesi nihayet hem François-Ferdinand'ı, hem karısı düşes Von Hohenberg'i bir iki kurşunla öldürmeye muvaffak olmuştur: Bu meşhur kaatil 1895=1313 tarihinde Bosna'nın Grahovo şehrinde doğmuş olduğuna göre, o sırada 19 yaşlarındadır; 1918=1336 tarihinde Prague=Prag civârında mevkuf bulunduğu Theresienstadt'da ölmüştür. Avusturya'nın 23 Temmuz=29 Şa'ban Perşembe günü verdiği 48 saatlik ultimatum 25 Temmuz = 2 Ramazan Cumartesi günü Rusya ile mütteliklerine bel bağlayarak reddeden Sırbistan krallığı seferberlik ilân edince harb artık önlenemeyecek bir hâle gelmiş, aynı gün Avusturya-Macaristan da Sırbistan'la siyasi münâsebetlerini kesip seferberliğini ilân etmiş ve nihayet 28 Temmuz=5 Ramazan Salı günü Sırbistan'a ilân-ı harp notasını dayamıştır. Birinci cihan harbinin

ilk ateşi de ertesi gün Avusturya'nın Tuna filosu tarafından Belgrad bombardmanıyla açılmış sayılır.

Balkanlardaki üç İslâv devletinden Bulgaristan ilkönce bitaraflığını muhafaza etmiş olduğu için, yalnız Karadağ kaderini Sırbistan'a bağlayıp Belgrad bombardmanına tesadüf eden 29 Temmuz = 6 Ramazan Çarşamba günü seferberlik ilân etmiş, İslâv âlemini idare eden Rusya'nın ertesi gün seferberliğe kalkışması ve Cermenliği idare eden Almanya'nın itirazlarını dinlememesi nihayet 1 Ağustos=9 Ramazan Cumartesi günü Almanya'nın da Rusya'ya harb ilânıyla neticelenmiş ve artık baş döndürücü bir sür'atle inkişâf eden hâdisât içinde 3 Ağustos=11 Ramazan Pazartesi günü Almanya imparatorluğu Fransa cumhuriyetine harb ilân etmiş, 4 Ağustos=12 Ramazan Salı günü Alman ordusu bitaraf sayılan Belçika topraklarına girmiş ve işte bunun üzerine o gün derhal Almanya'ya ultimatom veren İngiltere ertesi güne tesadüf eden 5 Ağustos=13 Ramazan Çarşamba günü Almanya'ya ilân-ı harb ettiği gibi, arâzisi istilâya uğrıyan minimini Luxembourg devletçigi de elinde oluyarak harbe katılmıştır. Avusturya imparatorluğu Rusya'ya 6 Ağustos = 14 Ramazan Perşembe, Fransa cumhuriyeti Avusturya'ya 11 Ağustos = 19 Ramazan Salı, İngiltere Avusturya'ya 12 Ağustos = 20 Ramazan Çarşamba ve nihayet Japonya imparatorluğu da Almanya'ya 23 Ağustos = 1 Şevvâl Pazar günü harb ilân ettiği için, artık ikinci cihan harbi bütün heybet ve dehşetle feci bir hakikat hâlini almıştır.

Türkiye'nin bu müdhîş ateşe atılışı, insan havsala ve hayâlinin alamıyacağı ve iz'anların dayanamıyacağı bir şenâat ve ihânet eseridir: «Hıyânet-i vataniyye» demek, yalnız para için vatanına ihânet etmekten ibaret basit bir suç demek değildir; şöhrat veyahut hâkimiyet endişe ve hırsıyla memleketini her hangi bir mâcerâ veyahut bir tehlikeye atmak da vatana ihânettir ve bu iki nevi ihânetin birbirinden hiç bir farkı yoktur. İttihad-ve-Terakki komitesinin Balkan harbinde muhâlif hükûmeti muvaffakiyetsizliğe uğratmak için ordu içinde bozgunculuk propagandası yapmaktan çekinmeyen korkunc elebaşları, bu sefer de sırf askerî bir idare kurarak millet nazarında zerre kadar haysiyet ve itibarı kalmamış olan mevki'lerini muhafaza için böyle bir şenâat irtikâb etmişlerdir: Bu yüz kızartıcı hakikat, resmî ve hususî her türlü vesikalarıyla sâbit bir hakikattir.

Türkiye'nin harbe girişi üç perdelik bir fâcia şeklindedir: Birinci perdede hiç kimsenin haberi olmadan dört kişi tarafından Almanya ile gizli bir ittifak akdedilmiş, ikinci perdede gene kimsenin haberi olmadan tek bir kişi tarafından devletin bitaraflığı ihlâl edilerek Akdeniz'deki Alman zırhlıları Çanakkale boğazından içeri alınmış ve nihayet üçüncü perdede de gene kimsenin haberi olmadan Türkiye harbe ateşine atılmıştır.

A — «İttifak fâciası»: İttihadçılar Türk-Alman ittifakını 2 Ağustos=10 Ramazan Pazar günü imzalamışlardır; bu tarih, 28 Temmuz = 5 Ramazan Salı günü başhyan harb-i-umumi'nin infilâkından tam beş gün sonradır: Buna rağmen Bahriye nâzırı Cemal Paşa, hâtîrâtının 89 uncu sahifesinde ittifakın harb esnâsında akdolanmadığını iddiâ edip bu iddiâyâ sebep olarak da müzâkeresinin daha evvel başladığından bahsetmekte ve sonra kendilerini nakzedip imzâ tarihine kadar meseleden haberdâr olmadığını söylemektedir! Hakikatte ise ittifak müzâkeresinin Avusturya imparatorluğu Sırbistan krallığına ultimatomunu verdikten dört gün sonra ve ilk ateşin açılmasından ancak iki gün evvel başlamış olduğu, Berlin sefiri Mahmud Muhtar Paşa'nın «Mâziye bir nazar» isimindeki eserinin 233 üncü sahifesindeki sarâhatle sâbittir. İttifak muâhedesini hazırlıyanlar yalnız dört kişidir ve diğer vükelânın böyle bir şeyden kat'iyen haberleri yoktur: Bu dört kişi Sadr-ı-a'zam Said Halim ve Harbiye nâzırı Enver Paşalarla Dâhiliye nâzırı Tal'at ve Meclis-i-Meb'ûsan reisi Halil Beylerden ibarettir. O zamanlar henüz Fransız tarafdârı olduğu için Bahriye nâzırı Cemal Paşa'ya bile haber verilmemiş ve tabii diğer vükelâdan da gizli tutulmuştur! Dünya-da misli görülmemiş olan bu feci hakikat hem Tal'at ve Halil Beylerin, hem Cemal Paşa'nın hâtîrâtıyla sâbittir. Osmanlı mutlakıyyet tarihinin inhişât devrinde bile böyle bir fâcia görülmemiştir: Çünkü bütün muharebeler Hey'et-i-Vü-

kelâ'dan başka sarayda toplanmış fevkalâde meclislerin kararıyle ilân edilmiştir. İşte bu suretle İttihad-ve-Terakki sergerdeleri devlet ve milleti pâdişahın ve hattâ kendi kabine arkadaşlarının haberleri bile olmadan sırf kan ve canla tatbik edilebilecek mühlük ve esrârengiz bir taahhüd altına sürüklemişler demektir. Türkiye nâmına Sadr-ı a'zam ve Hâriciyye nâzırı Said Halim Paşa'nın ve Almanya nâmına da İstanbul Büyük-elçisi Baron von Wangenheim'in imzâladığı bu beş maddelik meş'um ittifaknâmenin Türkçe metni aynen işte şöyledir :

1 — Tarafeyn-i âkideyn, Avusturya ve Macaristan ile Sırbistan arasında mütekevvin ihtilâfa karşı kat'i ve mutlak bir bitarafî muhâfaza etmeyi taahhüd ederler;

2 — Rusya, tedâbir-i fi'liyye-i askeriyye ile ihtilâfa müdâhale edecek ve bu hareketi ile Almanyaca Avusturya-Macaristan'a muâvenet-i fi'liyye-i askeriyye de bulunulmasını mucib ve müstelzin bir sebep-i harb tevli'd eyleyecek olur ise, Rusya'nın bu tavr-u-hareketi Türkiye için dahî bir sebep-i harb teşkil edecektir;

3 — Harb zuhûru takdirinde Almanya Türkiye'deki hey'et-i mahsûsa-i askeriyyesini, Türkiye hükûmetinin emrine âmade bulunduracaktır : Buna mukabil Türkiye hükûmeti hey'et-i mezkûreye, Türk ordusunun sevk-u-idâre-i umumîyyesine müteallik umûr-u-husûsât üzerinde -Türkiye Harbiyye nâzırı ile Alman hey'et-i askeriyye reisi beyninde bu bâbda kararlaştırılan şerâite tevfikân- fi'lî ve kat'i bir nüfuz te'min edecektir;

4 — Almanya hükûmeti, Türk mülkünü lede-l-hâce, bu arâzi tehlikeye ma'rûz kaldığı takdirde, silâh kuvveti ile müdâfaa etmeyi der'uhde eyler;

5 — Almanya ve Türkiye imparatorluklarını ihtilâf-ı hâzırdan tevellüd edebilecek beynelmilel teşevvüşât ve ihtilâfata karşı sıyânat ve muhâfaza kasdı ile akdolunan işbu mukavele, isimleri bâlâda mezkûr salâhiyyetdâr murahhaslar tarafından imzâ olunduğu andan i'tibâren kesb-i mer'îyyet edecek ve sair taahhüdât-ı mütekaabile-i mümâsile gibi 31 Kânunuevvel 1918 tarihine kadar mer'i ve câri olacaktır.

Bu çığınca muâhede aynı zamanda müdhiş bir sahtekârlık vesikasıdır : Çünkü, birinci maddesi mucibince Avusturya-Sırbistan ihtilâfı o iki devlet arasında münhasır kaldıkça Türkiye ve Almanya bitarafîliklarını muhâfaza edecek ve ikinci maddeye göre de ancak Rusya ile Almanya arasında harp zuhur ettiği takdirde Türkiye iştirâke mecbur olacaktır. Hakikatte ise bu muâhede 2 Ağustos Pazar günü imzalandığı halde, yukarda gördüğümüz gibi Almanya 1 Ağustos Cumartesi günü Rusya'ya ilân-ı-harb etmiştir! İşte bundan dolayı İttihadçılar Türkiye'yi bile bile Almanya'ya pişkeş çekmişler demektir: Tabii bundan maksatları uzun süreceği muhakkak bir dünya bâdiresi boyunca askerî idare ve harb hâli sâyesinde mevkîlerini muhâfaza etmek ve binde bir ihtimâl ile Almanya galip geldiği takdirde muzaffer bir hükûmet nüfuzunu kazanarak iş başında gedikleşmektir! Üçüncü maddeye göre Türk ordusunun umumî sevk-u-idaresi Almanların «Fi'lî ve kat'i» nüfuzuna terkedilmiş ve bu suretle bir müstemleke ordusu hâline getirilmiştir! Dördüncü madde mucibince de Türkiye Almanya'nın askerî himâyesini altına konulmuş demektir! Yalnız bir nokta her nedense unutulmuştur : Bütün bu fedâkârlıklar niçin yapılmakta, yâni Türk milleti neye mukabil ateşe atılmaktadır? Farz-ı-muhâl olarak Almanya galip geldiği takdirde, Türkiye'ye te'min edeceği menfaatler nelerdir? Muâhede metnine göre Almanya'nın indelhâce «Türk mülkünü müdâfaa»dan, yâni hâmi devlet sıfatıyla «Tamâmiyyet-i mülkiyye»mizi te'minden başka hiç bir taahhüdü yoktur; halbuki o sırada onu i'tilâf devletleri ve hattâ Rusya bile hiç kan dökmeyp bitaraf kalmamıza mukabil te'min ve taahhüd etmişlerdir : Bu nokta, harpten sonra nesredilen bütün resmî vesikalarla sabittir. İttihadçılar Türkiye'nin bitarafliğına mukabil i'tilâf devletlerinden «Tamâmiyyet-i mülkiyye»den başka bir takım menfaatler de koparmak istemişler ve onlar da bâzılarına râzı olarak pazarlığa bile girişmişlerdir: İşte buna rağmen İttihad-ve-Terakki'nin dört sergerdesi Almanya'dan her nedense hiç bir millî menfaat istememişler ve netice olarak «i'tilâf-ı-Müselles»in kansız olarak te'min ettiği «Tamâmiyyet-i

mülkiyye»mizi «İttifâk-ı-Müselles»in yalnız bir devletinden milletin kâmi bahasına istihlâl etmeyi tercih etmişlerdir! Bahriye nâzırı Cemal Paşa'nın hâtîrâtında İttifak ve İtilâf zümrelerinin Türkiye'ye karşı siyasi ve askeri ihtirasları arasında bir mukayese kısmı vardır; bunda İngiltere, Fransa ve Rusya'yı Osmanlı imparatorluğunun muhtelif taraflarına göz dikmiş gösterdiği halde, «Avusturya ile İtalya'nın artık Türkiye'den istiyecikleri kalmamış», olduğundan ve Almanya'nın da Türkiye'yi bir müstemleke gibi eline geçirmesi coğrafi vaziyeti itibariyle imkânsız bulunduğundan bahsedilmektedir: Bu tuhaf mütâlâadan anlaşıldığına göre Cemal Paşa'nın harb-i-umûmî sebepleri hakkında hiç bir fikri yoktur! Çünkü o müdhiş dünya fâciasının en mühim sebebi, müstemlekeci İtilâf devletlerinin dünya pazarlarını inhîsâr altına almış olmalarına mukabil, Almanya'nın sanâyi kudretiyle mütenâsîp mahreğlerden mahrum olmasıdır. Bilhassa Şark'a göz dikmesinin ve «Drang nach Osten» denilen «Şark'a doğru hamle» siyasetinin temel taşı işte bundan ibarettir. Bağdad demir-yolundan dolayı daha Sultan Hamid zamanındanberi devam edip duran İngiliz-Alman gerginliğinin bütün sırrı da işte bu noktadadır. Balkan harbinden itibaren Rumeli'de kurulan İslâv çenberi Almanya'nın Şark yolunu kapamış ve nihayet Avusturya ile Almanya bilhassa işte o çenberi yarmak için ateşe atılmıştır. Almanya harbi kazandığı takdirde, artık onun için coğrafi vaziyet gibi şeyler mevzu-i-bahis bile değildir: Çünkü bütün dünyaya hâkim olacak ve bilhassa yukarda gördüğümüz «İttifaknâme» ismindeki esâret senedi mucibince Türkiye'yi en yakın müstemleke hâline getirecektir: Onun için böyle bir ittifak, konyunun kurtla ittifakı demektir! İttihadçılar, işte böyle bütün dünyanın bildiği en basit şeylerden bile bîhaberdir. — Almanya ile akdedilmiş olan ittifaknâmeye biraz sonra 5 Ağustos = 13 Ramazan Çarşamba günü Avusturya-Macaristan da iltihak etmiştir.

İttifâkın akdine tesadûf eden 2 Ağustos = 10 Ramazan Pazar günü «Tedbir-i ihtiyatî olmak» ve ertesi günden başlamak üzere seferberlik de ilân edilmiştir. — İnşâ ve tâmirleri evvelce İngiltere'ye ısmarlanmış olan Sultan Osman ve Reşâdiyye zırhlılarına İngilizler tarafından ambargo vaz'ı da aynı güne müsâdiftir: Bu İngiliz tedbiri yalnız o iki Türk gemisine münhasır olmayıp İngiltere tezgâhlarına sipariş edilmiş bütün ecnebi gemilerine şâmilirdir; yalnız Türkiye'nin bîtaraflığından şüphe eden İngiltere bu iki geminin ikmal ve teslim muâmelelerini ambargo tarihine kadar kasden geciktirmiştir.

B — «Alman zırhlılarının kabulü fâciası»: Harp hazırlıklarına vakit bulabilmek için zâhîren bîtaraflığını ilân etmiş ve seferberlik ilânını da bir «Tedbir-i ihtiyatî» gibi göstermiş olan İttihad-ve-Terakki hükûmeti bütün bu zevâhiri fi'len tezkîb ederek 11 Ağustos = 19 Ramazan Salı günü «Goeben» ve «Breslau» isimlerindeki Alman zırhlılarının İngiliz tâkibinden kurtulmak üzere Çanakkale boğazından içeri girmelerine müsâade etmiştir: Mahmud Muhtar Paşa'nın «Mâziye bir nazar» ismindeki eserinde bu gemiler «10 Ağustos akşamı saat sekiz buçukta» içeri girmiş gösterilir. Cemal Paşa'nın hâtîrâtında İtirâf ettiği gibi «Bîtaraflık kavâidine tevfiikan» Türkiye'nin bu gemileri ya yirmi dört saat içinde kara sularımızdan çıkması davet veyahut silâhlarından tecrid etmesi lâzım geldiği halde bunların hiç biri yapılmamıştır! Bu gemileri içeri alan kimdir? Tal'at ve Cemal Paşaların hâtîrât şeklindeki eserlerine göre ne Sadr-ı-a'zamın, ne kabinenin, ne de şahsen kendilerinin bu meseleden kat'iyen haberleri olmamıştır! Her ikisinin de ittifak ettikleri nokta şudur: O günün akşamı Sadr-ı-a'zam Said Halim Paşa'nın yalısında toplanan «Encümen-i vükelâ»ya biraz geç gelmiş olan Harbiye nâzırı Enver Paşa içeri girerken gülerек:

— Bir oğlumuz dünyaya geldi!

demiş ve hemen izah ederek Alman gemilerini İngiliz tâkibinden kurtarmak üzere içeri alınmalarını kendisinin emrettiğini söylemiştir! Halbuki Amerika sefiri Morgenthau'un hâtîrâtında Alman sefiri Wangenheim'den naklen anlattığına göre bu gemiler meselesi İttihadçılarla Almanlar arasında evvelden kararlaştırılmış bir meseledir! Cemal Paşa'nın diğer bir ifadesi de bunu te'yid edecek mâhiyettedir: 8 Ağustos = 16 Ramazan Cumartesi günü, yâni gemilerin içeri alınmaların-

dan üç gün evvel Alman ateş-navalının kendisine mürâcaati ve Said Halim ve Enver Paşalarla Tal'at Bey'in muvâfakati üzerine Bahriye nâzırı Cemal Paşa Goeben zırhlısına kömür verilmesini emretmiş ve derhal Derince'den Adalar-denizi'ne bir vapur dolusu kömür sevk edilmiştir! Bununla beraber, içeri alma fâciâsının yalnız Enver Paşa tarafından verilen emirle olduğu hakkındaki iddiânın doğru olmak ihtimâli daha kuvvetlidir. Alman zırhlıları içeri alındıktan sonra, tabii artık Marmara ile Boğaz-ı içi'ne tamamiyle hâkim olmuşlardır: Bu suretle Enver Paşa, Almanya'nın Türkiye'yi istediği zaman harbe sokacak bir vaziyete gelmesini te'min etmek gibi tarihin hiç bir zaman afvetmeyeceği bir cinâyeti tek başına irtikâb etmiş ve bu fâciaya ses çıkarmıyan arkadaşları da suç ortaklığı etmişler demektir. Meşrutiyetin değil, mutlakîyyetin bile havsalasına sığınmak imkânı olmayan bu fecî vak'a üzerine Fransa ve İngiltere sefirleri Sadr-ı a'zamı derhal ziyâret edip o gün İstanbul'dan Çanakkale'ye varan bir «Messagerie» vapurunu Alman zırhlılarının tahariye kalkışmalarından şikâyet edip şiddetle protesto ettikleri için, hükûmet harp hazırlıkları ikmâl edilinceye kadar gûyâ vakit kazanmak üzere Alman sefirine mürâcaat ederek bir müddet için zırhlıların silâhtan tecridini istemişse de, artık vaziyete hâkim olan sefir kat'iyen kabul etmemiş ve hattâ Cemal Paşa'nın izahına göre:

«Şâyet bu hâdise i'tilâf devletleriyle hükûmet-i Osmâniyye arasında inkıtâ-ı münâsebat ve hattâ i'lân-ı muhâsamatı intac ederse, bunu hâdisâtın zarar ve ziyân-ı tabiisine atfederek kabul etmek mecburiyyetinde bulunduğumuzu ifâde etmiştir».

Gene Cemal Paşa, Enver Paşa'nın da «Sefirin bu mütâlaâtına iştirâk» ettiğinden bahsetmektedir! Enver, hiç bir menfaat mukabilinde olmamak şartıyla Türkiye'yi Almanya'ya işte böyle fedâ etmiş, netice itibariyle Türklüğe fenalık ettiği nisbette Almanlığa hizmette bulunmuş ve işte bundan dolayı harb içinde memleketimize gelen Alman trenlerinde vagonların üzerine «Türkiye» yerine iri harflerle «Enverland = Enveristan» ismi yazılmıştır! Sultan Hamid'in keyfi idâresiyle memleketi felâkete sürüklemiş olduğunu iddiâ edenler işte böyle meşrutiyetçilerdir.

i'tilâf devletlerinin gemiler meselesinden dolayı yaptıklarından bahsettiğimiz şiddetli teşebbüs karşısında Alman sefirine yapılan mürâcaatin reddi üzerine Said Halim Paşa'nın yalısında toplanan «Encümen-i vükelâ» Alman zırhlılarını Türkiye tarafından gûyâ satın alınmış gibi göstermeye karar vermiş, hemen o gece sefirin muvâfakati istihâl edilmiş ve ertesi gün de mesele matbûâta tebliğ edilerek İngilizlerin «Sultan Osman» la «Reşâdiyye»yi zabt etmelerine mukabil Almanya'dan iki gemi satın alındığı hakkında «Harâretli yazılar» yazdırılmıştır! i'tilâf devletleri bu hayâlî satış oyununa inanmamış olmakla beraber, sırf Türk bîtaraflığını te'min için gûyâ inanmış gibi görünmüşler ve yalnız gemilerin «Alman mürettebâtından tecrid olunmasını» istemişlerse de, bu haklı teşebbüse karşı da mesele bir müddet savsaklandıktan sonra Osmanlı donanmasının ıslâhına me'mur olan İngiliz amirali Limpus Paşa ile maiyyetine «Me'zûniyyet» verilmiş ve biraz sonra da, donanma Baş-kumandanlığına Alman filo kumandanı amiral Souchon/Suşon Paşa tâyin edilmiştir! Bu fâciada hem zavallı Türk milletini, hem cihan efkâr-ı umumiyyesini akıllarınca aldatmak üzere İttihadçıların ne gülünç yalanlar söylediklerini anlamak için gemilerin ne suretle satın alınmış olduğu hakkında Tal'at ve Cemal Paşaların birbirini tekzip eden sözlerini karşılaştırmak kâfidir. Tal'at Paşa, hâtıratının 1946 tarihli İstanbul tab'ının 27 nci sahifesinin 13-14 üncü satırlarında aynen şöyle söylemektedir :

«Gemilerin satışı bir gösterişten ibaret olmayıp hakikatti».

Tal'at Paşa'nın bu yalanını Cemal Paşa hâtıratının 1922 İstanbul tab'ının 101 inci sahifesinin 3 üncü satırından harfiyyen naklettiğimiz şu cümle tekzip etmektedir:

«Bu satış keyfiyyeti hakikî değil, zâhirî idi»!

Birbirini tamamiyle nakzeden bu iki sözün birincisini söyleyen bir Dâhiliyye nâzırı ve ikincisini söyleyen de aynı kabinede Bahriye nazırıdır.

Goeben ve Breslau zırhlıları 16 Ağustos=24 Ramazan Pazar günü İstanbul önlerine gelmiş ve birincisine «Yavuz», ikincisine de «Midilli» ismi verilmiş, yal-

nız Alman zâbitleriyle mürettebâtı değiştirilmiyerek başlarına birer fes geçirilmekle iktifâ edilmiştir! Tabii bundan maksat, i'tilâf devletlerinin gûyâ gözlerini boyamaktır! Halbuki bir taraftan da devletin bütün askerî tedbirleri onlara karşıdır: Meselâ 27 Eylül = 7 Zülka'de Pazar günü Çanakkale-boğazı'na 'torpil dökme işleri ikmâl edilmiş ve 1 Teşrinievvel = 11 Zülka'de Perşembe günü de boğazın kapanacağı resmen ilân olunmuştur.

Birinci cihan harbinde Türk milletinin dört sene Avrupa, Asya ve Afrika cep-helerinde döktüğü kanlarla hebâ olan servetlerinin ve yıkılıp giden altı asırlık imparatorluğunun yegâne bedeli olarak nihayet elinde işte bu Yavuz zırhlısı kalmıştır: Dünya tarihinde bundan pahalı gemi yoktur! «Gemilerin satışı bir gösterişten ibaret olmayıp hakikatti», diyen Tal'atın o muazzam yalanı bu bakımdan bir nevi kehânet sayılabilir.

C — «Türkiye'yi fiilen harbe sokan Karadeniz fâciası»: Yukarda harbe girişimizin üç perdelik bir fâcia şeklini almış olduğundan bahsetmiştik. Bu akla sığmaz fâcia 2 Ağustos = 10 Ramazan Pazar gününden 29 Teşrinievvel = 9 Zülhicce Perşembe gününe kadar 2 ay, 29 gün = 89 günde oynanmıştır! Birinci perdeyi teşkil eden 2 Ağustos = 10 Ramazan Pazar tarihindeki ittifak oyunundan 9 gün sonra 11 Ağustos = 19 Ramazan Salı günü Osmanlı bitarafılığına rağmen Alman zırhlılarının Çanakkale-boğazı'ndan içeri alınmasıyla ikinci perde açılmış ve ondan 79 gün sonra 29 Teşrinievvel = 9 Zülhicce Perşembe günü de üçüncü perde açılarak Türk milleti sırf Almanya uğruna harb-i-umumî mezbahasına atıvermiştir! Bu üç oyunun her üçü de umumiyetle kabine âzâsının, yâni hükümetin haberi bile olmadan İttihad-ve-Terakki komitesinin bir iki sergerdesi tarafından oynanmıştır: Yukarda da gördüğümüz gibi Türk-Alman ittifakını kabinenin haberi olmadan Said Halim ve Enver Paşalarla Tal'at ve Halil Beyler tertib etmiş, Alman gemilerini hiç kimsenin haberi olmadan Enver Paşa tek başına içeri alıp müdhiş bir emr-i-vâkı' yapmış ve nihayet Bahriye nâzırı Cemal ve Harbiye nâzırı Enver Paşalarla Dâhiliye nâzırı Tal'at Bey ve donanma kumandanı amiral Souchon'un tertibiyle gene hükümetin haberi olmadan üçüncü perde oynanmıştır! Bu vaziyete göre birinci perdede dört, ikinci perdede yalnız bir ve üçüncü perdede ise biri ecnebi olmak üzere gene dört aktör rol oynamış demektir: Bunlardan Enver Paşa'nın her üç perdede de rolü vardır. Netice itibariyle, hükümetin, milletin ve pâdîşahın haberleri bile olmadan beş İttihadçı ile bir Alman amirali Osmanlı imparatorluğunu hiç bir millî zaruret olmadığı halde sırf Almanya öyle istediği için dünyanın en büyük ateşine atıvermişler demektir: Yeryüzündeki bütün hukuk devletlerinin kanunlarında bu ağır suçlardan yalnız birini irtikâb edenler hakkında bile tâyin edilen cezâ idam cezâsıdır; tarihin buna verebileceği yegâne hüküm de «Hiyanet-i vataniyye» hükmüdür. Baş-Mâbeynci Lûtfi Simavî Bey'in «Sultan Mehmet Reşad Han'ın ve halefinin sarayında gördüklerim» ismindeki hâtıratında bu müdhiş fâciannın mâhiyyeti şöyle izah edilir:

«Hicaz'ı, Irak'ı, Suriye'yi ve Filistin'i kaybettiğimiz bu hâleyle işte böyle bir hokkabazlıkla karıştık. İstikbâli karanlık gören vükelâmn bir kısmı isti'fâ etti. Bâzi ehemmiyetsiz nuzzar, mevkilerinde kaldılar. Trablusgarp ve hususiyle Balkan muhârebe-i meş'ûmesinden sonra iltiyam bulmıyan yaralarımıza rağmen hiç bir mecburiyet yokken ve kimse tarafından dücâr-ı taarruz olmadığımız halde dünyanın en birinci devletleri aleyhine harbe girişmek, mecnunâne olduğu kadar cânîyâne bir siyaset idi».

Lûtfi Simavî Bey'in bahsettiği «Mecnunâne» ve «Cânîyâne» hokkabazlığın feci bir tarafı daha vardır: O sırada devlet harbe hazır değildi! İşte bundan dolayı Nâfia nâzırı Çürüksulu-Mahmud Paşa ile Ticaret ve Zirâat nâzırı Süleyman-ül-Bostânî ve Posta-Telgraf nâzırı Oskan Efendiler gibi esasen harp aleyhdârı olan bâzı vükelâdan başka Sadr-ı-a'zam ve Hâriciyye nâzırı Said Halim Paşa başta olmak üzere hükümet erkânının mühim bir kısmı harp hazırlıklarının ikmâli için bitaraflığımızın altı ay daha muhâfazasına tarafdardır. Fakat kabinede Alman menfaatlerinin âdetâ mümessili rolünü oynıyan Harbiye nâzırı Enver Paşa, Almanya'nın sıkışık vaziyetinden dolayı Türkiye'nin bir an evvel harbe girmesini

istemektedir! Goeben ve Breslau gemileri Enver'in emriyle içeri alınıp İstanbul'a geldikten sonra Bâb-ı-Âlî birbirine zıd iki tazyik altında kalmıştır: Amiral Souchon bir an evvel Karadeniz'e çıkmak için dolap çevirmekte ve İtilâf devletlerinin elçileri de donanma Karadeniz'e çıktığı takdirde düşman muâmelesi göreceğinden bahsetmektedir. Hayatî bir ehemmiyeti olan bu noktayı Cemal Paşa hâtîrâtının 109 uncu sahifesinde şöyle anlatır:

«O sırada Enver Paşa Goeben ile Breslau'nın Karadeniz'e çıkmalarını men'etmekte artık devam edemeyeceğini, zirâ amiralin gaayet muhik bir çok esbâb-ı askeriye serdetmekte bulunduğunu dermiyân etti. Fakat bu iki seffinenin diğer Osmanlı sefâini ile beraber Karadeniz'e çıkması muhakkak bizim harbe dühûlümüzü intâc edebilirdi. Bir kere İtilâf devletleri Goeben ve Breslau seffinelerinin Osmanlı seffinesi olduklarını kabul etmedikleri ve binâenaleyh Osmanlı bayrağını ve Osmanlı mürettebâtını hâmil olarak dahî boğazlardan çıkacak olurlar ise der-akab düşman muâmelesi göreceklerini açıktan açığa ihtâr etmişlerdi». İşte bu vaziyete rağmen Enver ve Cemal Paşalarla Tal'at Bey'in tasvibi üzerine amiral Souchon'un kumandasındaki Osmanlı donanması 27 Teşrinievvel=7 Zülhicce Salı günü Karadeniz'e çıkmış ve Kurban bayramının arefesine tesadüf eden 29 Teşrinievvel=9 Zülhicce Perşembe günü de Rus donanmasıyla sâhillere ateş açmak suretiyle Türkiye'yi fiilen harbe sokmuştur: Bütün Osmanlı tarihinde tek bir misli olmiyan bu müdhîş fâciadan pâdişahın, sadr-ı-a'zamin ve umumiyyetle hükûmet erkânının kat'iyyen haberleri yoktur! Yalnız fâcianın mürettepleri olan Enver ve Cemal Paşalarla Tal'at Bey haberdardır! O sırada Mâbeyn Baş-kâtipliğinde bulunan Ali Fuad Bey «Görüp işittiklerim» ismindeki hâtîrâtının 129 uncu hâtîrâtının 109 uncu sahifesinde şöyle anlatır:

«Kurban bayramı gecesi, sabahleyin alaya yetişmek üzere erkence yatmış olduğum halde yanımızdaki konakta ikamet eden Baş-mâbeynci Tefvik Bey bizim eve gelerek beni uykudan uyandırttı. Amiral Souchon'un kumandasında olarak istikşâf için boğaza çıkmış olan sefâin-i harbiyyemiz ile Rusya sefâini arasında müsâdemât başlamış olduğunu şimdi haber aldığımızdan ve keyfiyetin Zât-i-Şâhâneye aksetmesi ihtimâlinde bahisle her halde hakikati öğrenmemiz lâzımgeleceğini söyledi. Hakikati anlamak için ya Enver Paşa'ya veya Cemal Paşa'ya mürâcaat olunmak icâb ediyordu. Enver Paşa'nın konağına telefon ederek paşayı aradıksa da yatmış olduğu cevabını verdiler. Cemal Paşa'yı aradığımız halde onun da bir ziyâfette med'uv bulunduğunu söylediler. Bu cevapların mürettep olduğu mâlûmdur; fakat bizim için başka vâsita-i istidlâ yoktu. Sabahleyin bayram alayı icrâ olunacağından erkence saraya gittik. Vükela dahî birer birer toplandırsa da onlar da vak'adan haberdar değillerdi. Enver ve Cemal Paşa'larla Tal'at Bey gelince hakikat-i vukuâtı itilâ' hâsıl oldu».

Mâbeyn Baş-kâtibinin bu izâhâtından da anlaşılacağı gibi Pâdişahın, Sadr-ı-a'zamin, vükelanın ve en mühim saray erkânının vak'adan kat'iyyen haberleri yoktur: Felâketin mürettepleri de Enver ve Cemal Paşalarla Tal'at Bey'dir. O sırada Rus sefâreti baş-tercümanlığında bulunan Mandelstam'ın «Le sort de l'Empire Ottoman» ismindeki eserinin muhtelif yerlerinde iddiâ ettiğine göre Enver-Cemal-Tal'at triyomvirasıyla İttihad-ve-Terakki sergerdelerinden isimlerini zikretmediği ve belki de öğrenmediği bir iki kişi 11 Teşrinievvel=21 Zülka'de Pazar günü Alman sefâretinde sefir Wangenheim ile gizli bir ictimâ akdedip Türkiye'nin Rusya'ya taarruzu hakkında bir mukavele imzalamışlardır! Cemal Paşa hâtîrâtında bu ictimâ itirâf ederek Said Halim ve Enver Paşalarla Tal'at ve Halil Beylerin de bulunduklarını söylemekteyse de, taarruz mukavelesini reddetmektedir. Tal'at Bey'in bir yalan-dolan mecmûasından başka bir şey olmiyan hâtîrâtının şu fıkrasında kendisinin vak'adan haberi bile olmadığından bahsedilmektedir:

«Bu hâdiseden hiç bizim daha önceden mâlûmatdar değildik. Fakat her kes gibi, ben de Enver Paşa'nın haberi olduğuna kaan'dim. Bayram günü Meclis-i Meb'ûsan reisi Halil Bey'in evinde toplandık. Ben Enver Paşa'ya epyce hücum ettimse de, hiç haberi olmadığını yeminle te'min etti»!

Bu izaha göre Türkiye'yi yalnız amiral Souchon harbe sokmuş demektir: Halbuki donanmanın Karadeniz'e çıkması hakkında Mahmud Muhtar Paşa'nın «Mâziye bir nazar» isimindeki eserinde bahsettiği bir Meclis-i Vükelâ kararı vardır; bu karara rağmen donanmanın bir iki gün evvel Karadeniz'e çıkmasından Harbiye ve Bahriye nâzırlarıyla Dâhiliyye nezâretinde bulunan İttihad-ve-Terahki komitesi şefinin haberdâr olmaması akla sıgacak şey midir? Zâten general Liman von Sanders'in «Türkiye'de beş yıl» isimindeki hâtıratına göre:

«Türkiye Bahriye nâzırı Cemal Paşa Karadeniz'e çıkma hususuna muvâfakat mecburiyetinde kalmıştır».

Ali Fuad Bey'in yukarda gördüğümüz izahı da bunu teyid etmektedir. Bu fâciânın en garip noktalarından biri de kendisine haber verilmeden harbe girildiği için Sadr-ı a'zam Said-Halim Paşa'nın arkadaşlarına gücenip istifâya karar verdiği halde gene onların ısrâriyle vazgeçip yerinde kalmasıdır; Ali Fuad Bey, Karadeniz mâcerâsının şuyûna tesadûf eden Bayram gününden bahsederken bu meseleyi de şöyle anlatır :

«O gün Said Halim Paşa saraya gelmeyip rahatsız bulunduğu dâir Baş-Kitâbete bir tezkire-i hususiye gönderdi. Tezkireyi Zât-i Şâhâneye takdim eylediğimde hâtırını istifsâr ve gaybûbetinin esbâb-ı hakikiyyesini tahkik için İkinci Mâbeynci Nüzhet Bey'i müşârûnûleyhin Yeniköy'deki sâhilhânesine izâm eyledi. Bayram alayı ve muâyede resmi Sadr-ı a'zam mevcut olmadığı halde icrâ kılındı. Vukuât Sadr-ı a'zâmın dâire-i itilâi hâricinde cereyân eylemiş olduğundan buna kesh-i vukuf edince canı sıkılarak isti'fâyı tasmim eylemiş ve o gün saraya gelmeyip merâsimde hazır bulunmamıştır. Muâyede resminden sonra vükelâ müşârûnûleyhin yalısına giderek ve ısrâr ederek isti'fâdan vazgeçirmişlerdir». Almanya ile mâhut ittifak muâhedesini akdetmiş olan Said Halim Paşa Türkiye'nin harbe girmesine tabii muhâlif değildir : Yalnız ordunun hazırlanması için altı ay kadar daha bitaraf kalmak fikrindedir; işte bundan dolayı isti'fâya kalkışması bir kanâat meselesi olmaktan ziyâde hükûmet reisi olduğu halde devlet ve millet ateşe atılırken arkadaşlarının kendisine haber vermemiş olmalarından müteessir olmasındandır! Zâten devlet reisi olan pâdişâh bile haberdâr edilmemiştir! İbn-ül-Emin'in kaydettiği bir rivayete göre Said Halim Paşa pâdişâhın ısrâriyle isti'fâdan vazgeçmiştir. Her halde dünyada hiç bir millete böyle bir oyun oynanmamıştır.

En büyük mes'ul, Alman sefirinden fazla Almanya'ya hizmet eden Enver Paşa'dır. Goeben'le Breslau'ı Çanakkale-boğazı'ndan içeri alarak İstanbul ve Boğazici'ne hâkim bir vaziyete getiren odur. Boğaz istihkâmları da Liman von Sanders'in emrinde ve elindedir. Mahmud Muhtar Paşa «Mâziye bir nazar»ında bu noktayı şöyle anlatır :

«Alman sefinelerinin mürettebâtı Rumanya tarikiyle gelen efrâd-ı ihtiyâtiyye ile ikmâl olunarak az vakitte o kadar çoğalmış idi ki Almanlar lede-i hâce 2 Ağustos muâhede-i ittifâkiyyesini cebren tatbik ettirebilirlerdi!»

Halbuki Sadr-ı a'zam, İngiliz sefiri Sir Louis Mallet'e:

— Eğer bir buhran çıkacak olursa Harbiye nâzırını tevkif için bir çâre bulunur! demiş ve o da bunu İngiltere Hâriciyye nâzırı Sir Edward Grey'e telgrafla bildirmişti. Devleti kan ve ateşe sürükliyen komite kodamanları o sırada bir taraftan da işte böyle birbirine karşı pusu kurmuş vaziyettedir; hattâ İngiliz mavi kitabına nazaran Büyük-elçi Mallet bir gün Cemal Paşa'ya Almanların Türkiye'yi bir an evvel harbe sokmak için icâb ederse bir darbe-i hükûmet yapıp kendisini hapsedmekten bile çekinmiyeceklerini söylediği zaman, Osmanlı Bahriye nâzırından şu cevabı almıştır :

— Öyle bir şey hissettiğim anda ittihâz edeceğim tedbiri ben çoktan düşündüm. O zaman Bahriye nâzırı sıfatıyla Çanakkale'yi İngiliz ve Fransız donanmasına açar, hâl-i ihtilâlde bulunan donanmanın te'dibini ona havâle ederim.

Bu sözden anlaşıldığına göre Cemal Paşa şahsını tehlikede gördüğü anda boğazları açıp itilâf donanmasını içeri alabilecek bir zihniyettedir! Hâtıratında kendisi bu sözü sefîre şaka olarak söylediğinden bahsedip te'vile çalışmışsa da bunun şakayla hiç bir alâka ve münâsebeti yoktur. İttihad-ve-Terahki'nin aske-

efi hâkimiyetini te'min ve o sâyede mevkiini tarsin için Türkiye'yi ateşe attıran feci zihniyeti işte böyle bir zihniyettir.

Amiral Suchon kumandasındaki Osmanlı filosu Rus sâhillerine taarruzunda Sivastopol, Odesa, Kefe ve Novorossisk/Noworossijsk şehirlerini bombardman ettikten başka iki Rus gemisiyle bir Fransız vapurunu da batırmıştır. Bu kanlı mâcerâ üzerine Sadr-ı-a'zam ve Hâriciyye nâzırı Said Halim Paşa Rusya'ya mürâcaat ederek vak'aya Rus donanmasının bizim Karadeniz-boğazı'na torpil dökerek kapatmak istemesi sebep olduğundan bahsedip sulhü muhâfaza için tahkikat açılmasını istemişse de Petersburg hükûmeti bu mürâcaati reddederek derhal Osmanlı maslahatgüzârının pasaportlarını vermekle mukabele etmiştir. İşte bu suretle Osmanlı imparatorluğu harbin ilânından evvel kanlı bir oyunla ateşe atılıp fiilen harbe girmiş ve bunun üzerine 3 Teşrinisânî = 14 Zülhicce Salı gününden 5 Teşrinisânî = 16 Zülhicce Perşembe gününe kadar üç gün içinde Rusya, İngiltere ve Fransa devletleri üstüste Türkiye'ye ilân-ı harb etmişlerdir. İstanbul'daki İ'tilâf büyük-elçilerinin de Karadeniz mâcerâsının hemen ertesine tesadüf eden 30 Teşrinievvel = 10 Zülhicce Cuma günü pasaportlarını istediklerinden bahsedilir: Rus sefiri De Giers 1 Teşrinisânî = 12 Zülhicce Pazar günü ve İngiltere sefiri Sir Louis Mallet'le Fransa sefiri Bompard da ertesi gün memleketlerine gitmişlerdir. Bununla beraber, ilân-ı harp notalarından evvel İ'tilâf devletleri muhtelif cephelerden taarruz etmiş oldukları için, harp resmen başlamadan evvel her tarafta fiilen başlamış demektir: ilkönce 31 Teşrinievvel = 11 Zülhicce Cumartesi günü Ruslar Bâyezid'in şimalinden hududu tecâvüz ederek ilk ateşi açmışlar ve ertesi gün de İngilizler Akabe'yi topa tuttıkları gibi, Basra-körfezinden de Şatt-ul-Arap boyunca tecâvuza başlamışlardır. Türkiye'nin harbe girişi yalnız Karadeniz mâcerâsı bakımından değil, her bakımdan çığınca bir cinâyetir:

1 — Her şeyden evvel bir kere harbi kazanmak ihtimâli muhakkak sayılacak kadar kuvvetli olan «İ'tilâf-ı-Müselles», devletleriyle müttefiklerine karşı muzaferiyyet ihtimâli son derece zayıf olan «İttifâk-ı-Müselles» cephesi ahmakçasına tercih edilmiştir;

2 — 29 Teşrinievvel = 9 Zülhicce Perşembe günü Karadeniz mâcerâsıyla Osmanlı imparatorluğu ateşe atıldığı zaman iki tarafın vaziyeti şöyledir: İngiltere, Fransa, Rusya, Japonya, Sırbistan, Karadağ, Belçika ve Lüksemburg devletleri İ'tilâf cephesindedir; bu sekiz devlete mukabil İttifak cephesi yalnız Almanya ile Avusturya-Macaristan'dan ibaret iki devletlik müttefiksiz ve ümitsiz bir zümre hâlinindedir;

3 — «İttifak-ı-Müselles»,e dâhil olan İtalya hükûmeti harp başlar başlamaz daha 1 Ağustos = 9 Ramazan Cumartesi günü Alman ve Avusturyalı müttefiklerine ihânet edip bitaraflığını ilân ederek onları kendi başlarına bırakmıştır;

4 — Dünya denizlerine ve deniz yollarına İ'tilâf zümresi hâkimdir;

5 — Bütün dünyayı kuşatan dominyonları ve müstemlekeleriyle İ'tilâf zümresi nüfus, iptidai madde ve iktisâdî kudret bakımlarından mutlak bir üstünlüğe sâhiptir;

6 — Siyasî vaziyet, daha bir çok devletlerin İ'tilâf zümresine iltihak edeceğinde hiç şüphe bırakmıyacak kadar vâzıhtır: Nitekim başta Amerika ve İtalya olmak üzere tedricen yirmiden fazla devlet o tarafa iltihak etmiş ve bütün bunlara rağmen İttifak zümresine küçük Bulgaristan'dan başka iltihak eden olmamıştır.

7 — Askerî vaziyet de ümitsizdir: Çünkü bir hamlede Fransa'yı mağlûb ettikten sonra şarka teveccühle Rusya'nın işini bitirmek isteyen Alman Erkân-ı-harbiyesinin meşhur plânı 5-9 Eylül = 14-18 Şevvâl Cumartesi - Çarşamba günleri vukua gelen Marne muharebesinin Fransız zaferiyle neticelenmesinden dolayı artık suya düşmüş demektir. O vak'adan tam elli gün sonra Türkiye'yi Almanya lehine harbe sokmak, bile bile ve göz-göre felâket ve mağlûbiyyete sürüklemekten başka bir şey değildir.

İşte bütün bunlardan dolayı Türkiye harbe girerken yalnız iki devletle sekiz devlete karşı gelmeyi göze almış, denizler hâkimiyetini aklına bile getirmemiş

ve her türlü üstünlüklerin karşı tarafta olduğunu hisâb edemeyecek kadar gaflet ve cinnet göstermiş demektir. Yeryüzündeki son Türk imparatorluğunun inkırâzıyla neticelenen bu müdhîş fâcianın bir iki mürettibinden biri olan Tal'at Paşa'nın hâtıratında bu nokta şu iki mütenâkız cümleyle izah edilir (S. 30):

«Bütün mülâhazalar Almanya'nır mağlûb olmayacağı ihtimâline göre yürütülmüştü; fakat Almanya'nın mutlak galibiyetine inanılmıyordu»!

İntâk-ı hakka benzeyen bu mütenâkız fıkranın birinci cümlesine göre Almanya'nın mağlûb olmak ihtimâli kat'iyen hisâb edilmemek suretiyle akla sığmaz bir gaflet gösterilmiş ve onu nakzeden ikinci cümlesine göre de kat'i bir Alman zaferine inanılmadığı için Osmanlı imparatorluğu bile ateşe atılmak suretiyle devlet ve millete karşı en müdhîş ihânet cürmü irtikâb edilmiştir : Osmanlı inkırâzının en büyük sebebi, işte böyle deli saçmalarıyla hiç farkında bile olmayarak iç-yüzlerini ifşâ edecek kadar iptidâî kafalı bir takım Balkan çetecilerinin devlete hâkim olmasıdır.

Türkiye'nin i'tilâf devletlerine resmen ilân-ı-harb etmesi işte bu 11 Teşrinisâni = 22 Zülhicce Çarşamba gününe müsâdiftir: «Takvîm-i-Vakaayı»deki hâl-i-harb irâdesinin baş tarafında Karadeniz mâcerâsı Rusların taarruzundan mütevellit gibi tasvir edilerek:

«Şehr-i-hâlin [=Rûmî] on altıncı günü Donanmây-i-Hümâyunun bir kısmı tarafından Karadeniz'de manevra icrâ edilmekte olduğu sırada Karadeniz-boğazı'na torpil dökmek vazifesi ile hareket ettiği bil-âhire anlaşılan Rusya donanmasından bir takım mezkûr manevraları ihlâl ve müteâkıben izhâr-ı muhâsama ile boğaza doğru hareket etmeleri üzerine Donanmây-i-Hümâyün tarafından mukabele olunmağa»

diye Türiye meşrû müdâfaa vaziyetinde harbe girmiş gösterilir! Bu irâdenin altında pâdişah'tan başka Hey'et-i-Vükelânın da imzaları vardır. Sultan Reşad ordu ile donanmaya hitâben de aynı gün aynı mealde bir «Hatt-i-Hümâyün», neşretmiştir. — 29 Teşrinievvel = 9 Zülhicce Perşembe gününe tesadûf eden Karadeniz mâcerâsıyla resmen harb ilâm arasında geçen müddet 13 günden ibarettir. — Aşağıki fıkraya da bakınız).

14 Teşrinisâni = 25 Zülhicce, Cumartesi: «Cihad-ı-Ekber» ilânı.

(İslâmiyette iki türlü cihad vardır : Hak yolunda gazâyâ «Cihâd-ı sağır» veya «Cihâd-ı asgar» ve o yolda yapılan fikir mücâdelesiyile propagandaya da «Cihâd-ı kebîr» yahut «Cihâd-ı ekber», denir: Tasavvufî «Cihâd-ı ekber» insanın «Nefs-i emmâre»sine karşı giriştiği mücâdelenin ismidir; onun için İttihadçıların budalaca ilân ettikleri din harbine «Cihad-ı-Ekber» demek doğru değildir : Zâten bu tâbir Meşihat'ın neşrettiği fetvâ metinlerinde mevcut olmayıp yalnız propaganda ve neşriyatta kullanılmış tımturaklı bir isimden ibarettir. — Cihâd ahkâmının en mühimlerinden biri de kudreti olan Müslümanların bütün din düşmanlarına karşı «mâlen ve bedenî», mücâdele ile mükellef olmasıdır: Fakat bu mücâdele bir «Farz-ı kifâye» şeklindedir; binâenaleyh bedenî ve mâlî kudretten mahrum olanlarla düşman esâreti altında bulunanlar mükellef değildir; halbuki Türkiye'nin yukarıki fıkrada gördüğümüz ilân-ı-harbinden üç gün sonra neşredilen Cihad fetvâsı İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ devletleriyle mütteliklerinin hâkimiyet ve esâretleri altında bulunan Müslümanları onlara karşı ayaklandırmak ve bu devletlerin Müslüman tebaalarından tophyacıkları askerleri Türkiye ile müttelikleri olan Hristiyan Almanya ve Avusturya'ya karşı harbetmekten men'etmek için neşredilmiş ve İslâm tarihinde misli görülmemiş garip bir fetvâdır: Ellerinde çakı bile bulunmadığı için ısyân imkânlarından tamamıyla mahrum olan âciz ve mahkûm milletler nasıl olur da şer'an cihâd ile mükellef tutulabilir? Böyle bir şey için Hilâfet makamının harpten evvel onları gizlice hazırlamış, silâhlendirmiş ve teşkilâtlandırmış olması lâzımgelir: Bunların hiç biri yapılmadığı halde cihâd ilânına kalkışmak, Hilâfet makamının dünya nazarındaki mevkiini sarsmakla neticelenecek bir düğünceşizlikten başka bir şey değildir ve zâten netice öyle olmuştur. — Beş par-

çadan mürekkebe olan cihâd fetvâsı bu gün merâsimle Meşihat'den Fâtih câmiine götürülerek Fetvâ-eminî Ali Haydar Efendi tarafından okunmuş ve ertesi gün de gazetelerle neşredilmiştir. — Bundan sekiz gün sonra 1914 = 1333 senesi 5 Muharrem = 23 Teşrinisânî Pazartesi günü de bir «Beyânâme-i Cihâd» nesrolunmuştur : Bu vesikadaki «4 Muharrem» tarihi Rû'yet-i Hilâl'den mütevellittir; baş tarafındaki irâde sureti şöyledir :

«İşbu beyannâmenin kâffe-i aktâr-ı islâmiyyede neşr-ü-illânını irâde ederim».

Altında Şeyh-ül-İslâm Hayri Efendi ile seleflerinden üçünün, on bir kazaskerin ve en mühim ulemâdan on dördünün isimleri bulunan bu 29 imzalı beyannâme 3 Muharrem=21 Teşrinisânî Cumartesi günü Bâb-ı-Fetvâ'da toplanan «Meclis-i Alf-i İlmî» tarafından tertib edilmiştir. Tabii bütün bunların hiç bir te'siri olmamış, mahkûm Müslümanlar yerlerinden bile kımıldanamamış ve hattâ fetvâlarla beyannâmeler «Kâffe-i aktâr-ı islâmiyye»ye pek tabii olarak dağıtılamamıştır).

17 Teşrinisânî = 28 Zülhicce, Salı: Rus donanmasının Trabzon bombardmanı ve muhtelif cephele vukuâtı.

(Yukarda bu senenin «11 Teşrinisânî» fıkrasında 29 Teşrinievvel = 9 Zülhicce Perşembe gününe müsâdîf olduğunu gördüğümüz Karadeniz mâcerâsından itibaren 2-5 gün içinde Osmanlı imparatorluğunun muhtelif taraflarındaki harb cephele derhal belirmeye başlamıştır : 1) Çanakkale cephesi; 2) Irak cephesi; 3) Sinâ = Filistin-Suriye cephesi; 4) Kafkas cephesi; 5) Deniz ve Hava hârekâtı. «Harb-i-umumî'nin sonuna kadar teselsül eden vukuât işte bu beş cephe sırasına göre tâkib edilecektir. Müttefiklere yardım için Enver'in Galicya ve Rumanya'ya gönderip onların saflarında isrâf ettirdiği kuvvetlerle Trablus ve Bingazi'de İtalyanlara karşı yerlilerle beraber açılan mücâdelelerdeki askerlerimizin oralarındaki hareketleri vatan toprakları hâricindeki askerî mâcerâlar mâhiyyetindedir.

1 — «Çanakkale cephesi»: 3 Teşrinisânî = 14 Zülhicce Salı sabahı zevâlî saat 6.50 de 28 gemilik bir İngiliz-Fransız filosunun Sedd-ül-bahir ve Kum-kale istihkâmlarına karşı açtığı ateş hem fiilen illân-ı harp mâhiyyetinde sayılır, hem boğazın zorlanacağı hakkında bir ihtar gibi gösterilir: Bu bombardman 17 dakika sürmüştür. Biraz sonra teşekkül edecek Çanakkale cephesinin ilk vak'ası işte bu nümâyış bombardmandır.

2 — «Irak cephesi»: Basra-körfezin'nden Şatt-ul-Arab boyunu tâkib ederek inkişâf edecek olan İngiliz hareketi 1 Teşrinisânî = 12 Zülhicce Pazar günü başlamıştır : İlk asker ihrâcî 7 Teşrinisânî = 18 Zülhicce Cumartesi gününe müsâdîf gösterilir.

3 — «Sinâ=Filistin-Suriye cephesi»: Osmanlı ordusunun Kanal mâcerâsıyla açılacak olan Sinâ cephesinin ilk vak'ası, bir İngiliz filosunun 1 Teşrinisânî = 12 Zülhicce Pazar günü yaptığı Akabe bombardmanında gösterilir : Bu suretle Basra ve Akabe körfezlerindeki İngiliz taarruzları aynı günde başlamış demektir. Akabe 3 Teşrinisânî = 14 Zülhicce Salı günü sukut etmiştir. — Süveyş kanalı üzerine tamamiyle lüzumsuz ve bilhassa binde bir nisbetinde bile muvaffak olması imkânsız bir sefer açmış olan Bahriye nazırı Cemal Paşa'nın Nezâret uhdesinde kalmak şartıyla Suriye ve Filistin'deki Dördüncü ordu kumandanlığına tâyini 13 Teşrinisânî = 24 Zülhicce Cuma gününe müsâdiftir : Bu suretle askerî idare bakımından Osmanlı imparatorluğu Enver ve Cemal Paşalar arasında paylaşılmış ve tabii arslan payı birincisinde kalmış demektir.

4 — «Kafkas cephesi»: Bu cephede Rus taarruzu 31 Teşrinievvel = 11 Zülhicce Cumartesi günü Bâyezid'in şimal hududunu tecâvüzla başladığı için, Türkiye'de cihan harbinin ilk ateşi işte burada açılmış demektir. Bundan sonra Ruslar Kars'dan hareketle 1 Teşrinisânî = 12 Zülhicce Pazar günü hududu geçerek Pasin'e ve Aras boyundan da Eleşgerd'e ilerlemişlerdir: Bu ilk karşılaşmaların en mühim vak'ası 6 Teşrinisânî = 17 Zülhicce Cuma günü başlayıp altı

gün süren Köprüköy muharebesinde gösterilir; bu muharebe neticesinde Ruslar geri atılmış, Türk ordusu 11 Teşrinisâni = 22 Zülhicce Çarşamba günü mukabil taarruza geçip 14 Teşrinisâni = 25 Zülhicce Cumartesinden 18 Teşrinisâni = 29 Zülhicce Çarşamba gününe kadar süren Azap köyü muharebesini kazanmışsa da iyi keşif yapılamadığı için eski hududuna çekilen düşman tâkib edilememiştir.

5 — «Deniz ve Hava harekâtı»: 8 Teşrinisâni = 19 Zülhicce Pazar günü küçük Breslau = Midilli kruvazörü Poti limanını ve bir Rus filosu da Zonguidağ'ı bombardman edip dört Türk nakliyesini batırmıştır: Bu hareketleri bir gün evvel gösteren bir rivayet de vardır. En mühim vak'a, Rus donanmasının 17 Teşrinisâni = 28 Zülhicce Salı günü yaptığı Trabzon bombardmanıdır: Bu vak'a da şehrin bir hayli zarar gördüğünden bahsedilir. Ertesi gün de eski Goeben = Yavuz zırhlımız Giresun civârında bir Rus zırhlısıyla müsâdeme edip bir iki isâbet kaydetmiştir).

1914 = 1333

21 Kânunuevvel = 3 Safer, Pazartesi : Sarıkamış harekâtının başlaması ve muhtelif cepheler vukuâtı.

1 — «Çanakkale cephesi»: İngiliz tahtelbahirleri torpil tarlasına rağmen boğazdan içeri hулul edebilmektedir; nitekim 26 Teşrinisâni = 8 Muharrem Perşembe günü Kepez burnuna kadar sokulan B-11 denizaltı gemisi Sarısıglık'da yatan Mes'ûdiyye zırhlısını torpillemeye muvaffak olmuş ve Mes'ûdiyye işte bu torpil yüzünden batmıştır: Bu vak'ayı 13 Kânunuevvel = 25 Muharrem Pazar gününe müsâdif gösteren bir rivayet de vardır.

2 — «Irak cephesi»: Ay başında harekete başladığını yukarıki fıkrada gördüğümüz İngiliz ordusu 21 Teşrinisâni = 3 Muharrem Cumartesi günü ilk mühim muvaffakiyyetini elde ederek Basra vilâyet merkezimizi işgal etmiştir: Ertesi günkü tarih de rivayet edilir. Kanunî devrinde Osmanlı idaresine girmiş olan Basra için ikinci ciltte 1538 = 945 vukuâtının «24 Temmuz» fıkrasına bakınız: O tarihten bu seferki sukutuna kadar Basra şehri, takvim ıslâhından mütevellit on günlük fark da hisâb edilmek şartıyla tam 376 sene, 3 ay, 18 gün Türk hâkimiyetinde kalmış demektir.

3 — «Sind = Filistin-Suriye cephesi»: Mısır fethi hulyâsiyle Suriye ve Filistin kumandanlığına tâyin edildiğini yukarıki fıkranın 3 üncü paragrafında gördüğümüz Bahriye nâzırı Cemal Paşa, tâyininden sekiz gün sonra 21 Teşrinisâni = 3 Muharrem Cumartesi günü parlak merâsimle teşyi edilerek Haydarpaşa istasyonundan hareket etmiş ve istasyonda irâd ettiği meşhur nutukta kendisi kanalı geçerken telef olsa bile arkadaki vatanperverlerin kendi cesedine basarak her halde Mısır'ı fethedecekleri hakkında çok yüksekten söylediği heyecanlı sözler bir çok dedikodulara sebeb olmuştur. Cemal Paşa'nın Suriye'ye nasıl bir tedhiş zihniyetiyle gittiğini, hâtıratında kendikendine söylediğinden bahsettiği şu tuhaf sözler çok güzel gösterir:

— Senin yapacak çok işlerin var. Tedâbir-i âdiye ile bu işlerin görölmesine imkân yok. En şedid merhametsiz ve nezâketsiz damarlarını ayağa kaldırmalısın, en yüksek mevkileri işgal edenlerde bile olsa, tesadüf edeceğin tenbellik ve ihmalkârlığa karşı en şedid darbelerini indirmekten çekinmemelisin!

Kânunuevvel başları = Muharrem ortalarında Şam'a vâsıl olan Cemal Paşa «Damascus-Palace» otelini karargâh ittihâz etmiş ve orada kaldığı müddetçe âdetâ bir pâdişah gibi muazzam alaylarla Cuma selâmlığına çıkmıştır! Câmi'-i-Emevî'ye girerken polisın parayla tutup cümle-kapısının etrafına dizdiği alkışçılarla dilencilerin :

— Allah cemildir ve cemâli sever!

diye bağırıldıkları pek meşhurdur. Muhayyel Mısır fethi münâsebetiyle de bir çok nümâyişler tertib edilmiş ve bunlarda garip bir ahenkle ve Şam Araplarının mahallî şivesiyle :

— Yalla-n-nasr, yalla-n-nasr! Cemal Bâşa udhul Masr = Haydi zafere, haydi zafere! Cemal Paşa gir Mısır'a!
gibi büyük sözlerle:

— Ey Şam valisi, ey vali: Bizim ırzımız pahalıdır!
gibi âhenkli ve besteli palavralar günlerce Şam caddeleriyle meydanlarını uğultular içinde bırakmıştır: Bu eserin müellifi o sırada beş on gün kaldığı Şam'da bütün bunlara bizzat şahid olmuştur.

4 — «*Kafkas cephesi*»: Bâzı Garp menbâlarında kendisinin Napolyonluğuna kaani' olduğundan bahsedilen Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili Enver Paşa'nın askeri kıymeti için yukarıki senenin «3 Kânunusânî» fıkrasına bakınız. «Muvaffakiyyetin sırrı taarruzdadır!», şeklinde ifâde edilebilecek yegâne harp nazariyyesini tatbik ve Almanları tatmin için mevsime ehemmiyet vermiyerek Kafkas cephesine giden bu eski Balkan komitecisi 14 Kânunuevvel = 26 Muharrem Pazartesi günü Köprüköy'e vâsıl olup askeri teftiş ettikten sonra derhal taarruza karar vermiş, Üçüncü ordu kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın oralarda şiddetiyle meşhur «Kış mevsiminde yapılacak bir taarruzun muvaffakiyyetle neticelenemeyeceği ve binâenaleyh taarruz harekâtının ilk-bahara bırakılması» hakkında söylediği doğru sözlerden dolayı gazaba gelen Enver Paşa, zavallı İzzet Paşa'yı derhal azledip ordu kumandanlığını bizzat der'uhde etmiştir: Enver Paşa'nın taarruz iletisi için aşağıki sene vukuâtının birinci paragrafına da bakınız. — 21 Kânunuevvel = 3 Safer Pazartesi günü 11 inci Kolordunun Aras şimaline geçmesi ve ertesi gün ihâta harekâtına kalkışmasıyla başlayan Sarıkamış taarruzu, Osmanlı tarihinin en büyük felâketlerinden biriyle neticelenmiş en çılgınca harekettir. Bir kişinin şan ve şöhret hırsı uğruna binlerce Türk askerinin telef olup gitmesiyle neticelenen bu mecnunâne mâcerâyı 18 Kânunuevvel = 30 Muharrem Cuma ve 20 Kânunuevvel = 2 Safer Pazar günleri başlamış gösteren daha zayıf rivayetler de vardır. Sarıkamış 25/26 Kânunuevvel = 7/8 Safer Cuma/Cumartesi gecesi kısmen işgal edilmiştir: O sırada oraya gelmiş olan çar ikinci Nicolas'nın esâretten güçlükle kurtulduğu hakkında bir rivayet vardır. 27 Kânunuevvel = 9 Safer Pazar günü bir kolordumuz Allâhuekber dağına aşmışsa da sol cenahtaki kolordunun aynı sür'ati gösterememiş olması felâketin başlıca sebebi sayılır: Netice için aşağıki fıkranın dördüncü paragrafına bakınız.

5 — «*Deniz ve Hava harekâtı*»: Karadeniz'de 20 Teşrinisânî = 2 Muharrem Cuma günü Rus donanması Trabzon'u ikinci defa olarak bombardman ettiği gibi, Hopa'yı da topa tutmuştur. O sırada Batum bombardmanından dönen Yavuz'un 12 Kânunuevvel = 24 Muharrem Cumartesi günü mühim yaralarla İstanbul'a geldiğinden bahsedilir. Akdeniz'de de Suriye sevkıyatını ihlâl etmek istiyen itilâf donanması Iskenderun demiryolunu topa tutmuştur).

1915 = 1333

25 Nisan = 10 Cumâda-l-âhire, Pazar : Düşmanın Çanakkale boğazında karaya asker çıkarması ve diğer cephelerde muhtelif tarihlere tesadüf eden Kanal mâcerâsı, Sarıkamış felâketi, Kût-ül-Amâre'nin sukutu ve Barbaros zırhlısının batması gibi felâket silsileleri.

(1 — «*Çanakkale cephesi*»: Boğazın Sedd-ülbahir, Kumkale, Ertuğrul ve Orhâniye isimlerindeki dört dış istihkâmına karşı düşmanın 12 zırhlı ile ilk büyük bombardmanı 19 Şubat = 4 Rebî'ül-âhir Cuma ve ikincisi de 25 Şubat = 10 Rebî'ül-âhir Perşembe günlerine müsâdiftir. Sabahtan akşama kadar süren ikinci bombardmanda harâb olan dış istihkâmlara işte o Perşembe/Cuma gecesi, asker çıkaran İngiliz-Fransız filoları oralardaki bataryaları kısmen tahrib ettirdikten sonra askerlerini geri çekmişler ve 4 Mart = 17 Rebî'ül-âhir Perşembe günü tek-

rar asker çıkarıp medhal bataryalarının mütebâkisini de tahrib ettirdikten sonra mukabil Türk taarruzundan dolayı kuvvetlerini geri almışlardır. İşte bu sâye-de daha fazla yaklaşıma muvaffak olan düşman filoları 7-8 Mart = 20-21 Rebî'ül-âhir Pazar-Pazartesi günlerinde merkez bataryalarına ateş açmışlardır. — 10/11 Mart = 23/24 Rebî'ül-âhir Çarşamba/Perşembe gecesi boğaza taarruz eden bir filo zâyîata uğratarak tardedildikten bir hafta sonra 18 Mart = 2 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü İngiliz-Fransız donanmaları boğazı zorlayıp geçmek için meşhur büyük taarruzlarını yapmışlardır; İngiliz filosu amiral Robeck ve Fransız filosu da amiral Guépratte kumandasındadır: Mecmûu 18 büyük zırhlı ile bir çok muhripler ve tahtelbahirlerden mürekkep olan bu düşman donanması öğleden evvel saat 11 de üç filo hâlinde boğaza girip öğleden sonra saat 5.45=17.45 e kadar tam 6 saat 45 dakika 506 top kullanarak yalnız 150 topu olan merkez bataryalarıyla harbettikten sonra mağlûb olmuş, Ocean ve Irresistible isimdeki İngiliz zırhlılarıyla Fransızların Bouvet zırhlısı 600 mürettebâtıyla beraber top ve torpil isâbetleriyle batmış, İngilizlerin Inflexible ve Fransızların Gaulois ve Suffren zırhlıları çok ağır yaralanmış ve diğer üç düşman gemisi de torpil isâbetiyle karaya oturmuştur: Netice olarak 18 zırhlının altısı batmış veya harâb olmuş ve bu suretle üçte birini kaybeden düşman donanmasının mütebâkisi de aynı âkıbetten korkup kaçmıştır. Bizim zâyîatımız yalnız 44 şehitle 70 mecruh ve 8 toptan ibarettir: Yalnız 22 şehitle 74 yaralıdan da bahsedilir; toptanın altısı tâmir edilmiştir.

Çanakkale-boğazı'nı deniz kuvvetleriyle zorlayıp geçmek imkânı olmadığını anlayan düşmanın Gelibolu yarımadasına asker çıkarıp İstanbul'a karadan yürüme karar vermesi işte bu büyük ve parlak Türk zaferi üzerinedir. Bu karar 25 Nisan=10 Cumâda-l-âhire Pazar günü tatbik edilmiş ilkönce Saros körfeziyle Anadolu tarafındaki Beşike limanına karşı şaşırtma hareketleri yapılarak öğleden evvel saat 9.30 da bir İngiliz Bahriye müfrezesi Saros'da karaya çıkıp bir keşif hareketi yaptıktan sonra geri alınmış ve bir Fransız müfrezesi de aynı hareketi Beşike'de yapmıştır: Sedd-ül-bahir'le Kaba-tepe şimaline ve Arı-burnu'na yapılan ihraçlar işte bu şaşırtma hareketlerinden sonradır. Ertesi gün de Anadolu yakasında Kum-kale'ye erkenden üç bin Fransız askeri çıkarılarak ikinci bir şaşırtma hareketi daha yapılmışsa da akşama kadar 778 kişi kaybettikten ve yüz esir de verdikten sonra bu Fransız kuvveti işte o 26/27 Nisan=11/12 Cumâda-l-âhire Pazartesi/Salı gecesi geri alınmıştır. Gelibolu yarımadasına çıkarılan İngiliz kuvvetlerinin kumandanı general Ian Hamilton ve Fransız kuvvetlerinin kumandanı da general D'Amade'dir: Daha sonra bunun yerine meşhur general Gouraud gelmiş ve Çanakkale muharebelerinde bir kolunu kaybetmiştir. Çanakkale harbinde düşman ilkönce iki cephe açmıştır: Birincisi Sedd-ül-bahir'le Eski-hisarlık ve Teke-burnu arasında altı kilometrelik bir cephe'dir: Bu son iki nokta Sedd-ül-bahir'in şimalişarki ve şimaligarbî istikametlerindedir; ikinci cephe de Arı-burnu'ndadır. Düşmanın Suvla koyuna asker çıkarıp Anafartalara karşı üçüncü bir cephe açması bunlardan biraz sonradır.

Çanakkale harbinde düşmanın en cengâver askeri Avusturalya-Yenizelânda kıt'a-sıdır: Bunun resmî ismi «Australia and New-Zealand Army Corps» şeklindedir: çok uzun olan bu ismin baş harflerinden «Anzac» kısaltması yapılmış ve o koldu işte bu kısa isimle şöhet bulunmuştur.

İlk iki cephe kurulduktan sonra 28 Nisan = 13 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü Sedd-ül-bahir cephesinde Türk zaferiyle neticelenen birinci Kırte muharebesi Çanakkale destanımızın ilk mühim vak'asıdır: Bu vak'ada düşman üç bin telefata tardedilmiştir. İşte bunun üzerine her iki cephede düşmanı denize dökmek üzere üç gün içinde üstüste dört Türk taarruzu sıralanır: 1 Mayıs = 16 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü Arı-burnu cephesinde ve 1/2 Mayıs=16/17 Cumâda-l-âhire Cumartesi/Pazar gecesiyle ertesi ve daha ertesi geceler Sedd-ül-bahir cephesinde yapılan taarruzların dördü de neticesiz kalmıştır. 6-9 Mayıs = 21-24 Cumâda-l-âhire Perşembe-Pazar günlerine tesadûf eden ve dört gün süren ikinci Kırte muharebesi düşmanın işte bu Türk taarruzlarına mukabelesi sayılır: Sedd-ül-bahr'in şimali-şarkisindeki Alçı-tepe'yi hedef ittihaz eden elli bin kişi-

İlk düşman ordusu, donanmalarından da yardım gördüğü halde yirmi bini bulan telefâtına mukabil ancak yarım kilometrelik bir yer aldıktan sonra mağlûb olmuştur. Karadan, denizden taarruza uğrıyan Türk askerinin bu müdhiş muharebede gösterdiği muhteşem şehâmet akla hayret verecek mertebelerdedir : Bizim taraftaki cephâne kithîğından dolayı zavallı Mehmetçikler manevra kurşunu bile kullanmışlardır! Gıdâsızlıktan, elbisesizlikten, çadırsızlıktan ve soğuktan çok muztarib olan Türk ordusunda donanlar olduğundan bile bahsedilir! Buna rağmen istihşâl edilen netice çok büyüktür : Düşman ordusunun takriben yarısı yere serilmiştir.

İkinci Kırte muharebesinden iki gün sonra 11 Mayıs=26 Cumâda-l-âhire Salı günü teftişe gelen Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili Enver Paşa'nın taarruz illeti burada da nûksetmiş, 19 Mayıs = 5 Receb Çarşamba günü hiç bir lüzum olmadığı halde ağ, çıplak ve cephânesiz askere sırf onun zoruyla yaptırılan ve bilhassa düşman mevzi'leri ağır toplarla döğülmeden çılğınca girişilen neticesiz taarruz dokuz bin Türkün kanına mal olmuştur: Bunların üç bini şehid ve mütebâkisi yaralıdır; bu zavallı yaralıların bir kısmı sonradan ölmüştür. İngiliz zâ-yiâtı yüz maktulle beş yüz yaralıdan ibarettir! Enver'in binlerce cana mal olan Sarıkaşmış taarruz çılgnılığı için yukarıki fıkranın dördüncü paragrafiyle aşağıda bu fıkranın gene dördüncü paragrafına bakınız.

Çanakkale harbi esnâsında İngiliz donanmasının en mühim zırhlılarından bâzılarının batırılması ve Marmara'ya sızan bâzı düşman tahtelbahirlerinin de münâkalâtımızı ihlâlî gibi bir takım deniz hareketleri de olmuştur: Bunlar için aşağıda bu fıkranın beşinci paragrafına bakınız.

Yukarda ilk ikisini gördüğümüz Kırte muharebelerinin üçüncüsü de 4-5 Haziran=21-22 Receb Cuma - Cumartesi günlerine müsâdiftir: İkinci günün gecesi de devam eden bu düşman taarruzu Türkün dayanılmaz süngüsüyle tardedilip bir aralık düşmanın eline geçen yerler istirdâd edilmiştir; Türk zâ-yiâtı 9 bin, düşmanınki de 7500 gösterilir. — Gene Sedd-ül-bahir cephesindeki vak'aların en mühimlerinden biri de Zığındere muharebeleridir: 28 Haziran = 15 Şa'ban Pazartesi gününden 5 Temmuz = 22 Şa'ban Pazartesi gününe kadar sekiz gün süren ve derenin iki tarafındaki mevzi'lerimize tevcih edilen bu düşman taarruzlarıyla mukabil Türk taarruzları en güzide askerlerimizden 14 bin zâ-yiâta mal olmuştur; zâ-yiât fazlalığı mukabil taarruzlarımızdan evvel topçu ateşi açılmamış olmasıyla izah edilir; buna rağmen düşman taarruzu kırılmış, İngilizler gene muvaffakiyyetsizliğe uğratılmıştır.

Sedd-ül-bahir cephesinin en kanlı vak'alarından biri de düşmanın Kereviz-dere taarruzunda gösterilir: 12 Temmuz=29 Şa'ban Pazartesi günü sabaha karşı saat dörtte başlayan bu şiddetli taarruza iki Fransız ve bir İngiliz fırkası iştirâk etmiş ve ertesi gün Türk zaferiyle neticelenmiştir; bizim umumî zâ-yiâtımız 9822 ve düşmanınki de 3840 gösterilir.

Üçüncü cephenin açılması işte bu vak'a üzerinedir: Anafartalara karşı Suvla koyuna yapılacak ihraç hareketinde Arı-burnu ve Sedd-ül-bahir cephelerindeki Türk kuvvetlerini oldukları yerde tesbit için düşmanın yeni takviyelerle her iki cephede birden yaptığı oyalama taarruzları 6 Ağustos = 25 Ramazan Cuma günü başlamıştır; Sedd-ül-bahir cephesinde ertesi gün de devam ettikten sonra mukabil taarruzlarımızdan dolayı 13 Ağustos = 2 Şevvâl Cuma gününe kadar bir hafta süren bu kızgın çarpışmada umumî zayıâtımız 7510 u bulmuştur. Arı-burnu cephesinde 10 Ağustos = 29 Ramazan Salı gününe kadar beş gün süren muharebelerdeki zâ-yiâtımız da 6930 dur: Yalnız bu vak'ada iki cephe zâ-yiâtımızın mecmûu 14,440 dır. Düşmanın Suvla koyuna asker çıkarabilmesi işte bu sâyededir: İngilizler 6/7 Ağustos = 25/26 Ramazan Cuma/Cumartesi gecesi saat 10 = 22 de Suvla'ya asker çıkarırken Arı-burnu'nun şimalinden muhtelif kollarla bir kuşatma taarruzuna kalkışıp ertesi gün de bu hareketlerine devam etmişlerse de, müdhiş bir Türk mukavemetiyle karşılaşarak muvaffakiyyetsizliğe uğramışlardır. Anafartalardaki muharebeler işte bu Suvla ihrâcî üzerine başlamıştır: Gece karraya çıkarılan İngiliz kuvvetleri ertesi güne tesadûf eden 7 Ağustos = 26 Rama-

zan Cumartesi günü taarruza başlamıştır. En mühim hedefi, Küçük ve Büyük-A-nafarta'lar üzerinden ilerliyerek Boğaz'a hâkim olan Koca-çimen tepesini şimal-den ve şarktan ihata suretiyle zabtetmek ve bu suretle Çanakkale-boğazı'na hâkim olarak Türk ordusunun gerisiyle ittisâlini kesmektir. Bu sırada o taraftaki 19 uncu Türk fırkası çok zayıf olduğu için, Çanakkale cephesi kumandanlığında bulunan Liman Paşa derhal Bolayır kolordusundan iki ve cenup grupundan dört fırka ile Anadolu grupundan bir kaç batarya ve bir miktar kuvvet sevk-etmiştir : İşte bu sâyede Anafartalar'la Koca-çimen, Conk-bayırı ve Kanlı-sırt'da 10 Ağustos = 29 Ramazan Salı gününe kadar dört gün süren muharebelerde mu-kabil taarruzlar da yapılmış olduğu için Türk zâyiâtı yirmi bini ve İngiliz zâ-yiâtı da yirmi beş bini bulduktan sonra düşman hamlesi durdurulmuştur. Bu muharebelerde düşman askerinin üstüne kendi top mermileri düştüğü için sâ-hile kadar çekilmek mecburiyetinde kaldığından bahsedilir. Bundan sonra tak-viye kıt'aları alan düşman bir tecribeye daha girişmişse de, 13 Ağustos = 2 Şev-vâl Cuma gününe tesadüf eden bu ikinci Anafarta'lar muharebesinde de muvaf-fakiyetsizliğe uğramıştır. Bununla beraber, İngiliz ümidi henüz kırılmış değildir : Gene aynı Suvla cephesinde Kireç-tepe, Arslan-tepe ve Kanlı-tepe'yi hedef tuta-rak 15-17 Ağustos = 4-6 Şevvâl Pazar-Salı günleri donanma himâyesinde ya-pılan İngiliz taarruzları da takviyeler alan Türk kuvvetleri tarafından kanlı mu-vaffakiyetlerle tardedilmiştir.

Üçüncü ve sonuncu Anafartalar muharebesi 21-22 Ağustos=10-11 Şevvâl Cumar-tesi-Pazar günlerine müsâdiftir: Bâzı menbâlarda bu üçüncü hareket ikinci gibi gösterilirse de doğru değildir. Altı düşman fırkasının yaptığı bu son taarruzda Türk topçusu büyük bir rol oynamış, düşmanın girdiği çayırılar yanında bir çok İngilizler kavrulmuş ve mütebâkisi de mitralyözle taranmıştır : Bundan sonra artık büyük taarruzlar durmuş, siper muharebeleri başlamış ve bütün cephelerde lâğım muharebeleri olmuştur.

2 — «*Irak cephesi*» : Süleyman Askerî Bey isminde bir İttihadçı ve çeteci binbaşının rütbesi 3 Kânunusâni = 16 Safer Pazar günü kaymakamlığa terfi edil-miş ve Osmanlı tarihinde misli görülmemiş bir garibe olarak Basra valiliği ve «*Irak ve havâlisi umum kumandanı*» ünvânıyla 38 inci Basra fırkası kumandan-lığı işte bu komiteci zâbite tevcih olunmuştur! Bu suretle bütün Irak'ın mukad-derâtı tecribesiz bir küçük zâbitin elinde kalmış demektir! Biraz aşağıda gö-re-ceğimiz gibi, Süleyman Askerî Bey merd ve namuslu bir zâbittir: Fakat Baş-ku-mandanlık için yalnız namus kâfi değildir. — O sırada Basra'nın sukutuna ve Irak'ın askersizliğine rağmen Enver Paşa Suriye ve Kafkasya'dan 12 nci ve 13 üncü kolordular gelinceye kadar boş bulunan Irak'da «*İttihâd-ı İslâm*», gayretiyle mütereddi ve korkak Arap aşiretlerinin İngilizlere karşı koyabileceği fik-rindedir ve Süleyman Askerî Bey de bu fikri benimseyivermiş ve hattâ Irak'a asker göndermenin cinayet olacağından ve kendisinin İngilizleri Basra'dan sü-pürge sopasıyla koğacağından bahsetmiştir: Hakikatte ise elinde yegâne mun-tazam kuvvet olarak Osmanlık taburuyla bir iki küçük müfrezeden başka bir şey yoktur! İşte bunlarla yerlilerden Dicle ve Fırat kolları teşkil etmiş ve ilk iş olarak Dicle kolu 3 Mart = 16 Reb'ül-âhir Çarşamba günü Basra'nın 125 kilo-metre şimalışarkisinde ve Karun nehrinin şark sâhilinde bulunan İran'ın Ehvâz kasabasını işgal ettirip Karun boyundaki Abâdân petrol borularını kilometrelerce tahrib ettirmiştir. Meşhur Şuaybe bozgunu bundan biraz sonradır: Yerli kuv-vetler ve aşiretlerle İngiliz ordusunu bozabileceğine hükmeden zavallı Süleyman Askerî Bey çılınca bir taarruza kalkışıp Basra'ya doğru ilerlemiş, Nuhayle'yi karargâh ittihâz etmiş ve nihayet 12-14 Nisan=27-29 Cumâda-l-ülâ Pazartesi-Çar-şamba günleri Şuaybe civârındaki Bercisiyye ormanı etrafında üç gün süren bir muharebede müdhiş bir bozguna uğrayınca, namuslu adam olduğu için kendi cezasını kendi eliyle vererek üçüncü günü öğleden sonra intihâr etmiştir. İngi-lizlerin emniyet sâhalarını tevsi' için Bağdad'a doğru genişleme kararı işte bu çılınca hareket üzerinedir : Bu İngiliz hareketinde ilkönce 28 Mayıs = 14 Receb Cuma ve ikinci bir rivayete göre de 3 Haziran = 20 Receb Perşembe günü Basra vilâyetimizin sancak merkezlerinden olan Amâre sukut etmiş ve ondan sonra

da 24 Temmuz=12 Ramazan Cumartesi günü Basra vilâyetinde ve Fırat üzerinde bulunan Nâsırıyye düşmüştür: Bunlar düşmanın Bağdad'a doğru ilk iki hamlesi sayılır. Nihayet 29 Eylül = 20 Zülka'de Çarşamba günü Bağdad vilâyetinin kazâ merkezlerinden olup vilâyet merkezinin 160 kilometre cenubuşarkısında ve Dicle üzerinde büyük bir askeri ehemmiyeti hâiz olan Kût-ül-Amâre kasabasının sukutu Bağdad'ı çok büyük bir tehlikeye uğratmıştır: Burayı alan altıncı İngiliz - Hint fırkasının başında bir müddet sonra esâretiyle şöhret bulan general Townshend vardır.

3 — «Sînâ = Filistin-Suriye cephesi»: Aklın, iz'ânın ve havsalanın alamıyacağı çılgınca bir tasavvur şeklinde tasarlanan Mısır fethini te'min için açılan meşhur Kanal seferi hakikatte Almanya'nın yükünü hafifletmek için Türk askerini ateşe atmak üzere girişilmiş feci bir teşebbüstür: Cemal Paşa'nın hâtıratında bu mühlik sefer için Baş-kumandan vekili Enver Paşa'nın kendisine Dördüncü ordu kumandanlığını teklif ederken söylediği ve kendisinin de «Kemâl-i şükran-ü-inhimâk ile» kabul ettiği sebep şöyledir:

«İngilizleri Mısır'da işgal etmek ve bu sâyede Garp cephesine sevk etmekte oldukları bir çok Hind fırkasını Mısır'da alıkoymağa mecbur etmekle beraber Çanakkale'ye bir kuvve-i ihrâciyye sevklerine mâni' olmak»!

Enver Paşa'ya bu parlak fikir Almanlar tarafından telkin edilmiş ve kendisi bâzı Türk Erkân-ı-harp zabıtlarının itirazlarına kulak bile asmadan derhal kararını vermiştir. Almanların telkin ettiği safsataya göre sâhillerdeki sedler topla yıkılınca kanala kumlar dolacak, harp gemileri işliyemeyecek ve nihayet ordu karşıya geçer geçmez Mısırlılar ayaklanacakları için Mısır kolayca fethediliverecektir! Alman ordusuna hizmet etmiş olmak için, askeri olmaktan ziyâde tıbbî bir mâhiyyeti hâiz olan bu müthiş karar verilirken muvaffakiyyet imkân-sızlığı kat'iyen kaale alınmadıktan başka, böyle bir teşebbüsün Suriye ile Filistin'i muhakkak bir tehlikeye uğratacağı da hiç düşünülmemiştir! İşte bu tuhaf zihniyetle açılan birinci Kanal seferinde 25 inci ve 10 uncu fırkalardan mürekkebe olan 25 bin kişilik kuvve-i-seferiyye 14 Kânunusânî = 27 Safer Perşembe günü Bi'r-üs-sebü'den yola çıkmış ve Şam'dan Kudüs'e, Kudüs'ten Bi'r-üs-sebü'e gelmiş olan karargâh da ertesi gün hareket etmiştir. Bu kuvvetin başında Bahriye nâzırı ve Dördüncü ordu kumandanı Cemal Paşa vardır: Erkân-ı-harp reisi Von Frankenberg ile meşhur müşâvir vaziyetinde bulunan Von Kress'den başka yedi Alman zabıti de ordu emrindedir. Buna mukabil, Mısır'daki İngiliz kumandanı general Maxwell kanal boylarına otuz beş bin asker yerleştirdikten başka İngiliz ve Fransız zırhlıları, zırhlı trenleri ve hava kuvvetleriyle de tahkim etmiş ve Mısır'daki İngiliz ordu mevcudunu da 25 binden 150 bine çıkarmıştır! Netice olarak 185 bin kişiye karşı 25 bin kişiyle hareket edilmiş demektir! Cemal Paşa'nın hâtıratında:

«En iptidâi vesâit ve pek cüz'î bir kuvvetle,

İsmâiliyye zabtedilirse Mısır vatanperverlerinin derhal ayaklanacaklarından bahsedilmekte ve o vatanperverlerin ceplerinde birer çakı bile bulunmadığı düşünülmemektedir! Gene Cemal Paşa muvaffakiyetsizliğini te'vil için tenâkuzâ düşerek kendisinin bu hareketi bir nümâyiş saydığından ve asıl maksadın:

«Kanalda kendilerini rahat bırakmıyacağımızı İngilizlere anlatmak»

dan ibaret olduğundan da bahsetmektedir: Eğer öyleyse daha fenadır, çünkü o suretle boşuna kan dökülerek İngilizleri Filistin ve Suriye üzerine tahrik için çanak tutulmuş demektir! — Sînâ yarımadasındaki Tih sahrâsından her türlü mahrumiyyetler içinde üç yüz kilometre yürütülen zavalhı Türk kuvvetleri 2/3 Şubat=17/18 Rebî'ül-evvel Salı/Çarşamba gecesi kanala yaklaşmışsa da şiddetli bir fırtınadan dolayı bir kaç saat durmuş ve ancak gece-yarısından iki saat sonra harekete başlamıştır: İsmâiliyye'nin biraz cenubuşarkısında Arapların «Buhayret-üt-timsâh» yahut «Birket-üt-timsâh» dedikleri Timsah gölüyle onun cenubundaki «Buhayret-ül-murre = Acı-göl/Büyük Acı-göl», arasına tesadüf eden Serapeum = Serapyom ve Touzoum/Toussoum=Tusum mevkiileri arasındaki kanalın geçilmesine karar verilmiş olduğu için, ilkönce 25 inci fırkadan beş tabur sâhile inip çelik sac kaplı dumbazlarla karşı yakaya doğru ilerlemeye başlamıştır;

fırkanın diğer kuvvetleri de gûya şaşırtma hareketleri yapacaklardır! Halbuki daha asker sâhile yanaşmadan evvel İngiliz ordu köpekleri hep birden havlamaya başlamış, Türk askeri düşman projektörlerinin şiddetli ziyâlarına tutulmuş, karşı sâhilden ve kanaldaki zırhlılarla zırhlı trenlerden şiddetli bir topçu ateşiy-le makaslama şeklinde mitralyöz ateşleri açılmış, her birinde bir zâbitle altmış nefer bulunan dumbazlar kanalın oralarda 120 metreyi bulan genişliğini aşmaya muvaffak olamadan delik deşik olarak batıp gitmiş ve işte bu müdhîş şartlar içinde karşı yakaya ancak 600 kadar asker geçirilebilmişse de, karanlıkların içinden akseden :

— Allah, Allah»

sesleri biraz sonra kesilmiş ve tabii hepsi esir ve şehid düşmüştür. Bu vaziyet üzerine gerideki Türk kuvvetleri kanal boyundan çekilmiye mecbur olduktan başka İngilizler o sâhile bir kaç bölük asker bile çıkarmışlardır! Bu feci hareketi yalnız yirmi beşinci fırka yapmış ve onuncu fırkanın iştirâkine artık imkân kalmamıştır. Cemal Paşa'nın meşhur Alman müşâviri Von Kress bu vaziyet üzerine :

— Hiç bir ümid olmadığı halde sırf şeref için Onuncu fırka da kanala atılıp mahvolmalı!

diyecek kadar küstahlık etmişse de artık dinliyen olmamış ve ertesi gün saat 4 — 16 da kuvve-i-seferiyye bakiyyesi Gazze-Bi'r-üs-sebü' hattına çekilmiştir. Bu felâkette şehid, yaralı ve kayıp yekûnu 1410 u bulmuştur : Cemal Paşa'nın hâ-tîratında 1296 ve İngiliz menbâlarında da bini şehit ve yüz ellisi esir olmak üzere 3150 gösterilir; İngiliz zâyâtı 25 maktul ve 150 mecruhtan ibarettir! Gene Cemal Paşa'nın hâ-tîratına göre, kanaldan geçebilmek için büyük bir orduyla pek çok levâzım lâzımgeldiği nihayet işte bu fâciada anlaşılabiliştir! Bu kadar basit bir şeyi anlayabilmek için o kadar büyük bir felâkete muhtâc olanların yalnız askerliklerinden değil, akl-i-selimlerinden bile şüphe etmemek kabil midir? Cemal Paşa gene aynı hâ-tîratında Dördüncü ordu kumandanlığında selefi olan ferik Zeki Paşa'nın bu Mısır mâcerâsına muhâlif olduğundan ve hattâ Suriye'nin muhtemel bir düşman ihrâcına karşı takviyesi lüzumuna kaani' olduğu için Enver Paşa'nın hoşuna gitmediğinden bahsetmektedir : İşte bundan da anlaşılacağı gibi, Baş-kumandan vekili ihtirâsı akl-i-selime tercih etmiş demektir. — Kuvve-i-seferiyyenin kanaldan Bi'r-üs-sebü'e avdeti 15 Şubat=30 Rebi'ül-evvel Pazartesi gününe müsadıftır. İş bu şekli alınca artık Mısır fethinden vazgeçen Enver Paşa 8 inci, 10 uncu ve 25 inci fırkaları Suriye'den Çanakkale'ye çekmiş, bunlardan başka Bağdad'la Bitlis'e de birer fırka göndermiştir : Bütün serî ateşli toparla mitralyözler de Çanakkale'ye gidince Suriye, Filistin ve Adana havâlisinde çoğu mütereddi Arap efrâdından mürekkeb olmak üzere yalnız 12 tabur asker kalmıştır! Cemal Paşa'ya göre Türk olarak yalnız Şam'da Konya Mevlevîlerinin gönderdiği bir gönüllü taburuyla Dobruca gönüllülerinden bir bölük vardır! Bunun sebebi de:

«Arapların ihtilâl etmiyecekleri hakkındaki kanâatin metâneti»

dir! — Gene o sırada Enver Paşa'nın kardeşi mülâzım Nuri Efendi Trablusu-garb'a münhasır olmak üzere «Paşa» ünvânı ve muvakkat Mirilivâ rütbesiyle Suriye'ye gelmiş ve Cemal Paşa'nın yardımıyla bir kaçakçı kayığına binerek Bingazi'ye gönderilmiştir.

4 — «Kafkas cephesi»: Sarıkamış harekâtı 15 Kânunusânî = 28 Safer Cuma günü nihayet bulmuştur. Yukarıki sene vukuâtının dördüncü paragrafında gördüğümüz gibi 1914 = 1333 senesi 22 Kânunuevvel = 4 Safer Salı günü başlamış olduğuna göre, Enver Paşa'nın bir illet derecesini bulan taarruz iptilâsiyle Almanlara yardım hırsını tatmin için giriştiği bu lüzumsuz, mevsimsiz ve çılgınca hareket yirmi beş gün sürmüş demektir. 100 bin kişilik ordunun Ardahan-Sarıkamış hattına taarruzuyla başhyan harekât esnâsında gûya bir ihâta manevrasına kalkışan atılan Baş-kumandan vekili 23 Kânunuevvel = 5 Safer Çarşamba günü düşmanın 11 inci kolordumuzu geri atmasına ve dokuzuncu kolordunun çekilemiyerek esir olmasına karşı 10 uncu kolorduyu cebri yürüyüşle Sarıkamış'a sevkedip 25/26 Kânunuevvel = 7/8 Safer Cuma/Cumartesi gecesi kasabayı

kısmen işgal ettirmişse de, Ruslarla şiddetli bir boğazlaşmadan sonra bu kolordu da eriyerek çekilmiş, bütün bu harekât esnasında mecnûnâne gece taarruzları yapılmış, düşman ateşinden başka açlıkla soğuktan ve tifüsten altmış bin askerimiz telef olmuş ve nihayet düşmanın Osmanlı karargâhına dört yüz metre yaklaşmış yaralı bir neferden haber alan taarruzcu Enver Paşa Rus piyâdesinin şiddetli ateşi altında maiyyetiyle beraber son sür'atle kaçıp Mecingerd'e can atarak Onuncu kolordu kumandanı miralay Hâfız-Hakkı Bey'i livâhla Üçüncü ordu kumandanlığına tâyin ettikten sonra, sanki hiç bir şey olmamış gibi İstanbul'a gelmiştir! Yukarıki paragrafta gördüğümüz Dördüncü ordu kumandanı ferik Zeki Paşa'nın mâkul fikrini dinlememesi nasıl Kanal fâciasıyla neticelenmişse, bu sefer de Üçüncü ordu kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın yukarıki sene vukuâtı içindeki dördüncü paragrafta bahsettiğimiz haklı mütâlâasını hiçe sayması işte bu muazzam felâketle neticelenmiştir. Bu müdhîş mâcerâda Rus telefâtının 32 binden ibaret kalmasına mukabil, bizim zâyîâtımızın altmış bini bulması kolorduların mevcudunu bir iki bine indirmiş ve keyfiyet bakımından da en kıymetli askerlerimiz mahvolup gitmiştir. — Rus ordusuna Şarkî-Anadolu kapularını açan en mühim âmil işte bu fâciadır: ilkönce 6 Mayıs = 21 Cumâda-l-âhire Perşembe günü Van sukut etmiştir; buranın Ermenileri 13 Nisan = 28 Cumâda-l-ülâ Salı günündenberi isyan hâlinde gösterilir; bu hâin âsiler düşmanla el-birliği ettikleri için, Rus ordusu Van'a girince çarın emriyle bir Ermeni mutasarrıf tâyin edilmiş ve biraz sonra da Muş ve Bitlis aynı âkıbete uğramıştır: O havâli Türklerinin bu Ermeni-Rus idaresi altında uğradıkları müdhîş katli-âmlarla şenî zulûmler insanlığın ebediyyen yüzünü kızartacak cinâyetlerdir. Van gölünün ortalarına kayıklarla taşınıp dökülen çocuk, kadın, genç ve ihtiyar Türklerin sayısını ancak Allah bilir! Zâten o harb esnâsında Ermeni komitecileri hemen her tarafta ısyâna hazırlanmıştır ve bir çok yerlerde depolar dolusu silâh ve cephâne biriktirmişlerdir: İstanbul Emniyyet-i-Umumiyye'sinin 1332 de «Ermeni komitelerinin âmâl ve harekât-ı ihtilâliyyesi» ismiyle neşrettiği kitapta bu şenâatlerle cinâyetlere âit 122 vesika resmi vardır. İşte bundan dolayı Rûmî 14 Mayıs 1331=Milâdî 27 Mayıs 1915=Hicrî 13 Receb 1333 Perşembe günü «Sevkiyyât kanunu», ismiyle meşhur tehcir kanunu neşredilmiştir: Bununla beraber, bu kanun daha neşrinden evvel 24 nisan = 9 Cumâda-l-âhire Pazar gününden itibaren harp vaziyetinden dolayı fevkalâde bir karar şeklinde tatbik edilmiye başlamıştır.

5 — «Deniz ve Hava harekâtı»: Bu senenin ilk deniz vak'ası, Mecidiyye kruvazörünün 2 Mart=15 Reb'ül-âhir Salı günü Odeşa önlerinde bir torpile çarpıp yaralanmasında gösterilir. 27 Mart=11 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü İngiliz donanması Gazze'yi topa tutmuştur. Gene Mecidiyye kruvazörünün Ocsakow = Özü önlerinde ikinci bir torpile daha çarpması da 3 Nisan=18 Cumâda-l-ülâ Cumartesi gününe müsâdiftir. Bu zararlarımıza mukabil Çanakkale cephesinde büyük bir deniz muvaffakiyyeti olmuş, Bahriye binbaşısı Ahmed Bey'in kumandasındaki «Muâvenet-i-Millîyye», muhribimiz 13 Mayıs=28 Cumâda-l-âhire Perşembe günü İngilizlerin «Goliath» zırhlısını batırmış ve bu büyük zırhlının mürettebatından ancak yüz kişi kurtulabilmiştir. Ondan biraz sonra 25 ve 27 Mayıs=11 ve 13 Receb Salı ve Perşembe günleri de gene İngiliz donanmasının «Triumph», ve «Majestik» zırhlıları batırılmıştır. — Rus donanmasının Karadeniz'deki en mühim faaliyeti de 2 Ağustos=21 Ramazan Pazartesi günü bir çok yelkenlilerimizi batırması olmasında gösterilir. — Bu sırada Marmara'ya bir takım düşman tahtelbahirleri sızmıştır: Bunlardan biri 9 Ağustos=28 Ramazan Pazartesi günü Çanakkale'ye asker ve malzeme götüren Barbaros zırhlısını torpilliyerek batırmıştır).

14 Teşrinievvel = 5 Zülhicce, Perşembe: Bulgaristan'ın Türkiye zararına ve Almanya-Avusturya lehine harbe girişi.

(Daha Türkiye harbe girmeden evvel İttihadçuların Bulgar ittifakı peşinde koştuqları Tal'at ve Cemal Paşaların hâtîrâtıyla sabittir: Bükreş'de Yunanistan'la

Adalar meselesini görüşmek üzere murahhas tayin edilen Halil ve Tal'at Beyler Sofya'da Bulgaristan'la bir takım gizli müzâkerelere girişip Garbî-Trakya'da Türk hudutları Yunanistan aleyhine genişletilmek şartıyla bir zemin hazırlanmışsa da hiç bir netice' çıkmamış ve nihayet bu senenin 6 Eylül = 26 Şevvâl Pazartesi günü Almanya ile ittifak eden Bulgaristan, Türkiye ile de bu gün bir muâhede akdedip Almanya'nın tavsiyesi mucibince Meriç'in sağ sâhilindeki arâzimizle Karaağaç, Edirne istasyonuyla beraber Bulgaristan'a terkedilmiş ve hattâ sol sâhilde de iki kilometrelik yer verilmiştir! İşte bu suretle Cisir-i-Mustafapaşa = Svilengrad-Dedeağaç demiryolu tamamiyle Bulgar toprağında kalmıştır! Netice şudur: Bulgaristan'ın Alman ittifak dâiresine girmesi için İttihadçılar Türk topraklarından tâvizat vermişlerdir).

1915 = 1334

19/20 Kânunuevel = 11/12 Safer, Pazar/Pazartesi gecesi: Düşmanın Çanakkale cephesinden çekilmiye başlaması ve diğer cepheler vukuâtı.

1 — «Çanakkale cephesi»: Yukarıki sene vukuâtının birinci paragrafında gözden geçirdiğimiz müselsel hezimetlerinden sonra düşmanın bu cephede artık hiç bir muvaffakiyyet ümidi kalmadığı için Gelibolu yarımadasını tedricen tahliye karar vermiş ve çok ustalıkla bir hareketle hiç bir şey belli etmiyerek bu gece Ari-burnu ve Suvla cephelerindeki kuvvetlerini çekmiye ve hattâ topraklarını bile göttürmiye muvaffak olmuştur; yalnız Türk ordusunu iğfâl için bıraktığı çadırlarla bir çok yiyecek ve giyecek eşyası kalmıştır: Aşağıki sene vukuâtının birinci paragrafına da bakınız.

2 — «Irak cephesi»: Yukarıki sene vukuâtının ikinci paragrafında Kût-ül-Amâre'ye girdiğini gördüğümüz İngiliz kumandanı general Townshend 16 kilometrelik bir cephe üzerinden Bağdad'a doğru taarruza başlamışsa da 22 Teşrinsânî=14 Muharrem Pazartesi günü Selmanpâk'de Türk ordusuna mağlûb olup kuvvetinin yüzde otuzunu kaybederek Kût-ül-Amâre'ye çekilmiştir: Bu Selmanpâk zaferinin neticesi için aşağıki senenin ikinci paragrafına bakınız.

3 — «Sînâ = Filistin-Suriye cephesi»: Dördüncü ordunun bir fâciayla neticelendiğini gördüğümüz birinci kanal seferine karşı Filistin ve Suriye'yi istilâya karar vermiş olan İngiliz ordusu bu sırada hummâl bir hazırlıkla meşguldür; kanala doğru çete hareketleri kabîlinden ehemmiyetsiz bir takım tâciz hareketleri yapılmışsa da İngilizler hepsini püskürtmüştür.

4 — «Kafkas cephesi»: Yukarıki sene vukuâtının dördüncü paragrafında gördüğümüz Sarıkamış harekâtındanberi Rus ordusu hazırlıkla meşgul olduğu ve çok perişan bir hâle gelen Türk ordusu da kılmıdanacak halde olmadığı için bu cephede mühim bir hareket olmamıştır.

5 — «Deniz ve Hava harekâtı»: 8 Kânunuevvel=30 Muharrem Çarşamba günü Osmanlı donanması Batum'u topa tutmuştur).

1916 = 1334

8/9 Kânunusânî = 2/3 Rebî'ül-evvel, Cumartesi/Pazar gecesi: Türk ordusunun İstanbul'u kurtaran ulvî şehâmeti karşısında âciz kalan mağlûp düşmanın Çanakkale cephesinden çekilip gitmesi ve diğer cepheler vukuâtı.

1) — «Çanakkale cephesi»: Türk tarihinin muhteşem destanlarından olan Çanakkale menkabesinin bütün şan ve şerefi «Mehmetçik» denilen eşsiz Türk

neferine aittir: İstanbul'u kurtaran, onun cehennemle boğuşup muzaffer çıkan imâniyle milli kudretidir; onu Allâhın askeri gösteren bir «Hadis-i Kudsi» rivayet edilir: İşte bu ilâhî askerin önünden ordularıyla donanmalarını çekerek kaçıp gitmek, o sırada dünyayı dar görecektik kadar kabaran İngiliz gururuna ağır geldiği için İngiltere hükûmeti altı fırkalık bir ordu daha göndererek son bir tâlî tecribesi daha yapmak istemişse de, Bulgaristan'ın Almanya ve Türkiye ile ittifak ederek harbe girmesinden dolayı Fransa hükûmeti o ordunun Makedonya cephesine sevkedilmesinde ısrâr etmiş ve işte bunun üzerine İngiltere o ümitsiz tecrübeden vazgeçerek Gelibolu yarımadasının yalnız Sedd-ül-bahir cephesinde kalan son kuvvetlerini de çekmiye mecbur olmuştur: Diğer cephelerden çekilen İngiliz-Fransız kuvvetleri için yukarıki senenin birinci paragrafına bakınız. — Sedd-ül-bahir cephesinin 8/9 Kânunusânî = 2/3 Rebî'ül-evvel Cumartesi/Pazar gecesine tesadüf eden tahliyesi de bundan evvelki Arı-burnu ve Suvla tahliyeleri kadar ustalıkla yapılmış, bizim taraftan Çanakkale-boğazı'nın Anadolu yakasındaki Kum-kale'den geceleri Sedd-ül-bahr'e ihtiyâcın top ateşi açılmışsa da donanmanın el-birliğindeki muvaffakiyetsizliği düşmanın zararsızca çekilebilmesinde en mühim âmil olmuştur: Bu sefer ele geçen ganîmetler geçen seferkinden daha fazladır. — 1915 = 1333 senesi 25 Nisan = 10 Cumâda-l-âhire Pazar günü düşmanın karaya asker çıkarmasından bu geceki tahliyesine kadar tam 8 ay, 14 gün süren Çanakkale harbinde umumî Türk zâyiâtı 186869 dur: Bunun 55 bin 127 si şehit, 100 bin 177 si mecruh, 10 bin 67 si kayıptır ve 21 bin 498 i de muhtelif hastalıklardan ölmüştür. Düşman zâyiâtı 143,300 gösterilir: Bunun da 35,700 ü maktuldür; mecmûunu 331 bin gösteren bir rivayet de vardır. — Çanakkale harbi, Şark ve Garp kültürlerini cem'etmiş en mümtâz Türk neslini mahvetmiş bir âfettir: Memleketin ondan sonra çektiği ıztıraplarda en büyük âmillerden biri de işte budur. — Almanlar Türkiye'ye yaptıklarını iddiâ ettikleri yardımlardan dolayı Çanakkale zaferini benimsiyecek derecelerde böbürlenirler: Halbuki bütün Alman yardımı, zâbit ve nefer olarak yedi yüz kişilik bir süsten ibarettir! Çanakkale destanı hiç bir müttefik yardımının mahsulü değildir: Yalnız Mehmetçğin şâh-eseridir. Buna mukabil, aradan otuz altı sene geçtikten sonra işte şimdi bu satırlar yazılincaya kadar orada mezarsız kalmış bir kemik yığını vardır ve bunun üstünde «Türk gençliği» imzâsını taşıyan fecî bir levhada heykellerin bile yüzlerini kızartacak bir cümle okunmaktadır:

«Türk tarihinin en şanlı savaşlarından birisini yaratan büyük ölülerimize âbide istiyoruz».

2 — «*Irak cephesi*»: Yukarıki sene vukuâtının ikinci paragrafında Türk ordusunun Selmanpâk zaferi üzerine Kût-ül-Amâre'ye kapandığını gördüğümüz İngiliz kumandanı general Townshend orada muhâsara edilmiş ve muhâsara harekâtını Sultan Hamid zamanında Türk ordusunun ıslâhına me'mur olmakla meşhur Alman mareşali Von der Goltz=Müşir Golç Paşa idare etmiştir: 6 Nisan = 2 Cumâda-l-âhire Perşembe günü Bağdad'da tifüsten ölen Golç Paşa muhâsaranın neticesini görememiş ve cenâzesi İstanbul'a nakledilip burada defnedilmiştir. Bu kıymetli ve tecribeli kumandan ölümünden 23 gün sonra 29 Nisan=25 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü câresiz kalan general Townshend hükûmetinin müsaâdesini aldıktan sonra 12 bin askeriyle üç bin Türk askerine mağlûb olarak teslim olmuş ve bütün kuvvetleriyle esir edilip İstanbul'a getirilerek harbin sonuna kadar Büyüka'da oturtulmuştur. Türk kumandanlığı bu Kût-ül-Amâre zaferinden maatteessüf istifâde edememiş ve boş yere bir İran mâcerâsına atılıp kuvvetlerini dağıtmış olmakla tenkid edilir: Aşağıda 1917 = 1335 vukuâtının «11 Mart» fıkrasına da bakınız.

3 — «*Sinâ-Filistin-Suriye cephesi*»: Dördüncü orduya me'mur olan Alman miralaylarından Von Kress'in tertib ettiği ikinci Kanal seferi on bin kişilik bir kuvvetle 27 Temmuz=26 Ramazan Perşembe günü yapılmışsa da birincisi gibi bu da felâketle neticelenmiş ve İngilizlerin tâkibi altında El-Arişe ric'at edilmiştir: Sinâ cephesindeki taarruzlar işte bununla nihayet bulmuştur. Şimdi artık taarruz sırası İngilizlerdedir: Bir senelik nisbî bir sükûn içinde muazzam hazırlıklar yapılmışlardır. Zâten Almanların mâcerâcî ittihatçıları böyle bir Kanal ser-

güzeştine sevketmekten maksatları, İngilizleri bir Filistin-Suriye cephesi açarak kuvvet ayırma mecbur etmek suretiyle Almanya'nın yükünü hafifletmekten ibarettir.

4 — «*Kafkasya cephesi*»: Sarıkamış fâciasındanberi bir senedir Anadolu'yu istilâya hazırlanmakta olan Gran-dük Nicolas ordusu nihayet bu sene başlarında büyük hareketine başlayarak 13 Kânunusânî (= 7 Rebî'ül-evvel Perşembe günü Pasinler = Hasankale kazasının Pasin-i-Süflâ = Aşağı Pasin nâhiyesindeki Arap köyünde üç misli kuvvetle Osmanlı ordusunu bozup Erzurum'a yol açmış ve Türk kuvvetlerini tâkib ederek 16 Şubat = 11 Rebî'ül-âhîr Çarşamba günü de Erzurum'a girmiştir. Bir gün evvel boşaltılmış olan şehrin çetin bir muharebeden sonra sukut etmiş olduğundan bahsedilir. Bundan sonra artık felâketler üstüste sıralanmıştır: 3 Mart=27 Rebî'ül-âhîr Pazar günü Bitlis ve sonra Muş sukut etmiş, 18 Mart=13 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü Mama-Hâtun = Tercan tahliye edilince Erzincan tehlikede kalmış ve nihayet 18 Nisan = 14 Cumâda-l-âhire Salı günü de Trabzon sukut etmiştir: Düşman ordusu şehrin şarkındaki Karadere üzerinden Trabzon'a ilerlediği sırada Rus donanması da şiddetli bir ateş açarak yardım etmiştir. Bayburd 15 Temmuz (= 14 Ramazan Cumartesi ve Gümüşhâne de 20 Temmuz=19 Ramazan Perşembe günü düşmüştür. Mama-Hâtun=Tercan'ın tahliyesinden itibaren muhafazasından ümit kesilmiş olan Erzincan'ın sukutu da 24 Temmuz = 23 Ramazan Pazartesi gününe müsâdiftir. İşte bütün bu felâketler, askerliği her zaman her yerde taarruzdan ibaret zanneden komiteci Enver Paşa'nın yukarda 1915 = 1333 vukuâtının dördüncü paragrafında gördüğümüz Sarıkamış fâciasından doğmuş en tabii neticeler demektir. — Biraz sonra bu şehirlerden Muş 8 Ağustos = 8 Şevvâl Salı sabahı ve Bitlis de aynı günün akşamı istirdâ edilmiştir; Muş'un bir gün evvel istirdâ edildiği hakkında da bir rivayet vardır.

5 — «*Deniz ve Hava harekâtı*»: Mühim bir vak'a olmamıştır).

1 Şubat = 26 Rebî'ül-evvel, Salı, zevâli saat 7,30: Veliâhd Yusuf İzzüddin Efendi'nin intihârı.

(Sultan Aziz'in büyük oğlu ve son halife Abdülmecid'in de büyük kardeşi olan Yusuf İzzüddin Efendi bir nevi «Monomanie = Cinnet-i vâhîde» hastalığına tutularak veliahdlikten iskaat edileceğine veyahut Sultan Reşad öldüğü zaman kendisinin tahta çıkarılmıyacağına hükmetmiş ve bu müdhiş vehim bir «Fikr-i sâbit» hâline gelmiştir: İşte bundan dolayı kendisine öyle bir şey yapılmıyacağı hakkında her kesten ve hattâ pâdişah'tan bile yemin istemiş, Sultan Reşad kendi el yazısıyla bir tezkire yazıp tahriren yemin ve te'min etmişse de Efendi onunla iktifa etmiyerek Sadr-ı-a'zamdan itibaren bütün vükela ile Âyân ve Meb'ûsan reislerinden de «Tahlifnâme»ler toplamıştır: O sırada Meclis-i A'yan ikinci reisliğinde bulunan Abdülhak Hâmid merhumun tahlifnâmesi manzumdur! Fakat bu tahlifnâmelere bile inanmadığını ve hattâ şifâhen de ikide bir devlet erkânını çağırıp yemin ettirdiğini Hâmid'den işitmiştim. İntihârının sebebi işte bu tuhaf hastalıktır. İsviçre ve Almanya'da yapılan bâzı neşriyâta istinâden Mandelstam'ın «Le sort, de l'empire ottoman», ismindeki eserinde İttihad-ve-Terakki komitesi kendisinden çekindiği için veliahdin Tal'atla Enver tarafından izâle ettirilivermiş olduğundan bahsedilirse de o zaman halk arasında dolaşan bu şâyia bir yakıştırmadan başka bir şey değildir; zâten kardeşi Mecid Efendi'nin kanâati de babasının ölüm tarzını taklid ederek intihâr etmiş olduğu şeklindedir: Yukarda 1876=1293 vukuâtının «4 Haziran» fıkrasına bakınız. — Yusuf İzzüddin Efendi Zincirli-kuyu'daki köşkünün harem dâiresindeki yatak odasında kol damarlarını kesmek suretiyle hayatına nihayet vermiştir. Hükûmetin tebliğ-i resmîsinde «Bir müddettenberi müptelâ oldukları hastalık te'siriyle» intihâr ettiğinden ve yirmi doktorun imzâladığı resmî raporda da:

«Sol kolunun iltivâ-yı mirfakisinden intihar kasdiyle kendilerini cerhetmiş ve mezkûr kolun mühim damarlarını»

kesmiş olduğundan bahsedilmektedir: Yalnız bir kolunun damarlarını kesebil-

miş olması her iki kol damarları da kesilmiş olan Sultan Aziz'in intihar etmeyip öldürülmüş olduğunu gösteren fazla bir delil demektir. — İntihârının ertesi günü Ayasofya câmiinde namazı kılındıktan sonra büyük merâsimle kaldırılan cenâze Sultan Mahmud türbesinde anasıyla babasının yanına defnedilmiştir. — Yusuf İzzüddin Efendi'nin ölümü üzerine veliahdlik Sultan Reşad'ın küçük kardeşi Mehmet Vahidüddin Efendi'ye intikal etmiştir).

5 Haziran = 3 Şa'ban, Pazartesi: Edirne müdâfii Şükri Paşa'nın ölümü.

(Şükri Paşa'nın Edirne'deki muhteşem müdâfaası için yukarda 1912 = 1330 vukuâtının «8 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Mehmet Şükri Paşa Erzurumludur ve oranın «Aya-bakanlar» âilesine mensuptur: Bu ismin münecimlik gibi bir meslek ifade etmek ihtimali vardır. Babası kol-ağası Erzurumlu-Mustafa Efendi'dir. Doğum tarihi 1275 = 1858 olduğuna göre 58 yaşında vefat etmiş demektir. — Sultan Hamid devrinin sonlarında müşir olduğu halde meşrutiyetin ilânı üzerine yapılan «Tasfiye» de rütbesi ferikliğe indirilmişse de, Edirne müdâfaası esnâsında birinci-ferikliğe terfi edilmiştir. — Son devrin en büyük rivâziyecilerinden olan Şükri Paşa, Sofya'daki şerefli esâretinin her gününü mühim bir muâdele hallederek geçirmiş, avdetinde bunları bir albom seklinde o zaman veliahd ve sonra kral olan prens Boris'e hediye etmiş ve o da Sofya müzesine bağışlamıştır. — İttihadçıların nankörlüğünden dolayı ölünceye kadar menkûn ve rûhen muhtarip yasıyan Şükri Paşa'nın kadri âdetâ musallâda anlaşıldığı için fevkalâde askerî merâsimle kaldırılmış ve buna İstanbul'daki müttefik kıt'aları da iştirak etmiştir: Mezarı Merkezefendi'dedir).

27 Haziran = 25 Sa'ban, Salı: İngilizler tarafından satın alınmış olan Mekke serifi Hüseyin'in ekmeğini yediği Osmanlı devletine, İslâmiyeti müdâfaa eden Türk milletine ve Hilâfet makamına ihânet ederek ısyânını ilân etmesi.

(Hulefâ-y-Râsîdîn devrinden sonra iki asırdan fazla Emevî ve Abbâsî halifelelerinin idaresinde kalan Hicaz, daha Abbâsîler devrinden itibaren bir emâret şeklini almış ve Fâtımîlerden itibaren de Mısır'da kurulan muhtelif devletlere tâbi olmuştur. Bu emâretin başında dört âile sıralanır: «Benî-Ukhaydar», «Benî-Mûsâ/Mûsiyyûn», «Benî-Hâşim/Hevâşim» ve «Benî-Kutâde» denilen bu âileler umumiyetle birbirini devirip iş başına geçmiş sülâlelerdir. Tabii bunların hepsi ale-l-usul «Şerâfet» ve «Siyâdet», yâni Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin kerime-i muhteremeleri «Hazret-i Fâtîma'nın mübârek nesline mensûbiyyet dâvasında bulunmuşlar ve hepsi de Hazret-i Hasan'ın sülâlesinden olduklarını iddiâ etmişlerdir! Zâten İslâm ve bilhassa Arap tarihinde hânedan kurmuş sâhib-zuhurların ekserisi bu iddiâdadır; bilhassa Hicaz'da emâret kuranlar için öyle bir tarihî hak iddiâsı pek tabiidir. Hakikatte ise Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin'in nesilleri kalmadığı hakkında asırlar boyunca muhtelif rivayetlere tesadüf edilir: hattâ meşhur Arap şeyyâhı İbnî-Batûta, Milâdın on-dördüncü asrında ziyâret ettiği Medine'den bahsederken, her nasılsa dilini tutamayıp bu kanâatini açıkça söylemiş pervâsız bir âlimin sürgüne gönderildiği sırada izâle edilivermiş olduğunu seyahatnâmesinde haşyetle anlatır. «Şerif» denilen Hüseyin Paşa işte o dört âilenin dördüncüsü olan «Benî-Kutâde» sülâlesindendir: Bu âilenin Yavuz devrinde Mısır fethedilince Türk hâkimiyetine bilmeceburiyye iltihâkı için ikinci ciltte 1517 = 923 vukuâtının «6 Temmuz» fıkrasına bakınız.

Son derece haris ve menfaatperest bir şahıs olan Hüseyin Paşa'ya Sultan Hamid'in çok haklı olarak i'timâd etmediğinden ve o zaman kendisi Mekke emirliğine tâynini için pek çok çalıştığı halde pâdişahın dâimâ reddettiğinden bahsedilir: Onun için Sultan Hamid devrini Şûrây-ı Devlet âzâlığıyla geçirmiş olan

Hüseyin Paşa ancak meşrutiyetin ilânından biraz sonra ittihad-ve-Terakki'nin gafletinden istifade ederek 1909 da Mekke emiri olabilmıştır. O zaman Hicaz bir Osmanlı vilâyeti olduğu için, her vilâyet gibi oranın da idaresi bir valinin elindedir; Şerifin vazifesi de, salâhiyeti de pek mahduttur. İşte bundan dolayı Hüseyin Paşa Mekke'ye gider gitmez valilerle uğraşmaya ve onlardan fazla nüfuz sâhibi olmak için bin türlü entrika çevirmeye başlamış, ittihad-ve-Terakki komitesi onu oraya göndermekle yaptığı hatâyı anlamış, fakat artık iş istenmemiştir. Hüseyin Paşa bir taraftan İstanbul hükûmetini arap aşiretlerinin ısyânıyla tehdit ederken, bir taraftan da ikinci oğlu ve Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânında Hicaz meb'ûsu Abdullah Efendi'yi İngilizlerle anlaşmak üzere daha 1912 = 1330 senesi Nisan = Cumâda-l-ülâ ayında Mısır'a göndermiştir. Bu Abdullah-Efendi, sonradan «Ürdün» denilen müphem devletçigin krallığını yaparken Kudüs'de öldürülen «Melik» Abdullah'dır. İşte bu Osmanlı meb'ûsu Abdullah Efendi Mısır'da İngiltere fevkalâde komiseri Lord Kitchener'le görüşüp babası Bâb-ı-Âli tarafından azledildiği ve buna karşı Hicaz kabileleri ısyân ettiği takdirde İngiltere'nin Osmanlı askerî sevkiyyâtına mâni' olmasını istemişse de istiskal edilmek suretiyle red cevâbı almış ve buna rağmen 1914=1332 Şubat=Reb'ül-evvel ayında tekrar Mısır'a gidip Lord Kitchener'le Hicaz'ın muhtâriyetini te'min için müzâkereye girilerek gene red cevâbı almıştır.

Hüseyin ile oğullarının işte bu ilk ihânet teşebbüsleri muvaffakiyyetsizlikle neticelendikten sonra, bu seferki üçüncü teşebbüslerinin tam bir muvaffakiyyetle neticelenmesi birinci cihan harbi sâyesindedir ve en mühim rolü oynayan da Arap işleri mütehasısı olan meşhur İngiliz câsusı miralay Lawrence'dir. Hüseyin'in İngiltere ile akdettiği 1915 ihânet muâhedesi Mekke'de çıkan «El-Kible» gazetesinin 555 numaralı nüshasında neşredilmiştir. Bu yüz kızartıcı muâhede mucibince Hristiyan İngiltere, Müslüman Hicaz'ı himâyesi altına almış ve her türlü hârici tecâvuzlarla dâhilî ısyanlara karşı himâye ve muhâfaza etmeyi taahhüd etmiştir. 1922 de Lordlar kamarasında resmen ifşâ edildiğine göre, İngiltere'nin ihânet bedeli olarak Hüseyin'e verdiği para da senede dört yüz bin İngiliz lirasıdır.

Yukarda esas ittihâz ettiğimiz tarih Hüseyin'in ilk ısyan beyannâmesinin tarihidir. Bu beyannâmede zikredilen vâhî ve havâî sebebler içinde Doktor Abdullah Cevdet'in İstanbul'da neşrettiği «İctihad» mecmûasında şeriate mugayir neşriyyât olduğundan bile bahsedilir! Âsî Hüseyin bundan sonra iki beyannâme daha neşretmiştir: Bununla beraber, Cemal Paşa'nın hâtîrâtına göre ısyan hareketi ilk beyannâmeden yirmi beş gün evvel 2 Haziran=30 Receb Cuma günü başlamıştır; «Le Temps» gazetesinin 31 Kânunuevvel 1916 nüshasında da 9 Şa'ban=11 Haziran Pazar günü başlamış gösterilir. Hüseyin'in krallığını ilân etmesi de 6 Muharrem 1335=2 Teşrinisânî 1916 Perşembe gününe müsâdiftir; Debyser'in «Chronologie de guerre mondiale» ismindeki eserinde 29 Teşrinievvvel'e müsâdif gösterilir. İşte bu suretle Mekke ile beraber Hicaz'ın mühim bir kısmı elden çıkmış, yalnız Medîne bizde kalmış ve muhâfız Fahri Paşa'nın idaresindeki kuvvetler 16 tabur piyâde ve bir hayli cebel bataryasıyla takviye edilmiştir. — Hüseyin'in İngiliz-Fransız topçusuyla takviye edilen derbeder ordusu oğullarından Faysal, Ali ve Abdullah'ın kumandalarında hem Medîne'ye saldırmış, hem Türk ordusunu arkadan vurmak üzere harbin sonuna kadar düşmanla el-birliği etmiştir. Bu kanlı ve kirli saltanat oyunu çok sürmemiş, sekiz sene sonra 1924=1343 Teşrinievvvel = Reb'ül-evvelinde Vehhâbiler âdetâ ilâhî bir cezâ olarak Mekke'yi zabtedince Hüseyin kaçmış ve yerine geçen oğlu Ali de tutunamamış olduğu için, o ihânet binâsı temelinden yıkılıp gitmiştir. — İngilizlere ilticâ eden Hüseyin'in ihtiras ve mâcerâ hayatı biraz sonra Kıbrıs'da nihayet bulmuştur. — Medîne'nin sukutu için aşağıda 1918=1337 vukuâtının «27 Teşrinievvvel» fıkrasına bakınız).

1916 = 1335

16 Kânunuevvvel=20 Safer, Cumartesi: Sinâ cephesinde El-Arış'ın tahliyesi ve diğer cephe vaziyeti.

1 — «*Irak cephesi*»: Mühim bir değişiklik olmamıştır.

2 — «*Sinâ-Filistin-Suriye cephesi*»: Yukarıki senenin «8/9 Kânunusâni», fıkra-sında gördüğümüz ikinci Kanal mâcerâsından sonra Osmanlı kuvvetleri Gazze'nin 58 kilometre cenubuşarkisine tesadûf eden El-Arış'e çekilmişlerse de, bir seneden-beri devam eden İngiliz hazırlıkları tamamlanmış, günde iki kilometre ray döşen-mek suretiyle yapılan demiryolu da bir hayli ilerlemiş ve artık tehlike kapıya da-yanmış olduğu için 16 Kânunuevvel = 20 Safer Cumartesi günü Arış tahliye edil-miştir: Bu tahliye üzerine Han-Yunus/El-Hafir hattına çekilmiş olan Kuvvetler bir müddet orada kalmışsa da, düşmanın gittikçe artan tazyikî karşısında kat'i müdâfaa hattının Gazze/Tell-üş-Şeria/Bi'r-üş-Sebü' arasında kurulmasına karar verilmiştir; bu zavallı kuvvetler, livâhğa terfi edildiği için «Paşa» ünvanını alan mâhut Von Kress'in kumandasındadır.

3 — «*Kafkas cephesi*»: Mühim bir değişiklik olmamıştır.

4 — «*Deniz ve hava harekâtı*»: 3 Teşrinisâni=7 Muharrem Cuma günü bir düş-man filosu Antalya'yı bombardman etmiştir).

1917 = 1335

3 Şubat = 10 Rebî'ül-âhir, Cumartesi: Mısırlı Said Halim Pa-sa'nın isti'fâsı ve ertesi gün Dâhiliyye nâzırı Tal'at Bey/Paşa'nın sadâreti.

(İsti'fânın zâhîrî sebebi «Esbâb-ı sıhhiye» olmakla beraber, hakikî esbâbı sadâ-retle beraber uhdesinde bulunan Hâriciyye nezâretinden Tal'at Bey'in te'siriyle atılmasından itibaren Komite kodamanlarıyla arasının açılmış olması, o tarih-tenberi vükelânın semtine uğramaması ve hattâ harp haberlerini bile şundan bun-dan öğrenecek derecelerde istihfâf ve istiskal görmesidir: Sadâret müddeti 1913= 1331 senesi 12 Haziran=7 Receb Perşembe gününden itibaren 3 sene, 7 ay, 21 gündür. — Yegâne hususîyyeti komitecilikten ibaret olan ve Osmanlı imparator-luğunu hiç bir lüzum olmadığı halde Enver'le beraber harb-i-umumî ateşine atarak inkırâzına sebep olan Tal'atın sadâretini ittihad-ve-Terakki'ye hoş görünmekten başka bir şey düşünmiyen pâdişahın istediği Baş-kâtip Ali Fuad Bey'in hâtîrâtıyla sâbittir; bununla beraber, gene aynı menbaa göre Said Halim Paşa'nın isti'fâsı üzerine :

«Merkez-i-umumî'den de Baş-mâbeynciye telefon ederek kendilerinin namzedi Tal'at Bey olduğu bildirilmiştir!»

Halbuki Kanun-ı-esâsî mucibince Komitenin sadârete namzed göstermek hakkı yoktur! — Tal'at Paşa'nın şüpheli milliyeti için Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar, cedvelinde 281 numarayla bakınız).

21 Şubat=28 Rebî'ül-âhir [Rûmî 8 Şubat 1332], Çarşamba: Rumi takvimdeki on üç günlük farkın kaldırılması ve yıl başının Efrenci takvime göre islâhı.

(Ortodoksların kullandığı eski «Julien» takviminin Hicrî takvime tatbikinden hâsıl olan Rûmî takvim, şimdi kullandığımız «Grégorien» takviminden bu asırda 13 gün geridir: Birinci cildin başındaki medhal kısmına bakınız. — Bu gün neş-redilen beş maddelik kanun işte bu farkı kaldırmış, fakat 1332 sene hisâbını ibka etmiştir. Kanunun birinci maddesine göre:

«1332 senesi Şubatının 16 ıncı günü 1333 senesi Martının birinci günü i'tibar edilecektir».

Bu münâsebetle yıl-başî da Martın birinden Kânunusâninin birine nakledilmiştir: Yalnız «Bütçe senesi», eskiden olduğu gibi gene «Marttan Şubat nihayetine kadar olan müddet»dir).

11 Mart = 17 Cumâda-l-ülâ, Pazar: Bağdad'ın sukutu ve muhtelif cepheler vukuâtı.

(Bu 1917 = 1335-1336 senesi, bilhassa Irak ve Filistin cepheleri için büyük felâketler senesidir.

1 — «*Irak cephesi*»: 11 Mart = 17 Cumâda-l-ülâ Pazar günü Bağdad'ın sukutuna sebep olarak yukarda 1916 = 1334 vukuâtı içindeki «8/9 Kânunusânî» fıkrasının 2 nci paragrafında gördüğümüz Kût-ül-Amâre zaferinden istifade edilmeyip boş yere bir İran mâcerâsına girişilerek kuvvetlerin dağılmış olmasından bahsedilir: Şehir tahliye edilmiş olduğundan, İngiliz ordusu Bağdad'ı mukavemetsiz işgal etmiştir. Bu büyük felâket üzerine artık Irak elden çıkmış demektir. — Bağdad şehri Osmanlı-Türkleri tarafından iki defa fethedilmiştir: İlk fethi Kanunî'nin İrâkayn seferinde 1534 = 941 senesi 28 Teşrinisânî = 21 Cumâda-l-ülâ Cumartesi gününe müsâdiftir: 1624 = 1033 senesi 11/12 Kânunusânî = 20/21 Rebî'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesi bir ihânet yüzünden Safavî istilâsına uğrayıncaya kadar bu ilk Osmanlı devri, takvim ıslâhından mütevellit on günlük fark da hisâb edilmek şartıyla, 89 sene, 1 ay, 4 gün sürmüş ve işte o Safavî fâsılası da Dördüncü Murad'ın istirdadına kadar ancak 14 sene, 11 ay, 13 gün sürebilmiştir: Murâd-ı Râbî'in ikinci fethi 1638 = 1048 senesi 24 Kânunuevvel = 17 Şa'ban Cuma gününe müsâdiftir; işte o tarihten bu seferki İngiliz istilâsına kadar Bağdad'da ikinci Osmanlı devri tam 278 sene, 3 ay, 2 gün tutmaktadır: İki Osmanlı devrinin mecmûu da 367 sene, 4 ay, 6 gündür. Bir milletin mukadderâtı bir iki komitecinin elinde oyuncak olup kalırsa, Bağdad gibi Abbâsî hilâfetin pâytahtı ve Irak'ın merkezi olan tarihi bir şehrin işte böyle kolayca elden gidivermesi pek tabiidir.

2 — «*Sinâ-Filistin-Suriye cephesi*»: Yukarıki senenin ikinci paragrafında gördüğümüz gibi bu sırada hazırlıkları tamamlanmış olan düşmanın tazyığı artmaktadır; İngilizlerin maksadı, Kanal'a karşı yapılan hareketlerden dolayı bir çok askerleriyle harp gemilerini orada tesbit eden hâle artık bir nihayet verip Filistin ve Suriye'yi işgal etmektir: Meşhur Mısır fethi hulyasının âkibeti işte budur! El-Arış'ın tahliyesinden sonra Osmanlı kuvvetlerinin çekilmesi olduğu Han-Yunus nihayet 8 Mart = 14 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü sukut edince, kat'i müdâfaa hattı ittihazına karar verilen Gazze/Tell-üş-Şeria/Bi'r-Sebü' hizâsına çekilmek mecburiyeti hâsıl olmuş ve 15 Mart = 21 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü bu karar tatbik edilmiştir. Fakat bu yeni müdâfaa hattında ancak 7 ay, 11 gün tutunmak kabil olabilmıştır: Çünkü İngiliz ordusu en şiddetli darbelerini üstüste Gazze'ye tevcih etmiş ve sonuncusu felâketle neticelenmek üzere üç Gazze muharebesi olmuştur. Bunlardan birinci Gazze muharebesi 26-27 Mart = 2-3 Cumâda-l-âhire Pazartesi-Salı günlerine müsâdiftir: Düşmanın bir baskın şeklinde yaptığı bu şiddetli hareketi İngiliz donanması denizden desteklemiş ve karadaki piyâdesini de zırhlı otomobilleri, tayyâreleri ve kuvvetli suvârî kıt'aları takviye etmiştir. Osmanlı kuvvetlerine kumanda eden Von Kress Paşa'nın istimedâdî üzerine yetişen iki Türk fırkası 24 saat müdâfaadan sonra İngiliz hamlesini nihayet durdurmuş ve bilhassa üçüncü piyâde fırkamız düşmanın arkasına sarkınca İngiliz ordusu ertesi sabah ric'ate mecbur olmuştur. — İkinci Gazze muharebesi birincisinden 21 gün sonra 17-19 Nisan = 24-26 Cumâda-l-âhire Salı-Perşembe günlerine müsâdiftir: Üç gün süren bu kanlı muharebede bizimkinin 6-7 mislini bulan İngiliz ordusu donanmasıyla tanklarından da istifade ettiği halde, bizim tarafta alelûsul cephâne buhrânı çekilmiştir! Mısır'ın hayalî fâtihleri Filistin ve Suriye'yi müdâfaa için işte bu en zarurî tedbirlerle hazırlıkları bile yapamamışlardır. Sâhil boyundan Bi'r-üş-sebü'ün garbına doğru taarruz eden düşman nihayet 7-10 bin zâiyatla Perşembe günü akşamı ric'ate mecbur edilmiş ve cephenin Gazze/Bi'r-üş-sebü' hattında takarrürü işte bu ikinci Gazze muvaffakiyeti sayesinde mümkün olabilmıştır. Felâketle neticelenen üçüncü Gazze muharebesi için aşağıki sene vukuâtı içindeki «9 Kânunuevvel» fıkrasının

ikinci paragrafına bakınız. — Bu sırada Mekke'nin âsi emîri Hüseyin'in oğullarından Faysal'ın kuvvetleri de Kânunusânî = Rebî'ül-evvel ayında Maan'ı işgal etmişlerdir.

3 — «*Kafkas cephesi*»: Mühim bir değişiklik olmamıştır; fakat 12 Mart = 18 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günündenberi meşhur Rus ihtilâli başlamış ve Kérenskiyi iş başına gelmiş olduğu için, Anadolu'daki Rus kuvvetleri artık inhilâle yüz tutmuştur: Bu vaziyetten istifâde eden Türk ordusunun istirdad hareketleri için aşağıda 1918 = 1336 vukuâtının «1 Teşrinievvel» fıkrasındaki 3 üncü paragrafa bakınız.

4 — «*Deniz ve hava hareketleri*»: 9 Mart = 15 Cumâda-l-ülâ Cuma günü İngiliz tayyâreleri ilk defa olarak İstanbul üzerine gelip şehre bir kaç bomba atmışlardır; 9 Temmuz = 19 Ramazan Pazartesi gününe tesadûf eden ikinci bir hava akınında da Haliç tarafları bombalanmıştır. O zamanki havacılığın iptidai vaziyetinden dolayı bunlar o kadar hafif geçmiştir ki bir çok kimseler evlerinden sokaklara çıkıp seyretmişlerdir).

1917 = 1336

9 Kânunuevvel = 24 Safer, Pazar: Kudüs'ün sukutu üzerine Filistin'in elden çıkması ve diğer cephele vukuâtı.

(1 — «*Irak cephesi*»: Bağdad'ın sukutundan itibaren Irak hemen tamamıyla elden çıkmış, yalnız Musul bizde kalmış ve ondan sonra mühim bir vak'a olmamıştır.

2 — «*Sinâ-Filistin-Suriye cephesi*»: İlk iki Gazze muharebesi için yukarıki senenin «11 Mart» fıkrasındaki ikinci paragrafa bakınız. — Üçüncü Gazze muharebesi 6 Teşrinisânî = 21 Muharrem Salı günü olmuştur: Artık tamamıyla üstün vaziyette bulunan yirminci İngiliz kolordusunun yedinci Türk ordusu mevzilerine taarruzuyla başlayan bu şiddetli mücadelede İngiliz suvâri kolordusu da taarruz hareketini sağdan setir ve temdid etmiştir. Bizim orduda bir taraftan cephâne eksikliği ve bir taraftan da 1916 = 1334 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasında gördüğümüz ihânetinden dolayı Mekke şerifinin oğullarından Faysal'ın kumandasındaki Arap kuvvetlerinin düşmanla el-birliği ederek Türk ordusunu arkadan vurmaya kalkışması, Sihhiye teşkilâtımızın berhad vaziyeti ve nihayet İngilizler ilerledikçe Arapların dinlerine ve dindâşlarına ihânet ederek her tarafta düşmana yardım etmesi askerimizin mâneviyyâtını alt-üst etmiştir: Üçüncü Gazze muharebesinin ertesi Çarşamba günü Gazze'nin tahliyesi işte bundandır. Bi'r-üs-sebû' daha 31 Teşrinievvel = 15 Muharrem Çarşamba günü sukut etmiş olduğu için, Gazze'nin 6/7 Teşrinisânî = 21/22 Muharrem Salı/Çarşamba gecesi tahliyesi üzerine artık Gazze/Tell-üş-Şeria/Bi'r-üs-sebû' müdâfaa hattı sukut etmiş demektir: Bundan sonraki müselsel felâketlerin sebebi, işte bu hattın sukutudur. Bu vaziyet üzerine İngiliz kumandanı general Allenby Avustralya suvâri fırkasını bizim 8 inci ordunun tâkibine me'mur etmiş ve işte bu fırka 15 Teşrinisânî = 30 Muharrem Perşembe günü Remle'yi zabtetmiştir. Bundan sonra Allenby kiskacının sol kolunu sâhil boyunca şimale doğru ihtiyatla sevk ederek 17 Teşrinisânî = 2 Safer Cumartesi günü akşama doğru Yafa'yı işgal ettirmiştir; düşmanın Kudüs taarruzu işte bu iki muvaffakiyyet üzerinedir: 8 Kânunuevvel=28 Safer Cumartesi günü güneş doğarken başlayan bu harekette yirminci Türk kolordusunun şiddetli mukavemetinden dolayı düşman ordusu taarruz plânının ancak ilk safhasını tatbik edebilmişse de şehre girememiş, fakat daha fazla mukavemet etmelerine imkân olmıyan Türk kuvvetlerinin Kudüs'ü tahliye mecburiyetinde kalmaları üzerine 9 Kânunuevvel = 24 Safer Pazar günü Belediye reisi şehir nâmına İngiliz karargâhına gidip vaziyeti bildirmiştir; bununla beraber, düşmanın şehri tamamıyla işgali ancak 11 Kânunuevvel = 26 Safer Salı günü tamamlanmış olduğundan bahsedilir. Üç din nazarında mukaddes bir şehir olan Kudüs, Yavuz'un Suriye, Lübnan ve Filistin hâkimiyetini te'min

eden ve 1516 = 922 senesi 24 Ağustos = 25 Receb Pazar gününe müsâdif olan «Merc-i-Dâbık» zaferi üzerine Osmanlı imparatorluğuna iltihâk etmiş olduğuna göre, işte o tarihten bu seferki İngiliz işgaline kadar, takvim islâhından mütevel-lit on günlük fark da hisâb edilmek şartıyla, tam 401 sene, 3 ay, 6 gün Türk hâkimiyetinde kalmış demektir.

Güya Bağdad'ı İngilizlerden istirdâd etmek üzere biraz evvel 1917=1335 Eylül = Zülka'de ayında «Yıldırım ordular grubu» ismiyle altıncı ve yedinci ordulardan ve bir kaç Alman tabur ve bataryasından mürekkep bir kuvvet teşkil edilmiş ve kumandanlığına da müşir rütbesiyle Alman generallerinden Von Falkenhayn tâyin olunmuştur: Bunu Almanların talebiyle Enver Paşa yapmıştır! İngilizlerin Filistin taarruzu üzerine Irak'a sevkinden vazgeçilen bu Yıldırım grubu biraz sonra Suriye ve Filistin'e tahsis edilmişse de, grup ve ordu kumandanları ara-sındaki şahsi ihtilâflardan dolayı bu kuvvetten mühim bir fayda görülmemiştir; en şiddetli itirazda bulunan Cemal Paşa'dır; çünkü bu suretle Suriye ve Filistin hâkimiyeti kendi elinden alınıp Alman generaline verilmiş ve kendisi de dör-düncü ordunun başında sevâhil muhâfızlığıyla âşâyışın muhâfazasına me'mur edilmiştir! Bu vaziyet, âdetâ jandarma kumandanlığı gibi bir şeydir. İşte bun-dan dolayı Cemal Paşa hâtîrâtında Filistin cephesine gelen Enver Paşa'ya:

— Ya ben, ya Falkenhayn!

dediğinden bile bahsetmektedir. İşte bundan dolayı nihayet isti'fâ etmiş olan Cemal Paşa 12 Kânunuevvel=27 Safer Çarşamba günü bütün mes'uliyyeti Fal-kenhayn'a yükliyerek İstanbul'a hareket ederken «Trende iki saatten fazla hün-gür hümgür ağhyarak» gittiğini de anlatır: Halbuki her biri akla durgunluk vere-cek bir mâcerâ olan mâhut Kanal seferleriyle çanak tutarak İngiliz ordusunu Filistin ve Suriye'ye musallat eden bizzat kendisidir! Hâtîrâtında birinci Kanal bozgunundan bahsederken bu noktayı da işte şöyle itirâf etmektedir:

«Ben bu hareketi münhasıran bir fikr-i nümâyişle icrâ ediyor ve Kanal'da ken-dilerimi rahat bırakmayacağımızı İngilizlere anlatmak ve bindenaleyh Mısır'da bü-yük bir İngiliz kolunu tesbit etmek emeliyle yapıyordum: Ydksa en büyük sefâin-i harbiyyeden tutunuz da zırhlı trenlere ve her nevi vesâit-i müdâfaaya mâlik olan İngiliz ordusu gibi faal ve cesur bir ordu tarafından müdâfaa edilen lâ-akal yüz metre arzındaki derin bir kanalın bizimki gibi vesâit-i mevcûdesi Kanal önünde ancak dört gün kadar kalabilmesine müsâid olan bu on dört bin tüfenklî, bir kaç cebel bataryası ve yalnız bir tek obüs bataryasından mürekkep bulunan ve kanalı geçmek için de beş on köprücü pontonundan başka bir şeyi olmayan bir ordu tara-fından cebren mürur ve zabtedileceğini ciddi bir mülâhaza ile hiç bir vakit hâtîr ve hayâlîme getirmedim».

Bu sözlerle karşı her hangi bir tenkit ve hattâ bir mütalâa beyânı tamamıyla zâitir.

Kudüs'ün sukutu üzerine 10 Kânunuevvel=25 Safer Pazartesi günü Ordular grubu karargâhı Nâblus'dan geriye alınıp Nâsıra'ya nakledilmiş ve 17 gün sonra 27 Kânunuevvel=13 Rebî'ül-evvel Perşembe günü bir taarruz hareketi yapılmışsa da muvaffakiyyetsizlikle neticelenmiştir. İşte bu suretle Filistin artık elden git-miş ve müdâfaa cephesi de Suriye'ye intikal etmeye başlamış demektir.

3 — «Kıfkas cephesi»: Yukarıki sene vukuâtının «11 Mart» fıkrasındaki 3 üncü paragrafta bahsi geçen Rus ihtilâlinden dolayı artık muhârip bir kuvvet vasfını tamamıyla kaybetmiş olan düşman ordusuyla 18 Kânunuevvel=4 Rebî'ül-evvel Salı günü Erzincan'da bir mütâreke akdedilmiştir.

1918 = 1336

10 Şubat=28 Rebî'ül-âhîr, Pazar, zevâfî saat 3=15: İkinci Ab-dülhamid'in ölümü.

(Balkan harbi esnâsında Selânik'den İstanbul'a getirilmiş olan Sultan Hamid hayatının son 5 sene, 3 ay, 9 gününü Beylerbeyi sarayında geçirmiştir: Yukarda

1912=1330 vukuâtının «1 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Hastalığının 5 Şubat=23 Rebî'ül-âhîr Salı günü soğuk algınlığıyla başladığından bahsedilir: Gençliğindenberi her hususta itidâle riâyet ettiği halde, hastalığının dördüncü gününe tesadüf eden 8 Şubat = 26 Rebî'ül-âhîr Cuma günü akşam yemeğinde beş maydanozlu köfte, bir kotlet, bir balık, iki börek ve bir miktar da hamur tatlısı yiyerek kendi tâbiriyle o gün «pis boğazlık» etmiş ve işte bundan dolayı bir saat sonra şiddetli bir mide ağrısıyla nefes darlığından muztarib olmağa başlamıştır (*) Derhal doktor istediği için, ilkönce Beylerbeyi hastahânesi nevbetçi tabibi Nikolâki Paraskevidis Efendiyle veliahd Vahidüddin Efendi'nin hususî hekimi Alkivvadis Efendi yetişmiş ve biraz sonra da Sultan Hamid'in o sırada hususî hekimliğini yapan ve kıymetli hâtîrâtı şimdi Türk tarih kurumu yazmaları içinde bulunan doktor Âtîf Hüseyin Bey gelmiştir. İlk yetişen iki Rum doktor derhal kan almışlardır. O sırada nabızın 145 ve teneffüsün de 65 den fazla olduğundan bahsedilir. Hemen yetiştirilen ilaçlardan mühim bir fayda görmemiştir. Sultan Reşad, istediği doktorların gönderilmesini emretmişse de :

— Benim doktorlarım var!

diye reddetmiş ve nihayet öleceği gün öğleden evvel saat onda kendi hekimlerinin tavsiyesiyle Akıl Muhtar ve Selânikli Rif'at Beyler getirilmiştir: Bunlardan şiddetli ittihadçılığıyla mârûf olan Akıl Muhtar Bey'i huzûruna kabul etmek istemişse de pâdişah tarafından gönderilmiş olduğundan bahsedilince saltanat ve hilâfet makamına hürmeten kabul etmiştir. Yapılan konsültasyonda konulan teşhis «Ozima ile müterâfık ihtikan-ı rie ve adem-i kifâye-i kalbî-i kilyevî»dir. Arkasına derhal dokuz hacamat vurulmuşsa da ağrıları geçmediği için göğsünden de hacamat edilmesi için doktorların tekrar gelmelerini emretmiş :

— Haydi, çabuk!

demiş fakat hekimler yetişmeden evvel tam saat üçte Allâhına kavuşmuştur. — Bâzi büyük kusurlarıyla hatâlarına rağmen Osmanlı pâdişahlarının en büyükelinden biri olan Sultan Abdülhamid-i Sâni 1842=1258 senesi 21 Eylül=15 Şa'ban Çarşamba günü dünyaya gelmiş olduğuna göre tam 75 sene, 4 ay, 19 gün yaşayıp 76 yaşının içinde ölmüş demektir. — 1909=1327 senesi 27 Nisan=6 Rebî'ül-âhîr Salı günü memleket için büyük bir felâket olmak üzere maatteessüf hal'edilmiş olduğuna göre, hal'inden sonra tam 8 sene, 9 ay, 13 gün yaşamıştır : Bu müddet zarfında İttihad-ve-Terakki komitesinin Meclis-i-Meb'ûsân reislerinden Ahmed Rıza Bey Sultan Reşad'a kardeşinin ifnâsını bir kaç kerre teklif etmişse de kabul ettirememiştir! — 32 sene, 7 ay, 27 gün saltanatta bulunan Sultan Hamid hal'edildiği günün akşamı Selânik'e gönderilip yol müddetleri de dâhil olmak üzere 3 sene, 6 ay, 3 gün İstanbul hâricinde menfâ hayatı yaşamıştır: Cûlûsu ve şahsiyeti için 1876=1293 vukuâtının «31 Ağustos» ve 1909=1327 vukuâtının da «27 Nisan» fıkralarına bakınız.

Sultan Abdülhamid, kendisini hal'edip devletin başına bir kâbus gibi musallat olan Makedonya komitecilerinin o muazzam devleti on sene içinde nasıl yele verip inkırâza sürüklediklerini «Mirsâd-ı ibretten temâşâ», ederek ölmüştür: Birinci cihan harbinde kumandanlıkla Trablusgarb'a gönderilmiş olan İshak Paşa'nın anlattığı bir hâtîrayı burada tarihe aynen tevdi etmeyi vazife bilirim : o mes'um harbin en buhranlı günlerinden birinde devletin hayatiyle alâkadar çok mühim bir mesele hakkında Sultan Hamid'in mâlûmâtından istifâde için her nasılsa fikrini anlamak istiyen Tal'at ve Enver Paşalar İshak Paşa'yı Beylerbeyi sarayına göndermişlerdir. O zamanki tâbiriyle «Hâkan-ı sâbık»ın verdiği cevap aynen şöyledir :

— Bu vaziyette artık benim verebileceğim hiç bir fikir ve tavsiye edebileceğim hiç bir tedbir kalmamıştır: Çünkü bu zavallı devlet harb-i-umumiye sürüklendiği gün münkarız olmuştur! Sizi bana gönderenler o çulğnlığı irtikâb etmeden evvel göndermelydiler: Bütün dünya denizlerine hâkim olan devletlere karşı Almanya ve Avusturya gibi kara hudutları içinde mahbus yaşayan iki devletle beraber ateşe atılmak tarihin kaydettiği en büyük hamâkattir. Daha başka kimselere de bu meâlde sözler söylediğini zeki ve münevver kızı Ayşe-Sultan'dan işitmiştim (**).

(*) «Sultan Hamid'in son nefesine kadar yanında bulunmuş olan dördüncü refikasî Müşfika Kadın-Efendi bana bu yemekler tabla ile getirildiği halde merhumun el bile sürmediğini söylemiştir».

(**) «Müşfika Kadın-Efendi bir gün bana Beylerbeyi sarayına gelen Enver'e de Sultan Hamid'in aynı meâlde sözler söylemiş olduğundan bahsetmiştir».

Sultan Hamid'in cenâzesi Topkapu sarayına nakledilerek techiz ve tekfini orada yapıldıktan sonra, Sultan Reşad'ın irâdesiyle ölümünün ertesi günü pâdişahlara mahsus muazzam merâsimle Sultanmahmut türbesine defnedilmiştir. Bizzât şâhid olduğum bu muhteşem merâsim esnâsında Ayasofya'dan türbeye kadar iki sıra asker dizilmişti; cadde ile caddeye çıkan sokaklar, pencereler, damlar, ağaçlar ve hattâ türbe mezarlığının etrâfındaki duvarlar mahşer gibi halk kütelleriyle dolmuştu. Bütün halk derin bir teessür içindeydi. Ağlıyanlar, hıçkıranlar ve hattâ :

— Bizi bırakıp nereye gidiyorsun?

diye haykıranlar oluyordu: Bu heybetli ve umumî teessür içinde lâübâlî tavırlı tek bir kişi vardı: Sarıkamış'ın hazin kahramanı Enver Paşa'nın elleri arkasına daydı! Abdurrahman Şeref merhum halkın bu derin ve haklı teessürünü pervâsız bir ifâdeyle şöyle tasvir etmişti:

«Hengâm-ı ikbâlinde (Ne kendi eyledi râhat, ne halka verdi huzûr) musrâmı okuyanlardan bir çoğunun cenâze namazında Bâkî'nin:

Kadrini seng-i musallâda bilüp ey Bâkî
Durup el bağlayalar karsına yâran saf saf

beytini hatıra getirmeleri hüsn-i hâtimeye dâl garâib-i mukadderattandır».

Eski Dâhiliyye nâzırlarından Ebubekir Hâzım Bey bir gün Abdülhak Hâmid'in salonunda Sultan Hamid'in ölümüyle alâkadar bir hâtırasını anlatmıştı: O sırada Şûrây-ı Devlet dâirelerinden birinin reisliğinde bulunan Hâzım Bey, Sultan Hamid'in terekisini tesbit için Enver Paşa'nın riyâsetinde teşkil edilen hey'ete dâhilmiş; merhumun irtihâlinde birkaç gün sonra Beylerbeyi sarayına gidilip ölüm günü mühürlenmiş olan yatak odası açılmış; Ebubekir Hâzım Bey bir çok kıymetli eşyâ içinde pek ehemmiyetsiz bir şeye dikkat etmiş: Sultan Hamid'in bütün hayatında boynuna asılı ve teninin üstünde saklı bulundurduğu bir muska varmış, üç köşeli bir gümüş mahfaza içinde bulunan bu muska açılmış; Mavi bir mektup kâğıdı çıkmış; iç yüzündeki iki sahifesinin birincisinde kırmızı mürekkeple şöyle bir sual yazılmış :

— İyi adam nasıl olur?

Bu suâlın altında iyi adamın bütün klâsik târifleri sıralanmış; mukabil sahifedeki:

— Fenâ adam nasıl olur?

suâlinin altında da müdhiş bir zâlim tasvir ediliyormuş! Bu iki sahife Sultan Hamid'in kendi el yazısıyla yazılmış ve hattâ bazı silikler bile varmış: Üfürükçülere, büyülere, efsunlara mu'tekid ve hattâ müptelâ zannedilen zavallı ikinci Abdülhamid'in meşhur muskası işte böyle bir muskaymış! — Eğer Fâtih, Yavuz ve Kanunî 15 inci ve 16 ncı asırlarda gelmeyip de Sultan Hamid'in zamanında gelmiş olsalardı, ne yapabilirlerdi? Bu büyük pâdişahın şahsiyyetini tsebit etmek isteyenler için böyle bir suâlın cevabını çok iyi düşünmek gerektir. Her halde tarih ikinci Abdülhamid'i dâimâ hürmet ve rahmetle yâd edecektir).

3 Temmuz = 24 Ramazan, Çarşamba: Beşinci Mehmet-Reşad'ın ölümü.

(Çok silik ve irâdesiz bir şahsiyyet olan Sultan Reşad için yukarda 1909 = 1327 vukuâtı içindeki «27 Nisan» fıkralarının ikincisine bakınız. — Beşinci Mehmet 1844 = 1260 senesi 1/2 Teşrinisânî = 19/20 Şevvâl Cuma/Cumartesi gecesi eski Çırağan sarayında dünyaya gelmiş olduğuna göre tam 73 sene, 8 ay, 1 gün yaşadıktan sonra 74 yaşının içinde ölmüş demektir: Sultan Hamid'in ölümünden sonra ancak 4 ay, 21 gün yaşayabilmiştir. — Sultan Reşad 1909 = 1327 senesi 27 Nisan = 6 Rebi'ül-âhir Salı günü tahta çıkmış olduğuna göre tam 9 sene, 2 ay, 6 gün ittihad-ve-Terakki komitesinin hükmü altında esâretten beter bir saltanat sürmüş demektir. En büyük meziyyeti, ittihadçıların Meclis-i-Meb'ûsan reisi Ah-

med Rızâ'nın mükerrer ısrarlarına rağmen muhterem ağabeyisini ifnâ ettirmemiş olmasından ibarettir: Bundan başka her hususta komiteye boyun eğmiş ve hiç bir mühim meselede mukavemet göstermemiştir; Baş-kâtipliğinde bulunan Ali Fuad Bey'in hâtırâtına göre kendisi bu hâlini şöyle te'vile çalışmıştır:

— Her kes bana işlere karışmıyor diyorlar! Meşrutiyet zamanında ben işe karışacak olursam biraderin suçu ne idi?

Zavallı Sultan Reşad'ın meşrutiyet telâkkisi işte bundan ibarettir! — **Inhitat** devrinin bir çok Osmanlı pâdişahları gibi buna da harb-i-umumîde Gazilik ünvanı tevcih eden bir Meşihat fetvâsı neşredilmiş ve bu suretle Sultan Reşad oturduğu yerde Gazi olmuştur! — Beşinci Mehmet Eyüp'de kendi yaptırdığı türbeye defnedilmiştir).

ALTINCI MEHMET

(Mehemmed-i Sâdis/Sultan Mehmet Vahidüddin)

—M. 1918 = H. 1336 — M. 1922 = H. 1341 —

1918 = 1336

4 Temmuz = 25 Ramazan, Perşembe: Altıncı Mehmed'in cülûsu.

(Sultan Mecid'in otuz kadar evlâdının 23 üncüsü, sırayla saltanat süren dört oğlunun en küçüğü ve dördüncüsü, Osmanlı pâdişahlarının otuz altıncı ve sonuncusu ve bu sülâleye mensup İslâm halifelerinin 28. incisi ve sondan evvelkisi olan Altıncı Mehmet Vahidüddin 1861—1277 senesi 2 Şubat — 21 Receb Cumartesi günü dünyaya gelmiş olmak itibarıyla yaşının tam 57 sene, 5 ay, 1 gün tuttuğu, yâni 58 yaşının içinde bulunduğu sırada tahta çıkmış demektir. Anasının adı «Gülistü»dur. Burada esas ittihâz ettiğimiz doğum tarihinden bir gün evvel ve sekiz gün sonra dünyaya gelmiş olduğu hakkında da birbirini tutmaz bir takım rivayetler vardır: Bizim esas ittihâz ettiğimiz tarih «Millî Nevsâl»,in birinci cildindeki tarihtir.

Sultan Vahidüddin'in zekâsiyle sür'at-i intikalinde umumiyetle ittifak edilir: Mutlakıyyet devrinin son Mâbeyn Baş-kâtibi Tahsin Paşa'nın hâtıratına göre Sultan Hamid bir gün en küçük kardeşinden bahsederken «Reşad Efendi'den daha muktedir ve dirâyetli» olduğunu söylemiştir. Hem Sultan Reşad'ın, hem Sultan Vahidüddin'in Baş-kâtipliğinde bulunmuş olan Ali Fuad Bey, «Görüp işittiklerim» ismindeki hâtıratının 297 nci sahifesinde ondan bahsederken:

«Cin fikirli ve serî-ül-intikal olup yanına girince insanın ruhundaki inbi-sât-u-inkıbazı gözlerinden hisseder ve (Bu gün sizin canınızın bir sıkıntısı var) derdi»

diye fevkalâde zekâsına şehâdet etmektedir. Kültür seviyesi de iyidir: Gene aynı menbâda İslâm fıkhnı vukufundan bahsedilirken:

«Okuduğunu iyi anlardı. Kitâbeti ve imlâsı düzgündü. Fikirlerini kâğıd üzerine koymakta zahmet çekmezdi,»

denilmektedir. Ali Fuad Bey, Sultan Vahidüddin'i ağabeyisi Sultan Reşad'la mukayese ederken «Daha akli başında ve daha vukufu olduğu halde inad ve ısrârının ve vehhamlık ve kararsızlığının kurbânı» olduğundan bahsetmektedir. Bu izaha göre Altıncı Mehmed'in «Vehm-i Hümayûn»u büyük kardeşi Sultan Hamid'i andırıyor demektir. Mûteaddid defalar Dâhiliyye nâzırlığında bulunmuş olan Reşid Bey'in Hâtıratındaki şu ifâde de bunu te'yid etmektedir:

«Tab'an oldukça zeki, fakat fazla müteenni ve mütereddiddi; diyebilirim ki zihni idrâk ve intikalde serî, karar ve harekette batî idi,».

Ali Fuad Bey gibi her iki meşrutiyet pâdişahının Baş-Mâbeynciliğinde bulunmuş olan Lûtfi Simavî Bey de hâtıratında Sultan Vahidüddin'in dirâyet ve iktidârını gösterecek muhtelif vaziyetlerden bahsetmektedir: Meselâ Avusturya imparatoru François-Joseph'in cenâze merâsiminde pâdişahı temsil etmek üzere

Viyana'ya gittiği zaman maiyyetinde bulunan Lûtfi Bey o zaman veliahd olan Vahidüddin Efendi'nin yeni imparatorla mülakatından bahsederken:

«Cereyân eden hususî bir mükâlemeyi pek güzel idare buyurdular,» demektedir. Bu seyahat hakkında Lûtfi Bey Sadâret makamına gönderdiği bir raporda da :

«Müşârunileyh Hazretlerinin Viyana'ya vuku'bulan me'muriyetlerinde devlet ve milletin şân-u-şeref ve haysiyyetini i'lâ buyurduklarını ve kendileriyle temasta bulunanlara kıymetli bir hâtıra bıraktıklarını arzotmeyi bir vecibe-i vicdâniye addettiğinden»

bahsetmektedir. İşte bu «vicdâni» te'minattan dolayı Lûtfi Simavî Bey İstanbul'a geldiği zaman Dâhiliyye nâzırı Tal'at Bey kendisine :

— Size bütün memleketin emniyet ve i'timâdı vardır; bu satırları başkası yazmış olsaydı inanmazdım: Demek ki Vahidüddin Efendi tahmininiz gibi değilmiş diye ittihatçıların onu kendileri gibi dirâyetsiz ve zekâsız bir şey zannetmiş olduklarını i'tirâf etmiştir. Gene Lûtfi Bey veliahd Vahidüddin Efendi'nin Almanyaya seyahatinden bahsederken de :

«Müşârunileyh Hazretlerinin meftûr oldukları nezâket, akl-u-kiyâset ve evsâf-ı bergüzide ise İmparator Hazretlerinden bed' ile kendileriyle temasta bulunanlarca fevkalâde takdir olunmuştur»

demektedir. Lûtfi Simavî Bey işte bu kanâatinden dolayı Sultan Vahidüddin'in cülûsundan sonraki siyasetinden ürkerek :

«Zeki zannettiğimiz Mehemmed-i Sâdis de maatteessüf eniştesinin elinde bir âlet-i şerr oldu,»

demekten başka söz bulamamıştır. Sultan Vahidüddin'in eniştesi, ana-baba bir kardeşi olan Mediha-Sultan'ın meş'um kocası arnavut Dâmad-Ferid Paşa'dır. Osmanlı inhitâtının en mühim sebeplerinden olan mütereddi ve mütefessih Devşirme ruhunu her mânâsiyle idâme eden bu vatansız ve imansız Balkan serserisinin nasıl olup da Sultan Vahidüddin'e o kadar hulûl edebilmiş olduğuna hayret etmemek ve bu hâli Altıncı Mehmed'in zekâsiyle te'lif etmek kabil değildir; çünkü Ali Fuad Bey'in hâtîrâtında Hazine-kâhyası Refik Bey'den naklen kaydettiğine göre Sultan Vahidüddin cülûsundan evvel bir gün Dâmad-Ferid hakkındaki kanâatini şöyle ifâde etmiştir :

— Dünyada üç mel'un vardır; bunlar bir saçayağıdır: Biri bizim hemşire, biri zevci olan Ferid Paşa, biri de oğlu Sami!

Bu kanâatte olan bir veliahdın tahta çıkınca Dâmad-Ferid «mel'unu»nu mütemâdiyen iş başına getirmesinin hikmeti nasıl anlaşılabilir? İşte bundan dolayı Ali Fuad Bey bu meseleden bahsederken :

«Ferid Paşa hakkında bu derece meftûniyyetinin esbâbını anlıyamamışım-dır»

demekte ve bunun son pâdişah için bir felâket olduğunu söylemektedir. Sultan Vahidüddin'in bu tuhaf mesele hakkındaki mâlûmatını sorduğum küçük kızı Sabiha-Sultan, Hazine-kâhyası Refik Bey'in pâdişaha izâfe ettiği sözün kat'iyyen doğru olmadığını, babasının yalnız Dâmad-Ferid'i sevmediğini ve hemşiresiyle yeğenini bil-akis çok sevdiğini söyledi ve hiç sevilmiyen Dâmâd'ın sadâretine sebep olarak da pâdişahın bir takım mücbir sebeplerle te'sirler altında kaldığından bahsetti. Altıncı Mehmed'in cülûsu Sultan Reşad'ın azcinden, ittihad-ve-Terakki komitesinin bir cehennem hayatını andıran müdhîş baskısından ve müselse! harb felâketlerinden artık bitkin bir hâle gelmiş olan halk arasında büyük ümitler uyandırmış, yeni pâdişahın ötedenberi İttihad-ve-Terakki'ye karşı cephe almakla mâruf olması ve bilhassa tahta çıkar çıkmaz Enver'in «Baş-kumandan vekili» ünvanını «Baş-kumandanlık Erkân-ı-harbiyye reisi» şekline çevirmesi bu ümitleri büsbütün takviye etmiş, yeni pâdişahın aşağıki fıkra da göreceğimiz kılıc-alayında ikinci Mahmud'un pelerinini giymiş olması Yenigeri-ocağını söndüren dedesinden sonra İttihad-ve-Terakki ocağını söndüreceğine âlâmet sayılmış, bin türlü ihtikâr ve süistimâlin sebep olduğu pahalılıkla sefâletten ve yıllardanberi süpürge tohumuyla karışık ekmek yeyip durmaktan artık osanmış ve bunalmış olan pâyitaht ahâlisi arasında pâdişahın «Tebdil» ge-

zerek fenâlıkları tedkik etmekte olduğu hakkında şâyialar çıkmış, fakat Sultan Vahidüddin kendisini millî bir ümit timsâli hâline getiren bu hâlet-i ruhiyyeden maatteessüf istifâde edememiştir. Bu muvaffakiyetsizliğinde imparatorluğun artık inkıraz buhrânına girmiş olmasının, İttihad-ve-Terakki komitesi devletin mağlûbiyyetinden dolayı sukut edince Dâmad-Ferid denilen mücessem fâcianın her nedense göze girip bir türlü çıkmamasının, pâyitahtın işgali üzerine pâdişapta hiç bir kurtuluş ümidi kalmamasının ve Anadolu harekâtının neticesine de güvenemediği için zararlı olacağına hükmetmesinin başlıca âmillerden olduğu muhakkaktır. Eğer arada Sultan Reşad olmayıp da ikinci Abdülhamid'in hal'inde Sultan Vahidüddin tahta çıkmış olsaydı, her halde İttihad-ve-Terakki'nin kanlı tahakkümünü mümkün-mertebe tâdil ederek iyi bir rol oynıyabilir ve belki de bir çok felâketlerin önüne geçebilirdi: Fakat öyle olmayıp da böyle olması hem kendisi, hem devleti için felâket olmuştur. Her halde Sultan Vahidüddin'in hiç bir suretle te'vil edilemeyecek en büyük hatası, öyle bir zamanda memleketin başına ne mal olduğunu çok iyi bildiği Dâmad-Ferid gibi bir kâbusu musallat etmesi ve her dediğini kabul edivermesidir.

Bu son Osmanlı pâdişahının muhtelif taksirâtı içinde para ve umumiyetle servet hırsından da bahsedilir: Hattâ bir zaman «Altıncı Mehmet» isminin başındaki «Altıncı» kelimesi üzerinde bir tevriye oyunu yapılp «Altın düşkünü» mâ-nâsına geldiğinden bile bahsedilmiştir! Bu doğru değildir: Bir çok siyasî hatâlarına mukabil, malî ahlâk bakımından Sultan Vahidüddin yeryüzünde misli ender bulunabilecek kadar namusludur; bu büyük meziyyetinin en mühim delili, memleketten kaçarken meçhul bir âkıbete doğru gittiği halde şahsî mirâs olarak pâdişaktan pâdişaha intikal eden Hazine-i-Hümâyûn'a kat'iyen dokunmamış ve hattâ öz babasına âid olan kıymetli eşyâya bile el sürmeyip hepsini millete bırakmış olmasında gösterilebilir. Altıncı Mehmet bu kadarla da iktifâ etmemiş, o sırada oturduğu Yıldız sarayında ve kendi nezdinde bulunan «Musanna' ve murassa'» her altın çekmeceyi Hazine dâiresine iade ettikten sonra firâr ettiği resmî tahkikatla sâbit olmuştur! Bu nokta, Büyük Millet Meclisinde teşkil edilen «Hesapları inceleme komisyonu» reisi ve İstanbul milletvekili Sâlih Keçeci'nin 3 Haziran 1951 tarihli «Vatan» gazetesinin dördüncü sahifesinde çıkan beyânatının şu fıkrasıyla sâbittir :

«Bu çekmece, son pâdişah Vahidüddin'in firârından evvel Hazine-kâhyası Refik Bey ma'rifetiyle Hazine-i-Hümâyûn'a iade edilen çekmecedir».

Altıncı Mehmed'in bırakıp gittiği muhteşem mücevherler içinde babası Sultan Mecid'in «Murassa' ve ortasında mustatil şeklinde pırlanta büyük bir taş bulunan bir sorguç»u da vardır: Dünyanın bütün kanunları baba malını evlâda verdiği halde, Sultan Vahidüddin'in bunları alıp götürmiye tenezzül etmemesi efsânevi bir namus ve istikamet eseridir. Sabiha-Sultan'ın izahına göre babası kâğıt para olarak yalnız elli bin Türk lirasıyla yola çıkmıştır.

Altıncı Mehmed'in şahsiyyetini tenvir edecek diğer bir mühim nokta daha vardır ki o da son zamanlara kadar meçhul kalmış ve nihayet o devrin Dâhiliyye nazırlarından ve sulh murahhaslarından Reşid Bey'in 1945 de «Türkiye Yayınevi» tarafından neşredilen «Gördüklerim, yaptıklarım» isimdeki hatıratının 299 uncu sahifesinde ilk defa olarak ifşâ edilmiştir: Umumiyetle Sultan Vahidüddin «Sèvres muâhedesini»nden mes'ul gösterilir; halbuki Dâmad-Ferid'in bu meş'um eserini pâdişah kat'iyen kabul ve tasdik etmemiştir. Öyle bir muâhedeye muhâlif olduğu için hem nezâretten, hem murahhaslıktan isti'fâ etmiş olan Reşid Bey bu noktayı şöyle anlatır :

«Zât-i-Sâhâne'nin bu muâhedeyi Sadr-ı-a'zâm ibrâmına rağmen tasdikten sûret-i kat'iyede ictinâb ettiği şüpheden beridir».

Reşid Bey bu noktayı bana şifâhen de izah etmiştir: Fakat Sultan Vahidüddin'in buna rağmen Dâmad-Ferid'i iş başında tutmasına hayret etmemek kabil değildir. Jaeschke'nin «Türk inkılâp tarihi kronolojisi»nin birinci cildinin 85 inci sahifesinde de «Sèvres muâhedesini»nin yalnız Yunanistan tarafından tasdik edilmiş olduğundan bahsedilir.

Altıncı Mehmed'in en büyük taksirâtından biri de firârında gösterilir; bu hareketinin bir taraftan saltanatın ilgasından ve bir taraftan da Büyük Millet Meclisinde kendisinin ihânle ithâmı hakkında hâsıl olan cereyandan mütevellid olmak ihtimâli çok kuvvetlidir: Her halde makamına ve ecdâdının şehâmetine lâyık olan hareket kaçmak değil, her vaziyette ölümlü göze almak ve hattâ ölmektir; fakat bir rivayete göre Sultan Vahidüddin o kadar metin değildir; Dâhiliye nâzırı Reşid Bey'in hâtîrâtında onun bu zayıf tarafı şöyle izah edilir:

«Milletletin mukadderâtına hâkim olanları temyiz edegeien azm-ü-sebât ve istihkar-ı hayat gibi meziyyetlerden behresi az, belki kibr-i-nefsini de fedâ edecek kadar hod-endişdi».

Bununla beraber, büsbütün metânetsiz olmadığını gösteren bir vaziyet de vardır: Aşağıki fıkraya bakınız.

Sultan Vahidüddin, yegâne oğlu Mehmet Ertuğrul Efendi'yi de yanına alarak ilkönce Malta'ya ve oradan Mekke'ye gidip bir müddet kalmışsa da havasıyla imtizâc edememiştir. Aşağıda 1922 = 1341 vukuâtının «17/18 Teşrinisânî» fıkrasına da bakınız. Hicaz'dan İtalya'ya geçip Genova=Cenova'ya ve oradan da San-Remo'ya gitmiş olan bu son Osmanlı pâdişahı 1926 = 1344 senesi 15/16 Mayıs = 3/4 Zülka'de Cumartesi/Pazar gecesi işte orada kalb hastalığından vefât etmiştir: Ailesinin talebiyle otopsi yapıldıktan sonra cenâzesi Şam'a nakledilmek üzere tahnit edilmişse de, 120 bin lira borcu olduğu için İtalyan alacaklıları tarafından tabutuna varıncaya kadar haciz koydurulmuş, sırf işte bu yüzden cenâze tam bir ay evinde kalmış ve nihayet kızı Sabiha-Sultan para tedârik edip haczi kaldırtarak Şam'a naklettirip Sultanselim câminin bahçesine defnettirmiş; ondan sonra bu bahçe gittikçe Osmanlı hânedânının bir âile mezarlığı hâline gelmiştir; Altıncı Mehmed'in mezarı yaptırılmadığı için toprak hâlinde kalmıştır.

1861=1277 senesi 2 Şubat=21 Receb Cumartesi günü dünyaya gelmiş olan Sultan Vahidüddin tam 65 sene, 3 ay, 12 gün yaşayıp 66 yaşının içinde ölmüş demektir: 1922 = 1341 senesi 17/18 Teşrinisânî=27/28 Reb'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesi İstanbul'dan ayrılmış olduğuna göre, o tarihten ölümüne kadar Malta, Hicaz ve İtalya'da 3 sene, 5 ay, 28 günlük bir gurbet hayatı geçirmiş demektir: Aşağıda 1922 = 1341 vukuâtının «1 ve 17/18 Teşrinisânî» fıkralarına da bakınız).

31 Ağustos = 24 Zülka'de, Cumartesi : Osmanlı tarihinde son kılıc-alayı.

(Kılıc-alayı âdetinin mâhiyyeti için üçüncü ciltte 1575 = 982 vukuâtının «5 Kânunusânî» fıkrasına bakınız. — Sultan Vahidüddin'in cülûsundan 58 gün sonra yapılan bu son kılıc-alayında pâdişah Dolmabahçe sarayından on çifte saltanat kayığına binerek deniz yoluyla Eyüb'e gitmiş, bütün tarih boyunca Konya Mevlevî çelebileri veyahut Şeyh-ül-İslâmlarla Nakîb-ül-eşraflar tarafından kuşatılması an'ane hâlini almış olan kılıcı bu sefer Bingazi'den İstanbul'a gelmiş olan Şeyh Seyyid Ahmed Şerif-üs-Sünnî kuşatmış ve merâsim bittikten sonra dört atlı bir saltanat arabasına binen yeni pâdişah muhteşem bir alayla Defterdar/Edirne-kapusu/Fâtih/Divanyolu tarikiyle avdet ederken Fâtih ve ikinci Mahmud türbelerini de ziyâret ettikten sonra Topkapu sarayına gelmiştir. Alay Edirne-kapusundan içeri girerken Şehir-emini eski Osmanlı âdeti mucibince kapunun anahtarlarını pâdişaha takdim etmiştir. — Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey o sırada düşmanın bir hava hücumu hakkında haber geldiğini şöyle anlatır:

«Eyüb'de arabalara binileceği sırada Tal'at Paşa Boğaz'dan düşman tayyâre filoları geçmiş olduğuna dair telgraf aldığını haber vermişse de hünkâr :

— Onlar mütemeddin; adamlardır; böyle dinî merâsim esnâsında taarruz etmezler!

diyerek eser-i telâş göstermedi».

İşte bundan anlaşıldığına göre Sultan Vahidüddin rivayet edildiği kadar metânet-siz değildir).

1 Teşrinievvel = 25 Zülhicce, Salı: Şam'ın sukutu ve diğer cephele- vukuâtı.

(İstanbul'da saltanat tebeddülü olduğu sırada Kafkas cephesi müstesnâ olmak üzere muhtelif cephelerde Osmanlı imparatorluğunu inkırazla götüren harb-i umu-mî'nin muazzam felâketleri birbirini tâkib etmiştir :

1 — «*Irak cephesi*»: Bağdad'ı aldıktan sonra işgal sâhasını şimale doğru geniş-letmiye başlayan İngiliz ordusu 9 Mart=28 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü Bağ-dad şehrinin 100 kilometre şimalıgarbisinde ve Fırat'ın sağ sâhilinde bulunan Hît kasabasını zabtetmiştir : Bu kasaba Osmanlı devrinde Bağdad'ın nâhiye mer-kezlerindendir. 7 Mayıs=26 Receb Salı günü de Kerkük sukut etmiştir.

2 — «*Filistin-Suriye cephesi*»: 19 Şubat=8 Cumâda-l-ülâ Salı günü Şeria'nın şar-kına doğru taarruza başlayan düşman ertesi gün yirminci Türk kolordusunu nehr-in şarkına atmış, bunun üzerine 21 Şubat=10 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü Kudüs'ün 20 kilometre şimalışarkisindeki Erihâ erkenden tahliye edilince düş-manın Anzak suvârisi kasabayı mukavemetsiz işgal etmiş ve Osmanlı karargâhı de Affûle'den Şam'a nakledilmiştir : O sırada Şam sokaklarında açlıktan ölmüş çocuk cesetleri görüldüğünden bahsedilir! İngiliz ordusunun Beyrut vilâyeti san-cak merkezlerinden olan Nablus'a karşı 9 Mart=26 Cumâda-l-ülâ Cumartesi gü-nü başlayan taarruzu işte bu vaziyet üzerinedir: Kudüs-Nablus yolunun iki tara-fından yapılan bu üç günlük taarruz neticesiz kalmış ve ondan sonra da Şeria muharebeleri başlamıştır. Birinci Şeria muharebesi 26-30 Mart=13-17 Cumâda-l-âhire Sah-Cuma günlerine müsâdiftir: Daha 21 Şubat=10 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü Şeria'nın şarkına geçmiye başlayan düşman şiddetli yağmurlardan dolayı ancak 26 Mart=13 Cumâda-l-âhire Salı günü Es-Salt kasabasını işgal edebil-miştir. Aşağı Şeria'dan şimalışarkî istikametine doğru inkişâf eden bu ilk Şeria taarruzu beş gün sürdükten sonra durdurulmuştur. İkinci Şeria muharebesi de 30 Nisan-4 Mayıs=19-23 Receb Salı-Cumartesi günlerine müsâdiftir. Birincisi gibi bu da beş gün sürdükten sonra neticesiz kalmıştır. — O sırada Osmanlı or-dular grupu kumandanlığına Falkenhayn'ın yerine geçmiş olan Liman von Sanders bulunmaktadı ve karargâh da Şam'dan Nâsıra'ya nakledilmiştir: İn-giliz kumandanı general Allenbey'nin bizim için felâketle neticelenen ve bütün Su-riye'nin elden çıkmasına sebep olan meşhur Nablus meydan muharebesi işte bu vaziyettedir; Nablus şehri Beyrut vilâyetine tâbî' Belkaa sancağının merkezidir. Bu fecî muharebe 19 Eylül=13 Zülhicce Perşembe günü olmuştur: Cemal Paşa bir gün evvel gösterir. İngilizlerin maksadı Şam'ı zabtederek harbi bitirmektir: O sırada bütün Suriye ısyân içindedir ve bir taraftan da düşmanla el-birliği eden Mekke emiri Hüseyin'in oğlu Faysal Hicaz kuvvetleriyle Ammân'ı aldıktan sonra Türk ordusunu arkadan vurmaya çalışmaktadır! Nablus meydan muha-rebesi bir taraftan işte bu Arap ihânetleri yüzünden ve bir taraftan da yeni Hint kıt'alarıyla takviye edilmiş olan İngiliz ordusuna Fransızların da yardım etme-sinden dolayı kaybedilmiştir: Bu sırada vaziyeti müsâit bulan Fransızlarla İtal-yanlar Suriye'nin muhtelif noktalarına asker çıkarmaktadır. Beş İngiliz ve bir Fransız fırkasından mürekkebe olan düşman ordusunun mevcudu elli bin göste-rilir. Esasen yorgun ve mânen bitkin olan Türk kuvvetleri işte bundan dolayı o gün saatten saate eriyerek harbi kaybettikten sonra akşam-üstü Tûl-Kerem/Kerim hattına çekilme mecburiyetinde kalmıştır. Bu İngiliz muvaffakiyeti Nâsıra ka-rargâhiyle cephenin ittisâlini kesmekle neticelenmiş ve Osmanlı cephesinin ova kısmı yarılmıştır: Cemal Paşa'ya göre bu vaziyet bizim kuvvetlerin daha şî-maldeki Akkâ-Der'â hattına çekilmesiyle neticelenmiştir. Nablus muharebesinin ertesine tesadûf eden 20 Eylül=14 Zülhicce Cuma günü Nâsıra'daki gaafil Os-manlı karargâhı büyük bir tehlike geçirmiş, sabaha karşı yapılan ânî bir İngiliz

baskını üzerine meşhur Liman Paşa gecelik entârisiyle ve maiyyetiyle beraber güçlülükle kaçıp kurtularak Taberiyye'ye can atmış, Nablus sancağının Cenin kazasında mühim bir nâhiye merkezi olan Bisan kasabası işte o gün sukut etmiş ve sâhildeki Hayfa şehri de aynı gün tahliye edildikten sonra 23 Eylül=17 Zülhicce Pazartesi günü Akkâ ile beraber düşman eline geçmiştir.

Suriye harbi işte bu Nablus bozgunuyla nihayet bulmuş sayılır. Artık Osmanlı mukavemeti tamamiyle kırılmış olduğu için düşman ordusu bütün Suriye şehirlerini mukavemetsiz işgal edebilecek vaziyete gelmiştir: O sırada Osmanlı karargâhı alel-i-acele Şam'a nakledilirken 21 Eylül=15 Zülhicce Cumartesi günü Nâsıra sukut etmiş ve düşmanın eline 18 bin esirle 120 top geçmiştir! 22 Eylül=16 Zülhicce Pazar günü Şam'a gelen karargâh şehri isyan hâlinde bulduğu için sokak muharebeleri yaparak şimale doğru çekilmiş ve işte bu fırsattan istifade eden Şamlılar ötede beride ellerine geçebilen Türk askerlerini vahşice şehid etmek suretiyle hem dinlerine, hem dindâşlarına, hem dört asırdanberi kendilerini her tehlikeden masun yaşıtmış olan devletlerine ihânet etmişlerdir. O sırada üstüste sukut eden Suriye şehirleri içinde yalnız Taberiyye kahramanca bir müdafaadan sonra 24 Eylül=18 Zülhicce Salı günü düşmüş, âsi Araplar artık her taraftan Türk kuvvetlerine saldırmıya başlamış, İngiliz ordusu 27 Eylül=21 Zülhicce Cuma günü Taberiyye-Der'a-Kuneytara üzerinden Şam'a doğru ilerlemeye başlamış ve nihayet 1 Teşrinievvel=25 Zülhicce Salı günü Emevilerin eski پایتخت olan Şam=Dimeşk şehri İngilizler tarafından işgal edilmiştir: Faysal'ın derbeder suvârilere de o gün ve ertesi gün şehre girmişlerdir. — Suriye'nin en mühim merkezi olan Şam şehri Yavuz'un Mısır seferi ensâsında 1516=922 senesi 27 Eylül=29 Şa'ban Cumartesi günü Kölemenlerden alınmış olduğuna göre, takvim ıslâhından mütevellit on günlük fark da hisâb edilmek şartıyla tam 402 sene, 4 gün Osmanlı hâkimiyetinde kalmış demektir. — Ertesi güne tesadüf eden 2 Teşrinievvel = 26 Zülhicce Çarşamba günü Rayak, 3 Teşrinievvel = 27 Zülhicce Perşembe günü Baalbek ve nihayet 6 Teşrinievvel = 30 Zülhicce Pazar günü de Humus tahliye edilmiş ve artık Türk kuvvetleri Haleb'e doğru çekilmeye başlamıştır. Gene aynı gün bir Fransız filosu Beyrut limanına girip asker çıkarmış ve iki gün sonra da yedinci İngiliz-Hint fırkası gelmiştir. Suriye'nin diğer mühim şehirlerinden Haleb'in sukutu için aşağıki sene vukuâtının «27 Teşrinievvel», fıkrasının ikinci paragrafına bakınız.

3 — «Kafkas cephesi»: Yukarda 1917=1335 vukuâtı içindeki «11 Mart» fıkrasının 3 üncü paragrafında bahsi geçen Rus ihtilâlinden dolayı bu cephede düşman ordusu artık inhilâl vaziyetinde bulunduğu için, elden çıkan yerler kolayca istirdâd edilmeye başlamış ve ilkönce 26 Şubat=15 Cumâdal-ülâ Salı günü Erzincan, 27 Şubat = 16 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü Trabzon, 12 Mart=29 Cumâda-l-ülâ Salı günü Erzurum ve 2 Nisan = 20 Cumâda-l-âhire Salı günü de Van şehirleri istirdâd edilmiştir: Bütün bu şehirler Rus işgalinden harap bir halde kurtarılmış ve bilhassa Erzurum'da meşhur Ermeni komitecisi Antranik şehrin istirdâdından biraz evvel Türklere karşı hiç bir zaman unutulmıyacak vahşice bir katli-âm tertib etmiştir. — Rusya'da çarlığın sukutu üzerine kurulan Bolşevik idaresi Almanya ve müttefikleriyle bir münferit sulh akdine karar vermiş ve işte bunun üzerine Lehistan'ın Brest-Litovsk şehrinde yapılan sulh müzâkereleri 3 Mart=20 Cumâda-l-ülâ Pazar günü imzâlanan sulh muâhdesiyle neticelenmiştir: Sadr-ı-a'zam Tal'at Paşa'nın Türkiye'yi bizzat temsil ettiği bu sulh konferansında Türk-Rus hududunu alâkadar eden meselelerin halli halkın re'iyine bırakılmış ve işte bundan dolayı plebisit yapılmasına karar verilmiştir. Fakat o sırada Azeri-Türk, Ermeni ve Gürcü unsurlarından mürekkep bir Cenubi-Kafkasya/Mâverây-ı-Kafkas = Transcaucasie devleti teşekkül etmiş olduğu için, Bâb-i-Âli plebisitten evvel bu yeni hükûmetle müzâkereyi tercih ederek Trabzon'da bir konferans toplanmasına karar vermiştir. «Berk-i- satvet» torpidosuyla giden Osmanlı hey'etinin müzâkereleri bir aydan fazla sürmüş, Türkiye ile harp veya sulh hallerinden hangisinde bulunduğu sorulan Cenubi-Kafkas devletinin baş-murahhası Çkhenkeli «Müzâkere hâlinde», bulundu-

ğundan bahsederek işi savsaklamak istemiş ve nihayet bu eser müellifinin kaleme aldığı ultimatoma üzerine Türkiye'nin istediği «Üç sancak» arâzisinin, yani Batum, Kars ve Ardahan sancaklarının Türkiye'ye terkinin kabule mecbur olmuştur. O sırada zâten ordu istirdad ve işgal hareketlerine hazırlanmaktadır : 25 Mart = 12 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü Oltı/Oltu işgal edilmiş, ertesi günden itibaren ordu 1914 hududunu aşmaya başlamış, 3 Nisan=21 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü Ardahan, 5 Nisan = 28 Cumâda-l-âhire Cuma günü Sarıkamış ve 14 Nisan=3 Receb Pazar günü de Batum işgal olunmuştur. O sırada Kars müstahkem mevkiinde toplanan Rus-Ermenileri Mâverây-ı-Kafkas/Cenubi-Kafkas hükümetinin bizim ultimatomumuza verdiği kabul cevabını dinlemiyerek müdâfaa hâline geçmişlerse de, Trabzon konferansının sonunda Mâverây-ı-Kafkas murahhasları avdet ederlerken bizim hey'et-i-murahhasa nâmına kendilerini hususi vapurlarına kadar teşyi ettiğimiz sırada içlerindeki Ermeni murahhaslarından Aharonyan'la Hatisof/Hastisyan'ı bir tarafa çekip Kars Ermenileri teslim olmadıkları takdirde Türk ordusu cebren içeri girince âsi muâmelesi göreceklerini hiç aslı olmadığı halde kendiliğimden icâd edip söyledim ve işte bu suretle derhal teslim olmaları hakkında Kars Ermenilerine vapurdan bir telsiz telgraf çekmelerini te'min ettim : Bu iki murahhasın o sırada îâşe nâzırlığında bulunan Hatisyan biraz sonra Ermenistan hükûmeti kurulunca bir aralık Cumhur-reisi olmuş ve Bolşevik istilâsında Paris'e kaçtıktan sonra da hâtıratını neşretmiştir; Aharonyan da yeni Ermeni edebiyatının en mühim simâsıdır. İşte bu vaziyet üzerine Kars'daki Ermeni kuvvetleri 23 Nisan=12 Receb Salı günü mütâreke talebinde bulunduktan iki gün sonra 25 Nisan=14 Receb Perşembe günü teslim olmuşlardır. Bundan sonra 30 Nisan=19 Receb Salı günü Arpaçay'a varan Türk ordusu artık 93 hududunu tutmuş ve tabii o hattı da aşarak 15 Mayıs=4 Şa'ban Pazartesi günü Gümrü'yü ve 20 Temmuz = 11 Şevval Cumartesi günü Ermeniler geri atılarak Nahcivan'ı işgal etmiş ve nihayet 15 Eylül=9 Zülhicce Pazar günü de Azerbaycan'da Bakü'ya girmiştir.

4 — «Deniz ve Hava harekâtı»: Osmanlı donanmasının 20 Kânunusânî=7 Rebî'ül-âhir Pazar günü yaptığı lüzumsuz huruç hareketinde Çanakkale-boğazı'nı abluka eden düşman gemileriyle üslerine taarruz edilmiş, İmroz adasına faydasız bir baskın yapılmış ve bu mâcerâda Yavuz bir iki yara aldıktan başka Midilli kruvazörü de batmıştır: Bu hazin ve çığınca mâcerâda bir çok efrad zâyîâtından da bahsedilir. — İstanbul üzerinde düşmanın ilk hava akını 23 Temmuz=14 Şevvâl Salı gününe müsâdiftir: Öğleden sonra zevâlî saat 3=15 de pâytäht ufuklarında altı tayyâre görülmüşse de kaçırılmıştır. İkinci hava taarruzu dört gün sonra 27/28 Temmuz=18/19 Şevvâl Cumartesi/Pazar gecesine müsâdiftir: Gece-yarısından sonra saat ikiyi çeyrek geçe düşman tayyâreleri İstanbul'a bir iki bomba atmışsa da isâbet ettiremeden def'edilmiştir. — Üçüncü hava taarruzu 21/22 Ağustos=14/15 Zülka'de Çarşamba/Perşembe gecesine müsâdiftir: Zevâlî saat 11,30 = 23,30 da iki hava filosu İstanbul'a bir çok bomba atmış, halk arasından sekiz kişi yaralanmış ve birkaç dükkân da hasâra uğramıştır. Bundan üç gün sonra 25/26 Ağustos=18/19 Zülka'de Pazar/Pazartesi gecesi zevâlî saat yarımında düşman tayyâreleri şehrin kenar mahallelerine bir kaç bomba atmışlarsa da hiç bir zarar olmamıştır. — 27/28 Ağustos=20/21 Zülka'de Salı/Çarşamba gecesi zevâlî saat 11,30 = 23,30 da ve yarımında yapılan hava taarruzları en şiddetlilerinden biridir: Düşman bu taarruzunda bombalarla beraber beyannâmeler de atmış, fakat zarar az olmuş, bir çocuk şehid düşüp on bir kişi de yaralanmıştır. O gece düşürülen İngiliz tayyâresinin pilotu olan yüzbaşı yaralı olarak esir edilmiştir. — Düşmanın bu mütemâdi akınlarına mukabil 23/24 Eylül=17/18 Zülhicce Pazartesi/Salı gecesiyile 24 ve 28 Eylül = 18 ve 22 Zülhicce Salı ve Cumartesi günleri yapılan mukabil hareketlerle Limni ve Taşoz adalarındaki İngiliz hava te'sisâtına taarruz edilmiş ve Limni'de üç tayyâre hangarı yıkılmıştır. — O esnâdaki deniz harekâtının en mühimlerinden biri de bir Fransız filosunun 6 Teşrinievvel = 30 Zülhicce Pazar günü Beyrut limanına girmiş ve şehre asker çıkarmış olmasında gösterilir).

1918 = 1337

8 Teşrinievvel = 2 Muharrem, Salı : Sadr-ı-a'zam Tal'at Paşa'nın isti'fâsı ve «İttihad-ve-Terakki» komitesinin iş başından sukutu.

(isti'fâ tarihinde bir takım karışıklıklar ve ihtilâflar vardır : Meselâ 13 Teşrinievvel tarihli İkdam gazetesinde hakikî isti'fâ tarihi 11/12 Teşrinievvel Cuma/Cumartesi gecesine müsâdîf gösterilir; İbn-ül-Emin'in «Son Sadr-ı-a'zamlar»ında ise «Müht-i-Hümâyûn»un 6 Muharrem Pazar günü akşamı aldırılmış olduğundan bahsedilmektedir. Halbuki hakikî takvimde Pazar günü Muharrem'in 6 sına değil, 7 sine müsâdiftir ve bu bir günlük fark da «Rüyet-i hilâl» den mütevellittir. Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz gün tarihi, o zamanki Baş-Mâbeynci Lûtfi Simavî Beyin hâtîrâtına göredir : Lûtfi Bey, Tal'at Paşa'nın bu gün isti'fâ ettiğinden, fakat yeni kabine teşekkül edinceye kadar isti'fânın ilân edilmemesine karar verildiğinden bahsetmektedir. İlkönce Londra sefiri Tevfik Paşa bir kabine teşkiline çalışmışsa da, bâzı İttihatçıları yeni hükûmete almak istemediği için vazgeçmiye mecbur olunca Sadâret mesnedi eski Harbiye nâzırlarından Ahmed İzzet Paşa'ya tevcih edilmiş ve işte bunun üzerine 13 Teşrinievvel = 7 Muharrem Pazar günü Tal'at Paşa kabinesinin isti'fâsı ilân edilmiştir; bu vaziyete göre isti'fâ tarihiyle ilân tarihi arasında tam beş günlük bir fâsıla geçmiş demektir. Tevfik Paşa'nın teşkiline çalıştığı kabineye almak istemediği İttihatçılar için aşağıki fıkraya bakınız. — İstifâ'nın sebebi, Osmanlı imparatorluğunun inhilâline sebep olan harb-i-umumîde mensub olduğumuz müttefikler cephesinin artık mağlûbiyeti tahakkuk etmiş ve hattâ bu yüzden İttihad-ve-Terakki komitesinin bir gün evvel kabineye adem-i-i'timâd re'yi vermiş olmasıdır; o muazzam faciânın bir iki kişiden ibaret olan en fecî müsebbipleriyle mes'ullerinden biri ve hattâ birincisi işte bu Tal'attı; kendi arkadaşlarından olan ve yıllarca Meclis-i-Meb'ûsan reisliğinde bulundurulmuş meşhur İttihatçı Ahmed Rızâ Bey bile Cumhuriyet gazetesinin neşrettiği hâtîrâtında Tal'at Paşa'dan bahsederken :

«Fevkalâde bir komiteci, bir çete reisi idi. Dâhiliyye nâzırı ve Sadr-ı-a'zam olmamalı idi. Vatana daha iyi iş görürdü»

demektedir. Cenab'ın «Peyâm-ı Sabâh» gazetesinde çıkan bir yazısında Sadârete kadar yükselen bu «Türedi»nin hâli «Yangın kulesine çıkmış bir a'mâ»ya benzetildikten sonra mevki hırslarının derecesi şöyle tasvir edilir :

«Devlet başkalarının elinde nâil-i refâh olacağına kendi elinde ölsün, Tal'at bunu tercih ederdi».

Bilhassa yalancılıktaki şöhreti Türk matbuâtından başka bâzı yerli ve yabancı menbâlara aksedecek kadar genişlemiştir; kendisine karşı çok mülâyim davranan İbn-ül-Emin bile «Son Sadr-ı-a'zamlar»ında onun bu meşhur hususiyetini şöyle anlatmaktadır :

«En hafif tarafı atlatmak idi. Bir gün Sadâret odasından çıkarken bir iş için mürâcaat eden bir adama «Peki, peki, bayramdan sonra» dedi. O adam (Bayram geçeli bir hafta oldu!) deyince hiç düşünmeden (Evet, kurban bayramından sonra!) dedi».

Tal'atın hiç bir lüzum olmadığı halde memleketin harb ateşine atılmasındaki fecî mes'ûliyyeti için yukarıda 1914=1332 vukuâtının «11 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Mağlûbiyetimizin tahakkukuna sebep, Bulgaristan'ın müttefiklerine ihânet ederek 29 Eylül 1918 = 23 Zülhicce 1336 Pazar günü Selânik'de düşman devletlerle mütâreke akdetmek suretiyle Şark cephesinin ortadan yarılmasına imkân vermiş olmasıdır. Tabii artık Türkiye'nin diğer müttefikleriyle ittisâli kesilmiştir. İşte bu vaziyet üzerine bir taraftan Suriye'nin ziyâından dolayı İngiliz ordusu Anadolu'yu tehdid ederken, bir taraftan da Bulgar mütârekesinden dolayı Selânik'deki Fransız ordusu İstanbul'u tehdide başlamıştır. Tabii artık hiç bir ümit kalmamış demektir. Bütün bunlara rağmen Tal'at Paşa sadâretinin

son günlerinde Berlin'e gitmiş ve Şark cephesinin gıyâ takviyesi için Almanlarla müzâkereye girişmiştir: Bulgar mütârekesinin akdinden bir gün evvel İstanbul'a dönmüş olan komiteci Sadr-ı-a'zam matbuât erkânını Bâb-ı-Âlî'ye dâvet edip seyâhati hakkında akla durgunluk verecek bir takım izâhâta girişerek Alman orduları Baş-kumandanı mareşal Hindenburg'a yaptığı acâyip bir tekliften bahsetmiştir: Unutulmaz bir kurt masalı gibi dinlediğim bu hezeyâna göre Osmanlı hükûmeti Türkistan'a sivil kıyâfetle bir takım zâbitler gönderecek, bunlar orada gizli bir Ahz-i-asger teşkilâtı kuracak, mağaralarla yer-altında hazırlanacak mahzenlerde gizli bir ordu yetiştirilecek ve işte bu yer-altı ordusu dört beş ay içinde Garp cephesine nakledilerek Almanlara yardım edilecektir! Tal'at bize bunları anlattıktan sonra Hindenburg'un hiç bir şey demeyip gülmüşedini söyledi ve o tarihlî tebessümü mareşalin memnuniyetiyle tefsir etti! Osmanlı imparatorluğunu on seneden az bir zaman zarfında yele veren zihniyet, işte böyle bir zihniyettir.

Bâb-ı-Âlî'ye komitecilik ruhunu sokmuş ve devleti tıpkı bir Balkan çetesi gibi idare etmiş olan Tal'at Paşa'nın sadâreti 1917—1335 senesi 4 Şubat=11 Rebî'ül-âhır Pazar gününden itibaren 1 sene, 8 ay, 2 gün sürmüştür: İsti'fânın resmen ilânına tesadüf eden 13 Teşrinievvel = 7 Muharrem Pazar tarihi esas ittihâz edildiği takdirde bu müddet 1 sene, 8 ay, 7 gün tutar. — Tal'atın şüpheli milliyeti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 281 numaraya bakınız. — Tal'at Paşa'nın isti'fâsı üzerine İttihad-ve-Terakki komitesi artık tamamıyla sukut etmiş ve biraz sonra 3 Teşrinisâni = 28 Muharrem Pazar günü lekeli adını değiştirerek «Teceddüd fırkası» ismiyle faaliyete kalkışmışsa da, bir kaç senede yiktiği muazzam imparatorluğun harâbeleri üzerine artık tutunmaya muvaffak olamamıştır).

14 Teşrinievvel = 8 Muharrem, Pazartesi : Eski Harbiye nâzırlarından Yâver-i-Ekrem ferik Ahmed İzzet Paşa'nın sadâreti.

(İzzet Paşa alel-usul müşiriyet ve vezâret pâyesiyle sadârete getirilmiş ve Harbiye nezâretiyle Enver'in uhdesindeki Baş-kumandanlık Erkân-ı-Harbiyye ri'yâsetini de kendisi der-uhde etmiştir. Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey'in hâtırâtına göre Tal'at'ın isti'fâsını pâdişah istemiş ve o da yeni kabineye iki itti-hatçı nâzır alınmasını «şart koşmuş», tur: İşte bundan dolayı Tefvik Paşa kabine teşkilinden vazgeçmiş ve İttihatçılara mütemâyil olan İzzet Paşa da Dâhiliyye nezâretine komitenin eski Kâtib-i-umumîsi Fethi Bey'i ve Maliye nezâretine de komite devrinde bu nezâretin gediklisi olan ve Cumhuriyet devrinde Ankara'da asılan avdeti Cavid'i intihâb etmiştir! Zâten diğer nâzırlar da umumiyyetle itti-had-ve-Terakki adamlarıdır. Millî felâketin baş mes'ulleri olan Tal'at, Enver ve Cemal Paşaların aşağıda bu sene vukuâtının «2/3 Teşrinisâni» fıkrasında göreceğimiz firarlarına imkân veren vaziyet işte budur).

27 Teşrinievvel = 21 Muharrem, Pazar : Haleb'in sukutu ve muhtelif cephele vukuâtı.

(Bütün imparatorluk elden çıkmış, artık hakikî bir cephe kalmamıştır. Son iki felâket sahnesi şunlardır :

1 — «Suriye cephesi»: Suriye felâketi için yukarıki senenin «1 Teşrinievvel» fıkrasının ikinci paragrafına bakınız. — Düşmanın karşısında artık mukavemet edebilecek hiç bir kuvvet kalmadığı için Şam'dan gelen beşinci İngiliz suvâri fırkası Türk ordusunun tahliye etmiş olduğu Haleb'e hiç mukavemet görmeden girivermiştir. Bundan bir ve iki gün evvelki tarihler de rivayet edilir: Her halde onların tahliyeden galat olmak ihtimali vardır. Bu suretle İngiliz ordusu artık Anadolu'yu tehdide başlamış demektir! Stoyber bu felâketin bütün mes'uliyetini Cemal Paşa'nın cebir ve şiddet siyasetinde gösterir. — Yavuz'un «Merc-i-

Dâbık», zaferi üzerine 1516=922 senesi 28 Ağustos=29 Receb Perşembe günü girmiş olduğu Halep şehri, takvim ıslâhından mütevellit on günlük fark da hisâb edilmek şartıyla, tam 402 sene, 1 ay, 20 gün Türk hâkimiyetinde kalmış demektir.

2 — «Deniz ve Hava harekâtı»: 14 Teşrinievvel=8 Muharrem Pazartesi günü bir Fransız filosu Trablusşam ve Iskenderun limanlarına girmiş ve işte bu suretle Suriye'nin işgali tamamlandıktan sonra bir Anadolu limanı da düşman eline geçmiş demektir. — Hava harekâtının en mühimmi, 18 Teşrinievvel = 12 Muharrem Cuma günü zevâlî saat 11,30 da yedi ve öğleden sonra 2=14 de beş düşman tayyâresinin bir günde iki defa tekerrür eden akın hareketidir: Bu akınlarda İstanbul'a atılan bombalar halk arasında elli kadar telefâta ve yüz kadar mâsum insanın yaralanmasına sebep olmuştur; düşman tayyâreleri bombalarla beraber beyannâmeler de atmışlardır: Bunlarda Bulgaristan misal gösterilerek Türkiye'nin de artık sulhe yaşaması lüzumundan bahsedilmiştir. Tayyârelerin biri Makriköy = Bakırköy taraflarında yere düşürülmüşse de diğerleri çekilip gitmiye muvaffak olmuşlardır.

Harb-i umuminin Türk cephelerindeki son mâcerâları işte bunlardır. Aşağıki fıkırada göreceğimiz mütârekeye rağmen teslim olmayıp mukavemette devam eden üç yer vardır: Bunlardan Musul şehri 3 Teşrinisânî=28 Muharrem Pazar günü intizâmın te'mini bahânesiyle İngilizler tarafından işgal edilmiş ve 8 Teşrinisânî=3 Safer Cuma günü şehre İngiliz bayrağı çekilmiş, Fahri Paşa kumandasındaki beş on taburla Hicaz'da bir Türk adası vaziyetinde kalan Medine nihayet 13 Kânunusânî 1919=10 Rebî'ül-âhîr 1337 Pazartesi günü teslim mecbur olmuş ve İtalyanlara karşı Trablusgarp müdâfaasını idare etmek istemişse de bu hareketin devlet için zararlı olacağı pâdişah tarafından kendisine tebliğ edildiği için nihayet o da İtalyanlara teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır: Kendisinden işittiğime göre kahraman Trabluslular Osmanlı saltanat ve Hilâfetinin bu son mümessilini gözyaşlarıyla teşyi etmişlerdir. — Yemen ve Asir'de kalan bir miktar kuvvetimiz de biraz sonra teslim olmuştur).

30 Teşrinievvel = 24 Muharrem, Çarşamba: «Mondros mütârekesi» denilen teslimiyet ve esâret vesikasının imzâsı.

(İzzet Paşa kabinesi iş başına gelir gelmez ilk iş olarak mütâreke akdine teşebbüs etmiştir: Bunda tamamıyla haklıdır, çünkü artık ne Suriye'yi istilâ eden İngiliz ordusuna karşı Anadolu'nun, ne de Bulgar mütârekesinden itibaren İstanbul yoluna hâkim olan Fransız ordusunun Selânik üzerinden gelecek istilâ hareketine karşı Trakya'nın müdâfaası kabil değildir. İşte bundan dolayı Kût-ül-Amâre'de esir edildikten sonra Büyükada'da muhâfaza edildiğini yukarda 1916 = 1334 vukuâtının «8/9 Kânunusânî» fıkrasının ikinci paragrafında gördüğümüz İngiliz ceneralı Townshend'in delâletiyle İngiltere'ye baş vurulmuş ve nihayet Limnî adasının Moudros = Mondros limanında bulunan Agamemnon isimindeki İngiliz zırhlısında mütâreke müzâkeresi başlamıştır. Bu müzâkerelerde İngiltere'yi Akdeniz Baş-kumandanı vis-amiral Arthur Calthorpe ve bedbaht Türkiye'yi de 26 Teşrinievvel = 20 Muharrem Cumartesi günü İstanbul'dan hareket eden Bahriye nâzırı Rauf, Hâriciyye müsteşarı Reşad Hikmet ve Erkânıharp kaymakamı Sa'dullah Beyler temsil etmiştir.

Mondros mütârekesi yirmi beş maddeden mürekkeptir. Başlıca esasları şöyle sıralanabilir: 1) Çanakkale ve Karadeniz boğazlarındaki istihkâmların f'tilâf devletleri tarafından işgali; 2) Hudut muhâfazasıyla âsâyış te'mini için lüzum görülecek kuvvetlerden mâada bütün ordunun terhisi; 3) Kara sularında zâbıta vazifesi görecekle küçük gemilerden mâadâ bütün donanmanın teslimiyle Osmanlı limanlarında mevkuf tutulması; 4) Galip devletlerin emniyetlerini tehdid edecek vaziyet zuhurunda her hangi bir sevkulceyş noktasının işgaline salâhiyetdâr olmaları; 5) Galiplerin bütün Türk limanlarıyla demiryollarından istifâ-

de edebilmesi ve bunlarla telsiz telgrafların ve kabloların mürakabesi; 6) Toros tünellerinin işgali; 7) Kafkas hududunda Türk ordusunun 1914 sınırına çekilmesi; 8) Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Irak, Trablus ve Bingazi'de kalan Osmanlı kıtaâtının en yakın i'tilâf kumandanlarına teslim olmaları; 9) Ordunun terhisi üzerine elde kalacak silâh ve cephânenin verilecek tâlimâta tâbi tutulması; 10) «Vilâyât-ı Sitte» denilen Şarkî-Anadolu vilâyetlerinde iğtişâş çıktığı takdirde i'tilâf devletlerinin istedikleri kısmın işgaline salâhiyetdâr olmaları;

11) Türk esirlerinin esârette kalmalarına mukabil i'tilâf devletleriyle Ermeni esirlerinin iâdesi.

İnzânın ertesi günü öğle vaktinden itibaren tatbikine karar verilen bu feci mukavele bütün Osmanlı tarihinde imzâ edilmiş mağlûbiyyet vesikalarının en ağırıdır. Devletin yalnız istiklâli değil, devlet haysiyeti bile kalmamıştır. Buna bir «mütâreke» demek doğru değildir: Çünkü Mütâreke demek, iki tarafın askeri vaziyetlerini muhâfaza şartıyla ateş kesmesi demektir. Onun için Mondros'da imzâlanan müdhîş vesika bir mütarekenâme değil, bir teslimnâmedir. Devletin istikbali bakımından en ağır maddeleri de galiplerin istedikleri sevkulceyş noktasını istedikleri zaman işgal edebileceklerine âid olan yedinci madde ile Şarkî-Anadolu'nun işgal hakkını veren yirmi dördüncü maddesidir. Galiplerin bilhassa bu son maddeden maksatları Pontos ve Ermeni komitelerini harekete getirip kargaşahklar çıkartarak Şarkî-Anadolu'yu işgal ettikten sonra dâhilde bir Ermenistan ve sâhilde de bir Pontos Rum devleti kurmaktır.

Devlet yere serildikten sonra böyle bir muâhede imzâ etmeyip ne yapabilir? Bu müdhîş hakikat âşikâr olmakla beraber, Fransızlarla İngilizler arasındaki ihtilâftan zerre kadar istifâde edilememiş olduğu da göz önündedir: Miralay Lamouche'un Türkiye tarihinde anlattığına göre İngilizler bu mukaveleyi Selânik'deki i'tilâf ordusunun Fransız kumandanı mareşal Franchet d'Espérey'nin muhâlefetine rağmen ve hattâ ona haber bile vermeden imzâ etmişlerdir; öyle vaziyetlerde bâzı maddelerin tahfifine imkân olduğunu gösteren bir çok tarihî misâller zikredilebilir; meselâ 93 seferinde Rus orduları Ayastefanos'a gelip İstanbul'a girmek istedikleri halde Sultan Hamid siyasi tedbirlerle hem düşmanı içeri sokmamış, hem donanmayı kurtarmıştır: Yukarda 1878 = 1295 vukuâtının «3 Mart» fıkrasına bakınız; fakat öyle şeyler için büyük iktidar lâzımdır).

2/3 Teşrinisâni = 27/28 Muharrem, Cumartesi/Pazar gecesi : Yer yüzündeki son Türk imparatorluğunun inkırâzına sebep olan İttihat-ve-Terakki komitecilerinin hesap gününden korkup kaçmaları ve kaçak mes'ullerin mes'uliyet hisâbı.

(Bu tarihten üç gün evvel kaçan ilk firarî, harb-i-umumîdeki askeri sûiistimalerin timsâli olmakla meşhur Harbiye Levâzım reisi Topal-İsmail Hakkı Paşa'dır. Her ikisi de Polis müdür-i-umumîliğinde bulunup İttihad-ve-Terakki'nin tedhiş âleti olduktan sonra Halep ve Beyrut valiliklerine yükseltilmiş olan Bedri ve Azmi Beyler de bir gün evvel kaçmaya teşebbüs etmişlerse de vapurda yakalanıp şehre getirildikten sonra maatteessüf serbest bırakıldıkları için tekrar firâra muvaffak olmuşlardır. Bu gün kaçanlar, yeryüzündeki son Türk imparatorluğunun inkırâzından doğrudan doğruya mes'ul olan ve Baş-mâbeynci Lutfî Simavî Bey'in hâtrâtında «Ekanîm-i Selâse» diye şöhret bulduklarından bahsedilen Tal'at, Enver ve Cemal Paşalardır; bunlardan başka komitenin merkez-i-umumî âzâsından Doktor Nâzım'la Doktor Bahaüddin Şakir de kaçmıştır. Enver ve Cemal Paşaların Alman üniformasıyla kaçtıklarından bahsedilir. Lutfî Simavî Bey «3 Teşrinisâni» tarihini gösterirse de, o günkü «İkdam», gazetesine göre bizim burada esas ittihaz ettiğimiz tarih daha doğrudur. Bu kaçak mes'uller, Adliye mahkemelerinin elinden kurtulmuşlarsa da, Tarih denilen ebedî ve mânevî mahkemenin hükmünden hiç bir zaman kurtulamıyacaklardır.

Tarihin pek tuhaf cilveleri vardır: Osmanlı imparatorluğunun inkıraz meş'ullerini İstanbul'dan kaçıran vapur, Balkan harbinde Sultan Hamid'i Selânik'çen İstanbul'a getiren «Loreley» ismindeki Alman sefâret vapurudur. — İnkıraz meş'ullerinin firârını teshil eden er mühim vaziyet, yukarda bu senenin «14 Teşrinievvel» fıkrasında gördüğümüz yeni hükûmetin İttihad-ve-Terakki'yi okşayan teşekkül tarzıdır: İşte bundan dolayı kaçaklardan bâzılarının kaçmadan evvel halefleriyle görüşmüş oldukları o zamanın gazetelerine bile aksetmiştir. — Bir aralık İfâse nâzırlığında bulunmuş olan meşhur Kara-Kemal yahut Zülüflü-Kemal'in tavsiyesiyle kaçmış olduklarından bahsedilen firarilerden Tal'atla Enver, Sadr-ı-a'zam İzzet Paşa'ya birer mektup bırakmışlardır: Tal'at Paşa meşhur mektubunda malî namusundan bahsettikten sonra bozuk bir Türkçe ile:

— Millete karşı hisap vermek ve muhakeme olarak tâyin edilecek cezâyı kemâl-i cesaretle çekmek isterim!

demek suretiyle mücrim ve cezâyı lâyık olduğunu veyahut cezâdan kurtulmak ihtimâlî kendisince bile vârid olamayacağını bizzat i'tirâf etmiştir! Malî namus meselesine gelince, hiç kimse sormuş olmadığı halde sırf kendiliğinden ortaya attığı namus insanın kolu, budu gibidir. Eğer eksik olursa kusur sayılır, olmazsa meziyyet değildir. Bilhassa tarihin en büyük devletlerinden birini batırmış bir siyaset adamının malî namustan dem vurup zengin olmadığını iddiâ etmesi bir mugalatadan başka bir şey değildir: Malî namus sâhibi olmak, yâni hırsız olmamak bir meziyyet midir? Fakat siyasi namus büyük bir meziyyettir. Eğer Tal'at Paşa çalmamışsa, bile bile çaldırmıştır ve çalmakla çaldırmanın hiç bir farkı yoktur. Baş-mâbeynci Lûtfi Simavî Bey onun bu hâlini şöyle anlatır (S. 176-177):

«3 Teşrinisânî — Bu gün Tal'at, Enver ve Cemal Paşalar firâr ettiler. Bu haber taaccüb-i umumiye mucib oldu. Üç gün evvel de Levâzım reisi İsmail Hakkı Paşa ortadan kaybolmuştu. Tal'at Paşa'nın kaçmasına her kes hayret etti. İlm-ü-irfânının ve tecribesinin noksanlığına ve İttihad-ve-Terakki'ye intisâbından başka bir meziyyeti olmıyan bir takım cühelâyı kabinesine idhâl etmek ve fırka yârânının ihtikârına göz yummak gibi lâyüad hatâlarına rağmen müşâruñileyh halk nazarında cesur ve vatanperver olarak tanıldığından i'tirâf-ı zünûb ile hakkında verilecek karara inkıyâd edeceği zannolunuyordu. Paşaların firârı dolayısıyla bir çok dedikodular oldu».

Tal'at Paşa, Lûtfi Simavî Bey'in dediği gibi «İtirâf-ı zünûb» etmemiş değildir, yukarda gördüğümüz gibi cezâyı müstahak olduğunu mektubunda i'tirâf etmiş olduğu halde kaçmıştır! Harb-i-umumide kendisinden evvel Sadâret makamında bulunmuş olan Said Halim Paşa halefi gibi korkak olmadığı için kaçmamış, tevkif edilip Divân-ı-harb'e verilmiş ve nihayet İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüştür.

«İkdam» gazetesine göre Enver'in mektubunda da artık «Memlekette ifây-ı hizmet etmesine imkân görmediği için Kafkasya'da bir hükûmet-i islâmiyye teşkil etmek» maksadıyla oraya gideceğinden bahsedilmektedir! Osmanlı imparatorluğunu mahvetmiş olması kâfi gelmemiş gibi başka milletlerin başına da iş açmaya daha o zamandan karar vermiş olduğunu gösteren bu iddiânın her halde tıbbî bir mâhiyyeti olmak lâzımgelir ve bunun böyle olduğunu da aynı şahsın daha sonraki Türkistan mâcerâsı bütün vuzuhiyle meydana çıkarmıştır: Aşağıda 1922 = 1340 vukuâtının «4 Ağustos» fıkrasına bakınız. İttihad-ve-Terakki'nin meşhur Meclis-i-Meb'ûsân reisi Ahmed Rızâ Bey bile «Cumhuriyet» gazetesinde çıkan hâtıratında onun bu ru'î ve zihnî vaziyetini şöyle tasvir etmiştir:

«Şöhret-i askeriyyeye hâhişger idi. Napoléon gibi meşhur olmak isterdi. Avantür arkasından koşardı. Trablusugarp seferi, Hareket ordusuyla İstanbul'a gelişi ve nihayet Türkistan'da Ruslarla vuruşarak şehid düşmesi hep şöhret peşinde koştuğunu gösterir».

Enver'in askerî mâhiyyetini iyice anlamak için Erkân-ı-harb Kaymakamı Şerif Bey'in «Sarıkamış» ismindeki eserine mürâcaat etmelidir.

1908 = 1326 senesi 23 Temmuz—23 Cumâda-l-âhire Perşembe günü ikinci meşru-

tiyetin ilânından itibaren Tal'at Paşa kabinesinin bu 1918=1337 senesi 13 Teşrinievvel=7 Muharrem Pazar günü ilân edilen isti'fâsına kadar geçen müddet tam 10 sene, 2 ay, 20 gündür: Bu müddetten muhâliflerin bir aralık iş başında bulundukları 6 ay, 8 gün çıkarıldığı takdirde geri kalan 9 sene, 8 ay, 12 gün ittihad-ve-Terakki'nin devlet mukadderâtına ilkönce bilvâsita ve ondan sonra da doğrudan doğruya hâkimiyetiyle geçmiştir. İşte bu on seneden az zaman zarfında o meş'um komitenin elden çıkmasına sebep olduğu yerler iki kısma ayrılır: 1) Harb-i-umumiden evvel büyük bir sür'atle kaybedilen yerlerden Girit, Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Rumeli-i-Şarkî gibi ecnebi işgaline düşmüş veya hut istiklâl'e yakın bir muhtâriyyet kazanmış eyâletler sayılmak şartıyla devlet bünyesinden ayrılan memleketler Trablusgarp, Bingazi, tekmil Rumeli küt'ası ve Akdeniz adalarıdır. 2) Harb-i-umumide elden çıkan kıt'alar da Hicaz, Yemen, Asir, Irak, Suriye, Filistin, Lübnan ve Mısır ölkeleridir. — Harb-i-umumideki asker zâyîâtımızın umumî yekûnu «3,842,580» üç milyon sekiz yüz kırk iki bin beş yüz seksen kişidir: Dört milyona yaklaşan bu müdhiş yekûnun beş yüz elli bini şehid, sekiz yüz doksan bir bin üç yüz altmış dördü mâlûl, yüz üç bin yedi yüz otuz biri kayıp, iki milyon yüz altmış yedi bin sekiz yüz kırk biri yaralı ve yüz yirmi dokuz bin altı yüz kırk dördü esirdir: Bu esirlerin mühim bir kısmı esârette ölmüş olduğu için, şühedâ yekûnu takriben altı yüz bine yaklaşır. Memleketin muhtelif taraflarında açlık, sâri hastalık ve muhâceret yüzünden telef olan sivil ahâlî kurbanları bu yekûna dâhil değildir. — Gemi zâyîâtı itibariyle mevcuduna nisbetle en çok zarara uğriyan devlet Türkiye'dir: Umumî yekûn 245,627 tonilâto gösterilir; bunun 143,959 u harp ve 101,668 i de ticaret gemilerine âittir. Yelkenli zâyîâtımız bu yekûna dâhil değildir. — Harb-i-umumî bir taraftan devletin maliyesini iflâs hâline getirmiş olduğu gibi, bir taraftan da istilâ fâcialarının sebep olduğu tahribatla ticarî ve iktisâdî zararlarımız ve bilhassa nüfus zâyîâtımız da müdhiş rakamlara bâliğ olmaktadır. İşte bütün bu millî felâketlere sebep olanların dar-ağaçlarıyla beraber kurdıkları menhûs idarenin mâhiyyetini de Tal'at Paşa bizzât anlatmış, İbn-ül-Emin'in «Son Sadr-i-a'zam-ları»nın 1959 uncu sahifesine geçirdiği şu sözüyle tasvir etmiştir: «Bizim bu memlekette kurduğumuz idare, olsa olsa münevver bir istibdaddır!» «Münevver» vasfı doğru olmamak şartıyla bu söz bir «İntak-ı hak,dan başka bir şey değildir. Kaçak mes'ullerin sırtlarına yükleyip kaçırdıkları mes'uliyet, işte bütün bunların fecî hisâbıdır. — Aşağıki senenin «13 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

8 Teşrinisâni = 3 Safer, Cuma: İzzet Paşa kabinesinin isti'fâsı.

(İsti'fânın sebebi, yukarıki fıkra da gördüğümüz harp mes'ullerinin firârına meydan verilmiş olmasından dolayı efkâr-i-umumiyyenin kabine aleyhine dönmesi ve artık İtilâf devletleri mümessillerinin İstanbul'a gelmesi tahakkuk ettiği için kabinede ittihatçı nâzırlar bulunmasını muvâfık görmiyen pâdişahın İzzet Paşa'ya haber gönderip Adliye nâzırı Hayri Efendi ile Maliye nâzırı Selânikli Câvid ve Dâhiliye nâzırı Fethi Beylerin değiştirilmesini tavsiye etmiş olmasıdır. İzzet Paşa bu ihtâra karşı ilkönce işi savsaklamak istemişse de üstüste irâdeler tebliği üzerine bunu Kanun-i-esasî'ye mugayir bir müdâhale saymış ve bu gün arkadaşlarıyla müzâkereden sonra takdim ettiği isti'fânâmede pâdişahın ihtarlarını «Riâyet-i ahkâmına kasem etmiş oldukları Kanun-i-esasî ile kabil-i te'lif görmediklerinden» bahsetmiştir! — İzzet Paşa'nın isti'fâsı umumiyyetle bir gün sonraki ilân tarihine müsâdif gösterilirse de doğru değildir: İsti'fâ günü sayılmamak şartıyla Sadâret müddeti bu senenin 14 Teşrinievvel=8 Muharrem Pazartesi gününden itibaren 25 günden ibarettir. — Bu kısa ömürlü kabinenin iki tarihi rolü vardır: Biri yukarda bu senenin «30 Teşrinievvel», fıkrasında gördüğümüz Mondros mütârekesinin akdi, biri de harp mes'ullerinin kaçmasına meydan vermiş olmasıdır).

11 Teşrinisâni = 6 Safer, Pazartesi: Tevfik Paşa'nın ikinci sadâret-i ve Osmanlı tarihinde son Sadâret-alayı.

(Tevfik Paşa'nın «Otuz bir Mart vak'ası»na tesadüf eden ilk sadâreti için yukarıda 1909 = 1327 vukuâtının «13 Nisan» fıkrasına bakınız. — Çok ihtiyar olan Tevfik Paşa'nın artık bunamıya başladığından bahsedilir: Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey'in izahına göre kabine listesi tertib edilirken Meşihat'e eski Mısır kadısı Yahyâ Reşid Efendi'yi teklif etmişse de iki sene evvel ölmüş olduğu hatırlanmıştır! Evkaf nâzırlığına intihâb ettiği eski Van valisi izzet Bey'i bir çok itirazlara rağmen kabineye alması da bu acâyip adamın ağıyarak paşanın «Ayaklarına kapanmış» olmasındandır! Pâdişahın en büyük hatâlarından biri de öyle bir devirde işte böyle hükûmetlerle devlet idaresine kalkışmasıdır! — Sadâret alaylarında Sadr-ı-a'zamların Bâb-ı-Âlî'ye atla gitmesi âdetidir: Bu âdete Tevfik Paşa'nın ilk sadâretine kadar devam edilmiş ve ondan sonraki Sadr-ı-a'zamlar İstabl-ı-Âmireden tahsis edilen mükellef arabalarla gitmişlerdir: Tevfik Paşa'nın bu gün arabayla yapılan Sadâret-alayı Osmanlı tarihinde son alaydır: bundan sonraki Sadâret tebeddülleri İstanbul'un işgal zamanına tesadüf ettiği için artık alay yapılmamış ve Sadr-ı-a'zamlar Bâb-ı-Âlî'ye hususi surette otomobille gitmişlerdir. işte bundan dolayı Tevfik Paşa Bâb-ı-Âlî'ye hem atla, hem arabayla giden Sadr-ı-a'zamların sonuncusu olduğu gibi, Osmanlı tarihinde son Sadr-ı-a'zam da kendisidir).

13 Teşrinisâni = 8 Safer, Çarşamba : Düşman filolarının İstanbul'a gelişi ve vatanımızın işgaline başlanması.

(İlkönce 7 Teşrinisâni=2 Safer Perşembe günü miralay Muerphi isminde bir İngiliz mümessili ve ertesi gün de ilk Fransız askerî hey'eti gelmiştir. Nihayet mütareke mucibince bu gün gelen İtilâf donanmaları elli beş gemiden mürekkeptir: Bunların 22 si İngiliz, 12 si Fransız, 17 si İtalyan ve 4 ü de Yunan gemisidir. Yunan gemilerinin başında mâhud Averof zırhlısı vardır. Bunlar derhal karaya asker çıkarıp şehrin muhtelif yerlerini işgale başlamışlardır. — Yunan gemileriyle askerinin gelmesi evvelce verilmiş olan te'minâta mugayir olduğu halde hükûmet acizden dolayı ses çıkaramamış ve işte bu sâyede Karadeniz-boğazında Anadolu sâhilinin yukarı kısmını maatteessüf Yunanlılar işgal etmişlerdir. Bu münasebetle İstanbul Rumları Yunan bayraklarıyla alay alay Averof'a taşınmış ve sokaklarda «Zito!», sesleri işte o gün işitilmiye başlamıştır! — İlk İngiliz kumandanı ceneral Milne'in İstanbul'a gelişi bu tarihten 14 gün sonra 27 Teşrinisâni = 22 Safer Çarşamba gününe müsâdiftir: Karargâhı da kendisinden 21 gün sonra 18 Kânunuevvel=14 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü gelmiştir. Bu tarihten itibaren İngilizler Haydarpaşa'dan Ankara'ya kadar hat boyunu işgale başlamışlar ve Karadeniz tarafında da Samsun ve Batum limanlarımızla dâhilde Merzifon'u işgal altına almışlardır).

17 Teşrinisâni = 12 Safer, Pazar: Baku'nun İngilizler tarafından işgali.

(Mondros mütarekesi mucibince Türk ordusu 1914 hududuna çekilmek mecburiyetinde bırakıldığı için, yukarıki senenin «1 Teşrinievvvel» fıkrasının üçüncü paragrafında işgalini gördüğümüz Baku'da bulunan Osmanlı kuvveti, Hazar denizinin İran sâhilinde bulunan İngiliz kuvvetleri kumandanı ceneral Thomson'un talebiyle geri çekilmiş ve nihayet bu gün İngilizler Baku'ya girmiştir: Aşağıki senenin «1 Mart», «19 ve 20 Nisan» fıkralarına da bakınız).

21 Kânunuevvel = 17 Rebî'ül-evvel, Cumartesi : Meclis-i-Meb'ûsâ-nın feshi.

(Feshin en mühim sebebi, bütün meb'usların ittihatçı olmasıdır. Bundan dolayı gazetelerde feshe dâir yazılar neşredilmiye başlamış ve İstanbul'a yerleşen i'tilâf devletlerinin siyasi mahfillerinde de meclisin intihapla değil, ittihad-ve-Terakki tarafından tâyin edilmek suretiyle toplanmış gayr-i-meşrû bir hey'et olduğu hakkında ileri sürülen mütâlâalar pâdişaha kadar aksettirilmıştır. İkinci sebep de 19 Kânunuevvel = 15 Rebî'ül-evvel Perşembe günü beyannâmesini okuyan yeni kabine'ye ale-l-usul i'timad re'yi verdikten sonra bu gün de ittihatçılık gayretine kapılan meclisin adem-i-itimad re'yi vermiye karar vermiş ve bu kararın da Ayan ve Meb'ûsan reisleri tarafından Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'ya ihbâr edilmiş olmasıdır. Kanun-ı-esasiye göre pâdişahın feshe hakkı vardır, fakat dört ay zarfında yeni meclisin mutlaka intihâbı lâzımsa da memleketin uğradığı işgal vaziyetinden dolayı ona imkân yoktur; imkân olsa bile elden çıkmış olan vilâyetlerden meb'us intihâbı kabil değildir. Bununla beraber, ittihatçı bir meclisin ibkâsına da şerait müsâid olmadığı için fesih artık mukadder bir netice demektir).

1919 = 1337

12 Kânunusâni = 9 Rebî'ül-âhir, Pazar: Tevfik Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün üçüncü sadâreti.

(İstifânın sebebi, kabinede bir takım tâdilâta lüzum görülmüş olmasıdır. — Tevfik Paşa'nın ikinci sadâreti yukarıki senenin 11 Teşrinisânî = 6 Safer Pazartesi gününden itibaren 2 ay, 1 gün sürmüştür).

21 Kânunusâni = 18 Rebî'ül-âhir, Salı: Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın ölümü.

(Mezar taşında merhumu bir gün sonra ölmüş gösteren tarih yanlışdır, yalnız gün ismi doğrudur. — Ahmed Muhtar Paşa'nın cenâze merâsimi 23 Kânunusânî = 20 Rebî'ül-âhir Perşembe günü yapılmıştır: Mezarı Fatih'dedir: vasiyeti mucibince tabutuna Türk bayrağı örtülmüştür. — Gazi Ahmed Muhtar Paşa merhum Bursa'nın Katırcı-oğulları âilesinden Hacı-Halil Efendi'nin oğludur. 1255 = 1839 senesi 22/23 Şa'ban = 31 Teşrinievvel/1 Teşrinisânî Perşembe/Cuma gecesi Bursa'da dünyaya gelmiş olduğunu «Sergüzeşt-i hayatımın cild-i sânisî», ismindeki eserinin sonundaki terceme-i-hâlinde söylediğine göre 79 sene, 22 gün yaşayıp seksen yaşına bastığı sıralarda ölmüş demektir. — «93 seferi»nde Anadolu'yu Rus istilâsından kurtarmış olması en büyük hizmeti, Gazilik sebebi ve en mühim askeri muvaffakiyyetidir. — Ahmed Muhtar Paşa çok mühim bir ilim adamıdır; başlıca eserleri «Rıyâz-ül-muhtâr fi ilm-i-evkaati ve-l-edvâr» ve zeyli, Almanya'nın altın madalyasıyla taltif edilen «İslâh-üt-takvîm», «Sergüzeşt-i hayatımın cild-i sânisî», ve «Serâir-ül-Kur'ân fi tekvîni ve ifnâi ve iâdet-il-ekvân» gibi kıymetli eserlerdir. — Yirmi üç sene Mısır Fevkalâde-komiserliğinde, Ayan reisliğinde ve bir kere de Sadârette bulunmuştur: 1912 = 1330 vukuâtının «22 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Mezarı Fâtih câmii hazîresindedir).

30 Kânunusâni = 27 Rebî'ül-âhir, Perşembe: İttihatçıların tevkifi-ne başlanması.

(Osmanlı imparatorluğunu on seneden az bir zamanda yele veren «İttihad-ve-

Terakki, komitesinin millete ve tarihe karşı ebediyyen mes'ul olan kodamanları yukarıki senenin «2/3 Teşrinisânî» fıkrasında gördüğümüz firâr cürmünü irtikâb ettikten sonra efkâr-ı umumiyye mütebâkisinin de fırsat buldukça kaçmak ihtimâlinde endişe duymıya başlamış, gazetelerde harp, inkıraz, irtikâp ve sûiistimal maznunlarının hesap günü geldiğine âit yazılar çıkmış ve işte bundan dolayı Tevfik Paşa hükûmeti ittihatçıların tevkifine karar vermiştir: Bu gün tevkif edilenler, başta İsmail Canbulat, Hüseyin Câhit, îâşeci Kara-Kemal nâm-ı diğer Zülüflü-Kemal ve Zıyâ Gökâlp olmak üzere 27 kişidir; bir kaç gün sonra bu miktarda 93 kişiyi bulmuştur. Aşağıda bu senenin «10 Mart» fıkrasına da bakınız).

8 Şubat = 7 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Rumeli'deki düşman orduları Baş-kumandanı ceneral Franchet d'Espérey'nin operet kahramanlarını gölgede bırakan parlak bir zafer alayı ile İstanbul'a girişi.

(Sonradan mareşalliğe terfi edilen bu cakacı ve fiyakacı Fransız cenerali 23 Teşrinisânî 1918 = 18 Safer 1337 Cumartesi günü İstanbul'a gelmiş, sonra çekilip gitmiş ve ondan sonra tekrar gelip eski Roma kumandanlarını andıran gülünç bir zafer alayı tertib ettirerek fetihsiz bir fâtihi edâsiyle İstanbul'a girmekten utanmamıştır: Bu soytarıca alayda beyaz bir ata binen komik Fransız cenerali eski Roma usulünce dizginlerini iki askere tutturup etrafında hayâsızca bağrı-şan Rum, Ermeni ve Yahudi döküntülerini selâmlarken ne kadar maskara olduğunun farkında bile olmayarak Fransa sefârethânesine gitmiştir. — Pek dar kafalı bir zavallıdan başka bir şey olmayın Franchet d'Espérey'nin zekâ seviyesi müsâid olmadığı için düşünemediği bir nokta vardır: Öyle bir zafer alayı yapabilmek için İstanbul'a eski Türkler gibi harben ve cebren girmiş, yâni Fransızlarla müttefikleri gibi Çanakkale harp meydanlarından gece karanlığında kaçmamış olmak lâzımdır).

15 Şubat = 14 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Mütârekenin ihlâli.

(İtilâf kuvvetleri İstanbul'a girdikten sonra mütâreke muâhede-i artık bir masal kitabı hâline gelmiş ve Türk milletinin en mukaddes haklarına bile tecâvüz edilmeye başlamıştır: Düşmanın bu gün sansürle polise iştirâk etmesi ve daha doğrusu el atması işte bu cümledendir).

1 Mart = 28 Cumâda-l-ûlâ, Cumartesi: Azgur kasabasının ve ertesi gün de Ahıska'nın sukutu.

(Mütâreke mucibince Türk ordusu 1914 hududuna çekilmek mecburiyetinde kaldığı için bunlar Gürcü kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir: Aşağıda bu senenin «19 Nisan» fıkrasına bakınız).

3 Mart = 30 Cumâda-l-ûlâ, Pazartesi: Tevfik Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün Dâmad-Ferid Paşa'nın ilk sadâreti.

(İsti'fânın sebepleri şunlardır: Harp müsebbipleriyle «Tehcir ve taktik,» mes'ullerinin ve başta muhtekirler olmak üzere diğer cerâim erbâbının muhakemesi için askerlerle adliyecilerden mürekkep fevkalâde bir Divân-ı Harb-i Örfî teşkil hakkında hükûmetin takdim ettiği kararnâmeyi vükelânın Divân-ı Âli tarafından muhakemesini esas itihâz eden Kanun-ı esasî'ye mugayir bulunduğundan dolayı pâdişahın tasdik etmemesi, kabinenin kararında ısrâr etmesi, matbûâtın çok gevşek bulunduğu hükûmeti mütemâdiyen tenkid edip durması, Hürriyet-ve-

İ'tilâf fırkasının iş başına gelmek için Dâmad-Ferid'i âlet ederek entrikalar çevirmesi ve şumarık Fransız cenerali Franchet d'Espréy'nin de Sadr-ı-a'zamı sefârete celbederek tehdid etmesidir. Tevfik Paşa İ'tilâf devletlerinin bir hafta içinde tevkifini istedikleri 36 kişi derhal Divân-ı-harb'e verilmediği takdirde bunların düşman devletler tarafından tevkif edileceğini de söylemişse de, pâdişah kararından dönmemiş ve işte bunun üzerine kabine isti'fâ edip memleketin en büyük tehlikelerle muhât olduğu bir devirde Dâmad-Ferid gibi bir kâbus maatteessüf hükûmetin başına musallat edilmiştir. — Tevfik Paşa'nın bu üçüncü sadâreti bu senenin 13 Kânunusânî = 10 Reb'ül-âhir Pazartesi gününden itibaren 1 ay, 21 gün sürmüştür: Şubat 28 gün olmak itibariyle bu müddet hakikatte 49 gün, yâni 1 ay, 19 gün demektir).

10 Mart = 7 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: İttihatçıların tevkifi.

(Yukarıki fıkra da Tevfik Paşa kabinesinin teşkil etmek istediğinden bahsettiğimiz Divân-ı-harb'i Kanun-ı-esasî'ye mugayir bulan pâdişah Dâmad-Ferid kabinesinin aynı talebini derhal kabul etmiştir; Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuat Bey bunun sebebini şöyle izah etmektedir: Tevfik Paşa sâbık vükelâyı da muhâkeme ederek Divân-ı-Âli rolü oynıyacak fevkalâde bir Divân-ı-harb istemiştir; öyle bir Divan Kanun-ı-esasî'ye mugayirdir; halbuki Dâmad-Ferid yalnız askerlerden mürekkep alelâde bir Divan-ı-harb teşkil etmiş ve kararnâmesinde vükelâ muhâkemesinden bahsetmemiştir. Bu günkü tevkifat işte bu suretle teşekkül eden askerî Divân-ı-harb'in emriyle yapılmış ve başta eski Sadr-ı-a'zamlardan Mısırlı Said Halim Paşa, sâbık Şeyh-ül-İslâm Mûsâ Kâzım Efendi, eski Meclis-i-Meb'ûsân reisi Şişman-Halil, sâbık Âyân reisi Rif'at, izzet Paşa kabinesinin İttihatçı Dâhiliyye nâzırı pomak Fethi, eski Maarif nâzırlarından maslûp Şükrü, İttihatçı vükelâdan sâbık Adliye nâzırı İbrahim ve Hâriciyye nâzırı Giritli Ahmed Nesimî Beyler olmak üzere altmış kişi tevkif edilmiştir. Bu gün başlayan tevkifat Dâmad-Ferid devrinde hemen her gün devâm etmiştir).

8 Nisan = 7 Receb, Salı: Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgat Mutasarrıf vekili Kemal Bey merhumun haksız idâmı.

(Zavallı Kemal Bey, Ermeni «Taktik ve tehcir»inden mes'ul gösterilerek sırf İ'tilâf devletlerine gösteriş yapıp yaranmak için Divân-ı-harb kararıyla ve el-çabukluğuyla idâm edili vermiştir: Halbuki bu ma'sûm adam âmirlerinden aldığı emri bütün emsâli gibi ifâdan başka bir günâhı olmiyan bir me'murdur. Şarkî-Anadolu'da Rus işgalinden istifâde ederek Türk katli-âmları tertib eden Hatisof/Hatisyan vesaire gibi kanlı Ermeni sergerdeleri o zaman Versailles konferansında Ermenistan dâvâsını müdâfaa etmek üzere İstanbul'dan kollarını salıyarak geçip giderlerken bizim zavallı Kemal Bey İttihad-ve-Terakki'nin bütün «Taktik ve tehcir» hisâbını Dâmad-Ferid'in Divân-ı-harbine şahsen vermek mecburiyetinde bırakılmıştır! O sırada neşretmekte olduğum «Memleket» gazetesinde Kemal Bey'i kurtarmak için yaptığım neşriyyâtın hiç bir faydası olmadı. Bir gün merhumun babası idârehâneme geldi ve zavallı oğlunun Bekiraga-bölüğü'nde kurşunkalemle yazdığı mektubu bana getirdi; ömrünün son yazısı olan bu mektubunda artık âkibetini anlamış olan Kemal Bey:

— Ey Türk yavrusu, bu dünyada kalbim ve öteki dünyada ruhum ebeddiyyen sana minnetdâr olacaktır!

diyordu. Bu hazin mektup öğleden evvel gelmişti; öğleden sonra zavallının Bâyezid meydanında idâm edildiğini muhbirlerimden biri telefonla bildirdi: Hemen Bâyezid'e gidip muhterem şehidin yüzünü ilk defa olarak dar-ağacında gördüm. O gün Askerî-Tıbbiyye'nin millî şuurlarını dâimâ hürmetle yâd edeceğim talebe mümessilleriyle temâsı ettim ve akşama doğru mağdur şehidin muhârek na'şini Sirkeci'den Kadıköyü'ne nakleden istimbota atladım. Zavallı baba-

şı deli gibiydi. Cenâze Moda'daki evine nakledildi. Merâsimin ertesi günü yapılmayıp bir gün sonraya bırakılmasını kararlaştırdık. 10 Nisan=9 Receb Perşembe günü Türk milliyetçiliğinin unutamıyacağı bir cenâze-alayı yapıldı : O zamanki Kadıköy karakolunun zâbitiyle efrâdı tabut geçerken bayrağı yarıya indirerek askerî merâsim yaptı. Damad-Ferid'in ilk sadâretinde irtikâb ettiği ilk cinâyet hem halkın, hem askerın galeyânıyla tel'in edilmiş oldu. Ertesi gün Sadr-ı a'za'nın meş'ûm imzâsiyle uzun bir beyannâme neşredilip nümâyış müretteplerinin en şiddetli cezâlara çarptırılacaklarından bahsedildiyse de, «Memleket», gazetesinin bir iki mürettbinden başka kimse yakalanmadı ve onlar da bir iki gün sonra kurtarıldı).

19 Nisan = 18 Receb, Cumartesi: Kars'ın Ermeniler tarafından işgali.

(Mütâreke mucibince Türk ordusu 1914 hududuna çekilmek mecburiyetinde bırakıldığı için Kars Türkleri bir «Cenubugarbî Kafkas Hükûmet-i muvakkate-i میلیyesi» teşkil etmişlerse de, bu gün İngiliz işgal kuvvetleri Meclis-i-Millî binâsını kuşatıp hükûmet erkânını Batum ve İstanbul üzerinden Malta'ya göndererek bizim zavallı Kars'ı Ermenilere vermişlerdir: Yukarıki senenin «17 Teşrinisânî» fıkrasına ve aşağıki fıkrayla yukarda bu senenin «1 Mart» fıkrasına da bakınız).

20 Nisan = 19 Receb, Pazar: Ardahan'ın sukutu.

(Yukarıki fıkroda gördüğümüz mecburiyetten dolayı Türk kuvvetleri çekilince Gürcüler işgal etmişlerdir).

29 Nisan = 28 Receb, Salı: Antalya'nın İtalyanlar tarafından işgali.

(Artık ortada bir Türk ordusu kalmamış olduğu için elleri bağlı demek olan Türkiye'ye İtalyanlarla Yunanlılar bile tecâvuza başlamışlardır. Bu sırada Urfa, Antep, Maraş ve Adana havâlisine de Fransızlarla İngilizler musallat olmuşlardır).

11 Mayıs = 10 Şa'ban, Pazar: Yunanlıların Fethiye'yi işgali.

(Bu kasabanın eski ismi Meğri'dir).

13 Mayıs = 12 Şa'ban, Salı: İtalyanların Kuşadası'nı işgali.

(O sırada Garbî-Anadolu'nun işgalinde İtalyanlarla Yunanlılar rekabet hâlindeydi).

15 Mayıs = 14 Şa'ban, Perşembe: İzmir fâciası ve Garbî-Anadolu'da Yunan işgal hareketleri.

(O sırada zafer sarhoşu olan galip devletler Türk tarihinin artık sona erdiğine hükmetmek gafletini göstermişlerdir : İstanbul beynelmîl bir işgal altına alındıktan sonra Anadolu'nun paylaşılmasına kalkışılması işte bundandır; fakat aralarında rekabet ve ihtilâf vardır: Meselâ Yunanlılarla İtalyanların yukarıki fıkralarda gördüğümüz işgal yarışlarının sebebi işte budur. — İzmir'i İtalyanlar istedikten sonra Yunanlıların ağır bastıklarından bahsedilir: Nihayet Mondros

mütârekesini imzâ eden amiral Calthorpe kumandasındaki düşman filoları 7 Mayıs=6 Şa'ban Çarşamba günü İzmir'de toplanarak 14 Mart=11 Cumâda-l-âhire Cuma günü bu zavalı vilâyetimizin Yunanlılar tarafından işgali hakkında müt-tefiklerin verdikleri kararın tatbikiyle meşgul olmuşlardır: Zâten aynı karardan dolayı 9 Mayıs = 8 Şa'ban Cuma günü İstanbul Rum patriki Türkiye Rum-larını her türlü tâbiyyet mükellefiyetlerinden muâf ilân etmiştir! — Nihayet bundan bir gün evvel amiral Calhorpe 17 nci kolordu ve İzmir mevkî-i-müstah-kem kumandanı Ali Nâdir Paşa'ya bir nota ile şehrin Yunanlılar tarafından iş-gal edileceğini bildirmiş ve bu şeni' ve hayâsızca işgal güyâ İzmir şehrine mün-hasır ve muvakkat bir tedbir gibi gösterilmiştir. — İzmir'e çıkarılan ve vaktiyle asırlarca Türk tâbiyyet ve himâyesi altında Katolik-Lâtin taarruzundan masun yaşadıkları için mevcudiyetlerini bile bize medyun olan Yunan askerlerinin ba-şında miralay Saphiriotis/Saphiropolis isminde bir cânî vardır: O sırada mâhut Aweroff ve Limnos zirhlıları da, limandadır. — Yunan barbarları karaya çıkar çıkmaz fes giyen veyahut «Zito Venizelos!» demişen mâsum ve silâhsız insanların hepsini öldürmiye başlamışlardır: Bu kanlı fâciayı gemilerinin güvertesinden gö-ren İngiliz ve Amerikan bahriyelilerinden bazıları denize atılıp insanlık nâmına Türklerin imdâdına yetişmek istedikleri için, kapdanlar şehre karşı perde vazî-fesini gürecek tenteler çekirmişler ve bu suretle gemilerdeki askerlerin karadaki fâciayı görmelerine medeniyet nâmına sed çekmişlerdir! — 17 nci kolordu Askerlik dairesi reisi cennetmekân Süleyman Fethi Bey'in Türk ordusu tarihine şeref veren şanlı şehâdeti işte o sıradadır: Yunan vahşileri bu muhterem Türk aske-rine «Zito Venizelos!» diye bağırmasını teklif edince kahraman zâbitimiz:

— Ben Türk askeriyim, öyle şey söyleyemem!

dediği için Ortaçağ barbarlarına rahmet okutacak bir vahşetle kahpece şehid edilmiştir: O sırada otuz Türk zâbiti daha şehid edildikten başka, halktan bazı ihtiyarlar denize atılmış ve dükkânlar yağma edilmiştir. — Türk milleti nâmına ilk kurşun işte o sırada atılmıştır: Yağız çehreli bir Türk genci bu ilk kurşunuyla Yunan bayrakdarını gebertip yere sermiş ve ondan sonra da son kurşununa kadar tek başına harbetmiştir; mubârek adı bile mâlûm olmayan bu arslan yav-rusunu millî tarihimiz dâimâ hürmet ve minnetle yâd edecektir: Ona yakışan yegâne isim «Türk» ismidir. — Yunan barbarları o gün bütün Türk askerlerini esir almışlardır. — Bütün gün katl-i-âm ve yağma ile geçmiş, ırzlara tecâvuz edilmiş medenî denilen Avrupa ve Amerika o müdhîş sahneyi Hristiyanlık taas-subiyle, yâni lezzetle seyretmiştir: Bunu şimdi onlar artık unutmuşlardır, fakat damarlarında Türk kanı olanlar unutmamışlardır ve hiç bir zaman unut-mıyacaktırlar. — İşgal fâciası İzmir'e münhasır kalmamıştır: Aynı gün Mente-şe=Muğla sâhilleri İtalyan işgaline uğradığı gibi, Yunanlılar da İzmir'den sonra 16 Mayıs=15 Şa'ban Cuma günü Urla, 17 Mayıs=16 Şa'ban Cumartesi günü Çeş-me, 20 Mayıs=19 Şa'ban Salı günü Torbalı, 22 Mayıs=21 Şa'ban Perşembe günü Menemen, 25 Mayıs=24 Şa'ban Pazar günü Mağnisa, Bayındır ve Selçuk=Efes, 27 Mayıs=26 Şa'ban Salı günü Aydın, 28 Mayıs=27 Şa'ban Çarşamba günü Ay-valık ve Tire, 29 Mayıs=28 Şa'ban Perşembe günü Kasaba, 4 Haziran=5 Rama-zan Çarşamba günü Nazilli, 5 Haziran=6 Ramazan Perşembe günü Akhisar ve nihayet 12 Haziran=13 Ramazan Perşembe günü Bergama şehirleriyle kasabala-rını işgal ve 17 Haziran=18 Ramazan Salı günü de Menemen ahâlisini katl-i-âm etmişlerdir.

Mondros mütârekesinden itibaren ordu dağılmış, İstanbul işgal edilip pâdişahla hükûmet esir vaziyetine düşmüş ve artık bir «Devlet mukavemeti»,ne imkân kalmamış olduğu için, Garbî-Anadolu'daki işgal fâcialarına karşı daha ilk andan itibaren bir «Millet mukavemeti» başlamıştır; bu millî mukavemetin biri askeri ve biri siyasi olmak üzere iki cephesi vardır: Yukarda gördüğümüz gibi askeri cephede ilk kurşunu atmış olmak şerefi İzmir'in işgal edildiği gün tek başına mü-câdele eden bir halk kahramanına âittir; kütle hâlinde ilk mukavemet de 28 Ma-yıs=27 Şa'ban Çarşamba günü Ödemiş civârında yapılan bir müsâdeme ile baş-lamıştır. Ertesi gün Ayvalık'da ve daha ertesi güne tesadûf eden 20 Mayıs = 29

Şa'ban Cuma günü de Hacı-İlyas civârında bir müsâdeme olmuş ve Salihli müsâdemeleri de 25 Haziran=26 Ramazan Çarşamba günü başlamıştır. İşte bu millî mukavemetten dolayı Aydın ve Bergama kasabaları Demirci-Efe'nin idare ettiği millî kuvvetlerle Yunanlılar arasında bir iki kere alınıp verilmiştir: Meseîâ Aydın şehri ilk istirdâdından sonra 15 Haziran=16 Ramazan Pazar günü ikinci ve 4 Temmuz=5 Şevvâl Cuma günü de üçüncü defa sukut etmiştir. Bergama kasabası da ilk istirdâdından sonra 19 Haziran=20 Ramazan Perşembe günü ikinci defa sukut etmiştir: O sırada Yunanlılara rekabet eden İtalyanlar da 22 Haziran=23 Ramazan Pazar günü Burdur'u işgal etmişlerdir. Trakya'nın işgali de bu sıradadır. Millî mukavemetin askeri cephesi gibi siyasî cephesi de halkın eseridir: Bu sâhada ilk hareket memleketin dimağı mesâbesinde bulunan İstanbul'da başlamış, daha 23 Mayıs=22 Şa'ban Cuma gününden itibaren Fatih ve Sultanahmet câmileriyle meydanlarında mitingler tertib edilip işgal kuvvetlerine karşı siyah mâtem bayrakları çekilmiş, ondan sonra İzmir fâciasından ibret alan ve Mondros mütârekesindeki korkunç maddelerden yılan Şark vilâyetlerinin teşebbüsüyle 23 Temmuz=24 Şevvâl Çarşamba günü Erzurum kongresi açılmış ve bu kongrenin bütün memleketi temsil ederek toplanmasına karar verildiği Sivas kongresi de 4 Eylül=8 Zühlicce Perşembe günü toplanmıştır: Bunu 11 Eylül=15 Zühlicce Perşembe gününe müsâdif gösteren tarihler yanlışdır; o gün kongrenin kapanış günüdür. Bu büyük kongreye Şikago'da çıkan Dayly-News gazetesinin mümes-sili M. Brawn ile Fransız ve İngiliz hükûmetleri nâmına yarı resmî mâhiyette bir kaç asker ve sivil murahhas da gelmiştir. Sivas kongresinde İstanbul mü-messili olarak bulundum ve Divân-ı Riyâsete de dâhil olduğum halde, o va-ziyet hakkında izâhâta girişmemeyi Tarih usulüne karşı vazife telâkki ediyorum).

15/16 Mayıs = 14/15 Şa'ban, Perşembe/Cuma gecesi : Dâmad-Ferid Paşa'nın isti'fâsı.

(İsti'fânın sebebi İzmir fâciasıdır: Dâmad-Ferid'in bu ilk sadâreti bu senenin 4 Mart = 1 Cumadâ-l-ahire Salı gününden itibaren 2 ay, 13 gün=73 gün sür-müştür).

19 Mayıs = 18 Şa'ban, Pazartesi: Dâmad-Ferid Paşa'nın ikinci sadâreti.

(İzmir fâciasından dolayı isti'fâ eden bu fecî şahsın o kadar vahim bir devirde tekrar iş başına getirilmesi akla sığacak garibelerden değildir)

26 Mayıs = 25 Şa'ban, Pazartesi: «Şûrây-ı saltanat»ın ictimâi.

(Meclis-i-Meb'ûsân feshedilmiş olduğu için İzmir fâciası üzerine ittihaz edilecek tedbirleri tesbit etmek üzere Yıldız sarayında böyle istişârî mahiyette bir Şûrây-ı-saltanat akdi Dâmad-Ferid'in aptalca bir oyunundan başka bir şey değildir: Üç saat süren bu ictimâa kabine erkânından başka sâbık vükela ile Âyan âzâsı, bazı askeri erkânla devlet-adamları ve siyasî fırkalarla Baro, Dâ-rülfünun ve Matbuât mümessilleri iştirâk etmiş, celseyi pâdişah büyük bir te-essürle açmış ve riyâseti Sadr-ı-a'zama havâle ettikten sonra veliahd Abdülme-cid Efendi ile beraber hususî dâiresine çekilmiştir. Dâmad-Ferid'in yaptığı da İzmir işgali hakkında aldığı nota ile verdiği cevap ve İzmir valisinden gelen telgraf gibi gazetelerin evvelce neşretmiş oldukları bazı vesikaları okumaktan ibaret kalmış, şiddetle tenkid edilmiş, fakat Şûrây-ı-saltanatın istişârî mâhiyetin-den dolayı hiç birine cevap vermiyerek meclisi dağıtmıştır).

27 Mayıs = 26 Şa'ban, Salı: Bekirağa-bölüğünde mevkuf İttihatçıların İngilizler tarafından Malta'ya sevkı.

(Bekirağa-bölüğü, Harbiye nezâretindeki askeri tevkifhânenin ismidir. — Burada bulunan 67 İttihatçının Anadolu'ya kaçırılması için her türlü tertibât itti-hâz edilip teşebbüse girişileceği sırada İngilizlerin daha evvel davranıp bu gün erkenden hepsini kamyonlara doldurarak bir torpido ile Malta'ya sevketmelerinin sebebi, tertibâtın haber alınmış olmasıdır).

13 Temmuz = 14 Şevvâl, Pazar: Kaçak İttihatçıların gıyâben idâma mahkûmiyetleri.

(Divânı-ı-harp tarafından idamlarına gıyâben karar verilenler firarı Tal'at, En-ver, Cemal ve Doktor Nâzımdır : Bu felâket mes'ullerinin firarı için yukarıki se-nenin «2/3 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız).

20 Temmuz = 21 Şevvâl, Pazar: Dâmad-Ferid Paşa'nın isti'fâsı.

(Paris konferansına dâvet edilmiş olan Osmanlı hey'et-i-murahhasasına riyâset edip budalaca bir muhtıra verdiğinden dolayı konferans reisi Clémenceau'dan tekdirnâme tarzında bir cevap alarak yüzünün karasıyla dönen ve bundan dola-yı artık iş başında tutunamayacak hâle gelen Dâmad-Ferid, kabinesini tâzele-mekle vaziyetini kurtaracağına hükmettiği için isti'fâ etmiştir. Dâmad'ın bu ikinci sadâreti bu senenin 19 Mayıs=18 Şa'ban Pazartesi gününden itibaren 2 ay, 2 gün=62 gün sürmüştür : isti'fâ ile tekrar tâyin arasındaki vekâlet günleri bu hisâba dâhil değildir).

21 Temmuz = 22 Şevvâl, Pazartesi : Dâmad-Ferid Paşa'nın üçüncü sadâreti.

(Her türlü muvaffakiyyetsizliklerine ve milli hissiyâta karşı hareketlerine rağ-men pâdişahın bu menfur adamı tekrar iş başına getirmesi kolay izah edilebilecek dalâletlerden değildir).

21 Eylül = 25 Zülhicce, Pazar: «Kuvây-ı İnzibâtiyye» kumandanı çerkes Anzavur'un Anadolu harekât-ı milliyesine karşı mücâdeleye başlaması.

(Dâmad-Ferid'in en büyük şenâati, Anadolu'da vatanını, ocağını ve milli şere-fiyle namusunu müdâfaa için silâha sarılmış olan kuvây-ı-milliyeye karşı Zab-tiye = Jandarma neferliğinden yetişme çerkes Anzavur Paşa kumandasında «Kuvây-ı-İnzibâtiyye» ismiyle bir tenkil kuvveti teşkil etmiş ve bu suretle is-tilâcı düşmanlarla el-birliğine kalkışmış olmasıdır: Aklınca bu suretle galip dev-letlerin teveccühünü kazanmak istemiştir! — Tabii bu derme-çatma kuvvet tas-lakları hiç bir şey yapamamışlardır).

1919 = 1338

27 Eylül = 2 Muharrem, Cumartesi: Samsun'la Merzifon'un İn-gilizler tarafından tahliyesi.

(Bunun sebebi, Anadolu'da harekât-ı-milliyenin gelişmesinden dolayı İngilizle-rin tehlikede kalmış olmalarıdır: Merzifon'un tahliyesinde Reşid-Bey-zâde Sırrı

Bey'in teşkil ettiği mahallî kuvvetin büyük hizmeti olmuş, bu kuvvet İngilizleri Merzifon'dan Samsun iskelesine gidinceye kadar hırpalamıştır; Sırrı Bey 1790=1204 de Yaş muâhedeşiyle neticelenen Rus seferinde Kafkas cephesinde şehid olan vezir Palacı-Osman'ın torunlarındanır).

**30 Eylül/1 Teşrinievvel = 5/6 Muharrem, Salı/Çarşamba gecesi:
Dâmad-Ferid Paşa'nın isti'fâsı.**

(isti'fânın sebebi, Sivas kongresinin pâdişaha devletin umumî vaziyetiyle Dâmad-Ferid'in mühlik siyasetini teşrih eden bir arıza yazması ve Ayan'dan müşir Deli-Fuad Paşa'ya bir mektupla gönderilen bu arızanın paşa tarafından biz-zat pâdişaha takdim edilmiş olmasıdır: Dâmad-Ferid'in bu üçüncü sadâreti yu-karıkı senenin 21 Temmuz = 22 Şevvâl Pazartesi gününden itibaren 2 ay, 11 gün = 71 gün sürmüştür).

2 Teşrinievvel = 7 Muharrem, Perşembe: Sâbık Harbiye nâzırla-rından Meclis-i-Vükelâ'ya memur ferik Ali Rızâ Paşa'nın müşir pâye-siyle sadâreti.

(Yeni kabinenin teşkili ilkönce Tevfik Paşa'ya teklif edilmişse de i'tizâr ettiği için Ali Rızâ Paşa sadr-ı-a'zam olmuş ve derhal Sivas kongresi hey'et-i-temsiliy-yesiyle telgraf başında müzâkereye girişmiştir: Bu müzâkere bir anlaşma ile neticelenmiş, bu suretle İstanbul hükûmeti millî hareketi resmen tanımış, Mec-lis-i-Meb'ûsânın bir an evvel ictimâi için intihâbât icrâsı kararlaştırılmış ve meclis toplanmadan evvel Bâb-ı-Âlî'nin galip devletlerle sulh akdetmemesi takarrür etmiştir).

15 Teşrinievvel = 20 Muharrem, Çarşamba : Varlıklarını Türk adaletine medyun olan patriklerin galip devletlerden bütün Türki-ye'nin işgalini istemeleri.

(O sırada devletin başındaki büyük gailelerden biri de işgal kuvvetlerine isti-nâd eden hristiyan anâsırın fırsattan istifâde ederek yaptıkları unutulmaz az-gınlıklarda gösterilebilir: Tarihi, dinî ve millî mevcudiyetlerini Türk adaletine medyun olan bu nankörler Türkiye'nin bir an evvel inkırâzını istedikleri için, bu gün Rûm ve Ermeni patrikleri böyle bir mürâcaat küstahlığında bulunmuş-lardır).

OSMANLI TARİHİNİN SON DEVRİ

— M. 1920 = H. 1338 — M. 1924 = H. 1342 —

(Osmanlı tarihinin bu son safhası inkılâp devrinin ilk vukuâtıyla karışmaktadır : Yeni devir Osmanlı tarihine dâhil olmadığı gibi, metod bakımından henüz tarihe intikal bile etmemiştir. İşte bundan dolayı bu son safha vukuâtının yalnız sene, ay ve gün tarihleri tesbit edilmekle iktifâ edilip her vak'ının ayrıca izâhından ve mütalâa beyânından ictinâb edilmesi zarurî bir bitarafılık vazifesidir. Yalnız saltanat, hilâfet ve sadâret müddetleri zikredilmiş ve bâzı mühim vaziyetlerde de vukuâtın cereyan tarzı veyahut teferrûâtı hakkında tavzih notaları konulmuştur).

1920 = 1338

12 Kânunusâni = 20 Reb'ül-âhir, Pazartesi: Meclis-i-Meb'ûsânın açılışı.

(28 Kânunusâni=7 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba günü «Misâk-ı-Millî» bu mecliste kabul edilmiştir).

11 Şubat = 21 Cumâda-l-ûlâ, Çarşamba: Maraş'ın Fransızlar tarafından tahliyesi.

3 Mart = 12 Cumâda-l-âhire, Çarşamba: Sadr-ı-a'zam Ali Rızâ Paşa'nın istifâsı.

(İstifânın sebebi Kuvây-ı-Millîye ile arasının açılması ve galip devletlerin çok ağır taleplerine dayanamamasıdır: Sadâret müddeti yukarıki senenin 2 Teşrinievvel = 7 Muharrem Perşembe gününden itibaren 5 ay, 3 gün (= 153 gündür).

8 Mart = 17 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Bahriye nâzırı Ayandan ferik Sâlih Paşa'nın müşir pâyesıyla sadâreti.

(Sâlih Paşa, Ayandan müşir Deli-Fuad Paşa'nın dâmâdıdır).

16 Mart = 25 Cumâda-l-âhire, Salı: İstanbul'un galip devletler tarafından askerî işgal altına alınması.

(İstanbul esasen düşman işgali altında bulunduğuna göre, bu yeni hamle mevcut işgalın teşdidi mâhiyetindedir: Hükûmete verilen notada bunun muvakkat olduğundan bahsedilmiştir. O gün Harbiye ve Bahriye nezâretleriyle Top-hâne'yi, kışalaları ve bâzı karakolları ve ez-cümle Şehzâdebaşı karakolunu işgal

edip sabah erkenden uyku hâlinde bulunan beş askerimizi şehid etmişlerdir. Bir çok kimseler Malta'ya sürülmüş, galipler idâre-i örfiyye ilân etmiş ve her türlü ictimâlar idam cezâsiyle men'edilmiştir. — Aşağıda 1923=1342 vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız).

17 Mart = 26 Cumâda-i-âhire, Çarşamba: İngilizlerin Eskişehir ve Afyon-Karahisar'dan çekilmesi.

2 Nisan = 13 Receb, Cuma: Sadr-ı-a'zam Sâlih Paşa'nın isti'fâsı.

(Galip devletlerin harekât-ı millîye aleyhindeki taleplerine mukavemet edemediği için isti'fâ etmiştir: Sadâret müddeti bu senenin 8 Mart=17 Cumâda-i-âhire Pazartesi gününden itibaren 25 gündür).

5 Nisan = 16 Receb, Pazartesi: Dâmad-Ferid Paşa'nın dördüncü sadâreti.

(Tevfik Paşa kabul etmediği için Dâmad tâyin edilmiştir).

10 Nisan = 21 Receb, Cumartesi: Fransızların Urfa'dan çekilmesi.

11 Nisan = 22 Receb, Pazar : Meclis-i-Meb'ûsânın feshi.

(İngilizlerin tazyığı ve bâzı meb'usların tevkifi üzerine meb'uslar Anadolu'ya kaçmaya başlamış ve meclis reisi de saklanmak mecburiyetinde kalmış olduğu için feshedilmiştir).

18 Haziran = 1 Şevvâl, Cuma: Zonguldağ'ın Fransızlar tarafından işgali.

24 Haziran = 7 Şevvâl, Perşembe: Alaşehir'in Yunanlılar tarafından işgali.

26 Haziran = 9 Şevvâl, Cumartesi: Büyük Millet-Meclisi'nin pâdişaha arz-ı tâzimâtı ve İngilizlerin Mudanya ve Bandırma'ya asker çıkarması.

30 Haziran = 13 Şevvâl, Çarşamba: Balıkesir'in Yunanlılar tarafından işgali.

1 Temmuz = 14 Şevvâl, Perşembe: Edremit'in sukutu.

2 Temmuz = 15 Şevvâl, Cuma: Bandırma, Kirmasti, Mudanya, Gönen ve Karacabey'in Yunanlılar tarafından işgali.

6 Temmuz = 19 Şevvâl, Salı: İzmit'in sukutu.

(İngilizler işgal etmiştir).

8 Temmuz = 21 Şevvâl, Perşembe: Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali.

10 Temmuz = 23 Şevvâl, Cumartesi: Bir Ermeni alayının Adana'ya girmesi.

20 Temmuz = 4 Zülka'de, Salı: Tekrdağ'ın Yunanlılar tarafından işgali.

22 Temmuz = 6 Zülka'de, Perşembe: Lüleburgaz'ın sukutu. — Galip devletler tarafından teklif edilen Sèvres muâhedesini sarayda elli kişilik bir Şûrây-ı saltanat tarafından kabulü.

25 Temmuz = 9 Zülka'de, Pazar :Edirne'nin Yunanlılar tarafından işgali.

26 Temmuz = 10 Zülka'de, Pazartesi: Kırkkilise = Kırklareli'nin Yunanlılar tarafından işgali.

31 Temmuz = 15 Zülka'de, Cumartesi: Dâmad-Ferid Paşa'nın beşinci ve sonuncu sadâreti.

(İstifânın sebebi, vükelâdan bir kısmının Dâmad-Ferid'e karşı cephe almış olmalarıdır. Bir gün evvel istifâ etmiş olduğuna göre, bu dördüncü sadâreti 3 ay, 25 gün sürmüş demektir. — Dâmad-Ferid'in Anadolu harekâtı-ı milliyesi aleyhine 11 Nisan = 22 Receb Pazar günü neşrettiği meşhur fetvâ işte bu dördüncü sadâreti esnâsındadır).

10 Ağustos = 25 Zülka'de, Salı: saat 4=16: Sèvres muâhedesinin imzâsı.

(Bu meş'um muâhedeyi imzâ eden Osmanlı murahhasları Hâdi Paşa ile Rızâ Tevfik ve Reşid Hâlis Beylerdir. pâdişah tasdik etmemiştir : Yukarda 1918=1336 vukuâtının «4 Temmuz», fıkrasına bakınız. Zâten bu muâhedeyi tasdik eden yegâne devlet Yunanistan'dır).

29 Ağustos = 14 Zülhicce, Pazar: Uşak'ın Yunanlılar tarafından işgali.

1920 = 1339

17 Tesrinievvel = 3 Safer, Pazar: Dâmad-Ferid Paşa'nın istifâsı.

(İstifânın sebebi, harekât-ı milliyeye rüesâsiyle artık anlaşılmaktan başka çâre kalmadığını gören İtilâf devletleri mümessillerinin huzura çıkıp Ferid Paşa'nın çekilmesini istemiş olmalarıdır : Dâmad'ın bu beşinci ve sonuncu sadâreti yukarıki senenin 31 Temmuz=15 Zülka'de Cumartesi gününden itibaren 2 ay, 17

gün=78 gün sürmüştür; isti'fâ ile tekrar tâyin arasındaki vekâlet günleri bu hisaplara dâhil değildir. — Aşağıda 1922=1341 vukuâtının «22 Eylül» fıkrasına da bakınız).

21 Teşrinievvel = 7 Safer, Perşembe: Tevfik Paşa'nın dördüncü ve sonuncu sadâreti.

(Osmanlı tarihinde son sadâret budur).

1921 = 1339

21 Şubat = 12 Cumâda-l-âhire, Pazartesi: Londra konferansı.

(Hem İstanbul, hem Ankara hükûmetleri dâvet edilmiş, İstanbul hey'etine Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa, Ankara hey'etine Hâriciyye vekili Bekir Sami Bey riyâset etmiştir: Tevfik Paşa millî birlik nâmına sözü Bekir Sami Bey'e bırakmışsa da anlaşma imkânı olmamıştır; yegâne netice Ankara hükûmetinin resmen tanınmış olmasından ibarettir. Bu konferans 12 Mart=2 Receb Cumartesi gününe kadar devam etmiştir).

15 Mart = 5 Receb, Salı: İttihad-ve-Terakki firarîlerinden eski Sadr-ı-a'zam Tal'at Paşa'nın Berlin'de bir Ermeni milliyetçisi tarafından katli.

(Kaatilin ismi Salamon Tayliryan'dır: 24 yaşlarında bir talebe olduğundan bahsedilir; Tal'atın beynini parçalayan kurşun sağ gözünden çıkmıştır).

28 Nisan = 19 Şa'ban, Perşembe: İzmit'in Yunanlılar tarafından işgali.

(Yukarda 1920—1338 vukuâtının «6 Temmuz» fıkrasına da bakınız).

13 Temmuz = 17 Zülka'de, Çarşamba: Afyon-Karahisar'ın Yunanlılar tarafından işgali.

17 Temmuz = 11 Zülka'de, Pazar: Kütahya'nın Yunanlılar tarafından işgali.

19 Temmuz = 13 Zülka'de, Salı: Eskişehir'in Yunanlılar tarafından işgali.

1921 = 1340

6 Kânunuevvel = 5 Rebi'ül-âhir, Salı: Eski Sadr-ı-a'zam Mısırlı Said Halim Paşa'nın Roma'da bir Ermeni komitecisi tarafından katli.

(İngilizlerin sevkettikleri Malta menfasından diğer menfilerle beraber tahliye

edildikten sonra İstanbul'a gelmek istemişse de Tefvik Paşa kabinesince mah-zurlu görüldüğü için Roma'da yerleşmiş ve nihayet bu gün bir Ermeni komitecisi-nin attığı kurşun alından girerek derhal ölümüne sebep olmuştur).

1922 = 1340

7 Haziran = 11 Şevvâl, Çarşamba: Averof zırhlısının Samsun'u topa tutması.

21 Temmuz = 26 Zülka'de, Cuma: İttihad-ve-Terakki firarilerin-den eski Bahriye nâzırı ve Suriye kumandanı Cemal Paşa'nın Tif-lis'de Ermeniler tarafından katli.

(İki yâveriyle Efganistan'a giderken vurulmuştur).

4 Ağustos = 10 Zülhicce, Cuma: İttihad-ve-Terakki firarilerinden eski Harbiye nâzırı ve Başkumandan-vekili Enver Paşa'nın Buhârâ'da maktul düşmesi.

(İstanbul'dan Almanya'ya kaçtıktan sonra Moskova'ya gidip komünist olarak Türkistan'ı bolşevikleştirmek vazifesiyle Buhârâ'ya gidince emirlik hulyâlarına kapılarak Rusya'ya ısyân ettiği için Kızıl-orduya karşı giriştiği bir mûsâdemede yapılan süngü hücumu esnâsında telef olmuştur).

1922 = 1341

27 Ağustos = 4 Muharrem, Pazar: Afyon-Karahisar'ın istirdâdı.

9 Eylül = 17 Muharrem, Cumartesi, zevali saat 10,30: İzmir'in is-tirdâdı.

9 Eylül = 17 Muharrem, Cumartesi akşamı: Bursa'nın istirdâdı.

18 Eylül = 26 Muharrem, Pazartesi: Son Yunan kıt'alarının Çes-meden vapurla firarı.

22 Eylül = 30 Muharrem, Cuma: Dâmad-Ferid'in firarı.

(Karısı Mediha-Sultan'la beraber Fransa'nın Nice = Nis şehrine gitmiştir).

19 Teşrinievvel = 27 Safer, Perşembe: Ankara hükûmetinin fev-kalâde komiseri Re'fet Paşa'nın İstanbul'a gelişi.

(Mudanya'dan Gülnihal vapuruyla gelmiştir).

1 Teşrinisâni = 11 Rebî'ül-evvel, Çarşamba: Saltanatın ilgası.

(Büyük Millet Meclisinin neşrettiği iki maddelik bir kanunla lâğvedilmiştir. Yalnız Hilâfet ibka edilmiş ve ikinci maddede «İlmen ve ahlâkan erşed ve azîk

olan» Osmanlı şehzâdesine Meclisin intihâbiyle tevcih edileceğinden bahs olunmuştur. O sırada Hilâfet sıfatı henüz Sultan Vahidüddin'dedir. Osmanlı tarihi hakikatte işte bu gün nihayet bulmuş demektir. — 1861—1277 senesi 2 Şubat = 21 Receb Cumartesi günü dünyaya gelmiş olan son Osmanlı pâdişahı Altıncı Mehmet Vahidüddin yaşının tam 57 sene, 5 ay tuttuğu yâni 58 yaşının içinde bulunduğu sırada saltanat ilga edilmiştir. 1918—1336 senesi 4 Temmuz—25 Ramazan Perşembe günü tahta çıkmış olduğuna göre, saltanat müddeti de 4 sene, 3 ay, 28 gün tutmaktadır: Aşağıda bu senenin «17 Teşrinisâni», fıkrasına da bakınız. — Osmanlı saltanatının sene hisâbı muhtelif tarih başlarına göre değişebilir: Osman-Gazi'nin 1284—683 de ilk muharebesi olan Ermeni-beli müsâdemesi esas itihâz edildiği takdirde 638, klâsik telâkkide 1299—699 senesine müsâdif sayılan itibarı istiklâl tarihine göre 623 ve Anadolu'daki Mongol hâkimiyetinin 1335 = 736 tarihinde inhilâli üzerine Türk beyliklerinin yabancı hâkimiyetinden kuruluşuna tesadüf eden hakiki istiklâl tarihine göre de 587 sene sürmüş demektir: Bunların en doğrusu Osman-Gazi'yi tarih sahnesinde gösteren ilk muharebesinden itibaren geçen 638 sene hisâbıdır).

4 Teşrinisâni = 14 Rebî'ül-evvel, Cumartesi: Son Osmanlı sadr-ı a'zamı Tevfik Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün Anadolu millî idaresinin İstanbul'a teşmili.

(Saltanatın üç gün evvel ilga edilmiş olmasına rağmen pâdişahın bu emr-i-vâkı kabul etmekte gösterdiği tereddütten dolayı bir gün evvel sarayda ve bu gün de Bâb-ı Âlî'de toplanan Hey'et-i-Vükelâ nihayet isti'fâya karar vermiş ve isti'fâ-nâme alel-usul pâdişaha takdim edilmiştir: Tevfik Paşa'nın bu dördüncü ve sonuncu sadâreti 1920 = 1330 senesi 21 Teşrinievvel = 7 Safer Perşembe gününden itibaren 2 sene, 14 gün sürmüş ve bu müddetin son üç günü saltanatın ilgasından sonraki devre tesadüf etmiştir. — Ertesi gün Ankara mümessili Re'fet Paşa Divan-yolundaki «Şark mahfili»ne Nezâret müteşararının çağırıp her türlü faaliyetlerini tâtil etmeleri hakkında emirler vererek İstanbul hükûmetine fi'len nihayet vermiştir).

10 Teşrinisâni = 20 Rebî'ül-evvel, Cuma : Sultan Vahidüddin'in halife sıfatıyla son Cuma selâmlığı.

(Hem pâdişah, hem halife sıfatlarıyla son Cuma selâmlığı da 3 Teşrinisâni = 13 Rebî'ül-evvel Cuma gününe müsâdifdir).

16/17 Teşrinisâni = 26/27 Rebî'ül-evvel, Perşembe/Cuma gecesi : Son Osmanlı pâdişahı Altıncı Sultan Mehmet Vahidüddin'in Türkiye'yi terketmesi

(Sâbık pâdişahın bu kararında saltanatın ilgası kadar Büyük Millet Meclisinin kendisini ihânetle ithâm etmek istemesinin de âmil olduğundan bahsedilir: O zamanki gazeteler taht-i muhâkemeye alınıp cezâ göreceği için kaçmış olduğundan bahsetmişlerdir; Gotthardt Jaeschke'nin Türkçe metni İstanbul Üniversitesi tarafından neşredilen «Türk inkılâbı tarihi kronolojisi» isimindeki eserinde de Büyük Millet Meclisinin 16 Teşrinisâni Perşembe günü Sultan Vahidüddin'i Hi-yânet-i vataniyye ile ithâma karar verdiğinden bahsedilmektedir. İstanbul'daki İngiliz kumandanı general Harington sâbık pâdişahın «Hürriyet ve hayatı tehlikede», olduğu için İngiltere'ye ilticâ etmiş olduğunu ilân etmiş ve Malaya ismindeki İngiliz zırhlısına binen Sultan Vahidüddin bu gece sabaha karşı Malta'ya hareket etmiş ve oradan Mekke'ye gitmiştir: Saltanat 16 gün evvel ilga edilmiş olduğu için, o sırada uhdesinde yalnız halife sıfatı vardır ve o da artık bir ünvandan ibarettir. — 1918 = 1336 senesi 4 Temmuz—25 Ramazan Perşembe günü tahta çıkmış olan Altıncı Mehmet Vahidüddin'in Hilâfet müddeti 4 sene, 4 ay,

15 gün sürmüştür: Yukarda bu senenin «1 Teşrinisâni» fıkrasında gördüğümüz saltanat müddeti 4 sene, 3 ay, 28 gün sürmüş olduğuna göre, hilâfet müddeti saltanat müddetinden 17 gün fazla sürmüş demektir. Hareketinin ertesi Cuma gününe tesadüf eden 18 Teşrinisâni=28 Rebî'ül-evvel tarihinde Büyük Millet Meclisi hilâfetten hal'ine karar vermiştir. — Şahsiyeti için yukarda 1918=1336 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız).

19 Teşrinisâni = 29 Rebî'ül-evvel, Pazar : Son halife Abdülmecid-ibni-Abdül'Aziz'in hilâfeti.

(Sultan Aziz'in oğullarından hiç biri pâdişah olamamış, yalnız son veliahd Abdülmecid Efendi Büyük Millet Meclisi tarafından halife intihâb edilmiştir. — Mükerrer cülûslar sayılmamak şartıyla Osmanlı hânedânından 36 hükümdar yetmiştir: Yavuz devrinde Hilâfetin Araplardan Türklere intikalinden itibaren yetişen Osmanlı halifelerinin mecmûu da 29 dur. Bunların hepsi hilâfetle saltanatı cem'etmiş oldukları halde, saltanatın ilgasından dolayı yirmi dokuzuncu halife Abdülmecid yalnız Hilâfet sıfatını hâizdir; pâdişah değildir: Kendisine bütün İslâm halifelerinin hâiz oldukları «Emir-ül-Mü'minin» ünvânı yerine «Halife-i Müslimin», ünvânının verilmesi işte bundandır. — Intihâbının ertesi günü halifenin resmî kıyâfeti redingot olacağı Ankara'dan bildirilmiştir).

24 Teşrinisâni = 4 Rebî'ül-âhir, Cuma : Biat merâsîmi.

(Büyük Millet Meclisinin gönderdiği bir hey'et de hazır olduğu halde Topkapı sarayındaki Hırka-i Şerif dâiresinde yeni halifeye biat edilmiş ve Fatih câmiinde de hutbe okunmuştur. Bu münâsebetle halife Abdülmecid-ibni-Abdül'Aziz İslâm âlemine hitâben bir beyannâme neşretmiş ve kendisini intihâb eden Meclis'e de teşekkürlerini bildirmişti).

30 Teşrinisâni = 10 Rebî'ül-âhir, Perşembe: Trakya'nın teslim alınması.

(Yunan işgalinde bulunan Şarki-Trakya'yı İ'tilâf devletleri Mudanya mütârekesi mucibince Yunanlılardan alıp 30 Teşrinievvel=9 Rebî'ül-evvel Pazartesi gününden itibaren Türk ordusuna teslim etmiye başlamış ve teslim muâmelesi bu gün nihayet bulmuştur).

1923 = 1342

11 Eylül = 3 Safer, Cumartesi: Edirne'de Karaağaç istasyonunun teslim alınması.

(1923=1341 senesi 24 Temmuz=10 Zülhicce Salı günü öğleden sonra saat 3=15 de imzâlanmış ola Lozan muâhedesı mucibince Yunanlılardan teslim alınmıştır).

2 Teşrinievvel = 20 Safer, Salı: İşgal kuvvetlerinin İstanbul'dan çekilmesi.

(Dolmabahçe meydanında iki taraf bayrakları karşılıklı olarak selâmlandıktan sonra İ'tilâf askerleri gemilerine binmişlerdir. — Resmî işgal tarihi olan 16 Mart 1920=25 Cumâda-l-âhire 1338 Salı gününden itibaren Osmanlı pâyitahtı 3 sene, 6 ay, 16 gün düşman işgali altında kalmıştır; fakat hakikatte bu işgal ilk düşman kuvvetlerinin İstanbul'a gelmesinden itibaren başlamaktadır: Yukarda 1918=1337 vukuâtının «13 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

6 Teşrinievvel = 24 Safer, Cumartesi : Kuvây-ı-millîye'nin İstanbul'a girişi.

(Nice = Nis'de bulunan Dâmad-Ferid tuhaf bir tesadûf eseri olarak işte o gün ölmüştür).

1924 = 1342

29 Şubat = 23 Receb, Cuma: Son halife Abdülmecid'in son Cuma selâmı.

3 Mart = 26 Receb, Pazartesi: Hilâfetin ilgası ve Osmanlı tarihinin sonu.

(Büyük Millet Meclisinin neşrettiği 341 numaralı kanunun birinci maddesinde «Halife hal'edilmiştir. Hilâfet, hükûmet ve cumhuriyet mânâ ve mefhumunda esasen mündemic olduğundan Makam-ı-Hilâfet mülgâdır» denilmektedir. — Aynı kanun mucibince Osmanlı hânedânının Türk topraklarından ihrâcına da karar verilmiştir. — Abdülmecid'in hilâfeti 1922=1341 senesi 19 Teşrinisânî=29 Rebî'ül-evvel Pazar gününden itibaren 1 sene, 3 ay, 14 gün sürmüştür. — Yavuz Sultan Selim'in 1517 = 923 senesi 20 Şubat = 28 Muharrem Cuma günü hilâfeti ihrâzından bugünkü ilgasına kadar, takvim islâhından mütevellit on günlük fark da hisâb edilmek şartıyla, Osmanlı hânedânı tam 407 sene, 1 gün Hilâfet makamında bulunmuştur : Abdülmecid bu sülâleden yirmi dokuzuncu halifedir. — Aşağıki fıkraya da bakınız).

3/4 Mart = 26/27 Receb, Pazartesi/Salı gecesi: Son halifenin hudut hâricine ihrâcı.

(İstanbul valisi Haydar ve Polis müdürü Sa'düddin Beylerle diğer bir takım me'murlardan mürekkep bir hey'et Dolmabahçe sarayına gitmiş ve yalnız vali ile Polis müdürü huzura kabul edilip halifeye Meclisin kararını tebliğ etmiştir : Abdülmecid o gece hareket emrine i'tirâz edip hazırlanabilmek için bir iki gün mü'sâade edilmesini istemişse de kabul edilmediği için bir kaç saatte âlelacele hazırlanıp sabaha karşı saat beş buçukta oğlu Ömer Fâruk, kızı Dürrişehvâr, refikaları, hususi hekimi, hususi kâtibi ve saray erkânından biri de maiyyetinde olduğu halde otomobillerle Çatalca'ya sevk edilmiş ve ertesi akşam-üstü oradan geçen ekspresle Ankara hükûmetinin tensib ettiği İsviçre'ye müteveccihen yola çıkarılmıştır. Halife ile âilesine maktûen on beş bin lira harcirah verilmiştir. — Osmanlı hânedânının diğer erkek âzâsı 6 Mart=29 Receb Perşembe gününe kadar hudut hâricine çıkmak mecburiyetinde tutulmuş ve kadınlara da bir hafta mü'sâade verilmiştir : Bunların her birine verilen harcirah biner liradır; damatlarına para verilmemiştir).

S O N

Bu dört cildin te'vîfi 1943 senesi 14 Ağustos Cumartesi gününden 1952 senesi 20 Nisan Pazar gününe kadar 8 sene, 8 ay, 8 gün sürmüştür.

E N D E K S L E R
ve
TAHLİLİ FİHRİST

ENDEKSLE R

ŞAHİS İSİMLERİ

Sayfa

Sayfa

A

- Abaza Paşa** — (Üçüncü Mustafa devrinde Hotin muhâfızlarından) 47
- Abbas** “Üçüncü—” (Son Safavî hükümdarı) 23, 25
- Abbas Halim Paşa** — (Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali'nin torunu ve Beşinci Mehmed Reşad devri sadr-ı a'zamlarından Said Halim Paşa'nın kardeşi) 207
- Abbas-Mirzâ** — (Kacar hânedanından İran şâhı Feth'Ali Han'ın oğullarından) 107
- Abbas Paşa** “Birinci—” (Mehmed Ali sülâlesinden üçüncü Mısır valisi) 138
- Abdi Paşa** — Bak.: Abdülkerim Nâdir Paşa/Abdi Paşa “Çırpanlı—”.
- Abdi Paşa** “Çarhacı/Hacı/Seyyid—” (Üçüncü Selim devri vezirlerinden) 69
- Abdi Paşa** “Çerkez—” (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri müşirlerinden) 201
- Abdi Paşa** “Koca—” (Üçüncü Mustafa devri vüzerâsından: Boğdan seraskeri) 50, 55
- Abdi-Paşa-zâde Güleç - Ali Paşa** — Bk.: Ali Paşa “Abdi-Paşa-zâde Güleç—”.
- Abdullah** “Killi—” (İttihatçı Harbiye nazırı ve Baş-kumandan vekili Enver Paşa'nın yedi batın evvelki dedesi: Macar yahut Gagavuz dönmesidir) 408
- Abdullah** “Mîr—” (Safavîlerden sonra İran'a hâkim olan Efganlar Türk sülâlesinden) 13
- Abdullah** “Serif—” (Üçüncü Mustafa devrinde isyan ve Mısır sultanlığını ilân eden Cin-Ali Bey'in tâyin etiği Mekke şerifi) 54
- Abdullah Cevdet Bey**— Bak.: Cevdet

- Bey “Doktor Abdullah—”
- Abdullah Efendi** “Mısırlı—” (Paris'de Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşanın etrafında toplanan Yeni Osmanlılardan) 212, 213
- Abdullah/Hamdullah Paşa** “Bostancı-başı Deli—” “İkinci Mahmud devri vezir-i-a'zamlarından) 107, 108
- Abdullah-ibni Suûd** “Birinci—” Vehhâbilerin dördüncü emîri: İkinci Mahmud devrinde oğullarıyla beraber İstanbul'a getirilip idâm edilmiştir) 102
- Abdullah Paşa** (Birinci Mahmud devri vüzerâsından Bender muhâfızı) 26
- Abdullah Paşa** (Üçüncü Mustafa devrinde Kılburnu muhâfızı) 52
- Abdullah Paşa** (Balkan harbinde Şark ordusu kumandanı olan Birinci Ferik) 389, 390
- Abdullah Paşa** “Azım-zâde—” (Birinci Abdülhamid, Üçüncü Selim ve İkinci Mahmud devirleri vüzerâsından ve valilerinden) 76, 77
- Abdullah Paşa** “Boynu-eğri Seyyid—” (Birinci Mahmud devri vezir-i-a'zamlarından) 33
- Abdullah Paşa** “Cezzar-zâde—” (İkinci Mahmud devrinde Mısır valisi Mehmed Ali'nin isyânına vesile veren Sayda valisi: Meşhur Cezzar-Ahmed Paşa'nın oğludur) 118
- Abdullah Paşa** “Çeteci—” (Birinci Mahmud devri vüzerâsından ve valilerinden) 31
- Abdullah Paşa** “Köprülü-zâde—” (Vezir-i-a'zam Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın oğlu: İkinci Mustafa, Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud devirleri vüzerâsından ve valilerinden) 13-15, 25
- Abdullah Paşa** “Muhsin-zâde—” (Bi-

Sayfa	Sayfa
rinin Mahmud devri Vezir-i a'zamlarından) 26, 42	Abd-ül-Aziz İbni Muhammed "Birinci—" (Vehhâbî Necid emirlerinin ikincisi) 80
Abdullah Râmîz Paşa — Bk.: Râmîz Paşa "Seyyid-Abdullah—".	Abd-ül-Aziz İbn-ir-Reşid (İkinci Abdülhamid devrinde Cebel-Şammar emîri) 352, 353
Abdullah Safâ Efendi (Mahmud Şevket Paşa vak'asında i'dâm edilenlerden: Gelenbevî idâdisi sermuhassırı) 403, 404	Abd-ül-Aziz İbni-Suûd (Suûdî Arabistan'ın ilk hükümdarı) 352, 353
Abdurrahman Ağa (Dördüncü Mustafa'nın adamlarından ve Üçüncü Selim'in hal'inde rol oynayan mürteci'lerden) 87	Abdülbâkî-Han (Üçüncü Ahmed devrinde Osmanlı ordusuna teslim olan Kermanshah acem valisi) 14
Abdurrahman Efendi (Mahmud Şevket Paşa vak'asında gıyâben i'dâma mahkûm olanlardan) 403, 405	Abdülcelîl-zâde Hüseyin Paşa — Bak.: Hüseyin Paşa "Abdülcelîl-zâde—".
Abdurrahman Efendi "Tatar—" (İkinci meşrutîyyet devri Mâliye nâzırlarından) 401	Ebd-ül-Ezel Paşa "Hâfız—" (İkinci Abdülhamid devrindeki Osmanlı Yunan harbinde Milona kahramanı) 339
Abdurrahman İbni-Suûd (Suûdî Arabistan'ın ilk hükümdarı Abd-ül-Aziz İbni-Suûd'un babası) 353	Abdulfettâh Ağa — Bk.: Fettâh/Abdulfettâh Ağa "Güreü—".
Abdurrahman Nurüddin Paşa (İkinci Abdülhamid devri Sadr-ı a'zamlarından ve Adliye nâzırlarından) 322, 323, 344, 396	Abdülhak Hâmid (Türk şi'rinin en büyük dâhilerinden) 140, 326, 431, 439
Abdurrahman Paşa (Üçüncü Ahmed devrindeki İran seferinde Loris-tan valisi Ali Merdan Han'ı mağ-lûb eden Şehr-i Zûr beylerbeyi) 14, 17	Abdülhamid "Birinci—" (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Abdülhamid Hân-ı Evvel) 15, 57, 61, 62, 64, 67, 88, 93, 97, 110
Abdurrahman Paşa "Kadı—" "Üçüncü Selim devrinde Nizâm-ı cedid taraftarlığıyla meşhur Karaman beylerbeyi: "Kadı Paşa" diye de anılır) 82, 95 - 98	Abdülhamid "İkinci—" (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Abdülhamid) 132, 185, 191, 204, 208, 217, 221, 238, 240, 241, 243, 254, 255, 270, 272, 274, 276 - 278, 282 - 297, 299, 301, 303, 307, 309 - 314, 316, 317, 319, 321-324, 326-338, 340 - 360, 362 - 366, 368-380, 382 - 384, 388, 392, 394, 396, 397, 401, 404, 405, 409, 413, 414, 430, 432, 437 - 439, 441, 443, 451, 452
Abd-ül-Aziz (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Abd-ül-Aziz Han / Sultan Aziz) 102, 115, 121, 128, 132, 189, 191, 193, 195, 197, 199, 200, 203, 204, 207 - 209, 213 - 223, 225, 227 - 229, 231, 233 - 239, 242, 244 - 246, 248 - 253 - 257, 259 - 263, 265 - 273, 275 - 282, 284, 286, 287, 289 - 291, 294, 296, 297, 308, 311, 316, 317, 319 - 321, 328, 329, 337, 357, 377, 380, 431, 432, 469.	Abdülhamid Zıyâ/Zıyâüddin Paşa — Bak.: Zıya Paşa "Abdülhamid—".
Abd-ül-Aziz Han/Sultan (Safavîlerden sonra İran'a hâkim olan Efganlılar hânedanının ikinci hükümdarı Eşref-Sâh'ın İstanbul'a gönderdiği elçi) 15	Abdülkadir İbni Muhyiddin-İl-Hüseyinî "Emîr—" (On-dokuzuncu asırda Fransızlarla 15 sene mücâdele eden Cezâyir kahramanı) 192
	Abdülkerim Nâdir Paşa / Abdi Paşa "Çırpanlı —" (Serdâr-ı Ekremlikte ve Bahriye nâzırlığında bulunmuştur) 146 - 148, 252, 283, 284, 302, 303
	Abdüllâtîf Paşa (Nâmık Kemal'in annesi Zehrâ Hanım'ın babası) 329

Sayfa

Sayfa

- Abdülmeceid** (Osmanlı pâdişahların-
dan Sultan Abdülmeceid-Han/Sul-
tan Mecid) 108, 115, 118 - 123, 126,
128, 132, 136, 140, 145, 150, 184, 185,
188 - 191, 193, 195 - 197, 199, 208, 221,
234, 238, 256, 261, 263, 265, 266, 268,
276, 285, 317, 327, 328, 358, 377, 378,
380, 405, 408, 441, 443
- Abdülmeceid/Mecid Efendi** (Sultan
Abdül-Aziz'in oğlu ve saltana-
tın ilgası üzerine intihâb edilen
son İslâm halifesi) 121, 228, 262, 274,
275, 397, 431, 460, 469, 470
- Abdülmuttalib Efendi** (Mekke şe-
riflerinden) 297
- Abdülvehhâb** (Vehhâbî mezhebi mü-
essisi Şeyh Muhammed'in baba-
sı: Mezhebinin ismi bunun adın-
dan gelir) 80
- Abdünnûr Efendi** (Doktor—" (Sul-
tan Aziz'in cesedini muâyene e-
den hekimlerden) 268
- Abdürrahim Efendi** "Şehzâde—" (İkinci Abdülhamid'in oğulların-
dan) 379
- Abdüsselâm Bey** (Lübnan mesele-
sinden dolayı Nâzır Ahmed Pa-
şa ile beraber Şam'da kurşuna
dizilen kaymakam) 193
- Abid Efendi** "Şehzâde Mehmet—" (İkinci Abdülhamid'in en küçük
oğlu) 379
- Abot** (Sultan Aziz devrindeki "Selâ-
nik vak'ası"nın kurbanlarından
olan Alman konsolosu) 253
- Abraham Paşa** (İlk meşrutiyet devri
A'yân âzâsından) 356
- Abuk Ahmed Paşa** "Birinci" Ferik—" (İkinci meşrutiyet devri nâzır-
larından) 389, 402, 403
- Adil Bey** "Hacı—" (İttihad-ve-Te-
rakki devri nâzırlarından) 188
- Adil Bey** "Süleyman-Paşa-zâde —" (Mahmud Şevket Paşa vak'a-
sında gıyâben müebbed kaleben-
liğe mahkûm olanlardan) 405
- Adil Bey** "Yüzbaşı—" (Mahmud Şev-
ket Paşa vak'asında Dîvân-ı har-
be verilip berâet edenlerden) 405
- Adile-Sultan** (İkinci Mahmud'un şâ-
ir kızı ve Sultan Mecid devri
- Sadr-ı r'azamlarından Dâmad-
Mehmed Ali Paşa'nın karısı) 141,
274, 275
- Adil Paşa** "Hacı—" (Sultan Aziz
devrindeki Bulgar isyânını
tenkile me'mûr edilen fırka ku-
mandanlarından) 252
- Adli** (İkinci Mahmud'un lâkabı ve
şiiir mahlası) 93
- Adossidi Efendi** "Kostâki—" Girit
valilerinden) 223
- Agâh Bey** "Kaymakam—" (93 se-
ferine nihayet veren Edirne mü-
târekesinde Osmanlı askerî mü-
şâvirlerinden) 309
- Agâh Efendi** "Postacı—" "Yeni-Os-
manlılardan: Posta nâzırhğın-
da bulunmuş olduğu için "Pos-
tacı" lâkabıyla anılır; "Tercü-
man"ı efkâr" gazetesinin sâhi-
bidir) 212, 213, 254
- Ağa-Hüseyn Paşa — Bk.: Hüseyn
Paşa "Ağa—"**
- Ağa-İbrahim Hilmi Paşa — Bak:
Hilmi Paşa "Keçi-boynuzu A-
ğa-İbrahim—"**
- Ağa Paşa — Bak: Hilmi Paşa "Ke-
çi boynuzu Ağa-İbrahim—"**
- Ağa Paşa — Bak.: Hüseyn Paşa
"Ağa—"**
- Ağa-Yusuf Paşa — Bk.: Yusuf Pa-
şa "Ağa/Gürcü—"**
- Aharonyan** (Birinci cihan harbinin
sonlarında toplanan Trabzon sulh
konferansında Cenubi-Kafkas
devleti murahhaslarının en mü-
him simâlarından) 447
- Ahıskalı-Hasan Paşa — Bk.: Hasan
Paşa "Ahıskalı—"**
- Ahıskalı-İbrahim Paşa — Bk.: İb-
rahim Paşa "Ahıskalı—"**
- Ahmed** "Birinci—" Osmanlı pâdi-
şahlarından Sultan Ahmed
Hân-ı Evvel) 265
- Ahmed** "Üçüncü —" (Osmanlı pâ-
dişahlarından Sultan Ahmed
Hân-ı Sâlis) 1 - 3, 5 - 7, 9, 10, 13,
15, 16, 18 - 20, 24, 25, 28, 39, 40, 42,
51, 56, 57, 72, 329, 352
- Ahmed Abuk Paşa — Bak.: Abuk
Ahmed Paşa.**

Sayfa

Sayfa

- Ahmed Ağa** (ikinci Mahmud devrinde Şile a'yânı) 94
- Ahmed Ağa** (Midhat Paşa'nın "Çerkez-Hasan vak'asında vurulan dönme uşağı) 282
- Ahmed Ağa** "Uzun Hacı—" Bak.: Ali Ağa "Uzun Hacı—" 189, 199
- Ahmed Arifi Paşa** — Bak.: Arifi Ahmed Paşa.
- Ahmed Ârifi Paşa** — Bk.: Ârifi Paşa "Ahmed—".
- Ahmed Bey** "Binbaşı—" (Birinci cihan harbinde İngilizlerin Goliath zırhlısını batırmış olan "Muâvenet-i milliye" muhribinin suvârisi) 428
- Ahmed Bey** "Çürüksulu—" (Paris'deki Jön-Türklerden ve ondan sonra Belgrad sefâreti ataşemiliterlerinden)
- Ahmed Celâlüddin Paşa** — Bak.: Celâlüddin Paşa "Ahmed—" 357
- Ahmed Cevad Paşa** — Bak.: Cevad Paşa "Kabağağaçlı-zâde Ahmed—" 309
- Ahmed Cevdet Paşa** — Bak.: Cevdet Paşa "Ahmed—" 245
- Ahmed Efendi** "Astarecılar-kethudâsı—" (İlk meşrutîyyet meb'uslarından)
- Ahmed Efendi** "Eşek—" (Sultan Aziz devri Sadr-ı-a'zamlarından Hüseyin Avni Paşa'nın babası)
- Ahmed Efendi** "Hacı—" (Terakki ve İttihad cemiyetinin ilk umur mî reisi)
- Ahmed Efendi** "Hacı Hâfız —" (Vak'a-i-Hayriyye'de Yenigeri kışlası zaptedilirken askere ön ayak olan kahraman Tophâne imamı) 111
- Ahmed Efendi** "Hâfız—" (Dördüncü Mustafa ve İkinci Mahmud devirlerinde saray imamı)
- Ahmed Efendi** "Kara—" (Mahmud Şevket Paşa vak'asında 15 sene kürek cezâsına mahkûm olanlardan) 405
- Ahmed Efendi** "Resmî—" (Üçüncü Mustafa ve Birinci Abdülhamid devirleri devlet-adamlarından: Târihî eserleriyle meşhurdur; Resmolu olduğu için "Resmî" denilir) 57
- Ahmed Efendi** "Şeyh—" (Sultan Mecid devrindeki "Kuleli vak'ası" müretteplerinden) 189, 199
- Ahmed Efendi/Bey/Paşa** (İttihad-ve-Terakki'nin meşhur Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili Enver Paşa'nın evvelâ beyleştirilip sonra paşalaştırılan babası) 408
- Ahmed Es'ad Efendi** — Bak.: Es'ad Efendi "Sâlih-zâde Ahmed—" 408
- Ahmed Es'ad Efendi** — Bak.: Es'ad Efendi "Uryânî-zâde Ahmed—" 408
- Ahmed Es'ad Paşa** — Bak.: Es'ad Paşa "Sakızlı Ahmed—" 408
- Ahmed Eyyub Paşa** — Bk.: Eyyub Paşa "Ahmed—" 408
- Ahmed Fâzıl Paşa** — Bk.: Fâzıl Paşa "Ahmed—" 408
- Ahmed Fethi Paşa** — Bak.: Fethi Ahmed Paşa "Rodosî-zâde Dâmad—" 408
- Ahmed Fevzi Paşa** — Bk.: Fevzi Paşa "Fîrârî/Hâin-Ahmed—" 408
- Ahmed Hamdi Paşa** — Bk.: Hamdi Paşa "Ahmed—" 408
- Ahmed Hıfzı Bey** — Bak.: Hıfzı Bey "Ahmed—" 245
- Ahmed Hulfî Efendi** — Bak.: Hulfî Efendi "Şîrvânî-zâde Ahmed—" 245
- Ahmed Hursid Paşa** — Bak.: Hursid Ahmed Paşa. 357
- Ahmed İrâbî Paşa** — Bak.: İrâbî Paşa "Ahmed—" 111
- Ahmed İzzet Paşa** — Bak.: İzzet Paşa "Ahmed—" 111
- Ahmed - Kapdan** "Cihangirli—" (Üçüncü Mustafa devri Vezir-i-a'zamlarından Silâhdar-Mehmet Paşa'nın babası) 51
- Ahmed Kemal Paşa** — Bk.: Kemal Paşa "Ahmed—" 51
- Ahmed Kemâlüddin Efendi** — Bk.: Kemâlüddin Efendi "Sehzâde Ahmed—" 51

Sayfa

Sayfa

- Ahmed Lûtfi Efendi — Bk.: Lûtfi Efendi "Hâfız Ahmed—" 148, 149, 191 - 193
- Ahmed Muhtar Paşa — Bk.: Muhtar Paşa "Gazi Ahmed—" 100, 101
- Ahmed Nesîmî Bey — Bk.: Nesîmî Bey "Giritli Ahmed—" 29, 31, 32
- Ahmed Nihad Efendi — Bak.: Nihad Efendi "Şehzâde Ahmed—" 22, 23, 25, 30, 31
- Ahmed Niyazi Efendi — Bk.: Niyazi Efendi "Kolağası Resneli Ahmed—" 8 - 10
- Ahmed Paşa (Üçüncü Ahmed devrinde Bağdad valisi Hasan Paşa'nın oğlu ve halefi ve İran'a karşı Irak cephesi seraskeri) 73, 76, 77, 133
- Ahmed Paşa "Cezzar—" (Üçüncü Selim devrinde Napoléon'a karşı Akkâ müdâfii) 28
- Ahmed Paşa "Çalık—" (Üçüncü Ahmed devri Yenigeri-ağalarından) 1
- Ahmed Paşa "Fîrârî—" Bk.: Fevzi Paşa "Hâin/Fîrârî Ahmed—" 8 - 9
- Ahmed Paşa "Kalaylı-Kalaylıkoz—" (Üçüncü Ahmed devri Vezir-i a'zamlarından) 2
- Ahmed Paşa "Kapdan-ı-deryâ Kayserili—" (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri Bahriye nâzırlarından: Deryâ-kapdanlığı ilga edilmiş olduğu halde ünvan olarak tevehh olunmuştur) 159, 257, 258, 268, 281
- Ahmed Paşa "Kavanoz / Nişancı—" (Üçüncü Ahmed devri Vezir-i a'zamlarından) 1
- Ahmed Paşa "Köprülü-zâde Hâfız—" (Birinci Mahmud devrinde Rumeli beylerbeyliğinde ve muhtelif valiliklerde bulunmuş vüzerâdan: Köprülü-zâde Numan Paşa'nın oğludur). 26
- Ahmed Paşa "Nâzır—" (Kırım harbinde evvelâ Anadolu ve sonra Rumeli orduları Erkân-ı harbiyye reisi ve daha sonra Arabistan ordusu müşiri ve Şam valisi: Lübnan buhranı üzerine Şam'da i'dâm edilmiştir. "Nâzır" lâkabı Mekteb-i-Harbiye nâzirliğinde bulunmuş olmasındandır) 148, 149, 191 - 193
- Ahmed Paşa "Nâzır/Laz—" İkinci Mahmud devri vezir-i a'zamlarından) 100, 101
- Ahmed Paşa "Nişancı Hacı—" (Birinci Mahmud devri vezir-i a'zamlarından: Şehlâ ve Kör lâkaplarıyla da anılır) 29, 31, 32
- Ahmed Paşa — "Sarı—" (Üçüncü Ahmed devrindeki Varadin bozgununa sebep olan Rumeli-beylerbeyi: Bu hâin boşnak bozgunundan sonra tâyin edildiği Belgrad muhâfızlığı esnâsında irtidâd ettiği için ahâlî tarafından parçalanmıştır). 8 - 10
- Ahmed Paşa "Sarı—" (Birinci Mahmud devri vali ve kumandanlarından) 28
- Ahmed Paşa "Türk—" (Üçüncü Ahmed devrindeki Varadin bozgununda şehid olan Anadolu-beylerbeyi) 8 - 9
- Ahmed Râtib Paşa — Bk.: Râtib Paşa "Ahmed—" 2
- Ahmed Râtib Paşa — Bak.: Râtib Paşa "Dâmad-Ahmed—" 1
- Ahmed Reşid Bey — Bak.: Reşid Bey "Ahmed—" 1
- Ahmed Rızâ Bey — Bak.: Rızâ Bey "Ahmed—" 1
- Ahmed Samim Bey — Bak.: Samim Bey "Ahmed—" 1
- Ahmed Şefik Midhat Paşa — Bk.: Midhat Paşa "Ahmed Şefik—" 1
- Ahmed Şerif-üs-Sünûsî "Şeyh Seyyid—" (Birinci cihan harbinin sonlarında Bingazi'den gelen ve saltanat tebeddülünde son Osmanlı pâdişahı Altıncı Mehmet Vahidüddin'in kılıcında yeni pâdişaha kılıç kurşatmış olan Sünûsî şeyhi) 444
- Ahmet Şükri Bey "Sağır—" (Sultan Aziz devri sadr-ı a'zamlarından gürcü Mahmud Nêdim Paşa'nın kardeşi ve vüzerâdan Necib Paşa'nın oğlu) 212
- Ahmed Tefvik Paşa — Bk.: Tefvik Paşa "Ahmed—" 212

Sayfa

Sayfa

Ahmed Vefik Paşa — Bak.: Vefik Paşa "Ahmed"

Ak-bıyık Petro — Bak.: Petro "Birinci"

Âkif Mustafa Paşa "Delilbaşı-zâde —" (ikinci Abdülhamid devri ferikelerinden: Dördüncü ordu suvâri fırkası kumandanlığında vefat etmiştir).

Âkif Paşa (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri vükelâsından ikinci Abdülhamid devrinde Sivas valisi olan vezir Reşid Âkif Paşa'nın babasıdır)

Âkif Paşa "Hacı Mehmet—" (ikinci Mahmud devrinde son Reis-ül-küttâb ve ilk Hâriciyye nâzırı: "Tabsıra"sıyla meşhurdur)

Âkıl Muhtar Bey "Doktor—" (Sultan Hamid'i son anlarında muâyene eden ittihatçı hekim)

Akşehirli - Hasan Fehmi Efendi — Bak.: Hasan Fehmi Efendi "Akşehirli—".

Albert Vandal — Bak.: Vandal Albert—".

Aleko Bogoridi / Vogorides — Bk.: Bogoridi/Vogorides "Aleko—".

Aleksandr — Bak.: Alexandre.

Alemdar-Mustafa Paşa — Bak.: Mustafa Paşa "Alemdar/Bayrakdar —".

Alexandre "Birinci—" (Rus çarlarından)

Alexandre "Birinci—" (Yugoslavya kralı)

Alexandre "ikinci—" (Rus çarlarından) 164, 246, 299, 304, 307,

Alexandre de Battenberg (Bulgaristan'ın muhtâriyyeti üzerine seçilen ilk prens)

Alexandre Gortschakoff — Bak.: Gortschakoff "Prens Alexandre —".

Alexandre Jean Couza — Bak.: Couza/Kuza "Alexandre Jean —".

Alexandre Mavrokordato — Bak.: Mavrokordato "Alexandre—".

Alexandre Moruzzi — Bak.: Moruz-

zi "Alexandre—"

Alexandre-Sergevitch Mentschikoff — Bak.: Mentschikoff "Amiral" Prens Alexandre-Sergevitch—".

Alexandre Walewski — Bak.: Walewski "Kont Alexandre—".

Alexandre Ypsilanti/İpsilânti — Bak.: Ypsilanti/İpsilânti "General Alexandre—".

Alexis Orloff — Bak.: Orloff "Amiral Kont Alexis—" ve "General Kont Alexis—".

Ali (Birinci cihan harbinde devlete ihânet eden Şerif-Hüseyn'in büyük oğlu: Babasından sonra bir aralık Hicaz kralı olmuştur)

Ali "Bağdatlı Hacı —" Dördüncü Mustafa devrinde Tabdil-hasekisi: Üçüncü Selim'in kaatillerindendir).

Ali "Hacı—" (Üçüncü Ahmed devri vezir-i-a'zamlarından Nişancı Mehmet Paşa'nın babası)

Bak.: Mehmet Paşa "Nişancı/Tevkiî/Kayserili—".

Ali Ağa (Ezdin voyvodası ve Lâle devrinin büyük vezir-i-a'zamu Nevşehirli Dâmad - İbrahim Paşa'nın babası)

Ali Ağa (Üçüncü Osman devrinde nüfuzıyla meşhur silâhdar)

Ali Ağa (Lübnan meselesinden dolayı Şam'da kurşuna dizilen binbaşı)

Ali Ağa "Dev" (Üçüncü Ahmed devri Yeniçeri-kethudalarından)

Ali Ağa "İspartalı—" (Birinci Abdülhamid devri vezir-i-a'zamlarından Halil Hamid Paşa'nın dedesi)

Ali Ağa "Seyyid—" (Birinci Abdülhamid devri vezir-i-a'zamlarından Kara-vezir/ Kara-silâhdar Seyyid-Mehmet Paşa'nın babası)

Ali Ağa "Uzun Hacı—" (Alemdar'ın emriyle Kabakçı-Mustafa'yı i'dâm etmiş olan Pınarhisar a'yâmı: İsminin "Ahmed" olduğundan da bahsedilir).

	Sayfa		Sayfa
Ali Bey — Bak.: İzzet Ali Bey / Paşa.		Ali Kemal Bey (İttihad-ve-Terakki'nin meşhur muhâliflerinden Sabah gazetesi Baş-muharriri)	368, 401
Ali Bey (Üçüncü Mustafa devrinde Cânîk muhassısı)	45	Ali Mahvî Efendi — Bak.: Mahvî Efendi "Ali".	
Ali Bey (Lübnan meselesinden dolayı Nâzır-Ahmed Paşa ile beraber Şam'da kurşuna dizilen miralay)	193	Ali Merdan-Han (Üçüncü Ahmed devrinde Osmanlılara mağlûp ve inkıyâde mecbur olan Loris-tan valisi)	14, 15
Ali Bey "Cin—" (Üçüncü Mustafa devrinde isyân edip Mısır sultanlığını ilân eden Şeyh-ül-beled)	53, 54	Ali Nâdir Paşa — Bak.: Nâdir Paşa "Ali—".	
Ali Bey "Kolağası—" (Sultan Aziz'in katline yardım eden muhâfız zabîtlilerinden)	269	Ali Nazmi Efendi — Bak.: Nazmi Efendi "Ali—".	
Ali Bey "Nâmk-Paşa-zâde—" (Sultan Aziz devri mâbeyneilerinden)	208, 319, 320	Ali Nizâmî Paşa — Bak.: Nizâmî Paşa "Ali—".	
Ali Efendi (Sultan Aziz devrindeki Bulgar isyanının ilk kurbanı olan Avret-alan Nâhiye müdürü)	252	Ali Paşa (Birinci Abdülhamid devrinde Soğucak muhâfızı)	63
Ali Efendi "Paşmakırzâde Sey-yid—" (Üçüncü Ahmed devri Şeyh-ül-İslâmlarından)	2	Ali Paşa "Abdi-Paşa-zâde Güleç—" (Birinci Mahmud devri vüzerâsından ve valilerinden)	27
Ali Efendi "Rusçuklu Hacı—" (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri sadr-ı-a'zamlarından Midhat Paşa'nın dedesi)	239	Ali Paşa "Benderli—" (İkinci Mahmud devri vezir-i-a'zamlarından)	106
Ali Efendi "Seyyid—" (Galib-De-deye inâbe veren Yenikapı Mevlevihânesi postnişini)	77	Ali Paşa "Bıyıklı—" Bak: Ali Paşa "Tevkiî/Nişancı Bıyıklı—".	
Ali Efendi "Seyyid/Moralı—" (Üçüncü Selim devrinde Osmanlı imparatorluğunun Paris'de ilk dâimî elçisi ve İkinci Mahmud devrinde Bahriye nâzırı)	98	Ali Paşa "Cezâyirli Seyyidî/Seydi—" (Üçüncü Selim, Dördüncü Mustafa ve İkinci Mahmud devirleri Deryâ-kapdanlarından)	85, 98
Ali Ekrem Bey — Bak.: Ekrem Bey "Ali—".		Ali Paşa "Çorlulu/Silâhdar—" (Üçüncü Ahmed devri vezir-i-a'zamlarından)	2, 3
Ali Ferruh Bey — Bak.: Ferruh Bey "Ali—".		Ali Paşa (Dağıstanlı—" (Üçüncü Mustafa devrinde Rusçuk seraskeri)	54
Ali Fuad Bey — Bak.: Fuad Bey "Ali—".		Ali Paşa "Dârendeli—" (İkinci Mahmud devri vüzerâsından ve valilerinden)	101
Ali Galib Paşa — Bak.: Galib Paşa "Dâmad Ali—".		Ali Paşa "Gedik—" (93 seferinde Anadolu cephesindeki kahramanlıklarıyla mâruf fırka kumandanı)	301
Ali Haydar Efendi — Bak.: Haydar Efendi "Ali—".		Ali Paşa "Geng—" (Birinci Mahmud devri vüzerâsından: Özü muhâfızı)	28
Ali Haydar Midhat Bey (Midhat Paşa'nın oğlu)	326, 327, 358, 359	Ali Paşa "Hacı—" (İkinci Abdülhamid devri sadr-ı-a'zamlarından Abdurrahman Nurüddin Paşa'nın babası: Muhtelif valiliklerde bulunmuş vüzerâdandır)	322
Ali Kabulî Bey — Bak.: Kabulî Bey "Ali—".			

Sayfa	Sayfa
Ali Paşa "Hazinedar —" (Üçüncü Mustafa devrinde Özü muhâfızı) 52	Ali Sâib Paşa — Bak.: Sâib Paşa "Ali—".
Ali Paşa "Hekim-oğlu / Hekim-zâde —" (Birinci Mahmud ve Üçüncü Osman devirleri vezir-i-a'zamlarından) 22, 23, 25, 27, 29, 30, 36, 37	Ali Suâvi Efendi — Bak.: Suâvi Efendi "Ali—".
Ali Paşa "İzmirli—" (Venediklilerin elinde kalmış olan son Girit kalelerinden ikisini fethetmiş olan Kandiya muhâfızı vezir) 8	Ali Sühâ Delilbaşı — Bak.: Delilbaşı "Doktor Ali Sühâ—".
Ali Paşa "Mehmet Emin—" (Sultan Mecid ve Sultan Aziz devirleri sadr-ı a'zamlarından) 136, 139 - 141, 165, 176, 177, 181 - 186, 190, 196-198, 203, 204, 206, 208 - 214, 216, 217, 222 - 231, 233 - 239, 241 - 243, 245, 246, 255, 261, 263, 264, 287, 288, 315, 317, 337, 363	Ali Yâver Paşa — Bak.: Yâver Paşa "Ali—".
Ali Paşa "Moldovânî / Moldovan-çı—" (Üçüncü Mustafa devri vezir-i-a'zamlarından) 45 - 47	Alkivyadis Efendi "Doktor—" (Altıncı Mehmet Vahidüddin'in veliahtlık devrindeki hususî he-kimi) 438
Ali Paşa "Nasuh-zâde—" (İkinci Mahmud devri Deryâ-kapdan-larından) 103, 107	Allenby "General—" (Birinci cihan harbinde Filistin ve Suriye'yi istilâ eden İngiliz kumandanı) 436, 445
Ali Paşa "Seyyid—" (İkinci Mahmud devri vezir-i-a'zamlarından) 102, 103, 106	Altıncı Charles — Bak.: Charles "Altıncı—".
Ali Paşa "Silâhdar —" (İkinci Mahmud devri vezir-i-a'zamlarından) 108	Altıncı Mehmet — Bak.: Mehmet "Altıncı—".
Ali Paşa "Silâhdar / Dâmad / Sehid—" (Üçüncü Ahmed devri vezir-i-a'zamlarından: "Dâmad" lâkabı Sultan Ahmed'in dokuz yaşındaki kızı Fatma-Sultan'la nikâhlanmış olmasındandır: Fakat şehid olduğu için evlenememiştir). 6, 7, 9 - 11	Amade "Général d'—" (Birinci cihan harbinde Çanakkale cephesine çıkarılan Fransız kuvvetlerinin ilk kumandanı) 423
Ali Paşa "Tepedelenli—" (İkinci Mahmud devrindeki ısyânıyla mâruf Yanya mutasarrıfı) 103-105, 107	Amasyalı Hoca-Mecid Efendi— Bk.: Mecid Efendi "Amasyalı Hoca—"
Ali Paşa "Tevkîi/ Nişancı Bıyıklı—" (Üçüncü Osman devri vezir-i-a'zamlarından)	Âmedî-Galib Efendi — Bk.: Galib Efendi "Âmedî—".
Ali Rızâ Efendi (Sultan Mecid ve Sultan Aziz devirlerinin büyük sadr-ı a'zamı Ali Paşa'nın babası) 234	Ameglio "General—" (Trablus harbinde Bingazi'yi işgal eden İtalyan kumandanı) 385
Ali Rızâ Paşa — Bak.: Rızâ Paşa "Ali—".	Amr-ibn-ül-Âs (Eshâbdan: Mısır fâ-tihi ve ilk İslâm valisi) 188
Ali Rızâ Paşa — Bak.: Rızâ Paşa "Cezâyirli Ali—".	Anber Ağa (İkinci Mahmud'un lalası) 93
	Andrassy/Andrasi "Kont—" (Avusturya Hâriciyye nâzırlarından) 241, 246, 250, 255, 256
	André Mandelstam — Bak.: Mandelstam "André—".
	Anne Jorris (Ermeni komitecileriyle beraber Sultan Hamid'e bomba atan Belçikalı Charles Edouard Jorris'in karısı) 348
	Antranik (Birinci cihan harbinde Rus işgalinden istifade ederek Erzurum katliâmını yapan kanlı Ermeni komitecisi) 446
	Anzavur Paşa (Dâmad Ferid'in Ku-vây-ı milliyeye karşı sevkettiği derme-çatma kuvvetin kumandanı) 461

Sayfa

Sayfa

Arab-izzet Paşa — Bak.: İzzet Holo Paşa.

Araz-zâde Mehmet Arif Efendi — Bak.: Arif Efendi “Arab-zâde Mehmet—”

Aram Efendi (İkinci meşrutiyet devri A'yân meclisinin Ermeni âzâsından: Sultan Hamid'e hal'ini tebliğe me'mur edilen meşhur hey'ete bu da dâhildir)

Arbuthnot (Üçüncü Selim devrinde İngiltere'nin İstanbul sefirlerinden)

Arif “Kamacı-ustası—” (31 Mart'da ısyân eden askerlerin ele-başlarından)

Arif Bey (Sultan Mecid devrindeki “Kuleli vak'ası müretteplerinden)

Arif Bey “Hacı—” (Büyük musikişinâs)

Arif Efendi “Arab-zâde Mehmet—” (Dördüncü Mustafa ve İkinci Mahmud devirleri Şeyh-ül-İslâmlarından)

Arif Hikmet Paşa (İkinci meşrutiyet devri Bahriye nâzırlarından, A'yândan ve Sultan Hamid'e hal'ini tebliğe me'mur olan meşhur hey'etten)

Arif Hikmet Paşa “Dâmâd—” (Sultan Hamid'in kızlarından Nâile Sultan'ın kocası ve o devir sadr-ı-a'zamlarından Abdurrahman Nurüddin Paşa'nın oğlu: İkinci meşrutiyet devri nâzırlarından)

Arifi Ahmed Paşa (Üçüncü Ahmed devri Reis-ül-küttâblarından: Diyarbakir beylerbeyliği ve Sark cephesi ser-askerliği de vardır)

Arifi Paşa “Ahmed—” (İkinci Abdülhamid devri sadr-ı-a'zamlarından)

Arif Paşa (Sultan Aziz'in hal'inde rol oynayan donanma kumandanı)

Arnavut-Mustafa Ağa — Bak.: Mustafa Ağa “Arnavut—”.

Arthur Calthorp — Bak.: Calthorpe “Vis-amiral Arthur—”.

Arz-ı-niyâz Kalfa (Sultan Aziz'e kar-

şı Hüseyin Avni Paşa'ya âlet olduğundan bahsedilen saray kalfası: Bu hâin câriyenin ismine “Arz-ı-niyâz” şeklinde tesadüf edilir)

Asım Bey (İkinci Abdülhamid devrinin Atina sefirlerinden)

Asım Bey (İttihad-ve-Terakki devri Hâriciyye nâzırlarından)

Asım Bey “Mustafa—” (Nâmık Kemal'in babası: İkinci Abdülhamid devri Müneccim-başlarından)

Asime-Sultan — Bak.: Zeyneb Asıme-Sultan.

Askeri Bey “Süleyman—” (Birinci cihan harbinde Basra valiliği ile Irak kumandanlığına tâyin edilip mağlûbiyyetinden dolayı intihâr eden İttihatçı binbaşı)

Astarcılar - kethudâsı Ahmed Efendi — Bak.: Ahmed Efendi “Astarcılar kethudâsı—”.

Aşir Paşa (Sultan Aziz devrindeki Belgrad vak'ası esnâsında kale muhâfızı)

Atâüllâh Efendi “Seriz-zâde Seyyid-Mehmet— / Topal—” (Üçüncü Selim ve Dördüncü Mustafa devirleri Şeyh-ül-İslâmlarından olan meşhur mürteci)

Ateş-Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Sâlih Paşa “Ateş—”.

Âtîf Bey (Sultan Aziz'in son Mâbeyn Baş-kâtibi)

Âttîf Efendi/Bey (İttihad-ve-Terakki komitesinin ilk ihtilâl hareketleri esnâsında Manastır Fevkalâde kumandanı Birinci-ferik Şemsi Paşa'yı kurşunla öldürmüş olan komiteci mülâzım: Sonraları mebusluğa kayırmıştır)

Âtîf Hüseyin Bey (Sultan Hamid'in hal'inden sonraki hususî hekimi)

Atlamacı — Bak.: Mustafa Paşa “Kaynak—”.

Auguste “İkinci—” (Türklerin “Nal-kıran” dedikleri Lehistan krah)

Auguste “Üçüncü—” (Saksonya elektörü ve daha sonra Lehistan krah)

Sayfa

Sayfa

- Augusto Lombardi** — Bak.: Lombar-
di “Augusto—”.
Autemarre “Général d’—” (Kırım
harpine iştirâk eden Fransız ku-
mandanlarından) 165
Avlonyalı-Ferid Paşa — Bk.: Ferid
Paşa “Avlonyalı Mehmet—”.
Avni Paşa “Hüseyn—” (Sultan Aziz
devri Sadr-ı a’zamlarından) 201, 225,
238, 244 - 246, 248, 249, 253-258, 260,
267, 268, 270 - 273, 275, 278, 280 - 282,
297, 357
Ayşe Hanım (Üçüncü Selim ve İkin-
ci Mahmud devirleri vezir-i a’-
zamlarından Kör-Yusuf Zıyâüd-
din Paşa’nın karısı) 76
Ayşe Sine-perver Vâlide-Sultan (Bi-
rinci Abdülhamid’in karısı ve
Dördüncü Mustafa’nın anası) 61, 88
— Bak.: Nüket-sezâ Kadın.
Ayşe-Sultan (Üçüncü Ahmed’in kızı
ve evvelâ Birinci Mahmud dev-
ri Deryâ-kapdanlarından Dâmad-
Râtib Ahmed Paşa’nın ve ondan
sonra da Üçüncü Mustafa devri
vezir-i a’zamlarından Silâhdar-
Mehmet Paşa’nın karısı) 51, 329
Ayşe-Sultan (İkinci Abdülhamid’in
kızlarından) 379, 438
Aziz “Sultan—” Bak.: Abd-ül-Aziz.
Aziz Bey (Üçüncü Selim devrinde
Belgrad varoş kapusunu Sırp â-
silerine teslim eden hâin) 83
Aziz Paşa — (Sultan Aziz devrindeki
Bulgar isyânı esnâsında Filibe
mutasarrıfı) 252
Azim-zâde Abdullah Paşa — Bak.:
Abdullah Paşa “Azim-zâde”
Azim-zâde Nasuh Paşa — Bak.: Na-
suh Paşa “Azim-zâde”.
Azmî Bey (İttihad-ve-Terakki devri
valilerinden) 451
- B**
Baba-Han — Bak.: Feth-Ali Han.
Baba Paşa — Bak.: Pehlivan İbra-
him Ağa/Paşa.
Bağdadlı Hacı-Ali — Bk.: Ali “Bağ-
dadlı Hacı—”.
Bahadır-Giray (Son Kırım hanı Şâ-
hin-Giray’ın kardeşi) 63
- Bahâüddin Şâkir Bey** “Doktor—”
(İttihad-ve-Terakki merkez-i-u-
mumî âzâsından) 373, 392, 451
Bâhir Mustafa Paşa “Köse—” (Bi-
rinci Mahmud ve Üçüncü Osman
devirleri vezir-i a’zamlarından) 33, 34,
36, 38, 39, 41, 42
Balbi (Üçüncü Ahmed devrinde fet-
hedilen Tinos=İstendil adasının
son Venedikli valisi) 8
Baltacı-Mehmed Paşa — Bk.: Meh-
med Paşa “Baltacı/Teberdar—”.
Baraguey d’Hilliers — Bak.: Hilliers
“Kont Baraguey d’—”.
Barbaros (En büyük Türk denizcisi
Hayrüddin Hızır Paşa) 7, 218, 318
Baron de Tott — Bak.: Tott “Baron
de—”.
Basmacı-İbrahim — Bak.: İbra-
him-Müteferrika.
Baumann Paşa (Birinci eihan har-
binden evvel Osmanlı jandarma-
sının islâhına me’mûr olan Fran-
sız generali). 408
Bâyezid “İkinci—” (Osmanlı pâdişah-
larından Sultan Bâyezid Hân-ı
Sânî/Bâyezîd-i Velî) 184, 346
Bayrakdar-Mustafa Paşa — Bak.:
Mustafa Paşa “Alemdar / Bay-
rakdar—”.
Baytar-Mehmet Re’fet Paşa — Bak.:
Re’fet Paşa “Baytar-Mehmet—”.
Bazaine “Mareşal —” (Generalliği
devrinde Kırım harbine iştirâk
eden ve 1870 harbinde Metz ka-
lesini Almanlara teslim etmekle
hazin bir şöhret kazanan Fran-
sız kumandanı) 170, 171
Beaufort d’Hautpoul — Bak.: Haut-
poul “Général Beaufort d’—”.
Bedrî Bey (İttihad-ve-Terakki devri
valilerinden) 451
Bedri Efendi/Paşa (Sultan Aziz’in
hal’inde rol oynayan zâbitlerden) 258
Behic Efendi “Seyyid Mehmet Emin
—” (Dördüncü Mustafa ve İkin-
ci Mahmud devirleri Baş-Defter-
darlarından ve Alemdar’ın Rus-
çuk yârânından) 89, 90, 95, 97
Bekir Ağa “Konyalı—” (Nâmık Ke-
mal’in beş batın evvelki dedesi

Sayfa

Sayfa

- ve Birinci Mahmud devri vezir-i a'zamlarından Topal-Osman Paşa'nın babası)
- Bekir Efendi** (Büyük musikişinâs Hacı-Arif Bey'in babası)
- Bekir Paşa** — Bak.: Ebubekir Paşa ve Ebubekir Sami Paşa.
- Bekir Sami Bey** (Harekât-ı milliyeye esuâsında Ankara hükûmetini temsil eden Hâriciyye vekili)
- Bektaş "Hacı—" (Yeniçerilerin Ocak piri i'tibâr ettikleri velî)**
- Bektaş-Hoca** (Üçüncü Ahmed devri Cezâyir dayılarından, Vehrân / Oran fâtihî)
- Béliard "Général—" (Fransızların Mısır istilâsı esnâsında son Kahire muhâfızı)**
- Bem** (On-dokuzuncu asırda Macar ihtilâlcileriyle el-birliği eden Leh milliyetçilerinden)
- Benderli-Ali Paşa** — Bak.: Ali Paşa "Benderli—".
- Benderli-Mehmet Selim Sırrı Paşa** — Bak.: Sırrı Paşa "Benderli Mehmet Selim—".
- Bertolino "Pietro—" (Trablusgarp hâbine nihayet veren Ouchy muâhedesinin akdinde İtalyan murahhaslarından)**
- Beşinci Mehmet** — Bak.: Mehmet "Beşinci—".
- Beşinci Murad** — Bak.: Murad "Beşinci—".
- Beşir Ağa "Hacı—" (Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud devirlerinin nüfuzıyla meşhur Dâr-üs-saâde ağası)** 20, 22, 23, 26, 27, 29, 30, 32
- Beşir Ağa "İkinci/Küçük—" (Birinci Mahmud devrinde Hacı Beşir Ağa'ya halef olan Dâr-üs-saâde ağası/Kızlar-ağası)** 32
- Beşir-ibni-Kaasım "Üçüncü—" (Lübnan emirlerinden)** 133, 134
- Beşir Ömer-üş-Şihabî "İkinci Mîr—" (Lübnan emirlerinden)** 133
- Bezm-i râlem Vâlide-Sultan** (İkinci Mahmud'un karısı ve Sultan Mecid'in anası) 108, 121, 140
- Bibesce** (Sultan Mecid devrinde Eflâk voyvodası) 138
- Birinci Abbas Paşa** — Bak.: Abbas Paşa "Birinci—".
- Birinci Abdullâh-ibni-Suûd** — Bk.: Abdullâh-ibni-Suûd "Birinci—".
- Birinci Abd-ül-Aziz ibni Muhammed** — Bk.: Abd-ül-Aziz ibni Muhammed "Birinci—".
- Birinci Ahmed** — Bak.: Abdülhamid Birinci—".
- Birinci Ahmed** — Bak.: Ahmed "Birinci—".
- Birinci Alexandre** — Bk.: Alexandre "Birinci—".
- Birinci Alexandre Jean** — Bk.: Couza/ Kuza.
- Birinci Danilo** — Bak.: Danilo "Birinci—".
- Birinci Ferdinand** — Bak.: Ferdinand "Birinci—".
- Birinci François** — Bak.: François "Birinci—".
- Birinci François-Joseph** — Bak.: François-Joseph "Birinci—".
- Birinci Humberto** — Bak.: Humberto "Birinci—".
- Birinci Karol** — Bak.: Karol "Birinci—".
- Birinci Katerina** — Bak.: Katerina "Birinci—".
- Birinci Konstantin** — Bak.: Konstantin "Birinci—".
- Birinci Louis** — Bak.: Louis "Birinci—".
- Birinci Mahmud** — Bak.: Mahmud Birinci—".
- Birinci Mustafa** — Bak.: Mustafa Birinci—".
- Birinci Napoléon** — Bak.: Napoléon "Birinci—".
- Birinci Nicolas** — Bak.: Nicolas "Birinci—".
- Birinci Nicolas Petrovitj** — Bak.: Nicolas Petrovitj/Petroviç "Birinci—".
- Birinci Osman** — Bak.: Osman "Birinci—".
- Birinci Othon** — Bak.: Othon "Birinci—".
- Birinci Petro** — Bak.: Petro "Birinci—".

	Sayfa		Sayfa
Büyük-Katerina — Bak.: Katerina “İkinci/Büyük—”.		Câvid Bey (İttihad-ve-Terakki'nin meşhur Mâliye nâzırı: Selânik avdetilerindendir; Cumhuriyet devrinde salben i'dâm edilmiştir)	365, 449
Büyük-Said Paşa — Bk.: Said Paşa “Eğinli Mehmet—”.		Câvid Paşa (Balkan harbinde Garb ordusunun fırka kumandanlarından)	393, 394
C		Cavour “Kont Camille Benso de—” (1856 Paris sulh konferansında Sardenya krallığı Baş-murahasası ve İtalyan ittihâdını te'min etmekle meşhur baş-vekil)	177
Ca'fer Bey/Paşa (İkinci Mustafa devri Deryâ-kapdanlarından)	48, 49	Cebbar-zâde /Çapan-oğlu Süleyman Bey — Bak.: Süleyman Bey “Cebbar-zâde/Çapan-oğlu—”.	
Ca'fer-dem Paşa (Sultan Mecid devrindeki “Kuleli vak'ası” müretiplerinden)	189	Cebeci-zâde Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Paşa “Dârendeli/Cebe-ci-zâde—”.	
Cagnoni (Birinci Mahmud devrindeki Belgrad mukaddimât-ı sulhiyyesinde Rus murahasası)	28	Celâl Efendi (İttihatçıların Bâb-ı-Âlî baskınında şehid olan sivil komiser)	400
Câhid Bey “Hüseyn—” (İttihad-ve-Terakki devri meh'uslarından, “Tanin” gazetesi baş-muharriri)	456	Celâl Paşa (İkinci Abdülhamid devrindeki Osmanlı-Yunan harbinde şehid olan kahraman livâ kumandanı)	339
Cahun “Léon—” (Paris'de Yeni-Osmanlılarla el-birliği eden Fransız müsteşriki)	212	Celâlüddin Ağa “Mehmet—” (İkinci Mahmud devrinde son Yeniçeri-ağası)	110
Calthoupe “Vis-amiral Arthur—” (İngiltere nâmına Mondros mü-târekesini imzâ eden Akdeniz donanması baş-kumandanı)	450, 459	Celâlüddin Efendi “Şehzâde Mahmud—” (Sultan Aziz'in oğullarından)	262, 274, 275
Camille Benso de Cavour — Bak.: Cavour “Kont Camille Benso de—”.		Celâlüddin Paşa “Ahmed—” (İkinci Abdülhamid devrinde Ser-ha-fiyye)	357
Canbulât — Bak.: Said Bey Canbulât.		Celâlüddin Paşa “Dâmad Mahmud—” Bak.: Mahmud Celâlüddin Paşa “Dâmad—”.	
Canbulat “İsmail—” (İttihad-ve-Terakki devrinde Dâhiliyye nâzirliği eden jandarma yüzbaşısı: Cumhuriyet devrinde salben i'dâm edilmiştir)	375, 397	Celâlüddin Paşa “Mahmud—” (İkinci Abdülhamid devri vükelâsından: “Mir'ât-ı hakikat” mü-ellifidir)	275, 280, 281, 294, 296, 319
Canım-Hoca Hacı-Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Paşa “Canım-Hoca Hacı—”.		Cemal Bey (İkinci Abdülhamid devrinde “Bomba hâdisesi”ni tahrika me'mûr olan Komisyon-i-mahsus âzâsından: Baş-müd-dâ-i-umumî)	350
Canrobert “Général Certain—” (Kırım harbinde Fransız kıt'alarının baş-kumandanı)	161, 165	Cemal Paşa (İttihad-ve-Terakki devrinin meşhur bahriye nâzırı ve birinci cihan harbinde Suriye cephesi kumandanı)	363, 365, 366,
Capo d'Istria — Bak.: Istria “Capo d'—”.			
Capoleone/Kapolyon “Doktor—” (Beşinci Murad'ın hususî hekimî)	254, 258, 279		
Castro “Doktor de—” (Sultan Aziz'in cesedini muâyene eden hekimlerden)	268		
Catherine II — Bak.: Katerina “İkinci/Büyük—”			

Sayfa

Sayfa

- Birinci Selim — Bak.: Selim “Birinci—”.
 Birinci Selim-Giray — Bak.: Selim - Giray “Birinci—”.
 Birinci Süleyman — Bak.: Süleyman “Birinci—”.
 Birinci Wilhelm — Bak.: Wilhelm “Birinci—”.
 Birinci Yorgi — Bak.: Yorgi “Birinci—”.
 Bismarck “Prens Otto von—” (Prusya idaresinde Alman birliğini kuran meşhur Baş-vekil) 235, 246, 255, 310, 315
 Bıyıklı Ali Paşa — Bak.: Ali Paşa “Tevkii/Nişancı Bıyıklı—”.
 Bogoridi/Vogorides “Aleko—” (Rumeli-i Şarkî valilerinden) 328
 Bolâtin/Boletinatz “İsa—” (İttihad-ve-Terakki komitesinin ilk ihtilâl hareketleri esnâsında Sultan Hamid’e sadâkat telgrafı çeken Arnavut sergerdesi) 362, 382
 Bompard “Maurice—” (İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirlerinde Fransa’nın İstanbul büyük elçilerinden) 379, 418
 Bonaparte — Bak.: Napoléon “Birinci—”.
 Boris “Üçüncü—” (Bulgaristan kralarından: Birinci Ferdinand’ın oğludur). 432
 Boris Sarafof — Bak.: Sarafof Boris—”.
 Bostancı-başı Deli-Abdullah /Hamdullah Paşa — Bak.: Abdullah /Hamdullah Paşa “Bostancı-başı Deli—”.
 Bostancı-başı Hâfız-İsmail Paşa — Bak.: İsmail Paşa “Bostancı-başı Hâfız—”.
 Bostânî Efendi — Bak.: Süleymân-ül-Bostânî.
 Boşnak Ağa (Alemdar-Mustafa Paşa’nın maiyyet kumandanı) 96
 Botsaris “Marko—” (İkinci Mahmud devrindeki Yunan ısyânının ele-başlılarından) 106
 Bourée (Sultan Aziz devrinde Fransa’nın İstanbul büyük-elçilerinden) 217
 Bourmont “Général—” (İkinci Mahmud devrinde Cezâyir’i işgal eden Fransız ordu kumandanı) 116
 Bourqueney “Baron François-Adolphe de—” (1846 Paris sulh konferansında Fransa’nın ikinci murahhası) 177
 Boyabadlı Hacı-Mehmet — Bak.: Mehmet “Boyabatlı Hacı—”.
 Boyacıyan “Hamparsom—” (İkinci meşrutiyette Kozan meb’usu olan Ermeni komitecisi) 334
 Boynureğri Seyyid-Abdullah Paşa — Bak.: Abdullah Paşa “Boynureğri-Seyyid—”.
 Bozcaadalı-Hüseyn Paşa — Bak.: Hüseyn Paşa “Bozcaadalı—”.
 Brawn (Sivas kongresine gelen Amerikalı gazeteci) 460
 Brueys “François-Paul—” (Napoléon’un Mısır seferi devrindeki Ebu-Khur/Aboukir deniz harbinde İngiliz amirali Nelson’a mağlûp olan Fransız vis-amirali) 75
 Brunnov “Baron Philippe de—” 1856 Paris sulh konferansında Rus çarlığı ikinci murahhası olan ortaelçi) 177
 Bulghakoff “Jacques—” (Birinci Abdülhamid devrinde Rusya’nın İstanbul elçisi) 64, 65
 Bunaberdi (Arapların “Bonaparte” dan muharref olarak Birinci Napoléon’a verdikleri isim) — Bak.: Napoléon “Birinci—”. 75
 Buol - Schauenstein “Kont Charles-Ferdinand de—” (1856 Paris sulh konferansında Avusturya - Macaristan Baş-murahhası ve Hâriciyye nâzırı) 177
 Bursalı-Mehmet Emin Bey — Bk.: Emin Bey “Bursalı Mehmet—”.
 Bürhânüddin Efendi “Şehzâde—” (İkinci Abdülhamid’in oğullarından) 363
 Büyük -Frédéric — Bak.: Frédéric “Büyük—”.
 Büyük-Fuad Paşa — Bak.: Fuad Paşa “Keçeci-zâde Mehmet—”

Sayfa	Sayfa
373, 374, 390, 391, 397, 398, 401-405, 409, 411, 413 - 417, 420 - 422, 426 - 428, 433, 437, 445, 449, 451, 452, 461, 467	son Dâr'üs-saâde ağası/Kızlar-a- ğası) 262
Cemâlüddin Efendi "Yusuf-zâde/ Hâlid-Efendi-zâde Mehmet—" (İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirleri Şeyh-ül-İslâmlarından) 349, 371, 389, 396, 399 - 401	Cevri-Kalfa (İkinci Mahmud'u kaatillerin hücumundan kurtaran cesur ve fedakâr saray kalfası) 93
Cemil Bey "Mehmet—" (1856 Paris sulh konferansında Türkiye'nin ikinci murahhası ve Paris Sefir-i-kebirî: Koca-Reşid Paşa'nın oğludur) 177	Cezâyirli-Ali Rızâ Paşa — Bak.: Rızâ Paşa "Cezâyirli-Ali—".
Cemil Bey "Viyolonselist—" (Büyük musikişinâs Hacı-Ârif Bey'in oğlu) 328	Cezâyirli-Hasan Paşa — Bak.: Hasan Paşa "Cezâyirli Pala-bıyık Gazi—".
Cemil Bey/Paşa "Nâmık-Paşa-zâde Hüseyin—" (Sultan Aziz'in Baş-mâbeynecilerinden: Daha sonra vezâret pâyesiyile valiliklerde bulunmuştur) 217, 236	Cezâyirli-Mustafa — Bak.: Mustafa "Cezâyirli—".
Cemile-Sultan (Sultan Mecid'in kızı ve Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa'nın karısı) 268, 276	Cezâyirli Seyyidi/Seydi-Ali Paşa — Bak.: Ali Paşa "Cezâyirli Seyyidi/Seydi—".
Cenânî-zâde Mehmet Kadri Paşa — Bak.: Kadri Paşa "Cenânî-zâde Mehmet—".	Cezzâr-Ahmed Paşa — Bak.: Ahmed Paşa "Cezzâr—".
Cenâze-Hasan Paşa — Bak.: Hasan Paşa "Meyyit/Cenâze—".	Cezzar-zâde Abdullah Paşa — Bak.: Abdullah Paşa "Cezzar-zâde—".
Certain Canrobert — Bak.: Canrobert "Certain—".	Charles "Altıncı—" (Avusturya imparatorlarından) 35
Cevad "Şoför—" (Mahmud Şevket Paşa vak'asında i'dâm edilenlerden: Kaatilleri taşıyan otomobilin şoförü) 403, 404	Charles "On-ikinci—" (Türklerin "Demir-baş" dedikleri İsveç kralı: Rus çarı Koca-Petro'ya mağlûb olduktan sonra Üçüncü Ahmed devrinde Türkiye'ye iltica etmiştir) 3, 5 - 7
Cevad Bey (İkinci Abdülhamid devrinin son Mâbeyn baş-kâtibi) 368, 373	Charles de Hohenzollern — Bak.: Karol "Birinci—".
Cevad Paşa "Kabaagaçlı-zâde Ahmed—" (İkinci Abdülhamid devri sadr-ı-a'zamlarından) 331	Charles Edouard Jorris — Bak.: Jorris "Charles Edouard—".
Cevdet Bey "Doktor Abdullah—" "İctihad mecmuası sâhibi: İttihad-ve-Terakki'nin ilk mümessil-rindendir) 287, 357, 433	Charles-Ferdinand de Buol-Schauenstein — Bak.: Buol-Schauenstein "Kont Charles-Ferdinand de—".
Cevdet Paşa "Ahmed—" (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri vuklâ ve vüzerâsından: Vak'anüvis) 140, 227, 280, 281, 320	Charles Mismar — Bak.: Mismar "Charles—".
Cevher Ağa (Sultan Aziz devrinin	Châteauneuf — Bak.: Reşad Bey.
	Cihangir (Üçüncü Mustafa'nın şiir mahlası).
	Cin-Ali Bey — Bak.: Ali Bey "Cin—".
	Clarendon "Kont George-Guillaume-Frédéric de—" (1856 Paris sulh konferansında İngiliz baş-murahhası ve İngiltere Hâriciyye nâzırı) 177
	Cleanti Scalieri — Bak.: Scalieri "Cleanti—".
	Clémenceau (Fransa baş-vekillerinden) 461

	Sayfa		Sayfa
Cobourg "Prens de Saxe—" Bak.: Saxe-Cobourg.		Bak.: Tâhir Mehmet Paşa "Çengel-oglu—".	
Constans (İkinci Abdülhamid devrinde Fransa'nın İstanbul büyük-elçilerinden)	343	Çerkez-Abdi Paşa — Bak.: Abdi Paşa "Çerkez—".	
Couza/Kuza Bey "Miralay Alexandre Jean—" (Memleketeyn = Eflak ve Boğdan beyliklerinin ittihâdı üzerine Sultan Mecid devrinde seçilen ilk Rumanya prensi: "Birinci Alexandre Jean" ismini almıştır)	190, 205, 206	Çerkez-Fuad Paşa — Bak.: Fuad Paşa "Deli/Çerkez—".	
Cowley "Baron Henri-Richard-Charles—" (1856 Paris sulh konferansında ikinci İngiliz murahhası ve İngiltere'nin Paris büyük-elçisi)	177	Çerkez-Hakkı Efendi — Bak.: Hakkı Efendi "Çerkez—".	
Cromer "Lord—" (İkinci Abdülhamid devrinde İngiltere'nin Mısır fevkalâde komiserlerinden)	354	Çerkez-Hasan Bey — Bak.: Hasan Bey "Çerkez—".	
Czerny-Corce/George — Bak.: Petrovitch "George—".		Çerkez-Hikmet Efendi — Bak.: Hikmet Efendi "Çerkez—".	
		Çerkez-Hüseyin Dâim Paşa — Bak.: Dâim Paşa "Çerkez-Hüseyin—".	
		Çerkez İsmail Paşa — Bak.: İsmail Paşa "Çerkez—".	
		Çerkez-Kâzım Bey — Bak.: Kâzım Bey "Yüzbaşı Çerkez—".	
		Çerkez-Nazmi Bey — Bak.: Nazmi Bey "Çerkez—".	
		Çerkez-Rauf Paşa — Bak.: Rauf Paşa "Çerkez—".	
		Çerkez-Zıyâ Efendi — Bak.: Zıyâ Eşa "Çerkez—".	
		Çernayef — Bak.: Tchernaeff.	
		Çeteci-Abdullah Paşa — Bak.: Abdullah Paşa "Çeteci—".	
		Çeteci Yeğen-Hasan Paşa — Bak.: Hasan Paşa "Çeteci Yeğen—".	
		Çirçis (İttihad-ve-Terakki komitesinin ilk ihtilâl hareketleri esnâsında "Kahramân-ı Hürriyet" kolağası Niyâzi Efendiyle elbirliği eden ve Arnavutlukta Türk hâkimiyetine ısyân etmiş olan Toska ihtilâli reisi)	361
Çalık-Ahmed Paşa — Bak.: Ahmed Paşa "Çalık—".		Çikhenkeli (Birinci cihan harbinin sonlarında teşekkül eden Cenubî-Kafkas devletinin Türkiye ile sulh aktedip Batum, Kars ve Ardahan'ın iâdesini kabul eden Başmurağası)	446
Çandır (Yanlış olarak Sultan Hamid'in anası gösterilen mevhum kadın: "Tir-i müzgân Kadın-Efendi" maddesine bakınız)	285	Çorlulu-Ali Paşa — Bak.: Ali Paşa "Çorlulu/Silâhdar—".	
Çapan-oglu Süleyman Bey — Bak.: Süleyman Bey "Cebbar-zâde/Çapan-oglu—".		Çürüksulu-Ahmed Bey — Bak.: Ahmed Bey "Çürüksulu—".	
Çarhacı-Abdi Paşa — Bak.: Abdi Paşa "Çarhacı/Hacı/Seyyid—".		Çürüksulu-Mahmud Paşa — Bak.: Mahmud Paşa "Çürüksulu—".	
Çarhacı-Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Paşa "Çarhacı—".			
Çavuşbaşı Kara-Mustafa Paşa — Bak.: Mustafa Paşa "Çavuşbaşı-Kara—".			
Çelebi-Mustafa Paşa — Bak.: Mustafa Paşa "Çelebi—".			
Çelebi-Mustafa Resid Efendi — Bak.: Resid Efendi "Köse - Kethudâ Çelebi-Mustafa—".			
Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşa — Bak.: Şerif Hasan Paşa "Çelebi-zâde—".			
Çengel-oglu Tâhir Mehmet Paşa —			

Sayfa

Sayfa

D

- Dağdeviren-oğlu Mehmed Ağa —** Bak.: Mehmed Ağa “Dağ-deviren-oğlu—”.
- Dağıstânî-zâde Muhyiddin Efendi —** Bak.: Muhyiddin Efendi “Dağıstânî-zâde/Hoca-zâde Mehmet—”.
- Dağıstanlı-Ali Paşa —** Bak.: Ali Paşa “Dağıstanlı—”.
- Dağıstanlı-Mehmet Paşa —** Bak.: Mehmed Paşa “Dağıstanlı—”.
- Dâim Paşa “Çerkez-Hüseyn—” (Sultan Mecid devrindeki Kuleli vak’ası müretteplerinden)** 189, 190
- Dalçef (İkinci Abdülhamid devrinde Bulgarların Makedonya komitesi ele-başlıklarından)** 345
- Dâmad-Ahmed Râtib Paşa —** Bak.: Râtib Paşa “Dâmad-Ahmed—”.
- Dâmad-Ali Galib Paşa —** Bak.: Galib Paşa “Dâmad-Ali—”.
- Dâmad-Ali Paşa —** Bak.: Ali Paşa “Silâhdar/Dâmad/Şehid—”.
- Dâmad-Arif Hikmet Paşa —** Bak.: Arif Hikmet Paşa “Dâmad—”.
- D’Amade —** Bak.: Amade “Général d’—”.
- Dâmad/Enişte Hasan Paşa —** Bak.: Hasan Paşa “Enişte/Dâmad—”.
- Dâmad-Ferid Paşa —** Bak.: Ferid Paşa “Dâmad—”.
- Dâmad-Fethî Ahmed Paşa —** Bak.: Fethi Ahmed Paşa “Rodosî-zâde Dâmad—”.
- Dâmad-Halil Rif’at Paşa —** Bak.: Halil Rif’at Paşa “Dâmad—”.
- Dâmad-İbrahim Paşa —** Bak.: İbrahim Paşa “Neveşirli/Dâmad—”.
- Dâmad Kemâlüddin Paşa —** Bak.: Kemâlüddin Paşa “Dâmad—”.
- Dâmad Küçük-Hüseyn Paşa —** Bak.: Hüseyn Paşa “Taya-zâde Dâmad Küçük—”.
- Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa —** Bak.: Celâlüddin Paşa “Dâmad Mahmud—”.
- Dâmad-Mahmud Paşa —** Bak.: Mahmud Celâlüddin Paşa “Dâmad—”.
- Dâmad-Mehmed Ali Paşa —** Bak.: Mehmed Ali Paşa “Dâmad—”.
- Dâmad-Mehmed Said Paşa —** Bak.: Said Paşa “Dâmad-Mehmed—”.
- Dâmad-Melek Mehmed Paşa —** Bak.: Mehmet Paşa “Dâmad-Melek—”.
- Dâmad-Nuri Paşa —** Bak.: Nuri Paşa “Dâmad-Mehmet—”.
- Dâmad-Nurüddin Paşa —** Bak.: Nurüddin Paşa “Dâmad—”.
- Dâmad-Said Paşa —** Bak.: Said Paşa “Dâmad-Mehmet—”.
- Dâmad-Sâlih Paşa —** Bak.: Sâlih Hayrüddin Paşa “Dâmad—”.
- Dâmad-Şerif Paşa —** Bak.: Şerif Paşa “Dâmad-Mehmet—”.
- Damadyan (İkinci Abdülhamid devrinde Ermenilerin Sasun ihtilâlini idare eden komitecilerden)** 334
- Danilo “Birinci—” (Karadağ prensleri sülâlesinin Sultan Mecid devrindeki cediti)** 187
- Dannenberg “Général—” (Kırım harbinin ilk safhasında Serdâr-ı Ekrem Ömer Paşa’nın Olteniça’da mağlûb ettiği Rus kumandanı)** 147, 162
- Dârendeli-Ali Paşa —** Bak.: Ali Paşa “Dârendeli—”.
- Dârendeli-İzzet Mehmet Paşa —** Bak.: İzzet Mehmet Paşa “Dârendeli/Topal—”.
- Dârendeli-Mehmet Paşa —** Bak.: Mehmet Paşa “Dârendeli/Cebe-ci-zâde—”.
- D’Autemarre “Général—” Bak.: Autemarre “Général d’—”.**
- David (Üçüncü Mustafa devrinde isyân edip Mısır sultanlığını ilân eden Şeyh-ül-beled Cin-Ali Bey’in babası olan Güreü papazı)** 53
- Davud Bey “Hacı—” (Üçüncü Ahmed devrinde tâyin edilen Şirvan hanı)** 13
- Debreli-İlyas Paşa —** Bak.: İlyas Paşa “Debreli—”.
- Decazes “Dük—” (Fransa Hâriciyye nâzırlarından)** 249, 255
- Dede-Efendi —** Bak.: İsmail-Dede Efendi “Hammâmî-zâde—”.
- De Giers —** Bak.: Giers “De—”.
- Degiorgis (İkinci Abdülhamid devrinde Makedonya jandarma ten-**

Sayfa

Sayfa

- sikatına me'mûr olarak Osmanlı hizmetine giren İtalyan jenerali) 347
- De la Cour** (Kırım harbi esnâsında Fransa'nın İstanbul elçisi) 144
- Deli-Abdullah / Hamdullah Paşa** — Bak.: Abdullah/Hamdullah Paşa "Bostancı-başı Deli—".
- Deli-Eyüb-oğlu Kör-Mehmet** — Bak.: Mehmet "Deli-Eyüb-oğlu Kör—".
- Deli-Fuad Paşa** — Bak.: Fuad Paşa "Deli/Çerkez—".
- Deli-başı** "Doktor Ali Suhâ —" (Sultan Aziz'in intihârına âit raporun kanunî evsâfını haiz olmadığını tesbit eden Sihhiye Vekâleti Danışma kurulu Başkanı) 270, 277
- Deli-başı-zâde Âkif Mustafa Paşa** — Bak.: Âkif Mustafa Paşa "Deli-başı-zâde—".
- Deli-Mustafa** — Bak.: Mustafa "Deli—".
- Deli-Petro** — Bak.: Petro "Birinci—".
- Delyannis/Deli-Yani** (Yunan baş-ve-killerinden) 337, 340
- Dembinski** (Ondokuzuncu asırda Macar ihtilâleleriyle el-birliği eden Leh Milliyetçilerinden) 139
- Demeric/Demerik "Nicolas"** (Sultan Hamid devrinde Vilâyâtı-Selâse Müfettiş-i-umumîsi Hüseyin Hilmi Paşa nezdinde Makedonya ıslâhâtını tâkibe me'mûr edilen Rus baş-konsolosu) 347
- Demir-baş Charles** — Bak.: Charles "On-ikinci—".
- Demirci-Efe** (İzmir havâlisinde Yunanlılara karşı ilk mukavemet kahramanlarından) 460
- Derby "Lord"** (İngiltere Hâriciyye nâzırlarından) 294, 295
- Derviş Hima** (Türk düşmanı Arnavut milliyetçilerinden) 359
- Derviş Mehmet Paşa** (Birinci Abdülhamid devri Vezir-i-a'zamlarından) 59, 60
- Derviş Mehmet Paşa** (İkinci Mahmud devri Vezir-i-a'zamlarından) 102, 103
- Derviş Nazif** — Bak.: Nazif "Derviş—".
- Derviş Paşa "İbrahim"** (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri ku-
- mandanlarından: Hassa müşirliğinde ve Seraskerlikte bulunmuştur) 201, 247, 259, 300
- Derviş Vahdeti** "Kıbrıslı Hâfız—" 31 Mart vak'asında en büyük rolü oynayan "Volkan" gazetesi müessisi) 372, 373
- D'Espérey** — Bak.: Espérey "Franc-het d'—".
- Detrik/Ditrek-Sinan Bey** — Bk.: Sinan Bey "Detrik/Ditrek—".
- Deval** (İkinci Mahmud devrinde Cezâyir dayısı İzmirli Hüseyin Paşa'dan yediği yelpâze darbesi Fransız işgaline vesile ittihâz edilen Fransa konsolosu) 116
- Dev-Ali Ağa** — Bak.: Ali Ağa "Dev—".
- Devâtdar-Mehmet Emin Paşa** — Bak.: Mehmet Emin Paşa "Devâtdar—".
- Devlet-Giray "İkinci"** (Üçüncü Ahmed devrindeki Kırım hanlarından) 4
- Devlet-Giray "Üçüncü"** (Üçüncü Mustafa devri Kırım hanlarından) 45, 60
- Dibitch** (İkinci Mahmud devrindeki 1243 seferinde Rumeli tarafındaki Rus orduları baş-kumandanı) 115
- Dickson "Doktor"** (Sultan Aziz'in cesedini muâyene eden hekimlerden) 268, 269
- Dimitrios Ypsilanti/İpsilanti** — Bak.: Ypsilanti/İpsilanti "Dimitrios—".
- D'İtalinski** — Bak.: İtalinski "D'—".
- Divitçi-İsmail Paşa** — Bak.: İsmail Hakkı Paşa "Divitçi—".
- Dolgoruki "Prens"** (Üçüncü Mustafa devrindeki 1182 seferine iştirâk eden Rus kumandanlarından) 51
- Dördüncü Mustafa** — Bak.: Mustafa "Dördüncü—".
- Dugdale (İkinci) Katerina** devrinde Türklere karşı Rus hizmetine giren İngiliz Bahriye zâbitlerinden) 47, 49
- Dukwort "John"** (Üçüncü Selim devrinde Marmara'ya giren İngiliz filosunun kumandanı olan

- vis-amiral) 84, 85
- Duperré** "Vis-amiral—" (ikinci Mahmud devrinde Cezâyir'i 3 sene, 2 gün muhâsara eden Fransız donanmasının kumandanı) 116
- Duşan** (On-dördüncü asırda büyük bir imparatorluk kurmaya teşebbüs eden Sırp kralı) 410— Birinci cild cedveline bakınız.
- Dürrişehvar-Sultan** (Son halife Abdülmecid'in kızı) 470
- E**
- Ebe-Selim** — Bak.: Selim "Ebe—".
- Ebrû-keman Kalfa** (Sultan Aziz aleyhine Hüseyin Avni Paşa ile elbirliği eden Harem-i-Hümâyûn ikinci hazinedârı) 275
- Ebrû-nigâr Kalfa** (Sultan Aziz'e karşı Hüseyin Avni Paşa ile elbirliği eden Harem-i-Hümâyûn ikinci kâtibi) 275
- Ebubekir Hâzım Bey** — Bak.: Hâzım Bey "Ebubekir—".
- Ebubekir Paşa** — "Lokmacı Hacı—" (Napoleon istilâsı devrinde Mısır valisi). 75
- Ebubekir Sami Paşa** (Üçüncü Selim devri valilerinden ve Eğribozlu İbrahim Paşa'nın oğullarından) 83
- Ebu-îshak-zâde Şerif Mehmed Efendi** — Bak.: Şerif Mehmed Efendi "Ebu-îshak-zâde—".
- Ebu'l-Fâruk** — Bak.: Murad Bey "Mizanî Ebu'l-Fâruk Mehmet—".
- Ebu-zehab** — Bak.: Muhammed Ebu-Zehab.
- Edhem Bey** (Beşinci Murad'ın Baş-mâbeyncisi) 277
- Edhem Bey** "Binbaşı—" (Sultan Aziz'in hal'ine âlet olan zâbitlerden) 258
- Edhem Paşa** "Gazi İbrahim—" (ikinci Abdülhamid devrindeki Yunan harbinde Osmanlı Baş-kumandanı) 338, 349, 373
- Edhem Paşa** "İbrahim—" (ikinci Abdülhamid devri sadr-ı razıamlarından: Müze müdürleri Hamdi ve Halil Edhem Beylerin babasıdır) 262, 285, 291, 296, 299, 300, 308
- Edouard** "Yedinci—" Bak.: Edward/Edouard "Yedinci—".
- Edouard Thouvenel** — Bak.: Thouvenel "Edouard—".
- Edward/Edouard** "Yedinci—" (İngiltere krallarından) 219, 266, 355
- Edward Grey** — Bak.: Grey "Edward—".
- Eğimli-Said Paşa** — Bak.: Said Paşa "Eğimli Mehmet—".
- Eğribozlu-İbrahim Paşa** — Bak.: İbrahim Paşa Eğribozlu—.
- Ekaanîm-i Selâse** (İttihad-ve-Terakki'nin Tal'at-Enver-Cemal müselesi) 451
- Ekrem Bey** "Ali—" (Nâmık Kemal'in oğlu: Mâbeyn kâtipliğinde, Kudüs mutasarrıflığında, Beyrut ve Cezâyir-i-Bahr-i-Sefid vilâyetleri valiliklerinde ve bir aralık da Dârülfünun müderrisliğinde bulunmuştur) 329, 330
- Elfi-Mehmet Bey** — Bak.: Mehmet Bey "Elfi—".
- Elie** "Saint—" Bak.: İlyas.
- Elliot** "Henry—" (Sultan Aziz, Sultan Murad ve Sultan Hamid devirlerinde İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi) 270, 278, 295
- Elmalılı-Hamdi Hoca** — Bak.: Hamdi Efendi "Küçük—".
- Elphinston** (ikinci Katerina devrinde Türklere karşı Rus hizmetine giren İngiliz amirali) 47-50
- Emin Bey** (Sultan Hamid devrindeki Yıldız fevkalâde mahkemesi âzâsından: Alman mühtedilerinden olan bu zât adâleti ve doğruluğuyla mâruftur) 319
- Emin Bey** "Bursalı-Mehmet—" (Sultan Aziz'in Mâbeyn Baş-kâtiplerinden) 217, 238
- Emin Efendi** "Gözlüklü—" (Mahmud Şevket Paşa vak'asında müebbed kale-bendliğe mahkûm olanlardan) 405
- Emin Paşa** — Bak.: Mehmet Emin Paşa "Devâtdar—".
- Emine Nâciye-Sultan** — Bak.: Nâciye

Sayfa

Sayfa

- Sultan "Emine—".
- Emin Paşa — Bak.:** Mehmet Emin Paşa "Kıbrışlı—".
- Emin Paşa** "Yağlıkçı-zâde Tevkiî / Nişancı Hacı Mehmet—" (Üçüncü Mustafa devri vezir-i a'zamlarından) 43 - 45
- Emir Abdülkaadir — Bak.:** Abdülkaadir-ibni - Muhyiddin-il-Hüseynî "Emîr—".
- Enderunlu-Mustafa Efendi — Bak.:** Mustafa Efendi "Enderunlu—".
- Enişte/Dâmad-Hasan Paşa — Bak.:** Hasan Paşa "Enişte/Dâmad—".
- Enver Paşa** (İttihad-ve-Terakki komitesinin hürriyet kahramanlarından : Osmanlı imparatorluğunun inkırâziyle neticelenen birinci cihan harbinin meşhur Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili) 356, 364, 380, 388, 396 - 401, 405, 406, 408, 409, 411, 413 - 417, 420, 422, 424 - 428, 431, 434, 437 - 439, 442, 449, 451, 452, 461, 467
- Ereklé/Heraclius** (Birinci Abdülhamid devrinde Tiflis'in Osmanlı hâkimiyetindeki Gürcü beyi) 64
- Ertuğrul Efendi** "Şehzâde Mehmet—" (Son Osmanlı pâdişahı Altıncı Mehmet Vahidüddin'in yeğâne oğlu) 444
- Erzurumlu Mehmet-Çavuş — Bak.:** Mehmet-Çavuş "Erzurumlu—".
- Erzurumlu-Mustafa Efendi — Bak.:** Mustafa Efendi "Kolağası Erzurumlu—".
- Es'ad Efendi** "Sahaflar-şeyhi-zâde Vak'anüvis Mehmet—" (Sultan Mecid devrinde ilk. Maârif nâzırı) 137
- Es'ad Efendi** "Salih-zâde Ahmed—" (Üçüncü Selim ve İkinci Mahmud devirleri Şeyh-ül-İslâmlarından) 97
- Es'ad Efendi** "Uryânî-zâde Ahmed (İkinci Abdülhamid devri Şeyh-ül-İslâmlarından) 321, 325
- Es'ad Efendi** "Yesârî - Mehmet—" (En büyük Ta'lik üstadı: "Yesârî" lâkabı solaklıgındandır) 76
- Es'ad Paşa** "Sakızlı Ahmed—" (Sultan Aziz devri sadr-ı a'zamlarından) 243, 244, 247, 249, 251, 255
- Es'ad Safvet Paşa — Bak.:** Safvet Paşa "Mehmet Es'ad—".
- Es'ad Toptani** (İkinci meşrutîyyet devrinde Draç meb'usluğunda bulunan ve Balkan harbinde devlete ihânet eden hâin arnavut: Sultan Hamid'e hal'ini tebliğ me'mûr edilen meşhur hey'et-i ginde bu müseccel hâin de vardır) 378, 394
- Esmâ Hanım** (Şâir Şinâsi'nin anası) 237
- Esmâ-Sultan** (Üçüncü Ahmed'in kızı ve Üçüncü Mustafa devri vezir-i a'zamlarından Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın karısı) 42
- Esmâ-Sultan** (Birinci Abdülhamid'in kızı, Üçüncü Selim devri Deryâkapdanlarından Taya-zâde Dâmad Küçük-Hüseyn Paşa'nın karısı ve Dördüncü Mustafa ile İkinci Mahmud'un kızkardeşi) 96
- Esmâ-Sultan** (Sultan Aziz'in kızlarından) 280
- Espagnol** "Doktor—" (Sultan Aziz'in cesedini muâyene eden hekimlerden) 268
- Espéry** "Franchet d'—" (Birinci cihan harbinin mütâreke devrinde eski Roma'nın zafer alaylarını taklid ederek İstanbul'a giren ca-kacı Fransız kumandanı) 451, 456
- Essen** "Général—" (Üçüncü Mustafa devrindeki Türk-Rus harbinde düşman kumandanlarından) 52
- Eşek-Ahmed Efendi — Bak.:** Ahmed Efendi "Eşek—".
- Eşref Bey** (Mahmud Şevket Paşa vak'asında Sadâret ser'yaveri) 403
- Eşref Efendi** "Hacı Hâfız-Mehmet—" (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri sadr-ı a'zamlarından Midhat Paşa'nın babası) 239
- Eşref Paşa** "Bursalı Mustafa—" (İkinci Abdülhamid devri müşirlerinden ve Dîvan şâirlerinden: Nâmık Kemal'in "Nâmık" mahlasını bu şâir paşa takmıştır) 329
- Eşref-Şâh** (Safavîlerden sonra İran'a hâkim olan "Efganlılar" Türk

- Sayfa
- hânedânının ikinci hükümdârı) 15 - 17, 352
- Eugène "Prens—" (Üçüncü Ahmed devrinde Belgrad kalesini teslim mecbur eden imparatorluk başkumandanı Eugène de Savoie-Carignan: Zamanının en büyük askerlerinden sayılır) 11
- Eugénie "İmparatoriçe—" (Fransa imparatoru Üçüncü Napoléon'un karısı) 219, 231
- Eyyub Paşa "Ahmed—" (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri müşirlerinden) 302, 308
- Eyyub Sabri Efendi "Kolağası —" İttihad-ve-Terakki komitesinin ilk ihtilâl hareketleri esnâsında çete teşkil edip dağa çıkanlardan) 361, 364
- F**
- Fahri Bey (Sultan Aziz'in Feriyye fâciasıyla alâkadar ikinci mâbeyneisi) 268, 269, 271 - 273, 276 319, 320
- Fahrî Paşa (Birinci cihan harbinde Medîne muhâfızı) 433, 450
- Fahrüddin Bey "Rum-Bey-oğlu —" (İkinci meşrutiyet devri nâzırlarından) 395
- Fâizî Efendi "Süleyman - Ağa-zâde Mehmet—" Bak.: Mehmet Efendi "Yirmi-sekiz-Çelebi—".
- Falkenhayn "Von—" (Birinci cihan harbinde müşir rütbesiyle "Yıldırım ordular gurubu" kumandanlığına tâyin edilen Alman jenerali) 437, 445
- Fâruk Efendi "Şehzâde Ömer—" (Son halife Abdülmecid'in oğlu) 470
- Fâtih — Bak.: Mehmet "İkinci—".
- Fâtıma (Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin Kerîme-i muhteremeleri Hazret-i Fâtıma) 432
- Fatma-Hâatun (Tâc-üt-tevârih müellifi Şeyh-ül-İslâm Hoca-Sa'düddin Efendi'nin karısı) 38
- Fatma-Sultan (Üçüncü Ahmed'in kızı ve Veziri-a'zam Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa'nın karısı: Dokuz yaşındayken Silâhdar-Ali Paşa'ya nikâhlanmışsa da evlenmeden evvel Ali Paşa şehid olmuştur). 6, 11
- Fatma-Sultan (Sultan Mecid'in kızı ve Koca-Reşid-Paşa-zâde Dâmâd -Ali Galib Paşa'nın karısı) 189
- Faysal (Birinci cihan harbinde devlete ihânet eden Şerif-Hüseyn'in oğullarından: Harpten sonra ilk önce Şam ve ondan sonra da Irak krallığına tâyin edilmiştir) 433, 436, 445, 446
- Fâzıl Ahmed Paşa "Köprülü-zâde—" (Dördüncü Mehmet devri veziri-a'zamlarından: Köprülü-Mehmet Paşa'nın oğlu ve Köprülü-zâde Numan Paşa'nın babası) 3
- Fâzıl Paşa "Ferik Ahmed—" (93 serferine iştirâk eden fırka kumandanlarından) 300
- Fâzıl Paşa "Mısırlı-Mustafa—" (Kavalalı-Mehmed Ali Paşa'nın torunlarından ve Osmanlı vükelaşından: Bir aralık Paris'de Yeni Osmanlıların başına geçmiştir) 200, 207, 212 - 215, 271, 317
- Fazlı Paşa (Sultan Aziz devrindeki Bulgar isyânını tenkile me'mûr edilen fırka kumandanlarından) 252
- Fehmi Bey — "Hasan—" (İkinci meşrutiyetin bidâyetlerinde İttihatçıların köprü üstünde öldürdükleri muhâlif gazeteci: "Serbestî" gazetesi Baş-muharriri) 371
- Fehmi Efendi "Akşehirli-Hasan—" Bak.: Hasan Fehmi Efendi "Akşehirli—".
- Fehmi Efendi "Kasabın—" (Mahmud Şevket Paşa vak'asında Dîvân-ı harb'e verilip berâet edenlerden) 405
- Ferdinand "Birinci —" (Avusturya imparatorlarından) 138
- Ferdinand "Birinci—" (1908 de krallığı ilân eden Bulgaristan prensi) 366, 391
- Ferdinand de Lesseps — Bak.: Lesseps "Ferdinand de—".
- Ferdüddin Efendi (Şâir Zıyâ Paşa'nın babası) 317

Sayfa

Sayfa

- Ferid Bey** "Doktor Hasan—" (Türk-ocakları umumî-kâtibi) 387
- Ferid Efendi** (Beşinci Murad'la İkinci Abdülhamid'in Arapça muallimlerinden) 285
- Ferid Paşa** "Avlonyalı - Mehmet—" (İkinci Abdülhamid devri sadr-a-a'zamlarından) 345, 346, 356, 362, 381, 388
- Ferid Paşa** "Dâmad—" (Altıncı Mehmet Vahidüddin devri sadr-ı a'zamlarından ve Osmanlı tarihinin en meş'um şahsiyyetlerinden) 442, 443, 457, 458, 460 - 462, 464, 465, 467, 470
- Feridun-Han** (Üçüncü Ahmed devrinde Osmanlı hâkimiyyetine giren Merâğa valisi) 14
- Ferruh Bey** "Ali—" (İkinci Abdülhamid devrinde Türkiye'nin Bulgaristan fevkalâde-komiseri: Orta derecede bir şâirdir) 212
- Feth-Ali Han** (Kacar hânedânından İran şâhi: "Baba-Han" lâkabiyle de anılır) 107
- Feth-Ali Hân-ı Türkân** (Birinci Mahmud devrinde Nâdir-Şâh'ın İstanbul'a gönderdiği elçi) 32
- Feth-Giray** "İkinci—" (Birinci Mahmud devrinde Kırım hanlarından: Ruslara karşı kazandığı zaferle mâruftur) 25, 26
- Fethi Ahmed Paşa** "Rodosî-zâde Dâmad—" (İkinci Mahmud ve Sultan Mecid devirleri vüzerâsından ve Tophâne müşirlerinden: Türk müzeciliğinin müessisidir) 140, 237, 268, 276, 284, 290
- Fethi Bey** (İkinci Abdülhamid'in hal'i ve Selâniğ'e sevkî esnâsında muhafızlığına tâyin edilen itihatçı binbaşı: Sonraları Sofya sefirliğinde, Dâhiliyye nâzırlığında ve cumhuriyetten sonra da baş-vekillikte bulunmuş ve "Okyar" soy-adını almıştır) 379, 449, 453, 457
- Fethi Bey** "Süleyman—" (İzmir'in işgalinde "Zito Venizelos" diye bağırmayı reddettiği için Yunan sürûleri tarafından vahşetle par-

- çalanan şanlı şehidimiz: 17 ne kolordu Askerlik dâiresi Reisidir) 459
- Fettâh/Abdulfettâh Ağa** "Gürcü—" (Dördüncü Mustafa'nın Baş-çukadarı: Üçüncü Selim'in kaatillerindendir) 90, 91
- Fevzi Paşa** — "Firârî/Hâin Ahmed—" (İkinci Mahmud ve Sultan Mecid devirleri Deryâ-kapdanlarından: Osmanlı donanmasını Mısır'a götürüp âsi Mehmed Ali'ye teslim ettiği için bu fecî lâkaplarla mülevves bir şöhret kazanmıştır) 121, 122
- Feyzi Paşa** (İkinci Abdülhamid devri müşirlerinden) 353
- Feyzullâh Efendi** "Hezargradlı Şeyh—" Sultan Mecid devrindeki "Kuleli vak'ası" müretteplerinden) 189
- Filibeli Kara-Halîl Efendi** — Bak.: Halil Efendi "Filibeli Kara—".
- Firârî-Ahmed Fevzi Paşa** — Bak.: Fevzi Paşa "Firârî Hâin Ahmed—".
- Firârî-Hasan Paşa** — Bak.: Hasan Paşa "Kesici/Firârî Seyyid—".
- Fitne-i Kiyâme** — Bak.: İbrahim Ağa "Köse/Giritli/Fitne-i Kiyâme—".
- Fitzmaurice** (İngiltere'nin İstanbul sefâreti baş-tercümanlarından) 403
- Fotyadi Bey** (Sultan Aziz devrinde Türkiye'nin Atina sefirlerinden) 228
- Franchet d'Espérey** — Bak.: Espérey Franchet d'—".
- François** "Birinci—" (Fransa krallarından) 218
- François-Adolphe de Bourqueney** — Bak.: Bourqueney—"Baron François-Adolphe de—".
- François de Hatzfeldt-Wildenburg - Schoenstein** — Bk.: Hatzfeldt - Wildenburg - Schoenstein "Kont François de—".
- François - Ferdinand** "Arşidük—" (Sırp milliyetçileri tarafından öldürülmesi birinci cihan harbinin ilânına sebep olan Avusturya veliahdı) 410
- François - Joseph** "Birinci—" (Avusturya imparatoru ve Macaristan

Sayfa

Sayfa

G

- krallı: 1848 den 1916 ya kadar 68
sene saltanat sürmüştür) 138, 139,
221, 222, 231, 235, 246, 247, 349, 366,
441
- Frankenberg** "Von—" (Birinci cihan
harbinde Bahriye nâzırı Cemal
Paşa'nın kumanda ettiği Dör-
düncü ordunun Erkân-ı-harbiyye
reisliğinde bulunan Alman zâbiti) 426
- Frankolyan** "Yervant—" (Sultan Ha-
mid devrindeki "Bomba hâdise-
si" müretteplerinden) 349
- Fraser** (Üçüncü Selim devrinde Mı-
sır'ın işgâline me'mûr olduğu
halde muvaffak olamıyan İngiliz
jenerali) 85
- Frédéric** "İkinci / Büyük—" Meşhur
Prusya kralı) 41, 43, 53, 66
- Frédéric-Auguste** "Üçüncü—" (Le-
histan krallarından) 43
- Fuad Bey** "Ali—" (Beşinci Mehmet
Reşad ve Altıncı Mehmet Vahî-
düddin devirlerinde Mâbeyn baş-
kâtiplerinden) 370, 390, 397-400, 404
405, 416, 417, 434, 440, 442, 444,
449, 454, 457
- Fuad Bey** "Miralay —" (Mahmud
Şevket Paşa vak'asında i'dâm e-
dilenlerden) 402, 404
- Fuad Efendi** "Şehzâde Osman—" (Beşinci Murad'ın torunlarından
ve Salâhüddin Efendi'nin oğulla-
rından) 265, 284, 348, 450
- Fuad Paşa** "Deli/Çerkez—" (İkinci
Abdülhamid devri müşirlerin-
den: Askerî iktidârıyla ve bilhas-
sa 93 seferindeki yararlıklarıyla
mâruftur; "Elena kahramanı" di-
ye anılır) 305, 306, 325, 338, 462, 463
- Fuad Paşa** "Keçeci-zâde Mehmet—" (Sultan Aziz devri sadr-ı-a'zam-
larından Büyük-Fuad Paşa) 142, 151,
153, 185, 186, 191-194, 196-200, 203,
204, 208, 211 - 214, 217, 219, 223,
226, 229, 230, 238, 239, 241, 242,
244, 245, 263, 264
- Fusinato** "Guida—" (Trablusgarp
harbine nihayet veren Ouchy
muâhedesinin akdinde İtalyan
murahhaslarından) 395
- Gabriel Hanotaux**— Bak.: Hanataux
"Gabriel—".
- Gabriel Krestowitch** — Bak.: Gavril
Paşa.
- Galib - Dede / Şeyh - Galib** (Büyük
divan şâirlerinden: Asıl ismi
"Es'ad"dır) 76
- Galib Efendi** "Âmedî—" (Üçüncü
Selim devrinde Türkiye'nin Paris
sefiri: Sefâretnâmesiyle mâruf-
tur) 80
- Galib-ibni-Müsâid** "Şerif—" (Ü-
çüncü Selim devrindeki Vehhâbî
istilâsı esnâsında Mekke şerifi) 81
- Galib Kemalî Bey** (Meşrutîyyet ve
Cumhuriyyet devirleri elçilerin-
den: Soy'adı "Söylemez oğlu"dur) 388
- Galib Paşa** "Dâmâd-Ali—" (Koca-
Reşid Paşa'nın oğlu ve Sultan
Mecid'in kızlarından Fatma-Sul-
tan'ın kocası) 189
- Galib Paşa** "Mehmed Said—" (İkin-
ci Mahmud devri vezir-i-a'zamla-
rından ve Alemdar'ın Rusçuk yâ-
rânından) 89, 108, 109
- Galitzin/Galitsyne** "Prens Alexandre
Mikhaïlowitsch—" (Üçüncü Mus-
tafa devrindeki 1182 seferinde
Rus kumandanlarından) 44 - 47
- Gamsız-Hasan Bey** — Bak.: Hasan
Bey "Gamsız—".
- Ganetzky/Ganetsky** "Général—" (93
seferine iştirâk eden Rus kuman-
danlarından) 307
- Garachanine/Garaşanin** (Sultan Aziz
devrindeki Belgrad vak'ası esnâ-
sında Sırp baş-vekili) 199
- Gardet** (Beşinci Murad'la İkinci Ab-
dülhamid'in Fransızca hocala-
rından) 265, 285
- Gavrilo Princip** — Bak.: Princip
"Gavrilo—".
- Gavril Paşa** (Rumeli-i-Şarkî valile-
rinden Gabriel Krestowitch) 328
- Gazi-Ahmed Muhtar Paşa** — Bak.:
Muhtar Paşa "Gazi-Ahmed—".
- Gazi-Edhem Paşa** — Bak.: Edhem
Paşa "Gazi-İbrahim—".
- Gazi-Hasan Paşa** — Bak.: Hasan Pa-

Sayfa

Sayfa

şa "Cezâyirli Pala-bıyık Gazi—".
Gazi-İsmail Bey — Bak.: İsmail Bey
 "Gazi—".
Gazi-Osman Nuri Paşa (Plevne men-
 kabesinin Türk tarihine şeref ve-
 ren büyük ve muhteşem kahra-
 manı) 167, 302 - 307, 313, 315, 321,
 338, 339, 342; 391, 392
Gazi-Osman Paşa — Bak.: Osman
 Paşa "Müderriş Gazi—".
Gedik-Ali Paşa — Bak.: Ali Paşa
 "Gedik—".
Genc-Ali Paşa — Bak.: Ali Paşa
 "Geng—".
Geng-Osman — Bak.: Osman "İkinci
 /Geng—".
**George - Guillaume-Frédéric de Cla-
 rendon** — Bak.: Clarendon "Kont
 George-Guillaume-Frédéric de—".
George Petrowitch — Bak.: Petro-
 witch "George—".
Gerdan-kıran Ömer Efendi — Bak.:
 Ömer Efendi "Gerdan-kıran—".
Germanos (ikinci Mahmud devrinde
 Patras kalesini muhâsara etmek
 suretiyle Yunan ihtilâl bayrağını
 açmış olan baş-piskopos) 105, 106
Gesof Efendi — Bak.: Guéchoff
 "Gospodin—".
Ghika (Birinci Mahmud devrinde
 Boğdan voyvodalarından) 28
Giers "De—" (Birinci cihan harbin-
 den evvel Rusya'nın İstanbul bü-
 yük-elçisi) 418
Giritli-İbrahim-Ağa — Bak.: İbrahim
 Ağa "Köse/Giritli/Fitne-i-Kıyâ-
 me—".
Giritli-Mustafa Nâili Paşa — Bak.:
 Nâili Paşa "Giritli-Mustafa—".
Giuseppe Volpi — Bak.: Volpi "Giu-
 seppe—".
Gladstone "William—" (Türk düş-
 manlığıyla mâruf İngiliz baş-
 vekillerinden) 286
Golç Paşa — Bak.: Goltz "Graf von
 der—".
Goltz "Graf von der—" (İkinci Ab-
 dülhamid devrinde Türk ordusu-
 nun ıslâhına me'mûr olarak Os-
 manlı hizmetine giren ve birinci
 cihan harbinde bir aralık Irak

cephesi kumandanlığını der-uhde
 edip orada ölen Alman mareşali:
 Bizde "Golç Paşa" diye anılır) 338,
 430
Goluchowski "Kont—" (Avusturya
 Hâriciyye nâzırlarından) 347
**Gortschakoff / Gorçakoff "Général
 Michel—"** (Kırım harbinde Rus
 baş-kumandanlarından: Meşhur
 başvekil Alexandre Gortscha-
 koff'un amcazâdesidir) 144, 146, 150,
 155 - 157, 159, 162, 167 - 169
**Gortschakoff / Gorçakoff "Prens A-
 lexandre—"** (Rus baş-vekillerin-
 den) 246, 255, 256
Gouraud "Général—" (Birinci cihan
 harbinde Général D'Amade'dan
 sonra Çanakkale cephesindeki
 Fransız kuvvetlerinin kumanda-
 nı: Bu meşhur jeneral bir kolu-
 nu işte o cepheye kaybetmiştir) 423
Gourko/Gurko "Général—" (93 sefe-
 rine iştirâk eden Rus kumandan-
 larından) 303, 304, 306, 308
Gökalp — Bak.: Zıyâ Gökalp.
Gözlüklü-Emin Efendi — Bak.: Emin
 Efendi "Gözlüklü—".
Gregg/Greig (ikinci Katerina dev-
 rinde Türklere karşı Rus hiz-
 metine giren İngiliz Bahriye zâ-
 bitlerinden) 47
Grey "Sir Edward—" (İngiltere Hâ-
 riciiyye nâzırlarından) 391, 417
Grigorios (ikinci Mahmud devrinde
 Yunan istiklâl hareketine iltiha-
 kından dolayı i'dâm edilen İstan-
 bul Rum patriki) 105, 106
Grivaz (Kırım harbi esnâsında Rus-
 ya ile Yunanistan'ın tahrikiyle
 Epir ve Tesalya'da çıkan Rum
 ısyânının elebaşlarından bir Yu-
 nan zâbiti) 151, 153
Guatelli Paşa (Muzika-i-Hümâyûn
 kumandanı: Şehzâdelere musiki
 muallimliği de etmiştir; İtalyan-
 dır) 265, 285
Guéchoff "Gospodin—" (Bulgaristan
 baş-vekillerinden: Sultan Hamid
 devrinde Türk hâkimiyetinde
 bulunan Bulgaristan prensliğinin
 İstanbul Kapu-kâhyahânında bu-

Sayfa

Sayfa

- hunduğu zaman "Geşof Efendi" ismiyle anılmıştır) 366
- Guépratte "Amiral—" (Birinci cihan harbinde Çanakkale boğazına ilk taarruzu yapan Fransız filosofunun kumandanı) 423
- Guida Fusinato— Bak.: Fusinato "Guida—".
- Guillaume "Birinci—" Bak.: Wilhelm "Birinci—".
- Guillame "Prens—" Bak.: Yorgi "Birinci—".
- Guillaume Renaud de Neipperg — Bak.: Neipperg.
- Gustave "Üçüncü—" (İsveç krallarından) 66
- Gülcemal Kadın-Efendi (Sultan Mericid'in karısı ve Beşinci Mehmet Reşad'ın anası) 132, 380
- Güleç-Ali Paşa — Bak.: Ali Paşa "Abdi-Paşa-zâde Güleç—".
- Gülistû Kadın-Efendi (Sultan Mecid'in karısı ve son Osmanlı pâdişahı Altıncı Mehmet Vahîdüddin'in anası) 195, 441
- Gülnihal-Kadın (İkinci Abdülhamid'in annesine yanlış olarak izâfe edilen isimlerden: "Tîr-i-müzgân Kadın-Efendi" maddesine bakınız). 285
- Gümülcüneli-İsmail Bey — Bak.: İsmail Bey "Gümülcüneli—".
- Gürcü-Fettâh Ağa — Bak.: Fettâh Ağa "Gürcü—".
- Gürcü-İsmail Paşa — Bak.: İsmail Paşa "Gürcü—".
- Gürcü-Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Paşa "Gürcü—".
- Gürcü-Şerif Efendi — Bak.: Şerif Efendi "Gürcü—".
- Güveği-Sinan Paşa — Bak.: Sinan Paşa "Güveği—".

H

- Hacı-Abdi Paşa — Bak.: Abdi Paşa "Çarhacı/Hacı/Seyyid—".
- Hacı-Âdil Bey — Bak.: Âdil Bey "Hacı—".
- Hacı-Âdil Paşa — Bak.: Âdil Paşa "Hacı—".

- Hacı-Ahmed-oğlu Seyyid İbrahim Ağa — Bak.: İbrahim Ağa "Hacı-Ahmed-oğlu Seyyid—".
- Hacı-Ahmed Paşa — Bak.: Ahmed Paşa "Nişancı Hacı—".
- Hacı-Ali — Bak.: Ali "Bağdadlı Hacı—".
- Hacı-Ali — Bak.: Ali "Hacı—".
- Hacı-Ali Ağa — Bak.: Ali Ağa "Uzun Hacı—".
- Hacı-Ali Paşa — Bak.: Ali Paşa "Hacı—".
- Hacı-Arif Bey — Bak.: Arif Bey "Hacı—".
- Hacı-Bektâş-ı Veli — Bak.: Bektâş "Hacı—".
- Hacı-Beşir Ağa — Bak.: Beşir Ağa "Hacı—".
- Hacı-Davud Bey — Bak.: Davud Bey "Hacı—".
- Hacı-Ebubekir Paşa — Bak.: Ebubekir Paşa "Lokmacı Hacı—".
- Hacı Hâfız-Ahmed Efendi — Bak.: Ahmed Efendi "Hacı Hâfız—".
- Hacı Hâfız-Mehmet Esref Efendi — Bak.: Esref Efendi "Hacı Hâfız-Mehmet—".
- Hacı-Halil Ağa — Bak.: Halil Ağa "Davutpaşalı Hacı—".
- Hacı-Halil Efendi — Bak.: Halil Efendi "Katırcı-oğlu Hacı—".
- Hacı Halil Paşa — Bak.: Halil Paşa "Hacı—".
- Hacı-Hasan Ağa — Bak.: Hasan Ağa "Hacı—".
- Hacı-Hüseyin Ağa — Bak.: Hüseyin Ağa "Hacı—".
- Hacı-İbrahim Paşa — Bak.: İbrahim Paşa "Katar-ağası Hacı—".
- Hacı-İvaz Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Paşa "Hacı-İvaz—".
- Hacı-Lazaro — Bak.: Lazari/Lazaro "Perikli/Hacı—".
- Hacı-Mehmet — Bak.: Mehmet "Bo-yabadlı Hacı—".
- Hacı-Mehmet Akif Paşa — Bak.: Akif Paşa "Hacı-Mehmet—".
- Hacı-Mehmet Emin Paşa — Bak.: Emin Paşa "Yağlıkçı-zâde Tevkiî/Nişancı Hacı-Mehmet—".
- Hacı-Mehmet Paşa — Bak.: Meh-

Sayfa

Sayfa

- met Paşa "Canım-Hoca/Hacı—".
- Hacı-Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Paşa "Tiryâki Hacı—".
- Hacı-Mihal — Bak.: Mihal "Hacı—".
- Hacı Mîr-Üveys — Bak.: Üveys "Hacı Mîr—".
- Hacı-Mîr-zâde Hacı-Mustafa Ağa — Bak.: Mustafa Ağa "Hacı-Mîr-zâde Hacı—".
- Hacı-Mustafa Ağa — Bak.: Mustafa Ağa "Hacı—".
- Hacı-Mustafa-Kapdan — Bak.: Mustafa-Kapdan "Hacı—".
- Hacı-Mustafa Paşa — Bak.: Mustafa Paşa "Hacı—".
- Hacı-Nuri Efendi — Bak.: Nuri Efendi "Hacı—".
- Hacı-Ömer Ağa — Bak.: Ömer Ağa "Kara-Osman-oğlu Hacı—".
- Hacı-Râşid Bey — Bak.: Râşid Bey/Paşa "Hacı—".
- Hacı-Râşid Paşa — Bak.: Râşid Paşa "Hacı—".
- Hacı-Sâib Efendi — Bak.: Sâib Efendi "Hacı—".
- Hacı-Sâlih Paşa — Bak.: Sâlih Paşa "Hacı—".
- Hacı Yeğen-Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Paşa "Hacı Yeğen—".
- Hacı-Yusuf Ağa — Bak.: Yusuf Ağa "Hacı—".
- Hadice "Hazret-i—" (Velinimetimiz Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin ilk refika-i mukaddeseleri ve Ümmehât-ı mü'minin birincisi olan Hadîcet-ül-Kübrâ Hazretleri) 137
- Hadice-Sultan (Dördüncü Mehmed'in kızı ve Üçüncü Ahmed devri vezir-i a'zamlarından Enişte / Dâmad Hasan Paşa'nın karısı) 7
- Hâdi Paşa "Birinci-ferik—" (ikinci meşrutiyet devri nâzırlarından: Sèvres muâhedesini imzâ edenlerdendir) 375, 379, 465
- Hafid Efendi "Mehmed—" (Üçüncü Selim devri Anadolu - kazaskerlerinden) 87
- Hâfız Abd-ül-Ezel Paşa — Bak.: Abd-ül-Ezel Paşa "Hâfız—".
- Hâfız-Ahmed Efendi — Bak.: Ahmed Efendi "Hacı Hâfız—".
- Hâfız-Ahmed Efendi — Bak.: Ahmed Efendi "Hâfız—".
- Hâfız-Ahmed Lûtfi Efendi — Bak.: Lûtfi Efendi "Hâfız Ahmed—".
- Hâfız-Ahmed Paşa "Köprülü-zâde—" Bak.: Ahmed Paşa "Köprülü-zâde Hâfız—".
- Hâfız-Derviş Vahdeti — Bak.: Derviş Vahdeti "Kıbrıslı Hâfız—".
- Hâfız-Hakkı Paşa — Bak.: Hakkı Paşa "Hâfız—".
- Hâfız-Hasan Hayrullâh Efendi — Bak.: Hayrullâh Efendi "Hâfız-Hasan—".
- Hâfız-isâ Ağa — Bak.: İsa Ağa "Hâfız—".
- Hâfız-İsmail Paşa — Bak.: İsmail Paşa "Bostancı-başı Hâfız—".
- Hâfız-Kâmil Efendi — Bak.: Kâmil Efendi "Hâfız—".
- Hâfız-Mehmet Bey — Bak.: Mehmet Bey "Hâfız—".
- Hâfız-Mehmet Eşref Efendi — Bak.: Eşref Efendi "Hacı Hâfız-Mehmet—".
- Hâfız-Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Paşa "Hâfız—".
- Hâfız Paşa — Bak.: Mehmet Paşa "Hâfız—".
- Hâfız Paşa (Üçüncü Selim devrinde Niş valisi) 83
- Hâin-Ahmed Fevzi Paşa — Bak.: Fevzi Paşa "Fîrârî/Hâin Ahmed—" 83
- Hakkı "Şoför İsmail" — (Mahmud Şevket Paşa'nın vurulduğu otomobilin şoförü) 403
- Hakkı Bey "İsmail—" (Sultan Hamid Selâniğ'e sevk edildiği zaman istikbalinde bulunan Belediye reisi) 379
- Hakkı Bey "İsmail—" (ikinci meşrutiyetteki Arnavutluk ısyânında yaralanan İpek mutasarrıfı) 382
- Hakkı Efendi "Çerkez—" (Mahmud Şevket Paşa vak'asında idâm edilenlerden) 404
- Hakkı Paşa (ikinci Abdülhamid devrindeki Yunan harbine iştirâk eden fırka kumandanlarından) 340

- Hakkı Paşa** "Hâfız—" (Birinci eihan harbinde Kafkas cephesindeki Üçüncü ordu kumandanlarından) 428
- Hakkı Paşa** "İbrahim—" (Beşinci Mehmed Reşad devri sadr-ı a'zamlarından) 381, 383 - 388, 396, 404
- Hakkı Paşa** "Topal-İsmail—" (Birinci eihan harbinde İttihad-ve-Terakki idâresinin meşhur Harbiye Levâzım reisi) 451, 452
- Halebli-Mehmet Paşa** — Bak.: Mehmet Paşa "Halebli—".
- Halebli-Süleyman Bey** — Bak.: Süleyman Bey "Halebli—".
- Hâlet Mehmet Said Efendi** "Tatar—" (İkinci Mahmud devrinde fevka-lâde nüfûziyle meşhur Tevkiî/ Nisancı) 102 - 104, 106 - 108
- Hâlet Paşa** "Mehmet—" (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri vükelâsından) 281
- Hâlid-Efendi-zâde Cemâlüddin Efendi** — Bak.: Cemâlüddin Efendi "Yusuf-zâde/Hâlid-Efendi-zâde Mehmet—".
- Hâlid Hurşid Bey** — Bak.: Hurşid Bey "Hâlid—".
- Halil** "Patrona—" (Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Paşa'nın teceddüd hamlelerine karşı yapılan irticâ hareketinin başına geçen Arnavut hamam dellâğı) 18, 20, 21, 35
- Halil Ağa** "Haseki—" (Üçüncü Selim'in hal'iyle neticelenen Kabakçı vak'asının ilk şehidi olan Macar tabyası zâbiti) 86
- Halil Ağa** "Hüseyn-Ağa-zâde—" (Âsi Mısır valisi Mehmed Ali gençliğinde Kavala'dan Mısır'a giderken mensub olduğu Arnavut askerinin sergerdesi) 81
- Halil Ağa** "Kosancalı —" (Üçüncü Selim devrinde Belgrad'daki Arnavut seğbanlarının reisi) 83
- Halil Ağa** "Yüzbaşı—" (Sultan Aziz'in hal'inde rol oynayan zâbitlerden) 258
- Halil Bey** (İttihad-ve-Terakki nâzırlarından: Meclis-i-Meb'ûsân reisi) 258
- Halil Bey** (İttihad-ve-Terakki nâzırlarından: Meclis-i-Meb'ûsân reisi) 258
- Halil Efendi** "Filibeli Kara—" (Sultan Aziz'in hal'ine âit fetvâyı kaleme aldıkları rivayet edilen ulemâdan: Fetvâ-emîni) 258, 260, 280
- Halil Efendi** "Katırcı-oğlu Hacı—" (Beşinci Mehmet Reşad devri sadr-ı a'zamlarından Gazi-Ahmed Muhtar Paşa'nın babası) 455
- Halil Hamid Paşa** (Birinci Abdülhamid devri vezir-i a'zamlarından) 62, 64
- Halil Paşa** (Sultan Aziz'in ser-yâverlerinden) 254
- Halil Paşa** (İkinci Abdülhamid devri sadr-ı a'zamlarından Avlonyalı Ferid Paşa'nın dâmâdı) 346
- Halil Paşa** "Hacı—" (Üçüncü Ahmed devri vezir-i a'zamlarından: Tedbirsizliğiyle Belgrad'ın sukutuna sebep olmuştur) 10, 11
- Halil Paşa** "İvaz-zâde—" (Üçüncü Mustafa devri vezir-i a'zamlarından) 47, 50, 51
- Halil Paşa** "İzmitli—" (İkinci Mahmud devrinde Rusguk kalesinin alınından vurularak şehid olan kahraman müdâfii) 100
- Halil Rif'at Paşa** (İkinci Abdülhamid devri sadr-ı a'zamlarından) 335, 344
- Halil Rif'at Paşa** "Dâmâd Mehmet—" (İkinci Mahmud ve Sultan Meceid devirleri Deryâ-kapdanlarından) 134, 358
- Halil Şerif Paşa** (Sultan Aziz, Sultan Murad ve Sultan Hamid devirleri vüzerâsından: Hâriciyye ve Adliye nâzırlıkları vardır) 280
- Halîmi Efendi** (Sultan Aziz'in Mâbeyn baş-kâtiplerinden) 217
- Halim Paşa** (Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu ve ikinci meşrutıyyet devri sadr-ı a'zamlarından Said Halim Paşa'nın babası) 207, 271, 406
- Hâlisâ Efendi** — Bak.: Osman Hâlisâ Efendi.
- Hâlis Efendi** (İkinci Abdülhamid devrinde Ders-vekillerinden) 376

	Sayfa		
Hâlis Turgud Bey (Türk-ocaklarının müessisi)	387	ışgali devrinde İngiliz kuvvetleri kumandanı)	468
Hamazasp Efendi (İlk Meclis-i-Meb'ûsanda Erzurum'un ermeni mebuslarından)	310	Hâs-ağası Mustafa Ağa — Bak.: Mustafa Ağa "Hâs-ağası—"	
Hamdi Çavuş "Arnavut—" (31 Mart askerî isyanının ele-başlılarından)	372	Hasan (Peygamberimiz Efendimizin Hazretlerinin Kerîme-i muhteremeleri Hazret-i Fâtıma ile Hazret-i Ali'nin oğlu Hazret-i Hasan)	432
Hamdi Efendi "Küçük —" (Sultan Hamid'in hal'ine âit fetvânın ilk müsveddesini yazan mebus: İkinci meşrutîyet devrinin sarıklı mebuslarından: "Elmalılı - Hamdi-Hoca" ismiyle de anılır)	376	Hasan Ağa "Hacı—" (Alemdar-Mustafa Paşa'nın babası: Rusçuk yenîçerilerindendir)	89
Hamdi Paşa "Ahmed—" (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri müşirlerinden)	247	Hasan Ağa "Kolağası—" (Sultan Meceid devrindeki "Kuleli vak'ası" muhbirlerinden)	189
Hamdi Paşa "Ahmed—" (İkinci Abdülhamid devri sadr-ı a'zamlarından)	308, 309	Hasan Bey "Çerkez—" (Beşinci Murad devrinde Sultan Aziz'in intikamını almak için Midhat Paşa konağını tek başına basıp serasker Hüseyin Avni ve Hâriciyye nâzırı Râşid Paşalarla diğer bazı kimseleri öldürmüş olduğu için i'dâm edilen yiğit zâbit)	280 - 282
Hamdullah Paşa — Bak.: Abdullah/Hamdullah Paşa "Bostancı-başı Deli—"		Hasan Bey "Gamsız—" (Sultan Aziz devrinde Girit âsilerine kaçakçılık eden "Arkadi" isimindeki Yunan vapurunu zabtetmiş olmakla mâruf "İzzüddin" gemisinin kahraman suvârisi)	210
Hamdullah Subhî Bey (Türk-ocakları reisi)	387	Hasan Efendi "Komik—" (Komik-i şehir" denilen aktör)	349
Hâmid — Bak.: Abdülhak Hâmid.		Hasan Fehmi Bey — Bak.: Fehmi Bey "Hasan—".	
Hâmid-zâde Abdullâh Efendi— Bk.: Abdullâh Efendi "Hâmid-zâde—"		Hasan Fehmî Efendi "Akşehirli—" (Sultan Aziz devri Şeyh-ül-İslâmlarından: Pâdişahın hocasıdır)	204, 217, 254, 255
Hamilton "Général İan—" (Birinci cihan harbinde Çanakkale cephesine çıkarılan İngiliz kuvvetlerinin kumandanı)	423	Hasan Ferid Bey — Bak.: Ferid Bey "Doktor Hasan—"	
Hamilton Seymour — Bak.: Seymour "Sir Hamilton—".		Hasan Hayrullâh Efendi — Bak.: Hayruttâh Efendi "Hâfız-Hasan—".	
Hammâmî-zâde İsmail Dede-Efendi — Bak.: İsmail-Dede Efendi "Hammâmî-zâde—"		Hasan İzzet Paşa (Enver'in Sarıkamış taarruzuna çok haklı olarak muhâlefet etmiş olmakla mâruf Üçüncü ordu kumandanı)	422, 428
Hammûd Ebu-Neked "Seyh—" (Sultan Meceid devrindeki Lübnan buhrânında mes'ul gösterilenlerden)	134, 135	Hasan Paşa (Üçüncü Ahmed devrinde Bağdad valisi ve İran cephesi seraskeri)	13-15
Hamparsom Boyacıyan — Bak.: Boyacıyan "Hamparsom—"		Hasan Paşa (Birinci Abdülhamid devrinde Musul valisi ve İran cephesi seraskeri)	60
Hamze Hâmid Paşa "Tevkiî —" (Üçüncü Mustafa devri vezir-i a'zamlarından)	41		
Hamze Mâhir Paşa "Silâhdar—" (Üçüncü Mustafa devri vezir-i a'zamlarından)	42, 43		
Hanotaux "Gabriel—" (Fransa Hâriciyye nâzırlarından)	334		
Harington "Général—" (İstanbul'un			

	Sayfa		Sayfa
Hasan Paşa (Üçüncü Selim devri Mora valilerinden)	75	Hasan Tahsin Paşa — Bak.: Tahsin Paşa “Ferik Hasan—”	
Hasan Paşa “Ahıskalı—” (Üçüncü Mustafa devrinde Selânik mutasarrıfı)	45, 48	Hasan Tosun Bey — Bak.: Tosun “Hasan—”.	
Hasan Paşa “Cezâyirli Pala-bıyık Gazi—” (Üçüncü Mustafa ve Birinci Abdülhamid devirleri Deryâ-kapdanlarından, Üçüncü Selim devri vezir-i a’zamlarından ve en büyük Osmanlı denizcilerinden)	48, 49, 51, 67, 69, 70	Haseki -Halil Ağa— Bak.: Halil Ağa “Haseki—”.	
Hasan Paşa “Çeteci Yeğen—” (Üçüncü Mustafa devrindeki 1182 seferinde Hotin muhâfızı)	45	Haseki-Mehmet Selim Paşa — Bak.: Selim Paşa “Haseki Mehmet—”.	
Hasan Paşa “Enişte/Dâmâd—” (Üçüncü Ahmed devri vezir-i a’zamlarından, Dördüncü Mehmed’in dâmâdı, Hadice-Sultan’ın kocası ve ikinci Mustafa ile Üçüncü Ahmed’in enişmeleri: “Moralı-Hasan Paşa” ismiyle de anılır) 1, 2, 7		Hassun Paşa (Trablusgarp harbinde şehrin bir an evvel İtalyanlara teslimi için uğraşan yerli hâin)	385
Hasan Paşa “Kesici/Firârî Seyyid—” (Birinci Mahmud devri vezir-i a’zamlarından Boynu-eğri Seyyid-Abdullah Paşa’nın babası)	33	Hatib-zâde Yahyâ Paşa — Bk.: Yahyâ Paşa “Hâtib-zâde—”.	
Hasan Paşa “Meyyit/Cenâze—” (Üçüncü Selim devri vezir-i a’zamlarından: “Kethudâ” lâkabiyle de anılır)	66, 68, 69	Hatisof/Hatisyan (Birinci cihan harbinin sonlarında toplanan Trabzon sulh konferansında Cemubî-Kafkas devletinin ermeni murahhaslarından)	447 457
Hasan Paşa “Müşir—” (İkinci Abdülhamid devrinde Beşiktaş muhâfızı)	313	Hatzfeldt - Wildenburg - Schoenstein “Kont François de—” (1856 Paris sulh konferansında Prusya kralığının ikinci murahhası ve Paris orta-elçisi)	177
Hasan Paşa “Seyyid —” (Birinci Mahmud devri vezir-i a’zamlarından)	30, 32	Hautpoul “Général Beaufort d’—” (Sultan Mecid devrindeki Suriye buhrânında sevkedilen Fransız kuvvetlerinin kumandanı)	194
Hasan Paşa “Tatar—” (Sultan Mecid devrindeki “Kuleli vak’ası” mürettiplerini hükûmete haber veren ferik)	189	Haydar Bey (Hilâfetin ilgası esnâsında İstanbul valisi)	470
Hasan Paşa “Tokmak—” (Üçüncü Osman ve Üçüncü Mustafa devirleri vüzerâsından ve valilerinden)	43	Haydar Efendi (Sultan Aziz devri şehir-eminlerinden)	238
Hasan Rızâ Paşa — Bak.: Rızâ Paşa “Hasan—”.		Haydar Efendi “Ali—” (İkinci meşrutiyet devri Fetvâ-eminlerinden)	420
Hasan Şerif Paşa — Bak.: Şerif Hasan Paşa “Çelebi-zâde / Rusçuklu —”.		Hayri Efendi “Ürgübî - Mustafa—” (Beşinci Mehmed Reşad devri Şeyh-ül-İslâmlarından)	405, 420, 453
		Hayrullâh Efendi (Abdülhak Hâmîd’in babası, “Târih-i Hayrullâh müellifi ve “Encümen-i dâniş” in ikinci reisi)	140
		Hayrullâh Efendi “Hâfız-Hasan—” (Sultan Aziz, Sultan Murad ve Sultan Hamid devirleri Şeyh-ül-İslâmlarından: “Şerrullâh” ve “Müfsid imam” diye bahsedilir)	235, 254, 255, 257 - 260, 268, 284
		Hayrüddin Hızır Paşa — Bak.: Barbaros.	
		Hayrüddin Paşa “Tunuslu—” (İkinci	

Sayfa

Sayfa

Abdülhamid devri sadr-ı-a'zamlarından)	316, 405
Hâzım Bey "Ebubekir—" (İkinci meşrutıyyet devri Dâhiliyye nâzırlarından)	439
Hazinedar-Ali Paşa Bak.: Ali Paşa "Hazinedar—".	
Hazinedar-Şâhin Ali Paşa — Bak.: Şâhin Ali Paşa "Hazinedâr—".	
Hekim-İsmail Paşa — Bak.: İsmail Paşa "Hekim—".	
Hekim-oğlu Ali Paşa — Bak.: Ali Paşa "Hekim-oğlu / Hekim-zâde —".	
Henri Müller von Reghoj — Bak.: Reghoj "Henri Müller von—".	
Henri - Richard - Charles Cowley — Bak.: Cowley "Baron Henri-Richard-Charles—".	
Henry Elliot— Bak.: Elliot "Henry —".	
Henry Layard — Bak.: Layard "Henry—".	
Heraclius — Bak.: Ereklé.	
Hezargradlı Şeyh-Feyzullâh Efendi— Bak.: Feyzullâh Efendi "Hezargradlı Şeyh—".	
Hikmet Efendi "Çerkez—" (Mahmud Şevket Paşa vak'asında gıyâben idâma mahkûm olanlardan)	405
Hilliers "Kont Baraguey d—" (Kırım harbi esnâsında Fransa'nın İstanbul Büyük-elçisi)	152
Hilmi Efendi "Şehzâde Ömer—" (Beşinci Mehmet Reşad'ın oğullarından)	383
Hilmi Efendi "Yüzbaşı—" (Cemal Paşa'nın İstanbul muhafızlığındaki yâveri, Mahmud Şevket Paşa'nın kaatilleri yakalanırken vurulup öldürülmüştür)	404
Hilmi Paşa (Midhat Paşa'nın tevkîfine me'mûr edilen İzmir fırka kumandanı)	319
Himli Paşa "Hüseyn—" (İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirleri sadr-ı-a'zamlarından)	345, 347, 359, 369, 370, 372, 373, 381, 388, 406
Hilmi Paşa "Keçi-boynuzu Ağa-İbrahim—" (Üçüncü Selim ve Dör-	

düncü Mustafa devirleri vezir-i-a'zamlarından)	83 - 85, 88
Hindenburg "Maresal" von—" (Birinci cihan harbinde Alman orduları başkumandanı ve Hitler'den evvel Almanya Reisi cumhuri)	449
Hindi-Molla — Bak.: Es'ad Efendi Vezzaî-zâde Mehmet—"	37
Hitov/Hitof "Panayot—" Sultan Aziz devrindeki Bulgar millî hareketinin ele-başlıklarından)	232
Hıfzı Bey "Ahmed—" (Sultan Aziz'in hal'inde rol oynayanlardan Mekteb-i Harbiyye dâhiliyye miralay)	258
Hıfzı Paşa (İttihad-ve-Terakki'nin ilk ihtilâl hareketleri esnâsındaki Manastır valisi)	361
Hobart Paşa (Sultan Aziz devrinde Osmanlı hizmetinde bulunan İngiliz amirali)	230
Hoca-İbrahim Paşa — Bak.: İbrahim Paşa "Hoca/Orsa-poğa/ Pehlivan-zâde—".	
Hoca-Kadri Efendi — Bak.: Kadri Efendi "Hoca—".	
Hoca-Mecid Efendi — Bak.: Mecid Efendi "Amasyalı Hoca—".	
Hoff (Birinci cihan harbinden evvel Şarkî-Anadolu vilâyetlerinin ıslâhına me'mûr edilen iki müfettiş-i umumîden biri: Norveçli binbaşı)	409 — Bak: Westenenk.
Hohenberg "Düses von" (Sırp milliyetçileri tarafından öldürülmesi birinci cihan harbinin zuhuruna sebep olan Avusturya veliahdı François - Ferdinand'ın karısı: Kocasıyla beraber öldürülmüştür)	254, 258, 262, 266
Hristoforidi Efendi (Sultan Hamid devrindeki Yıldız fevkalâde mahkemesinin ikinci reisliğinde bulunan İstinaf mahkemesi reisi-sânisi)	319
Hristofor Mikaelyan — Bak.: Samoil Kayın.	
Hudâvendigâr — Bak.: Murad "Birinci—".	
Huguenin (İkinci meşrutıyyet dev-	

Sayfa	Sayfa
rinde Anadolu ve Bağdad demir- yolları müdürü-umumîsi) 399	med devri veziri-a'zamlarından Silâhdar / Dâmad / Şehid - Ali Paşa'nın babası: İznik köylüle- rindendir) 6
Hulûsî Efendi "Şirvânî-zâde Ahmed —" (Sultan Aziz ve Sultan Ha- mid devirleri ulemâsından ve ka- zaskerlerinden: Sadr-ı-a'zam Şir- vânî-zâde Rüşdi Paşa'nın küçük kardeşidir) 254, 258	Hüseyn Ağa "Kâğıtçı—" (Ali Suâvi- nin babası) 312
Humberto "Birinci—" (İtalya kral- larından) 339	Hüseyn Ağa "Killi-oğlu—" (İttihatçı Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili Enver Paşa'nın dedesi- nin dedesi) 408
Hurşid Ahmed Paşa (Üçüncü Selim devri Mısır valilerinden ve İkin- ci Mahmud devri veziri-a'zam- larından) 81, 101 - 106	Hüseyn-Ağa-zâde Halil Ağa — Bak.: Halil Ağa "Hüseyn-Ağa-zâde—".
Hurşid Bey "Hâlid—" (Beşinci Meh- met Reşad devri baş-mabeyneile- rinden) 401	Hüseyn Avni Paşa — Bak.: Avni Pa- şa "Hüseyn—".
Hurşid Paşa (İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirleri Topçu feriklerinden: Nâzırlıkla- rı da vardır). 376, 388	Hüseyn Bey (Sultan Hamid devrin- deki Yıldız fevkalâde mahkemesi âzâsından) 319
Hurşid Paşa "Mehmet—" (Sultan Mecid devrinde Beyrut ve Sayda valisi) 192	Hüseyn Câhid Bey — Bak.: Câhid Bey "Hüseyn—".
Husrev Han (Birinci Abdülhamid devrindeki Osmanlı - İran harbi esnâsında Türklere mağlûb olan Sine hâkimi) 60	Hüseyn Cemil Bey — Bak.: Cemil Bey/Paşa "Hüseyn—".
Husrev Mehmet Paşa "Koca—" (Sul- tan Mecid devri vezir-i-a'zamlar- ından) 109, 114, 121 - 123, 128, 358	Hüseyn Dâim Paşa — Bak.: Dâim Paşa "Çerkez—Hüseyn—".
Hübner "Baron" Joseph-Alexandre de —" (1856 Paris sulh konferansın- da Avusturya - Macaristan ikinci murahhası ve Paris orta-elçisi) 177, 235	Hüseyn Hilmi Paşa — Bak.: Hilmi Paşa "Hüseyn—".
Hüsâmüddin Paşa "Mendel / Mandal- zâde—" Üçüncü Mustafa devri Deryâ-kapdanlarından) 48, 49	Hüseyn-Hüsni Paşa — Bak.: Hüs- ni Paşa "Ağa - Hüseyn—".
Hüseyn (Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin Kerîme-i muhte- remeleri Hazret-i Fatıma ile Haz- ret-i Ali'nin oğlu Hazret-i Hü- seyn) 432	Hüseyn-i Evvel — Bak.: Hüseyn "Bi- rinci—".
Hüseyn "Birinci—" (Safavîlerin son hükümdarlarından Hüseyn-i Ev- vel) 13, 14, 30	Hüseyn Paşa "Abdülcelil-zâde —" (Birinci Mahmud devri Musul valilerinden) 30, 31
Hüseyn Ağa (Asi Mısır valisi Meh- med Ali'nin dayısı olan Kavalâ a'yânı) 81	Hüseyn Paşa "Ağa—" (İkinci Mah- mud devri Yeniçeri-ağaların- dan ve vüzerâsından: "Ağa Pa- şa" lâkabıyla da anılır) 110, 111, 113, 118
Hüseyn Ağa "Hacı—" (Üçüncü Ah-	Hüseyn Paşa "Bozcaadalı— (Kırım harbi esnâsındaki Sinop baskının- da şehid olan Riyâle = Bahriye livâsı) 148
	Hüseyn Paşa "İzmirli—" (İkinci Mah- mud devrinde Fransa konsolosu- nun yüzüne indirdiği yelpâze dar- besi Fransız işgaline vesile ittihaz edilen Cezâyir dayısı) 116 — Bak.: Deval.
	Hüseyn Paşa "Kazıkçı—" (Birinci Mahmud devri vüzerâsından: Mu- sul muhâfızı) 30
	Hüseyn Paşa "Şerif—" (Sultan Aziz

Sayfa	Sayfa
devri vükelâsından: Daha sonra Mekke şerifi olmuştur) 281	İbrahim Ağa "Silâhdar—" (Üçüncü Ahmed devrinde Şikkı-sânî def- terdarı ve Pasarofça sulhünde Os- manlı baş-murabhası) 12
Hüseyin Paşa "Şerif—" (Birinci ei- han harbinde devlete ihânet ede- rek İngilizlerle birleşip ısyân e- den Mekke şerifi) 432, 433, 436, 445	İbrahim Ağa/Paşa "Kara-cehennem —" (Vak'a-i hayriyye'de Yenice- ri kışlasını bombardıman eden kahraman Topçu yüzbaşısı: Son- radan Boğaz muhâfızlığında ve Biga mutasarrıflığında bulunmuş- tur). 111
Hüseyin Paşa "Taya-zâde Dâmad Kü- çük—" (Üçüncü Selim devri Der- yâ-kapdanlarından) 74, 79	İbrahim Bey (Napolyon'un Mısır istilâsı devrindeki Kölemen bey- lerinden) 75
Hüseyin Rauf Bey — Bak.: Rauf Bey "Hüseyin—".	İbrahim Bey (Mahmud Şevket Pa- şa ile beraber öldürülen yâveri: Bahriye mülâzım-ı evvelidir) 403, 404
Hüseyin Rızâ Paşa — Bak.: Rızâ Pa- şa "Hüseyin—".	İbrahim Bey "İvaz-Paşa-zâde—" (Bi- rinci Abdülhamid devri Seyh-ül- İslâmlarından) 59
Hüseyin Sabri Paşa — Bak.: Sabri Paşa "Hüseyin—".	İbrahim Bey "Pîrî-zâde—" (İttihad ve-Terakki devri Adliye nâzırla- rından) 405, 457
Hüsnî Bey (Midhat Paşa'nın tevkifi vazifesiyle İzmir'e gönderilen Hünkâr-yâveri) 319	İbrahim Derviş Paşa — Bak.: Derviş Paşa "İbrahim—".
Hüsnî Efendi (Üçüncü Selim devrin- de düşmana zahîre satan hâin or- du defterdarı) 69	İbrahim Edhem Paşa — Bak.: Ed- hem Paşa "Gazi İbrahim—".
Hüsnî Efendi (Sultan Aziz devrinde- ki "Selânik vak'ası" esnâsında Zâbita bölük-ağası) 253	İbrahim Edhem Paşa — Bak.: Ed- hem Paşa "İbrahim—".
Hüsnî Paşa (Sultan Aziz devri Zab- tiye müşirlerinden) 238, 271	İbrahim Efendi (Şâir Şinâsî'nin A- rapça ve Acemce hocası) 237
Hüsnî Paşa "Ferik Hüseyin—" (Ha- reket ordusunun Mahmud Şev- ket Paşa'dan evvelki ilk kuman- danı) 375	İbrahim Hilmi Paşa — Bak.: Hilmi Paşa "Keçi-boynuzu Ağa-İbra- him—".
I	İbrahim Hakkı Paşa — Bak.: Hakkı Paşa "İbrahim—".
İâşeci Kara-Kemal — Bak.: Kemal Bey "Kara/Zülüflü—".	İbrahim-Kethudâ (Üçüncü Mustafa devrinde ısyân edip Mısır sultan- lığını ilân eden Cîr-Âli Bey'in kölelik zamanındaki efendisi) 54
İbni-Suûd — Bak.: Muhammed İbni- Suûd.	İbrahim Münib Efendi "Mühürdar—" (Bi- rinci Abdülhamid devri Reis- ül-küttâblarından) 57, 58
İbn-ür-Reşid — Bak.: Muhammed ve Abd-ül-Aziz İbn-ür-Reşid.	İbrahim-Müteferrika (Türk matbaa- cılığının meşhur müessisi: Eski menbâlarımızda "Basmacı-İbra- him" denilir) 10, 16, 17, 38, 116
İbrahim "Sultan—" (Osmanlı pâdi- şahlarından Sultan İbrahim-Han) 19	İbrahim Paşa — (Âsi Mısır valisi Ka- valalı-Mehmed Ali'nin oğlu ve halefi) 81, 102, 108, 109, 114, 117, 118, 120, 129, 133, 138, 207, 212
İbrahim Ağa (Âsi Mısır valisi Kava- lalı-Mehmed Ali'nin babası olan Derbend ağası) 81	
İbrahim Ağa "Hacı - Ahmed - oğlu Seyyid—" (İkinci Mahmud dev- rinde Bolu voyvodası) 94	
İbrahim Ağa "Köse / Giritli/Fitne-i- Kıyâme—" (Üçüncü Ahmed dev- rindeki Varadın bozgununun mü- sebbiblerinden olan devşirme Sa- dâret-kethudâsı) 9	

Sayfa

Sayfa

İbrahim Paşa (ikinci Mahmud devrinde İşkodra mutasarrıfı ve meşhur âsi Tepedelenli Ali Paşa'nın en mühim rakibi) 103

İbrahim Paşa "Abıskalı Silâhdar—" "Üçüncü Mustafa devri vüzerâsından: Kırım ser-askeri) 51, 52

İbrahim Paşa "Eğribozlu—" (Üçüncü Selim devri vüzerâsından) 82

İbrahim Paşa "Hoca/Orsa-poğa/Pehlivan-zâde—" (Üçüncü Ahmed devri vezir-i-a'zamlarından) 6

İbrahim Paşa "Kabakulak—" (Birinci Mahmud devri vezir-i-a'zamlarından) 21, 22

İbrahim Paşa "Katar-ağası Hacı—" (Üçüncü Selim devrinde Şam valisi ve Fransızlara karşı Mısır ser-askeri) 76

İbrahim Paşa "Makbul / Maktul—" (Kanunî devri vezir-i-a'zamlarından) 34

İbrahim Paşa "Müşir—" (Trablus-garb'ın İtalyan taarruzundan evvelki son vali ve kumandanı) 384

İbrahim Paşa "Nevşehirli/Dâmad—" (Üçüncü Ahmed'in dâmâdı, Fatma Sultan'ın kocası ve Lâle devrinin teceddüdcü sadrı-a'zamı: Sadâret devrinde memleketi olan Muşkara'yı i'mâr ettirdiği için kasabaya "Nevşehir" denilmiştir; Ondan evvel "Muşkara-İbrahim Ağa" ismiyle mâruftur) 10 - 14, 16 - 21, 33

İbrahim Paşa "Silâhdar—" "Üçüncü Ahmed devrinde Erzurum bey-lerbeyi) 13

İbrahim Sârim Paşa — Bak.: Sârim Paşa "İbrahim—".

İbrahim Şinâsi Efendi — Bak.: Şinâsi Efendi "İbrahim—".

İbrahim Temo "Doktor—" (İttihad ve Terakki'nin "Terakki ve İttihad" devrindeki ilk müessislerinden) 357

İdris Paşa "Molla—" (İkinci Mahmud devrinde Vidin valisi: "Molla Paşa" lâkabiyle de anılır) 96

Ignatiev/ignatiyef "Général Kont—" (Sultan Aziz devrindeki entrika-

larıyla meşhur Rus büyük-elçisi) 236, 242, 247, 250, 252 - 254, 291, 299, 311

İkinci Alexandre — Bak.: Alexandre "İkinci—".

İkinci Auguste — Bak.: Auguste "İkinci—".

İkinci Bâyezid — Bak.: Bâyezid "İkinci—".

İkinci Beşir — Bak.: Beşir Ömer-üş-Sihâbî "İkinci Mîr—".

İkinci Beşir Ağa — Bak.: Beşir Ağa "İkinci/Küçük—".

İkinci Devlet-Giray — Bak.: Devlet-Giray "İkinci—".

İkinci Feth-Giray — Bak.: Feth-Giray "İkinci—".

İkinci Joseph — Bak.: Joseph "İkinci—".

İkinci Kaplan - Giray — Bak.: Kaplan-Giray "İkinci—".

İkinci Katerina — Bak.: Katerina "İkinci/Büyük—".

İkinci Léopold — Bak.: Léopold "İkinci—".

İkinci Mahmud — Bak.: Mahmud "İkinci—".

İkinci Mehmet — Bak.: Mehmet "İkinci—".

İkinci Mengli-Giray — Bak.: Mengli-Giray "İkinci—".

İkinci Mustafa — Bak.: Mustafa "İkinci—".

İkinci Nicolas — Bak.: Nicolas "İkinci—".

İkinci Osman — Bak.: Osman "İkinci/Geç—".

İkinci Sâhib-Giray — Bak.: Sâhib-Giray "İkinci—".

İkinci Selim — Bak.: Selim "İkinci—".

İkinci Stanislas — Bak.: Stanislas "İkinci—".

İkinci Victor-Emmanuel — Bak.: Victor Emmanuel "İkinci—".

İlhâmî (Üçüncü Selim'in şiir mahlası) 68

İlin-Dèn — Bak.: İlyas.

İlyas (Fransızların Saint - Elie ve Bulgarların İlin-Dèn dedikleri peygamber) 346

Sayfa

Sayfa

ilyas Bey (İkinci Abdülhamid'in son Esvabı-başısı)	380
ilyas Paşa "Debreli—" (93 seferi es-nâsında Türk idâresi aleyhine bir "Arnavut millî birliği" kurup marhallî bir isyân hareketi vücuda getirmiş olan hâin)	310
imam-Yahyâ — Bak.: Yahyâ Hamîdüddin El-Mütevekkil "İmam—".	
İngiliz-Mahmud Râif Efendi — Bak.: Râif Efendi "Tanbûrî / İngiliz-Mahmud—".	
İngiliz-Said Paşa — Bak.: Said Paşa "Eğimli Mehmet—".	
İpsilanti "Alexandre—" Bak.: Ypsilanti/İpsilanti "Général Alexandre—".	
İpsilanti "Dimitrios—" Bak.: Ypsilanti/İpsilanti "Dimitrios—".	
İpsilanti "Konstantin—" Bak.: Ypsilanti/İpsilanti "Konstantin—".	
İrâbî aşa "Ahmed—" (İkinci Abdülhamid devrinde İngiliz hâkimiyyetine karşı ilk millî hareketin başına geçen Mısır milliyetçisi: Bu ismin Arâbî / Arâbî telâffuzları yanlışır)	323 - 325
İsâ (İsâ-peygamber, Hazret-i İsâ)	141
İsâ Ağa "Hâfız—" (İkinci Mahmud'un ağalarından)	93
İsâ Bolâtin — Bak.: Bolâtin/Boletinat "İsâ—".	
İshak Paşa (Birinci cihan harbinde Trablusgarb'e gönderilmiş olan kumandanlardan: Müşir Deli-Fuad Paşa'nın dâmâdıdır)	438
İshak Sükûtî "Doktor—" (İttihad ve-Terakki cemiyetinin "Terakki ve İttihad" devrindeki ilk müessislerinden)	357
İsmail "Edirneli Berber—" (Tâif'de Midhat Paşa'yı boğan nefer)	325
İsmail "Şoför—" (Mahmud Şevket Paşa vak'asında Divân-ı-harb'e verilip berâet edenlerden)	405
İsmail Ağa "Tersenikli / Tirsinikli-oğlu—" (Üçüncü Selim devrindeki âsi Rusçuk a'yânı)	82, 89
İsmail Bey (Üçüncü Selim devrinde Serez a'yânı)	82, 94, 95
İsmail Bey "Gazi—" (Beşinci Murad	

devrindeki kanlı vak'asıyla meşhur Çerkez-Hasan Bey'in babası)	280
İsmail Bey "Gümülcüneli—" (İkinci meşrutıyyet devri muhâlif me'uslarından)	401 - 404
İsmail Bey /Paşa "Paşa—" (Mora valisi Tepedelenli Veli Paşa'nın ket-hudâhğından yetişen Yanya mu-tasarıfı)	103, 104
İsmail Canbulat Bey — Bak.: Canbulat Bey "İsmail—".	
İsmail-Dede Efendi "Hammâmî-zâde—" (Türk musikisinin en büyük dâhilerinden meşhur Mevlevî desî)	136, 137, 327
İsmail Efendi "Seyfüddin—" (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri kazaskerlerinden)	280
İsmail Efendi "Şeyh—" (Sultan Me-cid devrindeki "Kuleli vak'ası" müvettiplerinden)	189
İsmail Hakkı — Bak.: Hakkı "Şoför İsmail—".	
İsmail Hakkı Bey — Bak.: Hakkı Bey "İsmail—".	
İsmail Hakkı Efendi "Manastır—" (İkinci meşrutıyyet devri A'yân âzâsından)	384
İsmail Hakkı Paşa — Bk.: Hakkı Paşa "Topal-İsmail—".	
İsmail Hakkı Paşa "Divitçis" (Sultan Aziz devri valilerinden)	238
İsmail Hakkı Paşa "Kurt—" (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri müşirlerinden: "Kurd-İsmail Paşa" diye mâruftur).	300, 301
İsmail Kemal Vlora (İkinci meşrutıyyet devrinin ıftirakçı Berat me'uslarından: Muhtelif devletlere para ile satılmış müseccel hâinlerdendir)	359, 360, 368, 393, 394
İsmail Mâhir Paşa — Bak.: Mâhir Paşa "İsmail—".	
İsmail Paşa (Mehmed Ali sülâlesine mensup Mısır valilerinden beşinci ve "Hidiv" üvânıyla anılanların birincisi)	204, 207, 208, 213, 231, 236, 242, 243, 248; 291, 323
İsmail Paşa (İkinci Abdülhamid devri Mekâtib-i-Askeriyye nâzırlarından)	357

Sayfa

Sayfa

İsmail Paşa "Bostancı-başı "Hâfız—" (Üçüncü Selim devri vezir-i-a'zamlarından) 81 - 83

İsmail Paşa "Çerkez—" (Sultan Meceid devri müşirlerinden: Kırım harbindeki yararlıklarıyla mâruftur) 150

İsmail Paşa "Güreü—" (Birinci Mahmud devri vezir-i-a'zamlarından) 23, 24

İsmail Paşa "Hekim—" (Sultan Aziz devri vükelâsından ve Girit valilerinden: Rum dönmesidir) 209, 210

İsmail Sirâcüddin — Bak.: Sirâcüddin "İsmail—".

İsmâil-ül-Atraş (Sultan Meceid devrindeki Dürzü rüesâsından) 192

İstria "Capo d—" (Aslen Rum olduğu için Yunan istiklâl cereyanını himâye etmiş olan Rus Hâriciyye nâzırı) 105

İtalinski "D—" (Üçüncü Selim devrinde 1221 seferi ilân edildiği zaman Yedikule'ye hapsedilmeyip ilk defa olarak memleketine iade edilen Rus sefiri) 84

İvanov/İvanof "Général—" (Balkan harbinde Edirne'yi muhâsara eden Bulgar ordusunun kumandanı) 391

İvan Paskiéwitch — Bak.: Paskiéwitch "İvan—".

İvaz-Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Paşa "Hacı-İvaz—".

İvaz-Paşa-zâde İbrahim Bey — Bak.: İbrahim Bey "İvaz-Paşa-zâde—".

İvaz-zâde Halil Paşa — Bak.: Halil Paşa "İvaz-zâde—".

İzmirli-Ali Paşa — Bak.: Ali Paşa "İzmirli—".

İzmirli-Hüseyn Paşa — Bak.: Hüseyn Paşa "İzmirli—".

İzmirliyan (İkinci Abdülhamid devrinde Şarkî-Anadolu'da bir Ermenistan te'sisi hulyâsına kapılmış olan hâin Ermeni patriki) 334, 336

İzmitli-Halil Paşa — Bak.: Halil Paşa "İzmitli—".

İzzet Ali Bey/Paşa (Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud devirleri Başdeftedarlarından)

İzzet Bey (Sultan Aziz'in hal'ine âlet olanlardan beşinci Talia taburu binbaşısı) 258, 269, 319, 321

İzzet Bey (Altıncı Mehmet Vahîdüddin devri Evkaf nâzırlarından) 454

İzzet Holo Paşa "Âbid-zâde—" (İkinci Abdülhamidin servet ve nüfuzıyla meşhur ikinci kâtibi: Kurenâdan ve vüzerâdandır; halk arasında "Arab-İzzet" diye anılır) 343, 362

İzzet Mehmet Paşa (Birinci Abdülhamid devri vezir-i-azamlarından) 59, 61, 62

İzzet Mehmet Paşa (Üçüncü Selim devri vezir-i-azamlarından) 73, 76

İzzet Mehmet Paşa "Dârendeli/Topal—" (İkinci Mahmud ve Sultan Meceid devirleri vezir-i-a'zamlarından) 110, 111, 113, 114, 131, 133

İzzet-Molla "Kegeci-zâde—" Sultan Aziz devri sadr-ı-a'zamlarından Büyüç-Fuad Paşa'nın babası, meşhur dîvan şâiri) 229

İzzet Paşa — Bak.: İzzet Holo Paşa "Âbid-zâde—".

İzzet Paşa "Ahmed—" (Altıncı Mehmet Vahîdüddin devri sadr-ı-a'zamlarından) 365, 400, 401, 448 - 450, 452, 453, 457

İzzüddin Efendi (Mahmud Şevket Paşa vak'asında Dîvân-ı-harbe verilip berâet edenlerden) 405

Jandarma-Kemal — Bak.: Kemal "Jandarma—".

Jandarma-Sâdık — Bak.: Sâdık "Jandarma—".

Jorj Petri Varşamof — Bak.: Varşamof "Jorj Petri—".

Jorris "Charles Edouard—" (Ermeni komitecileriyle beraber Sultan Hamid'e bomba atan belçikalı anarşist) 348, 350 — Bak.: Anne Jorris.

Joseph "İkinci—" (Avusturya imparatorlarından 65, 66, 104, 105)

Joseph-Alexandre de Hübner — Bak.: Hübner "Baron Joseph-Alexandre de—".

K

20 Kabağağaç-zâde Ahmed Cevad Paşa

Sayfa

Sayfa

- Bak.: Cevad Paşa “Kabağaç-lîzâde Ahmed—”.
- Kabakçı-Mustafa** — Bak.: “Mustafa Kabakçı—”.
- Kaba-kulak İbrahim Paşa** — Bak.: İbrahim Paşa “Kaba-kulak—”.
- Kabulî Bey** “Ali—” (31 Mart vak’asında âsilerin öldürdüğü “Âsâr-i-tevfik” suvârisi) 372
- Kabulî Paşa** (Sultan Aziz devri vükelâsından) 223
- Kabulyan** “Konstantin—” (Sultan Hamid devrindeki “Bomba hâdisesi”nin müretteplerinden: Bu Rus-ermenisinin bir ismi de Safo gösterilir) 348
- Kabızmal-zâde Said Efendi** — Bak.: Said Efendi “Kabızmal-zâde—”.
- Kadı-Abdurrahman Paşa** — Bak.: Abdurrahman Paşa “Kadı—”.
- Kadı Paşa** — Bak.: Abdurrahman Paşa “Kadı—”.
- Kadı-zâde Mehmet Tâhir Efendi** — Bak.: Tâhir Efendi “Kadı-zâde Mehmet—”.
- Kadri Ağa** “Yağlıkçı—” (Birinci Abdülhamid devri vezir-i-a’zamlarından Derviş Mehmet Paşa’nın babası) 59
- Kadri Efendi** “Hoca—” (Paris’de çalışan Jön-Türklerden) 359
- Kadri Efendi/Paşa** — Bak.: Abdülkadir/Kadri Efendi/Paşa “Ramazan-zâde—”.
- Kadri Paşa** “Cenânî-zâde Mehmet—” (İkinci Abdülhamid devri sadr-ı a’zamlarından) 317
- Kâğıtçı-Hüseyin Ağa** — Bak.: Hüseyin Ağa “Kâğıtçı—”.
- Kahraman Ağa** (İttihatçı Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili Enver Paşa’nın beş batın evvelki dedesi) 408
- Kahraman Paşa** (Üçüncü Mustafa devrinde Dukagin sancak-beyi) 45
- Kalafat-Mehmet Paşa** — Bak.: Mehmet Paşa “Kalafat—”.
- Kalaylı-Ahmed Paşa** — Bak.: Ahmed Paşa “Kalaylı/Kalaylıkoz—”.
- Kalaylıkoz-Ahmed Paşa** — Bak.: Ahmed Paşa “Kalaylı/Kalaylıkoz—”.
- Kalyoncu-Mustafa Ağa** — Bak.: Mustafa Ağa “Kalyoncu—”.
- Kamer-tâb Hâtun** (Alemdar’ı meftûn eden güzel câriye) 96
- Kâmil Bey** “Mehmet—” (Sultan Aziz devrinde Hâriciyye teşrifâtçısı: “Mahşer midillisi” lâkabiyle mâruftur) 217
- Kâmil Efendi** (Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa kethudâsı: Meşrutîyyete muhâlefetinden dolayı Midhat Paşa’nın emriyle “Bilâ-muhâkeme” neyfedilenlerdendir) 294
- Kâmil Efendi** “Hâfız—” (İttihatçı Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili Enver Paşa’nın dedesi) 408
- Kâmil Paşa** “Kıbrıslı Mehmet—” (İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmed Reşad devirleri sadr-ı a’zamlarından) 310, 328, 331, 335, 356, 362, 365, 368 - 370, 388, 396 - 403
- Kâmil Paşa** “Yusuf—” (Sultan Aziz devri sadr-ı a’zamlarından: “Arırapgirli” ve “Telemek mütercimi” lâkaplarıyla anılır) 165, 198, 202 . 204, 266, 272
- Kandırallı-Mehmet** — Bak.: Mehmet “Kandırallı—”.
- Kâni Paşa** “Mehmet —” (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri vükelâsından) 212
- Kâni-Paşa-zâde Ahmed Rif’at Bey** — Bak.: Rif’at Bey “Kâni-Paşa-zâde Ahmed—”.
- Kanunî Sultan Süleyman** — Bak.: Süleyman “Birinci—”.
- Kapdan-ı-deryâ Kayserili-Ahmed Paşa** — Bak.: Ahmed Paşa “Kapdan-ı-deryâ Kayserili—”.
- Kapdan-Mehmet Paşa** — Bak.: Mehmet Paşa “Kapdan—”.
- Kaplan-Giray** “Birinci —” (Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud devirleri Kırım hanlarından) 20, 24, 25
- Kaplan-Giray** “İkinci—” (Üçüncü Mustafa devri Kırım hanlarından) 50, 51
- Kapolyon** — Bak.: Capoleone
- Kapu-kıran Mehmet Paşa** — Bak.:

Sayfa

Sayfa

- Mehmet Paşa "Kapurkiran—".
- Kara-Ahmed Efendi** — Bak.: Ahmed Efendi "Kara—".
- Kara-Cehennem İbrahim Ağa** — Bak.: İbrahim Ağa/Paşa "Kara-Cehennem—".
- Kara-Halil Efendi** — Bak.: Halil Efendi "Filibeli Kara—".
- Karakeçili-Mehmet Bey** — Bak.: Mehmet Bey "Karakeçili—".
- Kara-Kemal Bey** — Bak.: Kemal Bey "Kara/Zülüflü—".
- Kara-Mustafa Paşa** — Bak.: Mustafa Paşa "Çavuş başı Kara—".
- Kara-Osman-öğlu Hacı-Ömer Ağa** — Bak.: Ömer Ağa "Kara-Osman-öğlu Hacı—".
- Kara-Silâhdar Seyyid-Mehmet Paşa** — Bak.: Mehmet Paşa "Kara-Silâhdar/Kara-vezir Seyyid—".
- Karasu** (Türk düşmanlığıyla mâruf olduğu halde ikinci Abdülhamid'e hal'ini tebliğe me'mûr edilen siyonist Selânik meb'usu) 378, 403
- Karatodori / Carathéodory** "Doktor Konstantin—" (Sultan Aziz'in cesedini muâyene eden hekimlerden) 268
- Karatodori / Karathéodory Paşa** "Alexandre—" (ikinci Abdülhamid devri vükelâsından: Berlin muâhedesinin akdinde Osmanlı baş-murahhası) 315
- Kara-Vezir Seyyid-Mehmet Paşa** — Bak.: Mehmet Paşa "Kara-Silâhdar/Kara-vezir Seyyid—".
- Kara-Yorgi** — Bak.: Petrowitch "George—".
- Karl Petroit** — Bak.: Mehmed Ali Paşa.
- Karol** "Birinci—" (Memleketeyn'in son prensi ve Rumanya'nın ilk kralı olan Charles ve Hohenzollern) 206, 211, 222, 304
- Kasabın-Fehmi Efendi** — Bak.: Fehmi Efendi "Kasabın—".
- Kasım Ağa** (Üçüncü Selim'in ağalarından) 93
- Katar-ağası Hacı-İbrahim Paşa** — Bak.: İbrahim Paşa "Katar-ağası Hacı—".
- Katerina** "Birinci—" (Rus çarı Koca Petro'nun ilkönce metresi ve sonra karısı olan ve Petro öldükten sonra da Rus tahtına çıkan Livonyalı Marthe Rabe'nin imparatoriçelik devrindeki ismi) 4
- Katerina** "İkinci/Büyük —" (Kocası Üçüncü Petro'yu öldürüp yerine geçerek On-sekizinci asırda 33 sene saltanat süren ve Türk düşmanlığıyla şöhret bulan Rusya imparatoriçesi: "Şimal Semiramis'i" lâkabiyle ve ahlâkî düşkünlükleriyle mâruftur) 41, 43, 44, 47, 50 - 53, 57, 62 - 66, 104, 105
- Katirci-öğlu-Ahmed Muhtar Paşa** — Bak.: Muhtar Paşa "Katircioğlu Gazi Ahmed—".
- Katircioğlu Hacı-Halil Efendi** — Bak.: Halil Efendi "Katircioğlu Hacı—".
- Kavaklı-Mustafa Efendi** — Bak.: Mustafa Efendi "Kavaklı—".
- Kavalalı-Mehmed Ali Paşa** — Bak.: Mehmed Ali Paşa "Kavalalı—".
- Kavanoz/Nişancı Ahmed Paşa** — Bak.: Ahmed Paşa "Kavanoz / Nişancı—".
- Kayın** — Bak.: Samoil Kayın ve Robina Kayın.
- Kaymak - Mustafa Paşa** — Bak.: Mustafa Paşa "Kaymak—".
- Kayserili-Ahmed Paşa** "Kapdanı-deryâ—" Bak.: Ahmed Paşa "Kapdanı-deryâ Kayserili—".
- Kayserili-Mehmet Paşa** — Bak.: Mehmet Paşa "Nişancı/ Teşki / Kayserili—".
- Kazıkçı-Hüseyin Paşa** — Bak.: Hüseyin Paşa "Kazıkçı—".
- Kâzım Ağa** (Mahmud Şevket Paşa'nın usâğı) 403
- Kâzım Bey** "Yüzbaşı Çerkez—" Mahmud Şevket Paşa vak'asında i'dâm edilenlerden) 402, 404, 405
- Kâzım Paşa** (ikinci Abdülhamid devri müsirlerinden) 357
- Keçeci-zâde İzzet-Molla** — Bak.: İzzet-Molla

Sayfa	Sayfa
zet-Molla "Keğeci-zâde Mehmet—".	436
Keğeci-zâde Mehmet Fuad Paşa — Bak. : Fuad Paşa "Keğeci-zâde Mehmet—".	
Keçi-boynuzu Ağa - İbrahim Hilmi Paşa — Bak. : Hilmi Paşa "Keçi-boynuzu Ağa-İbrahim—".	
Kelleci-Osman Paşa — Bak. : Osman Paşa "Kelleci—".	
Kel-Yusuf Efendi — Bak. : Yusuf Efendi "Kel—".	
Kemal — Bak. : Nâmık Kemal.	
Kemal "Jandarma—" (Mahmud Şevket Paşa vak'asında i'dâm edilenlerden)	404
Kemal Bey — Bak. : İsmail Kemal Bey.	
Kemal Bey (Mahmud Şevket Paşa vak'asında Dîvân-ı-harbe verilip berâet eden Erkân-ı-harp miralayı)	405
Kemal Bey (Mütareke devrinde Ermeni tehciri meselesinden dolayı Dîvân-ı-harp kararıyla ve el-çabukluğuyla i'dâm ediliveren Yozgad mutasarrıf vekili)	457
Kemal Bey "Kara-Zülüflü—" (İttihad-ve-Terakki'nin İstanbul merkezi reisi ve birinci cihan harbinde îâşe nâzırı: "îâşeci" lâkabıyla de anılır)	452, 456
Kemal Midhat Bey (Mahmud Şevket Paşa vak'asında gıyâben i'dâma mahkûm olanlardan)	402, 405
Kemal Paşa "Ahmed—" (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri vükelâsından: Şehzâdelerin Fransızca hocalığında bulunmuştur)	265, 285
Kemâlüddin Efendi "Şehzâde Ahmed—" (Sultan Mecid'in oğullarından)	299, 405
Kemâlüddin Paşa "Dâmad—" (Gazi-Osman Paşa'nın oğlu ve Sultan Hamid'in dâmâdı)	342
Kemankes - Mustafa Paşa — Bak. : Mustafa Paşa "Kemankes—".	
Kérenskyi (Birinci cihan harbindeki Rus ihtilâli üzerine Bolşeviklerden evvel iş başına gelen Baş	
vekil)	
Kerim-Han "Zend—" (İran'da Zend hânedânının ilk hükümdârı)	59
Kesici-Hasan Paşa — Bk. : Hasan Paşa "Kesici/Firârî Seyyid—".	
Kethudâ-Hasan Paşa — Bak. : Hasan Paşa "Meyyit/Cenâze—".	
Kethudâ-Refik Efendi — Bak. : Refik Efendi "Mustafa—".	
Kevser Hanım (Sultan Aziz devri mâbeynecilerinden Seyyid Bey'in karısı)	287
Killi-Abdullah — Bak. : Abdullah "Killi—".	
Killi-oğlu Hüseyin Ağa — Bak. : Hüseyin Ağa "Killi-oğlu—".	
Kırkor Varşam — Bak. : Varşamof "Jorj Petri—".	
Kiryako (Sultan Aziz devrindeki Teşalya ısyânının ele-başısı)	210
Kitchener "Lord—" (Birinci cihan harbinden evvel İngiltere'nin Mısır fevkalâde-komiseri)	433
Kıbrıslı-Kâmil Paşa — Bak. : Kâmil Paşa "Kıbrıslı-Mehmet—".	
Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa — Bak. : Mehmet Emin Paşa "Kıbrıslı—".	
Kıbrıslı-Tevfik Bey — Bak. : Tevfik Bey "Kıbrıslı—".	
Kılıç-Ali Paşa (İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerinde 15 sene kadar Kapdan-ı-deryâ olan büyük Türk denizeisi)	318
Kırım-Giray (Üçüncü Mustafa devri Kırım hanlarından)	44
Kızıl-Sultan (Ermeni meselesinde Türk hukukunu müdâfaa ettiği için ikinci Abdülhamid'e Fransız müverrihlerinden Albert Vandal'ın hristiyanlık taassubıyla düşmanca taktığı "Le Sultan Rouge" lâkabının büyük bir gaflet ve acı bir cehâlet eseri olarak Türkleştirilip ikinci meşrutiyettenberi maatteessüf tekrar ediliş duran yüz-kızırtıcı tercemesi)	286, 287, 336
Kléber "Jean-Baptiste—" (Üçüncü Selim devrindeki istilâda Napoleón'dan sonra Fransız ordusuna	

- Sayfa
- kumanda eden ve Mısır'da öldürülen jeneral) 78, 79
- Koca-Abdi Paşa** — Bak.: Abdi Paşa "Koca—".
- Koca Ağa** (İttihatçı Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili Enver Paşa'nın altı batın evvelki dedesi) 408
- Koca-Husrev Mehmet Paşa** — Bak.: Husrev Mehmet Paşa "Koca—".
- Koca-Petro** — Bak.: Petro "Birinci—".
- Koca-Râgıb Paşa** — Bak.: Râgıb Mehmet Paşa "Koca—".
- Koca-Reşid Paşa** — Bak.: Reşid Paşa "Koca-Mustafa—".
- Koca-Yusuf Paşa** — Bak.: Yusuf Paşa "Koca—".
- Kokhanowitz** "Général—" (Kırım harbinde müttefiklere teslim olan Kinbourn=Kılburun Rus kumandanı) 171
- Kolokotronis** (İkinci Mahmud devrindeki Yunan isyânının elebaşlarından) 106
- Komik-Hasan Efendi** — Bak.: Hasan Efendi "Komik—".
- Konstantin** (Rasya imparatoriçesi İkinci Katerina'nın Bizans tahtına namzed gösterilen torunu) 65
- Konstantin** "Birinci—" (Yunan krallarından: İkinci Abdülhamid devrindeki Osmanlı - Yunan ordusunun baş - kumandanlığında bulunmuş ve mağlûb olmuştur) 339, 340, 393
- Konstantin ipsilanti / Ypsilanti** — Bak.: Ypsilanti/ İpsilanti "Konstantin—".
- Konyalı-Bekir Ağa** — Bak.: Bekir Ağa "Konyalı—".
- Kornilof** "Vis-amiral—" (Kırım harbinde Rusların Sivastopol müdâfaa kumandanı) 161, 167
- Koroneos** (Sultan Aziz devrindeki Girit isyânına yardım için Yunanlıların gönderdikleri miralay) 210
- Kossuth** "Layoş—" (1848 ihtilâlini idare eden Macar milliyetçisi) 138, 139
- Kostaki Adossidi Efendi** — Bak.: Adossidi Efendi "Kostaki—".
- Koşancalı-Halil Ağa** — Bak.: Halil Ağa "Koşancalı—".
- Koutousoff** (Üçüncü Selim devrinde Maçin'i zabteden Rus kumandanı) 71
- Köle-Süleyman Paşa** — Bak.: Süleyman Paşa "Nişancı/Silâhdar/Köle—".
- Köprülü-zâde Abdullah Paşa** — Bak.: Abdullah Paşa "Köprülü-zâde—".
- Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa** — Bak.: Fâzıl Ahmed Paşa "Köprülü-zâde—".
- Köprülü-zâde Hâfız-Ahmed Paşa** — Bak.: Ahmed Paşa "Köprülü-zâde Hâfız—".
- Kör-Ahmed Paşa** — Bak.: Ahmed Paşa "Nişancı Hacı—".
- Kör-Mahmud Nedim** — Bak.: Nedim Paşa "Mahmud—".
- Kör-Mehmet** — Bak.: Mehmet "Deli-Eyüb-oğlu Kör—".
- Kör-Yusuf-Zıyâüddin Paşa** — Bak.: Zıyâüddin Paşa "Kör-Yusuf—".
- Köse-Bâhir Mustafa Paşa** — Bak.: Bâhir Mustafa Paşa "Köse—".
- Köse-İbrahim Ağa** — Bak.: İbrahim Ağa "Köse/Giritli/Fitne-i Kiyâme—".
- Köse-Kethudâ Çelebi - Mustafa Reşid Efendi** — Bak.: Reşid Efendi "Köse-Kethudâ Çelebi-Mustafa—".
- Köse-Musa Paşa** — Bak.: Musa Paşa "Selânikli/Köse—".
- Köse-Mustafa Paşa** — Bak.: Mustafa Paşa "Köse—".
- Kress Paşa** "Von—" (Birinci cihan harbinde Bahriye nâzırı ve Dördüncü ordu kumandanı Cemal Paşa'nın Alman müşâviri) 426, 427, 430, 434, 435
- Krestowitch** — Bak.: Gavril Paşa.
- Krüdner** "Général—" (93 seferine iştirâk eden Rus kumandanlarından) 303
- Kurd-İsmail Paşa** — Bak.: İsmail Hakkı Paşa "Kurt—".

Sayfa

Sayfa

Kuza — Bak.: Couza/Kuza “Alexandre Jean”.

Küçük-Besir Ağa — Bak.: Beşir Ağa “İkinci/Küçük—”.

Küçük-Hamdi Efendi — Bak.: Hamdi Efendi “Küçük—”.

Küçük-Hüseyn Paşa — Bak.: Hüseyin Paşa “Taya-zâde Dâmad Küçük—”.

Küçük-Mercan Ağa — Bak.: Mercan Ağa “Küçük—”.

Küçük-Said Paşa — Bak.: Said Paşa “Mehmed—”.

Kürt-Şerif Paşa — Bak.: Şerif Paşa “Kürt—”.

L

Lamsdorf “Kont—” (Rus Hâriciyye nâzırlarından) 347

Lâtif Bey (Sultan Hamid devrindeki Yıldız fevkalâde mahkemesi müdd-i-umumîsi) 319

Laudon (Üçüncü Selim devrinde Belgrad’ı zabteden Avusturya kumandanı) 69

Lawrence “Miralay—” (Birinci eihan harbinde Araplar arasında ve bilhassa Hicaz’daki faaliyetiyle meşhur İngiliz câsusu) 433

Layard “Henry—” (İkinci Abdülhamid devrinde İngiltere’nin İstanbul büyük-elçilerinden) 314

Layoş Kossuth — Bak.: Kossuth “Layoş—”.

Laz-Ahmed Paşa — Bak.: Ahmed Paşa “Nâzır/Laz—”.

Lazari/Lazaro “Perikli/Hacı—” (Sultan Aziz devrindeki “Selânik vak’as”nın mürettibi olan Amerika konsolosu: Rus tâbiyyetinde bir rumdur) 253

Lefter Efendi — Bak.: Venizelos.

Leidersdorf (Beşinci Murad’ın hastalığını tedavi için Viyana’dan getirtilen Asabiyye mütehassısı) 279

Léon Cahun — Bak.: Cahun “Léon—”.

Léopold “İkinci—” (Belçika krallarından) 220, 222

Leroy de Saint-Arnaud — Bak.: Saint-Arnaud “Leroy de—”.

Lesseps “Ferdinand de—” (Süveyş kanalının açılmasında âmil olan Fransız diplomatı) 165, 188, 231

Leszczynski — Bak.: Stanislas Leszczynski.

Lewis “Amiral—” (Üçüncü Selim devrinde Mısır’a karşı harekete memûr olan Akdeniz İngiliz donanmasının kumandanı) 85

Liman Paşa (Birinci eihan harbinde müşir rütbesiyle Çanakkale ve Suriye cepheleri kumandanlıklarında bulunmuş olan “Alman Heyet-i askeriyye-i islâhiyyesi” reisi Liman von Sanders) 407, 408, 417, 425, 445, 446

Limbrakakı (Sultan Aziz devrindeki Girit ısyânının ele-başlarından) 231

Limpus Paşa (Birinci eihan harbinden evvel Osmanlı donanmasının islâhına memur olan İngiliz amirali) 408, 414

Linant-Bey (Süveyş kanalının projesini hazırlıyan Fransız mühendislerinden) 188

Liparis “Madam Sofi—” (Sultan Hamid devrinde “Bomba hâdîsesi” mürettiplerinden) 439

Liprandi “Général—” (Kırım muharebesine iştirâk eden Rus kumandanlarından) 167

Lobanow / Lobanof (Rus Hâriciyye nâzırlarından) 333

Logofet Bey (İlk meşrutıyyet devri A’yân âzâsından) 356

Lokmacı-Ebubekir Paşa — Bak.: Ebubekir Paşa “Lokmacı Hacı—”.

Lombardi “Augusto—” (Bâzı şehzâdelerin musiki muallimliğinde bulunmuş olan İtalyan musikişinâsı) 256, 285

Lorando (Osmanlı Mâliyesinin ödememiş olduğu alacaklarından dolayı Fransız donanmasının Midilli’ye asker çıkarmasına sebeb olan bankerlerden: “Tabini” maddesine de bakınız). 343

	Sayfa		Sayfa
Loris-Melikow — Bak.: Melikow / Melikof “Loris—”.		Mahmud “İkinci—” (Osmanlı pâdisahlarından Sultan Mahmud Hân -ı Sâni / Mahmud-ı Adli) 56, 64, 88, 91 - 98, 101, 103, 112, 114 - 123, 132, 135, 137, 140, 141, 185, 196, 197, 199, 262, 274, 310, 406, 442, 444	
Louis “Birinci—” (Bavyera kralları- rından)	209	Mahmud Bey (Sadır-ı a’zam Âli Paşa’nın hususî kâtibi)	223
Louis “On-altıncı—” (Fransa kralları- rından)	91	Mahmud Celâlüddin Efendi — Bak.: Celâlüddin Efendi “Şehzâde Mahmud—”.	
Louis “On-beşinci—” (Fransa kralları- rından)	28, 74	Mahmud Celâlüddin Paşa — Bak.: Celâlüddin Paşa “Mahmud—”.	
Louis “On-dördüncü—” (Fransa kral- larından)	219	Mahmud Celâlüddin Paşa “Dâmad—” (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri vükelâsından ve Tâif fâciası kurbanlarından: “Dâmad Mahmud Paşa” ismiyle mâruftur ve Tophâne müşiri Fethi Ahmed Paşa’nın oğludur) 250, 268, 269, 276, 284, 290, 292, 293, 295 - 297, 299, 300, 308, 314, 319, 320, 325, 326	
Louis Mallet — Bak.: Mallet “Sir Louis—”.		Mahmud Celâlüddin Paşa — “Dâmad—” (Sultan Mecid’in dâmâdı, Seniha-Sultan’ın kocası, Sabâhüddin Bey’in babası ve Husrev Paşa’nın gürcü kölelerinden Halil Rif’at Paşa’nın oğlu)	358
Louis-Philippe (Fransa krallarından)	128	Mahmud-Han (Safavilerden sonra İran’da saltanat süren Efganlar hânedânının ilk hükümdârı)	13, 15
Louis Sauveur de Villeneuve — Bak.: Villeneuve “Marki Louis Sauveur de—”.		Mahmud Muhtar Paşa (Gazi-Ahmed Muhtar Paşa’nın oğlu: İkinci meşrutiyet devrinde ordu kumandanlığı, valilik, sefirlik ve nâzırlık gibi büyük mevâkilerde bulunmuştur) 339, 363, 376, 388 - 390, 406, 411, 413, 417	
Luders (Kırım harbinin ilk safhasındaki Silistre muhâsarasına iştirâk eden Rus jenerallerinden)	155, 156	Mahmud Nedim Paşa — Bak.: Nedim Paşa “Mahmud—”.	
Lûtfi Efendi “Hâfız-Ahmed—” (Vak’anüvis: İkinci Abdülhamid’in hocalarından ve o devrin Rumeli-kazaskerlerindendir)	286	Mahmud Paşa (Mısır başvekillerinden)	324
Lûtfi Simavi Bey (Beşinci Mehmed Reşad ve Altıncı Mehmet Vahîdüddin devirleri Başmâbeynicilerinden) 363, 379, 382, 393, 415, 441, 442, 448, 451, 452		Mahmud Paşa “Çürüksulu—” (İkinci meşrutiyet devri nâzırlarından)	415
Lûtfullah Bey (Sultan Mecid’in kızlarından Seniha-Sultan’la Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa’nın oğlu ve Sabâhüddin Bey’in kardeşi)	358 - 360	Mahmud Râif Efendi — Bak.: Râif Efendi “Tanbûrî/İngiliz Mahmud—”.	

M

Mac-Mahon “Maurice de—” (1873 de Reiscumhur olan meşhur Fransız mareşali)	169	Mahmud Şevket Paşa (Beşinci Mehmet Reşad devri sadır-ı a’zamlarından: Hareket ordusunun meş-	
Mahdûme Hanım (Nâmık Kemal’in anne-annesi)	329		
Mâhir Paşa “İsmail—” (Sultan Hamid’in adamlarından olduğu için, ikinci meşrutiyetin bidâyetinde İttihatçıların sokakta öldürdükleri ilk komite kurbanı)	371		
Mahmud “Birinci—” (Osmanlı pâdisahlarından Sultan Mahmud Hân-ı Evvel) 11, 19, 20, 23, 33 - 36, 38, 45, 47, 57, 110, 329			

Sayfa

Sayfa

- hur kumandanı) 375, 376, 379, 381, 382, 384, 388, 396, 400 - 404, 406, 407
- Mahşer-midallisi** — Bak.: Kâmil Bey “Mehmet—”. 285
- Mahvî Efendi** “Ali—” (Beşinci Murad’la ikinci Abdülhamid’in Fâr-sî muallimi) 285
- Maison** “Général—” (Yunan istiklâlî esnâsında Mora’yı işgal eden Fransız kumandanı) 114
- Makbûl-İbrahim Paşa** — Bak.: İbrahim Paşa “Makbûl/Maktûl—”. 418
- Mallet** “Sir Louis—” (Birinci cihan harbinden evvel İngiltere’nin İstanbul büyük-elçisi) 417, 418
- Mâlûmyan** (İttihad-ve-Terakki’nin talebi üzerine Taşnakzutyun ismindeki Ermeni ihtilâl komitesinin İttihatçılarla gizli müzâkereye me’mûr ettiği murahhaslarından) 373
- Manastırlı - İsmail Hakkı Efendi** — Bak.: İsmail Hakkı Efendi “Manastırlı—”. 3
- Manastırlı - Rif’at Efendi** — Bak.: Rif’at Efendi “Manastırlı—”. 3
- Mandal-zâde Hüsâmüddin Paşa** — Bak.: Hüsâmüddin Paşa “Mendel/Mandal-zâde—”. 3
- Mandelstam** “André—” (ikinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Resad devrinde birinci cihan harbine kadar İstanbul Rus sefâreti baş-tercümanlığında bulunmuş olan Türk düşmanı) 416
- Manteuffel** “Baron Othon-Théodore de—” (1856 Paris sulh konferansında Prusya kralığı baş-murrahhası ve Hâriciyye nâzırı) 177
- Marc-Marcel / Mark - Markel** “Doktor—” (Sultan Aziz’in cesedini muâyene eden hekimlerden) 268
- Marie-Thérèse** (Avusturya imparatoriçesi) 35
- Marie Walewska** — Bak.: Walewska “Kontes-Marie—”. 47
- Marko Botsaris** — Bak.: Botsaris “Marko—”. 47
- Marko Paşa** “Doktor—” (Mekteb-i Tıbbiyye nâzırı: Sultan Aziz’in cesedini muâyene eden hekimlerdendir) 268, 270, 273
- Maroen** “Doktor—” (Sultan Aziz’in cesedini muâyene eden hekimlerdendir) 268
- Marthe Rabe** — Bak.: Katerina “Birinci—”. 268
- Maurice Bompard** — Bak.: Bompard “Maurice—”. 106, 107
- Mavrokordato** “Alexandre—” (ikinci Mahmud devrinde Mora isyanının Dimitrios İpsilanti’den sonraki ele-başısı) 106, 107
- Mavrominalis** (ikinci Mahmud devrindeki Yunan isyanının ele-başılarından) 106
- Maxvell** “Général—” (Birinci cihan harbinde Cemal Paşa’nın meşhur Kanal seferi esnâsında Mısır’daki İngiliz kuvvetlerinin kumandanı) 426
- Mazeppa** (Rus çarı Koca-Petro’ya mağlûb olduktan sonra Üçüncü Ahmed devrinde İsveç kralı Onikinci Charles ile beraber Türkiye’ye ilticâ eden Kazak hetmanı) 3
- Mazhar Bey** (ikinci Abdülhamid devrinde Terakki-ve-İttihad cemiyyetinin gizli teşkilâtını hükûmete bildiren muhbir) 357
- Mazhar Bey** (ikinci meşrutıyyet devrindeki Arnavutluk isyanına sebep olan İttihatçı Kosova valisi) 382
- Mecdüddin Efendi** “Yüzbaşı—” (Selânik’deki ilk İttihatçılardan) 359
- Mecid** “Sultan—” Bak.: Abdülmecid
- Mecid Efendi** — Bak.: Abdülmecid / Mecid Efendi. 223
- Mecid Efendi** “Amasyalı Hoca—” (Sultan Aziz devri ulemâsından ve Meclisi-Maârif âzâsından) 223
- Medem** “Général—” (Üçüncü Mustafa devrindeki 1182 seferinde Rus kumandanlarından) 44, 47
- Medeni-Mehmet Nuri Efendi** — Bak.: Nuri Efendi “Medeni-Mehmet—”. 442, 467
- Mediha-Sultan** (Sultan Mecid’in kızlarından: Dâmad-Ferid’in karısıdır) 442, 467

	Sayfa		Sayfa
Mehmet "Altıncı—" (Son Osmanlı pâdişahlı Sultan Mehmet Vahidüddin Hân-ı Sâdis)	195, 228, 370, 432, 441 - 445, 456, 457, 459 - 462, 464, 465, 468	Mehmed Ali Paşa (Birinci Abdülhamid devrinde Özü muhâfızı)	67, 82
Mehmet "Beşinci—" (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Mehmet Hân-ı Hâmis/Sultan Reşad)	132, 195, 204, 221, 299, 314, 357, 367, 370, 379-381, 383, 405, 406, 408, 415 - 418, 431, 432, 438 - 443	Mehmed Ali Paşa "Dâmad—" (Sultan Mecid devri sadr-ı a'zamlarından: Son Kapdan-ı deryâdır)	141, 143, 144
Mehmet "Boyabadı Hacı—" (Sultan Aziz'in kaatillerinden)	268, 269, 275, 276, 319, 320	Mehmed Ali Paşa "Kavalalı—" (Üçüncü Selim devrinde tâyin edilip ikinci Mahmud devrinde isyânıyla şöret bulan ve hıdivler sülâlesinin cedit olan âsi Mısır valisi)	81, 85, 89, 102, 108, 117, 118, 120, 122, 123, 128 - 130, 133, 136, 138, 181, 185, 194, 203, 204, 207, 208, 212, 353, 406
Mehmet "Bölük-emini—" (31 Martta isyân eden askerin ele-başlılarından)	372	Mehmed Ali Paşa "Müşir—" (93 seferinde bir aralık Rumeli cephesine Serdâr-ı rekrem olan Alman Hırvat melezi Karl Petroit: Değersizliği ile itibarsızlığı kumanda birliğini ihlâl etmiştir. Bu mühtedî paşa Berlin kongresine de Murahhas olarak gönderilmişse de çok fena bir te'sir bırakmıştır)	302 - 306, 308, 315
Mehmet "Deli - Eyüb - oğlu "Kör—" (Dördüncü Mustafa'nın emîr-âhûru: Üçüncü Selim'in kaatillerindendir)	91	Mehmet Arif Efendi — Bak.: Arif Efendi "Arab-zâde Mehmet—".	
Mehmet "Dördüncü—" (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Mehmet Hân-ı Sâni)	52, 63, 110, 142, 174,	Mehmet Arif Paşa (ikinci Mahmud devrinde Meclis-i Ahkâm âzâsından)	81
Mehmet "İkinci—" (Osmanlı Pâdişahlarından Fâtih Sultan Mehmet Hân-ı Sâni)	52, 63, 110, 142, 174, 176, 380, 410, 439	Mehmet Atâullâh Efendi — Bak.: Atâullâh Efendi "Şerif-zâde Seyyid-Mehmet/Topal—".	
Mehmet "Soför—" (Mahmud Şevket Paşa vak'asında Divân-ı harb'e verilip berâet edenlerden)	405	Mehmet Bey (Birinci Abdülhamid devrinde Baban sancak-beyi)	59
Mehmed Ağa "Dağ-deviren-oğlu—" (Üçüncü Selim devrindeki âsi Edirne a'yânı)	82	Mehmet Bey "Doktor—" (Sultan Aziz'in cesedini muâyene eden hekimlerden)	268
Mehmed Ağa "Taşköprülü—" (Şâir Şinâsi'nin babası)	237	Mehmet Bey "Elfi—" (Napoleon'un Mısır istilâsı esnâsındaki Kölemen beylerinden)	77
Mehmet Akif Paşa — Bak.: Akif Paşa "Hacı-Mehmet—".		Mehmet Bey "Hâfız—" (Sultan Aziz'in baş-mâbeyncilerinden)	217, 219, 244, 254, 259, 262, 269
Mehmed Ali Ağa (Lübnan meselesinden dolayı Nâzır-Ahmed Paşa ile beraber Şam'da kurşuna dizilen binbaşı)	193	Mehmet Bey "Karakeçeli—" (Sultan Hamid'in Karakecelilerden teşkil ettiği "Söğütlü maiyyet bölüğü" nün kumandanı)	288
Mehmed Ali Efendi "Mülâzım—" (Mahmud Şevket Paşa vak'asında i'dâm edilenlerden)	403, 404	Mehmet Bey "Necib-Paşa-hafidi—" (Sultan Aziz devri sadr-ı a'zam-	
Mehmed Ali-Mirzâ (Kacar hânedârından İran şâhi Feth-Ali Hân'ın oğullarından)	107		

Sayfa

Sayfa

- larından gürcü Mahmud Nedim Paşa'nın yeğeni: Yeni-Osmanlılardandır) 212, 213, 215
- Mehmet Bey "Receb - Paşa - zâde—"** (İkinci Mahmud'un lalalarından) 93
- Mehmet Celâlüddin Ağa — Bak.: Celâlüddin Ağa "Mehmet—"**
- Mehmet Cemâlüddin Efendi — Bak.: Cemâlüddin Efendi "Yusuf-zâde / Hâlid-Efendi-zâde Mehmet—"**
- Mehmet Cemil Bey — Bak.: Cemil Bey "Mehmet—"**
- Mehmet-Çavuş "Erzurumlu—"** (Sultan Mecid devrindeki "Kuleli vak'ası muhbirlerinden) 189
- Mehmet Derviş Paşa — Bak.: Derviş Mehmet Paşa.**
- Mehmed Efendi (Mahmud Şevket Paşa vak'asında gıyâben i'dâma mahkûm olanlardan: Mütekaid jandarma yüzbaşısı) 405**
- Mehmed Efendi "Kadı—"** (Şâir Nedim'in babası) 21
- Mehmed Efendi "Yirmi-sekiz-Celebi —"** (Pasarofça sulhünde ikinci murahhas ve Şıkkı-Sâlis defterdarı: Sonraları Paris sefâretnâmesiyle şöhret bulmuştur: Üçüncü Osman devri vezir-i-a'zamlarından Mehmed Said Paşa'nın babasıdır. Asıl ismi "Süleyman-Ağazâde Mehmet Fâizî'dir) 12, 16, 38
- Mehmet Emin Âli Paşa — Bak.: Âli Paşa "Mehmet Emin—"**
- Mehmet Emin Behic Efendi — Bak.: Behic Efendi "Seyyid Mehmet Emin—"**
- Mehmet Emin Bey — Bak.: Emin Bey "Bursalı Mehmet—"**
- Mehmet Emin Paşa — Bak.: Emin Paşa "Yağlıkçı-zâde Tevkiî/Nişancı Hacı-Mehmet—"**
- Mehmet Emin Paşa "Devâtdar —"** (Birinci Mahmud devri vezir-i-a'zamlarından) 33
- Mehmet Emin Paşa "Kıbrıslı—"** (Sultan Mecid ve Sultan Aziz devirleri sadr-ı a'zamlarından) 155, 162, 190, 191, 193, 198, 294
- Mehmet Emin Rauf Paşa — Bak.: Rauf Paşa "Mehmet Emin—"**
- Mehmet Ertuğrul Efendi — Bak.: Ertuğrul Efendi "Şehzâde Mehmet —"**
- Mehmet Es'ad Efendi — Bak.: Es'ad Efendi "Sahhaflar-şeyhi-zâde Vak'anüvis Mehmet—"**
- Mehmet Es'ad Safvet Paşa — Bak.: Safvet Paşa "Mehmet Es'ad—"**
- Mehmet Es'ad Yesârî Efendi — Bak.: Es'ad Efendi "Mehmet, Yesârî—"**
- Mehmet Eşref Efendi — Bak.: Eşref Efendi "Hacı Hâfız-Mehmet—"**
- Mehmet Ferid Paşa — Bak.: Ferid Paşa "Mehmet—"**
- Mehmet Fuad Paşa — Bak.: Fuad Paşa "Keçeci-zâde Mehmet—"**
- Mehmet Hafid Efendi — Bak.: Hafid Efendi "Mehmet—"**
- Mehmet Hâlet Paşa — Bak.: Hâlet Paşa "Mehmet—"**
- Mehmet Hayrüddin Bey (İkinci Abdülhamid devri sadr-ı a'zamlarından Tunuslu-Hayrüddin Paşa'nın oğlu) 405**
- Mehmet Hursid Paşa — Bak.: Hursid Paşa "Mehmet—"**
- Mehmet Husrev Paşa — Bak.: Husrev Mehmet Paşa "Koca—"**
- Mehmet İvaz Paşa — Bak.: Mehmet Paşa "Hacı-İvaz—"**
- Mehmet İzzet - Molla — Bak.: İzzet - Molla "Keçeci-zâde Mehmet—"**
- Mehmet İzzet Paşa — Bak.: İzzet Mehmet Paşa.**
- Mehmet Kadri Paşa — Bak.: Kadri Paşa "Cenânî-zâde Mehmet—"**
- Mehmet Kâmil Bey — Bak.: Kâmil Bey "Mehmet—"**
- Mehmet Kâmil Paşa — Bak.: Kâmil Paşa "Kıbrıslı Mehmet—"**
- Mehmet Memduh Paşa — Bak.: Memduh Paşa "Mehmet—"**
- Mehmet Nâbi Bey — Bak.: Nâbi Bey Mehmet—"**
- Mehmet Nâmık Paşa — Bak.: Nâmık Paşa "Mehmet—"**
- Mehmet Necib Paşa — Bak.: Necib Paşa "Mehmet—"**

Sayfa	Sayfa
Mehmet Nuri Paşa — Bak.: Nuri Paşa “Dâmad Mehmet—”	isyânı esnâsında Trablusşam valisi) 118
Mehmet Paşa (Üçüncü Ahmed devrinde Venediklilerin elinde kalmış olan Girit kalelerinden Suda kalesinin fâtihi olan Hanya muhâfızı)	8
Mehmet Paşa (Üçüncü Ahmed devrinde Sadâret kethudâsı ve Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Paşa'nın dâmâdı)	18
Mehmet Paşa (Üçüncü Mustafa devrinde İskenderiyye sancak-beyi)	48
Mehmet Paşa “Ateş—” Bak.: Mehmet Sâlih Paşa “Ateş—”	8
Mehmet Paşa “Baltacı / Teberdar—” (Üçüncü Ahmed devri vezir-i-a'zamlarından: Pruth kahramanı)	25, 58
Mehmet Paşa “Canım-Hoca Hacı—” (Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud devirleri Deryâ-kapdanlarından)	8
Mehmet Paşa “Çarhçı—” (Birinci Abdülhamid devrindeki İran seferinde Sine zaferini kazanan Osmanlı kumandanı)	60
Mehmet Paşa “Dağıstanlı—” (İkinci Abdülhamid devri feriklerinden)	325
Mehmet Paşa “Dâmad Melek—” (Üçüncü Selim devri vezir-i-a'zamlarından)	72, 73
Mehmet Paşa “Dârendeli / Cebeci-zâde—” (Birinci Abdülhamid devri vezir-i-a'zamlarından)	60
Mehmet Paşa “Gürcü—” (Üçüncü Mustafa devri Mısır valilerinden)	54
Mehmet Paşa “Hacı-İvaz—” (Birinci Mahmud devri vezir-i-a'zamlarından)	26 - 29, 47
Mehmet Paşa “Hacı Yeğen—” (Birinci Abdülhamid devri vezir-i-a'zamlarından)	57, 62
Mehmet Paşa “Hâfız—” (Taassup ve ehliyetsizliğiyle Nezib bozgununa sebeb olan câhil kumandan: “Hâfız Paşa” İâkabiyle de anılır)	120, 189
Mehmet Paşa “Halebli—” (İkinci Mahmud devrindeki Mehmed Ali	
Mehmet Paşa “Kalafat—” (Birinci Abdülhamid devri vezir-i-a'zamlarından)	60, 61
Mehmet Paşa “Kapdan—” (93 seferinde Anadolu cephesindeki Kızıltepe ve Küçük-Yahni zaferlerinin muhteşem kahramanı)	301
Mehmet Paşa “Kapu-kıran—” (Üçüncü Mustafa devri Yeniçeri-ağalarından)	
Mehmet Paşa “Kara-silâhdar / Kara - vezir Seyyid—” (Birinci Abdülhamid devri vezir-i-a'zamlarından)	61
Mehmet Paşa “Muhsin-zâde —” (Üçüncü Mustafa ve Birinci Abdülhamid devirleri vezir-i-a'zamlarından)	42, 48, 52, 53, 59
Mehmet Paşa “Nişancı/Tevkii/Kayserili—” (Üçüncü Ahmed devri vezir-i-a'zamlarından)	11, 12
Mehmet Paşa “Rum—” (Fâtihi devri vezir-i-a'zamlarından)	59
Mehmet Paşa “Silâhdar—” (Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud devirleri vezir-i-a'zamlarından)	19-21
Mehmet Paşa “Silâhdar—” (Üçüncü Mustafa devri vezir-i-a'zamlarından)	51, 52
Mehmet Paşa “Silâhdar Seyyid—” (Birinci Mahmud devri vezir-i-a'zamlarından)	24, 26
Mehmet Paşa “Tiryâki Hacı—” (Birinci Mahmud devri vezir-i-a'zamlarından)	32, 33
Mehmet Paşa “Yeğen—” (Birinci Mahmud devri vezir-i-a'zamlarından)	26, 27, 31
Mehmet Râşid Paşa — Bak.: Râşid Paşa “Mehmet—”	
Mehmet Refet Paşa — Bak.: Refet Paşa “Baytar Mehmet—”	
Mehmet Reşid Paşa — Bak.: Reşid Paşa “Mehmet—”	
Mehmet Rızâ Paşa — Bak.: Rızâ Paşa “Mehmet—”	
Mehmet Rüşdi Paşa — Bak.: Rüşdi Paşa “Şirvânî-zâde Mehmet—”	

Sayfa

Sayfa

Mehmet Sâdık Paşa — Bak.: Sâdık Paşa "Mehmet—".

Mehmet Sâdık Rif'at Paşa — Bak.: Rif'at Paşa "Mehmet Sâdık—".

Mehmet Said Galib Paşa — Bak.: Galib Paşa "Mehmet Said—".

Mehmet Said Hâlet Efendi — Bak.: Hâlet Mehmet Said Efendi "Tatar—".

Mehmet Said Paşa — Bak.: Said Paşa "Dâmad-Mehmet—".

Mehmet Said Paşa — Bak.: Said Paşa "Eğinli-Mehmet—".

Mehmet Said Paşa — Bak.: Said Paşa "Yirmi-sekiz-zâde Mehmet—".

Mehmet Sâlih Paşa "Ateş—" (Sultan Aziz devri Deryâ-kapdanlarından) 204, 281

Mehmet Selim Paşa — Bak.: Selim Paşa "Haseki-Mehmet—".

Mehmet Selim Sırrı Paşa — Bak.: Sırrı Paşa "Benderli-Mehmet Selim—".

Mehmet Şekib Efendi/Paşa — Bak.: Şekib Efendi/Paşa "Mehmet—".

Mehmet Şerif Efendi — Bak.: Şerif Mehmed Efendi "Ebu-İshak-zâde—".

Mehmet Şerif Paşa — Bak.: Şerif Mehmet Paşa.

Mehmet Şükri Paşa — Bak.: Şükri Paşa "Mehmet—".

Mehmet Tâhir Efendi — Bak.: Tâhir Efendi "Kadı-zâde Mehmet—".

Mehmet Tâhir Paşa — Bak.: Tâhir Mehmet Paşa "Çengel-oğlu—".

Mehmet Tahsin Efendi — Bak.: Tahsin Efendi "Mehmet—".

Mehmet Tal'at Paşa — Bak.: Tal'at Paşa "Mehmet—".

Mehmet Tevfik Paşa — Bak.: Tevfik Paşa "Mehmet—".

Mehmet Vahid Paşa — Bak.: Vahid Paşa "Mehmet—".

Mehmet Vâsıf Paşa — Bak.: Vâsıf Paşa "Mehmet—".

Mehmet Zeki Paşa — Bak.: Zeki Paşa "Mehmet—".

Mehmet Ziyâüddin Efendi — Bak.: Ziyâüddin Efendi "Mehmet—".

Melek Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Paşa "Dâmad-Melek—".

Melikow/Melikof "Loris—" (93 seferinde Anadolu cephesindeki Rus başkumandanlarından : Aslen ermenidir) 300

Melincen "Doktor Jules—" (Sultan Aziz'in cesedini muâyene eden hekimlerden) 268, 269

Melyan Bey "Doktor—" (Sultan Aziz'in cesedini muâyene eden hekimlerden) 268

Memduh Paşa "Mehmet—" (İkinci Abdülhamid devri vükelâsından : Mutlakıyyet devrinin son Dâhiliyye nâzırıdır) 280, 281, 356

Memiş Paşa (İkinci Mahmud devri vezir-i a'zamlarından) 97 - 99

Memiş-zâde Selim Paşa — Bak.: Selim Paşa "Memiş-zâde—".

Mencikof — Bak.: Mentschikoff.

Mendel-zâde Hüsâmüddin Paşa — Bak.: Hüsâmüddin Paşa "Mendel/Mandal-zâde—".

Menemenli-Mustafa Tevfik Paşa — Bak.: Tevfik Paşa "Menemenli-Mustafa—".

Menemenli-zâde Rif'at Bey — Bak.: Rif'at Bey "Menemenli-zâde—".

Mengli-Giray "İkinci—" (Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud devirleri Kırım hanlarından) 26, 27

Menou "Jacques - François de —" (Fransızların Mısır istilâsı esnâsında Kléber öldürüldükten sonra ordu kumandanlığına geçen jeneral) 79

Mentschikoff/Mencikof "Amiral prens—" (Sultan Mecid devrinde fevkalâde sefâretle İstanbul'a gelmesi Kırım muharebesine sebep olan Rus Bahriye nâzırı) 141-144, 147, 159, 161, 162

Mercan Ağa "Küçük—" (Dördüncü Mustafa devri Kızlar-ağası) 91

Metternich "Prens de—" (Meşhur Avusturya baş-vekili) 135

Meyyit-Hasan Paşa — Bak.: Hasan Paşa "Meyyit/Cenâze—".

Michel Gortschakoff — Bak.: Gortschakoff "Général Michel—".

Sayfa

Sayfa

- Michel Nicolaiévitch** — Bak.: Nicolaiévitch “Gran-dük Michel—”.
Michelson (Üçüncü Selim devrindeki 1221 seferinde Memleketeyn’i istilâ eden Rus ordusunun kumandanı) 84
Midhat Paşa “Ahmet Şefik—” (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri sadr-ı a’zamlarından) 190, 226, 227, 232, 239 - 245, 248 - 250, 253-258, 260-262, 268, 270 - 273, 275, 276, 278, 280 - 284, 287, 291, 300, 308, 319 - 321, 325 - 327, 358, 364, 393
Midhat Şükri Bey (İttihad-ve-Terakki komitesinin Selânik’deki ilk müessislerinden: Kendisi de Selâniklidir) 359
Mihailo Obrénovitch / Obrenoviç (Sultan Aziz devrinde Sırbistan’ın ikinci prensi) 215, 216
Mihail Sturdza — Bak.: Sturdza “Mihail—”.
Mihal “Hacı—” (Sultan Aziz devrindeki Girit ısyânının ele-başısı) 210
Mihal Soutzo/suzzo — Bak.: Soutzo/Suzzo “Mihal—”.
Mihrişâh-Kadın (Üçüncü Ahmed’in karısı ve Üçüncü Mustafa’nın anası) 11, 40
Mihrişâh Vâlide - Sultan (Üçüncü Mustafa’nın karısı ve Üçüncü Selim’in anası) 41, 68
Mikaelyan “Hristofor— “Bak—”. Samoil Kayın.
Milan Obrenoviç / Obrénovitch (Sırbistan’ın ilkönce prensi ve ondan sonra ilk kralı) 282, 328
Milne “Général—” (Mondros mütârekesi üzerine İstanbul’a gelen ilk İngiliz kumandanı) 454
Miloş Obrenoviç / Obrénovitch (Sırbistan’daki “Obrenoviç” hânedânının ceddî ve ilk Sırbistan prensi) 101, 102, 116
Mîr Beşîr — Bak.: Beşîr Ömer-üş-Şihâbî “İkinci Mîr—”.
Mirko (İlk Karadağ prensi Birinci Danilo’nun kardeşi ve son Karadağ kralı Birinci Nicolas/Nikola’nın babası) 187, 202

- Mîr-Üveys** — Bak.: Üveys “Hacı Mîr—”.
Mismar “Charles—” (Sadr-ı a’zam Âlî Paşa’nın fransızca kâtipliğinde bulunmuş olan Fransız muharrir ve müellifi) 223
Mizancı-Murad Bey — Bak.: Murad Bey “Mizancı Ebu-l-Fâruk Mehmet—”.
Mıgırdıç veled-i Serkez (Sultan Hamid devrindeki “Bomba hâdisesi” müretteplerinden) 349
Mısırlı-Abdullâh Efendi — Bak.: Abdullâh Efendi “Mısırlı—”.
Mısırlı-Mustafa Fazıl Paşa — Bak.: Fâzıl Paşa “Mısırlı-Mustafa—”.
Moldovancı-Ali Paşa — Bak.: Ali Paşa “Moldovâni/Moldovancı—”.
Molla-İdris Paşa — Bak.: İdris Paşa “Molla—”.
Molla Paşa — Bak.: İdris Paşa “Molla—”.
Moltke “Helmuth von—” (1870 harbinde Alman zaferini te’min eden meşhur Prusya jenerali: Gençliğinde Osmanlı hizmetinde bulunmuştur) 120
Moralı-Ali Efendi — Bak.: Ali Efendi “Seyyid/Moralı—”.
Moralı-Hasan Paşa — Bak.: Hasan Paşa “Enişte/Dâmad—”.
Morgenthau (Birinci cihan harbinin başlarında Amerika’nın İstanbul büyük-elçisi) 413
Moruzzi “Alexandre—” (Üçüncü Selim devrinde Boğdan beyi) 84
Mouchegh — Bak.: Muşeg.
Mougel-Bey (Süveyş kanalının projesini hazırlayan Fransız mühendislerinden) 188
Mouravieff / Muravyef “Général—” (Kırım harbinde Anadolu cephesindeki Rus kuvvetlerine kumanda eden Kafkasya vali-i-umumi’si) 148, 170, 172, 173
Moustier “Marquis de—” (Sultan Aziz devrinde Fransa’nın İstanbul büyük-elçilerinden) 203
Mösyö-Necib Paşa — Bak.: Necib Paşa “Mösyö—”.

Sayfa

Sayfa

- Mubârek-üs-Sabâh** (İkinci Abdülhamid devrinde Küveyt şeyhi: O zamanki teşkilâtta kazâ kaymakamı i'tibâr edilmiştir).
- Muerphi** "Miralay—" (Mondros mü-târekesi üzerine İstanbul'a ilk gelen İngiliz askerî mümessili) 454
- MUHAMMED** (Ulu Peygamberimiz ve ebedî velinimetimiz Ahmed Muhammed Mustafâ Aleyhisselâm Efendimiz Hazretleri) 87, 432
- Muhammed Ebu-Zehab** (Üçüncü Mustafa devrinde ısyân ve Mısır sultanlığını ilân eden Cinali Bey'in köleliğinden yetişen dâmâdı ve ordu serdârı) 54
- Muhammed-ibni-Abdülvehhâb** "Şeyh—" (Vehhâbî mezhebinin müessisi) 80
- Muhammed-ibni-Suûd** (Şimdiki Suûdî Arabistan hânedânının ceddi olan ilk Necd emîri: Vehhâbî mezhebinin neşrinde büyük bir rol oynamıştır) 80, 81
- Muhammed ibn-ür-Reşid** (Cebel - Sammer emîri ve Abd-ül-Aziz İbn-ür-Reşid'in babası) 352
- Muharrem Bey** (Navarin vak'asında daki Mısır filosunun kumandanı) 112
- Muhib Bey** (Polis Müdiriyyet-i umumiyyesi Kısım-ı siyâsî müdirlerinden: Mahmud Şevket Paşa vak'asında i'dâm edilenlerdendir) 402, 404
- Muhsin-zâde Abdullah Paşa** — Bak.: Abdullah Paşa "Muhsin-zâde—".
- Muhsin-zâde Mehmet Paşa** — Bak.: Mehmet Paşa "Muhsin-zâde—".
- Muhtar Paşa** "Katirci-oğlu Gazi Ahmed—" (Beşinci Mehmet Reşad devri sadr-ı a'zamlarından: 93 seferindeki Anadolu müdâfaasıyla meşhurdur) 247, 283, 300, 301, 338, 375, 388, 389, 395-397, 404, 455
- Muhtar Paşa** "Tepedelenli—" (Meşhur âsi Tepedelenli Ali Paşa'nın büyük oğlu, Eğriboz ve Karlı-eli mutasarrıfı) 103, 104
- Muhyiddin Efendi** "Dağıstânî-zâde/Hoca-zâde Mehmet— (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri kazaskerlerinden) 294

- Muline** (Sultan Aziz devrindeki "Selânik vak'asının kurbanlarından olan Fransız konsolosu) 253
- Munch/Munch** "Maresal—" (Birinci Mahmud devrinde Kırım istilâsıyla şöhret bulduktan sonra Feth-Giray'a mağlûb olan Rus kumandanı) 25, 27, 28
- Murad** "Beşinci—" (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Murad Hân-ı Hâmis) 128, 129, 132, 191, 204, 217, 221, 238, 244, 254, 255, 258 - 262, 265-268, 271, 273, 275 - 280, 283 - 285, 287, 290, 293, 296, 309, 312, 313, 319, 329,
- Murad** "Birinci—" (Osmanlı pâdişahları 347, 348, 357, 378
- Murad** "Dördüncü—" (Osmanlı padişahlarından Sultan Murad Hân-ı Evvel) 383, 393
- larından Murad-Hüdavendigâr-ı Râbi: Bağdad fâtihisi) 25, 32, 35, 435
- Murad** "Üçüncü—" (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Murad Hân-ı Sâlis) 16
- Murad Bey** (Napoléon'un Mısır istilâsı devrindeki Kölemen beylerinden) 75 — Bak.: Nefise Hanım.
- Murad Bey** "Mizancı Ebu-l-Fâruk Mehmet—" (İkinci Abdülhamid devrinde Düyûn-ı umumiyye komiseri: Mizan gazetesi sâhibi ve "Târih-i Ebu-l-Fâruk" müellifi) 357, 368, 372
- Murad Efendi** "Murad-zâde —" (Üçüncü Selim devrinde İstanbul kadılarından) 87
- Murad-zâde Murad Efendi** — Bak.: Murad Efendi "Murad-zâde".
- Muravyef** — Bk.: Mouravieff.
- Mûsa Hulûsi Paşa** (Kırım muharebesinin ilk safhasında Silistre muhâfızı olan kahraman müşir: Rusların Silistre muhâsarası esnâsındaki muhteşem müdâfaası hem düşmanın mağlûbiyeti, hem kendisinin şehâdetiyle neticelenmiştir) 155, 157
- Mûsâ Kâzım Efendi** (Beşinci Mehmet Reşad ve Altıncı Mehmet

Sayfa	Sayfa
Vahîdüddin devirleri Şeyh-ül-İslâmlarından) 457	Mustafa Asım Bey — Bak.: Asım Bey “Mustafa—”
Mûsâ Paşa “Selânikli/Köse—” (Üçüncü Selim’in felâketine sebeb olan ahlâksız ve mürteci’ Sadâret-kaymakamı) 84, 86 - 88	Mustafa Bâhir Paşa — Bak.: Bâhir Mustafa Paşa “Köse—”
Muslu-Beşe (Patrona ihtilâlinin elebaşlarından) 20	Mustafa Bey (ikinci Mahmud devrinde Çirmen mutasarrıfı) 94, 95
Mustafa (Vak’a-i-Hayriyye’de kahramanlık gösteren Topçu neferi) 111	Mustafa Bey “Doktor—” (Sultan Aziz’in cesedini muayene eden hekimlerden) 268
Mustafa “Birinci—” (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Mustafa Hân-ı Evvel) 265	Mustafa Bey “Kapucu-başı—” (ikinci Mahmud devrindeki Yunan isyanını tenkile me’mûr olan kumandanlardan) 106
Mustafa “Cezâyirli—” (Sultan Aziz’in kaatillerinden) 268, 269, 275, 276, 319, 320	Mustafa Bey “Miralay—” (Sultan Aziz’in hal’inde rol oynayan Seraskerlik ser-yâveri) 258
Mustafa “Deli—” (Dördüncü Mustafa devri bostancılarında ve Üçüncü Selim’in kaatillerinden) 91	Mustafa-Çavuş “Yozgadlı Pehlivan—” (Sultan Aziz’in kaatillerinden) 268, 269, 275, 276, 319, 320
Mustafa “Dördüncü—” (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Mustafa Hân-ı Râbi) 61, 64, 82, 86 - 88, 90 - 94, 96, 97	Mustafa Efendi (Sultan Aziz’in uğradığı Fer’iyye fâciası hakkında gûyâ tahkikata me’mûr edilen Zabtiye mustantiki) 272
Mustafa “İkinci—” (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Mustafa Hân-ı Sâni) 1, 2, 20, 29, 35, 36	Mustafa Efendi (İttihad-ve-Terakki komitesinin ilk ihtilâl hareketleri esnâsında Selânik’de öldürülen Topçu alay-imamı) 361
Mustafa “Kabakçı—” (Üçüncü Selim’in hal’iyle neticelenen irticâ hareketinin elebaşısı) 85-87, 90, 98	Mustafa Efendi “Enderunlu—” (Sultan Bâyezid evkafı ruzmangeçisi ve Koca-Reşid Paşa’nın babası) 184
Mustafa “Üçüncü—” (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Mustafa Hân-ı Sâlis) 11, 39, 40 - 45, 48, 55 - 58, 68, 94, 105, 110	Mustafa Efendi “Kavaklı—” (Mahmud Şevket Paşa vak’asında gıyaben idâma mahkûm olanlardan) 405
Mustafa Ağa (ikinci Mahmud devrinde parçalanan Yeniçeri-ağası) 96	Mustafa Efendi “Kazasker Merzifonlu—” (Şâir Nedim’in dedesi) 21
Mustafa Ağa “Arnavut—” (Alemdar’ın Segbân-ı cedid yazmaya me’mûr ettiği Nizâm-ı cedid zâbiti) 95	Mustafa Efendi “Kolağası Erzurumlu—” (Edirne müdafii Şükri Paşa’nın babası) 432
Mustafa Ağa “Hacı—” (Birinci Abdülhamid devri vezir-i-a’zamlarından Halil Hamid Paşa’nın babası) 62	Mustafa Efendi “Şihhî—” (Mahmud Şevket Paşa vak’asında Dîvân-ı harb’e verilip berâet edenlerden) 405
Mustafa Ağa “Hâss-ağası—” (ikinci Abdülhamid devrinin ilk zamanlarında Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı olan Eğinli-Said Paşa’nın babası: İzmit mütesellimidir) 290	Mustafa Eşref Paşa — Bak.: Eşref Paşa “Bursalı Mustafa—”
Mustafa Ağa “Kalyoneu—” (ikinci Mahmud devrinde Bilecik a’yânı) 94, 95	Mustafa Fâzıl Paşa — Bak.: Fâzıl Paşa “Mısırlı Mustafa—”
	Mustafa Hayri Efendi — Bak.: Hayri Efendi “Ürgûbî - Mustafa—”
	Mustafa-Kapdan “Hacı—” (İttihad-ve-Terakki’nin Harbiye nâzırı ve

Sayfa	Sayfa
Baş-kumandan vekili Enver Paşa'nın dedesinin babası) 408	= Ebu-Hûr ihraç hareketini idare etmiştir) 78
Mustafa Nâîlî Paşa — Bak.: Nâîlî Paşa "Giritli-Mustafa—".	Mustafa Paşa "Pîr—" (Birinci Mahmud devri Deryâ-kapdanlarından) 31
Mustafa Nâîm Efendi (Vak'anüvis Nâîmâ'nın asıl ismi) 10	Mustafa Paşa "Sarı—" (Üçüncü Ahmed devrinde "Vire ile" düşmana teslim olmak mecburiyetinde kalan Belgrad muhâfızı: İkinci Mustafa ve Üçüncü Ahmed devirleri Baş-defterdarlarındandır) 11
Mustafa Nazif Efendi — Bak.: Nazif Mustafa Efendi	Mustafa Refik Efendi — Bak.: Refik Efendi "Mustafa—".
Mustaaf Necib Bey — Bak.: Necib Bey "Mustafa—".	Mustafa Reşid Efendi — Bak.: Reşid Efendi "Köse-kethudâ Çelebi-Mustafa—".
Mustafa Nuri Paşa "Sır-kâibi—" (Sultan Mecid devri Ser-askerlerinden) 134	Mustafa Reşid Paşa — Bak.: Reşid Paşa "Koca-Mustafa—".
Mustafa Paşa (İkinci Mahmud devrinde âsi Mısır valisi Mehmed Ali'nin teşvikiyle ısyân ettikten sonra tenkil edilen İşkodra valisi) 117, 118	Mustafa Reşid Paşa — Bak.: Reşid Paşa "Mustafa—".
Mustafa Paşa "Alemdar / Bayrakdar—" (İkinci Mahmud devri veziri-a'zamlarından) 82, 84, 89-98, 110	Mustafa Seyfi Paşa — Bak.: Seyfi Paşa "Mustafa—".
Mustafa Paşa "Çavuşbaşı Kara—" "Üçüncü Ahmed devrinde Tebriz muhâfızı) 18	Mustafa Tevfik Paşa — Bak.: Tevfik Paşa "Menemenli-Mustafa—".
Mustafa Paşa "Çelebi—" (Dördüncü Mustafa devri Veziri-a'zamlarından) 88, 90, 91	Muşeg/Moucheg (İkinci meşrutîyyetin başlarında "Adana vak'ası" denilen Ermeni ihtilâlini tertib eden kanlı piskopos) 374
Mustafa Paşa "Hacı—" (Üçüncü Ahmed devrinde Erzurum valisi ve Lori ve Gence fâtihî) 15	Muşkaralı-İbrahim Ağa — Bak.: İbrahim Paşa "Nevşehirli / Dâmad—".
Mustafa Paşa "Hacı—" (Üçüncü Ahmed devrinde her türlü müdâfaa imkânlarına rağmen düşmana teslim olan Tımsıvar muhâfızı) 10	Muzafferüddin-Şâh (Kacar hânedârından İran şâhı) 343
Mustafa Paşa "Hacı—" (Üçüncü Selim devrinde âsiler tarafından öldürülen Belgrad muhâfızı) 83	Müderriş Gazi-Osman Paşa — Bak.: Osman Paşa "Müderriş Gazi—".
Mustafa Paşa "Kaymak—" (Üçüncü Ahmed devrinde Kapdanı-deryâ ve Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Paşa'nın dâmâdı: "Atlamaçı" lâkabiyle de anılır) 18	Müfsid-imam — Bak.: Hayrullâh Efendi "Hâfız-Hasan—".
Mustafa Paşa "Kemankeş—" (Birinci Abdülhamid ve Üçüncü Selim devirlerinde Moskoflara karşı Memleketeyn cephesi ser-askeri) 68, 69	Mühürdar-İbrahim Münib Efendi — Bak.: İbrahim Münib Efendi "Mühürdar—".
Mustafa Paşa "Köse—" (Üçüncü Selim devri vüzerâsından: Napoléon'un Mısır istilâsında Aboukir	Münib Efendi — Bak.: İbrahim Münib Efendi "Mühürdar—".
	Münich — Bak.: Munch/Münich.
	Münire Sultan (Sultan Mecid'in oğullarından Ahmed Kemâlüddin Efendi'nin kızı ve İttihatçıların idâm ettikleri Dâmad-Sâlih Hayrüddin Paşa'nın karısı) 405
	Münir Paşa (İkinci Abdülhamid dev-

Sayfa

Sayfa

- rinde Paris, Bern ve Brüksel se-
firi-kebiri) 275, 319
- Müteferrika** — Bak.: İbrahim-Müte-
ferrika.
- Mütercim -Rüşdi Paşa** — Bak.: Rüş-
di Paşa "Mütercim-Mehmet—".

N

- Nâbi Bey** "Mehmet—" (İkinci meş-
rutiyet devri Hâriciyye nâzır-
larından) 395
- Nâci Efendi/Bey** "Mülâzım Ömer—" (İttihat-ve-Terakki'nin Selânik'deki ilk müessislerinden: Komitenin "Hâtib-i şehîr"i rolünü oynamıştır) 359, 364, 409
- Nâciye-Sultan** "Emîne—" (Sultan Me-
cid'in oğullarından şehzâde Sü-
leyman Efendi'nin kızı ve İtti-
hatçı Harbiye nâzırı ve Baş-
kumandan vekili Enver Paşa'nın
karısı) 408
- Nâdir Ali Han** — Bak.: Nâdir-Şâh.
- Nâdir Bey** (Nümûne-i-Terakki mekte-
bi müdiri ve "Terakki ve İtti-
had" cemiyetinin ilk umumî kâ-
tibi) 357
- Nâdir Paşa** "Ali—" (İzmir'in Yunan-
lılar tarafından işgali esnâsında
Mevkî-i-müstahkem kumandanı) 459
- Nâdir Şâh** (İran'da saltanat süren
"Avşar" Türkmen hânedânının
müessisi ve ilk hükümdarı: Gö-
bek-adı Nâdir Ali Han ve salta-
natından evvelki lâkabı da Tah-
mâsh-kuli Han'dır) 17, 23 - 25, 29 -
32, 35
- Nâfiz Bey** (İttihatçıların Bâb-ı Âlî
baskınında öldürdükleri Sadâret
yâveri) 399
- Nâilî Abdullah Paşa** (Üçüncü Osman
devri veziri-a'zamlarından) 37
- Nâilî Efendi** "Şeyh—" (Terakki-ve-
İttihad cemiyetinin ilk âzâsın-
dan) 357
- Nâilî Paşa** "Giritli-Mustafa—" (Sul-
tan Mecid devri sadr-ı-a'zamların-
dan 143 - 145, 155, 162, 183, 184,
210, 275
- Nâim Paşa** (İkinci Abdülhamid dev-

- rindeki Yunan harbinde Velestin
tepelerine taarruz eden kuman-
dan) 339
- Nakhimoff /Nachimof** "Amiral—" (Kırım harbi esnâsındaki Sinop
baskını yapan Karadeniz Rus
donanması kumandanı) 148, 149, 161
- Naki Bey** (İttihad-ve-Terakki komi-
tesinin Selânik'deki müessisle-
rinden bir Fransızca muallimi) 359
- Naks-i-dil Sultan** (Birinci Abdülha-
mid'in karısı ve İkinci Mahmud'un
anası) 64, 93
- Nal-kıran** — Bak.: Auguste "İkinci—"
- Nâmık Kemal** (Asıl ismi Mehmet Ke-
mal ve mahlası da Nâmık'dır) 22, 212
- 214, 236, 297, 329
- Nâmık Paşa** "Mehmet—" (Sultan Me-
cid, Sultan Aziz ve Sultan Ha-
mid devirlerinin en mümtaz er-
kânından: Muhtelif Tophâne mür-
şirlikleri ve seraskerlikleri var-
dır) 134, 236, 280, 309
- Nâmık-Paşa-zâde Ali Bey** — Bak.:
Ali Bey "Nâmık-Paşa-zâde".
- Nâmık-Paşa-zâde Hüseyin Cemil Bey/
Paşa** — Bak.: Cemil Bey/Paşa
"Nâmık-Paşa-zâde Hüseyin—".
- Napier** "Amiral—" (Âsi Mısır valisi
Mehmed Ali'yi İngiltere nâmına
tehdid eden İngiliz filo kuman-
danı) 129
- Napoléon** "Birinci—" (Meşhur Fransa
imparatoru Napoléon Bonaparte/
Büyük-Napoléon) 74, 75, 77-79, 82,
84, 85, 99, 105, 135, 422, 452
- Napoléon** "Üçüncü—" (Fransa impa-
ratoru) 144, 150, 152, 161, 194, 206,
212, 216, 218, 219, 222, 235, 297
- Nasrullah** "Yagızinalı—" (Birinci
Mahmud devri veziri-a'zamların-
dan Hacı-İvaz Mehmet Paşa'nın
babası: Arnavuttır) 27
- Nasrüddin-Hoca** (Nükteleriyle meş-
hur şahsiyyet: Bu ismin doğru
şekli "Hâce-Nasrüddin"dir) 277
- Nasuh Paşa** (Azım-zâde—" (Birinci
Abdülhamid ve Üçüncü Selim de-
virleri vüzerâsından ve valilerin-
den) 79
- Nasuh-zâde Ali Paşa** — Bak.: Ali Pa-

Sayfa	Sayfa
sa "Nasuh-zâde—"	rın Bâb-ı-Âlî baskınında telef o-
Nazan Danışmend — "Müellifler"	lan komiteci) 400
cedveline bakınız: 290	Necib Efendi (İkinci Mahmud dev-
Nazarbek (Şarkî-Anadolu'da bir Er-	rinde Mısır Kapu-kâhyası) 110
menistan te'sisi hulyâsiyla Hın-	Necib Efendi "Yüzbaşı—" (Sultan
gâk komitesini kurmuş olan Er-	Aziz'in hal'inde rol oynayan zâ-
meni ihtilâleisi) 333	bitlerden) 259
Nazif "Derviş—" (Meşhur âsi Tepe-	Necib Melhame Paşa (Sultan Hamid
delenli-Ali Paşa'nın dedesi) 103	devrinin Lübnanlı hristiyan ve-
Nazif Mustafa Efendi (Birinci Mah-	zirlerinden: Nâfia nezâreti müs-
mud devrinde İran'a gönderilen	teşarı ve "Bomba hâdisesi"nde
elçi) 32	Komisyono-mahsus reisi) 350
Nâzım Bey (İttihat-ve-Terakki ko-	Necib Paşa "Ferik—" (93 seferine
mitesinin ilk ihtilâl hareketleri	nihayet veren Edirne mütâreke-
esnâsında Enver Bey/Paşa tara-	sinde Osmanlı askerî müşâvirle-
findan kurşunla vurulup yarala-	rinden) 309
nan Selânik Merkez-kumandanı) 361	Necib Paşa "Mehmet—" (Sultan Me-
Nâzım Bey "Doktor—" (İttihat-ve-	cid ve Sultan Aziz devirleri vü-
Terakki merkez-i-umumî âzâsın-	zerâsından: Sadr-ı-a'zam Mah-
dan) 359, 451, 461	mud Nedim Paşa'nın babasıdır ve
Nâzım Paşa (31 Mart vak'asında âsi-	bir gürcü köledir) 212, 236
lerin Ahmed Rızâ Bey'e benzete-	Necib Paşa "Mösyö—" (Sultan Aziz'in
rek yanlışlıkla öldürdükleri Ad-	hal'inde rol oynayanlardan) 258
liye nâzırı) 372	Necib-Paşa-hâfidi Mehmet Bey —
Nâzım Paşa (İttihatçıların Bâb-ı-Âlî	Bak.: Mehmet Bey "Necib-Paşa-
baskınında öldürdükleri Harbiye	hâfidi—".
nâzırı ve Baş-kumandan vekili) 369	Necmüddin-Molla (İkinci Abdülha-
376, 389, 390, 397 - 402	mid devrinde "Bomba hâdisesi"ni
Nâzır-Ahmed Paşa — Bak.: Ahmed	tahkik için Yıldız sarayında
Paşa "Nâzır—".	teşkil edilen Komisyon-ı-mahsus
Nâzır-Ahmed Paşa — Bak.: Ahmed	âzâsından ve ikinci meşrutiyet
Paşa "Nâzır/Laz—".	devrinin İttihatçı vükelâsından) 350
Nazlı-Mahmud Çelebi — Bak.: Mah-	Nedim Ahmed Efendi (Büyük şâir
mud-Çelebi "Nazlı—".	Nedim): "Müellifler" cedveline
Nazmi Bey "Çerkez—" (Mahmud	bakınız.
Şevket Paşa vak'asında gıyâben	Nedimof (Sultan Aziz devri sadr-ı-
idâma mahkûm olanlardan (403, 405	a'zamlarından Mahmud Nedim
Nazmi Efendi "Ali—" (Sultan Hamid	Paşa'nın Moskof tarafdarlığından
devrinde Osmanlı hânedânının ısı-	dolayı halk arasında ruslaştırılan
katı fikrinde olduğundan bahse-	ismi) 197, 237, 239 — Bak.:
dilen Harbiye talebesi) 297	Nedim Paşa "Mahmud—".
Necib (Üçüncü Ahmed'in şiir mah-	Nedim Paşa "Mahmud —" (Sultan
lası) 1	Aziz devrinin Moskof tarafdar-
Necib Ali Bey (Cumhuriyet devrin-	lığıyla meşhur değersiz sadr-ı-a'-
de Denizli meb'usu ve Ankara iş-	zâmı: Şaşılığında dolayı "Kör-
tiplâl mahkemesi müddâi-umu-	Nedim" ve Rus tarafdarlığından
mîsi) 396	dolayı da "Nedimof" isimleriyle
Necib Bey "Binbaşı—" (Sultan Aziz'	anılmıştır) 197, 200, 212, 236 - 239,
in katline yardım eden muhâfız	242 - 246, 248 - 257, 259, 261, 263, 316
zâbitlerinden) 269, 274, 319, 321	Nefise Hanım (Napoleon'un Mısır
Necib Bey "Mustafa—" (İttihatçıla-	istilâsı esnâsında haraca kesilen

	Sayfa		Sayfa
Kölemen beylerinden Murad Bey'in karısı)	75	Nicolaïévitch / Nikolayevich (Grandük Nicolas—)	(93 seferindeki Rumeli cephesinde Rus baş-kumandanı) 302, 306 - 311, 330, 332
Neipperg "Kont Guillaume Renaud de—" (Birinci Mahmud devrindeki Belgrad mukaddimât-ı sulhiyyesinde Avusturya murahhası)	28	Nicolas "Birinci—" (Rus çarlarından) 113, 138, 139, 142, 143, 150, 155, 157, 164, 229	
Nélidow/Nelidof (93 seferinin ilânı esnâsında Rusya'nın İstanbul maslahatgüzârı)	299, 300, 301	Nicolas "Grandük—" (Birinci cihan harbinde Rusya'nın Kafkas cephesi baş-kumandanı)	431
Nelson "Horoace—" (Ebu-Khûr = Aboukir ve Trafalgar zaferleriyle meşhur İngiliz amirali)	75	Nicolas "İkinci—" (Son Rus çarı) 340, 347, 355, 422	
Neplujeff (Üçüncü Ahmed devrinde Koca-Petro'nun İstanbul elçilerinden)	14	Nicolas Demeric — Bak.: Demeric "Nicolas—".	
Nerses (93 seferinin sonunda Rus orduları Ayastefanos'a dayandığı zaman düşman karargâhına gidip Anadolu'da bir Ermenistan kurulmasını isteyen hâin Ermeni Patriki).	310, 332	Nicolas Nicolaïévitch — Bak.: Nicolaïévitch "Grandük Nicolas—".	
Nesime Hanım "Nâmık Kemal'in karısı)	329	Nicolas O'Connor — Bak.: O'Connor "Nicolas—".	
Nesimî Bey "Giritli Ahmed—" (İttihad-ve-Terakki devri Hâriciye nâzırlarından)	457	Nicolas Petrovitj / Petroviç (Birinci—" (Karadağ'ın son prensi, ilk ve son kralı: Karadağlılar Nikita derler) 201, 202, 246, 247, 282	
Nesselrode "Kont de—" (Kırım harbinin ilânı sırasında Rus Hâriciye nâzırı)	143, 144	Nihad Efendi "Şehzâde Ahmed—" (Beşinci Murad'ın torunu ve şehzâde Salâhuddin Efendi'nin oğlu) 265	
Neş'erek Kadın-Efendi (Sultan Aziz'in dördüncü kadını ve kanlı vak'asıyla meşhur Çerkez - Hasan Bey'in kardeşi yahut yakın akrabası)	280, 281	Nikita — Bak.: Nicolas Petrovitj/ Petroviç.	
Neş'et Bey (İtalyanların Trablusgarb'a tasallûtu esnâsında vali ve kumandan vekillğinde bulunmuş olan miralay)	385	Niko-Çorbacı (Sultan Aziz devrindeki Bulgar ısyan hazırlıklarını hükûmete haber veren yeteci)	252
Nevfel Efendi (İlk Meclis-i Mebûsandaki Suriye meb'uslarından)	310	Nikolâki Paraskevidis — Bak.: Paraskevidis "Doktor Nikolâki—".	
Nevşehirli-İbrahim Paşa — Bak.: İbrahim Paşa "Nevşehirli / Dâmad —".		Nikolayevich — Bak.: Nicolaïévitch.	
Nezir Ağa (Dördüncü Mustafa'nın zenci Hazine-vekili: Üçüncü Selim'in kaatillerindendir)	90, 91	Nisim Ruso — Bak.: Ruso "Nisim—".	
Nicolaïévitch / Nikolayevich "Grandük Michel—" (93 seferinde Anadolu cephesindeki Rus Baş-kumandanlarından)	300	Nişancı / Kavanoz - Ahmed Paşa — Bak.: Ahmed Paşa "Kavanoz / Nişancı—".	
		Nişancı - Mehmet Emin Paşa — Bak.: Emin Paşa "Yağlıkızâde Tevkiî/Nişancı Hacı-Mehmet—".	
		Nişancı-Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Paşa "Nişancı/Tevkiî / Kayserili—".	
		Nişancı-Süleyman Paşa — Bak.: Süleyman Paşa "Nişancı/Silâhdar/ Köle—".	
		Niyâzi Efendi "Kolağası Resneli - Ahmed—" (İttihat-ve-Terakki komitesinin meşhur hürriyet kahramanı) 356, 361, 364, 388, 393	

- Sayfa** **Sayfa**
- Nizâmî Paşa "Ali—" (İkinci Abdülhamid devri müşirlerinden) 310
- Noradungyan Efendi "Gabriel—" (İkinci meşrutîyyet devri Hâriciyye nâzırlarından) 389
- Nuh Efendi "Hekim-başı—" (Birinci Mahmud ve Üçüncü Osman devirleri vezir-i azamlarından Hekim-oğlu Ali Paşa'nın babası: Venedikli bir İtalyan dönmesidir) 23
- Nu'man Paşa "Köprülü-zâde—" (Üçüncü Ahmed devri vezir-i azamlarından) 3
- Nu'man Paşa "Seyyid—" (Üçüncü Mustafa devri vüzerasından ve valilerinden) 55
- Nurî Bey (Reji komiserlerinden ve Yeni-Osmanlılardan) 212, 213
- Nuri Bey "Doktor—" (Sultan Aziz'in cesedini muâyene eden hekimlerden) 268
- Murican "Doktor—" (Sultan Aziz'in cesedini muâyene eden hekimlerden) 268
- Nuri Efendi "Hacı—" (İkinci Abdülhamid'in hal'ine fetvâ vermekten istinkâf eden cesur Fetvâ-eminî) 376, 377
- Nuri Efendi/Paşa "Mülâzım—" (Enver Paşa'nın birinci cihan harbinde kumandanlıkla Trablusgarb'a göndermiş olduğu kardeşi: Ordudaki rütbesi mülâzımlıktan ibaret olduğu halde, Trablus'da bulunduğu müddete münhasır olmak şartıyla Paşa ünvânı tevcih edilmiştir!) 427
- Nuri Paşa — Bak.: Mustafa Nuri Paşa "Sır-kâtibi—" 427
- Nuri Paşa "Dâmad-Mehmet—" (Sultan Meccid'in dâmâdı, Fatma-Sultan'ın kocası ve Beşinci Murad'ın Mâbeyn müşiri: Sultan Hamid devrinde Tâif'e sürülenlerdendir) 266, 268, 269, 273, 276, 319, 320
- Nurüddin Paşa "Dâmad—" (Gazi-Osman Paşa'nın oğlu ve Sultan Hamid'in dâmâdı) 342
- Nüket-sezâ Kadın (Bir rivayete göre Birinci Abdülhamid'in karısı ve Dördüncü Mustafa'nın anası) 88.
- Bak.: Ayşe Sineperver Vâlide-Sultan.
- Nüzhet Bey (Beşinci Mehmet Reşad devrinde ikinci mâbeynci) 417
- O**
- Obrenoviç — Bak.: Miloş Obrenoviç. Obreskof (Üçüncü Mustafa devrinde Rus elçisi) 43
- O'connor "Nicolas—" (İngiltere büyükelçilerinden) 379
- Odyan Efendi (Midhat Paşa'nın adamlarından: Nâfia nezâreti müsteşarlığında bulunmuştur) 293 - 295
- On-altıncı Louis — Bak.: Louis "On-altıncı —".
- On-beşinci Louis — Bak.: Louis "On-beşinci —".
- On-dördüncü Louis — Bak.: Louis. "On-dördüncü—".
- On-ikinci Charles — Bak.: Charles "On-ikinci—".
- Orloff "Amiral Kont Alexis—" (Rusya imparatoriçesi İkinci Katerina'nın aşıklarından ve amirallerinden) 47 - 50, 54. — Bak.: Tschesmesekji.
- Orloff "Général Kont Alexis—" 1856 Paris sulh konferansında Rus baş-murabhası ve Çarlık Kargâh-ı umumi kumandanı 177
- Orloff "Théodore—" (İkinci Katerina devrindeki Rus kumandanlarından) 47, 49
- Orsa-Poça İbrahim Paşa — Bak.: İbrahim Paşa "Hoca/Orsa-Poça/Pehlivan-zâde—" 177
- Osman "Birinci—" (İlk Osmanlı hükümdarı ve hânedânın büyük cediti Osman-Gazi / Osman Bey / Osmân-ı Evvel) 127, 265, 468
- Osman "İkinci/Gene—" (Osmanlı padişahlarından Sultan Osman Hân Sâni) 36, 87, 122, 126, 265
- Osman "Üçüncü—" (Osmanlı padişahlarından Sultan Osman Hân-ı Sâlis) 36 - 39, 57

Sayfa	Sayfa
Osman Ağa (Fransızların Mısır istilâsında meşhur general Kléber'i öldürmüş olan Türk kahramanı Süleyman Bey'in babası) 79	rinde Hicaz vali ve kumandanlarından) 326
Osman Ağa (Sultan Aziz'in hal'ine âlet olan dördüncü Talîa taburu binbaşısı) 258	Osman Paşa "Kelleci—" (Üçüncü Mustafa devrindeki Osmanlı-Rus seferinde Karadeniz ser-askeri) 55
Osman Ağa / Paşa "Pazvand-oğlu—" (Üçüncü Selim devrinde Rumeli'de büyük bir ısyân hareketinin sergerdesi) 73, 74, 82 - 84	Osman Paşa "Mir-i-livâ—" (93 seferine nihayet veren Edirne mütârekesinde Osmanlı askerî müşâvirlerinden) 309
Osman Bey (Lübnan meselesinden dolayı Nâzır-Ahmed Paşa ile beraber Şam'da kurşuna dizilen kaymakam) 193	Osman Paşa "Müderris Gazi—" Birinci Mahmud devri vezir-i a'zamlarından Topal-Osman Paşa'nın torunu ve Râtib Ahmed Paşa'nın oğlu: "Gazi" ünvânını Üçüncü Mustafa devrindeki Silistre zaferi üzerine almıştır) 55
Osman Bey "Palacı—" (1790 Rus seferinde şehid olan kahraman vezir: "Bey" ünvânıyla vezir olmuş ve palasıyla beraber defnedildiği için şehâdetinden sonra "Palacı" lâkabiyle anılmıştır) 462	Osman Paşa "Patrona—" (Kırım harbinde kumanda ettiği Karadeniz filosu Rusların Sinop baskımına uğrayıp mahvolan patrona = Vis-amiral) 148
Osman Efendi/Dede (Sultan Aziz devrinde nüfuzıyla meşhur Yenikapı mevlevihânesi şeyhi) 254, 258	Osman Paşa "Topal—" (Birinci Mahmud devri vezir-i a'zamlarından: Nâmık Kemal'in dedesinin dedesidir) 22 - 25, 329
Osman Fevzi Paşa "Tatar—" (İttihat-ve-Terakki komitesinin ilk ihtilâl hareketleri esnâsında Manastır'daki konağından bir gece dağa kaldırılmış olan ve Şemsi Paşa'nın katlinden sonra Fevkalâde kumandanlığa tâyin edilen müşir) 361, 362	Osman Sâdık Paşa (Üçüncü Mustafa devri vüzerâsından: Emîr-ül-Hac ve Şam valisi) 54
Osman Fuad Efendi — Bak.: Fuad Efendi "Şehzâde Osman—".	Othon "Birinci—" (Yunanistan'ın teşekkülünde otuz sene krallık etmiş olan Bavyera prensi) 154, 209
Osman-Gazi — Bak.: Osman "Birinci—".	Othon-Théodore de Manteuffel — Bak.: Manteuffel "Othon-Théodore de—".
Osman Hâlisâ Efendi (Birinci Mahmud devri Sadâret kethudâlarından: "Osman-Kethudâ" şeklinde de anılır) 26	
Osman-Kethudâ — Bak.: Osman Hâlisâ Efendi.	
Osman Paşa — Bak.: Gazi-Osman Nuri Paşa.	
Osman Paşa (Üçüncü Selim devrinde Belgrad muhâfızı) 69	
Osman Paşa (Kırım harbinin ilk safhasınadki Çatana zaferinde yararlığı görülen suvâri mir-i-livâsı) 150	
Osman Paşa (İkinci Abdülhamid dev-	

Ö

Ömer (Çehâr-yâr'dan ve Hulefay-i Râşidîn'den Hazret-i Ömer-ül-Fârûk: Arapça telâffuzu "Omar" dır). 188
Ömer Ağa "Kara-Osman-oğlu Hacı—" (İkinci Mahmud devrinde Mağnisa a'yânı) 94, 95
Ömer Efendi (Baltacı-Mehmet Paşa'nın Pruth seferinde ordu reis-ül-küttâbı) 4
Ömer Efendi (Sultan Aziz'in cenâzesini yıkayan ve vüendunda be-reler gördüğüne şehâdet eden Sultanahmet şeyhi) 276

Sayfa

- Ömer Efendi "Gerdan-kıran—" (Be-
şinci Murad'la ikinci Abdülha-
mid'in Türkçe muallimi) 265, 285
- Ömer Faruk Efendi — Bak.: Fâruk
Efendi "Şehzâde Ömer—".
- Ömer Hilmi Efendi — Bak.: Hilmi E-
fendi "Şehzâde Ömer—".
- Ömer Lûtfi Paşa "Serdâr-ı Ekrem
—" (Kırım harbinin meşhur Os-
manlı Baş-kumandanı: "Serdâr-ı-
Ekrem Ömer Paşa" ismiyle anı-
lır) 134, 142, 146 - 148, 150, 152, 153,
158, 160, 164, 170-172, 187, 201, 211,
217, 223 - 225, 302
- Ömer Nâci Efendi/Bey — Bak.: Nâ-
ci Efendi/Bey "Mülâzım Ömer
—".
- Ömer Paşa (Üçüncü Mustafa ve Bi-
rinci Abdülhamid devirlerinde
Bağdad valisi) 59
- Ömer Paşa "Doktor—" (Sultan Aziz'-
in cesedini muayeneden istinkâf
ettiği için Hüseyin Avni Paşa ta-
rafından askerlikten tardedilen
cesur hekim) 270
- Ömer Paşa "Ferik—" (93 seferine iş-
tirâk eden fırka kumandanları-
ndan) 301
- Ömer Rüşdi Paşa — Bak.: Rüşdi Pa-
şa "Ömer—".
- Ömer-üz-Zâhir "Seyh—" (Üçüncü
Mustafa devrinde Akkâ muhâfi-
zı) 54
- Ömer Yâver Paşa — Bak.: Yâver
Paşa "Ömer—".

P

- Pâkize (Üçüncü Selim'in câriyelerin-
den) 91
- Pala-bıyık Hasan Paşa — Bak.: Ha-
san Paşa "Cezâyirli Pala-bıyık
Gazi—".
- Palacı-Osman Bey — Bak.: Osman
Bey "Palacı—".
- Palmerston (İngiliz baş-vekil-
lerinden) 220
- Panayot Hitof — Bak.: Hitov/Hitof
"Panayot—".
- Panin "Kont—" (Üçüncü Mustafa
devrindeki 1182 seferine iştirâk

Sayfa

- eden Rus kumandanlarından) 50
- Paraskevidis "Doktor Nikolaki —"
(ikinci Abdülhamid'in son anla-
rında tedâvisine yetişen Beyler-
beyi hastahânesi nöbetçi tabib) 438
- Pâsban — Bak.: Pazvand.
- Paskiévitch "Mareşal İvan—" (ikin-
ci Mahmud devrindeki 1243 sefe-
rinde Anadolu tarafındaki Rus
kuvvetleri baş-kumandanı: Daha
sonra 1848 Macar ihtilâlini bas-
tırmış ve Kırım harbinde de baş-
kumandan olmuştur) 115, 139, 150,
155, 156
- Paşmakçı-zade Ali Efendi — Bak.:
Ali Efendi "Paşmakçı-zâde Sey-
yid—".
- Paşo İsmail Bey — Bak.: İsmail Bey
"Paşo—".
- Patrona-Halil — Bak.: Halil "Patro-
na—".
- Patrona-Osman Paşa — Bak.: Osman
Paşa "Patrona—".
- Patyomkin — Bak.: Potemkin "Prens
—".
- Pazvand-oğlu — Bak.: Osman Ağa/
Paşa "Pazvand-oğlu—".
- Pazvand / Pâsban (Üçüncü Selim
devrindeki ısyâniyle meşhur Paz-
vand-oğlu Osman Ağa'nın babası) 74
- Peçevî-Hasan Paşa (Üçüncü Ahmed
devrindeki İran istilâsında Ker-
manşah muhâfızı) 17
- Pehlivan-Hüseyin Ağa/Paşa (Üçüncü
Selim ve Dördüncü Mustafa de-
virleri Yeniçeri-ağalarından) 88
- Pehlivan-İbrahim Ağa/Paşa (Üçün-
cü Selim ve ikinci Mahmud de-
virlerindeki Osmanlı-Rus sefer-
lerinde Dobruca cephesi kuman-
danı: "Baba Paşa" lâkabıyla mâ-
ruftur) 84, 99, 100
- Pehlivan-Mustafa Çavuş — Bak.:
Mustafa "Yozgadlı Pehlivan—".
- Pehlivan-zâde İbrahim Paşa — Bak.:
İbrahim Paşa "Hoca/Orsa-Poça/
Pehlivan-zâde—".
- Pelissier (Midhat Paşa'nın İzmir va-
lisi iken ilticâ ettiği Fransız kon-
solosu) 320

Sayfa	Sayfa
Pélisier "General—" (Kırım muharebesinde Fransız kıt'aları başkumandanı) 165	Pir-Mustafa Paşa — Bak.: Mustafa Paşa "Pir—" -
Perikli Lazari — Bak.: Lazari/Lazaro "Perikli/Hacı—".	Poniatowski — Bak.: Stanislas "ikinci—".
Pertevniyâl Vâlide-Sultan (ikinci Mahmud'un karısı ve Sultan Aziz'in anası) 115, 197, 269, 270, 273 - 275, 279	Postacı Âgâh Efendi — Bak.: Âgâh Efendi "Postacı—".
Pertev Tevfik Bey (Mahmud Şevket Paşa vak'asında gıyâben idâma mahkûm olanlardan) 402, 405	Potemkin/Patyomkin "Prens—" (Birinci Abdülhamid devrinde Kırım'ı işgal ve ilhak eden Rus başkumandanı) 63, 65, 67, 69, 70
Pervin-i-Felek/Pervin Felek Hanım (Sultan Hamid devrinin Paris sefiri Münir Paşa'nın karısı olan saraylı) 275, 319	Princip "Gavrilo—" (Avusturya veliahdı Arşidük François-Ferdinand'ı öldürerek birinci cihan harbinin zuhuruna sebep olan Sırp milliyetçisi) 140
Petro "Birinci—" (Türklerin "Koca", "Delî" ve "Ak-bıyık" dedikleri Rus çarı: Pruth muharebesinde Baltacı-Mehmet Paşa'ya mağlûb olmakla meşhurdur) 3 - 7, 13, 14, 50, 164	R
Petro "Üçüncü—" (Rus çarlarından) 43	Rabe "Marthe—" Bak.: Katerina "Birinci—".
Petropolâki (Sultan Aziz devrindeki Girit ısyânının ele-başlılarından) 231	Râbia Şermi-Sultan (Üçüncü Ahmed'in karısı ve Birinci Abdülhamid'in anası) 15, 57
Petro Schaffiroff — Bak.: Schaffiroff "Baron Petro—".	Radetzki "Général—" (93 seferine iştirâk eden Rus kumandanlarından) 303, 308
Petrovitj/Petroviç — Bak.: Nicolas Petrovitj/Petroviç "Birinci—".	Râgıb Efendi (Mahmud Şevket Paşa vak'asında 15 sene kürek cezasına mahkûm olanlardan) 405
Petrowitch "George—" (Üçüncü Selim devrinde başlıyan Sırp millî hareketinin başına geçen domuz göbani: Karageorgevitch hânedânının cediti olan bu meşhur sergerdeye Sırlar Tserni / Czerny-Corce ve Türkler de Kara-Yorgi demişler ve nihayet Türkçedeki "Kara" sıfatını Sırlar da kullanmışlardır 83, 101, 102	Râgıb Mehmet Paşa "Koca—" (Üçüncü Osman ve Üçüncü Mustafa devirleri vezir-i-a'zamlarından ve büyük dîvan şâirlerinden) 39 - 41
Philippe de Brunnow — Bak.: Brunnow "Baron Philippe de—".	Râgıb Paşa (İkinci Abdülhamid'in mâbeynecilerinden: Servetiyle meşhurdur) 320
Pietro Bertolini — Bak.: Bertolini "Pietro—".	Raglan "Lord—" (Kırım harbinde İngiliz ordu kumandanı) 153, 162, 167
Piristû Kadın-Efendi/Vâlide Sultan (Sultan Meccid'in kadınlarından: İkinci Abdülhamid küçük yaşta annesini kaybetmiş olduğu için, kendisine bu Kadın-Efendi analık etmiş ve cülûsunda üveyana olduğu halde Vâlide-Sultan olmuştur).	Rahmi Bey (Meşhur İttihatçılardan: Birinci cihan harbinde İzmir valiliğinde bulunmuştur) 365
	Râîf Efendi (Mahmud Şevket Paşa vak'asında gıyâben 15 sene kürek cezasına mahkûm olanlardan) 405
	Râîf Efendi "Tanburî/İngiliz-Mahmud—" (Üçüncü Selim devri Reis-ül-küttâblarından ve Kabakçı vak'asında şehid olan büyük teceddüdçülerden) 86
	Râkım Ağa (Sultan Aziz'in katlinde gözcülük eden Harem-ağalarından) 269

Sayfa	Sayfa
Rakovski (Sultan Aziz devrinde ilk Bulgar millî hareketini hazırlayan ihtilâlcî)	232
Rallis (Yunan başvekilllerinden)	340
Râmiz Paşa (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri mutasarrıflarından: Meşrutîyyete muhâlefetinden dolayı Midhat Paşa'nın emriyle "Bilâ-muhâkeme" nefyedilenlerdendir)	294
Râmiz Paşa "Seyyid-Abdullah—" (İkinci Mahmud devri Deryâ-kapdanlarından)	89 - 91, 96 - 98
Râsım Bey "Binbaşı—" (Sultan Me-cid devrindeki "Kuleli vak'ası" müretteplerinden)	189, 190
Râşid Bey / Paşa "Hacı—" (Sultan Aziz'in hal'inde rol oynayan zâ-bitlerden)	258
Râşid Paşa "Hacı—" (93 seferine iştirâk eden fırka kumandanlarından)	301
Râşid Paşa "Mehmet—" (Sultan Aziz ve Sultan Murad devirleri Hâri-ciyye nâzırlarından: Çerkez-Ha-san vak'asında şehid olmuştur)	280, 281
Râtib Paşa "Ahmed—" (İkinci Abdülhamid devrinin Hicaz valilerinden)	325
Râtib Paşa "Dâmâd-Ahmed—" (Birinci Mahmud devri Deryâ-kapdanlarından ve Üçüncü Ahmed'in dâmadlarından: Nâmk Kemal'in dedesinin babasıdır)	329
Rauf Bey "Hüseyn—" (Mondros mü-târekisini Türkiye nâmına imzâ eden Bahriye nâzırı ve Hey'et-i murahhasa reisi)	450
Rauf Paşa "Çerkez—" (Sultan Aziz'in yâver-i harbi: Daha sonraları Hassa müşirliğinde bulunmuştur)	223, 247, 306 - 308
Rauf Paşa "Mehmet Emin—" (İkinci Mahmud ve Sultan Mecdî devirleri vezir-i a'zamlarından)	102, 119, 121, 128, 131, 136, 140
Read "Général—" (Kırım muharebesine iştirâk eden Rus kumandanlarından)	167, 168
Rebia Gülnüş Hâtun (Dördüncü Meh-	
med'in karısı ve Üçüncü Ahmed'in anası)	1
Receb - Paşa-zâde Mehmet Bey — Bak.: Mehmet Bey "Receb-Paşa-zâde—"	
Redcliffe "Stratford of—" (Kırım muharebesi esnâsında İngiltere'nin İstanbul büyük-elçisi)	144, 145, 152, 183
Redif Paşa (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri müşirlerinden: Ser'askerlikte de bulunmuştur)	258, 260, 280, 284, 289, 292
Re'fet Kadın-Efendi (Üçüncü Selim'in karısı)	91
Re'fet Paşa (Kuvâyı-millîyye zaferi üzerine Ankara hükûmetinin İstanbul ve Trakya fevkalâde komiseri: Osmanlı hükûmet teşkilâtının ilgası kendisine havâle edilmiştir)	467, 468
Re'fet Paşa "Baytar - Mehmet—" (Sultan Aziz devrindeki "Vak'a" esnâsında Selânik valisi)	253
Refia-Sultan (İkinci Abdülhamid'in kızlarından)	379
Refik Bey (Altıncı Mehmet Vahîdûdin devrinde Hazine-kâhyası)	442, 443
Refik Efendi "Mustafa—" (Dördüncü Mustafa ve İkinci Mahmud devirleri Reis-ül-küttâblarından ve Alemdar'ın Rusçuk yârânından: "Kethudâ" lâkabıyla de anılır)	89, 90, 97
Refik Paşa (İkinci meşrutîyyetin ilk aylarında alaylı zâbitlerin ordu-dan çıkarılmasına karar verilmesi üzerine bunların başına geçip bir galeyan çıkaran ferik)	371
Rehber-i-hürriyyet (İttihat-ve-Terakki komitesinin ilk ihtilâl hareketleri esnâsında dağa çıkmış olan "Kahramânı hürriyyet" ko-lağası Niyâzi Efendi'nin hâtıra-tında çetesine iltihak etmiş olduğundan ve "sevkı mânevî ile" çeteye kılavuzluk ettiğinden bahsettği meşhur geviğe takmış olduğu isim yahut lâkap)	364
Repnin "Prens Nicolas—" (Üçüncü	

Sayfa	Sayfa
Mustafa devrindeki Osmanlı-Rus seferine iştirâk eden düşman jenerallerinden: Küçük-Kaynarca muâhedeşinin akdinde baş-murâhhaslık akdinde baş-murâhhaslık etmiştir) 45, 58	230, 234, 236, 317, 330
Resmî-Ahmed Efendi — Bak.: Ahmed Efendi "Resmî—".	Reşid Paşa "Mehmet—" (İkinci Mahmud devri veziri-a'zamlarından) 109
Resneli-Niyâzi Efendi — Bak.: Niyâzi Efendi "Kolağası Resneli Ahmed—".	114, 117-119, 122
Reşad Bey (Mühtedî Fransız zâbitlerinden Châteauneuf: Şâir Şinâsi'nin Fransızca hocasıdır) 237	Reşid Paşa "Mustafa—" (İkinci meşrutiyet devri nâzırlarından) 390
Reşad Hâlis Bey (Altıncı Mehmet Vahidüddin devri elçilerinden ve Sèvres muâhedesini imzâ eden murahhaslardan) 465	Reyhan Ağa (Sultan Aziz'in katlinde gözeülük eden Harem-ağalarının dan) 269
Reşad Hikmet Bey (Mondros mütârekesini imzâ eden murahhaslardan Hâriciyye müsteşarı: Daha sonra Meclis-i Meb'ûsan reisliğinde de bulunmuştur) 450	Rhigas (On-sekizinci asırda "Ethniki hêtairia" cemiyetini kurmuş ve nihayet i'dâm edilmiş olan Yunan şâiri) 104
Reşad Paşa (Şâir Ali Ferruh'un babası: Yeni-Osmanlılara katılmış ve sonra Kudüs mutasarrıflığınca bulunmuştur) 212, 213	Rif'at Bey "Kâni-Paşa-zâde Ahmed—" (Paris'de Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın etrafında toplanan Yeni-Osmanlılardan) 212, 213
Reşid Bey "Ahmed—" (İkinci Meşrutiyet devri Dâhiliyye nâzırlarından: Cumhuriyet devrinde "Rey" soy-adını almıştır) 392, 397 - 399, 401, 402, 404, 441, 443, 444	Rif'at Bey "Menemenli-zâde—" (İkinci meşrutiyet devri A'yân reislerinden) 447
Râşid-Bey-zâde Sırrı Bey — Bak.: Sırrı Bey "Reşid-Bey-zâde—".	Rif'at Bey "Selânikli—" (Sultan Hamid'i son anlarında muâyene eden doktorlardan) 438
Reşid Efendi (Büyük divan şâirlerinden Galib-Dede'nin babası) 77	Rif'at Efendi "Manastırlı—" (Sultan Aziz'in hal'inde rol oynayan zâbitlerden: Edebî eserleriyle mârûftur) 258
Reşid Efendi "Köse-Kethudâ Çelebi-Mustafa—" (Üçüncü Selim devri Baş-defterdarlarından: İlk İrâd-i cedîd defterdârı da budur) 72	Rif'at Paşa — Bak.: Halil Rif'at Paşa.
Reşid Paşa (İttihad-ve-Terakkî'nin ilk ihtilâl hareketleri esnâsındaki Serez mutasarrıfı: Sonraları valiliklerde bulunmuştur; müverrih Cevdet Paşa'nın dâmâdhıdır) 362	Rif'at Paşa — Bak.: Halil Rif'at Paşa "Dâmad—".
Reşid Paşa "Koca-Mustafa—" (Sultan Meceid devri veziri-a'zamlarından, büyük teceddücü ve Tanzimatçı) 103, 121, 123, 128, 136, 137, 139, 140, 144, 145, 152, 155, 162, 165, 177, 182 - 185, 189, 196, 214, 229,	Rif'at Paşa "Mehmet Sâdık—" (Sultan Meceid devri Hâriciyye nâzırlarından) 129, 142
	Rızâ Bey "Ahmed—" (İkinci meşrutiyet devri Meclis-i-Meb'ûsan reislerinden) 357, 359, 370, 372, 373, 381, 438 - 440, 448, 452
	Rızâ Bey "Uzun-etek—" (Meşrutiyette muhâlefetinden dolayı Midhat Paşa'nın emriyle "Bilâ-muhâkeme" nefyedilen Bâb-ı Âlî Evrak müdiri) 294
	Rızâkuli-Han (Üçüncü Ahmed devrinde İstanbul'a gelen Safavî elçisi) 17
	Rızâ Nur Bey (İkinci meşrutiyet devri muhâlif meb'uslarından) 491
	Rızâ Paşa "Ali—" (Altıncı Mehmet Vahidüddin devri sadr-ı a'zamlarından) 369, 393, 462, 463

Sayfa

Sayfa

Fihrist 58

- Rızâ Paşa** "Cezâyirli-Ali—" (Sultan Aziz devrinde Belgrad kalesinin son Osmanlı muhâfızı) 216
- Rızâ Paşa** "Hasan—" "Sultan Mecid ve Sultan Aziz devirleri Deryâ-kapdanlarından ve ser-askerlerinden) 189, 250, 281, 284
- Rızâ Paşa** "Hasan—" (Balkan harbinde Arnavut hâinlerinden Es'ad Toptani tarafından vurdurulan İşkodra müdâfii) 394
- Rızâ Paşa** "Hüseyn—" (İkinci Abdülhamid devri vükelâsından) 331
- Rızâ Paşa** "Mehmet—" (İkinci Abdülhamid devrinin son ser-askeri) 338, 345, 356
- Rızâ Tevfik Bey** (Altıncı Mehmet Vahidüddin devri nâzırlarından ve Sèvres muâhedesini imzâ eden murahhaslardan) 465
- Robeck** "Amiral—" (Birinci cihan harbinde Çanakkale boğazına ilk taarruzu yapan İngiliz filosunun kumandanı) 423
- Robilant** "Madame—" (İkinci meşrutiyet devrinde Osmanlı hizmetinde Jandarma müfettiş-i umumî olan İtalyan jenerali Robilant Paşa'nın karısı) 385
- Robilant Paşa** "Kont—" (İkinci meşrutiyetin başlarında Osmanlı hizmetinde Jandarma müfettiş-i umumî olan İtalyan jenerali) 379, 385
- Robina Kayın** (Sultan Hamid devrindeki "Bomba hâdisesi"nin müretiplerinden Samoil Kayın'ın kızı gösterilen Ermeni karısı) 348, 349
- Rodosî-zâde Dâmad-Fethi Ahmed Paşa** — Bak.: Fethi Ahmet Paşa "Rodosî-zâde Dâmad—".
- Roghoj** "Henri Müller von—" (Sultan Hamid devrinde Vilâyât-ı Selâse müfettiş-i umumîsi Hüseyin Hilmi Paşa nezdinde Makedonya ıslâhâtını tâkibe me'mûr edilen Avusturya baş-konsolosu) 347
- Ramanzof/Roumiantsof** "Kont Pierre Alexandrowitsch—" (Üçüncü Mustafa devrindeki 1182 seferine iştirâk eden Rus kumandanlarından) 44, 47, 50, 55, 57
- Rosetti** (İlk Memleketyn = Ruman-ya prensi Couza/Kuza Bey'i ferâgate mecbur eden gizli teşek-külün reisi) 206
- Ruffin** (Üçüncü Selim devrinde Fransa'nın İstanbul maslahatgüzârı) 76
- Rûhüddin Mehmed Efendî** (Ahmed Vefik Paşa'nın babası) 330
- Rukiye/Rukayye Hanım** (Büyük musiki dâhisi Hammâmî-zâde İsmail-Dede Efendi'nin anası) 137
- Rumbeyoğlu-Fahrüddin Bey** — Bak.: Fahrüddin Bey "Rumbeyoğlu—".
- Rum-Mehmet Paşa** — Bak.: Mehmet Paşa "Rum—".
- Rusçuklu Hacı-Ali Efendi** — Bak.: Ali Efendi "Rusçuklu Hacı—".
- Rusçuklu-Hasan Paşa** — Bak.: Şerif Hasan Paşa "Çelebizâde/Rusçuklu—".
- Ruso** "Nisim—" (İttihat ve Terakki devrinin yahudi meb'uslarından) 403
- Rüstem Bey** (Sultan Aziz devri elçilerinden) 218
- Rüstem Paşa** "Ferik—" (Kırım muharebesinde müttetiklerle beraber yapılan ilk ihraç hareketindeki Osmanlı fırkasının kumandanı) 158
- Rüstem Paşa** "Ferik—" (İttihatçıların Bâb-ı Âlî baskını esnâsında Bahriye nâzir vekili) 399
- Rüşdi Paşa** (İkinci Abdülhamid'in yâverlerinden: İngiltere'nin yayılma siyasetine karşı pâdişahın emriyle Akabe'yi işgal etmiştir) 354
- Rüşdi Paşa** "Mütercim-Mehmet—" (Sultan Mecid, Sultan Aziz, Sultan Murad ve Sultan Hamid devirleri sadr-ı a'zamlarından) 191, 193, 208, 211, 222, 238, 243, 244, 254-261, 266, 268, 272, 273, 277, 278, 280-284, 289, 291, 297, 313, 314, 319, 320
- Rüşdi Paşa** "Ömer—" (İkinci Abdülhamid devri Harbiye nâzırlarından) 356
- Rüşdi Paşa** "Şirvânî-zâde Mehmet—" (Sultan Aziz devri sadr-ı a'zamlarından) 288, 244, 245

Sayfa	Sayfa
S	Safâ Efendi — Bak.: Abdullah Safâ Efendi.
Saâdet-Giray “Üçüncü—” (Üçüncü Ahmed devri Kırım hanlarından) 11	Safâ-Giray Sultan (Kırım hanları sülâlesinden: Birinci Mahmud devrinde Bucak ser-askeri) 27
Sabâhüddin Bey (Sultan Meccid'in kızlarından Seniha-Sultan'la Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa'nın oğlu: “Prens” ünvânıyla anılırsa da, anası prenses olmakla beraber babası bir gürcü kölesinin oğlu olduğu için kendisi prens değildir. Avrupa'da giriştiği “Adem-i merkeziyyet” propagandasıyla mâruftur) 358 - 360, 365, 368, 402 - 404	Safi-Mirzâ (Son Safavî hükümdarlarından Birinci Hüseyin'in Osmanlılara ilticâ eden oğlu) 30
Sabiha-Sultan (Son Osmanlı pâdişahı Altıncı Mehmet Vahidüddin'in küçük kızı ve son halife Abdülmecid'in gelini) 442 - 444	Safo — Bak.: Kabulyan “Konstantin—”
Sabri Paşa “Hüseyin—” (Sultan Aziz'in hal'inde rol oynayanlardan: Vak'a mürettibi Hüseyin Avni Paşa'nın bacasıdır) 258	Safvet Paşa “Mehmet Es'ad—” (İkinci Abdülhamid devri sadr-ı a'zamlarından) 241, 250, 280, 291, 294, 300, 311, 314 - 316
Sâdık “Jandarma—” (Mahmud Şevket Paşa vak'asında Dîvân-ı harb'e verilip berâet edenlerden) 405	Sağır-Ahmed Bey — Bak.: Ahmed Şükri Bey “Sağır—”
Sâdık Ağa (Birinci Mahmud devri Baş-emîrahurlarından) 34	Sahhaflar — şeyhi - zâde Vak'anüvis Mehmet Es'ad Efendi — Bak.: Es'ad Efendi “Sahhaflar şeyhi-zâde Vak'anüvis Mehmet—”
Sâdık-Han (Zend hânedanından ilk İran şahı olan Kerim-Han'ın kardeşi) 59	Sâhib-Giray “İkinci—” (Son Kırım hanlarından) 59, 60
Sâdık Paşa “Mehmet—” (İkinci Abdülhamid devri sadr-ı a'zamlarından) 312, 313	Sâib Efendi “Hacı—” (İkinci Mahmud devrinde teşkil edilen Eşkin-ci ocağının ilk nâzırı) 110
Sâdık Paşa “Mehmet—” (İkinci Abdülhamid devrindeki Fransız tasallûtu esnâsında Tunus'un irsî valisi) 318	Sâib Paşa “Ali—” (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri müşirlerinden: Ser-askerlikleri ve Top-hâne müşirliği vardır) 302, 331
Sâdık Rif'at Paşa — Bak.: Rif'at Paşa “Mehmet Sâdık—”	Said Bey Canbulât (Sultan Meccid devrinde Lübnan Dürzü beylerinden) 192
Sa'dullah Bey (Mondros mütârekesini imzâ eden askerî murahhas: Erkân-ı harp kaymakamlarındandır) 450	Said Efendi “Kabızmal-zâde—” (Sultan Aziz devri Sadâret müsteşarlarından) 250, 281
Sa'dullah Paşa (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri vükela ve süferâsından) 311, 315	Said Galib Paşa — Bak.: Galib Paşa “Mehmet Said—”
Sa'düddin Bey (Hilâfetin ilgaşı esnâsında İstanbul Polis müdürü) 470	Said Halim Paşa “Mısırlı—” (Beşinci Mehmet Reşad devri sadr-ı a'zamlarından ve Kavalalı Mehmed Ali'nin torunlarından) 207, 395, 398, 401, 402, 406, 409, 411 - 415, 417, 418, 434, 452, 457, 466
	Said Paşa (Mehmed, Ali sülâlesine mensup Mısır valilerinin dördüncüsü) 165, 188
	Said Paşa “Dâmad-Mehmet—” (Sultan Meccid devri Deryâ-kapdanlarından ve Ser-askerlerinden) 137,
	Said Paşa “Eğinli Mehmet—” (İkinci Abdülhamid devrinin başlarında

Sayfa

Sayfa

- Mâbeyn müşiri ve aynı zamanda Bahriye nâzırı olan büyük rıyâziyyât âlimi: İngiltere'de tahsil etmiş olduğu için muhâfazakârlar tarafından "İngiliz-Said Paşa" lâkabiyle anılmıştır. "Şâpur" denilen "Küçük-Said Paşa'ya nisbetle de "Büyük-Said Paşa" denilir; 93 Kanun-ı resâsîsinin tedvininde Türk dilinin resmî dil olmasını te'min etmiştir) 239, 240, 290, 292 - 294, 296 - 298, 313, 316, 342
- Said Paşa "Mehmet—" (İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirlerinde dokuz defa Sadârette bulunmuş olan "Küçük-Said Paşa" yahut "Şâpur-Said Paşa". A'yan reislikleri de vardır. Yurakıki maddeye de bakınız) 290, 293, 294, 299, 316, 317, 321 - 323, 325, 326, 328, 331, 334, 335, 343 - 345, 356, 365, 369, 370, 375, 377, 380, 386 - 389**
- Said Paşa "Yirmi-sekiz-zâde Mehmet—" (Üçüncü Osman devri vezir-i a'zamlarından: Paris sefâretnâmesiyle meşhur Yirmi-sekiz-Çelebi Mehmed Efendi'nin oğludur) 16, 37, 38**
- Saint-Arnaud — "Leroy de—" (Kırım harbi esnâsında Fransa Harbiye nâzırı ve Şark ordusu kumandanı) 153, 161**
- Saint-Priest "Kont de—" (İkinci Mustafa devrinde Fransa'nın İstanbul sefiri) 47**
- Sakızlı-Ahmed Es'ad Paşa — Bak.: Es'ad Paşa "Sakızlı-Ahmed—".**
- Salâhüddin Bey (İttihad-ve-Terakki komitesinin ilk ihtilâl hareketleri esnâsında dağa çıkıp çetecilik eden Erkân-ı harp kaymakamı) 361**
- Salâhüddin Efendi "Şehzâde—" (Beşinci Murad'ın oğlu, Nihad ve Osman Fuad Efendilerin babası) 348**
- Salamon Tayliryan — Bak.: Tayliryan "Salamon—".**
- Sâliha-Hatun (Kadı Mehmed Efendi'nin karısı ve şâir Nedimin anası: Kara-Çelebi-zâdelerdendir) 21**
- Sâliha-Sultan (İkinci Mustafanın karısı ve Birinci Mahmudun anası) 20**

- Sâliha-Sultan (Üçüncü Ahmedin kızı ve vezir-i azam Koca-Râgıp Paşanın karısı) 39**
- Sâlih Bey/Paşa "Topçubaşı-zâde—" (Büyük Tanzimatçı Koca-Reşid Paşanın kethudâsı) 123**
- Sâlih-Han (Birinci Abdülhamid devrindeki Osmanlı-İran harbi esnâsında Bâne valisi) 60**
- Sâlih Hayrüddin Paşa "Dâmâd—" (İkinci Abdülhamid devri sadr-ı azamlarından Tunuslu-Hayrüddin Paşanın oğlu ve Sultan Mecid'in oğullarından şehzâde Ahmed Kemâlüddin Efendinin kızı Münire-Sultan'ın kocası: Mahmud Şevket Paşa vak'asında asıllarak idâm edilmiştir) 402 - 405**
- Sâlih Hulûsi Paşa (Altıncı Mehmet Vahidüddin devri sadr-ı azamlarından: Müşir Deli-Fuad Paşa'nın dâmâdıdır) 463, 464**
- Sâlih Keçeci Bey (Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın torunlarından ve cumhuriyet devri İstanbul mebuslarından) 443**
- Sâlih Paşa — Bak.: Mehmet Sâlih Paşa "Ateş—".**
- Sâlih Paşa — Bak.: Sâlih Hulûsi Paşa.**
- Sâlih Paşa "Hacı—" (İkinci Mahmud devri vezir-i a'zamlarından) 106, 107**
- Sâlih Paşa "Tepedelenli—" (Meşhur âsi Tepedelenli-Ali Paşa'nın küçük oğlu ve Lepanto = Inebahtı mutasarrıfı) 103, 104**
- Sâlih-zâde Ahmed Es'ad Efendi — Bak.: Es'ad Efendi "Sâlih-zâde Ahmed—".**
- Salisbury "Lord—" (İngiltere başvekillerinden) 292, 295, 296**
- Salvator de Villamarina — Bak.: Villamarina "Marki Salvatör de—".**
- Sami Bey "İttihad-ve-Terakki komitesinin ilk ihtilâl hareketleri esnâsında öldürülen Manastır Polis müfettişi) 361**
- Sami Bey (Sultan Mecid'in kızlarından Mediha-Sultan'ın ilk kocası Necib Paşa'dan olan oğlu: Dâmâd-Ferid'in de üvey oğludur) 442**

	Sayfa		Sayfa
Samim Bey "Ahmed—" (İkinci meşrutiyet devrinde İttihad -ve Terakki komitesinin siyasî kurbanlar silsilesine katılarak sokak ortasında vurulan "Sadây-ı millet" gazetesinin muhâlif baş-muharri-ri)	383	sonlar tarafından kurulan gizli komitenin şefi)	378
Sami Paşa "Ferik—" (İkinci meşrutiyet devri A'yân âzâsından)	380	Schafiroff "Baron Petro—" (Pruth muharebesi esnâsında Koca-Petro'nun baş-vekili: Baltacı'nın zaferi üzerine rehîne olarak İstanbul'a getirilmiştir)	4, 5
Samoel Efendi (Polis Müdüriyyet-i umûmiyyesi Kısım-ı adli müdiri: Mahmud Şevket Paşa'nın kaatilleri yakalanırken yaralanıp topal kalmıştır)	404	Scheremetoff "Petroviç—" (Rus çarı Birinci Petro'nun mağlûbiyetiyle neticelenen Pruth muharebesindeki Rus baş-kumandanı: Türkler arasında "Sermet/Seremet-oğlu" diye mâruftur)	4, 5
Samoil Kayın (Troşak ismindeki Ermeni ihtilâl komitesi rüesasından ve İkinci Abdülhamid devrindeki "Bomba hâdisesi"nin müretteplerinden: Bu herifin diğer ismi de "Hristofor Mikaelyan"dır)	348	Schilder (Kırım harbinin ilk safhasındaki Silistre muhâsarasına iştirâk eden Rus jenerallerinden)	154, 156
Sanders "Von—" Bak.: Liman Paşa.		Schilder-Schuldner / Şilder - Şuldner "Général—" (93 seferine iştirâk eden Rus kumandanlarından)	303
Saphiriotis / Saphiropolis "Miralay—" (İşgal fâciasında İzmir'e ilk ihraç edilen Yunan kuvveterinin kumandanı)	459	Sebastiani "General—" (Üçüncü Selim devrinde Birinci Napoléon'un İstanbul sefiri)	84, 86
Sarafof "Boris—" (İkinci Abdülhamid devrinde Bulgarların Makedonya komitesi rüesâsından)	345	Sebkatî (Birinci Mahmud'un şiir mahlası)	20
Saraylı Hanım (Cenâze alayı Mahmud Şevket Paşa'nın otomobilini durduran kadın: Kaatiller işte o fırsattan istifâde ederek sadr-ı razamı öldürmüşlerdir)	403	Selânikli-Musa Paşa — Bak.: Musa Paşa "Selânikli/Köse—" —	
Sarı-Ahmed Paşa — Bak.: Ahmed Paşa "Sarı—".		Selânikli-Rif'at Bey — Bak.: Rif'at Bey "Selânikli—".	
Sârim Paşa "İbrahim—" (Sultan Me- cid devri vezir-i a'zamlarından)	137	Selim "Birinci—" (Osmanlı Pâdişahlarından Yavuz Sultan Selim Hân-ı Evvel/Sultan Selim-i Kâdîm) 110, 197, 351, 352, 414, 432, 436, 439, 446, 449, 470	
Marî-Mustafa Paşa — Bak.: Mustafa Paşa "Sarı—".		Selim "Ebe—" (Dördüncü Mustafa'nın Hazine-kethudâsı olan Sırp köle: Üçüncü Selim'in kaatillerindendir)	91, 93
Sava Efendi/Paşa (Girit valilerinden)	223	Selim "İkinci—" (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Selim Hân-ı Sâ-nî)	314, 352
Savov / Savof "Genéral—" (Balkan harbindeki Bulgar baş-kumandanı)	390, 391, 401	Selim "Üçüncü" (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Selim Hân-ı Sâ-lis) 41, 42, 56, 57, 68, 72, 73, 77, 79, 82, 84 - 89 - 91, 93 - 94, 97, 110, 137, 262, 267, 277, 329	
Saxe-Cobourg "Prens de—" (Üçüncü Selim devrindeki seferde Osmanlılara karşı Avusturya kumandanı)	68 - 70	Selim-Giray "Üçüncü—" (Üçüncü Mustafa devri Kırım hanlarından)	51, 52
Scalieri "Cleanti—" (İkinci Abdülhamid devrinde Beşinci Murad'ı tekrar tahta çıkarmak için Ma-		Selim Melhame Paşa (İkinci Abdülhamid devri vüzerâsından: Orman	

Sayfa

Sayfa

- Maâdin ve Zirâat nâzırı, Lübnan hristiyanlarındandır. Bu nezâret kabineye dâhil değildir) 343
- Selim Paşa** "Haseki Mehmet—" (Sultan Meceid devri valilerinden ve Hassa müşirlerinden) 133, 134, 147
- Selim Paşa** "Memiş-zâde—" (Üçüncü Selim, Dördüncü Mustafa ve İkinci Mahmud devirlerinde Çıldır valiliğinde bulunan vezir) 100
- Selim Sırrı Paşa** — Bak.: Sırrı Paşa "Benderli Mehmet Selim—".
- Seniha-Sultan** (Sultan Meceid'in kızı, Dâmad-Mahmud Celâlüddin Paşa'nın karısı ve Sabâhüddin Bey'in anası) 358
- Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa** — Bak.: Ömer Lûtfi Paşa "Serdâr-ı-Ekrem—".
- Server Paşa** (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri vükelâsından) 249, 280, 309
- Servet Bey** "Doktor—" (Sultan Aziz'in cesedini muâyene eden hekimlerden) 268
- Servet Efendi** (İkinci Abdülhamid devrinde İstanbul'da çıkmış olan "Ermeni patirdisi"nda şehid olan komiser) 335
- Seydi/Seyyidi-Ali Paşa** — Bak.: Ali Paşa "Cezâyirli Seyyidi/Seydi—".
- Seyfi Paşa** "Mustafa—" (Sultan Aziz'in hal'inde rol oynayan İstanbul Merkez-kumandanı) 258
- Seyfüddin Efendi** "Şehzâde—" (Sultan Aziz'in oğullarından) 262
- Seyfüddin İsmail Efendi** — Bak.: İsmail Efendi "Seyfüddin—".
- Seymour** (İrâbî isyânı üzerine İskenderiyye'yi topa tutan İngiliz amirali) 324
- Seymour** "Sir Hamilton—" (Kırım muharebesinden evvel İngiltere'nin Petersburg büyük-elçisi) 142
- Seyyid-Abdi Paşa** — Bak.: Abdi Paşa "Çarhacı/Hacı/Seyyid—".
- Seyyid-Abdullah Paşa** — Bak.: Abdullah Paşa "Boynueğri Seyyid—".
- Seyyid - Abdullah Râmiz Paşa** — Bak.: Râmiz Paşa "Seyyid - Abdullah—".
- Seyyid-Ali Ağa** — Bak.: Ali Ağa "Seyyid—".
- Seyyid-Ali Efendi** — Bak.: Ali Efendi "Seyyid—".
- Seyyid-Ali Efendi** — Bak.: Ali Efendi "Seyyid/Moral—".
- Seyyid-Ali Paşa** — Bak.: Ali Paşa "Seyyid—".
- Seyyid Bey** (Sultan Aziz devri Mâbeyneçilerinden) 287, 319, 320
- Seyyid-Hasan Paşa** — Bak.: Hasan Paşa "Seyyid—".
- Seyyid-Hasan Paşa** — Bak.: Hasan Paşa "Kesici/Firârî Seyyid—".
- Seyyid-İbrahim Ağa** — Bak.: İbrahim Ağa "Hacı-Ahmed-oğlu Seyyid—".
- Seyyid-Mehmet Atâullâh Efendi** — Bak.: Atâullâh Efendi "Şerifzâde Seyyid-Mehmet/Topal—".
- Seyyid-Mehmet Emin Behic Efendi** — Bak.: Behic Efendi "Seyyid-Mehmet Emin—".
- Seyyid-Mehmet Paşa** — Bak.: Mehmet Paşa "Kara-silâhdar/Kara-vezir Seyyid—".
- Seyyid-Mehmet Paşa** — Bak.: Mehmet Paşa "Silâhdar Seyyid—".
- Seyyid-Nu'man Paşa** — Bak.: Nu'man Paşa "Seyyid—".
- Sidney Smith** — "Sir—" (Napoleon'un Akkâ muhâsarası esnâsında Cezzâr-Ahmed Paşa'ya yardım eden İngiliz amirali) 77
- Sieniavin** — Bak.: Siniavin.
- Silâhdar-Ali Paşa** — Bak.: Ali Paşa "Silâhdar—".
- Silâhdar-Ali Paşa** — Bak. Ali Paşa "Silâhdar/Dâmad/Şehid—".
- Silâhdar/Çorlulu-Ali Paşa** — Bak.: Ali Paşa "Çorlulu / Silâhdar—".
- Silâhdar-Hamze Mâhir Paşa** — Bak.: Hamze Mâhir Paşa "Silâhdar—".
- Silâhdar-İbrahim Ağa** — Bak.: İbrahim Ağa "Silâhdar—".
- Silâhdar-İbrahim Ağa** — Bak.: İbrahim Paşa "Ahıskalı Silâhdar—".
- Silâhdar-Mehmet Paşa** — Bak.: Meh-

Sayfa

Sayfa

- met Paşa "Silâhdar—".
- Silâhdar Seyyid - Mehmet Paşa** — Bak.: Mehmet Paşa "Silâhdar Seyyid—".
- Silâhdar-Süleyman Paşa** — Bak.: Süleyman Paşa "Nişancı/Silâhdar/Köle—".
- Simpson "Général—" (Kırım muharebesinde İngiliz kuvvetleri başkumandanı)** 167
- Sinan Bey "Detrik/Ditrek—" (Fâtih devri Baş-defterdarlarından)** 262
- Sinan Paşa "Güveği—" (İkinci Bâyezid devri Deryâ-kapdanlarından)** 346
- Sine-perver Vâlide-Sultan** — Bak.: Ayşe Sine-perver Vâlide-Sultan
- Siniavin/Sieniavin (Üçüncü Selim devrinde Çanakkale-boğazını zorlayıp çekilmek mecburiyetinde bırakılan Rus amirali)** 85
- Sirâcüddin "İsmail—" (Sultan Aziz devri sadr-ı a'zamlarından Şirvânî-zâde Mehmet Süşdi Paşa'nın babası olan büyük mutasavvıf)** 244
- Siropulo (Rusya imparatoriçesi İkinci Katerina tarafından elde edilerek kahramanlıklarıyla meşhur Kırım hanı Kırım-Giray'ı zehirlemiş olan Rum hekim)** 44
- Sır-kâtibi Mustafa Nuri Paşa** — Bak.: Mustafa Nuri Paşa "Sır-kâtibi—".
- Sırrı Bey "Reşid-Bey-zâde—" (Mütâreke devrinde işgal edilen Merzifon'un tahliyesinde mahallî kuvvetlerle büyük hizmetleri görülenlerden)** 461, 462
- Sırrı Paşa "Benderli-Mehmet Selim—" (İkinci Mahmud devri vezir-i a'zamlarından)** 109, 111, 114
- Skobélef "General—" (93 seferine iştirâk eden baba-oğul iki Rus kumandanı)** 307, 308
- Sofi Liparis** — Bak.: Liparis "Madame Sofi—".
- Soto "Doktor—" (Sultan Aziz'in cesedini muâyene eden hekimlerden)** 268
- Souchon "Amiral—" (Birinci cihan harbinde Osmanlı donanması kumandanlığına tâyin edilmiş olan Alman filo kumandanı: O tarihten itibaren "Suşon Paşa" ismiyle anılmıştır)** 414, 418
- Soutzo/Suzzo "Mihal—" (İkinci Mahmud devrinde Yunan ihtilâlcileriyle anlaşılan Boğdan beyi)** 106
- Souvaroff (Üçüncü Selim devrindeki harekâtta Rusların Rumanya cephesi kumandanlarından)** 68, 70
- Söylemezoğlu — Bak.: Galib Kemalî Bey.**
- Spadaro "Doktor Edouard—" (Sultan Aziz'in cesedini muâyene eden hekimlerden)** 268
- Spiridoff/Spiritow (İkinci Katerina devrindeki Rus amirallerinden)** 47-49
- Stanislas "İkinci—" (Rusya imparatoriçesi Büyük Katerina'nın Lehistan krallığına zorla seçtirmiş olduğu sevgilisi Kont Stanislas-Auguste Poniatowski: Son Lehistan kralıdır)** 43
- Stanislas - Auguste Poniatowski — Bak.: Stanislas "İkinci—".**
- Stanislas Leszcynski (Lehistan krallarından)** 24
- Stratford of Redcliffe — Bak.: Redcliffe "Stratford of—".**
- Stroukof / Strukof "Général—" (93 seferine iştirâk eden Rus kumandanlarından)** 307, 398
- Sturdza "Mihail—" (Sultan Mecid devrinde Boğdan voyvodası)** 138
- Suâvi "Ali—" (Tanzimat ve birinci meşrutiyet devirlerinin büyük milliyetçi ve ihtilâlcisi)** 212 - 216, 312, 313, 348, 378
- Sultan Aziz — Bak.: Abd-ül-Aziz.**
- Sultan Hamid — Bak.: Abdülhamid "İkinci—".**
- Sultan Mecid — Bak.: Abdülmecid.**
- Sultan Murad — Bak.: Murad "Beşinci—".**
- Sultan Reşad — Bak.: Mehmet "Beşinci—".**
- Sultan Vahidüddin — Bak.: Mehmet "Altıncı—".**
- Suşon Paşa — Bak.: Souchon "Amiral—".**
- Suûd ibni Abd-ül-Aziz (Vehhâbî Necid emirlerinin üçüncüsü)** 80, 81, 85

Sayfa

Sayfa

Suzzo — Bak.: Soutzo/Suzzo “Mihal—”.

Süha Delilbaşı — Bak.: Delilbaşı “Doktor Ali Süha—”.

Süleyman “Birinci—” (Osmanlı pâdişahlarından Sultan Süleyman Han-ı Evvel/Kanunî Sultan Süleyman) 34, 110, 141, 215, 218, 221, 385, 386, 410, 421, 435, 439

Süleyman Ağa (Üçüncü Selim devrinde Nizâm-ı cedîd kethudâsı ve ikinci Mahmud devrinde Segbân-ı cedîd Ocak-ağası) 95, 98

Süleyman Ağa (Büyük musiki dâhisi Hammâmî-zâde İsmail-Dede Efendi'nin babası) 136 - 137

Süleyman Ağa (Beşinci Murad devrinde Dâr-üs-Sâade ağası / Kızlar-ağası) 269

Süleyman Askerî Bey — Bak.: Askerî Bey “Süleyman—”.

Süleyman Bey “Cebbar-zâde/Çapanoğlu—” (İkinci Mahmud devrinde Bozok a'yânı). 94, 95

Süleyman Bey “Halebli—” (Fransızların Mısır istilâsı esnâsında Napoléon'a halef olan baş-kumandan general Kléber'i hançerliyerek öldüren kahraman Türk genci: Kilis'in Kubad Bey hânedârındandır) 79

Süleyman-Celebi (Yıldırım Bâyezid'in Fetret devrinde saltanatlarını ilân etmiş olan oğullarından) 36, 40, 57, 285

Süleyman Efendi “Şehzâde—” (Sultan Meid'in oğullarından) 408

Süleyman Fethi Bey — Bak.: Fethi Bey “Süleyman—”.

Süleyman Hüsnî Paşa (Sultan Aziz'in hal'indeki rolü ve 93 seferindeki Şıpkâ harekâtıyla meşhur müşir) 257 - 260, 262, 280, 293, 302 - 306, 308, 357

Süleyman Paşa “Nişancı/Silâhdar/Köle—” (Üçüncü Ahmed devri vezir-i-a'zamlarından) 6

Süleyman Paşa “Şehzâde—” (Orhan-Gazi'nin oğullarından) 329 — Birinci cilt cedveline de bakınız.

Süleyman - Paşa-zâde Adil Bey —

Bak.: Adil Bey “Süleyman-Paşa-zâde—”.

Süleyman - ül - Bostânî Efendi (İkinci meşrutîyyet devri hristiyan Arap nâzırlarından) 415

Sünûsî — Bak.: Ahmed Şerif-üs-Sünûsî “Şeyh Seyyid—”.

Sürurî Efendi (Sultan Hamid devrindeki Yıldız fevkalâde mahkemesine ri'yaset eden İstinaf mahkemesi reisi) 319

Ş

Şâdiye-Sultan (İkinci Abdülhamid'in kızlarından) 379

Şâhin Ali Paşa “Hazinedar—” (Birinci Abdülhamid devri vezir-i-a'zamlarından) 64

Şâhin-Giray (Son Kırım hanı) 60, 61, 63

Şahrîkyan (İttihad-ve-Terakki'nin talebi üzerine Taşnakzutyun ismindeki Ermeni ihtilâl komitesinin İttihatçılarla gizli müzâkereye me'mûr ettiği murahhaslarından) 373

Şahrûkh (Avşar hânedârından son İran şâhı) 59

Şâkir Bey (Üçüncü Selim devrinde Bostancı-başı) 86

Şâkir Paşa (İkinci Abdülhamid devrinde Anadolu müfettişliğinde bulunmuş olan müşir) 212

Şâkir Paşa “Müşir—” (İkinci meşrutîyyet devri Harbiye nâzırlarından) 403

Şâmil “Dağıstanlı Seyh—” (Moskoflara karşı gazâlarıyla meşhur Kafkas kahramanı) 147

Şâpur-Said Paşa — Bak.: Said Paşa “Mehmet—”.

Şefik Arslan Bey “Emîr Mehmet—” (31 Mart vak'asında âsilerin yanlışlıkla öldürdükleri Lâzikiyye meb'ûsu) 372

Şefik Bey “Kaymakam—” (Serasker yâverlerinden ve “Terakki-ve-İttihad” cemiyeti âzâsından) 357

Şehid-Ali Paşa — Bak.: Ali Paşa “Silâhdar/Dâmad/Şehid—”.

Şehlâ-Ahmed Paşa — Bak.: Ahmed

Sayfa

Sayfa

- Paşa "Nişancı Hacı—".
- Şehiivar-Sultan** (İkinci Mustafa'nın karısı ve Üçüncü Osman'ın anası) 36
- Şehzâde-Süleyman Paşa** — Bak.: Süleyman Paşa "Şehzâde—".
- Şekib Efendi/Paşa** "Mehmet—" (Sultan Meceid devri Hâriciyye nâzırlarından; İkinci Abdülhamid devri sadr-ı-a'zamlarından Ahmed Ârifî Paşa'nın babasıdır) 132, 134, 135
- Şemsi Paşa** (İttihad-ve-Terakki komitesinin ilk ihtilâl hareketleri esnâsında İttihatçı mü'lâzım Âtîf Efendi tarafından kurşunla öldürülen Manastır Fevkalâde-kumandanı: Birinci-feriktir) 361, 364
- Şemsüddin Bey** (Nâmk Kemal'in dedesi: Üçüncü Selim devri Baş-emirâhurlarındandır) 329
- Şerif-Abdullah** — Bak.: Abdullah "Şerif—".
- Şerif Efendi** "Gürcü—" (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri kazaskerlerinden) 294
- Şerif Galib-ibni-Müsâid** — Bak.: Galib-ibni-Müsâid "Şerif—".
- Şerif Hasan Paşa/Hasan Şerif Paşa** "Çelebi-zâde/Ruşuklu—" (Üçüncü Selim devri vezir-i-a'zamlarından) 70, 71
- Şerif-Hüseyn Paşa** — Bak.: Hüseyn Paşa "Şerif—".
- Şerif Mehmed Efendi** "Ebu-îshak-zâde—" (Sultan Meceid devri kazaskerlerinden, "Encümen-i Dâniş" reisi) 140, 285
- Şerif Mehmet Paşa** (İkinci Mahmud devrinde Trabzon valisi ve Karadeniz sâhilleri muhâfızı) 100
- Şerif Paşa** — Bak.: Halil Şerif Paşa.
- Şerif Paşa** "Dâmad-Mehmet—" (İkinci meşrutıyyet devri nâzırlarından: "İbni-Batûtâ" mütercim-i) 396, 404
- Şerif Paşa** "Kürt—" (İkinci Abdülhamid devri elçilerinden: "Beau-Chérif" diye anılır) 402, 404
- Şerif-zâde Seyyid-Mehmet Atâullâh Efendi** — Bak.: Atâullâh Efendi
- "Şerif-zâde Seyyid-Mehmet — / Topal—".
- Şermet / Şeremet-oğlu** — Bak.: Şeremetoff "Petroviç—".
- Şermî-Sultan** — Bak.: Râbia Şermî-Sultan.
- Şerrullâh** — Bak.: Hayrullâh Efendi "Hâfız-Hasan—".
- Şevk-efzâ Kadın-Efendi/Vâlide-Sultan** (Sultan Meceid'in ikinci kadını ve Beşinci Murad'ın anası) 265, 268, 319, 348
- Şevket Efendi** "Şehzâde—" (Sultan Aziz'in oğullarından) 262, 280
- Şevket Paşa** — Bak.: Mahmud Şevket Paşa.
- Şevket Turgud Paşa** (İkinci meşrutıyyet devri Harbiye nâzırlarından) 389
- Şevkî Bey** (Mahmud Şevket Paşa vak'asında idâm edilenlerden: Mütেকaid Bahriye yüzbaşısı) 403, 494
- Şevki Efendi** "Mehmet—" (Üçüncü Osman ve Üçüncü Mustafa devirleri vezir-i-a'zamlarından ve dîvan şâirlerinden Koca-Râgıb Paşa'nın babası) 39
- Şeyh-Ahmed Efendi** — Bak.: Ahmed Efendi "Şeyh—".
- Şeyh-Feyzullâh Efendi** — Bak.: Feyzullâh Efendi "Hezargradlı Şeyh—".
- Şeyh-Hammûd Ebu-Neked** — Bak.: Hammûd Ebu-Neked "Şeyh—".
- Şeyh-İsmail Efendi** — Bak.: İsmail Efendi "Şeyh—".
- Şeyh-Muhammed ibni Abdülvehhâb** — Bak.: Muhammed ibni Abdülvehhâb "Şeyh—".
- Şeyh-Şâmil** — Bak.: Şâmil "Dağıstanlı Şeyh—".
- Şihâbî** — Bak.: Beşîr Ömer-üş-Şihâbî "İkinci Mîr—".
- Şinâsi Efendi** "İbrahim—" (Tanzimat edebiyâtının büyük mümessillerinden) 189, 237 — "Müellifler" cedveline de bakınız.
- Şipitser / Spitzer** (Sultan Meceid'in Avusturyalı hususî hekimi) 196
- Şirvânî-zâde Ahmed Hulûsi Efendi**

Sayfa

Sayfa

- Bak: Hulfî Efendi “Şîrvânî-zâde Ahmed—”.
Şîrvânî-zâde Mehmet Rüşdi Paşa —
 Bak.: Rüşdi Paşa “Şîrvânî-zâde Mehmet—”.
Şişman-Halil Bey — Bak.: Halil Bey “Şişman—”.
Şihlî-Mustafa Efendi — Bak.: Mustafa Efendi “Şihlî—”.
Şükri Bey (İttihat-ve-Terakki devri Maârif nâzırlarından: Cumhuriyet devrinde salben idâm edilmiştir). 457
Şükri Bey “Kolağası—” (Çerkez-Hasan vak’asında vurulan Sadâret-yâveri) 282
Şükri Paşa “Mehmet —” (Balkan harbinde Edirne’nin kahraman müdâfii) 390 - 392, 432

T

- Tabl-İsmail Efendi** — Bak.: İsmail Efendi “Tabl/Davul—”.
Tâhir Bey (İttihad-ve-Terakki komitesinin Selânik’teki müessislerinden olan Askerî Rüşdiyye müdiri) 359
Tâhir Efendi “Kadı-zâde Mehmet—” (İkinci Mahmud devri Şeyhül-İslamlarından) 110
Tâhir Hayrüddin Paşa (İkinci Abdülhamid devri sadr-ı a’zamlarından Tunuslu-Hayrüddin Paşa’nın oğlu) 405
Tâhir Mehmet Paşa “Çengel-oğlu—” (İkinci Mahmud ve Sultan Meceid devirleri, Deryâ-kapdanlarından) 112
Tahmâsb “İkinci—” (Son Safavî hükümdarlarından) 13 - 16, 22, 23
Tahmâsb-ı Sâni — Bak.: Tahmâsb “İkinci—”.
Tahmâsbkuli-Han — Bak.: Nâdir Şâh.
Tahsin Efendi (Sultan Aziz’in ölümünü intihar şeklinde gösteren bir “İlâm-ı Şer’î” tahririne me’mûr edilen Bâbı-Meşihat Sadreyin müsteşar muâvini) 272
Tahsin Efendi “Mehmet—” (Alemdar’ın Rusçuk yârânından ve i-

- kinici Mahmud devri Baş-deFTERdarlarından) 89, 97
Tahsin Paşa (İkinci Abdülhamid devri vüzerâsından ve Mâbeyn Baş-kâtiplerinden) 288, 343, 349, 350, 356, 362, 363, 377, 441 — “Müellifler” cedveline de bakınız.
Tahsin Paşa “Ferik Hasan—” (Balkan harbinde Selânik şehrini hiç bir mukavemet göstermeden Yunanlılara teslim ediveren Jandarmadan yetişme lekeli kumandan) 393, 404
Tahsin Uzer Bey (İkinci Meşrutiyet devri valilerinden: Cumhuriyet devrinde Üçüncü umumî müfettişlikte bulunmuştur; “Uzer” soy-adını cumhuriyet devrinde almıştır) 370, 375, 379
Takavur Efendi (Sultan Hamid devrindeki Yıldız fevkalâde mahkemesi âzâsından) 319
Tal’at Paşa “Mehmet—” (Beşinci Mehmet Reşad ve Altıncı Mehmet Vahidüddin devirlerinin meşhur İttihatçı sadr-ı a’zamı: Birinci cihan harbinin sonunda devlet mağlûb olunca mes’ûliyyetini itirâf eden bir mektup bırakıp kaçmıştır) 359, 363, 365, 370, 373 - 375, 381, 388, 392, 397, 399, 400, 403, 405, 409, 411, 413 - 416, 418, 428, 429, 431, 434, 438, 442, 444, 446, 448, 449, 451 - 453, 461, 466,
Talleyrand-Périgord “Charles Maurice de—” (Fransa’nın meşhur Hâriciyye nâzırı) 80, 83
Tanbûrî/İngiliz - Mahmud Râif Efendi — Bak.: Râif Efendi “Tanbûrî/İngiliz - Mahmud—”.
Taşköprülü-Mehmed Ağa — Bak.: Mehmed Ağa “Taşköprülü—”.
Tatar-Abdurrahman Efendi — Bak.: Abdurrahman Efendi “Tatar—”.
Tatar-Hâlet Efendi — Bak.: Hâlet Mehmet Said Efendi “Tatar—”.
Tatar-Hasan Paşa — Bak.: Hasan Paşa “Tatar—”.
Tatar-Osman Paşa — Bak.: Osman Fevzi Paşa “Tatar—”.
Tavukçu-baş-dâmâdı **Hacı-Mustafa**

Sayfa	Sayfa
Efendi — Bak.: Mustafa Efendi “Tavukçu-bâşı - dâmâdı / Emâr-zâde Hacı—”. Taya-zâde Küçük-Hüseyin Paşa — Bak.: Hüseyin Paşa “Taya-zâde Dâmad Küçük—”. Tayliryan “Salamon—” (Berlin’de it- tihad-ve-Terakki devrinin firârî sadr-ı-a’zamı Tal’at Paşa’yı öldü- ren Ermeni komitecisi) 466 Tayyâr Efendi (ikinci Mahmud’un baş-lalası ve Enderun müverrihi Atâ Bey’in babası) 93 Tchernaeff/Cernayef “Général—” (Beşinci Murad devrinde başlı- yan Sırbistan seferinde Sırp or- dularının baş-kumandanlığına tâ- yin edilen Rus jenerali) 283 Teberdar/Baltacı - Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Paşa “Baltacı/Te- berdar—”. Tecco “Baron—” (Kırım muharebesi esnâsında Sardanya kralığının İstanbul elçisi) 165 Temo — Bak.: İbrahim Temo “Dok- tor—”. Tepedelenli-Ali Paşa — Bak.: Ali Paşa “Tepedelenli—”. Tepedelenli-Muhtar Paşa — Bak.: Muhtar Paşa “Tepedelenli—”. Tepedelenli-Sâlih Paşa — Bak.: Sâ- lih Paşa “Tepedelenli—”. Tepedelenli - Veliyüddin/Veli Paşa — Bak.: Veliyüddin/Veli Paşa “Tepedelenli—”. Tergoukassof “Général—” (93 seferi- nin Anadolu cephesindeki Rus fir- ka kumandanlarından) 300 Tersenkli / Tirsinkli - oğlu İsmail Ağa — Bak.: İsmail Ağa “Terse- nikli/Tirsinkli-oğlu—”. Tevfik “Topal—” (Mahmud Şevket Paşa’nın kaatili: Asılarak i’dâm edilmiştir) 403, 404 Tevfik Bey (Sultan Hamid devrin- deki Yıldız fevkalâde mahkemesi âzâsından) 319 Tevfik Bey (Beşinci Mehmet Reşad devri Baş-mâbeynecilerinden) 405, 416 Tevfik Bey “Kıbrıslı—” (İttihatçıla- rın meşhur Bâb-ı-Âlî baskınında öldürdükleri Harbiye nezâreti yâveri) 399 Tevfik Paşa (Plevne müdâfîi sanlı Gazi Osman Paşa’nın Erkân-ı harbiyye reisi) 307 Tevfik Paşa “Ahmed—” (ikinci Ab- dülhamid, Beşinci Mehmet Reşad ve Altıncı Mehmet Vahidüddin devirleri sadr-ı-a’zamlarından: Son Osmanlı sadr-ı-a’zamıdır) 300, 341, 370, 373, 381, 401, 448, 449, 454- 457, 462, 464, 466 - 468 Tevfik Paşa “Mehmet—” (Mehmed Ali sülâlesine mensup Mısır va- lilerinin altıncısı ve “Hıdiv” ün- vanıyla anılanların ikincisi) 208, 323, 325 Tevfik Paşa “Menemenli-Mustafa—” (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri müşirlerinden : Ferikli- ği devrinde Kırım harbine iştirâk etmiş ve yararlıklarıyla şöhret bulmuştur) 149, 150 Tevhide Hanım (Hıdiv İsmail Paşa’- nın kızı). 208 Tevkiî-Hamze Hâmid Paşa — Bak.: Hamze Hâmid Paşa “Tevkiî—”. Tevkiî-Mehmet Emin Paşa — Bak.: Emin Paşa “Yağlıke-zâde Tev- kiî/Nişancı Hacı-Mehmet—”. Tevkiî-Mehmet Paşa — Bak.: Meh- met Paşa “Nişancı/Tevkiî/Kay- serili—”. Thiers (Fransa reis-i-cumhurların- dan) 235 Thomson “Général—” (Mondros mü- târekkesi üzerine Osmanlı kuvvet- lerinin tahliye ettikleri Bakü’yu işgal eden İngiliz kumandanı) 454 Thouvenel “Edouard—” (Sultan Me- cid devrinde Fransa’nın İstanbul büyük-elçilerinden) 184 Tir-i-müjân Kadın-Efendi (Sultan Abdülmecid’in karısı ve ikinci Sultan Abdülhamid’in anası: Yanlış olarak “Gülrihal” ve “Çandır” gibi isimler izâfe edil- miştir) 132, 285 Tiryâki Hacı-Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Paşa “Tiryâki Hacı—”. Tissot “Ch.—” (ikinci Abdülhamid	

devrinde Fransa'nın İstanbul büyük-elçilerinden)	320	zaferinde esir edilen İngiliz kumandanı)	426, 429, 430, 450
Titoff (Rusya'nın Sultan Mecid devrindeki İstanbul büyük-elçilerinden)	139	Tschesmesekji (Üçüncü Mustafa devrindeki Çeşme vak'asında bulunmuş olan Rus kumandanlarından Kont Orloff'a takılmış olan lâkap : "Çeşmeli" mânâsına gelir. — Orloff "Kont Alexis—" maddesine de bakınız).	
Todtlében / Tottleben "Général—" (Üçüncü Mustafa devrindeki 1182 seferinde Rus kumandanlarından)	44, 47	Tserni/Çerni - Corce / George — Bak.: Petrowitch "George—".	
Todtlében / Tottleben "Général—" (Kırım muharebesindeki Sivastopol müdâfaasıyla Gazi-Osman Paşa'ya karşı Plevne harekâtında şöhret bulan Rus istihkâm generali)	167, 304	Tubinî (Osmanlı Mâliyesinin ödememiş olduğu alacağından dolayı Fransız donanmasının Midilli'ye asker çıkarmasına sebep olan bankerlerden : Yukarda "Lorand—" maddesine de bakınız)	343
Tokmak-Hasan Paşa — Bak.: Hasan Paşa "Tokmak".		Tunuslu-Hayrüdînn Paşa — Bak.: Hayrüdînn Paşa "Tunuslu—".	
Tolsto (Üçüncü Ahmed devrinde Rusya'nın İstanbul elçisi)	3	Turgud Bey — Bak.: Hâlis Turgud Bey.	
Topal-Atâullâh Efendi — Bak.: Atâullâh Efendi "Şerif-zâde Seyyid-Mehmet— / Topal—".		Turgud Paşa — Bak.: Şevket Turgud Paşa.	
Topal-İsmail Hakkı Paşa — Bak.: Hakkı Paşa "Topal-İsmail—".		Turgud-Reis/Paşa (Kanunî devrinin büyük Türk denizcisi ve Trablusgarb'ın şanlı fâtih) 385 — İkinci cilt cedveline de bakınız.	
Topal-İzzet Mehmet Paşa — Bak.: İzzet Mehmet Paşa "Dârendeli / Topal—".		Türk-Ahmed Paşa — Bak.: Ahmed Paşa "Türk—".	
Topal-Osman Paşa — Bak.: Osman Paşa "Topal—".		Tzavellas (Kırım harbi esnâsında Rusya ile Yunanistan'ın tahrikleriyle Epir ve Tesalya'da çıkan Rum isyanının ele-başı: Yunan zâbitlerinden olan bu çeteciye "Baş-kumandan" ünvanı bile takılvermiştir)	151, 153
Topal-Tevfik — Bak.: Tevfik "Topal—".			
Topçubaşı-zâde Sâlih Bey/Paşa — Bak.: Sâlih Bey/Paşa "Topçubaşı-zâde—".			
Toptani — Bak.: Es'ad Toptani.			
Tosun Bey "Hasan—" (İttihad-ve Terakki komitesinin ilk ihtilâl hareketleri esnâsında dağa çıkıp çetecilik eden Erkân-ı harp bin-başı)	361		
Tosun Paşa (Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğullarından)	101, 138		
Tott "Baron de—" (Üçüncü Mustafa devrinde Osmanlı hizmetine girmiş ve ordunun ıslâhiyle Çanak-kale boğazının tahkimine çalışmış olan Macar asilzâdesi)	50, 56		
Tottleben — Bak.: Todtlében.			
Townshend "Général—" (Birinci cihan harbindeki Kût-ül-Amâre			

U

Ünger “Général—” (Üçüncü Mustafa devrindeki Osmanlı-Rus seferine iştirâk eden Moskof kumandanlarından) 55

Uryânî-zâde Ahmed Es'ad Efendi — Bak.: Es'ad Efendi “Uryânî-zâde Ahmed—”

Uzun-etek Rızâ Bey — Bak.: Rızâ Bey “Uzun-etek—”.

Uzun Hacı-Ali Ağa — Bak.: Ali Ağa “Uzun Hacı—”

Sayfa

Sayfa

Ü

Vak'anüvis Mehmet—".

Vak'anüvis-Lütfi Efendi — Bak.:

Lütfi Efendi "Hâfız Ahmed—".

Vandal "Albert—" (Fransız müver-
rihlerinden) 286Varşamof "Jorj Petri—" (Sultan Ha-
mid'e atılan bombayı taşımış o-
lan arabanın Kırkor Varşam is-
miyle de anılan Ermeni arabacı-
sı) 349Vasilâki Efendi (İlk Meclis-i Meb'û-
san'da İstanbul Rum meb'usla-
rından) 310Vasiliki (İkinci Mahmud devrindeki
ısyar ve ihânetiyle meşhur ihti-
yar Tepedelenli Ali Paşa'nın
genç Rum karısı) 104Vâsıf Paşa "Mehmet—" (İkinci Mah-
mud, Sultan Mecid ve Sultan A-
ziz devirleri müşirlerinden: Kı-
rım harbindeki Kars müdâfaası-
yla mâruftur) 170, 172Vassos "Miralay —" (Sultan Hamid
devrinde Girid'in işgaline teşeb-
büs eden Yunan kuvvetlerinin
kumandanı) 337, 338Vefik Paşa "Ahmed—" (İkinci Ab-
dülhamid devri sadr-ı a'zamlar-
ından: Molière müterimi) 140, 194,
212, 298, 309 - 312, 325, 330Veli Ağa (Üçüncü Selim devrinde
Nizâm-ı cedîd ocak-ağası) 72Veli Paşa (Birinci Mahmud devri va-
li ve kumandanlarından) 27, 28Veli Paşa (93 seferi esnâsında Bosna
kumandanı) 302Velîyüddin Paşa (Sultan Mecid
devri sadr-ı a'zamlarından Gi-
ritli Mustafa Nâili Paşa'nın oğlu:
Sultan Aziz devri vali ve sefir-
lerindendir) 275Velîyüddin/ Veli Paşa "Tepedelen-
li—" (Meşhur âsi Tepedelenli-A-
li Paşa'nın ortanca oğlu ve Mora
valisi) 103, 104Venizelos "Elefterios—" (Yunan baş-
vekillerinden: Evvelce Osmanlı
tâbiyyetinde ve Atina sefâreti
hizmetindeyken "Lefter Efendi"
denilmiş ve Sefâret defterlerine
de öyle kaydedilmiştir) 382, 459Üçüncü Abbâs — Bak.: Abbâs "Ü-
çüncü—".Üçüncü Ahmed — Bak.: Ahmed "Ü-
çüncü—".Üçüncü Auguste — Bak.: Auguste
"Üçüncü—".Üçüncü Beşîr — Bak.: Beşîr-ibni-Ka-
sım "Üçüncü—".Üçüncü Boris — Bak.: Boris "Üçün-
cü—".Üçüncü Devlet-Giray — Bak.: Dev-
let-Giray "Üçüncü—".Üçüncü Frédéric - Auguste — Bak. :
Frédéric - Auguste "Üçüncü—".Üçüncü Gustave — Bak.: Gustave
"Üçüncü—".Üçüncü Murad — Bak.: Murad Ü-
çüncü—".Üçüncü Mustafa — Bak.: Mustafa
"Üçüncü—".Üçüncü Napoléon — Bak.: Napoléon
"Üçüncü—".Üçüncü Osman — Bak.: Osman "Ü-
çüncü—".Üçüncü Petro — Bak.: Petro "Üçün-
cü—".Üçüncü Selim — Bak.: Selim "Üçün-
cü—".Üçüncü Selim-Giray — Bak.: Selim-
Giray "Üçüncü—".Ürgübî-Mustafa Hayri Efendi — Bak.:
Hayri Efendi "Ürgübî - Mustafa
—".Üveys "Hacı Mîr—" (Safavîlerden
sonra İran'a hâkim olan Efgan-
lar'ın büyük cedi ve "Kileîlar"
Türkmen oymağının beyi) 13

V

Vahdeti — Bak.: Derviş Vahdetî
"Kıbrıslı Hâfız—".Vahid Paşa "Mehmet—" (İkinci
Mahmud devri vüzerâsından, Sa-
kız muhafızı) 107Vahidüddin — Bak.: Mehmet "Altın-
cı—".Vak'anüvis-Es'ad Efendi — Bak.: Es'-
ad Efendi "Sahhaflar şeyhi-zâde

Sayfa

- Veysel Paşa** "Ferik—" (93 seferinde Şipka kolordusu kumandanı) 308
- Victor Emmanuel** "İkinci—" "İlkön-
ce Sardanya kralı ve İtalyan it-
tihadı üzerine 1861 den itibaren
de ilk İtalya kralı) 163, 165
- Victoria** (İngiltere kraliçesi) (152, 167,
193, 217, 219, 220, 222, 309
- Villamarina** "Marki Salvator de—" (1856 Paris sulh konferansında
Sardanya krallığı ikinci murah-
hası ve Paris orta-elçisi) 177
- Villeneuve** "Marki Louis Sauveur de
—" (Birinci Mahmud devrinde
Fransa kralı On-beşinci Louis'-
nin İstanbul elçisi) 28
- Vitalis** "Doktor—" (Sultan Aziz'in
cesedini muâyene eden hekim-
lerden) 268
- Vlora** — Bak.: İsmail Kemal Vlora
- Vogorides** — Bak. Bogoridi "Aleko
—".
- Volpi** "Giuseppe —" (Trablusgarp
harbine nihayet veren Ouchy
muâhededinin akdinde İtalyan
murahhaslarından) 395
- Von der Goltz** — Bak.: Goltz "Graf
von der—".
- Von Frankenberg** — Bak.: Franken-
berg "Von—".
- Von Kress** — Bak.: Kress Paşa "Von
—".

W

- Walewska** "Kontes Marie—" (Birinci
Napoléon'un Lehli metresi) 177
- Walewski** "Kont Alexandre—" (Kı-
rım harbine nihayet veren 1856
Paris sulh konferansı reisi ve
Fransa Hariciyye nâzırı) 177, 179
- Wallis** "Mareşal—" (Birinci Mahmud
devrinde Osmanlılara mağlûb o-
lan Avusturya kumandanı) 27
- Wangenheim** "Baron von—" (Birinci
cihan harbinde Almanya'nın İs-
tambul büyük-elçisi) 407, 412, 413,
416
- Wellington** "Duke of—" (Waterloo'-
da Napoléon'u mağlûb eden İn-
giliz kumandanı) 153

Sayfa

- Westenenk** (Birinci cihan harbinden
evvel Şarkî-Anadolu vilâyetleri-
nin islâmına me'mûr edilen iki
müfettiş-i-umumîden biri: Ho-
lânda müstemlekât me'murla-
rındandır) 409 — Bak.: Hoff.
- Wilhelm / Guillaume** "Birinci —"
(Prusya kralı ve 1871 den itiba-
ren ilk Almanya imparatoru) 221,
222, 246
- Wilhelm / Guillaume** "İkinci—"
(Prusya kralı ve Almanya impa-
ratoru) 354, 356, 407
- William Gladstone** — Bak.: Gladsto-
ne "Williams—".
- William** "Général—" (Kırım harbin-
de Ruslara karşı Türk ordusu-
nun Kars müdâfaasına iştirâk e-
den İngiliz generali) 171, 172
- Wolseley** "Sir Garnet—" (İrâbî is-
yânı üzerine Mısır'ı işgal eden
İngiliz ordusunun kumandanı) 324
- Wylie** "Doktor—" (Rus çarı Birinci
Nicolas'nın hususî hekimi) 164

Y

- Yağlıkcı-zâde Tevkî / Nişancı Hacı-
Mehmet Emin Paşa** — Bak.: E-
min Paşa "Yağlıkcı-zâde Tevkî/
Nişancı Hacı-Mehmet—".
- Yahyâ Hamîdüddin El - Mütevekkil**
"İmâm—" (Yemen'in meşhur
Zeydî imâm: Birinci cihan har-
binin sonundan itibaren müstakil
bir hükümdar vaziyetine geçmiş-
tir) 353
- Yahyâ Nâci Efendi** (Ahmed Vefik
Paşa'nın dedesi) 330
- Yahyâ Paşa** "Hatib-zâde—" (Birinci
Mahmud devri Deryâ-kapdan-
larından: Eyüp câmiî hatibi Mus-
tafa Efendi'nin oğludur) 26
- Yahyâ Resîd Efendi** (Mısır kadıların-
dan) 454
- Yâkub Cemil Bey** (İttihatçıların
Bâb-ı Âlî baskınına iştirâk eden
komitecilerden) 400
- Yanaki** (Patrona-Halil'in Boğdan
voyvodalığına tâyin ettirdiği ka-
sap yazıcısı) 20

- Sayfa**
- Yatropulo "Doktor—" (Sultan Aziz'in cesedini muâyene eden hekimlerden) 268**
- Yâver Paşa "Ali—" (Balkan harbinde Şark ordusunun mürettep kolordu kumandanı) 389, 390**
- Yâver Paşa "Ömer—" (Altıncı Mehmet Vahidüddin devrinde son Baş-mâbeynci olan ferik) 389**
- Yavuz — Bak.: Selim "Birinci—" 389**
- Yedinci Edouard — Bak.: Edward "Yedinci—" 389**
- Yeğen-Hasan Paşa — Bak.: Hasan Paşa "Çeteci Yeğen—" 389**
- Yeğen-Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Paşa "Hacı Yeğen—" 389**
- Yeğen-Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet Paşa "Yeğen—" 389**
- Yervant Frankolyan — Bak.: Frankolyan "Yervant—" 389**
- Yesârî — Bak.: Es'ad Efendi "Mehmet, Yesârî—" 389**
- Yirmi-sekiz-Çelebi Mehmed Efendi — Bak.: Mehmed Efendi "Yirmi-sekiz-Çelebi—" 389**
- Yirmi-sekiz-zâde Mehmet Said Paşa — Bak.: Said Paşa "Yirmi-sekiz-zâde Mehmet—" 389**
- Yılık-oğlu (İkinci Mahmud devrinde Silistre'yi düşmana teslim eden hâin mütesellim) 100**
- Yorgi "Birinci—" (Aslen Bavyeralı olan Birinci Otho'nun ıskatı üzerine Yunan krallığına seçilen Danimarka prensi Guillaume: Şimdiki hânedânın ceddidir) 209**
- Yorgi (Yunan prenslerinden) 337, 341**
- Yozgadlı Pehlivan - Mustafa - Çavuş — Bak.: Mustafa - Çavuş "Yozgadlı Pehlivan—" 341**
- Ypsilanti / İpsilanti "Général Alexandre—" (Ethiniki-hétairia ismiyle meşhur Yunan millî ihtilâl komitesinin ikinci kuruluşunda ilk umumî reis: Rus çarının yâverlerindendir). 105, 106**
- Ypsilanti / İpsilanti "Dimitrios—" (Yunan ihtilâl cemiyeti reisi Alexandre Ypsilanti'nin kardeşi ve Mora ısyânının ilk reisi) 106**
- Sayfa**
- Ypsilanti / İpsilanti—"Konstantin—" (Üçüncü Selim devrinde Rusya'ya kaçmış olan Eflâk voyvodası) 84, 105**
- Yusuf (İsrâil peygamberlerinden Hazret-i Yusuf) 207, 277**
- Yusuf (Şâir Nâbi'nin ismi: "Müellifler" cedveline de bakınız). 5**
- Yusuf Ağa "Hacı—" (Üçüncü Mustafa devri vezir-i a'zamlarından Yağlıkçı-zâde Hacı-Mehmet Emin Paşa'nın babası) 44**
- Yusuf Ağa "Hacı—" (Birinci Abdülhamid devri vezir-i a'zamlarından Hacı Yeğen-Mehmet Paşa'nın babası) 62**
- Yusuf Efendi "Kel—" (İkinci Süleyman devri Baş-defterdarlarından: Birinci Mahmud devri vezir-i a'zamlarından Yeğen-Mehmet Paşa'nın dayısıdır). 26**
- Yusuf izzüddin Efendi (Sultan Aziz'in büyük oğlu: İkinci meşrutiyet devrinde veliahd iken intihâr etmiştir) 217, 228, 254, 259, 262, 265, 274, 275, 280, 431, 432**
- Yusuf Kâmil Paşa — Bak.: Kâmil Paşa "Yusuf—" 432**
- Yusuf Paşa "Ağa/Gürcü—" (Üçüncü Ahmed devri vezir-i a'zamlarından) 5, 6**
- Yusuf Paşa "Koca—" (Birinci Abdülhamid ve Üçüncü Selim devirleri vezir-i a'zamlarından) 64, 66, 68, 71, 72, 74**
- Yusuf Paşa "Serezli—" (İkinci Mahmud devrindeki 1243 seferinde Varna kalesini Ruslara satıp Rusya'ya kaçan hâin muhâfız) 113**
- Yusuf-zâde Cemâlüddin Efendi — Bak.: Cemâlüddin Efendi "Yusuf-zâde/Hâlid-Efendi-zâde Mehmet—" 113**
- Yusuf Zıyâ Paşa (Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri vükelaşından) 250, 272, 281**
- Yusuf Zıyâüddin Paşa — Bak.: Zıyâüddin Paşa "Kör-Yusuf—" 281**

	Sayfa	Sayfa
Z		
Zarifi (Sultan Aziz devrinde hükûmetle mâlî muâmeleler yapan Yunanlı sarraf)	259	
Zehrâ Hanım (Nâmık Kemal'in annesi)	329	
Zekâi-Dede (Musiki üstadlarından)	327	
Zeki Bey "Kaymakam—" (Mahmud Şevket Paşa vak'asında gıyâben idâma mahkûm olanlardan)	405	
Zeki Paşa "Ferik—" (Balkan harbinde Vardar ordusu kumandanı)	393	
Zeki Paşa "Ferik—" (Birinci cihan harbinin başında Suriye'deki Dördüncü ordu kumandanı: Bahriye nâzırı Cemal Paşa'nın selefidir)	427, 428	
Zeki Paşa "Mehmet—" (İkinci Abdülhamid devrinde Erzincan'daki Dördüncü ordu müşiri: Hamidiyye alaylarını kurmuş olmakla mâruftur)	333	
Zend-Kerim Han — Bak.: Kerim Han "Zend—".		
Zevkyâb-Kalfa (Sultan Aziz'in şehâdetine şahitlik etmiş olan saray kalfalarından)	275	
Zeyneb Âsime-Sultan (Üçüncü Ahmed'in kızı ve evvelâ Üçüncü Mustafa devri Deryâ-kapdanlarından Küçük/Sinek-Mustafa Paşa'nın ve ondan sonra da Üçüncü Selim devri vezir-i a'zamlarından Dâmad-Melek Mehmet Paşa'nın karısı: Bunlar ikinci ve üçüncü kocalarıdır)	72	
Zeyneb Hanım (Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızı ve Sultan Aziz devri sadr-ı a'zamlarından Yusuf Kâmil Paşa'nın karısı)	203	
Zimmermann "Général—" (93 seferine iştirâk eden Rus kumandanlarından)	302	
Zıyâ Efendi "Çerkez—" (Mahmud Şevket Paşa vak'asında idâm edilenlerden)	403, 404	
Zıyâ Gökalep (İttihad-ve-Terakki merkez-i-umumî âzâsından)	400, 456	
Zıyâ Paşa (İkinci meşrutıyyet devri nâzırlarından)	399	
Zıyâ Paşa "Abdülhamid—" (Bir müddet Sultan Aziz'in Mâbeyn kâtipliğinde bulunmuş ve sonra Yeni-Osmanlılara katılmış olan meşhur şâir)	198, 212, 213, 254, 258, 297, 317 — "Müellifler cedveline de bakınız.	
Zıyâüddin Efendi "Mehmet—" (İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devri Şeyh-ül-İslâmlarından)	377	
Zıyâüddin Efendi "Şehzâde—" (Beşinci Mehmet Reşad'ın büyük oğlu)	383	
Zıyâüddin / Zıyâ Paşa "Kör-Yusuf—" (Üçüncü Selim ve İkinci Mahmüd devirleri vezir-i a'zamlarından)	76, 79, 81, 85, 99, 100, Bak.: Ayşe Hanım.	
Zülüflü-Kemal Bey — Bak.: Kemal Bey "Kara/Zülüflü—".		

MÜELLİF, ESER, KÜTÜPHANE, GAZETE, MECMÛA VE İLMÎ MÜESSESE İSİMLERİ

"Bu ciltte bahsi geçen müelliflerle eserleremünhasır olan bu cetvel, dördüncü cildin bibliyografyası mâhiyetinde değildir. Dört cildin tam ve umumî bibliyografyası bu cildin sonundadır."

A

Abdi tarihî (Üçüncü Ahmed'in hal'ine sebep olan Patrona ihtilâli hakkında müverrih Abdi'nin eseri)	17, 18	Abdul-Hamid intime (G. Dorys'in Sultan Hamid aleyhine neşrettiği düşmanca eser)	285
		Abdullah Cevdet Bey (Doktor—"İctihad mecmûası sâhibi)	433
		Abdurrahman Şeref Bey (Son Os-	

- manlı vak'anüvisi: "Târîh-i Devlet-i Osmâniyye" ve "Târîh mu-sâhabeleri" gibi eserleriyle Osmanlı tarihine âit bâzı edüdleri vardır) 127, 212, 214, 235, 240, 245, 270, 272 - 276, 287, 320, 439
- Abdülhak Hâmid** (Son asır Türk şi-rinin en büyük şahsiyeti) 140, 326, 439
- Abdülhamid'in evâil-i saltanatı** (Ahmed Sâib Bey'in Mısır'da basılan eseri) 285, 294
- Abdülhamid'i Sâni ve devr-i saltanatı** (Osman Nuri ve Ahmed Refik Beylerin eseri) 241, 350, 359, 371 — Bak.: Osman Nuri Bey.
- Abdülhamid ve Yıldız hâtıraları** (Sultan Hamid'in Mâbeyn Baş-kâtiplerinden Tahsin Paşa'nın hâtırâtı) 288, 343, 349, 356, 363, 377
- Adile-Sultan** (İkinci Mahmud'un şâir kızı) 274, 275 — "Şahıs isim-leri" cedveline de bakınız.
- Adlî** (İkinci Mahmud'un şiir mahlası) 93
- Âgâh Efendi** "Postacı—" (Şâir Şinâsi ile beraber "Tercüman-ı ah-vâl" gazetesini neşreden eski Posta nâzırı) 237
- Ahmed Cevdet Paşa** — Bak.: Cevdet Paşa "Vak'anüvis Ahmed—"
- Ahmed Efendi** ("Târîh-i câmi'i şerif-i Nûr-ı-Osmânî" müellifi) 38
- Ahmed Midhat Efendi** (Son devir Osmanlı müellifi ve muharrirle-rinden: "Uss-i inkılâb" müellifi) 189, 293
- Ahmed Refik Bey** (Osmanlı tarihine âit muhtelif eserleri ve etüdle-riyle mâruf müverrih) 88, 93, 196, 350, 355, 359, 371
- Ahmed Rızâ Bey** (Cumhuriyet ga-zetesinde hâtırâtı neşredilen it-tihatçı Meclis-i-Meb'ûsan reisi) 448, 452
- Ahmed Sâib Bey** — Bak.: Sâib Bey "Ahmed—".
- Ahmed Vefik Paşa** — Bak.: Vefik Paşa "Ahmed—".
- Ali Emîrî Efendi** (Kitap koleksiyonunu Fâtih'deki "Millet kütüp-hânesine bağışlamış olan "Os-manlı Tarih ve Edebiyyat mee-muası" sâhip ve nâşiri) 274, 286
- Ali Emîrî koleksiyonu** (Merhum Ali Emîrî Efendi'nin Fâtih'deki Mil-let kütüphânesine hibe ettiği ki-taplardan mürekkep koleksiyon) 286
- Ali Fuad Bey "Türkgeldi"** (Son devir Mâbeyn Baş-kâtiplerinden: "Ricâl-i mühimme-i siyâsiyye" ve "Görüp işittiklerim" müelli-fi. "Türkgeldi" soyadını cumhu-riyet devrinde almıştır) 184, 204, 234, 235, 370, 390, 397, 398, 400, 404, 405, 416, 417, 434, 440, 441, 449
- Ali Haydar Midhat Bey** (Midhat Pa-şa'nın "Tabsira-i ibret" ve "Mir-âtı hayret" isimlerindeki hâtı-rât ciltlerini neşreden oğlu: Ken-disinin de "Hâtıralarım: 1872 - 1946" isminde bir eseri vardır) 256, 257, 284, 293, 326, 359
- Ali Suâvi** — Bak.: Suâvi "Ali—".
- Ali Suâvinin Türkçülüğü** (Cumhuriyet gazetesinin muhtelif nüshala-rında neşredildikten sonra 1942 tarihinde risâle şeklinde iki tab'ı yapılan eserimiz) 312
- Ali Şinâsi** (Mehmet Süreyyâ Bey'in "Sicill-i Osmânî" sinde şâir İb-rahim Şinâsi'nin adı yanlış ola-rak böyle kaydedilmiştir) 237
- Amédée Le Faure** — Bak.: Le Faure "Amédée—".
- Anadolu'da Rus Muharebesi** (Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın eserle-rinden) 300 - 301
- Arapyan Efendi "Kalost—"** (Alem-dar-Mustafa Paşa hakkındaki Er-menice eseri Esat Uras tarafın-dan "Rusçuk ayânı Mustafa Paşa'nın hayatı ve kahra-manlıkları" ismiyle Türkçeye terceme edilmiş olan müellif) 89, 90, 95
- Ârif Bey "Hacı—"** (Meşhur beste-kâr: "Mecmûa-i Ârifi" nâşiri) 328
- Arnavutluk** (Arnavut iştirakçılarının Paris'de neşrettikleri gazete) 359
- Âsım Efendi** "Vak'anüvis Ahmed—" (H. 1202—1223 vukuâtına ait ve "Âsım tarihi" ismiyle mâruf iki

- Sayfa**
- ciltlik vakaayinâme - lâkabiyle anılır) 84, 90, 94, — Bak.: Târih-i Âsım, Kaamûs ve Bûrhân-ı kaatı'.
- Asvât-ı sudûr** (İkinci Abdülhamid devri Dâhiliyye nâzırlarından Memduh Pşa'nın son sadr-ı a'zamlardan bâzıları hakkındaki eseri) 230, 235
- Atâ Bey** "Tayyâr-zâde Ahmed—" (Kendi adına nisbetle "Târih-i Atâ" ismiyle neşredilen beş ciltlik Enderun tarihi müellifi) 93
- Âtif Hüseyin Bey** (Sultan Hamid'in hal'inden ölümüne kadar hususî hekimliğinde bulunan doktor: hâtîrâtı "Türk tarih kurumu" yazmaları içindedir) 438
- Ayasofya kütüphânesi** (Birinci Mahmud'un Ayasofya câmiinde te'sis ettiği kıymetli kütüphâne) 35

B

- Bâkî** (En büyük dîvan şâirlerinden) 439
- Basîret** (Geçen asrın sonlarında İstanbul'da çıkan gazetelerden) 239
- Bianchi** (Fransız müsteşriklerinden ve Koca-Reşid Paşa devrinde kurulan "Encümen-i Dâniş"ın fahrî âzasından) 140
- Bin sekiz yüz yetmiş beş — Bin sekiz yüz yetmiş sekiz Osmanlı ordusu savaşları** (Halil Sedes Paşa'nın eseri) 304
- Bir lâhza-i teahhur** (Tevfik Fikret'in Ermeni komiteleri tarafından Sultan Hamid'e atılan bombayı alkışlayan şi'ri) 349
- Bir Türk diplomatının evrâk-ı siyâsiyyesi** (Mehmet Salâhüddin Bey'in Koca-Reşid Paşa'ya âid eseri) 185
- Buhârâh Şeyh-Süleyman Efendi — Bak.: Şeyh-Süleyman Efendi "Buhârâh—".**

C

- Casse "A. du—" (Fransız askerî müelliflerinden: Kırım muharebesi) hakkında "Précis historique des**

- Sayfa**
- opérations militaires en Orient" isminde bir eseri vardır) 146
- Celâlüddin Paşa — Bak.: Mahmud Celâlüddin Paşa.**
- Cemal Paşa** (İttihad-ve-Terakki devrinin Bahriye nâzırı ve meşhur Kanal seferi kumandanı: Eski harflerle basılmış bir cilt hâtîrâtı vardır) 363, 366, 373, 374, 403, 404, 411, 413, 417, 421, 426 - 428, 433, 437
- Cemâlüddin Efendi "Mehmet—" (İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirleri Şeyh-ül-İslâmlarından: Ölümünden sonra "Hâtîrât-ı siyâsiyye'si neşredilmiştir) 371 389**
- Cenab Şihâbüddin Bey** (Osmanlı nesrinin son büyük mümessillerinden) 448
- Cennetmekân Sultan Abd-ül-Aziz Hân'ın sûret-i hal'i** (Sultan Aziz devrindeki İngiltere büyük-elçisi Henry Elliot'un Londra'da basılan Türkçe risâlesi) 278, 295
- Ceride-i havâdis** (Tanzimât devri gazetelerinden) 184
- Cevdet Bey — Bak.: Abdullah Cevdet Bey "Doktor—".**
- Cevdet Paşa "Vak'anüvis Ahmed—" (1188 - 1241 vukuâtını ihtivâ eden "Târih-i Cevdet", "Tezâkir" ve "Ma'rûzât" müellifi) 58, 62, 63, 71, 75, 78, 82, 84, 85, 90, 94, 96, 99, 105, 151, 227, 239, 250, 278, 292**
- Cevdet tarihi — Bak.: Târih-i Cevdet.**
- Challemel - Lacour — Bak.: Türkiye ricâli devleti.**
- Charles Mismar — Bak.: Mismar "Charles—".**
- Chronologie albanaise** (Jean Kersopoulos'un Arnavutluk tarihi kronolojisine âid eseri) 346
- Chronologie de la guerre mondiale** (Debyser'in birinci cihan harbine âit kronolojisi) 433

- Constantinople (Théophile Cautier'nin İstanbul seyâhatnâmesi) 110**
- Corci Zeydân** (Hristiyan Arap âlimlerinden: "Kitâbu târihi Mısır il-hâdis" ismindeki iki ciltlik

Sayfa

Sayfa

yeni Mısır tarihinin müellifi) 75, 13,6
138, 231
Cumhuriyet (İstanbul'da münteşir
yevmî gazete) 312, 448, 452

C

Çelebi-zâde İsmail Asım Efendi —
Bak.: Asım Efendi "Vak'anüvis
Çelebi-zâde İsmail—".

D

Dâr-ül-Maârif (Bezm-i-Âlem Vâlide
-Sultan'ın Sultan Mahmut türbe-
si civârına yaptırmış olduğu
mekteb: Koca-Reşid Paşa devrin-
de te'sis edilen Encümen-i-Dâniş
bu binâda kurulmuştur) 140
Dayly-New (Şikago'da çıkan yevmî
gazetelerden) 460
Debyser (Birinci cihan harbine âit
"Chronologie de la guerre mon-
diale" ismindeki eserin müellifi) 433
Derviş Vahdetî (Kıbrıslı Hâfız—"
31 Mart vak'asının başlıca se-
beplerinden sayılan neşriyyâtı-
le meşhur "Volkan" gazetesinin
sâhibi) 372, 373
Dorys "G.—" (Sultan Hamid aleyhi-
ne büyük bir kin ve garazla ya-
zılmış olan "Abdull-Hamid inti-
me" ismindeki eserin müellifi) 285
Driault "Question d'Arient" müel-
lifi) 232

E

Ebu-l-Fâruk — Bak.: Murad Bey
"Mizanet / Ebu-l-Fâruk Mehmet
—".
Ebu-l-Gazi Bahadır-Han ("Evşâl-i
şecere-i Türkî" müellifi: Ahmed
Vefik Paşa bu meşhur eseri Tür-
kiye lehçesine nakil ve neşret-
mişse de tam değildir) 330
Ebuzziyâ-Tevfik Bey (Tasvir-i-Efkâr
ve Meemûa-i-Ebuzziyâ nâşiri ve
"Nümûne-i Edebiyyatı Osmâniy-
ye" müellifi) 189, 237, 238, 329

Eğinli-Said Paşa — Bak.: Said Paşa
"Eğinli—".

Eğinli-Said Paşa hâtırâtı — Bak.:
Hâtırât.

El-Kible (Mekke'de çıkan Arapça
bir gazete) 433

Elliot "Henry—" (Sultan Aziz'in hal'-
i hakkındaki yazısı "Cennetme-
kân Sultan Abd-ül-Aziz Hân'ın
Türkçe'ye terceme edilip bir ri-
sâle şeklinde neşredilmiş olan İn-
giliz elçisi) 270, 278, 295

Emirî Efendi — Bak.: Ali Emirî E-
fendi.

Encümen-i-Dâniş (Koca-Mustafa Re-
şid Paşa'nın İstanbul'da te'sis et-
tiği akademi) 139, 140

Enderun tarihi — Bak.: Hızır-İlyâs
Efendi "Hâfız—" ve Târîh-i En-
derun ve Târîh-i Atâ.

Engelhardt ("La Turquie et le Tan-
zimat" müellifi: Bu eser "Türki-
ye ve Tanzimât" ismiyle Türkçe-
ye de terceme edilmiştir) 176, 227

Ermeni komitecilerinin âmâl ve ha-
rekât-ı ihtilâliyyesi (ikinci meş-
rutiyet devrinde Emniyeti-u-
mumiyye müdiriyyeti tarafından
neşredilen izahlı vesikalar mec-
mûası) 310, 374, 428

Es'ad Efendi "Vak'anüvis Mehmet
—" (H. 1237 - 1241 vukuâtına
âit bir vakaayi'nâme ile "Üss-i za-
fer", "Teşrifât-ı kadîme" vesâire
müellifi: İlk Türk gazetesi olan
"Takvîm-i - Vakaayi"nin Başmu-
harriri ve ilk Maârif nâzırıdır;
kendi nâmına bir kütüphânesi de
vardır) 116, 137

Esfâr-ül-bihâr (Kâtib - Çelebi'nin
Bahriye tarihi: Bu eserin tam
ismi "Tuhfet-ül-kibâr fi esfâr-il-
bihâr" şeklindedir) — Bak.: Kâ-
tip-Çelebi.

Etat militaire de l'Empire Ottoman
— Bak.: Marsigli "Kont de—".

Evşâl-i şecere-i Türkî (Ebu-l-Gazi
Bahadır-Han'ın meşhur eseri) 330

Sayfa

F

Fâtih dîvânı (Fâtih Sultan Mehmed'in Millet kütüphânesindeki "Ali Emîrî koleksiyonu"nda bulunan yazma dîvânıyla kopyesi: Bu dîvânın bir fotokopisiyle transkripsiyonu Türk Tarih Kurumu neşriyyâtı içinde çıkmıştır) 286

Fatma Nazan Danışmend — Bak.: Nazan Danışmend "Fatma—".

Faure — Bak.: Le Faure "Amédé—".

Fénelon (Meşhur Télémaque' müellifi. Bu eser Yusuf Kâmil Paşa tarafından Türkçeye terceme edilmıştır; Ahmed Vefik Paşa'nın da aynı müelliften bâzı tercemeleri vardır) 330

Fezleke (Kâtip-Çelebi'nin Osmanlı tarihi : 1000 - 1065 vukuâtına âittir; Naîma bu kıymetli eseri başlıca me'haz ittihaz etmiş ve hattâ çok defa ifâdesini aynen iktibâs edip geçmiştir) 10

Fezleke-i Târih-i Osmânî (Ahmed Vefik Paşa'nın mektepler için yazdığı küçük Osmanlı tarihi) 330

Fikret — Bak.: Tevfik Fikret.

Fuad Bey — Bak.: Ali Fuad Bey "Türkgeldi—".

G

Galib-Dede (Büyük dîvan şâirlerinden Şeyh-Galib; Dîvânından başlıca "Hüsn-ü-âşk"ı ve Mevlevî şâirlerine âit bir "Tezkiret-üş-şuarâ"sı da vardır) 76, 77

Gazi-Ahmed Muhtar Paşa — Bak.: Muhtar Paşa "Gazi-Ahmed—".

Goltz "Graf von der—" (Osmanlı hizmetinde bulunduğu için Türkiye'de "Golç Paşa" diye şöhrat bulan Alman mareşali: 1314 = 1897 Türk - Yunan harbi hakkında bir eseri vardır) 338

Gördüklerim - Yaptıklarım (İkinci meşrutiyet devri Dâhiliyye nâzırlarından Ahmed Reşid Rey Bey'in Türkiye Yayınevi tarafın-

Sayfa

dan neşredilen hâtıratı) 287, 288, 392, 397, 441, 443, 444

Görüp işittiklerim (Beşinci Mehmet Reşad ve Altıncı Mehmet Vahidüddin devirleri Mâbeyn Baş-kâtiplerinden Ali Fuad Bey'in hâtıratı) 370, 390, 397, 398, 400, 404, 405, 416, 434, 440, 441, 449

H

Hacı-Kalfa — Bak.: Kâtib-Çelebi.

Hâfız-Mehmet Bey — Bak.: Mehmet Bey "Hâfız—".

Kakaayık-ul-beyân fi hakkı Cennetmekân Sultan Abd-ül-Aziz Hân (Sultan Aziz'in Baş-mâbeyncilerinden Hâfız-Mehmet Bey'in eseri) 198, 254, 263

Hakkı Târik Us (İlk meşrutiyet meclisinin zabıtlarını "Meclis-i Meb'ûsân" isminde büyük bir cilt olarak neşreden gazeteci) 298

Halil Bey "Şişman—" İttihad-ve-Terakki devri nâzırlarından ve Meclis-i-Meb'ûsân reislerinden: Cumhuriyette hâtıratını neşredmiştir) 411

Halil Sedes Paşa ("1875 - 1878 Osmanlı ordusu savaşları" müellifi) 304

Halîmî Efendi (Sultan Aziz devri Mâbeyn Baş-kâtiplerinden: Pâdişahın Avrupa seyahatine iştirak etmiş ve "Sultan Abd-ül-Aziz Han Hazretlerinin Avrupa seyahatnâmesi" ismiyle yazdığı ruznâme "Târih-i Osmânî Encümeni Mecmûası"nda neşredilmiştir.) 217, 220, 221

Hammer (Meşhur Osmanlı tarihi müellifi) 17, 22, 26, 27, 30, 53, 140

Hâtıralarım (Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Midhat Bey'in hâtıratı) 284, 326, 359

Hâtırat — Bak.: Sultan Hamid'in hâtıratı.

Hâtırat (İkinci Abdülhamid devrinin başlarında Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı olan Eğinli-Mehmet Said Paşa'nın el-yazısıyle yedi büyük defter tutan ruznâme

Sayfa

Sayfa

şeklindeki hâtırâtı: Yalnız baş tarafları torunlarından Nazan Danişmend tarafından "Türklük" mecmûsında neşredilmiştir) 239, 240, 290, 294, 296, 313

Hâtırât (Midhat Paşa hâtırâtı: Birinci cildi için "Tabsıra-i ibret" ve ikinci cildi için de, "Mir'ât-ı hayret" maddelerine bakınız) 256, 257, 260, 261, 272, 273, 276, 282, 326, 327

Hâtırât (İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirleri sadr-ı a'zamlarından Küçük-Said Paşa'nın iki ciltlik hâtırâtı) 326, 343, 356, 369, 375

Hâtırât (İkinci Abdülhamid'in Mâbeyn Baş-kâtiplerinden Tahsin Paşa'nın hâtırâtı) — Bak.: Abdülhamid ve Yıldız hâtıraları.

Hâtırât (İkinci meşrutîyyet devri Dâhiliyye nâzırlarından Ahmed Reşid Rey Bey'in hâtırâtı) Bak.: Gördüklerim-Yaptıklarım.

Hâtırât (5 ci Mehmet ve Vahidüddin devirleri Baş-mâbeyneilerinden Lûtfi Simavî Bey'in hâtırâtı) Bak.: Lûtfi Simavî ve Sultan Mehmet Reşad-Han'ın ve halefinin sarayında gördüklerim.

Hâtırât (Beşinci Mehmet Reşad ve Altıncı Mehmet Vahidüddin devirleri Baş-kâtiplerinden. Ali Fuad Bey'in hâtırâtı) Bak.: Görüp işittiklerim.

Hâtırât (Sultan Hamid'in hal'inden ölümüne kadar hususî hekimliğinde bulunmuş olan Doktor kaymakam Âtîf Hüseyin Bey'in "Türk Tarih Kurumu" yazmalarında bulunan eseri) 438

Hâtırât (Beşinci Mehmet Reşad devirleri sadr-ı a'zamlarından İttihatçı Tal'at Paşa'nın ilkönce Berlin'de eski harflerle ve ondan sonra da İstanbul'da yeni harflerle ve "Tal'at Paşa'nın hâtıraları" ismiyle neşredilen ve küçük bir cilt teşkil eden hâtırâ-

tı) 363, 374, 411, 414, 419, 428

Hâtırât (İttihat-ve-Terakki devrinin Bahriye nâzırlarından meşhur Kanal seferi kumandanı Cemal Paşa'nın 1913 - 1922 senelerine âit hâtırâtı) 363, 366, 373, 374, 403, 404, 411, 413, 414, 417, 421, 426 - 428, 433, 437

Hâtırât (İttihad-ve-Terakki devri Meclis-i Meb'ûsan reislerinden Ahmed Rızâ Bey'in Cumhuriyet gazetesinde tefrika suretiyle neşredilen hâtırâtı) 448

Hâtırât (İttihat-ve-Terakki devri nâzırlarından ve Meclis-i Meb'ûsan reislerinden Şişman - Halil Bey'in Cumhuriyet'te neşredilen hâtırâtı) 411

Hâtırât (İkinci meşrutîyyet devri valilerinden ve Cumhuriyet devri Umumi-müfettişlerinden Tahsin Uzer Bey'in üç ciltlik gayri-müntehir hâtırâtı: Ailesi nezdinde) 370, 375, 379

Hâtırât-ı Niyâzi (İttihat-ve-Terakki komitesinin "Kahraman-ı Hürriyet" ilân ettiği Kolağası Resneli Ahmed Niyâzi Efendi'nin eseri: Bu hâtırâtın bir ismi de "Tarihçe-i inkılâb-ı kebir-i Osmânîden bir sahife"dir) 357, 359 - 362, 364

Hâtırât-ı Sadr-ı esbak Kâmil Paşa (İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirleri sadr-ı a'zamlarından Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın hâtırâtı) 356, 362

Hâtırât-ı siyasiyye (İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirleri Şeyh-ül - İslâmlarından Mehmet Cemalüddin Efendi'nin ölümünden sonra neşredilen hâtırâtı) 371, 389

Hayr-âbâd — Bak.: Nâbi Efendi "Yusuflar".

Hayriyye — Bak.: Nâbi Efendi "Yusuflar".

	Sayfa		Sayfa
Hayrullâh Efendi (Abdihak Hâmid'in babası, "Târîh-i Hayrullâh" müellifi ve "Encümen-i Dâniş"ın ikinci reisi).	140	İbret (Sultan Aziz devrinde çıkan gazetelerden)	329
Henry Elliot — Bak.: Elliot Henry —		İctihad (Doktor Abdullah Cevdet'in neşrettiği mecmûa).	433
Hikmet Bayur Bey (Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın torunlarından: "Türk İnkılâp Tarihi" müellifi)	399, 403	İhsan Sungu Bey (Cumhuriyet devri Maârif müsteşarlarından: "Tanzimât ve Yeni-Osmanlılar" muharriri)	212
Hiss-i inkılâb (Sultan Aziz'in halrinde en mühim rolü oynayan müşir Süleyman Hüsnü Paşa'nın bu vak'aya âid eseri)	257, 258, 262	İkdam (Ahmed Cevdet Bey'in neşrettiği yevmî gazete)	371, 451, 452
Histoire de la Turquie (Fransız miralaylarından Lamouche'un Türkiye tarihi)	366, 451	İlyâs Efendi — Bak.: Hızır İlyâs Efendi "Hâfız—"	
Hıfzı Bey "Hüseyn—" ("Sultan Murâd-ı Hâmis" isminde bir risâle muharriri)	212	Institution of Mechanical Engineers (Londra'da Makine mühendisleri Enstitüsü: Sultan Hamid devrinin başlarında Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı olan büyük rıyâziyyeci Eğinli-Said Paşa bu Enstitü'nün yegâne Türk âzâsıdır)	290
Hızır İlyâs Efendi "Hâfız—" ("Târîh-i Enderun" müellifi) 102, 108, 115 — Bak.: Târîh-i Enderun.		Introduction à l'histoire de l'Asie: Turcs et Mongols (Fransız müşteşirlerinden Léon Cahun'un Türk tarihi)	212
Hoca-Sa'düddin Efendi ("Tâc-üt-tevârih" müellifi)	38	İorga "N—" ("Geschichte des Osmanischen Reiches" isminde beş ciltlik bir Osmanlı tarihi te'lif etmiş olan Rumanyalı müverrih)	62, 76, 99, 194, 207, 231, 369
Hugo "Victor—" (Meşhur Fransız şâiri).	330	İsmail Asım Efendi — Bak.: Asım Efendi "Vak'anüvis Çelebi-zâde İsmail—"	
Hulâsat-ul-i'tibâr (Resmî Ahmed Efendi'nin eserlerinden)	51	İzzet-Molla "Keğeci-zâde—" (Meşhur divan şâiri ve Büyük-Fuad Paşa'nın babası)	198
Hürriyet (Yeni-Osmanlıların Londra'da neşrettikleri gazete)	213, 230, 270, 278	İzzî Süleyman Efendi "Vak'anüvis—" (H. 1157 - 1165 vukuâtını tâkib etmiştir) 34 — Bak.: Târîh-i İzzî.	
Hüseyn Hıfzı Bey — Bak.: Hıfzı Bey "Hüseyn—"			
Hüsn-ü-Aşk — Bak.: Galib-Dede.			

İ

İbni-Batûta (Seyâhatnâmesiyle meşhur Arap müellifi: Bu seyâhatnâme Dâmad-Şerif Paşa tarafından Türkçeye terceme edilmiştir)	432
İbn-ül-Emin Mahmud Kemal Bey ("Osmanlı devrinde son Sadrîa'zamlar" ve "Son asır Türk şâirleri" müellifi) 184, 236, 240, 242, 243, 245, 274 - 276, 294, 298, 310, 326, 346, 370, 396, 397, 403, 404, 417, 448, 453	
İbrahim Şinâsi Efendi — Bak.: Şinâsi Efendi "İbrahim—"	

I

İslâh-üt-takvîm (Gazi-Ahmed Muh-tar Paşa'nın eserlerinden)	455
İstanbul Ansiklopedisi (Reşad Ekrem Koçu'nun neşrettiği ansiklopedi)	285
İstanbul Üniversitesi (Muhtelif neşriyyât serileri vardır)	468

J

Jaeschke "Gotthard—" (Türk inkı	
---------------------------------	--

Sayfa

Sayfa

- şeklindeki hâtîrâtı: Yalnız baş tarafları torunlarından Nazan Danişmend tarafından "Türklük" mecmûsında neşredilmiştir) 239, 240, 290, 294, 296, 313
- Hâtîrât** (Midhat Paşa hâtîrâtı: Birinci cildi için "Tabsıra-i ibret" ve ikinci cildi için de, "Mir'ât-ı hayret" maddelerine bakınız) 256, 257, 260, 261, 272, 273, 276, 282, 326, 327
- Hâtîrât** (İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirleri sadr-ı a'zamlarından Küçük-Said Paşa'nın iki ciltlik hâtîrâtı) 326, 343, 356, 369, 375
- Hâtîrât** (İkinci Abdülhamid'in Mâbeyn Baş-kâtiplerinden Tahsin Paşa'nın hâtîrâtı) — Bak.: Abdülhamid ve Yıldız hâtîraları.
- Hâtîrât** (İkinci meşrutîyyet devri Dâhiliyye nâzırlarından Ahmed Reşid Rey Bey'in hâtîrâtı) Bak.: Gördüklerim-Yaptıklarım.
- Hâtîrât** (5 ci Mehmet ve Vahîdüddin devirleri Baş-mâbeyncilerinden Lûtfi Simavî Bey'in hâtîrâtı) Bak.: Lûtfi Simavî ve Sultan Mehmet Reşad Han'ın ve halefinin sarayında gördüklerim.
- Hâtîrât** (Beşinci Mehmet Reşad ve Altıncı Mehmet Vahidüddin devirleri Baş-kâtiplerinden Ali Fuad Bey'in hâtîrâtı) Bak.: Görüp işittiklerim.
- Hâtîrât** (Sultan Hamid'in hal'inden ölümüne kadar hususî hekimliğinde bulunmuş olan Doktor kaymakam Âtîf Hüseyin Bey'in "Türk Tarih Kurumu" yazmalarında bulunan eseri) 438
- Hâtîrât** (Beşinci Mehmet Reşad devirleri sadr-ı a'zamlarından İttihatçı Tal'at Paşa'nın ilkönce Berlin'de eski harflerle ve ondan sonra da İstanbul'da yeni harflerle ve "Tal'at Paşa'nın hâtîraları" ismiyle neşredilen ve küçük bir cilt teşkil eden hâtîrâtı) 363, 374, 411, 414, 419, 428
- Hâtîrât** (İttihat-ve-Terakki devrinin Bahriye nâzırlarından meşhur Kanal seferi kumandanı Cemal Paşa'nın 1913 - 1922 senelerine âit hâtîrâtı) 363, 366, 373, 374, 403, 404, 411, 413, 414, 417, 421, 426 - 428, 433, 437
- Hâtîrât** (İttihad-ve-Terakki devri Meclis-i Meb'ûsan reislerinden Ahmed Rızâ Bey'in Cumhuriyet gazetesinde tefrika suretiyle neşredilen hâtîrâtı) 448
- Hâtîrât** (İttihat-ve-Terakki devri nâzırlarından ve Meclis-i Meb'ûsan reislerinden Şişman - Halil Bey'in Cumhuriyet'te neşredilen hâtîrâtı) 411
- Hâtîrât** (İkinci meşrutîyyet devri valilerinden ve Cumhuriyet devri Umumi-müfettişlerinden Tahsin Uzer Bey'in üç ciltlik gayr-i münteşir hâtîrâtı: Âilesi nezdinde dir). 370, 375, 379
- Hâtîrât-ı Niyâzi** (İttihat-ve-Terakki komitesinin "Kahraman-ı Hürriyet" ilân ettiği Kolağası Resneli Ahmed Niyâzi Efendi'nin eseri: Bu hâtîrâtın bir ismi de "Tarih-ge-i inkılâb-ı kebîr-i Osmânîden bir sahife"dir) 357, 359 - 362, 364
- Hâtîrât-ı Sadr-ı resbak Kâmil Paşa** (İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirleri sadr-ı a'zamlarından Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın hâtîrâtı) 356, 362
- Hâtîrât-ı siyasiyye** (İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirleri Şeyh-ül - İslâmlarından Mehmet Cemalüddin Efendi'nin ölümünden sonra neşredilen hâtîrâtı) 371, 389
- Hayr-âbâd** — Bak.: Nâbi Efendi "Yusuflar".
- Hayriyye** — Bak.: Nâbi Efendi "Yusuflar".

Sayfa

Sayfa

- Hayrullâh Efendi** (Abdlhak Hâmid'in babası, "Târîh-i Hayrullâh" müellifi ve "Encümen-i Dâniş"ın ikinci reisi). 140
- Henry Elliot — Bak.: Elliot Henry —**
- Hikmet Bayur Bey** (Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın torunlarından: "Türk İnkılâp Tarihi" müellifi) 399, 403
- Hiss-i inkılâb** (Sultan Aziz'in halrinde en mühim rolü oynayan müşir Süleyman Hüsnü Paşa'nın bu vak'a'ya âid eseri) 257, 258, 262
- Histoire de la Turquie** (Fransız miralaylarından Lamouche'un Türkiye tarihi) 366, 451
- Hıfzı Bey** "Hüseyn—" ("Sultan Murâd-ı Hâmis" isminde bir risâle muharriri) 212
- Hızır İlyâs Efendi** "Hâfız—" ("Târîh-i Enderun" müellifi) 102, 108, 115 — Bak.: Târîh-i Enderun.
- Hoca-Sa'düddin Efendi** ("Tâc-üt-tevârih" müellifi) 38
- Hugo** "Victor—" (Meşhur Fransız şâiri). 330
- Hulâsat-ul-i'tibâr** (Resmî Ahmed Efendi'nin eserlerinden) 51
- Hürriyet** (Yeni-Osmanlıların Londra'da neşrettikleri gazete) 213, 230, 270, 278
- Hüseyn Hıfzı Bey — Bak.: Hıfzı Bey "Hüseyn—".**
- Hüsn-ü-Aşk — Bak.: Galib-Dede.**
- İbret** (Sultan Aziz devrinde çıkan gazetelerden) 329
- İctihad** (Doktor Abdullah Cevdet'in neşrettiği mecmûa). 433
- İhsan Sungu Bey** (Cumhuriyet devri Maârif müsteşarlarından: "Tanzimât ve Yeni-Osmanlılar" muharriri) 212
- İkdam** (Ahmed Cevdet Bey'in neşrettiği yevmî gazete) 371, 451, 452
- İlyâs Efendi — Bak.: Hızır İlyâs Efendi "Hâfız—".**
- İnstitution of Mechanical Engineers** (Londra'da Makine mühendisleri Enstitüsü: Sultan Hamid devrinin başlarında Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı olan büyük riyâziyyeci Eğinli-Said Paşa bu Enstitü'nün yegâne Türk âzâsıdır) 290
- Introduction à l'histoire de l'Asie: Turcs et Mongols** (Fransız müsteşirlerinden Léon Cahun'un Türk tarihi) 212
- Jörga "N—" ("Geschichte des Osmanischen Reiches" isminde beş ciltlik bir Osmanlı tarihi te'lif etmiş olan Rumanyalı müverrih) 62, 76, 99, 194, 207, 231, 369**
- İsmail Âsım Efendi — Bak.: Âsım Efendi "Vak'anüvis Çelebi-zâde İsmail—".**
- İzzet-Molla** "Keçeci-zâde—" (Meşhur dîvan şâiri ve Büyük-Fuad Paşa'nın babası) 198
- İzzî Süleyman Efendi** "Vak'anüvis—" (H. 1157 - 1165 vukuâtını tâkib etmiştir) 34 — Bak.: Târîh-i İzzî.

İ

- İbni-Batûta** (Seyâhatnâmesiyle meşhur Arap müellifi: Bu seyâhatnâme Dâmad-Şerif Paşa tarafından Türkçeye terceme edilmiştir) 432
- İbn-ül-Emin Mahmud Kemal Bey** ("Osmanlı devrinde son Sadr-ı a'zamlar" ve "Son asır Türk şâirleri" müellifi) 184, 236, 240, 242, 243, 245, 274 - 276, 294, 298, 310, 326, 346, 370, 396, 397, 403, 404, 417, 448, 453
- İbrahim Şinâsi Efendi — Bak.: Şinâsi Efendi "İbrahim—".**

I

- İslâh-üt-takvîm** (Gazi-Ahmed Muh-tar Paşa'nın eserlerinden) 455
- İstanbul Ansiklopedisi** (Reşad Ekrem Koçu'nun neşrettiği ansiklopedi) 285
- İstanbul Üniversitesi** (Muhtelif neşriyyât serileri vardır) 468

J

- Jaeschke "Gotthard—" (Türk inkı**

Sayfa

Sayfa

- lâp tarihinin "Die Türkei seit dem Weltkrieg" ismiyle Almanca bir kronolojisini yazan müellif: Bu eser "Türk inkılâbı tarihi kronolojisi" ismiyle Niyâzi Recib Aksu tarafından Türkçeye terceme edilmiş ve Üniversite neşriyyâtı içinde çıkmıştır 443, 468
- Jean Kersopoulos** — Bak.: Kersopoulos "Jean—".
- Jonquière** "Vikont A. de la —" (Fransız müverrihlerinden: "Histoire de l'Empire Ottoman" isminde iki ciltlik Osmanlı tarihinin müellifidir) 200, 207, 315
- Jucherau de Saint - Denys** — Bak.: Saint - Denys "Baron Jucherau de—".

K

- Kaamûs-ül-a'lâm** (Şemsüddin Sami'nin altı ciltlik tarih ve coğrafya lûgati) 231
- Kalost Arapyan Efendi** — Bak.: Arapyan Efendi "Kalost—".
- Kâmil Paşa** "Arapgirli Yusuf—" (Sultan Aziz devri sadr-ı a'zamlarından: Telemak mütercimidir) 203 — Bak.: Terceme-i Telemak.
- Kâmil Paşa** "Kıbrıslı Mehmet—" (ikinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirleri sadr-ı a'zamlarından: "Hâtîrât-ı Sadr-ı esbak Kâmil Paşa", "Kâmil Paşa'nın A'yan reisi Said Paşa'ya cevapları" ve "Tarih-i siyâsî-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye" müellifi) 356, 362
- Kâtib-Çelebi** (En büyük Osmanlı âlimlerinden: "Keşf-üz-zunûn", "Takvîm-üt-tevârih", "Fezleke", "Esfâr-ül-bihâr" vesâire müellifidir; Garpta "Hacı-Kalfa" ismiyle bahsedilir. Asıl adı Mustafa'dır) 10
- Kâzım Paşa "Mûsâ—" (Son divan şâirlerinden: Askerlikte feriklik rütbesine kadar çıkmıştır; aslen Arnavuttur) 297**

- Kelâm-ı-Kadîm** (Kur'an-ı - Kerîm) 19, 230 — Bak.: Kur'an-ı-Kerîm.
- Kemal Bey** — Bak.: Nâmık Kemal.
- Kératry** "Kont E. de—" ("Mourad V" ismindeki Fransızca Beşinci Murad tarihinin müellifi) 129, 281, 290
- Kersopoulos** "Jean—" (Arnavutluk tarihine âit Fransızca bir "Chronologie albanaise" müellifi) 346
- Kitâbu târihi Mısır-il-hadîs** (Corci Zeydân'ın yeni Mısır tarihi: İki cilttir ve Arapçadır) 136, 231
- Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma** (Ulugh iğdemir'in eseri) 188
- Kur'an - ı - Kerîm** (Kelâm-ı-Kadîm maddesine de bakınız) 230, 267, 277
- Küçük-Çelebi-zâde Âsım Efendi** — Bak.: Âsım Efendi "Vak'anüvis Çelebi-zâde İsmail—".

L

- Lamouche** "Miralay —" (Osmanlı jandarmasının ıslâhında istihdâm edildikten sonra "Histoire de la Turquie" isminde bir ciltlik bir Türkiye tarihi te'lif etmiş olan Fransız müellifi) 366, 394, 399, 451
- La Turquie** (İstanbul'da çıkan Fransızca gazetelerden) 223
- Lavallée** "Théophile—" (Fransız müverihlerinden: "Histoire de la Turquie" isminde iki ciltlik bir Türkiye tarihi ile "Histoire des Français" isminde gene iki ciltlik bir Fransa tarihi vardır) 75
- Le Faure** "Amédée—" (93 seferine âit "Histoire de la guere d'Orient" ismindeki iki ciltlik Fransızca tarihin müellifi) 303
- Lehce-i Osmânî** (Ahmed Vefik Paşa'nın meşhur lûgati: Birinci cildi Türkçe kelimelere ve ikineisi de Türkçede kullanılan Arap ve Acem kelimelerine tahsis edilmiştir) 330
- Léon Cahun** (Fransız müsteşriklerinden: "Introduction à l'histoire de l'Asie: Turcs et Mongols" ismin-

- deki eseriyle meşhurdur) 212
- Le sort de l'Empire Ottoman** (Rusya'nın İstanbul sefâreti baş-tercümanlarından André Mandels- tam'ın derin bir Türk düşman- lığıyla yazdığı garazkârâne eser) 360, 416, 431
- Le Temps** (Paris'de çıkan meşhur Fransız gazetesi) 433
- Liberté** (Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın Sultan Aziz'e karşı meşhur mektubunu ilk defa neşreden ve Paris'de çıkan Fransız gazetesi) 214
- Liman Paşa** (Birinci cihan harbinde müşirlikle Osmanlı hizmetinde bulunmuş olan Alman Hey'et-i ıslâhiyye-i askeriyyesi reisi Li- man von Sanders: Türkiye'de ge- çirdiği beş seneye âit bir eseri vardır) 417
- Lûgat-i Çagatâyî ve Türkî-i Osmânî** (Buhârâlı Şeyh-Süleyman Efen- dinin İstanbul'da basılan meşhur lûgati) 288
- Lûtfi Efendi** "Vak'anüvis Hâfız-Ah- med—" (H. 1241 - -265 vukuâ- tına âit sekiz ciltlik vakaayi'nâ- me müellifi: Eserinin ismi "Tâ- rîh-i Lûtfi"dir) 113 - 115, 123, 128, 132, 136, 230, 273
- Lûtfi Simavî Bey** (Beşinci Mehmet Reşad ve Altıncı Mehmet Vahî- düddin devirleri Baş-mâbeynci- lerinden: "Sultan Mehmet Reşad Han'ın ve halefinin sarayında gördüklerim" isminde iki küçük ciltlik hâtıratı vardır) 363, 379, 382, 393, 415, 451, 452
- Lûtfi tarihi** — Bak.: Lûtfi Efendi "Vak'anüvis Hâfız-Ahmed" ve Târih-i Lûtfi.
- M**
- Mahmud Celâlüddin Paşa** ("Mir'ât-ı Hakikat" müellifi) 200, 209, 232, 240, 244, 246, 248, 250, 254, 257, 259, 273, 279, 294, 296 - 298, 314, 315
- Mahmud Kemal Bey** — Bak.: İbn-ül- Emin Mahmud Kemal Bey.
- Mahmud Muhtar Paşa** (Gazi-Ahmed Muhtar Paşa'nın valilik, kuman- danlık, sefirlik ve nâzırlık gibi mühim mevki'lerde bulunmuş ve siyâsî-askerî mevzûlara âit eser- ler neşretmiş olan oğlu: "Mâziye bir nazar" ve "Üçüncü kolordu- nu ve ikinci Şark ordusunun muhârebâtı" ismindeki eserleri en mühimlerinden) 363, 390, 411, 413, 417
- Manastırlı-Rif'at Efendi** — Bak.: Rif'at Efendi "Manastırlı—".
- Mandelstam "Andre—"** (Rusya'nın İstanbul sefâreti baş-tercümanla- rından: "Le sort de l'Empire Ot- toman" ismindeki garazkârâne eseri baştanbaşa Türk düşman- lığıyla yazılmıştır) 360, 369, 416, 431
- Marcelle Tinayre** — Bak.: Tinayre "Marcelle—".
- Marsigli "Kont de—"** (Osmanlı aske- rî teşkilâtını Avrupa'ya tanıtan büyük eserin müellifi: İtalyanca ve Fransızca nüshaları karşılıklı olarak nesredilen bu büyük ese- rin ismi "L'état militaire de l' Empire Ottoman şeklindedir) 16
- Matbaa-i Âmire** (İstanbul'da Devlet matbaası) 10
- Mâziye bir nazar** (Mahmud Muhtar Paşa'nın eserlerinden) 363, 411, 413, 417
- Mebâni-l-inşâ** (Müşir Süleyman Hü- sni Paşa'nın eserlerinden) 258
- Mecmûa-i Ârifi** (Büyük musikişinas Hacı-Ârif Bey'in güfteler mec- mûası) 328
- Meclis-i-Meb'ûsan** (Hakkı Târik Us- un büyük bir cilt hâlinde neş- rettiği ilk Meclis-i-Meb'ûsan zabıt- ları) 298
- Mehmet Bey "Hâfız—"** (Sultan A- ziz'in Baş - mâbeyncilerinden: "Hakaayık-ul-beyân fî hakkı Cennetmekân Sultan Abd-ül-A- ziz Hân" isminde bir eseri var- dır) 198, 221, 254, 257, 259, 263
- Mehmet Salâhaddin Bey** — Bak.: Sa- lâhüddin Bey "Mehmet".
- Memduh Paşa "Mehmet—"** (Mutla- kıyyet devrinin son Dâhiliyye

Sayfa	Sayfa
nâzırı: "Mir'ât-ı şüûnât" ve "As-vât-ı sudûr" müellifi) 230, 235, 240, 249, 254, 261, 262, 266, 281, 356	fik Paşa yapmıştır) 309, 330
Memleket (Bu eser müellifinin Mütâreke devrinde İstanbul'da neşretmiş olduğu yevmî gazete) 457, 458	Molière mütercimi — Bak. : Vefik Paşa "Ahmed—".
Mesnevî (Mevlâna Celâlüddin-i Rûmî'nin bütün insanlığı alâkadâr eden muazam eseri) 380	Morgenthau (Birinci cihan harbinin başlarına kadar Amerika'nın İstanbul büyük-elçisi : Hâtîrâtıyla mâruftur) 413
Meşveret (Paris'deki İttihatçıların neşrettiği gazetelerden) 359	Mourad V (Kont E. de Kérartry'nin Beşinci Murad'a âid eseri) 129, 290
Midhat Efendi — Bak.: Ahmed Midhat Efendi.	Muhayyelât-ı Aziz Efendi (Meşhur Masal kitabı) 278
Midhat Paşa "Ahmed Şefik—" Sultan Aziz ve Sultan Hamid devirleri sadr-ı a'zamlarından: "Tabsıra-i ibret" ve "Mir'ât-ı hayret" isimlerinde iki cilt hâtîrâtı vardır) 240, 245, 260, 271, 273, 276, 282, 297	Muhbir (Yeni-Osmanlılar'ın Avrupa'da neşrettikleri gazetelerden) 213
Midhat Paşa hâtîrâtı — Bak.: Hâtîrât.	Muhtar Paşa "Gazi-Ahmed—" (93 harbinin Anadolu cephesi kahramanı: "Sergüzeşt-i hayatımın cild-i sânisî", "Anadolu'da Rus muharebesi" ve diğer bâzı eserler müellifidir) 300, 301, 455
Millet kütüphânesi (Fâtih'dedir) 286	Murad Bey "Mizancı / Ebu'l-Fâruk Mehmet—" "Mizan gazetesi sâhibi ve "Târih-i Ebu'l-Fâruk" müellifi) 357, 372
Mir'ât-ı Hakikat (Mahmud Celâlüddin Paşa'nın eseri: Berlin muâhdesine kadar Osmanlı imparatorluğunun son devirlerine âit üç ciltlik kıymetli bir menbâdır) 200, 209, 243, 246, 250, 257, 266, 273, 295, 298, 314, 315	Mûsâ Kâzım Paşa — Bak.: Kâzım Paşa "Mûsâ—".
Mir'ât-ı hayret (Midhat Paşa hâtîrâtının ikinci cildi) 240 261, 271, 272, 275, 276, 297 — Bak.: Midhat Paşa ve Tabsıra-i ibret.	Mustafa Naîm Efendi — Bak.: Naîmâ.
Mir'ât-ı şüûnât (Memduh Paşa'nın eserlerinden) 249, 254, 257, 261, 281, 356	
Misner "Charles—" (Sadr-ı a'zam Âlî Paşa'nın Fransızca kâtibi ve İstanbul'da çıkan "La Turquie" gazetesinin başmuharriri: "Soirées de Constantinople" ve Souvenirs du monde musulman" isimindeki eserleriyle mâruftur) 223, 235, 246, 258, 270, 271, 277	
Mizan ("Târih-i Ebu'l-Fâruk" müellifi Murad Bey'in gazetesi: Kendisine "Mizancı" denilmesi bundan dolayıdır) 357, 372	
Molière (Fransız klâsiklerinden: İlk Türkçe tercemelerini Ahmed Ve-	

N

Nâbî Efendi "Yusuf—" (Büyük divan şâirlerinden: Mürettep divânından başka "Hayriyye", "Hayr-âbâd", "Tuhfet-ül-Haremeyn" ve "Tuhfe-i dilkeş" gibi eserleriyle meşhurdur) 5
Nâimâ (Osmanlı vak'anüvislerinin en meşhuru : Asıl ismi "Mustafa Naîm" dir: "Târih-i Naîmâ" ismiyle mâruf eserinde Hiçerî'nin 1000 - 1070 vukuâtı tâkip etmiştir) 10
Naîmâ tarihi — Bak.: Naîmâ.
Nâmîk Kemal (Tanzimat edebiyatının en mühim şahsiyetlerinden) 212, 214, 230, 236, 297, 329, 330
Nâmîk Kemal (Süleyman Nazif'in risâlesi) 236
Nazan Danışmend "Fatma—" (Kırım harbi esnâsındaki Kars müdâfâasına iştirâk eden İngiliz askerî

Sayfa

Sayfa

- doktoru Humphry Sandwith'in 1856 da Londra'da neşredilen muhâsara ruznâmesinin mütercim-i ve dedesi Eğinli-Said Paşa hâtîrâtının nâşiri) 170, 290
- Nevres (Sultan Aziz devri şâirlerinden) 120
- Nineteenth Century (İngiliz mecmûası) 270, 278
- Niyâzi Efendi "Kolağası Resneli Ahmed—" (İttihad-ve-Terakki komitesinin Kahramân-ı hürriyet'i: "Hâtîrât-ı Niyâzi yahut Tarihçe-i inkılâb-ı kebîr-i Osmânîden bir sahife" isminde bir eseri vardır) 357, 360, 361, 364
- Noradounghian / Noradungian Efendi "Gabriel—" (İkinci meşrutiyet devri Hâriciyye nâzırlarından: "Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman" isminde dört ciltlik Fransızca muâhedeler mecmûası neşretmiştir) 78, 130, 131
- Notes d'une voyageuse en Turquie (Fransız kadın muharrirlerinden Marcelle Tinayre'in Türkiye seyahatnâmesi) 370
- Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmânîyye (Ebuzziyâ Tevfik Bey'in eseri) 237

O

- Osman Ergin Bey (Türkiye Maârif tarihi müellifi) 81
- Osmanlı devrinde son sadr-ı a'zam-lar (İbn-ül-Emin Mahmud Kemal Bey'in eseri) 184, 275, 298, 326, 346, 370, 448, 453
- Osmanlı mâlî tarihi hakkında tedkikler (Ziyâ Karamursal Bey'in eseri) 200
- Osmanlı Tarih ve Edebiyyât mecmûası (Ali Emîrî Efendi'nin neşrettiği mecmûa) 274
- Osman Nuri Bey (ikinci meşrutiyet devrinde neşredilen "Abdülhamid-i Sâni ve devri saltanatı" ismindeki eserin müellifi: te'lifi ni bitirmeden öldüğü için Ahmed Refik Bey ikmâl etmiştir) 241

P

- Peyâm-ı Sabâh (Ali Kemal Bey'in neşrettiği gazete) 448
- Postacı-Âgâh Efendi — Bak.: Âgâh Efendi "Postacı—".
- Précis historique des opérations militaires en Orient (Fransız askerî müelliflerinden A. du Casse'in eseri) 146
- Pro-Armenia (Ermeni komitecilerinin Paris'de neşrettikleri gazetelerden) 359

R

- Râşid Mehmed Efendi (Osmanlı vak'anüvislerinden: "Târih-i Râşid" müellifi) 4, — Bak.: Târih-i Râşid
- Râşid tarihi — Bak.: Râşid Mehmed Efendi ve Târih-i Râşid
- Redhouse (İngiliz müsteşriklerinden ve "Encümen-i Dâniş'in fahrî âzâsından) 140
- Renin (Bir aralık kapatılmış olan "Tenin"ın yerine çıkan yevmî gazete) 397
- Resmî-Ahmed Efendi ("Hülâsat-ül-i'tibâr" ve "Sefinet-ür-rüesâ" müellifi) 51
- Ressamlar Cem'iyeti Mecmûası (Eski yazı devrinde neşredilmiştir) 263
- Reşid Bey "Ahmed—" (ikinci meşrutiyet devri Dâhiliyye nâzırlarından: Cumhuriyet devrinde "Reysoy-adını almıştır. Hâtîrâtı Türkiye Yayınevi tarafından neşredilmiştir) 287, 288, 392, 397, 399, 441, 443, 444 — Bak.: Gördüklerim-Yaptıklarım.
- Reşid Bey hâtîrâtı — Bak.: Gördüklerim-Yaptıklarım.
- Ricâl-i mühimme-i siyâsiyye Mâbeyn Baş-kâtiplerinden Ali Furad Bey'in eseri) 184, 204, 234
- Rif'at Efendi "Manastırlı—" (Sultan Aziz'in hal'inde rol oynayan zâbitlerden: Edebî eserleriyle mâruftur) 258
- Rif'at Efendi "Topal-Ahmed—" ("Hâdikat-ül-vüzerâ" zeyillerinden

	Sayfa
"Verd-ül-hadâyık" ve Şeyh-ül-İslamların terceme-i hâllerinden bahseden "Devhat-ül-Meşâyih" müellifi) 144 — Bak.: Verd-ül-hadâyık ve Devhat-ül-Meşâyih.	
Rıyâz-ül-Muhtâr fi ilm-il-evkaati ve l-edvâr (Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın eserlerinden)	455
Rızâ Nur Bey "Doktor—" (Mısır'da çıkan "Türk Bilik revüsü" sâhip ve nâşiri: Bir Türk tarihi de vardır)	330
Rûhî-i Bağdâdî (Dîvan şâirlerinden)	317

S

Sabah (Mihran Efendi'nin İstanbul'da neşrettiği yevmî gazete)	385
Sabâh-ül-Hayr (Ermeni komitecilerinin Paris'de neşrettikleri gazetelerden)	359
Sadây-ı Millet (İkinci meşrutiyet devrinde çıkan muhâlif gazetelerden: Bunun baş-muharriri Ahmed Samim İttihad-ve-Terakki komitecileri tarafından sokak ortasında öldürülmüştür)	383
Sa'düddin Efendi — Bak.: Hoca-Sa'düddin Efendi.	
Sahâh-ı Cehverî — Bak.: Vankulu lûgati.	
Sâib Bey — "Ahmed—" (Mısır'da basılan "Abdülhamid'in evâil-i saltanatı" ismindeki eserin müellifi)	285, 294
Said Paşa "Eğinli Mehmet—" (Sultan Hamid devrinin başlarında Mâbeyn müşiri ve aynı zamanda Bahriye nâzırı olan büyük rıyâziyyeci: Yalnız baş tarafları "Türklük" mecmûasında neşredilmiş olan hâtırâtı o yıllar için en mühim menbâdır. Bu kıymetli hâtırât, merhumun el yazısıyla yedi defter tutmaktadır)	239, 240, 293, 294, 296, 297, 313
Said Paşa "Küçük/Şâpur—" (İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirleri sadr-ı a'zamlarından: İki ciltlik hâtırâtı vardır)	326, 343, 356, 369, 375

	Sayfa
Said Paşa hâtırâtı — Bak.: Hâtırât, Saint-Denys "Baron Juchereau de — "Milâdî 1792 - 1844 vukuâtına âit "Histoire de l'Empire Ottoman" ismindeki Fransızca Osmanlı tarihinin müellifi)	82
Salâhüddin Bey "Mehmet—" (Koca Reşid Paşa hakkında "Bir Türk diplomatının evrâk-ı siyâsiyyesi" isminde bir eser neşreden müellif)	185
Sâmi Efendi "Vak'anüvis—" Bak.: Subhî Mehmed Efendi "Vak'anüvis—".	
Sancak (Paris'deki İttihatçıların neşrettiği gazetelerden)	359
Sanders "Liman von—" Bak.: Liman Paşa.	
Sarıkamış (Erkânıharp kaymakamlarından Şerif Bey'in eseri)	452
Serâir-ül-Kur'ân fi tekvîni ve ifnâi ve iâdet-il-ekvân (Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın eserlerinden)	455
Serbestî (İkinci meşrutiyetin başlarında neşredilen yevmî gazetelerden)	371
Sergüzeşt-i hayâtımın cild-i sânisî (Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın eserlerinden)	455
Seyâhatnâme-i İbni-Batûtâ (Damağ-Şerif Paşa tercemesi)	432
Sicill-i-Osmânî (Mehmet Süreyyâ Bey'in Terâcim-i-ahvâle âit dört ciltlik eseri)	237
Société Asiatique (Paris'deki Asya cem'iyeti: Kıymetli bir mecmûası vardır)	238
Soirées de Constantinople (Charles Mismer'in eserlerinden) 223 — Bak.: Mismer "Charles—".	
Son asır Türk şâirleri (İbn-ül-Emîr Mahmud Kemal'in eseri)	237
Son sadr-ı a'zamlar — Bak.: Osmanlı devrinde son sadr-ı a'zamlar.	
Souvenirs du monde musulman (Charles Mismer'in eserlerinden) 223, 235, 246, 258, 270 — Bak.: Mismer "Charles—".	
Stoyber (Yıldırım ordular grubunun Filistin harekâtı hakkında "Yıl-	

Sayfa

Sayfa

- dırım" ismiyle bir eser neşreden grup baş-hekimi: Bu eser Kaymakam Nihad Bey tarafından Türkçeye terceme edilmiştir) 449
- Suâvi "Ali—" (Tanzimât ve ilk meşrutiyet devirlerinin milliyetçi ve mücâdeleci müellif ve muharirlerinden) 213, 216, 239, 312, 348
- Subhî Mehmed Efendi "Vak'anüvis—" (Seleflerinden Sâmî Efendi ile Şâkir Bey'in zabıtlarını tâkip ve ikmâl ederek yazdığı "Târihi Subhî" H. 1143 - 1156 vukuâtına âittir) 17, 21 - 24, 26, 27
- Sultan Abd-ül-Aziz Han Hazretlerinin Avrupa seyâhatnâmesi (Sultan Aziz devri Mâbeyn Baş-kâtiplerinden Halîmî Efendi'nin "Târihi Osmânî Encümeni Mecmûası"nda neşredilen seyâhatnâmesi) 217, 220
- Sultan Abdülmecid-Han'ın sarayında Doktor Sipitzer = Spitzer'in hâtîrâtı (Müverrih Ahmed Refik tarafından terceme ve "Târihi Osmânî Encümeni Mecmûası"nda neşredilmiştir) 196
- Sultan Aziz'in hal'i ve intiharı (Tevfik Nuriüddin Bey'in eseri) 254
- Sultan Hamid'in hâtîrâtı (İkinci Abdülhamid'e izâfeten "Yeni Sabah" gazetesinin 9 ve 10 Kanunuevvel 1949 tarihli nüshalarının da neşredilen hâtîrât parçaları) 293
- Sultan Mehmet Reşad-Han'ın ve halefinin sarayında gördüklerim (Baş-mâbeynei Lûtfi Simavî Bey'in hâtîrâtı) 363, 379, 393, 415, 448, 451
- Sultan Murâd-ı Hâmis (Hüseyn Hıfzı Bey'in eseri) 129
- Sûre-i Yûsuf (Kur'ân-ı Kerîm sûrelerinden) 277
- Süleyman Efendi — Bak.: Şeyh-Süleyman Efendi.
- Süleyman Hüsnî Paşa (İkinci Abdülhamid devri müşirlerinden, Tanzimât ve birinci meşrutiyet devri âlimlerinden: "Târihi âlem", "Umdet-ül-hakaayık" ve "Mebâni-l-inşâ" müellifi. Sultan Aziz'in

- hal'inde en mühim rolü oynamış ve bu vak'a hakkında "Hissi-in-kılâb" isminde bir eser yazmıştır) 257, 258, 262, 305 — "Şahis isimleri cedveline de bakınız.
- Süleyman Nazif Bey (Osmanlı nesrinin son büyük mümessillerinden: "Nâmık Kemal" hakkında bir risâlesi vardır) 236

S

- Şâkir Bey "Vak'anüvis—" Bak.: Subhî Mehmet Efendi "Vak'anüvis —".
- Şânî-zâde Mehmet Atâullâh Efendi "Vak'anüvis—" (H. 1223 - 1237 vukuâtına âit ve "Şânî-zâde tarihi" diye mâruf dört ciltlik vakaayi'nâme müellifi) 94
- Şânî-zâde tarihi — Bak.: Şânî-zâde Atâullâh Efendi.
- Şemsüddin Sâmî (Kaamûs-ül-a'lâm müellifi) 231
- Şerif Bey ("Sarıkamış" fâciası hakkında kıymetli bir eser neşreden Erkâniharp kaymakamı) 452
- Şeyh-Galib — Bak.: Galib-Dede.
- Şeyh-Süleyman Efendi "Buhârâh—" ("Lûgat-i Çagatâyî ve Türkî-i Osmânî" müellifi) 288
- Şinâsi Efendi "İbrahim—" (Tanzimât edebiyatının en büyük şahsiyetlerinden: "Sicill-i Osmânî" de göbek-adı "Ali" gösterilirse de doğru değildir) 237, 238
- Şipitzer/Spitzer "Doktor—" (Sultan Mecid'in Avusturyalı hekimi: Hâtîrâtı müverrih Ahmed Refik tarafından terceme ve "Târihi Osmânî Encümeni Mecmûası"nda neşredilmiştir) 196
- Şûrây-ı Ümmet (Parisdeki İttihatçıların neşrettikleri gazetelerden) 359
- Şûray-ı Ümmet (İkinci meşrutiyetin başlarında İstanbul'da neşredilen yevmî gazetelerden) 373

T

- Tabsıra-i İbret (Midhat Paşa hâtîrâtının birinci cildi) 240, 245, 257, 261,

Sayfa	Sayfa
272, 297, 299, 326, 327 — Bak.: Midhat Paşa ve Mir'ât-ı-Hayret.	Efendi'nin eseri) 102, 108, 115 — Bak.: Hızır İlyâs Efendi "Hâfız—".
Tâc-üt-Tevârih (Şeyh-ül-İslâm Ho-ca:Sa'düddin Efendi'nin eseri) 38	Târih-i Lûtfi (Vak'anüvis Hâfız Ahmed Lûtfi Efendi'nin vakaayi'nâ-mesi) 114, 136 — Bak.: Lûtfi Efendi "Vak'anüvis Hâfız - Ahmed—".
Tahsin Paşa (Mutlakıyyet devrinin son Mâbeyn Baş-kâtibi ve İkinci Abdülhamid devrine âit bir Hâtırât cildi müellifi) 288, 343, 349, 350, 356, 362, 363, 377 — Bak.: Abdülhamid ve Yıldız hâtıraları.	Târih-i Nâima — Bak.: Nâimâ
Tahsin Paşa hâtırâtı — Bak.: Abdülhamid ve Yıldız hâtıraları.	Târih-i Osmânî Encümeni Mecmûası Cumhuriyet devrinde "Türk Tarih Encümeni Mecmûası" ismini almıştır) 93, 196, 250, 275, 287
Tahsin Uzer Bey (İkinci meşrutıyyet devri valilerinden ve Cumhuriyet devri Umumî-müfettişlerinden; Ailesi nezdinde üç ciltlik gayri-müntezir hâtırâtı vardır) 370, 375, 379	Tarih müsâhabeleri (Son vak'anüvis Abdurrahman Şeref'in eserlerinden) 127, 235
Takvîm-i-Vakaayi' (İlk Türk gazetesi olan ceride-i resmîye: Bu ismi İkinci Mahmud koymuştur) 116 330, 419	Tarih ve Edebiyyât mecmûası — Bak.: Osmanlı Tarih ve Edebiyyât mecmûası.
Takvîm-i-Vakaayi'hâne-i Amire (İlk Türk gazetesi olan "Takvîm-i-Vakaayi'"ın Bâyezid'de kurulan ilk matbaası) 116	Tasvir-i-efkâr (Şâir Şinâsi Efendi'nin te'sis ettiği gazete) 237
Tal'at Paşa (Berlin'de öldürülen İttihatçı sadr-ı a'zam: Hâtıraları küçük bir cilt hâlinde neşredilmiştir) 363, 374, 411, 414, 419, 428 — Bak.: Hâtırât.	Tayyar - zâde Ahmed Atâ Bey — Bak.: Atâ Bey "Tayyar-zâde Ahmed—" z
Tanin (İttihad-ve-Terakki'nin İstanbul'da çıkan yevmî gazetesi) 373, 397	Tefsîr-i Tibyân (Hızır-ibni-Abdurrahman'ın eseri) 350
Tanzimat ve Yeni-Osmanlılar (Cumhuriyet devri Maârif müsteşarlarından merhum İhsan Sungu Bey'in eserlerinden) 212	Telemak — Bak.: Terceme-i Telemak.
Târihçe-i inkılâb-ı kebir-î Osmânîden bir sahife — Bak.: Niyâzi Efendi "Kolağası Resneli Ahmed—" ve Hâtırât-ı Niyâzi.	Terakki (Sabâhüddin Bey'in riyâsetindeki Adem-i-merkeziyyetçilerin Paris'de çıkardıkları gazete) 359
Târih-i âlem (Müşir Süleyman Hüsnî Paşa'nın eserlerinden) 258	Terceme-i Telemak (Sultan Aziz devri sadr-ı a'zamlarından Arap-girli Yusuf Kâmil Paşa'nın Fénelon'dan terceme ettiği roman) 203
Târih-i Câmî-i Şerif-i Nûr-ı-Osmânî — Bak.: Ahmed Efendi.	Tercümân-ı-Ahvâl (Şâir Şinâsi ile Postacı-Agâh Efendi'nin te'sis ettikleri gazete) 237
Târih-i Cevdet (Vak'anüvis Cevdet Paşa'nın Hicrî 1188 - 1241 vukuâtına âit on iki ciltlik vakaayi'nâmesi) 71, 78, — Bak. Cevdet Paşa.	Tercümân-ı-Hakikat (Saltanat devrinde İstanbul'da çıkan yevmî gazetelerden) 331, 343
Târih-i Enderun (Hâfız-Hızır İlyâs	Terkib-i-bend (Zıyâ Paşa'nın o tarz-daki meşhur şi'ri) 317
	Tevfik Fikret (Meşhur şâir) 349 — Bak.: Bir lâhza-i teahhur.
	Tevfik Nuru'ddîn Bey ("Sultan Aziz'in hal'i ve intihâmı" hakkındaki risâle muharriri) 254
	Tezâkir-i Cevdet (Vak'anüvis Cevdet Paşa'nın eserlerinden: "Târih-i Osmânî Encümeni Mecmûası"nda neşredilmiştir) 250, 278

Sayfa

Sayfa

Tezkiret-üş-şuarâ — Bak.: Galib-Dede.

Théophile Gautier (Fransız üdebaşından: "Constantinople" isminde bir İstanbul seyâhatnâmesi vardır) 110 — Bak.: Constantinople.

Tinayre "Marcelle" (Fransız edibelerinden: "Notes d'une voyageuse en Turquie" isminde bir Türkiye seyâhatnâmesi vardır) 370

Tuhfe-i dilkeş — Bak.: Nâbî Efendi "Yusuf—".

Tuhfet-ül-Haremeyn — Bak.: Nâbî Efendi "Yusuf—".

Türk Bilik revüsü (Doktor Rızâ Nur Bey'in Mısır'da neşrettiği Türkoloji mecmûası) 330

Türk inkılâbı tarihî (Hikmet Bayur Bey'in eseri) 399, 403

Türk inkılâbı tarihi kronolojisi (Almanca'dan terceme edilmiştir) 443, 468 — Bak.: Jaeschke.

Türkiye Maârif tarihi — Bak.: Osman Ergin.

Türkiye ricâl-i devleti (Fransız siyâsîlerinden Challemel-Laceur'un etüdlerinden terceme edilerek İkdâm külliyyâtı içinde neşredilen eser) 234

Türkiye Yayınevi (Tahsin Demiray'ın neşriyyât müessesesi) 19, 443

Türklük (1939 - 1940 senelerinde Sa'düddin Arel Bey'in İstanbul'da neşrettiği Türkoloji mecmûası) 290

Türk Tarik Kurumu (Ankara'da) 443

U

Uluğ İğdemir ("Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma" müellifi) 188

Ulûm gazetesi (Ali Suâvi'nin Paris'de çıkardığı gazete) 213, 214

Umdet-ül-Hakaayık (Müşir Süleyman Hüsnî Paşa'nın eserlerinden) 258, 305

Ü

Üçüncü Kolordunun ve ikinci Şark ordusunun muhârebâtı (Mah-

mud Muhtar Paşa'nın eserlerinden) 390

Üniversite — Bak.: İstanbul Üniversitesi.

Üss-i inkılâb (Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinden) 189, 293

V

Vankulu lûgati (Müteferrika matbaasının bastığı ilk eser olan "Sâhâh-ı Cevherî" tercemesi) 17

Vâsîf Ahmed Efendi "Vak'anüvis—" (H. 1166 - 1188 vukuâtını tâkib etmiştir) 34, 36, 38, 42, 47, 48, 51, 53, 54

Vatan yahut Silistre (Nâmık Kemal'in piyeslerinden) 329

Vefik Paşa "Ahmed—" (İkinci Abdülhamid devri sadr-ı a'zamlarından ve millî kültürümüzün en mümtaz mümesillerinden: "Molière mütercimi" şeklinde de anılır) 309, 330

Volkan (31 Mart vak'asındaki rolüyle meşhur Derviş Vahdetî'nin gazetesi) 372, 373

Voltaire (18 inci asır Fransız edebiyatının en mühim şahsiyyetlerinden) 330

Y

Yeni - Osmanlılar ve hürriyet (Abdurrahman Şeref'in "Tarih mü-sâhabeleri"ndeki makalelerinden) 212

Yeni Sabah (İstanbul gazetelerinden) 293

Yusuf Kâmil Paşa — Bak.: Kâmil Paşa "Arapgirli Yusuf—".

Z

Zafernâme (Şâir Zayâ Paşa'nın eseri) 198, 206, 210, 213, 216, 317

Zeydân — Bak.: Corci Zeydân.

Ziyâ Karamursal Bey ("Osmanlı mâ-lî tarihi hakkında tedkikler" müellifi). 200

Ziyâ Paşa "Abdülhamid—" (Meşhur şâir) 198, 206, 210, 214, 216, 230, 236, 297, 317

**DEVLET, MİLLET, DİN VE MEZHEP, KABİLE, AİLE VE MUHTELİF
TEŞEKKÜL İSİMLERİ**

A**Sayfa**

Abaza/-lar—	6, 121, 316
Abbâsî-ler (Emevîlerden sonraki Hilâfet hânedânı)	188, 432, 435
Acem/-ler Acemce = Farsî	16, 18, 32, 207, 237, 285, 380 — Bak.: İranlı/-lar.
Açuk-baş — Bak.: iméréthi.	
Afrika Türk-ocakları — Bak.: Garb-ocakları.	
Ağrıbozlu/-lar — Bak.: Eğribozlu/-lar.	
Ağvan — Bak.: Efgan.	
Ahâli-i-İslâmiyye (Osmanlı imparatorluğunun müslüman unsurları: “Anâsır-İslâmiyye” tâbiri de kullanılmıştır)	127, 209 — Bak.: Müslüman/-lar ve İslâmiyyet/İslâm dini.
Akalliyet mezhepleri (Osmanlı imparatorluğundaki Hristiyan ve Yahudi mezheplerinin mecmûu)	174, 175
Akkoyunlu/-lar (Meşhur Türkmen hânedânı)	203
Akşehirli/-ler —	204, 217,
Alâiyyeli/-ler —	26
Alem-i-İslâm — Bak.: İslâmiyyet/İslâm dini.	
Âli Midhat (Midhat Paşa'nın saltanat makamını zabtetmek suretiyle kurmak istediğinden bahsedilen muhayyel hânedan)	297
Al-i-Osman — Bak.: Osmanlı hânedânı.	
Alman/-lar, Almanlık, Almanca —	9, 66, 126, 169, 233, 246, 253, 255, 303, 304, 315, 319, 337, 338, 346, 347, 352, 354, 356, 378, 396, 407 - 409, 411-418, 419, 422, 426, 427, 430, 437, 449, 451, 452
Almanya imparatorluğu (Avusturya ve Prusya devirlerine şâmilidir)	35, 221, 228, 233, 235, 246, 251, 289, 314, 315, 318, 332, 341, 347, 351, 354-356, 378, 407 - 408, 417-419, 426, 428, 430, 431, 438, 446
Amasyalı/-lar/—.	223

Amerika Birleşik - devletleri (Osmanlı devrinde, “Cemâhîr-i Müttahide-i Amerika” ve kısaca “Müttahide-i Amerika” tâbirleri kullanılmıştır)	127, 192, 253, 263, 413, 418
Amerikalı/-lar (Bâzı vaziyetlerde bu mânâyâ “Amerikan” tâbiri de kullanılmıştır)	253, 459
Anadolu-Türkleri —	31, 312 — Bak.: Türk/-ler, Türkiye ve Osmanlı devleti.
Anâsır-ı-İslâmiyye — Bak.: Ahâli-i-İslâmiyye.	
Anâsır-ı-Osmâniyye — Bak.: Osmanlı unsurları.	
Anglosakson/-lar	127
Ankara hükûmeti (Millî mücâdele devrinde İstanbul hükûmetine mukabil Büyük Millet Meclisi hükûmetine verilen isim)	466-468, 470
Ankaralı/-lar —	316
Antakyalı/-lar —	29
Arap/-lar, Araplık, Arapça —	16, 33, 75, 77, 79, 127, 208, 237, 260, 285, 318, 323, 327, 352, 358, 362, 363, 369, 387, 421, 425 - 427, 432, 433, 436, 445, 446, 469
Arapgirli/-ler —	203, 266, 272
Arap-zâde-ler (Birinci Abdülhamid devri Şeyh-ül-İslâmlarından Ahmed Atâullâh ve Dördüncü Mustafa ile İkinci Mahmud devirleri Şeyh-ül-İslâmlarından Mehmet Arif Efendilerin mensub oldukları ulemâ sülâlesi)	90, 91
Arnavut/-lar, Arnavut cinsi, Arnavutça (Eski Osmanlı menbâlarında “Ernebûd / Arnâbûd” ve “Ernebûd-i anûd” şekillerinde bahsedilir)	18, 21, 27, 29, 47, 68, 69, 77, 81, 83, 95, 97, 98, 103, 104, 127, 148, 189, 253, 271, 310, 344, 346, 356, 358, 359, 362, 363, 368, 369, 372, 375, 378, 382 - 384, 390, 393, 394, 442 — Bak.: Müslüman-Arnavut/-lar. Hristiyan-Arnavut/-lar.

Sayfa	Sayfa
Avdeti/-ler (Selânik Yahudi dönme- leri) Bak.: Dönme/-ler.	382, 384, 389 - 391, 395, 396, 398, 407-409, 416, 433, 449, 462
Avlonyalı/-lar — 345, 346, 356, 381, 388,	Bağdad-Kölemenleri — Bak.: Köle- men/-ler.
Avrupalı/-lar — 322 324, 336, 346	Bağdadlı/-lar — 91, 317, 379, 404
Avşar/-lar (Nâdir-Şâh'ın İran'da kurduğu saltanat hânedanı) 17, 25, 29, 59	Bakulu/-lar — 348
Avusturya imparatorluğu — 9, 11, 12, 14, 25, 27, 35, 53, 58, 65, 66, 68 - 70 71, 76, 83, 99, 101, 104-106, 126, 128, 129, 131, 134, 135, 138, 139, 142, 156, 159, 163, 173, 174, 177, 180-183, 185- 188, 190, 194, 195, 199, 202, 203, 205, 215, 219 - 223, 228 - 231, 235, 241, 246, 247, 249, 251, 254, 255, 289, 313, 315, 328, 337, 341, 345 - 347, 349, 351, 359, 366, 367, 382, 384, 388, 389, 394, 409 - 413, 419, 428, 438, 441	Balkan devletleri/Milletleri — 251, 283, 289, 292, 313, 316, 383, 388, 402, 410
Avusturyalı/-lar — 9, 12, 25 - 29 66, 67, 70, 78, 83, 139, 158, 196, 347, 418	Balkan İslâvları — 282 — Bak.: İs- lâv/lar.
Avusturya - Macaristan (Muttahid devletler : Habsburg hânedânının idâresinde Avusturya imparator- luk ve Macaristan da krallıktır) 177, 215, 315, 355, 410, 412, 413, 418 — Bak.: Avusturya imparatorluğu ve Macaristan krallığı.	Barbar/-lar — 459
Aya-bakanlar (Edirne müdâfii Şük- ri Paşa'nın mensub olduğu Er- zurumlu âile) 432	Baş-açuk — Bak.: İmerêthi.
Âzerî-Türk/-ler (Âzerbaycan Türk- leri) 446	Bavyera krallığı — 180, 209

B

Bâb-ı Âlî (Osmanlı hükûmeti mânâ-
sına kullanılmış olan siyâsî tâbir-
lerden: "Hükûmet-i-Seniyye",
"Hükûmet-i-Osmâniyye" ve "İs-
tanbul hükûmeti" gibi şekiller de
kullanılır) 75, 77, 107, 112, 115 - 117,
119, 126, 128, 130, 135, 138, 139, 142 -
145, 147, 149 - 151, 159, 164, 167, 180-
182, 184, 186 - 196, 201, 203, 205 -
207, 209 - 211, 216, 223, 227-230, 232,
233, 235, 236, 238, 246, 247, 249-253,
256, 262, 263, 282, 286, 291, 292, 294,
295, 299, 302, 311, 314, 315, 317, 318,
328, 329, 332, 334, 335, 337, 338, 340,
343-347, 351, 353-355, 363, 366-368,

Benî-Kutâde (Sırayla Mekke şerifli-
ğinde bulunmuş olan dört Arap
âilesinden dördüncü ve sonuncu-
su : Birinci cihan harbinde Tür-
kiye'ye ihânet edip İngilizlerle bir-
leşmiş olan Şerif-Hüseyn işte bu
âiledendir) 432 — Bak.: Benî-
Ukaydar, Benî-Mûsâ ve Benî-
Hâşim.

Benî-Mûsâ/Mûsiyyûn (Sırayla Mek-
ke şerifliğinde bulunmuş olan
dört Arap âilesinin ikincisi) 432
— Bak.: Benî-Ukaydar, Benî-
Hâşim ve Benî-Kutâde.

Benî-Temîm (Vehhâbî mezhebi mü-
essisi Şeyh Muhammed-ibni-Ab-
dülvehhâb'ın mensûb olduğu A-
rap kabilesi) 80

Benî-Ukaydar (Sırayla Mekke şer-
rifliğinde bulunmuş olan dört A-
rap âilesinin birincisi) 432 —

Sayfa	Sayfa
Çorlulu/-lar —	2, 3
Çürüksulu/-lar (ikinci meşrutiyet- devri nâzırlarından Mahmud Pa- şa'nın mensub olduğu gürcü ailesi)	357, 415

D

Dağıstanlı/-lar —	294, 325
Dağlı/-lar (Üçüncü Selim devrinde Rumeli'de ısyân çıkaran eşkiyâ zümrelerinden) 73, 74 — Bak.: Kırcalı/-lar.	
Danimarka krallığı —	3, 131, 228
Danimarkalı/-lar	209
Dârendeli/ler — 60, 101, 110, 111, 113, 114, 131	
Debreli/-ler —	310
Devlet-i Aliyye — Bak.: Osmanlı devleti ve Türkiye.	
Devlet-i Osmaniyye — Bak.: Osmanlı devleti ve Türkiye.	
Devşirme/-ler — 9, 10, 22, 91, 346, 442	
Dimetokalı/-lar —	24
Dönme/-ler, Mühtedi/-ler (Muhtelif Şark ve Garp milletlerinden ih- tidâ etmiş olanlar: Bunlardan Selâniğ'in Sabatavist Yahudi dönmeleri için "Avdeti" tâbiri de kullanılır) 1, 36, 91, 122, 253, 282, 303, 305, 306, 308, 315, 319, 330, 369, 408, 449	

Dubrovnik — Bak.: Raguza cumhu-
riyeti.

Duşan imparatorluğu (Milâdın On-
dördüncü asrında Balkanların
büyük bir kısmını zabtederek ve
Bizans'a bile göz dikerek kendi-
sini "Sırp ve Romalılar impa-
ratoru" ilân etmiş olan Sırp kralı
Duşan'ın kurmaya teşebbüs et-
tiği halde tahakkuk ettiremediği
muhayyel imparatorluk: Yirmin-
ci asrda da Sırp milliyetçileri
böyle bir hulyâya kapılmışlardır) 410

Dürzi/Dürzü/-ler (ikinci şekil Türk
telâffuzuna göredir) 133 - 135, 191,
192, 195, 369

Düvel-i Muazzama (Bâb-ı Âlî'nin bu
siyâsî tâbirle kasdettiği devlet-
ler "Düvel-i-Sitte" ismiyle de a-

nılan İngiltere, Fransa, Rusya,
Almanya, Avusturya - Macaris-
tan ve İtalya hükûmetleridir:
Bunlardan ilk üçü "Triple enten-
te = İtilâf-ı-Müselles" ve diğer
üçü de "Triple alliance = İtti-
fâk-ı-Müselles" devletleridir) 337,
338, 341, 345, 351, 358, 391, 394, 397,
398, 399, 409 — Bak.: İttifâk-ı-
Müselles ve İtilâf-ı-Müselles.
Düvel-i-Sitte — Bak.: Düvel-i-Mu-
azzama.

E

Edirneli/-ler —	325
Efgan/-lar, Ağvan/-lar (Safavilerden sonra İran'a hâkim olan Türk- men hânedânı)	13
Efganistan —	29, 467
Efganlı/-lar —	14, 16 17, 352
Efgan-Türkleri —	13, 15
Eflâk voyvodalığı (Osmanlı hâkimi- yetinde beylik) 4, 7, 29, 47, 50, 61, 64, 84, 106, 138, 173, 179, 186, 187, 190, 205, 206 — Bak.: Boğdan voyvodalığı, Memleketeyn ve Ru- manya krallığı.	
Eğimli/-ler — 239, 240, 290, 292 - 294, 296 - 298, 313, 316, 342	
Eğribozlu/-lar (Bu ismin "Ağrıboz- lu" telâffuzu da vardır)	82
Ehl-i-işlâm — Bak.: Müslüman/-lar.	
Elen/ler — Bak.: Yunanlı/lar.	
Emevi/-ler (Hulefâ-yı-Râşidîn'den sonra Hilâfet makamına geçmiş olan Beni-Ümeyye hânedânı) 432, 446	
Enverland = Enveristan (Birinci ei- han harbinde Almanların "Tür- kiye" yerine kullandıkları ve hattâ vagonların üzerine yazdık- ları isim: "Enver Paşa'nın bütün Alman emellerine hizmetinin tu- haf bir mukabelesidir)	414
Epir rumları — 310 — Bak.: Rum/- lar.	
Ermeni/-ler, Ermenilik — 18, 140, 285 - 287, 300, 310, 314, 316, 331 - 337, 346, 348 - 350, 358, 362, 369, 373, 374, 378, 379, 409, 428, 446, 447, 451, 456 - 458, 462, 465 - 467. Bak.: Türkiye	

Sayfa

Sayfa

C

- Bak.: Benî-Mûsâ, Benî-Hâşim ve Benî-Kutâde.
- Berberi/-ler** (Şimâlî-Afrika yerlileri) 127
- Birleşik-Devletler** — Bak.: Amerika Birleşik-devletleri.
- Bizans imparatorluğu** (Osmanlı imparatorluğunun inhitat devrinde Ruslarla Yunanlıların kurmak istedikleri muhayyel devlet) 65, 105, 106
- Boğdan Voyvodalığı** (Osmanlı hâkimiyetinde beylik) 4, 29, 47, 50, 61, 64, 84, 106, 173, 179, 183, 186, 187, 190, 205, 206 — Bak.: Eflâk, Memleketeyn ve Rumanya — Üçüncü cilt cedveline de bakınız.
- Bolulu/-lar** — 237
- Bosna-Hersek hristiyanları** — 246, 247
- Boşnak/-lar** — 9, 10, 18, 37, 77, 127, 227
- Bourbon/-lar** (Fransa'nın eski krallık hânedânı) 206
- Boyâbadlı/-lar** — 268, 269 275, 319, 320
- Bozcaadalı/-lar** — 148
- Bucak-Tatarları** — 58 — Bak.: Tatar /-la ve Kırım-Tatarları.
- Buhârâlı/-lar** — 288
- Bulgar/-lar, Bulgarlık, Bulgarca** — 18 60, 104, 227, 231, 232, 251 - 253, 282, 291, 295, 328, 332, 344 - 347, 360-364, 366, 367, 369, 373, 375, 383, 389-393, 398, 401, 402, 406, 407, 429, 448 - 450
- Bulgaristan krallığı** (İlkönce Osmanlı hâkimiyetinde prenslik, sonra müstakil krallık olmuştur) 312, 313, 315, 328, 332, 333, 337, 344, 361, 366, 367, 372, 382, 388, 389, 392, 398, 399, 402, 406, 407, 411, 418, 428 - 430, 448, 450, 453
- Bulgar kilisesi / Egzarhlığı** (Rum - Ortodoks kilisesinden ayrılmıştır) 383
- Bursalı/-lar** — 329
- Bükreşli/-ler** — 158
- Büyük-Sırbistan** (Bosnasaray cinâyetini işliyerek birinci cihan harbinin açılmasına sebep olan Sırp milliyetçilerinin XIV üncü asırdaki Duşan imparatorluğunu takliden tasarladıkları büyük ve muhayyel Balkan imparatorluğu) 410 — Bak.: Duşan imparatorluğu.
- Ca'ferî mezhebi** (İmâm Ca'fer Sâdık mezhebindeki Şifilerin Sünniliğe mugayir tarîkati, Şifilik) 25, 30, 32
- Canbulât âilesi** (Lübnan Dürzüleri'nin meşhur âilelerinden) 191, 192 — Bu âilenin menşei için üçüncü cilt cedvelinde aynı maddeye bakınız.
- Cebbar-zâde/ler** — Bak.: Çapan-oğulları.
- Cenânî-zâde/ler** (İkinci Abdülhamid devri sadr-ı ra'zamlarından Mehmet Kadri Paşa'nın mensub oolduğu âile) 317
- Cenubî-Kafkasya devleti** — Bak.: Mâverâyı-Kafkas devleti.
- Cenubugarbî Kafkas Hükûmet-i muvakkate-i milliyesi** (Birinci cihan harbi mütârekesei mucibince Osmanlı kuvvetleri 1914 hududuna çekilince Kars Türklerinin kurdukları ve İngilizlerin yıktıkları millî ve mahallî hükûmet) 458
- Cezâir-i-Seb'a cumhuriyeti** (Üçüncü Selim devrinde Osmanlı hâkimiyeti ve daha sonra İngiliz himâyesi altında olmak üzere yedi Yunan adasında kurulmuş olan küçük hükûmet: Diplomasi vesikalarında "République des Sept-Îles" diye bahsedilir) 78, 79, 209
- Cezâyirli/-ler** — 49, 69, 70, 192, 216, 268, 269, 275, 319, 320

Ç

- Çağatay/-lar, Çağatayca** 288
- Çapan-oğulları** (Anadolu Türk âilelerinden: "Cebbâr-zâdeler" ismiyle de anılırlar) 94, 95
- Çeçen/-ler** — 379 404
- Çerkez/-ler, Çerkezce** — 66, 68, 93, 120, 147, 189, 232, 251, 280 - 282, 305, 307, 308, 323, 375, 402, 404, 405, 461
- Çingene/-ler** — 18
- Çırpanlı/ler** — 147, 252, 283, 303
- Çitak/-lar** (Rumeli'nin bozuk bir Türkçe konuşan mühtedî ve karışık unsurları) 18, 127

Sayfa

90, 91, 93, 99, 101, 114, 197, 236, 238,
239, 248, 358, 379, 404, 446, 456, 458

H

Haçlı devletleri (ilk haçlı seferinden
itibaren Suriye ve Filistin'de ku-
ruluş olan Ehli-Salib hükû-
metleri) 133

Halebli/-ler — 26, 79, 118

Hanbelî/-ler (Dört Sünnî mezhebin-
den biri olan Hanbelî mezhebine
mensub olanlar) 80

**Hânedân-ı Âl-i Osman / Hânedân-ı
Osmânî** — Bak.: Osmanlı hâne-
dân.

Hersekli/-ler — 201

Hevâşim — Bak.: Benî-Hâşim.

Hezargradlı/-lar — 189

Hicaz emâreti (Abbâsîler devrinden
itibaren teşekkül edip “Şerif”
ünvânını takıman dört âile tara-
fından sırayla idare edilmiş olan
emâret) 432

Hilâfet (İslâm halîfeliği, Emîr-ül-
Mü'mininin devlet, sıfat ve ma-
kamı) 15, 16, 58, 61, 349, 351 - 353,
355, 357, 377, 379, 395, 419, 432, 435,
450, 467 - 470

Hintli/-ler — 426, 446

Hristiyan/-lar, Hristiyanlık — 10, 43, 58,
61, 77, 79, 107, 122, 133, 141, 150,
152, 175, 176, 181, 186, 191, 192, 195,
199, 201, 205, 206, 209, 210, 212, 216,
217, 224-226, 232, 241, 246, 247, 251-
254, 267, 292, 294, 299, 304, 310, 315,
324, 332, 336, 337, 341, 345, 364, 369,
391, 407, 419, 433, 459, 462—Bk.:
Küffâr.

Hristiyan-Arnavut/-lar — 105 —

Bak.: Arnavut/-lar, Müslüman-
Arnavut/-lar ve Palikarya/-lar.

Hırvat/-lar — 303, 328

Hohenzollern/-ler (Prusya'nın kral-
lık ve Almanya'nın son impara-
torluk hânedânı) 206, 211

Holânda krallığı — Bak.: Felemenk.

Hotinli/-ler — 89

Hulefâ-yı Râsîdîn (En büyük eshâb-
dan ve Âşere-i Mübeşşere'den o-
lan ilk dört halife) 432

Sayfa

Hükûmet-i Osmâniyye — Bak.: Bâb-
ı-Âlî.

Hükûmet-i Seniyye — Bak.: Bâb-ı-
Âlî.

İ

İmârethi (Türklerin “Açuk-baş / Baş-
açuk” dedikleri Garbî - Gürcis-
tan krallığı) 43 — Üçüncü cilt
cedveline de bakınız.

İngiliz/-ler, İngilizce — 5, 47, 49, 50, 58,
65, 74 - 80, 84 - 86, 89, 112, 126, 129,
134, 140, 143, 144, 147, 149-155, 157,
158, 160-172, 178, 179, 182 - 186, 188,
191, 193, 194, 198, 200, 209, 219, 220,
229-231, 233, 248, 253, 255, 256, 269,
270, 273, 278, 290, 292, 295, 296, 311,
313, 314, 320 - 326, 333-335, 337, 340,
347, 351 - 355, 363, 367, 408, 413, 414,
317, 418, 420 - 437, 445-452, 454, 458-
462, 464, 466, 468

İngiltere krallığı — 28, 65, 71, 76, 82, 85,
99, 112-115, 117, 126, 128-131, 134,
139, 141-145, 149 - 153, 156, 162-164,
167, 174, 177, 178, 182 - 186, 188, 193-
195, 199, 203, 205, 209, 210, 217,
220, 222, 223, 228, 230, 232, 233, 243,
246, 250, 251, 256, 263, 266, 270, 278,
279, 289, 294 - 296, 299, 309, 311,
314, 315, 319, 321, 323, 324, 327, 332-
336, 341, 352 - 355, 367, 379, 384, 391,
401, 403, 408-411, 413, 414, 417-418,
430, 433, 450, 468

İran devleti (Muhtelif hânedanlar
devrinde) 13, 16, 28 - 30, 32, 60, 107,
255, 289, 316, 334, 343, 363, 380, 425,
430, 435

İranlı/-lar — 24, 31, 61, 62, 107—

Bak.: Acem/-ler, Acemce.

İskoçyalı/-lar —

**İslâmiyyet, İslâm dini, Müslüman-
lık, Memâlik-i İslâmiyye, İslâm
âlemi** — 80, 133, 141, 164, 186, 188,
189, 191, 194, 219, 232, 277, 283, 324,
339, 342, 351, 352, 354, 358, 361, 376,
378, 380, 392, 395, 407, 419, 420, 425,
432, 441, 452, 469 — Bak.: Müs-
lûman/-lar ve Ümmet-i Muhâm-
med.

İslâv/-lar, İslâvlık — 83, 151, 187, 188,

	Sayfa	Sayfa
Ermenileri ve Rus-Ermenileri.		247, 249 - 251, 256, 286, 289, 293, 315,
Ermeni-Katolikleri ve mezhebi — 133		318, 320, 323, 334, 336, 343, 354, 355,
Ermenistan/Ermeni devleti (Ermeni		367, 379, 384, 388, 405, 408 - 411, 413,
komiteçilerinin Rus teşvikiyle A-		414, 418, 419, 430, 456, 467
nadolu'da kurulmasını tahayyül		Fransız/-lar, Fransızca — 14, 50, 58, 65,
ettikleri hayâli devlet: Bu gafil		66, 71, 72, 75 - 80, 85, 86, 89, 99, 104,
komiteçiler hem Şarkî-Anado-		105, 114, 116, 118, 121, 134, 135, 139,
lu'da, hem Kilikya'da böyle bir		140, 143, 144, 147, 149-155, 157, 158,
devlet kurulmasını tasarlamışlar-		161, 162, 165-171, 178, 179, 182, 185-
dır) 286, 310, 333, 348, 349, 359, 373,		188, 191, 192, 194, 195, 206, 218-220,
379, 451, 457		223, 228, 229, 234, 235, 237, 246, 253,
Ermenistan cumhuriyeti (Birinci ci-		265, 270, 285, 286, 291, 307, 317, 318,
han harbini müteâkıb Cenubî-		320, 322-324, 330, 334, 336, 337, 340,
Kafkasya'da kurulmuş olan kü-		343, 344, 347, 359, 366, 372, 392, 405,
çük Ermeni hükûmeti: Rus hâki-		408, 417, 418, 420, 422-424, 426, 430,
miyyetindedir) 447		433, 445, 447, 448, 450, 451, 454, 456 -
Erzurumlu/-lar — 189, 317, 389 - 390,		458, 460, 463, 464
432		Frenk/-ler (Umumiyetle Avrupalılar
Estonya (Birinci cihan harbinden		ve bilhassa Fransızlar) 320, 346
sonra Baltık sâhillerinde teşekkül		
eden küçük devletlerden: Ahâlisi		
Fin ırkındandır) 355		
		G
F		
Fârsî — Bak.: Acem/-ler, Acemce.		Gagavuz/-lar — 408
Fâtımî/-ler (Milâdın Onuncu ve On-		Garb-ocakları (Osmanlı imparatorlu-
ikinci asırlar arasında Mısır ve		ğunun Şimâlî-Afrika'daki Cezâ-
Suriye ile Şimâlî-Afrika'nın bü-		yir, Tunus ve Trablusgarp eyâlet-
yük bir kısmına hâkim olan Şii		leri: Bunlara "Mağrib-ocakları"
halffeler sülâlesi) 432		ve "Afrika Türk-ocakları" da
Felemenk (Holânda krallığı) 5, 12, 28,		denilir) 73, 116, 318
115, 192, 390, 409		Gâvur/-lar — Bak.: Küffâr, Kâfir/-
Fener-Rumları (Bunların bâzı âilele-		ler.
rinden tercümanlar ve voyvoda-		Gayr-i-Müslim/-ler (Osmanlı impa-
lar yetişmiştir) 103, 105		ratorluğunun Hıristiyan ve Ya-
Filibeli/-ler — 258		hudi unsurları: Bunlar için "Ehl-i
Fin/-ler, Finlândiyalı/-lar — 182		kitâb" tâbiri de kullanılır) 127, 175,
Firavunlar (Eski Mısır hükümdarla-		176, 186, 226, 295, 297, 300
rı) 188		Gayr-i-Türk/-ler (Osmanlı impa-
Fransa devleti (Krallık, ihtilâl, kon-		torluğunun Türk olmıyan muh-
süllük, imparatorluk, Restora-		telif unsurları) 369,
yon ve Cumhuriyet devirlerine		Giritli/-ler — 9, 122, 143 - 145, 155, 162,
şâmilidir) 14, 28, 29, 47, 61, 65, 66,		183, 184, 210, 228, 457
71, 74 - 76, 78, 80, 82 - 84, 86, 89, 91,		Girit Müslümanları — 224
99, 100, 112 - 115, 117, 128, 129, 131,		Gök-beyi/Kök-beyi sülâlesi (Sultan
134, 139, 141, 142, 144, 145, 149-153,		Aziz devri sadr-ı a'zamlarından
156, 162 - 164, 167, 169, 174, 177, 178,		Arapgirli Yusuf Kâmil Paşa'nın
182 - 184, 186, 188, 192, 194, 195, 199,		mensub olduğu Türkmen âilesi: Bu
201 - 203, 205, 209, 210, 216, 217, 219,		sülâlenin Akkoyunlu Hânedânına
221 - 223, 228, 230, 231, 233, 246,		mensub olduğu rivayet edilir) 203
		Grek/Grec — Bak.: Rum/-lar.
		Gümülcineli/-ler — 401 - 404
		Gürcü/-ler — 5, 24, 27, 53, 62, 64, 68, 76,

Sayfa	Sayfa
201, 211, 232, 246, 247, 249, 251, 282, 283, 302, 307, 313, 388, 411, 413	J
İsmailî/-ler (Lübnan ve Suriye'deki Nusayrî mezhebinden türemiş bir cemâat : Diğer İsmailîlerle karıştırılmamalıdır) 133	Japonya imparatorluğu — 411, 418
İspanya krallığı — 65, 228, 390	K
İspanyol/-lar — 2, 194	Kabağaçlı-zâde/-ler (ikinci Abdül- hamid devri sadr-ı a'zamlarından Ahmed Cevad Paşa'nın mensub olduğu âile) 331
İspartalı/-lar (İsparta vilâyeti ahâli- si) 62	Kabartay/-lar (Çerkez kabîlelerin- den) 29
İsveçli/-ler — 72	Kacar/-lar (İran'da saltanat süren Türkmen hânedanlarından) 343
İsveç-Norveç krallığı (Norveç 1905 de İsveç'den ayrılmıştır) 3, 5 - 7, 29, 65, 66, 68, 70, 71, 131, 228	Kâfir/-ler — Bak.: Küffâr.
İsviçre — 263	Kafkasyalı/-lar — 333
İsviçreli/-ler — 104	Kandırılı/-lar — 98
İtalya krallığı — 178, 202, 203, 205, 223, 228, 230, 233, 246, 247, 251, 256, 315, 318, 339, 341, 355, 359, 366, 367, 382, 384 - 386, 388, 394, 395, 404, 413, 418, — Bak.: Sardanya krallığı.	Kara-Çelebi-zâde/-ler (Dördüncü Mehmet devri Şeyh-ül-İslâmla- rından "Ravzat-ül-Ebrâr" müelli- fi Abd-ül-Aziz Efendi'nin men- sub olduğu ulemâ sülâlesi) 21
İtalyan/-lar, İtalyanca — 7, 23, 104, 178, 187, 218, 258, 265, 285, 324, 337, 347, 359, 379, 384 - 388, 395, 420, 445, 450, 454, 458 - 460	Karadağ (Osmanlı hâkimiyetinde prenslik : Daha sonra istiklâlini ilân etmiş ve nihayet krallık şek- lini almıştır. Garp dillerinde Montenegro denir) 51, 187, 188, 201, 202, 207, 216, 246, 247, 282, 283, 290 - 292, 295, 299, 302, 307, 312, 315, 316, 339, 382, 393, 394, 406, 407, 411, 418, 419
İ'tilâf-ı-Müselles, İ'tilâf devletleri (Birinci cihan harbinden evvel büyük Avrupa devletleri arasın- da kurulmuş iki ittifak sistemin- den biri: İngiltere - Fransa - Rus- ya devletleri grubu) 408, 410, 412- 415, 417 - 419, 422, 450, 451, 453-455, 457, 465, 469 — Bak.: Düvel-i- muazzama ve İttifâk-ı-Müselles.	Karadağlı/-lar — 7, 43, 83, 142, 188, 201, 202, 247, 251, 254, 282, 283, 298, 393, 394
İttifâk-ı-Müselles (Birinci cihan har- binden evvel büyük Avrupa dev- letleri arasında kurulmuş iki itti- fak sisteminden biri : Almanya/ İtalya / Avusturya - Macaristan ittifak zümresi) 356, 413, 418 — Bak.: Düvel-i-muazzama ve İ'ti- lâf-ı-Müselles.	Karahisarlı/-lar — 21, 30
İzmirli/-ler — 8, 116	Karakeçili/-ler (Türkmen aşiretle- rinden) 288
I	Kara-Osman-oğulları (Mağnisa âile- lerinden) 94, 95
İstanbul hükûmeti — Bak.: Bâb-ı Âlî.	Karthli krallığı (Şarkî - Gürcistan krallığı) 13 — Üçüncü cilt ced- veline de bakınız.
İstanbul hükûmeti (Millî mücadele devrinde Ankara hükûmetine mukabil Bâb-ı Âlî'ye verilen isim) 462	Kastamonulu/-lar — 86
İstanbullu/-lar — 19, 32, 37, 39, 237, 334	Katirci-oğulları (Gazi Ahmed Muh- tar Paşa'nın mensub olduğu âile) 300, 455
	Katolik/-ler, Katolik mezhebi ve ki- lisesi — 7, 133, 134, 141, 142, 144, 205, 218, 230
	Katolik-Lâtin/-ler (Ortodoks - rum-

	lara nisbetle Avrupa Lâtin milletleri: Tarihî tâbirlerindendir)	Sayfa 459
Kavaklı/-lar	—	405
Kavalalı/-lar	—	81, 117
Kayserili/-ler	— 2, 257, 258, 268, 271, 281	
Kazak/-lar	3, 5, 29, 115, 159	
Keçeci-zâde/-ler	(Dîvân şâirlerinden izzet-Molla ile oğlu Büyük-Fuad Paşa'nın mensub olduğu âile)	142, 151, 153, 192, 203, 204, 208, 211, 229
Kefere	— 21 — Bak.: Küffâr.	
Kerküklü/-ler		33
Kıbrıslı/-lar	— 155, 162, 190, 191, 198, 294, 310, 328, 372, 399	
Kılcı/-lar	(Safavîlerden sonra İran'a hâkim olan Efganlar. Türkmen sülâlesinin mensub olduğu oy- mak)	13
Kırcalı/-lar	(Üçüncü Selim devrinde Rumeli'de ısyân çıkaran eşkıyâ zümrelerinden)	73 — Bak.: Dağ- lı/-lar.
Kırgız/-lar	—	307
Kırım hanlığı	— 3, 5, 7, 11, 20, 27, 43 - 45, 47, 50 - 53, 58 - 64, 73	
Kırımhlı/-lar	—	63, 102
Kırım-Tatarları	— 50, 51, 103 — Bak.: Tatar/-lar ve Bucak-Tatarları.	
Kırklı/-lar	(Türkmen oymakların- dan)	17
Kleffis	— Bak.: Palikarya/-lar.	
Koniçeli/-ler	—	329
Konyalı/-lar	—	22, 329, 346
Koşancalı/-lar	—	83
Kölemen/-ler	(Bağdad kölemenleri)	73, 118
Kölemen/-ler	(Mısır kölemenleri)	54, 75, 76, 77, 79, 81, 82, 85, 446
Köprülü/ler	(Köprülü-Mehmet Paşa sülâlesi)	3
Kubad Bey hânedânı	(Kilis'in eski Türk sülâlelerinden: Fransızların Mısır işgali esnâsında gênéral Kléber'i hançerle öldüren Süley- man Bey ismindeki kahraman genç bu âiledendir)	79
Kureysî/-ler	(Hicaz'ın meşhur Ku- reys kabîlesi mensupları)	133
Küffâr, Kefere, Kâfir/-ler, Gâvur/-lar	(Osmanlı menbâlarında Hris- tiyanlara âlem olan tarihî tâbir	

Sayfa

lerden: “Ehl-i küfr” terâibine de
tesadüf edilir) 4, 85, 372 — Bk.:
Hıristiyan/-lar ve Kefere.

Kürt/-ler	11, 18, 60, 127, 333, 334, 358,
	369, 402, 404
Kütahyalı/-lar	— 103, 189, 322, 325

L

Lâtim/-ler, Lâtinlik — 205, 382
 Laz/-lar (Bu isim halk arasında yanlış olarak bütün Trabzonlulara teşmil edilir) 18, 86, 100, 101, 378,
 Lehistan krallığı — 3, 5, 7, 41, 43, 45, 53,
 58, 70
 Lehli/-ler, Leh/-ler (Polonyalılar) 138,
 139, 177
 Livonyalı/-lar — 4
 Luxembourg / Luksemburg büyük -
 dükalığı — 411, 418
 Lübnanlı/-lar — 133
 Lüksemburg — Bak.: Luxemburg.

M

Macar/-lar — 16, 50, 66, 138, 139, 221, 408

Macaristan krallığı (Avusturya imparatorlarının idaresindeki devir) 221, 222, 231, 235, 393, 412.—
Bak.: Avusturya - Macaristan.

Mağrib-ocakları — Bak.: Garb-ocakları.

Makedonyalı/-lar — 345

Malta Şövalyeleri — Bak.: Saint Jean Şövalyeleri Haçlı hükûmeti.

Manastırlı/-lar — 258, 384

Ma'n-oğulları (Lübnan emîrliğinde bulunmuş âilelerden) 133

Mârûnî-ler (Lübnan ve Suriye'nin Katolik cemâatlarından) 133 - 135, 191, 195, 369

Mâverây-ı-Kafkas devleti (Birinci cihan harbinde Rus çarlığı yıkıldığı zaman kurulmuş ve az zamanda Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetlerine ayrılmış olan Cenubî-Kafkas devleti: Transeaucasie cumhuriyeti) 446, 447

- Sayfa
- Maynot/-lar, Ma'nottes (Cenubî -
Mora'nın cenubundaki Koron
körfezine hâkim olan ve Ma'na
=Mayna denilen dağlık sâha-
nın cengâver ahâlisi: Bunlar mü-
temâdî isyanlarıyla Osmanlı idar-
esi için dâimî bir gaile teşkil et-
mişlerdir). 105
- Mehmet Ali sülâlesi (Mısır'ın hıdiv-
ler âilesi) 130, 207
- Mekke şerifleri (Osmanlı hâkimiyye-
ti altında Mekke emîrliğinde bur-
lunmuş olan Benî-Kutâde âilesi) 80
- Melhame/-ler (İkinci Abdülhamid
devri vüzerâsından Selim ve Ne-
cib Paşa'ların mensub oldukları
Lübnanlı hıritiyan âile) 343, 350
- Memleketeyn (Eflâk ve Boğdan voy-
vodahkları) 47, 50, 58, 61, 72, 74, 84,
89, 99, 100, 112, 115, 138, 143 - 146,
150 - 151, 156, 159, 163, 179, 180, 182-
184, 186, 187, 190, 205-207, 211, 216,
222 — Bak.: Eflâk, Boğdan ve
Rumanya.
- Menemenli/-ler — 149, 150
- Merzifonlu/-lar — 21
- Mevlevî/-ler, Mevlevîlik (Mevlânâ
Celâlüddin-i Rûmî'nin tarîkatı) 77,
137, 380, 427, 444
- Mısır Kölemenleri — Bak.: Kölemen/-
ler.
- Mısırlı/-lar — 11, 109, 114, 118, 120,
129, 133, 200, 204, 212, 213, 215, 271,
317, 353, 398, 402, 406, 434, 457, 466
- Moldavalı/-lar — Bak.: Boğdanlı/-lar.
- Mongol/-lar. 463
- Montenegro — Bak.: Karadağ.
- Moralı/-lar — 7, 22 98, 329
- Moskof/-lar (Eski Osmanlı menbâ-
larında Moskovlu ve Moskulu şe-
killerine de teşadüf edilir) 3, 5, 26,
27, 43, 46, 48, 51-53, 60, 63, 65, 71,
85, 100, 113, 118, 126, 142, 149, 150,
156, 233, 296, 301, 304, 313 — Bk.:
Rus/lar.
- Moskof çarlığı — Bak.: Rusya dev-
leti.
- Muhsin-zâde/-ler (Birinci Mahmud
devri veziri-a'zamlarından Ab-
dullah Paşa ile Üçüncü Mustafa
ve Birinci Abdülhamid devirleri
- Sayfa
- vezir-i-a'zamlarından Mehmet
Paşa'nın mensub olduğu âile) 26, 42
52 - 53
- Müşyyûn — Bak.: Benî-Mûsâ
- Muşkaralı/-lar — Bak.: Nevşehirli/-
ler.
- Mühtedî/-ler — Bak.: Dönme/-ler.
- Mü'min/-ler Müminin — Bak.:
Müslüman/-lar.
- Müslim/-ler, Müslimîn — Bak.: Müs-
lüman/-lar.
- Müslüman/-lar, islâm/-lar, Ehl-i-is-
lâm, Mü'min/-ler, Mü'minin,
Müslim/-ler, Müslimîn, Ümmet-i-
Muhammed — 43, 61, 77, 80, 83, 105-
107, 122, 125, 127, 133 - 135, 141, 142,
149, 173, 175, 176, 186, 191, 192, 195,
196, 199, 203, 206, 209, 210, 212, 217,
224 - 226, 247, 251 - 254, 258, 267, 270,
277, 280, 295, 297, 324, 332, 335 - 337,
341, 344, 345, 350, 352, 358, 361, 369,
374, 376, 380, 382, 419, 420, 433, 469,
— Bak.: İslâmiyyet/İslâm dini,
Ahâli-i-İslâmiyye ve Ümmet-i-Mu-
hammed.
- Müslüman-Arnaut/-lar — 105 —
Bak.: Arnaut/-lar, Hristiyan-
Arnaut/-lar ve Palikarya/lar.
- Müslümanlık — Bak.: İslâmiyyet/
İslâm dini.
- Müslüman-Türk/-ler — 141, 150, 232, 247,
379 — Bak.: Türk/-ler.
- Müşrik/-ler (Allâha şerik koşanlar
bir çok tanrılara tapanlar) 80
- Müttahid Eflak ve Boğdan beylikle-
ri (Eflak ve Boğdan voyvodalık-
ları birleştiği zaman Memleke-
teyn hükûmetine takılan "Prin-
cipautés unies de Moldavie et de
Valachie" isminin Türkçesi) 186
- Mütvâlî/-ler (Lübnan ve Suriye'de
İslâmiyyetten inhirâf etmiş bâtil
bir mezheb sâlikleri) 133, 195
- N
- Necidli/-ler — 80
- Nemçe — Bak.: Avusturya.
- Nevşehirli/-ler (Eski isimle "Muş-
karalı/-lar) 10 - 12, 14, 17, 18, 33
- Nogay-Tatarları — 51 —Bak.: Ta-

	Sayfa
tar/-lar ve Bucak-Tatarları.	
Norveç — Bak.: İsveç - Norveç kralı- lığı.	
Norveçli/-ler —	409
Nusayri/-ler (Lübnan ve Suriye'de İslâmiyetten inhirâf etmiş bâtil bir mezhep sâlikleri)	133

O

Odabaşı-zâde/-ler (Sultan Aziz devri sadr-ı a'zam ve ser-askerlerinden Hüseyn Avni Paşa'nın mensub ol- duğu âile)	245
Ortodoks/-lar, Şark - Hristiyanlığı, Rum-Ortodoks mezhebi — 61, 62, 65, 104-106, 117, 141-143, 145, 176, 177, 187, 193, 195, 232, 247, 383, 434, — Bak.: Sırp Ortodoks/-lar.	

Osmancıklı/-lar —	2
Osmanlı/-lar, Osmanlılık, Osmanlı	

câmiası — 1, 3-5-7-9, 12-16, 17, 19, 20, 22, 23, 27 - 31, 35, 36, 38 - 40, 43, 47 - 61, 63, 64, 66 - 68, 70 - 72, 74, 76 - 80, 82, 85, 87 - 90, 93, 101, 105, 109, 111 - 113, 115 - 117, 120 - 123, 128 - 130, 133, 139, 142, 145, 146, 148, 151 - 154, 157, 159, 163 - 165, 167, 170, 173, 176, 179 - 182, 184, 185, 187, 189, 194, 196, 197, 199 - 202, 204-208, 212-217, 219-221, 226, 228 - 233, 236, 237, 241, 246, 248, 250, 254, 262, 265, 266, 271, 278, 282, 285, 287, 289, 291, 298-300, 302, 304, 307, 310- 315, 317, 318, 320 - 322, 325, 328, 332, 336 - 338, 341, 343, 346, 353, 355, 356, 358 - 360, 363, 364, 366, 367, 369, 379, 380, 382, 384, 385, 389, 390, 391, 394, 395, 401, 406 - 409, 411, 414-416, 418- 422, 425, 428, 429, 431, 433 - 435, 438, 440-447, 450, 451, 454, 461, 463, 465, 466, 468, 469	
---	--

Osmanlı anâsırı (Osmanlı imparator- luğunda Türk unsurundan mâadâ bütün Müslüman ve Gayrimüs- lim unsurları) 176, 185, 189, 214, 299, 368, 387	
--	--

Osmanlı devleti/imparatorluğu (Dev- leti-Aliyye, Saltanat-ı-Seniyye ve Saltanat-ı-Osmâniyye terkip- leri de kullanılır) 65, 66, 68, 70, 71,	
--	--

	Sayfa
74, 80, 82, 84, 99, 101, 105, 107, 115, 116, 119, 122, 124, 125, 127, 128, 130- 132, 134, 175, 177, 179, 181, 182, 185- 187, 189, 200, 206, 209, 214, 216, 219, 228, 230, 231, 234, 241, 288, 294-297, 299, 310, 311, 314, 332, 337, 338, 342, 358, 360, 363, 365, 370, 374, 376, 382, 413 - 415, 418, 420, 432, 434, 437, 443, 445, 448 - 449, 452, 455, — Bak.: Türkiye ve Bâb-ı Âli.	
Osmanlı hânedânı (Âl-i-Osman ve Osman-oğulları gibi terkipler de kullanılır) 118, 200, 201, 261, 266, 289, 297, 405, 408, 444, 469, 470	
Osmanlı-Türkleri — 3, 51, 318, 345 — Bak.: Türk/-ler ve Osmanlı/-lar.	
Osman-oğulları — Bak.: Osmanlı hâ- nedânı.	

P

Palikarya/-lar (Osmanlı idaresine karşı Şimalî Yunanistan'la E- pir'de isyan ve şakavet hâlinde bulunmuş olan Rumlarla Hristi- yan-Arnavutlar: Bunlara "Klef- tiş = Haydud" ismi de verilmiş- tir)	105
Polonya — Bak.: Lehistan krallığı	
Pomak/-lar —	127, 457
Pontos Rum devleti (Birinci cihan harbinden sonraki mütâreke dev- rinde azgın Rumlar tarafından Anadolu'nun Karadeniz sâhille- rinde kurulması tahayyül edilen hayalî devlet: Bu muhayyel dev- let, Fâtih'in yıkmış olduğu Trab- zon Rum imparatorluğunun yeri- ne kurulmak istenilmiştir)	451
Protestan/-lar, Protestanlık — 141, 144	
Prusya krallığı — 41, 43, 53, 58, 65, 66, 70, 71, 89, 99, 115, 128, 131, 134, 141, 145, 177, 183 - 186, 188, 194, 195, 203, 205, 206, 209, 211, 219, 221-223, 228, 230, 231, 407 — Bak.: Almanya imparatorluğu.	

R

Raguza cumhuriyeti (Osmanlı hâki- miyet ve himâyesi altında bu-	
--	--

Sayfa

lunmuş olan küçük hükûmet-
lerden: Osmanlı menbâlarında
Dubrovnik diye bahsedilir) 79 —
Birinci ve ikinci ciltlerin "Yer i-
simleri" cedvellerine de bakınız.

Resneli/-ler — 361
Romalı/-lar (Eski Romalılar) 188, 456
Rum/-lar, Rumluk, Rumca — 8, 18, 44,
65, 103 - 106, 117, 122, 140, 146, 149,
151, 208 - 210, 224, 225, 232, 253, 310,
328, 332, 337, 345, 358, 368 - 370, 382,
383, 386, 438, 451, 454, 456, 459, 462,
Bak.: Epir rumları.

Rumanya krallığı (Evvelâ Osmanlı
hâkimiyetinde prenslik, sonra
müstakil krallık) 186, 205, 207, 232,
302, 304, 305, 307, 312, 315, 316, 332,
390, 406 - 408 — Bak.: Eflak,
Boğdan ve Memleketeyn.

Rumanyalı/-lar (Rumenler) 106, 138,
206, 231, 302, 307, 342, 406

Rumeli muhâcirleri — 254, 255, 312, 313,
Rumelli/-ler — 81, 390

Rumen/-ler — Bak.: Rumanyalı/-lar.

Rum-Katolik/-ler (Lübnan ve Suri-
ye'deki Hristiyan cemâatların-
dan) 133, 135, 195

Rum-Melkit/-ler (Lübnan ve Suriye-
deki Hristiyan cemâatlarından) 133,
135

Rum Ortodoks kilise ve mezhebi —
Bak.: Ortodoks/-lar.

Rus/-lar, Rusça, Rusluk — 1, 3, 7, 13 -
16, 19, 25 - 29, 36, 40-50, 52-55, 57,
60-74, 76, 78, 82 - 85, 89, 100, 101,
103 - 106, 113 - 119, 126, 128, 131,
138, 139, 141 - 155, 157, 159-168, 170-
173, 179, 180, 185, 192, 194, 197, 199,
201, 202, 209, 211, 216, 226, 228, 229,
231-233, 236, 237, 239, 242, 246-248,
250-255, 256, 259, 278, 282, 283, 290,
291, 299 - 313, 324, 336, 337, 339, 342,
344, 347, 355, 367, 390, 416, 421, 422,
428, 429, 436, 437, 446, 451, 452, 457,
462 — Bak.: Moskof/-lar.

Rusçuklu/-lar — 70, 71, 239

Rus-Ermenileri — 333, 336, 348, 349, 374,
447 — Bak.: Ermeni/-ler ve Tür-
kiye-Ermenileri.

Rusya devleti, Moskof çarlığı — 3, 4, 14,
28, 29, 35, 41, 43, 50, 58, 61, 63, 64-

Sayfa

66, 68 - 72, 76, 82 - 85, 89, 99, 101,
102, 104, 112 - 115, 117, 119, 126, 128,
131, 134, 138, 139, 141 - 144, 149-153,
155, 156, 163, 170, 172 - 174, 177-180,
182 - 188, 194, 195, 199, 202, 203, 205,
209, 216, 223, 228 - 230, 232, 233, 246,
247, 249, 251, 282, 283, 289-292, 296,
298, 302, 309, 311-316, 328, 332 - 334,
336, 340, 341, 345-347, 351, 354, 355,
360, 363, 367, 384, 387 - 389, 392, 394,
408 - 413, 416, 418, 419, 467

S

Safavi/-ler, Safavi hânedânı — 13 - 15,
17 - 19, 23, 25, 30, 59, 435

Safranbolulu/-lar — 73

**Saint-Jean Şövalyeleri Haçlı hükû-
meti** (Haçlı seferlerinin son dö-
küntüsü olan bu Malta hükûme-
tinin mevcudiyetine Napoléon
Mısır seferine giderken nihayet
vermiştir) 75, 385 — İkinci cilt
cedvelinde Rodos Şövalyeleri ve
Malta Şövalyeleri maddelerine
de bakınız.

Sakızlı/-lar — 244, 248, 249, 255

Saksonya elektörlüğü — 3

Saltanat (Hilâfetten evvel ilga edil-
miş olan pâdişahlık müessesesi) 467

Saltanat-ı-Seniyye — Bak.: Osmanlı
devleti.

Sardenya/Sardegna krallığı (İtalya
birliğinin başına geçen İtalyan
devleti) 152, 163 - 165, 177, 178, 183,
184, 186

Seb'azâde/-ler (İkinci Abdülhamid
ve Beşinci Mehmet Reşad devir-
leri sadr-ı-a'zamlarından Küçük/
Şapur-Said Paşa'nın mensub ol-
duğu âile). 316

Selânikli/-ler — 86, 157, 359, 438, 453

Serezli/-ler — 95, 113

Sisamlı/-lar 117

Sırbistan - krallığı (Evvelâ Osmanlı
hâkimiyetinde muhtâriyyet ve
prenslik, sonra müstakil krallık) 83,
100, 101, 106, 115, 116, 173, 180, 202,
203, 205, 207, 209, 211, 215, 216, 246,
247, 252, 282 - 284, 289-292, 295, 298,

Sayfa	Sayfa
302, 307, 312, 315, 316, 342, 345, 361, 367, 382, 388, 389, 394, 406, 407, 410, 412, 418, 419 — Bak : Büyük Sırbitan ve Duşan imparatorluğu.	ri sadr-ı a'zamlarından Mehmet Rüşdi Paşa'nın mensub olduğu âile) 244, 245, 254, 258
Sırp/-lar, Sırpça — 83, 84, 91, 95, 100 - 102, 104, 116, 146, 180, 187, 199, 202, 203, 209, 211, 215, 216, 247, 251, 252, 282, 283, 291, 298, 307, 328, 339, 342, 344, 345, 360, 361, 364, 366, 367, 369, 373, 383, 389, 391, 393, 394, 401, 410	Şirvanlı/-lar — 13
Sırp-Ortodoks /-lar. 345 — Bak.: Ortodoks/-lar.	Şirvan-Türkleri — 344 — Bak.: Türk/-ler.
Suriyeli/-ler — 227, 260	Şıhlılı/-lar — 405
Suûdî/-ler (On-sekizinci asırda Vehhâbî mezhebini yaymış olan Necid emîri Muhammed-ibni Suûd'un nesline mensub olan şimdiki Suûdî-Arabistan hânedânıyla taraftarları, umumiyetle Vehhâbîler) 353	T
Suûdî-Arabistan (Necid ve Hicaz havâlisine hâkim olan Vehhâbî devleti) 80, 352	Taşköprülü/-ler — 237
Suûdî-Arabistan hânedânı (Hicaz'a hâkim olan Vehhâbî Benî-Suûd âilesi) 80	Tatar/-lar — 29, 44, 46, 50 - 52, 60, 63, 73, 102, 106, 189, 232, 251, 361
Sünnî/-ler (Sünnî mezhepler ve Sünnî müslümanlar) 13, 15, 30, 133	Bak.: Kırım-Tatarları, Bucak - Tatarları ve Nogay-Tatarları.
Sünûsî/-ler (Bingazi'de Şeyh-Muhammed Sünûsî'nin te'sis etmiş olduğu tarikat mensupları: Bu yeni tarikat Şâzelîyye kollarındandır. Şimdiki Libya hânedârını işte bu Muhammed Sünûsî sülâlesindendir) 384, 385, 444	Tepedelenli/-ler (ikinci Mahmud devrindeki isyânıyla şöhret bulan Tepedelenli-Ali Paşa âilesi) 103-105, 107
S	Tokatlı/-lar — 302
Şamlı/-lar (Ehl-i-Dimîşk şeklinde de bahsedilir) 193, 446	Toskana büyük-dukalgı (Eski İtalyan hükûmetlerinden) 131
Şammarlı/-lar (Cebel - Şamardan şimale doğru yayılmış büyük bir Arap aşireti) 352, 353	Trabluslu/-lar (Trablusgarp ahâlisi) 385, 450
Şark-Hristiyanlığı — Bak.: Ortodoks/-lar.	Trabzonlu/-lar — 100
Şihâbî/-ler (Lübnan emîrliğinde bulunmuş âilelerden) 133, 134	Tunus beyliği — 316, 318, 366
Şirvan hanlığı — 13	Tunuslu/-lar — 316, 318, 405
Şirvânî-zâde/-ler (Sultan Aziz dev-	Türk/-ler, Türklük, Türkçe — 1 - 4, 6, 10, 16, 17, 24, 26, 27, 29, 33, 35, 38, 43, 44, 46-51, 54, 55, 63, 65-67, 69, 70, 72, 75-79, 81-83, 86, 99, 100, 103 - 107, 112, 116, 122, 126, 127, 135, 137, 139, 140, 142, 146 - 153, 155 - 159, 161 - 166, 170-172, 176, 178-181, 185, 187, 194, 199, 201-203, 205, 207, 209 - 212, 215, 216, 218, 220 - 225, 228 - 234, 237, 239, 241, 242, 246, 247, 251, 256, 267, 270, 275, 278, 282, 283, 285, 286, 288-293, 295, 298-307, 310-314, 316, 318, 324, 327, 330, 332 - 334, 336 - 341, 343, 345, 346, 348 - 354, 356, 358 - 360, 361, 363, 364, 366-370, 372-374, 376, 378, 379, 382, 385-389, 391 - 394, 399, 402, 404, 406 - 415, 421 - 433, 435 - 437, 443, 445 - 451, 454, 459, 462, 468 — Bak.: Müslüman-Türkler ve Anadolu-Türkleri.
	Türk imparatorluğu — Bak.: Türkiye devleti ve Osmanlı devleti.
	Türkiye devleti — 3 - 7, 12 - 14, 25, 28,

Sayfa

29, 43, 45, 53, 58, 60, 63-66, 71, 72,
75, 80, 94, 99 - 102, 112, 113, 115, 128,
129, 131, 133, 138, 139, 141 - 145, 150-
152, 154, 156, 162 - 165, 170, 174, 175,
177, 183 185 - 188, 192, 194 - 196,
200 - 203, 205, 206, 211, 214, 216, 217,
219, 223, 226, 229, 230, 233, 250, 252,
253, 256, 270, 282, 289, 291, 292, 295,
296, 298, 299, 302, 312, 314 - 316, 322,
324, 328, 331 - 333, 337, 338, 340, 341,
344, 347, 351, 353, 355, 356, 358-360,
363, 366 - 368, 376, 378, 382, 383, 390,
391, 395, 396, 399, 402, 406, 408, 409,
411 - 419, 428 - 430, 446 - 448, 450,
451, 453, 458, 459, 462

— Bak.: Osmanlı devleti ve
Bâb-ı Âlî.

Türkiye ermenileri — 333 — Bak.:
Ermeni/-ler ve Rus-ermenileri.

Türkmen/-ler — 17, 23, 25, 30 - 32, 35 288

U

Ulah/-lar — 104, 344, 345, 369

Urfalı/-lar — 5

Urlalı/-lar — 6

Uryânî-zâde/-ler (İkinci Abdülha-
mid devri Şeyh-ül-İslâmlarından
Ahmed Es'ad Efendi'nin mensub
olduğu ulemâ sülâlesi) 321, 325

Ü

Ümmet-i-Muhammed (Müslüman-
lar) 87 — Bak.: İslâmiyyet/İslâm
dini ve Müslüman/-lar.

V

Vehhâbî/-ler, Vehhâbîlik (Necid'de
dinî bir idare kurduktan sonra
Hicaz'a taarruz eden Vehhâbî
mezhebi sâlikleri) 73, 80, 81, 84, 85,
101, 102, 108, 117, 352, 353, 433 —
Bak.: Suûdî/-ler.

Venedik Cumhuriyeti — 7 - 9, 12, 65, 74,
78, 79

Venedikli/-ler — 7 - 9, 12, 19, 23, 65, 74

Vlora (İkinci Abdülhamid devri sadr-

Sayfa

ı-a'zamlarından Avlonyalı Fe-
rid Paşa'nın mensub olduğu Ar-
navut âilesi: Devlete ihânetiyle
mâruf eski Berat meb'usu İsmail
Kemal de bu soydandır) 346, 393
Vodinalı/-lar — 253

W

Wurtemberg krallığı — 180

Y

Yağcı-oğulları (Gazi-Osman Paşa'-
nın mensub olduğu Tokatlı âile) 342
Yağlıkçı-zâde/-ler (Üçüncü Mustafa
devri vezir-i-a'zamlarından Tev-
kiî/Nişancı Hacı-Mehmet Emin
Paşa'nın mensub olduğu âile) 43 - 45

Yagozinalı/-lar — 27

Yahudi/-ler — 12, 18, 141, 253, 344, 369,
375, 378, 403, 456

Yedi-ada cumhuriyeti — Bak.: Cezâ-
ir-i-seb'a cumhuriyeti.

Yozgadlı/-lar — 268, 269, 275

Yunanistan krallığı, Yunan devleti
— 114-117, 151, 153, 154, 208 - 210,
219, 223, 228 - 230, 307, 310, 316, 318,
336 - 338, 340, 341, 345, 352, 359, 361,
366 - 368, 382, 388 - 390, 394, 406, 407,
428, 429, 443

Yunanlı/-lar, Yunanlılık, Elen/-ler —

74, 101, 103 - 108, 112 - 117, 146, 151,
153, 154, 194, 208 - 210, 216, 225, 228,
232, 259, 289, 307, 324, 337 - 341, 345,
350, 360, 361, 363, 364, 366 - 370, 373,
377, 382, 383, 389, 393 - 395, 404, 407,
454, 458-460, 464 - 467, 469

Z

Zencî/-ler (Türkiye'de "Arap" keli-
mesi de yanlış olarak bâzan bu
mânâda kullanılır) 90, 91, 272

Zend/-ler (İran'da Safavîleri istihlâf
eden Avsar hânedânının yerine
geçmiş olan Zend-Kerim Han sü-
lâlesi) 59

Zeydî/-ler (Yemen'deki Zeydî mez-
hebi mensupları) 353

YER İSİMLERİ

“Bu cedvelin bâzı maddelerindeki (Bak.: C. 1) yahut (Bak.: C. 2) veyahut (Bak.: C. 3) işaretleri, aynı maddenin birinci, ikinci ve üçüncü cilt Yer isimleri cedvellerindeki izâhâtına mürâaat lüzumunu ifâde içindir”.

	Sayfa		Sayfa
A		Bak.: C. 1.	
Abacılar (İstanbul'da eski çarşı)	33	Affûle (Filistin'de, Hayfa'nın cenur- buşarkî tarafında istasyon ve kasaba)	445
Âbâdân (İran'da kasaba: Basra kör- fezinin 30 kilometre şimalinde Şatt-ul-Arab üzerindedir)	425	Afganistan — Bak.: Efganistan.	
Abdûlmecid / Mecidiyye tabyası (Si- listre tahkimâtından)	155	Afrika — 73, 206, 284, 386, 415 Bak.: Şarkî-Afrika.	
Ablova = Ablovo / Ablonova (Bulgar- ristan'da Rusçug'un cenubunda ve Tuna'ya dökülen Lom nehri- nin garp tarafında kasaba)	305	Afrikay-ı-Osmânî (Şimalî-Afrika'daki Osmanlı heyâletleri: Tunus ve Cezâyir' elden çıktıktan sonra bu isim Trablusgarp vilâyetiyle Bingazi sancığına hasredilmiştir).	396
Aboukir — Bak.: Ebu-Khûr.		Bak.: Afrika.	
Acı-göl/Büyük Acı-göl = Buhayret- ül-murre (Mısırdaki Süveyş kana- lının garp sâhilindeki İsmâiliyye kasabasının cenubuşarkisinde)	426	Afyon - Karahisar / Karahisâr-ı-Sâ- hib (Afyon vilâyet merkezi)	107, 464, 466, 467
Adalar (İstanbul vilâyetinde kazâ: Merkezi Büyükkada'dır)	311	Bak.: C. 1.	
Bak.: C. 1.		Ağa-câmii (İstanbul'da Beyoğlu cad- desinin Parmakkapu tarafındaki küçük câmi ve bu câmi semti)	404
Adalar (Yanlış olarak Ege denilen Adalar-denizi'nde şimdi Yunan işgali altında bulunan Türk ada- ları) 104, 391, 395, 398, 400-402, 407, 429, 453		Ağa-kapusu (İstanbul'da Yeniçeri- ağalarının Süleymâniyye'deki dâ- iresi: “Vak'a-i-hayriyye”den son- ra Meşihat binâsı olmuştur)	33, 72, 96, 98, 111
Bak.: On-iki ada.		Bak.: Meşihat.	
Adalar-denizi (Şimdi yanlış olarak Ege denilen denizin doğru ismi) 8, 39, 65, 211, 312, 313, 354, 394, 414		Ağrı (Anadoluda vilâyet: Merkezi Karaköse kasabasıdır)	332
Bak.: C. 1.		Ahi-Çelebi câmi (İstanbul'da)	73
Adana (Seyhan vilâyetinin merkezi) 119, 120, 128, 317, 373, 374, 427, 458, 465		Ahilkelek (Ardahan-Tiflis yolu üze- rinde eski Osmanlı sancak mer- kezi)	115
Bak.: C. 1.		Bak.: C. 2.	
Âdiliyye (Kahire civârında)	75	Ahırkapu-feneri (Üçüncü Osman devrinde İstanbul'da yapılmış o- lan deniz feneri)	39
Bak.: C. 2.		Ahıska = Akhaltzkhe (Çoruh bo- yunda kasaba) 85, 113, 115, 148, 170, 456	
Adliye binâsı (İstanbul'da Ayasofya câmiinin karşısında Cumhuriyet- ten sonra yanmış olan binâ: İlk ve ikinci meşrutîyyet devirleri- nin A'yan ve Meb'ûsan meclisleri bu binâda açılmıştır) 200, 368, 376		Bak.: C. 3.	
Bak.: Darülfünun.		Ahyolu (Bulgaristan'da liman)	114
Adriyatik-denizi — 187, 188, 201		Bak.: C. 1.	
		Akabe (Kızıl-deniz'in şimalişarkîsin- deki Akabe-körfezi'nin şimalinde	

Sayfa

ve sâhilin 4 kilometre şarkında kale: "Kal'at-ül-Akabe" ve "Kasr-ül-Akabe" isimleriyle de anılır) 351-355, 418, 420	
Akabe-körfezi (Kızıl-deniz'in şimali-şarkisinde) 352, 354, 355, 420	
Ak-ağalar kapusu (İstanbul'da Topkapu sarayının "Bâb-üs-Saâde" ismiyle de anılan iç-kapusu) 68, 91, 94, 289	
Bak.: C. 3.	
Akaretler (İstanbul'un Beşiktaş kazasında Evkaf evleri ve caddesi) 263	
Akçahisar = Kroja/Croĝa (Arnavutluk'da kasaba) 393	
Bak.: C. 1.	
Akdeniz (Osmanlı vesikalarıyla menbâlarında "Bahri-Sefid" terkihi daha fazla kullanılır) 7, 47, 48, 54, 58, 70, 75, 76, 80, 188, 218, 231, 313, 332 354, 411, 422, 450, 453	
Bak.: C. 1 ve Şarkî-Akdeniz.	
Akdeniz-boğazı — Bak.: Çanakkale-boğazı.	
Akhaltzikhe — Bak.: Ahıska.	
Akhisar (Mağnisa vilâyetinde kazâ merkezi) 459	
Bak.: C. 1.	
Akkâ (Suriye sâhilinde son Osmanlı idari teşkilâtındaki Beyrut vilâyetine tâbi' sancak merkezi) 54, 77, 78, 118, 128, 129, 445, 446	
Bak.: C. 3.	
Akkerman (Besarabya sâhilinde müstahkem mevki) 50, 69, 84, 101	
Bak.: C. 1.	
Aksaray (İstanbul'da mahalle ve semt). 38	
Bak.: C. 1.	
Ak-tabyalar = Ouvrages-Blancs (Kırım'da Sivastopol'un şarkındaki Rus tahkimâtlarından) 166	
Aktâr-ı-İslâmiyye / Memâlik-i-İslâmiyye (Müslümanlarla meskûn memleketlerin mecmuu) 420	
Alaçadağ (Kars'ın şarkında) 300, 301	
Aland adaları (Baltık-denizi'nde ve Bothnie-körfezi'nin medhalinde adalar grubu: Bu isim Oland şeklinde telâffuz edilir) 179, 182	
Alasonya (Yunanistan'da Serfiçe'nin	

Sayfa

35 kilometre cenubuşarkisinde eski kazâ merkezi) 338, 404	
Alasonya-ovası (Yunanistan'da) 338	
Alaşehir (Mağnisa vilâyetinde kazâ merkezi) 464	
Bak.: C. 1.	
Alay-köşkü (Topkapu sarayında) 98	
Alçı-tepe (Gelibolu yarımadasının cenubugarbisinde) 423	
Aleksandropolis / Alexandropolis — Bak.: Dedeağaç.	
Alem-dağı (İstanbul-boğazı'nın Anadolu yakasında ve sâhilin gerisinde dağ) 245	
Alessio — Bak.: Leş.	
Alexandropol — Bak.: Gümrü.	
Alexandropolis — Bak.: Dedeağaç.	
Alexinatç = Aleksinaç (Yugoslavya'da Niş şehrinin şimaligarbisinde kasaba) 291	
Alipaşa-çarşısı (İstanbul'da) 38	
Allâhuekber (Kars vilâyetindeki Soğanlı silsilesinin en yüksek dağları) 422	
Bak.: C. 3.	
Allatini köşkü (Selânik'de İkinci Abdülhamid'in ikametine tahsis edilen köşk) 379	
Alma = Elmalu (Kırım'da ve Sivastopol'un şimalinde nehir) 158-160, 178	
Almanya — 138, 378, 431, 442, 467	
Aluta/Alt (Rumanya'da Tuna'ya döken Oltu nehri) 12, 28	
Amâre (Osmanlı devrinde Basra vilâyetinin sancak merkezlerinden: Basra'nın şimalindedir) 425	
Amasra (Zonguldak vilâyetinin Bartın kazasında nâhiye merkezi) 148	
Bak.: C. 1.	
Amasya (Vilâyet merkezi) 238, 317, 332, 333, 342	
Bak.: C. 1.	
Amerika — 263, 333, 459	
Ammân (Ürdün Arap devletçığının merkezi) 445	
Anabolu — Bak.: Napoli di Romania.	
Anadolu (Küçük-Asya) 8, 10, 18, 21, 23, 29, 31, 36, 42, 52, 57, 72, 73, 82, 85, 88, 94, 97, 100, 107, 110, 112, 113, 115, 118, 119, 133, 143, 146-148, 170,	

Sayfa	Sayfa
178, 179, 212, 222, 247, 286, 291, 292, 300, 301, 312, 314 - 316, 331 - 333, 348, 352, 362, 373, 374, 378, 379, 392, 397-399, 410, 423, 425, 430, 431, 436, 443, 448 - 450, 454, 455, 458, 461, 464, 465, 468	Ardahan (Kars vilâyetinde kazâ merkezi) 300, 312, 314, 315, 427, 447, 458
Bak.: C. 1 ve Şarkî-Anadolu, Garbî-Anadolu ve Orta-Anadolu.	Bak.: C. 3.
Anafartalar (Çanakkale vilâyetinin Eceabad kazâsı merkez nâhiyesinde ve Gelibolu yarımadasının garbında Büyük - Anafarta ve Küçük-Anafarta köyleri) 423 - 425	Argolid körfezi (Mora'nın şarkında ki Nauplia / Anabolu körfezi) 105
Anafarta limanı — Bak.: Suvla.	Argos (Mora'nın şarkında kasaba) 106
Anaklia (Karadeniz'in şarkında ve Poti kasabasının şimalinde iskele) 172	Bak.: C. 3.
Anapa (Karadeniz'in şimalişarkısındaki Kuban'da liman) 113, 115, 166	Aryrocastro — Bak.: Ergiri.
Ancudân (İran'da, Hemedan civârında mevki) 16	Arif Efendi bostanı (İstanbul'da üzerine Lâleli câmiî inşâ edilen eski bostan) 41
Ankara (Osmanlı devrinde vilâyet ve Cumhuriyet devrinde devlet merkezi) 104, 396, 449, 454, 466-468, 470	Arıburnu (Gelibolu yarımadasının cenubugarbî sâhilinde ve Suvla koyu ile Kabatepe arasında bulun) 423, 424, 429, 430
Bak.: C. 1.	Arnavutluk — 12, 22, 43, 74, 78, 79, 103, 202, 292, 310, 312, 346, 359, 361, 362, 368, 382, 383, 387 - 389, 391, 393, 394, 401, 402
Antakya (Yanlış olarak Hatay denilen vilâyetin merkezi) 118, 239	Bak.: C. 1 de Albania ve bu ciltte Cenubî-Arnavutluk, Toskalık ve Kegalık.
Bak.: C. 2.	Arpaçayı / Arpaçay (Kars vilâyetinde kazâ: Merkezi Zaroşat kasabasıdır; aynı isimde bir nehir de vardır) 25, 31, 148, 149, 170, 447
Antalya (Vilâyet merkezi) 407, 434	Arslan-tepe (Gelibolu yarımadasının cenubugarbîsinde) 425
Bak.: C. 1.	Arta — Bak.: Narda.
Antep/Gaziantep (Vilâyet merkezi) 458	Arz-odası (İstanbul'da, Topkapu sarayında) 91
Bak.: C. 1.	Asir (Yemen'in şimalinde eski Osmanlı sancığı) 450, 451, 453
Antivari — Bak.: Bar.	Askerî Müze (İstanbul'da Ayasofya câmiîyle Topkapu sarayı arasındaki Sainte-İrene kilisesi binâsında eski Askerî müze) 377
Anvers (Belçika'da aynı isimdeki vilâyetin merkezi) 348	Aspropotamos (Epir'den geçip Yunan denizine dökülen nehir) 116
Arabat (Kırım'ın şarkında ve aynı isimdeki burunda müstahkem mevki) 165)	Bak.: C. 2.
Arabistan (Umumiyyetle Arap memleketleri ve Araplarla meskûn Osmanlı vilâyetleri) 134, 191, 192, 353	Âstâne-i Saâdet — Bak.: İstanbul.
Bak.: Cezîret-ül-Arab.	Astropalia — Bak.: İstanpula.
Arapgir (Malatya vilâyetinde kazâ merkezi) 81	Asya — 30, 35, 44, 165, 188, 231, 415
Arapsun (Niğde vilâyetinde kazâ merkezi) 61	Aşağı-Pasin — Bak.: Pasini-Süflâ.
Arap-tabyası (Silistre tahkimâtından) 155	Atina (Yunanistan'ın pâyitahtı) 49, 112, 151, 154, 209, 210, 228, 317, 337 - 340, 350 361 367, 368, 388, 407
Aras (Şarkî-Anadolu'da nehir) 22, 420, 422	Bak.: C. 1.
Bak.: C. 2.	
Araş — Bak.: Ereş.	

Sayfa

At-meydanı (İstanbul'da şimdiki Sultanahmet meydanının eski ismi)	111
Bak.: C. 2 ve bu ciltte Sultanahmet.	
Avam-kamarası (Londra'da İngiliz Millet Meclisi)	220
Avlonya (Cenubî Arnavutluk'da liman)	103, 393, 394
Bak.: C. 1.	
Avret-alan (Bulgaristan'da ve Sofya'nın şarkında eski "Rumelî-i Şarkî" vilâyetinin nâhiye merkezlerinden)	252
Avrethisarı (Osmanlı devrinde Selânik vilâyetinin kazâlarından)	252
Bak.: C. 1.	
Avretpazarı (İstanbul'da eski çarşı)	38
Avrupa (Balkanlar hâric olmak üzere) 16, 35, 44, 72, 74, 80, 82, 84, 94, 105 - 106, 112, 114, 116-119, 123, 128-131, 135, 138, 141, 143, 144, 149, 152, 176, 177, 180 - 182, 188, 192 - 202, 205 - 210, 212 - 217, 221, 223, 225 - 227, 229, 231, 233 - 235, 240 - 243, 247 - 249, 252, 253, 256, 258, 259, 262, 263, 265, 266, 270, 271, 284, 286, 288, 290, 291, 293 - 295, 297, 299, 302, 310, 311, 313, 317, 319, 320, 329, 332 - 338, 340, 341, 345 - 353, 357 - 360, 363, 365, 366, 368, 373, 374, 379, 388, 389, 391, 394, 403, 404, 407, 409, 410, 415, - 459 — Bak.: Garp, Orta-Avrupa ve Şarkî-Avrupa.	
Avşar (İsparta vilâyetinin Şarkî-Karaağaç kazâsında nâhiye)	245
Avustralya —	423, 436
Avusturya — 9, 28, 101, 106, 222, 247, 367, 389	
Aya-kapusu (İstanbul halicinde Es-ki-Ayakapusu)	38
Bak.: C. 3.	
Aya-Mavri (Yunanistan'ın garp sâhilinde ada)	8, 12, 19, 74, 78
Bak.: C. 1.	
Ayandon (Sinop köylerinden)	191, 504
Ayasofya (İstanbul'da Ayasofya câmiinin bulunduğu semt)	98, 376, 381, 439
Ayasofya câmii (İstanbul'da Türk fethinin timsâli olan câmi)	34, 98, 212, 368, 432

Sayfa

Ayasofya çarşısı (İstanbul'un eski çarşılarından)	37
Ayasofya kütüphanesi (Birinci Mahmud'un Ayasofya câmiinde yaptırmış olduğu meşhur kütüphâne)	35
Ayasofya meydanı (İstanbul'da, Ayasofya câmiinin önünde)	372, 376
Ayastefanos = Yeşilköy (İstanbul vilâyetinin Makrıköy = Bakırköy kazâsında nâhiye merkezi)	98, 296, 308 - 316, 330, 332, 342, 344, 375, 376, 409, 451
Bak.: C. 1.	
Ayazlar (Bulgaristan'da Tuna'ya döken Lom ve Yantra nehirleri arasında köy)	305
Aydın (Vilâyet merkezi)	31 33. 459, 460.
Bak.: C. 1.	
Aydos (Bulgaristan'da kasaba)	114
Bak.: C. 1.	
Aynalı-Kavak (İstanbul-halici'nin Beyoğlu yakasındaki Hasköy'de cadde)	60, 61, 64
Ayn-Şems — Bak.: Heliopolis.	
Ayvahk (Balıkesir vilâyetinde kâza merkezi)	459
Azak-denizi — 3, 26, 29, 44, 63, 163, 165	
Bak.: C. 2.	
Azak kalesi — 3 - 5, 19, 24, 29, 44, 58	
Bak.: C. 1.	
Azap (Erzurum vilâyetinde Pasinler = Hasankale kazâsının "Pasin-i-Süflâ = Aşağı-Pasin" nâhiyesinde köy)	421, 431
Azerbaycan (İran Âzerbaycanı)	13 - 15, 22, 289, 343.
Bak.: C. 1.	
Âzerbaycan (Cenubî - Kafkasya'da Rus idâresindeki Âzerbaycan)	447
Azgur (Gürcistan'da eski Osmanlı sancak merkezi)	456
Bak.: C. 3.	
B	
Baabde (Osmanlı devrinde Cebel-Lübnan sancağının kışlık merkezi)	191
Bak.: Deyr-ül-Kamer.	
Baalbek (Osmanlı devrinde Suriye	

Sayfa

Sayfa

- = Şam vilâyeti merkez sancagın-
da kazâ merkezi) 446
- Babadâğı / Babadağ** (Dobruca'da ka-
saba) 24, 26, 50 - 52, 55
Bak.: C. 1.
- Baban** (Eski Osmanlı teşkilâtında
Bağdad vilâyetine tâbi' sancak
Süleymâniyye sancagı) 59
- Bâb-ı Âlî** (İstanbul'da eski Sadâret
dâiresi ve şimdiki vilâyet binâ-
sı: Eskiden "Paşa kapusu" ismi
de kullanılmıştır. Son devirlerde
Hâriciyye ve Dâhiliyye nezâret-
leri de aynı binâyâ yerleşmiştir) 37,
74, 96, 97, 110, 111, 136, 174, 176, 204,
227, 234, 254, 255, 259, 293, 300, 317,
336, 348, 357, 365, 376, 383, 400 - 403,
406, 454, 468
- Bâb-ı Fetvâ** — Bak.: Meşihat.
- Bâb-ı Meşihat** — Bak.: Meşihat.
- Bâb-ı Ser'askerî / Ser-asker. kapu-
su / Harbiye nezâreti** (Şimdiki
Üniversite binâsının yerinde
ki Eski-saray "Vak'ai-i Hayriyye"
den itibaren Ser-askerlik dâiresi
ittihâz edilmiş ve ikinci meşrû-
tiyyetten itibaren de Harbiye ne-
zâreti ismini almıştır) 111, 190, 254,
260, 266, 278, 282, 289, 297, 298 —
Bak.: Harbiye nezâreti.
- Bâb-ı Zaptiyye** (İstanbul'un Çağ-
loğlu semtinde eski Zaptiye neza-
reti dâiresi) 287, 334
- Bâb-üs-Saâde** — Bak.: Ak-ağalar
kapusu.
- Bâb-üs-Selâm** — Bak.: Orta-kapu.
- Bağçe/Bahçe** (Seyhan = Adana vi-
lâyetinde kazâ merkezi) 374
- Bağdad** (Irak'da Osmanlı vilâyet
merkezlerinden) 13 - 15, 22, 23, 25,
30, 32, 59, 73, 80, 107, 118, 239, 242,
280, 281, 352, 353, 399, 413, 425 - 427,
429, 430, 435 - 437, 445
- Bahçe** — Bak.: Bağçe.
- Bahçekapusu** (İstanbul'da Eminönü
ile Sirkeci arasında) 37, 67, 260
- Bahçe-saray** (Kırım hanlığının pâyi-
tahtı) 25, 51, 161
- Bahreyn** ("İki deniz" mânâsına gelen
bu tâbirle bâzı Arap vesikalarının
da Ak ve Kızıl denizler kasde-
dilir) 54
- Bahreyn** (Cezîret-ül-Arab = Ara-
bistan - yarımadası'nın şimali-
şarkısında ve Basra körfezinin
garbında ölke) 80
- Bahr-i-Hind** — Bak.: Hint-denizi.
- Bahr-i-Seffid** — Bak.: Akdeniz.
- Bahriye nezâreti** (İstanbul-halici'nde) 463
- Bakırköy = Makrıköy** (İstanbul vi-
lâyetinde kazâ merkezi) 450
Bak.: C. 3.
- Baku** (Hazar-denizi'nin garp sâhilin-
de petrol menbâlarıyla meşhur
iskele) 13, 14, 454
Bak.: C. 3.
- Balaklava** (Kırım'ın cenubunda is-
kele) 160 - 162, 166, 168, 170, 179
- Balat** (İstanbul'da mahalle) 62
Bak.: C. 1.
- Balat-kapusu** (İstanbul-halici'nde) 17, 32
Bak.: C. 3.
- Balçık** (Karadeniz sâhilinde ve Var-
na'nın şimalişarkısında Ruman-
ya'ya âit liman) 158, 406
- Balıkesir** (Vilâyet merkezi) 464
Bak.: C. 1.
- Balıkpazarı** (İstanbul'da çarşı) 73
- Balkan/Balkanlar** (Yarımada ve dağ
silsilesi) 53, 71, 105, 113, 114, 138, 146,
156, 206, 211, 216, 231, 251, 252,
281, 283, 289, 294, 302, 303, 306,
360, 363 - 365, 367, 369, 371, 373, 376,
379, 382, 386 - 391, 394 - 396, 398,
399, 401 - 404, 406 - 408, 410, 411, 415,
419, 422, 437, 449,
Bak.: Garbî-Balkan, Küçük-Bal-
kan ve Şimalî-Balkan.
- Balmumcular** (İstanbul'un eski çar-
şılardan) 73
- Balta** (Rusya'nın Podolya eyâletinde
şehir) 43, 44
- Balta-limanı** (İstanbul-boğazı'nın Ru-
meli yakasında sayfiye) 138
- Baltık-denizi** (Osmanlı menbâların-
da "Bahr-i Baltık" terkibi kul-
lanılır) 3, 47, 142, 182, 355
- Balyabadra** — Bak.: Patras.
- Banat** (Macaristan'da Tımsıvar eyâ-
leti) 10, 12, 27, 67
Bak.: C. 2.

Sayfa	Sayfa
Bandırma (Balıkesir vilâyetinde kazâ merkezi) 464	tanbulda, Bâyezid meydanında) 377
Bâne (Osmanlı hâkimiyyeti devrinde Irak'ın İran hududundan 13 saat içinde kasaba) 60	Bayındır (İzmir vilâyetinde kazâ merkezi) 459
Banyaluka (Bosna vilâyetinde sancak merkezi) 25	Bebek (İstanbul - boğazı'nın Rumeli yakasında köy ve sayfiye) 233, 234, 236
Bak.: C. 3.	Bekirağa-bölüğü (İstanbul'da Harbiye nezâretindeki askerî tevkîf-hâne) 401, 457, 461
Bar (Lehistan şehirlerinden : Sonradan Rus idaresine geçmiştir) 43	Belbek / Belbeck (Kırım'da Sivastopol'un şimalinde ırmak) 160, 161
Bar/Antivari (Arnavutluk'un şimalinde ve Karadağ sâhilinde iskele ve kale) 49, 187, 202, 303, 307, 315	Belçika — 65, 220, 222, 348, 411
Bak.: C. 2.	Belen (Hatay denilen Antakya vilâyetinin İskenderun kazâsında nâhiye merkezi) 118
Bardo (Tunus'da Fransız himâye muâhededesinin imzâ edilmiş olduğu Kasr-Said köyü: Tunus şehrinin 3 kilometre mesâfesindedir. Bu köyde Tunus beylerinin " Kasr-Said" isminde bir sarayı vardır) 318	Belgrad (Sırbistan'ın pâyitahtı 9 - 12, 19, 26 - 29, 35, 44, 62, 66, 69, 71, 74, 83, 102, 139, 198, 199, 202, 203, 211, 215, 216, 291, 357, 361, 389, 411
Basra (Irak'da Osmanlı vilâyet merkezlerinden 15, 59, 80, 378, 421, 425, 426	Bak.: C. 1.
Basra-körfezi — 188, 352, 353, 418, 420	Belkaa (Osmanlı devrinde Beyrut vilâyetinin sancaklarından: Merkezi Nâblus şehridir) 445
Bak.: C. 1.	Bender (Cenubî-Besarabya'daki Bucak sancakının merkezi) 3, 6, 26, 28, 43, 45, 46, 50, 69, 84
Bastion du Mât — Bak.: Direk-burcu.	Bak.: C. 2. ve Bucak.
Baş-gedikler (Kars'ın şarkında ve Arpaçay = Zaroşat'ın cenub şarkisinde mevki) 149, 170	Benefşe — Bak.: Monemvasia.
Batak-köy (Bulgaristan'da kasaba) 252	Benzart — Bak.: Bizerta.
Batum (Karadeniz'de Türk hududuna yakın Rus iskelesi) 147, 148, 170, 300, 312, 314, 315, 422, 447, 454, 458	Berat (Arnavutluk'da kasaba) 366, 393, 394
Bak.: C. 3.	Bak.: C. 1.
Bavyera — 220 - 222	Bercisiyye (Basra vilâyetindeki Şuaybe civârında orman) 425
Bayburd (Gümüşhane vilâyetinde kazâ merkezi) 431	Bergama (İzmir vilâyetinde kazâ merkezi) 459, 460
Bak.: C. 1.	Beriyyet-üş-Şâm (Suriye'nin şark tarafında göl) 133
Bâyezid (Ağrı vilâyetinde Doğu-Bâyezid kazâ merkezi) 107, 170, 300, 312, 315, 418, 420	Berlin (Almanya'nın merkezi) 219, 233, 246, 251, 255, 291, 311, 312, 315, 316, 318, 321, 327, 332 - 334, 336, 344, 345, 347, 356, 358, 363, 366, 386, 406, 409, 411, 449, 466
Bâyezid (İstanbul'da İkinci Bâyezid câmiinin bulunduğu meydan ve semt) 111, 116, 281, 282, 403-405, 457	Besarabya (Rumanya'nın şarkında e-yâlet) 58, 65, 72, 100, 101, 138, 179, 183, 290, 291, 302, 315, 342
Bâyezid câmiî (İstanbul'da İkinci Bâyezid'in yaptırdığı büyük câmi) 34	Bak.: C. 1.
Bâyezid hamamı (İstanbul'un aynı isimdeki semtinde) 18	Beşike / Bisika - körfezi (Çanakkale-boğazı hâricinde ve Anadolu sâhilinin Bozcaada hizâsında) 143, 147, 149, 423
Bâyezid Kütüphâne-i-umumîsi (Is-	

Sayfa	Sayfa
Beşiktaş (İstanbul-boğazının Rumeli yakasında kazâ merkezi) 313 Bak.: C. 1.	manlı devrinde Kudüs sancağı kazâ merkezlerindendir) 426, 434-436
Beşiktaş-sarayı (Beşiktaş'da Dolma-bahçe sarayından evvelki ahşap saray) 111	Bisân (Osmanlı devrinde Beyrut vilâyetinin Nâblus sancağına tâbi Cenîn kazâsında nâhiye merkezi) 446
Beşinci Mehmet türbesi (İstanbul'un Eyüp semtinde) 440	Bitlis (Vilâyet merkezi) 107, 237, 332, 409, 427, 428, 431 Bak.: C. 2.
Beykoz (İstanbul-boğazı'nın Anadolu yakasında kazâ merkezi) 68, 147	Bitpazarı (İstanbul'da kullanılmış eski eşyâ çarşısı) 33
Beylerbeyi hastahânesi (İstanbul boğazı'nın Anadolu yakasındaki Beylerbeyi köyünde) 438	Bizerta (Tunus'da Arapların Ben-zart dedikleri liman) 318 Bak.: C. 2.
Beylerbeyi sarayı (İstanbul-boğazı'nın Anadolu yakasında) 263, 293, 397, 439 Bak.: C. 3.	Bog/Bug (Lehistan'da nehir) 26 Bak.: C. 3 de Bug.
Beylik (Bolu vilâyeti merkez kazâsının Çarşamba nâhiyesinde köy) 59	Boğaz/Boğaziçi — Bak.: İstanbul-boğazı.
Beyoğlu (İstanbul'da kazâ merkezi) 195, 232, 280, 348, 368 Bak.: C. 1.	Boğazlar (Çanakkale ve İstanbul boğazları) 82, 119, 128, 130, 144, 147, 177, 179, 180, 233, 384, 385
Beyoğlu-caddesi (İstanbul'un Beyoğlu semtinde eskiden "Cadde-i Kebîr" denilen şimdiki İstiklâl caddesi) 232	Boğdan/Moldavya (Rumanya'da eski voyvodalık) 4, 10, 20, 26, 28, 29, 43, 46, 50, 53, 55, 58, 61, 64 - 67, 69, 74, 84, 100, 101, 103, 106, 138, 146, 157, 158, 163, 173, 183, 184, 186, 190, 205, 206 Bak.: C. 1.
Beyrut / Berut (Suriye'de Osmanlı vilâyet merkezlerindendir: Şimdi Lübnan'ın merkezidir) 54, 129, 132, 134, 135, 192, 194, 445, 447, 451 Bak.: C. 2.	Bogot (Bulgaristan Plevnenin cenubuşarkısında köy) 307, 342
Beyt-Lâhm (Kudüs'de Hazret-i İsâ'nın doğduğu mağara ve oradaki kilise: Hristiyan "Makaamât-ı mübareke" sindedir) 141	Bolayır (Çanakkale vilâyetinin Gelibolu kazâsı merkez nâhiyesinde köy) 329, 401, 425 Bak.: C. 1.
Bilecik (Vilâyet merkezi) 94 Bak.: C. 1.	Belgrad (Rumanya'da Besarabya'nın eski kazâlarından) 179, 232
Bilek = Bileke (Bosna vilâyetinin Hersek sancağında kasaba) 247	Bolu (Vilâyet merkezi) 54, 94 Bak.: C. 1.
Bingazi (Şimalî-Afrika'da Trablus-garp'la Mısır arasında ve Akdeniz sâhilinde eski Osmanlı sancak merkezi: Şimdi Libya devletine âittir. Eski ismi: Berenice) 386, 388, 395, 396, 398, 408, 420, 427, 444, 451, 453	Bosna (Eski Osmanlı vilâyeti) 25, 27, 29, 65, 66, 71, 74, 83, 101, 116, 202, 241, 246, 247, 249 - 251, 253, 256, 263, 282, 283, 290, 292, 295, 299, 302, 312, 313, 315 - 317, 366, 367, 372, 384, 388, 410, 453 Bak.: C. 1.
Bingöl (Şarkî-Anadolu'da vilâyet) 332	Bosna-sarayı / Sarây-ı-Bosna / Saray = Saraşewo / Sarayévo (Bosna eyâletinin merkezi) 410 Bak.: C. 3.
Birket-üt-timsâh — Bak.: Timsah gölü.	Boulogne-sur-Mer = Bulonya (Manş denizinde Fransız limanı) 219, 220,
Bir'üs-sebü' (Filistin'de Kudüsün cenubugarbısında kasaba: Os-	

- Sayfa**
- Boyacık-köy** (Bulgaristan'da) 252
- Boyacıköy** (İstanbul-boğazı'nın Rumeli yakasında sayfiye) 156, 158, 159, 163
- Boza** — Bak.: Buzau.
- Bozcaada** = **Tenedos** (Çanakkale vilâyetinde ada ve kazâ) 84, 85, 143, 394, 407
- Bak.: C. 1.
- Bozok** (Yozgad vilâyetinin eski ismi) 94
- Bak.: C. 2.
- Böğürdelen** (Sırbistan'da Sırpların Czabacz (Schabatz dedikleri Türk kalesi) 28, 199, 203, 215
- Bak.: C. 1 ve 2.
- Braïla** — Bak.: İbrail.
- Brendizi** = Brindisi (Adriyatik sâhilinde İtalyan şehri) 298
- Brest-Litovsk** (Lehistan'da şehir) 446
- Brindisi** — Bak.: Brendizi.
- Brüksel** = **Bruxelles** (Belçika'nın pâyitahtı) 220, 358
- Buckingham** (Londra'da saray: Avrupa seyâhâti esnâsında Sultan Aziz'in ikametine tahsis edilmiştir) 220
- Buçak / Bucak** (Karadeniz sâhiliyle Pruth ve Dniestr = Turla nehirleri arasındaki arâziden mürekkep sancağ: Merkezi Bender kasabasıdır) 27, 58, 101
- Bak.: C. 1 ve 2.
- Buçuk-tepe** (Edirne'de) 110
- Bak.: C. 1.
- Buda-Peşte** (Macaristan'ın pâyitahtı) 221
- Bak.: C. 2, Budin ve Peşte.
- Budin** (Macaristan'ın pâyitahtı ve eski Osmanlı Beylerbeylik merkezi) 221
- Bak.: C. 2, Peşte ve Buda-Peşte.
- Bug** — Bak.: Bog.
- Bug** = **Aksu** (Rusya'da Dniepr = Özü nehrine dökülen ırnak) 58, 65, 72
- Buhârâ** (Türkistan'da ölke) 467
- Buhayret-ül-murre** — Bak.: Aergöl.
- Buhayret-ül-timsâh** — Bak.: Timsah gölü.
- Bukovina** (Galiciya'nın cenubusarkî-
- Sayfa**
- sinde eyâlet) 133
- Bak.: C. 1.
- Bulgaristan** (Osmanlı idaresinde ve istiklâl devrinde) 54, 55, 57 - 58, 65, 232, 246, 251 - 253, 263, 283, 292, 299, 303, 312, 313, 332, 337, 372, 392, 394, 453
- Bulonya** — Bak.: Boulogne-sur-Mer.
- Burdur** (Vilâyet merkezi) 410, 460
- Burgaz** (Bulgaristan'ın Karadeniz limanlarından) 114
- Bak.: C. 1.
- Bursa** (Vilâyet merkezi: Osmanlı devrinde Hudâvendigâr vilâyeti) 46, 88, 98, 102, 108, 111, 113, 118, 132, 192, 253, 275, 455, 465, 467
- Bak.: C. 1.
- Buthrinto** (Arnavutluk sâhilinde ve Korfu adasının karşısında kasaba) 74, 78
- Buzau** = **Boza / Buza** (Tuna nehri-nin Rumanya'daki kollarından) 69,
- Bükreş** (Rumanya'nın pâyitahtı) 50, 52, 53, 64, 65, 69, 84, 100, 101, 106, 112, 142, 146, 147, 157, 158, 232, 251, 328, 406, 407, 428
- Bak.: C. 1 ve 3.
- Büyük Aergöl** — Bak.: Aergöl.
- Büyükada** (İstanbul vilâyetinde Adalar kazâsının merkezi) 430, 450
- Bak.: C. 1.
- Büyük-Anafarta** — Bak.: Anafartalar.
- Büyükdere** (İstanbul-boğazı'nın Rumeli sâhilinde köy ve sayfiye) 76, 86, 118, 258
- Bak.: C. 2.
- Büyük Ok-tabya** = **Grand Redan** (Kırım'da Sivastopol Rus tahkimatından) 168, 169
- C**
- Cağaloğlu** (İstanbul'da mahalle) 399
- Bak.: C. 3.
- Cahulu / Kahulu / Cahul** — Bak.: Kartal.
- Calais** = **Kale** (Aynı isimdeki boğaz sâhilinde Fransız limanı) 220
- Calymnos** — Bak.: Kalimno.
- Câmi-i-Emevî** — (Şam'da) 421

	Sayfa	Sayfa
Campo-Formio (Birinci Napoléon'un İtalya seferine nihayet veren Avusturya - Fransa muâhdesinin imzâlandığı İtalyân şehri)	74, 78	garbında sıralanan Adalar vilâyeti: Merkezi Rodos'dur) 386, 395
Cânîk (Samsun vilâyet merkezinin eski ismi)	45, 317	Cezâir-i-Seb'a — Bak.: Yunan adaları.
Bak.: C. 1 ve Samsun.		Cezâyir / Cezâyir - i-Garb (Şimalî Afrika'da Osmanlı eyâleti ve bu eyâletin merkezi) 116, 192, 318, 366
Carabusa/Karabusa (Girid'in şimaligarbîsinde Türklerin Granbusa dedikleri adada kale)	8	Bak.: C. 2.
Bak.: C. 3.		Ceziret-ül-Arab (Arabistan yarımadası)
Cassel — Bak.: Kassel.		80, 352, 353, 355
Castellorizo / Castellosso — Bak.: Meis.		Bak.: Arabistan.
Cava = Java (Hind-okyânusundaki Sunda adalarının en büyüğü)	352	Château de Morée — Bak.: Kastel kal'ası.
Cebeciler kışlası (İstanbul'da eski kışla)	98	Chicago — Bak.: Şikago.
Cebel-Lübnan — Bak.: Lübnan.		Chischinau — Bak.: Kişinef.
Cebel-Şammar (Ceziret-ül-Arab'ın ortasındaki Necid kıt'asının şimal tarafı: Merkezi Hayl kasabasıdır)	352	Cibâli (İstanbul'haliç'inde kapu ve mahalle)
Cebel-Târîk / Cebelitârîk (Atlas okyanusuyla Akdeniz arasındaki Sebte boğazı)	47, 354	12, 38, 62, 119, 281
Cecora (Rumanya'da Yaş şehrinin 110 kilometre cenubu şarkisinde ve Pruth nehri üzerinde ova : Osmanlı menbâlarında Çuçura denir)	4	Bak.: C. 1.
Cenin (Osmanlı devrinde Beyrut vilâyetinin Nâblus sancağında kazâ merkezi)	446	Cidde (Kızıl-deniz'de Hicaz'ın iskelesi)
Cenova — Bak.: Genova.		81, 101, 119, 186, 191
Cenubî-Arnavutluk —	103	Cisri-Mustafapaşa = Svilengrad (Bulgaristan'da kasaba)
Bak.: Arnavutluk, Kegalık ve Toskalık.		308, 429
Cenubî-Kafkasya (Mâverây-ı-Kafkas = Transeaucasie)	13, 16, 19, 333, 446, 447	Bak.: C. 3.
Cenubî-Mora —	8, 105	Cizzîn (Osmanlı devrinde Lübnan sancağının kazâ merkezlerinden)
Bak.: Mora.		192
Cenubî-Rusya —	44, 162	Coblentz (Prusya'da Rhein eyâletinin merkezi)
Bak.: Rusya.		221
Cercle d'Orient (Beyoğlu caddesinde şimdiki Büyük-kulüp)	348	Conk-bayırı (Gelibolu yarımadasının cenubugarbîsinde ve Arı-burnu'nun şimalişarkîsinde bayır)
Cerigo — Bak.: Çuka.		425
Cerrahpaşa (İstanbul'da mahalle)	312	Corinthus — Bak.: Korinthos.
Bak.: C. 3.		Cos — Bak.: İstanköy.
Ceylan — Bak.: Seylan.		Craçova — Bak.: Karayova.
Cezâir-i-Bahr-i-Sefid (Anadolu'nun		Croatia — Bak.: Hırvatistan.
		Croa — Bak.: Akçahisar.
		Cünye (Lübnan'da liman).
		135
		Czabacz — Bak.: Böğürdelen.
		C
		Çadır-köşkü (Yıldız sarayında)
		320, 321
		Çağlayan-köşkü (İstanbul Kâğıthane mesîresinde)
		95
		Çaldıran (İran - Âzerbaycanı'nda Yavuz'un zaferiyle meşhur harp meydanı)
		110
		Bak.: C. 2.
		Çamlık (Mora'nın şarkındaki Nauplia / Anabolu körfezinde Yunanlıların Hydra dedikleri ada)
		105
		Çam-tepe (Tesalya'da eski Osmanlı Yunan hududu civarında)
		338

Sayfa	Sayfa
Çanakkale (Vilâyet merkezi ve eski Kal'a-i-Sultâniyye tahkimâtı) 50, 132, 144, 217, 298, 380, 384, 414 Bak.: C. 1.	dülhamid'in Yıldız'da yaptırdığı fabrika) 378
Çanakale-boğazı (Akdeniz-boğazı ve birinci cihan harbinde Çanakkale cephesi) 49, 50, 84, 85, 88, 122, 143, 144, 147, 311, 334, 386, 387, 395, 407, 405, 411, 413, 415, 417, 420 - 430, 444, 447, 450, 456 Bak.: C. 1 ve Boğazlar.	Çirmen (Edirne'nin şimaligarbîsinde eski bir sancak ve nâhiye merkezi) 94, 95, 106 Bak.: C. 1.
Çankırı (Vilâyet merkezi) 312 Bak.: C. 1.	Çit-köşkü (Yıldız sarayında) 349
Çardak-iskelesi (İstanbul-halic'inde) 87	Çıldır (Kars vilâyetinde kazâ ve eski Osmanlı teşkilâtında vilâyet merkezi) 43, 85, 100
Çarkoyeselo = Tzarskoé-Sélo (Rusya'nın eski pâyiatahtı olan Petersburg'un 26 kilometre cenubunda sarayı ile meşhur şehir) 50	Çırağan sarayı (İstanbul-boğazı'nın Rumeli sâhilinde ve Beşiktaş'la Ortaköy arasında muhteşem sasay: İkinci meşrutîyyet devrinde A'yan ve Meb'ûsan meclislerine tahsis edildiği zaman maatteessüf yanmıştı) 263, 265, 267, 284, 289, 296, 312, 313, 348, 379, 381
Çarşamba (Bolu vilâyeti merkez kazâsında nâhiye) 59	Çırpan (Bulgaristan'da Filibe'nin 44 kilometre şarkında kasaba) 308
Catalca (İstanbul vilâyetinde kazâ merkezi) 302, 308, 376, 390, 391, 397, 398, 401, 402, 470 Bak.: C. 1.	Çırpıcı-çayırı (İstanbul sûrunun hâricinde) 90, 91, 253, 254
Catalca = Pharsala (Yunanistan'ın Tesalya mıntakasında kasaba) 339, 340 Bak.: C. 1.	Çorlu (Tekirdağ vilâyetinde kazâ merkezi) 82, 90, 308 Bak.: C. 1.
Çatana = Litté / Trutaté / Tsché-taté (Rumanya'da Kalafat şehrinden yukarı doğru giden yolun üstünde köy) 149, 150, 192	Çors (İran'da Hoy şehrinin şimalinde ve Naheivan yolu üzerinde kale: Metindeki Çevres tertibi yanlış) 14
Çay / Çaylı (Çankırı vilâyetinin Çerkes kazâsında Viranşehir = Mecidiyye nâhiyesi köylerinden) 312	Çorum — Bak.: Dulceylik.
Çayırköy / Tserkovnia (Bulgaristan'da Hezargrad - Turnova yolu üzerinde) 305	Çuçura — Bak.: Cecora.
Çaylı — Bak.: Çay.	Çuhacılar hanı (İstanbul'da) 37
Çenberlitaş (İstanbul'da Sultanmahmut türbesi civârında sütun ve bu sütun civârı) 378	Çuka = Cerigo (Mora'nın cenubundaki Yunan adalarından) 12, 49, 74, 78
Çerkes (Çankırı vilâyetinde kazâ merkezi) 312 Bak.: C. 3.	Çürüksu (Karadeniz'in şarkında ve Batum'un şimalinde iskele) 147
Çernagora — Bak.: Karadağ.	
Çernayya — Bak.: Karasu.	
Çeşme (İzmir vilâyetinde kazâ merkezi) 48 - 51, 107, 459, 467	
Çetine = Tsettinje / Tsétinié (Karadağ'ın pâyiatahtı) 201	
Çin — 352	
Çini fabrikası (İstanbul'da İkinci Ab-	

D

Dabar = Dabra (Bosna vilâyetinin Hersek sancağında İstolça ile Bi-lek arasında kasaba) 247
Dağıstan (Şimalî-Kafkasya'da) 22, 30 Bak.: C. 3.
Dâire-i-Hümâyun (Bâb-ı-Âlî'de) 294
Dalmaçya — 12, 65, 247, 251 Bak.: C. 1.
Damascus - Palace (Şam'da Cemal Paşa'nın karargâh ittihâz ettiği otel) 421

Sayfa

Sayfa

- Dârende** (Malatya vilâyetinde kazâ merkezi) 60
- Dâr-ül-aceze** (İstanbul'un Beyoğlu tarafında İkinci Abdülhamid'in te'sis ettiği büyük şefkat yurdu) 378
- Dârülfünun** (Ayasofya câmiinin karşısında Adliye dâiresi olduktan sonra cumhuriyet devrinde yanmış olan binâ: İlk ve ikinci meşrûtiyyet A'yan ve Meb'ûsan meclisleri bu binâda açılmıştır) 199, 200, 298, 376
- Bak.: Adliye binâsı.
- Dârülfünun binâsı** (İstanbul'da Çemberlitaş civârında İkinci Abdülhamid tarafından yaptırılıp sonradan Maârif nezâretine tahsis edilen binâ) 378
- Dâr-ül-Maârif** (İstanbul'da Sultan-mahmut türbesi civârında mektep) 140
- Davudpaşa** — 3, 9, 24, 44, 85, 90, 113.
Bak.: C. 3 de Davudpaşa'sahrâsı.
- Davudpaşa-İskelesi** (İstanbul'da) 38
- Debre** (Yugoslavya'da eski Manastır vilâyetinin sancak merkezlerinden) 393
- Dedeâğaç** (Osmanlı devrinde Edirne vilâyetinin sancak merkezlerinden: Şimdi Yunan toprağında bulunan bu şehrin ismi Alexandropolis'dir) 303, 304, 407, 429
- Defterdar** (İstanbul-halic'inde iskele ve mahalle) 36, 444
- Defterdar-kapusu** (İstanbul'da eski Baş-defterdarlık binâsı) 37
- Defterhâne** (Sultanahmet'de şimdiki tapu dâiresinin arkasında eski Tapu dâiresi) 37
- Deliorman** (Bulgaristan'ın şimali-şar-kisinde) 73
- Delvina / Delvine** (Cenubî-Arnavutluk'da eski sancak merkezi) 103, 109
- Demirkapu** (İstanbul'un Hocapaşa mahallesinde) 37
- Der'â** (Osmanlı devrinde Suriye = Şam vilâyetinin Havran sancağında kazâ merkezi) 445, 446
- Derince** (İzmit-körfezinde ve Anadolu demiryolunun İstanbul-İzmit kısmında İzmit'den evvelki istasyon) 414
- Der-i-Saâdet / Dersaâdet** (İstanbul'un saltanat devrindeki isimlerinden) 240, 241
Bak.: İstanbul.
- Der'iyye** (Necid'de Vehhâbîlerin "Rıyâz" dan evvelki merkezi: Rıyâz'ın 10 kilometre şimaligarbisinde dir) 80, 102
- Derne** (Osmanlı devrinde Bingazi sancağının kazâ merkezlerinden) 385
- Despot dağı** — Bak.: Rodop.
- Deve-boynu** (Erzurumun şimali-şar-kisinde dağ) 301
- Develi-Karahisar / Develi** (Kayseri vilâyetinde kazâ merkezi) 41, 43
- Deyr-ül-Kamer** (Cebel-Lübnan sancağının yazlık merkezi: Kışlık merkezi Baabde'dir) 133, 192, 196
Bak.: Baabde.
- Dicle** (Anadolu'dan çıkıp Irak'da Fırat'la birleşen büyük nehir) 23, 425, 426
Bak.: C. 3.
- Dimboviza** — Bak.: Dumbowitza.
- Dimetoka** (Evvelce Edirne vilâyetinin kazâ merkezlerinden olduğu halde şimdi Yunan toprağında kalmış olan kasaba) 6, 7, 46, 114, 308
Bak.: C. 1.
- Dimişik** — Bak.: Şam.
- Direk-burcu = Bastion du Mât** (Kırım'da Sivastopol Rus tahkimâtından) 169
- Divan-yolu** (İstanbul'un büyük caddelerinden) 37, 98, 111, 403, 444, 468
- Diyarbakir** (Vilâyet merkezi: "Diyarbakır" ismi uydurma ve yanlış) 14, 27, 30, 31, 332 - 334, 409
Bak.: C. 1.
- Dıraç / Draç** (Arnavutluk sâhilinde kasaba) 378, 393, 394
Bak.: C. 1.
- Dniepr** (Rusya'nın Karadeniz'e dökülen nehirlerinden: Türkler Özü ve Ekşi-su derler) 7, 44, 58, 65, 67, 171
Bak.: C. 3.
- Dniestr** (Karadeniz'e dökülen Turla

Sayfa

Sayfa

nehrine Rusların verdikleri isim) 27,
28, 45, 46, 72

Bak.: C. 2.

Dobruca (Rumanya'nın Karadeniz
sâhil boyunda mıntaka) 55, 152, 153,
156, 158, 302, 406, 407, 427

Bak.: Şimalî-Dobruca.

Dodécanèse — Bak.: On-iki ada.

Doğu-Bâyezid — Bak.: Bâyezid.

Dolmabahçe câmii (İstanbul'da Dol-
mabahçe sarayının yanında) 260

Dolmabahçe sarayı (İstanbul-boğazi-
nin Rumeli yakasında büyük sa-
ray) 204, 217, 222, 233, 258-260, 262,
266, 278, 280, 283, 286, 289, 290, 309,
398, 400, 444, 469, 470

Domokos — Bak.: Dömeke.

Douvres — Bak.: Dover.

Dover / Douvres (Calais = Kale bo-
ğazında İngiliz limanı) 219, 220

Dökmeciler (İstanbul'un eski çarşı-
larından) 72

Dömeke = Domokos (Yunanistan'ın
Tesalya mıntakasında ve Trıha-
la'nın 80 kilometre cenubuşarkî-
sinde kasaba) 340

Dördüncü Mehmet türbesi (İstanbul'-
da, Yeni-câmi'de) 2

Dörtüyl (Hatâ olarak Hatay denilen
Antakya vilâyetinde kazâ mer-
kezi) 373

Dıraç — Bak.: Dıraç.

Drama (Makedonya'da kasaba) 347 375
Bak.: C. 1.

Drenova (Bulgaristan'da kasaba) 252

Ducum — Bak.: Dulceylik.

Duga (Karadağ'da nâhiye ve geçit) 201

Dukagin (Arnavutluk'da Drin nehri-
nin cenubunda eski bir sancak
ve daha sonra nâhiye) 45

Dulceylik (Bağdad'ın 12 saat mesâ-
fesinde ve Dicle sâhilinde köy :
Osmanlı menbâlarında bu isim
Ducum ve Çorum tahriflerine
uğramaktadır) 23

Dulcigno — Bak.: ölgün.

**Dumbowitza / Dimboviza / Domb-
vitzta** (Rumanya'da Bükreş'den
geçen nehir ve eski kale) 52

E

Ebu-Khûr (Mısır'ın Akdeniz sâhilin-
de ve İskenderiyye'nin şimalışar-
kisinde Frenklerin Aboukir de-
dikleri koy) 75, 76, 78, 79

Edinburgh (İskoçya'nın merkezi) 290

Edirne (Vilâyet merkezi) 1, 7, 9 - 11, 18,
24, 27, 34, 36, 44, 46, 73, 82, 85, 86,
89, 90, 96, 106, 114 - 118, 142, 152, 153,
170, 173, 242, 300, 307 - 309, 311, 328,
344, 360, 362, 389 - 393, 398 - 402,
406, 407, 429, 432, 465, 469

Bak.: C. 1.

Edirne-kapusu (İstanbul sûrunda ka-
pu ve bu kapu semti) 282, 444

Bak.: C. 1.

Edremit (Balıkesir vilâyetinde kazâ
merkezi) 106, 464

Efes — Bak.: Selçuk.

Efganistan / Afganistan — 29, 31, 467

Eflak (Rumanya'da eski voyvodalık) 4, 7,
10, 25, 26, 28, 29, 35, 43, 50, 53, 55,
58, 61, 64, 65, 69, 74, 84, 100, 103, 106,
138, 146, 157, 158, 163, 173, 184, 186,
190, 205, 206, 302

Bak.: C. 1 ve Boğdan.

Eflâk-ı sagır / Eflâk-ı Çasârî (Ru-
manya'da Aluta = Oltu nehrinin
garbındaki arâziye Osmanlıların
verdikleri isim: Küçük-Eflak =
Petite-Valaghie, Avusturya Efla-
kı = Valachie autrichienne) 12, 28,
53, 146, 153

Bak.: Karayova.

Egine (Şimalî-Yunanistan'la Mora
arasındaki Egine körfezinde Os-
manlıların "Cezîre-i Egene" de-
dikleri ada) 8

Bak.: C. 2.

Egine körfezi (Şimalî-Yunanistan'la
Mora arasında körfez) 8

Eğriboz / Ağriboz (Yunanistan'ın
şarkında ada) 3, 22, 103, 106, 116

Bak.: C. 1.

Ehrâmlar (Eski Mısır'ın meşhur âbi-
deleri) 75

Ehvâz (İran'da kasaba: Basra-kör-
fezinin 125 kilometre şimalışarkî-
sinde ve Karun nehrinin şark sâ-
hilindedir) 425

Sayfa

Sayfa

Ekşi-su — Bak.: Dniepr.	
El-Ariş — Gazze'nin cenubugarbîsinde ve Mısır toprağında kasaba)	77,
	354, 430, 433 - 435
Bak.: C. 2.	
El-Aziz — Bak.: Ma'mûret-ül-Aziz.	
Elaziğ — Bak.: Ma'mûret-ül-Aziz.	
Elbasan (Arnavutluk'da Türklerin kurmuş oldukları kasaba)	382
Bak.: C. 1.	
Elcezire (Mezopotamya)	353
Elena / Iliana boğazı (Bulgaristan'da Koca-Balkan geçitlerinden : Tırnova ile İslimye arasındadır)	305, 306
Eleşgirt / Eleşkirt — Bak.: Toprak kale.	
El-Hafir (Filistin'in cenubunda köy)	434
El-Hasâ — Bak.: Lâhsâ.	
El-Hayl — Bak.: Hayl.	
Elmalu — Bak.: Alma.	
El-Yemâne — Bak.: Yemâme.	
Elysée (Paris'de saray: Avrupa seyâhatinde Sultan Aziz'in ikametine tahsis edilmiştir)	
Emîrgân (İstanbul-boğazı'nın Rumeli yakasında sayfiye)	184
Bak.: C. 3.	
Enez (Edirne vilâyetinin Keşan kazasında ve Meriç nehrinin Adalar-denizi'ne döküldüğü noktada nâhiye merkezi)	114, 398, 402, 406
Bak.: C. 1.	
Epidauros / Pidavro (Mora'da kasaba)	107
Epir (Yunanistan'da mıntaka : Merkezi Yanya şehridir)	105, 151, 153, 154, 229, 310, 312, 318, 337, 340
Bak.: C. 1.	
Erbil (Musul vilâyetinde ve Kerkük şehrinin 75 kilometre şimalıgarbîsinde eski Osmanlı kazâ merkezi)	23
Erdel = Transylvania —	7, 138
Bak.: C. 1.	
Erdelân (İran'da "Kürdistan" ismiyle de anılan eyâlet)	14, 22
Bak.: C. 3 ve Sine.	
Erenköy (İstanbul'un Kadıköy kazasında nâhiye merkezi)	233, 234
Ereş / Araş (Osmanlı hâkimiyeti	

devrinde Şirvan eyâletinin merkezi)	13
Bak.: C. 3.	
Erfurt (Prusya'da şehir)	99
Ergeri = Argyeocostio (Cenubî-Ergiri / Ergeri = Argyrocatio (Cenubî - Arnavutluk'da kasaba)	104, 394
Bak.: C. 2.	
Erihâ (Filistin'de Kudüs şehrinin 20 kilometre şimalıgarbîsinde eski nâhiye merkezi)	445
Erivan / Revan (Cenubî - Kafkasya'da şimdiki Sovyet Ermeni cumhuriyetinin merkezi olan şehir)	14, 15, 25, 31
Bak.: C. 3.	
Ermeni-beli (İnegöl civârında dağ geçidi)	468
Ermeni-Katolik kilisesi (İstanbul'da, Galata = Karaköy'de)	133
Er-Rıyâd — Bak.: Rıyâd.	
Erzin (Hatâ olarak Hatay denilen Antakya vilâyetinin Dörtöl kazasında Nâhiye merkezi)	373, 374
Erzincan (Vilâyet merkezi)	30, 332, 333, 431, 437, 446
Bak.: C. 1.	
Erzurum (Vilâyet merkezi)	13, 15, 23, 30, 44, 61, 85, 107, 113, 115, 146, 149, 170, 300 - 302, 310, 332, 333, 409, 431, 446, 460
Bak.: C. 1.	
Eski-câmi (Edirne'de)	34
Eskice = Oujitza / Ujitza / Ujica (Sırbistan'ın garbında ve Morava nehrine dökülen Dietinja ırmağı üzerinde kasaba)	199, 203
Eski-Çırağan sarayı (Şimdikinden evvelki ahşap saray)	439
Eski-eserler müzesi — Bak.: Müze-i Hümayun.	
Eski-Hisar / Old-Fort (Kırım'da Alma = Elmalu nehrinin ağzıyla onun şimalindeki Gözleve = Eupatoria kasabası arasında)	158, 159
Eski-Hisarlık (Gelibolu yarımadasının cenup sâhilinde, Çanakale-boğazı üzerinde ve Sedd-ül-bahr'in şimalıgarbîsinde tepe)	423
Eski-odalar (İstanbul'un Şehzâdeba-	

	Sayfa		Sayfa
şı semtinde Yeniçerilerin eski kışlaları)	33	Fâtih (İstanbul'da semt ve kazâ merkezi) 38, 444, 455 — Bak.: C. 1	
Eski-Orsova / Alt-Orsova (Rumanya'daki Orsova kasabasının 10 kilometre cenubugarbisinde Osmanlıların "İrşevci-Atık" dedikleri şehir)	71	Fâtih câmii (İstanbul'da) 34, 42, 100, 420, 455, 460, 469	
Bak.: Orsova.		Fâtih türbesi (İstanbul'da Fâtih câminin yanındaki hazîrede) 342, 444	
Eski-saray (Şimdiki Üniversite binâsının yerinde Fâtih'in yaptırmış olduğu ilk saray: Buna nisbetle Topkapı sarayına "Yeni-saray" denilmiştir).	111	Fazlıpaşa (İstanbul'da Keğeci-zâde Fuad Paşa türbesinin bulunduğu semt)	229
Bak.: C. 1. Bâb-ı Ser'askerî ve Topkapı sarayı.		Fener (İstanbul-halic'inde mahalle ve nâhiye merkezi) 32, 103, 105, 368, 383	
Eskişehir (Vilâyet merkezi) 288, 464, 466		Bak.: C. 1.	
Bak.: C. 1.		Feridiyye (İstanbul'un Beyoğlu semtinde cadde)	232
Eski-Zağra (Bulgaristan'da kasaba)	304	Fer'iyye sarayı (İstanbul-boğazının Rumeli yakasında ve Ortaköy'le Çırağan sarayı arasında şimdi Galatasaray lisesi ilk kısmının bulunduğu binâ) 267, 269, 271 - 273, 275, 277 279, 281	
Bak.: C. 1.		Ferizovik / Firizovik = Fërisovitchi (Yugoslavya'da Üsküp şehrinin 50 kilometre şimaligarbisinde kasaba)	362, 382
Es-Salt — Bak.: Salt.		Feshâne (İstanbul'da Ayvansaray'la Eyüp arasında fabrika)	378
Esterâbâd (İran'ın şimalinde aynı isimdeki eyâletin merkezi)	13, 14	Fethiye = Meğri (Muğla vilâyetinde kazâ merkezi: Eski isimleri Telmissus ve Makri)	458
Etfâl hastahânesi (İkinci Abdülhamid'in Şişli'de hayrât olarak yaptırmış olduğu Hamîdiyye Etfâl hastahânesi: Şimdi "Hamîdiyye" kelimesi haksız olarak kaldırılmış ve müessesenin ismi de "Çocuk Hastahânesi"ne çevrilmiştir)	377	Feth-ül-İslâm (Yugoslavya'da Glado-va kalesine Türklerin verdikleri isim) 26, 66, 199, 203, 215	
Et-meydanı (İstanbul'un Aksaray semtinde eskiden Yeniçeri kışlasının bulunduğu meydan)	18, 20, 38, 98, 110, 111	Bak.: C. 3.	
Bak.: C. 3.		Fidonisi — Bak.: Yılan'adası.	
Etna (Sicilya'da yanardağ)	218	Fîlibe (Bulgaristan'da eski "Rumeli-i-Şarki" vilâyetinin merkezi) 66, 252, 308, 313, 389, 390	
Eyüp / Eyip (İstanbul'da semt ve kazâ merkezi) 59, 290, 327, 440, 444		Bak.: C. 1.	
Bak.: C. 1.		Filistin — 54, 133, 193, 205 230, 354, 415, 420, 421, 426, 427, 429 - 431, 434-437, 445, 453	
Ezher (Kahire'de câmi ve medrese)	75	Bak.: C. 1.	
F		Finlândiya — 66, 142	
Faltschi / Faltchi / Faltsi = Falçi (Rumanya'da Yaş şehrinin 110 kilometre cenubuşarkisinde köy ve Pruth nehri üzerinde geçit)	4	Finlândiya - körfezi (Baltık - denizi'nin şarkında)	355
Fas (Şimalî-Afrika'nın garbında ölke)	384	Firizovik — Bak.: Ferizovik.	
Bak.: C. 3.		Fındıklı-sarayı (İkinci meşrûtiyyette Çırağan sarayı yandıktan sonra Meclis-i-Millî binâsı olan şimdiki Güzel-San'atlar akademisi)	381
Faş — Bak.: Poti.			

Sayfa

Sayfa

Fırat —	120, 188, 425, 426, 445
Bak.: C. 1.	
Fırnis — Bak.: Zeytin.	
Focziani — Bak.: Fokşan.	
Foça (İzmir vilâyetinde kazâ merkezi)	29
Fokşan = Fokschany / Focziani (Eflak ve Boğdan'ın ortasında kasaba)	53, 68, 69, 187
Forka - boğazı (Tesalya'da Dömeke = Domokos'un cenubşarkisinde)	340
Fransa — 18, 71, 75, 78, 79, 93, 135, 138, 139, 149, 162, 215, 218, 220, 222, 235, 237, 323, 467	
Bak.: C. 1 ve Paris.	
Frenk - mahallesi (İzmir'de)	320

G

Galata (İstanbul'da Beyoğlu kazâsının Karaköy semti)	133, 190, 250, 321, 335
Bak.: C. 1.	
Galata köprüsü (İstanbul - halici'nin ağzındaki büyük köprü)	348
Galata-Mevlevihânesi (İstanbul'un Beyoğlu semtinde, Yüksek-kaldırım'ın başında)	77
Galatasaray (İstanbul'un Beyoğlu semtinde eski Tıbhâne'nin bulunduğu yer)	229
Galatasaray lisesi (Beyoğlu'nda)	232, 267
Galatz — Bak.: Kalas.	
Galiçya (Evvelce Avusturya'da ve onun inhilâlinden sonra Lehistan = Polonya'da muntaka : Merkezi Lvov = Lemberg şehridir)	420
Bak.: C. 2.	
Garb/Garp (Türkiye'ye nisbetle Garb memleketleri, Avrupa: Balkanlar dâhil değildir)	19, 21, 29, 35, 48, 49, 56, 61, 66, 67, 70, 72, 75, 76, 79, 107, 110, 120, 122, 126, 128, 131, 139, 145, 148, 149, 152, 155, 157, 158, 174, 176, 186, 189, 196, 201, 214, 215, 225, 227, 229, 234, 235, 241, 251, 264, 266, 285, 287, 303, 305, 310, 314, 317, 324, 327, 330, 333, 342, 344, 352, 371, 377, 380, 422, 430
Garbî-Anadolu —	104, 458, 459
Bak.: Anadolu, Orta-Anadolu ve	

Şarkî-Anadolu.

Garbî-Balkan —	302
Bak.: Balkan / Balkanlar.	
Garbî-İran —	13 - 17, 19
Bak.: İran.	
Garbî-Trakya (Trakya'nın Yunan idaresinde kalan garp tarafı)	407, 429
Bk.: Trakya ve Şarkî-Trakya.	
Gazi-Antep — Bak.: Antep.	
Gazze (Filistin'in Akdeniz sâhilinde kasaba)	54, 77, 79, 118, 354, 427, 428, 434 - 436
Gedikler — Bak.: Kızıl-tepe.	
Gedikpaşa (İstanbul'da mahalle)	13, 310
Gelenbevi i'dâdîsi (İstanbul'un Fâtih semtinde, aynı isimdeki sokakta)	404
Gelendos (İsparta vilâyetinin Şarkî - Karaağaç kazâsındaki Avşar nâhiyesi köylerinden)	245
Gelibolu (Çanakkale vilâyetinin Rumeli sâhilinde kazâ merkezi)	132, 153, 155, 160, 329
Bak.: C. 1.	
Gelibolu yarımadası —	432, 429, 430
Bak.: C. 1.	
Gence (Cenubî Kafkasya'da şimdi Elizavetpol denilen şehir).	15, 25
Bak.: C. 3.	
Genova = Cenova (İtalya'da eski Cenniviz cumhuriyetinin merkezi)	444
Gilân (İran'ın şimalinde ve Hazar-denizi'nin cenup sâhilinde eyâlet)	13, 14
Bak.: C. 3.	
Giresun (Vilâyet merkezi)	332, 421
Bak.: C. 1.	
Girit (Eski Osmanlı adası)	2, 8, 12, 19, 65, 75, 106, 109, 117, 128, 143, 205, 206, 208 - 211, 216, 217, 219 - 221, 223 - 228, 230, 231, 235, 246, 263, 281, 290, 292, 315, 318, 319, 331, 332, 337 - 342, 344, 366, 367, 372, 382, 388, 353
Bak.: C. 1.	
Gladova — Bak.: Feth-ül-İslâm.	
Golos = Volos (Yunanistan'ın şarkında liman)	339, 340
Bak.: C. 3.	
Gori (Gürcistan şehirlerinden ve eski Osmanlı sancak merkezlerinden)	13

Sayfa	Sayfa
Bak.: C. 3.	hiye merkezi) 375
Gostivar / Gustivar (Yugoslavya'da Kalkandelen'in 48 kilometre cennubuşarkisinde eski nâhiye merkezi) 393	Hâin-boğazı (Şıpka-geçidi'nin şarkında) 303
Gönen (Bahkesir vilâyetinde kazâ merkezi) 464	Bak.: Şıpka-geçidi.
Gözleve = Eupatoria (Kırım'da Elmalu / Alma nehrinin Karadeniz'e döküldüğü noktanın şimalinde kasaba) 158, 164, 171, 172, 179	Hakkâri (Şarkî-Anadolu'da vilâyet) 332
Grahve (Bosna'da kasaba) 410	Haleb / Halep (Eski vilâyet merkezi) 3, 10, 21, 31, 39, 64, 79, 99, 120, 129, 139, 245, 333, 446, 449, 451
Grakhovo / Grahovo (Karadağ'da eski Osmanlı kazâlarından) 188, 201	Bak.: C. 1.
Granbusa — Bak.: Carabusa.	Haliç (İstanbul'da iç-liman teşkil eden körfez) 36, 39, 436
Grand Redan — Bak.: Büyük Oktabya.	Bak.: C. 1.
Gustivar — Bak.: Gostivar.	Haliç-tersânesi/Kasımpaşa-tersânesi / İstanbul tersânesi — 56, 73, 98, 198, 289, 291, 294 - 296, 299, 335
Gülhâne (İstanbul'da Sarayburnu'nda meydan ve köşk) 122, 123, 126, 130, 174 - 176, 185, 186, 188, 238	Bak.: C. 2.
Gümürü = Alexandropol (Cenubî-Kafkasya'da ve Arpaçay üzerinde şimdi Bolşeviklerin Leninkan dedikleri müstahkem mevki). 148, 170, 447	Halkidikya (Selâniğ'in cennubuşarkisinde yarımada) 312
Gümölcüne (Yunanistan'da eski Osmanlı sancak merkezlerinden) 308, 375, 407	Bak.: C. 1.
Bak.: C. 1.	Halyaz (Tâhir-tepelerinde mevki) 300
Gümüşhâne (Vilâyet merkezi) 431	Bak.: Tâhir-tepeleri.
Gürcistan (Cenubî-Kafkasya'da Gürcülerin vatanı) 17, 22, 42, 43, 58, 64, 65, 115	Hamîdiyye câmiî (Yıldız sarayının önünde İkinci Abdülhamid'in yaptırdığı câmi) 348
Bak.: C. 1 ve 2.	Hamîdiyye Etfâl hastahânesi — Bak.: Etfâl hastahânesi.
Gürdüs — Bak.: Korinthos.	Hamîdiyye tabyası (Trablusgarp şehrinin tahkimâtından) 385
Güzel-San'atlar akademisi — Bak.: Fındılı-sarayı.	Han-tepesi (Besarabya'nın Buçak / Bucak sancagında) 45
H	Hanya (Girit'in eski vilâyet merkezlerinden) 8, 209, 223, 225, 319, 337
Hacıoğlu-Pazarcığı / Pazarı (Bulgaristan'da Varna'nın 40 kilometre şimalinde kasaba) 52, 100	Bak.: C. 2.
Bak.: C. 3.	Han-Yûnus (Filistin'de ve Kudüs sancagının Gazze kazâsında nâhiye merkezi) 77, 434, 435
Hadım (Konya vilâyetinde kazâ merkezi) 339	Bak.: C. 2.
Hafsa / Havsa (Edirne vilâyeti merkez kazâsında nâhiye merkezi) 34	Harâbe (Gazze ile El-Ariş arasında ve Mısır hududu üzerinde Akdeniz'e nâzır tepe) 354
Hadım-köyü / Hadımköy (İstanbul vilâyetinin Çatalca kazâsında nâ-	Harbiye mektebi (İstanbul'un Be-yoğlu semtinde) 260, 357, 376
	Harbiye nezâreti (İstanbul'da şimdiki Üniversite binâsında eski Bâb-ı Seraskerî) 371, 403, 404, 461, 463
	Bak.: Bâb-ı Seraskerî ve Eski-saray.
	Haremeyn (Hicaz'ın islâmiyyetçe mukaddes Mekke ve Medine şehirleri) 101, 351
	Bak.: C. 1 ve Mekke, Medîne.

Sayfa	Sayfa
Harem-i-Hümâyün dâiresi (Topkapu sarayında) 287	Bak.: C. 1.
Harkof — Bak.: Kharkof.	Hezargrad / Razgrad (Bulgaristan'da kasaba) 100, 305
Harput — Bak.: Ma'mûret-ül-Aziz.	Bak.: C. 1.
Harşova / Hirsova (Rumanya'nın Dobruca kıt'asında ve Tuna neh-rinin sağ sâhilinde kasaba) 113, 152	Hicaz (Arabistan'da eski Osmanlı vilâyeti) 54, 80, 81, 101, 108, 117, 128, 228, 245, 325, 326, 352 - 354, 378, 415, 432, 433, 444, 445, 450, 451, 453
Hasankale — Bak.: Pasin.	Bak.: Haremeyn, Mekke ve Me-dine.
Hasbeyyâ (Lübnan'da kasaba) 192	Hille (Irak'da kasaba) 30
Hasekiler dâîresi (Topkapu sarayın-da) 93	Bak.: C. 2.
Hasır-iskelesi (İstanbul'hâlîc'inde ve Balık-pazarı'nın dışında) 73	Hind / Hindistan — 29, 31, 44, 80, 144, 186, 295, 314, 324, 352, 354, 426, 445,
Hasköy (Edirne vilâyeti merkez ka-zâsının Hafsa nâhiyesinde köy ve eski kazâ merkezi) 34	Hind-denizi / Hind-okyânusu (Os-manlı menbâlarında umumiyyetle "Bahri-Hind" denilir) 16, 74, 352,, 354
Havran (Suriye'de mintaka ve eski Osmanlı sancağı) 133, 382	Hirsova — Bak.: Harvoşa.
Haydarpaşa (İstanbul'un Kadıköy kazâsında Anadolu demiryolunun baş istasyonu ve civârı) 352, 421, 454	Hisarcık (Belgrad'la Semendere ara-sında Sırp'ların Krezka dedikleri boğaz) 27, 28
Haydarpaşa hastahânesi (İstanbul'un Kadıköy kazâsında) 289	Hit (Irak'da Fırat'ın sağ sâhilinde ve Bağdad'ın 100 kilometre şimali-garbisinde kasaba) 445
Hayfa (Suriye sâhilinde eski Beyrut vilâyetinin kazâ merkezlerinden : Şimdi Filistin arâzisindedir) 118, 446	Hırka-i-Şerif dâiresi (Topkapu sara-yında) 94, 289, 469
Hayl-El-Hayl (Cezîret-ül-Arab'da Cebel-Şammar'ın merkezi) 352, 253	Hırvatistan / Croatia (Yugoslavya'da eyâlet) 247, 251
Hazar-denizi — 13, 14, 24, 454	Bak.: C. 1.
Bak.: C. 2.	Hocapaşa (İstanbul'da mahalle) 37, 111
Helipolis = Ayn-Şems (Kahire'nin 11 kilometre şimalişarkîsinde es-ki Mısır harâbelerinden) 79	Bak.: C. 3.
Hemedân (Irak-ı-Acem şehirlerinden) 13, 14, 16, 17, 22, 23,	Hopa (Çoruh vilâyetinde kazâ mer-kezi) 422
Bak.: C. 2.	Horasan (İran'ın şimalişarkîsinde e-yâlet: Merkezi Meşhed şehridir) 17, 23, 30, 59
Herât (Efganistan'da Horasan eyâ-letinin merkezi : Herî-rûd nehri ü-zerindedir. Eski ismi: Aria) 13	Bak.: C. 2.
Hereke fabrikaları (Kocaeli = İzmit vilâyetinin Gebze kazâsı merkez nâhiyesindeki Hereke köyünde mensûcât ve çini fabrikaları) 378	Hoşkadem (İstanbul'da mahalle) 59
Herke = Kharki (Rodos civârında ada) 386	Hotin (Rumanya'nın Besarabya kıs-mında müstahkem mevki) 28, 29, 43-47, 67, 71, 84
Bak.: C. 1	Bak.: C. 3.
Hersek (Bosna'nın cennubgarbisin-de eski Osmanlı sancağı) 12, 65, 187, 201, 202, 241, 246 - 251, 253, 255, 256, 263, 282, 283, 290, 292, 295, 299, 302, 303, 312, 315 - 317, 366, 367, 372,	Hoy (İran Âzerbaycan'ında şehir) 14
	Bak.: C. 2.
	Hudâvendigâr — Bak.: Bursa.
	Humus / Hums (Suriye'de Hama'nın cennubunda şehir ve eski kazâ merkezi) 18, 446
	Bak.: C. 2.

Sayfa

Sayfa

- Humus / Hums** (Trablusugarb vilâyetinde eski sancak merkezi) 385
- Hurremâbâd** (İran'da Loristan eyâletinin merkezi: İsfahan'ın 120 kilometre cenubugarbîsindedir) 15
- Huveyye** (İrak'da, Basra ile Hozistan arasında ve bataklıklar içinde kasaba) 16, 22
- Hünkâr-iskelesi** (İstanbul-boğazı'nın Anadolu yakasında ve Beykoz kasrının önünde mermer iskele: Kasır, Yahıköyü mezarlığının yanındaki tepeciktir) 119, 128, 131
- Hürriyet-i-Ebediyye tepesi** (İstanbul'da Şişli kazâsında) 404
- Hydra** — Bak.: Çamlık.

İ

- İbrail / Braila** (Rumanya'da ve Turna üzerinde şehir) 50, 99, 100, 113, 128, 152, 232
- Bak.: C. 2.
- İcaria** — Bak.: Karyot.
- İç-kapu** (Topkapu sarayında) 91
- İhtiman** — Bak.: İhtiman.
- İle des Serpents** — Bak.: Yılan-adası.
- İleki / İleki / İlyaki** = **Piskopi** (Rodos'un şimaligarbîsinde ada) 386
- Bak.: C. 2.
- İleros / leryoz** = **Leros** (Anadolu'nun cenubugarbî hizâsında ada: On-iki adadandır) 386
- Bak.: C. 1.
- İliana** — Bak.: Elena.
- İleki** — Bak.: İleki.
- İlyaki** — Bak.: İleki.
- İmroz** = **İmbros** (Çanakkale vilâyetinin kazâlarından olan ada) 394, 395, 407, 447
- Bak.: C. 1.
- İnâdiyye** (İstanbul'un Üsküdar kazâsında semt) 242
- İnceburun** (Sinob'un şimalişarkîsinde) 148
- İncirli** (İstanbul vilâyetinde Bakırköy = Makrıköy kazâ merkezinin şimâlinde köy ve çiftlik) 9, 90
- İncirli** = **Nissiros** (Rodos'un şimaligarbîsinde ada) 386
- İnebahtı** (Şimalî-Yunanistan'ın cenu-

- bugarbî sâhilinde ve Korintos körfezi üzerinde Lepanto / Naupaktos kasabasına Türklerin verdikleri isim: Naupaktos'dan muharreftir) 1, 103, 114
- İnebahtı - körfezi** (Şimalî - Yunanistan'la Mora arasında) 109
- Bak.: C. 2.
- İngiltere** (Büyük - Britanya adası) 126, 139, 149, 162, 215, 219, 222, 243, 286, 323, 327
- Bak.: Londra.
- İngiltere sefârethânesi** (İstanbul'un Beyoğlu semtinde) 232
- İngur** (Kafkasya'da Poti'nin şimalindeki Anaklia iskelesinde Karadeniz'e dökülen nehir) 172
- İnkerman** (Kırım'ın cenubunda ve Sivastopol'un şarkında harabe) 162
- İpek** (Yugoslavya'da eski Osmanlı sancak merkelerinden) 382
- İpsala** (Edirne vilâyetinin Keşan kazâsında nâhiye merkezi) 114
- Bak.: C. 1.
- İpsara** (Mora'nın şarkında Nauplia = Anabolü körfezinde Yunanlıların Psara dedikleri ada) 105
- İran** (Acemistan) 13 - 18, 22- 25, 29, 30, 59, 60, 80, 107, 110, 380, 425, 430, 435, 454
- Bak.: Garbî-İran.
- İran sefârethânesi** (İstanbul'da, Bâb-ı Âlî caddesinin üstünde) 334
- İrşeve** — Bak.: Orsova.
- İrşeve-i-Atık** : — Bak.: Eski-Orsova.
- İsakçı** (Rumanya'nın Dobruca sâhasında kasaba) 24, 26, 44, 45, 47, 50, 70, 113, 146, 152
- Bak.: C. 3.
- İsfahan** — Bak.: İsfahan.
- İsfakya** = **Sphakia** (Girit'de dağ silsilesi) 210, 223, 225
- İskenderiyye** (Mısır'ın Akdeniz'de en mühim iskelesi) 48, 64, 65, 74 - 77, 79, 80, 89, 108, 119, 122, 129, 130, 322 - 324, 334, 374
- Bak.: C. 1.
- İskenderun** (Hatay denilen Antakya vilâyetinde kazâ merkezi) 118, 422, 450
- Bak.: C. 2.

	Sayfa		Sayfa
ışkenderun - körfezi —	332	italya —	74, 105, 222, 246, 444
ışlimye = Selimno / Silvno (Bulgaristan'da kasaba)	114	ithaque (Yunan adalarından : Yunanca ismi Theaki'dir)	74, 78
Bak.: C. 1.		ivraça (Bulgaristan'da kasaba)	252
İsmail (Rumanya'da Tuna'nın en yu- karı kolu üzerinde şehir) 50, 69, 79, 84, 99, 152, 179		izmir (Vilâyet merkezi) 49, 141, 167, 237, 238, 240, 244, 248, 249, 256, 270-272, 275, 277, 319, 320, 333, 335, 358, 362, 458 - 460, 467	
Bak.: C. 3.		Bak : C. 1.	
İsmâiliyye (Mısır'da Süveyş - kana- lının garp sâhilinde ve Port - Said'in 75 kilometre cenubunda hıdiv İsmail Paşa'nın te'sis ettiği kasaba)	426	izmit (Kocaeli vilâyet merkezi) 13, 132, 135, 290, 376, 464, 466	
İsparta (Anadolu'da vilâyet merke- zi) 238, 244 - 246, 410		Bak : C. 1.	
Bak : C. 1.		İznik (Bursa vilâyetinde kazâ mer- kezi)	6
İsparta (Mora'da Mistra / Misistra kasabası)	48	Bak : C. 1.	
Bak : C. 1.		I	
İspirlonga — Bak.: Spinalonga.		İğdır (Kars vilâyetinde kazâ)	300
İstanbul — Bak.: İstanbul.		İhtiman / ihtiman (Bulgaristan'da kasaba)	252, 308
İstanköy = Cos / Kos (Anadolu'nun cenubugarbî sâhili hizâsında ve Bodrum'un karşısında ada)	386	Bak : C. 1.	
Bak : C. 1.		Irak (Osmanlı devrinde Musul, Bağ- dad ve Basra vilâyetleriyle Zur' sancagından mürekkep arâzi)	13 - 17, 22, 29 - 31, 80, 107, 352, 353, 415, 420, 421, 425, 429, 430, 434-437, 445, 451, 453
İstanpula / Ustopulya = Stampalia / Astropalia (Rodos'la Nakşa a- rasında ada: İlk iki şekil Türk telâffuzuna göredir)	386	Bak.: C. 2 ve Irak-ı-Acem.	
İstendil (Kiklâd adalarından Tinos/ Tenos / Tine adasının Tükrçe is- mi)	7, 12	İrâkayn (İki Irak: Irak-ı-Arab ve Irak-ı-Acem)	435
Bak.: C. 2.		Bak : C. 2.	
İstinye (İstanbul - boğazı'nın Rumeli sâhilinde sayfiye: Eski ismi Sos- thénion)	212, 258	Irak-ı-Acem (İran'ın şimalıgarbî kıs- mı)	14
İstolça = Stolat (Osmanlı devrinde Bosna vilâyetinin Hersek sanca- ğında kazâ)	247	Bak.: Irak ve Irakayn.	
İsviçre — 215, 263, 333, 395, 431, 470,		İsfahan / İsfahan (İran'ın eski payı- tahtlarından ve en büyük şehir- lerinden)	13, 23, 30
İşkodra (Arnavutluk'da eski vilâyet merkezi) 103, 117, 118, 201, 202, 238, 302, 357, 382, 390, 391, 393, 394, 401, 402		Bak : C. 2.	
Bak : C. 1.		İstabl-Âmire (Şimdiki Dolmabahçe stadyomunun yerinde eski Has- ahır dâirei)	454
İşkombi / İşkumbi = Scumbi (Orta -Arnavutluk'da nehir)	394	İstanbul / Der-i-Sââdet, Dersââdet / Der-i- Aliyye, Der-Aliyye/Âstâne-i Sââdet / Astâne (Osmanlı pâytahtı ve saltanatın ilgasın- dan itibaren de 1 sene, 3 ay, 14 gün yalnız Hilâfet merkezi) 3 - 7, 9, 12, 13, 15 - 18, 20 - 26, 29 - 34, 36 - 39, 41 - 47, 49, 50, 52, 54, 58 - 62, 64 - 67, 72, 75, 77, 79, 80, 82 -	
Bak : C. 1.			
İştîp (Yugoslavya'da Üsküb'ün cenu- buşarkisinde kasaba)	393		
Bak : C. 1.			

Sayfa	Sayfa
91, 94 - 97, 99 - 106, 108, 110 - 119, 122, 123, 130, 132-134, 136, 141, 142, 144 - 149, 151, 152, 157, 159 - 161, 163-165, 170, 180 - 182, 184, 188, 191 - 193, 195, 198, 202 - 205, 207 - 210, 212 - 219, 222, 225, 226, 229, 231, 232, 234, 238 - 242, 244, 245, 247 - 249, 253, 254, 256 - 258, 259, 262, 263, 270, 271, 275, 276, 280 - 282, 284, 291, 292, 294-305, 307 - 314, 316 - 320, 322, - 324, 328 - 336, 339, 341 - 343, 345, 348, 349, 351, 356, 357, 360 - 365, 367-373, 375 - 377, 379 - 381, 383 - 385, 387, 388, 390 - 392, 396 - 398, 401 - 405, 407, 408, 412, 414, 416 - 418, 422, 423, 428-430, 432, 433, 436-438, 443 - 445, 447 - 460, 462, 463, 466	radag arasında geçit) 382
Bak : C. 1.	Kaçılova = Katzelev / Katselve (Bulgaristan'da Razgrad = Hezargrad'ın garbında ve Rusuşğ'un cenubugarbîsinde kasaba) 305
Istanbul-boğazı (Karadeniz-boğazı, Boğaziçi) 65, 86, 90, 107, 110, 111, 113, 146, 149, 150, 156, 188, 222, 242, 273, 281, 336, 381, 414, 417-419, 450, 454	Kadıköy / Kadıköyü (Istanbul - boğazi'nin Anadolu yakasında kazâ merkezi) 335, 457, 458
Bak : C. 1.	Bak : C. 1.
Istanbul-halici — Bak.: Haliç.	Kadırga-limanı (Istanbul'da) 334
Istanbul Müzesi — Bak.: Müze-i-Hümayun.	Bak : C. 1.
Istanbul sûru — 38	Kafkas/Kafkasya (Cenubî ve şimalî) 13 - 15, 24, 30, 44, 47, 115, 170, 172, 178, 333, 334, 420, 425, 427, 429, 431, 434, 436, 437, 445, 446, 451, 452, 458, 462
Istanbul-tersânei — Bak.: Haliç Tersânesi.	Bak : Cenubî - Kafkasya
J	Kağaverd (Cenubî - Kafkasya'da ve Erivan'ın 6 fersah mesâfesinde ova) 31
Jassy — Bak.: Yaş.	Kâğıthâne (Istanbul-haliç'inin mün-tehâsında dere ve mesîre: Lâle devrinde bu mesîreye "Sa'd-â-bâd" ismi verilmiştir) 20, 56, 95, 284,
Java — Bak.: Cava.	Bak : C. 1.
K	Kagul / Kaghul — Bak.: Kartal.
Kaba-tepe (Gelibolu yarımadasının cenubugarbîsinde ve Arı-burnu'nun cenubunda) 423	Kahire (Mısır'ın merkezi) 54, 75, 77 - 79, 101, 119, 231, 325, 354
Kâ'be-i-Hürriyet (İttihad-ve-Terakki komitesinin Selânik şehrine taktığı tuhaf isimlerden) 393, 404	Bak.: C. 2 ve Mısır.
Bak.: Mehd-i-Hürriyet ve Selânik.	Kahulu — Bak.: Kartal.
Kaça (Kırım'ın cenubuşarkîsinde nehir) 160	Kalafat (Rumanya'da Tuna'nın şol sâhilinde ve Vidin'in karşısında şehir) 146, 147, 149, 153
Kaçanık-boğazı (Yugoslavya'da Üsküp şehrinin 35 kilometre şimaligarbîsinde ve Şar dağıyla Ka-	Kalamata (Cenubî-Mora sâhilinde ve aynı isimdeki körfezde şehir) 48, 109
	Kalas = Galatz (Rumanya'da, Tuna'nın şol sâhilinde ve Yaş şehrinin 175 kilometre cenubunda şehir. Eski ismi Axiopolis) 71, 106, 146, 152, 156
	Kal'at-ül-Akabe — Bak.: Akabe.
	Kale — Bak.: Calais.
	Kale-boğazı — Bak.: Pas de Calais.
	Kaletschwa — Bak.: Külefçe.
	Kalimnoz = Calymnos (Anadolu'nun cenubugarbî hizâsındaki On iki adadan) 386
	Bak : C. 1.
	Kalkandelen (Yugoslavya'da Prizren'in 33 kilometre cenubuşarkîsinde eski kazâ merkezi: Eski is-

	Sayfa		Sayfa
mi Tetovo)	393	Bak.: C. 1.	302, 316, 339
Kalyoncu - kulluğu (İstanbul'un Be-yoğlu semtinde cadde)	232	Karadeniz (Osmanlı metinlerinde Bahri-siyâh) 3, 7, 13, 26, 29, 35, 55, 58, 63, 65, 74, 80, 86, 99, 100, 148 - 150, 152, 154, 156, 158, 160, 163, 166, 171 - 173, 179, 180, 183, 233, 289, 296, 311, 312, 394, 415 - 420, 422, 428, 454	
Kama (Rusçuk civârında ve Tuna üzerinde ada)	157	Bak.: C. 1.	
Kamâme (Kudüs'de Hristiyan "Ma-kaamât-ı-mubâreke" sinden olan kilise)	141	Karadeniz - boğazı — Bak.: İstanbul -boğazı.	
Kamçık / Kamtchik (Bulgaristan'da, Varna'nın cenubunda nehir)	114	Karadere (Rize vilâyeti merkez ka-zâsında nâhiye merkezi)	431
Kamış / Kamışlı = Kamiesch (Si-vastopol'un cenubugarbisinde kü-çük körfez)	161, 165, 171, 179	Karaferiye (Yunanistan'da Selânik şehrinin 60 kilometre cenubugar-bisinde eski kazâ merkezi)	393
Kamış-burun / Kamiesch - Bouroun (Kırım'ın şarkındaki Kerc kasa-basının iki buçuk fersah cenu-bunda)	165	Bak.: C. 1.	
Kandehâr (Efganistan'ın Kâbil'den evvelki pâytähtı: Eski isimleri Gandhara ve Nâdir-âbâd)	13	Karahasan (Bulgaristan'da Tuna'ya dökülen Lom ve Yantra nehirleri arasında köy)	305
Kandilli (İstanbul-boğazı'nın Anado-lu yakasında köy ve sayfiye)	76	Karahisârî-Sâhib — Bak.: Afyon -Karahisar.	
Kandiya (Girid'in en büyük şehri ve eski vilâyet merkezi) 8, 72, 210, 337		Karakilise (Ağrı vilâyetinde Karakö-se kazâsının eski ismi)	300
Bak.: C. 2 ve 3.		Karaköse — Bak.: Karakilise.	
Kanlı-kaya (Plevne'de tabya)	305	Karaman (Konya vilâyetinin eski is-mi)	82, 95
Kanlı-sırt (Gelibolu yarımadasının cenubugarbisinde)	425	Bak.: C. 1 ve Konya.	
Kanlı-tepe (Gelibolu yarımadasının cenubugarbisinde)	425	Karamürsel (Kocaeli = İzmit vilâ-yetinde kazâ merkezi)	13
Kantarcılar (İstanbul'da eski çarşı)	73	Bak.: C. 1.	
Karaağaç (Edirne vilâyeti merkez nâhiyesinde köy ve istasyon)	429, 469	Karasu (Varna'nın 25 saat mesâfe-sinde ve Babadağı ile Pazarcık arasında)	55, 56
Karabelnaâ (Kırım'da Sivastopol müstahkem - mevkiinin şark va-roşu)	167	Karasu = Tahernaâ / Cernavya (Kı-rım'da Sivastopol koyuna dökü-len nehir)	63, 160, 166, 168, 178
Karaburun (Garbî - Anadolu'da ve Sakız'ın karşısında)	49	Karasu = Mesta (Garbî - Trakya'da nehir)	407, 408
Bak.: C. 1.		Bak.: C. 1.	
Karabusa — Bak.: Carabusa.		Karayova = Craiova (Küçük-Eflâk'ın merkezi)	153
Karacaahmet (Üsküdar'da büyük me-zarlık)	5-12	Bak.: Eflâk-ı-sagır.	
Karacabey = Mihaliç (Bursa vilâye-yetinde kazâ merkezi)	464	Karinova / Karin-âbâd (Bulgaristan'-da kasaba)	59, 114
Bak.: C. 1 de Mihaliç.		Bak.: C. 1.	
Karadağ (Arnavutluğun şimalinde Avrupahların Montenegro ve İs-lâvların Tehernagora = Cerna-gora dedikleri memleket)	51, 187, 201, 202, 246, 247, 283, 290, 291, 295,	Karlı-eli (Yunanistan'ın garp sâhilin-de eski sancak)	103, 104
		Bak.: C. 2.	
		Karlofça (Yugoslâv'yada kasaba)	7, 9, 12, 29, 181

Sayfa

Sayfa

Bak.: C. 3.	
Karpathos — Bak Kerpe.	
Kars (Vilâyet merkezi) 30 - 32, 85, 146, 149, 170 - 173, 179, 300, 301, 312, 314, 315, 420, 447, 458	
Kars-çayı (Kars vilâyetinde Arpa-çay'a dökülen ırmak) 31, 113	
Bak.: C. 3.	
Kars-gölü (Kars şehrinin önünde) 31	
Kars-ovası (Kars şehrinin önünde) 301	
Kartal = Kagul / Kaghul / Kahulu / Cahulu / Cahoul (Dobruca'daki İsakçı kasabasının karşısında ve Tuna'nın sol sâhilinde müstahkem mevki ve ova : Osmanlı menbâlarında "Kartal sahrâsı" denir) 4, 50, 51, 179	
Karun (İran'da Şatt-ul-Arab'a dökülen nehir) 425	
Karyot = Nikaria / icaria (Adalar denizi'nde ve Sisam'ın garbında şimdi Yunan işgalinde bulunan Türk adalarından) 394	
Kasaba = Turgutlu (Magnisa vilâyetinde kazâ merkezi) 459	
Kasımpaşa (İstanbul'da Haliç - tersânesinin bulunduğu semt) 98	
Bak.: C. 1.	
Kampaşa-tersânesi — Bak.: Haliç-tersânesi.	
Kasos — Bak.: Kaşot.	
Kasr-ı Şirin (İran'da Sâsânîlere âit hârebeleriyle meşhur kasaba) 13, 25, 32	
Bak.: C. 2.	
Kasr-Said — Bak.: Bardo.	
Kasr-ül-Akabe — Bak.: Akabe.	
Kassel / Cassel (Prusya'nın büyük şehirlerinden) 407	
Kastamonu (Vilâyet merkezi) 46, 287	
Bak.: C. 1.	
Kastel kal'ası (Mora'da Tripoliçe'nin cenubuşarkısında Frenklerin Château de Morée dedikleri kalenin Osmanlı menbâlarındaki ismi) 8	
Kaşot = Kasos (Girid'in şimalişarkısında ve Kerpe'nin yanında ada) 386	
Katzelev / Katselye — Bak.: Kaçıl-ova.	

Kavala (Adalar-denizi'nin şimal sâhilinde liman) 81, 136	
Bak.: C. 1.	
Kaynarca / Kaynarçı / Küçük-Kaynarca (Bulgaristan'da Silistre'nin 7 kilometre cenubunda 1774 muâhadesiyle meşhur kasaba) 58 - 61, 64, 142,	
Kayseri (Vilâyet merkezi) 11, 41, 106, 350	
Bak.: C. 1.	
Kazanlık / Kızanlık (Bulgaristan'da Eski-Zağra'nın 28 kilometre şimaligarbısında ve Şupka-geçidi civârında eski kazâ merkezi) 304, 307-309	
Kazvin (İran'ın eski pâytähtlarından ve mühim şehirlerinden) 13, 32	
Bak.: C. 2.	
Kefalonya (Yunan-adaları'nın en büyüğü) 74, 78	
Bak.: C. 1.	
Kefe (Kırım yarımadasının cenubuşarkî sâhilinde liman) 51, 63, 418	
Bak.: C. 1.	
Kegalık (Arnavutluğ'un şimal kısmı, Şimalî-Arnavutluk) 103	
Bak.: Toskalık.	
Kepez (Çanakkale-boğazı'nın Anadolu yakasında ve Kal'a-i-Sultaniyye = Çanakkale vilâyet merkezinin cenubunda burun) 421	
Kerbela (İrak'da Bağdad vilâyetinin eski sancak merkezlerinden) 32	
Bak.: C. 2.	
Kerç (Kırım'ın şarkında ve aynı isimdeki boğazın garp sâhilinde şehir) 58, 165, 166, 179	
Bak.: C. 3.	
Kerç-boğazı (Kırım'ın şarkında ve Karadeniz'le Azak-denizi arasında) 165, 166	
Kerden / Kherden (İran'da Tahran'la Kazvin arasında mevki) 32	
Keresteciler (İstanbul'da çarşı) 73	
Kereviz - dere (Gelibolu yarımadasının cenubunda Çanakkale-boğazı'na dökülen su: Birinci cihan harbindeki Çanakkale muharebesinin Sedd-ül-bahir cephesindedir) 424	

Sayfa

Sayfa

Kerkük (Irak'da Şehr-i Zûr eyâletinin merkezi)	24, 30, 445
Bak.: C. 2 ve 3.	
Mermanşâh (İran'da eyâlet merkezi)	13, 14, 17, 21, 22
Bak.: C. 2.	
Kerpe = Skarpanthos / Karpathos (Girid'in şimalişarkisinde ada)	386
Bak.: C. 2.	
Kerson / Kherson (Rusya'da Dniepr = Özü / Ekşi-su ağzında şehir)	65
Kesik-künbed (Kars şehrinin bir buçuk saat mesâfesinde köy)	31
Kethudâ-dâiresi (Bâb-ı Âlî'nin Sadâret-kethudâlığı dâiresi)	96
Kharki — Bak.: Hereke.	
Kharkof / Harkof (Rusya'da Ukrayna eyâletinin merkezi)	342
Kherden — Bak.: Kerden.	
Kherson — Bak.: Kerson.	
Kichinef — Bak.: Kişinef.	
Kiklâd (Adalar grubu)	8, 115, 116
Bak.: C. 1.	
Kilburun — Bak.: Kilburun.	
Kilen - Balka / Kilène - Balka (Sivastopol civârında dere)	166
Kili / Kilya (Rumanya'da Tuna'nın en şimalî kolu üzerinde Kilia kasabası)	50, 70, 84, 408
Bak.: C. 2.	
Kilid-ül-bahr (Çanakkale-boğazı'nın Rumeli yakasındaki tahkimâtından)	386
Bak.: C. 1.	
Kilikya (Anadolu'nun cenubunda mıntaka)	119, 373
Bak.: C. 1.	
Kilis (Antep = Gaziantep vilâyetinde kazâ merkezi)	79
Bak.: C. 3.	
Kireç-tepe (Gelibolu - yarımadası'nın garbındaki Suvla koyunun şimalinde)	425
Kiremit mahallesi (İstanbul'da Fener ve Balat kapuları arasında)	32
Kirmasti (Bursa vilâyetinde şimdiki Mustafakemalpaşa kazâ merkezinin eski ismi)	464
Bak.: C. 1.	
Kirte (Gelibolu - yarımadası'nın cenubugarbısında ve Çanakkale vi-	

lâyetinin Eceâbâd kazâsında köy)	423, 424
Keşinif / Kichinef (Besarabya'da Rumenlerin Chischinau dedikleri şehir)	342
Kıbrıs (İngiliz işgalindeki Türk adası)	65, 75, 213, 238, 313, 314, 317, 322, 332, 433
Kılâ-ı-erbea — Bak.: Kılâ-ı-Hâkaniyye.	
Kılâ-ı-Hâkaniyye / Kılâ-ı-erbea (Sırp prensliğinin teşekkülünden sonra bir müddet daha Osmanlı işgalinde kalmış olan dört kale: En mühimmi Belgrad ve diğerleri de Böğürdelen, Semenderê ve Feth-ül-İslâm kaleleridir)	211, 215, 216
Kilburun / Kilburun (Rusya'da Dniepr = Özü nehrinin Karadeniz'e döküldüğü noktada kale: Bu isim esasen "Kil" ve "Burun" kelimelerinden mürekkeptir; Kilburun telâffuzu âhenk kanununun te'sirinden mütevellid olmalıdır. Garp menbâlarında Kilboorn ve Kinborun tahriflerine tesadüf edilir) 24, 27, 52, 58, 67, 171, 179	
Kılıc - Alipaşa câmii (İstanbul'un Tophâne semtinde: Tophâne câmii)	189
Kılıkış istasyonu (Selânik'de)	379
Kınalı-ada (İstanbul vilâyetinde Adalar kazâsındaki dört meskûn adanın biri: Eski ismi Proti)	84
Kırçalı / Kircaalı (Bulgaristan'da Filibe'nin cenubşarkısında kasaba)	328, 389, 407
Kırçcova (Yunanistan'da Milona / Meluna geçidinde tepe)	338
Bak.: Milona, Menekşe ve Pırnar.	
Kırım (Eski hanlık arâzisi) 7, 25, 26, 31, 35, 50, 60, 61, 61, 63 - 65, 70, 72, 103, 139, 141, 146, 150, 154 - 161, 163 - 165, 167, 169 - 174, 178, 179, 185, 187, 189, 190, 199, 201, 205, 209, 233, 249, 263, 302, 304, 339, 342	
Kırk - kavak (İstanbul civârında Davudpaşa ile İncirli arasında)	90, 91

Sayfa	Sayfa
Kırkkilise — Bak: Kırklareli.	Koska (İstanbul'da mahalle ve cadde) 41
Kırklareli / Kırkkilise (Vilâyet merkezi) 114, 308, 312, 347, 390, 465	Kosova (Yugoslâvyâ'da eski Osmanlı vilâyeti: Merkezi Üsküp şehridir) 344, 351, 359, 382, 383, 393
Bak.: C. 1.	Bak.: C. 1.
Kızanlık — Bak.: Kazanlık.	Kotur / Khotur (Van'ın şarkında eski Osmanlı kazâsı: Berlin muâhede-i mucibince İran'a terk edilmiştir) 316
Kızıl-deniz (Osmanlı menbâlarında Bahr-i-Ahmer) 54, 188, 231, 352, 353	Kovayt — Bak.: Küveyt.
Bak.: C. 2.	Koyun-adaları = Spalmatori (Garbî Anadolu'daki Karaburun'la Sakız adası arasında bulunan Sakız-boğazı'nda sıra adalar) 49
Kızıltepe / Gedikler (Kars'ın şarkında) 300, 301	Kozan / Sis (Seyhan = Adana vilâyetinde kazâ merkezi) 334
Klausenburg (Transylvania = Erdel'in merkezi) 66	Bak.: C. 1.
Bak.: C. 3.	Kozluca (Bulgaristan'da ve Şumnu civârında kasaba) 57
Koca - çimen (Gelibolu-yarımadası'nın cenubugarbîsinde ve Anafartalar'ın cenubunda tepe) 425	Köprüköy (Erzurum vilâyetinde Paşinler = Hasankale kazâsı merkez nâhiyesinde köy: Hasankale'nin şarkındadır) 421, 422
Kocaeli (İzmit vilâyeti ve yarımadası) 102, 108, 111	Köprülü kütüphânesi (İstanbul'da, Divan-yolu'nda) 121
Bak.: C. 1 ve İzmit.	Köstence (Rumanya'nın Karadeniz sâhilinde en mühim limanı) 152
Koçana (Yugoslâvyâ'da ve Üsküb'ün 80 kilometre şarkında eski kazâ merkezi) 393	Bak.: C. 1.
Kolaşin (Karadağ'da eski Osmanlı kazâ merkezlerinden) 188	Krezka — Bak.: Hisareik.
Komanova (Yugoslâvyâ'da eski Kosova vilâyetimizin kazâ merkezlerinden) 393	Kroja — Bak.: Akçahisar.
Bak.: C. 3.	Kronstadt (Rusya'nın eski pâyitahtı olan Petersburg'un 40 kilometre garbındaki limanı) 47
Konya (Vilâyet merkezi) 77, 81, 108, 117, 118, 248, 317, 339, 345, 427, 444	Kuban (Kafkasya'da Elbürz dağından çıkıp Azak-denizi ile Karadeniz'e dökülen büyük nehir ve bu nehir boyları) 58, 63, 72
Bak.: C. 1 ve Karaman.	Kubbe-altı (Topkapı sarayında) 91
Konya-ovası — 200, 261	Kudüs / Kuds (Filistin'de eski Osmanlı sancak merkezi) 76, 118, 141, 142, 212, 336 426, 433, 436, 437, 445
Bak.: C. 3.	Bak.: C. 1.
Korfu (Yunan-adaları'ndanKorfos) 9, 74, 78, 79	Kulefça — Bak.: Külefçe.
Bak.: C. 1 ve 2.	Kuleli (İstanbul-boğazı'nın Anadolu yakasında cadde ve eskiden kışla olan askerî lise) 188, 189
Korican (İran'ın Hemedan şehri civarında ova) 22	Kulewtcha — Bak.: Külefçe.
Korinthos / Corinthus (Şimalî-Mora'da Türklerin Gurdüs dedikleri kasaba) 8	Kulpa (Sava nehrine dökülen ırmaklardan) 27
Bak.: C. 1.	Bak.: C. 3.
Korinthos - berzahı (Şimalî-Yunanistan'la Mora arasında) 8	
Bak.: C. 1.	
Kornilof — Bak.: Malakoff.	
Koron (Cenubî-Mora sâhilinde müstahkem-mevki) 8, 48	
Bak.: C. 1.	
Kos — Bak.: İstanköy.	

- Sayfa**
- Kum-kale** (Çanakkale-boğazı med-
halinin cenubunda, Sedd-ül-
bahır'ın karşısında ve Anadolu
yakasında istihâkm) 420, 423, 430
Kumkapu (İstanbul'da mahalle) 13
Bak.: C. 1.
- Kuneytara** (Osmanlı devrinde Suri-
ye = Şam vilâyeti merkez san-
cağında kazâ merkezi) 446
- Kuşadası** (İzmir vilâyetinde kazâ
merkezi) 458
- Kuşhâne** (Topkapu sarayında) 93
- Kutais** (Gürcistan'da eski İmerethi
= Açıkbaş krallığının pâyitah-
tı) 172
Bak.: C. 3.
- Kutucular** (İstanbul'un eski karşıla-
rından) 73
- Kût-ül-Amâre** (Osmanlı devrinde
Bağdad vilâyeti merkez sancakçı-
na tâbi' kazâ merkezi: Bağ-
dad'ın 160 kilometre cenubuşar-
kısındadır) 422, 426, 429, 430, 435, 450
- Kuzguncuk** (İstanbul boğazı'nın A-
nadolu yakasında ve Üsküdar'la
Beylerbeyi arasında köy ve Say-
fiye: Eski ismi Khrosokeramos) 242,
258, 260, 267, 273, 275, 313
- Küçük-Anafarta** — Bak.: Anafarta-
lar,
- Küçük-Balkan** (Şarkî-Balkanlar sil-
silesi) 152
Bak.: Balkan / Balkanlar ve Şi-
malî-Balkan.
- Küçük-Eflâk** — Bak.: Eflâk-ı sağır.
- Küçük-Kaynarca** — Bak.: Kaynarca.
- Küçük-Ok-tabya** = Peti Redan (Ki-
rım'da Sivastopol tahkimâtın-
dan) 168, 169
- Küçükpazar** (İstanbulda mahalle ve
cadde) 33
- Küçük-Yahni** (Kars'ın şarkında iki
tepe) 301
Bak.: Yahniler.
- Kulefçe / Kulefça** = **Kullewtcha /**
Kaletschwa (Bulgaristan'da Var-
na ile Şumnu arasında boğaz) 113
- Kürdistan** (Bâzı Osmanlı menbâla-
rında Şarkî-Anadolu vilâyetleri-
nin bir kısmına yanlış olarak ve-
rilen isim) 120
- Sayfa**
- Kütahya** (Vilâyet merkezi) 103, 104, 118-
120, 466
Bak.: C. 1.
- Küveyt / Kovayt** (Basra-körfezi'nin
şimaligarbîsinde liman ve emâret
merkezi) 352, 353, 355
- L**
- Lâhsâ / El-Hasâ** (Basra-körfezi'nin
şimaligarbî sâhilinde eski eyâ-
let) 80, 358
Bak.: C. 2.
- Lâleli câmi** (İstanbul'da Üçüncü
Mustafa'nın yaptırdığı câmi) 40-42,
94
- Lâmya** = **Lamia** (Yunanistan'ın şar-
kında aynı isimdeki Lâmya =
Zeytin körfezine dökülen ırmak) 340
- Langa-kapusu** (İstanbul'un Langa
seminde) 38
- Larissa** — Bak.: Yenişehir.
- Larta** — Bak.: Narda.
- Lausanne** — Bak.: Lozan.
- Lâzıkıyye** (Suriye sâhilinde Beyrut
vilâyetinin eski sancak merkez-
lerinden) 129, 327
- Lehistan** (Polonya) 5, 7, 24, 26, 28, 41, 43,
45, 53, 58, 85, 139, 177, 446
Bak.: C. 1.
- Lemnos** — Bak.: Limni.
- Lepanto** — Bak.: İnebahtı.
- Lepanto-körfezi** — Bak.: İnebahtı-
körfezi.
- Leros** — Bak.: İleros.
- Leyroz** — Bak.: İleros.
- Les** = **Alessio** (Arnavutluk'da İşkod-
ra'nın 36 kilometre cenubuşarkî-
sinde kasaba) 393
Bak.: C. 1.
- Levend** (İstanbul'da Şişli ile Büyük-
dere arasındaki Maslak yolu üze-
rinde vaktiyle Nizâm'ıcedîd kış-
lasının bulunduğu semt) 72, 73, 86,
95, 96, 98
- Lim** (Arnavutluk'dan çıkıp Karadağ'-
dan geçtikten sonra Bosna'da
Drina nehrine karışan ırmak) 201
- Limni** = **Lemnos** (Çanakkale-boğa-
zı medhalinin karşısında şimdi
Yunan isgalinde bulunan Türk

Sayfa

Sayfa

adasi) 17, 50, 51, 351, 394, 447, 450	
Bak.: C. 1.	
Lipso / Lipsos (İstanköy'le Sisam arasındaki adalardan)	386
Litâté — Bak.: Çatana.	
Lofça = Lovatz (Bulgaristan'da kasaba)	306
Bak.: C. 1.	
Logosch — Bak.: Lugosch.	
Lom (Bulgaristan'da Rusçuk civârında Tuna'ya dökülen nehir)	305
Londra (İngiltere krallığının payıhtahtı: İngilizler London ve Fransızlar da Londres derler) 112, 115, 123, 128, 129, 131, 135, 150, 163, 185, 200, 217 - 221, 227, 233, 243, 248, 256, 259, 266, 270, 278, 290, 295, 299, 314, 319, 335, 354, 386, 391, 394, 398, 401, 402, 406, 407, 448, 466	
Bak.: İngiltere.	
Lori (Gürcistan'da Borçalı suyunun sol sâhilinde şehir)	15
Bak.: C. 3.	
Loritan (İran'ın garbında eyâlet)	14, 15, 22
Bak.: C. 2.	
Losfaki (Yunanistan'da Milano / Meluna geçidinden Turnava'ya giden dağ yoluna hâkim tepelerden)	339
Lovatz — Bak.: Lofça.	
Lozan = Lausanne (İsviçre'de şehir: Vand kantonunun merkezidir)	386, 395, 459
Lugoosch / Logosch = Lugoş / Lugoş (Macaristan'ın Banat = Tırnışvar eyâletinde şehir)	67
Bak.: C. 3.	
Lûtfipaşa (İstanbul'da semt)	38
Lübnan / Cebel-Lübnan (Eski Osmanlı sancığı) 132, 135, 186, 191-196, 205, 218, 223, 229, 230, 292, 332, 409, 436, 453	
Bak.: C. 2.	
Lüleburgaz (Kırklareli = Kırkkilise vilâyetinde kazâ merkezi)	114, 390, 465
Bak.: C. 1.	

M

Maan (Osmanlı devrinde Suriye =	
--	--

Şam vilâyetinin Kerek sancağında kazâ merkezi)	436
Maârif nezâreti (İstanbul'da Sultan mahmut türbesi yanında eski Dârülfünun binâlarından)	378
Macaristan — 10, 138, 139, 222, 393	
Bak.: C. 1.	
Macar-tabyası (İstanbul-boğazı'ndaki Anadolukavağı civârında)	86
Mackensie çiftliği (Kırım'da Sivas-topol koyunun şimalışarkî tarafında)	160, 167, 168
Maçin / Matschin (Rumanya'da, Tuna üzerinde ve İbrail'in karşısında müstahkem-mevki)	52, 71, 152, 302
Magnisa (Vilâyet merkezi)	94, 319, 459
Bak.: C. 1.	
Magosa (Kıbrıs'ın şark sâhilinde şehir)	329
Bak.: C. 1 ve 2.	
Mahmutpaşa (İstanbul'da semt ve çarşı)	21, 37
Maîna = Mayna / Manya (Mora'nın cenubundaki Koron körfezine hâkim olan Mataban yarımadasındaki dağlık sâha)	48, 105
Bak.: C. 1.	
Makaamât-ı Mubâreke (Kudüs'de muhtelif Hristiyan mezheplerince mukaddes sayılan ve Kırım muharebesine sebep olan makamlar)	141, 142, 158, 185
Makedonya (Selânik, Manastır ve Kosova arâzisi) 146, 232, 312, 315, 344-347, 351, 353, 355, 357-366, 375, 382, 383, 389, 391, 393, 398, 406, 430, 438	
Bak.: C. 1.	
Makrıköy — Bak.: Bakırköy.	
Malakoff / Kornilof (Sivastopol'daki Rus tahkimâtının en mühim noktası)	166 - 169, 170
Malatya (Vilâyet merkezi)	332
Bak.: C. 1.	
Malta (Akdeniz'de İngiliz adası)	75, 80, 85, 133, 354, 385, 444, 452, 458, 461, 464, 468
Bak.: C. 2.	
Malta-köşkü (Yıldız sarayında)	319
Malvasia — Bak.: Monemvasia.	

Sayfa

Sayfa

Mamaçay (Kırım'ın cenubuşarkisinde köy) 160

Mama-Hâtun — Bak.: Tercan.

Mamelon-Vert — Bak.: Yeşil-Tümsek.

Ma'mûret-ül-Aziz (Şimdi yanlış olarak Elâzığ denilen Harput vilâyeti: Kısaltma olarak El-Aziz de denilir) 332, 409
Bak.: C' 1 de Harput.

Manastır (Yugoslavya'da eski Osmanlı vilâyet merkezi) 62, 344, 346, 347, 351, 359, 361, 362, 364, 375, 384, 393
Bak.: C. 1.

Manchee = **Manş** (Fransa ile İngiltere'yi avıran ve Atlas okyânusunun Şimal-deniziyle birleştiren deniz) 47, 219

Manvasya — Bak.: Moncovasia.

Manyâ — Bak.: Ma'na.

Maras (Vilâyet merkezi) 453, 463
Bak.: C. 1.

Mardin (Vilâyet merkezi) 332
Bak.: C. 2.

Mardin = **Mertin** (Bulgaristan'da Rusçuk şehrinin üç saat mesâfesinde mevki) 54

Marmara denizi — 84, 204, 217, 289, 311, 401, 414, 424, 428
Bak.: C. 1.

Marne (Fransa'da Seine nehrine dökülen ırmak) 418

Marsilya = **Marseille** (Akdeniz'de Fransa'nın en mühim iskelesi) 153, 158, 218
Bak.: C. 2.

Martinstji /Martinsti (Rumanya'da Eflâk'la Boğdan arasında hudud teşkil etmiş olan Rymnic nehri üzerinde) 69

Maskat (Arabistan - yarımadası'nın Omân = Umman sâhilinde müstahkem mevki: Omân imamhâgırının merkezidir) 80

Matracı (Hotin civârında köy) 46

Matschin — Bak.: Maçin.

Mâverâ-ı-Kafkas — Bak.: Cenubî-Kafkasya.

Mayna — Bak.: Ma'na.

Mâzenderân (İran'ın şimalinde eyâ-

let)

Ma'zûlîn kırâathânesi (İstanbul'da Bâb-ı-Âlî'nin karşısındaki köşede eski kahve) 400

Mecidiyye — Bak.: Viranşehir.

Mecidiyye câmiî — Bak.: Ortaköy câmiî.

Mecidiyye tabyası — Bak.: Abdül-mecid / Mecidiyye tabyası.

Mecingerd / Micingerd (Kars vilâyetinde Sarıkamış kazâsının Karaorgan nâhiyesinde iki köy: Bu köyler "Ulyâ = Yukarı" ve "Süflâ = Aşağı" sıfatlarıyla birbirinden ayrılır) 428

Meçova / Meçöve = **Mezzovo** (Yunanistan'da Yanya'nın 38 kilometre şimalişarkisinde eski kaza merkezi) 153

Medîne (Hicaz'da Ravza-i-Mutahharanın bulunduğu mukaddes şehir: Medîne-i-Münevvere) 80, 85, 101, 352, 378, 432, 43, 450
Bak.: C. 1. Mekke ve Haremeyn.

Meğri — Bak. Fethiye.

Mehadîa (Macaristan'ın Banat eyâletinde ve Bela suyu üzerinde kasaba) 27

Mehd-i-Hürriyet (İttihad-ve-Terakki komitesinin Selânik şehrine taktığı tuhaf isimlerden) 393
Bak.: Kâ'be-i-Hürriyet ve Selânik.

Mehterhâne (İstanbul'un Sultanahmet meydanında) 37

Meis = **Castellorizo / Castelrosso** (Antalya vilâyetinin cenup sâhili hizâsında ada) 407
Bak.: C. 2.

Mekke (Hicaz'ın merkezi ve İslâm Kâ'besinin bulunduğu mukaddes şehir: Mekke-i-Mükerreme) 54, 80, 81, 85, 101, 137, 297, 352, 432, 433, 436, 444, 445, 468
Bak.: Haremeyn, Hicaz ve Medîne.

Mekteb-i-Harbiyye — Bak.: Harbiye mektebi.

Memâlik-i-İslâmiyye — Bak.: Ak-târ-ı-İslâmiyye.

Memâlik-i-mahrûse (Üç kıt'a üzerin-

Sayfa	Sayfa
deki Osmanlı ölkelerinin mec- mûu : Memâlik-i-Osmâniyye) 124, 219, 364	Bak.: C. 2.
Bak. : Türkiye.	Meşihat / Bâb-ı-Meşihat / Bab-ı-Fet- vâ (İstanbul'da Şeyh-ül-İslâm kapusu) 111, 254, 259, 280, 289, 420
Memleketeyn (Eflak ve Boğdan arâ- zisi) 47, 50, 58, 61, 72, 74, 84, 89, 99, 100, 112, 115 138, 143 - 146, 150, 151, 156, 158, 159, 163, 179, 180, 182 - 184, 186, 187, 190, 205	Metz (Fransa'da Moselle departmanı- nın merkezi) 169
Menekşe (Yunanistan'da Milona = Meluna geçidinde tepe) 338	Mevlevîhâne - kapusu (İstanbul sû- runun kara cihetindeki kapula- rından: Eski ismi Melandisia. Bu isim o semte de teşmil edilmiştir) 77
Bak. : Milona, Kırçova ve Pınar,	Mezzovo — Bak.: Meçova.
Menemen (İzmir vilâyetinde kazâ merkezi) 459	Micingerd — Bak.: Mecingerd.
Menteşe — Bak.: Muğla.	Midilli = Mytilène (Adalar-deni- zi'nde ve Ayvalığın karşısında şimdi Yunan işgalinde bulunan Türk adası) 42, 132, 217, 238, - 329, 343, 351, 394
Merâga (İran'da şehir: Tebriz'in 80 kilometre cenubundadır) 14	Bak.: C. 1.
Bak.: C. 2.	Midye (Kırklareli = Kikkilise vilâ- yetinin Vize kazâsında ve Kara- deniz sâhilinde nâhiye merkezi : Eski ismi Salmydessus) 398, 402, 406
Merâsim dâiresi (Yıldız sarayında) 349	Milona = Meluna (Yunanistan'da ve Tesalya ile Makedonya arasında eski Türklerin "Semâvât evi" de- dikleri Olimpos dağlarından Ala- sonya ovasına çıkan geçit) 338, 339
Mercan çarşısı (İstanbul'da) 33, 72	Bak.: Kırçova ve Menekşe.
Merc-i-Dâbık (Haleb'in şimaligarbî- sinde ova) 437, 449 - 450	Minoa (Mora'nın cenubunda küçük bir ada) 8
Bak.: C. 2.	Misis (Seyhan = Adana vilâyeti merkez kazâsında nâhiye merke- zi) 373
Merend (İran - Azerbaycanı'nda ka- saba ve sancak) 15	Bak.: C. 1.
Bak.: C. 3.	Misistra — Bak.: İsparta.
Meriç (Edirne'den geçip Enez'de A- dalar-denizi'ne dökülen ırmağ) 406, 407, 429	Misivri (Bulgaristan'ın Karadeniz limanlarından) 114
Bak.: C. 2.	Bak.: C. 1.
Merkad-ı-İsâ (Kudüste Hristiyan "Makaamât - ı-mubâreke" sinden kilise) 141	Missolonghi (Şimalî - Yunanistan'ın cenubgarbî sâhilinde ve Lepanto körfezi üzerinde müstahkem mev- ki) 109, 112
Merkezefendi (İstanbul sûrunun hâ- ricinde mezarlık) 432	Mistra — Bak.: İsparta.
Mertin — Bak.: Mardin.	Mısır / Mısır (Eski Osmanlı vilâyeti) 11, 53, 54, 65, 73-82, 85, 89, 99, 101, 102, 108 - 110, 112, 114, 117 - 120, 122, 123, 128 - 131, 134 - 136, 138, 139, 148, 165, 167, 185, 188, 194, 203, 204, 206 - 208, 213, 217, 231, 236, 242, 243, 291, 322 - 325, 330, 337, 351 - 355, 357, 369, 384, 385, 406, 421, 422,
Mer Tyrrhénienne — Bak.: Tirenya / Tiren denizi.	
Merzifon (Amasya vilâyetinde kazâ merkezi) 333, 454, 461, 462	
Bak.: C. 1.	
Messina (Sicilya'da şehir) 218	
Bak.: C. 1.	
Messina-boğazı (İtalya ile Sicilya adası arasında) 218	
Bak.: C. 2.	
Mesta — Bak.: Karasu.	
Mestanlı (Bulgaristan'da ve Kırcah'- nın cenubunda kasaba) 390	
Meşhed (İran'da Horasan eyâletinin merkezi) 13	

Sayfa	Sayfa
426, 427, 432, 433, 435, 437, 447, 453-455	Murad suyu (Şarkî-Anadolu'da Fırat nehrini teşkil eden iki ırıktan biri) 300
Bak.: C. 1 Kahire.	Murad-tepesi (Erivan'ın altı fersah mesâfesindeki Kağaverd ovası civârında) 31
Mısır-çarşısı (İstanbul'da) 234	Musapaşa palankası (Yugoslavya'da Niş ve Pirot şehirleri arasında) 26
Mısırata (Trablusgarb vilâyetinin Humus sancağında kazâ merkezi) 385	Bak.: C. 3.
Mısır-ı Ulyâ (Arapların "Safid" ismini verdikleri cenubî Mısır) 54, 75	Musavva' (Habeşistan'ın şimalinde, Kızıldeniz = Bahri-i Ahmerî sâhilinde ve eski Habeş eyâletinde kazâ: Aynı isimdeki merkezi bir ada üzerindedir) 207
Moda (İstanbul'un Kadıköy kazâsında cadde ve semt) 458	Mustafây-ı Sâlis câmii — Bak.: Lâleli câmii.
Modon (Mora'nın cenubugarbî sâhilinde iskele ve kale) 8, 48, 109	Musul (Irak'da Osmanlı vilâyet merkezlerinden) 30, 31, 60, 189, 436, 450
Bak.: C. 1.	Muş (Vilâyet merkezi) 107, 332 - 334, 428, 431
Moldavia — Bak.: Boğdan.	Bak.: C. 2.
Mondros (Limni adasının cenubunda körfez, liman ve eski nâhiye merkezi: Garp dillerinde Moudros / Mudros şekillerinde bahsedilir) 51, 450, 451, 453, 454, 458-460	Muşkara — Bak.: Nevşehir.
Monemvasia / Malvasia (Mora'nın cenubundaki "Benefşe" ve Manvasya dedikleri kasaba) 8, 49	Mühendishâne (Üçüncü Mustafa'nın Haliç-tersânesinde açtıldığı yüksek mektep) 56
Bak.: C. 1.	Mürzsteg (Avusturya'da kasaba) 347
Mora (Yarımada ve eski sancak) 7 - 10, 12, 19, 38, 47 - 49, 53, 64, 65, 75, 76, 103-105, 107-109, 114, 115, 117, 329.	Müstedâm-Bey mahallesi (Haleb'de) 79
Bak.: C. 1 ve Cenubî-Mora.	Müze-i Hümayun (İstanbul'da Topkapu sarayının yanında eski eserler müzesi) 377
Morava (Yugoslavya'da Tuna'ya dökülen nehir) 12, 102, 283	Mytilène — Bak.: Midilli.
Moskova (Rusya'nın merkezi) 53, 100, 247, 467	
Mostar (Osmanlı devrinde Bosna vilâyetinin Hersek sancağında kazâ merkezi) 247, 249	
Muâriz-körfezi — Bak.: Saros-körfezi.	
Mudanya (Bursa vilâyetinde kazâ merkezi) 132, 311, 464, 467, 469	
Bak.: C. 1.	
Mudros / Moudros — Bak.: Mondros.	
Muğla = Menteşe (Anadolu'da vilâyet ve merkezi) 459	
Bak.: C. 1 de Muğla ve Menteşe.	
Muhlenbach — Bak.: Sebes.	
Munich / Munchen (Almanya'da Bavyera'nın merkezi) 105	
Murâbit (Mısır'ın Akdeniz sâhilinde ve İskenderiyye'nin garbında koy) 75	

N

Nâblus (Beyrut'un cenubunda eski Osmanlı sancak merkezlerinden) 76, 437, 445, 446
Bak.: C. 2.
Nahcivan (Kafkas-Âzerbaycanı'nda kasaba) 14, 447
Bak.: C. 1.
Nalbururlar (İstanbul'un eski karşılarından) 73
Nallı-mescid (İstanbul'da, Bâb-ı Âlî'nin arka tarafında) 399
Napoli (İtalya'nın garp sâhilinde şehir) 218
Bak.: C. 2.
Napoli di Romania / Nauplion (Mora'nın şarkında Türklerin Ana-

Sayfa	Sayfa
bolu dedikleri liman) 8, 48, 49, 106, 109	Bog nehrinin sol sâhilinde şehir) 20
Bak.: C. 1.	Niğbolu (Bulgaristan'ın şimalinde ve Tuna sâhilinde kasaba) 74, 303, 304
Narda = Arta / Larta (Yunanistan'da Yanya'nın 60 kilometre cennubunda kasaba) 151, 153, 318, 336, 340	Bak.: C. 1.
Nâsıra (Filistin'de, eski Kudüs sancağının kazâ merkezlerinden) 437, 445, 446	Niğde (Vilâyet merkezi) 61
Nâsiriyye (Irak'da Basra'nın şimali-garbisinde ve Fırat nehri üzerinde kasaba) 426	Bak.: C. 1.
Naupaktos — Bak.: İnebahtı.	Nihâvend (Irâk-ı-Acem şehirlerinden) 15, 17
Nauplion — Bak.: Napoli di Romania.	Bak.: C. 3.
Navarin (Mora'nın cennubugarbî sâhilinde liman) 8, 48, 109, 112 - 114	Nikaria — Bak.: Karyot.
Bak.: C. 1 ve 2.	Nikolaja — Bak.: Şekvetil.
Nazilli (Aydın vilâyetinde kazâ merkezi) 459	Nil/Nil (Mısır'ın büyük nehri) 188
Nebi-Yunus (Musul'un şarkında köy) 30	Nis — Bak.: Nice.
Necef (Irak'da Bağdad vilâyetinin eski kazâ merkezlerinden) 32	Nissiros — Bak.: İneirli.
Bak.: C. 2.	Niş (Yugoslavya'da şehir) 11, 25, 26, 29, 74, 83, 101, 146, 226, 241, 242, 307, 315, 347
Necid / Necd (Arabistan-yarımadasının şimal ve garp cihetlerinden mürekkep sâhanın umumî ismi : Bunun şimaline "Hicaz Need'i" ve cennubuna da "Yemen Need'i" denir; Vehhabîlerin menşei olan bu kıt'anın ilk merkezi Der'iyye ve ondan sonraki merkezi de Riyâd kasabasıdır) 73, 80, 352, 353	Bak.: C. 1.
Bak.: Yemâme.	Nizâm-ı cedid kışlası (İstanbul'da, Maslak yolu üzerindeki Levend çiftliğinde) 73
Nevesin = Nevesinje (Osmanlı devrinde Bosna vilâyetinin Hersek sancağında kazâ) 246, 247	Bak.: Levend.
Nevşehir (Niğde vilâyetinde kazâ merkezi : Eski ismi Muşkara olduğu halde Sadr-ı a'zam Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Paşa tarafından i'mâr ettirilmesinden itibaren bu yeni isimle anılmıştır) 12, 20	Nikşik / Nikşik = Nicksitch (Kara-dağ'da Çetine'nin 38 kilometre şimalinde eski kazâ merkezi) 229
Nezib (Anteb / Gaziantep vilâyetinde kazâ merkezi) 119, 120, 122, 189	Novorossisk / Noworosijisk — Bak.: Soğucak.
Nice = Nis (Fransa'nın cennubunda liman) 229, 467	Nuhayle (Irak'da Basra'nın 4 - 5 saat şimalinde mevki) 425
Bak.: C. 2.	Nûr-ı-Osmânî câmiî (İstanbul'da Bırinci Mahmud devrinde inşasına başlandığı halde Üçüncü Osman devrinde ikmâl edildiği için bu isimle anılan câmi : Şimdi "Nûr-ı-Osmânîyye" denilmektedir) 38 - 40
Nicksitch — Bak.: Nikşik.	O
Niemirow (Lehistan = Polonya'da	Ocsakow — Bak.: Özü kalesi.
	Odesa (Karadeniz'in şimal sâhilinde büyük Rus limanı) 104, 154, 161, 162, 418, 428
	Odun-kapusu (İstanbul sîrunun Haliç tarafındaki kapularından) 72
	Bak.: C. 3.
	Ohri (Yugoslavya'da ve aynı isimdeki gölün şimalişarkî sâhilinde eski Manastır vilâyetinin kaza merkezlerinden) 361, 393
	Bak.: C. 1.
	Okçular / Okçular-başı (İstanbul'da cadde) 33

Sayfa

Sayfa

- Okyânus** — Bak.: Hind-denizi/Hind - Okyanusu.
Okyanusya — 188, 231
Old-Fort — Bak.: Eski-hisar.
Oltenciâ = Oltenizza / Olteniza (Rumanya'da Bükreş'in 50 kilometre cənubşarkisinde, Tuna'nın sol sâhilinde ve Tutakan'ın karşısında kasaba) 146, 147, 150, 157
Olti / Oltu (Erzurum vilâyetinde kazâ merkezi) 447
On-iki ada = Dodécânèse (Anadolu'nun garbında Rodos'la mülhakatından mürekkebe olan ve şimdi Yunan işgalinde bulunan Türk adaları) 385, 387, 388, 391, 395, 398, 400 - 402, 429, 453

Bak.: Adalar.

- Orel** (Rusya'da Dniepr nehrine dökülen ırmaklardan) 7
Orhâniye (Bulgaristan'da Sofya'nın 50 kilometre şimalişarkisinde kasaba) 306
Or-kapu / Ur-kapusu (Kırım'ın şimalindeki berzahta müstahkem mevki: Ruslar buraya Perekop ismini vermişlerdir; Garp dillerinde de bu son şekil kullanılır) 25, 51, 52, 161
 Bak.: C. 3.

- Orsova** (Rumanya'da Tuna üzerinde kale ve ada: Osmanlı menbâlarında İrşeve ve Yeni-Orsova / İrşeve şekillerine tesadüf edilir) 26, 28
 Bak.: C. 3 ve Eski-Orsova.

- Orta-Anadolu** — 332
 Bak.: Anadolu Garbî-Anadolu ve Şarkî-Anadolu.
Orta-Arnavutluk — 394
 Bak.: Arnavutluk.
Orta-Asya (Osmanlı menbâlarında "Asyây-ı rüstâ" denilir) 288, 352
Orta-Avrupa — 138
 Bak.: Avrupa ve Şarkî-Avrupa.
Orta-kapu (Topkapu sarayındaki Bâb-üs-Selâm) 91
 Bak.: C. 3.

- Ortaköy** (Osmanlı devrindeki Edirne vilâyetinin Bulgaristan'da kal-mış olan kazâ merkezlerinden) 407
Ortaköy (İstanbul-boğazı'nın Rumeli

- yakasında iskele) 267, 320
Ortaköy câmii (İstanbul-boğazı'nın Rumeli yakasında Mecidiyye câmii) 217
Osmancık (Çorum vilâyetinde kazâ merkezi) 425
Osmanlı bankası (İstanbul'un Galata semtindeki Bankalar caddesinde) 335, 336, 348
Otluk-köy (Bulgaristan'da Sofya'nın cənubşarkisinde kasaba) 252
Ouchy (İsviçre'de Lausanne = Lozan şehrinin Léman gölündeki iskelesi) 395
Oujtza — Bak.: Eskice.
Ouvrages - Blancs — Bak.: Ak-tabyalar.

Ö

- Ödemiş** (İzmir vilâyetinde kazâ merkezi) 459
ölgün = Uljein / Dulcigno (Karadağ sâhilinde liman) 49, 307
 Bak.: C. 1.
Özü kalesi (Dniepr = Özü / Eksisu nehrinin Karadeniz'e döküldüğü noktada Rusların Ocsakow dedikleri eski Türk kalesi) 26-28, 43, 52, 63-65, 67, 72, 171, 428
 Bak.: C. 3.
Özü-suyu — Bak.: Dniepr.

P

- Paksos** — Bak.: Paxos.
Paleo-Patras — Bak.: Patras.
Pancsova = Pançoava (Belgrad'ın şimalişarkisinde ve Tuna üzerindeki Pančevo kasabasının bulunduğu ova) 27
 Bak.: C. 3.
Pandeleimon (Yanya gölündeki ada üzerinde manastır) 104
Parga (Yunan-denizi sâhilinde iskele) 74, 78
 Bak.: C. 2.
Paris (Fransa'nın devlet merkezi) 12, 16, 37, 80, 91, 150, 155, 163, 173 - 179, 181 - 184, 187, 188, 193 - 195, 202, 206, 209, 212 - 216, 218, 221, 229,

Sayfa

Sayfa

- 230, 233, 235, 237, 238, 244, 249, 251,
256, 258, 291, 314, 330, 357 - 359, 372,
409, 447, 461
- Bak.: Fransa.
- Parmak-kapu** (İstanbul - halici'nde,
Unkapan - kapusuyla Cibâli-ka-
pusu arasında) 33
- Pasarofça = Passarowitz / Pohare-
vats / Pojarevatz** (Mora - Tu-
na kavşağında - şimdi Yugoslav-
ya'ya âit kasaba: Osmanlı men-
bâlarında Pasarofça ve Pesarofça
imlâlarına tesâdüf edilir) 12, 28
- Pas de Calais = Kale-boğazı** (Fransa
ile İngiltere arasında Manş-de-
nizini Şimal - deniziyle birleştiren
boğaz) 219
- Pasin / Pasinler** (Erzurum vilâyetin-
de kazâ: Merkezi Hasankale kasa-
basıdır) 420, 431
Bak.: C. 1.
- Pasin-i-Süflâ = Aşağı-Pasin** (Erzu-
rum vilâyetinin Pasinler kazâ-
sında nâhiye) 431
Bak.: C. 1.
- Paşa-kapusu** (Bâb-ı Âlî'nin eski is-
mi) 37
- Paşa-limanı** (İstanbul - boğazı'nın
Anadolu yakasında ve Üşkü-
dar'la Kuzguncuk arasında) 267, 273,
281
- Patmos** (Cenubî - Sporadlar'dan
Pathmos adası) 386
Bak.: C. 2.
- Patras** (Mora'nın şimaligarbisinde
şehir: Osmanlı menbâlarında
"Paleo-Patras"dan muharref ola-
rak Balyabadra denilir) 10, 48,
105, 108
Bak.: C. 1.
- Paxos / Paksos** (Yunan adaları'nın
en küçüğü) 74, 78
Bak.: C. 2: O ciltteki "Adriya-
tik" ismi "Yunan-denizi" şeklinde
tashih edilecektir.
- Pazarçık / Pazargic** (Bulgaristan'da
ve Filibe'nin altı saat mesâfesin-
de eski kazâ merkezi) 55, 113
- Pazargic — Pazareik.**
- Perapalas** (İstanbul'un Beyoğlu sem-
tinde otel) 368
- Pertevpâşa hanı** (İstanbul'da) 73
- Peşte** (Macaristan'da Budin'le bera-
ber Budapeşte'yi teşkil eden ka-
saba) 221, 222, 238, 283
Bak.: C. 2. Budin ve Budapeşte.
- Peterpurk — Bak.: Petersburg.**
- Petersburg** (Rusya'nın eski pâytâh-
tı: Bâzi Osmanlı menbâların-
da "Peterpurk" tahrifine uğra-
maktadır) 48, 52, 60, 66, 105, 142,
145, 150, 157, 167, 229, 233, 246, 299,
300, 304, 367, 406
418
- Peterwardein = Petervaradin** (Yu-
goslavya'nın Tuna üzerindeki şe-
hirlerinden: Osmanlı menbâ-
rında "Varadin" şeklinde de bah-
sedilir) 9, 10
Bak.: C. 1.
- Petite-Valachie — Bak.: Eflâk-ı sa-
ğır.**
- Petit Redan — Bak.: Küçük Ok-tab-
ya.**
- Pharsala — Bak.: Çatalca.**
- Pidavro — Bak.: Epidaurus.**
- Pire = Pirée** (Yunanistan'da Atina'-
nın limanı) 154, 340
- Pire-Mehmet sokağı** (İstanbul'da,
Beyoğlu'nun Ağa-câmii semtinde) 404
- Pirot — Bak.: Şehir-köyü.**
- Piskopi — Bak.: İleki.**
- Pita** (Yunanistan'da Arta = Narda'-
nın şimalinde) 153
- Piva** (Hersek'de Sava nehrine dökü-
len çay ve mecrâsı boyunca ka-
zâ) 201
- Pınar-hisar** (Kırkkilise = Kırklareli
vilâyetinin merkez kazâsında nâ-
hiye merkezi) 90, 390
- Pınar** (Yunanistan'da Milona = Me-
lona geçidinde tepe) 339
Bak.: Milona, Menekşe ve Kirço-
va.
- Platania / Plâtanya** (Girid'in şı-
maligarbisinde Akdeniz'e dökü-
len ırmak) 337
- Plevne = Pleven** (Bulgaristan'da
Sofya'nın 138 kilometre şimali-
şarkisinde eski sancak merkezi:
Gazi-Osman Paşa merhumun mü-
dâfaasından dolayı bu kasabanın

Sayfa	Sayfa
ismi bütün dünyaya yayılmıştır) 167,	19 kilometre şimalışarkisinde ve
302 - 307, 313, 315, 321, 339, 342,	Nil üzerinde kasaba) 75, 79
389, 406	Rahova = Rakhovo (Bulgaristan'da
Podolya (Cenubî-Rusya'da eyâlet) 44	eski Osmanlı sancak merkezlerinden) 70, 113
Poharevats / Pojarevatz — Bak. : Pasarofça.	Bak. : C. 1.
Polonya — Bak. : Lehistan.	Rassova (Dobruca'da ve Silistre'nin
Poltava / Pultava (Ukrayna'da Pol- tavka nehri üzerinde şehir) 3	90 kilometre şimalışarkisinde ka- saba) 156
Pontos (Anadolu'nun şimalışarkisinde- deki Karadeniz memleketleri) 451	Râşeyyâ (Lübnan'da kasaba) 192
Portsaid / Port-Saïd (Mısır'ın Akde- niz sâhilinde ve Süveyş kana- lı'nın medhalinde liman) 188, 231	Ravza-i-Mutahhara (Peygamberimiz Efendimiz Hazretlerinin Medîne'- deki mübârek ve mukaddes tür- be-i Saâdetleri) 85, 102
Portsmouth (İngiltere'nin Porsea a- dasında tersânesiyle mâruf li- man) 220	Rayak (Beyrut'la Şam arasında is- tasyon) 446
Poti = Faş (Karadeniz'de Rus lima- nı) 100, 115, 172, 421	Razgrad — Bak. : Hezargrad.
Bak. : C. 3.	Reichenbach (Prusya'nın Silezya eyâ- letinde ve Breslau'un 70 kilo- metre cenubugarbîsinde şehir) 71
Prackova (Bulgaristan'da kasaba) 252	Reichstadt (Avusturya'nın Bohemya eyâletinde kasaba) 246
Prague = Prag (Çekoslovakya'nın merkezi : Çekler Praha derler) 410	Remle (Filistin'de Yafa'dan Kudüs'e giden yol üzerinde kasaba: Eski Kudüs sancağının Yafa kazâsın- da nâhiye merkezidir) 54, 77, 436
Praha — Bak. : Prague.	Resmo (Girid'in şimal sâhilinde eski sancak merkezi) 337
Prasdim (Bulgaristan'da kasaba) 252	Bak. : C. 3.
Pravadi (Bulgaristan'da Varna civâ- rında kasaba) 113	Resne (Yugoslâvyâ'da Manastır şeh- rinin 30 kilometre şimalıgarbî- sinde eski nâhiye merkezi. Eski ismi: Resnia) 393
Bak. : C. 1.	Re's-Tâbe (Akabe-körfezi'nin garp sâhilinde) 354
Preveze (Osmanlı teşkilâtında Yan- ya vilâyetine tâbî' sancak mer- kezi : Şimdi Yunanistan'dadır) 8, 74, 78, 104, 151	Reşid / Rosette (Mısır'da Nil mun- sabının 10 kilometre mesâfesin- de şehir) 85, 89
Bak. : C. 1.	Reval / Revel (Baltık denizinin şark sâhilinde ve Finlândiya - körfe- zi'nde Rus askerî limanı: Bu li- man Estonya'ya geçtikten sonra Tallinn ismini almıştır) 355, 356, 360, 366
Priştine (Yugoslâvyâ'da Prizre'nin şimalışarkisinde kasaba : Eski Osmanlı sancak merkezlerinden- dir) 382, 383, 393	Revan — Bak. : Erivan.
Prizrin / Prizren (Yugoslâvyâ'da ka- saba) 310, 345	Revan-köşkü (Topkapu sarayında) 21
Bak. : C. 3.	Reval — Bak. : Reval.
Prostençe (Bulgaristan'da kasaba) 252	Rhin / Rhein (Alpes = Alp dağların- dan çıkıp Holânda'da Şimal- denizi'ne dökülen büyük nehir) 145
Prusya (Krallık arâzisi) 206, 211, 220, 222, 407	221
Pruth / Prouth (Karpatlardan çıkıp Rumanya'da Tuna'ya dökülen nehir) 2 - 6, 50, 58, 100, 113, 115, 144,	
Psara — Bak. : İpsara.	
Pultava — Bak. : Poltava.	
R	
Rahmâniyye (Mısır'da Demenhûr'un	

- Sayfa**
- Rieka** (Karadağ'da Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın zaferiyle meşhur mevkii) 201
- Rimnic** — Bak.: Rymnik.
- Rıyâd / Er-Rıyâd** (Cezîret-ül-Arab'da Vehhâbilerin menşei olan Necid kit'asının merkezi) 352, 353
Bak.: Necid.
- Rodop** (Bulgaristan'dan Adalar denizi'ne kadar uzanan dağ-silsilesi: Despot dağı) 252
Bak.: C. 1.
- Rodos** (Anadolu'nun cenubugarbî hizâsında şimdi Yunan işgalinde bulunan Türk adası) 30, 48, 63, 77, 109, 112, 329, 385, 386
Bak.: C. 1.
- Roma** (İtalya'nın pâyitahtı) 357, 381, 384, 388, 466, 467
Bak.: C. 1.
- Romanya** — Bak.: Rumanya.
- Rosette** — Bak.: Reşid.
- Rumanya / Romanya** (Krallık arâzisi) 54, 205, 232, 305, 316, 408, 417, 420
Bak.: Memleketeyn, Eflâk ve Boğdan.
- Rumeli** (Osmanlı vesikalarında Rumeli-i-Sâhâne) 8 - 10, 20 - 21, 26, 27, 31, 36, 42, 50, 55, 57, 62, 72, 73, 81, 82, 88, 90, 93 - 96, 98, 100, 104, 109 - 111, 113 - 115, 137, 146, 148, 149, 189, 192, 222, 242, 246, 247, 254, 255, 258, 284, 292, 295, 300 - 303, 305, 307, 312 - 316, 342, 345, 353, 356, 375, 376, 378, 383, 388-398, 401, 402, 406, 407, 410, 413, 453, 456
- Rumeli-feneri** (İstanbul-boğazı'nda) 90
- Rumeli-hisarı** (İstanbul-boğazı'nın Rumeli yakasında ve Anadolu-hisarı'nın karşısında Fatih'in büyük eseri) 330
Bak.: C. 1.
- Rumeli-i-Şarkî** (Berlin muâhedeşi mucibince Bulgaristan prensliği'nin cenubunda teşkil edilen mümtaz vilâyet: Sonradan Bulgaristan'la birleşen bu vilâyetin merkezi Filibe şehridir) 315, 322, 328, 332, 337, 366, 367, 453
Bak.: Bulgaristan.
- Sayfa**
- Rupçoz = Rouptchos** (Osmanlı teşkilâtında Edirne vilâyetinde nâhiye: Şimdi Bulgaristan'dadır) 328
- Ruşuk** (Bulgaristan'da Osmanlı idaresinin Tuna vilâyetine merkez olan şehir) 54, 55, 57, 74, 82, 88 - 91, 94, 96, 100, 146, 157, 222, 302-305, 306
Bak.: C. 1.
- Rusya** (Çarlık arâzisi) 28, 50, 63, 103, 105, 138, 155, 307, 309, 312, 387, 392, 446
Bak.: C. 1.
- Rymnik / Rimnic** (Rumanya'da Eflâk'la Boğdan arasında eskiden hudut teşkil eden nehir) 69
- S**
- Saatli-câmi** — Bak.: Selimpâşa câmii.
- Sa'd-âbâd** (Lâle devrinde Sadr-ı-a'zam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın i'mâr ettiği Kâğıthane mesîresi: Burada "Yüz yirmiden fazla kasr" yapılmış ve Patrona ihtilâlinde yıkılmıştır. "Sa'd-âbâd" ismi bir kasr isminin mesîreye teşmilinden mütevellittir) 20
- Safed** (Filistin'de kasaba) 77
Bak.: C. 2.
- Saint-James** (Londra'da saray) 391
- Saint-Nicolas** — Bak.: Şevketil.
- Saint-Nicolas** (Şıpka-geçidinde tepe) 304
Bak.: Şıpka-geçidi.
- Saka çeşmesi** (İstanbul'da Divan-yolu'nun Bâyezid-meydanı'na çıkan noktasında) 403
- Sakız Adalar-denizi'nde ve Çeşme'nin karşısında şimdi Yunan işgalinde bulunan Türk adası) 48, 49, 217, 329, 394**
Bak.: C. 1.
- Sakız - boğazı** (Gabi - Anadolu'daki Karaburun'la Sakız adası arasında) 49
- Sâlihiyye** (Mısır'ın Suriye tarafında en mühim askerî mevii) 53 - 55
Bak.: C. 2.
- Salihli** (Mağnisa vilâyetinde kazâ merkezi) 460
- Salpazarı** (İstanbul-boğazı'nın Ru-

Sayfa

Sayfa

- meli yakasında ve Kabataş'la Karaköy arasında iskele) 260
- Salt / Es-Salt** (Osmanlı devrinde Suriye = Şam vilâyetinin Kerek sancagında kazâ merkezi: Nâblus'un 50 kilometre cənubşarkîsindedir) 445
- Samaku = Samakowo** (Bulgaristan'da kasaba) 307, 308
- Bak.: C. 1.
- Samara** (Rusya'da Dniepr nehrine dökülen ırmaqlardan: Meerâsı 250 kilometredir) 7
- Samatya** (İstanbul'da mahalle) 62, 357
- Samos** — Bak.: Sisam.
- Samothraki / Samothrace** — Bak.: Semendirek.
- Samsun / Cânîk** (Vilâyet merkezi) 317, 454, 461, 462, 467
- Bak.: C. 1 ve Cânîk.
- San'â** (Yemen'in merkezi) 353, 355
- San-Remo** (İtalya'nın Akdeniz sâhilinde şehir) 444
- Saraghâne** (İstanbul'da eski Saraçlar çarşısı ve bu çarşı sentî) 38, 111, 331
- Saray** — Bak.: Bosna-sarayı.
- Saray-burnu** (İstanbul'da Topkapı sarayının sâhilindeki burun) 39, 262, 289
- Bak.: C. 1.
- Sarây-ı Bosna** — Bak.: Bosna-sarayı.
- Saraiewo / Sarayévo** — Bak.: Bosna-sarayı.
- Sarıkamış** (Kars vilâyetinde kazâ merkezi) 422, 424, 427, 429, 431, 439, 447
- Sarısıglık** (Çanakkale-boğazı'nın Anadolu yakasında ve Kal'a-i-Sultânîyye = Çanakkale vilâyet merkeziyle cənubundaki Kepez burnu arasında koy). 421
- Saros - körfezi** (Adalar-denizi'nde Gelibolu-yarımadasıyla Trakya arasındaki Muâriz-körfezi: Eski ismi Melas) 423
- Sasun** (Siird vilâyetinde kazâ merkezi) 333
- Sava** (Belgrad'ın önünde Tuna'ya dökülen nehir) 28, 74
- Bak.: C. 1.
- Savuçbulak** (İran-Âzerbaycanı'ndaki
- Urmiye gölünün cənubunda ve aynı isimdeki suyun üzerinde kasaba) 31
- Sayda** (Suriye sâhilinde eski Osmanlı vilâyet merkezi: Sonraları kazâ merkezi olmuş ve Beyrut vilâyetine ilhak edilmiştir) 54, 76, 118, 129, 133, 135, 192
- Bak.: C. 2.
- Schabatz** — Bak.: Bögürdelen.
- Schoenbrunn** (Viyana'da saray: Avrupa seyâhatinde Sultan Aziz'in ikametine tahsis edilmiştir) 221
- Scumbi** — Bak.: İşkombi.
- Sebes / Şebes** (Transylvania = Erdel'de eski Osmanlı sancak merkezi: Almanlar Muhlenbach, Macarlar Szasz-Sebes derler) 66, 67, Bak.: C. 3.
- Sedd-ül-bahir / Sedd-ül-bahr = Boğaz-hisarı** (Çanakkale-boğazı medhalinde ve Gelibolu - yarımadasının cənubugarbî müntehâsında istihkâm) 420, 423, 424, 430
- Bak.: C. 3.
- Selânik** (Eski vilâyet merkezi) 7, 30, 45, 48, 73, 84, 106, 244 - 246, 252, 253, 225, 256, 291, 312, 339, 344, 346, 347, 351, 359, 361, 362, 364, 365, 369-372, 375, 376, 378, 379, 383, 384, 389, 393, 396, 404, 437, 438, 448, 450 - 452
- Bak.: C. 1. Kâ'be-i-Hürriyet ve Mehd-i-Hürriyet.
- Selçuk = Efes** (İzmir'in cənubşarkısında köy ve harâbe: Ayaslug / Ayasolug ismiyle de anılır) 459
- Bak.: C. 1.
- Selimiyye** (İstanbul-boğazı'nın Anadolu yakasında ve Üsküdar'la Haydarpaşa arasında büyük kışla) 95 - 98, 376
- Selimiyye dergâhı** (Üsküdar'da, Tunnus-bağı kabristanında) 21
- Selimno** — Bak.: İslimye.
- Selim-Paşa câmii / Saatli-câmi** (Selânik'de) 253
- Selmanpâk** (Irak'da Bağdad'ın cənubşarkısında ve Dicle üzerinde kasaba: Osmanlı devrinde Azi-

Sayfa	Sayfa
ziyye kazâsına tâbî' nâhiye merkezidir) 429, 430	Bak. : C. 2.
Semendere / Semendire (Yugoslavya'nın Tuna üzerindeki Smederevo kasabasına Osmanlı menbâlarında verilen muharref isim) 12, 27, 69, 74, 83, 101, 102, 199, 203, 215	Silöglü — Bak.: Süloğlu.
Bak. : C. 1.	Sinâ (Mısır'la Suriye arasında yarımada) 354, 420, 421, 426, 429, 430, 433-436
Semendirek / Semedrek / Semadirek = Samothraki / Samothrace (Adalar-denizi'nde ve İmroz'un şimalıgarbîsinde ada) 394	Bak. : C. 2.
Bak. : C. 1.	Sine / Sinâ (İran'da Erdelân eyâletinin merkezi) 14, 60
Sepetçiler (İstanbul'da eski çarşı) 73	Sinop (Vilâyet merkezi) 148 - 150, 161, 191, 404
Serajevo — Bak.: Bosna-sarayı.	Bak. : C. 1.
Serapyom = Serapeum (Mısır'da Süveyş kanalı üzerinde ve İsmailiyye'nin cenubuşarkîsinde eski kasaba) 476	Sirkeci (İstanbul'da iskele ve semt) 260, 281, 350, 457
Ser-asker kapusu — Bak.: Bâb-ı Ser'askerî.	Bak. : C. 1.
Serez (Yunan arâzisinde kalan eski Osmanlı sancak merkezlerinden) 7, 73, 82, 94, 347, 375	Sirkeci istasyonu (İstanbul'un Sirkeci semtinde Avrupa demiryolunun başı) 379
Bak. : C. 1.	Sîs — Bak. : Kozan.
Serfiçe (Yunanistan'da eski Osmanlı sancak merkezlerinden: Manastır'ın 140 kilometre cenubuşarkîsindedir) 393	Sisam = Samos (Garbî-Anadolu sâhil boyunda ve şimdi Yunan işgalinde bulunan Türk adalarından) 106, 107, 117, 208, 292, 332
Sevâkin (Kızıl-deniz sâhilinde Mısır hıdıvlığına tâbî kasaba : Eski "Habeş eyâleti"nin merkezidir) 207	Bak. : C. 1.
Sèvres (Fransa'nın porselen mâmûlâtıyla meşhur şehri) 219, 443, 465	Sivas — Bak.: Sivas.
Seylân / Ceylan (Hindistan'ın cenubunda ada) 325	Sivastopol (Kırımın cenubunda liman) 158 - 162, 165 - 172, 179, 418
Sicilya (Akdeniz'de İtalyan adası) 217, 218, 374	Sizebolu — Bak.: Süzebolu.
Bak. : C. 2.	Sırbistan (Krallık arâzisi) 12, 25, 26, 29, 35, 65, 83, 100, 101, 103, 106, 112, 115, 116, 173, 180, 199, 202, 203, 205, 246, 247, 252, 283, 290, 291, 295, 302, 316, 342, 345
Siird (Vilâyet merkezi) 332, 333	Bak. : C. 1.
Silistre (Rumanya'da ve Tuna nehri üzerinde kasaba : Eski Osmanlı sancak ve eyâlet merkezidir) 55, 57, 74, 82, 84, 85, 88, 89, 100, 109, 113, 115, 152 - 157, 226, 302, 406	Sivas (Vilâyet merkezi) 31, 332, 333, 387, 409, 460, 462
Bak. : C. 1.	Bak. : C. 1.
Silivri (İstanbul vilâyetinde kazâ merkezi) 82, 308	Skarpanthos — Bak.: Kerpe.
Bak. : C. 1.	Skyro / Skyros (Eğribozun şarkında ada) 116
Silivri-kapusu (İstanbul sûrunda kapu ve semt) 104	Slivnitsa / Slivniçe (Bulgaristan'da, Sofya'nın şimalıgarbîsinde ada) 328
	Slivno — Bak.: İslimye.
	Smederevo — Bak.: Semendere.
	Sofya (Bulgaristan'ın pâyitahtı) 11, 12, 74, 101, 146, 226, 252, 306, 308, 328, 329, 361, 366, 367, 388, 389, 406, 429, 432
	Bak. : C. 1.
	Soğanaga mahallesi (İstanbul'un Bâyezid semtinde) 281
	Soğucak (Şimalî-Kafkasya'nın Ka-

Sayfa

Sayfa

radeniz sâhilinde Rusların Novo-rossisk / Noworossijsk dedikleri liman)	63, 418
Soğukçeşme (İstanbul'da semt ve cadde)	37, 342
Soğuk-çeşme kapusu (Topkapu sarayında)	91
Sohum-kale (Kafkasya'nın Karadeniz limanlarından)	172, 300
Sokod (Sırbistan'da kale)	199, 203
Sorkun (Kastamonu vilâyeti köylerinden)	46
Söğüt (Bilecik vilâyetinde kazâ merkezi)	288
Bak. : C. 1.	
Sömbeki — Bak. : Sömbeki.	
Spaetza — Bak. : Suluca.	
Spalmatorî — Bak. : Koyun-adaları.	
Sperchius (Cenubî Tesalya'da nehir: Şimdiki ismi "Hellada"dır)	116
Sphakia — Bak. : İsfakya.	
Spinalonga (Girid'in şimalişarkisinde Türklerin İspirilonga dedikleri limanın ağzındaki adada kale)	8
Bak. : C. 3.	
Stampalia — Bak. : İstanbula.	
Stockholm (İsveç krallığının پای-tahtı)	66
Suda (Girid'in şimaligarbî sâhilinde müstahkem liman)	8, 12, 210, 318, 338, 367
Bak. : C. 3.	
met câmiinin önündeki meydan ve	
Sultanahmet (İstanbul'da Sultanahmet câmiinin önündeki meydan ve o semt)	98, 111, 334, 372, 389
Bak. : C. 2.	
Sultanahmet câmiî (İstanbul'un aynı isimdeki meydanında büyük câmi)	111, 276, 460
Bak. : C. 3.	
Sultanmahmut türbesi (İstanbul'da ikinci Mahmud'un türbesi: Sultan Aziz'le İkinci Abdülhamid de bu türbede medfundur)	140, 279, 281, 334, 432, 439, 444
Sultanselim (İstanbul'da Yavuz Sultan Selim türbesiyle câmiinin bulunduğu semt)	38, 196
Bak. : C. 2.	
Sultanselim (Edirne'de Selimiyye	

câmii)	34, 392
Bak. : C. 2 de Selimiyye.	
Sultanselim câmiî (Şam'da Altıncı Mehmet Vahîdüddin'in defninden itibaren bahçesi Osmanlı hânedenânının mezarlığı hâline gelen câmi).	444
Suluca / Sütlüce (Mora'nın şarkında ki Nauplia = Anabolu körfezinde Yunanlıların Spaetza dedikleri ada)	105
Sund (Danimarka'nın Seeland adasıyla İsveç arasında boğaz: Baltık denizinin medhallerindendir)	47
Sûr (Omanlı devrinde Beyrut vilâyetinin kazâ merkezlerinden: Eski ismi Tsor. Garphılar şimdi Tyr derler)	77, 129
Suriye (Osmanlı teşkilâtındaki Halep, Şam ve Beyrut vilâyetleriyle Lübnan sancağından mürekkep arâzinin mecmûu) 53. 54, 65, 73, 75, 77, 78, 117 - 120, 128 - 130, 133, 135, 167, 191-195, 198, 205, 229, 230, 240, 248, 263, 310, 354, 420-422, 425-427, 429-431, 434-437, 445, 446, 448, 449, 451, 453, 467	
Bak. : C. 1.	
Suriye (Osmanlı teşkilâtında Şam vilâyetinin ismi)	317, 319, 370
Bak. : Şam.	
Suûdî-Arabistan (Hicaz ve Necid kıt'alarından mürekkep yeni Vahhâbî devletin arâzisi)	80, 352
Suvla (Gelibolu yarımadasının garp sâhilinde koy: Anafartalar-limanı da denir)	423-425, 429, 430
Süleymâniyye (Irak'ın eski Musul vilâyetinde sancak, Baban sancağı)	189
Süleymâniyye (İstanbul'da Süleymâniyye câmiinin bulunduğu semt)	33, 38, 111
Süleymâniyye câmiî (İstanbul'da Koca-Sinan'ın meşhur eseri)	236
Süleymanlı — Bak. : Zeytin.	
Süloğlu / Siloğlu (Edirne'nin 25 kilometre şimalişarkisinde ve Edirne vilâyet merkez kazâsının Tartarlar nâhiyesinde köy)	390
Sömbeki / Sömbeki = Symi Ro-	

	Sayfa		Sayfa
dos'un şimalinde ada)	386	Şarkî-Afrika —	188, 231
Bak. : C. 1.		Bak.: Akdeniz.	
Sünnet-odası (Topkapu sarayında) 40, 97		Şarkî Anadolu — 30, 107, 310, 314 316,	
Sünûs / Zünûz (İran-Âzerbaycanı'-		332, 334, 359, 409, 428, 451, 457,	460
ndaki Merend sancağında müs-	15	Bak.: Anadolu, Garbî-Anadolu,	
tahkem mevki)		Orta-Anadolu ve Vilâyât-ı Şar-	
Sütlüce (İstanbul-halici'nin Beyoğlu	36	kiyye.	
yakasında mahalle)		Şarkî-Avrupa —	138, 145
Sütlüce — Bak.: Suluca.		Bak.: Avrupa ve Orta-Avrupa.	
Süveydiyye (Hatay denilen Antakya		Şarkî-Karaağaç (İsparta vilâyetinde	245
vilâyetinde nâhiye merkezi ve	239	kazâ)	
iskele)		Şarkî-Karahisar — Bak.: Şebin-Ka-	
Süveys (Mısır'da Kızıl-deniz'in şim-	188, 231	rahisar.	
maligarbîsinde kanalın müntehâ-		Şarkî-Trakya —	347, 469
sı olan iskele)		Bak.: Trakya ve Garbî-Trakya.	
Bak. : C. 2.		Şarköy (Tekirdağ vilâyetinde ve	
Süveys-kanalı (Mısır'da Akdeniz'le		Marmara sâhilinde kazâ mer-	401
Kızıl-deniz'i birleştiren meşhur		kezi)	
kanal) 55, 165, 188, 231, 314, 323, 324,		Şarköy — Bak.: Şehir-köy.	
354, 420 - 422, 426-430, 434, 435, 437		Şark vilâyetleri — Bak.: Vilâyât-ı	
Süzebolu / Sizebolu (Bulgaristan'da	113	Şarkıyye ve Şarkî-Anadolu	
liman)		Şaryan / Şiryan (Şarkî-Anadolu'da	
Bak. : C. 1.		Murad nehrine dökülen çaylar-	300
Svilengrad — Bak.: Cisir-i-Mustafa-		dan)	
paşa.		Şatt-ul-Arab (Dicle ile Fırat'ın Kor-	
Swischtow — Bak.: Zıstovi.		na'da birleşmesinden hasıl olan	
Symi — Bak.: Sümbeği.		ve Fav'da Basra-körfezine dö-	
Szasz-Sebes — Bak.: Sebes.		külen büyük nehir)	418, 420
Szistow — Bak.: Zıstovi.		Şebes — Bak. Sebes.	
S			
Şabran / Şâbûrân (Şirvan şehirle-		Şebin-Karahisar / Şarkî-Karahisar	
rinden)	13	(Giresun vilâyetinde kazâ mer-	
Şam / Dimişk (Suriye'de Osmanlı		kezi)	332
vilâyet merkezlerinden) 39, 54, 76,		Bak. : C. 1.	
80, 117, 118, 129, 191 - 193, 195, 317,		Şefketil — Bak.: Şekvetil.	
365, 378, 421, 426, 427, 444 - 446, 449		Şehir-köyü / Şarköy (Yugoslavya'da	
Bak.: C. 2 ve 3 ve bu ciltte Suri-		Pirot kasabasına Türklerin ver-	
ye.		dikleri isim).	26
Şamahı (Şirvan'ın Osmanlı hâkimiy-		Bak.: C. 3.	
yetinden evvelki merkezi)	13	Şehr-i-Zûr (Kerkük vilâyet ve san-	
Bak.: C. 3.		cağın eski ismi)	14
Şark (Garba ve bilhassa Avrupa'ya		Bak.: C. 2.	
nisbetle bütün şark memleketle-		Şehzâdebaşı (İstanbul'da cadde ve	
ri ve Osmanlılara nisbetle İran) 74,		semt)	38, 136, 137
77, 85, 128, 142, 153, 186, 193, 214,		Şehzâde câmiî (İstanbul'da, Şehzâde-	
216, 221, 246, 251, 256, 285, 289, 291,		başında)	119
317, 327, 330, 333, 352, 380, 391, 413,		Şehzâdebaşı karakolu (İstanbul'un	
430		aynı isimdeki semtinde)	463
Bak.: Garp.		Şekvetil / Şefketil = Nikolaja /	
		Saint-Nicolas (Batum'un dört ki-	

Sayfa

Sayfa

lometre şimalinde kale)	147, 170
Şemsipaşa (Üsküdar'da mahalle)	313
Şeria = Erdün / Ürdün (Lübnan'dan çıkıp Filistin'de Lût gölüne dökülen nehir)	445
Şeytan / Şeytanlık (Şimalî-Sporadlardan Jura adasının Osmanlı devrindeki ismi)	116
Bak.: C. 2.	
Şikago = Chicago (Amerikanın büyük şehirlerinden)	460
Şile (İstanbul vilâyetinde kazâ merkezi)	94
Bak.: C. 1	
Şimal-denizi —	65, 219
Şimalî-Balkan—	252
Şimalî-Dobruca —	152, 312
Bak.: Dobruca.	
Şimalî-Mora	8
Bak.: Mora.	
Şimalî-Yunanistan (Mora'nın şimalindeki asıl Yunanistan)	8, 105, 107, 109
Bak.: Yunanistan ve Mora.	
Şimşirlik (Topkapu sarayında)	97
Şıpka geçidi (Bulgaristan'da Koca-Balkan'ın cenup eteğinde ve Kazanlılık / Kızanlılık'ın şimalıgarbîsinde boğaz)	303 - 309
Şirvan (Hazar denizinin cenubugarbîsinde eski Şirvanşahlar ölkesi)	17, 22, 30, 244
Bak.: C. 3	
Şiryan — Bak.: Şaryan.	
Şişli Etfâl Hastâhânesi — Bak.: Etfâl Hastâhânesi.	
Şuaybe (Irak'da Basra'nın 3-4 saat mesâfesinde mevki)	425
Şumnu/Schumla (Bulgaristan'da kasaba)	53, 57, 70, 71, 99, 100, 113, 114, 146, 152, 153, 302
Bak.: C. 1.	

T

Tâbe (Akabe körfezinin biraz şimalıgarbîsinde ve Sînâ yarımadasındaki Mısır hududu üzerinde askerî mevki)	354, 355
Taberiyye (Osmanlı devrinde Beyrut vilâyetinin Akkâ sancağında kazâ merkezi: Aynı isimdeki gö-	

lün şark sâhilindedir)	77, 446
Tâhir-köy (Ağrı vilâyetinin Eleşkirt kazâsı merkez nâhiyesinde köy)	390
Tâhirc tepeleri (Murad suyuna dökülen Şaryan çayı ile Ağrı vilâyetinin Eleşkirt kazâsı merkez nâhiyesindeki Tâhir - köy arasında)	300
Tahran (İran'ın şimdiki pâyitahtı)	32
Tahtakale / Taht-el-kal'a (İstanbul'da semt)	72
Tâif (Hicaz'da Mekke'nin 100 kilometre cenubu şarkisinde müstahkem kasaba)	80, 81, 101, 245, 260, 293, 321, 326, 327
Taksim kışlası (Beyoğlu'nun Taksim meydanında her nedense yıkılıp yerine "Gezi" ismiyle düz bir sahâ yapılmış olan kâgir kışla)	376
Tallinn — Bak.: Reval / Revel.	
Taman (Kırım'ın şarkında yarımada)	63, 72
Bak.: C. 3	
Tarabya (İstanbul-boğazı'nın Rumeli yakasında sayfiye: Eski ismi Therapia)	106, 258, 278
Tarakeğlar (İstanbul'un eski çarşılarından)	72
Tarlabası (Beyoğlu'nda cadde)	232
Tarsus (İçel = Mersin vilâyetinde kazâ merkezi)	373
Taşğalar (İstanbul'da eski çarşı)	73
Taşkend (Rus Türkistanının merkezi)	283
Taşkışla (İstanbul'un Beyoğlu kazâsında)	258, 260, 357, 372, 376
Taşlık câmii (İstanbul'da Beyoğlu'nun Mağca semtinde ve Dolma-bahçe sarayına nâzır sâhada Sultan Aziz'in yaptırmaya başlayıp ikmâl ettirememiş olduğu câmi)	263
Taşoz = Thassos (Adalar-denizi'nin şimalinde şimdi Yunan işglinde bulunan Türk adası)	394, 447
Bak.: C. 1.	

Tatarıçe = Tatariz (Slistre civârında köy)	99
Tatarpazarcığı (Bulgaristan'da kasaba)	252, 308
Bak.: C. 1.	

Tcherimagora — Bak.: Karadağ.	
Tehernaia — Bak.: Karasu.	
Tebritz — İran'da Âzerbaycan eyâle-	

Sayfa	Sayfa
tinin merkezi) 14, 15, 18, 22, 23, 30 Bak.: C. 1.	veyş-kanalı'nın garp sâhilindeki İsmailiyye kasabasının cenubu- şarkisinde) 426
Teke-burnu (Gelibolu - yarımadası'nın cenup müntehâsında ve Çanakkale - boğazı medhâlinin şimalinde burun) 423	Tinos — Bak.: İstendil.
Tekirdağ/Tekirdağı (Vilâyet merkezi) 82, 114, 329, 465 Bak.: C. 1.	Tırân (Akabe-körfezi'nin ağzında ada) 354
Tekirdağ - İskelesi (İstanbul'da) 73	Tiran (Arn avutluk'da kasaba) 393 Bak.: C. 1.
Tell-ül-Kebîr (Şimalî-Mısır'daki Şarkıyye müdiriyetinde) 325	Tire (İzmir vilâyetinde kazâ merkezi) 459 Bak.: C. 1.
Tell-üs-Şerîa (Filistin'in cenubunda ve Gazze'nin cenubuşarkisinde mevki) 434-436	Tirenya / Tiden - denizi = Mer Tyrrhénienne (İtalya'nın cenubuşarkisinde ve Sicilya adasının şimalinde) 218
Tenedos — Bak.: Bozcaada.	Tıbbiyye (İkinci Abdülhamid'in Haydarpaşa'da yaptırmış olduğu Mekteb-i Tıbbiyye) 377
Tenos — Bak.: İstendil.	Tıbhâne (Beyoğlu'ndaki Galatasaray'da eski Tıbbiye) 229
Tepedelen (Yanya'nın şimaligarbisinde kazâ merkezi) 103, 104	Tımsıvar (Macaristan'da Banat eyâletinin merkezi: Osmanlı devrinde eyâlete de bu isim teşmil edilmiştir) 9, 11, 12, 19, 26, 27, 67 Bak.: C. 2.
Tercan (Erzincan vilâyetinde kazâ: Merkezi Mamahâtun kasabasıdır) 431	Tırhala (Tesalya'da eski Osmanlı sancak merkezi) 78, 103, 151, 310, 340 Bak.: C. 1.
Termopil / Thermopyloe / Thermopyles (Tesalya ile Şimalî-Yunanistan arasında 7 kilometrelik dar geçit: Eskidenberi Yunanistan'ın kapusu sayılır) 340 Bak.: C. 1.	Tırnova / Tirnovò (Bulgaristan'da kasaba) 303, 305, 306, 308 Bak.: C. 1.
Tersâne — Bak.: Haliç-tersânesi.	Tlemsân = Telemsen (Cezâyir'de Vehrân / Vahrân sancagında, Vehrân şehrinin 116 kilometre cenubuşarkisinde ve sâhilden 48 kilometre içerde şehir: İskelesi Vehrân limanıdır) 2
Tesalya (Yunanistan'ın şimalinde mıntaka) 104, 151, 153, 154, 210, 229, 307, 312, 318, 336, 338, 340, 341, 373 Bak.: C. 1.	Tobruk (Bingazi sancagında liman) 385
Thassos — Bak.: Taşoz	Tokat (Vilâyet merkezi) 332, 333, 342 Bak.: C. 1.
Theaki — Bak.: İthaque.	Tophâne (İstanbul'da, Galata ile Fındıklı arasında) 87, 98, 110, 111, 189, 237, 290, 335, 463 Bak.: C. 2.
Theresienstadt (Çekoslovakya'ya Elbe ve Eger nehirlerinin kavşağı civârında müstahkem-mevki) 410	Tophâne câmii — Bak.: Kılıç-Ali Paşa câmii.
Thermopyles — Bak.: Termopil.	Tophâne kasrı (İstanbul'da, Tophâne avlusunda) 341, 463
Tiflis (Gürcistan'ın eski merkezlerinden) 13, 14, 25, 44, 64, 85, 467 Bak.: C. 3.	Topkapı (İstanbul sâhinde kapı ve o kapı semti) 253 Bak.: C. 1.
Tih sahâsı (Kızıl-deniz'in şimalindeki Akabe ve Süveyş körfezleri arasında ve aynı isimdeki yarımada da göl) 426 Bak.: C. 2.	
Tilsitt (Prusya'da şâhir: Niemen nehri üzerindedir) 89	
Timsah gölü = Buhayret-üt-timsâh / Birket-ül-timsâh (Mısır'da Sü-	

- Sayfa** **Sayfa**
- Topkapu sarayı (İstanbul'da, Saray-Burnu'nda: Üniversite'nin yerindeki Eski-saray'a nisbetle buna "Yeni-saray" denilmiştir) 18, 97, 98, 111, 261, 262, 266, 267, 269, 275, 277, 279, 284, 287, 289, 290, 439, 444, 469,
- Toprakkale / Eleşkirt / Eleşgirt (Ağrı vilâyetinde kazâ merkezi) 107, 240
- Torbalı (İzmir vilâyetinde kazâ merkezi) 459
- Torino (İtalya'da Milano'nun 144 kilometre garbında eski Sardanya krallığının pâyitahtı) 163 - 165, 178
- Toros / Toroslar (Cenubî-Anadolu'da büyük dağ-silsilesi) 118, 120, 451
- Tortokaî — Bak.: Tutrakan.
- Toskalık (Cenubî-Arnavutluk'la Epir'in umumî ismi) 103, 104
Bak.: Arnavutluk ve Kegalk.
- Toulon (Fransa'nın Akdeniz sâhîlindeki büyük limanlardan) 74, 218,
- Tournovo — Bak.: Turnova.
- Touzoum / Toussoum (Mısır'da Süveys kanalı üzerinde ve İsmailiyye'nin cenubuşarkisinde eski kasaba) 426
- Trablğe — Bak.: Tripoliçe.
- Trablusugarb(Eski Osmanlı vilâyeti) 116, 229, 270, 276, 287, 318, 366, 381, 384, 388, 395, 404, 407, 415, 420, 427, 438, 450 - 453
Bak.: C. 2.
- Trablusşam (Suriye'de ve Beyrut'un şimalişarkisinde eski sancak merkezi) 76, 118, 129, 450
Bak.: C. 2.
- Trabzon (Vilâyet merkezi) 36, 43, 44, 86, 100, 115, 172, 238, 302, 333, 398, 409, 420 - 422, 431, 446, 447
Bak.: C. 1.
- Trajan'seddi (Eski Romalıların Silistre civârından başlayıp Kösence civârında Karadeniz'e dâyanan meşhur seddi) 156
- Traktir (Kırım'da Sivastopol'un cenubuşarkisinde ve Karasu = Tchernâia nehri üzerinde köprü) 167, 168
- Trakya — 34, 232, 312, 389, 450, 460, 469
Bak.: Garbî-Trakya ve Şarkî-Trakya.
- Transeaucasie — Bak.: Cenubî-Kafkasya.
- Transylvania — Bak.: Erdel.
- Trebin = Trebinje (Bosna vilâyeti'nin Hersek sancağında ve Karadağ hududu civarında kasaba) 247
- Trevna (Bulgaristan'da kasaba) 252
- Tripoliçe = Tripolitza / Tripolis (Mora'nın ortasında şehir: Osmanlı idaresi devrinde Mora'nın merkezi olmuştur. Eski menbâlarımızda Trablğe şeklinde bahsedilir) 48, 105, 106, 109
- Trutaté — Bak.: Çatana.
- Tschetaté — Bak.: Çatana.
- Tserkovnia — Bak.: Çayırköy.
- Tsétinié — Bak.: Çetine.
- Tsettinje — Bak.: Çetine.
- Tuilleries (Paris'de saray) 218
- Tulça/Tulçi = Tulcea (Rumanya'nın Dobruca kıt'asında ve Tuna'nın sağ sâhilinde eski sancak merkezi) 52, 70, 152
Bak.: C. 3.
- Tâl-Kerem / Kerim (Filistin'de Nablus şehrinin şimalıgarbısında kasaba) 445
- Tuna (Avrupa'nın Karadeniz'e dökülen büyük nehri) 12, 27, 28, 44, 45, 50, 53 - 55, 58, 66, 69, 71 - 74, 85, 89, 90, 99 - 101, 115, 146 - 148, 150, 152 - 154, 156 - 159, 164, 170 - 173, 178 - 180, 182, 183, 206, 211, 215, 217, 221, 232, 302, 303, 305, 312, 342, 411
Bak.: C. 1.
- Tuna vilâyeti (Bulgaristan'da Osmanlı vilâyeti: Merkezi Rusçuk şehridir) 222, 226, 232, 239, 242, 251
- Tunus (Şimalî-Afrika'da Osmanlı e-yâleti) 116, 318, 337, 366, 385, 405
- Tunus-bağı kabristanı (Üsküdar'daki Karacaahmet'de) 21
- Turgutlu — Bak.: Kasaba.
- Turla — Bak.: Dniestr.
- Turnova = Tournovo (Yunanistan'da Alasonya'nın cenubuşarkisinde kasaba) 339, 340
- Turtukaia — Bak.: Turakan.
- Tutrakan = Tortokaî / Turtukaia (Rumanya'nın Tuna üzerindeki kasabalarından) 146, 147, 152, 406

Sayfa	Sayfa
Bak.: C. 3	Bak.: C. 2.
Tünel (İstanbul'da, Karaköy'le Be- yoğlu arasında) 348	Ustopalia — Bak.: İstanpula.
Türkistan (Orta-Asya'da öлке) 449, 452, 467	Uşak (Kütahya vilâyetinde kazâ mer- kezi) 465
Türkistan (Bâzı Osmanlı vesikaların- da "Türkiye" mânâsına kullanı- lan tâbir) 212	Uzunçarşı (İstanbul'da eski çarşı ve cadde) 34, 72, 73
Bak.: Türkiye.	Bak.: C. 1 ve 3.
Türkiye: (Osmanlı öлкesi, Memâlik-i- Osmâniyye) 3, 5-7, 12-14, 23, 28, 39, 43, 65, 71, 94, 101, 112, 133, 142, 151, 162, 164, 170, 175, 183, 186, 192, 212, 214, 217, 222, 223, 227, 228, 240, 270, 278, 286, 288, 332, 333, 355, 358- 360, 363, 366, 368, 376, 405, 420, 458, 459, 468	Uzunköprü (Edirne vilâyetinde kazâ merkezi) 308
Bak.: Memâlik-i-mahrûse ve Türkistan.	Bak.: C. 3.
Tzarskoé-Sélo — Bak.: Çarşkoyeselo.	Ü
U	Üçler (Kars şehrinin iki saat cennu- bunda tepe) 31
Ujitz = Ujiça — Bak.: Eskice.	Üç-sancak (Birinci eihan harbinin so- nunda Türkiye'nin Rusya'dan ist- tediği ve aldığı Batum-Kars - Ardahan sancakları) 447
Ukrayna (Rusya'nın Kiyef, Poltava, Çernigof ve Harkof eyâletlerin- den müreakep sâha) 25, 44, 342	Üç-şerefeli câmi (Edirne'de) 34
Bak.: C. 3.	Ba.: C. 3.
Uljein — Bak.: Ölgün.	Üçüncü Selim dâiresi (Topkapu sa- rayında) 267
Uman / Umman (Cezîret-ül-Arab = Arabistan - yarımadasının cennu- bugarbi köşesinde öлке: Maskat imamlığının arâzisi) 80	Ürdün (Birinci eihan harbinden son- ra kurulmuş olan Arap devletçik- lerinden) 433
Unkapanı (İstanbul'da cadde ve so- kak) 12, 38	Üsküdar (İstanbul-boğazı'nın Anado- lu yakasında kazâ merkezi) 18, 32, 98, 203
Unkapanı - iskelesi (İstanbul-hali- ci'nde) 87	Bak.: C. 1.
Unkapanı-köprüsü (İkinci Mahmud'- un İstanbul - halici'nde yaptı- dığı köprü). 120	Üsküp (Yugoslâvya'da eski Kosova vilâyetinin merkezi) 345, 362, 375, 382, 383, 393
Unna (Sava nehrine dökülen ırmak- lardan) 27	V
Bak.: C. 3.	Valachie autrichienne — Bak.: Ef- lâk-ı sagır.
Urfa (Vilâyet merkezi) 333, 458, 464	Vâlîde-çesmesi (Beyoğlu'nda Feridiy- ye caddesine çıkan sokaklardan) 232
Bak.: C. 2.	Van (Vilâyet merkezi) 13, 300, 316, 332, 333, 370, 409, 428, 446, 454
Urkapusu — Bak.: Orkapu.	Bak.: C. 2.
Urfa (İzmir vilâyetinde kazâ merkezi) 459	Van-gölü — 333, 428
Urmiye (İran-Âzerbaycanı'nda aynı isimdeki gölün garp sâhilinde şehir) 22	Bak.: C. 2.
Urmiye gölü (İran=Âzerbaycanı'nda) 31	Varadin — Bak.: Peterwardein.
	Vardar (Rumeli'de Selânîk-körfezi'- ne dökülen ırmak) 393
	Bak.: C. 1.
	Varna (Bulgaristan'ın Karadeniz'de en mühim limanı) 55, 57, 74, 100, 113,

[illegible]

- Sayfa**
- Yanbolu (Bulgaristan'da kasaba) 252, 308
Bak.: C. 1.
- Yantra (Bulgaristan'da Zıştova'nın şarkında Tuna'ya dökülen nehir) 305
- Yanya (Yunanistan'da Epir kıt'asının ve Osmanlı devrinde aynı isimdeki vilâyetin merkezi) 103 - 106, 109, 151, 210, 225, 318, 337, 340, 369, 390, 391, 393, 394, 401, 402
Bak.: C. 1.
- Yanya gölü (Yanya şehrinin cenub-şarkisinde göl) 104, 153
- Yanya tabyası (Silistre tahkimâtından) 155
- Yassı-tepe (Besarabya'nın Buçak/Bucak sancağında) 45
- Yaş = Jassy (Rumanya'da şehir) 28, 64-66, 68, 71, 73, 106, 462
Bak.: C. 2.
- Yat-kulüp (Hareket - ordusu İstanbul önlere geldiği zaman Ayastefanos = Yeşilköy'de Meclis-i Milli'nin fevkalâde olarak toplanmış olduğu binâ) 375
- Yedi-ada — Bak: Yunan adaları.
- Yedikule İstanbul sûrunda kapu. eski zindan ve Hazine dâiresi) 34, 43, 65, 76, 84
Bak.: C. 1 ve 3.
- Yemâme / El-Yemâme Cezîret-ül-Arab = Arabistan-yarımadası'nda Necid kıt'asının bir kısmı: Bu isim bâzan bütün Necid kıt'asına da tahmil edilir) 352
Bak.: Necid.
- Yemen (Cezîret-ül-Arap = Arabistan yarımadası'nda eski Osmanlı vilâyeti: Şimdi müstakildir) 80, 342, 345, 353, 384, 404, 450, 451, 453
Bak.: C. 2 ve 3.
- Yeni-câmi (İstanbul'da, Eminönü'nde) 2, 35, 39, 132, 348
- Yenikale (Kırım'ın şarkında ve Kerg-boğazı'nın şimalinde müstahkem şehir) 58, 166, 179
- Yeni-kapu (İstanbul-halici'ndeki Yeni Aya-kapusu) 38
- Yeni-kapu Mevlevihânesi (İstanbul'da) 77, 137, 254, 258
- Yeniköy (Bulgaristan'da kasaba) 252
- Sayfa**
- Yeniköy (İstanbul - boğazı'nın Rumeli yakasında iskele ve sayfiye) 409, 417
- Yeni-odalar (Yeniçerilerin Aksaray'daki kışlaları) 38, 111
Bak.: Eski-odalar.
- Yenipazar (Osmanlı devrindeki Kosova vilâyeti sancaklarından: Sırbistan'la Karadağ arasında) 302, 303, 367, 393
- Yeni-Postahâne (İstanbul'da ikinci Abdülhamid'in yaptırdığı büyük Posta binâsı) 378
- Yenişehir (Yunanlıların Larissa dedikleri Tesalya - Yenişehiri) 7, 151, 255, 339
Bak.: C. 1.
- Yeni-Zağra (Bulgaristan'da kasaba) 308
Bak.: C. 1.
- Yeni Zelânda = New-Zealand (Okyanusya'da iki İngiliz adasından mürekkep eyâlet) 423
- Yerköy = Giurgiewo (Rumanya'da eski Türk kalesi) 52-54, 68, 70, 71, 99, 100, 146, 157, 158
Bak.: C. 1.
- Yeşilköy — Bak.: Ayastefanos.
- Yeşil-tümsek = Mamelon-Vert (Kırım'da Sivastopol'un şarkındaki Rus tabyalarından) 166
- Yılan-adası = Fidonisi / ile des Serpents (Karadeniz'de ve Tuna deltasının karşısında küçük ve kayalık bir ada) 183
- Yıldız-câmii — Bak.: Hamîdiyye câmii.
- Yıldız çini fabrikası — Bak.: Çini fabrikası.
- Yıldız Kütüphânesi (Yıldız'da ikinci Sultan Abdülhamid'in tesis etmiş olduğu kıymetli kütüphâne: Bu zengin koleksiyon cumhuriyetten sonra Üniversite kütüphânesine nakledilmiştir) 377
- Yıldız sarayı (İstanbul-boğazı'nın Rumeli yakasında ve Beşiktaş'la Ortaköy arasındaki tepeler üzerinde muhtelif binâlardan mürekkep saray: ikinci Abdülhamid, saltanat devrini hemen hep bu sarayda geçirmiştir) 270-272, 274-276,

Sayfa	Sayfa
278, 279, 287, 289, 309, 313, 319-321, 325-327, 331, 338, 348, 350, 357, 372, 376, 379, 381, 443, 460	Aziz devri sadr-ı a'zamlarından Arapgirli Yusuf Kâmil Paşa'nın hayrâtı) 203
Yorgancılar (İstanbul'un eski çarşılar rından) 33	Zeyrek (İstanbul'da cadde ve semt) 38
Yunan-adaları (Yunanistan'ın garbın- dan cenubuna doğru sıralanan ve "îles ioniennes" denilen adalar: Osmanlı menbâlarında "Cezâir-i- Seb'a = Yedi-ada" denilir) 74, 76, 78	Zeytin (Maraş vilâyetinde şimdi Fır- nıs / Süleymanlı denilen nâhiye merkezi: Eski kazâ merkezlerin- dendir). 333, 350
Yunanistan (Adalarıyla beraber kral- lık arâzisi) 43, 65, 103, 106, 115, 208, 210, 217, 228, 230, 310, 340, 345	Zeytin-körfezi (Yunanistan'ın şar- kındaki Lamia / Malia körfezinin Türkler devrindeki ismi) 116
Bak.: Mora ve Şimalî-Yunanistan ve C. 1.	Zeytinyağcılar (İstanbul'un eski çar- şılarından) 73
Z	Zimniçe = Zimnicea / Zimnitsa (Dob- ruca'da kasaba) 302
Zahle (Eski Lübnan sancağında kazâ merkezi) 192	Zincirli-kuyu (İstanbul'da Levent ile Mecidiyeköy arasında mev- ki) 431
Zanta (Yunan-adaları'ndan) 74, 78	Ziştovi / Ziştova = Szistow / Swis- chtow (Bulgaristan'ın Tuna üze- rindeki kasabalarından) 71, 74, 302, 305
Bak.: C. 1.	Bak.: C. 3
Zaroşat — Bak.: Arpaçay.	Zivin = Zewin (Erzurum - Kars ara- sında boyun) 300
Zemun / Zemlin (Yugoslavya'da ve Belgrad şehrinin karşısında müs- tahkem-mevki). 9	Zonguldak (Vilâyet merkezi) 421, 464,
Bak.: C. 2.	Zsitva — torok (Macaristan'da) 181
Zewin — Bak.: Zivin.	Bak.: C. 3
Zeyneb-Kâmil Hastahânesi (Üskü- dar'da Nuh-kuyusu'nda Sultan	Zünûz — Bak.: Sünûs.

TARİH SIRASIYLA
TAHLİLİ FİHRİST

(Parantez içindeki rakamlar Milâdî ve Hicrî tarihleri, metin rakamları da sahife numalarını gösterir. — İhtilâflı seneler için metne müracâat edilmelidir).

ÜÇÜNCÜ AHMED / AHMED-İ SALİS DEVRİ

- (1703 = 1115) Üçüncü Ahmed'in Edirne'de cülûsu ve «Edirne vak'ası»nda ikinci Mustafa'yı hal'etmiş olan ihtilâl idaresinin tasdıkı; yeni pâdişahın şahsiyeti; Kavanoz - Ahmed Paşa'nın sadâreti; Üçüncü Ahmed'in «Edirne vak'ası» elebaşılarını tasfiyeye başlaması; Kavanoz Paşa'nın azliyle Enişte Hasan Paşa'nın sadâreti. 1 — Hal'inden sonra 4 ay, 8 gün yaşamış olan ikinci Mustafa'nın ölümü, 2.
- (1704 = 1116) Enişte-Hasan Paşa'nın azliyle Kalaylıkoz - Ahmed Paşa'nın sadâreti ve Kalaylıkoz'un azliyle Kapdan-ı-Deryâ Baltacı-Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti, 2.
- (1706 = 1118) Baltacı-Mehmet Paşa'nın azliyle Çorlulu-Ali Paşa'nın sadâreti, 2.
- (1708 = 1120) Cezâyir'in en mühim limanlarından olan Vehrân = Oran kalesinin İspanyollardan fethi üzerine anahtarlarının Üçüncü Ahmed'e takdimi, 2.
- (1710 = 1122) Çorlulu-Ali Paşa'nın azliyle Köprülü-zâde Nu'man Paşa'nın sadâreti; Nu'man Paşa'nın azliyle Pruth kahramanı Baltacı-Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti, 3.
- (1711 = 1123) Rus çarı Deli-Petro'ya mağlûb olduktan sonra Türk topraklarına ilticâ etmiş olan İsveç kralı Demir-baş Charles ile mailyetini vurmak için Rusların Osmanlı hududundan içeri girmeleri üzerine açılan Rus seferinde Vezir-i-a'zam ve Serdar-ı-Ekrem Baltacı Mehmet Paşa'nın Davudpaşa'dan Pruth seferine hareketi, 3 — Boğdan'da Pruth nehrinin iki yakasında karşılaşmış olan Türk ve Rus orduları arasındaki «Pruth muharebesi»nin birinci günü ve ilk Osmanlı muvaffakiyetleri; Pruth muharebesinin ikinci günü ve Rus ordusunun sıkı bir çember içine alınması; Pruth muharebesinin üçüncü günü Rus ordusunun aman dilemesi ve Pruth «Mukâddimât-ı sulhiyesi», 4 — İstanbul'daki düşmanlarının tezvirâtı yüzünden Baltacı-Mehmet Paşa'nın azliyle Ağa-Yusuf Paşa'nın sadâreti, 5.
- (1712 = 1124) Büyük divan şâiri Urfalı Yusuf Nâbî Efendi'nin ölümü; Pruth, «Mukâddimât-ı sulhiyesi»,ni tâkib eden ilk Osmanlı-Rus sulhünün İstanbul'da imzâsı; Moskofların taahhütlerini ifâ etmemelerinden dolayı yeni bir Rus seferine karar verilmesi, 5 — Ağa-Yusuf Paşa'nın azliyle Nişancı/Silâhdar-Süleyman Paşa'nın sadâreti, 6.
- (1713 = 1125) Türk - Rus sulhünden sonra Bender'de mülteci sıfatıyla oturmakta olan İsveç kralı Demir-baş Charles'in sulhü ihlâl edecek entrikalar çevirmesinden dolayı memleketine iâdesi hakkında karar

verilmesi ve kralın bu karara muhâlefeti üzerine Dimetoka'ya nakledilmesi; Silâhdar-Süleyman Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-der-yâ Hoca İbrahim Paşa'nın sadâreti; Hoca-İbrahim Paşa'nın idâ-mı üzerine ikinci vezir Silâhdar/Dâmad-Ali Paşa'nın sadâreti, 6 — Osmanlı-Rus sulhünü kat'ileştiren Edirne muâhedesinin akdi ve Karadeniz'e yaklaşan Rus tehlikesinin geri atılması, 7.

(1714 = 1126) Türkiye'de mülteci bulunan İsveç kralı Demir-baş Charles'in Di-metoka'dan memleketine hareketi; Akdeniz'de Türk ticaret ge-milerini zaptetmiye başlayan Venedik cumhuriyetine sefer açıl-ması, 7.

(1715 = 1127) Venedik seferinin ilânı üzerine Üçüncü Ahmed'le Vezir-i-a'zam Silâhdar-Ali Paşa'nın ordu başında İstanbul'dan Edirne'ye hare-ketleri ve pâdişah Edirne'de kaldıktan sonra Vezir-i-a'zam or-duyla Mora'ya doğru hareketi; Adalar-denizi'nde son korsan yatağı olan Tinos / Tenos — İstendil adasının Venediklilerden fethi, 7 — Şimali-Mora fütûhâtını ikmâl etmiş olan Osmanlı or-dusunun Cenubi-Mora'ya hareketi; Cenubi-Mora'yı da bir hamle-de zaptedip bütün Mora fütûhâtını 1 ay, 20 günde ikmâle mu-vaffak olan Türk ordusunun Modon'dan hareketi, Suda kalesi-nin fethi üzerine Venediklilerin Girit adasındaki son alâkalarının kesilmesi, 8.

(1716 = 1128) Venediklileri himâyeye kalkışan Avusturya'ya karşı «Nemçe» se-feri'nin açılması ve Üçüncü Ahmed'in Edirne'ye hareketi; «Nem-çe seferi»ndeki Varadin bozgununda Vezir-i-a'zam ve Ser-dâr-ı-Ekrem Silâhdar/Damad-Ali Paşa'nın şehâdeti, 9 — Belgrad muhâfızı Hacı-Halil Paşa'nın sadâret ve serdarlığı; Mora Defter-eminliğinde bulunan Vak'anüvis Naimâ'nın ölümü; Macaristan'da son Türk vilâyet merkezi olan Tımsvar kalesinin sukutu, 10.

(1717 = 1129) Üçüncü Ahmed'in oğullarından Üçüncü Mustafa'nın doğumu; Ri-kâb-ı-Hümâyun-Kaymakamı Nevşehirli-İbrahim Paşa'nın Fatma.. Sultan'la nikâlanarak Üçüncü Ahmed'e dâmâd olması; Belgrad kalesinin sukutu; Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Hacı-Halil Paşa'nın azliyle Nişancı-Mehmet Paşa'nın sadâreti, 11.

(1718 = 1130) Nişancı-Mehmet Paşa'nın azliyle Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Pa-şa'nın sadâreti; pâyitahtın büyük bir kısmını kül hâline getiren büyük İstanbul yangını; Avusturya ve Venedik hükûmetleriyle Pasarofça muâhedesinin akdi, 12.

(1719 — 1131) Bir çok binâlarla şehir sürunun baştanbaşa yıkılmasına sebeb o-lan büyük İstanbul zelzelesi, 12 — Gedikpaşa'dan başlayıp sur-lara kadar pâyitahtın mühim bir kısmını yakan büyük İstanbul yangını, 13.

(1723 = 1135) İran'daki Safavî saltanatının inkırâzı üzerine şark cephesinde Os-manlı harekâtının başlaması ve Gürcistan'da işgal edilen Tiflis ve Gori anahtarlarının Üçüncü Ahmed'e takdimi, İran buhrânında Osmanlı - Rus rekâbeti, 13.

(1723 = 1136) İran'da Kermansâh, Erdelân ve Loristan eyâlet merkezlerinin iş-gali, 14.

(1724. = 1136) Azerbaycan cephesinde Hoy şehrinin işgali ve Garbî-İran'da Os-manlı istilâ sâhasının genişlemesi; Garbî-İran'ın taksimine âit Os-manlı-Rus muâhedesinin imzâsı; Nahcivân ve Hemedan şehirle-rinin fethi, 14.

- (1724 = 1137) Kafkas cephesinde Revan/Erivan ve Irak cephesinde de Nihâvend kalelerinin fethi, 14.
- (1725 = 1137) Üçüncü Ahmed'in oğullarından Birinci Abdülhamid'in doğumu; İran-Azerbaycanı'nın merkezi olan Tebriz şehrinin fethi; Kafkas cephesinde Lori ve Gence kalelerinin işgali; Irak cephesinde Hurremâbâd'ın zabtı ve Loristan eyâletinin ilhâkı, 15.
- (1726 = 1138) Şarktan girip İran'ı istilâya başlayan Efgan Türklerindenn Eşref-Şâh'ın Garbi-İran'ın tahliyesi hakkındaki talebinin reddi, 15.
- (1727 = 1139) Matbaacılığın kabulü hakkındaki tarihi fermanın neşri, 16.
- (1727 = 1140) Garbi-İran ve Cenubi-Kafkasya'daki Osmanlı fütûhâtını tasdik eden Eşref-Şâh ile Hemedan sulhünün akdi, 16 — İlk eser olarak Müteferrika matbaasının Vankulu lûgatının neşri, 47.
- (1729 = 1142) Pâytahtın sekizde birini yakan İstanbul yangını, 17.
- (1730 = 1142) İran'da Ali Han'ın zuhuru ve inkırâza uğramış olan Safavî saltanatını canlandırıp Efganlı Eşref-Şâh'ı mağlûb ettikten sonra Garbi-İran'daki Osmanlı fütûhâtına taarruzla Nihâvend, Hemedan ve Kermansâh şehirlerini istirdâd etmesi, 17.
- (1730 = 1143) Garbi-İran'daki Osmanlı fütûhâtına karşı başlayan Safavî taarruzlarından dolayı Üçüncü Ahmed'in Şark seferine çıkmak üzere İstanbul'dan Üsküdar karargâhına geçmesi, 17 — Tebriz'in sükutu; Patrona ihtilâli, Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Paşa ile bazı devlet erkânının idâmı, 18 — Silâhdar-Mehmet Paşa'nın sadâreti; Üçüncü Ahmed'in saltanattan ferâgati, 19.

BİRİNCİ MAHMUD / MAHMUD-I EVVEL DEVRİ

- (1730 = 1143) Birinci Mahmud'un cûlâsu ve şahsiyyeti; Patrona-Halil'le mürteci' avenesinin imhâsı, 20.
- (1731 = 1143) Silâhdar-Mehmet Paşa'nın azliyle Kaba-kulak İbrahim Paşa'nın sadâreti; İstanbul'da Patrona'nın kan dâvâsı bahânesiyle çıkan bir Arnavut ısyânının tenkili, 21.
- (1731 = 1144) Kermansâh'ın istirdâdı ve Erdelân eyâletinin işgali, 21 — Kaba-kulak İbrahim Paşa'nın azliyle Topal-Osman Paşa'nın sadâreti; İran cephesinde Korican zaferi ve Hemedân'ın istirdâdı; Urmiye müstahkem-mevkînin zabtı üzerine Tebriz'in istirdâdı, 22.
- (1732 = 1144) Şirvan, Dağıstan ve Gürcistan Osmanlılarda kalmak, Azerbaycan tarafında Aras nehri hudud ittihaz edilmek ve Kermansâh'la Hemedan İranlılara iade edilmek şartlarıyla Osmanlı-Safavî sulhünün akdi; Topal-Osman Paşa'nın azliyle Hekim-oğlu Ali Paşa'nın ilk sadâreti, 22.
- (1733 = 1145) İran'da Safaviler nâmına veziyete hâkim olan Nâdir-Han'ın Osmanlı-Safavî sulhünü kabul etmiyerek Bağdad üzerine yürüyüp
- (1736 = 1148) Silâhdar Seyyid-Mehmet Paşa'nın sadâreti, 24.
- (1733 = 1146) Anadolu-beylerbeyi Topal-Osman Paşa'nın Nâdir-Han'a karşı Bağdad zaferi ve İranlıların Bağdad önlerinden firârı, 23.
- (1735 = 1148) Hekim-oğlu-Ali Paşa'nın azliyle Bağdad valisi İsmail Paşa'nın sadâreti, 23 — İsmail Paşa'nın azli, 24.
- (1736 = 1148) 16 gün Sâdaret-kaymakamlığında bulunmuş olan Silâhdar Seyyid-Mehmet Paşa'nın sadâreti, 24.
- (1736 = 1149) Sulhü ihlâl eden Rusların Azak ve Kılburun kalelerini işgal etmelerinden dolayı Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Seyyid-Mehmet

Paşa'nın Davudpaşa'dan Rus seferine hareketi, 24 — Hal'inden sonra 5 sene, 9 ay yaşamış olan Üçüncü Ahmed'in ölümü, 24 — Garbî-İran'daki Osmanlı fütûhâtının mühim bir kısmını istirdâd etmiş ve Safavî hânedânını iskat ederek kendisini şâh ilân etmiş olan Nâdir-Han'ın muvaffakiyetleriyle Rus seferinin açılmış olmasından dolayı İranlılarla sulh akdi ve Üçüncü Ahmed devrindeki fütûhâtın elden çıkması; Kırım hanı Feth--Giray'ın hanlık arâzisini istilâ eden Moskoflara karşı büyük bir zafer kazanarak vatanını kurtarması, 25.

- (1737 = 1150) Türklere karşı Ruslarla ittifak etmiş olan Avusturyalıları karşı Bosna valisi Hekim-oğlu Ali Paşa'nın Banyaluka zaferi ve bu zaferin büyük neticeleri, 25 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Silâhdar Seyyid-Mehmet Paşa'nın azliyle Bender ser-askeri Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın sadâret ve serdârlığı; Muhsin-zâde'nin azliyle Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamı Yeğen-Mehmet Paşa'nın sadâreti, 26.
- (1738 = 1151) Türk ordusunun Avusturyalılarla Ruslara karşı kazandığı zaferler esnâsında Avusturyalılardan Mehadia ve Orsova kalelerinin istirdâdı ve Rusların da Özü ve Kılburun kalelerinden çekilmeye mecbur edilmeleri, 26.
- (1739 = 1151) Yeğen-Mehmet Paşa'nın azliyle Vidin ser-askeri Hacı-İvaz Mehmet Paşa'nın sadâret ve serdârlığı, 27.
- (1739 = 1152) Avusturyalıları karşı kazanılan Hisarcık zaferi üzerine Belgrad yolunun açılması ve kalenin muhâsarası, 27 — Rus ordusuna karşı yapılan yanlış bir hareket üzerine Hotin kalesiyle Yaş şehrinin sukutu; Belgrad „Mukaddimât-ı sulhiyye„si ve kalenin teslim alınması; Avusturya ve Rusya ile akdedilen Belgrad sulhü mucibince Avusturyalıların Sırbistan'dan el çekmeleri ve Rusların da Karadeniz civarından uzaklaştırılmaları, 28.
- (1740 = 1153) Hacı-İvaz Mehmet Paşa'nın azliyle Nişancı Hacı-Ahmed Paşa'nın sadâreti, 29.
- (1742 = 1155) Hacı-Ahmed Paşa'nın azliyle Anadolu-beylerbeyi Hekim-oğlu Ali Paşa'nın ikinci sadâreti, 29.
- (1743 = 1156) Asya'da bir cihangir rolü oynamıya başlayan İran şâhı Nâdir-Şâh'ın Dağıstan, Şirvan, Şarkî-Anadolu ve Irak'a göz diktikten başka Ca'ferî mezhebinin beşinci Sünnî mezhebi olarak kabul ve tasdikini istemesi ve bu talebin reddi üzerine Irak hududunu tecâvuza başlaması, 29 — Hekim-oğlu Ali Paşa'nın azliyle Yeniçeri-ağası Seyyid-Hasan Paşa'nın sadâreti; Nâdir-Şâh'ın sekiz gün süren Musul muhâsarasında muvaffakiyetsizliği, 30.
- (1744 = 1157) İran'a karşı Irak, Şarkî-Anadolu ve Kafkas cephelerinin açılması ve Nâdir-Şâh'ın Kars muhâsarası, 30 — 2 ay, 11 gün süren şiddetli bir muhâsaradan sonra muvaffakiyetsizliğe uğriyan Nâdir-Şâh'ın Kars önlerinden çekilmesi, 31.
- (1745 = 1158) Osmanlı ordusundaki Şiilerin ihânetlerinden dolayı Kafkas cephesindeki Kağavrd muhârebesinde Nâdir-Şâh'ın mühim bir muvaffakiyet kazanması, 31 — Fener ve Balat kapuları arasında 7-8 yüz evi kül hâline getiren büyük İstanbul yangını, 32.
- (1746 = 1159) Seyyid-Hasan Paşa'nın azliyle Sadâret-kethudâsı Tiryâki Hacı-Mehmet Paşa'nın sadâreti; Nâdir-Şâh'ın dinî ve askerî taleplerinden vazgeçmesi üzerine Osmanlı - İran sulhünde Dördüncü Murad devrindeki Kasr-ı-Şirin muâhedesinde tesbit edilen eski hu-

dudun esas ittihâzı, 32.

- (1747 = 1160) Tiryâki Hacı-Mehmet Paşa'nın azliyle Aydın muhassılı Kerküklü Boynu-eğri Seyyid-Abdullah Paşa'nın sadâreti, 33.
- (1750 = 1163) Seyyid-Abdullah Paşa'nın azliyle Sadâret-kethudâsı Devatdar-Mehmet Emin Paşa'nın sadâreti; büyük İstanbul yangını; İstanbul'da çarşılar yangını ve yanan çarşıların kendi hesabına inşâsını emreden Birinci Mahmud'un büyük şefkat eseri, 33.
- (1752 = 1165) Devatdar-Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Baş-emirâhur Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın ilk sadâreti, 33 — İstanbul ve Trakya zelzelesi, 34.
- (1754 = 1167) Pâyitahtı büyük zararlara uğratan İstanbul zelzelesi, 34.
- (1754 = 1168) İstanbul'da Uzunçarşı yangını; Birinci Mahmud'un ölümü ve şahsiyeti, 34.

ÜÇÜNCÜ OSMAN / OSMÂN-I SÂLİS DEVRİ

- (1754 = 1168) Üçüncü Osman'ın cülûsu, 36.
- (1755 = 1168) İstanbul-halicinin donması ve donmuş denizden yayan geçilmesi; Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın azliyle Anadolu-beylerbeyi Hekim-oğlu Ali Paşa'nın üçüncü sadâreti, 36 — Hekim-oğlu'nun azliyle Baş-defterdar Nâilî Abdullah Paşa'nın sadâreti; Nâilî Abdullah Paşa'nın azliyle Nişancı Bıyıklı-Ali Paşa'nın sadâreti; Şehrin üçte ikisini kül hâline getiren büyük İstanbul yangını, 37.
- (1755 = 1169) Bıyıklı-Ali Paşa'nın idâmiyle Sadâret-kethudâsı Yirmi-sekiz-zâde Mehmet Said Paşa'nın sadâreti, 37 — İnşası ikmâl edilen Nûr-i Osmânî câmiinin açılış merâsimi, 38.
- (1756 = 1169) Yirmi-sekiz-zâde Mehmet Said Paşa'nın azliyle Mora muhassılı Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın ikinci sadâreti; 3851 binâyı kül hâline getiren büyük İstanbul yangını ve şehrin yeniden inşâsına başlanması, 38.
- (1757 = 1170) Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın azliyle Haleb valisi Koca-Râgıb Mehmet Paşa'nın sadâreti, 39.
- (1757 = 1171) Üçüncü Osman'ın ölümü ve şahsiyeti, 39.

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA / MUSTAFÂY-I SÂLİS DEVRİ

- (1757 = 1171) Üçüncü Mustafa'nın cülûsu ve şahsiyeti, 40.
- (1760 = 1173) Lâleli câmiinin temel-atma merâsimi, 40.
- (1761 = 1175) Üçüncü Mustafa'nın oğlu Sultan Selim-i Sâlis = Üçüncü Selim'in doğumu, 41.
- (1763 = 1176) Koca-Râgıb Paşa'nın ölümüyle şahsiyeti ve Tevkîf-Hamze Hamid Paşa'nın sadâreti, 41.
- (1763 = 1176) Tevkîf-Hamze Hamid Paşa'nın azliyle Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın üçüncü ve sonuncu sadâreti, 41.
- (1764 = 1177) İnşası ikmâl edilen Lâleli câmiinin açılış merâsimi, 42.
- (1765 = 1178) Köse-Bâhir Mustafa Paşa'nın azliyle Rumeli-beylerbeyi Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti, 42.
- (1766 = 1179) Pâyitahtı bir çok zararlara uğratan büyük İstanbul zelzelesi, 42.
- (1768 = 1182) Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın azliyle Anadolu-Beylerbeyi Silâhdar - Hamze Mâhir Paşa'nın sadâreti, 42 — Lehistan'ı himâye için Rusya'ya sefer açılması; Silâhdar-Hamze Mâhir Paşa'nın azliyle Nişancı Yağlıkçı-zâde Hacı-Mehmet Emin Paşa'nın sadâreti, 43.

- (1769 = 1182) Kırım hanı Kırım-Giray'ın Cenubi-Rusya'yı kan ve ateş içinde bırakan büyük seferi; Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Yağlıkcı-zâde Hacı-Mehmet Emin Paşa'nın Rus seferine çıkmak üzere İstanbul'dan Davudpaşa karargâhına geçişi; ordunun İsakçı'ya muvâsalatı ve ilk Hotin zaferi, 44.
- (1769 = 1183) İkinci Hotin muvaffakiyeti: Yağlıkcı-zâde Hacı-Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Hotin ser-askeri Moldovânî/Moldovancı Ali Paşa'nın sadâret ve serdarlığı, 45 — Moldovancı'nın Dniestr=Turla nehrinden asker geçirmesi ve bâzı Osmanlı muvaffakiyetleri; Turla üzerindeki köprünün gökmesinden hâsıl olan fâcia ve neticeleri; erzaksızlıktan dolayı muhâfızları kaçmış olan Hotin'in Ruslar tarafından işgali ve ordunun dağılmışlığından istifâde eden Rusların Eflak ve Boğdan voyvodalıklarını kolayca işgale muvaffak olmaları, 46 — Moldovancı-Ali Paşa'nın azliyle Rumeli-beylerbeyi İvaz-zâde Halil Paşa'nın sadâret ve serdarlığı, 47.
- (1770 = 1183) Akdeniz'e gelen bir Rus donanmasından ihrâc edilen düşman kuvvetleriyle yerli âsilere karşı kazanılan Mora zaferi, 47.
- (1770 = 1184) Akdeniz'deki Rus donanmasının sebep olduğu Çeşme fâciası ve neticeleri, 48 — Osmanlı-Türklerine karşı Ruslarla gizlice anlaşılan Tatarların ihânetleri yüzünden uğranılan Kagul/Kartal felâketi üzerine Bender, Akkerman, Kili/Kilya, İsmail, İbrail ve Bükreş kalelerinin sukutu, 50 — Akdeniz Rus donanmasının 60 gün muhasara ettiği Limni'nin kurtarılması; İvaz-zâde Halil Paşa'nın azliyle Bosna valisi Silâhdar-Mehmet Paşa'nın sadâret ve serdarlığı, 51.
- (1771 = 1185) Ur/Or-kapu'nun sukutu ve netice olarak Kırım'ın elden çıkması, 51 — Özü ve Yerköyü = Giurgewo zaferleri; Dumbowitza'nın sukutu ve neticeleri; Silâhdar-Mehmet Paşa'nın azliyle Vidin muhâfızı Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın Serdâr-ı-Ekremlikle ikhtisâs sadâreti, 52
- (1772 = 1186) Bükreş sulh konferansının neticesizliği, 53.
- (1773 = 1187) Mısır sultanlığını ilân eden âsi kölemen Cin-Ali Bey'in Sâlihiyye muharebesinde mağlûbiyyet ve esâreti, 53 — Ruslara karşı Silistre zaferi, 54 — Varna'ya saldıran Rusların bozguna uğratılması, 55.
- (1774 = 1187) Üçüncü Mustafa'nın ölümü ve şahsiyeti, 55.

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD / ABDÜLHAMİD-İ EVVEL DEVRİ

- (1774 = 1187) Birinci Abdülhamid'in cülûsu ve hüviyeti, 57.
- (1774 = 1188) Küçük-Kaynarca muâhedesinin akdi ve Kırım'ın istiklâli, 57 — Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın ölümü; Sadâret-kaymakamı İzzet Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti, 59.
- (1775 = 1189) İzzet Mehmet Paşa'nın azliyle Sadâret-kethudâsı Derviş Mehmet Paşa'nın sadâreti, 59.
- (1776 = 1190) Osmanlı devletinin yorgunluğundan istifâde etmek isteyen İranlıların Irak'a taarruzları ve Basra'yı zabtettikleri üzerine İran'a harp ilânı, 59.
- (1777 = 1190) Derviş Mehmet Paşa'nın azliyle Sadâret-kethudâsı Dârendeli Cebeci-zâde Mehmet Paşa'nın sadâreti, 60.
- (1777 = 1191) İranlılara karşı Sine zaferi, 60.

- (1778 = 1192) Dârendeli Cebeci-zâde Mehmet Paşa'nın azliyle Yenigeri-ağası Kalafat-Mehmet Paşa'nın sadâreti, 60.
- (1779 = 1193) Kaynarca muâhededesinin ihtilâflı noktalarını tavzih için akdedilen Aynalı-kavak tenkihnâmesi mucibince Osmanlı devletinin Kırım işlerinden tamamiyle el çekmesi ve İstanbul'a gelecek Memleketeyn maslahatgüzarlarının Devletler hukukundan istifâde haklarının kabulü, 60 — Kalafat-Mehmet Paşa'nın azliyle Kara-Silâhdar/Vezir Seyyid-Mehmet Paşa'nın sadâreti; Birinci Abdülhamid'in oğullarından Dördüncü Mustafa'nın doğumu, 61.
- (1781 = 1195) Kara-Vezir Seyyid-Mehmet Paşa'nın ölümü ve ertesi gün Erzurum valisi İzzet Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti, 61.
- (1782 = 1196) 50 saatte 20 bin ev yakan büyük İstanbul yangını; İzzet Mehmet Paşa'nın azliyle Rumeli-beylerbeyi Hacı Yeğen-Mehmet Paşa'nın sadâreti, 62.
- (1782 = 1197) Hacı Yeğen-Mehmet Paşa'nın azliyle Sadâret-kethudası Halil Hamid Paşa'nın sadâreti, 62.
- (1783 = 1197) Rus topraklarına ilhak edilen Kırım hanlığının inkırâzı, 62.
- (1785 = 1199) Halil Hamid Paşa'nın azliyle Özü muhafızı Hazinedar-Şâhin Ali Paşa'nın sadâreti, 63 — Birinci Abdülhamid'in oğullarından ikinci Mahmud'un doğumu, 64.
- (1786 = 1200) Şâhin Ali Paşa'nın azliyle Mora valisi Koca-Yusuf Paşa'nın ilk sadâreti, 64.
- (1787 = 1201) Türkiye'nin taksimi için Avusturya ile gizli bir ittifak akdeden ve Osmanlı ölkesinin muhtelif yerlerinde ısyanlar çıkarmaya kalkışan Rus çarlığına harb ilâmı, 64.
- (1788 = 1202) Avusturya'nın Türkiye'ye ve ondan sonra da İsveç'in Rusya'ya harb ilânı; Avusturyalılara karşı Şebeş zaferi ve imparator ikinci Joseph'in esâretten güçlûkle kurtulması, 66.
- (1788 = 1203) Özü kalesinin sukutu, 67.
- (1789 = 1203) Özü kalesinin sukutu kendisine arzeldiği anda nüzül isabet eden Birinci Abdülhamid'in ölümü ve şahsiyyeti, 67.

ÜÇÜNCÜ SELİM / SELİM-I SÂLİS DEVRİ

- (1789 = 1203) Üçüncü Selim'in cülûsu ve hüviyyeti; Koca-Yusuf Paşa'nın azliyle Vidin ser-askeri Meyyit/Cenâze-Hasan Paşa'nın sadâret ve serdarlığı; Rusya'ya karşı Osmanlı-İsveç ittifâkı; Ruslarla Avusturyalılara karşı Fokşan bozgunu ve Arnavutların feci ihâneti, 68.
- (1789 = 1204) Boza/Buzau bozgunu ve müdhiş neticeleri; Ruslara karşı İsmail zaferi; Avusturyalıların 23 yahut 27 gün süren muhâsarasına ihânet yüzünden mukavemet edemiyen Belgrad'ın sukutu ve bunun üzerine Semendere kalesinin de düşman eline geçmesi; Cenâze-Hasan Paşa'nın azliyle İsmail ser-askeri Cezâyirli Pala-bıyık Gazi-Hasan Paşa'nın sadâret ve serdarlığı, 69.
- (1790 = 1204) Avusturya ile Rusya'ya karşı Osmanlı-Prusya ittifâkı; Cezâyirli - Hasan Paşa'nın ölümü ve 17 gün sonra Rohova muhafızı Rusçuklu Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşa'nın sadâret ve serdarlığı; Avusturyalılara karşı Yerköyü zaferi, 70.
- (1790 = 1205) Kili/Kilya kalesinin yardımsızlık yüzünden sukutu ve neticeleri; Ruslar tarafından muhâsara edilen İsmail kalesinin sukutu ve üç gün süren Moskof katliâmında ahâlden otuz bin kişinin şehit düşmesi, 70.

- (1791 = 1205) Rusçuklu - Hasan Paşa'nın idâmı ve 12 gün sonra Bosna valisi Koca-Yusuf Paşa'nın ikinci sadâret ve serdarlığı; Maçin'in Ruslar tarafından zabtı; Osmanlılarla ittifak etmiş olan Prusya'nın tazyiki üzerine Belgrad ve sair yerleri Türkiye'ye iade eden Avusturya ile Zıştovi = Szistow sulhü, 71.
- (1792 = 1206) İngiltere ile Prusya'nın müdâhalesi üzerine Ruslarla akdedilen Yaş muâhedesı, 71 — Koca-Yusuf Paşa'nın azliyle Dâmad Melek Mehmet Paşa'nın sadâreti, 72.
- (1792 = 1207) Pâyitahtın mühim bir kısmını kül hâline getiren büyük İstanbul yangını, 72.
- (1793 = 1207) Eski askerî teşkilâtın tereddi ve inhitâtından dolayı «Nizâm-ı Cedid»in ihdâsı, 72.
- (1794 = 1209) Melek Mehmet Paşa'nın azliyle İzzet Mehmet Paşa'nın sadâreti, 73.
- (1795 = 1209) Şehrin bir çok yerlerini ve bilhassa çarşılarını kül hâline getiren büyük İstanbul yangını, 73.
- (1797 = 1212) Sava nehrinden Karadeniz'e kadar Tuna boylarında bir krallık kurmak istiyen Pazvand-oğlu Osman Ağa'nın çıkardığı büyük ısyan hareketinin kısmen tenkili ve ısyânın müzminleşmesi, 73.
- (1798 = 1213) Osmanlı imparatorluğunun inhitat ve inhilâl emâreleri göstermesinden istifâdeye kalkışan müstakbel Fransa imparatoru Napoléon Bonaparte'ın Mısır seferine çıkıp İskenderiyye'yi işgal etmesi, 74 — Fransız ordusunun Kâhire'ye girişi; İskenderiyye'nin şimalişarkisindeki Ebu-Khur = Aboukir deniz harbinde İngilizlerin Fransızlara karşı zaferi, 75 — İzzet Mehmet Paşa'nın azliyle Kör-Yusuf Zıyâüddin Paşa'nın ilk sadâreti; Napoléon'un Mısır mâcerâsından dolayı Fransa'ya harb ilânı ve neticeleri; Ta'lik hattının en büyük üstâdı Mehmet Es'ad Yesârî Efendi'nin ölümü, 76.
- (1799 = 1213) Büyük divân şâiri Galib-Dede'nin ölümü, 76 — Mısır'dan Suriye seferine çıkan Napoléon Bonaparte'ın Akkâ muhâsarası ve Cezâr-Ahmed Paşa'ya mağlûb olarak Şark imparatorluğu hulyâsından vazgeçmesi, 77.
- (1799 = 1214) Ebu-Khur = Aboukir ihraç hareketinin bozgunla neticelenmesi; Fransız ordusunun gittikçe erimesinden ve büyük bir Osmanlı ordusunun da yaklaşmakta olmasından dolayı artık Mısır'da tutunamayacağını anlıyan Napoléon Bonaparte'ın Mısır'dan Fransa'ya kaçması, 78.
- (1800 = 1214) Venedik cumhuriyetinin mirâsından Fransa'ya intikal etmiş olan «Cezâir-i-Seb'a = Yedi ada» cumhuriyetinin Osmanlı hâkimiyyet ve himâyesine girmesi ve Arnavutluk sâhilindeki dört şehrin de Türkiye'ye ilhâkı, 78.
- (1801 = 1216) Mısır'ın Fransızlar tarafından tahliyesi hakkındaki mukavelenin imzâsı, 79.
- (1802 = 1217) 3 sene, 11 ay, 24 gün süren bir harp hâlinde sonra Osmanlı-Fransız sulhünün akdi, 80.
- (1803 = 1217) Vehhâbîlik ve Vehhâbîlerin Tâif muhasarası, 80.
- (1803 = 1218) Vehhâbîlerin Mekke'ye girişi ve neticeleri, 80.
- (1805 = 1220) Kör-Yusuf Zıya Paşa'nın isti'fâsiyle Bostancı-başı Hâfız-İsmail Paşa'nın sadâreti; Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliği ve hü-

- viyyeti, 81. — Fransa'ya karşı Osmanlı - Rus ittifakının tecdidî ve Bâb-ı-Âlî'nin Napoléon'a karşı Avrupa devletleriyle el-birliği, 82.
- (1806 = 1221) «İkinci Edirne vak'ası», na ve netice itibariyle Üçüncü Selim'in felâketine sebep olan Nizâm-ı Cedid ordusunun Anadolu'dan Üsküdar'a gelişi ve Rumeli'deki mukavemet hareketi. 82 — Hâfız-ı mâil Paşa'nın azliyle Keçi-boynuzu Ağa-İbrahim Hilmi Paşa'nın sadâreti; Sırp millî hareketinin başlaması, Belgrad'ın âsiler tarafından zabtı ve Müslümanların katliâma uğraması; Memleketeyn'i istilâya kalkışan Rusya'ya halb ilânı ve bu münâsebetle muhârib devlet elçilerinin hapsi âdetine nihayet verilmesi, 83.
- (1807 = 1221) Osmanlı - Fransız siyasî münasebetlerinin kesilmesi hakkında İngiltere'nin ileri sürdüğü teklif kabul edilmemiş olduğu için, Çanakkale-boğazı'nı zorlayan İngiliz donanmasının İstanbul önlerine gelmesi; Mekke'den sonra Medine'yi de zabtetmiş olan Vehhâbîlerin Hicaz istilâsı, 84.
- (1807 = 1222) İngilizlerin Mısır'a taarruzu, İskenderiyye'nin düşmana teslim olması ve bu vaziyet üzerine Rusya'dan sonra İngiltere'ye de harb ilânı; Osmanlı ordusunun Rus seferine hareketi ve muhtelif harb tedbirleri; «Kabakçı vak'ası» denilen irticâ hareketi, 85 — Üçüncü Selim'in hal'i ve irticân zaferi, 87.

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA / MUSTAFÂY-I RÂBİ' DEVRİ

- (1807 = 1222) Dördüncü Mustafa'nın cülûsu ve hüviyyeti; Kabakçı isyanından dolayı Yeniçeri-ocağının mes'ul tutulmaması ve Ocağın da devlet-işlerine müdâhale etmemesi hakkında Pâdişahla Ocak arasında muâhede akdi; Keçi-boynuzu Ağa-İbrahim Hilmi Paşa'nın azliyle Anadolu-beylerbeyi ve Akdeniz-boğazı ser-askeri Çelebi-Mustafa Paşa'nın sadâret ve serdarlığı, 88 — 8 ay, 4 gün süren bir harb hâlimden sonra Osmanlı-Rus mütârekesinin imzâsı; İskenderiyye'nin İngilizler tarafından tahliyesi, 89.
- (1808 = 1223) Alemdar-Mustafa Paşa'nın hüviyyeti, Bâb-ı-Âlî ve saray baskını, sadr-ı-a'zâmın azıl ve tevkifi, büyük teceddüdcü Üçüncü Selim'in şehâdeti ve Dördüncü Mustafa'nın hal'i, 89.

İKİNCİ MAHMUD / MAHMÜD-I SÂNİ DEVRİ

- (1808 = 1223) İkinci Mahmud'un cülûsu ve Alemdar-Mustafa Paşa'nın sadâreti, 93 — Üçüncü Selim'in cenâze merâsimi ve kaatillerinin tenkili; İstanbul hükûmetiyle «Sened-i-ittifak» akdine gelen taşra beylerbeyleriyle a'yanlarının huzura kabulü, 94 — «Nizâm-ı Cedid» ocağının «Segbân-ı Cedid», ismiyle ihyâsı; irticân yeniden alevlenmesi ve Yeniçeri isyanının başlaması, 95 — Alemdar-Mustafa Paşa'nın şehâdeti, Çavuş-başı Arnavut-Memiş Efendi'nin Sâdâret-kaymakamlığı ve âsilerin saraya hücumu; Dördüncü Mustafa'nın idâmı, 97 — Segban-Yeniçeri harbi, büyük İstanbul yangını, donanmanın âsilere ateş açması ve nihayet Ocak-ağalarının pâdişâha dehâleti; Tersâne, Tophâne, Selimiyye ve Levendçiftliği vak'aları; âsilerle muâhede akdi ve irticân ikinci zaferi; Sadâret-kaymakamı Memiş Paşa'nın sadâreti, 98.
- (1809 = 1223) Memiş Paşa'nın azliyle Kör-Yusuf Zıyâüddin Paşa'nın ikinci sadâreti; Osmanlı-İngiliz sulhü, 99.

- (1809 = 1224) Osmanlı - Rus mütârekesinin neticesiz kalması üzerine yeniden başhyan Rus seferinde Tatarîçe zaferi, 99.
- (1810 = 1225) Cepheden gelen fena haberler üzerine pâdişahın bizzât sefere çıkma kararı ve Cihâd-ı-Ekber ilânı, 100.
- (1811 = 1226) Kör-Yusuf Zıyâüddin Paşa'nın azliyle Baş-emirâhur Nâzır/Laz-Ahmed Paşa'nın sadâret ve serdârlığı, 100.
- (1812 = 1227) Osmanlı - Rus harbine nihayet veren Bükreş muâhdesinde Pruth ve Tuna nehirlerinin hudud ittihâzı ve Anadolu hududunun eski hâlinde ibkası, 100 — Laz-Ahmed Paşa'nın azliyle Sofya seraskeri Hurşid Ahmed Paşa'nın sadâreti; Medîne'nin Vehhâbilerden istirdâdı, 101.
- (1813 = 1228) Mekke'nin istirdâdı ve Hicaz'ın Vehhâbilerden temizlenmesi; Sırp ısyânının tenkili üzerine âsi Kara-Yorgi'nin Avusturya'ya kaçması, 101.
- (1815 = 1230) Hurşid Ahmed Paşa'nın azliyle Şikk-ı-Evvel defterdarı Mehmet Emin Rauf Paşa'nın ilk sadâreti, 102.
- (1818 = 1233) Mehmet Emin Rauf Paşa'nın azliyle Bursa mutasarrıfı Derviş Mehmet Paşa'nın sadâreti, Vehhâbilerin merkezi olan Deriyye'nin fethi, 102.
- (1820 = 1235) Derviş Mehmet Paşa'nın azliyle Bursa ve Kocaeli mutasarrıfı Seyyid-Ali Paşa'nın sadâreti, 102 — Tepedelenli ısyânı, sebepleri, idâma mahkûm edilen Tepedelenli-Ali Paşa'nın Yanya'da muhasarası ve neticeleri, 103.
- (1821 = 1236) Yunan ısyânının başlaması, sebepleri, Patras vak'ası ve ilk neticeleri, 104 — Seyyid-Ali Paşa'nın azliyle Çirmen mutasarrıfı Benderli-Ali Paşa'nın sadâreti; Benderli'nin azliyle sâbık Sadâret kaymakamı Hacı-Sâlih Paşa'nın sadâreti, 106.
- (1821 = 1237) Şarkî-Andolu ve Irak'a taarruz eden İranlıların kolera yüzünden sulha tâlib olmaları ve bir müddet sonra Osmanlı-Kacar sulhünün imzâsı, 107.
- (1822 = 1237) Mora âsileri tarafından Yunan istiklâlinin ilânı; Yunan ihtilâline iştirâk eden Sakız rumlarının ısyânı, 107.
- (1822 = 1238) Hacı-Salih Paşa'nın azliyle Afyon-Karahisar mutasarrıfı ve İstanbul-boğazı muhafızı Deli-Abdullah yahut Hamdullah Paşa'nın sadâreti, 107.
- (1823 = 1238) Deli-Abdullah/Hamdullah Paşa'nın azliyle Silâhdarlıktan mâzul Ali Paşa'nın sadâreti; İkinci Mahmud'un oğullarından Sultan Abdülmeccid'in doğumu, 108.
- (1823 = 1239) Silâhdar-Ali Paşa'nın azliyle Bursa ve Kocaeli mutasarrıfı Mehmet Said Galip Paşa'nın sadâreti, 108.
- (1824 = 1329) Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Yunan ısyânını tenkil vazifesiyle Mora valiliğine tâyini, 108.
- (1824 = 1240) Mehmet Said Galip Paşa'nın azliyle Silistre valisi Benderli-Mehmet Selim Sırrı Paşa'nın sadâreti; Yunan ısyânının tenkilinde Mora valisi Mısırlı-İbrahim Paşa ile el-birliği etmek üzere Vidin valisi Mehmet Reşid Paşa'nın Rumeli seraskerliğine tâyini, 109.
- (1825 = 1240) İbrahim Paşa Ordusunun Mora'da karaya çıkması, neticeleri, 109.
- (1826 = 1241) Şimalî-Yunanistan'ın cenubugarbî sahilindeki Missolonghi kalesinin Osmanlı tenkil kuvvetleri tarafından fethi; Teceddüd fikrinin ilk büyük zaferi olan «Vak'a-i-Hayriyye'de Yeniçeri-ocagının imhâ ve ilgası, 109 — 36 Saat sürüp Eâb-ı-Âli binâsıyla beraber İstanbul'un büyük bir kısmını kül hâline getiren yangın 111.

- (1827 = 1242) Yunan ısyânının tenkiline me'mur edilen kuvvetler tarafından Atina'nın istirdâdı; Memleketeyn ve Sırbistan muhtariyetleri hakkında «Akkerman muâhedesi» denilen Osmanlı-Rus mukavelesinin imzâsı, 112.
- (1827 = 1243) Atina'nın fethi ve Yunan ısyânının tenkili üzerine âsilere yardım için gelen Avrupa müttefikler donanmasının Navarin baskınında Osmanlı filosunun imhâsı; «Buğu gemisi» denilen ilk vapurun Türkiye'ye gelişi ve «Sür'at» ismi verilmesi, 112.
- (1828 = 1243) Yeniçeri-ocağının ilgasından itibaren yeni Türk ordusunun henüz teşekkül hâlinde bulunmasından ve Navarin baskınında Osmanlı donanmasının uğramış olduğu zâyîâtтан istifâde etmek isteyen Rusya'nın Osmanlı imparatorluğuna harb açması ve askeri harekât safhaları, 113.
- (1828 = 1244) Benderli-Selim Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-deryâ Dârendeli-İzzet Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti, 114.
- (1829 = 1244) Dârendeli-İzzet Paşa'nın azliyle Rumeli valisi ve İnebahtı muhafızı Reşid Mehmet Paşa'nın sadâreti; fesle setre-pantolon giyilmesi hakkında kıyâfet nizamı, 114.
- (1829 = 1245) İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinin himâyeleri sayesinde Yunan devletinin Osmanlı hâkimiyyeti altında olmak şartıyla teşekkülü, 114 — Osmanlı-Rus harbine nihayet veren Edirne muâhedesinin imzâsı, 115.
- (1830 = 1245) İkinci Mahmud'un oğullarından Sultan Abd-ül-Aziz'in doğumu, 115 — İngiltere, Fransa ve Rusya'nın tazyikiyle Yunan istiklâlinin tasdiki, 115.
- (1830 = 1246) Fransa'nın Cezâyir eyâletimize olan borcunu ödememesinden dolayı Cezâyir dayısı İzmirli Hüseyin Paşa'nın elindeki yelpâzeyi Fransız konsolosunun suratına vurmasından istifâde eden Fransa hükûmetinin ordu ve donanma sevk ederek Cezâyir'i işgal etmesi; altı nâhiye ilâvesiyle Sırbistan muhtâriyyetinin tasdiki, 116.
- (1831 = 1247) İlk Türk gazetesi olan «Takvîm-i Vakaayi»in haftalık resmi ceride olarak neşrine başlanması, 116.
- (1832 = 1248) Yunan ısyânına iştirâk etmiş olan Sisam adasına İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinin tazyikiyle muhtâriyyet verilmesi; Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın ısyânı, bu meşhur ısyânın sebepleri, Anadolu üzerine yürüten Mısır ordusunun Konya zaferi, sadr-ı-a'zam Reşid Mehmet Paşa'nın esâreti ve neticeleri, 117.
- (1833 = 1248) Reşid Mehmet Paşa'nın azliyle Anadolu valisi Mehmet Emin Rauf Paşa'nın ikinci sadâreti, 119.
- (1833 = 1249) Şehrin yarısını yakan büyük İstanbul yangını, 119.
- (1838 = 1254) Sadâret ünvânının Baş-vekâlete tahvili, 119.
- (1839 = 1255) Mısırlılara karşı Nezib bozgunu, 119 — İkinci Mahmud'un ölümü

SULTAN ABDÜLMECİD/SULTAN MECİD DEVRİ

ve şahsiyyeti, 120.

- (1839 = 1255) Sultan Mecid'in cülûsu ve hüviyyeti; Mehmet Emin Rauf Paşa'nın azliyle Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye reisi Koca-Hüsrev Mehmet Paşa'nın sadâreti, 121 — Kapdan-ı-deryâ Giritli Hâin-Ahmed Paşa'nın Osmanlı donanmasını Mısır'a kaçırması; Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu ile «Tanzimât-ı Hayriyye'nin ilânı, 122; Hatt-ı Hümayûn sureti, 124.

- (1840 = 1256) Koca-Husrev Mehmet Paşa'nın azliyle Mehmet Emin Rauf Paşa'nın üçüncü sadâreti; Mısır meselesinin tesviyesi hakkında İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya devletleriyle Londra mukavelesinin akdi; Sultan Mecid'in oğullarından Beşinci Murad'ın doğumu ve hüviyeti, 128 — Akkâ'nın Mısırlılardan istirdâdı ve Mehmed Ali'nin Suriye hâkimiyetine nihayet verilmesi, 129.
- (1841 = 1257) Mısır valiliğinin verâset imtiyâziyle Mehmed Ali'ye tevcihi, 129 — İngiltere, Fransa, Avusturya, Prusya, Rusya ve Türkiye devletleri arasında Boğazların sulh zamanlarında harb gemilerine kapalı tutulması hakkındaki Londra mukavelesinin akdi ve bu mukaveleye gittikçe diğer Avrupa devletlerinin de iltihâkı; Mehmet Emin Rauf Paşa'nın azliyle Dârendeli Topal-İzzet Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti, 131.
- (1842 = 1258) Dârendeli-İzzet Mehmet Paşa'nın azliyle Mehmet Emin Rauf Paşa'nın dördüncü sadâreti, 131 — Sultan Mecid'in oğullarından ikinci Abdülhamid'in doğumu ve hüviyeti, 132.
- (1843 = 1259) Yeni Ahz-i-asker usulünün ilânı, dâimî askerliğin ilgası, istibdâl ve Kur'a usullerinin kabulü ve Osmanlı imparatorluğunun beş ordu dâiresine taksimi, 132.
- (1844 = 1260) Sultan Mecid'in izmit, Bursa, Gelibolu, Çanakkale ve Midilli'de teftiş seyhâhati; Sultan Mecid'in oğullarından Beşinci Mehmet Reşad'ın doğumu, 132.
- (1845 = 1261) Lübnan buhrânı, sebepleri, Cebel-Lübnan ıslâhâtına me'mur olan Hâriciyye nâzırı Mehmet Şekib Efendi'nin Beyrut'a muvâsalatı ve «Mes'ele-i Cebeliyye», denilen buhrânın muhtelif safhalarıyla neticeleri, 132 — Osmanlı Maârif teşkilâtında f'dâdi denilen Liselerin te'sisi, 135.
- (1846 = 1262) Sultan Mecid'in Varna'yı teftişi ve meşhûdâtına âit bir Hatt-ı-Hümâyûn neşri; Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a gelişi ve 29 gün kaldıktan sonra avdeti; Mehmet Emin Rauf Paşa'nın azliyle Hâriciyye nâzırı Koca-Mustafa Reşid Paşa'nın ilk sadâreti; en büyük Türk musikişinaslarından Dede-Efendi'nin ölümü, 136.
- (1847 = 1263) Maârif-i-Umûmiyye Nezâretinin ihdâsı ve ilk nâzır olarak Rumeli-kazaskeri Vak'anüvis Es'ad Efendi'nin tâyini, 137.
- (1848 = 1264) Koca-Reşid Paşa'nın azliyle Meclis-i-Vâlâ reisi İbrahim Sârim Paşa'nın sadâreti; İbrahim Sârim Paşa'nın azliyle Koca-Reşid Paşa'nın ikinci sadâreti, 137.
- (1849 = 1265) Memleketeyn meselesi hakkında Rusya ile Balta-limanı muâhadesinin akdi ve sebepleri; isyânıyla meşhur Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın ölümü, 138.
- (1849 = 1266) Avusturya ile Rusya'nın zulmünden kaçan Leh ve Macar milliyetçilerinin Türk topraklarına ilticâsı ve bundan doğan Mülteciler meselesinin halli, 139.
- (1851 = 1267) «Encümen-i-Dâniş», denilen Osmanlı akademisinin açılış merâsimi ve teşkilâtı, 139.

- (1852 = 1268) Koca-Reşid Paşa'nın azliyle Mehmet Emin Rauf Paşa'nın beşinci ve sonuncu sadâreti; Mehmet Emin Rauf Paşa'nın azliyle Koca-Reşid Paşa'nın üçüncü sadâreti; Koca-Reşid Paşa'nın azliyle Hâriciyye nâzırı Mehmet Emin Âli Paşa'nın ilk sadâreti, 140 — Âli Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-deryâ Dâmad-Mehmed Ali Paşa'nın sadâreti, 141.
- (1853 = 1269) Rus Bahriye nâzırı Prens Mentschikoff / Mençikof'un fevkalâde sefâret vazifesiyle İstanbul'a gelmesi ve Kırım muharebesine sebep olan «Makaamât-ı-Mubâreke» meselesinin mâhiyyeti, 141 — Dâmad-Mehmed Ali Paşa'nın azliyle Meclis-i-Vâlâ reisi Giritli-Mustafa Nâîlî Paşa'nın ilk sadâreti; Rus Hâriciyye nâzırı kont De Nesselrod'un «Makaamât-ı-Mubâreke» meselesine âit notası ve o mesele halledilinceye kadar Memleketeyn'in işgal edileceğini bildirmesi; Nesselrode'un Rus sefâretlerine gönderdiği bir tâminde Memleketeyn işgalinin Türkiye'ye harb ilânı mâhiyyetinde olmayıp «Makaamât-ı-Mubâreke» meselesinin halli hususunda maddî te'minât teşkil ettiğini bildirmesi; Rusya'ya karşı Türkiye'ye yardım etmek üzere İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale-boğazı hâricindeki Beşike körfezine muvâsalatı, 143 — Pruth nehrini geçen Rus ordusunun Memleketeyn'e girmesi ve Bâb-ı-Âlî'nin protestosu; Sadr-ı-a'zam Mustafa Nâîlî Paşa'nın azli, 144 — İki gün ma'zulen kalan Giritli-Mustafa Nâîlî Paşa'nın ikinci sadâreti; Memleketeyn'in işgalinden dolayı Rusya'ya harb ilânı hakkında fevkalâde meclis kararı, 145.
- (1853 = 1270) Rusya'ya harb ilânı ve Kırım muharebesinin yalnız Türkiye ile Rusya arasındaki ilk safhasının başlaması, 145 — Memleketeyn'in tahliyesi hakkında, Türk ordusunun Rus ordusuna ültimatı ve Rus ordusunun red cevâbı; Tuna nehrinde Ruslara karşı ilk ateşin açılması; Kalafat'ın Türk ordusu tarafından işgali, 146 — Batum civârındaki Saint-Nicolas/Nikolağa — Şekvetil kalesinin fethi; Beşike körfezindeki İngiliz ve Fransız donanmalarının İstanbul önlerine gelişi; Türk ordusunun Tuna boyundaki Oltenizza = Olteniça zaferi; Olteniça kuvvetlerinin Türk askerî plânı mucibince geri alınması, 147 — Anadolu cephesinde Ahıska bozgunu; Rus donanmasının yaptığı Sinop baskınında 12 gemilik bir Osmanlı filosunun tahribi, 148 — Anadolu cephesinde Baş-gedikler bozgunu, 149.
- (1854 = 1270) Ruslara karşı Türklere yardım için gelen İngiliz ve Fransız donanmalarının Boğaziçi'nden Karadeniz'e hareketleri; Rumeli cephesinde Çatana zaferi, 149 — Memleketeyn'in tahliyesi hakkında İngiltere ve Fransa devletlerinin Rusya'ya ültimatı vermeleri, 150 — Sâbık Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Fuad Efendi/Paşa'nın Rus teşvikiyle Yunanlılar tarafından çıkarılan Epir ve Tesalya ısyanlarını idarî, siyasî ve askerî salâhiyyetlerle tenkile me'mûr olması; Yunanistan'la siyasî münâsebetlerin kesilmesi ve Yunan tabaasının Türkiye'den tardı; Rusya'ya karşı Osmanlı-İngiliz-Fransız ittifâkı, 151 — Rus ordusunun Dobruca istilâsı ve Osmanlı askerî plânı mucibince mukavemet gösterilmemesi, 152 —

İngiltere ile Fransa'nın Rusya'ya harb ilânı; ilk müttefik kuvvetlerinin Gelibolu'ya muvâsalatı; Yunanlıların çıkardıkları Epir ve Teselya ısyanlarını tenkile me'mûr olan sâbık Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Fuad Efendi'nin âsilere karşı Narda = Arta zaferi; Rumeli cephesinde Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın Kalafat zaferi, 153 — Müttefiklerin Karadeniz harekâtı ve Odesa bombardmanı; Epir ve Teselya'da Yunanlıların çıkarmış oldukları ısyanlardan dolayı İngiltere ve Fransa devletlerinin Yunan hükûmetine şiddetli teliğâtı; Yunanistan'ı itâat altına almak için Atina ve Pire'yi işgal etmek üzere Fransa hükûmetinin bir kolordu göndermesi, Yunan kralının bitaraflığını ilân etmesi ve Osmanlı arâzisine göndermiş olduğu çetecileri geri almak mecburiyetinde kalması; Rus ordusunun Silistre'yi muhâsaraya başlaması, 154 — Müttefik İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Gelibolu'dan Varna'ya sevkî; Giritli-Mustafa Nâîli Paşa'nın azliyle Kapdan-ı-deryâ Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın ilk sadâreti; Rus Baş-kumandanı mareşal Paskiyeviç'in Silistre muhâsarasında yaralanması ve yerine prens Gorçakof'un tâyini; Silistre müdâfîlerinin huruç hareketinde yeni Rus baş-kumandanı prens Gorçakof'un yaralanması ve düşmanın kat'î mağlûbiyeti, 155 — Boyacıköy mukavelesi mucibince Avusturya devletinin siyâsî ve askerî tedbirlerle Memleketeyn'in Ruslar tarafından tahliyesini, harbin sonuna kadar muhâfazasını ve ondan sonra Türkiye'ye iâdesini taahhüd etmesi; Silistre müdâfaa kahramanlarının ikinci huruç hareketi ve mağlûp düşmanın muhâsarayı kaldırmaya karar vermesi; Silistre'nin 41 gün süren şiddetli bir muhâsardan sonra Rus çenberinden kurtulması, 156 — Türk ordusunun Ruslara karşı Yerköyü = Giurgiewo zaferi; Müttefiklerle akdedilen Varna harp meclisinin Kırım seferine karar vermesi, 157 — Türk ordusunun Bükreş'e girmesi; Denizden nakledilen Türk ve müttefik ordularının Kırım sâhillerine muvâsalatı, ihraç hareketi ve Kırım harbinde ikinci safhanın başlaması, 158 — Müttefikler ordusunun Eski-hisar civârından Sivastopol'a hareketi; Kırım'da müttefiklerin Alma = Elmalı zaferi; Boyacıköy mukavelesi mucibince Avusturya'nın Memleketeyn'i işgale başlaması, 159 — Rusların harp gemilerini batırmak suretiyle Sivastopol liman ağzını tıkamaları; Müttefiklerin Kırım'da Katcha = Kaça çayından geçerek Sivastopol'a doğru ileri hareketlerine devam etmeleri, 160.

(1854 = 1271) Müttefik kuvvetlerinin Kırım'da Belbek çayından geçmeleri; müttefikler ordusunun Sivastopol'u çevirmeye başlaması, Sivastopol'un 6 kilometre cenubundaki Balaklava limanının müttefikler tarafından işgali, 160 — Müttefiklerin Sivastopol etrâfında meteris açmaya başlamaları; Sivastopol muhâsara hattında müttefiklerin ateş açması; Kırım'da Balaklava muvaffakiyeti, 161 — Müttefiklerin İnkerman zaferi ve iki tarafın zâyîât mîkdârı; Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Koca-Reşid Paşa'nın dördüncü sadâreti, 162 — Avusturya-İngiltere-Fransa devletlerinin Memleketeyn hakkındaki Boyacıköy mukavelesini te'yid eden ittifak muâhadesi, 163.

(1855 = 1271) Azak ve Karadeniz Rus limanlarının müttefikler tarafından abluka altına alınması ve bu suretle Rusların Kırım'a takviye gön-

dermelerinin önlenmiye başlanması; müttefiklerin akdettikleri Torino muâhedeşi mucibince Sardanya krallığının da ittifâka iltihâkı; İngiltere'ye yirmi bin kişilik bir yardım kuvveti verilmesi hakkındaki Türk-İngiliz mukavelesinin imzâsı, 163 — Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın Eupatoria = Gözlece zaferi; Rus mağlûbiyetlerinden çok müteessir olan çar Birinci Nicolas'nın zehir içerek intihârı ve büyük oğlu ikinci Alexandre'in çarlığı; Osmanlı - Sardanya ittifak muâhedesinin imzâsı ve bu muâhedenin esasları, 164 — Koca-Reşid Paşa'nın isti'fâsiyle Hâriciyye nazırı Mehmet Emin Ali Paşa'nın ikinci sadâreti; Kırım'ın şarkındaki Kerç boğazına asker çıkarılması, 165 — Kırım'da Tchernaïa/Çernayya = Karasu hattının işgali ve Sardanya kralının gönderdiği İtalyan askerlerinin de harekâta iştirâkı; Düşmanın Anapa kale-siyle Karadeniz sâhil tahkimâtını tahliye ve tahrib etmesi; Sivastopol'un şarkındaki Yeşil-tümsek ve Ak-tabyalar tahkimâtının zabtı; Sivastopol'un şarkında en mühim istihkâm olan Malakoff kulesine karşı yapılan taarruzun muvaffakiyetsizliği, 166 — Osmanlı hazinesinin Avrupa'dan ilk istikrâzı; Kırım harbindeki İngiliz baş-kumandanı feld-mareşal Lord Raglan'ın ölümü ve yerine general Simpson'un tâyni; Kırım'da müttefiklerin Traktir zaferi, 167 — Sivastopol'da müttefik Baş-kumandanlar meclisinin umumî hücum kararı; üç gün süren ve «Cehennem ateşi» denilen Sivastopol bombardmanı; Müttefikler harp meclisinin umumî hücum gün ve saatini tâyin etmesi, 168 — Sivastopol'daki Malakof istihkâmlarının zabtı ve Rus mukavemetinin kırılması; Rus ordusunun artık müdâfaa imkânı kalmadığı için tahliyesine mecbur olduğu Sivastopol şehrinin müttefikler tarafından işgaline başlanması, 169 — Türkiye'de ilk telgraf hattının İstanbul - Edirne - Varna arasında işlemeğe başlaması, 170.

(1855 = 1272) Kars muhâsarasında umumî hücum kalkışan Rus ordusunun bozulması, 170 — Kırım'da Sivastopol'un fethinden sonra Kinbourn = Kilburun / Kılburun zaferi; Serdâr-ı-Ekrem Ömer Paşa'nın Kafkasya'da İngur zaferi, 171 — Kahraman Kars'ın şanlı bir müdâfaadan sonra açlık yüzünden düşmana teslim olması, 172.

(1856 = 1227) Türkiye ve müttefikleriyle mağlûb Rusya arasındaki Kırım harbine nihayet veren Viyana mukaddimât-ı sulhiyyesinin imzâsı ve kat'i sulh için Paris'de bir konferans akdine karar verilmesi, 173 — Viyana mukaddimât-ı sulhiyyesinde Osmanlı tâbiyyetindeki Müslümanlarla Hristiyanların müsâvâtı esas ittihâz edilmiş olduğu için, Gülhâne Hatt-ı-Hümâyûnunun ahkâmını te'yid ve tevsî' eden Islâhât Hatt-ı-Hümâyûnunun neşri ve başlıca esasları, 174 — Viyana mukaddimât-ı sulhiyyesi mucibince Paris sulh kongresinin açılması ve müttefiklerle Rusya arasında otuz beş günlük bir mütâreke akdi, yirmi dört konferans celsesinin tarihleri, 177 — Kırım harbine nihayet veren Paris sulh muâhedesinin imzâsı ve başlıca esasları, 178 — Rusya'nın müstakbel ve muhtemel bir tecâvüz imkânına karşı Osmanlı «Tamâmiyyet-i-mülkiyyesi»nin tekeffülü hakkında İngiltere-Fransa-Avusturya devletleri arasında akdedilen Paris muâhedesinin imzâsı; müttefiklerin Türkiye'deki kuvvetlerini geri çekmeleri hakkında altı ay mühlet tâyin eden İstanbul mukavelesinin imzâsı, 182.

- (1856 = 1273) Âlî Paşa'nın azliyle Koca-Reşid Paşa'nın beşinci sadâreti, 183.
- (1857 = 1273) Besarabya hududuna âit Paris muâhedesinin imzâsı ve Tuna ağ-zındaki adaların Türkiye'ye ilhâkı; Koca-Reşid Paşa'nın azliyle Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın üçüncü ve sonuncu sadâreti, 183.
- (1857 = 1274) Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın azliyle Koca-Reşid Paşa'nın altıncı ve sonuncu sadâreti, 184.
- (1858 = 1274) Büyük Tanzimâtçı ve teceddüdcü sadr-ı a'zam Koca-Mustafa Reşid Paşa'nın ölümü ve şahsiyeti, 184 — Hâriciyye nâzırı Âlî Paşa'nın üçüncü sadâreti, 185 — Gülhâne Hatt-ı Hümayunun Müslümanlarla Hristiyanlar arasında ilân ettiği müsâvât esasından müteessir olan İslâm efkâr-ı umumîyyesinin galeyâmından dolayı Cidde'deki İngiliz ve Fransız konsoloslarının öldürülmesi ve bunun üzerine şehrin bir İngiliz-Fransız filosu tarafından bombardımanıyla neticelenen Cidde vak'ası, 186.
- (1858 = 1275) Kırım muharebesine nihayet veren Paris sulhünde verilen karar mucibince Memleketeyn'in yeni teşkilâtına âit Paris muâhedesinin imzâsı ve müstakbel Rumanya devletinin istiklâl esaslarının hazırlanması, 186 — Grakhovo kazâsı Karadağ'a ve Kolaşın Türkiye'ye kalmak üzere İstanbul'da Osmanlı - Karadağ hudut protokolün imzâsı, 187.
- (1859 = 1275) Kızıldenizdeki Suveyş limanı ile Akdeniz'deki Portsaid arasında 160 kilometrelik bir mecrâ tâkib eden Süveyş-kanalı hafriyyâtına başlanması, 188.
- (1859 = 1276) Sultan Mecid'le teceddüdcü devlet-adamları aleyhine tertib edilen Kuleli vak'ası, 188 — Eflak ve Boğdan voyvodahklarından mürekkeb olan Memleketeyn'in bir voyvoda elinde birleşmesi ve Rumanya birliğinin tahakkuku; Âlî Paşa'nın azliyle Kıbrıslı-Mehmet-Emin Paşa'nın ikinci sadâreti. 190 — Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Meclis-i-Tanzimât reisi Mütercim-Mehmet Rüşdi Paşa'nın ilk sadâreti, 191.
- (1860 = 1276) Tanzimât hattıyla ilân edilen Müslüman-Hristiyan müsâvâtının anâsır arasında hâsıl ettiği gerginlikten doğan Lübnan vak'ası, neticeleri ve Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın fevkalâde me'muriyyeti, şiddetli tedbirleri ve buhrânın yatışması, 191 — Mütercim-Rüşdi Paşa'nın azliyle Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa'nın üçüncü ve sonuncu sadâreti, 193.
- (1860 = 1277) Lübnan ve Suriye buhrânı hafiflemiş olmakla beraber, Avrupa devletlerinin Türk askeriyle el-birliği etmek üzere Suriye'ye asker sevkı hususundaki Paris mukavelesini imzâya Türkiye'yi mecbur etmeleri, 193.
- (1861 = 1277) Son Osmanlı pâdişahı Altıncı Mehmet Vahidüddin'in doğumu ve hüviyeti, 195 — İmtiyazlı bir müstakil sancak hâline getirilen Cebel-Lübnan'ın yeni teşkilâtına âit Beyoğlu protokolünün imzâsı ve ve başlıca esasları, 195 — Sultan Mecid'in ölümü ve şahsiyeti, 196.

SULTAN ABD-ÜL-AZİZ / SULTAN AZİZ DEVRİ

- (1861 = 1277) Sultan Aziz'in cülûsu ve hüviyeti, 197.
- (1861 = 1278) Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa'nın azliyle Âlî Paşa'nın dördüncü sadâreti; Âlî Paşa'nın azliyle Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Mehmet Fuad Paşa'nın ilk sadâreti, 198.

- (1862 = 1278) Belgrad'da Sırp ısyânı, kalenin şehri topa tutması ve siyasi neticeleri, 198.
- (1862 = 1279) Malî ıslâhât ihtiyâcından dolayı «Dârülfünun kaaidesi»yle kaaime-lerin ilgasına başlanması, 199 — Rusların teşvikiyle çıkan Hersek ve Karadağ ısyanları ve Karadağ ordusunu mağlûb eden Serdâr-ı Ekrem Ömer Paşa'nın Reika zaferi; Osmanlı ordusu Çetine üzerine ilerlediği sırada Avrupa devletlerinin tavassut şeklindeki müdâhaleleri üzerine Osmanlı - Karadağ harbine nihayet veren İşkodra sulh muâhedesinin akdi ve başlıca esasları 201 — Sırbistan'daki Türk kaleleri hakkındaki İstanbul protokolünün imzâsı ve mühim esasları, 202.
- (1863 = 1279) Sadr-ı-a'zam Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın istifâsiyle Meclis-i Vâlâ reisi Arapgirli Yusuf Kâmil Paşa'nın sadâreti, 203 — Mısır'ın Türkiye'ye merbûtiyyetini takviye etmek isteyen Sultan Aziz'in İstanbul'dan Mısır seyâhatine hareketi; Sadr-ı-a'zam Arapgirli Yusuf Kâmil Paşa'nın azliyle Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın Seraskerlik uhdesinde kalmak üzere ikinci sadâreti, 204.
- (1864 = 1281) memleketeyn denilen Eflak ve Boğdan'ın birliğini tamamlamak suretiyle Rumanya'nın teşekkülüne yol açan İstanbul protokolünün imzâsı ve başlıca esasları, 205.
- (1866 = 1282) Memleketeyn'in Osmanlı menbâlarında «Kuza Bey» denilen yerli prensi Birinci Alexandre Couza'nın iskaatı, 205 — Prusya hânedârından prens Charles de Hohenzollern'in Osmanlı hâkimiyeti altında Memleketeyn beyliğine intihâbı, 206.
- (1866 = 1283) Mısır verâset usulünün değiştirilmesi ve «Ekberîyyet usulü yerine «Evlâdiyye» esasının ikamesi, 206 — Mısır valilerine «Hıdiv» ünvanının tevcihi, 207 — Sadr-ı-a'zam ve Ser-asker Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın ikinci sadâreti; Girit ısyânı, sebepleri ve âsilerin Yunanistan'a iltihak kararı, 208 — Girit ıslâhâtına me'mûr olan eski Sadr-ı-a'zam Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın İstanbul'dan hareketi, 210 — Memleketeyn beyliğine seçilmiş olan Prusya prenslerinden Charles de Hohenzollern = Birinci Karol'un evvelce itirâza uğrıyan intihâbının tasdîkı ve bu husustaki fermanın başlıca esasları, 211.
- (1867 = 1283) Mütercim-Rüşdi Paşa'nın istifâsiyle Hâriciyye nâzırı Mehmet-Emin Âli Paşa'nın beşinci ve sonuncu sadâreti, 211 — «Yeni-Osmanlılar» cem'iyyetinin Paris'de propagandaya başlaması, âzâsı, hedefleri, neşriyyâtı ve âkıbeti, 212 — Sırbistan'da «Kılâ'ı-Hâkaa'niyye/Kılâ'-ı-Erbea» denilen ve Belgrad'la diğer üç kaleden ibaret kalan son dört Türk kalesinin Sırbistan'a terki ve sebepleri, 215.
- (1867 = 1284) Fransa imparatoru Üçüncü Napoléon'un dâveti üzerine Sultan Aziz'in İstanbul'dan Avrupa seyâhatine hareketi, maiyyet erkânı ve bu seyâhatin ehemmiyeti, 216 — Sultan Abd-ül-Aziz'in Sicilya'daki Messina limanına muvâsalatı; İtalya donanması tarafından karşılanan Osmanlı pâdişahının Napoli'ye muvâsalatı; Korsika açıklarından Fransa'ya doğru ilerliyen Sultan Aziz'in Toulon limanında fevkalâde merâsimle karşılanarak karaya çıkması; Toulon'dan trenle Marsilya'ya geçen Sultan Aziz'in Paris'e muvâsalatı, istikbâl merâsimi ve Elysée sarayına müsâfir edilmesi, 218 — İngiltere'ye dâvet edilen Sultan Aziz'in Paris'den Londra'ya hareketi ve İngiliz donanması tarafından istikbâli, 219 — Osmanlı

pâdişahının Londra'ya muvâsalatı ve Buckingham sarayına mü-sâfir edilmesi; İngiliz donanması tarafından teşyi' edilerek İn-giltere'den ayrılan Sultan Aziz'in Calais limanında Fransız hü-kûmetinin hazır bulundurduğu hususî trenle Belçika, Prusya ve ve Bavyera üzerinden Viyana'ya hareketi; Abd-ül-Aziz'in Brük-sel'den geçerken Belçika kralı ikinci Léopold tarafından karşı-lanması, 220 — Osmanlı pâdişahının Coblentz'de Prusya kralıy-la kraliçesi tarafından karşılanıp bir gece mü-sâfir edilmesi; A-vusturya imparatoru ve Macaristan kralı Birinci François-Joseph tarafından dâvet edilmiş olan Sultan Aziz'in Viyana'ya muvâ-sâlatı ve Schoenbrunn sarayında mü-sâfir edilmesi; Viyana'dan Tuna vapurlarıyla hareket eden pâdişahın Buda-Peşte'ye muvâ-salatı, 221 — Kırkdört gün süren Avrupa seyâhatinden avdet etmiş olan Sultan Aziz'in Vidin'de Türk topraklarına ayak bas-ması; pâdişahın Vidin'den hareketle Tuna vilâyetinin merkezi olan Rusçug'a muvâsalatı ve Osmanlı tâbiyyetinde bulunan Memleketeyn beyi/Rumanya prensi Karol'un oraya gelip metbâ-una tâzimâtını arzetmesi; Varna'ya kadar trenle gelen Abd-ül-Aziz'in oradan vapurla pâyitahtına hareketi ve 47 günlük bir gaybûbetten sonra İstanbul'a muvâsalatı, 222 — Girit ıslâhâtına me'mûr olan sadr-ı-a'zam Âli Paşa'nın fevkalâde salâhiyyetlerle İstanbul'dan hareketi; Âli Paşa'nın vilâyet merkezi olan Hanya limanına muvâsalatı ve merâsimle karşılanması, 223.

(1868 = 1284) Girit'de ilk ıslâhat esaslarının ilânı; Girit vilâyeti, idarî ve adlî ıslâhâtına âit yeni esasların sadr-ı-a'zam Âli Paşa tarafından halka ilâm ve ıslâhâtın ana-hatları, 224 — Âli Paşa'nın Girit'den İs-tanbul'a avdeti ve bu fevkalâde me'muriyyetinin neticeleri, 225 — «Vahdet-i kuvâ» esasının ilgasıyla demokrasiye doğru büyük bir adım atılarak «Tefrik-ı kuvvâ» esasının kabulü, Adliye'nin istiklâlî ve (Millet Meclisi) vaziyetinde büyük bir Şârây-ı-Devlet ihdâ-sı, 226.

(1868 = 1285) Sultan Aziz'in oğullarından son halife Abdülmecid'in doğumu; Türkiye'de ecnebilere mülkiyet hakkının verilmesi; Girit me-selesi münâsebetiyle Atina'daki Osmanlı sefârethânesi önünde yapılan düşmanca nümâyişlerden dolayı Türk - Yunan siyasî mü-nâsebetlerinin kesilmesi, 228 — Bâb-ı-Âli'nin Yunanistan'a ülti-matom vermesi ve Avrupa devletlerinin sulhe tavassutu, 229.

(1869 = 1285) Hâriciyye nâzırı Keçeci-zâde Mehmet Fuad Paşa'nın ölümü ve şahsiyyeti, 229 — Girit meselesi hakkındaki Paris konferansının kararları ve Osmanlı ültimatomundaki haklı taleplerin kabulü üzerine Yunanistan'la siyasî münasebetlerin yeniden te'sisi, 230.

(1869 = 1268) Süveyş kanalı'nın açılış merâsimi, 231.

(1870 = 1286) Bulgar kilisesinin istiklâlî, Ortodoks birliğinin sarsılması ve neti-celeri, 231.

(1870 = 1287) 4-5 bin binâyı kül hâline getiren Beyoğlu yangını, 232.

(1871 = 1287) 1856 Paris muâhedesini mucibince bîtaraf ilân edilmiş olan Karade-niz'in bîtaraflığına nihayet veren Londra muâhedesinin imzâsı, 233.

(1871 = 1288) En büyük devlet-adamlarımızdan Sadr-ı-a'zam ve Hâriciyye nâ-zırı Mehmet Emin Âli Paşa'nın ölümü ve kıymetli şahsiyyeti, 233 — Moskof tarafdarlığıyla meşhur gürcü Bahriye nâzırı Mahmud Nedim Paşa'nın sadâreti ve Sultan Aziz devrinde felâketler saf-

- hasının başlaması, 236 — Tanzimât edebiyatının en mümtaz şahsiyyetlerinden şâir Şinasi'nin ölümü, 237 — Devlet-adamlarının «bilâ-muhâkeme» nehyine ve keyfi icraâta başlamak suretiyle Tanzimât devrine bilfiil nihayet verilmesi, 238.
- (1872 = 1289) Antakya zelzelesi ve tahribât sâhası; Mahmud Nedim Paşa'nın azliyle Midhat Paşa'nın ilk sadâreti ve şahsiyyeti, 239 — Boğaziçin'de Kuzguncuk yangını; Mısır hıdivine hâricî istikrâz akdi salâhiyyetine âit ferman verilmesi, 242 — Midhat Paşa'nın azliyle Mütercim-Rüşdi Paşa'nın üçüncü sadâreti, 243.
- (1873 = 1289) Mütercim-Rüşdi Paşa'nın azliyle Ser-asker Sakızlı Es'ad Paşa'nın ilk sadâreti, 243.
- (1873 = 1290) Sakızlı-Es'ad Paşa'nın azliyle Mâliye nâzırı Şîrvânî-zâde Mehmet Rüşdi Paşa'nın sadâreti, 244.
- (1874 = 1290) Sadr-ı-a'zam Şîrvânî-zâde Rüşdi Paşa'nın azli, 244 — Ser-asker Hüseyin Avni Paşa'nın sadâreti ve değersiz şahsiyyeti, 245.
- (1875 = 1292) Haricî te'sirler yüzünden çıkan Hersek ısyânı, sebepleri ve Bosna'ya sirâyeti, 246 — Sadr-ı-a'zam ve Ser-asker Hüseyin Avni Paşa'nın azliyle Bahriye nâzırı Sakızlı-Es'ad Paşa'nın ikinci sadâreti, 248 — Fransa Hâriciyye nâzırı dük Decazes'in teklifiyle Bosna-Hersek âsilerini teskin için Avrupa devletlerinin konsoloslarından mürekkep bir hey'et gönderilmesi ve bu lüzumsuz teşebbüsün neticesizliği; Sakızlı-Es'ad Paşa'nın azliyle Şûrây-ı-Devlet reisi Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci sadâreti; Sadr-ı-a'zam Mahmud Nedim Paşa'nın Rus te'sirine kapılarak ilân ettiği «Tenzil-i-fâiz» kararı ve fena neticeleri, 249.
- (1876 = 1293) Bosna-Hersek ısyânının sürüncemede kalmasını fırsat ittihâz eden Avrupa devletlerinin muvâfakatiyle Avusturya-Macaristan Hâriciyye nâzırı kont Andrassy'nin Bâb-ı-Alî'ye şifâhî bir nota tebliği ve «Andraşı lâyhası» denilen bu notada Türk hükûmeti tarafından yapılacak ıslâhâtın Avrupa mürâkabesi altında tatbîkî lüzumundan bahsedilmesi ve Hersek ıslâhâtına âit bâzı esaslar tebliği, 250 — Bulgar ısyânı, sebepleri ve vahâmeti, 251 — İki konsolosun öldürülmesi ve Avrupa efkâr-ı-umumiyyesinin Türkiye aleyhine galeyânıyla neticelenen «Selânik vak'ası», sebepleri ve neticeleri, 252 — Midhat Paşa'nın hükûmete karşı parayla tertib ettirdiği (Talebe-i-ulûm) nümâyişi, 253 — Mahmud Nedim Paşa'nın azliyle Mütercim-Rüşdi Paşa'nın dördüncü sadâreti; Islâhât işlerimize Avrupa'nın müdâhalesi hakkındaki Berlin memorandumu ve neticesizliği, 255 — Erkân-ı-erba denilen dört devlet-adamının şahsî kin ve garazlarından dolayı Sultan Aziz'in hal'i, vak'anın ve fâillerinin mahiyetleri, 256.

BEŞİNCİ MURAD / MURÂD-I HÂMİS DEVRİ

- (1876 = 1293) Beşinci Murad'ın cülûsu ve şahsiyyeti, 265 — Sultan Aziz'in kanlı ölümü, intihar ve cinayet tezlerine âit delillerin mukayesesi ve intihar iddiâsının çürüklüğü, cinayetin fâilleri ve mürettepleri, vak'anın cereyan tarzı, hânedan âzâsının mâlûmâtı ve bâzı ecnebi neşriyyâtı, 267 — Sultan Murad'ın tecennüni; Bâb-ı-Fetvâ'da toplanan fevkalâde bir mecliste meşrutiyet münâkaşası ve neticesizliği, 279 — Çerkez-Hasan vak'ası, Hasan Bey'in hüviyyeti

ve vak'ının sebepleri, Ser-asker Hüseyin Avni ve Hâriciyye nâzırı Râşid Paşa'ların öldürülmesi ve Hasan Bey'in âkibeti, 280 — Bosna-Hersek ısyânının sürüncemede kalmasından istifâde etmek isteyen Sırbistan'la Karadağ'ın harbe başlaması ve Osmanlı askerî vaziyeti, 282 — Şuûrunu kaybetmiş olan Beşinci Murad'ın hal'i ve vak'a tafsilâtı, 283.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİ

(1876 = 1293) İkinci Abdülhamid'in dâhilî ve hâricî tehlikeler ve büyük muhâtaralar içinde cûlûsu, büyük ve kıymetli şahsiyeti, ahlâkî ve insânî meziyetleri, milliyetçiliği ve siyasî dehâsı, 285 — Sultan Hamid'in Kılıc-alayı, 290 — Aleksinaç zaferinde Sırp ordusunun yere serilmesi ve Türk ordusuna Belgrad yolunun açılması üzerine telâşa düşen Rus hükûmetinin mütâreke akdi hakkında kırk sekiz saatlık bir ültimatoma vermesi ve Avrupa'nın her türlü yardımından mahrum olan Bâb-ı-Âlî'nin bu ültimatoma kabule mecbur olması; Rüşdi Paşa'nın istifâsıyla Midhat Paşa'nın ikinci sadâreti; Anadolu ve Rumeli cephelerindeki Rus tahşidâtı ve Avrupa efkâr-ı-umumiyyesinin muhtelif sebeplerle Türkiye aleyhine galeyâmı üzerine Düvel-i-Muazzama ve Türkiye murahhaslarından mürekkep Tersâne konferansının toplanması, Bâb-ı-Âlî'ye ağır şartlar teklifi ve devletin harbedecek kudreti olmadığı halde Midhat Paşa kabinesinin harpçiliği, 291 — İlk meşrutîyyetin ilânı, Midhat Paşa'nın meşruiyetçiliği hakkında Sultan Hamid'in bâzı mü-lâhazaları ve Midhat Paşa'nın Osmanlı meşrutîyyetini Avrupa garantisi altına aldırma teşebbüsünün neticesizliği, 293.

(1877 = 1294) Tersâne konferansının Sultan Hamid tarafından tâdil ettirilmiş olan teklifleri tedkik ve müzâkere için Bâb-ı-Âlî'de «Meclis-i-Umumi» toplanması, Midhat Paşa'nın «Talebe-i-ülûm»a harp lehinde nümâyişler yaptırması ve netice olarak tekliflerin reddiyle harb şıkmın sulhe tercihi, 295 — Midhat Paşa'nın azliyle hudut hâricine ihrâcı, bu tedbirin sebepleri ve Şûrây-ı-Devlet reisi Edhem Paşa'nın sadâreti, 296 — Mağlûp Sırbistan'la sulh protokolünün imzâsı ve bu protokol mucibince Sırp prensliğinin Türkiye'ye tâbî bir beylik vaziyetinde kalması; Dolmabahçe sarayının muâyede salonunda ilk Meclis-i-Meb'ûsânın açılış merâsimi, 298 — Rus çarlığının Osmanlı imparatorluğuna harb ilânı, sebepleri ve müsebbipleri ve «93 seferi» denilen Türk-Rus harbinin Anadolu ve Rumeli vukuât ve harekâtı, 299.

(1878 = 1295) İbrahim Edhem Paşa'nın azliyle Dâhiliyye nâzırı Ahmed Hamdi Paşa'nın sadâreti, 308 — İngiltere kraliçesinin tavassutu üzerine Edirne'de Osmanlı - Rus mütârekesinin akdi; Ahmed Hamdi Paşa'nın azliyle Mâârif nâzırı Ahmed Vefik Paşa'nın «Baş-vekil» ünvânıyla ilk sadâreti; Osmanlı anâsırının Türklük aleyhinde bir mücâdele sahnesi hâline gelen ilk Meclis-i-Meb'ûsânın 10 ay, 25 günlük bir faaliyet devresinden sonra tâtili, 309 — İstanbul kapularına dayanmış olan Rus ordusuyla Ayastefanos «Mukaddimat-ı-sulhiyyesi»nin imzâsı, bu ilk muâhede mucibince Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin birbiriyle ittisâli olmıyan üç parçaya ayrılması ve Anadolu tarafından da dört sancagımızın Rusya'ya terki, 311 — Ahmed Vefik Paşa'nın azliyle Rûsû-

- mât-emini Mehmet Sâdık Paşa'nın «Reis-i Meclis-i-Vükelâ = Baş-vekil» ünvâniyle sadâreti; Sultan Hamid'i hal'edip Sultan Murad'ı iclâs için tertib edilmiş olan Ali Suâvi vak'ası, ihtilâlcilerin tenkil ve Ali Suâvi'nin âkıbeti, 312 — Mehmet Sâdık Paşa'nın azliyle Meclis-i-Vükelâ'ya me'mur Mütercim-Rüşdi Paşa'nın beşinci ve sonuncu sadâreti; Kıbrıs adasının İngiliz işgaline tevdi mukabilinde Rusya'ya karşı Türk - İngiliz ittifâkı, 313 — Mütercim - Rüşdi Paşa'nın azliyle Hâriciyye nâzırı Mehmet Esad Safvet Paşa'nın sadâreti, 314 — Berlin muâhedesinin imzâsı, Ayastefanos «Mukaddimât-ı sulhiyye»sindeki ağır şartların kaldırılması, o şartlar mucibince üç parçaya ayrılmış olan Rumeli'deki Osmanlı arâzisinin birleştirilmesi ve Berlin muâhedesinin umumî ahkâmı, 315 — Safvet Paşa'nın azliyle Mâliye komisyonu reisi Âyandan Tunuslu-Hayrüddin Paşa'nın sadâreti, 316.
- (1879 = 1296) Tunuslu-Hayrüddin Paşa'nın azliyle Sicill-i-ahvâl komisyonu reisi Âyandan Ahmed Ârifi Paşa'nın «Baş-vekil» ünvâniyle sadâreti; Ahmed Ârifi Paşa'nın azliyle Adliye nâzırı Küçük-Said Paşa'nın «Baş-vekil» ünvâniyle ilk sadâreti, 316.
- (1880 = 1297) Şâir Zıyâ Paşa'nın ölümü ve şahsiyyeti, 317 — Küçük-Said Paşa'nın azliyle Ticaret ve Zirâat nâzırı Cenânî-zâde Mehmet Karri Paşa'nın «Baş-vekil» ünvâniyle sadâreti; Kadri Paşa'nın azliyle Küçük-Said Paşa'nın «Baş-vekil» ünvâniyle ikinci sadâreti, 317.
- (1881 = 1298) Bâzı Tunus kabîlelerinin Cezâyir topraklarına tecâvuzunu vesile ittihaz eden Fransa'nın eyâlet arâzisinden bir çok yerleri işgal ettikten sonra cebren imzâ ettirdiği »Bardo = Kasr-Said,» muâhedeyle Tunus beyliğini himâye altına alması ve Türkiye'nin bu emr-i vâkı tasdikten imtinâ; Berlin muâhedesini mucibince Te-salya ile Narda kazâsının Yunanistan'a terki ve Yanya vilâyetinin güçlükle kurtarılması, 318 — Sultan Aziz'in katli dâvâsını rûyete me'mur olan Yıldız fevkalâde mahkemesinin açılması, Midhat Paşa ile diğer maznunların idâma mahkûmiyyetleri ve Sultan Hamid'in idam cezâlarını müebbed küreğe tahvil etmesi, 319.
- (1881 = 1299) O zamana kadar 252,801,885 lirayı bulmuş olan devlet borçlarından 146, 364, 651 Osmanlı lirası tenzil edilip umumî borç yekûnunun yarıdan aşağı düşürülmesiyle Düyan-i-umumiyye'nin teşkilî, 321.
- (1882 = 1299) Küçük-Said Paşa'nın azliyle Nâfia Komisyonu âzasından ve vüzerâdan Kütahyalı Abdurrahman Nurüddin Paşa'nın «Baş-vekil» ünvâniyle sadâreti; Abdurrahman Nurüddin Paşa'nın isti'fâsından dolayı Sadâretten azli, 322 — Küçük-Said Paşa'nın «Baş-vekil» ünvâniyle üçüncü sadâreti; Mısır'da irâbî Paşa'nın idare ettiği millî hareketin ecnebi menfaatlerine dokunacak surette alevlenmesi üzerine İngiliz donanmasının İskenderiyye'yi topa tutması, karaya asker çıkaran İngilizlere karşı irâbî Paşa ordusunun yirmi dakikadan fazla mukavemet edememesi ve işte bu yüzden Mısır'ın İngiliz işgaline uğraması, 323.
- (1882 = 1300) Küçük-Said Paşa'nın azliyle Ahmed Vefik Paşa'nın «Baş-vekil» ünvâniyle ikinci sadâreti; Ahmed Vefik Paşa'nın azliyle Küçük-Said Paşa'nın «Sadır-ı-a'zam» ünvâniyle dördüncü sadâreti, 325.
- (1884 = 1301) Yıldız fevkalâde mahkemesinin vermiş olduğu idam hükümleri müebbed küreğe tahvil edildikten sonra Tâif kalesine hapsedilmiş

olan Midhat ve Dâmad-Mahmud Paşa'ların aradan 2 sene, 10 ay, 7 gün geçtikten sonra boğularak öldürülmeleri ve bu cinayette Sultan Hamid'in alâkası olmadığını gösteren deliller meselesi, 325 — Türk musıkisinin büyük üstadlarından Hacı-Arif Bey'in ölümü, 327.

(1885 = 1302) Berlin muâhede-i mucibince teşkil edilmiş olan «Rumeli-i Şarkî» vilâyetinin Bulgaristan'a ihlâkını te'min için yapılan millî bir hareket üzerine, vilâyet ibka edilmekle beraber valiliğinin Bulgaristan prensine tevcihi; Küçük-Said Paşa'nın azliyle Evkaf nâzırı Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın ilk sadâreti, 328.

(1888 = 1306) Nâmık Kemal'in ölümü, 329

(1891 = 1308) Ahmed Vefik Paşa'nın ölümü ve şahsiyeti, 330.

(1891 = 1309) Kâmil Paşa'nın azliyle Girit valî vekili ve fırka kumandanı Kaba-ağaçlı-zâde Ahmed Cevad Paşa'nın sadâreti, 331

(1894 = 1312) Bir çok tahribât ve telefâtâ sebep olan büyük İstanbul zelzelesi, 331.

(1895 = 1312) Cevad Paşa'nın azliyle Küçük-Said Paşa'nın beşinci sadâreti, 331

(1895 = 1313) İstanbul'da ilk «Ermeni patırdısı», buna sebep olan Ermeni meselesi, Anadolu'daki Ermeni ihtilâlleri ve tenkil hareketleri, 331 — Küçük-Said Paşa'nın azliyle Kâmil Paşa'nın ikinci sadâreti; Kâmil Paşa'nın azliyle Dâhiliyye nâzırı Halil Rif'at Paşa'nın sadâreti, 335.

(1896 = 1314) «Banka vak'ası», denilen ikinci Ermeni-patırdısı ve tenkili, 335.

(1897 = 1314) Yunanlıların Girit ve Yanya vilâyetlerimize asker ve çete kuvvetleriyle taarruz ve tecâvuzları üzerine Yunanistan'a harb ilânı, sefer safhaları ve Osmanlı zaferi, 336.

(1897 = 1315) Osmanlı - Yunan sulhü ve sulh şartları; İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya tarafından Girit muhtâriyyetinin ilânı ve netice itibarıyla Yunan harbindeki Türk zaferinin semeresiz kalması, 341.

(1900 = 1317) Plevne menkabesinin Türk askerlik tarihine şeref veren büyük ve şanlı kahramanı Gazi-Osman Paşa'nın ölümü, 342.

(1900 = 1318) Sultan Hamid'in himmetiyle Azerbaycan mekteplerinden Türk dili yasağının kaldırılması, 343.

(1901 = 1319) Fransız donanmasının Midilli'ye asker çıkarması, buna sebep olan Lorando-Tubini meselesi ve bu meselenin halliyle Fransızların geri çekilmesi, 343 — Sadr-ı a'zam Halil Rif'at Paşa'nın ölümü ve Abdurrahman Nurüddin Paşa'nın Sadâret-kaymakamlığı, Küçük-Said Paşa'nın altıncı sadâreti, 344.

(1902 = 1320) İlk Makedonya ihtilâli ve Düvel-i-Muazzama'nın Bâb-ı Âlî üzerindeki tazyikleri karşısında Sultan Hamid'in Makedonya «Vilâ-yât-ı Selâse Müfettiş-i-umumîliği»ni ihdâs etmesi, 344.

(1903 = 1320) Küçük-Said Paşa'nın azliyle Rumeli Islâhat komisyonu reisi Avlonyalı Mehmet Ferid Paşa'nın sadâretiyle hüviyeti, 345.

(1903 = 1321) Bulgarların «İlin Dën» denilen ve üç ay süren Makedonya büyük ihtilâlinin başlaması ve sebepleri, 346 — Devletlerin tazyığı üzerine Makedonya ıslâhâtına karar verilmesi ve ıslâhât işlerinde ecnebi mürâkabesinin kabulüyle Osmanlı hizmetine muhtelif milletlerden Jandarma zabıtları alınması, 347.

(1904 = 1322) Hal'inden itibaren 27 sene, 11 ay, 29 gün ailesiyle beraber Çırağan sarayında yaşamış olan Beşinci Murad'ın ölümü, 347.

(1905 = 1323) Ermeni komitecilerinin Sultan Hamid'e suikası ve «Bomba hâdisesi», denilen bu suikadın mâhiyeti, 348 — Makedonya malî

ıslâhâtı meselesinden dolayı ilkönce Midilli ve ondan dokuz gün sonra da Limni gümrük ve posta-telgraf dâirelerinin Avrupa devletleri tarafından işgali üzerine Sultan Hamid'in Makedonya vilâyetlerine birer ecnebi Mâliye müşâviri tayinine muvâfakat etmek suretiyle işgallerin kaldırılmasını te'min etmesi, 351.

(1906 = 1324) İngiltere'ye karşı Akabe meselesinin Osmanlı menfaatlerine göre tesviyesi ve Sultan Hamid'in Hilâfet siyasetine karşı İngiliz emperyalizmi, 351.

(1907 = 1325) Kapitulâsyonlardan dolayı yüzde sekize münhasır olan gümrük resminin Makedonya mâlî ıslâhâtına mukabil artırılmasına Avrupa devletlerinin muvâfakati, 335.

(1908 = 1326) İngiltere kralıyla Rus çarı arasındaki Reval mülâkatının mâhiyeti ve Türkiye ile alâkadar olmadığı halde İttihad-ve-Terakki propagandacılarının bu mülâkatı devletin taksimiyle alâkadar göstermeleri, 355 — Avlonyalı-Ferid Paşa'nın azliyle Küçük-Said Paşa'nın yedinci sadâreti; İkinci meşrutiyetin ilânı ve bu münâsebetle Birinci ve İkinci meşrutiyetler meselesi, Jön-Türklüğün tarihçesi, Terakki-ve-İttihad / İttihad-ve-Terakki devirleri, İstanbul, Paris ve Selânik İttihatçıları, Makedonya İttihad-ve-Terakki teşkilâtının ecnebi müdâhalesini istemesi, çetecilikler ve cinayetler şeklinde çıkarılan Makedonya ihtilâl taslağı ve ikinci meşrutiyet devrinin tuhaf ve gülünç ıstılahları, 356 — Küçük-Said Paşa'nın 13 gün süren yedinci sadâretinden isti'fâsiyle Kâmil Paşa'nın üçüncü sadâreti; Makedonya üzerindeki Avrupa kontrolünün kaldırılması, 365 — İkinci meşrutiyetin ilk neticeleri: Bosna-Herseg'in Avusturya'ya ilhâkı ve istiklâlini ilân eden Bulgaristan prensliğinin krallık şeklini alması, 366 — Girid'in Yunanistan'a iltihâkını ilân etmesi, 367 — İkinci meşrutiyet Meclis-i Meb'ûsânının açılması ve Sultan Hamid'in «Nutk-ı iftitâhı»ındaki mânîdar cümlesi, 368.

(1909 = 1327) Kâmil Paşa'nın isti'fâsiyle Dâhiliyye nâzırı Hüseyin Avni Paşa'nın ilk sadâreti, 369 — «Otuz bir Mart vak'ası», Sultan Hamid'in bu irticâ hareketinde mâsûmiyyeti ve bunun delilleri, vak'anın şimdiki kadar mâlûm olabilen sebepleriyle âmilleri, hareketin elebâşlarıyla kurbanları ve Sultan Hamid'in irticâa karşı meşrutiyetin muhâfazasına karar vermesi, 370 — Ermeni komitecilerinin «Adana vak'ası», sebepleri ve neticesi, 373 — «Otuz bir Mart» vak'asını istismâr edip vaziyete hâkim olmak ve Sultan Hamid'i tahtından indirmek isteyen İttihad-ve-Terakki komitesinin teşkil ettirdiği «Hareket ordusu»nun İstanbul üzerine yürümesi, payitahta girmeye başlaması ve ikinci meşrutiyetin «örfi»leşivermesi, 375 — İkinci Sultan Abdülhamid'in el-çabukluğu ile hal'edilivermesi, yüksek şahsiyyeti, inkârına imkân olmıyan bir çok büyük eserleriyle hizmetleri, âilesiyle beraber derhal Selâniğ'e nakli ve İttihad-ve-Terakki komitesinin bu zorbalıkla memlekete ettiği fenalığın büyüklüğü, 376.

BEŞİNCİ MEHMET / MEHEMMED-İ HÂMİS DEVRİ

(1909 = 1327) Beşinci Mehmet Reşad'ın cülûsu ve sönük şahsiyyeti, 380 — «Otuz bir Mart vak'ası»ndanberi sadârette bulunan Tevfik Paşa'nın is-

tifâsiyle Hüsey'n Hilmi Paşa'nın ikinci sadâreti; İttihad-ve-Terakki komitesinin tahakkümüne dayanamıyan Hüsey'n Hilmi Paşa'nın isti'fâsı, 381.

(1910 = 1327) On beş gün münhal kalan Sadâret makamına Roma sefiri Hakkı Bey'in Vezâret pâyesiyile tâyini, 381.

(1910 = 1328) Sultan Reşad'ın muhâlefetine rağmen el-çabukluğu ile Meclis-i Meb'ûsan binâsı ittihâz edilivermiş olan Çırağan sarayının tedbirsizlik yüzünden yanivermesi, 381 — İttihatçı Kosova valisinin dâhili gümrük vergisi tarhetmiye kalkışmasından çıkan Arnavutluk ısyânı, Mahmud Şevket Paşa'nın tenkil seferi ve netice itibariyle Arnavutluk buhrânının idaresizlik yüzünden müzminleşmesi; Girit meclisinin Yunan kralına sadâkat yemini ve biraz sonra da meclis reisi Venizelos'un Girit meb'ûsu sıfatıyla Yunan parlâmentosuna girmesinden dolayı Bâb-ı Âlî'nin protestoları; İttihad-ve-Terakki komitesinin İstanbul sokaklarında Makedonya tarzındaki siyasi cinayetlerine devâmı, muhâlifleri sindirmek maksadıyla «Sadây-ı Millet», gazetesi baş-muharriri Ahmed Samim'in sokak ortasında kurşunla vurulması, 382 — Sırplar, Bulgarlar ve Yunanlılar arasında dâimî bir ihtilâf mevzûu teşkil eden Kiliseler meselesini ortadan kaldırıp gûya Makedonya âsâ-yişini îade etmek istiyen İttihad-ve-Terakki'nin ihtilâflı kiliselerle mektepler meselesini nüfus nisbetlerine göre halledecek bir kanun neşretmek suretiyle Türkiye aleyhine bir Balkan ittifakı akdedilmesine yol açması, 383.

(1911 = 1329) Susuzluk ve tedbirsizlik yüzünden çıkan Bâb-ı Âlî yangınında Şârây-ı devlet ve Dâhiliyye nezâretiyle Sadâret dâiresinin bir kısmı kül olması ve bir çok kıymetli vesikalar yanması; Makedonya ve Arnavutluk anâsırını devlete ısıdırıp bağlamak hulâ-yâsiyle Sultan Reşad'ın Rumeli seyâhatine çıkarılması ve Selânik - Üsküp - Priştine - Manastır havâlisinde bir tur yaptırıldıktan sonra İstanbul'a avdeti, 383 — Trablusgarp ve Bingazi'nin tahliyesini istiyen İtalya devletinin Bâb-ı Âlî'ye ültimatому, sebepleri ve neticeleri, İttihad-ve-Terakki'nin bu son Afrika vilâyetlerimizi askersiz ve silâhsız bırakması, İtalyanların sâhil boylarına asker çıkarmaları ve Adalar-denizi'ndeki on üç adamızın İtalya bahriyesi tarafından işgali, 384 — Trablusgarp felâketi-ne sebep olan gaafil Hakkı Paşa'nın isti'fâsiyle A'yan reisi Küçük-Said Paşa'nın sekizinci sadâreti, 386.

(1911 = 1330) Trablus felâketinden mes'ûl olan Hakkı Paşa kabinesinin Divân-ı Âlî'ye verilmesini istiyen meb'ûslara karşı Hakkı Paşa'yı cezâdan kurtarmak istiyen İttihad-ve-Terakki komitesinin tensibiyle Küçük-Said Paşa'nın isti'fâsı ve ertesi gün dokuzuncu defa sadârete tâyini üzerine Kanun-ı esâsî mucibince meclisin feshine imkân bulması, 386.

(1912 = 1330) «Türk ocağı'nın kuruluşu, muhtelif Osmanlı anâsırının millî cereyanlarına mukabil Türk milliyetçiliğinin başlaması ve Türk-ocağı'nın rolü; Ttarblusgarp harbinin müzminleşmesi, On-iki-ada'nın elden çıkması ve Arnavutluk ısyânının yeniden alevlenmesi gibi hâdiselerin İttihad-ve-Terakki komitesine karşı efkâr-ı umumiyyede hâsıl ettiği teessürden dolayı muhâlif zabıtların hükûmeti devirmek için kurdukları «Halâskârân» isimindeki siyasi grupun tazyikiyle Küçük-Said Paşa'nın bir gün evvel meclisten

aldığı itimad re' yine rağmen Sadâretten istifâsı üzerine komitenin iş başından düşmesi ve Gazi-Ahmed Muhtar Paşa'nın sadâreti üzerine muhâlefetin iktidâra gelmesi, 387 — Balkan harbinin başlaması, sebepleri, karada ve denizde harb harekâtı, Şükri Paşa'nın Plevne'yi andıran Edirne müdâfaası, sâkıt ittihat-ve-Terakki komitesinin bozgunculuğu, Osmanlı ordularının her tarafta bozulmasından dolayı Rumeli'nin elden çıkması ve Arnavutların ihâneti, 388 — Balkan harbinin zuhuru üzerine Trablusgarp gâilesinden kurtulmak isteyen devletin İtalya ile Ouchy sulh muâhedelerini akde mecbur olması ve bu muâhedelerin başlıca esasları, 395 — Balkan harbindeki felâketlerin teselsülünden dolayı Gazi-Ahmed Muhtar Paşa'nın istifâsiyle Şûrây-ı devlet reisi Kâmil Paşa'nın dördüncü ve sonuncu sadâreti; Balkan harbinde Selânik şehrinin tehlikede kalmasından dolayı Sultan Hamid'in Alman sefâreti maiyyetindeki Loreley harp gemisiyle Selânik'den İstanbul'a nakliyle Beylerbeyi sarayında iskânı, 396.

(1913 = 1331)

Çeteci binbaşı Enver'in idaresindeki «Bâb-ı Âlî baskını», İttihad-ve-Terakki komitesinin kanlı zorbalığı, Kâmil Paşa hükûmetinin cehren iskaatı, komitenin yeniden iş başına gelmesi üzerine Mahmud Şevket Paşa'nın sadâreti ve vak'a tafsilâtı, 397 — Edirne'yi kurtarma terânesiyle Bâb-ı Âlî baskını yapan ittihad-ve-Terakki komitesinin yüz kararı olan ve Balkan harbine nihayet veren Londra sulhünün imzâsı, Midye - Enez hattının hudud olarak kabulü, Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılması ve netice itibariyle İttihad-ve-Terakki demagojisinin iflâsı, 401 — Resmî ve kanunî faaliyet imkânı bulamıyan muhâlefetin gizli tertibatıyla Sadr-ı a'zam Mahmud Şevket Paşa'nın katli, suikastın sebepleriyle âmilleri, vak'anın cereyan tarzı, teşebbüsün neticesizliği, o gün Sadâret-kaymakamlığına tâyin edilen Hâriciyye nâzırı Mısırlı Said Halim Paşa'ya ertesi gün Sadâret tevcihi, idâre-i örfiyye'nin şiddetli tedhiş tedbirleri, suikast ile hiç bir alâkaları olmayan muhâliflerden yüzlerce sinin İstanbul'dan sürülmesi ve gemi azaıya alan İttihad-ve-Terakki komitesinin en şiddetli tedhiş ve an kaahir istibdad devrinin başlaması, 402 — Rumeli'deki Osmanlı mirâsını paylaşamıyan Balkan müttefikleri arasında ikinci bir Balkan harbinin zuhuru, harp safahâtı, müttefiklerine mağlûp olan Bulgaristan'ın boş bırakmış olduğu Edirne'nin Türk ordusu tarafından istirdâdı ve bu vak'aları tâkib eden yeni Balkan sulhü, 406.

(1913 = 1332)

Trablusgarp ve Balkan felâketlerinden perişan çıkan Osmanlı ordusunun ıslâhı lüzumunu hisseden İttihad-ve-Terakki hükûmetinin bu temâyülünü umumî bir harb ihtimâline karşı istismâr edip Türk ordusunu eline almak isteyen Almanya imparatoru ikinci Wilhelm'in general Liman von Sanders idaresindeki «Alman hey'et-i askeriyye-i ıslâhiyye»sini İstanbul'a göndermesi ve bu tedbirin siyasî neticeleri, 407.

(1914 = 1332)

İttihad-ve-Terakki komitesinin meşhur çetecisi kaymakam Enver Bey'in Bingazi ve Balkan harplerine iştirâkı bahâne edilerek üçer sene kıdem zammı yapılmak suretiyle birdenbire iki rütbe atlatılıp Mir-i-livâhıkla paşalığa yükseltivermesi ve aynı gün Harbiye nâzırlığına tâyin edilerek her türlü askerî kabiliyetten mahrum olduğu halde Osmanlı ordusunun başına musallat edilmesi, 408 — Berlin muâhedesinin 61 inci maddesi mucibince «Vilâyât-ı

Şarkıyye» denilen Şarkî-Anadolu'da Ermeniler lehine Avrupa devletlerinin mürâkabesi altında yapılması lâzım geldiği halde Sultan Hamid'in ustahlık siyaseti sayesinde tatbik edilmemiş olan ıslâhâtın icrâsı hakkındaki Yeniköy mukavelesinin İttihad-ve-Terakki hükûmeti tarafından imzâsı, Şark vilâyetlerine Norveçli ve Hollandalı birer müfettiş-i-umumî tâyin ve birinci Cihan harbinin zuhuru üzerine bu müfettişlerin vazifelerine nihayet verilmesi; birinci Cihan harbinin başlamasından ve Almanya ile gizli bir ittifak muâhedeşi akdetmiş olmasından istifâde eden İttihad-ve-Terakki hükûmetinin kapitülâsyonları ilga etmesi ve Türkiye'nin bu haklı hareketine en fazla Alman mütteliklerimiz i'tirâzı, 409 — İsparta ve Burdur zelzelesinde binlerce insan ziyâi ve bu iki kasabanın harâb olması; Almanya ve Avusturya devletleriyle budalaca ittifak edivermiş olan İttihad-ve-Terakki hükûmetinin başta İngiltere, Fransa ve Rusya olmak üzere bütün dünya devletlerine karşı harb ateşine atılarak hiç bir lüzum olmadığı halde birinci cihan harbine katılması, bu müdhiş fâcianın üç safhası, pâdişahla sadr-ı-a'zâmin kabine âzâsının haberleri bile olmadan harp harekâtının başlatılivermesi ve bu çılgınca hareketin Almanya için her türlü zafer ümidini suya düşürmüş olan Marne muharebesinden elli gün sonra göze alınıp Osmanlı imparatorluğunun inkırâza sürüklenmesi, 410 — İttihad-ve-Terakki hükûmetinin câhilâne bir «Cihâd-i-ekber», ilânı ve pâdişaha imzâ ettirilen bir beyannâme ile tekmil İslâm âleminin düşman devletlere karşı mücâdeleye dâvet edilmesi, 419 — «Harb-i-umumî» denilen birinci cihan harbindeki Çanakkale, Irak, Sina = Filistin-Suriye ve Kafkas Osmanlı cepheleriyle deniz ve havâ harekâtı bu cephelerin ilk vukuâtı ve Rus donanmasının Trabzon bombardımanı, 420.

(1914 = 1333) MUHTELİF CEPHELER VUKUATI: Çanakkale boğazında Mes'udıyye zirhlisinin bir İngiliz tahtelbahiri tarafından batırılması, Irak cephesinde İngiliz ordusunun Basra'yı işgali, Sinâ cephesinde Mısır fethi hulyâsiyle Kanal seferine çıkan Bahriye nâzırı ve o cephe kumandanı Cemal Paşa'nın İstanbul'dan Şam'a hareketi ve Şam nümâyişleri, Kafkas cephesinde Kânunuevvel soğuklarına rağmen Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili Enver Paşa'nın türlü mahrumiyyetler içinde bocalıyan orduyu Sarıkamış taarruzuna sürükleyip felâkete atması ve Trabzon'un Rus donanması tarafından ikinci defa bombardımanı, 421.

(1915 = 1333) MUHTELİF CEPHELER VUKUATI: Çanakkale cephesinde İngiliz ve Fransız donanmalarının boğazı zorlama teşebbüsünde mağlûb olmaları üzerine düşmanın Gelibolu yarımadasına asker çıkarıp Sedd-ül-bahir'le Arıburnu'nda tutunması, düşman taarruzlarının akameti ve bunun üzerine Suvla körfezine asker çıkararak düşmanın Anafartalar'da aynı âkıbete uğraması, 422 — Irak cephesinde Basra valisi ve Irak ve havâlisi umum-kumandanı kaymakam Süleyman Askerî Bey'in Şuaybe muharebesinde mağlûbiyyetinden dolayı intihârı üzerine İngiliz ordusunun Bağdad'a doğru hareketi başlaması ve Amâre, Nâsriyye ve Kût-ül-Amâre kasabalarının sükutu, 425 — Sinâ = Filistin - Suriye cephesinde Cemal Paşa'nın bizzât i'tirâf ettiği vechile «En iptidâî vesâit ve pek cüz'î bir kuvvetle» Mısır'ı fethetmek için kalkıştığı Kanal se-

ferinde müdhîş bir bozguna uğrayıp geri çekilmesi, 426 — Kafkas cephesinde Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili Enver Paşa'nın hiç bir ihtâra kulak asmayıp çeteci zihniyetiyle hareket ederek giriştiği Sarıkamış taarruzunda altmış bin askerin boş yere telef olmasına ve Şarkî-Anadolu kapılarının Rus ordusuna maatteessüf açılmasına sebep olması, 427 — Deniz harekâtında Mecidiyye kruvazörünün Karadeniz'de iki defa torpille çarpması, Çanakkale cephesinde İngilizlerin Goliath, Triumph ve Majestik zırhlılarının batırılması ve Marmara'ya sızabilen bâzı düşman tahlelbahirlerinin de Barbaros zırhlısını batırması, 428 — Meric'in sağ sâhilindeki topraklarımızla Karaağaç'ın Bulgarlara terki mukabilinde Bulgaristan'ın Türkiye zararına ve Almanya - Avusturya lehine harbe girişi, 428.

(1915 = 1334) MUHTELİF CEPHELER VUKUATI: Çanakkale cephesinde mütemâdiyen mağlûb olan düşmanın artık İstanbul hulyâsından vazgeçerek Gelibolu yarımadasındaki kuvvetlerini ustalıklı bir hareketle hiç belli etmiyerek geri çekmiye başlaması, 429 — Irak cephesinde Kût-ül-Amâre'den Bağdad üzerine ilerliyen düşmanın Selmanpâk muharebesinde Türk ordusuna mağlûb olup geri çekilmesi, 429 — Sinâ = Filistin - Suriye cephesinde Cemal Paşa'nın husranla neticelenen Kanal mâcerasından sonra İngilizlerin Filistin ve Suriye'yi işgale hazırlanmaları, 429 — Kafkas cephesinde Sarıkamış bozgunundan istifâde eden düşmanın Şarkî-Anadolu'yu istilâya hazırlanması, 429 — Deniz harekâtında Osmanlı donanmasının Batum'u topa tutması, 429.

(1916 = 1334) MUHTELİF CEPHELER VUKUATI: Çanakkale cephesinde mağlûbiyyetini kabul edip çekilmiye başlamış olan düşmanın Gelibolu yarımadasını tamamiyle tahliye etmesi üzerine Türk ordusunun şehâmeti sayesinde İstanbul'un en büyük tehli'teden kurtulması, 429 — Irak cephesinde Türk ordusunun Selmanpâk zaferi üzerine Kût-ul-Amâre'ye kapanmış olan İngiliz kuvvetlerinin muhâsarası ve general Townshend kumandasında teslim olan on iki bin kişilik düşman kuvvetinin esir alınması, 430 — Sinâ = Filistin - Suriye cephesinde Almanya'nın yükünü tahfif için girişilen ikinci Kanal seferinin neticesizliği, 430 — Kafkas cephesinde bir senedir hazırlık yapmış olan Rus ordusunun Azap köyünde Osmanlı ordusunu üç misli kuvvetle mağlûb ettikten sonra Erzurum'a girmesi ve ondan sonra da Bitlis, Muş, Trabzon, Bayburd, Gümüşhâne ve Erzincan şehirlerinin sukutu, 431 — Deniz harekâtında mühim bir vak'a olmaması, 431 — Sultan Aziz'in büyük oğlu ve son halife Abdülmecid'in de büyük kardeşi olan veliahd Yusuf izzüddin Efendi'nin Zincirli-kuyu'daki köşkünde babasının ölüm tarzını taklid ederek sol kolunun damarlarını kesmek suretiyle intihârı ve Sultanmahmut türbesine defni, 431 — Balkan harbindeki Edirne müdâfaasının şanlı kahramanı Erzurumlu Şukri Paşa'nın irtihâli ve Merkezefendi mezarlığına defni, 432 — Ötedenberi İngilizlere mürâcaatle bir takım ihânet tekliflerinde bulunmuş olduğu halde dâimâ red cevâbiyle karşılanmış ve nihayet harb hâline dolaylı İngiltere tarafından satın alınmış olan Mekke şerifi hâin Hüseyin'in ekmeğini yediği Osmanlı devletine, islâmiyyeti müdâfaa eden Türk milletine ve Hilâfet makamına ihânet

edip bir takım vâhî bahânelerle isyânını ilân ederek Türk ordusunu arkasından vurmak üzere İngilizlerle el-birliği etmesi, 432.

- (1916 = 1335) MUHTELİF CEPHELER VUKUATI: Irak cephesinde vaziyetin değişiksiz devâmı, 434 — Sinâ = Filistin - Suriye cephesinde ikinci Kanal mâcerâsından sonra ilerlemeye başlayan İngiliz ordusunun üstülüğünden dolayı Osmanlı ordusunun El-Aris'i tahliye edip Han-Yusuf / El-Hafir hattına ve ondan sonra da Gazze / Tell-üş-Şeria / Bi'r-üs-Sebü' arasında kurulan hatta çekilmesi, 434 — Kafkas cephesinde vaziyetin değişiksiz devâmı, 434 — Deniz harekâtında bir düşman filosunun Antalya'yı bombardıman etmesi, 434.
- (1917 = 1335) Mısırlı Said Halim Paşa'nın İttihad-ve-Terakki kodamanlarıyla arası açılmış olduğu için isti'fâsı üzerine komitenin talebiyle Dâhiliyye nâzırı Tal'at Bey/Paşa'nın sadâreti, 434 — Rûmî takvimdeki on üç günlük farkın kaldırılması ve yıl başının Efrençî takvime göre islâmî, 434 — MUHTELİF CEPHELER VUKUATI: Irak cephesinde devlet umûru gibi harb işlerini de Makedonya çeteciliği zihniyetiyle idare etmiş olan İttihad-ve-Terakki hükûmetinin Kût-ül-Amâre zaferinden istifâde etmeyip boş yere bir İran mâcerâsına girişerek elindeki kuvvetleri dağıtmış olmasından dolayı Bağdad'ın sukutu ve netice itibariyle Irak'ın elden çıkması, 435 — Sinâ = Filistin - Suriye cephesinde Gazze / Tell-üş-Şeria / Bi'r-üs-Sebü' hattına çekilmiş olan Osmanlı ordusunun Gazze'ye yapılan ilk iki İngiliz taarruzuna mukavemeti ve buna mukabil Mekke'nin âsi ve hâin şerifi Hüseyin'in oğullarından Faysal'ın Maan'ı işgal etmesi, 435 — Kafkas cephesinde Rus büyük ihtilâlî başlamış, Kêrensky iş başına gelmiş ve bu yüzden düşman ordusu inhilâl derecesine yaklaşmış olduğu için vaziyetin değişiksiz devâmı, 436 — Hava harekâtında İngiliz tayyârelerinin ilk defa olarak İstanbul'u iki kere havadan bombalaması, 436.
- (1917 = 1336) MUHTELİF CEPHELER VUKUATI: Irak cephesinde Bağdad'ın sukutundan sonra Musul bizde kalmak şartıyla vaziyetin değişiksiz devâmı, 436 — Sinâ = Filistin - Suriye cephesindeki üçüncü İngiliz taarruzunda Arap - İngiliz el-birliği, Gazze/Tell-üş-Şeria / Bi'r-üs-Sebü' hattının çözülmesi, Bi'r-üs-Sebü', Gazze, Yafa ve nihayet Kudüs şehirleriyle kasabalarının sukutu üzerine Filistin'in tamamıyla elden çıkması ve karargâhı Nâsıra'ya nakledilmiş olan Osmanlı ordusunun Kudüs sukut ettikten sonra yaptığı taarruz hareketinin neticesizliği, 436 — Deniz ve hava harekâtında vaziyetin değişiksiz devâmı, 437.
- (1918 = 1336) Büyük Osmanlı pâdişahlarının sonuncusu olan ve Balkan harbi esnâsında Selânik'den İstanbul'a getirilen Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni'nin «İhtikân-ı rie» hastalığından dolayı Beylerbeyi sarayında irtihâlî, son tedâvisi ve son anları ve şahsiyetiyle alâkadar bâzı hususiyetleri, 437 — Beşinci Mehmet Reşad'ın ölümü ve bâzı hususiyetleri, 439.

ALTINCI MEHMET / MEHEMMED-İ-SÂDİS DEVRİ

- (1918 = 1336) Altıncı Mehmet Vahidüddin'in cülûsu, şahsiyeti ve âkıbeti, 441 — Osmanlı tarihinde son kılıc.alayı, 444 — MUHTELİF CEPHELER VUKUATI: Irak cephesinde Bağdad'ın sukutundan son-

ra işgal sâhasını şimale doğru genişletmiye başlıyan İngilizlere karşı müdâfaasız kalan Hit kasabasıyla Kerkük şehrinin sükutu, 445 — Filistin - Suriye cephesinde Şeria'nın şarkına doğru başlıyan İngiliz taarruzu beşer gün süren birinci ve ikinci Şeria muharebelerinde muvaffakiyetsizlikle neticelendikten sonra Nâblus meydan muharebesinin Osmanlı ordusu için felâketle neticelenmesi, Suriye'nin elden çıkmasına sebep olan bu vak'a üzerine bir taraftan Arap ısyânının umumileştirilmesi ve bir taraftan da Fransız ve İtalyan donanmalarının muhtelif noktalara asker ihrâcı, Amman, Bisan, Hayfa, Akkâ, Nâsıra, Taberiyye, Şam — Dimişk, Rayak, Baalbek, Humus ve Beyrut şehirleriyle kasabalarının üstüste sükutu ve Türk ordusunun çekilmesi, 445 Kafkas cephesinde Rus ihtilâlinin dolaylı düşman ordusunun inhilâli üzerine başlıyan Osmanlı istirdad hareketlerinde Erzincan, Trabzon, Erzurum, Van, Oltu, Sarıkamış, Gümrü ve Nahçıvan şehirleriyle kasabalarının işgali ve yeni teşekkül etmiş olan Cennubi-Kafkas hükûmeti tarafından Batum, Kars ve Ardahan şehirlerinin Türkiye'ye iâdesiyle Osmanlı kuvvetlerinin Baku'ya girmesi, 446 — Deniz ve hava harekâtında Çanakkale-boğazı hâricindeki düşman abluka hattına karşı yapılan lüzumsuz bir hüruç hareketinde, Midilli kruvazörünün batması, 'düşmanın İstanbul üzerine yaptığı muhtelif hava akınlarına mukabil Limni ve Taşoz adalarındaki İngiliz hava te'sisâtının bombalanması, 447.

(1918 = 1337)

Sadr-ı-a'zam Tal'at Paşa'nın isti'fâsı, değersiz şahsiyeti, devlete fenalıkları ve bu isti'fâ üzerine İttihad-ve-Terakki komitesinin iş başından sükutu 448 — Eski Harbiye nâzırlarından Yâver-i-Ekrem ferik Ahmed İzzet Paşa'nın müşir pâyesiyle sadâreti ve kurduğu kabinenin mâhiyyeti; MUHTELİF CEPHELER VUKUATI: Harp sahalarında artık hakiki birer cepheden ziyade felâket sahneleri kalmış olduğu sırada Suriye cephesindeki yegâne mühim vak'a Türk ordusunun tahliye etmiş olduğu Haleb'in sükutu ve İngiliz ordusunun bu vaziyet üzerine Anadolu'yu tehdiye başlamış olmasıdır, 449 — Deniz ve hava harekâtında bir Fransız filosunun Trablusşam'ı işgal etmek suretiyle Suriye işgalini tamamlaması ve İskenderun'u da işgal etmek suretiyle bir Anadolu limanına da el atması, düşmanın hava akınlarında İstanbul ahâlisinden elli kişi telef olup yüz kişi yaralanması, 450 — HARBİ-UMUMİNİN SON VAK'ALARI: Musul'un İngilizler tarafından işgali; Medine, Trablusgarp, Yemen ve Asir Osmanlı kuvvetlerinin mütârekeden sonra teslim olmaları, 450 — «Mon-dros mütârekesi» denilen teslimiyyet ve esâret vesikasının imzâsı, bu feci hareketin sebepleri ve mütâreke muâhedesinin başlıca esaslarıyla neticeleri, 450 — Yer-yüzündeki son Türk imparatorluğunun inkırâzına sebep olan İttihad-ve-Terakki komitesi elebaşlarının millet ve memleketi felâkete sürükledikten sonra hisap gününden korkup kaçmaları ve kaçak mücrimlerin mes'ûliyyet hisâbı, 451 — İzzet Paşa kabinesinin isti'fâsı ve sebepleri, 453 — Tevfik Paşa'nın ikinci sadâreti, kabinesinin mâhiyyeti ve Osmanlı tarihinde son Sadâret alayı; Mütâreke muâhedesi mucibince düşman filolarının İstanbul'a gelişi, verilen te'minâta muğayir olarak Yunan harp gemilerinin de gelmesi, İstanbul rumlarının küstahca nümâyişleri, İngilizlerin Haydarpaşa - Ankara

hat boyu ile Samsun, Batum ve Merzifon şehirleriyle kasabalarını işgale başlamaları; Mondros mütârekesi mucibince Türk ordusu Kafkas cephesinde 1914 hududuna çekilmek mecburiyetinde bulunduğu için, Osmanlı kuvvetleri tarafından tahliye edilmiş olan Baku şehrinin İngilizler tarafından işgali, 454 — Bütün âzâsı İttihatçı olan Meclis-i-Meb'ûsânın feshi, 455.

- (1919 = 1337) Kabinesinde bâzı tâdilâta lüzum görmüş olan Tevfik Paşa'nın istîfâsı ve ertesi gün üçüncü sadâreti; eski sadr-ı-a'zamlardan ve 93 seferi kahramanlarından Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın ölümü ve şahsiyeti; Osmanlı imparatorluğunu on senede yele vermiş olan İttihatçılardan kaçmamış veya kaçamamış olanların tevkifine başlanması, 455 — Mütârekeden sonra İstanbul'a bir kere gelip gitmiş olan Rumeli düşman orduları başkumandanı general Franchet d'Espérey'nin operet kahramanlarını gölgede bırakan gülünç bir zafer alayı yaptırarak ikinci defa İstanbul'a girişi; Mütareke ahkâmını ihlâl başlıyan düşmanın İstanbul'daki işgal kuvvetleri tarafından sansürle polise iştirâk suretinde el atılması; Mondros mütârekesi mucibince Kafkas cephesinde Türk ordusu 1914 hududuna çekilmek mecburiyetinde bırakılmış olduğu için, Azgur ve Ahıska kasabalarının Gürcü kuvvetleri tarafından işgali; Tevfik Paşa'nın istîfâsı, sebepleri ve Osmanlı tarihinin en meş'um simâlarından olan Dâmad-Ferid Paşa'nın ilk sadâreti, 456 — İttihatçıların tevkifine devâm olunması ve Said Paşa ile bâzı İttihatçı nazırların Divân-ı-harb'e verilmesi; Ermeni «Taktik ve tehcir»iyle ithâm edilerek Divân-ı-harb'e verilmiş olan Boğazlıyan kaymakamı ve Yozgad mutasarrıf vekili Kemâl Bey'in galip devletlere hoş görünmek için haksız olarak idâmı ve halk tarafından tertib edilmiş olan muhteşem cenâze merâsiminin millî bir-protesto şeklini alması, 457 — Mütâreke mucibince Kafkas cephesinde Türk ordusunun 1914 hududuna çekilmesi şartından istifâde eden İngilizlerin Kars şehrini Ermenilere vermesi; aynı şarttan dolayı Ardahan'ın Gürcülere verilmesi; Antalya'nın İtalyanlar ve Urfa, Antep, Maraş ve Adana havâlisinin de Fransızlar tarafından haksız olarak işgali; Garbi-Anadolu'nun işgalinde Yunanlılara rekabet eden İtalyanların Kuşadası'nı işgal edermeleri; İzmir fâciası, şehre çıkarılan Yunan sürülerinin barbarlıkları, o gün başlıyan ilk Türk mukavemeti, bir taraftan Muğla sâhilleri İtalyanlar tarafından işgal edilirken bir taraftan da Yunanlıların İzmir'den sonra Urla, Çeşme, Torbalı, Menemen, Mağnisa, Bayındır, Selçuk, Aydın, Ayvalık, Tire, Kasaba, Nazilli havâlisini işgal etmeleri, Trakya'nın düşman işgaline uğraması, millî mukavemet fikrinin büyük tezâhürleri, Erzurum ve Sivas kongreleri, 458 — İzmir fâciasından dolayı istîfâ eden Dâmad-Ferid'in ikinci sadâreti; Meclis-i-Meb'ûsân feshedilmiş olduğu için, İzmir fâciası karşısında ittihâz edilecek tedbirleri müzâkere etmek üzere Yıldız sarayında ve sadr-ı-a'zamın riyâsetinde fevkalâde bir «Şûrây-ı saltanat» toplanması ve neticesizliği, 460 — Harbiye nezâretinin Bekirâğa-bölüğü denilen askeri tevkifhânesinde mevkuftutulan 67 İttihatçının İngilizler tarafından Malta'ya sevkı; devleti inkırâza sürükledikten sonra mes'ûliyyetten korkup kaçmış olan İttihad-ve-Terakki ele-başlılarından Tal'at, Enver, Cemal ve Dök-

tor Nâzım'ın gıyâben idâma mahkûmiyetleri; Paris sulh konferansından muvaffakiyetsizlikle dönen Dâmad-Ferid'in kabinesini tâzelemek üzere isti'fâ'sıyla üçüncü sadâreti; Dâmad-Ferid'in teşkil ettiği «Kuvây-ı İnzibâtiyye» kumandanı çerkez Anzavur Paşa'nın Anadolu harekât-ı milliyesine karşı mücadeleye başlaması, 461.

- (1919 = 1338) Anadolu'da tutunamıyacaklarını anlıyan İngilizlerin Samsun'la Merzifon'u tahliye etmeleri, 461 — Sivas kongresinin pâdişaha mürâcaati üzerine Dâmad-Ferid'in isti'fâya mecbur olması ve sâbık Harbiye nâzırlarından Meclis-i Vükelâ'ya me'mur ferik Ali Rızâ Paşa'nın müşir pâyesiyile sadâreti ve Sivas kongresiyle anlaşması; millî ve dinî mevcudiyetlerini sırf Türk adaletine medyun olan akalliyet patriklerinin galip devletlerden bütün Türkiye'nin işgalini istemek suretiyle nankörlükleri ve ihânetleri, 462.

OSMANLI TARİHİNİN SON DEVRİ

(Bu son devir inkılâp tarihiyle karışmakta olduğu için metinde vukuâtın izâhından ictinâb edilmiştir).

- (1920 = 1338) Meclis-i Meb'ûsânın açılması ve «Misâk-ı Milli»nin kabulü, 463; Maraş'ın Fransızlar tarafından tahliyesi, 463; Ali Rızâ Paşa'nın isti'fâsiyle Bahriye nâzırı A'yandan ferik Sâlih Paşa'nın müşir pâyesiyile sadâreti, 463; İstanbul'un galip devletler tarafından resmen işgal altına alınması ve Şehzâdebaşı karakolu vak'ası, 463; İngilizlerin Eskişehir ve Afyon-Karahisar'dan çekilmeleri, 464; Galip devletlerin tazyikinden dolayı Sâlih Paşa'nın isti'fâsiyle Dâmad-Ferid'in dördüncü sadâreti, 464; Fransızların Urfa'dan çekilmeleri, 464; İngilizlerin tazyığı ve bazı meb'usların tevkifi üzerine son Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânının feshi, 464; Zonguldağ'ın Fransızlar tarafından işgali, 464; Alaşehir'in Yunanlılar tarafından işgali, 464; Büyük Millet Meclisi'nin pâdişaha arz-ı ta'zimâtı, 464; İngilizlerin Mudanya ve Bandırma'ya asker çıkarması, 464; Balıkesir'in Yunanlılar tarafından işgali, 464; Edremid'in sukutu, 464; Bandırma, Kirmasti, Mudanya, Gönen ve Karacabey'in Yunanlılar tarafından işgali, 464; İzmit'in İngilizler tarafından işgali, 464; Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali, 465; Bir Ermeni alayının Adana'ya girmesi, 465; Tekirdağ'ın Yunanlılar tarafından işgali, 465; Lüleburgaz'ın sukutu, 465; Galip devletler tarafından teklif edilen Sèvres muâhedesini esaslarının Yıldız sarayında toplanan elli kişilik bir «Şirây-ı saltanat» tarafından kabulü, 645; Edirne'nin Yunanlılar tarafından işgali, 465; Kırkkilise = Kırklareli'nin Yunan işgaline düşmesi, 465; Bazı nâzırlarla geçinemiyen Dâmad-Ferid'in isti'fâsiyle beşinci ve sonuncu sadâreti, 465;

- Sèvres muâhedesinin imzâsı ve pâdişahın tasdikten imtinâı, 465;
 Uşak kasabasının Yunanlılar tarafından işgali, 465;
- (1920 = 1339) Harekât-ı-Millîyye rüesâsiyle anlaşmaktan başka çâre kalmadığını anlıyan İ'tilâf devletleri mümessillerinin mürâcaatı üzerine pâdişahın Dâmad-Ferid'i isti'fâya mecbur etmesi, 466;
 Osmanlı tarihinin son sadr-ı-a'zamı olan Tevfik Paşa'nın dördüncü ve sonuncu sadâreti, 466.
- (1921 = 1339) İstanbul ve Ankara murahhaslarının iştirâk etmiş oldukları Londra konferansının neticesizliği, 466.
 İttihad-ve-Terakki firarilerinden eski sadr-ı-a'zam Tal'at'ın Berlin'de bir Ermeni milliyetçisi tarafından kurşunla vurulup öldürülmesi, 466;
 İzmit'in Yunanlılar tarafından işgali, 466;
 Afyon-Karahisar'ın Yunan işgaline düşmesi, 466;
 Kütahya'nın Yunanlılar tarafından işgali, 466;
 Eskişehir'in Yunanlılar tarafından işgali, 466.
- (1921 = 1340) Eski sadr-ı-a'zamlardan İttihatçı Said Halim Paşa'nın Roma'da bir ermeni komitecisi tarafından kurşunla vurulup öldürülmesi, 466;
- (1922 = 1340) «Averof» ismindeki Yunan zırhlısının Samsun'u topa tutması, 467;
 İttihad-ve-Terakki firarilerinden eski Bahriye nâzırı ve Suriye kumandanı Cemal Paşa'nın Tiflis'de Ermeni komitecileri tarafından öldürülmesi, 467;
 İttihad-ve-Terakki firarilerinden eski Harbiye nâzırı ve Baş-kumandan vekili Enver Paşa'nın Bolşeviklerle anlaştıktan sonra gitmiş olduğu Buhârâ'da emirlik hulyâlarına kapılıp ısyân ettiği sırada maktul düşmesi, 467;
- (1922 = 1341) Afyon-Karahisar'ın Yunanlılardan istirdâdı, 467;
 İzmir'in istirdâdı, 476;
 Bursa'nın istirdâdı, 467;
 Son Yunan kıt'alarının Çeşme'den vapurlarla kaçıp gitmeleri, 467;
 Dâmad-Ferid'in İstanbul'dan Fransa'ya kaçması, 467;
 Ankara hükûmetinin fevkalâde komiseri Re'fet Paşa'nın İstanbul'a gelişi, 467;
 Saltanatın ilgasiyle Hilâfetin ibkaası, 467;
 Son Osmanlı sadr-ı-a'zamı Tevfik Paşa'nın isti'fâsı üzerine Anadolu millî idaresinin İstanbul'a teşmili, 468;
 Sultan Vahidüddin'in halife sıfatıyla son Cuma selâmlığı, 468;
 Son Osmanlı pâdişahı Altıncı Sultan Mehmet Vahidüddin'in İngiltere'ye ilticâ ederek İstanbul'dan Malta'ya hareket etmesi, 468;
 Veliahd Abdülmecid ibni Abd-ül-Aziz'in Büyük Millet Meclisi tarafından Hilâfet makamına intihâbı, 469;
 Son halife Abdülmecid'e Topkapu sarayında yapılan biat merâsimi, 669;
 Yunanlılar tarafından tahliye edilmiş olan Şarkî-Trakya'nın İ'tilâf devletleri tarafından Türk ordusuna teslimi, 469.
- (1923 = 1342) Edirne'deki Karaağaç istasyonunun Yunanlılardan teslim alınması, 469;

Istanbul'daki ecnebi işgal kuvvetlerinin çekilip gitmesi, 469;
Kuvâ-yı-millîye'nin İstanbul'a girişi ve o gün Dâmad-Ferid'in
Nice'de vefâtı, 470.

(1924 = 1342) Hilâfetin ilgasından üç gün evvel son halife Abdülmecid'in son
Cuma selâmlığı, 470; Hilâfetin ilgasiyle Osmanlı hânedânının hu-
dud hâricine çıkarılması hakkında kanun neşri üzerine Osmanlı
tarihinin nihayet bulması, 470.
Son halife Abdülmecid ile Osmanlı hânedânının sırayla ve bir kaç
gün fâsılayla hudut hâricine ihrâcı, 470.

"Umumî ansiklopediler, salnâmeler, mecmûalar, gazeteler, suarâ tezkireleri, muhtelif devletlerin resmî vesâik mecmûalarıyla kitapları ve tarih atlasları bu bibliyografyaya alınmamıştır".

A

Abaza Paşa destanı — Bak.: Danon "A.—".

Abbâs-ül-Azzâvî — Bak.: Azzâvî/Azzaoui "Abbâs-ül—"

Abdi Efendi — Tabsîrat-ül-eşkıyâ (1266 Bosna - vukuâtı hakkında) İstanbul, tarihsiz.

Abdi Efendi — Târîh-i Sultan Mahmud-Han ibni Sultan Mustafa-Han = Abdi tarihi (1730 Patrona ihtilâli hakkında: Türk Tarih Kurumu külliyyâtı içinde Fâik Resîd Unat tarafından neşredilmiştir) Ankara, 1943.

Abdul-Hamid intime — Bak.: Dorys "Georges—".

Abdullâh Efendi — Şefiknâme şerhi, İstanbul, 1288 — Bak.: Şefik "Masraf-zâde Mehmet—"

Abdurrahman Âdil — Hâdisât-ı Hukukîyye (iki cilt, 21 cüz) İstanbul, 1922 - 1925.

Abdurrahman Hibrî-i Edirnevî — Bak.: Hibrî-i Edirnevî "Abdurrahman—".

Abdurrahman Paşa "Tevkîf—" — Kanunnâme-i Âli-i-Osman (Merâsim ve Teşrifâta âittir: Eski harflerle Millî Tetebbü'ler Meemûası'nda ve yeni harflerle de Adliye Vekâletnin "Türk Hukuk Tarihi" serisinde neşredilmiştir) İstanbul, 1331 ve Ankara, 1935.

Abdurrahman Şeref "Son Vak'anüvis—" — "Özdemir-oğlu Osman Paşa (Târîh-i Osmânî Encümeni Meemûası, sene 4 - 5); Sultan Abd-ül-Azîz'in vefâtı intihar mı, katil mi? (Türk Târîh Encümeni Meemûası, sene 14); Târîh-i Devlet-i Osmâniyye (iki cilt) İstanbul, 1315 - 1318 Tarih müsâhabeleri (Maârif Vekâleti

neşriyyâtından) İstanbul, 1339, Zübdet-ül-kıyas (İkinci cildinde Osmanlılardan bahsedilir) İstanbul, 1315 - 1316.

Abdurrahman Şeref ve Ahmed Refik— Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni'ye dâir: 1) Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni ve suret-i hal'i; 2) Sultan Abdülhamid-i Sâni'nin na'şî önünde; İstanbul, 1918.

Abd-ül-Azîz Efendi "Şeyh-ül-İslâm Kara-Çelebi-zâde—" — Ravzat-ül-Ebrâr, Bulak, 1248; Süleyman-nâme (Yazma nüshalarının en iyilerinden biri Topkapu sarayı Hazine kütüphanesinde 1581 numaradadır) Bulak, 1284;

Târîh-i feth-i Revan ve Bağdad (Hususî kütüphanemizde muahhar bir yazma nüsha: İstinsah tarihi yoktur).

Abdül Fettah Şefkat Efendi "Bağdadlı—" — Berk-i Sebz (Hadikat-ül-Vüzerâ zeyillerinden) İstanbul, 1271 — Bak.: Tâib "Osman-zâde Ahmed—".

Abdülhamid-Han "İkinci—" — Hâtîrât (İbn-ül-Emin Mahmud Kemal tarafından "Abdülhamid-i Sâni'nin notları" serlevhasıyla Türk Tarih Encümeni Meemûasının 13/90, 14/91 ve 15/92 sayılı nüshalarında neşredilmiştir) İstanbul, 1926 — Bak.: Sultan Hamid'in hâtîrâtı.

Abdülhamid'in evail-i saltanatı — Bak.: Sâib "Ahmed—".

Abdülhamid-i Sâni'nin notları — Bak.: Abdülhamid-Han "İkinci—".

Abdülhamid-i Sâni ve devri saltanatı, hayât-ı hususîyye ve siyâsiyyesi — Bak.: Nuri "Osman—".

- Abdülhamid ve Yıldız hâtıraları — Bak.: Tahsin Paşa.
- Abdülkadir Efendi "Topçular kâtibi—" — Târihi Âli-Osman (1000 - 1050 vukuâtına âit el-yazması: Bu eser Abdülkaadir Efendi'ye izâfe edilir) Es'ad Efendi Kütüphanesi, No. 2151.
- Abdürrahim Şerif Beygu — Bak.: Beygu "Erzurumlu Abdürrahim Şerif—".
- Abrégé chronologique de l'histoire ottomane — Bak.: Croix "De la —".
- Acâib-ül-makdûr fî nevâibi Tîmur — Bak.: İbni-Arabşâh.
- Achard "Paul—" — La vie extraordinaire des frères Barberousse corsaires et rois d'Alger, Paris, 1939.
- Aça tarihi — Bak.: Zıyâ "Mehmet —".
- Âdil Nâmi — Osmanlılar muharebelerini nasıl kaybettiler? Şimdi nasıl telâfi ve terakki edebilirler? Von der Goltz ve İmhoff Paşaların mütâleâtı, İstanbul, 1331.
- Adliye Vekâleti — Türk Hukuk tarihi (Seri hâlinde neşredilmiştir) Ankara, 1935 - 1936.
- Âgâh Paşa "Mütekaad ferik Hâfız İbrahim—" Vakaa'yî-i târihiyye (Hilkatten 1325 / 1327 tarihine kadar umumî kronoloji) İstanbul, 1325.
- Ahlat kitâbeleri — Bak.: Beygu "Erzurumlu Abdürrahim Şerif—".
- Ahmed Âsım Efendi — Bak.: Âsım Efendi "Vak'anüvis Ahmed—".
- Ahmed Atâ Bey — Bak.: Atâ Bey "Tayyâr-zâde Ahmed—".
- Ahmed Bey "Hasan-Bey-zâde—" — Hasan-Bey-zâde tarihi (Naimâ'nın başlıca me'hazlarındandır) Râgıb Paşa Kütüphanesi, No. 987.
- Ahmed Câvid Bey — Bak.: Câvid Bey "Ahmed—".
- Ahmed Cevad Paşa — Bak.: Cevad Paşa "Kabağağlı-zâde Ahmed —".
- Ahmed Cevdet Paşa — Bak.: Cevdet Paşa "Ahmed—".
- Ahmed Efendi "Binâ kâtibi—" — Târihi Câmî'i-Şerif-i Nûr-ı-Osmânî (Târihi-Osmânî Encümeni Mecmûasının ilâveleri içinde neşredilmiştir) İstanbul, 1339.
- Ahmed Efendi "Resmî—" Bak.: Resmî Ahmed Efendi.
- Ahmed Efendi "Taşköprülü-zâde Ebu'l-Hayr—" — Şakaayk-ı Nu'mâniyye (Aslı Arapçadır ve ismi "Eş-Şakaaik ün-Nu'mâniyye fî Ulema'-id-Devlet il-Osmâniyye" şeklindedir Mevdî Mehmed Efendi'nin yaptığı Türkçe tercemesinin ismi de "Hadâik-üş-Şakaaik"dir, Nev'î-zâde Atâullah /Atâyî ibni Yahyâ Efendi'nin "Hadâik-ul-Hakaaik fî tekmiilet-iş-Şakaaik" isminde iki ciltlik zeyli vardır) Şakaayık tercemesi, İstanbul, 1269; zeyli, İstanbul 1268.
- Ahmedî "Tâciüddin İbrahim—" — Dâstân ve Tevârihi mülûk-i Âli-Osman (Müellifin "İskender-nâme"sine eklenmiştir) Üniversite Kütüphanesi, Türkçe yazmalar, No. 921.
- Ahmed Lûtfi Efendi — Bak.: Lûtfi Efendi "Vak'anüvis Hâfız-Ahmed—".
- Ahmed Midhat Efendi — Bak.: Midhat Efendi "Ahmed—".
- Ahmed Muhtar Paşa — Bak.: Muhtar Paşa "Feriha Ahmed—".
- Ahmed Muhtar Paşa — Bak.: Muhtar Paşa "Müşir Katırcıoğlu Gazi Ahmed—".
- Ahmed Niyazi Efendi — Bak.: Niyazi Efendi "Kolağası Resneli Ahmed—".
- Ahmed Râsım — Resimli ve haritalı Osmanlı tarihi (Dört cilt) İstanbul, 1328 - 1330.
- Ahmed Refik — Bak.: Altınay "Ahmed Refik —".
- Ahmed Reşid — Bak.: Reşid "Ahmed—".
- Ahmed Reşid Rey — Bak.: Rey "Ahmed Reşid—".
- Ahmed Rif'at Efendi — Bak.: Rif'at Efendi "Ahmed—".

- Ahmed Rif'at Efendi — Bak.: Rif'at Efendi "Topal-Ahmed—".
- Ahmed Rızâ — Hâtıralar (Cumhuriyet gazetesinde tefrika suretiyle neşredilmiştir) İstanbul, 1950.
- Ahmed Sâib — Bak.: Sâib "Ahmed—".
- Ahmed Şefik Midhat Paşa — Bak.: Midhat Paşa "Ahmed Şefik—".
- Ahmed Tâib — Bak.: Tâib "Osmanzâde Ahmed—".
- Ahmed Tevhid — Bak.: Tevhid "Ahmed—".
- Ahmed Vefik Paşa — Bak.: Vefik Paşa "Ahmed—".
- Ahmed Ziyâ — Bak.: Ziyâ "Ahmed—".
- Akçora "Yusuf—" — Osmanlı devletinin dağılma devri (Türk Tarih Kurumu neşriyyâtından) İstanbul, 1946.
- Akın Dr. Himmet — — Aydın oğulları tarihi hakkında bir araştırmaya (Ankara Üniversitesi neşriyyâtından) İstanbul, 1940.
- Aksu "Niyazi Receb — — Bak.: Jaseschke "Gotthard—".
- Albanie et l'invasion turque au XVe siècle "L—" — Bak.: Gegaj "Atahanase—".
- Albert Champdor — Bak.: Champdor "Albert".
- Albert Gabriel — Bak.: Gabriel "Albert—".
- Albert Vandal — Bak.: Vandal "Albert—".
- Âlem-ârây-ı Abbâsî — Bak.: İskender-Beg Münşî.
- Alexandre Mahan — Bak.: Mahan "Alexandre—".
- Alfred Rambaud — Bak.: Rambaud "Alfred—".
- Alger — Bak.: Rozet "P.—".
- Âlî Bey — Seyâhat jurnali, İstanbul, 1314.
- Âlî Çelebi "Gelibolulu Mustafa—" — Heft Meclis (Szigetvar seferi hakkında, ikdâm külliyyâtından) İstanbul, 1316.
- Kühn-ül-ahbâr (Umumî tarih: Basılmamış olan dördüncü cilt, Üniversite Kütüphânesi, No. 5959

ve 5961) Matbû ciltler, İstanbul, 1277.

Menâkıb-ı hünerverân (Türk Tarih Encümeni külliyyâtı içinde İbn-ül-Emin'in Âlî'ye âit bir etüdiyle beraber neşredilmiştir) İstanbul, 1926.

Nusretnâme (Lala- Mustafa Paşa'nın Üçüncü Murad devrindeki Şark seferine âit) Üniversite Kütüphânesi, Tarih yazmaları No. 105 ve Nûr-ı-Osmâniyye Kütüphânesi, Türkçe yazmalar, No. 4350.

Âlimler ve san'atkârlar — Bak.: Altınay "Ahmet Refik—".

Ali Bahârî — Bak.: Bahârî "Ali—"

Ali Bey "Basîret gazetesini sâhibi — — Yıldız'ın hatâsı "Devlet-i-Aliyye ve Rusya muharebesi: 1293" "İkinci Abdülhamid'e takdim edilmiş bir lâyiha sureti) İstanbul, 1324.

Ali Bey "Bedrüddin-zâde Mîr-i-livâ Karsh—" — Kaaime (İran ve Kafkasya'ya âit casus raporu: 18 inci asra âttir) Üniversite Kütüphânesi, Türkçe yazmalar, No. 478.

Ali de Tébelen, Pacha de Janina — Bak.: Remérand "Gabriel—".

Ali Emîrî Efendi — Bak.: Emîrî Efendi "Ali—".

Ali Fuad — Bak.: Fuad "Ali—".

Ali Haydar Midhat — Hâtıralarım 1872 - 1946) İstanbul, 1946.

Ali Reşad — Bak.: Engelhardt "Ed—".

Ali Rızâ Seyfî — Bak.: Seyfî "Ali Rızâ—".

Ali Sâti' Efendi — Bak.: Ayvansarayî "Hâfız Hüseyin—" ve Sâti' Efendi "Ali—".

Ali Suâvi — Bak.: Suâvi "Ali—"

Ali Suâvi'nin Türkçülüğü — Bak.: Danişmend "İsmail Hami—".

Ali Şevki Bey — Bak.: Şevki Bey "Ali—".

Alix — Précis de l'histoire de l'Empire Ottoman (iki cilt) Paris, 1822.

Alliance philanthropique musulmane

- de Crête — Girit vakaayine atf-ı nazar (Paris'de kurulan bu cem'iyetin neşrettiği risâlenin M. A. C. A. tarafından Türkçe tercemesi) Hanya, 1313.
- Altamira y Crevea "Don Rafael—" — Histoire d'Espagne, Paris, 1940.
- Altınay "Ahmed Refik—" — Âlimler ve san'atkarlar, İstanbul, 1924;
- Anadolu'da Türk aşiretleri (Türkîyat Enstitüsü neşriyyâtından) Baltacı Mehmet Paşa ve Büyük-Petro, İstanbul, 1327;
- Birinci Viyana muhâsarası, İstanbul, 1328;
- Bizans karşısında Türkler "699-857", İstanbul, 927;
- Büyük Târîh-i umumî (Osmanlılardan bahseden altıncı cilt) İstanbul, 1328;
- Felâket seneleri, İstanbul, 1333;
- Hicrî On-birinci asırda İstanbul hayatı "1100 - 1200" (Resmî ve sikalar: Türk Tarih Encümeni neşriyyâtından) İstanbul, 1331;
- Hicrî On-ikinci asırda İstanbul hayatı "1100 - -200" (Resmî ve sikalar: Türk Tarih Encümeni neşriyyâtından) İstanbul, 1330;
- Hicrî On-üçüncü asırda İstanbul hayatı "1200 - 1255" (Resmî ve sikalar: Muallim Hâlid Kütüphânesi neşriyyâtından) İstanbul, 1332;
- İki komite, iki kîtâl, İstanbul, 1919;
- Kabakçı-Mustafa İstanbul, 1331;
- Kadınlar saltanatı, Birinci cilt, İstanbul, 1332, diğer üç cilt, İstanbul 1923 - 1927;
- Kızlar-ağası, İstanbul, 1926;
- Köprülüler (İki cilt) İstanbul, 1331;
- Lâle devri, İstanbul, 1331;
- Meşhur Osmanlı kumandanları, İstanbul, 1318;
- On-altıncı asırda İstanbul hayatı, "1553 - 1591" (Resmî vesikalar: Maârif Vekâleti neşriyyâtından) İstanbul, 1935;
- Osman-ogulları (Türk tarihinin ana-hatları ismindeki eserin müsveddelerinden) İstanbul tarihsiz;
- Sahâîf-i muzafferiyât-ı Osmâniyye, İstanbul, 1325;
- Sokullu, İstanbul, 1924;
- Sultan Cem, İstanbul, 1923;
- Tasâvîr-i ricâl, İstanbul, 1331;
- Türk hizmetinde kral Tököli İmre (Dârülfünun Edebiyyât Fakültesi mecmûası, cilt VIII, sayı. 3) İstanbul, 1932;
- Türkiye tarihi (Osmanlılar kısmı İstanbul fethine kadar) İstanbul 1342/1923;
- Bak.: Abdurrahman Şeref ve Ahmed Refik.
- Amasya tarihi — Bak.: Yaşar "Hüseyin Hüsâmüddin—".
- Amédée le Faure — Bak.: Faure "Amédée le—".
- Amicis "Edmondo de—" — Constantinople (İtalyancadan Fransızca'ya Madame J. Colomb tarafından terceme edilmiştir) Paris, 1883.
- Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri — Bak.: Uzunçarşılı "İsmail Hakkı—".
- Anadolu'da Türk aşiretleri — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- Ancel "Jacques—" — Manuel historique de la Question d'Orient, Paris, 1923;
- Peuples et Nations des Balkans, Paris, 1930.
- Ancien diplomate "Un—" — Le régime des Capitulations, Paris, 1898.
- Andriewitch "Wladimir—" — Bak.: Millingen "Frederick—".
- Ankara — Bak.: Mubârek Galib.
- Anonim — Bağdad fethnâmesi (Fransız seyyahlarından meşhur Thevenot'un 1664 de Paris'de basılan "Relation d'un voyage fait au Levant d'un Monsieur Thevenot" ismindeki seyâhatnâmesinin 569 - 576 ncı sayfelerinde munderîç Fransızca tercemesi: Dördüncü Murad'ın fethine.

- iştirâk eden Doğanca-başısı tarafından Mısır sancak beylerinden Mustafa Bey'e mektup şeklinde yazılmıştır).
- Anonim — Book of the knowledge (İspanyolcadan İngilizce'ye Clements Markham tarafından terceme edilmiştir; "Türklük" mecmûasının ilk nüshasında Rahmetli Nazan Danişmend'in bu eser hakkında bir etüdü vardır) Londra, 1912.
- Anonim — Demir-baş ve Büyük Petro (Taş-basması 299 sahifelik bir cilttir) İstanbul, 1270.
- Anonim — Efsah-üt-Tevârih (Hierî 970-975 tarihlerinde telif edilmiştir) Millet Kütüphanesi, Pertev Paşa koleksiyonu. Fârsî yazmalar, No. 756.
- Anonim — Feth-i Bağdâd-ı Sultan Murad-Han ibni Ahmed ibni Sultan Muhammed ibni Murad-Hân (Du Loir seyâhatnâmesindeki Lâtin yazılı Türkçe metin ve Fransızca tercemesi) Paris, 1654.
- Anonim — Gazevât-ı Sultan Süleyman-Hân (926 - 942 vukuâtına âit hareketli yazma) Ayasofya Kütüphanesi, No. 3317.
- Anonim — Girit (Sultan Aziz devrindeki Girit buhrânı hakkında bir mukaddime ile resmî vesikalar mecmûası) İstanbul, 1328.
- Anonim — Réponse à Son Altesse Moustapha Fazil Pacha au sujet de sa lettre au Sultan (Âlî Paşa'ya izâfe edilen risâle) Paris, 1867.
- Anonim — Sübhat-ül-Ebrâr (Üniversite Kütüphanesi, Yıldız koleksiyonu, No. 200/2384).
- Anonim — Süleyman-nâme (927 = 1521 Belgrad seferine âit) Selim Ağa Kütüphanesi, No. 334.
- Anonim — Târih-i Sultan Osman — Bak.: Danon "A—".
- Anonim — Tevârih-i Âl-i Osman (Ayasofya Kütüphanesinde 2705 numaralı mecmûanın üçüncü risâlesi: 960 tarihine kadar Kanunî devri vukuâtına âittir).
- Anonim — Tevârih-i Âl-i Osman (Hususî kütüphanemizdeki yazmalardan: 952 de yazılmıştır).
- Anonim — Tevârih-i Âl-i Osman (Giese neşri) Breslau, 1922.
- Anonim — Tevârih-i Enbiyâ ve Evliyâ ve Âl-i Osman (Hususî Kütüphanemizdeki yazmalardan: 961 tarihinde yazılmıştır; Türkiye-Yaynevi Tarih serisi içinde)
- Anonim — Vâkıât-ı Sultan Cem (Târih-i Osmânî Encümeni Mecmûası'nın ilâveleri içinde Mehmet Ârif Bey'in bir mukaddimesiyle neşredilmiştir: Ârif Bey müellifin Cem-Sultan defterdarı Haydar Bey olduğuna hükmetmektedir) İstanbul, 1330.
- Antal Ullein - Reviczky — Bak.: Ullein - Reviczky "Antal—"
- Antoine Galland — Bak.: Galland "Antoine—".
- A. R. — Sultan Mehmet-Hân-ı Hâmis (Ahmed Refik Bey'e izâfe edilen risâle) İstanbul, 1324.
- Arapyan "Kalost—" Rusçuk a'yânı Mustafa Paşa'nın hayatı ve kahramanlıkları (Esat Uras'ın Ermenice'den tercemesi: Türk Tarih Kurumu neşriyyâtından) Ankara, 1943.
- Ârif Bey "Mehmet—" — Başımıza gelenler (93 seferine âittir) Mısır, 1321.
- Ârif Bey "Mehmet—" — Bak.: Necib Âsım ve Mehmet Ârif.
- Arık "Fahriye—" — Bak.: Wittek "P.—".
- Arseven "Celâl Esat—" — L'Art ture, İstanbul, 1939;
- Eski Galata ve binâları, İstanbul, 1329;
- Eski İstanbul âbidât ve mebânîsi, İstanbul, 1328;
- Kadıköy hakkında tedkikat-ı belediyye, İstanbul, 1329.
- Arşiv kılavuzu (Maârif vekâleti neşriyyâtından: İki cilttir) İstanbul, 1938 - 1940.
- Artam "Nureddin—" — Bak.: Herbert "F. W. von—".

- Art militaire et les armées au moyen age en Europe et dans le Proche Orient "L—". — Bak.: Lot "Ferdinand—".
- Art ture "L—" — Bak.: Arseven "Celâl Esat—".
- Arutin "Tanburî—" — Tahmas-ku-lu Han'ın tevârîhi (Esat Uras tarafından Ermeni yazısından Türk yazısına çevrilerek Tarih Kurumu tarafından neşredilmiştir) Ankara, 1942.
- Âsaf Gökbel — Bak.: Gökbel "Âsaf—" ve Şölen "Hikmet—".
- Âsafî "Dal-Mehmet—" — "Kitâb-ı Şecâat-nâme (Hattâtı Ali-bni-Yusuf, minyatürlü, istinsah tarihi 994: Üniversite kütüphanesi, Yıldız koleksiyonu, eski No. 2385/105 ve yeni No. 6043). 1928.
- Âsaf-nâme — Bak.: Lûtfi Paşa, Âsım Efendi "Seyh-ül-İslâm Küçük-Çelebi-zâde İsmail—" — Târîh-i Çelebi-zâde Efendi (Vak'anüvis tarihlerinden: 1134 - 1141 vukuâtına âit; Târîh-i Râşid zeylidir) İstanbul, 1282.
- Âsım Efendi "Vak'anüvis Ahmed—" — Târîh-i Âsım (Bu Âsım Efendi "Mütercim-i Kaamûs" diye mâruftur: eseri 1202 - 1223 vukuâtına âittir) İstanbul, tarih-siz.
- Astier "Jacques Chiffelle—" — Bak.: Galahad.
- Âşık - Paşa - zâde Derviş Ahmed Âşıkî — Bak.: Derviş Ahmed Âşıkî "Âşık-Paşa-zâde—".
- Atâ Bey "Mel net—" — Bak.: Hammer - Purgstall "Jos. von—".
- Atâ Bey "Tayyâr-zâde Ahmed—" — Târîh-i Atâ (Beş ciltlik Enderun tarihi) İstanbul, 1292 - 1293.
- Atâullâh Efendi "Vak'anüvis Şânî-zâde Mehmet—" — Târîh-i Şânî-zâde (1223 - 1237 vukuâtına âit dört ciltlik vakaayi-nâme: Kaamûs mütercimi Ahmed Âsım Efendi'nin iki ciltlik vakaayi-nâmesinin zeylidir) İstanbul, 1290 - 1291.
- Atâyî — Bak.: Ahmed Efendi "Taş köprülû-zâde Ebu-l-Hayr—".
- Athanase Gegaj — Bak.: Gegaj "Athanase—".
- Âtîf Hüseyin Bey "Doktor—" — Günlük Muhtıra (Ankara'da Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, eski No. 130, yeni 69: Bir zarf içinde diğer iki eserle beraberdir; "Sultan Hamid'in etibbâsından Doktor Âtîf Hüseyin Bey'in Günlük muhtırası" ismi altında dört defterdir).
- Âtîf Paşa "Erkân-ı Harb feriki—" — Yemen tarihi, İstanbul, 1326.
- Avezac "D—" avec la collaboration de De Froberville. Frédéric Lacroix, Fd. Hoefer, Mac Carthy, Victor Charlier — Îles de l'Afrique (L'Univers külliyyâtından) Paris, 1848.
- Avnî = Fatih Sultan Mehmet — Divân (Yazma nüshası Millet Kütüphanesinde Emîrî koleksiyonu, No. 305 "Fâtih'in şiirleri" ismiyle Kemal Edb Ünsel tarafından hazırlanan nüsha Türk Tarih Kurumu neşriyyâtı içinde çıkmıştır: Ankara, 1946. Daha evvel Profesör Dr. Georg Jacob tarafından yalnız 14 gazeli 18 sahifelik bir mukaddime ve bir de lûgatçe ile ve "Divân-ı Avnî" ismiyle neşredilmiştir: Berlin, 1904).
- Avran / Abraham Galanti / Galante — Bak.: Galante / Galanti "Abraham / Avram—".
- Aydın ili tarihi — Bak.: Gökbel "Âsaf—" ve Şölen "Hikmet—".
- Aydın-oğulları tarihi hakkında bir araştırma — Bak.: Akın "Dr. Himmet—".
- Âyîne-i zurefâ — Bak.: Cemâlüddin Efendi "Takvîm-i Vakaayi" mu-sahhihi—".
- Aynî "Bedrüddin Ebi-Muhammed Mahmûd il—" — İkd-ul-Cümân fi târîhi Ehl-iz-zamân (24 cilt) Velîyüddin Efendi Kütüphanesi, No. 2396.

Aynî-Ali Efendi — Kavânin-i Âli Osmân der hulâsa-i mezâmîn-i defter-i Dîvân, İstanbul, 1280; Risâle-i vazîfe - hârân ve merâtîb-i bendegân-ı Âli Osmân, İstanbul, 1280.

Ayvansarayî "Hâfız-Hüseyn-ül—" ve Sâtî' Efendi "Ali—" — Hadikat-ül-cevâmî' (Birincisinin te'lifini ikincisi tezyil ve tafsîl etmiştir: İki cilttir) İstanbul, 1281.

Aziz ibni Erdeşir-i Esterâbâdî — Bezî-ü-Rezm (İstanbul Üniversitesi Türkiyât Enstitüsü tarafından neşredilen Acemce Kadîr Bûrhânüddin tarihi) İstanbul, 1928.

Aziz Sâmih — Şimâlî-Afrika'da Türkler, İstanbul, 1934.

Azzâvî / Azzaoui "Abbâs ül—" — Târih-ül-İrâk (Arapça üç cilttir) Bağdad, 1935 - 1939 = 1353 - 1357.

B

Babinger "Franz —" — Bak.: Oruç Bey.

Bağdad fethnâmesi — Bak.: Anonim. Bağdad ve son hâdise-i zıyâi — Bak.: Emin "Mehmet—".

Bâğ-ı Fırdevs-i Guzât — Bak.: Keşfi Mehmet-Çelebi ibni Hızır Ağa.

Baharî "Ali—" — Fethnâme-i gazây-ı Ungurus (Manzum Süleyman-nâme) (Süleymaniyye Kütüphânesi, Es'ad Efendi koleksiyonu, No. 5345.

Ballot "Jules—" Histoire de l'insurrection crétoise, Paris, 1868.

Baltacı-Mehmet Paşa ve Büyük-Petro — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".

Bammate "Haïdar—" (Georges Rivon) — Visages de l'Islam, Lausanne, 1946.

Barbaro "Nicola—" Giornale dell'Assedio di Constantinopoli, Viana, 1856.

Barbaros Hayrüddin — Bak.: Seyfi "Ali Rızâ—".

Bardakçı "Cemal—" — Devşirmeler-

le Sığıntılar'dan ve Müttegallibeden neler geçtik? Bolu, 1942.

Bareilles "Bertrand—" — Un Turc à Paris (1806 - 1811) Relation de voyage et de mission de Mouhib Effendi Ambassadeur extraordinaire du Sultan Selim III, Paris, 1920.

Barth "H.—" — Constantinople, Paris, 1913.

Barthélemy "Ch. —" — Histoire de Turquie, Torus, 1856.

Başımıza gelenler — Bak.: Arif Bey "Mehmet—".

Başımıza gelenler "Yakın bir mâzinin hâtıraları" — Bak.: Söylemezoğlu "Galip Kemalî—".

Bayatî "Hasan-ibni-Mahmud—" — Câm-ı Cem-âyîn (Ali Emîrî Efendi'nin "Nevâdir-i Eslâf külliyyâtı" içinde neşredilmiştir) İstanbul, 1331.

Bayburtlu-Osman — Bak.: Osman "Bayburtlu—".

Baykal "B. Sıdkı—" — Bak.: İorga "N.—".

Baysun "Câvid—" — Bak.: Cevdet Paşa "Ahmed—".

Bayur "Yusuf Hikmet—" Türk inkılâbı tarihi (iki cilt: İkinci cilt iki kitaptır. İkinci Abdülhamid'in cülûsunda Balkan harbi sonunda Edirne'nin istirdâdına kadar geçen vukuâtı âittir; Türk Tarih Kurumu neşriyyâtındandır) İstanbul, 1940 - 1943.

Bedâyi'-i âsâr-ı Osmâniyye — Bak.: Hüsnî "Ressam—".

Bedâyi'-üz-zühûr fî vakaayî'-id-dühûr — Bak.: Muhammed ibni Ahmed ibni İlyâs il-Hanefî.

Bedrüddin Ebi-Muhammed Mahmud-il-Aynî — Bak.: Aynî "Bedrüddin Ebi-Muhammed Mahmud-il—".

Bedrüddin-zâde Mîr-i-livâ Karşî-Ali Bey — Bak.: Ali Bey "Bedrüddin-zâde Mîr-i-livâ Karşî—".

Bégî "Elie Aféda—" — Bak.: Dannon "A.—".

- Beheet** — Büyük harpte Mısır seferi (Askerî matbaa neşriyyâtından) İstanbul, 1930.
- Beheet** "Mehmet—" — Kastamonu: Âsâr-ı kadîmesi (Maârif vekâleti neşriyyâtından) İstanbul, 1341.
- Beheet-üt-tevârih** — Bak.: Şükrullâh ibni Ahmed-i Rûmî "Molla—".
- Behîcüddin Mehmed Efendi** — Târih-i İbni-Galbûn (Trablusgarp tarihidir: Trabluslu Ebu-Abdullâh Muhammed ibni Halil Galbûn'un eserinden tevsiân terceme edilmiştir) İstanbul, 1284.
- Belîğ Efendi** "Burak İsmail—" — — Güldeste-i rıyâz-ı irfân ve vefeyât-ı dânişverân-ı nâdiredân (Terâcim-i ahvâle âittir) Bursa, 1302.
- Bellan** "Lucien - Louis—" — Chah Abbas I. Sa vie, son histoire; Paris, 1932.
- Bérard** "Victor—" — La Macédoine, Paris, 1900.
- La révolution turque, Paris, 1909.
- Berk-ı sebz** — Bak.: Abdülfettâh Şefkat Efendi.
- Bertrand** "Louis—" — Histoire d'Espagne, Paris, 1932.
- Bertrand Bareilles** — Bak.: Bareilles "Bertrand—".
- Beyân-ı menâzil-i sefer-i Irâkayn-ı Sultan Süleyman** — Bak.: Nasûh "Matrakî / Matrakçı—" ve Gabriel "Albert—".
- Beygu** "Erzurumlu Abdürrahim Şerif—" — Erzurum, tarihi, anıtları, kitâbeleri; İstanbul, 1936.
- Ahlat kitâbeleri, İstanbul, 1932.
- Bezm-ü-Rezm** — Bak.: Aziz ibni Erdeşir-i Esterâbâdî.
- Bibliothèque orientale** — Bak.: Herbelot "D".
- Bildiklerim** "İttihad-ve-Terakki cem'iyetinin maksad-ı teessüs ve sûret-i teşekkülü ve Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin sebebi felâket ve inkisâmı" — Bak.: Salâhüddin "Mehmet—".
- Biliotti** "Edouard—" et l'abbé Cottret — L'île de Rhodes (Rodos tarihi) Rhodes, 1881.
- 1683 Viyana seferi — Bak.: Üstün "Cevad—".
- 1911 - 1912 Türk-İtalyan harbi — Bak.: Revol "İ—".
- 1918 - 1922 Yunân ordusunun seferleri — Bak.: İbrahim Kemal "Erkân-ı-Harbiyye yüzbaşısı—".
- 1402 Ankara muharebesi, Bâyezid ile Timur'un ölümü ve Fetret devri — Bak.: Öztuna "T. Yılmaz—".
- 1293 = 1877 Osmanlı - Rus seferinden Halyas - Zivin-Kars muharebeleri — Bak.: Y. Ş.
- 1293 - 94 Osmanlı - Rus harbinin Plevne'nin sukutundan sonraki netice-i kat'iyye devresinde: Süleyman Paşa ordusunun Balkan'daki harekâtı — Bak.: Fuad "Ali—".
- 1244 = 1828 Türkiye - Rusya seferi ve Edirne muâhedesi "Birinci cilt" ve 1245 = 1829 seferi "İkinci cilt" — Bak.: Muhtar Paşa "Ferik Ahmed—".
- 1876 - 1878 Osmanlı - Sırp seferi — Bak.: Sedes "Emekli general Halil—".
- 1876 - 1877 Osmanlı - Karadağ seferi — Bak.: Sedes "Emekli general Halil—".
- 1875 - 1876 Bosna - Hersek ve Bulgaristan ihtilâlleri ve siyâsî olaylar — Bak.: Sedes "Emekli general Halil—".
- 1877 - 1878 Osmanlı - Rus seferinde Osmanlı kumandanları — Bak.: Rüşdi "Kolağası Halil—".
- 1877 - 1878 Osmanlı - Rus ve Rumen savaşı — Bak.: Sedes "Emekli general Halil—".
- 1828 - 1829 Türk - Rus harbi "Kafkas cephesi" — Bak.: Erkin "Erkân-ı-Harbiyye yüzbaşısı Celâl—".
- 1828 seferi — Bak.: Moltke "Comte de—".
- Bir hey'et — Çoruh - Şavşat, İstanbul, 1945.
- Birinci Viyana muhâsarası — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- Bir Türk diplomatının evrâk-ı siyâ-

- siyyesi — Bak.: Salâhüddin Bey
“Safiyye - Sultan zâde Mehmet
—”.
- Bizans karşısında Türkler — Bak.:
Altınay “Ahmed Refik—”.
- Bıyıklı-oğlu “Tevfik —” — Bak.:
Hinz “Walther—”.
- Blanche Trapier — Bak.: Trapier
“Blanche—”.
- Bodea “Cornélie C.—” Les réf-
lexions d'un Roumain sur l'é-
poque du tanzimat en Turquie
(Revue historique du Sud - Est
européen'de nesredilmiştir: Ni-
san - Haziran ve Teşrinievvel-
Kânunuevvel 1937 nüshaları)
Bükreş, 1937.
- Bodrum tarihi — Bak.: Galanté /
Galanti “Abraham / Avram—”.
- Book of the knowledge — Bak.: A-
nonim.
- Borgia “Les—” — Bak.: Portigliotti
“Guiseppe—”.
- Bosphore et les Dardanelles, Etude
historique sur la question des
Détroits “Le—” Bak.: Gorai-
now “Serge—”.
- Bostan - Mustafa Efendi “Kazasker
—” — Cülûs-nâme-i Sultan Sü-
leyman (Rodos fethine kadar
Kanunî devri: Revan köşkü Kü-
tüphânesi, No. 1283).
- Bourbonnois “B. de Vignere—” —
Bak.: Khalkokondilis “Laonikos
—”.
- Bourguina “A.—” — Bak.: Vasiliev
“A. A.—”.
- Bouvat “Lucien—” — L'empire mon-
gol, Paris, 1927.
- Bratianu “G. I.—” — Une énigme
et un miracle historique: Le
peuple roumain, Bucarest, 1942.
L'expédition de Louis I er de
Hongrie contre le prince de Va-
lachie Radu I er Basarab en
1377 (Revue historique du Sud -
Est européen'de nesredilmiştir.
Nisan - Haziran 1925 nüshası)
Bükreş, 1925.
- Brian - Chaninov — Bak.: Chaninov
“N. Brian—”.
- Briot — Bak.: Ricaut / Rycaut.
- British Museum — Catalogue of Ori-
ental Coins in the British Muse-
um (Sekizinci cilt: The Coins of
the Turks).
- Brockelmann “C.—” — Histoire des
peuples et des états islamiques
(Tazerout'nun Almancadan Fran-
sızcaya tercemesi) Paris, 1949.
- Brodin “P.—” — Bak.: Vasiliev “A.
A.—”.
- Brosset — Histoire de la Géorgie de-
puis l'antiquité jusqu'au dix -
neuvième siècle (Gürcüceden
terceme) Pétersbourg. 1849 -
1858;
Chronique géorgienne (Anonim :
Gürcüceden terceme : Société asi-
atique neşriyyâtından) Paris,
1831.
- B. Sıdkı Baykal — Bak.: İorga “N.
—”.
- Bursa bölgesinde yapılan savaşlar —
Bak.: Doğanatan “Erkân-ı Har-
biyye yüzbaşısı Tevfik—”.
- Bursalı-Tâhir Bey — Bak.: Tâhir
Bey “Bursalı—”.
- Bury “J. - B.—” — The Ottoman con-
quest, Cambridge, 1902.
- Busbeck — Lettres du baron de Bus-
bee, traduites en français avec
notes (Abbé de Foy tercemesi:
Üç cilt) Paris, 1748.
- Büyük harbin başında ikinci ihtiyat
ve nizâmîyye tümenleriyle Aras
cenup müfrezesinin muharebele-
ri — Bak.: Yeğinatı “Süleyman
İzzet—”.
- Büyük harpte Çanakkale — Bak.:
Perk “Erkân-ı Harbiyye binbaşı-
sı Kadri—”.
- Büyük harpte Kafkas harekâtının
takasında ikinci ordunun 1 1332
(1916) yaz ve son-bahar muharebe-
leri — Bak.: Selçuk “Salâhüd-
din—”.
- Büyük harpte Mısır seferi — Bak.:
Behcet.
- Büyük İran tarihi — Bak.: Fırûğî
“Zekâ'ül-mülk Muhammed Ali
—”.
- Büyük-Said Paşa — Bak.: Said Pa-
şa “Mâbeyn müşiri ve Bahriye

nâzırı Eğinli/Büyük—"
Büyük tarih-i umumî — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
Byzance — Bak.: Galahad "Sir—".

C

Câbir Paşa "Es'ad—" — Bak.: Hammer-Purgstall "Jos. von—".
Ca'fer - Çelebi "Tâcî-zâde Tuğrâî—" — Mahrûse-i İstanbul fethnâmesi (Târihi Osmânî Encümeni mecmûasının ilâvelerindendir) İstanbul, 1331.
Cahun "Léon—" — Introduction à l'histoire de l'Asie: Turcs et Mongols des origines à 1405, Paris, 1896.
Câmi Bey "Sâbık Fizan meb'ûsu"—Trablusgarp'dan Sahrây-ı Ke bîr'e doğru, İstanbul, 1327.
Câmilerimiz — Bak.: Halil Edhem Bey.
Câmi'üd-düvel — Bak.: Derviş Ahmed - Dede Efendi "Müneccim başı—" ve Nedim Ahmed Efendi.
Câmi'ül-cevâhir — Bak.: Selmân.
Câm-ı Cem-âyîn — Bak.: Bayatî "Hasan-ibni-Mahmud—".
Campagnes des Russes dans la Turquie d'Europe en 1818 et 1829 — Bak.: Moltke "Comte de—".
Canard "Marius—" — Les expéditions des Arabes contre Constantinople, dans l'histoire et dans la légende, Paris, 1926.
Cantacasin "Théodore Spandouyn—" — Petit traité de l'origine des Turcs (Schefer neşri) Paris, 1896.
Cantemir "D.—" — Histoire de l'empire ottoman (M. de Jonquières tercemesi) Paris, 1743.
Casse "A. du—" — Précis historique des opérations militaires en Orient, de Mars 1854 à Septembre 1855 (Le Spectateur militaire mecmûasında neşredilen Kırım muharebesi askerî tarihi) Paris, 1856.
Catalogue of Oriental coins in the

British Museum — Bak.: British Museum.
Catherine II et son règne — Bak.: Jauffret.
Cavaignac "E.—" — Chronologie de l'histoire Mondiale, Paris, 1934.
Câvid Baysun — Bak.: Cevdet Paşa "Ahmed—".
Câvid Bey "Ahmed—" — Verd-i mutarrâ (Hadikat-ül-vüzerâ zeyillerinden) İstanbul, 1271 — Bak.: Tâib "Osman-zâde Ahmed—".
Celâl Es'ad Arseven — Bak.: Arseven "Celâl Es'ad—".
Celâlüddin Paşa — "Mahmud—" — Mir'ât-ı Hakikat (Üç cilt) İstanbul, 1326 - 1327.
Celâl-zâde Mustafa-Çelebi — Bak.: Mustafa - Çelebi "Koca - Nişancı Celâl-zâde—".
Cemal Bardakçı — Bak.: Bardakçı "Cemal—".
Cemâlî "Zenbillî-zâde Muhyiddin Mehmet—" — Tevârihi Âli-i Osman (Millet Kütüphânesi, eski No. 15, yeni 1080).
Cemal Paşa — Hâtîrât (1913 - 1922) İstanbul, 1922.
Cemâlüddin Efendi "Takvîm-i Vaka'yi' musahhihi" — Âyine-i zurefâ /Osmanlı tarih ve müverrihleri (İkdam neşriyyâtındandır: Ahmed Cevdet tamamlamıştır) İstanbul, 1314.
Cemâlüddin Efendi "Şeyh-ül-İslâm Mehmet—" — Hâtîrât-ı siyâsiyye, İstanbul, 1336.
Cemil Zıyâ Şanbey — Bak.: Melzig "Dr. Herbert—".
Cennâbî / Cenâbî - Mustafa Efendi — El-aylem üz-zâhir fî ahvâl il-evâilî ve-l-evâhir (Arapça iki cilttir: muhtasar bir Türkçe tercemesi de vardır) Ayasofya Kütüphânesi, No. 3033 ve Nûr-ı Os-mâniyye Kütüphânesi, No. 3097.
Cennetmekân Sultan Âbd-ül-Aziz Hân'ın sûret-i hal'i — Bak.: Elliot "Sir Henry—".
Cent projet de partage de la Turquie — Bak.: Djuvara "T. G.—"
Cevad Paşa "Kabağaçlı-zâde Ah-

- med—” — Etat militaire otto-
man, depuis la fondation de
l'empire jusqu'à nos jours (Pa-
şa'nın "Târih-i askerî-i Osmânî"
sinden Georges Macridès'in yap-
tığı Fransızca terceme) İstanbul,
1882;
Târih-i askerî-i Osmânî, İstan-
bul 1297.
- Cevad Üstün — Bak.: Üstün "Ce-
vad—".
- Cevâhîr-ül-Mülûk — Bak.: Emîrî E-
fendi "Ali—".
- Cevdet Paşa "Ahmed—” — Kısa-ı
Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ (12
cilt: Osmanlı vakayîine II inci
ciltten itibaren temâs edilmekte-
dir) İstanbul, 1331;
Ma'rûzât (Târih-i Osmânî Encü-
meni Mecmûasının sene 9-10
nüshasında Ahmed Refik tara-
fından neşredilmiştir);
Târih-i Cevdet = Vakaayi-i
Devlet-i Aliyye (12 cilttir: Muh-
telif tabırları vardır; hususî kü-
tûphânemizde ikinci Sultan Ab-
dülhamid'in kızlarından Şâdiye-
Sultan'ın hediye ettiği bir yaz-
ma takım Cevdet Paşa'nın şahsı-
na âittir ve bunda Paşa'nın el
yazısıyla bâzı tashihler ve ilâve-
ler vardır) İstanbul, 1279-1301;
Tezâkiri Cevdet (Târih-i Osmâ-
nî Encümeni Mecmûası'nın Sene
8 nüshalarında Ahmed Refik ta-
rafından kısmen neşredilmiştir
Bir de Câvid Baysun tarafından
Türk Tarih Kurumu neşriyyâtı
içinde "Tezâkir" ismiyle neşredi-
len nüshası vardır) Ankara,
1953.
- Cevrî-Çelebi "Edirneli—” — Târih-i
Cevrî (iki cilt) İstanbul, 1291-
1292.
- Chah Abbas I, sa vie, son histoire —
Bak.: Bellan "Lucien - Louis—"
- Chalcondylas — Bak. Khalkokondilis
"Laonikos—".
- Challemel-Lacour — Türkiye ricâl-i
devleti (Revue des deux mon-
des'da çıkan Fransızca aslından
Türkçeye tercemesi: İkdâm neş-
- riyyâtındandır) İstanbul, 1326.
- Champdor "Albert—” — Tamerlan,
Paris, 1942.
- Chaninov "N. Brian—” — Histoire
de Russie, Paris, 1929.
- Charles Diehl — "Bak.: Diehl "Char-
les—".
- Charles XII à Bender — Bak.: İorga
N.—".
- Charles Lebeau — Bak.: Lebeau
"Charles—".
- Charles Loiseau — Bak.: Loiseau
"Charles—".
- Charles Mac - Farlane — Bak.: Mac
- Farlane "Charles—".
- Charles Mismer — Bak.: Mismer
"Charles—".
- Charles Schefer — Bak.: Schefer
"Charles—".
- Charles Seignobos — Bak.: Seigno-
bos "Charles—".
- Charles Texier — Bak.: Texier
"Charles—".
- Charlier "Victor—” — Bak.: Avezac
"D—".
- Chateaubriand "Vicomte de—” —
Itinéraire de Paris à Jérusalem,
Tours, 1876.
- Chevaliers de Saint - Jean de Jérú-
salem appelés ensuite Ordre de
Rhodes, puis de Malte "Les—"
— Bak.: Faroehon.
- Chronique géorgienne — Bak.: Bros-
set.
- Chronologie albanaise — Bak.: Ker-
sopoulos "Jean G.—".
- Chronologie de la guerre mondiale
— Bak.: Debyser "F.—".
- Chronologie de l'histoire mondiale
— Bak.: Cavaignac "E.—".
- Chronologie universselle — Bak.:
Dreyss "Ch.—".
- Cihan harbi esnâsında Avrupa hü-
kûmetleriyle Türkiye: Anadolu'nun
taksimi — Bak.: Rahmi "Ba-
baeskili Hüseyin...".
- Cihan harbinde deniz muharebeleri
— Bak.: Kurtoglu "Fevzi—".
- Cihannümâ — Bak.: Neşrî Mehmed
Efendi.
- Cinq ans de Turquie — Bak.: San-
ders "Liman von—".

- Civilisation byzantine "La—" — Bak.: Runciman "Steven—".
- Clavijo "Ruy Gonzalez de—" — Timur devrinde Kadis'den Semerkand'a seyahat (Ömer Rızâ Doğrul tercemesi: İki cilt) İstanbul, tarihsiz.
- Clément Huart — Bak.: Huart "Clément—".
- Clementi VIII. Sinan Bassa Cicala — Bak.: Rinieri.
- Clerget "Marcel—" — La Turquie, Passé et Présent, Paris, 1938.
- Coins of the Turks "The—" — Bak.: British Museum.
- Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie — Bak.: Langlois "Victor—".
- Colmar von der Goltz — Bak.: Goltz Paşa "Colmar von der—".
- Colomb "J.—" — Bak.: Amicis "Edmondo de—".
- Considérations sur quelques effectifs d'armées opérant dans le sud-est de l'Europe pendant l'antiquité et le moyen-âge — Bak.: Lot "Ferdinand—".
- Constantinescu "N. A. —" — Un journal de la campagne d'Eugène de Savoie en 1717 (Revue historique du Sud-Est européen, Nisan - Haziran 1925 nüshası) Bükreş, 1925.
- Constantin J. Karadja — Bak.: Karadja "Constantin J.—".
- Constantinople — Bak.: Amicis "Edmondo de—".
- Constantinople — Bak.: Barth "H.—".
- Constantinople — Bak.: Diehl "Charles—".
- Constantinople — Bak.: Gautier "Théophile—".
- Constantinopolis und der Bosphoros, örtlich und geschichtlich beschrieben — Bak.: Hammer - Prugstall "Jos. von—".
- Contributions à l'histoire des sultans Osman II et Mouçtafa I — Bak.: Danon "A—".
- Corci Zeydân — Bak.: Zeydân "Corci—".
- Cornélie C. Bodea — Bak.: Bodea "Cornélie C.—".
- Cottret "Abbé—" — Bak.: Biliotti "Edouard—" et Cottret "L'abbé—".
- Cour "A.—" — L'établissement de la dynastie des chérifs au Maroc et leur rivalité avec les Turcs de la Régence d'Alger (1509 - 1830) Alger, 1904.
- Courteille "Pavet de—" — Etat présent de l'Empire Ottoman, Paris 1876.
- Crissé "T. de—" — Bak.: Montecuculli.
- Croisade balkanique "La—" — Bak.: Nivet "Henry—".
- Croix "De la—" Abrégé chronologique de l'histoire ottoman (İki cilt) Paris, 1768.
- Cülûsname-i Sultan Süleyman — Bak.: Bostan-Mustafa Efendi "Kazasker—".
- C**
- Çaldıran seferi — Bak.: Kâzım "Binbaşı—".
- Çaldıran ve Rîdâniyye — Bak.: Hâlid "Yüzbaşı—".
- Çanakkale muhârebâtı — Bak.: Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye.
- Çanakkale muharebesi — Bak.: Halil Kemal "Binbaşı—".
- Çanakkale savaşları tarihi — Bak.: Perk "Kadri—".
- Çelebi-zâde İsmail Âsım Efendi — Bak.: Âsım Efendi "Küçük-Çelebi-zâde İsmail—".
- Çeşme deniz fâciası ve Akdeniz'de ilk Rus donanması — Bak.: Seyfi "Ali Rızâ—".
- Çoruh - Şavşat — Bak.: Bir hey'et.
- D**
- Dal-Mehmet — Bak.: Âsafî.
- Danışmend "İsmail Hamî—" — Ali Suâvî'nin türkçülüğü (Cumhuriyet gazetesinde bir makale serisi şeklinde neşredildikten sonra risâle şeklinde iki defa basılmıştır) İstanbul, 1942;

- Destan ve Dîvan edebiyatlarında
İstanbul sevgisi (Turing - kulüp
neşriyyâtından) İstanbul, 1941.
- Danişmend "Nazan—" — Bak.: Said
Paşa "Mâbeyn müşiri ve Bah-
riye nâzırı Eğinli / Büyük—".
- Danon "A.—" — Contributions à
l'histoire des sultans Osman II et
Mouctafa I (Muhteveyâtı : A -
Anonim Târîh-i Sultan Osman, B -
Solak Hüseyin - ibni - Sefer'in
Sultan Mustafa Hân'ın cülûsu is-
mindeki eseri, C - Mîr-i livâ E-
mîr Osman Bey'in "Mesîr-ül-ah-
zân fî maktel-is-Sultân Osman'ı,
D - Elie Afêda Bêghi'nin İbrânî
kasidesi, E Abaza Paşa destanı)
Paris, 1919.
- Daru "Comte—" Histoire de la
republique de Venise (Dokuz
cilt) Paris, 1853.
- Dâstân-ı tevârih-i mülûk-i Âl-i Os-
mân / Dâstân ve tevârih-i mülû-
k-i Âl-i Osman — Bak.: Ahme-
dî "Tâcüddin İbrahim—".
- Debyser "F.—" — Chronologie de la
guerre mondiale (Birinci cihan
harbine âit) Paris, 1938.
- Defteri a'mâl-i Âlî Paşa — Bak.:
Suâvi "Ali—".
- De la Croix — Bak.: Croix "De la—"
- De la défaite d'Ankara à la prise de
Constantinople — Bak.: Wittek
"P.—".
- Delage "Edmond—" — La tragédie
des Dardanelles, Paris, 1931.
- Delamarre "L. H.—" Journal ou
Relation de l'ambassade Russe
en 1793 (Sefâret erkânından bir
Rus diplomatının eseridir: Dela-
marre tarafından Almancadan
Fransızcaya terceme edilmiştir;
eserin kapağında "Voyage en
Crimée" ismi varsa da, yanlış ol-
duğu mütercimmin mukaddimesin-
de tasrih edilmiştir) Paris, 1802.
- Demirbaş ve Büyük - Petro — Bak.:
Anonim.
- Demirkaya "Emekli tümgeneral
Kadri—" — Bak.: Revol "İ—".
- Demmier — Bak.: Moltke "Comte
de—".
- Demombynes "Maurice Gaudefroy
—" — Les institutions musulma-
nes, Paris, 1946.
- De Napoléon à nos jours — Bak.:
Dubreton "J. Lucas—".
- Deniz muharebeleri — Bak.: Fevzi.
- Derniers jours de Constantinople
"Les—" — Bak.: Vlasto "E. H.—"
- Derviş Ahmed Aşıkî "Âşık-Paşazâ-
de—" Tevârih-i Âl-i Osman
(Maârif Nezâreti neşriyyâtından)
İstanbul, 1332; (Almanya'da da
neşredilmiştir) Leipzig, 1929.
- Derviş Ahmed-Dede Efendi "Münee-
cim-başı—" — Câmi'üd-Düvel
(Bâyezid umumî kütüphanesi, No.
5019) Bak.: Nedim Ahmed Efendi.
- Derviş Paşa — Devlet-i-Âliyye ile
İran devleti beyninde olan hudu-
dun lâyihası, İstanbul, 1287.
- Description de l'Asie Mineure —
Bak.: Texier "Charles—".
- Desjardin "Dr. P. A.—" — Bak.:
Régla "Paul de—".
- Destan ve Dîvan edebiyatlarında İstan-
bul sevgisi — Bak.: Danişmend,
"İsmail Hamî—".
- Deux Barberousse "Les—" — Bak.:
Phillipps "Dr.—".
- Devhat-ül-Meşâyih — Bak.: Rif'at
Efendi "Topal - Ahmed—".
- Devhat-ül-vüzerâ — Bak.: Hâvî.
- Devlet-i-Âliyye ile İran devleti bey-
ninde olan hududun lâyihası —
Bak.: Derviş Paşa.
- Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye — Bul-
garistan İstanbul muâhdesi (29
Eylül 1913) — Bak.: Hâriciyye
Nezâreti.
- Devlet-i Osmâniyye tarihi — Bak.:
Hammer-Purgstall "Jos. von —".
- Devşirme'lerle Sığıntılar'dan ve Müte-
gallibe'den neler çıktık? — Bak.:
Bardakçı "Cemal—".
- D'Herbelot — Bak.: Herbelot "D—".
- Diary of an idle woman in Constan-
tinople — Bak.: Elliot "Frances
—".
- Diehl "Charles—" — Constantinople
Paris, 1935;
Histoire de l'empire byzantin.
Paris, 1920;

- Les grands problèmes de l'histoire byzantine, Paris, 1943.
- Die Türken vor Wien — Bak.: Kretschmayr "Heinrich—".
- Dilâver - Ağa-zâde Ömer Vahîd Efendi — Bak.: Ömer Vahîd Efendi "Dilâver-Ağa-zâde—".
- Divân-ı Avnî — Bak.: Avnî = Fatih Sultan Mehmet.
- Djem-Sultan — Bak.: Thuasne "L.—".
- Djuvara "T. G.—" — Cent projets de partage de la Turquie (1281 - 1913) Paris, 1914.
- Dochez — Bak.: Hammer-Purgstall "Jos. von—".
- Documents officiels Tures concernant les juifs de Turquie — Bak.: Galanté / Galanti "Abraham / Avram—".
- Doğantan "Erkân-ı Harbiyye yüzbaşısı Tevfik —" — Bursa bölgesinde yapılan savaşlar (Askerî mecmûa nesriyyâtından) İstanbul, 1940.
- Doğrul "Ömer Rızâ—" — Bak.: Clavijo "Ruy Gonzalez de—".
- Donanma risâlesi — Bak.: Sun'î "Bursalı—".
- Don Rafael Altamira y Crevea — Bak.: Altamira y Crevea "Don Rafael—".
- Dorys "Georges —" — Abdul-Hamid intime, Paris, 1907.
- Dotation Carnegie pour la Paix internationale — Enquête dans les Balkans, Paris, 1914.
- Downey "Fairfax—" Soliman le Magnifique (S. M. Guillemin'in İngilizce'den Fransızca'ya tercemesi) Paris, 1930.
- Dreyss "Ch.—" — Chronologie universelle, suivie de listes chronologiques et de tableaux généalogiques, Paris, 1883.
- Driault "Ed.—" — La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à la paix de Sèvres. Paris, 1921.
- Dubeux "Louis —" La Perse (L'Univers külliyyâtından) Paris, 1841.
- Dubreton "J. Lucas—" De Napoléon à nos jours, Paris, 1934.
- Dukas "Mihail—" — Historia byzantina (Rumca Bizans tarihi) Bonn, 1834.
- Du Loir — Bak.: Loir "Du—".
- Du nouveau sur la campagne turque de Jean Hunyadi en 1448 — Bak.: Iorga "N.—".
- Dursun / Târ-ı-Sînâ Bey — Târîh-i Ebu-l-Feth (Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmûası'nın ilâvelerinden) İstanbul, 1330.
- Düsturnâme — Bak.: Enverî.
- Düstûr-ül-amel li-islâh il-halel — Bak.: Kâtib-Çelebi.
- Düvel-i İslâmiyye — Bak.: Halil Edhem.

E

- Ebubekir Efendi "Enderûn-ı-Hümâ-yun nâzırı Merzifonlu—" — Vak'a-i cedîd (1182 - 1228 vukuâtına âit) İstanbul, 1332.
- Ebubekir-ibni Abdullâh "Solak—" — Hâtîrât (iki kısımdır: 1 - Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Dağıstan ve Şirvan seferlerine ve 2 - Genç-Osman - Dördüncü Murad devirleri vukuâtına âittir) Millet Kütüphânesi, Türkçe yazmalar No. 366.
- Ebu-l-Fâruk Mehmet Murad Bey — Bak.: Murad Bey "Mizanî Ebu-l-Fâruk Mehmet Bey—".
- Ebu-l-Mahâsin Cemâlüddin Yûsuf ibni Tangri-birdi — El-minhel üs-sâfi ve'l-müstevfi ba'd el-vâfi (Nûr-ı-Osmâniyye Kütüphânesi, No. 3428 / 3429).
- Edmond Delage — Bak.: Delage "Edmond—".
- Edmondo de Amicis — Bak.: Amicis "Edmondo de—".
- Edouard Biliotti — Bak.: Biliotti "Edouard—" et Cottret "Abbé—".
- Edouard de Muralt — Bak.: Muralt "Edouard de—".
- Edwin Pears — Bak.: Pears "Edwin—".
- Efsah-üt-Tevârih — Bak.: Anonim.
- Eğimli-Said Paşa — Bak.: Said Paşa "Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı Eğimli / Büyük—".

- Eğri seferi menzilhâmesi — Bak. : Mücellâ Efendi "Pojegalı—".
- Ekrem "Yüzbaşı—" — Bak. : Râif "Yüzbaşı—" ve Ekrem "Yüzbaşı—".
- El-Aylem üzzâhir — Bak. : Cennâbî / Cenâbî - Mustafa Efendi.
- Elie Afêda Bêghi — Bak. : Danon "A.—".
- El-îlâmu bi-a'lâmi Beytullâh il-Harâm — Bak. : Kutbüddin Muhammed ibni Ahmed il-Mekkî.
- Elliot "Frances —" — Diary of an idle woman in Constantinople, Leipzig, 1893.
- Elliot "Sir Henry—" — Cennetmekân Sultan Abd'ül-Aziz Hân'ın sûret-i hal'i, Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni'nin keyfiyyet-i cülûsu, Kanun-ı esâsî'nin ve Meclis-i Meb'ûsânın teşkil ve te'sisi ile tevkif ve ta'tilleri (İngiltere'nin İstanbul büyük-elçiliğinde bulunan müellifin bu yazısı Türkçeye terceme edilip Londra'da çıkan "Hürriyet" gazetesinin 3 - 6 sayılı nüshalarında neşredildikten sonra risâle şeklinde de basılmıştır).
- El-minah ur-Rahmâniyye fi-d-Devlet il-Osmaniyye — Bak. : Muhammed Ebu's-sürûr "Şeyh—".
- El-minhel üs-sâfi ve'l-müstevfi ba'd el-vâfi — Bak. : Ebu'l-Mahâsin Cemâlüddin Yûsuf ibni Tangrı-birdi.
- Emin "Mehmet—" — Bağdad ve son hâdise-i zıyâ. İstanbul, 1338 / 1341.
- Enîrî Efendi "Ali—" — Cevâhir'ül-Mülûk (İlkönce 1319 da bu isimde küçük bir risale neşrettikten sonra Osman Gazi'den Kanunî'ye kadar Osmanlı pâdisahlarının şiiirlerini tahmîs, tesdîs vesaire suretleriyle neşretmiştir) İstanbul, 1330.
- Emniyet-i Umûmiyye Müdiriyyet-i Umûmiyyesi — Ermeni komitelerinin âmâl ve harekât-ı ihtilâliyyesi (İlân-ı Meşrutîyyetten evvel ve sonra) İstanbul, 1332.
- Empire des steppes "L—" — Bak. : Grousset "René—".
- Empire du Levant "L—" — Bak. : Grousset "René—".
- Empire Egyptien sous Mehmed Ali et la question d'Orient "L—" — Bak. : Sabry "M.—".
- Empire mongol "L—" — Bak. : Bouvat "Lucien—".
- Empire mongol et Tamerlan "L—" — Bak. : Prawdin "Michael—".
- Engelhard "Ed.—" — La Turquie et le Tanzimat, Paris, 1882-1883 (iki cilttir: Bu eserin Ali Reşad Bey tarafından yapılan tercemesi "Türkiye ve Tanzimât" ismiyle 1328 tarihinde İstanbul'da neşredilmiştir).
- Enquête dans les Balkans — Bak. : Dotation Carnegie pour la Paix Internationale.
- Enverî — Düsturnâme (Türk Tarih Encümeni neşriyyâtından) İstanbul, 1928.
- Enver Zıyâ Karal — Bak. : Karal "Enver Zıyâ—".
- Equilibre adriatique "L—" — Bak. : Loiseau "Charles—".
- Ergin "Osman—" — Türkiye Maârif tarihi (Beş cilttir) İstanbul, 1939 - 1943.
- Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye — Çanakkale muhârebâtı (Târih-i harb külliyyâtından) İstanbul, 1336.
- Erkin "Erkân-ı Harbiyye yüzbaşısı Celâl—" — 1828 - 1829 Türk - Rus harbi (Kafkas cephesi, Askerî Meemûa ilâvelerinden) İstanbul, 1940.
- Ermeni komitelerinin âmîl ve harekât-ı ihtilâliyyesi — Bak. : Emniyyet-i Umûmiyye Müdiriyyet-i Umumîyyesi.
- Erzurum, tarihi, anıtları, kitâbeleri — Bak. : Beygu "Erzurumlu Abdürrahim Şerif—".
- Es'ad Câbir Paşa — Bak. : Hammer - Purgstall "Jos. von—".
- Es'ad Efendi "İmam-zâde—" — Feth-i Konstantîniyye (Dinî mâhiyyette bir risâle) İstanbul, 1285.

- Es'ad Efendi "Sahhaflar-şeyhi-zâde Vak'anüvis Seyyid-Mehmet—" — Teşrifât-ı kadîme, İstanbul, tarih-siz;
Üss-i zafer (Vak'ai-Hayriyye tarihi) İstanbul, 1243.
- Eser-i Kâmil Paşa — Bak.: Kâmil Paşa "Arapgirli Yusuf—".
- Esfâr-ı bahriyye-i Osmâniyye — Bak.: Şükri "Mehmet—".
- Eski Galata ve binâları — Bak.: Arseven "Celâl Es'ad—".
- Eski İstanbul, âbidât ve mebânisi — Bak.: Arseven "Celâl Es'ad—".
- Esmâr-üt-tevârih — Bak.: Şem'i "Meşreb-zâde-dâmâdî Mehmet—".
- Espagne — Bak.: Gueroult "Ad.—" et Lavallée "J.—".
- Espagne, Îles Baléares Sardaigne, Corse — Bak.: Lavallée "Joseph—".
- Esquisse d'une histoire de Nader - Chah — Bak.: Minorsky "V.—".
- Essai de Chronographie byzantine — Bak.: Muralt "Edouard de—".
- Essai sur l'histoire des relations politiques irano - ottomane de 1722 à 1747 — Bak.: Hekmat Moham-med Ali.
- Esterâbâdî — Bak.: Aziz ibni Erdesîrî Esterâbâdî.
- Esvât-ı sudûr — Bak.: Memduh Paşa "Mehmet—".
- Es-Sakaaık un-Nu'mâniyye fî ulemâ' id-Devlet il-Osmâniyye — Bak.: Ahmed Efendi "Taşköprülü-zâde Ebu'l-Hayr—".
- Etablissement de la dynastie des chérifs au Maroc et leur rivalité avec les Turces de la Régence d'Alger "L"— — Bak.: Cour "A.—".
- Etapas d'une campagne dans les deux Irak d'après un manuscrit du XVIIe siècle "Les—" — Bak.: Gabriel Albert—".
- Etat militaire de l'Empire Ottoman — Bak.: Marsigli "Comte de—".
- Etat militaire ottoman, depuis la fondation de l'empire jusqu'à nos jours — Bak.: Cevad Paşa "Kaba-ağaçlı-zâde Ahmed—".
- Etat présent de l'empire Ottoman — Bak.: Courteille "Pavet de—".
- Etats Tripolitains — Bak.: Hoefer "Ferd—".
- Et-tibr ül-mesbûk — Bak.: Şehavî.
- Etudes sur l'Orient et l'Egypte — Bak.: Pontès "Lucien Dabesiès de—".
- Europe et la Jeune - Turquie "L"— — Bak.: Pinon "René—".
- Europe et l'Empire Ottoman "L"— — Bak.: Pinon "René—".
- Evliyâ-Celebi "Mehmet Zillî ibni Derviş—" Seyâhatnâme (On cilttir : altısı evvelce neşredilmiş, diğerleri de muhtelif tarihlerde basılmıştır) İstanbul, 1314, 1928, 1935, 1938.
- Evrâk-ı perîşan — Bak.: Nâmık Kemal.
- Expédition de Louis Ier de Hongrie contre le prince de Valachie Radu Ier de Basarab en 1377 "L"— — Bak.: Brătianu "G. I.—".
- Expéditions des Arabes contre Constantinople, dans l'histoire et dans la légende "Les—" — Bak.: Canard "Marius—".
- Exposé simple et clair de la Question d'Orient — Bak.: Haury "Paul—".
- Extraits des dépêches la Sudêde à Constantinople — Bak.: Karadja "Constantin J.—".
- Eyüp Sabri Paşa "Bahriye mîrilivası—" — Mir'ât-ül-Haremeyn (Mir'ât-ı Mekke birinci, Mir'ât-ı Medîne ikinci ve Mir'ât-ı Cezîret-ül-Arab üçüncü cilttir) İstanbul, 1301 - 1306.

F

- Fahriye Arık — Bak.: Wittek "P.—".
- Faik Efendi "Süleyman—" — Bak.: Resmî Ahmed Efendi.
- Fairfax Downey — Bak.: Downey "Fairfax—".
- Falcionelli — Bak.: Savenlli "A.—".
- Fall of Constantinople "The—" — Bak.: Pears "Edwin—".
- Farochoh — Les chevaliers de Saint - Jean de Jérusalem appelés ensuite

- Ordre de Rhodes, puis de Malte, Paris, 1892.
- Fâtih'in donanması ve deniz savaşları — Bak.: Miniroğlu "VI.—".
- Fâtih'in şiirleri — Bak.: Avnî=Fâtih Sultan Mehmet.
- Fâtih medreseleri — Bak.: Gökman "Muzaffer—".
- Fâtih Sultan Mehmed-i Sâni devrine âit vesikalar — Bak.: Mir-miroğlu "VI.—".
- Fâtih Sultan Mehmet — Bak.: Avnî.
- Fatma Aliyye — Ahmed Cevdet Paşa ve zamanı, İstanbul, 1332.
- Faure "Amédée le—" — Histoire de la guerre d'Orient "1877 - 1878". (İki cilt) Paris, 1878.
- Fâzıl Paşa "Mısırlı Mustafa—" — Paris'den bir mektup (Sultan Aziz'e hitâben 1282 de Avrupa'da litografya ile basılan aslından naklen) İstanbul, 1326.
- Felâket seneleri — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- Felix Guse — Bak.: Guse "Felix—".
- Ferâiz-i zâde Seyyid-Mehmed Said Efendi — Bak.: Said Efendi "Ferâiz-i zâde Seyyid-Mehmet—".
- Ferdî — Gazevât-ı Sultan Süleyman (Kanunî devrine âit) Ayasofya Kütüphanesi, No. 3317.
- Ferdinand Lot — Bak.: Lot "Ferdinand—".
- Feridun Ahmed Bey / Paşa — Mecmûa-i Münşeât-üs-Selâtin (Feridun Bey Münşeâtı ve daha kısaca Münşeât denilir : İki cilttir) İstanbul, 1274 — 1275. "Birinci ciltte Yavuz'un Çaldıran, Dulğadır ve Mısır seferleriyle Kanunî'nin Belgrad, Rodos, Budin, Avusturya, İran Pulya ve Kara - Boğdan seferlerinin Menzîlnâmeleri vardır".
- Fernand Grenard — Bak.: Grenard "Fernand—".
- Fernand Hayward — Bak.: Hayward "Fernand—".
- Feth-i Bağdâd-ı Sultan Murâd - Hân ibni Ahmed ibni Sultan Muhammed ibni Murad-Hân — Bak.: Anonim.
- Feth-i celîl-i Kostantîniyye — Bak.: Muhtar Paşa "Ferik Ahmed—".
- Feth-i Kostantîniyye — Bak.: Es'ad Efendi "İmam-zâde—".
- Fetih "M. M.—" — Necid El-İhvân fırkası veyâ bugünkü Vehhâbîlik, İstanbul, 1340.
- Fethnâme-i Gazây-ı Ungurus — Bak.: Bahârî "Ali—".
- Fevzi — Deniz muharebeleri (1793 - 1905) İstanbul, 1927.
- Fevzi Kurtoglu — Bak.: Kurtoglu "Fevzi—".
- Fezleke — Bak.: Kâtib-Çelebi.
- Fezleke-i Târîh-i Osmânî — Bak.: Vefik Paşa "Ahmed—".
- Fihrist-i Şâhân — Bak.: Solak-zâde Mehmet Hemdemî.
- Flottille de l'Euphrate "La—" — Bak.: Gravière "Jurien de la—".
- Fonlongue "De—" — Bak.: Hart "B. H. Liddell—".
- Foy "Abbé de—" — Bak.: Busbecck.
- Frances Elliot — Bak.: Elliot "Frances—".
- Francis "Yeorgios—" — To Khronikon (Rumca vakayî-nâme) Bonn, 1838.
- Francise Pall — Bak.: Pall "Francise—".
- François I er — Bak.: Madelin "Louis—".
- Frank "Dr. Louis—" — Tunis (L'Univers külliyyâtından) Paris, tarihsiz.
- Franz Babinger — Bak.: Oruç Bey.
- Frederick Millingen — Bak.: Millingen "Frederick—".
- Frischauer "Paul—" — prince Eugène "Un homme et un siècle" (S. Stelling - Michaud'nun Fransızca tercemesi) Paris, 1934.
- Froberville "De—" — Bak.: Avezac "D—".
- Fuad "Erkân-ı Harbiyye miralayı Ali—" — 1293 - 94 Osmanlı-Rus harbinin Plevne'nin sukutundan sonraki netice-i kat'iyye devresinde: Süleyman Paşa ordusunun Balkanlardaki harekâtı (Askerî neşriyyâtın) İstanbul 1340.
- Fuzulî — Bak.: Nazif "Süleyman—".

- Fürstentum Mentesch "Das—" — Bak.: Wittek "P.—".
- Fürûğî "Sâbık İran Reis-ül-vüzerâsı Zekâ'ül-mülk Muhammed Ali —" — Büyük İran tarihi (Küçük bir eserdir: Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Tâlim ve Terbiye dâiresi neşriyyâtındandır; Ömer Hâlis Bıyıklıroğlu tarafından terceme edilmiştir) İstanbul, 1926.
- G**
- Gabriel "Albert—" — Les étapes d'une campagne dans les deux Irak d'après un manuscrit du XVIe siècle, (Extrait de la Revue Syria) Paris 1928; Bak.: Nasuh "Matrakî/Matrakçeroğlu—". Monuments tures d'Anatolie (iki cilttir: birincisi Kayseri ve Niğde'ye, ikincisi Amasya, Tokat ve Sivas'a âittir) Paris 1931 ve 1934; Les mosquées de Constantinople (Extrait de la Revue Syria) Paris, 1926.
- Gabriell Noradounghian — Bak.: Noradounghian "Gabriel—".
- Gabriel Remérand— Bak.: Remérand "Gabriel—".
- Galahad "Sir—" — Byzance (Jacques Chiffelle - Astier'nin Fransızca tercemesi) Paris, 1937.
- Galanté / Galanti "Abraham / Avram—" — Documents officiels tures concernant les juifs de Turquie, İstanbul, 1931; Bodrum tarihi, İstanbul, 1945.
- Galibert "Léon—" — Histoire de la République de Venise, Paris, 1847.
- Galib Kemâlî Söylemezoğlu — Bak.: Söylemezoğlu "Galib Kemâlî—".
- Galland "Antoine—" — Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople "1672 - 1673" (iki cilt: Ch. Schefer neşri) Paris, 1881.
- Gasztowtt Thadée—" — La Pologne et l'Islam, Paris, 1907; Turquie et Pologne, Paris, 1913.
- Ganem "Halil—" — Les sultans ottomans (iki cilttir) Paris, 1901 - 1902.
- Gauderfroy - Demombynes — Bak.: Demombynes "Maurice Gauderfroy—".
- Gautier "Théophile—" — Constanti-nople, Paris, 1910.
- Gaver "Jules van—" — Bak.: Jouan-nin "J. M.—" et Gaver "Jules van—".
- Gazânâme-i Rûm — Bak.: Kâşifî.
- Gazevât-ı Sultan Selim — Bak.: Ka-di-zâde.
- Gazevât-ı Sultan Süleyman — Bak.: Ferdî.
- Gazevât-ı Sultan Süleyman Hân — Bak.: Anonim.
- Gazi Ahmed Muhtar Paşa — Bak.: Muhtar Paşa "Müşir Katırcıoğlu Gazi Ahmed—".
- Gegaj "Athanase—" — L'Albanie et l'invasion turque au XVe siècle, Paris, 1937.
- Gençine-i fethi Gence — Bak.: Har-rîmî - Çavuş "Rahîmî-zâde İbra-him —".
- George Montandon — Bak.: Prawdin "Michael—".
- Georges Dorys — Bak.: Dorys "Georges—".
- Georges Lukacs — Bak.: Lukacs "Georges—".
- Georg Jacob — Bak.: Jacob "Georg —".
- Gérard ve Nerval — Bak.: Nerval "Gérard de—".
- Gercek "Selim Nüzhet—" — Türk matbaacılığı, İstanbul, 1928.
- Geschichte der Türkei von 1826 - 1856 — Bak.: Rosen "G.—".
- Geschichte des Osmanischen Reiches — Bak.: İorga "N.—".
- Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa — Bak.: Zinkeisen "J.—".
- Gibbons "H. A.—" — Osmanlı imparatorluğunun kuruluşu (Râgıb Hulûsi tercemesi: İstanbul Üniversitesi neşriyyâtından) İstanbul, 1928.
- Giornale dell'Assedio di Constanti-

- nopoli — Bak.: Barbaro "Nicola —".
- Girit — Bak.: Anonim.
- Girit kanun-ı resâsîsi, Hanya, 1899.
- Girit nizamnâmesi, Hanya, 1284.
- Girit seferi — Bak.: Zıyâ "Yüzbaşı —" ve Rahmî "Yüzbaşı —".
- Girit tarihi — Bak.: Kâmil "Hanyalı Hüseyin —".
- Girit vakaayii — Bak.: Hıfzı "Hüseyin —".
- Girit vakaayisine atfı nazar — Bak.: Alliance philanthropique musulman de Crète.
- Giuseppe Portigliotti — Bak.: Portigliotti "Giuseppe —".
- Goltz Paşa "Colmar von der —" — Osmanlı - Yunan seferi "1897 - 1313" (Mütercimi: Erkân-ı Harbiyye binbaşısı Ya'kub Şevki) İstanbul, 1327;
- Plevne (Mütercimi: Mehmet Tâhir) İstanbul, 1316.
- Gomez "Madamde de —" — Histoire d'Osman (iki cilt) Paris, 1734; (Bu eser John Williams tarafından "The life of Osman the Great" ismiyle İngilizceye terceme edilmiştir) Londra, 1735.
- Gonceri bağ-ı Murâd — Bak.: Harîmî-Çavuş "Rahîmî-zâde İbrahim —".
- Goriainov "Serge —" — Le Bosphore et les Dardanelles, étude historique sur la question des Détroits, Paris, 1910.
- Gosse "Philip —" — Histoire de la piraterie (P. Teillac'ın İngilizceden Fransızcaya tercemesi) Paris, 1933.
- Gotthard Jaeschke — Bak.: Jaeschke "Gotthard —".
- Government of the ottoman empire in the time of Suleiman the Magnificent "The —" — Bak.: Lybyer "A. H. —".
- Gökbel "Âsaf —" ve Şölen "Hikmet —" — Aydın ili tarihi, İstanbul, 1936.
- Gökman "Muzaffer —" — Fâtih medreseleri, İstanbul, 1943.
- Gökyay "Osman Şâik —" — Bak.: Wittek "P. —".
- Gördüklerim - Yaptıklarım — Bak.: Rey "Ahmed Resid —".
- Görüp işittiklerim — Bak.: Türkgeldi "Ali Fuad —".
- Grammont "H. D. de —" — Histoire d'Alger sous la domination turque "1515 - 1830", Paris, 1887.
- Grandeur et décadence de l'Asie — Bak.: Grenard "Fernand —".
- Grands problèmes de l'histoire byzantine "Les —" — Bak.: Diehl "Charles —".
- Gravière "Jurien de la —" — La flottille de l'Euphrate, Paris, 1892; La guerre de Chypre et la bataille de Lépante (iki cilt), Paris, 1888;
- Malta muhâsarası (Mustafa Şeref Kurtoğlu tercemesi: Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye riyâseti neşriyyâtından) İstanbul, 1936.
- Grekov "B. —" et İakoubovski "A. —" — La Horde d'or (François Thuret'nin Rusça'dan Fransızca'ya tercemesi) Paris, 1939.
- Grenard "Fernand —" — Grandeur et décadence de l'Asie, Paris, 1939.
- Grey "Lord —" — Mémoires (1892 - 1916) Paris, 1927.
- Grousset "René —" — L'Empire du Levant "Histoire de la question d'Orient" Paris, 1946;
- L'Empire des steppes, Paris, 1939.
- Gueroult "Ad —" et Lavallée "J. —" — Espagne (L'Univers külliyyâtından) Paris, 1854.
- Guerre de Chypre et la bataille de Lépante "La —" — Bak.: Gravière "Jurien de la —".
- Guerres décisives de l'histoire "Les —" — Bak.: Hart "B. H. Liddell —".
- Guillemin "S. M. —" — Bak.: Downey "Fairfax —".
- Guse "Felix —" Die Kaukasus front im Weltkrieg, Leipzig, 1940.
- Gustave Schlumberger — Bak.: Schlumberger "Gustave —".
- Guyot "Edouard —" — Bak.: Powell "E. York —" et Tout "T. F. —".

Güldeste-i Rıyâz-ı ırfân ve vefeyât-ı
Dânişverân-ı nâdiredân — Bak.:
Belîğ Efendi "Bursalı İsmail—".
Gül-i zîbâ — Bak.: Ömer Vahîd Efendi
"Dilâver-Ağa-zâde—".
Gülşen-i Hulefâ — Bak.: Murtazâ
"Nazmî-zâde—".
Günlük muhtıra — Bak.: Âtîf Hüseyin Bey
"Doktor—".

H

Haber-i sahîh — Bak.: Mazhar Fevzi
"Mehmet—".
Habîb-zâde Radoslu Ahmet Kemal
— Bak.: Kemal "Habîb-zâde Radoslu
Ahmed—".
Hacı-Halîfe — Bak.: Kâtib-Çelebi.
Hacı-Kalfa — Bak.: Kâtib-Çelebi.
Hacı-Mehmed Efendi — Bak.: Mehmed-ibni-Mehmed Efendi "Edirneli
Hacı—".
Hacı-Râşid Paşa — Bak.: Râşid Paşa
"Ferik Hacı—".
Hadâik-ul-Hakaik fî tekmiyet iş -
Şakaik — Bak.: Ahmed Efendi
"Taşköprülü-zâde Ebu'l-Hayr—".
Hadâik uş-Şakaayık — Bak.: Ahmed
Efendi "Taşköprülü-zâde Ebu'l-Hayr—".
Hadîdî — Tevârîh-i Âl-i Osman
(Manzumdur) Es'ad Efendi Kütüphânesi,
No. 2081, Üniversite Kütüphânesi, No. 1268.
Hadîkat-ül-Cevâmî' — Bak.: Ayvan-
sarâyî "Hâfız-Hüseyin—" ve Sâ-
tî' Efendi "Ali—".
Hadîkat-ül-vüzerâ — Bak.: Tâib "Osman-
zâde Ahmed—".
Hadîkat-ül-selâtin — Bak.: Tâib
"Osman-zâde Ahmed—".
Hâdisât-ı hukukîyye — Bak.: Abdurrahman Âdil.
Hadım-Süleyman Paşa'nın mektupları
ve Belgrad'ın muhâsara plânı — Bak.: Kurtoglu
"Fevzi—".
Halîd Efendi "Kazasker Mehmet—" —
Sefinet-ül-vüzerâ (İsmet Parmaksızoglu
neşri) İstanbul, 1952.
Hâfız-İbrahim Âgâh Paşa — Bak.:
Âgâh Paşa "Mütakaîd Ferik Hâfız-
İbrahim—".
Hâfız-Mehmet Bey — Bak.: Mehmet

Bey — "Hâfız—".
Haidar Bammate — Bak.: Bammate
"Haidar—".
Hakaayık-ul-beyân fî hakk-ı cennet-
mekân Sultan Abd-ül-Aziz Hân — Bak.: Mehmet Bey "Hâfız—".
Hakkı Târik Us — Bak.: Us "Hakkı
Târik—".
Hâlid "Yüzbaşı—", Eyüp Sabri "Bin-
başı—", Kâzım "Binbaşı—" ve
Hüsni "Binbaşı—" — Çaldıran ve
Ridâniyye (Askerî mecmûa ilâ-
velerinden) İstanbul, 1930.
Hâlid Zıyâ Uşaklıgil — Bak.: Uşak-
lıgil "Hâlid Zıyâ—".
Halîfet-ür-rüesâ — Bak.: Resmî-Ahmed
Efendi.
Halil Edhem Bey — Câmilerimiz
(Fransızca tercemesi de vardır)
İstanbul, 1933;
Düvel-i İslâmiyye (Stanley Lane
Poole'den muaddel ve ilâveli
terceme: Maârif neşriyyâtından-
dır) İstanbul, 1345 = 1927;
Kayseriyye şehri (Târîh-i Osmânî
Encümeni külliyyâtından) İstanbul,
1334;
Meskûkât-ı Osmâniyye (Müze-i
Hümâyun neşriyyâtından: Üçün-
cü Murad devrinin sonuna ka-
dardır) İstanbul, 1334;
Topkapı sarayı (Fransızca ter-
cemesi de vardır) İstanbul, 1931;
Yedikule hisarı, İstanbul, 1932.
Halî'ler, iclâslar — Bak.: Memduh
Paşa "Mehmet—".
Halil Ganem — Bak.: Ganem "Halil
—".
Halil Halid — Rodos fethinde Sul-
tan Süleyman'ın tedâbir-i siyâ-
siyyesi, İstanbul, 1326;
Şehzâde Cem vak'asında mes'e-
leri hamîyyet, İstanbul, 1327;
Türkler ile İngilizlerin ilk temâ-
sı, İstanbul, 1326.
Halil Kemal "Miralay—" — Çanak-
kale muharebesi (Almanca'dan
terceme edilen bu eser Erkân-ı
Harbiyye-i Umûmiyye neşriyyâ-
tındandır) İstanbul, 1927.
Halil Rüşdi — Bak.: Rüşdi "Kolağası
Halil—".

Halil Sedes — Bak.: Sedes “Emekli general Halil—”.

Halîmî Efendi — “Mâbeyn Baş-kâtibi —” — Sultan Abd-ül-Aziz Han Hazretlerinin Avrupa seyâhatnâmesi (Târih-i Osmânî Encümeni mecmûasının 49 / 62 nci cüz’ünde neşredilmiştir) İstanbul, 1339.

Halûk Şehsüvaroğlu — Bak.: Şehsüvaroğlu “Halûk—”.

Hamîd Vehbi Bey — Bak.: Vehbi Bey “Hamîd—”.

Hammer - Purgstall “Jos. von—” — Constantinopolis und der Bosphoros, örtlich und, geschichtlich beschrieben (iki cilt) Pesth, 1822;

Histoire de l’Empire Ottoman (Almancadan Fransızcaya Doerhez tercemesi : Üç büyük cilt) Paris, 1844;

J. J. Hellert tercemesi (18 cilt) Paris, 1835 - 43;

Devlet-i Osmâniyye tarihi (Mehmet Ali Bey’in on cildi eski harflerle çıkan Türkçe tercemesi; II inci cildi yeni harflerle neşredilmiştir: 1947 de çıkan bu cildin ismi “Osmanlı devleti tarihi” şekline geçirilmiştir) İstanbul, 1336 - 37;

Târih-i Devlet-i Osmâniyye (Hammer tarihinin Mîr-i-livâ Es’ad Câbir Paşa tarafından yalnız birinci cildi neşredilen tercemesi) İstanbul, 1324.

Harb-i-umumî bidâyetinde üçüncü ordu: Sarıkamış ihâta manevrası ve meydan muharebesi — Bak.: Köprülü “Mütakaîd Kaymakam Şerif—”.

Harb-i umumî tarihi —Bak.: Stegmann “Hermann—”.

Harem impérial et les sultanes au XIX e siècle “Le—” — Bak.: Leila Hanoum.

Hâriciyye Nezâreti — Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye - Bulgaristan İstanbul muâhadesi “29 Eylül 1913” (Türkçe ve Fransızca metinler) İstanbul, 1330 = 1914.

Harîmî - Çavuş “Rahîmî-zâde İb-

rahim—” — Gonce-i bâğ-ı Murâd (Hususî kütüphânemizde istinsâh edilmiş nüsha);

Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence (Üniversite Kütüphanesi, Türkçe yazmalar, C. 3, 2372);

Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad Hân (Üniversite Kütüphanesi, Türkçe yazmalar, No. 2372 ve Revan odası, No. 1296).

Harîta-i Kapudanân-ı Deryâ — Bak.: İzzet “Râmiz-Paşa-zâde Mehmet—”.

Hart “Capitaine B. H. Liddell—” — Les guerres décisives de l’histoire (İngilizceden Fransızcaya müterimi: B. Mayra et le Lt. Colonel de Fonlongue) Paris, 1933.

Hasan - Bey - zâde tarihi — Bak.: Ahmed Bey “Hasan - Bey - zâde —”.

Hasan ibni Mahmûd-ı bayatı — Bak.: Bayatı “Hasan ibni Mahmûd—”.

Hasan Tâib Efendi — Bak.: Tâib Efendi “Hasan—”.

Hâtıralar — Bak.: Ahmed Rızâ.

Hâtıralar — Bak.: Söylemezoğlu “Galib Kemâli Bey—”.

Hâtıralar — Bak.: Tal’at Paşa “Mehmet—”.

Hâtıralar — Bak.: Tarecan “Selim Sırrı—”.

Hâtıralarım — Bak.: Ali Haydar Midhat.

Hâtîrât — Bak.: Abdülhamid Han “İkinci—”.

Hâtîrât — Bak.: Ebubekir ibni Abdullâh “Solak—”.

Hâtîrât — Bak.: Rıza Paşa “Seraskeri sâbık—”.

Hâtîrât — Bak.: Said Paşa “Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı Eğinli/Büyük—”.

Hâtîrât — Bak.: Uzer “Tahsin—”.

Hâtîrât “1913 - 1922” — Bak.: Cemal Paşa.

Hâtîrât-ı Niyâzî yahut Târihçe-i inkılâb-ı kebîr-i Osmânîden bir sahife — Bak.: Niyâzî Efendi “Kolağası Resneli Ahmed—”.

- Hâtîrât-ı Sadr-ı esbak Kâmil Paşa — Bak.: Kâmil Paşa "Mehmet—".
- Hâtîrât-ı Siyâsiye — Bak.: Cemâlüd-din Efendi "Şeyh-ül-İslâm Mehmet—".
- Haury "Paul—" — Exposé simple et clair de la Question d'Orient, Paris, 1913.
- Hauser "Henri—" — La prépondérance espagnole "1559 - 1660", Paris, 1940.
- Hâvî — Devhat-ül-vüzerâ, Bağdad, 1246.
- Hayrullâh Efendi — Târîh-i Hayrullâh / Târîh-i Osmânî (1032 tarihine kadar 16 cüzdür: Zeyl olan 17 - 18 inci cüzler Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye mümeyyizi Ali Şevki Bey'in eseridir) İstanbul, 1273 - 1289.
- Hayward "Fernand—" — Histoire des papes, Paris, 1942 — Bak.: Portigliotti "Giuseppe—" ve Savelli "A—".
- Heft Meclis — Bak.: Âlî - Çelebi "Gelibolulu—".
- Heinrich Kretschmayr — Bak.: Kretschmayr "Heinrich—".
- Hekmat Mohammed Ali — Essai sur l'histoire des relations politiques irano-ottomanes de 1722 à 1747, Paris, 1937.
- Hellert "J. - J. — " Bak.: Hammer - Purgstall "Jos. von—".
- Hemdemî "Mehmet—" — Bak.: Solakzâde - Mehmet Hemdemî.
- Henri de Valois et la Pologne en 1572 — Bak.: Noailles "Marquis de—".
- Henri Hauser — Bak.: Hauser "Henri—".
- Henri Mathieu — Bak.: Mathieu "Henri—".
- Henri Welschinger — Bak.: Welschinger "Henri—".
- Henry Elliot — Bak.: Elliot "Sir Henry—".
- Henry Nivet — Bak.: Nivet "Henry—".
- Herbelot "D—" — Bibliothèque orientale (Altı cilt) Paris, 1781-1783.
- Herbert "F. W. von—" — Plevne müdâfaasında bir İngiliz zâbitinin hâtıraları (Mütercimi: Nureddin Artam) Ankara, 1938.
- Herbert Melzig — Bak.: Melzig "Dr. Herbert—".
- Herbette "Maurice—" — Une ambassade turque sous le Directoire (Seyyid-Ali Efendi sefâreti hakkında) Paris, 1902.
- Hermann Stegmann — Bak.: Stegmann "Hermann—".
- Herpelyan "Sekiz—" Sultan Abd-ül-Aziz'in kaatilleri (Ufak bir risâledir) İstanbul, 1326.
- Heşt Bihişt — Bak.: İdrîs-i Bitlisî.
- Hezâr-fen Hüseyin Efendi — Bak.: Hüseyin Efendi "Hezâr-fen—".
- Hicrî On-birinci asırda İstanbul hayatı — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- Hicrî On-ikinci asırda İstanbul hayatı — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- Hicrî On-üçüncü asırda İstanbul hayatı — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- Hikmet Bayur — Bak.: Bayur "Yusuf Hikmet—".
- Hikmet Şölen — Bak.: Gökbel "Âsaf—" ve Şölen "Hikmet—".
- Hilmi Bey "Şehbender-zâde Filibeli Ahmed—" — Sünûsler, İstanbul, 1325.
- Târîh-i İslâm (iki cilt) İstanbul 1326 - 1329.
- Himmat Akın — Bak.: Akın "Dr. Himmet—".
- Hinz "Walthèr—" — Uzun - Hasan ve Şeyh-Cüneyd, XV inci yüzyılda İran'ın millî bir devlet hâlinde yükselişi (Almancadan mütercimi: Tevfik Bıyıkhoğlu, Tarih kurumu neşriyyâtındandır) Ankara, 1948.
- Hiss-i inkılâb yâhud Sultan Abd-ül-Aziz'in hal'i ile Sultan Murâd-ı Hâmis'in cülûsu — Bak.: Süleyman Paşa "Müşir—".
- Histoire abrégée de l'Empire Ottoman — Bak.: Palla "E—".
- Histoire d'Alger sous la domination

- turque — Bak.: Grammont "H. D. de—".
- Histoire d'Angleterre des origines à nos jours — Bak.: Powell "York—" et Tout "T. F.—".
- Histoire de Bagdad dans les temps modernes — Bak.: Huart "Clément—".
- Histoire de Charles XII — Bak.: Voltaire.
- Histoire de Constantinople comprenant le Bas-Empire et l'Empire Ottoman — Bak.: Poujoulat.
- Histoire de France — Bak.: Madaule "Jacques—".
- Histoire de la décadence de l'Empire Grec, et établissement de celui des Turcs — Bak.: Khal-kokondilis "Laonikos —".
- Histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'au dix - neuvième siècle — Bak.: Brosset.
- Histoire de la guerre de Crimée — Bak.: Rousset "C.—".
- Histoire de la guerre d'Orient "1877-1878" — Bak.: Faure "Amédée le—".
- Histoire de la piraterie — Bak.: Gosse "Philip—".
- Histoire de la république de Venise — Bak.: Daru "Comte—".
- Histoire de la république de Venise — Bak.: Galibert "Léon—".
- Histoire de la Russie, depuis les origines jusqu'à l'année 1884 — Bak.: Rambaud "Alfred—".
- Histoire de la Turquie — Bak.: Lamartine "A. de—".
- Histoire de la Turquie — Bak.: Lamouche "Colonel—".
- Histoire de la Turquie — Bak.: Lavallée "Théophile—".
- Histoire de la Turquie — Bak.: Mantran "Robert—".
- Histoire de l'empire byzantin — Bak.: Diehl "Charles—".
- Histoire de l'empire byzantin — Bak.: Vasiliev "A. A.—".
- Histoire de l'empire de Russie sous Pierre le Grand — Bak.: Voltaire—".
- Histoire de l'Empire Ottoman — Bak.: Cantemir "D—".
- Histoire de l'Empire Ottoman — Bak.: Hammer - Purgstall "Jos. von—".
- Histoire de l'Empire Ottoman — Bak.: Jonquière "A. de la—".
- Histoire de l'Empire Ottoman — Bak.: Saint - Denys "Juchereau de—".
- Histoire de l'Empire Ottoman — Bak.: Salaberry "Comte de—".
- Histoire de l'Empire Ottoman, depuis sa fondation jusqu'à la prise de Constantinople — Bak.: Oksza "Th d—".
- Histoire de l'Empire Ottoman, depuis son origine jusqu'à la paix de Belgrade en 1740 — Bak.: Mignet "Abbé—".
- Histoire de l'état présent de l'Empire Ottoman — Bak.: Ricaut/Rycaut.
- Histoire de l'insurrection crétoise — Bak.: Ballot "Jules—".
- Histoire de Russie — Bak.: Chaninov "Brian—".
- Histoire des Arabes — Bak.: Huart "Clément—".
- Histoire des Etats Barbaresques — Bak.: Tassy "Laugier de—".
- Histoire des Français — Bak.: Lavallée "Théophile—".
- Histoire d'Espagne — Bak.: Altamira y Crevea "Don Rafael—".
- Histoire d'Espagne — Bak.: Bertrand "Louis—".
- Histoire des papes — Bak.: Hayward "Fernand—".
- Histoire des peuples et des Etats islamiques — Bak.: Brockelmann "C.—".
- Histoire de Turquie — Bak.: Barthlemy "Ch.—".
- Histoire de Vienne — Bak.: Kralik "Richard—".
- Histoire d'Italie — Bak.: Savelli "A.—".
- Histoire d'Osman — Bak.: Gomez "Madame de—".
- Histoire du Bas - Empire — Bak. Lebeau "Charles—".
- Histoire du siège et de la prise de

- Sébastopol — Bak.: Roy "J. - J. - E.—".
- Histoire générale des Arabes — Bak.: Sédillot "L. - A.—"
- Histoire générale, du IVe siècle à nos jours — Bak.: Lavissee et Rambaud.
- Histoire politique de l'Europe contemporaine — Bak.: Seignobos Ch.—".
- Historia byzantina — Bak.: Dukas "Mihail—".
- Hıbrî-i Edirnevî "Abdurrahman—"
— Târîh-i Feth-i Bağdâd-ı Sultan Murâd (Husufî kütüphâne-mizde: 1067 de yazılmıştır).
- Hıfzı "Hüseyn—" — Sultan Murad Han ve sebebi hal'i, İstanbul, 1326;
Sultan Aziz devri, İstanbul, 1326;
Girit vakaayii, İstanbul, 1326.
- Hızır - İlyâs Efendi "Hâfız—" — Târîh-i Enderun, İstanbul, 1276.
- Hoca-Sa'düddin Efendi— Bak.: Sa'düddin ibni Hasan-Cân Efendi "Hoca—".
- Hoefer "Ferd—" — Etats Tripolitains (L'Univers külliyyâtından) Paris, tarihsiz — Bak.: Avezac "D—".
- Hongrie et la civilisation "La—" — Bak.: Lukaes "Georges—".
- Horde d'or "La—" — Bak.: Grekov "B.—" et İakoubovski "A.—".
- Huart "Clément—" — Histoire de Bagdad dans les temps modernes, Paris, 1901;
Histoire des Arabes, Paris, 1912;
Konia, la ville des derviches tourneurs. Paris, 1897.
- Hubert Pernot — Bak.: Pernot "Hubert—".
- Hulâsa-i hâtîrât — Bak.: Rızâ Paşa "Ser-asker—".
- Hulâsat-ül-i'tibâr — Bak.: Resmî-Ahmed Efendi.
- Hulâsat-ül-kelâm fî redd-il-avâm — Bak.: Koca-Segbanbaşı.
- Hüsâmüddin Efendi — Bak.: Yaşar Hüseyn Hüsâmüddin—".
- Hüseyn Efendi "Hezâr-fen—" — Tenkih-üt-tevârih (Hekim-oğlu Ali Paşa Kütüphanesi, No. 731).
- Hüseyn Hıfzı — Bak.: Hıfzı "Hüseyn—".
- Hüseyn Hüsâmüddin Efendi — Bak.: Yaşar "Hüseyn Hüsâmüddin—".
- Hüseyn-ibni-Sefer Solak— — Bak.: Danon "A.—".
- Hüseyn Kâmî-i Hanyavî — Bak.: Kâmî-i Hanyavî "Hüseyn—".
- Hüseyn Nâmîk Orkun — Bak.: Orkun "Hüseyn Nâmîk—".
- Hüseyn Rahmi — Bak.: Rahmi "Ba-baeskilli Hüseyn—".
- Hüseyn-ül-Ayvansarâyî "Hâfız—" Bak.: Ayvansarâyî "Hâfız Hüseyn—" ve Sâtî' Efendi "Ali—".
- Hüsni "Binbaşı—" — Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi (Askerî neşriyyâtından) İstanbul, 1930.
- Hüsni "Ressam—" — Bedâ'î-i âsâr-ı Osmâniyye (İstanbul, Bursa, Edirne vesâiredeki câmilere âit) İstanbul, 1335.
- İ
- İakoubovski "A.—" — Bak.: Grekov "B.—" et İakoubovski "A.—"
- İbni-Arabşâh — Acâib-ül-makdûr fî nevâibi Timûr. Kahire, 1285.
- İbni-Hacer — Bak.: Şihâbüddin Ahmed ibni-Ahmed ibni-Ali ibni-Hacer il-Askalânî "Hâfız—".
- İbni-İlyâs — Bak.: Muhammed ibni-Ahmed ibni-İlyâs il-Haneff.
- İbni-Kemâl/ / Kemal-Paşa-zâde Şemsüddin Ahmed-Celebi Efendi — Mohacnâme (Ayasofya Kütüphanesi, No. 3318);
Tevârih-i Âl-i Osmân (Fâtih Kütüphanesi. No. 4221; Nûruosmâniyye Kütüphanesi, 3078).
- İbn-ül-Emin Mahmud Kemal İnal — Osmanlı devrinde son Sadr-ıa'zanlar (14 cüz; Maârif vekâleti neşriyyâtından) İstanbul, 1940 - 1953.
- İbrahim Efendi "Peçevî—" — Târîh-i Peçevî (iki cilt) İstanbul, 1283.
- İbrahim Kemal "Erkân-i-Harbiyye yüzbaşısı—" — 1913 - 1922 Yunan ordusunun seferleri (Fran-

- sizeadan terceme : Askerî mecmûa neşriyyâtından) İstanbul 1939.
- İbrânî kasîde — Bak.: Danon "A.—" İemâl-i tevârih-ül-enbiyâ ve-l-mülûk ve-l-a'yân — Bak.: Mehmet - Çelebi "Merzifonlu Ramazan-zâde Yeşilce—".
- İdrîs-i Bitlisî — Heşt Bihişt (Acemce: İlk sekiz pâdişah tarihi) Nûruosmâniyye Kütüphanesi, No. 3082; Selimnâme (Acemce : Müellifin ölümünden sonra oğlu Ebu'l-Fazl Mehmet-Çelebi ikmâl etmiştir) Topkapu sarayı Hazine kütüphanesi, No. 1423.
- İçdemir "Uluğ—" — Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma (Türk Tarih Kurumu neşriyyâtından) Ankara, 1937.
- İhsan Sungu — Bak.: Sungu "İhsan—" İki komite, iki kıtâl — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- İkinci Viyana seferi — Bak.: Tacan "Kurmaya albay Necâti—".
- İlâveli Esmâr-üt-tevârih maa zeyl — Bak.: Şem'i "Meşrebzâde - dâ-mâdi Mehmet—".
- İle de Chypre "L—" sa situation présente et ses souvenirs du Morven - âge — Bak.: Mas-Latrie "L. de—".
- İle de Rhoddes "L—" — Bak.: Billiotti "Edouard—" et Cottret "L'abbé—".
- İles de l'Afrique — Bak.: Avezac "D—".
- İlk Kırım hanlarının mektupları — Bak.: Kurtoğlu "Fevzi—".
- İmam-zâde Es'ad Efendi — Bak.: Es'ad Efendi "İmam-zâde—".
- İnbâ'ül-ğumur bi-ebnâ' il-ömr — Bk.: Şihâbüddin Ahmed ibni-Ali ibni-Hacer il-Askalânî.
- Institutions musulmanes "Les—" — Bak.: Demombynes "Maurice Gaudefroy—".
- Instituts politiquet et militaires de Tamerlan — Bak.: Langlès "L—".
- Introduction à l'histoire de l'Asie, Turcs et Mongols des origines à 1405 — Bak.: Cahun "Léon—".
- İorğa "N.—" — Charles XII à Bender (Revue historique du Sud-Est européen'de çıkmıştır) Bükreş, Nisan - Haziran 1926; Du nouveau sur la campagne turque de Jean Hunyadi en 1448 (Revue historique du Sud-Est européen'de çıkmıştır) Bükreş, Kânunusânî - Mart 1926; Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen (Beş cilt: Beşinci cildi B. Sıdkı Baykal tarafından "Osmanlı tarihi" ismiyle Türkçeye terceme edilerek 1948 de Ankara'da ve Üniversite neşriyyâtı içinde çıkmıştır) Gotha, 1908 - 1913; Les voyageurs français dans l'Orient européen, Paris, 1928; Méhmed-Ali et l'Egypte (Revue historique du Sud-Est européen'de çıkmıştır) Bükreş, Teşrinievvel - Kânunuevvel 1932; Recherches sur l'histoire moderne de l'Egypte (Revue historique du Sud-Est européen'de çıkmıştır) Bükreş, Teşrinievvel - Kânunuevvel 1933; Un témoignage espagnol sur la Turquie de Soliman - le Magnifique (Revue historique du Sud-Est européen'de çıkmıştır) Bükreş, Nisan - Haziran 1930. Un voyageur en Turquie au XVI e siècle : Dernschwam (Revue historique du Sud-Est européen'de çıkmıştır) Bükreş, Nisan - Haziran 1933.
- İran sefâretnâmesi — Bak.: Refî Efendi "Mehmet—".
- İskender Beg Münşî / Türkmân — Târih-i âlem-ârây-ı Abbâsî, Tahrîr, 1314.
- İskit "Server—" — Türkiye'de Matbûât rejimleri (Matbûât Umum Müdürlüğü neşriyyâtından) İstanbul, 1939.
- İsmail Âsım Efendi — Bak.: Âsım Efendi "Küçük-Çelebi-zâde İsmail—".

- İsmail Belîğ Efendi — Bak.: Belîğ Efendi "Bursalı İsmail—".
- İsmail Galib Bey — Takvîm-i Mes-kûkât-ı Osmâniyye, İstanbul, 1307.
- Takvîm-i Meskûkât-ı Selçukîyye (Tavâif-i mülûkden bâzılarını da almaktadır) İstanbul, 1309.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı — Bak.: Uzunçarşılı "İsmail Hakkı—".
- İsmail Hamî Danişmend — Bak.: Danişmend "İsmail Hamî—".
- İsperad adaları ve tarihçesi — Bak.: Kemal "Habib-zâde Radoslu Ahmed—".
- İstiklâl savaşında ikinci kolordunun harekâtı — Bak.: Ulusoy "Erkân-ı Harbiyye miralayı Mümtaz—".
- İtinéraire de Paris à Jérusalem — Bak.: Chateaubriand.
- İznik ve Bursa tarihi — Bak.: Köyünluoğlu "A. Memduh Turgut—".
- İzzet Bey "Râmiz-Paşa-zâde Mehmet—" — Harita-i Kapudanân-ı Deryây (Deryâ-kapdanlarının tercemehalleri) İstanbul, 1249.
- İzzî Süleyman Efendi "Vak'anüvis—" — Târih-i İzzî (H. 1157 - 1165 vukuâtına âittir; iki cilttir) İstanbul, 1199.

I

- İkd-ül-cümân fî târîhi ehl'iz-zamân — Bak.: Aynî "Bedrüddin Ebî Muhammed Mahmûd".
- İstanbul Üniversitesi tarihine başlangıç: Fâtih, Külliyesi ve zamanı ilim hayatı — Bak.: Unver "Prof. Dr. Süheyl—".
- İstanbul ve Boğaziçi — Bak.: Zıyâ "Mehmet—".

J

- Jacob "Georg—" — Bak.: Avnî.
- Jacques Ancel — Bak.: Ancel "Jacques—".
- Jacques Madaule — Bak.: Madaule "Jacques—".

- Jaeschke "Gotthard—" — Türk inkılâbı tarihi kronolojisi (Niyazi Recceb Aksu tercemesi: Birinci cildi 1918 - 1923 ve ikinci cildi 1923 - 1930 vukuâtına âittir; Üniversite neşriyyâtındandır) İstanbul, 1939 ve 1941.
- Jauffret — Catherine II et son règne (İki cilt) Paris, 1860.
- Jean G. Kersopoulos — Bak.: Kersopoulos "Jean G.—".
- John Williams — Bak.: Gomes "Madame de—".
- Jonquière "A. de la—" — Histoire de l'Empire Ottoman (İki cilt) Paris, 1914.
- Jonquières "M. de—" Bak.: Cantemir "D.—".
- Joseph Lavallée — Bak.: Lavallée "Joseph—".
- Jos, von Hammer-Purgstall — Bak.: Hammer "Jos. von—".
- Jouannin "J. M.—" et Jules van Gaver — Turquie (L'Univers külliyyâtında çıkan Osmanlı tarihi) Paris, 1848.
- Journal — Bak.: Galland "Antoine—".
- Journal de Paul Jamjoulou de Constantinople à Hotin en 1746 — Bak.: Karadja "Constantin J.—".
- Journal ou Relation de l'Ambassade Russe en 1793 — Bak.: Delamarre.
- Juchereau de Saint - Denys — Bak.: Saint - Denys "Juchereau de—".
- Jules Ballot — Bak.: Ballot "Jules—".
- Jules van Gaver — Bak.: Jouannin "J. M.—".
- Jundt "André—" — Bak.: Kralik Richard—".
- Jurien de la Gravière — Bak.: Gravière "Jurien de la—".

K

- Kabakçı-Mustafa — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- Kadı-Bürhânüddin tarihi — Bak.: Aziz ibni Erdeşîr-i Esterâbâdî.

- Kadıköy hakkında tedkikat-ı belediyye — Bak.: Arseven “Celâl Es’ad—”.
- Kadınlar saltanatı — Bak.: Altınay “Ahmed Refik—”.
- Kadı-zâde — Gazevât-ı Sultan Selim (Selim-nâme : Mısır seferine iştirâk etmiş olan müellifin şahsiyeti belli değildir) Selimağa Kütüphânesi. No. 825.
- Kadri Perk — Bak.: Perk “Erkân-ı Harbiyye binbaşısı Kadri—”.
- Kafkas tarihi — Bak.: Met Çunato-ka-izzet.
- Kaaime — Bak.: Ali Bey “Bedrüddin-zâde Mîr-i-livâ Karsh—”.
- Kalost Arapyan — Bak.: Arapyan “Kalost—”.
- Kâmî-i Hanyavî “Hüseyn—” Girit tarihi, İstanbul, 1288.
- Kâmil Bey “Erkân-ı-Harbiyye binbaşılarından Ömer—” — Sâdân-ı Mîsrî (ikinci Abdülhamid’in irâdesiyle neşredilmiştir) İstanbul, 1304.
- Kâmil Paşa “Arapgirli Yusuf—” — Eser-i Kâmil Paşa (İbn-ül-Emin’in bir mukaddimesiyle Paşa’nın muharrerâtı) İstanbul, 1308.
- Kâmil Paşa “Mehmet—” — Hâtîrât-ı Sadr-ı resbak Kâmil Paşa, İstanbul, 1329;
- Kâmil Paşa’nın A’yan reisi Sa-id Paşa’ya cevapları, İstanbul, 1328;
- Târîh-i siyâsî-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye (Üç cilt) İstanbul, 1325 / 1327.
- Kantemir “Demetrie—” — Bak.: Cantemir “D.—”.
- Kanunî Sultan Süleyman devrinde amiral Hadım-Süleyman Paşa’nın Hind seferi — Bak.: Melzig Dr. Herbert—”.
- Kanunnâme-i Âl-i-Osmân (Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmûası’nın ilâveleri içinde Mehmet Ârif Bey’in bir mukaddimesiyle neşredilen Kanunî Sultan Süleyman kanunnâmesi : Daha sonra Adliye vekâletinin “Türk Hukuk tarihi” serisinde Hüseyn Nâmîk Orkun tarafından da neşredilmiştir) İstanbul, 1329 ve Ankara, 1935.
- Kanunnâme-i Âl-i-Osmân — Bak.: Abdurrahman Paşa “Tevkiî—”.
- Kanunnâme-i Sultânî (Kanunî devrine âittir : Millî Tettebbü’ler mecmûasında neşredilmiştir) İstanbul, 1331.
- Kanunnâme-i Âl-i-Osmân (Husûsî kütüphânemizde yazma).
- Karacebe “Erkân-ı-Harbiyye binbaşısı Nizâmeddin—” — Türk ulusal savaşının ilk parçası “Mondros mütârekesinden Büyük Millet Meclisi’nin açılışına kadar” (Askerî Mecmûa neşriyatından) İstanbul, 1940.
- Karaçelebi-zâde Abd-ül-Aziz Efendi — Bak.: “Karaçelebi-zâde—”.
- Karal “Enver Zıyâ—” — Selim III ün Hatt-ı Hümayunları (İki cilt : Türk Tarih Kurumu neşriyyâtındandır) Ankara, 1942 ve 1946.
- Karamürsal “Zıyâ—” — Osmanlı mâlî tarihi hakkında tedkikler (Türk Tarih Kurumu neşriyyâtından) Ankara, 1940.
- Karsh-Ali Bey — Bak.: Ali Bey “Bedrüddin-zâde Mîr-i-livâ Karsh—”.
- Kastamonu âsâr-ı kadîmesi — Bak.: Behcet “Mehmet—”.
- Koca-Segbanbaşı — Hulâsat-ül-ke-lâm fî redd-il-avâm (Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmûası’nın ilâveleri içinde neşredilmiştir) İstanbul, 1334.
- Karadja “Constantin J.—” — Extraits des dépêches de la Suède à Constantinople “1751 - 1755” (Revue historique du Sud-Est européen’de neşredilmiştir) Bükreş, Teşrinievvel - Kânunuevvel 1930;
- Journal de Paul Jamjouglo de Constantinople à Hotin en 1746 “Le—” (İsveç dilinden Fransızcaya tercemedir; Revue historique du Sud-Est Européen’de çıkmıştır) Bükreş, Kânunusânî - Mart 1930.

- Karaman tarihi — Bak.: Şikâri.
 Karası vilâyeti tarihçesi — Bak.: Uzunçarşılı “İsmail Hakkı—”.
 Karolidi Efendi — Bak.: Kritovulos.
 Kâşîfî — Gazânâme-i Rûm (Üniversite Kütüphanesi, Yıldız koleksiyonu, No. 936);
 Tevârîh-i Âli Osmân (Üniversite Kütüphanesi, Fârsî yazmalar, No. 1388).
 Kâtib-Çelebi “Hacı-Mustafa ibni Abdullâh, Hacı-Halîfe / Hacı-Kalfa” — Düstûr-ül-amel li-islâh il-halel, İstanbul, 1280;
 Fezleke (1000 - 1065 vukuâtına âit iki ciltlik Osmanlı tarihi: Na'imân'ın en mühim me'hazıdır) İstanbul, 1286 - 1287;
 Takvîm üt-tevârîh, İstanbul, 1146;
 Tuhfet-ül-kibâr fî esfâr-il-bihâr, İstanbul, 1329.
 Kaucasus Front in Weltkrieg “Die —” — Bak.: Guse “Felix—”.
 Kavânîn-i Âli Osmân der hulâsa-i mezâmîn-i defteri Dîvân — Bak.: Aynî-Ali Efendi.
 Kayseriyye şehri — Bak.: Halil Edhem.
 Kâzım “Binbaşı—” — Çaldıran seferi (Askerî neşriyyâtta) İstanbul, 1930.
 Kemal — Bak.: Nâmık Kemal.
 Kemal “Habib-zâde Radoslu Ahmed —” — İsporad adaları ve tarihçesi, İstanbul, 1331.
 Kemâlüddin Efendi “Taşköprülü zâde Mehmet—” — Tuhfet-ül-ahbâb / Târih-i sâf (Üç küçük cilt) İstanbul, 1287.
 Ken'an Bey — Ken'an Bey âsârı (Resmî vesikalar mecmûası) İstanbul, tarihsiz.
 Kératry “Cte E. de—” — Mourad V “1840 - 1878”, Paris, 1878.
 Kersopoulos “Jean G.—” — Chronologie albanaise (Les Balkans mecmûasında neşredilmiştir) Atina, Teşrinievvel 1937.
 Keşfi Mehmet-Çelebi ibni Hızır Ağa — Bâğ-ı Firdevs-i Guzât (Selimnâmedir) Es'ad Efendi

- Kütüphanesi, No. 2147.
 Khalkokondilis / Chaleondylas “La-onikos—” — L'Histoire de la décadence de l'empire Grec, et établissement de celvy des Tures (B. de Vignere Bourbonnois'ın eski Fransızca tercemesi) Paris, 1620.
 Khronikon “To—” — Bak.: Francis “Yeorghios—”.
 Kitâbeler — Bak.: Uzunçarşılı “İsmail Hakkı—”.
 Kitâbeler ve Sâhib, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnânc, Hamîd oğulları hakkında mâlûmât — Bak.: Uzunçarşılı, “İsmail Hakkı—”.
 Kitâb-ı Bahriyye — Bak.: Pîrî-Reis.
 Kitâb-ı Gencîne-i feth-i Gence — Bak.: Harîmî-Çavuş “Rahîmî-zâde—”.
 Kitâb-ı Şecâatnâme — Bak.: Âsafî.
 Kitâbu târihi Mısır il-hadîs — Bak.: Zeydân “Corci—”.
 Kitâb-üs-sülûk li-ma'rifeti düvel il-mülûk — Bak.: Takıyyüddin Ahmed il-Makrîzî.
 Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ — Bak.: Cevdet Paşa “Ahmed—”.
 Kızlar-ağası — Bak.: Altınay “Ahmed Refik—”.
 Koca-Mustafa Bey — Bak.: Koçu Bey “Görüceli—”.
 Koçu Bey “Görüceli—” — Ma'rûzât (Sultan İbrahim'e takdim ettiği ıslâhât lâyiha-ları) Millet Kütüphanesi, Emîrî koleksiyonu, tarih kısmı, No. 474;
 Nizâm-ı Devlete müteallık risâle (Dördüncü Murad'a takdim ettiği ıslâhât lâyiha-ları : “Koçu Bey lâyihası” diye anılır; Londra ve İstanbul tab'larından başka Adliye vekâletinin “Türk Hukuk tarihi” serisinde Hüseyin Nâmık Orkun tarafından da neşredilmiştir) Londra, 1277; İstanbul, 1303 ve Ankara, 1935 — “Koçu Bey'in asıl ismi Koca-Mustafa Bey'dir”.
 Konia, la ville des derviches tourneurs — Bak.: Huart “Clément —”.

- Koyunluoğlu "A. Memduh Turgut—" — İznik ve Bursa tarihi, Bursa, 1935.
- Köprülü "Mütekaid kaymakam Şerif—" — Harb-i-umumi bidâyetinde Üçüncü ordu: Sarıkamış ihâta manevrası ve meydan muharebesi, İstanbul, 1338.
- Köprülüler — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- Kralik "Richard—" — Histoire de Vienne depuis l'Empire romain jusqu'à nos jours (Profesör André Jundt'un Almanca'dan Fransızca'ya tercemesi) Paris, 1932.
- Kretschmayr "Heinrich—" — Die Türken vor Wien, Stimmen und Berichte aus dem Jahre 1683, Münih, 1938.
- Kritovulos — Târih-i Sultan Mehmet Hân-ı Sâni (İzmir meh'âsu Karolidi Efendi tercemesi: Târih-i Osmânî Encümeni neşriyyâtındandır) İstanbul, 1328.
- Kudsi Mehmed Efendi / Çelebi "Nişancı-zâde / Ramazan-zâde—" — Mir'ât-ül-Kâinât (Bu iki ciltlik eserin müellifi, Merzifonlu Ramazan-zâde Yeşilce Mehmet-Çelebi'nin torunudur) İstanbul, 1269.
- Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma — Bak.: İğdemir "Ulug—".
- Kurtoğlu "Fevzi—" — Cihan harbinde deniz muharebeleri (Birinci cildine "İskajerak" ve ikinci cildine "Türk donanması ne yaptı?" isimleri verilmiştir) İstanbul, 1928;
- Hadım-Süleyman Paşa'nın mektupları ve Belgrad'ın muhâsara plânı, İstanbul, 1940;
- İlk Kırım hanlarının mektupları, İstanbul, 1937;
- XVI ne' asrın ilk yarısında Gelibolu (Türkiyât mecmûasında neşredildikten sonra ayrıca risâle şeklinde de çıkmıştır) İstanbul, 1936.
- Kurtoğlu "Mustafa Seref—" — Bak.: Gravière "Jurien de la—".

- Kutbüddin Muhammed ibni Ahmed il-Mekkî — El-i'lâmu bi'lâmi Beytullâh il-Harâm (Arapçadır) Mısır, 1303.
- Küçük-Asya — Bak.: Texier "Charles—".
- Küçük-Çelebi-zâde İsmail Âsım Efendi — Bak.: Âsım Efendi "Küçük-Çelebi-zâde İsmail—".
- Küçük-Said Paşa — Bak.: Said Paşa / Küçük - Said Paşa" "Mehmet—".
- Kühn-ül-Ahbâr — Bak.: Âli-Çelebi "Gelibolulu—".
- Kütahya şehri — Bak.: Uzunçarşılı "İsmail Hakkı—".

L

- Lacroix "Frédéric—" — Bak.: Avezac "D—".
- Lâle devri — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- Lamartine "A. de—" — Histoire de la Turquie (Sekiz cilttir) Paris, 1869.
- Lamouche "Colonel—" — Histoire de la Turquie, depuis les origines jusqu'à nos jours; Paris, 1934.
- Lane-Poole "Stanley—" — The story of Turkey, New-York, 1888 — Bak.: Halil Edhem.
- Langlès "L—" — Instituts politiques et militaires de Tamerlan, Paris, 1878 (Mustafa Rahmi'nin "Timur ve Tüzükâtı" isimindeki muhtasar tercemesi Maârif vekâleti neşriyyâtındandır, İstanbul, 1939; daha sonra Adliye vekâletinin neşrettiği "Türk Hukuk tarihi" serisinde de Hüseyin Nâmk Orkun tarafından neşredilmiştir, Ankara, 1935).
- Langlois "Victor—" — Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie, Paris, 1869 - 1881.
- Laonikos Khalkokondilis — Bak.: Khalkokondilis "Laonikos—".
- Laugier de Tassy — Bak.: Tassy "Laugier de—".
- Lavallée, "Joseph—", Lacroix "Frédéric—", Grégory "De—", Colon

- na "Friess de—" — Espagne, Îles Baléares, Sardaigne, Corse (L'univers külliyyâtından) Paris, 1854. — Bak.: Gueroult "Ad.—".
- Lavallée "Théophile—" — Histoire de la Turquie (iki cilt) Paris, 1859.
- Histoire des Français (iki cilt) Paris, 1847.
- Lavissee et Rambaud — Histoire générale, du IVe siècle à nos jours (On iki cilt) Paris, 1893 - 1901.
- Lawrence "T. E.—" — Les sept piliers de la sagesse (Charles Mauron tarafından İngilizceden Fransızca'ya terceme edilmiştir) Paris, 1950.
- Lebeau "Charles—" — Histoire du Bas-Empire muhtelif tabloları vardır: Sonuncusu Saint Martin'in ilâveleriyle neşredilmiştir; bu eserin Türklere âit kısımları tarafımızdan Türkçeye terceme ve tahşiye edilmişse de henüz neşredilmemiştir) Paris, 1757 - 1779, 1833 - 1836 ve 1829 - 1833.
- Leïla Hanoum — Le Harem Impérial et les sultanes au XIXe siècle (Türkçe metni yevmî gazetelerde tefrika suretiyle neşredildikten sonra, oğlu Yusuf Râzi Bey tarafından Fransızca tercemesi neşredilmiştir) Paris, 1925.
- Léon Cahun — Bak.: Cahun "Léon—".
- Léon Galibert — Bak.: Galibert "Léon—".
- Leopold von Ranke — Bak.: Ranke "Léopold von—".
- Lettres du baron de Busbec, traduites en français avec notes — Bak.: Busbeck.
- Liddel Hart — Bak.: Hart "Capitaine B. H. Liddel—".
- Life of Osman the Great — Bak.: Gomez "Madame de—".
- Liman von Sanders — Bak.: Sanders "Liman von—".
- Loir "Du—" — Les voyages du sieur du Loir avec la relation du siège de Babylon fait en 1639 par Sultan Mourat, Paris, 1654 — Bak.: Anonim.
- Loiseau "Charles—" — L'équilibre adriatique, Paris, 1901.
- Lot "Ferdinand—" — L'art militaire et les armées au moyen âge en Europe et dans le Proche-orient (iki cilttir: General R. Rosetti tarafından yazılıp Bükreş Üniversitesi profesörlerinden Constantin Marinesco tarafından Fransızca'ya terceme edilen "Considérations sur quelques effectifs d'armées opérant dans le sud-est de l'Europe pendant l'antiquité et le moyen-âge" isminde bir etüd de ikinci cildin sonuna zeyl olarak ilâve edilmiştir) Paris, 1946.
- Loti "Pierre—" — Les massacres d'Arménie, Paris, 1918.
- Louis Bertrand — Bak.: Bertrand "Louis—".
- Louis Dubeux — Bak.: Dubeux "Louis—".
- Louis Frank — Bak.: Frank "Dr. Louis—".
- Louis Madelin — Bak.: Madelin "Louis—".
- Lucas Dubreton — Bak.: Dubreton "J. Lucas—".
- Lucien Bouvat — Bak.: Bouvat "Lucien—".
- Lucien Davesiès de Pontès — Bak.: Pontès "Lucien Davesiès de—".
- Lucien - Louis Bellan — Bak.: Bellan "Lucien - Louis—".
- Lukaes "Georges—" riyâsetinde bir hey'et — La Hongrie et la civilisation (Üç cilt) Paris, 1929.
- Lûtfi Efendi "Vak'anüvis Hâfız-Ahmed—" — Târîh-i Lûtfi (1241 - 1265 vukuâtına âit sekiz cilt) İstanbul, 1290 - 1306 — "Sekizinci cilt daha sonra Abdurrahman Şeref tarafından neşredilmiştir" İstanbul, 1328.
- Lûtfi Paşa — Tevârîh-i Âl-i Osmân (İlk on pâdişah devirlerine âittir) İstanbul, 1341; Âsafnâme (Osmanlı idare usulleri hakkında risâle; Ali Emîrî Efendi tarafından neşredilmiş

tir) İstanbul, 1326 — “Üniversite kütüphânesi, Türkçe yazmalar, No. 786 daki mecmûa içinde bulunan yazma nüsha ile mukayese edilmelidir — Bu eser Adliye vekâletinin “Türk Hukuk tarihi” serisinde de Hüseyin Nâmi Orkun tarafından neşredilmiştir” Ankara, 1935.

Lûtfi Simavî Bey — Sultan Mehmet Reşad Han’ın ve halefinin sarayında gördüklerim, İstanbul, 1342 / 1924.

Lybyer “A. H.—” — The government of the ottoman empire in the time of Suleiman the Magnificent, Cambridge, 1913.

M

Maârif Vekâleti — Tanzimât (Yalnız 1926 sahifelik birinci cildi neşredilmiştir) İstanbul, 1940.

Mac Carthy — Bak.: Avezac “D.—”.

Mac - Farlane “Charles—” — Constantinople et la Turquie (iki cilt: İngilizceden M. Nettement tercemesi) Paris, 1829.

Macédoine “La—” — Bak.: Bérard “Victor—”.

Maeridès “Georges—” — Bak.: Cevad Paşa “Kabağaçlızâde Ahmed—”.

Madaule “Jacques—” — Histoire de France des origines à 1715, Paris, 1943.

Madelin “Louis—” — François I er, Paris, 1937.

Mahan “Alexandre—” — Marie-Thérèse d’Autriche “1717 - 1780” Paris, 1933.

Mahâsin-ül-âsâr ve Hakaayık-ul-ahbâr — Bak.: Vâsıf Ahmed Efendi “Vak’anüvis—”.

Mahmud Celâlüddin Paşa — Bak.: Celâlüddin Paşa “Mahmud—”.

Mahmud Kemal İnal — Bak.: İbn-ül-Emin Mahmud Kemal İnal.

Mahmud Mes’ud Paşa — Bak.: Mes’ud Paşa “Ferik Mahmud—”.

Mahmud Muhtar Paşa — Bak.: Muh-

tar Paşa “Katirci-oğlu Mahmud—”.

Mahmud Şevket Paşa — Bak.: Şevket Paşa “Mahmud—”.

Mahrûse-i İstanbul fethnâmesi — Bak.: Cafer Çelebi “Tâci-zâde Tuğrâi—”.

Makrîzî — Bak.: Takıyüddin Ahmed il-Makrîzî.

Malta muhâsarası — Bak.: Gravière “Jurien de la—”.

Mandelstam “André—” — Le sort de l’Empire Ottoman, Paris, 1917.

Mantran “Robert—” Histoire de la Turquie, Paris, 1952.

Manuel de généalogie et de chronologie pour l’histoire de l’Islam — Bak.: Zambaur “E. de—”.

Manuel historique de la question d’Orient — Bak.: Ancel “Jacques—”.

Marcel Clerget — Bak.: Clerget “Marcel—”.

Marcelle Tinayre — Bak.: Tinayre “Marcelle—”.

Marie - Thérèse d’Autriche — Bak.: Mahan “Alexandre—”.

Marinesco “Constantin—” — Bak.: Lot “Ferdinand—”.

Marius Canard — Bak.: Canard “Marius—”.

Marsigli “Comte de—” — Etat militaire de l’Empire Ottoman (Fransızca ve İtalyancadır: Mütekaidd kaymakam Nazmi Bey’in Türkçe tercemesi Erkân-ı Harbiyye tarafından 1934 de Ankara’da neşredilmiştir; ismi “Osmanlı imparatorluğunun zuhur ve terakkisinden inhitâtı zamanına kadar askerî vaziyeti” şekildedir) La Haye-Amsterdam, 1732.

Martyre d’un peuple “Le—” — Bak.: Söylemezoğlu “Galib Kemalî—”.

Ma’rûzât — Bak.: Cevdet Paşa “Ahmed—”.

Ma’rûzât — Bak.: Koçu Bey “Görücü—”.

Mas Latrie “L. de—” — Li’île de Chypre, sa situation présente et ses souvenirs du Moyen - âge,

- Paris, 1879.
- Masraf-zâde Mehmet Şefik Efendi — Bak.: Şefik Efendi “Vak'anüvis Masraf-zâde Mehmet—”.
- Massacres d'Arménie — Bak.: Loti “Pierre—”.
- Mathieu “Henri—” — La Turquie et ses différents peuples (iki cilt) Paris, 1857.
- Matrakî / Matrakçı - Nasuh — Bak.: Nasuh “Matrakî / Matrakçı—”.
- Maurice Gaudefroy - Demombynes — Bak.: Demombynes “Maurice Gaudefroy—”.
- Maurice Herbet — Bak.: Herbet “Maurice—”.
- Mauron “Charles—” — Bak.: Lawrence “T. E.—”.
- Mayra “B.—” Bak.: Hart “B. H. Liddell—”.
- Mazhar Fevzi “Mehmet—” — Haber-i sahîh (Beş cilt) İstanbul, 1290 - 1293.
- Mâziye bir nazar — Bak.: Muhtar Paşa “Katırcıoğlu Mahmud—”.
- Meclis-i Meb'ûsân — Bak.: Ahmed Efendi “Taşköprülüzâde Ebu'l-Hayr—”.
- Meclis-i Meb'ûsân “1293 = 1877” — Bak.: Us “Hakkı Târik—”.
- Mecmûa (1192 - 1210 vukuâtına âit resmî evrak, ma'rûzât ve zabıt-nâmelerden mürekkep) Hususî kütüphânemizdedir.
- Mecmûa (1222 - 1223 vukuâtına âit resmî vesikalar ve müzâkere zabıtları) Hususî kütüphânemizdedir.
- Mecmûa (Resmî ve hususî evrak ve muhâberâta âit) Hususî kütüphânemizdedir.
- Mecmûa-i Münşeât-üs-Selâtin — Bak.: Feridun Ahmed Bey / Paşa.
- Meğâli Elliniki Engiklopedia (Büyük Yunan ansiklopedisi, 18 inci cilt) Atina, 1932.
- Méhéméd-Ali et l'Egypte — Bak.: İorğa “N.—”.
- Mehmed Ağa “Silâhdar Fındıklılı—” — Silâhdar / Silâhdar tarihi (1065 - 1106 vukuâtına âit iki cilt : Türk Tarih Encümeni kulliyâtı içinde çıkmıştır — Halk arasında zebanzed olan “Silâhdar” telâffuzu yanlışdır) İstanbul, 1928.
- Mehmet Ârif Bey — Bak.: Ârif Bey “Mehmet—”.
- Mehmet Ârif Bey, — Bak.: Necib Âsım ve Mehmet Ârif.
- Mehmet Atâ Bey — Bak.: Atâ Bey “Mehmet—”.
- Mehmet Atâullâh Efendi — Bak.: Atâullâh Efendi “Şânî-zâde Mehmet—”.
- Mehmet Behçet — Bak.: Behçet “Mehmet—”.
- Mehmet Bey “Hâfız—” — Hakaayık-ul-beyân fî hakkı Cennetmekân Sultan Abd-ül-Aziz Hân, İstanbul, 1324.
- Mehmet Cemâlüddin Efendi — Bak.: Cemâlüddin Efendi “Şeyh-ül-İslâm Mehmet—”.
- Mehmet-Çelebi “Ebul-Fazl—” — Bak.: İdris-i Bitlisî.
- Mehmet-Çelebi “Merzifonlu Ramazan-zâde Yeşile—” — Târîh-i Nişancı-Mehmet Paşa, İstanbul, 1279. (Ayasofya kütüphânesinde 3021 No. daki “İcmâl-i tevârih-ül-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-A'yân” a da bakılmalıdır).
- Mehmet Emin — Bak.: Emin “Mehmet—”.
- Mehmet Emin Nahîfî Efendi — Bak.: Nahîfî Efendi “Mehmet Emin—”.
- Mehmet Es'ad Efendi — Bak.: Es'ad Efendi “Sahhaflar-şeyhi-zâde Vak'anüvis Seyyid—”.
- Mehmet Hafîd Efendi — Bak.: Hafîd Efendi “Mehmet—”.
- Mehmet-Halife — Târîh-i Gilmânî (Türk Tarih Encümeni Mecmûası'nın ilâvelerinden) İstanbul, 1340.
- Mehmet-ibni-Mehmed Efendi “Edirneli Hacı—” — Nuhbet-üt-tevârîh ve'l-ahbâr, İstanbul, 1276.
- Mehmet Kemâlüddin Efendi — Bak.: Kemâlüddin Efendi “Taşköprülüzâde Mehmet—”.
- Mehmet Mazhar Fevzi — Bak.: Maz-

- har Fevzi "Mehmet—".
- Mehmet Mecdi Efendi — Bak.: Ahmed Efendi "Taşköprülü-zâde Ebu'l-Hayr—".
- Mehmet Memduh Paşa — Bak.: Memduh Paşa "Mehmet—".
- Mehmet Mubârek Bey — Bak.: Mubârek Bey "Mehmet—".
- Mehmet Murad Remzi — Bak.: Murad Remzi "Kazanlı Mehmet—".
- Mehmet Niyâzi Bey — Niyâzi Bey "Mehmet—".
- Mehmet Paşa "Fâtih devri vezir-i a'zamlarından Tevkiî— — Risâletün bi'l-Arabiyye fî tevârîh is-Selâtin il-Osmâniyye (Birinci cüz'ü Osmanlı ensâbına, ikincisi Fâtih devri vukuâtına âittir) Ayasofya kütüphânesi, No. 3204.
- Mehmet Râif — Bak.: Râif "Mehmet—".
- Mehmet Râşid Efendi — Bak.: Râşid Mehmed Efendi "Vak'anüvis—".
- Mehmet Refî' Efendi — Bak.: Refî' Efendi "Mehmet—".
- Mehmet Sâdık — Bak.: Sâdık "Zâim zâde Mehmet—".
- Mehmet Sâdık Rif'at Paşa — Bak.: Rif'at Paşa "Mehmet Sâdık—".
- Mehmed Said Efendi — Bak.: Said Efendi "Ferâizci-zâde Seyyid Mehmet—".
- Mehmet Said Paşa — Bak.: Said Paşa / Küçük-Said Paşa "Mehmet—".
- Mehmet Salâhüddin Bey — Bak.: Salâhüddin Bey "Safiyye-Sultan-zâde Mehmet—".
- Mehmet Süreyyâ — Bak.: Süreyyâ "Mehmet—".
- Mehmet Şâkir Paşa — Bak.: Şâkir Paşa "Ferik Mehmet—".
- Mehmet Şem'i — Bak.: Şem'i "Meşrebzâde dâmâdî Mehmet—".
- Mehmet Şerefüddin Efendi — Bak.: Şerefüddin Efendi "Mehmet—".
- Mehmet Şerif Paşa — Bak.: Şerif Paşa "Dâmad Mehmet—".
- Mehmet Şükri — Bak.: Şükri "Mehmet—".
- Mehmet Tal'at Paşa — Bak.: Tal'at Paşa "Mehmet—".
- Mehmet Tefvik Paşa — Bak.: Tefvik Paşa "Mehmet—".
- Mehmet Zihni Efendi — Bak.: Zihni Efendi "Mehmet—".
- Mehmet Zıyâ — Bak.: Zıyâ "Mehmet—".
- Melzig "Dr. Herbert— — Kanunî Sultan Süleyman devrinde amiral Hadım-Süleyman Paşa'nın Hind seferi, İstanbul, 1943; On-beşinci asır başında dünya mukadderâtını tâyin eden Türk ordularının Ankara meydan muharebesi (Cemil Zıyâ Şanbey tercemesi) İstanbul, 1941.
- Memduh Paşa "Mehmet— — Esvât-ı sudûr, İzmir, 1328; Hali'ler, iclâslar; İstanbul, 1329; Mir'ât-ı şûnât, İzmir, 1328; Tasvîr-i ahvâl, tenvîr-i istikbâl; İzmir, 1328.
- Memduh Turgut Koyunluoğlu — Bak.: Koyunlu-oğlu "A. Memduh Turgut—".
- Mémoires — Bak.: Montecuccilli.
- Mémoires — Bak.: Grey "Lord—".
- Mémoires — Bak.: Morgenthau.
- Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares — Bak.: Tott "Baro de—".
- Menâkıb-ı Hünerverân — Bak.: Âli-Çelebi "Gelibolulu Mustafa—".
- Menâkıb-ı Sultan Selim — Bak.: Sa'düddin ibni Hasan Cân "Hoca—".
- Menteşe beyliği — Bak.: Wittek "P—".
- Menzilnâme — Bak.: Feridun Ahmed Bey / Paşa.
- Mer'ûit-tevârîh — Bak.: Süleyman Efendi "Şamdânî-zâde Fındıklı—".
- Mesîr-ül-ahzân fî maktel is-Sultan Osmân — Bak.: Danon "A—".
- Meskûkât-ı İslâmiyye takvimi — Bak.: Zıyâ "Ahmed—".
- Meskûkât-ı kadîme-i İslâmiyye katalogu — Bak.: Tevhid Bey "Ahmed— ve Mubârek Bey "Mehmet—".
- Meskûkât-ı Osmâniyye — Bak.: Halil Edhem Bey.

- Mes'ud Paşa "Ferik Mahmud—" —
— Muâhedât mecmûası / Muâhe-
dât-ı umûmiyye mecmûası (Beş
cilttir) İstanbul, 1294 - 1298.
- Meşâhîr-i İslâm — Bak.: Vehbi Bey
"Hamid—".
- Meşâhîr-ün-nisâ — Bak.: Zihni Efen-
di "Mehmed—".
- Meşhur Osmanlı kumandanları —
Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- Meşhur Rumeli a'yanlarından Tirsi-
nikli İsmail, Yılık-oğlu Süley-
man Ağalar ve Alemdar - Mus-
tafa Paşa — Bak.: Uzunçarşılı
"İsmail Hakkı—".
- Met Çunatoka - İzzet — Kafkas ta-
rihi (İndî mülâhazalarından do-
layı ihtiyatla gözden geçirilme-
lidir) İstanbul, 1330.
- Mezemorta - Hüseyin Paşa — Bak.:
Safvet Bey "Bahriye kaymakamı
—".
- Michael Prawdin — Bak.: Prawdin
"Michael—".
- Michaud "S. Stelling —" — Bak.:
Frischauer "Paul—".
- Midhat Efendi "Ahmed—" — Mufas-
sal "Târih-i kurûn-ı cedide" (iki
büyük cilt) İstanbul, 1303;
Üss-i inkılâb, İstanbul, 1294;
Zübdet-ül-hakaayık (93 seferi
hakkında) İstanbul, 1295.
- Midhat Paşa "Ahmed Şefik—" —
Tabsira-i ibret (Hâtıratının bi-
rinci cildi) İstanbul, 1325;
Mir'ât-ı hayret (Hâtıratının ikin-
ci cildi) İstanbul, 1325.
- Midhat Paşa ve Tâif mahkûmları —
Bak.: Uzunçarşılı "İsmail Hak-
kı—".
- Midhat ve Rüşdi Paşaların tevkifle-
rine dâir vesikalar — Bak.: U-
zunçarşılı "İsmail Hakkı—".
- Mignot "Abbé—" — Histoire de l'
Empire Ottoman, depuis son ori-
gine jusqu'à la paix de Belgrade
en 1740 (Dört cilt) Paris, 1773.
- Miller — Trebizond, the last Greek
Empire, Londra, 1926.
- Millingen "Frederick—" — La Tur-
quie sous Abd'ul-Aziz (Bu müel-
lif "Osman Bey" ve "Wladi-
mir Andriewitch" isimleriyle de
anılır) Brüksel, 1868.
- Minorsky "V.—" — Esquisse d'une
histoire de Nader-Chah, Paris,
1934;
La Perse au XVe siècle entre la
Turquie et Venise, Paris, 1933.
- Mir'ât-ı Bursa — Bak.: Tâib Efendi
"Hasan—".
- Mir'ât-ı Cezîret-ül-Arab — Bak.:
Eyüp Sabri Paşa.
- Mir'ât-ı cihan — Bak.: Osman "Bay-
burtlu—".
- Mir'ât-ı hakikat — Bak.: Celâlüddin
Paşa "Mahmud—".
- Mir'ât-ı hayret — Bak.: Midhat Paşa
"Ahmed Şefik—".
- Mir'ât-ı Medîne — Bak.: Eyüp Sabri
Paşa.
- Mir'ât-ı Mekke — Bak.: Eyüp Sab-
ri Paşa.
- Mir'ât-ı şünnât — Bak.: Memduh
Paşa "Mehmet—".
- Mir'ât-ı târih-i Osmânî — Bak.: Sa-
mi, Aziz, Şevki.
- Mir'ât-ı vukuât-ı harbiyye — Bak.:
Tevfik "Selânikli—".
- Mir'ât-ül-Haremeyn — Bak.: Eyüp
Sabri Paşa.
- Mir'ât-ül-kâinât — Bak.: Kudsi Meh-
med Efendi / Çelebi "Nişancı-zâ-
de / Ramazan-zâde—".
- Mir'ât-ül-memâlik — Bak.: Seydi Ali
- Reis "Mısır ve Hind kapdani
—".
- Mirmiroğlu "VI.—" — Fâtih do-
nanması ve deniz savaşları (İs-
tanbul Belediyesi neşriyyâtın-
dandır: Bâzı indî mülâhazala-
rından dolayı ihtiyatla gözden
geçirilmelidir) İstanbul, 1946.
Fâtih Sultan Mehmet II devrine
âit tarihî vesikalar, İstanbul
1945.
- Mismar "Charles—" — Soirées de
Constantinople. Paris, 1870;
Souvenirs du monde musulman,
Paris, 1892.
- Mohaç-nâme — Bak.: İbni-Kemal /
Kemal-Paşa-zâde Şemsüddin Ah-
med-Çelebi Efendi.
- Moltke "Comte de—" — Campagnes

- des Russes dans la Turquie d'Europe en 1828 et 1829 (Demier'nin Fransızcaya tercemesi: Bunun "1828 seferi" ismindeki Türkçe tercemesi 1932 de Erkân-ı Harbiyye neşriyyâtı içinde çıkmıştır) Paris, 1834.
- Montandon "George—" — Bak.: Prawdin "Michael—".
- Montecuculi / Montecucculi "Comte de—" — Mémoires, Art militaire, Guerre contre les Turcs, Campagne de 1664 (Üç cilt: İtalyan-cadan Fransızcaya T. de Crissé tercemesi) Paris, 1769.
- Morgenthau — Mémoires, Paris, 1919.
- Mosquées de Constantinople "Les—" — Bak.: Gabriel "Albert—".
- Mourad V — Bak.: Kératry "Cte E. de—".
- Mouradgea d'Ohssan — Bak.: Ohsson "Mouradgea d'—".
- Muâhedât mecmûası / Muâhedât-ı umûmiyye mecmûası — Bak.: Mes'ud Paşa "Ferik Mahmud—".
- Mubârek Bey "Mehmet—" — Mes-kûkât-ı kadîme-i İslâmiyye katalogu (Osmanlı tarihiyle alakadar kısmı Kırım Hanlarının mes-kûkâtıdır: Müze-i Hümâyun neşriyyâtındandır) İstanbul, 1318.
- Mubârek Galib — Ankara: Kabristanlar, mescidler, câmiler (Maârif vekâleti neşriyyâtındandır) İstanbul, 1341.
- Mufasssal — Bak.: Midhat Efendi "Ahmed—".
- Muhammed Ali Fûrûğî — Bak.: Fûrûğî "Zekâ'ül-mülk Muhammed Ali—".
- Muhammed Ebu-s-Sürûr "Şeyh—" — El-Minah ur-Rahmâniyye fi-d-Devlet il-Osmâniyye (Arapçadır) Veliyüddin Efendi kütüphânesi, No. 2455.
- Muhammed ibni Ahmed ibni İyâs il-Haneffî — Bedâyi'-üz-zühûr fî vakaayi'-id-dühûr (Mısır müverrihlerindendir) Bulak, 1311 - 1312.
- Muhammed ibni Galbûn — Bak.: Behicüddin Mehmed Efendi.
- Muhârebât-ı bahriyye-i Osmâniyye — Bak.: Nutkî "Süleyman—".
- Muhârebât-ı İslâmiyyeden bâhis: Târih-i harb — Bak.: Senâî "Osman—".
- Muhârebât-ı meşhûre-i Osmâniyye albomu — Bak.: Muhtar Paşa "Ferik Ahmed—".
- Muharrem ibni Ramazân "Beşiktaşlı—" Süleymannâme, Revan köşkü kütüphânesi, No. 1277.
- Muhtar Paşa "Ferik Ahmed—" — 1244 = 1828 Türkiye - Rusya seferi ve Edirne muâhedesi (Birinci cilt: Erkân-ı Harbiyye neşriyyâtından) İstanbul, 1298; 1245 = 1829 seferi (ikinci cilt: Erkân-ı Harbiyye neşriyyâtından) Ankara, 1298; Feth-i celîl-i Kostantîniyye, İstanbul, 1316.
- Muhârebât-ı meşhûre-i Osmâniyye albomu (Askerî tedkikler) İstanbul, 1332.
- Saint - Gotthard'da Osmanlı ordusu, İstanbul, 1326.
- Muhtar Paşa "Müşir Katırcıoğlu Gazi Ahmed—" — Sergüzeştî hayatının cild-i sânisî: 1294; Anadolu'da Rus muharebesi 93 seferine âittir) İstanbul, 1328.
- Muhtar Paşa "Katırcıoğlu Mahmud—" — Mâziye bir nazar, İstanbul, 1341; Üçüncü kolordunun ve ikinci Şark ordusunun muhârebâtı (Balkan harbine âittir) İstanbul, 1331.
- Muhtıra-i ricâl ve siyâsiyyûn — Bak.: Mûsâ Kâzım.
- Murad Bey — "Mizancı Ebu-l-Fâruk Mehmet—" — Târih-i Ebu-l-Fâruk (Yedi cilttir: İndî mülâhazalarından dolayı ihtiyatla gözden geçirilmelidir) İstanbul, 1325 - 1332.
- Murâd Remzi "Kazanlı Mehmet—" — Telfik-ül-ahbâr ve telkîh-ül-âsâr fî vakaayi'î Kazan ve Bulgar ve mülûk üt-Tatar. Orenburg, 1908.
- Muralt "Edouard de—" — Essai de

- Chronographie Byzantine "1057 - 1453" Bale-Genève-St. - Pétersbourg, 1871.
- Murtazâ "Nazmî-zâde Hüseyin." — Terceme-i Târîh-i Timur, İstanbul, 1277 — Bak.: İbnî-Arabşâh; Gülşen-i hulefâ, İstanbul, 1143.
- Mûsâ Kâzım — Muhtıra-i ricâl ve siyâsiyyûn (Hilkatten 1910 tarihine kadar kronoloji) İstanbul, 1326.
- Musavver târîh-i harb — Bak.: Vecihî ve rûfekası.
- Mustafa — Süleymannâme (Müellif, eserini İkinci Selim'in cûlusundan sonra yazmıştır) Hazine kütüphanesi, No. 1340.
- Mustafa Âli-Çelebi — Bak.: Âli-Çelebi "Gelibolulu Mustafa—".
- Mustafa-Çelebi "Koca-Nişancı Celâl-zâde—" — Selimnâme, Revan odası kütüphanesi, No. 1274; Tabakaat-ül-memâlik fî derecât-ül-mesâlik (Türkçe yazmadır: Bunun binbaşı Sa'düddin Tokdemir tarafından yapılan ve 1937 de askerî neşriyyât içinde çıkan tercemesi Acemceden yapılmış gösterildiğine göre, vaktiyle muhtasar surette Fârsiye nakledilmiş olması lâzımgelir) Fâtih kütüphanesi, No. 4423.
- Mustafa Efendi "Selânikli / (Yalnız 971 - 1001 vukuâtına âit ilk kısmı bir cilt hâlinde neşredilmiş ve alt tarafı gayr-i münteşir kalmıştır: 1001-1008 vukuâtına âid olan ikinci kısım için Bak.: Üniversite kütüphanesi, Türkçe yazmalar, No. 6027) İstanbul, 1281.
- Mustafa Fâzıl Paşa "Mısırlı—" — Bak.: Fâzıl Paşa "Mısırlı Mustafa—".
- Mustafa ibni Abdullah "Hacı—" — Bak.: Kâtib-Çelebi.
- Mustafa Necib Efendi — Bak.: Necib Efendi "Mustafa—".
- Mustafa Nuri Paşa — Netâie-ül-vukuât (Dört cilttir: İlk üç cildi 1294 - 1296 tarihlerinde Matbaa-i Âmire'de basılmıştır; dört cildinin tam olarak tab'ı ikinci meşrutıyyettedir) İstanbul, 1327.
- Muzaffer Gökman — Bak.: Gökman "Muzaffer—".
- Mücellâ Efendi "Pojeğalı—" — Eğri seferi menzîlnâmesi (Muhtelif risâlelerden mürekkep bir mecmûa içindedir) Pertevnival kütüphanesi, No. 759.
- Mümtaz Ulusoy — Bak.: Ulusoy "Erkân-ı Harbiyye miralayı Müm-taz—".
- Müneccim-başı — Bak.: Derviş Ahmed - Dede Efendi "Müneccim - başı—".
- Münşeât-üs-selâtin — Bak.: Feridun Ahmed Bey / Paşa.
- Müntehabât-ı âsâr — Bak.: Rif'at Paşa "Mehmet Sâdık—".

N

- Nahîffî Efendi "Mehmet Emin—" — Sefâretnâme-i Abdülkerim Paşa (Muhtelif 1188 de Rusya'ya giden hey'et âzâsındandır: Eser ikdam külliyyâtı içinde neşredilmiştir) İstanbul, 1316.
- Naîmâ / Mustafa Naîm Efendi — Ravzat-ül-Hüseyin fî hulâsati ahbâr il-hâfıkayn = Târîh-i Naîmâ (1000 - 1070 vukuâtına âit Vak'anüvis tarihi: Altı cilttir) İstanbul, 1280.
- Nakd-üt-tevârih — Bak.: Rif'at Efendi "Ahmed—".
- Nâmi — Bak.: Âdil Nâmi.
- Nâmîk Kemal — Evrâk-ı perîşan (Terâcim-i ahvâle âit) İstanbul 1301; Osmanlı tarihi (Dört cilt) İstanbul, 1326 - 1327.
- Nâmîk Kemal — Bak.: Sungu "İhsan—".
- Nasuh "Matrakî / Matrakçı—" — Beyân-ı menâzil-i sefer-i Irâkayn-i Sultan Süleymân (Albert Gabriel tarafından Fransızcaya terceme edilmiştir) Süleymâniyye kütüphanesi, Es'ad Efendi koleksiyonu No. 2206 — Bak.: Gabriel "Albert—".
- Navarian "A.—" — Les sultans poètes

- "1451 - 1808", Paris, 1936.
- Nazan Danışmend — Bak.: Said Paşa "Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı Eğinli/Büyük—".
- Nazif "Süleyman—" Fuzûlî (Hayatı ve eserleri hakkında monografi) İstanbul, 1926.
- Nazmi Bey "Kaymakam—" — Bak.: Marsigli "Comte de—".
- Nazmi-zâde Hüseyin Murtazâ — Bak.: Murtazâ "Nazmi-zâde Hüseyin—".
- Necâti Sâlim "Binbaşı—" — Prut "1711" (Askerî mecmûa neşriyyâtından) İstanbul, 1931.
- Necâti Tacan — Bak.: Tacan "Kırmay Albay Necâti—".
- Necdet Sançar — Bak.: Sançar "Necdet—".
- Necib Âsım ve Mehmet Ârif — Osmanlı tarihi (Târih-i Osmânî Encümeni neşriyyâtından : Yalnız birinci cildi çıkmıştır) İstanbul, 1335.
- Necib Efendi "Mustafa—" — Selim-i Sâlis asrı vakaayı ve müteferriâtı (1218 - 1223 vukuâtına âit) İstanbul, 1280.
- Necid El-İhvân fırkası veyâ bugünkü Vehhâbîlik — Bak.: Fetih "M. M.—".
- Nedim Ahmed Efendi — Sahâif-ül-ahbâr (Müneccim-başı Derviş Ahmed-Dede Efendi'nin "Câmi'ü'd-düvel"inden terceme edilmiştir : Üç cilttir) İstanbul, 1285, — Bak.: Derviş Ahmed-Dede Efendi "Müneccim-başı—".
- Nerval "Gérard de—" — Voyage en Orient (İki cilt) Paris, 1869.
- Neşri Mehmed Efendi — Kitâb-ı Cihannümâ / Tevârîh-i Âli Osman (Baş tarafı Fâik Reşid Unat ve Dr. Mehmet A. Köymen tarafından Türk Tarih Kurumu neşriyyâtı içinde ve 1949 tarihinde bastırılmıştır) Arkeoloji müzesi Kütüphânesi, No. 479.
- Netâic-ül-vukuât — Bak.: Nuri Paşa "Mustafa—".
- Nev'î-zâde Atâullâh / Atâyî ibni Yahyâ Efendi — Bak.: Ahmed Efendi "Taşköprülüzâde Ebu-l-Hayr—".
- Nihad "Mehmed—" Bak.: Stegmann "Hermann—".
- Niox "Commandant—" — Péninsule des Balkans (Askerî coğrafyaya âit) Paris, 1883.
- Nişancı Mehmet-Çelebi / Paşa — Bak.: Mehmet-Çelebi "Merzifonlu Ramazan-zâde Yeşilce—".
- Nişancı-zâde / Ramazan-zâde Kudsi Mehmed Efendi/Çelebi — Bak.: Kudsi Mehmed Efendi / Çelebi "Nişancı-zâde / Ramazan-zâde—".
- Niş — Belgrad - Salankamin - Petrovaradin - Lugos - Tımışvar kuşatma ve meydan muharebeleri "1690 - 1696" — Bak.: Tacan "Kırmay Albay Necâti—".
- Nivet "Henry—" — La croisade balkanique, Paris, 1913.
- Niyâzi Bey "Mehmet—" — Şark ordusundan Aziz Paşa fırkası, İstanbul, 1331.
- Niyâzi Efendi "Kolağası Resneli Ahmed—" — Hâtırat-ı Niyâzi yahut Târihçe-i inkılâb-ı kebîr-i Osmânîden bir sahife, İstanbul, 1326.
- Niyâzi Receb Aksu — Bak.: Aksu "Niyâzi Receb—".
- Nizâm-ı devlete müteallik risâle — Bak.: Koçu Bey "Görüceli—".
- Nizâmeddin Karacebe — Bak.: Karacebe "Erkân-ı Harbiyye binbaşı Nizâmeddin—".
- Noailles "Marquis de—" — Henri de Valois et la Pologne en 1572 (İki cilttir) Paris, 1878.
- Noradounghian "Gabriel—" — Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman (Dört cilttir) Paris, 1897 - 1903.
- Notes d'une voyageuse en Turquie — Bak.: Tinayre "Marcelle—".
- Nuhbet-üt-tevârîh ve'l-ahbâr — Bak.: Mehmet-ibni-Mehmed Efendi "Edirneli Hacı—".
- Nuri "Osman—" — Abdülhamid-i Sâni ve devri saltanatı, hayat-ı hususiyye ve siyâsiyyesi (Üç cilttir: İlk cildini yazdıktan son-

ra öldüğü için, üçüncü cildini Ahmed Refik yazmıştır) İstanbul 1327.

Nusretnâme — Bak.: Âlî-Çelebi "Gelbolulu Mustafa —".

Nutkî "Süleyman—" — Muhârebâtı bahriyye-i Osmâniyye, İstanbul, 1307.

O

Ohsson "Mouradgæa d'—" — Tableau général de l'Empire Ottoman (Yedi cilt) Paris, 1788 - 1824.

Oksza "Th. d—" — Histoire de l'Empire Ottoman, depuis sa fondation jusqu'à la prise de Constantinople; İstanbul, 1871.

On-altıncı asırda İstanbul hayatı — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".

XVI ne asrın ilk yarısında Gelibolu — Bak.: Kurtuluş "Fevzi—".

On-beşinci asır başında dünya mukadderâtını tâyin eden Türk ordularının Ankara meydan muharebesi — Bak.: Melzig "Dr. Herbert—".

Orkun "Hüseyn Nâmık—" — Türk istilâsı devrinde Macaristan'da ve Avusturya'da casuslar (Ankara Polis Enstitüsü neşriyyâtından) 1939 — Bak.: Langlès, Lâtifi Paşa, Koçu Bey ve Kanunnâme-i Âli Osmân.

Oruc Bey / Oruc ibnî Âdil il-Kazzâz Kâtib ül-Edirnevî — Tevârîh-i Âli Osman (Franz Babinger neşri : Berlin'de basılmıştır) Hannover, 1925.

Osman "Bayburtlu—" — Tevârîh-i cedîd, Mir'ât-ı cihan (Umumî İslâm tarihi : Nihal Adsız'ın kütüphânesinde bir sureti vardır).

Osman Bey "Mîr-i-livâ Emîr—" — Bak.: Danon "A.—".

Osmanen und die Spanische Monarchie im 16. und 17. Jahrhundert "Die—" — Bak.: Ranke "Leopold von—".

Osman Ergin — Bak.: Ergin "Osman —".

Osmanlı devletinin dağılma devri — Bak.: Akçora "Yusuf—".

Osmanlı devleti tarihi — Bak.: Hammer-Purgstall "Jos. von—".

Osmanlı devleti teşkilâtından Kapıkulu ocakları — Bak.: Uzunçarşılı "İsmail Hakkı—".

Osmanlı devrinde son sadr-ı a'zam-lar — Bak.: İbn-ül-Emin Mahmud Komal.

Osmanlı imparatorluğunun kuruluşu — Bak.: Gibbons "H. A.—".

Osmanlı imparatorluğunun zuhur ve terakkisinden inhitâtı zamanına kadar askerî vaziyeti — Bak.: Marsigli "Comte de—".

Osmanlılar muharebelerini nasıl kaybettiler? — Bak.: Adil Nâmi.

Osmanlı mâlî tarihi hakkında tedkikler — Bak.: Karamursal "Zıyâ—".

Osmanlı müellifleri — Bak.: Tâhir Bey "Bursalı Mehmet—".

Osmanlı tarihi — Bak.: İorga "N.—".

Osmanlı tarihi — Bak.: Nâmık Kemal.

Osmanlı tarihi — Bak.: Necib Âsım ve Mehmet Ârif.

Osmanlı tarih ve müverrihleri — Bak.: Cemâlüddin Efendi "Takvîm-i vakaayi' musahhihi—".

Osmanlı teşkilât ve kıyâfet-i askerriyyesi — Bak.: Şevket Paşa "Mahmud—".

Osmanlı-Yunan seferi — Bak.: Goltz Paşa "Colmar von der—".

Osmanlı-Yunan seferi "Dömeke meydan muharebesi" — Bak.: Senâî "Osman—".

Osman Nuri Bey — Bak.: Nuri Bey "Osman—".

Osman Nuri Peremeci — Bak.: Peremeci "Osman Nuri—".

Osman oğulları — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".

Osman Senâî — Bak.: Senâî "Osman —".

Osman-zâd Ahmed Tâib — Bak.: Tâib "Osmân-zâde Ahmed —".

Ottoman conquest "The—" — Bak.: Bury "J. B—".

Ö

Ömer Kâmil Bey — Bak.: Kâmil Bey

- "Erkân-ı-Harbiyye binbaşılardan Ömer—".
 Ömer Rızâ Doğrul — Bak.: Clavijo "Ruy Gonzalez de—".
 Ömer Vahîd Efendi "Dilâver-Ağa-zade—" — Gül-i zibâ (Hadîkat-ül-vüzerâ zeyillerinden) İstanbul, 1271 — Bak.: Tâib "Osman-zâde Ahmed—".
 Özdemiroğlu Osman Paşa — Bak.: Abdurrahman Şeref.
 Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Dağıstan ve Şirvân seferleri tarihçesi — Bak.: Ebubekir ibni Abdül-lâh.
 Öztuna "T. Yılmaz—" — Ankara muharebesi, Bâyezid ile Timur'un ölümü ve Fetret devri, İstanbul, 1946;
 Türk musikisi lûgati (Musiki mecmuasında 1949 danberi tefrika edilmektedir) İstanbul, 1949-1954.

P

- Pall "Franchise—" — Les relations entre la Hongrie et Scanderbeg (Revue historique du Sud-Est européen'de neşredilmiştir) Bükreş, Nisan - Haziran 1933.
 Palla "E—" — Histoire abrégée de l'Empire Ottoman, Paris, 1825.
 Paris'den bir mektup — Bak.: Fâzıl Paşa "Mısırlı Mustafa—".
 Parmaksız-oğlu "İsmet—" — Bak.: Hafîd Efendi "Kazasker Mehmet—".
 Paul Achard — Bak.: Achard "Paul—".
 Paul de Réglâ — Bak.: Réglâ "Paul de—".
 Paul Frischauer — Bak.: Frischauer "Paul—".
 Paul Haury — Bak.: Haury "Paul—".
 Paul Wittek — Bak.: Wittek "Paul—".
 Pavet de Courteille — Bak.: Courteille "Pavet de—".
 Pears "Edwin—" — The Fall of Constantinople, Londra, 1885.
 Peçevî İbrahim Efendi — Bak.: İb-

- rahim Efendi "Peçevî—".
 Péninsule des Balkans — Bak.: Niox "Commandant—".
 Peremeci "Osman Nuri—" — Tuna boyu tarihi, İstanbul, 1942.
 Perk "Erkân-ı-Harbiyye binbaşısı Kadri—" — Çanakkale savaşları tarihi (Birinci kısmı "Büyük harpten evvelki zamanlarda Çanakkale", ikinci ve üçüncü kısımları "Büyük harpte Çanakkale" hakkındadır; Askerî Meemua neşriyyâtındadır) İstanbul, 1939.
 Pernot "Hubert—" — Voyage en Turquie et en Grèce du R. P. Robert de Dreux, aumonier de l'ambassadeur de France "1665 - 1669" (Pernot bu eseri tahşiye ederek neşretmiştir) Paris, 1925.
 Perse "La—" — Bak. Dubleux "Louis—".
 Perse au XVe siècle entre la Turquie et Venise "La—" — Bak.: "Minorsky "V.—".
 Pétit traité de l'origine des Turcs — Bak.: Cantacasin "Théodore Spandouyn—".
 Peuples et Nations des Balkans — Bak.: Ancel "Jacques—".
 Philip Gosse — Bak.: Gosse "Philip—".
 Philipps "Dr.—" — Les deux Barberousse, Paris, 1885.
 Pierre Loti — Bak.: Loti "Pierre—".
 Pinon "René—" — L'Europe et l'Empire Ottoman, Paris, 1913;
 L'Europe et la Jeune - Turquie, Paris, 1911.
 Pîrî-Reis — Kitâb-ı Bahriyye (Türk tarihi Araştırma kurumu yayınlarından) İstanbul, 1935.
 Plevne — Bak.: Goltz Paşa "Colmar von der—".
 Plevne müdâfaasında bir İngiliz zâbitinin hâtıraları — Bak.: Herbert "F. W. von—".
 Pologne et l'Islam "La—" — Bak.: Gasztowt "Thaddée—".
 Pontès "Lucien Davesiès de—" Etudes sur l'Orien et L'Egypte, Paris, 1869.

Portigliotti "Giuseppe" — Les Borgia (İtalyancadan Fransızcaya Fernand Hayward tercemesi) Paris, 1927.

Poujoulat — Histoire de Constantinople comprenant le Bas-Empire et l'Empire Ottoman (iki cilt) Paris, 1853.

Powell "F. York —" et Tout "T. F. —" — Histoire d'Angleterre des origines à nos jours (Profesör Edoüard Guyot'nun Fransızcaya tercemesi) Paris, 1932.

Prawdin "Michael —" — L'Empire mongol et Tamerlan (George Montandon'un Fransızcaya tercemesi) Paris, 1937.

Précis de l'histoire de l'Empire Ottoman — Bak.: Alix.

Precis historique des opérations militaires en Orient, de Mars 1854 à Septembre 1855 — Bak.: Casse "A. du —".

Prépondérance espagnole "La —" — Bak.: Hauser "Henri —".

Prince Eugène "Le —" — Bak.: Frischauer "Paul —".

Prut "1711" — Bak.: Necâti Sâlim "Binbaşı —".

Q

Question d'Orient depuis ses origines jusqu'à la paix de Sèvres "La —" — Bak.: Driault "Ed. —".

R

Râgıp Hulûsî — Bak.: Gibbons "H. A. —".

Rahîmî-zâde İbrahim Harîmî-Çavuş — Bak.: Harîmî-Çavuş "Rahîmî-zâde İbrahim —".

Rahmi "Babaeskili Hüseyin —" — Cihan harbi esnâsında Avrupa hükümetleriyle Türkiye: Anadolu'nun taksimi (Sovyet Hâriciyye komiserliği tarafından neşredilen eserin tercemesi) İstanbul, 1926.

Rahmi "Mustafa —" — Bak.: Langlès "J. —".

Rahmi "Yüzbaşı —" — Bak.: Ziyâ

"Yüzbaşı —" ve Rahmi "Yüzbaşı —".

Râif "Mehmet —" — Sultanahmet parkı ve asâr-ı atıfakı, İstanbul, 1332;

Topkapu Sarây-ı Hümayûnu ve parkının tarihi, İstanbul, 1332.

Râif "Yüzbaşı —" ve Ekrem "Yüzbaşı —" — Sengotar seferi (Askerî Mecmûa neşriyyâtından) İstanbul, 1934.

Ramazan-zâde Yeşilce Mehmet-Çelebi — Bak.: Mehmet-Çelebi "Merzifonlu Ramazan-zâde Yeşilce —".

Rambaud "Alfred —" — Histoire de la Russie, depuis les origines jusqu'à l'année 1884; Paris, 1884. — Bak.: Lavis et Rambaud.

Râmiz-Paşa-zâde Mehmet İzzet — Bak.: İzzet "Râmiz-Paşa-zâde Mehmet —".

Ranke "Leopold von —" — Die Osmanen und die Spanische Monarchie im 16. und 17. Jahrhundert, Leipzig, 1877.

Râşid Mehmed Efendi "Vak'anüvis —" — Târîh-i Râşid (1071 - 1134 vukuâtına âittir; beş cilttir) İstanbul, 1282.

Râşid Paşa "Ferik Hacı —" — Târîh-i Yemen ve San'â (iki cilt) İstanbul, 1291.

Ravzat-ül-Ebrâr — Bak.: Abd-ül-Aziz Efendi "Seyh-ül-İslâm Karagelebiz-zâde —".

Ravzat-ül-Hüseyin fî hulâsati ahbâr il-hâfıkayn — Bak.: Naîmâ / Mustafa Naîm Efendi.

Râzi Bey "Yusuf —" — Bak.: Leîla Hanoum.

Recherches sur l'histoire modern de l'Egypte — Bak.: İorga "N —".

Récits de Byzance et des Croisades — Bak.: Schlumberger "Gustave —".

Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman — Bak.: Noradounghian "Gabriel —".

Recueil de traités de la Porte ottomane avec les puissances étrangères — Bak.: Testa "J. de —".

Redos tarihi — Bak.: Ziver Bey.

Refî Efendi "Mehmet —" — İran se-

- fâretnâmesi (Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmûası'nın ilâvelerinden) İstanbul, 1333.
- Réflexions d'un Roumain sur l'époque du tanzimat en Turquie "Les—" — Bak.: Bodea "Cornélie C—".
- Régime des capitulations "Le—" — Bak.: Un ancien diplomate.
- Régla "Paul de—" — la Turquie officielle: Constantinople, son gouvernement, ses habitants, son présent et son avenir; Paris, 1891 (Bu müellifin asıl ismi Dr. P. — A. Desjardin'dir).
- Relation d'un voyage fait au Levant par Mousieur Thevenot — Bak.: Anonim "Bağdad fethnâmesi—".
- Relations entre la Hongrie et Sanderberg "Les—" — Bak.: Pall "Francise—".
- Remérand "Gabriel—" — Ali de Tébélen, pacha de Janina "1744 - 1822", Paris, 1928.
- René Grousset — Bak.: Grousset "René—".
- Réne Pinon — Bak.: Pinon "Réne—".
- Répons à Son Altesse Moustapha Fazil Pacha au sujet de sa lettre au Sultan — Bak.: Anonim.
- Resimli ve haritalı Osmanlı tarihi — Bak.: Ahmet Râsim.
- Resmî-Ahmed Efendi — Halifet-ür Rûesâ / Sefinet-ür-Rûesâ (1167 tarihine kadar: Üst tarafı Süleyman Fâik Efendi'nin zeylidir) İstanbul, 1269;
- Hulâsat-ül-i'tibâr (1182 = 1768 Rus seferi ve diğer bâzı vukuât hakkında risâle: Hammer tarafından Almancaya terceme edilmiştir) İstanbul, 1286.
- Safâretnâme (Müellifin bu Prusya sefâretnâmesi Ebuzziyâ külli-yâtı içinde neşredilmiştir) İstanbul, 1303.
- Reşid "Ahmed—" — Târîh-i Osmânî (iki cilt) İstanbul, 1328.
- Reşid Bey — Bak.: Rey "Ahmed Reşid—".
- Revol "İ—" — 1911 - 1912 Türk-İtalyan harbi (Emekli tûmgene-ral Kadri Demirkaya'nın Askerî Mecmûa ilâveleri içinde çıkan Türkçe tercemesi) İstanbul, 1940
- Révolutions de Constantinople — Bak.: Sanit-Denys "Juchereau de —".
- Révolution turque "La—" — Bak.: Bérard "Victor—".
- Rey "Ahmed Reşid—" — Gördüklerim - Yaptıklarım "1890 - 1922" (Türkiye Yayınevi'nin "Canlı Tarihler" serisinden) İstanbul, 1945.
- Ricâl-i mühimme-i siyâsiyye — Bak.: Türk geldi "Ali Fuad—".
- Richard Kralik — Kralik - "Richard—".
- Rif'at Efendi "Ahmed—" — Nakd-üt-tevârîh (Hilkatten 1296 = 1879 tarihine kadar umumî kronoloji) İstanbul, 1296.
- Rif'at Efendi "Topal Ahmed—" — Devhat - ül- Meşâyih (Osmanlı Şeyh-ül-İslâmlarının terceme-i halleri) İstanbul, tarihsiz.
- Verd-ül-hadâyık (Hadîkat-ül-vüzerâ zeyillerinden) İstanbul, tarihsiz.
- Rif'at Paşa "Mehmet Sâdık—" — Müntehabât-ı âsâr (On bir cüz) İstanbul, 1290 - 1293.
- Rinieri — Clementi VIII e Sinan Bassa Cicala, Roma 1898.
- Risâle-i vâzifehârân ve merâtibi bendegânı Âl-i Osmân — Bak.: Aynî-Ali Efendi.
- Risâletün bi-l-Arabiyye fi tevârîh is-selâtin il-Osmâniyye — Bak.: Mehmet Paşa "Tevkîl—".
- Rise of the Ottoman Empire "The—" — Bak.: Wittek "Paul—".
- Rivoire "Georges—" — Bak.: Bammate "Haîdar—".
- Rıdvan Nafiz ve Uzunçarşılı "İsmail Hakkı—" — Savaş şehri (Maârif vekâleti neşriyyâtından) İstanbul, 1346 — 1928.
- Rızâ Paşa — "Ser-asker—" — Hâtîrât, İstanbul, 1324;
- Hulâsa-i hâtîrât, İstanbul, 1325.
- Robert Mantran — Bak.: Mantran "Robert—".

Robertson "William—" — Histoire de l'empereur Charles Quint (İngilizceden Fransızcaya Suard tercemesi) Paris, 1837.

Rodos fethinde Sultan Süleyman'ın tedâbir-i siyâsiyyesi — Bak.: Halil Hâlid.

Rodos tarihi — Bak.: Ziver Bey.

Rosen "G—" — Geschichte der Türkei von 1826 - 1956 (İki cilt) Leipzig, 1866 - 1857.

Rosetti "R—" — Bak.: Lot "Ferdinand—".

Rousset "C—" — Histoire de la guerre de Crimée, Paris, 1877.

Roy "J. - J. - E—" — Histoire du siège et de la prise de Sébastopol, Tours, 1856.

Rozet "P—" — Alger (L'Univers külliyyâtından) Paris, tarihsiz.

Runciman "Steven—" — La civilisation byzantine "330 - 1453" (İngilizceden Fransızcaya E. J. Lévy tercemesi) Paris, 1934.

Ruseuk a'yâmı Mustafa Paşa'nın hayatı ve kahramanlıkları — Bak.: Arapyan "Kalost—".

Rüstem Paşa "Kehle-i-ikbâl—" — Tevârîh-i Âl-i Osmân (Yazmadır) Üniversite kütüphanesi, Hâlis Efendi koleksiyonu, No. 2438.

Rüşdi "Kolağası Halil—" — 1877 - 1878 Osmanlı - Rus seferinde Osmanlı kumandanları, İstanbul, 1329.

Ruy Gonzalez de Clavijo — Bak.: Clavijo "Ruy Gonzalez de—".

Rycant / Ricant — Histoire de l'état présent de l'Empire Ottoman contenant les maximses politiques des Turcs, les principaux points de la Religion Mahométane, ses Sectes, ses hérésies et ses diverses sortes de Religieux; leur discipline militaire avec une supputation exacte de leurs forces par mer et par terre et du revenu de l'Etat (İngilizceden Fransızcaya Briot tercemesi: Üç kitaptır) Paris, 1670.

S

Sabry "M—" — L'Empire Egyptien sous Mehmed Ali et la question d'Orient, 1811 - 1849, Paris, 1930.

Sa'd ibni Abd-ül-Müteâl — Süleymanname (Yazmadır) Topkapu sarayı Hazine kütüphanesi, No. 1424.

Sâdık "Zâim-zâde Mehmet—" — Vak'a-i Hamîdiyye, İstanbul, 1289.

Sâdık Rif'at Paşa — Bak.: Rif'at Paşa "Mehmet Sâdık—".

Sa'düddin Efendi "Şeyh-ül-İslâm Hoca—" — Menâkıb-ı Sultan Selim (Tâc-üt-tevârîh'e zeyl olarak basılan nüshasında eksik vardır) Atıf Efendi Kütüphanesi, No. 1845;

Tâc-üt-tevârîh (Yavuz devrine kadar iki cilt Osmanlı tarihi) İstanbul, 1279 - 1280.

Safiye Sultan-zâde Mehmet Salâhüddin Bey — Bak.: Salâhüddin Bey "Safiyye-Sultan-zâde Mehmet—".

Safvet Bey "Bahriyye kaymakamı—" — Mezemorta Hüseyin Paşa, İstanbul, 1327.

Sahhaflar - şeyhi - zâde Vak'anüvis Seyyid Mehmed Es'ad Efendi — Bak.: Es'ad Efendi "Sahhaflar şeyhi-zâde Vak'anüvis Seyyid Mehmet—".

Sahâif-i muzafferiyât-ı Osmâniyye — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".

Sahâif-ül-ahbâr — Bak.: Nedim Ahmed Efendi ve Derviş Ahmed - Dede Efendi "Müneccim-başı—".

Sâib Bey — "Ahmed—" — Abdülhamid'in evâil-i saltanatı, Kahire 1326;

Son Osmanlı - Rus muharebesi, Kahire, 1327;

Târihi meşrûtiyyet ve Şark mes'ele-i hâzırası, İstanbul, 1328 ; Vak'a-i Sultan Abd-ül-Aziz, Kahire, 1326.

Said Efendi "Ferâizci-zâde Seyyid Mehmet—" — Târihi Gülşen-i

- Maârif (iki cilt) İstanbul, 1252.
- Said Paşa "Mâbeyn müşiri ve Bah-riye nâzırı Eğinli / Büyük—" — Hâtîrât (Ruznâme tarzında yedi büyük defterdir: Merhumun âilesi nezdinde bulunan bu kıymetli hâtîrâtın yalnız baş tarafları torunlarından rahmetli Nazan Danişmed tarafından "Türk-lük" mecmûasında neşredilmiş-tir) İstanbul, 1939.
- Said Paşa / Küçük-Said Paşa "Mehmet—" — Said Paşa'nın hâtîrâtı (iki cilt) İstanbul, 1328.
- Sâî Mustafa-Çelebi — Tezkiret-ül-bünyân (Mi'mar-Sinan'ın ağzından yazılmıştır: İkdâm külliyyâtında neşredilen eserlerdendir) İstanbul, 1315.
- Saint-Denys "Baron Juchereau de—" — Révolutions de Constantinople (iki cilt) Paris, 1814; Histoire de l'Empire Ottoman, depuis 1792 jusqu'en 1844; Paris, 1844.
- Saint - Gothard'da Osmanlı ordusu — Bak.: Muhtar Paşa "Ferik Ahmed—".
- Saint-René Taillandier — Bak.: Taillandier "Saint - René—".
- Salaberry "Comte de—" — Histoire de l'empire ottoman jusqu'en 1792 (Dört cilt) Paris, 1813.
- Salâhüddin Bey "Safiyye-Sultan-zâde Mehmet—" — Bir Türk diplomatının evrâkı siyâsiyyesi (Koca-Reşid Paşa hakkında) İstanbul, 1306.
- Salâhüddin Bey "Mehmet—" — Bildiklerim "İttihad-ve-Terakki cem'iyetinin maksad-ı teessüs ve sûret-i teşekkülü ve Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin sebebi felâket ve inkisâmı", Kahire, 1334 = 1918.
- Salâhüddin Selşık — Bak.: Selşık "Salâhüddin—".
- Sâlih ibni Celâl "Molla—" — Sefer-i Ungurus (Müellif, Koca-Nişancı Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin ağabeyisidir) Üniversite kütüphânesi, No. 1285.
- Sami, Aziz, Şevki — Mir'ât-ı târihi Osmânî, İstanbul, 1293.
- Sami Bey "Süleyman-Paşazâde —" — Süleyman Paşa muhâkemesi, İstanbul, 1328.
- Sançar "Needet—" — Tarihte Türk - İtalyan savaşları, İstanbul, 1942.
- Sanders "Liman von—" — Cinq ans de Turquie (Liman Paşa hâtîrâtının Fransızca tercemesi) Paris, 1923.
- Saray ve ötesi — Bak.: Uşaklıgil "Hâlit Zıyâ—".
- Savelli "A.—" — Histoire d'Italie (Fernand Hayward ile Albert Falcionelli'nin Fransızcaya adaptasyonu) Paris, 1936.
- Schefer "Charles—" Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople "1672 - 1673" (iki cilt) Paris, 1881 — Bak.: Cantacasin ve Galland.
- Schlumberger "Gustave—" — Le siège, la prise et le sac de Constantinople par les Turcs en 1453, Paris, 1915; Récits Byzance et des Croisés (Osmanlı tarihini alâkadar eden etüdler birinci cilttedir) Paris, 1916 ve 1922.
- Sedes "Emekli general—" — 1875 - 1876 Bosna - Hersek ve Bulgaristan ihtilâlleri ve siyâsî olaylar, İstanbul, 1946; 1876 - 1877 Osmanlı-Karadağ seferi) (Askerî matbaa neşriyyâtından) İstanbul, 1936; 1876 - 1878 Osmanlı-Sırp seferi (Üç cilt: Askerî Mecmûa neşriyyâtından) İstanbul, 1934-1935; 1877 - 1878 Osmanlı - Rus ve Rumın savaş (Askerî matbaa neşriyyâtından: On bir cilt) İstanbul, 1935 - 1952.
- Sédillot "L. - A.—" — Histoire générale des Arabes (iki cilt) Paris, 1877.
- Sefâretnâme — Bak.: Resmî - Ahmed Efendi.
- Sefâretnâme — Bak.: Vahîd Efendi "Seyyid—".
- Sefâretnâme-i Abdülkerim Paşa —

- Bak.: Nahîfî Efendi "Mehmet Emin—".
- Sefer-i Ungurus — Bak.: Sâlih ibni Celâl "Molla—".
- Sefînet-ül-vüzerâ — Bak.: Hafîd Efendi "Kazasker Mehmet—".
- Sefînet-ür-Rüesâ — Bak.: Resmî Ahmed Efendi.
- Sehâvî "Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed Es—" — Et-tibr ül-mesbûk fî zeyl is-Sülûk, Mısır, 1315.
- Seignobos "Ch—" — Histoire politiques de l'Europe contemporaine "1814 - 1896" Paris, 1908.
- Selânikli - Mustafa Efendi— Bak.: Mustafa Efendi "Selânikli—".
- Selânikli - Tevfik — Bak.: Tevfik "Selânikli—".
- Selim-i Sâlis asrı vakaayi' ve müteferriâtı — Bak.: Necib Efendi "Mustafa—".
- Selimnâme — Bak.: Mustafa-Çelebi "Koca-Nişancı Celâl-zâde—".
- Selimnâme — Bak.: İdrîs-i Bitlisî.
- Selimnâme — Bak.: Kadîr-zâde.
- Selimnâme — Bak.: Keşfî Mehmet-Çelebi.
- Selimnâme — Bak.: Şükri "Kürd emîrî—".
- Selimnâme / Menâkıb-ı Sultan Selim — Bak.: Sa'düddin Efendi "Şeyh-ül-İslâm Hoca—".
- Selim Nüzhet Gerçek — Bak.: Gerçek "Selim Nüzhet—".
- Selim Sırrı Tarcan — Bak.: Tarcan "Selim Sırrı—".
- Selim III. ün Hatt-ı Hümayunları — Bak.: Karal "Enver Zıyâ—".
- Selşık "Kurmaya Albay Salâhüddin—" — Büyük harpte Kafkas harekât mıntakasında ikinci ordunun 1332 "1916" yaz ve sonbahar muharebeleri (Askerî Mecmûa neşriyyâtından) İstanbul, 1944.
- Selmân — Câmî'ül-cevâhir (Kanunî'nin 955 - 956 İran seferi hakkında) Millet kütüphanesi, Reşid Efendi koleksiyonu, No. 655.
- Senâî "Erkân-ı Harbiyye kolağası Osman—" Osmanlı - Yunan seferi "Dömeke meydan muharebesi" (Üç cilt) İstanbul, 1315; Muhârebât-ı İslâmiyyeden bâhis: Târîh-i harb (iki cilt) İstanbul, 1315.
- Sengotar seferi — Bak.: Râif "Yüzbaşı—" ve Ekrem "Yüzbaşı—".
- Sept piliers de la sagesse "Les—" — Bak.: Lawrence "T. E.—".
- Serbie au XIXe siècle "La—" — Kara-George et Milosch — Bak.: Taillandier "Saint-René—".
- Serge Goriainow — Bak.: Goriainow "Serge—".
- Sergüzeşt-i hayatımın cild-i sânisî: 1294, Anadolu'da Rus muharebesi — Bak.: Muhtar Paşa "Müşir Katircioğlu Gazi Ahmed—".
- Serkiz Herpelyan — Bak.: Hempel-yan "Serkiz—".
- Server İskit — Bak.: İskit "Server—".
- Seyâhat jurnali — Bak.: Âlî Bey.
- Seyâhatnâme — Bak.: Evliyâ-Çelebi.
- Seyâhatnâme-i İbni-Batûta — Bak.: Şerif Paşa "Dâmad Mehmet—".
- Seydi Ali-Reis "Mısır ve Hind kapdanı—" — Mir'at-ül-memâlik (İkdam külliyyâtından) İstanbul, 1313.
- Seyfi "Ali Rızâ—" Barbaros Hayrüddin, İstanbul, 1326/1328; Çeşme deniz fâciâsı ve Akdeniz'de ilk Rus donanması, İstanbul, 1943; Turgud-Reis, İstanbul, 1317.
- Sicil-i Osmanî — Bak.: Süreyyâ "Mehmet—".
- Siège "Le—", la prise et le sac de Constantinople par les Turcs en 1453 — Bak.: Schlumberger "Gustave—".
- Silâhdar / Silihdar tarihi — Bak.: Mehmed Ağa "Silâhdar Fındıklılı—".
- Simavî "Lâtîfi—" — Sultan Mehmet Reşad Han'ın ve halefinin sarayında gördüklerim. İstanbul, 1340.
- Simavna-kadısı oğlu Şeyh Bedrüd-din — Bak.: Şerefüddin Efendi "Mehmet—".

- Sivas şehri — Bak.: Rıdvan Nâfiz ve Uzunçarşılı "İsmail Hakkı—".
- Soirées de Constantinople — Bak.: Mismar "Charles—".
- Sokullu — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- Solak-Ebubekir — Bak.: Ebubekir ibni Abdullâh "Solak—".
- Solak-zâde Mehmet Hemdemî— Târîh-i Solak-zâde (Baş tarafında manzum bir "Fihrist-i şâhân vardır) İstanbul, 1297.
- Soliman le Magnifique — Bak.: Downey "Fairfax —".
- Son Osmanlı Rus muharebesi — Bak.: Sâib "Ahmed—".
- Sort de l'Empire Ottoman "Le—" — Bak.: Mandelstam "André—".
- Souvenirs anecdotes sur la Turquie "1820 - 1870" — Bak.: Wanda.
- Souvenirs du monde musulman — Bak.: Mismar "Charles—".
- Souvenirs hongrois en Turquie — Bak.: Ullein - Reviczky "Antal —".
- Söylemezoğlu "Galib Kemâlî—" — Başımıza gelenler "Yakın bir mâzinin hâtıraları", İstanbul, 1939;
- Hâtıralar (Türkiye Yayınevi'nin "Canlı tarihler" serisinden) İstanbul, 1946;
- Le martyre d'un peuple (ilâveli ve muaddel üçüncü tab'i) Roma, 1919 ve 1921.
- Spitzer "Dr.—" — Sultan Abdülme-cid Han'ın sarayında Doktor Sipitser'in hâtıratı (Ahmed Refik Altınay tercemesi: "Târîh-i Os-mânî Encümeni Mecmûası'nın 34 üncü cüz'ünde neşredilmiştir) İstanbul, 1331 / 1333.
- Stanley Lane - Poole — Bak.: Lane Poole "Stanley—".
- Stegmann "Hermann—" — Harbi umûmî tarihi (Mehmet Nihad tercemesi: Askerî neşriyyât-tandır) İstanbul, 1334.
- Steven Runciman — Bak.: Runci-man "Steven—".
- Story of Turkey "The—" — Bak.: Lane-Poole "Stanley—".
- Stoyber — Yıldırım (1917 - 1918 Fi-listin harekâtına âittir: Kayma-kam Nihad Bey tarafından ter-ceme edilerek Erkân-ı Harbiyye neşriyyâtı içinde çıkmıştır) İs-tanbul, 1932.
- Suad Bey "Ali—" — Bak.: Texier "Charles—".
- Suard — Bak.: Robertson "William —".
- Suâvi "Ali—" — Defter-i a'mâl-i Âlî Paşa (Eski harflerle) Paris, 1288; Türkiye "1290 senesiyyün tak-vim ve tevârih-i muhtelif" Pa-ris, 1289.
- Subhi Mehmed Efendi — Târîh-i Subhi (Vak'anüvistir: Selefle-rinden Sami Efendi ile Şâkir Bey'in kayıtlarını tâkip ve ikmâl ederek 1143-1156 vukuâtını yaz-mıştır; "Târîh-i Sami ve Şâkir ve Subhi" de denilir; iki cilttir) İstanbul, 1198.
- Sûdân-ı Mısıf — Bak.: Kâmil Bey "Erkân-ı Harp binbaşılardan Ömer—".
- Sultan Abd-ül-Aziz Han Hazretleri-nin Avrupa seyâhatnâmesi — Bak.: Halîmî Efendi.
- Sultan Abd-ül-Aziz'in vefâtı intihar mı, katil mi? — Bak.: Abdur-rahman Şeref.
- Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni ve suret-i hal'i — Bak.: Abdurrah-man Şeref ve Ahmed Refik.
- Sultan Abdülhamid-i Sâni'nin na'şî önünde — Bak.: Abdurrahman Şeref ve Ahmed Refik.
- Sultan Abdülhamid Han'ın sarayın-da Doktor Sipitser'in hâtıratı — Bak.: Spitzer "Dr.—".
- Sultanahmet parkı ve âsâ-ı atıkası — Bak.: Râif "Mehmet—".
- Sultan Aziz devri — Bak.: Hıfzâ "Hüseyn—".
- Sultan Aziz, hususî siyâsî hayatı: devri, ölümü — Bak.: Şehsüvar-oğlu "Halûk—".
- Sultan Aziz'in hal'i ve intihârı — Bak.: Tevfik Nurüddin.
- Sultan Aziz'in kaatilleri — Bak.:

- Herpelyan "Serkez—".
- Sultan Cem — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- Sultan de Rûm "Le—" — Bak.: Wittek "P.—".
- Sultan Hâmid'in hâtıratı (İstanbul'da çıkan "Yeni Sabah" gazetesinin 9 ve 10 Kânunuevvel 1949 tarihli nüshalarında neşredilmişse de mevsukıyyet derecesi pek belli değildir) — Bak.: Abdülhamid Han "ikinci—".
- Sultan Mehmet Hân-ı Hâmis — Bak.: A. R.
- Sultan Mehmet Reşad Han'ın ve hâlefinin sarayında gördüklerim — Bak.: Simavî "Lûtfi—".
- Sultan Murad Han ve sebebi hal'i — Bak.: Hıfzı "Hüseyn—".
- Sultan Murad'ın cülûs ve hal'i — Bak.: Tefvik Nurüddin.
- Sultan Mustafa Han'ın cülûsu — Bak.: Danon "A.—".
- Sultans ottomans "Les—" — Bak.: Ganem "Halil—".
- Sultans poètes "Les—" — Bak.: Navarian "A.—".
- Sungu "İhsan—" — Nâmık Kemal (Ankara Halkeyi neşriyyâtından) İstanbul, 1941;
- Tanzimât ve Yeni-Osmanlılar, İstanbul, 1940.
- Sun'î "Bursalı—" — Donapma risâlesi. (Husûsî kütüphânemizde: te'lifi 1067 dedir).
- Sühbat-ül-ebrâr — Bak.: Anonim.
- Sühbât-ül-ahbâr — Bak.: Yusuf İbni - Abdüllatif.
- Süheyl Ünver — Bak.: Ünver "Prof. Dr. Süheyl—".
- Süleyman Efendi. "Şamdânî-zâde Fındıklılı—" — Mer'ût-tevârîh (Yalnız birinci cildi basılmıştır; gayri-matbû' ikinci cildi Millet kütüphanesinde 1/552 numaradadır) İstanbul, 1338.
- Süleyman Fâik Efendi — Bak.: Resmî-Ahmed Efendi.
- Süleymannâme — Bak.: Abd-ül-Aziz Efendi "Şeyh-ül-İslâm Karaçelebi-zâde—".
- Süleymannâme — Bak.: Muharrrem-ibni-Ramazan "Beşiktaşlı—".
- Süleymannâme — Bak.: Mustafa.
- Süleymannâme — Bak.: Sa'd ibni Abd-ül-Müteâl.
- Süleyman Nazif — Bak.: Nazif "Süleyman—".
- Süleyman Nutkî — Bak.: Nutkî "Süleyman—".
- Süleyman Paşa "Müşir—" — Hiss-i inkılâb yahut Sultan Abd-ül-Aziz'in hal'i ile Sultan Murâd-ı Hâmis'in cülûsu (1293 de te'lif edilmiştir) İstanbul, 1326.
- Umdet-ül-hakaayık (Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Onuncu şa'be neşriyyâtından) İstanbul, 1928.
- Süleyman Paşa muhâkemesi — Bak.: Sami "Süleyman-Paşa-zâde—".
- Süleyman-Paşa-zâde Sami Bey — Bak.: Sami Bey "Süleyman-Paşa-zâde—".
- Sünûsiler ve On-üçüncü asrın en büyük müttetekfir-i İslâmîsi Seyyid Muhammed-üs-Sünûsî, Abdulhamid ve Seyyid Muhammed-ül-Mehdî ve asr-ı Hamîdîde Âlem-i-İslâm ve Sünûsiler — Bak.: Hilmi "Şehbender-zâde Filibeli Ahmed—".
- Süreyyâ "Mehmet—" — Sicill-i Osmânî yahut Tezkire-i meşâhîr-i Osmâniyye (Dört cilt) İstanbul, 1308.

Ş

- Şakaayık-ı-N'mâniyye — Bak.: Ahmed Efendi "Taşköprülüzâde Ebu'l-Hayr—".
- Şâkir Paşa "Ferik Mehmet—" — Yeni Osmanlı tarihi (İki cilt) İstanbul, 1911 - 1912.
- Şamdânî - zâde Fındıklılı Süleyman Efendi — Bak.: Süleyman Efendi "Şamdânî-zâde Fındıklılı—".
- Şanbey "Cemil Zayâ—" — Bak.: Melzig "Dr. Herbert—".
- Şânî-zâde Mehmet Atâullâh Efendi — Bak.: Atâullâh Efendi "Şânî-zâde Mehmet—".
- Şark ordusunda Aziz Paşa fırkası — Bak.: Niyâzi "Mehmet—".

- Secâatnâme — Bak.: Âsâfi.
- Seffî-üş-Şerîf — Tevârih-i Benî-Âdem (Nesebnâme) Üniversite kütüphanesi, Yıldız koleksiyonu, No. 70 / 2566.
- Şefîk Efendi “Vak’ânüvis Masraf-zâde Mehmet—” Şefiknâme (İkinci Mustafa devrindeki E-dirne vak’ası hakkında kasden mustalah yazılmış eser) İstanbul, 1282.
- Şefiknâme — Bak.: Şefîk Efendi “Vak’ânüvis Masraf-zâde Mehmet—”.
- Şefiknâme şerhi — Bak.: Abdullâh Efendi.
- Şehbender-zâde Filibeli Ahmed Hilmi — Bak.: Hilmi “Şehbender-zâde Filibeli Ahmed—”.
- Şehsüvaroğlu “Halûk—” — Sultan Aziz : Hususî, siyâsî hayatı; devri ve ölümü, İstanbul, 1949.
- Şehzâde-Cem vak’asında mesele-i hamîyyet — Bak.: Halil Hâlid.
- Şem’î “Meşreb-zâde-dâmâdı Mehmet—” — İlâveli Esmâr-üt-tevârih maa zeyl (Erkân-ı devlet cedvelleri) İstanbul, 1295. “Taş-basmasıdır”.
- Şeref-Hân-ı Bitlisî — Şerefnâme (İki cilt. Mehmet-ibni-Ahmed Bey Mirzâ tarafından 1080 de Türkçeye terceme edilmiştir: Millet kütüphanesi, Emîrî koleksiyonu, No. 1259) Petersburg, 1860-1862.
- Şerefnâme — Bak.: Şeref-Hân-ı Bitlisî.
- Şerefüddin Aliyy-il-Yezdî — Zafer-nâme-i Timur-Görgen (Bâyezid Umumî Kütüphanesindeki yazma nüsha: No. 4975).
- Şerefüddin Efendi “Mehmet—” — Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedrüdîn, İstanbul, 1341 = 1925.
- Şerîf Köprülü — Bak.: Köprülü “Mütেকaid Kaymakam Şerîf—”.
- Şerîf Paşa “Dâmad Mehmet—” — Seyâhât-nâme-i ibni-Bâtûta (iki cilt) İstanbul, 1335.
- Şevket Paşa “Mahmud—” — Osmanlı teşkilât ve kıyâfet-i askerîyesi, İstanbul, 1325.

- Şevki Bey “Ali—” — Zeyl-i Târîhi Hayrullâh Efendi (Hayrullâh Efendi’nin 16 ciltlik Osmanlı tarihine zeyl olarak 1032 - 1058 vukuâtına âit 17 - 18 inci ciltleri yazmıştır) İstanbul, 1289-1292 — Bak.: Hayrullâh Efendi.
- Şihâbüddin Ahmed ibni Ali ibni Hacer il-Askalânî “Hâfız—” — İn bâ’ ül-gumr bi-ebnâ’ il-ömr (Veliyyüddin Efendi kütüphanesi, No. 2340 ve Ayasofya kütüphanesi, No. 2974: Arapçadır).
- Şikârî — Karaman tarihi (Hususî kütüphanemizdeki yazma nüsha).
- Şimalî-Afrika’da Türkler — Bak.: Aziz Sâmih.
- Şölen — Bak.: Gökbel “Âsaf—” ve Şölen “Hikmet—”.
- Şükri “Kürd emîrî—” — Selimnâme (Mesnevî tarzında manzumdur : hâtîmesinde kendini “Türk ile Türk, Kürd ile Kürdüm” diye takdim eder) Topkapu sarayı Hazine kütüphanesi, No. 1597 ve 1598.
- Şükri “Mehmet—” — Esfâr-ı bahriyye-i Osmâniyye, İstanbul, 1306
- Şükrullâh ibni Şihâbüddin Ahmed ir-Rûmî “Molla—” — Behcet-üt-tevârih (Acemcedir: H. 937 de Türkçeye bir tercemesi de yapılmıştır) Ayasofya kütüphanesi, No. 2990 ve Nûruosmâniyye kütüphanesi, No. 3059.

T

- Tabakaat-ül-memâlik fi derecât-il-mesâlik — Bak.: Celâl-zâde Mustafa-Çelebi “Koca-Nişancı—”.
- Tableau général de l’Empire Ottoman — Bak.: Ohsson “Mouradgea d—”.
- Tabsıra-i ibret — Bak.: Midhat Paşa “Ahmed Şefik—”.
- Tabsırat-ül-eşkiyâ — Bak.: Abdi Efendi.
- Tacan “Kurmaya Albay Necâti—” — İkinci Viyana seferi (Askerî

- Meemûa neşriyyâtından) İstanbul, 1945;
- Niş - Belgrad - Salankamin - Petrovaradin - Lugoş - Timişvar kuşatına ve meydan muharebeleri "1690 - 1696" (Askerî Meemûa neşriyyâtından) İstanbul, 1939.
- Tâcî-zâde Tuğrâî Ca'fer - Çelebi — Bak.: Ca'fer - Çelebi "Tâcîzâde Tuğrâî—".
- Tâc-üt-tevârih — Bak.: Sa'düddin Efendi "Şeyh-ül-İslâm Hoca—".
- Tâhir "Mehmet—" — Bak.: Goltz Paşa "Colmar von der—".
- Tâhir Bey "Bursalı Mehmet—" — Osmanlı müellifleri (Üç cilt) İstanbul, 1333 - 1342.
- Tahmas-kulu Han'ın tevârihi — Bak.: Arutin "Tanburî—".
- Tahsin Paşa "Esbak Mâbeyn baş-kâtibi—" — Abdülhamid ve Yıldız hâtıraları, İstanbul, 1931.
- Tahsin Uzer — Bak.: Uzer "Tahsin —".
- Tâib "Hasan—" — Mir'âtı Bursa; Bursa, 1323.
- Tâib "Osman-zâde Ahmed—" — Hadîkat-ül-vüzerâ (İkinci Mustafa devrinin sonuna kadar Sadr-ı a'zamların terceme-i-halleri: Zevilleri için Ömer Vahîd Efendi "Dilâver - Ağa-zâde—", Câvid Bey "Ahmed—", Abdülfettâh Şefkat Efendi ve Rif'at Efendi "Topal—" maddelerine bakınız) İstanbul, 1271 "Husûsî kütüphânemizde Resmî Ahmed Efendi'ye âit yazma bir nüshası vardır". Hadîkat-üs-Selâtin (Husûsî kütüphânemizdeki yazma nüsha: istinsah tarihi 1161 dir).
- Taillandier "Saint-René—" — La Serbie au XIX e siècle: Kara-George et Milosch, Paris, 1875.
- Takıyüddin Ahmed il-Makrîzî — Kitâb üs-sülûk li-ma'rifeti düvel-i-mülûk (Arapça vakayî-nâme) Ayasofya kütüphânesi, No. 3372 "Dördüncü cilt".
- Takvîm-i meskûkât-ı Osmâniyye — Bak.: İsmail Galib.
- Takvîm-i meskûkât-ı Selçukiyye — Bak.: İsmail Galib.
- Takvîm-üt-tevârih — Bak.: Kâtib-Çelebi "Hacı-Mustafa ibni Abdullâh / Hacı - Halîfe / Hacı - Kalfa".
- Tal'at Paşa "Mehmet—" — Tal'at Paşa hâtıraları (İlkönce Berlin'de eski harflerle neşredildikten sonra bâzı tâbirleri her nedense yeni dile çevrilerek basılan nüsha) İstanbul, 1946.
- Tamerlan — Bak.: Champdor "Albert—".
- Tanzimât — Bak.: Maârif vekâleti.
- Tanzimât ve Yeni-Osmanlılar — Bak.: Sungu "İhsan—".
- Tarcan "Selim Sırrı—" — Hâtıralar (Türkiye Yayınevi'nin "Canlı Tarihler" serisinden) İstanbul, 1946.
- Tarihe ve efsâneye göre Arapların İstanbul seferleri — Bak.: Canard "Marius—".
- Târih-i Âlem-ârây-ı Abbâsî — Bak.: İskender Beg Münşî.
- Târih-i Âli Osman — Bak.: Abdülkaadir Efendi "Topçular kâtibi —".
- Târih-i Âsım — Bak.: Âsım Efendi "Vak'anüvis Ahmed—".
- Târih-i askerî Osmânî — Bak.: Cevad Paşa "Kabağağaçlı - zâde Ahmed—".
- Târih-i Atâ — Bak.: Atâ Bey "Tayyar-zâde Ahmed—".
- Târih-i câmi'-i şerîf-i Nûr-ı Osmânî — Bak.: Ahmed Efendi "Binâ kâtibi—".
- Târih-i Cevdet — Bak.: Cevdet Paşa "Ahmed—".
- Târih-i Cevrî-Çelebi — Bak.: Cevrî-Çelebi "Edirneli—".
- Târih-i Çelebi-zâde Efendi — Bak.: Âsım Efendi "Küçük-Çelebi-zâde İsmail—".
- Târih-i Devlet-i Osmâniyye — Bak.: Abdurrahman Şeref.
- Târih-i Devlet-i Osmâniyye — Bak.: Hammer - Purgstall "Jos. von—".
- Târih-i Ebu-l-Fâruk — Bak.: Murad Bey "Mizancı Ebu-l-Fâruk

- Mehmet—".
- Târîh-i Ebu'l-Feth — Bak.: Dursun Bey / Tûr-ı-Sinâ Bey.
- Târîh-i Enderun — Bak.: Hızır İlyâs Efendi "Hâfız—".
- Târîh-i feth-i Bağdâd-ı Sultan Murâd — Bak.: Hibri Edirnevî "Abdurrahman—".
- Târîh-i feth-i Revân ve Bağdad — Bak Abd-ül-Aziz Efendi "Seyh-ül-İslâm Karaçelebi-zâde—".
- Târîh-i Gılmânî — Bak.: Mehmet - Halife.
- Târîh-i Gülşen-i Maârif — Bak.: Said Efendi "Ferâiz-i zâde Seyyid Mehmet—".
- Târîh-i Hayrullâh / Târîh-i Osmânî — Bak.: Hayrullâh Efendi.
- Târîh-i İbni-Galbûn — Bak.: Behî-cüddin Mehmed Efendi.
- Târîh-i İslâm — Bak.: Hilmi "Şeh-bender-zâde Filibeli Ahmed—".
- Târîh-i İzzî — Bak. İzzî Süleyman Efendi
- Târîh-i Lûtfi — Bak.: Lûtfi Efendi "Vak'anüvis Hâfız Ahmed—".
- Târîh-i meşrûtiyyet ve Şark mes'e-leri hâzırası — Bak.: Sâib "Ahmed—".
- Târîh-i Naîmâ — Bak.: Naîmâ / Mustafa Naîm Efendi.
- Târîh-i Nişancı — Mehmet Paşa — Bak.: Mehmet - Çelebi "Merzi-fonlu Ramazan-zâde Yeşilce—".
- Târîh-i Osmânî — Bak.: Hayrullâh Efendi.
- Târîh-i Osmânî — Bak.: Reşid "Ahmed—".
- Târîh-i Osmânî — Bak.: Tevfik Paşa "Mehmet—".
- Târîh-i Pegevî — Bak.: İbrahim Efendi "Pegevî—".
- Târîh-i Râşid — Bak.: Râşid Mehmed Efendi "Vak'anüvis—".
- Târîh-i sâf — Bak.: Kemâlüddin Efendi "Taşköprülü-zâde Mehmet—".
- Târîh-i Selânikî — Bak.: Mustafa Efendi "Selânikli—".
- Târîh-i siyâsî Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye — Bak.: Kâmil Paşa "Sadr-ı esbak—".
- Târîh-i Solakzâde — Bak.: Solakzâde Mehmet Hemdemî.
- Târîh-i Subhî — Bak.: Subhi Mehmed Efendi.
- Târîh-i Sultan Mahmud-Hân ibni Sultan Mustafa - Hân — Bak.: Abdi Efendi.
- Târîh-i Sultan Mehmet-Hân-ı Sâni — Bak.: Kritovulos.
- Târîh-i Sultan Osman — Bak.: Dannon "A—".
- Târîh-i Şânîzâde — Bak.: Atâullâh Efendi "Şânîzâde Mehmet—".
- Târîh-i Timur — Bak.: Murtazâ "Nazmî-zâde Hüseyin—".
- Târîh-i Yemen ve San'â — Bak.: Râşid Paşa "Ferik Hacı—".
- Târîh-i müsâhabeleri — Bak.: Abdurrahman Şeref.
- Tarihte Türk - İtalyan savaşları — Bak.: Sançar "Needet—".
- Târîh-ül-İrâk — Bak.: Azzâvî / Azzaoui "Abbâs ül—".
- Târik Tunaya — Bak.: Tunaya "Dr. Târik Z.—".
- Tasâvîr-i ricâl — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- Tassy "Laugier de—" — Histoire des Etats Barbaresques (iki cilt) Paris, 1757.
- Tasvîr-i ahvâl Tenvîr-i istikbâl — Bak.: Memduh Paşa "Mehmet—".
- Taşköprülü-zâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi — Bak.: Ahmed Efendi "Taşköprülü-zâde Ebu'l-Hayr—".
- Taşköprülü-zâde Mehmet Kemâlüddin Efendi — Bak.: Kemâlüddin Efendi "Taşköprülü - zâde Mehmet—".
- Tayyarzâde Ahmed Atâ Bey — Bak.: Atâ Bey "Tayyarzâde Ahmed—".
- Tayyib Gökbilgin — Macaristan'daki Türk hâkimiyyeti devrine âit bâzı notlar (Türkiyât mecmûası-nın 7 - 8 inci cildinde intişâr etmiştir) İstanbul, 1942.
- Tazerout — Bak.: Brockelmann "C.—".
- Teillac "P.—" — Bak.: Gosse "Philip—".

Telfîk-ül-ahbâr ve telkîh-ül-âsâr fî vakaayî-i Kazan ve Bulgar ve mülûk-it-Tatar — Bak.: Murad Remzi "Kazanlı Mehmet—".

Tenkîh-üt-tevârih — Bak.: Hüseyin Efendi "Hezâr-fen—".

Terceme-i târih-i Timur — Bak.: Murtâzâ "Nazmî-zâde Hüseyin—".

Testa "J. de—" — Recueil des traités de la Porte ottomane avec les puissances étrangères (On cilt) Paris, 1901.

Teşrifât-ı kadîme — Bak.: Es'ad Efendi "Vak'anüvis—".

Tevârih-i Âl-i Osman — Bak.: Anonim "Husûsî kütüphânemizde".

Tevârih-i Âl-i Osmân — Bak.: Anonim "Ayasofya nüshası".

Tevârih-i Âl-i Osmân — Bak.: Anonim "Giese neşri".

Tevârih-i Âl-i Osmân — Bak.: Âşık Paşa - zâde Derviş Ahmed Âşıkî.

Tevârih-i Âl-i Osmân — Bak.: Cemâlî "Zenbillî-zâde Muhyiddin Mehmet—".

Tevârih-i Âl-i Osman — Bak.: Haddîdî.

Tevârih-i Âl-i Osmân — Bak.: İbni-Kemal / Kemal Paşa-zâde Şemsüddin Ahmed-Çelebi Efendi.

Tevârih-i Âl-i Osmân — Bak.: Kâşifi.

Tevârih-i Âl-i Osmân — Bak.: Lûtfî Paşa.

Tevârih-i Âl-i Osmân — Bak.: Oruc Bey "Oruc ibni Âdil-ül-Kazzâz Kâtib-ül-Edirnevî—".

Tevârih-i Âl-i Osmân — Bak.: Rüstem Paşa "Kehle-i ikbâl—".

Tevârih-i Benî - Âdem — Bak.: Şeffî'üş-Şerîf.

Tevârih-i cedîd: Mir'at-ı cihan — Bak.: Osman "Bayburtlı—".

Tevârih-i Enbiyâ ve Evliyâ ve Âl-i Osmân — Bak.: Anonim.

Tevârih-ü-selâtin il-Osmâniyye — Bak.: Mehmet Paşa "Tevkiî—".

Tevfik "Selânikli—" — Mir'at-ı vukuât-ı harbiyye, İstanbul, 1313 - 1315.

Tevfik Doğan — Bak.: Doğan "Erkân-ı Harbiyye" yüzbaşı Tevfik—".

Tevfik Nuriüddin — Sultan Aziz'in hal'i ve intiharı (Risâle) İstanbul, 1324;

Sultan Murad'ın cülûsu ve hal'i (Risâle) İstanbul, 1324.

Tevfik Paşa "Mehmet—" — Târih-i Osmânî, İstanbul, 1308.

Tevhid "Ahmed—" — Meskûkât-kadîme-i İslâmiyye katalogu (Müze-i Hümâyun neşriyyâtındanır: Tavâif-i Mülûkî de alır) İstanbul, 1321.

Tevkiî - Abdurrahman Paşa — Bak.: Abdurrahman Paşa "Tevkiî—".

Texier "Charles—" — Description de l'Asie Mineure (Ali Suad Bey'in Maârif neşriyyâtı içinde "Küçük Asya" ismiyle çıkmış üç ciltlik bir Türkçe tercemesi de vardır: İstanbul, 1339 - 1340) Paris; 1839.

Tezâkir-i Cevdet — Bak.: Cevdet Paşa "Ahmed—".

Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye — Bak.: Süreyyâ "Mehmet—".

Tezkiret-ül-bünyân — Bak.: Sâî Mustafa - Çelebi.

Thadée Gasztowtt — Bak.: Gasztowit "Thadée—".

Théodore Spandouyn Cantacasin — Bak.: Cantacasin "Téodore Spandouyn—".

Théophile Gautier — Bak.: Gautier "Théophile—".

Théophile Lavallée — Bak.: Lavallée "Théophile—".

Thevenot — Bak.: Anonim "Bağdad fethnâmesi".

Thuasne "L—" Djem - Sultan, fils de Mohammed II. frère de Bayezid II "1459 - 1495", Paris, 1892.

Thuret "François—" — Bak.: Grekov "B—" et İakoubovski "A—".

Timur devrinde Kadis'den Semerkand'a seyahat — Bak.: Clavijo "Ruy Conzalez de—".

Timur ve tüzükâtı — Bak.: Langlès "L—".

Tinayre "Marcelle—" — Notes d'une

- voyageuse en Turquie, Paris. tarihsiz.
- Tokdemir "Binbaşı Sa'düddin—" — Bak.: Celâl-zâde Mustafa - Çelebi "Koca-Nişancı—".
- To Khronikon — Bak.: Francis "Yeorgios—".
- Topal Ahmed Rif'at Efendi — Bak.: Rif'at Efendi "Topal Ahmed—".
- Topkapı sarayı — Bak.: Halil Edhem.
- Topkapı Sarây-ı-Hümâyunu ve parkının tarihi — Bak.: Râif "Mehmet—".
- Tott "Baron de—" — Mémoires du Baron de Tott, sur les Turcs et les Tartares (iki cilt) Paris, 1785.
- Trablusgarp'tan Sahrây-ı-Mabîr'e doğru — Bak.: Câmî Bey.
- Tragédie des Dardanelles "La—" — Bak.: Delage "Edmond—".
- Tuna boyu tarihi — Bak.: Peremeci "Osman Nuri—".
- Tûrî-Sînâ Bey — Bak.: Dursun Bey / Tûrî-Sînâ Bey.
- Tout "T. F.—" — Bak.: Powell "York—" et Tout "T. F.—".
- Trapier "Blanche—" — Les voyageurs Arabes au moyen âge, Paris, 1937.
- Trebizond, the last Greek Empire — Bak.: Miller.
- Tuhfet-ül-ahbâb — Bak.: Kemâlüd-din Efendi "Taşköprülüz-zâde Mehmet—".
- Tuhfet-ül-kibâr fi esfâr-il-bihâr — Bak.: Kâtib-Çelebi "Hacı-Mustafa ibni Abdullâh/ Hacı - Halife / Hacı - Kalfa—".
- Tunaya "Dr. Târik Z. —" — Türkiye'de siyasî partiler "1859 - 1952", İstanbul, 1952.
- Tunis — Bak.: Frank "Dr. Louis—".
- Turgut-Reis — Bak.: Seyfi "Ali Rîzâ—".
- Turquie — Bak.: Jonannin "J. M.—" et Gaver "Jules van—".
- Turquie et le Tanzimat "La—" — Bak.: Engelhardt.
- Turquie et Pologne — Bak.: Gasztott "Thadée—".
- Turquie et ses différents peuples
- "La—" — Bak.: Mathieu "Henri—".
- Turquie officielle "La—" — Bak.: Régla "Paul de—".
- Turquie "La—", Passé et Présent— Bak.: Clerget "Marcel—".
- Turquie "La—" sous Abd'ul-Aziz — Bak.: Millingen "Frederick—".
- Türkgeldi "Ali Fuad—" — Görüş işittiklerim (Türk Tarih Kurumu neşriyyâtından: 2 nci seri No. 15) Ankara, 1949;
- Ricâl-i mühimme-i siyâsiyye (Eski yazı devrinde basılmıştır) İstanbul, 1928.
- Türk hizmetinde kral Tököli İmre — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- Türk Hukuk Tarihi — Bak.: Adliye vekilliği.
- Türk inkılâbı tarihi — Bak.: Bayur "Yusuf Hikmet—".
- Türk inkılâbı tarihi kronolojisi — Bak.: Jaeschke "Gotthard—".
- Türk istilâsı devrinde Macaristan'da ve Avusturya'da casuslar — Bak.: Orkun "Hüseyin Nâmik—".
- Türkiye "1290 senesiyeçün takvim ve tevârîhi muhtelif" — Bak.: Suâvi "Ali—".
- Türkiye'de Matbûât rejimleri — Bak.: İskit "Server—".
- Türkiye'de siyasî partiler — Bak.: Tunaya "Dr. Târik Z.—".
- Türkiye Maârif tarihi — Bak.: Ergin "Osman—".
- Türkiye ricâl-i devleti — Bak.: Challemel - Lacour.
- Türkiye tarihi — Bak.: Altınay "Ahmed Refik—".
- Türkiye ve Tanzimât — Bak.: Engelhardt "Ed—".
- Türkler ile İngilizlerin ilk temâsı — Bak.: Halil Hâlid.
- Türk matbaacılığı — Bak.: Gerçek "Selim Nüzhet—".
- Türk musıkisi lûgati — Bak.: Öztuna "T. Yılmaz—".
- Türk ulusal savaşının ilk parçası — Bak.: Karacebe "Erkân-ı Harbiyye binbaşı Nizâmüddin—".

U

- Ullein - Reviczky "Antal—" — Souvenirs hongrois en Turquie (Broşür) Budapeşte, 1943.
- Uluğ İğdemir — Bak.: İğdemir "Uluğ —".
- Ulusoy "Erkân-ı Harbiyye miralayı Mümtaz —" — İstiklâl savaşında ikinci kolordunun harekâtı (Askerî Mecmûa neşriyyâtından) İstanbul, 1939.
- Umdet-ül-hakaayık — Bak.: Süleyman Paşa "Müşir—".
- Unat "Tâik Reşid—" — Bak.: Abdi Efendi.
- Une ambassade français en Orient sous Louis XV — Bak.: Vandal "Albert—".
- Une ambassade turque sous le directeur — Bak.: Herbertte "Maurice—".
- Une énigme et un miracle historique: Le peuple roumain — Bak.: Bratianu "G. İ.—".
- Un journal de la campagne d'Eugène de Savoie en 1717 — Bak.: Constantinescu "N. A.—".
- Un témoignage espagnol sur la Turquie de Soliman le Magnifique — Bak.: İorga "N.—".
- Un Turc à Paris "1806 - 1811" Relation de voyage et de mission de Mouhib Effendi, Ambassadeur extraordinaire du Sultan Selim III — Bak.: Bareilles "Bertrand—".
- Un voyageur en Turquie au XVIe siècle' Dernschwam — Bak.: İorga "N.—".
- Uras "Esad—" — Bak.: Arapyan "Kalost—" ve Arutin "Tanburî —".
- Us "Hakkı Târik—" — Meclis-i Meb'ûsân "1293 = 1877" (İlk meşrûtiyyet meclisinin zabıtları) İstanbul, 1939 - 1940.
- Uşaklıgil "Hâlid Ziyâ—" — Saray ve ötesi, son hâtıralar (Üç cilt) İstanbul, 1940 - 1941.
- Uzer "İkinci meşrûtiyyet devri valilerinden ve Cumhuriyet devri

Anadolu müfettiş-i umumîlerin den Tahsin—" — Hâtırât (Gayrimüntezir üç cilt: Âilesi nezdindedir).

- Uzunçarşılı "İsmail Hakkı—" — Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri (Türk Tarih Kurumu neşriyyâtından) Ankara, 1937;
- Karası vilâyeti tarihçesi, İstanbul, 1341;
- Kitâbeler "Tokat Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya" (Maârif vekâleti neşriyyâtından) İstanbul, 1345 = 1927;
- Kitâbeler ve Sâhib, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnaç, Hamîd oğulları hakkında mâlûmât (Maârif vekâleti neşriyyâtından) İstanbul, 1347 = 1929;
- Kütahya şehri (Maârif vekâleti neşriyyâtından) İstanbul, 1932;
- Meşhur Rumeli âyanlarından Tirsinkli İsmail, Yılıköğlü Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa (Tarih Kurumu neşriyyâtından) İstanbul, 1942;
- Midhat Paşa ve Tâif mahkûmları (Türk Tarih Kurumu neşriyyâtından) Ankara, 1950;
- Midhat ve Rüşdi Paşaların tevkiflerine dâir vesikalar (Türk Tarih Kurumu neşriyyâtından) Ankara, 1946;
- Osmanlı devleti teşkilâtından Kapukulu ocakları (iki cilt: Türk Tarih Kurumu neşriyyâtından) Ankara, 1943 - 1944.
- Uzun Hasan ve Şeyh - Cüneyd: XV inci yüzyılda İran'ın millî bir devlet hâline yükselişi — Bak.: Hinz "Walther—".

Ü

- Üçüncü kolordunun ve İkinci Şark ordusunun muhârebâtı — Bak.: Muhtar Paşa "Katircioğlu Mahmud—".
- Ünsel "Kemal Edib —" — Bak.: Avnî.
- Ünver "Prof. Dr. Süheyl—" — Is-

tanbul Üniversitesi tarihine başlangıç: Fâtih, külliyyesi ve zamanı ilim hayatı (İstanbul Üniversitesi neşriyyâtından) İstanbul, 1946.

Üss-i inkılâb — Bak.: Midhat Efendi "Ahmed—".

Üss-i zafer — Bak.: Es'ad Efendi "Sahhaflar-şeyhi-zâde Vak'anüvis Seyyid Mehmet—".

Üstün "Cevad—" — 1683 Viyana seferi (Türk Tarih Kurumu neşriyyâtından) Ankara, 1941.

V

Vahîd Efendi — Bak.: Ömer Vahîd Efendi "Dilâver-Ağa-zâde—".

Vahîd Efendi "Seyyid—" — Sefâret-nâme (Fransa elçiliğine âit) İstanbul, tarihsiz.

Vakaayi-i Devlet-i Aliyye — Bak.: Cevdet Paşa "Ahmed—".

Vakaayi-i târihiyye — Bak.: Âgâh Paşa "Hâfız İbrahim—".

Vak'a-i cedîd — Bak.: Ebubekir Efendi "Enderûn-ı Hümayun nâzırı Merzifonlu—".

Vak'a-i Hamîdiyye — Bak.: Sâdık "Zâim-zâde Mehmet—".

Vak'a-i Sultan Abd-ül-Aziz — Bak.: Sâib "Ahmed—".

Vâkiât-ı Sultan Cem — Bak.: Anonim.

Vandal "Albert—" Une ambassade française en Orient sous Louis XV: La mission du marquis de Villeneuve "1728 - 1741", Paris 1887;

Voyages du marquis de Nointel, Paris, 1901.

Vasiliev "A. A.—" — Histoire de l'empire byzantin (P. Brodin ve A. Bourguina tarafından Rusçadan Fransızcaya terceme edilmiştir: İki cilttir) Paris, 1932,

Vâsif Ahmed Efendi "Vak'anüvis—" — Mahâsin-ül-âsâr ve Hakaayıklul-ahbâr (1166 - 1188 vukuâtına âit iki ciltlik "Vâsif tarihi") Bulak, 1246.

Vecihî ve rüfekaası — Musavver târih-i harb, İstanbul, 1315.

Vefik Paşa "Ahmed—" — Fezleke-i târih-i Osmânî (muhtelif tabırları olan küçük bir eser) İstanbul, 1302.

Vehbi "Hamîd—" — Meşâhîr-i İslâm (Dört ciltlik Terâcim-i ahvâl) İstanbul, 1301.

Verd-i mutarrâ — Bak.: Câvid Bey "Ahmed—".

Verd-ül-hadâyık — Bak.: Rif'at Efendi "Topal - Ahmed—".

Victor Bérard — Bak.: Bérard "Victor—".

Victor Langlois — Bak.: Langlois "Victor—".

Vie extraordinaire des frères Barberousse corsaires et rois d'Alger "La—" — Bak.: Achard "Paul—".

Vignere Boubonnois "B. de—" — Bak.: Khalkokondilis "Laonikos—".

Visages de l'islam — Bak.: Bammate "Haïdar—".

Vlasto "E. - H.—" — Les derniers jours de Constantinople "1453", Paris, 1883.

Voltaire — Histoire de Charles XII, Paris, 1875;
Histoire de l'empire de Russie sous Piere le Grand, Paris, 1824.

Von der Goltz — Bak.: Goltz Paşa "Colmar von der—".

Voyage en Crimée — Bak.: Delamarre "L. H.—".

Voyage en Orient — Bak.: Nerval "Gérard de—".

Voyage en Turquie et en Grèce du R. P. Robert de Dreux, Aumonier de l'ambassadeur de France "1665 - 1669" — Bak.: Pernot "Hubert—".

Voyages du marquis de Nointel — Bak.: Vandal "Albert—".

Voyages "Les—" du sieur du Loir avec la relation du siège de Babylone fait en 1639 par Sultan Mourat — Bak.: Loir "Du—".

Voyageurs arabes au moyen âge

“Les—” — Bak.: Trapier “Blanche—”.

Voyageurs français dans l’orient européen — Bak.: İorga “N.—”.

W

Walter Hinz — Bak.: Hinz “Walter—”.

Wanda — Souvenirs anecdotiques sur la Turquie “1820 - 1870”, Paris, 1884.

Welschinger “Henri—” — Bismarck “1815 - 1898” (Berlin muâhdesi ve İttifâk-ı müselles gibi bahisleri Osmanlı tarihini alâkadar etmektedir) Paris, 1912.

William Robertson — Bak.: Robertson “William—”.

Williams “John—” — Bak.: Gomez “Madame de—”.

Wittek “Paul—” — Das Fürstentum Mentesché (Alman arkeoloji enstitüsü neşriyyâtından; Osman Şâik Gökyay tarafından “Menteşe beyliği” ismiyle yapılan Türkçe tercemesi Tarih Kurumu neşriyyâtı içinde çıkmıştır: Ankara, 1944) İstanbul, 1934; De la défaite d’Ankara à la prise de Constantinople “Un demi-siècle d’histoire ottomane”, Paris, 1938;

Le Sultan de Rûm, Brüksel, 1938; The rise of the Ottoman Empire (Bu eserin Fahriye Arık tarafından yapılan tercemesi “Oğuz boyları ve Osman-ogulları seçeresi” de ilâve edilerek 1947’de neşredilmiştir) Londra, 1938.

Y

Yâkub Şevki — Bak.: Goltz Paşa “Colmar von der—”.

Yaşar “Hüseyn Hüsâmüddin—” — Amasya tarihi (Dört cilt) İstanbul, birinci cilt H. 1330, ikinci cilt H. 1332, üçüncü cilt M. 1927, dördüncü cilt M. 1928 ve bakıy-yesi M. 1935.

Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi — Bak.: Hüsni “Binbaşı—”.

Yedikule hisarı — Bak.: Halil Edhem.

Yeğînatı “Erkân-ı Harbiyye yüzbaşı-sı Süleyman İzzet—” — Büyük harbin başında ikinci ihtiyat ve nizâmiyye suvârî tümenleriyle Aras cenup müfrezesinin muharebeleri (Askerî Mecmûa neşriyyâtından) İstanbul, 1939.

Yemen tarihi — Bak.: Âtîf Paşa “Erkân-ı Harbiyye feriki—”.

Yeni Osmanlı tarihi — Bak.: Şâkir Paşa “Ferik Mehmet—”.

Yeorğios Francis — Bak.: Francis “Yeorğios—”.

Yıldırım — Bak.: Stoyber.

Yıldız’ın hatâsı — Bak.: Ali Bey “Basîret gazetesi sâhib-i imtiyâzı—”.

Yılmaz Öztuna — Bak.: Öztuna “T. Yılmaz—”.

Yorga — Bak.: İorga “N.—”.

Yrcam — Dans les coulisses de la Cour turque (La Revue mecmûasının 15 Şubat 1905 tarihinden itibaren iki nüshasında tefrika edilmiştir) Paris, 1905; La Cour de Constantinople “La Sublime - Porte, les ministres” (La Revue mecmûasının 1 Eylül 1905 tarihinden itibaren iki nüshasında tefrika edilmiştir) Paris, 1905.

Y. Ş. — 1293 = 1877 Osmanlı - Rus seferinden Halyas-Zivin - Kars muharebeleri (Fransızcadan tercemedir) İstanbul, 1326.

Yusuf Akçora — Bak.: Akçora “Yusuf—”.

Yusuf Hikmet Bayur — Bak.: Bayur “Yusuf Hikmet—”.

Yusuf ibni Abdüllâtîf — Sübhat-ül-ahbâr (Kanunî devrine âit Osmanlı nesebnâmesi : Hususî kütüphânemizdedir).

Yusuf Kâmil Paşa — Bak.: Kâmil Paşa “Arapgirli Yusuf—”.

Yusuf Râzi Bey — Bak.: Leila Hanoum.

Z

- Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad Han — Bak.: Harîmî-Çavuş "Ra-hîmî-zâde İbrahim—".
- Zafernâme-i Timur-Görgen — Bak.: Şerefüddin Aliyy-il-Yezdî.
- Zâim-zâde Mehmet Sâdık — Bak.: Sâdık "Zâim-zâde Mehmet—".
- Zambaur "E. de—" — Manuel de gé-néalogie et de chronologie pour l'histoire de l'İslâm, Hannover, 1927.
- Zekât-ül-Mülk Muhammed Ali Fûrû-ğî — Bak.: Fûrûğî "Zekâ'ül-Mülk Muhammed Ali—".
- Zenbilli-zâde Muhyiddin Mehmet Cemâlî — Bak.: Cemâlî "Zenbilli - zâde Muhyiddin Mehmet—".
- Zeydân "Corci—" — Kitâbu târihi Mısır il-hadis maa fezleketün fi târihi Mısır il-kadîm (İkinci cilt); Arapçadır) Mısır, H. 1306 = M. 1889.
- Zeyl-i târih-i Hayrullâh Efendi — Bak.: Şevki Bey "Ali—".
- Zihni Efendi "Mehmet—" — Meşâ-hîr-ün-nisâ (İki cilt) İstanbul, 1294 - 1296.

- Zinkeisen "J—" — Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa (Yedi cilt) Hamburg, 1840 - 1863.
- Ziver Bey "Rodos Maârif müdürü ve daha sınıraları Bursa valisi—" — Rodos tarihi, Rodos, 1312.
- Zıyâ "Mehmet—" — Ağa tarihi, İs-tanbul, 1316.
- Zıyâ "İhtilâlei Mehmet—" — İstan-bul ve Boğaziçi (İki cilt) İstan-bul, 1336 = 1928.
- Zıyâ "Yüzbaşı—" ve Rahmi "Yüzba-şı—" — Girit seferi (Askerî Meemûa neşriyyâtından) İstan-bul, 1933.
- Zıyâ "Ahmed—" — Meskûkât-ı İs-lâmiyye takvimi, İstanbul, 1328.
- Zıyâ Karamursal — Bak.: Karamur-sal "Zıyâ—".
- Zübdet-ül-hakaayık — Bak.: Midhat Efendi "Ahmed—".
- Zübdet-ül-kıyas — Bak.: Abdurrah-man Şeref.

Bu ciltteki Endekslerin ve Bibliyografyanın tertibi 23 Eylül 1954 Perşembe günü ik-mâl edilmiştir.

İ. H. D.

S O N

OSMANLI PÂDİŞAHLARININ BAŞLICA HUSUSİYETLERİNE ÂİT CEDVEL

I — Osmanlı pâdişahlarının mecmûu 36 dan ibaret olmakla beraber, bâzılarının ikişer defa tahta çıkmış olmalarından dolayı saltanat tebeddüllerinin sayısı 39 u bulmaktadır; son halife Abdülmecid pâdişah olmadığı için 36 yekûnuna dâhil değildir.

II — İkişer defa saltanatta bulunanlar ikinci Murad, Fâtih Sultan Mehmet ve Birinci Mustafa'dan ibarettir.

III — Bâzi menbâlarda Yıldırım - Bâyezid'in Fetret devrinde saltanatlarını ilân etmiş olan Süleyman-Çelebi ve Mâsâ-Çelebi isimlerindeki oğulları da pâdişahlar cedveline idhâl edilmekte ve bu suretle Osmanlı hükümdarlarının sayısı 38 i bulmaktadır: Fakat bu iki şehzâde o zamanki Osmanlı arâzisinin mecmûuna hiç bir zaman tamamiyle hâkim olamadıkları için bu telâkki doğru değildir.

IV — 36 Osmanlı pâdişahından ilk sekizi Hilâfet sıfatını hâiz olmadığı halde mütebâkî yirmi sekizi hem halife, hem pâdişaktır; saltanat makamında bulunmamış olan son halife Abdülmecid de bu yekûna ilâve edilmek suretiyle Osmanlı hânedânından 29 halife yetişmiş olduğu anlaşılr.

V — Osman-Gazi'den saltanatın ilgasına kadar sıralanan pâdişahların batın ade-di 21 den ibarettir.

VI — Saltanat verâseti Osman - Gazi'den Birinci Ahmed'e kadar ilk on dört pâdişah devrinde Avrupa'da olduğu gibi «Evlâdiyye» şeklinde babadan oğula intikal etmiş ve ondan sonra da Birinci Mustafa'dan Altıncı Mehmet Vahidüddin'e kadar 22 pâdişah devrinde «Ekberiyet» kaidesi tatbik edilerek hânedânın en yaşlı âzâsı tahta çıkmıştır.

VII — «Ekberiyet» kaidesinden dolayı Osmanlı pâdişahlarından on beşi birbirinin kardeşi ve amcazâdesidir.

VIII — 36 Osmanlı pâdişahının isimleri mükerrer olduğu için, mecmûu 14 isimden ibarettir: Birer (Orhan), (İbrahim), (Abdülmecid) ve (Abd-ül-Aziz)e mukabil ikişer, (Bâyezid), (Süleyman), (Mahmud) ve (Abdülmecid), üçer (Osman), (Selim) ve (Ahmed), dört (Mustafa), beş (Murad) ve nihayet altı (Mehmet) sıralanmıştır; pâdişah olmıyan son halife de bu hisâba katıldığı takdirde (Abdülmecid) isminin de iki sayılması lâzımgelir.

IX — Osmanlı pâdişahlarının 16 sınıfın halk ağzında veyahut tarih menbâlarında takarrür etmiş lâkapları vardır ve mütebâkî yirmisi de lâkapsız olduğu için yalnız isim numarasıyla anılır; Birinci Osman'la Orhan Bey'in lâkapları (Gazi), Birinci Murad'ın (Hudâvendigâr), Birinci Bâyezid'in (Yıldırım), Birinci Mehmed'in (Çelebi), İkinci Mehmed'in (Fâtih), İkinci Bâyezid'in (Veli), Birinci Selim'in (Yavuz) ve (Kadım), Birinci Süleyman'ın (Kanunî), İkinci Selim'in (Sarı), Üçüncü Mehmed'in (Eğri fâtihi), Birinci Mustafa'nın (Deli), İkinci Osman'ın (Genç), Dör-

düncü Murad'ın (Bağdad fâtihi), Dördüncü Mehmed'in (Avcı), Üçüncü Selim'in (Halim) ve nihayet ikinci Mahmud'un lâkabı da (Adli) dir.

X — ikinci Murad'dan itibaren Osmanlı pâdişahlarının bir çokları şâirdir: Daha evvelkilere de bâzı manzûmeler isnâd edilmişse de doğru değildir. Şâir pâdişahların Divân emebiyatı an'anesince isim yerine kullanmış oldukları «Mahlas»lar şöyle sıralanır: İkinci Murad (Murâdi), Fâtih (Avnî), İkinci Bâyezid (Adnî), Yavuz (Selimî), Kanunî Sultan Süleyman (Muhibbî), İkinci Selim (Selimî), Üçüncü Murad (Murâdi), Üçüncü Mehmet (Adli), Birinci Ahmed (Bahtî) Genç - Osman (Fâris /Fârisî), Dördüncü Murad (Murâdi), İkinci Mustafa (İkbâlî), Üçüncü Ahmed (Necib), Birinci Mahmud (Sekkâtî), Üçüncü Mustafa (Cihangir), Üçüncü Selim (İlhâmî) ve ikinci Mahmud da (Adli) mahlasını kullanmıştır; son pâdişahlardan Beşinci Mehmed'in Çanakkale şîrinde mahlas yerine kendi adı olan (Reşâd) ismine tesadûf edilir.

XI — Osman-Gazi'den İkinci Murad'a kadar ilk altı hükümdar Bursa'da ve ondan sonrakiler de İstanbul'da medfundur: Yalnız son pâdişah Altıncı Mehmet Vahidüddin'in mezarı Şam'da ve son halife Abdülmecid'in kabri de Medîne'dedir.

XII — Osmanlı tarihinde İstanbul'un fethinden evvel en çok yaşayan hükümdar 78 yaşında ölmüş olan Orhan-Gazi ve İstanbul'un fethinden sonra en çok yaşayan pâdişah da 75 sene, 4 ay, 19 gün yaşadktan sonra 76 yaşının içinde ölmüş olan ikinci Abdülhamid'dir. En genç ölen pâdişah da 17 sene, 6 ay, 18 gün yaşadktan sonra 18 yaşının içinde şehid edilmiş olan İkinci Osman/Genc Osman'dır

XIII — Cûlâs yaşı bakımından en ihtiyar pâdişah 65 yaşında tahta çıkmış olan Beşinci Mehmet Reşad, en genci de 7 yaşında cûlâs eden Dördüncü Mehmed'dir.

XIV — Osmanlı tarihinde 16 hali' vak'ası vardır ve bunlarda 15 pâdişah hal'edilmiştir: Bunun sebebi, Birinci Mustafa'nın iki defa hal'edilmiş olmasıdır. İkinci Murad'la Üçüncü Ahmed'in halî'leri de «Feragat» şeklindedir. Son pâdişah Altıncı Mehmet Vahidüddin'in hal'i ise saltanatın ilgasından dolayıdır. Hilâfetin ilgası hakkındaki kanunda son halife Abdülmecid'in de hal'edilmiş olduğundan bahsedilmekteyse de, onun saltanat sıfatı olmadığı için bu yekûna idhâli doğru değildir.

XV — Osmanlı tarihinde en uzun saltanat Kanunî'nin Milâdî takvim hesabıyla 45 sene, 11 ay, 7 gün süren devri ve en kısa saltanat da Birinci Murad'ın 93 günden ibaret saltanatıdır.

XVI — Osman-Gazi'den Kanunî'ye kadar ilk on pâdişah ordu başında ve fi'len Baş-kumandan vaziyetinde hemen bütün seferlere iştirâk etmişlerdir: Bu askeri an'aneyi ilk ihlâl eden ve sarayından hiç ayrılmıyan ilk gevşek pâdişah İkinci Selim'dir; ondan sonra yalnız Üçüncü Mehmet, İkinci Osman, Dördüncü Murad, Dördüncü Mehmet ve İkinci Mustafa harbe girmiş, diğerlerinden bazıları ordu ile beraber hareket etmişlerse de harp meydanlarına gitmemişlerdir. Bu vaziyete göre fi'len harbetmiş Osmanlı pâdişahlarının mecmûu on beşten ibaret demektir; mütebaki yirmi biri harp görmemiştir.

XVII — İnhiyat devrinin hiç harbe gitmemiş pâdişahlarından bazılarına ordunun kazandığı zaferlerden dolayı oturdukları yerde Fetvâ ile «Gazi» ünvânı tevcih edilmiştir! Bu gazâsız gâziler sekiz kişidir: Birincisi Mahmud ve diğerleri de Üçüncü

Mustafa, Birinci Abdülhamid, Üçüncü Selim, İkinci Mahmud, Sultan Mecid, İkinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad'dır; fakat bu garâbetin vebâli pâdişahlardan ziyâde inhitat devrinin bozuk Meşihatine âittir.

XVIII — Osmanlı tarihinde ecelleriyle ölmemiş olan pâdişahların sayısı sekizdir : Bunlardan Murad-Hüdavendigâr harp meydanında şehid edilmiş, Fâtih'le İkinci Bâyezid zehirlenmiş, Genc-Osman'la Üçüncü Selim ve Sultan Aziz öldürülmüş ve Sultan İbrahim'le Dördüncü Mustafa da hal'lerinden sonra Fetvâ ile idâm edilmişlerdir.

XIX — Osmanlı imparatorluğunun a'zamî genişleme nisbeti Dördüncü Mehmet devrine mûsâdîf olduğu gibi, küçülmiye başlaması da aynı devre tesadûf etmektedir.

XX — Osmanlı tarihinde yedi pâdişahın ölümü birer müddet gizli tutulmuştur : Bunun sebebi, valilikte tecrübe gören halefleri pâyitahta gelip tahta çıkıncaya kadar Yeniçerilerin kargaşalık çıkarmalarına meydan bırakmamaktır. Bu yedi pâdişahtan Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü 41 gün, İkinci Murad'ın 12 - 16 gün, Fâtih'in 1 gün, Yavuz'un 9 gün, Kanuni'nin 48 gün, İkinci Selim'in 7 gün ve nihayet Üçüncü Murad'ın ölümü de 11 gün gizli tutulmuştur.

XXI — Osmanlı pâdişahları içinde en çok çocuğu olan Üçüncü Murad'dır: kız ve erkek evlâdının mecmûu 100 - 130 u bulduğundan bahsedilir.

XXII — Türkiye'de saraydan Bab-ı Âlî'ye ve ondan sonra da tedricen halk arası-na yayılarak yukardan aşağı doğru bir cereyan tâkib eden Teceddüd fikrinin ilk mümessili Genc-Osman, ikincisi Üçüncü Ahmed, üçüncüsü Üçüncü Mustafa, dördüncüsü Birinci Abdülhamid, beşincisi Üçüncü Selim, altıncısı İkinci Mahmud ve yedincisi de Sultan Mecid'dir: Bunların içinde irticâa en kat'î darbeyi indirmeye muvaffak olan pâdişah İkinci Mahmud'dur.

XXIII — Cülûs bahşîşi âdetine Birinci Abdülhamid devrinden itibaren nihayet verilmiştir.

XXIV — Türk hâkimiyyeti Orhan Gazi devrinde Asya'dan Avrupa'ya, Yavuz devrinde Afrika'ya ve nihayet İkinci Selim devrindeki Sumatra seferinde de Okyanusya'ya dayanmıştır : Bu suretle Osmanlı imparatorluğu azamet devrinde dünyanın dört kıt'asına yayılmış demektir.

Osmanlı devletinin sona eriş yılları içinde yeni devletimizin kuruluş hareketleri tam bir ihtilâf halinde bulunduğundan, yeni devletin izahı bir kronolojisinin ise ayrıca ve biran evvel yapılması gerektiğinden ve hiç şüphesiz yapılacağından, bu eserin son yılları içinde yeni doğuşun verilmesi gerekli teferruatını o esere bırakmayı daha uygun gördük; bu suretle hazin bir kapamaşla aydınlık bir başlangıcı karıştırmak istemedik. İşte bundan dolayı menakibinden bahsedilmemiş olan yeni Türkiye'nin kurucusu ATATÜRK'ün adını burada hürmetle yadetmeyi vazife bîbiriz.

İsmail Hami
DANIŞMEND

İZAHLI
OSMANLI
TARİHİ
KRONOLOJİSİ

5

TÜRKİYE YAYINEVİ

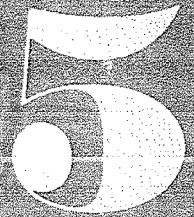
**İsmail Hami
DANİSMEND**

**İzahlı
OSMANLI TARİHİ
Kronolojisi**

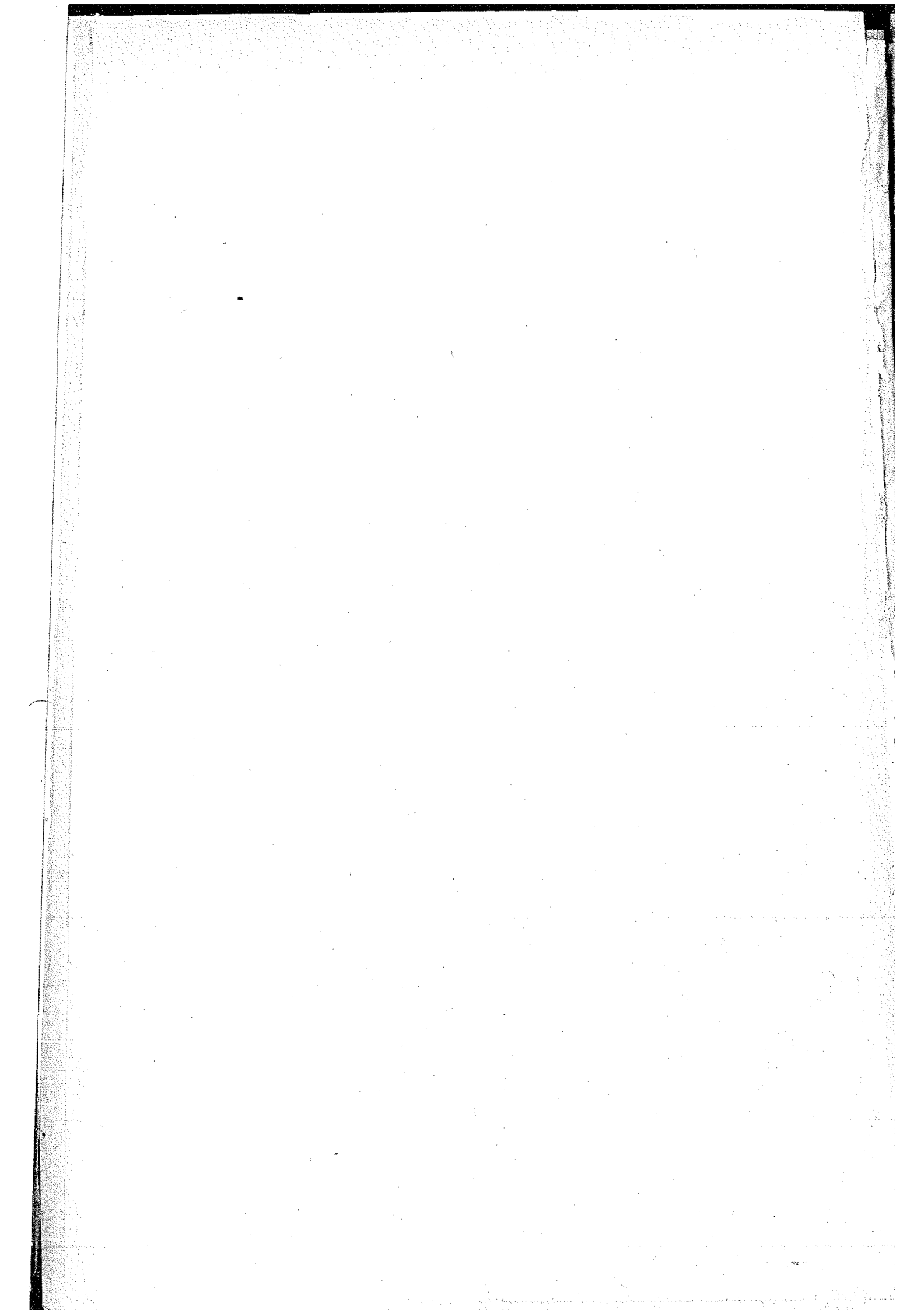
TARİHİ
İ

**1512 yıllarına
174 yıllarına
1703 yıllarına
1803-1919 yıllarına ve**

ÂNİ'na

**956.07
DAN.I
065010**

İSMAİL HÂMÎ DANIŞMEND

Osmanlı Devlet Erkânı

Sadr-ı-A'zamlar
(Vezir-i-A'zamlar)

Şeyh-ül-İslâmlar

Kapdan-ı-Deryalar

Baş-Defterdarlar

Reîs-ül-Küttâblar

TÜRKİYE YAYINEVİ
İSTANBUL

1 9 2 5

1 9 7 1

Bu kitap 1971 yılında T Ü R K İ Y E B A S I M E V İ 'nde
dizilmeğe başlanmış ve Y A Y L A C I K M A T B A A S I'nda
basılmıştır.

"Osmanlı Devlet Erkânı" nı Toplu bir cilt halinde sunarken

Osmanlı devletinde merkezî hükûmet teşkilâtının, daha ilk zamanlardan başlayarak, aslen üç idarî zümreden meydana geldiği görülmektedir. Bunlar da: «İlmiye, seyfiye ve kalemiye» zümreleridir. Bu zümrelerin başları Vezir-i-A'zam ile birlikte, zamanımızda adına (Bakanlar Kurulu), Vekiller Hey'eti, (Kabine) dediğimiz kurulun başlangıçdaki basit şeklini, bir prototipini teşkil eder.

(İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi)nin 1947 yılında birinci cildi henüz baskı halinde iken her cildin sonuna bu ilk aslî idarecileri, iş başına geliş-gidiş sıralarına göre, vermeği uygun ve faydalı görmüştük. Kronolojinin ön kısmında belirttiğim gibi, bu iş evvelâ müellifi için yeni ve oldukça uğraştırıcı bir ek konu olmuştur. Baskı bakımından da sonraki ciltleri ziyadesiyle kabartmıştı. Fakat neticede bu erkân cetvelinin asıl esere bir okadar değer kattığı ve faydalanıldığı memnuniyetle görüldü.

4 ciltlik Kronolojinin yeni baskısı yapılırken bu erkân cetvellerini ciltlere bölünmüş olmaktan kurtarıp, hepsini bir araya getirmeği daha uygun gördük. Bu şekli bize tavsiye edenler de çok oldu. Böylece (Osmanlı Devlet Erkânı) adlı 5 inci bir cilt doğdu.

Biz burada, toplu bir cilt haline gelen erkân cetvelleri (Osmanlı Devlet Erkânı) hakkında daha fazla söz edecek değiliz. 5 kısımdan teşekkül eden bu erkân ve cetvelleri hakkında her kısmın başında yeteri kadar bilgi verilmiş ve açıklamalar yapılmıştır.

Tahsin DEMİRAY

VEZİR-İ-A'ZAMLAR

(SADR-I-A'ZAMLAR)

«Osman Gazi devrinin sonlarından İstanbul'un fethine kadar teselsül eden ve bâzılarının isimleri ancak son tetkikler sâyesinde mâlûm olabilen vezirler hep Anadolu Türklerinden ve umumiyetle Ulemâ sınıfından yetişmiştir: İlk zamanlarda bunların ünvanı yalnız «Vezir» olduğu halde, Çandâh-Hayrüddin Kara-Halil'den itibaren vezirler teaddüd ettiği için birinci vezire «Vezir-i-a'zam» denilmiye başladığı rivayet edilir ve gene Hayrüddin Paşa'dan itibaren Tanzimât'a kadar Vezir-i-a'zamlar aynı zamanda Baş-kumandan sıfatını da hâiz sayılır. — İstanbul'un fethinden itibaren Anadolu Türklerinden Vezir-i-a'zam intihabı an'anesine esas itibariyle nihayet verilmiş ve artık Dönmeler ve Devşirmeler devri başlamış olduğu için, aşağıki cedvelde bu iki devir birbirinden ayrı gösterilmiştir: Bununla beraber, Devşirmeler devrinde de bâzı Türk vezirlere tesadüf edilebilir; fakat bunlar artık istisnâ kabîlindendir. — Birinci Bâyezid'in esâretini tâkib eden Fetret devrinde saltanatlarını ilân eden ve Anadolu ile Rumeli'de bütün Osmanlı ölkesine hâkim olamadıkları için Padişahlar cedveline girmiyen şehzâdelerin vaziyeti bu listeye alınmamıştır. — Osmanlı tarihinin ilk devirleri henüz çok karanlık olduğu için, bu listede bâzı noksanlarla şüpheli tarih rakamları vardır: Şüpheli rivayetler istifham işâretleriyle gösterilmiştir. Tabîî bunlar ancak yeni vesikalar bulundukça ikmâl ve tashih edilebilir. — Vezâret meselesi için 1331 = 732 ve 1368 = 770 vukuâtının üçüncü fıkralarına bakınız».

(TÜRK VEZİRLER DEVRİ)

OSMAN ve ORHAN GAZİ DEVİRLERİ :

1) Alâüddin Paşa — Tâyini : 1323 = 723 tarihinden evvel (?); ölümü : 1331 = 732 (?).

(İlmiyye mesleğinden yetişmiş olan bu ilk vezir Alâüddin Paşa ile Osman Gazi'nin oğullarından Alâüddin Bey Osmanlı menbâlarında birbirine karıştırılır : 1331 = 732 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

ORHAN GAZİ DEVRİ :

2) Mahmud-oğlu Nizâmüddin Ahmed Paşa — Tâyini: 1331 = 732 den sonra ve 1340 = 741 den evvel (?); ölümü: 1348 = 749 (?).

(Klâsik cedvellerde bu Paşa'nın ismi yoktur; Osmanlı menbâlarında ilk vezir gösterilen Osman-oğlu Alâüddin yahut Ali Paşa'nın yerine Orhan-oğlu Süleyman Paşa geçmiş gibi gösterilir: 1368 = 770 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Nizâmüddin Ahmed Paşa rivayete nazaran Osman Gazi'nin kaynatası olan Şeyh Ede-Bâli/Ede-Balı'nın torunudur).

3) Hacı Paşa — Tâyini: 1348 = 749 (?); ölümü: 1360 = 761 (?).

(Klâsik cedvellerde bunun da ismi yoktur: 1368 = 770 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Hacı-Paşa'nın hakikî ismi de belli değildir).

ORHAN GAZİ ve BİRİNCİ MURAD DEVİRLERİ :

4) Sinânüddin Yûsuf Paşa — Tâyini: 1360 = 761 (?); ölümü: (?).

(Kadı Mustihüddin Musâ'nın oğlu olan bu Paşa Orhan Gazi devrinin son ve Birinci Murad devrinin ilk veziridir: Bununla aşağıdaki 5 numarada gösterilen Çandarlı-Hayrüddin Kara-Halil Paşa arasında isimleri henüz tesbit edilememiş bir yahut bir iki vezir daha geçmiş olmak ihtimali vardır: 1368 = 770 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ MURAD DEVRİ :

5) Çandarlı-Hayrüddin Kara-Halil Paşa — Tâyini: 1368 = 770 yahut 1373 = 775 (?); ölümü: 1387 = 789.

(Çandarlı-Hayrüddin Paşa klâsik rivayetlerde hanedandan olan Osman-oğlu Alâüddin ve Orhan-oğlu Süleyman Paşalardan sonra hanedandan olmıyan ilk vezir gibi gösterilirse de doğru değildir; son tetkiklere göre Osman ve Orhan-oğullarının vezirlik etmemiş oldukları anlaşılmaktadır: 1331 = 732 ve 1368 = 770 vukuâtının üçüncü fıkralarına bakınız. — Osmanlı menbâlarında Çandarlı-Kara-Halil'den itibaren oğulları Ali ve İbrahim Paşalarla torunlarından ikinci Halil Paşa'nın İstanbul fethine kadar fâsılasız surette Vezâret-i-uzmâ makamında bulunarak irsî bir Vüzerâ hanedanı teşkil etmiş olduklarından bahsedilirse de aşağıda 7, 8 ve 10 numaralarda görüleceği gibi arada bu sülâleye mensub olmıyanlar da vardır. — Çandarlı sülâlesi için 1453 = 857 vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ MURAD, BİRİNCİ BÂYEZİD ve FETRET DEVİRLERİ:**6) Çandarlı-Ali Paşa — Tâyini: 1387 = 789; ölümü: 1406 = 809.**

(Çandarlı-Hayrüddin Kara-Halil Paşa'nın büyük oğlu olan Ali Paşa, babasının ölümü üzerine Vezir-i-a'zam olmuştur : 1387 = 789 vukuâtına bakınız).

BİRİNCİ MEHMET DEVRİ :**7) Osmancıklı İmam-zâde Halil Paşa — Tâyini: 1406 = 809 dan sonra (?); ölümü: (?).**

(Klâsik cedvellerde ismi yoktur).

BİRİNCİ MEHMET ve İKİNCİ MURAD DEVİRLERİ :**8) Amasyalı Bâyezid Paşa — Tâyini: (?); ölümü: 1421 = 824.**

(İkinci Murad tahta çıktığı zaman Osmanlı menbâlarında «Düzmece-Mustafa» denilen şehzâde Mustafa üzerine sevk edilip «Sazlı-dere» muharebesinde maktul düşmüştür : 1422 = 825 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Harbde şehid olan ilk Vezir-i-a'zam işte budur).

İKİNCİ MURAD DEVRİ:**9) Çandarlı-İbrahim Paşa — Tâyini: 1421 = 824; ölümü : 1429 = 832.**

(Bâzı menbâlarda bu İbrahim Paşa yukarda 6 numarada bahsi geçen Ali Paşa'nın oğlu gibi gösterilirse de doğru değildir; 5 numaradaki Hayrüddin Paşa'nın oğlu ve Ali Paşa'nın kardeşidir: 1429 = 832 vukuâtına da bakınız. — Aşağıda 21 numarada görüleceği gibi Çandarlı sülâlesinde iki Vezir-i-a'zam İbrahim Paşa bulunduğu için bunlar Birinci ve İkinci diye birbirinden ayırd edilmelidir).

10) Amasyalı Hızır-dânişmend oğlu Koca-Mehmet Nizâmüddin Paşa — Tâyini: 1429 = 832; azli : 1438 - 1439 = 842.

(Klâsik cedvellerde bu Koca yahut Hoca-Mehmet Paşa'nın ismi yoktur).

İKİNCİ MURAD ve İKİNCİ MEHMET DEVİRLERİ :

11) Çandarlı-Halil Paşa — Tâyini : 1438 — 1439 = 842; azli : 1453 = 857.

(9 numarada bahsi geçen Birinci İbrahim Paşa'nın oğlu olan ve 5 numarada bahsi geçen dedesinden tefriki için «İkinci Halil Paşa» denilmesi lâzımgelen bu meşhur Vezir-i-a'zâmın İstanbul fethi üzerine azil ve idâmı hakkındaki rivayetler için 1453 = 857 vukuâtı içinde «1 Haziran» fıkralarının üçüncüsüyle «10 Temmuz» fıkrasına bakınız. — İkinci Halil Paşa'nın sukutundan itibaren artık devşirme vezirler iş başına gelmiye başlamıştır: Bu vaziyete nazaran Osmanlı imparatorluğu Türk devlet adamları tarafından kurulduktan ve İstanbul fethedildikten sonra Vezâret-i-uzmâ makamına Devşirmeler musallat edilmiş demektir).

(DEVŞİRME VEZİRLER DEVRİ)

«Umumiyetle esir çocuklardan yetiştirilen bu dönme ve devşirme devlet adamları bu tarihten evvel de mühim makamlarda kullanılmıya başlamışlarsa da Vezâret-i-uzmâ makamını ancak işte bu tarihten itibaren işgal etmiye başlamışlardır. — Bu tarihten itibaren Türk Veziri-a'zamlar enderdir».

İKİNCİ MEHMET DEVRİ:

12) Mahmud Paşa — Milliyeti : Rum ve bir rivayete göre de Hırvat yahut Rum-Hırvat melezi; tâyini : 1453 = 857; azli : 1466 = 871; (İlk sadâreti).

(Bir Bizans rivayetinde Çandarlı-Halil Paşa'nın azli üzerine Mahmud Paşa'dan evvel aşağıda 14 numarada bahsedilen devşirme İshak Paşa bir sene kadar Vezir-i-a'zam olmuş ve ondan sonra Mahmud Paşa tâyin edilmiş gibi gösterilirse de bu rivayet Osmanlı menbâlarına uygun değildir: «Mahmud Pâşâ'y-ı velî» denilen bu paşa için 1453 = 857 vukuâtı içinde «1 Haziran» fıkralarının dördüncüsüne de bakınız).

13) Rum-Mehmet Paşa — Milliyeti : Rum; tâyini : 1466 = 871; azli : 1469 = 874.

(Bu Bizans dönmesinin şiddetli Türk düşmanlığı için 1472 = 877 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Aşık-Paşa-zâde'ye göre bu hâin nihayet Türk düşmanlığından dolayı idâm edilmiştir).

14) İshak Paşa — Milliyeti: Rum yahut Hırvat; tâyini : 1469 = 874; azli : 1472 = 877; «İlk sadâreti».

(Çandarlı-Halil Paşa'nın yerine Mahmud Paşa'dan evvel Vezir-i-a'zam olduğu hakkındaki Bizans rivayeti doğru olduğu takdirde bu seferki tâyini ikinci sadâreti olmak lâzımgelir: Yukarda 12 numaranın izahâtına bakınız).

15) Mahmud Paşa — Milliyeti : Rum ve bir rivayete göre de Hırvat yahut Rum-Hırvat melezi; tâyini : 1472 = 877 ; azli 1473 = 878; «İkinci sadâreti».

(«Veli» denilen Mahmud Paşanın 1473 = 878 tarihinde azledilmeyip bundan bir sene sonra 1474 = 879 tarihinde idâmına kadar mevkiini muhafaza ettiği hakkında da bir rivayet vardır: O sene vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız).

16) Gedik-Ahmed Paşa — Milliyeti : Arnavut yahut Rum; tâyini : 1474 = 879; azli : 1477 = 882.

(Selefi Mahmud Paşa 1473 = 878 tarihinde azledilmiş olduğu takdirde Vezâret-i uz mâ makamı bir müddet açık kaldıktan sonra Gedik-Ahmed'in tâyin edilmiş olması lâzımgelir. — Gedik Paşa'nın 1481 = 886 tarihinde bir aralık ikinci defa olarak Vezir-i-a'zam olduğu hakkında zayıf bir rivayet varsa da doğru olmamak ihtimali çok kuvvetlidir: Bu mesele ile Gedik-Ahmed'in mahiyyeti ve idâmı için 1482 = 887 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

17) Karamânî-Mehmet Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini : 1477 = 882; Devşirmelerin tertib ettikleri Yenîçeri isyânında şahâdeti : 1481 = 886.

(Fatih devrinin «Tevkîf-Mehmet Paşa» şöhretiyle de mâruf olan bu son Vezir-i a'zamı Mevlânâ sülâlesindendir : 1477=882 vukuâtının ikinci fıkrasına da bakınız).

İKİNCİ BAYEZİD DEVRİ :

18) İshak Paşa — Milliyeti : Rum yahut Hırvat; tâyini : 1481 = 886; azli : 1482 = 887; «İkinci sadâreti».

(1483 = 888 tarihinde azledilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Yukarıda 12 ve 14 numaralara da bakınız).

19) Davud Paşa — Milliyeti : Arnavut; tâyini : 1482 = 887; azli : 1497 = 902.

(1482 = 887 vukuâtının «18 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

20) Hersek-zâde Ahmed Paşa — Milliyeti : Hersekli İslâv; tâyini : 1497 = 902; azli : 1498; «Birinci sadâreti».

(Osmanlı hanedanından bir sultan alarak damad bile olan bu dönme vezir Hersek dukası «Stipan Kossariç»in oğludur : 1463 = 867 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız).

21) Çandarlı-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1498 = 903; ölümü: 1499 = 905.

(Bu ikinci İbrahim Paşa Halil Paşa'nın oğludur: 1498 = 903 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız).

22) Mesih Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1499 = 905; ölümü: 1501 = 907.

(Bir yangında kazaya uğrıyarak telef olmuştur: 1501 = 907 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Gelibolulu Âlî Mesih Paşa'nın azli üzerine vüzerâdan Fenârî-zâde Ahmed Paşa'yı iki sene kadar Vezir-i-a'zam olmuş gibi gösterirse de, Mesih Paşa azledilmeyip makamında iken telef olmuş ve Ahmed Paşa da ondan dört sene evvel 1497 = 902 tarihinde ölmüş olduğuna göre bu rivayetin doğru olmaması lâ-zımgelir).

23) Hadım-Ali Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1501=907; azli: 1503 = 909; «Birinci sadâreti».

(Osmanlı tarihinde ilk hadım Vezir-i-azam işte budur).

24) Hersekkzâde Ahmed Paşa — Milliyeti: Hersekli İslâv; tâyini: 1503 = 909; azli: 1506 = 912; «İkinci sadâreti».

(Yukarda 20 numaraya da bakınız).

25) Hadım-Ali Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1506 = 912; ölümü: 1511 = 917; «İkinci sadâreti».

(«Şâh-kulu» ısyânında maktul düşmüştür: 1511 = 917 vukuâtının sekizinci fıkrasına bakınız. Bu Paşa harb meydanında şehîd olmuş ilk Vezir-i-a'zam sayılırsa da doğru değildir: Yukarda 8 numaraya bakınız).

26) Hersekkzâde Ahmed Paşa — Milliyeti: Hersekli İslâv; tâyini: 1511 = 917; azli: 1511 = 917; «Üçüncü sadâreti».

(Yukarda 20 ve 24 numaralara bakınız).

İKİNCİ BAYEZİD ve BİRİNCİ SELİM DEVİRLERİ:

27) Koca-Mustafa Paşa — Milliyeti : Frenk yahut Rum, tâyini : 1511 = 917; idâmı : 1512 = 918.

(Hamam tellâklığından yetişip Cem-Sultan'ın zehirlenmesinde oynadığı karanlık rolden dolayı parlamış olmakla meşhur olan bu Koca-Mustafa Birinci Selim devrinde idam edilmiştir : İkinci ciltte 1512 = 918 vukuâtının yedinci fıkrasına bakınız. Bu devşirmenin Cem-Sultan vak'asında oynadığı rol 1495 = 900 vukuâtının ikinci fıkrasında izah edilmiştir).

«Osmanlı devletinin kuruluşundan İkinci Bâyezid'in sukutuna kadar yukarıki cedvelde gözden geçirilen vüzerânın 27 yi bulan sıra numarası eşhâs adedini değil, Sadâret tebeddüllerinin sırasını gösterir: Bu tebeddüllerin on biri İstanbul'un fethinden evvel, on altısı fetihten sonradır. Bununla beraber, bilhassa İstanbul'un fethinden evvel isimleri mâlûm olmıyan bir yahut bir iki Vezir-i-a'zam daha gelip geçmiş olabilir : 4 numaradaki izâha bakınız. — Bu 27 Sadâret tebeddülünün eşhâs adedi 22 dir: Bunlardan birinin üç defa, üçünün ikişer defa sadâretleri vardır; içlerinden İkinci Bâyezid devrinde üç defa iş başına geçmiş olan Hersek-zâde Ahmed Paşa daha sonra Yavuz devrinde de iki defa Vezir-i-a'zam olarak cem'an beş defa sadârette bulunmuştur: Birinci Selim devri Vezir-i-a'zamlar cedvelinde 28 ve 30 numaralara da bakınız. — İstanbul'un fethine kadar teselsül eden ve Osmanlı imparatorluğunun kurulmasında ilk padişahlarla beraber âmil olan on bir Türk vezir-i-a'zam içinde bir defadan fazla sadârette bulunmuş kimse yoktur. — Devletin kuruluşundan İkinci Bâyezid devrinin sonuna kadar mâlûm olan 27 Sadâret tebeddülünde sıralandığını gördüğümüz 22 sadr-ı-a'zamdan 13 ü Türk olduğu halde, ikisi Rum yahut Hırvat, biri Rum, biri Arnavut yahut Rum, biri Arnavut, biri Hersekli İslâv, biri Frenk yahut Rum ve ikisi de milliyeti belirsiz devşirme takımından olmak üzere 9 u ecnebidir. Bu ilk 22 Vezir-i-a'zam içinde 13 Türk'ün hafif bir ekseriyet teşkil edebilmesi, İstanbul'un fethine kadar hep Anadolu Türklerinin iş başında bulunmasından ve buna mukabil ekserisi mağlûp ve mütereddî Balkan döküntülerinden mürekkebe olan Devşirmeler zümresinin de ancak fetihten itibaren hükûmetin başına geçirilmiş olmasındandır. İşte bundan dolayı İstanbul'un fethinden İkinci Bâyezid devrinin sonuna kadar iş başına gelen on bir Vezir-i-a'zamdan yalnız ikisi Türk, üst tarafı devşirmedir».

«Yukarıda 27 numarayla gösterilen (Koca-Mustafa Paşa) İkinci Bâyezid devrinden sonra Birinci Selim devrinin başında da mevkiini bir müddet muhafaza etmiş olduğu için, burada aynı numarayla tekrar edilmiştir. - Aşağıki cedvelde 29 numarayla gösterilen Dukagin-oğlu Ahmed Paşa'dan itibaren sene tarihiyle beraber umumiyetle ay ve gün tarihleri de mâlûm olduğu için, her Vezir-i-a'zamın sadâret müddeti de ayrıca gösterilmiye başlamıştır.»

BİRİNCİ SELİM DEVRİ:

27) Koca-Mustafa Paşa — Milliyeti : Frenk, yahut Rum; tâyini : 1511 = 917; idâmı : 1512 = 918.

(Hamam tellâklığından yetişip Cem-Sultan'ın zehirlenmesinde oynadığı karanlık rol-den dolayı parlıyarak İkinci Bâyezid devrinde Vezir-i-a'zam olan bu devşirmenin Birinci Selim devrinde idâmı için 1512 = 918 vukuâtının yedinci fıkrasına ve Cem vak'asındaki fecî rolü için de 1495 = 900 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. — Koca-Mustafa Paşa idâm edilen Vezir-i-a'zamların beşincisi ve Yavuz'un idâm ettirdiği Sadr-ı-a'zamların da birincisidir : Bundan evvel idâm edilmiş olan Çandarlı-Halil, Mahmud, Rum-Mehmet ve Gedik-Ahmed Paşalar için Vezir-i-a'zamlar cedvelinin 11, 13, 15 ve 16 numaralarına bakınız).

28) Hersek-zâde Ahmed Paşa — Milliyeti : Hersekli İslâv; tâyini : 1512 = 918; azlı: 1514 = 920 senesi 28 Teşrinievvel = 9 Ramazan Cumartesi günü, «Dördüncü sadâreti».

(Hersek dukası «Stipan Kossariç»in oğlu olan bu dönme vezirin bundan evvelki üç sadâreti için Vezir-i-a'zamlar cedvelinin 20, 24 ve 26 numaralarına bakınız).

29) Dukagin-oğlu Ahmed Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1514 = 920 senesi 18 Kânunuevvel = 1 Zülka'de Pazartesi günü; idâmı: 1515 = 921 senesi 4 Mart = 18 Muharrem Pazar günü; sadâret müddeti: 2 ay, 17 gün.

(Bu dönmenin âilesi aslen Norman, Fransız yahut Almandır : «Jean» ismindeki büyük dedesi İşkodra'da bir dukalık kurmuş ve «Duka-Gin» şeklindeki soyadı işte bu ismin tahrifinden çıkmıştır; onun için «Dukagin» âilesi hakikatte Arnavut değil, Arnavutlaşmış bir âiledir. Osmanlı istilâsında (bu âilenin bir kısmı İtalya'ya kaçmış ve Ahmed Paşa da ihtidâ edip Türk hizmetine girmiştir. — Dukagin-oğlu Ahmed Paşa'nın ihânetine ait bir takım mektuplar elde edildiği ve bir Yeniçeri isyânında da âmil olduğu için idâm edilmiş olduğu rivayet edilir. — Ahmed Paşa idâm edilen Vezir-i-a'zamların altıncısı ve Yavuz'un idâm ettirdiği Sadr-ı-a'zamların da ikincisidir : Birincisi için yukarda 27 numaraya bakınız).

30) Hersekzâde Ahmed Paşa — Milliyeti: Hersekli İslâv; tâyini: 1515 = 921 senesi 8 Eylül = 29 Receb Cumartesi günü; azlı: 1516 = 922 senesi 26 Nisan = 23 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü, sadâret müddeti: 7 ay, 18 gün; «Beşinci ve son sadâreti».

(Dördüncü sadâreti için yukarda 28 numaraya bakınız. — Dukagin-oğlu Ahmed Paşanın idâmından Hersek-zâde'nin bu son sadâretine kadar Vezâret-i uzmâ makamının 6 ay, 4 gün açık kalmış olduğu anlaşılmaktadır. — Hersek-zâde Ahmed Paşa işte bu sadâretinden azledikten sonra 1 sene, 2 ay, 25 gün yaşayıp 1517 = 923 senesi 21 Temmuz = 2 Receb Salı günü ölmüştür).

31) Hadım-Sinan Paşa — Milliyeti: Devşirme, ırkı belli değildir; tâyini: 1516 = 922 senesi 26 Nisan = 23 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; şahâdeti: 1517 = 922 senesi 22 Kânunusânî = 28 Zülhicce, Perşembe günü; sadâret müddeti: 8 ay, 26 gün.

(Şecâatiyle mâruf olan Sinan Paşa Yavuz'un Ridâniyye muharebesinde şehîd olmuştur; Osmanlı tarihindeki hadım Vezir-i-a'zamların ikincisidir: Birincisi İkinci Bâyezid devrinde iki defa Sadr-ı-a'zam olan Hadım-Ali Paşa'dır: Daha evvel geçen 23 ve 25 numaralara bakınız).

32) Yûnus Paşa — Milliyeti: Devşirme, ırkı malûm değildir : tâyini: 1517 = 922 senesi 23 Kânunusânî = 29 Zülhicce Cuma yahut 1517 = 923 senesi 30 Kânunsânî = 7 Muharrem Cuma günü; idâmı: 1517 = 923 senesi 13 Eylül = 26 Şa'bân Pazar günü; sadâret müddeti: 7 ay, 21 gün yahut ikinci rivayete göre 7 ay, 14 gün.

(Yûnus Paşa sadâreti esnasında Mısır valiliğine de tâyin edilmiş ve ilk Mısır valisi olmuşsa da bu vazifenin sadârete ilâveten tevcih edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. — Yûnus Paşa'nın idâmında en mühim sebep olarak ihânetinden bahsedilir: Bu devşirme Sadr-ı-a'zam Osmanlı tarihinde idâm edilen Vezir-i-a'zamların yedincisi ve Yavuz'un idâm ettirdiği Sadr-ı-a'zamların da üçüncüsüdür: İlk ikisi için yukarda 27 ve 29 numaralara bakınız. — Yûnus Paşanın Mısır valiliği 1517 = 923 senesi 10 Nisan = 18 Rebî'ül-evvel Cuma gününden aynı senenin 29 Ağustos = 11 Şa'bân Cumartesi gününe kadar 4 ay, 19 gün sürmüştür).

BİRİNCİ SELİM ve BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

33) Pîri-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1518 = 924 senesi 25 Kânunusânî = 13 Muharrem Pazartesi günü; tekaüde sevkı: 1523 = 929 senesi 27 Haziran = 13 Şa'bân Cumartesi günü; sadâret müddeti: 5 sene, 5 ay, 4 gün.

(Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden olan Pîri-Mehmet Paşa merhum Devşirmeler devrinde istisnâ teşkil eden Türk Vezir-i-a'zamlarındandır: Aslen Karamanlı

yahut Amasyalıdır; yukarıki fıkra da gördüğümüz devşirme Yûnus'un idâmı üzerine sadâret makamı 4 ay 11 gün açık kaldıktan sonra İstanbul'dan Şam'a dâvet edilerek Devşirmeler partisine «rağmen» Vezir-i-a'zam edilmiştir. Pîri Paşa Yavuz'un son, Kanunî'nin ilk Sadr-ı-a'zamıdır. Yüksek ve mümtaz şahsiyeti, ilmî ve ahlâkî faziletleri ve meziyetleriyle hem halkın, hem muâsır olduğu büyük padişahların hürmet ve muhabbetini kazanmış olan bu büyük adamın mehâbet ve vekarından dolayı Kanunî Sultan Süleyman'ın bile «hicâb çeküp kendüye ziyâde tevkîr-ü ihtirâm ettiği» ve hattâ bu hâle dayanamıyan padişahın nihayet onu tekaüde sevk etmekten başka çare bulamadığı rivayet edilir! Pîri Mehmet Paşa'nın sadârete tâyinini 1518 = 924 senesi 3 Şubat = 22 Muharrem Çarşamba gününe müsâdif gösteren bir rivayet de vardır. — İş başından maatteessüf çekildikten sonra 9 sene, 4 ay, 16 gün mazul yaşamış olan bu büyük vezirin mevcudîyyetine bile tahammül edemiyen Devşirmeler tarafından zehirlenerek şehîd edilmesi için 1532 = 939 vukuâtının «13 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

34) Frenk-İbrahim Paşa — Milliyeti : Pargalı İtalyan, yahut Rum veya Hırvat devşirmesi; tâyini: 1523 = 929 senesi 27 Haziran = 13 Şa'bân Cumartesi; idâmı: 1536 = 942 senesi 14/15 Mart = 21/22 Ramazan Salı/Çarşamba gecesi; sadâret müddeti: 12 sene, 8 ay, 18 gün.

(Osmanlı menbâlarında «Makbûl» ve «Maktûl» lâkaplarıyla da anılan bu dönme ve devşirme Vezir-i-a'zam teâmül ve usul hârici olarak «Has-Oda-başılık» dan, yâni saray hizmetinden birdenbire Vezir-i-a'zam olduğu için «bid'at» sayılan bu tâyin bir çok haklı tenkitlere sebeb olmuştur: Frenk-İbrahim, Kanunî'nin ayaklarını yıkadığı suyu içecek kadar dalkavukluğuyla meşhurdur; fazilet ve vekariyle padişahlara bile hürmet telkin eden büyük Türk veziri Pîri-Mehmet Paşa'nın yerine işte bu kıratla bir devşirme getirilmiştir! — Makbûl-İbrahim Paşa 13 seneye yaklaşan sadâretinin ilk 5 sene 9 ayını yalnız Vezir-i-a'zam sıfatıyla geçirdikten sonra 1529 = 935 senesi 28 Mart = 18 Receb Pazar gününden idâmına kadar 6 sene, 11 ay, 18 gün «Ser-asker» ünvânıyla ve sonsuz salâhiyetlerle deniz ve kara orduları Başkumandanlığını da cem'etmiş ve bunlardan başka iki defa Rumeli beylerbeyliğini de uhdesine almıştır! Yavuz Sultan Selim'in kızı Hadice-Sultan'la da evlendiği için Kanunî Sultan Süleyman'ın eniştesidir! Nihayet bütün bu sıfatları azımsıyarak «İrâkayn» seferinde kendi kendine «Serasker Sultan» ünvânını takıp saltanat makamına bile göz diktiğinden bahsedildiği için 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Frenk-İbrahim'in ihânetinden dolayı birinci Viyana muhasarasının neticesiz kalmış olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — İbrahim Paşa Osmanlı tarihinde idâm edilen vezir-i-a'zamların sekizincisidir).

35) Ayas-Mehmet Paşa — Milliyeti : Arnavut yahut Rum; tâyini : 1536=942 senesi 15 Mart = 22 Ramazan Çarşamba günü; ölümü: 1539=946 senesi 13 Temmuz = 26 Safer Pazar günü; sadâret müddeti: 3 sene, 3 ay, 29 gün.

(Bu silik şahsiyyetin yalnız iki hususîyyetinden bahsedilir: Bunların biri kadın düşkünlüğüdür; evinde 40 beşik sallandığı ve öldüğü zaman yirmiden fazla evlâdı kal.

dığı rivayet edilir! İkinci hususiyyeti de «gayret-i vataniyye» denilen milliyet gayretleriyle Arnavutluk'da devlet aleyhine hâsıl olan siyasî vaziyete göz yummuş olmasıdır).

36) Lûtfi Paşa — Milliyeti : Arnavut; tâyini : 1539 = 946 senesi 13 Temmuz = 26 Safer Pazar günü; azli: 1541 = 948 senesi Nisan nihayetleri = Muharrem iptidâları; sadâret müddeti : Takriben bir sene dokuz buçuk ay.

(İlmine çok mağrur, sert, inatçı ve müteassıp bir adam olan Lûtfi Paşa'nın orta kıymette bir takım eserleri vardır: En mühimleri «Tevârih-i Âl-i Osmân»iyle «Âsaf-nâme»sidir. — Lûtfi Paşa Yavuz Sultan Selim'in kızlarından «Şah-Sultan»la evlenmişse de, çok çirkin ve müstekreh bir taassup fâciası irtikâb ettiğinden dolayı sultanın sarayında dayak yedikten sonra kapu dışarı edilmiş ve derhal azledilip Dimetoka'ya sürülmüştür: Fakat kendisi «Tevârih-i Âl-i Osmân»ında gûyâ kendi arzusuyle Edirne'deki çiftliğine çekilmiş gibi bir lisan kullanır).

37) Hadım-Süleyman Paşa — Milliyeti : Devşirme (?); tâyini : 1541 = 948 senesi Nisan nihayetleri = Muharrem iptidâları; azli : 1544 = 951 senesi 28 Teşrinisânî = 13 Ramazan Cuma günü, Sadâret müddeti : 3 sene, 7 ay.

(Seksenini geçtikten sonra Vezir-i-a'zam olan bu ak-ağa Hindistan seferiyle meşhurdur: 1538 = 945 vukuâtının da «13 Haziran», «27 Temmuz», «27 Ağustos» ve 1539 = 945 vukuâtının da «13 Mart» fıkralarına bakınız. Bu Sinan Paşa efsânevî servetleriyle de meşhurdur. — Azlinin sebebi, Divân-ı Hümayûn'da ikinci vezir Boşnak Deli-Husrev Paşa ile «münâzaa» ve «müşâcere» şeklinde başlayıp «hançer çekme» derecelerini bulan «gaayetle edebsüzlük» meselesiyle izah edilir! Azli üzerine Malkara'ya sürülmüştür. — Hadım-Süleyman Paşa ikinci Bâyezid devrindeki Hadım-Ali ve Yavuz devrindeki Hadım Sinan Paşalardan sonra üçüncü hadım Sadr-ı-a'zamdır: İlk ikisi için 23, 25 ve 31 numaralara bakınız).

38) Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa — Milliyeti: Hırvat; tâyini: 1544 = 951 senesi 28 Teşrinisânî = 13 Ramazan Cuma günü; azli: 1553 = 960 senesi 6 Teşrinievvel = 27 Şevvâl Cuma günü; sadâret müddeti: 8 sene, 10 ay, 8 gün; «Birinci sadâreti».

(Çirkinliği ve cehâletiyle meşhur olan bu entrikacı devşirme Kanunî Sultan Süleyman'ın yegâne kızı Mihrimâh-Sultan'ın kocası olduğu için «Dâmâd Rüstem Paşa» şeklinde de anılır. «Kehle-i-ikbâl» lâkabı bir bit yüzünden Kanunî'ye dâmâd olması üzerine takılmıştır: 1544 = 951 vukuâtının «28 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Rüstem Paşa, karısı Mihrimâh-Sultan'la kaynanası Hürrem-Sultan'ın saltanat veraseti meselesindeki entrikalarına âlet olarak Sultan Süleyman'ın en kıymetli oğlu olan şehzâde Mustafa'nın idâmına sebep olduğu için muâsırlarının lâ'netine uğramış kanlı bir tiptir: 1553 = 960 vukuâtının «6 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. Osmanlı tarihinde ilk «vâz'ı irtişâ» yahut «mücîd-i bünyan-ı rüşvet» de işte bu fecî devşirmedir: Bu mesele için 1544 = 951 vukuâtının «28 Teşrinisânî» fıkrasına ve Rüstem'in

ikinci sadâreti için de aşağıda 40 numaraya bakınız. Rüstem Paşa'ya izâfe edilen bir «Osmanlı Târihi» varsa da, cehâletiyle meşhur olduğuna göre bu tarihin onun nâmına başkası tarafından yazılmış olması lâzımgelir).

39) Kara-Ahmed Paşa — Milliyeti : Arnavut; tâyini: 1553 = 960 senesi 6 Teşrinievvel = 27 Şevval Cuma günü; idâmı: 1555 = 962 senesi 29 Eylül = 13 Zülka'de Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene, 11 ay, 23 gün.

(Çok iyi bir asker olmakla beraber ve bilhassa Erdel — Transylvania ve Banat fütû-hâtiyle mârûf olan Tımsıvar fâtihi Kara-Ahmed Paşa'nın Dâmâd-Rüstem Paşa yerine vezir-i-a'zam olduğu takdirde, Rüstem'in karısı Mihrimâh-Sultan'la kaynanası Hurrem-Sultan'ın şerlerine uğrıyacağından emin olduğu için Sadâret makamını kabul etmek istemediği ve ancak Sultan Süleyman'ın hiç bir zaman kendisini azletmiyeceği hakkında yemin etmesi üzerine kabule mecbur olduğu rivayet edilir. Fakat aradan iki seneye yakın bir zaman geçince korktuğuna uğrıyan Ahmed-Paşa Mısır vergilerini arttırmış olmak ve bir ihtilâlde alâkası bulunmak gibi bir takım iftirâlarla kandırılmış olduğundan bahsedilen Kanunî'nin emriyle bir gün birdenbire «Arz-Odası» önünde idâm edilivermiştir! Hattâ padişahın yemininden dolayı azledilemiyeceği için idâm edilmiş olduğu hakkında bile bir rivayet vardır! Her halde dâmâdını tekrar iş başına getirmek istiyen Hurrem-Sultan'ın şerrine kurban olduğu muhakkaktır. 1555 = 962 vukuâtının «29 Eylül» fıkrasına bakınız. — Kara-Ahmed Paşa Osmanlı tarihinde idâm edilen Vezir-i-a'zamların dokuzuncusudur. Bundan evvelkiler için Vezir-i-a'zamlar cedvelinin 11, 13, 15, 16, 27, 29, 32 ve 34 numaralarına bakınız).

40) Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa — Milliyeti Hırvat; tâyini: 1555 = 962 senesi 29 Eylül = 13 Zülka'de Pazar günü; ölümü: 1561 = 968 senesi 10 Temmuz = 26 Şevvâl Perşembe günü; sadâret müddeti: 5 sene, 9 ay, 11 gün; «İkinci sadâreti».

(Osmanlı tarihinde «Vâzı'ı irtişâ/Mücid-i bünyân-ı rüşvet» olmakla meşhur olan bu ahlâksız ve entrikacı Hırvat dönmesinin birinci sadâreti için yukarda 38 numaraya bakınız).

41) Semiz-Ali Paşa — Milliyeti: Dalmaçyalı İslâv; tâyini: 1561 = 968 senesi 10 Temmuz = 26 Şevvâl Perşembe günü; ölümü: 1565 = 972 senesi 28 Haziran = 29 Zülka'de Perşembe günü; sadâret müddeti: 3 sene, 11 ay, 19 gün.

(Dağlara benzetilen şişmanlığından dolayı «Semiz» yahut «Kalın» lâkaplarıyla anılan bu Ali Paşa'nın güler yüzlülüğüyle nüktedanlığından başka bir hususiyyeti yoktur).

BİRİNCİ SÜLEYMAN, İKİNCİ SELİM ve ÜÇÜNCÜ MURAD DEVİRLERİ :

42) Sokullu-Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1565 = 972 senesi 28 Haziran = 29 Zülka'de Perşembe günü; katli: 1579 = 987 senesi 12 Teşrinievvel = 20 Şa'ban Pazartesi günü akşamı; sadâret müddeti: 14 sene, 3 ay, 15 gün.

(Boyunun uzunluğundan dolayı Osmanlı menbâlarında «Mehemmed Paşây-ı Tavîl/ Tavîl-Mehmet Paşa» lâkabıyla anılan Sokullu, Kanunî'nin son, ikinci Selim'in yegâne ve Üçüncü Murad'ın ilk vezir-i-a'zamı olmak üzere üç padişah devrinde mevkiini mütemâdiyen muhâfaza etmiştir: 14 sene, 3 ay, 15 gün tutan sadâretinin 1 sene, 3 ay, 2 günü Kanunî devrine, 8 sene, 2 ay, 22 günü ikinci Selim devrine ve 4 sene, 9 ay, 21 günü de Üçüncü Murad devrine müsâdiftir. — 911=1505-1506 tarihinde doğmuş olduğuna göre 59-60 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş ve 73-74 yaşlarında öldürülmüş demektir. — Kanunî devrinde padişahın torunu Esmâ-Han-Sultan'la evlenmiş olan Sokullu-Mehmet Paşa ikinci Selim'in dâmâdı ve Üçüncü Murad'ın eniştesidir. — Sokullu, Osmanlı tarihini dolduran Devşirmeler gürûhunun en mühim şahsiyyetlerinden sayılırsa da ehemmiyeti pek çok izâm edilip zamanının bütün muvaffakiyetleri kendisine izâfe edildiği halde hatâlarıyla fenâhkları meskût geçilmiştir. — Kanunî devrinin sonundaki Szigetvar seferinden sonra hiç bir sefere çıkmayıp ölünceye kadar İstanbul'da rahatına bakmış olan Sokullu'nun askerî şahsiyyeti yok gibidir. Siyasî şahsiyyeti de bir agrandismandan başka bir şey değildir : Haricî siyasetinde devletin en mühim menfaatlerini bile şahsî ihtirâsâtına fedâ etmekten ve dahilî siyasetinde de şahsî bir mutlakıyyet kurmak istediği ve hattâ kurduğu için, hem Üçüncü Murad'ı mukavemete mecbur ederek istibdâda sevketmiş, hem kendi âkıbetini kendi eliyle hazırlamıştır. Bir «mecnun» tarafından öldürülmüş olduğu hakkındaki rivayet doğru değildir. Üçüncü Murad'ın öldürtmüş olduğu muhakkaktır; kaatili de kendisi gibi Boşnaktır. — Sokullu'nun menşeiyle hüviyyeti için 1565 = 972 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına ve siyasî şahsiyyeti için de 1579 = 987 vukuâtının «11 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

43) Semiz-Ahmed Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini 1579 = 987 senesi 13 Teşrinievvel = 21 Şa'ban Salı günü; ölümü: 1580 = 988 senesi 28 Nisan = 13 Rebi'ül-evvel Perşembe günü; sadâret müddeti: 6 ay, 16 gün.

(Sokullu-Mehmet Paşa'nın katli üzerine ikinci vezirlikten Vezir-i-a'zam olan Ahmed Paşa Arnavut devşirmelerindendir. «Nisâb-ı rey-ül-tedbirden bi-vâye» gösterilen bu silik şahsiyyet tarihte hiçbir iz bırakmamıştır. — Ahmed Paşa, Kanunî'nin torunlarından ve Mihrimah-Sultan'la Rüstem Paşa'nın kızlarından Ayşe Hanım-Sultan'la evlidir : Paşanın ölümünden sonra bu Hanım-Sultan'ın «Münşeât» sâhibi Feridun Bey'e varmış olduğu rivayet edilir: Aşağıda 91 numaraya bakınız. — Semiz-Ahmed Paşa, Kanunî'nin Irâkayn seferinde Makbul-İbrahim Paşa'nın tezvirâtıyla Bağdad'da idâm edilen meşhur Baş-Defterdar Iskender-Çelebi'nin kölelerindendir : Iskender-Çelebi için «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 25 numaraya bakınız. — Ahmed Paşa, Sokulluya karşı cephe alan saray partisi erkânındandır: Şahsiyyeti için 1579 = 987 senesi «18 Teşrinievvel» fıkrasıyla 1580 = 988 senesi «28 Nisan» fıkrasına bakınız).

SADÂRET MAKAMININ ILGASI

28 Nisan = 1580 = 13 Rebî'ül-evvel 988 Perşembe gününden 7 Ağustos 1580 = 25 Cumâda-l-âhire 988 Pazar gününe kadar. — İlga müddeti: 3 ay, 9 gün.

Vekîl-i-Saltanat Lala-Mustafa Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1580=988 senesi 28 Nisan = 13 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; ölümü: 1580=988 senesi 7 Ağustos = 25 Cumâda-l-âhire Pazar günü; «Vekîl-i-Saltanat» ünvanıyla Sadâret-Kaymakamlığı müddeti: 3 ay, 9 gün.

(Osmanlı devletinin teşkilât tarihinde çok mühim bir hâdise olan bu ilga meselesinin sebebi, Sadâret makamına göz diken iki devşirme vezir arasındaki rekabette gösterilir: Bunların biri ikinci vezir Lala-Mustafa Paşa, biri de üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'dır; birincisi Boşnak, ikincisi Arnavuttur; bu iki vezir arasında Kanunî devrindenberi gittikçe alevlenen bir husmet ve rekabet vardır. Bu şiddetli rekabet ilkönce Yemen ve ondan sonra da Şark serdarlığı meselelerinden dolayı büsbütün kızışmış, o parlak mevkiler sırayla birinden ötekine geçmiş ve nihayet son defa olarak Koca-Sinan Paşa bir takım entrikalarla Şark serdarlığında Lala-Mustafa Paşa'yı istihlâfa muvaffak olmuştur. Lala Paşa Kafkas cephesinden İstanbul'a dönünce asıl vazifesi olan ikinci vezirlik makamına geçmiştir. O sırada üçüncü vezir olan rakibi de serdâr olarak Kafkas cephesindedir. Yukarıki maddede gördüğünüz Vezir-i-a'zam Arnavut Ahmet Paşa'nın işte bu vaziyete tesadüf eden ölümü üzerine Lala-Mustafa Paşa ikinci vezirlikten alelusul Vezir-i-a'zam olacağını zan-netmişse de, serdârlıkla Kafkas cephesinde bulunan üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'nın İstanbul'daki taraftarları derhal faaliyete geçip Lala Paşa Sadr-ı-a'zam olursa rekabet hissine kapılarak cephede bulunan Koca-Sinan Paşa'nın fütuhâtına engel olabileceğinden bahsetmek ve bir rivayete göre de Osmanlı pâdişahları içinde ilk defa olarak rüşvete alıştırılmış olan Üçüncü Murad'a para yedirmek suretiyle Lala'nın bu ümidini boşa çıkarmışlardır! İşte bundan dolayı pâdişahın Mühr-i-Hümâyûn'unu hiç kimseye vermeyip Sadâret makamını ilga etmiş olduğundan bahsedilir! Bununla beraber, ilga meselesinin vazifeden ziyâde ünvana münhasır olduğu anlaşılmaktadır: Çünkü Vezir-i-a'zam Semiz-Ahmed Paşa ölür ölmez Vezir-i-sânî Lala-Mustafa Paşa sadâret işlerini «Vekîl-i-Saltanat» ünvanıyla ve Sadâret-Kaymakamı sıfat ve salâhiyetiyle idareye me'mur edilmiştir. Hattâ bundan dolayı halk arasında itirazlar olmuş ve bir rivayete göre Üçüncü Murad'a bir çok arzıhallar verilerek Mühürsüz muâmelâtın hükmü olmayacağından bahsedilmiştir! Bilhassa salâhiyet ve teşrifat meselelerinden dolayı devlet muâmelelerinde bir takım aksaklıklar gördüğü için, Lala Paşa'nın bile pâdişaha bir arzıhal takdim edip vazifesinin ifâsında tesadüf ettiği güçlüklerden dolayı sızlanmış olduğu rivayet edilir. Fakat bütün bunlara rağmen Üçüncü Murad ilga kararında ısrâr etmiş ve hattâ:

— Lâzım değil Mühür virilmek, şimdengirü kimseye Mühür virilmez; cümlet-ül-mülk «Vekîl-i-Saltanat» umdur: Her kim itâat ve inkıyâd itmezse kapusu önünde salb idesün!

şeklinde bir Hatt-ı-Hümâyûn bile çıkmıştır! Tabii bütün bu tuhaflıkların sebebi, pâdişahın Lala-Mustafa Paşa'yı Koca-Sinan Paşa'ya rağmen Sadr-ı-a'zam yapmak istememesidir; onun için Üçüncü Murad sadâretin ilgasına her halde muvakkat bir tedbir olarak karar vermiş ve böyle bir vaziyetin idâmesine imkân olamayacağı için nihayet «Mühr-i-Hümâyûn»unu Kapucular-kethudâsı Yemişçi-Hasan Ağaya tevdi ederek Şark serdârı üçüncü vezir Koca-Sinan Paşa'ya göndermiştir. «Vekîl-i-Saltanat» Lala-Mustafa Paşa'nın bu vaziyetten müteessir olması üzerine:

— Hakikat Vezir-i-a'zam sensün! Ancak sefere râğbet için Mühr-i-Şerif Sinan Paşa'ya gönderilmiştir!

şeklinde bir teselli «Hatt-ı-Hümâyûn»u bile gönderildiği rivayet edilir! Bu Hatt'a göre Sadâret makamı âdetâ ikiye bölünmüş, salâhiyeti Vekil-i-Saltanat'a ve mühriyle ünvânı da Şark serdârına tevcih edilmiş gibidir! Bununla beraber, Kanunî devrindenberi Sadâret uğurunda çevirmedeği entrika kalmıyan ve hattâ sırf bu maksatla şehzâdeleri saltanat mücâdelesine düşürüp Anadolu'nun kan içinde kalmasına sebep olan Lala'nın nihayet «Fâsık-ı-mahrûm» vaziyetinde kalması artık öyle kuru iltifatlar ve mühürsüz salâhiyetlerle avunamıyacak bir hâle gelmesine sebep olmuş ve işte bu ruhî buhran içinde bir rivayete göre «bir âh-ı cangâh» çekerek füc'eten ölmüş ve diğer bir rivayete göre de zehir içerek intihâr etmiştir: Bu vaziyete göre Sadâret makamının ilgası, Vezir-i-a'zam Semiz-Ahmed Paşa'nın vefâtından Vekil-i-Saltanat Lala-Mustafa Paşa'nın ölüm gününe kadar 3 ay, 9 gün sürmüş demektir. Bu ilga meselesi için 1580 = 988 vukuâtının «28 Nisan» fıkrasına ve Lala Paşa'nın şahsiyeti için gene o senenin «7 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Lala'nın ölümü üzerine ikinci vezir Siyavuş Paşa yeni Vezir-i-a'zamin Şark cephesinden avdetine kadar Sadâret Kaymakamlığına tâyin edilmiştir. — Vekil-i-Saltanat Lala-Mustafa Paşa Vezir-i-a'zam olmadığı için bu cedveldeki sıra numarasına idhâi edilmemiştir).

SADARET MAKAMININ TEKRAR İHDÂSİ

44) Koca-Sinan Paşa — Milliyeti : Arnavut; tâyini : 1580 = 988 senesi 25 Ağustos = 14 Receb Perşenbe günü; azlı: 1582 = 990 senesi 6 Kânunuevvel = 10 Zülka'de Pazartesi günü; sadâret müddeti: 2 sene, 3 ay, 2 gün; «İlk sadâreti».

(Bir vakıf kaydine göre Sinan Paşa «Ali Bey» isminde bir Arnavudun oğludur : Her halde bu Ali Bey'in devşirme mühtedilerden olması lâzımgelir. Topkapu sarayı arşivinde bulunan bir istid'âdan anlaşıldığına göre Koca-Sinan Paşa'nın karısı Yavuz Sultan Selim'in kızının kızıdır ve bu izdivağtan «Emine-Hatun» isminde bir kızı olmuştur. — Milâdî takvimin Papalık makamınca on gün ilâvesiyle ıslâhı Koca-Sinan Paşa'nın işte bu ilk sadâretine müsâdif olduğu için, buradaki tâyin ve azil tarihlerine göre sadâret müddeti hesab edilirken 2 sene, 3 ay, 12 gün gibi görünen yekûndan 10 gün tarhedilmiştir : Bu mesele için birinci cildin başındaki mukaddimeyle 1582 = 990 vukuâtının «6 Kânunuevvel» fıkrasındaki hâşiyeye bakınız. — Yukarıki fıkra da gördüğümüz sadâret makamının ilgası meselesinden dolayı burada tâyin tarihi olarak Mühr-i-Hümâyûn'un serdarlıkla Gürcistan'da bulunan Sinan Paşa'ya tevdi edildiği gün esas ittihâz edilmiştir. — İhtirasâtından başka mukaddesâtı olmıyan bu lekeli Sadr-ı-a'zamin kirli şahsiyeti için 1596 = 1004 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız. — «Serdâr-ı-bi-âr» denilen Koca-Sinan'ın bu ilk sadâretinden azline sebep, İran'ın istenilen şartlarla sulhe tâlib olduğunu pâdişaha arzettiği halde, İstanbul'a gelen «İbrahim-Han» ismindeki Safavî elçisinin kendisini tekzib ederek Paşa'nın sulh talebi üzerine Osmanlı şerâitini anlamak üzere gelmiş olduğundan bahsetmesidir : Bu suretle Sinan Paşa hiç bir iş göremeden bulunduğu Şark cephesinden İstanbul'a avdet edebilmek için hem şâhı, hem pâdişâhı aldatmış demektir! Azlinden sonra Üsküdar'daki konağında «Âhı derd-nâk-i hasret çekerek» vakit geçirmek istemişse de Üçüncü Murad :

— İstanbul zahiresine virmesün : Malkara otlu sulu yerdür, anda karâr eylesün! diye haber göndererek Malkara'ya sürmüştür! — Beş defa sadârette bulunan Sinan Paşa'nın bundan sonraki sadâretleri için aşağıda 49, 52, 54 ve 56 numaralara bakınız).

45) Kanijeli-Siyavuş Paşa — Milliyeti: Hırvat yahut Macar; tâyini: 1582 = 990 senesi 24 Kânunuevvel = 28 Zülka'de Cuma günü; azli: 1584 = 992 senesi 25 Temmuz = 17 Receb Çarşamba günü; sadâret müddeti: 1 sene, 7 ay, 2 gün; «İlk sadâreti».

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz Koca-Sinan Paşa'nın azliyle Siyavuş Paşa'nın tâyini arasında Vezâret-i-uzmâ makamının 18 gün açık kaldığı anlaşılmaktadır: Tarih ihtilâfları için 1582 = 990 vukuâtının «24 Kânunuevvel» ve 1584 = 992 vukuâtının da «25 Temmuz» fıkralarına bakınız. — İkinci vezirlikten Sadr-ı a'zam olan Siyavuş Paşa, selefinin Şark cephesinden İstanbul'a gelişine kadar 11 ay, 16 gün Sadâret-Kaymakamlığında da bulunmuştur. — İkinci Selim'in kızlarından Fatma-Sultan'la evlenmiş olan Siyavuş Paşa Osmanlı hânedânına dâmâd olmuşsa da, karısı kendisinin sadâretinden evvel ölmüştür. — Kanijeli'nin sadâretten azline sebep, o sırada ikinci vezirlik makamına çıkarılmış olan Kafkasya fâtihi Özdemiş-oğlu Osman Paşa'yı istirkab edip onun askerlerine gazâ mükâfâtı olarak verdiği «Terakki»leri ibtâl etmiş ve bu suretle Kafkas fütûhâtından dönen gazileri eski kumandanlarının aleyhine ayaklandırmak istemiş olmasıdır: Fakat Özdemiş-oğlu'nu çok seven asker Divân'a gelip bütün vüzerâyâ dil uzatmışsa da, kendi kumandanlarına hiç bir şey söylememişlerdir! — Siyavuş Paşa'nın bundan sonraki iki sadâreti için aşağıda 48 ve 51 numaralara bakınız).

46) Özdemiş-oğlu Osman Paşa — Milliyeti: Türk ve bir rivayete göre de Çerkes; tâyini: 1584 = 992 senesi 28 Temmuz = 20 Receb Cumartesi günü; ölümü: 1585 = 993 senesi 29/30 Teşrinievvel = 5/6 Zülka'de Salı/Çarşamba gecesi; sadâret müddeti: 1 sene, 3 ay, 2 gün.

(Osmanlı tarihinin en büyük askerlerinden olan Taaz, Kafkasya ve Azerbaycan fâtihi Özdemiş-oğlu Osman Paşa'nın Mısır Çerkeslerinden olduğundan bahsedilirse de Dağıstan Türklerinden olmak ihtimâli daha kuvvetlidir: Gerek bu mesele için, gerek ölüm tarihindeki ihtilâflarla şahsiyeti için 1585 = 993 vukuâtının «29/30 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Osman Paşa İran Azerbaycanı'nın fethiyle neticelenen son seferinde Tebriz'i alıp tahkim ettikten sonra avdet için şehirden o civârdaki «Acısu/Acıçay» boyunda konakladığı gece Ezânî saat 6 = Zevâlî 12 ye doğru vefât etmiştir. Paşa'nın ölüm hastalığı 18 Teşrinievvel = 23 Şevvâl Cuma gününden itibaren 13 gün sürmüştür. — Özdemiş-oğlu Osman Paşa San'â fâtihi Dağıstanlı Özdemiş Paşa'nın oğludur ve anası da Abbâsî hânedânındandır: İkinci ciltte 1547=954 vukuâtının «23 Ağustos» ve 1567=975 vukuâtının «16 Kânunuevel» fıkralarına bakınız. — Kafkasya ve Azerbaycan fütûhatiyle İran'ı haşyet içinde bırakmış olan Özdemiroğlu'na Safavîler «Adı yaman» lâkabını takmışlardır: Bu lâkabın Şiîlerce hoş görülmiyen «Osman» isminden kinâye olmak ihtimali de vardır).

47) Hadım-Mesih Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1585 = 993 senesi 1 Kânunuevel = 8 Zülhicce Pazar günü; istifâsı: 1586 = 994 senesi 14 Nisan = 24 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; sadâret müddeti: 4 ay, 13 gün.

(Doksan yaşında Sadr-ı a'zam olan bu Mesih Paşa Osmanlı tarihindeki hadım Vezir-i a'zamların dördüncüsüdür: Bundan evvelkilerden ikinci Bâyezid devrinde iki defa sadârette bulunan Hadım-Ali Paşa için Vezir-i a'zamlar cedvelinde 23 ve 25 numaralara, Yavuz'un Mısır seferinde şehîd olan Hadım-Sinan Paşa için de aynı ced.

veldeki 31 numaraya ve Kanunî devri sadr-ı-a'zamlarından Hadım-Süleyman Paşa için de gene aynı cedvelde 37 numaraya bakınız. — Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın ölümünden bu Hadım-Mesih Paşa'nın tâyinine kadar Sadâret makamının 1 ay, 2 gün açık kalması, Mühr-i-Hümâyûn'un Tebriz civârındaki karargâhtan İstanbul'a getirilmiş olmasınadandır. — Mesih Paşa'nın istifâsına sebep, Reîs-ül-küttâbın tebdîlî hakkındaki tezkiresinin Üçüncü Murad tarafından reddidir: Pâdişahların keyfî idaresi bu devirden itibaren başlamış olduğu için, ihtiyar Vezir-i-a'zam sarayın devlet işlerine müdâhalesini tecvîz etmediğinden dolayı istifâ etmekle büyük bir seciyye kuvveti göstermiştir).

48) Kanişeli-Siyavuş Paşa — Milliyeti : Hırvat yahut Macar; tâyini : 1586 = 994 senesi 15 Nisan = 25 Rebî'ül-âhîr Salı günü; azlî: 1589 = 997 senesi 2 Nisan = 16 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; sadâret müddeti: 2 sene, 11 ay, 15 gün; «İkinci sadâreti».

(Siyavuş Paşa'nın bundan evvelki ve bundan sonraki sadâretleri için 45 ve 51 numaralara bakınız. — Kanişeli'nin bu ikinci sadâretinden azline sebep, «Beylerbeyi vak'ası» denilen Yeniçeri ısyânıdır ve bütün vükela ile beraber azledilmiştir).

49) Koca-Sinan Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1589 = 997 senesi 2 Nisan = 16 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; azlî: 1591 = 999 senesi 1 Ağustos = 10 Şevvâl Perşembe günü; sadâret müddeti: 2 sene, 3 ay, 29 gün, «İkinci sadâreti».

(İlk sadâreti için yukarda 44 numaraya ve bundan sonraki üç sadâreti için de aşağıda 52, 54 ve 56 numaralara bakınız. — Sinan Paşa'nın azline sebep, idaresizliği yüzünden Erzurum'da Yeniçerilerle ahâlî arasında bir mukatele olması ve İstanbul'daki Yeniçerilerin de bu yüzden ısyânı üzerine Koca-Sinan'ın pâdişahı aldatmaya kalkışıp Yeniçeri-ağasını kabahatli göstermesidir).

50) Ferhad Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1591 = 999 senesi 1 Ağustos = 10 Şevvâl Perşembe günü; azlî: 1592 = 1000 senesi 4 Nisan = 21 Cumâda-l-âhîre Cumartesi günü; sadâret müddeti: 8 ay, 3 gün; «İlk sadâreti».

(Azlî için 23 Mart = 9 Cumâda-l-âhîre Pazartesi, 3 Nisan = 20 Cumâda-l-âhîre Cuma ve 8 Nisan = 25 Cumâda-l-âhîre Çarşamba tarihleri de rivayet edilir. — İkinci vezirlikten Sadr-ı-azam olan Ferhad Paşa'nın ikinci sadâreti için aşağıda 53 numaraya bakınız. — Azlî sebebi, tıpkı yukarıki numarada gördüğümüz Koca-Sinan Paşa gibi Erzurum Yeniçerileri yüzünden İstanbul'daki yoldaşlarının ikinci defa olarak ısyânı mes'ûliyyetini Ferhad Paşa'nın Yeniçeri-ağasına yükleyip pâdişahı aldatmak istemesidir).

51) Kanişeli-Siyavuş Paşa — Milliyeti : Hırvat yahut Macar; tâyini : 1592 = 1000 senesi 4 Nisan = 21 Cumâda-l-âhîre Cumartesi günü; azlî : 1593 = 1001 senesi 28 Kânunusânî = 24 Rebî'ül-âhîr Perşembe günü; sadâret müddeti: 9 ay, 24 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Bundan evvelki sadâretleri için yukarda 45 ve 48 numaralara bakınız. — Siyavuş Paşa'nın üç sadâret müddetinin mecmûu 5 sene, 4 ay, 11 gün tutmaktadır. — Azlî

sebebi, Siyavuş Paşa'nın «uğursuz» sayılmasıdır: İki gün evvel çıkan bir Sipahi isyânını muvaffakiyetle bastırdığı için hil'atle taltif edilen Kani-jeli'nin 48 numarada gördüğümüz ikinci sadâreti esnâsında da «Beylerbeyi vak'ası» denilen meşhur Yenigeri isyânının çıkmış olmasını her sadâretinde isyanlar çıkacağına alâmet gibi gösteren düşmanları el-birliği edip Üçüncü Murad'ın bâtil i'tikadlarını tahrik etmişler ve pâdişahı paşanın «kademi şûm» olduğuna iknâ ederek azline sebep olmuşlardır).

ÜÇÜNCÜ MURAD ve ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ :

52) Koca-Sinan Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1593 = 1001 senesi 28 Kânunısâni = 24 Rebî'ül-âhir Perşembe günü; azli: 1595 = 1003 senesi 16 Şubat = 6 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; sadâret müddeti: 1 sene, 11 ay, 19 gün; «Üçüncü sadâreti».

(İkinci sadâretindenberi menfi bulunduğu Malkara'dan İstanbul'a gelip işe başlaması tâyin tarihinden beş gün sonra gene o senenin 3 Şubat = 1 Cumâda-l-ülâ Çarşamba gününe müsâdiftir. — Azil tarihini 5 Cumâda-l-âhire = 15 Şubat Çarşamba gününe müsâdif gösteren bir rivayet de vardır. — Azlin sebebi, saltanat tebeddülü esnâsında Serdâr-ı Ekremlikle Avusturya cephesinde bulunan Sinan Paşa aleyhine Sadâret-Kaymakamlığında bulunan rakibi Ferhad Paşa'nın İstanbul'a bile sokulmıyarak eski menfâsı olan Malkara'ya sürülmüştür. — Bundan evvelki ve bundan sonraki ikişer sadâreti için yukarda 44 ve 49 aşağıda 54 ve 56 numaralara bakınız).

ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

53) Ferhad Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1595 = 1003 senesi 16 Şubat = 6 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; azli: 1595 = 1003 senesi 7 Temmuz = 29 Şevvâl Cuma günü; sadâret müddeti: 4 ay, 19 gün; «İkinci sadâreti».

(İki defa sadârette bulunan Ferhad Paşa'nın bundan evvelki sadâreti için yukarda 50 numaraya bakınız. Azlin sebebi, Malkara menfâsında bulunan Koca-Sinan Paşa'nın İstanbul'daki vüzerâyâ ve bilhassa Sadâret-Kaymakamı Dâmâd İbrahim Paşa'ya rüşvet yedirerek serdârlıkla cephede bulunan Ferhad Paşa'yı askerinin istemediği hakkında pâdişaha bilvâsita telkinatta bulunmuş olmasıdır: 1595 = 1003 vukuâtının «12 Mayıs» fıkrasına bakınız. Bu suretle Sinan Paşa, rakibi Ferhad Paşa'nın kendisine oynadığı oyunu kendisi de aynen ona oynamış demektir: Yukarıki fıkraya bakınız. — Ferhad Paşa azil tarihinden 3 ay, 3 gün sonra 1595 = 1004 senesi 9 Teşrinievel = 4 Safer Pazartesi günü idâm edilmiştir. — İki sadâretinin mecmûu 1 sene, 22 gün tutmaktadır.

54) Koca-Sinan Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1595 = 1003 senesi 7 Temmuz = 29 Şevvâl Cuma günü; azli: 1595 = 1004 senesi 19 Teşrinisâni = 16 Rebî'ül-evvel Pazar günü; sadâret müddeti: 4 ay, 13 gün; «Dördüncü sadâreti».

(Bundan evvelki üç sadâreti için yukarda 44, 49 ve 52 numaralara ve bundan sonraki beşinci ve sonuncu sadâreti için de aşağıda 56 numaraya bakınız. — Azlin sebebi,

Eflak cephesinde «Serdâr-ı bî-âr» denilen Sinan Paşa'nın ve Macaristan cephesinde de «Muhannes-ibni-muhannes» ve «Menhûs-ibni-menhûs» denilen korkak oğlu Mehmet Paşa'nın sebep oldukları Tergovişte, Yerköyü, Usturgon vesaire fâcialarının bütün milleti umumî bir teessür ve mâtem içinde bırakmış olmasıdır; bu doymaz babayla oğul sırf ihtiraslarıyla cebânetlerinden dolayı Eflak'dan Macaristan'a kadar boydan-boya Tuna yalılarının Türk kanlarıyla boyanmasına sebep olmuşlardır: 1595 = 1003 vukuâtının «1 Temmuz», «7 Ağustos» ve «2 Eylül» fıkralarıyla 1595 = 1004 vukuâtının «19, 27 ve 31 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Koca-Sinan bundan evvelki azillerinde olduğu gibi bu sefer de Malkara'ya sürülmüştür).

55) Lala-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1595 = 1004 senesi 19 Teşrinisânî = 16 Rebî'ül-evvel Pazar günü; ölümü: 1595 = 1004 senesi 28 Teşrinisânî = 25 Rebî'ül-evvel Salı günü; sadâret müddeti: 9 gün.

(Tâyin tarihini bir gün sonra gösteren bir rivayet de vardır. — «Şîr pençe» yahut «Sel'a = Yılcık»dan ölen Lala-Mehmet Paşa hastayken Sadr-ı-a'zam olmuş ve bu sebeble ancak bir gün makamına gelebilmiştir: Tarih ihtilâfları için 1595 = 1004 vukuâtının «28 Teşrinisânî» fıkrasına bakınız. — Mehmet Paşa'nın «Lala» lâkabı Üçüncü Mehmed'in lalalığında bulunmuş olmasındadır. — «Melek-nihâd» denilen ve temiz ah-lâkı, ilmi ve adâletiyle meşhur olan bu kıymetli adam Mağnisa eşrafındandır).

56) Koca-Sinan Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1595 = 1004 senesi 1 Kânunuvevel = 28 Rebî'ül-evvel Cuma günü; ölümü: 1596 = 1004 senesi 3 Nisan = 4 Şa'ban Çarşamba günü; sadâret müddeti: 4 ay, 2 gün; «Beşinci sadâreti».

(Korkaklığından dolayı «Serdâr-ı-bî-âr» denilen bu Koca-Sinan Paşa'nın lekeli ve kirli şahsiyeti için yukarda «Sadâret makamının ilgası» fıkrasıyla 44 numarada ilk sadâreti hakkındaki izâhata ve 1596 = 1004 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına bakınız. — Yukarıki maddede gördüğümüz Lala Paşa'nın her kesi müteessir eden ölümünden itibaren üç gün açık kalan Sadâret makamına bu tarihten 11 gün evvel memlekete yaptığı fenalıklardan dolayı azledilip Malkara'ya sürülmüş olan bu doksanlık «Serdâr-ı bî-âr»ın beşinci defa olarak tayini «kîsesi kebir ve hâmilere kesir» olmakla izah edilir. — Tarih ihtilâfı için 1596 = 1004 vukuâtının «3 Nisan» fıkrasına ve Koca-Sinan'ın bundan evvelki sadâretleri için yukarda 44, 49, 52 ve 54 numaralara bakınız. — Her sadâretinde saraya para yedirerek 44, 49, 52 ve 54 numaralara bakınız. — Her sadâretinde saraya para yedirerek iş başına geldiğinden bahsedilen bu mülevves, Vezir-i-a'zâmın Üçüncü Murad'la Üçüncü Mehmet devirlerindeki beş sadâret müddetinin mecmûu 7 sene, 3 ay, 5 gün tutmaktadır. — Siyaset sahnesinde sonsuz ihtirâsı ve harb meydanında ölçüsüz korkaklığı ve her bulunduğu yerde hilekârlığı, yalancılığı ve bilhassa palavracılığıyla meşhur olan bu ilim ve şiir düşmanının en büyük fenalıklardan biri de Osmanlı tarihinde fikir hürriyetine ilk darbeyi indirmiş olmasıdır: 1593 = 1001 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Ömrünü haram yemek ve yedirmekle geçirdiği için muazzam bir servet bırakmış ve nihayet milletin nefret ve lâ'neti altında can vermesi edebiyatta bile akisler bırakmıştır).

57) Dâmâd-İbrahim Paşa — Milliyeti: Boşnak yahut Hırvat; tâyini: 1596 = 1004 senesi 4 Nisan = 5 Şa'ban Perşembe günü; azli: 1596 = 1005

senesi 27 Teşrinievvel = 5 Rebî'ül-evvel Pazar günü; sadâret müddeti: 6 ay, 23 gün; «İlk sadâreti».

(İkinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan bu İbrahim Paşa Üçüncü Murad'ın dâmâdı ve Üçüncü Mehmed'in eniştesidir. Karısının adı Ayşe-Sultan'dır. — Naîmâda azil tarihi «6 Rebî'ül-evvel Pazar» gösterilirse de, Pazar günü o ayın 5 ine müsâdiftir: Münec-cim-başı da azli «4 Rebî'ül-evvel = 26 Teşrinievvel Cumartesi» gününe müsâdif gösterir. — İbrahim Paşa'nın azline sebep, Üçüncü Mehmed'in Eğri seferinde büyük bir zaferle neticelenen Haçova muharebesi esnâsında bir aralık vaziyeti ümitsiz görüp pâdişahı kaçırmıya kalkışması ve bu vaziyetin kendisine halef olan Cağaloğlu-Sinan Paşa tarafından istismâr edilmesidir. Fakat Sinan Paşa selefinin azlinden evvel tâ-yin edilmiş olduğu için Sadâret teaddüd etmiş ve bir gece sabaha kadar birbirinden bîhaber iki Sadr-ı-a'zam aynı zamanda hüküm sürmüştür! — İbrahim Paşa'nın Kapdanlığı için «Kapdan-ı-Deryâlar» cedvelinde 32 numaraya ve bundan sonraki sadâreti için de aşağıda 59 ve 62 numaralara bakınız).

58) Cağal-oğlu/Cağala-zâde Yusuf Sinan Paşa — Milliyeti: İtalyan; tâ-yini: 1596 = 1005 senesi 27 Teşrinievvel = 5 Rebî'ül-evvel Pazar günü; azli: 1596 = 1005 senesi 5 Kânunuevvel = 14 Rebî'ül-âhîr Perşembe günü; sadâret müddeti: 1 ay, 9 gün.

(Bu Sinan Paşa vaktiyle Kanunî devrinde Kapdan-ı-deryâ Piyâle Paşa'nın esir ettiği Ciniviz korsanlarından «Visconti di Cicala/Cigala»nın oğlu olduğu için «Cağal-oğlu» diye anılır. Kendisi de babasıyla beraber esir alınmıştır; Enderun'a girmeden evvelki İtalyan ismi «Scipione Cicala»dır; ihtidâsında takılan «Sinan» ismi her halde bu ilk adına biraz benzediği için verilmiş olmalıdır. Şahsiyeti için 1596 = 1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Azlin sebebi, Vâlide-Sultan'ın dâmâdı olan eski Vezir-ı-a'zam İbrahim Paşa'yı iltizâm etmesidir. — Sinan Paşa'nın şahsiyeti için 1596 = 1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına, Kapdanlığı için «Kapdan-ı deryâlar» cetvelinde 34 ve 36 numaralara ve azil tarihindeki ihtilâf için de 1596 = 1005 vukuâtının «5 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — İstanbul'un Cağal-oğlu semti işte bu İtalyan dönmesinin adını taşır).

59) Dâmâd-İbrahim Paşa — Milliyeti: Boşnak yahut Hırvat; tâ-yini: 1596 = 1005 senesi 5 Kânunuevvel = 14 Rebî'ül-âhîr Perşembe günü; azli: 1597 = 1006 senesi 3 Teşrinisânî = 23 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; sadâret müddeti: 10 ay, 29 gün; «İkinci sadâreti».

(Birinci sadâreti için yukarda 57 ve son sadâreti için de aşağıda 62 numaralara bakınız. — Azli için 29 Teşrinievvel = 18 Rebî'ül-evvel Çarşamba tarihi de rivayet edilir. — İbrahim Paşa'nın azline sebep, selefinin zamanında tâ-yin edilmiş olan Kırım hanı Feth-Giray'a karşı kardeşi Gazi-Giray'a da bir hanlık fermamı göndererek Kırım'da kanlı bir kardeş kavgasına sebep olmasıdır).

60) Hadım-Hasan Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâ-yini: 1597 = 1006 senesi 3 Teşrinievvel = 23 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; azli: 1598 = 1006 senesi 9 Nisan = 3 Ramazan Perşembe günü; sadâret müddeti: 5 ay, 6 gün.

(Vâlide-Sultan'a rüşvet vererek dördüncü vezirlikten birdenbire Sadr-ı-a'zam olan bu

Hasan Paşa Osmanlı tarihindeki hadım Vezir-i-a'zamların beşincisidir. Bundan evvelkiler için Vezir-i-A'zamlar cedvelindeki 23, 25, 31, 37 ve 47 numaralara bakınız. — Hasan Paşa'nın azline sebep, Vâlide-Sultan'a her hafta rüşvet yetiştirebilmek için me'muriyetleri müzâyedeye koymasından çıkan dedikodulara karşı «Beni Vâlide-Sultan kışta kesmişdür!» deyip durması ve o sırada inhilâl eden Meşihat makamına pâdişah meşhur Hoca-Sadüddin Efendi'yi tâyin etmek istediği halde paşanın şâir Bâkî'yi inhâ etmesinden dolayı Hoca'nın düşman olması ve aynı zamanda Kapu-ağası Gazanfer Ağa'nın da idâmını arzedince Vâlide-Sultan'la Sa'düddin Efendi ve Gazanfer Ağa'dan mürekkep bir düşmanlar ittifakının te'sisidir. — Hadım Hasan Paşa'nın azlinden «beş altı gün sonra», «iki günden sonra» ve bir rivayete göre de «ol İeyl-i tavîl-zeyle» idâm edildiğinden bahsedilirse de, doğru tarihi 14/15 Nisan = 8/9 Ramazan Salı-Çarşamba gecesidir).

61) Cerrah-Mehmet Paşa — Milliyeti : Devşirme (?); tâyini : 1598 = 1006 senesi 9 Nisan = 3 Ramazan Perşembe günü; azli : 1599 = 1007 senesi 6 Kânunusânî = 8 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; sadâret müddeti : 8 ay, 27 gün.

(İkinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan bu Mehmet Paşa'ya «Cerrah» denilmesi o meslekten yetişmiş olduğu için vaktiyle Üçüncü Mehmed'i sünnet etmiş olmasındadır. — Azil tarihindeki ihtilâf için 1599 = 1007 vukuâtının «6 Kânunusânî» fıkrasına bakınız. — İstanbul'un Cerrahpaşa semtiyle câmiî işte bu ehliyetsiz devşirmenin adını taşımaktadır. — Cerrah-Mehmet Paşa'nın azline sebep, damla illetinden dolayı makamına gelememesi ve hattâ evinde bile devlet işleriyle meşgul olamadığı için halkın arızıhallarla pâdişaha şikâyet etmesidir).

62) Dâmâd-İbrahim Paşa — Milliyeti : Boşnak yahut Hırvat; tâyini : 1599 = 1007 senesi 6 Kânunusânî = 8 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; ölümü : 1601 = 1010 senesi 10 Temmuz = 9 Muharrem Salı günü; sadâret müddeti : 2 sene, 6 ay, 5 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Üçüncü Mehmed'in eniştesi olan bu Dâmâd-İbrahim Paşa'nın bundan evvelki sadâretleri için yukarda 57 ve 59 numaralara bakınız. — Ölüm tarihini «10 Muharrem=11 Temmuz Çarşamba» gösteren bir rivayet de vardır. — İbrahim Paşa üç defa cem'an 3 sene, 11 ay, 27 gün sadârette bulunmuştur. — Şahsiyyeti için 1010 = 1601 vukuâtının «10 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Ölümü Belgrad önlerindeki karargâhtadır. Cenâzesi sonradan İstanbul'a nakledilip Şehzâde câmiinin avlusuna defnedilmiştir).

63) Meyveî/Yemişçi-Hasan Paşa — Milliyeti : Arnavut; tâyini : 1601 = 1010 senesi 22 Temmuz = 21 Muharrem Pazar günü; azli : 1603 = 1012 senesi 4 Teşrinievvel = 27 Reb'ül-âhir Cumartesi günü; sadâret müddeti : 2 sene, 2 ay, 13 gün.

(Sadâret-Kaymakamlığından Vezir-i-a'zam olan Yemişçi'nin tâyin tarihini Naîmâ «20 Muharrem» gösterirse de, bu tarih selefi İbrahim Paşa'nın ölüm haberinin İstanbul'a geldiği güne âittir. Kâtib--Çelebi bu noktayı «İbrahim Paşa'nın haber-i intikaali Muharremün yirminci gününde Der-i-devlete vusul buldu; irtesi yevm-ül-Ahad idi, hâtem-i sadâret Kaimmakam Yemişçi-Hasan Paşa'ya virilüp» şeklinde tavih etmektedir. — Yemişçi'ye Sadâret mühründen başka selefinin karısı Ayşe-Sultan da verilmiş ve bu suretle Hasan Paşa İbrahim Paşa'nın hem makamına, hem konağına

yerleşip Üçüncü Mehmed'e enişte olmuştur! — Azil tarihindeki ihtilâf için 1603=1012 vukuâtının «4 Teşrinievvel» fıkrasına ve idâmı için de gene o senenin «16 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Mülevves şahsiyeti Osmanlı tarihinde kara bir leke gibi kalan Yemişçi'nin azliyle idâmına sebep, bir çok vüzerâ ile mühim şahsiyetleri haksız yere idâm ve nefyettikten sonra «Dünyâda kendünden gayri bir kimsenin vücûduna râzi» olmayacak hâle gelerek saray erkânıyla kendi dostlarını bile tahkir ve tehdide başlaması ve hattâ Yeniçeri-ocağına istinâden pâdişaha kafa tutup Vâlide-Sultanı tehdide bile kalkışmasıdır: Bu meseleler için 1603=1012 vukuâtının «4 ve 16 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız).

ÜÇÜNCÜ MEHMET ve BİRİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

64) Yavuz/Malkoç-Ali Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1603 = 1012 senesi 16 Teşrinievvel = 10 Cumâda-ı-ülâ Perşembe günü; ölümü: 1604 = 1013 senesi 26 Temmuz=28 Safer Pazartesi günü; sadâret müddeti: 9 ay, 11 gün.

(«Hod-pesend», «Mağrûr» ve bilhassa «Hunhâr» bir tip olan Ali Paşa Mısır beylerbeyliğinde bulunduğu için Mühr-i-Hümâyûn bu tâyin tarihinde İstanbul'dan Mısır'a gönderilmiştir: Yemişçi'nin azliyle Malkoç'un tâyini arasında Sadâret makamı 12 gün İstanbul'a gelişi Birinci Ahmed devrinde 1603 = 1012 senesi 29 Kânunuevel = 25 Reaçık kalmıştır. — Üçüncü Mehmet devrinde tâyin edilmiş olan Ali Paşa'nın Mısır'dan ceb Pazartesi gününe müsâdiftir. — Belgrad'da ölen Ali Paşa'nın ölüm tarihini «27 Safer = 25 Temmuz Pazar» gününe müsâdif gösteren daha zayıf bir rivayet de vardır).

BİRİNCİ AHMED DEVRİ :

65) Lala-Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1604 = 1013 senesi 5 Ağustos=9 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; ölümü: 1606=1015 senesi 21 Haziran = 14 Safer Çarşamba günü; sadâret müddeti: 1 sene, 10 ay, 17 gün.

(Selefinin ölümüyle bunun tâyini arasında on gün geçmiştir. — Lâkabı «Lâle» şeklinde de kaydedilen ve Sokullu âilesinden olan bu Mehmet Paşa Macaristan serdârliğinden Vezir-i-a'zam olmuştur: Ölüm tarihindeki ihtilâf için 1606 = 1015 vukuâtının «21 Haziran» fıkrasına bakınız. — Lala-Mehmet Paşa'nın aşağıki fıkroda göreceğimiz halefi Derviş Paşa tarafından zehirletilmiş olduğu hakkında kuvvetli bir rivayet vardır. — Çok iyi bir asker ve idare adamı olan bu Lala Paşa'nın şahsiyeti için de ölümü hakkındaki fıkraya bakınız).

66) Derviş Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1606 = 1015 senesi 21 Haziran = 14 Safer Çarşamba günü; idâmı: 1606 = 1015 senesi 9 Kânunuevel = 8 Şa'ban Cumartesi günü; sadâret müddeti: 5 ay, 18 gün.

(Kapdanlıktan Sadr-ı-a'zam olan ve selefini zehirleterek iş başına gelen bu Derviş Paşa'nın tâyin ve idam tarihlerindeki ihtilâflar için 1606 = 1015 vukuâtının «21 Haziran» ve «9 Kânunuevvel» fıkralarına bakınız. — Yalancılığı, hilekârlığı, tama'kârlığı

ve hunharlığıyla meşhur olan bu Boşnağın idâmına sebep, tama'kârlığından dolayı intikam almak isteyen bir Yahudinin çevirdiği entrikadır: 1606 = 1015 vukuâtının «9 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

67) Kuyucu-Murad Paşa — Milliyeti: Hırvat; tâyini: 1606 = 1015 senesi 11 Kânunuevel = 10 Şa'ban Pazartesi günü; ölümü: 1611 = 1020 senesi 5 Ağustos = 25 Cumâda-l-ülâ Cuma günü; sadâret müddeti: 4 sene, 7 ay, 25 gün.

(Anadolu Türklerine karşı işlediği şenî ve fecî zulümler ve hunharlıklarla meşhur olan ve ihtiyarlığından dolayı «Koca-Murad» ismiyle de anılan bu Türk düşmanı Hırvat sadâret makamına maatteessüf tâyin edildiği sırada Belgrad'da bulunduğu için Mühr-i-Hümâyûn oraya gönderilmiş ve Anadolu ısyanlarını tenkil için gösterilen lüzum üzerine tâyininden 2 ay, 4 gün sonra 1607 = 1015 senesi 13 Şubat = 15 Şevvâl Salı günü İstanbul'a gelmiştir. — Ölümü Diyarbekir civârındaki Cülek karargâhındadır: Hammer'de ölüm tarihi «8 Eylül = 29 Cumada-l-âhire» gösterilirse de, her halde bir zühul olması lâzımgelir. — Kuyucu-Murad'ın makamına göz diken Diyarbekir valisi Nasuh Paşa tarafından zehirletildiği hakkında kuvvetli bir rivayet vardır. — Kuyucu'nun kanlı şahsiyyeti için 1611 = 1020 vukuâtının «5 Ağustos» fıkrasına bakınız).

68) Nasuh Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1611 = 1020 senesi 22 Ağustos = 12 Cumâda-l-âhire Pazartesi; idâmı: 1614 = 1023 senesi 17 Teşrinievel = 13 Ramazan Cuma günü; sadâret müddeti: 3 sene, 1 ay, 26 gün.

(Anadolu Türklerini ezmekte selefi Kuyucu-Murad'a müdhiş bir rakib olan ve işte bundan dolayı «Katl-i insan yanında zebh-i düccâceden ehven» sayılan bu zâlim Gümlüce'de doğmuşsa da âile menşei Drama'dır: Bir Rum papasının oğlu olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Kuyucu-Murad'ın ölümüyle Mühr'ün buna gönderilmesi arasında 17 gün geçmiş olması, Kuyucu'nun Diyarbekir civârındaki karargâhında ölmüş olmasındandır. — Diyarbekir valiliğinde selefini zehirleterek Sadr-ı-a'zam olan Nasuh Paşa, Birinci Ahmed'in üç yaşındaki kızı Ayşe Sultan'la nikâhlandığı için pâdişaha dâmad da olmuştur! — İdâmının sebebi saltanat makamına göz dikecek kadar kabarmasıdır. — Bu zâlimin ölümüyle halkın «hayâtı tâze» bulduğu rivayet edilir! — Bâzı menbâlarda Nasuh Paşa'nın idâmı için «3 Ramazan = 7 Teşrinievel Salı» ve «23 Ramazan = 27 Teşrinievel Pazartesi» tarihlerine tesadüf edilirse de bütün bunlar «13 Ramazan» tarihinden galattır. — Nasuh Paşa insanlardan başka İstanbul köpeklerine de musallat olup bunları sürmüş olmakla meşhurdur! Nâimâ bunu şöyle anlatır: «İstanbul'da olan kilâbı Üsküdar ve sâire yere tard itmek fermân idüp kayık kayık köpekleri karşı geçirüp bırakmışlardır»).

69) Öküz/Kara-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1614 = 1023 senesi 17 Teşrinievel = 13 Ramazan Cuma günü; azli: 1616 = 1025 senesi 17 Teşrinisâni = 8 Zülka'de Perşembe günü; sadâret müddeti: 2 sene, 1 ay, 1 gün; «İlk sadâreti».

(İkinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan Kara-Mehmet Paşa'nın bâzı menbâlarda «Öğüz» şeklinde yazılan «Öküz» lâkabı, Kara-Hüseyn yahut Kara-Hasan ismindeki babasının san'atından kinâyedir: Paşa'nın babası, İstanbul'un Karagümrük mahallesin-

de bir öküz nalbandıdır; Mehmet Paşa'nın Ulukışla'da hayrâtı olmasına nazaran aslen oralı olmak ihtimali vardır. — Küçük yaşta Enderun'a alınıp zekâsiyle temâyüz ederek bir çok mühim vazifelerde bulunan Kara Mehmet Paşa Mısır valiliğinden sonra Birinci Ahmed'in kızlarından Gevher-Han-Sultan'la evlenmiştir: Onun için «Dâmâd-Mehmet Paşa» şeklinde de anılır; Gevher-Han-Sultan'ın bundan sonraki kocaları için 86 ve 98 numaralara ve Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti için de aşağıda 71 numaraya bakınız. — Azlinin sebebi Erivan muvaffakiyetsizliğidir).

BİRİNCİ AHMED, BİRİNCİ MUSTAFA ve İKİNCİ OSMAN DEVİRLERİ:

70) Halil Paşa — Milliyeti: Ermeni; tâyini: 1616 = 1025 senesi 17 Teşrinisâni = 8 Zülka'de Perşembe günü; azli: 1619 = 1028 senesi 18 Kânunusâni = 1 Safer Cuma günü; sadâret müddeti: 2 sene, 3 ay, 2 gün; «İlk sadâreti».

(Deryâ-kapdanlığından Vezir-i-a'zam olan ve Kayseri'nin Zeytin köyü ermenilerinden olduğu rivayet edilen bu devşirmenin Maraş ermenilerinden olduğu hakkında da bir rivayet vardır; Üçüncü Murad devrindeki «Beylerbeyi vak'ası»nda Yeniçerilerin parçaladığı Rumeli beylerbeyi Mehmet Paşa'nın küçük kardeşidir: 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız. — Azlinin sebebi, İran cephesinde bozguna uğramasıdır: 1618 = 1027 vukuâtının «10 Eylül» fıkrasına, Halil Paşa'nın Kapdanlıkları için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 41, 43, 47 ve 49 numaralara ve ikinci sadâreti için de aşağıda 83 numaraya bakınız).

İKİNCİ OSMAN DEVRİ:

71) Öküz/Kara-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1619 = 1028 senesi 18 Kânunusâni = 1 Safer Cuma günü; azli: 1619 = 1029 senesi 23 Kânunuevel = 16 Muharrem Pazartesi günü; sadâret müddeti: 11 ay, 6 gün; «İkinci sadâreti».

(İlk sadâreti için yukarda 69 numaraya bakınız. — İki sadâretinin mecmûu 3 sene, 7 gün tutmaktadır. — Mehmet Paşa'nın azline sebep, halefinin saraya para yedirmesidir: 1619 = 1029 vukuâtının «23 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

72) Çelebi/Güzelce Ali Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1619 = 1029 senesi 23 Kânunuevel = 16 Muharrem Pazartesi günü; ölümü: 1621 = 1030 senesi 9 Mart = 15 Rebî'ül-âhir Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 2 ay, 17 gün.

(Tunus valisi İstanköylü-Ahmed Paşa'nın oğlu olduğu için «İstanköylü-Ali Paşa» ismiyle anılan ve Deryâ-kapdanlığından Sadr-ı-a'zam olan bu vezirin ana tarafından seyyidlerden ve şürefâdan olduğu rivayet edilir; babasının mühtedi olduğu hakkında bir rivayet bulunduğuna göre Rum yahut İtalyan dönmesi olmak ihtimali vardır: Her halde bu nokta biraz karanlıktır. — Makamına rüşvetle çıkıp rüşvetle tutunan ve bunu te'min için zenginlerin mallarını müsâdere edip duran Güzelce-Ali Paşa takriben 45 yaşlarında mesâne hastalığından ölmüştür. — «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 44 ve 46 numaralara da bakınız).

73) Ohrili-Hüseyin Paşa — Milliyeti: Arnavut, tâyini: 1621 = 1030 senesi 9 Mart = 15 Rebî'ül-âhir Salı günü; azli: 1621 = 1030 senesi 17 Eylül = 1 Zülka'de Cuma günü; sadâret müddeti: 6 ay, 9 gün.

(Üçüncü vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan ve Genc-Osman'ın Lehistan seferindeki ihânetinden dolayı azledilen Hüseyin Paşa açıkta bırakılmayarak ikinci vezirliğe tâyin edilmiştir!: 1621 = 1030 vukuâtının «15 Eylül» fıkrasına bakınız).

74) Dilâver Paşa — Milliyeti: Hırvat; tâyini: 1621 = 1030 senesi 17 Eylül = 1 Zülka'de Cuma günü; Genc-Osman fâciasında Yeniçeriler tarafından parçalanması: 1622 = 1031 senesi 19 Mayıs = 8 Receb Perşembe günü; sadâret müddeti: 8 ay, 2 gün.

(Ehliyetsiz bir «merd-i kem-pâye» şeklinde tasvir edilen Dilâver Paşa Diyarbekir beylerbeyliğinden Vezir-i-a'zam olmuştur. Yeniçeriler tarafından parçalanması Hammer tarihinde «10 Receb = 21 Mayıs Cumartesi» gününe müsâdif gösterilirse de, Kâtib-Çelebi, Peçevî ve Naimâ gibi en mühim Osmanlı müverrihlerinden başka «Nev'i» mahlaslı «Hüseyin ibni-Sefer» isminde Genc-Osman'ın solaklığından mütekaid bir müellifin müsteşrik Danon tarafından eski Türkçe metni ve Fransızca tercemesiyle beraber neşredilen monografisindeki sarâhatle de sâbit olduğu veçhile Dilâver Paşa'nın parçalanması bizim burada esas ittihâz ettiğimiz güne müsâdiftir: Hammer'in kaydı yanlıştır).

BİRİNCİ MUSTAFA DEVRİ (İKİNCİ SALTANATI) :

75) Kara-Davud Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1622 = 1031 senesi 20 Mayıs = 9 Receb Cuma günü; azli: 1622 = 1031 senesi 13 Haziran = 3 Şa'ban Pazartesi günü; sadâret müddeti: 24 gün.

(Genc-Osman'ın kaatili olan bu hâin cânî Birinci Mustafa'nın eniştesidir: Halkın lâ'net ve nefretinden dolayı mevkîni bir ay bile muhâfaza edememiş ve hattâ azlinden 6 ay, 26 gün sonra 1623 = 1032 senesi 8 Kânunusânî = 6 Rebî'ül-evvel Pazar günü Genc-Osman'ın kanı için ayaklanan askerin tazyikiyle idâm edilerek cezâsını çekmiştir. — Tâyini için «10 Receb = 21 Mayıs Cumartesi» ve azli için de «4 Şa'ban = 14 Haziran Salı» tarihlerine de tesadûf edilirse de doğru değildir. — «Kapdan-ı deryâlar» cedvelinde 45 numaraya da bakınız).

76) Mere-Hüseyin Paşa — Milliyeti : Arnavut; tâyini: 1622 = 1031 senesi 13 Haziran = 3 Şa'ban Pazartesi günü; azli: 1622 = 1031 senesi 8 Temmuz = 28 Şa'ban Cuma günü; sadâret müddeti: 25 gün; «İlk sadâreti».

(Satırcı-Mehmet Paşa'nın aşçı-başılığından Sipâhiliğe geçerek Mısır valiliğine kadar yükselen ve hemen hiç Türkçe bilmediği rivayet edilen bu zâlim ve ağgözlü arnavudun «Mere» lâkabı Şemsüddin Sami Fraşeri'nin izahına göre Arnavudçada «Alın!» mânâsına gelir: Cellâda yahut zindana göndereceği zavallılar için maiyyetindeki Arnavut zorbalarına bu kelimeyle emir vermek âdetinden dolayı kendisine o lâkap takılmıştır! — Azlinin sebebi Yeniçeri zorbalarıyla bozuşmasıdır: Bir çok mâsumların kanı bahasına kese doldurmaktan başka bir şey yapmıyan bu iğrenç vezirin ikinci sadâreti için 79 numaraya bakınız. — Azlinden sonra bir müddet kol-kusundan saklanmışır).

77) Lefkeli-Mustafa Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini: 1622 = 1031 senesi 8 Temmuz = 28 Şa'ban Cuma günü; azli: 1622 = 1031 senesi 21 Eylül = 15 Zülka'de Çarşamba günü; sadâret müddeti: 2 ay, 14 gün.

(Dördüncü vezirlikten Sadr-ı a'zam olan Lefkeli-Mustafa Paşa'nın azil tarihindeki ihtilâf için 1622 = 1031 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. Azline sebeb «mülâyim» liğidir).

78) Hadım-Mehmet Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1622 = 1031 senesi 21 Eylül = 15 Zülka'de Çarşamba günü; isti'fâsı: 1623 = 1032 senesi 5 Şubat = 4 Rebî'ül-âhir Pazar günü; sadâret müddeti: 4 ay, 14 gün.

(İkinci vezirlikten Sadr-ı a'zam olup Genc-Osman'ın intikamını almış olmakla şöhet bulan ve «Gürcü-Mehmet Paşa» ismiyle de anılan bu tecribeli ve muktedir vezir Osmanlı tarihindeki hadım Sadr-ı a'zamların altıncısıdır. Bundan evvelkiler için Vezir-ı a'zamlar cedvelinde 23, 25, 31, 37, 47 ve 60 numaralara bakınız. Hadım-Mehmet Paşa, yukarda 76 numarada gördüğümüz Arnavut Mere-Hüseyn'in teşvikiyle ayaklanan Yeniçerilerle Sipâhilerin tehdidinden dolayı isti'fâya mecbur olmuştur: 1623=1032 vukuâtının «5 Şubat» fıkrasına bakınız).

79) Mere-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1623 = 1032 senesi 5 Şubat = 4 Rebî'ül-âhir Pazar günü; azli: 1623 = 1032 senesi 30 Ağustos = 4 Zülka'de Çarşamba günü; sadâret müddeti: 6 ay, 23 gün; «İkinci sadâreti».

(Mere-Hüseyn'in 76 numarada gördüğümüz ilk sadâreti gibi bu ikinci sadâreti de bir taraftan Yeniçeri-ocağına ve bir taraftan da Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğine istinâden cür'et ettiği cinâyetler, şenâetler ve soygunculuklarla geçmiştir. Bu cinayetlerin en meşhuru, bir beylerbeyini sopa altında öldürmesidir! Nihayet ulemâdan birini tahkir etmesi ilmiyye sınıfının ayaklanmasına ve hattâ aleyhine bir ictimâ akdedilmesine sebeb olmuş ve Mere Paşa askerinin de müzâheretini kaybettiği için azledilmiştir: İki sadâretinin mecmûu 7 ay, 18 gün tutmaktadır. — Mere-Hüseyn birinci azlinde olduğu gibi bu sefer de korkusundan kaçıp saklanmış ve nihayet Dördüncü Murad devrinde cezâsını çekerek idâm edilmiştir. — Azil tarihindeki ihtilâf için aşağıki fıkraya bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA ve DÖRDÜNCÜ MURAD DEVİRLERİ :

80) Kemankes Kara-Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1623 = 1032 senesi 30 Ağustos = 4 Zülka'de Çarşamba günü; idâmı: 1624 = 1033 senesi 3 Nisan = 14 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; sadâret müddeti: 7 ay, 4 gün.

(Selefinin azli gibi bunun tâyinini de 1623 = 1032 senesi 30 Temmuz = 2 Şevvâl Pazar gününe müsâdif gösteren bir rivayet varsa da doğru değildir. — Aslen İspartalı olan Kemankes-Ali Paşa'nın dördüncü vezirlikten Sadârete çıkarılması, Birinci Mustafa'nın muvâzenesizliğinden ve yukarıki fıkrada gördüğümüz Mere-Hüseyn'in

gılınca zulümlerinden hâsıl olan umumî teessür üzerinedir: Ali Paşa'nın tâyininden 10 gün sonra Birinci Mustafa'nın ikinci defa hal'iyle dördüncü Murad'ın iclâsı da aynı vaziyetin tabîî bir neticesidir; fakat hem saltanat tebeddülünde en büyük âmil olmasından, hem yeni pâdişahın çocukluk çağında bulunmasından dolayı Ali Paşa'nın son derece gurura kapılması, rüşvetle me'muriyet tevzii ve nihayet Bağdad'ın sukutunu pâdişahıtan gizlemek istemesi idâmiyle neticelenmiştir).

DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ :

81) Çerkes-Mehmet Paşa — Milliyeti: Çerkes; tâyini: 1624 = 1033 senesi 3 Nisan = 14 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; ölümü: 1625 = 1034 senesi 28 Kânunusâni = 18 Rebî'ül-âhir Salı günü; sadâret müddeti: 9 ay, 25 gün.

(Abaza gailisini bastırma me'mur edilen Mehmet Paşa Tokat'da mesâne hastalığından ölmüş ve Mühr-i-Hümâyûn İstanbul'a gönderilmiştir: Bu muktedir vezir aynı zamanda doğruluğuyla mâruftur).

82) Müezzîn-zâde Hâfız-Ahmed Paşa — Milliyeti: Pomak; tâyini: 1625 = 1034 senesi 8 Şubat = 29 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; azli: 1626 = 1036 senesi 1 Kânunuevvel = 12 Rebî'ül-evvel Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 10 ay, 21 gün; «İlk sadâreti».

(Aslen Filibeli olan Hâfız Paşa'nın babası müezzîn olduğu için lâkabı «Müezzîn-zâde»dir; Birinci Ahmed'in kızlarından Ayşe Sultan'ın kocası ve Dördüncü Murad'ın eniştesidir; Fakat dâmadlığı bu ilk sadâretinden sonradır. — Güzel sesli bir hâneninde ve kuvvetli bir şâirdir. — Ahmed Paşa Bağdad'ın fethine muvaffak olamadığı için sadâretten azli üzerine ikinci vezirliğe tâyin edilmiştir. — Kapdanlığı için «Kapdan-ı deryâlar» cedvelinde 40 numaraya ve ikinci sadâreti için de aşağıda 85 numaraya bakınız.

83) Halil Paşa — Milliyeti: Ermeni; tâyini: 1626 = 1036 senesi 1 Kânunuevvel = 12 Rebî'ül-evvel Salı günü; azli: 1628 = 1037 senesi 6 Nisan = 1 Şa'ban Perşembe günü; sadâret müddeti: 1 sene, 4 ay, 5 gün; «İkinci sadâreti».

(Kapdanlıkları için «Kapdan-ı deryâlar» cedvelinde 41, 43, 47 ve 49 numaralara ve ilk sadâreti için de yukarda 70 numaraya bakınız. — Abaza gailisini tesviye edemediği için azledilen Halil Paşa'nın iki sadâret müddetinin mecmûu 3 sene, 7 ay, 7 gün tutmaktadır. — Bu seferki tâyini «28 Rebî'ül-evvel = 17 Kânunuevvel Perşembe» gününe müsâdif gösteren bir rivayet de vardır: Bu zayıf rivayet doğru olduğu takdirde Sadâret makamının 16 gün açık kalmış olması lâzımgelir; azli için Kâtib-Çelebi'nin gösterdiği «15 Cumâda-l-âhire = 21 Şubat Pazartesi» tarihi doğru değildir).

84) Husrev Paşa — Milliyeti : Boşnak; tâyini: 1628 = 1037 senesi 6 Nisan = 1 Şa'ban Perşembe günü; azli: 1631 = 1041 senesi 25 Teşrinievvel = Cumartesi günü; sadâret müddeti: 3 sene, 6 ay, 19 gün.

(Diyarbakir beylerbeyliğinden Sadârete yükselince bir çok can yakan ve memleket idaresinde tedhiş siyasetinden başka yol olmadığına kaani' olan bu zâlim Boşnağın tâyin tarihiyle selefinin azil tarihindeki ihtilâf için yukarıki maddeye bakınız. — Husrev Paşa Bağdad'ın istirdâdı için giriştiği muvaffakiyetsiz bir seferden sonra Diyarbakir'de kışlarken azledilmiştir).

85) Müezzinzâde Hâfız-Ahmed Paşa — Milliyeti: Pomak; tâyini: 1631 = 1041 senesi 25 Teşrinievvel = 29 Rebî'ül-evel Cumartesi günü; Yeniceriler tarafından parçalanması: 1632 = 1041 senesi 10 Şubat = 19 Receb Salı günü; sadâret müddeti: 3 ay, 16 gün; «İkinci sadâreti».

(Kapdanlığı için «Kapdan-ı deryâlar» cedvelinde 40 numaraya ve ilk sadâreti için de yukarıda 82 numaraya bakınız. İki sadâretinin mecmûu 2 sene, 2 ay, 7 gün tutmaktadır. — Dâmad Hâfız-Ahmed Paşa'nın parçalanmasıyla neticelenen askerî isyânı onun yerine göz diken halefi Receb Paşa hazırlamış ve Hâfız Paşa pâdişahın gözleri önünde parçalanmıştır! Dördüncü Murad'ın işte bu vak'a üzerine Yenicerileri te'dibe karar verdiğinden bahsedilir. — Paşanın parçalandığı gün tarihindeki ihtilâf için 1632 = 1041 vukuâtının «10 Şubat» fıkrasına bakınız).

86) Topal-Receb Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1632 = 1041 senesi 10 Şubat = 19 Receb Salı günü; idâmı: 1632 = 1041 senesi 18 Mayıs = 28 Şevvâl Salı günü; sadâret müddeti: 3 ay, 7 gün.

(Sadâret müddetinde o sene Şubatı'nın kebise olmasından mütevellit bir günlük fark da hesab edilmiştir. — Askerî isyâna teşvik edip selefi Hâfız-Ahmed Paşa'yı pâdişahın önünde parçalatarak ikinci vezirlikten Sadr-ı a'zam olan bu Boşnak zorbası Sultan Murad'ı bile şerrinden yıldırarak bir vaziyet almış ve Yeniceri-ocağına istinâden şiddetli bir istibdâda dalmış olduğu için, bir gün Divan'dan çıkıp huzûra girdiği zaman Dördüncü Murad'ın emriyle boğularak idâm edilmiştir. Receb'in bu haklı âkıbetinde halefi Tabanı-yassı Mehmet Paşa'nın da te'siri olduğundan bahsedilir. — Pegevî Receb Paşa'nın idâmını «27 Şevvâl = 17 Mayıs Pazartesi» gününe müsâdif gösterirse de her halde zühul etmiş olmalıdır. — Receb Paşa 69 numarada gördüğü müz Öküz-Mehmet Paşa'dan dul kalan Gevher-Han-Sultan'la evlenmiş olduğu için Dördüncü Murad'ın eniştesidir. Bu sultan için aşağıda 98 numaraya da bakınız).

87) Yabancı-Yassı Mehmet Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1632 = 1041 senesi 18 Mayıs = 28 Şevvâl Salı günü; azli: 1637 = 1046 senesi 2 Şubat = 7 Ramazan Pazartesi günü; sadâret müddeti: 4 sene, 8 ay, 15 gün.

(Kubbe vezirliğinden Sadr-ı a'zam olduktan sonra Yeniceri zorbalarının tenkilinde Dördüncü Murad'a çok hizmet eden bu Mehmet Paşa Revan fethinde Sultan Murad'ın maiyyetinde bulunmuş ve tıpkı Kanunî'nin «Makbûl-İbrahim Paşa»sı gibi Sadâret makamına ilâveten Rumeli beylerbeyliğine de tâyin edilmiştir. — Safavîlerin istirdâd ettikleri Erivan kalesine yardım yetiştiremediği için azledildiği zaman Serdâr-ı Ekremlikle Diyarbakir kışlağında bulunduğu için, Mühr-i-Hümâyûn'un istirdad tarihi azlinden 19 gün sonra 21 Şubat = 26 Ramazan Cumartesi gününe müsâdiftir).

38) Bayram Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1637 = 1046 senesi 2 Şubat = 7 Ramazan Pazartesi günü; ölümü: 1638 = 1048 senesi 26 Ağustos = 15 Rebî'ül-âhir Perşembe günü; sadâret müddeti: 1 sene, 6 ay, 22 gün.

(İstanbul'un Davudpaşa semtinde doğmuş olan Bayram Paşa Yeniçeri ocağından yetişmişse de, âile menşei Amasya'nın Lâdik kasabasıdır; babasının adı «Kurt Ağa»dır. Birinci Ahmed'in kızlarından Hanzâde-Sultan'la evlenmiş olduğu için, Dördüncü Murad'ın eniştesidir. — Sadâret-Kaymakamlığından Vezir-i-a'zam olan Bayram Paşa her ne kadar kıymetli bir devlet-adamıysa da, bir hicviyye yüzünden Nef'i'yi idâm ettirmiş olmakla lekeli. — Dördüncü Murad'ın Bağdad seferinde eceliyle ölmüşse de, ölüm yeriyle tarihinde ihtilâf vardır: 1638 = 1048 vukuâtının «26 Ağustos» fıkrasına bakınız. Bayram Paşa'nın cesedi tahnît edilerek İstanbul'a gönderilmiştir. — Ölürken kendisine halef olarak Tayyar-Mehmet Paşa'nın tâyinini vasiyet etmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır).

89) Tayyar-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1638 = 1048 senesi 27 Ağustos = 16 Rebî'ül-âhir Cuma günü; şehâdeti: 1638 = 1048 senesi 23 Kânunuevvel = 16 Şa'ban Perşembe günü; sadâret müddeti: 3 ay, 27 gün.

(Bağdad'ın son fethini kanı ve canı bahasına te'min eden bu yiğit Türk Safavi istilâsından evvel Bağdad valisi iken şehid olan Uçar-Mustafa Paşa'nın oğludur: Selefi Bayram Paşa gibi bu da Lâdiklidir. Zekâ ve iktidârı, doğruluğu ve kahramanlığıyla meşhurdur; hattâ «Tayyâr» lâkabının bile askerî hareketlerindeki sür'atından dolayı Araplar tarafından verilmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır; bununla beraber, Hüsamüddin Efendi'nin «Amasya tarihi» ne nazaran Mehmet Paşa'nın babası Mustafa Paşa'nın lâkabı «Uçar» olduğuna göre «Tayyâr» ünvânı her halde bu Türkçe kelimenin Arapçası olmak lâzımgelir. — Bundan bir gün sonra Sadâret makamına tâyin edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet bulunan Tayyar-Mehmet Paşa o sırada Diyarbekir beylerbeyi ve Musul muhâfızıdır: Dördüncü Murad'ın Bağdad seferi esnâsında Mühr-i-Hümâyûn en kuvvetli rivayete göre «Cülâb» konağından bu gün ve ikinci bir rivayete göre de ertesi gün yola çıkarılmış ve bunun üzerine Tayyar Paşa «25 Rebî'ül-âhir = 5 Eylül Pazar» günü Diyarbekir'de pâdishahın ordusuna iltihâk etmiştir. — Tayyar-Mehmet Paşa'nın en parlak muvaffakiyeti, Serdengeçdi'lerin başına geçerek yaptığı şiddetli bir hücumla Bağdad kalesinin en mühim burclarından bir kaçını fethetmek suretiyle şehrin teslimini te'min eden ve müstakbel Türk nesillerine yiğitlik ve fedâkârlık veren muhteşem kahramanlığıdır: Büyük vezir işte bu hareketinde muvaffak olduktan sonra, bir rivayete göre mübârek alına ve diğer bir rivayete göre de boğazına isabet edip ensesinden çıkan bir kurşunla şehid olarak Allâhın rahmetine ve Türk tarihinin hürmet ve minnetine kavuşmuştur. Bu millî mâtem gününün tarihi ihtilâflıdır: 1638 = 1048 vukuâtının «23 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Tayyar-Mehmet Paşa'nın mübârek cenâzesi imâm-ı A'zam türbesinin bulunduğu A'zamiyye'de merhum babası Uçar-Mustafa Paşa'nın ayak-ucunda hazırlanan mezara defnedilmiştir).

DÖRDÜNCÜ MURAD ve SULTAN İBRAHİM DEVİRLERİ :

90) Kemankeş Kara-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini : 1638 = 1048 senesi 23 Kânunuevvel = 16 Şa'ban Perşembe günü; idâmı: 1644 = 1053 senesi 31 Kânunusâni = 21 Zülkâ'de Pazar günü; sadâret müddeti : 5 sene, 1 ay, 8 gün.

(Hammer bu Mustafa Paşa'yı Macar devşirmesi gösterir. — Meskûkâtın ıslâhı ve hazine tasarrufu gibi bir takım malî muvaffakiyetlerinden bahsedilen ve Bağdad seferinde Kapdan-ı-deryâlıktan Sadr-ı-a'zam olan Kemankeş-Mustafa Paşa'nın idâmına sebep, Sultan İbrahim devrinde türeyip efsunlarıyla sarayda büyük bir nüfuz kazanan ve Silâhdar Yusuf Paşa ile elbirliği ederek âdetâ hükûmet içinde hükûmet kuran meşhur Cinci-Hoca partisine karşı cephe alması ve hattâ bunları devirmek için Yenigeri-ocağını ayaklandırmaya teşebbüs etmesidir. Fakat Vezir-i-a'zamin bu teşebbüsü fi'le çıkmadan evvel pâdişaha aksettiği için sarayda hapsedilmiş, bir fırsatını bulup kaçmış ve nihayet sokakta yakalanarak Bostancılar tarafından çarşı içinde boğulup idâm edilmiştir. — Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 55 numaraya bakınız).

SULTAN İBRAHİM DEVRİ:

91) Cican-Kapucubaşı Sultan-zâde Semin-Mehmet Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1644 = 1053 senesi 31 Kânunusâni = 21 Zülkâ'de Pazar günü; azli: 1645 = 1055 senesi 17 Kânunuevvel = 28 Şevvâl Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene, 10 ay, 17 gün.

(Bu Mehmet Paşa'ya «Cüvan/Civan-Kapucubaşı» denilmesi âile vaziyeti sayesinde Kapucubaşılık makamını «tâze yiğit iken» elde etmiş olmasındandır; «Semin» lâkaabı da şişmanlığındandır; «Sultan-zâde» liği pek itibarî bir şeydir. Mehmet Paşa, Üçüncü Murad devrinde Sokullu'nun yerine Vezir-i-a'zam olan Arnavut Semiz-Ahmed Paşa'nın oğullarından Abdurrahman Beyin oğludur; yukarda 43 numarada gördüğümüz bu Semiz-Ahmed Paşa, Kanunî'nin kızı Mihrimah-Sultan «Kehle-i-İkbâl» Rüstem Paşa'dan olan kızı Ayşe-Hanım-Sultan'la evlenmiş ve Semin-Mehmet Paşa'nın babası işte bu izdivaçtan dünyaya gelmiştir! Bu vaziyete göre hakikatte Sultan-zâde olan Semin Paşa değil, onun babası Abdurrahman Bey'in annesi olan Ayşe-Hanım-Sultan'dır! Bâzı menbâlarda Mehmet Paşa'nın anası da bir Sultan gibi gösterilirse de doğru değildir. Bu Arnavut vezirin anası, 58 numarada gördüğümüz Cağal-oğlu Sinan Paşa'nın kızı olduğu için, milliyet itibariyle İtalyandır; yâni Mehmet Paşa hakikatte bir Arnavut-İtalyan melezidir. — Şam valiliğinden Vezir-i-a'zam olan ve Sâdaret devrinde Sultan İbrahim'in çılgınlıklarına âlet olarak dalkavukluğu ve yalancılığı ile her kesin nefretine uğramaktan ve hattâ «Siz ne dersenüz ilhâm-ı Rabbânîdür, sizden hatâ sâdır olmaz!» diye pâdişaha muvâzenesini bozmaktan başka bir şey yapmayan bu ahlâksız, «ayyâş-u-kallâş» adamın azline sebep, Venedik balyozunun va'dettiği rüşvetten dolayı Girit seferine muhâlefet etmiş olmasıdır. Bu meseleyle azil tarihindeki ihtilâf için 1645 = 1055 vukuâtının «17 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

92) Salih Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1645 = 1055 senesi 17 Kânunuevvel = 28 Şevvâl Pazar günü; idâmı: 1647 = 1057 senesi 16 Eylül = 16 Şa'ban Pazartesi günü; sadâret müddeti: 1 sene, 9 ay.

(Baş-defterdarlıktan Vezir-i-a'zam olan Sâlih Paşa'nın idâmına sebep, Sultan İbrahim'in ilân ettiği Araba yasağını iyi tatbik edememiş olmasıdır: Bu meseleyle idâm tarihindeki ihtilâf için 1647 = 1057 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına bakınız).

93) Kara-Musa Paşa — Milliyeti: (?); gıyâben tâyini: 1647 = 1057 senesi 16 Eylül=16 Şa'ban Pazartesi günü; gıyâben azli: 1647=1057 senesi 21 Eylül = 21 Şa'ban Cumartesi günü; sadâret müddeti: 5 gün.

(Anadolu'da bulunduğu sırada aczinden dolayı Deryâ-kapdanlığından azledilmiş olduğu halde henüz oradayken Sadârete yükselttiliveren bu Kara-Musa Paşa'ya «Kapucu-Musa Paşa» da denir: «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 63 numaraya bakınız. Sadâretinin sebebi, Sultan İbrahim'in meşhur müsâhibesi «Şekerpâre-Hâtun»un kocası olmasıdır! Mühr-i-Hümâyûn Kapucular-kethudâsıyla Anadolu'ya gönderilmiş ve kendisi İstanbul'a gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına Baş-defterdar Ahmed Paşa tâyin edilmiştir: Bu kurnaz dalkavuk için aşağıki maddeye bakınız. — Kara-Musa Paşa daha İstanbul'a gelmeden evvel bin türlü dolap çeviren ve hattâ Sultan İbrahim'e «Üç yüz bin gurus» rüşvet veren Ahmed Paşa yeni Vezir-i-a'zamı gıyâben azlettirip sadâreti kendisine tevcih ettirdiği için, Musa Paşa İstanbul'a gelince kendisini ma'zul bulmuştur! Umumiyetle bu paşa işe başlamadığı için Vezir-i-a'zamlar cedveline alınmamaktadır: Fakat o makama tâyin edilip Mühr-i-Hümâyûn kendisine gönderilmiş ve hattâ işe başlamak üzere İstanbul'a gelmiş olduğu için cedvele alınmaması doğru değildir: Bu tuhaf vaziyetin diğer bir misâli için aşağıda 105 numaraya bakınız. — Musa Paşa İstanbul'a gelince gönlü alınmış olmak için ikinci vezirliğe tâyin edilmiştir).

94) Hezâr-pâre Ahmed Paşa — Milliyeti: Rum (?); tâyini: 1647 = 1057 senesi 21 Eylül = 21 Şa'ban Cumartesi günü; idâmı: 1648 = 1058 senesi 7/8 Ağustos = 17/18 Receb Cuma/Cumartesi gecesi; sadâret müddeti: 10, ay, 16 gün.

(İstanbul'un Tavşantaşı mahallesinde doğmuş olan Ahmed Paşa bir Sipâhinin oğludur; «Hezâr-pâre» lâkabı idâmından sonra «pâre pâre» edilmiş olmasından dolayı ölümünden sonra takılmış ve tarihte bu lâkapla şöret bulmuştur. — Ahmed Paşa Sadr-ı-a'zam olunca Sultan İbrahim'in iki yaşındaki kızı Beyhan Sultan'la nikâhlanarak pâdişaha dâmâd olmuştur! — idâmına sebep, Sultan İbrahim'in çulğınca hevesâtını büsbütün körükliyerek bir «Samur ve anber vergisi» ihdâs edip Ocağın ısyânına sebep olmasıdır: O gece At-meydanı'na bırakılan cesedi ertesi gün parçalanıp satılmıştır! Bunun sebebi Ahmed Paşa'nın çok şişman olması ve o zamanın telâkkinince «Şahm-ı âdemî veca'-i mefâsıla devâ» sayılmasıdır: İşte bundan dolayı o gün «pâre pâre» olan Hezâr-pâre'nin kemiklerinden başka bakıyyesi kalmamıştır!).

SULTAN İBRAHİM ve DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

95) Sofu-Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1648 = 1058 senesi 7 Ağustos = 17 Receb Cuma günü; azli: 1649 = 1059 senesi 21 Mayıs = 9 Cumâda-ı-ülâ Cuma günü; sadâret müddeti: 9 ay, 15 gün.

(Baş-defterdarlıktan ma'zul bulunduğu sırada Vezir-i-a'zam olan ve «Koca-Mehmet Paşa» ismiyle de anılan bu seksenlik ihtiyar, Sultan İbrahim'le Hezâr-pâre Ahmed Paşa aleyhine çıkan ısyanda âsilerin talebiyle iş başına gelmiş ve tâyininin ertesi günü Sultan İbrahim hal'edilip Dördüncü Mehmet tahta çıkarılmıştır. — Mehmet Paşa'ya «Sofu» denilmesi Mevlevîlik taslamasından, «Koca» denilmesi de ihtiyarlığındandır: Fakat «Sakalını değirmende ağartmış bir koca nâdân-ı-gabî» sayılır! Diktatörlük taslayıp saltanat hulyâlarına kapıldığı için azledildiği zaman Malkara yahut Zağraya sürülmüş ve bir kaç gün sonra menfâsında idâm edilmiştir).

DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

96) Kara-Murad Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1649 = 1059 senesi 21 Mayıs = 9 Cumâda-ı-ülâ Cuma günü; istifâsı: 1650 = 1060 senesi 5 Ağustos = 7 Şa'ban Cuma günü; sadâret müddeti: 1 sene, 2 ay, 15 gün; «İlk sadâreti».

(Yeniçeri-ağalığından Vezir-i-a'zam olan ve Dev-Murad Paşa» ismiyle de anılan bu Kara-Murad Paşa Sultan İbrahim'i deviren Ağalar saltanatını bizzat kendisi kurduktan sonra iş başına gelince Ocağın devlet işlerine müdâhalelerinden ve hattâ kendi aleyhine bir ısyân hazırlanmak ihtimâlinden yıldıdığı için isti'fâ edip Budin beylerbeyliğini istemiş ve ricası derhal kabul edilerek oraya gönderilmiştir. — İkinci sadâreti için aşağıda 103 numaraya ve Kapdanlığı için de «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 72 numaraya bakınız).

97) Melek-Ahmed Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1650 = 1060 senesi 5 Ağustos = 7 Şa'ban Cuma günü; azli: 1651 = 1061 senesi 21 Ağustos = 4 Ramazan Pazartesi günü; sadâret müddeti: 1 sene, 17 gün.

(Bağdad valiliğinden Vezir-i-a'zam olan Melek Ahmed Paşa «Pervâne-Kapdan» isminde bir gemicinin oğludur: «Melek» lâkabı, gençliğinde semizliğinden dolayı takılan «Malak» lâkabından muharref gösterilir. — Ahmed Paşa'nın azline malî siyasetinin bozukluğu sebep olmuştur: Devletin masrafı irâdından çok fazla olduğu ve halkın fevkalâde vergiler altında ezildiği bir devirde hükûmete hâkim olan Ocağı ve bilhassa Ocak-ağalarını doyurmak için piyasaya «züyâf akça» sürüp muhabilinde cebren altın toplamaya kalkışması «Ehl-i sük» denilen esnafın ön-ayak olduğu bir halk ısyânına sebep olmuş ve bu ısyân Vezir-i-a'zamnın derhal azliyle teşkin edilebilmiştir. — Bu Paşa meşhur seyyah Evliyâ-Çelebi'nin ana tarafından akrabasındandır. — Dördüncü Murad'ın kızlarından Kaya-Sultan'ı almış olduğu için Dâmâdıdır).

98) Siyavuş Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1651 = 1061 senesi 21 Ağustos = 4 Ramazan Pazartesi günü; azli: 1651 = 1061 senesi 27 Eylül = 15 Şevvâl Pazar günü; sadâret müddeti: 1 ay, 7 gün; «İlk sadâreti».

(Kubbe-vezirliğinden Sadr-ı-a'zam olan Siyavuş Paşa'nın çok az sürmüş olan bu ilk sadâretinde te'min etiği büyük muvaffakiyet, o sırada devlet ve hükûmete zorbalıkla hâkim olan Ocak-ağalarının imhâsında gösterilir: Bu meselede Dâr-üs-Sâade ağası Uzun-Süleyman Ağa ile el-birliği eden Siyavuş Paşa, Ocak-ağalarından sonra bu harem-ağasının da devlete hâkim kesildiğini görüp mukavemet göstermiye başladığı için çarçabuk azledilip Malkara'ya sürülmüştür. — Azil tarihindeki ihtilâf için 1651 = 1061 vukuâtının «27 Eylül» fıkrasına bakınız. — Siyavuş Paşa, Birinci Ahmed'in kızlarından Gevher-Han-Sultan'ın üçüncü kocasıdır: Bu sultanın bundan evvelki kocaları için yukarda 69 ve 86 numaralara, Siyavuş Paşa'nın ikinci sadâreti için aşağıda 107 numaraya ve Kapdanlığı için de «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 58 numaraya bakınız).

99) Gürcü-Mehmet Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1651 = 1061 senesi 27 Eylül = 15 Şevvâl Pazar günü; azli: 1652 = 1062 senesi 20 Haziran = 13 Receb Perşembe günü; sadâret müddeti : 8 ay, 23 gün.

(Kubbe-vezirliğinden Sadr-ı-a'zam olan ve mevkîini muhâfaza için yukarıki madde gördüğümüz Kızlar-ağası Uzun-Süleyman Ağa'nın her emrini ifâ ederek işe başlayan bu doksanlık ihtiyar cehâleti, ümmiliği ve hattâ hamâkatiyle meşhurdur; hazineyi ahmakçasına isrâfından dolayı tenkid edildikçe:

— Ben sakalum Devlet-i-Aliyye hizmetinde ağartdum oğul!

deyip durmaktan başka bir söz bilmediği rivayet edilir! Azlinin sebebi aczidir).

100) Tarhuncu-Ahmed Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1652 = 1062 senesi 20 Haziran = 13 Receb Perşembe günü; idâmı: 1653 = 1063 senesi 21 Mart = 21 Rebî'ül-âhir Cuma günü; sadâret müddeti : 9 ay.

(«Musa-Paşa-Kethudâsı» lâkabiyle de anılan eski Mısır valisi Tarhuncu-Ahmed Paşa Sadârete geçince sarayda kazandığı nüfuzla hükûmet ve devlete hâkim bir vaziyet alan Dâr-üs-Saâde ağası Uzun-Süleyman Ağa'yı sürdürmüş, Sipâhi zorbalarını sindirmiş ve bilhassa îradla masraf arasındaki muvâzenesizlikten mütevellit malî buhranla alâkadar olarak isrâfın önüne geçecek tedbirler ittihâz etmiştir. Dördüncü Mehmed'in emriyle tertib ettirdiği iki bûdce lâyhası «Tarhuncu lâ-yihaları» ismiyle meşhurdur: Bu malî vesikalar Osmanlı tarihinde ilk bûdce gibi gösterilirse de doğru değildir: Bu mesele için 1653 = 1063 vukuâtının «21 Mart» fıkrasına bakınız. — Ahmed Paşa'nın idâmına sebep, malî siyasetinden zarar görenlerin ona karşı cephe alıp Dördüncü Mehmed'i hal'etmek istediği hakkında bir iftirâ tertib etmiş olmalarıdır).

101) Derviş Mehmet Paşa — Milliyeti: Çerkes; tâyini: 1653 = 1063 senesi 21 Mart = 21 Rebî'ülâhir Cuma günü; azli: 1654 = 1064 senesi 28 Teşri-nievel = 16 Zülhicce Çarşamba günü; sadâret müddeti: 1 sene, 7 ay, 8 gün.

(Deryâ-kapdanlığından Sadârete yükseltlen ve pek silik bir şahsiyyet olan bu Derviş Paşa'nın tâyini Naîmâ «20 Rebî'ül-âhir Cuma» gününe müsâdif göste-

rirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 21'ine mûsâdiftir. — Azline sebebe «Felc» e uğramasıdır : Azil tarihindeki ihtilâf için 1654 = 1064 vukuâtının «28 Teşrinievvel» fıkrasına ve Kapdanlığı için de «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 70 numara-ya bakınız).

102) İpşir Mustafa Paşa — Milliyeti : Abaza; tâyini: 1654 = 1064 senesi 28 Teşrinievvel = 16 Zülhicce Çarşamba günü; idâmı: 1655 = 1065 senesi 11 Mayıs = 5 Receb Salı günü; sadâret müddeti: 6 ay, 14 gün.

(Anadolu'daki ısyanlarıyla meşhur Abaza-Mehmet Paşa'nın yeğenlerinden olan İpşir/İpşire Mustafa Paşa Haleb valiliğinden Vezir-i a'zam olmuştur. Gerek Haleb'de, gerek Haleb'den evvel bulunduğu Sivas beylerbeyliğinde İstanbul hükûmetine kafa tutmuş, âsilere yardım ve halka zulmetmiştir. İpşir Paşa «Celâli» denilen ısyan reisleriyle olan münâsebetlerinden dolayı İstanbul hükûmeti için dâimî bir tehlike teşkil etmiştir ve hattâ sadâret tevcihinin de işe bu vaziyetle alâkadâr olduğu ve İstanbul'a getirilip avuç içinde bulundurmamak istenildiği hakkında bile bir rivayet vardır. — Sultan İbrahim'in kızlarından Ayşe-Sultan'ı da alarak dâmâd olan İpşir Paşa'nın İstanbul'daki ikbâl devri muvâsalat tarihinden idâm tarihine kadar ancak 2 ay, 12 gün sürmüştür: Yenigerilerin ısyânı üzerine idâmı için 1655 = 1065 vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına bakınız. — İpşir Mustafa Paşa'nın idâmı Silâhdar tarihiyle Münecim-başı gibi bâzı menbâlarda «4 Receb = 10 Mayıs» tarihine mûsâdif gösterilirse de, o günün Salı'ya tesadûf ettiğinde umumiyetle ittifak edil-diğine göre «5 Receb Salı» rivayeti daha doğrudur).

103) Kara-Murad Paşa — Milliyeti : Arnavut; tâyini. 1655 = 1065 senesi 11 Mayıs = 5 Receb Salı günü; azli yahut isti'fâsı: 1655 = 1065 senesi 19 Ağustos = 16 Şevvâl Perşembe günü; sadâret müddeti: 3 ay, 9 gün; «İkinci sadâreti».

(Kara-Murad Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 96 numaraya bakınız. — Selefi İpşir Paşa'yı devirip yerine geçmek için ısyâna tahrik ettiği Yenigeri ve Sipâhî cacaklarının mevcudunu birer misli fazlalaştıran Murad Paşa Hazînenin perişan vaziyetinden dolayı bunların tahsisâtını karşılamaya imkân bulamamış ve işte bu yüzden kellesini kurtarmak için tıpkı 96 numarada gördüğümüz ilk sadâretinde olduğu gibi isti'fâya mecbur olarak tâlib olduğu Şam valiliğine tâyin edilmişse de işinin başına varamadan Hama'da hummâdan yahut yılan zehrinden ölmüştür. — Murad Paşa'nın azledildiği hakkında da bir rivayet vardır: İki sadâretinin mecmûu 1 sene, 5 ay, 24 gündür. — Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 72 numaraya bakınız).

104) Ermeni-Süleyman Paşa — Milliyeti : Ermeni; tâyini: 1655 = 1065 senesi 19 Ağustos = 16 Şevvâl Perşembe günü; azli: 1656 = 1066 senesi 28 Şubat = 3 Cumâda-ı-ülâ Pazartesi günü; sadâret müddeti: 6 ay, 10 gün.

(Kubbe-vezirliğinden Sadr-ı a'zam olan bu Malatyalı Ermeni dönmesi de devletin en büyük gâilesi hâline gelen malî buhran karşısında selefi gibi âciz kaldığı için azledilmiştir : Zâten «Adem-i şuûr ve vüfûr-i taksir» ile meşhurdur. — Süleyman Paşa Ayşe-Sultan'la evlenerek Dâmâd bile olmuştur! — Bu paşa'nın azli umumi-yetle «2 Cumâda-ı-ülâ Pazartesi» gününe mûsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde

o gün Pazar'a tesadüf ettiği için burada gün ismine istinâden tashih edilmiştir: Zâten Müneccim-başı da «Cumâda-l-ülânun üçüncü günü»nü esas ittihâz etmektedir).

105) Deli-Hüseyin Paşa — Milliyeti: Türk; gıyâben tâyini: 1656 = 1066 senesi 28 Şubat = 3 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü; gıyâben azli: 1656 = 1066 senesi 5 Mart = 9 Cumâda-l-ülâ Pazar günü; sadâret müddeti: 6 gün.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz Ermeni-Süleyman Paşa'nın azli üzerine Mühr-i Hümâyûn Girid'in şanlı serdârı Deli-Hüseyin Paşa'ya gönderilmiş ve o gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına Zurnazen-Mustafa Paşa tâyin edilmiştir: Deli-Hüseyin Paşa Yenişehirlidir ve kuvveti, cesâreti ve zekâsiyle meşhurdur. Henüz Mühr Girid'e varmadan İstanbul'da «Vak'a-i-vakvâkıyye» yahut «Vak'a-i-Çınar» denilen ısyân çıkmış ve bu ısyanda parmağı olan Sadâret-Kaymakamı Zurnazen-Mustafa Paşa'nın esâleten sadâretine lüzum görüldüğü için Deli-Hüseyin Paşa haberi bile olmadan azledilmiştir! Buna benzer bir vaziyet için yukarda 93 numaraya bakınız. — Hüseyin Paşa'nın gıyâben azli umumiyetle «7 yahut 8 Cumâda-l-ülâ Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Pazar günü o ayın 9 una tesadüf etmektedir. — Fevkalâde şecâatinden dolayı «Deli» denilen Hüseyin Paşa'nın Kapdanlıkları için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 54, 57 ve 81 numaralara bakınız).

106) Zurnazen-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1656 = 1066 senesi 5 Mart = 9 Cumâda-l-ülâ Pazar günü; azli: 1656 = 1066 senesi 5 Mart = 9 Cumâda-l-ülâ Pazar günü; sadâret müddeti: 4 saat.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi «Vak'a-i-vakvâkıyye» denilen ısyanda müşevvik vaziyetinde bulunduğu için iş başına getirilen bu haris arnavudun sadâreti Yeniçeri zorbalarını yatıştırmamış ve bil'akis Sadâret uğrunda entrikalar çevirdiği hemen anlaşıldığı için âsilerin vâveylâları üzerine derhal azledilmiştir: Zurnazen'in sadâret müddeti umumiyetle 4 saat gösterilmekle beraber 3 saat veyahut 6 saat sürdüğü hakkında da bâzı rivayetler vardır; hiç sıkılma dan :

— Gerçi ma'zûl oldum emmâ pâye kat'itdüm hele!

diye öğündüğü bile rivayet edilir! — Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 74 numaraya bakınız).

107) Siyavuş Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1656 = 1066 senesi 5 Mart = 9 Cumâda-l-ülâ Pazar günü; ölümü: 1656 = 1066 senesi 25/26 Nisan = 1/2 Receb Salı/Çarşamba gecesi; sadâret müddeti: 1 ay, 22 gün; «İkinci sadâreti».

(Siyavuş Paşa bu ikinci sadâretine Silistre muhafızlığından gelmiştir: İlk sadâreti için yukarda 98 numaraya bakınız. — Silistre'den İstanbul'a gelişi «19 Cumâda-l-ülâ = 15 Mart Perşembe» gününe müsâdif gösterilirse de o gün Perşembe'ye değil, Çarşamba'ya müsâdif olduğu için «20 Cumâda-l-ülâ = 16 Mart Perşembe» günü gelmiş olması lâzımgelir: Bu vaziyete göre İstanbul'da fiilen sadâreti 1 ay, 11 gün sürmüş demektir. Siyavuş Paşa bu müddet zarfında icraât olarak bir takım aziller, tâyinler, sürgünler ve idâmlardan başka bir şey yapmamıştır: Onun için bâzı menbâlarda «Vezîr-i mezâlim semîr» terkibiyle anılır. — Ölüm sebebi Damla yahut Hummâyı-muhrîka hastalığıdır: İki sadâret müddetinin mecmûu 2 ay, 29 gün tutmaktadır. — Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 58 numaraya bakınız).

108) Boynu-eğri/Boynu-yaralı Mehmet Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini : 1656 = 1066 senesi 26 Nisan = 2 Receb Çarşamba günü; azli: 1656 = 1066 senesi 15 Eylül = 26 Zülk'ade Cuma günü; sadâret müddeti: 4 ay, 19 gün.

(Doksan bir gazi olan Mehmet Paşa Cânîk = Samsun Türkmenlerindendir; «Boynu-eğri/Boynu-yaralı» denilmesi, muhtelif muharebelerde kırk yerinden yaralanmış ve bu yüzden boynu eğrilmiş olmasındandır. — Şam valiliğinden Vezir-i a'zam olan Mehmet Paşa tâyin tarihinden 2 ay, 6 gün sonra 1656 = 1066 senesi 2 Temmuz = 10 Ramazan Pazar günü ve bir rivayete göre de ertesi gün İstanbul'a vâsıl olmuştur: Bu vaziyete göre İstanbul'da fi'len iş başında bulunması 2 ay, 13 günden ibaret demektir. — Mehmet Paşa'nın azli umumiyetle «25 Zülkade Cuma» gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde o gün Perşembeye tesadûf ettiği için burada gün ismine istinâden «26 Zülka'de Cuma» tarihi esas ittihâz edilmiştir: Hammer'de de bu tarih vardır. — Boynu-eğri Mehmet Paşa hükûmet içinde hükûmet kurup kendisini bir âlet gibi kullanmak istiyenlere kapılmıyarak şiddet göstermiş ve hattâ entrikacı Şeyh-ül-İslâm Mes'ud Efendi'yi bile İstanbul'dan sürdürüp idâm ettirmiş ve bu suretle daha ilk icraâtından itibaren bir çok düşman kazanmıştır: Bunlar, paşanın İstanbul'a gelişinden bir kaç gün sonra Venedikliler tarafından işgal edilmiş olan Bozcaada ile Limni'nin zıyânını ve Çanakkale-boğazı'nın dışardan kapatılmış olmasını henüz işe başlayan Mehmet Paşa'nın bir hatâsı gibi göstererek aleyhinde bulunmaya vesile ittihâz etmişlerdir. Bu vaziyet üzerine toplanan bir mecliste pâdişah bizzat sefere çıkacağı için hazırlık yapılmasını emretmişse de, Mehmet Paşa Hazîne'de para olmadığını ve parasız sefer açılmıyacağını söyleyip pâdişahın kendi hazînesinden devlet hazînesine «yirmi bin kese» yardımda bulunmasını istemiş ve tabîî bu doğru ve tok söz de hoş gitmeyip paşanın aleyhine istismâr edilmiştir. — İhtiyar Vezir-i a'zam Şam'dan İstanbul'a gelirken, Amasya'nın Köprü kasabasında ma'zûlen oturan Köprülü-Mehmet Paşa Kütahya'ya gelip maiyyetine iltihak etmiş ve Vezir-i a'zam da bir me'muriyet vermek için kendisini beraber alıp İstanbul'a getirmiştir: Köprülü-Mehmet Paşa İstanbul'da Ser-Mi'mar Kasım Ağa ile bâzı saray mensuplarını vâsita ittihâz ederek kendisine iyilik eden Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın azliyle sadâretin kendisine tevcihi için Vâlîde-Sultan nezdinde bir takım gizli teşebbüslere girişmiş ve yeni Vezir-i a'zam aleyhindeki cereyâna bu teşebbüsler de inzimâm ettiği için Boynu-eğri Mehmet Paşa nihayet azledilip Malkara'ya sürülmüştür).

109) Köprülü-Mehmet Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1656 = 1066 senesi 15 Eylül = 26 Zülka'de Cuma günü; ölümü: 1661 = 1072 senesi 29 / 30 Teşrinievvel 5 / 6 Rebî'ül-evvel Cumartesi / Pazar gecesi; sadâret müddeti : 5 sene, 1 ay, 15 gün.

(Köprülü-Mehmet Paşa'nın âile menşei Arnavutluğun Berat sancağında Rodnik köyüdür. «Köprülü» denilmesi, Amasya mülhakatından Köprü kasabasında tavattun etmiş ve orada bâzı hayrât bırakmış olmasındandır. Anasıyla karısının Türk oldukları rivayet edilir. — İhtiyarlığına rağmen kuvvetli bir şahsiyyet olan Köprülü Mehmet Paşa zorbaları sindirip nizam ve intizâmı iâdeye muvaffak olduktan başka, Bozcaada ile Limni'nin Venediklilerden istirdâdı ve Erdel'de bir kale fethi gibi iki askerî muvaffakiyet de kazanmıştır. Bununla beraber şiddetinin ifrâtiyle Anadolu'da bir çok ocaklar söndürmüş olduğu için «Mezâlîmi mahâsininden kesir, katl-i nûfûs ve betk-i perde-i nâmûsa dilir» olmakla ve «Nice hânedân-ı mekârim semire bî-icâb-ı mucib şerbet-i şehâdet içürmüş» bulunmakla tenkid edilir: Beş senelik sadâretinde 36 bin kişinin kanına girmiştir! — Köprülü'nün ölümü umumiyetle «7 Rebî'ül-evvel

Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de o gün Pazar'a değil, Pazartesiye tesadûf etmektedir; Râşid tarihinde «Rebî'ül-evvelün yedinci gicesi» ve Silihdar tarihinde de Pazar gecesi öldüğünden ve ertesi Pazar günü oğlunun tâyininden bahsedilir : Bundan anlaşıldığına göre Cumartesi/Pazar gecesi ölmüştür; muâsır bir menbâ olan Münecim-başî tarihinde «1072 Rebî'ül-evvelinün altıncı Pazar gicesi müşârünileyh fevt olup irtesi ki şehr-i mezkûrun altıncı Pazar günüdür, veled-i ercümendleri Ahmed Paşa Vezir-i-a'zam nasb buyuruldu» denilmek suretiyle ölüm tarihinin yukarıda esas ittihâz ettiğimiz geceye tesadûf ettiği sâbit olmaktadır. — Köprülü-Mehmet Paşa Edirne'de ölmüş ve cenâzesi vasiyeti mucibince «Menzil arabasiyle» İstanbul'a nakledilerek Divan-yolu'ndaki türbesine defnedilmiştir).

110) Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1661 = 1072 senesi 30 Teşrinievvel = 6 Rebî'ül-evvel Pazar günü; ölümü: 1676 = 1087 senesi 2/3 Teşrinisânî = 25/26 Şa'ban Pazartesi/Salı gecesi; sadâret müddeti: 15 sene, 4 gün.

(Yukarda gördüğümüz Köprülü-Mehmet Paşa'nın büyük oğlu olan Fâzıl Ahmed Paşa 1045 = 1635—1636 tarihinde Amasya mülhakatından Köprü kasabasında dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hesabıyla 25 - 26 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş demektir; ninesi gibi anası da Türktür. Babasının sadâreti zamanında Vezâret pâyesiyile Erzurum ve Şam valiliklerinde ve nihayet Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuştur; Sadâret makamına babasının vasiyeti mucibince tâyin edilmiş olduğu rivayet edilir. — Fâzıl Ahmed Paşa'nın en mühim muvaffakiyetleri Ujvar — Uyvar fethi, Avusturya ile müsâit bir muâhede akdi ve bilhassa Girit fethinin ikmâlidir. — Dâhilî idarede babasının tedhiş siyasetiyle kurduğu sükûn ve intizâmı bilhassa Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın yardımıyla muhâfaza etmişse de, halk işlerini çok ihmâl etmiş olmakla tenkid edilip :

«Temsiyet-i mehâm-ı enâmda tekâsül ile müttehem idi: ayda bir dîvân itmez idi; binde bir âdemün işi bitmez idi; erbâb-ı menâsibun vâhime-i azli der-kemin emmâ ma'zûllerün ye's-ü-hırmân ile kârları âh-u-enin idi».

şeklinde ağır kusurlarla ithâm edilir. — Fâzıl-Ahmed Paşa'nın Milâdî takvim hesabıyla 40-41 yaşlarında ölmesi içki iptilâsındandır: Ölüm tarihi Râşid tarihinde «26 Şa'ban» gününe müsâdif gösterilirse de Silihdar/Silâhdar tarihinde «26 Şa'ban Salı gecesi» denildiğine göre yukarda esâs ittihâz ettiğimiz geceye tesadûf etmiş olması lâzımgelir; Osman-zâde Tâib'in ve ondan naklen Hammer'in gösterdiği «22 Şa'ban = 30 Teşrinievvel Cuma» rivayeti yanlıştır. — Fâzıl Ahmed Paşa pâdişahın peşinden hasta hâlinde Edirne'ye giderken «Ergene-köprüsü civârında vâkı' Karabiber çiftliğinde» ölmüş ve cenâzesi İstanbul'a nakledilerek babasının Divan-yolu'ndaki türbesine defnedilmiştir).

111) Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1676 = 1087 senesi 4/5 Teşrinisânî = 27/28 Şa'ban Çarşamba/Persenbe gecesi; azli: 1683 = 1094 senesi 14/15 Kânunuevvel = 24/25 Zülhicce Salı/Çarşamba gecesi; idâmı: 1683 = 1095 senesi 25 Kânunuevvel = 6 Muharrem Cumartesi günü; sadâret müddeti: 7 sene, 1 ay, 10 gün.

(Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden olan Kara-Mustafa Paşa Merzifon kazâsı merkez nâhiyesinin Marınca köyündendir: Bu güzel köy kazâ merkezinin 2 kilometre kadar şimalişarkisindedir. — Kara-Mustafa Paşa'nın babası Dördüncü Murad'ın 1638 = 1048 Bağdad seferinde şehid olan Sipahi beylerinden Oruç Bey, anası

de Âbide-Hatun'dur; Mustafa Paşa 1044=1634—1635 tarihinde Merzifon'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, 4 yaşında yetim kalmış, 42 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş ve 49 yaşlarında azil ve idâm edilmiş demektir. — Kara-Mustafa Paşa babasının dostu olan Köprülü-Mehmet Paşa'ya dâmâd olmuş ve kayın-biraderi Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa ile beraber yetişmiştir. — Yukarda 90 numarada gördüğümüz Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'dan tefrik için buna «Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa» denir: idâmından dolayı sonraları «Maktul-Mustafa Paşa» şeklinde de anılmıştır. — Köprülüler devrinde bir iki valilikle Deryâ-kapdanlığında ve üçüncü vezirlikte bulunan Mustafa Paşa kayın-biraderinin sadâret müddetini Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamlığıyla geçirmiş ve memlekette nizam ve intizamın muhâfazasıyla ordunun tensik ve ıslâhında başlıca âmil olmuştur: Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 84 numaraya bakınız. — Kara-Mustafa Paşa'nın ikinci Viyana muhâsarasındaki muvaffakiyetsizliği, Kızlar-ağası zenci Yusuf Ağa ve Büyük-Emirâhur Boşnak Sarı-Süleyman Ağa gibi bir takım pespâyeye düşmanlarıyla kendi yetiştirmesi olduğu halde yerine göz diken nankör Sadâret-Kaymakamı Kara-İbrahim Paşa'nın tezvirlerinden dolayı idâmına vesile olmuştur: Hattâ Merzifonlu'nun saltanatını ilân edeceği hakkında bile bir takım vesikalar uydurulmuştur! Halbuki Viyana muhâsarası ihânet yüzünden neticesiz kaldığı gibi, saltanat fikri de iftirâdan başka bir şey değildir: 1683 = 1094 vukuâtının «12 Eylül» fıkrasına bakınız. Dördüncü Mehmed'in bütün saltanat müddetinde en büyük ve en affedilmez hatâsı işte budur. Her halde bu büyük vezirin idâmı devlet ve millete çok pahalıya mal olarak aşağıda 113 numarada görüleceği gibi Macaristan'ın elden çıkmasına sebep olmuştur. — Kara-Mustafa Paşa Merzifon'dan yetişen Vezir-i-a'zamların birincisidir: ikincisi için aşağıda 119 numaraya bakınız).

**112) Kara-İbrahim Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini: 1683 = 1094 senesi
15 Kânunuevvel = 25 Zülhicce Çarşamba günü; azli : 1685 = 1097 senesi
18 Kânunuevvel = 21 Muharrem Salı günü; sadâret müddeti : 2 sene,
4 gün.**

(Kendisini Sadâret-Kaymakamlığına kadar çıkaran velinimeti Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın yerine geçmek için merhumun saraydaki sefil düşmanlarıyla el-birliği ederek Vezir-i-a'zam olan bu Bayburtlu Kara-İbrahim Paşa selefinin uğradığı âkıbetten korkarak sefere gitmekten çekindiği için «temâruz» etmiş ve işte bundan dolayı devlet işleri yüzüstü kaldığı için azledilmiştir. Bununla beraber, ilâhî bir adâlet eseri olarak korktuğuna uğramakta da gecikmemiştir. Edirne'de sadâretten azledilip İstanbul'a gelince düşmanları Hacc'e gitmek üzere hazırlanmasından istifade ederek kendisini Anadolu'da bir ısyân tertib edip Timur-Leng gibi «Sâhib-zuhûr» olmak sevdâsiyle ithâm ettikleri için, serveti müsâdere edilip Rodos'a nefyedilmiş ve ertesi sene orada mevcudiyetine nihayet verilmiştir! — «Kara-Kethudâ» lâkabıyla de anılan bu Kara-İbrahim Paşa'nın azli Hammer tarihinde «27 Muharrem 1097 = 24 Kânunuevvel 1685 Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir; Vak'anüvis Râşid'in matbû nüshasında da hem «20 Muharrem = 17 Kânunuevvel Pazartesi», hem «22 Muharrem = 19 Kânunuevvel Çarşamba» tarihlerine tesâdüf edilir: Her halde bu mütenâkız rivayetler tertip veyahut istinsah hatâlarından mütevellid olmalıdır; bizim yukarda esas ittihâz ettiğimiz gün tarihi, bu vukuâtın muâsır ve hattâ Enderun'da bulunmak itibarıyla bizzat şahid olan Silihdar/Silâhdar Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın rivayetine müstenittir. — İbrahim Paşa'nın Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 88 numaraya bakınız).

113) Sarı-Süleyman Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1685 = 1097 senesi 18 Kânunuevvel = 21 Muharrem Salı günü; azli: 1687 = 1098 senesi 18/19 Eylül = 11/12 Zülka'de Perşembe/Cuma gecesi; idâmı: 1687 = 1098 senesi 14 Teşrinievvel = 7 Zülhicce Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 9 ay, 2 gün.

(İkinci vezirlikten Sadr-ı-a'zam olan ve Sadârete ilâveten tâyin edildiği Serdâr-ı-Ekremlikte Macaristan'ı düşmana kaptırmaktan başka bir şey yapamıyan bu korkak ve ahlâksız «Evzâ'ı rûbehâne, etvârı eblehâne, güftârı nifâk-âmiz, reftârı fitne-engiz ve gadr-ü-hilede yegâne ve kızb-ü-dârûğ ile Müseyleme-i zamâne» şeklinde tasvir edilir; orduyu bozgundan bozguna sürükliyerek sebep olduğu muazzam felâket nihayet askerin kendisine karşı ayaklanmasıyla neticelendiği için vazifesini bırakıp can kaygısıyla harb cephesinden İstanbul'a kaçarak 1687 = 1098 senesi 18 Eylül 8 Zülkade Pazartesi günü Davudpaşa civârındaki çiftliğine inmiş ve hemen kıyâfet değiştirerek Sadâret-Kaymakamı Receb Paşa'ya gidip Mühr-i-Hümâyûn'la Sancağ-ı-Şerif'i teslim ettikten sonra onunla anlaşarak Kuruçesme'deki yalısının yakınlarında eski dostlarından «Salamon» isminde bir yahudinin evine saklanmıştı. Bu vaziyet pâdişaha ancak üç gün sonra aksettiği için Kaymakam Receb Paşa Mühür'le Sancağ'ı 18/19 Eylül = 11/12 Zülkade Perşembe-Cuma gecesi teslim mecbur olmuş, Boşnak Süleyman aratılıp 8 Teşrinievvel = 1 Zülhicce Çarşamba günü Salamon'un evinde bir Rum kıızıyla keyfederken yakalanmış ve bir hafta mahbus kaldıktan sonra 14 Teşrinievvel = 7 Zülhicce Salı günü kafası kopartılarak askeri teskin etmek için orduya gönderilmişse de, bununla nihayet bulmıyan buhran Dördüncü Mehmed'in hal'iyle neticelenmiş ve bu suretle Sultan Mehmet yukarda 111 numarada gördüğümüz Merzifonlu Kâra-Mustafa Paşa'yı böyle bir mahlûkun tezvirine kapılarak idâm ettirmesinin cezâsını tahtından indirilerek çekmiş demektir).

DÖRDÜNCÜ MEHMET ve İKİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

114) Köprülü-dâmâdı Siyavuş Paşa — Milliyeti : Abaza; tâyini: 1687 = 1098 senesi 23 Eylül = 16 Zülka'de Salı günü; azli: 1688 = 1099 senesi 1/2 Mart = 27/28 Rebî'ül-âhir Pazartesi/Salı gecesi; Yenîçeriler tarafından parçalanması: 1688 = 1099 senesi 2 Mart = 28 Rebî'ül-âhir Salı günü; sadâret müddeti : 5 ay, 9 gün.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Sarı Süleyman'ın orduyu başsız bırakıp İstanbul'a kaçması üzerine asker tarafından Serdâr intihâb edilen bu Siyavuş Paşa Köprülü-Mehmet Paşa'nın kbleliğinden yetişme dâdadıdır. İstanbul'a gelen selefinin Sadâret Kaymakamı Receb Paşa'ya teslim ettiği Mühr-i-Hümâyûn ordunun teveccühüne istinâd eden Siyavuş Paşa'ya gönderilmiş ve 1687 = 1098 senesi 4 Teşrinievvel = 27 Zülka'de Cumartesi ve ikinci bir rivayete göre de 7 Teşrinievvel = 30 Zülka'de Salı günü Niş konağında kendisine teslim edilmiştir. — Dördüncü Mehmed'in hal'i işte bu Siyavuş Paşa'nın sadâretindedir. Hal'in ertesi günü 1687 = 1099 senesi 9 Teşrinisâni = 3 Muharrem Pazar günü ordunun başında İstanbul'a gelen yeni Vezir-i-a'zam Ocak zorbalarını idare edemediği için «Zamânında müsâdere ve gasb-u-gaaret ve işâat-i şenâatden gayri bir iş görülme-yüp âlem herc-ü-merc olmuş idi». — Nihayet «Nisâb-ı akl-u-kiyâsetden bi-nasib olan» bu idaresiz ve âciz adam büyük bir ısyân hareketinde askerin hücumuna uğramış, konağı baştanbaşa yağma edilmiş ve harem dâiresini muhâfaza için çok

kahramanca bir namus ve ev müdâfaası yaptıktan sonra parçalandığı için câriye-leriyle çocukları bile «ganîmet» şeklinde yağma edilmiştir. — Siyavuş Paşa'nın katli için 20 Rebî'ül-âhir = 22 Şubat Pazartesi ve onu tâkib eden Salı tarihlerine de tesadûf edilirse de doğru değildir).

İKİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

115) Nişancı-İsmail Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini : 1688 = 1099 senesi 2 Mart = 28 Rebî'ül-âhir Salı günü; azli: 1688 = 1099 senesi 2 Mayıs = 1 Receb Pazar günü; sadâret müddeti : 2 ay.

(Nişancılıktan Sadâret-Kaymakamlığına geçtiği için «Nişânî-Tevkî» ve Ankaranın Ayaş kazâsından olduğu için «Ayaşlı» lâkaplarıyla anılan İsmail Paşa Anadolu ve Rumeli'de âsâyişin iâdesine çok çalışmışsa da bir takım şahsî meselelerden dolayı ulemânın husûmetine uğramış ve bunların pâdişaha mürâcaatı üzerine azledilmiştir: Azline sebep olarak memleket dâhilinde âsâyiş ve intizâmı iâde bahânesiyle bizzat harbe gitmekten ictinâb etmiş ve Macaristan cephesini Rumeli-Beylerbeyi Yeğen-Osman Paşa'ya havâle edip bir çok felâketlere yol açmış olmasından bahsedilir. — Nişancı-İsmail Paşa bir müddet sonra Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa'nın garazına kurban olarak idâm edilmiştir).

116) Tekirdağlı Bekri-Mustafa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini : 1688 = 1099 senesi 2 Mayıs = 1 Receb Pazar günü; azli: 1689 = 1101 senesi 25 Teşrinievvel = 11 Muharrem Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 5 ay, 24 gün.

(Sedd-ül-Bahir muhâfızlığından Sadr-ı-azam olan ve harb vaziyetinin büsbütün şiddetlendirdiği mali buhrâna çâre bulmak istiyen Bekri-Mustafa Paşa bâzı müşavirlerin tavsiyesiyle Osmanlı tarihinde ilk defa olarak «Resm-i dühân» denilen tütün vergisini ihdâs ettiği gibi evvelce lâğvedilmiş olan «Hamr Emâneti»ni yeniden te'sis edip bir de içki vergisi tarhetmiş ve bunlardan başka «İmdâdiyye-i seferiyye» ismiyle yeni bir harb vergisi koyduktan mâadâ İstanbul'da bir «Mangır darbhânesi» kurdurarak bakır paralar bastırmağa başlamış ve iki mangıra bir akça kıymeti koymuştur. Bir taraftan işte bu mali tedbirlerin ağırlığı ve bir taraftan da Belgrad, Niş vesâire gibi çok mühim kalelerin düşman eline geçmesi Ulemânın Vezir-i-a'zam aleyhine bir teşebbüsüyle neticelendiği için, Bekri-Mustafa Paşa azledilmiştir. — Azil tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ Râşid tarihinde «27 Muharrem = 10 Teşrinisânî» Perşembe, Sicill-i-Osmânî'de «26 Muharrem = 9 Teşrinisânî» Çarşamba ve Hammer tarihinde de «24 Muharrem = 7 Teşrinisânî» Pazartesi günlerine tesadûf edilir; bizim yukarda bunlara tercih ettiğimiz gün tarihi, muâsır bir müellif olan ve bilhassa Enderun'da bulunduğu için vukuâta yakından şahid olan Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın rivayetine müstenittir: Mehmet Ağa «11 Muharrem» in Salı gününe tesadûf ettiğini de kaydedilmiştir; diğer rivayetlerde gün ismi yoktur. — Bekri-Mustafa Paşa azli üzerine Malkara'ya sürülmüştür).

İKİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

117) Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1689 = 1101 senesi 25 Teşrinievvel = 11 Muharrem Salı günü, şehâdeti: 1691 = 1102 senesi 19 Ağustos = 24 Zülka'de Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene, 9 ay, 25 gün.

(Sakız muhafızlığından Sadr-ı-a'zam olan Fâzıl-Mustafa Paşa Köprülü-Mehmet Paşa'nın ikinci oğlu ve Köprülü-zâde Ahmed Paşa'nın küçük kardeşidir : babasıyla kardeşi için yukarda 109 ve 110 numaralara ve Üçüncü Ahmed devrinde Vezir-i-a'zam olan büyük oğlu Nu'man Paşa için aşağıda 131 numaraya bakınız. — Fâzıl-Mustafa Paşa 1047 = 1637 — 1638 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 51 - 52 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş ve 54 yaşlarında da şehid düşmüş demektir. — Osmanlı vezirlerinin en büyüklerinden sayılan Fâzıl-Mustafa Paşa son seleflerinin Macaristan'dan sonraki zâyîatını telâfi ederek Niş, Vidin, Belgrad vesâaire gibi bir takım mühim mevkileri düşman istilâsından istirdâda muvâffak olduktan sonra Belgrad'ın şimalıgarbisinde Baden markgrafı Louis'ye karşı giriştiği «Slankamen/Szalankamen/Salankemen» muharebesinde alına isâbet eden bir kurşunla şehid olmuştur : Osmanlı menbâlarında şehâdet tarihi «25 ve 26 Zülka'de = 20 ve 21 Ağustos» günlerine müsâdif gösterilirse de doğru değildir; Silihdar tarihinde kaydedilen «25 Zülka'de Pazar» tarihindeki 25 rakamı bir gün hatâlı ise de gün ismi doğrudur; bâzı menbâlarda «Zülhicce = Eylül» ayından bile bahsedilir : Fakat o büsbütün yanlıştır. — Köprülü-zâde Mustafa Paşa'nın ismine ilâve edilen «Fâzıl» kelimesi bir rivayete göre isim değil, lâkaptır. — Bu kıymetli vezirin şehâdeti Osmanlı ordusunun istirdad hareketlerini Tuna'nın beri yakasına münhasır bırakan bir felâket sayılır.

İKİNCİ AHMED DEVRİ :

118) Arabacı-Ali Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1691 = 1102 senesi 30 Ağustos = 5 Zülhicce Perşembe günü; azli: 1692 = 1103 senesi 27 Mart = 9 Receb Perşembe günü; sadâret müddeti: 6 ay, 29 gün.

(Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamlığından Vezir-i-a'zam olan bu Ali Paşa Öhrilidir : İlimiyyeden yetiştigi için «Kadı» ve «Hoca», yaşından dolayı «Koca» ve arabalarla insan sürdüğünden dolayı «Arabacı» lâkaplarıyla anılır. Bir takım bahânelerle orduya gitmemesi yeni zararlara sebep olduktan başka dâhili idaresinde de «Gasb-ı emvâl ve nefy-i ricâl»den başka bir şey yapamadığı için «Meşhûr-ül uyûb, menfûr-ül kulûb bir koca zâlim» sayılır. — Azlinin sebebi, pâdişaha kendi aleyhinde telkinatta bulunan Dâr-üs-Saâde ağası Uzun-İsmail Ağa'yı Sultan Ahmed'in huzârundan koğup hemen ezlettirmek için pâdişahı Ocak'la tehdide kalkışması ve bu kadarla da iktifâ etmiyerek İsmail Ağa'yı sürgüne yollamak için saraya araba gönderecek kadar küstahlık etmesidir : Arabacı Paşa işte bunun üzerine azledilip İsmail Ağa için gönderdiği arabaya kendisi konularak ilkönce Gelibolu'ya ve oradan da Rodos'a sürülmüş ve gene rahat durmadığı için orada boğularak idâm edilmiştir: idâm tarihi 1693 = 1104 senesi 22 Nisan = 16 Şa'ban Çarşamba ve daha kuvvetli bir rivayete göre 18 Mayıs = 13 Ramazan Pazartesi günüdür. — Ali Paşa'nın azil tarihi olarak «3 Receb = 21 Mart Cuma» ve «7 Receb = 25 Mart Salı» tarihlerine de tesadûf edilirse de doğru değildir: Bizim yukarda esas ittihâz ettiğimiz gün tarihi o sırada Enderunda bulunan Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın rivayetine müstenittir).

119) Hacı-Ali Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini: 1692 = 1103 senesi 27 Mart = 9 Receb Perşembe günü; isti'fâsı: 1693 = 1104 senesi 27 Mart = 20 Receb Cuma günü; sadâret müddeti : 1 sene.

(Hacı-Ali Paşa Merzifon'dan yetişen Osmanlı Vezir-i-a'zamlarının ikincisidir : Birincisi için yukarda 111 numaraya bakınız. — Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın yetiştirdiği bu doğru özlü ve tok sözlü büyük vezir «Çalık-Ali Paşa» ismiyle de

anılır. Selefi olan zâlim ve hırsız Arnavudun Edirne'de azledildiği gün Diyar-bekir beylerbeyliğinden Sadârete tâyin edilip Mühr-i-Hümâyûn gönderilmiş ve 1692 = 1103 senesi 6 Mayıs = 19 Şa'ban Salı günü Diyarbekir'den Edirne'ye gelmiş olduğuna göre tâyin tarihinden 40 gün sonra işe başlamış ve 10 ay, 22 gün fi'len sadârette bulunmuş demektir: — Silihdar tarihinde muvâsalat günü «20 Şa'ban Salı» gösterilirse de, Salı günü o ayın 19 una müsâdiftir. — Hacı-Ali Paşa Arnavut selefi gibi seferden kaçmayıp Edirne'ye muvâsalatından biraz sonra Serdâr-ı-Ekrem sıfatıyla ordunun başına geçmiş ve Belgrad kalesini tâmir ve tahkim ettirerek sınır boyunu sağlamlaştırmıştır. — Orduyla malîyenin ıslâhına büyük bir ehemmiyet veren Ali Paşa'nın «Câniñ Ahmed Efendi» isminde temiz ve doğru bir Baş-defterdarı vardır: Bu yüzden menfaatleri haleldâr olan bâzı kimseler bu kıymetli mâliyecinin aleyhinde bulundukları için, ikinci Hacı-Ali Paşa'ya gönderdiği bir fermana Defterdârın azlını emretmişse de, sarayın hükûmet işlerine müdâhalesini kabul etmiyen büyük vezir bu fermanı ve hattâ bunu tâkib eden ikinci bir fermanı dinlememiş, Baş-defterdârın doğruluğunu pâdişahın yüzüne karşı tok sözlerle müdâfaa edip:

— Defterdardan zulüm sudûru mütehakkık oldukda ol zulmü ben itmiş olurum! diye derhal isti'fâ etmiş, istediği vilâyette valilik teklifini kabul etmemiş ve kendi tâbiriyle «Masârif-i seferiyye ve müzâyaka-ı hazîne» vaktinde «Senevî on beş on altı kese akçadan» fazla tekaüdiyye de kabul etmiyerek Bursa'ya çekilmek büyüklüğünü göstermiştir. Osmanlı tarihini dolduran hırsız ve ahlâksız Devşirmelerle dönmeler içinde bu kanâat eri gibi temiz ve lekesiz Türkler tek-tük tesadûf edilen yıldızlar cinsindendir).

120) Bozoklu-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1693 = 1104 senesi 27 Mart = 20 Receb Cuma günü; azli: 1694 = 1105 senesi 14 Mart = 17 Receb Pazar günü; sadâret müddeti: 11 ay, 18 gün.

(İkinci vezirlikten Sadr-ı A'zam olan Mustafa Paşa «Bıyıklı» lâkabiyle de anılır. Muhterem selefi Hacı-Ali Paşa'nın azline i'tirâz edip Mührünü kendisine veren pâdişaha yaptığı işin doğru olmadığını ve Mühr-i-Hümâyûn'un gene Ali Paşa'ya iâdesi icâb ettiğini pervâsızca söylemek büyüklüğünü göstermişse de, ikinci Ahmed mührü kabul etmemekte ısrâr ettiği takdirde hem kendisini, hem Ali Paşa'yı derhal idâm ettireceğini söyleyip tehdid ettiği için kabule mecbur olmuştur. Devşirmelerle dönmelerin Sadâret uğrunda memleketi kan içinde bırakmaktan bile çekinmedikleri bir devirde selefi Ali Paşa ile bu Bozoklu-Mustafa Paşa gibi Anadolu Türklerinin gösterdikleri ferâgat misalleri pek nâdir tesadûf edilen fazilet dersleridir. — Bozoklu da selefi gibi Serdâr-ı-Ekrem olarak cepheye gidip Avusturyalıların muhâsara ettikleri Belgrad kalesini kurtarmış ve kaçan düşmanı tâkib ettirdiği gibi, Belgrad'dan başka Tımsıvar ve sair bâzı mühim mevkileri takviye ve tâmir etmiştir. — Bu kıymetli vezirin azline sebep, kendisinden yüz bulmıyan Kızlar-ağası Nezir Ağa'nın tezvirleridir: ikinci Ahmed bu «Tâhir-üz-zeyl» Vezir-i a'zamını zencî bir harem-ağasının sözüyle «Bî'icâb-ı mâcib» azledip Trablusuşam beylerbeyliğine göndermek gafletini göstermiştir. — Azil tarihi umumiyetle «16 Receb = 13 Mart» Cumartesi gününe müsâdif gösterilirse de, o sırada Enderun'da bulunan Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın ertesi Pazar gününe tesadûf eden rivayet daha kuvvetlidir).

İKİNCİ AHMED ve İKİNCİ MUSTAFA DEVİRLERİ :

121) Sürmeli-Ali Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1694 = 1105 senesi 14 Mart = 17 Receb Pazar günü; azli: 1695 = 1106 senesi 2 Mayıs = 18 Ra-

ramazan Pazartesi günü; idâmı: 1695 = 1106 senesi 18/19 Mayıs = 4/5 Şevvâl Çarşamba/Perşembe gecesi; sadâret müddeti: 1 sene, 1 ay, 19 gün.

Trablusşam beylerbeyliğinden Vezir-i-a'zam olan Sürmeli-Ali Paşa Dimetokalıdır: «Sürmeli» lâkabının sebebi güzellik ve süs merâkından dolayı gözlerine sürme çekmesidir; hattâ «Gaayet bed-mest ve zenperest âdem» olmakla meşhurdur. — Ali Paşa'nın Trablus'dan ikinci Ahmed'in o sırada bulunduğu Edirne'ye gelişi 1694=1105 senesi 22 Nisan = 26 Şa'ban Perşembe gününe müsâdif olmak itibariyle tâyin tarihinden 39 gün sonra işe başlamış ve 1 sene, 10 gün fi'len sadârette bulunmuş demektir. — Sürmeli Paşa Sadâretle beraber Serdâr-ı-Ekremlikte de bulunmuşsa da hiç bir muvaffakiyet gösterememiştir. — Azline sebep, ikinci Mustafa tahta çıkıp ecdâdı gibi ordunun başına geçmek istediği sırada Belgrad'a gönderilmekte olan 1500 Yeniçerinin Cısr-ı-Mustafapaşa'da cûlûs bahşisi vesilesiyle ısyân ettirilmiş olmasıdır: Maiyyetine bir kaç kişi alıp «tebdil» giden pâdişah bu ehemmiyetsiz gailenin Sürmeli tarafından tertib edildiğine ve maksadının da kendisini yıldırıp bizzat sefere çıkmaktan vazgeçirmekten ibaret olduğuna kaani' olmuştur. Bahşis verilip asker yola çıkarıldıktan sonra Ali Paşa azledilip Çeşme'ye sürülmüşse de, hesapları tedkik edilip Hazîne'ye borçlu olduğu ve servetinin de bu borcu ödemiye müsâid olmadığı anlaşıldığı için yoldan geri çevrilip Edirne'de idâm edilmiştir: idâmı azlinden 17 gün sonradır).

İKİNCİ MUSTAMA DEVRİ:

122) Elmas-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1695 = 1106 senesi 2 Mayıs = 18 Ramazan Pazartesi günü; şehâdeti: 1697 = 1109 senesi 11 Eylül = 24 Safer Çarşamba günü; sadâret müddeti: 2 sene, 4 ay, 10 gün.

(Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamlığından Vezir-i-a'zam olan Elmas-Mehmet Paşa «Sâdik-Reis» isminde bir kapdanın oğludur: Memleketi Kastamonu vilâyetinin Cide kazâsındaki «Hoşalay» nâhiyesidir. «Elmas» lâkabı çok yakışıklı adam olmasındandır. Mehmet Paşa 32-33 yaşlarında şehîd olmuştur. Avusturyalılara karşı muhtelif muvaffakiyetler kazanmış olan bu genç ve kıymetli Vezir-i-a'zam nihayet kendi fikrine mugayir olduğu halde kendisini çekemiyen Divân erkânının ekseriyetle verdikleri bir kararı kabule mecbur olarak giriştiği Zenta = Sente muharebesinde şehîd düşmüştür. Mehmet Paşa'yı felâkete sevkeden Divân erkânı şahsî ihtirasları uğurunda devletin de başına bir mağlûbiyet felâketi açmaktan çekinmemişlerdir).

123) Amcazâde-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1697 = 1109 senesi 18 Eylül = 2 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; isti'fâsı: 1702 = 1114 senesi 4 Eylül = 11 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; sadâret müddeti: 4 sene, 11 ay, 16 gün.

(Bu Hüseyn Paşa'ya «Amcazâde» denilmesi, 109 numarada gördüğümüz Köprülü-Mehmet Paşa'nın kardeşi ve 110 numaradaki Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa ile 117 numaradaki Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa'nın amcaları olan «Amca-Hasan Ağa»nın oğlu olmasındandır; «Sarhoş-Hüseyn Paşa» lâkabıyla de anılır. — Yukarıki fıkra da gördüğümüz Elmas-Mehmet Paşa'nın şehâdeti üzerine, Tımişvar'da bulunan ikinci Mustafa 1697 = 1109 senesi 12 Eylül = 25 Safer Perşembe günü Belgrad muhafızı Amcazâde-Hüseyn Paşa'ya adam gönderip dâvet etmiş, bu dâvetnâme iki gün sonra Belgrad'a gelmiş ve Hüseyn Paşa da 18 Ey-

ül=2. Rebî'ül-evvel Çarşamba günü Tımsıvar önündeki ordugâha gelip Mührü alarak harb cephesinde işe başlamıştır. Bâzı menbâlarda tâyini dâvet tarihine müsâdif gösterilir. — Meşhur Carlowicz=Karlofça muâhede-i işte bu Amcazâde-Hüseyn Paşa'nın zamanında akdedilmiş, üstüste uğranılan bozgunlardan dolayı pâdişahla halk bu fecî muâhedenin akdini bir felâket devrinin kapanması gibi bir muvaffakiyet saydığı için Hüseyn Paşa efkâr-ı umumiyye nazarında ehemmiyet ve nüfuz kazanmış, fakat diktatör Şeyh-ül-İslâm Feyzullâh Efendi'ye kafa tutan Paşa'nın adamları azil ve idâm cezâlarına uğratılmış ve nihayet Kapucular-kethudâsı olan yeğeni Kibleli-zâde Ali Bey'in muhim bir suçundan dolayı idâmı Hüseyn Paşa'ya çok müteessir ederek hastalanmasına sebep olmuştur. İşte bu hastalığından dolayı vazifesine devam edemiyen Vezir-i-a'zam nihayet istifa'ya mecbur olmuştur: Hammer istifâ' tarihini 1702 = 1114 senesi 5 Eylül = 12 Rebî'ül-âhir Salı gününe müsâdif gösterirse de, Râşid tarihinde bizim burada kaydettiğimiz bir gün evvelki tarih esas ittihâz edilmektedir. — Amcazâde-Hüseyn Paşa istifâsı üzerine Silivri'deki çiftliğine çekilip 22 Eylül = 29 Rebî'ül-âhir Cuma günü vefat etmiş ve cenâzesi İstanbul'a nakledilmiştir. — Kapdanlığı için "Kapdan-ı-deryâlar" cedvelinde 98 numaraya bakınız).

124) Daltaban-Mustafa Paşa — Milliyeti: Sırp; tâyini: 1702 = 1114 senesi 4 Eylül = 11 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; azli: 1703 = 1114 senesi Kânunusâni = 6 Ramazan Çarşamba günü; sadâret müddeti: 4 ay, 20 gün.

(Bağdad valiliğinden Vezir-i-a'zam olan Manastırlı Daltaban - Mustafa Paşa'ya Mühr-i-Hümâyûn yukarıki maddede gördüğümüz Amcazâde-Hüseyn Paşa'nın istifâ ettiği gün gönderilmiş, kendisi İstanbul'a gelinceye kadar vüzerâdan Dâmad-Hasan-Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve Daltaban-Mustafa Paşa da o senenin 22 Eylül = 29 Rebî'ül-âhir Cuma günü İstanbul'a ve 27 Eylül = 5 Cumâda-ı-ülâ Çarşamba günü de, pâdişahın o sırada bulunduğu Edirne'ye gelip işe başlamıştır. — Bundan biraz sonra çıkan "Tatar fitnesi" bu câhil ve hattâ ümmî Sadr-ı-a'zamin mevkiini muhâfaza ve takviye için çıkardığı bir fesad sayılarak azledilmiş ve azlinden üç gün sonra 1703=1114 senesi 27 Kânunusâni=9 Ramazan Cumartesi günü de idâm olunmuştur. — Osman-zâde Tâib azil tarihini 25 Kânunusâni=7 Ramazan Perşembe gününe müsâdif gösterir.

125) Râmi Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1703 = 1114 senesi 24 Kânunusâni = 6 Ramazan Çarşamba günü; «Edirne vak'asında kaçıp saklanarak mevkiinden çekilmesi: 1703 = 1115 senesi 19/20 Ağustos = 6/7 Rebî'ül-âhir Pazar/Pazartesi gecesi; sadâret müddeti: 6 ay, 27 gün.

(Karlofça sulhünde Baş-murahhaslık etmiş olan bu Reis-ül-Küttâb Râmi Mehmet Paşa sulhün akdinden sonra Kubbe-vezirliğine yükselmiş ve pâdişahın hocası olduğu için âdetâ diktatör vaziyetinde bulunan Şeyh-ül-İslâm Feyzullâh Efendi'nin gözüne girerek nihayet Vezir-i-a'zam olmuştur. — Eyüplü olan Râmi Paşa zeki ve muktedir bir diplomat ve kurnaz bir devlet adamı olmakla beraber, kendisini iş başına çıkaran Feyzullâh Efendi'nin tahakkümüne dayanamadığı için el-altından tertib ettiği isyan hareketine hâkim olamamış, İstanbul'dan kalkan âsiler Edirne üzerine yürümüş ve Râmi Mehmet Paşa da ikinci Mustafa'nın hal'i ve üçüncü Ahmed'in iclâsiyle neticelenen bu vak'ada pâdişaha artık âsilere mukavemet imkânı kalmadığını söyleyip canını kurtarmak için mevkiini bırakıp saklanmıştır: 1703 = 1115

vukuâtının "22 Ağustos" fıkrasına bakınız. — Bâzı menbâlarda azil tarihi Üçüncü Ahmed'in cülûsuna tesadûf eden 1703=1115 senesi 22 Ağustos=9 Rebî'ül-âhir Çarşamba gününe müsâdif gösterilirse de o gün Râmi Paşa'nın azline değil, halefi Kavanoz=Ahmed Paşa'nın tâyinine müsâdiftir).

ÜÇÜNCÜ AHMED DEVRİ:

126) Kavanoz / Nişancı-Ahmed Paşa — Milliyeti : Rus; tâyini : 1703 = 1115 senesi 22 Ağustos = 9 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; azli : 1703 = 1115 senesi 17 Teşrinisâni = 8 Receb Cumartesi günü, sadâret müddeti : 2 ay, 26 gün.

(Vezir-i A'zamlar cedvelindeki 123 numarada gördüğümüz Amcazâde-Hüseyn Paşa'nın dâmâdı olan Kavanoz Paşa Edirne vak'asında Sadâret-Kaymakamı iken âsiler tarafından sadâreti ilân edildikten sonra Üçüncü Ahmed'in cülûsu üzerine Mühr-i-Hümâyun bilmeceburiyye kendisine tevdi edilmişse de, irtikâp ve tahakkûmünden dolayı üç ay geçmeden azledilmiştir. — Hâriciyye salnâmesindeki Sadr-ı A'zamlar cedvelinde «Trabzon hânedânından» gösterilen Ahmed Paşa'nın «Kavanoz» lâkabı «ceddinin kavanozcu olmasından» mütevellit gösterilirse de bu rivayet şüphelidir: Umumiyetle «Râsiyy-ül-asl» olduğunda ve «Silâhdâr Hüseyn Paşa'nın kölesi» iken Enderun'a girip oradan yetişmiş olduğunda ittifak edilir).

127) Enişte / Dâmad-Hasan Paşa — Milliyeti : Rum; tâyini : 1703 = 1115 senesi 17 Teşrinisâni = 8 Receb Cumartesi günü; azli: 1704 = 1116 senesi 28 Eylül = 28 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; sadâret müddeti: 10 ay, 11 gün.

(Moralı bir Rum dönmesi olduğu için «Moralı-Hasan Paşa» ismiyle de anılan ve ikinci vezirlikten sadârete getirilen bu mühtedi vezir-ı A'zam Dördüncü Mehmed'in kızı ve Üçüncü Ahmed'in kızkardeşi Hatice-Sultan'la evlenmiş olduğu için hem «Enişte», hem «Dâmad» lâkaplarıyla anılır. Padişahı bîzâr eden sonsuz hırs ve tamaiyle etvar ve evzâmın garâbetinden ve tâyinine muhâlefet ettiği Dâr-üs-saâde ağası Uzun-Süleyman Ağa'nın te'sirinden dolayı azline lüzum görülmüş ve o sırada Girit valiliğinde bulunan halefi Kalaylıkoz-Ahmed Paşa gizlice İstanbul'a dâvet edildikten sonra azledilip karısı Hatice-Sultan'la beraber İzmit'e sürülmüştür).

128) Kalaylıkoz-Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1704=1116 senesi 28 Eylül = 28 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; azli: 1704 = 1116 senesi 25 Kânunuevvel = 27 Şa'ban Perşembe günü; sadâret müddeti: 2 ay, 27 gün.

(Girit valiliğinden Sadr-ı A'zam olan Ahmed Paşa Kayseri vilâyeti merkez nâhiyesinin Molu köyündendir: Babası kalaycı olduğu için «Kalaylı Ahmed Paşa» lâkabıyla şöhrat bulduktan sonra, yukarıki fıkrada gördüğümüz selefi Enişte-Hasan Paşa'nın azli takarrür edince Girit'den gizlice dâvetine «Koz-bekçiler halifesi Ahmed Ağa» delâlet etmiş ve İstanbul'a gelip sadârete tâyin edildiği gün huzura kabul edilmeden evvel sarayın «Koz-bekçiler odası»nda bekletilmiş olduğu için halk arasında eski lâkabına «Koz» kelimesi de ilâve edilerek sadâretinden itibaren «Kalaylıkoz-Ahmed Paşa» diye şöhrat bulmuştur: «Sicil-i-Osmânî» de «Tertib ve nizâm-ı destâr ile işigali bâis-i telkibidir» denilmesi doğru olmasa gerektir. — Azlinin se-

bepleri safderunluğuyla kıyâfetinin garâbetinden başka aşağıki fıkra da göreceğimiz halefinin entrikalarına âlet olarak Şeyh-ül-İslâmı hıyânetle ithâm edip iftirâsının meydana çıkmış olmasıdır. Azlini «23 Şa'ban = 20 Kânunuevvel Pazar» gününe mü-sâdif gösteren bir rivayet varsa da doğru değildir. — Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 94 numaraya bakınız).

129) Teberdar / Baltacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1704 = 1116 senesi 25 Kânunuevvel = 27 Şa'ban Perşembe günü; azli: 1706 = 1118 senesi 3 Mayıs = 19 Muharrem Pazartesi günü; sadâret müddeti: 1 sene, 4 ay, 9 gün; «İlk sadâreti».

(Deryâ-Kapdanlığından Vezir-i a'zam olan ve «Teberdar» lâkabiyle de anılan Baltacı-Mehmet Paşa eskiden Kastamonu ve şimdi Çorum vilâyetine tâbi olan Osmanlı kazâsındandır. Baltacılıkla saraya intisâbından sonra sesi güzel olduğu için musiki tahsil edip müezzin olduğu zaman «Pâkçe-müezzin» lâkabiyle anılmıştır. Yukarıki fıkra da gördüğümüz safderun selefi Kalaylıkoz-Ahmed Paşa'nın azline bunun entrikaları sebep gösterilir. Kendi azli de pâdişahın etrâfındaki nüfuzlu şahsiyetlerle geçinememiş olmasındandır. — Rus çarı Koca-Petro'ya karşı kazandığı Pruth zaferi ikinci sadâretindedir: Aşağıda 132 numaraya bakınız).

130) Çorlulu-Ali Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1706 = 1118 senesi 3 Mayıs = 19 Muharrem Pazartesi günü; azli: 1710 = 1122 senesi 16 Haziran = 18 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; sadâret müddeti: 4 sene, 1 ay, 14 gün.

(Kubbe vezirliğinden Sadr-ı a'zam olan ve «Silâhdar» lâkabiyle de anılan Çorlulu-Ali Paşa Çorlu'da bir çiftçi yahut berberin oğludur. Sadâretinin ikinci senesinde ikinci Mustafa'nın kızı Emine Sultan'la evlenerek Dâmâd olmuştur. İsrâfın önüne geçecek malî tedbirler almış olmakla meşhurdur. — Azli düşmanlarının el-birliği üzerinedir. Azil tarihi olarak «17 Rebî'ül-âhir = 15 Haziran Pazar» gününden de bahsedilir. — «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 138 numaradaki Kel-Ahmed Paşa-zâde Hacı-Ali Paşa bu Çorlulu-Ali Paşa'nın kızıdan torunudur).

131) Köprülü-zâde Nu'man Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1710 = 1122 senesi 16 Haziran = 18 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; azli: 1710 = 1122 senesi 18 Ağustos = 22 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; sadâret müddeti: 2 ay, 2 gün.

(Eğriböz muhafızlığından Sadr-ı a'zam olan Nu'man Paşa, 109 numarada gördüğümüz Köprülü-Mehmet Paşa'nın torunu, 110 numarada gördüğümüz Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın yeğeni, 117 numarada gördüğümüz Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın büyük oğlu ve 123 numarada gördüğümüz Amcazâde Hüseyin Paşa'nın amcasının torunudur: Bu âileden beşinci ve sonuncu Sadr-ı a'zam işte bu Nu'man Paşa'dır. — Köprülü-zâde Nu'man Paşa ikinci Mustafa'nın kızlarından Ayşe-Sultan'la evlenmiş olduğu için «Dâmâd» ünvânıyla de anılır. — Sadâretinden sonra tekrar Eğriböz muhafızlığına gönderilmiştir. — Azli yahut isti'fâsı için «21 Cumâda-l-âhire = 17 Ağustos Pazar» tarihi de rivayet edilir).

132) Baltacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1710 = 1122 senesi 18 Ağustos = 22 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; azli: 1711 = 1123

senesi 20 Teşrinisâni = 9 Şevvâl Cuma günü; sadâret müddeti 1 sene, 3 ay, 3 gün; «İkinci sadâreti».

(Birinci sadâreti için yukarda 129 numaraya bakınız. — Baltacı Mehmet Paşa'nın Rus çarı Deli-Petro'ya karşı kazandığı Pruth zaferi işte bu ikinci sadâretindedir. — Bu sefer Haleb valiliğinden Sadr-ı-a'zam olmuş ve 1710 = 1122 senesi 26 Eylül = 2 Şa'ban Perşembe günü Haleb'den İstanbul'a gelip işe başlamıştır).

133) Ağa-Yusuf Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1711 = 1123 senesi 20 Teşrinisâni = 9 Şevvâl Cuma günü; azli: 1712 = 1124 senesi 12 Teşrinisâni = 12 Şevvâl Cumartesi günü; sadâret müddeti: 11 ay, 22 gün.

(Türkçe bilmediği rivayet edilen bu Yusuf Paşa Yeniçeri ağalığından Vezir-i-a'zam c'duğu için «Ağa» lâkabiyle anılır. — Tâyin tarihinde ordu ile Edirne'de bulunduğu için İstanbul'a muvâsalatla işe başlaması 1711 = 1123 senesi 2 Kânunuevvel = 21 Şevvâl Çarşamba gününe müsâdiftir. Azli için «11 Şevvâl = 11 Teşrinisâni Cuma» tarihi de rivayet edilir).

134) Silâhdar / Köle-Süleyman Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1712 = 1124 senesi 12 Teşrinisâni = 12 Şevvâl Cumartesi günü; azli: 1713 = 1125 senesi 6 Nisan = 10 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; sadâret müddeti: 4 ay, 24 gün.

(Kızlar ağası Yusuf Ağa'nın köleliğinden yetişip Sadâret-Kaymakamlığından Vezir-i-a'zam olan bu Süleyman Paşa «Nişancı» lâkabiyle de anılır. — Azil tarihinde ihtilâf vardır: Meselâ «18 Rebî'ül-evvel = 14 Nisan Cuma» ve «28 Rebî'ül-evvel = 24 Nisan Pazartesi» rivayetlerine de tesadüf edilir; bu mesele için aşağıki fıkraya da bakınız).

135) Orsa-Poça/Hoca-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1713 = 1125 senesi 6 Nisan = 10 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; azil ve idâmı: 1713 = 1125 senesi 27 Nisan = 1 Rebî'ül-âhir Perşembe günü; sadâret müddeti: 21 gün.

(Urlalı bir pehlivanın oğlu olan bu Sadr-ı-a'zam «Orsa-Poça İbrahim Paşa», «İbrahim Hoca» ve «Pehlivan-zâde İbrahim Paşa» isimleriyle de anılır. Bahriyeden yetişmiş ve Deryâ-Kapdanlığından Vezir-i-a'zam olmuştur. — Vak'anüvis Râşid sefehinin azliyle bunun tâyinini 1713 = 1125 senesi «28 Rebî'ül-evvel = 24 Nisan Pazartesi» gününe müsâdif gösterirse de bunun bir tertip yahut istinsah hatâsından mütevellid olduğu anlaşılmaktadır: Çünkü İbrahim Paşa'nın sadâret müddeti umumiyetle 21 gün gösterildiği halde, Râşid'deki tarih doğru olduğu takdirde yalnız üç gün sadârette bulunmuş olması lâzımgelir; halbuki gene Râşid, İbrahim Paşa'nın «Mesned-i sadârete kudâmunun yirmi ikinci günü» idâm edilmiş olduğundan bahsetmektedir. İşte bundan dolayı burada tâyin tarihi olarak «10 Rebî'ül-evvel = 6 Nisan Perşembe» rivayeti esas ittihâz edilmiştir. — Hoca-İbrahim Paşa'nın azil ve idâmı Rikâb-ı Hüsnâyın Kaymakamı Dâmâd-Alî Paşa'yı istirkâb edip bir ziyâfette öldürmek veya hu' öldürtmek için kurduğu tertibâtın meydana çıkmış olmasıyla izah edilir. — Kapdanlığı için «Kapdan-ı deryâlar» cedvelinde 109 numaraya bakınız).

136) Silâhdar / Dâmâd-Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1713 = 1125 senesi 27 Nisan=1 Rebî'ül-âhir Perşembe günü; şehâdeti: 1716=1128 senesi, 5 Ağustos = 16 Şa'ban Çarşamba günü; sadâret müddeti: 3 sene, 3 ay, 8 gün.

(Vezir-i sâni ve Rikâb-ı Hümâyun Kaymakamı iken kendisine sûikasd etmek istiyen selefi Hoca-İbrahim Paşa'nın idâmı üzerine Vezir-i a'zam olan Ali Paşa eski vazifesinden dolayı «Silâhdar», şehâdetinden dolayı «Şehid» ve Üçüncü Ahmed'in o sırada dokuz yaşındaki kızı Fatma Sultan'la bu sultan beş yaşındayken nikâhlanmış olduğu için de «Dâmâd» ünvanıyla anılır. Sonradan Nevşehirli İbrahim Paşa ile evlenen bu sultan için aşağıda 139 numaraya bakınız. — Ali Paşa 1079 = 1668 — 1669 tarihinde iznik civârındaki Selöz/Sölöz köyünde doğmuş olduğuna göre, takriben 45 yaşlarında Sadr-ı a'zam olmuş demektir; babasının ismi Hacı-Hüseyn Ağa'dır. — Mora'nın Venedikliler'den istirdâdı bunun zamanına tesadüf ettiği için, Dâmâd-Ali Paşa bâzı menbâlarda «Mora fâtihî» sayılır. Tasarrufa riâyeti ve rüşvetle hediye men'etmiş olmasıyla meşhurdur. — Şehâdeti meşhur prens Eugène'e karşı girişmiş olduğu Peterwardein = Petervaradin muharebesindendir: Osmanlı menbâlarında umumiyetle «17 Şa'ban = 6 Ağustos Perşembe» günü şehid olmuş gibi gösterilirse de bu rivayette bir günlük hatâ vardır. — Ali Paşa'nın mezarı Belgrad'dadır).

173) Hacı Halil Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1716=1128 senesi 22 Ağustos = 4 Ramazan Cumartesi günü; azli: 1717 = 1129 senesi 26 Ağustos=18 Ramazan Perşembe günü; sadâret müddeti: 1 sene, 5 gün.

(Belgrad muhafızlığından Vezir-i a'zam olan Hacı-Halil Paşa Elbasanlıdır. — Selefi Dâmâd-Ali Paşa'nın şehâdet haberi vak'adan dört gün sonra 1716 = 1128 senesi 9 Ağustos = 20 Şa'ban Pazar günü ve daha kuvvetli bir rivayete göre de 15/16 Ağustos = 26/27 Şa'ban Cumartesi/Pazar gecesi Edirne'ye gelmiş ve derhal «Mühr-i Hümâyun» Belgrad muhafızı Halil Paşa'ya gönderilmiştir: Hacı-Halil Paşa'nın tâyini için yukarda esas ittihâz ettiğimiz «4 Ramazan = 22 Ağustos Cumartesi» tarihi mührün Belgrad'a gönderilip kendisine teslim edilmiş olduğu güne müsâdiftir; bununla beraber «3 Ramazan = 21 Ağustos Cuma» tarihi de rivayet edilir. Halil Paşa'nın azli Belgrad'ın sukutu üzerinedir).

138) Nişancı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1717=1129 senesi 26 Ağustos = 18 Ramazan Perşembe günü; azli 1718 = 1130 senesi 9 Mayıs = 8 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; sadâret müddeti: 8 ay, 14 gün.

(Kayseri köylülerinden Hacı Ali isminde Mısırlı bir tâcirin oğlu olan Mehmet Paşa Nişancılıktan Sadr-ı a'zam olduğu için «Nişancı» yahut «Tevkii» lâkaplarıyla ve memleketinden dolayı da «Kayserili» lâkabiyle anılır. — Azline sebep, Avusturya seferinin en buhranlı bir devrinde iş başına gelip hiç bir muvaffakiyyet te'min edememiş olmasında ve bilhassa Üçüncü Ahmed'in Rikâb-ı Hümâyun Kaymakamı olan dâmâdı Nevşehirli İbrahim Paşa'yı Sadâret makamına çıkarmak istemesinde gösterilir).

139) Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1718 = 1130 senesi 9 Mayıs = 8 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; azli: 1730 = 1143 senesi 30 Eylül = 17 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Patrona

ihtilâlinde şehâdeti: 1730 = 1143 senesi 1 Teşrinievvel = 18 Rebî'ül-evvel Pazar günü; sadâret müddeti: 12 sene, 4 ay, 22 gün.

(Üçüncü Ahmed saltanatının son zamanlarda «Lâle devri» denilen son yıllarının bu zeki ve zarif mümessili Nevşehirli'dir; babası Ezdin voyvodası Ali Ağa'dır. 1073 = 1662 - 1663 tarihlerinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 56 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş ve 68 yaşlarında öldürülmüş demektir: Umumiyetle 70 yaşlarında şehid olmuş gösterilmesi Hicri takvime göredir. Bununla beraber 1079=1668 - 1669 tarihinde dünyaya geldiği hakkında da bir rivayet vardır. — Dâmâd-İbrahim Paşa'nın hayatına mal olan Patrona vak'ası için 1730 = 1143 vukuâtının «28 Eylül» fıkrasına bakınız. — Nevşehirli-İbrahim-Paşa, Üçüncü Ahmed'in sevgili kızı Fatma-Sultan'la evlenerek dâmâd olmuştur. Bu sultan ondan evvel henüz beş yaşındayken yukarda 136 numarada gördüğümüz Dâmâd-Ali Paşa'ya nikâhlanmış ve Ali Paşa'nın Peter-vara'dın muharebesinde şehâdeti üzerine yaşı küçük olduğu için kızken dul kalmış ve nihayet 13 yaşlarındayken Nevşehirli-İbrahim Paşa'ya verilmiştir. — Patrona ihtilâlinde asiler İbrahim Paşa'nın diri olarak kendilerine teslimini istemişlerse de Üçüncü Ahmed sarayda boğdurduktan sonra cenâzesini göndermiş ve bu zavallı cenâzenin İbrahim Paşa'ya âid olmadığını iddiâ eden ihtilâlciler cesedi bir beygir kuyruğuna bağlayıp saraya iade etmişlerdir: Mezarı Şehzâdebaşındadır. — «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinin 144 numarasındaki Sinek-Mustafa Paşa bunun yeğenidir).

ÜÇÜNCÜ AHMED ve BİRİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ:

140) Silâhdar-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1730 = 1143 senesi 1 Teşrinievvel = 18 Rebî'ül-evvel Pazar günü; azli: 1731 = 1143 senesi 22 Kânunusâni = 13 Receb Pazartesi günü; sadâret müddeti: 3 ay, 21 gün.

(Kubbe-vezirliğinden Sadr-ı-a'zam olan Silâhdar-Mehmet Paşa Üçüncü Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'la evlenmiş olduğu için Dâmâddır. — «Hantal-Haffâf/Kavaf» denilen Istanbulu bir kavafın oğludur. Kaynatasının saltanatında yalnız bir gün sadârette bulunduktan sonra Patrona ihtilâlinin neticesi olarak Üçüncü Ahmed o gece ferâgate mecbur olmuş ve yeni Vezir-ı-a'zam azledilmiyerek Birinci Mahmud devrinde de bir müddet mevkîni muhâfaza ettikten sonra azlinde halefinin yerine Haleb valisi olmuştur).

BİRİNCİ MAHMUD DEVRİ:

141) Kabakulak-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1731 = 1143 senesi 22 Kânunusâni = 13 Receb Pazartesi günü; azli: 1731 = 1144 senesi 10 Eylül = 8 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; sadâret müddeti: 7 ay, 19 gün.

(Haleb valiliğinden Sadr-ı-a'zam olduğu zaman İstanbul'da bulunduğu için derhal işe başlıyan Kabakulak-İbrahim Karahisarlıdır; sadâreti esnâsında zorbalardan on beş bin kadarını imhâ etmiş olmakla meşhurdur; pâyıtahtı İstanbul'dan Anadolu'ya nakletmek fikrinde olduğu da rivayet edilir. — Subhî tarihinde azli «7 Rebî'ül-evvel Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de, Pazartesi o ayın yedisine değil, sekizine müsâdiftir; Hammer'in esas ittihâz ettiği «9 Rebî'ül-evvel = 11 Eylül Salı» tarihi yanlıştır. — Kabakulak-İbrahim Paşa sadâretten azli üzerine Eğriboz muhâfızlığına gönderilmiştir).

142) Topal-Osman Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1731=1144 senesi 10 Eylül = 8 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; azli: 1732 = 1144 senesi 12 Mart = 15 Ramazan Çarşamba günü; sadâret müddeti: 6 ay, 2 gün.

(Arnavutluk ıslâhâtına me'mur olan vezir Topal-Osman Paşa yukarıki fıkra da gördüğümüz selefi Kabakulak İbrahim Paşa'nın azli üzerine tâyin edilip derhal İstanbul'a dâvet edilmiş ve kendisi gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına da vezâret pâyesiyle Yenigeri-ağası Şâhin Mehmet Paşa me'mur olmuştur. Osman Paşa'nın İstanbul'a muvâsalat tarihi 1731=1144 senesi 22 Eylül=20 Rebî'ül-evvel Cumartesi günüdür: Subhî tarihinde «19 Rebî'ül-evvel Sebt» gününden bahsedilirse de «Sebt = Cumartesi» günü o sene Rebî'ül-evvelinin 19 una değil, 20 sine müsâdiftir: İşte bundan dolayı Topal-Osman Paşa'nın sadâretini İstanbul'a gelip Mühr-i-Hümâyûn'u pâdişah'tan almasıyla başlamış gösteren daha muahhar menbâlarda hep bu «19 Rebî'ül-evvel» tarihine tesadüf edilirse de bir gün hatâlıdır. Zâten o tarih Paşa'nın tâyinine değil, İstanbul'a muvâsalatına âid olduğu için burada tâyin tarihi esas ittihâz edilmiştir. — Topal-Osman Paşa Nâmık Kemal'in büyük dedesidir: Bilhassa İran cephesindeki kahramanlıklarıyla mârûf olan Osman Paşa umumiyetle «Moralı» gösterilirse de, Nâmık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bey'in âile şeceresine istinâden bir gün bana anlattığına göre Osman Paşa'nın babası Bekir Ağa Konya Türklerindendir ve Mora'ya gitmiş olduğu için oğluna «Moralı» denilmiştir: Rızâ Nur merhum da Mısır'da neşrettiği «Türk bilik revüsü» nün Nâmık Kemal'e âit 6 ıncı nüshasının 485 - 1366 ncı sahifesinde bu noktayı gene Ali Ekrem'in izâhına göre tasrih ve tavih etmektedir. — Topal-Osman Paşa sadâretten azlinde Trabzon valiliğine gönderilmiştir. — Birinci Mahmud devrinde Kapdan-ı-deryâ olan oğlu Dâmâd-Râtib Ahmed Paşa için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 130 numaraya bakınız).

143) Hekimoğlu-Ali Paşa — Milliyeti: İtalyan, tâyini: 1732 = 1144 senesi 12 Mart = 15 Ramazan Çarşamba günü; azli: 1735 = 1148 senesi 12 Temmuz = 20 Safer Salı günü; sadâret müddeti: 3 sene, 4 ay, 1 gün; «İlk sadâreti».

(Tebriz Ser-askerliğinden Sadr-la'zam olan ve «Hekimbaşı-zâde/Hekim-zâde» lâkaplarıyla da anılan bu Ali Âli Paşa Venedikli bir dönme olan Hekimbaşı Nuh Efendi'nin oğludur; 1689 = 1100 senesi 3/4 Haziran = 14/15 Şa'ban Cuma/Cumartesi gecesi dünyaya gelmiş olduğuna göre, sadârete tâyin edildiği gün yaşının Milâdî takvim hisâbiyle 42 sene, 9 ay, 9 gün tutması, yâni 43 yaşının içinde bulunması iâzımgelir. — Subhî tarihinde Hekimoğlu'nun sadâretten azli «Mâh-ı Safer-ül-Hayr'ın yirmi ikinci Salı günü» ne müsâdif gösterilir: Halbuki o sene Saferinin yirmi ikinci günü Salı'ya değil, Perşembe'ye müsâdiftir; Hammer bu noktaya dikkat etmiyerek «22 Safer» tarihini aynen almış ve bunun Milâdî karşılığı olarak da «14 Temmuz» gününü esas ittihâz etmiştir; bu yanlışla diğer bâzı menbâlarda daha te-sadüf edilir; tabii burada gün rakamının yanlışlığı gün ismine istinâden tashih edilerek Salı'ya müsâdif olan «20 Safer = 12 Temmuz» günü esas tutulmuştur. Hekimoğlu-Ali Paşa'nın Tebriz'den İstanbul'a gelip işe başlaması 1732 = 1144 senesi 10 Mayıs = 15 Zülka'de Cumartesi gününe müsâdiftir. — İkinci ve üçüncü sadâretleri için aşağıda 150 ve 156 numaralara bakınız).

144) Gürcü-İsmail Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1735 = 1148 senesi 12 Temmuz = 20 Safer Salı günü; azli: 1735 = 1148 senesi 24 Kânunuevvel = 8 Şa'ban Cumartesi günü; sadâret müddeti: 5 ay, 13 gün.

(Bağdad valiliğinden Sadr-la'zam olan ve kölelikten yetişen İsmail Paşa'nın tâyin

tarihi selefinin azil gününe müsâdiftir : Yukarıki fıkraya bakınız. Kendisi Bağdad'dan İstanbul'a gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına üç tuğlu vezâret pâyesiyle Çavuşbaşı Mehmed Ağa tâyin edilmiş ve İsmail Paşa da gene o senenin 29 Eylül=11 Cumâdâ-l-ülâ Perşenbe günü İstanbul'a gelip işe başlamıştır. — Vâsıf tarihinde İsmail Paşa'nın azli «9 Şa'ban Sebt» gününe müsâdif gösterilirse de Şa'bânın dokuzu Pazara tesadûf ettiği için burada «8 Şa'ban = 24 Kânunuevvel Cumartesi günü esas ittihâz edilmiştir. — Kölelikten yetişme ümmî ve mürteşi bir ihtiyar olan bu İsmail Paşa sadâretten azlinde Sakız'a sürülmüştür).

145) Silâhdar Seyyid-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1736 = 1148 senesi 9 Kânunusânî = 24 Şa'ban Pazartesi günü; azli: 1737 = 1150 senesi 6 Ağustos = 8 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; sadâret müddeti : 1 sene, 7 ay.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz Gürcü İsmail Paşa'nın azledildiği gün Silâhtarlıktan vezâret pâyesiyle Sadâret-Kaymakamı olan bu Seyyid-Mehmet Paşa'nın Dimetokalı olduğundan bahsedilir : Bunun esâleten tâyinine kadar 16 gün süren Kaymakamlığı müddetince Sadâret makamı münhal kalmıştır. — Seyyid-Mehmet Paşa Sadâret-makamına ilâveten Serdâr-ı-Ekrem sıfatıyla ordu başındayken azledilmiştir).

146) Muhsin-zâde Abdullah Paşa — Milliyeti: Arap (?); tâyini: 1737 = 1150 senesi 6 Ağustos = 8 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; azli: 1737 = 1150 senesi 19 Kânunuevvel = 26 Şa'ban Perşenbe günü; sadâret müddeti : 4 ay, 14 gün.

(Bender Ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olan Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın Halepli olduğu rivayet edilir: Bu âilenin Musullu olduğu hakkında da bir rivayet vardır: Fakat Türk yahut Arap olduğu hakkında vâzih bir kayde tesadûf edilememiştir. — O sırada selefi Seyyid-Mehmet Paşa orduda bulunduğu için Mühr-i-Hümâyûn kendisinden istirdâd edilmek suretiyle azledilmiş ve sadârete tâyini onun azil gününe müsâdif sayılan Abdullah Paşa'ya da ertesi güne tesadûf eden 7 Ağustos = 9 Rebî'ül-âhir Salı günü isâl edilmiştir. Muhsin-zâde'nin Sadr-ı-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem sıfatıyla ordu başına gelişi de 19 Ağustos = 21 Rebî'ül-âhir Pazar gününe müsâdiftir. — Abdullah Paşa, aşağıda 164 ve 170 numaralarda göreceğimiz Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın babasıdır; azlinde Selânik valiliğine gönderilmiştir).

147) Yeğen-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1737 = 1150 senesi 19 Kânunuevvel = 26 Şa'ban Perşenbe günü; azli: 1739 = 1151 senesi 22 Mart = 11 Zülhicce Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene, 3 ay, 4 gün.

(Eski Baş-defterdarlardan Alâiyyeli Kel-Yusuf Efendi'nin kızkardeşinin oğlu olduğu için «Yeğen» lâkabiyle anılan Mehmet Paşa Antalyalıdır: İstanbullu olduğu hakkında da bir rivayet varsa da doğru değildir; Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamlığından Sadr-ı-a'zam olmuştur. — Yeğen-Mehmet Paşa'nın azli Subhî tarihinde Zülhicce ayının «On ikinci ve id-i Adhâ'nın üçüncü Ahad günü»ne müsâdif gösterilirse de «Ahad=Pazar» günü o sene Zülhicce'sinin 12 sine değil, 11 ine tesadûf ettiği için, Rü'yet-i-hilâlden mütevellid olması lâzımgelen bu bir günlük fark burada tashih edilmiştir).

148) Hacı-İvaz Mehmet Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1739 = 1151 senesi 22 Mart = 11 Zülhicce Pazar günü; azli: 1740 = 1153 senesi 23 Haziran = 28 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; sadâret müddeti: 1 sene, 3 ay, 2 gün.

(Yagozinah-Nasrullah isminde birinin oğlu olan Hacı-İvaz Paşa Vidin Ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olmuştur. Kendisi Serdâr-ı-Ekrem sıfatıyla orduya me'mur olduğu için, vezir Ahmed Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiştir. — Gürcü olduğu hakkında da yanlış bir rivayet bulunan İvaz Mehmet Paşa sadâretten azledildikten sonra Cidde valiliğine gönderilmiştir. Üçüncü Mustafa devrinde Sadr-ı-a'zam olan oğlu Halil Paşa için aşağıda 168 numaraya bakınız. — Hacı-İvaz Paşa'nın ölümünden bir sene sonra cesedinin çürümemiş olduğu görüldüğü için halk arasında «Evliyâ» lâkabiyle de anılmıştır).

149) Nişancı Hacı-Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1740 = 1153 senesi 23 Haziran = 28 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; azli: 1742 = 1155 senesi 21 Nisan = 15 Safer Cumartesi günü; sadâret müddeti: 1 sene, 9 ay, 28 gün.

(Nişancılıktan Sadr-ı-a'zam olan Hacı-Ahmed Paşa Foça'da doğmuş olmakla beraber, âile ocağı itibariyle Antalyalıdır; «Şehlâ» ve «Kör» lâkaplarıyla da anılır. Azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

150) Hekimoğlu-Ali Paşa — Milliyeti: İtalyan; tâyini: 1742 = 1155 senesi 21 Nisan = 15 Safer Cumartesi günü; azli: = 1743 = 1156 senesi 23 Eylül = 4 Şa'ban Pazartesi günü; sadâret müddeti: 1 sene, 5 ay, 2 gün; «İkinci sadâreti».

(Bu sefer Anadolu Beylerbeyliğinden Sadr-ı-a'zam olan Hekimoğlu-Ali Paşa'nın ilk sadâreti için yukarıda 143 ve 3 cü sadâreti için de aşağıda 156 numaralara bakınız. — Bu ikinci sadâreti sefelinin azlinden beş gün evvel takarrür edip kendisine gizlice haber gönderilmiş, İstanbul'a gelinceye kadar Kapdan-ı-deryâ Mustafa Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve kendisi de o senenin 26 Nisan = 20 Safer Perşembe günü gelip vazifesine başlamıştır. — Hekimoğlu'nun bu ikinci sadâretinden azli için «1 Şa'ban = 20 Eylül Cuma» tarihi de rivayet edilir).

151) Seyyid-Hasan Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1743 = 1156 senesi 23 Eylül = 4 Şa'ban Pazartesi günü; azli: 1746 = 1159 senesi 9 Ağustos = 21 Receb Salı günü; sadâret müddeti: 2 sene, 10 ay, 16 gün.

(Yeniçeri . ağalığından Sadr-ı-a'zam olan Seyyid-Hasan Paşa Şarkî-Karahisarlıdır; ümmî olmakla beraber doğru ve temiz yürekli bir adam olduğu rivayet edilir. — İzzî tarihinde azli Receb ayının «Yirmi ikinci Selâse günü» ne müsâdif gösterilirse de «Selâse = Salı» günü o sene Recebinin 22 sine değil, 21 ine müsâdiftir. Azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

152) Tiryâki Hacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1746=1159 senesi 9 Ağustos = 21 Receb Salı günü; azli: 1747 = 1160 senesi 24 Ağustos 17 Şa'ban Persenbe günü; sadâret müddeti: 1 sene, 16 gün.

(Sadâret-Kethudâlığından Sadr-ı-a'zam olan Tiryâki-Mehmet Paşa İstanbul'da doğmuşsa da bir yenigerinin oğlu olduğu için milliyeti belli değildir. — Tâyin tarihindeki bir günlük ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız. — Selefî gibi bu da azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

153) Boynu-igri Seyyid-Abdullah Paşa — Milliyeti: Arap (?); tâyini: 1747 = 1160 senesi 24 Ağustos = 17 Şa'ban Persenbe günü; azli: 1750 = 1163 senesi 3 Kânunusânî = 24 Muharrem Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 sene, 4 ay, 10 gün.

(Aydın muhassılığından Vezir-i-a'zam olan Seyyid-Abdullah Paşa Kerküklüdür ve muhtelif valiliklerde bulunmuş olan vüzerâdan «Fîrârî» ve «Kesici» lâkaplarıyla mâruf Kerküklü Seyyid-Hasan Paşa'nın oğludur. — İzzî tarihinde azli 1163 senesi «Muharrem-ül-Harâmının yirmi üçüncü Sebt» gününe müsâdif gösterilirse de «Sebt=Cumartesi» günü o sene Muharreminin 23 üne değil, 24 üne müsâdiftir. — Seyyid-Abdullah Paşa azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

154) Devâtîdar-Mehmet Emin Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1750 = 1163 senesi 3 Kânunusânî = 24 Muharrem Cumartesi günü; azli: 1752 = 1165 senesi 1 Temmuz = 18 Şa'ban Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 sene, 5 ay, 29 gün.

(Sadâret-Kethudâlığından Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Emin Paşa'ya «Devâtîdar» denilmesi evvelce Dâmâd-İbrahim Paşa'nın Divitdarlığında bulunmuş olmasındandır. Mehmet Emin Paşa, Tersâne'den yetiştikten sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş olan vüzerâdan Aşçı-zâde Mehmet Paşa'nın oğludur. — Vak'anüvis İzzî azil tarihini «Şehr-i-Şa'bân-ül-Muazzamın on dokuzuncu mubârek yevm-i Sebtde» gösterirse de, «Sebt = Cumartesi» günü o sene Şa'bânının 19 una değil, 18 ine müsâdiftir. — Devâtîdar Mehmet Emin Paşa ilkönce Girid'e sürülmüş ve ondan bir müddet sonra valilikle gittiği Mısır'da ölmüştür).

BİRİNCİ MAHMUD VE ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVİRLERİ:

155) Köse-Bâhir Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1752=1165 senesi 1 Temmuz=18 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1755=1168 senesi 15 Şubat =3 Cumâda-ı-ülâ Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 sene, 7 ay, 14 gün; «İlk sadâreti».

(Baş-Emîr-âhurluktan birdenbire Vezir-i-a'zam olan Bâhir Mustafa Paşa Çorludur ve muhtelif valiliklerde bulunmuş vüzerâdan Sofu-Abdurrahman Paşa'nın oğludur. — Vâsıf tarihinde azli «Cumâda-ı-ülânın dördüncü Cumartesi günü»ne müsâdif gösterilirse de Cumartesi günü o ayın 4 üne değil, 3 üne müsâdiftir. — Köse-Mustafa Paşa'nın bundan sonraki sadâretleri için aşağıda 160 ve 163 numaralara bakınız).

ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVRİ:

156) Hekimoğlu-Ali Paşa — Milliyeti: İtalyan; tâyini 1755 = 1168 senesi 15 Şubat = 3 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü; azli: 1755 = 1168 senesi 18 Mayıs = 6 Şa'ban Pazar günü; sadâret müddeti: 3 ay, 1 gün; «Üçüncü sadâreti».

(İkinci sadâretinde olduğu gibi bu sefer de Anadolu beylerbeyliğinden Sadr-ı a'zam olan Hekim-oğlu-Ali Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için yukarda 143 ve 150 numaralara bakınız. — Üç sadâretinin mecmu'ü 5 sene, 4 gün tutmaktadır. — Bu seferki tâyiniinde Trabzon'da bulunan Ali Paşa İstanbul'a gelinceye kadar Yenigeri-ağası Mustafa Ağa Sadâret-Kaymakamı olmuş ve Sadr-ı a'zam da tâyiniinden 40 gün sonra 27 Mart = 13 Cumâda-l-âhire Perşembe günü pâyitahta vâsıl olmuştur. — Vâsıl tarihinde Hekimoğlu'nun azli «Şa'bân-ül-Muazzamın yedinci Ahad günü»ne müsadif gösterilirse de, «Ahad = Pazar» günü o ayın 7 sine değil, 6 sına müsadiftir. Ali Paşa bu azlinde bir gece Kız-kulesine hapsedildikten sonra Magosa kalesine sürülmüştür; ölümü son vazifesi olan Anadolu valiliğindedir).

157) Nâilî Abdullah Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1755 = 1168 senesi 18 Mayıs = 6 Şa'ban Pazar günü; azli: 1755 = 1168 senesi 24 Ağustos = 16 Zülka'de Pazar günü; sadâret müddeti: 3 ay, 7 gün.

(Baş-defterdarlıktan Vezir-i a'zam olan Nâilî Abdullah Paşa İstanbul'da Davud-paşalı-Hacı-Halil Ağa'nın oğludur; ilim ve fazıyla mâruftur. Azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş ve son vazifesi olan Cidde valiliğinde ölmüştür: Mezarı Mekke'dedir).

158) Bıyıklı-Ali Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1755 = 1168 senesi 24 Ağustos = 16 Zülka'de Pazar günü; idâmı: 1755 = 1169 senesi 25 Teşrinievvel = 19 Muharrem Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 ay, 2 gün.

(İstanbul'un fakir ailelerinden birine mensub olan Ali Paşa'ya «Bıyıklı» denilmesi vezir oluncaya kadar sakal bırakmamış olmasındandır: Hattâ Üçüncü Osman'ın bu Ali Paşa'yı 156 numarada gördüğümüz Hekimoğlu-Ali Paşa azledildiği zaman sadârete getirmek istediği halde sakalı çıkıncaya kadar vezâret pâyesiyle Nişancılığa tâyin ettiği ve Hekimoğlu'yla bunun arasındaki Nâilî Abdullah Paşa'nın da bir sakal bitme müddetince sadârete getirildiği için «Sadr-ı sadârette hülle oldu!» diye alay ettiği rivayet edilir! Bununla beraber Bıyıklı-Ali Paşa sadâretinden evvelki vazifesinden dolayı «Nişancı/Tevkiî» lâkabiyle de anılır. — İdâmı rüşvet ve yalancılık iftirâlarına uğramasındandır: Hattâ pâdişahın idâm hükmü yerine getirildikten iki saat sonra pişman olduğu bile rivayet edilir).

159) Yirmi-sekiz-zâde Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1755 = 1169 senesi 25 Teşrinievvel = 19 Muharrem Cumartesi günü; azli: 1756 = 1169 senesi 1 Nisan = 1 Receb Perşembe günü; sadâret müddeti: 5 ay, 7 gün.

(Sadâret-Kethudâlığından Sadr-ı a'zam olan Mehmet Said Paşa, Paris sefâretnâme-

siyle meşhur Yirmi-sekiz-Çelebi Mehmed Efendi'nin oğludur. Asıl ismi «Mehmet Fâizî» ve lâkabı da «Süleyman Ağa-zâde» şeklinde olan Yirmi-sekiz-Çelebi, Samsuncu-başı Gürcü-Süleyman Ağa'nın oğludur; Mehmet Said Paşa, babasının Üçüncü Ahmed devrinde ve 1720=1132 tarihindeki Fransa seyâhatine Dîvan-efendiliği ile iştirâk etmiş ve daha sonra kendisi de muhtelif elçiliklerle büyük me'muriyetlerde bulunarak çok iyi yetişmiş âlim ve fâzıl bir devlet adamıdır; tıbbâ âit Türkçe «Ferâid-ül-müfredât» isminde bir eseriyle bâzı Fârsî eserleri vardır; meşhur İbrahim Müteferrika'yı himâye ve iltizâm ederek onunla beraber Türkiye'de ilk matbaayı kurmuş olduğu için bizde matbaacılığın müessisi sayılır. — «Mizâc-ı zamânede olan televvüne» uymadığı için azledilmiş olduğundan bahsedilen bu kıymetli Vezir-i-a'zam ikönce İstanköy adasına nefyedilmişse de, ondan sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş ve nihayet 1761 = 1175 senesi Rebî'ül-evvel = Teşrinievvel ayında Maraş valisi iken orada ölmüştür).

160) Köse-Bâhir Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1756 = 1169 senesi 1 Nisan = 1 Receb Perşembe günü; azli: 1757 = 1170 senesi 11 Kânunusânî = 19 Rebî'ül-âhir Salı günü; sadâret müddeti: 9 ay, 10 gün, «İkinci sadâreti».

(Mora muhassıslığından Sadr-ı-a'zam olan Bâhir Paşa İstanbul'a gelinceye kadar Yenigeri-Ağası İbrahim Ağa Sadâret-Kaymakamı olmuş ve yeni Sadr-ı-a'zam da tâyin tarihi olan 1756 = 1169 senesi 3 Mayıs = 3 Şa'ban Pazartesi günü pâyitahta gelip vazifesine başlamıştır. — Bâhir Paşa'nın bu ikinci sadâretinden azli Vâsıf tarihinde «Rebî'ül-âhirin yirminci Selâse günü» ne müsâdif gösterilirse de, «Selâse = Salı» günü o ayın 20 sine değil, 19 una müsâdiftir. — Bâhir Mustafa Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarıda 155 ve bundan sonraki üçüncü ve sonuncu sadâreti için de aşağıda 163 numaralara bakınız).

ÜÇÜNCÜ OSMAN VE ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ :

161) Koca-Râgıb Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1757=1170 senesi 11 Kânunusânî=19 Rebî'ül-âhir Salı günü; ölümü: 1763=1176 senesi 7/8 Nisan = 23/24 Ramazan Perşembe/Cuma gecesi, Ezânî saat 9 = Zevalî 3,35; sadâret müddeti: 6 sene, 2 ay, 28 gün.

(Haleb valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Koca-Râgıb Paşa İstanbulludur ve Defterhâne kâtiplerinden Mehmet Şevki Efendi'nin oğludur; 1110=1698-1699 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 58 - 59 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş demektir. Dîvan edebiyatımızın en mühim şahsiyetlerinden olan Râgıb Paşa tıpkı Ruhi ve Nâbi gibi fikir ve felsefeyi şiir hâline getirmiş ve bir çok mısraları darbimesel hâline gelmiş çok büyük ve kudretli bir şâirdir. İdarî ve siyasi şahsiyeti de edebî kıymeti kadar yüksektir. — Üçüncü Ahmed'in kızlarından Sâliha-Sultan'la evlenmiş olan Koca-Râgıb Paşa üçüncü Mustafa'nın eniştesi ve Sâliha-Sultan'ın da üçüncü kocasıdır. — Kendisi Haleb'den İstanbul'a gelinceye kadar Kapucular-Kethudâsı Hacı Ali Ağa vezâret pâyesiyle Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve Râgıb Paşa da 20 Mart = 28 Cumâda-lâhire Pazar günü İstanbul'a gelmiştir. — Koca-Râgıb Paşa'nın mezarı İstanbul'da Koska'da yaptırdığı kütüphanenin bahçesindedir).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ:

162) Tevkî-Hamze Hâmid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1763 = 1176 senesi 8 Nisan = 24 Ramazan Cuma günü; azli: 1763 = 1177 senesi 1 Teşrinisânî = 24 Rebî'ül-âhîr Salı günü; sadâret müddeti: 6 ay, 23 gün.

(Koca Râgîb Paşa'nın hastalığı zamanında tâyin edilmiş olduğu Sadâret-Kaymakamlığından Vezir-i-a'zam olan Tevkî/Nişancı-Hamze Hâmid Paşa bâzı menbâlarda «Şehrî», yâni İstanbullu gösterilirse de, Kayseri vilâyetindeki Develi-Karahisar'dandır. — İcraâtında mütereddid denilecek kadar ihtiyatkâr olmakla tenkid edilir. — Azlinden itibaren muhtelif valiliklerde bulunmuş ve Mekke'de vefat etmiştir).

163) Köse-Bâhir Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1763 = 1177 senesi 1 Teşrinisânî = 24 Rebî'ül-âhîr Salı günü; azli: 1765 = 1178 senesi 28 Mart = 5 Şevvâl Perşembe günü; sadâret müddeti: 1 sene, 4 ay, 27 gün, «Üçüncü sadâreti».

(Bâhir Mustafa Paşa'nın bundan evvelki sadâretleri için yukarıda 155 ve 160 numaralara bakınız: Bu son sadâretinden azli üzerine Midilli'ye nefyedildikten bir ay sonra bir takım seyyiâtından dolayı idâm edilen Bâhir Mustafa Paşa'nın üç sadâreti cem'an 4 sene, 9 ay, 21gün tutmaktadır. — Vâsıf tarihiyle onu me'haz ittihaz eden muahhar menbâlarda Köse Paşa'nın üçüncü ve sonuncu sadâretinden azli «7 Şevvâl = 20 Mart» tarihine müsâdif gösterilirse de, Vâsıf'ın metninde bir zühûl olduğu için bu rivayet doğru değildir: Çünkü matbû metinde «Şevvâlin yedinci Hamîs günü»nden bahsedilmektedir; halbuki o sene Şevvâl ayının yedinci günü «Hamîs = Perşembe» değil, Cumartesi'dir: Her halde gün isminden anlaşıldığına göre «Beşinci» yerine yanlışlıkla «Yedinci» yazılmış olması lâzımgelir).

164) Muhsin-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: Arap (?); tâyini: 1765 = 1178 senesi 28 Mart = 5 Şevvâl Perşembe günü; azli: 1768 = 1182 senesi 7 Ağustos = 23 Rebî'ül-evvel Pazar günü; sadâret müddeti: 3 sene, 4 ay, 10 gün; «İlk sadâreti».

(Rumeli beylerbeyliğinden Sadr-ı-a'zam olan Muhsin-zâde Mehmet Paşa, yukarıda 146 numarada gördüğümüz Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın oğludur: Milliyeti için de o fıkraya bakınız. Mehmet Paşa Üçüncü Ahmed'in kızlarından Esmâ-Sultan'la evlenmiş olduğu için, Üçüncü Mustafa'nın enişterelerindendir. — Yeni Sadr-ı-a'zam İstanbul'a gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına Dâmad-Mehmet Paşa tâyin edilmiş ve kendisi de aynı senenin 29 Nisan = 8 Zülka'de Pazartesi günü pâyitahta gelmiştir. — Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın ikinci sadâreti için aşağıda 170 numaraya bakınız).

165) Silâhdar-Hamze Mâhir Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1768 = 1182 senesi 7 Ağustos = 23 Rebî'ül-evvel = Pazar günü; azli: 1768 = 1182 senesi 20 Teşrinievvel = 8 Cumâdal-âhire Perşembe günü; sadâret müddeti: 2 ay, 14 gün.

(Anadolu beylerbeyliğinden Sadr-ı-a'zam olan Silâhdar-Hamze Paşa Develi-Karahisar eşrâfından Mehmed Ağa'nın oğludur: 1140 = 1727 - 1728 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 40 - 41 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş demektir. — Ken-

disi Kütahya'dan İstanbul'a gelinceye kadar Nişancı Mehmet Emin Paşa Sadâret Kaymakamlığında bulunmuş ve yeni Sadr-ı-a'zam da 22 Eylül = 10 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü pâyitahta gelip işe başlamıştır : Fakât pek az sonra azledilmiş olduğu için, İstanbul'a muvâsalat tarihinden itibaren ancak 28 gün fiilen sadârette bulunmuş demektir. — Hamze Paşa sadâretten azlinde Hanya valiliğine gönderilmiştir).

166) Yağlıkçı-zâde Nişancı/Tevkii Hacı-Mehmet Emin Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1768 = 1182 senesi 20 Teşrinievvel = 8 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; azli: 1769=1183 senesi 12 Ağustos=9 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; sadâret müddeti: 9 ay, 23 gün.

(Tevkiilik = Nişancılık makamından Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Emin Paşa evvelce sefâretle Hindistan'a gitmiş olan Yağlıkçı esnâfindan Hacı-Yusuf Ağa'nın oğludur; kendisi de babasıyla beraber Hind'e gidip geldikten sonra devlet hizmetine girmiş ve bir çok mühim mevkilerde bulunmuştur. — Emin Paşa Üçüncü Mustafa'nın kızlarından Şah-Sultan'la evlenmiş ve zayıf bir rivayete göre de nişanlanmışsa da evlenememiştir : «Dâmâd» lâkabıyla anılması işte bundandır. — 1136 = 1723 - 1724 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 44 - 45 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Sadâret makamına ilâveten Ruslara karşı Serdâr-ı-Ekremlikle de sefere gitmişse de muvaffakiyyet gösteremediği ileri sürülerek ordu başında azledildikten sonra Dimetoka menfâsına giderken Edirne'de idâm edilmiştir).

167) Moldovânî/Moldovancı-Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1769 = 1183 senesi 12 Ağustos = 9 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; azli: 1769 = 1183 senesi 12 Kânunuevvel = 13 Şa'ban Salı günü, sadâret müddeti : 4 ay, 1 gün.

(Hotin Ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olan Ali Paşa'ya Mühr-i-Hümâyûn'un isâli 17 Ağustos = 14 Rebî'ül-âhir Perşembe gününe müsâdiftir. — Ali Paşa Kastamonu'nun Sorkun köyündendir : Bâzı Garp menbâlarında «Moldovânî/Modovancı» lâkabından dolayı Ali Paşa Moldovalı = Boğdanlı gibi gösterilmişse de, bu lâkap evvelce Bostancılıkla Modavya'da eşkiyâ tenkil ederken almış olduğu esirler içindeki fâhîseleri Bursa'ya sevkederken kendi muvâfakatlarıyla câriye şeklinde sattırmış olmasından dolayı verilmiştir. — Şecâatiyle mârûf olan Ali Paşa Sadâret makamından azlinden sonra Çanakkale-boğazı muhâfızlığında bulunmuştur).

168) İvaz-zâde Halil Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1769 = 1183 senesi 12 Kânunuevvel = 13 Şa'ban Salı günü; azli: 1770 = 1184 senesi 25 Teşrinievvel=5 Receb Perşembe günü; sadâret müddeti: 10 ay, 14 gün.

(Rumeli beylerbeyliğinden Sadr-ı-a'zam olan Halil Paşa yukarda 148 numarada gördüğümüz Hacı-İvaz Mehmet Paşa'nın oğludur : Bunların milliyetini Gürcü gösteren zayıf bir rivayet de vardır. — Serdâr-ı-Ekrem sıfatıyla ordu başında bulunduğu sırada azledilen İvaz-zâde Halil Paşa sonraları muhtelif valiliklerle kumandanlıklarda bulunmuştur).

169) Silâhdar-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1770 = 1184 senesi 25 Teşrinievvel = 5 Receb Perşembe günü; azli: 1771 = 1185 senesi 11 Kânunuevvel = 4 Ramazan Çarşamba günü; sadâret müddeti: 1 sene, 1 ay, 17 gün.

(Bosna valiliğinden Sadr-ı a'zam olan Silâhdar-Mehmet Paşa İstanbullu'dur ve Cihangirli Ahmed-Kapdan'ın oğludur. Sadâretle Serdâr-ı Ekremliğe tâyini üzerine 13 Kânunuevvel = 6 Ramazan Cuma günü Babadağı'ndaki ordu başına gelmiş olduğu için bâzı menbâlarda işte bu son tarihte tâyin edilmiş gibi gösterilir : Bu iki tarih arasında vezir Hacı Ahmed Paşa Serdâr-ı Ekrem kaymakamlığına me'mur olmuştur. — Üçüncü Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'la evlendiği için Dâmâd olan Silâhdar-Mehmet Paşa azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA VE BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVİRLERİ:

170) Muhsin-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: (Arap ?); tâyini: 1771 = 1185 senesi 11 Kânunuevvel = 4 Ramazan Çarşamba günü; ölü-mü: 1774 = 1188 senesi 4 Ağustos = 26 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü; sadâret müddeti: 2 sene, 7 ay, 24 gün; «İkinci sadâreti».

(Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 164 numaraya bakınız. — Mehmet Paşa Kaynarca muâhedeşinin akdi üzerine Rus seferinden dönerken Karınova'da ölmüş ve cenâzesi Edirne'ye nakledilip orada gömüldükten on gün sonra İstanbul'a getirilip Eyüb'e defnedilmiştir. — İki sadâretinin mecmûu 6 sene, 4 gün tutmaktadır).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVRİ :

171) İzzet Mehmet Paşa — Milliyeti: Rum; tâyini: 1774 = 1188 senesi 10 Ağustos = 2 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; azli: 1775 = 1189 senesi 6 Temmuz = 7 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü; sadâret müddeti: 10 ay, 27 gün; «İlk sadâreti».

(Sadâret-Kaymakamlığından Vezir-i a'zam olan İzzet Mehmet Paşa yukarda 13 numarayla gördüğümüz Rum-Mehmet Paşa ahfâdından Hüseyin Bey'in oğludur ve Bolu vilâyeti merkez kazâsının Çarşamba nâhiyesinde «Beylik» ismiyle bahsedilen bir köyde doğmuştur : Doğum tarihi 1136 = 1723 - 1724 olduğuna göre Milâdi takvim hisâbiyle 50 - 51 yaşlarında Sadr-ı a'zam olmuş demektir. Cevdet tarihinde İzzet Mehmet Paşa'nın azli «Mâh-ı Cumâda-l-ûlânın sekizinci Hamîs günü» ne müsâdif gösterilirse de «Hamîs = Perşembe» günü o ayın sekizine değil, yedisine müsâdiftir. — İkinci sadâreti için aşağıda 176 numaraya bakınız. — 186 ve 205 numaralarda aynı isimde iki Sadr-ı a'zam daha vardır).

172) Derviş Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1775 = 1189 senesi 6 Temmuz = 7 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü; azli: 1777 = 1190 senesi 5 Kânunusânî = 25 Zülka'de Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene, 6 ay.

(Sadâret-Kethudâlığından Sadr-ı a'zam olan Derviş Mehmet Paşa İstanbul'un Hoş-

kadem mahallesinde dünyaya gelmiştir : Babasının ismi Yağlıkçı-Kadri Ağa'dır; doğum tarihi bir rivayete göre 1142 = 1729 - 1730 ve ikinci bir rivayete göre de 1148 = 1735 - 1736 olduğuna göre, birinci rivayete nazaran 45 - 46 ve ikinci rivayete göre de 39-40 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir).

173) Dârendeli Cebeci-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1777 = 1190 senesi 5 Kânunusânî = 25 Zülka'de Pazar günü; azli : 1778 = 1192 senesi 1 Eylül = 8 Şa'ban Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 5 gün.

(Sadâret-Kethudâlığından Sadr-ı-a'zam olan Cebeci-zâde Mehmet Paşa Dârende'nin eski bir âilesine mensuptur; 16 gün Kethudâlık ettikten sonra «26 Zülka'de = 6 Kânunusânî Pazartesi» günü sadârete geçtiği hakkında da bir rivayet vardır. — Azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur. Memleketinde bir çok hayrâtı vardır).

174) Kalafat-Mehmet Paşa — Milliyeti: Bulgar; tâyini: 1778 = 1192 senesi, 1 Eylül = 8 Şa'ban Salı günü; azli: 1779 = 1193 senesi 21 Ağustos = 8 Şa'ban Cumartesi günü; sadâret müddeti: 11 ay, 20 gün.

(Yeniçeri-ağalığından Sadr-ı-a'zam olan Kalafat-Mehmet Paşa Sofya civârındaki Bulgar köylerinden birinde dünyaya gelmiş ve gençliğinde ihtidâ edip İstanbul'a gelerek devlet hizmetine girmiştir. Câhil ve hattâ ümmî olduğu için devlet esrârının muhâfazasına muktedir olamadığı rivayet edilir. — Azlinden sonra bir aralık Belgrad muhâfızlığında bulunmuştur).

175) Kara-vezir/Kara-silâhdar Seyyid Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1779 = 1193 senesi 21 Ağustos = 8 Şa'ban Cumartesi günü; ölümü: 1781 = 1195 senesi 19/20 Şubat = 24/25 Safer Pazartesi/Salı gecesi, Ezânî saat 12,50 = Zevâî 19/7; sadâret müddeti: 1 sene, 6 ay.

(Silâhdarlıktan Sadr-ı-a'zam olan Seyyid-Mehmet Paşa Niğde vilâyetinin Arapsun kazâsı eşrâfından Seyyid-Ali Ağa'nın oğludur : 1148 = 1735 - 1736 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 43 - 44 yaşlarında Vezir-ı-a'zam olmuş demektir. Esmer benizli olduğu için Silâhdarlığı zamanında «Kara-Silâhdar» ve sadâreti devrinde de «Kara-vezir» lâkaplarıyla anılmıştır; münevver, zeki ve doğru bir devlet-adamı olmakla mâruftur. — Memleketini i'mâr edip köy şekline kazâ hâline getirmiş ve bir çok hayrat bırakmıştır).

176) İzzet Mehmet Paşa — Milliyeti: Rum; tâyini: 1781 = 1195 senesi 20 Şubat = 25 Safer Salı günü; azli: 1782 = 1196 senesi 25 Ağustos = 16 Ramazan Pazar günü; sadâret müddeti : 1 sene, 6 ay, 3 gün; «İkinci sadâreti».

(Erzurum valiliğinden ikinci defa olarak Sadr-ı-a'zam olan İzzet-Mehmet Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 171 numaraya bakınız. — Bu seferki tâyin tarihinden itibaren 55 günde İstanbul'a gelmiş ve kendisi gelinceye kadar Kapdan-ı-deryâ Gazi-Hasan Paşa Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuştur. — İzzet Mehmet Paşa'nın iki sadâretinin mecmûu tam 2 sene, 5 ay tutmaktadır. — Azlinden sonra bir müddet

Filibe'de ikamete me'mur olan İzzet Paşa son vazifesi olan Belgrad valiliğinde ölmüştür. — Aynı isimdeki ikinci İzzet Mehmet Paşa için aşağıda 186 ve 205 numaralara bakınız).

177) Hacı Yeğen-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1782=1196 senesi 25 Ağustos = 16 Ramazan Pazar günü; azli: 1782 = 1197 senesi 31 Kânunuevvel = 25 Muharrem Salı günü; sadâret müddeti: 4 ay, 6 gün.

(Rumeli beylerbeyliğinden Sadr-ı-a'zam olan Yeğen-Mehmet Paşa Alâiyyelidir ve Belgrad Şerdengeçti ağalarından Hacı-Yusuf Ağa'nın oğludur: Selefinin azlinden evvel kendisinin tâyini takarrür ettiği için 10/11 Ağustos = 1/2 Ramazan Cumartesi/Pazar gecesi gizlice gönderilen bir Hatt-ı-Hümâyün 17 Ağustos = 8 Ramazan Cumartesi günü Manastır'a varmış ve derhal yola çıkan Yeğen-Mehmet Paşa İstanbul'a geldiği gün Sadr-ı-a'zam olmuştur. — Azlinden sonra Vidin muhâfızlığı ve Mısır valiliği gibi mühim mevki'lerde bulunmuştur).

178) Halil Hamid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1782=1197 senesi 31 Kânunuevvel = 25 Muharrem Salı gün; azli: 1785 = 1199 senesi 31 Mart = 20 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü; sadâret müddeti: 2 sene, 3 ay.

(Sadâret-Kethudâlığından Vezir-i-a'zam olan Halil Hamid Paşa İspartalı Ali Ağa oğlu Hacı-Mustafa Ağa'nın oğludur; aslen İranlı yahut Gürcü olduğu hakkındaki rivayetler doğru değildir. Halil Hamid Paşa çok münevver ve muktedir bir devlet-adamıdır: Muhtelif sâhalarındaki ıslâhâtiyle mâruftur. — 1149 = 1736 - 1737 tarihinde İsparta'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 45 - 46 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir).

179) Hazinedar-Şâhin Ali Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1785=1199 senesi 31 Mart = 20 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü; azli: 1786=1200 senesi 24 Kânunusânî = 23 Rebî'ül-evvel Salı günü; sadâret müddeti: 9 ay, 24 gün.

(Halep valiliğine ilâveten hârz olduğu Özü muhâfızlığından Sadr-ı-a'zam olan Şâhin Ali Paşa kölelikten yetişmiştir: Tâyininden bir ay dokuz gün sonra 9 Mayıs = 29 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü İstanbul'a gelmiş ve kendisi gelinceye kadar Kapdan-ı-deryâ Gazi-Hasan Paşa Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuştur. — Şâhin Ali Paşa okuyup yazma bilmediği için devlet esrârının ifşâsına sebep olmakla ithâm edilir. — Azlinde Selânik valiliğine ilâveten İsmail ser-askerliğine tâyin edilmiştir).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD VE ÜÇÜNCÜ SELİM DEVİRLERİ:

180) Koca-Yusuf Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1786 = 1200 senesi 24 Kânunusânî = 23 Rebî'ül-evvel Salı günü; azli: 1789 = 1203 senesi 7 Haziran = 13 Ramazan Pazar günü; sadâret müddeti: 3 sene, 4 ay, 14 gün; «İlk sadâreti».

(Mora valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Koca-Yusuf Paşa da selefi gibi Gürcü kölelerinden ve aşağıda 182 numarada göreceğimiz Gazi-Hasan Paşa'nın yetiştirmesidir. Tâyininden bir ay sonra 24 Şubat = 24 Rebî'ül-âhir Cuma günü İstanbul'a gelmiş ve

kendisi gelinceye kadar Kapdan-ı-deryâ Gazi Hasan Paşa Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuştur. — Üçüncü Selim devrinde Serdâr-ı-Ekrem sıfatıyla ordu başındayken azledilip Vidin ser-askerliğine tâyin olunmuştur. — İkinci sadâreti için aşağıda 184 numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ SELİM DEVRİ:

181) Meyyit/Cenâze-Hasan Paşa — Milliyeti: Çerkes; tâyini: 1789 = 1203 senesi 7 Haziran = 13 Ramazan Pazar günü; azli: 1789 = 1204 senesi 3 Kânunuevvel = 15 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; sadâret müddeti: 5 ay, 26 gün.

(Vidin ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olan ve «Kethudâ» lâkabıyla de anılan Hasan Paşa kölelikten yetişmedir; «Meyyit/Cenâze» lâkabının takılması, selefinin ordu başında azli üzerine Sadr-ı-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem sıfatlarıyla karargâha vâsıl olduğu gün hasta olduğu için Mühr-i-Hümâyûn'la Sadâret hil'atini yatakta almış olmasındandır. Azlinin sebebi muvaffakiyyetsizliğidir; bununla beraber halefi tarafından Rusçuk muhafızlığına tâyin edilmiş ve ondan sonra bâzı valiliklerde de bulunmuştur).

182) Cezâyirli/Palabıyık Gazi-Hasan Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1789 = 1204 senesi 3 Kânunuevvel = 15 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; ölümü: 1790 = 1204 senesi 29/30 Mart = 13/14 Receb Pazartesi/Salı gecesi Zevâli saat 20,13 = Ezânî 2; sadâret müddeti: 3 ay, 28 gün.

(İsmail ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olan Gazi-Hasan Paşa «Cezâyirli» ve «Palabıyık» lâkaplarıyla anılır; Uzun zaman Bahriyede çalışmış, Deryâ-Kapdanlığına kadar çıkmış ve hattâ Limni adasını Ruslardan istirdâd ettiği için «Gazi» ünvanını almıştır: «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 153 ve 155 numaralara bakınız. — Bu kahraman ihtiyarın asıl ve menşei ihtilâfıdır: En kuvvetli rivayete göre Tekirdağ'ında tüccardan Hacı-Mehmet ve ikinci bir rivayete göre de Hacı-Osman isminde birinin kölesidir; daha zayıf bir rivayete göre de bu Hacı-Mehmet Gelibolu tüccarlarından; Garp menbâlarında da aslen İranlı, yahut Midillili veyahut Balkanlı olduğuna âit muhtelif rivayetlere tesadûf edilir; her halde milliyeti karanlıktır; «Cezâyirli» lâkabı gençliğinde Cezâyir ocağına intisâb edip orada Tlemsân beyliğine kadar yükselmiş olmasındandır. — Çok sert ve hattâ «Hunrîz» olduğu için, pek az süren sadâreti bir tedhiş idaresini andırmıştır. — Ölümü Şumnu'dadır ve orada kendi yaptırdığı Bektaşî tekkesine defnedilmiştir: Öldüğü zaman seksenini geçmiş olduğu rivayet edilir. — Yukarda 180 numarada gördüğümüz Koca-Yusuf Paşa işte bu Gazi-Hasan Paşa'nın kölesi ve yetiştirmesidir).

183) Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1790 = 1204 senesi 16 Nisan = 1 Şa'ban Cuma günü; idâmı: 1791 = 1205 senesi 14/15 Şubat = 10/11 Cumâda-l-âhire Pazartesi/Salı gecesi, Zevâli saat 21,40 = Ezânî 4; sadâret müddeti: 9 ay, 25 gün.

(Rahova muhafızlığından Sadr-ı-a'zam olan Çelebi-zâde Şerif Hasan Paşa Rusçuk a'yânı Çelebi-Süleyman Ağa'nın oğludur. — İdâmına sebep, irtikâp ve irtişâsiyle anarşî derecesini bulan idaresizliğidir: Gece yatağında yatarken Şumnu'da kurşunla vu-

olarak idâm edilmiştir. — Sadâreti Serdâr-ı-Ekrem sıfatiyle ordu başına muvâsalat gününden itibar edilir. — Selefinin ölümüyle bunun işe başlaması arasında Sadâret makamı 17 gün açık kalmıştır).

184) Koca-Yusuf Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1791 = 1205 senesi 27 Şubat = 23 Cumâda-l-âhire Pazar günü; azli: 1792 = 1206 senesi 4 Mayıs = 12 Ramazan Cuma günü; sadâret müddeti: 1 sene, 2 ay, 5 gün; «İkinci sadâreti».

(Bosna valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Koca Yusuf Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 180 numaraya bakınız: Bosna'ya gönderilen Mühr-i-Hümâyûn'un kendisine tevdi edildiği günün tarihi mâlûm olmadığı için, bu seferki sadâreti Şumnu'ya gelip ordu başında işe başladığı günden itibaren edilir. — Koca-Yusuf Paşa sadâretten azlinde Trabzon valiliğiyle Anapa ser-askerliğine tâyin edilmiştir. — İki sadâretinin mecmûu 4 sene, 6 ay, 19 gün tutmaktadır).

185) Dâmad-Melek Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1792 = 1206 senesi 4 Mayıs = 12 Ramazan Cuma günü; azli: 1794 = 1209 senesi 19 Teşrinievvel = 24 Reb'ül-evvel Pazar günü; sadâret müddeti: 2 sene, 5 ay, 16 gün.

(Kandiya muhâfızlığından Sadr-ı-a'zam olan Melek Mehmet Paşa o zamanki vezirlerin en kıdemlisi olduğu için «Şeyh-ül-vüzerâ» ünvânıyla anılır. Eski beylerbeylerinden Rodos mutasarrıfı Fındıklılı Boşnak-Süleyman Paşa'nın oğludur: «Kapdan-ı deryâlar» cedvelinde 115 numaranın izâhâtına bakınız; Melek Mehmet Paşa 1132 = 1719-1720 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 72-73 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. «Dâmâd» ünvânı Üçüncü Ahmed'in kızlarından Zeyneb Âsime Sultan'ın ikinci kocası olmasındandır: Bu sultanın ilk kocası Mustafa Paşa için «Kapdan-ı deryâlar» cedvelinde 144 numaraya bakınız. — Sadârete tâyini üzerine İstanbul'a gelinceye kadar Barbaros sülâlesinden Kapucular-kethudâsı İznikli Ali Paşa vezâret pâyesiyile Sadâret Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve Melek Mehmet Paşa da o senenin 7 Haziran = 16 Şevvâl Perşembe günü İstanbul'a gelip işe başlamıştır. Cevdet tarihinde Mehmet Paşa'nın azli «Reb'ül-evvelin yirmi beşinci Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de, Pazar günü o ayın 25 ine değil, 24 üne müsâdiftir. — Kapdanlıkları için «Kapdan-ı deryâlar» cedvelinde 136, 148 ve 153 numaralara bakınız. — Melek Mehmet Paşa azlinden ölümüne kadar Ortaköy'deki yalısında oturmuştur).

186) İzzet Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1794 = 1209 senesi 19 Teşrinievvel = 24 Reb'ül-evvel Pazar günü; azli: 1798 = 1213 senesi 30 Ağustos = 18 Reb'ül-evvel Perşembe günü; sadâret müddeti: 3 sene, 10 ay, 12 gün.

(Anadolu beylerbeyliğinden Sadr-ı-a'zam olan İzzet Mehmet Paşa Safranboluludur: Zülüflü-Baltacıardan İbrahim-Ağa-zâde Ali Ağa'nın oğlu ve «Kapdan-ı deryâlar» cedvelinde 141 numaradaki Hacı Mustafa Paşa'nın yeğenidir; 161 numaradaki Kapdan-ı deryâ Hacı-Sâlih Paşa da bunun yeğenidir. İzzet Mehmet Paşa 1156=1743 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 51 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Bu İzzet Mehmet Paşa'yı yukarda 171 ve 176 numaralarda gördüğümüz adaşıyla karıştırma-

malıdır: Hattâ bâzı menbâlarda ona «İzzet Mehmet Pâşâ-ı evvel», buna «İzzet Mehmet Pâşâ-ı sâni» denir; bunlardan başka bir de aşağıda 205 numaradaki «Topal-İzzet Mehmet Paşa» vardır. — Bu ikinci İzzet Mehmet Paşa'nın azli, Bonaparte'nın Mısır istilâsına karşı icab eden tedbirleri tamamiyle ittihaz edememiş olmasındandır. Azlinde Sakız'a nefyedilmiştir).

187) Kör-Yusuf Zıyâüddin Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1798 = 1213 senesi 30 Ağustos = 18 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; isti'fâsı: 1805 = 1220 senesi 24 Nisan = 24 Muharrem Çarşamba günü; sadâret müddeti: 6 sene, 7 ay, 25 gün; «İlk sadâreti».

(Erzurum valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Yusuf Zıyâ Paşa eski Emirâhur/İmrahur Mustafa Paşa'nın köleliğinden yetişmedir: »Kör» lâkabı «Za'f.ı basar»ıyla izah edilir; çok münevver ve muktedir bir devlet-adamı olmakla beraber Kandilli hamam usullerinden olan karısı Ayşe Hanım'ın hükmü altında kalmış olmakla mâruftur. — Kendisi İstanbul'a gelinceye kadar Kapucu-başı Derviş Abdullah Paşa vezâret pâyesıyla Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve Yusuf Zıyâ Paşa da o senenin 25 Teşrinievvel = 15 Cumâda-Lûlâ Perşembe günü gelip işe başlamıştır. — Zıyâ Paşa'nın bu ilk sadâretiyle aşağıda 193 numarada göreceğimiz ikinci sadâreti arasında muhtelif valilikleri vardır).

188) Bostancı-başı Hâfız-İsmail Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1805 = 1220 senesi 24 Nisan = 24 Muharrem Çarşamba günü; azli: 1806 = 1221 senesi 14 Teşrinisâni = 1 Receb Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene, 6 ay, 20 gün.

(Deryâ-kapdanlığından Sadr-ı-a'zam olan Hâfız-İsmail Paşa «Zer-nişanlı/Altın nişanlı» denilen bir hasekinin oğludur: Kapdanlığı için «Kapdan-ı deryâlar» cedvelinde 159 numaraya bakınız. İstanbul'da doğmuşsa da milliyeti belli değildir; 1171 = 1757 — 1758 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 47-48 yaşlarında Vezir-i-a'zam olmuş demektir. İsmail Paşa azlinden sonra nefyedilmiş ve ondan sonra gönderilmiş olduğu Karaman = Konya valiliğinde ölmüştür).

ÜÇÜNCÜ SELİM VE DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ :

189) Keçi-boynuzu Ağa-İbrahim Hilmi Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1806 = 1221 senesi 14 Teşrinisâni = 1 Receb Pazar günü; azli: 1807 = 1222 senesi 18 Haziran = 11 Rebî'ül-ahir Perşembe günü; sadâret müddeti: 7 ay, 4 gün.

(Yeniçeri-ağalığından Sadr-ı-a'zam olduğu için «Ağa» ve çok cılız olduğu için de «Keçi-boynuzu» lâkaplarıyla anılan İbrahim Hilmi Paşa Üsküdarlı Çiçekçi-Mehmed Ağa isminde birinin oğludur. — Sadâret makamına ilâveten Serdâr-ı-Ekrem sıfatıyla orduda bulunduğu sırada zuhur eden Üçüncü Selim vak'ası üzerine ordudaki Yeniçeriler de ısyân ettikleri için Rusçuğ'a kaçıp bir çiftliğe saklanmış ve bu vaziyet İstanbul'a aksedince azledilmiştir: Azli Dördüncü Mustafa devrine müsâdif olduğu için sadâreti iki pâdişah devrine şâmil demektir. — İbrahim Hilmi Paşa azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş ve nihayet İstanköy muhâfızlığında ölmüştür).

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ:

190) Çelebi-Mustafa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1807 = 1222 senesi 18 Haziran = 11 Rebî'ül-âhir Perşembe günü; azli: 1808 = 1223 senesi 28 Temmuz = 4 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; sadâret müddeti: 1 sene, 1 ay, 10 gün.

(Anadolu beylerbeyliğiyle Çanakkale-boğazı ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olan Çelebi-Mustafa Paşa Yeniçerilikten yetişme Yaş Kapu-Kethudâsı Ahmed Ağa'nın oğludur: Kendisi de ocağın muhtelif makamlarında bulunmuştur. — Mustafa Necib Efendi'nin «Sultan Selim-i Sâlis asrı» vukuâtına âid eserinde Çelebi-Mustafa Paşa'nın sadârete dâveti için adam gönderilmesi Rebî'ül-âhirin «Dokuzuncu Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde «Pazartesi» günü o ayın 9 una değil, 8 ine müsâdiftir. — Azlinin sebebi Alemdar vak'asıdır ve hattâ Alemdar-Mustafa Paşa o gün erkenden İstanbul'a girip Bâb-ı-Âlî'ye gelerek Mühr-i-Hümâyân'u zorla elinden almak suretiyle Dördüncü Mustafa'nın haberi olmadan sadâretine nihayet verip kendisini Çırpıcı-çayırı'ndaki ordusuna göndermiştir).

İKİNCİ MAHMUD DEVRİ:

191 Alemdar-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut (?); tâyini: 1808 = 1223 senesi 28 Temmuz = 4 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; şehâdeti: 1808 = 1223 senesi 15 Teşrinisânî = 26 Ramazan Salı günü; sadâret müddeti: 3 ay, 18 gün.

(Silistre valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Alemdar/Bayrakdar-Mustafa Paşa Rusçuk Yeniçerilerinden Hacı-Hasan isminde orta-halli bir adamın oğludur; umumiyyetle «Rusçuklu» olduğundan bahsedilirse de Kalost Arapyan'ın rivayetine göre aslen Hotinlidir; milliyeti kat'î surette mâlûm olmamakla beraber Arnavud olduğu hakkında bir rivayet vardır. 1165 = 1751 — 1752 tarihinde dünyaya gelmiş olduğu tahmin edilmekte olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 56-57 yaşlarında Sadr-ı-a'zam ve gene o yaşta şehid olmuş demektir; bununla beraber, Arapyan'ın rivayetine göre 44 yaşında şehid olmuştur. — Âsım, Şâni-zâde ve Cevdet tarihlerinde Bâb-ı-Âlî vak'asına tesadüf eden ölüm tarihi Ramazan'ın 27 nci «Salı» gününe müsâdif gösterilir: Hakikî takvimde Salı günü Ramazan ayının 26 sına müsâdif olduğu için, bu bir günlük farkın «Rüyet-i-hilâl» den mütevellid olması lâzımgelir; Garp menbâlarındaki rivayetler de bunu te'yid etmektedir; burada hakikî takvim gününün esas ittihaz edilmesi işte bundan dolayıdır. — Mustafa Paşa'nın «Alemdar» lâkabı gençliğinde mensub olduğu kırk ikinci Orta'nın bayrakdarı olmasındandır).

192) Memiş Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1808 = 1223 senesi 22 Teşrinisânî = 3 Şevvâl Salı günü; azli: 1809 = 1223 senesi 1 Kânunusânî = 14 Zülka'de Pazar günü; sadâret müddeti: 1 ay, 9 gün.

(Alemdar-Mustafa Paşa'nın şehâdetiyle neticelenen Bâb-ı-Âlî vak'ası üzerine Çavuş-başılıktan vezâret pâyesiyle Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edildikten bir hafta sonra Sadr-ı-a'zam olan Memiş Paşa yukarda 187 numarada gördüğümüz Kör-Yusuf Zıyâ Paşa'nın yetiştirmelerindendir. — Bu silik şahsiyyetin öyle buhranlı bir devirde devlet idare edemiyeceği pek çabuk anlaşılacak azledilmiş ve Sakız'a nefyolunarak bir müddet sonra orada ölmüştür).

193) Kör-Yusuf Zıyâüddin Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1809 = 1 Kânunusânî = 14 Zülka'de Pazar günü; azli : 1811 = 1226 senesi 10 Nisan = 16 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; sadâret müddeti: 2 sene, 3 ay, 9 gün; «İkinci sadâreti».

(Haleb valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Yusuf Zıyâ Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 187 numaraya bakınız. — Zıyâ Paşa Haleb'den İstanbul'a 1809=1224 senesi 23 Nisan = 8 Rebî'ül-evvel Pazar günü gelmiş ve kendisi gelinceye kadar Çarhacı-Ali Paşa Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuştur : Bu Çarhacı-Ali Paşa için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 165 numaraya bakınız. — Yusuf Zıyâ Paşa ordu başındayken 1811=1226 senesi 26 Mart = 1 Rebî'ül-evvel Salı günü azline ve halefinin tâyinine karar verilip adam gönderilmiş ve bu irâde kendisine bizim yukarda esas ittihaz ettiğimiz tarihte tebliğ edilmiştir. — Zıyâ Paşa'nın iki sadâreti cem'an 8 sene, 11 ay, 4 gün tutmaktadır).

194) Laz-Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1811 = 1226 senesi 10 Nisan = 16 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; azli: 1812 = 1227 senesi 5 Eylül = 27 Şa'ban Cumartesi günü; sadâret müddeti: 1 sene, 4 ay, 25 gün.

(Baş-Emîr-âhurluktan Sadr-ı-a'zam olan Ahmed Paşa evvelce İbrail nâzırlığında bulunduğu için «Nâzir-Ahmed Ağa/Paşa» lâkabiyle anılmış ve Trabzonlu olduğu için «Laz-Ahmed Paşa» diye şöhet bulmuştur : Her halde bu «Laz» lâkabının Trabzonlu olmasından kinâye olmak ihtimali çok kuvvetlidir : Bu çirkin âdetin diğer bir misali için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 125 numaraya bakınız. — Ahmed Paşa azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız).

195) Hurşid Ahmed Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1812 = 1227 senesi 5 Eylül = 27 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1815 = 1230 senesi 1 Nisan = 20 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 sene, 6 ay, 27 gün.

(Sofya ser-askerliğinden Sadr-ı-a'zam olan Hurşid Paşa kölelikten yetişmedir; azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — Hurşid Paşa'nın azil tarihindeki ihtilâf için aşağıki fıkraya bakınız).

196) Mehmet Emin Rauf Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1815=1230 senesi 1 Nisan = 20 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; azli: 1818 = 1233 senesi 5 Kânunusânî = 26 Safer Pazartesi günü; sadâret müddeti 2 sene, 9 ay, 4 gün; «İlk sadâreti».

(Şikk-ı-Evvel defterdarlığından Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Emin Rauf Paşa İstanbulludur : Eski Dâr-üs-saâde ağası kâtibi Hacı-İsmail Efendi-zâde Çavuş-başı Said Mehmed Efendi'nin oğludur. — Rauf Paşa'nın beş sadâreti vardır : Bundan sonrakiler için aşağıda 207, 209, 211 ve 215 numaralara bakınız. — Yukarıki fıkra da gördüğümüz Hurşid Ahmed Paşa'nın azliyle Rauf Paşa'nın tâyini umumiyyetle «18 Rebî'ül-âhir = 30 Mart» tarihine müsâdif gösterilir; o gün bir Perşen-be'ye müsâdiftir : Halbuki Hızır İlyâs Efendi'nin Enderun tarihinde bu tebeddül Cumartesi'ye müsâdif gösterilir ve o da hakikî takvimde Rebî'ül-âhirin 20 sine tesâdüf etmektedir; azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

197) Derviş Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1818 = 1233 senesi 5 Kânunusânî = 26 Safer Pazartesi günü; azli: 1820 = 1235 senesi 5 Kânunusânî = 19 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; sadâret müddeti: 2 sene.

(Hudâvendigâr = Bursa mutasarrıflığından Sadr-ı a'zam olan Derviş Mehmet Paşa, Mora'da Anabolu kasabasından Rüstem Ağa'nın oğludur. — Sultan Aziz devrindeki çâir Nevres işte bu Derviş Mehmet Paşa'nın oğlu Mehmet Bey'in oğludur. — Derviş Paşa azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — Tâyin tarihi umumiyetle «27 Safer» gününe müsâdîf gösterilirse de, Hızır İlyâs Efendi'nin Enderun tarihinde gün ismi Pazartesi gösterildiği için burada hakikî takvime göre «26 Safer» esas ittihâz edilmiştir).

198) Seyyid-Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1820 = 1235 senesi 5 Kânunusânî = 19 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; azli: 1821 = 1236 senesi 28 Mart = 23 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; sadâret müddeti: 1 sene, 2 ay, 24 gün.

(Hudâvendigâr = Bursa ve Kocaeli = İzmit sancakları mutasarrıflığından Vezir-i a'zam olan Seyyid-Ali Paşa İspartalıdır ve aşağıda 212 numarada göreceğimiz Koca-Reşid Paşa'nın eniştesidir. Yunan isyânı esnâsında azledilmiş ve azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — Şânî-zâde ve Cevdet tarihlerinde azli Cumâda-l-âhirenin 24 üncü Çarşamba gününe müsâdîf gösterilirse de, «Erbeâ = Çarşamba» günü o ayın 24 üne değil, 23 üne müsâdiftir).

199) Benderli Ali-Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1821 = 1236 senesi 28 Mart = 23 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; azli: 1821 = 1236 senesi 30 Nisan = 27 Receb Pazartesi günü; sadâret müddeti: 1 ay, 3 gün.

(Çıldır valiliğinden naklen Çirmen mutasarrıflığına gelirken Sadr-ı a'zam olan Benderli Ali Paşa ümmidir; kendisi yoldayken Vezir-i a'zam olduğu için, İstanbul'a gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına vezâret pâyesiyle Kapucu-başı Hacı-Sâlih Ağa tâyin edilmiş ve yeni Sadr-ı a'zam da 21 Nisan = 18 Receb Cumartesi günü İstanbul'a gelip işe başlamıştır. — Ali Paşa'nın işe başlamasından itibaren ancak dokuz gün fi'len sadârette bulunduktan sonra onuncu günü azledilmesinin sebebi meşhur Hâlet Efendi'nin nüfuzuna tahammül edememesi ve hattâ bir rivayete göre pâdişah'tan Hâlet'in idâmını istemiş olmasıdır: Fakat azledilir edilmez Kıbrıs'a nefyedilip peşinden giden bir irâdeyle bir ay sonra Hâlet Efendi'nin yerine kendisi idâm edilmiş ve kesik başı İstanbul'a getirilip Yunan isyânıyla alâkasına âit bir ihânet yafatasıyla teşhir olunmuştur. — Hızır İlyâs Efendi'nin Enderun tarihinde azli günü «27 Receb Cumartesi»ne müsâdîf gösterilirse de o gün Cumartesi değil, Pazartesi'dir).

200) Hacı-Sâlih Paşa — Milliyeti: Dönme (?); tâyini: 1821 = 1236 senesi 30 Nisan = 27 Receb Pazartesi günü; azli: 1822 = 1238 senesi 10 Teşrinisânî = 24 Safer Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene, 6 ay, 10 gün.

(Bir müddet Sadâret-Kaymakamlığında bulunduktan sonra Sadr-ı a'zam olan Sâlih Paşa için yukarıki fıkraya da bakınız. — Aslen İzmirli olan bu Hacı-Sâlih Paşa İstanbul'a gelip ihtidâ ettikten sonra devlet hizmetine girmiştir. — Selefi gibi bunun da azli Hâlet Efendi'nin te'siriyledir. — Sâlih Paşa azlinden sonra muhtelif valilik

lerde bulunmuştur. — Azil tarihi umumiyyetle «25 Safer»e müsâdif gösterilirse de Hızır ilyâs Efendi'nin Enderun tarihiyle hususî kütüphânemizde bulunan yazma bir mecmuada muâsır müderrislerden Mehmet Cemâlüddin Efendi'nin kaydine göre Hacı-Sâlih Paşa Pazar günü azledilmiştir).

201) Bostancı-başı Deli-Abdullah/Hamdullah Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1822 = 1238 senesi 10 Teşrinisâni = 24 Safer Pazar günü; azli: 1823 = 1238 senesi 10 Mart = 26 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; sadâret müddeti: 4 ay.

(Afyon-Karahisar mutasarrıflığına ilâveten hâiz olduğu İstanbul boğazı Anadolu sâhilleri muhafızlığından Sadr-ı-a'zam olan Deli-Abdullah Paşa Çengelköyünde doğmuş olmakla beraber aslen Safranboluludur ve Ali Ağa isminde birinin oğludur. — Azlinden sonra İzmit'e nefyedilip orada ölmüştür. — Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 172 numaraya bakınız. — Yukarıki fıkırada bahsi geçen yazma mecmuada Abdullah Paşa'nın tâyin tarihi bir gün sonraki Salı'ya müsâdif gösterilir).

202) Silâhdar-Ali Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1823 = 1238 senesi 10 Mart = 26 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; azli: 1823 = 1239 senesi 13 Kânunuevvel = 9 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; Sadâret müddeti: 9 ay, 4 gün.

(Silâhdarlıktan ma'zulen Kuruçeşme'de otururken Sadr-ı-a'zam olan Ali Paşa, «Tur-nacı-zâde», «Boynu-eğri» ve «Tiryâki» lâkaplarıyla anılan ve Yeniçerilikten yetişmiş olan eski vüzerâdan Rusçuklu yahut Hezargradlı İzzet Ahmed Paşa'nın oğludur: Tâ-yin tarihini bir gün evvel gösteren bir rivayet de vardır. — İdaresizliğinden dolayı azledilmiş ve azlinden sonra da Konya valiliğiyle Çanakkale-boğazı muhafızlığı gibi mühim mevkilerde bulunmuştur. — Azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

203) Mehmet Said Galib Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1823 = 1239 senesi 13 Kânunuevvel = 9 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; azli: 1824 = 1240 senesi 14 Eylül = 20 Muharrem Salı günü; sadâret müddeti: 9 ay, 2 gün.

(Hudavendigâr = Bursa ve Kocaeli = İzmit sancakları mutasarrıflığına ilâveten hâiz olduğu Karadeniz-boğazı Rumeli sâhilleri muhafızlığından Sadr-ı-a'zam olan Mehmed Said Galib Paşa, Sadâret-Mektupçuluğu Ser-halifesi Seyyid-Ahmed Efendi'nin oğludur. — Azlinden sonra Erzurum valiliğiyle Şark ser-askerliğinde bulunmuş ve daha sonra Balıkesir'de ikamete me'mur olarak ölmüştür. — Cevdet tarihinde tâyini Rebî'ül-âhirin onuncu gününe ve Hızır ilyâs Efendi'nin Enderun tarihinde sekizinci Cumartesi gününe müsâdif gösterilir: Halbuki hakikî takvimde Cumartesi o ayın dokuzuna müsâdiftir).

204) Benderli-Mehmet Selim Sırrı Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1824 = 1240 senesi 14 Eylül = 20 Muharrem Salı günü; azli: 1828 = 1244 senesi 24 Teşrinievvel = 14 Rebî'ül-âhir Cuma günü; sadâret müddeti: 4 sene, 1 ay, 10 gün.

(Silistre valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Selim Paşa doğum yerinden dolayı «Benderli» lâkabiyle anılırsa da babası Kapucu Mustafa Ağa'nın Hotinli olduğu rivayet

(Meclis-i-Vâlâ riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Rauf Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için yukarıda 196 ve 207 numaralara, bundan sonraki son iki sadâreti için aşağıda 211 ve 215 numaralara ve tâyin tarihi için de yukarıki fıkraya bakınız. — Mehmet Emin Rauf Paşa'nın bu üçüncü sadâretinden azli Takvim-i-Vakaayi'in 236 ncı nüshasıyla Lûtfi tarihinde ve Rif'at Efendi'nin «Hadikat-ül-Vüzerâ» zeylinde «Şehr-i-Şevvâlin yirminci Cumartesi gününe müsâdif gösterilirse de, Cumartesi günü hakikî takvimde o sene Şevvâlinin 20 sine değil, 19 una müsâdiftir : Her halde bu bir günlük farkın bir Rüyet-i-hilâl meselesinden mütevellid olması lâzımgelir).

210) Topal-İzzet Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1841 = 1257 senesi 4 Kânunuevvel = 19 Şevvâl Cumartesi günü; azli: 1842 = 1258 senesi 30 Ağustos = 23 Receb Salı günü; sadâret müddeti: 8 ay, 27 gün; «İkinci sadâreti».

(Edirne valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Dârendeli İzzet Mehmet Paşa'nın bundan evvelki sadâreti için yukarıda 205 numaraya bakınız. — İzzet Paşa bu son sadâretinden sonra bir iki valilikte bulunmuş ve nihayet tekatüde sevkolunmuştur. — Azli için 27 ve 28 Receb = 3 ve 4 Eylül «Pazar» gününden de bahsedilirse de, 28 Receb = 4 Eylül Pazar günü Edirne valiliğine tâyin tarihidir. — İki sadâretinin mecmûu 1 sene, 2 gün tutmaktadır).

211) Mehmet Emin Rauf Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1842 = 1258 senesi 30 Ağustos = 23 Receb Salı günü; azli: 1846 = 1262 senesi 28 Eylül = 7 Şevvâl Pazartesi günü; sadâret müddeti: 4 sene, 29 gün; «Dördüncü sadâreti».

(Meclis-i-Vâlâ riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Rauf Paşa'nın bundan evvelki üç sadâreti için yukarıda 196, 207 ve 209 numaralara ve bundan sonraki beşinci ve sonuncu sadâreti için de aşağıda 215 numaraya bakınız. — Selefinin azliyle Rauf Paşa'nın bu seferki tâyin tarihi için yukarıki fıkırada izâhat vardır).

212) Koca-Mustafa Reşid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1846 = 1262 senesi 28 Eylül = 7 Şevvâl Pazartesi günü; azli: 1848 = 1246 senesi 28 Nisan = 24 Cumâdal-ülâ Cuma günü; sadâret müddeti: 1 sene, 7 ay; «İlk sadâreti».

(Hâriciyye nâzirliğinden Sadr-ı-a'zam olan Koca-Reşid Paşa Istanbuldudur ve Sultan Bâyezid evkâfı ruzmançecisi Enderunlu Mustafa Efendi'nin oğlu ve yukarıda 198 numarada gördüğümüz İspartalı Seyyid-Ali Paşa'nın kayın-birâderidir. — 1214 = 1800 senesi 16 Şevvâl = 13 Mart Perşembe günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, bu ilk sadâretine tâyin edildiği gün yaşının Milâdî takvim hisâbiyle 46 sene, 6 ay, 18 gün tutması, yâni 47 yaşının içinde olması lâzımgelir. — Tanzimat fikrinin en mühim mümessili olan bu büyük devlet-adamının altı sadâreti vardır : Bundan sonraki beş sadâreti için aşağıda 214, 216, 222, 224 ve 226 numaralara bakınız. — Koca-Reşid Paşa'nın bu ilk sadâretinden azli umumiyetle «24 Cumâda-l-ülâ = 28 Nisan» gününe müsâdif gösterilir; Fakat Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-Hadâik» inde o günün bir Perşembe'ye tesadüf ettiğinden bahsedilmektedir; Perşembe ise hakikî takvimde o ayın 24 üne değil, 23 üne müsâdiftir; eger bu Perşembe rivayeti doğru ise Reşid Paşa'nın «23 Cumâda-l-ülâ = 27 Nisan» tarihinde azledilmiş olması lâzımgelir : Hal-

buki ertesi gün tâyin edilmiş olan halefinin sadâret Hatt-ı Hümâyûnunda «25 Cumâda-l-ûlâ = 29 Nisan» tarihi vardır: İşte bundan anlaşıldığına göre Rif'at Efendi gün ismini Cuma yerine yanlışlıkla Perşembe göstermiştir).

213) İbrahim Sârim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1848 = 1264 senesi 29 Nisan = 25 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; azli: 1848 = 1264 senesi 11/12 Ağustos = 11/12 Ramazan Cuma/Cumartesi gecesi; sadâret müddeti: 3 ay, 13 gün.

(Meclis-i Vâlâ riyâsetinden Sadr-ı a'zam olan İbrahim Sârim Paşa Istanbuldur ve Ayasofya türbedarlarından Hâfız-Mûsâ Efendi'nin oğludur: 1216 = 1801 - 1802 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hisâbıyla 46 - 47 yaşlarında Sadr-ı a'zam olmuş demektir. — Sârim Paşa'nın azliyle halefinin tâyini umumiyetle «13 Ramazan = 13 Ağustos» tarihine müsâdif gösterilir; Rif'at Efendi'nin «Verd-ül Hadâik»inde o günün Cumartesi'ne tesadüf ettiğinden bahsedilirse de hakikî takvimde Pazar'a müsâdiftir; bu farkın bir Rü'yet-i hilâl'den mütevellid olması lâzımgelir. — Ali Fuad Bey'in «Ricâl-i mühimme-i siyâsiyye» sinde Sârim Paşa'nın azli geceye müsâdif gösterildiğine göre, burada Cuma/Cumartesi gecesi esas ittihâz edilmiştir: Koca-Reşid Paşa'nın aşağıki fıkra da göreceğimiz ikinci sadâretine âit Hatt-ı Hümâyûn'daki «13 Ramazan = 13 Ağustos» tarihi hakikî takvimde «12 Ramazan = 12 Ağustos» olması lâzımgeldiğine göre, 11/12 Ramazan 11/12 Ağustos Cuma/Cumartesi gecesi Sârim Paşa azledilmiş ve ertesi gün de Koca-Reşid Paşa Sadr-ı a'zam olmuş demektir. — İbrahim Sârim Paşa azlinden sonra Hudâvendigâr = Bursa ve Trabzon valiliklerinde bulunmuştur).

214) Koca-Mustafa Reşid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1848 = 1264 senesi 12 Ağustos = 12 Ramazan Cumartesi günü; azli: 1852 = 1268 senesi 26 Kânunusânî = 3 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; sadâret müddeti: 3 sene, 5 ay, 15 gün; «İkinci sadâreti».

(Mecâlis-i Âliye me'mûriyyetinden Sadr-ı a'zam olan Koca-Reşid Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 212 numaraya ve bundan sonraki dört sadâreti için de aşağıda 216, 222, 224 ve 226 numaralara bakınız. — Tâyin tarihindeki bir günlük ihtilâf için yukarıki fıkra ya bakınız. — Reşid Paşa'nın en uzun sadâreti işte bu ikincisidir. — Bu seferki azli üzerine Meclis-i Vâlâ riyâsetine tâyin edilmiştir. — Takvim-i Vakaayî'nin 464 üncü nüshasında azil tarihi «4 Rebî'ül-âhir = 27 Kânunusânî Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde Pazartesi o ayın 4 üne değil, 3 üne müsâdiftir).

215) Mehmet Emin Rauf Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1852 = 1268 senesi 26 Kânunusânî = 3 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; azli: 1852 = 1268 senesi 5 Mart = 13 Cumâdal-ûlâ Cuma günü; sadâret müddeti: 1 ay, 9 gün; «Beşinci sadâreti».

(Mecâlis-i Âliye me'mûriyyetinden Sadr-ı a'zam olan Mehmet Emin Rauf Paşa'nın bundan evvelki dört sadâreti için yukarda 196, 207, 209 ve 211 numaralara bakınız. — Rauf Paşa'nın beş sadâret müddetinin mecmûu 14 sene, 9 ay, 25 gün tutmaktadır: Bu beş sadâretinin ilk ikisi ikinci Mahmud ve son üçü de Sultan Mecid devirlerine müsâdiftir. — Azlinden sonra tekrar Mecâlis-i Âliyeye me'mur olan Mehmet Emin Rauf Paşa 1860 = 1276 senesi 28 Mayıs = 8 Zülka'de Pazartesi günü ölüp Eyüb'e

defnedilmiştir: Seksenini geçmiş olduğu rivayet edilir. — Rifat Efendi bu son azil tarihini «15 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Cumartesi o ayın 15 ine değil, 14 üne müsâdiftir; Takvim-i-Vakaayi'in 465 inci nüshasında da «15 Cumâda-l-ûlâ Cuma» tarihi vardır: Fakat Cuma günü hakikî takvimde o ayın 15 ine değil, 13 üne tesadüf etmektedir).

216) Koca-Mustafa Reşid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1852 = 1268 senesi 5 Mart = 13 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; azli: 1852 = 1268 senesi 5 Ağustos = 18 Şevvâl Perşenbe günü; sadâret müddeti: 5 ay, 1 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Meclis-i-Vâlâ riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Koca-Reşid Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için yukarda 212 ve 214 numaralara ve bundan sonraki üç sadâreti için de aşağıda 222, 224 ve 226 numaralara bakınız. — Bu seferki tâyin tarihinde tashih edilen bir günlük fark için yukarıki fıkraya bakınız. — Halefi Âli Paşa'nın tâyini Reşid Paşa'nın azlinden bir gün sonradır: Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-Hadâik» inde azil tarihi «19 Şevvâl Perşenbe» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Perşenbe günü o ayın 19 una değil, 18 ine müsâdiftir; her halde bir günlük farkın Rüyet-i-hilâl'den mütevellid olması lâzımgelir; bu mesele için aşağıki fıkraya da bakınız. — Koca-Reşid Paşa'nın bu üçüncü sadâretinden azline sebep, pâdişahın eniştesi ve en zı-nüfuz müşâviri olan Tophâne müşiri Dâmad-Fethi Ahmed Paşa ile geçimsizliğidir: Bu ihtilâfın sebebi de, biraz evvel te'sis edilmiş olan «Encümen-i Dâniş»e vükelâdan bâzılarının âzâ intihâb edilmiş olmalarına mukabil, Fethi Paşa'nın ecnebi dillerine vâkıf olduğu halde istisnâ edilmiş olmasıdır; rivayete nazaran bu şiddetli ihtilâf nihayet devlet işlerini ihlâl edecek bir hâle geldiği için Sultan Mecid hem Sadr-ı-a'zamını, hem de Tophâne müşirini aynı günde azletmek mecburiyyetinde kalmıştır).

217) Mehmet Emin Âli Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1852 = 1268 senesi 6 Ağustos = 19 Şevvâl Cuma günü; azli: 1852 = 1268 senesi 3 Teşrinievvel = 18 Zülhicce Pazar günü; sadâret müddeti: 1 ay, 28 gün; «İlk sadâreti».

(Hâriciyye nâzirliğından Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Emin Âli Paşa Istanbuldur ve Mısır-çarşısı attarlarından Ali Rızâ Efendi'nin oğludur: Asıl ismi «Mehmet Emin» ve o devrin âdetince Bâb-ı-Âli mahlası da «Âli» dir. — 1230 = 1815 senesi 23 Reb'ül-evvel = 5 Mart Pazar günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, ilk defa olarak Sadr-ı-a'zam olduğu gün Milâdî takvim hisâbiyle yaşının 37 sene, 5 ay, 3 gün tuttuğu, yâni 38 yaşının içinde olduğu anlaşılmaktadır. — Âli Paşa'nın beş sadâreti vardır: Bundan sonraki dört sadâreti için aşağıda 223, 227, 231 ve 236 numaralara bakınız. — Âli Paşa'nın bu ilk sadâretine tâyiniyle azli tarihlerinde birer günlük ihtilâf vardır: Sadâret Hatt-ı-Hümâyûnundaki tarih «20 Şevvâl = 7 Ağustos»dur; o gün bir Cumartesi'ne müsâdiftir: Halbuki Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-Hadâyik» ında Koca Reşid Paşa'nın yukarıki fıkra da gördüğümüz üçüncü sadâretinden azli «19 Şevvâl Perşenbe» gününe ve Takvim-i-Vakaayi'in 471 inci nüshasında Âli Paşa'nın tâyini de Cuma gününe müsâdif gösterilir; Reşid Paşa bir gün evvel azledilmiş olduğu için, Âli Paşa'nın da Cuma günü tâyin edilmiş olması tabiidir; hakikî takvimde Perşenbe o ayın 18 ine, Cuma da 19 una müsâdiftir. İşte bundan dolayı Hatt-ı-Hümâyûn'da «19 Şevvâl» yerine «20 Şevvâl» tarihinin bulunması her halde Ramazan bayramında tesbit edilmiş bir Rüyet-i-hilâl'den mütevellid olmalıdır. «Sicill-i Osmânî»de tâyin tarihinin «19 Şevvâl» e müsâdif gösterilmesi de bunu te'yid etmektedir. — Tıpkı bunun gibi, azil tarihi de umumiyyetle «19 Zülhicce» ye müsâdif gösterilir: Takvim-i-Vakaayi'in

474 üncü nüshasıyla Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-Hadâyık»ına göre o gün bir Pazar günüdür: Halbuki hakikî takvimde Pazar günü o ayın 19 una değil, 18 ine müsâdiftir).

218) Dâmad-Mehmed Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1852 = 1268 senesi 3 Teşrinievvel = 18 Zülhicce Pazar günü; azli: 1853 = 1269 senesi 13 Mayıs = 4 Şa'ban Cuma günü; sadâret müddeti: 7 ay, 11 gün.

(Deryâ-kapdanlığından Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Ali Paşa eskiden Trabzon vilâyetinde kazâ ve şimdi Rize vilâyetinde nâhiye merkezi olan Hemşin kasabasında «Hacı-Ali oğulları» âilesinden fındık tüccarı ve Galata Baş-ağası Hacı-Ömer Ağa'nın oğludur. 1228 = 1813 tarihinde Hemşin'de dünyaya gelmiş olduğuna göre, 39 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Dâmadlığı ikinci Mahmud'un kızlarından Âdile-Sultan'la evlenmiş olmasındandır: Bâzı şiirleri Ali Emiri Efendi'nin «Tarih ve Edebiyat Mecmuası»nda neşredilmiş olan bu şair prenses Kanunî Sultan Süleyman'ın divanlarından birini «Dîvân- Muhibbî» ismiyle neşretmiş olmakla mâruftur. — Mehmet Ali Paşa'nın tâyin tarihindeki bir günlük ihtilâf meselesi için yukarıki fıkraya bakınız. — Azil tarihindeki ihtilâf iki günü bulduğu için daha mühimdir: Kendisinin azli üzerine Sadr-ı-a'zam olan Giritli-Mustafa Nâilî Paşa'nın sadâret Hatt-ı-Hümâyûnunda «6 Şa'ban 1269» tarihi vardır: Bu tarihin Milâdî takvimdeki karşılığı «15 Mayıs 1853 Pazar»dır; halbuki Takvim-i Vakaayi'in 487 numaralı nüshasında o gün bir Cumartesi'ne müsâdif gösterildiği gibi, Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-Hadâyık»ının iki yerinde hem Mehmed Ali Paşa'nın azli, hem halefi Mustafa Nâilî Paşa'nın tâyini «Şa'bân-ül-Muazzam'ın altıncı Cum'a günü»ne müsâdif gösterilir; Atâ tarihinde de «Şa'banın altıncı Cum'a günü denildiği gibi Ali Fuad Bey'in «Ricâl-i muhimme-i siyasiye»sinde dahi azlin «Bir Cuma günü»ne tesadûf ettiğinden bahsedilmektedir: Hakikî takvimde ise «Cuma günü, o sene Şa'bânının 6 sına değil, 4 üne müsâdiftir; bu suretle gün ismiyle gün sayısı arasında iki günlük bir tehâlûf var demektir; yalnız Mehmet Şem'i'nin «Esmâr-üt-tevârih»inde Mustafa Nâilî Paşa'nın sadâreti Şa'bânın 6 sına değil, 5 ine müsâdif gösterilir! O sırada Türkiye ile Rusya arasında Kırım muharebesiyle neticelenecek bir «Makaamât-ı Mubâreke» ihtilâfı vardır ve bu münâsebetle İstanbul'a gelmiş olan meşhur Rus fevkalâde murahhası prens Mentschikof'un tehdidi üzerine Mehmed Ali Paşa azledilmiştir: Bu meseleden bahseden bâzı Garp menbâlarında da azil tarihi «13 Mayıs = 4 Şa'ban Cuma» gününe müsâdif gösterilir; Abdurrahman Şeref'in Osmanlı tarihinde Garp menbâlarındaki «13 Mayıs» tarihini Osmanlı menbâlarındaki «6 Şa'ban» tarihine karşılık göstermesi her halde bundan mütevellid bir zühûl olmalıdır. İşte bütün bunlardan anlaşıldığına göre Dâmad-Mehmed Ali Paşa «4 Şa'ban = 13 Mayıs Cuma» günü Kuruçeşme'deki yalısında Heyet-i Vükelâyı toplayıp müzâkere ile meşgul olduğu sırada Mühr-i-Hümâyûn istirdâd ettirilip azledilmiş ve o gün tâtil olduğu için yeni Sadr-ı-a'zam Mustafa Nâilî Paşa'nın sadâret Hatt-ı-Hümâyûnu ertesi sabaha tesadûf eden «5 Şa'ban = 14 Mayıs Cumartesi» günü ısdâr edilmiştir: Bu Hatt-ı-Hümâyûnda «6 Şa'ban» tarihine tesadûf edilmesi de her halde bir Rüyet-i hilâl farkından mütevellid olmalıdır; azil gününün ismiyle tâyin gününün hakikî takvime uymıyan itibarî rakamı sonradan birbirine karıştırılmış olmak lâzımgelir; Hatt-ı-Hümâyûnlarda kullanılan Hicrî tarihlerdeki gün rakamları Rüyet-i hilâl meselesinden dolayı dâimâ ihtiyatla karşılanmalıdır. — Mehmed Ali Paşa altı defa Kapdan-ı deryâ olmuştur: «Kapdanlar» cedvelinde 184, 186, 188, 193, 195 ve 200 numaralara bakınız).

219) Giritli-Mustafa Nâilî Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1853 = 1269 senesi 14 Mayıs = 5 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1853 = 1269 se-

nesi 8 Temmuz = 1 Şevvâl Cuma günü; sadâret müddeti: 1 ay, 25 gün; «İlk sadâreti».

(Meclis-i-Vâlâ riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Mustafa Nâilî Paşa Rumeli'de Kesriye kazâsının Polyan köyünden İsmail Bey isminde birinin oğludur: «Giritli» lâkabıyla anılması, otuz sene Girit valiliğinde bulunmuş olmasındandır. 1213 = 1798 — 1799 tarihinde Polyan köyünde doğmuş olduğuna göre 54-55 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Tâyin târihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız. — Ümmî olduğu rivayet edilen Mustafa Nâilî Paşa'nın bu ilk sadâretinden azli Hâriciyye nâzırı Koca Reşid Paşa ile geçimsizliğindendir ve ikisi beraber azledilmişlerdir: Fakat azilleri bayramın birinci gününden üçüncü gününe kadar iki gün sürdükten sonra tekrar tâyin edilmişlerdir; yalnız bayramın hangi bayram olduğunda ihtilâf vardır: bir rivayete göre «İd-i fitr = Şeker bayramı» ve ikinci bir rivayete göre de «İd-i adhâ = Kurban bayramı»dır! Burada birinci rivayetin esas ittihâz edilmesi, muâsır menbâlarda bu iki günlük ma'zûliyyet bir sadâret değişikliği sayılmadığı için, Mustafa Nâilî Paşa'nın bu ilk sadâretiyle aşağıki fıkra da göreceğimiz ikinci sadâreti fâsılasız bir sadâret gibi gösterilir. — Nâilî Paşa'nın üçüncü ve sonuncu sadâreti için aşağıda 225 numaraya bakınız).

220) Giritli-Mustafa Nâilî Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1853 = 1269 senesi 10 Temmuz = 3 Şevvâl Pazar günü; azli: 1854 = 1270 senesi 29 Mayıs = 2 Ramazan Pazartesi günü; sadâret müddeti: 10 ay, 20 gün; «İkinci sadâreti».

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz ilk sadâretinden azli üzerine iki gün ma'zul kaldıktan sonra tekrar makamına iâde edilen Mustafa Nâilî Paşa'nın bu seferki tâyin tarihi için yukarıki fıkra ya ve üçüncü sadâreti için de aşağıda 225 numaraya bakınız. — Nâilî Paşa'nın ilk azli gibi ikincisi de Hâriciyye nâzırı Koca Reşid Paşa ile geçinememesindendir. — Azil tarihi için aşağıki fıkra ya bakınız).

221) Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1854 = 1270 senesi 29 Mayıs = 2 Ramazan Pazartesi günü; azli: 1854 = 1271 senesi 23 Teşrinisâni = 2 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; sadâret müddeti: 5 ay, 25 gün; «İlk sadâreti».

(Deryâ-kapdanlığından Sadr-ı-a'zam olan Mehmet Emin Paşa Kıbrıslı Hüseyin Efendi'nin oğlu ve Hazine-i-Hümâyun kethudâsı Kıbrıslı Mehmet Emin Efendi'nin yeğenidir: 1228 = 1813 tarihinde Kıbrıs'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 41 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Amcasının delâletiyle Enderun'da ve ondan sonra da Paris'de kuvvetli bir tahsil görmüştür: Doğruluğu ve iktidâriyle mâruftur. — Kıbrıs'ın üç sadâreti vardır: Bundan sonraki iki sadâreti için aşağıda 228 ve 230 numaralara ve Kapdanlığı içinde Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 191 numaraya bakınız. — «Takvim-i-Vakaayi»in 505 inci nüshasında selefinin azliyle bunun tâyini «3 Ramazan Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde o gün Ramazan'ın 2 sine müsâdiftir. — Selefi gibi, bunun da bu ilk sadâretinden azli Koca Reşid Paşa ile geçinememesindendir).

222) Koca-Mustafa Reşid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1854 = 1271 senesi 23 Teşrinisâni = 2 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; isti'fâsı: 1855 = 1271 senesi 2 Mayıs = 14 Şa'ban Çarşamba günü; sadâret müddeti: 5 ay, 9 gün; «Dördüncü sadâreti».

(Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Koca-Reşid Paşa'nın bundan evvelki üç sadâreti için yukarda 212 ve 216 ve bundan sonraki iki sadâreti için de aşağıda 224 ve 226 numaralara bakınız. — Tâyin tarihi umumiyetle «3 Rebî'ül-evvel»e mûsâdif gösterilirse de, «Takvim-i Vakaayi»in 514 üncü nüshasında «2 Rebî'ül-evvel Perşenbe tarihi vardır; azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

223) Mehmet Emin Âli Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1855 = 1271 senesi 2 Mayıs = 14 Şa'ban Çarşamba günü; azli: 1856 = 1273 senesi 1 Teşrinisâni = 3 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; sadâret müddeti: 1 sene, 6 ay; «İkinci sadâreti».

(Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Âli Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 217 numaraya ve bundan sonraki üç sadâreti için de aşağıda 227, 231 ve 236 numaralara bakınız. — Âli Paşa bu ikinci sadâretine tâyin edildiği sırada murahhas olarak Viyana konferansında bulunduğu için İstanbul'a avdetine kadar Mâliye nâzırı Şefik Paşa Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş ve Âli Paşa da, o senenin 17 Haziran = 10 Şevvâl Salı günü gelip işe başlamıştır. — Reşid Paşa'nın azliyle Âli Paşa'nın bu seferki tâyini «Takvim-i Vakaayi»in 523 üncü nüshasıyla «Tezâkir-i Cevdet»de «16 Şa'ban Çarşamba» gününe mûsâdif gösterilirse de, hakiki takvimde o gün Şa'banın 14 üne mûsâdiftir).

224) Koca-Mustafa Reşid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1856 = 1273 senesi 1 Teşrinisâni = 3 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1857 = 1273 senesi 6 Ağustos = 10 Zülhicce Cumartesi günü; sadâret müddeti: 7 ay, 7 gün; «Beşinci sadâreti».

(Koca-Reşid Paşa'nın bundan evvelki dört sadâreti için yukarda 212, 214 ve 222 numaralara ve bundan sonraki altıncı ve sonuncu sadâreti için de aşağıda 226 numaraya bakınız. — «Takvim-i Vekaayi»in 555 inci nüshasında azil tarihi Kurban bayramının ikinci Cumartesi gününe mûsâdif gösterilirse de, hakiki takvimde o gün birinci gündür; zâten «Tezâkir-i Cevdet»de Bayramın birinci günü esas ittihâz edilmektedir).

225) Giritli-Mustafa Nâili Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1857 = 1273 senesi 6 Ağustos = 10 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1857 = 1274 senesi 22 Teşrinievvel = 3 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; sadâret müddeti: 2 ay, 17 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Mustafa Nâili Paşa'nın bu üçüncü ve sonuncu tâyininden evvelki iki sadâreti için yukarda 219 ve 220 numaralara bakınız: Üç sadâretinin mecmûu 1 sene, 3 ay, 2 gün tutmaktadır. — Azlinden sonra Mecâlis-i Âliye'ye me'mur olmuş ve 1871=1288 senesi 28 Kânunuevvel=15 Şevvâl Perşenbe günü ölmüştür; mezarı Fâtih'dedir. — «Tezâkir-i Cevdet»de azil tarihi «4 Rebî'ül-evvel» gösterilirse de gün ismi gene Perşenbe'dir).

226) Koca-Mustafa Reşid Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1857=1274 senesi 22 Teşrinievvel = 3 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; ölümü: 1858 = 1274 senesi 7 Kânunusâni = 21 Cumâda-l-ülâ Perşenbe günü; sadâret müddeti: 2 ay, 16 gün; «Altıncı sadâreti».

(Koca-Reşid Paşa'nın bundan evvelki beş sadâreti için yukarda 212, 214, 216, 222 ve 224 numaralara bakınız : Reşid Paşa'nın bu altı sadâretinin mecmûu 6 sene, 8 ay, 19 gün tutmaktadır. Bunlar hep Sultan Mecid devrindedir. — Mustafa Reşid Paşa 1800 = 1214 senesi 13 Mart = 16 Şevvâl Perşembe günü dünyaya gelmiş olduğuna göre öldüğü gün yaşının Milâdî takvim hisâbiyle 57 sene, 9 ay, 26 gün tutması, yâni 58 yaşının içinde ölmüş olması lâzımgelir. Kalb hastalığından ölmüş ve Bâyezid'deki türbesine defnedilmiştir).

227) Mehmet Emin Âli Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1858 = 1274 senesi 11 Kânunusânî = 25 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü; azli: 1859 = 1276 senesi 18 Teşrinievvel = 21 Rebî'ül-evvel Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 9 ay, 8 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Hâriciyye nâzirliğinden Sadr-ıa'zam olan Âli Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için yukarda 217 ve 223 numaralara ve bundan sonraki iki sadâreti için de aşağıda 231 ve 236 numaralara bakınız. — Selefi Koca-Reşid Paşa'nın yukarıki fık-rada gördüğümüz ölüm tarihiyle Âli Paşa'nın bu üçüncü sadâretine tâyini arasında Sadâret makamı dört gün açık kalmıştır).

228) Kıbrıslı-Mehmet Emin Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1859 = 1276 senesi 18 Teşrinisânî = 21 Rebî'ül-evvel Salı günü; azli: 1859 = 1276 senesi 23 Kânunuevvel = 28 Cumâda-l-ülâ Cuma günü; sadâret müddeti: 2 ay, 6 gün; «İkinci sadâreti».

(Mecâlis-i-Âliye me'muriyyetinden ma'zul bulunduğu sırada Sadr-ıa'zam olan Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarda 221 ve bundan sonraki üçüncü ve sonuncu sadâreti için de aşağıda 230 numaraya bakınız).

229) Mütercim-Mehmet Rüşdi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1859 = 1276 senesi 24 Kânunuevvel = 29 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü; azli: 1860 = 1276 senesi 27 Mayıs = 7 Zülka'de Pazar günü; sadâret müddeti: 5 ay, 4 gün; «İlk sadâreti».

(Mecâlis-i-Tanzimât riyâsetinden Sadr-ıa'zam olan Mütercim-Rüşdi Paşa Sinop vilâyetinin Ayandon köyünden Hacı-Hasan Ağa isminde fakir bir kayıkçının oğludur : 1226 = 1811 senesi Muharrem = Şubat ayında Ayandon'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 48 yaşında Sadr-ıa'zam olmuş demektir. «Mütercim» lâkabı mülâzımlık devrinde Bâb-ı-Ser'Askerî Terceme-Odası'nda Fransızcadan askerî ni-zamnâmeler terceme etmiş olmasındandır. — Rüşdi Paşa'nın beş sadâreti vardır: Bundan sonraki dört sadâreti için aşağıda 235, 239, 245 ve 251 numaralara bakınız. — Bu ilk sadâretinden azil tarihi umumiyyetle «7 Zülka'de = 27 Mayıs» gününe müsâdif gösterilir: «Tezakir-i Cevdet»de o günün Pazar'a tesadûf ettiğinden bahsedilmektedir; halbuki muâsır bir menbâ olan «Verd-ül-hadâik»de gün ismi Pazartesi gösterildiğine göre, bu ikinci rivayet doğru olduğu takdirde azlin hakikî takvimdeki «28 Mayıs Pazartesi» gününe müsâdif olması lâzımgelir).

ABDÜLMECİD VE ABDÜL'AZİZ DEVİRLERİ :

230) Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1860 = 1276 senesi 28 Mayıs = 8 Zülka'de Pazartesi günü; azli: 1861 = 1278 senesi 6 Ağustos = 29 Muharrem Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 2 ay, 9 gün; «Üçüncü sadâreti».

(İkinci sadâretinden ma'zul bulunduğu sırada üçüncü ve sonuncu defa olarak Sadr-ı-a'zam olan Kıbrıslı-Mehmet Paşa'nın bu seferki Sadâret Hatt-ı-Hümâyû-nunda tâyin tarihi «7 Zülka'de» gösterilirse de, muâsır bir menbâ olan «Verd-ül-Hadâik» da o günün Pazartesiye tesadûf ettiği iki muhtelif yerde tekrar edilmektedir: «Pazartesi» Zülka'de ayının 7 sine değil, 8 ine müsâdîf olmak itibariyle Hatt-ı-Hümâyûn tarihindeki bir günlük farkın bir Rû'yet-i-hilâl'den mütevellid olması lâzımgelir; buna mukabil «Tezâkir-i Cevdet» de «8 Zülka'de» bir Salı gününe müsâdîf gösterilmektedir: Yukarıdaki fıkraya da bakınız. — Kıbrıslı'nın üç sadâret müddeti cem'an 1 sene, 10 ay, 10 gün tutmaktadır: En uzun sadâreti işte bu sonuncusudur. — Bundan evvelki sadâretleri için yukarda 221 ve 228 numaralara bakınız).

ABDÜL'AZİZ DEVRİ:

231) Mehmet Emin Âli Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1861 = 1278 senesi 6 Ağustos = 29 Muharrem Salı günü; azli: 1861 = 1278 senesi 22 Teşrinisânî = 19 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; sadâret müddeti: 3 ay, 17 gün; «Dördüncü sadâreti».

(Hâriciyye nâzirliğinden Sadr-ı-a'zam olan Âli Paşa'nın bundan evvelki üç sadâreti için yukarda 217, 223 ve 227 numaralara ve bundan sonraki sadâreti için de aşağıda 236 numaraya bakınız. — Âli Paşa bu seferki azli üzerine yedinci defa olarak tekrar Hâriciyye nâzırı olmuştur).

232) Keçeci-zâde Mehmet Fuad Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1861 = 1278 senesi 22 Teşrinisânî = 19 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; isti'fası: 1863 = 1279 senesi 2 Kânunusânî = 11 Receb Cuma günü; sadâret müddeti: 1 sene, 1 ay, 10 gün, «İlk sadâreti».

(Hâriciyye nâzirliğinden Sadr-ı-a'zam olan ve «Büyük-Fuad Paşa» ismiyle de anılan bu kıymetli devlet-adamı Konyalı-Mustafa-Efendi-zâde Kazasker/Kadıasker Mehmet Sâlih Efendi'nin torunu ve meşhur şâir İzzet-Molla'nın oğludur. İsmail Mekki Bey'in kızı olan annesi Hibetullah Hanım tarafından da Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa sülâlesine mensuptur. 1230 = 1815 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 46 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Fuad Paşa çocukken ilmiyye mesleğine intisâb ettikten sonra ikinci Mahmud'un Galatasaray'da te'sis ettiği Tıbhâne = Tıbbiyye mektebine girip askerî doktor çıkmış ve 1255 = 1837 tarihinde Koca-Reşid Paşa'nın teşvikiyle meslek değiştirek Bâb-ı-Âlî Terceme-Odası'na girip büyük zekâ ve iktidâriyle yeni mesleğinde pek çabuk terakki etmiştir. Selefi Âli Paşa ile Keçeci-zâde Fuad Paşa, Koca-Reşid Paşa'nın yetiştirdiği devlet-adamlarının en mühimleridir. — Suriye'de Müslümanlarla Hristiyanlar arasında zuhur eden ihtilâfların bir

Fransız müdâhalesine vesile teşkil eden bir mâhiyet alması üzerine büyük salâhiyyetlerle Fevkalâde-komiser olarak gönderilen Fuad Paşa Şam'da bulunduğu sırada Sadr-ı-a'zam olduğu için, kendisi İstanbul'a gelinceye kadar Sadâret-Kaymakamlığına Meclis-i-Vâlâ reisi Yusuf Kâmil Paşa tâyin edilmiş ve Fuad Paşa da 1861 = 1287 senesi 20 Kânunuevvel — 17 Cumâda.l-âhire Cuma günü İstanbul'a gelmiş ve tatil günü olduğu halde Bâb-ı-Âlî açılarak Sadâret Hatt-ı-Hümâyûnu okunmuştur. — Büyük-Fuad Paşa'nın bu ilk sadâretinden isti'fâsı umumiyyetle 1279 senesi «15 Receb Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Cevdet Paşa'nın «Ma'rûzât»ına nazaran isti'fâ tarihi «Recebin on ikinci Cuma günü»ne müsâdiftir; hakikî takvimde Recebin 12 si Cumartesi gününe te-sadûf etmekte olduğu için, gene bir Rüyet-i-hilâl ârızasından dolayı «11 Receb Cuma gününün «12 Receb» itibar edilmiş olması lâzımgelir. Umumiyyetle «15 Receb Pazartesi» gününden bahsedilmesi de, Fuad Paşa'nın isti'fâ tarihiyle halefi Yusuf Kâmil Paşa'nın tâyin tarihi birbirine karıştırılmasındandır; fakat isti'fâ tarihi gibi tâyin tarihi de gün rakamı itibariyle bir gün hatâlıdır: Bu mesele için aşağıki fıkraya bakınız. — Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın iki sadâreti vardır: Bundan sonraki ikinci ve sonuncu sadâreti için aşağıda 234 numaraya bakınız).

233) Yusuf Kâmil Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1863 = 1279 senesi 5 Kânunusâni = 14 Receb Pazartesi günü; azli: 1863 = 1279 senesi 1 Haziran = 13 Zülhicce Pazartesi günü; sadâret müddeti: 4 ay, 27 gün.

(Meclis-i-Vâlâ riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Yusuf Kâmil Paşa Arapgirdidir ve Gök-beyi sülâlesine mensuptur: Bu sülâlenin Akkoyunlu hânedânından olduğu rivayet edilir; babasının ismi Mehmet Bey, dedesinin adı İsmail Bey'dir. 1223—1808 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 55 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Me'muriyyet hayatının ilk devresini Mısır'da geçirmiş ve meşhur Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın kızı Zeyneb Hanım'la evlenmiştir: Üsküdar'daki Zeyneb-Kâmil hastahanesi bunların hayrâtıdır. Yusuf Kâmil Paşa «Télémaque» mütercimi olmakla da meşhurdur. — Kâmil Paşa'nın tâyin tarihi umumiyyetle «15 Receb Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde «Pazartesi» o ayın 15 ine değil 14 üne müsâdiftir: Zâten «Takvîm-i-Vakaayi»in 677 inci nüshasında da «14 Receb Pazartesi» tarihi vardır. — Yusuf Kâmil Paşa'nın azil tarihi umumiyyetle «15 Zülhicce»ye müsâdif gösterilir: Hakikî takvimde o gün bir «Çarşamba»ya müsâdif olduğu halde «Takvîm-i-Vakaayi»in 698 inci nüshasında halefi Fuad Paşa'nın tâyini Pazartesi gününe müsâdif gösterildiği gibi, Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-Hadâik»inde de «15 Zülhicce»nin iki muhtelif yerde Pazartesine müsâdif gösterilmesi gün ismiyle rakamı arasında iki günlük bir fark hâsıl etmektedir! Yukarıki tarih gün ismine göre tashih edilmiştir).

234) Keçeci-zâde Mehmet Fuad Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini 1863 = 1279 senesi 1 Haziran = 13 Zülhicce Pazartesi günü; azli: 1866 = 1283 senesi 4/5 Haziran = 20/21 Muharrem Pazartesi/Salı gecesi; sadâret müddeti: 3 sene, 4 gün; «İkinci sadâreti».

(Ser-askerlikle Yâver-i-Ekremlik vazifeleri de uhdesinde kalmak şartıyla Sadr-ı-a'zam olan Fuad Paşa'nın bundan evvelki sadâreti için yukarda 232 numaraya bakınız. Keçeci-zâde Fuad Paşa'nın iki sadâret müddeti 4 sene, 1 ay, 14 gün tutmaktadır. — Bu son sadâretinden sonra Hâriciyye nâzırlığında ve Sadr-ı-a'zam Âlî Paşa'nın Girit seyâhatinde Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuş olan Fuad Paşa kalb hastalığını tedâvi ettirmek için Nice = Nis şehrinde 1285 = 1869 senesi

29 Şevvâl = 12 Şubat Cuma günü 54 yaşında vefât etmiş ve cenâzesi bir Fransız harb gemisiyle 28 Şubat = 16 Zülka'de Pazar günü İstanbul'a getirilerek Sultanahmet civârındaki türbesine defnedilmiştir. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız).

235) Mütercim-Mehmet Rüşdi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1866=1283 senesi 5 Haziran = 21 Muharrem Salı günü; isti'fâsı: 1867 = 1283 senesi 11 Şubat = 6 Şevvâl Pazartesi günü; sadâret müddeti: 8 ay, 6 gün; «İkinci sadâreti».

(Meclis-i-Vâlâ riyâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Mütercim-Rüşdi Paşa'nın bundan evvelki ilk sadâreti için yukarda 229 numaraya ve bundan sonraki üç sadâreti için de aşağıda 239, 245 ve 251 numaralara bakınız).

236) Mehmet Emin Âli Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1867 = 1283 senesi 11 Şubat = 6 Şevvâl Pazartesi günü; ölümü: 1871 = 1288 senesi 7 Eylül = 21 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; sadâret müddeti: 4 sene, 6 ay, 24 gün; «Beşinci sadâreti».

(Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Âli Paşa'nın bundan evvelki dört sadâreti için yukarda 217, 223, 227 ve 231 numaralara bakınız. Âli Paşa işte bu beşinci sadâretinde verem olarak ölmüştür: Bâzı menbâlarda ölüm tarihi «22 Cumâda-l-âhire Perşembe» gününe müsâdif gösterilirse de, hakiki takvimde Perşembe günü o ayın 22 sine değil, 21 ine müsâdiftir; bu nokta «Hakaayık-ul-Vakaayi»in 354 ve 355 inci nüshalarının tarihleri ve izâhâtiyle sâbittir. Âli Paşa 1815 = 1230 senesi 5 Mart = 23 Reb'ül-evvel Pazar günü İstanbul'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, gene İstanbul'da öldüğü gün yaşının Milâdî takvim hisâbiyle 56 sene, 6 ay, 2 gün tutması, yâni 57 yaşının içinde ölmüş olması lâzımgelir. Mezarı Süleymaniyye câmii hazîresindedir. — Âli Paşa ilk defa olarak 38 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuştur; sekiz defa da Hâriciyye nâzırlığı vardır; sekizinci Hâriciyye nâzırlığını beşinci sadâretinde Fuad Paşa'nın yukarda 234 numarada bahsi geçen ölümü üzerine ilâveten der-uhde etmiştir. — Âli Paşa'nın Abd-ülmecid ve Abd-ül-Aziz devirlerine tesadüf eden beş sadâretinin mecmûu Milâdî takvim hisâbiyle 8 sene, 3 ay, 15 gün tutmaktadır. — Sultan Aziz'in hal'iyle neticelenen fenalıklar bilhassa Âli ve Fuad Paşaların vakitsiz ölümlerinden itibaren devlet bünyesini sarsacak bir şekle girmiştir).

237) Mahmud Nedim Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1871 = 1288 senesi 8 Eylül = 22 Cumâda-l-âhire Cuma günü; azli: 1872=1289 senesi 30/31 Temmuz = 24/25 Cumâda-l-ûlâ Salı/Çarşamba gecesi; sadâret müddeti: 10 ay, 24 gün; «İlk sadâreti».

(Bahriye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Mahmud Nedim Paşa eski vüzerâdan ve Daâvî nâzırlarından gürcü Mehmet Necib Paşa'nın küçük oğludur: 1233 = 1817 — 1818 tarihinde İstanbul'da doğmuş olduğuna göre 53 - 54 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Muâsırlarınca «Nedimof» ismiyle anılacak derecelerde Rus tarafdarlığıyla meşhur olan Mahmud Nedim Paşa, Sultan Aziz'i ifsâd eden başlıca âmil olduktan başka pâdişaha isnâd edilen bir çok fenalıkların da ya doğrudan doğruya fâili veyahut en mühim müsebbibidir. — Mahmud Nedim'in iki sadâreti vardır: Bundan sonraki ikinci ve sonuncu sadâreti için aşağıda 244 nu-

maraya bakınız. — Mahmud Nedim Paşa'nın Sadâret Hatt-ı-Hümâyânunda «22 Cumâda-l-âhire», tarihi vardır : O gün Eylül'ün sekizinci gününe müsâdiftir; fakat «Hakaayık-ul-Vakaayi»in 355 inci nüshasından anlaşıldığına göre hakikî tâyin günü Perşembe'dir ve o da selefi Alî Paşa'nın öldüğü güne tesadûf etmektedir).

238) Ahmed Şefik Midhat Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1872 = 1289 senesi 31 Temmuz = 25 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba günü; azli: 1872 = 1289 senesi 19 Teşrinievvel = 16 Şa'ban Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 ay, 19 gün; «İlk sadâreti».

(Beş gün evvel tâyin edilmiş olduğu Edirne valiliğinden Sadr-ı-a'zam olan Midhat Paşa'nın asıl ismi «Ahmed Şefik»dir: «Midhat» mahlası gençliğinde me'mur olduğu Divân-ı-Hümâyûn kaleminde takılmıştır. Ahmed Midhat Paşa Rusçuklu Hacı-Ali-Efendi-zâde Hacı-Hâfız Mehmet Eşref Efendi'nin oğludur: Bu Hacı-Eşref Efendi'nin mesleği kadılıktır. — Midhat Paşa 1238 = 1822 senesi Safer=Teşrinievvel-Teşrinisâni ayında İstanbul'da doğmuş olduğuna göre 50 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir; iki sadâreti vardır: Bundan sonraki ikinci ve sonuncu sadâreti için aşağıda 246 numaraya bakınız).

239) Mütercim-Mehmet Rüşdi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1872 = 1289 senesi 19 Teşrinievvel = 16 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1873 = 1289 senesi 15 Şubat = 17 Zülhicce Cumartesi günü; sadâret müddeti: 3 ay, 27 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Adliye nezâretinden ma'zul bulunduğu sırada Sadr-ı-a'zam olan Mütercim-Rüşdi Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için yukarda 229 ve 235 ve bundan sonraki iki sadâreti için de aşağıda 245 ve 251 numaralara bakınız).

240) Sakızlı-Ahmed Es'ad Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1873 = 1289 senesi 15 Şubat = 17 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1873 = 1290 senesi 15 Nisan = 16 Safer Salı günü; sadâret müddeti: 1 ay, 28 gün; «İlk sadârcti».

(Ser. askerlikten Sadr-ı-a'zam olan Ahmed Es'ad Paşa Sakız'da «Kule-ağası» denilen sol-kolağası Mehmed Ağa'nın oğludur: En kuvvetli rivayete nazaran 1244 = 1828 - 1829 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 44 - 45 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Es'ad Paşa'nın iki sadâreti vardır: Bundan sonraki için aşağıda 243 numaraya bakınız).

241) Şîrvânî-zâde Mehmet Rüşdi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1873 = 1290 senesi 15 Nisan = 16 Safer Salı günü; azli: 1874 = 1290 senesi 13 Şubat = 25 Zülhicce Cuma günü; sadâret müddeti: 9 ay, 29 gün.

(Mâliye nâzirliğinden Sadr-ı-a'zam olan Rüşdi Paşa Amasya'da tavattun etmiş olan Şîrvan Türklerinden büyük mutasavvıf Mevlânâ-İsmail Sirâcüddîn'in dört oğlunun ikincisidir: 1244 = 1828 - 1829 tarihinde Amasya'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 44-45 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — İlmî, fazlî ve doğruluğuyla mârûf olan Şîrvânî-zâde sadâretten azlinden sonra Haleb ve Hicaz valiliklerinde bulunmuş ve 1291 = 1874 senesi 11 Şa'ban = 23 Eylül Çarşamba günü

Tâif'de kara-hummâdan ölmüştür. Tâyin tarihi için yukarıki maddeye bakınız. Azil tarihi umumiyyetle «26 Zülhicce Cuma» gününe müsâdif gösterilirse de hakiki takvimde o gün Zülhicce'nin 25 ine tesadüf etmektedir).

242) Hüseyin Avni Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1874 = 1290 senesi 15 Şubat = 27 Zülhicce Pazar günü; azli: 1875 = 1292 senesi 25 Nisan = 19 Rebî'ül-evvel Pazar günü; sadâret müddeti: 1 sene 2 ay, 8 gün.

(Sadâretinden evvel bulunduğu Ser-askerlik makamını muhâfaza etmek şartıyla Sadr-ı-a'zam olan Hüseyin Avni Paşa, İbn-ül-Emin'in «Son Sadr-ı-a'zamlar»ındaki izaha göre İsparta vilâyetinin Şarkî-Karaağaç kazâsına tâbi Avşar nâhiyesinin Gelendos köyünde Odabaşı-oğullarından Ahmed Efendi isminde birinin oğludur: Saflığından dolayı bu Ahmed Efendi'ye «Eşek-Ahmed» lâkabı da verilmiştir! Hüseyin Avni Paşa 1236 = 1820 - 1821 tarihinde babasının köyünde doğmuş olduğuna göre Milâdi takvim hisâbiyle 53 - 54 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Hüseyin Avni Paşa Sultan Aziz'in hal'inde en mühim âmil olmakla meşhur. — Hatt-ı-Hümâyun'da tâyin tarihi «26 Zülhicce» ye müsâdif gösterilmekteyse de, burada «Takvim-i-Vakaayi'deki gün ismine göre tashih edilmiştir).

243) Sakızlı-Ahmed Es'ad Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1875 = 1292 senesi 26 Nisan = 20 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; azli: 1875 = 1292 senesi 25/26 Ağustos = 23/24 Receb Çarşamba/Perşembe gecesi; sadâret müddeti: 4 ay; «İkinci sadâreti».

(Bahriye nâzirliğinden Sadr-ı-a'zam olan Es'ad Paşa'nın ilk sadâreti için yukarıda 240 numaraya bakınız: İki sadâretinin mecmûu 5 ay, 28 gün tutmaktadır. — Ahmed Es'ad Paşa bu son sadâretinden azli üzerine Nâfia nâzirliğine ve biraz sonra da Aydın valiliğine tâyin edilip gene bu 1875 = 1292 senesi 28 Teşrinsani = 29 Şevvâl Pazar günü İzmir'de Hummây-ı-muharika'dan ölmüştür).

244) Mahmud Nedim Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1875 = 1292 senesi 26 Ağustos = 24 Receb Perşembe günü; azli: 1876 = 1293 senesi 11 Mayıs = 16 Rebî'ül-âhir Perşembe günü; sadâret müddeti: 8 ay, 16 gün; «İkinci sadâreti».

(Şûrây-ı-Devlet reisliğinden Sadr-ı-a'zam olan Mahmud Nedim Paşa'nın ilk sadâreti için yukarıda 237 numaraya bakınız. — Bu son sadâretinden sonra bir kaç sene ma'zul kalan Mahmud Nedim Paşa İkinci Abdülhamid devrinde bir aralık Musul valiliğinde ve ondan sonra Dâhiliyye nâzirliğinde bulunmuş ve nihayet 1883 = 1300 senesi 13/14 Mayıs = 6/7 Receb Pazar/Pazartesi gecesi ölüp Çağaloğlu'nda cadde üstündeki mezarına defnolunduktan sonra üstüne bir türbe yapılmıştır! — Azil tarihi umumiyyetle «17/Rebî'ül-âhir» gösterilir: O gün bir Cuma'ya müsâdifdir; fakat Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-ı-hakikat»inde Perşembe'ye müsâdif gösterildiği için burada «16 Rebî'ül-âhir Perşembe» tarihi esas ittihâz edilmiştir).

ABD-ÜLAZİZ, BEŞİNCİ MURAD VE İKİNCİ ABDÜLHAMİD DEVİRLERİ:

245) Mütercim-Mehmet Rüşdi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1876 = 1293 senesi 12 Mayıs = 17 Rebî'ül-âhir Cuma günü; isti'fâsı: 1876 = 1293

senesi 19 Kânunuevvel = 2 Zülhicce Salı günü; sadâret müddeti: 7 ay, 8 gün; «Dördüncü sadâreti».

(Ma'zul bulunduğu sırada Sadr-ı-a'zam olan Mütercim-Rüşdi Paşa'nın bundan evvelki üç sadâreti için yukarda 229, 235 ve 239 numaralara ve bundan sonraki son sadâreti için de aşağıda 251 numaraya bakınız. — Sultan Aziz'in hal'i, Beşinci Murad'ın üç aylık saltanatı ve ikinci Abdülhamid'in cülâsu Mütercim-Rüşdi Paşa'nın işte bu dördüncü sadâretine müsâdiftir. — Rüşdi Paşa bu sadâretinden istifâ ettikten bir müddet sonra Meclis-i-Âliye'ye me'mur, yâni nezâretsiz nâzır olmuştur).

İKİNCİ ABDULHAMİD DEVRİ :

246) Ahmed Şefik Midhat Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1876 = 1293 senesi 19 Kânunuevvel = 2 Zülhicce Salı günü; azlı: 1877 = 1294 senesi 5 Şubat = 21 Muharrem Pazartesi günü; sadâret müddeti: 1 ay, 17 gün; «İkinci sadâreti».

(Şûrây-ı Devlet reisliğinden Sadr-ı-a'zam olan Midhat Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 238 numaraya bakınız. — Midhat Paşa'nın bu ikinci sadâretine âit Hatt-ı-Hümâyun'da İbn-ül-Emin tarafından neşredilen suretinde «3 Zülhicce» tarihi vardır: Bu tarih Milâdî 1876 senesi 20 Kânunuevvel Çarşamba gününe müsâdiftir; halbuki Sultan Hamid devrinin bidâyetinde Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı olan Eğinli-Said Paşa'nın kısmen Türklük mecmuasında neşredilmiş olan Ruznâme tarzındaki hâtıratının «2 Zülhicce Salı» fıkrasında «Bu gün Mütercim-Mehmet Rüşdi Paşa sadâretten azlolunarak yerine Midhat Paşa Sadr-ı-a'zam nasb-u-ta'yin buyuruldu»

denildiğine göre Hatt-ı-Hümâyun'daki tarihte bir günlük bir zühul olduğu anlaşılmaktadır; bu zühulün Rüyet-i-hilâl ile izahı da kabil değildir: Çünkü o takdirde Mâbeyn müşirinin de aynı tarihi kullanması lâzımgelir; her halde Hatt-ı-Hümâyun'daki tarihin yegâne izah şekli tâyinin ertesi günü yazılıp Bâb-ı-Âlî'de bir gün sonra okunmuş olmasıdır. Tıpkı bunun gibi, Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-ı-Hakikat»indeki:

«Midhat Paşa doksan üç senesi şehr-i Zülhiccenin dördüncü günü mühr-i Sadâretle tebci buyuruldu»

cümlesindeki tarih rakamında da iki günlük hatâ vardır. Hattâ bizzat Midhat Paşa'nın «Tabsıra-i ibret» isimindeki hâtıratında gösterdiği «19 Kânunusâni 1876» tarihinde bile tam bir aylık bir hatâyâ tesadüf edilir: Eğer bu tertip hatâsı değilse, her halde paşanın sonradan Tâif'de bu eseri kaleme alırken zühul etmiş olması lâzımgelir. İşte bundan dolayı burada bizzat şahid olduğu vukuâtı büyük bir dikkatle kaydetmiş olan Eğinli-Said Paşa'nın rivayeti esas ittihâz edilmiştir. — Midhat Paşa bu ikinci ve sonuncu sadâretinden azledildiği gün «İzzüddin» vapuruyla İtalya'nın Brindisi limanına sevkedilmek suretiyle hudut hâricine çıkarılmışsa da, bir müddet sonra tekrar memlekete kabul edilip Tâif'e nefyedilmeden evvel Suriye ve Aydın valiliklerinde bulunmuştur. — İki sadâret müddetinin mecmûu Milâdî takvim hisâbiyle 4 ay, 6 gün tutmaktadır).

247) İbrahim Edhem Paşa — Milliyeti: Rum; tâyini: 1877 = 1294 senesi 5 Şubat = 21 Muharrem Pazartesi günü; azlı: 1878 = 1295 senesi 11 Kânunusâni = 7 Muharrem Cuma günü; sadâret müddeti: 11 ay, 4 gün.

(Şûrây-ı-Devlet reisliğinden Sadr-ı-a'zam olan Edhem Paşa, yukarda 208 numarada gördüğümüz Koca-Husrev Mehmet Paşa'nın kölelerinden: Yunan istiklâl harbinde Sakız âsileri tenkil edilirken Deryâ-kapdanlığında bulunan Koca-Husrev Paşa tarafından esir alınmış ve bir rivayete göre de Husrev Paşa bu küçük çocuğu o vak'ada ele geçen esirler içinden satın almıştır; Karadeniz sâhillerinden ve bilhassa «Çerkez dağlarının eteklerinde» bulunup «Bir yaşında iken» getirilmiş olduğu hakkında uydurulan rivayetin hiç bir aslı olmadığı ve bilhassa bir yaşındaki bir çocukta coğrafi istikamete âit hiç bir mefhum olamayacağı muhakkaktır: İbn-ül-Emin'in «Son Sadr-ı-a'zamlar»ında bu nokta tamamıyla tavzih edildikten başka, Edhem Paşa'nın torunlarından biri de bana milliyetinin Rum olduğunu söylemiştir. — İbrahim Edhem Paşa, Müze müdürleri Hamdi Edhem ve Halil Edhem Beylerin babasıdır. — Takriben 1233 = 1817 - 1818 tarihinde Sakız'da doğmuş olan Edhem Paşa tahminen 59 - 60 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. İlk Osmanlı Meclis-i-Meb'ûsânı bunun sadâret devrinde açılmıştır. — Azlinden sonra Viyana sefirliği ile Dâhiliyye nâzırlığında bulunmuş olan Edhem Paşa nezâretten infisâli üzerine artık ma'zul yaşamış ve nihayet 1893 = 1310 senesi 19 Mart = 2 Ramazan Pazartesi günü takriben 75-76 yaşlarında ölmüştür: Mezarı Üsküdar'dadır).

248) Ahmed Hamdi Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1878 = 1295 senesi 11 Kânunusânî = 7 Muharrem Cuma günü; azli: 1878 = 1295 senesi 4 Şubat = 1 Safer Pazartesi günü; sadâret müddeti: 24 gün.

(Dâhiliyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Ahmed Hamdi Paşa yukarda 97 numarada gördüğümüz Melek Ahmed Paşa ahfâdından Yahyâ Bey'in oğludur ve bu Yahyâ Bey de 208 numarada gördüğümüz Koca-Husrev Mehmet Paşa'nın kethudâsıdır: Hamdi Paşa 1242 = 1826-1827 tarihinde İstanbul'da doğmuş olduğuna göre 51-52 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Azlinden sonra Aydın ve Suriye valiliklerinde bulunmuştur).

249) Ahmed Vefik Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1878 = 1295 senesi 4 Şubat = 1 Safer Pazartesi günü; azli: 1878 = 1295 senesi 18 Nisan = 15 Reb'ül-âhir Perşembe günü; sadâret müddeti: 2 ay, 9 gün; «İlk sadâreti».

(Maârif nâzırlığından «Baş-vekil» üvânıyla Sadr-ı-a'zam olan Ahmed Vefik Paşa, Müslümanlardan ilk «Divân-ı-Hümâyûn tercümanı» olan Mühendishâne müallimlerinden Yahyâ Nâci Efendi'nin torunu ve Paris sefâreti müsteşarı Râhüddin Mehmet Efendi'nin oğludur: 1238 = 1823 senesi 3 Temmuz = 23 Şevvâl Perşembe günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, Sadr-ı-a'zam olduğu gün yaşının 54 sene, 7 ay, 3 gün tutması, yâni 55 yaşının içinde bulunması lâzımgelir. — Vefik Paşa'nın dedesi Yahyâ Nâci Efendi Bulgaristan muhâcirlerinden bir mühtedi olduğu için, Sâni-zâde tarihinde «Mühendishâne hocalarından Râmîyy-ül-asl Bulgar-zâde Yahyâ Efendi» şeklinde zikredilmiş, Mehmet Süreyyâ «Sicil-i-Osmânî» sinde bunu me'haz ittihâz etmiş, bu âilenin «Bulgar-zâdeler» şöhretini Abdurrahman Şeref de «Tarih müşâhedeleri»nde Ahmed Vefik Paşa'ya izâfeten söylemiş ve nihayet İbn-ül-Emin de «Son Sadr-ı-a'zamlar»ında Şâni-zâde'yi te'yid etmiştir: Fakat bu müverrihin «Râmîyy-ül-asl Bulgar-zâde» tâbiri Vefik Paşa'nın ecdâdına iki muhtelif milliyeti birden isnâd edip hem Rum, hem Bulgar göstermektedir! Eğer «Râmî» tâbiri Ortodoks mezhebiyle ve «Bulgar-zâde» tesmiyesi de Bulgaristan muhâcirliği ile tefsir edilecek olursa, bu garib tenâkuz belki biraz akla yakın bir şekle sokulmuş olabilir! İbn-ül-Emin «Ahmed Vefik Paşa» faslının başındaki hâşiyesinde:

Paşa'nın bâzı ahibbâsına, bilmünâsebe (Bize Bulgar-zâdeler derler) diyerek (Bulgar) kelimesini — kendine mahsus bir vâdide — şerhettiğini, onun ağzından dinliyenlerden dinledik»

cümlesiyle paşanın izâhını «Kendine mahsus» addetmekteyse de, eski Bulgarların Türklükle olan alâkaları şahsî ve indî bir telâkki meselesi değil, ilim âlemince umumiyetle kabul edilmiş bir noktadır. Bilhassa Ahmed Vefik Paşa sülâlesinin Türklüğü «Tarhan-oğulları» soy-adıyla da sâbittir : Bu soy-adı meselesini bana Ahmed Vefik Paşa'nın halasının torunu olan Abdülhak Hâmid izâh etmiştir; Hâmid'in babası Hayrullâh Efendi, Yahyâ Nâci Efendi'nin kızı Hasenetullah Hanım'ın oğludur : İşte bu karâbetten dolayı Abdülhak Hâmid merhum Ahmed Vefik Paşa ile sonuna kadar münâsebetini muhâfaza etmiş ve ninesinin âilesi hakkındaki mâlûmatını hep Vefik Paşa'dan almıştır. Paşa'nın izâhına göre Bulgaristan'da hristiyanlaşmış olan Tarhan-oğulları eski Türkler arasında bir takım imtiyazlara mâlik olan ve «Tarhan» denilen zâdegân sınıfındandır; bu âile hristiyanlığına rağmen eski asâlet ünvânını bir soy-adı şeklinde muhâfaza etmiştir : Hattâ bizde Soy-adları kanunu çıktığı zaman Abdülhak Hâmid'in «Tarhan» adını seçip tescil ettirmesi, ninesinin soy-adı olmasındandır. Her halde Ahmed Vefik Paşa'nın torunu Ahmed Vefik Bey'in «Tevhid-i-Efkâr» gazetesinde neşrettiği bir mektupta dedesinin «Ebâ-an-ceddin», Türk olduğu hakkında bâzı âile vesâikinden başka vâlidesiyle büyük annesinin ifâdelerinde de bahsetmesi ibn. ül-Emin'in tereddüdüne rağmen hakikate tamamiyle muvafıktır ve Abdülhak Hâmid'in izâhını da te'yiğ etmektedir. İşte bütün bunlardan dolayı Ahmed Vefik Paşa'nın dedesi Yahyâ Nâci Efendi islâv yahut Rum mühtedisi değil, Türk mühtedisidir. — Mahmud Celâlüddin Paşa'nın «Mir'ât-ı-Hakikat»ine göre Ahmed Vefik Paşa'nın «Baş-vekil» ünvânıyla Sadr-ı-a'zam olması ilk meşrutiyet zihniyetiyle ve hattâ kendi talebiyle olmuştur : Bununla beraber Osmanlı tarihinde bu ünvânı alan ilk Sadr-ı-a'zam Ahmed Vefik Paşa değil, Mehmet Emin Rauf Paşa'dır : Yukarda 207 numaraya ve Ahmed Vefik Paşa'nın ikinci sadâreti için de aşağıda 260 numara bakınız).

250) Mehmet Sâdık Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1878 = 1295 senesi 18 Nisan = 15 Rebî'ül-âhir Persenbe günü; azli: 1878 = 1295 senesi 28 Mayıs = 26 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; sadâret müddeti: 1 ay, 10 gün.

(Rüsûmât-Eminliğinden Sadr-ı-a'zam olan Sâdık Paşa İzmir vilâyetinin Bayındır kazâsı ulemâsından Biyâzî-zâde Hacı-Ahmed Efendi'nin torunu ve Müfti Abdullah Efendi'nin oğludur: 1241 = 1825 - 1826 tarihinde Bayındır'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 52 - 53 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir : «Suâvi vak'ası» işte bu Sâdık Paşa'nın sadâretindedir ve hattâ paşanın gözden düşüp azledilmesinde de en mühim âmil olmuştur. — Selefi Ahmed Vefik Paşa gibi Sâdık Paşa da «Baş-vekil» ünvânıyla Sadr-ı-a'zam olmuştur).

251) Mütercim-Mehmet Rüşdi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1878 = 1295 senesi 28 Mayıs = 26 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; azli: 1878 = 1295 senesi 4 Haziran = 3 Cumâda-l-âhire Salı günü; sadâret müddeti: 7 gün; «Beşinci sadâreti».

(Meclis-i-Vükelâ me'mûriyyetinden Sadr-ı-a'zam olan Mütercim-Rüşdi Paşa'nın bir hafta süren bu beşinci ve sonuncu sadâretinden evvelki dört sadâreti için yukarda 229, 235, 239 ve 245 numaralara bakınız. — Paşa'nın bu seferki tâyiniinde «Baş-vekâlet» ünvânı yeniden «Sadâret»e tahvil edilmiştir. — Rüşdi Paşa bu son sadâretinden 4 sene sonra 1299 = 1882 tarihinde Magnisa'da ölmüştür: Mezarı oradadır).

252) Mehmet Es'ad Safvet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1878 = 1295 senesi 4 Haziran = 3 Cumâda-l-âhire Salı günü; azli: 1878 = 1295 senesi 4 Kânunuevvel = 9 Zülhicce Çarşamba günü; sadâret müddeti: 6 ay.

(Nezâret uhdesinde kalmak üzere Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Safvet Paşa Trabzon vilâyetinin Sürmene kazâsı eşrâfından Mehmet Hultâsî Ağa'nın oğludur: 1230 = 1815 senesi Receb = Haziran ayında İstanbul'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 63 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. Asıl ismi Mehmet Es'ad olduğu halde, gençliğinde Dîvân-ı-Hümâyûn kalemine girdiği zaman o devrin âdetince verilen «Safvet» mahlasıyla şöhret bulmuştur. — Çok kıymetli bir devlet-adamı olan Safvet Paşa azlinden sonra Paris sefirliği ile Hâriciyye nâzırlığında bulunmuştur: Sadâretinden evvel ve sonra altı defa Hâriciyye nezâreti vardır. Ölüm tarihi 1301 = 1883 senesi 16 Muharrem = 17 Teşrinisânî Cumartesi günüdür; mezarı Sultanmahmut türbesindedir).

253) Tunuslu-Hayrüddin Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1878=1295 senesi 4 Kânunuevvel = 9 Zülhicce Çarşamba günü; azli: 1879 = 1296 senesi 29 Temmuz = 9 Şa'ban Salı günü; sadâret müddeti: 7 ay, 26 gün.

(Mâliye-Komisyonu reisliğinden Sadr-ı-a'zam olan Hayrüddin Paşa küçük yaşında Kafkasya'dan İstanbul'a köle olarak getirilmiş, ilkönce Nakîb-ül-eşrâf Kırışlı-Tahsin Bey'e satıldıktan sonra Tunus valisi Ahmed Paşa da ondan satın alıp tahsil ve terbiye ettirmiştir: Tunus eyâletinde yetişip oranın vezirliğine kadar yükseldiği için «Tunuslu» denilir. İbn-ül-Emin'in hisâbına nazaran takriben 1237 = 1821 - 1822 tarihinde doğmuş olduğuna göre 56 - 57 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. İstanbul'a dâveti Tunus'daki vezâretinden isti'fâsı üzerinedir: 1295 = 1878 senesi Ramazan = Eylül ayında İstanbul'a gelip ilkönce Meclisi-A'yân âzâlığına ve biraz sonra da Mâliye-Komisyonu riyâsetine tâyin edilmiş ve arası iki ay geçmeden ve hattâ Arapça ile Fransızca'yı çok iyi bildiği halde henüz Türkçeyi bile öğrenmeden sadârete tâyin edilmiştir. — Hayrüddin Paşa 1307 = 1890 senesi 29 Kânunusânî = 7 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü akşamı Nikris = Damla illetinden ölüp Eyüb'e defnedilmiştir).

254) Ahmed Ârifi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1879 = 1296 senesi 29 Temmuz = 9 Şa'ban Salı günü; azli: 1879 = 1296 senesi 18 Teşrinievvel = 2 Zülka'de Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 ay, 20 gün.

(Meclis-i-A'yân âzâlığıyla Sicill-i-Lahvâl Komisyonu reisliğinden «Baş-vekil» ünvanıyla Sadr-ı-a'zam olan Ârifi Paşa, Hâriciyye nâzırlığı ile Meclis-i-Vâlâ reisliğinde bulunmuş olan vüzerâdan Mehmet Şekib Paşa'nın oğludur: Bu Şekib Paşa'nın babası da «Ebe-zâde Mustafa Bey hazinedârı Mehmet Nuri Ağa»dır. Ârifi Paşa 1246 = 1830 - 1831 tarihinde İstanbul'da doğmuş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 48 - 49 yaşlarında Baş-vekil = Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Kuvvetli bir kültür sâhibi olan ve Arapça ile Acemce gibi Şark dillerinden başka Fransızcası da kuvvetli olan Ârifi Paşa azlinden sonra Şûrây-ı-Devlet reisliği, Paris sefirliği ve Hâriciyye nâzırlığı gibi büyük makamlarda bulunduktan sonra 1313 = 1895 senesi 5 Kânunuevvel = 17 Cumâda-l-âhire Perşembe günü akşama doğru Milâdî takvim hisâbiyle 64 - 65 yaşlarında vefat edip Eyüb'e defnedilmiştir: Ölüm günü umumiyyetle «18 Cumâda-l-âhire Perşembe» gösterilirse de hakikî takvimde Perşembe günü o ayın 18 ine değil, 17 sine müsâdiftir. — Azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

255) Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1879 = 1296 senesi 18 Teşrinievvel = 2 Zülka'de Cumartesi günü; azli: 1880 = 1297 senesi 9 Haziran = 1 Receb Çarşamba günü; sadâret müddeti: 7 ay, 20 gün; «İlk sadâreti».

(Adliye nâzırlığından «Baş-vekil» ünvanıyla Sadr-ı-a'zam olan Said Paşa İran'da şehbenderlik ve maslahatgüzarlık gibi Hâriciyye me'muriyetlerinde bulunmuş olan Ankaralı Seb'a-zâde Ali Nâmık Efendi'nin oğludur : 1254 = 1838 - 1839 tarihinde Erzurum'da doğmuş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 40 - 41 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. «Sicil-i-Osmânî»de Said Paşa'nın babası Ali Nâmık Efendi'nin «Erzurumî» gösterilmesi her halde oğlunun Erzurum'da doğmuş olmasından mütevellit bir zühul olsa gerektir : Aile menşei Ankara'dır. — Dokuz defa Sadr-ı-a'zam olan Said Paşa halk arasında «Şapur» lâkabiyle ve ikinci Abdülhamid devrinin bidâyetindeki Mâbeyn müşiri ve Bahriye nâzırı Eğinli-Said Paşa'ya nisbetle de «Küçük Said Paşa» diye anılır : Bundan sonraki sadâretleri için aşağıda 257, 259, 261, 264, 267, 269, 275 ve 276 numaralara ve ölümü için de 276 numaraya bakınız. — Selefî Ârifi Paşa'nın azliyle Said Paşa'nın tâyiniinde bir günlük bir ihtilâf meselesi vardır : Said Paşa'nın sadâret Hatt-ı-Hümâyûnu «3 Zülka'de» tarihlidir; halbuki kendisi hâtıratının birinci cildinin 23 ve 31 inci sahifelerinde «2 Zülka'de» tarihinde tâyin edilmiş olduğunu söyledikten sonra aynı cildin 365 inci sahifesindeki me'muriyetler cedvelinde «3 Zülka'de»yi esas ittihâz ve bunun Rumî takvimde karşılığı olarak da «16 Teşrinisânî 1295» tarihini kaydetmektedir : Halbuki «3 Zülka'de» Rumî takvimde «7 Teşrinievvel» mukabilidir! Onun için Said Paşa'nın bu mütenâkız rivayetleri ihticâca sâlih değildir. — İbn-ül-Emin'in «Son Sadr-ı-a'zamlar»ında «3 Zülka'de» tarihi Milâdî takvimin «18 Teşrinievvel» gününe müsâdif gösterilir : Hakikî Hicret takviminde o gün «19 Teşrinievvel Pazar» gününe tesâdüf etmekte olduğu için, aradaki farkın her halde bir Rûyet-i-Hilâl'den mütevellid olması lâzımgelir. — Said Paşa bu ilk sadâretinden azil tarihi itibariyle de hâtıratında tenâkuza düşmüştür: Birinci cilt metninin 41 inci sahifesinde «29 Cumâda-l-ü'lâ 1297» tarihinde azledilmiş olduğundan bahsettiği halde, aynı cildin 365 inci sahifesindeki me'muriyetler cedvelinde azlini «1 Receb»de gösterir : Bu iki ifâde arasında tam bir ay iki günlük bir fark vardır!)

256) Cenânî-zâde Mehmet Kadri Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1880 = 1297 senesi 9 Haziran 1 Receb Çarşamba günü; azli 1880 = 1297 senesi 12 Eylül = 7 Şevvâl Pazar günü; sadâret müddeti: 3 ay, 3 gün.

(Ticaret ve Zirâat nâzırlığından «Baş-vekil» ünvanıyla Sadr-ı-a'zam olan Kadri Paşa «Kamus» ve «Bürhân-ı-Kaatı» mütercimi Vak'anüvis Antepli Asım Efendi'nin kardeşi olan Antep Nakib-ül-eşraf kaymakamı Mehmet Emin Efendi-zâde Kıbrıs mutasarrıfı İshak Paşa'nın oğludur : 1249 = 1833 - 1834 tarihinde Antep'de dünyaya gelmiş olduğuna göre 46 - 47 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Arapça ve Acemce gibi Şark dillerinden başka İngilizce ve Fransızca gibi Garp dillerini de bilen Kadri Paşa kuvvetli kültürü ve ahlâkının temizliği ile mârufur. — İstanbul Hukuk mektebi Kadri Paşa'nın sadâretinde açılmıştır. — Kadri Paşa sadâretinden sonra tâyin edilmiş olduğu Edirne valiliğinde 1302 = 1885 tarihinde füc'eten vefât etmiştir : Mezarı Edirne'dedir).

257) Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1880 = 1297 senesi 12 Eylül = 7 Şevvâl Pazar günü; azli: 1882 = 1299 senesi 2 Mayıs = 13 Cumâda-l-âhire Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 7 ay, 20 gün; «İkinci sadâreti».

(A'yân âzâlığından «Baş-vekil» ünvâniyle sadr-ı-a'zam olan Said Paşa'nın bundan evvelki sadâreti için yukarda 255 ve bundan sonraki yedi sadâreti için de aşağıda 259, 261, 264, 267, 269, 275 ve 276 numaralara bakınız. — Said Paşa hâtıratının birinci cildinin 54 üncü sahifesinde bu seferki azlini yanlış olarak «29 Cumâda-l-âhire» tarihine müsâdif gösterdikten sonra 365 inci sahifede doğru olarak «13 Cumâda-l-âhire» göstermektedir!).

258) Abdurrahman Nurüddin Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1882 = 1299 senesi 2 Mayıs = 13 Cumâda-l-âhire Salı günü; isti'fâsı: 1882 = 1299 senesi 10/11 Temmuz = 23/24 Şa'ban Pazartesi/Salı gecesi; sadâret müddeti: 2 ay, 10 gün.

(Muhtelif valiliklerde bulunduğundan sonra Umûr-ı Nâfia Komisyonu âzâlığında «Baş-vekil» ünvâniyle sadr-ı-a'zam olan Abdurrahman Paşa, eski valilerden ve Germiyan-oğullarından Kütahyalı vezir Hacı-Ali Paşa'nın oğlu ve Hacı-Mir-zâde Hacı-Mustafa Ağa'nın torunudur: Ailesinin mâlûmatına nazaran 1249 = 1833 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 49 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Eski Dâhiliyye nâzırlarından Memduh Paşa'nın «Asvât-ı sudûr»undaki rivayete nazaran Abdurrahman Paşa'nın pek az süren sadâretinden azline sebep, Mısır'da çıkan İrâbî Paşa ısyânını bastırmak için asker toplanmasını istemesi ve pâdişahın da bu teklifi öyle bir bahâne ile toplanacak bir kuvvetle paşanın kendisini hal'etmek istediğine hükmetmesidir! — Abdurrahman Paşa sadâretinden sonra Kastamonu, Aydın ve Edirne valiliklerinde bulunmuş ve 1313 = 1895 tarihinde Adliye nâzırı olarak ikinci meşrutiyetin ilânına kadar 13 sene Adliye teşkilâtını büyük bir dirâyet ve istikametle idare etmiş ve nihayet meşrutiyette tekaüd edilerek dört sene yaşadıkdan sonra 1330 = 1912 tarihinde vefât edip Fâtih türbesi hazîresine defnolunmuştur. — Ömründe doğruluktan ayrılmamış olan Abdurrâhman Paşa ikinci Abdülhamid devrinin sarsılmaz bir iffet ve nâmus âbidesi sayılır: Bir çok vaziyetlerde hakkı müdâfaa için pâdişahın irâdesini bile reddedecek kadar celâdet ve metânet göstererek kendisinden sonraki nesillerle devirlere örnek olan bu mümtaz veziri on üç sene Adliye'nin başından ayırmamış olması da Sultan Hamid'e şeref veren bir kadirşinaslıktır. — Abdurrahman Paşa aşağıda 265 numarada göreceğimiz Halil Rif'at Paşa'nın ölüm hastalığında Adliye nezâretine ilâveten Sadâret-Kaymakamlığında da bulunmuş ve hasta sadr-ı-a'zam ölünce Sultan Hâmid Baş-kâtip Tahsin Paşa ile Baş-Mâbeynci Râgıb Paşa'yı Abdurrahman Paşa'nın Ortaköy'deki yalısına iki defa göndererek sadâreti kabul etmesi için ısrâr etmişse de, birinci teklifi reddeden paşa ikinci teklifi «Ancak Bâb-ı Ali'nin muâmelâtına sarayın müdâhale etmemesi şartıyla» kabul edebileceğini söylemiş ve işte bunun üzerine Baş-kâtip Tahsin Paşa'nın hâtıratındaki ifâdesine göre Sultan Hamid, hiç bir şart koşmayan Said Paşa'ya sadâreti derhal kabul ettirivermiştir! — Meşrutiyet devrinde Adliye nâzırlığında bulunan vüzerâdan Dâmad-Arif Hikmet Paşa, Abdurrahman Paşa'nın dört oğlunun ikincisidir).

259) Mehmed Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1882 = 1299 senesi 12 Temmuz = 25 Şa'ban Çarşamba günü; azli: 1882 = 1300 senesi 30 Teşrinisâni/1 Kânunuevvel = 19/20 Muharrem Perşembe/Cuma gecesi; sadâret müddeti: 4 ay, 20 gün; «Üçüncü sadâreti».

(İkinci sadâretinden ma'zul bulunduğu sırada «Baş-vekil» ünvânıyla Sadr-ı a'zam olan Said Paşa'nın bu seferki tâyini umumiyyetle selefinin istifâsına tesadûf eden «24 Şa'ban = 11 Temmuz» Salı gününe müsâdif gösterilirse de, «Ertesi Çarşamba günü akşamına doğru» tâyin edilmiş olduğundan bahsedildiğine ve kendisi de hâtıratında «Çarşamba» ismini tâsrih ettiğine göre, Sadâret Hatt-ı-Hümâyûnundaki «24 Şa'ban» tarihine Rüyet-i-hilâl'den mütevellit bir günlük bir fark olduğu anlaşılmaktadır: Çünkü hakikî takvimde Çarşamba günü o ayın 24 üne değil, 25 ine müsâdiftir. — Said Paşa hâtıratının birinci cildindeki cedvelde bu seferki tâyini «6 Şevvâl» ve 78 inci sahifede «26 Şa'ban» tarihlerine müsâdif gösterirse de tamamiyle yanlıştır! — Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için yukarda 255 ve 257 numaralara ve bundan sonraki altı sadâreti için de aşağıda 261, 264, 267, 269, 275 ve 276 numaralara bakınız).

260) Ahmed Vefik Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1882 = 1300 senesi 30 Teşrinisâni/1 Kânunuevvel = 19/20 Muharrem Perşembe/Cuma gecesi; azli: 1882 = 1300 senesi 2/3 Kânunuevvel = 21/22 Muharrem Cumartesi/Pazar gecesi; sadâret müddeti: 2 gün; «İkinci sadâreti».

(Bursa valiliğinden ma'zul bulunduğu sırada «Baş-vekil» ünvânıyla Sadr-ı a'zam olan Ahmed Vefik Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 249 numaraya bakınız: Vefik Paşa'nın iki sadâret müddeti ancak 2 ay, 11 gün tutmaktadır. — Bu seferki sadâret Hatt-ı-Hümâyûnunda «19 Muharrem = 30 Teşrinisâni» tarihi vardır: O gün bir Perşembeye müsâdiftir; halbuki Said Paşa'nın azliyle Ahmed Vefik Paşa'nın tâyini «Perşembe/Cuma gecesi» olmuş ve Hatt-ı-Hümâyûn da tâtile tesadûf eden Cuma günü Bâb-ı-Âlî açtırılmak suretiyle okunmuştur: İşte bundan dolayı o sene Muharreminde bir Rüyet-i-hilâl olması ve Hatt-ı-Hümâyûn tarihindeki «19 Muharrem» gününün hakikî takvimde «20 Muharrem Cuma» gününe tekabül etmesi lâzımgelir. — Vefik Paşa'nın bu iki günlük son sadâretinden azledilmeyip istifâ etmek suretiyle ayrılmış olduğu hakkında zayıf bir rivayet vardır).

261) Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1882 = 1300 senesi 3 Kânunuevvel = 22 Muharrem Pazar günü; azli: 1885 = 1302 senesi 24/25 Eylül = 14/15 Zülhicce Perşembe/Cuma gecesi; sadâret müddeti: 2 sene, 1 ay, 23 gün; «Dördüncü sadâreti».

(Üçüncü sadâretinden iki gün ma'zul kaldıktan sonra ilga edilen «Baş-vekâlet» ünvânı yerine «Sadâret» ünvânıyla tekrar Sadr-ı a'zam olan Said Paşa'nın bundan evvelki üç sadâreti için yukarda 255, 257 ve 259 numaralara ve bundan sonraki beş sadâreti için de aşağıda 264, 267, 269, 275 ve 276 numaralara bakınız. — Said Paşa hâtıratının birinci cildinin 87 nci sahifesiyle bu seferki sadâret Hatt-ı-Hümâyûnunda «21 Muharrem» tarihi varsa da bir Pazar'a tesadûf eden o gün hakikî takvimde «22 Muharrem»e müsâdiftir: Bu mesele için yukarıki fıkraya da bakınız. — Tıpkı bunun gibi, azli tarihi de «15 Zülhicce»ye müsâdif gösterilirse de Said Paşa hâtıratının birinci cildinde azledildiği gecenin ertesi günü Cuma olduğundan bahsedildiğine göre, yukarda esas ittihâz ettiğimiz gece azledilmiş olduğu anlaşılmaktadır).

262) Mehmet Kâmil Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1885 = 1302 senesi 25 Eylül = 15 Zülhicce Cuma günü; azli: 1891 = 1309 senesi 3/4 Eylül = 28/29 Muharrem Perşenbe/Cuma gecesi; sadâret müddeti: 5 sene, 11 ay, 9 gün; «İlk sadâreti».

(Evkaf nâzirliğinden Sadr-ı-a'zam olan Kâmil Paşa Kıbrıslı Topçu yüzbaşı Sâlih Ağa'nın oğludur: Bir aralık bu Sâlih Ağa'nın yâhudi dönməsi olduğundan bahsedilmişse de doğru değildir; Kâmil Paşa 1248 = 1832 tarihinde Lefkoşa'da doğmuş olduğuna göre 53 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Arapça, Acemce, Rumca, Fransızca ve İngilizce gibi muhtelif Şark ve Garp dilleri bilen Kâmil Paşa ilkönce Mısır'da askerliğe intisâb edip Binbaşlığa kadar ilerledikten sonra İstanbul'a gelip mutasarrıflık ve valilik gibi Mülkiyye hizmetlerinde bulunmuş ve ondan sonra da Maârif ve Evkaf nezâretlerine tâyin edilmiştir. — Kâmil Paşa'nın dört sadâreti vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 265, 270 ve 278 numaralara bakınız. — Hâtırâtındaki izâhına göre 14/15 Zülhicce = 24/25 Eylül Perşenbe/Cuma gecesi sadârete tâyin edilmiş ve ertesi Cuma günü Bâb-ı-Âlî'de merâsim yapılarak Hatt-ı-Hümâyûn okunmuştur: azil tarihi hâtırâtındaki ifâdesine göredir).

263) Kabağağaçlı-zâde Ahmed Cevad Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1891 = 1309 senesi 4 Eylül = 29 Muharrem Cuma günü; azli: 1895 = 1312 senesi 8 Haziran = 14 Zülhicce Cumartesi günü; sadâret müddeti: 3 sene, 9 ay, 4 gün.

(Girit kumandanlığıyla vali vekilliginden Sadr-ı-a'zam olan müşir Cevad Paşa Afyon-Karahisarlı miralay Mustafa Âsım Bey'in oğludur: 1267—1850-1851 tarihinde Şam'da dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 40 - 41 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Arapça, Acemce, Rumca, Fransızca ve İtalyanca bilen bu muktedir ve mümtaz devlet-adamının muhtelif eserlerinden en meşhuru, Fransızcaya da terceme edilmiş olan «Târîh-i askerî-i Osmânî»sidir; Cevad Paşa beş bin ciltlik hususî kütüphanesini İstanbul müzesine hediye ettikten başka, Bâb-ı-Âlî bahçesinde kendi ismini taşıyan kütüphaneyi de sadâreti esnâsında yaptırmıştır. — Azlinden sonra Girit kumandanlığı ile Şam'daki Beşinci Ordu müşirliğinde bulunan Cevad Paşa bir müddet sonra tedâvi için İstanbul'a gelmiş ve nihayet 1318 = 1900 senesi Rebî'ül-âhîr = Ağustos ayında vefât edip Fâtih civârındaki Emîr-Buhârî türbesinin karşısında yapılan hususî bir türbe şeklindeki mezarına defnedilmiştir).

264) Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1895 = 1312 senesi 8 Haziran = 14 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1895 = 1313 senesi 30 Eylül/1 Teşrinievvel = 10/11 Rebî'ül-âhîr Pazartesi/Salı gecesi; sadâret müddeti: 3 ay, 23 gün; «Beşinci sadâreti».

(Dördüncü sadâretinden ma'zul bulunduğu sırada Sadr-ı-a'zam olan Said Paşa'nın bundan evvelki dört sadâreti için yukarda 255, 257, 259 ve 261 numaralara ve bundan sonraki dört sadâreti için de aşağıda 267, 269, 275 ve 276 numaralara bakınız. — Said Paşa hâtırâtının birinci cildinin 265 inci sahifesinde bu seferki tâyinini «15 Zülhicce Cumartesi» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Cumartesi günü o ayın 15 ine değil, 14 üne tesadüf etmektedir. — Paşa'nın bu beşinci sadâretiden azli de umumiyyetle «13 Rebî'ül-âhîr» tarihine müsâdif gös-

terilir : Fakat hakikî takvimde «12 Rebî'ül-âhir» e tesâdüf eden o gün kendisinin azline değil, halefi Kâmil Paşa'nın tâyinine müsâdiftir; Said Paşa hâtırâtında azlını bizim burada esas ittihâz ettiğimiz «Salı gecesi»ne müsâdif göstermekte ve o da «10/11 Rebî'ül-âhir = 30 Eylül/1 Teşrinievvel» tarihine tesadüf etmektedir).

265) Mehmet Kâmil Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1895 = 1313 senesi 2 Teşrinievvel = 12 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; azli: 1895 = 1313 senesi 7 Teşrinisâni = 19 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü; sadâret müddeti: 1 ay, 6 gün; «İkinci sadâreti».

(Kâmil Paşa'nın ilk sadâreti için yukarda 262 numaraya ve bundan sonraki iki sadâreti için de aşağıda 270 ve 278 numaralara bakınız. — Paşa'nın bu seferki sadâret Hatt-ı Hümayûnunda «13 Rebî'ül-âhir» tarihi vardır : Hakikî takvimde o gün «3 Teşrinievvel Perşembe» günüdür; fakat İkdam gazetesinin 429 numaralı ve «15 Rebî'ül-âhir = 4 Teşrinievvel Cuma» tarihli nüshasında çıkan bu Hatt-ı Hümayûndaki tarihin her halde bir Rüyet-i hilâl'den dolayı hakikî takvime nisbetle bir gün farketdiği anlaşılmaktadır: Çünkü «15 Rebî'ül-âhir» itibarî olarak Cuma'ya müsâdif olunca 13 ünün Çarşamba olması lâzımgelir; tabii burada hakikî takvim tarihi esas ittihâz edilmiştir).

266) Halil Rif'at Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1895 = 1313 senesi 7 Teşrinisâni = 19 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü; ölümü: 1901 = 1319 senesi 9 Teşrinisâni = 27 Receb Cumartesi günü; sadâret müddeti: 6 sene, 2 gün.

(Dâhiliyye nâzirliğinden Sadr-ı a'zam olan Halil Rif'at Paşa Serezli Bölükbaşı İbrahim Ağa'nın oğludur : 1246 = 1830 - 1831 tarihinde Serez civârında doğmuş olduğuna göre 64 - 65 yaşlarında Sadr-ı a'zam olmuş demektir. Sultan Hamid devrinde Türk zaferiyle neticelenen Yunan muharebesi Halil Rif'at Paşa'nın sadâretine müsâdiftir. — Paşa'nın ölüm hastalığında Sadâret Kaymakamlığına Adliye nâzırı Abdurrahman Paşa tâyin edilmiştir : Bu tâyinin tarihi «26 Receb = 8 Teşrinisâni Cuma» günüdür; bunun ferdâsı Cumartesi günü de Halil Rif'at Paşa vefât etmiştir : İkdam gazetesinin bu ölüm haberini ilân eden 2653 numaralı nüshası «29 Receb Pazar» tarihlidir; hakikî takvimde Pazar günü «28 Receb» e müsâdif olduğu için bir gün evvelki tarihin de 27 Receb = 9 Teşrinisâni Cumartesi olması lâzımgelir. — Halil Rif'at Paşa'nın mezarı Eyüp'dedir).

267) Mehmed Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1901 = 1319 senesi 18 Teşrinisâni = 6 Şa'ban Pazartesi günü; azli: 1903 = 1320 senesi 14 Kânunusâni = 14 Şevvâl Çarşamba günü; sadâret müddeti: 1 sene, 1 ay, 26 gün; «Altıncı sadâreti».

(Beşinci sadâretinden ma'zul bulunduğu sırada Sadr-ı a'zam olan Said Paşa'nın bundan evvelki beş sadâreti için yukarda 255, 257, 259, 261 ve 264 numaralara ve bundan sonraki üç sadâreti için de aşağıda 269, 275 ve 276 numaralara bakınız. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Halil Rif'at Paşa'nın ölümüyle Said Paşa'nın bu altıncı sadâretine tâyini arasında sadâret makamı dokuz gün münhal kalmıştır : Said Paşa hâtırâtının ikinci cildinin sonundaki vesikalar kısmında ve metnin de 260 - 261 inci sahifelerinde azlını «15 Şevvâl Çarşamba» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Çarşamba günü o ayın 15 ine değil, 14 üne tesadüf etmektedir).

268) Mehmet Ferid Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1903 = 1320 senesi 14 Kânunusânî = 14 Şevvâl Çarşamba günü; azli: 1908 = 1326 senesi 22 Temmuz = 22 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; sadâret müddeti: 5 sene, 6 ay, 8 gün.

(Rumeli Vilâyâtı Islâhât Komisyonu ri'yâsetinden Sadr-ı-a'zam olan Ferid Paşa Avlonyalı Mustafa Paşa isminde bir Arnavut beyinin oğludur; soy-adı «Vlora»dır: Ferid Paşa 1268 = 1851 - 1852 tarihinde Yanya'da doğmuş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 51-52 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Mutlakıyyet devrinin son sadr-ı-a'zâmı olan Avlonyalı Ferid Paşa ikinci meşrutıyyetin ilânından bir gün evvel azledilmiş ve meşrutıyyet devrinde bir aralık Dâhiliyye nâzırlığı ile A'yan reisliğinde de bulunmuştur. — Hatt-ı-Hümâyûn'daki «16 Şevvâl» tarihi Sadâret-alay'ının tâyinden bir gün sonra yapılmış olmasından ve bir günlük de Rü'yet-i-hilâl farkından mütevellittir. — Azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

269) Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1908 = 1326 senesi 22 Temmuz = 22 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; isti'fâsı: 1908 = 1326 senesi 4 Ağustos = 6 Receb Salı günü; sadâret müddeti: 13 gün; «Yedinci sadâreti».

(Altıncı sadâretinden ma'zul bulunduğu sırada Sadr-ı-a'zam olan Said Paşa'nın bundan evvelki altı sadâreti için yukarda 255, 257, 259, 261, 264 ve 267 numaralara ve bundan sonraki son iki sadâreti için de aşağıda 275 ve 276 numaralara bakınız. — Said Paşa bu yedinci sadâretine tâyinini hâtırâtında «23 Cumâda-l-âhire = 22 Temmuz Çarşamba» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde 22 Temmuz Çarşamba günü Cumâda-l-âhirenin 23 üne değil, 22 sine müsâdiftir; tıpkı bunun gibi, gene aynı hâtırâtta isti'fâsının kabulüyle Mühr-i-Hümâyûn'un iâdesi «8 Receb Çarşamba» gününe müsâdif gösterilmişse de, hakikî takvimde Çarşamba günü Receb'in 8 ine değil, 7 sine tesadüf etmektedir ve o da bir gün hatâlıdır; Said Paşa aynı hâtırâtındaki me'muriyyetler cedvelinde bu seferki azlini «23 Receb» tarihine müsâdif göstermişse de, o büsbütün yanlıştır. — İkinci meşrutıyyetin ilânı, Said Paşa'nın bu seferki tâyininin bir gün sonradır).

270) Mehmet Kâmil Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1908 = 1326 senesi 5 Ağustos = 7 Receb Çarşamba günü; isti'fâsı: 1909 = 1327 senesi 13/14 Şubat = 22/23 Muharrem Cumartesi/Pazar gecesi; sadâret müddeti: 6 ay, 10 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Kâmil Paşa'nın bundan evvelki iki sadâreti için yukarda 262 ve 265 numaralara ve bundan sonraki son sadâreti için de aşağıda 278 numaraya bakınız. — Kâmil Paşa'nın isti'fâsiyle halefi Hüseyin Hilmi Paşa'nın tâyini hakkındaki Hatt-ı-Hümâyûn tarihine nazaran umumıyyetle «22 Muharrem» günü esas ittihâz edilirse de o gün Râmî takvimin «1 Şubat» tarihine ve bu da Hicrî takvimin «23 Muharrem» Pazar gününe müsâdiftir; fazla olarak o kabinede Şeyh-ül-İslâm olan Cemâlüddin Efendi'nin hâtırâtıyla o günkü ikdam nüshasına nazaran Kâmil Paşa Meclis'in adem-i itimad kararı üzerine gece-yarısı isti'fâ etmiştir).

271) Hüseyin Hilmi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1909 = 1327 senesi 14 Şubat = 23 Muharrem Pazar günü; istifâsı: 1909 = 1327 senesi 13 Nisan = 22 Rebî'ül-evvel Salı günü; sadâret müddeti: 1 ay, 27 gün; «İlk sadâreti».

(Uhdesindeki Dâhiliyye nâzırlığını muhâfaza etmek üzere Sadır-ı a'zam olan Hüseyin Hilmi Paşa tüccardan Kütahyalı-zâde Mustafa Efendi'nin oğludur: Aile menşei itibariyle Kütahyalı olmakla beraber kendisi 1272 = 1855 senesi 12 Rebî'ül-evvel = 22 Teşrinisâni Perşembe günü Midilli adasının Sarlıca köyünde doğmuş olduğuna göre Sadârete tâyin edildiği gün yaşının 53 sene, 2 ay, 22 gün tutması, yâni 54 yaşının içinde tâyin edilmiş olması lâzımgelir. — Hüseyin Hilmi Paşanın iki sadâreti vardır: Bundan sonraki için aşağıda 273 numaraya bakınız. Vaktiyle Nâmık Kemal Midilli mutasarrıfı iken Hilmi Paşa kâtiplikle mâiyyetinde bulunmuş olduğu için «Kemal'in gömezi» diye şöhret bulmuştur. — Hüseyin Hilmi Paşa eski Rûmî takvime göre «31 Mart vak'ası» denilen ihtilâl üzerine istifâyâ mecbur olmuştur: Yukarıki isti'fâ tarihi işte o güne müsâdiftir; tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. — Hüseyin Hilmi Paşa 16 Ramazan 1341 = 2 Mayıs 1932 Çarşamba günü Viyana'da vefât etmiştir).

İKİNCİ ABDÜLHAMİD VE BEŞİNCİ MEHMET DEVİRLERİ:

272) Ahmed Tevfik Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1909 = 1327 senesi 14 Nisan = 23 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; istifâsı: 1909 = 1327 senesi 5 Mayıs = 14 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; sadâret müddeti: 21 gün; «İlk sadâreti».

(Hâriciyye nâzırlığından Sadır-ı a'zam olan Tevfik Paşa Kırımlı ferik İsmail Paşa'nın oğludur: Kırımlılara umumiyyetle «Tatar» denildiği halde Tevfik Paşa Mongol olmadığı için burada o kelime kullanılmamıştır. — 1261 = 1845 senesi 2 Safer = 10 Şubat Pazartesi günü İstanbul'da doğmuş olduğuna göre, Sadır-ı a'zam olduğu gün yaşının Milâdî takvim hisâbiyle 64 sene, 2 ay, 2 gün tutması, yâni 65 yaşının içinde bulunması lâzımgelir. — İlkönce askerliğe intisâb edip Mülâzım-ı sâni olduktan sonra «Ârıza-i bedeniyye» sinden dolayı askerlikten çıkıp Bâb-ı Âlî Terceme kalemine giren Tevfik Paşa ikinci Abdülhamid devrinde Hâriciyye nâzırı oluncaya kadar muhtelif sefâret kâtiplikleriyle sefirliklerde bulunmuş eski bir diplomattır. — Sultan Hamid'in hâliyle Sultan Reşad'ın cülûsu üzerine mevkünde ibka edilmiş olan Tevfik Paşa'nın dört sadâreti vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 283, 284 ve 292 numaralara bakınız. — Saltanatın ilgası esnâsında Sadâret makamında bulunan Tevfik Paşa Osmanlı imparatorluğu nun son Sadır-ı a'zamıdır. — İstifâ tarihi Takvim-i Vekaayi'nin 202 nci nüshasında «15 Rebî'ül-âhir Çarşamba» gösterilirse de, hakiki takvimde Çarşamba günü o ayın 14 üne müsâdiftir).

BEŞİNCİ MEHMET DEVRİ

273) Hüseyin Hilmi Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1909 = 1327 senesi 5 Mayıs = 14 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; istifâsı: 1909 = 1327 se-

nesi 28 Kânunuevvel = 15 Zülhicce Salı günü; sadâret müddeti: 7 ay, 24 gün; «İkinci sadâreti».

(Tevfik Paşa'nın 21 günlük sadâretini ma'zuliyyetle geçiren Hüseyin Hilmi Paşa'nın bundan evvelki sadâreti için yukarda 271 numaraya bakınız: İki sadâretinin mecmûu 9 ay, 21 gün tutmaktadır. — A'yân âzâsından olan Hüseyin Hilmi Paşa bu son sadâretinden sonra aşağıda 277 numarada göreceğimiz Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesinde Adliye nâzırı ve nihayet son vazife olarak da Viyana sefiri olmuştur. — Hüseyin Hilmi Paşa, halefi Hakkı Paşa Roma'dan İstanbul'a gelinceye kadar 15 gün vekâleten vazifesine devam etmiştir).

274) İbrahim Hakkı Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1910 = 1327 senesi 12 Kânunusânî = 30 Zülhicce Çarşamba günü; istifâ'sı: 1911 = 1329 senesi 29 Eylül = 5 Şevvâl Cuma günü; sadâret müddeti: 1 sene, 8 ay, 18 gün.

(Roma sefirliğinden Sadr-ı-a'zam olan Hakkı Paşa Zaptiye nezâreti müsteşarlığı, Sakız mutasarrıflığı ve Şehr-emâneti meclis reisliği gibi bâzı mühimce me'muriyetlerde bulunmuş olan Sakızlı Mehmet Remzi Efendi'nin oğludur: 1279 = 1862 tarihinde İstanbul'da doğmuş olduğuna göre, Milâdî takvim hisâbiyle 48 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir; Mekteb-i-Mülkiyye'den me'zun yegâne Sadr-ı-a'zam işte bu Hakkı Paşa'dır. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifâsına müsâdîf olan 15 Zülhicce 1327 = 28 Kânunuevvel 1909 Salı günü akşamı Hakkı Paşa'ya telgrafla sadâret teklif edilerek Roma'dan İstanbul'a davet edilmiş, 28 Zülhicce 1327 = 10 Kânunusânî 1910 Pazartesi günü İstanbul'a gelmiş ve 24 saat mühlet istiyerek 29 Zülhicce = 11 Kânunusânî Salı günü akşamı kabinesini teşkil edip ertesi gün yapılan Sadâret-alayında «30 Zülhicce = 12 Kânunusânî Çarşamba» tarihli Hatt-ı-Hümâyûn okunmuştur. — Askerlik bakımından müdâfaasız ve hattâ bomboş bırakılan Trablusgarb'ın İtalyan tasallutuna uğraması Hakkı Paşa'nın sadâretindedir ve hattâ istifâsının sebebi de bu millî fâciadır: Sadâret makamına Roma sefâretinden gelmiş olduğu halde İtalya'nın Trablus ve Bingazi üzerindeki niyyetlerinden tamamiyle gafil davranan ve hattâ İtalyan hazırlıklarından bile mütenebbih olmıyan Hakkı Paşa Trablus hakkındaki ilk ültimatı aldıği zaman bir vicdan buhrânına uğramış ve kendi kabinesindeki Adliye nâzırı olan Necmüddin-Molla'nın İbn-ül-Emin Mahmud Kemal'e yazdığı bir mektupta anlattığına göre o gün Meclis-i-Vükelâ'da mesele müzâkere edilirken arkadaşlarına:

— Bana bir şey somayınız! Eski zamanlarda benim vaziyetime düşen Sadr-ı-a'zamların kafasını pâdişahlar binek-taşında kestirirlerdi: Ben o haldeyim!

demıştır. Kendi hakkındaki hükmü böyle olduğu halde kendisinden hiç bir hesap sorulmamış olan bu müdhîş suçlu sanki hiç bir mes'ûliyeti yokmuş gibi birinci cihan harbinde Berlin Büyük-elçiliğine bile gönderilmiş ve nihayet orada ölerken cenâzesi İstanbul'a nakledilip Yahyâ Efendi hazîresine defnolunmuştur).

275) Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1911 = 1329 senesi 30 Eylül = 6 Şevvâl Cumartesi günü; istifâ'sı: 1911 = 1330 senesi

30 Kânunuevvel = 9 Muharrem Cumartesi günü; sadâret müddeti: 3 ay; «Sekizinci sadâreti».

(A'yan reisliğinden Sadr-ı a'zam olan Said Paşa'nın bundan evvelki yedi sadâreti için yukarda 255, 257, 259, 261, 264, 267 ve 269 numaralara ve bundan sonraki dokuzuncu ve sonuncu sadâreti için de aşağıki fıkraya bakınız. — Hakkı Paşa'nın isti'fâsiyle Said Paşa'nın bu sekizinci sadâretinde kabinesini teşkil ettiği gün arasında bir kaç gün geçmesi, her iki kabinede Maârif nâzırı olan Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey'in «Tarih müsâhâbeleri»ndeki izâhına göre Hey'et-i Vükelâ'nın teşkili için «günlerce uğraşılmış» ve bilhassa «gece yarılarında kadar Bâb-ı Âlî'de müzakere» edilip hiç bir karar verilememiş olmasındandır. Aynı kabinelerde Adliye nâzırı olan Necmüddin-Molla'nın yukarıki fıkra da bahsettiğimiz mektubunda Said Paşa'nın Sadâret-alayını Hakkı Paşa'nın isti'fâsına tesa'düf eden günün ferdâsına müsâdif gösterilir: Çünkü Said Paşa'nın bu seferki sadâret Hatt-ı Hümayûnu itibarî takvime göre «7 Şevvâl» tarihlidir; hakiki takvime göre «6 Şevvâl» olması lâzımgelir ve o da Hakkı Paşa'nın isti'fâsından 5 gün sonradır. — Said Paşa'nın bu sekizinci sadâretinden isti'fâsını müteâküp dokuzuncu sadâretine tâyini ittihad-ve-Terakki komitesinin Hakkı Paşa kabinesini mes'ûliyyetten kurtarmak için oynadığı bir oyun neticesidir: 1911 = 1330 senesi «30 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

276) Mehmet Said Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1911 = 1330 senesi 31 Kânunuevvel = 10 Muharrem Pazar günü; isti'fâsı: 1912 = 1330 senesi 16 Temmuz = 1 Şa'ban Salı günü; sadâret müddeti: 6 ay, 16 gün; «Dokuzuncu sadâreti».

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz sekizinci sadâretinden isti'fâsının ertesi günü bu dokuzuncu sadâretine tâyin edilen Said Paşa'nın bundan evvelki sekiz sadâreti için yukarda 255, 257, 259, 261, 264, 267, 269 ve 275 numaralara bakınız: Said Paşa'nın bu dokuz sadâreti Milâdî takvim hisâbiyle cem'an 7 sene, 1 ay, 11 gün tutmaktadır; paşanın en uzun sadâreti dördüncü, en kısası da yalnız 13 gün süren yedincisidir: meşhur rakîbi Kâmil Paşa'nın sadâret müddetleriyle mukayesesini için aşağıda 278 numaraya bakınız. — Said Paşa'nın bu dokuz sadâretinden ilk yedisi ikinci Abdülhamid ve son ikisi de Beşinci Mehmet devirlerine müsâdiftir: Rejim itibariyle ilk altısı mutlakıyyette ve son üç sadâreti de ikinci meşrutıyyettedir. — Said Paşa'nın bu son sadâretinden isti'fâsına sebep olan âmiller için 1912 = 1330 vukuâtının «16 Temmuz» fıkrasına bakınız: Paşanın işte bu son isti'fâsı İttihad-ve-Terakki'nin iş başından sukutiyle muhâliflerin hükûmeti elde etmelerine sebep olmuş ve bunun üzerine sırayla Sadr-ı a'zam olan Gazi-Ahmed Muhtar ve Kâmil Paşalar muhâlif cereyânı temsil etmiştir. — Bundan sonra artık iş başına gelmemiş olan Said Paşa bir aralık Mahmud Şevket Paşa kabinesinde Şûrây-ı Devlet reisi olmuş ve ondan sonra da eski vazifesi olan A'yan reisliğine avdet etmiştir. — Said Paşa'nın ölüm tarihi 1914 = 1332 senesi 29 Şubat = 3 Rebî'ül-âhir Pazar günüdür: 1254 = 1838 - 1839 tarihinde Erzurum'da doğmuş olduğuna göre, Milâdî takvim hisâbiyle 75 - 76 yaşlarında ölmüş demektir; mezarı Eyüp türbesinin medhalinde ve bir ağaç altındadır).

277) Kâimci-oğlu Gazi-Ahmed Muhtar Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1912 = 1330 senesi 22 Temmuz = 7 Şa'ban Pazartesi günü; isti'fâsı:

1912 = 1330 senesi 29 Teşrinievvel = 18 Zülka'de Salı günü; sadâret müddeti : 3 ay, 8 gün.

(A'yan reisliğinden Sadr-ı-a'zam olan Gazi-Ahmed Muhtar Paşa Bursa'nın Kartırcı-oğlu sülâlesinden Hacı Halil Efendi'nin oğludur : 1255 = 1839 senesi Şaban = Teşrinievvel ayında Bursa'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 73 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir; oğlu Mahmud Muhtar Paşa'yı da Bahriye nâzırı olarak kabinesine almış olduğu için, kurduğu hükûmet halk arasında «Baba-oğul kabinesi» ismiyle anılmıştır. — Kırktan fazla muharebede bulunup iki defa yaralanan ve bilhassa 93 harbinde Anadolu cephesi Baş-kumandanlığındaki zaferleriyle muvaffakiyyetlerinden dolayı bir altın kılıçla taltif edilip «Gazi» ünvanını almış olan Ahmed Muhtar Paşa zamanının hem en büyük askerlerinden, hem en kıymetli rıyâziyecilerindendir : Tarihî, rıyâzî ve dinî meselelere âit muhtelif eserleri vardır; «Cem'iyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye» ile «Darüşşefeka»nın müessislerindendir. — 1337 = 1919 senesi 22 Kânunusânî = 19 Rebî'ül-âhîr Çarşamba günü İstanbul'da vefât eden bu şanlı kahramanın mezarı Fatih'dedir).

278) Mehmet Kâmil Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1912 = 1330 senesi 29 Teşrinievvel = 18 Zülka'de Salı günü; Bâb-ı-Âlî baskınında zorla isti'fâya mecbur edilmesi: 1913 = 1331 senesi 23 Kânunusânî = 14 Sâfer Perşembe günü; sadâret müddeti: 2 ay, 25 gün; «Dördüncü sadâreti».

(Şarây-ı-Devlet reisliğinden Sadr-ı-a'zam olan Kâmil Paşa'nın bu dördüncü ve sonuncu defasından evvelki üç sadâret için yukarda 262, 265 ve 270 numaralara bakınız : Kâmil Paşa'nın bu dört sadâreti Milâdî takvim hisâbiyle cem'an 6 sene, 9 ay, 20 gün tutmaktadır : En uzun sadâreti birincisi, en kısası da ancak 1 ay, 6 gün sürebilen ikinci sadâretidir; bunların ilk üçü ikinci Abdülhamid ve bu sonuncusu da Beşinci Mehmet devirlerine müsâdiftir; rejim itibariyle de ilk iki sadâreti mutlakıyyete, son iki defası ikinci meşrutıyyete tesadûf etmektedir. — Meşhur rakibi Said Paşa'nın dokuz sadâretine mukabil Kâmil Paşa yalnız dört defa sadârette bulunmuş olmakla beraber, müddet itibariyle aralarında mühim bir fark yoktur : Said Paşa'nın dokuz sadâret müddeti cem'an 7 sene, 1 ay, 11 gün tutmasına mukabil, Kâmil Paşa'nın dört sadâreti 6 sene, 9 ay, 20 gün tutmakta olduğuna göre Said Paşa Sadâret makamında Kâmil Paşa'dan ancak 3 ay, 21 gün fazla bulunmuş demektir. — Kâmil Paşa'nın siyâsî hayatı ittihatçıların kanlı bir fâcia şeklindeki Bâb-ı-Âlî baskınıyla nihayet bulmuştur).

279) Mahmud Şevket Paşa — Milliyeti: Çeçen (?); tâyini: 1913 = 1331 senesi 23 Kânunusânî = 14 Safer Perşembe günü; katli: 1913 = 1331 senesi II Haziran = 6 Receb Çarşamba günü; sadâret müddeti: 4 ay, 19 gün.

(Harbiye nâzırlığından ma'zul bulunduğu sırada ittihatçıların yukarıki fıkrada bahsi geçen «Bâb-ı-Âlî baskını»nda Kâmil Paşa kabinesini devirmeleri üzerine Sadr-ı-a'zam olan Mahmud Şevket Paşa Bağdadlıdır ve eski Müntefik mutasarrıfı Kethudâ-zâde Süleyman Bey'in oğludur; bu Süleyman Bey'in Irak'a hicret etmiş bir Çeçen, yahut Gürcü veyahut Çerkez âilesine mensub olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır; en kuvvetli rivayete göre Çeçen'dir. Mahmud Şevket Paşa

1273 = 1856 - 1857 tarihinde Bağdad'da doğmuş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 56-57 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş ve gene o yaşta öldürülmüş demektir. — Mahmud Şevket Paşa Üçüncü ordu kumandanlığında bulunduğu sırada «31 Mart vak'ası» üzerine teşkil edilen ve «Hareket ordusu» denilen kuvvetin idaresini der-uhde etmiş olduğu için halk arasında «Hareket ordusu kumandanı» diye şöhret bulmuştur. — «Bâb-ı-Âlî vak'ası»da on üç kişinin kanı bahasına Sadr-ı-a'zam ve Harbiye nâzırı olan Mahmud Şevket Paşa'nın sadâreti bir kaç ay sonra kendi kanı bahasına nihayet bulmuştur: Mahmud Şevket Paşa Harbiye nezâretinden Bâb-ı-Âlî'ye giderken Bâyezid meydanının Divanyolu ile birleştiği köşede ve otomobilinin içinde vurulup bir saat sonra ölmüştür).

280) Mısırlı Said Halim Paşa — Milliyeti: Arnavut (?); tâyini: 1913 = 1331 senesi 12 Haziran = 7 Receb Perşembe günü; isti'fâsı 1917 = 1335 senesi 3 Şubat = 10 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; sadâret müddeti: 3 sene, 7 ay, 21 gün.

(Hâriciyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Said Halim Paşa Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın dördüncü oğlu olan Osmanlı vüzerâsından ve Şurây-ı Devlet âzâsından Halim Paşa'nın oğludur: 1280 = 1863-1864 tarihinde Kahire'de doğmuş olduğuna göre Milâdî takvim hisâbiyle 49-50 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir; dedesi Mehmed Ali'nin arnavut olmayıp Türk olduğu hakkındaki rivayet çok zayıf bir iddiâdan başka bir şey değildir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Mahmud Şevket Paşa kabinesinde Hâriciyye nâzırı olan Said Halim Paşa sadr-ı-a'zamanın katli üzerine ilkönce Sadâret-Kaymakamlığına tâyin edilmiş, ertesi gün asâleten Sadr-ı-a'zam olmuş ve kendisi harbe iştirâk aleyhinde olduğu halde ittihatçıların gizli oyunları ile Türkiye onun haberi bile olmadan Harb-i-umumiye girmiştir! — Said Halim Paşa esasen A'yân âzâsından olduğu için, sadâretten istifâsından sonra A'yândaki vazifesine avdet etmiştir. — Muh. telif diller bilen ve kuvvetli bir kültür sâhibi olan Said Halim Paşa 1921 = 1340 senesi 6 Kânunuevvel = 5 Rebî'ül-âhir Salı günü 57-58 yaşlarındayken Roma'da bir Ermeni komitecisi tarafından kurşunla öldürülmüş ve cenâzesi İstanbul'a getirilip Sultanmahmut türbesi hazîresinde babası Halim Paşa'nın yanına defnedilmiştir).

BEŞİNCİ MEHMET REŞAD ve ALTINCI MEHMET VAHİDÜDDİN DEVİRLERİ:

281) Mehmet Tal'at Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1917 = 1335 senesi 4 Şubat = 11 Rebî'ül-âhir Pazar günü; isti'fâsı: 1918 = 1337 senesi 8 Teşrinievvel = 2 Muharrem Salı günü; sadâret müddeti: 1 sene, 8 ay, 2 gün.

(Dâhiliyye nâzırlığından Sadr-ı-a'zam olan Tal'at Paşa Kırcaalili Ahmed Vâsîf Efendi isminde birinin oğludur: Bu Ahmed Vâsîf Efendi'nin bazı kazâlarda mustantik-muâvinliğinde bulunmuş olduğundan bahsedilir. Tal'at Paşa'nın Edirne'de doğum yeri itibariyledir: 1274 = 1291 senesi 1 Eylül = 19 Receb Salı günü Edirne'de doğmuş olduğuna göre, Sadr-ı-a'zam olduğu gün yaşının Milâdî takvim hisâbiyle 42 sene, 5 ay, 4 gün tutması, yâni 43 yaşının içinde bulunması lâzımgelir. Anasının adı «Hürmüz»dür. — Tal'at Paşa'nın Türk olmayıp Çingene ırkından olduğu hakkında meşhur bir rivayet vardır: Bilhassa ittihad-ve-Terakki muhaliflerinin «Çingene-Tal'at» diye istismâr ettikleri bu rivayet bizde

yazılmış bâzı hicviyyelerden başka en ciddî Garp neşriyatına bile aksetmiştir; meselâ «Larousse Universel»in 1932 tab'ının ikinci cildinin 1044 üncü sahifesinin birinci sütunundaki «Talaat-pacha» maddesinde milliyeti :

«Homme politique turc, d'origine tzigane...»

şeklinde izah edilmektedir. Amerika'nın o zamanki İstanbul sefiri Morgenthau da hâtıratında Tal'at Paşa'nın Türk olmadığından bahsetmiş ve bundan çok müteessir olduğu anlaşılan paşa Berlin'e kaçtıktan sonra ilkönce orada eski harflerle neşredilen ve daha sonra İstanbul'da yeni yazı ile de basılan hâtırat kılıkli müdâfaanâmesinde :

«Din ve milliyet meseleleri sırf kanâat ve telâkki meseleleridir».

dedikten sonra «Halil-Bayraktar» ve «Ak-Hüseyn» gibi bâzı dedelerinden bahsetmişse de, âilesinin bir kaç batındanberi müslüman olduğunu gösteren bu isimlerle milliyet meselesini halledememiştir. — Tal'at Paşa'nın tahsil derecesi Rüşdiyye'dir : Lise tahsili görmemiş olduğu halde Selânik Hukuk mektebine de bir müddet devam etmişse de ikmâl edememiştir. Meşrutiyetten evvel Selânik-Manastır arasında seyyar Posta me'murluğu ve nihayet Selânik Posta baş-kâtipliği gibi bir takım küçük me'muriyyetlerde bulunmuştur. — Yegâne mühim cephesi komitecilikten ibaret olan Tal'at Paşa on senede muazzam bir imparatorluğun yıkılmasına sebep olmuş bir siyasî teşekkülde en mühim rolü oynadıktan sonra felâket günü gelince kaçıp giderken halefi İzzet Paşa'ya bıraktığı mektupta mes'ûliyyetini kabul edip müsâit bir vaziyet hâsıl olduğu zaman hisap vermiye geleceğinden ve bilhassa «Tâyin edilecek cezâyı kemâlî cesâretle çekmek istediğinden» bahsetmişse de, 1921 = 1339 senesi 15 Mart = 5 Receb Salı günü mülteci olarak bulunduğu Berlin'deki apartmanına yakın bir sokakta Tayliryan isminde bir Ermeni komitecisi tarafından kurşunla vurulup öldürülmüş olduğu için, büyük mes'ûliyyetinin hisâbı tarihin muhâkemesine kalmıştır. Yukarıda gördüğümüz doğum tarihine nazaran Tal'at Paşa Milâdî takvim hisâbiyle tam 46 sene, 6 ay, 14 gün yaşayıp 47 yaşının içinde maktul düşmüş demektir. Cenâzesi tahnit edilerek Berlin Müslüman mezarlığında bulunan mescidin altındaki mahzende senelerce kaldıktan sonra, 1944 = 1363 senesi 25 Şubat = 1 Rebî'ülevvel Cuma günü İstanbul'a getirilerek Hürriyet-i-Ebediyye tepesine defnedilmiştir. Her halde Tal'at Paşa'nın bir Ermeni kurşununa kurban olmasından hâsıl olan teessür, hisâbını vermeden öldüğü ve bizzat kabul ettiği muazzam mes'ûliyyeti unutturacak bir sebep değildir. — Yukarıda tarihini kaydettiğimiz isti'fâ tam beş gün sonra 13 Teşrinievvel = 7 Muharrem Pazar günü ilân edilmiştir : Bu ilân tarihi esas ittihâz edildiği takdirde, Tal'at Paşa'nın sadâret müddeti 1 sene, 8 ay, 7 günü bulur).

ALTINCI MEHMET DEVRİ :

282) Ahmet İzzet Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1918 = 1337 senesi 14 Teşrinievvel = 8 Muharrem Pazartesi günü; isti'fâsı: 1918 = 1337 senesi 8 Teşrinisânî = 3 Safer Cuma günü; sadâret müddeti: 25 gün.

(A'yân âzâlığından Sadr-ı-a'zam olan İzzet Paşa eski Van mutasarrıflarından Haydar Bey'in oğludur : 1281 = 1864 tarihinde Manastır vilâyetinin Naslıç kasabasında doğmuş olduğuna göre 54 yaşında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — İzzet Paşa'nın pek az süren sadâret müddeti iki mühim hâdise ile meşhurdur : Biri 30 Teşrinievvel = 24 Muharrem Çarşamba günü Mondros mütârekesinin imzâsı, biri de 2/3 Teşrinisânî = 27/28 Muharrem Cumartesi/Pazar gecesi Tal'at, Enver

ve Cemal Paşalar gibi en mühim ittihad-ve-Terakki erkânının İstanbul'dan Almanya'ya kaçmış olmalarıdır).

283) Ahmed Tevfik Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1918 = 1337 senesi 11 Teşrinisânî = 6 Safer Pazartesi günü; isti'fâsı: 1919 = 1337 senesi 12 Kânunusânî = 9 Rebî'ül-âhir Pazar günü; sadâret müddeti: 2 ay, 1 gün «İkinci sadâreti».

(Tevfik Paşa'nın bundan evvelki sadâreti için yukarda 272 numaraya ve bundan sonraki sadâretleri için de aşağıda 284 ve 292 numaralara bakınız. — Tevfik Paşa'nın ikinci ve üçüncü sadâretleri arasındaki fâsıla bir günden ibarettir).

284) Ahmed Tevfik Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1919 = 1337 senesi 13 Kânunusânî = 10 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; isti'fâsı: 1919 = 1337 senesi 3 Mart = 30 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü; sadâret müddeti: 1 ay, 21 gün; «Üçüncü sadâreti».

(İkinci sadâretinden istifâsı üzerine üçüncü kabinesini teşkil etmiş olan Tevfik Paşa'nın dördüncü sadâreti için de aşağıda 292 numaralara bakınız).

285) Dâmad- Ferid Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini 1919 = 1337 senesi 4 Mart = 1 Cumâda-l-âhire Salı günü; isti'fâsı 1919 = 1337 senesi 15/16 Mayıs = 14/15 Şa'ban Perşembe/Cuma gecesi; sadâret müddeti: 2 ay, 13 gün, «İlk sadâreti».

(A'yân âzâlığından Sadr-ı-a'zam olan Dâmad-Ferid Paşa, Şûrây-ı-Devlet âzâlığıyla Bahriye müsteşarlığında bulunmuş olan Hasan İzzet Efendi isminde bir malisorun oğludur: 1270 = 1853-1854 tarihinde doğmuş olduğuna göre 65-66 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Mondros mütârekesinden sonra başta İstanbul olmak üzere memleketin en mühim yerlerini işgal eden düşman kuvvetlerine dayanarak mühlik bir idare kurmuş olan bu meş'um adamın beş sadâreti vardır; bunların ilk üçüyle son ikisi fâsılasızdır: Aşağıda 286, 287, 290, 291 numaralara bakınız. — Sultan Mecid'in kızlarından Mediha-Sultan'la evlenip «Dâmâd» olduğu için ikinci Abdülhamid zamanında Şûrây-ı-Devlet âzâlığı ve vezir pâyesi alan Dâmad-Ferid'in ikinci meşrutiyet devrinde Meclis-i-A'yân âzâlığına tâyini de her hangi bir meziyyetinden değil, sırf dâmadlığından dolayıdır. — Ferid Paşa Avrupa'ya kaçtıktan sonra 1923 = 1342 senesi 6 Teşrinievvel = 24 Safer Cumartesi günü Fransa'nın Nice/Nis şehrinde 69 - 70 yaşlarında ölmüştür).

286) Dâmad-Ferid Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1919 = 1337 senesi 19 Mayıs = 18 Şa'ban Pazartesi günü; isti'fâsı: 1919 = 1337 senesi 20 Temmuz = 21 Şevvâl Pazar günü; sadâret müddeti: 2 ay, 2 gün; «İkinci sadâreti».

(Dâmad-Ferid'in ilk sadâreti için yukarıki fıkraya ve bundan sonraki üç sadâreti için de aşağıda 287, 290 ve 291 numaralara bakınız).

287) Dâmad-Ferid Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1919 = 1337 senesi 21 Temmuz = 22 Şevvâl Pazartesi günü; isti'fâsı: 1919 = 1338 senesi 30 Eylül/1 Teşrinievvel = 5/6 Muharrem Salı/Çarşamba gecesi; sadâret müddeti: 2 ay, 11 gün; «Üçüncü sadâreti».

(Sivas kongresinin müşir Deli-Fuad Paşa vâsıtasıyla pâdişaha mürâcaati üzerine isti'fâya mecbur edilmiş olan Dâmad-Ferid'in bundan evvelki sadâretleri için yukarda son iki fıkraya ve bundan sonraki iki sadâreti için de aşağıda 290 ve 291 numaralara bakınız).

288) Ali Rızâ Paşa — Milliyeti: Türk (?) tâyini: 1919 = 1338 senesi 2 Teşrinievvel = 7 Muharrem Perşembe günü; isti'fâsı: 1920 = 1338 senesi 3 Mart = 12 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; sadâret müddeti: 5 ay, 3 gün.

(A'yân âzâlığından müşirlikle Sadr-ı-a'zam olan Ali Rızâ Paşa binbaşı Tâhir Efendi isminde bir mütekaid zâbitin oğludur: 1276 = 1859 - 1860 tarihinde İstanbul'da doğmuş olduğuna göre 59-60 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Yukarıki fıkroda gördüğümüz gibi, Sivas kongresinin teşebbüsüyle Dâmad-Ferid üçüncü sadâretinden azledilince iş başına gelen Ali Rızâ Paşa telgraf başında Sivasla anlaşarak çalışmaya başlamıştır. — Ölüm tarihi 1933 = 1352 olduğuna göre 73-74 yaşlarında vefât etmiş demektir).

289) Sâlih Hulûsi Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1920 = 1338 senesi 8 Mart = 17 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; isti'fâsı: 1920 = 1338 senesi 2 Nisan = 3 Receb Cuma günü; sadâret müddeti: 25 gün.

(A'yân âzâlıғыyla Bahriye nâzirliğinden müşirlikle Sadr-ı-a'zam olan Sâlih Paşa Bahriye feriklerinden Liman reisi Dilâver Paşa'nın oğludur: Çerkesçe soyadı «Kezrak»dır. 1281 = 1864 - 1865 tarihinde Tophâne'de doğmuş olduğuna göre 55-56 yaşlarında Sadr-ı-a'zam olmuş demektir. — Sâlih Paşa'nın isti'fâsı «16 Mart» fâciası ve İstanbul'un f'tilâf devletleri tarafından muvakkat kaydiyle resmen işgalinden itibaren hükûmetin artık iş göremeyecek hâle gelmesi üzerinedir).

290) Dâmad-Ferid Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1920 = 1338 senesi 5 Nisan = 16 Receb Pazartesi günü; isti'fâsı: 1920 = 1338 senesi 30 Temmuz = 14 Zülka'de Cuma günü; sadâret müddeti: 3 ay, 25 gün; «Dördüncü sadâreti».

(Dâmad-Ferid'in bundan evvelki üç sadâreti için yukarda 285, 286 ve 287 numaralara ve bundan sonraki beşinci ve sonuncu sadâreti için de aşağıki fıkraya bakınız).

291) Dâmad-Ferid Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1920 = 1338 senesi 31 Temmuz = 15 Zülka'de Cumartesi günü; isti'fâsı: 1920 = 1339

senesi 17 Teşrinievvel = 3 Safer Pazar günü; sadâret müddeti: 2 ay, 17 gün; «Beşinci sadâreti».

(Dâmad-Ferid'in bundan evvelki dört sadâreti için yukarda 285, 286, 287 ve 290 numaralara bakınız. — Ferid'in bu son sadâretinden isti'fâsı 21 Teşrinievvel = 7 Safer Perşenbe günü kabul edilip halefi Tevfik Paşa yeni kabinenin teşkiline me'mûr edilmiştir. Aşağıki fıkraya bakınız. — Dâmad-Ferid'in beş sadâret müddeti Milâdî takvim hisâbiyle ancak 1 sene, 1 ay, 8 gün tutmaktadır).

292) Ahmed Tevfik Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1920 = 1339 senesi 21 Teşrinievvel = 7 Safer Perşenbe günü; isti'fâsı 1922 = 1341 senesi 4 Teşrinisânî = 14 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; sadâret müddeti: 2 sene, 14 gün; «Dördüncü sadâreti ve Osmanlı hükûmetinin sonu».

(Tevfik Paşa'nın bundan evvelki üç sadâreti için yukarda 272, 283 ve 284 numaralara bakınız. — Saltanatın ilgası üzerine bu dördüncü sadâretinden isti'fâ eden Tevfik Paşa son Osmanlı Sadr-ı a'zamıdır ve Osmanlı idaresiyle tarihi işte bu isti'fâ ile nihayet bulmuştur. Tevfik Paşa'nın dört sadâret müddeti Milâdî takvim hisâbiyle cem'an 2 sene, 4 ay, 27 gün tutmaktadır. Bu dört sadâretin yalnız birincisi ikinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet Reşad devirlerinde ve diğerleri de Altıncı Mehmet Vahîdüddin devrine müsâdiftir; Tevfik Paşa'nın en uzun sadâreti sonuncusu ve en kısası da yalnız 21 gün süren ilk sadâretidir. — Ahmed Tevfik Paşa 1261 = 1845 senesi 2 Safer = 10 Şubat Pazartesi günü dünyaya gelmiş ve 1936 = 1355 senesi 8/9 Teşrinievvel = 22/23 Receb Perşenbe/Cuma gecesi vefât etmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hisâbiyle 91 sene, 7 ay, 27 gün yaşayıp 92 yaşının içinde ölmüş demektir: Mezarı Yahyâ-Efendi hazîresindedir).

«Osmanlı tarihinde 292 sadâret tebeddülü vardır: Bununla beraber, ilk devir karanlıkları içinde bizce mâlûm olmıyan bir iki tebeddül daha olmak ihtimali de yok değildir; işte bundan dolayı elimizdeki yekûn ancak tarihen mâlûm olabilen tebeddüllere göredir. Dikkat edilecek noktalardan biri de bu 292 yekûnunun eşhas adedini değil, me'muriyyet sayısını göstermesidir: Çok defa aynı bir şahsın bir kaç defa sadâret makamını işgal etmiş olmasından dolayı, me'muriyyet adedinin 292 yi bulmasına mukabil eşhâs adedi ancak 215 kişi tutmaktadır bu iki yekûn arasında 77 yi bulan fark bâzı sadr-ı a'zamların mükerrer sadâretlerinden mütevellittir. — Üçüncü Murad devrinde bir aralık Sadâret makamı lâğvedildiği için «Vekil-i-Saltanat» ünvânıyla ve Mühr-i-Hümâyûnu hâmil olmamak şartıyla hükûmete riyâset eden boşnak Lala-Mustafa Paşa tabîi bu hisâba dâhil değildir. — Osmanlı tarihinde isimleri mâlûm olan 215 sadr-ı a'zam milliyetlerine göre şöyle tasnif edilebilir: Bunların 78 i Türk, 15 i belki Türk, 31 i Arnavut, 2 si belki Arnavut, 11 i Boşnak, 1 i Boşnak veya Hırvat, 3 ü Hırvat, 11 i Gürcü, 4 ü Rum, 1 i belki Rum veya İtalyan veya Hırvat, 2 si Ermeni, 2 si İtalyan, 9 u Abaza, 3 ü Çerkez, 1 i Rus, 1 i Sırp, 1 i Bulgar, 1 i Pomak, 1 i Hırvat yahut Macar, 2 si Rum yahut Hırvat, 2 si Arnavut yahut Rum, 1 i Frenk

yahut Rum, 1 i Hersekli İslâv, 1 i Dalmaçyalı İslâv, 1 i Çeçen, 3 ü belki Arap, 8 i milliyeti meçhul Devşirme, 1 i milliyeti hiç belli değildir: Bunlardan milliyetleri meçhul olanlarla muhtelif milliyetler izâfe edildiğinden dolayı hiç bir gruba dahil edilemeyecek vaziyette bulunanların 33 ü bulan yekûnu bir tarafa bırakılmak şartıyla, antropolojik gruplara taksimi şöyle bir netice verebilir: 122 Gayr-i-Türk sadr-ı-a'zamlardan asıl ve menşe'leri mâlûm olmıyan veyahut ihtilâflı bulunan 33 kişi çıkarıldıktan sonra geri kalan 89 kişinin 33 ü Arnavut, 24 ü Kafkas, 20 si İslâv, 3 ü Sâmi = Semit, 5 i Rum = Elen, 2 si Lâtin ve 2 si de Ermeni tasniflerine mensuptur. Bunların içinde hiç Türkçe bilmiyenler bile vardır. — Bu vaziyete göre 215 i bulan umumî yekûna nisbetle Türk oldukları muhakkak olanların 78 i bulan sayısı üçte birden biraz fazla tutuyor demektir: Türk olmaları muhtemel olan 15 sadr-ı-a'zam da bu 78 e ilâve edildiği takdirde, muhtelif milliyetleri temsil eden 122 kişiye karşı millî kemmiyet ancak 93 ü bulabilir ve bu da umumî yekûna nisbetle yarıdan çok aşağıdır. Milliyetleri mâlûm olmıyan 16 sadr-ı-a'zamlardan bâzılarının Türk olmak ihtimali kadar olmamak ihtimali de vârid olduğu için, 93 yekûnu en nikbin hisâba müstenit demektir. Her halde bundan sonra bulunabilecek vesikalarla bizim görmemiş olduğumuz menbâların bu vaziyeti daha fazla aydınlatmak ihtimali de yok değildir. Türk unsurunun aleyhinde olan bu kemmiyet nisbetsizliklerine mukabil, bilhassa dikkat edilecek çok mühim bir nokta vardır ve o da Osmanlı devletinin teşekkülünden İstanbul'un fethine kadar teselsül eden ve hep Anadolu Türklerinden çıkan ilk Vezir-i-a'zamların muazzam bir devlet kurmakta ilk Osmanlı pâdişahlarıyla beraber âmil olmuş bulunmalarıdır: Müverrih İorga'nın tâbiriyle «mağlûp ve mütereddi Balkan döküntülerinden» toplanan Devşirmeler gürhunun Sadâret makamında iş başına geçmesi, İstanbul'un fethiyle Türk imparatorluğunun sağlam temeller üzerinde istikrârından sonradır.

Osmanlı tarihi nisbeten en kuvvetli rivayetlere göre 688 = 1284 tarihinde Osman Gazi'nin ilk muharebesi olan (Ermeni-beli) müsâdemesiyle başlayıp 1341 = 1922 senesi 14 Rebî'ül-évvel = 4 Teşrinisâni Cumartesi günü Tevfik Paşa kabinesinin istifâsiyle nihayet bulur: Bu müddet Milâdî takvim hisâbiyle tam 638 sene tutmaktadır; işte bu 638 senenin başından 857 = 1453 deki İstanbul fethine kadar geçen 169 senelik bir devirde «Vezâret-i-Uzmâ» yahut «Sadâret-i-Uzmâ» makamında hep Türk vezirler bulunmuş ve Osmanlı imparatorluğu bu ilk devirde devletle hükûmetin başındaki kıymetli Türk pâdişahlarıyla Türk vezirleri tarafından kurulmuştur.

1453 = 857 tarihinden itibaren başlayan Devşirmelerle sair dönmeler devrinde ara-sıra iş başına gelen Türklerin Sadâret müddetleri de cem'an 139 sene tutmaktadır. Birinci devirdeki 169 sene ile bu 139 senenin mecmûu 308 sene eder. Bu vaziyete göre 638 senelik Osmanlı tarihinde Dev-

şirmeler ve dönmelerle diğer yabancı unsurların 330 senelik sadâretine mukabil Türkler bu makamı, 308 sene işgal etmişler demektir; bu nisbet, umumî yekûnun yarısından biraz aşağıdır : Aradaki fark 22 seneden ibarettir; yâni 638 senelik Osmanlı tarihinde Devşirmelerle sair unsurların sadâret müddetleri Türklerden 22 sene fazla demektir. Mükerrerler sayılmamak şartıyla Osmanlı tarihinde en uzun sadâret, Vezir-i-A'zamlar cedvelinin 6 ıncı numarasında gördüğümüz Çandarlı-Ali Paşa'nın 19 sene süren sadâretidir; en kısası da gene bu cetvelin 106 numarasındaki Zurnazen-Mustafa Paşa'nın yalnız 4 saat sürebilen vezir-i-a'zamlığıdır! Osmanlı tarihini Osman-Gazi'nin zuhurundan İstanbul'un fethine, İstanbul fethinden Tanzimata, Tanzimattan birinci Meşrutiyete, birinci Meşrutiyetten ikinci Meşrutiyete ve nihayet ikinci Meşrutiyetten de saltanatın ilgasına kadar beş devre ayıracak olursak, her devrin en uzun sadâretine göre şöyle bir sıra tertib edilebilir :

- 1 — 6 numaradaki Çandarlı-Ali Paşa'nın sadâreti: 19 sene;
- 2 — 110 numaradaki Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadâreti: 15 sene, 4 gün;
- 3 — 236 numaradaki Mehmet Emin Ali Paşa'nın beşinci sadâreti: 4 sene, 6 ay, 24 gün;
- 4 — 266 numaradaki Halil Rif'at Paşa'nın sadâreti: 6 sene, 2 gün;
- 5 — 280 numaradaki Mısırlı Said Halim Paşa'nın sadâreti: 3 sene, 7 ay, 21 gün.

Yukarda da görüldüğü gibi, bu beş devrin birincisindeki Çandarlı-Ali Paşa yalnız o devirde değil, bütün Osmanlı tarihinde sadâret müddeti en çok süren sadr-ı-a'zamdır : Bu Ali Paşa'nın 5 numarada gördüğümüz babası Çandarlı-Hayrüddin Kara-Halil Paşa'nın sadâretini de 19 sene gösteren bâzı rivayetler mevcut olmakla beraber, ancak 14 sene sürmüş olduğunu gösteren diğer bir takım tâyin ve ölüm tarihleri de rivayet edilmekte olması bunun sadâret müddetini şüpheli bırakmaktadır.

Mükerrer sadâret adetleri bakımından ikinci Abdülhamid ve Beşinci Mehmet devirlerinde sık sık iş başına gelen ve halk arasında «Şâpur» lâkabıyla anılan Mehmet Said Paşa yukarıki cedvelin 255, 257, 259, 261, 264, 267, 269, 275 ve 276 numaralarında gördüğümüz dokuz sadâretiyle bütün Osmanlı tarihinde birinci gelen sadr-ı-a'zam vaziyetindedir».

ŞEYH-ÜL-İSLÂMLAR

(MÜFTİ-L-ENÂMLAR)

«İlmiyye sınıfının en yüksek mevkii olan ve (Meşihat-i İslâmiyye) denilen büyük makamın uzun bir teşekkül tarihi vardır: Gittikçe ehemmiyeti artarak Vezâret-i-uzmâ'dan sonra devletin en mühim mevkii hâline gelen Meşihat, ilkönce «Mesned-i-Fetvâ» yahut «Mansıb-ı-İftâ» gibi isimlerle Baş-Müftilik tarzında teşekkül etmiş ve bir müddet «Kadı-asker» ve «Muallim-i-Sultânî» vezifelerine nisbetle ikinci derecede kaldıktan sonra tedricen Ulemâ sınıfının en büyük mercii hâline gelmiştir: 1361—1362=1663 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. İlk Şeyh-ül-İslâmların ünvânı «Müfti-l-Enâm» dır: «Şeyh-ül-İslâm» ünvânı bilhassa ikinci Murad devrinden itibaren takarrür edip ikisi beraber kullanılmıya başlamış ve Fatih'in Kanun-nâmesinde her ikisi de kullanılmıştır. Şeyh-ül-İslâmların Kadı-askerlere tekaddümü umumiyetle ikinci Bâyezid ve hattâ Birinci Selim devirlerinden ve bilhassa Zenbilli-Ali Efendi'nin Meşîhatinden itibaren başlamış gibi gösterilirse de doğru değildir: Çünkü Fatih'in Kanun-nâme'sinde :

«Şeyh-ül-İslâm Ulemânun reisidür ve Muallim-i-Sultan dahî kezâlik serdâr-ı Ulemâ'dur; Vezir-i-a'zam anları riâyeten üstüne almak münâsibdür emmâ Müftî ve Hâce sâyir vüzerâdan bir nice tabaka yukarudur ve tesaddur dahî iderler»

denildikten sonra : (evvelâ vüzerâ, anlardan sonra Kadı-askerler) ibâresiyle Müftî=Şeyh-ül-İslâm vezirlerden üstün gösterildiği halde, Kadı-askerler vüzerâdan aşağı gösterilmiştir. Her halde Fatih devrinden itibaren Meşihat'ın en mühim ilmiyye makamı olduğu muhakkaktır. Umumiyetle ilk (Müfti-l-Enâm = Şeyh-ül-İslâm) olarak ikinci Murad devrindeki (Molla-Şemsüddin-i Fenârî)den bahsedilir. Müftilik makamının ondan evvel de mevcut olduğu ve hattâ eski bir an'aneye göre Şeyh Ede-Bâli, Dursun-Fakîh, Kara-Rüstem ve Kayserili Davud gibi ulemânın Müftilik ettiklerinden bahsedilirse de, Baş-Müftilik makamının daha sonra teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Koçu-Bey'in izâhına göre ilk zamanlarda Şeyh-ül-İslâmlar «kayd-i-hayat» ile tâyin edilir ve ancak istifa ile mevkilerinden çekilirlerdi: İlmî eserleri ve temiz şahsiyetleriyle efkâr-ı-umumiyyenin hürmet ve emniyetini kazanarak o büyük ve sağlam mevkîe çıkan bu çok kıymetli ve yüksek seciyyeli âlimler en heybetli padişahlar üzerinde bile nüfuz ve tesir sahibi oldukları için icabında onlara bile doğru yolu göstermekten ve sert sözler söylemekten çekinmemişlerdir; hattâ içlerinde Şemsüddin-i-Fenârî gibi mahkemede Yıldırım Bâyezid'in şahidliğini reddeden, Molla-Gârânî gibi Fatih'i acı sözlerle yüzüne karşı tenkid edip durmaktan çekinmeyen ve Zenbilli-Ali Efendi gibi ikinci Bâyezid'in bir mülâkat talebini reddeden, Yavuz'la şiddetli bir münakaşadan sonra selâm bile vermiyerek çıkıp giden ve o müthiş padişahın bâzı mufrît icraâtına şiddetli itirazlarıyla mâni olan hak ve adalet kahramanları bile yetişmiştir; zaten yukarıki Vezir-i-a'zamlar cedvelinde de görüldüğü gibi, Osmanlı imparatorluğunu ilk büyük padişahlarla beraber kuran kıymetli vezirler de hep bu ilim ocağından yetişmiştir: Fakat bütün Osmanlı müesseseleri gibi bu sınıf da XVI ncı asrın son senele-

rinden ve bilhassa XVII nci asırdan itibaren artık inhitâta başlamıştır: Koçu-Bey bu inhitâtı 1003=1594—1595 tarihinde başlamış gösterir. — Dikkat edilecek noktalar-
dan biri de Meşihat makamının başka dinlerdeki rûhânî reisliliklerle mukayesesinin doğru olmadığıdır: Vazifeleriyle salâhiyetleri bakımından Şeyh-ül-İslâm müderrislerle hâkimlerin azil ve nasbı ve medreselerle mahkemelerin idaresi gibi işlerle meşgul ol-
mak itibarıyla hem Maârif, hem Adliye nâzırı vaziyetindedir. İslâmiyyette rûhânî reis yoktur.

Şeyh-ül-İslâm'lar umumiyetle Türk oldukları için, bu cedvelde milliyetlerini ayrı-
ca göstermiye lüzum görülmemiştir».

İKİNCİ MURAD DEVRİ :

1) Molla Şemsüddin-i Fenârî — Tâyni : 1424 — 1425 = 828; ölümü : Mart - Nisan 1431 = Receb 834.

Müderris ve Bursa Kadısı iken Müfti-l-Enâm olup üç vazifeyi cem'etmiştir: Bu şanlı âlim Bursa Kadılığında Yıldırım Bâyezid'in şâhidliğini reddetmiş olmakla meşhur-
dur: 1403=805 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Merhumun vefatında hususî kütüphanesinden çıkan kitapların sayısı on bin cilttir).

2) Molla Yegân — Tâyni: 1431 = 834; ölümü: 1436 — 1437 = 840.

(Asıl ismi «Molla-Mehmet ibni Armağan»dır: Yegân/Yegen lâkaptır. Bu büyük âli-
min ölümünden biraz evvel istifâ etmiş olduğu rivayet edilir. — Umumiyetle Şeyh-ül-
İslâm'lar silsilesinde Molla-Yegân'ın ismine tesadûf edilmemekle beraber, Molla-Fenârî'yi her üç vazifesinde de istihlâf etmiş olduğu muhtelif menbâların ittifakıyla sâbittir).

İKİNCİ MURAD ve İKİNCİ MEHMET DEVİRLERİ:

3) Molla Fahrüddin-i Acemî — Tâyni: 1436 — 1437 = 840; ölümü: 1460 — 1461 = 865.

(Müftiliğe tâyin edildiği zaman ikinci Murad tahsisâtını fazlalaştırmak istediği halde:
— Beyt-ül-mâl helâldür emmâ isrâf helâl değildir!
diye reddetmiş olmakla meşhurdur. — Bâzı menbâlarda bundan evvelki Molla-Yegân
hesab edilmiyerek bunun 1431=843 tarihinde Müfti-l-Enâm olduğundan ve Hicrî tak-
vime göre otuz seneden fazla Müftilik ettiğinden bahsedilirse de doğru değildir: Bun-
dan evvelki 2 numaraya da bakınız).

İKİNCİ MEHMET DEVRİ :

4) Molla Husrev — Tâyni: 1460 - 1461 = 865; ölümü: 1480 = 885.

(İlk İstanbul Kadısı olan Hızır-Bey Çelebi'den sonra ikinci İstanbul Kadısı olan bu
büyük ve muhterem âlim hakkında Fatih'in:

— Zamânumun Ebû-Hanîfesidür!

diyerek iftihar ettiği rivayet edilir. — Molla-Husrev'in asıl ismi Mehmet'dir: Üme-râdan olan eniştesinin adından dolayı gençliğinde «Husrev kayını» diye şöhret bulduğundan ve gittikçe yalnız «Husrev» denildiği için bu isimle anıldığından bahsedilir. Babasının ismi Ferâmerz'dir).

İKİNCİ MEHMET ve İKİNCİ BAYEZİD DEVİRLERİ:

5) Molla-Gûrânî — Tâyini: 1480 = 885; ölümü: 1488 = 893.

(Asıl ismi «Şemsüddin Ahmed ibni İsmâil» olan Molla-Gûrânî Fatih Sultan Mehmed'in hocası olmakla mâruftur: Büyük ilmiyle yüksek ahlâkına karşı daimî bir hürmet besliyen Fatih kendisine Vezâret teklif etmişse de kabul ettirememiştir. Şanlı talebesini daima sert sözlerle ikaz ve irşâd ettiği hakkında bir çok rivayetler vardır).

İKİNCİ BAYEZİD DEVRİ :

6) Molla Abdülkerim — Tâyini: 1488 = 893; ölümü: Mart - Nisan 1495 = Receb 900.

(Abdülkerim Efendi Fatih'in yetiştirmelerindendir: İkinci Murad devrinde çocukken esir alınmış olduğu rivayet edilir).

7)) Çelebi-Alâuddin-il-Arabî — Tâyini : Mart - Nisan 1495 = Receb 900; ölümü : Mart - Nisan 1496 = Receb 901.

(Molla-Gûrânî ile Hızır-Bey'in talebesi olan Alâuddin-Çelebi Halep civarında doğduğu için «El-Arabî» lâkabıyla şöhret bulmuştur).

8) Efdal-zâde Hamîdüddin-Molla — Tâyini: Mart - Nisan 1496 = Receb 901; ölümü: Şubat 1503 = Şa'ban 908.

(İlminin yüksekliği kadar seciyyesinin metânetiyle de meşhurdur).

İKİNCİ BAYEZİD, BİRİNCİ SELİM ve BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

9) Zenbilli-Ali Efendi — Tâyini: Şubat 1503 = Şa'bân 908; ölümü : 1525 — 1526 = 932.

(Künyesi «Alâuddin Aliyy-il-Cemâl»dir; ilmî kıymeti ve ahlâkî metanetiyle bütün memleketin hürmet ve emniyetini kazanmış olan ve şanlı adı bir adalet timsali hâline gelen bu mümtâz âlime halkın «Zenbilli Müfti», demesi, fetvâ istiyenlere kolaylık olarak evinin penceresinden daimî surette bir zenbil sarkıtmak itiyâdından dolayıdır: Mürâcaat sahibi «istiftâ» varakasını işte bu zenbille koyup ipi sallar ve Ali-Çelebi de hemen yukarı çekip fetvâsını yazdıktan sonra o tarihî zenbilini tekrar aşağı sarkıtmış! İkinci Bâyezid devrinin son yıllarıyla Yavuz devrinde ve Kanunî devrinin ilk senelerinde fâsılasız olarak 22 - 23 sene mevkiini muhafaza eden Zenbilli-Ali Efendi Hicretin 932 tarihinde vefat etmişse de ay ve gün tarihleri mâlûm olma-

diğından dolayı bu hicret senesine tesadüf eden 1525 - 1526 Milâd senelerinin hangisinde öldüğü belli değildir : Onun için burada o Hicri seneye mukabil bu Milâd senelerinin ikisi beraber gösterilmiştir. — Ali Efendi muâsır olduğu üç padişah üzerinde ilmi ve ahlâki faziletleriyle büyük bir nüfuz kazanmış ve bilhassa Yavuz devrinde pervâsız müdahaleleriyle yüzlerce insanı idâmdan kurtarmış ve hattâ bir çoklarına siyasi mahkûmiyetlerinden evvelki resmî vazifelerini bile iade ettirmiştir. — Kadı-askerlerin tâyininde Şeyh-ül-İslâmın re'iyine mürâcaat usulünün Zenbilli-Ali Çelebi devrinden itibaren başladığı rivayet edilir).

BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

10) Kemal-Paşazâde Şemsüddin Ahmed-Çelebi Efendi — Tâyini: 1525 - 1526 = 932; ölümü: 1534 = 940 senesi 16 Nisan = 2 Şevvâl Perşembe günü; meşihat müddeti: Takriben 8 sene.

(Osmanlı devrinin ve hattâ bütün İslâm tarihinin en büyük âlimlerinden olan Şemsüddin Ahmed-Çelebi ümerâdan Süleyman Bey'in oğludur : Dedesinin adından dolayı «Kemal-Paşa-zâde» ve «İbni-Kemâl» lâkaplarıyla anılır. Bu büyük Şeyh-ül-İslâm Tokatlıdır : Bâzı menbâlarda Edirneli yahut Dimetokalı gösterilmesi doğru değildir. Gençliğinde askerlik mesleğinde ve hattâ ikinci Bâyezid'in muhtelif seferlerinde bulunduktan sonra Ulemâya Ümerâdan fazla hürmet ve riâyet edildiğini görerek ilmiyye'ye intisâb etmiş ve gece-gündüz çalışarak yeni mesleğinin en mümtâz şahsiyeti hâline gelmiştir. Tefsîre, hadîse, fıkha, tarihe, edebiyata, lisâniyâta, tıbbâ ve lûgate ait üç yüz kadar eseri vardır. İlmî ve ahlâki faziletlerinden dolayı «Müfti-Sakaleyn» ünvânıyla de anılır. — Yavuz Sultan Selim Mısır seferinden dönerken İbni-Kemâl'in atının ayağından sıçrıyan çamurlara bulanmış kaftanını sırtından çıkarıp öldüğü zaman sandukasının üstüne konulmasını vasiyet etmiş ve meşhur vasiyet yeri ne getirilerek çamurlu kaftan sandukasının üstüne örtülmüştür. — Yavuz için yazılan en güzel mersiye İbni-Kemâl'indir. — Merhumun şahsiyeti için 1534=940 vukuâtının «16 Nisan» fıkrasına bakınız).

11 Sa'dullah Sa'di-Çelebi Efendi — Tâyini: 1534 = 940 senesi 17 Nisan = 3 Şevvâl Cuma günü; ölümü: 1539 = 945 senesi 21 Şubat = 2 Şevvâl Cuma günü; meşihat müddeti: 4 sene, 10, ay, 4 gün.

(Kanunî devrinin üçüncü Şeyh-ül-İslâmı olan Sa'dullah Sa'di-Çelebi Kastamonu'nun Daday kasabasındandır. Babasının adı İsâ-Çelebi, dedesinin ismi Umur-Han'dır. — Muhtelif müderrisliklerde bulunduktan sonra 928 = 1521-1522 veya 930 = 1523 - 1524 tarihinde İstanbul Kadısı olup 939 = 1532 - 1533 veya 940 = 1533 - 1534 tarihinde azledilerek tekrar tedrisle meşgul olmuşsa da, pek az sonra «İbni-Kemâl»'in vefatı üzerine Meşihat makamına tâyin edilmiştir : Bu tâyinin İbni-Kemâl öldükten bir gün sonra olduğu hakkında bir rivayet mevcut olduğu için burada o tarih esas ittihâz edilmiştir. — Âlim, fâzıl ve kuvvetli bir şair olan Sa'di-Çelebi'nin bir Fetvâ mecmuasıyla muhtelif eserleri vardır; ahlâkının temizliği ve hâfızasının kuvvetiyle de şöhret bulmuştur. Mezarı Eyüp'dedir).

12) Civi-zâde Muhyiddin Şeyh-Mehmed Efendi — Tâyini: 1539=945 senesi 21 Şubat = 2 Şevvâl Cuma günü; azli: 1542=949 senesi Teşrinievvel/Teşrinisânî = Receb ayı; Meşihat müddeti: 3 sene, 9 ay.

(Menteşeli hattat «Civi-İlyas ibni Mehmed Efendi'nin oğlu olduğu için soyadı şeklinde «Civi-zâde» lâkabını alan Muhyiddin Mehmed Efendi 881 = 1476 - 1477 tarihinde dünyaya gelip 954 = 1547 senesi 3/4 Şa'bân = 18/19 Eylül Pazar/Pazartesi gecesi yatsıdan sonra ve gece-yarısından evvel, yâni zevâlî saat 11'e doğru 70 - 71

yaşlarında ölmüştür : Muhtelif ulemâ yetiştirmiş olan «Çivi-zâde» âilesinin ilk mühim şahsiyyeti işte bu «Koca-Çivi-zâde» yahut «Böyük Çivi-zâde» dir. — Muhyiddin Mehmet Efendi ilkönce İstanbul Bursa, Edirne ve Çorlu medreselerinde müderrislik etmiş, 934 = 1527 - 1528 tarihinden itibaren on sene Mısır Kadılığında bulunduktan sonra da 944 = 1537 — 1538 tarihinde Anadolu Kadı-askeri olmuş ve nihayet Sa'dullah Sa'di-Çelebi'nin vefatı üzerine 945 = 1539 senesi 2 Şevvâl = 21 Şubat Cuma günü Meşihat makamına tâyin edilmiştir. İslâm hukukundaki ihtisâsının derinliği, sarsılmaz adâleti, temiz ahlâkı, kuvvetli seciyyesi ve tarihe bile akseden mahviyyet ve tevâzuuyla meşhur olan Çivi-zâde Muhyiddin Efendi Şeyh-ül-İslâmların «lâ-yen'azil» oldukları bir devirde ilk defa olarak azledilen Şeyh-ül-İslâmdır; bu azlin ilmi bir kanaat meselesiyle alâkadar olduğu muhakkaktır; bu hususta iki rivayet vardır : «Şakaayık» la «Devhat-ül-Meşâyih»in kaydettiği en kuvvetli rivayete göre Çivi-zâde Tasavvuf düşmanı olduğu için «Muhyiddin-i-Arabî» ve «Celâlüddin-i-Râmî» gibi İslâm tasavvufunun en büyük şahsiyyeti aleyhinde «ta'n-u-itâle» de bulunmuştur. Bâzı müverrihlerin ve ez-cümle Peçevi'nin kaydettiği ikinci rivayete göre de, Çivi-zâde'nin meşihati esnâsında Rumeli Kadı-askerliğinde bulunan meşhur Ebussûd Efendi «Ba'zı fetvâsın nâ-meşrû'dur diyü redditmeğe» Rüstem Paşa'nın arzı üzerine vazifesine nihayet verilmiştir! Her halde bu rivayet çok zayıftır; Çünkü her şeyden evvel bir kere Rüstem Paşa'nın ilk sadâreti Çivi-zâde'nin azlinden iki sene sonradır : Yukarda «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 38 numaralı fıkrasına bakınız. Fazla olarak Çivi-zâde Muhyiddin Efendi gibi İslâm hukukuna ait eserleri ve bir Fetvâ mecmuasıyla mâruf ve bilhassa seciyyesiyle ahlâkının temizliğiyle meşhur bir âlimin «nâ-meşrû» fetvâ vermesi imkânsız olduktan başka, Ebussûd Efendi son derecede halûk ve fâzıl bir zatın ona iftirâ etmesi de kabil değildir : İşte bundan dolayı umumiyetle kabul edilen birinci rivayetin daha doğru olması lâzımgelir; zâten Peçevi fetvâ meselesinden sonra Çivi-zâde'nin :

«Ba'zı meşâyih-i kirâmı inkârı meşhurdur»,

demek suretiyle tasavvuf düşmanlığına da temâs etmiştir. Her halde Mevlânâ Celâlüddin-i-Râmî'ye karşı büyük bir hürmet besliyen Kanunî'nin bu telâkkisiyle Çivi-zâde'nin kanaatı arasındaki farkın büyüklüğü Meşihât makamının «lâ-yen'azil» an'anesinde «bid'at» sayılabilecek ilk «azl»e sebep teşkil etmiş olmak ihtimali çok kuvvetlidir; bundan evvelki Şeyh-ül-İslâmların hepsi ölünceye kadar mevkilerini muhâfaza etmişlerdir; yalnız ikinci Murad devrindeki Molla Yegân/Yegen'in vefatından biraz evvel istifâ etmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır : «Şeyh-ül-İslâmlar» cedvelinde 2 numaralı fıkraya bakınız.

Çivi-zâde Meşihat'den çekildikten sonra tekrar müderrislikle meşgul olmuş ve nihayet 952 = 1545 — 1546 tarihinde Rumeli Kadı-askerliğine tâyin edilip bu son vazife uhdesindeyken vefat etmiştir : Mezarı Eyüp câmiî civarındadır. — Bâzı menbâlarda ve meselâ «Devhat-ül-Meşâyih»de Çivi-zâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin azli 948 = 1541 senesi Receb = Teşrinievvel - Teşrinisânî ayına müsadif gösterilirse de, gene aynı menbâda meşihat müddetinin «üç sene dokuz mâh» olduğundan bahsedilmesine göre 949 yerine yanlışlıkla 948 yazılmış olması lâzımgelir : Zâten muahhar menbâların bâzılarında bu bir senelik hatâ tashih edilerek bizim burada esas ittihâz ettiğimiz 949 = 1542 tarihine tesadüf edilmektedir. — Aşağıda bu cedvelin 16 numaralı fıkrasında görülecek Şeyh-ül-İslâm Konyalı Hâmid Efendi işte bu «Koca Çivi-zâde»nin dâmâdıdır).

13) Hamîdî Abdülkaadir-Çelebi Efendi — Tâyini: 1542 = 949 senesi Teşrinievvel-Teşrinisânî = Receb ayı; istifâsı: 1543 = 949 senesi Kânunusânî = Şevvâl ayı; meşihat müddeti: 3 ay.

(Hâmîd-eli şehirlerinden Isparta yahut Eğirdir kasabalarından birine mensup olduğu için «Hamîdî» denilen «Mehmet Efendi», isminde bir zâtin oğludur. İlk önce müderrisliklerde muvaffakiyet gösterdikten sonra 927 = 1520 — 1521 de Bursa ve 929 = 1522 — 1523 te İstanbul Kadısı olmuş, gene o tarihte Anadolu Kadı-askerliğine tâyin edilip 944 = 1537 - 1538 tarihine kadar 14 sene bu mühim vazifeyi büyük bir liyâkat ve adaletle ifâ ettikten sonra, bir rivayete nazaran «fart-ı isti-kaamet»inden dolayı azledilmiştir! Bâzı menbâlarda Meşihate tâyini 948 = 1541 tarihine müsâdif gösterilirse de, Çivîzâde'nin 949 = 1942 de azli üzerine tâyin edilmiş olduğunda ittifak edildiğine göre bu rivayette bir senelik bir zühûl olması lâ-zımgelir: Yukarıki fıkraya da bakınız. — Abdülkaadir-Çelebi'nin meşihati ancak üç ay sürdükten sonra vazifesine devam edemiyecek kadar hastalandığı için isti-fâya mecbur olup Bursa'ya çekilmiş ve 955 = 1548 senesi Eylül ayında vefat etmiştir: Mezarı Bursa'da kendi yaptırdığı mescid ve medrese civarındadır. — Abdülkaadir Efendi'nin ilmî eserlerinden başka kuvvetli şiirleri de vardır).

14) Fenârî-zâde Muhyiddin Efendi — Tâyini: 1543=949 senesi Kânunusâni = Şevvâl ayı; isti'fâsı: 1545=952 senesi Tesrinievvel = Şa'bân ayı; meşihat müddeti: 2 sene, 10 ay.

(Osmanlı tarihinde ilk Şeyh-ül-İslâm sayılan ve ikinci Murad devrinde Müfti-i-Enâm olan Molla Şemsüddin-i-Fenârî sülâlesindendir ve Rumeli Kadı-askerlerinden Fenârî-zâde Mehmet Şâh Efendi'nin oğludur: Bu Ulemâ silsilesinin mü-müessisi olan Molla Şemsüddin için yukarıdaki «Şeyh-ül-İslâmlar» ced-velinde 1 numaralı fıkraya bakınız. — Muhyiddin Efendi muhtelif müder-risliklerde bulunduktan sonra 1519 = 925 tarihinde Edirne ve 1520 = 926 yahut 1521-1522=928 tarihinde de İstanbul Kadılıklarına tâyin edildikten sonra 1522 - 1523=929 tarihinde Anadolu ve 1523 - 1524=930 tarihinde de Rumeli Kadı-askeri olmuştur: Bu iki vazifeyi cem'etmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır; azli 14 - 15 sene sonra 1537 - 1538 = 944 tarihinde gösterilir. Beş altı sene ma'zul kaldıktan sonra Meşihate tâyini 1543 = 949 senesi Kânunusâni = Şevvâl ayına müsâdiftir. Bâzı menbâlarda 948 = 1542 Şevvâl = Kânunusâni ayında tâyin edilip 3 sene 6 ay Meşihatte bulunduktan sonra isti'fâ etmiş olduğundan bahsedilirse de, yukarıki fıkralarda gördüğümüz gibi, bu hesapta bir senelik zühul vardır: Yukarıda 12 ve 13 numaralara da bakınız. — Muhyiddin Efendi isti'fâsından sonra iki sene iki ay kadar yaşayıp 1548 = 954 senesi 7 Kânunusâni=26 Zülka'de Cumartesi sabahı vefat etmiştir. Mezarı Eyüp'dedir. — Fenârî-zâde Muhyiddin Efendi'nin âdil, halûk ve tok sözlü bir adam olduğundan bahsedilirse de, Kadı-askerliği devrinde Devşirmelere âlet olarak büyük ve muhterem Vezir-i a'zam Pîrî-Mehmet Paşa merhumu lekelemek için adâletsizlik ederek «şân-ı Şer'e teşviş virmiş» olmakla mâruftur: 1523 = 929 vukuâtının «27 Haziran» fıkrasına bakınız. — Muhyiddin Efendi'nin muhtelif ilmî eserlerinden başka mürettep divânı da vardır: Şiirde mahlası «Muhyî» dir).

BİRİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ SELİM DEVİRLERİ :

15) Mehmet Ebussuûd Efendi — Tâyini: 1545=952 senesi Tesrinievvel=Şa'bân ayı; ölümü: 1574=982 senesi 23 Ağustos = 5 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; meşihat müddeti: 28 sene, 11 ay.

(Şanlı adı asırlardanberi halk ağzında bir ilim ve adâlet timsâli şeklinde yaşayan Ebussuûd Efendi ulemâdan «Yavsı» lâkabiyle mâruf Iskilipli «Şeyh Muhyiddin Mehmed Efendi» nin oğludur. Âilesinin menşei olan «İmâdiyye»ye nisbetle «El-İmâdî» lâkabiyle de anılır: Daha fazla tafsilât için 1574 = 982 vukuât-

tının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Selefi gibi Ebussuûd Efendi de 17 sene kadar muhtelif müderrisliklerde bulunduktan sonra 939 = 1532-1533 tarihinde Bursa ve 940 = 1533 - 1534 tarihinde İstanbul Kadılıklarına tâyin edilmiş ve nihayet 944 = 1537 senesi Rebî'ül-evvel = Ağustos ayında Rumeli Kadı-askerliğine yükselerek 8 sene, 2 ay bu büyük makamı idare ettikten sonra Şeyh-ül-İslâm ve Müfti-i-Enâm olmuştur. Osmanlı Adliye'sinin İngiliz Adliye ıslâhâtına örnek olması «Molla Şemsüddin-i-Fenârî», «Molla Husrev», «Molla Gürânî», «Zenbilli-Ali Efendi», «İbni-Kemâl» ve nihayet işte bu «Ebussuûd» efendiler gibi yüksek ilimleri ve hiç bir beşerî kuvvet ve kudret karşısında sarsılmamış seciyyeleriyle Türk medeniyeti tarihine şeref veren nûrânî simâlar sâyesindedir: İngiliz Adliyesi'nin ıslâhında Osmanlı Adliye'sinin esas ittihâz edilmesi için 1520 = 926 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Ebussuûd Efendi'nin en mühim rolü, dünya işlerine ait Osmanlı kanunlarının din esaslarına mugayir sayılmaması için bunları Şeriat ahkâmı ile te'lif etmiş olmasında gösterilir: 1566 = 974 vukuâtının «6/7 Eylül» fıkrasına bakınız. Sultan Süleyman'ın meşhur Kanun-nâmelerinin İslâm ahkâmı ile te'lifinde Ebussuûd Efendi'nin büyük bir rolü vardır. Her halde bu büyük Şeyh-ül-İslâm Türk-İslâm hukuk tarihinin en mühim şahsiyetlerindendir. — Bir Fetvâ mecmuasıyla mesleğine ait bir çok ilmi eserlerinden başka «Elsine-i-selâse'de», yâni Türk, Arab ve Acem dillerinde kuvvetli ve kıymetli şiirleri de vardır. — Ebussuûd Efendi'nin büyük şöhreti bütün İslâm âlemine yayılmış olduğu için, 83-84 yaşlarında vefat ettiği zaman Müslüman memleketlerinde «Gaaib cenâze namazı» kılınmıştır. Mezarı Eyüp'tedir. — Ebussuûd Efendi merhumun 28 sene 11 ay tutan Meşihât müddetinin 21 senesi Kanunî Sultan Süleyman ve 7 sene 11 ayı da ikinci Selim devirlerine müsâdiftir).

İKİNCİ SELİM ve ÜÇÜNCÜ MURAD DEVİRLERİ:

16) Konyalı Hâmid Mahmud Efendi — Tâyini: 1574=982 senesi 23 Ağustos = 5 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü; ölümü: 1577=985 senesi 16 Teşrinievvel=3 Şa'bân Çarşamba günü; meşihat müddeti: 3 sene, 1 ay, 24 gün.

(Yenişehir Kadısı Mehmed Efendi'nin oğlu olan Konyalı Hâmid Efendi yukarıda bu cedvelin 12 numaralı fıkrasında gördüğümüz Şeyh-ül-İslâm Çivi-zâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin dâmâdı olduğu için «Çivi-zâde dâmâdı» diye şöhret bulmuştur: 900=1494-1495 tarihinde Konya'da dünyaya gelmiş olduğu rivayet edilir. Tahsilini memleketinde gördükten sonra 922 = 1516 tarihinde 21-22 yaşlarındayken İstanbula gelip o devrin en mühim âlimlerinin derslerine devam etmiş, muhtelif müderrisliklerde bulunmuş ve işte o sırada zekâsiyle ahlâkını takdir eden hocası Çivi-zâde Muhyiddin'in kızını alarak «Çivi-zâde dâmâdı» diye şöhret bulmaya başlamıştır.

Hâmid Efendi'nin me'muriyet hayatında ilk mühim vazifesi, Osmanlı şehzâdelelerinin en mühim eyâlet merkezlerinden olan Mağnisa Müftülüğüdür: 954 = 1547 tarihinde tâyin edildiği bu vazifeden sonra 955 = 1548 tarihinde Şehzâde medresesi müderrisliğine, 956 = 1549 da Şam Kadılığına ve 957 = 1550 tarihinde Mısır Kadılığına tâyin edilip 959 = 1552 tarihine kadar takriben iki sene Kahire'de kaldıktan sonra azledilip İstanbul'a gelmiş ve ertesi sene, yâni 960 = 1553 tarihinde Ayasofya müderrisliğine tâyin edilmiştir. — Bir sene sonra tekrar me'muriyet hayatına geçen Konyalı Hâmid Efendi 961 = 1554 senesi Zühicce = Teşrinisânî ayında Bursa ve 963 = 1555 - 1556 senesi Safer = Kânunuevvel-Kânunusânî ayında da İstanbul Kadısı olduktan sonra 964 = 1557 senesi Şevvâl = Temmuz-Ağustos ayında Rumeli Kadı-askerliğine yükselmiştir.

Hâmid Efendi'nin 9 sene 3 ay kadar süren Rumeli Kadı-askerliğinden azline sebep içki düşmanlığıdır: Hayatının son devrinde içki yasağı ilân etmiş olan Kanunî Sultan Süleyman'ın Szigetvar seferinde vefatı üzerine, yerine geçen ve «Sarhoş Selim» denilen oğlu İkinci Selim muzaffer orduyu İstanbul'a getirmek üzere Belgrad'dan hareket ettiği sırada Rumeli Kadı-askeri Hâmid ve Anadolu Kadı-askeri Perviz Efendilerle at üstünde sohbet ederken bunların ikisi de:

— Şarâbı babanız merhûm kaldurmuşlar idi, bolayki sizün zamân-ı Şeriflerinüzde dahî memnû' olaydı!

diye içki yasağının devamını istedikleri için 974 = 1566 senesi 17 Rebî'ül-âhir = 1 Teşrinisâni Cuma günü Semendere konağında azledilmişlerdir: O sene vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Hâmid Efendi'nin pervâsızlığıyla tok-sözlülüğünden dolayı uğradığı bu menkûbiyyet tam 7 sene, 9 ay, 22 gün sürmüştür.

Fakat nihayet Ebussuûd Efendi'nin vefatı üzerine İkinci Selim onun bıraktığı büyük boşluğu ilmi ve ahlâkî faziletleriyle bütün memleketin itimâdını kazanmış olan işte bu pervâsız âlimle doldurmaktan başka çâre bulamadığı için Hâmid Efendi Meşihat makamında şanlı selefine çok hayırlı bir halef olmuştur. — 3 sene, 1 ay, 24 gün büyük makamına şeref veren bu mümtâz âlimin meşihat müddetinin ilk dört ayı İkinci Selim devrinde ve mütebâkî 2 sene, 9 ay, 24 günü de Üçüncü Murad devrine müsâdiftir.

Konyalı Hâmid Efendi'nin en mühim eseri «Fetâvây-ı Hâmidîyye» isimindeki Fetvâ mecmuasıdır. — Merhumun mezarı Eyüp'dedir).

ÜÇÜNCÜ MURAD DEVRİ :

17) Kadı-zâde Ahmed Şemsüddin Efendi — Tâyini: 1577=985 senesi 18 Teşrinievvel = 5 Şa'ban Cuma günü; ölümü: 1580 = 988 senesi 25 Mayıs = 10 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; meşihat müddeti: 2 sene, 7 ay, 8 gün.

(Ahmed Şemsüddin Efendi, Kanunî devrinde Edirne kadılığında bulunmuş olan Bedrüddin Mahmud Efendi'nin oğlu olduğu için «Kadı-zâde» lâkabiyle anılır: Babası Mahmud Efendi, İkinci Bâyezid devri Vezir-i a'zamlarından «Hadım-Ali Paşây-ı atık»in azadlı kölelerinden olduğu için, Türk olmadığı muhakkak olmakla beraber milliyeti mâlûm değildir; bu Hadım-Ali Paşa için «Vezir-i a'zam» cedvelinde 23 ve 25 numaralara bakınız. — 918 = 1512 - 1513 tarihinde dünyaya gelmiş olan Şemsüddin Efendi muhtelif müderrisliklerde, kadılıklarda ve Kadı-asker/Kazaskerliklerde bulunduktan sonra 64 - 65 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — Ölüm tarihi «11 Rebî'ül-âhir Çarşamba» gösterilirse de; hakikî takvimde Çarşamba günü o ayın 10 una müsâdiftir. — Bâzı dinî eserleriyle mâruf olan bu kıymetli Şeyh-ül-İslâmın mezarı Küçük-Karaman'dadır).

18) Ma'lûl-zâde Mehmet Efendi — Tâyini: 1580 = 988 senesi 25 Mayıs = 10 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; isti'fâsı: 1582 = 989 senesi 21 Kânunusâni = 26 Zülhicce Pazar günü; meşihat müddeti: 1 sene, 7 ay, 27 gün.

(Kanunî devri Kazaskerlerinden Ma'lûl-Mehmet Emin Efendi'nin oğlu olduğu için «Ma'lûl-zâde» denilen Mehmet Efendi, Şeyh-ül-İslâmlar kısmının 15 numarasında bahsi geçen meşhur Ebussuûd Efendi'nin dâmâdıdır; 940 = 1533 - 1534 tarihinde dünyaya gelmiş ve müderrislikten Kadı-asker/Kazaskerliğe kadar ilmiye merâtibini kat'ettikten sonra 46 - 47 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuştur: Meşihatinden evvel hâiz olduğu Nekabet = Nakib-ül-Eşrâfîlik vazifesi de uhdesinde kalmış olduğu için

hem Şeyh-ül-İslâm, hem Nakib-ül-Eşrâf'dır: Hattâ Nekaabeti isti'fâsından sonra da muhâfaza etmiştir; isti'fâya mecbur edildiği veyahut azlolunduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Ölüm tarihi 993 = 1585 senesi 14 Kânunusânî = 12 Muharrem Pazartesi gününe müsâdif olduğuna göre 51-52 yaşlarında ölmüş demektir: Mezarı Zincirlikuyu'dadır).

19) Civi-zâde Hacı-Mehmet Efendi — Tâyni: 1582 = 989 senesi 21 Kânunusânî = 26 Zülhicce Pazar günü; ölümü: 1587 = 995 senesi 6 Mayıs = 28 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba günü; meşihat müddeti: 5 sene, 3 ay, 6 gün.

(Bu Civi-zâde Mehmet Efendi, yukarda Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinin 12 numarasında bahsi geçen Kanunî devri Şeyh-ül-İslâmlarından Civi-zâde Muhyiddin Mehmet Efendi'nin oğludur: 937 = 1530 - 1531 tarihinde dünyaya gelmiş ve muhtelif kadılıklarla Kazaskerliklerde bulunduktan sonra 51 - 52 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — Meşihat müddetinin hesabında Milâdın 1582 tarihindeki «Grégorien» takvim ıslâhâtından mütevellit 10 günlük fark da hesap edilmiştir: Bu mesele için birinci cildin başındaki medhalin 13 üncü maddesine bakınız. — Civi-zâde'nin mezarı Eyüp'de, babasının yanındadır).

20) Müeyyed-zâde Abdülkadir-Şeyhî Efendi — Tâyni: 1587 = 995 senesi 6 Mayıs = 28 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba günü, azli: 1589 = 997 senesi 2 Nisan = 16 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü, meşihat müddeti: 1 sene, 10 ay, 27 gün.

(Büyük mutasavvıflardan Şeyh Kerim-Hacı Efendi'nin oğlu olduğu için, «Şeyhî» denilen Abdülkadir Efendi 920 = 1514 tarihinde dünyaya gelmiş ve ilmiyye merâtibini sırayla kat'ettikten sonra Milâdî takvim hesabiyle 73 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — Başta Vezir-i.a'zam olmak üzere bütün vükelâ ile beraber azli meşhur «Beylerbeyi vak'ası»ndan dolayıdır: Bu kanlı vak'a için 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız. — 1002 = 1594 senesi «Evâhir-i Şevvâl = Temmuz ortaları»nda 80 yaşındayken ölmüş olan Abdülkadir Efendi'nin mezarı Eyüp'de, babasının yanındadır).

21) Bostan-zâde Mehmet Efendi — Tâyni: 1589 = 997 senesi 3 Nisan = 17 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; azli: 1592 = 1000 senesi 9/10 Mayıs = 27/28 Receb Cumartesi/Pazar gecesi; meşihat müddeti: 3 sene, 1 ay, 7 gün, «İlk meşihati».

(Kanunî devri ulemasından Tireli Bostan-Mustafa Efendi'nin oğlu olduğu için «Bostan-zâde» denilen Mehmed Efendi 942 = 1535 - 1536 tarihinde dünyaya gelmiş ve müderrislikten itibaren ilmiyye merâtibini kat'ettikten sonra ilk defa olarak 53 - 54 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — İki meşihati vardır: Bundan sonraki için aşağıda 23 numaraya bakınız. — Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarihten bir gün evvel tâyin edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır).

22) Bayram-zâde Hacı-Zekeriyyâ Efendi — Tâyni: 1592 = 1000 senesi 9/10 Mayıs = 27/28 Receb Cumartesi/Pazar gecesi; ölümü: 1593 = 1001 senesi 11 Temmuz = 11 Şevvâl Pazar günü; meşihat müddeti: 1 sene, 2 ay, 2 gün.

(Bayram isminde bir Ankaralının oğlu olduğu için «Bayram-zâde» denilen Zekeriyyâ Efendi aşağıda 34 numarada göreceğimiz büyük divan şâiri Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi'nin babasıdır. 920 = 1514 tarihinde dünyaya gelmiş olan bu büyük

ve mümtâz âlim ilmiyye merâtibini sırayla kat'ettikten sonra 78 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuştur; ilmi eserleri ve şiirleri vardır; Şiir mahlası «Meyli» dir. — Umumiyetle ölüm tarihi «12 Şevvâl Ahad» gösterilirse de, Pazar günü o ayın 12 sine değil, 11 ine müsâdif olduğu için burada tashih edilmiştir. — Füc'eten vefat eden Bayram-zâde'nin mezarı Sultanselim'de yaptırmış olduğu Dâr-ül-Hadîs'in yanındadır).

ÜÇÜNCÜ MURAD ve ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

23) Bostan-zâde Mehmet Efendi — Tâyni: 1593 = 1001 senesi 11 Temmuz = 11 Şevvâl Pazar günü; ölümü: 1598 = 1006 senesi 1 Nisan = 24 Şa'ban Çarşamba günü; meşihat müddeti: 4 sene, 8 ay, 21 gün; «İkinci meşihati».

(Bostan-zâde'nin ilk meşihati için yukarıda 21 numaraya bakınız. — 945 = 1535. 1536 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre Milâdî takvim hesabıyla 62-63 yaşlarında ölmüş demektir; iki meşihat müddetinin mecmûu 7 sene, 9 ay, 28 gün tutmaktadır. — Bostan-zâde-Mehmet Efendi'nin Arapça ve Türkçe şiirleri de vardır. — Mezarı Şehzâde câmiî avlusunun caddeye nâzır tarafındadır).

ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

24) Câmi'-ür-Riyâseteyn Hoca-Mehmet Sa'düddin Efendi — Tâyni: 1598 = 1006 senesi 1 Nisan = 24 Şa'ban Çarşamba günü; ölümü: 1599 = 1008 senesi 2 Teşrinievvel = 12 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; meşihat müddeti: 1 sene, 6 ay, 1 gün.

(En büyük Osmanlı müverrihlerinden «Tâc-üt-tevârih» müellifi Hoca-Sa'düddin Efendi Yavuz Sultan Selim'in nedimi Hasan Can'ın oğludur: 943=1536-1537 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, Milâdî takvim hesabıyla 61-62 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. «Hoca.Efendi» ve «Koca Hoca-Efendi» lâkaplarıyla anıldığı için mustalah ve meşhur eserine de «Hoca tarihi» denilen bu büyük âlim Üçüncü Murad'ın şehzâdeliğindeki Magnisa valiliğinde muallimliğine tâyin edilmiş ve Sultan Murad'ın cûlûsunda da mevkuni muhafaza edip «Hâce-i-Sultanî» sıfatıyla ilmiyye mesleğinin «Reis-ül-ulemâ'sı» olmuştur: «Hoca» lâkabı işte bundandır. Bu makam o zaman Meşihate muâdil bir mevki olduktan başka «azl-ü-nasb»a bile salâhiyeti vardır. — Üçüncü Murad'dan sonra Üçüncü Mehmet cûlûs ettiği zaman şehzâdeliğindeki hocası ölmüş olduğu için, Sa'düddin Efendi hocalık makamında ibka edilmiş ve Eğri seferindeki Haçova meydan muharebesinde pâdişaha son dakikaya kadar sebat ve metânet telkin ederek zaferin kazanılmasında en büyük âmil olmuştur. Seferden aydet edilirken bir takım sebeplerle azledilen Hoca Efendi 1 sene, 3 ay, 27 gün menkûb kaldıktan sonra tekrar parhıyarak Meşihatle Hocalık vazifelerinin her ikisine de birden tâyin edilmiş ve işte bu suretle ilmiyye mesleğinin her iki riyâset makamını birden cem'etmiş olduğu için «Câmi'-ür-Riyâseteyn» ünvanıyla anılmaya başlamıştır: Bu ünvanla anılan diğer bir Şeyh-ül-İslâm için aşağıda 66 numaraya ve Sa'düddin Efendi'nin şahsiyeti için de 1599 = 1008 vukuâtının «2 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — Hoca Efendi'nin «Tâc-üt-tevârih» den başka «Selim-nâme»siyle Lâri tercemesi ve bâzı dinî eserleriyle kuvvetli şiirleri de vardır; aynı zamanda hattatdır. — Bâzı menbâlarda ölüm tarihi «12 Rebî'ül-evvel Hamîs» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde o ayın 12 si Perşembe'ye değil, Cumartesi'ne müsâdiftir: Gün ismi doğru olduğu tak-

dirde ölüm tarihinin de «10 Rebî'ül-evvel = 30 Eylül Perşembe» gününe tesadüf etmiş olması lâzımgelir; Sa'düddin Efendi 62 - 63 yaşlarında füc'eten vefat etmiştir: Mezarı Eyüp'dedir. — Beş oğlundan biri kendisinden evvel ölmüş diğer dördünün ikisi Şeyh-ül-İslâm olmuş ve ikisi de Kazaskerliğe kadar yükselmiştir: Bunlardan mükerreren Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet-Çelebi Efendi ile Hacı-Mehmet Es'ad Efendi için aşağıda 26, 32, 33 ve 35 numaralara bakınız; Hoca-Efendi'nin torunlarından üçü de cem'an yedi defa Meşihat'de bulunmuştur: Aşağıda 39, 42, 44, 45, 46, 61 ve 63 numaralara bakınız; bu vaziyete Hasan Can sülâlesinden 6 Şeyh-ül-İslâm 12 defa Meşihat makamında bulunmuş demektir; bunlardan başka aynı âileden bâzı Kadı-asker/Kazaskerler de yetişmiştir).

25) Ca'fer-Efendi-zâde Hacı-Mustafa Sun'Ullâh Efendi — Tâyni: 1599 = 1008 senesi 2 Teşrinievvel = 12 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1601 = 1010 senesi 2 Ağustos = 2 Safer Perşembe günü; meşihat müddeti: 1 sene, 10 ay, 1 gün; İlk meşihati».

(Kanunî devri Anadolu Kazaskerlerinden ve meşhur Ebussuûd Efendi'nin amca-zâdelerinden İskilipli Ca'fer Efendi'nin oğlu olduğu için «Ca'fer-Efendi-zâde» denilen Sun'Ullâh Efendi, Ebussuûd Efendi'nin en güzide talebesindendir. — 960 = 1552 - 1553 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, ilmiye mesleğinin muhtelif merâtibinden geçtikten sonra ilk defa olarak 46 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir: Bâzı menbâlarda bu ilk meşihati 36 yaşında gösterilirse de doğru değildir. — Zamanının en büyük ulemâsından olan ve ilmi ehliyeti kadar seciyesinin metânetiyle de şöhret bulan Sun'Ullâh Efendi'nin muhtelif dinî eserlerinden başka kuvvetli şiirleri de vardır. — Dört defa Şeyh-ül-İslâm olan bu milliyetçi âlimin bundan sonraki meşihatleri için aşağıda 27, 29, ve 31 numaralara bakınız).

26) Hoca-Sa'düddin-zâde Mehmet-Çelebi Efendi — Tâyni: 1601 = 1010 senesi 2 Ağustos = 2 Safer Perşembe günü; azli: 1603 = 1011 senesi 4/5 Kânunusânî = 21/22 Receb Cumartesi / Pazar gecesi, meşihat müddeti: 1 sene, 5 ay, 4 gün; «İlk meşihati».

(24 numarada gördüğümüz Hoca-Sa'düddin Efendi'nin büyük oğlu olan Mehmet Efendi 975 = 1568 senesi 28 Şa'ban = 27 Şubat Cuma günü Bursa'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, ilmiye silsilesini kat'edip Şeyh-ül-İslâm olduğu gün Milâdî takvim hesabıyla tam 33 sene, 5 ay, 5 gün tuttuğu, yâni 34 yaşının içinde Meşihat makamına çıktığı anlaşılmaktadır. — Babasıyla hocalarından çok kuvvetli bir tahsil görmüş olan bu kıymetli âlimin «Elsine-i selâse» de şiirleri de vardır. — İkinci meşihati için aşağıda 32 numaraya bakınız).

27) Ca'fer-Efendi-zâde Hacı-Mustafa Sun'Ullâh Efendi — Tâyni: 1603 = 1011 senesi 4/5 Kânunusânî = 21/22 Receb Cumartesi / Pazar gecesi; azli: 1603 = 1011 senesi 8 Şubat = 26 Şa'ban Cumartesi günü; meşihat müddeti: 1 ay, 4 gün = 34 gün; «İkinci meşihati».

(Sun'Ullâh Efendi'nin bu ikinci meşihatinden az zamanda azledilmesine sebep, İstanbul'da Devşirmeliği temsil eden Yeniçeri-ocağı'na mukabil Türklüğü temsil eden Sipâhileri anarşi içinde kalan Anadolu'nun perişan vaziyetinden dolayı ısyân ettirmesi ve Peşte'nin sukutuyla Budin'in Avusturyalılar tarafından muhâsarası gibi felâketlere sebep olan Arnavut Vezir-i-azam Yemişçi-Hasan Paşa'nın da idâmine fetvâ vermesidir: Bu vaziyet üzerine Yemişçi derhal İstanbul'a gelip Yeniçeri-ocağı'na istinâden vaziyete hâkim olmuş ve işte bundan dolayı zavalı Sun-

Ullâh Efendi'nin azliyle Rodos'a nefyi hakkında irâde çıkmışsa da Efendi bir sene kadar «muhtefi» yaşayıp Birinci Ahmed'in cülûsundan sonra meydana çıkmıştır; 1603 = 1011 vukuâtının «6 Kânunusâni fıkrasıyla «7/8 Şubat ve '8 Şubat» fıkralarına da bakınız. — Sun'Ullâh Efendi'nin bu tarihten bir yahut dört gün evvel azledildiği hakkındaki rivayet doğru değildir. — Bu milliyetçi Şeyh-ül-İslâmın ilk meşîhati için yukarda 25 numaraya ve bundan sonraki meşîhatleri için de aşağıda 29 ve 31 numaralara bakınız).

ÜÇÜNCÜ MEHMET ve BİRİNCİ AHMED DEVİRLERİ :

28) Ebu-l-Meyâmîn Mustafa Efendi — Tâyini: 1603 = 1011 senesi 8 Şubat = 26 Sa'ban Cumartesi günü; azli: 1604 = 1013 senesi 8 Haziran = 10 Muharrem Salı günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 3 ay, 28 gün; «İlk meşîhati».

(Babasının adı Ali'dir; Bursa'da Kaplıca müderrisi olan eniştesinden dolayı «Sarı-gürz-zâde kaynı» lâkabıyla anılır; 953=1546 tarihinde dünyaya gelmiş, Anadolu Kazaskerliğine kadar ilmiye silsilesini kat'ettikten sonra Rumeli Kazaskeri olmadan evvel yukarıki maddede bahsi geçen ısyân üzerine Sun'Ullâh Efendi azledilince 57 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuştur: «Ebu-l-Meyâmîn» lâkabı, İstanbul kadılığında şehir piyasasını iyi idare ettiğinden veyahut tesadüfen bolluk olmasından dolayı takılmıştır. — İkinci meşîhati için aşağıda 30 numaraya bakınız).

BİRİNCİ AHMED DEVRİ :

29) Ca'fer-Efendi-zâde Hacı-Mustafa Sun'Ullâh Efendi — Tâyini: 1604 = 1013 senesi 8 Haziran = 10 Muharrem Salı günü; azli: 1066 = 1015 senesi 28 Temmuz=22 Rebî'ül-evvel Cuma günü; meşîhat müddeti: 2 sene, 1 ay, 20 gün; «Üçüncü meşîhati».

(Tâyin gününü «13 Muharrem = 11 Haziran» Cuma» ve azil gününü de «21 Rebî'ül-evvel = 21 Temmuz Perşembe» gösteren rivayetler de vardır. — Bundan evvelki meşîhatleri için yukarda 25 ve 27 numaralara ve bundan sonraki dördüncü ve sonuncu meşîhati için de aşağıda 31 numaraya bakınız).

30) Ebu-l-Meyâmîn Mustafa Efendi — Tâyini 1606 = 1015 senesi 28 Temmuz=22 Rebî'ül-evvel Cuma günü; ölümü: 1606 = 1015 senesi 23 Teşrinisâni = 22 Receb Perşembe günü; meşîhat müddeti: 3 ay, 26 gün; «İkinci meşîhati».

(Mustafa Efendi'nin bütün iptilâsından öldüğü rivayet edilir! Hattâ bu tuhaf ölüm :

Yaprak içmekle helâk oldu o Müftî-i zamân

gibi mısralarla edebiyata bile aksetmiştir. — İlk meşîhati için yukarda 28 numaraya bakınız. İki meşîhat müddetinin mecmûu 1 sene, 24 gün tutmaktadır. — Mezarı Fatih câmiindedir).

31) Ca'fer-Efendi-zâde Hacı-Mustafa Sun'Ullâh Efendi — Tâyini: 1606 = 1015 senesi 23 Teşrinisâni = 22 Receb Perşembe günü; azli: 1608 = 1017 senesi 5 Haziran = 20 Safer Perşembe günü; meşîhat müddeti: 1 sene, 6 ay, 12 gün; «Dördüncü meşîhati».

(Bu büyük ve milliyetperver Şeyh-ül-İslâmın bundan evvelki meşîhatleri için yukarda 25, 27 ve 29 numaralara bakınız: Dört meşîhat müddetinin mecmûu 5 sene,

7 ay, 7 gün tutmaktadır. — Sun'Ullâh Efendi Hacc'e gidip geldikten sonra 1021 = 1612 senesi 8 Safer = 10 Nisan Salı günü Milâdî takvim hesabıyla 59-60 yaşlarında ölmüştür: Mezarı Kırkçeşme civârındaki Hüsam-Bey mescidindedir. — Bu seferki dördüncü meşihatine tâyinini aynı senenin «26 Receb = 27 Teşrinisâni Pazartesi» gününe müsâdif gösteren bir rivayet de vardır).

32) Hoca-Sa'düddin-zâde Mehmet-Çelebi Efendi — Tâyini: 1608 = 1017 senesi 5 Haziran = 20 Safer Perşenbe günü; ölümü: 1615 = 1024 senesi 2 Temmuz = 5 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; meşihat müddeti: 7 sene, 27 gün; «İkinci meşihati».

(Mehmet Efendi'nin ilk meşihati için yukarda 26 numaraya bakınız. — 975 = 1568 senesi 28 Şa'ban = 27 Şubat Cuma günü Bursada dünyaya gelen bu kıymetli âlim Milâdî takvim hesabıyla tam 47 sene, 4 ay, 4 gün yaşadıktan sonra 48 yaşının içinde ölmüştür: Mezarı Eyüp'de, babasının yanındadır. — İki meşihat müddetinin mecmûu 8 sene, 6 ay, 1 gün tutmaktadır).

BİRİNCİ AHMED, BİRİNCİ MUSTAFA ve İKİNCİ OSMAN DEVİRLERİYLE BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANAT DEVRİ :

33) Hoca Sa'düddin-zâde Hacı-Mehmet Es'ad Efendi — Tâyini : 1615 = 1024 senesi 2 Temmuz = 5 Cumâda-l-âhire Perşenbe günü; azli: 1622 = 1031 senesi 21 Mayıs = 10 Receb Cumartesi günü; meşihat müddeti: 6 sene, 10 ay, 20 gün; «İlk meşihati».

(Yukarıki maddede gördüğümüz Mehmet-Çelebi Efendi'nin küçük kardeşi olan bu Es'ad Efendi o sırada Hacc'e gitmiş olduğu için gıyâben tâyin edilmiş ve avdetinde Karaman = Konya havâlisine geldiği zaman ağabeysinin karahaberiyle kendisinin meşihat müjdesini aynı zamanda almıştır. — 978 = 1570 senesi 10/11 Muharrem = 14/15 Haziran Çarşamba/Perşenbe gecesi dünyaya gelmiş ve ilmiyye silsilesini sırayla kat'ettikten sonra yaşının Milâdî takvim hesabıyla tam 45 sene, 18 gün tuttuğu, yâni 46 yaşına bastığı sıralarda Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — Genc-Osman'a bir müddet hocalık ettiği hakkında bir Garp rivayeti bulunan Es'ad Efendi Lehistan seferinden sonra «Ukayle Hanım» ismindeki güzel kızını bu teceddüdcü pâdişaha vererek Sultan Osman'a kaynata olmuş ve dâmâdının şehâdetiyle neticelenen «Hâile-i-Osmâniyye» de ikinci defa tahta çıkarılan Birinci Mustafa'ya ister-istemez biat etmişse de, Genc-Osman'ın cenâze merâsimine iştirâk etmemek suretiyle makamından ferâgatini ızhâr etmiş olduğu için, yerine büyük dîvan yâiri Zekerıyyâ-zâde Yahyâ Efendi tâyin edilmiştir: Bu mesele için 1622 = 1031 vukuâtının «21 Mayıs» fıkrasına ve Es'ad Efendi'nin ikinci meşihati için de aşağıda 35 numaraya bakınız. — Bu ilk meşihati dört saltanat devrine tesadüf eden Es'ad Efendi Birinci Mustafa'nın 1622 = 1031 senesi 19 Mayıs = 8 Receb Perşenbe gününe tesadüf eden ikinci cülûsundan iki gün sonra istirfâ etmiştir).

BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANATIYLA DÖRDÜNCÜ

MURAD DEVRİ :

34) Zekerıyyâ-zâde Yahyâ Efendi — Tâyini: 1622 = 1031 senesi 21 Mayıs = 10 Receb Cumartesi günü; azli: 1623 = 1032 senesi 4 Teşrinî evvel = 9 Zülhicce Çarşamba günü; meşihat müddeti: 1 sene, 4 ay, 14 gün; «İlk meşihati».

(Hem Osmanlı Şeyh-ül-İslamlarının, hem divan şâirlerinin en büyüklerinden olan Şeyh-ül-İslâm Yahyâ 22 numarada gördüğümüz Ankaralı Bayram-zâde Hacı-Zekerıyyâ Efendi'nin oğlu olduğu için «Zekerıyyâ-zâde» diye anılır: Anasının adı Rukayye'dir; bu isim şimdi Rukiye şeklinde telâffuz edilir. — En kuvvetli rivayete nazaran 960 = 1553 senesi Safer = Kânunusânî - Şubat ayında İstanbul'da dünyaya gelmiş olduğuna göre, ilmiyye silsilesini kat'ettikten sonra 69 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir: Bununla beraber 969 = 1561 - 1562 tarihinde doğmuş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Hiç bir menbâda azıl gününe tesadüf edemedik: Yukarda esas ittihâz ettiğimiz gün tarihi Hicrî takvim hesabıyla bu ilk meşihatının 1 sene, 5 ay sürüp «Zülhicce» içinde azledilmiş gösterilmesine istinâd ettiği için ihtiyatla telâkki edilmelidir. Azline sebep, «Vezir-i a'zamlar» cedvelinde 80 numarayla bahsi geçen Sadr-ı a'zam Kemankeş Kara-Ali Paşa'nın irtikâp ve irtişâsından dolayı Yahyâ Efendinin kendisine nasihat etmesinden müteessir olarak Dördüncü Murad'a Efendi'nin birinci Mustafa'yı tekrar tahta çıkarmak istediği hakkında bir takım telkinatta bulunmasıdır. — Üç defa Şeyh-ül-İslâm olan ve Osmanlı hukuk tarihi bakımından kıymetli bir Fetvâ-mecmûası bulunan Yahyâ Efendinin bundan sonraki meşihatleri için aşağıda 33 ve 33 numaralara ve ölümü için de 1644 = 1053 vukuâtının «27/28 Şubat» fıkralarına bakınız).

DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ :

35) Hoca-Sa'düddin-zâde Hacı-Mehmet Es'ad Efendi — Tâyni: 1623 = 1032 senesi 4 Teşrinievvel = 9 Zülhicce Çarşamba günü; ölümü: 1625 = 1034 senesi 22 Mayıs = 14 Şa'ban Perşembe günü; meşihat müddeti: 1 sene, 7 ay, 19 gün; «İkinci meşihati».

(Es'ad Efendi'nin bundan evvelki meşihati için yukarda 33 numaraya, bu seferki tâyin tarihi için yukarıki maddeye ve oğlu Ebu-Saîd Efendi'nin meşihatleri için de aşağıda 39, 44 ve 46 numaralara bakınız. — Mürettep divânı ve «Elsine-i-selâse» de şiirleri olan bu kıymetli âlimin iki meşihat müddeti cem'an 8 sene, 6 ay, 19 gün tutmaktadır. — 978 = 1570 senesi 10/11 Muharrem = 14/15 Haziran Çarşamba/Perşembe gecesi dünyaya gelmiş olan Es'ad Efendi Milâdî takvim hesabıyla tam 54 sene, 11 ay, 7 gün yaşayıp 55 yaşının sonlarında ölmüş demektir: Mezarı Eyüp'de babasıyla ağabeysinin yanındadır).

36) Zekerıyyâ-zâde Yahyâ Efendi — Tâyni: 1625 = 1034 senesi 22 Mayıs = 14 Şa'ban Perşembe günü; azlı: 1632 = 1041 senesi 10 Şubat = 19 Receb Salı günü; meşihat müddeti: 6 sene, 8 ay, 19 gün; «İkinci meşihati».

(İlk meşihati için yukarda 34 numaraya ve bundan sonraki üçüncü meşihati için de aşağıda 38 numaraya bakınız. — Yahyâ Efendi'nin «Hâfız Paşa vak'ası»nda bu ikinci meşihatinden azlı umumiyetle «20 Receb = 11 Şubat Çarşamba» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir: 1632 = 1041 vukuâtının «10 Şubat» fıkrasına bakınız).

37) Ahi-zâde Hüseyin Efendi/Şehîd-Hüseyin Efendi — Tâyni: 1632 = 1041 senesi 10 Şubat = 19 Receb Salı günü; idâmı: 1634 = 1043 senesi 7 Kânunusânî = 7 Receb Cumartesi günü; meşihat müddeti: 1 sene, 10 ay, 26 gün.

(İkinci Selim devri Anadolu Kazaskerlerinden Ahi-zâde Mehmed-ibni-Nûrullâh

Efendi'nin oğlu olan Hüseyin Efendi 980 = 1572 senesi Cumâda-l-âla = Ağustos/ Eylül ayında dünyaya gelmiş olduğuna göre, ilmiye silsilesini devrettikten sonra 60 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. İlmî eserlerinden başka «Hüdâyi» mah-lashî zarîf şiirler de yazan bu kıymetli âlimin idâmına sebep, Dördüncü Murad'ı hal'etmek istediği hakkında müdhiş bir iftirâyâ uğramasıdır: ilkönce Kıbrıs'a nefyini emretmekle iktifâ etmiş olan pâdişah bir iki saat sonra bu fikrinden ca-yıp idâmını emretmiş olduğu için, Büyük-Çekmece civârında gemisinden alınan Hüseyin Efendi o civârda boğulduktan sonra mezarı belli edilmemek için cenâzesi sâhildeki kumsala gömülmüştür: 1634 = 1043 vukuâtının «7 Kânunusânî» fıkra-sına bakınız. Osmanlı tarihinde ilk idâm edilen Şeyh-ül-İslâm işte bu bigünâh âlimdir: Onun için ilmiye mesleğinde büyük ve mazlûm bir şehîd sayılır. Dör-düncü Mehmet devrinde idâm edilen ikinci Şeyh-ül-İslâm için aşağıda 49 numara-ya bakınız).

DÖRDÜNCÜ MURAD ve SULTAN İBRAHİM DEVİRLERİ:

38) Zekerîyyâ-zâde Yahyâ Efendi — Tâyni: 1634 = 1043 senesi 7 Kânunusânî = 7 Receb Cumartesi günü; ölümü: 1644 = 1053 senesi 26/27 Şubat = 17/18 Zülhicce Cuma/Cumartesi gecesi; meşihat müd-det: 10 sene, 1 ay, 21 gün; «Üçüncü meşihati».

(Üç defa Şeyh-ül-İslâm olan bu büyük âlim ve şâirin bundan evvelki meşihatleri için yukarda 34 ve 36 numaralara ve ölümü için de 1644 = 1053 vukuâtının «26/ 27 Şubat» fıkrasına bakınız; bâzı Osmanlı menbâlarında ölüm tarihi o senenin «8 Zülhicce» gününe müsâdif gösterilirse de bu rivayetin «18 Zülhicce» den galat ol-ması lâzımgelir: Çünkü Kurban bayramından sonra ölmüş olduğunda umumiyetle ittifak edilmektedir. En kuvvetli rivayete göre 960 = 1553 senesi Safer = Kânu-nusânî - Şubat ayında dünyaya gelmiş olan Yahyâ Efendi Milâdî takvim hesa-biyle 91 yaşında ölmüş demektir. — Şeyh-ül-İslâm Yahya'nın üç meşihat müd-deti gene Milâdî takvim hesabıyla cem'an 18 sene, 2 ay, 24 gün tutmaktadır; me-zarı Sultanselim'de Koğacı-Dede türbesi civârında babasının yaptırmış olduğu Dâr-ül-Hadîs hazîresinde ve onun yanındadır).

SULTAN İBRAHİM DEVRİ:

39) Es'ad-Efendi-zâde Ebu-Sâid Mehmet Efendi — Tâyni: 1644 = 1053 senesi 27 Şubat = 18 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1646 = 1055 senesi 16 Kânunusânî = 29 Zülka'de Salı günü; meşihat müddeti 1 sene, 10 ay, 18 gün; «İlk meşihati».

(Ebu-Sâid Efendi 24 numarada gördüğümüz «Tâc-üt-tevârih» müellifi Hoca-Sa' dîddin Efendi'nin torunu ve 33 ve 35 numaralarda gördüğümüz Hacı-Mehmet Es'ad Efendi'nin oğludur: 1003 = 1594 - 1595 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, ilmiye merâtibini kat'ettikten sonra 49 - 50 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. — Azlini «29 Zülhicce» gösteren bir rivayet varsa da doğru değildir. — «Elsine-i-selâse» de şâir olan Ebu-Sâid Efendinin bundan sonraki meşihatleri için aşağıda 44 ve 64 numaralara bakınız).

40) Muîd Ahmed Efendi — Tâyni: 1646 = 1055 senesi 16 Kânunu-sânî = 29 Zülka'de Salı günü; ölümü: 1647 = 1057 senesi 25 Nisan = 20 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; meşihat müddeti: 1 sene, 3 ay, 10 gün.

(Kazâbâd = Kazovalı Yusuf Efendi'nin oğlu olan Muîd Ahmed Efendi'nin doğum

tarihi belli değildir : Doğruluk ve kanâati uğrunda pâdişahın irâdesine karşı bile mukavemetiyle meşhurdur. Müderrislikten başlayarak kadılıklar ve Kazaskerliklerde bulunduktan sonra Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — Mezarı Kadi-çeşmesindeki medresesinin yanındadır. — Dördüncü Mehmet devrinde 13 saat Meşihatte bulunan dâmâdı Memek-zâde Mustafa Efendi için aşağıda 48 numaraya bakınız).

SULTAN İBRAHİM ve DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

41) Hacı-Abdürrahîm Efendi — Tâyini: 1647 = 1057 senesi 25 Nisan = 20 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; azli: 1649 = 1059 senesi 18 Temmuz = 8 Receb Pazar günü; meşihat müddeti: 2 sene, 2 ay, 23 gün.

(Mehmet Efendi isminde bir Adanahının oğlu olan Abdürrahîm Efendi'nin doğum tarihi belli değildir : İlmîyye merâtibini müderrislikten Rumeli Kazaskerliğine kadar kat'ettikten sonra Meşihate yükselmiştir; karısı Sâliha Hanım 24 numarada gördüğümüz Hoca-Sa'düddin'in torunlarından. — Muhtelif dinî eserler bırakan ve doğruluğuyla mârûf olan bu kıymetli âlim azlinden sonra muhtelif kadılıklara tâyin edilmiş ve nihayet 1066 = 1656 senesi 10 Rebî'ül-âhîr = 6 Şubat Pazar günü Belgrad kadılığında ölmüş ve oradaki İmâret câmiî mezarlığına defnedilmiştir).

DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

42) Hoca-Sa'düddin hafîdi Bahâî Mehmet Efendi — Tâyini: 1649 = 1059 senesi 18 Temmuz = 8 Receb Pazar günü; azli: 1651 = 1061 senesi 2 Mayıs = 11 Cumâda-l-ülâ Salı günü; meşihat müddeti: 1 sene, 9 ay, 15 gün; «İlk meşihati».

(24 numarada gördüğümüz Hoca-Sa'düddin Efendi'nin oğullarından ve Birinci Ahmed devri Rumeli Kazaskerlerinden Abd-ül-Azîz Efendi'nin oğlu olan Bahâî Efendi 1004=1595—1596 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre ilmîyye silsilesini kat'edip 53 - 54 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. — Azlinin sebebi, İzmir'deki İngiliz konsolosunun Kapitulasyonlarla alâkadar bir dâvâda şımarıklık ederek İzmir kadısının salâhiyeti olmadığını iddiâ etmesinden dolayı Kadının şikâyeti üzerine Bahaî Efendi'nin İstanbul'daki İngiltere sefirini huzûruna celbedip konsolosun azlını istemesine karşı sefirin azle salâhiyyeti olmadığından bahsetmesi üzerine Efendi'nin konağında hapsedilmesidir : Bahâî Efendi'nin rakibi olan meşhur müverrih Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Azîz Efendi ile diğer düşmanları işte bu meseleden istifâde ederek azliyle nefyine irâde istihsâl etmişlerdir : Azli için bir gün evvelki tarih de rivayet edilir. — İkinci meşihati için aşağıda 45 numaraya bakınız).

43) Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Azîz Efendi — Tâyini: 1651 = 1061 senesi 2 Mayıs = 11 Cumâda-l-ülâ Salı günü; azli: 1651 = 1061 senesi 3 Eylül = 17 Ramazan Pazar günü; meşihat müddeti: 4 ay, 2 gün.

(Eski bir Ulemâ âilesine mensûb olan Abd-ül-Azîz Efendi Rumeli Kazaskerlerinden Kara-Çelebi-zâde Hüsâmüddin Efendi'nin oğludur. 1000 = 1591 - 1592 yahut 1001 = 1592 - 1593 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, ilmîyye merâtibini kat'edip 58 - 60 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. — En büyük Osmanlı müverrihlerinden sayılan Kara-Çelebi-zâde'nin en mühim eserleri «Ravzat-ül-Ebrâr»iyle «Süleyman-nâmesi»dir : Üslûbunun ağdalı oluşu ile meşhurdur; «Ravzat-ül-Ebrâr»ı 1059=1649 tarihinde pâdişaha takdim ettiği zaman Osmanlı tarihinde

ilk defa olarak «Meşihat pâyesi» almıştır. — Bursalı İsmail Belîğ'in «Vefeyât-ı dânişverân»'ında azil tarihi «6 Ramazan = 23 Ağustos Çarşamba» gününe müsadîf gösterilirse de doğru değildir: Bundan başka azlini bir gün evvel gösteren yanlış bir rivayet daha vardır. — Abd-ül-Azîz Efendi devlete hâkim olan Ocak ağalarına istinâd etmekte olduğu için, onlar te'dîb edilince azledilip Sakız'a nefyedilmiştir: Ağalar saltanatının yıkılması için 1651 = 1061 vukuâtının «3 Eylül» fıkrasına ve Efendi'nin menfâsı Bursa'ya tahvil edildikten sonra ölümü için de 1657 = 1068 vukuâtının «7 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız; Bursalı İsmail Belîğ ölüm tarihini 1068 = 1658 senesi 5/6 Rebî'ül-âhir = 10/11 Kânunusânî Perşembe/Cuma gecesi «Beşinci sâat»e, yâni takriben zevâlî saat 10a müsadîf göstermektedir).

44) Es'ad-Efendi-zâde Ebu-Saîd Mehmet Efendi — Tâyini: 1651 = 1061 senesi 3 Eylül = 17 Ramazan Pazar günü; azli: 1652 = 1062 senesi 3 Eylül = 17 Ramazan Pazar günü; azli: 1652 = 1062 senesi 16 Ağustos = 11 Ramazan Cuma günü; meşihat müddeti: 11 ay, 13 gün, «İkinci meşihati».

(İlk meşihati için yukarda 39 numaraya bakınız. — Çok sert bir zât olduğundan bahsedilen Ebu-Saîd Efendi'nin bu ikinci meşihatinden azline sebep, huzûrunda küstahlık eden eski İstanbul kadısı Es'ad Efendi'yi kendi eliyle döğüp kavuğunu devirmesi üzerine Ulemânın meslek şerefi nâmına ve aynı zamanda dayak korkusuyla ayaklanmasıdır! Bundan sonraki üçüncü ve sonuncu meşihati için aşağıda 46 numaraya bakınız. — Azil tarihi umumiyetle «12 Ramazan Cuma» gününe müsadîf gösterilirse de, hakikî takvimde Cuma günü Ramazanın 11'ine te-sadûf etmektedir).

45) Hoca-Sa'düddin hafidi Bahâî Mehmet Efendi — Tâyini: 1652 = 1062 senesi 16 Ağustos = 11 Ramazan Cuma günü; ölümü: 1654 = 1064 senesi 2 Kânunusânî = 12 Safer Cuma günü; meşihat müddeti: 1 sene, 4 ay, 17 gün; «İkinci meşihati».

(Yukarıki maddede bahsi geçen Ebu-Saîd Mehmed Efendinin amcazâdesi olan Bahâî Mehmet Efendi'nin ilk meşihati için yukarda 42 numaraya bakınız. — 58 - 59 yaşlarında kalb hastalığından ölen Bahâî Efendi'nin iki meşihat müddeti cem'an 3 sene, 2 ay, 2 gün tutmaktadır. Mezarı Fatih câmii kabristanındadır. — Bir çok Şeyh-ül-İslâmlar gibi bunun da ilmi eserleriyle şiirleri vardır).

46) Es'ad-Efendi-zâde Ebu-Saîd Mehmet Efendi — Tâyini: 1654 = 1064 senesi 2 Kânunusânî = 12 Safer Cuma günü; azli: 1655 = 1065 senesi 11 Mayıs = 5 Receb Salı günü; meşihat müddeti: 1 sene, 4 ay 10 gün; «Üçüncü meşihati».

(Bundan evvelki meşihatleri için yukarda 39 ve 44 numaralara bakınız. — Ebu-Saîd Efendi'nin bu son meşihatinden azli «İbşir Paşa vek'ası»ndandır: 1655 = 1065 vukuâtının «11 Mayıs» fıkrasına bakınız. Âsi askerler bu vak'ada Efendi'nin konağına saldırmış, Hasan Can devrindenberi 140 senedir ecdâdının biriktirdiği bütün nefâisle kıymetli eşyaları, kitapları ve kütüphâneleri yağma edilmiş ve hattâ konağının tezyinâtı bile tahrib olunmuştur; âsiler Vezir-i a'zam İbşir Paşa ile beraber Ebu-Saîd Efendi'nin de kollesini istemişler ve hattâ pâdişahın mü-sâit bir cevap bile almışlarsa da, Nakîb-ül-Esrâf Zeyrek-zâde Efendi'nin itirâzı üzerine güçlükle başı kurtarılıp azil ve nefyiyle iktifâ edilmiştir. — Ebu-Saîd

Efendi'nin üç meşihat müddetinin mecmûu 4 sene, 2 ay, 11 gün tutmaktadır. — 1072 = 1662 senesi Zülka'de = Haziran/Temmuz ayında 67 - 68 yaşlarında ölen Ebu-Saîd Mehmet Efendi'nin mezarı Eyüp'deki âile kabristanındadır).

47) Hüsam-zâde/Tulumcu-zâde Abdurrahman Efendi — Tâyni: 1655 = 1065 senesi 11 Mayıs = 5 Receb Salı günü; isti'fâsı: 1656 = 1066 senesi 5 Mart = 9 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; meşihat müddeti: 9 ay, 25 gün.

(Eski İstanbul kadılarından Tulumcu Koca-Hüsâmüddin Efendi'nin oğlu olduğu için «Hüsam-zâde» ve «Tulumcu-zâde» lâkaplarıyla anılan ve çok kıymetli bir Fıkıh mütehassısı olan bu halûk âlim 1003 = 1594 - 1595 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, ilmiyye silsilesini kat'ettikten sonra 60 - 61 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir: Umumiyyetle isti'fâ tarihi «8 Cumâda-l-ûlâ Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Pazar günü o ayın 9 una tesadûf etmektedir. Abdurrahman Efendi'nin Ta'lik hattında mâhir bir üstâd olduğundan bahsedilir. — Isti'fâsının sebebi «Vak'a-i-vakvâkıyye»de âsilerin kendisini istememeleridir: Bu vak'a için 1656 = 1066 vukuâtının «4 Mart» fıkrasına bakınız. Isti'fâsı üzerine kendi talebiyle Kudûs kadılığına tâyin edilmiştir. — Abdurrahman Efendi 1081 = 1670 senesi Cumâda-l-ûlâ 8 Eylül/Teşrinievvel ayında Mısır'da vefat etmiştir).

48) Memek-zâde Mustafa Efendi — Tâyni: 1656 = 1066 senesi 5 Mart = 9 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; azli: 1656 = 1066 senesi 5/6 Mart = 9/10 Cumâda-l-ûlâ Pazar/Pazartesi gecesi; meşihat müddeti: 13 saat.

(40 numarada gördüğümüz Muîd Ahmed Efendi'nin dâmâdı olan bu Mustafa Efendi müderrislikten Kazaskerliğe kadar muhtelif ilmiyye pâyelerini kat'ettikten sonra, yukarıki maddede bahsi geçen «Vak'a-i-vakvâkıyye / Vak'a-i-Çınar»da Hüsam-zâde Abdurrahman Efendi'nin istifâsı üzerine onun tavsiyesiyle Meşihate tâyin edilmişse de, âsiler istemedikleri için 13 saat sonra azledilmiştir: «Müftî-i fitne» terkibi Ebced hesabıyla tarih gösterilir! Gene aynı gün 4 saat Sadârette bulunan Zurnazen-Mustafa Paşa için «Vezir-i-azamlar» cedvelinde 106 numaraya bakınız. — Memek-zâde Mustafa Efendi 1067 = 1656 - 1657 tarihinde Haleb kadılığında vefat etmiştir).

49) Hoca-zâde Mes'ud Efendi / Şehid-Mes'ud efendi — Tâyni: 1656 = 1066 senesi 5/6 Mart = 9/10 Cumâda-l-ûlâ Pazar/Pazartesi gecesi; azli: 1656 = 1066 senesi 17 Temmuz = 25 Ramazan Pazartesi günü; idâmı: 1656 = 1066 senesi 1/2 Ağustos = 10/11 Şevvâl Salı /Çarşamba gecesi; meşihat müddeti: 4 ay, 12 gün.

(Halk arasında «Burnaz-Müftü» diye şöhret bulan bu Mes'ud Efendi Birinci Ahmed'in imamı ve hocası Aydınî Mustafa Efendi'nin oğlu olduğu için «Hoca-zâde» lâkabıyla anılır. Müderrislikten Anadolu Kazaskerliğine kadar ilmiyye silsilesini kat'ettikten sonra «Vak'a-i-vakvâkıyye»de âsiler içine adamlar gönderip propaganda yaptırarak selefi Memek-zâde'yi 13 saatlik Meşihatinden azlettirmek suretiyle Şeyh-ül-İslâm olmuş, vak'adan sonra bu hâtırayı unutturmak için saraya yaranmış, fakat kendisinden başka hiç kimsenin sivrilmesine tahammül edemediği için bir çok kimseleri azil ve nefyettirdikten başka bâzılarına dayak atmış ve bâzılarını da idâm ettirmiştir! Nihayet kendi tavsiyesiyle Sadr-ı-a'zam olan

Boynu-eğri Mehmet Paşa ile de geçinemediği için paşanın azlını istemişse de muvaffak olamamış ve işte bundan dolayı Dördüncü Mehmed'i hal'edip şehzâde Süleyman'ı iclâs için bir takım tertibât ittihâz etmişse de Sadr-ı a'zam haber alıp pâdişaha arz edince Efendi derhal azledilip Diyarbekir kadılığına tâyin edilerek hemen Bursa'ya sevk edilmiştir. O sırada Anadolu'da Celâli hareketlerinden dolayı âsâyiş bozuk olduğu için Mes'ûd Efendi Bursa'dan Diyarbekir'e emniyetle gidebilmek üzere bir bölük Levend yazdırmağa kalkışmışsa da, bu vaziyet İstanbula aksedince fesad çıkarmak için asker toplamakla ithâm edilerek Bursa kadısı Râhullâh Efendi'ye gönderilen bir emirle müsâfir bulunduğu ev geceleyin kuşatılıp şiddetli mukavemetine rağmen bu ele avuca sığmaz Şeyh-ül-İslâm nihayet idâm edilmiştir: Cesedinin günlerce açıkta kaldığı rivayet edilir. Osmanlı tarihinde idâm edilen Şeyh-ül-İslamların ikincisi işte budur: Birincisi için yukarda 37 numaraya bakınız. — Mes'ûd Efendi kuvvetli bir şâirdir).

50) Haneî-Mehmet Efendi — Tâyini: 1656 = 1066 senesi 17 Temmuz = 25 Ramazan Pazartesi günü; azli: 1656 = 1067 senesi 21 Teşrinisânî = 3 Safer Salı günü; meşihat müddeti: 4 ay, 15 gün.

(Nahcivan muhâcirlerinden olan Haneî-Mehmet Efendi ilmiyye silsilesini kat'ettikten sonra Meşihate yükseldiği zaman çok ihtiyar olduğundan bahsedilirse de, doğum tarihi mâlûm olmadığı için yaşı belli değildir. Azline sebep, tâyiniinde dikkat edilmeyen ihtiyarlığı, halsizliği ve bilhassa sağırılığıdır! — Öüm tarihi 1069 = 1658 senesi 3 Muharrem = 1 Teşrinievvel Salı günüdür: Mezarı Eyüp'de Lala-Mustafa Paşa türbesinin arkasındadır).

51) Bâli-zâde Mustafa Efendi — Tâyini: 1656 = 1067 senesi 21 Teşrinisânî = 3 Safer Salı günü; azli: 1657 = 1067 senesi 23 Mayıs = 9 Sa'ban Çarşamba günü; meşihat müddeti: 6 ay, 2 gün.

(İstanbul'da Bâli/Balı Efendi isminde bir mahalle imamının oğlu olan bu Mustafa Efendi ilmiyye silsilesini kat'ettikten sonra Şeyh-ül-İslâm olmuşsa da «Lâ-übâli-meşreb» olduğu ve küçücük çocuklara ilmi pâyeler tevcih ettiği için «Meşihat-i İslâmiyye'de yek lâhza mesâib-i dîniyyeden» sayılarak azledilip Filibe'ye sürülmüştür. Sonradan affedilip İstanbul'a gelen Bâli-zâde 1073 = 1622 -Rebiül âhir = Teşrinisânî ayında ölmüştür: Mezarı Sütluçe sâhilindeyse de sonraları kaybolmuştur).

52) Bolevî-Mustafa-Efendi — Tâyini: 1657 = 1067 senesi 23 Mayıs = 9 Sa'ban Çarşamba günü; azli: 1659 = 1069 senesi 20 Mart = 25 Cuma-da-lâhire Perşembe günü; meşihat müddeti: 1 sene, 9 ay, 28 gün.

(Tüccardan Bolulu Ahmed Efendinin oğlu olduğu için «Bolevî = Bolulu» denilen Mustafa Efendi 1000 = 1591 — 1592 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, ilmiyye merâtibini kat'ettikten sonra 65 - 66 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. — Sarsılmaz seciyyesi, ilmi ve ahlâkî faziletleriyle Osmanlı ulemâsının en büyüklerinden olan bu âdil ve mümtâz Şeyh-ül-İslâmın azline sebep, Köprülü Mehmet Paşa'nın kin ve garazıdır: Girid'in şanlı serdârı Deli-Hüseyn Paşa'yı istirkab ettiği için mahvetmek istiyen hunhar Köprülü hiç bir günâhı olmıyan zavallı mağdûrunu bilâ-sebeb idâm ettirivermek üzere Bolulu-Mustafa Efendi'den bir fetvâ istemişse de red cevâbı almış ve işte bundan dolayı o metin ve âdil Şeyh-ül-İslâma kin bağlamıştır. Köprülü-Mehmet bir takım iftirâlar tertib ederek ve ettirerek nihayet millî kahraman Hüseyn Paşa'yı idâm ettirince Bolulu-Mustafa Efendi pâdişaha acı bir arıza yazmış ve bu tarihî arızasında Sadr-

ı-a'zâmın «murâdı dîn-ü-devlete hizmet olmayup» şahsî menfaatinden başka bir şey düşünmediğini söyliyerek bu cinayetin haksız olduğunu bildirmiş ve hattâ o sırada bir Bursa gezintisine çıkmak istiyen pâdişahı bile tenkid ederek Girit meselesi yıllardanberi sürüncemede kalıp dururken Bursa seyahâtine değil, Ve nedik seferine çıkması lâzımgeldiğinden bahstmiştir : Deli-Hüseyn Paşa fâciası için 1658 = 1069 vukuâtının «29 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı azledilen büyük ve cesur Şeyh-ül-İslâm ilkönce Mihalc'a nefyedilmiş ve daha sonra menfası Mısır'a tahvil edilerek 16 sene 1086 = 1675 senesi Cumâda-l-âhire = Ağustos / Eylül ayında Kahire'de Allâhın rahmetine kavuşmuştur. — Fındıklılı-Mehmet Ağa azil tarihini «26 Cumâda-l-âhire Perşembe» ye müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Perşembe günü o ayın 25 ine tesadüf etmektedir).

53) Bursalı Esîri-Mehmet Efendi — Tâyni : 1659 = 1069 senesi 20 Mart = 25 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; azli: 1662 = 1072 senesi 3 Şubat = 13 Cumâda-l-âhire Cuma günü; meşihat müddeti: 2 sene, 10 ay, 14 gün.

(Tâyin tarihindeki bir günlük fark için yukarıki fıkraya bakınız; azil tarihini Vak'anüvis Raşid'le Fındıklılı-Mehmet Ağa «12 Cumâda-l-âhire»ye müsâdif gösterirlerse de, Fındıklılı gün ismini Cuma gösterdiğine göre hakikî takvimde ayın 13 üne tesadüf etmiş demektir; «Devhat-ül-Meşâyah»deki «Gurre-i Receb = 20 Şubat Pazartesi» tarihinin yanlış olması lâzımgelir. — İbradılı imamı Bıçakçı-zâde Abdülhalim Efendi'nin oğlu olan bu Mehmet Efendi'ye «Bursalı» denilmesi Bursa'da tavattun etmiş olmasından ve «Esîri» lâkabı da meşihatinden 15 sene evvel Mekke kadılığına giderken Malta korsanlarının eline esir düşüp bir müddet esârette kaldıktan sonra memlekete avdetinden itibaren bu kelimeyi mahlas olarak kullanmaya başlamasındandır; Mehmet Efendinin esâretiyle neticelenen ve Osmanlı menbâlarında «Sünbül Ağa vâk'ası» denilen korsan baskını Sultan İbrahim devrinde Girit seferinin açılmasına sebep olmuştur : 1645 = 1055 vukuâtının «19 Nisan» fıkrasına bakınız. — Esîri-Mehmet Efendi'nin, azline sebep, Köprülü-Mehmet Paşa'nın vefatı üzerine büyük oğlu Fâzıl Ahmed Paşa Vezir-i-a'zam olduğu zaman Dördüncü Mehmed'in huzurunda cereyan eden bir münakaşadır : Bu münakaşada Köprülü-Mehmet Paşa'dan bahsedilirken Mehmet Efendi :

— Öldüğü eyü oldu, zirâ nâhak yere çok kan itmişidi!

demiş, Fâzıl Ahmed Paşa :

— Ol her kimi katl itdi ise cümlesin fetvâ ile katl itmişdür! mukabelesinde bulunmuş ve Efendi de buna karşı :

— Şerrinden korkardum, anuñün fetvâ virdüm!

deyince Paşa :

— Ya Allah'dan korkmayup mahlûkdan korkmak ilm-ü-diyânete lâyük müdür? cevâbiyle Efendi'yi ilzâm ettiği için pâdişah hemen azlini emretmiştir : Yukarıki fıkrada bahsi geçen celâdetli selefiyle bu Esîri Efendi'nin seciyyeleri arasında her halde uçurumlar olduğu muhakkaktır. Azlinden sonra Bursa'ya nefyedilen Mehmed Efendi bâzı kadılıklarda bulunduktan sonra 1092 = 1681 senesi 21 Safer = 12 Mart Çarşamba günü Bursa'da vefat etmiştir : Bursalı İsmail Belig'in «Vefeyât-ı dânişverân»ında ölüm tarihi «22 Safer Erbeâ» gösterilirse de, hakikî takvimde Çarşamba günü ayın 21 ine müsâdiftir).

54) Sun'î-zâde Seyyid Mehmet Emin Efendi — Tâyni: 1662 = 1072 senesi 3 Şubat = 13 Cumâda-lâhire Cuma günü; azli: 1662 = 1073 senesi 21 Teşrinisâni = 9 Rebî'ül-âhir Salı günü; meşihat müddeti: 9 ay, 16 gün.

(Birinci Ahmed devrinde Haleb kadılığında bulunmuş olan Kara-Sun'Ullâh Efendi'nin oğlu olduğu için «Sun'î-zâde» denilen Mehmet Emin Efendi müderrislikten Rumeli Kazaskerliğine kadar ilmiye merâtibini katettikten sonra Şeyh-ül-İslâm olmuşsa da «Evezâında muâyene hıffet vekaar-ı Makaam-ı Fetvâ'ya hâlel virir hâlet olmağla» azledilmiş ve 1076 = 1665 Muharrem = Temmuz/Ağustos ayında vefat edip Üsküdar'da Hüdâyî-Mahmud Efendi dergâhı hazîresine defnedilmiştir).

55) Minkârî-zâde Yahyâ Efendi — Tâyni: 1662 = 1073 senesi 21 Teşrinisâni = 9 Rebî'ül-âhir Salı günü; azli: 1674 = 1084 senesi 21 Şubat = 15 Zülka'de Çarşamba günü; meşihat müddeti: 11 sene, 3 ay.

(Eski Mekke kadılarından Alâiyyeli Minkârî-zâde Ömer Efendi'nin oğlu olan Yahyâ Efendi 1018 = 1609 - 1610 tarihinde doğmuş olduğuna göre, ilmiye merâtibini kat'ettikten sonra 52-53 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. İlmî ve ahlâkî meziyetleriyle mârûf olan bu kıymetli adam azlinden sekiz ay evvel felce uğradığı için Rumeli Kazaskeri Ankaralı Mehmet Emin Efendi Meşihat Nâibliğine tâyin edilmişse de, hastalığın tedâvisi kabil olmadığı için Minkârî-zâde'nin nihayet günde bin akça tekaüdiyye ile azline mecburiyet hâsıl olmuştur. — Ölümü 1088 = 1677 - 1678 Zülka'de = Kânunusâni ayında ve mezarı da Üsküdar'da, kendi medresesinin yanındadır. — Fındıklı-Mehmet Ağa azil tarihini «14 Zülka'de Çarşamba» gösterirse de, hakikî takvimde Çarşamba günü o ayın 15 ine müsâdiftir).

56) Çatalcalı-Ali-Efendi — Tâyni: 1674 = 1084 senesi 21 Şubat = 15 Zülka'de Çarşamba günü; azli: 1686 = 1097 senesi 26 Eylül = 8 Zülka'de Perşembe günü; meşihat müddeti: 12 sene, 7 ay, 3 gün; «İlk meşihati».

(Alâiyyeli Şeyh Mehmed-Hasan-ül-Alâî'nin oğlu olduğu halde 1041 = 1631 - 1632 tarihinde Çatalca'da doğmuş olduğu için «Çatalcalı» denilen Ali Efendi Osmanlı Şeyh-ül-İslâmlarının en muktedirlerinden ve Fetvâ-mecmuası da Osmanlı - Türk hukuk tarihinin en mühim vesikalarındandır. — Selefi Minkârî-zâde'nin en güzide talebesinden olan bu kıymetli âlim müderrislikten Rumeli Kazaskerliğine kadar ilmiye silsilesini kat'ettikten sonra 42 - 43 yaşlarında hocasının yerine Şeyh-ül-İslâm olmuştur. Makamının haysiyyet ve istiklâlini muhâfazaya son derece itnâ ettiği için, kendisine söz geçiremeyen devşirme vüzerânın hoşuna gitmediğinden bahsedilir! Bir taraftan da Macaristan felâketlerinden pek çok müteessir olan efkâr-ı umumiyyenin ve bilhassa Ulemâ sınıfının avcılıktan başka bir şey düşünmiyen pâdişaha karşı galeyânı onun da mevkiini sarsmış ve her kes kendisini Dördüncü Mehmed'e karşı irşad vazifesini ifâ etmemekle ithâma başlamıştır: Nihayet Budin'in sukut haberi 8 Zülka'de = 26 Eylül Perşembe günü İstanbul'a akseince pâdişah Sadâret-Kaymakamı Hersekli Receb Paşa ile Ali Efendi'yi müşâvereye dâvet etmişse de, Efendi icâbet etmeyip Ulemânın rızası olmadığından ve ne emri varsa bildirmesi lüzumundan bahsederek red cevabı verdiği için Receb Paşa'nın telkiniyle o gün azledilmiştir. — İkinci Ahmed devrindeki ikinci meşihat için aşağıda 62 numaraya bakınız).

57) Ankaravî-Mehmet Emin Efendi — Tâyini: 1686 = 1097 senesi 27 Eylül = 9 Zülka'de Cuma günü; ölümü: 1687 = 1098 senesi 2 Tesrinisâni = 26 Zülhicce Pazar günü; meşihat müddeti: 1 sene, 1 ay, 5 gün.

(Hüseyn Efendi isminde bir Ankaralının oğlu olduğu için «Ankaravî = Ankaralı» denilen Mehmet Efendi 1028 = 1619 da dünyaya gelmiş olduğuna göre, ilmiye silsilesini devrettikten sonra 67 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. — Büyükle bir fakih olan Ankaravî'nin kıymetli bir «Mecmûa-i-Fetvâ»sı vardır. — 68 yaşında vefat etmiş ve Sultanselim'de Koğacı-Dede türbesinin önüne defnedilmiştir).

DÖRDÜNCÜ MEHMET ve İKİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ :

58) Debbâğ-zâde Mehmet Efendi — Tâyini: 1687 = 1098 senesi 2 Tesrinisâni = 26 Zülhicce Pazar günü; azli: 1688 = 1099 senesi 13 Şubat = 10 Rebî'ül-âhir Cuma günü; meşihat müddeti: 3 ay, 11 gün; «İlk meşihati».

(Yedikule debbâğlarından Şeyh-Mahmud Efendi'nin oğlu olduğu için «Debbâğ-zâde» denilen Mehmet Efendi ilmiye silsilesini kat'ettikten sonra Rumeli Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olmuşsa da, Dördüncü Mehmed'i deviren Yeniçeri zorbalarının Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa hakkında istedikleri idâm fetvâsını vermeyip istiyenleri huzûrundan koğmuş olduğu için zorbaların mürâcaatı üzerine azledilmiştir: ikinci meşihati için 60 numaraya bakınız. — Fındıklılı azil tarihini «11 Rebî'ül-âhir Cuma» gösterirse de hakikî takvimde Cuma günü o ayın 10 una tesadüf etmektedir).

İKİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ :

59) Erzurumlu Seyyid Hacı-Feyzullâh Efendi — Tâyini: 1688 = 1099 senesi 14 Şubat = 11 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; azli: 1688 = 1099 senesi 2 Mart = 28 Rebî'ül-âhir Salı günü; meşihat müddeti: 17 gün; «İlk meşihati».

(Şems-i-Tebrizî ahfâdından Seyyid-Feyzullâh Efendi Erzurum müftisi Şeyh-Mehmet ibni Pir-Mehmed'in oğlu ve Dördüncü Mehmet devrinde ordu vâzısı olan meşhur Türk ırkçısı Vâni-Mehmet Efendi'nin dâmâdıdır: Kaynatasının delâletiyle saraya intisâb edip ilkönce Şehzâde Mustafa'nın ve ondan sonra da Şehzâde Ahmed'in hocalıklarına tâyin edilmiş, Şehzâdeler-Muallimliğinden dolayı az zamanda parlıyarak müderrislik, Kazaskerlik ve Nekaabet = Nakib-ül-Eşrâfîlik gibi büyük ilmiye makamlarını saraydaki hocalığına ilâveten devretmiştir. Uhdesinde bulunan Nekaabeti muhâfaza etmek şartıyla Meşihat makamına tâyini, selefini deviren zorbaların tensibiyledir! Azli de vezir-i-a'zam Siyavuş Paşa'yı öldüren zorbaları tenkile karar vermiş olan halefi Nişancı-İsmail Paşa'nın davetine icâbet etmeyip Ağa-kapusu'na gitmesinden mütevellit gösterilir: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 114 ve 115 numaralara bakınız. — Feyzullâh Efendi azlinden bir hafta sonra memleketi olan Erzurum'a nefyedilmiştir: ikinci meşihati için aşağıda 66 numaraya ve bundan evvel Nekaabetle Meşihati tıpkı Feyzullâh Efendi gibi cem'etmiş diğer bir Şeyh-ül-İslâm için de yukarda 18 numaraya bakınız).

60) Debbâğ-zâde Mehmet Efendi — Tâyni: 1688 = 1099 senesi 2 Mart = 28 Rebî'ül-âhir Salı günü; azli: 1690 = 1101 senesi 25 Haziran = 18 Ramazan Pazar günü; meşihat müddeti: 2 sene, 3 ay, 24 gün; «İkinci meşihati».

(İlk meşihati için yukarda 58 numaraya bakınız. Azlinin sebebi, İlmîyye sınıfındaki azilleri ve tâyinleriyle mekik dokuttuğu Ulemânın dedikodusudur. — Bâzi ilmi eserler bırakmış olan Debbâğ-zâde 1114 = 1702 senesi 15 Receb = 5 Kânunuevvel Salı günü ve diğer bir rivayete göre de aynı senenin Rebî'ül-âhir = Ağustos-Eylül ayında vefat etmiştir: Mezarı Sultanselim'de yaptırdığı medresededir. — Debbâğ-zâde Mehmet Efendi'nin iki meşihat müddeti cem'an 2 sene, 7 ay, 5 gün tutmaktadır).

İKİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

61) Ebu-Said-zâde Feyzullâh Feyzi Efendi — Tâyni: 1690 = 1101 senesi 25 Haziran = 18 Ramazan Pazar günü; azli: 1692 = 1103 senesi 9 Mart = 20 Cumâda-l-âhire Pazar günü; meşihat müddeti 1 sene, 8 ay, 14 gün; «İlk meşihati».

(Bu Feyzullâh Efendi 24 numarada gördüğümüz «Tâc-üt-tevârih» müellifi Hoca-Sa'düddin Efendi'nin torununun oğlu, 33 ve 35 numaralarda gördüğümüz Es'ad Efendi'nin torunu ve 39, 44 ve 46 numaralarda gördüğümüz Ebu-Said Efendi'nin oğludur: 1040 = 1630 - 1631 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, İlmîyye silsilesini kat'ettikten sonra 59 - 60 yaşlarında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. — Azlinin sebebi, «Vezir-i a'zamlar» cedvelinin 118 numarasında gördüğümüz Sadr-i a'zam Arabacı-Ali Paşa ile İkinci Ahmed'in huzûrunda şiddetli bir münâkaşa'ya girişip Arabacı'yı devlet ve ordu işlerine karşı alâkasızlıkla ithâm etmesidir. — Bundan sonraki meşihati için aşağıda 63 numaraya bakınız).

İKİNCİ AHMED DEVRİ:

62) Çatalcalı-Ali Efendi — Tâyni: 1692=1103 senesi 10 Mart=21 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; ölümü: 1692 = 1103 senesi 19 Nisan = 2 Şa'ban Cumartesi günü; meşihat müddeti: 1 ay, 10 gün = 40 gün; «İkinci meşihati».

(İlk meşihati için yukarda 56 numaraya bakınız. — Ali Efendi'nin bu ikinci meşihatine tâynini «23 Cumâda-l-âhire = 12 Mart Çarşamba» gününe müsâdif gösteren bir rivayet varsa da doğru değildir. — Fındıklı-Mehmet Ağa ölüm tarihini «3 Şa'ban Şenbih» gününe müsâdif gösterir: Fakat hakikî takvimde Cumartesi günü o ayın 2 sine tesadüf etmektedir; 1041 = 1631 - 1632 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre, 60 - 61 yaşlarında ölmüş demektir; mezarı Edirne'dedir. — Çatalcalı-Ali Efendi'nin iki meşihat müddeti cem'an 12 sene, 8 ay, 13 gün tutmaktadır).

63) Ebu-Said-zâde Feyzullah Feyzi Efendi — Tâyni: 1692 = 1103 senesi 19 Nisan = 2 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1694 = 1105 senesi 22 Haziran=28 Şevvâl Salı günü; meşihat müddeti: 2 sene, 2 ay, 3 gün; «İlk meşihati».

(İlk meşihati için yukarda 61 numaraya bakınız. — Azlinin sebebi, nüfuzunu çekemiyen ve kendisine «Feyzullah» isminde birinden zarar geleceğini bir müneccimden haber almış olan Vezir-i-a'zam Sürmeli-Ali Paşa tarafından esrarkeşlikle ithâm edilmesidir! Azli üzerine Sakız'a nefyedilen Feyzullah Efendi bir müddet de Mısır'a sürüldükten sonra affedilip İstanbul'a gelmiş ve 1110 = 1698 senesi 15 Rebî'ül-âhir = 21 Teşrinievvel Salı günü vefat edip Eyüpdeki âile kabristanına defnedilmiştir: 1040 = 1630 . 1631 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 67 - 68 yaşlarında ölmüş demektir; iki meşihat müddetinin mecmûu 3 sene, 10 ay, 17 gün tutmaktadır).

İKİNCİ AHMED ve İKİNCİ MUSTAFA DEVİRLERİ :

64) Sadrüddin-zâde Sâdık Mehmed Efendi — Tâyni: 1694 = 1105 senesi 22 Haziran = 28 Şevvâl Salı günü; azli: 1695 = 1106 senesi 20 Mart = 4 Şa'ban Pazar günü; meşihat müddeti: 8 ay, 28 gün; ilk meşihati».

(Sadrüddin-i-Şirvânî ahfâdından olduğu için «Sadrüddin-zâde» denilen Sâdık Mehmet Efendi, Feyzullah Efendi isminde bir müderrisin oğludur : 1040 = 1630 senesi 16 Cumâda-l-ülâ = 21 Kânunuevvel Cumartesi günü dünyaya gelmiş olduğuna göre, ilmiye silsilesini kat'ettikten sonra yaşının Milâdî takvim hesabıyla tam 63 sene, 6 ay, 3 gün tuttuğu, yâni 64 yaşının içinde bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir. — Kuvvetli bir fakih ve «Elsine-i-selâse»de şâir olan Sâdık Efendi tıpkı selefi gibi Vezir-i-a'zam Sürmeli-Ali Paşa'nın tezviriyile azledilmiştir: İkinci meşihati Üçüncü Ahmed devrinde'dir).

İKİNCİ MUSTAFA DEVRİ:

65) İmam-Mehmed Efendi — Tâyni: 1695 = 1106 senesi 20 Mart = 4 Şa'ban Pazar günü; azli: 1695 = 1106 senesi 25 Mayıs = 11 Şevvâl Çarşamba günü; meşihat müddeti: 2 ay, 6 gün; «İlk meşihati».

(Bursalı Mehmet Efendi Dördüncü Mehmed'in imamlığında bulunduğu için «İmam-Mehmet Efendi» diye anılır: ilmiye silsilesinde Rumeli Kazaskerliğine kadar yükseldikten sonra Şeyh-ül-İslâm olmuşsa da, 59 numarada gördüğümüz Erzurumlu Seyyid Feyzullâh Efendi İkinci Mustafa'nın hocası olduğu için Erzurum'dan dâvet edilmiş ve pâdişah onu tâyin etmek için bunu azletmiştir. — İkinci meşihati için aşağıda 69 numaraya bakınız).

66) Câmî'ür-Riyâseteyn Erzurumlu Seyyid Hacı-Feyzullâh Efendi — Tâyni: 1695 — 1106 senesi 25 Mayıs = 11 Şevvâl Çarşamba günü; azli: 1703 = 1115 senesi 27 Temmuz = 13 Rebî'ül-evvel Cuma günü; meşihat müddeti: 8 sene, 2 ay, 3 gün; «İkinci meşihati».

(Erzurumlu Feyzullâh Efendi'nin bundan evvelki meşihati için yukarda 59 numaraya bakınız. — Bu ikinci meşihatinde «Hâce-i-Sultânî» pâyesinden dolayı «Câmî'ür-Riyâseteyn» ünvanıyla anılmıştır: Aynı ünvan için yukarda 24 numaraya da bakınız. — Feyzullâh Efendi'nin bu seferki uzun meşihati bir nevi diktatörlük şeklinde geçmiş, Efendi bütün âilesini iş başına geçirmiş, büyük oğlunu Meşihat vellahti ilân etmiş, Vezir-i-a'zamlar bendegânı hâline gelmiş ve

nihayet bu vaziyet hem kendisinin, hem pâdişahının felâketine sebep olan «Edirne vak'ası»yla neticelenmiştir: 1703 = 1115 vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına bakınız. — Seyyid-Feyzullâh Efendi Üçüncü Ahmed devrinin başında gene aynı senenin 2 Eylül = 20 Rebî'ül-âhir Pazar günü Edirne'de idâm edilmiştir; Osmanlı tarihinde idâm edilen Şeyh-ül-İslamların üçüncüsü işte budur: Bundan evvelkiler için yukarda 37 ve 49 numaralara bakınız. — Seyyid-Feyzullâh Efendi'nin iki meşihat müddeti cem'an 8 sene, 2 ay, 20 gün tutmaktadır).

67) Paşmakçı-zâde Seyyid-Ali Efendi — Tâyni: 1703 = 1115 senesi 31 Temmuz = 17 Rebî'ül-evvel Salı günü; [Eirne vak'asından dolayı hastalık bahâne ederek işe başlamamıştır]. «İlk meşihati».

(Eski Üsküdar kadılarından Paşmakçı-zâde Mehmet Efendi'nin oğlu olan Seyyid-Ali Efendi 1048 = 1639 senesi Zülhicce = Nisan ayında dünyaya gelmiş olduğuna göre, ilmiye merâtibinde Rumeli Kazaskerliğine kadar yükseldikten sonra 64 yaşında Şeyh-ül-İslâm olmuş demektir: Ali Efendi'nin bu ilk meşihati İstanbul'da teşekkül eden bir ihtilâl ordusunun Edirne'de bulunan İkinci Mustafa'yı hal'edip Üçüncü Ahmed'i iclâs etmesiyle neticelenen ve «Edirne vakası» denilen büyük isyan hareketi esnâsında pâdişahla beraber Edirne'de bulunan ve yukarıki maddede bahsi geçen Şeyh-ül-İslâm Feyzullâh Efendi'ye karşı İstanbul'daki âsiler tarafından 9 Rebî'ül-evvel = 23 Temmuz Pazartesi günü cebren Şeyh-ül-İslâm intihâb edilmek suretiyle başlamış, bu tuhaf intihâb pâdişah tarafından tasdik edilmek üzere Edirne'ye bildirilmiş, fakat Paşmakçı-zâde öyle tehlikeli bir vaziyeti kabul etmek istemediği için «temârüz» ederek ihtilâl reislerine itizâr ettiğinden dolayı iki gün sonra 11 Rebî'ül-evvel = 25 Temmuz Çarşamba günü mâzereti kabul edilerek onun yerine 65 numarada gördüğümüz eski Şeyh-ül-İslamlardan İmam-Mehmet Efendi intihâb edilmiştir. İstanbul'da yapılan bu gayri-meşrû intihâpların her ikisi de Edirne'de meşrû Şeyh-ül-İslâm Feyzullâh Efendi'nin azlinden evveldir: Paşmakçı-zâde 4 gün evvel, İmam-Mehmet Efendi de 2 gün evvel intihâb edilmiştir. İlk günlerde İstanbul'un arzularını kabul ederek ısyânı yatıştırmak isteyen İkinci Mustafa 13 Rebî'ül-evvel = 27 Temmuz Cumâ günü Feyzullâh Efendi'yi azlettikten 4 gün sonra Paşmakçı-zâde'nin meşihatini tasdik edip İstanbul'a bir Hatt-ı-Hümâyunla yeni Şeyh-ül-İslâma alel-usul giydirilmek üzere bir «Ferve-i-beyzâ» göndermişse de, o sırada ikinci intihâp yapılmış olduğu için, ihtilâlciler bu beyaz Meşihat hil'atını henüz me'muriyeti tasdik edilmiş olmadığından dolayı gayri-meşrû Şeyh-ül-İslâm vaziyetinde bulunan İmam-Mehmet Efendi'ye giydirivermişlerdir! İşte bu vaziyetten dolayı Paşmakçı-zâde «Hatt-ı-Hümâyun»la Şeyh-ül-İslâm olduğu halde işe başlamış, bu ilk meşihati bir tâyin muâmelesinden ibaret kalmıştır; hattâ gene bundan dolayı Şeyh-ül-İslâm cedvellerinde Efendi'nin bu ilk meşihati hiç sıraya girmemektedir: Fakat resmen tâyin edilmiş olduğu için, hesab edilmemesi doğru değildir; Sadr-ı-a'zamlar içinde de böylesi vardır: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 93, 105 ve 106 numaralara bakınız. — «Edirne vak'ası» Meşihat tarihinde muvakkat bir buhran devri sayılabilir: Aşağıki 68, 69 ve 70 numaralara da bakınız).

İKİNCİ MUSTAFA ve ÜÇÜNCÜ AHMED DEVİRLERİ:

68) Yekçeşm-Hüseyn Efendi — Tâyni: 1703 = 1115 senesi 19 Ağustos = 6 Rebî'ül-âhir Pazar günü; azli: 1703 = 1115 senesi 22 Ağustos = 9 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; meşihat müddeti: 3 gün.

(Yukarıki maddede gördüğümüz ısyânın başlarında âsileri yatıştırmak için onların İstanbul'da intihâb ettikleri devlet erkânından me'muriyetlerini Edirne'de tasdik eden ikinci Mustafa, ihtilâl ordusunun kendisini hal'etmek üzere İstanbul'dan Edirne'ye hareketi esnâsında artık silâhla mukavemetten başka çâre göremediği için, ihtilâlcilerin İstanbul'da Paşmakçı-zâde temâruz ve itizâr ettikten sonra Meşihat makamına intihâb ettikleri imam-Mehmed Efendi'nin gayr-i meşrû me'muriyetini hiçe sayarak işte bu Yekçeşm-Hüseyn Efendi'yi Meşihat makamına çıkarmıştır: Bir senedir Edirne kadılığında bulunan bu İspartalı Hüseyn Efendi bilhassa son günlerde parhıyarak 2 Rebî'ül-evvel = 16 Temmuz Pazartesi günü Anadolu Kazaskerliğine tâyin edilmiş ve 34 gün o vazifede bulunduktan sonra 35 inci günü Sultan Mustafa İstanbul'dan Edirne üzerine yürüyen ihtilâl ordusuna karşı Hafsa karargâhına gelince Otâğ-ı-Hümâyûnda huzûra kabul edilip daha Rumeli Kazaskeri olmadan evvel Şeyh-ül-İslâm olmuştur. Bâzı menbâlarda meşihat müddeti bir günden ibaret gösterilirse de doğru değildir. — Halûk bir zât olduğundan bahsedilen Hüseyn Efendi'nin bu üç günlük meşihâti ikinci Mustafa'nın yerine Üçüncü Ahmed'in cûlûs ettiği gün «Edirne vak'ası»nı yapan ihtilâl ordusu tarafından intihâb edilmiş devlet erkânının me'muriyetleri tasdik edilmesi üzerine nihayet bulmuş, ihtilâlcilerin seçtikleri imam-Mehmet Efendi'nin meşihâti bu suretle meşrûiyyet kesbetmiş ve zavallı Yekçeşm-Hüseyn Efendi de o gün hapsedilip iki gün sonra 11 Rebî'ül-âhîr = 24 Ağustos Cuma günü Kıbrıs'a nefyedilmiştir: Ölüm tarihi 1115 = 1704 senesi Şevvâl = Şubat/Mart ayına müsâdîf gösterilir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Paşmakçı-zâde Ali Efendi gibi Hüseyn Efendi de umumiyetle Şeyh-ül-İslâm cedvellerine alınmamaktaysa da doğru değildir).

ÜÇÜNCÜ AHMED DEVRİ:

69) İmam-Mehmed Efendi — Tâyni: 1703 = 1115 senesi 22 Ağustos = 9 Rebî'ül-âhîr Çarşamba günü; azli: 1704 = 1115 senesi 26 Kânunusâni = 19 Ramazan Cumartesi günü; meşihat müddeti: 5 ay, 5 gün; «İkinci meşihâti».

(İmam-Mehmed Efendi'nin ikinci Mustafa devrindeki iki meşihâti için yukarıda 65 numaraya ve «Edirne vak'ası» esnâsında ihtilâlciler tarafından Şeyh-ül-İslâm ilân edilmesi için de 67 numaradaki izâhâta bakınız. — İkinci Mustafa o vak'ada hal'edilince tahta çıkan Üçüncü Ahmed tarafından me'muriyeti tasdik edilmişse de, siyasetten behresizliği ve bilhassa şunun bunun aleyhinde bir takım sözler sarfetmesi çok geçmeden azliyle memleketi olan Bursa'ya nefyine sebeb olmuştur. — İmam-Mehmed Efendi menfâsı olan memleketinde 24 seneden fazla yaşadktan sonra 1141 = 1728 senesi Rebî'ül-evvel = Teşrinievvel ayında vefât etmiştir. İki meşihat müddetinin mecmûu 7 ay, 11 günden ibarettir).

70) Paşmakçı-zâde Seyyid-Ali Efendi — Tâyni: 1704 = 1115 senesi 26 Kânunusâni = 19 Ramazan Cumartesi günü; azli: 1707 = 1118 senesi 1 Şubat = 27 Şevvâl Salı günü; meşihat müddeti: 3 sene, 6 gün; «İkinci meşihâti».

(Doğruluğu ve iktidâriyle meşhur olan Ali Efendi'nin «Edirne vak'ası» esnâsında ihtilâlcilerin talebiyle tâyin edildiği halde kabul etmediğinden dolayı fi-

len ifâ etmemiş olduğu ilk meşihati için yukarıda 67 ve bundan sonraki üçüncü ve sonuncu meşihati için de aşağıda 73 numaralara bakınız. — Bozulmuş olan «Tarık-ı ilme vaz'-ı kanun-u-nizâm» etmiş olduğundan bahsedilen bu muktedir Şeyh-ül-İslâmın azline sebep, sadr-ı a'zam Çorlulu-Ali Paşa'nın kendisini ve bilhassa pâdişah nezdindeki nüfuz ve itibârını çekemiyerek «Edirne vak'ası»ndaki dürüst hareketine rağmen fesatçılık ve ihtilâlcilikle itham ve hattâ bu iftirâyâ inanmıyan pâdişah nezdinde ısrâr etmesidir. Azlinden bir kaç gün sonra Sinob'a nefyedilmiştir).

71) Sadrüddin-zâde Sâdık Mehmed Efendi — Tâyini: 1707 = 1118 senesi 1 Şubat = 27 Şevvâl Salı günü; azli: 1708 = 1119 senesi 25 Kânunusâni = 2 Zülka'de Çarşamba günü; meşihat müddeti: 11 ay, 24 gün; «İkinci meşihati».

(Sâdık Efendi'nin ilk meşihati için yukarıda 64 numaraya bakınız. — Muktedir bir âlim ve şâir olan bu ihtiyar Şeyh-ül-İslâm 1630 = 1040 senesi 21 Kânunuevvel = 16 Cumâda-l-ülâ Cuma günü dünyaya gelmiş olmak itibariyle, azledildiği gün yaşının 77 sene, 1 ay, 6 gün tutması, yâni 78 yaşının içinde bulunması lâzımgelir: Artık bunamıya başlamış olduğu için bir kaç defâ aczinden bahsederek itizâr etmişse de kabul edilmemiş ve nihayet Üçüncü Ahmed'in kızlarından Hadice Sultan'ın cenâze namazını «Bayram namazı» gibi kıldırdığı görülünce vazifesinden afvedilmiştir. Ölüm tarihi 1121 = 1709 senesi 8 Ramazan = 11 Teşrinisâni Pazartesi gündür. — İki meşihat müddetinin mecmûu 1 sene, 8 ay, 18 gün tutmaktadır).

72) Ebe-zâde Abdullâh Efendi — Tâyini: 1708 = 1119 senesi 25 Kânunusâni = 2 Zülka'de Çarşamba günü; azli: 1710 = 1122 senesi 16 Temmuz = 19 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü; meşihat müddeti: 2 sene, 5 ay, 22 gün; «İlk meşihati».

(Abdullâh Efendi'ye «Ebe-zâde» denilmesinin sebebi, anasının saray ebesi olmasıdır. — Azlinin sebebi, pâdişahın istemiyerek azil ve nefyetmiş olduğunu yukarıda 70 numaradaki ikinci meşihatinden bahsederken gördüğümüz Paşmakçı-zâde'yi iltizâm etmesidir. — Ebe-zâde'nin ikinci meşihati için aşağıda 74 numaraya bakınız).

73) Paşmakçı-zâde Seyyid-Ali Efendi — Tâyini: 1710 = 1122 senesi 16 Temmuz = 19 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü; ölümü: 1712 = 1124 senesi 12 Şubat = 4 Muharrem Cuma günü; meşihat müddeti: 1 sene, 6 ay, 27 gün; «Üçüncü meşihati».

(Ali Efendi 1047 = 1639 senesi Zühicce = Nisan ayında dünyaya gelmiş olduğuna göre, 73 yaşında vefât etmiş demektir. — Bundan evvelki meşihatleri için yukarıda 67 ve 70 numaralara bakınız. — Üç meşihat müddetinin mecmûu 4 sene, 7 ay, 3 gün tutmaktadır. — Oğlu Abdullâh Efendi'nin meşihati için aşağıda 82 numaraya bakınız).

74) Ebe-zâde Abdullâh Efendi — Tâyni: 1712 = 1124 senesi 13 Şubat = 5 Muharrem Cumartesi günü; azli: 1713 = 1125 senesi 14 Mart = 16 Safer Salı günü; meşihat müddeti: 1 sene, 1 ay; «İkinci meşihati».

(Ebe-zâde'nin ilk meşihati için yukarda 72 numaraya bakınız: İki meşihat müddetinin mecmûu 3 sene, 6 ay, 22 gün tutmaktadır. Bu seferki azlinin sebebi, Ruslara mağlûb olduktan sonra Türkiye'ye ilticâ edip hudut boyunda oturan İsveç kralı Demir-baş Charles'in Türkiye'yi harbe sürüklemek için çevirdiği entrikalardan dolayı memleketine gitmesini veyahut Dimetoka'da oturmasını istemesi ve mülteci kral bunu kabul etmeyip mukavemete kalkışınca cebren Dimetoka'ya naklinde âmil olmasıdır: 1713 = 1125 vukuâtının «1. Şubat» fıkrasına bakınız. Bu muâmele halka çirkin görüldüğü için Efendi biraz sonra azledilmiş ve dilini tutamadığı için ertesi sene Trabzon'a nefyedilmişse de, yolda fırtınaya tutulup bindiği gemi ile beraber Karadeniz açıklarında batıp gitmiştir).

75) Mehmet Atâullâh Efendi — Tâyni: 1713 = 1125 senesi 14 Mart = 16 Safer Salı günü; azli: 1713 = 1125 senesi 20 Mayıs = 24 Reb'ül-âhir Cumartesi günü; meşihat müddeti: 2 ay, 7 gün.

(Rumeli-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Atâullâh Efendi kadı İbrahim Efendi isminde birinin oğludur. — Az zamanda azliyle nefyine sebep olarak rüşvetle me'muriyyet vermiş olmasından ve ehliyetsizliğinden bahsedilir).

76) İmam-Mahmud Efendi — Tâyni: 1713 = 1125 senesi 20 Mayıs = 24 Reb'ül-âhir Cumartesi günü; azli: 1714 = 1126 senesi 15 Kânunuevvel = 8 Zülhicce Cumartesi günü; meşihat müddeti: 1 sene, 6 ay, 26 gün.

(Rumeli-Kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Mahmud Efendi Tophâneli-Ahmed Ağa isminde birinin oğludur: İkinci Mustafa'nın imamlığında bulunmuş olduğu için «İmam» lâkabiyle anılır. Azlinin sebebi bâzı usulsüz muâmeleleriyle selefleri Atâullâh ve Abdullâh Efendilerin nefyinde rol oynamış ve bunlardan Abdullâh Efendi'nin sürgüne giderken bindiği gemi ile beraber batmış olmasından dolayı halk arasında dedikodular çıkmış olmasıdır).

77) Mirzâ Mustafa Efendi — Tâyni: 1714 = 1126 senesi 15 Kânunuevvel = 8 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1715 = 1127 senesi 27 Haziran = 24 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; meşihat müddeti: 6 ay, 13 gün.

(Eski kazaskerlerden Abdürraûf Efendi'nin oğlu olan Mustafa Efendi Rumeli-kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — Azlinin sebebi, kendisine rakib addettiği Dâmad-zâde Ahmed ve Hâmid-zâde Abdullah Efendiler aleyhine pâdişaha hitâben manzum arzıhaller yazdırıp her ikisinin de kazaskerlikten azillerine sebep olması ve nihayet işin kendi tertibi olduğu tahkikatla meydana çıkmasıdır. — Oğlu Mehmed Efendi'nin meşihati için aşağıda 81 ve torunu Said Efendi'nin meşihati için de 104 numaraya bakınız).

78) Menteş-zâde Abdürrahîm Efendi — Tâyni: 1715 = 1127 senesi 27 Haziran = 24 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; ölümü: 1716 = 1128 senesi 3 Kânunuevvel = 18 Zülhicce Perşembe günü; meşihat müddeti: 1 sene, 5 ay, 6 gün.

(İslâm hukukunun en mümtâz âlimlerinden olan bu büyük adam Bursa mahkeme baş-kâtibi Kürt-Mehmed Efendi'nin oğludur. Türkçe yazdığı «Mecmûa-i Fetâvâ» bir hukuk âbidesi sayılacak kadar kıymetlidir. Ahlâkî faziletleriyle de bütün muâsırlarının hürmetini kazanan Abdürrahîm Efendi hususî kütüphânesini Fâtih câmiine vakfetmiştir. — Ölüm tarihi umumiyetle «19 Zülhicce» gösterilirse de burada gün ismine göre tashih edilmiştir).

79) Ebu-İshak Kara-İsmail Naîm Efendi — Tâyni: 1716 = 1128 senesi 9 Kânunuevvel = 24 Zülhicce Çarşamba günü; azli: 1718 = 1130 senesi 6 Mayıs = 5 Cumâda-l-âhire Cuma günü; meşihat müddeti : 1 sene, 4 ay, 28 gün.

(Râşid tarihinin gösterdiği tâyin ve azil günlerinin hakikî takvime nisbetle Rüyet-i hilâl'den hâsıl olması lâzımgelen rakam farkları burada gün isimlerine istinâden tashih edilmiştir. — Kara-İsmail Efendi Alâiyyeli kadî İbrahim Efendi'nin oğludur ve «Naîm» ismi de şiir mahlasıdır. — Azline sebep, sadr-ı a'zamlarla diğer vükelânın azil ve nasbına müdâhalesi ve çocuklarıyla adamlarının da şımarıklıklarıdır. — Oğulları İshak ve Es'ad Efendilerin meşihatleri için aşağıda 84 ve 90 numaralara bakınız).

80) Yenişehirli-Abdullâh Efendi — Tâyni: 1718 = 1130 senesi 7 Mayıs = 6 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü; azli: 1730 = 1143 senesi 30 Eylül = 17 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; meşihat müddeti : 12 sene, 4 ay, 24 gün.

(Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Paşa'nın sadâretinden evvelki Rikâb-ı Hümayun Kaymakamlığı devrinde takdir ve teveccühünü kazanmış olan Abdullâh Efendi onun himâyesiyle Rumeli-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olmuş ve Üçüncü Ahmed devrine nihayet veren Patrona ihtilâline kadar mevkiini muhâfaza etmiştir. Büyük bir hukuk âlimidir : «Behcet-ül-fetâvâ» ismindeki fetvâ mecmûası o sâhada en müteber eserlerden sayılır. Dâmâd-İbrahim Paşa'nın sadâret devrindeki teceddüt hamlelerinin en büyüğü olan matbaacılığın kabulü hakkındaki fetvâyı da işte bu Yenişehirli-Abdullâh Efendi vermiştir : 1727 = 1139 vukuâtının «Temmuz başları» fıkrasına bakınız. Fakat Patrona ihtilâlinde ihtiyarlık za'fına kapılmış olduğu için şahsiyetinden beklenen metâneti gösterememiş, Vak'anüvis Subhî'nin izâhına nazaran sarayda toplanan Meclis-i ulemâda :

— Bu sinn-ü-sâlimde katra-i hûnum ile riş-i sefidim gülğân olmak lâayık ve seza olmamağla bu bâbde cûmlenizden istiânet iderüm!
diye göz yaşları döküp her kesi hayretler içinde bıraktıktan sonra âsilere tarafdarlık ederek :

— Pâdişâhı hal'ile cümlemüz ıztırabdan halâs_u-rehâ bulalum!

demekten bile çekinmemiş ve bu sözler derhal Üçüncü Ahmed'e aksettigi için hemen azledilip bir çekdirme ile Bozcaada'ya sürülmüştür. — Dâmâdî Mehmet Sâlih Efendi'nin meşihati için aşağıda 97 numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ AHMED ve BİRİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ :

81) Mirzâ-zâde Şeyh-Mehmed Efendi — Tâyini: 1730 = 1143 senesi 30 Eylül = 17 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; isti'fâsı: 1731 = 1143 senesi 17 Mayıs = 10 Zülka'de Perşembe günü; meşihat müddeti: 7 ay, 17 gün.

(Şeyh-Mehmed Efendi yukarda 77 numarada gördüğümüz Mirzâ Mustafa Efendi'nin oğlu olduğu için «Mirzâ-zâde» lâkabiyle anılır. Patrona ihtilâli esnâsında sarayda toplanan Meclis-i-ulemâda bulunduğu ve iki defa da Rumeli-kazaskerliğinde bulunmuş olduğu için Dâmâd-İbrahim Paşa'nın tensip ve ısrârıyla Şeyh-ül-İslâm olmuş, Üçüncü Ahmed devrinin sonunda iki gün ve Birinci Mahmud devrinde de 7 ay, 15 gün Meşihatte bulunduktan sonra ihtiyarlığından ve bilhassa gözlerinin rahatsızlığından dolayı isti'fâ etmiştir. — Oğlu Mehmed Said Efendi'nin meşihati için aşağıda 104 numaraya bakınız).

BİRİNCİ MAHMUD DEVRİ :

82) Paşmakçı-zâde Abdullâh Efendi — Tâyini: 1731 = 1143 senesi 17 Mayıs = 10 Zülka'de Perşembe günü; azli: 1732 = 1144 senesi 24 Şubat = 27 Şa'ban Pazar günü; meşihat müddeti: 9 ay, 8 gün.

(Yukarda 73 numarada gördüğümüz Paşmakçı-zâde Seyyid-Ali Efendi'nin oğlu olan Abdullâh Efendi iki defa Rumeli-kazaskerliğinde bulunduktan sonra Şeyh-ül-İslâm olmuştur. Azlinin sebebi kibir ve gurûru, sert sözleriyle her kesi rencide etmesi, pâdişaha bile kafa tutacak kadar ileri gitmesi ve bilhassa «Menem diğer nişt» şeklinde tasvir edilecek kadar kendini beğenmesidir).

83) Dâmâd-zâde Ebu-l-Hayr Ahmed Efendi — Tâyini: 1732 = 1144 senesi 24 Şubat = 27 Şa'ban Pazar günü; azli: 1733 = 1146 senesi 22 Teşrinievvel = 13 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü; meşihat müddeti: 1 sene, 7 ay, 27 gün.

(Ebu-l-Hayr Ahmed Efendi'ye «Dâmâd-zâde» denilmesi babası Kazasker Çankırılı-Mustafa Efendi'nin yukarıda 53 numarada gördüğümüz Dördüncü Mehmet devri şeyh-ül-İslamlarından Minkârî-zâde Yahyâ Efendi'nin dâmâdı olmasındandır. — İhtiyarlığından dolayı elleri titredigi için fetvâlara imza yerine mühür basma müsaadesi istihsâl ettiğinden bahsedilirse de, 1334 tarihli Meşihat salnâmesinde fotokopisi bulunan bir fetvâda imzâsı vardır: Bu mesele için aşağıda 85 numaraya da bakınız. — Azlinin sebebi, ihtiyarlığıyla hastalığından dolayı kırk gün kadar mürâcaat sâhiplerini kabul edememiş olmasıdır — Oğlu Feyzullâh Efendi'nin meşihati için aşağıda 94 numaraya bakınız).

84) Ebu-İshak-zâde İshak Efendi — Tâyini: 1733 = 1146 senesi 22 Teşrinievvel = 13 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü; ölümü: 1734 = 1147 senesi 31 Teşrinievvel = 3 Cumâda-l-âhire Pazar günü; meşihat müddeti: 1 sene, 10 gün.

(Rumeli-kazaskerliği pâyesiyle taltif edildikten sonra Şeyh-ül-İslâm olan İshak

Efendi yukarda 79 numarada gördüğümüz Ebu-İshak Kara-İsmail Naim Efendi'nin oğlu olduğu için «Ebu-İshak-zâde» lâkabıyla anılır. Âlim, fâzıl ve «El-sine-i selâsede şâir»dir. Ahlâkî meziyyetleri de çok medhedilir. Kendisinden 14 sene sonra Şeyh-ül-İslâm olan kardeşi Ebu-İshak-zâde Mehmet Es'ad Efendi için aşağıda 90 numaraya bakınız).

85) Dürri Mehmed Efendi — Tâyini: 1734 = 1147 senesi 31 Teşrinievvel = 3 Cumâda-l-âhire Pazar günü; azli: 1736 = 1148 senesi 13 Nisan = 1 Zülhicce Cuma günü; meşihat müddeti: 1 sene, 5 ay, 13 gün.

(Sadâret-i-Râm ismi de verilen Rumeli-kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Dürri Mehmed Efendi'ye meşihat müddetinin sonlarında nüzûl isâbet ettiği için fetvâlarda imzâ yerine mühür kullanılması hakkında bir irâde çıkmışsa da, vazifesine devâm edemeyecek hâle geldiği için nihayet azledilmiştir: Mühür meselesi için yukarda 83 numaraya ve bunun oğlu Mustafa Efendi'nin meşihati için de aşağıda 95 numaraya bakınız).

86) Seyyid-Feyzullâh-Efendi-zâde Es-Seyyid Mustafa Efendi — Tâyini: 1736 = 1148 senesi 13 Nisan = 1 Zülhicce Cuma günü; ölümü: 1745 = 1158 senesi 4 Mart = 30 Muharrem Perşembe günü; meşihat müddeti: 8 sene, 10 ay, 21 gün.

(Rumeli-kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Seyyid-Mustafa Efendi Şeyh-ül-İslamlar cedvelinin 59 ve 66 numaralarında ve ikinci Süleyman'la ikinci Mustafa devirlerinde iki defa Şeyh-ül-İslâm olup 8 sene, 2 ay, 20 gün Meşihat makamında bulunduğunu ve fevkalâde nüfuziyle diktatör vaziyetine gelmesi «Edirne vak'ası»na sebep olarak kanlı akıbetiyle Osmanlı tarihinde idâm edilen şeyh-ül-İslamların üçüncüsü olduğunu gördüğümüz Erzurumlu Seyyid Hacı-Feyzullâh Efendi'nin oğludur: Üçüncü ciltte 1703 = 1115 vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına bakınız. — İlmî ve ahlâkî meziyyetleriyle mârûf olan Mustafa Efendi meşihat devrinin sonlarında felce uğrıyarak konağından çıkamıyacak hâle gelmiş ve biraz sonra da ikinci bir hastalığa daha tutularak vefât etmiştir. — Kendisinden beş sene sonra Şeyh-ül-İslâm olan kardeşi Seyyid-Murtazâ Efendi için aşağıda 92 numaraya bakınız).

87) Pîrî-zâde Mehmet Şâhib Efendi — Tâyini: 1745 = 1158 senesi 6 Mart = 2 Safer Cumartesi günü; azli: 1746 = 1159 senesi 5 Nisan = 13 Rebî'ül-evvel Salı günü; meşihat müddeti: 1 sene, 1 ay.

(Evvelce iki defa Rumeli-kazaskerliğinde bulunmuş olan İmâm-i-evvel//İmâm-i-Sultânî Mehmet Şâhib Efendi Yeniçeri zâbitlerinden Pîrî Ağa isminde birinin oğludur ve hâlâ mevcut olan «Pîrî-zâde» âilesi işte bu Şâhib Efendi'nin kız tarafından neslidir. Muktedir bir âlim ve şâir olan bu kıymetli Şeyh-ül-İslâm meşhur tercemesinden dolayı «Mukaddime-i İbni-Haldun mütercimi» lâkabıyla mârûftur. — İhtiyarlığıyla hastalığından dolayı azlolunduğundan bahsedilir. — Oğlu Osman Şâhib Efendi'nin meşihati için aşağıda 103 numaraya bakınız).

88) Hayatî-zâde Mehmet Emin Efendi — Tâyini: 1746 = 1159 senesi 5 Nisan = 13 Rebî'ül-evvel Salı günü; azli: 1746 = 1159 senesi 25 Teshrinievvel = 9 Şevvâl Salı günü; meşihat müddeti: 6 ay, 20 gün.

(Hekim-başlıktan Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Emin Efendi Üçüncü Ahmed'in hekim-başlıklarından Hayatî-zâde Mustafa Efendi'nin oğludur: Tabâbetle beraber ilmiyye mesleğine de mensuptur ve hattâ Rumeli-kazaskerliğine kadar yükseldikten sonra Hekim-başlığa nakledilmiştir. — Azline sebep olarak ihtiyarlığından dolayı vazifesini lâıyıkıyla ifâ edemedikten başka sert muâmeleleriyle ulemâyı dilgîr ettiğinden bahsedilir. — İzzî tarihi ile Devhat-ül-Meşâyih'de azil tarihi «10 Şevvâl Salı» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Salı günü o ayın 9 una tesadîf etmektedir).

89) Ak-Mahmud-zâde Seyyid-Mehmet Zeyn-ül-âbidîn il-Hüseynî / Mehmet Zeynî Efendi — Tâyini: 1746 = 1159 senesi 25 Teshrinievvel = 9 Şevvâl Salı günü; azli: 1748 = 1161 senesi 20 Temmuz = 24 Receb Cumartesi günü; meşihat müddeti: 1 sene, 8 ay, 26 gün.

(Eski kazaskerlerden Mağnisalı Ak-Mahmud Efendi'nin oğlu olan Zeyn-ül-âbidîn Efendi Nakîb-ül-eşraflığa ilâveten Rumeli-kazaskerliğinde bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — Seksenlik bir ihtiyar olduğu için vazifesini lâıyıkıyla ifâda müşkilâta uğradığından dolayı azledilmiştir).

90) Ebu-İshak-zâde Mehmet Es'ad Efendi — Tâyini : 1748 = 1161 senesi 20 Temmuz = 24 Receb Cumartesi günü; azli: 1749 = 1162 senesi 11 Ağustos = 26 Şa'ban Pazartesi günü; meşihat müddeti: 1 sene, 22 gün.

(Rumeli-kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Es'ad Efendi 79 numarada gördüğümüz Ebu-İshak İsmail Efendi'nin oğlu, 84 numarada gördüğümüz Ebu-İshak-zâde İshak Efendi'nin kardeşi ve meşhur şâir Fitnat Hanım'la 110 numarada göreceğimiz Şeyh-ül-İslâm Mehmet Şerif Efendi'nin babasıdır. Tefsir, lûgat, şiir ve Musiki sâhalarında bir çok eserleri vardır: En mühimleri «Lehce-ül-lûgât» ismindeki kamusiyle musikişinasların terceme-i hallerinden bahseden «Atreb-ül-âsâr» ismindeki kitabıdır. — Vak'anüvis İzzî azlinin sebebini «Mizâc-ı vakte evfak imtizâca muvaffak olamadıkları» şeklinde izâh etmektedir).

91) Kara-Halil-Efendi-zâde Mehmet Said Efendi — Tâyini: 1749 = 1162 senesi 11 Ağustos = 26 Şa'ban Pazartesi günü; azli: 1750 = 1163 senesi 2 Haziran = 26 Cumâda-l-âhire Salı günü; meşihat müddeti: 9 ay, 22 gün.

(Vak'anüvis İzzî azil tarihini «Cumâda-l-âhirenin yirmi sekizinci yevm-i Selâse ve müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde «Selâse = Salı» günü o ayın 28 ine değil, 26 sına tesadîf etmektedir. — Eski Anadolu kazaskerlerinden Kara-Halil Efendi'nin oğlu olan Mehmet Said Efendi Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulun-

duktan sonra Şeyh-ül-Islâm olmuştur. Azline sebep olarak «Huşûnet»inden ve usulsüz muâmelelerinden bahsedilir. Azil günü derhal Bursa'ya sürülmüş ve beş sene sonra orada ölmüştür).

BİRİNCİ MAHMUD ve ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVİRLERİ:

92) Seyyid Murtazâ Efendi — Tâyini: 1750 = 1163 senesi 2 Haziran = 26 Cumâda-l-âhire Salı günü; azli: 1755 = 1168 senesi 12 Kânunusâni = 28 Rebî'ül-evvel Pazar günü; meşihat müddeti: 4 sene, 7 ay, 10 gün.

(Anadolu-kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-Islâm olan Murtazâ Efendi Şeyh-ül-Islamlar cedvelinin 59 ve 66 numaralarında gördüğümüz Erzurumlu Seyyid Hacı-Feyzullâh Efendi'nin oğlu ve yukarda 86 numarada bahsi geçen Seyyid-Mustafa Efendi'nin kardeşidir. — Üçüncü Osman'ın cülûsundan bir ay sonra azledilmesinin sebebi, merâsime iştirâk edemeyecek kadar dermansız ve zayıf olmasıyla izah edilir).

ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVRİ:

93) Vessâf Abdullâh Efendi — Tâyini: 1755 = 1168 senesi 12 Kânunusâni = 28 Rebî'ül-evvel Pazar günü; azli: 1755 = 1168 senesi 8 Haziran = 27 Şa'ban Pazar günü; meşihat müddeti: 4 ay, 27 gün.

(Rumeli-kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-Islâm olan Vessâf Abdullâh Efendi Akhisarlı-Mehmed Efendi isminde birinin oğludur. Alim, şâir ve hattattır. Yüz yaşına yaklaştığı için vazifesinin ifâsında müşkilâta uğradığından dolayı azledilmiştir. — Oğlu Es'ad Efendi'nin meşihati için aşağıda 109 numaraya bakınız).

94) Dâmad-zâde Feyzullâh Efendi — Tâyini: 1755 = 1168 senesi 8 Haziran = 27 Şa'ban Pazar günü; azli: 1756 = 1169 senesi 26 Temmuz = 28 Şevvâl Pazartesi günü; meşihat müddeti: 1 sene, 1 ay, 18 gün; «İlk meşihati».

(Rumeli-kazaskerliğinden Şeyh-ül-Islâm olan Feyzullâh Efendi yukarda 83 numarada gördüğümüz Dâmâd-zâde Ebu-l-Hayr Ahmed Efendi'nin oğludur. İki meşihati vardır: İkincisi için aşağıda 96 numaraya bakınız. — Vak'anüvis Vâsîf azil sebebini «Muktazây-ı hâl ile» izah etmektedir).

95) Dürri-zâde Mustafa Efendi — Tâyini: 1756 = 1169 senesi 26 Temmuz = 28 Şevvâl Pazartesi günü; azli: 1757 = 1170 senesi 18 Şubat = 28 Cumâda-l-ülâ Cuma günü; meşihat müddeti: 6 ay, 23 gün; «İlk meşihati».

(Rumeli-kazaskerliğinden Şeyh-ül-Islâm olan Mustafa Efendi yukarda 85 numarada gördüğümüz Dürri Mehmed Efendi'nin oğludur. Üç meşihati vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 101 ve 106 numaralara ve oğullarından Dürri-zâde Mehmet Atâullâh ve Mehmet Arif Efendilerin meşihatleri için de 112 ve 115 numaralara bakınız).

ÜÇÜNCÜ OSMAN ve ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ:

96) Dâmad-zâde Feyzullâh Efendi — Tâyini: 1757 = 1170 senesi 18 Şubat = 28 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; azli: 1758 = 1171 senesi 26 Kânunusâni = 16 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü; meşihat müddeti: 11 ay, 6 gün; «İkinci meşihati».

(Feyzullâh Efendi'nin ilk meşihati için yukarda 94 numaraya bakınız: İki meşihat müddetinin mecmûu 2 sene, 24 gün tutmaktadır. — Bu seferki azlinin sebebi saray erkânının tezvirâtiyle izah edilir).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ:

97) Mehmet Sâlih Efendi — Tâyini: 1758 = 1171 senesi Kânunusâni = 16 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü; azli: 1759 = 1172 senesi 30 Haziran = 5 Zülka'de Cumartesi günü; meşihat müddeti: 1 sene, 5 ay, 5 gün.

(Rumeli-kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Sâlih Efendi eski Mısır kadılarından Kırımlı Abdullâh-Efendi-zâde Yahyâ Efendi'nin oğlu ve 80 numarada gördüğümüz Yenişehirli-Abdullâh Efendi'nin dâmâdıdır).

98) Çelebi-zâde İsmail Âsım Efendi — Tâyini: 1759 = 1172 senesi 30 Haziran = 5 Zülka'de Cumartesi günü; ölümü: 1760 = 1173 15/16 Şubat = 27/28 Cumâda-l-âhire Cuma/Cumartesi gecesi; meşihat müddeti: 7 ay, 16 gün.

(Anadolu-kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan İsmail Âsım Efendi «Nişancılar ve Reis-ül-küttâblar» cedvelinin 73 numarasında göreceğimiz Reis-ül-küttâb Küçük-Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu ve yukarda 79 numarada gördüğümüz Şeyh-ül-İslâm Ebu-Ishak Kara-İsmail Efendi'nin dâmâdıdır. — Bu âlim ve şâir Şeyh-ül-İslâm vak'anüvislikte de bulunmuş ve Râşid tarihine zeyil yazmıştır).

99) Hacı-Veliyyüddin Efendi — Tâyini: 1760 = 1173 senesi 17 Şubat = 29 Cumâda-l-âhire Pazar günü; azli: 1761 = 1175 senesi 6 Eylül = 6 Safer Pazar günü; meşihat müddeti: 1 sene, 6 ay, 18 gün; «İlk meşihati».

(Rumeli-kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Veliyyüddin Efendi Solak-başı Hacı-Mustafa Ağa isminde birinin oğludur. Meşihate tâyin edildiği sırada hasta olduğu için itizâr etmişse de iyileşinceye kadar konağında kalmasına müsâade edilerek Şeyh-ül-İslâmlara mahsus olan «Ferve-i-beyzâ» Osmanlı tarihinde ilk defa olmak üzere evine gönderilmiştir. — Azline sebep olarak hiddet ve şiddetinden bahsedilir. — Veliyyüddin Efendi Ta'lik hattının en mühim üstadlarından. — Efendi merhum Bâyezid câmiinde kendi ismini taşıyan «Veliyyüddin Efendi kütüphânesi»ni hayrât olarak yaptırmış ve kitaplarını da oraya vakfetmiştir: Kendisinden sonra oğlu Kazasker Mehmet Emin

Efendi de babasının kütüphanesine bir çok kitaplar vakfederek büsbütün zenginleştirmiştir. — Vâsıf tarihinde azil günü «5 Safer Ahad» gününe müsâdîf gösterilirse de, hakikî takvimde «Ahad = Pazar» günü o ayın 6 sına tesadüf etmektedir. — İkinci meşihati için aşağıda 102 numaraya bakınız).

100) Tirevî Ebubekir-Efendi-zâde Ahmed Efendi — Tâyni: 1761 = 1175 senesi 6 Eylül = 6 Safer Pazar günü; azli: 1762 = 1175 senesi 29 Nisan = 5 Şevvâl Perşembe günü; meşihat müddeti: 7 ay, 23 gün.

(Rumeli-sadâretinden = Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Ahmed Efendi, Tireli Bekir Efendi isminde birinin oğlu ve 76 numarada gördüğümüz İmam-Mahmud Efendi'nin dâmâdıdır. — Azline sebep olarak «Betâet ve rehâvetinden» bahsedilir).

101) Dürri-zâde Mustafa Efendi — Tâyni: 1762 = 1175 senesi 29 Nisan = 5 Şevvâl Perşembe günü; azli: 1767 = 1180 senesi 23 Nisan = 24 Zülka'de Perşembe günü; meşihat müddeti: 4 sene, 11 ay, 24 gün; «İkinci meşihati».

(Dürri-zâde'nin ilk meşihati için yukarda 95 ve bundan sonraki üçüncü ve sonuncu meşihati için de 106 numaralara bakınız).

102) Hacı-Veliyyüddin Efendi — Tâyni: 1767 = 1180 senesi 23 Nisan = 24 Zülka'de Perşembe günü; ölümü: 1768 = 1182 senesi 25 Teşrinievvel = 13 Cumâda-l-âhire Salı günü; meşihat müddeti: 1 sene, 6 ay, 2 gün; «İkinci meşihati».

(Veliyyüddin Efendi'nin bundan evvelki meşihati için yukarda 99 numaraya bakınız: İki meşihat müddetinin mecmûu 3 sene, 20 gün tutmaktadır).

103) Piri-zâde Osman Sâhib Efendi — Tâyni: 1768 = 1182 senesi 26 Teşrinievvel = 14 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; ölümü: 1770 = 1183 senesi 2 Mart = 5 Zülka'de Cuma günü; meşihat müddeti: 1 sene, 4 ay, 7 gün.

(Üç defa Rumeli-Kazaskerliğinde bulunduktan sonra ma'zûliyyeti esnâsında Şeyh-ül-İslâm olan Osman Efendi yukarda 87 numarada gördüğümüz İbni-Haldun mütercimi Piri-zâde Mehmet Sâhib Efendi'nin oğludur. Muktedir ve hassas bir Dîvan şâiri olan bu kıymetli âlimin cephelerdeki mağlûbiyetlerden müteessir olarak vefât ettiğinden bahsedilir. «Sâhib» ismi şîir mahlasıdır).

104) Mirzâ-zâde Seyyid-Mehmet Said Efendi — Tâyni: 1770 = 1188 senesi 3 Mart = 6 Zülka'de Cumartesi günü; istifâsı: 1773 = 1187 senesi 20 Ağustos = 1 Cumâda-l-âhire Cuma günü; meşihat müddeti: 3 sene, 5 ay, 18 gün.

(Üç defa Sadr-ı-Rûm = Rumeli-kazaskeri olduktan sonra Reis-ül-Ulemâ iken Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Said Efendi 77 numarada gördüğümüz Mirzâ-Mustafa

Efendi'nin oğludur. — İstifâsının sebebi ihtiyarlık ve hastalıktır : Muâyede me-râsiminden bile o sebeble afvedilmiş olduğundan bahsedilir).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA ve BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVİRLERİ:

105) Şerif-zâde Seyyid-Mehmet Şerif Efendi — Tâyini: 1773 = 1187 senesi 20 Ağustos = 1 Cumâda-l-âhire Cuma günü; azli: 1774 = 1187 senesi 27 Şubat = 15 Zülhicce Pazar günü; meşihat müddeti : 6 ay, 8 gün.

(Rumeli-sadâretinde = Kazaskerliğinde bulunduktan sonra Nakib-ül-Esrâfıktan Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Şerif Efendi ulemâdan Yenişehirli-Şerif Efendi'nin oğlu ve yukarıda 56 ve 62 numaralarda gördüğümüz meşhur Şeyh-ül-İslâm Çatalcalı-Ali Efendi'nin kızından torunudur).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVRİ:

106) Dürri-zâde Mustafa Efendi — Tâyini : 1774 = 1187 senesi 27 Şubat = 15 Zülhicce Pazar günü; azli: 1774 = 1188 senesi 29 Eylül = 23 Receb Perşembe günü; meşihat müddeti : 7 ay; «Üçüncü meşihati».

(Dürri-zâde'nin bundan evvelki meşihatleri için yukarıda 95 ve 101 numaralara bakınız : Üç meşihat müddetinin mecmûu 6 sene, 1 ay, 17 gün tutmaktadır. — Azline sebep olarak «illet-i pîri»den bahsedilir).

107) İvaz-Paşa-zâde İbrahim Bey Efendi — Tâyini: 1774 = 1188 senesi 29 Eylül = 23 Receb Perşembe günü; azli: 1775 = 1189 senesi 28 Temmuz = 29 Cumâda-l-ülâ Cuma günü; meşihat müddeti : 9 ay, 29 gün; «İlk meşihati».

(İki defa Sadr-ı-Rûm = Rumeli-kazaskeri olduktan sonra ma'zûliyyeti esnâsında Şeyh-ül-İslâm olan İbrahim Bey Efendi «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 148 numarasında bahsi geçen arnavut Sadr-ı-a'zam Hacı-İvaz Mehmet Paşa'nın oğludur; «Bey Efendi» ünvanının bugünkü «Beyefendi» mânâsiyle alâkası yoktur : Vezir oğlu olduğu için «Bey» ve ilmiyye mesleğinden olduğu için de «Efendi» denilmiştir. — Azlinin sebebi, Dolmabahçe mesiresinde Kırım mu-rahhaslarına verilen bir ziyâfette adamlarından biri hakkındaki iltimâsının Sadr-ı-a'zam tarafından reddi üzerine birdenbire hiddetlenip yerinden fırlıyarak çadırdan «pabuçsuz» çıkıp gidivermesidir : Bilhassa müsâfirlere karşı bu hareketin çok çirkin ve münâsebetsiz sayıldığından ve pâdişahın pek müteessir olduğundan bahsedilir. Zâten müteazzım, hodbin, huysuz ve her kesin aleyhinde ağzına geleni söylemekten zevk alan tuhaf bir tip şeklinde tasvir edilmektedir — İkinci meşihati için aşağıda 113 numaraya bakınız).

108) Topkapulu Sâlih-zâde Cam-göz Mehmet Emin Efendi — Tâ-yini : 1775 = 1189 senesi 28 Temmuz = 29 Cumâda-l-ülâ Cuma günü; azli : 1776 = 1190 senesi 1 Kânunuevvel = 19 Sevvâl Pazar günü; meşihat müddeti : 1 sene, 4 ay, 4 gün.

(Rumeli-kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Emin Efendi ikinci Mustafa'nın Baş-imâmı Topkapulu Sâlih Efendi'nin oğludur; «Cam-göz» lâkâbı mi-

yop olduğu için gözlük kullanmasındandır. — Mehmet Emin Efendi güzel yemek merâkiyle meşhurdur; Konağında yapılan nefis yemeklerin sarayda bile görülmediğinden bahsedilir; bir rivayete göre de fevkalâde itînâ ile hazırlattığı bir kaç tabla yemeği pâdişaha göndermiş, son derece beğenilmiş ve hattâ taltif edilmiştir. — Azlinin sebebi, ihtiyarlığından dolayı idaresinin gevşemiş ve hattâ kendi adamlarıyla maiyyetine bile söz geçiremeyecek hâle gelmiş olmasıdır).

109) Vessaf-zâde Mehmet Es'ad Efendi — Tâyini: 1776 = 1190 senesi 1 Kânunuevvel = 19 Şevvâl Pazar günü; azli: 1778 = 1192 senesi 20 Temmuz = 24 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; meşihat müddeti: 1 sene, 6 ay, 20 gün.

(Rumeli-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-Islâm olan ve bir ziyâfette sarfettiği nükteden dolayı halk arasında «Hindi-molla» lâkabiyle anılan Es'ad Efendi 93 numarada gördüğümüz Vassâf Abdullâh Efendi'nin oğludur. — Umumiyetle azil tarihi «25 Cumâda-l-âhire»ye müsâdif gösterilirse de burada gün ismine göre rakam tashih edilmiştir. — Azlinin sebebi, ihtiyarlığıyla hastalığından dolayı işlere bakamayacak hâle gelmiş olmasıdır).

110) Es'ad-zâde Mehmet Şerif Efendi — Tâyini: 1778 = 1192 senesi 20 Temmuz = 24 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; isti'fâsı: 1782 = 1196 senesi 12 Eylül = 4 Şevvâl Perşembe günü; meşihat müddeti: 4 sene, 1 ay, 23 gün; «İlk meşihati».

(Rumeli-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-Islâm olan Şerif Efendi 79 numarada gördüğümüz Ebu-İshak İsmail Efendi'nin torunu, 90 numarada gördüğümüz Ebu-İshak-zâde Mehmet Es'ad Efendi'nin oğlu, 127 numarada göreceğimiz Şerif-zâde Seyyid Mehmet Atâullâh Efendi'nin babası ve meşhur şâir Fitnat Hanım'ın kardeşidir. — «Müddeti medid olmak hasebiyle» isti'fâ etmiş olduğundan bahsedilir. — Burada isti'fâ tarihi gün ismine göre tashih edilmiştir. — İkinci ve sonuncu meşihati için aşağıda 119 numaraya bakınız).

111) Karahisârî Seyyid-İbrahim Efendi — Tâyini: 1782 = 1196 senesi 12 Eylül = 4 Şevvâl Perşembe günü; ölümü: 1783 = 1197 senesi 19 Mayıs = 16 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; meşihat müddeti: 8 ay, 7 gün.

(İki defa Rumeli-Kazaskerliğinde bulunduktan sonra Nakîb-ül-Eşrâflıktan Şeyh-ül-Islâm olan Reis-ül-Ulemâ Seyyid-İbrahim Efendi muhtelif kadılıklarda bulunmuş olan ulemâdan Şarkî-Karahisarlı Osman Efendi'nin oğludur. — Ölümüne sebep olarak yaşının doksani geçkin olduğundan ve hastalandığından bahsedilir. — Umumiyetle «17 Cumâda-l-âhire» ye müsâdif gösterilen ölüm tarihi burada gün ismine göre tashih edilmiştir).

112) Dürri-zâde Seyyid Mehmet Atâullâh Efendi — Tâyini: 1783 = 1197 senesi 20 Mayıs = 17 Cumâda-l-âhire Salı günü; azli: 1785 = 1199 senesi 31 Mart = 20 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü; meşihat müddeti: 1 sene, 10 ay, 12 gün.

(İki defa Rumeli-Kazaskerliğinde bulunduktan sonra Şeyh-ül-Islâm olan Reis-ül-Ulemâ Atâullâh Efendi yukarda 85 numarada gördüğümüz Dürri-Mehmed Efendi'nin torunu ve 95, 101 ve 106 numaralarda bahsi geçen Dürri-zâde Mustafa Efen-

di'nin oğlu ve aşağıda 115 numarada göreceğimiz Dürri-zâde Seyyid Mehmet Arif Efendi'nin kardeşidir. — Çok samimî dostu olan Sadr-ı a'zam Halil Hâmid Paşa gazaba uğramış olduğu için, bu da onunla beraber azledilmiştir).

113) İvaz-Paşa-zâde İbrahim Bey Efendi — Tâyini: 1785 = 1199 senesi 31 Mart = 20 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü; azli: 1785 = 1199 senesi 22 Haziran = 14 Şa'ban Çarşamba günü; meşihat müddeti: 2 ay, 22 gün, «İkinci meşihati».

(Şahsiyyeti ve «Bey Efendi» ünvanı için yukarda 107 numaraya bakınız. — Birincisi gibi bu seferki azlinin sebebi de huysuzluğundan dolayı «Etvârının mizâc-î Mülûkâneye mugayir» gelmiş olmasıdır. — İki meşihat müddetinin mecmûu 1 sene, 21 gün tutmaktadır).

114) Arap-zâde Ahmed Atâullâh Efendi — Tâyini: 1785 = 1199 senesi 22 Haziran = 14 Şa'ban Çarşamba günü; ölümü: 1785 = 1199 senesi 21/22 Ağustos = 15/16 Şevvâl Pazar/Pazartesi gecesi; meşihat müddeti: 2 ay.

(İlmiyye mesleğinde «Dürri-zâdeler», «Piri-zâdeler» vesaire gibi mühim şahsiyetler yetiştirmiş sülâleler vardır: «Arap-zâde» âilesi de işte öyle bir sülâledir. Bu âileden ilk Şeyh-ül-İslâm olan Atâullâh Efendi, Üçüncü Ahmed devrinde İmâm-ı Sultânîlik ve Rumeli-Kazaskerliği gibi mevkilerde bulunmuş olan Arap-zâde Abdurrahman Bâki Efendi'nin oğludur: Bu Abdurrahman Efendi'nin babası Abdülvehhâb Efendi ve onun da babası Arap-Abdurrahman Efendi'dir: «Arap-zâde» soy-adı işte ondan gelir. — Atâullâh Efendi Rumeli-Kazaskerliğinde bulunduktan sonra Reis-ül-Ulemâ iken Şeyh-ül-İslâm olmuştur. — Bunun oğlu olan Arap-zâde Mehmet Arif Efendi'nin meşihati için aşağıda 130 numaraya bakınız).

115) Dürri-zâde Seyyid Mehmet Arif Efendi — Tâyini: 1785 = 1199 senesi 23 Ağustos = 17 Şevvâl Salı günü; azli: 1786 = 1200 senesi 10 Şubat = 10 Rebî'ül-âhir Cuma günü; meşihat müddeti: 5 ay, 18 gün; «İlk meşihati».

(Rumeli-Kazaskerliğinde bulunduktan sonra Nakib-ül-Eşrâfıktan Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Arif Efendi 85 numarada gördüğümüz Dürri-Mehmed Efendi'nin torunu ve 95, 101 ve 106 numaralarda bahsi geçen Dürri-zâde Mustafa Efendi'nin oğlu ve 112 numarada gördüğümüz Dürri-zâde Mehmet Atâullah Efendi'nin kardeşi ve aşağıda 132 numarada göreceğimiz Dürri-zâde Seyyid-Abdullâh Efendi'nin babasıdır. — «Hiç bir sebep ve illet tahtinde olmıyarak» azloluğundan bahsedilir. — İkinci meşihati için aşağıda 123 numaraya bakınız).

116) Müfti-zâde Ahmed Efendi — Tâyini: 1786 = 1200 senesi 10 Şubat = 10 Rebî'ül-âhir Cuma günü; azli: 1787 = 1202 senesi 24 Teşrinisâni = 13 Safer Cumartesi günü; meşihat müddeti: 1 sene, 9 ay, 12 gün.

(Anadolu-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Ahmed Efendi'ye «Müfti-zâde» denilmesi, babasının Gelibolu müftisi olmasındandır: Fakat bu müftinin ismi belli değildir. — Ahmed Efendi'nin azline sebep olarak Rus seferinin hâsıl ettiği fevkalâde ahvâlin nezâketinden dolayı «Kendüsüne hayret âriz ve gâh marîz ve gâh mütemâriz» olmasından bahsedilir).

117) Mekki-Mehmed Efendi — Tâyini : 1787 = 1202 senesi 24 Teşrinisânî = 13 Safer Cumartesi günü; azli: 1788 = 1202 senesi 4 Mart = 26 Cumâda-l-ülâ Salı günü; meşihat müddeti: 3 ay, 10 gün; «İlk meşihati».

(Rumeli-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Mehmed Efendi Mekke-mollalarından Halil Efendi'nin oğludur: Mekke'de dünyaya gelmiş olduğu için «Mekki» lâka-biyle anılır. — Azlinin sebebi, aşağıki fıkra da göreceğimiz halefinin günden güne parlayıp kendisini gölgede bırakmış olmasıdır. — İkinci meşihati için aşağıda 122 numaraya ve oğlu Âsım Efendi'nin meşihati için de 136 numaralı fıkra ya bakınız).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD ve ÜÇÜNCÜ SELİM DEVİRLERİ :

118) Seyyid Mehmet Kâmil Efendi — Tâyini: 1788=1202 senesi 4 Mart = 26 Cumâda-l-ülâ Salı günü; azli: 1789 = 1203 senesi 19 Ağustos = 27 Zülka'de Çarşamba günü; meşihat müddeti : 1 sene 5 ay, 16 gün.

(Anadolu-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Kâmil Efendi eski Rumeli-Kazaskerlerinden Osman Efendi'nin oğlu ve yukarda 59 ve 66 numaralarda gördüğümüz Erzurumlu Hacı-Feyzullâh Efendi'nin kızımdan torunudur. — Birinci Abdülhamid'in fevkalâde teveccühünü kazanarak iş başına gelmişse de, Üçüncü Selim'in cülûsunda «Teceddüd-i saltanat hasebile tabiiyyül-cereyân olan vukuâtta olmak üzere» azledilmiş olduğuna göre, yeni pâdişahın teceddüd fikirlerini kolay hazmedecek bir şahsiyyet sayılmamış demektir).

ÜÇÜNCÜ SELİM DEVRİ :

119) Es'ad-zâde Mehmet Şerif Efendi — Tâyini : 1789 = 1203 senesi 19 Ağustos = 27 Zülka'de Çarşamba günü; azli : 1789 = 1204 senesi 17 Teşrinievvel = 27 Muharrem Cumartesi günü; meşihat müddeti : 1 ay, 29 gün; «İkinci meşihati».

(Mehmet Şerif Efendi'nin ilk meşihati için yukarda 110 numaraya bakınız. — «Kâffe-i nizâmât-ı mülkiyye ve kavânin-i askeriyyeyi tecdid eylemek niyyetinde» olan teceddüdçü pâdişaha «Cerî ve cerbezeli» bir Şeyh-ül-İslâm lâzım olduğu için ihtiyar ve hastalıklı Şerif Efendi'nin çarçabuk azledilmiş olduğundan bahsedilir. — İki meşihat müddetinin mecmûu 4 sene, 3 ay, 22 gün tutmaktadır).

120) Hamîd-zâde Mustafa Efendi — Tâyini : 1789 = 1204 senesi 17 Teşrinievvel = 27 Muharrem Cumartesi günü; azli : 1791 = 1205 senesi 13 Mart = 8 Receb Pazar günü; meşihat müddeti : 1 sene, 4 ay, 27 gün.

(Rumeli-Kazaskerliği pâyesiyle taltif edildikten pek az sonra Şeyh-ül-İslâm olan Mustafa Efendi eski Mısır kadılarlarından Hamîdî-Mehmed Efendi'nin oğludur. Cerbezeli, âlim ve fâzıl bir zât olduğu için ilmiyye mesleğini ıslâh etmek üzere iş başına getirilmişse de, ifrâta kapılarak bir çok ulemâyı dilgîr etmiş ve hattâ nihayet teceddüdçü pâdişahı bile kendinden soğutmuş olduğu için azledilmiştir).

121) Seyyid Yahyâ Tevfik Efendi — Tâyini : 1791 = 1205 senesi 14 Mart = 9 Receb Pazartesi günü; öümü : 1791 = 1205 senesi 27 Mart = 22 Receb Pazar günü; meşihat müddeti : 13 gün.

(Nâkib-ül-eşraflıktan Şeyh-ül-İslâm olan Reis-ül-ulemâ Yahyâ Tevfik Efendi Eyyûp Efendi isminde bir müderrisin oğludur. İlmiyle fazlına rağmen fevkalâde haris olduğu için :

— Velew ki bir gün olsun Şeyh-ül-İslâm olmadan Allah canımı almasun! diye duâ edip durmuş olmasından dolayı on üç günlük bir meşihatten sonra eceleyle ölüvermesi, işte bu duâsının müstecâb olmasıyla izah edilir).

122) Mekki-Mehmed Efendi — Tâyini : 1791 = 1205 senesi 27 Mart = 22 Receb Pazar günü; azli : 1792 = 1206 senesi 12 Temmuz = 22 Zülka'de Perşembe günü; meşihat müddeti : 1 sene, 3 ay, 16 gün; «İkinci meşihati».

(Mekki-Mehmed Efendi'nin ilk meşihati için yukarda 117 numaraya bakınız. — Bu seferki azlinin sebebi, inhitâta uğriyan ilmiyye mesleğini ihtiyarlığından dolayı ıslâh edememesi ve meşihat işlerini de «Şunun bunun elinde» bırakmış olmasıdır. — İki meşihat müddetinin mecmûu 1 sene, 6 ay, 28 gün tutmaktadır).

123) Dürri-zâde Seyyid Mehmet Ârif Efendi — Tâyini : 1792 = 1206 senesi 12 Temmuz = 22 Zülka'de Perşembe günü; azli: 1798 = 1213 senesi 30 Ağustos = 18 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; meşihat müddeti : 6 sene, 1 ay, 19 gün; «İkinci meşihati».

(Ârif Efendi'nin ilk meşihati için yukarda 115 numaraya bakınız. — Bu seferki azline sebep olarak Mısır meselesinden dolayı aynı âkıbete uğriyan Sadr-ı-a'zam İzzet Mehmet Paşa ile «Şerîk-i inân» olmasından bahsedilir: İzzet Mehmet Paşa uzun müddet Mısır valiliğinde bulunduğu halde Fransızların Mısır istilâsına karşı hiç bir tedbir ittihaz etmemiş olmakla ithâm edilmiş ve Ârif Efendi de her hususta onunla hemfikir olduğu için birlikte azledilmiştir. — İki meşihat müddetinin mecmûu 6 sene, 7 ay, 7 gün tutmaktadır).

124) Reis-zâde Mustafa Âşir Efendi — Tâyini : 1798 = 1213 senesi 30 Ağustos = 18 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; azli: 1800 = 1215 senesi 11 Temmuz = 18 Safer Cuma günü; meşihat müddeti : 1 sene, 10 ay, 12 gün.

(Rumeli-Kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Reis-ül-ulemâ Âşir Efendi, Birinci Mahmud devri reis-ül-Küttâblarından Tavukçu-başı dâmâdı Hacı-Mustafa Efendi'nin oğlu olduğu için «Reis-zâde» lâkabıyla anılır. — Bir çok hayrâtı vardır ve en mühimmi de Bahçekapusu'ndaki kütüphanesidir. — Azlinin sebebi «Muktezây-ı vakt-ü-hâl» ile izah edilir!).

125) Samânî-zâde Ömer Hulûsi Efendi — Tâyini : 1800 = 1215 senesi 11 Temmuz = 18 Safer Cuma günü; azli : 1803 = 1218 senesi 21 Mayıs = 29 Muharrem Cumartesi günü; meşihat müddeti : 2 sene, 10 ay, 11 gün; «İlk meşihati».

(Rumeli-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Ömer Hulûsi Efendi ulemâdan Hüseyin Efendi isminde bir zâtin oğludur. — Azline sebep olarak me'muriyyet tev-

cihinde şefâat ve iltimas kabul etmediği için ilmiyye sınıfının kendisinden yüz çevirmiş olduğundan ve bu hâlin de işleri sekteye uğrattığından bahsedilir! — Bundan sonraki meşihatleri için aşağıda 128 ve 133 numaralara bakınız).

126) Sâlih-zâde Ahmed Es'ad Efendi — Tâyini: 1803 = 1218 senesi 21 Mayıs = 29 Muharrem Cumartesi günü; azli: 1806 = 1221 senesi 14 Teşrinisânî = 1 Receb Pazar günü; meşihat müddeti : 3 sene, 5 ay, 24 gün; «İlk meşihati».

(Rumeli-Kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Es'ad Efendi ikinci Mustafa'nın Baş-imamı Topkapulu-Sâlih Efendi'nin oğlu ve 108 numarada gördüğümüz Sâlih-zâde Cam-göz Mehmet Emin Efendi'nin kardeşidir. — Azlinin sebebi, Üçüncü Selim'in tecdüüd hamlelerini tecviz eden fetvâlarından dolayı «ikinci Edirne vak'ası»nı tertip eden mürteci'ler nazarında suçlu sayılmasıdır ve hattâ «Vak'a» mürettepleri aleyhinde bir fetvâ vermiş olduğundan bile bahsedilmiştir : Bu «Vak'a» için 1806 = 1221 senesi «2 Haziran» fıkrasına ve Es'ad Efendi'nin bundan sonraki meşihati için de aşağıda 131 numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ SELİM ve DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ :

127) Şerif-zâde Seyyid Mehmet Atâullâh Efendi — Tâyini : 1806 = 1221 senesi 14 Teşrinisânî = 1 Receb Pazar günü; azli : 1807 = 1222 senesi 13 Temmuz = 7 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü; meşihat müddeti : 7 ay, 29 gün; «İlk meşihati».

(Rumeli-Kazaskerliğinde bulunduktan sonra Nakib-ül-esrâflıktan Şeyh-ül-İslâm olan bu Topal-Atâullâh Efendi 79 numarada gördüğümüz Ebu-İshak İsmail Efendi'nin torununun oğlu, 90 murada gördüğümüz Ebu-İshak-zâde Mehmed Es'ad Efendi'nin torunu, 110 numarada gördüğümüz Es'ad-zâde Mehmet Şerif Efendi'nin oğlu ve 84 numarada gördüğümüz Ebu-İshak-zâde İshak Efendi ile meşhur şâir Fitnat Hanım'ın küçük-yeğeni, yâni kardeşinin torunudur. — Atâullâh Efendi muhâfazakârlığından dolayı iş başına getirilip yukarıki fıkra da bahsi geçen «ikinci Edirne vak'ası»nın mürteci mürettepleri tatmin edilmek istenilmişse de, Üçüncü Selim'in hal'inde âmil olan Kabakçı-Mustafa'ya hulûl eden bâzı düşmanları kendisini Sultan Selim taraftarı gösterdikleri için yanlışlıkla azledilmiştir; iki meşihati arasındaki ma'zuliyyet müddeti bir günden ibarettir : Aşağıki fıkraya da bakınız).

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ:

128) Samânî-zâde Ömer Hulûsi Efendi — Tâyini : 1807 = 1222 senesi 13 Temmuz = 7 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü; azli: 1807 = 1222 senesi 14 Temmuz = 8 Cumâda-l-ülâ Salı günü; meşihat müddeti : 1 gün; «İkinci meşihati».

(İlk meşihati için yukarıda 125 ve son meşihati için de aşağıda 133 numaralara bakınız. — Hulûsi Efendi'nin Kabakçı ihtilâline tesadüf eden bu ikinci meşihatini bir güne münhasır kalması, yukarıki fıkra da gördüğümüz selefi Topal-Atâullâh Efendi'nin düşmanları tarafından tecdüüd taraftarlığıyla ithâm edildikten sonra, mürteci ve âsi Ocaklıları elde eden taraftarlarının da onu hakiki çehresiyle

teceddüd düşmanı göstermiş olmalarıdır! İşte bundan dolayı azgın zorbalar Meşihat'deki tebeddül hâtâsının derhal tashihini isteyince, zavallı Samânî-zâde hemen isti'fâ ettirilivermiştir).

129) Şerif-zâde Seyyid Mehmet Atâullâh Efendi — Tâyini : 1807 = 1222 senesi 14 Temmuz = 8 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; azli : 1808 = 1223 senesi 21 Temmuz = 27 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü; meşihat müddeti : 1 sene, 8 gün; «İkinci meşihati».

(Topal-Atâullâh Efendi'nin bu ikincisinden bir gün fâsılayla ayrılan ilk meşihati için yukarda 127 numaraya bakınız : İki meşihat müddetinin mecmûu 1 sene, 8 ay, 7 gün tutmaktadır. — Bu topal mürteciin azli, Alemdar-Mustafa Paşa'nın İstanbul'a girdiği gün verdiği emirden dolayıdır : 1808 = 1223 vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız).

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA ve İKİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ :

130) Arap-zâde Mehmet Ârif Efendi — Tâyini: 1808 = 1223 senesi 21 Temmuz = 27 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü; azli: 1808 = 1223 senesi 15 Ağustos = 22 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; meşihat müddeti : 25 gün.

(Rumeli-Kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Ârif Efendi yukarda 114 numarada gördüğümüz Arap-zâde Ahmed Atâullâh Efendi'nin oğludur. — Alemdar-Mustafa Paşa Üçüncü Selim'i tahta çıkarmak üzere Topkapu sarayına dayandığı zaman Ârif Efendi'yi elçilikle Dördüncü Mustafa'ya göndermiş, pâdişah zavallı Şeyh-ül-İslâmı Alemdar tarafdarlığıyla itham ve tehdid ederek koğmuş ve Ârif Efendi muvaffakiyyetsizlikle dışarı çıkınca da Alemdar-Mustafa Paşa aynı ithamlarla hayatını tehdid ettiği için, Efendi iki ateş arasında şaşkın bir hâle gelmiştir; Üçüncü Selim işte o sırada şehid edilmiş olduğu için zavallı Ârif Efendi'nin halk arasında uğursuz sayıldığından bahsedilir : Azlinin en mühim sebebi işte bu tuhaf telâkkidir).

İKİNCİ MAHMUD DEVRİ :

131) Sâlih-zâde Ahmed Es'ad Efendi — Tâyini : 1808 = 1223 senesi 15 Ağustos = 22 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; azli : 1808 = 1223 senesi 22 Teşrinisâni = 3 Şevvâl Salı günü; meşihat müddeti : 3 ay, 8 gün; «İkinci meşihati».

(İlk meşihati için yukarda 126 numaraya bakınız. — Es'ad Efendi'nin bu seferki azline sebep, «Alemdar vak'ası» üzerine vaziyete hâkim olan mürteci zorbaların onu «Nizâm-ı cedid Şeyh-ül-İslâmı» diye dillerine dolamalarından dolayı bir sûikasta uğramak ihtimâlinde endişe eden ulemânın sırf hayatını kurtarmak için vazifesine nihayet verilmesini istemiş olmalarıdır. — İki meşihat müddetinin mecmûu 3 sene, 9 ay, 2 gün tutmaktadır).

132) Dürri-zâde Seyyid Abdullâh Efendi — Tâyni : 1808 = 1223 senesi 22 Teşrinisâni = 3 Şevvâl Salı günü; azli : 1810 = 1225 senesi 22 Eylül = 22 Şa'ban Cumartesi günü; meşihat müddeti: 1 sene, 10 ay; «İlk meşihati».

(Nakib-ül-eşrâflıktan Şeyh-ül-İslâm olan Dürri-zâde Abdullâh Efendi 85 numarada gördüğümüz Dürri-Mehmed Efendi'nin torununun oğlu ve 95, 101 ve 106 numaralarda bahsi geçen Dürri-zâde Mustafa Efendi'nin torunu, 115 ve 123 numaralarda gördüğümüz Dürri-zâde Seyyid Mehmet Ârif Efendi'nin oğlu ve 112 numarada bahsi geçen Dürri-zâde Seyyid Mehmet Atâullâh Efendi'nin yeğenidir. — Umumiyetle azlinin sebebine temâs edilmemekle beraber, ulemâdan bâzılarının mürteci zorbaları yeniden tahrike kalkışmalarından dolayı Sultan Mahmud'un kendisinden şüphe etmiş olduğu anlaşılmaktadır. — İkinci meşihati için aşağıda 134 numaraya bakınız).

133) Samânî-zâde Ömer Hulûsi Efendi — Tâyni : 1810 = 1225 senesi 22 Eylül = 22 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1812 = 1227 senesi 11 Haziran = 30 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü; meşihat müddeti : 1 sene, 8 ay 19 gün; «Üçüncü meşihati».

(İlk iki meşihati için yukarda 125 ve 128 numaralara bakınız : Üç meşihat müddetinin mecmûu 4 sene, 7 ay, 1 gün tutmaktadır. — Cevdet Paşa «Cumâda-l-âhire gurresinde», azledildiğinden bahsederse de, me' hazırlarından olan Şânî-zâde tarihinde «Selh-i Cumâda-l-ülâda» gösterilir: «1 Cumâda-l-âhire» tarihi halefinin tâynine müsâdiftir. — Hulûsi Efendi'nin bu son meşihatinden azline sebep olarak ihtiyarlığından dolayı hiddet ve şiddetinin çok fazlalaşmış olduğundan bahsedilir: Bununla beraber «Za'f-ı-pîri» sinden dolayı isti'fâ etmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır).

134) Dürri-zâde Seyyid Abdullâh Efendi — Tâyni: 1812 = 1227 senesi 12 Haziran = 1 Cumâda-l-âhire Cuma günü; azli: 1815 = 1230 senesi 22 Mart = 10 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; meşihat müddeti : 2 sene, 9 ay, 10 gün; «İkinci meşihati».

(İlk meşihati için yukarda 132 numaraya bakınız : İki meşihat müddetinin mecmûu 4 sene, 7 ay, 10 gün tutmaktadır. — Bu seferki azlinin sebebi, ehemmiyetsiz bir Yenigeri patirtısında mütereddid davranarak Sadr-ı-a'zam Hürşid Paşa'nın zorbaları te'dib kararını tasvib etmemiş olmasıdır).

135) Çelebi-zâde hafidi Seyyid Mehmet Zeyn-ül-âbidîn Efendi/ Zeynî Efendi — Tâyni : 1815 = 1230 senesi 22 Mart = 10 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; azli : 1818 = 1233 senesi 27 Kânunusâni = 19 Rebî'ül-evvel Salı günü; meşihat müddeti : 2 sene, 10 ay, 6 gün.

(Nakib-ül-eşrâflıktan ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Zeyn-ül-âbidîn Efendi eski Haleb kadılarında ve saray hekimlerinden Sürre-emîni-zâde Seyyid Mehmet Said Efendi'nin oğludur: «Çelebi-zâde hafidi», denilmesine sebep, 98 numarada gördüğümüz Şeyh-ül-İslâm Çelebi-zâde İsmail Asım Efendi'nin kızından torunu olmasıdır. — Islâhat gayretiyle gösterdiği şiddetten dolayı ilmiyye zümresinin husûmetine hedef olan Zeynî Efendi'nin azli de «Softalar vak'ası», «Vak'a-i mûm» veyahut «Mum gavgası» gibi isimlerle bahsedilen Talebe-i-ülûm galeyânı üzerinedir : Mum buhrânından dolayı bakkalların adam ba-

şına bir tek mum verdikleri sırada iki mum alamadığı için bir bakkala dayak atan müteheyyiç bir softa ile arkadaşlarının tevkifiyle nefyi üzerine bütün Talebe-i-ulûm ayaklanmış ve nihayet menfîlerin afvi kararlaşırsa da, Zeyn-ül-âbidin Efendi artık mevkuini muhâfaza edememiştir).

136) Mekki-zâde Mustafa Âsım Efendi — Tâyini : 1818 = 1233 senesi 27 Kânunusâni = 19 Rebî'ül-evvel Salı günü; azli: 1819 = 1234 senesi 3 Eylül = 13 Zülka'de Cuma günü; meşihat müddeti : 1 sene, 7 ay, 7 gün; «İlk meşihati».

(Rumeli-Kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Âsım Efendi yukarda 117 ve 122 numaralarda gördüğümüz Mekki-Mehmed Efendi'nin oğludur. — Azline sebep olarak meşhur «Hâlet Efendi'nin havasına tevfik-i hareket edemediğinden» bahsedilir: İkinci Mahmud devrinde bir aralık diktatör rolü oynayan Tatar-Hâlet Efendi için 1820 = 1235 vukuâtının «20 Ağustos» fıkra-sına ve Âsım Efendi'nin bundan sonraki meşihatleri için aşağıda 140 ve 143 numaralara bakınız).

137) Hacı-Halil Efendi/Çerkez-Halil Efendi — Tâyini: 1819 = 1234 senesi 3 Eylül = 13 Zülka'de Cuma günü; azli: 1821 = 1236 senesi 28 Mart = 23 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; meşihat müddeti : 1 sene, 6 ay, 25 gün.

(Rumeli-Kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Hacı-Halil Efendi çerkezdır ve Üçüncü Mustafa'nın kızlarından Hibetullah-Sultan'ın sütünnesinin oğludur: Kafkasya'da doğmuş olduğu için babasının ismi belli değildir. — Selefi gibi bu da Tatar-Hâlet Efendi ile geçinemediği için azil ve nefyedilmiştir).

138) Yâsinci-zâde Seyyid-Abdülvehhâb Efendi — Tâyini : 1821 = 1236 senesi 28 Mart = 23 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; azli : 1822 = 1238 senesi 10 Teşrinisâni = 24 Safer Pazar günü; meşihat müddeti : 1 sene, 7 ay, 13 gün; «İlk meşihati».

(Nakib-ül-esrâflıktan Şeyh-ül-İslâm olan Abdülvehhâb Efendi Ayasofya Yâsinhanılarından Sinoplu Seyyid-Mustafa Efendi'nin oğludur. — Son iki halefi gibi bunun da azline Tatar-Hâlet Efendi'nin tezvirâtı sebep gösterilir. — Bundan sonraki meşihati için aşağıda 142 numaraya bakınız).

139) Sıdkı-zâde Ahmed Reşid Efendi — Tâyini : 1822 = 1238 senesi 10 Teşrinisâni = 24 Safer Pazar günü; azli: 1823 = 1239 senesi 25 Eylül = 19 Muharrem Perşembe günü; meşihat müddeti: 10 ay, 15 gün.

(Rumeli-Kazaskerliğinden ma'zul bulunduğu sırada Şeyh-ül-İslâm olan Ahmed Reşid Efendi eski Ordu kadılarından Mehmet Sıdkı Efendi'nin oğludur. — Azline sebep olarak «Evlâd-u-ahfâdının nüvvâbdan rüşvet almakla ma'yûb» olduğundan bahsedilir).

140) Mekki-zâde Mustafa Âsım Efendi — Tâyini : 1823 = 1239 senesi 25 Eylül = 19 Muharrem Perşembe günü; azli: 1825 = 1241 senesi 26 Teşrinisâni = 14 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; meşihat müddeti : 2 sene, 2 ay, 1 gün; «İkinci meşihati».

(İlk meşihati için yukarda 136 ve son meşihati için aşağıda 143 numaralara bakınız. — Cevdet Paşa azıl tarihini «Rebî'ül-âhirin on üçüncü Perşembe» gününe müsâdîf gösterirse de, Perşembe günü o ayın 13 üne değil, 12 sine tesadûf etmektedir; burada muâsır bir müellif olan Hızır-İlyâs Efendi'nin Enderun tarihinde gösterdiği «13 Rebî'ül-âhir» tarihi tercih edilmiş ve yalnız gün rakamı «Sebt = Cumartesi» kaydine istinâden tashih olunmuştur. — Azle sebep olarak Yenigeri-ocağı'nın ilgasına karar vermiş olan ikinci Mahmud'un öyle bir vaziyette Meşihat makamını daha kuvvetli bir şahsiyyete tevdi etmek arzusun-
dan bahsedilir).

141) Kadî-zâde Mehmet Tâhir Efendi — Tâyini : 1825 = 1241 senesi 26 Teşrinisânî = 14 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; azlı: 1828 = 1243 senesi 6 Mayıs = 21 Şevvâl Salı günü; meşihat müddeti: 2 sene, 5 ay, 10 gün.

(Anadolu-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Tâhir Efendi taşra kadılarından Tokatlı Ömer Efendi'nin oğludur. — Azıl tarihi umumiyyetle «22 Şevvâl» e müsâdîf gösterilirse de, Hızır-İlyas Efendi'nin Enderun tarihinde o sene Şevvâlinin 25 inci günü «Cuma»ya müsâdîf gösterildiğine göre azlın Salı gününe tesadûf etmesi lâzımgelir ve o da hakiki takvimde Şevvâlin 22 sine değil, 21 ine müsâdiftir. — Azle sebep olarak Efendi'nin ihtiyarlığıyla istirahat ihtiyacından bahsedilir).

142) Yâsinci-zâde Seyyid Abdülvehhâb Efendi — Tâyini : 1828 = 1243 senesi 6 Mayıs = 21 Şevvâl Salı günü; azlı: 1833 = 1248 senesi 8 Şubat = 18 Ramazan Cuma günü; meşihat müddeti : 4 sene, 9 ay, 3 gün; «İkinci meşihati».

(İlk meşihati için yukarda 138 numaraya bakınız. — Azlının sebebi ihtiyarlığıyla dermansızlığıdır. — İki meşihat müddetinin mecmûu 6 sene, 4 ay, 16 gün tutmaktadır).

İKİNCİ MAHMUD ve ABDÜLMECİD DEVİRLERİ :

143) Mekki-zâde Mustafa Âsım Efendi — Tâyini : 1833 = 1248 senesi 8 Şubat = 18 Ramazan Cuma günü; ölümü: 1846 = 1262 senesi 19/20 Teşrinisânî=30 Zülka'de/1 Zülhicce Perşembe/Cuma gecesi; meşihat müddeti: 13 sene, 9 ay, 10 gün; «Üçüncü meşihati».

(Bundan evvelki meşihatleri için yukarda 136 ve 140 numaralara bakınız. Üç meşihat müddetinin mecmûu 17 sene, 6 ay, 18 gün tutmaktadır).

ABDÜLMECİT DEVRİ :

144) İsmet-Bey-zâde Seyyid Hacı-Ahmed Ârif Hikmet Bey Efendi — Tâyini : 1846 = 1262 senesi 21 Teşrinisânî = 2 Zülhicce Cumartesi günü; azlı: 1854 = 1270 senesi 21 Mart = 21 Cumâda-l-âhire Salı günü; meşihat müddeti : 7 sene, 4 ay.

(Dâr-ı Şurây-ı Askerî müftiliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Ârif Hikmet Bey Efendi, Üçüncü Selim devri kazaskerlerinden İbrahim İsmet Bey Efendi'nin oğludur: Babası İsmet Bey Efendi de Birinci Abdülhamid devri vüzerâsından ve Mısır valilerinden İsmail Râif Paşa'nın oğlu ve Malatyalı İbrahim Paşa'nın torunudur; Ârif

Hikmet Bey'le babasına «Bey Efendi» denilmesi işte bundandır : Bu nokta için yukarıda 107 numaraya bakınız. — Osmanlı Şeyh-ül-İslâmlarının en mümtazlarından sayılan Ârif Hikmet Bey Efendi ilmiyle fazlından başka «Elsine-i selâse» şâirliğiyle de meşhurdur : Divânı matbûdur. Medine'de kurdurduğu yedi bin ciltlik kıymetli kütüphaneye kendi ismiyle anılır. — Azlinin sebebi ihtiyarlıdır).

145) Meşreb-zâde Mehmet Ârif Efendi — Tâyini: 1845 = 1270 senesi 21 Mart = 21 Cumâda-l-âhire Salı günü; ölümü: 1858 = 1275 senesi 26/27 Kânunuevvel = 20/21 Cumâda-l-ülâ Pazar/Pazartesi gecesi; meşihat müddeti: 4 sene, 9 ay, 7 gün.

(Anadolu ve Rumeli-Kazaskerliklerinde bulunduktan sonra Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye âzâlığından Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Ârif Efendi, Trabzonlu müderris Şâtır-zâde Emin Efendi'nin oğludur : Kazasker Meşreb-Ali Efendi'nin kızından torunu olduğu için «Meşreb-zâde» lâkabiyle anılır. Çok açık fikirli bir zât olduğu için Tanzimât devrinin yeniliklerini terviç etmiş olmakla mâruftur. Meşihatte ıslâhat yapmış, «Mekteb-i Kuzât»ı te'sis etmiş, «Emvâl-i eytâm» nizamnamesini tedvin edip Eytam müdürlüğünü kurmuş ve «Silk-i Kazâ» denilen Kadılık = Hâkimlik mesleğinde imtihan usulünü koymuştur).

ABDÜLMECİD VE ABDÜL'AZİZ DEVİRLERİ :

146) Seyyid Mehmet Sa'düddin Efendi — Tâyini: 1858 = 1275 senesi 27 Kânunuevvel = 21 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü; azli: 1863 = 1280 senesi 23 Teşrinisâni = 11 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; meşihat müddeti: 4 sene, 10 ay, 27 gün.

(Meclis-i Vâlâ âzâlığından Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Sa'düddin Efendi müderris Abdülhamid Efendi'nin oğludur : Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinin 24 numaralı fıkrasında gördüğümüz «Tâc-üt-Tevârih» müellifi Hoca-Sâ'düddin Efendi'nin nesline mensub olduğu rivayet edilir. — İlmi, fazlı ve doğruluğu kadar tok sözlülüğü ile de mâruftur : İşte bundan dolayı Bâb-ı-Âlî'de hoşça gitmemiş ve nihayet Büyük-Fuad Paşa'nın te'siriyle azledilmiştir).

ABD-ÜL-AZİZ DEVRİ :

147) Âtîf-zâde Ömer Hüsâmüddin Efendi — Tâyini: 1863 = 1280 senesi 23 Teşrinisâni = 11 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; azli: 1866 = 1283 senesi 9 Ağustos = 27 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; meşihat müddeti: 2 sene, 8 ay, 16 gün.

(Meclis-i Maârif riyâsetiyle Kazaskerliklerde bulunduktan sonra Şeyh-ül-İslâm olan Hüsâmüddin Efendi, Üçüncü Selim devri ulemâsından Cemal Efendi'nin oğludur : Kütüphanesiyle meşhur Defterdar Âtîf Efendi'nin oğlu Reis-ül-Küttâb Mehmet Celâl Efendi'nin torunlarından olduğu için «Âtîf-zâde» lâkabiyle şöhret bulmuştur. — «Hasb-el-icâb» azlolundugundan bahsedilir : Azlinden sonra «Me-câlis-i Âliyye me'mûr», yâni nezâretsiz nâzır olmuştur).

148) Hacı Mehmet Refik Efendi — Tâyini : 1866 = 1283 senesi 9 Ağustos = 27 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; azli : 1868 = 1285 senesi 30 Nisan = 7 Muharrem Perşembe günü; meşihat müddeti: 1 sene, 8 ay, 22 gün.

(Meclis-i İntihâb-ı Hükkâm riyâsetine ilâveten hâiz olduğu Meclis-i-Vâlâ âzâlığından Şeyh-ül-İslâm olan Hacı Refik Efendi Boşnaktır ve Bosna'nın Çelebi-pazarı kasabasından Hacı-Abdullah oğlu Ali Efendi'nin oğludur. — Ahlâkının temizliğinden ve çok muktedir bir fakih olduğundan bahsedilir. — Azli üzerine bu da selefi gibi «Mecâlis-i Âliye me'mûr» olmuştur).

149) Câmi'-ür-Riyâseteyn Akşehirli Hasan Fehmi Efendi — Tâyini: 1868 = 1285 senesi 30 Nisan = 7 Muharrem Perşembe günü; azli : 1871 = 1288 senesi 17 Eylül = 2 Receb Pazar günü; meşihat müddeti: 3 sene, 4 ay, 17 gün; «İlk meşihati».

(Rumeli-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Hasan Fehmi Efendi Ilgınlı Osman Efendi isminde bir zâtin oğludur : «Câmi'-ür-Riyâseteyn» ünvânı Sultan Aziz'in cülûsunda hocahına tâyin edilerek «Muallim-i-Sultânî»likle Meşihati sonradan cem'etmiş olmasındandır : Yukarıda 24 numaraya bakınız. — Azlinin sebebi, kendisine müzâhir olan Âli Paşa'nın o tarihten on gün evvel vefât etmiş ve Gürcü Mahmud Nedim Paşa'nın da sadârete geçmiş olmasıdır : Bu mesele için aşağıki fıkraya ve Hasan Fehmi Efendi'nin ikinci meşihati için de aşağıda 153 numaraya bakınız).

150) Ahmed Muhtar-Molla Bey Efendi — Tâyini : 1871 = 1288 senesi 17 Eylül = 2 Receb Pazar günü; azli : 1872 = 1289 senesi 5 Teşrinisânî = 4 Ramazan Salı günü; meşihat müddeti : 1 sene, 1 ay, 18 gün; «İlk meşihati».

(Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye âzâlığından müsta'fi bulunduğu sırada Rus taraf-dârı Sadr-ı-a'zam Gürcü Mahmud Nedim Paşa'nın iltizâmı ile birdenbire Şeyh-ül-İslâm oluveren Ahmed Muhtar-Molla Bey Efendi «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 180 ve 184 numaralarında gördüğümüz kölelikten yetişme Gürcü Sadr-ı-a'zam Koca-Yusuf Paşa'nın torunu ve ulemâdan Mahmud Bey'in oğludur : Mahmud Nedim'in bunu meşihate yükseltmesi kölelik ve gürcülük gayretindendir. — Molla Bey'in «Hoş-soneet» bir zât olduğundan bahsedilir. — «Bey Efendi» ünvânı için yukarıda 107 numaraya bakınız. — Mahmud Nedim'in azli üzerine Molla Bey mevkîni ancak üç ay dört gün muhafaza edebilmiştir. — İkinci meşihati için aşağıda 156 numaraya bakınız).

151) Turşucu-zâde Hacı Ahmed Muhtar Efendi — Tâyini : 1872 = 1289 senesi 6 Teşrinisânî = 5 Ramazan Çarşamba günü; azli: 1874 = 1291 senesi 11 Haziran = 25 Rebî'ül-âhir Perşembe günü; meşihat müddeti : 1 sene, 7 ay, 5 gün.

(Dâr-ı Şûrây-ı Askerî müftülüğünden Şeyh-ül-İslâm olan Ahmed Muhtar Efendi'ye «Turşucu-zâde» derlimesinin sebebi, babası İbrahim Ağa'nın Turşucular-Kethudâsı/Kâhyası olmasıyla izah edilir : Bununla beraber İbrahim Ağa'nın Ayasofya'da turşuculuk etmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır; bu rivayetlerin ikisi de doğru olabilir. Aslen Safranbolulu olan Ahmed Muhtar Efendi'nin dedesi Hacı-Mehmed Efendi ve onun babası da Safranbolulu-Bahâüddin Efendi'dir. — Henüz Kazaskerliğe yükselmemiş olduğu halde büyük zekâsiyle ilmi kıymetinden dolayı

Istanbul pâyesinden birdenbire Şeyh-ül-İslâm olması ulemâ arasında dedikoduya sebep olmuşsa da vekarı, iktidârı ve doğruluğuyla az zamanda herkesin hürmetini kazanmıştır. — Gözden düşmesine sebep, Vâlide-Sultan'ın bir dâvâ münâsebetiyle gönderdiği Kahveci-başısını koğmuş olmasıdır! Nihayet bir gün «Debdebeli kayığına binmeyip» idâre-i-Mahsûsa vapurlarından biriyle Kadıköyü'ne geçmesi hafiflik sayılıp vesile ittihâz edilerek azledilmiştir).

152) İmâm-ı-Sultânî Hâfız-Hasan Hayrullâh Efendi — Tâyni :
1874 = 1291 senesi 11 Haziran = 25 Rebî'ül-âhir Perşembe günü; azli :
1874 = 1291 senesi 19 Temmuz = 4 Cumâda-l-âhire Pazar günü; meşihat müddeti : 1 ay, 8 gün; «İlk meşihati».

(Sultan Aziz'in İmâm-ı-Evvelliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Hasan Hayrullâh Efendi, Kasımpaşalı-Osman Efendi isminde birinin torunu ve Tersâne yoklamacılarından Hamdullâh Efendi isminde birinin de oğludur. Abdurrahman Şeref'in tâbiriyle «Tahsili basit, fakat Tecvid ve vücûh-i Kırâat'de üstad-ı ferîd» olmak itibarıyla sesinin güzelliğinden başka hiç bir meziyyeti olmıyan bu kof yobazın saraya intisâbı, Sultan Mecid devrinde bir ses imtihânı geçirmek suretiyle İmâm-ı-Sâniliğe tâyininden itibaren başlamıştır. İlmiye mesleğinde Rumeli-Kazaskerliği pâyesine kadar yükselmesi Sultan Aziz devrindedir : Sarayda pâdişahı eğlendirmek için yaptığı mukallitliklerle maskaralıklardan dolayı her kesin gözünden düşmüş ve tezvirâtından dolayı da «Müfsid imâm» lâkabiyle şöhret bulmuştur. Buna rağmen nasıl olup da Sultan Aziz'den o kadar rütbelere ve ihsanlara çekebilmiş olduğuna hayret etmemek kabil değildir. Maskaralıkla müfsitlik gibi nankörlükte de «Üstad-ı ferîd» olduğu için, 154 numarada göreceğimiz ikinci meşihatinde hal'in «Erkân-ı erbea» denilen ele-başlıları arasına bile katılarak velinimetine ihânet etmekte kusur etmemiştir! Bu denâeti irtikâbına sebep olarak ilk meşihatinden bir ay sekiz günde azledilmiş olmasından dolayı pâdişaha karşı hâsıl olan kin ve garazından bahsedilir. Zâten meşihatine sebep de hal'in en büyük aktörü olan Hüseyin Avni Paşa'nın musırrâne tavsiyesidir. Bu münâsebetle Sultan Aziz'in;

— Bizim imamı Şeyh-ül-İslâm yaptım, biraz da vükelâ kahrını çöksün!

dediğinden bile bahsedilir. — Azli üzerine gönlünü almak istiyen padişah kendisine 2500 altın ihsân etmiştir! — 1876 = 1293 vukuâtının «30 Mayıs» fıkrasına da bakınız).

153) Câmî-ür-Riyâseteyn Akşehirli Hasan Fehmi Efendi — Tâyni :
1874 = 1291 senesi 19 Temmuz = 4 Cumâda-l-âhire Pazar günü; azli :
1876 = 1293 senesi 11 Mayıs = 16 Rebî'ül-âhir Perşembe günü; meşihat müddeti : 1 sene, 9 ay, 23 gün; «İkinci meşihati».

(İlk meşihati için yukarda 149 numaraya bakınız. — Hasan Fehmi Efendi'nin bu ikinci meşihatının son 8 ay, 16 günü Gürcü Mahmud Nedim'in ikinci sadâretine tesadüf etmiştir : Mahmud Nedim Paşa aleyhine Midhat Paşa'nın softalara para dağıtarak tertib ettiği «Talebe-i-ulûm nümâyişi»ni yatıştırıramamış olması Efendi'nin de Paşa ile beraber azline sebep olmuştur; o meşhur nümâyiş için 1876=1293 vukuâtının «10 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Hasan Fehmi Efendi'nin iki meşihat müddetinin mecmûu 5 sene, 2 ay, 10 gün tutmaktadır).

ABD-ÜL-AZİZ, BEŞİNCİ MURAD ve İKİNCİ ABDÜLHAMİD DEVİRLERİ :

154) İmâm-ı Sultânî Hâfız-Hasan Hayrullâh Efendi — Tâyini : 1876 = 1293 senesi 12 Mayıs = 17 Rebî'ül-âhir Cuma günü; azli : 1877 = 1294 senesi 26 Temmuz = 15 Receb Perşenbe günü; meşihat müddeti : 1 sene, 2 ay, 15 gün; «İkinci meşihati».

(İlk meşihati için yukarıda 152 numaraya bakınız. — Sultan Aziz'i tahtından indiren ve «Erkân-ı erbea» yahut «Erkân-ı müttetika» denilen dört devlet-adamının biri de işte bu değersiz Şeyh-ül-İslâmdır : Fetvâ yazacak kadar bile iktidarı olmadığı için, velinimetinin hal'i fetvâsını bir rivayete göre Meclis-i Maârif âzâsından Bağdadlı Fasîh Efendi'ye ve daha kuvvetli bir rivayete göre de Fetvâ-eminî Kara-Halil Efendi'ye yazdırmıştır! Beşinci Murad'ın hal'ine fetvâ veren de budur : Netice itibariyle iki pâdişahın hal'ine âit şer'î vesikaları işte bu câhil yobaz imzalamış demektir! — Azlinden sonra Sultan Hamid kendisini ilkönce Şeyh-ül-Haremlikle Medine'ye göndermiş ve ondan sonra da Tâif'de «ikamete me'mur» etmiştir. — İki meşihat müddetinin mecmûu 1 sene, 3 ay, 13 gün tutmaktadır).

İKİNCİ ABDÜLHAMİD DEVRİ :

155) Hacı Kara-Halil Efendi — Tâyini : 1877 = 1294 senesi 26 Temmuz = 15 Receb Perşenbe günü; azli : 1878 = 1295 senesi 18 Nisan = 15 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; meşihat müddeti: 8 ay, 23 gün.

(Fetvâ-eminliğine ilâveten hâiz olduğu Meclis-i A'yan, Meclis-i İntihâb-ı Hükkâm ve Mecelle-Cem'iyeti âzâlıkları uhdesindeyken Şeyh-ül-İslâm olan Kara-Halil Efendi eskiden Amasya sancağına ve şimdi Çorum vilâyetine tâbî olan Meclidözü kazâsından Mustafa Efendi'nin oğludur. Çok kuvvetli bir fakih olduğundan bahsedilir. Sultan Aziz'in hal'ine âit fetvânın tesvidi buna izâfe edilir : Sultan Hamid'in kendisine pek i'timâd edememesinde her halde bu vaziyetin büyük bir te'siri olmalıdır).

156) Ahmed Muhtar-Molla Bey Efendi — Tâyini : 1878 = 1295 senesi 18 Nisan = 15 Rebî'ül-âhir Perşenbe günü; azli: 1878 = 1295 senesi 4 Kânunuevvel = 9 Zülhicce Çarşamba günü; meşihat müddeti : 7 ay, 16 gün; «İkinci meşihati».

(İlk meşihati için yukarıda 150 numaraya bakınız: İki meşihat müddetinin mecmûu 1 sene, 9 ay, 4 gün tutmaktadır).

157) Uryânî-zâde Ahmed Es'ad Efendi — Tâyini : 1878 = 1295 senesi 4 Kânunuevvel = 9 Zülhicce Çarşamba günü; ölümü : 1889 = 1306 senesi 17 Kânunusânî = 15 Cumâda-l-ülâ Perşenbe günü; meşihat müddeti : 10 sene, 1 ay, 14 gün.

(Muhtelif ilmiye makamlarında bulunduktan sonra A'yan âzâlığından Şeyh-ül-İslâm olan Ahmed Es'ad Efendi ulemâdan Mehmet Said Efendi'nin oğlu ve Fetvâ-eminlerinden Kilisli Mehmet Râşid Efendi'nin torunudur. — Zeki, muktedir ve doğru adam olmakla mâruftur).

158) Bodrumlu Hacı Ömer Lûtfi Efendi — Tâyini : 1889 = 1306 senesi 18 Kânunusânî = 16 Cumâda-l-ülâ Cuma günü; azli : 1891 = 1309 senesi 3/4 Eylül = 28/29 Muharrem Perşembe/Cuma gecesi; meşihat müddeti : 2 sene, 7 ay, 17 gün.

(Anadolu-Kazaskerliği pâyesine kadar yükseldikten sonra Şeyh-ül-İslâm olan Ömer Lûtfi Efendi Bodrumlu Hacı-Ömer Efendi'nin torunu ve Hacı-Mehmed Efendi'nin oğludur. Bir aralık Sultan Aziz'in büyük oğlu Yusuf İzzüddin Efendi'nin muallimliğinde bulunmuştur. Azlinde halefi olan Mektupçusu Cemâlüddin Efendi'nin tesiri olduğundan bahsedilir).

159) Yusuf-zâde/Hâlid Efendi-zâde Mehmet Cemâlüddin Efendi — Tâyini : 1891 = 1309 senesi 4 Eylül = 29 Muharrem Cuma günü; isti'fâsı : 1908 = 1326 senesi 4 Ağustos = 6 Receb Salı günü; meşihat müddeti : 16 sene, 11 ay, «İlk meşihati».

(Rumeli-Kazaskerliği pâyesiyle Meşihat-Mektupçuluğunda bulunduğu sırada «Mizâc ve meşreb-i zamâneye tamamiyle vukuf peydâ etmiş» olduğu için birdenbire Şeyh-ül-İslâm oluveren Cemâlüddin Efendi, Şeyh-Yusuf-zâde Hâlid Efendi isminde bir kazaskerin oğludur; hem dedesinin, hem babasının isimleriyle künyelenir : Kendisi 17 seneye yaklaşan bu ilk meşihati Ahmet Cevad Paşa'nın sadâretiyle Said Paşa'nın beşinci, altıncı, yedinci ve Kâmil Paşa'nın ikinci sadâretlerine ve Halil Paşa ile Avlonyalı Ferid Paşa'nın uzun süren sadâret devirlerine tesadüf etmektedir. — İkinci meşrutîyyetin ilânı Said Paşa'nın 13 gün süren yedinci sadâretine müsadiftir : Meşrutîyyet devrinde Sadr-ı a'zamla beraber bütün kabine âzası da müsta'fi sayıldıkları için, Said Paşa'nın yedinci sadâretinden çekilmesi üzerine Şeyh-ül-İslâm da diğer vükela ile beraber isti'fâ etmiş demektir; işte bundan dolayı Cemâlüddin Efendi'nin Said Paşa'yı istihlâf eden Kâmil Paşa kabinesindeki me'muriyyeti ikinci meşihati sayılmak lâzımgelir (1). — Şeyh-ül-İslâmlarla Seraskerlerin her hafta Cuma selâmlığında bulunmaları âdettir : Sultan Hamid'in işte bu Şeyh-ül-İslâm Cemâlüddin Efendi ile Serasker Rızâ Paşa'ya her Cuma selâmı üzerine her hafta biner altın ihsân etmiş olduğunu Münevver kızı Ayşe-Sultan'dan muhtelif münâsebetlerle bir kaç defa işitmişim. — Cemâlüddin Efendi'nin dört meşihati vardır : Bundan sonrakiler için aşağıda 160, 168 ve 169 numaralara bakınız).

160) Yusuf-zâde/Hâlid Efendi-zâde Mehmet Cemâlüddin Efendi — Tâyini : 1908 = 1326 senesi 5 Ağustos = 7 Receb Çarşamba günü; isti'fâsı : 1909 = 1327 senesi 13/14 Şubat = 22/23 Muharrem Cumar-tesi/Pazar gecesi; meşihat müddeti : 6 ay, 10 gün; «İkinci meşihati».

(Kâmil Paşa'nın üçüncü sadâretine tesadüf eden bu ikinci meşihatinden sonra İttihad-ve-Terakki devrinde artık yıldızı sönmüş olan Cemâlüddin Efendi bundan sonra ancak muhâlifler devrinde iş başına gelebilmiştir : Aşağıda 168 ve 169 numaralara bakınız).

(1) Buradan itibaren Şeyh-ül-İslâmların mükerrer me'muriyyet sayılarında kabine değişiklikleri de hisâb edilmiştir.

161) Mehmet Zıyâüddin Efendi — Tâyni : 1909 = 1327 senesi 14 Şubat = 23 Muharrem Pazar günü; isti'fâsı : 1909 = 1327 senesi 13 Nisan = 22 Rebî'ül-evvel Salı günü; meşihat müddeti : 1 ay, 27 gün; «İlk meşihati».

(Rumeli-kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Zıyâüddin Efendi Fetvâhâne Reîs-ül-Müsevvidini Ezineli Osman Nuri Efendi'nin oğludur. İki meşihati vardır : Bu birincisi Hüseyin Hilmi Paşa'nın ilk kabinesinde ve aşağıki fıkrada göreceğimiz ikinci meşihati de Tevfik Paşa'nın ilk sadaretindedir).

İKİNCİ ABDÜLHAMİD ve BEŞİNCİ MEHMET DEVİRLERİ :

162) Mehmet Zıyâüddin Efendi — Tâyni : 1909 = 1327 senesi 14 Nisan = 23 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; isti'fâsı : 1909 = 1327 senesi 5 Mayıs = 14 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; meşihat müddeti : 21 gün; «İkinci meşihati».

(Sultan Hamid'in millet ve memleket için sonsuz ve ölçsüz felâketlere sebep olan halî' fetvâsını Mehmet Zıyâüddin Efendi işte bu ikinci meşihatinde imzalamıştır; fetvâ metnindeki halî' sebepleri tamamiyle yalan ve iftirâdan ibarettir : 1909 = 1327 vukuâtının «27 Nisan» fıkrasına bakınız. Efendi'nin meşihatinden sonra A'yân âzâhğına tâyni işte bu tarihi günâhının mükâfâtıdır. — Zıyâüddin Efendi'nin iki meşihat müddetinin mecmûu 2 ay, 18 gün tutmaktadır).

BEŞİNCİ MEHMET DEVRİ :

163) Pîri-zâde Mehmet Sâhib-Molla Bey Efendi — Tâyni : 1909 = 1327 senesi 5 Mayıs = 14 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; isti'fâsı : 1909 = 1327 senesi 28 Kânunuevvel = 15 Zülhicce Salı günü; meşihat müddeti : 7 ay, 24 gün.

(İstanbul'un en meşhur Ulemâ sülâlelerinden «Pîri-zâde» âilesine mensup olan Sâhib-Molla Bey bu sülâleden yetişen üçüncü Şeyh-ül-İslâmdır : Bundan evvelkiler için yukarda 87 ve 103 numaralara bakınız. «Bey Efendi» ünvânı Paşa torunu olmasındandır : Babası kazasker İbrahim İsmet Bey, dedesi kazasker Yahyâ Bey, dedesinin babası kazasker İbrahim Bey ve dedesinin dedesi vüzerâdan Sarı-Mehmet Paşa'dır. «Bey Efendi» ünvânı için yukarda 107 numaraya da bakınız. Sâlih-Molla Bey, Abdülhak Hâmid'in eniştesidir. Çok muktedir ve dürüst bir zât olan Molla Bey, bir çok ilmiye ve Adliye makamlarında bulunduktan sonra A'yân âzâhğından Şeyh-ül-İslâm olmuş ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci kabinesinde bulunmuştur).

164) Çelebi-zâde Hüseyin Hüsnü Efendi — Tâyni : 1910 = 1327 senesi 12 Kânunusânî = 30 Zülhicce Çarşamba günü; isti'fâsı : 1910 = 1328 senesi 12 Temmuz = 4 Receb Salı günü; meşihat müddeti : 6 ay, 1 gün.

(Mahkeme-i Evkaf-ı-Hümâyün kadılığından Şeyh-ül-İslâm olan Hüseyin Hüsnü Efendi ulemâdan İbrahim Rüşdi Efendi'nin oğludur : «Çelebi-zâde» lâkabı dede-

sinin babası Erzurumlu Çelebi-Mehmed Efendi'den gelir. — Hakkı Paşa'nın gafil kabinesindeki meşihatinden ayrılmasının sebebi, yapılan budalalıklara dayanarak harekete geçmiş olmasıdır : Baş-Mâbeynci Lûtfi Simavî Bey'in hâtıratında «Dâhil olduğu kabine aleyhinde muhtelif meb'usanla müttefikân tahrikâtta bulunduğundan, Sarây-ı-Hümâyûna celbolunarak isti'fâya mecbur» edilmiş olduğundan bahsedilir).

165) Mûsâ Kâzım Efendi — Tâyini : 1910 = 1328 senesi 12 Temmuz = 4 Receb Salı günü; isti'fâsı : 1911 = 1329 senesi 29 Eylül = 5 Şevvâl Cuma günü; meşihat müddeti : 1 sene, 2 ay, 18 gün; «İlk meşihati».

(Bâzı ilmiyye vazifelerinde bulunduktan sonra ittihad-ve-Terakki'ye intisâbından dolayı tâyin edildiği A'yân azâlığında Şeyh-ül-İslâm olan Mûsâ Kâzım Efendi, Tortumlu İbrahim isminde birinin oğludur. Hakkı Paşa kabinesinde Hüseyin Hüsni Efendi'nin yerine Şeyh-ül-İslâm oluvermesi bir çok dedikodulara yol açmış ve bilhassa farmason olduğu halde Meşihat makamına getirilmesi bir hayli şikâyetlere sebep olmuştur! Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey'in hâtıratında bundan sonraki meşihatlerinden birine tâyini arzedildiği zaman Sultan Reşad'ın şu sözlerle i'tirâz etmiş olduğundan bahsedilir :

— Mûsâ Kâzım Efendi'nin evvelki meşhatinde farmason olduğuna dâir saraya pek çok kâğıtlar geldiğinden, o olamaz!

Fakat pâdişah bu sözüne rağmen tâyini tasdik etmek mecburiyetinde bırakılmıştır! Şâir Eşref'in şu meşhur kıt'asında Mûsâ Kâzım Efendi'yi Yahudi dönmesi gibi göstermesi işte bundandır :

Avdetiler ile hükûmetimiz
Benzedi devlet-i Yahûdâ'ya
Bâb-ı Fetvâyı da çiftlik edip
Verdiler en-nihâye Mûsâ'ya

Fakat pâdişahın da, efkâr-ı umumiyyenin de muhâlefetini hiçe sayan müstebit ittihad-ve-Terakki komitesi bu gayr-i-makbûl adamı yıllarca Meşihat makamında tutmaktan çekinmemiştir! — Mûsâ Kâzım Efendi'nin dört meşihati vardır : Bundan sonrakiler için aşağıda 166, 173 ve 174 numaralara bakınız).

166) Mûsâ Kâzım Efendi — Tâyini : 1911 = 1329 senesi 30 Eylül = 6 Şevvâl Cumartesi günü; isti'fâsı : 1911 = 1330 senesi 30 Kânunuevvel = 9 Muharrem Cumartesi günü; meşihat müddeti : 3 ay; «İkinci meşihati».

(Mûsâ Kâzım Efendi'nin bu ikinci meşihati Said Paşa'nın sekizinci sadâretine müsadıftır : İlk meşihati için yukarıki fıkraya ve bundan sonraki meşihatleri için de aşağıda 173 ve 174 numaralara bakınız).

167) Abdurrahman Nesib Efendi — Tâyini : 1911 = 1330 senesi 31 Kânunuevvel = 10 Muharrem Pazar günü; istifâsı : 1912 = 1330 senesi 16 Temmuz = 1 Şa'ban Salı günü; meşihat müddeti : 6 ay, 16 gün.

(Mısır kadılığından Şeyh-ül-İslâm olan Abdurrahman Nesib Efendi eski Üsküp kadılarında Halil Feyzi Efendi'nin oğludur ve ecdâdı Avlonya köylülerinden olmak itibarıyla aslen arnavuttur. Meşihati Said Paşa'nın dokuzuncu ve sonuncu sadâretindeki kabinededir).

168) Yusuf-zâde/Hâlid Efendi-zâde Mehmet Cemâlüddin Efendi —
Tâyini : 1912 = 1330 senesi 22 Temmuz = 7 Şa'ban Pazartesi günü;
isti'fâsı : 1912 = 1330 senesi 29 Teşrinievvel = 18 Zülka'de Salı günü;
meşihat müddeti : 3 ay, 8 gün; «Üçüncü meşihati».

(Cemâlüddin Efendi'nin bundan evvelki meşihatleri için yukarda 159 ve 160 numaralara ve bundan sonraki son meşihati için de aşağıki fıkraya bakınız. Bu seferki meşihati Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesindedir).

169) Yusuf-zâde/Hâlid Efendi-zâde Mehmet Cemâlüddin Efendi —
Tâyini : 1912 = 1330 senesi 29 Teşrinievvel = 18 Zülka'de Salı günü;
İttihatçıların Bâb-ı-Âli baskınında kabine ile beraber ıskatı : 1913 =
1331 senesi 23 Kânunusânî = 14 Safer Perşembe günü; meşihat müddeti:
2 ay, 25 gün; «Dördüncü meşihati».

(Cemâlüddin Efendi'nin bu son meşihati Kâmil Paşa'nın dördüncü ve sonuncu sadâretine müsâdiftir. Bundan evvelki meşihatleri için yukarda 159, 160 ve 168 numaralara bakınız: Dört meşihat müddetinin mecmûu 17 sene, 11 ay, 13 gün tutmaktadır. Siyasî ve resmî hayatı Bâb-ı-Âli baskınıyla nihayet bulduktan sonra İttihad-Terakki komitesinin ihtâriyle memleket hâricine çıkıp Mısır'a gitmiş, orada vefât etmiş ve cenâzesi İstanbul'a getirilip Fâtih'deki âile mezarlığına defnedilmiştir).

170) Mehmet Es'ad Efendi — Tâyini : 1913 = 1331 senesi 24 Kânunusânî = 15 Safer Cuma günü; Mahmud Şevket Paşa'nın katli üzerine kabine ile beraber vazifesinin nihayet bulması : 1913 = 1331 senesi 11 Haziran = 6 Receb Çarşamba günü; meşihat müddeti : 4 ay, 18 gün; «İlk meşihati».

(Fetvâ-Eminliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Mehmed Es'ad Efendi, Huzûr-ı-Hümâyun Ders-i-Şerifi mukarrirlerinden Ahıskalı Nu'man Efendi'nin oğludur. Bu birinci meşihati Mahmud Şevket Paşa kabinesindedir: İkincisi için aşağıki fıkraya bakınız).

171) Mehmet Es'ad Efendi — Tâyini : 1913 = 1331 senesi 12 Haziran = 7 Receb Perşembe günü; isti'fâsı : 1914 = 1332 senesi 15 Mart = 17 Rebî'ül-âhir Pazar günü; meşihat müddeti: 9 ay, 3 gün; «İkinci meşihati».

(Es'ad Efendi'nin bu ikinci meşihati Said Halim Paşa kabinesindedir: Fakat kabineden evvel şahsen isti'fâ etmiştir. İki meşihatının mecmûu 1 sene, 1 ay, 21 gün tutmaktadır).

172) Ürgûbî/Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi — Tâyini: 1914=1332 senesi 16 Mart = 18 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; isti'fâsı : 1916 = 1334 senesi 6 Mayıs = 3 Receb Cumartesi günü; meşihat müddeti : 2 sene, 1 ay, 21 gün.

(Nezâret uhdesinde kalmak üzere Evkaf nâzırlığından Şeyh-ül-İslâm olan Hayri Efendi, Trablusugarp vilâyeti Evkaf müdürlerinden Ürgüplü Abdullah Avni Efendi'nin oğludur. Meşihatinden evvel Adliye ve Evkaf nezâretlerinde bulunduğu zaman sivil elbise giydiği ve «Hayri Bey» denildiği halde, Şeyh-ül-İslâm

olunca ilmiyye kıyâfetine girmiş ve «Hayri Efendi» diye anılmaya başlamıştır. — Ahlâkının temizliği ve çalışkanlığıyla mârûf olan Hayri Efendi bilhassa Evkaf sâhasındaki eserleriyle tanınmıştır : Vakıf hanları onun zamanında yapılmış muazzam binâlardır. Bununla beraber, fukarâya yemek dağıtan imârethâneleri kaldırıp vakıf hanları te'sis ederek muhtâcine yemek yerine para tevzi edileceğinden bahsettiği halde, hanların vâridâtı o gibi yardımlara tahsis edilmemiş olduğu için tenkide uğramıştır. — Hayri Efendi'nin meşihati Said Halim Paşa kabinesindedir; Mâbeyn Baş-kâtibi Ali Fuad Bey isti'fâsının sebebini bizzât kendisinden dinliyerek hâtırâtına şöyle geçirmiştir :

— Geçen gün Enver Paşa'nın yalısının arkasındaki köşkte vermiş olduğu ziyâfette siz de hâzırdınız : Gördünüz; o masraflar, o ihtişamlar neyle oluyor? Ben artık onlarla birlikte bulunamam!

Harb-i-umumîde millet ve ordu açlıktan kırılırken işte böyle bir tantana ve deb-debe içinde safâ süren ittihad-ve-Terakki kâdîmanlarının miras-yedilikleri nihayet kendi Şeyh-ül-İslamlarını bile çileden çıkarıp isti'fâya mecbur etmiş ve ondan sonra Hayri Efendi bir daha meşihat kabul etmemiştir).

173) Mûsâ Kâzım Efendi — Tâyni : 1916 = 1334 senesi 8 Mayıs = 5 Receb Pazartesi günü; isti'fâsı : 1917 = 1335 senesi 3 Şubat = 10 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; meşihat müddeti : 8 ay, 26 gün; «Üçüncü meşihati».

(Mûsâ Kâzım Efendi'nin bu seferki meşihati Said Halim Paşa kabinesinin son zamanlarındadır : Bundan evvelki meşihatleri için yukarda 165 ve 166 numaralara sonraki son meşihati için de aşağıki fıkraya bakınız).

BEŞİNCİ MEHMET REŞAD ve ALTINCI MEHMET VAHİDÜDDİN DEVİRLERİ:

174) Mûsâ Kâzım Efendi — Tâyni : 1917 = 1335 senesi 4 Şubat = 11 Rebî'ül-âhir Pazar günü; isti'fâsı : 1918 = 1337 senesi 8 Teşrinievvel = 2 Muharrem Sah günü; meşihat müddeti : 1 sene, 8 ay, 2 gün; «Dördüncü meşihati».

(Mûsâ Kâzım Efendi'nin Said Halim Paşa kabinesinden sonra Tal'at Paşa kabinesinde de mevkiini muhâfaza edebilmesi, Hayri Efendi'nin meşihat teklifini reddetmiş olmasındandır. — İsti'fâ tarihi için «Vezîr-i-a'zamlar» cedvelinde 281 numara izâhâtının sonuna ve bundan evvelki meşihatleri için de yukarda 165, 166 ve 173 numaralara bakınız. — Mûsâ Kâzım Efendi'nin dört meşihat müddetinin mecmûu 5 sene, 1 ay, 4 gün tutmaktadır).

ALTINCI MEHMET VAHİDÜDDİN DEVRİ:

175) Dağıstanlı Ömer Hulûsi Efendi — Tâyni : 1918 = 1337 senesi 14 Teşrinievvel = 8 Muharrem Pazartesi günü; isti'fâsı : 1918 = 1337 senesi 8 Teşrinisânî = 3 Safer Cuma günü; meşihat müddeti : 25 gün.

(Kazasker pâyesiyle bulunduğu Mahkeme-i-Temyiz Şer'iyye Dâiresi reisliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Ömer Hulûsi Efendi'nin pek az süren meşihati İzzet Paşa kabinesindedir).

176) Haydarî-zâde İbrahim Efendi — Tâyini: 1918 = 1337 senesi 11 Teşrinisânî = 6 Safer Pazartesi günü; isti'fâsı: 1919 = 1337 senesi 12 Kânunusânî = 9 Rebî'ül-âhir Pazar günü; meşihat müddeti: 2 ay, 1 gün; «İlk meşihati».

(Tevfik Paşa'nın ikinci sadâretinde Dâr-ül-Hikmet-il-İslâmiyye âzâhğından bir-denbire Meşihat makamına yükseltiveren Haydarî-zâde İbrahim Efendi Bağdad'ın bir ulemâ âilesine mensuptur. Dört meşihati vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 177, 181 ve 182 numaralara bakınız).

177) Haydarî-zâde İbrahim Efendi — Tâyini: 1919 = 1337 senesi 13 Kânunusânî = 10 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; isti'fâsı: 1919 = 1337 senesi 3 Mart = 30 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü; meşihat müddeti: 1 ay, 21 gün; «İkinci meşihati».

(Haydarî-zâde'nin bundan evvelki meşihati için yukarıki fıkra ve bundan sonrakiler için de aşağıda 181 ve 182 numaralara bakınız. — Bu seferki meşihati Tevfik Paşa'nın üçüncü kabinesindedir).

178) Mustafa Sabri Efendi — Tâyini: 1919 = 1337 senesi 4 Mart = 1 Cumâda-l-âhire Salı günü; isti'fâsı: 1919 = 1337 senesi 15/16 Mayıs = 14/15 Şa'ban Perşembe/Cuma gecesi; meşihat müddeti: 2 ay, 13 gün; «İlk meşihati».

(İkinci meşrutîyyetin bidâyetinde Tokad meb'ûsu sıfatiyle Mecliste ittihad-ve-Terakki komitesine karşı şiddetli muhâlefetiyle meşhur olan Hoca-Sabri Efendi/Mustafa Sabri Efendi daha sonra yıllarca menkûp yaşamış ve nihayet komitenin sukutu üzerine yeniden faaliyete başlıyan Hürriyet-ve-i'tilâf fırkasının en mühim erkânından olduğu için, Dâr-ül-Hikmet-il-İslâmiyye âzâhğından Şeyh-ül-İslâm olarak Dâmad-Ferid'in ilk kabinesine girmiştir. Dört meşihati vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 179, 180 ve 184 numaralara bakınız).

179) Mustafa Sabri Efendi — Tâyini: 1919 = 1337 senesi 19 Mayıs = 18 Şa'ban Pazartesi günü; isti'fâsı: 1919 = 1337 senesi 20 Temmuz = 21 Şevvâl Pazar günü; meşihat müddeti: 2 ay, 2 gün; «İkinci meşihati».

(Sabri Efendi'nin bu meşihati Dâmad-Ferid'in ikinci kabinesindedir: İlk meşihati için yukarıki fıkra ve bundan sonrakiler için de aşağıda 180 ve 184 numaralara bakınız).

180) Mustafa Sabri Efendi — Tâyini: 1919 = 1337 senesi 21 Temmuz = 22 Şevvâl Pazartesi günü; isti'fâsı: 1919 = 1338 senesi 30 Eylül/1 Teşrinievvel = 5/6 Muharrem Salı/Çarşamba gecesi; meşihat müddeti: 2 ay, 11 gün; «Üçüncü meşihati».

(Hoca-Sabri Efendi'nin bu meşihati de Dâmad-Ferid'in üçüncü kabinesindedir: Bundan evvelkiler için yukarıda 178 ve 179 numaralara ve son meşihati için de aşağıda 184 numaraya bakınız).

181) Haydarî-zâde İbrahim Efendi — Tâyini : 1919 = 1338 senesi 2 Teşrinievvel = 7 Muharrem Perşembe günü; isti'fâsı: 1920 = 1338 senesi 3 Mart = 12 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; meşihat müddeti : 5 ay, 3 gün; «Üçüncü meşihati».

(Haydarî-zâde'nin bu üçüncü meşihati Ali Rızâ Paşa kabinesindedir : Bundan evvelkiler için yukarda 176 ve 177 numaralara ve bundan sonraki son meşihati için de aşağıki fıkraya bakınız).

182) Haydarî-zâde İbrahim Efendi — Tâyini : 1920 = 1338 senesi 8 Mart = 17 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; isti'fâsı : 1920 = 1338 senesi 2 Nisan = 13 Receb Cuma günü; meşihat müddeti : 25 gün; «Dördüncü meşihati».

(Haydarî-zâde İbrahim Efendi'nin bir ay bile sürmiyen bu son meşihati Sâlih Paşa kabinesindedir : Bundan evvelkiler için yukarda 176, 177 ve 181 numaralara bakınız. Dört meşihat müddetinin mecmûu 9 ay, 20 gün tutmaktadır).

183) Dürri-zâde Abdullah Bey Efendi — Tâyini: 1920 = 1338 senesi 5 Nisan = 16 Receb Pazartesi günü; isti'fâsı : 1920 = 1338 senesi 30 Temmuz = 14 Zülka'de Cuma günü; meşihat müddeti : 3 ay, 25 gün.

(Dâmad-Ferid'in dördüncü kabinesinde Şeyh-ül-İslâm olan sâbık Anadolu-kazaskeri Dürri-zâde Abdullah Bey Efendi İstanbul'un eski ve mâruf bir ulemâ sülâlesine mensuptur : 18 inci asırdanberi bu âileden yetişen Şeyh-ül-İslâmlar için yukarda 85, 95, 112, 115 ve 132 numaralara ve «Bey Efendi» ünvanı için de 107 numara ile aşağıdaki izâhat paragrafına bakınız. — Dâmad-Ferid'in Kuvây-ı-milliyeye aleyhine neşrettiği fetvâları işte bu Abdullah Bey Efendi imzalamıştır).

184) Mustafa Sabri Efendi — Tâyini : 1920 = 1338 senesi 31 Temmuz = 15 Zülka'de Cumartesi günü; isti'fâsı : 1920 = 1339 senesi 25 Eylül = 11 Muharrem Cumartesi günü; meşihat müddeti : 1 ay, 25 gün; «Dördüncü meşihati».

(Hoca-Sabri Efendi'nin bu son meşihati Dâmad-Ferid'in beşinci ve sonuncu kabinesindedir : Fakat kendisi kabine ile beraber değil, şahsen isti'fâ etmiştir. — Bundan evvelki üç meşihati için yukarda 178, 179 ve 180 numaralara bakınız. Dört meşihat müddetinin mecmûu 8 ay, 21 gün tutmaktadır).

185) Medenî Mehmet Nuri Efendi — Tâyini : 1920 = 1339 senesi 26 Eylül = 12 Muharrem Pazar günü; isti'fâsı : 1922 = 1341 senesi 4 Teşrinisânî = 14 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; meşihat müddeti : 2 sene, 1 ay, 8 gün; «Osmanlı devletinin ve Meşihat tarihinin sonu».

(Rumeli-Kazaskerliğinden Şeyh-ül-İslâm olan Mehmet Nuri Efendi Müneccimbaşı Osman Kâmil Efendi'nin oğludur : Meşihati Dâmad-Ferid'in beşinci ve Tevfik Paşa'nın dördüncü ve sonuncu kabinelerindedir. — Osmanlı tarihinde ilk Şeyh-ül-İslâm cedvelinin başında gördüğümüz Molla-Şemsüddin-i Fenâri ve son Şeyh-ül-İslâm da işte bu Medenî Mehmet Nuri Efendi'dir).

«İlk Osmanlı Şeyh-ül-İslâmı sayılan Molla Şemsüddin-i Fenârî'nin 828 = 1424 - 1425 tarihine tesadüf eden tâyininden son Şeyh-ül-İslâm Medenî Mehmet Nuri Efendî'nin 1341 = 1922 tarihlerinde son Osmanlı kabinesiyle beraber isti'fâsına kadar Meşihat müessesesinin Milâdî takvim hisâbiyle 498 senelik bir tarihi vardır. Beş asra yaklaşan bu uzun tarih esnâsında Meşihat makamında 185 tebeddül olmuştur : Fakat bir çok Şeyh-ül-İslâmlar bir kaç defa meşihatte bulunmuş oldukları için eşhâs adedi 131 den ibarettir; yâni mükerrer me'muriyetlerin sayısı 54 demektir.

Devletin şevket ve azamet devrindeki Şeyh-ül-İslâmlar «Kayd-i hayât» ile tâyin edildikleri ve «La-yen'azil» oldukları için, ilk on dokuz Şeyh-ül-İslâmdan isti'fâ edenler müstesnâ olmak şartıyla hepsi iş başında ölmüştür : Yalnız Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinin 12 numarasında gördüğümüz Kanunî devri Şeyh-ül-İslâmlarından Çivi-zâde Muhyiddin Şeyh-Mehmed Efendi taassuba kapılıp umumiyyetle Tasavvufa ve bilhassa Muhyiddin-i Arabî ile Mevlânâ Celâlüddin-i Rumî gibi en büyük mutasavvıflara karşı cephe alıp dil uzatarak vazife ve salâhiyyet hudutlarını tecâvuz etmiş olduğu için, me'muriyetini terketmek mecburiyetinde bırakılmıştır : O devirde bu vak'a, misli görülmemiş bir azil mâhiyyetindedir. İlk isti'fâ eden Şeyh-ül-İslâm da 13 numarada gördüğümüz Hamîdî Abdülkadir Çelebi Efendî'dir.

Şeyh-ül-İslâmların lâ-yen'azillîği Osmanlı inhitâtına başlangıç sayılan Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinin 20 numarasında gördüğümüz Müeyyed-zâde Abdülkadir Şeyhî Efendi azledilmiştir. Aynı bir zâtin mükerrer me'muriyetleri işte bunun üzerine başlamış ve meselâ ilk defa olarak 21 ve 23 numaralarda gördüğümüz Bostan-zâde Mehmed Efendi iki defa meşihatte bulunmuştur.

Sadr-ı a'zamlara varıncaya kadar devletin en mühim erkânına her türlü cezâ verildiği ve hattâ bir çoğu idâm edildiği halde, dinin mümessili sayılan Ulemâ umumiyyetle idam cezâsından istisnâ edilmiştir; fakat buna rağmen Osmanlı tarihinde idâm edilmiş üç Şeyh-ül-İslâm vardır ve bunlar da 37 numarada gördüğümüz Ahi-zâde Şehid-Hüseyn Efendi, 49 numarada gördüğümüz Hoca-zâde Şehid-Mes'ud Efendi ve 66 numarada gördüğümüz Seyyid-Hacı-Feyzullâh Efendi'dir : Bunlara «Şehid» lâkabının verilmesi, ilmiye masuniyyetinin inhitat devrinde ihlâline karşı mesleğin protesto tezâhürleri mâhiyyetindedir.

Şeyh-ül-İslâmlar umumiyyetle «Efendi» ünvânıyla anıldıkları halde, içlerinde «Bey Efendi» ünvânıyla anılan beş kişi de vardır : Birincisi 107 ve 113 numaralarda gördüğümüz İvaz-zâde İbrahim Bey Efendi, ikincisi 144 numarada gördüğümüz İsmet-Bey-zâde Seyyid Hacı-Arif Hikmet Bey Efendi, üçüncüsü 150 numarada gördüğümüz Ahmed Muhtar-Molla Bey Efendi, dördüncüsü 163 numarada gördüğümüz Pîri-zâde Mehmet Sâhib-Molla Bey Efendi ve beşincisi

de 183 numarada bahsi geçen Dürri-zâde Abdullah Bey Efendi'dir; bütün bunlarda «Efendi» kelimesinin başına «Bey» ünvânının ilâvesi, bu Şeyh-ül-İslamların birer Paşa oğlu yahut torunu olmalarındandır: 107 numaranın izâhâtına da bakınız.

Osmanlı tarihinde en uzun meşihat müddeti, Kanunî ve ikinci Selim devirlerinde meşhur Ebussûut Efendi'nin 28 sene, 11 ay sürmüş olan meşihatidir. Umumiyyetle ikinci Murad ve Fâtih devirlerindeki Molla-Fahrüddîn-i Acemî'nin 30 seneden fazla meşihatte bulunmuş olduğundan bahsedilirse de, bu zâtin me'muriyyeti hakikatte 24 seneden ibarettir: Yukarıda 3 numaraya bakınız. Müddet itibariyle üçüncü gelen Şeyh-ül-İslâm da ikinci Bâyezîd, Yavuz ve Kanunî devirlerinde 23 sene meşihatte bulunmuş olan ve bu büyük müessesenin tarihine şan ve şeref veren âdil ve mümtâz âlim Zenbilli-Ali Efendi'dir: Şeyh-ül-İslamlar cedvelinde 9 numaraya bakınız.

Bunlara mukabil, en kısa meşihat müddetleri de şöyle sıralanabilir: 67 numarada gördüğümüz Paşmakçı-zâde Seyyid-Ali Efendi ikinci Mustafa devrindeki «Edirne vak'ası»ndan dolayı temâruz ederek hiç işe başlamamış, yâni Efendi'nin o ilk meşihati müddetsiz geçmiştir! Buna nisbetle 48 numarada gördüğümüz Memek-zâde Mustafa Efendi'nin 13 saatlik meşihati Osmanlı tarihindeki meşihat müddetlerinin en kısası demektir. Dördüncü Mustafa devrindeki Samânî-zâde Ömer Hulûsi Efendi'nin 128 numarada gördüğümüz ikinci meşihati de bir gün sürmüş olmak itibariyle, ikinci derecede kalır.

Mükerrer me'muriyetler Sadâret makamında dokuzu bulunmuş olduğu halde, Meşihat makamında a'zamî dördü bulunmaktadır: 25, 27, 29 ve 31 numaralarda gördüğümüz Ca'fer-Efendi-zâde Hacı-Mustafa Sun-Ullâh Efendi'nin, 159, 160, 168 ve 169 numaralarda gördüğümüz Yusuf-zâde Cemalüddin Efendi'nin, 165, 166, 173 ve 174 numaralarda gördüğümüz Mûsâ Kâzım Efendi'nin, 176, 177, 181 ve 182 numaralarda bahsi geçen Haydarî-zâde İbrahim Efendi'nin ve nihayet 178, 179, 180 ve 184 numaralarda gördüğümüz Mustafa Sabri Efendi'nin dörder meşihati vardır; fakat bu beş Şeyh-ül-İslâmdan son dördünün mükerrer me'muriyetleri ikinci meşrutîyyet devrindeki kabine değişikliklerinden mütevellittir.

Meşihat tarihinde görülen garâbetlerden biri de fi'len o makamda bulunmamış bir âlime «Meşihat pâyesi», yâni fahrî Şeyh-ül-İslâm üvânı tevcih edilmiş olmasında gösterilebilir: Meselâ meşhur müverrih Kara-Çelebi-zâde Abd-ül-Azîz Efendi «Ravzat-ül-Ebrâr» ismindeki eserini 1059 = 1649 tarihinde pâdişaha takdim edince işte bu ünvanla taltif edilmiş ve o tarihten ancak iki sene sonra fi'len Şeyh-ül-İslâm olmuştur: Yukarıda 43 numaraya bakınız.

Meşihatın ihrâzı «Silsile-i merâtib»in kat'ıyla kabil olabildiği için, umumiyyetle Şeyh-ül-İslâmlar ihtiyar adamlardır : Yalnız Hoca-Sa'düddin-zâde Mehmet-Çelebi Efendi Milâdî takvim hisâbiyle yaşının 33 sene, 5 ay, 5 gün tuttuğu, yâni 34 yaşının içinde bulunduğu sırada büyük kabiliyyet ve liyakatinden dolayı istisnâî olarak Şeyh-ül-İslâm olmuştur : Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinde 26 numaraya bakınız.

Devletin teceddüd hamlelerini himâye etmiş bir çok kıymetli Şeyh-ül-İslâmlar vardır; meselâ Üçüncü Ahmed devrindeki Yenişehirli-Abdullah Efendi matbaacılığın kabulü hakkındaki tarihî fetvâyı vermiş olmakla meşhurdur : Yukarda 80 numaraya bakınız.

Devşirmelerle Dönmeler ilmî ve fikrî kabiliyyetle alâkadar mesleklere rağbet edemedikleri için, Türk olmıyan Şeyh-ül-İslâmlar pek azdır; işte bundan dolayı meşihat cedvellerimizde milliyet tasrihine lüzum görülmemiştir. Bununla beraber, o hususta da bir fikir vermiş olmak için, Gayr-i Türk Şeyh-ül-İslâmların belli-başlılarını kısaca gözden geçirmek faydadan hâli değildir :

1 — Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinin 6 numarasında gördüğümüz Molla-Abdülkerim, Fâtih devri vezir-i-a'zamlarından Mahnud Paşa ile beraber küçükken esir alınmış bir Hristiyan çocuğudur : Fakat milliyeti belli değildir; Sırp yahut Hırvat olmak ihtimali vardır.

2 — Yukarıda 17 numarada gördüğümüz Kadı-zâde Ahmed Şemsüddin Efendi bir köle çocuğudur ve Gayr-i Türktür : Fakat bunun da milliyeti belli değildir;

3 — Yukarıki cedvelin 87 numarasında gördüğümüz Pîri-zâde Mehmet Sahib Efendi Yeniçeri zâbitlerinden Pîri Ağa'nın oğlu olmak itibarıyla Devşirme çocuğu demektir ve bunun da milliyeti belli değildir : «Pîri-zâde» âilesi bu Sâhib Efendi'nin kız tarafından neslidir;

4 — 107 ve 113 numaralarda gördüğümüz İvaz-Paşa-zâde İbrahim Bey Efendi Arnavuttur;

5 — 137 numarada bahsi geçen Hacı-Halil Efendi Çerkezdir;

6 — 148 numarada gördüğümüz Hacı-Mehmet Refik Efendi osnaktır;

7 — 150 numaralı Ahmed Muhtar-Molla Bey Efendi Gürküdür;

8 — 167 numaralı Abdurrahman Nesib Efendi Arnavuttur;

9 — 176, 177, 181 ve 182 numaralarda gördüğümüz Haydarî-zâde İbrahim Efendi Araptır; fakat 114 ve 130 numaralarda bahsi geçen Arap-zâde Ahmed Atâullâh ve oğlu Mehmet Arif Efendilerin Arap olup olmadıkları kat'i su-

rette belli değildir : Çünkü bu sülâleye ismini vermiş olan büyük-dedeleri Arap-Abdurrahman Efendi'nin lâkabı esmerlikten de kinâye olabilir.

Bu vaziyetten anlaşıldığına göre 131 Osmanlı Şeyh-ül-İslâmı içinde âdetâ bir garibe teşkil eden 2 Arnavuttan başka 1 Çerkez, 1 Boşnak, 1 Gürcü, 1 Arap vardır ve bunlardan başka üç Şeyh-ül-İslâmın da Gayr-i-Türk oldukları mâlûm olmakla beraber milliyetleri belli değildir; bütün bu Gayr-i-Türklerin mecmûu dokuz kişiden ibarettir. Umumî yekûn olan 131 den bu dokuz kişi çıkarılınca 122 kalır : Bu 122 Şeyh-ül-İslâmın hepsi Türk müdür? Pek tabii olarak bu hususta kat'i bir şey söylemek kabil değildir : Bunların da içinde Arap, Acem vesaire bulunabilir; meselâ meşihatî ikinci Murad'la Fâtih devirlerine tesadüf eden ve yukarda 3 numarada bahsi geçen Molla-Fahrüddin-i Acemî'nin İranlı olması aslen Acem mi, yoksa Türk mü olduğunu tesbite kâfi bir delil değildir. Fakat bu vaziyette olanlar pek azdır. Her halde ilmi ve edebî eserleriyle Türk Hukuk, Tarih, Edebiyat, Lisâniyât ve umumî kültür tarihlerinde fevkalâde mühim roller oynamış ve adalet tarihimizde de muhteşem şahsiyyetler yetiştirmiş olan Osmanlı Şeyh-ül-İslâmlarının çok büyük ve kaahir bir ekseriyyetinin Anadolu-Türklerinden olduğu muhakkaktır».

KAPDAN-I-DERYA'LAR

(KAPDAN-PAŞALAR)

«Osmanlı menbâlarında ilk Osmanlıların denizciliği hakkında hemen hiç bir şey yok gibidir : Fatih devrinde İstanbul muhâsarasına donanma kumandanı olarak iştirâk etmiş olan Balta-oğlu Süleyman Bey umumiyetle ilk Kapdan-ı Deryâ gibi gösterilir! Hattâ Kâtib-Çelebi bile «Esfâr-ül-Bihâr»ında bu yanlış an'aneye kapılmaktan kurtulamamıştır! Her halde teessüsünün daha ilk yıllarından itibaren deniz-aşırı yerlerde fütûhâta başlıyan Osmanlı beyliğinin Selçukîler devrindenberi uzun bir tekâmül tarihi olan Anadolu denizciliğinden bîhaber kalmış ve hiç istifâde etmemiş olmak ihtimâli her şeyden evvel akla ve hâdisâtın cereyan tarzındaki zarûrete mugayirdir. Anadolu'nun hem Karadeniz, hem Akdeniz sahil boylarında Türk denizciliğinin Selçukîler devrinden itibaren inkişâfa başladığı ve ondan sonra «Tavâif-i-Mülûk» denilen Anadolu Türk beyliklerinden sahil boylarında bulunanların bu eski Türk denizciliğini inkişaf ettirmekte büyük roller oynadıkları muhakkaktır : Selçukîlerin Bahriye teşkilâtında «Reîs-ül-Bahr» unvânıyla bahsedilen Karadeniz amiralliğinin merkezi Sinop ve «Melik-üs-sevâhil/Emîr-üs-Sevâhîl/Emîr-ül-Kebîr Sultan-is-Sevâhil/Melik-üs-Sâhil» ünvanlarıyla anılan Akdeniz amiralinin merkezi de Antalya'dır: Maiyyetlerinde filolar bulunan bu amirallerin aynı zamanda birer (Préfet maritime = Sahil valisi) vaziyetinde bulundukları için idarî ve askerî salâhiyetleri de olduğu anlaşılmaktadır. O zaman Karadeniz'de Sinop ve Akdeniz'de Antalya ve Alâiyye limanları birer Selçukî tersânesi vaziyetindedir. Daha sonraları Aydın, Saruhan, Menteşe ve Karası beyliklerinde inkişaf eden denizcilik işte bu Selçukî Bahriyesinin tekâmülünden başka bir şey değildir.

Istanbul'un fethinden sonra zaptedilmiş bir takım efsânevî menkulâta istinâd eden ilk Osmanlı menbâlarının «Rumeli'ne mürûr» hâdisesini bir sal masalı şeklinde tasvir etmiş olmalarına rağmen, Bizans ve Garp menbâlarında ilk Osmanlıların da diğer sahil beylikleri gibi denizcilik bakımından ihmâl edilemeyecek bir vaziyette bulunduklarını gösteren bir çok rivayetlere tesadüf edilir; hattâ Ertuğrul-Gazi'nin bâzı deniz seferlerinden bahsedildiği gibi, Osman-Gazi'ye izâfe edilen bir Rodos seferi hakkında çok kuvvetli bir rivayet bile vardır: 1310 = 710 vukuâtına bakınız. İslâm menbâlarında da buna benzer bâzı kayıtlara tesadüf edilir: Meselâ «Şerefüddin Aliyy-il-Yezdî»nin «Zafernâme»sinde sureti bulunan bir mektubunda Timur-Leng sert bir lisanla hitâb ettiği Yıldırım Bâyezid'e nesebinin bir Türkmen gemicisine müntehî olduğundan bahsetmektedir: Osmanlı nesebi Osman-Gazi'ye müntehî olmak itibariyle bu mektupta onun kasdedildiği muhakkaktır. Zâten Osmanlı menbâlarında bile Osman-Gazi devrine ait bir deniz hareketiyle Marmara'da bir sahil beyliği kurulmuş olduğuna ait bâzı an'aneler vardır: Meselâ eskiden (Besbesyos) ve (Kalolimni) isimleriyle anılan İmrâli adasının Osman-Gazi devrinde Aygud-Alp oğlu Kara-Ali yahut Ahmed Ağa

oğlu Emîr-Ali tarafından fethedilmiş ve hattâ (İmralı) isminin işte bu (Emîr-Ali) den çıkmış olduğu Osmanlı menbâlarının ifâdeleriyle sâbittir : 1308 = 708 vukuâtına bakınız. İşte bundan dolayı Mehmet Şükrü'nün (Esfâr-ı Bahriyye-i Osmâniyye) sinde Emîr-Ali bir deniz seferi yapmış ilk Osmanlı kapdanı sayılır. Bizans menbâlarına göre, gene Osman-Gazi devrinde Osmanlıların Trakya ve Makedonya sahillerine 18 ay sürmüş mühim bir akın hareketi de vardır: 1321 = 721 vukuâtının son fıkrasına bakınız.

Orhan-Gazi devrinde Şehzâde-Süleyman Paşa'nın 1354 = 755 tarihinde Rumeli'ye geçişinden iki sene evvel Marmara adalar grubunun fethedilmiş olması da ancak bir deniz kuvvetiyle izâh edilebilecek muvaffakiyetlerdendir : 1352 = 753 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız.

Her halde Osman ve Orhan Gaziler devrinde Marmara denizinin Anadolu sahillerinde Osmanlıların Karamürsel, İzmit, Gemlik vesaire gibi bir iki deniz üssü bulunduğu muhakkaktır ve cereyan eden vukuâtın başka türlü izâhı kabil değildir : Bilhassa eskiden (Prenetos) denilen Karamürsel kasabasıyla etrâfının fethinden itibaren İzmit körfezinin cenup sahilleri Selçukîler devrindeki «Emâret-üs-sevâhil» tarzında bir Amiral sancağı ittihâz edilmiş ve hattâ bu sancağın ilk beyi olan Kara-Mürsel Bey burada son zamanlara kadar kendi ismini taşıyan bir gemi tipi yaptırarak sür'atli bir «İnce-donanma» vücuda getirmiştir : 1324 = 724 vukuâtına da bakınız. Âşık-Paşa-zâde bu noktayı şöyle anlatır :

«Kara-Mürsel dirler bir bahadır varıdı, ol kenârı ana tımar virdiler; gazileri, tımar erlerini kenara götürdüler: İstanbul'dan gemi çıkup vilâyet urmasun diyü».

Hususî kütüphânemizde bulunan anonim bir «Tevârih-i Âl-i Osman» da bu vaziyet Orhan-Gazi devrine izâfe edilir ve Kara-Mürsel Bey ilk İzmit beyi gösterilir :

«Orhan gelüp İznikümüd'ü fethidüp kiliselerin yıkup mescidler ve medreseler yapdurdular. Kara-Mürsel dirler bir er varıdı, ol kenârı ana virdi, vilâyetin tımar ülüşdüdü. Anlar dahî gelüp ol kenârı beklediler : İstanbul'dan bir can çıkarmaz oldular ve balık oku [= hissesi] Akça-Koca ile gazilere tımar ülüşdüdü».

Bu fıkranın Oruç Bey tarihiyle mukayesesı meseleyi daha fazla tavzîh edebilir :

«Kara-Mürsel dirler bir dilâver varıdı, ol kenârı ana virdi, vilâyetini tımar ülüşdüdü; tımar erenleri ol kenâra geldiler; Kostantîniyye'den gemi çıkarmaz oldular; muhkem beklediler, gemi çıkup ol kenarları urmuyalar».

Bu fıkralardan anlaşıldığına göre Kara-Mürsel Bey'in yaptırdığı hafif filo «İstanbul'dan bir can çıkarmaz» ve «Kostantîniyye'den gemi çıkartmaz» ibâreleriyle belirtilen bir faaliyet gösterip Marmara'ya hâkim bir vaziyet te'min etmiş demektir.

Osmanlı denizciliğinin ilk devir tarihi bakımından büyük bir ehemmiyeti olan bu fıkralar bize İzmit körfezinde bir nevi «Préfecture maritime» kurulmuş olduğunu bütün vuzûhiyle gösteren kuvvetli bir an'ane nakletmektedir. Bu vaziyete nazaran, Şehzâde-Süleyman Paşa o tarihten otuz sene sonra 1354 = 755 tarihinde Rumeli'ye geçip Çanakkale boğazında kat'î surette yerleştikten bir müddet sonra Osmanlı bahriyesinin merkezi İzmit körfezinden Gelibolu'ya intikal etmiş ve Selçukîler-

den sahil beyliklerine geçen an'ane mucibince İzmit körfezinden sonra Gelibolu sancak-beyliği Amiral sancağı ittihâz edilmiş demektir. Bununla beraber İzmit körfezi eski ehemmiyetini birdenbire kaybetmiş değildir : Daha sonraları da burada gemiler yapıldığını ve tersâne bulunduğunu gösteren muhtelif kayıtlar vardır.

Ölüm tarihi bile mâlûm olmıyan Kara-Mürsel Bey'in ilk halefleri belli olmadıktan başka, Osmanlı sahillerinin büyük bir sür'atle genişlemesi ve Gelibolu'nun merkez ittihâzı karşısında İzmit körfezinin bu ilk ehemmiyetini ne kadar zaman muhâfaza edebilmiş olduğu hakkında da vâzıh bir şey söylemek kabil değildir. Şimdilik mâlûm olan yegâne nokta, Gelibolu'nun tahkimiyle Osmanlı amirallerine sancak merkezi ittihâzının Yıldırım Bâyezid devrine müsâdîf olmasından ibarettir: 1390 = 792 vukuâtının son fıkrasına bakınız. Bu tahkimâta me'mur olan Saruca Paşa 60 gemilik bir donanma başında deniz seferlerine de çıkmış olduğu için, Gelibolu sancak-beyliğiyle beraber «Kapudan-ı-Deryâ/Kapdan-ı-Deryâ» sıfatını da hâiz görünmektedir: Fakat Kara-Mürsel Bey'le Saruca Paşa arasındaki Osmanlı amiralleri mâlûm değildir; hattâ Saruca Paşa ile Çavlı Bey ve Çavlı Bey'le Balta-oğlu Süleyman Bey arasında kimler bulunduğunu da bilmiyoruz : Kapdanlar silsilesinde bu gibi fâsılalarla şüpheli ve karanlık noktalar ve bilhassa kronolojik ihtilâflarla müphemiyetler daha sonraları da görülmekte ve hattâ Barbaros devrine kadar devam etmektedir. Her halde Deryâ kapdanlığı tarihinde vuzuh devri Barbaros'la başladığına göre, bu tarihi iki devre ayırmak ve birinci devir karanlıklarından sonra Barbaros'la başlayan tarihî vuzûhu ikinci devir saymak, zarurî bir ihtiyat tedbiri demektir : Onun için birinci devirdeki isimlerin tesbitinde Osmanlı menbâlarından başka Bizans ve Garp menbâlarından da istifâde edilmiştir. Büyük bir ihtiyatla karşılanması zarurî bulunan bütün bu karanlık devir tabîî ancak yeni vesikalar bulundukça aydınlanabilir.

Osmanlı bahriye tarihine ait bâzı muahhar eserlerde Kara-Mürsel Bey'den sonra Rumeli'ye geçiş muvaffakiyetinden dolayı Şehzâde-Süleyman Paşa ikinci ve ondan sonra da Birinci Murad'ın emriyle 763 = 1361 — 1362 tarihinde bir donanma yaptırmış olan Lala-Şâhin Paşa üçüncü Kapdan-ı-Deryâ gibi gösterebilmekteyse de, Şehzâde-Süleyman Paşa'ya izâfe edilen sıfat tamamiyle itibarî olduktan başka, Lala-Şâhin Paşa'nın Kapdan olmayıp Rumeli Beylerbeyi olduğu muhakkaktır ve bir donanma yaptırmış olması da Kapdan-ı-Deryâ sayılmasına kâfi bir sebep değildir. İşte bundan dolayı aşağıki cedvelde tâkib edilen sıra numaraları ancak isimleri malûm olabilen Deryâ kapdanlarına göredir. Bilhassa Barbaros devrine kadar devam eden şüpheli ve ihtilâflı noktalar da istifham işaretleriyle belirtilmiştir.

Osmanlı teşkilâtında Deryâ kapdanlığının ehemmiyeti bilhassa Cezâyir hükümdarı ve Türk denizciliğinin şanlı pîri Barbaros Hayrüddin merhumun ölkesini ana-vatana bağlayıp Kapdanlık vazifesini kabulünden itibaren büsbütün artmış, Cezâyir beylerbeyliği Kapdan-ı-Deryâ mâlîkânesi olmıya başlamış, Osmanlı bahriyesine İstanbul tersânesi merkez olmuş ve artık Gelibolu tersânesi eski ehemmiyetini tedricen kaybederek Kapdan-Paşa eyâletinin bir sancağı hâline gelmiştir.

(BİRİNCİ DEVİR)

OSMAN ve ORHAN GAZİLER DEVRİ :

1) Kara-Mürsel Bey — Milliyeti : Türk; tâyini: 1324 = 724 (?); ölümü : (?).

(İzmit körfezinin cenup sahilindeki «Prenetos/Pronectus» kasabasını fethedip ilk Osmanlılar devrinde görülen bir teâmül mucibince fethettiği yere ismi verilmiştir. — «Karamürsel» kasabasıyla etrâfındaki sahil boyları Kapdanlık sancağı şeklinde kendisine tevcih edilmiş olduğu için, bu ilk Deryâ kapdanı Selçukilerdeki «Emîr-üs-Sevâhil» vaziyetindedir : Yukarıki izahata bakınız. — Kara-Mürsel Bey'in kendi icâdı olan sür'atli ve hafif gemilerle bir «İnce-donanma» teşkil ettiği rivayet edilir : Bu «Karamürsel gemileri» sonradan Akdeniz'de de taammüm etmiştir. — İlk Kapdan-ı-Deryâ vaziyetinde bulunan Kara-Mürsel Bey'le aşağıki fıkra da 2 numarayla gösterilen Saruca Paşa arasında bir kaç Kapdan daha geçmiş olması lâzım gelirse de isimleri belli değildir).

BİRİNCİ BÂYEZİD DEVRİ :

2) Saruca Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1390 = 792 (?); ölümü yahut azli : (?).

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, ilk Osmanlı Kapdan-ı-Deryâsı olan Kara-Mürsel Bey'le bu Saruca Paşa arasında geçen Kapdanlar belli değildir. — Saruca Paşa'nın Kapdanlık tarihini Gelibolu'nun tahkimiyle liman ve tersânesinin inşâsına me'mur olduğu 1390 = 792 senesine müsadîf gösterişimiz, o tarihten evvel donanmanın başında bulunduğu hakkında kat'î bir kayde istinâd edemeyişimizdendir. Paşa'nın bundan evvelki vazifesi Anadolu beylerbeyliğidir. — Gelibolu inşâatına 1391 = 793 tarihinde başlanmış olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Saruca Paşa inşâata başladıktan biraz sonra, gene bu 1390 = 792 senesi sonbaharında 60 gemilik bir donanmayla Cinivizlerin Sakız ve Venediklilerin Eğriboz adlarıyla şarkî Yunanistan sahillerini vurmuş ve büyük deniz seferi üzerine Cinivizlerle Venedikliler ellerindeki adaları tahkime başladıkları için, Yıldırım Bâyezid Anadolu'dan adalara zahîre ihrâcını men'etmiştir. — Saruca Paşa'nın bundan bir müddet sonra öldüğü hakkında bir rivayet varsa da tarihi belli değildir).

BİRİNCİ MEHMET DEVRİ :

3) Çavlı Bey (?) — Milliyeti: Türk (?); tâyini: (?); ölümü : 1416 = 819 senesi 29 Mayıs = 1 Rebî'ül-âhir Cuma günü.

(Bizans menbâlarında «Çalis-peğis» şeklinde bahsedilen bu amiralin Osmanlı menbâlarında zikredilmediği için hakikî şekli mâlûm olmıyan isminin «Çavlı Bey» yahut «Çalı Bey» gibi bir şey olmak ihtimali hakkında bir takım tahminler vardır : Her halde «Çavlı» şekli daha kuvvetlidir. — Bu Çavlı Bey'le yukarıki fıkra da gördüğümüz Saruca Paşa arasında geçmiş olması lâzımgelen Kapdanların isimleri belli değildir. — Çavlı Bey'in iki muharebesinden bahsedilir : 1415 = 818 vukuâtının son ve 1416 = 819 vukuâtının ilk fıkralarına bakınız. Bunların birincisinde Osmanlı Kapdan-ı-Deryâsı Kiklâd adalarına hükmeden Naksos = Nakşa dukası Pietro Zeno'nun Türk ticaret gemilerine yaptığı düşman muâmelesine karşı ilkönce bu adaları vurduktan sonra Venediklilere aid olan Eğriboz adasına baskın yapıp bir çok esirlerle

ganîmetler almış ve ertesi sene bir elçi getirmek bahânesiyle Gelibolu'ya gelen Venedik amirali Pietro Loredano'nun üstün kuvvetlerine mağlûp ve şehîd olmuştur : 1416 = 819 senesi 29 Mayıs = 1 Rebî'ül-âhir Cuma ve daha zayıf bir rivayete göre de 16 Mayıs = 18 Rebî'ül-evvel Cumartesi gününe tesadûf eden bu müsâdeme Osmanlılarla Venedikliler arasında ilk deniz muharebesi sayılır. — Gelibolu muharebesinde Osmanlı donanmasının 27 gemi kaybederek mağlûb olması, bu muharebenin âdetâ baskın gibi bir hareket olmasındandır).

İKİNCİ MURAD ve İKİNCİ MEHMET DEVİRLERİ :

4) Balta-oğlu Süleyman Bey — Milliyeti: Bulgar (?); tâyini: 1451 = 855 (?); azli: 1453 = 857 senesi 21 Nisan = 11 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 2 sene.

(Bir çok Osmanlı menbâlarında yanlış olarak ilk Kapdan-ı Deryâ gibi gösterilen Balta-oğlu Süleyman Bey'in Bulgar dönmesi olduğu rivayet edilmekle beraber, Bulgaristan Türklerinden olmak ihtimali de yok değildir. — Yukarıki fıkrada gördüğümüz Çavlı Bey'in 1416 = 819 tarihinde şehâdetinden Balta-oğlu Süleyman Bey'in İkinci Murad devri sonlarında 1451 = 855 tarihine tesadûf ettiğinden bahsedilen tâyinine kadar geçen 35 sene içindeki Deryâ kapdanlarının isimleri belli değildir. — Balta-oğlu'nun en mühim rolleri Fatih'in İstanbul muhasarasındadır : Ondan evvel ehemmiyetsiz bir Midilli seferi olduğundan bahsedilir. — İstanbul muhasarası başlarken Gelibolu'dan getirdiği donanmaya Boğaziçi'nde dâimî merkez ittihâz etmiş olduğu «Balta-limanı» hâlâ onun ismini taşımaktadır : 1453 = 857 vukuâtının «12 Nisan = 2 Rebî'ül-âhir Perşembe» fıkrasına bakınız. — Süleyman Bey'in İstanbul muhasarasındaki en mühim muvaffakiyeti Adalar'ın fethidir : Aynı sene vukuâtının 18 Nisan = 8 Rebî'ül-âhir Çarşamba fıkrasına bakınız. Fakat ondan iki gün sonra Bizans'a yardım için gelen beş büyük düşman gemisinin Halic'e girmesine mâni olamadığı ve hattâ onun bu muvaffakiyetsizliğini Galata sahillerinden tâkib eden Fatih'in denize at sürecek kadar hiddetlenmesine sebep olduğu için, muharebede bir gözünü kaybetmiş olduğu halde gözden düşmüş ve ertesi gün azledilmiştir : Gene aynı sene vukuâtının «20 Nisan = 10 Rebî'ül-âhir Cuma» ve «21 Nisan = 11 Rebî'ülâhir Cumartesi» fıkralarına bakınız. Bununla beraber, Balta-oğlu'nun o tarihte azledilmeyip 862=1457 - 1458 tarihine kadar mevkiinde kalmış olduğu hakkında pek zayıf bir rivayet varsa da, bu rivayetin doğru olmadığı, halefleri hakkındaki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Onun için karadan gemiler geçirilmesi harekâtını Balta-oğlu Süleyman Bey'in idare etmiş olduğu hakkındaki rivayet de doğru değildir : Bu hareket, Süleyman Bey'in halefi olan Hamze Bey'in Kapdanlık devrine müsâdiftir : Aşağıki fıkraya bakınız. — Balta-oğlu Süleyman Bey'in azlinden sonra kara ordusuna nakledildiği ve tarihi mâlûm olmıyan ölümüne kadar bir çok kara muharebelerine iştirâk etmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır).

İKİNCİ MEHMET DEVRİ:

5) Hamze Bey — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1453 = 857 senesi 21 Nisan = 11 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; azli: 1456 = 860 senesi Kânunusâni = Safer ayı; Kapdanlık müddeti: Takriben 2 sene, 9 ay.

(Balta-oğlu Süleyman Bey'in yerine İstanbul muhasarasında Kapdan-ı Deryâ olan ve bâzan Paşa ünvanıyla de anılan Hamze Bey Arnavuttur ve Birinci-Mehmet'le

ikinci Murad devirleri vüzerâsından Arnavut Bâyezid Paşa'nın kardeşidir : Bâzı menbâlarda bu Bâyezid Paşa, Birinci Mehmed'in son vezir-i a'zamı olan Amasyalı Bâyezid Paşa ile karıştırılmaktadır; tabii bunun sebebi ikisinin de aynı devre tesadüf etmesidir : 1421 = 824 vukuâtının Birinci Mehmet devrine müsâdif ilk fıkrasına bakınız. Bir rivayete göre de Hamze Bey yukarda «3» numarada gördüğümüz Çavlı Bey'in oğludur. — Bir çok menbâlarda ve meselâ Kâtib-Çelebi'nin «Efsâr-ül-bihâr»ında Hamze Bey Kapdanlar cedveline alınmayıp Balta-oğlu Süleyman Bey'in yerine aşağıki fıkra da göreceğimiz Hâs-Yunus Bey geçmiş gibi gösterilirse de doğru değildir. İkisinin arasında Hamze Bey'in bulunduğu Bizans menbâlarıyla da sâbittir : Bu ihtilâflar için 1455 = 859 vukuâtının son fıkrasıyla 1474 = 879 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — İstanbul muhasarasında Boğaziçi'nden Halic'e karadan gemi geçirilmesi işte bu Hamze Bey'in Kapdanlık devrine müsâdiftir; fakat o meşhur hareketi Hamze Bey değil, bizzat Fatih Sultan Mehmet tertip ve idare etmiştir : 1453 = 857 vukuâtının «22 Nisan = 12 Rebî'ül-âhir Pazar» fıkrasına bakınız. Bu hareket, Hamze Bey'in Kapdanlığa tâyin edildiği günün akşamı başlayıp gemiler o gece geçirilmiş olduğu için, bâzı menbâlarda Balta-oğlu Süleyman Bey devrine müsâdif gösterilmesi doğru değildir : Yukarıki fıkra da bakınız. — Hamze Bey'in azline sebep, Fatih'in İstanbul fethinden iki sene sonra Rodos Şövalyelerine karşı açtığı Adalar seferinde fütûhâta muvaffak olamamasıdır : 1455 = 859 vukuâtının son fıkrasına bakınız. İşte bundan dolayı Adalar seferinden avdetinde vazifesine nihayet verilerek bir sancak-beyliğine gönderildiği veyahut idâm edildiği hakkında muhtelif rivayetler vardır. Mezarı Bursa'da bir künbed içinde ise de kitâbesi olmadığından ölüm tarihi belli değildir. — «Sicill-i Osmânî», Balta-oğlu Süleyman Bey'den sonra Hamze Bey'den hiç bahsetmiyerek 862 = 1457 — 1458 den 870 = 1465 = 1466 tarihine kadar «Yavaşca-Şâhin Mehmet Paşa»yı Kapdanlık etmiş göstermekteyse de, Hamze Bey'in azli üzerine aşağıki fıkra da göreceğimiz Hâs-Yunus Bey'in donanma başında derhal İnönü/Enez seferine çıkmış olduğu mâlûm olduğu için, bu rivayetin doğru olmaması lâzımgelir :/ 1456 = 860 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. İstanbul fethine iştirâk ettikten sonra 870 = 1465 — 1466 da ölmüş ve Uzun-çarşı'daki mescidine defnedilmiş olan Yavaşca-Şâhin Paşa eger hakikaten Kapdan-ı-Deryâ olmuşsa, her halde Hâs-Yunus Bey'den sonra tâyin edilmiş olabilir).

6) Hâs-Yunus Bey — Milliyeti : (?); tâyini : 1456 = 860 senesi Kânunusânî = Safer ayı; azli : 1459 — 1460 = 864 (?); Kapdanlık müddeti : Takriben 4 sene (?).

(İstanbul'un fethinden sonra Enez Ciniviz dukalığıyla bu küçük hükûmete tâbi olan Imroz, Taşoz, Semendirek ve Limni adalarının fethinde donanmaya kumanda etmiş olan Hâs-Yunus Bey yahut Paşa'nın 872 = 1467 — 1468 tarihine kadar 11 - 12 sene mevkiini muhâfaza etmiş olduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru olmaması lâzımgelir : Çünkü Enez dukalığındaki fütûhattan beş sene sonra olan Karadeniz fütûhâtında Osmanlı donanmasına aşağıki fıkra da göreceğimiz Kasım Bey kumanda etmiştir : Enez seferi için 1456 = 860 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. — Hâs-Yunus Bey azledildikten sonra bir rivayete göre idâm edilmiş ve diğer bir rivayete göre 1473 = 878 vukuâtının birinci fıkrasında bahsi geçen Otluk-beli muharebesinde şehid olmuştur).

7) Kasım Bey — Milliyeti : (?); tâyini : 1459 — 1460 = 864 (?); Trabzon sancak-beyliğine nakli : 1461 = 865; Kapdanlık müddeti : Takriben 1 sene.

(Fatih'in şimali Anadolu sahil boyunda sıralanan Amasra Ciniviz kolonisiyle Candar/İsfendiyar Türk beyliğine ve Trabzon Rum imparatorluğuna karşı açtığı 1461 = 865 seferinde Gelibolu sancak-beyi ve Deryâ kapdanı sıfatıyla donanmaya kumanda eden bu Kasım Bey'in ismini «Kritovulos» mütercimi «Karolidi Efendi» eski yazıya «Kâzım» şeklinde nakletmişse de, Yunan yazısındaki ismin «Kasım» şeklinde okunması daha doğrudur. — Kasım Bey'in 100 - 150 gemilik bir donanmayla yaptığı Karadeniz seferinde ihraç kuvvetleriyle donanmanın umumî serdârı Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa'dır : 1461 = 865 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Bu suretle Kapdan-ı-Deryâ, bir çok Osmanlı seferlerinde olduğu gibi, Serdâr'ın emrine verilmiş demektir. — Trabzon'un fethi üzerine Kasım Bey oranın sancak-beyliğine tâyin edilerek Kapdanlık'dan ayrılmıştır).

8) Hadım-İsmail Bey — Milliyeti : Devşirme (?); tâyini: 1461 = 865; azli: 1462 = 866 (?); Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Bu İsmail Bey'in bir sene kadar sürdüğü anlaşılan Kapdanlığındaki başlıca hizmeti Midilli fethindeki muvaffakiyetli hareketidir : Bu hareket için 1462 = 866 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız. Yukarıki fıkarda bahsi geçen Karadeniz seferinde olduğu gibi Midilli seferinde de Vezir-i-a'zam Mahmud Paşa serdâr olduğu için Kapdan-ı-Deryâ onun emrinde bulunmuştur).

9) Ya'kub Bey — Milliyeti : (?); tâyini: 1462 = 866; azli: 1463 = 867 (?); Kapdanlık müddeti : Takriben 1 sene.

(Yukarda 7 numarada gördüğümüz Kasım Bey'in Trabzon beyliğine tâyini üzerine Deryâ kapdanlığının 8 numaradaki Hadım-İsmail Bey'e değil, işte bu Ya'kub Bey'e tevcih edilmiş olduğu hakkında bir rivayet varsa da, bu şüpheli rivayeti hâdisâtın cereyânıyla te'lif etmek kabil değildir : Çünkü Midilli fethinin İsmail Bey devrine ve onu tâkib eden Çanakkale tahkimâtının da işte bu Ya'kub Bey zamanına tesadüf ettiği hakkında da bir takım rivayetler vardır : Çanakkale tahkimâtı için 1462 = 866 vukuâtının son fıkrasına bakınız).

10) Zağanos Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1463=867 (?); azli: 1466 = 871; Kapdanlık müddeti: Takriben 3 sene.

(Fatih Sultan Mehmed'in şehzâdeliğindenberi maiyyetinde bulunan ve hem eniştesi, hem kaynatası olan bu Zağanos Paşa'nın hüviyyeti ve İstanbul muhasarasındaki rolü için 1445 = 849 vukuâtının son fıkrasıyla 1453 = 857 vukuâtı içindeki «6 Nisan» fıkralarının üçüncüsüne bakınız. — Fatih'in vüzerâsından olan Zağanos Mehmet Paşa'nın sancak-beyliğiyle Deryâ kapdanlığına tâyini her halde gözden düşmüş olduğu devre tesadüf etmiş olmalıdır. — Paşa'nın Gelibolu'ya bu tarihten evvel gönderildiği hakkında da bir rivayet vardır : Her halde tâyin târihi şüphelidir).

11) Mahmud Pâşây-ı Velî — Milliyeti: Rum ve bir rivayete göre de Hırvat yahut Rum-Hırvat melezi; tâyini: 1466 = 871; ikinci sadâreti üzerine Kapdanlıktan ayrılması : 1472 = 877; Kapdanlık müddeti : Takriben 6 sene.

(Mahmud Paşa'nın altı sene kadar süren Gelibolu sancak-beyliğiyle Deryâ kapdanlığı birinci ve ikinci sadâretleri arasındadır : «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde

12 ve 15 numaralara da bakınız. — Osmanlı menbâlarında Mahmud Paşa üçüncü yahut dördüncü Kapdan-ı-Deryâ gibi gösterilirse de doğru değildir: 1474 = 879 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Mahmud Paşa'nın Kapdanlık devrinde en mühim vak'a, Fatih'in Eğriboz fethine 300 gemilik bir donanmayla iştirâkidir: 1470 = 875 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

12) Gedik-Ahmed Paşa — Milliyeti : Arnavut yahut Rum ve belki Arnavut - Rum melezi; tâyini: 1478 = 883; azli : 1480 = 885; Kapdanlık müddeti : Takriben 2 sene.

(Arnavutluk seferine gitmekten imtinâı üzerine itâatsizliğinden dolayı Sadâret-den azlolunarak Rumeli hisarına hapsedilmiş olan bu dik kafalı devşirme nihayet kendisi gibi dönme ve devşirme olan Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın şefâatiyle zındandan çıkarılıp Selânik sancak-beyliğiyle Deryâ kapdanlığına tâyin edilmiştir: 1478 = 883 vukuâtının son fıkrasına bakınız. — Gedik-Ahmed umumiyetle 1472 = 877 tarihinde Mahmud Paşa'nın yerine Kapdan olmuş gibi gösterilirse de doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü o tarihte Anadolu'da Karaman-oğullarıyla Akkoyunlulara karşı kara muharebeleriyle meşgul olduğu görülmektedir: 1472 = 877 vukuâtının birinci ve ikinci fıkralarına bakınız. Gedik-Ahmed o tarihten sonra da Karaman seferlerinde istihdâm edilmiş ve hattâ bir aralık Konya valisi Cem-Sultan'ın lalâlığında bulunduktan sonra vezir-i-a'zam olmuştur: 1474 = 879 vukuâtının üçüncü, altıncı ve yedinci fıkralarına bakınız. Her halde Gedik-Ahmed'in Kapdanlığı sadâretinden evvel değil, sonradır: Onun için kendisiyle yukarıki fıkra da gördüğümüz Mahmud Paşa arasında geçen altı sene içinde bir yahut bir iki Kapdan-ı-Deryâ daha olması lâzımgelirse de isimleri belli değildir. — Gedik Paşa ilk önce Selânik sancağıyla Kapdan olduktan biraz sonra sancağın Avlonya'ya tahvili, her halde cenubî İtalya'ya karşı hazırlanmakta olan seferle alâkadar olmalıdır: Avlonya'ya tâyini için 1479 = 884 vukuâtının beşinci fıkrasına bakınız. Kapdanlık devrinin en mühim vak'ası Otranto fethidir: 1480 = 885 vukuâtının üçüncü fıkrasına bakınız. — Gedik-Ahmed Paşa'nın sadâreti «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 16 numarayla gösterilmiştir).

İKİNCİ MEHMET ve İKİNCİ BAYEZİD DEVİRLERİ :

13) Mesih-Ahmed Paşa — Milliyeti : Devşirme (?); tâyini: 1480 = 885; azli : 1491 — 1492 = 897; Kapdanlık müddeti : Takriben 12 sene.

(Fatih devri vüzerâsından olan Mesih Paşa Rodos seferine serdâr olmuşsa da kale fethedildiği sırada gösterdiği bir tedbirsizlik yüzünden avdete mecbur olduğu için vezâretten azledilip Gelibolu sancak-Beyliğiyle Deryâ kapdanlığına tâyin edilmiştir: 1480 = 885 vukuâtının dördüncü fıkrasına bakınız. — Mesih Paşa'nın 1481 = 886 tarihinde tekrar Kubbe veziri olup 1484 = 889 tarihine kadar üç sene vezârette bulunduktan sonra ikinci defa olarak Kapdanlıkla Gelibolu'ya gönderilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır: Bu rivayete göre Mesih Paşa'nın iki Kapdanlığı arasındaki üç senelik fâsıla, aşağıda 15 numarada göreceğimiz Küçük-Davud Paşa'nın ilk Kapdanlığıyla geçmiştir: fakat ikinci bir rivayete göre, gene aynı fâsıla esnâsında 1483 = 888 senesinden itibaren Fatih'in hocası ve ilk İstanbul Kadısı Hızır Bey Çelebi'nin oğlu olan «Tazarruât» sâhibi Sinan Paşa bile bir müddet Gelibolu sancak-beyliğiyle Kapdanlıkta bulunmuştur; bir aralık Vezir-i-a'zam olduğu hakkında da zayıf bir rivayet bulunan Sinan Paşa'nın azil tarihi belli değildir: Yalnız «Şakaayık» tercemesine nazaran 1486 = 891 senesi 1 Mart = 24 Safer Çarşamba günü

Istanbul'da vefat edip Eyüb'e defnedilmiştir; hattâ Gelibolu'da medfun olduğu hakkında da bir rivayet vardır : O sene vukuâtının son fıkrasına bakınız. Üçüncü bir rivayete göre de Mesih Paşa'nın Kapdanlığı 1488 = 893 tarihine kadar sürdükten sonra yerine 18 numarada göreceğimiz Hersek-zâde Ahmed Paşa tayin edilmiş ve bu Paşa'nın o ilk Kapdanlığı 1491 = 897 tarihine kadar üç sene sürmüştür; fakat bu rivayet biraz zayıftır. Aşağıda 18 numaranın izâhâtına bakınız. — İkinci Bâyezid devrinde Sadr-ı-a'zam olan Mesih Paşa için «Vezir-i-a'zam-lar» cedvelinde 22 numaraya bakınız).

İKİNCİ BAYEZİD DEVRİ:

14) Güveği-Sinan Paşa — Milliyeti : Devşirme (?); tâyini: 1491 - 1492 = 897; azli : 1492 — 1493 = 898; Kapdanlık müddeti : Takriben 1 sene.

(Bu Paşa'nın ikinci Bâyezid'le sıhriyyeti için 1481 = 886 vukuâtının «7 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Sinan Paşa donanmanın başına geçince Adriyatik sahillerine 300 gemiyle büyük bir akın ve tahrip hareketi yapmıştır).

15) Küçük-Davud Paşa — Milliyeti : (?); tâyini: 1492 — 1493 = 898; azli : 1502 — 1503 = 908; Kapdanlık müddeti: Takriben 10 sene; «Birinci defa».

(Muâsır olduğu Vezir-i-a'zam Davud Paşa'ya nisbetle buna «Küçük-Davud Paşa» ve «Dâvud pâşây-ı-Sânî» denir : Büyük Davud Paşa için «Vezir-i-a'zam-lar» cedvelinde 19 numaraya bakınız. Bunlardan başka bir de aşağıki fıkra da göreceğimiz «Kara-Davud Paşa» vardır. — Bir rivayete göre Küçük-Davud Paşa'nın bu seferki Kapdanlığı ikinci defadır : Yukarda 13 numaraya bakınız. — Bu paşanın Kapdanlık devrinde en mühim mazhariyyeti, ikinci Bâyezid'in «Lepanto = İnebahtı» seferinde Türk denizciliğinin şanlı şehidi Burak-Reis merhumun kazandığı Sapienza zaferinde Osmanlı donanmasına kumanda etmiş olmak şerefidir : 1499 = 904 vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız. O tarihten üç sene sonra Fransızlar Midilli'yi muhasara ederken Hersek-zâde Ahmed Paşa kumandasında sevk edilen imdad kuvvetlerini götüren donanmayı da Küçük-Davud Paşa'nın idare ettiği rivayet edilir : Bu hareket için 1501 = 907 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

16) Kara-Nişancı Davud Paşa / Kara-Davud Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini ve Kubbe vezirliğine terfii : 1502 — 1503 = 908 (?); Kapdanlık müddeti : Bir kaç ay.

(Nişancılıktan sancak-beyliklerine gönderilen bu paşanın Gelibolu beyliğiyle Deryâ kapdanlığında pek az kaldıktan sonra Kubbe veziri olduğu hakkında bir rivayet vardır. Yukarıki fıkra da gördüğümüz Küçük-Davud Paşa'nın bundan sonra tekrar Kapdan olduğu anlaşılmaktadır. — Kara-Davud Paşa'nın Nişancılığı için «Nişancılar» cedvelinde 10 numaraya bakınız).

17) Küçük-Davud Paşa — Milliyeti : (?); tâyini: 1502 — 1503 = 908 (?); ölümü : 1506 = 912; Kapdanlık müddeti : Takriben 4 sene; «İkinci defa».

(Umumiyetle bu paşanın 898 = 1492 — 1493 tarihinden 912 = 1506 tarihinde ölünceye kadar Kapdanlıkta kaldığı rivayet edildiğine göre, yukarıki fıkra da

gördüğümüz Kara-Davud Paşa'nın Kapdanlığı hakkındaki rivayet doğru olduğu takdirde, onun pek az süren memuriyetinden sonra bunun ikinci yahut üçüncü defa olarak mevkiine iade edilmiş olması lâzımgelir : Yukarda 13 ve 15 numaralara da bakınız).

18) Hersek-zâde Ahmed Paşa — Milliyeti : Hersekli İslâv, tâyini : 1506 = 912 senesi 7 Eylül = 18 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; üçüncü sadâreti üzerine Kapdanlıktan ayrılması : 1511 = 917 senesi Temmuz = Rebî'ül-âhir ayı; Kapdanlık müddeti: Takriben 4 sene, 10 ay.

(Hersek-zâde'nin ikinci ve üçüncü sadâretleri arasında beş sene kadar süren Kapdanlığında mühim bir hâdise olmamıştır : İkinci ve üçüncü sadâretleri için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 24 ve 26 numaralara bakınız. — Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın ikinci Bâyezid devrindeki Osmanlı - Kölemen muharebeleri esnasında bir aralık donanma başında İskenderun körfezine gönderilmiş olması bâzı menbâlarda ilk Kapdanlığı gibi gösterilirse de, o vazifenin muvakkat olduğu ve o sırada Paşa'nın Gelibolu sancak-beyliğiyle Deryâ kapdanı olmaktan ziyade yalnız bir sefer için donanma serdârı olduğu anlaşılmaktadır : Yukarda 13 numaranın izâhâtıyla 1488 = 893 vukuâtının birinci fıkrasına bakınız).

İKİNCİ BÂYEZİD ve BİRİNCİ SELİM DEVİRLERİ:

19) İskender Ağa/Paşa — Milliyeti : Devşirme (?); tâyini: 1511 = 917 (?); Vezârete terfii: 1514 = 920 senesi 18 Kânunuevvel = 1 Zülka'de Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti : Takriben 3 sene.

(Umumiyetle bu İskender Ağa Bostancı-başlıktan beylerbeyi ve daha sonra vezir olmuş gösterilirse de, Haydar-Çelebi Ruznâmesinden anlaşıldığına göre ilkönce Gelibolu sancak-beyliğiyle Kapdan olmuş ve üç sene kadar sürmüş olduğu anlaşılan Kapdanlığından sonra Yavuz devrinde vezir olmuştur. «Nişancı tarihi»ne göre İskender Paşa bir sene vezâretten sonra 1515 = 921 tarihinde idâm edilmiştir; «Sicill-i Osmânî»de yalnız «fevt olmuş» gösterilir; gene bu menbaa göre Galata-Mevlevihânesi'ni işte bu İskender Paşa yaptırmıştır).

BİRİNCİ SELİM DEVRİ:

20) Sinan Bey / Paşa — Milliyeti : Devşirme (?); tâyini: 1514 = 920 senesi 18 Kânunuevvel = 1 Zülka'de Pazartesi günü; Rumeli Beylerbeyliğine nakli: 1516 = 922 senesi 26 Nisan = 23 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti : 1 sene, 4 ay, 9 gün.

(Ridâniyye muharebesinde şehid olan Vezir-i-a'zam Hadım-Sinan Paşa'ya nisbetle «Küçük-Sinan Paşa» denilen ve Kapdanlıktan Rumeli Beylerbeyliğine geçtiği Haydar-Çelebi Ruznâmesinden anlaşılan bu Sinan Bey için 1517 = 922 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — İstanbul tersânesi bunun zamanında yapılmıştır: 1515 = 921 vukuâtının son fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ SELİM ve BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

21) Ca'fer Ağa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1516 = 922 senesi 26 Nisan = 23 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; idâmı: 1520 = 926; Kapdanlık müddeti: Takriben 4 sene.

(Bâzı menbâlarda bu Ca'fer Ağa ikinci Bâyezid devrine tesadüf eden 917 = 1511 tarihinde Kapdan olmuş gibi gösterilirse de doğru değildir: O tarihten bunun tâyin tarihine kadar yukarıki fıkralarda gördüğümüz İskender Ağa ile Sinan Bey'in Kapdan oldukları Haydar-Çelebi Ruznâmesiyle sâbittir. — Kapu-Ağalı-ğ'ından Kapdan-ı-Deryâ olan ve Yavuz'a Kanunî devirleri arasında dört sene kadar mevkiini muhâfaza eden bu Ca'fer Ağa yahut Ca'fer Bey'in Kapdanlık devrinde en mühim rolü Yavuz'un Mısır seferinde deniz yollarının emniyetini te'min etmiş olmasında gösterilebilir. — Mısır fethedildiği zaman Ca'fer Ağa donanmayla İskenderiyye'ye gelmiş ve Yavuz'un İstanbul'a tehcir ettiği bir çok mühim şahsiyetlerle Osmanlı ordusunun yaralılarını pâyitahta nakletmiştir: 1517 = 923 vukuâtının «19 Mayıs» ve «15 Temmuz» fıkralarına bakınız. — Ca'fer Ağa bilhassa Yavuz devrindeki zulûmlerinden dolayı halk arasında «Kanlı-Ca'fer» ismiyle anılmaya başlamış ve Kanunî cülûs ettiği zaman her taraftan yükselen şikâyetler üzerine muhâkeme edilip cinâyetleri sâbit olduğu için idâm edilmiştir; Kanlı-Ca'fer'in idâmı Kanunî Sultan Süleyman'ın adâlet yolundaki ilk icrââtından sayılır: 1520 = 926 vukuâtının «3 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

22) Palak/Yalak-Mustafa Paşa — Milliyeti: Boşnak, tâyini: 1520 = 926; azli: 1522 = 929, Kapdanlık müddeti: Takriben 2 sene.

(Kuvvetli bir rivayete göre Boşnak ve daha zayıf bir rivayete göre de Arnavut olduğundan bahsedilen bu Paşa'nın lâkâbı «Palak», «Yaylak», «Yapalak», «Baylak», «Baylan» ve hattâ «Çıplak» gibi muhtelif imlâlarla kaydedilir: Peçevî'ye göre «Palak» lâkâbı Enderun'da takılmışsa da sebebi belli değildir. — Mustafa Paşa Kanunî'nin Rodos fethinde Kapdan-ı-Deryâ bulunmakla beraber donanmayı kendisi değil, Barbaros'un maiyyetinden Muslihüddin-Reis idare etmiştir: 1522 = 928 vukuâtının «4 Haziran» fıkrasına bakınız. — Bâzı menbâlarda Mustafa Paşa 940 = 1533 - 1534 tarihinde ölünceye kadar 14 sene Deryâ kapdanlığında kalmış gibi gösterilirse de doğru değildir: Rodos muhasarasında azledildiği hakkındaki rivayet daha doğrudur. Bu Paşa sonraları Şam Beylerbeyliği ve Kubbe vezirliği gibi bâzı mühim mevkilerde daha bulunmuştur).

23) Bayram Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1522 = 929; azli: (?); Kapdanlık müddeti: (?).

(Umumiyetle Kapdanlar silsilesine alınmayan bu Paşa'nın ismini Hammer «Ferdî»den naklen tesbit etmiş ve Atâ Bey de Hammer tercemesinde bunun ismini «Behram Paşa» şeklinde göstermiştir).

24) Süleyman Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: (?); azli: 1531 - 1532 = 938; Kapdanlık müddeti: (?).

(Yukarıki Bayram / Behram Paşa gibi Ferdî'den naklen Hammer'ın Kapdanlar cedvelinde almış olduğu bu Paşa'nın ismi diğer menbâlarda mevcut değildir).

25) Kemankeş-Ahmed Bey/Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1531 - 1532 = 938; azli: 1534 = 940 senesi 6 Nisan = 22 Ramazan Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 2 sene.

(940 = 1533 - 1534 tarihinde tâyin edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet bulunmakla beraber doğru olmaması lâzımgeliyor: Çünkü 1532 = 939 tarihinde meşhur Andrea Doria Osmanlılara karşı harekete geçip Mora ve Yunanistan sahillerindeki Türk kalelerine taarruz ettiği zaman, üzerine sevk edilen Osmanlı donanmasına Kemankeş-Ahmed Bey yahut Paşa kumanda etmiştir: 1532 = 939 vukuâtının «21 Eylül» fıkrasına bakınız. — Silâhdarlıktan Kapdan-ı Deryâ olan Ahmed Bey'e «Kemankeş» denilmesi ok atmaktaki şöretindendir. — Kemankeş-Ahmed Bey'in yegâne mazhariyyeti, Kapdanlık makamında Barbaros'un selefi olmasından ve şanlı halefi Osmanlı hizmetine girmek üzere Cezâyir'den İstanbul'a gelirken donanmayla Navarin'den karşılamak şerefini ihrâz etmesinden ibarettir: 1533 = 940 vukuâtının «27 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız).

İKİNCİ DEVİR

26) BARBAROS Hayrüddin Hızır Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1534 = 940 senesi 6 Nisan = 22 Ramazan Pazartesi günü; ölümü: 1546 = 953 senesi 4 Temmuz = 5 Cumâda-l-ülâ Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 12 sene, 2 ay, 28 gün.

(Buradaki tarihler en kuvvetli rivayetlere göredir: Bunlardan başka Barbaros'un Kapdanlığa tâyini için 1534 - 1535 = 941 ve 1536 - 1537 = 943 tarihleri ve ölümü için 1546 = 953 senesi 5 Temmuz = 6 Cumâda-l-ülâ Pazartesi tarihi de rivayet edilir; fakat bu rivayetler zayıftır: Burada esas ittihaz edilen en kuvvetli tarihlere ait fıkralara bakınız. — Türk denizciliğinin şanlı piri ve dünya denizcilik tarihinin en büyük şahsiyeti olan bu Akdeniz fâtihinin Türk ırkına şeref veren mubârek şahsiyetiyle büyük gazâlarına ait fıkraların endeksi için 1546 = 953 vukuâtının «4 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Osmanlı Kapdanları silsilesinin birinci devrini teşkil eden karanlık ve ihtilâflı noktalar Barbaros'a kadar devam ettikten sonra ikinci devir saydığımız vuzûha girilmektedir: Fakat tabîî bu vuzûh devrinde de bir takım şüpheli ve ihtilâflı noktalar yok değildir. — Bu cedvelin başındaki izâhat fıkrasına da bakınız).

27) Sokullu-Mehmet Ağa/Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1546 = 953 senesi 4 Temmuz = 5 Cumâda-l-ülâ Pazar günü (?); Rumeli beylerbeyliğine nakli: 1550 = 957; Kapdanlık müddeti: Takriben 4 sene.

(Sokullu'nun denizcilikle hiç bir alâkası olmadığı ve bilhassa Barbaros'un ye-

tiştirdiği büyük denizciler ortada bulunduğu halde dünyanın en büyük Kapdanına halef olmayı kabul etmekten çekinmemesi, Türk donanmasının dört sene sönük bir devir geçirmesine sebep olmuştur. Kanunî'nin Sokullu'yu Kapdanlığa getirmesi de tabii çok büyük bir hatâdır. Her halde şanlı Barbaros'un selefi Kemankeş-Ahmed Bey gibi halefi Sokullu-Mehmet Ağa'nın da gemicilikten anlamaması tesadüfün en tuhaf cıvelerindendir! — Sokullu-Mehmet Paşa'nın Kaptanlıktan Rumeli Beylerbeyliğine nakli için 1555 = 962 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına, menşei ve sadâreti için 1565 = 972 vukuâtının «28 Haziran» fıkrasına ve siyasi şahsiyetiyle ölümü için 1579 = 987 vukuâtının «12 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız. — «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde Sokullu'nun sıra numarası 42 dir).

28) Koca-Sinan Paşa — Milliyeti: Hırvat; tâyini: 1550 = 957; ölümü: 1554 = 961; Kapdanlık müddeti: Takriben 4 sene.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın dâmâdı Vezir-i-a'zam Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa'nın kardeşi olduğu için Deryâ kapdanlığına çıkarılmış olan bu Koca-Sinan devrinde donanmanın en mühim hareketlerini Barbaros merhumun şanlı talebesi Turgud-Reis idare etmiş ve Sinan Paşa da Kehle-i-ikbâl'e istinâden Turgud'un muvaffakiyetleriyle fütûhâtını benimsemekten başka bir şey yapamamıştır: 1551 = 958 vukuâtının «16 Temmuz» ve «15 Ağustos» fıkralarıyla 1553 = 960 vukuâtının «15 Haziran» ve 1555 = 962 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına bakınız. — Beşiktaş'daki «Sinan Paşa câmii»ni işte bu Koca-Sinan Paşa yaptırmıştır. — Sinan Paşa'nın Kapdanlığını 1548 = 955 den 1553 = 960 tarihine kadar beş sene sürmüş gösteren zayıf bir rivayet daha vardır).

BİRİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ SELİM DEVİRLERİ:

29) Piyâle Paşa — Milliyeti: Macar; tâyini: 1554 = 961; üçüncü vezirliğe terfii 1568 = 975; Kapdanlık müddeti: 14 sene.

(Osmanlı tarihinin en büyük denizcilerinden olan Piyâle Paşa'nın Hırvat cinsinden olduğu hakkında da bir rivayet mevcut olmakla beraber, Kanunî'nin Mohaç zaferinde ele geçmiş bir Macar çocuğu olduğuna ait rivayet daha kuvvetlidir: 1555 = 962 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına bakınız. — Piyâle Paşa'nın meslek hayatında en parlak muvaffakiyeti Cerbe zaferidir. Ve ilkönce yalnız Gelibolu sancak-beyi sıfatıyla Kapdan-i-Deryâ olduğu halde, işte bu zafer üzerine Cezâyir Beylerbeyliği de verilip Osmanlı hânedânına dâmâd olduğu rivayet edilir: Bunlar için 1560 = 967 vukuâtının «14 Mayıs», 1560 = 968 vukuâtının «27 Eylül» ve 1561 = 969 vukuâtının «25 Eylül» fıkralarına bakınız. Daha kuvvetli bir rivayete göre de Cezâyir beylerbeyliği Mayorka seferi üzerine tevcih edilmiştir: 1558 = 965 vukuâtına bakınız. Bununla beraber, Kanunî devrindeki Malta seferinin muvaffakiyetsizlikle neticelenmesinde Piyâle Paşa'nın o sefere serdâr olan Kızıl-Ahmedlü Mustafa Paşa ile geçimsizliği en mühim âmil sayılır: Donanmanın Malta seferine hareketi için 1565 = 972 vukuâtının «1 Nisan» fıkrasına ve mes'ûliyyet meselesi için de 1565 = 973 vukuâtının «6/7 Eylül», «8 Eylül» ve «11 Eylül» fıkralarına bakınız. Piyâle Paşa'nın büyük şöhetini karartan bu muvaffakiyetsizlik Sakız'ın fethiyle telâfi edilmiştir: 1566 = 973 vukuâtının «14 Nisan» fıkrasına bakınız. — Kanunî ve ikinci Selim devirlerinde Kapdanlık eden Piyâle Paşa'nın Kubbe vezirliğine terfi ederek donanmadan ayrılması ikinci Selim devrindedir: 1568 = 975 vukuâtının «13 Mayıs» fıkrasına bakınız. Bununla beraber, Kıbrıs fethinde

Vezir-i-Sâlis olduğu halde fevkalâde olarak donanmaya kumanda etmiş ve muvaffakiyetli bir ihraç hareketi yaptıktan başka deniz yollarının emniyetini de te'min etmiştir. — 1570 = 977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Piyâle Paşa yedi sene ikinci vezirlik makamında bulunduktan sonra öldüğü için, sırası geldiği halde Vezir-i-a'zam olamamıştır: 1578 = 985 vukuâtının «21 Kânunusânî» fıkrasına bakınız. — Kâtib-Çelebi, Piyâle Paşa'nın Üsküdar'daki bahçesini «acâib-i âlemden» gösterir).

İKİNCİ SELİM DÖVRI:

30) Müezzîn-zâde Ali Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1568 = 975; şehâdeti: 1571=979 senesi 7 Teşrinievvel = 17 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 3 sene.

(Denizcilikle hiç bir alâkası olmadığı halde Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa'nın Yeniçeri-Ağalığı'ndan Deryâ kapdanlığına getirmek gafletinde bulunduğu Müezzîn-zâde Edirneli Ali Paşa'nın Kapdanlık devrinde Kıbrıs seferiyle Lepanto = İnebahtı muharebesi gibi iki büyük vak'a vardır: Bunların birincisindeki muvaffakiyetli hareketi yukarıki fıkra da bahsi geçen eski Kapdan-ı-Deryâ üçüncü vezir Piyâle Paşa te'min etmiş ve ömründe bir kayık bile idare etmemiş olan Müezzîn-zâde Ali Paşa «Kapdan-ı-Deryâ» ünvânıyla donanmada bulunmuş olmaktan başka bir şey yapmamıştır: 1570 = 977 vukuâtının «15 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Osmanlı tarihinde «Sığın-Donanma harbi», ismini alan deniz fâciasında Ali Paşa'nın Kapdanlıktaki cehlîni telâfi etmek üzere donanmanın idaresi Barbaros merhumun o zaman hayatta bulunan Piyâle ve Kılıc-Ali Paşalar gibi şanlı talebeleri dururken ikinci vezir Pertev Mehmet Paşa gibi karadan yetişme bir devlet-adamına havâle edilmiş, Kapdan-ı-Deryâ Ali Paşa bütün Türk denizcilerinin ve bilhassa Kılıc-Ali Paşa'nın şiddetli itirazlarına rağmen Sokullu'dan aldığı gizli emirleri göstererek ve Pertev Paşa'yı da kandırarak câhilâne bir taarruzla donanmanın mahvolmasına sebep olmuştur. Barbaros merhumun kurduğu Akdeniz hâkimiyetini şahsî ihtirâsâtına kapılarak tehlikeye atmakta tereddüd etmeyen Sokullu'nun bu büyük fâciadaki müdhîş mes'ûliyetiyle Pertev ve Ali Paşaların İnebahtı fâciasıyla neticelenen Akdeniz seferi için 1571 = 978 vukuâtının «4 Mayıs» ve 1571 = 979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkralarına bakınız. — Müezzîn-zâde Ali Paşa Sığın-Donanma harbinde maktul düşmüş olduğu için, bâzı Osmanlı menbâlarında «Şehîd-Ali Paşa» şöhretiyle de anılır: Fakat her halde pek sevimli bir şehîd değildir).

İKİNCİ SELİM ve ÜÇÜNCÜ MURAD DEVİRLERİ:

31) Kılıc-Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1572 = 979; ölümü: 1587 = 995 senesi 21 Haziran = 15 Receb Pazar günü akşamı; Kapdanlık müddeti: Takriben 15 sene.

(Turgud ve Piyâle Paşalarla beraber Barbaros merhumun en şanlı talebesinden ve Türk denizcilik tarihinin en büyük şahsiyetlerinden olan Kılıc-Ali Paşa'nın asıl ismi «Uluc-Ali Paşa»dır: Bu Uluc-Ali isminin Garp dillerinde tahrifinden hasıl olan «Occhiali/Ochiali», şekli bir İtalyan ismine benzemesinden dolayı bu büyük Türk denizcisinin aslen Kalâbriyalı olduğu hakkında bir Garp efsânesi

varsa da tuhaf bir yakıştırmadan başka bir esasa istinâd etmiyen bu rivayetin hiç bir kıymeti yoktur : Râmız-Paşa-zâde Mehmet İzzet'in «Harîta-i Kapudanân-ı Deryâ»sında :

«Müşârünileyh Anadolu ahâlisinden olarak Hayrüddin Paşa'nın tebeası zümresinden ve fenn-i deryâyı güzel bilenlerin cümlesinden»

olduğu tasrih edildiği gibi, Kalâbriyalı olduğu hakkındaki Garp efsânesi de hiç bir ciddi vesikaya istinâd etmediği için, Kılıc-Ali Paşa'nın Anadolu Türklerinden olduğu muhakkaktır; «Kamûs-ül-Âlâm»ında bu milliyet meselesine temâs eden Şemsüddin Sâmî de Kılıc-Ali Paşa'ya isnâd edilen uydurma İtalyanlığı kat'î bir lisanla reddedererek:

«Türk-oğlu-Türk ve Anadolulu»

olduğunu ehemmiyetle tasrih etmektedir. Her halde «Uluc-Ali» isminin «Occhiali» den değil, bilâkis bu «Occhiali» şeklinin «Uluc-Ali»den muharref olduğu muhakkaktır. «Uluc» isminin «Kılıç lâkabına tahvili de, yukarıki fıkra da bahsi geçen Müezzinzâde Ali Paşa zavallısının sebep olduğu Lepanto = İnebahtı fâciasında Cezâyir Beylerbeyi sıfatıyla bulunan Uluc-Ali Paşa'nın kendi filosuyla yaptığı kahramanca hareket sâyesinde bâzı Türk gemilerini kurtarması üzerine ikinci Selim'in Kapdanlık berâtındaki sarîh emriyle olmuştur. Kılıc-Ali Paşa'nın Lepanto muharebesindeki rolü ve kahramanlığı için 1571 = 979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına, felâketten kurtardığı donanma bakıyyesini İstanbul'a getirmesi ve Haliç tersânesinde yeni bir donanma inşâsındaki muvaffakiyetleri için gene o sene vukuâtının «21 Teşrinievvel» fıkrasına, yeni donanma yapıldıktan sonra Deryâ kapdanlığına tâyini, «Kılıç» lâkabının tevcihi ve Akdeniz'de Türk hâkimiyetini idâme etmek üzere o yeni donanmayla çıktığı ilk sefer için 1572 = 979 vukuâtının «17 Şubat», ve 1572 = 980 vukuâtının «13 Haziran» fıkralarına, ertesi sene çıktığı cenubî İtalya seferi için 1573 = 981 vukuâtının «3 Haziran» fıkrasına ve Tunus'un kat'î surette fethiyle neticelenen en büyük seferi için de 1574 = 982 vukuâtının «15 Mayıs», «13 Eylül» ve «30 Teşrinisâni» fıkralarına bakınız. — Kılıc-Ali Paşa merhumun Kapdanlığa tâyini için 1571 = 979 senesi Teşrinievvel - Teşrinisâni = Cumâda-l-âhire tarihi ve ölümü için 1587 = 995 senesi 27 Haziran = 21 Receb Cumartesi günü de rivayet edilir. — Türbesi kendi hayrâtı ve Koca-Sinan'ın eseri olan Tophâne câmiindedir: 1580 = 988 tarihinde yapıldığı zaman sâhilde bulunan bu câmi şimdi 200 metre dâhilde kalmıştır).

32) Dâmâd-İbrahim Paşa — Milliyeti: Boşnak yahut Hırvat; tâyini: 1587 = 995 senesi 6 Temmuz = 30 Receb Pazartesi günü; azli: 1588 = 996 senesi 14 Nisan = 17 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 9 ay, 9 gün.

(Üçüncü Murad'ın dâmâdı ve Üçüncü Mehmed'in eniştesi olan bu Boşnak yahut Hırvat devşirmesi İbrahim Paşa sonradan üç defa Sadâret makamını da işgal etmiştir: «Vezir-i a'zam'lar» cedvelinde 57, 59 ve 62 numaralara bakınız. — Karısının adı «Ayşe-Sultan»dır).

33) Uluc-Hasan Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1588 = 996 senesi 14 Nisan = 17 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; ölümü 1591 = 999 senesi 11/12 Temmuz = 19/20 Ramazan Perşenbe/Cuma gecesi; Kapdanlık müddeti: 3 sene, 2 ay, 28 gün.

(Aslen Anadolu-Türklerinden olan Uluc-Hasan Paşa yukarda 31 numarada gör-
düğümüz Kılıc-Ali Paşa'nın yetiştirmelerindendir; uzun zaman Cezâyir ocağında
hizmet ettikten sonra İstanbul'a gelmiştir; geliş tarihi ihtilâfıdır. En kuv-
vetli rivayete nazaran Kılıc-Ali Paşa'nın Kapdanlığı devrinde onun maiyyetinde
çalışarak «Ümerây-ı-Bahriyye»den olmuştur. — Hasan Paşa'nın füc'eten öldüğü
rivayet edilir. Mezarı Kılıc-Ali Paşa türbesindedir: Bu türbe için Kapdanlar ced-
velinde 31 numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ MURAD ve ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

34) Cağal-oğlu/Cağala-zâde Yusuf Sinan Paşa — Milliyeti: İtalyan; tâyini: 1591=999 senesi 17 Temmuz=25 Ramazan Çarşamba günü; azli: 1595 = 1003 senesi 25 Haziran = 17 Şevvâl Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 3 sene, 11 ay, 9 gün; «Birinci defa».

(İsmi İstanbul'un Cağaloğlu semtiyle hamamına alem olan bu İtalyan dönmesi
Üçüncü Mehmet devrinde 1 ay, 9 gün Sâdâret makamında da bulunmuştur: «Ve-
zir-i-a'zamlar», cedvelinde 58 numaraya ve sadâretinden sonra ikinci defa kapdan-
lığı için de aşağıda 36 numaraya bakınız. — Sinan Paşa'nın İtalyanca ismi «Scipione
Cicala»dır: Şahsiyeti için 1596 = 1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına ba-
kınız).

DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

35) Dâmâd-Halil Paşa — Milliyeti: Boşnak; Tâyini: 1595 = 1003 senesi 26 Haziran = 18 Şevvâl Pazartesi günü; azli: 1598 = 1006 senesi 8 Nisan = 2 Ramazan Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 9 ay, 12 gün.

(Halil Paşa Üçüncü Murad'ın dâmâdı ve Fatma-Sultan'ın ilk kocasıdır. — Kâtib-
Çelebi «Esfâr-ül-bihâr»ında tâyin tarihini 1003 = 1595 senesi 18 Cumâda-l-ülâ = 29
Kânunusânî Pazar gösterir: Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz «18 Şevvâl = 26
Haziran» tarihi «Şakaayık», zeyline göredir ve yukarıki fıkrada gördüğümüz Cağa-
la-zâde Sinan Paşa'nın azlinden bir gün sonraya tesadüf etmektedir).

ÜÇÜNCÜ MEHMET ve BİRİNCİ AHMED DEVİRLERİ :

**36) Cağal-oğlu/Cağala-zâde Yusuf Sinan Paşa — Milliyeti: İtal-
yan; tâyini: 1598 = 1006 senesi 8 Nisan = 2 Ramazan Çarşamba günü; Kapdanlık uhdesinde kalmak şartıyla tâyin edildiği Şark serdârlığında
ibkasiyle Kapdanlıktan azli: 1605 = 1013 senesi 24 Kânunusânî = 4
Ramazan Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 6 sene, 9 ay, 16 gün;
«İkinci defa».**

(Cağal-oğlu'nun bundan evvelki ilk Kapdanlığı için yukarda 34 numaraya baki-
mız. — Sinan Paşa'nın 1 ay, 9 günlük sadâreti işte bu iki Kapdanlığı arasındadır :
Ölümü de Şark serdârlığındadır: Ölüm tarihi için 1605 = 1014 senesi «2 Kânunu-
evvel» fıkrasına bakınız. — Bu seferki tâyin tarihi «Şakaayık zeyli»nde 1006=1598
senesi 9 Şevvâl = 15 Mayıs Cuma gününe müsâdif gösterilirse de, burada Kâtib-
Çelebi ile Nâimâ'nın daha kuvvetli olan rivayetleri esas ittihâz edilmiştir. — Sinan

Paşa'nın Kapdanlığı muhâfaza etmek şartıyla Şark serdârlığına tâyini için 1604 = 1012 vukuâtının «5 Şubat» fıkrasına bakınız. — İki kapdanlık müddetinin mecmûu 10 sene, 8 ay, 25 gün tutmaktadır).

BİRİNCİ AHMED DEVRİ :

37) Kaya-Paşa-zâde Kubad Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1605 = 1013 senesi 24 Kânunusâni = 4 Ramazan Pazartesi günü; azli: 1606 = 1014 senesi 18 Kânunusâni = 9 Ramazan Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 11 ay, 25 gün.

(Bu Mustafa Paşa bâzı menbâlarda yalnız «Tersâne-Kaymakamı» olmuş gibi gösterilirse de, Kapdan-ı-deryâ olduğu ve donanma başında o sıfatla sefere çıktığı hakkındaki rivayet daha kuvvetlidir).

38) Derviş Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1606 = 1014 senesi 18 Kânunusâni = 9 Ramazan Çarşamba günü; Sadârete terfii üzerine Kapdanlıktan ayrılması 1606 = 1015 senesi 21 Haziran 14 Safer Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 5 ay, 4 gün.

(Bostancı-başlıktan Kapdan-ı-deryâ olan Derviş Mehmet Paşa'nın Kapdanlığa tâyini için «1014 = 1605 senesi 15 Şa'ban = 26 Kânunuevvel Pazartesi» ve sadâreti için de «16 Muharrem = 24 Mayıs Çarşamba» ve «17 Muharrem = 25 Mayıs Perşembe» tarihleri de rivayet edilir: Fakat bunlar doğru değildir. Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 66 numaraya bakınız. — Derviş Mehmet Paşa hunharlığıyla meşhurdur).

39) Ca'fer Paşa — Milliyeti: Frenk (?); tâyini: 1606 = 1015 senesi 21 Haziran = 14 Safer Çarşamba günü; azli: 1608 = 1016 senesi 9 Şubat = 22 Şevvâl Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 7 ay, 18 gün.

(Bâzı muahhar menbâlarda bu Frenk-Ca'fer Paşa yukarıki fıkra da gördüğümüz Derviş Mehmet Paşa'dan evvel ve sonra iki defa Kapdan-ı-deryâ olmuş gibi gösterilirse de doğru olmadığı anlaşılmaktadır).

40) Müezzîn-zâde Hâfız-Ahmed Paşa — Milliyeti: Pomak; tâyini: 1608 = 1016 senesi 9 Şubat = 22 Şevvâl Cumartesi günü; Şam valiliğine nakli: 1608 - 1609 = 1017 senesi; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Doğancı-başlıktan Kapdan-ı-deryâ olan Filibeli Hâfız-Ahmed Paşa Birinci Ahmed'in dâmâdı ve Dördüncü Murad'ın eniştesidir: Karısının adı «Ayşe-Sultan»dır; fakat dâmâdlığı bu tarihten çok sonradır. — Hâfız Paşa iki defa Sadr-ı-a'zam olmuştur: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 82 ve 85 numaralara bakınız. — Hâfız Ahmed Paşa'nın Kapdanlıktan Şam beylerbeyliğine nakledildiği mâlûm olmakla beraber, bu tebeddülün tarihi belli olmadığı için Kapdanlık müddetinin tam olarak tâyini kabil olamamıştır).

41) Halil Paşa — Milliyeti: Ermeni; tâyini: 1608 - 1609=1017 senesi; azli: 1610 - 1611 = 1019 senesi; Kapdanlık müddeti : Takriben 2 sene; «Birinci defa».

(Yeniçeri-ağalığından Kapdan-ı-deryâ olan ve Kayseri'nin Zeytin köyü ermenilerinden olduğu rivayet edilen bu devşirmenin Maraş ermenilerinden olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Halil Paşa dört defa Kapdan-ı-deryâ ve iki defa da Sadr-ı-a'zam olmuştur. Bunlar için aşağıda 43, 47 ve 49 numaralarla «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 70 ve 83 numaralara bakınız. — Halil Paşa'nın bu ilk Kapdanlığının tâyin ve azil seneleri mâlûm olmakla beraber, ay ve gün tarihleri belli olmadığı için Kapdanlık müddetinin tamamıyla tesbiti kabil olamamıştır).

42) Öküz/Kara-Mehmet Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini: 1610 - 1611 = 1019 senesi; azli: 1613 = 1022 senesi 24 Teşrinisâni = 11 Şevvâl Pazar günü; Kapdanlık müddeti : Takriben 2 sene.

(Kara-Mehmet Paşa ve Dâmâd-Mehmet Paşa isimleriyle de anılan bu Kapdan-ı-deryâyâ «Öküz» lâkabının takılması bir öküz nalbandının oğlu olmasındandır; İstanbul'da doğmuş olmakla beraber âile menşeinin Ulukışla olmak ihtimali vardır. — Kara-Mehmet Paşa iki defa da Sadârette bulunmuştur. Bunlar için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 69 ve 71 numaralara bakınız. — Birinci Ahmed'in kızlarından Gevher-Han-Sultan'la evlenmiş olan Mehmet Paşa'nın Kapdanlığa tâyin tarihinde ay ve gün mâlûm olmadığı için me'muriyet müddetinin tamamıyla tesbiti kabil olamamıştır).

43) Halil Paşa — Milliyeti: Ermeni; tâyini: 1613 = 1022 senesi 24 Teşrinisâni = 11 Şevvâl Pazar günü; Sadârete terfii üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1616 = 1025 senesi 17 Teşrinisâni = 8 Zülka'de Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 11 ay, 23 gün; «İkinci defa».

(Halil Paşa'nın bundan evvelki ilk Kapdanlığı için yukarda 41 numaraya, bundan sonraki iki Kapdanlığı için aşağıda 47 ve 49 numaralara ve iki defa sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 70 ve 83 numaralara bakınız).

BİRİNCİ AHMED ve BİRİNCİ MUSTAFA DEVİRLERİ :

44) Çelebi/Güzelce-Ali Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1617 = 1026 senesi 17 Kânunusâni = 9 Muharrem Salı günü; azli: 1617 = 1026 senesi 23 Teşrinisâni = 24 Zülka'de Perşembe günü; Kapdanlık müddeti : 10 ay, 7 gün; «Birinci defa».

(Tunus valisi İstanköylü-Ahmed Paşa'nın oğlu olduğu için «İstanköylü-Ali Paşa» ismiyle de anılan ve babasının dönmeliği hakkında bir rivayet bulunduğuna göre milliyeti belli olmıyan bu Ali Paşa'nın iki defa Kapdanlığı ve bir defa da sadâreti vardır. Bundan sonraki Deryâ-Kapdanlığı için aşağıda 46 numaraya ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 72 numaraya bakınız. — Azil tarihi, Birinci Mustafa'nın ilk cülûsundan bir gün sonra azledilmiş olduğu hakkındaki rivayete göredir).

BİRİNCİ MUSTAFA DEVRİ:

45) Kara-Davud Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1617 = 1026 senesi 23 Teşrinisânî = 24 Zülka'de Perşembe günü; azli: 1618 = 1027 senesi 2 Kânunusânî = 5 Muharrem Salı günü (?); Kapdanlık müddeti: 1 ay, 10 gün (?).

(Genc-Osman'ın kaatili olmakla meşhur olan bu câni boşnağın azil tarihi, Kapdanlık müddetinin 40 gün sürmüş olduğu hakkındaki rivayete müstenittir; bununla beraber yalnız «Bir ay» ve hattâ «Dört gün» sürdüğü hakkında da bazı rivayetler vardır: Burada nisbeten en kuvvetli görünen Kâtib-Çelebi'nin kaydı esas ittihâz edilmiştir. — Birinci Mustafa'nın eniştesi olan Kara-Davud bu şuursuz pâdişahın ikinci saltanatında 24 gün Sadâret mevkiinde de bulunduktan sonra Genc-Osman'ın kan hakkını arayan askerin tazyikıyla idâm edilmiştir: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 75 numaraya ve idâmı için de 1623 = 1032 vukuâtının «5, 6, 7 ve 8 Kânunusânî» fıkralarına bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA ve İKİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

46) Çelebi/Güzelce-Ali Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1618 = 1027 senesi 2 Kânunusânî = 5 Muharrem Salı günü (?); Sadârete terfii üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1619 = 1029 senesi 23 Kânunuevvel = 16 Muharrem Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 11 ay, 22 gün (?); «İkinci defa».

(Güzelce-Ali Paşa'nın bu seferki tâyin tarihi için yukarıki fıkraya, bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 44 numaraya ve Sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 72 numaraya bakınız. İki Kapdanlık müddetinin mecmûu 2 sene 9 ay, 29 gün tutmaktadır).

İKİNCİ OSMAN DEVRİ:

47) Halil Paşa — Milliyeti: Ermeni; tâyini: 1619 = 1029 senesi 24 Kânunuevvel = 17 Muharrem Salı günü; azli: 1620 - 1621 = 1030 senesi; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene; «Üçüncü defa».

(Halil Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 41 ve 43 numaralara, bundan sonraki son Kapdanlığı için aşağıda 49 numaraya ve iki defa sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar», cedvelinde 70 ve 83 numaralara bakınız. — Halil Paşa'nın bu seferki azli «1030 evâilinde» gösterilirse de, ay ve gün tarihleri belli olmadığı için Kapdanlık müddetinin tam olarak tesbiti kabil olamamıştır: Yalnız üçüncü ve dördüncü Kapdanlıkları arasındaki ma'zûliyyet müddetinin «altı ay» sürmüş olduğu hakkında bir rivayet vardır. — Azlin 1030 senesi «evâil»ine tesadüf ettiği hakkındaki rivayet doğru olduğu takdirde Halil Paşa'nın 1620 senesi Teşrinisânî sonlarından Kânunuevvel sonlarına kadar geçen müddet içinde azledilmiş olması lâzımgelir; Hammer 1621 senesine müsâdif göstermektedir).

48) Softa-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1620 - 1621 = 1030 senesi; azli: 1621 = 1030 senesi; Kapdanlık müddeti: Takriben 6 ay (?).

(Yeniçeri-ağalarından Deryâ-Kapdanlığına geçen Mustafa Paşa Niğdelidir; tâ-yin ve azıl tarihindeki Hicrî 1030 = Milâdî 1620 - 1621 senesine müsâdif olduğu mâ-lûm olmakla beraber, ay ve gün tarihleri belli olmadığı için Kapdanlık müdde-tinin tamamiyle tesbiti mümkün olamamıştır; yalnız «Altı ay» sürdüğü hakkında bir rivayet vardır: Yukarıki fıkraya da bakınız).

İKİNCİ OSMAN DEVRİYLE BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANATI:

49) Halil Paşa — Milliyeti : Ermeni; tâ-yini: 1621 = 1030 senesi; azli: 1623 = 1032 senesi 5 Şubat = 4 Rebî'ül-âhir Pazar günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene, 8 ay; «Dördüncü defa».

(Halil Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 41, 43 ve 47 numaralara, iki defa sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 70 ve 83 numaralara ve bu son Kapdanlığına tâ-yin tarihi için yukarda 47 ve 48 numaralara bakınız. — Dört Kaptanlık müddetinin mecmûu takriben 7 sene, 7 ay, 23 gün tutmaktadır).

BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANATIYLA DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ :

50) Topal-Receb Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâ-yini: 1623 = 1032 senesi 5 Şubat = 4 Rebî'ül-âhir Pazar günü; Sadâret-Kaymakamlığına terfii üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1626 = 1035 senesi 13 Temmuz = 18 Şevvâl Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 5 ay, 6 gün.

(Haris bir entrikacı olan ve Karadeniz serdârlığından Deryâ-Kapdanlığına yükselen bu Boşnak dönmesi Birinci Ahmed'in Öküz/Mehmet Paşa'dan dul kalan kızı Gevher-Han-Sultan'la evlenmiş olduğu için Dördüncü Murad'ın eniştesidir; 3 ay, 7 gün sadâreti de vardır: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 86 numaraya bakınız).

DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ:

51) Çatalcalı-Hasan Paşa — Milliyeti: (?); tâ-yini: 1626 = 1035 senesi 13 Temmuz = 18 Şevvâl Pazartesi günü; azli: 1630 = 1040 senesi 20 Teşrinievvel = 13 Rebî'ül-evvel Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 4 sene, 3 ay, 8 gün.

(Bir Yeniçerinin oğlu olan ve Baş-Emîrahurluktan Deryâ-Kapdanlığına yükselen Hasan Paşa Birinci Ahmed'in kızlarından Fatma-Sultan'ın kocası ve Dördüncü Murad'ın eniştesidir; vazifesinde muvaffak olduğu halde yukarıki fıkroda gördüğümüz selefi Topal-Receb Paşa'nın entrikası yüzünden azledilmiş olduğu rivayet edilir. — Umumiyetle azıl tarihi «12 Rebî'ül-evvel» gününe müsâdif gösterilirse de, Naimâ tarihinde o günün «Ahad=Pazar» olduğundan bahsedildiğine göre hakikî takvimde 13 Rebî'ül-evvel'e tesadüf etmiş olması lâzımgelir).

52) Cabulat-zâde Mustafa Paşa — Milliyeti : Dürzü (?) tâyini : 1630 = 1040 senesi 20 Teşrinievvel = 13 Rebî'ül-evvel Pazar günü; azli: 1632 = 1041 senesi 1 Temmuz = 13 Zülhicce Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 8 ay, 12 gün.

(İkinci Selim devrinde Kilis beyliğinde bulunmuş olan Dürzü beylerinden «Canbulâd-ibni-Kaasım-il-Kürdi»nin nesline mensub olduğu için «Canbulad-zâde» denilen Mustafa Paşa Osmanlı sarayında terbiye görmüş ve Birinci Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'la evlenerek Dâmâd olmuştur. Bu âilenin milliyeti hakkında muhtelif rivayetler vardır; aslen Kürt ve hattâ Türk olduğu bile rivayet edilir; Lübnan'ın Sayda kasabasında bugün hâlâ Canbulat âilesinin bir kolu vardır: Bunlar asıllarının Kürt olmayıp Çerkes olduğunu ve Mısır Kölemenleriyle alâkadâr olduklarını rivayet ederlese de, bu noktanın milliyet tâyiniinde bir mi'yâr olmayacağı bedîhîdir. — Mustafa Paşa Baş-Emîrâhurluktan vezâret pâyesiyle Deryâ-Kapdanlığına yükselmiştir).

53) Bostancı-Ca'fer Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1632 = 1041 senesi 1 Temmuz = 13 Zülhicce Perşembe günü; Azli: 1634 = 1044 senesi 30 Haziran = 4 Muharrem Cuma günü; Kapdanlık müddeti 2 sene, 11 ay, 29 gün.

(Bostancı-başlıktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Ca'fer Paşa Kapdanlıktan azli üzerine Budin beylerbeyliğine tâyin edilmiştir: Kapdanlıkta muvaffakiyetsizliğiyle mâruftur. — «Şakaayık» zeylinde «Bin kırk birde Mehmet Paşa yerine Bayram Paşa Kapudân-ı bahr oldu» denilmekteyse de, diğer menbâlarda bunlardan bahsedilmediğine göre yanlış olmak ihtimâli vardır).

54) Deli-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1634 = 1044 senesi 30 Haziran = 4 Muharrem Cuma günü; Mısır beylerbeyliğine nakli: 1635 = 1045 senesi 21 Teşrinievvel = 9 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 3 ay, 21 gün; «Birinci defa».

(Baş-Emîrâhurluktan Kapdan-ı-deryâ olan ve fevkalâde kuvveti, cesâreti ve zekâsiyle şöhret bulan Girit kahramanı Deli-Hüseyn Paşa Anadolu'nun Yenişehir kasabasıındandır; üç defa Kapdanlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 57 ve 80 numaralara bakınız. — Deli-Hüseyn Paşa'nın 6 gün süren bir sadâreti de vardır; fakat Girit serdârlığından İstanbul'a gelip işe başlamadan evvel gıyâben azledilmiştir: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 105 numaraya bakınız. — Bu seferki azil tarihi «5 Cumâda-l-ûlâ = 17 Teşrinievvel», Perşembe gününe müsâdif gösteren daha zayıf bir rivayet de vardır. — Hüseyn Paşa'ya «Deli» denilmesi şecâat ve cesâretindendir).

55) Kemankes Kara-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1635 = 1045 senesi 21 Teşrinievvel = 9 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1638 = 1048 senesi 23 Kânunuevvel = 16 Şa'ban Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 3 sene, 2 ay, 3 gün.

(Yeniçeri-ağalığından Kapdan-ı-deryâ olan ve Macar devşirmesi olduğu hakkında da bir rivayet bulunan Kemankeş Kara-Mustafa Paşa bâzı menbâlarda ve meselâ Kâtib-Çelebi'nin «Esfâr-ül-bihâr»ında «1047 = 1637» tarihinde Kapdanlıktan azledilmiş gibi gösterilirse de, bu rivayetin doğru olmadığı «Du Loir» ve «Thevenot», seyahatnâmelerinde birinin Lâtin harfleriyle Türkçe metni ve diğerinin Fransızca tercemesi bulunan muâsır Bağdad sefernâmeleriyle Abdurrahman Hıbrî-i-Edirnevî'nin «Târîh-i feth-i Bağdâd-ı Sultan Murâd» serlevhalı zafernâmesindeki serâhatleriyle sâbittir. Bu menbâlar Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'nın Deryâ-Kapdanlığını Bağdad muhâsarasında Tayyar-Mehmed Paşa'nın şehâdeti üzerine Sadr-ı-a'zam oluncaya kadar muhâfaza etmiş ve Sadârete tâyin edildiği gün adaşı olan halefinin de Kapdanlığa tâyin edilmiş olduğunda müttefiktir. — Kemankeş-Mustafa Paşa'nın sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 90 numaraya bakınız).

DÖRDÜNCÜ MARAD ve SULTAN İBRAHİM DEVİRLERİ :

56) Silâhdar Beyceğiz-Mustafa Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1638 = 1048 senesi 24 Kânunuevvel = 17 Şa'ban Cuma günü; azli: 1640 = 1049 senesi 22 Şubat = 29 Şevvâl Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 1 ay, 29 gün.

(Bosna tüccarlarından Hacı-Sinan isminde birinin oğlu olduğu için «Tüccar-zâde» denilen ve okuyup yazma bilmiyen Silâhdar-Mustafa Paşa Dördüncü Murad'ın en gözde müsâhiplerinden olduğu için Şam valiliğine ilâveten Kapdan-ı-deryâ olmuştur: Yukarıki maddeye de bakınız. — Kapdanlıktan azli Sultan İbrahim'in cülûsu üzerine Budin valiliğine ve bu me'muriyyetinden derhal Rumeli beylerbeyliğine tâyini suretiyle olmuştur).

SULTAN İBRAHİM DEVRİ :

57) Deli-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1640 = 1049 senesi 22 Şubat = 29 Şevvâl Çarşamba günü; azli: 1640 = 1050 senesi 9 Eylül = 22 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 6 ay, 16 gün; «İkinci defa».

(Karadeniz'de muvaffakiyetli bir seferle meşgul olduğu sırada haberi bile olmadan azledilip Özü muhâfızlığına tâyin edilen bu kıymetli ve kahraman askerin bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 54 numaraya, bundan sonraki son Kapdanlığı için aşağıda 80 numaraya ve ancak 6 gün süren gıyâbî sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 105 numaraya bakınız).

58) Siyavuş Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1640 = 1050 senesi 9 Eylül = 22 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; azli: 1642 = 1051 senesi 1 Şubat = 1 Zülka'de Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 22 gün.

(Yeniçeri-ağalığından Kapdan-ı-deryâ olan Siyavuş Paşa meşhur Abaza Paşa'nın kölelerindendir; Sadr-ı-a'zam Öküz/Kara-Mehmet ve Receb Paşalardan dul ka-

lan Birinci Ahmed kızı Gevher-Han-Sultan'la evlenerek dâmâd olmuştur. Kendisinin de iki defa sadâreti vardır: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 98 ve 107 numaralara bakınız. — Siyavuş Paşa'nın Azak seferindeki muvaffakiyetsizliğiyle «Tersâne-i-Âmire mesâlihinde mübtedî»liğinden dolayı Kubbevezirliğine nakledilerek Kapdanlıktan azli üzerine halefi derhal tâyin edilmeyip Deryâ-Kapdanlığı bir müddet boş kalmış ve Naîmâ'nın tâbiriyle «Ol sene kimesneye tevcih olunmayup mühimmât-ı donanmaya Vezir-i-a'zam Hazretleri bizzat kendüler mübâşir» olmuştur: O sırada Tersâne işlerini bizzat der'uhde eden Sadr-ı-a'zam, «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 90 numarayla bahsi geçen Kemankeş Kara-Mustafa Paşa'dır; aşağıki fıkraya da bakınız).

59) Uzun-Piyâle Paşa — Milliyeti: Hırvat (?); tâyini: 1624 = 1052 senesi 23 Kânunuevvel = 1 Şevvâl Salı günü; idâmı: 1644 = 1054 senesi 13 Mart = 4 Muharrem Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 2 ay, 21 gün.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, Siyavuş Paşa'nın azli üzerine Deryâ-Kapdanlığı kimseye tevcih edilmeyip Tersâne işlerini Vezir-i-a'zam Kemankeş Kara-Mustafa Paşa bizzat idare etmiştir: Bu vaziyet Siyavuş Paşa'nın azlinden Uzun-Piyâle Paşa'nın tâyinine kadar 10 ay, 22 gün devam ettikten sonra Kapdanlık makamı Tersâne-Kethudâlığında faaliyeti görülen ve aslen Hırvat olduğu hakkında bir rivayet bulunan Piyâle Paşa'ya tevcih edilmiştir. — Uzun-Piyâle Paşa'nın idâmına sebep, Trablusugarp dayısı Mehmet-Dayı'nın pâdişaha gönderdiği altın hediyelerden bir kısmını gizleyip zimmetine geçirmesidir).

60) Ebubekir Paşa/Bekir Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1644 = 1054 senesi 13 Mart = 4 Muharrem Pazar günü; ölümü: 1644 = 1054 senesi 16 Haziran = 10 Rebî'ül-âhir Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 3 ay, 4 gün.

(Rodos beyliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Bekir Paşa'nın ölüm tarihini Kâtib-Çelebi 1 Muharrem 1054 = 10 Mart 1644 Perşembe gününe müsâdif gösterirse de o tarih tâyin tarihinden üç gün evveline tesadüf ettiği için, doğru olmadığı muhakkaktır; tıpkı bunun gibi, «Sicil-i Osmânî»de ölüm tarihi olarak gösterilen Ramazan 1055 = Teşrinievvel/Teşrinisânî 1645 tarihi de diğer menbâlara nisbetle bir sene hatahdır).

61) Silâhdar-Yusuf Paşa — Milliyeti: Boşnak, tâyini: 1644 = 1054 senesi 16 Haziran = 10 Rebî'ül-âhir Perşembe günü; idâmı: 1646 = 1055 senesi 22 Kânunusânî = 5 Zühicce Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 7 ay, 6 gün.

(Silâhdarlıktan vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Yusuf Paşa «Ermeni-Mustafa Ağa» isminde bir Bölük-ağasının köleliğinden yetişmedir: Efendisinin ölümünden sonra saray hizmetine girip Silâhdarlığa kadar yükselmiş ve Sultan İbrahim'in en gözde müsâhibi olarak pâdişahın bir buçuk, iki yaşlarındaki kızı Fatma-Sultan'la nikâhlanarak Dâmâd ünvânını almış, Girit seferinde Kapdanlıkla serdârlığı cem'ederek «Hanya fâtihi» diye şöhret bulmuş ve nihayet düşmanlarının

tezvirlerinden dolayı idâm edilmiştir : Naimâ idâm tarihini «Zülhicce'nün yevm-i râbii ki rûz-i düşenbih idi» diye 4 Zülhicce Pazartesi gününe müsâdif gösterirse de, «Düşenbih = Pazartesi» o ayın dördüne değil, beşine müsâdifdir ve zâten Kâtib-Çelebi'nin «Fezleke»sinde «4 Zülhicce»den bahsedilmesine mukabil «Esfâr-ül-bihâr»,ında «Zülhicce'nün beşinci günü» esas ittihâz edilmiştir).

62) Koca-Musa Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1646 = 1055 senesi 22 Kânunusâni = 5 Zülhicce Pazartesi günü; şehâdeti: 1647 = 1056 senesi 22 Kânunusâni = 15 Zülhicce Salı günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene.

(Mısır, Budin ve Silistre valilikleriyle Rikâb-ı-Hümâyûn Kaymakamlığında bulunmuş eski vüzerâdan olan Koca-Musa Paşa Girit seferi esnâsında Venedikli-lerle Eğriboz açıklarında girişmiş olduğu bir deniz muharebesinde şehîd olmuştur: Şehâdeti için 17 Zülhicce = 24 Kânunusâni» Perşembe tarihi de rivayet edilir).

63) Kapucu-başı Kara-Musa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1647 = 1056 senesi Kânunusâni = Zülhicce ayı; azli: 1647 = 1057 senesi Temmuz = Cumâda-l-âhire ayı; Kapdanlık müddeti: Takriben 5 - 6 ay.

(Baş-defterdarlıktan Kapdan-ı-deryâ olan Kara-Musa Paşa Sultan İbrahim'in meşhur müsâhibesi Şeker-pâre Hâtun'la evlendiği için parlamış ve vezaret pâyesiyle Yeniçeri-ağası olduktan sonra Baş-defterdarlıktan Kapdanlığa yükselmişse de, beceriksizliğinden ve bilhassa Anabolu'da uğradığı düşman muhâsarasındaki aczinden dolayı azledilmiştir; fakat buna rağmen biraz sonra karısının te'siriyle gıyâben Sadârete tâyin edilmişse de, İstanbul'a gelip işe başlamadan evvel gene gıyâben azledilmiş olduğu için bu gıyâbî sadâreti ancak 5 gün sürebilmiştir: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 93 numaraya bakınız. — Kapdanlığa tâyin ve azil tarihlerinin günleri belli değildir: yalnız selefinin şehâdet haberi İstanbul'a geldikten sonra tâyin edilmiş olduğundan bahsedilir).

64) Dâmad Fazlı/Fazlullah Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1647 = 1057 senesi Temmuz = Cumadâ-l-âhire ayı; azli: 1647 = 1057 senesi 25 Kânunuevvel = 28 Zülhicce Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 5 - 6 ay.

(Evvelce vezâretle Anadolu beylerbeyliğinde bulunmuş olan Fazlı Paşa Sultan İbrahim'in müsâhipliğinden Kapdan-ı-deryâ olduğu için «Müsâhib-Fazlı Paşa» ismiyle de anılır. — Selefî Kara-Musa Paşa'nın azli gibi bunun tâyininde de gün tarihi belli değildir. — Azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş olan Fazlı Paşa'nın sarayı İstanbul'da Binbir-direk'de olduğu için ismi oraya alem olmuştur).

65) Ammâr-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1647 = 1057 senesi 25 Kânunuevvel = 28 Zülhicce Çarşamba günü; idâmı: 1648 = 1058 senesi 18 Haziran = 26 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 5 ay, 24 gün.

(Tersâne-kethudâlığından Kapdan-ı-deryâ olan Mehmet Paşa bir mi'mârın oğlu

olduğu için «Ammâr-zâde» diye anılır: Bu lâkabın «Himâr-zâde»den çevrildiği hakkında da bir rivayet vardır. — Meslekten yetişmiş olduğu halde Girit sevkı-yâtında beceriksizlik etmiş ve hattâ Venedik donanması Çanakale boğazını kapattığı için Girit'e götürceği mühimmâtı yetiştiremediğinden dolayı pâdişaha şikâyet edilmiş, aldığı emirlere rağmen düşman hattını yarmıya veyahut harbi kabule cesaret edememiş ve işte bu atâletiyle cesaretsizliğinden dolayı idâm edilmiştir. Buna benziyen diğer bir Kapdan için aşağıda 68 numaraya bakınız).

SULTAN İBRAHİM ve DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ :

66) Voynuk-Ahmed Paşa — Milliyeti: Bulgar; tâyini: 1648=1058 senesi 18 Haziran = 26 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü; şehâdeti: 1649 = 1059 senesi 28 Temmuz = 18 Receb Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 1 ay, 10 gün.

(Boğaz-hisarı=Sedd-ül-bahir muhafızlığından Kapdan-ı-deryâ olan Hezargradlı Voynuk-Ahmed Paşa'nın aslen Boşnak cinsinden olduğu hakkında da zayıf bir rivayet vardır. Birinci Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'ın beşinci kocası olduğu rivayet edilir. — Girit seferinde şanlı Serdâr Deli-Hüseyn Paşa'yı kiskandığı için, onun müsaadesi olmadan kendi başına Suda limanını fethetmek kalkıştığı sırada kale-den atılan bir top güllesinin başını uçurmasıyla şehîd olmuştur; fırtınada telef olduğu hakkındaki rivayet doğru değildir. Bu mesele için 1649 = 1059 vukuâtının «29/30 Ağustos» fıkrasına bakınız).

DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

67) Bıyıklı-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1649 = 1059 senesi 16 Ağustos = 7 Şa'ban Pazartesi günü; Rumeli beylerbeyliğine nakli: 1649 = 1059 senesi 10 Teşrinievvel = 3 Şevvâl Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 1 ay, 25 gün.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz Voynuk-Ahmed Paşa'nın Suda muharebesinde şehîd düştüğü sırada Girit'de bulunduğu için Serdâr Deli-Hüseyn Paşa'nın emriyle Deryâ-Kapdanlığını vekâleten der'uhde eden Kars valisi Mustafa Paşa Bozokludur. Selefinin şehâdet tarihinden kendisinin tâyin tarihine kadar 19 gün vekâlet ettikten sonra İstanbul'da tasdik edilmiş olan tâyin emri o senenin 13 Eylül = 6 Ramazan Pazartesi günü Girit'e gelmiştir: Bu vaziyete göre Bıyıklı-Mustafa Paşa'nın vekâlet ve asâlet suretiyle Kapdanlık müddetinin mecmûu 2 ay, 14 gün tutuyor demektir; yukarda yalnız asâleten Kapdanlık müddeti esas ittihaz edilmiştir).

68) Haydar-Ağa-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1649 = 1059 senesi 10 Teşrinievvel = 3 Şevvâl Pazar günü; azli: 1650 = 1060 senesi 7 Teşrinievvel = 11 Şevvâl Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 11 ay, 28 gün.

(Yeniçeri-ocağından yetiştikten sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş olan bu Haydar-Ağa-zâde Mehmet Paşa'nın da tıpkı yukarda 65 numarada gördüğümüz

Ammâr-zâde Mehmet Paşa gibi düşman ablukasında bulunan Çanakkale-boğazından çıkamadığı için azledilmiş olduğu rivayet edilir: Bu mesele için 1650 = 1060 vukuâtının «15 Mart» fıkrasına bakınız).

69) Hüsâm-Bey-zâde Ali Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1650 = 1060 senesi 7 Teşrinievvel = 11 Şevvâl Cuma günü; azli: 1652 = 1062 senesi 3 Teşrinievvel = 29 Şevvâl Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 11 ay, 27 gün; «Birinci defa».

(Rodol beyliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Hüsâm-Bey-zâde Ali Paşa Dördüncü Murad devri denizcilerinden Rodos sancak-beyi Hüsâmüddin Hasan Bey'in oğludur: Rodos'da doğmuş olduğu için «Rodolu-Ali Paşa» ismiyle de anılır. Vezâret pâyesini Kapdanlığa tâyininin biraz sonra almıştır. — Ali Paşa'nın iki defa Kapdanlığı vardır: İkinci defası için aşağıda 82 numaraya ve o zaman kendisine halef olan oğlu Hüsâm-Bey-zâde Abdülkadir Paşa için de 83 numaraya bakınız).

70) Derviş Mehmet Paşa — Milliyeti: Çerkes; tâyini: 1652 = 1062 senesi 3 Teşrinievvel = 29 Şevvâl Perşembe günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1653 = 1063 senesi 21 Mart = 21 Rebî'ül-âhir Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 5 ay, 18 gün.

(Anadolu beylerbeyliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Derviş Mehmet Paşa çok silik bir şahsiyettir. Kapdanlıktan Sadârete terfi etmiştir: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 101 numaraya bakınız. — Naîmâ sadâret tarihini «20 Rebî'ül-âhir Cuma» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 21 ine tesadûf etmektedir).

71) Çavuş-oğlu/Çavuş-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: (?): 1653 = 1063 senesi 23 Mart = 23 Rebî'ül-âhir Pazar günü; azli: 1653 = 1064 senesi 26 Teşrinisânî = 15 Muharrem Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 8 ay, 4 gün; «Birinci defa».

(Enderun'dan yetistikten sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş olan Çavuş-oğlu Mehmet Paşa Sultan İbrahim'in kızlarından Gevher-Han-Sultan'ın kocasıdır. — Azlinin sebebi yüz gemilik bir filoyla Girit'den gelip girdiği Rodos limanında 60 gemilik bir düşman filosunun muhâsarası altında 40 gün hareketsiz kalmış olmasıyla izah edilir. — Çavuş-oğlu'nun iki defa Kapdanlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 79 numaraya bakınız. — Bir rivayete göre de azil tarihi Hicretin 1063 senesinin sonlarına, yâni yukarda esas ittihâz ettiğimiz tarihten takriben 15 gün evveline müsâdiftir).

72) Kara-Murad Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1653 = 1064 senesi 26 Teşrinisânî = 5 Muharrem Çarşamba günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1655 = 1065 senesi 11 Mayıs = 5 Receb Salı günü; Kapdanlık müddeti 1 sene, 5 ay, 15 gün.

(İlk sadâretinden sonra Budin beylerbeyliğine tâyin edilmiş olan ve «Dev-Murad Paşa» ismiyle de anılan Kara-Murad Paşa bu sefer Deryâ-Kapdanlığı için

Budin'den İstanbul'a dâvet edilip muvâsalat günü hil'at giydirilerek tâyin muâmelesi yapılmıştır. — Murad Paşa'nın Kapdanlığı esnâsında Venediklilere karşı kazanılan deniz zaferleri için 1654 = 1064 vukuâtının «16 Mayıs» fıkrasına bakınız. — Kara-Murad Paşa'nın iki sadâreti vardır: Biri Kapdanlığından evvel, biri sonradır: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 96 ve 103 numaralara bakınız).

73) Telli/Dellâk-Mustafa Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1655=1065 senesi 11 Mayıs = 5 Receb Salı günü; azli yahut isti'fâsı: 1655=1065 senesi 21 Mayıs = 15 Receb Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 10 gün.

(Vezâret pâyesiyle muhtelif valiliklerde bulunmuş olan bu Telli yahut Dellâk = Tellâk-Mustafa Paşa bâzı menbâlara ve meselâ Naîmâ'ya göre ancak «Bir kaç gün» Kapdanlık ettikten sonra «Adem-i kudret izhâr itmeğle azl» edilmiş ve Kâtib-Çelebi'ye göre de «Kabûl itmemişdür»; bununla beraber en kuvvetli rivayetlere nazaran on gün kadar Kapdanlık ettiği anlaşılmaktadır).

74) Zurnazen-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1655=1065 senesi 21 Mayıs = 15 Receb Cuma günü; azli: 1656=1066 senesi 29 Mart=3 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 10 ay, 9 gün.

(Muhtelif valiliklerle Baş-defterdarlıkta bulunduktan sonra Kapdan-ı-deryâ olan bu entrikacı ve harîs Arnavut Kapdanlık makamına ilâveten Sadâret-Kaymakamlığına da tâyin edildikten sonra «Vak'a-i-vakvâkıyye» de Mühr-i-Hümâyûnu elde edip dört saat Sadr-ı-a'zam olmuşsa da âsi askerinin hoşuna gitmediği için derhal azledilip Kapdanlıkta kalmıştır: Dört saatlik sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 106 numaraya bakınız. — Zurnazen bu sadâret hâdisesinden 24 gün sonra Kapdanlıktan da azledilip Erzurum valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. — Naîmâ azil tarihini «Gurre-i Cumâda-l-âhire» tâbiriyle ayın birine müsâdif gösterirse de, Silâhdar/Silâhdar tarihinde gün ismi zikredilerek «Mâh-ı Cumâda-l-âhirenün ikinci Çehârşenbih günü» azledilmiş olduğundan bahsedilmektedir. Fakat hakikî takvimde «Çarşamba» günü o ayın ikisine değil, üçüne müsâdiftir).

75) Hacı-zâde-dâmâdı Firâri Kara-Mustafa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1656 = 1066 senesi 30 Mart = 4 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; Mısır valiliğine nakli: 1656 = 1066 senesi 4 Mayıs = 10 Receb Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 1 ay, 5 gün.

(Haleb ve Anadolu valiliklerinden ma'zul bulunduğu sırada Kapdan-ı-deryâ olan Kara-Mustafa Paşa'ya «Firâri» denilmesi, kendisine garazından dolayı idâmına ferman istihsâl eden Köprülü-Mehmet Paşa'nın gönderdiği adamlardan kaçıp saklanarak nihayet Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa zamanında affedilmiş olmasındandır. — Kâtib-Çelebi tâyin tarihini «Bin altmış altı Recebi guresinde», yâni 1656 senesi 25 Nisan Salı tarihinde gösterirse de doğru değildir. Burada esâs itti-hâz ettiğimiz tâyin ve azil tarihleri Silâhdar Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın kaydine müstenittir. Yalnız bu tarihler o menbâdaki gün isimlerine göre birer gün tashih edilerek «Rüyet-i-hilâl» hesabı yerine hakikî takvim sırası tâkib edilmiştir).

76) Topal/Sarı-Ken'an Paşa — Milliyeti: Çerkes; tâyini: 1656 = 1066 senesi 4 Mayıs = 10 Receb Perşembe günü; azli: 1656 = 1066 senesi 18 Temmuz = 26 Ramazan Salı günü; Kapdanlık müddeti: 2 ay, 15 gün.

(Silistre beylerbeyliğinden Kapdan-ı-deryâ olan bu Topal yahut Sarı-Ken'an Paşa'nın Çerkes olmayıp Rus olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Naîmâ azil tarihini «27 Ramazan = 19 Temmuz Çarşamba» gününe müsâdif gösterir. — Sarı-Ken'an Paşa'nın azline sebep, Venediklilere karşı girdiği «Boğaz-hisarı=Sedd-ül-bahir» muharebesinde tedbirsizliği yüzünden donanmayı müdhiş bir bozguna uğrattı. Bozcaada, Semendirek ve Limni adalarının düşman eline geçmesine sebep olmasıdır: 1656=1066 vukuâtının «26 Haziran» fıkrasına bakınız).

77) Seyyid/Seydi-Ahmed Paşa — Milliyeti: Çerkes; tâyini: 1656 = 1066 senesi 18 Temmuz = 26 Ramazan Salı günü; azli: 1656 = 1067 senesi 12 Kânunuevvel = 24 Safer Salı günü; Kapdanlık müddeti: 4 ay, 25 gün.

(Selefi gibi Silistre valiliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Seydi-Ahmed Paşa Kapdanlıktan Bosna Ser-askerliğiyle Beylerbeyliğine nakledilmek suretiyle uzaklaştırılmıştır: Şecâatiyle mârûf olan bu Kapdan-ı-deryânın ecnebiler arasında «Deli-Türk» lâkabıyla şöhet bulduğu rivayet edilir; Kapdanlıktan atılması Köprülü-Mehmet Paşa'nın yerine Sadr-ı-a'zam olacağı hakkında halk arasında bir şâyia çıkmasından ve Ahmed Paşa'nın da Sadâreti istihsâle çakışması üzerine Köprülü'nün telâşa düşüp pâdişaha mürâcaatle İstanbul'dan uzaklaştırılmasını istemesindendir. — Bu Ahmed Paşa'nın oğlu olan Seydi-zâde Mehmet Paşa'nın Kapdanlığı için aşağıda 87 numaraya bakınız).

78) Topal-Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1656=1067 senesi 12 Kânunuevvel = 24 Safer Salı günü; azli: 1657=1068 senesi 20 Kânunuevvel = 14 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 9 gün.

(Tımsıvar beylerbeyliğinden ma'zul bulunduğu sırada Kapdan-ı-deryâ olan Topal-Mehmet Paşa Limni adasını Venediklilerden istirdâda muvaffak olduğu için «Limni fâtihi» sayılmakla beraber zâlim ve mürtekeb olmak töhmetiyle azledilip Sakız muhafızlığına gönderilmiştir: Limni muvaffakiyeti için 1657=1068 vukuâtının «15 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız).

79) Çavuş-oğlu/Çavuş-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1657 = 1068 senesi 20 Kânunuevvel = 14 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; azli: 1658 = 1068 senesi 14 Temmuz = 13 Şevvâl Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 6 ay, 25 gün; «İkinci defa».

(Çanakkale-boğazı muhafızlığından ikinci defa olarak Kapdan-ı-deryâ olan Çavuş-oğlu Mehmet Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarıda 71 numaraya bakınız. — Çavuş-oğlu, Sultan İbrahim'in dâmâdı ve Gevher-Han-Sultan'ın koca-sıdır. — Naîmâ ile Silihdar/Silâhdar azil tarihini «14 Şevvâl Pazar» gününe mü-

sâdîf gösterirlerse de, hakikî takvimde «Pazar» günü o ayın 14 üne değil, 13 üne tesadüf etmektedir. — Çavuş-oğlu'nun iki Kapdanlık müddeti cem'an 1 sene, 2 ay, 29 gün tutmaktadır).

80) Deli-Hüseyin Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1658=1068 senesi 14 Temmuz = 13 Şevvâl Pazar günü; azli: 1658=1069 senesi 4 Kânunuevvel = 8 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 4 ay, 21 gün; «Üçüncü defa».

(Girit serdârlığından üçüncü defa olarak Kapdan-ı-deryâ olan Deli-Hüseyin Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 54 ve 57 numaralara, 6 günlük sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 105 numaraya ve bu seferki son Kapdanlığına tâyin tarihindeki bir gün fark meselesi için de yukarıki maddeye bakınız. — Azil tarihi umumiyetle «7 Rebî'ül-evvel», e müsâdîf gösterilirse de, Silâhdar/Silâhdar tarihinde o günün Çarşamba ya tesadüf ettiğinden bahsedildiğine göre hakikî takvimde «8 Rebî'ül-evvel» olması lâzımgelir. — Bu üçüncü seferki Kapdanlığından Rumeli beylerbeyliğine nakledilmiş olan Deli-Hüseyin Paşa Girit fütûhâtındaki büyük hizmetleriyle kahramanlıklarına rağmen Köprülü-Mehmet Paşa'nın şahsî garaz ve istirkabına kurban edilerek Kapdanlıktan Beylerbeyliğine naklinden 25 gün sonra Yedi-kule'de boğularak maatteessüf idâm edilmiş ve bu siyasi fâcia bütün memlekette Köprülü aleyhine umumî bir nefret ve lâ'net uyandırmıştır: 1658 = 1069 vukuâtının «29 Kânunuevvel» fıkrasına bakınız. — Deli-Hüseyin Paşa'nın üç Kapdanlık müddeti cem'an 2 sene, 2 ay, 28 gün tutmaktadır).

81) Kılavuz/Köse-Ali Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1658 = 1069 senesi 4 Kânunuevvel = 8 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; azli: 1660 = 1070 senesi 16 Nisan = 5 Şa'ban Cuma günü (?); Kapdanlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 13 gün (?).

(Sadâret-Kaymakamlığından Kapdan-ı-deryâ olan vezir Köse-Ali Paşa'nın tâyin tarihindeki bir günlük fark meselesi için yukarıki fıkraya bakınız. — Burada esas ittihâz ettiğimiz azil tarihi Naîmâ'ya göredir: Silâhdar tarihinde bundan biraz evvel azledilip bu tarihte İstanbul'dan pâdişahın bulunduğu Edirne'ye celbedilerek «Engerus serdârlığı»na tâyin edilmiş olduğundan bahsedilirse de, bu menbâda azil tarihi gösterilmemiştir. Muâsır bir müellif olan Mehmet-Halife'nin «Târîh-i-Gil-mânî»sinde de azil tarihi yoktur: Yalnız Kapdanlıktan serdârlığa nakledilmiş olduğundan bahsedildiğine göre, o tarihten biraz evvel azledilmiş olduğu hakkındaki rivayet ihtiyatla karşılanmalıdır).

82) Hüsam-Bey-zâde Ali Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1660 = 1070 senesi 16 Nisan = 5 Şa'ban Cuma günü (?); ölümü: 1661 = 1071 senesi 16 Mayıs = Ramazan Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 1 ay, «İkinci defa».

(Rodos beyliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Ali Paşa'nın bundan evvelki ilk Kapdanlığı için yukarda 69 numaraya ve tâyin tarihi için de yukarıki maddeye bakınız. — Ali Paşa'nın ölümü umumiyetle «22 Cumâda-l-âhire 1072 = 12 Şubat 1662 Pazar» gününe müsâdîf gösterilirse de, Hammer muâsır bir Garp menbâna istinaden bunu tashih edip bizim burada esas ittihâz ettiğimiz ölüm tarihini kaydet-

mektedir; Silihdâr/Silâhdar tarihinde de 1071=1661 senesinin esas ittihâz edilmesi Hammer'i te'yid eden bir vaziyettir; fakat bu Osmanlı menbaında ay ve gün tarihleri yoktur; yalnız ölüm haberinin İstanbul'a Zülka'de = Haziran - Temmuz içinde geldiğinden ve merhumun yerine oğlu Abdülkadir Bey'in «Cezâyir pâyesiyle» Kapdan-ı-deryâ olduğundan bahsedilmektedir: Aşağıki fıkraya da bakınız. — Ali Paşa'nın iki Kapdanlık müddeti cem'an 3 sene, 27 gün tutmaktadır).

83) Hüsâm-Bey-zâde Abdülkadir Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâ-yini: 1661 = 1071 senesi Haziran - Temmuz = Zülka'de ayı; azli: 1661=1072 senesi 23 Kânunuevvel = 1 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 5 - 6 ay.

(Yukarıki fıkra da gördüğümüz Hüsâm-zâde Ali Paşa'nın oğlu olan bu Abdülkadir Paşa'nın tâyin tarihi için o fıkraya bakınız. — Abdülkadir Paşa Kapdanlıktan azli üzerine dedesi Hüsâmüddin Hasan Bey'le babası Ali Paşa'nın arpalığı olan Rodos sancak-beyliğine gönderilmiştir. — Azil tarihini 1072 = 1662 senesi Receb=Şubat-Mart ayına müsâdif gösteren bir rivayet varsa da doğru değildir).

84) Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâ-yini: 1661 = 1072 senesi 23 Kânunuevvel = 1 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; ikinci vezirlikle Sadâret-Kaymakamlığına nakli: 1666=1076 senesi 6 Şubat = 1 Şa'ban Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 4 sene, 1 ay, 14 gün.

(Diyarbakir beylerbeyliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa dört seneden fazla süren Kapdanlığı esnâsında bir iki defa Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuş ve kendisi o vazifedeyken Kapdanlık makamı vekilleriyle idare edilmiştir. — Kara-Mustafa Paşa'nın sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 111 numaraya bakınız).

85) Kaplan-Mustafa Paşa — Milliyeti: (?); tâ-yini: 1666 = 1076 senesi 6 Şubat = 1 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1672 = 1082 senesi Nisan = Zülhicce ibtidâları; Kapdanlık müddeti: Takriben 5 sene, 11 ay; «Birinci defa».

(Şam beylerbeyliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Kaplan-Mustafa Paşa Enderun'dan yetişmiştir; tâyin tarihinde ihtilâf vardır; Silihdar/Silâhdar tarihine göre selefi Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın Sadâret-Kaymakamlığına nakledildiği gün tayin edilmiş ve Râşid tarihine göre de ondan biraz sonra Kapdan olmuştur: Fakat Vak'anüvis Râşid hiç bir tarih zikretmemektedir; buna mukabil bâzı muahhar menbâlarda da «21 Ramazan = 27 Mart Cumartesi» tarihine tesadûf edilirse de bu rivayet zayıftır. — Azil tarihinin de ayıyla günü belli değildir. — Kaplan-Mustafa Paşa iki defa Kapdan-ı-deryâ olmuştur: Bundan sonraki Kapdanlığı için aşağıda 89 numaraya bakınız).

86) Köse-Ali Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâ-yini: 1672 = 1082 senesi Nisan = Zülhicce ibtidâları; ölümü: 1675 = 1086 senesi Kânunuevvel = Şevvâl ayı; Kapdanlık müddeti: Takriben 3 sene, 8 ay.

(Mora sancak-beyliğinden «Cezâyir pâyesiyle» Kapdan-ı-deryâ olan Eğribozlu Köse-Ali Paşa'nın tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. — Karadeniz'de fırtınaya tutulan donanmanın uğradığı zâyiâtтан müteessir olarak öldüğünden bahsedilen Ali Paşa'nın ölüm tarihi bâzı menbâlarda «1 Rebî'ül-evvel 1087 = 14 Mayıs 1676 Perşembe» gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarih Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın rivayetine müstenittir. — Köse-Ali Paşa'nın oğlu Mehmet Paşa da Kapdan-ı-deryâ olmuştur: Aşağıda 107 numaraya bakınız).

87) Seydi-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: Çerkes; tâyini: 1675=1086 senesi Kânunuevvel=Şevvâl ayı; azli: 1677=1088 senesi 13 Teşrinisâni = 17 Ramazan Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene, 11 ay.

(Rumeli beylerbeyliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Seydi-zâde Mehmet Paşa yukarıda 77 numarada gördüğümüz Seydi-Ahmed Paşa'nın oğludur: Tâyin tarihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız. — Azlinin sebebi, iki sene üstüste fırtınaya tutulup bâzı gemilerin kazâya uğramasını önliyememiş olmasıdır. — Mehmet Paşa azli üzerine Niğde sancak-beyliğine tâyin edilmiştir).

88) Kara-Kethudâ/Kara-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1677=1088 senesi 13 Teşrinisâni=17 Ramazan Cumartesi günü; azli: 1678 = 1089 senesi 25 Teşrinisâni = 10 Şevvâl Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 12 gün.

(Kubbe-vezirliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Bayburtlu Kara-İbrahim Paşa Kapdanlığı esnâsında ilâveten Sadâret-Kaymakamlığında da bulunduktan başka, velî-nimeti olduğu halde felâketine sebep olduğu Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın yerine nihayet Sadr-ı-a'zam olmuştur: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 112 numaraya bakınız. — Kapdanlıktan azli üzerine beşinci vezir olarak tekrar Kubbe-altına me'mur olmuştur. — Azil tarihi için aşağıki fıkraya da bakınız).

89) Kaplan-Mustafa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1678=1089 senesi 25 Teşrinisâni = 10 Şevvâl Cuma günü; ölümü: 1680=1091 senesi 5 Kânunuevvel = 13 Zülka'de Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 10 gün; «İkinci defa».

(Diyarbakir valiliğinden ma'zul bulunduğu sırada ikinci defa olarak Kapdan-ı-deryâ olan Kaplan-Mustafa Paşa'nın bundan evvelki ilk Kapdanlığı için yukarıda 85 numaraya bakınız. — Vak'anüvis Râşid yukarıki fıkra da gördüğümüz Kara-İbrahim Paşa'nın azliyle bu Kaplan-Mustafa Paşa'nın tâyini «1090=1679» vukuâtı içinde zikrederse de ay ve gün tarihlerinden bahsetmemesi yanlış olduğuna delâlet etmektedir: Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tâyin tarihi o sırada yirmi yaşlarında ve Enderun'da bulunan Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın daha sağlam olan rivayetine müstenittir. — Kaplan-Mustafa Paşa İzmir'de vefat ettiği için donanmayı oradan İstanbul limanına yukarıda 83 numarada gördüğümüz eski Deryâ-Kaptanlarından Hüsam-Bey-zâde Abdülkadir Paşa getirmiştir: Donanmanın İstanbul tersânesine muvâsalatı 20 Kânunuevvel = 28 Zülka'de Cuma gününe müsâdifdir. — Kaplan Paşa'nın iki kapdanlık müddeti cem'an 7 sene, 11 ay, 10 gün tutmaktadır).

90) Bozoklu-Mustafa Paşa/Silâhdar-Mustafa Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini: 1681=1091 senesi 14 Kânunusânî=23 Zülhicce Salı günü; azli: 1683=1095 senesi 20 Kânunuevvel=1 Muharrem Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 7 gün.

(Silâhdarlıktan vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan ve «Küçük-Sipâhi» lâka-biyle de anılan Bozoklu-Mustafa Paşa'nın azline sebep, yukarda 88 numarada Kapdanlığını ve «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 112 numarasında da sadâretini gördüğümüz Vezir-i-a'zam Kara-İbrahim Paşa'nın istirkab etmekte olduğu Vezir-i-sânî Müsâhib-Mustafa Paşa'yı pâdişahın gözünden Kapdanlıkla uzaklaştırmak istemesidir: Bu vaziyet üzerine Bozoklu-Mustafa Paşaya da bir valilik verilmiştir. — Bu kıymetli vezirin sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 120 numaraya bakınız).

91) Müsâhip-Mustafa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1683 = 1095 senesi 20 Kânunuevvel=1 Muharrem Pazartesi günü; azli: 1685=1096 senesi 27 Teşrinisânî=30 Zülhicce Salı günü (?); Kapdanlık müddeti: 1 sene, 11 ay, 8 gün.

(İkinci vezirlikten Kapdan-ı-deryâ olan Müsâhip-Mustafa Paşa Dördüncü Mehmed'in dâmâdı ve Hadice-Sultan'ın kocasıdır. — Vak'anüvis Râşid'de azlin ay ve gün tarihleri yoktur: Yalnız Silâhdar/Silâhdar tarihinde «Selh-i mâh-ı Zülhicce» de Huzûr-ı-Hümâyûn'da toplanan bir mecliste vüzerâdan Melek-İbrahim Paşa'nın idâmına karar verildikten sonra yapılan «Tebeddülât-ı menâsıb»dan bahsedilmesi azlin işte o gün olduğuna delâlet etmektedir. — Müsâhip-Mustafa Paşa Kapdanlıktan azledilince Mora Ser-askerliğine tâyin edilmiştir).

92) Sarhoş-Ahmed Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1685 = 1096 senesi 27 Teşrinisânî = 30 Zülhicce Salı günü (?); azli: 1685 = 1097 senesi 20 Kânunuevvel = 20 Muharrem Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 23 gün.

(Yanova beylerbeyliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Sarhoş-Ahmed Paşa Macaristan cephesinde tecrube sâhibi olduğu için Kapdanlıktan çıkarılıp «Engerus serdarlığı»na tâyin edilmiş ve bu yeni vazifesine Haleb beylerbeyliği de ilâve edilerek derhal Belgrad'a gönderilmiştir. İşte bundan dolayı bâzı menbâlarda ancak 23 gün amirallik eden Ahmed Paşa'nın Kapdanlığından hiç bahsedilmemektedir).

DÖRDÜNCÜ MEHMET ve İKİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

93) Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1685 = 1097 senesi 20 Kânunuevvel=23 Muharrem Perşembe günü; azli: 1688=1100 senesi 7 Kânunuevvel=13 Safer Salı günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 11 ay, 18 gün; «Birinci defa».

(Kıbrıs beyliğiyle Mîrî-Kalyonlar kapdanlığından vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan İbrahim Paşa Bahriye tarihimizin en mühim şahsiyyetlerindendir; Trablus-garp ocağında yetişmiş ve orada valiliğe kadar yükseldikten sonra İstanbul'a ge-

lip Bahriye hizmetlerinde bulunmuştur; iki defa Deryâ-kapdanlığı vardır. Bundan sonraki için aşağıda 96 numaraya bakınız. — Vak'anüvis Râşid, İbrahim Paşa'nın bu ilk Kapdanlığından azlini «6 Rebî'ül-evvel=29 Kânunuevvel Çarşamba» gününe müsâdif gösterirse de o vakit Enderunda bulunan Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın burada esas ittihâz ettiğimiz rivayeti daha kuvvetlidir: Yalnız Fındıklılı «14 Safer Salı» tarihinden bahsetmekte ise de hakikî takvimde Salı günü o ayın 13 üne tesadüf etmekte olduğu için, bu bir günlük farkın her halde bir «Rüyet-i hilâl» den mütevellid olması lâzımgelir. — Bâzı menbâlarda Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa'nın azli 1099 = 1687 - 1688 tarihine müsâdif gösterilirse de doğru değildir).

İKİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ :

94) Kalaylı-koz Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1688=1100 senesi 7 Kânunuevvel = 13 Safer Salı günü; azli: 1690 = 1101 senesi 4 Kânunusânî = 23 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 28 gün.

(Van beylerbeyliğinden ma'zul bulunduğu sırada Kapdan-ı-deryâ olan Kayserili Kalaylı-koz Ahmed Paşa'nın «Kalaylı» lâkabı babasının kalaycı olmasından ve «Koz», lâkabı da Kapdanlıktan azledildikten 14 sene sonra Girit valiliğinde bulunurken «Koz-bekçiler halifesi Eski-Ahmed Ağa»nın delâletiyle Sadârete dâvet edilmesinden ve İstanbul'a geldiği zaman huzûra kabulünden evvel «Kaz-bekçiler odası»nda bekletilmiş olmasındandır; sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 128 numaraya bakınız. İşte bundan dolayı Kapdanlığı zamanında yalnız «Kalaylı-Ahmed Paşa», ismiyle anıldıktan sonra sadâretinden itibaren «Kalaylı-koz Ahmed Paşa» denilmiye başlamış ve ismi tarihe bu çifte lâkapla aksetmiştir; burada her iki lâkabın beraber gösterilmesi işte öyle takarrür etmiş olmasındandır. — Safderunluğuyla mârûf olan Kalaylı-koz Ahmed Paşa Kapdanlıktan azli üzerine Midilli muhâfızlığına tâyin edilmiştir).

95) Mezemorta-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1690 = 1101 senesi 4 Kânunusânî = 23 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; azli: 1690 = 1101 senesi 8 Şubat = 28 Rebî'ül-âhîr Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 1 ay, 5 gün; «Birinci defa».

(Cezâyir beylerbeyliğinden Kapdan-ı-deryâ olan büyük Türk denizecisi Hacı-Hüseyn Paşa'nın «Mezemorta» ünvanı millî ve şahsî düşmanları olan Venediklilerin taktıkları «Mezzo-morto» lâkabından muharreftir: Bu İtalyanca terkip «Yarı-ölü», mânâsına gelir. Bahriyeli müverrih Safvet Bey merhumun «Târîh-i Os-mânî Encümeni Mecmûası»nda çıkan «Sakız'ın kurtarılışı» hakkındaki tedkikinde anlattığına göre :

«Bir kerre levendliğinde sekiz on yara ile düşmüş, öldü diye atmışlardı: Lâkabı bundandır».

Hacı-Hüseyn Paşa'nın bir çok menbâlarda meskût geçilen bu ilk Deryâ-Kapdanlığına tâyini üzerine acele İstanbul'a gelmesi için kendisine adam gönderilmiş ve «Gelinceye dek Tersâne-i-Âmire'de Dergâh-ı-Âlî Kapucu-başlarından Ali Bey vekâlet itmek buyurulmuştur»; fakat gönderilen adam daha yoldayken Hüseyn Paşa ile Cezâyir-ocağı arasında çıkan ihtilâf bir ihtilâl şeklini almış olduğu için Paşa bir gemiye atlayıp İstanbul'a kaçmak mecburiyetinde kalmış ve bunun üzerine Cezâyir askerleri İstanbul'a bir mahzar gönderip Hüseyn Paşa Cezâyir'e iâde edil-

diği veyahut Deryâ-Kapdanlığına tâyin olunduğu takdirde hükûmete ısyân edeceklerini arzettikleri için o büyük deniz kahramanının azlinden başka çâre bulunmuyarak Tuna-Kapdanlığına gönderilmiştir. — Mezemorta-Hüseyn Paşa'nın ikinci Deryâ-Kapdanlığı için aşağıda 99 numaraya bakınız).

İKİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ AHMED DEVİRLERİ :

96) Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa — Milliyeti, Türk; tâyini: 1690 = 1101 senesi 8 Şubat = 28 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; azli: 1692 = 1103 senesi 16 Kânunusâni = 26 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 11 ay, 6 gün; «İkinci defa».

(Eğriboz muhâfızlığından ikinci defa olarak Kapdan-ı-deryâ olan İbrahim Paşa'nın bundan evvelki ilk Kapdanlığı için yukarda 93 numaraya bakınız. — Mısırlı-oğlu'nun bu seferki Kapdanlığından azil tarihi umumiyetle «27 Rebî'ül-âhir = 17 Kânunusâni Perşembe» gününe müsâdif gösterilir: Fakat Silihdar/Silâhdar tarihinde Perşembe günü o ayın 28 ine müsâdif gösterildiği için, her halde bir «Rüyet-i hilâl» sebebiyle bir günlük bir fark hâsıl olduğu anlaşılmaktadır; işte bundan dolayı burada hakikî takvim tarihi esas ittihaz edilmiştir. — İbrahim Paşa azledilince tekrar Eğriboz muhâfızlığına gönderilmiştir).

İKİNCİ AHMED DEVRİ :

97) Helvacı/Palabıyık-Yusuf Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1692 = 1103 senesi 16 Kânunusâni = 26 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; azli: 1694 = 1106 senesi 13 Kânunuevvel = 25 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 10 ay, 28 gün.

(Sivas beylerbeyliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Palabıyık-Yusuf Paşa Enderun'dan yetişmiş, bir valilikte bulunduktan sonra Sultan İbrahim'in yukarda 79 numarada gördüğümüz Çavuş-oğlu Mehmet Paşa'dan dul kalan kızı Gevher-Han-Sultan'ın ikinci kocası olduğu için Kapdanlığa çıkarılmış ve Venediklilerin 1694 = 1106 tarihinde Sakız adasını zabtedebilmeleri işte bu Helvacı-Yusuf Paşa'nın «Husb-i-nefs ve hıyânetinden» mütevellit sayıldığı için nihayet azledilip Midilli kalesine hapsedildikten başka bütün serveti Hazine nâmına zabtolunmuştur. — Hammer'de azil tarihi o senenin «Muharrem = Ağustos» ayına müsâdif gösterilirse de doğru değildir; Râşid târihinde de «14 Cumâda-ı-ülâ = 31 Kânunuevvel Cuma» gününden bahsedilir: Burada o vakit Enderun'da bulunan Fındıklılı-Mehmet Ağa'nın rivayeti tercih edilmiştir).

İKİNCİ AHMED ve İKİNCİ MUSTAFA DEVİRLERİ :

98) Amcazâde/Sarhoş-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1694 = 1106 senesi 13 Kânunuevvel = 25 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; azli: 1695 = 1106 senesi 11 Mayıs = 27 Ramazan Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 4 ay, 29 gün.

(Boğaz-hisarı=Sedd-ül-bahir muhâfızlığından Kapdan-ı-deryâ olan bu Sarhoş-Hüseyn Paşa'ya «Amcazâde», denilmesi, Köprülü-Mehmet Paşa'nın kardeşi ve Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'yla Fâzıl-Mustafa Paşa'nın amcaları olan «Amca-Hasan Ağa»nın oğlu olmasındandır; hattâ devlet hizmetlerinde Sadârete kadar yükselmesi de işte bu âile vaziyeti sâyesindedir: Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar», cedvelinde 123 numaraya bakınız. — Yukarıki fıkra da gördüğümüz selefi Palabıyık-Yusuf Paşa'nın zamanında düşman işgaline düşen Sakız adasının istirdâdı bunun zamanına tesadüf etmekle beraber, o büyük muvaffakiyet kendisinin değil, aşağıki fıkra da göreceğimiz şanlı halefi Mezomorta-Hüseyn Paşa'nın eseridir. — Amcazâde-Hüseyn Paşa Kapdanlıktan azledilince Sakız muhâfızlığına tâyin edilmiştir).

İKİNCİ MUSTAFA DEVRİ:

99) Mezemorta-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1695 = 1106 senesi 11 Mayıs = 27 Ramazan Çarşamba günü; ölümü: 1701 = 1113 senesi 21 Temmuz = 14 Safer Perşembe günü (?); Kapdanlık müddeti: 6 sene, 2 ay, 11 gün; «İkinci defa».

(Sakız adasını Venediklilerden istirdâd ederek kazandığı büyük muvaffakiyet üzerine Rodos sancak-beyliğiyle Mîrî-Kalyonlar Kapdanlığından ikinci defa olarak Kapdan-ı-deryâ olan ve o tarihten sonra da Venediklilere karşı kazandığı zaferlerle şöhrat bulan bu şanlı Türk denizcisinin bundan evvelki ilk Deryâ-Kapdanlığı için yukarda 95 numaraya bakınız. — Hacı-Hüseyn Paşa Bahriyenin ıslâhında da büyük bir rol oynamış ve bâzı kanunlar tanzim etmiştir. — Mezemorta-Hüseyn Paşa'nın ölüm tarihi ihtilâfıdır: Bahriyeli müverrih Safvet Bey merhumun «Târih-i Osmânî Encümeni Mecmûası»nda çıkan «Sakız'ın kurtuluşu» hakkındaki tedkikiyle Mehmet Süreyyâ'nın «Sicill-i Osmânî»,sinde bizim burada esas ittihaz ettiğimiz tarihe tesadüf edildiği halde, Mehmet Şem'i'nin «Esmâr-üt-Tevârih»iyle diğer bâzı menbâlarda ve bilhassa Hammer tarihinde «15 Reb'ül-evvel=20 Ağustos Cumartesi» gününden bahsedilir: Bu iki rivayet arasında tam bir aylık bir fark vardır! İkinci rivayet doğru olduğu takdirde Hüseyn Paşa'nın Kapdanlığı 6 sene, 3 ay, 10 gün sürmüş olması lâzımgelir. Vak'anüvis Râşid ölüm tarihinden hiç bahsetmediği halde 1113=1701 vukuâtı içinde bir münâsebetle Kapdanlık makamının «Mezemorta fevtinden» münhal kalmış olduğuna temâs etmek-tedir! Râmız-Paşa-zâde Mehmet İzzet'in «Harîta-i Kapudanân-ı deryâ»sında Hüseyn Paşa'yı 1113=1701-1702 de azledilip 1114=1702-1703 senesi Sakız'da ölmüş gibi göstermesi büsbütün yanlıştır. — Hacı-Hüseyn Paşa'nın mezarı da belli değildir: Yalnız Safvet Bey'in yukarda bahsettiğimiz tedkikine aldığı bir âile rivayetine nazaran Eğriboz adasında olmak ihtimali vardır. — İki Kapdanlık müddetinin mecmûu 6 sene, 3 ay, 16 gün tutmaktadır).

100) Abdülfettah Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1701=1113 senesi 21 Temmuz = 11 Safer Perşembe günü (?); azli: 1702 = 1114 senesi 23 Kânunuevvel = 3 Şa'ban Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 5 ay, 3 gün.

(Mîrî-Kalyonlar Kapdanlığından Beylerbeyilik pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Abdülfettah Paşa'nın tâyiniyle selefinin ölüm tarihi için yukarıki maddeye bakınız. — Bâzı menbâlarda Abdülfettah Paşa'nın azil tarihi ölümüne müsâdif gibi

gösterirlerse de doğru değildir: Vak'anüvis Râşid'in rivayetine göre «Maraz-ı kulune isâbeti ile harekete iktidârı kalmamağın» tekaüde sevkedilmiş ve biraz sonra Sakız'da vefat etmiştir. Mezarı oradadır).

İKİNCİ MUSTAFA ve ÜÇÜNCÜ AHMED DEVİRLERİ:

101) Aşçı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1702 = 1114 senesi 23 Kânunuevvel = 3 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1793 = 1115 senesi 14 Kânunuevvel = 5 Şa'ban Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 11 ay, 22 gün; «Birinci defa».

(Miri-Kalyonlar Kapdanlığından Kapdan-ı-deryâ olan Aşçı-Mehmet Paşa'nın azil tarihi umumiyetle «4 Şa'ban=13 Kânunuevvel Perşembe» gününe müsâdif gösterilirse de, burada Vak'anüvis Râşid'deki sarâhat esas ittihâz edilmiştir: Mehmet Süreyyâ'nın «Sicill-i Osmânî»sinde de «28 Şevvâl 1115 = 5 Mart 1704 Çarşamba» tarihinden bahsedilir ve Aşçı-Mehmet Paşa işte o tarihte azli üzerine Safed sancak-beyliğine tâyin edilmiş gibi gösterilirse de, Râşid tarihine göre azline eski vazifesi olan Kalyonlar-Kapdanlığına tenzil edilmiştir. — Aşçı Paşa'nın bundan sonraki Deryâ-Kapdanlığı için aşağıda 111 numaraya bakınız).

102) Küçük-Osman Paşa — Milliyeti: Çerkez; tâyini: 1703 = 1115 senesi 14 Kânunuevvel = 5 Şa'ban Cuma günü; azli: 1704 = 1116 senesi 6 Teşrinisâni = 8 Receb Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 10 ay, 23 gün.

(Rakka valiliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Küçük-Osman Paşa Hacı-Selim-Giray'ın Çerkez kölelerinden; Enderun'dan yetişip vezâretle muhtelif valiliklerde ve Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuştur; sultanlardan birini alarak dâmâd olduğu rivayet edilirse de, sultanın isminde ihtilâf vardır. Küçük-Osman Paşa'nın azil tarihi bâzı menbâlarda «16 Cumâda-l-âhire=16 Teşrinievvel Perşembe» gününe müsâdif gösterilirse de doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü Vak'anüvis Râşid hem bunun azlını, hem aşağıki fıkra da göreceğimiz halefinin tâyinini iki muhtelif fıkrasında tekrar etmek suretiyle bizim burada esas ittihâz ettiğimiz güne müsâdif göstermektedir. — Küçük-Osman Paşa Kapdanlıktan azledilince Sayda valiliğine tâyin edilmiş ve ondan sonra muhtelif valiliklerde dolaştıktan sonra tekrar Sayda valisi olarak orada ölmüştür. — Birinci Mahmud devrinde Kapdan-ı-deryâ olan oğlu Hâfız-Ahmed Paşa için aşağıda 118 numaraya bakınız).

103) Baltacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1704 = 1116 senesi 6 Teşrinisâni = 8 Receb Perşembe günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1704 = 1116 senesi 25 Kânunuevvel=27 Şa'ban Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 1 ay, 19 gün.

(Baş-Emirâhurluktan Kapdan-ı-deryâ olan ve «Teberdar» lâkabiyle de anılan Baltacı-Mehmet Paşa eskiden Kastamonu ve şimdi Çorum vilâyetine tâbi' olan Osmancık kazâsındandır. Baltacılıkla saraya intisâbından sonra sesi güzel olduğu için musiki tahsil edip müezzin olduğu zaman «Pâkçe-müezzin» lâkabiyle anılmıştır. — Baltacı-Mehmet Paşa'nın iki sadâreti vardır: «Vezir-i-a'zam» cedvelinde 129 ve 132 numaralara bakınız. Rus çarı Koca-Petro'ya karşı kazandığı Pruth zaferi ikinci sadâretindedir).

104) Frenk-Abdurrahman Paşa — Milliyeti: İtalyan (?); tâyini : 1704 = 1116 senesi 27 Kânunuevvel = 29 Şa'ban Cumartesi günü; i'dâmı : 1706 = 1117 senesi 14/15 Kânunusâni = 29/30 Ramazan Perşembe/Cuma gecesi; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 19 gün.

(Mîrî-Kalyonlar kapdanlığından ve bir rivayete göre de Tersâne-Kéthudâlığından Kapdan-ı-deryâ olan Frenk-Abdurrahman Paşa'nın milliyeti belli değilse de İtalyan esirlerinden olmak ihtimali vardır; selefi Baltacı-Mehmet Paşa'nın sadâretinden iki gün sonra Kapdanlığa terfi etmiştir. — Bâzı menbâlarda i'dam tarihi «28 Ramazan=13 Kânunusâni Çarşamba» gününe müsâdif gösterilirse de, burada esas ittihâz ettiğimiz Vak'anüvis Râşid «Mâh-ı mezbûrun selhi gicesi» dediğine göre Ramazan'ın 29/30 gecesine tesadûf etmiş olması lâzımgelir. — Abdurrahman Paşa'nın gece-yüzüne birdenbire i'dâmının sebebi, o gece İstanbul tersânesinin ke-reste mahzeninde büyük bir yangın çıkması ve derhal yangın yerine yetişen pâ-dişâhın kazâyâ sebep olarak «Kereste mahzenine ateş isâbet idecek mahalle ateş yakılmış» olmasını Frenk-Abdurrahman Paşa'nın taksir ve ihmâliinden mütevellit görmüş olmasıdır).

105) Veli Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini : 1706 = 1117 senesi 15 Kânunusâni = 30 Ramazan Cuma günü; azli: 1706 = 1118 senesi 16 Kânunuevvel = 10 Ramazan Perşembe günü; Kapdanlık müddeti : 11 ay, 2 gün.

(Kapucular-Kethudâlığından Rumeli-beylerbeyliği pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Veli Paşa'nın tâyinini yukarıki fıkrada gördüğümüz selefinin i'dâm edildiği geceye müsâdif gösteren bir rivayet de vardır. — Kapdanlıktan azli üzerine Kubbe-veziri olan Veli Mehmet Paşa sonraları muhtelif valiliklerde ve bilhassa Mısır beylerbeyliğinde bulunmuş ve nihayet Mısır valiliğine âit bir takım hisaplardan dolayı i'dâm edilmiştir).

106) Aşçı/Çorlulu-kethudâsı/Kâhya Hacı-İbrahim Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1706 = 1118 senesi 16 Kânunuevvel = 10 Ramazan Perşembe günü; Mısır valiliğine nakli üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1709=1121 senesi 28 Teşrinievvel=23 Şa'ban Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 10 ay, 13 gün; «Birinci defa».

(«Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 130 numarasında gördüğümüz Sadr-ı-a'zam Çorlu-Ali Paşa'nın kethudâlığından Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Hacı-İbrahim Paşa'ya «Aşçı» denilmesi küçükken Mora'da memleketi olan Trapoliçe'den İstanbul'a geldiği zaman «Matbah-ı-Âmire»ye girmiş olmasındandır. — İbrahim Paşa'nın Mısır, Mora ve Girit gibi bâzı mühim vilâyetlerde valiliklerinden başka iki defa Kapdan-ı-deryâlığı vardır: Bundan sonraki Kapdanlığı için aşağıda 114 numaraya bakınız).

107) Köse-Ali-Paşa-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1709 = 1121 senesi 1 Teşrinisâni = 27 Şa'ban Cuma günü; azli :

1711 = 1123 senesi 23 Kânunuevvel=13 Zülka'de Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 11 ay, 24 gün.

(Tersâne-kethudâlığından Beylerbeylik pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Mehmet Paşa yukarda 86 numarada gördüğümüz Eğribozlu Köse-Ali Paşa'nın oğludur : Meslekten yetişme olduğu için denizcilikte dirâyet ve iktidârından bahsedilir. — Azlinden sonra tekrar Tersâne-kethudâlığı ile muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

108) Kirli-Ahmed Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1711 = 1123 senesi 24 Kânunuevvel = 14 Zülka'de Perşembe günü; azli: 1713 = 1124 senesi 16 Kânunusâni = 18 Zülhicce Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 23 gün.

(Bostancı-başlıktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Kirli Hacı-Ahmed Paşa yukarıki fıkra da gördüğümüz selefinin azlinden bir gün sonra tâyin edilmiştir. — Kapdanlıktan Sadâret-Kaymakamlığına nakline tarih olarak «22 Zülhicce = 20 Kânunusâni Cuma» gününden de bahsedilir : Bizim burada esas ittihâz ettiğimiz tarih, Vak'anüvis Râşid'in kaydine göredir. — «Sicill-i Osmânî»de Kirli-Ahmed Paşa iki defa Kapdan-ı-deryâ olmuş gösterilirse de doğru değildir).

109) Hoca-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1713 = 1124 senesi 16 Kânunusâni= 18 Zülhicce Pazartesi günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1713 = 1125 senesi 6 Nisan = 10 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 2 ay, 21 gün.

(Kapudâne-i-Hümâyun kapdanlığından Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Hoca-İbrahim Paşa «Orsa-poça İbrahim Paşa», «İbrahim-Hoca ve Urlalı bir pehlivanın oğlu olduğu için «Pehlivan-zâde İbrahim Paşa» isimleriyle de anılır. — İbrahim Paşa'nın 21 günlük sadâretine tâyin tarihindeki ihtilâf için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 135 numaraya bakınız).

110) Silâhdar Köle-Süleyman Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini : 1713 = 1125 senesi 6 Nisan = 10 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; azli : 1713 = 1125 senesi 7 Teşrinisâni = 18 Şevvâl Salı günü; Kapdanlık müddeti: 7 ay, 1 gün.

(Kızlar-ağası Yusuf Ağa'nın köleliğinden yetişip Sadr-ı-a'zam olduktan sonra Sadâret makamından azledildiği gün Kapdan-ı-deryâ olan bu Abaza Süleyman Paşa'nın sadr-ı-a'zamlığı için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 134 numaraya ve Sadâretten azliyle Kapdanlığa tâyini tarihindeki ihtilâf için de gene o cedvelde 135 numaraya bakınız. — Süleyman Paşa'nın Kapdanlıktan azli için «24 Şevvâl= 13 Teşrinisâni Pazartesi», tarihi de rivayet edilir: Fakat burada Vak'anüvis Râşid'in kaydı esas ittihâz edilmiştir. — «Sicill-i Osmânî»de yukarıki fıkra da gördüğümüz Hoca-İbrahim Paşa ile bu abaza Süleyman Paşa arasında Kirli-Ahmed Paşa ikinci defa olarak Kapdan-ı-deryâ olmuş gibi gösterilirse de, diğer menbâlara uymıyan bu rivayetin doğru olmaması lâzımgelir: Kirli-Ahmed Paşa için yukarda 108 numaraya bakınız. — Süleyman Paşa Kapdanlıktan azledilince İstanköy muhâfızlığına gönderilmiştir).

111) Aşçı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1713=1125 senesi 7 Teşrinisâni = 18 Şevvâl Salı günü; azli: 1714 = 1125 senesi 13 Kânunusâni = 26 Zülhicce Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 2 ay, 6 gün; «İkinci defa».

(Kapudâne-i-Hümâyun kapdanlığından ikinci defa olarak Kapdan-ı-deryâ olan Aşçı-Mehmet Paşa'nın tâyin tarihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya ve bundan evvelki ilk Deryâ-kapdanlığı için de yukarıda 101 numaraya bakınız. — Hammer bu seferki azil tarihini «19 Zülhicce = 6 Kânunusâni Cumartesi» gününe müsâdif gösterirse de, burada Vak'anüvis Râşid'in kaydı esas ittihâz edilmiştir. — İki kapdanlık müddetinin mecmûu 1 sene, 1 ay, 28 gün tutmaktadır).

112) Hoca-Süleyman Paşa / Süleyman-Hoca Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini: 1714 = 1125 senesi 13 Kânunusâni = 26 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1714 = 1126 senesi 23 Kânunuevvel = 16 Zülhicce Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 11 ay, 11 gün; «Birinci defa».

(Liman-reisliğinden Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Hoca-Süleyman Paşa izmirlidir : Küçükken akrabâsından biri Cezâyir'e götürmüş ve orada Mezemorta-Hüseyn Paşa tarafından yetiştirilmiştir; Osmanlı tarihinin en mühim Kapdanlarından olan Süleyman Paşa denizcilikteki dirâyet ve şecâatiyle meşhurdur : İstanbul'un ilk liman-reisi işte budur. — Tâyin tarihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız. — Süleyman Paşanın iki defa Kapdan-ı-deryâlığı vardır. Bundan sonraki Kapdanlığı için aşağıda 115 numaraya bakınız. — Bu ilk Kapdanlığından hiç bir sebep olmadığı halde azledilmiş olduğundan bahsedilir).

113) Canım-Hoca Hacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1714 = 1126 senesi 23 Kânunuevvel = 16 Zülhicce Pazar günü; azli : 1717 = 1129 senesi 14 Şubat = 2 Rebî'ül-evvel Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 1 ay, 22 gün; «İlk defa».

(Cezâyir ocağında yetiştikten sonra Kapudâne-i-Hümâyun kapdanlığından Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Canım-Hoca'nın üç defa Kapdanlığı vardır : Bundan sonrakiler için aşağıda 119 ve 124 numaralara bakınız. — Mehmet Paşa'ya işte bu ilk Kapdanlığı esnâsında Vezâret pâyesi verilmiş olduğu rivayet edilir. — Bu sefer gazaba uğrıyarak azledilince bir müddet Yedikule'de hapsedilmişse de biraz sonra affedilip Koron muhafızlığına tâyin edilmiştir: Çeşme bozgunuyla meşhur olan Kapdan-ı-deryâ Hüsâmüddin Paşa işte bu Canım-Hoca'nın kızından torundur: Aşağıda 151 numaraya bakınız).

114) Aşçı / Çorlulu-Kethudâsı / Kâhya Hacı-İbrahim Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1717 = 1129 senesi 14 Şubat = 2 Rebî'ül-evvel Pazar günü; azli: 1718 = 1130 senesi 5 Nisan = 4 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 1 ay, 19 gün; «İkinci defa».

(Haleb valiliğinden ikinci defa olarak Kapdan-ı-deryâ olan Aşçı-İbrahim Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarıda 106 numaraya bakınız. — İbrahim Paşa'nın bu seferki azli, Tersâne'de çıkan ve iki kalyonla kereste mahzeninin yan-

masına sebep olan büyük bir yangının ihmal ve taksirinden mütevellit görülmesidir. — Azlinden sonra Azak muhafızlığına tâyin edilmiştir. — İki Kapdanlık müddetinin mecmûu 4 sene, 2 gün tutmaktadır).

115) Hoca-Süleyman Paşa / Süleyman-Hoca Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini: 1718 = 1130 senesi 5 Nisan = 4 Cumâda-ı-ûlâ Salı günü; ölümü: 1721 = 1133 senesi 7 Eylül = 15 Zülka'de Pazar günü (?); Kapdanlık müddeti: 3 sene, 5 ay, 2 gün; «İkinci defa».

(Kapudâne-i-Hümâyün kapdanlığından Vezâret pâyesiyle ikinci defa olarak Kapdan-ı-deryâ olan Hoca-Süleyman Paşa'nın bundan evvelki ilk Kapdanlığı için yukarda 112 numaraya bakınız. — Hasta olduğu halde donanma başında Akdeniz'e açılan bu ihtiyar denizcinin «Büyük-Değirmenlik» limanında vefâtını «Evâsit-ı Zülka'de»ye müsâdif gösteren bir rivayet mevcut olduğu için burada şüpheli olarak kaydedilen «15 Zülka'de = 7 Eylül Pazar» tarihi ihtiyatla karşılanmalıdır. — Süleyman Paşa'nın cenâzesi Sakız'a nakledilip yukarda 100 üncü numarada gördüğümüz seleflerinden Abdülfettah Paşa'nın oradaki mezarının yanına defnedilmiştir. — Kapdan-ı-deryânın vefâtı üzerine donanma İstanbul'a dönmüş ve yeni Kapdan-ı-deryâ tâyin edilinceye kadar «Rodos sancağı mutasarrıfı olup ümerâ'-i deryâ reisi olan Süleyman Paşa» Kapdan-Paşalık vekâletine tâyin edilmiştir: Bu Fındıklılı Boşnak Süleyman Paşa aşağıda 136 numara ile «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 185 numarada bahsi geçen Melek Mehmet Paşa'nın babasıdır. — Hoca Paşa'nın iki Kapdanlık müddetinin mecmûu 4 sene, 4 ay, 13 gün tutmaktadır).

116) Kaymak-Mustafa Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1721 = 1133 senesi 11 Eylül = 19 Zülka'de Perşembe günü; azli: 1730 = 1143 senesi 30 Eylül = 17 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Patrona ihtilâlinde i'dâmı: 1730 = 1143 senesi 1 Teşrinievvel = 18 Rebî'ül-evvel Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 9 sene, 19 gün.

(Nişancılıktan Kapdan-ı-deryâ olan ve «Atlamacı» lâkabıyla de anılan Kaymak-Mustafa Paşa muhtelif valiliklerde bulunmuş vüzerâdan Boşnak Kara-İbrahim Paşa'nın oğludur: Bu Kara-İbrahim Paşa «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 111 numarasında gördüğümüz meşhur Sadr-ı-a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın dâmâdı olduğu için, Kaymak-Mustafa Paşa, Kara-Mustafa Paşa'nın kızından torunudur; kendisi de bu âilevî vaziyetinden istifade ederek «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 139 numarasında gördüğümüz Sadr-ı-a'zam Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Paşa'nın kızını alarak kaynatasının sâyesinde muhtelif makamlardan atlayıp Kapdan-Paşalığa ilâveten İstanbul-Kaymakamlığına kadar yükselmiştir: «Atlamacı» lâkabının işte bu vaziyetle alâkadar olmak ihtimâli vardır. — Mustafa Paşa'nın Vezâret pâyesiyle işgal ettiği Nişancılık = Tevkiilik makamından büyük salâhiyetlerle Deryâ-Kapdanlığına tâyini, yukarıki fıkra da gördüğümüz selefi Hoca-Süleyman Paşa'nın ölümünden dört gün sonradır: Buradaki tâyin tarihi Vak'anüvis Râşid'in «19 Zülka'de Hamîs» kaydine müstenittir. Subhi tarihine göre Patrona ihtilâline tesâdüf eden 1143 = 1730 senesi «17 Rebî'ül-evvel = 30 Eylül Sebt=Cumartesi» günü Kapdanlık makamına aşağıki fıkra da göreceğimiz Abdi Paşa tâyin edilmiş olduğuna göre, Kaymak-Mustafa Paşa o gün kaynatası Dâmâd-İbrahim Paşa ile beraber azledilmiş demektir: «18 Rebî'ül-evvel = 1 Teşrinievvel Ahad = Pazar» gününe tesadüf eden ertesi gün kaynatası İbrahim Paşa

ile beraber i'dâm edilmiş olduğu da «Abdi tarihi»ndeki sarâhatle sâbittir. — Kaymak-Mustafa Paşa'nın mezarı İstanbul'da Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa medresesinin kabristanındadır).

ÜÇÜNCÜ AHMED ve BİRİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ:

117) Abdi Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1730 = 1143 senesi 30 Eylül = 17 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1730 = 1143 senesi 8 Teşrinievvel = 25 Rebî'ül-evvel Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 8 gün; «Birinci defa».

(Kalyonlar-kapdanlığından Kapdan-ı-deryâ olan Abdi Paşa'nın tâyin tarihi Vak'a-nüvis Subhi'nin kaydine göredir. — Azil tarihi de gene Subhi tarihinde o gün Hâfız-Ahmed Paşa'nın Kapdan-ı-deryâ olmasına âit kayde müsteniddir. — Bu sırada Kapdanların pek sık değişmesi Patrona ihtilâlinde dolaydır: Üçüncü Ahmed tarafından tâyin edilen Abdi Paşa'nın bir kaç gün mevkuini muhâfaza edebilmesi Patrona ile anlaşmış olmasındandır. — Abdi Paşa'nın iki defa Deryâ-Kapdanlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 120 numaraya bakınız).

BİRİNCİ MAHMUD DEVRİ:

118) Dâmad Hâfız-Ahmed Paşa — Milliyeti: Çerkez; tâyini: 1730 = 1143 senesi 8 Teşrinievvel = 25 Rebî'ül-evvel Pazar günü; azli: 1730 = 1143 senesi 25 Teşrinievvel = 12 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 17 gün.

(Kubbe-vezirliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Hâfız-Ahmed Paşa yukarda 102 numarada gördüğümüz Küçük-Osman Paşa'nın oğlu ve Üçüncü Ahmed'in kızlarından Hadice-Sultan'ın kocasıdır. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. — Hâfız-Ahmed Paşa'nın azliyle aşağıki fıkra göre göreğimiz Canım-Hoca Mehmet Paşa'nın tâyini Abdi tarihinde «10 Rebî'ül-âhir Çarşamba» gününe müsâdif gösterilir: Teşrinievvelin 23 üne tesadüf eden o gün Çarşamba değil, Pazartesidir; Çarşamba günü Rebî'ül-âhirin 12 sine tesadüf ettiği için burada gün rakamı gün ismine göre tashih edilmiştir; Subhi tarihinde bu tebeddül bir Cumartesi gününe tesadüf eden «15 Rebî'ül-âhir = 28 Teşrinievvel» gününe müsâdif gösterilirse de gün ismi mevcut olmadığı için «Abdi tarihi»ndeki Çarşamba sarahâti tercih edilmiştir. — Hâfız-Ahmed Paşa Kapdanlıktan azledilince Sayda valiliğine tâyin edilmiştir).

119) Canım-Hoca Hacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini 1730 = 1143 senesi 25 Teşrinievvel = 12 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; azli: 1731 = 1143 senesi 18 Mayıs = 11 Zülka'de Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 6 ay, 24 gün; «İkinci defa».

(Koron ve Hanya muhâfızlıklarında bulunduktan sonra ikinci defa Kapdan-ı-deryâ olan Canım-Hoca'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 113 numaraya, bu seferki tâyin tarihine âit ihtilâf için yukarıki fıkraya ve bundan sonraki üçüncü Deryâ-kapdanlığı için de aşağıda 124 numaraya bakınız. — Ham-

mer, Hacı-Mehmet Paşa'nın bu seferki azlını 1143 = 1730 senesi 4 Cumâda-l-ûlâ = 15 Teşrinisâni Çarşamba gününe müsâdif gösterirse de doğru değildir: Buradaki azıl tarihi Vak'anüvis Subhi'nin kaydine müstenittir; Hammer'in bu gibi zühullerini izah etmek çok güçtür).

120) Abdi Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1731 = 1143 senesi 18 Mayıs = 11 Zülka'de Cuma günü; azlı: 1731 = 1143 senesi 16 Haziran = 10 Zülhicce Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 29 gün; «İkinci defa».

(Abdi Paşa'nın bundan evvel sekiz gün süren ilk Deryâ-kapdanlığı için yukarda 117 numaraya bakınız. — İki Kapdanlık müddetinin mecmûu 1 ay, 7 gün = 37 gün tutmaktadır. — Azıl tarihi «Sicil-i Osmânî»de 1144 = 1731 senesi 19 Cumâda-l-âhire = 19 Kânunuevvel Çarşamba gününe müsâdif gösterilirse de, Abdi Paşa'nın aşağıki fıkıradaki göreceğimiz halefi Şâhin Mehmet Paşa bile o tarihten evvel azledilmiş olduğu için bu rivayet doğru değildir).

121) Şâhin Mehmet Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1731 = 1143 senesi 16 Haziran = 10 Zülhicce Cumartesi günü; azlı: 1731 = 1144 senesi 30 Teşrinisâni = 30 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 5 ay, 14 gün.

(Sadâret-Kaymakamlığından Kapdan-ı-deryâ olan Şâhin Mehmet Paşa Kul-ket-hudâsı Türk-Şa'ban Ağa'nın köleliğinden Yeniçeri-ocağına geçtikten sonra Ağalık makamına kadar yükselmiş ve oradan da Vezâret pâyesiyle Sadâret-Kaymakamı olmuştur. — Subhi tarihinde azlı «29 Cumâda-l-ûlâ Cum'a» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 29 una değil, 30 una müsâdiftir. — Azledildiği gün Hanya muhâfızlığına gönderilen Şâhin Mehmet Paşa daha sonraları muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

122) Maryol/Murâbıt Hacı-Hüseyn Paşa — Milliyeti: (?); vekâleten tâyini: 1731 = 1144 senesi 30 Teşrinisâni = 30 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; asâleten tâyini: 1731 = 1144 senesi 31 Kânunuevvel = 2 Receb Pazartesi günü; azlı: 1732 = 1144 senesi 12 Haziran = 18 Zülhicce Perşembe günü; vekâleten Kapdanlık müddeti: 1 ay; asâleten Kapdanlık müddeti: 5 ay, 12 gün; vekâleten ve asâleten Kapdanlık müddetleri: 6 ay, 12 gün.

(Liman-reisliğinden Kapdan-ı-deryâ vekili ve bir ay sonra da Beylerbeyi pâyesiyle asâleten Kapdan-ı-deryâ olan Maryol yahut Murâbıt-Hüseyn Paşa'nın tâyin tarihindeki bir günlük fark için yukarıki fıkraya bakınız. — Subhi tarihinde asâleten tâyin tarihi «1 Receb Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde «Pazartesi» günü o ayın 1 ine değil, 2 sine tesadüf etmektedir. — Azıl tarihini «18 Zülka'de = 13 Mayıs Salı» gününe müsâdif gösteren zayıf bir rivayet de vardır).

123) Hacı-Ebubekir Paşa/Dâmad-Bekir Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini: 1732 = 1144 senesi 12 Haziran = 18 Zülhicce Perşembe günü; azli: 1733 = 1145 senesi 7 Mayıs = 23 Zülka'de Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 10 ay, 25 gün; «Beşinci defa».

(Anadolu valiliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Hacı-Bekir Paşa Alâiyyelidir : Dâmadlığı, ikinci Mustafa'nın kızlarından Safiyye-Sultan'ın üçüncü kocası olmasındandır. — Bekir Paşa'nın iki defa Kapdanlığı vardır : Bundan sonraki için aşağıda 134 numaraya bakınız. Bu ilk Kapdanlığından Nişâncılık = Tevkiilik makamına nakledilen Ebubekir Paşa Kapdanlıklarından evvel ve sonra bir çok mühim valiliklerde bulunmuş ve nihayet 1172 = 1758 — 1759 tarihinde takriben doksan yaşlarındayken İstanbul'da ölmüştür; mezarı Aksaraydadır).

124) Canım-Hoca Hacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1733 = 1145 senesi, 7 Mayıs = 23 Zülka'de Perşembe günü; azli: 1736 = 1149 senesi 14 Teşrinisâni = 10 Receb Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 3 sene, 6 ay, 8 gün; «Üçüncü defa».

(Eğriboz/Ağrıboz muhafızlığından üçüncü ve sonuncu defa olarak Kapdan-ı-deryâ olan Canım-Hoca'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 113 ve 119 numaralara bakınız : Üç Kapdanlık müddetinin mecmûu 6 sene, 2 ay, 24 gün tutmaktadır. — Canım-Hoca Mehmet Paşa bu son Kapdanlığından azli üzerine Kütahya'ya nefyedilmiş ve ertesi sene orada ölmüştür).

125) Laz-Ali Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1736 = 1149 senesi Kânunuevvel = Şa'ban ayı (?); Kapdanlık müddeti: Takriben 1 ay.

(Kalyonlar-kapdanlığından Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan bu Ali Paşa'ya «Laz» denilmesi Trabzonlu olmasındandır : O taraf ahâlisine affedilmez bir lâübalilikle Lazlık isnâdı şeklindeki çirkin âdetin diğer bir misali için «Vezir-i-a'zam-lar» cedvelinde 194 numaraya bakınız. — Ali Paşa'nın ölüm günü belli olmadığı için Kapdanlık müddetinin tamamıyla tesbiti kabil olamamıştır).

126) Süleyman Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1736 = 1149 senesi Kânunuevvel = Şa'ban ayı (?); ölümü. 1741 = 1153 senesi 30 Kânunusâni = 13 Zülka'de Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 4 sene, 2 ay.

(Meslekten yetişerek Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Süleyman Paşa'nın ölüm tarihini Vak'anüvis Subhi Zülka'de ayının 12 sine müsâdif gösterirse de, o ayın «Gurreş Perşenbih günü» olduğundan da bahsedildiğine göre hakikî takvime nisbetle bir günlük bir «Rüyet-i hilâl» farkı olduğu anlaşılmaktadır : Çünkü hakikî takvimde o senenin Zülka'de iptidâsı Perşembe'ye değil, Çarşambaya müsâdifdir; buradaki ölüm tarihi işte bu esasa göre tashih edilmiştir).

127) Emir-âhur/Elçi-Mustafa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1741 = 1153 senesi 30 Kânunusâni = 13 Zülka'de Pazartesi günü; azli: 1743 =

1156 senesi 3 Temmuz = 11 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 5 ay, 4 gün; «Birinci defa».

(İran'da elçilikle bâzı valiliklerde bulunduktan sonra Sofya'da ikamete me'mur olduğu sırada Kapdan-ı-deryâ olan Elçi-Mustafa Paşa Subhi tarihinde «Kara-Mehmet Paşa»nın oğlu gösterilirse de, bu isimdeki muhtelif şahsiyetlerden hangisinin kasdedilmiş olduğu musarrah değildir. — Tâyin tarihindeki bir günlük fark için yukarıki fıkraya bakınız. — Elçi-Mustafa Paşa'nın iki Kapdanlığı vardır: İkinci defası için aşağıda 131 numaraya bakınız. — Bu seferki azlinde ilkönce Midilli'ye nefyedilmişse de bir kaç gün sonra Hanya muhâfızlığına tayin edilmiştir).

128) Hâtib-zâde Yahyâ Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1743 = 1156 senesi 3 Temmuz = 11 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba günü; azli: 1743 = 1156 senesi 29 Eylül = 10 Şa'ban Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 2 ay, 27 gün.

(Mısır valiliğinden Kapdan-ı-deryâ olan vezir Yahyâ Paşa Eyüp câmiî hatibi Mustafa Efendi'nin oğlu ve «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 143, 150 ve 156 numaralarında üç defa sadâretini gördüğümüz Hekim-oğlu Ali Paşa'nın dâmâdıdır. — Yahyâ Paşa Kapdanlıktan Belgrad muhâfızlığına nakledilmiş ve Belgrad muhâfızı Pîr-Mustafa Paşa da bunun yerine Kapdanlığa dâvet edilmiş olduğu için, Kapdanla Muhâfız be-câyış edilmiş demektir).

129) Pîr-Mustafa-Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1743 = 1156 senesi 29 Eylül = 10 Şab'ban Pazar günü; azli: 1743 = 1156 senesi 20 Kânunuevvel = 4 Zülka'de Cuma günü (?); Kapdanlık müddeti: 2 ay, 21 gün.

(Belgrad muhâfızlığından Kapdan-ı-deryâ olan Pîr-Mustafa Paşa Vak'anüvis Subhi'nin ifâdesine göre yukarıki fıkra da gördüğümüz Hâtib-zâde Yahyâ Paşa ile becâyış edildiği zaman «Salt ve sebûkbâr kavâss-ı etbâ ile Astâne-i-Saâdet tarafına tahrik-i rikâb-ı müsâraat eylemek üzere bir irâde tebliğ edildiği halde «Sofya'ya vusûlü esnâsında» Kapdanlıktan azledilip Rumeli Beylerbeyliğine tâyin edilmiş olduğu için, fi'len donanma başında bulunmamış demektir: Belki de azlinin sebebi hareketinin tesrîi emredilmiş olduğu halde 2 ay 21 günde ancak Sofya'ya gelebilmiş olması ve yahut aşağıki fıkra da göreceğimiz Râtib Ahmet Paşa'nın Ayşe-Sultan'la evlenmesi için Kapdanlıkla İstanbul'a getirilmesine karar verilmesidir! — Burada azil gününün «4 Zülka'deye müsâdif gösterilmesi Subhi tarihinde o gün Baş-Defterdarla Tevkiînin becâyışinden bahsedildikten sonra Kapdan-ı-deryâ ile Rumeli valisinin de becâyışinden bahsedilmesine göredir).

130) Dâmâd Râtib Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1743 = 1156 senesi 20 Kânunuevvel = 4 Zülka'de Cuma günü (?); azli: 1744 = 1157 senesi 18 Teşrinisâni = 12 Şevvâl Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 10 ay, 29 gün.

(Rumeli-Beylerbeyliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Râtib Ahmed Paşa «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 142 numara ile gördüğümüz Nâmık Kemal'in büyük dedesi To-

pal-Osman Paşa'nın oğludur : Dâmadlığı Üçüncü Ahmed'in kızlarından Ayşe-Sultan'ın ikinci kocası olmasındandır: Evvelce yavuklanmış olduğu bu sultanla evlenmesi Deryâ-kapdanlığıyla İstanbul'a gelmesi üzerinedir. — Râtib Ahmed Paşa Kapdanlıktan azledilince kendisine mâlikâne olarak Mora muhassıllığı tevcih edilmiş ve ondan sonra tekrar Rumeli-Beylerbeyliğinde ve muhtelif valiliklerde bulunmuştur; iyi bir idare adamı olduğundan bahsedilir: Aynı zamanda kuvvetli bir divan şâiridir).

131) Emîr-âhur/Elçi-Mustafa Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1744 = 1157 senesi 18 Teşrinisâni = 12 Şevvâl Çarşamba günü; azli: 1746 = 1159 senesi 16 Nisan = 24 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 28 gün; «İkinci defa».

(İnebahtı muhâfızlığından ikinci defa Kapdan-ı-deryâ olan Elçi Mustafa Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 127 numaraya bakınız. — Mustafa Paşa bu ikinci azli üzerine Selânik sancağı mutasarrıflığına tâyin edilmiştir. — İki Kapdanlık müddetinin mecmûu 3 sene, 10 ay, 2 gün tutmaktadır).

132) Soğan-yemez Mahmud Mâcid Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1746 = 1159 senesi 16 Nisan = 24 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1746 = 1159 senesi 28 Teşrinisâni = 14 Zülka'de Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 7 ay, 12 gün.

(Kapucular-kethudâlığından vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Soğan-yemez Paşa küçük yaşında girmiş olduğu Enderun'dan yetişmiştir: Pek tuhaf olan «Soğan-yemez» lâkâbı soğan düşmanlığından kinâyedir! Hattâ bu tuhaf düşmanlıkta o kadar ileri gitmiştir ki, izzî tarihine göre nihayet donanma kalyonlarına soğan soka ef-râda cezâ vermek gibi bir takım hafifliklerle dile düştüğü için azline mecburiyet hâsıl olmuş ve derhal tekaüde sevkedilerek Midilli'de ikamete me'mur edilmiştir!).

133) Şehsüvar-oğlu Hacı-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1746 = 1159 senesi 28 Teşrinisâni = 14 Zülka'de Pazartesi günü; azli: 1750 = 1163 senesi 9 Teşrinievvel = 8 Zülka'de Cuma günü (?); Kapdanlık müddeti: 3 sene, 10 ay, 11 gün.

(Baş-emîrâhurluktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Şehsüvar-oğlu Hacı-Mustafa Paşa o zaman Çankırı sancağına ve şimdi Ankara vilâyetine tâbî olan Kalecik kazâsı eşrâfından eski Trablusşam valisi vezir Seyyid-Mehmet Paşa'nın oğ-lu'dur. — Zekâsı, iktidârı ve doğruluğuyla mârûf olan Hacı-Mustafa Paşa'nın azil günü şüpheli olduğu için ihtiyatla karşılanmalıdır: izzî tarihinde 1163 Zülka'desinin hakikî takvimde Pazar'a tesadüf eden 3 üncü günü «İsneyn=Pazartesi» gösterildikten sonra pâdişahın işte o günden itibaren üç gün üç gece Sadr-ı-a'zamın Kâğıthâ-ne'de tertib ettiği eğlencelerde bulunduğundan ve hemen ondan sonra da Kapdanlık makamındaki tebeddül den bahsedildiğine göre bu değişiklik Pazar gününden dört gün sonra, yâni hakikî takvime göre 8 Zülka'de = 9 Teşrinievvel Cuma günü vukua gelmiş olabilir; her halde bu tarih ihtiyatla karşılanmalıdır: Muhakkak olan nokta, izzî'nin bu tebeddülü «Rüyet-i-hilâl» e müstenit «10 Zülka'de» ve hakikî takvime nazaran «11 Zülka'de» tarihinden evvel ve 7 Zülka'de tarihinden sonra göstermiş olmasıdır. — Hacı-Mustafa Paşa Kapdanlıktan azledilince Hanya muhâfızlığına tâyin edilmiştir).

134) Hacı-Ebu-Bekir Paşa/Dâmad-Bekir Paşa — Milliyeti: Türk; tâ-yini: 1750=1163 senesi 16 Kânunusâni=18 Safer Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 3 ay, 8 gün; «İkinci defa».

(Tırhala mutasarrıflığından ikinci defa Kapdan-ı-deryâ olan Damâd-Bekir Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 123 numaraya bakınız: İki Kapdanlık müddetinin mecmûu 1 sene, 2 ay, 3 gün tutmaktadır. — Bekir Paşa bu seferki azli üzerine Cidde sancağına tâyin edilmişse de ihtiyarlığından bahsederek isti'fâ etmiş ve İstanbul'da kalmıştır).

135) Durak Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâ-yini: 1751 = 1164 senesi 16 Kânunusâni = 18 Safer Cumartesi günü; azli: 1752 = 1165 senesi 7 Teşrinisâni = 29 Zülhicce Salı günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 9 ay, 21 gün.

(Karaman = Konya valiliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Durak Mehmet Paşa ikinci Selim'in nedimlerinden «Nihâî» mahlaslı dîvan şâiri Edirneli Durak Ağa sülâlesinden Tuna kumandanı İbrahim Paşa'nın oğludur. — İzzî ve Vâsıf tarihlerinde mevcut olmıyan azil günüyle aşağıki fıkra da göreceğimiz halefinin tâyin tarihi hususî kütüphânemizdeki yazma mecmûalardan birinde muâsır bir kayde göredir. — Durak Mehmet Paşa azlinde İnebahtı muhâfızlığına tâyin edilmiştir).

BİRİNCİ MAHMUD ve ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVİRLERİ:

136) Dâmad Melek Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâ-yini: 1752 = 1166 senesi 8 Teşrinisâni = 1 Muharrem Çarşamba günü; azli: 1755 = 1168 senesi 10 Nisan = 27 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 5 ay, 2 gün; «Birinci defa».

(Tersâne-kethudâlığından Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olduktan bir müddet sonra Vezâret pâyesi de alan Melek Mehmet Paşa eski Rodos mutasarrıfı Fındıklılı boşnak Süleyman Paşa'nın oğludur: Bu Boşnak-Süleyman Paşa için yukarda 115 numaranın izâhâtına ve Melek Paşa'nın Kapdanlığa tâ-yini tarihi için de yukarıki fıkraya bakınız. Melek Mehmet Paşa 1132 = 1719 - 1720 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 32 - 33 yaşlarında Kapdan-ı-deryâ ve vezîr olmuş demektir; dâmadlığı Üçüncü Ahmed'in kızlarından Zeyneb Âsime-Sultan'ın ikinci kocası olmasındandır: Bu sultanın ilk kocası Sinek-Mustafa Paşa için aşağıda 144 numaraya bakınız. — Melek Mehmet Paşa'nın üç defa Deryâ-kapdanlığıyla bir defa da Sadr-ı-a'zamlığı vardır: Bundan sonraki Kapdanlıkları için aşağıda 149 ve 154 numaralara ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 185 numaraya bakınız. — Melek Paşa bu ilk Kapdanlığından azli üzerine İstanköy'e nefyedilmişse de, biraz sonra affedilerek Selânik valiliğine tâyin edilmiştir).

ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVRİ :

137) Karabağlı-Süleyman Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1755 = 1168 senesi 10 Nisan = 27 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; azli: 1756 — 1757 = 1170 senesi; Kapdanlık müddeti: Takriben 2 sene; «Birinci defa».

(Kapudânelikten Beylerbeyi pâyesiyle Kapdân-ı-deryâ olan Karabağlı-Süleyman Paşa meslekten yetişmiş eski bir denizcidir. — Hicretin 1170 tarihinde azledilmişse de ay ve gün tarihleri mâlûm olmadığı için burada o Hicret senesine tekabül eden Milâdî senelerin her ikisi de gösterilmiştir. — Süleyman Paşa'nın üç defa Kapdanlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 139 ve 145 numaralara bakınız).

ÜÇÜNCÜ OSMAN ve ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ:

138) Kel-Ahmed-Paşa-zâde Hacı-Ali Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1756 — 1757 = 1170 senesi; azli: 1757=1171 senesi 12 Teşrinisâni = 29 Safer Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Rumeli-Beylerbeyliğinden Kapdan-ı-deryâ olan vezir Ali Paşa devşirme vüzerâdan Kel-Ahmed Paşa'nın oğlu ve «Vezir-i-a'zamlar cedvelinde 130 numarayla gördüğümüz Çorlulu-Ali Paşa'nın kızıdan torunudur; Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. — Azlinde İstanköy'e nefyedilmişse de bir müddet sonra valiliklerde kullanılmıya başlamıştır).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ:

139) Karabağlı-Süleyman Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1757 = 1171 senesi 12 Teşrinisâni = 29 Safer Cumartesi günü; azli: 1759 = 1173 senesi 12 Eylül = 19 Muharrem Çarşamba günü (?); Kapdanlık müddeti: 1 sene, 10 ay; «İkinci defa».

(Mâzul bulunduğu sırada ikinci defa Kapdan-ı-deryâ olan Süleyman Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 137 ve bundan sonraki son Kapdanlığı için de aşağıda 145 numaralara bakınız. — Burada azil gününün şüpheli gösterildiği Vak'a-nüvis Vâsıf'ın 19 Muharremde «Azli musammen» olduğunu söyledikten hemen sonra azledilmiş olduğundan bahsetmesidir: Bu müphem ifâdeye göre 20 Muharremde azledilmiş olmak ihtimâli de vardır).

140) Abdülkerim Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1759 = 1173 senesi 12 Eylül = 19 Muharrem Çarşamba günü (?); azli: 1670 = 1174 senesi 11 Teşrinievvel = 1 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 29 gün.

(Kapudânelikten Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Abdülkerim Paşa

bir gün İstanköy'de demirlediği sırada donanma gemilerinin birinin bütün zâbitleri Cuma namazı bahânesiyle karaya çıktıkları için gemideki esirler isyân edip engine açıldıklarından ve rüzgârdan istifâde ederek kaçmaya muvaffak olduklarından dolayı azledildikten iki ay sonra i'dâm edilmiş ve İstanbul'a getirilen kesik başı teşhir olunmuştur. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız).

141) Benli Hacı-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini : 1760 = 1174 senesi 11 Teşrinievvel = 1 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli : 1761 = 1174 senesi Şubat sonları/Mart iptidâları = Evâhir-i Receb; Kapdanlık müddeti : Takriben 5 ay.

(Baş-emîrahurluktan vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Benli-Mustafa Paşa Zülüflü-Baltacılar'dan Safranbolulu İbrahim Ağa'nın oğlu ve «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 186 numarada gördüğümüz İzzet Mehmet Paşa'nın amcasıdır. Zeki ve muktedir bir zât olmakla beraber meslekten yetişmiş olmadığı için az zamanda Kapdanlıktan azledilip Belgrad muhafızlığına tâyin edilmiştir).

142) Kazıkçı/Uzun Hacı-Hasan Paşa — Milliyeti: Macar; tâyini: 1761 = 1174 senesi Şubat sonları/Mart iptidâları = Evâhir-i Receb; azli: 1762 = 1175 senesi Kânunusâni = Cumâda-l-âhire ayı; Kapdanlık müddeti: Takriben 11 ay.

(Belgrad muhafızlığından Kapdan-ı-deryâ olan vezir Kazıkçı yahut Uzun veya Macar Hasan Paşa Yenicerilikten yetişmiştir. — Azlinde Resmo'ya nefyedilmişse de bir müddet sonra affedilerek muhtelif valiliklerde kullanılmıştır. — Tâyin ve azil tarihlerinin günleri belli değildir).

143) Kethudâ-Mehmet Paşa — Milliyeti : Türk (?); tâyini 1762 = 1175 senesi Kânunusâni = Cumâda-l-âhire ayı; Mısır valiliğine nakli : 1762 = 1176 senesi Temmuz/Ağustos = Muharrem ayı; Kapdanlık müddeti : Takriben 7 ay.

(Vidin valiliğinden Kapdan-ı-deryâ olan vezir Mehmet Paşa Ahıskalı ve bir rivayete göre de Dağıstanlıdır: Sadâret-Kethudâlığında bulunmuş olduğu için «Kethudâ/Kâhya», lâkabiyle anılır. — Mısır valisi Bekir Paşa'nın ölümü üzerine Kapdanlıktan kaldırılıp oraya gönderilmiştir. — Tâyin ve azil tarihlerinin günleri belli değildir).

144) Dâmad Küçük/Sinek-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini : 1762 = 1176 senesi Temmuz/Ağustos = Muharrem ayı; Nişancılığa nakli : 1763 = 1176 senesi Mart/Nisan=Ramazan ayı; Kapdanlık müddeti : Takriben 8 ay.

(Selânik valiliğinden Kapdan-ı-deryâ olan vezir Sinek-Mustafa Paşa «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 139 numarasında gördüğümüz Nevşehirli Dâmâd-İbrahim Paşa'nın kardeşi Halil Ağa'nın oğlu ve vüzerâdan Dâmad Genç-Ali Paşa'nın kardeşidir; Vâsıf tarihinde İbrahim Paşa'nın «hâfidi» gösterilmesi her halde bir zühul eseri olsa ge-

rektir. Küçük-Mustafa Paşa, Üçüncü Ahmed'in kızlarından Zeyneb Asıme-Sultan'ın ilk kocası olduğu için amcasıyla kardeşi gibi bu da dâmadır : Bu Zeyneb-Sultan'ın ikinci kocası olan Melek-Mehmet Paşa için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 185 ve bu cedvelde 136, 143 ve 153 numaralara bakınız. — Sinek-Mustafa Paşa Kapdanlıktan Tevkilîlik = Nişancılık makamına nakledildiği zaman Mora muhassallığı da ilâveten tevcih edilmiştir. Ölüm tarihi 1767 = 1177 senesi 11 Şubat = 8 Şa'ban Cumartesi günüdür).

145) Karabağlı-Süleyman Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1763 = 1176 senesi Mart/Nisan = Ramazan ayı; azli: 1763 = 1177 senesi 8 Kânunuevvel = 2 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 8 ay; «Üçüncü defa».

(Mâzul bulunduğu sırada üçüncü defa olarak Kapdan-ı-deryâ olan Süleyman Paşa'nın bundan evvelki iki Kapdanlığı için yukarda 137 ve 139 numaralara bakınız. Üç Kapdanlık müddetinin mecmûu takriben 4 sene, 6 ay tutmaktadır. — Karabağlı bu son Kapdanlığından ihtiyarlığı sebep gösterilerek azledilmiş ve Rodos'da ikamete me'mur olmuştur: Rodos'a mutasarrıflıkla gittiği hakkında da bir rivayet vardır; biraz sonra da ölmüştür).

146) Dâmad Nişli Ağa-Mehmet Paşa — Milliyeti: Sırp; tâyini: 1763 = 1177 senesi 8 Kânunuevvel = 2 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; azli: 1765 = 1178 senesi 7 Şubat = 15 Şa'ban Perşembe günü (?); Kapdanlık müddeti: 1 sene, 2 ay.

(Sadâret-Kaymakamlığından Kapdan-ı-deryâ olan bu vezir Mehmet Paşa Niş civârı köylülerindendir ve Yeniçeri-ocağından yetişmiştir: Kapdanlığı zamanında bir Sultan aldığı için Dâmâd ve evvelce Yeniçeri-ağalığında bulunduğu için de «Ağa» lâkabiyle anılır. — Buradaki azil tarihinin şüpheli gösterilmesi, Vâsıf tarihinde o günkü vukuâtın bahsedildikten sonra hemen buna geçilmiş olmasındandır: Bu vaziyette bir yahut bir iki gün sonra azledilmiş olmak ihtimali de vardır; bununla beraber Vâsıf'ın çok defa aynı bir gün vukuâtını ehemmiyetlerle göre ayrı serlevhalarla göstermek ve bu takdirde gün tarihini tekrar etmemek âdeti de unutulmamalıdır. — Ağa-Mehmet Paşa Kapdanlıktan azledilince evvelâ Vidin valiliğine ve ondan biraz sonra da Anadolu-Beylerbeyliğine tâyin edilmiştir).

147) Ağa-Hüseyn Hüsni Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1765 = 1178 senesi 7 Şubat = 15 Şa'ban Perşembe günü (?); azli: 1765 - 1766 = 1179 senesi; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Yeniçeri-ağalığından Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Hüseyn Hüsni Paşa'nın «Ağâ» lâkabi yukarıki fıkarda gördüğümüz selefi Nişli-Mehmet Paşa'da olduğu gibi Ocak ağalığında bulunmuş olmasındandır. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. — Azil tarihinin ay ve günü belli olmadıktan başka, senesinde bile ihtilâfa tesadûf edilir: Burada en kuvvetli rivayet esas ittihâz edilmiştir).

148) Tosun Mehmet Paşa — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1765 - 1766 = 1179 senesi; azli: 1767 = 1180 senesi 19 Kânunusânî = 18 Şa'ban Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Yenigeri-ağalığından Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Tosun Mehmet Paşa'nın tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız : Tosun Paşa Kapdanlıktan azlinde Eğriboz/Ağrıboz sancak-beyliğine tâyin edilmiştir).

149) Dâmad Melek Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1767 = 1180 senesi 19 Kânunusânî = 18 Şa'ban Pazartesi günü; Sadâret-Kaymakamlığına nakliyle Kapdanlıktan ayrılması: 1768 = 1182 senesi Kânunuevvel = Şa'ban ortaları; Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene, 11 ay; «İkinci defa».

(Rumeli-Beylerbeyliğinden ikinci defa Kapdan-ı-deryâ olan Melek Mehmet Paşa'nın ilk Kapdanlığı için yukarıda 136, son Kapdanlığı için aşağıda 154 numaralara ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 185 numaraya bakınız. — Mehmet Paşa bu seferki Kapdanlığından bir müddet sonra ilâveten Tevkiilik = Nişancılık makamına da tâyin edilmiş ve Kapdanlıktan Sadâret-Kaymakamlığına geçtiği zaman Nişancılığı muhafaza etmiştir).

150) Eğribozlu-Osman-Paşa-zâde İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1786 = 1182 senesi Kânunuevvel = Şa'ban ortaları; azli: 1770 = 1183 senesi 26 Nisan = 30 Zülhicce Perşembe günü (?); Kapdanlık müddeti: Takriben 1 sene, 5 ay.

(Tersâne-kethudâlığından Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olduktan bir müddet sonra Vezâret pâyesi de alan İbrahim Paşa eski vüzerâdan Eğribozlu Elçi Hacı-İbrahim Paşa'nın torunu ve Bahriye ümerâsından Eğribozlu-Osman Paşa'nın oğludur. Meslekten yetişmiş iyi bir denizci olduğundan bahsedilir. — Kapdanlıktan azlinde Eğriboz muhafızlığına tâyin edilmiştir. — Aşağıda 153 numaranın izâhâtına da bakınız).

151) Canım-Hoca torunu Mendel/Mandal-zâde Hüsâmüddin Paşa — Milliyeti: Frenk (?); tâyini: 1770 = 1183 senesi 26 Nisan = 30 Zülhicce Perşembe günü; azli: 1770=1184 senesi Temmuz = Rebî'ül-evvel ayı; Kapdanlık müddeti: Takriben 2 buçuk ay.

(Midilli mutasarrıflığından Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Hüsâmüddin Paşa yukarıda 113, 119 ve 124 numaralarda gördüğümüz Canım-Hoca Hacı-Mehmet Paşa'nın kızından torunudur : Baba tarafından da eski Kapudânelerden ve İtalyan yahut İspanyol cinsinden Frenk-Mustafa Paşa'nın oğlu olan Tersâne-kethudâsı Abdülbaki Paşa'nın oğludur : «Menzel/Mendel/Mandal-zâde» soyadı işte bundan gelir. — Hüsâmüddin Paşa Kapdanlığa tâyininden iki ay sonra uğradığı Çeşme bozgunu üzerine azledilip Gelibolu'da ikamete me'mur olduktan bir kaç gün sonra teesüründen ölmüştür : Çeşme fâciası için 1770 = 1184 vukuâtının «6/7 Temmuz» fıkrasına bakınız. Bu deniz felâketinin mes'ûliyeti Hüsâmüddin Paşa'dan fazla aşağıki fıkrada göreceğimiz Cafer Paşa'ya âittir. — Tâyin ve azil tarihleri için aşağıda 153 numaranın izâhatına bakınız).

152) Ca'fer Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1770 = 1184 senesi Temmuz=Rebî'ül-evvel ayı; azli: 1770 = 1184 senesi Teşrinievvel sonları = Receb ibtidâları; Kapdanlık müddeti: Takriben 3 ay.

(Riyâlelikten Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan bu Ca'fer Paşa Çeşme fâciasının en mühim mes'ûlüdür : Çeşme vak'ası için 1770 = 1184 vukuâtının «6/7 Temmuz = 12/13 Rebî'ül-evvel Cuma/Cumartesi gecesi» fıkrasına ve Çeşme'deki muazam mes'ûliyeti birdenbire anlaşılmamış olduğu için maatteessüf Kapdan-ı-derya olan Ca'fer Paşa'nın tâyin ve azil tarihleri için de aşağıki fıkraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA ve BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVİRLERİ:

153) Cezâyirli Pala-bıyık Gazi-Hasan Paşa — Milliyeti: (?) tâyini : 1770 = 1184 senesi Teşrinievvel sonları = Receb ibtidâları; azli : 1774 = 1187 senesi 27 Şubat = 15 Zülhicce Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 3 sene, 4 ay; «Birinci defa».

(Kapudânelikten Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olduktan sonra uhdesine Çanak-kale-boğazı muhafızlığıyla Ser-askerliği de ilâveten tevehh edilmiş olan Hasan Paşa'nın «Cezâyirli», lâkabı, gençliğinde Cezâyir-ocağına intisâb edip orada Tlemsân beyliğine kadar yükselmiş olmasındandır : Asıl ve menşe'yle son vazifesi olan sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 182 numaraya bakınız. — «Türkiyat Mecmuası»nın VII - VIII inci cildinde Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçayırılı'nın «Cezâyirli Gazi-Hasan Paşa'ya dâir» başlıklı etüdünün muhtelif yerlerinde Hasan Paşa'nın Kapdan-ı-deryâlığına tâyini «Zülhicce 1183 = Nisan 1770» tarihine müsâdif gösterilmekte ve vesika olarak da makalenin sonuna fotokopisi konulan bir «Ferman müsveddesi», ne istinâd edilmektedir fakat bu ferman müsveddesindeki tarih Gazi-Hasan Paşa'nın hakikî tâyin tarihi değildir : Çünkü makalesinin metninde Ord. Prof. ün de söylediği gibi, Hasan Paşa'nın Deryâ-Kapdanlığı meşhur Çeşme bozgunundan sonradır ve bu müdhîş deniz fâciasının 1183 de değil, 1184 = 1770 senesi 12/13 Rebî'ül-evvel = 6/7 Temmuz Cuma/Cumartesi gecesi vukua gelmiş olduğu da Şark ve Garp menbâlarının ittifakıyla sâbittir. O fâciadan sonra üç ay kadar yukarıki fıkrada gördüğümüz Ca'fer Paşa Kapdanlık etmiş ve ancak ondan sonra Gazi-Hasan Paşa tâyin edilmiştir : Eğer Ordinaryüs Profesörün fotokopisini neşrettiği ferman müsveddesindeki «Evâil-i Zülhicce 1183» tarihinin doğru olması lâzımgelirse, Gazi-Hasan Paşa'nın Çeşme muharebesinden üç ay evvel Nisan ibtidâlarında Kapdan-ı-deryâ olmuş ve hattâ Çeşme felâketinin yukarıda 151 numarada gördüğümüz Hüsâmüddin Paşa devrinde değil, çok kıymetli bir denizci olan Gazi-Hasan Paşa devrinde vukua gelmiş olması lâzımgelir ! Bunun böyle olmadığı bütün menbâların ittifakıyla sâbit olduğuna göre, Ord. Profesörün neşrettiği ferman müsveddesindeki tarihin yegâne mâkul izâhı, Gazi-Hasan Paşa'nın Hüsâmüddin Paşa'dan evvel Kapdanlığı takarrür ettiği halde her nedense bu kararın tatbik edilmediğinden ve pâdişahın müsvedde yazıldıktan sonra fikir değiştirmiş olmasından ibaret olabilir. Müsveddenin tarihi «Evâil-i Zülhicce»dir : Halbuki Vak'anüvis Vâsıf, Eğribozlu-İbrahim Paşa'nın azliyle Hüsâmüddin Paşa'nın tâyini «Evâhir-i Zülhicce» de gösterir ; Hammer'in Fransızca nüshasında da «30 Zülhicce 1183» tarihi vardır ; bunlara mukabil «Merî'üt-tevârîh», in Millet kütüphanesinde 552/1 numaralı gayr-i-müntesir ikinci cildinin 322 inci sahifesinde de Hüsâmüddin Paşa'nın tâyini «Zülka'de = Mart» ayına müsâdif gösterilir : İşte bunlardan anlaşıldığına göre Zülka'de yahut Zülhicce'nin başlarında Hasan Paşa'yı tâyine karar veren Üçüncü Mustafa kim bilir ne gibi mülâhazalar ve te'sirlerle o isâbetli kararından vazgeçerek ay sonunda Hüsâmüddin Paşa'yı tercih etmiştir. Vâsıf tarihine göre Hüsâmüddin Paşa Çeşme vak'ası üzerine, yâni Rebî'ül-evvel=Temmuz içinde «Fi-l-hâl azlolup» yerine bu vak'adaki büyük mes'ûliyeti o sırada henüz meydana çıkmamış olan Ca'fer Paşa getirilmiş ve aradan takri-

ben üç ay geçtikten sonra o da azledilip Cezâyirli-Hasan Paşa Kapdan-ı-deryâ olmuştur : Cezâyirli'nin tâynini, Çeşme vak'asından sonra Limni adasını Moskof donanmasının muhâsarasından kurtarması üzerinedir; Hasan Paşa'ya «Gazi» ünvânının tevcihine sebep olan bu muvaffakiyyetin tarihi de 22 Teşrinievvel 1770=2 Receb 1184 Pazartesi günüdür; Paşa'nın Deryâ-kapdanlığına tâynini işte bu vak'a üzerine ve bundan ancak bir kaç gün sonra olduğuna göre, Teşrinievvel'in sonlarıyla Receb'in ibtidâlarına tesadüf etmiş olduğu muhakkaktır. — Hasan Paşa'nın buradaki azil tarihi de Vak'anüvis Vâsıf'ın «Evâsıt-ı Zülhicce» kaydıyle Cevdet Paşa'nın «Cülûs-i Abdülhamid-Hâñiden otuz yedi gün mürurunda» sarâhatine müstenittir: Bununla beraber «Mer'ût-tevârih» in gayr-i-münteshir ikinci cildinde «Ramazan — Teşrinisânî / Kânunuevvel» ayına müsâdif gösterilir. — Cezâyirli'nin iki defa Kapdanlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 155 numaraya bakınız. — Hasan Paşa bu iki Kapdanlığından azli üzerine ilkönce Anabolu valiliğinde ve ondan sonra da ilâveten Rusçuk Ser-askerliğine tâyin edilmiştir).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVRİ:

154) Dâmad Melek Mehmet Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâynini: 1774 = 1187 senesi 27 Şubat = 15 Zülhicce Pazar günü; azli: 1774 = 1188 senesi Temmuz ibtidâları = Rebî'ül-âhir sonları; Kapdanlık müddeti: Takriben 4 buçuk ay; «Üçüncü defa».

(Sadâret-Kaymakamlığından üçüncü defa olarak Kapdan-ı-deryâ olan Melek Mehmet Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 136 ve 149 numaralara, sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 185 numaraya ve bu seferki son Kapdanlığına tâyin tarihi için de yukarıki fıkraya bakınız. — Vak'anüvis Vâsıf'la Cevdet Paşa azil tarihinden bahsetmemişlerdir: Buradaki tarih «Küçük-Kaynarca» muâhede-sinin müzâkeresine başlanacağı sırada azledilmiş olduğu hakkında bir rivayet mevcut olmasına göredir: Melek Paşa Kapdanlıktan azledilince Hotin muhâfızlığına tâyin edilmiştir. — Cevdet tarihinde Cezâyirli-Hasan Paşa'nın yerine «Eğribozlu-İbrahim-Paşa-zâde Mehmet Paşa» Kapdan olmuş gösterilirse de, bu rivayet diğer menbâlara ve bilhassa Vak'anüvis Vâsıf'ın kaydine mugayirdir. — Melek Mehmet Paşa'nın üç Kapdanlık müddetinin mecmûu takriben 4 sene, 8 ay, 17 gün tutmaktadır).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD ve ÜÇÜNCÜ SELİM DEVİRLERİ:

155) Cezâyirli Pala-bıyık Gazi-Hasan Paşa — Milliyeti: (?); tâynini: 1774 = 1188 senesi Temmuz ibtidâları = Rebî'ül-âhir sonları; azli: 1789 = 1203 senesi 20 Nisan = 24 Receb Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 14 sene, 9 buçuk ay; «İkinci defa».

(Rusçuk ser-askerliğinden ikinci defa Kapdan-ı-deryâ olan Cezâyirli-Hasan Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 153 numaraya bakınız. — Çeşme fâciasından sonra Hasan Paşa'nın yeni bir donanma yaptırması ve Bahriye ıslâhatı işte bu ikinci Kapdanlığı devrindedir. — Azlinin muhtelif sebeplerinden en mühimleri İstanbul'daki siyasî düşmanlarının faaliyetleriyle Üçüncü Selim'in i'timadsızlığı ve paşanın şiddetli idaresinden donanma erkânı ve ümerâsının memnuniyetsizlikleri gibi şeylerdir. Cezâyirli Kapdanlıktan azledilince Özü ser-askerliğine tâyin edilmiş-

tir. — Osmanlı tarihinin en mühim Deryâ-kapdanlarından sayılan Hasan Paşa'nın iki Kapdanlık müddetinin mecmûu takriben 18 sene, 1 ay, 15 gün tutmaktadır).

ÜÇÜNCÜ SELİM DEVRİ:

156) Giritli-Hüseyn Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1789 = 1203 senesi 20 Nisan = 24 Receb Pazartesi günü; azli: 1792 = 1206 senesi 10 Mart = 16 Receb Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 10 ay, 20 gün.

(Kapudânelikten Rumeli-beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Giritli-Hüseyn Paşa tâyin tarihinden bir ay geçmeden evvel Vezâret pâyesiyle taltif edilmiş ve azlinden sonra Bender muhâfızlığıyla son vazifesi olan Trablusşam valiliğinde bulunup orada ölmüştür).

157) Taya-zâde Dâmad Küçük-Hüseyn Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1792 = 1206 senesi 11 Mart = 17 Receb Pazar günü; ölümü: 1803 = 1218 senesi 7 Kânunuevvel = 22 Şa'ban Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 11 sene, 8 ay, 27 gün.

(Baş-çukadarlıktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan ve vüzerâdan Silâhdar-İbrahim Paşa'nın köleliğinden yetiştiği rivayet edilen Küçük-Hüseyn Paşa Cevdet tarihinde Çerkez gösterilirse de, bu Kapdan hakkındaki rivayetlerini kendi babasıyla süt-babasından nakletmiş olan Atâ Bey'in Enderun tarihindeki Gürcülük rivayeti daha kuvvetlidir. Küçük-Hüseyn Paşa'nın dâmadlığı Birinci Abdülhamid'in kızlarından Esmâ-Sultan'la evlenmiş olmasındandır; bir rivayete göre de Üçüncü Selim'in süt-kardeşidir ve hattâ «Dâye-zâde/Taya-zâde» lâkâbı da işte bundandır. — Cevdet tarihinde ölüm günü «23 Şa'ban Çarşamba»ya müsâdif gösterilirse de, hakiki takvimde Çarşamba günü o ayın 23 üne değil, 22 sine tesadüf etmektedir. — Eli çok açık olduğundan bahsedilen Hüseyn Paşa cömertlik edebilmek için idaresindeki adaları soyup soğana çevirdiğinden, Cevdet tarihinde «Nehhâb-u-vehhâb» olmakla tenkid edilir. — Küçük-Hüseyn Paşa 45-46 yaşlarında vefât etmiştir. — Bunun kethüdâlığından yetişen Kara-Mehmet Paşa'nın Deryâ-Kapdanlığı için aşağıda 168 numaraya bakınız).

158) Mehmet Abdülkaadir/Mehmet Kadri Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1803 = 1218 senesi 12 Kânunuevvel = 27 Şa'ban Pazartesi günü; azli: 1804 = 1219 senesi 24 Teşrinisânî = 20 Şa'ban Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 11 ay, 13 gün.

(Kapudânelikten Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Abdülkaadir Paşa Sofya'da Halil Ağa isminde bir nalbandın oğludur. — Sicill-i-Osmânî'de tâyin tarihi «23 Şa'ban=3 Kânunuevvel Perşembe» gününe müsâdif gösterilirse de, Cevdet tarihinde selefi Küçük-Hüseyn Paşa'nın 22 Şa'ban=7 Kânunuevvel Çarşamba gününe tesadüf eden ölümünden itibaren «Bir iki gün mürûrunda» tâyin edilmiş olduğundan bahsedilmekte ve «Esmâr-ül-tevârih»de de bizim burada esas ittihâz ettiğimiz gün tarihine tesadüf edilmektedir. Azil tarihi de Cevdet'de Evâhir-i Şa'ban'a ve «Esmâr-ül-tevârih»de ise «20 Şa'ban» gününe müsâdif gösterilir. — Abdülkaadir Paşa azlinden sonra Hanya muhâfızlığına tâyin edilmiştir).

159) Bostancı-başı Hâfız-İsmail Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1804 = 1219 senesi 24 Teşrinisâni = 20 Şa'ban Cumartesi günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1805 = 1220 senesi 24 Nisan = 24 Muharrem Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 5 ay.

(Bostancı-başılıktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Hâfız-İsmail Paşa «Zer-nişanlı—Altın-nişanlı» isminde bir hasekinin oğludur: Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 188 numaraya bakınız. İsmail Paşa 1171 = 1757 - 1758 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 46-47 yaşlarında Kapdan-ı-deryâ olmuş demektir. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. — Hâfız-İsmail Paşa sadâretinden sonra tâyin edilmiş olduğu Karaman = Konya beylerbeyliğinde ölmüştür).

160) Bostancı-başı Hacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1805 = 1220 senesi 24 Nisan = 24 Muharrem Çarşamba günü; azli: 1806 = 1221 senesi 21 Teşrinisâni = 10 Ramazan Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 6 ay, 27 gün; «Birinci defa».

(Bostancı-başılıktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Mehmet Paşa İzmirli'dir; azlinde Hotin muhâfızlığına tâyin edilmişse de, gitmek istemediği için Bursa'ya nefyolunmuştur. — Bundan sonraki Kapdanlığı için aşağıda 166 numaraya bakınız).

161) Hacı-Sâlih Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1806 = 1221 senesi 21 Teşrinisâni = 10 Ramazan Cuma günü; azli: 1807 = 1221 senesi 24 Şubat = 16 Zülhicce Salı günü; Kapdanlık müddeti: 3 ay, 3 gün.

(İkinci Emîr-âhurluktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Hacı Sâlih Paşa Safranbolulu Mustafa Ağa'nın oğlu ve «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 186 numaraya gördüğümüz Sadr-ı-a'zam Safranbolulu İzzet Mehmet Paşa'nın kızkardeşinden yeğenidir; ilmi ve ahlâkî faziletleriyle mârûf olan Hacı-Sâlih Paşa azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

ÜÇÜNCÜ SELİM, DÖRDÜNCÜ MUSTAFA ve İKİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ :

162) Cezâyirli Seyyidi/Seydi Ali Paşa — Milliyeti: Gürcü : tâyini: 1807 = 1221 senesi 24 Şubat = 16 Zülhicce Salı günü; azli: 1808 = 1223 senesi 23 Ağustos = 1 Receb Salı günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 5 ay, 27 gün; «Birinci defa».

(Donanma-Başbuğluğundan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan ve Mısır ümerâsından Elfî Bey'in köleliğinden yetişen Seydi Ali Paşa aslen Gürcü ve Cevdet Paşa'nın rivayetine göre de Çerkez olduğu halde, evvelce Cezâyir-ocağında bulunmuş olduğu için «Cezâyirli» lâkabiyle anılır. — Çok harîs bir şahıs olan Seydi Ali Paşa Kapdan-ı-deryâ olabilmek için Don-Kişotça korsan hareketleri yapmış olmakla mâruftur: Hattâ Cevdet tarihinde «Cezâyir-i-Garb ocağında yetişmiş yiğitlerden ve eclâf-u-evbâş arasında pala sürümüş hatırı sayılır itlerden» şeklinde tasvir edilir! Palavralarıyla halk arasında sahte bir şöhret kazanmış ve hattâ Üçüncü Selim'i bile palavralarıyla kandırarak buhranlı bir devirde Kapdan-ı-deryâ

olmuştur. Alemdar-Mustafa Paşa İstanbul'a geldiği vakit azledilen Seydi Ali Paşa Silistre valiliğine tâyin edilmişse de, kendisinden hoşlanmıyan Alemdar'a emniyeti olmadığı ve «Silistre eyâleti ise Sadr-ı-a'zâmın yurdu olmağla kendüsünce oraya gitmek kapana tutulmak olacağı» için kabul etmemiş ve işte bu hareketinden dolayı «Vezâreti ref» edilip Bursa'ya sürülmüştür. — Ali Paşa'nın ikinci Kapdan-ı-deryâlığı için aşağıda 164 numaraya ve azil tarihi için de aşağıki fıkraya bakınız).

İKİNCİ MAHMUD DEVRİ :

163) Seyyid Abdullah Râmiz Paşa — Milliyeti: Tatar; tâyini: 1808 = 1223 senesi 23 Ağustos = 1 Receb Salı günü; Alemdar vak'asında Rumeli'ye kaçarak Kapdanlıktan ayrılması: 1808 = 1223 senesi 17 Teşrinisâni = 28 Ramazan Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 2 ay, 25 gün.

(Alemdar-Mustafa Paşa'nın Rusçuk yârânından olduğu için paşası İstanbul'a girdiği zaman 21 Cumâda-l-âhire = 14 Ağustos Pazar günü Vezâret pâyesiyle tâyin edilmiş olduğu Silistre valiliğine gitmeden evvel Kapdan-ı-deryâ olup İstanbul'da kalan Râmiz Paşa, kendi oğlu olan Mehmet İzzet Bey'in «Harîta-i Kapudanân-ı Deryâ» ismindeki eserinde anlattığına göre «iklim-i Kırım'ın hânedân-ı fuzalâ ve Reis-ül-ulemâsı olan Abdi-Veli-Paşa'zâde Kırım Kazaskeri Seyyid Feyzullah Bey'in» oğludur: Babası Feyzullah Bey Birinci Abdülhamid devrinde Kırım'dan İstanbul'a hicret edip Filibe mollalığına tâyin edilmiş ve işte bu sâyede Râmiz Paşa çocukluğundan itibaren Türkiye'de yetişip müderrislikle bâzı nâibliklerde bulunduktan sonra Mülkiyye mesleğine geçip Baş-muhâsebecilikle Humbarahâne ve Hendesehâne nezâretlerine gidip Alemdar'a intisâb etmiştir. — Yukarıki fıkra da gördüğümüz Seydi Ali Paşa'nın azliyle Râmiz Paşa'nın tâyini oğlunun eserinde «Cumâda-l-âhirenin yirmi ikinci günü» ne, yâni Ağustosun 15 inci Pazartesi gününe müsâdif gösterilirse de bu rivayetin Vezâretle Silistre valiliğine tâyin tarihinden galat olması lâzımgelir: Diğer menbâlarda ve bilhassa Âsım, Şânî-zâde ve Cevdet tarihlerinde bizim burada esas ittihâz ettiğimiz «1 Receb = 23 Ağustos Salı» tarihine tesadûf edilir; Mehmet İzzet, babasının İstanbul'dan kaçışını da «Bayramın dördüncü günü» ne, yâni Teşrinisâni ayının 23 üncü Çarşamba gününe müsâdif göstermek suretiyle Cevdet tarihindeki gün kaydinden tam 6 gün sonra gösterir: Fakat Mehmet İzzet'in tarih rivayetleri umumiyyetle yanlış olduğu için i'timâda şâyan değildir).

164) Seydi Ali Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1808 = 1223 senesi 22 Teşrinisâni = 3 Şevvâl Salı günü; azli: 1809 = 1224 senesi 20 Mart = 3 Safer Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 3 ay, 28 gün; «İkinci defa».

(162 numarada gördüğümüz ilk Deryâ-kapdanlığından azledildikten sonra Bursa'ya sürülmüş olan Seydi Ali Paşa, Alemdar'ın şehâdetiyle neticelenen isyan hareketinde âsiler tarafından dâvet edilerek İstanbul'a gelmiş ve onlarla anlaşarak 19 Teşrinisâni—30 Ramazan Cumartesi günü Tersâne'ye gidip Kapdanlık makamını kendiliğinden işgal etmek suretiyle üç gün gayr-i-meşrû bir gaasıp şeklinde Kapdanlık ettikten sonra İkinci Mahmud ister istemez me'mûriyyetini tasdika mecbur olmuştur. — Vak'anüvis Cevdet, Seydi Ali Paşa'nın bu seferki azlini «Saferin dördüncü

Pazartesi günü» ne müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Pazartesi o ayın dördü-
ne değil, üçüne tesadüf etmektedir. — Ali Paşa azledilince vezâreti ref'edilip Afyon-
Karahisarı'na sürülmüştür: İki Kapdanlık müddetinin mecmûu 1 sene, 9 ay, 25 gün
tutmaktadır).

**165) Çarhacı Hacı-Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1809 = 1224
senesi 20 Mart = 3 Safer Pazartesi günü; azli: 1809 = 1224 senesi 7
Haziran = 23. Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 2 ay,
18 gün.**

(Sadâret-Kaymakamlığından Kapdan-ı-deryâ olan Çarhacı-Ali Paşa Konyalıdır.
Kapdanlığından evvel ve sonra bir çok valiliklerde bulunmuş ve muharebelerde şe-
câatiyle şöhret kazanmıştır; azlinin sebebi, Sadâret makamına göz dikmiş olduğu
için o sırada Sadr-ı-a'zam olan Kör-Yusuf Zıyâüddin Paşa ile geçinememesidir: Bu
Yusuf Zıyâ Paşa için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 187 ve 193 numaralara baki-
nız. — Çarhacı-Ali Paşa azledilince vezâreti ref'olunarak Limni adasına nefyedil-
mişse de, bir müddet sonra affedilip tekrar vezir pâyesiyle valiliklerde kullanıl-
mıştır).

**166) Bostancı-başı Hacı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini :
1809 = 1224 senesi 7 Haziran = 23 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; azli :
1810 = 1224 senesi 4 Şubat = 29 Zülhicce Pazar günü; Kapdanlık müd-
deti: 7 ay, 27 gün; «İkinci defa».**

(Boğaz-muhâfızlığından ikinci defa Kapdan-ı-deryâ olan Hacı-Mehmet Paşa'nın
bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 160 numaraya bakınız. — Şâni-zâde ile
Cevdet Paşa, Hacı-Mehmet Paşa'nın ilk Kapdanlığındanberi menfi bulunduğu Bur-
sa'da mâzul olduğu sırada ikinci defa Kapdan olduğundan bahsederlerse de, «Sicil-i
Osmânî» de Kapdanlığından evvel vezâreti iâde edilerek «Rebî'ül-evvel = Nisan/
Mayıs» Boğaz-muhâfızlığına tâyin edilmiş olduğundan bahsedilir. — Hacı-Mehmet
Paşa'nın denize dayanamadığı ve hattâ fırtınalarda kendinden geçecek kadar de-
niz tuttuğu hakkında tuhaf bir rivayet vardır. — İki Kapdanlık müddetinin mec-
mûu 2 sene, 2 ay, 24 gün tutmaktadır).

**167) Hâfız-Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1810 = 1224 senesi
4 Şubat = 29 Zülhicce Pazar günü; azli: 1811 = 1226 senesi 18 Teşrinî-
sâni = 2 Zülka'de Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 9 ay,
12 gün.**

(Şehir-eminliğinden Cezâyir sancağı inzımâmiyle Kapdan-ı-deryâ olan Hâfız-Ali
Paşa Amasyalıdır: Muktedir ve doğru bir devlet adamı olan Ali Paşa meslekten
yetişmiş olmadığı halde donanmanın ıslâhı için büyük bir gayretle çalışmıştır. —
Azlinde Hanya valiliğine tâyin edilmiş ve ondan sonra da muhtelif valiliklerle
Boğaz-muhâfızlığında bulunmuştur).

**168) Kara-Kethudâ/Kara-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâ-
yini: 1811 = 1226 senesi 18 Teşrinisâni = 2 Zülka'de Pazartesi günü;
ölümü: 1811=1226 senesi 22 Kânunuevvel=6 Zülhicce Pazar günü; Kap-
danlık müddeti : 1 ay, 4 gün.**

(Baş-Emirâhurluktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Kara-Mehmet Paşa yukarda 157 numarada gördüğümüz Dâye-zâde/Taya-zâde Dâmad Küçük-Hüseyn Paşa'nın kethudâlığından yetişmiş olduğu için «Kara -kethudâ», lâkabiyle anılır. — Kara-Mehmet Paşa Ortaköy yahılarında çıkan bir yangının söndürülmesine nezâret ettikten sonra ter içinde Tersâne'ye dönerken soğuk alıp hastalanmış ve 21 gün yattıktan sonra 22 nci günü ölmüştür).

169) Koca-Husrev Mehmet Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1811 = 1226 senesi 22 Kânunuevvel = 6 Zülhicce Pazar günü; azli: 1818 = 1233 senesi 2 Mart = 23 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 6 sene, 2 ay, 11 gün; «Birinci defa».

(Kocaeli mutasarrıflığından Kapdan-ı-deryâ olan vezir Husrev Paşa Çavuş-başı Sa'id Efendi'nin köleliğinden yetişmiştir: Evlâdı olmadığı için kendisi de bir çok köleler yetiştirmiş ve hattâ bunlardan Sadr-ı-a'zam olanlar bile görülmüştür. — Koca-Husrev Paşa'nın iki defa Deryâ-Kapdanlığı ve bir defa da sadâreti vardır: Bundan sonraki Kapdanlığı için aşağıda 175 numaraya ve sadâreti için de «Vezir-i-a'-zamlar» cedvelinde 208 numaraya bakınız. — Husrev Paşa bu ilk Kapdanlığından azlinde Trabzon valiliğine tâyin edilmiştir. — Şâni-zâde ve Cevdet tarihlerinde Husrev Paşa'nın bu seferki azli «22 Rebî'ül-âhir = 1 Mart Pazar» tarihine müsâdif gösterilirse de, Hâfız-Hızır İlyâs Efendi'nin «Târih-i Enderun»unda o ayın hakiki takvimde Pazartesi'ye tesadüf eden 9 uncu günü Salı'ya müsâdif gösterilmekte olduğuna göre bir günlük bir «Rüyet-i hilâl» farkı olduğu anlaşılmaktadır: Burada bu fark hakiki takvim hisâbına göre tashih edilmiştir).

170) İçelli-Ahmed Paşa/Müftizâde Seyyid-Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1818 = 1233 senesi 2 Mart = 23 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; isti'fâsı: 1818 = 1233 senesi 15 Ağustos = 12 Şevvâl Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 5 ay, 14 gün.

(Haleb valiliğinden Kapdan-ı-deryâ olan vezir Ahmed Paşa Silifke müftisinin oğludur: Kapdanlığından evvel ve sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — Doğruluğu, adaleti ve iktidâriyle mârûf olan İçelli-Ahmed Paşa hiç istemediği ve bilhassa meslekten yetişmiş olmadığı halde tâyin edildiği Deryâ-kapdanlığından memnun olmadığı için:

— Biz bu maslahatun acemisiyüz!

diye denizcilikten anlamadığını i'tirâf edip durmaktan çekinmemiş, hastalık bahâne ederek Tersâne'ye devam etmekten çekinmiş ve nihayet ehli olmadığı bu büyük makamdan affini istihâm ederek Hudâvendigâr = Bursa valiliğine tâyin edilmiştir. — Hızır İlyâs Efendi'nin Enderun tarihinde Ahmed Paşa'nın isti'fâsı 1234 = 1818 - 1819 senesine müsâdif gösterilirse de, ay ve gün tarihleri olmadığı için burada Şâni-zâde ile Cevdet'in kaydı esas ittihâz edilmiştir).

171) Kasapbaşı-Hasan Paşa — Milliyeti: Pomak; tâyini: 1818 = 1234 senesi 13 Temmuz = 20 Ramazan Salı günü; Kapdanlık müddeti: 10 ay, 29 gün.

(Hudâvendigâr = Bursa valiliğinden Kapdan-ı-deryâ olan vezir Hasan Paşa Dime-tokah bir pomaktır: «Kasab-başı», lâkabı Kapdanlığından evvel iki defa o mevkide bulunmuş olmasındandır. Denizcilikten bir şey anlamayan bu câhil ve kof vezirin en mühim hususiyyeti «Ahz-u-i'tâ yolundan neş'et ve gınâ-vu-yesâr ile kesh-i şöh-

ret etmiş olmak» dan ibarettir. Hızır-İlyâs Efendi'nin Enderun tarihine göre «Kapdan-paşalık ünvânı ile sâhil-res-i selâmet olduğuna teşekküren Tersâne'ye vusûlâ anda zebh-i karâbine mübâşeret ve Tersâne'yi salhâne kıyâs itmemesi için gemilerden işâret çekildiği isâbet olmuştur!» — Kasapbaşı-Hasan Paşa aczinden dolayı azledilince vezâreti ref'edilerek İzmir'e nefyedilmişse de, bir müddet sonra affedilerek valiliklerde kullanılmıştır).

172) Bostancı-başı Deli-Abdullah/Hamdullah Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini: 1819 = 1234 senesi 13 Temmuz = 20 Ramazan Salı günü; isti'fâsı : 1821 = 1237 senesi 15 Teşrinisânî = 19 Safer Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 4 ay, 3 gün.

(Baş-Emirâhurluktan Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Deli-Abdullah yahut Hamdullah Paşa Boğaziçi'ndeki Çengelköyü'nde doğmuş olmakla beraber aslen Saranboluludur ve Ali Ağa isminde birinin oğludur; şecaât ve şiddetiyle mâruftur. — Deli-Abdullah Paşa'nın sadâreti de vardır: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 201 numara raya bakınız. — Hızır İlyâs Efendi'nin kaydine gör bir kaç defa isti'fâ ettiği Kapdanlıktan ayrılınca Karahisâr-ı-Sâhib = Afyon-Karahisarı ve Kütahya sancakları mutasarrıflığıyla Sevahil-muhâfızlığına tâyin edilmiştir).

173) Nasuh-zâde Ali Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1821 = 1237 senesi 15 Teşrinisânî = 19 Safer Perşembe günü; ölümü: 1822 = 1237 senesi 18/19 Haziran = 28/29 Ramazan Salı/Çarşamba gecesi; Kapdanlık müddeti: 7 ay, 4 gün.

(Kapudânelikten Vezâret pâyesiyle ve Cezâyir eyâleti inzımâmı ile Kapdan-ı-deryâ olan Nasuh-zâde Ali Paşa donanmayla Sakız ve Çeşme arasında yatariken gelen Avusturya bandıralı bir gemiden geceleyin salıverilen bir ateş kayığının hâsıl ettiği infilâkta başına bir seren düşerek telef olmuştur: Gündüzün gelen bu gemiden donanma erkânı şüphelenip kendisine ihtarda bulundukları ve kendisi de meslekten yetişmiş becerikli bir denizci olduğu halde ehemmiyet vermiyen Ali Paşa rakı tepsisinin başında «Âlem-i âb» ederken gafil avlanmıştı! Mezarı Sakız'dadır).

174) Topçubaşı Kara-Mehmet Paşa — Milliyeti: Nusayrî; tâyini: 1822 = 1237 senesi 26 Haziran = 6 Şevvâl Çarşamba günü; azli: 1822 = 1238 senesi 9 Kânunuevvel = 24 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 5 ay, 13 gün.

(Donanmây-ı Hümâyun Kara-askeri ser-askerliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Kara-Mehmet Paşa Antakya nusayrîlerindendir: «Topçu-başı» lâkabı evvelce o mevki'de bulunmuş olmasındandır. — Yukarıki fıkrada gafletine kurban olduğunu gördüğümüz Nasuh-zâde'nin ölüm tarihiyle bu Kara-Mehmet Paşa'nın tâyin tarihi arasında geçen 6 gün zarfında Kapudâne Muhtar Bey Kapdan-ı-deryâ Kaymakamlığında bulunmuş ve Kara-Mehmet Paşa'nın tâyininden sonra da bu sıfatı ibka edilmiştir. — Bu tuhaf Kapdan-ı-deryâ korsanlarından korkarak «Rum fesâdı»nda Anabolu müdâfi'lerine yardım etmekten çekinip kalenin açlıktan sukutuna sebep olduğu için azledilmiştir! Bununla beraber hiç bir cezâ görmemiş ve hattâ Ankara ve Çankırı valiliğine gönderilmiştir).

175) Koca-Husrev Mehmet Paşa — Milliyeti: Abaza; tâyini: 1822 = 1238 senesi 9 Kânunuevvel = 24 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; Anadolu valiliğine nakli: 1827 = 1242 senesi 9 Şubat = 12 Receb Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 4 sene, 2 ay, 1 gün; «İkinci defa».

(Şark-ser-askerliğiyle Erzurum valiliğinden ikinci defa Kapdan-ı-deryâ olan Koca-Husrev Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 169 numaraya ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar cedvelinde 208 numaraya bakınız. — Husrev Paşa'nın bu seferki becâyiş yahut azil tarihinde ihtilâf vardır: Enderun müverrihi Hâfız-ilyâs Efendi bu tebeddülü «12 Receb» fıkrasının hemen altında kaydettikten başka Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-hadâik» ismindeki Hadikat-ül-Vüzerâ zeyliyle Mehmet Şem'i'nin «Esmâr-üt-tevârih» inde ve Mehmet Süreyyâ'nın «Sicill-i Osmânî» sinin «İzzet Mehmet Paşa» maddesinde hep bu «12 Receb = 9 Şubat Cuma» tarihi esas ittihâz edilmekte olduğu halde, «Lütfi tarihi» nin birinci cildinde «4 Şevvâl = 1 Mayıs Salı» günkü tevcihât içinde gösterilmektedir; yalnız Lütfi Efendi'ye göre Koca-Husrev Paşa o tarihte Anadolu valiliğinden Asâkir-i-Mansûre ser-askerliğine tâyin edilmiş ve aşağıdaki fıkra da göreceğimiz sâbık Anadolu valisi İzzet Mehmet Paşa da aynı gün Kapdan-ı-deryâ olmuştur: Bu rivayet doğru olduğu takdirde Husrev Paşa «12 Receb» de Kapdanlıktan Anadolu valiliğine nakledilmiş, bu valilikte selefi olan İzzet Mehmet Paşa ilâveten hâiz olduğu Sevâhil-muhâfızlığında kalmış, bu suretle «12 Receb = 9 Şubat» Cuma gününden «4 Şevvâl = 1 Mayıs Salı» gününe kadar 81 gün açık kalan Deryâ-Kapdanlığının yukarıki fıkra izâhâtında bahsi geçen Kapdan-ı-deryâ Kaymakamı Muhtar Bey tarafından idare edilmiş olması lâzımgelir: Fakat Lütfi Efendi'nin rivayetine dayanan bu ihtimal diğer menbâlardaki sarâhatlere muğayirdir. — Husrev Paşa'nın ilk Kapdanlık müddetinin mecmûu 10 sene, 4 ay, 12 gün tutmaktadır).

176) Topal-İzzet Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1827 = 1242 senesi 9 Şubat = 12 Receb Cuma günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1828 = 1244 senesi 24 Teşrinievvel = 14 Rebî'ül-âhir Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 8 ay, 13 gün.

(Anadolu valiliğinden veyahut Anadolu Sevâhil-muhâfızlığından Kapdan-ı-deryâ olan İzzet Mehmet Paşa Dârende eşrâfından İbrahim Bey'in oğludur: 1207 = 1792 - 1793 tarihinde dünyaya gelmiş olduğuna göre 34-35 yaşlarında Kapdan-ı-deryâ olmuş demektir. — İzzet Mehmet Paşa'nın iki defa sadâreti de vardır: Bunlar için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 205 ve 210 numaralara ve tâyin tarihindeki ihtilâf için de yukarıki fıkraya bakınız).

177) Kapucu-başı Pabuççu-oğlu Ahmed Paşa — Milliyeti: Laz; tâyini: 1828 = 1244 senesi 24 Teşrinievvel = 14 Rebî'ül-âhir Cuma günü; ölümü: 1830 = 1245 senesi 13 Kânunusânî = 18 Receb Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 2 ay, 20 gün.

(Lübnan-reisliği ile Galata nâzırlığından Beylerbeyi pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ oluktan biraz sonra Vezâret pâyesi de alan Ahmed Paşa Rizelidir: Laz olduğu rivayet edilir. Memleketinden İstanbul'a gelince bir müddet pabuc dikiçiliği ettikten sonra tayfa olarak Tersâneye yazılmış, muhtelif vaziyetlerde ve bilhassa «Vak'a-ı Hayriyye»de yararlık göstererek mesleğinde yükselmiştir. — Ahmet Paşa'nın ölümüyle

aşağıki fıkırada göreceğimiz halefi Dâmad-Halil Paşa'nın Lûtfi tarihiyle diger bâzı menbâlarda «Zülka'de = Mayıs» ayına müsâdif gösterilir ve «12 Zülka'de = 5 Mayıs Çarşanba» gününden bahsedilirse de, vukuâtı dikkatle tâkib eden Hızır İlyâs Efendi'nin Enderun tarihinde Ahmed Paşa'nın ölümüyle o sırada Petersburg elçiliğinden bulunan halefinin tâyini: «İşbu Receb-i mâğfîret-sebebin on sekizinci günü»ne müsâdif gösterilir: Yalnız o sene Receb ayının 18 inci günü «Sebt = Cumartesi» gününe değil, «Çarşanba»ya tesadûf etmekte olduğu için, belki de bir istinsâh hatâsından mütevellid olan bu zühul burada tashih edilmiştir. Diger menbâlardaki «Zülka'de = Mayıs» kaydı aşağıki fıkırada göreceğimiz Halil Paşa'nın Rusya'dan İstanbul'a aydet edip işe başlamasından galattır ve bu nokta Enderun tarihinden başka Hâriciyye nâzırı Mehmet Sâdık Rif'at Paşa'nın «Rusya muharebesi tarihi», Mehmet İzzet'in «Hârîta-i Kapudânân-ı deryâ»sı ve Mehmet Süreyyâ'nın «Sicil-i Osmânî»siyle sâbittir: Aşağıki fıkıraya da bakınız).

178) Dâmad-Halil Rif'at Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1830 = 1245 senesi 13 Kânunusânî = 18 Receb Çarşanba günü; Tophâne müşirliğine nakli: 1832 = 1248 senesi 16 Teşrinisânî = 22 Cumâda-l-âhire Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 10 ay, 4 gün; «Birinci defa».

(Petersburg Büyükelçiliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Halil Rif'at Paşa «Vezir-i-azamlar» cedvelinin 208 ve bu cedvelin 169 ve 175 numaralarında gördüğümüz Koca-Husrev Paşa'nın köleliğinden yetişmiştir: Çerkez olduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir, gürcüdür. Dâmadlığı ikinci Mahmud'un kızlarından Sâliha-Sultan'la evlenmiş olmasındandır. — Selefî Pabuççu-Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine kendisi henüz Rusya'da iken Deryâ-Kapdanlığına tâyin edilmiş olan Halil Paşa İstanbul'a gelinceye kadar Tersâne-emini Hacı-Ali Bey vekâlet etmiştir; tâyiniyle işe başlaması arasında geçen müddet «18 Receb = 13 Kânunusânî Çarşanba» gününden «12 Zülka'de = 5 Mayıs Çarşanba» gününe kadar 3 ay, 23 gündür: Yukarıki fıkıraya da bakınız. — Bunun azliyle halefinin tâyini umumiyyetle «23 Cumâda-l-âhire» gününe müsâdift gösterilirse de, «Takvim-i Vekaayi»in 46 numaralı nüshasına nazaran Cuma'ya tesadûf ettiği için, hakikî takvimde «22 Cumâda-l-âhire» olması lâzımgelir. — Dâmad-Halil Paşa'nın dört defa Kapdanlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 183, 185 ve 192 numaralara bakınız).

179) Çengel-oğlu Tâhir Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1832 = 1248 senesi 16 Teşrinisânî = 22 Cumâda-l-âhire Cuma günü; Tophâne müşirliği ile Trablusgarp valiliğine nakli: 1836 = 1252 senesi 10 Teşrinisânî = 30 Receb Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 3 sene, 11 ay, 24 gün; «Birinci defa».

(Tophâne ferikliğinden Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Çengel-oğlu aslen Karadenizlidir; Osmanlı tarihinin en mühim Kapdanlarından sayılan bu kahraman asker gençliğinde Cezâyir-ocağına intisâb ettikten sonra İstanbul'a gelip Tersâne hizmetlerinde bulunmuş çok kıymetli bir denizcidir. Muhtelif muharebelerde gösterdiği yararlıkları, donanmanın ıslâhındaki büyük gayretleri ve bilhassa şecâat ve cesâretiyle meşhurdur. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkıraya bakınız. — Tophâne müşirliğine nakli umumiyyetle «1 Şa'ban = 11 Teşrinisânî» gününe müsâdif gösterilirse de, «Takvim-i Vekaayi»in 189 numaralı nüshasına nazaran o gün Perşembe'ye tesadûf ettiği için, hakikî takvimde bir gün evvelki «30 Receb = 10 Teşrinisânî» tarihine mü-

sâdîf olması lâzımgelir. — Tâhir Paşa'nın bundan sonraki Kapdanlığı için aşağıda 182 numaraya bakınız).

İKİNCİ MAHMUD ve ABDÜLMECİD DEVİRLERİ:

180) Hâin/Firârî Ahmed Fevzi Paşa — Milliyeti: Rum; tâyini: 1836 = 1252 senesi 10 Teşrinisânî = 30 Receb Persenbe günü; azli : 1840 = 1255 senesi 8 Kânunusânî = 3 Zülka'de Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 3 sene, 1 ay, 28 gün.

(Hassâ müşirliğinden maatteessüf Kapdan-ı-deryâ olan bu «Hâin» ve «Firârî» damgali Ahmed Fevzi Girid'in «Suda limanı boğazındaki Suda karye-i sağîresi ahâlisinden»dir : İstanbul'a gelince Boğaziçi'nin «Piyâde dolmuşlarında» kayıkçılık ederek işe başlamış ve bir takım Giritlilere hulûl etmek suretiyle askerliğe girerek dalkavukluğu sâyesinde ilerleyip ilk Hâssa müşiri olmuş bir bedbahttır. — Bu hâinin Kapdanlık devri ikinci Mahmud'un son yıllarında geçtikten sonra Mehmed Ali Isyânında Mısırlılara karşı donanma başında Akdeniz'e açıldığı sırada Sultan Mahmud'un ölümlüyle Sultan Mecid'in cülûsunu ve bilhassa husûmetinden çekindiği Koca-Husrev Paşa'nın Sadâret makamını kendiliğinden işgal edivermiş olmasını vesile ittihâz ederek donanmayı ve içindeki binlerce Anadolu askerini götürüp âsi Mehmed Ali'ye teslim etmek suretiyle ihânâtlerin en şeniini irtikâb etmekten çekinmemiş, Sultan Mecid'in cülûsu üzerine tavsayan Mısır meselesinin yeniden alevlenip tekrar kan dökülmesine sebep olmuş ve nihayet mülteci bulunduğu Mısır'da câriyeleri tarafından zehirlenerek bir lokeden başka bir şey olmayan zararlı vücudu ortadan kaldırılmıştır. — Firârî-Ahmed'in tâyin tarihi için yukarıki fıkraya ve husûmetinden korktuğu Koca-Husrev Paşa'nın sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 208 numaraya bakınız).

ABDÜLMECİD DEVRİ:

181) Dâmad Mehmet Said Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini: 1840 = 1255 senesi 8 Kânunusânî = 3 Zülka'de Çarşamba günü; Ticaret nezâretine nakli: 1841 = 1257 senesi 29 Mart = 5 Safer Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 2 ay, 22 gün.

(Ticaret nâzirliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Mehmet Said Paşa Bursalıdır : Dayısı Al-yanak Ali Efendi'nin delâletiyle Enderun'a girerek zekâsı, iktidarı ve temiz âhlâkıyla devletin en mühim makamlarına kadar yükselmiş ve hattâ Kapdanlığından sonra bir aralık pâdişahın teklif ettiği Sadâret makamını reddetmiştir. — Damadlığı ikinci Mahmud'un kızlarından Mihrimâh-Sultan'la evlenmiş olmasındandır. — Said Paşa Kapdanlığından sonra muhtelif valiliklerle Ser-asferlikte bulunmuştur. — Ticaret nezâretine nakli umumiyyetle «6 Safer» tarihine müsâdîf gösterilirse de, «Takvim-i-Vakaayı»in 221 numaralı nüshasına nazaran o gün Pazartesi'ye müsâdîf olduğu için hakiki takvimde «5 Safer» gününe tesadüf etmiş demektir).

182) Çengel-oğlu Tâhir Mehmet Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini : 1841 = 1257 senesi 29 Mart = 5 Safer Pazartesi günü; azli: 1843 = 1259 senesi 16 Şubat = 16 Muharrem Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 10 ay, 18 gün; «İkinci defa».

(Meclis-i Valâ azâlığından ikinci defa Kapdan-ı-deryâ olan Çengel-oğlu'nun bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 179 numaraya ve bu seferki tâyin tarihi için de yukarıki fıkraya bakınız. — Tâhir Paşa bu ikinci Deryâ-kapdanlığından sonra Edirne ve Bosna valiliklerinde bulunmuştur. — Çengel-oğlu'nun bu seferki azli umumiyetle «9 Muharrem Perşenbe» gününe müsâdif gösterilirse de, «Takvim-i Vakaayi»in 14 Safer 1259 tarihli ve 251 numaralı nüshasına nazaran ertesi Perşenbe'ye tesadüf eden «16 Muharrem» tarihinde azledilmiştir; iki Kapdanlık müddetinin mecmûu 5 sene, 10 ay, 12 gün tutmaktadır).

183) Damâd-Halil Rif'at Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1843 = 1259 senesi 16 Şubat = 16 Muharrem Perşenbe günü; azli: 1845 = 1261 senesi 10 Ağustos = 6 Şa'ban Pazar günü; Kapdanlık müddeti : 2 sene, 5 ay, 22 gün; «İkinci defa».

(Meclis-i Valâ reisliğinden ikinci defa Kapdan-ı-deryâ olan Halil Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 178 numaraya ve bundan sonrakiler için de aşağıda 185 ve 192 numaralara bakınız. — Azli için «5 Şa'ban=9 Ağustos Cumartesi tarihi de rivayet edilir: Bu seferki tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız).

184) Dâmad Mehmed Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1845 = 1261 senesi 10 Ağustos = 6 Şa'ban Pazar günü; azli: 1847 = 1263 senesi 20 Temmuz = 6 Şa'ban Salı günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 11 ay, 11 gün; «Birinci defa».

(Tophâne müşirliğinden Galata ve Beyoğlu umûr-ı-zâbitası ve Liman nezâretleri ilâvesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Mehmed Ali Paşa eskiden Trabzon vilâyetinde kazâ ve şimdi Rize vilâyetinde nâhiye merkezi olan Hemşin kasabasında «Hacı-Ali oğulları» âilesinden fındık tüccarı ve Galata-Baş-ağası Hacı-Ömer Ağa'nın oğludur: 1228=1813 tarihinde Hemşin'de dünyaya gelmiş olduğuna göre 32 yaşında Kapdan-ı-deryâ olmuş demektir. Dâmadlığı ikinci Mahmud'un kızlarından şâir Âdile-Sultan'la evlenmiş olmasındandır. — Mehmed Ali Paşa'nın bir defa sadâretiyle altı defa Deryâ-kapdanlığı vardır: Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 218 numaraya ve bundan sonraki Kapdanlıkları için de aşağıda 186, 188, 193, 195 ve 200 numaralara bakınız).

185) Dâmad-Halil Rif'at Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1847 = 1263 senesi 20 Temmuz = 6 Şa'ban Salı günü; azli: 1848 = 1264 senesi 27 Nisan = 23 Cumâda-l-ûlâ Perşenbe günü; Kapdanlık müddeti: 9 ay, 8 gün; «Üçüncü defa».

(Mecâlis-i Âliye me'muriyyetinden üçüncü defa Kapdan-ı-deryâ olan Halil Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 178 ve 183 numaralara ve bundan sonraki son Kapdanlığı için de aşağıda 192 numaraya bakınız. — «Sicill-i Osmânî»de Ha-

İl Paşa'nın bu seferki azli «16 Rebî'ül-âhîr = 22 Mart Salı» gününe müsâdif gösterilirse de, halefi Dâmad Mehmed Ali Paşa'nın aşağıki fıkra da göreceğimiz ikinci Deryâ-kapdanlığına tâyinini «7 Rebî'ül-evvel = 12 Şubat Cumartesi» gününe müsâdif göstermek suretiyle Süreyyâ Bey halefin tâyinini selefin azlinden 39 gün evvel gibi göstermiş olduğu için yanlışmış olduğu muhakkaktır).

186) Dâmad Mehmed Ali Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini: 1848 = 1264 senesi 27 Nisan = 23 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü; Ser-askerliğe nakli: 1849 = 1265 senesi 11 Mart = 16 Rebî'ül-âhîr Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 10 ay, 14 gün; «İkinci defa».

(Mecâlis-i-Âliye me'mûriyyetinden ikinci defa Kapdan-ı-deryâ olan Mehmed Ali Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 184 numaraya ve bundan sonrakiler için de aşağıda 188, 193, 195 ve 200 numaralara bakınız).

187) Kılârî-Süleyman Re'fet Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1849 — 1265 senesi 11 Mart = 16 Rebî'ül-âhîr Pazar günü; azli: 1851 = 1267 senesi 6 Ağustos = 8 Şevvâl Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 4 ay, 26 gün.

(Ticaret nâzirliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Süleyman Paşa Çukadar-Mustafa Ağa isminde bir Arnavudun oğludur: 1222 = 1807 tarihinde dünyaya gelmiş olduğu hakkındaki rivayete nazaran 42 yaşında Kapdan-ı-deryâ olmuş demektir; Kapdanlığından evvel bir aralık Ser-asker de olmuştur. — Kapdanlıktan azlinden sonra bir çok valiliklerde bulunmuştur. — Azil tarihi için aşağıki fıkra ya bakınız).

188) Dâmad Mehmed Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1851 = 1267 senesi 6 Ağustos = 8 Şevvâl Çarşamba günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1852 = 1268 senesi 3 Teşrinievvel = 18 Zülhicce Pazar günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 1 ay, 28 gün; «Üçüncü defa».

(Mecâlis-i-Âliye me'mûriyyetinden üçüncü defa Kapdan-ı-deryâ olan Mehmed Ali Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda, 184 ve 186, bundan sonrakiler için aşağıda 193 ve 195 numaralara ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 218 numaraya bakınız. — Yukarıki fıkra da gördüğümüz Kılârî-Süleyman Re'fet Paşa'nın azliyle Dâmad Mehmed Ali Paşa'nın bu seferki tâyini umumiyyetle «7 Şevvâl», tarihine müsâdif gösterilirse de, Rif'at Efendi'nin «Verd-ül-hadâyık»ına o günün Çarşambaya tesâdif ettiği tasrih edildiğine göre hakikî takvimde Şevvâl'in 7 sine değil, 8 ine müsâdif olması lâzımgelir: Bu tebeddül «Takvim-i-Vakayî»in 455 numaralı ve 10 Zülka'de 1267 tarihli nüshasında tarihsiz bir Hatt-ı-Hümâyunla ilân edilmiştir).

189) Topçubaşı-zâde Mahmud Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1852 = 1268 senesi 3 Teşrinievvel = 18 Zülhicce Pazar günü; azli: 1853 = 1270 senesi 17 Kânunuevvel = 16 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 2 ay, 13 gün.

(Ankara valiliğinden mâzul bulunduğu sırada Kapdan-ı-deryâ olan Mahmud Paşa

Topçu-başı Mustafa Ağa isminde birinin oğludur: Okuyup yazma bilmiyecek kadar câhil olmakla beraber cesur olduğu rivayet edilir. Harb esnasında Osmanlı donanmasının Sinop'da Ruslar tarafından yakılmasına sebep olduğu için muhâkeme edilip Bolu'ya sürülmüş ve bir müddet sonra affedilip İstanbul'a gelmişse de, geldiği sene içinde ölmüştür. — «Takvim-i Vakaayi» in 474 numaralı ve 21 Zülhicce 1268 tarihli nüshasında tâyini «19 Zülhicce Pazar» gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde Pazar günü o ayın 19 una değil, 18 ine tesadüf etmektedir; azil tarihi de gene «Takvim-i Vakaayi» in 498 numaralı ve 4 Rebî'ül-âhir tarihli nüshasında «17 Rebî'ül-evvel Cumartesi», gösterilirse de, Cumartesi günü hakikî takvimde o ayın 16 sına müsâdiftir).

190) Hasan Rızâ Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1853 = 1270 senesi 17 Kânunuevvel = 16 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Ser-asgerliğe nakli: 1854 = 1270 senesi 30 Kânunusânî = 1 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 1 ay, 15 gün.

(Selânik valiliğinden müsta'fi bulunduğu sırada Kapdan-ı-deryâ olan Hasan Rızâ Paşa, Mısır-çarşısı esnâfından Attâr/Aktar-Memiş Ağa'nın oğludur: Kapdanlığın dan evvel Mâbeyn ve Hâssa müşirlikleriyle iki defa Ser-asgerlikte ve bâzı nâzirliklerle valiliklerde bulunmuş ve pek az süren Deryâ-kapdanlığından sonra üçüncü defa Ser-asger olmuştur. — Deryâ-Kapdanlığının ilgasından sonra Hasan Rızâ Paşa üç defa Bahriye nâzirliğinde da bulunmuştur: Sekiz defa Seraskerliği vardır).

191) Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1854 = 1270 senesi 30 Kânunusânî = 1 Cumâda-l-ülâ Pazartesi günü; Sadârete tâyini üzerine Kapdanlıktan ayrılması: 1854 = 1270 senesi 29 Mayıs = 2 Ramazan Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti: 4 ay; «Birinci defa».

(Edirne valiliğinden Kapdan-ı-deryâ olan Mehmet Emin Paşa Kıbrıslı Hüseyin Efendi'nin oğlu ve Hazine-i-Hümâyün kethudâsı Kıbrıslı Mehmet Emin Efendi'nin yeğenidir: 1228 = 1813 tarihinde Kıbrıs'da dünyaya gelmiş olduğuna göre 41 yaşında Kapdan-ı-deryâ olmuş demektir. — Kıbrıs'ın üç sadâreti ve iki defa Deryâ-kapdanlığı vardır: Sadâretleri için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 221, 228, 230 numaralara ve bundan sonraki Kapdanlığı için de aşağıda 194 numaraya bakınız. — «Takvim-i Vakaayi» in 506 numaralı ve 18 Ramazan 1270 tarihli nüshasında sadâret tarihi «3 Ramazan Pazartesi» gününe müsâdif gösterilirse de, Pazartesi hakikî takvimde o ayın 2 sine tesadüf etmektedir).

192) Dâmad Halil Rif'at Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1854 = 1270 senesi 29 Mayıs = 2 Ramazan Pazartesi günü; azli: 1855 = 1271 senesi 30 Ağustos = 16 Zülhicce Perşembe günü; Kapdanlık müddeti: 1 sene, 3 ay, 2 gün; «Dördüncü defa».

(Mecâlis-i Âliye me'muriyyetinden dördüncü defa Kapdan-ı-deryâ olan Dâmad-Halil Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 178, 183 ve 185 numaralara bakınız. — Halil Paşa bu son Kapdanlığından azledildikten altı buçuk ay sonra vefât etmiştir: Dört Kapdanlık müddetinin mecmûu 7 sene, 4 ay, 6 gün tutmaktadır. — Azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

193) Dâmad Mehmed Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1855 = 1271 senesi 30 Ağustos = 16 Zülhicce Perşembe günü; azli: 1858 = 1275 senesi 28 Ağustos = 18 Muharrem Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti : 2 sene, 11 ay, 29 gün; «Dördüncü defa».

(Ser-askerlikten mâzul bulunduğu sırada dördüncü defa Kapdan-ı-deryâ olan Dâmad Mehmet Ali Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 184, 186, 188 ve bundan sonrakiler için de aşağıda 195 ve 200 numaralara bakınız. — Yukarıki fıkra da gördüğümüz Halil Paşa'nın azliyle bunun tâyini için «Sicill-i Osmânî»de «17 Zülhicce=31 Ağustos Cuma» tarihine tesadüf edilirse de doğru değildir: Burada «Takvim-i Vakaayi»in 530 numaralı ve 1 Muharrem 1272 tarihli nüshasıyla «Tezâkir-i Cevdet'in bir gün evveline âit Perşembe kaydı esas ittihâz edilmiştir; azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

194) Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1858 = 1275 senesi 28 Ağustos = 18 Muharrem Cumartesi günü; azli: 1858 = 1275 senesi 21 Teşrinievvel = 13 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; Kapdanlık müddeti : 1 ay, 24 gün; «İkinci defa».

(Tanzimât reisliğinden ikinci defa Kapdan-ı-deryâ olan Kıbrıslı'nın bundan evvelki Kapdanlığı için yukarda 191 numaraya ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 221, 228 ve 230 numaralara bakınız. — Yukarıki fıkra da gördüğümüz selefinin azliyle Kıbrıslı'nın bu seferki tâyini «Takvim-i Vakaayi»in 564 numaralı ve 7 Safer 1275 tarihli nüshasıyla «Tezâkir-i Cevdet»de «19 Muharrem Cumartesi gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Cumartesi o ayın 18 ine tesadüf etmektedir).

ABDÜLMECİD ve ABD-ÜL-AZİZ DEVİRLERİ:

195) Dâmad Mehmed Ali Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini: 1858 = 1275 senesi 21 Teşrinievvel = 13 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; azli: 1863 = 1279 senesi 2 Kânunusânî = 11 Receb Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 4 sene, 2 ay, 12 gün; «Beşinci defa».

(Deryâ-Kapdanlığından mâzul bulunduğu sırada beşinci defa olarak Kapdan-ı-deryâ olan Mehmed Ali Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 184, 186, 188, 193 ve bundan sonraki Kapdanlığı için de aşağıda 200 numaraya bakınız. — Dâmad Mehmed Ali Paşa'nın dört seneden fazla süren bu seferki Kapdanlığında uhdesine ilâveten Tophâne, Mühimmât-ı Harbiyye ve Hazine-i Hâssa nezâretleriyle Mâbeyn müşirliği de tevcih olunmuş ve nihayet Kapdanlıkla beraber bunların hepsinden azledilmiştir. — Azil tarihini «13 Receb=4 Kânunusânî Pazar» gününe müsâdif gösteren rivayet yanlışdır. — Takvim-i Vakaayi'in 677 numaralı ve 15 Receb 1279 tarihli nüshasında Dâmad Mehmed Ali Paşa'nın bu seferki azli «12 Receb Cuma» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 12 sine değil 11 ine müsâdiftir. — Mehmed Ali Paşa'nın sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 218 numaraya bakınız).

ABD-ÜL-AZİZ DEVRİ:

196) İngiliz-Mustafa Paşa/Hacı-Mustafa Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini : 1863 = 1279 senesi 2 Kânunusâni = 11 Receb Cuma günü; azli : 1863 = 1279 senesi 17 Kânunusâni = 26 Receb Cumartesi günü; Kapdanlık müddeti: 15 gün.

(Meclis-i-Bahriyye reisliğinden «Muvakkaten» kaydıyle ve «Tersâne-i-Âmire nâzırı» ünvânıyla Kapdan-ı-Deryâ olan Hacı-Mustafa Paşa'nın pek az süren ve asâletten ziyâde vekâleti andıran Kapdanlığı bâzı cedvellerde hiç alınmamıştır. — Mustafa Paşa'ya «İngiliz» lâkabının takılması Tersâne'de İngilizce öğrenen ilk Osmanlı denizcisi olmasındandır. — Hacı-Mustafa Paşa doğruluğu ve iktidâriyle mâruftur. — «Takvim-i-Vakaayı»ın 679 ve 28 Receb 1275 tarihli nüshasında Mustafa Paşa'nın vazifesine nihayet verilip aşağıki fıkra da göreceğimiz Ateş-Mehmet Paşa'nın Kapdanlığa tâyin edilmesi «Bu gün» kaydıyle o nüshanın intişar tarihine müsâdîf gibi gösterilirse de, bu kaydın intişarından bir gün evveline âid olması pek tabiidir: Yukarıki fıkra dan anlaşılabacağı gibi, o senenin Receb ayında bir günlük bir «Rüyet-i-hilâl» farkı da bulunduğu için, burada hakikî takvimdeki «26 Receb» günü esas ittihâz edilmiştir).

197) Ateş-Mehmet Sâlih Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1863 = 1279 senesi 17 Kânunusâni = 26 Receb Cumartesi günü; ölümü: 1865 = 1281 senesi 20 Kânunusâni = 22 Şa'ban Cuma günü; Kapdanlık müddeti: 2 sene, 4 gün.

(Kapudânelikten Vezâret pâyesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Ateş-Mehmet Paşa Trabzonludur: «Ateş» lâkabı şecâatinden kinâyedir; bu kıymetli Kapdan-ı-deryâ Tersâne'deki ıslâhatiyle mâruftur. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkra ya bakınız).

198) Hacı-Ahmed Vesim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1865 = 1281 senesi 21 Kânunusâni = 23 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1865 = 1282 senesi 29 Mayıs = 3 Muharrem Pazartesi günü; Kapdanlık müddeti : 4 ay, 9 gün.

(Şûrây-i-Bahrî reisliğinden müşir rütbesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Hacı-Ahmed Vesim Paşa, Tersâne-emini Seyyid-Mehmet Reşid Efendi'nin oğlu ve Enderunlu Hüseyin Efendi'nin torunudur. Meslekten yetişmiş, Kırım harbinde gemi suvârilîği ve 93 harbinde de Tuna idâre-i-Nehriyye kumandanlığıyla Karadeniz-boğazı muhafızlığında bulunmuş olan bu kıymetli denizci tahsilini İngiltere'de ikmâl etmiştir; bulunduğu muharebelerde yararlıklar göstermiş olmakla mâruftur; çok yaşadığı için en eski müşir sıfatıyla son zamanlarında «Şeyh-ül-vüzerâ» üvânını almış ve kanâatinin eri olmakla şöhrat bulmuştur; Vesim Paşa tok gözlü ve doğru sözlü olmakla da mâruftur; resim, musîki ve hüsnühat sâhalarında da mehâretinden bahsedilir. Sultan Aziz'in donanma ıslâhâtında en mühim rolü oynayan işte budur. Bahriye nezâretinin teşkilinden sonra 1295=1878 Receb=Temmuz ayında Bahriye nâzırlığına da tâyin edilmiştir. — «Takvim-i-Vakaayı»ın 803 numaralı ve 7 Muharrem 1282 tarihli nüshasında Hacı-Ahmed Vesim Paşa'nın yerine aşağıki fıkra da göreceğimiz Halil Paşa'nın tâyinine âit Hatt-ı-Hümâyûn sureti «5 Muharrem» tarihlidir: Gazetenin «Dünkü Salı günü» tâbirine göre «6 Muharrem»,in Salı ve «5 Muharrem»in de Pazartesi günlerine tesadüf etmiş olduğu anlaşılmaktadır; Hakikî takvimde ise

Pazartesi günü Muharrem'in 5 ine değil, 3 üne müsâdîf olduğu için, buradaki azil tarihi ona göre tashih edilmiştir).

199) Halil İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1865 = 1282 senesi 29 Mayıs=3 Muharrem Pazartesi günü; Tophâne müşirliğine nakli: 1866 = 1282 senesi 15 Nisan = 4 Zülhicce Cuma günü; Kapdanlık müddeti : 10 ay, 17 gün.

(Tophâne müşirliğinden Tophâne İmâlât nezâreti ilâvesiyle Kapdan-ı-deryâ olan Halil Paşa Kastamonu vilâyetinin Taşköprü kazâsındandır: Kuvvetli kültürü, çalışkanlığı ve doğruluğuyla mârûf olan bu kıymetli asker bilhassa Tophâne'nin islâhına çok çalışmıştır. — «Takvim-i-Vakaayi» in 842 numaralı ve 8 Zülhicce 1282 tarihli nüshasında Halil Paşa'nın Tophâne müşirliğine nakliyle aşağıki fıkra da göreceğimiz Dâmad Mehmed Ali Paşa'nın Deryâ-Kapdanlığına tâyini hakkındaki Hatt-ı-Hümâyûn suretinde «6 Zülhicce» tarihi vardır ve gazetenin ifâdesine göre de o gün Cuma'ya müsâdiftir: Fakat hakikî takvimde Cuma günü o ayın 6 sına değil, 4 üne tesadûf ettiği için, buradaki azil tarihi ona göre tashih edilmiştir. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız).

200) Dâmad Mehmed Ali Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1866 = 1282 senesi 15 Nisan = 4 Zülhicce Cuma günü; Kapdan-ı-deryâ Makamının ilgasiyle Bahriye nezâretinin ihdâsı üzerine vazifesinin nihayet bulması : 1867 = 1283 senesi 13 Mart = 7 Zülka'de Çarşamba günü; Kapdanlık müddeti: 10 ay, 28 gün; «Altıncı defa».

(Meclis-i-Vâlâ reisliğinden altıncı defa Kapdan-ı-deryâ olan Mehmet Ali Paşa'nın bundan evvelki Kapdanlıkları için yukarda 184, 186, 188, 193 ve 195 numaralara, sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 218 numaraya ve bu seferki tâyin tarihi için de yukarıki fıkraya bakınız. — Altı Kapdanlık müddetinin mecmûu 12 sene, 1 ay, 2 gün tutmaktadır. — Mehmed Ali Paşa Osmanlı tarihinde son Kapdan-ı-deryâdır: Daha sonra bir aralık Bahriye nâzırlarından Hacı Ahmed Vesim Paşa ile Kayserili-Ahmed Paşa'ya Kapdan-ı-deryâ pâyesi tevcih edilmişse de, artık o bir ünvandan başka bir şey değildir ve zâten pek az sonra o ünvan da kaldırılmıştır. — Bâzı menbâlarda Donanma kumandanlığıyla Bahriye nâzırlığını cem'eden Deryâ-kapudanlığının ilgası «6 Zülka'de» tarihine müsâdîf gösterilirse de, «Takvim-i-Vakaayi» ve «Ruznâme-i Ceride-i Havadis» gibi gazetelerden o günün Çarşamba'ya tesadûf ettiği anlaşılmakta olduğu için, hakikî takvime göre «7 Zülka'de=13 Mart Çarşamba» gününe tesadûf etmiş olması lâzımgelir).

«Umumî neticeler şöyle sıralanabilir:

1 — Osmanlı tarihinde Deryâ-Kapdanlığı en kuvvetli rivayete nazaran Osman-Gazi devrinin 724 = 1324 tarihinde İzmit körfezinin cenup sâhillerine yerleşip kendi ismini taşıyan kasabayı fethetmiş olan meşhur Kara-mürsel Bey'in «Emîr-üs-sevâhil» vaziyetini alarak bir «İnce donanma» kurmasıyla teşekküle başlamasından itibaren Abd-ül-Aziz devrinde ve Dâmad Mehmed Ali Paşa'nın altıncı me'mûriyyeti esnâsında 1283 = 1867 senesi 13 Mart = 7 Zülka'de Çarşamba günü «Kapdan-ı-deryâ» makamının ilgasiyle Bahriye nezâretinin teşkiline kadar

Milâdî takvim hisâbiyle 543 sene devam etmiş bir müessesedir.

2 — Bu 543 sene zarfında ilk Kapdan-ı-deryâ vaziyetinde bulunduğu anlaşılan Karamürsel Bey'den son Kapdan-ı-deryâ Dâmad Mehmed Ali Paşa'ya kadar mâlûm olabilen Kapdanlık tebeddülleri tam 200 ü bulmaktadır.

3 — Osman-Gazi devrinde Fâtih devrinin sonlarına kadar Deryâ-kapdanlığı tarihi karanlıklar içinde bulunduğu için, isimleri bile mâlûm olmıyan bir takım Kapdanlar gelip geçmiş olduğu anlaşılmaktadır: Bu mesele için birinci cildin başındaki izâhatla 1, 2, 3, 4 ve 12 numaraların izâhâtına bakınız. — İşte bundan dolayı 543 senelik müessese tarihinde tesbit edebildiğimiz 200 tebeddül ancak isimleri mâlûm olabilen Kapdanlara göredir.

4 — Bu 200 tebeddül eşhâs adedini değil, me'mûriyyet değişikliklerini gösterir: Onun için Osman ve Orhan Beyler devrinde ilk Kapdan vaziyetinde bulunan Karamürsel Bey'den Sultan Aziz devrindeki son Kapdan-ı-deryâ Dâmad Mehmed Ali Paşa'ya kadar mükerrer me'mûriyyetler sayılmamak şartıyla mâlûm olan eşhâs adedi 161 dir; 200 me'mûriyyet tebeddülüyle bu 161 kişi arasında 39 u bulak fark mükerrer me'mûriyyetlerden mütevellittir.

5 — Bu 161 Kapdan-ı-deryâ milliyetlerine göre tasnif edildiği takdirde şöyle sıralanabilir: Bunların 39 u Türk, 18 i belki Türk, 15 i Boşnak, 8 i Arnavut, 6 sı Çerkez, 4 ü Abaza, 3 ü Gürcü, 2 si Bulgar, 2 si Pomak, 2 si Hırvat, 2 si Macar, 2 si milliyeti belirsiz Frenk = Avrupalı, 1 i İtalyan, 1 i belki İtalyan, 1 i Rum, 1 i Sırp, 1 i Hersekli İslâv, 1 i Ermeni, 1 i Arnavut yahut Rum, 1 i Rum, yahut Hırvat, 1 i Laz, 1 i Kürt, 1 i Nuseyri, 1 i Tatar, 12 si milliyeti belirsiz Devşirme'dir ve 34 ünün de milliyetleriyle menşe'leri tamamiyle mechuldür; milliyetleri belirsiz Devşirmelerle asıl ve menşe'leri mâlûm olmadığı için millî hüviyyetleri mechul olanların yekûnu $12+34=46$ dir.

6 — Bu tasnifteki 39 Türkle Türk olmaları muhtemel 18 kişinin mecmûu 57 dir: 161 i bulan umumî yekûndan bu 57 Türk ve muhtemel Türk tarhedilince geri kalan 104 adedi de Gayr-i-Türklerin sayısıdır; bu vaziyete göre Türklerle Türk olmaları muhtemel bulunanların mecmûu umumî yekûnun üçte birinden biraz daha fazla demektir.

7 — Milliyetleri mechul olan 46 kişi içinde bâzı Türkler bulunmak ihtimaline mukabil, Türk olmaları muhtemel bulunanlar içinde de bâzı Gayr-i-Türkler mevcut olmak ihtimalinden dolayı bizim a'zamî olarak esas ittihâz ettiğimiz 57 Türk yekûnu en nikbin hisâba müstenit demektir.

8 — Türklerle Türk olmıyanlar arasındaki sayı nisbetsizliğine mukabil, kıymet ve keyfiyeti bakımından üstünlük Türklerdedir: Akdeniz'le diğer denizlerde Türk hâkimiyetini te'sis eden en büyük ve şanlı Kapdanlar hep Türk unsurundan olduğu halde, onların canları ve kanları bahasına kurdukları deniz hâkimiyetimizin yı-

kılmasına sebep olanlar da Devşirmelerle diğer dönme-lerdir. Bütün dünya denizcilik tarihinin en büyük şahsiyeti olan ve Akdeniz'i bir Türk gölü hâline getiren muhteşem Barbarosumuzla şanlı Kılıc-Ali Türktür: Devşirmelerin entrikaları yüzünden maatteessüf Deryâ-kapdanları silsilesine girmemiş olan Trablusgarp fâtihi Turgud Paşa merhum da Akdeniz'i Türkleştiren en büyük denizcilerimizdendir: 26 numaranın izâhâtına bakınız. — Bunlardan başka Osmanlı tarihinin Uluc-Hasan Paşa, Girit fâtihtlerinden Deli-Hüseyn Paşa, Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa, Mezemorta-Hüseyn Paşa, «Hoca-Paşa» diye meşhur Hoca-Süleyman Paşa, Çengel-oğlu Tâhir Paşa vesaire gibi en büyük Deryâ-kapdanları da hep Türktür: Bunlar için 33, 54, 93, 95, 112 ve 179 numaralara bakınız. Bu vaziyete mukabil şahsî entrikalarıyla ihtirâsâtı uğrunda Türk donanmasını «Singin-donanma harbi» denilen Lepanto = İnebahtı felâketine bile bile atıp kasden sürükliyerek Barbaros'un kurduğu Akdeniz hâkimiyetine ilk darbenin vurulmasına sebep olan Sokullu'dan itibaren Abdülmecid'in cülûsunda Osmanlı donanmasını Mısır'a götürüp hâin ve âsi Mehmed Ali'ye teslim eden Firârî/Hâin Ahmed Fevzi Paşa'ya kadar sıralanan deniz felâketlerinin ekserisi Devşirmelerle Dönmeler yüzündendir. Sokullu'nun sebep olduğu «Singin-donanma harbi» için 1571 = 979 vukuâtının «7 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız.

9 — Osmanlı tarihinde en uzun Kapdanlık müddeti, İkinci Selim ve Üçüncü Murad devirlerindeki Kılıc-Ali Paşa'nın 15 sene kadar süren Kapdanlığıdır: 31 numaraya bakınız. Bundan başka Birinci Abdülhamid ve Üçüncü Selim devirlerinde ikinci defa olarak Kapdan-ı-deryâ olan Cezâyirli Gazi-Hasan Paşa'nın o me'muriyeti de 14 sene, 9 buçuk ay sürmüştür: 155 numaraya bakınız.

10 — En az süren Kapdanlık müddeti de Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud devirleri arasındaki Patrona ihtilâlinde Kapdan-ı-deryâ olan Abdi Paşa'nın ancak 8 gün sürebilen ilk Kapdanlığıdır: 117 numaraya bakınız. Bu Abdi Paşa'nın Birinci Mahmud devrindeki ikinci me'mûriyeti de 29 gün sürmüş olduğu için, iki Kapdanlık müddetinin mecmûu bile ancak 37 gün tutmaktadır: 120 numaraya bakınız.

11 — Bir kaç defa Kapdan-ı-deryâ olanlar içinde birinci dereceyi Abdülmecid ve Abdül-Aziz devirlerinde bu tarihi makamı altı defa işgal etmiş olan son Kapdan-ı-deryâ Dâmad Mehmed Ali Paşa kazanmıştır: 184, 186, 188, 193, 195 ve 200 numaralara bakınız. Mehmed Ali Paşa'nın bu ilk altı Kapdanlık müddetinin mecmûu 12 sene, 1 ay, 2 gün tutmaktadır».

BAŞ-DEFTERDARLAR

(ŞIKK-I-EVVEL DEFTERDARLARI)

«Eski Osmanlı teşkilâtı umumiyetle Mülkiyye, İlmiyye, Kalemîyye ve Seyfiyye isimleriyle dört meslek zümresine ayrılır: Bunlardan (Kalemîyye) zümresinin (Menâsıb-ı sitte) denilen en yüksek mevkileri Baş-Defterdarlık, Şikk-ı-sânî ve Şikk-ı-sâlis Defterdarlıkları, Nişancılık = Tevkiîlik, Reîs-ül-Küttâblık ve Defter-Eminliği makamlarıdır. Baş-Defterdarlık Maliye ve ilkönce Nişancılık, ondan sonra Reîs-ül-Küttâblık da Hâriciye Nâzırlığı mahiyetinde olduğu için, (Menâsıb-ı sitte) nin en mühimleri demektir.

Bunlardan başka (Menâsıb-ı sitte) den ve (Dîvân-ı-Hümâyûn) hizmetlerinden olmadığı halde fevkalâde bir ehemmiyet alan ve Dâhiliye Nâzırlığına muâdil sayılan (Kethudây-ı Sadr-ı-Âlî) makamı da vardır: (Sadâret Kethudâlığı/Sadâret Kâhyalığı/Vezir Kethudâlığı) gibi isimlerle de anılan bu büyük makam sâhiplerine (Kethudâ Bey/Ağa) ve (Kâhya Bey/Ağa) denilir ve hattâ (Netâic-ül-vukuât) sâhibinin dediği gibi :

«Şeyh-ül-İslâmlara (Veliyy-ün-niam) alem olduğu misillü âle-l-ıtlak (Ağa Efendimiz) ta'biri dahî Vezir-Kethudâsı demektir».

Vezir-i-a'zamların hususî dâire kâhyalığından başlayıp gittikçe nüfuz kesbederek teşekkül etmiş olduğunda ittifak edilen bu makamın Dâhiliye Nezâretine muâdil bir ehemmiyet kazanması umumiyetle biraz muahhar devirlere müsâdif gibi gösterilirse de, bu telâkkinin doğru olmadığını gösteren bir çok deliller vardır: Meselâ daha Fatih devrinde bile Kâhya-Bey'in Dâhiliye Nâzırı vaziyetinde bulunduğunu ve hattâ mühim vak'alarda doğrudan doğruya padişaha rapor verecek kadar sâlâhiyet ve ehemmiyet sâhibi olduğunu gösteren mühim bir rivayete tesadüf edilir: 1452=856 vukuâtının ikinci fıkrasına bakınız. Bununla beraber hacim müşkilâtından dolayı burada yalnız (Menâsıb-ı sitte) nin en mühimleri olan Baş-Defterdarlarla Nişancılar tâkib edilmekle iktifâ edilmiştir.

Baş-Defterdarlık makamının uzun bir teşekkül tarihi vardır: Selçukîlerdeki (Müstevfî) liğe tekabül eden bu makamın ilkönce tek bir (Defterdarlık) şeklinde vücuda geldikten sonra, Osmanlı imparatorluğu genişledikçe ihdâs edilen muhtelif Defterdarlıklara merci' olarak nihayet (Baş-Defterdarlık) şeklini almış olduğu muhakkak sayılabilir; fakat (Defterdarlık) müessesesi gibi (Baş-Defterdarlık) ünvânının da hangi tarihte ihdâs edilmiş olduğu kat'î vesikalarla sâbit değildir. Eski Osmanlı menbâlarında bu noktaları tavzîh edecek sarîh bir şey mevcut olmadığı gibi, son tetkikler de bir takım tahminlerle istidlâllerden başka bir netice vermemiştir; hattâ bu tahminler o kadar müenâkızdır ki, iki muhtelif makama sırayla alem olan (Şikk-ı-sânî) ve bir aralık ihdâs edilmiş olan (Şikk-ı-râbî) Defterdarlıklarının mâhiyetleri hakkında bile birbirini tut-

maz bir takım izahata tesadüf edilir! Meselâ (Şikk-ı-sânî) bâzılarına göre Anadolu Defterdarlığı ve bâzılarına göre İstanbul ve sevâhil Defterdarlığıdır ve buna mukabil Tuna Defterdarlığı da bâzılarına göre (Şikk-ı-sâlis) ve bâzılarına göre de (Şikk-ı-râbî)'dir! Bu gibi tenâkuzlarla ihtilâflara en son ve en yeni tetkikler arasında bile tesadüf edilir. Tıpkı bunun gibi, Defterdarlığın teşekkül tarihinde de te'lifine imkân olmıyan ihtilâflar vardır: Bâzılarına göre bu müessese ilk Osmanlı sikkelerinin kesilmiş olduğu Orhan-Gazi devrinde, bâzılarına göre (Pencik) resminin ihdâs edilmiş olduğu Birinci Murad devrinde ve nihayet bâzılarına göre de onlardan çok sonra Fatih devrinde ihdâs edilmiştir: İlk Osmanlı sikkesi için 1326 — 1327 = 727 vukuâtının ikinci fıkrasına ve Yeniceri ocağının te'sisinde esas olan Pencik resminin ihdası için de 1361 — 1362 = 763 vukuâtının son fıkrasına bakınız.

Fatih'in meşhur Kanun-nâme'sinde muhtelif Defterdarlarla bir Baş-Defterdar'dan bahsedilmekte olduğuna göre, bu müessesenin o tarihten çok evvel teşekkül etmiş olduğu o kadar tekâmül etmiş olmasıyla sâbittir; muhtelif vergilerle haraçlardan mürekkep bir vâridat sistemi bulunan ve Fatih devrine kadar muhtelif mâdenler üzerine sikkeler kestirmiş olan bir devletin Hazîne ve Mâliye teşkilâtına merci' olacak bir müessese-den bir buçuk asır mahrum kalmış olması tabii kabil değildir; onun için Defterdarlık makamının her hangi bir isim altında olursa olsun, en geç Birinci Murad devrinden itibaren her halde teşekküle başlamış olması zarurîdir ve hattâ böyle olduğunu gösteren muhtelif emâreler de vardır.

Umumiyetle Osmanlı fütûhâtının genişlemesi üzerine Defterdarlık makamının tıpkı Kadı-askerlikle Beylerbeyliği gibi ikiye ayrılması Fatih devrinin sonlarına veyahut İkinci Bâyezid devrine müsâdif gösterilirse de, bu nokta Defterdarlıkların teaddüdü bakımından değil, ancak bu müessesenin Anadolu ve Rumeli kıt'alarına göre iki büyük Defterdarlığa ayrılması bakımından doğru olabilir: Fatih devrine gelinceye kadar bir Baş-Defterdar'ın nezâretinde muhtelif (Mal-Defterdarlıkları) nın teşekkül etmiş olduğu (Kanunname-i Âl-i Osmân) ın metniyle sâbittir: Hattâ gene aynı metne göre İstanbul hâricinde taşra defterdarlıkları da vardır. İstanbul'dakilere (Kapu-Defterdarları), taşradakilere (Kenar-Defterdarları) denir; bütün bunlar Baş-Defterdar'ın emrindedir: Sonraları (Defter-i Hâkaanî Nâzırı) denilen (Defter-Emîni)'nin maiyyetindeki (Tımar-Defterdarları) na mukabil Baş-Defterdar'ın emrindeki Mâliye Defterdarlarına umumî olarak (Hazîne yahut Mal-Defterdarları) da denilir; her halde (Defterdar) kelimesinin muhtelif derecelerdeki memurlara teşmili biraz karışık bir vaziyet hâsıl etmektedir.

Bir rivayete göre Fatih devrinin sonlarında ve daha kuvvetli bir rivayete göre de İkinci Bâyezid devrinde Baş-Defterdarlığın Anadolu ve Rumeli Defterdarlıklarına ayrılması üzerine, tıpkı Beylerbeyliklerle Kadı-askerliklerde olduğu gibi Rumeli Defterdarının Anadolu işlerine bakan meslekdaşına takaddüm ettiği anlaşılmaktadır. Bu vaziyet, XVI ncı asır fütûhâtı üzerine iki Defterdarlık daha ihdâs edilince Rumeli Defterdarının resmen (Baş-Defterdar) sayılmasıyla neticelenmiştir: Bu son iki Defterdarlığın biri Şarkî-Anadolu ve Suriye'nin fethi üzerine merkezi Haleb olmak üzere ihdâs edilen (Arab ve Acem Defterdarlığı), diğeri de ondan biraz sonra Anadolu ve Rumeli sahil boylarıyla İstanbul için ihdâs edilen (Şikk-ı-sânî Defterdarlığı) dır: Rumeli Defterdarı bütün bunlara nisbetle (Baş-Defterdar), yâni imparatorluğun umumî Mâliye Nâzırı vaziyetindedir.

Bu yeni teşkilât üzerine vaziyet şöyle bir şekil almıştır :

- 1) Rumeli Defterdarı = «Baş-Defterdar»;
- 2) Anadolu Defterdarı = «Orta-Anadolu defterdarı»;
- 3) Şikk-ı-sânî Defterdarı = «Rumeli ve Anadolu sahilleriyle İstanbul defterdarı»;
- 4) Arab ve Acem Defterdarı = «Şarkî-Anadolu ve Suriye Defterdarı».

Fakat bunlardan merkezi Haleb'de olan ve Birinci Selim devrinde kurulan (Arab ve Acem Defterdarlığı) çok geçmeden XVI ncı asrın sonlarına doğru İkinci Selim devrinde Erzurum, Diyarbakir, Haleb, Şam ve Trablus merkezlerine dağıtılmak suretiyle beş Kenar-Defterdarlığına tahsis edilmiş ve Üçüncü Murad devrinde de Karaman ve Sivas, Anadolu Defterdarlığından ayrılarak iki kenar Defterdarlığı daha teşekkül etmiştir.

Bundan bir müddet sonra, gene Üçüncü Murad devrinde ve Selânikî-Mustafa Efendinin kaydine göre 1587 = 995 senesi Nisan = Cumâda-l-ülâ ayında Tuna havzası Rumeli Defterdarlığından ayrılıp (Şikk-ı-Râbî') ismiyle dördüncü bir Defterdarlık daha te'sis edildiği için, bunların dördü birden şöyle bir tertib almıştır :

- 1) Rumeli Defterdarı = Baş-Defterdar;
- 2) Anadolu Defterdarı = Kısmen Orta-Anadolu Defterdarı;
- 3) Şikk-ı-sânî Defterdarı = İstanbul ve yalılar Defterdarı;
- 4) Şikk-ı-râbî' Defterdarı = Tuna Defterdarı/Macaristan Defterdarı.

Bâzı yeni tetkiklerde Tuna Defterdarlığı (Şikk-ı-sâlis) gibi gösterilmişse de muâsır bir menbâ olan Selânikî tarihinde bunun (Dördüncü Defterdarlık) olduğu musarrahtır : Pek az süren bu Defterdarlık Üçüncü Mehmet devrinde lâğvedilip merkezde gene üç Defterdarlık kalmıştır. Resmî-Ahmed Efendi'nin «Sefînet-ür-Rüesâ» sında anlattığı vaziyet işte budur :

«Fil-l-asl Devlet-i-Aliyye'de Rumeli havâssına mübâşir ve nâzır olanlara Baş-Defterdar ve Anadolu mukataâtına mütesaddî olanlara Anadolu Defterdarı dinilüp iktizây-ı vakt-ü-hâl ile Rumeli ve Anadolu hâslarından bir miktar tefrik-ü-ifrâz ve Şikk-ı-sânî tesmiye olunmağla üçüncü Defterdarlık sûretpezîr olduğu ba'zı tevârîhde mastûrdur».

Bunlardan ikisinin coğrafi isimlerle ve birinin de (Şikk-ı-sânî) ismiyle anılmasına nihayet verilip teşrifattaki ehemmiyetlerine göre sıra numaralarıyla anılmalarına XVII nci asrın sonlarından itibaren başlanmıştır: Son tetkiklerden birinde bu vaziyetin XVII inci asır ortalarından itibaren takarrür etmiş gösterilmesi doğru değildir; çünkü Tevkiî-Abdurrahman Paşa'nın Dördüncü Mehmet devrinde ve 1087=1676—1677 tari-

hinde tedvin etmiş olduğu Kanun-nâme'de eski vaziyetin o tarihe kadar devam etmiş olduğu sarahâtle sâbittir :

«Baş-Defterdar'dan gayri iki Defterdar dahî vardır: Birine Anadolu Defterdarı ve birine Şikk-ı-sânî ta'bîr iderler; bunlar dahî Baş-Defterdar ile bile Divân-ı-Hümâyûn'a müdâvemet iderler; lâkin çok zamandır ki bunlar bir işe karışmazlar; ancak sefer vâkı' olup Baş-Defterdar Ordû-i-Hümâyûn'la gitmek lâzım geldükde anın yirine Anadolu Defterdarı Âstâne'de vekâlet ider ve Şikk-ı-sânî dahî Divân-ı-Hümâyûn'a anınla gelüp gider».

Bu üç Defterdarın sıra numaralarıyla anılmıya başlamaları üzerine tekrâr eden son vaziyet şöyle bir tertib almaktadır :

- 1) Şikk-ı-evvel = Rumeli Defterdarı/Baş-Defterdar;
- 2) Şikk-ı-sânî = Anadolu Defterdarı/Orta-Defterdar;
- 3) Şikk-ı-sâlis = İstanbul ve yahılar Defterdarı/Âstâne Defterdarı/Küçük-Defterdar.

Bu yeni tertipte Anadolu Defterdarlığı Rumeli'ye nisbetle (Şikk-ı-sânî) itibar edilmiş, İstanbul ve Yahılar Defterdarlığı da (Şikk-ı-sânî) likten (Şikk-ı-sâlis)liğe inmiş demektir.

Tevkîl-Abdurrahman Paşa'nın yukarıki Kanun-nâme fıkrasında da gördüğümüz gibi, (Şikk-ı-sânî) ve (Şikk-ı-sâlis) gittikçe eski ehemmiyet ve salâhiyetlerini kaybederek âdetâ birer ünvandan ibaret kalmıştır: (Şikk-ı-sânî)'nin bütün rolü seferlerde (Şikk-ı-evvel) e vekâletten ibaret tir; fakat (Şikk-ı-sâlis)'in hemen hiç bir işi kalmamış gibidir! Bu vaziyette bunların bütün mâhiyetleri Mâliye Nâzırı demek olan (Şikk-ı-evvel)'in müsteşarları olmaktan ibaret sayılabilir.

Osmanlı menbâlarında Baş-Defterdar'dan çok defa yalnız (Defterdar) ünvânıyla bahsedilir: Buna nisbetle diğerleri umumiyetle (Şikk-ı-sânî) ve (Şikk-ı-sâlis) lâkaplarıyla anılmaktadır. (Mâliye Nezâreti) mukabili olarak da (Hâzîne-i-Âmire), «Hızâne-i-Âmire), (Defterdar-Kapusu) ve (Defterdarlık) tâbirlerine tesadûf edilir.

Daha Fatih devrinden itibaren Baş-Defterdar devletin en mühim erkânındandır; (Kanun-nâme-i-Âl-i Osman) da bu nokta şöyle tesbit edilir :

«... ve Baş-Defterdar cümle mâlimün nâzırı olup umûr-i âlem ana müfevvazdur: Anın emirnsüz olmaz, bir akça ne dâhil ne hâric olur ve anın kadri Rumeli Beğlerbeğlerüm ile berâberdür».

Baş-Defterdar'la diğer Defterdarlar Divân-ı-Hümâyûn'un, yâni (Hey'et-i-Vükelâ)'nın en mühim âzâsındandır:

«... ve Divân-ı-Hümâyûn'da sadrda oturmak vüzerânun ve Kadı-askerün ve Defterdarların ve Nişancıların yoludur: Evvelâ vüzerâ oturup bir cânibine Kadı-askerler, anların altına Defterdarlar otururlar ve ol bir cânibe Nişancı oturur».

«... ve Divân-ı-Hümâyûnumda taâmda Vezîr-i-a'zam ile Baş-Defterdar ve sâir vüzerâ ile Defterdarlar ve Nişancı yiyeler ve Kadı-askerler başka yirler».

«Müşâvere umûr-i saltanatı Vezîr-i-a'zam sâyir vüzerâ ile ve Defterdarların ile müşâveret ideler, anlardan gayri kimesne vâfık olmuya».

«... ve Baş-Defterdarların dahî umûru Vezîr-i-a'zam ile müşâvere ideler, umûr-i mahfiye [yi] sâni duymuya».

XVII nci asırda bir müddet Baş-Defterdarlara vezâret pâyesi tevcih edilmişse de sonradan bu bid'at kaldırılmıştır.

Defterdarlığın ilgaasıyla onun yerine (Mâliye Nezâreti)nin teşkili (Vak'a-i-Hayriyye) den sonra ve (Tanzîmât) dan biraz evvel İkinci Mahmud devrinin 1838=1253 senesi 28 Şubat = 3 Zülhicce Çarşamba gününe müsâdiftir: İşte bu suretle o tarihten itibaren eski (Baş-Defterdar/Şıkk-1-evvel Defterdarı) na artık (Mâliye Nâzırı) denilmiye başlamış ve Şıkk-1-sânî ile Şıkk-1-sâlis lâğvedilmiştir.

Aşağıki cedvelde ancak Fatih devrinden itibaren yalnız Baş-Defterdarlar tâkib edilmektedir : Fatih'den evvelkiler mâlûm olmadığı gibi, o devirdekilerin bile tamamıyla tesbiti kabil değildir. Amasya tarihi müellifi Hüseyin Hüsâmüddin Efendi merhum ilk Defterdar olarak Birinci Murad devrinde Mihaliç Kadısı (Hasan-Çelebi ibni Mehmet) isminde bir zâtın 774=1372—1373 yahut 775=1373—1374 tarihlerinde tâyin edilmiş olmak ihtimalinden bahsetmişse de bu noktayı tevsik edememiştir. Hattâ Fatih devrinde isimleri mâlûm olabilen bir iki Defterdarın bile me'muriyet tarihleri kat'î surette mâlûm değildir: Daha sonraki devirlerde de tesadüf edilen bu gibi şüpheli noktalar aşağıki cedvelde istihfâm işâretleriyle belirtilmiştir. — Bu cedveldeki sıra numaraları ancak isimleri mâlûm olanların sırasına göredir: Tabîî bunlardan evvel ve hattâ bunların arasında daha başkaları da vardır. — Diğer cedvellerde olduğu gibi burada da sıra numaraları şahıslara değil, Defterdarlık makamındaki tebeddüllere göredir. — Umumiyetle ay ve gün tarihleri mâlûm olmadığı için, me'muriyet müddetleri takribîdir. — Defterdarların gerek sırası, gerek me'muriyet tarihleri ve hattâ bâzan milliyetleriyle isimleri itibarıyla eldeki menbâlar arasında çok büyük ihtilâflar mevcut olduğu için, bu cedvelde bilhassa Fatih devrinden İkinci Selim devrinin sonuna kadar sıralanan tarihler ihtiyatla karşılanmalıdır: Bu karanlık devir ancak Hazîne kayıtları bulundukça tedricen aydınlanabilir».

FATİH DEVRİ :

1) Detrik-Sinan Bey — Milliyeti : (?); tâyini : (?); idâmı : 1459 = 864; Defterdarlık müddeti : (?).

(Dursun Bey tarihinde bahsi geçen bu Sinan Bey'in eski yazıda «dirik» şeklinde yazılan lâkabı «keskin bakışlı» mânâsına «Detrik» şeklinde okunabileceği gibi, «Ditrek/Titrek» şeklinde bile okunabilmek ihtimali vardır. — Bunun kaçınıcı Osmanlı Defterdarı olduğu belli değildir).

2) Fenârî-zâde Ahmed Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini : 1474 = 879 (?); Şehzâde Bâyezid'in lalâlığına nakli: 1479 = 884; Defterdarlık müddeti: Takriben 5 sene (?).

(İlk Şeyh-ül-İslâm «Molla Şemsüddin-i Fenârî» nin oğludur : Babası için «Şeyh-ül-İslâmlar» cedvelinde 1 numaraya bakınız. — Yukarda gördüğümüz Sinan Bey'in idâmıyla bunun tâyini arasında geçen 15 sene içinde her halde bir kaç Defterdar daha geçmiş olması lâzımgelir; Meselâ Yahudi dönmesi Hekimbaşı Ya'kub-Çelebi/Paşa'nın işte bu müddet içinde bir aralık Baş-Defterdar olduğu rivayet edilir. —

1473 = 878 deki Otluk-beli muharebesinde Uzun-Hasan ordusuna esir düşen Ahmed-Çelebi'nin esâretten kaçıp Hindistan üzerinden İstanbul'a gelir gelmez Defterdar olduğu rivayet edildiğine nazaran tâyininin takriben 1474 = 879 tarihine tesadüf etmiş olmak ihtimali vardır; 1479 = 884 tarihinde de şehzâde Bâyezid'in lalâlığında görüldüğüne göre, Defterdarlığının beş sene kadar sürmüş olması lâzımdır. Daha ertesi sene Nişancılığa tâyin edildiği anlaşılmaktadır: «Nişancılar» cedvelinde 5 Numaraya bakınız. — Ahmed-Çelebi sonradan vezir olduğu için «Fenârî-zâde Ahmed Paşa» diye anılır).

İKİNCİ MEHMET ve İKİNCİ BAYEZİD DEVİRLERİ :

3) Nûrüddin Hamze ibni Ali Efendi/Leys-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1479 = 884; azli: 1482 = 887; Defterdarlık müddeti: Takriben 3 sene; «Bundan evvel Fatih devrine tesadüf eden Defterdarlık tarihleri belli olmadığı için bu tarihten itibaren: Birinci defa».

(«Leys-Çelebi» lâkabıyla mârûf olan bu zâtin ismini Gelibolulu-Âlî «Mevlânâ Muhyiddin» şeklinde gösterirse de «Nûrüddin» rivayeti daha kuvvetlidir. — İlmiyye'den yetişen ve çok kuvvetli bir muhâsib olduğu rivayet edilen Leys-Çelebi ile yukarıki fıkra da gördüğümüz Fenârî-zâde Ahmed Paşa arasında bir Defterdar daha geçmiş olmak ihtimali de vardır. — Hoca-Sa'düddin'e göre Leys-Çelebi bundan evvel Fatih devrinde bir kaç defa Defterdarlıkta bulunmuştur :

«Sultan Mehmet-Han Gaazî asrunda mirâen Dîvân-ı-Âlî Defterdârı oldu; sonra Bursa Murâdiyye müderrisi oldu ve girü Sultan Bâyezid-Han devründe Defterdâr olup ma'zûl olacak Bursa'da mütekaaîd oldu».

Nişancı tarihi de bunu te'yid etmektedir; fakat bundan evvelki me'muriyetlerinin tarihleri mâlûm olmadığı için bu cedvelin başına alınamamıştır. — Leys-Çelebi'nin bu seferki Defterdarlığı bir rivayete göre de 1481=886 tarihinden 1484=889 tarihine kadar 3 sene sürmüştür. — Çelebi'nin bu tarihten itibaren üç defa Baş-Defterdar olduğu rivayet edilirse de, aşağıda 5 numaranın izâhâtında görülecek kayde göre dört defa Defterdarlık ettiği anlaşılmaktadır).

İKİNCİ BAYEZİD DEVRİ :

4) Feylesuf-zâde Ahmed-Çelebi — Milliyeti : Türk; tâyini: 1482=887; Nişancılığa nakli: 1485 = 890 (?); Defterdarlık müddeti: Takriben 3 sene.

(Ali-Çelebi bunun dört sene Defterdarlıktan sonra azledilmiş olduğundan bahsederse de doğru olmadığı anlaşılmaktadır; Nişancı tarihinde azli 1486 = 891 senesine mûsâdif gösterilir : Halbuki o tarihte aşağıki fıkra da göreceğimiz İsâ-Fakih azledilmiş olduğu için, Feylesuf-zâde'nin 1485 = 890 da azledilmiş olmak ihtimali daha kuvvetlidir : Aşağıki fıkrayla «Nişancılar» cedvelinde 9 numaraya da bakınız).

5) İsâ-Fakîh — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1485=890 (?); azli: 1486=891; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Bu İsâ-Fakîh'in Defterdarlığı, «Kanun-nâme-i Âl-i Osman»ı tahşiye ve neşreden Mehmet Arif Bey merhumun eski bir mecmuada bulup Kanun-nâme'ye yazdığı mü-kaddime bahsettiği şu tarih kıt'asıyla sâbittir :

Rûm mülkûn yine kilmâğa harâb
Lâys çûn geldi ve İsâ gitdi
Ehl-i diller didiler târifin
Lâys İsâyı aceb nefyitdi

«Ebced hesâbiyle 891 senesini gösteren bu manzum tarihten anlaşıldığına göre, İsâ-Fakîh yukarda 3 numarada gördüğümüz ve aşağıda 6 numarada göreceğimiz Leys-Çelebi'nin ikinci defâki Defterdarlığında selefidir).

6) Nûriddin Hamze ibni Ali Efendi/Leys-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1486=891; azli: 1492 — 1493 = 898 (?); Defterdarlık müddeti: Takriben 6 sene (?); «İkinci defa».

(Leys-Çelebi'nin 891 de İsâ-Fakîh'i istihlâf ettiği yukarıki fıkrada gördüğümüz tarih kıt'asıyla sâbittir : Bu vaziyete göre «Sicill-i Osmânî»nin 891 de Cendereci-zâde/Çandarlı Muhyiddin-Çelebi'yi Defterdar olmuş göstermesi yanlış demektir: Her halde Muhyiddin-Çelebi Leys'in bu ikinci Defterdarlığından sonra tâyin edilmiş olmak lâzımgelir; tabii bütün bu tarihler ihtiyatla karşılanmalıdır).

7) Cendereci-zâde/Çandarlı Şemsüddin yahut Muhyiddin Ahmed/Mehmet/Mustafa-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1492 — 1493 = 898 (?); ölümü: 1491 — 1495 = 900; Defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene (?).

(Bu «Cendereci-zâde»nin «Çandarlı» sülâlesine mensup olduğu ve hattâ kendisinin de bununla iftihar ettiği rivayet edilir. — Sehî tezkiresine göre «bî-nazîr bir muhâsib» olan bu Defterdarın ismi «Mehmet», şiirde mahlası «Şemsî» dir; fakat Gelibolulu-Âli «Muhyiddin Ahmed-Çelebi»nin ismini «Cendereci-zâde Mustafa-Çelebi» şeklinde gösterir! — «Sicil» sâhibi Süreyyâ Bey bu Muhyiddin-Çelebi'nin ölümünü 898 tarihine müsâdif gösterirse de, kendi kendini nakzetmek suretiyle halefinin tâyinini hem 898 de, hem 900 de gösterdiği için yanlışmış olması lâzımgelir : Âli'de ölüm tarihi 900 dır. Nişancı tarihinde de Defterdarlık müddeti 891=1486 dan 900 = 1494 — 1495 tarihine kadar takriben 9 sene sürdükten sonra o tarihte ölmeyip azledilmiş gösterilmektedir).

8) Nûriddin Hamze ibni Ali Efendi/Leys-Çelebi — Milliyeti : Türk; tâyini: 1494 — 1495 = 900; azli: 1499 — 1500 = 905; Defterdarlık müddeti : Takriben 5 sene (?); «Üçüncü defa».

(Leys-Çelebi'nin bu üçüncü Defterdarlığı «Sicill-i Osmânî»nin Defterdarlar cedvelinde 898 - 905 tarihlerine müsâdif gösterildiği halde, aynı menbain «Nûrüdîn

Hamze,, maddesinde daha doğru ve Nişancı tarihine de uygun olarak 900 - 905 senelerinde gösterilir: Yukarıki fıkraya da bakınız).

9) Ahmed-Çelebi — Milliyeti : (?); tâyini : 1499 — 1500 = 905; azli: 1501 — 1502 = 907; Defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene (?); «Birinci defa».

(Bu Ahmed-Çelebi Fatih'in meşhur veziri Zağanos Mehmet Paşa'nın oğludur : Zağanos Paşa için 1453 = 857 vukuâtı içinde «6 Nisan» fıkralarının üçüncüsüne ve Ahmed-Çelebi'nin ikinci Defterdarlığı için de «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 22 numaraya bakınız).

10) Hüseyin-Çelebi — Milliyeti : Türk; tâyini: 1501 — 1502=907; azli: 1502 — 1503 = 908; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene (?).

(Şeyh-ül-İslâm Molla Yegân/Yegen'in oğludur : Babası için «Şeyh-ül-İslâmlar» cedvelinde 2 numaraya bakınız. — «Kühn-ül-Ahbâr»da Hüseyin-Çelebi'nin Defterdarlığı pek az sürmüş gösterildiğine göre belki de tâyin edildiği sene azledilmiştir).

11) Tâcî Bey — Milliyeti: Türk; tâyini ve azli: 1502 — 1503 = 908 (?); Defterdarlık müddeti : Belki bir kaç ay (?).

(«Nişancılar», cedvelinde 11 numarayla gösterilen «Mahrûsa-i İstanbul Fethnâmesi» müellifi Nişancı Tâcî-zâde Ca'fer-Çelebi'nin babası olan bu Tâcî Bey'in Defterdarlık tarihi çok karanlıktır : Bâzı menbâlarda İkinci Bâyezid'in şehzâdeliğindeki Amasya valiliği zamanında lalâlığında bulunduktan sonra cülûsunda Defterdar olduğundan bahsedildiğine göre me'muriyetinin bu tarihten çok evvel olması lâzımgelir. «Sicill-i Osmânî»de Tâcî Bey'in Defterdarlığı 905 - 908 senelerine müsâdif gösterilirse de, gene aynı menbâda 907 - 908 tarihlerinde yukarıki fıkrada gördüğümüz Hüseyin-Çelebi'nin Defterdar olduğundan bahsedildiğine göre, her halde bir zühûl olması lâzımgelir. Tâcî Bey'in Defterdarlığı bu tarihe tesadüf ettiği takdirde, aynı bir sene içinde ancak bir kaç ay sürmüş demektir. Müverrih Âlî bu Tâcî Bey'i Defterdarlar silsilesine hiç almamıştır; tabîî bütün bunlar ihtiyatla karşılanmalıdır. — Tâcî Bey'in ismine «Tâc Beğ» şeklinde de tesadüf edilir).

12) Nûrüddin Hamze ibni Âlî Efendi/Leys-Çelebi — Milliyeti Türk; tâyini: 1502 — 1503 = 908 (?); azli: 1504 — 1505 = 910; Defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene; «Dördüncü ve sonuncu defa».

(Leys-Çelebi'nin bundan evvelki Defterdarlıkları için yukarda 3, 6 ve 8 numaralara bakınız. — Bu son me'muriyetinden azli üzerine Bursa'da müderris olan Leys-Çelebi'nin gene o sene içinde ölmüş olduğu rivayet edilmekle beraber, Hoca-Sa'düddin'le Bursalı-Belig'e göre ölüm tarihi 913 = 1507 — 1508 dir).

13) Cezerî-zâde Koca-Kasım Safî-Çelebi — Milliyeti: Arab; tâyini: 1504 — 1505 = 910, azli (?); Defterdarlık müddeti: (?); «Birinci defa».

(Kasım-Çelebi, Fenârî-zâde Ali Efendi'nin dâmâdı olan Nişancı Mehmet-Çelebi'nin oğlu olduğu için, baba tarafından Arab olmakla beraber anası Türktür. — Sonradan babası gibi bu da Nişancı olmuştur: «Nişancılar» cedvelinde 6 numaraya bakınız. Daha sonra vezir olduğu için «Cezerî-Kasım Paşa», şöhretiyle de anılır; «Sâfî» şîir mahlasıdır. — Azil tarihi belli değildir. — İkinci Defterdarlığı için aşağıda 21 numaraya bakınız).

14) Hüsâmüddin-Çelebi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: (?); azli: 1511 = 917; Defterdarlık müddeti: (?).

(«Sicill-i Osmânî» de yukarıki fıkra da gördüğümüz Kasım-Çelebi'nin yerine aşağıki fıkra da göreceğimiz Pîrî-Mehmet-Çelebi tâyin edilmiş gibi gösterilirse de doğru olmaması lâzımgelir: Çünkü Pîrî-Çelebi'nin «Evâhir-i Bâyezîd-i Veli» de Defterdar olup Yavuz devrinde Defterdarlıktan üçüncü vezirliğe tâyin edilmiş olduğu hemen bütün menbâların ittifakıyla sâbittir: Aşağıki fıkraya da bakınız. — Hüsâmüddin-Çelebi 1511 = 917 tarihinde Defterdarlıktan vezârete geçtiği için «Hüsâmüddin Paşa» diye anılmaya başlamıştır).

İKİNCİ BÂYEZİD ve BİRİNCİ SELİM DEVİRLERİ :

15) Pîrî-Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1511 = 917; üçüncü vezirliğe terfii: 1514 = 920 senesi 15 Teşrinievvel = 25 Şa'bân Pazar günü; Defterdarlık müddeti: Takriben 3 sene.

(Mısır fethinden sonra Vezâret-i-uzmâ makamına tâyin edilerek Yavuz'un son ve Kanunî'nin ilk Vezir-i-a'zamı olup 5 sene, 5 ay, 4 gün süren sadâreti esnâsında Türk ordularına Orta-Avrupa kapılarını açmak ve Türk donanmasına da Akdeniz hâkimiyetinin esasını kurmak gibi unutulmaz hizmetlerde bulunan bu çok büyük ve mümtaz devlet-adamı için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 33 numaraya bakınız. — Haydar-Çelebi Rûznâmesinde 1514 = 920 senesi 11 Receb = 1 Eylül Cuma günü vukuâtından bahsedilirken:

«Çâşnîgir-başı Hüsâm Beğ ki Rumeli Defterdarı idi, Rumeli Kethudâsı oldu ve yerine Nu'mân Beğ Rumeli Defterdarı oldu».

denilmek suretiyle Pîrî-Mehmet-Çelebi'nin vezâretinden evvel Hüsâm Bey'le Nu'man Bey isimlerinde iki Baş-Defterdar daha geçmiş gibi gösterilmekteyse de, bunun Tımar-Defterdarlığından galat olması lâzımgelir: Çünkü o tarihten tam bir buçuk ay sonra Pîrî-Mehmet-Çelebi Baş-Defterdarlıktan üçüncü vezir olmuştur ve vezâretinden evvel Defterdarlıktan ayrılmış olduğu da mâlûm değildir; eğer Rûznâmedeki rivayet doğru ise bir buçuk ay içinde üç Baş-Defterdar değişmiş olması lâzımgelir! — Nişancı tarihinde Pîrî-Çelebi Anadolu Defterdarlığından vezir olmuş gibi gösterilirse de rivayet zayıftır).

16) Şemsi Bey/Şemsüddin Paşa — Milliyeti: (?): tâyini: 1514 = 920 senesi 15 Teşrinievvel = 25 Şa'bân Pazar günü; azli: 1516 = 922 senesi

11 Teşrinisâni=15 Şevvâl Salı günü; Defterdarlık müddeti: 1 sene, 11 ay, 27 gün.

(Çaldıran seferi Menzilnâmelerinden birinde Pîri-Mehmet Paşa'nın yerine Anadolu Defterdarlığından Rumeli Defterdarı = Baş-Defterdarı olmuş gösterilen bu Şemsi Bey'in şahsiyeti hakkında fazla mâlûmâta tesadûf edilememiştir).

17) İskender-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1516=922 senesi 11 Teşrinisâni=15 Şevvâl Salı günü; azli: 1517=923 (?); Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Bu birinci yahut eski İskender-Çelebi'yi Kanunî devrinin meşhur Baş-Defterdarı ikinci İskender ile karıştırmamalıdır: ikincisi için aşağıda 21 numaraya bakınız. — Yavuz devrindeki eski yahut birinci İskender-Çelebi «Sicill-i Osmânî» de İran seferindeki Yenîçeri isyânının müsebbipleri içinde idâm edilmiş gösterilirse de doğru değildir: Bu mesele için 1515=921 vukuâtının «18 Ağustos» fıkrasına bakınız).

18) Çömlekçi-zâde Kemâlüddin-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1517=923 (?); azli: 1518=924 senesi 8 Temmuz=29 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Süreyyâ Bey'in «Sicill-i Osmânî» sinde Çömlekçi-zâde 1516=922 tarihinde yalnız «Bilâd-ı Arab», yâni Haleb Defterdarı olmuş gibi gösterilirse de «Feridun Bey Münşeâtı»ndaki Menzilnâmelerden birinde ertesi sene Baş-Defterdarlıktan azledilmiş ve yerine Nişancı Hoca-zâde Mehmet-Çelebi Defterdar olmuş gösterilmektedir: Bu Mehmet-Çelebi için aşağıki fıkraya bakınız).

19) Hoca-zâde Mehmet-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1518 = 924 senesi 8 Temmuz = 29 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; ölümü: 1519 = 925 senesi; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(1514 = 920 tarihinde müderrislikten Nişancı olan Hoca-zâde Mehmet-Çelebi Mısır seferi Menzilnâmelerinden birine göre 1517=923 tarihinde Nişancılıktan vezir olduğuna nazaran, yukarıki fıkra da gördüğümüz Çömlekçi-zâde'nin azli üzerine vezâretten Defterdarlığa geçmiş olması lâzımgelir: «Nişancılar» cedvelinde 14 numaraya yukarıki fıkraya da bakınız).

20) Abdülkerim-zâde Abdülvehhâb Hayâlî-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1519=925 (?); azli (?); Defterdarlık müddeti: (?).

(Abdülvehhâb Hayâlî-Çelebi İkinci Bâyezid devri Şeyh-ül-İslâmlarından Molla Abdülkerim'in oğludur: «Şeyh-ül-İslâmlar» cedvelinde 6 numaraya bakınız. — Abdülvehhâb Efendi Defterdarlıktan sonra İzmir Kadılığına tâyin edilmiş ve orada ölmüştür. Tâyin ve azil tarihleri şüphelidir; Sehî tezkiresi Amasya isyânında azledilmiş göstermekte ve «Şakaayık» tercemesinde de:

«Dokuz yüz yirmi bir senesinde mahmiye-i Amasya'da Yenîçeri tâifesi gavga eyledikde ma'zûl»

olduğundan bahsedilmekteyse de, o vak'a Abdülvehhâb-Çelebi'nin Baş-Defterdarlığından evvel ve yukarda 16 numarayla gördüğümüz Şemsi Bey'in Defterdarlığına müsâdif olduğu için, bu rivayetin yanlış olmak ihtimali vardır: Amasya vak'ası için 1515 = 921 vukuâtının «22 Şubat» fıkrasına bakınız).

21) Cezerî-zâde Koca-Kasım Sâfi-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Arab; tâyini: (?); azli: (?); Defterdarlık müddeti: (?); «İkinci defa».

(İkinci Bâyezid devrindeki ilk Defterdarlığı için «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 13 ve Nişancılığı için de gene «Nişancılar» cedvelinde 6 numaraya bakınız. — «Sicill-i Osmânî», gerek yukarıki fıkra da gördüğümüz Abdülvehhâb-Çelebi'nin, gerek bu Koca-Kasım Paşa'nın Defterdarlıklarını 1515 = 921 tarihine müsâdif gösterirse de yanlış olmalıdır).

BİRİNCİ SELİM ve BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

22) Ahmed-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: (?); azli: 1521 = 927; Defterdarlık müddeti: (?); «İkinci defa».

(Fatih devrindeki Zağanos Mehmet Paşa'nın oğlu olan bu Ahmed-Çelebi'nin Yavuz devrinde tâyin edilip Kanunî devrinde azledildiği rivayet edilmekle beraber tâyin tarihi belli değildir: ikinci Bâyezid devrindeki ilk Defterdarlığı için «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 9 numaraya bakınız).

BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

23) Mehmet-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1521 = 927; azli: 1524 — 1525 = 931 (?); Defterdarlık müddeti: Takriben 4 sene.

(Kanunî'nin 1521=927 Belgrad seferi Ruznâmesinde Defterdar görünen bu Mehmet-Çelebi'nin şahsiyeti hakkında fazla mâlûmata tesadüf edilememiştir; azil tarihi için aşağıki fıkra da görülecek Abdüsselâm-Çelebi'nin tâyin tarihi esas tutulmuşsa da ihtiyatla karşılanmalıdır).

24) Abdüsselâm-Çelebi — Milliyeti: Arab yahut Yahudi (?); tâyini: 1524 — 1525 = 931; azli: 1525 — 1526 = 932; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Gelibolulu-Âlî bu Abdüsselâm-Çelebi'nin Yahudi dönmesi olduğundan bahsetmekteyse de, «Sicill-i Osmânî» sâhibi Süreyyâ Bey «Seyyid Abdül-Allâm mahdûmu Seyyid Abdüsselâm-Çelebi» diye Arab seyyitlerinden göstermekte ve Mısır fethinden sonra İstanbul'a getirilip Mâlîye işlerinde kullanıldığını söylemektedir. — Bu zâtin Siyâkat yazısında bir takım tâdilât yapmış olduğu rivayet edilir. — Kanunî devrinde İstanbul'da çıkan bir Yeniçeri isyanında bu Abdüsselâm-Çelebi'nin konağı âsiler tarafından yağma edilmiştir: 1525=931 vukuâtının «25 Mart» fıkrasına bakınız. — Bu Baş-Defterdarın mezarı Küçük-Çekmece'dedir).

25) İskender-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1525 — 1526 = 932; azli: 1534 = 941 senesi 24 Teşrinievvel = 16 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; idâmı: 1535 = 941 senesi 13 Mart = 8 Ramazan Cumartesi günü; Defterdarlık müddeti: Takriben 9 sene.

(Kanunî devrinin azamet ve ihtişamını tantana ve debdebesi ve efsânevi servetiyle temsil eden Osmanlı ricâlinin en meşhurlarından olan bu İskender-Çelebi'yi yukarda Yavuz devri Defterdarları içinde 17 numarayla gördüğümüz eski İskender-Çelebi ile karıştırmamalıdır. — Bu ikinci İskender-Çelebi'nin Mısır valisi Hâin-Ahmed Paşa yetiştirmelerinden olduğu rivayet edilir: Arnavut dönmesi «İnad» yahut «Hâin» Ahmed için 1523 = 929 vukuâtının «15 Temmuz» ve 1524 = 930 vukuâtının da «Kânunusânî = Rebî'ül-evvel» ve «Ağustos = Şevvâl» fıkralarına bakınız. — İskender-Çelebi'nin asırlarca dillerde destan olan servet ve ihtişamını Gelibolulu-Âlî şöyle anlatır :

«Giderek Defterdâr-ı mezbûrun rütbe-i âliyesi bir dereceye vardı [ki] ol asırda Vezîr-i-Sânî olan Ayas Paşa anun tumturâkına göre bir mîr-i-livâya döndü»! Hattâ Peçevî'ye göre İskender-Çelebi'nin tantanasına nisbetle Vezir-i-a'zamlar bile sönük kalmıştır :

«Az müddetde bir azîm-üş-şân Defterdâr-ı âli-vekaar oldu ki bu Devlet-i Aliyye'de Defterdâr ve Beğlerbeğlerde degül, Vüzerây-ı-İzâm'da dahi [misli] yogudu»! İskender-Çelebi'nin altınlar ve sırmalar içinde altı bin sekiz yüz kölesi olduğundan bahsedilir: Bunlardan bir çok Osmanlı vezirleri yetişmiştir; hattâ Sokullu-Mehmet Paşa'nın da işte bu İskender-Çelebi kölelerinden olduğu hakkında bir rivayet vardır. Gene Kanunî devrinde Vezir-i-a'zam olan Ahmed Paşa da İskender-Çelebi kölelerindendir; bir gün bu Ahmed Paşa'nın eski efendisinden bahsederken :

— Hâlâ Dîvan'da yedi vezîrüz, merhûmun kudret ve mükneti cümlemüzün kudretinden ziyâde idi!

demiş olduğu hakkında bile kuvvetli bir rivayet vardır. — İskender-Çelebi nihayet «İrâkayn» seferinde «Makbûl» yahut «Maktûl» Vezir-i-a'zam Frenk-İbrahim Paşa'nın tezviriyile idâm edilmiştir : O zamana kadar âdetâ baba-oğul gibi iyi geçindiklerinden bahsedilen İbrahim Paşa ile İskender-Çelebi arasında çıkan husûmet için 1534=940 vukuâtının «14 Mayıs» ve 1534=941 vukuâtının «13 Temmuz» fıkralarına, İskender-Çelebi'nin İrâkayn seferinde Baş-Defterdarlıktan azli için 1534 = 941 vukuâtının «24 Teşrinievvel» fıkrasına ve nihayet Bağdat çarşısında asılarak idâmı için de 1535 = 941 vukuâtının «13 Mart» fıkrasına bakınız. İskender-Çelebinin iftirâ ve tezvîre kurban gittiğini Kanunî'nin sonradan anlayıp çok müteessir olduğu ve hattâ Çelebi'nin idâmından bir sene sonra Makbûl-İbrahim'in Topkapu sarayında idâm edilmesinin sebepleri içinde bu cinâyetinin de mühim bir âmil olduğu rivayet edilir: 1536=942 vukuâtının «14/15 Mart» fıkrasına bakınız. — İskender-Çelebi Osmanlı Defterdarlarının en muktedirlerinden sayılır).

26) Mustafa-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1534 = 941 senesi Teşrinievvel = Rebî'ül-âhir ayı; isti'fâsı: 1536 — 1537 = 943 (?); Defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene.

(İrâkayn seferinde azil ve idâm edildiğini yukarıki fıkarda gördüğümüz İskender-Çelebi'nin yerine tâyin edilip o sefer esnâsında orduya iltihak etmiştir. —

Zamanının en mühim Mâliye mütehassıslarından olan Mustafa-Çelebi'ye Kanunî'nin çok kıymet verdiğini ve hattâ «Damla» illetine tutulup yürüyemiyecek hâle geldiği için isti'fâ eden bu kıymetli Defterdarı yerinde tutmak istiyen Pâdişahın Arz günleri «teskere = sedye» ile huzûruna girmesine bile müsâade ettiğini Gelibolulu-Âlî şöyle anlatır :

«Teskere ile arza girmesi münâsib görülmüş; her hinde ki kendüsü isti'fa idermiş, Pâdişâh-ı mağfûrûn-leh :

— Anun vücûdu mahz-ı yûmn-ü-bereketdür!
diyü mansıbdâ ibkaa idermiş».

Mustafa-Çelebi işte bundan dolayı hem Divân'a, hem huzûra sedye ile girmek suretiyle bir iki sene mevkiini muhâfaza etmiştir : Hattâ 1542=949 senesi Mayıs = Safer ayında ölünceye kadar Defterdarlıkta kaldığı hakkında bile bir rivayet varsa da doğru değildir; aşağıki fıkra da bakınız).

27) Ramazan-zâde Yeşilce-Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâ-yini: 1536 — 1537 = 943 (?); Rumeli Kethudâlığına nakli: 1537 = 944 senesi 17 Eylül = 11 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Reis-ül-Küttâblık, Nişancılık ve Baş-Defterdarlık gibi büyük makamlarda bulunmuş ve «Nişancı» lâkabiyle şöhret bulmuş olan Ramazan-zâde Mehmet-Çelebi Merzifonludur : «Nişancı tarihi» ismiyle meşhur umumî tarihin müellifidir; bu muhtasar tarihin en büyük ve en mühim kısmı Osmanlı devrine aittir; «Nişancı-zâde» lâkabiyle meşhur «Mir'ât-ül-Kâinât», müellifi Ramazan-zâde Kudsi-Mehmet Efendi bunun torunudur. — Yeşilce-Mehmet-Çelebi'nin terceme-i-hâllerinde umumiyetle Baş-Defterdarlığından bahsedilmemekle beraber, Kanunî'nin «Pulya seferi» Menzîlnâmesinde bizim burada esas ittihaz ettiğimiz gün «Rumeli Defterdarlığından Rumeli Kethudâlığına» nakledilip yerine aşağıki fıkra da göreceğimiz Mahmud-Çelebi'nin tâyin edilmiş olduğundan bahsedilmektedir. «Sicill-i Osmânî» de Mehmet-Çelebi'nin Baş-Defterdarlığı 1553=960 tarihine müsâdif gösterilirse de yanlış olması veyahut Mehmet-Çelebi'nin o sene ikinci defa olarak bir kaç ay Defterdarlık etmiş olması lâzımgelir).

28) Nazlı-Mahmud-Çelebi — Milliyeti: (?); tâ-yini: 1537=944 senesi 17 Eylül=11 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; azli: 1542=949 (?); Defterdarlık müddeti: Takriben 5 sene (?); «Birinci defa».

(Mahmud-Çelebi'nin tâyin tarihi yukarıki fıkra da gördüğümüz «Pulya seferi» Menzîlnâmesiyle sâbitse de azil tarihi şüphelidir; bununla aşağıki fıkra da göreceğimiz İbrahim-Çelebi arasında başka bir Defterdar daha geçmiş olmak ihtimali de vardır : Bilhassa yukarıda 26 numarada gördüğümüz Mustafa-Çelebi'nin ölünceye kadar Defterdarlık etmiş olduğu hakkında bir rivayet mevcut olduğuna göre, Mahmud-Çelebi'den sonra Mustafa-Çelebi'nin ikinci defa olarak Defterdarlık etmiş olması da muhtemeldir. — Nazlı-Mahmud-Çelebi'nin ikinci defa Defterdarlığı için aşağıda 30 numaraya bakınız).

29) İbrahim-Çelebi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1542 = 949 senesi Mayıs = Safer ayı; azli: 1544 = 951; Defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene.

(Sonradan Paşa olan bu İbrahim-Çelebi Mâliye'den yetişmiş ve doğruluğuyla şöhret bulmuştur).

30) Nazlı-Mahmud-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1544 = 951; ölümu: 1546 = 953; Defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene; «İkinci defa».

(Aynı zamanda hattat olan Mahmud-Çelebi meşhur Şeyh-Hamdullâh'ın talebesindendir. — Mezarı Eyüp'dedir. — İlk Defterdarlığı için yukarda 28 numaraya bakınız).

31) Sinan-Çelebi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1546 = 953; azli : 1548 = 955; Defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene.

(Azlinden biraz sonra öldüğü rivayet edilir).

32) Çivi-zâde Abdullah/Abdî-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1548 = 955; ölümü: 1553 = 960 senesi 23 Kânunusânî = 7 Safer Pazartesi günü; Defterdarlık müddeti: Takriben 5 sene.

(Abdullah = Abdî-Çelebi «Şeyh-ül-İslâmlar» cedvelinde 12 numarayla gördüğümüz Menteşeli Çivi-zâde Muhyiddin Mehmet Efendi'nin kardeşidir. Eşsiz bir Mâliyeci olduğundan bahsedilir: Aynı zamanda doğruluğuyla meşhurdur. — «Münşeât-üs-Selâtin» sâhibi Feridun Bey işte bu Çivi-zâde Abdullah-Çelebi'nin yetiştirmesidir: «Nişancılar» cedvelinde 28 numaraya bakınız).

33) Lûtfi Bey-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1553 = 960; azli : 1555 — 1556 = 963; Defterdarlık müddeti: Takriben 3 sene.

(Kanunî Sultan Süleyman'ın «Kehle-i-ikbâl» lâkabiyle meşhur dâmâdı Vezir-i-a'zam Hırvat Rüstem Paşa'nın adamı olan bu devşirme Lûtfi-Çelebi üç sene Baş-Defterdarlık ettikten ve Paşalık ünvânı da aldıktan sonra azledilip sancak-beyliğiyle taşraya gönderilmiştir).

34) Hasan-Çelebi — Milliyeti : Türk (?); tâyini: 1555 — 1556 = 963; azli; 1556 — 1557 = 964; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Bu Hasan-Çelebi'nin Şehir-eminliğinden Defterdar olduğu rivayet edilir).

35) Muytâb-zâde Ahmed-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1556-1557 = 964; azli: 1557 = 965; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Ahmed-Çelebi daha sonra muhtelif vilâyetlerde beylerbeyilik ettiği için Paşa ünvanını almıştır).

36) Eğri-Abdî-zâde Mehmet Bey-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1557=965 senesi Teşrinisâni-Kânunuevvel=Safer ayı; isti'fâsı: 1561=968 senesi 10 Temmuz = 26 Şevvâl Perşembe günü; Defterdarlık müddeti: Takriben 3 sene, 8 ay.

(Muhtelif Mâliye hizmetlerinde ve nihayet Şikk-i-sânî Defterdarlığında bulunan Eğri-Abdî/Eğri-Abdullah-zâde Mehmet Bey ehliyet ve iktidarı kadar «kalem gibi doğru» olmakla da mâruftur. — Kendisini Vezir-i-a'zam Kehle-i-ikbâl Rüstem Paşa himâye ettiği için Nev'i-zâde Atâyî'nin «Şakaayık» zeyline göre Kehle'nin ölümü üzerine halefi Semiz-Ali Paşa ile geçinemeyeceğini anladığı için isti'fâ etmiştir. — Nişancılığı için «Nişancılar» cedvelinde 21 numaraya bakınız).

37) Baba-Nakkaş-zâde Derviş-Çelebi — Milliyeti: Acem (?); tâyini: 1561=968 senesi 10 Temmuz=26 Şevvâl Perşembe günü; azli: 1561 - 1562 = 969; Defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene; «Birinci defa».

(İsmi «Nakkaş-köyü»ne alem olan İranlı Şeyh Baba-Nakkaş'ın oğlu Derviş-Çelebi «Sicill-i Osmânî»de bundan evvel bir kere daha Baş-Defterdar olup 1558 = 965 senesi Teşrinisâni-Kânunuevvel = Zülhicce ayında azledilmiş gibi gösterilirse de, diğer menbâlara uymıyan bu rivayette bir zühul olmak lâzımgelir: Zâten gene aynı menbâdaki «Defterdarlar» listesinde ve aynı tarihte Muhtab-zâde Ahmed-Çelebi Baş-Defterdar gösterilmiştir! — Derviş-Çelebi'nin ikinci defa Defterdarlığı için aşağıda 40 numaraya bakınız).

BİRİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ SELİM DEVİRLERİ:

38) Murad-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1561 — 1562 = 969; ölü-mü: 1566 — 1567 = 974; Defterdarlık müddeti: Takriben 5 sene.

(Kanunî'nin son ve ikinci Selim'in ilk Baş-Defterdarı olan Murad-Çelebi'nin tâ-yini «Sicill-i Osmânî»de 973 = 1565 - 1566 tarihine müsâdîf gösterilirse de, yukarıki fıkırdaki bahsi geçen ve 1561 - 1562 = 969 da azledilen Derviş-Çelebi ile bunun arasında başka bir kimse gösterilmemiş olduğu için her halde bir zühul olmak lâzımgelir: Zâten diğer menbâlarda da Murad-Çelebi'nin ölünceye kadar uzun zaman Defterdarlık ettiğini gösteren bir ifâde kullanılmaktadır).

İKİNCİ SELİM DEVRİ:

39) Ebu-l-Fazl Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Kürt (?); tâyini: 1566 — 1567 = 974; azli yahut isti'fâsı: 1569 — 1570 = 977; Defterdarlık müd-det: Takriben 3 sene.

(Ebu-l-Fazl Mehmet-Çelebi, Şeyh Hüsâmüddin Aliyy-il-Bitlisî'nin torunu ve «Heşt-Bihîşt» müellifi İdrîs-i-Bitlisî'nin oğludur. Ahdî'nin «Gülşen-i Şuarâ»sında «Acem-zâde» gösterilmesi her halde babasının Osmanlılara iltihâkından evvelki tâbiyyetiyle alâkadar olmak lâzımgelir. — Babası gibi büyük bir âlim ve şâir olan Ebu-l-Fazl Efendî'nin de ilmî ve edebî muhtelif eserleri vardır ve en meşhuru da «Heşt-Bihîşt» zeylidir. Bundan başka babasının «Selim-nâme»sini de

tamamlamıştır. — İktidarı kadar seciyye kuvveti ve ahlâkî meziyyetleriyle de mârûf olan Ebu-l-Fazl-Çelebi Padişahın bir irâdesini kanuna mugayir bularak mükerreren reddettiği ve aynı zamanda bâzı devlet adamlarından Hazine hukukunu aradığı için azledilmiş veyahut isti'fâ etmiştir; Atâyî'nin «Şakaayık» zeylinde bu mesele şöyle izah edilir :

«Ol mansıb-ı celilde [Baş-Defterdarlıkta] kemâl-i istikaamet ile ikaamet üzere hizmet eyleyüp muhâlif-i hâtır-hâh-ı Sultânî bir kelime-i hakka üzre, isrâr ve ba'zı mukarribân-ı devlete taleb-i Beyt-ül-Mâl ile ısrâr eyledikde azl ile mücâzât ve ba'dehu ta'yin-i vazife-i tekaaüd ile mükâfât olunmuşudu».

Bununla beraber, Bursalı-Tâhir Bey'in «Osmanlı müellifleri»nde Padişahın irâdesini «bir kaç def'a reddet sonra isti'fâ eylemiş» olduğundan bahsedilir. — Matbû «Şakaayık» zeylinde Ebul-l-Fazl Efendi'nin takriben 1553=960 tarihlerine kadar «otuz üç sene» Baş-Defterdarlık etmiş gösterilmesi doğru değildir; bu «otuz üç sene»nin «üç sene»den galat olmak ihtimali de vardır. Ebu-l-Fazl-Çelebi 982=1574 - 1575 tarihinde Hacc'a giderken Şam'da vefat etmiştir: Daha evvel İstanbul'da öldüğü hakkındaki rivayet yanlıştır).

40) Baba-Nakkaş-zâde Derviş-Çelebi — Milliyeti: Acem (?); tâyini: 1569 — 1570 = 977; ölümü: 1573 — 1574 = 981; Defterdarlık müddeti : 4 sene; «İkinci defa».

(Derviş-Çelebi'nin ilk Defterdarlığı için yukarda 31 numaraya bakınız).

İKİNCİ SELİM ve ÜÇÜNCÜ MURAD DEVİRLERİ:

41) Lâle-izâr/Lâlezâr/Lâl'î-zâde Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1573 — 1574 = 981; azlı: 1575 = 982; Defterdarlık müddeti : Takriben 1 sene.

(Evvelâ Budin, ondan sonra Arab-ve-Acem = Haleb Defterdarlıklarında bulunduktan sonra Baş-Defterdarlığa yükselmiş olan Lâle-izâr Mehmet-Çelebi «Balı/Bâlf-Çavuş» isminde bir Yeniçeri'nin oğludur ve babası gibi kendisi de Ocak'dan yetişmedir. — Âlî-Çelebi bunun ismiyle lâkabını «Lâle-zâde Mustafa-Çelebi» şeklinde kaydetmişse de doğru değildir : İsmi «Mehmet» olduğu gibi, muhtelif lâkab şekillerinin en doğrusu da «Lâle-izâr» olduğu anlaşılmaktadır).

ÜÇÜNCÜ MURAD DEVRİ :

42) Kara-Üveys Çelebi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1575=982 senesi Mart sonları = Zülhicce ortaları; Budin beylerbeyliğine nakli : 1578 = 986 senesi Teşrinievvel sonları = Şa'ban evâhiri; defterdarlık müddeti: Takriben 3 sene, 7 ay; «Birinci defa».

(Aydın'lı Kadı-Mehmed'in oğlu olan Üveys-Çelebi Mâliye mesleğine geçmeden evvel babası gibi Kadılıklarda bulunmuş olduğu için «Hoca Paşa» lâkabıyla de anılır : Paşalık ünvânını bundan sonraki Budin valiliğinde almıştır. —

Üçüncü Murad veliahdlığı zamanında Mağnisa valisi iken Tire kadılığında bulunan Üveys-Çelebi zekâ ve dirâyetiyle şehzâdenin gözüne girip eyâlet defterdarlığıyla maiyyetine intisâb etmiş ve cülûsundan sonra Şıkk-ı-Sâlis ve Şıkk-ı-Sânî defterdarlıklarını sür'atle kat'edip Lâle-izâr Mehmet-Çelebi'nin yerine Baş-Defterdar olmuştur: Umumiyetle Lâle-izâr'ın defterdarlığı 981=1573-1574 tarihinden 989=1581 tarihine kadar 8 sene fâsılasız devam etmiş gibi gösterilirse de doğru değildir: Lâle-izâr Çelebi'nin bu müddet zarfında iki defa Baş-defterdarlığı vardır. — Üveys-Çelebi'nin burada esas ittihâz ettiğimiz tâyin tarihi Peçevî ile Selânikî'nin izahlarına göredir: Peçevî'ye göre Şıkk-ı-Sâlis defterdarlığında iken Sokullu'nun emriyle hesapları tedkik edilen Üveys-Çelebi, Selânikî'nin 19 Şevvâl 982 = 1 Şubat 1575 Salı gününe müsâdif gösterdiği bu hesap teftişinden «Bir kaç gün sonra Şıkk-ı-Sânî defterdarı» ve «İki ay mürûr itmedin» Lâle-izâr'ın yerine Baş-defterdar olmuştur. — Kara-Üveys Paşa'nın Budin beylerbeyliğine tâyini de Sokullu'nun o parlak mevkide bulunan amcazâdesi Mustafa Paşa'nın idâmı üzerinedir: Bu mesele için 1578=986 vukuâtının «10 Teşrinievvel» fıkrasına ve doğruluğuyla mârûf olan Üveys Paşa'nın bundan sonraki ikinci ve üçüncü defterdarlıkları için de aşağıda 44 ve 50 numaralara bakınız).

43) Lâle-izâr/Lâlezâr/Lâ'li-zâde Mehmet Çelebi — Milliyeti: Devsirme oğlu (?); tâyini: 1578=986 senesi Teşrinievvel sonları = Şa'ban evâhiri; azli: 1581 = 989 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 3 sene; «İkinci defa».

(İlk defterdarlığı için yukarda 41 numaraya ve yanlış olarak bir defaya münhasır gösterilen me'muriyeti için de yukarıki maddeye bakınız. — Azlinin ay ve gün tarihleri belli değildir; bu ikinci azlinden bir sene kadar sonra öldüğünden bahsedilir; iki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 4 sene tutmaktadır).

44) Kara-Üveys Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1581 = 989 senesi; azli: 1582 = 990 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene; «İkinci defa».

(İlk defterdarlığı için yukarda 42 numaraya ve bundan sonraki üçüncü defası için de aşağıda 50 numaraya bakınız).

45) Okçu-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1582=990 senesi; azli: 1582 = 990 senesi Temmuz-Ağustos=Receb ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 6 ay.

(Bir okçunun oğlu olduğu için «Okçu-zâde» denilen Mehmet Paşa Reis-ül-kütâblıktan Baş-defterdar olmuş ve azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur; azlinin sebebi, pâdişahın musâhipliğinden tardedilen meşhur Cüce Nasuh Ağa'nın irtisâ vâsıtası olmakla ithâm edilmesidir. Ölümü 995=1587 Rebî'ül-evvel = Şubat ayındadır. — Bu Okçu-zâde Mehmet Paşa, meşhur münşî Okçu-zâde Mehmet-Şâh Efendi'nin babasıdır).

46) Hacı-İbrahim Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1582=990 senesi Temmuz-Ağustos=Receb ayı; azli: 1583=991 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene; «Birinci defa».

(Haleb defterdarlığından Baş-defterdar olan Hacı-İbrahim Efendi İlmiyyeden yetişmiş ve ilkönce Kadılıklarda bulunduktan sonra Mâliyyeye intisâb edip Tuna ve Haleb defterdarlıkları gibi mühim mevkilerde bulunmuştur. Paşalığı daha sonradır. — İbrahim Efendi dört defa Baş-defterdarlıkta, muhtelif valiliklerde ve nihayet Kubbe-vezirliğiyle Celâfilere karşı Ser-askerlikte bulunmuştur: İstanbul'daki Devşirmeler idaresine karşı ısyân ederek Anadolu'da «Halim-Şâh» ünvânıyla saltanatını ilân eden meşhur Kara-Yazıcı Abdülhalim'e karşı harekatiye Kayseri mağlûbiyeti için 1600=1008 vukuâtının «25 Nisan» ve 1600=1009 vukuâtının «23 Eylül», fıkralarına ve Hacı Paşa'nın bundan sonraki defterdarlıkları için de aşağıda 52, 56 ve 61 numaralara bakınız).

47) Mahmud Efendi/Çelebi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1583=991 senesi; azli: 1585=993 senesi 22 Nisan=21 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene; «Birinci defa».

(Meslekten yetişmiş kuvvetli bir mâliyecî olan Mahmud-Çelebi Şıkk-ı-Sânî defterdarlığından Baş-defterdar olmuştur: ikinci me'muriyetine tesadûf eden «Beylerbeyi vak'ası»nda da hiç bir taksiri olmadığı halde nâ-hak yere kellesinin uçurulması için aşağıda 54 numaraya bakınız).

48) Husrev Bey — Milliyeti: (?); tâyini: 1585=993 senesi 22 Nisan = 21 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; azli: 1585=993 senesi 11/12 Ağustos = 14/15 Şa'ban Pazar/Pazartesi gecesi; defterdarlık müddeti: 3 ay, 20 gün.

(Selefi gibi meslekten yetişmiş bir mâliyecî olan Husrev Bey Anadolu defterdarlığından Baş-defterdar olmuşsa da mevkîni pek az muhâfaza edebilmiştir: Defterdarların bu kadar sık değişmesinde en mühim sebep, bûdce muvâzenesinin artık bozulmuş ve devlet irâdinin masrafları karşılamıyacak hâle gelmiş olmasıdır. — Husrev Bey'in azlinden bir müddet sonra öldüğünden bahsedilir).

49) Bürhânüddin Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1585=993 senesi 11/12 Ağustos = 14/15 Şa'ban Pazar/Pazartesi gecesi; azli: 1586=994 senesi 31 Mart=10 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 7 ay, 20 gün; «Birinci defa».

(Meslekten yetişmiş kuvvetli bir mâliyecî olan Bürhânüddin Efendi/Çelebi «Şıkk-ı-Râbî» denilen Tuna yahut Macaristan defterdarlığının ihdas ve teşkilinde başlıca âmil olmakla mâruftur: Bu dördüncü defterdarlık için cedvelin başındaki izâhât fıkrasına bakınız. — 1008=1600 tarihinde öldüğünden bahsedilen ve Paşa ünvânını ikinci defterdarlığında almış olan Bürhânüddin Efendi'nin iki defa Baş-defterdarlığı vardır: «Sicill-i Osmânî»de üç defa gösterilirse de doğru değildir. — Bundan sonraki defterdarlığı için aşağıda 67 numaraya bakınız).

50) Kara-Üveys Paşa/Hoca Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1586=994 senesi 31 Mart=10 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü; Mısır valiliğine nakli: 1587=995 senesi 7 Mart = 27 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 11 ay, 7 gün; «Üçüncü defa».

(Haleb beylerbeyliğinden üçüncü defa olarak Baş-defterdar olan Üveys Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 42 ve 44 numaralara bakınız: Üç

defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 5 sene, 6 ay tutmaktadır. — Bu seferki üçüncü ve sonuncu defterdarlığından Mısır beylerbeyliğine nakledilmiş olan Kara-Üveys Paşa oranın vâridâtını tezyide muvaffak olduğu için vezâret pâyesiyle taltif edilmiştir. — İstanbul'daki «Hocapaşa» câmiîyle semti bu muktedir vezirin adını taşır. Ölümü 999 = 1591 senesi Receb = Nisan/Mayıs ayında ve Mısırdadır; o tarihten bir sene evvel olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Aşağıki maddede göreceğimiz Ramazan Efendi işte bu Kara-Üveys Paşa'nın küçük kardeşi ve halefidir).

51) Ramazan Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1587 = 995 senesi 7 Mart=27 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1587 = 995 senesi 29 Teşrinievvel = 27 Zülka'de Perşembe günü; defterdarlık müddeti: 7 ay, 23 gün; «Birinci defa».

(Yukarıki maddede gördüğümüz Kara-Üveys Paşa/Hoca Paşa'nın küçük kardeşi olan bu Ramazan Efendi Haleb defterdarlığından Baş-defterdar olmuş, ikinci defterdarlığından sonra muhtelif valiliklerde bulunarak Paşa ünvanını almış ve nihayet Karaman valisi iken 1003 = 1594 — 1595 tarihinde vefat etmiştir. — Ramazan Efendi'nin bundan sonraki defterdarlığı için aşağıda 53 numaraya bakınız).

52) Hacı-İbrahim Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1587 = 995 senesi 29 Teşrinievvel = 27 Zülka'de Perşembe günü; azli: 1588 = 996 senesi 1 Kânunusânî = 1 Safer Cuma günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 3 gün; «İkinci defa».

(İbrahim Efendi'nin ilk defterdarlığı için yukarda 46 ve bundan sonrakiler için aşağıda 56 ve 61 numaralara bakınız. — Defterdarlar hakkında en fazla malûmat veren Selânikî-Mustafa Efendi bu sıradaki tâyinlerle azillerde içinden çıkılmaz bir karışıklık gösterir: Meselâ burada esas ittihâz ettiğimiz tâyin tarihinde 49 numarada gördüğümüz Bürhânüddin Efendi'yi Baş-defterdar olmuş gösterdiği halde, daha sonraki ifâdelerinde bil-akis İbrahim Efendi'den bahsetmektedir! Her halde bu noktada bir isim hatâsına düşmüş olması lâzımgelir; hattâ İbrahim Efendi'yi buradaki tâyin tarihinden daha evvel Baş-defterdarlık makamında gösteren bir ifâdesi de vardır! Bütün bunlar doğru olduğu takdirde, Baş-defterdarların bu aralık çok sık değişmiş ve bilhassa Bürhânüddin ve İbrahim Efendilerin kısa müddetlerle birbirine halef, selef olmuş bulunmaları lâzımgelir: Fakat bu noktanın tesbiti kabil değildir; bu gibi noktalar ancak Hazine vesikaları bulundukça tenvir edilebilecektir. — Hacı-İbrahim Efendi bu ikinci defterdarlığından azlinde Yedi-kule zindanına atılıp hesapları tedkik edilmişse de bir müddet sonra serbest bırakılmıştır).

53) Ramazan Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1588 = 996 senesi 1 Kânunusânî = 1 Safer Cuma günü; azli: 1588 = 996 senesi Şubat sonları = Rebî'ül-evvel evâhiri; defterdarlık müddeti: Takriben 2 ay; «İkinci defa».

(Ramazan Efendi'nin ilk defterdarlığı için yukarda 51 numaraya bakınız. — «Sicill-i Osmânî»de Ramazan Efendi yalnız bir defa Baş-defterdar olmuş gibi gösterilirse de doğru değildir. — Defterdarlığından sonra bir müddet Üçüncü Mehmed'in lalâlığında bulunmuş olduğu için «Lala-Ramazan Efendi» denildiğin-

den de bahsedilir. — Büyük kardeşi Kara-Üveys Paşa'nın defterdarlıkları için yukarda 42, 44 ve 50 numaralara bakınız. — Ramazan Efendi'nin iki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 10 ay kadar tutmaktadır).

54) Mahmud Efendi/Çelebi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1588 = 996 senesi Şubat sonları = Rebî'ül-evvel evâhiri; «Beylerbeyi vak'ası» nda âsi askerler tarafından kellesinin uçurulması: 1589 = 997 senesi 2 Nisan = 16 Cumâda-l-ülâ Pazar günü; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 1 ay; «İkinci defa».

(Mahmud Efendi'nin bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 47 numaraya bakınız. — Mesleğinde ihtisâsı ve doğruluğuyla mârûf olan bu zavallının şehâdetiyle neticelenen «Beylerbeyi vak'ası» nda askerın ısyânına sebep olan akça taşışısı meselesinde hiç bir alâka ve taksiri yoktur; sırf o sırada Osmanlı mâliyesinin başında bulunmak talîsizliğinden dolayı kellesi gitmiştir. Bu mesele için 1589 = 997 vukuâtının «2 Nisan» fıkrasına bakınız).

55) Şerif/Seyyid Emîr-Mehmet Efendi/Paşa — Milliyeti: Acem (?); tâyini: 1589 = 997 senesi 2 Nisan = 16 Cumâda-l-ülâ Pazar günü; azli: 1593 = 1001 senesi 26 Kânunusâni = 22 Rebî'ül-âhir Salı günü; defterdarlık müddeti: 3 sene, 9 ay, 24 gün; «Birinci defa».

(İran'dan Türkiye'ye hicret edip Mâliye intisâb eden bu Mehmet Paşa'nın «Sâdât-ı Acem'den» olduğu rivayet edilirse de, hakikatte Arap mı, Acem mi, Türk mü, ne olduğu belli değildir: «Seyyid» liğine nazaran Arap, İsfahanlılığına nazaran Acem ve o zaman İran'a hâkim olan Türk ve Türkmen unsuruna mensubiyet ihtimâline nazaran da Türk olabilir; muhakkak olan nokta, Sünnîliğidir; Türk olmak ihtimâli de kuvvetlidir. — Muhtelif Mâliye me'muriyetlerinde tecrübe gördükten sonra Baş-defterdarlığa kadar yükselen Emîr-Mehmet Efendi'nin tâyini gibi azli de askerî bir ihtilâl üzerinedir: Yukarıki maddeyle 1593 = 1001 vukuâtının «26 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Mehmet Efendi Kubbe-vezirliğinde bulunmuş ve nihayet Revan/Erivan beylerbeyi iken Safavîlere karşı kahramanca mukavemetiyle şöhrat bulmuştur; bilhassa şahın teslim teklifine karşı «Fass-ı kal'adan her taş başına bizden bir baş gitmeyince ve evbâş-ı melâhide kellelerinden kulleler peydâ kılmayınca» teslim olmayacağına âit sözleri Osmanlı-Türklüğüne ne kadar candan bağlı olduğunu gösterir: 1603 = 1012 vukuâtının «15 Teşrinisâni» ve 1604 = 1013 vukuâtının da «8 Haziran» fıkralarına bakınız. — 6 ay, 23 gün süren kahramanca bir mukavemetten sonra Erivan kalesi sukut ettiği zaman Emîr-Mehmet Paşa maiyetiyle beraber esir olarak İran'a götürülmüş ve Meşhed'de «İmâm-Âli Rızâ» türbesine mütevellî olarak ölünceye kadar orada yaşamıştır. Şahın emriyle idâm edildiği hakkındaki rivayet yanlıştır. — Emîr yahut Şerif-Mehmet Paşa şecâati kadar doğruluğuyla da mârûftur).

56) Hacı-İbrahim Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1593 = 1001 senesi 26 Kânunusâni = 22 Rebî'ül-âhir Salı günü; azli: 1594 = 1002 senesi 19 Temmuz = 1 Zülka'de Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 5 ay, 13 gün; «Üçüncü defa».

(Hacı-İbrahim Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 46 ve 52 numaralara ve bundan sonraki dördüncü defterdarlığı için de aşağıda 61 numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ MURAD ve ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

57) Nuh Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1594=1002 senesi 19 Temmuz = 1 Zülka'de Salı günü; azli: 1595=1003 senesi 4 Mart = 22 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 7 ay, 16 gün.

(Mâliyeden yetişip bâzı valiliklerde bulunduktan sonra Baş-defterdar olan Nuh Paşa Trablusşam valiliğine tâyin edilmek suretiyle azledilmiş ve ondan sonra Karaman = Konya ve Anadolu beylerbeyliklerinden Kubbe-vezirliğine kadar çıkmıştır).

ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

58) Baş-Hasan Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1595 = 1003 senesi 4 Mart = 22 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü; azli: 1595 = 1003 senesi 6 Ağustos = 30 Zülka'de Pazar günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 3 gün.

(Meslekten yetişip Şikk-ı-Sânî defterdarlığına kadar muhtelif Mâliye hizmetlerinde tecrübe gördükten sonra Baş-defterdar olan Hasan Efendi Mısır valiliğinde vefat etmiştir. «Sicill-i Osmani» de Baş-Hasan Efendi iki defa Baş-defterdar olmuş gösterilirse de, birincisi vekâlet olduğu için burada ayrıca gösterilmemiştir).

59) Şerif/Seyyid Emîr-Mehmet Efendi/Paşa — Milliyeti: Acem (?); tâyini: 1595=1003 senesi 6 Ağustos=30 Zülka'de Pazar günü; azli: 1595 = 1004 senesi Teşrinisânî ortaları = Rebî'ül-evvel evâsıtı; defterdarlık müddeti: Takriben 3 buçuk ay; «İkinci defa».

(Emîr-Mehmet Paşa'nın ilk defterdarlığı için yukarda 55 numaraya bakınız. — Bir müddet ma'zul kaldıktan sonra 1004 = 1596 senesi 4 Receb = 4 Mart Pazar-tesi günü Mısır valiliğine tâyin edilen bu kıymetli devlet-adamının iki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 4 sene, 1 buçuk ay tutmaktadır. — «Sicill-i Osmani» de Emîr Paşa'nın bu seferki azlinden evvel 49 numarada gördüğümüz Bûrhânüddin Efendi Baş-defterdar olmuş gibi gösterilmekteyse de, Emîr-Mehmet Paşa bir aralık ordu ile sefere gitmiş olduğu için, bu kaydın bir vekâletten galat olması lâzımgelir).

60) Mezbele-turpu Mahmud Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1595 = 1004 senesi Teşrinisânî ortaları = Rebî'ül-evvel evâsıtı; azli: 1596 = 1004 senesi Nisan ortaları = Şa'ban evâsıtı; defterdarlık müddeti: Takriben 5 ay.

(Mâliyeden yetişmiş olan bu tuhaf lâkaplı Mahmud Efendi Anadolu defterdarlığına kadar muhtelif vazifelerde ilerledikten sonra, bir rivayete göre Beylerbeylik pâyesiyle Baş-defterdar olmuştur; hattatlığı da olduğundan bahsedilir).

61) Hacı-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1596 = 1004 senesi Nisan ortaları = Şa'ban evâsıtı; azli: 1596 = 1005 senesi Eylül sonları = Safer iptidâları; defterdarlık müddeti: Takriben 5 buçuk ay; «Dördüncü defa».

(Karaman beylerbeyliğinden ma'zul bulunduğu sırada dördüncü defa olarak Baş-defterdarlığa getirilen bu muktedir mâliyecinin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 46, 52 ve 56 numaralara bakınız: Dört defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 4 sene, 1 ay tutmaktadır. — Bu son defterdarlığında kalp paraları devlet hazinesine kabul etmemek suretiyle o zaman çok ilerlemiş bir san'at hâline gelen kalpazanlığa karşı mücâdelesiyile şöhret bulan Hacı-İbrahim Paşa Baş-defterdarlıktan Haleb beylerbeyliğine nakledilmiş ve ondan sonra kalpazanlık tekrar revaç bularak büsbütün ilerlemiştir: O sırada kalp ve mağşuş akça meselesi devletin en mühim gailelerindendir ve hattâ askerî ısyanların çoğu işte bu yüzden çıkmıştır).

62) Ali-Çavuş/Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1596=1005 senesi Eylül sonları = Safer iptidâları; azli: 1597 = 1005 senesi Şubat-Mart = Receb ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 5 buçuk ay; «Birinci defa».

(Meslekten yetişip Nüzl-Eminliğine kadar çıkan Ali-Çavuş'un Eğri seferinde Hacı-İbrahim Paşa'nın yerine Baş-defterdar olduğu Selânîki tarihinin yazma kısmındaki sarâhatle sâbittir: Buradaki tarihler de aynı menbâdaki izâhâta göredir. «Sicill-i Osmânî»deki cedvelde Ali-Çavuş yoktur. — İki defa Baş-defterdar olduğu anlaşılan Ali-Çavuş'un ikinci defterdarlığı için aşağıda 64 numaraya bakınız).

63) Tophâneli-Mahmud Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1597 = 1005 senesi Şubat-Mart = Receb ayı; azli: 1597 = 1006 senesi Ağustos sonları = Muharrem ortaları; defterdarlık müddeti: Takriben 6 ay; «Birinci defa».

(Üçüncü Murad'ın muallimlerinden İbrahim Efendi'nin oğlu olan bu Mahmud Efendi ilmiyyeden Mâliyyeye geçip bâzı mühim mevkilerde bulunduktan sonra Baş-defterdar olmuştur. Bundan sonraki defterdarlıkları için aşağıda 65, 68 ve 71 numaraya bakınız).

64) Ali-Çavuş/Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1597=1006 senesi Ağustos sonları=Muharrem ortaları; azli: 1597=1006 senesi Teşrinî-sânî başları = Rebî'ül-evvel sonları; defterdarlık müddeti: Takriben 2 buçuk ay; «İkinci defa».

(Ali-Çavuş'un ilk defterdarlığı için yukarda 62 numaraya bakınız. — Ahlâkının temizliğiyle doğruluğundan bahsedilen Ali-Çavuş bu sefer bir ulûfe tevziine para yetiştiremediği için azledilmiştir. — İki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 8 ay tutmaktadır).

65) Tophâne-i-Mahmud Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1597 = 1006 senesi Teşrinisânî başları = Rebî'ül-evvel sonları; azli: 1598 = 1007 senesi 3 Eylül = 1 Safer Perşembe günü; defterdarlık müddeti: Takriben 10 ay; «İkinci defa».

(Tophâne-i-Mahmud Efendi'ye Beylerbeylik pâyesiyle Paşa ünvânı işte bu ikinci defterdarlığına tâyininden takriben bir ay sonra 1006 = 1597 senesi 25 Rebî'ül-âhir = 5 Kânunuevvel Cuma günü tevcih edilmiştir. — Azlinin sebebi, o zamanki bûdee muvâzenesizliği karşısında daha muktedir bir mâliyeciyeye ihtiyaç hissedilmesidir. — Tophâne-i'nin ilk defterdarlığı için, yukarda 63 numaraya ve bundan sonrakiler için de aşağıda 68 ve 71 numaralara bakınız).

66) Tezkireci-zâde Mahmud Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1598=1007 senesi 3 Eylül = 1 Safer Perşembe günü; azli: 1599=1007 senesi 26 Mayıs = 1 Zülka'de Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 8 ay, 23 gün.

(Trablusşam beylerbeyliğinden ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan Mahmud Paşa meslekten yetişmiş, zamanının en muktedir mâliye mütehasşısı olmakla şöhret bulmuş ve bilhassa asker ulûfelerini muntazaman te'min etmekte muvaffakiyet göstermiş olduğu halde azledilmiştir: Yukarıki maddeye de bakınız. — Mahmud Paşa'nın çok gayretli ve ciddi bir devlet adamı olduğundan bahsedilir).

67) Bürhânüddin Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1599=1007 senesi 26 Mayıs = 1 Zülka'de Çarşamba günü; ölümü: 1600=1008 senesi Nisan sonları = Şevvâl ortaları; defterdarlık müddeti: Takriben 11 ay; «İkinci defa».

(Rumeli beylerbeyliği pâyesiyle ve Paşa ünvânıyla Defterdar olan Bürhânüddin Paşa'nın bundan evvelki ilk Baş-defterdarlığı için yukarda 49 numaraya bakınız. — Orduyla sefere iştirâk etmiş olan Bürhânüddin Paşa Belgrad'da ölmüştür: Hiç serveti çıkmamış olduğundan bahsedilen bu doğru adamın iki defterdarlık müddetinin mecmûu 1 sene, 7 ay tutmaktadır).

ÜÇÜNCÜ MEHMET ve BİRİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

68) Tophâne-i-Mahmud Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1600 = 1008 senesi Mayıs başları = Şevvâl sonları; azli: 1603-1604 = 1012 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 3 buçuk sene; «Üçüncü defa».

(Tophâne-i'nin bundan evvelki iki defterdarlığı için yukarda 63 ve 65 ve bundan sonraki dördüncü defterdarlığı için de aşağıda 71 numaralara bakınız).

BİRİNCİ AHMED DEVRİ:

69) Musa-Çelebi-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1603-1604 = 1012 senesi; azli: 1604 = 1013 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene:

(Meslekten yetişmiş olan Mehmet Paşa Şehir-eminliği ve Mevkufâtılık gibi mühim mevkilerde bulunduktan sonra Beylerbeyi pâyesiyile Baş-defterdar olmuş ve azlinden bir müddet sonra vefat etmiştir: Mezarı Eyüp'dedir).

70) Hâfız-Mahmud Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1604 = 1013 senesi Kânunuevvel ortaları = Receb sonları; azli: 1605 = 1013 senesi 11 Kânunusânî = 20 Şa'ban Salı günü; defterdarlık müddeti: Takriben 1 ay.

(Mâliye işlerindeki cehâletinden dolayı «Fenn-i istifâdan bi-haber Hâfız-Mahmud Efendi» diye târif edilen bu zavallı Baş-defterdar «Mevâcib tekmîlinde acz-ü-taksîrâtı bâbında terâküm iden esbâb» dan dolayı çarçabuk azledilmiştir. — Peçevi, «Defterdarlukda vukuufu olmayan» bu Hâfız Efendi'yi 68 numarada gördüğümüz Mahmud Paşa'nın yerine geçmiş gösterir).

71) Tophâneli-Mahmud Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1605 = 1013 senesi 11 Kânunusânî = 20 Şa'ban Salı günü; ölümü: 1606 = 1015 senesi Haziran = Safer ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 5 ay; «Dördüncü defa».

(Tophâneli-Mahmud Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 63, 65 ve 68 numaralara bakınız: Dört defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 6 sene, 3 ay tutmaktadır. — Bu Mahmud Paşa «Sicill-i Osmânî» de yalnız iki defa Baş-defterdarlık etmiş gibi gösterilirse de doğru değildir).

72) Etmekci/Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1606 = 1015 senesi Haziran = Safer ayı; azli: 1613 = 1022 senesi Kânunuevvel ortaları = Şevvâl sonları; defterdarlık müddeti: Takriben 7 sene, 6 ay.

(Meslekten yetişmiş ve bilhassa sefer/ordu defterdarlıklarında bulunmuş olan Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa Edirne'de doğmuştur; babasının adı Mehmet'dir; vezâret pâyesiyile Defterdar olduğundan bahsedilir. — Nâimâ, en meşhur Osmanlı defterdarlarından olan Ekmekçi-zâde'yi Vezir-i-a'zam Dâmâd İbrahim Paşa'nın serdârlığında Baş-defterdar olduktan sonra 18 sene vezâret pâyesiyile mevkîni muhâfaza etmiş gösterirse de yanlışmış olduğu anlaşılmaktadır: Çünkü İbrahim Paşa'nın Serdâr-ı-Ekremliği üçüncü sadâretine tesadüf eden 1599 = 1007 senesi 6 Kânunusânî=8 Cumâda-l-âhire Çarşamba gününe müsâdiftir; gene Nâimâ Ekmekçi-zâde'nin azlini de 1022 = 1613 senesi Şevvâl = Teşrinisânî ayına müsâdif gösterir: bu iki tarih arasında büyük vak'anüvisin değîği gibi 18 sene değil, Milâdî takvime göre 14 ve Hicrî takvime göre de 15 sene vardır. Bu 14 senelik

müddetin burada esas ittihâz ettiğimiz tâyin tarihinden evvel geçen ilk 7 senesi içinde Ekmekçi-zâde seferlerde hep ordu defterdarlığında bulunmuş ve işte bundan dolayı Naîmâ hepsini bir saymıştır: Halbuki aynı müddet zarfında İstanbul'da muhtelif Baş-defterdarlar teselsül etmiş ve gene Naîmâ muhtelif vesilelerle onlardan da bahsetmiştir. — Ekmekçi-zâde'nin bu Baş-defterdarlık müddetine tesadûf eden 1017 = 1608 tarihinde Kuyucu-Murad Paşa ordusuna para götürmek üzere Rumeli Beylerbeyliğine tâyin edilmiş olduğundan bahsedilirse de, Defterdarlık uhdesinde olduğu halde o vazifeyle gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır. — Dikkat edilecek noktalardan biri de, bâzan asıl Baş-defterdarın orduyla beraber sefere iştirâkinden dolayı İstanbul'da yerine bir vekil tâyin edilmesidir: Vak'anüvisler umumiyetle bu vekillere de «Baş-defterdar» dedikleri için çok defa asille vekili ayırd etmek müşkilleşmektedir; bu cedvelde vekâleten tâyin edildikleri mâlûm olanlar müstesnâ olmak üzere hep İstanbul'da ve Osmanlı mâliyesinin başında bulunanlar esas ittihâz edilmiş ve ordu-defterdarları sıraya alınmamıştır. — Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa Baş-defterdarlığından sonra bâzı valiliklerle Kubbe-vezirliğinde ve nihayet Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuş, Beşinci ciltte «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 69 numarasında bahsi geçen Öküz-Mehmet Paşa 1616=1025 tarihinde azledildiği zaman Sadâret mührünü çok ummuşsa da elde edemedikten başka Kaymakamlık da elinden gittiği için teessüründen hastalanıp 1027=1618 tarihinde vefat etmiştir; mezarı Şehzâdebaşındadır).

73) Lonka-zâde Mustafa Efendi — Milliyeti (?); tâyini: 1613 = 1022 senesi Kânunuevvel ortaları = Şevvâl sonları; azli: 1614 = 1023 senesi Teşrinisâni sonları = Şevvâl evâhiri; defterdarlık müddeti: Takriben 11 ay, «Birinci defa».

(Mâliyeden yetişip Mevkufâtılık, Harac-muhâsebeciliği ve Anadolu-defterdarlığı gibi mühim vazifelerde bulunduktan sonra Baş-defterdar olan Lonka-zâde'nin iki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 75 numaraya bakınız. — «Sicill-i Osmânî» de Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa ile bu Lonka-zâde Mustafa Efendi arasında İstikamet Efendi Baş-defterdar olmuş gibi gösterilirse de, bu İstikamet Efendi 1615 = 1024 senesi 2 Mayıs = 23 Rebî'ül-âhir Cuma günü Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Öküz-Mehmet Paşa İran seferine çıkarken Ordu-defterdarlığına tâyin edilmiştir: Ekmekçi-zâde'nin yerine Lonka-zâde'nin geçtiği Naîmâ'daki sarâhatle sâbittir. Kâtib-Çelebi de «Fezleke» sinde Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa'ya halef olarak aşağıki maddede göreceğimiz Bâki Paşa'dan bahsetmekteyse de, bunun bir zühûl eseri olmak ihtimâli vardır).

74) Abdülbâki/Bâki Efendi/Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1614 = 1023 senesi Teşrinisâni sonları = Şevvâl evâhiri; azli: 1615 = 1024 senesi 22 Mayıs = 23 Rebî'ül-ahir Cuma günü; defterdarlık müddeti: Takriben 5 ay; «Birinci defa».

(Yeniçeri-ocağından yetişmiş olan Bâki Paşa Edirneli olmakla beraber milliyeti belli değildir. Şikk-ı-Sânî defterdarlığından Baş-defterdarlığa terfi etmişse de beş ay sonra azledilip Bosna valiliğine gönderildikten sonra tekrar Baş-defterdar olmuştur: Yukarıki maddeye de bakınız. — Muktedir bir mâliyeci olan Bâki Paşa'nın üç defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 80 ve 82 numaralara bakınız).

75) Lonka-zâde Mustafa Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1615 = 1024 senesi 22 Mayıs = 23 Rebî'ül-âhir Cuma günü; azli: 1617 = 1026 senesi ortaları; defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene; «İkinci defa».

(Lonka-zâde'nin ilk defterdarlığı için yukarda 73 numaraya bakınız. — Bu seferki azlinin ay ve gün tarihleri belli olmadığı için defterdarlık müddetinin tamamıyla tesbiti kabil olamamıştır: Buradaki bir sene müddet a'zamîsidir. — Bu ikinci defterdarlığından bir müddet sonra vefat etmiş olduğu rivayet edilen Lonka-zâde'nin iki defterdarlık müddeti cem'an 3 sene tutmaktadır).

BİRİNCİ AHMED DEVRİYLE BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İLK SALTANATI ve İKİNCİ OSMAN DEVRİ:

76) Rizeli-Hasan Paşa — Milliyeti: Türk yahut Laz; tâyini: 1617 = 1026 sene ortaları; azli: 1618 = 1027 başları; defterdarlık müddeti: Takriben 7 ay; «Birinci defa».

(Üçüncü Mehmet devri valilerinden Rizeli-Abdullah Paşa'nın oğlu olan Hasan Paşa'nın Laz olmak ihtimali kadar Türk olması da muhtemeldir: Muhtelif Mâliye hizmetlerinde bulunduktan sonra Haleb defterdarlığına kadar çıkmış ve nihayet Habeş beylerbeyliğinden Baş-defterdar olmuştur. — Üç defa defterdarlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 79 ve 81 numaralara bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İLK SALTANATI ve İKİNCİ OSMAN DEVRİ:

77) Yahni-kapan Abdülkerim Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1618 = 1027 başları; azli: 1619 = 1628 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 6 ay; «Birinci defa».

(Şikk-ı-Sânî defterdarlığından Baş-defterdar olan bu Abdülkerim Paşa ilmiyyeden Mâliyeye geçen defterdarlardandır: «Yahni-kapan» lâkabı softalığı devrinde Sultan-Bâyezid imâretine devam ederken yemeklere karşı «Şiddet-i hücumundan» kinâyedir; İstanbul'un bir mahallesi hâlâ bu ismi taşır. — «Sicill-i Osmânî» cedvelinde yukarıki maddede gördüğümüz Hasan Paşa'nın yerine 74 numarada görmüş olduğumuz Bâki Paşa geçmiş gibi gösterilip Yahni-kapan'ın ilk Baş-defterdarlığından hiç bahsedilmemekte ve aynı menbân metnindeki «Abdülkerim Paşa: Yahni-kapan» maddesinde ise bu zât ilk defa olarak 1032 = 1622 — 1623 de Baş-defterdar olmuş gösterilmekteyse de bu doğru değildir: 1027 = 1618 tarihinde Bâki Paşa'nın Baş-defterdarlık pâyesiyle Şark cephesindeki «Ordûy-i-Hümâyûn defterdarlığına» tâyin edilmiş olduğu Mâliye mesleğine mensub olan Peçevi'deki sarâhatle sâbittir: 1618 = 1027 vukuâtının «10 Eylül» fıkrasına da bakınız. Nâimâ da İstanbul'da Yahni-kapan'ın Baş-defterdar olduğunu söylemekle Peçevi'yi te'yid ediyor demektir. — Uzun zaman Bâyezid câmiinde imamlık ve hatiplik etmiş olan Yahni-kapan'ın ilmiyyeden Mâliyeye geçişi, 72 numarada gördüğümüz meşhur Baş-defterdar Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa'ya intisâbı üzerinedir: Muhtelif mâliye işlerinde tecrube gördüğünden ve «Çok hizmetlere karışup mâl-i Kaarûn'a mâlik» olduğundan bahsedilir; vezâret pâyesiyle taltifi 83 numarada göreceğimiz ikinci defterdarlığındadır).

İKİNCİ OSMAN DEVRİ :

78) Kalavun-Yusuf Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1619 = 1028 senesi; azli: 1620 = 1029 senesi, defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene.

(Meslekten yetişip Genc-Osman devrinde meşhur Muallim-i-Sultânî Hoca-Ömer Efendi'ye intisâb ederek ilerliyen Yusuf Paşa vezâret pâyesiyle bir sene kadar Baş-defterdarlık ettikten sonra valilik etmiş ve Maraş beylerbeyliğinde bulunduğu sırada Sultan Osman'ın intikamını almak için ayaklanan meşhur Abaza Paşa'ya iltihak etmişse de' i'timâdını kazanamadığı için nihayet idâm edilmiştir: 1623=1032 vukuâtının «13 Mart», fıkrasına bakınız).

79) Rizeli-Hasan Paşa — Milliyeti: Türk yahut Laz; tâyini: 1620 = 1029 senesi; azli: 1621 = 1030 senesi 17 Eylül = 1 Zülka'de Cuma günü; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, «İkinci defa».

(Rizeli-Hasan Paşa'nın bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 76 ve bundan sonraki üçüncü defterdarlığı için de aşağıda 81 numaralara bakınız. — Hasan Paşa bu ikinci defterdarlığından Genc-Osman'ın Lehistan seferinde Vezir-i a'zam Ohrili-Hüseyn Paşa ile beraber azledilmiştir: 1621=1030 vukuâtının «17 Eylül» fıkrasına bakınız).

80) Abdülbâki/Bâki Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1621=1030 senesi 17 Eylül = 1 Zülka'de Cuma günü; Genc-Osman vak'asında âsilerin elinden başını kurtarmak için saklanıp işten el çekmesi: 1622 = 1031 senesi 19 Mayıs = 8 Receb Perşembe günü; defterdarlık müddeti: 8 ay, 2 gün; «İkinci defa».

(Bâki Paşa'nın bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 74 ve bundan sonraki için de aşağıda 82 numaralara bakınız. — Bu seferki tâyin tarihi Kâtib-Çelebi'nin «Fezleke»sindeki sarâhatla ve «Hâile-i-Osmâniyye»de İkinci Osman'ın halîyle Birinci Mustafa'nın ikinci cülûs günü ihtifâsı da Peçevî ile «Nev'î», mahlaslı Hüseyn-ibni-Sefer'in kayitleriyle sâbittir; Saklanması sebebi, Genc-Osman fâciasında âsiler tarafından kelleleri istenilen devlet-adamları listesine dâhil bulunmasıdır. İhtifâsı üzerine konağı ilkönce mühürlenmiş ve ondan sonra yağma edilmiştir).

BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANATI ve DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ :

81) Rizeli-Hasan Paşa — Milliyeti: Türk yahut Laz; tâyini 1622 = 1031 senesi 21 Mayıs = 10 Receb Cumartesi günü; azli: 1624 = 1033 senesi 3 Nisan = 14 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 10 ay, 13 gün; «Üçüncü defa».

(Hasan Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 76 ve 79 numaralara bakınız. — «Sicill-i Osmânî» cedvelinde Bâki Paşa'nın yukarıki maddede

gördüğümüz ikinci defterdarlığından sonra 1034 = 1624-1625 tarihinde Ömer Paşa Baş-defterdar olmuş gösterilirse de doğru değildir: Abdülbâki Paşa'dan sonra Hasan Paşa'nın tâyin edilmiş olduğu Kâtib-Çelebi, Nâimâ, Nev'î vesâirenin ittifâkiyle sâbittir. Azil tarihi için aşağıki maddeye bakınız. — Rizeli-Hasan Paşa'nın üç defterdarlık müddetinin mecmûu takrîben 3 sene, 5 buçuk ay tutmaktadır).

DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ:

82) Abdülbâki/Bâki Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1624=1033 senesi 3 Nisan = 14 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; ölümü: 1625 = 1034 senesi 8 Nisan = 29 Cumâda-l-âhire Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 5 gün; «Üçüncü defa».

(Bâki Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 74 ve 80 numaralara bakınız: Üç defterdarlık müddetinin mecmûu takrîben 2 sene, 1 buçuk ay tutmaktadır; ordu defterdarlıkları bu hesaba dâhil değildir. — Buradaki tâyin tarihi, Vezir-i-a'zam Çerkeş-Mehmet Paşa'nın sadâret ve serdârlığına müsâdif olduğu hakkındaki rivayete göredir: Bununla beraber, 80 numarada bahsi geçen ihtifâsından Dördüncü Murad'ın cülûsu üzerine meydana çıktığı zaman, yâni 1032 = 1623 tarihinde tâyin edilmiş olduğu hakkında da müphem bir rivayet vardır. — Bâki Paşa, Vezir-i-a'zam Çerkes-Mehmet Paşa'nın isyânını tenkil için çıktığı Anadolu seferinde ordu merkezi Tokat kışlağına çekildiği zaman altmış yaşını geçtiği sıralarda ölmüştür. Ölüm tarihi, o sırada Tokat'da bulunan Peçevi'nin kaydine göredir. Bunun üzerine ordu defterdarlığı Tokat defterdarı Osman Efendi'ye tevcih edilmiştir).

83) Yahni-kapan Abdülkerim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1625 = 1034 senesi Nisan = Receb ayı; azli: 1625 = 1034 sonları; defterdarlık müddeti: Takrîben 5 ay; «İkinci defa».

(Yahni-kapan'ın bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 77 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu takrîben 1 sene, 11 ay tutmaktadır. — Yukarıki maddede gördüğümüz selefi Bâki Paşa seferdeyken İstanbul'da kendisine vekâlet eden Yahni-kapan onun ölümü üzerine ikinci defa olarak asâleten Baş-defterdar olmuş ve hattâ vezâret pâyesi bile alınmışsa da, az zamanda bir Sipâhî isyânına sebep olduğu için derhal azliyle malının müsâderesi hakkında irâde çıkmıştır: «Akça canlı denî âdem» olduğundan bahsedilen Yahni-kapan paralarının yerini söylemediği için «Habshânede işkence olunup hâdîd sahîfelerin kızdırup âteş levninde oldukda uryân bedenine basdurup vücûdunu bu vechile dâğ-ber-dâğ idüp» nihayet söyletmişler ve bütün servetini hazine nâmına müsâdere etmişlerdir. Zavallı Yahni-kapan Abdülkerim Paşa işte bu müdhiş işkence yaralarına dayanamıyarak ölmüştür).

84) Ebûbekir Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1625 = 1034 sonları; azli: 1625 = 1034 sonları; defterdarlık müddeti: Takrîben 1-2 ay (?); «Birinci defa».

(Osmanlı Baş-defterdarlarının en büyüklerinden olan Ebûbekir Efendi Mağni-salıdır : Meslekten yetişip bir çok Mâliye işlerinde tecrübe gördükten sonra Darp-hâne nazırlığında bulunmuş ve mağsûş akçaları tashih ederek bastırdığı tam ayarlı sikkeler «Bekir Efendi akçası» diye şöhret bulmuştur. Doğruluğu, ciddiyeti ve mesleğindeki ihtisas ve iktidâriyle her kesin hürmetini kazanan bu kıymetli adam nihayet Şikk-ı-Sânî defterdarlığından Baş-defterdar olmuşsa da, bu ilk defasında mevkiini pek az muhâfaza edebildiği anlaşılmaktadır: Hattâ «Sicill-i Osmânî» cedvelinde Ebûbekir Efendi'nin bu ilk defterdarlığı hiç sıraya alınmayıp yukarıki maddede gördüğümüz Yahni-kapan'ın yerine aşağıki maddede göreceğimiz Ömer Paşa geçmiş gibi gösterilmekteyse de doğru değildir; ikisinin arasında Ebûbekir Efendi'nin de bir iki ay defterdarlık ettiği Nâimâ'daki sarâhatle sâbittir; yalnız tâ-yin ve azil tarihlerinin aylarıyla günleri belli değildir. — Hiç bir te'sire kapılmayıp vazifesinde istiklâliyle mârûf olan ve hattâ nihayet bu uğurda canını bile verip bu muhterem mâliyecinin iki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 86 numaraya bakınız).

85) Ömer Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1625 = 1034 sonları; azli: 1626 = 1035 senesi Mart = Cumâda-l-âhire ayı; defterdarlık müddeti : Takriben 4 ay.

(Meslekten yetişmiş mâliyecilerden olup beylerbeyi pâyesiyle Baş-defterdar olan Ömer Paşa'nın defterdarlığı Kâtib-Çelebi, Nâimâ vesâiredeki sarâhatlerle sâbittir : Bunun ordu defterdarlığından ibaret olmadığı da azlinden sonra yukarıki maddede gördüğümüz Ebûbekir Efendi'nin ikinci defa Baş-defterdar olmasından ve «iki üç sene» mevkiini muhâfaza etmiş olduğu hakkındaki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ömer Paşa, Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekerm Hâfız Paşa'nın Bağdad muhâsarası esnâsında azledilmiş ve yerine yalnız ordu defterdarı sıfatıyla Tokatlı Osman Efendi tâyin edilmiştir; o sırada Baş-defterdara İstanbul'da kimin vekâlet ettiği belli değildir : Belki Ebûbekir Efendi'dir. — «Sicill-i Osmânî» de Ömer Paşa iki defa Baş-defterdar olmuş gösterilirse de doğru değildir: Aşağıda 88 numaraya bakınız).

86) Ebûbekir Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1626 = 1035 senesi Nisan = Receb ayı; azli: 1629 = 1039 senesi 1 Kânunuevvel = 14 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 sene, 7 ay; «İkinci defa».

(Ebûbekir Efendi/Paşa'nın bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 84 numaraya bakınız : İki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 3 sene, 9 ay tutmaktadır. — En büyük Osmanlı mâliyecilerinden olan Ebûbekir Paşa'nın vezâreti işte bu ikinci defterdarlığındadır: 1626=1036 senesi 4 Kânunuevvel=15 Rebî'ül-evvel Cuma günü Vezir-i-a'zam Halil Paşa Serdâr-ı-Ekremlikle Abaza Paşa isyânını bastırmak üzere İstanbul'dan hareket ederken Ebûbekir Paşa da ilâveten ordu defterdarı olarak beraber gitmiş, 1628=1037 senesi 6 Nisan=1 Şa'ban Perşembe günü Sadâret-Kaymakamı olmuş, daha sonra hunhar Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Boşnak-Husrev Paşa'nın Bağdad seferine de aynı sıfatla iştirâk etmiş, fakat nihayet ordu Mardin civârındaki Koçhisar konağına geldiği zaman bu büyük mâliyecinin «Azîm şân sâhibi» olmasından ürküp kendisinden memnun olmayan askerin onu Serdâr-ı-Ekrem intihâb etmek ihtimâlinde korkan Boşnak-

Husrev doğruluğuyia iktidârından başka bir günâhı olmıyan bu muhterem ihtiyarı azlettikten bir kaç gün sonra Musul yolunda boğdurarak idâm ettirmiştir: Boşnak-Husrev'in en müdhiş cinâyeti işte budur; bilhassa Ebûbekir Paşa'nın tok sözlerine dayanamadığından bahsedilir).

87) Softa-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1629=1039 senesi 1 Kânunuevvel=14 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; Yeniçeriler tarafından parçalanması: 1632 = 1041 senesi 22 Mart = 1 Ramazan Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 3 ay, 21 gün.

(Yeniçeri-ağalarından Kapdan-ı-deryâ ve yukarıki maddede gördüğümüz Bağdad seferi esnâsında da Ebûbekir Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeyliğinden Baş-defterdar olan bu Sûhte = Softa-Mustafa Paşa'nın Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 48 numaraya bakınız. — 1036=1626-1627 tarihinde vezâret pâyesi almış olan Mustafa Paşa'nın tıpkı selefi Ebûbekir Paşa gibi hiç bir günâhı olmadığı halde Yeniçeriler tarafından parçalanması, Boşnak Vezir-i a'zam Receb Paşa'nın rakiplerini ortadan kaldırmak için tertib ettirdiği Zorba ısanındadır: 1632=1041 vukuâtının «12 Mart» fıkrasına bakınız. — Bu askeri ısyân esnâsında saklanmış olan zavallı Mustafa Paşa bir kaç gün arandıktan sonra bulunup kılıç ve hançer «üşürülerek» şehid edilmiş ve kanlı cesedi Sultanahmet meydanında bir dut ağacına asılıp teşhir olunmuştur. — Bu Mustafa Paşa bâzı menbâlarda 89 numaradaki Mustafa Paşa ile karıştırılır: Hüviyeti için o numaraya bakınız).

88) Hüseyin Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1632=1041 senesi 22 Mart = 1 Ramazan Pazartesi günü; azli: 1632 = 1042 senesi Eylül-Teşrinievvel = Rebî'ül-evvel ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 6 buçuk ay.

(Yeniçeri-kâtipliğiyle Arpa-Eminliği gibi vazifelerde bulunduktan sonra Baş-defterdar olan bu Hüseyin Efendi «Sicill-i Osmânî» cedveline alınmayıp onun yerine 85 numarada gördüğümüz Ömer Paşa ikinci defa olarak Defterdar olmuş gibi gösterilirse de doğru değildir: Yukarıki maddede gördüğümüz Mustafa Paşa'nın yerine Hüseyin Efendi'nin tâyin edildiği Kâtib-Çelebi, Nâimâ vesâire gibi menbâların ittifakıyla sâbittir).

89) Prevezeli-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1632 = 1042 senesi Eylül-Teşrinievvel = Rebî'ül-evvel ayı; idâmı: 1633 = 1042 senesi 18/19 Haziran = 10/11 Zülhicce Cumartesi/Pazar gecesi; defterdarlık müddeti: Takriben 8 buçuk ay.

(Bu Prevezeli-Mustafa Paşa ile 87 numarada gördüğümüz Softa-Mustafa Paşa'yı Kâtib-Çelebi «Fezleke»sinde birbirine karıştırmış ve Nâimâ da bu karışıklığa dikkat etmiyerek aynen tekrar etmiştir: Her iki menbâda da Softa-Mustafa Paşa bu sefer Baş-defterdar olmuş gibi gösterildiği için, 87 numarada Yeniçeriler tarafından şehid edildiği görülen Mustafa Paşa Prevezeli gibi görünmektedir! Halbuki 87 numaradaki Mustafa Paşa, 86 numaradaki Ebûbekir Paşa Bağdad seferinde idâm edildiği zaman Rumeli beylerbeyliğinden Baş-defterdar olmuştur

ve o da Softa-Mustafa Paşa'dır: Prevezeli-Mustafa Paşa'nın Rumeli beylerbeyliği yoktur; fazla olarak o sefer esnâsında Rumeli beylerbeyliğinden Baş-defterdar olan Mustafa Paşa'nın Niğdeli Softa-Mustafa Paşa olduğu gene Naimâ'nın tasrihiyle sâbittir: Bu suretle Naimâ kendikendini hakzetmiş olduğunun da farkında olmamıştır. — Bundan evvel Matbah-eminliğiyle Şikk-ı-Sânî defterdarlığında bulunmuş olan Prevezeli-Mustafa Paşa'nın idâmına sebep, pâdişahın tevccühüne mağrur olarak «İbâdullâha hüsn-i-muâmele itmemesi»dir; aşağıki maddede göreceğimiz gibi halefinin çevirdiği entrikaların te'sirinden de bahsedilir; idâm tarihi «Mâh-ı Zülhicce'nün on ikinci gicesi ki leyle-i Yekşenbih» gösterilirse de, hakikî takvimde Pazar gecesi o ayın 10/11 inci gecesine tesadüf ettiği için, aradaki bir günlük farkın her halde bir «Rüyet-i hilâl» den mütevellid olduğu anlaşılmaktadır. — Bu Mustafa Paşa'nın oğlu olan Defterdar-zâde Mehmet Paşa için aşağıda 114 numaraya bakınız).

90) Mostarlı-İbrahim Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1633 = 1042 senesi 18/19 Haziran = 10/11 Zülhicce Cumartesi/Pazar gecesi : idâmı: 1636 = 1046 senesi 25 Ağustos = 23 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 sene, 2 ay, 6 gün.

(Meslekten yetişmiş muktedir bir mâliyeci olan İbrahim Paşa «Melek-haslet» gösterilirse de, yukarıki maddede gördüğümüz selefinin fecî âkûbetinde oynadığı rolle kendi fecî âkûbetine sebep olan entrikası, seciyyesinin meleklikle hiç alâkadâr olmadığını göstermektedir: Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Tabanı-yassı Mehmet Paşa Safavilere karşı Erzurum karargâhında bulunduğu sırada pâdişaha gizli bir arıza yazıp Sadâret makamı kendisine tevcih edildiği takdirde Hazineye te'min edeceği menfaatlerden bahsetmişse de, Dördüncü Murad Baş-defterdarın bu gizli tezkiresini Vezir-i-a'zama göndermiş ve o da İbrahim Paşa'yı otağına çağırıp derhal idâm ettirmiştir).

91) Sofu-Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1636=1046 senesi 25 Ağustos = 23 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; azli: 1639 = 1049 senesi 31 Mayıs = 28 Muharrem Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 9 ay, 7 gün; «Birinci defa».

(74, 80 ve 82 numaralarda gördüğümüz Bâki Paşa'nın kethudâlığından yetişmiş olan bu Mehmet Paşa «Koca», «Mevlevî» ve «Sofu» lâkaplarıyla anılır: «Koca» lâkabı ihtiyarlığından ve diğerleri de Mevlevîlik taslamasından kinâyedir; Hacılığı da vardır. — Yeniçeri-ağalığında ve vezâret pâyesiyile bâzı valiliklerde bulunmuş olan Sofu-Mehmet Paşa Aydın Muhassıllığından Baş-defterdar olmuştur; cehâletiy'e mâruf olan bu ihtiyarın üç defa Defterdarlığından başka bir defa sadâreti bile vardır: Aşağıda 93 ve 95 numaralarla «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 95 numaraya bakınız. — Sofu-Mehmet Paşa, Dördüncü Murad Bağdad fethinden dönerken yolda azledilmiştir. — Bu isimde bir Baş-defterdar daha vardır. Aşağıda 111 numaraya bakınız).

DÖRDÜNCÜ MURAD ve SULTAN İBRAHİM DEVİRLERİ:

92) Defterdar-zâde İbrahim Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1639=1049 senesi 31 Mayıs = 28 Muharrem Salı günü; azli: 1641-1642 = 1051 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene.

(Kanunî devrinin mesleğinde ihtisas ve iktidâriyle meşhur Baş-defterdarlarından Mustafa-Çelebi'nin torunu ve eski Anadolu-defterdarlarından Abdurrahman-Çelebi'nin oğlu olduğu için «Defterdar-zâde» denilen İbrahim Paşa Kastamonu valiliğinden ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olmuştur: Dedesi için yukarda 26 numaraya bakınız. — Azlinin ay ve gün tarihleri belli olmadığı için Defterdarlık müddetinin tamamıyla tesbiti kabil olamamıştır).

SULTAN İBRAHİM DEVRİ:

93) Sofu-Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1641-1642=1051 senesi; azli: 1643 = 1053 senesi 8/9 Kânunuevvel = 26/27 Ramazan Salı/Çarşamba gecesi; defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene, «İkinci defa».

(Sofu Paşa'nın ilk defterdarlığı için yukarda 91 numaraya, bundan sonraki için aşağıda 95 numaraya ve sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 95 numaraya bakınız. — Kâtib-Çelebi bu seferki azıl tarihini 1054 = 1644 senesi 8 Muharrem = 17 Mart Perşembe gününe müsâdif gösterirse de bir zühûl ihtimâli vardır).

94) Hacı/Kara-Hasan Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1643=1053 senesi 8/9 Kânunuevvel = 26/27 Ramazan Salı/Çarşamba gecesi; azli: 1644=1054 senesi 12 Mart = 3 Muharrem Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 4 gün.

(Meslekten yetişip bir aralık Baş-defterdar kaymakamlığında da bulunmuş olan bu Kara-Hasan Efendi azledildiği zaman Trablusşam beylerbeyliğine tâyin edilmiş ve ondan sonra da muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

95) Sofu-Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1644=1054 senesi 12 Mart = 3 Muharrem Cumartesi günü; azli: 1644 = 1054 senesi 1 Ağustos = 27 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 4 ay, 20 gün; «Üçüncü defa».

(Sofu yahut Koca veyahut Mevlevî Mehmet Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 91 ve 93 numaralara, sadâreti için de Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 95 numaraya bakınız: Üç defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 5 sene, 2 ay tutmaktadır. — Sofuluğuyla mârûf olan Koca-Mehmet Paşa bu seferki azli üzerine izin alıp Hacc'e gittiği için, üç lâkabına dördüncü olarak bir de Hacılık inzımâm etmiştir).

96) Sâlih Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1644 = 1054 senesi 1 Ağustos = 27 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; sadâreti üzerine Baş-defterdarlıktan ayrılması: 1645 = 1055 senesi 17 Kânunuevvel = 28 Şevvâl Pazar günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 16 gün.

(Defter-eminliği ve Tersâne-emâneti gibi vazifelerde bulunduktan sonra Yeniçeri-ağalığından vezâret pâyesiyle Baş-defterdar olan bu Sâlih Paşa hilekârlığıyla çabuk yükselmiş bir «Rind-i kallâş» sayılır: Sadâreti için «Vezir-i-a'zam- lar» cedvelinde 92 numaraya ve araba yasağı yüzünden idâmı için de 1647 = 1057 vukuâtının «16 Eylül» fıkrasına bakınız).

97) Kapucu-başı/Kara-Musa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1645 = 1055 senesi 17 Kânunuevvel = 28 Şevvâl Pazar günü; Deryâ-kapdan- lığına nakli: 1647=1056 senesi Kânunusânî = Zülhicce ayı; defterdar- lık müddeti: Takrîben 1 sene, 1 ay.

(Sultan İbrahim'in meşhur müsâhibesi Şeker-pâre Hâtun'un kocası olduğu için devletin en büyük makamlarına çıkarılan bu Kara-Musa Paşa vezâret pâyesiyle Yeniçeri-ağası olduktan sonra selefinin sadâreti üzerine Baş-defterdarlığa yük- seltiştir. Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 63 ve 5 günlük gıyâbî sadâreti için de «Vezir-i-a'zam- lar» cedvelinde 93 numaralara bakınız).

98) Hezâr-pâre Ahmed Paşa — Milliyeti: Rum (?); tâyini: 1647= 1056 senesi Kânunusânî = Zülhicce ayı; sadâreti üzerine Baş-defter- darlıktan ayrılması: 1647 = 1057 senesi 21 Eylül = 21 Şa'ban Cumar- tesı günü; defterdarlık müddeti: Takrîben 8 ay.

(Mevkufâtılık ve Defterdar-eminliği gibi vazifelerde bulunduktan sonra Baş-def- terdar olan bu Ahmed Paşa'ya «Hezâr-pâre» lâkabı idâm edildiği zaman cesedi- nin «pâre pâre» edilmesinden dolayı ölümünden sonra verilmiş ve tarihte işte bu fecî lâkapla şöhet bulmuştur. — Sadâreti için «Vezir-i-a'zam- lar» cedvelinde 94 numaraya ve idâmı için de 1648 = 1058 vukuâtının «7/8 Ağustos» fıkrasına baki- nız. — Hezâr-pâre'nin kardeşi İbrahim Paşa'nın da Baş-defterdarlığı vardır: Aşağıda 101 ve 106 numaralara bakınız).

99) Halıcı-oğlu Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1647 = 1057 senesi 21 Eylül = 21 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1648 = 1058 senesi Şubat-Mart=Safer ayı; defterdarlık müddeti: Takrîben 6 ay; «Birinci defa».

(Dördüncü Murad devri valilerinden Halıcı-zâde Mustafa Paşa'nın oğlu olan bu Mehmet Paşa meslekten yetişmiş mâliyecilerdendir: İstanbul'un «Halıcıoğlu» semti bu âilenin adını taşır. — Halıcı-oğlu'nun üç defa defterdarlığı vardır: Bur- dan sonrakiler için aşağıda 104 ve 112 numaralara bakınız. — Azil sebebi, Sultan- ahmet'deki İbrahim-Paşa sarayını «Menkûhası olan sekizinci hasekiye virüp» tefrişini emreden Sultan İbrahim'in dükkânlardan müsâdere suretiyle alınan «Envâ-ı dibâ ve zibâ ve semmûr-u-vaşak» la tertib edilmiş mefrûşâtı beğenmemesi- dir: Hattâ bu yüzden Defterdar Paşa bir müddet hapis bile edilmiştir).

SULTAN İBRAHİM ve DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

100) Köse-İsmail Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1548=1058 senesi Şubat-Mart=Safer ayı; azli: 1649=1059 senesi 15 Ağustos = 6 Şa'ban Pazar günü; defterdarlık müddeti: Takriben 1 şene, 5 ay.

(Mâliyeden yetişip Defter-eminliğinden vezâret pâyesiyle Baş-defterdar olan Köse-İsmail Paşa azlinden sonra Kubbe-vezirliği ve valilik gibi bâza mühim mevkilerde daha bulunduktan sonra 1061 = 1651 tarihinde vefat etmiştir).

DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

101) Hezâr-pâre-birâderi İbrahim Paşa — Milliyeti: Rum (?); tâyini: 1649=1059 senesi 15 Ağustos = 6 Şa'ban Pazar günü; azli: 1650 = 1060 senesi 20 Haziran = 20 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 10 ay, 6 gün; «Birinci defa».

(98 numarada gördüğümüz Hezâr-pâre Ahmed Paşa'nın kardeşi olan bu İbrahim Paşa sarhoşluğuyla meşhurdur. — Ağabeysinin sadâreti zamanında Kethudâhğında = Dâhiliyye nâzirliğinde bulunmuş ve sarhoşluğundan dolayı azledilip tabanlarına iki yüz değnek vurulmuştur; bununla beraber biraz sonra Bağdad beylerbeyliğine gönderilmiş ve bu son vazifesinden ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olmuştur. — Bundan sonraki defterdarlığı için aşağıda 106 numara bakınız).

102) Zurnazen-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1650=1060 senesi 20 Haziran = 20 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; azli: 1650 = 1060 senesi 10 Teşrinievvel = 14 Şevvâl Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 20 gün; «Birinci defa».

(Rumeli beylerbeyliğinden ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan bu ehli-yetsiz adamın iki defa defterdarlığıyla bir defa Deryâ-kapdanlığı ve «Vak'a-i-vakvâkiyye»,de 4 saatlik bir de sadâreti vardır: Bunlar için aşağıda 108 numaraya, «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 74 ve «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 106 numaralara bakınız).

103) Emir-Mustafa Şerif Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1650 = 1060 senesi 10 Teşrinievvel = 14 Şevvâl Pazartesi günü; azli: 1651 = 1061 senesi Eylül = Şevvâl ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 11 ay; «Birinci defa».

(Yeniçeri-ağalığından Bolu sancak-beyliğine gönderildikten sonra Baş-defterdar olan Divrikli Emir-Mustafa Paşa'nın iki defa defterdarlığı vardır: İkincisi için aşağıda 107 numaraya bakınız).

104) Halıcı-oğlu Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1651=1061 senesi Eylül = Şevvâl ayı; azli: 1651 = 1062 senesi 14 Kânunuevvel = 1 Muharrem Perşenbe günü; defterdarlık müddeti : Takriben 3 ay; «İkinci defa».

(Halıcı-oğlu'nun bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 99 ve bundan sonraki için de aşağıda 112 numaralara bakınız).

105) Sarı-Ali Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1651 = 1062 senesi 14 Kânunuevvel = 1 Muharrem Perşenbe günü; isti'fâsı : 1652 = 1062 senesi 1 Şubat = 20 Safer Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 1 ay, 19 gün; «Birinci defa».

(Meslekten yetişip Baş-muhâsebecilikten ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan Sarı-Ali Efendi Istanbuldur; iki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 115 numaraya bakınız).

106) Hezâr-pâre-birâderi İbrahim Paşa — Milliyeti: Rum (?); tâyini: 1652 = 1062 senesi 1 Şubat = 20 Safer Perşenbe günü; ölümü : 1652 = 1062 senesi 22 Şubat = 12 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; defterdarlık müddeti: 21 gün; «İkinci defa».

(İbrahim Paşa'nın ilk defterdarlığı için yukarda 101 numaraya bakınız. — İhtiyar ve ma'lûl olduğu halde bu sefer para yedirerek ikinci defa Defterdar olan bu meşhur sarhoşun iki defterdarlık müddeti cem'an 10 ay, 27 gün tutmaktadır. Kardeşinin defterdarlığı için yukarda 98 numaraya bakınız).

107) Emîr-Mustafa Şerif Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1652 = 1062 senesi 22 Şubat=12 Rebî'ül-evvel Perşenbe günü; azli: 1652=1062 senesi 9 Ağustos = 4 Ramazan Cuma günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 16 gün; «İkinci defa».

(Emîr Paşa'nın bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 103 numaraya bakınız : iki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 1 sene, 4 buçuk ay tutmaktadır).

108) Zurnazen-Mustafa Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1652=1062 senesi 9 Ağustos = 4 Ramazan Cuma günü; azli: 1653 = 1063 senesi 1 Nisan = 3 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; defterdarlık müddeti : 7 ay, 23 gün; «İkinci defa».

(Bâzan «Boruzan», lâkabiyle de anılan Zurnazen'in bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 12 numaraya bakınız. — Kâtib-Çelebi azil tarihini «17 Cumâda-l-ûlâ = 15 Nisan Salı» gününe müsâdif gösterirse de, o tarih Zurnazen'in azil tarihi değil, halefinin tâyin tarihidir. Bu noktada daha sarîh olan Nâimâ ise «Cumâda-l-ûlâ gurrasine müsâdif düşen ibtidâ-i Nisân» gününden bahsetmek-

tedir : Fakat burada kasdettiği Nisan başı «Julien» değil, «Grégorien» takvimindeki Nisan olduğuna göre hakikî Hicret takvimindeki Cumâda-l-ülâ'nın «gurre»-sine, yâni birinci gününe değil, 3 üncü gününe tesadûf etmiş olması lâzımgelir. — Zurnazen-Mustafa Paşa'nın iki defterdarlık müddetinin mecmûu 11 ay, 13 gün tutmaktadır. — Kapdanlığı için «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 74 ve «Vak'a-i-vakvâkiyye»de 4 saat süren sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 106 numaralara bakınız).

109) Moralı-Mustafa Ağa/Paşa — Milliyeti: Rum (?); tâyini: 1653 = 1063 senesi 15 Nisan = 17 Cumâda-l-ülâ Salı günü; azli: 1655 = 1065 senesi 27 Şubat = 20 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 10 ay, 12 gün.

(Gümrükçü-Ali Ağa isminde birinin köleliğinden yetişmiş olması mühtedi bir Rum olduğuna delâlet eden bu Mustafa Ağa beylerbeyi pâyesiyle Baş-defterdarlığa tâyinininden bir müddet sonra vezâret pâyesi de almış ve hattâ Sadâret makamına bile göz dikmiştir: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 102 numarayla bahsi geçen İpşir Mustafa Paşa Sadr-ı-a'zam olup İstanbul'a gelir gelmez ilk iş olarak «Mevâcibe züyûf akça katmak» bahânesiyle Baş-defterdarı azlettirmesi işte bundan dolayıdır; hattâ Sadâret mührünü elde etmek için pâdisaha rüşvet teklif etmiş olduğundan bile bahsedilir! Bir rivayete göre de İpşir Paşa'nın muvâsalatından bir kaç hafta evvel «Dörder at çeker yirmi altı araba zer-ü-sım»ını bir gece karanlığında Mora'ya kaçırmıştır! Moralı-Mustafa Paşa azledildiği zaman ilkönce hapsolunup bütün serveti müsâdere edildikten sonra sürgüne gönderilirken daha İzmit'e varmadan evvel yetiştirilen bir ferman mucibince yolda idâm edilivermiştir. — Naîmâ azil tarihini iki gün sonra gösterirse de, Fındıklılı-Mehmed Ağa'nın daha kuvvetli olan rivayeti tercih edilmiştir).

110) Kılavuz/Köse-Ali Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini: 1655 = 1065 senesi 27 Şubat = 20 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; isti'fâsı: 1655 = 1065 senesi 11 Mayıs = 5 Receb Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 12 gün.

(Bu Ali Paşa «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 101 numarayla gördüğümüz Derviş Mehmet Paşa'nın Kethudâlığını = Dâhiliyye nâzırlığını yaptıktan sonra, ona hâlef olan İpşir Mustafa Paşa'nın ısrârıyla Baş-defterdarlığı kabul etmiştir. — Köse Paşa'nın Deryâ-kapdanlığı da vardır: «Kapdan-ı-deryâlar» cedvelinde 86 numaraya bakınız).

111) Sofu-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1655 = 1065 senesi 11 Mayıs = 5 Receb Salı günü; isti'fâsı: 1655 = 1066 senesi 5 Kânunuevvel = 6 Safer Pazar günü; defterdarlık müddeti 6 ay, 25 gün.

(Mâliyeden yetişmiş olan bu Sofu-Mehmet Paşa beylerbeyi pâyesiyle Baş-defterdarlığa çıkarılmışsa da, Yenigerilerin mevâcibini tesviye edebildiği halde Sipâ-

hilerin tahsisatına para yetiştiremediği için evinin camları kırılmış ve zavallı adam kellesini kurtarmak için istifâya mecbur olmuştur; defterdar konaklarının camlarını kırmak o zamanlar artık âdet hükmünü almış sayılır: Aşağıda 117 numaraya da bakınız. — Bu Sofu Paşa, yukarda 91, 93 ve 95 numaralarda gördüğümüz Sofu-Mehmet Paşa ile karıştırılmamalıdır).

112) Halıcı-oğlu Mehmet Paşa — Milliyeti : (?); tâyini : 1655 = 1066 senesi 5 Kânunuevvel = 6 Safer Pazar günü; azli: 1656 = 1066 senesi 29 Şubat = 4 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 25 gün; «Üçüncü defa».

(Halıcı-oğlu'nun bundan evelki defterdarlıkları için yukarda 99 ve 104 numaralara bakınız: Üç defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 1 sene tutmaktadır. — Asker mevâcibine züyûf akça karıştırmış olmak töhmetiyle «Vak'a-i-vakvâkıyye»ye tesadûf eden bu seferki azlinde Yedikule zindanına atılmış olan Halıcı-oğlu Mehmet Paşa bir hafta sonra kemend atılarak boğulmuş ve cenâzesi üç gün teşhir edildikten sonra Mahmudpaşa câmiindeki mezarına gömülmüştür. — Azıl tarihi umumiyetle «3 Cumâda-l-ûlâ» gösterilirse de, burada gün ismine göre tashih edilmiştir).

113) Karagöz-Mehmet Paşa — Milliyeti: Laz; tâyini: 1656 = 1066 senesi 29 Şubat = 4 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; azli: 1656 = 1066 senesi 5 Mart = 9 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; defterdarlık müddeti: 5 gün.

(Sadâret-Kethudâlığı = Dâkiliyye nâzırlığı, Yeniçeri-ağalığı ve vezâret pâyesiyle beylerbeyilik gibi bâzı mühim mevkilerde bulunduktan sonra Baş-defterdar olan bu tâlî'siz Karagöz Paşa'nın defterdarlığı «Vak'a-i-vakvâkıyye» gibi büyük bir askerî isyâna tesadûf ettiği için ancak beş gün sürebilmiş ve azlinden sonra ilkönce hapsedilmiş ve bir müddet sonra da kellesi uçurulmuştur).

114) Defterdar-zâde Mehmet Paşa — Milliyeti: Arnavut; tâyini : 1656=1066 senesi 5 Mart = 9 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; azli: 1656 = 1066 senesi 25 Nisan = 1 Receb Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 ay, 21 gün.

(89 numarada gördüğümüz Prevezeli-Mustafa Paşa'nın oğlu olduğu için «Defterdar-zâde» denilen bu Mehmet Paşa Mâliyede yetiştirildikten sonra muhtelif valiliklerde bulunmuş ve nihayet «Mevrûs-i peder» sayılan Baş-defterdarlığa vezâret pâyesiyle tâyin edilmiştir. — Bir taraftan Sadâret makamına göz dikmesi ve bir taraftan da ilmi seviyyesiyle mizâcının istiklâline kapılarak «Müft-i fitne» denilen Şeyh-ül-İslâm Memik-zâde Mustafa Efendi'ye ehemmiyet vermemesi Sadr-ı-a'zam Abaza-Siyavuş Paşa ile Memik-zâde'yi kendisine karşı birleştirmiş, bunlar bir takım ihtilâslar isnâd ederek pâdişahı kandırmış ve işte bu yüzden zavallı Defterdar-zâde azledildiği gün hapsedilip ertesi gün idâm olunmuştur : Anasının Şeyh-ül-İslâma gidip nefyiyle iktifâ edilmesi için yalvardığı halde büyük bir kabalık gösteren Memik-zâde'nin zavallı kadını koğduğundan bahsedilir; bu kadıncağız hem kocasının, hem oğlunun idâmını görmüştür. — Çok tuhaf bir tesadûf eseri olarak Defterdar-zâde'nin felâketine sebep olan Siyavuş Paşa o gece öldüğü için, ertesi gün her ikisinin cenâze namazı aynı namaz vakitinde kılınmıştır!).

115) Sarı-Ali Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1656=1066 senesi 25 Nisan = 1 Receb Salı günü; azli: 1656 = 1066 senesi 23 Temmuz = 1 Şevvâl Pazar günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 28 gün; «İkinci defa».

(Sarı-Ali Efendi'nin bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 105 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu ancak 4 ay, 17 gün tutmaktadır. — Aşağıki maddeye de bakınız).

116) Saçbağı-Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1656 = 1066 senesi 23 Temmuz = 1 Şevvâl Pazar günü; azli: 1656 = 1066 senesi 14 Eylül = 25 Zülka'de Perşembe günü; defterdarlık müddeti: 1 ay, 22 gün.

(Muhtelif valiliklerde bulunmuş olan ve «Çağırğan» lâkabiyle de anıldığı rivayet edilen bu Saç-bağı Paşa'nın Baş-defterdarlığa tâyini Vezir-i-a'zam Boynu-eğri Mehmet Paşa'nın kayını olmasındandır. Selefî Sarı-Ali Efendi'nin azline sebep işte budur. Eniştesine güvenerek Mâliye'yi altüst eden Saç-bağı'nın «Vezir-i-a'zamun ve kendünün hazinelerini ma'mûr ve Hazîne-i Sultânîyi vîrân» ettiğinden bahsedilir : Hattâ:

Saç-bağı devran senündür şimdilik

nakarath bir şarkı bile bestelenip dillerde destan olmuşsa da o parlak «devrân» iki ay bile sürmemiştir! Bir rivayete göre eniştesi kendisini «İrz-u-mâliyle vartadan kurtarmak» için azlettirmiştir!).

117) Divrikli Hacı-Mehmet Ağa/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1656 = 1066 senesi 14 Eylül = 25 Zülka'de Perşembe günü; azli: 1656 = 1067 senesi 2 Kânunuevvel = 14 Safer Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 18 gün.

(Sadâret-Kethudâlığı — Dâhiliyye nâzirliği ile diğer bâzı mühim mevkilerde bulunduktan sonra Baş-defterdar olan Divrikli'nin azline sebep, Hazineye para olmadığı için evini taşıyıp camlarını kıran Sipâhilerden korkmasıdır : Bu gibi vaziyetlere karşı Baş-defterdarların konaklarında her pencere için bir kaç ihtiyat cam ve çerçeve bulundurulduğundan bile bahsedilir! Yukarda 111 numaraya da bakınız. Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa sabır ve sebat tavsiyesinde bulunmuşsa da Divrikli dinlemediği için azledilmiştir: Tabîî bu azil bir nevi istiftâ demektir; Baş-defterdarın istifâları umumiyetle kellelerini kurtarmak içindir).

118) Şeytan/Melek-İbrahim Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1656=1067 senesi 2 Kânunuevvel = 14 Safer Cumartesi günü; Mısır valiliğine nakli: 1661=1071 senesi 26 Nisan = 26 Şa'ban Salı günü; defterdarlık müddeti: 4 sene, 4 ay, 25 gün.

(Selefî Hacı-Mehmet Ağa gibi Divrikli olan İbrahim Paşa Baş-bakı-kulluğundan, yâni Mâliye Baş-müfettişliğinden Baş-defterdar olmuş ve bir müddet sonra

da vezâret pâyesiyle taltif edilmiştir. — Defterdarlığından sonra ilkönce Mısır ve en nihayet Budin beylerbeylikleri gibi bir çok mühim valiliklerde ve bir aralık da Kubbe-vezirliğinde bulunmuş olan Şeytan-İbrahim fevkalâde zekâsı ve kahramanlıklarıyla meşhurdur: «Şeytan» lâkabı işte bundandır; «Melek» lâkabı da Avusturyalılara karşı Budin kalesini büyük bir şecâatle müdâfaa edip muhâsaradan kurtarması üzerine Dördüncü Mehmet tarafından Hatt-ı-Hümâyun'la tevcih edilmiş ve aynı zamanda Macaristan serdârı olmuştur: 1684—1095 vukuâtının «2/3 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. Bu büyük kahraman nihayet Vezir-i a'zam Kara-İbrahim Paşa'nın istirkabı yüzünden vâhi bahânelerle idâm edilmiş ve bu müdhîş cinâyet netice itibariyle Budin'in ve bütün Macaristan'ın elden çıkmasına sebep olmuştur: 1685 = 1097 vukuâtının «18 Kânunuevvel» ve 1686 = 1097 vukuâtının da «2 Eylül» fıkralarına bakınız. — Melek-İbrahim Paşa Dördüncü Murad'ın kızlarından Rukiye-Sultan'la evlenmiş olduğu için dâmâdıdır: Fatma ve Ayşe Hanım-Sultanlar isminde iki kızı kalmıştır; o devrin valilerinden Koca-İsmail Paşa isminde bir kardeşi de vardır. — Defterdar-burnu mescidini işte bu Melek-İbrahim Paşa yaptırmıştır: O civarda diğer bir takım hayrâtı daha vardır).

119) Darbhâneci Hacı-Hüseyin Ağa/Paşa — Milliyeti: Türk (?): tâyini: 1661 = 1071 senesi 26 Nisan = 26 Şa'ban Salı günü; azli: 1662 = 1072 senesi 3 Mayıs = 14 Ramazan Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 7 gün.

(Selefi gibi Baş-Bakı-kulluğundan = Mâliye Baş-müfettişliğinden Rumeli beylerbeyi pâyesiyle Baş-defterdar olan bu Hacı-Hüseyin Paşa azlinde Van valiliğine gönderilmiş ve bir iki vilâyet daha dolaştıktan sonra nihayet Rumeli beylerbeyliğinde vefât etmiştir).

120) Cebeci-Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1662=1072 senesi 3 Mayıs = 14 Ramazan Çarşamba günü; Mısır valiliğine nakli: 1675 = 1086 senesi 27 Ağustos = 5 Cumâda-l-âhire Salı günü; defterdarlık müddeti: 13 sene, 3 ay, 25 gün.

(Cebeci-başlıktan Baş-defterdar olan bu Ahmed Paşa'nın bûdce bozuk ve sikke mağşuş olduğu bir devirde on üç seneden fazla mevkiini muhâfaza edebilmesi her halde çok büyük bir muvaffakiyettir: Defterdarlığında vezâret pâyesi de almış ve hattâ defterdarlıkla dördüncü vezirliği cem'etmiştir. — Mısır beylerbeyliğinden sonra muhtelif eyâletlerde bulunmuş olan Ahmed Paşa İstanbulludur. — Yanova valisi iken iştirâk ettiği 1683=1094 Viyana muhâsarasında vefât etmiştir).

121) Defterdar-zâde Hacı-Mehmet Muhlis Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1675 = 1086 senesi 27 Ağustos = 5 Cumâda-l-âhire Salı günü; azli: 1677 = 1088 senesi 15 Mayıs = 12 Reb'ül-evvel Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 8 ay, 19 gün.

(105 ve 115 numaralarda gördüğümüz Sarı-Ali Paşa'nın oğlu olduğu için «Defterdar-zâde» denilen bu Hacı-Mehmed Efendi sonraları Kubbe-veziri olduğu için

Paşa ünvanını almıştır. — Yeniçeri-kâtipliğinden Baş-defterdarlığa çıkan Mehmet Muhlis Efendi'nin âlim ve şâir bir zât olduğundan bahsedilir. Defterdarlıktan azli halefinin iltizâm edilmesindendir. — Mehmet Paşa'nın ölüm tarihi 1099=1688 senesi 18 Şevvâl=16 Ağustos Pazartesi günüdür. — Râşid'le Fındıklılı azil tarihini Rebî'ül-evvelin 13 üne müsâdif gösterirlerse de, burada gün ismine göre tashih edilmiştir).

122) Hacı/Celep-Hasan Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1677 = 1088 senesi 15 Mayıs = 12 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1683 = 1094 senesi 4 Eylül = 12 Ramazan Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 6 sene, 3 ay, 20 gün.

(Şikk-ı-Sânî defterdarlığından ma'zul bulunduğu sırada Vezir-i-a'zam Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın akrabâsından olduğu için Baş-defterdarlığa çıkarılan bu Çerkeşli Hacı-Hasan Efendi defterdarlığının son zamanlarında Paşa'nın gözünden düşmüş olduğu için Viyana muhâsarası esnâsında azledilip Yanova beylerbeyliğine tâyin olunmak suretiyle paşalık ünvanını almıştır; muktedir bir mâliyeci olduğundan bahsedilir. — Azlinin ertesi sene idâm edilmiştir).

123) Mağnisalı-zâde Mahmud Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1683 = 1094 senesi 4 Eylül = 12 Ramazan Cumartesi günü; azli: 1683 = 1095 senesi 20 Kânunuevvel = 1 Muharrem Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 16 gün.

Yeniçeri-kâtipliğinden Baş-defterdar olan bu Mahmud Efendi hastalığından dolayı azledilmiş ve azlinden bir kaç gün sonra da ölmüştür. Azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

124) Divrikli-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1683=1095 senesi 20 Kânunuevvel=1 Muharrem Pazartesi günü; azli: 1685=1096 senesi 19 Ağustos = 19 Ramazan Pazar günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 8 ay.

(Evvelce uzun müddet Baş-Bakı-kulluğunda = Mâliye Baş-müfettişliğinde bulunup tecrübe görmüş bir mütehasıs olduğu için Adana valiliğinden vezâret pâyesiyle Baş-defterdarlığa dâvet edilen Divrikli-Mehmet Paşa'nın burada esas ittihâz ettiğimiz tâyin tarihi o sırada Enderun'da bulunan Fındıklılı-Mehmed Ağa'nın kaydine göredir: Vak'anüvis Râşid 1095 = 1784 senesi 11 Rebî'ül-evvel = 27 Şubat Pazar tarihinden bahsederse de bu tâyin tarihi değil, Adana'dan gelen Paşa'nın muvâsalat tarihidir. — Azledildiği zaman Osek = Eszek Ser-askerliğine tâyin edilmiş olan Divrikli daha yoldayken Mora valiliğine gönderilmiştir. — Azil tarihi Râşid'de bir gün sonradır).

125) Kıncı-Ali Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1685 = 1096 senesi 19 Ağustos = 19 Ramazan Pazar günü; azli: 1687 = 1098 senesi 7 Mayıs = 24 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 8 ay, 19 gün.

(Baş-muhâsebecilikten yahut Anadolu-muhâsebeciliğinden Baş-defterdar olan bu Dimetokalı Kıncı-Ali Efendi'nin zikredilemeyecek kadar müstehcen bir lâkabı daha vardır. Azli, orduyla seferde bulunduğu zamana tesadüf etmektedir : Fakat azlinden pek az sonra Vezir-i-a'zamın himâyesiyle Kubbe-vezirliğine terfî edilmiştir).

126) Emîr/Seyyid-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1687 = 1098 senesi 7 Mayıs = 24 Cumâda-l-âhire Çarşamba günü; âsî askerler tarafından parçalanması: 1687 = 1098 senesi 5 Teşrinievvel = 28 Zülka'de Pazar günü; defterdarlık müddeti: 4 ay, 29 gün.

(Selefinin seferdeyken azli üzerine Osmanlıların «Benefşe» dedikleri Monemvasia/ Malvasia ve diğer bir rivayete göre de Eğriboz muhafızlığından Baş-defterdar olan Seyyid-Mustafa Paşa'nın beş ay kadar süren defterdarlığı hep orduda geçmiştir. — 1687 = 1098 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Sarı-Süleyman Paşa'nın askeri başsız bırakıp kaçması üzerine Dördüncü Mehmed'i hal'etmek için Belgrad'dan İstanbul'a doğru yürüyen âsî ordu Niş konağındayken kelleleri istenilenlerin en mühimlerinden olan Mustafa Paşa âsilere bir günâhı olmadığından bahsetmişse de dinletememiş ve hemen üstüne kılıç ve hançer üşürülerek derhal parçalanmıştır).

DÖRDÜNCÜ MEHMET ve İKİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

127) Doğanlı-Hüseyn Ağa/Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1687 = 1098 senesi 14 Teşrinievvel = 7 Zülhicce Salı günü; azli: 1688 = 1099 senesi 21 Mart = 18 Cumâda-l-ülâ Pazar günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 8 gün.

(Baş-Bakı-kulluğundan = Mâliye Baş-müfettişliğinden Baş-defterdar olan bu Hüseyn Ağanın azil tarihi Fındıklılı'nın eserinde «19 Cumâda-l-ülâ Pazar», gününe müsâdif gösterilirse de hakikî takvimde Pazar günü o ayın 18 ine tesadüf etmektedir : Hüseyn Ağa zorbalarla ittifak edip Hazineyi zarara sokmuş olmakla ithâm edilerek azledilince hapse atılmışsa da biraz sonra serbest bırakılıp vezâret pâyesiyle Basra valiliğine gönderilmiştir).

İKİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

128) Ramazan Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1688 = 1099 senesi 21 Mart = 18 Cumâda-l-ülâ Pazar günü; azli: 1688 = 1099 senesi 6 Temmuz = 7 Ramazan Salı günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 16 gün.

(Yeniçeri-Kâtipliğinden ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan Ramazan Efendi Hacıoğlu-Pazarın'dandır: Dördüncü Mehmet ikinci Lehistan seferi esnâsında bu kasabada kaldığı zaman Ramazan Efendi'nin evinde oturmuş ve Üçüncü Ahmed işte o evde dünyaya gelmiş olduğu için, ev sâhibi pâdişahın gözüne girip mühim mevkiler elde etmiye başlamıştır; dördüncü cildin başında 1703 = 1115

vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına da bakınız. — Bu sefer Baş-defterdarlıktan azlinde memleketine gönderilip orada ikamete me'mur edilen Ramazan Efendi bir müddet sonra affedilip tekrar İstanbul'a gelerek bâzı mühim vazifelerde daha bulunmuştur).

129) Kıtlık-şenliği Fındık-Mehmet Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1688 = 1099 senesi 6 Temmuz = 7 Ramazan Salı günü; azli: 1688 = 1100 senesi 15 Kânunuevvel = 21 Safer Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 10 gün.

(Evvelce Matbah-eminliği ve Şıkkı-Sâlis defterdarlığı gibi vazifelerde bulunmuş olan Kıtlık-şenliği tâyininden bir kaç gün sonra vezâret pâyesi de almıştır. — Azil tarihini Vak'anüvis Râşid 1100 = 1689 senesi 20 Rebî'ül-evvel = 12 Kânunusânî Çarşamba gününe müsâdif gösterirse de, o sırada Enderun'da bulunan Fındıklılı-Mehmed Ağa'nın kaydı tercih edilmiştir. Yalnız Fındıklılı Çarşamba gününü Safer'in 22 sine müsâdif gösterirse de burada hakikî takvime göre tashih edilmiştir. — Kıtlık-şenliğinin azline sebep, Sadâret makamına göz dikmesi veyahut göz diktiği hakkında düşmanlarının Vezir-i-a'zam Bekri-Mustafa Paşa nezdinde bir takım tezvirâtta bulunmuş olmalarıdır; Fındık-Mehmet Paşa İstanbul'da bırakılmıyarak Hanya muhafızlığına gönderilmiştir).

130) Sürmeli-Ali Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1688=1100 senesi 15 Kânunuevvel = 21 Safer Çarşamba günü; azli: 1690 = 1101 senesi 12 Kânunusânî = 1 Rebî'ül-âhir Perşembe günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 28 gün.

(Tersâne-eminliğinden Baş-defterdar olan Dimetokalı Sürmeli-Ali Paşa'nın sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 121 numaraya bakınız. — Vak'anüvis Râşid azil tarihini «21 Receb = 30 Nisan Pazar» gününe müsâdif gösterir: Bununla yukarda esas ittihâz ettiğimiz Fındıklılı'nın kaydı arasında 3 ay, 20 günlük büyük bir fark olduğu için, iki rivayetin te'lifi kabil değildir. Burada Fındıklılı'nın tercihi, o sırada Enderun'da bulunmasındandır: Bu menbâda Perşembe günü Rebî'ül-âhir'in 2 nci gününe müsâdif gösterilirse de, burada hakikî takvime göre tashih edilmiştir).

131) Kel-Yusuf Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1690=1101 senesi 12 Kânunusânî = 1 Rebî'ül-âhir Perşembe günü; azli: 1690 = 1101 senesi 19 Mayıs = 10 Şa'ban Cuma günü; defterdarlık müddeti: 4 ay, 8 gün.

(Haleb muhassıllığından Baş-defterdar olan Kel-Yusuf Efendi Alâiyyelidir. Tâyin tarihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız. — Azil tarihi de ihtilâflıdır: Enderun'da bulunan Fındıklılı-Mehmed Ağa'nın kaydını tercih ederek esas ittihâz ettiğimiz yukarıki rivayete mukabil, Vak'anüvis Râşid «29 Şa'ban=7 Hazi-ran Çarşamba» gününden bahsetmektedir: Bu iki rivayet arasında 19 günlük mühim bir fark vardır).

İKİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

132) Kirli-İsmail Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1690=1101 senesi 19 Mayıs = 10 Şa'ban Cuma günü; azli: 1691 = 1102 senesi 30 Ağustos = 5 Zülhicce Perşembe günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 3 ay, 12 gün; «Birinci defa».

(Cizye-muhâsebeciliğinden Baş-defterdar olan bu Kirli-İsmail Efendi'nin Rumeli beylerbeyi pâyesiyle paşalığı ikinci defterdarlığındadır. — Tâyin tarihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız; azil tarihinde daha büyük ihtilâf vardır: O sırada Enderun'da bulunduğu için tercih ettiğimiz Silihdar/Silâhdar'ın yukarıda esas ittihâz ettiğimiz kaydine mukabil, Vak'anüvis Râşid 1103 = 1691 senesi 7 Safer=30 Teşrinievvel Salı gününden bahsetmektedir; bu iki rivayet arasında tam iki aylık bir fark vardır ve tabii bunun izahı kabil değildir. — Fındıklı azil gününü «6 Zülhicce Perşembe» gösterirse de, hakiki takvimde Perşembe günü o ayın 6'sına değil, 5'ine tesadüf etmektedir. — Kirli-İsmail Efendi'nin sonraki defterdarlığı için aşağıda 136 numaraya bakınız).

İKİNCİ AHMED DEVRİ:

133) Kılıc-Ali Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1691=1102 senesi 30 Ağustos=5 Zülhicce Perşembe günü; azli: 1692=1103 senesi 29 Mayıs=13 Ramazan Perşembe günü; defterdarlık müddeti: 9 ay.

(Küçük-Defterdarlık ismiyle de anılan Şikk-ı-Sâlis defterdarlığından ve bir rivayete göre de seferdeyken tâyin edilmiş olduğu Rikâb-ı-Hümâyûn defterdarlığından, yâni Şikk-ı-Evvel vekâletinden Baş-defterdar olan bu Dimetokalı Kılıc-Ali Paşa'nın hem me'muriyeti, hem şahsiyeti, hem de lâkabı «Sicill-i Osmânî»de bu cedvelin 125 numarasında gördüğümüz Kınıcı-Ali ve 130 numarada gördüğümüz Sürmeli-Ali Paşalarla karıştırılır: Halbuki bunlardan Kınıcı-Ali Paşa bu sırada Kıbrıs beylerbeyidir; Sürmeli-Ali Paşa ile karıştırılması ise, her ikisinin de Dimetokalı diye anılmasından galat olabilir: Bu Ali Paşa'nın lâkabı «Kılıc» olduğu vak'anüvis Râşid'deki sarâhatle sâbittir. — Tâyin tarihindeki ihtilâf için yukarıki fıkraya bakınız. — Kılıc-Ali Paşa tâyininden biraz sonra vezâret pâyesiyle taltif edilmiş ve azli üzerine de Kılıc-Ali Paşa'nın idâmından dolayı inhilâl eden Kıbrıs beylerbeyliğine gönderilmiştir).

134) Cânib Ahmed Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1692 = 1103 senesi 29 Mayıs = 13 Ramazan Perşembe günü; azli: 1693=1104 senesi 27 Mart=20 Receb Cuma günü; defterdarlık müddeti: 9 ay, 29 gün; «Birinci defa».

(Arpa-eminliğinden Baş-defterdar olan bu Cânib Ahmed Efendi doğruluğu ve mesleğinde iktidariyle mâruf olduğu halde, defterdarlığından zarar gören bâzı müfsidlerin iftirâlarına uğrayıp pâdişah tarafından iki defa azledilmişse de, Vezir-i-a'zam Hacı-Ali Paşa bu haksız irâdelerin ikisine de mukavemet ettikten sonra, üçüncüsünde Sadâretten isti'fâ etmiştir: 1693 = 1104 vukuâtının «27 Mart», fıkrasıyla «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 119 numaraya bakınız. — Cânib Ahmed Efendi'nin üç defa Baş-defterdarlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 136 ve 141 numaralara bakınız).

135) Kalın-Ali Ağa/Efendi/Paşa = Milliyeti: (?); tâyini: 1693 = 1104 senesi 27 Mart = 20 Receb Cuma günü; azli: 1693 = 1104 senesi 4 Nisan = 28 Receb Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 8 gün.

(Meslek itibariyle hiç bir münâsebeti olmadığı halde Sipâhiler-ağalığındaki muvaffakiyetinden dolayı Efendilikle Baş-defterdarlığa çıkarılıveren bu zavallı askerin bilhassa selefi «Cânib Ahmed Efendi gibi kaviyy-ül-iktidâr bir Defterdar-ı kâr-güzâra halef» olması Mâliye işlerinin düzenini derhal bozmuş olduğu için, sekiz gün sonra azlinden başka çâre bulunmamış ve bir taraftan da kalbi kırılmamak için Rumeli beylerbeyliği pâyesiyle Cebeci-başılığa nakli emredilmiştir: Paşalığı da işte bundandır; bu suretle Kalın-Ali sekiz gün içinde ağalıktan efendiliğe ve efendilikten de paşalığa geçerek üç defa ünvan değiştirmiş demektir).

136) Kirli-İsmail Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1693=1104 senesi 4 Nisan=28 Receb Cumartesi günü; azli: 1694 = 1105 senesi 13 Ağustos = 21 Zülhicce Cuma günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 9 gün; «İkinci defa».

(İlk defterdarlığından ma'zul bulunduğu sırada ikinci defa Baş-defterdar olan Kirli-İsmail Paşa bu sefer Rumeli Beylerbeyi pâyesiyle paşalık da almıştır. — Bu ikinci azlinde boş bırakılmayıp Kilis sancak-beyliği verildiğinden bahsedilir. — İlk defterdarlığı için yukarda 132 numaraya bakınız. — Umumiyetle azil tarihinin «23 Zülhicce» olduğunda ittifak edilirse de, gün ismi «Cuma» gösterildiğine göre hakikî takvimde o ayın 23 üne değil, 21 ine tesadüf etmiş olması lâzımgelir).

İKİNCİ AHMED ve İKİNCİ MUSTAFA DEVİRLERİ:

137) Köse-Halil Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1694=1105 senesi 13 Ağustos = 21 Zülhicce Cuma günü; azli: 1695 = 1106 senesi 28 Mart = 12 Şa'ban Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 7 ay, 16 gün; «Birinci defa».

(Vak'anüvis Râşid'in Baş-Muhâsebe üçüncü halîfelüğinden birdenbire Başdefterdar olmuş gösterdiği bu Köse-Halil Efendi Silâhdar tarihine göre Baş-muhâsebecilikten Şikk-ı-Evvel olmuştur. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız. — Halil Efendi'nin iki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 139 numaraya bakınız).

İKİNCİ MUSTAFA DEVRİ:

138) Cânib Ahmed Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1695 = 1106 senesi 28 Mart = 12 Şa'ban Pazartesi günü; azli: 1695 = 1107 senesi 17 Teşrinievvel = 8 Reb'ül-evvel Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 6 ay, 20 gün; «İkinci defa».

(İktidariyle doğruluğundan dolayı vücuduna ihtiyaç hâsıl olduğu için ikinci defa Baş-defterdarlığa dâvet edilen Cânib Ahmed Efendi'nin bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 134 ve bundan sonraki için aşağıda 141 numaralara ba-

kımız. — İlk defasında olduğu gibi bu sefer de onun doğruluğuyla ciddiyetinden zarar görenler «Günâgûn» müftereyyât tertib ederek ikinci Mustafa Macaristan seferinden dönerken Niğbolu konağında azline sebep olmuşlardır : Bu kıymette adamların iş başında duramamaları, Osmanlı inhitâtının artık çok ilerlemiş olmasındandır).

139) Köse-Halil Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1695=1107 senesi 17 Teşrinievvel=8 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; azli: 1698=1110 senesi 5 Teşrinisâni = 1 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 3 sene, 19 gün; «İkinci defa».

(Köse-Halil Paşa'nın bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 137 numaraya bakınız. İki defterdarlık müddetinin mecmûu 3 sene, 8 ay, 5 gün tutmaktadır. — Bu seferki defterdarlığında vezâret pâyesiyle de taltif edilmiş olan Köse Paşa Baş-defterdarlıktan Bosna beylerbeyliğine gönderilmiş ve daha sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

140) Sarı-Mustafa Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1698 = 1110 senesi 5 Teşrinisâni = 1 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba günü; azli: 1700 = 1112 senesi 4 Eylül = 20 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 9 ay, 29 gün; «Birinci defa».

(Masraf-eminliğinden Baş-defterdar olan bu Mustafa Paşa'nın bundan sonraki defterdarlığı için aşağıda 143 numaraya bakınız).

141) Cânib Ahmed Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1700 = 1112 senesi 4 Eylül = 20 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1701 = 1112 senesi 8 Şubat = 29 Şa'ban Salı günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 4 gün; «Üçüncü defa».

(Cânib Ahmed Efendi'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 134 ve 138 numaralara bakınız: Üç defterdarlık müddetinin mecmûu 1 sene, 9 ay, 23 gün tutmaktadır).

142) Muhsin-zâde Hacı-Mehmet Efendi/Paşa — Milliyeti: Arap(?); tâyini 1701=1112 senesi 8 Şubat=29 Şa'ban Salı günü; azli: 1702 = 1114 senesi 31 Kânunuevvel = 11 Şa'ban Pazar günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 10 ay, 20 gün.

(Tüccardan Halebli ve zayıf bir rivayete göre de Musullu Muhsin-Celebi'nin büyük oğlu olan bu Hacı-Ahmed Efendi «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 146 numarasında gördüğümüz Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın ağabeyisi ve aynı cedvelin 164 ve 170 numaralarında gördüğümüz Vezir-i-a'zam Muhsin-zâde Mehmet Paşa'nın amcasıdır. Bunlardan Muhsin-zâde Abdullah Paşa, ikinci Mustafa'nın hal'i ve üçüncü Ahmed'in cülûsiyle neticelenen «Edirne vak'ası»nda âsiler tarafından Baş-defterdar intihâb edilmiştir; Aşağıda 144 numaraya bakınız).

143) Sarı-Mustafa Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1702=1114 senesi 31 Kânunuevvel = 11 Şa'ban Pazar günü; azli: 1703=1114 senesi 5 Mayıs = 18 Zülhicce Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 4 ay, 5 gün; «İkinci defa».

(Sarı-Mustafa Efendi'nin bundan evvelki ilk defterdarlığı için yukarda 140 numaraya bakınız. — Bu ikinci defterdarlığından azlinde Trablusşam beylerbeyliğine gönderilmiş ve o yeni vazifesinden itibaren paşa ünvanını almıştır).

İKİNCİ MUŞTAFÂ ve ÜÇÜNCÜ AHMED DEVİRLERİ:

144) Bakkal-zâde Sarı-Hacı-Mehmet Efendi/Paşa — Miliyeti: Türk (?); tâyini: 1703 = 1114 senesi 5 Mayıs = 18 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1703=1115 senesi 22 Teşrinisânî=13 Receb Perşembe günü; defterdarlık müddeti: 6 ay, 18 gün; «Birinci defa».

(Şakk-ı-evvel mektupçuluğundan Baş-defterdar olan bu Hacı-Mehmed Efendi'nin defterdarlığı İkinci Mustafa'nın hal'i ve Üçüncü Ahmed'in cülûsiyle neticelenen ve İstanbul'da başlayıp Edirne'de nihayet bulduğu için «Edirne vak'ası» denilen büyük ihtilâl hareketine tesadüf etmektedir: O sırada Hacı-Mehmed Efendi İkinci Mustafa'nın diğer devlet erkânıyla beraber Edirne'de bulunduğu için, İstanbul'da ısyân başladığı zaman âsiler tarafından 1115—1703 senesi 14 Rebî'ül-evvel—28 Temmuz Cumartesi günü Darbhâne-emini Muhsin-zâde Abdullah Efendi Baş-defterdar intihâb edilmiştir; bu Abdullah Efendi yukarda 142 numarada gördüğümüz Muhsin-zâde Hacı-Mehmed Efendi'nin küçük kardeşidir ve sonraları hem kendisi, hem oğlu Muhsin-zâde Mehmet Paşa Sadr-ı-a'zam olmuştur: «Vezir-i-a'zamlar», cedvelinde 146, 164 ve 170 numaralara bakınız. Üçüncü Ahmed Edirne'de tahta çıktığı gün âsiler tarafından İstanbul'da intihâb edilmiş olan devlet erkânının me'muriyetlerini umumiyetle tasdik etmek mecburiyetinde kalmıştır: 1703 = 1115 vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına bakınız. Âsilerin Baş-defterdar seçtikleri Muhsin-zâde Abdullah Efendi'nin me'muriyeti de diğerleriyle beraber tasdik edilip edilmediği kat'î surette belli değildir: Mâlûm olan nokta, İkinci Mustafa'nın son Baş-defterdarı olan Hacı-Mehmed Efendi'nin «Edirne vak'asında» «İhtifâ», etmiş olmasıdır; fakat vak'adan sonra Hacı Efendi meydana çıkınca Vak'anüvis Râşid'e göre Üçüncü Ahmed tarafından makamında «İbkaa» edilmiştir: Halbuki gene Râşid diğer bir münâsebetle bu «İbkaa» yı ikinci bir tâyin gibi göstermektedir! Her halde eğer Muhsin-zâde'nin defterdarlığı cülûs günü diğerleriyle beraber tasdik edilmişse, kaç gün sürmüş olduğu mâlûm değildir: İşte bu vaziyetten dolayı Muhsin-zâde Abdullah Efendi bu cedvele alınmamış ve Sarı/Hacı-Mehmed Efendi'nin yeni pâdişah tarafından vazifesinde «İbkaa» edilmiş olması hakkındaki rivayet esas ittihâz edilmiştir. — Hacı-Mehmed Efendi'nin bundan sonraki defterdarlıkları için aşağıda 146, 148, 151, 153 ve 157 numaralara bakınız).

ÜÇÜNCÜ AHMED DEVRİ:

145) Firârî-Hasan Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1703 = 1115 senesi 22 Teşrinisânî = 13 Receb Perşembe günü; azliyle Rumeli-Bey-

lerbeyliğine nakli: 1704=1115 senesi 29 Şubat = 23 Şevvâl Cuma günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 8 gün.

(İkinci Mustafa'nın hal'iyle neticelenen «Edirne vak'ası»nda âsilerle el-birliği ederek İstanbul-Kaymakamlığında bulunduktan sonra Vezâret pâyesiyle Baş-defterdar olan bu Hasan Paşa'ya «Fîrârî» denilmesi, vak'adan evvel Şehr-i Zûr=Kerkük beylerbeyliğinde bulunduğu sırada i'dâma mahkûm edilince hükmü teblig eden Çavuşbaşı'yı katlettikten sonra İstanbul'a kaçıp saklanmış olmasındandır: Üçüncü ciltte 1703 = 1115 vukuâtının «22 Ağustos» fıkrasına da bakınız).

146) Bakkal-zâde Sarı/Hacı Mehmet Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1704 = 1115 senesi 29 Şubat = 23 Şevvâl Cuma günü; azli: 1705 = 1116 senesi 6 Şubat = 11 Şevvâl Cuma günü; defterdarlık müddeti: 11 ay, 6 gün; «İkinci defa».

(Büyük-Ruznamgecilikten ikinci defa Baş-defterdar olan Hacı-Mehmed Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 144 numaraya ve bundan sonrakiler için de aşağıda 148, 151, 153 ve 157 numaralara bakınız).

147) Tabl/Davul-İsmail Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1705 = 1116 senesi 6 Şubat = 11 Şevvâl Cuma günü; azli: 1705 = 1117 senesi 13 Haziran = 20 Safer Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 4 ay, 5 gün.

(Haraç-muhâsebeciliğinden Baş-defterdar olan Davul-İsmail Efendi'nin aczinden dolayı azlolunduğundan bahsedilir. «Sicill-i Osmânî», müellifi Süreyya Bey bu defterdarın mezar taşındaki «Davud İsmail» isminin «Davul» denilmemek için yapılmış bir «Hüsn-i te'vil» olduğuna hükmetmektedir).

148) Bakkal-zâde Sarı/Hacı Mehmed Efendi / Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1705 = 1117 senesi 13 Haziran = 20 Safer Cumartesi günü; azli: 1706 = 1118 senesi 18 Temmuz = 6 Rebî'ül-âhir Pazar günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 1 ay, 5 gün; «Üçüncü defa».

(Bakkal-zâde Efendi'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 144, 146 ve bundan sonrakiler için de aşağıda 151, 153 ve 157 numaralara bakınız).

149) Seyyid-Yahyâ Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1706 = 1118 senesi 18 Temmuz = 6 Rebî'ül-âhir Pazar günü; isti'fâsı: 1706 = 1118 senesi 12 Ağustos = 2 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü; defterdarlık müddeti: 25 gün.

(Şeyh-ül-İslâmlar cedvelinin 67, 70 ve 73 numaralarında gördüğümüz Paşmakçı-zâde Ali Efendi'nin akrabâsından olan bu Yahyâ Efendi Baş-Emîrâhurluktan Şikk-ı-evvel defterdârı olmuştur: Me'mûriyyet müddeti bir ayı bile doldurmadan isti'fâ etmesine sebep, kendisi vezâret pâyesiyle defterdarlık istemiş olduğu halde Sadr-ı-a'zam Çorlulu-Ali Paşa'nın muhâlefetinden dolayı vezir olamıyarak «Efendi» ünvanıyla tâyin edilmiş olmasından fevkalâde müteessir olmasıdır).

150) Dâmad-Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1706 = 1118 senesi 12 Ağustos = 2 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü; azli: 1708 = 1119 senesi 12 Şubat = 20 Zülka'de Pazar günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 6 ay, 1 gün; «Birinci defa».

(Mevkufât kalemi ikinci halifelüğinden birdenbire Baş-defterdar olan Dâmad-Mehmed Efendi kölelikten yetişmiş olduğu için milliyeti belli değildir: «Dâmad» lâkabı da Kasap-başı Ali Ağa'nın dâmâdı olmasındandır. Azline sebep olarak me'mûriyyet müddetinin uzun sürmüş olmasından bahsedilir! — Mehmed Efendi'nin dört defa defterdarlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 152, 154 ve 158 numaralara ve oğlu İzzet Ali Bey'in defterdarlığı için de 162 numaraya bakınız).

151) Bakkal-zâde Sarı/Hacı Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1708 = 1119 senesi 12 Şubat = 20 Zülka'de Pazar günü; azli: 1709 = 1121 senesi 10 Ağustos = 3 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 5 ay, 27 gün; «Dördüncü defa».

(Bakkal-zâde'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 144, 146, 148 ve bundan sonrakiler için de aşağıda 153 ve 157 numaralara bakınız. — Bu seferki azli üzerine beylerbeylikle Bender muhafızlığına tâyin edilmiş olduğu için «Paşa» ünvanıyla anılmaya başlamış ve daha sonra vezir de olmuştur).

152) Dâmad-Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1709 = 1121 senesi 10 Ağustos = 3 Cumâda-l-âhire Cumartesi günü; azli: 1712 = 1123 senesi 19 Kânunusânî = 10 Zülhicce Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 5 ay, 10 gün; «İkinci defa».

(Nişancılıktan ikinci defa Baş-defterdar olan Dâmad-Mehmed Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 150 numaraya ve bundan sonrakiler için de aşağıda 154 ve 158 numaralara bakınız).

153) Bakkal-zâde Sarı/Hacı Mehmed Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1712 = 1123 senesi 19 Kânunusânî = 10 Zülhicce Salı günü; azli: 1712 = 1124 senesi 22 Haziran = 17 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 4 gün; «Beşinci defa».

(Bakkal-zâde'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 144, 146, 148 ve 151 numaralara ve bundan sonraki son defterdarlığı için de aşağıda 157 numaraya bakınız).

154) Dâmad-Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1712 = 1124 senesi 22 Haziran = 17 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü; azli: 1713 = 1125 senesi 22 Haziran = 28 Cumâda-l-ülâ Perşembe günü; defterdarlık müddeti: 1 sene; «Üçüncü defa».

«Dâmad-Mehmed Efendi'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 150 ve 152 numaralara ve bundan sonraki son defterdarlığı için de aşağıda 158 numaraya bakınız).

155) Sarı-Mustafa Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1713 = 1125 senesi 22 Haziran = 28 Cumâda-l-ûlâ Perşembe günü; azli: 1714 = 1126 senesi 28 Kânunusâni = 12 Muharrem Pażar günü; defterdarlık müddeti: 7 ay, 6 gün; «Üçüncü defa».

(Rumeli-beylerbeyliğinden Vezâret pâyesiyle Baş-defterdar olan Sarı-Mustafa Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 140 ve 143 numaralara bakınız: Üç defterdarlık müddetinin mecmûu 2 sene, 9 ay, 10 gün tutmaktadır. — Mustafa Paşa bu son defterdarlığından azli üzerine tekrar Rumeli-beylerbeyliğine gönderilmiş ve ondan sonra da bir çok valiliklerde bulunmuştur).

156) Kayserili-Osman Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1714 = 1126 senesi 28 Kânunusâni = 12 Muharrem Pazar günü; azli: 1714 = 1126 senesi 18 Ağustos = 7 Şa'ban Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 6 ay, 21 gün; «Birinci defa».

(Kapucular-kethudâlığından Baş-defterdar olan Osman Efendi'nin iki defa defterdarlığı ve bir defa da defterdar vekilliği vardır: Bundan sonraki Baş-defterdarlığı için aşağıda 159 numaraya ve vekâleti için de 157 ve 158 numaralara bakınız).

157) Bakkal-zâde Sarı/Hacı Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1714 = 1126 senesi 18 Ağustos = 7 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1716 = 1129 senesi 31 Kânunuevvel = 16 Muharrem Perşembe günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 4 ay, 18 gün; «Altıncı defa».

(Bakkal-zâde'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 144, 146, 148, 151 ve 153 numaralara bakınız: Altı defterdarlık müddetinin mecmûu 6 sene, 10 ay, 13 gün tutmaktadır. — Bakkal-zâde bu seferki azli üzerine Selânik muhâfızlığına gönderilmiştir. — Azlinin sebebi, bir müddet evvel kendisine ihsâs edilmiş olan sadârete tâyini gecikince «Hilâf-ı ma'hûd açıkdan mühr-i Sadâret talebine âğâz» etmesi ve bir taraftan da şahsî nüfuz ve i'tibârına istinâden pâdişahın irâdesi hilâfına bir takım mukaataalar tevcihine kalkışmasıdır! Netice itibariyle sadâretten mahrumiyetine bizzât kendisi sebep olmuş demektir: Azli üzerine bütün mukaataa tevcihâtı iptâl edilmiştir. — Bakkal-zâde azledilince Baş-defterdarlık vekâletine 156 numarada gördüğümüz sâbık Baş-defterdarlardan Kayserili-Osman Efendi tâyin edilmiştir: Aşağıki fıkraya bakınız).

158) Dâmad-Mehmet Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1717 = 1129 senesi 19 Kânunusâni = 5 Safer Salı günü; azli: 1717 = 1129 senesi 19 Şubat = 7 Rebî'ül-evvel Cuma günü; defterdarlık müddeti: 1 ay, 1 gün; «Dördüncü defa».

(Vezâret pâyesiyle bulunduğu Hotin muhâfızlığından dördüncü defa Baş-defterdar olan Dâmad-Mehmet Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 150, 152 ve 154 numaralara bakınız: Dört defterdarlık müddetinin mecmûu 5 sene, 12 gün tutmaktadır. — Mehmet Paşa'nın bu seferki tâyiniyle selefi Bakkal-zâde'nin azli arasında 19 gün Baş-defterdarlık makamı vekâlet suretiyle eski defterdarlardan Kayserili-Osman Efendi tarafından idare edilmiştir: Bu Osman Efendi için yukarda 156 numaraya bakınız. Bununla beraber, Dâmad-Mehmet Paşa'nın bu son tâyini üzerine Kayserili-Osman Efendi'nin vekâleti nihayet bulunmuş değildir: İdarî bir garîbe olmuş, Mehmet Paşa'nın ihtiyarlığından dolayı «Vekili Osman Efendi temsilyetde devam» etmiş, aynı bir makamda asil ile vekil bir arada bulunmuş ve hattâ Dâmad-Mehmet Paşa vekil Osman Efendi ile pek tabii olarak gecinemediği için azledilip Kubbe-vezirliğine naklolunmuştur! Aşağıki fıkraya da bakınız).

159) Kayserili-Osman Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1717 = 1129 senesi 19 Şubat = 7 Rebî'ül-evvel Cuma günü; azli: 1717 = 1130 senesi 19 Kânunuevvel = 15 Muharrem Pazar günü; defterdarlık müddeti: 9 ay, 28 gün; «İkinci defa».

(Baş-defterdar vekilliginden ikinci defa olarak asâleten defterdar olan Osman Efendi'nin bundan evvelki me'mûriyyeti için yukarda 156 numaraya bakınız. İki defterdarlık müddetinin mecmûu 1 sene, 4 ay, 19 gün tutmaktadır; 157 numarada gördüğümüz Bakkal-zâde Hacı-Mehmet Paşa'nın 1716 = 1129 senesi 31 Kânunuevvel = 16 Muharrem Perşembe günü azli üzerine Osman Efendi Baş-defterdar vekili olmuş ve bu vekâlet müddeti de 158 numarada gördüğümüz Dâmad-Mehmet Paşa'nın defterdarlığı zamanında da devam ederek 1 ay, 20 gün sürmüştür: Osman Efendi'nin iki defterdarlık müddetine işte bu vekâlet müddeti de ilâve edildiği takdirde, asâlet ve vekâlet suretiyle defterdarlık müddetinin mecmûu 1 sene, 6 ay, 9 günü bulur. — Kayserili-Osman Efendi bu son defterdarlığından sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

160) Hacı-Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1717 = 1130 senesi 19 Kânunuevvel = 15 Muharrem Pazar günü; azli: 1719 = 1131 senesi 9 Mayıs = 19 Cumâda-lâhire Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 21 gün.

(Vidin defterdarlığından Baş-defterdar olan sâbık Reîs-ül-küttâb Hacı-Mustafa Efendi, Nevşehirli-İbrahim Paşa'nın teveccühünü kazanmış ve iktidârını takdir ettirmiş kuvvetli bir mâliyecidir. Azline sebep olarak Niş ve Vidin kalelerinde ki yenîçerilerin mevâcipleri geciktiği için isyân etmiş olmalarından dolayı kendisine haksız olarak kusur isnâd edilmiş olduğundan bahsedilir).

161) Türk-İbrahim Efendi / Hacı-İbrahim Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1719 = 1131 senesi 9 Mayıs = 19 Cumâda-lâhire Salı günü; ölümü: 1728 — 1729 = 1141 senesi (?); defterdarlık müddeti: takriben 10 sene.

(Baş-Muhâsebe-kesedarlığından Baş-defterdar olan Hacı-İbrahim Efendi on sene kadar Osmanlı maliyesini idare etmiş muktedir ve büyük bir devlet-adamı ol-

duğu halde, ölüm tarihi maatteessüf belli değildir: Vak'anüvis Küçük-Çelebi-zâde İsmail Âsım Efendi bir çok ehemmiyetsiz kimselerin bile ölüm tarihlerini tesbit ettiği halde, bu kadar mühim bir şahsiyeti her nedense ihmâl etmiş veyahut bir müstensih veyâ matbaa zühûlü olmuştur. «Sicill-i Osmânî» vesaire gibi muahhar menbâalar da Küçük-Çelebi-zâde'ye istinâd ettikleri için, onlar da bu noktayı meskût geçmek mecburiyetinde kalmışlardır. «Sicil»de tenâkuz bile vardır: Birinci cildindeki Hacı-İbrahim Efendi maddesinde ölüm tarihi 1140 gösterildiği halde, dördüncü cildinin sonundaki Defterdarlar cedvelinde 1141 gösterilir! — İbrahim Efendi'nin çok uzun süren defterdarlığı, tebeddülât oldukça mütemâdiyen makamında ibka edilmek suretiyle on seneye yaklaşmıştır: Küçük Çelebi-zâde son defa olarak «11 Şevvâl 1140 = 21 Mayıs 1728 Cuma» günü yapılan tebeddülâtta Hacı-İbrahim Efendi'nin ibka edilmiş olduğundan bahsetmekte ve ondan sonra 1141 = 1729 senesi Zülhicce—Haziran/Temmuz ayında Baş-defterdar olarak İzzet Ali Bey'den bahsetmektedir! Her halde bu ölüm tarihinin mezar kitâbesi veyahut yeni bulunacak bir vesika ile tesbiti çok faydalı olacaktır).

ÜÇÜNCÜ AHMED ve BİRİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ:

162) İzzet Ali Bey/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1728 - 1729 = 1141 senesi (?); azli: 1732 = 1144 senesi 22 Mayıs=27 Zülka'de Perşembe günü; defterdarlık müddeti: Takriben 4 sene.

(Mektûbî-i-Defteri me'mûriyyetinden, yâni Defterdar-mektupçuluğundan Baş-defterdar olan İzzet Ali Bey yukarda 150, 152, 154 ve 158 numaralarda gördüğümüz Dâmad-Mehmet Paşa'nın oğludur: Babası kölelikten yetişmiş olduğu için milliyeti belli değildir. — Kuvvetli bir şâir olan İzzet Ali Bey'in büyük dostu Nedim ile karşılıklı nazîreleri vardır; Nedim dîvânında İzzet Ali Bey'in defterdarlığı hakkında iki tarih manzumesine tesadûf edilir; bunların birinde:

Vekâlet eyledi sıdk üzre Defterdâra bir müddet

denildiğine göre, selefi Hacı-İbrahim Efendi'nin ölüm hastalığı esnâsında İzzet Ali Bey bir müddet Baş-defterdar vekillğinde bulunmuş demektir. — Daha sonraları Vezâret pâyesiyle taltif edilen İzzet Ali Paşa bir aralık Sadâret-Kaymakamlığında da bulunmuştur. — Defterdarlığından sonra Anadolu-beylerbeyliğinde ve bâzı askerî vazifelerde bulunmuş olan İzzet Ali Paşa nihayet Şark ser-askerliği esnâsında Revan'da vefât etmiştir).

BİRİNCİ MAHMUD DEVRİ:

163) Uç-anbarlı Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1732 = 1144 senesi 22 Mayıs = 27 Zülka'de Perşembe günü; ölümü: 1732 = 1145 senesi 8 Eylül = 18 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 17 gün.

(Reis-ül-küttâblıkta bulunduktan sonra Defter-eminliğinden Baş-defterdar olan Mehmed Efendi, Hacı-Halil Ağa isminde bir Baltacı'nın oğludur. Muktedir bir devlet-adamı olduğundan bahsedilir. — Ölüm tarihini Vak'anüvis Subhi «Evâsıt-ı Rebî'ül-evvel»,e ve Resmî Ahmed Efendi de «Sefinet-ür-Rüesâ»sında ayın 18 ine müsâdif gösterir).

164) Cânibî-Ali Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1732 = 1145 senesi 8 Eylül = 18 Rebî'ül-evvel Pazartesi günü; azli: 1733 = 1145 senesi 25 Mart = 9 Şevvâl Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 6 ay, 17 gün; «Birinci defa».

(Tersâne cânibliğinden, yâni Bahriye levâzım reisliğinden Baş-defterdar olan Ali Efendi'nin «Cânibî» lâkâbı eski me'mûriyyetinden dolayıdır. Bundan sonraki ikinci ve sonuncu defterdarlığı için aşağıda 174 numaraya bakınız).

165) Boz-oğlan / Hacı-İbrahim Efendi / Boz-İbrahim Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini 1733 = 1145 senesi 25 Mart = 9 Şevvâl Çarşamba günü; azli: 1734 = 1147 senesi 12 Ağustos = 12 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 18 gün; «Birinci defa».

(Ruznamçe-i-evvel makamından Baş-defterdar olan İbrahim Efendi'nin bu ilk me'mûriyyeti «Sicill-i Osmânî»de ikinci defterdarlığı gibi gösterilirse de doğru değildir: Bu zühûlün sebebi, müellifin 161 numarada gördüğümüz Hacı-İbrahim Efendi ile bunu birbirine karıştırmış olmasıdır. — Boz-İbrahim Efendi'nin bundan sonraki son defterdarlığı için aşağıda 167, yeğeni Memiş Efendi'nin defterdarlığı için 178 ve oğlu Râkım Efendi'nin defterdarlığı için de 193 numaraya bakınız).

166) Hacı-Halil Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1734 = 1147 senesi 12 Ağustos = 12 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; azli: 1735 = 1148 senesi 27 Teşrinisânî = 11 Receb Pazar günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 3 ay, 16 gün; «Birinci defa».

(Baş-Muhâsebe halife-i-evvelliğinden Baş-defterdar olan Hacı-Halil Efendi'nin azil tarihi için aşağıki fıkraya ve bundan sonraki son defterdarlığı için de aşağıda 168 numaraya bakınız. — Halil Efendi'nin kuvvetli bir mâliyecî olduğundan bahsedilir).

167) Boz-oğlan / Hacı-İbrahim Efendi / Boz-İbrahim Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1735 = 1148 senesi 27 Teşrinisânî = 11 Receb Pazar günü; ölümü: 1736 = 1149 senesi Temmuz/Ağustos = Rebî'ül-evvel ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 8 buçuk ay; «İkinci defa».

(Defter-eminliğinden ikinci defa Baş-defterdar olan İbrahim Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 165 numaraya bakınız. — Bu seferki tâyin tarihini Vak'anüvis Subhî «12 Receb»e müsâdif gösterirse de, başka bir münâsebetle aynı ayın dokuzuncu gününü Perşembe göstermekte olduğu için, aradaki bir günlük «Rüyet-i-hilâl» farkı burada hakikî takvime göre tashih edilmiştir. — Subhî'de İbrahim Efendi'nin ölüm tarihi yoktur. Burada «Sicill-i Osmânî»deki tarih esas ittihâz edilmiştir. — Boz-İbrahim Efendi'nin iki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 2 sene, 1 ay tutmaktadır).

168) Hacı-Halil Efendi — Milliyeti: Türk, tâyini : 1736 = 1149 senesi Temmuz / Ağustos = Rebî'ül-evvel ayı; azli: 1737=1150 senesi Mayıs = Muharrem ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 10 ay; «İkinci defa».

(Hacı Efendi'nin bu ikinci defterdarlığına âit tâyin ve azil günleri belli değildir: iki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 2 sene, 1 ay, 16 gün tutmaktadır. — Hacı-Halil Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 166 numaraya bakınız).

169) Âtîf Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini : 1737 = 1150 senesi Mayıs = Muharrem ayı; azli: 1738 = 1151 senesi Haziran / Temmuz = Rebî'ül-evvel ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 2 ay; «Birinci defa».

(Mektûbî-i-Defterî me'mrûriyyetinden, yâni Mâliye mektupçuluğundan Baş-defterdar olan Âtîf Efendi kuvvetli bir divan şâiridir; kendi ismini taşıyan kıymetli kütüphânesiyle de mâruftur. «Sicill-i Osmânî»de ismi «Âtîf Mehmet Efendi» gösterilirse de doğru değildir: Diğer menbâların hepsi «Âtîf Mustafa» isminde müttefik-tir. — Âtîf Efendi'nin üç defa defterdarlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 171 ve 173 numaralara ve oğlu Ömer Vahîd Efendi'nin defterdarlığı için de 197 numaraya bakınız).

170) Hacı-Yusuf Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1738 = 1151 senesi Haziran/TeMMuz = Rebî'ül-evvel ayı; azli: 1739 = 1152 senesi 18 Nisan = 9 Muharrem Cumartesi günü; defterdarlık müddeti : Takriben 9 buçuk ay; «Birinci defa».

(Mâden kalemi Baş-halifelîğinden birdenbire Şikk-ı-evvel defterdarı olan Hacı-Yusuf Efendi muktedir ve çalışkan bir devlet-adamıdır; üç defa defterdarlığı vardır : Bundan sonrakiler için aşağıda 172 ve 176 numaralara bakınız).

171) Âtîf Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1739 = 1152 senesi 18 Nisan = 9 Muharrem Cumartesi günü; azli: 1741 = 1154 senesi 26 Eylül = 15 Receb Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 5 ay, 8 gün; «İkinci defa».

(Âtîf Efendi'nin ilk defterdarlığı için yukarda 169 ve sonuncusu için de aşağıda 173 numaralara bakınız).

172) Hacı-Yusuf Efendi — Milliyeti : Türk; tâyini: 1741 = 1154 senesi 26 Eylül = 15 Receb Salı günü; azli: 1742 = 1155 senesi 27 Haziran = 23 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 9 ay, 1 gün; «İkinci defa».

(Hacı-Yusuf Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 170 ve bundan sonraki için de aşağıda 176 numaralara bakınız).

173) Âtîf Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1742 = 1155 senesi 27 Haziran = 23 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; ölümü: 1742 = 1155 senesi 25 Temmuz = 22 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba günü; defterdarlık müddeti : 28 gün; «Üçüncü defa».

(Hacı-Âtîf Mustafa Efendi'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 169 ve 171 numaralara bakınız : Üç defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 3 sene, 8 ay tutmaktadır).

174) Cânibî-Ali Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1742 = 1155 senesi 25 Temmuz = 22 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba günü; ölümü: 1743 = 1156 senesi 20 Nisan = 25 Safer Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 8 ay, 26 gün; «İkinci defa».

(Tersâne-eminliğinden ikinci defa Şikk-ı-evvel defterdarı olan Cânibî-Ali Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 164 numaraya bakınız : İki defterdarlık müddetinin mecmûu 1 sene, 3 ay, 13 gün tutmaktadır).

175) Hacı-Sa'dullâh Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1743 = 1156 senesi 20 Nisan = 25 Safer Cumartesi günü; Nişancılığa nakli: 1743 = 1156 senesi 20 Kânunuevvel = 4 Zülka'de Cuma günü; defterdarlık müddeti: 8 ay.

(Darphâne-eminliğinden Baş-defterdar olan Sa'dullah Efendi, Nişancılığa nakleldikten bir müddet sonra tekrar Darphânedeki vazifesine iâde edilmiştir).

176) Hacı-Yusuf Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1743 = 1156 senesi 20 Kânunuevvel = 4 Zülka'de Cuma günü; azli: 1746 = 1159 senesi 26 Haziran = 6 Cumâda-l-âhire Pazar günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 6 ay, 7 gün; «Üçüncü defa».

(Nişancılıktan üçüncü defa Baş-defterdar olan Hacı-Yusuf Efendi'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 170 ve 172 numaralara bakınız : Üç defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 4 sene, 18 gün tutmaktadır. — İzzî tarihinde bu seferki azli «7 Cumâda-l-âhire Ahad» gününe müsâdif gösterilirse de «Ahad=Pazar» günü hakikî takvimde o ayın 7 sine değil, 6 sına tesadüf etmektedir).

177) Behcet Mehmet Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1746 = 1159 senesi 26 Haziran = 6 Cumâda-l-âhire Pazar günü; azli: 1749 = 1162 senesi 18 Ağustos = 4 Ramazan Pazartesi günü; defterdarlık müddeti : 3 sene, 1 ay, 22 gün; «Birinci defa».

(Defterdar-mektupçuluğundan Baş-defterdar olan Behcet Efendi eski Tersâne-eminlerinden Acem-kılıcı Hacı-Mustafa Efendi'nin oğludur. Üç defa defterdarlığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 179 ve 183 numaralara ve kardeşi İbrahim Sârim Paşa'nın defterdarlığı için de 189 numaraya bakınız).

178) Seyyid-Memiş Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1749 = 1162 senesi 18 Ağustos = 4 Ramazan Pazartesi günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1750 = 1163 senesi 29 Temmuz = 24 Şa'ban Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 11 ay, 12 gün; «Birinci defa».

(Mâliye Zimmet-halifelüğinden birdenbire Baş-defterdar olan Memiş/Mehmed Efendi yukarda 165 ve 167 numaralarda gördüğümüz Boz-İbrahim Efendi'nin yeğenidir. Bundan sonraki defterdarlığı için aşağıda 186 numaraya bakınız).

179) Behcet Mehmed Efendi / Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1750 = 1163 senesi 29 Temmuz = 24 Şa'ban Çarşamba günü; azli: 1750 = 1163 senesi 11 Teşrinievvel = 10 Zülka'de Pazar günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 13 gün; «İkinci defa».

(Tersâne-eminliğinden ikinci defa Baş-defterdar olan Behcet Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 177 ve bundan sonraki için de aşağıda 183 numaralara bakınız. — Bu seferki azli üzerine iki tuğla Alâiyye sancasına tâyin edilmiş olduğu için Paşa ünvânını almıştır).

180) Sopa-Salan / Belgradî-Kâmil Ahmed Efendi / Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1750 = 1163 senesi 11 Teşrinievvel = 10 Zülka'de Pazar günü; azli: 1751 = 1164 senesi 30 Kânunusâni = 3 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 20 gün.

(Tersâne -eminliğinden baş-defterdar olan Belgradlı Kâmil Ahmed Efendi'nin azliyle halefinin tâyini izzî tarihinde «2 Rebî'ül-evvel Sebt», gününe müsâdif gösterilirse de, «Sebt = Cumartesi» günü hakikî takvimde o ayın 2 sine değil, 3 üne tesadüf etmektedir. — Ahmed Efendi azlinden sonra Reis-ül-Küttâblık ve Sadâret-kethudâlığı gibi merkez hizmetleriyle muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — Baş-defterdarlığa vekâleten tâyin edilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır).

181) Müezzîn-zâde Halîmî Mustafa Efendi / Paşa Milliyeti: Türk; tâyini: 1751 = 1164 senesi 30 Kânunusâni = 3 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1753 = 1167 senesi 29 Teşrinievvel = 1 Muharrem Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 9 ay; «Birinci defa».

(Ruznamçe-kesedarlığından Baş-defterdar olan Halîmî Mustafa Efendi eski Ruznamçe-kesedarlarından Ali Efendi'nin oğludur. Tâyin tarihindeki bir günlük fark için yukarıki fıkraya ve bundan sonraki defterdarlıkları için de aşağıda 184 ve 188 numaralara bakınız. — Sefâhet düşkünlüğünden dolayı azli üzerine Beylerbeyi pâyesile Sayda valiliğine tâyin edilerek Paşa ünvânını almıştır).

BİRİNCİ MAHMUD ve ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVİRLERİ :

182) Nâilî Abdullah Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini :

1753 = 1167 senesi 29 Teşrinievvel = 1 Muharrem Pazartesi günü; Sadârete tâyini üzerine defterdarlıktan ayrılması: 1755 = 1168 senesi 18 Mayıs = 6 Şa'ban Pazar günü; defterdarlık müddeti : 1 sene, 6 ay, 20 gün.

(Reis-ül-küttâblıktan Baş-defterdar olan Nâilî Abdullah Efendi, Davutpaşalı Hacı-Halil Ağa'nın oğludur : Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 157 numaraya ve gün tarihi için de aşağıki fıkraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVRİ :

183) Behcet-Mehmed Efendi / Paşa — Milliyeti : Türk (?); tâyini : 1755 = 1168 senesi 18 Mayıs = 6 Şa'ban Pazar günü; ölümü : 1755 = 1168 senesi 22 Ağustos = 14 Zülka'de Cuma günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 5 gün; «Üçüncü defa».

(Baş-Ruznamçecilikten üçüncü defa Baş-defterdar olan Behcet Efendi'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 177 ve 179 numaralara bakınız : Üç defterdarlık müddetinin mecmûu 3 sene, 7 ay, 10 gün tutmaktadır. — Bu seferki tâyin tarihini Vak'anüvis Vâsıf «7 Şa'ban Ahad» gününe müsâdif gösterirse de, «Ahad=Pazar» günü hakikî takvimde o ayın 7 sine değil, 6 sına tesadüf etmektedir).

184) Müezzinzâde Halîmî Mustafa Efendi / Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini: 1755 = 1168 senesi 22 Ağustos = 14 Zülka'de Cuma günü; azli: 1755 = 1169 senesi 11 Teşrinisâni = 6 Safer Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 20 gün; «İkinci defa».

(Halîmî Mustafa Paşa'nın bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 181 ve bundan sonraki için de aşağıda 188 numaralara bakınız. — Bundan evvelki gibi bu seferki azli de «Fisk-u-fücûra inhimâki» ile «Havâ ve hevesine» tâbiyyetindedir).

185) Hacı-Ahmed Efendi / Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1755 = 1169 senesi 11 Teşrinisâni = 6 Safer Salı günü; azli: 1756 = 1170 senesi 20 Teşrinievvel = 25 Muharrem Çarşamba günü; defterdarlık müddeti 11 ay, 9 gün; «Beşinci defa».

(Baş-Muhâsebe kesedarlığından Şikk-ı-evvel defterdarı olan Hacı-Ahmed Efendi'nin üç defa defterdarlığı vardır : Bundan sonrakiler için aşağıda 187 ve 190 numaralara bakınız).

186) Seyyid-Memiş Efendi — Milliyeti : Türk (?); tâyini 1756 = 1170 senesi 20 Teşrinievvel = 25 Muharrem Çarşamba günü; azli : 1757 = 1170 senesi 31 Kânunusâni = 10 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 12 gün; «İkinci defa».

(Yenigeri-kâtipliğinden ikinci defa Baş-defterdar olan Memiş Efendi'nin bundan evvelki me'mûriyyeti için yukarda 178 numaraya bakınız : İki defterdarlık müddetinin mecmûu 1 sene, 2 ay, 24 gün tutmaktadır).

ÜÇÜNCÜ OSMAN ve ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ:

187) Hacı-Ahmed Efendi / Paşa — Milliyeti : (?); tâyini: 1757 = 1170 senesi 31 Kânunusâni = 10 Cumâda-l-ûlâ Pazartesi günü; azli : 1758 = 1171 senesi 23 Mayıs = 15 Ramazan Salı günü; defterdarlık müddeti : 1 sene, 3 ay, 23 gün; «İkinci defa».

(Hacı-Ahmed Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 185 ve bundan sonraki için de aşağıda 190 numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ:

188) Müezzîn-zâde Hâlimî Mustafa Efendi / Paşa — Milliyeti : Türk; tâyini : 1758 = 1171 senesi 23 Mayıs = 15 Ramazan Salı günü; azli : 1759 = 1173 senesi 3 Teşrinisâni = 12 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 5 ay, 11 gün; «Üçüncü defa».

(Hacı-Ahmed Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 185 ve bundan 184 numaralara bakınız : Üç defterdarlık müddetinin mecmûu 4 sene, 5 ay, 1 gün tutmaktadır. — Bundan evvelki defterdarlıklarında olduğu gibi, bu sefer de azlinin sebebi sefâhat düşkünlüğüdür; bununla beraber, Mâliye işlerindeki fevkalâde iktidarını Vak'anüvis Vâsîf «Fenn-i defter de mâhir ve defâtir-i mirî münderis olsa müceddeden ihtirâna kaadir» şeklinde anlatır. — Azli üzerine Vezâret pâyesiyile Musul valiliğine tâyin edilmişse de, çok cömert ve müsrif olduğu için parasız yola çıkmak mecburiyyetinde kalmış ve hattâ Kocaeli = İzmit mutasarrıfından yüz altın borç almış, fakat İstanbuldaki alacaklıları pâdişahı ve devlet erkânını arzihallerle rahatsız ettiklerinden ve bir taraftan da irtikâbına âit bâzı emâreler bulunduğundan dolayı azil tarihinden 3 ay, 9 gün sonra 1760=1173 senesi 12 Şubat =24 Cumâda-l-âhire Salı günü i'dâm ettirilip kesik başı İstanbul'a getirilerek Topkapu sarayının orta kapısında teşhir edilmiştir).

189) Mektûbî-İbrahim Sârım Efendi / Paşa — Milliyeti : Türk (?); tâyini: 1759 = 1173 senesi 3 Teşrinisâni = 12 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; azli: 1760 = 1173 senesi 16 Haziran = 2 Zülka'de Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 7 ay, 13 gün; «Birinci defa».

(Baş-muhâsebecilikten Şikk-i-evvel defterdarı olan İbrahim Sârım Efendi eski Tersâne-eminlerinden Acem-kılıcı Hacı-Mustafa Efendi'nin oğlu ve yukarda 177, 179 ve 183 numaralarda gördüğümüz Behcet Mehmed Efendi'nin kardeşidir : «Mektûbî» lâkabı uzun müddet Defterdar-mektupçuluğunda bulunmuş olmasındandır. Bunun hakkında şöyle bir beyit vardır :

«Babası seyf-i Acemdir anası gaddâre
Yatağan huyludur uşşâka cefâlar kılıcı

İbrahim Sârım Efendi'nin iki defa defterdarlığı vardır : Bundan sonraki için aşağıda 196 numaraya bakınız).

190) Hacı-Ahmed Efendi / Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1760 = 1173 senesi 16 Haziran = 2 Zülka'de Pazartesi günü; Kubbe-vezirliğine nakli : 1761 = 1174 senesi 7 Kânunusâni = 30 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 6 ay, 21 gün; «Üçüncü defa».

(Hacı-Ahmed Paşa'nın bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 185 ve 187 numaralara bakınız : Üç defterdarlık müddetinin mecmûu 2 sene, 9 ay, 23 gün tutmaktadır).

191) Râmi-Paşa-zâde Hacı-Mustafa Nâilî Bey — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1761 = 1174 senesi 7 Kânunusâni = 30 Cumâda-l-ûlâ Çarşamba günü; azli: 1761 = 1174 senesi 24 Mart = 17 Şa'ban Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 ay, 18 gün.

(Defterdar-eminliğinden Baş-defterdar olan Mustafa Nâilî Bey yukarda «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 125 numarasında gördüğümüz Sadr-ı-a'zam Râmi Mehmet Paşa'nın oğludur : Mâliye işlerini idare edemediği için azlolundugundan bahsedilir).

192) Hacı-Abdi Efendi — Milliyeti : Türk (?); tâyini: 1761 = 1174 senesi 24 Mart = 17 Şa'ban Salı günü; azli: 1763 = 1176 senesi 27 Haziran = 15 Zülhicce Pazartesi günü (?); defterdarlık müddeti : 2 sene, 3 ay, 4 gün.

(İki defa Reis-ül-küttâb olduktan sonra Ruznamgecilikten Şıkk-ı-evvel defterdarı olan Abdi Efendi, Hocapaşalı Hacı-Mustafa Ağa isminde birinin oğludur. Azline sebep olarak »Hiddet-i mizâc,»ından bahsedilir. — Buradaki azil tarihi, Vak'anüvis Vasıf'ın Kurban bayramını müteâkıp göstermesine göre tesbit edilmiş olduğu için ihtiyatla karşılanmalıdır).

193) Râkım Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti : Türk (?); tâyini: 1763 = 1176 senesi 27 Haziran = 15 Zülhicce Pazartesi günü (?); azli: 1764 = 1177 senesi Kânunusâni iptidâları = Evâil-i Receb; defterdarlık müddeti: Takriben 6 ay, 10 gün.

(Tersâne-eminliğinden Baş-defterdar olan Râkım Efendi yukarda 165 ve 167 numaralarda gördüğümüz Boz-oğlan Hacı-İbrahim Efendi'nin oğlu ve 178 ve 186 numaalarda gördüğümüz Memiş Efendi'nin amcazâdesidir. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkraya bakınız).

194) Şâtır-zâde Kâşif Mehmet Emin Efendi — Milliyeti : (?); tâyini 1764 = 1177 senesi Kânunusâni iptidâları = Evâil-i Receb; azli : 1764 = 1178 senesi 22 Ağustos = 23 Safer Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: Takriben 7 ay, 10 gün.

(Sadâretkethudâlığından mâzul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan Kâşif Mehmet Emin Efendi, Şâtır-Yusuf Ağa isminde birinin oğludur; Kethudalıktan baş-

ka Reis-ül-küttâblık da etmiştir; halk arasında «Emin-Kethudâ» lâkabiyle anıldığından bahsedilir).

195) Avni Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1764 = 1178 senesi 22 Ağustos = 23 Safer Çarşamba günü; azli: 1766 = 1180 senesi 23 Temmuz = 15 Safer Çarşamba günü (?); defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 11 ay, 2 gün.

(Defter-eminliğinden Baş-defterdar olan Avni Efendi'nin azil tarihi Vak'anüvis Vâsıf'ın «Safer-ül-hayr evâsıtında» kaydine göredir: «Evâsıt», tâbiriyle ayın on beşinden başka bir iki gün evvel ve sonrası da kasdedildiği için, buradaki gün tarihi ihtiyatla karşılanmalıdır).

196) Mektûbî-İbrahim Sârım Efendi/Paşa — Milliyet: Türk (?); tâyini: 1766 = 1180 senesi 23 Temmuz = 15 Safer Çarşamba günü (?); azli: 1769 = 1182 senesi 8 Şubat = 1 Şevvâl Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 6 ay, 16 gün; «İkinci defa».

(Tersâne-eminliğinden ikinci defa Baş-defterdar olan İbrahim Sârım Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 189 numaraya ve tâyin tarihi için de yukarıki fıkraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 3 sene, 1 ay, 29 gün tutmaktadır. Bu seferki azli, sefer münâsebetiyle vaktinden evvel yapılan tebeddülât arasında olmuş ve Vak'anüvis Vâsıf da halefinin tâyini münâsebetiyle bu noktayı «Gurre-i Şevvâlden mutasarrıf olmak üzere» kaydıyle tasrih etmiştir).

197) Âtîf-zâde Ömer Vahid Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1769 = 1182 senesi 8 Şubat = 1 Şevvâl Çarşamba günü; isti'fâsı: 1769 = 1182 senesi Mart ortaları = Zülka'de iptidâları; defterdarlık müddeti: Takriben 1 ay, 10 gün; «Birinci defa».

(Çavuş-başlıktan Şikk-ı-evvel defterdarı olan Ömer Vahid Efendi yukarda 169, 171 ve 173 numaralarda gördüğümüz Âtîf Mustafa Efendi'nin oğludur. İki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 202 numaraya ve bu seferki tâyin tarihi için de yukarıki fıkraya bakınız).

198) Meş'aleci-İbrahim Hıfzı Efendi / Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1769 = 1182 senesi Mart ortaları = Zülka'de iptidâları; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1769 = 1183 senesi Kânunuevvel = Şa'ban sonları; defterdarlık müddeti: Takriben 8 buçuk ay.

(Baş-muhâsebecilikten Şikk-ı-evvel defterdarı olan İbrahim Hıfzı Efendi Serhâddağası Amasyalı Seyyid-Halil Ağa'nın oğludur. Baş-defterdarlıktan başka Nişancılık ve Sadâret-kaymakamlığı gibi büyük makamlar işgal ettikten sonra Vezâret pâyesiyle muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — «Meş'aleci» lâkabi harb meydanında meş'ale ile dolaşarak askere bahşiş dağıtmış olmasındandır. — Kardeşi Hacı-Mustafa Efendi'nin defterdarlığı için aşağıda 206 numaraya bakınız).

199) İsmetî Ali Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1769=1183 senesi Kânunuevvel = Şa'ban sonları; azli: 1771 = 1185 senesi Haziran ortaları = Safer sonları; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 5 buçuk ay.

(Defterdar-mektupçuluğundan Baş-defterdar olan İsmetî Ali Efendi'nin azline sebeb olarak harb hâlimden dolayı «Killet-i vâridât ve kesret-i masârifât sebebiyle» zavallının aklına hâlel gelmiş olduğundan bahsedilir!).

200) Hacı-İsmail Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1771 = 1185 senesi Haziran ortaları = Safer sonları; ölümü: 1772 = 1185 senesi 24 Şubat = 20 Zülka'de Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: Takriben 8 ay, 8 gün.

(Zimmet-hâlifeliğinden birdenbire Baş-defterdar olan Hacı-İsmail Efendi de selefi gibi «Fakd-i nakd ile mütehayyir» olarak aklını kaçırmış ve ordugâhta ölmüştür!».

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA ve BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVİRLERİ :

201) Derviş Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1772 = 1185 senesi 25 Şubat = 21 Zülka'de Salı günü; azli: 1774 = 1188 senesi 5 Teşrinisâni = 1 Ramazan Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 8 ay, 9 gün; «Birinci defa».

(Mâliye-tezkireciliğinden Baş-defterdar olan Derviş Mehmed Efendi'nin sadâreti için «Vezir-i a'zamlar» cedvelinde 172 ve bundan sonraki defterdarlığı için de aşağıda 203 numaraya bakınız).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVRİ :

202) Âtîf-zâde Ömer Vahîd Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1774 = 1188 senesi 5 Teşrinisâni = 1 Ramazan Cumartesi günü; azli: 1774 = 1188 senesi 25 Teşrinisâni = 21 Ramazan Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 20 gün; «İkinci defa».

(Ömer Vahîd Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 197 numaraya bakınız : İki defterdarlık müddetinin mecmûu 2 ay tutmaktadır).

203) Derviş Mehmed Efendi / Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1774 = 1188 senesi 25 Teşrinisâni = 21 Ramazan Çarşamba günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1775 = 1189 senesi 6 Mart = 3 Muharrem Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 3 ay, 11 gün; «İkinci defa».

(Derviş Mehmed Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 201 nu-

maraya ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 172 numaraya bakınız : İki defterdarlık müddetinin mecmûu 2 sene, 11 ay, 20 gün tutmaktadır).

204) Recâî Mehmet Emin Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1775 = 1189 senesi 6 Mart = 3 Muharrem Pazartesi günü; Nişancılığa nakli: 1776 = 1190 senesi; defterdarlık müddeti: Takriben 1 buçuk sene.

(Reis-ül-küttablıkta da bulunduktan sonra Sadâret-kethudâlığından Baş-defterdar olan Recâî Efendi'nin Nişancılığa nakledildiği ay ve gün tarihleri hakkında Cevdet tarihi, Sefinet-ür-rüesâ ve Sicill-i Osmânî gibi menbâlarda hiç bir kayıt yoktur).

205) Peyki-Hasan Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1776 = 1190 senesi; azli: 1778 = 1192 senesi 7/8 Teşrinievvel = 15/16 Ramazan Çarşamba / Perşembe gecesi; defterdarlık müddeti: Takriben 2 sene; «Birinci defa».

(Defter-eminliğinden Baş-defterdar olan Hasan Efendi'nin meslekten yetişmiş çok kuvvetli bir mâliyecî olduğundan bahsedilir. Üç defa defterdarlığı vardır : Bundan sonrakiler için aşağıda 207 ve 213 numaralara ve tâyin tarihi için de yukarıki fıkraya bakınız).

206) Seyyid Hacı-Mustafa Efendi / Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1778=1192 senesi 7/8 Teşrinievvel = 15/16 Ramazan Çarşamba/Perşembe gecesi; azli: 1781 = 1195 senesi Mayıs = Cumâda-l-ûlâ sonları; defterdarlık müddeti Takriben 2 sene, 7 buçuk ay «Birinci defa».

(Defterdar-mektupçuluğundan Şikk-ı-evvel defterdarı olan Hacı-Mustafa Efendi yukarda 198 numarada gördüğümüz Meş'aleci-İbrahim Hıfzı Paşa'nın kardeşidir. Defterdarlığından sonra Sadâret-kethudâlığında ve Vezâret pâyesiyle muhtelif valiliklerde bulunmuştur. Azil günü belli değildir. — İkinci defterdarlığı için aşağıda 208 numaraya bakınız).

207) Peyki-Hasan Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1781 = 1195 senesi Mayıs = Cumâda-l-ûlâ sonları; azli: 1782 = 1196 senesi 25/26 Ağustos = 16/17 Ramazan Pazar/Pazartesi gecesi; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 3 ay; «İkinci defa».

(Hasan Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 205 ve bundan sonrakî için de aşağıda 213 numaralara bakınız).

208) Seyyid Hacı-Mustafa Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1782 = 1196 senesi 25/26 Ağustos = 16/17 Ramazan Pazar/Pazartesi gecesi; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1782 = 1197 senesi 31

Kânunuevvel = 25 Muharrem Salı günü; defterdarlık müddeti : 4 ay, 6 gün; (İkinci defa).

(Hacı-Mustafa Efendi'nin ilk defterdarlığı için yukarda 206 numaraya bakınız : İki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 2 sene, 11 buçuk ay tutmaktadır. — «Sicill-i Osmânî»de Hacı-Mustafa Efendi'nin bu ikinci defterdarlığından hiç bahsedilmiyerek yukarıki fıkrada gördüğümüz Peyki-Hasan Efendi'nin yerine aşağıki fıkrada göreğimiz Feyzullâh Efendi geçmiş gibi gösterilirse de doğru değildir).

209) Seyyid -Feyzullâh Efendi / Feyzi Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1782 = 1197 senesi 31 Kânunuevvel = 25 Muharrem Salı günü; Reis-ül-küttâblığa nakli: 1784 = 1198 senesi 6 Nisan = 15 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 3 ay, 6 gün; «Birinci defa».

(Zimmet-halifesi vekillüğinden birdenbire Baş-defterdar olan Feyzi Efendi Mirî dellâl-başı Seyyid-Mustafa Ağa'nın oğludur; iyi bir mâliyecî olduğundan bahsedilir. İkinci defterdarlığı için aşağıda 216 numaraya bakınız).

210) Ahmed Nazif Efendi — Milliyeti: Acem (?); tâyini: 1784 = 1198 senesi 6 Nisan = 15 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; Sadâret-kethudalığına nakli: 1785 = 1199 senesi 13 Mayıs = 4 Receb Cuma günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 1 ay, 7 gün; «Birinci defa».

(Üç defa Çavuş-başılıktâ bulunduktan sonra Defter-eminliğinden Başdefterdar olan Ahmed Nazif Efendi, Tersâne-eminî Hacı-Selim Ağa'nın oğludur : Bu Selim Ağa, Reis-ül-küttâb Tavukçu-Mustafa Efendi'nin İran'dan satın almış olduğu bir köle olduğu için, milliyeti şüphelidir. — Ahmed Nazif Efendi, Birinci Abdülhamid devrinde Cevdet Paşa'nın tâbiriyle «Nüfûz-u-ikbâlini felek bile çekemeyecek dereceye gelmiş» çok mühim bir şahsiyettir: Bu vaziyetinin sebebi de Birinci Abdülhamid'in şehzâdeliğinde bir odalığından dünyaya gelmiş ve Sultan Mecid devrine kadar devam eden bir âdet mucibince doğumu gizli tutulup sultanlığı ilân edilmemiş olduğu için «Dürr-i-Şehvâr Hanım» ismiyle ve «Ahiretlik / Ahretlik Hanım», lâkabiyle anılan kızının kocası olmasındandır; işte bundan dolayı Ahmed Nazif Efendi pâdişahın gayr-i-resmî dâmâdı demektir. Şehzâdelerin çocuk sâhibi olmaları tecviz edilmediği için, bu gibi doğumlar Sultan Mecid zamanına kadar umumiyyetle gizli tutulmuştur. — Nazif Efendi'nin iki defa defterdarlığı vardır: ikincisi için aşağıda 214 numaraya bakınız).

211) Süleyman Fevzi Efendi/Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini : 1785 = 1199 senesi 13 Mayıs = 4 Receb Cuma günü; azli: 1785 = 1199 senesi 23 Haziran = 15 Şa'ban Perşembe günü; defterdarlık müddeti : 1 ay, 11 gün.

(Baş-muhâsebecilikten Baş-defterdar olan Süleyman Fevzi Efendi, İzmirli Ahmed Efendi isminde bir me'mûrun köleliğinden yetişmedir. Az zamanda azline sebeb olarak «Re'y-i hûduna i'tinâsı»ndan bahsedilir. — Daha sonraları Vezâret pâyesiyle muhtelif valiliklerde ve bâzı ser-askerliklerde bulunmuştur).

212) Süleyman Râşid Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1785 = 1199 senesi 23 Haziran = 15 Şa'ban Perşenbe günü; azli: 1786 = 1200 senesi 9 Mayıs = 10 Receb Salı günü; defterdarlık müddeti: 10 ay, 16 gün; «Birinci defa».

(Mâlikâne-halifelîğinden Baş-defterdar olan Süleyman Râşid Efendi'nin iki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 215 numaraya bakınız).

213) Peykî-Hasan Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1786 = 1200 senesi 9 Mayıs = 10 Receb Salı günü; azli: 1786 = 1201 senesi 4 Kânunuevvel = 12 Safer, Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 6 ay, 26 gün; «Üçüncü defa».

(Defter-eminliğinden üçüncü defa Baş-defterdar olan Peyki-Hasan Efendi'nin bundan evvelki defterdarlıkları için yukarda 205 ve 207 numaralara bakınız: Üç defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 3 sene, 10 ay tutmaktadır).

214) Ahmed Nazif Efendi — Milliyeti: Acem (?); tâyini: 1786 = 1201 senesi 4 Kânunuevvel = 12 Safer Pazartesi günü; azli: 1787 = 1202 senesi 18 Kânunuevvel = 8 Rebî'ül-evvel Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 15 gün; «İkinci defa».

(Tersâne-eminliğinden Baş-defterdar olan Nazif Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 210 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu 2 sene, 1 ay, 22 gün tutmaktadır).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD ve ÜÇÜNCÜ SELİM DEVİRLERİ:

215) Süleyman Râşid Efendi — Milliyeti: (?) tâyini: 1787 = 1202 senesi 18 Kânunuevvel = 8 Rebî'ül-evvel Salı günü; Sadâret kethüdâliğine nakli: 1789 = 1203 senesi 22 Haziran = 28 Ramazan Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 6 ay, 5 gün; «İkinci defa».

(Süleyman Râşid Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 212 numaraya bakınız: İki defterdarlık müddetinin mecmûu 2 sene, 4 ay, 21 gün tutmaktadır).

ÜÇÜNCÜ SELİM DEVRİ:

216) Seyyid-Feyzullâh Efendi / Feyzi Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1789 = 1203 senesi 22 Haziran = 28 Ramazan Pazartesi günü; azli: 1790 = 1204 senesi 16 Nisan = 1 Şa'ban Cuma günü; defterdarlık müddeti: 9 ay, 24 gün; «İkinci defa».

(Seyyid-Feyzullâh Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 209 numaraya bakınız : İki defterdarlık müddetinin mecmûu 2 sene, 1 ay tutmaktadır. Oğlu Mehmet Emin Bey'in defterdarlığı için aşağıda 231 numaraya bakınız).

217) Ali Râk Rahîkî Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1790 = 1204 senesi 16 Nisan = 1 Şa'ban Cuma günü; azli: 1790 = 1205 senesi 10 Teşrinisâni = 3 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 6 ay, 24 gün.

(Defter-eminliğinden Baş-defterdar olan Ali Râk Efendi kölelikten yetişmiş olduğu için milliyeti belli değildir; çok harîs bir adam olduğundan bahsedilir).

218) Mehmet Şerif Efendi / Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1790 = 1205 senesi 10 Teşrinisâni = 3 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; azli: 1793 = 1207 senesi 9 Nisan = 27 Şa'ban Salı günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 4 ay, 9 gün.

(Defterdar-mektupçuluğundan Baş-defterdar olan Şerif Efendi daha sonraları Sadâret-kethudâlığı ve Defter-eminliğinde ve Vezâret pâyesiyle muhtelif valiliklerde bulunmuştur. İyi bir mâliyeci olduğundan bahsedilir).

219) Gizli-sıtma Hacı-İbrahim Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1793 = 1207 senesi 9 Nisan = 27 Şa'ban Salı günü; azli: 1794 = 1209 senesi 8 Eylül = 12 Safer Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 4 ay, 29 gün; «Birinci defa».

(Sâdaret-kethudâlığından ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan Hacı-İbrahim Efendi eski Rikâb-defterdarlarından İsmail Efendinin oğludur. Kıymetli bir devlet-adamı ve Nizâm-ı-cedid tarafdârı olmakla beraber, merhametsizliğiyle mârûf olduğu için «Gizli-sıtma» lâkabiyle anılmıştır. İki defa defterdarlığı vardır. Bundan sonraki için aşağıda 222 numaraya bakınız).

220) Moralı-Osman Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1794 = 1209 senesi 8 Eylül = 12 Safer Pazartesi günü; azli: 1795 = 1209 senesi 19 Mart = 27 Şa'ban Perşembe günü; defterdarlık müddeti: 6 ay, 11 gün; «Birinci defa».

(Defterdar-mektupçuluğundan Baş-defterdar olan Osman Efendi, Moralı Süleyman Penâh Efendi isminde birinin oğludur; çok iyi bir mâliyeci olduğundan bahsedilir. İki defa defterdarlığı vardır: İkincisi için aşağıda 229 numaraya bakınız).

221) Şerbetçi-zâde dâmâdı Mehmet Emin Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1795 = 1209 senesi 19 Mart = 27 Şa'ban Perşembe günü; isti'fâsı: 1796 = 1210 senesi 11 Mart = 2 Ramazan Cuma günü; defterdarlık müddeti: 11 ay, 23 gün.

(Mâlikâne-halifelüğinden Başdefterdar olan Mehmet Emin Efendi iyi bir mâ-

liyecî olmakla beraber etrâfında çevrilen entrikalara dayanamadığı için ihtiyarlığını bahâne ederek isti'fâ etmiştir).

222) Gizli-sıtna Hacı-İbrahim Efendi — Milliyeti (?); tâyini : 1796 = 1210 senesi 11 Mart = 2 Ramazan Cuma günü; azli: 1799 = 1213 senesi 13 Nisan = 8 Zülka'de Cumartesi günü; defterdarlık müddeti : 3 sene, 1 ay, 3 gün; «İkinci defa».

(Şikk-ı-sâlis defterdarlığıyla Zahire nâzirliğinden ikinci defa Baş-defterdar olan Gizli-sıtna'nın bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 219 numaraya bakınız : iki defterdarlık müddetinin mecmûu 4 sene, 6 ay, 2 gün tutmaktadır).

223) Köse-Kethudâ Çelebi-Mustafa Reşid Efendi — Milliyeti : Türk; tâyini : 1799 = 1213 senesi 13 Nisan = 8 Zülka'de Cumartesi günü; Rikâb-ı-Hümâyûn Reîs-ül-küttâblığına nakli : 1800 = 1215 senesi Temmuz sonları = Rebî'ül-evvel iptidâları; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 3 buçuk ay; «Birinci defa».

(İrâd-ı-cedid defterdarlığından Baş-defterdar olan Mustafa Reşid Efendi'ye «Köse-Kethudâ» denilmesi, bir kaç defa Sadâret-kethudâlığında bulunmuş olmasından ve köleliğinden kinâyedir. Çok muktedir bir zât olduğundan bahsedilir. İki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 228 numaraya bakınız).

224) Sa'dullâh Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini : 1800 = 1215 senesi Temmuz sonları = Rebî'ül-evvel iptidâları; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1801 = 1215 senesi Nisan / Mayıs = Zülhicce ayı; defterdarlık müddeti : Takriben 9 ay.

(Meslekten yetişmiş iyi bir mâliyecî olan Sa'dullâh Efendi Küçük-Hüseyn Efendi isminde birinin oğludur. Sadâret-kethudâlığından bir müddet sonra Rikâb-ı-Hümâyûn defterdarlığında da bulunmuştur).

225) Mehmet Recâî Efendi — Milliyeti : Türk; tâyini : 1801 = 1215 senesi Nisan / Mayıs = Zülhicce ayı; azli: 1802 = 1217 senesi Teşrinievvel başları = Cumâda-l-âhire iptidâları; defterdarlık müddeti : Takriben 1 sene, 5 ay.

(Sadâret-mektupçuluğundan Baş-defterdar olan Recâî Efendi Kütahyalıdır. Azli üzerine Fransız istilâsından henüz kurtulduğu için mâliyesinin ıslâhına ehemmiyet verilen Mısır defterdarlığına tâyin edilmiştir: «Çakır pençeli bir zât» olduğundan bahsedilir).

226) Hasan Tahsin Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1802=1217 senesi Teşrinievvel başları = Cumâda-l-âhire iptidâları; azli : 1803 = 1218 senesi 3 Haziran = 12 Safer Cuma günü; defterdarlık müddeti : Takriben 8 ay; «Birinci defa».

(Meslekten yetişmiş kuvvetli bir mâliyeci olan Hasan Tahsin Efendi, Hüseyin Efendi isminde birinin oğludur. İki defa defterdarlığı vardır : Bundan sonraki için aşağıda 230 numaraya bakınız).

227) Diviti-güzel/Ekin-iti Seyyid-Feyzullâh Efendi / Feyzi Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1803 = 1218 senesi 3 Haziran = 12 Safer Cuma günü; İrâd-ı-cedîd defterdarlığına nakli: 1805 = 1220 senesi 11 Haziran = 13 Rebî'ül-evvel Salı günü; defterdarlık müddeti : 2 sene, 8 gün.

(Tevkîlik = Nişancılıktan Baş-defterdar olan Feyzullâh Efendi, Peksimetçi-başı Ahmed Ağa'nın oğludur. Meslekten yetişmiş çok iyi bir mâliyeci olduğundan bahsedilir. «Ekin-iti» lâkabı, başını hep dik tutmasından dolayı ekinlerin içinde gezerken gözlerini başaklardan sakınmak için başlarını yukarı kaldıran köpeklere benzetilmesindendir!».

228) Köse-Kethudâ Çelebi-Mustafa Reşid Efendi — Milliyeti : Türk; tâyini: 1805 = 1220 senesi 11 Haziran = 13 Rebî'ül-evvel Salı günü; azli: 1806 = 1221 senesi 16 Teşrinisâni = 3 Receb Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 5 ay, 5 gün; «İkinci defa».

(Tersâne eminliğinden ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan Köse-Kethudâ Çelebi-Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için, yukarda 223 numaraya bakınız : iki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 2 sene, 8 ay, 20 gün tutmaktadır).

229) Morah-Osman Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1806 = 1221 senesi 16 Teşrinisâni = 3 Receb Salı günü; azli: 1807 = 1222 senesi 9 Nisan = 30 Muharrem Perşembe günü; defterdarlık müddeti: 4 ay, 23 gün; «İkinci defa».

(Defter-eminliğinden Baş-defterdar olan Osman Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 220 numaraya bakınız : iki defterdarlık müddetinin mecmûu 11 ay, 4 gün tutmaktadır).

230) Hasan Tahsin Efendi — Milliyeti : Türk (?); tâyini: 1807 = 1222 senesi 9 Nisan = 30 Muharrem Perşembe günü; azli: 1807 = 1222 senesi 5 Mayıs = 26 Safer Salı günü; defterdarlık müddeti: 26 gün; «İkinci defa».

(Defter-eminliğinden ikinci defa Baş-defterdar olan Hasan Tahsin Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 226 numaraya bakınız: iki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 9 ay tutmaktadır. — Vak'anüvis Cevdet Paşa Tahsin Efendi'nin pek az süren bu ikinci me'mûriyyetinden hiç bahsetmeyip selefının yerine doğrudan doğruya halefi geçmiş gibi gösterirse de doğru değildir : Âsım tarihindeki izaha göre Hasan Tahsin Efendi ordu sefere çıkmak üzere Davudpaşa karargâhındayken Baş-defterdar olmuş ve işlerini tesviye ettikten sonra Edirne'de orduya iltihak edeceğini taahhüt ettiği halde yetişemediği için azledilmiştir : Halefi Mehmet Emin Bey ilkönce kendisine vekâleten tâyin edilip

ordu ile beraber hareket etmiş ve kendisi gelmeyince asâleten tâyin edilmiştir. Cevdet Paşa'nın zuhûlü işte bundandır).

ÜÇÜNCÜ SELİM ve DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ:

231) Çavuş-zâde/Feyzi-Bey-zâde Mehmet Emin Bey — Milliyeti: Türk; tâyini: 1807 = 1222 senesi 5 Mayıs = 26 Safer Salı günü; azli: 1808 = 1223 senesi 7 Mayıs = 11 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 3 gün.

(Zimmet-halifeliğinden Baş-defterdar vekili olduktan sonra asâleten tâyin edilen Mehmet Emin Bey yukarda 209 ve 216 numaralarda gördüğümüz Seyyid-Feyzullâh Efendi'nin oğludur. Meslekten yetişmiş çok muktedir bir mâliyecî olduğundan bahsedilir).

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA ve İKİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ :

232) Seyyid-Mehmet Behic Efendi — Milliyeti: (?); tâyini : 1808 = 1223 senesi 7 Mayıs = 11 Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; Umûr-i-cihâdiyye nâzırlığına nakli: 1808 = 1223 senesi 14 Teşrinievvel = 23 Şa'ban Cuma günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 8 gün.

(Baş-muhasebecilikten Şikk-ı-evvel defterdarı olan Mehmet Behic Efendi Rusgukludur ve Alemdar'ın meşhur yârânındandır. Umûr-i-Cihâdiyye nâzırlığı için 1808 = 1223 vukuâtının «14 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız).

İKİNCİ MAHMUD DEVRİ :

233) Mehmet Tahsin Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini : 1808 = 1223 senesi 14 Teşrinievvel = 23 Şa'ban Cuma günü; Alemdar vak'asında parçalanarak öldürülmesi: 1808 = 1223 senesi 15 Teşrinisânî = 26 Ramazan Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 ay, 3 gün.

(Baruthâne nâzırlığından Baş-defterdar olan Tahsin Efendi'nin âlim ve şâir bir zât olduğundan bahsedilir : Hayâtına mal olan Alemdar vak'asında ilkönce kaçıma muvaffak olmuşsa da biraz sonra âsilerin eline geçerek fecî şekilde öldürülmüştür).

234) Mehmet Râgıb Efendi — Milliyeti : (?); tâyini : 1808 = 1223 senesi 22 Teşrinisânî = 3 Şevvâl Salı günü; azli: 1811 = 1226 senesi 12 Haziran = 20 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü; defterdarlık müddeti : 2 sene, 6 ay, 20 gün.

(Mâlikâne-halifeliğinden Baş-defterdar olan Râgıb Efendi'nin tâyiniyle selefinin şehâdeti arasında 7 gün geçmiş olması, Alemdar vak'asına tesadüf etmiş olmasındandır).

235) Hüseyin Hüsni Bey — Milliyeti: (?); tâyini: 1811 = 1226 senesi 12 Haziran = 20 Cumâda-l-ülâ Çarşamba günü; azli: 1814 = 1229 senesi 22 Kânunusâni = 30 Muharrem Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 7 ay, 10 gün.

(Amedcilikten Baş-defterdar olan Hüseyin Hüsni/Hüsnü Bey «Kapdan-ı-deryâlar», cedvelinin 147 numarasında gördüğümüz Ağa-Hüseyin Paşa'nın torunu ve Abdullah Bey'in oğludur: Bu Ağa-Hüseyin Hüsni Paşa devşirme olduğu için milliyeti belli değildir. — Hüsni Bey daha sonraları Reis-ül-küttâblık ve Çavuş-başlık gibi mevki'lerde de bulunmuştur. — «Sicill-i-Osmânî»de 1227—1812 tarihinde azledilmiş gibi gösterilirse de doğru değildir: Burada esas ittihâz ettiğimiz azil tarihi Şânî-zâde'nin kaydine göredir).

236) Mehmet Emin Rauf Bey / Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1814 = 1229 senesi 22 Kânunusâni = 30 Muharrem Cumartesi günü; Sadârete tâyini üzerine Defterdarlıktan ayrılması: 1815 = 1230 senesi 1 Nisan = 20 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 2 ay, 10 gün.

(Sefer esnâsında Rikâb-ı-Hümâyün defterdarlığında bulunduktan sonra Başdefterdar olan Mehmet Emin Rauf Bey eski Çavuş-başılardan Said Mehmed Efendi'nin oğludur. Beş defa sadâreti vardır: «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 196, 207, 209, 211 ve 215 numaralara ve defterdarlıktan sadârete terfiinin gün tarihindeki ihtilâf için de aynı cedvelde 196 numaranın izâhâtına bakınız).

237) Hacı-Mehmet Said Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1815 = 1230 senesi 2 Nisan = 21 Rebî'ül-âhir Pazar günü; azli: 1817 = 1232 senesi 22 Mart = 4 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 11 ay, 20 gün.

(Baruthâne nâzirliğinden Baş-defterdar olan Hacı-Said Efendi daha sonraları Sadâret-kethudâlığı, Tophâne nâzirliği vesaire gibi mühim mevki'lerde bulunmuştur. — «Sicill-i Osmânî»de bununla selefi Rauf Paşa arasında İmam-Mustafa Efendi isminde bir Baş-defterdar daha gösterilirse de doğru değildir: Her halde bu zühul, İmam-Mustafa Efendi'nin bir aralık Rikâb-ı-Hümâyün defterdarlığında bulunmuş olmasından mütevellid olmalıdır. — Şânî-zâde bunun tâyin tarihini selefinin sadâretinden bir gün sonra gösterir: Yukarıki fıkraya da bakınız).

238) Mustafa Mazhar Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1817 = 1232 senesi 22 Mart = 4 Cumâda-l-ülâ Cumartesi günü; azli: 1821 = 1236 senesi 10 Nisan = 7 Receb Salı günü; defterdarlık müddeti: 4 sene, 19 gün.

(Sadâret-kethudâlığından ma'zul bulunduğu sırada Baş-defterdar olan Mustafa Mazhar Efendi Yozgadlıdır. Bir çok büyük makamlarda bulunmuş olan bu mukteditir ve çalışkan devlet-adamının buradaki azil tarihi, halefinin «Sicill-i Osmânî»deki tâyin tarihine göre tesbit edilmiştir: Şânî-zâde ile Cevdet Paşa veENDERUN müverrihi Hızır İlyâs Efendi bu noktayı maatteessüf ihmâl etmişlerdir).

239) Mehmet Atâullâh Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1821 = 1236 senesi 10 Nisan = 7 Receb Salı günü; Şark ordusu defterdarlığına nakli: 1821 = 1237 senesi 19 Kânunuevvel = 24 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 8 ay, 9 gün.

(Darbhâne-eminliğinden Baş-defterdar olan Atâullâh Efendi daha sonraları Top-hâne nâzırlığı, Nişancılık ve Çavuş-başılık gibi mühim mevki'lerde bulunmuş kıymetli ve doğruluğuyla mâruf bir devlet-adamıdır).

240) Derviş Mustafa Sabri Efendi — Milliyeti: Türk (?): tâyini: 1821 = 1237 senesi 19 Kânunuevvel = 24 Rebî'ül-evvel Çarşamba günü; azli: 1823 = 1238 senesi 18 Şubat = 6 Cumâda-l-âhire Salı günü; defterdarlık müddeti: 1 sene, 2 ay.

(Ruznamçe-i-evvel kalemi kesedarlığından birdenbire Baş-defterdar olan Mustafa Sabri Efendi'nin iyi bir mâliyeci olduğundan bahsedilir; daha sonraları Defter-eminliği ile Tophâne nâzırlığında da bulunmuştur).

241) Mehmet Es'ad Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1823 = 1238 senesi 18 Şubat = 6 Cumâda-l-âhire Salı günü; Darbhâne nâzırlığına nakli: 1825 = 1240 senesi 21 Mayıs = 3 Şevvâl Cumartesi günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 3 ay, 1 gün; «Birinci defa».

(Mâlikâne halîfeliğinden Baş-defterdar olan Es'ad Efendi'nin iki defa defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 243 numaraya bakınız. Mehmet Es'ad Efendi yukarda 189 ve 196 numaralarda gördüğümüz İbrahim Sârim Efendi'nin oğlu ve 177, 179 ve 183 numaralarda gördüğümüz Behcet Mehmed Efendi'nin yeğenidir. — Cevdet tarihinde bu Es'ad Efendi 237 numarada gördüğümüz Hacı Mehmed Said Efendi ile karıştırılır).

242) Mehmet Tâhir Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1825 = 1240 senesi 21 Mayıs = 3 Şevvâl Cumartesi günü; azli: 1828 = 1243 senesi 11 Şubat = 24 Receb Pazartesi günü; defterdarlık müddeti: 2 sene, 8 ay, 21 gün.

(Ulûfeciyân-ı-Yemîn kâtipliğinden Baş-defterdar olan Tâhir Efendi daha sonraları Sâdaret-kethudâlığıyla Evkaf nâzırlığı gibi makamlarda da bulunmuştur).

243) Mehmet Es'ad Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1828 = 1243 senesi 11 Şubat = 24 Receb Pazartesi günü; ordu defterdarlığına nakli: 1828 = 1244 senesi 6 Ağustos = 24 Muharrem Çarşamba günü; defterdarlık müddeti: 5 ay, 24 gün; «İkinci defa».

(Mukaataât nâzırlığından ikinci defa Baş-defterdar olan Es'ad Efendi'nin bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 241 numaraya bakınız: iki defterdarlık müddetinin mecmûu 2 sene, 8 ay, 25 gün tutmaktadır).

244) Ali Necib Bey/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1828 = 1244 senesi 6 Ağustos = 24 Muharrem Çarşamba günü; azli: 1829 = 1244 senesi 8 Mayıs = 4 Zülka'de Cuma günü; defterdarlık müddeti: 9 ay, 3 gün; «Birinci defa».

(Tophâne nâzırlığından Baş-defterdar olan Necib Bey'in iki defterdarlığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 246 numaraya bakınız).

245) Mehmet Sâdık Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1829 = 1244 senesi 8 Mayıs = 4 Zülka'de Cuma günü; fevkalâde me'mûriyyetle Bağdad'a gönderilmek suretiyle defterdarlıktan ayrılması: 1830 = 1246 senesi Ağustos/Eylül = Rebî'ül-evvel ayı; defterdarlık müddeti: Takriben 1 sene, 4 ay.

(Tersâne-eminliğinden Baş-defterdar olan Sâdık Efendi Fevkalâde me'muriyyetle nezdine gönderildiği Bağdad kölemen valisi âsi Davud Paşa tarafından öldürülmüştür).

246) Ali Necib /Bey/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1830 = 1246 senesi Ağustos / Eylül = Rebî'ül-evvel ayı; Baş-defterdarlığın lâğvı ve bu müessese tarihinin nihayet bulması üzerine açıkta kalması: 1835 = 1251 senesi Eylül / Teşrinievvel = Cumâdal-âhire ayı: defterdarlık müddeti : Takriben 5 sene; «İkinci defa».

(Sadâret -kethudâlığından ikinci defa Baş-defterdar olan Ali Necib Bey'in bundan evvelki defterdarlığı için yukarda 244 numaraya bakınız : iki defterdarlık müddetinin mecmûu takriben 5 sene, 9 ay, 3 gün tutmaktadır.

«Şıkk-ı-evvel» de denilen Baş-defterdarlığın ilgası üzerine Mâliye nezâreti derhal teşkil edilmiş değildir : Sultan Mahmud'un bir fermanıyla Şıkk-ı-evvel ilga edilince Mâliye işleri iki defterdarlığa taksim edilmiştir; Lûtfi tarihinin beşinci cildinin 17 nci sahifesinde tarihsiz bir sureti bulunan bu tarihi fermanla :

«Ba'd-ez-in Şıkk-ı-evvel defterdarlığı lâğv ve Hazîne-i mîriyye ile Darbhâne masâlihi birleştirilerek Darbhâne defterdarlığı ünvânıyla tevcih-ü-idâre ve defter-i Teşrifâtta rütbe-i Ülä menâsıbından olmak üzere Mansûre defterdarlığı sırasına naklolunması münâsib görünmüş»

olduğundan bahsedilmektedir. Vak'anüvis Lûtfi bu fermanın tamamını aynen dercettikten sonra, Şıkk-ı-sânî ve Şıkk-ı-sâlis defterdarlıklarının da o tarihten itibaren tarihe karıştığını şöyle anlatır :

«Bir şeyin evveli ilgaa olundukda sâni ve sâlisinin evvele tebaiyyeti tabiidir». Mansûre yahut Asâkir-i-Mansûre-i Muhammediyye defterdarlığı daha evvel teşkil edilmiş olduğuna göre, Şıkk-ı-evvel'in ilgasına âit fermanla 1835 = 1251 tarihinde teşekkül eden Darbhâne defterdarlığının te'sisi üzerine Mâliye işleri Darbhâne ve Mansûre defterdarlıkları ismiyle mülki ve askerî bûdcelere göre iki idâreye ayrılmış demektir : Bu muhtelif idârelerin «Mâliye nezâreti» ismiyle birleştirilip tek bir devlet dâiresi şeklini alması da gene ikinci Mahmud devrinde 1838 = 1253 senesi 28 Şubat = 3 Zülhicce Çarşamba gününe müsâdiftir; bu vaziyete nazaran Baş-defterdarlığın ilgasiyle Mâliye nezâretinin teşkili arasında takriben iki buçuk senelik bir istihâle devresi geçmiş demektir).

«Ösmanlı tarihinin Fâtih'den evvelki devri çok karanlık olduğu için, İstanbul'un fethinden evvelki Baş-defterdarların isimleriyle adedleri maatteessüf mâlûm değildir: ismi tesbit edilebilen ilk Baş-defterdar, fetihten altı sene sonra 1459 = 864 tarihinde idâm edilmiş olan Detrik yahut Ditrekin Sinan Bey'dir. Bu vaziyete göre Defterdarlık müessesesinin tarihi işte o seneden ikinci Mahmud devrinin 1835 = 1251 senesinde Baş-defterdarlığın ilgasına kadar ancak 376 yıl boyunca tâkib edilebiliyor demektir; fakat bu dört asra yaklaşan uzun devrin de bir çok karanlık noktaları vardır: XV inci asırdan XIX uncu asra kadar teselsül eden defterdarlar silsilesinde muhtelif boşluklara tesadüf edilmektedir; hattâ On-dokuzuncu asır defterdarları hakkında bile bâzı isim ihtilâfları olduktan başka, tâyin ve azil tarihleri bile müphem kalmış veyahut ihmâl edilmiş olanlar da mühim bir yekûn tutmaktadır; meselâ «Sicill-i Osmânî» cedvelinde tesadüf edilen bâzı isimler Vak'anüvis tarihlerinde mevcut değildir. İşte bu çetin, karışık ve karanlık vaziyetten dolayı Fâtih devrinden ikinci Mahmud devrine kadar tertib ettiğimiz Baş-defterdar cedvellerinde ancak mâlûm ve mevsuk olan isimlerle tarihler tesbit edilebilmiş ve ihtilâflı noktalar mütemâdiyen izah edildikten başka, şüpheli noktalar da dâimâ istihfâm işaretleriyle belirtilmiştir.

1459 = 864 den 1835 = 1251 tarihine kadar geçen 376 sene içinde 246 defterdar değişikliği olmuştur; bu rakam eşhâs adedini değil, me'mûriyyet tebeddüllerini gösterir: Çok defa aynı bir zâtın bir kaç defa Baş-defterdarlığı olduğu için, 166 yı bulan eşhâs adedi 246 tebeddül yekûnundan tarhedildiği takdirde elde edilecek 80 adedi de mükerrer me'mûriyyetler sayıdır. Osmanlı tarihinde tesbit edebildiğimiz 166 Baş-defterdarın milliyetlerine göre tasnifinden çıkacak neticeler şöyle sıralanabilir: Bunların 54 ü Türk, 36 sı belki Türk, 5 i Arnavut, 3 ü boşnak, 3 ü belki Rum, 3 ü belki Acem, 1 i Arap, 1 i belki Arap, 1 i Arap yahut Yahudi, 1 i belki Kürt, 1 i Laz ve biri de Gürcüdür.

Türklerle Türk olmaları muhtemel bulunanların $54 + 36 = 90$ ı bulan yekûnuna nisbetle, muhtelif milliyetlere mensub defterdarların yekûnu ancak 20 den ibarettir. Netice itibarıyla milliyetleri mâlûm olan Türklerle Gayr-i-Türklerin mecmûu 110 kişiyi buluyor demektir: İşte bu 110 adedi umumî yekûn olan 166 dan tarhedildiği takdirde, geri kalan 56 rakamı da milliyetleri mechul olanların sayısını gösterir.

Bâzılarının menşeleri mâlûm olduğu halde yalnız milliyetleri mechul olan bu 56 Baş-defterdardan Türk olmadıkları kat'i surette sâbit olan 9 kişi şöyle sıralanmaktadır: A) 20 numarada gördüğümüz Abdülkerim-zâde Abdülvehhâb Hayâlî-Çelebi bir esir çocuğudur; ikinci Bâyezid devri Şeyh-ül-İslâmlarından olan babası Abdülkerim Efendi küçükken ihtidâ etmiş bir esirdir; B) 25 numarada bahsi geçen İskender-Çelebi kölelikten yetişmedir; C) 33

numaradaki Lûtfi Bey-Çelebi devşirmedir;) C) 41 numaradaki Lâle-izâr Mehmet-Çelebi devşirme çocuğudur; D) 74 numarada gördüğümüz Abdülbâki Efendi yeniçerilikten yetişmedir; E) 150 numaradaki Dâmad-Mehmed Efendi kölelikten yetişmedir ve 162 numaradaki İzzet Ali Bey/Paşa da bunun oğludur; F) 217 numarada bahsi geçen Ali Râik Rahikî Efendi kölelikten yetişmedir; G) 235 numarada gördüğümüz Hüseyin Hüsni Bey bir devşirme torunudur. Milliyetleri mechul olduğu halde Türk olmadıkları mâlûm olan bu 9 kişi yukarıki 56 yekûnundan tarhedilince 47 kişi kalır: İşte bu 47 Baş-defterdarın menşe'leri belli olmadığı için, bunlardan bir kısmının Türk olmak ihtimâli çok kuvvetlidir. Bu vaziyete göre, Türklerle Türk olmaları muhtemel bulunanların 90 kişiyi bulan yekûnu hakikatte daha fazla olmak lâzımgelir. Netice itibariyle Baş-defterdarlar silsilesinde ekseriyyet Türklerde demektir: Bundan evelki cedvellerin neticelerini tesbit ederken de söylediğimiz gibi bu hâlin en mühim sebebi Şeyh-ül-İslâmlık, Defterdarlık, Nişancılık ve Reis-ül-küttâblık gibi ilmi, fikrî, edebî ve medenî kudret ve kabiliyyet sâhalarına Devşirmelerle diğer Dönmelerin pek rağbet edememiş olmalarıdır. Mükerrer me'muriyetleri bakımından bütün Osmanlı tarihinde en başta gelen şahsiyet, altı defa Baş-defterdar olduğunu 144, 146, 148, 151, 153 ve 157 numaralarda gördüğümüz Bakkal-zâde Sarı-Mehmet Paşa'dır: Ondan sonra en fazla dörder defa defterdarlık etmiş bir kaç kişi daha vardır.

Osmanlı tarihinde en uzun defterdarlık müddetleri şöyle saralanır: A) 120 numarada gördüğümüz Cebeci-Ahmed Paşa'nın defterdarlığı 13 sene, 3 ay, 25 gün müddetle birinci gelmektedir; B) 161 numarada bahsi geçen Türk-İbrahim Efendi'nin takriben 10 sene süren defterdarlığı ikinci derecededir; C) 25 numaradaki İskender-Çelebi'nin takriben 9 sene süren defterdarlık müddeti de üçüncü gelmektedir. Bunlara mukabil, en kısa defterdarlık müddetleri de şöyle sıralanabilir :

A) 113 numarada gördüğümüz Karagöz-Mehmet Paşa'nın defterdarlığı yalnız 5 günden ibaret olduğu için en kısasıdır; B) 135 numarada bahsi geçen Kalın-Ali Ağa'nın 8 gün süren defterdarlık müddeti ikinci derecede gelir; C) Âtîf-zâde Ömer Vahid Efendi'nin 202 numarada gördüğümüz ikinci defterdarlığı da 20 gün sürmüş olduğu için, sıra itibariyle üçüncü demektir.

Anadolu Türklerinde soy-adı kullanmak âdeti umumî olduğu halde, İstanbul'da onun yerine asırlarca şahsî lâkaplar kullanılmış ve aynı ismi taşıyan muhtelif şahsiyyetler birbirlerinden işte bu lâkaplarla ayırd edilmiştir. Bilhassa payitahta mahsus olan bu âdetin en muhtemel sebebi Devşirmelerle diğer Dönmelerin Müslüman ismi takındıktan sonra Hristiyan soy-adlarını muhâfaza edememelerinde gösterilebilir. İşte bundan dolayı her han-

gi bir şahsın en bârız hususiyetini ifâde eden kelime yahut terkip göbek-adının başına lâkap şeklinde eklenmiş ve bu âdet gittikçe Türklere de teşmil edilerek umumileşmiştir. Hemen bütün devlet erkânı asırlarca hep işte böyle lâkaplarla anılmışlardır. En tuhaf lâkaplara Mâliye mesleğinde tesadûf edilir. Bu garip vaziyet hakkında daha vâzih bir fikir hâsıl etmek için bâzı defterdarların lâkaplarına kısaca göz gezdirmek kâfidir.

Meselâ 28 numarada gördüğümüz Mahmud-Çelebi'nin lâkabi (Nazlı)dır ve (Nazlı-Mahmud Efendi) demeden hangi Mahmud Efendi'nin kastedildiğini anlamak kabil değildir! Tıpkı bunun gibi, 41 numarada bahsi geçen Mehmet-Çelebi'nin lâkabi (Lâle-izâr — Lâle-yanaklı), 60 numaradaki Mahmud Efendi'nin lâkabi (Mezbele-turpu), 77 numaradaki Abdülkerim Efendi'nin lâkabi (Yahni-kapan), 102 numaradaki Mustafa Paşa'nın lâkabi (Zurnazen), 113 numaradaki Mehmet Paşa'nın lâkabi (Karagöz), 116 numaradaki Mehmet Paşa'nın lâkabi (Sag-bağı), 129 numaradaki Mehmed Efendi'nin lâkabi (Kıtlık-şenliği Fındık), 130 numaradaki Ali Efendi'nin lâkabi (Sürmeli), 132 numaradaki İsmail Efendi'nin lâkabi (Kırlı), 135 numaradaki Ali Ağa'nın lâkabi (Kalın), 147 numaradaki İsmail Efendi'nin lâkabi (Davul), 163 numaradaki Mehmed Efendi'nin lâkabi (Üç-anbarlı), 165 numaradaki İbrahim Efendi'nin lâkabi (Boz-oğlan) yahut (Buz-oğlan), 180 numaradaki Kâmil Ahmed Efendi'nin lâkabi (Sopa-salan), 198 numaradaki İbrahim Hıfzı Efendi'nin lâkabi (Meş'aleci), 219 numaradaki Hacı-İbrahim Efendi'nin lâkabi (Gizli-sıtma) ve 227 numarada gördüğümüz Feyzi Efendi'nin lâkapları da (Diviti-güzel) ve (Ekin-iti) dir).

Bâzıları babadan evlâda da intikal ederek soy-adı şeklini alan bu tuhaf lâkaplar hep birer maddî veya mânevî hususiyetin ve bilhassa kusurların ifâdesidir : Meselâ 77 numaradaki (Yahni-kapan Abdülkerim Efendi) nin lâkabi softalığında imârethâne yemeği yerken açık-gözlülük edip arkadaşlarından evvel davranarak en iyi et parçalarını kapmasıyla ve 227 numarada bahsi geçen (Ekin-iti Feyzi Efendi)nin lâkabi da azamet ve gururundan dolayı başını dâimâ dim-dik tuttuğu için ekin tarlalarında gözlerini başaklardan sakınarak başlarını yukarı kaldırıp yürüyen köpeklerle benzetilmiş olmasıyla izah edilir. Tabii bütün bu lâkaplar, efkâr-ı-umumiyenin devlet-adamlarına vurduğu muziplik damgaları demektir.

1 — NİŞANCILAR

(Tevkiiler/Tuğrâîler)

(= Hâriciyye Nâzırları)

2 — REİS-ÜL-KÜTTÂBLAR

«Eski Osmanlı teşkilâtındaki dört meslek zümresinden (Kalemiyye) sınıfının (Menâsıb-ı sitte) denilen en yüksek makamlarından biri de Nişancılıktır: Bu meslek zümreleri için (Baş-Defterdarlar) cedvelinin başındaki izâhâta bakınız. Bu makamın ismi, (Tevkî') ve (Tuğrâ) gibi müterâdif kelimelerle aynı mânâyâ kullanılan (Nişân) tâbirinden gelir; onun için (Nişânî = Nişancı) Tuğracı demektir ve hattâ (Nişancı) mânâsına (Tuğrâî), (Tuğrâkes), (Tevkiî), (Muvakkî') ve (Muvakk'-ı Dîvân-ı-Hümâyûn) tâbirleri de kullanılır. Makamın ismi de (Hidmet-i Tuğrâ), (Mansıb-ı Yevkî') ve (Nişancılık/Nişânîlik) gibi şekillerle anılır ve hattâ bâzan yalnız (Tuğrâ), (Tevkî') ve (Nişân) kelimelerinin de me'muriyet ismi olarak kullanıldığı vardır.

Nişancılık vazifesi, Tanzimât'tan sonraki Osmanlı teşkilâtında görülen makamlardan hiç biriyle doğrudan doğruya karşılaştırılabilecek mahiyette değildir; bu mühim mevkiin Kanun - nâmelerle tarih metnlerinden anlaşılan muhtelif vazifeleri vardır; onun için aynı zamanda hem Mâbeyn Baş-Kâtibliği, hem Hâriciyye Nazırlığı gibi mevkilerle karşılaşabilir ve hattâ Osmanlı kanunlarının tedvin ve tefsiri gibi hemen hiç bir muahhar vazifeyle karşılaştırılamıyacak hususiyetleri de vardır; Tevkiî-Abdurrahman Paşa'nın 1087 = 1676 — 1677 tarihli Kanun-nâmesinde Nişancıların bu son vazifesi şöyle tesbit edilmektedir:

«Kâvânîn-i Osmâniyye ve merâsim-i Sultâniyye Nişancılardan suâl olunagelmışdür : Sâbıkda bunlara (Müftî-i kanûn) itlâk olunmuşdur».

(Netâic-ül-vukuât) da Nişancının vazifeleri şöyle izâh edilir :

«Nişancılığın vazifesi Dîvân-ı-Hümâyûn'dan sâdır olan evâmîr-i Aliyye'ye nezâret etmek ve tevcîhât-ı askeriyye ki Tımar ve Zeâmet tevcîhâtıdır, anları kanun ve nizâmı dâiresinde cereyân ettirmek ve memâlik-i meftûhanın tahrîrine i'tinâ eylemek kazıyyeleri olup hâsılı sonradan kesb-i temeyyüz ve tehayyüz eden Reîslik mansıbıyla Defter-Emâneti'nin vezâifini hâiz ve Reîs ve Defter-Eminleri anın maiyyetinde idi».

Fatih'in Kanun-nâmesinde Nişancının vazifesine ait yegâne cümle şundan ibarettir :

«... ve tuğrây-ı şerîfi vüzerâlar çeküp Nişancı'ya yardım itmek kanunumdur».

Bu Kanun-nâmeyi tahşiye eden Mehmet Ârif Bey merhum, Nişancı-

ların müderrislerden intihâbı hakkındaki kanun maddesine ait hâşiyesinde vazife meselesini şöyle anlatır :

«Metn-i Kanun-nâmenin diğer mahallinde Nişancılığın vazifesi tuğra çekmek olduğu beyân edildiği halde, burada Ulemâ'dan nasbının bilhassa zikr-ü-irâd edilmesi devletlere yazılan nâme-i Hümayunlar tahririnin dahî bunlara muhavvel bulunmasına mebnîdir. Ulemânın dahî ulûm-i edebiyeye vâkîf ve usûl-i tahrîre âşnâ zevâtı taharri olunarak ta'yin edilirdi. Nişancılığın ihdâsından evvel dahî nâme-i Hümayunlar Ulemânın bu hususta sâhib-i-iktidâr bulunanları cânibinden yazılmış idi».

Nişancıların Hâriciyye Nâzırlığına tekabül edebilecek vazifeleri işte bu diplomatik muhâberâtın tertip ve idaresinde, elçilerle müzakerede ve kısmen de teşrîfât işlerinin tanziminde gösterilebilir.

Umumiyetle Nişancılığın ihdâsı Fatih devrine izâfe edilir: Fakat Osmanlı devletinin teşekkülünden itibaren ecnebi devletlerle siyâsî münasebetler ve muhâbereler pek tabîî olarak başlamış olmak itibariyle böyle bir vazifenin gerek aynı isimle, gerek başka bir ünvanla daha evvel teşekkül etmiş olmak ihtimali çok kuvvetlidir. Bilhassa (Tuğrâîlik) makamının Anadolu Selçukîlerinde de mevcut olması böyle bir ihtimali takviye edecek en mühim delillerden biri sayılabilir.

Nişancılık müessesesinin tarihinde vazife ve salâhiyet bakımından iki devir vardır: Birinci devirde Baş-Defterdar = Mâliye Nâzırıyla beraber Dîvân-ı-Hümayûn'un en mühim erkânından olan Nişancı = Hâriciyye Nâzırı yukarda gözden geçirdiğimiz salâhiyetlerin hepsini cem'eden mühim bir devlet-adamı vaziyetindedir: Fakat bilhassa diplomatik muhâberâtı idare eden bu büyük me'muru devletin bütün hâricî siyasetine hâkim farzetmek de doğru değildir; umumî siyasetin asıl nâzım Vezir-i-a'zamdır.

Nişancının maiyyetinde bir çok kâtiplerle bu kâtiplerin âmiri, yâni bir nevi «Hâriciyye Kâtib-i-Umumîsi» veyahut «Hâriciyye Mektupçusu» olarak da «Reîs-ül-Küttâb = Kâtipler reisi» vardır. Bu birinci devirde Reîs-ül-Küttâb Nişancının maiyyetinde bulunduğu için, henüz Hâriciyye Nâzırı vaziyetinde değildir; o zaman bilâkis:

Nişancı = Hâriciyye Nâzırı,

Reîs-ül-Küttâb = Hâriciyye Kâtib-i-Umumîsi

demektir. Resmî-Ahmed Efendi'nin «Sefînet-ür-Rüesâ» sındaki izâhına göre «Reîs-ül-Küttâb»ın eski ismi «Emîn-i-Ahkâm»dır: Bu müellif Riyâset ünvânının 926 = 1250 tarihinde Kanun'ın cülûsundan itibaren takarrür etmiş olduğundan bahsederse de doğru değildir; çünkü Fatih'in Kanun-nâmesinde bile Reîs-ül-Küttâbların teşrîfattaki mevkii ve terakki yolu hakkında mühtelif kayıtlar vardır :

... ve Nişancılık Dâhil ve Sahn müderrislerinin yoludur ve Mal Defterdarluğundan Nişancı olsa ol Beğlerbeğlik hükmü ile olur ve Reîs-ül-Küttâb Nişancı olsa Sancak hükmü ile olur».

Bu vaziyete göre Resmî-Ahmed Efendi'nin bahsettiği «Emin-i-Ahkâm» ünvânının her halde Fatih'den evvel kullanılmış olması lâzımgelir.

Gene aynı menbâa göre Nişancının âmir ve Reîs-ül-Küttâbın mâdun vaziyeti 1000 = 1591 — 1592 senesine kadar devam ettikten sonra, o tarihten itibaren Riyâset ehemmiyet kazanmaya başlamış, hattâ Nişancılıkla Reîs-ül-Küttâblık arasında gittikçe bir teâdül hâsıl olduğu için

Nişancılarla Reîs-ül-Küttâblar arasında becâyışlar bile olmuş ve niha-yet 1060 = 1650 tarihinden itibaren Âdetâ kuru bir ünvan hâline gelen Nişancılık bâzı devlet-adamlarını tatmin için rütbe gibi tevcih edlmiye başladığı halde, Reîs-ül-Küttâblık yeni bir Dîvan âzâlığı hâline gelmiş-tir. Mehmet Ârif Bey bu vaziyeti şöyle anlatır :

«Bu me'mûriyyet evâilde Dîvan-ı-Hümâyun yahut Reis-kâtibleri denilen küttâbın âmiri ve Nişancının maiyyeti idi. Ba'dehu Der-i-Saâdet'de süferây-ı ecnebiyye tekessür ettiğinden anlarla mükâleme hususu dahî me'mûriyyetine munzam oldu. Bu suretle rütbesi tereffü' ve Nişancılara takaddüm eyledi. Tanzîmat-ı-Hayriyye'den sonra da nâmı Hâriciyye Nâzırı'na tebdîl olundu».

Resmî-Ahmed Efendi'nin yukarıki ifâdesinde gördüğümüz gibi, 1000 = 1591 — 1592 tarihinden itibaren Riyâsetin ehemmiyeti artmaya başlamış olmakla beraber, 1060 = 1650 tarihinden itibaren «hidemât-ı Dîvân-ı âlîşân Reîs-ül-Küttâblara mahsûr» kalmış değildir : Tevkiî-Abdurrahman Paşa'nın 1087 = 1676 da, yâni Resmî Efendi'nin gösterdiği tarihten 27 sene sonra tedvin ettiği Osmanlı Kanun-nâmesinde Nişancının hâlâ Dîvân'daki ehemmiyetini muhafaza ederek Reîs-ül-Küttâba takaddüm ettiği görülmektedir. Yalnız bu Kanun-nâmeğe göre Nişancı ile Reîs-ül-Küttâbın vazifeleri arasında bir ayrılık başlamış olduğu anlaşılmaktadır; meselâ «Kanun-ı Nişancı» faslında Nişancıların başlıca vazifesi :

«Kendü hânelerinde kanûna müteallık ahkâm yazılır; mümeyyizi tashîh eyledikten sonra kendüsü tuğraların çeker» şeklinde gösterildiği halde, «Kanûn-ı Reîs-ül-Küttâb» faslında diplomatik muhâberâtın artık Reîs-ül-Küttâba intikal etmiş olduğunu gösteren şöyle bir ibâre vardır:

«Nâmeleri terceme itdürmek ve nâmeleri tesvîd itmek cümle Reîs-ül-Küttâb Efendi'ye mahsûsdur».

Bu vaziyette tabîî artık Hâriciyye işleri Nişancıdan Reîs-ül-Küttâba intikal etmiş demektir. Bu intikalin tedricen tahakkuk etmiş olduğu pek tabîî olmakla beraber, Kanun-nâmenin resmî kıyâfetler hakkındaki izâhından anlaşıldığına göre Reîs-ül-Küttâbın ehemmiyet kazanması kanunun tedvin tarihi olan 1087=1676 tarihine nisbetle «yirmi seneden mütecâviz» dir; bu vaziyete göre Reîs-ül-Küttâbın ehemmiyet kesbetmesi, Resmî-Ahmed Efendi'nin gösterdiği 1060 = 1650 tarihlerinden itibaren başlamış demektir. Bununla beraber, bu ehemmiyet Reîsin Nişancıya takaddümü demek değildir: Yalnız artık Hâriciyye Nâzirliği Nişancıdan Reîs-ül-Küttâba intikal etmiş demektir.

Bu kısımda Osmanlı devletinin Hâriciyye Nâzırı vaziyetinde bulunmuş olan devlet erkânı gözden geçirilecektir : İşte bundan dolayı bu kısma ait cedvellerde Hicretin XI inci ve Milâdın XVII nci asrının ortalarına kadar Nişancılar silsilesi tâkib edildiği halde, o tarihten itibaren Hâriciyye işlerinde onlara halef olan Reîs-ül-Küttâblar gözden geçirilmiştir.

Bundan evvelki cedvellerin hepsinde olduğu gibi bunda da sıra numaraları eşhâs adedini değil, ancak mâlûm olabilen me'muriyet tebeddüllerini gösterir. Bilhassa ilk Nişancılara ait şüpheli noktalar dâimâ istifhâm işâretleriyle belirtilmiştir. Defterdarlarda olduğu gibi bunlarda da umumiyetle ay ve gün tarihleri belli olmadığından, me'muriyet müd-

detleri takribîdir. Eldeki menbâlar arasında çok büyük ihtilâflar ve hattâ tenâkuzlar bulunduğu için, bilhassa Fatih devrinden İkinci Selim devrinin sonuna kadar sıralanan tarihlerde bir çok şüpheli noktalar vardır; tabîî bunlar ancak Hazine kayıtları bulunduğunda tashih ve ikmâl edilebilir».

Birinci devir : NİŞANCILAR

FATİH DEVRİ :

1) Cezerî-zâde Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Arab; tâyini: (?); ölümü: 1464 — 1465 = 869; Nişancılık müddeti: (?).

(İmâm-Cezerî neslinden Ebul-Hayr Mehmed Efendi'nin oğlu ve Fenârî-zâde Ali Efendi'nin dâmâdıdır: İkinci Bâyezid ve Birinci Selim devirlerinde Baş-Defterdarlık ve Nişancılık eden oğlu Koca-Kasım Sâfi-Çelebi için «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 13 ve 21 numaralarla aşağıda 6 numaraya bakınız. — Bu Cezerî-zâde Mehmet-Çelebi'nin genç yaşında esrarkeşlikten öldüğü rivayet edilir).

2) Karamânî-Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1464 — 1465 = 869; sadâreti : 1477 = 882; Nişancılık müddeti: Takriben 12 sene.

(Mevlâna sülâlesinden olan ve «Tevkî-Mehmet Paşa / Nişânî-Mehmet Paşa» lâkaplarıyla şöhret bulan bu kıymetli devlet-adamı müderrislikten Divan kâtipliğine geçtikten sonra Nişancılığa kadar yükselmiş ve rivayete nazaran bu vazifeye tâyini on ay sonra vezâret pâyesi de alarak Vezir-i-a'zam oluncaya kadar hep Nişancılıkta bulunmuştur: Sadâreti için bu cildin «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 17 numaraya bakınız. — Müverrih ve şâir olan ve şiirde «Nişânî» mahlasını kullanan Karamânî-Mehmet Paşa'nın Arapça bir Osmanlı tarihi vardır).

3) Molla Sirâcüddin/Sirâcüddin Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini : 1477 = 882; azli : (?); Nişancılık müddeti : (?).

(Sirâcüddin-Molla müderrislikten Nişancı olmuş ve «Sicill-i Osmânî»ye göre sonradan paşalık ünvanı da almıştır. «Nişancı tarihi»nde bunun için: «Ehl-i ilm ve fâzıl kimesne olmağın Semâniye'de müderris oldu; teressül ve inşâda mâhir olmağın Nişancı itdiler» denilir. — Azil tarihi belli değildir: Aşağıki fıkra da bakınız. Molla Sirâcüddin yahut Sirâcüddin Paşa'nın ölümü 1482 = 887 tarihindedir).

4) Leys-zâde Mehmet ibni Mustafa-Çelebi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: (?); azli: 1480 — 1481 = 885 (?); Nişancılık müddeti: (?).

(Leys-zâde Mehmet-Çelebi, Fatih'in Kanun-nâmesini yazmış olan Nişancı olmak itibarıyla Türk hukuk tarihinde çok mühim bir mevki vardır. Bu hukukî vesika 1330 tarihinde neşretmiş olan Mehmet Ârif Bey merhumun mukaddimesine nazaran, Leys-zâde «Kanun-nâme»yi 1477 = 882 den sonra ve 1481 = 886 dan evvel «Tevkî» sıfatıyla yazmış olduğuna göre, her halde yukarıki fıkra da gördüğümüz Sirâcüddin-Molla'nın halefi olması lâzımgelir. Umumiyetle Sirâcüddin'e halef olarak aşağıki fıkra da göreceğimiz Fenârî-zâde Ahmed Paşa'dan bahsedilirse de, Ârif Bey'in tetkikine göre bu Paşa 884 = 1479 — 1480 tarihinde şehzâde

Bâyezid'in lalâlığında bulunduğu için, o rivayetin doğru olmadığı anlaşılmaktadır; bu vaziyete göre Ahmed Paşa'nın takriben 885 = 1480 — 1481 tarihinde Leys-zâde'yi istihlâf etmiş olması lâzımgelir. — Leys-zâde Mehmet-Çelebi'yi «Leys-Çelebi» denilen Baş-Defterdar Nûrüddin Hamze-Çelebi ile karıştırmamalıdır: «Leys-Çelebi» için «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 3, 6, 8 ve 12 numaralara bakınız).

İKİNCİ MEHMET ve İKİNCİ BÂYEZİD DEVİRLERİ :

5) Fenârî-zâde Ahmed-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1480 — 1481 = 885; azli: 1481 = 886; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene; «Birinci defa».

(Ahmed-Çelebi ilk Osmanlı Şeyh-ül-İslâmı Molla Şemsüddin-i Fenârî'nin oğludur; bir rivayete göre Uzun-Hasan'a esir olduktan sonra kaçıp Hindistan üzerinden İstanbul'a dönmüş ve ikinci bir rivayete göre de Fatih'in şiddetinden Hindistan'a kaçarak ikinci Bâyezid devrinde avdet etmiştir: «Küh-ül-ahbâr»a ve «Nişancı tarihi» ne göre Ahmed-Çelebi'nin Nişancılığı İkinci Bâyezid devrindedir; diğer bâzı menbâlara göre de Fatih devrinin sonlarındadır. Bu ihtilâf, Ahmed Paşa'nın iki defa Nişancılık etmiş olmasından da mütevellid olabilir: Aşağıda 7 numaraya bakınız. — «Sicill-i Osmânî»de tâyin tarihi 880 = 1475 — 1476 gösterilirse de doğru değildir: Yukarıki fıkraya bakınız. — Sonradan vezir olduğu için «Fenârî-zâde Ahmed Paşa» denilen Ahmed-Çelebi'nin Fatih devrinde Defterdarlığı da vardır: «Baş-defterdarlar» cedvelinde 2 numaraya bakınız).

İKİNCİ BÂYEZİD DEVRİ :

6) Cezerî-zâde Koca-Kasım Sâfi-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Arab; tâyini: 1481 = 886; vezârete terfii: 1482 = 887; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene.

(İkinci Bâyezid'in cülûsu üzerine Nişancılığa tâyin edildiğinden bahsedilen Kasım-Çelebi yukarda 1 numarada gördüğümüz Mehmet-Çelebi'nin oğludur; «Sâfi» şîir mahlasıdır. İki defa Defterdarlığı da vardır: «Baş-defterdarlar» cedvelinde 13 ve 21 numaralara bakınız. — Koca-Kasım-Çelebi bir sene sonra vezir olduğu için «Cezerî-Kasım Paşa» şöhretiyle anılır).

7) Fenârî-zâde Ahmed-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1482 887; vezârete terfii: 1485 = 890; Nişancılık müddeti: Takriben 3 sene; «İkinci defa».

(Tâyini için 888 = 1483 tarihi de rivayet edilir: İlk Nişancılığı için yukarda 5 numaraya ve Defterdarlığı için de «Baş-defterdarlar» cedvelinde 2 numaraya bakınız. — Bâzı menbâlarda Fenârî-zâde Ahmed-Çelebi'nin yerine gene bu tarihte Feylesuf-zâde Ahmed-Çelebi'nin tâyinininden bahsedilirse de, o Ahmed-Çelebi bu tarihte Defterdar görünmekte olduğu için, bu rivayetin doğru olmaması lâzımgelir: Feylesuf-zâde'nin Nişancılığı için aşağıda 9 numaraya ve Defterdarlığı için de «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 4 numaraya bakınız).

8) Sinan-Çelebi — Milliyeti: (?); tâyini: 1485 = 899; azli: 1486 = 891 (?); Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene.

(Bu Sinan-Çelebi'nin hüviyyeti pek vâzih değildir: Âlî-Çelebi, yukarda 5 ve 7 numaralarda gördüğümüz Fenârî-zâde Ahmed Paşa gibi bu Sinan-Çelebi'nin de «Hindistan seferinden» gelmiş olduğunu söylediğine göre, Ahmed-Çelebi ile beraber dönmüş olmak ihtimali de vârdır. Belki bu da onun gibi Uzun-Hasan'ın elinden kaçmış Osmanlı esirlerindendir).

9) Feyleşuf-zâde Ahmed-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1486 = 891 (?); azli: 1488 = 893; Nişancılık müddeti: Takriben 2 sene.

(Bâzı menbâlarda bu Feyleşuf-zâde'nin Nişancılığından hiç bahsedilmemektedir: «Sicill-i Osmânî»de Defterdarlıktan ayrılması 1486 = 891 tarihine müsâdif gösterilirse de yanlış olması lâzımgelir: «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 4 numarayla yukarda 7 numaraya bakınız).

10) Kara-Nişancı Davud-Çelebi / Kara-Davud-Çelebi — Milliyeti: Devşirme (?); tâyini: 1488 = 893; Gelibolu sancak-beyliğiyle Deryâ-kapdanlığına nakli: 1502 — 1503 = 908; Nişancılık müddeti: Takriben 14 sene.

(İkinci Bâyezid devrinde Vezir-i-a'zam Davud Paşa'dan başka Deryâ kapdanlığında birbiriyle halef-selef olmuş iki Davud Paşa daha vardır: Vezir-i-a'zam büyük Davud Paşa'ya nisbetle bunların birincisine «Küçük-Davud Paşa/Dâvud Pâşây-ı Sâni» ve ikincisine de «Kara-Davud Paşa / Kara-Nişancı Davud Paşa» denir: Vezir-i-a'zamlar cedvelinde 19 ve «Kapdan-ı-Deryâlar» cedvelinde de 15 numaralara bakınız. Bir çok menbâlarda her ikisi de Kapdanlık eden bu iki Davud Paşa birbirine karıştırılır: Nişancı olan işte bu «Kara-Davud Paşa»dır; bunun Kapdanlığı için «Kapdan-ı-Deryâ'lar» cedvelinde 16 numaraya bakınız).

11) Tâcî-zâde/Tâc-zâde Ca'fer-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1502 — 1503 = 908 (?); azli: 1512 = 918; Nişancılık müddeti: Takriben 10 sene; «Birinci defa».

(Amasyalı Tâcî-zâde Ca'fer-Çelebi «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 11 numarayla gördüğümüz Tâcî Bey'in oğludur; «Mahmudpaşa Medresesi» müderrisliğinden Nişancılığa intihâb edilmiştir. Çok kuvvetli bir münşî olan Ca'fer-Çelebi'nin «Mahrûsa-i İstanbul Fethnâmesi» isminde pek mustalah bir tarihi vardır: 1331 de neşredilen bu esere bir mukaddime yazmış olan Hâlis Efendi, Tâcî-zâde'nin Nişancılığa tâyini 904 = 1498 — 1499 tarihine müsâdif gösterirse de, «Nişancı tarihi»den almış olması lâzımgelen bu rivayet çok zayıftır. «Şakaayık»da tâyin tarihi olmadığı halde «Atâyî» zeylinde 910 = 1504 — 1505 senesinden bahsedilir: Âlî'de tarih yoktur; «Sicill-i Osmânî»nin «Nişancılar» cedvelinde 907 = 1501 — 1502 tarihine tesadüf edilirse de, yukarıki fıkrada gördüğümüz selefi Kara-Davud Paşa'nın 908 = 1502 — 1503 tarihinde Kapdan-ı-Deryâ olduğu rivayet edildiğine göre bunun tâyini de o seneye müsâdif olmak ihtimali çok kuvvetlidir: Bununla beraber gene «Sicill»de 903 = 1497 — 1498 tarihinden 907 = 1501 — 1502 ye kadar Zağanos-Paşa-zâde Ahmed-Çelebi'nin Nişancılık ettiğinden de bahsedilir; fakat bu rivayet pek zayıftır; bu Ahmed-Çelebi için «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 22 numaraya

bakınız. — Tâci-zâde'nin bu ilk Nişancılığından azli, ikinci Bâyezid devrinin sonunda şehzâde Selim'in saltanatını istiyen Yeniçeriler tarafından şehzâde Ahmed tarafdarlığıyla ithâm edilmiş olmasından mütevellit gösterilir: Sehi tezkiresinde bu nokta :

«Sultan Bâyezid'in evâhirinde feterât olup Nişancılıktan azl olunmuşudu», şeklinde izâh edilmektedir. Bununla beraber 917 = 1511 tarihinde azledilmiş olduğu hakkında da bir rivayet vardır. — Ca'fer-Çelebi'nin Nişancılığında :

«Menâşir-i Sultâniyye ve ferâmîn-i Hâkaaniyye-i Osmaniyye'nin terkib-ü-tertib ve imlâ-vu-inşâsında kavâid-i cedide-i sûtûde ihtirâ'» etmiş olduğundan bahsedilir. Bir rivayete göre de :

«Merhum Ca'fer-Çelebi'ye değin Nişancılar Defterdarların altına oturup selâmda aşağı durur idi; mezkûr-i mebrûr Nişancı oldukda anın celâdet-i şân ve übbebet-i ünvânı muktezâsınca mastabe-i Hümayunda vüzerânın sol cânibinde iclâs olunup Nişancı-Paşa ünvânıyla muanven oldu».

Tâci-zâde'nin ikinci defa Nişancılığı için aşağıda 13 numaraya bakınız).

İKİNCİ BÂYEZİD ve BİRİNCİ SELİM DEVİRLERİ :

12) Çandarlı-İsâ Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1512 = 918; Beylerbeyliğine nakli: 1513 = 919; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene.

(Fatih'in meşhur vezir-i a'zamı Çandarlı-Halil Paşa'nın torunu ve ikinci Bâyezid'in vezir-i a'zamlarından Çandarlı-İbrahim Paşa'nın oğludur: Selefleri gibi bu da müderrislikten Nişancı olmuştur. — «Sicill-i Osmânî» cedvelinde İsâ Paşa'nın Nişancılığa tâyini 941 = 1534 — 1535 tarihine müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Aşağıda 19 numaraya bakınız).

13) Tâci-zâde Ca'fer-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1513 = 919; Anadolu Kadı-askerliğine nakli: 1514 = 920 senesi 14 Teşrinievvel = 24 Şa'bân Cumartesi günü; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene; «İkinci defa».

(Mısır seferi Menzilmâmelerinden birinde Tâci-zâde'nin Kadı-askerliği «23 Şa'bân Cumartesi», gününe müsâdif gösterilmekteyse de, o sene Şa'bânının 23 ü değil, 24 ü Cumartesi'dir: Feridun Bey «Münşeât»ında bulunan diğer bir Ruznâmede 25 Şa'bân = 15 Teşrinievvel tarihine de tesadüf edilir; fakat gün ismi yoktur. — Osmanlı Nişancılarının en meşhurlarından olan Tâci-zâde Ca'fer-Çelebi'nin ilk Nişancılığı için Yukarda 11 numaraya bakınız. — Ca'fer-Çelebi Yavuz'un İran seferindeki Yeniçeri ıyanlarıyla alâkadar gösterilip iftirâya uğrıyarak idâm edilmiştir: 1515 = 921 vukuâtının «18 Ağustos = 8 Receb» fıkrasına bakınız. — Şâh-İsmail'in Çaldıran muharebesinde esir edilen karılarından «Bihrüze-Hatun» Yavuz'un emriyle işte bu Tâci-zâde Ca'fer-Çelebi'ye nikâhlanmıştır: 1514 = 920 vukuâtının «23 Ağustos» fıkrasına bakınız).

14) Hoca-zâde Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1514 = 920 senesi 14 Teşrinievvel = 24 Şa'bân Cumartesi günü; vezâreti; 1517 = 923 senesi 3 Şubat = 11 Muharrem Salı günü; Nişancılık müddeti: 2 sene, 3 ay, 20 gün.

(Menzilmâmelerde tâyini için 25 Şa'bân 920 = 15 Teşrinievvel 1514 Pazar ve vezâreti için 11 Safer 923 = 5 Mart 1517 Perşembe tarihlerine de tesadüf edilir; bun-

lardan başka, Keşfi'nin «Selim-nâme»sinde de vezâret tarihi olarak 7 Muharrem = 30 Kânunusâni Cuma rivayeti vardır. — Edirne'deki «Yeni-Medrese» yahut «Çifte-Medrese» müderrisliğinden Nişancı olmuştur. — Defterdarlığı da vardır: «Baş-Defterdarlar», cedvelinde 19 numaraya bakınız).

15) Kadı-Çelebi / Kadı-Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1517 = 923 senesi 17 Mayıs = 25 Rebî'ül-âhir Pazar günü; azli: (?); Nişancılık müddeti: (?).

(Karaman Defterdarı Kadı-Çelebi'nin Hoca-zâde Mehmet Paşa'dan açılan Nişancılık makamına işte bu tarihte tâyin edilmiş olduğu «Feridun Bey Münşeâtı»nda munderic Mısır seferi Rûznâmelerinden birindeki sarâhatle sâbitse de, azil yahut ölüm tarihi belli değildir: Her halde vazifesi Yavuz devrinde nihayet bulup yerine aşağıki fıkra da görülecek Abdî Bey'in geçtiği anlaşılmaktadır. Bir çok menbâlarda ve meselâ «Sicill-i Osmânî» cedvelinde bu Kadı-Çelebi'nin ismi yoktur).

BİRİNCİ SELİM ve BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVİRLERİ:

16) Abdî Bey — Milliyeti (?); tâyini: (?); azli: 1520 = 926; Nişancılık müddeti: (?).

(Selefi Kadı-Çelebi'nin azil tarihi gibi bu Abdî Bey'in de tâyin tarihi belli değildir: «Sicill-i Osmânî» cedvelinde bunun Nişancılığı 1520 = 926 dan evvel, yâni yalnız Birinci Selim devrine müsâdif gösterildiği halde, aynı menbâdaki terceme-i-hâlinde «Sultan Süleymân-ı Evvel Hazretlerinin bidâyet-i ahinde Nişancı oldu; bir kaç sene mürûrunda vefât eylemiştir» denilmesi tuhaf bir tenâkuz teşkil etmektedir. Her halde Abdî Bey'in azli Kanunî'nin culûsu üzerinedir: Aşağıki fıkraya da bakınız).

BİRİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ:

17) Amasyalı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1520=926; ölümü (?); Nişancılık müddeti: (?).

(Atâyî'nin «Şakaayık» zeyline göre bu Amasyalı-Mehmet Paşa «Sultan Süleyman'ın şehzâde iken Nişancısı olmağın cülûsunda takrîr» olunmuş, yâni şehzâde Nişancılığından devlet Nişancılığına terfi etmiştir. «Sicill-i Osmânî»de «az müddetle fevt» olduğundan bahsedilmekteyse de ölüm tarihi yoktur; yalnız Atâyî'nin ifâdesinden gene o sene içinde ölmüş olduğu istidlâl edilebilir).

18) Firuz Bey — Milliyeti: (?); tâyini: (?); azli: (?); Nişancılık müddeti: (?).

(Kanunî devrinin başlarında Nişancı olan bu Firuz Bey hakkında vâzih bir kayde tesadûf edemedik: Yalnız yukarıki fıkra da gördüğümüz Amasyalı-Mehmet Paşa'ya halef olduğu ve idaresizliğinden dolayı azledildiği rivayet edilir. Âli-Çelebi'ye göre Firuz Bey ikinci Selim devrinde de Nişancılık etmiştir).

19) Seydi/Seyyidî Bey — Milliyeti: (?); tâyini: (?); ölümü: 1534 = 941 senesi 10 Teşrinisâni = 3 Cumâda-l-ûlâ Salı günü; Nişancılık müddeti: (?).

(Bu Seydi Bey'in Dîvan kâtipliğinden, yâni meslekten yetişmiş olduğu rivayet edilir. Ölüm tarihi «İrâkayn seferi» Ruznâmesiyle sâbittir. — «Sicill-i Osmânî» cedvelinde bunun yerine Çandarlı-İsâ Paşa geçmiş gibi gösterilirse de doğru değildir : Yukarıda 12 numaraya da bakınız. Seydi Bey'in yerine aşağıki fıkra da göreceğimiz Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin geçmiş olduğu gerek «İrâkayn seferi» Ruznâmesiyle, gerek muhtelif menbâların ittifakıyla sâbittir. — «Târih-i Osmânî Encümeni» âzâsından Mehmet Ârif Bey merhumun tetkikine göre Kanunî Sultan Süleyman'ın meşhur «Kanun-nâme-i Âl-i Osmân»ını kaleme alan işte bu Seydi Beydir).

20) Koca-Nişancı Celâl-zâde Mustafa-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâ-yini: 1534 = 941 senesi 5 Kânunuevvel = 28 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; azli: yahut isti'fâsı: 1557 = 964; Nişancılık müddeti: 23 sene; «Birinci defa».

(Yukarıda «Nişancılar» cedvelinde 11 ve 13 numaralarda gördüğümüz Tâcî-zâde Ca'fer ve aşağıda 22 numarada göreceğimiz Ramazan-zâde Yeşilce-Mehmet Çelebi-ler ve 28 numarada göreceğimiz «Münşeât» sâhibi Feridun Bey'le beraber en büyük ve en parlak Osmanlı Nişancılarından olan Celâl-zâde Mustafa-Çelebi, Kanunî devrinin meşhur ulemâsından Tosyalı «Kadı Celâl» in oğludur. Buna «Koca-Nişancı» denilmesine mukabil Ramazan-zâde Mehmet-Çelebiye de «Küçük-Nişancı» denir. — Takriben 20 yaşlarında me'muriyet hayatına giren Celâl-zâde 1516 = 922 tarihinde Dîvan kâtibi olmuş ve «Dîvânî» yazısındaki mehâreti kadar inşâsının kuvvetiyle de teveccüh kazanarak ilkönce Vezir-i-a'zam Pîri-Mehmet Paşa'nın ve ondan sonra da halefi Frenk-İbrahim Paşa'nın himâyelerini te'min etmiştir. Bilhassa İbrahim Paşa'nın Mısır ıslâhâtında Vezir-i-a'zamın Sır-kâtibi yahut Dîvan-kâtibi sıfatıyla maiyyetinde gitmesi meslek hayatında iktidarını gösterecek parlak bir vesîle teşkil etmiştir. Bu meşhur ıslâhât esnâsında İstanbul'da çıkan bir Yenigeri ısyânıyla alâkadar görülerek Kanunî'nin emriyle idâm edilen Reis-ül-Küttâb Haydar-Çelebi'den inhilâl eden Riyâset makamı, âdetâ tâliin Celâl-zâde için hazırladığı bir mevki olmuş ve İbrahim Paşa 1525 = 931 tarihinde İstanbul'a döner dönmez Dîvan kâtibini Riyâset makamına çıkarmıştır. Bununla beraber İstanbul'a gelmeden evvel 1524 = 930 tarihinde Reis-ül-Küttâb olduğu hakkında da bir rivayet vardır. Frenk-İbrahim Paşa'nın Mısır'a hareketi için 1524 = 930 vukuâtının «30 Eylül» ve Yavuz'un Mısır seferi hakkındaki kıymetli Rûznâmesiyle meşhur Reis-ül-küttâb Haydar-Çelebi'nin hayatına mal olan Yenigeri ısyânı için de 1525 = 931 vukuâtının «25 Mart» fıkralarına bakınız. Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin Reis-ül-Küttâblığı işte o tarihten itibaren bu ilk Nişancılığına kadar tam dokuz sene sürmüştür. Nişancılığa terfii Kanunî'nin Irâkayn seferinde selefi Seydi Bey'in ölümü üzerinedir. — Kanunî Sultan Süleyman'ın meşhur Kanun-nâmelerini işte bu Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin tedvin etmiş olduğu hakkında bir rivayet varsa da doğru değildir : Yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, o kanunları Celâl-zâde'nin hem selefi, hem üstâdı olan Seydi Bey tedvin etmiştir; bununla beraber Celâl-zâde'nin tedvin ettiği kanunlar da vardır. Fakat bu büyük münşinin en mühim eserleri «Tabakaat-ül-Memâlik fî Derecât-il-Mesâlik» isimindeki tarihiyle asırlarca «düstâr-ül-amelî küttâb-ı Dîvân» olduğundan bahsedilen Münşeâtı ve «Selimnâme»sidir. Âlî'ye göre resmî inşâda kullanılan elkab ve sernâme gibi formüller de Celâl-zâde'den kalmıştır. — Şehî-tezkiresinde Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin Kanunî nazarındaki kıymet ve itibarı şöyle anlatılır : «Hazret-i Pâdişâh-ı Sâhib-kırân huzûr-ı Şerifinde bunlara olan i'tibâr nesl-i Osman'da bir Nişancıya olmamışdur».

Bu büyük adam Kanunî devrinde 23 sene Nişancılık makamında devlete bir çok hukukî ve siyasî hizmetlerde bulunduktan sonra «Kehle-i-ikbâl» lâkabiyle meşhur Vezir-i-a'zam Hırvat Rüstem Paşa'nın şerrine uğrayıp azledilmiş ve bir rivayete göre de kendisi istifâ edip Nişancılık tahsisâtıyla Müteferrika-başı tâyin edilmiştir. — Fuzûlî'nin meşhur «Şikâyetnâme» sinde hitâb ettiği «Hazret-i Nişancı Pâşâ» işte bu Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'dir. — Celâl-zâde'nin ikinci defa Nişancılığı için aşağıda 26 numaraya bakınız).

21) Eğri-Abdî-zâde Mehmet Bey — Milliyeti: Türk; tâyini: 1557=964; Baş-Defterdarlığa nakli: 1557 = 965 senesi Teşrinisânî — Kânunuevvel=Safer ayı; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene; «Birinci defa».

(Kanunî devri ulemâsından «Eğri-Abdî» şöhretiyle mâruf Mudurnulu Abdullah Efendi'nin oğlu olan Mehmet Bey 1514 = 920 tarihinde doğmuş, 1536—1537=943 tarihinde Dîvan kâtipliğiyle devlet hizmetine girmiş, 1552 = 959 tarihinde Reîs-ül-Küttâb olmuş ve ondan sonra da Şikk-ı-sânî Defterdarlığına kadar muhtelif Mâliye hizmetlerinde bulunmuştur. — «Kalem gibi doğru» olmakla şöhret bulan Mehmet Bey'in bu ilk Nişancılığından sonraki Defterdarlığı için «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 36 numaraya ve ondan sonra ikinci defa Nişancılığı için de aşağıda 25 numaraya bakınız).

22) Küçük-Nişancı Ramazan-zâde Yeşilce-Mehmet-Çelebi — Milliye- ti: Türk; tâyini: 1557 = 965; Arab-ve-Acem Defterdarlığına nakli: 1561 = 968; Nişancılık müddeti: Takriben 3 buçuk sene; «Birinci defa».

(Yukarda 20 numarayla gördüğümüz «Koca-Nişancı» Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'ye nisbetle «Küçük-Nişancı» denilen «Yeşilce» lâkabiyle meşhur «Ramazan-zâde Mehmet-Çelebi» Merzifonludur. Dîvan kâtipliğinden yetişmiş ve Baş-Defterdarlıkla Rumeli Kethudalığı gibi büyük mevkilerde bulunduktan sonra Reîs-ül-Küttâb olmuştur. Yeşilce-Mehmet-Çelebi'nin terceme-i-hallerinde umumiyetle Baş-defterdarlığından bahsedilmemekle beraber, o makamda da bulunmuş olduğu Kanunî'nin «Pulya seferi» Menzîlnâmesiyle sâbittir: «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 27 numaraya bakınız. — «Nişancı tarihi» ismiyle meşhur ve en mühim kısmı Osmanlı devrine ait umumî tarih işte bu Küçük-Nişancı Mehmet-Çelebi'nindir: Bu eserin matbû nüshalarında «Târîh-i Nişancı-Mehmet Paşa» iemine tesadûf edilmesi, Ramazan-zâde Mehmet-Çelebi'nin hem haleflerinden, hem adaşlarından, hem muâsırlarından olan «Boyalı-Mehmet Paşa» ile karıştırılmasından mütevellit bir zühul sayılır. Bununla beraber, 20 numarada gördüğümüz Celâl-zâde Mustafa-Çelebi gibi Beylerbeyilik pâyesiyle Nişancı olanlara «Paşa» denildiği de vardır. — «Nişancı-zâde» lâkabiyle meşhur «Mir'ât-ül-Kâinat» müellifi «Ramazan-zâde Kudsi-Mehmet-Çelebi ibni Ahmed Efendi» işte bu «Küçük-Nişancı» Yeşilce-Mehmet-Çelebi'nin oğlunun oğludur: Onun için «Mir'ât-ül-Kâinat» a bâzan «Nişancı-zâde târihi» de denilir. — Yeşilce-Mehmet-Çelebi'nin «Ramazan-zâde» lâkabı Ramazan-oğulları sülâlesiyle bir münasebeti olmasından değil, babasının ismi «Ramazan» olmasındandır. — Osmanlı inşâsının en büyük mümessillerinden olan Yeşilce-Mehmet-Çelebi seleflerinden Tâci-zâde Ca'fer ve Celâl-zâde Mustafa Çelebilerle haleflerinden Feridun Bey'le beraber Osmanlı Nişancılarının en büyüklerinden biridir. — Bu ilk Nişancılığından sonra tâyin edilmiş olduğu «Arab-ve-Acem Defterdarlığı»nın merkezi Haleb'dir. İkinci defa Nişancılığı için aşağıda 24 numaraya bakınız).

23) Şa'ban Bey — Milliyeti: (?); tâyini: 1561 = 968; azli: 1561 — 1562 = 969; Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene.

(1561 = 968 tarihinde Vezir-i-a'zam olan Semiz-Ali Paşa'nın iltizâmı ile Nişancı olduğundan bahsedilen bu Şa'ban Bey'in şahsiyeti hakkında vâzih mâlûmâta tesadüf edemedik. Yalnız «Sicill-i Osmânî» de «erbâb-ı kalemden» gösterilmekle iktifâ edilir).

24) Küçük-Nişancı Ramazan-zâde Yeşilce-Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini 1561 - 1562 = 969; tekaüde sevkı: 1563 = 970 senesi Temmuz/Ağustos = Zülhicce ayı; Nişancılık müddeti: Takriben 1 buçuk sene; «İkinci defa».

(İlk Nişancılığından sonra Arab-ve-Acem Defterdarlığında, Mora Tahrir-me'murluğunda ve Mısır Muhâfızlığında bulunan bu kıymetli adamı çekemiyenler bu sefer Nişancılık açılınca aleyhinde bir takım tezvirâta kalkışmışlarsa da, Resmî-Ahmed Efendi'nin rivayetine göre Sultan Süleyman kadirşinaslık ederek :

— Erbâb-ı haysiyyet-ü-hüner Âstâne-i ahâli-perverden Mısır'a gönderilmek nâbecâ, belki o iyârda olanlar sâir diyâr-u-aktârdan isticlâb-u-ihzâr olunmak lâzım-u-revâdur!

dedikten sonra:

— Nişancılığı Mora muharriri Mehmed'e virdüm!

diye bir Hatt-ı-Hümâyûn ısdâr etmiştir. — Yeşilce-Mehmet-Çelebi'nin «elli bin akça zeâmetle» tekaüde sevk edildiği rivayet edilir. — 1571 = 979 senesi Eylül - Teşrinievvel = Cumâda-l-ülâ ayında ölmüş olan Küçük-Nişancı Yeşilce-Mehmet-Çelebi'nin mezarı Edirne-kapusu hâricindeki «Emîr-Buhârî» dergâhı civarındadır. — İlk Nişancılığı için yukarda 22 numaraya bakınız).

25) Eğri-Abdî-zâde Mehmet Bey — Milliyeti: Türk; tâyini: 1563 = 970 senesi Temmuz/Ağustos=Zülhicce ayı; ölümü: 1566=974 senesi 7 Eylül = 21 Safer Cumartesi günü; Nişancılık müddeti: Takriben 3 sene, 1 ay; «İkinci defa.»

(Eğri-Abdî-zâde'nin üç seneden biraz fazla süren bu ikinci Nişancılığında iştirâk ettiği Szigetvar seferinde eceliyle öldüğü ittifakla rivayet edilir. Mehmet Bey Szigetvar'ın iki mil mesafesinde müverrih Peçevî'nin vatani olan ve Osmanlı menbâlarında «Peçuy» denilen «Pécs/Fünfkirchen» kasabasında vefat etmiş olduğu için, ölüm haberi Szigetvar ordugâhına öldüğü gün gelmiştir : O sırada bizzat ordugâhta bulunan meşhur müverrih Selânîkî-Mustafa Efendi'nin kaydine göre bu haberin orduya gelişi, Kanunî'nin öldüğü gecenin ertesi günü Szigetvar iç-kalesi fethedildikten biraz sonradır.

«Bu esnâda Mîr-i Tevkîî sâbıkâa Defterdar olan Mehmet Beğ zahîr marazından kasaba-i Peçuy'da âhîret seferin ihtiyâr eyledi».

İşte bundan dolayı, bir çok menbâlarda Mehmet Bey'in Kanunî'den biraz evvel ölmüş gibi gösterilmesi doğru değildir. Gene Selânîkî'nin 47 nci sahifesindeki kaydine göre, halefini tâyini de Dîvan ictimâına bırakılmış ve Vezir-i-a'zam o gün fethedilen kale işleriyle «aled-devâm» meşgul olduğu ve Padişahın ölümü de şüyûna rağmen gizendiği için, Dîvan ancak 28 Eylül = 13 Rebî'ül-evvel Cumar-

tesi günü toplanabilmıştır : Bu mesele için aşağıki fıkraya ve Eğri-Abdî-zâde Mehmet Bey'in bundan evvelki ilk Nişancılığı için de yukarda 21 numaraya bakınız).

İKİNCİ SELİM DEVRİ :

26) Koca-Nişancı Celâl-zâde Mustafa-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâ-yini: 1566 = 974 senesi 28 Eylül = Rebî'ül-evvel Cumartesi günü; ölü-mü: 1567 = 975 senesi Teşrinievvel = Rebî'ül-âhir ayı: Nişancılık müddeti: Takriben 1 sene, 1 ay, «İkinci defa».

(Bâzı menbâlarda Celâl-zâde'nin bu seferki tâ-yini Kanunî'nin öldüğü güne müsâdif gösterilir : Sultan Süleyman 1566 = 974 senesi 6/7 Eylül = 20 / 21 Safer Cuma/Cumartesi gecesi vefat etmiş olduğu için, bu rivayete göre Celâl-zâde o gecenin ertesine tesadüf eden 7 Eylül = 21 Safer Cumartesi günü tâ-yin edilmiş olmak lâzımgelir; hattâ gene aynı rivayete göre Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa padişahın ölümünü gizlediği için Celâl-zâde'yi alelûsul «El öpmek» üzere Otağ-ı-Hümâyûn'a sokmuş, Koca-Nişancı taht yerine tabut görünce ağlamış ve Sokullu'nun nasihati üzerine dışarı çıkarken bir şey belli etmemek için güler yüzle çıkmış... Eğer bu rivayet doğruysa, her halde Padişahın öldüğü güne değil, ordugâhta ölümün gizli tutulduğu daha sonraki günlerden birine tesadüf etmiş olması lâzımgelir : Çünkü yukarıki fıkra da gördüğümüz gibi, o sırada orduda bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin kaydine göre Celâl-zâde'nin selefi olan Eğri-Abdî-zâde Mehmet Bey Kanunî'nin öldüğü gecenin ertesi gün vefat etmiş ve Dîvan toplanamadığı için halefinin tâ-yini gecikmiştir; hattâ gene Selânikî'ye göre Kanunî'nin ölümünden sonra Szigetvar iç-kalesinin fethi üzerine Vezir'i-a'zamin otağında bir hey'et tarafından «Feth-nâme»ler yazılırken Celâl-zâde bu mesâiye «Sâbıkaa Mir-i Tevkîf Müteferika-başı», sıfatiyle iştirâk etmiştir. Selânikî, Vezir-i-a'zamin riyâsetinde Dîvân'ın ictimâını 14 Rebî'ül-evvel Cumartesi gününe müsâdif gösterirse de, o sene Rebî'ül-evvelinin 14 ü değil, 13 ü Cumartesi'dir : Celâl-zâde'nin işte bu Dîvan'da Nişancılığa tâ-yin edilmiş olduğu Selânikî'nin :

«... ve A'yân-ı devlet, Vüzerây-ı izâm ve Beğlerbeğiler ve Sadreyn Efendiler ve Defterdar ve Nişancı Celâl-zâde cümlesi makamında takrîr olundu»

demesinden de istidlâl olunabilir; her halde bundan maksat, diğer devlet erkânının mevkilerinde ibkası ve Celâl-zâde'nin de eski mevkiine yeniden tâ-yini olmalıdır : Çünkü o tarihten evvel Dîvan toplanmamıştır. — Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin bundan evvelki ilk Nişancılığı için yukarda 20 numaraya bakınız. — Bu sefer ancak bir sene bir ay kadar vazifesine devam edebilen Koca-Nişancı'nın bu ikinci me'muriyeti ölümüyle nihayet bulmuş ve Eyüp'de bâzı hayrâtından dolayı kendisine nisbet edilen «Nişancılar» mahallesindeki câmiine defnedilmiştir).

27) Kara-Nişancı Boyalı-Mehmet-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâ-yini: 1567 = 975 senesi Teşrinievvel = Rebî'ül-âhir ayı; Maraş beylerbeyliğine nakli: 1573 = 981 senesi 27 Kânunuevvel = 3 Ramazan Pazar günü; Nişancılık müddeti: Takriben 6 sene, 2 ay; «Birinci defa».

(Çok esmer olduğu için «Kara» ve «Boyalı», lâkaplarıyla anılan Mehmet-Çelebi sonradan Kubbe-veziri olduğu için «Boyalı-Mehmet Paşa» diye şöhret bulmuştur. Bu Mehmet-Çelebi Kanunî devri ulemâsından olup 1543 = 950 tarihinde ölen

Haleb Kadısı Tosyalı Ahmed-Çelebi'nin oğludur. Üstâdı olan Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin himâyesiyle Divan kâtiplerine katılarak devlet hizmetine girmiş, bâzı vezirlerin Tezkireciliklerinde bulunmuş ve nihayet Reis-ül-Küttâblığa kadar yükseldikten sonra üstâdı ve hâmisî olan Celâl-zâde'nin ölümü üzerine liyâkat ve iktidarından dolayı onun yerine tâyin edilmiştir. — Boyalı-Mehmet Paşa ilmi ve siyasi meziyyetleri kadar doğruluğuyla da şöhret bulmuştur: «Dört yıl Devâtdârlığında» bulunmuş olan Selâniki-Mustafa Efendi bu büyük adamın :

— Bu devletde bâb-ı rüşvet ki açıldı, bakaay-ı saltanata delâlet itmez! diye yanıp yakıldığından bahseder. — Bu ilk Nişancılığı altı sene iki ay süren Boyalı-Mehmet Paşa umumiyetle Nişancılıktan Haleb beylerbeyliğine nakledilmiş gibi gösterilirse de doğru değildir: O sırada Haleb valiliğinde Lala-Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmet Paşa vardır; Boyalı-Mehmet Paşa da Maraş beylerbeyliğine tâyin edilmiştir: 1575 = 982 senesi Kânunusâni - Şubat = Şevvâl ayında Haleb beylerbeyi Lala-Mustafa Paşa-zâde Mehmet Paşa ölünce Maraş beylerbeyi Boyalı-Mehmet Paşa onun yerine tâyin edimiş olduğu için, ikisi birbirine karıştırılmıştır. — Boyalı-Mehmet Paşa'nın ikinci defa Nişancılığı için aşağıdaki «Nişancılar» cedveline bakınız).

İKİNCİ SELİM ve ÜÇÜNCÜ MURAD DEVİRLERİ :

28) Feridun Ahmed Bey/ Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1573 = 981 senesi 27 Kânunuevvel = 3 Ramazan Pazar günü; azliyle Semendire sancak-beyliğine teb'idi: 1576=984 senesi Nisan=Muharrem ayı; Nişancılık müddeti: Takriben 2 sene, 4 ay; «Birinci defa».

(Halk arasında «Feridun Bey Münşeâtı» denilen «Münşeât-üs-Selâtin» isimindeki vesikalar mecmuasının sahibi olmakla meşhur Feridun Ahmed Bey «Baş-Defterdarlar» cedvelinde 32 numarayla gördüğümüz Çivi-zâde Abdî/Abdullah-Çelebi'nin yetiştirmesidir: Çivi-zâde bu zeki ve müstait genci çok kuvvetli bir tahsil ve terbiye ile yetiştirdikten sonra ikinci vezir Sokullu-Mehmet Paşa'ya takdim etmiş ve işte bu suretle Feridun Bey ilk hâmisî olan Baş-Defterdardan sonra ikinci hâmisî olan Sokullu'ya intisâb ederek Divan kâtipleri arasına katılmıştır. Sokullu-Mehmet Paşa vezir-i-a'zam olduktan sonra, Feridun Bey'in ilk mühim vazifesi işte bu meşhur Sadr-ı-a'zaman Sır-kâtipliğidir: 1553 = 960 da tâyin edildiği bu vazifeden itibaren gittikçe ehliyet ve iktidarını gösterip ehemmiyet kazanarak nihayet 1570 = 978 senesi 12 Haziran = 8 Muharrem Pazartesi günü Reis-ül-Küttâb olan «Münşeât», sâhibi 3 sene, 6 ay, 13 gün bu mühim mevkide bulunduktan sonra Boyalı-Mehmet Paşa'nın Maraş beylerbeyliğine nakli üzerine Nişancı olmuştur. Feridun Ahmed Bey'in iki defa Nişancılığı vardır: Sonradan Paşa ünvanı da aldığı halde, tarihte ismi «Feridun Bey» diye anılır; kendi künyesini «Ahmed-üş-şehîr bi-Feridûn-it-Tevkî» şeklinde tesbit ettiğine göre asıl isminin Ahmed ve «Feridun» lâkabının da me'muriyet adı olmak ihtimali vardır: Osmanlı tarihinde bu gibi me'muriyet isimlerine pek çok tesadûf edilir. — İki defa basılmış olan Feridun Bey «Münşeât»,ının en iyi tab'ı 1274 — 1275 = 1857 — 1858 tarihindeki ikinci baskısıdır: Bir takım ilâveleri de bulunan bu mühim eser iki büyük cilt hâlinde basılmıştır. — Bu büyük münşâf gerek Reis-ül-Küttâblığı, gerek Nişancılığı devirlerinde devlet kuyûdâtını tanzim etmiş olmakla da mâruftur: Şahsiyyeti, eseri ve «Münşeât-üs-Selâtin»in Vezir-i-a'zam Sokullu-Mehmet Paşa tarafından Üçüncü Murad'a takdimi için 1575 = 982 vukuâtının «22 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Üçüncü Murad'ın Feridun Bey'i Nişancılıktan azledip sancak-

beyliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırması, Sokullu'yu en mühim adamlarından mahrum ederek nüfuzunu baltalama siyasetiyle izah edilir. — Feridun Bey'in ölümü için 1583 = 991 vukuâtının «16 Mart» fıkrasına bakınız).

ÜÇÜNCÜ MURAD DEVRİ :

29) Muallim-zâde Mahmud-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1576 = 984 senesi Nisan = Muharrem ayı; azli: 1577 = 985 senesi 23 Nisan = 4 Safer Salı günü; Nişancılık müddeti: Takrîben 1 sene.

(İkinci Selim devri Kadı-asger/Kazaskerlerinden Muallim-zâde Ahmed Efendi'nin oğlu olan bu Mahmud-Çelebi Şahin-müderresliğinden Nişancılığa getirilmiştir: Babası için ikinci ciltte 1566=974 vukuâtının «1 Teşrinisâni» fıkrasına bakınız. — Azlinden sonra çok yaşamayan Muallim-zâde 987=1579 senesi 29 Cumada-l-âhire = 23 Ağustos Pazar günü vefat etmiştir: «Şakaayık zeyli»nde «27 Cumâda-l-âhire Ahad» tarihinden bahsedilirse de, hakikî takvimde Pazar günü o ayın 27 sine değil, 29 una müsâdiftir).

30) Kara-Nişancı Boyalı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini : 1577 = 985 senesi 23 Nisan = 4 Safer Salı günü; Kubbe-vezirliğine terfii: 1580 = 988 senesi 8 Ağustos = 26 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; Nişancılık müddeti: 3 sene, 3 ay, 15 gün; «İkinci defa».

(Çok esmer olduğu için «Kara» ve «Boyalı» lâkaplarıyla anılan ve Haleb valiliğinden ma'zul bulunduğu sırada Nişancı olan bu Mehmet Paşa'nın şahsiyetiyle bundan evvelki nişancılığı için yukarda 27 numaraya bakınız. — Boyalı-Mehmet Paşa'nın üç defa Nişancılığı vardır; «Sicill-i Osmânî», cedvelinde dört defa gösterilirse de doğru değildir: Bundan sonraki Nişancılığı için aşağıda 35 numaraya bakınız. — Boyalı Mehmet Paşa bu seferki Nişancılığından dördüncü vezirlikle Kubbe-altına me'mur edilmiştir. — Paşa'nın bu ikinci Nişancılığından dördüncü vezirliğe terfii umumiyetle «Ramazan = Teşrinievvel / Teşrinisâni», ayna müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Dört sene kendisinin «Devâddârlık / Divitdarlık» hizmetinde bulunduğunu söyleyen Selâniki-Mustafa Efendi'nin kaydine göre bu terfi «Vekil-i Saltanat» ünvanıyla Sadâret-Kaymakamlığında bulunan Lala-Mustafa Paşa'nın ölümünün ertesi gününe müsâdiftir: Lala Paşa'nın ölümü için 1580 = 988 vukuatının «7 Ağustos» fıkrasına bakınız).

31) Hamze-Çelebi/Bey/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1580 = 988 senesi 8 Ağustos = 26 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; azli: 1581 = 989 senesi Şubat - Mart=Muharrem ayı; Nişancılık müddeti: Takrîben 7 ay; «Birinci defa».

(Reis-ül-kâttâblıktan Nişancılığa nakledilen Hamze-Çelebi'nin dört defa Nişancılığı vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 37, 40 ve 44 numaralara bakınız. — Azli üzerine halefi Feridun Bey'n menkûb olarak bulunduğu Köstendil sancakbeyliğine tâyin edilmişse de kabul etmeyip «azlini ihtiyâr» etmiş olduğundan bahsedilir: Feridun Bey'in menkûbiyyeti için yukarda 28 numaraya bakınız; bu sefer Feridun Bey'in kurtulduğu menkûbiyyete Hamze-Çelebi uğramış demektir. — Çelebi'nin paşalığı ikinci Nişancılığındadır).

32) Feridun Ahmed Bey/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1581=989 senesi Şubat-Mart = Muharrem ayı; ölümü: 1583 = 991 senesi 16 Mart = 21 Safer Çarşamba günü; Nişancılık müddeti: 2 sene; «İkinci defa».

(Halk arasında «Feridun Bey Münşeâtı» ismiyle anılan «Münşeât-üs-Selâtin» ismindeki siyasi ve idari vesikalar mecmuasının sâhibi olan bu büyük münşi ikinci Nişancılığına tesadüf eden bu son ikbal devrinde Kanunî Sultan Süleyman'ın torunu ve Mimrimah-Sultan'la Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Hanım-Sultan'la 1582 = 990 senesi 6 Nisan = 12 Rebî'ül-evvel Cuma günü evlenmiş ve o tarihten ölüm tarihine kadar 11 ay, 10 gün kısa bir tantana ve debdebe içinde yaşamıştır: 1575 = 982 vukuâtının «22 Kânunusânî» fıkrasına bakınız; bu Hanım-Sultan «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 43 numarasında gördüğümüz Semiz-Ahmed Paşa'dan dul kalmıştır: O numarayla 1579 = 987 vukuâtının «13 Teşrinievvel» fıkrasına bakınız; bununla beraber, ikinci Selim'in Sokulu'dan du kalan kızı Esmâ-Han-Sultan'la evlenmiş olduğu hakkında da tuhaf bir rivayet yok değildir: Bu Sultan için 1585 = 993 vukuâtının «7 Ağustos» fıkrasına ve Feridun Bey'in ölümü için de 1583 = 991 vukuâtının «16 Mart» fıkrasına bakınız. — Bu meşhur münşinin iki Nişancılık müddetinin mecmûu 4 sene, 4 ay tutmaktadır. — Mezarı Eyüp'deki türbesindedir).

33) Abdülmühyî / Muhyî-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1583 = 991 senesi 16 Mart = 21 Safer Çarşamba günü; azli: 1588=996 senesi Kânunusânî = Safer ayı; Nişancılık müddeti: Takrîben 4 sene, 10 ay; «Birinci defa».

(Anadolu-defterdarlığından Nişancı olan Muhyî-Çelebi Geyve-Akhisarındandır; defterdarlığından evvel Reis-ül-küttâblığı da vardır. İznik'de çiftliği bulunduğu için «İznikî» lâkabiyle de anılır. Azlinde Anadolu beylerbeyi pâyesiyile taltif edildiği için, o tarihten itibaren paşa ünvanını almıştır. — Abdülmühyî-Çelebi'nin iki defa Nişancılığı vardır: ikincisi için aşağıda 36 numaraya bakınız).

34) Tâc/Tâcî-Bey-zâde Mehmet-Çelebi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1588 = 996 senesi Kânunusânî = Safer ayı; ölümü 1588 = 996 senesi 31 Teşrinievvel = 10 Zülhicce Pazartesi günü; Nişancılık müddeti: Takrîben 9 buçuk ay.

(Yukarıda 13 numarada gördüğümüz Birinci Selim devri Nişancılarından Tâcî-zâde Ca'fer-Çelebi'nin sülâlesine mensub olan bu Mehmet-Çelebi Reis-ül-küttâblıktan Nişancı olmuşsa da o sene genç yaşında ölmüştür: İnşâda ve Dîvânî hattında üstad olduğundan bahsedilir).

35) Kara-Nişancı Boyalı-Mehmet Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1588 = 996 senesi 31 Teşrinievvel = 10 Zülhicce Pazartesi günü; Üçüncü vezirliğe terfii: 1589 = 997 senesi 2 Nisan = 16 Cumâda-l-ûlâ Pazar günü; Nişancılık müddeti: 5 ay, 2 gün; «Üçüncü defa».

(Boyalı-Mehmet Paşa'nın üç defa Nişancılığı vardır: Bundan evvelkiler için yukarıda 27 ve 30 numaralara bakınız; üç Nişancılık müddetinin mecmûu takriben 9 sene, 10 buçuk ay tutmaktadır. — Bâzı menbâlarda Boyalı-Mehmet Paşa bu üçüncü Nişancılığından altıncı vezirliğe nakledilmiş gibi gösterilirse de doğru değildir: «Beylerbeyi vak'asın»da üçüncü vezir olduğu muhtelif rivayetlerle sâbittir: Zâten 30 numarada gördüğümüz ikinci Nişancılığından dördüncü vezirliğe terfi etmiş olduğu için, bu sefer altıncı vezir olması kîdemiyle de mütenâsip değildir. — Kubbe-veziri iken vefat etmiş gösterilirse de, üç sene sonra öldüğü hakkında da bir rivayet vardır. — Mezarı İstanbul'da kendi yaptırdığı «Nişancı-Paşa câmii»indeki türbesindedir).

36) Abdülmuhiyî/Muhiyî Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1589=997 senesi 2 Nisan=16 Cumâda-l-ulâ Pazar günü; ölümü: 1592 = 1000 senesi 15 Temmuz = 5 Şevvâl Çarşamba günü; Nişancılık müddeti : 3 sene, 3 ay, 13 gün; «İkinci defa».

(Abdülmuhiyî Paşa'nın bundan evvelki ilk Nişancılığı için yukarıda 33 numaraya bakınız: İki Nişancılık müddetinin mecmûu takriben 8 sene, 1 buçuk ay tutmaktadır).

ÜÇÜNCÜ MURAD ve ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

37) Hamze Paşa — Milliyeti (?); tâyini: 1592 = 1000 senesi 15 Temmuz = 5 Şevvâl Çarşamba günü; azli: 1596 = 1005 senesi Eylül sonları = Safer ibtidâları; Nişancılık müddeti: Takriben 4 sene, 2 buçuk ay; «İkinci defa».

(Bu ikinci Nişancılığında Üçüncü Mehmed'in cülûsu üzerine Anadolu beylerbeyi pâyesiyle taltif edilerek paşa ünvanını alan Hamze-Çelebi'nin bundan evvelki ilk Nişancılığı için yukarıda 31 ve bundan sonraki üçüncü ve dördüncü me'muriyetleri için de aşağıda 40 ve 44 numaralara bakınız. — Hamze Paşa bu sefer Baş-defterdar Hacı-İbrahim Paşa ile teşrifat meselelerinden dolayı geçinemediği için, Üçüncü Mehmed'in Eğri seferinde onunla beraber azledilmiştir: Hacı-İbrahim Paşa için «Baş-defterdarlar», cedvelinde 61 numaraya bakınız. Hamze Paşa'nın isti'fâ etmiş olduğu hakkındaki rivayet doğru değildir. — Burada esas itti-hâz ettiğimiz azil tarihi Selânikî'nin yazma kısmındaki izâhâta göredir).

ÜÇÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

38) Lâm-Ali Çelebi — Milliyeti (?); tâyini: 1596 = 1005 senesi Eylül sonları = Safer ibtidâları; azli: 1596 = 1005 senesi 27 Kânun-ı evvel = 7 Cumâda-l-ülâ Cuma günü; Nişancılık müddeti: Takriben 3 ay.

(Anadolu-defterdarlığından ma'zul bulunduğu sırada iştirâk etmiş olduğu Eğri seferinde Nişancılığa tâyin edilen bu Lâm-Ali Çelebi'nin ismini Solakzâde «Lâm-İbrahim Çelebi» şekline sokmuşsa da doğru değildir; meşhur Kavânin risâleleri

müellifi «Ayn-i-Ali»nin adı gibi bu ismin «Lâm-Ali» okunmak ihtimâli de vardır : 1596 = 1005 vukuâtının «27 Teşrinievvel» fıkrasına da bakınız; o fıkra da gördüğümüz gibi, Lâmi-Ali Çelebi'nin üç ay Nişancılık ettikten sonra Üçüncü Mehmet İstanbul'a döner dönmez azline sebep, Eğri seferinde kazanılan Haçova zaferini benimsiyerek Hoca-Sa'düddin Efendi'nin iltimâsiyle Vezir-i-a'zam olduktan sonra gılınca hareketleriyle icraâtından dolayı yol boyunda azledilen İtalyan dönmesi Cağal-oğlu Sinan Paşa'yı zaferin âmili gibi gösteren bir fetihnâme yazmış olmasıdır. — Naimâ azil tarihini pâdişahın Davudpaşa'ya muvâsalat gününe, yâni aynı senenin 21 Kânunuevvel = 1 Cumâda-l-ülâ Cumartesi gününe müsâdif gösterirse de, o sırada İstanbul'da bulunan Selânikî-Mustafa Efendi'nin Salı sabahından Cuma sabahına kadar üç gün üç gece süren zafer şenlikleri biter bitmez Nişancının azlinden bahseden kaydı daha kuvvetli olduğu için tercih edilmiştir. — «Mollacık» lâkabiyle de anıldığından bahsedilen Lâmi-Ali Çelebi azlinden sonra Şıkk-ı-Sânî defterdarlığı vesaire gibi bâzı mühim me'muriyyetlerde daha bulunmuştur).

39) Musa-Çelebi/Bey — Milliyeti: (?); tâyini: 1596 = 1005 senesi 27 Kânunuevvel = 7 Cumâda-l-ülâ Cuma günü; azli: 1598 = 1006 senesi Haziran = Zülka'de ibtidâları; Nişancılık müddeti: Takrîben 1 sene, 5 buçuk ay.

(Reis-ül-küttâblıktan Nişancı olan Musa-Çelebi'nin tâyin tarihi için yukarıki maddeye bakınız. — Selânikî azil tarihini «Zülka'de evâili»ne müsâdif gösterir: O sene bu ayın ilk günü Haziran'ın beşinci Cuma gününe tesadüf etmektedir. — Musa Bey'in iki defa Nişancılık ettiği hakkında da bir rivayet vardır: Fakat doğru olmadığı anlaşılmaktadır).

40) Hamze Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1598 = 1006 senesi Haziran = Zülka'de ibtidâları; azli: 1599 = 1007 senesi 18 Mayıs = 22 Şevvâl Salı günü; Nişancılık müddeti: Takrîben 11 ay, «Üçüncü defa».

(Hamze Paşa'nın bundan evvelki Nişancılıkları için yukarıda 31, 37 ve bundan sonraki için aşağıda 44 numaralara bakınız. — Bu son Nişancılığından Rumeli beylerbeyi pâyesiyle taltif edilerek azledilmiştir).

41) Okçu-zâde Şah-Mehmed Efendi — Milliyeti (?); tâyini: 1599 = 1007 senesi 18 Mayıs = 22 Şevvâl Salı günü; azli: 1600 = 1008 senesi Şubat ortaları = Şa'ban ibtidâları; Nişancılık müddeti: Takrîben 9 ay; «Birinci defa».

(Defter-Eminliğinden ma'zul bulunduğu sırada Nişancılığa tâyin edilmiş olan Şah-Mehmed Efendi «Baş-defterdarlar» cedvelinin 45 numarasında gördüğümüz Okçu-zâde Mehmet Paşa'nın oğludur. — En büyük ve en meşhur Osmanlı münşilerinden olan bu kıymetli adamın beş defa Nişancılığı vardır: Bundan sonraki me'muriyeti için aşağıda, 43, 46, 49 ve 51 numaralara bakınız. — Bâzı menbâlarda bu ilk Nişancılığı daha uzun sürmüş gibi gösterilirse de doğru değildir: Yukarıki tarih Selânikî yazmalarına göredir. — Okçu-zâde'nin şiirleri de vardır. Fakat nesri nazmından çok kuvvetlidir).

42) Yahyâ-Çelebi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1600 = 1008 senesi Şubat ortaları = Şa'ban iptidâları; azli: 1601 = 1009 senesi Nisan/Mayıs = Şevvâl ayı; Nişancılık müddeti: Takrîben 1 sene, 2 ay.

(Yukarıki maddede gördüğümüz Okçu-zâde'nin yerine bu Yahyâ Paşa'nın tâyin edilmiş olduğu Selânikî'nin yazma kısmındaki sarâhatle sâbittir. — Nişancılığın dan evvel iki defa Reis-ül-küttâblıkta bulunmuş ve nihayet Defter-eminliğinden Gence valiliğine tâyin edilmiş olan Yahyâ Paşa beylerbeyi pâyesiyile Nişancı olmuştur). [1].

43) Okçu-zâde Şah-Mehmed Efendi — Miliyeti: (?); tâyini: 1601 = 1009 senesi Nisan/Mayıs = Şevvâl ayı; azli 1601 = 1010 senesi 2 Ağustos = 2 Safer Perşembe günü; Nişancılık müddeti: Takrîben 3 buçuk ay; «İkinci defa».

(Okçu-zâde Şah-Mehmed Efendi'nin bundan evvelki ilk Nişancılığı için yukarda 41 numaraya, bundan sonrakiler için aşağıda 46, 49 ve 51 numaralara ve azil tarihi için de aşağıki maddeye bakınız).

ÜÇÜNCÜ MEHMET ve BİRİNCİ AHMED DEVİRLERİ :

44) Hamze Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1601 = 1010 senesi 2 Ağustos = 2 Safer Perşembe günü; azli: 1604 - 1605 = 1013 senesi Nişancılık müddeti: Takrîben 3 buçuk sene; «Dördüncü defa».

(Hamze Paşa'nın bundan evvelki Nişancılıkları için yukarda 31, 37 ve 40 numaralara bakınız: Dört Nişancılık müddetinin mecmûu takrîben 9 sene, 2 buçuk ay tutmaktadır. Bu son azlinden bir sene kadar sonra öldüğünden bahsedilir. — Yukarıki tâyin tarihi, Kâtib-Çelebi'nin «Fezleke»siyle Naîmâ tarihinde Okçuzâde Mehmet-Şah Efendi'nin azliyle Hamze Paşa'nın Nişancılığı «Şeyh-ül-İslâmlar» cedvelinin 25 numarasında gördüğümüz Ca'fer-Çelebi-zâde Hacı-Mustafa Sun'Ul-lâh Efendi'nin azledildiği gün yapılan «Tebeddülât» içinde gösterilmiş olmasına göredir).

BİRİNCİ AHMED DEVRİ :

45) Hızır Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1604—1605=1013 senesi; azli: 1613=1022 iptidâları; Nişancılık müddeti: Takrîben 8 sene.

[1] Gerek vak'anüvis tarihlerinde, gerek diğer merbâlarda bu Yahyâ-Çelebi'den itibaren Nişancılar hakkında pek az mâlûmâta tesadüf edilmekte, bu mühim mevkiideki değişiklikler maatteessüf muntazam surette tâkip edilmemekte ve ancak bâzı münâsebetlerle Nişancıların isimlerine tesadüf edilebilmektedir. Bu müphem ve hattâ karanlık vaziyet 1060 = 1650 tarihinde Hâriciyye işlerinin Nişancılardan Reis-ül-küttâblara intikal ettiği tarihe kadar hep böyledir. Yukarda bu cedvelin başındaki izâhâta da bakınız. İşte bundan dolayı aşağıda gözden geçireceğimiz Nişancı değişikliklerinin umumiyetle ay ve gün tarihleri belli olmadıktan başka, sene tarihlerinde ve hattâ eşhâs isimleriyle sıralarında bile ihtilâf vardır. Her halde bu müphem noktalar Divan kayıtlarıyla vesikaları bulundukça aydınlanabilir).

(Bâzı mühim vazifelerde bulunduktan sonra Nişancı olan bu Hızır Efendi'nin me'mûriyyetini bu tarihten daha sonra gösteren bir rivayet de vardır: Hüviyyeti hakkında fazla mâlûmâta tesadûf edilememiştir).

46) Okçu-zâde Şah-Mehmed Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1613 = 1022 iptidâları; azli: 1613 — 1614 = 1022 sonları; Nişancılık müddeti: Takrîben 10 ay, «Üçüncü defa».

(Okçu-zâde'nin bundan evvelki Nişancılıkları için yukarda 41, 43 ve bundan sonrakiler için aşağıda 49 ve 51 numaralara bakınız).

BİRİNCİ AHMED DÂVRİYLE BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İLK SALTANATI:

47) Hükmî Hasan Efendi — Milliyeti (?); tâyini: 1613 — 1614 = 1022 sonları; azli: 1618 = 1027 senesi 8 Şubat = 12 Safer Perşembe günü; Nişancılık müddeti: Takrîben 4 sene, 2 ay.

(O devrin en mühim münşilerinden olan bu Hükmî Efendi Divan-kâtipliğinden yetişerek Şehnâmecilik ve Reis-ül-küttâblık gibi mühim vazifelerde bulunduktan sonra Nişancı olmuştur. Tâyin tarihini 1027 = 1618 ve Nişancılıktan tekrar Reis-ül-küttâblığa nakli tarihini de 1030=1620-1621 gösteren diğer bir rivayet daha vardır. — Burada esas ittihâz ettiğimiz azil tarihi için aşağıki fıkraya ve bütün bu ihtilâflar için de yukarda 42 numaranın hâşiyesine bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İLK SALTANATIYLA İKİNCİ OSMAN DEVRİ:

48) Nişancı-Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1618=1027 senesi 8 Şubat=12 Safer Perşembe günü; Genc-Osman'ın Lehistan seferinde İstanbul muhafızlığıyla Kaymakamlığına tâyini: 1621 = 1030 senesi Ağustos - Eylül = Şevvâl ayı; Nişancılık müddeti: Takrîben 3 sene, 7 ay.

(Evvelce Yeniçeri-ağalığında ve ondan sonra da Mısır valiliğinde bulunmuş olan Ahmed Paşa Istanbul'dur; buradaki tâyin tarihi Mısır valiliğinden Nişancılığa nakli hakkındaki kayde göredir. Hammer de bu tarihi kabul etmektedir. — Nişancı Ahmed Paşa'nın İstanbul-Kaymakamlığı Genc-Osman'ın Lehistan seferi esnâsındadır: Pâdişah yola çıkarken bu vazifeye ilkönce vezâret pâyesiyile Sivas beylerbeyi Pîr-Mehmet Paşa tâyin edilmiş ve bir müddet sonra ona halef olan Ahmed Paşa'nın asker ulûfelerini geciktirmesi hem konağının taşlanmasına, hem «Haile-i-Osmâniyye» denilen Genc-Osman fâciasında âsiler tarafından kellesinin istenmesine sebep olmuştur: Bunlar için 1621 = 1030 vukuâtının «8 Mayıs» ve 1622 = 1031 vukuâtının da «18 Mayıs» fıkralarıyla «19 Mayıs» fıkralarının birincisine bakınız. — Nişancı-Ahmed Paşa «Hâile-i-Osmâniyye»de kellesini kurtarmak için saklanmaya mecbur olmuş ve ertesi sene eceliyle ölmüştür).

İKİNCİ OSMAN DEVRİ:

49) Okçu-zâde Şah-Mehmed Efendi — Milliyeti (?); tâyini: 1621 = 1030 senesi Ağustos-Eylül = Şevvâl ayı: 1621=1030 senesi Teşrini-

evvel - Teşrinisâni = Zülhicce ayı; Nişancılık müddeti: Takrîben 3 ay; «Dördüncü defa».

(Okçu-zâde'nin çok az süren bu dördüncü Nişancılığı Genc-Osman'ın Lehistan seferindedir. — Bundan evvelki Nişancılıkları için yukarda 41, 43, 46 ve bundan sonraki beşinci Nişancılığı için de aşağıda 51 numaralara bakınız).

İKİNCİ OSMAN DEVRİYLE BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANATI:

50) Hamîdî-Mustafa Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1621 = 1030 senesi Teşrinievel - Teşrinisâni = Zülhicce ayı; azli: 1622 = 1031 senesi 13 Haziran = 3 Şa'ban Pazartesi günü; Nişancılık müddeti: Takrîben 7 buçuk ay.

(Bu Mustafa Paşa aslen Isparta havâlisinden olduğu için «Hamîdî» denilir. — Yenigeri-ağalığı ve Mısır valiliği gibi mevkilerde bulunduktan sonra vezâret pâyesiyle Nişancılığa getirilmiştir. Genc-Osman'ın Lehistan seferi esnâsında tâyin edilmiş olduğu için, Kâtib-Çelebi, Naimâ vesaire gibi menbâlarda pâdişahın İstanbul'a avdet ettiği zaman sayılan devlet erkânı içinde Mustafa Paşa'nın ismine de tesadûf edilir. Azil tarihi için aşağıki maddeye bakınız).

BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANATI ve DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ:

51) Okçu-zâde Şah-Mehmed Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1622 = 1031 senesi 13 Haziran = 3 Şa'ban Pazartesi günü; azli: 1623 = 1624=1033 senesi; Nişancılık müddeti: Takrîben 1 sene; «Beşinci defa».

(Okçu-zâde'nin bundan evvelki Nişancılıkları için yukarda 41, 43, 46 ve 49 numaralara bakınız: Beş Nişancılık müddetinin mecmûu takrîben 3 sene, 1 buçuk ay tutmaktadır. — Burada esas ittihâz ettiğimiz tâyin tarihi Okçu-zâde'nin «Vezir-i a'zamlar» cedvelinde 76 numarayla gördüğümüz Mere-Hüseyn Paşa Sadr-ı a'zam olduğu gün «Hâmisen» Nişancılığa tâyin edilmiş olduğu hakkındaki rivayete göredir; azil tarihi de Kâtib-Çelebi'nin kaydine istinâd etmektedir; Resmi-Ahmed Efendi tâyin tarihini bir sene evvel gösterirse de doğru değildir. — Osmanlı münşîlerinin en büyüklerinden olan Okçu-zâde Şah-Mehmed Efendi 970 = 1562 - 1563 tarihinde dünyaya gelmiş ve 1039 = 1629 - 1630 tarihinde Milâdî takvim hesabıyla 67-68 yaşlarında vefat etmiştir).

DÖRDÜNCÜ MURAD DEVRİ:

52) Eyyub Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1623 — 1624=1033 senesi; azli: 1627 — 1628 = 1037 senesi; Nişancılık müddeti: Takrîben 4 sene.

(Dördüncü Murad'ın dadısının kocası olduğu için Enderun'dan Nişancılığa çıkan bu Eyyub Paşa Nişancılığından sonra muhtelif vazifelerde bulunmuş ve nihayet 1054 = 1644 tarihinde Mısır valisi olmuştur. — Eyyub Paşa'nın azline te-

sadıf eden 1037 tarihinde Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Husrev Paşa'nın Tokat'da idâm ettirdiği Ordu-nişancısı Tokatlı Osman Efendi «Sicill-i Osmânî», cedvelinde Nişancılar arasına alınmışsa da, onun vazifesi orduya münhasır olduğu Naimâ'daki sarâhatle sâbittir).

53) Koca-Yusuf Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1627—1628=1037 senesi; azli: 1633—1634=1043 senesi; Nişancılık müddeti: Takrîben 6 sene.

(Selefi gibi Enderun'dan Nişancılıkla ve vezâret pâyesiyile çıkan Koca-Yusuf Paşa Nişancılığından sonra muhtelif valiliklerde ve bir aralık da Sadâret-Kaymakamlığında bulunmuştur. — Azil tarihini 3 sene evvel gösteren bir rivayet de vardır: Yukarda 42 numaranın hâşiyesine bakınız).

DÖRDÜNCÜ MURAD ve SULTAN İBRAHİM DEVİRLERİ:

54) Mostarlı-Mustafa Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1633 — 1634 = 1043 senesi; azli: 1643—1644 = 1053 senesi; Nişancılık müddeti: Takrîben 10 sene; «Birinci defa».

(Enderun'dan yetişmiş olan Mostarlı/Mostarî-Mustafa Paşa «Nişancı» lâkabıyla da anılır; Yenîçeri-ağalığıyla Şam valiliğinde bulunmuşsa da me'muriyet tarihleri ihtilâfıdır. İki defa Nişancılığı vardır: Bundan sonraki için aşağıda 56 numaraya bakınız. — Mostarlı-Mustafa Paşa Nişancılıktan azledilince Silistre valiliğine gönderilmiştir. — Bu Mustafa Paşa ile muâsır ve hattâ me'muriyetleri kısmen aynı zamana müsâdif bir Şikk-i-evvel defterdarı Mostarlı-İbrahim Paşa da vardır: «Baş-defterdarlar» cedvelinde 90 numaraya bakınız).

SULTAN İBRAHİM DEVRİ:

55) Sıdkı Ahmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1643—1644 = 1053 senesi; azli: 1647 = 1057 senesi 20 Kânunuevvel = 23 Zülka'de Cuma günü; Nişancılık müddeti: Takrîben 4 sene; «Birinci defa».

(Defter-eminliği ve bir rivayete göre de Reis-ül-küttâblık gibi mühim mevkilerde bulunduktan sonra Nişancı olan bu Sıdkı Ahmed Efendi'nin Nişancılığını Resmî-Ahmed Efendi daha sonra gösterir; fakat vâzih bir tarih zikretmemiştir: Yukarda 42 numaranın hâşiyesine bakınız. — Sıdkı Efendi'nin paşalığı Dördüncü Mehmet devrinin başlarında Reis-ül-küttâb olduğu sırada Rumeli beylerbeyi pâyesiyile taltifi üzerinedir: Aşağıda 57 numaraya bakınız. Bundan sonraki iki me'muriyeti Reis-ül-küttâblıktır ve Reislerin Hâriciyye nâzırlığı devrindedir: Aşağıda 57 ve 60 numaralara bakınız. — Sıdkı Ahmed Efendi'nin vefatı 1073 = 1662 Muharrem = Ağustos-Eylül ayında ve Tımsıvar valiliğindedir).

SULTAN İBRAHİM ve DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

56) Mostarlı-Mustafa Paşa — Milliyeti: Boşnak; tâyini: 1647 = 1057 senesi 20 Kânunuevvel = 23 Zülka'de Cuma günü; ölümü:

1661 = 1072 senesi 13 Eylül = 18 Muharrem Salı günü; Nişancılık müddeti: 13 sene, 8 ay, 24 gün; «İkinci defa».

(Mostarlı'nın bundan evvelki ilk Nişancılığı için yukarda 54 numaraya bakınız : iki Nişancılık müddetinin mecmûu takriben 23 sene, 9 ay tutmaktadır. — Tâyin tarihi Mısır valiliğinden vezâret pâyesiyle Nişancılığa nakli hakkındaki rivayete göredir. — Hâriciyye işlerinin Reis-ül-küttâblar uhdesinde takarrürü Mostarlı-Mustafa Paşa'nın işte bu ikinci Nişancılığına tesadüf etmektedir).

İkinci devir : REİS-ÜL-KÜTTÂBLAR

«Nişancılar ve Reis-ül-Küttâblar cetvelinin başında verilen izahat-da gördüğümüz gibi 1060 = 1650 tarihinden itibaren Hâriciyye işleri tamamıyla Riyâset makamında takarrür etmiş ve Nişancıların yerine o tarihten itibaren artık Reis-ül-küttâblar Hâriciyye Nâzırı vaziyetine geçmiş oldukları için, aşağıda aynı sıra numarasıyla yalnız Riyâset makamındaki değişiklikler tâkib edilmiştir: Sıra numarasının değiştirilmeyip devam etmesi, bu numaraların Nişancılık ve Reislik ünvanlarıyla alâkadâr olmayıp Hâriciyye Nezâreti makamındaki tebeddüllerin umumuna âit ve şâmil olmasındandır».

SULTAN İBRAHİM ve DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVİRLERİ:

57) Sıdkı Ahmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini : 1648 = 1058 senesi Temmuz sonları = Receb iptidâları: azli: 1650 = 1060 senesi 6 Ağustos = 8 Şa'ban Cumartesi günü; riyâset müddeti : Takriben 2 sene, 10 gün; «İkinci defa».

(Sultan İbrahim'in son günlerinde tâyin edilip Dördüncü Mehmed'in cülûsunda mevkiini muhâfaza ettikten başka Rumeli beylerbeyi pâyesiyle de taltif edilerek Paşa ünvânını alan Sıdkı Ahmed Efendi'nin Nişancılığı için yukarda 55 numaraya bakınız. Sıdkı Efendi'nin bu tarihten evvel bir kere daha reislik ettiği hakkında da bir rivayet vardır: Bu rivayet doğru olsa bile, 1060 = 1650 den evvelki devre âid olduğu için Hâriciyye nâzırlığı demek değildir. — Sıdkı Ahmed Paşa'nın bundan sonraki riyâseti için aşağıda 60 numaraya bakınız).

DÖRDÜNCÜ MEHMET DEVRİ:

58) Mevkufatçı-Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini : 1650 = 1060 senesi 6 Ağustos = 8 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1651 = 1061 senesi 5 Eylül = 19 Ramazan Salı günü; Riyâset müddeti: 1 sene, 1 ay.

(Cizye-muhâsebeciliğinden Reis-ül-küttâb olan ve eski vazifesinden dolayı «Mevkufatçı» lâkabıyla anılan bu Mehmed Efendi Midillilidir; azlinin sebebi, Küçük-

Vâlide Turhan-Sultan'ın adamları tarafından öldürülmüş olan Büyük-Vâlide Kösem-Sultan'a intisâbıdır : 1651 = 1061 vukuâtının «2/3 Eyülül» fıkrasına bakınız).

59) Şâmî-zâde Mehmed Efendi — Milliyeti: Arap; tâyini: 1651 = 1061 senesi 5 Eylöl = 19 Ramazan Salı günü; azli: 1655 = 1065 senesi 5 Mart = 26 Rebî'ül-âhir Cuma günü; riyâset müddeti: 3 sene, 6 ay; «Birinci defa».

(Beylikçilikten Reis-ül-küttâb olan bu Şâmî-zâde'nin iki defa riyâseti vardır; «Sicill-i Osmânî»de üç defa gösterilirse de doğru değildir: Bundan sonraki için aşağıda 61 numaraya bakınız. — Bu ilk riyâsetinden azlinin sebebi, «Vezir-i-a'-zamlar» cedvelinde 102 numarayla bahsi geçen İpşir-Mustafa Paşa'nın aleyhinde bulunmuş olmasıdır. — Naimâ azil tarihini «25 Rebî'ül-ahir Cuma» gösterirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 26 sına tesadüf etmektedir).

60) Sıdkı Ahmed Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1655 = 1065 senesi 5 Mart = 26 Rebî'ül-âhir Cuma günü; azli: 1656=1066 senesi 15 Eylöl = 26 Zülka'de Cuma günü; riyâset müddeti: 1 sene, 6 ay, 11 gün; «Üçüncü defa».

(Sıdkı Ahmed Paşa'nın Nişancılığı için yukarda 55 numaraya ve bundan evvelki Reis-ül-küttâblığı için de 57 numaraya bakınız; iki riyâset müddetinin mecmûu takriben 4 sene, 4 buçuk ay tutmaktadır; 4 sene kadar süren Nişancılık müddeti de bu yekûna zammedilince takriben 8 sene, 4 buçuk ay Hâriciyye nâzırı vaziyetinde bulunmuş olduğu anlaşılır. — Azil tarihi için aşağıki fıkraya bakınız).

61) Şâmî-zâde Mehmed Efendi — Milliyeti: Arap; tâyini 1656 = 1066 senesi 15 Eylöl = 26 Zülka'de Cuma günü; idâmı: 1663 = 1074 senesi 12 Eylöl = 9 Safer Çarşamba günü; riyâset müddeti: 6 sene, 11 ay, 27 gün; «İkinci defa».

(Tâyin tarihi, Vezir-i-a'zam Köprülü-Mehmet Paşa'nın sadâretine çalışanlar içinde bulunan Şâmî-zâde'nin Köprülü iş başına gelir gelmez Riyâset makamına getirilmiş olduğu hakkındaki kayıtlara göredir. — İlk reisliği için yukarda 59 numaraya bakınız: İki riyâset müddetinin mecmûu 10 sene, 5 ay, 27 gün tutmaktadır. — Şâmî-zâde Mehmed Efendi Köprülü-Mehmet Paşa'nın sadâret devrinden sonra oğlu Köprülü-zade Fâzıl Ahmed Paşa'nın sadâretinde de mevkiini muhâfaza etmiş ve nihayet Fâzıl Ahmed Paşa'nın Uyvar = Neuhoewel muhâsarası esnâsında idâm edilmiştir; bu fecî âkıbetinin sebebi, kendi dâmâdı olan Niğbolu valisi vezir Kadı-zâde İbrahim Paşa'nın sadâretini te'min etmek için pâdişaha gizli bir arıza gönderip :

«Bir oğlanı Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı asâkir-i İslâm idüp göndermişsiz: Havâsına tâbî' olup bütün gün işi gücü hây-hüy ile evkaat geçirüp elden bir iş gelmez!»

diye Fâzıl Ahmed Paşa'nın aleyhinde bulunduktan sonra dâmâdını ileri sürmesi ve Dördüncü Mehmed'in de bu gizli arızayı bir Hatt-ı-Hümâyun'la Köprülü-zâde'ye yollamasıdır; Şâmî-zâde ile beraber dâmâdı Kadı-zâde de idâm edilmiştir).

62) Acem-zâde Deli-Hüseyn Efendi — Milliyeti: Acem (?); tâyini: 1663 = 1074 senesi 12 Eylül = 9 Safer Çarşamba günü; azli: 1670 = 1081 senesi 22 Temmuz = 4 Rebî'ül-evvel Salı günü; riyâset müddeti: 6 sene, 10 ay, 10 gün.

(Baş-muhâsebecilikten Reis-ül-küttâb olan Deli-Hüseyn Efendi selefinin idâmı üzerine Uyvar muhâsarası esnâsında tâyin edilmiştir: Yukarıki maddeye bakınız. Bâzı menbâlarda Şâmî-zâde'nin yerine aşağıki maddede göreceğimiz Koca-Mufta Efendi geçmiş gibi gösterilirse de, onun vazifesi «Rikâb-ı Hümâyun Reis-ül-küttâbı» sıfatıyla pâdişahın bulunduğu İstanbul ve Edirne'de buna vekâletten ibarettir. — Acem-zâde Hüseyn Efendi, Vezir-i-a'zam ve Serdâr-ı-Ekrem Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Girit seferine de iştirâk etmiş ve seferden avdetinde azledilmiştir).

63) Hacı-Koca/Frenk-Mustafa Efendi — Milliyeti: Frenk (?); tâyini: 1670 = 1081 senesi 22 Temmuz = 4 Rebî'ül-evvel Salı günü; azli: 1676 = 1087 senesi 5 Teşrinisâni = 28 Şa'bân Perşembe günü; riyâset müddeti: 6 sene, 3 ay, 14 gün; «Birinci defa».

(Defter-eminliğinden sonra Reis-ül-küttâb vekâletinde bulunduğu sırada asâleten tâyin edilen bu Koca-Mustafa Efendi Enderun'dan yetişmiştir; esâletinden evvelki vekâletini bâzı müellifler ilk riyâseti gibi gösterirlerse de doğru değildir: Yukarıki maddeye de bakınız. — Hacı yahut Koca-Mustafa Efendi'nin üç defa reisliği vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 66 ve 69 numaralara bakınız).

64) Köse-Ahmed Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1676=1087 senesi 5 Teşrinisâni = 28 Şa'ban Perşembe günü; ölümü: 1681 = 1092 senesi; riyâset müddeti: Takriben 4 buçuk sene.

(Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın sadâretinde Reis-ül-küttâb olan ve «Köse-Reis» diye şöhret bulan bu Ahmed Efendi'nin terceme-i-hâli hakkında fazla mâlumatâ tesadüf edilememiştir: Hattâ Hammer'le Mehmet Süreyyâ'nın cedvellerinde ismi bile yoktur; yalnız Resmî-Ahmed Efendi'nin bir hâşiyesinde bahsi geçmektedir. — Bunun riyâset müddeti umumiyetle halefine ilâve edilir).

65) Telhisî-zâde Mustafa Efendi — Milliyeti: Laz; tâyini: 1681 = 1092 senesi; azli: 1683 = 1095 senesi 20 Kânunuevvel = 1 Muharrem Pazartesi günü; riyâset müddeti: Takriben 2 buçuk sene.

(Merzifonlu Kara-Mustafa Paşa'nın Tezkireciliğinden Reis-ül-küttâb olan Telhisî-zâde ikinci Viyana muhâsarasına iştirâk etmiş ve o meşhur seferin muvafakıyetsizlikle neticelenmesi üzerine Kara-Mustafa Paşa'nın idâmı emredildiği zaman azledilmiş ve nihayet Paşa Belgrad'da idâm edilip kesik başı getirilirken Telhisî-zâde Mustafa Efendi de taht-el-hıfz Edirne'ye sevk edilip 1095=1684 senesi 15 Safer = 2 Şubat Çarşamba günü Üç-şerefeli câmi önünde asılarak idâm olunmuştur: Bu fecî âkıbetinin sebebi, Paşa'nın Avusturya seferini açmaşında mühim bir rol oynamış olmakla ithâm edilmesidir; fakat bu isnad haksız olduğu için, Telhisî-zâde Hâriciyye mesleğinin şehidlerinden sayılır).

66) Hacı/Koca/Frenk-Mustafa Efendi — Milliyeti: Frenk (?); tâ-yini: 1683 = 1095 senesi 20 Kânunuevvel = 1 Muharrem Pazartesi günü; azli: 1685 = 1097 senesi 20 Kânunuevvel = 23 Muharrem Perşenbe günü; riyâset müddeti: 2 sene; «İkinci defa».

(Koca-Mustafa Efendinin bundan evvelki ilk riyâseti için yukarda 63 ve bundan sonraki için aşağıda 69 numaralara bakınız: Mustafa Efendi bu ikinci riyâsetiyle üçüncüsü arasında Mevkufatçılık ve Defter-eminliği vazifelerinde bulunmuştur).

67) Ebu-kavuk Yeğen-Mehmet Bey/Paşa — Milliyeti: Türk; tâ-yini: 1685 = 1097 senesi 20 Kânunuevvel = 23 Muharrem Perşenbe günü; azli: 1687=1098 senesi 18/19 Eylül=11/12 Zülka'de Perşenbe/Cuma gecesi; riyâset müddeti: 1 sene, 9 ay.

(Sadâret-mektupçuluğundan Reis-ül-küttâb olan Yeğen-Mehmet Bey Amasyalıdır: «Ebu-kavuk» lâkabı azlinden altı sene sonra tâyin edildiği Resmo sancak-beyliğinde iken kavuğunun büyüklüğünden dolayı oradaki Mısırlı askerler tarafından takılmıştır; «Yeğen» lâkabı da «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 112 numarayla gördüğümüz Kara-İbrahim Paşa'nın kız-kardeşinin oğlu olmasındandır. Paşalığı çok sonradır ve vezâret pâyesiyle muhtelif valiliklerde de bulunmuştur; çok muktedir ve halûk bir zât olduğundan bahsedilir. — Bâzı menbâlarda bundan sonra bir kere daha Reis-ül-küttâb olduğundan bahsedilirse de ikincisi vekâlettir. — Macaristan'ın elden çıkmasına sebep olan ve «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 113 numarasında bahsi geçen Boşnak-Süleyman Paşa düşman karşısındaki orduyu başı-boş bırakıp İstanbul'a kaçtığı zaman maiyyetinde götürdüğü erkân içinde bu Mehmet Bey de vardır: 1687 = 1098 vukuâtının «5 Eylül» fıkrasına bakınız; onun için Sarı-Süleyman'la beraber azledilmiştir).

DÖRDÜNCÜ MEHMET ve İKİNCİ MUSTAFA DEVİRLERİ :

68) Nazmî Ahmed Efendi — Milliyeti: (?); tâ-yini: 1687 = 1098 senesi 18 / 19 Eylül = 11/ 12 Zülka'de Perşenbe / Cuma gecesi; azli : 1688 = 1099 senesi 20 Kânunusânî = 16 Rebî'ül-evvel Salı günü; riyâset müddeti: 4 ay, 1 gün.

(Divan-kâtipliğinden yetişip Beylikçiliğe kadar yükseldikten sonra Reis-ül-küttâb olan Nazmî Ahmed Efendi azlinden bir müddet sonra Defter-eminliğinde de bulunmuştur).

İKİNCİ SÜLEYMAN DEVRİ :

69) Hacı/Koca/Frenk Mustafa Efendi — Milliyeti: Frenk (?); tâ-yini: 1688 = 1099 senesi 20 Kânunusânî = 16 Rebî'ül-evvel Salı günü; azli: 1688 = 1100 senesi 26 Teşrinievvel = 1 Muharrem Salı günü; riyâset müddeti: 9 ay, 17 gün; «Üçüncü defa».

(Koca-Mustafa Efendinin bundan evvelki riyâsetleri için yukarda 63 ve 66 numaralara bakınız : Üç riyâset müddetinin mecmûu 9 sene, 1 ay, 1 gün tutmaktadır; üç defada cem'an 15 seneden fazla riyâsette bulunduğu hakkındaki rivayet yanlıştır; çünkü o yekûnda Rikâb-ı Hümayun Reis-ül-küttâbı sıfatıyla geçen vekâlet seneleri de esâlet gibi hesap edilmiştir: Yukarda 62 numaranın izâhâtına bakınız. — Mustafa Efendi'nin bu seferki riyâseti umumiyetle meskût geçilirse de tâyin tarihi Silâhdar/Silâhdar tarihindeki sarâhatle sâbittir: Azil tarihi de Resmî-Ahmed Efendi'nin bir hâşiyesinde aşağıki maddede göreceğimiz Şemsî Ahmed Efendi'yi Bin yüz senesi ibtidâsında, reis olmuş göstermesinden anlaşılmaktadır. Yalnız Resmî Efendi'nin yanıldığı nokta, Şemsî Ahmed Efendi'yi yukarıki maddede gördüğümüz Nazmî Ahmed Efendi'nin yerine geçmiş gibi göstermesindedir. — 1106 = 1694 — 1695 tarihinde doksanıncı geçtikten sonra öldüğünden bahsedilen Koca-Mustafa Efendi'nin mezarı Eyüp'dedir: İstanbul'da ve Eskişehir'de bazı hayrâtı vardır).

70) Şemsî Ahmed Efendi — Milliyeti (?); tâyini: 1688=1100 senesi 26 Teşrinievvel = 1 Muharrem Salı günü; ölümü: 1690 = 1101 senesi 12 Kânunusânî = 1 Rebî'ül-âhîr Perşembe günü; riyâset müddeti: 1 sene, 2 ay, 17 gün.

(Dîvan-kâtipliğinden itibaren muhtelif vazifelerde bulunduktan sonra ihtiyarlığında Reis-ül-küttâb olan bu Şemsî Ahmed Efendi'nin «Bir pîr-i-rüşen zamîr» olduğundan bahsedilir : Şahsiyeti hakkında fazla malûmâta tesadûf edilememiştir. — Tâyin tarihi için yukarıki maddeye bakınız).

İKİNCİ SÜLEYMAN ve İKİNCİ AHMED DEVİRLERİ:

71) Acem/Kara-Bekir/Ebûbekir Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1690 = 1101 senesi 12 Kânunusânî = 1 Rebî'ül-âhîr Perşembe günü; azli: 1694 = 1106 senesi 9 Teşrinisânî = 21 Rebî'ül-evvel Salı günü; riyâset müddeti: 4 sene, 9 ay, 28 gün; «Birinci defa».

(Umumiyetle «Acem» lâkabıyla anılan Kara-Bekir Efendi Şirvanlıdır ve künyesi de «Ebu-bekr ibni Rüstem ibni Ahmed ibni Mahmûd-iş-Şîrvânî» şeklindedir: Bu vaziyete göre Şirvan'ın Sünnî Türklerinden olmak ihtimâli çok kuvvetlidir. Babası Rüstem Bey'le beraber Hacc'e gittikten sonra bir müddet Mısır'da tahsil eden Ebubekir Efendi, ondan sonra İstanbul'a gelip yerleşerek Dîvan kâtibi olmuştur; daha sonra da Anadolu-muhâsebeciliği ve Yeniçeri-kâtipliği gibi mühim mevkilerde bulunmuş ve nihayet «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 117 numarasında gördüğümüz Köprülü-zâde Fâzıl-Mustafa Paşa'nın sadâretinde «Reis-ül-küttâblığa yükselmiştir. Azli de gene «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinin 121 numarasında gördüğümüz Sürmeli-Ali Paşa'nın Varadın = Peterwardein seferindedir : 1694 = 1106 vukuâtının «12 Eylül» fıkrasına bakınız. Muhtelif eserleri bulunan bu kıymetli adam azledildiği zaman Elbasan sancak-beyliğine gönderilmiştir. — Bekir Efendi'nin dört defa reisliği vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 77, 79 ve 81 numaralara bakınız).

İKİNCİ AHMED ve İKİNCİ MUSTAFA DEVİRLERİ :

72) Râmi Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1694 = 1106 senesi 9 Teşrinisânî = 21 Rebî'ül-evvel Salı günü; azli:

1697 = 1108 senesi Şubat iptidâları = Receb ortaları; riyâset müddeti: Takrîben 2 sene, 3 ay; «Birinci defa».

(Osmanlı Hâriciyyesinin en meşhur şahsiyyetlerinden olan Râmi Mehmed Efendi Eyüplü Terâzici-Hasan Ağa isminde bir ihtisab me'murunun oğludur : 1065 = 1654 - 1655 tarihinde dünyaya geldiği hakkındaki rivayet doğru olduğu takdirde 39 - 40 yaşlarında Beylikçilikten Reis-ül-küttâblığa yükselmiş olması lâzımgelir; iki defa reisliği vardır: Bundan sonraki için aşağıda 74 numaraya ve ondan sonraki sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 125 numaraya bakınız. — Râmi Mehmed Efendi'nin Karlofça sulhünde Osmanlı Baş-murahhaslığı bundan sonraki ikinci Reis-ül-küttâblığı zamanındadır: 1698 = 1110 vukuâtının «20 Teşrinievvel» ve 1699 = 1110 vukuâtının «26 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. — Umumî ve edebî kültürünün kuvvetiyle mârûf olan Râmi Efendi Paşa ünvânını ikinci riyâsetinden sonra Kubbe-vezirliğine terffinden itibaren almıştır; Eyüp civârındaki Râmi semti bu meşhur vezirin ismini taşır).

İKİNCİ MUSTAFA DEVRİ:

73) Küçük-Çelebi Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1697 = 1108 senesi Şubat iptidâları = Receb ortaları; azli: 1697 = 1109 senesi Teşrinievvel iptidâları = Rebî'ül-evvel sonları; riyâset müddeti: Takrîben 8 ay.

(Mâliye-tezkireciliğinden Reis-ül-küttâb olan Küçük-Çelebi'nin azline sebep 1697 = 1109 vukuâtının «11 Eylül» fıkrasında gördüğümüz Zenta = Sente fâciası üzerine sulh akdinin artık bir zaruret şeklini alması ve bu işi idare edecek kuvvetli bir diplomata ihtiyaç hissedilmesinden dolayı yukarıki fıkra da gördüğümüz Râmi Mehmed Efendi'nin tekrar Riyâsete dâvetinden başka çâre görülmemesidir: İşte bundan dolayı Küçük-Çelebi Baş-Muhâsebeciliğe tâyin edilmiş ve Riyâsetteki selefi kendisine halef olmuştur. — Bu Küçük-Çelebi Mehmed Efendi, Râşid tarihine zeyil yazan meşhur Vak'anüvis ve Şeyh-ül-İslâm Küçük-Çelebi-zâde İsmail Âsım Efendi'nin babasıdır).

74) Râmi Mehmed Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1697 = 1109 senesi Teşrinievvel iptidâları = Rebî'ül-evvel sonları: Kubbe-vezirliğine terffü: 1702 = 1114 senesi 28 Kânunuevvel = 8 Şa'ban Persenbe günü; riyâset müddeti: Takrîben 5 sene, 2 buçuk ay; «İkinci defa».

(Râmi Mehmed Efendi'nin bundan evvelki ilk Reis-ül-küttâblığı için yukarıda 72 numaraya, bu ikinci riyâsetinden sonra tam 27 gün süren Kubbe-vezirliğini müteâkıp 1703 = 1114 senesi 24 Kânunusâni = 6 Ramazan Çarşamba gününe tesadüf eden sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 125 numaraya ve bu ikinci riyâseti esnâsında Osmanlı Baş-murahhası sıfatıyla akdetmiş olduğu Karlofça muâhedeleri için de 1698 = 1110 vukuâtının «20 Teşrinievvel» ve 1699 = 1110 vukuâtının da «26 Kânunusâni» fıkralarına bakınız. — İkinci Mustafa'nın hal'i ve Üçüncü Ahmed'in cülûsiyle neticelenen «Edirne vak'ası»nda bir müddet «İhtifâ» suretiyle başını kurtarmış olan Râmi Mehmet Paşa sadâretinden sonra Kırım ve Mısır valiliklerinde bulunmuş ve nihayet Hicretin 1119 senesi sonlarında =

Milâdın 1708 senesi iptidâlarında ma'zul ve mahbus bulunduğu Rodos kalesinde vefat etmiştir. Siyasetteki mehâreti kadar «Şî'r-ü-inşâ»daki iktidâriyle de mârûf olan bu kıymetli adamın Rodos'da hapsedilmesi, Mısır valiliğinde halkın ısyâna sebep olmasıyla izah edilir. — 1065 = 1654—1655 tarihinde dünyaya gelmiş olduğu hakkında rivayet doğru olduğu takdirde, Milâdî takvim hesabıyla 53-54 yaşlarında ölmüş olması lâzımgelir: Bununla beraber, Hicrî takvim hesabıya 52 yaşında ölmüş olduğu hakkında da bir rivayet vardır).

75) Şeyh-zâde Abdi Efendi — Milliyeti: Arap; tâyini: 1702 = 1114 senesi 28 Kânunuevvel = 8 Şa'ban Perşembe günü; azli: 1703 = 1114 senesi 21 Şubat = 4 Şevvâl Çarşamba günü; riyâset müddeti: 1 ay, 24 gün.

(Bir Arap tarikat şeyhinin sülâlesinden olduğu için «Şeyh-zâde», lâkabiyle anılan Abdi Efendi Dördüncü Mehmet devri Matbah-eminlerinden Köse-Hüseyn Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuş ve muhtelif kalem hizmetlerinde ilerliyerek Sâdâret-Mektupçuluğuna kadar yükseldikten sonra Reis-ül-küttâb olmuştur. Az zamanda azlinin sebebi, Vezir-i-a'zam olan selefi Râmi Mehmet Paşa'nın teveccühünü kazanamamasıdır; bir müddet ma'zul kaldıktan sonra Üçüncü Ahmed devrinde muhtelif Mâlîye vazifelerinde ve Yenigeri-kâtipliğinde bulunmuştur. — Eski Hâriciyye salnâmelerinde, 73 numarada gördüğümüz Küçük-Çelebi Mehmed Efendi ile bu Şeyh-zâde Abdi Efendi arasında Yusuf Efendi, İbrahim Efendi, Mehmed Efendi, Fethi Efendi, Sâlih Efendi ve Mehmed Efendi isimlerinde altı Reis-ül-küttâb daha geçmiş gibi gösterilirse de doğru değildir).

İKİNCİ MUSTAFA ve ÜÇÜNCÜ AHMED DEVİRLERİ:

76) Abdülkerim Bey — Milliyeti: Türk; tâyini: 1703 = 1114 senesi 21 Şubat = 4 Şevvâl Çarşamba günü; azli: 1704 = 1115 senesi Mart ortaları = Zülka'de iptidâları; riyâset müddeti: Takriben 1 sene, 1 ay; «Birinci defa».

(Divân-ı-Hümâyun Kesadarlığından Reis-ül-küttâb olan Abdülkerim Bey-Paşa Boluludur: Bu ilk riyâseti İkinci Mustafa'nın hal'i ve Üçüncü Ahmed'in cülûsiyle neticelenen «Edirne vak'ası»na tesadüf etmiş olmakla beraber, yeni pâdişah tahta çıktığı zaman kendisini mevkinde ibka etmişse de, bir müddet sonra azledilip Beylikçi olmuş ve bir rivayete göre de Beylikçiliğe naklini kendisi istemiştir. — Bundan sonraki riyâsetleri için aşağıda 78 ve 80 numaralara bakınız).

ÜÇÜNCÜ AHMED DEVRİ:

77) Acem / Kara-Bekir / Ebubekir Efendi / Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1704 = 1115 senesi Mart ortaları = Zülka'de iptidâları; Nişancılığa nakli: 1706 = 1118 senesi 18 Temmuz = 6 Reb'ül-âhir Pazar günü; riyâset müddeti: Takriben 2 sene, 3 ay, 20 gün; «İkinci defa».

(Nişancılıktan Reis-ül-küttâb olan Ebubekir Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için 71 numaraya ve bundan sonraki riyâsetleri için de aşağıda 79 ve 81 numaralara bakınız).

78) Abdülkerim Bey / Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini : 1706 = 1118 senesi 18 Temmuz = 6 Rebî'ül-âhir Pazar günü; azli: 1711 = 1122 senesi 2 Şubat = 13 Zülhicce Pazartesi günü; riyâset müddeti : 4 sene, 6 ay, 15 gün; «İkinci defa».

(Beylikçilikten ikinci defa Reis-ül-küttâb olan Abdülkerim Bey'in bundan evvelki riyâseti için yukarda 76 ve bundan sonraki için de aşağıda 80 numaraya bakınız. Vakı'anüvis Râşid'in ifâdesine göre bu seferki azlinde «Kendi rızâsiyle Beylikçilik rütbesine tenzil» olunmuştur).

79) Acem / Kara-Bekir / Ebubekir Efendi / Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1711 = 1122 senesi 2 Şubat = 13 Zülhicce Pazartesi günü; azli: 1712 = 1124 senesi Eylül = Şa'ban iptidâları; riyâset müddeti : Takriben 1 sene, 7 ay; «Üçüncü defa».

(Nişancılıktan üçüncü defa Reis-ül-küttâb olan Abdülkerim Efendi'nin bundan evvelki riyâsetleri için yukarda 71 ve 77 numaralara ve bundan sonraki dördüncü ve sonuncu riyâseti için de aşağıda 81 numaraya bakınız).

80) Abdülkerim Bey / Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1712 = 1124 senesi Eylül = Şa'ban iptidâları; azli: 1713 = 1125 senesi Ağustos sonları = Şa'ban iptidâları; riyâset müddeti: Takriben 1 sene; «Üçüncü defa».

(Beylikçilikten üçüncü defa Reis-ül-küttâb olan Abdülkerim Bey'in bundan evvelki riyâsetleri için yukarda 76 ve 78 numaralara bakınız: Üç riyâset müddetinin mecmûu takriben 6 sene, 7 ay tutmaktadır).

81) Acem / Kara-Bekir- / Ebubekir Efendi / Paşa — Milliyeti Türk (?); tâyini: 1713 = 1125 senesi Ağustos sonları = Şa'ban iptidâları; azli: 1713 = 1125 senesi Teşrinievvel ortaları = Ramazan sonları riyâset müddeti: Takriben 2 ay; «Dördüncü defa».

(Baş-ruznamçecilikten dördüncü defa Reis-ül-küttâb olan Ebubekir Efendi'nin bundan evvelki riyâsetleri için yukarda 71, 77 ve 79 numaralara bakınız: Dört riyâset müddetinin mecmûu takriben 8 sene, 10 ay, 18 gün tutmaktadır).

82) Süleyman Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1713 = 1125 senesi Teşrinievvel ortaları = Ramazan sonları; azli: 1714 = 1126 senesi 9 Kânunuevvel = 2 Zülhicce Pazar günü; riyâset müddeti: Takriben 1 sene, 1 buçuk ay; «Birinci defa».

(Reis-mektupçuluğundan Reis-ül-küttâb olan Süleyman Efendi, Mukabelecî Ali Efendi isminde birinin «Yetiştirme»si olduğu için milliyeti belli değildir. Üç defa riyâseti vardır : Bundan sonrakiler için aşağıda 84 ve 88 numaralara bakınız).

83) Hacı-Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1714 = 1126 senesi 9 Kânunuevvel = 2 Zülhicce Pazar günü; azli: 1716 = 1128 senesi 29 Ağustos = 11 Ramazan Cumartesi günü; riyâset müddeti: 1 sene, 8 ay, 21 gün.

(Sadâret-mektupçuluğundan Reis-ül-küttâb olan Hacı-Mustafa Efendi Suvâri-mukabelecisi Hüseyin Efendi'nin oğludur; çok muktedir bir devlet-adamı olduğunda ittifak edilir. Riyâsetinden sonra Şikk-ı-evvel defterdarlığında da bulunmuştur: «Baş-defterdarlar», cedvelinde 160 numaraya bakınız).

84) Süleyman Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1716 = 1128 senesi 29 Ağustos = 11 Ramazan Cumartesi günü; azli: 1716 = 1128 senesi 5 Kânunuevvel = 20 Zülhicce Cumartesi günü; riyâset müddeti: 3 ay, 7 gün «İkinci defa».

(Mora tahrir me'murluğundan ikinci defa Reis-ül-küttâb olan Süleyman Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 82 ve bundan sonraki için de aşağıda 88 numaraya bakınız).

85) Ramazan-zâde Abdülkadir Efendi / Kadri Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1716 = 1128 senesi 5 Kânunuevvel = 20 Zülhicce Cumartesi günü; azli: 1717 = 1129 senesi 26 Ağustos = 18 Ramazan Perşembe günü; riyâset müddeti: 8 ay, 22 gün.

(Cizye muhâsebeciliğinden Reis-ül-küttâb olan Abdülkadir Efendi «Baş-defterdarlar» cedvelinde 128 numarayla gördüğümüz Ramazan Efendi'nin oğludur: Bu âile-nin sebeb-i ikbâli için o numaranın izâhâtına bakınız).

86) Ârifi Ahmed Efendi / Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1717 = 1129 senesi 26 Ağustos = 18 Ramazan Perşembe günü; azli: 1718 = 1130 senesi 2 Ağustos = 5 Ramazan Salı günü; riyâset müddeti: 11 ay, 7 gün.

(Rikâb-ı-Hümâyun reis-ül-küttâblığından, yâni riyâset vekillikinden asâleten Reis-ül-küttâb olan Ârifi Ahmed Efendi daha sonraları Şark ser-askerliğinde ve muhtelif valiliklerde bulunmuş ve nihayet gazaba uğrıyarak i'dâm edilmiştir).

ÜÇÜNCÜ AHMED ve BİRİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ:

87) Üç-anbarlı Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1718 = 1130 senesi 2 Ağustos = 5 Ramazan Salı günü; azli: 1730 = 1143 senesi 18 Tesrinievvel = 5 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; riyâset müddeti: 12 sene, 2 ay, 17 gün.

(Nişancı vekillikinden Reis-ül-küttâb olan Mehmed Efendi'nin çok muktedir bir

diplomat olduğundan bahsedilir. Daha sonraları Şikk-ı-evvel defterdarlığı da vardır: «Baş-defterdarlar» cedvelinde 163 numaraya bakınız).

BİRİNCİ MAHMUD DEVRİ :

88) Süleyman Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1730 = 1143 senesi 18 Teşrinievvel=5 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; azli: 1730=1143 senesi 26 Kânunuevvel = 15 Cumâda-l-âhire Salı günü; riyâset müddeti: 2 ay, 9 gün; «Üçüncü defa».

(Yeniçeri-kâtipliğinden üçüncü defa Reîs-ül-küttâb olan Süleyman Efendi'nin bundan evvelki riyâsetleri için yukarda 82 ve 84 numaralara bakınız: Üç riyâset müddetinin mecmûu takriben 1 sene, 7 ay tutmaktadır.

89) Kastamonulu-İsmail Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1730=1143 senesi 26 Kânunuevvel = 15 Cumâda-l-âhire Salı günü; Nişancılığa nakli: 1736 = 1149 senesi 15 Teşrinisâni = 11 Receb Perşembe günü; riyâset müddeti: 5 sene, 10 ay, 20 gün.

(Sadâret-mektupçuluğundan Reîs-ül-küttâb olan İsmail Efendi Kastamonu köylülerinden Ali Ağa'nın oğludur, Muktedir, iyi ve doğru adam olduğundan bahsedilir. — «Sefinet-ür-rüesâ» ile «Sicill-i Osmânî», de Nişancılığa nakli 1149 senesi Şa'ban ayının onuncu gününe müsâdif gösterilirse de doğru değildir: Vak'anüvis Subhi, Receb ayı vukuâtı içinde gösterdiği bu tebeddülü «Mâh-ı merkumun on birinci günü»ne müsâdif göstermektedir).

90) Tavukçu-başı-dâmâdı / Emâr-zâde Hacı-Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1736 = 1149 senesi 15 Teşrinisâni = 11 Receb Perşembe günü; azli: 1741 = 1153 senesi 6 Şubat = 20 Zülka'de Pazartesi günü; riyâset müddeti: 4 sene, 2 ay, 21 gün; «Birinci defa».

(Beylikçilikten Reîs-ül-küttâb olan Hacı-Mustafa Efendi, Kastamonu eşrafından Emâr-zâde Mehmed Ağa'nın oğludur. Fevkalâde iktidârından ve «Elsine-i selâsede şâir» olduğundan bahsedilir. Bir çok hayrâtı vardır. — Subhi tarihinde azli Zülkadé'nin «On dokuzuncu Pazartesi», gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Pazartesi günü o ayın 19 una değil, 20 sine tesadüf etmektedir. — Hacı-Mustafa Efendi'nin ikinci riyâseti için aşağıda 92 numaraya, oğlu Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın riyâseti için 110 ve kızından torunu Atâullâh Bey'in riyâseti için de 121 numaraya bakınız).

91) Koca-Râgıb Mehmed Efendi / Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1741 = 1153 senesi 6 Şubat = 20 Zülka'de Pazartesi günü; Vezâret pâyesiyle Mısır valiliğine tâyini üzerine Riyâsetten ayrılması 1744 = 1157 senesi 24 Nisan = 11 Rebî'ül-evvel Cuma günü; riyâset müddeti: 3 sene, 2 ay, 16 gün.

(Sadâret-mektupçuluğundan Reîs-ül-küttâb olan Koca-Râgıb Paşa divan ede-

biyatınızın en mühim şahsiyetlerinden ve en mümtaz devlet-adamlarındandır. Tayin tarihi için yukarıki fıkraya ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 161 numaraya bakınız).

92) Tavukçu-başı-dâmâdı / Emâr-zâde Hacı-Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1744 = 1157 senesi 24 Nisan = 11 Rebî'ül-evvel Cuma günü; azli: 1747 = 1160 senesi 13 Teşrinisâni = 10 Zülka'de Pazartesi günü; riyâset müddeti: 3 sene, 6 ay, 19 gün; «İkinci defa».

(Defter-eminliğinden Reis-ül-küttâb olan Hacı-Mustafa Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 90 numaraya ve oğlu Abdurrezzak Bâhir Paşa'nın riyâseti için de aşağıda 110 numaraya bakınız; iki riyâset müddetinin mecmûu 7 sene, 9 ay, 10 gün tutmaktadır).

93) Nâilî Abdullâh Efendi / Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1747 = 1160 senesi 13 Teşrinisâni = 10 Zülka'de Pazartesi günü; Baş-defterdarlığa nakli: 1753 = 1167 senesi 29 Teşrinievvel = 1 Muharrem Pazartesi günü; riyâset müddeti: 5 sene, 11 ay, 16 gün.

(İkisi de uhdesinde bulunan teşrifatçılıkla Beylikçilikten Reis-ül-küttâb olan Nâilî Abdullâh Efendi'nin defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 182 ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 157 numaralara bakınız).

BİRİNCİ MAHMUD ve ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVİRLERİ:

94) Hacı-Abdi Efendi / Mühürdar-Abdi Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1753 = 1167 senesi 29 Teşrinievvel = 1 Muharrem Pazartesi günü; azli: 1755 = 1168 senesi 25 Ağustos = 17 Zülka'de Pazartesi günü; riyâset müddeti: 1 sene, 9 ay, 27 gün; «Birinci defa».

(Büyük-tezkirecilikten Reis-ül-küttâb olan Hacı-Abdi Efendi'nin Defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 192 numaraya, bundan sonraki riyâsetleri için aşağıda 99 ve 105 numaralara ve yeğeni Hacı-Mustafa Efendi'nin riyâseti için de 118 numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ OSMAN DEVRİ:

95) Sopa-salan/Belgradî-Kâmil Ahmed Efendi / Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1755 = 1168 senesi 25 Ağustos = 17 Zülka'de Pazartesi günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1755 = 1169 senesi 25 Teşrinievvel = 19 Muharrem Cumartesi günü; riyâset müddeti: 2 ay, 1 gün.

(Cizye-muhâsebeciliğinden Reis-ül-küttâb olan sâbık Baş-defterdar Kâmil Ahmed Efendi'nin «Sopa-salan» lâkabı Sefînet-ür-rüesa'da «Sâhib-cerbeze ve ma'-

reke-ârâ» olmasıyla izâh edilir. Sadâret-kethudâlığından sonra Vezâret pâyesiyle muhtelif valiliklerde bulunmuştur. — Defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 180 numaraya bakınız).

96) Tevkîî-Hamze Hâmid Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1755 = 1169 senesi 25 Teşrinievvel = 19 Muharrem Cumartesi günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1755 = 1169 senesi 19 Kânunuevvel = 15 Rebî'ül-evvel Cuma günü; riyâset müddeti: 1 ay, 25 gün.

(Sadâret-mektupguluğundan Reis-ül-küttâb olan Hamze Hâmid Paşa'nın «Tevkîî = Nişancı» ünvanı daha sonraları Tevkîîlik makamında bulunmuş olmasındandır: Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 162 numaraya bakınız).

97) Avni Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1755 = 1169 senesi 19 Kânunuevvel = 15 Rebî'ül-evvel Cuma günü; azli: 1757 = 1170 senesi 11 Nisan=21 Receb Pazartesi günü; riyâset müddeti: 3 ay, 23 gün.

(Küçük-tezkirecilikten Reis-ül-küttâb olan Avni Efendi'nin riyâsetinden sonraki defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 195 numaraya bakınız. — «Sefinet-ür-rüesâ», Zeylinde riyâset müddeti «Bir seneden ziyâde» gösterilirse de doğru değildir).

98) Ebubekir Râsim Efendi / Paşa — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1757 = 1170 senesi 11 Nisan = 21 Receb Pazartesi günü; Sadâret ket- (?); tâyini: 1757 = 1170 senesi Haziran / Temmuz — Şevvâl ayı; riyâset müddeti: Takriben 3 ay.

(Darbhâne nâzırlığından Reis-ül-küttâb olan Ebubekir Efendi daha sonraları Vezâret pâyesiyle Haleb ve Mısır valiliklerinde bulunmuştur. — Kethudâlığa naklinin gün tarihi belli değildir. — Oğlu Atâullah Bey'in riyâseti için aşağıda 121 numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ OSMAN ve ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ:

99) Hacı-Abdi Efendi / Mühürdar-Abdi Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1757 = 1170 senesi Haziran / Temmuz = Şevvâl ayı; azli: 1758 = 1171 senesi 20 Kânunusânî = 10 Cumâda-l-ülâ Cuma günü; riyâset müddeti: Takriben 6 buçuk ay; «İkinci defa».

(Hacı-Abdi Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 94, bundan sonraki için aşağıda 105 numaralara, defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 192 numaraya ve yeğeni Hacı-Mustafa Efendi'nin riyâseti için de aşağıda 118 numaraya bakınız).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ :

100) Şâtır-zâde Kâşif Mehmet Emin Efendi — Milliyeti: (?); tayini: 1758 = 1171 senesi 20 Kânunusani = 10 Cumâda-l-ûlâ Cuma günü; azli: 1759 = 1172 senesi 31 Mayıs = 4 Şevvâl Perşembe günü; riyâset müddeti: 1 sene, 4 ay, 12 gün; «Birinci defa».

(Sadâret-mektupçuluğundan Reis-ül-küttâb olan Mehmet Emin Efendi'nin halk arasında «Emin-kethüdâ» diye anıldığından bahsedilir. Defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 194 ve bundan sonraki riyâseti için de aşağıda 103 numara bakınız).

101) Dilâver-Ağa-zâde Ömer Efendi — Milliyeti (?); tayini: 1759 = 1172 senesi 31 Mayıs = 4 Şevvâl Perşembe günü; ölümü: 1759 = 1172 senesi 18 Temmuz = 23 Zülka'de Çarşamba günü; riyâset müddeti: 1 ay, 18 gün.

(Yeniçeri-kâtipliğinden mâzul bulunduğu sırada Reis-ül-küttâb olan Ömer Efendi, Enderunlu-Dilâver Ağa isminde birinin oğludur. Tayininde yetmiş geçmiş olduğundan bahsedilir).

102) Âmedci-Abdullah/Abdi Efendi — Milliyeti: (?); tayini: 1759 = 1172 senesi 18 Temmuz = 23 Zülka'de Çarşamba günü; azli: 1760 = 1173 senesi 16 Haziran = 2 Zülka'de Pazartesi günü; riyâset müddeti: 10 ay, 29 gün.

(Dîvân-ı-Hümâyûn âmediciliğinden Reis-ül-küttâb olan Abdullah Efendi, Vak'-anüvis Vâsıf'ın izâhına göre «Başlı başına bir takrir yazmaktan âciz» olduğu için riyâseti pek sönük geçmiştir).

103) Şâtır-zâde Kâşif Mehmet Emin Efendi — Milliyeti: (?); tayini: 1760 = 1173 senesi 16 Haziran = 2 Zülka'de Pazartesi günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1761 = 1175 senesi Ağustos = Muharrem sonları; riyâset müddeti: Takriben 1 sene, 2 buçuk ay; «İkinci defa».

(Şâtır-zâde'nin defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 194 ve bundan evvelki riyâseti için de yukarda 100 üncü numaraya bakınız: İkinci riyâset müddetinin mecmûu takriben 2 sene, 7 ay tutmaktadır).

104) Recâi Mehmet Emin Efendi / Hacı-Mehmet Emin Recâi Efendi — Milliyeti: Türk; tayini: 1761 = 1175 senesi Ağustos = Muharrem sonları; Sadâret-kethudâlığına terfii: 1763 = 1177 senesi 8 Kânunuevvel = 2 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; riyâset müddeti: Takriben 1 sene, 11 buçuk ay, «Birinci defa».

(Büyük-tezkirecilikten Reis-ül-küttâb olan Hacı-Recâî Efendi'nin defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 204 ve bundan sonraki riyâseti için de aşağıda 109 numaraya bakınız. — Sicill-i Osmânî'de bu seferki azli yukarıki tarihten bir sene evvel gösterilirse de doğru olmadığı Vak'anüvis Vâsıf'ın kaydıyla sâbittir).

105) Hacı-Abdi Efendi / Mühürdar-Abdi Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1763 = 1177 senesi 8 Kânunuevvel = 2 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; ölümü: 1764 = 1178 senesi 21 Ağustos = 22 Safer Salı günü; riyâset müddeti: 8 ay, 14 gün; «Üçüncü defa».

(Baş-defterdarlıktan mâzul bulunduğu sırada Reis-ül-küttâb olan Hacı-Abdi Efendi'nin «Enderûn-i-Hümâyûn'da kahve fincanı yedinde iken» füc'eten vefât ettiğinden bahsedilir. Defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 192 numaraya ve bundan evvelki riyâsetleri için de yukarıda 94 ve 99 numaralara bakınız: Üç riyâset müddetinin mecmûu takriben 3 sene, 1 ay tutmaktadır).

106) Yağlıkçı-zâde Hacı-Mehmet Emin Efendi / Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1764 = 1178 senesi 21 Ağustos = 22 Safer Salı günü; Vezâret pâyesiyle Nişancılığa nakli: 1765 = 1178 senesi 27 Mayıs = 6 Zülhicce Pazartesi günü; riyâset müddeti: 9 ay, 7 gün.

(Sadâret-mektupçuluğundan Reis-ül-küttâb olan Mehmet Emin Efendi riyâsetinden biraz sonra Üçüncü Mustafa'nın kızlarından biriyle evlenerek Dâmâd olmuş ve ondan sonra da Sadârete yükselmiştir: «Tevkîl = Nişancı Mehmet Emin Paşa» lâkabiyle de anılır. Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 166 numaraya bakınız. — Vâsıf tarihinde Nişancılığa nakli «Evâil-i Zülhicce»de gösterilir; diğer menbâlarda da gün tarihi yoktur. Yukarıda esas ittihâz ettiğimiz tarih hususî kütüphanemizdeki yazma mecmûalardan birindeki kayde göredir).

107) Hammâmî-zâde Ömer Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1765 = 1178 senesi 27 Mayıs = 6 Zülhicce Pazartesi günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1767 = 1181 senesi Teşrinievvel / Teşrinisânî = Cumâda-l-âhire ayı; riyâset müddeti: Takriben 2 sene, 5 buçuk ay.

(Yeniçeri-kâtipliğinden Reis-ül-küttâb olan Ömer Efendi Cerraphaşa'da Hammamcı-İsmail Ağa isminde birinin oğlu olduğu için «Hamâmî-zâde» lâkabiyle anılır. «Sefinet-ür-rüesâ» zeylinde «Hüner-ü-meârifetde râcil, lâkin mütebasır-u-âkıl bir zât olduğundan bahsedilmektedir).

108) Yenişehirli-Osman Efendi / Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1767 = 1181 senesi Teşrinievvel / Teşrinisânî = Cumâda-l-âhire ayı; azli: 1769 = 1182 senesi 8 Şubat = 1 Şevvâl Çarşamba günü; riyâset müddeti: Takriben 1 sene, 3 ay.

(Çavuş-başılıktan Reis-ül-küttâb olan Osman Efendi Tırhala Yenişehirindendir; daha sonraları Vezâret pâyesiyle bâzı valiliklerde de bulunmuştur. — Osman Paşa'nın azil tarihi umumiyetle 1182 senesinin «Cumâda-l-ülâ» yahut «Cumâda-l-

âhire» ayına müsâdif gösterilirse de, Vak'anüvis Vâsîf aşağıki fıkra da göreceğimiz halefinin tâyinini «Gurre-i Şevvâlden mutasarrıf olmak üzere» kaydıyle tasrih etmiş olduğu için burada o tarih esas ittihaz edilmiştir).

109) Recâî Mehmet Emin Efendi / Hacı-Mehmet Emin Recâî Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1769 = 1182 senesi 8 Şubat = 1 Şevvâl Çarşamba günü; azli: 1772 = 1185 senesi 21 Kânunusâni = 15 Şevvâl Salı günü; riyâset müddeti: 2 sene, 11 ay, 11 gün; «İkinci defa».

(Tersâne-eminliğinden ikinci defa Reis-ül-küttâb olan Hacı-Recâî Efendi'nin Defterdarlığı için «Baş-defterdarlar» cedvelinde 204 ve bundan evvelki riyâseti için de yukarda 104 numaraya bakınız: İki riyâset müddetinin mecmâu takriben 4 sene, 11 ay tutmaktadır. — Tâyin tarihi için yukarıki fıkra ya bakınız).

ÜÇÜNCÜ MUSTAFA VE BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVİRLERİ :

110) Abdürrezzak Bâhir Efendi / Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1772 = 1185 senesi 21 Kânunusâni / 15 Şevvâl Salı günü; azli: 1774 = 1188 senesi 25 Haziran = 15 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; riyâset müddeti: 2 sene, 5 ay, 5 gün; «Birinci defa».

(Sadâret-mektupçuluğundan Reis-ül-küttâb olan Abdurrezzak Bâhir Efendi yukarda 90 ve 92 numaralarda gördüğümüz Tavukçu-başı dâmâdı Emâr-zâde Hacı-Mustafa Efendi'nin oğludur. Çok muktedir bir devlet-adamı olduğundan bahsedilir. Bundan sonraki riyâseti için aşağıda 114 numaraya bakınız).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVRİ:

111) Mühürdar-İbrahim Münib Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1774 = 1188 senesi 25 Haziran = 15 Rebî'ül-âhir Cumartesi günü; azli: 1774 = 1188 senesi Ağustos ortaları = Cumâda-l-âhire iptidâları; riyâset müddeti: Takriben 2 ay.

(Baş-ruznâmcilikten maatteessüf Reis-ül-küttâb olan bu İbrahim Münib Efendi «Baş-defterdarlar» cedvelinin 170, 172 ve 176 numaralarında gördüğümüz Hacı-Yusuf Efendi'nin köleliğinden yetişen Erzurum gümrükçüsü Hacı-Yusuf isminde birinin oğlu ve Osmanlı diplomasi tarihinin belki en gaafil ve hattâ en ahmak tipidir: Ruslarla akdedilen Küçük-Kaynarca muâhedesinin müzâkeresine ikinci murahhaslıkla maatteessüf iştirâk ettiği ve nihayet sulh esasları tamamiyle tesbit edildiği sırada bir «Dirsek safâsı» yahut «Şekerleme» kestiren bu vicdansız ve vatansız köle dölü bir aralık birdenbire gözlerini açiverince etrafına bakıp gûyâ uyuduğunu belli etmemek için «Yavegûluk» ederek :

— Gel gelelim tazminât meselesine:

diye Rus murahhasının hiç mevzûbahis etmemiş oldukları harb tazminâtı mevzûunu ortaya atıvermiş, Ruslar pek tabii olarak bu ahmakça tekliften derhal istifâde edip hemen tazminât mîkdârını müzâkereye girişmiş ve netice itibariyle bir vatansızın birkaç dakikalık «Dirsek safâsı» bu millete milyonlarca altın paraya mal olmuştur: 1774 = 1188 vukuâtının «21 Temmuz» fıkrasına bakınız).

112) Râif İsmail Bey/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1774 = 1188 senesi Ağustos ortaları = Cumâda-l-âhire iptidâları; azli: 1776 = 1190 senesi Temmuz/Ağustos = Cumâda-l-âhire ayı; riyâset müddeti: Takriben 2 sene.

(Rikâb-ı-Hümâyun riyâsetinden asâleten Reis-ül-küttâb olan Râif İsmail Bey, Belgrad muhafızlarından Malatyalı vezir İbrahim Paşa'nın oğludur. Riyâsetinden sonra Vezâret pâyesiyle Mısır, Girit ve Mora valilikleriyle Belgrad muhafızlığında bulunmuştur. — Tâyiniyle azlinin gün tarihleri belli değildir).

113) Âtîf-zâde Ömer Vahîd Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1776 = 1190 senesi Temmuz / Ağustos = Cumâda-l-âhire ayı; azli: 1779 = 1193 senesi 28 Nisan = 11 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; riyâset müddeti: Takriben 2 sene, 8 buçuk ay.

(Nişancelıktan Reis-ül-küttâb olan Vahîd Efendi «Baş-defterdarlar» cedvelinin 169, 171 ve 173 numaralarında gördüğümüz meşhur kütüphâne müessisi Âtîf Mustafa Efendi'nin oğludur; kendisinin de iki defa defterdarlığı vardır: Aynı cedvelde 197 ve 202 numaralara bakınız).

114) Abdürrezzak Bâhir Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1779 = 1193 senesi 28 Nisan = 11 Rebî'ül-âhir Çarşamba günü; Vezâret pâyesiyle Aydın valiliğine tâyini üzerine riyâsetten ayrılması: 1779 = 1193 senesi 9 Kânunuevvel = 30 Zülka'de Perşembe günü; riyâset müddeti: 7 ay, 11 gün; «İkinci defa».

(Defter-eminliğinden Reis-ül-küttâb olan Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın bundan evvelki riyâseti için yukarda 110 numaraya bakınız: İki riyâset müddetinin mecmûu 3 sene, 16 gün tutmaktadır).

115) Halil Hamîd Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1779 = 1193 senesi 9 Kânunuevvel=30 Zülka'de Perşembe günü; Sadâret-kethudalığına terfii: 1780 = 1194 senesi 2 Teşrinievvel = 3 Şevvâl Pazartesi günü; riyâset müddeti: 9 ay, 24 gün.

(Büyük-tezkirecilikten Reis-ül-küttâb olan Halil Hamîd Efendi İspartalı Ali Ağa oğlu Hacı-Mustafa Ağa'nın oğludur: Bu muktedir devlet-adamının sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 178 numaraya bakınız).

116) Süleyman Feyzi Efendi/Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1780 = 1194 senesi 2 Teşrinievvel = 3 Şevvâl Pazartesi günü; azli: 1781 = 1195 senesi 18 Teşrinisânî = 1 Zülhicce Pazar günü, riyâset müddeti: 1 sene, 1 ay, 17 gün; «Birinci defa».

(Defter-eminliğinden Reis-ül-küttâb olan Süleyman Feyzi Efendi kölelikten yetişmiştir. Şikk-ı-evvel defterdarlığı da vardır: «Baş-defterdarlar» cedvelinde

221 numaraya ve bundan sonraki riyâseti için de aşağıda 122 numaraya bakınız. Daha sonraları Vezâret pâyesiyle muhtelif valiliklerde bulunmuştur).

117) Seyyid-Mehmet Hayri Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1781 = 1195 senesi 18 Teşrinisânî = 1 Zülhicce Pazar günü; sadâret-kethudâlığına nakli 1783 = 1197 senesi 17 Teşrinievvel = 20 Zülka'de Cuma günü; riyâset müddeti: 1 sene, 10 ay, 29 gün; «Birinci defa».

(Beylikçilikten Reîs-ül-küttâb olan Mehmet Hayri Efendi Viranşehir kazâsının Ömerli köyünden Kastamonu mütesellîni Seyyid-Yahyâ Ağa'nın oğludur ve iktidarı doğruluğu ve iyiliği ile meşhurdur. Üç defa riyâseti vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 120 ve 125 numaralara bakınız).

118) Abdi-yeğeni Tevkîî Hacı-Mustafa Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1783 = 1197 senesi 17 Teşrinievvel = 20 Zülka'de Cuma günü; ölümü: 1784 = 1198 senesi 6 Nisan = 15 Cumâda-l-ülâ Salı günü; riyâset müddeti: 5 ay, 20 gün.

(Sadâret-kethudâlığından mâzul bulunduğu sırada Reîs-ül-küttâb olan Hacı-Mustafa Efendi eski Mukabele-i-Suvârî ikinci halifesi Hocapaşalı Süleyman Efendi'nin oğludur: «Abdi-yeğen» denilmesi, yukarda 94, 99 ve 105 numaralarda gördüğümüz Hacı/Mühürdar Abdi Efendi bunun dayısı olmasından ve «Tevkîî» lâkabı da bir aralık Nişancılıkta bulunmasındandır. Muktedir ve iyi bir adam olduğundan bahsedilir. — Oğlu Abdullah Birrî Efendi'nin riyâseti için aşağıda 126 numaraya bakınız).

119) Seyyid-Feyzullâh Efendi / Feyzi Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1784 = 1198 senesi 6 Nisan = 15 Cumâda-l-ülâ Salı günü; azli: 1786 = 1200 senesi 12 Kânunusânî = 11 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; riyâset müddeti: 1 sene, 9 ay, 6 gün; «Birinci defa».

(Baş-defterdarlıktan Reîs-ül-küttâb olan Feyzullâh Efendi'nin defterdarlıkları için «Baş-defterdarlar» cedveinde 209 ve 216 numaralara ve bundan sonraki riyâseti için de aşağıda 124 numaraya bakınız).

120) Seyyid-Mehmet Hayri Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1786 = 1200 senesi 12 Kânunusânî = 11 Rebî'ül-evvel Perşembe günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1786 = 1200 senesi 18 Haziran = 20 Şa'ban Pazar günü; riyâset müddeti: 5 ay, 7 gün; «İkinci defa».

(Tersâne-eminliğinden ikinci defa Reîs-ül-küttâb olan Mehmet Hayri Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 117 ve bundan sonraki için de aşağıda 125 numaraya bakınız).

121) Bekir-Paşa-zâde Mehmet Atâullah Bey — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1786 = 1200 senesi 18 Haziran = 20 Şa'ban Pazar günü;

azli: 1787 = 1201 senesi 1 Şubat = 12 Rebî'ül-âhir Perşembe günü; riyâset müddeti: 7 ay, 13 gün.

(Çavuş-başlıktan Reîs-ül-küttâb olan Mehmet Atâullah Bey yukarda 98 numara gördüğümüz Ebubekir Râsim Paşa'nın oğlu olduğu için «Bekir-Paşa-zâde» denilir; 90 ve 92 numaralarda gördüğümüz Tavukçu-başı dâmâdı Hacı-Mustafa Efendi'nin kızından torunu ve 110 numarada bahsi geçen Abdürrezzak Bâhir Paşa'nın da teyzesinin oğludur; işte bundan dolayı Riyâset makamı «Mansib-ı mevrûsu» sayılmıştır. — Tâyin tarihi umumiyetle «1201 evâili»ne müsâdîf gösterilirse de doğru olmadığı Tarih-i Cevdet'deki sarâhatle sâbittir).

122) Süleyman Feyzi Efendi / Paşa — Milliyeti: Gürcü; tâyini: 1787 = 1201 senesi 1 Şubat = 12 Rebî'ül-âhir Perşembe günü; Vezâret pâyesiyle Rumeli beylerbeyliğine ve Sofya ser-askerliğine tâyini üzerine riyâsetten ayrılması: 1787 = 1202 senesi Kânunuevvel = Rebî'ül-evvel ayı; riyâset müddeti: Takriben 10 buçuk ay; «İkinci defa».

(Tevkîlik = Nişancılıktan Reîs-ül-küttâb olan Süleyman Feyzi Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 116 numaraya bakınız: İki riyâset müddetinin mecmûu takriben 2 sene tutmaktadır).

123) Mehmet Râşid Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1787 = 1202 senesi Kânunuevvel = Rebî'ül-evvel ayı; Rikâb-ı-Hümâyun riyâsetine nakli: 1788 = 1203 senesi 18 Teşrinievvel = 17 Muharrem Cumartesi günü; riyâset müddeti: Takriben 10 ay; «Birinci defa».

(Beylikçilikten Reîs-ül-küttâb olan Mehmet Râşid Efendi, Dîvân-ı-Hümâyun kâlemi kâtiplerinden Kayserili Ca'fer Fevzi Efendi'nin oğludur. Üç defa riyâseti vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 127 ve 132 numaralara bakınız).

124) Seyyid-Feyzullâh Efendi / Fevzi Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1788 = 1203 senesi 18 Teşrinievvel = 17 Muharrem Cumartesi günü; Nişancılığa nakli: 1788 = 1203 senesi 27 Teşrinisâni = 27 Safer Perşembe günü; riyâset müddeti: 1 ay, 10 gün; «İkinci defa».

(Çavuş-başlıktan Reîs-ül-küttâb olan Seyyid-Feyzullâh Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 119 numaraya bakınız: İki riyâset müddetinin mecmûu 1 sene, 10 ay, 16 gün tutmaktadır).

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD ve ÜÇÜNCÜ SELİM DEVİRLERİ:

125) Seyyid Mehmet Hayri Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1788 = 1203 senesi 27 Teşrinisâni = 27 Safer Perşembe günü; Buza Bozgununda nehre düşüp boğulması: 1789 = 1204 senesi 23 Eylül = 3 Muharrem Çarşamba günü; riyâset müddeti: 9 ay, 26 gün; «Üçüncü defa».

(Nişancılıktan Reîs-ül-küttâb olan Mehmet Hayri Efendi'nin bundan evvelki riyâsetleri için yukarda 117, 120 numaralara bakınız : Üç riyâset müddetinin mecmûu 3 sene, 2 ay, 2 gün tutmaktadır. — Hayri Efendi Buza/Boza = Buzan çayı üzerindeki köprü yıkılınca atıyla beraber suya düşmüş ve adamları pek çok uğraştıkları halde kurtarılamamıştır: Buza bozgunu için 1789 = 1204 vukuâtının «22 Eylül» fıkrasına bakınız).

ÜÇÜNCÜ SELİM DEVRİ:

126) Seyyid-Abdullah Birrî Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1789 = 1204 senesi 23 Eylül = 3 Muharrem Çarşamba günü; azli: 1792 = 1207 senesi 6 Eylül = 19 Muharrem Perşembe günü; riyâset müddeti: 2 sene, 11 ay, 13 gün.

(Dîvân-ı-Hümâyûn beylikçiliğinden Reîs-ül-küttâb olan Abdullah Birrî Efendi yukarda 94, 99 ve 105 numaralarda gördüğümüz Hacı/Mühürdar Abdi Efendi'nin yeğeni olan ve 118 numarada bahsi geçen Abdi-yeğeni Tevkîî Hacı-Mustafa Efendi'nin oğludur. Rusya ile Yaş muâhedesinin akdinde Baş-murahhas olarak bulunmuştur : Bu muâhede için 1792 = 1206 vukuâtının «9 Kânunusâni» fıkrasına bakınız. — Birrî Efendi'nin âlim ve fazıl bir zât olduğundan bahsedilir).

127) Mehmet Râşid Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1792 = 1207 senesi 6 Eylül = 19 Muharrem Perşembe günü; azli: 1794 = 1209 senesi 20 Ağustos = 23 Muharrem Çarşamba günü; riyâset müddeti: 1 sene, 11 ay, 14 gün; «İkinci defa».

(Çavuş-başlıktan ikinci defa Reîs-ül-küttâb olan Râşid Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 123 ve bundan sonraki için de aşağıda 132 numaralara bakınız).

128) Dürri Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1794 = 1209 senesi 5 Kânunusâni = 13 Muharrem Çarşamba günü; ölümü: 1795 = 1209 senesi 5 Kânunusâni = 13 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; riyâset müddeti: 4 ay, 16 gün.

(Defter-eminliğinden mâzul bulunduğu sırada Reîs-ül-küttâb olan Dürri Mehmed Efendi nakkaş-başı Kayserili Mustafa Ağa'nın oğludur. Doğruluğu ve iktidâriyle mâruf bir devlet-adamıdır. «Kapuya gitmek için esbine süvâr olmak üzere iken neredübanda füc'eten vefât» ettiğinden bahsedilir).

129) Firdevsî Mehmet Emin Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1795=1209 senesi 5 Kânunusâni = 13 Cumâda-l-âhire Pazartesi günü; azli: 1795 = 1209 senesi 25 Mayıs = 6 Zülka'de Pazartesi günü; riyâset müddeti: 4 ay, 21 gün.

(Büyük-tezkirecilikten Reîs-ül-küttâb olan Firdevsî Efendi «Sefinet-ür-rüesâ»

zeylindeki Büyük-tezkirecilerden Vâhib İbrahim Efendi müteallikaatından» diye târif edilir ve Tarih-i Cevdet'de ise «Rûs-keseğârı İbrahim Efendi'nin hizmetinden neş'et etmiş» gösterilir: «Müteallikaat» kelimesi umumiyyetle ak-rabâ mânâsına kullanılırsa da, bâzan «Mensûbîn» mânâsına da kullanıldığına göre, iki menbâ arasında ihtilâf yok demektir; bu vaziyeten anlaşıldığına göre Firdevsî Efendi kölelikten yetişmedir. — Az zamanda azlinin sebebi Hâriciyye işlerindeki behresizliğidir).

130) Ebubekir Râtib Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1795 = 1209 senesi 25 Mayıs = 6 Zülka'de Pazartesi günü; azli: 1796 = 1211 senesi 17 Ağustos = 12 Safer Çarşamba günü; riyâset müddeti: 1 sene, 2 ay, 23 gün.

(Şikk-ı-sâlis defterdarlığına ilâveten ifâ etmekte olduğu Hubûbât nezâretinden Reîs-ül-küttâb olan Râtib Efendi merhum, Tosyalı ulemâdan Çilingir-Ali Efendi'nin oğludur: Üçüncü Selim devrinin en münevver ve en mümtaz devlet-adamlarından olan Ebubekir Râtib Efendi «Ehl-i hüner-ü-maârif ve ahvâl-i âlem ve atvâr-ı ümeme vâkıf», kıymetli bir diplomat olduktan başka «Fenn-i inşâda bînâzîr ve elsine-i selâsede şâir-i maârif-semîr» şeklinde tasvir edilen «Nâdir-ül-vücûd» bir zâttir: O kıymette adamların değersiz entrikacı sürülerinden mürekkeb yığınlarla düşmanlar peydâ etmeleri pek tabiidir. Zavallı Râtib Efendi siyasi hayatın işte bu mülevves an'anesine kurban gidip bir sürü iftirâlara uğrıyarak azledildikten başka hemen Rodos'a nefyolunmuş, hattâ o kadarla da iktifa edilmiyerek aradan üç sene geçtikten sonra 1799=1214 tarihinde i'dâm ettirilip kesik başı İstanbul'a getirilmiş ve her nasılsa teşhir cezâsından vâreste tutularak Kanlıca tekkesine defnedilmiştir. — Cevdet Paşa azil tarihini «14 Safer Çarşamba» gösterirse de, hakikî takvimde Çarşamba günü o ayın 14 üne değil, 12 sine tesadûf etmektedir).

131) Bezirgân-başı-zâde Mustafa Râsih Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1796 = 1211 senesi 17 Ağustos = 12 Safer Çarşamba günü; azli: 1797 = 1212 senesi 18 Ağustos = 24 Safer Cuma günü; riyâset müddeti: 1 sene, 2 gün; «Birinci defa».

(Defter-eminliğinden mâzul bulunduğu sırada Reîs-ül-küttâb olan Bezirgân-başı-zâde'nin menşei neresi ve babası kim olduğu mâlûm değildir: Yalnız yukarıda 113 numarada gördüğümüz Âtîf-zâde Ömer Vahîd Efendi'nin dâmâdı olduğundan bahsedilir; milliyetinin belli olmaması işte bundandır: Zâten soy-adı da bu hususta şüphe uyandıracak mâhiyettedir. — Bundan sonraki riyâseti için aşağıda 134 numaraya bakınız. — Tarih-i Cevdet'de azli «25 Safer Cuma» gününe müsâdif gösterilirse de, hakikî takvimde Cuma günü o ayın 24 üne tesadûf etmektedir).

132) Mehmet Râşid Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1797 = 1212 senesi 18 Ağustos = 24 Safer Cuma günü; ölümü 1798 = 1212 senesi 3 Mart = 15 Ramazan Cumartesi günü; riyâset müddeti: 6 ay, 16 gün; «Üçüncü defa».

(Tersâne-eminliğinden üçüncü defa Reîs-ül-küttâb olan Mehmed Râşid Efendi-

nin bundan evvelki riyâsetleri için yukarda 123 ve 127 numaralara bakınız: Üç riyâset müddetinin mecmûu takriben 3 sene, 4 ay tutmaktadır).

133) Ahmed Âtîf Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1798 = 1212 senesi 5 Mart = 17 Ramazan Pazartesi günü; Mısır seferinde Rikâb-ı Hümâyûn riyâsetine nakli: 1799 = 1213 senesi 14 Nisan = 9 Zülka'de Pazar günü; riyâset müddeti: 1 sene, 1 ay, 10 gün.

(Âmedcilikten Reîs-ül-küttâb olan Ahmed Âtîf Efendi, Üsküdar attar = aktarlarından Çankırılı Osman-Dede'nin oğludur: Vakur, nüktedan ve muktedir bir zât olduğundan bahsedilir).

134) Bezirgân-başı-zâde Mustafa Râsih Efendi/Paşa — Milliyeti: (?); tâyini: 1799 = 1213 senesi 14 Nisan = 9 Zülka'de Pazar günü; azli: 1800 = 1215 senesi Ağustos sonları = Reb'ül-âhir iptidâları; riyâset müddeti: takriben 1 sene, 4 buçuk ay; «İkinci defa».

(Zahîre-nâzırlığından ikinci defa Reîs-ül-küttâb ilan Mustafa Râsih Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 131 numaraya bakınız: İki riyâset müddetinin mecmûu takriben 2 sene, 4 buçuk ay tutmaktadır).

135) Tanburî/İngiliz-Mahmud Râif Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini 1800 = 1215 senesi Ağustos sonları = Reb'ül-âhir iptidâları; azli: 1805 = 1220 senesi 4 Ağustos = 8 Cumâda-l-ülâ Pazar günü; riyâset müddeti: Takriben 5 sene.

(Beylikçilikten Reîs-ül-küttâb olan Mahmud Râif Efendi eski Anbar-eminlerinden İsmail Efendi'nin oğludur: «Tanburî», lâkabı tanbur çalmaktaki fevkalâde mehâretinden ve «İngiliz» lâkabı da İngiltere'de sefâret kâtipliğiyle bulunarak İngilizce öğrenmiş olmasındandır; bir kaç Garp dili bildiğinden bahsedilir; bâzı tercemeleri de vardır. Büyük bir musikişinas ve muktedir bir ressam olduğunda ittifak edilir. Her halde çok münevver ve mümtaz bir devlet-adamı olduğu muhakkaktır. — Üçüncü Selim devrindeki teceddüd hareketlerinin en samimî mümessillerinden olduğu için, Yeniçerilerin temsil ettikleri irticâ cereyânının tazyiki karşısında nihayet bilmeceburiyye azledilmiş, fakat büsbütün işsiz bırakılmıyarak Baş-ruzmançecilik ve Karadeniz-boğazı nâzırlığı gibi mühim vazifelere tâyin edilmiştir; Kabakçı vak'ası patlak verdiği zaman âsilerin ilk kurbanlarından olması işte bu son vazifesindendir: 1807=1222 vukuâtının «25 Mayıs» fıkrasına bakınız).

136) Vak'anüvis Vâsîf Ahmed Efendi — Milliyeti: Arap (?); tâyini: 1805 = 1220 senesi 4 Ağustos = 8 Cumâda-l-ülâ Pazar günü; azli: 1806 = 1221 senesi Tesrinievvel ortaları = Şa'ban iptidâları; riyâset müddeti: Takriben 1 sene, 2 buçuk ay.

(Baş-ruzmançecilikten Reîs-ül-küttâb olan Vâsîf Efendi Bağdadlıdır: Bâzı mühim me'mûriyyetlerde bulunmuş olmakla beraber, uzun süren ma'zûliyyet devirlerinde «Evkatı fakr-u-zarûretle hebâ» olduğu için, yıllarca göz dikmiş oldu-

ğu Riyâset makamına yükselince «Sefinet-ür-rüesâ» zeyline göre «Endâzedden ziyâde kumâş-ı devletde kendüye câmeler biçerek mebâlig-i külliye celb-ü-id-dihârına ictisâr eylemiş»dir. Nihayet yetmişini geçtikten sonra vahim bir mi'de hastalığından dolayı yirmi gün kadar Bâb-ı-Âlî'ye gidemediği ve zâten gözden de düşmüş olduğu için azledilmiş ve bir iki gün sonra da vefât etmiştir. — Vak'anü-vislik eseri olan «Vâsıf tarihi», Osmanlı vakaayı'nâmelerinin en iyilerindendir).

ÜÇÜNCÜ SELİM ve DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DEVİRLERİ:

137) Seyyid-Mehmet Said Galib Efendi /Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1806 = 1221 senesi Teşrinievvel ortaları = Şa'ban iptidâları; azli: 1807 = 1222 senesi 25 Temmuz = 19 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; riyâset müddeti: Takriben 9 buçuk ay; «Birinci defa».

(Büyük-tezkirecilikten Reis-ül-küttâb olan Galib Efendi Sadâret mektûbî kalemi Baş-halîffelerinden Seyyid-Ahmed Efendi'nin oğludur. Üç defa riyâseti vardır: Bundan sonrakiler için aşağıda 140 ve 142 numaralara bakınız. Reislikten başka Nişancılık ve Sadâret-kethudâlığı gibi büyük makamlarla bâzı valiliklerde bulunduktan sonra Sadr-ı-a'zam da olmuştur: Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 203 numaraya bakınız. — Bu ilk riyâsetinden azlinin sebebi Alemdar'ın Rusçuk yârânına iltihak etmiş olmasıdır).

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DEVRİ:

138) Ulu-Ârif Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk; tâyini: 1807 = 1222 senesi 25 Temmuz = 19 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; azli: 1807 = 1222 senesi 28 Teşrinievvel = 25 Şa'ban Çarşamba günü; riyâset müddeti : 3 ay, 4 gün.

(Çavuş-başlıktan Reis-ül-küttâb olan Ârif Efendi Kastamonuludur: «hoş-gû», «Hande-rû», ve «Melek-hû» bir divan şâiri olduğundan bahsedilir. Üç ay içinde azledilivermesi, aşağıki fıkrada göreceğimiz halefi Rusçuk yârânından Mustafa Refik Efendi'nin saray erkânını ustalıkla elde etmesi üzerinedir: 1808 = 1223 vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız. — Bu Ârif Efendi'ye «Ulu» denilmesi, aşağıda 141 numarada göreceğimiz Küçük-Ârif Efendi'ye nisbetledir).

139) Mustafa Refik Efendi — Milliyeti: (?); tâyini: 1807 = 1222 senesi 28 Teşrinievvel = 25 Şa'ban Çarşamba günü; sadâret kethudâlığına nakli: 1808 = 1223 senesi 16 Nisan = 19 Safer Cumartesi günü; riyâset müddeti: 5 ay, 19 gün.

(Sadâret-kethudâlığından mâ'zul bulunduğu sırada Reis-ül-küttâb olan Mustafa Refik Efendi bir Has-ahır kethudâsının oğlu ise de babasının hüviyetiyle menşei belli değildir. Alemdar'ın Rusçuk yârânından olan bu teceddüdçü devlet-adamının riyâsete tâyin tarzı için 1808 = 1223 vukuâtının «28 Temmuz» fıkrasına bakınız).

DÖRDÜNCÜ MUSTAFA ve İKİNCİ MAHMUD DEVİRLERİ :

140) Seyyid-Mehmet Said Galib Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1808=1223 senesi 16 Nisan=19 Safer Cumartesi günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1811 = 1226 senesi Haziran / Temmuz = Cumâda-l-ûlâ/Cumâda-l-âhire ayları; riyâset müddeti: Takriben 3 sene, 3 ay; «İkinci defa».

(Nişancılıktan ikinci defa Reîs-ül-küttâb olan Galip Efendi'nin Kethudâlığına tâyin tarihi «1226 evâsıtında» gösterildiği için ay ve gün tarihleri belli değildir. Bundan evvelki riyâseti için yukarda 137, bundan sonraki için aşağıda 142 numaralara ve sadâreti için de «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 203 numaraya bakınız).

İKİNCİ MAHMUD DEVRİ :

141) Küçük-Ârif Mehmed Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini : 1811 = 1226 senesi Haziran / Temmuz = Cumâda-l-ûlâ / Cumâda-l-âhire ayları; azli: 1814 = 1229 senesi 22 Kânunusânî = 30 Muharrem Cumartesi günü; riyâset müddeti: Takriben 2 sene, 7 ay.

(Sadâret-mektupçuluğundan Reîs-ül-küttâb olan Ârif Mehmed Efendi, Nuruosmâniyye câmii ruznamçecisi İsmail Efendi isminde birinin oğludur : «Küçük» lâkabı yukarda 138 numarada gördüğümüz Ulu-Ârif Mehmed Efendi'ye nisbetledir. «Sefinet-ür-rüesâ» ve «Sicill-i Osmanî» gibi menbâlarda azil tarihi müphem ve yanlış ifadelerle kaydedilir : Burada Şânî-zâde'nin rivayeti esas ittihâz edilmiştir).

142) Seyyid-Mehmet Said Galib Efendi / Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1814 = 1229 senesi 22 Kânunusânî = 30 Muharrem Cumartesi günü; azli: 1814 = 1229 senesi Temmuz iptidâları = Receb ortaları; riyâset müddeti: Takriben 5 buçuk ay; «Üçüncü defa».

(Sadâret-kethudâlığından Reîs-ül-küttâb olan Galib Efendi'nin bundan evvelki riyâsetleri için yukarda 137 ve 140 numaralara bakınız: Üç riyâset müddetinin mecmûu takriben 4 sene, 6 ay tutmaktadır. — Sadâreti için «Vezir-i-a'zamlar» cedvelinde 203 numaraya bakınız).

143) Mehmet Seyyidâ Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini : 1814 = 1229 senesi Temmuz iptidaları = Receb ortaları; azli: 1817 = 1232 senesi 22 Mart = 4 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; riyâset müddeti: Takriben 2 sene, 8 buçuk ay; «Birinci defa».

(Beylikçilikten Reîs-ül-küttâb olan Seyyidâ Efendi, Dâr-üs-Saâde Kakveci-başısı Hasan Ağa'nın oğludur; iki defa riyâseti vardır: Bundan sonraki için aşağıda 147 numaraya bakınız).

144) Cânib/Cânibi-Mehmet Sâlih Vesîm/Besîm Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1817 = 1232 senesi 22 Mart = 4 Cumâda-l-ûlâ Cumartesi günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1821 = 1236 senesi 8 Mart = 3 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; riyâset müddeti: 3 sene, 11 ay, 17 gün.

(Çavuş-başlıktan Reis-ül-küttâb olan Mehmet Sâlih Vesîm yahut Besîm Efendi'nin «Cânib/Canibi» lâkabı hem babasının, hem kendisinin Tersâne Cânibliğinde, yâni Bahriye Levâzım reisliğinde bulunmuş olmasındandır : «Sefinet-ür-rüesâ» zeyline göre halk arasında bu lâkap isim gibi kullanılmış ve «Mehmet Sâlih Vesîm» isimleri hiç kullanılmamıştır. — Cânib Efendi çok muktedir ve mümtaz bir devlet-adamıdır: Mükemmel Fransızca, Arapça ve Acemce bildiği için Şark ve Garp kültürlerini cem'etmiş ve hayatını zekik ve tettebbüe hasretmiştir. «Sefîne» zeylini yazan Fâik Efendi şahsî garazlarına kapılıp aleyhinde söylemediğini bırakmadığı halde, firkî ve ilmî meziyetlerini o bile i'tirâfa mecbur olmuştur. Cevdet Paşa'nın kanâatince eğer «Cânib Efendi'nin re'yine tevfik-i hareket olunsaydı, Tepedelenli mes'elesi meydana çıkarılmaz ve andan dahî bağıteten Rum fetreti zuhûra gelmez, idi». Fakat o büyük buhranlarda fevkalâde nüfuziyle meş'um bir rol oynayan meşhur Nişancı Tatar Hâlet Efendi'nin re'yi âmil olduğundan, zavallı Cânib Efendi kimseye derd anlatamamıştır: 1820 = 1235 vukuâtının «20 Ağustos» fıkra-sına bakınız. — Şânî-zâde azil tarihini «4 Cumâda-l-âhire Perşembe» gününe müsâdif gösterirse de, hakikî takvimde Perşembe günü o ayın 4 üne değil, 3 üne tesadüf etmektedir).

145) Doğramacı-zâde Mehmet Hâmid Bey — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1821 = 1236 senesi 8 Mart = 3 Cumâda-l-âhire Perşembe günü; riyâset müddeti: 7 ay, 24 gün; «Birinci defa».

(Nişancılıktan Reis-ül-küttâb olan Hâmid Bey eski Sadâret-kethudâlarından Doğramacı-zâde Abdullâh Efendinin oğludur: Hâriciyye işlerini idareye iktidârı müsâid olmadığı halde, yukarıki fıkra da gördüğümüz kıymetli selefinin yerine Tatar-Hâlet Efendi'nin iltimasıyla tâyin edilmiş olduğundan bahsedilir. — Hâmid Bey'in iki defa riyâseti vardır: Bundan sonraki için aşağıda 149 numaraya bakınız).

146) Mehmet Sâdık Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1821 = 1237 senesi 1 Teşrinisâni = 5 Safer Perşembe günü; Sadâret-kethudâlığına nakli: 1823 = 1239 senesi 22 Kânunuevvel = 18 Rebî'ül-ahir Pazartesi günü; riyâset müddeti: 2 sene, 1 ay, 21 gün.

(Büyük-tezkirecilikten Reis-ül-küttâb olan Sâdık Efendi'nin Sadâret-kethudâlığından sonra Şikk-i-evvel defterdarlığı da vardır : «Baş-defterdarlar» cedvelinde 245 numaraya bakınız).

147) Mehmet Seyyidâ Efendi — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1823 = 1239 senesi 22 Kânunuevvel = 18 Rebî'ül-âhir Pazartesi günü;

azli: 1827 = 1242 senesi 24 Mart = 25 Şa'ban Cumartesi günü; riyâset müddeti: 3 sene, 3 ay, 3 gün; «İkinci defa».

(Tophâne nâzırlığından Reis-ül-küttâb olan Seyyidâ Efendi'nin bundan evvelki riyâseti için yukarda 143 numaraya bakınız: İki riyâset müddetinin mecmûu takriben 6 sene tutmaktadır. — Azil tarihi Hâriciyye salnâmesine göredir).

148) Mehmet Said Pertev Efendi/Paşa — Milliyeti: Tatar; tâyini: 1827 = 1242 senesi 24 Mart = 25 Şa'ban Cumartesi günü; azli: 1830 = 1245 senesi 23 Şubat = 29 Şa'ban Salı günü; riyâset müddeti: 2 sene, 11 ay.

(Divân-ı-Hümâyûn beylikçiliğinden Reis-ül-küttâb olan Pertev Efendi / Paşa Darıca'ya yerleşmiş bir Tatar âilesine mensuptur: Şi'riyle nesri kuvvetli olmakla beraber, Tanzimat edebiyatının meşhur mübeşşirlerinden Erzurumlu Edhem Pertev Paşa ayarında değildir. Es'ad Efendi'ye göre «Yunan ve Rus mes'elelerinde Zât-i Şâhâneyi reis Pertev Efendi iğfâl etmesi sebebiyle hünkâr bed-duâ ederek azletmiştir». — Vak'anüvis Lûtfi azlin ay ve gün tarihlerini kaydetmediği için, burada Hâriciyye salnâmesindeki tarih esas ittihâz edilmiştir).

149) Doğramacı-zâde Mehmet Hâmid Bey — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1830 = 1245 senesi 23 Şubat = 29 Şa'ban Salı günü; azli: 1831 = 1246 senesi 21 Mart = 7 Şevvâl Pazartesi günü; riyâset müddeti: 1 sene, 26 gün; «İkinci defa».

(Hâmid Bey'in bundan evvelki riyâseti için yukarda 145 numaraya bakınız: iki riyâset müddetinin mecmûu 1 sene, 8 ay, 20 gün tutmaktadır).

150) Süleyman Necib Bey — Milliyeti: Türk (?); tâyini: 1831 = 1246 senesi 21 Mart = 7 Şevvâl Pazartesi günü; azli: 1832 = 1247 senesi 13 Nisan = 12 Zülka'de Cuma günü; riyâset müddeti: 1 sene, 23 gün.

(Tophâne nâzırlığından Reis-ül-küttâb olan Süleyman Necib Bey eski Midilli nâzırı Âli-Bey-zâde Vak'anüvis Mehmet Emin Edib Efendi'nin oğludur; muktedir bir zât olduğundan bahsedilir. Azlinin sebebi hastalığıdır: Zâten sekiz ay sonra vefât etmiştir. — Vak'anüvis Lûtfi azlin ay ve gün tarihlerini ihmâl etmiştir. Burada esas ittihâzedilen tarih Sicill-i-Osmânî ile Hâriciyye salnâmesine göredir).

151) Hacı-Mehmet Âtîf Efendi/Paşa — Milliyeti: Türk; tâyini: 1832 = 1247 senesi 13 Nisan = 12 Zülka'de Cuma günü; Umûr-ı-Hâriciyye nezâretinin teşekkülü üzerine Vezâret pâyesiyle ilk Hâriciyye nâzırı olması ve Reis-ül-küttâblık müessesesinin nihayet bulması: 1836 = 1251 senesi 11 Mart = 23 Zülka'de Cuma günü; riyâset müddeti: 3 sene, 10 ay, 28 gün.

(Divân-ı-Hümâyûn beylikçiliğinden Reis-ül-küttâb olan Âkif Efendi/Paşa Yozgadlıdır ve taşra kadılarından Ayntâbî-zâde Mehmed Efendi'nin oğludur : Yanlış olarak Tanzimât edebiyatının mübeşşirlerinden sayılırsa da, hakikatte yeni tarzda bir nâsir olmaktan ziyâde eski tarzda bir münşîdir : En meşhur eserleri de «Tab-sıra»sıyla «Münşeât»ıdır. Nazmı da kuvvetlidir ve bilhassa «Adem» kasidesi en güzel şi'rîdir. — Âkif Efendi Reis-ül-küttâbların sonuncusu ve Hâriciyye nâzırlarının da birincisidir: İkinci Mahmud'un Sadâret-kethudâlığını «Umur-ı Mülkiyye nâzırlığı»na ve Riyâset-i-küttâb'ı da «Umûr-ı Hâriciyye nezâreti»ne tahvili hakkında 23 Zülka'de 1251 Cuma tarihli Hatt-ı-Hümâyûnunda bu nokta şöyle izah edilmektedir :

«Fî-mâ-ba'd eski tâbirlerden sarf-ı nazar ile Kethudâlık hidmetiyyûn Umûr-ı Mülkiyye nâzırlığı ve Riyâset için «Umûr-ı-Hâriciyye nezâreti ünvânı itlâk olunmak... ahass-ı murâd-ı Şâhânem olmağla...»

Daha sonra Dâhiliyye ismini alan Mülkiyye nâzırıyla Hâriciyye nâzırına Vezâret pâyesi tevcih edilmişse de «Paşa» ünvânı verilmediği için, Âkif Paşa o tarihte «Efendi» ünvânıyla vezir olmuştur; aynı Hatt-ı-Hümâyûnda bu nokta da : «Kâffe-i ahvâl-ü-i'tibârâtıda hükm-ü-te'siri câri olmak üzere bunlar bi'ayinihi ve bi-l-fiil Vezâret rütbesini haiz olarak fakat merâtib-i seyfiyye ünvânı olan Paşa lâfzı tefevvühüne hâcet olmamak...»

şartıyla tasrih ve tavzih edilmektedir. Âkif Paşa'nın paşalık ünvânı daha sonradır. — Efendi'nin Riyâsetiyle Hâriciyye nezâreti fâsılasız olarak devâm etmiştir : Onun için yukarda gördüğümüz gibi 3 sene, 10 ay, 28 gün süren Riyâset müddetine 1836 = 1251 senesi 11 Mart = 23 Zülka'de Cuma gününden 1836 = 1252 senesi 17 Haziran = 2 Rebî'ül-evvel Cuma gününe kadar 3 ay, 7 gün tutan Nezâret müddeti de ilâve edildiği takdirde Reis ve Nâzır ünvanlarıyla ceman 4 sene, 2 ay 5 gün Osmanlı Hâriciyyesinin başında bulunduğu anlaşılır).

«İkinci Mahmud'un 1251 = 1836 senesi 23 Zülka'de = 11 Mart Cuma tarihli Hatt-ı-Hümâyûniyle (Umûr-ı-Hâriciyye) Nezâretini ihdasına kadar dört asra yakın bir zaman Osmanlı münâsebât-ı hâriciyyesini idâre eden devlet dâiresinin tarihi iki devre ayrılır :

1 — Osmanlı tarihinin İstanbul fethinden evvelki devirleri çok karanlık olduğu için eldeki menâbie göre mâlûm olabilen ve me'mûriyyeti Fâtih devrine tesadûf eden ilk Nişancı Cezerî-zâde Mehmet-Çelebi'nin 869 = 1464 — 1465 senesindeki ölüm tarihinden itibaren Sultan İbrahim ve Dördüncü Mehmet devirlerinde takriben 2 sene, 10 gün iş başında bulunan Sıdkı Ahmed Efendi'nin riyâsetine tesadûf eden 1060 = 1650 tarihine kadar 186 sene sürmüş olan birinci devirde Hâriciyye işlerini (Tevkîl) ve (Tuğrâî) ünvanlarıyla da anılan Nişancılar idare etmişlerdir. Tarihen mâlûm olan ve bu cedvelin 1 numarasında bahsi geçen ilk Nişancı Cezerî-zâde Mehmet-Çelebi'nin tâyin tarihi belli değildir. Hâriciyye işlerini idare eden son Nişancı da bu cedvelin 56 numarasında gördüğümüz Mostarlı-Mustafa Paşa'dır. Bu ilk devirde Reis-ül-küttâblar, (Hâriciyye Kâtib-i umumîsi) vaziyetindedir : Daha fazla tafsilât için cedvelin başındaki izâhât fıkrasına bakınız.

2 — Hâriciyye işlerinin Nişancılardan Reis-ül-küttâblara intikal tarihi olan 1060 = 1650 senesinden 1251 = 1836 tarihinde (Umûr-ı-Hâriciyye Nezâreti)nin ihdâsına kadar 186 sene sürmüş olan ikinci devirde devletin bütün münâsebât-ı hâriciyyesi Reis Efendiler tarafından idare edilmiştir : İşte bu suretle Hâriciyye nâzırı vaziyetine geçen ilk Reis-ül-küttâb, cedvelin 57 numarasında gördüğümüz Şıdkı Ahmed Efendi/Paşa'dır : Son Reis-ül-küttâb da yukarda 151 numarayla gördüğümüz Hacı-Mehmet Akif Efendi/Paşa'dır : İlk Hâriciyye nâzırı da odur.

Nişancılar devriyle Reis-ül-küttâblar devrinin, yâni birinci ve ikinci devirlerin mecmûu 372 sene tutmaktadır : Tuhaf bir tesadûf eseri olarak bu iki devrin her biri 186 sene sürmüştür! Yalnız birinci devirde bizim isimlerini bile bilmediğimiz ve ancak fetihten evvel sıralandıklarını bildiğimiz Nişancıların me'mûriyyet müddetleri bu hisâba dâhil değildir: Her halde onlarla beraber o ilk devrin ikincisinden çok fazla tutacağı muhakkaktır.

Nişancılık ve Reis-ül-küttâblık devirlerine nisbetle Hâriciyye nâzırları devri de üçüncü ve sonuncu devir demektir : O da (Umûr-ı-Hâriciyye nezâretinin ihdâsına tesadûf eden 1836 = 1251 senesi 11 Mart = 23 Zülka'de Cuma gününden Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın riyâsetindeki son Osmanlı kabinesinin isti'fâ tarihi olan 1922 = 1341 senesi 4 Teşrinisâni = 14 Reb'ülevvel Cumartesi gününe kadar Milâdî takvim hisâbiyle tam 86 sene, 7 ay, 24 gün tutmaktadır. İlk iki devrin mecmûu olan 372 seneye bu 87 seneye yaklaşan üçüncü devir de ilâve edildiği takdirde, Osmanlı Hâriciyye müessesesi tarihinin 459 sene tutmakta olduğu anlaşılır. Bu yekûna fetihten ve Fâtih'den evvelki mechul devirler tabii dâhil değildir.

Yukarda da gördüğümüz gibi, son Reis-ül-küttâb Hacı-Mehmet Akif Paşa'nın ilk Hâriciyye nâzırı olmasına mukabil, son Hâriciyye nâzırı da İzzet Paşa'dır.

Osmanlı tarihine birinci devrin Nişancı/Tevkii ve ikinci devrin Reis-ül-küttâb tebeddüllerinin mecmûu 151 i bulmaktadır; bu umumî yekûn yalnız me'mûriyyet değişikliklerini gösterir : Bunların 56 sı Nişancılar ve 95 i de Reis-ül-41, 43, 46, 49 ve 51 numaralarında beş defa Nişancı olduğuna göre, bu rakam 151 den çıkarılınca geri kalan 47 adedi de mükerrer me'mûriyyetlere aittir. Bu mükerrer me'mûriyyetler bakımından en başta gelen zât, cedvelin 41, 43, 46, 49 ve 51 numaralarında beş defa Nişancı olduğunu gördüğümüz meşhur münşi Okçu-zâde Şah-Mehmet Efendi'dir: Buna nisbetle dörder me'mûriyyetle ikinci derecede iki kişi vardır: Biri gene cedvelin 31, 37, 40 ve 44 numaralarında gördüğümüz Hamze-Çelebi ve biri de 71, 77, 79 ve 81 numaralarda bahsi geçen Acem/Kara Bekir Efendi'dir. Üçer defa me'mûriyyette bulunmuş olanların sayısı dokuzdur: İkişer defa olanlar tabii daha fazladır.

Me'mûriyyet müddetleri en uzun sürenler şöyle sıralanabilir :

A) Cedvelin 20 numarasında gördüğümüz Koca-Nişancı Celâl-zâde Mustafa-Çelebi'nin Kanunî devrinde 23 sene süren ilk me'mûriyyeti bütün Osmanlı tarihinde en uzun Nişancılık müddetidir;

B) Cedvelin 10 uncu numarasında gördüğümüz Kara-Nişancı Davud-Çelebi'nin İkinci Bâyezid devrinde takriben 14 sene süren Nişancılığı ikinci derecede gelir;

C) Cedvelin 56 ncı numarasında gördüğümüz Mostarlı-Mustafa Paşa'nın Sultan İbrahim ve Dördüncü Mehmet devirlerine tesadüf eden ikinci Nişancılığı 13 sene, 8 ay, 24 gün sürmüş olmak itibariyle üçüncü derecededir: Gene bu Mustafa Paşa'nın Dördüncü Murad ve Sultan İbrahim devirlerine tesadüf eden ve 54 numarada bahsi geçen ilk me'mûriyyeti de takriben 10 sene sürmüş olduğu için, iki Nişancılık müddetinin mecmûu 24 seneye yaklaşıyor demektir.

D) Yukarıki cedvelin 87 numarasında gördüğümüz Üç-Anbarlı Mehmed Efendi'nin Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud devirlerine tesadüf eden Reis-ül-küttâblığı 12 sene, 2 ay, 17 gün sürmüş olmak itibariyle dördüncü derecede gelir;

E) Cedvelin 2 numarasında gördüğümüz Karamânî-Mehmet Çelebi'nin Fâtih devrine tesadüf eden Nişancılığı takriben 12 sene sürmek suretiyle beşinci gelmektedir;

F) Gene Cedvelin 11 inci numarasında gördüğümüz Tâci-zâde Ca'fer-Çelebi'nin İkinci Bâyezid devrindeki ilk Nişancılığı da takriben 10 sene sürmüş olmak itibariyle altıncı derecede demektir.

Me'mûriyyet müddetleri en kısa sürenler de şöyle sıralanabilir :

A) Yukarıki cedvelin 101 numarasında gördüğümüz Dilâver-Ağa-zâde Ömer Efendi'nin Üçüncü Mustafa devrinde 1 ay, 18 gün süren riyâset müddeti bütün Osmanlı tarihinde kısalık bakımından birinci gelmektedir;

B) Cedvelin 75 numarasında bahsi geçen Şeyh-zâde Abdi Efendi'nin İkinci Mustafa devrine tesadüf eden ve 1 ay, 24 gün süren riyâseti ikinci derecede gelir;

C) Yukarıki cedvelin 96 numarasında gördüğümüz Tevkiî-Hamze Hâmid Efendi'nin Üçüncü Osman devrindeki 1 ay, 25 günlük riyâseti üçüncü derecededir;

D) Gene yukarıki cedvelin 81 numarasında bahsi geçen Acem/Kara-Bekir Efendi'nin Üçüncü Ahmet devrindeki dördüncü me'mûriyyetiyle 111 numarada gördüğümüz Mühürdar-İbrahim Münib Efendi'nin Birinci Abdülhamid dev-

rine tesadüf eden riyâseti takriben 2 ay sürmüş olduğu içi her ikisi de dördüncü gelmektedir.

E) Yukarıki cedvelin 95 numarasında gördüğümüz Sa pa-salan Kâmil Ahmed Efendi'nin Üçüncü Osman devrindeki riyâseti de 2 ay, 1 gün sürmüş olmak itibariyle beşinci geliyor demektir.

Bundan başka takriben 3 ay ve 3 buçuk ay sürmüş bir takım riyâset müddetleri daha vardır.

Yukarda da gördüğümüz gibi, Osmanlı tarihinde isimle mâlûm olabilen Nişancılarla Reîs-ül-küttâbların mecmû 104 ü bulunmaktadır. Bunlar milliyetleri itibariyle şöyle ta nif edilebilirler: Bu 104 kişinin 41 i Türk, 22 si belki Türklü 4 ü Arap, 1 i belki Arap, 1 i Tatar, 1 i belki Acem, 1 i Laz, 1 i Gürcü, 1 i Boşnak ve 1 i de Frenk—Avrupalı (?) dır. Bu muhtelif Gayr-i-Türklerin yekûnu 11 den ibaretti milliyetleri tamamıyla mechul olanların sayısı da 30 u bulunmaktadır.

Türklerle Türk olmaları muhtemel bulunanların mecmû 63 ü bulunmaktadır : Bu muhtemel Türklerin 22 yi bulan yekûnu içinde Gayr-i-Türkler bulunmak ihtimaline mukabil milliyetleri mechul olan 30 kişi içinde de bâzı Türkler bulunması pek muhtemel ve hattâ muhakkaktır : Bu bakımdan asgarî 63 kişiyi bulan Türk grubu 104 kişilik umum yekûn içinde ekseriyet teşkil ediyor demektir :

Geri kalan Gayr-i-Türklerin mecmûu 41 kişiden ibarettir. Adliye ve Mâarif işlerini idare eden Şeyh-ül-İslâmlarla Mâliye nâzırı vaziyetinde bulunan Baş-defterdarlar arasında olduğu gibi, Hâriciyye işlerini idare eden Nişancılarla Reîs-ül-küttâblar arasında da Türklerin ekseriyyet teşkil etmeleri, doğrudan doğruya zekâ, ilmî ve fikrî kabiliyyet ve umumî kültürle alâkadar olan bu sâhalara Devlet şirmeleriyle diğer dönme unsurların pek rağbet edemem olmalarındandır.

Bu mühim nokta, rakamların sarâhatiyle sâbit bir hakikatır».

